

OSMANLI TARİHİ
1. Cilt

Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI
Türk Tarih Kurumu Üyesi

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1988

BÜYÜK OSMANLI TARİHİ

ÖNSÖZ

Osmanlı devletinin kurulmasından itibaren onbeşinci asır ortalarına kadar olan ve bir buçuk asırdan ziyade süren devir, kaynak itibariyle çok noksandır; hele ilk devirlere ait belgeler ve sair kaynaklar yok denecek derecede azdır; bundan başka, mevcut rivayet ve nakillerin zamanları ve tarihleri de birbirlerini tutmamaktadır; bunun için onbeşinci asrın ikinci yarısında yazılmış olan Osmanlı tarihlerine bakarak bahsedeceğimiz bir buçuk asırlık zaman için bir tarih kaleme almak ne kadar hatalı ise, yalnız yabancı kaynaklara dayanarak yahut onları esas tutarak bir Osmanlı tarihi yazmak daha hatalı olacağından şüphe yoktur. Bundan dolayı, bir taraftan Bizans ve Latin (bilhassa Venedik) menbalariyle, noksan olmakla beraber Osmanlı vekayinamelerini ve bilhassa Osmanlıların bu devirleri hakkında bizi oldukça tenvir eden Arap kaynaklarını karşılaştırmak ve diğer taraftan Osmanlı tarihini alâkadar eden ve son zamanlarda neşredilmiş olan yeni vesika ve tarihlerden istifade etmek suretiyle -daha az hatalı- bir Osmanlı tarihi kaleme almak ciheti vardır ki, bu eser onun neticesidir.

Çizilen programa göre bu birinci cilt tam ve kâmil olmamakla beraber, şimdiye kadar yazılmış olan Osmanlı tarihlerine nazaran daha şümullü ve daha vuzuhlu ve daha doğru olduğundan, vesikalariyle beraber mufassal yazılıncaya kadar bunun gençlerimizin oldukça istifadelerim temin edeceğine eminim.

Bu ciltte şimdiye kadar tarihlerimizde toplu olarak gösterilmeyen ve bundan dolayı okuyucuların da toplu bir fikir edinmelerine imkân olmayan Osmanlıların komşulariyle olan münasibat kısmı da kısa olarak topluca gösterilmiştir. Bu kısım Osmanlıların münasibette bulundukları devletlerle Osmanlı devleti arasındaki hadiseleri bir silsile halinde hulâsa etmektedir.

Bunun için, kitabımızda ayrı bir bütün halinde Osmanlıların münasibette bulundukları devletler ve prenslikler ayrı ayrı hulâsa edilmiştir.

Osmanlı tarihinin bu cildini yazarken başvurduğum kaynaklar arasında pek az müstesnalarından sarf-ı nazar, maalesef yirminci asrın düşüncesine aykırı, yani taassuptan dolayı garezkârane yazılmış tarihlere ve mütalealara da rastlanmaktadır. Bu eserler onbirinci ve onikinci asırlardaki haçlı seferleri esnasında görülen kaba ve mutaassıp bir zihniyetle yazılmış olup, bugünkü ilim ve fen asrına uymuyor ve yakışmıyor.

Bu garezkârane yazılmış tarihler, Osmanlı devleti teşkilâtının kuvvetiyle mütenasip olarak bu devletin fütuhatı esnasında takip etmiş olduğu âdilâne hareketleri görüp bütün hıristiyanlarla dolu olan Balkan yarımadasının bir avuç müslüman Türk tarafından kısa bir zamanda istilâsını bir türlü hazmedemiyerek yazdıkları eserlerle bizi haksız olarak incitmektedirler; müdafaa etmek istedikleri Balkan devletlerinin birbirleriyle boğuşmalarını ve tebaalarına karşı adaletsiz hareketlerini, vicdan hürriyetine müsaade etmemelerini ve bunların arasındaki saltanat kavgalarını ve mezhep kavgalarını yine kendileri yazdıkları halde, asıl kabahati yukarıda yazdığımız hâdiselerden istifade ederek Balkanları istilâ eden Türklere yüklemektedirler.

Yine bunlar Osmanlı Türklerinin gayrı müslim halka karşı âdilâne hareketlerini ve ağır vergiler altında ezilmekte olan yeni tabaadan az vergi (cizye) almakla iktifa ederek onların din ve mezhep işlerine karışmadıklarını ve hıristiyan kızlariyle evlenmelerini ve nihayet bütün bu ve buna benzer hareketleriyle istilâ edilen yerlerdeki halkın kalblerini teshir eylediklerini görüp bu halden müteessir oluyorlar ve bundan dolayı hissiyatları, mantık ve muhakemelerine galebe ederek teessürlerini bir kin ve gayz halinde bize tevcih ediyorlar.

Bunlardan başka, böyle garezkârane mütalealar yazmayarak daha mutedil olan bazıları da bu büyük fütuhatın önderleri olan Osmanlı padişahlarını ihtida etmiş birer hıristiyan olarak göstermek gibi garabetlerle uzun uzadıya mütalealar yürütüyorlar ki, bunun ne kadar indî ve esassız olduğunu Osmanlıların mensup oldukları Kayı boyundan bahsederken göreceğiz.

Bereket versin ki bu mütalealar umumi değildir; bunların dışında böyle bir tesire kapılmadan oldukça bir tarafsızlık ile

Osmanlı vekayiini inceleyenler ve Türklerin âdilâne hareketlerini gösterenler de vardır.

Ben gerek bu cildi ve gerek daha sonraki ciltleri hazırlarken gördüğüm kaynakları hisse mağlup olmayarak tarafsız bir görüşle inceleyip göstermeğe çalıştım. Binaenaleyh gerek olayların cereyan tarzını anlatırken ve gerek bunlardan neticeler çıkartırken hakikatten ayrılmadığımı zannediyorum.

İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI[1]

[1] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/XVII-XIX.

İÇİNDEKİLER

1- XIII. YÜZYILDA ANADOLU'YA BÎR BAKIŞ

1071'den 1242 tarihine kadar bir icmal

1071'deki Malazgird meydan muharebesinden sonra Oğuzların o tarihe kadar Anadolu'ya yapmış oldukları akınlar andan sonra yerleşme şeklinde kendisini göstermeğe başlamıştı. Alp Arslan'm kumandanlarından Emir Danişmend, Mengûçek, Saltuk Pont ve Kapadokya taraflarına ve Selçuk Kutulmış'un oğlu Mansur da Likaonya, Firikya havalisine yerleşmeğe başlamışlardı.

Kutulmış'un oğlu Süleyman, 1074'de Büyük Selçukilerin yüksek hâkimiyetini tanımak suretiyle Orta Anadolu hükümdarı olup Konya'yı kendisine merkez yaptı; âkilâne bir siyaset takip ederek elde" ettiği yerlerin halkını ezmedi. Onların akidelerine riayet göstererek vergi almakla iktifa etti; bu hareket tarzı Bizanslıların zararına olarak bir çok yerlerin süratle eline geçmesine vesile oldu.

Süloyman, Bizans Imparatorluğu'ndaki saltanat mücadelelerinde müessir olarak işine gelen tarafa yardım etti; hâdiselerden istifade ederek hududunu genişlete genişlete kuzeye doğru ilerleyerek İznik"'! zabt ile merkezini oraya nakletti; îstanbuVu almak istedi; bir taraftan fütuhatı Marmara ve Ege denizlerine kadar dayandı (1080).

Bu durum üzerine telâşa düşen Bizans İmparatoru Aleksi Komnen, Süleyman'la muahede yaparak ona her sene bir vergi vermeği ve Süleyman da ona her hususta yardım etmeği kabul etti.

Süleyman 477 H./1084 M. de vefat ettikten sonra Anadolu'da onun emri altındaki kumandanlar başı boş kaldılar. Bunların içerisinde en meşhuru Emir Çaka idi; bu 1095'de Foça, Urla ile Midilli, Sakız, Sisam adalarını zabt ederek bu havalive hâkim olmuştu; bu sırada büyük Selçuk hükümdarı olan Berkyaruk tarafından Süleyman'ın oğlu Birinci Kılıç Arslan Anadolu valiliğine gönderildi (1094). Bu, derhal vaziyete hâkim oldu ve Bizans'ı tehdide başladı; Aleksi Komnen'in Papa'ya müker-reren müracaatı üzerine malûm olan Haçlı seferleri vukua geldi (1095). Anadolu'dan geçen Haçlılar Suriye ve Kudüs'e kadar indiler ve 1099'da Kudüs KırallığiToı kurdular. Bu seferler Kılıç Arslan'dan sonra oğlu Mesudve torunu ikinci Kılıç A rs-lan'lar zamanında da Anadolu'dan geçmek suretiyle devam etti; bu

vaziyetlerden istifade eden Bizans İmparatoru İznik ve ha-valiöiyle Marmara ve Ege taraflarını geri almağa muvaffak oldu.

Orta Anadolu'daki hükümetlerden Danişmend oğulları ile Anadolu Selçukileri arasında da epey mücadele oldu, nihayet Birinci Mesud, dahilî vaziyeti düzelterek bir istikrar temin etti; Bizans imparatoru Manuel Komnen ile de epey uğraştı, Haçlılara yardım eden Kilikya Ermenilerini vurarak bir hayli yerlerini aldığı gibi Ermeni baronu Toros'u vergiye bağladı (1151). Mesud 551H./1156M. de öldüğü zaman memleketi üç kısım halinde idi; bunlardan Konya, Aksaray, Niğde'de oğlu II. Kılıç Arslan, Ankara ve Çankırı tarafları diğer oğlu Şahin-şah'ın Sivas, Amasya, Niksar ve havalisi de kendisinin hâkimiyetini tanımış olan damadı Nizameddin Yağıbas'an'ın ellerinde idi.

Mesud'tan sonra tkinci Kılıç Arslan idareyi eline aldıysa da gerek kardeşi ve gerek Yağıbasan serbest hareket etmek istediler; aralarında mücadele oldu; bu mücadele Bizans împara-torluğuyla da devam etti; muvakkat barışmalar oldu. Kılıç Arslan 1164'de Yağıbasan'ın vefatiyle onun haleflerine geçen yerleri ilhak eyledi ve biraderi Şahinşah'a da galebe çaldı ve biraderine yardım eden Bizans ordusunu 1176'da Çivril taraflarında Miryokefal muharebesinde fena halde bozdu; İmparator yaralı bir halde canını zor kurtarabildi.

îkinci Kılıç Arslan'in daha sonra da Bizanslılarla mücadelesi devam etti; Bizansın eski mücadele kuvveti zaafa uğramıştı. Selçuk kuvvetleri Süzepolis (Uluborlu) ve Kütahya civarını elde ettiler.

îkinci Kılıç Arslan, ölümünden evvel memleketini oğullan arasında taksim etmek hatasında bulundu ve Konya'yı Giya-süddin Keyhusrev adındaki oğluna vererek onu hükümdar yaptı. Bunlar daha babalarının sağlığında birbirleriyle mücadeleye başladılar; Kılıç Arslan bu hatasının kanlı maceralarım görerek 588 H./1192 M. de vefat etti. Bunun memleketi taksimi sırasında ve 1190 senesinde Alman İmparatoru Fredrik Barbaros bir haçlı ordusiyle Anadolu'ya, girerek Selçuk arazisinden geçip Kt/îfcya'ya gitti.

Anadolu Selçuk hükümdarlarının azimli, ince fikirli, siyasî ve münevverlerinden olan İkinci Kılıç Arslan kendisine karşı hareket eden Bizans imparatoru, Danişmend hükümdarı, Halep Sultanı Nureddin Mahmud ve Selâhaddin Eyyubî gibi kuvvetli hasımlarına karşı türlü

türlü siyasetlerle karşı koymağa ve kendisini tehlikeden kurtarmağa muvaffak olmuş ve otuz yedi senelik hükümdarlığı hemen hep mücadele ile geçmiştir. Işrakıyyundan Şahabeddin Sühreverdî Pertevnâme ismindeki eserini ikinci Kılıç Arslan'm oğlu olan Niksar emiri Berkyaruk'a ithaf etmiştir.

Kılıç Arslan'ın memleketi oğulları arasında taksimi Selçuk Devleti bütünlüğünü parçalamış ise de kardeşler arasında epey mücadeleden sonra oğullarından Tokat Meliki Rükneddin Süleyman 1196'da kardeşlerine galebe ederek bu devleti tekrar bir idare altında toplamağa muvaffak olduğu gibi 1201 senesinde de Erzurum taraflarını Saltuklu ailesinden alarak hududunu genişletti ve Erzurumlu sevdiği biraderi Elbistan Meliki Mugisüddin Tuğrulşah'a verdi; Divriği ve havalisindeki Mengûcek beyleri de Süleyman'ın nüfuzı altına girmişti. Ermeni krallığı da kendisine vergi veriyordu. Süleyman çok değerli âlim ve azimli bir hükümdardı; serbest fikirli idi.

Rükneddin Süleyman'ın 601 H./1204 M. de vefatı üzerine yerine onbir yaşındaki oğlu Üçüncü Kılıç Arslan geçtiyse de biraderi Süleyman'a karşı mukavemet edemiyerek Bizans'a kaçan Birinci Giyasüddin Keyhusrev, bir kısım Selçuk beylerinin daveti üzerine Anadolu'ya geldi ve hükümdar îlân edildi. Süleyman'ın saltanatının son senesinde lâtinler istanbul'u işgal ettiklerinden merkezi îznih ve Trabzon olmak üzere Anadolu'da iki Rum imparatorluğu kurulmuştu.

Anadolu Selçuk Devletinin hiçbir sahil ile alâkası yoktu. Bu tarihte Antalya şehri Lâtinlerin elinde bulunuyordu. Bunların yerli Rumlara fena muamele ve Anadolu'dan Antalya limanına sevkedilen tüccar eşyasına karşı müşkilât çıkarmaları üzerine

o tarafa sevk edilen Selçuk ordusu içeriden rumlarm da yardımla-riyle Antalya'yı aldı ve bu suretle Akdeniz'de bir ticarî belde elde edilmiş oldu (603 H./1206M). Bundan sonra haçlılara yardım eden Kilikya ermenileri üzerine Halep Eyyubilerinden Melik Zâhir'le müştereken hareket yapılarak Ermeni beyi yola getirildi (1208). Birinci Giyasüddin, îznik İmparatoru Laskaris ile yapmış olduğu Antiyoh muharebesinde [2] Rum ordusunu bozdu ise de ihtiyatsız hareket edip

[2] Antiyoh, Menderes nehri kenarında ve Denizli ile Nazilli kasabaları arasında ve Alaşehir'in altmış üç kilometre güney İndedir. İbn-i Bibî muharebenin Alaşehir ovasında olduğunu ve Ermeni müverrihleri ise Denizli'nin Honaz mevkiinde cereyan ettiğini kaydediyorlar.

imparatoru arayıp üzerine bizzat hücum ederek atından düşürdüğü sırada Laskaris'in can havliyle ayağa kalkarak Giyasüddin'in atının ayaklarını bir kılıç darbesiyle kesip yere düşürmesi ve sonra başını kesmesi neticesinde Selçuk ordusu bozuldu; Laskarîs çok telefat verdiğinden Selçuk kuvvetlerini takip edemedi ve sulh yaparak geri döndü (1210). Bu harb Rumlarla yapılan son Selçuk mücadelesi olmuştur.

I. Giyasüddin Keyhusrev, cesur, kahraman, siyasete vakıf, edip ve şairdi. Farsça şiirleri vardır. Ravendi (Mehmcd bin Ali bin Süleyman) Rahat-üs-sudûr adındaki farsea tarihini Giyasüddin Keyhusrev'e ithaf etmiştir.

Giyasüddin yerine devlet adamlarının karariyle büyük oğlu Malatya valisi Birinci Izzeddin Keykâvüs hükümdar îlân edildi. Fakat Tokat valisi olan biraderi Alâüddin Key-kubad, îzzeddin'i tanımayarak amcası Erzurum beyi Mu-gisüddin Tuğrulşah ile Ermeni kiralı Leon'un da yardımlarını alarak, îzzeddin'i KayserVde muhasara ettiyse de gizlice elde edilen Kilikya Ermeni kırab I. Leon'un ve arkasından Mugisüddin'in çekilmeleri ve Eyyubîlerden Harran ve Ruha hükümdarı Melik Eşrefin İzzeddin'c yardıma geleceğinin duyulması üzerine Alâüddin Keykubadda muhasarayı kaldırarak Ankara kalesine sığındı (sene 608 H./1211 M).

Bu vakayı müteakip Bizans ve Ermenilerle sulh yapan Birinci îzzeddin Keykâvüs; Ankara kalesine kapanan Alâüddin Keykubad'ı bir sene orada muhasara edip teslim aldıktan sonra Malatya'da Menşar kalesine hapsetti (1213).

Akdeniz kenarında Antalya'yı elde edenTTürklerm, Kırım, Rusya, Kıpçak taraflarındaki ticarî vaziyetten istifade etmeleri Karadeniz sahilinde bir ticaret iskelesi bulundurmağa mütevakkıf olduğundan ve bu sahil de Trabzon Rum imparatorluğu elinde bulunduğundan 1214'de bu imparatorluğun elindeki Sinop alındığı gibi İmparator Aleksi her sene vergi ve lüzumunda asker vermeği de kabul etti. îzzeddin, Suriye'deki Eyyubiye hükümdarları arasındaki rekabetten istifade ederek bazı başarılar elde etti ise de yanlış hareketi yüzünden muvaffak olamadı ve bundan az sonra da genç yaşında Öldü, yerine biraderi Alaüddin Keykubad hükümdar îlân edÜdi (616 H./1219M). II. tzzeddin de babası gibi şair ve edip olup farsca şiirleri vardır.

Burhaneddin Anevî'nin Enis-ül-Kulub adlı eseri izzeddin Keykâvüs namınadır.

Alaüddin Keykubad'm yirmi iki sene sürmüş olan devri Selçuk devletinin siyaseten, iktisaden ve imar cihetinden yükseliş devridir. Alâiye (Alanya) bunun zamanında elde edilerek Selçuk donanmasının tersanesi oldu. Bu sırada Moğollar, istilâlarına sed olan Büyük Harezm şahlığı'nı yıktıktan sonra garbe doğru ilerlemekte idiler; hattâ bu yüzden İran'dan Anadolu'ya doğru bir muhaceret başlamıştı.

Moğollarla döğüşe döğüşe 1226'da Azerbaycan'a kadar çekilen Harezmşahlardan Celâlüddin Mengüberti Eyyubîler ve Sel~ çufcıler'le ittifak ederek moğollara karşı koymak ve bir cephe teşkil etmek icap ederken bir kısm Eyyubiye hükümdarları ile Diyarbekir hükümdarı Artukîlerden Mes'ud, Celâleddin ile ve yine Eyyubîler'den Cezire ve Mardin hükümdarı Melik Eşref de bunlara karşı Alaüddin Keykubad'la ittifak ettiler. Alaüddin Keykubad bu ittifaktan istifade ederek Hısn-ı mansurh Diyarbekir hükümdarının elinden aldı; Artukî hükümdarı, Melik Eşrefle barıştı ise de Alaüddin Keykubad zabtettiği yerleri geri vermedi ve bu suretle Melik Eşrefle Alaüddin Key.kubad'ın araları açıldı; Melik Mes'ud, Melik Eşrefle ittifak ederek Selçukîlerle harb ettilerse de muvaffak olamadıkları gibi Çemişkezek ve Kâhta da zabt edildi ve nihayet Diyarbekir hükümdarı, Alaüddin Keykubad'la sulh yaparak ahnan yerleri Selçukîlere bıraktı.

Kırım Yarımadasındaki Sodak halkının ile ticaret yapan tüccarlara fena muameleleri dolayısiyle, Alâüddin Keykubad, Sinop'taki gemileriyle beylerbeyi Hüsameddin Çoban Bey kumandasiyle o tarafa kuvvet gönderdi; Sodak alınarak vergiye bağlandı (1228). Yine böylece Antakya taraflarındaki Frenk-lerle birlikte Kilikya Ermeni kırallığmın islâm ve diğer tüccarlara karşı fena muameleleri üzerine o tarafa da kuvvet gönderildi; Frenklerin yardımlarına rağmen Ermeniler mağlup edilip bazı kaleleri alındı ve Ermeni kırallığı evvelki vergisine ilâveten bir kat daha vergi vermeği kabul ile tüccarlardan gasbedilen eşyayı geri verdi. Ve yine bu sıralarda Antalya etrafındaki bazı kaleler de alınarak Frenklerin o sahillerden elleri kesildi.

Alâüddin Keykubad merkezi Erzincan olan Mengücek-lerden Alâüddin Davud Şah'dan Erzincan, Kemah ve Şarkî Karahisarh alarak Selçuk devletinin yüksek hâkimiyetini tanımış olan bu hükümete son

verdi. Bundan sonra Celâlüddin Men-güberti'nin müttefiki olan Erzurum Meliki Cihanşah, Alâüddin Keykubad ile onun müttefiki Melik Eşref Musa'ya karşı ittifak ettiler. îki taraf arasında Erzincan civarında Yassı-çemen'de vukua gelen muharebede Celâlüddin Mengûberti mağlup olarak çekildi; bunun üzerine Celâlüddin'in eline geçmiş olan Eyyubılere âid Ahlat geri alınarak Melik Eşrefe verildi; Yassı çemen mağlubiyetinde kaçamıyarak esir düşen Erzurum Meliki Cihanşah, bütün memleketlerini Alâüddin Keykubad'a teslim etti ve kendisine Aksaray ve mülhakatı dirlik verildi (1230) ve bu suretle Rükneddin Süleyman Şah zamanında olduğu gibi Anadolu Selçukîleri hududu Gürcistan'a dayandı.

Moğol istilâsı batıya doğru mütemadiyen genişliyordu; Celâlüddin Harezmşah Moğollara karşı kendisine yardım edilmesini Selçuk ve Eyyubî hükünıdarlariyle Bağdaştaki Abbasî halifesine teklif ettiyse de bunlar Celâlüddin'in ihtirasından korktukları için bu müracâata ehemmiyet vermediler. Celâlüddin Harezmşah'm 1231Me ölümünden sonra artık Moğollara karşı hiçbir mania kalmadı; bir kısım Hareznı beyleri Alâüddin Keykubad'a müracaat ederek Doğu Anadolu hudutlarına yerleştirildiler. 1231'de Çermagon Noyan kumandasında bir Moğol akıncı kuvveti Erzurum'1! zabt ve Sivas'a kadar geçtiği

yerleri tahrip ettikten sonra döndü; Bunların Anadolu'ya taar-ruzlarının Gürci kıraliçesi Rosodan'nm teşvikiyle olduğundan" dolayı Alâüddin Keykubad o tarafa sefer yaparak kıraliçeyi sulhe mecbur etti; kıraliçenin kızı prenses Tamar, Al âüddin'in büyük oğlu Gıyasüddin Keyhusrev'e nikahlandı [3].

Moğolların müthiş vaziyetini görüp korkan Alâüddin Keykubad, memleketini çiğnetmemek için Moğollarla anlaşmak istedi ve bunun için bir sefaret heyeti gönderdi. Moğol ümerası, Alâüd-din'in KarakurıiTTİa kadar gelmesini ve gelecek olursa kendisine ahtacı yani tabi muamelesini yapacaklarını bildirdiler. Bu teklif Keykubad'ı şaşırttı ise de ihtiyatlı hareketi muvafık buldu ve tedbir almağa başladı.

Alâüddin Moğollara karşı Ahlat kalesinden istif ade etmek is-teyerek Melik Eşrefe ait olan Ahlat ve havalisini işgal ettirdiğinden Melik Eşrefle araları açıldı. Bunun üzerine Mısır hükümdarı ve Eyyubî

---

[3] Bu izdivaçtan Alâüddin'in Keykubad isminde bir oğluyla Gürcü. Hatun diye meşhur bir kızı doğmuş ve Gürcü Hatun Selçuk ümerasından Muînüddin Süleyman Pervane'ye varmıştır.

ailesi reisi Melik Kâmil, Mısır, Suriye, Elcezire ve ittifakına girmiş olan Artukluların kuvvetleriyle birlikte Seyhan nehrVmn ayaklarından olan Göksu'ya kadar geldi ve bu cihetten Anadolu'ya girmek istediyse de muvaffak olamadı ve göndermiş olduğu bir kısım kuvvetler de Harput'ta mağlup oldular ve Hama hükümdarı Melik Muzaffer ve Harput meliki Izzeddin Ahmed esir düştüler (1233).

Melik Kâmil ertesi sene tekrar Keykubad üzerine yürü-düyse de yine bir iş göremedi; üçüncü seferinde de Alâüddin Keykubad'm eline geçen kendisine ait Harran, JRu/ıa, Rakka'yı ancak kurtarabildi.

Karşılarındaki büyük tehlikeye karşı iki islâm devleti arasındaki bu durumun uzamasını doğru bulmayan Abbasî halifesi Müstansırbillâh iki devlet arasını bularak barışıklığı temin için mütareke yaptırdı (634 Muharrem/1236 Eylül).

Alâüddin Keykubad'm vefatından az evvel Moğol Kaanı Ogöday tarafından Kazvinli Şemsüddin Ömer isminde birisi elçi olarak geldi, Kaan'ın mektubunu getirerek Moğolların yüksek hâkimiyetini tanımasını teklif etti; Keykubad bu teklifi kabul etti.

Keykubad, Eyyubîlerle henüz sulh yapmadan evvel Kayseri" "civarındaki Meşhediye sahrasında bulunup bayram münasibetiyle çekilen ziyafette yediği avkuşu etinden zehirlenerek bir kaç gün sonra vefat etti (634 H./1237 Haziran).

Alâüddin Keykubad, Anadolu Selçuk hükümdarlarının her cihetten büyü ki erin dendir. Anadolu'daki hükümetleri kaldırarak bir Türk bütünlüğü vücuda getirmiş, Mardin'de hükümet eden Nâsirüddin Artuk Arslan'ı nüfuzu altına almış ve yeni yeni kanunlar yapmıştır. Alâiye (Alanya)' yi imar ile orada bir donanma vücuda getirmiştir. İlim adamlarını himaye ile gözetirdi. Namına müteaddit eserler yazılmıştır. Meşhur mutasav-vuf Şeyh Sadrüddin Konevî ile Mevlâna Celâlüddin Rumî, Necmeddin D âye diye meşhur olup Alâüddin Keykubad adına Mirsâd-ül-îbad isimli ahlakî ve terbi-yevî bir eser telif eden Şeyh Necmeddin Ebu Bekir Râzî onun devrinde yaşamışlardır. Tüccarı ve ticareti himaye ederek Anadolu'da iktisadî vaziyetin düzgünlüğü cihetinden Selçuk idaresindeki yerler en müreffeh ve mesud bir ülke olmuştu. Yalnız bazı değerli ümerasını katletmesi istikbalde memleketin büyük felâketine sebeb olmuştur. [4]

---

[4] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/1-8.

1237'den Sonraki Durum

Alâüddin Keykubad'm yerine oğlu İkinci Giyasüddin Keyhusrev hükümdar oldu. Amcası zamanında başlayan ve değerli devlet adamlarının katledilmelerini mucip olan fena âdet, babasının ve daha sonra bunun zamanında da devam etti. Kölelerinin sözlerine kanan İkinci Giyasüddin, Seyfeddin Ay-bek, Zeyneddin Basara, Mübarizüddin Behramşah, Bahaüddin Kutluca ve saire gibi tecrübeli hizmet görmüş beylerini öldürttü. Harezmşah Celâlüddin Mengüberti'nin ölümünden sonra Doğu Anadolu'ya, yerleştiklerini söylediğimiz Harezm kuvvetleri Harezmli Hüsameddin Kırhan'm idaresi altında bulunuyorlardı; Alâüddin Keykubad, vefatından evvel yerine küçük oğlu İzzeddin Kılıçarslan'ın hükümdarlığını vasiyyet etmiş ve vefatını müteakib Kırhan ile ümeradan meşhur Kemalüddin Kâmyar onun vasıyyeti üzere İzzeddin'in hükümdarhğım istemişlerse de ekseriyet Giya süddin tarafında kaldığından bunlar da ister istemez ekseriyete ittibâ eylemişlerdi. İşte bundan dolayı Giyasüddin, Kırhan'ı hapsettirmiş ve bundan müteessir olan Harezm aşiret kuvvetleri de Selçuk topraklarından ayrılarak Urfa ve Harran taraflarına inip Eyyubîlerin hizmetine girmişler ve bu suretle Doğu hududu açık bırakılmıştır; Kırhan'ın hapsedilmesine Giyaseddin'in îtimad ettiği ümeradan Sadeddin Köpek sebeb olmuştu.

Giyasüddin, bu birinci hatadan sonra kıymetli beylerini öldürmek suretiyle ikinci bir hata daha yaptı. Atabeg Şemsed-din ve Taceddin Pervane de böyle katledildi; bir çocuğu dünyaya gelir gelmez, Eyyubî hükümdarı Melik ÂdiVin kızı Melike Âdile'den doğan kardeşleri Izzeddin Kılıç Arslan ile kardeşi Rükneddin Süleyman ve övey validesi melike Âdile'yi boğdurttu.

Bu haileden sonra da yine Sadeddin Köpek'in teşvikiyle Alâüddin Keykubad'ın fütuhatında başrolü oynayan meşhur Kemalüddin Kâmyar da evvelâ haps ve sonra katledildi ve Doğu Anadolu kumandanı Hüsameddin Kaymaz da aynı âkibete uğradı.

ikinci Giyaseddin Keyhusrev'in, Sadeddin Köpek'in teşvikiyle yaptığı fenalık neticesinde devlet değerli kumandanlardan mahrum kalmıştır. Selçuk hükümdarı haricî siyesette muvaffak oldu; buna da sebep Eyyubî ailesi arasındaki münafe-retti. Selçuk hükümdarı bu

vaziyetten istifade ile bazı menfaatler temin etti ise de Moğol tehlikesinin, önüne geçilemiyecek hale gelmesi üzerine Eyyubüerden elde edilen yerler elden çıktı. 1241'de korkulu bir hal alan Baba îshak adındaki Batını isyanı, Afaroş, Kefersud ve sonra Sivas, Tokad, Amasya'ya doğru yayılmıştı; nihayet zorlukla bastırıldı. [5]

1243 Kösedağ Bozgunluğu

Moğol tehlikesi sekiz dokuz sene evvel baş göstermiş, buna karşı Anadolu^ Suriye ve jfrafc'da maalesef bir müdafaa tertibatı alınmamış ve bilâkis Selçukîler, Eyyubîler, Artukîler ve Celâ-lüddin Harezmşah hazineler sarfiyle birbirleriyle boğazlaşmakta devam etmişlerdi; hattâ düşmanın kapıya geldiği ve bir

kalmayacak derecede harap ve binlerce halkı katliâm ettikleri görüldüğü halde bu cihete ehemmiyet verilmiyerek müdafaa tertibatı alınmamıştı. Bundan başka Erzurum'dan Sivas'a kadar Selçuk toprakları ilk defa müd-hiş bir akma da uğramıştı.

1242 senesi içinde Moğol kumandanı Baycu Noyin kuman-dasındaki otuz bin kişilik bir moğoî ordusu Erzurum'u kuşatmış, kale muhafızı Sinanüddin Yakut müdafaa etmiş ise de içeriden kale salmasının hiyaneti neticesinde moğol kuvvetleri kaleye girerek bütün erkekleri süt emen çocuklara varıncaya kadar öldürüp kadınlarını esir etmişler ve şehri harabeye çevirmişlerdir.

Bu felâket haberini alan Giyasüddin Keyhusrev beylerini toplayarak vaziyeti görüştü; derhal askeri toplayarak hareket edilmesi ve aynı zamanda etraftaki devletlerden yardımcı kuvvet istenmesi kararlaştırıldı. Elli bin kişilik bir süvari kuvvetiyle bizzat Giyasüddin Sivas'a geldi. Tecrübeli kumandanlar, Sivas'ta kalınarak etraftan gelecek yardımın beklenmesini tavsiye ettilerse de Baycu No\in kumandasındaki kuvvetlerin kırk bin olduğunu (hakikatte altmış bindi) duyan bazı tecrübesiz maiyyet kumandanları hükümdarın zihnini çeldiler; yardımcı kuvveti beklemektense kendi kuvvetlerimizle muvaffak oluruz dediler. Bunun üzerine Sivas'tan kalkarak Moğollar üzerine gittiler.

11 Muharrem 641/1 Temmuz 1243'de Sivas'ın Zara kasabası

[5] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/ 8-9

şimalindeki Kösedağı tarafında vukua gelen muharebede Moğollar evvelâ mağlup vaziyete düşmüşlerse de sonradan kendilerini toplayarak galip geldiler. Selçuk ordusu dağıldı. Bütün karargâh eşyası, hazine düşman eline geçti; bin müşkülâtla kaçan Giyasüddin Keyhusrev evvelâ Tokad'a ve oradan da Konya'ya gitti.

Bu galibiyet üzerine karşısında müdafaa kuvveti kalmayan Moğollar Sivas önüne geldiler. Sivas kadısı Kırşehirli Necin e ddin'in teslimi kabul etmesiyle şehir katliâmdan kurtularak yalnız üç gün yağmalandı. Bundan sonra onbeş gün muhasaradan sonra Kayseri düştü; Erzurum'daki gibi bütün erkekler katledilip kadınlar esir alındı; bu mamur şehir de tahrip edildi. Kay-seri'nin feci vaziyetini haber alan ikinci Giyasüddin, Menderes nehri tarafında ve İznik Rum İmparatorluğu hududundaki bir kaleye kaçtı.

Bu muvaffakiyetlerden sonra Baycu bir çok ganimet malı ve hayvanla Garp Moğol ordusunun karagâhı olan Azerbaycan'-daki Mogan sahrasına döndü. [6]

Moğollarla Anlaşma Neticesindeki Durum

Kösedağı bozgunluğu üzerine Selçuk veziri Mühezzibüddin , kaçıp Amasya'ya gel misti; Kayseri felâketini duyunca ürktü ve Amasya kadısı ile görüşerek Baycu Noyin'in yanma gidip uzlaşma teklifine karar verdiler ve ikisi beraber Mogana gittiler. Görüşüp anlaştılar. Bu anlaşma gereğince, moğollara senelik bir vergi ve hayvan verilecekti.

Selçuk Devletinin istiklâlini kaybetmesi üzerine bu devlete her sene vergi veren Kilikya Ermeni kiralı Hetum vergiyi kestiği gibi fırsatı kaçırmayarak Selçukilere ait bazı kaleleri de işgal ile katliâm yapmış ve bundan başka Kayseri felâketini müteakip kendisine iltica etmiş olan Giyasüddin'in valdesi Mahperi hatun ile zevcesini ve kızını Moğol kumandanına teslim ederek onlarla birleşmişti.

Moğollarla sulh olup Suriye'ye ve güney hudutlara kaçan halk yerlerine avdet ile asayiş bir az yoluna girdikten sonra Ermenilerden intikam almak üzere Sâhib Şemseddin İsfahanı kumandasındaki bir Selçuk ordusu o tarafa gitti. Bu kuvvetler, Ermenileri vurdular ve

---

[6] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/ 9-11

Tarsuslu muhasara ettilerse de moğolların müdahalesiyle daha ileri gidilemedi. Yalnız ermeniler elde ettikleri yerleri geri verdiler. Bu sırada Selçuk hükümdarı İkinci Gi-yasüddin Keyhusrev vefat etti (644 H./1246 M).

İkinci Giyasüddin Keyhusrev, sefahate düşkündü. Moğol felâketinden sonra devlet işlerini vezir Mühezzibüddin Ali ile Şemseddin tsfahanî ve Celâlüddin Karatay gibi tecrübeli ellere bırakmıştı.

Giyasüddin Keyhusrev, zamanında İstanbul Lâtin İmparatoru İkinci Bodoen, İznik imparatoru Jan Dukas tarafından sıkıştırılmakta olduğundan Selçuküerden yardım istemişti; Koseâağ muharebesinden sonra kendi başının derdine düşen Selçuk hükümdarı bu teklife muvafakat etmekle beraber fiilî teşebbüse geçmemiş ve hattâ İznik împaratoriyle anlaşmağı siyasetine daha uygun bulmuştu. Bundan dolayı Selçuk ve İznik hükümdarları Tripolis (Denizli'nin Boldan kasabası yakınında) şehrinde görüşüp anlaştılarsa da iznik împaratoru'nun kuvveti bu işe kâfi değildi, iki hükümdar arasındaki bu görüşmenin, Gîyasüddin'in Menderes taraflarına çekildiği zaman yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. [7]

Anadolu Selçukîleri Ülkesinde Moğol hâkimiyeti

Saltanat mücadelesi

İkinci Giyasüddin Keyhusrev vefat ettiği zaman Izzeddin Keykâvüs, Rüknüd-din Kılıç Arslan, Alâüddin Keykubad iöimlerindeki üç oğlundan en büyükleri olan II. Izzeddin Keykâvüs, Selçuk ümerasının karariyle hükümdar ilân edildi. Halbuki Giyasüddin Keyhusrev vefatından evvel küçük oğlu olup Gürci kıraliçesinin kızından doğmuş olan Al âüddin Key-kubad'ı kendisine veliahd yapmış ve kendisinden sonra onun hükümdar olmasını vasiyyet etmişti; fakat devlet adamları büyük oğlunu münasib görüp hükümdar yaptılar.

Moğol hâkimiyetini tanımış olan Selçuk Devletinin bu yeni hükümdarının kaide ve kanun üzere metbûi olan Kaan'ın yanına giderek tazimlerini arz eylemesi îcab ediyordu. Bu hususta kendisini

[7] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/11-12

davet için Moğol Kaam'ndan bir elçi de gelmişti. II. Izzeddin Keykâvüs Rum ve Ermenilerin taarruzlarından çekindiğini vesile yaparak biraderi Rüknüddin Kılıç Arslan'ı yolladı.

Moğol İmparatoru, îzzeddin'in gelmemesinden dolayı muğber olarak Selçuk Devleti sultanlığını Rükneddin Kılıç Arşla n'a vererek bir miktar askerle onu Anadolu'ya, gönderdi. Bu durum üzerine Izzeddin Keykâvüs'ie, Rükneddin'in ümerası kan dökülmesine mâni olmak için Giyasüddin'in üç şehzadesinin birlikte hükümdar olmalarını kararlaştırdılarsa da Rüknüddin Kılıç Arslan sonradan bunu kabul etmedi, bunun üzerine îzzeddin ve Rükneddin'in kuvvetleri Konya Aksaraylı önünde çarpıştılar, Kılıç Arslan kuvvetleri bozulup kendisi de esir düştü; bunun üzerine üç kardeşin hükümdarlıkları takarrür etti (1249).

Üç kardeşin hükümdarlıkları 1257 senesine kadar devam etti. Bunların en küçükleri Alâüddin Keykubad ismen hükümdardı. MoğollarTlzzeddin'in KarakururrCa kadar gitmesini istiyorlardı; fakat bir türlü cesaret edemiyordu; zaten bu yüzden Moğolların müdahalelerine yol açılmıştı. 1254'de gitmeğe karar verdiyse de Rükneddin'in hükümeti elde edeceğinden korkarak fikrinden vazgeçti ve küçük kardeşi Keykubad'ı gönderdi. Biraderi îzzeddin'in tahakkümü altında ve göz hapsinde bulunan Rükneddin, bu halden kurtulmak istiyerek bir fırsatım bulup Kayseri9ye kaçtı ve orada hükümdarlığını îlân eyledi, iki taraf arasındaki muharebede Rükneddin yine mağlup olarak yakalandı ve Borlu kalesinde hapsedildi. İzzeddin'in Kaan'ın yanına göndermiş olduğu Alâüddin Keykubad, yolda Erzincan'da, vefat ettiğinden İzzeddin Keykâvüs saltanatta yalnız kalmıştı (1257).

Bu sıralarda Moğol kumandanı Bayçu Noyin, Selçuk Devletinin taahhüd ettiği vergi ve hediyeleri zamanında vermediğinden dolayı Anadolu'ya girdi. îzzeddin muharebeyi kabul etti ve ilk çarpışmada galebe etti ise de sonradan bozuldu; bunun üzerine Rükneddin Kılıç Arslan mahbesinden çıkarılarak hükümdar îlân olundu. İzzeddin Keykâvüs evvelâ Antalya'ya ve oradan da Rum İmparatorluğuma sığındı.

İkinci İzzeddin Keykâvüs, Garp Moğolları hükümdarı HulagÛ Han'a elçi göndererek Baycu , Noyin'den şikâyet etti. Rükneddin Kılıç Arslan bir hükümdardan ziyade Baycu Noyin'in maiyeti gibi idi.

Anadolu halkının mühim bir kısmı ikinci İzzeddin Keykâvüs'e taraftar oldukları için Hülagû Han, Selçuk memleketlerinin iki kardeş arasında taksimini emretti. Moğolların bu üçüncü müdahalesi Üe Selçuk devleti iki kısma ayrıldı ve bu hal Anadolu'nun tamamen Moğol nüfuzu altına geçmesi için güzel bir vesile oldu; Sivas ırmağı hudut kesilerek bunun doğusundaki yerler Dördüncü Rükneddin Kılıç Arslan'a ve batısındaki vilâyetler de İkinci îzzeddin Keykâvus'e verildi. Vezir Şemseddin Mahmud iki kardeşi idare ile arala-rında ihtilâf çıkmamasına çalıştı ve muvaffak da oldu; onun vefatından sonra İzzeddin Keykâvüs'e Konyalı Sahib Ata diye meşhur olan Fahreddin Ali ve Dördüncü Rükneddin Kılıç Arslan'a da Muînüddin Süleyman Pervane vezir oldular.

Muînüddin Süleyman, bütün Selçuk memleketlerini Rük-neddin Kılıç Arslan'ın idaresinde toplamak istiyordu; Izzed-din Keykâvüs'un Mısır nıemlükleriyle anlaştığını Hûlagû'ye haber verdi; filhakika Moğol tahakkümünden kurtulmak isteyen İzzettin, Memlûk sultanı Melik Zahir Baybars'Ja 659 H / 1260 M. de muhabereye başlamış ve iki taraf birbirleriyle anlaşmışlardı.

Bu durum üzerine Hulagû, îzzeddin üzerine kuvvet şevketti; Izzeddin'in karşı gönderdiği kuvvetler bozulduğundan o da Antalya yoluyla İznik Rum İmparatoru'nun yanma kaçtı ve bu suretle Dördüncü Rükneddin Kılıç Arslan hükümdarlıkta yalnız kaldı (1261).

Moğolların himayesinde olan vezir Muînüddin Süleyman bütün Selçuk idaresini eline alıp istediği gibi memleketi idare ediyordu. Selçukîlerin dahilî mücadelelerini fırsat bilen Trabzon İmparatoru Sinoplu aldıysa da Muînüddin Süleyman bizzat o tarafa giderek burasını geri almış ve oraya oğlunu vali bırakarak dönmüştür (661—662H./1263 sonu veya 1264 M. başı).

Rüknüddin Kılıç Arslan, bir içki meclisinde Muînüddin Süleyman'ın tahakkümünden ve adamlarının fenalığından şikâyet ettiğinden bunu haber alan Muînüddin, Kılıç Arslan'ın Memlûk sultanı ile gizli muhaberesinden bahis ile moğollara şikâyet ettiğinden Aksaray şehrinde öldürülerek yerine küçük yaşta olan oğlu Üçüncü Giyasüddin Keyhusrev hükümdar ilân olundu ve Süleyman Pervane bütün işlerde hâkim olup moğolların büyük itimadını haiz bulunuyordu (1264). Üçüncü Giyasüddin'nin veziri Sahib Ata

Fahreddin Ali ise de bütün işler söylediğimiz gibi nâib-i saltanat, Muînüddin Süleyman'ın elinde idî. Bu iki zat bir zaman beraberce iş gördüler; fakat Muînüddin, faziletçe kendisinden yüksek ve halk tarafından sevilen Fahreddin Ali'yi kendisine rakib addederek onun eski hükümdar İkinci îzzeddin Keykâvüs taraftarı olduğunu söyliyerek moğollara şikâyet etti, ve hapsettirdi. Zaten Muînüddin Süleyman, İzzeddin taraftarı saydığı ne kadar Selçuk ümerası varsa onları öldürtmüş ve bu sefer de Sahib Ata'yı da onlara katmak istiyordu [8]. Fakat İlhan olan Abaka Han buna yanaşmadı; Fahreddin Ali'yi yanına getirterek istintak etti; bir az tekdirden sonra serbest bırakılarak müsadere edilen malları geri verildi ve bir müddet sonra da yine vezir tâyin olundu (1279).

İşte Köşedağ muharebesinden sonra saltanat mücadelelerinin de tesiriyle derece derece artan Moğol tahakkümü çekilmez bir hale gelmiş, Moğollardan bir kısım kuvvet Anadolu'ya yerleştirilmiş, halkta can ve mal emniyeti kalmamıştı. Hudutlara yerleştirilmiş olan aşiret kuvvetleri kendi başlarının çaresine bakarak uyanık duruyorlardı.[9]

Memlûk ordusunun Anadoluya girmesi

Abaka Han, oğlu Argun Han'a, maktul.Dorauncu Kılıç Arslan in kızını almak ıstedi saltanat naibi Muînüddin Süleyman ile vezir Fahreddin Ali gelini İran'a, götürmüşlerdi. Bu sırada Anadolu'yu Moğol mezaliminden kurtarmak için Memlûk sultaniyle gizli muhaberede bulunan Niğde valisi Ha-tiroğlu Şerefeddin Mes'ud isyan etti; KayserV&e bulunan küçük hükümdarı ve maiyetini alarak Niğde'ye, getirdi ve bir taraftan Karaman Türkmenleriyle uc beylerinden yardım istediği gibi Şam'a bir adam göndererek orada bulunan Sultan Sayfa ar s'ı Anadolu'ya davet etti ve ele geçirdiği moğolları öldürmeğe başladı; Karaman aşireti reisi Mehmed Bey, Hatiroğlu'na yardım etmişti (1276).

---

[8] Muînüddin Pervane, bir gün Sahib Ata Fahreddin Ali'ye Moğol ve devlet adamlarının bulundukları bir mecliste Izzeddin Keykâvüs'e para gönderdiğini işittiğini söyliyerek aslı olup olmadığını sormuş. Fahreddin Ali de "evet doğrudur; tzzeddin dün bizim ve şu ülkenin hükümdarı idi. Beni de seni de o yetiştirdi, bana mektup yazarak zaruretinden bahsetmiş, ben ise onun en küçük külesiyim, sayesinde nail olduğum nimetin pek az bir kısmını ona gönderdim. Ben böyle düşündüm" cevabını vermişti (Tarih-i Melik-i Zahir Bay-bar.^âan).

[9] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/12-15

Vaziyeti haber alan Abaka, derhal Anadolu'ya kuvvet gönderdi; Şerefeddin Mes'ud, kendisine yardımcı kuvvet ile Memlûk kuvveti gelinceye kadar Niğde kalesine kapandı ise de kendi adamı olan Kale muhafızı hiyanet ederek Şerefeddin'i moğol-lara teslim etti; ve Selçuk hükümdarı ve beyleri istintak olundular. Şerefeddin, isyanının, Süleyman Pervane'nin direktifi ile olduğunu söylediyse de Muînüddin inkâr etti ve Şerefeddin Mes'ud katlolundu.

Şerefeddin'in isyanında Karaman aşireti reisi yardımda bulunmuş ise de Memlûk sultanı Baybars, Şerefeddin Me-sud'a yardımda gecikmişti. Karamanoğlu Mehmed Bey, moğolların takibine uğradıysa da Mehmed Bey bunlara galebe çaldı ve bu muvaffakiyet Karamanoğlu'nun şöhretini arttırarak etrafına bir az cesaret verdi; işte bu sırada Memlûk Sultanı Melik Zahir Baybars Anadolu'ya girdi.

Moğol kuvvetleri, Selçuk kuvvetleriyle birlikte Baybars'a karşı yürüdüler; Moğollar, Selçuk askerine îtimad edemediklerinden yalnız başlarına harbe karar verdiler. Elbistan ovasında yapılan muharebede Moğollar bozuldular, çok telefat verdiler, kumandanlarından çoğu öldü (1277 Nisan/675 Zilkade).

Bu mağlubiyet üzerine Selçuk kuvvetleri ve Munüddin Süleyman Pervane kaçtılar; bir kısım Selçuk beyleri esir düştü. Harbi kazanan Baybars KayserVye gelerek bir hafta kadar kaldı; namına para bastırdı, Muinüddin Süleyman Pervane bozgundan sonra KayserVye gelip orada Üçüncü Giyasüddin'i alarak Tokad'a geldi.

Abaka Han, büyük bir ordu ile Anadolu'ya, geldiği zaman Memlûk ordusu çekilmişti; Baybars'ın Anadolu'ya gelmesinde Muînüddin Süleyman Pervane'nin— ki Moğol tahakkümünden usanarak kurtuluş çaresini arıyordu — teşviki olduğunu tahkik ederek onu öldürttü; fakat bununla kanaat etmiyerek harpte ölen Moğolların intikamını almak için KayserVden Erzurum'a, kadar olan sahada katliâm yaptırarak en aşağı iki yüz bin kişiyi Öldürttü. [10]

Cimri vakası

Anadolu katliâmı, Moğollardan bütün bütün nefreti mûcib oldu; bu durumdan istifade eden Karamanoğlu Mehmed Bey, İkinci

[10] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/15- 16

tzzeddin Keykâvüs'ün oğlu olduğu söylenen Siyavüş adında bir şehzadeyi hükümdar ilân ederek zabtettiği Konya'da tahta oturttu ve bunun adına para bastırdı. Selçuknâmeler bunun şehzade olmadığını kaydederek kendisine Cimri diye ad koydular. Osmanlılar da Yıldırım Bayezid'in oğullarından olup Edirne'de hükümdar olan şehzade Mustafa'ya Osmanlı tarihleri nasıl Düzme Mustafa diye kaydederlerse Siyavüş'ün de öylece düzme olduğunu Selçuknâmeler yazarlar.

Jllimri hâdisesi derhal genişledi; buna karşı Giyasüddin Keyhusrev taraftarları ve bu meyanda Sahib Ata Fahred-din Ali kuvvet toplayıp harb ettilerse de mağlup oldular. Çay mevkiinde yapılan bu harpte Sahib Ata'nın iki oğlu maktul düştü. Karamanoğlu, Sahip Ata'nın hazinelerinin bulunduğu Afyon Karahisarim muhasara ettiyse de alamıyarak Konya'ya döndü (23 Zilhicce 677' /1279 Mayıs).

Bu durum üzerine Moğollardan yardım isteyen Üçüncü Giyasüddin ile Fahreddin Ali, Moğol kuvvetleri ile birleşerek Konya üzerine yürüdüler. Karamanoğlu Mehmed Bey Konya'dan çıkarak sarp olan Ermenâk taraflarına çekildi; Selçuk ve Moğol kuvvetleri bunları takip ettiler. Kurbağa Hisarı tarafında yapılan kanlı muharebede Mehmed Bey ile kardeşleri ve amcası maktul düştüler; Siyavüş kaçarak kurtuldu. Moğollar Aksaray tarafında çıkan bir isyanı da bastırdılar; Cimri veya Siyavüş tedarik etmiş olduğu yeni kuvvetlerle Borlu taraflarında göründü ve Selçuk hükümdarı bunu Altıntaş taraflarında sıkıştırıp bozdu. Cimri Germiyan Türkmenlerinin yanına kaçtı; ayağına giymiş olduğu kırmızı çizmeden hükümdar olduğu bilindi, Keyhusrev'in yanına getirildi diri diri yüzülerek derisine saman dolduruldu (678 Muharrem / 1279 Haziran). [11]

Yıne Post Kavgası

İkinci Izzeddin Keykâvüs, iznik Imparatoru'nun yanına kaçtıktan sonra imparator Mihail Paleolog, İstanbul'u Latinler den geri alarak İzzeddin'i de oraya nakletmiş ve ilhan'ın tesiriyle sonra onu Rumeli'de Enez kalesine hapsetmişti. Izzeddin Keykâvüs, Batı Kıpçak'-da hükümet eden Altunordu hanlarından Bereke Han'ın kuvvetleri tarafından oradan kurtarılarak bu hanlığın merkezi olan Saray şehrine

[11] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/16-17

getirilip 1279 veya 1280'de ölümüne kadar on sekiz sene burada kaldı [12]. Mes'ud, Rükneddin Kılıç Arslan, Feramerz, Melik isimlerinde dört oğlu vardı. Feramerz Bizans'ta ölmüş ve Melik de tanassur ederek Kostantin adını almıştı.

îzzettin'in oğullarından Mesud, bir yolunu bulup Sinop tarafına geçerek Selçuk tahtını elde etmek için faaliyete geçti. Babasının tavsiyesini hatırlayarak Tebriz'e İlhan'ın yanına gitti; bu sırada Abaka Han ölmüş ve yerine islâmiyeti kabul etmiş olan kardeşi Ahmed Tekūdar geçmişti (1282). Ahmed Te-küdar, Mesud'a Diyarbekir, Harput ve Silvan taraflarını ikta yani dirlik olarak verip bir buçuk sene kadar yanında alıkoymuştu. İlhan Ahmed'in, cülusunu tebrik etmek üzere Üçüncü Gi-yasüddin Keyhusrev Tebriz'e gelmişti. Bunun üzerine İlhan hükümdarı, Selçuk memleketini Giy a süddin'le Mesud arasında taksim etmek istediğinden bu vaziyet Giyasüddin Keyhus-rev'i müteessir etti ise de ehemmiyet verilmiyerek Mesud, ilhan'ın yarlığiyle A nadolu*ya gönderildi; Giyasüddi n'in bir hâdise çıkarması ihtimaline binaen Erzincan'da bulunduğu sırada boğuldu (682 H. 1283 M.).

Üçüncü Giyasüddin Keyhusrev'in ölümüyle post kavgası sona ermedi; bunun küçük yaştaki iki oğlu Ahmed Tekü-dar'm yerine geçen Argun Han tarafından 1284'de hükümdar ilân edildiler; bu suretle Selçuk memleketi biri M e s'u d'un diğeri iki çocuğun idaresine bırakıldı; Sahib Ata Fahreddin Ali . bu işi Önlemek istediyse de muvaffak olamadı, Mesud 'un merkezi Kayseri ve büyük annelerinin vesayetinde bulunan iki kardeşin merkezi Konya idi; Koraya'dakilerin himayesi uc beylerinden Karaman ve Eşref oğullarına bırakılmıştı; nihayet Mes'ud, İlhan'ı ikna ederek büyün idareyi ele almağa muvaffak oldu; küçük çocukların hükümeti yedi ay kadar sürmüştü (1285 Mayıs).

Bu kayıtlar, Selçuk hükümdarının bir vali derecesine düştüğünü ve saltanat mücadeleleri sebebiyle hükümdarların nüfuz ve itibarlarının kalmadığını göstermektedir. Bu tarihten sonra da post kavgası sona ermedi.

1289'da Izzeddin Keykâvus'un diğer oğlu Rükneddin Kılıçarslan Sodak'dan Sinoplu çıkarak biraderine karşı muhalefete geçtiyse de

---

[12] Tarih-i Melik Zâfeir'de İkinci îzzeddin KeykâvüsVm Sodak şehrinde oturduğu kaydediliyor.

Eşrefoğlu'nun yardımiyle Mesud biraderini tutarak Viranşehir'de hapsettirdi; fakat bunun hapsi Mesud aleyh-darlarının hiddetini mûcib oldu; Karamanoğlu, Eşrefoğlu'nu teh-did ederek Rükneddin Kılıç Arslan'ı serbest bıraktırdı ve o da Konya'yla gelerek oturdu (1290).

Sultan İkinci Mes 'ud KayserVde oturuyordu; epey zaman-danberi burası Selçuk Devletinin merkezi olmuştu. Bu sırada yâni 1291 de Konya gençlerinin (Ahilerin) teşvikiyle Rükneddin_ Kılıç Arslan biraderine karşı tekrar saltanat mücadelesine atıldı. Bu vaziyet îlhan Keyhatu'nun Anadolu seferine çıktığı zamana tesadüf etti. Rüknüddin Kılıç Arslan, Kastamonu taraflarına çekildi ve o taraftaki eski Selçuk beylerinden Hüsameddin Ço-banoğlu Muzafferüddin Yavlak Arslan kendisini tevkif etti.

Fakat daha sonra Rükneddin, Yavlak Arslan'ı öldürerek hükümdarlığını ilân etti.

ikinci Mes 'ud, Keyhatu^nun verdiği kuvvetle kardeşinin üzerine gitti ise de muharebede bozulup esir düştü. Fakat Me-sud'u aramakta olan moğollar onu kurtardılar ve tekrar toplanarak Rükneddin kuvvetlerine galebe çaldılar; Rükneddin Kılıç Arslan'm ne olduğu belli olmadı. [13]

1283'den Sonraki Durum

Bu tarihlerde Anadolu şehirlerinin ve halkının ve uc beylerinin, vali ve devlet adamlarının vaziyeti şöyle idi: Selçuk hükümdarı İkinci Me-sud'un bir Moğol valisi kadar bile ehemmiyeti yoktu. Moğolların iki memuru bütün işlere el koymuşlardı; Anadolu İlhanîlerin bir vilâyeti olmuştu: işler bozuktu; yürümüyordu; halk moğollara verilen vergilerin altından kalkamıyarak eziliyordu; verilemeyen borç birikerek külliyetli yekûn teşkil ediyordu. Uc beyleri artık Selçuk hükümdarını metbû tanımayarak kendi başlarına hareket ediyor ve hattâ onunla çarpışıyordu. Bu uc beyleri, İlhanilerin hazinesine her sene bir miktar para ve hediye göndermek suretiyle kendilerini taarruz ve müdahaleden uzak tutuyorlardı; moğollara vereceği vergiyi ödeyemeyen hükümet türlü bahanelerle müsadere usuliyle halkın

[13] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/ 17-19

malına el koyuyordu; verginin Ödenememesi yüzünden Moğol kuvvetleri bu parayı toplamak için Anadolu'yu dolaşarak bu bahane ile çapul yapıyorlardı.

Selçuk vezirinin tâyin hakkı da Selçuk hükümdarından alınmıştı: İlhan'ın îtimad ettiği Mücîrüddin Emirşah ile Kaz-vinli Fahreddin bütün işlerde söz sahibi idiler. Bilhassa Mücîrüddin E m ir şah mezalimde ifrata gidiyordu. Mücîrüddin vergi tahsili cihetiyim inadolu'yı iki kısma ayırttı ve bunlardan birisim? kendisi dikerine de Kazvinli Fahreddin tâyin olundu (1289). Bunların İ.-K-ririi kontrol için Moğollar tarafından tâyin «MÜİmis memurlar varili. Bu usul iki Sfiıe- sürdü ve halk da bitkin

bir hale gelmişti. Yapılan şikâyetlerden insafa gelen Argun Han, Kazvinli Fahreddin'i idam ve Mücîrüddin Emirşah'ı da azleyledi. [14]

Selçuk Saltanatında Fasıla Ve Memleketin Dörde Taksimi

Tebriz'de ilhan bulunan KeyhatuVa karşı vu- bulan ayaklanma üzerine Hulagû'nün torunlarından Bay d o, ilhan oldu ise de aynı sene içinde Argun Han'ın oğlu Gazan Han, Baydo'yı bertaraf ederek İlhanlığı ele geçirmişti (694 H. 1295 M.).

Garp Moğollan hükümdarlarının bu mücadeleleri esnasında Moğol kumandanlarından Balto, Gazan Han'a karşı muhalefete geçti ve ismen Selçuk hükümdarı olan Giyasüddin Mes'-ud'u da beraberine aldı; fakat mağlup oldu; Mes'ud bu muhalefette kendisinin alâkası olmadığını ve zorla Balto tarafından götürüldüğünü söyledi ise de îtimad olunmayarak Hemedan kalesinde hapsolundi ve yerine de Selçuk ailesinden kimse getiril-miyerek Selçuk vilâyetleri dörde ayrılıp doğrudan doğruya idare edildi ve bu dört bölgenin umumî nezareti de tekrar iş başına getirilen mahud Mücîrüddin Emir Şah'a verildi (1296). Bu hal umumî hoşnudsuzîuğu mûcib oldu. [15]

Selcuk Ailesinin Tekrar Hükümdarlığa Getirilmesi

Gazan Han bu idare tarzının fenalığını ve halkın Selçuk ailesine

---

[14] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/ 19-20
[15] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 20

rabıtasını görerek Sultanlığı iade etti; ikinci Izzeddin Keykâvus'un torunu ve Feramerz'in oğlu olup o tarihte yanında bulunan Alâüddin Keykubad'ı Selçuk hükümdarı îlân etti (1296) [16]

Üçüncü Alâüddin Keykubad bir Moğol kuvvetiyle Anadolu'ya geldi ise de halkın üzerinden mezalim kalkmadı. Hattâ Baycıı Noyin'in torunu olan Sulamış ismindeki kumandan 1298'de bu mezalime karşı ayaklanarak Moğollardan bir haylisini öldürdü ise de Gazan'ın gönderdiği kuvvetlere mağlub olarak Şam'a kaçtı ve oradan tekrar Anadolu'ya girerek KayserFye kadar geldi ve Üçüncü Keykubad Diyarbekir'e kaçtı. Fakat S uî a iniş bu defa da muvaffak olainayıp yakalanıp öldürüldü.

Alâüddin Keykubad, Gazan Han'ın biraderinin kızını almış olduğundan îlhan ailesine rabıtasından dolayı Gazan'ın-teveccühüne güvenerek şımarık hareket etti; hattâ Diyarbekir^-den tekrar hükümeti başına döndüğü sırada kendisi ve maiyyeti epey fenalık yapmışlardı. Keykubad'm bu fenalıkları Gazan'a anlatılması üzerine Anadolu valisi Abuşka, Selçuk hükümdarına nezarete memur edildi; Abuşka'nın nezaretinden sıkılan Keykubad onun yanından kaçtı ise de yaklanarak İlhan'a gönderildi ve arkasından şikâyetçileri de gitti. Gazan Han, Keyku-bad'ı öldürmek istedi; fakat zevcesinin yalvarması üzerine azletmekle iktifa eyledi ve İsfahan'da, oturtuldu yerine de ikinci defa Giyasüddin Mes'ud Selçuk sultanı oldu (1302),

Mes'ud'un bu ikinci hükümdarlığı daha ümit verici idi; Gazan Mahmud Han'ın fenalık yapanlar hakkındaki şiddeti duyulmuş olduğundan Anadolu'daki moğol beylerine ve askerlerine de bir az korku gelmiş ve memleket sükûnete doğru gitmekte bulunmuştu. îkinci Mes'ud kendisine tahsis edilen bir miktar tahsisata kanaat ederek KayserVde oturuyordu. Yalnız adı sultandı. Son zamanlarında bir sene kadar felçten yattıktan sonra 1308 de vefat etti ve artık yerine o aileden kimse hükümdar tâyin edilmedi ve Anadolu'nun idaresi umumî valilikle Moğol beylerinden birisine verildi. Selçuk ailesinden olan şehzadelerin herhangi bir fırsatta ayaklanmaları ihtimali gözömme alınıp bunların ortadan kaldırılması düşünülerek bu

[16] II. îzzeddin'in oğlu Feramerz, Bizans'la ölmüş ve oğlu Alâüddin Keykubad, 1296 senesine kadar İmparatorun yanında kalmıştı. Uçlarda kendi zararına ilerlemekte olan uc beylerine karşı vaziyetini kurtarıp oniarm bu ilerlemelerini durdurmak isteyen imparator yanında bulunan Aîâüddin Keykubad'ı, İlhan'ın yanına göndermişti.

hususa Anadolu umumî valisi Emir Çobanoğlu Demirtaş 1317'den îtibaren elde ettiklerini Öldürmüş ve Karamanoğulları yanına kaçan bazılarına da onlar tarafından iltifat edilmemiştir.[17]

XII. ve XIII. Yüzyıllarda Anadolu'daki Kültür ve İmar Hareketlerine Bir Bakış

Anadolu Selçuk Devleti kurulurken, bunun ilk zamanları Anadolu istilâsı ile geçmiş evvelâ Bizans ve arkasından Haçlılarla uğraşılmış ve nihayet XII. yüzyılın son yarısında mücadeleler eski hızını kaybederek bir îmar faaliyeti başlamıştır. Anadolu Selçukileri orta ve doğu Anadolu'da kurulmuş olan Danişmend, Mengûcek, Saltukoğulları'nm memleketlerini en geç XIII. yüzyıl ortalarına kadar tamamen ilhak ettikten sonra Anadolu'da bir Türk topluluğu vücuda geimiş ve bu küçük beyliklerin ilmî ve sosyal müesseselerinin ilâvesi suretiyle umumî bir kültür ve îmar bütünlüğü kendisini göstermiştir. Şunu daha evvel kaydedelim ki Anadolu Selçukilerinde resmî muharrerat farsca olduğundan hükümdarlara ve ümeraya ithaf edilen eserlerin pek çoğu da farsca olup arapça eserler pek azdır ve türkçe ise hiç yoktur.

Daha XII. yüzyılın ikinci yarısında Selçuk memleketleri dahilindeki istikrar ve dış siyasetteki bazı muvaffakiyetler dola-yısiyle Anadolu Selçuk devletinin ilmî ve içtimai bakımlardan kalkınmakta olduğu görülüyor ki bu da ikinci Kılıç Arslan (1156—1192) ve oğlu Rükneddin Süleyman (1196—1203) zamanlarından başlamış bulunmaktadır.

Gerek bu iki hükümdarın ve gerek bunlardan sonra gelen Selçuk sultanlariyle vezir ve beylerinin Anadolu'daki kültür ve sosyal müesseseleri ve ilmî hayatı yükseltmek için âdeta birbirleriyle rekabet ettiklerim müşahede ediyoruz; bu fikrî hareket dolayısiyle memleket haricinden de bir hayli ilim adamı Anadolu'ya, gelmeğe başlamış, bunlara karşı gösterilen yüksek himaye ve hüsn-i kabul Urfa, Suriye, Irak ve İran taraflarından bir hayli âlim, mütefekkir, edip ve sanatkârların Selçuk memleketlerine gelip yerleşmelerine sebep olmuş ve bilhassa münevver bir hükümdar olan İkinci Kılıç Arslan'la yine münevver ve açık fikirli olan ve her biri bir vilâyette valilik eden oğullarının ilim adamlarına gösterdikleri rağbet bunların muhitlerinde

[17] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 20-21

birer fikir çerağı uyandırmıştır.

Bilhassa felsefî eserleriyle meşhur olup onikinci asrın son yarısında yaşamış olan ve Şahabeddin Maktul diye anılan Şahabeddin Sühreverdî [18] Anadolu'ya geldiği zaman ikinci Kılıç Arsian'ın fevkalâde hüsn-i kabul ve iltifatını gördü. Kendisinin mensup olduğu Işrakiyun felsefesini Anadolu'da yaymasına ses çıkarılmadı [19]. Halbuki aynı zat daha sonra aynı kanaatinden dolayı Halep ulemasının verdikleri fetva ile S el âh a d-din Eyyubî tarafından 585 H; 1189 M. de katledilmişti. Şahabeddin Maktul, İkinci Kılıç Arslan'ın oğlu Niksar emiri Berkyaruk namına Pertevnâme isimli farsca felsefî eserini ve Harput Emiri İmadeddin Ebu Bekir bin Karaarslan adına da Elvâh-ı İmadiye adlı yine felsefî bir kitabını telif etmiştir [20].

Berkyaruk, münevver, şair ve felsefeye meraklı olduğundan kendisine ithaf edilen bu eseri okuyarak bütün rumuzları Öğrenmiştir. Sultan ikinci Kılıç Arslan namına müteaddid eser sahibi olan Tiflisli Ebu'1-Fazl Hüseyin bin Mehmed tarafından arapçadan farscaya çevrilen bir Melheme kitabiyle Kâmil-üt-tâbir isminde bir rüya tabirnamesi vardır. Bu Melheme kitabı sonradan türkçeye çevrilmiş olup bir nüshası Ayasofya kütüphanesinde 2705 numaradadır. Yine Niksar Emiri Nasırüddin Berkyaruknamına 558 H. 1163 M. de Kemalüd-din Ebu Bekir bin İsmail tarafından farsca Ravzat-ül-Menâzır TM Melik-in-Nâsır isminde bir kelâm kitabı ve İkinci Kılıçarslan'm diğer oğlu Muhyiddin Mesud adına da Ebu Hanife Abdülkerim bin Ebi Bekir tarafından El-Ihtiyârat fi MecmaVr-Rübaiyât adındaki bir Rubaiyat mecmuası kaleme alınmıştır.

İkinci Kılıç Arslan'm oğullarından Tokat Emiri ve daha sonra Selçuk Sultam olan Rükneddîn Süleyman da Şababeddin Sühreverdî'nin felsefesini kabul edenlerden idi. Kadirşinas bir hükümdar olan Rüknüddin namına veziri Malatyalı Meh-med bin Gazi

---

[18] Şahabeddin Ebülfütuh Yahya bin Habeş bin Emirek, 549 H.1154 M. de İran'da Irak-ı acemin kuzey batısında Zencan yakınlarındaki Süh-reverd kasabasında doğmuş tahsilden sonra Halep'te oturmuş ve oranın valisi bulunan Selâhaddin Eyyubî'nin. oğlu Melik Zâhir'e intisap etmiş ve onun tarafından büyük hürmet görmüş, Halep ulemasiyle yaptığı mübaheselerde onlara galebe ederek aleyhine bir cereyan hasıl olmuş ve kendisi Halep uleması tarafından ıtikadsızhkla itham olunarak Selâhaddin Eyyubî'nin oğluna verdiği kat'i bir emirle maktulen vefat etmiştir (1189). Müteaddit felsefî eserlerinden biriside Hikmet-ül-işrak 'tır.

[19] Massignon, Recueil de Textes inedits concernant l'histoire de la mistique en pays d'îslam (Paris 1929).

[20] Türk Tarih Kongresindeki tebliğim.

tarafından kaleme alınmış olan Ravzat-ül-Ukul adında farsca Kelile ve Dimne tarzında bir eser vardır. Rükneddin Süleyman Şah kendisine bir kaside takdim etmiş olan şair ve edip Zahir-i Faryabî'ye iki bin altın ile on cins at, beş köle, beş cariye, beş katır ile her cinsten elli kat elbiselik göndermişti.

Rükneddin'in vefatiyle XII. yüzyıldaki fikir hareketleri hakkında bilgimiz şimdilik bu kadardır; XIII. yüzyılın ilk yarısında ise bunlara nazaran daha mebzul olarak ilmî, edebî ve tasavvufî eserlere rast gelmekteyiz. Bu asrın ilk yarısı, Orta Asya'daki Moğol istilâsı dolayısiyle o taraflardan Anadolu'ya bir çok ilim adamlarının hicret etmeleri itibariyle pek mühimdir. Bu gelenler arasında Meviâna Celâlüddin Rumî'nin babası Sultan-ül-ulema Bahaüddiıı ile onun talebesi Burhanüddin Muhakkik-i Tirmizî de vardır.

XIII. yüzyılda ise Işrakıyun felsefesi yerine Anadolu'da Vahdet-i Vücud felsefesinin inkişafı başladığını şiir, edebiyat ve tasavvufun revaç bulmakta olduğum görüyoruz.

ikinci Kılıç Arşla n'ınKüçük oğlu olup onüçüncü asır başlarında Selçuk Sultanı olan Birinci Giyasüddin Keyhus-rev, Farscadan başka rivayete göre rumca ve lâtince de biliyordu; güzel farsca şiirleri vardır1. Mehmed bin Ali Ravendi tarafından 599 H. 1202 M. de telif edilmiş olan Kitab-ı Râhat-üs-Sudur ve Ayeî-üs-sürur isimli Selçuk tarihi bu Giyasüddin Keyhusrev namınadır [21].

Birinci Giyasüddin Keyhusrev'in oğlu Birinci İz-zeddin Keykâvus (1210-1219) malûmat sahibi ince fikirli şair ve kadirşinas bir hükümdardı. Bundan dolayı babası devrindeki fikir hareketleri bunun zamanında da kuvvetle devam etmiş şiir ve edebiyat bu, baba oğul devrinde daha çok rağbet görmüştür.

MusuPdan Emir Hüsameddin Sâlar'm kızı, izzeddin Keykâvus hakkında yetmiş iki beyitli bir kaside kaleme alıp takdim ettiği zaman İzzeddin, kasidenin her beytine yüz kızıl (tam ayarlı) altın vermiştir. Nizamüddin Erzincanî, Şem-seddin Tabsî de güzel kasideler takdimiyle, Sultan Izzed-din'in bol ihsanına nail olmuşlardı. Hattâ Nizamüddin tarafından Tabsî'ye nazire olarak kaleme alınan kasideyi pek ziyade takdir eden îzzeddin Keykâvus, bu zatı Divan başkâtipli-ğinden emir-i arız vazifesine terfi ettirmişti. Kadı Burha-nüddin

[21] Rahai'üs-Sudur ve Âyet-üs-Sürür 1921'de Hollanda'da Leicien'de basılmıştır.

Anevî'nin Enis-ül-Kulub adlı farsca tarihi îzzeddin Keykâvus admadır. Bu, Kadı Burhanüddin (Ebu Nasr bin Mesud) Anevî Sivas kadılığında bulunmuş olup Izzeddin'in Sivas Darüşşifası vakfiyesinde adı geçmektedir. Yine bu hükümdar adına yukarıda adı geçen Malatyalı Mehmed bin Gazî'nin Berid-üs-saâde ismiyle büyüklerin veci-zelerinden toplanmış bir eserde görülüyor, izzeddinKeykâvüs bu zattan arapçayı ve kavaid-i arabiyeyi öğrenmiştir.

Birinci izzeddin Keykâvus Ankara'da, evvelce namazgah denilen ve şimdi yerinde Etnografya müzesi olan mahalde güzel bir medrese ile Sivas'ta Darüşşifa ismiyle meşhur hastaha-nesini yaptırmıştır. Bunun devrindeki âlim, edip ve şairler arasında veziri Mecdüddin Ebu Bekir ile Tuğraî Şemseddin Hamza ve Emir-i arız Nizamüddin Ahmed ve sonradan vezir olan Şemseddin İsfahanı'yi görmekteyiz.

Yine bu XIII. yüzyıl, fikir hareketleri ve iktisadî durum itibariyle Anadolu'nun en mesud bir devridir. Alâüddin Key-kubad, şair, ressam ve mahir bir oymacı idi; mütaleayı ve ilmî mübahaseleri pek severdi. Devlet yasasına son derece riayetkar olup bu hususta katiyyen müsamaha göstermezdi. Sık sık okuduğu eserlerden birisi İmam Gazalî'nin mev'ize ve ahlâktan bahseden Kimyây-ı saadet) isimli farsca eseri ve diğeri de Nizamülmülk'ün Siyasetnâme'si idi. Meşhur mutasavvuf Şeyh Sadrüddin Konevî, M evi âna Celâlüddin Rumî,

in Dâyc. Seyyi (I Buhıüdlin Muhakkik-i Tîrmizî gibi yüksek mutasavvıflar bunun devrinde büyük hürmete mazhar olmuşlardı. Şeyh - i ekber Muhyİddin Arabî, bunun zamanında Anadolu'ya gelerek Konya, Sivas ve Erzincan taraflarını gezerek Vahdet-i vücud felsefesini neşretmiştir. Nec-meddin Dâye, Mirsâd-ül-ibad fi mebde-i ile'l-miad . isimli eserini 1230' da Sivas'ta ikmal ederek, Ai'aüddin Keykubad'a ithaf etmiştir [22].

Mevlâna'mn mesnevisi, Divan-ı kebiri, Fih-i mafih ve mektubatı ile Sadrüddin Konevî'nin Nüsus , Fükuk, Risaletülvücud vesair bir hayli eseri onüçüncü asrın tasavvufî kıymetli teliflerindendir. Sadreddin Konevî'-nin Allame Nasırüddîn Tusîîle ilmî meseleler üzerinde mükâ-tebeleri de vardır. Ahmed bin Said El-Zencanî tarafından siyasete

[22] Bu eser 825 H. 1422 M. de Karahisark Kasım bin Mahmud tarafından İrşad-ül-mürid ileJl-muradfi tercemet-i Mirsad-ül-ibad ismiyle İkinci Murad adına Türkçeye çevrilmiştir. Bu tercüme beş bab ve müteaddid fasılları havidir. Tarikat sülûkü, âlem-i yakine vusul, terbiye-i insaniyye ve sıfat-ı Rabbaniyeyi beyan etmektedir.

müteallik olarak kaleme alınan Kitab-ül-letaif-ül-Alaiye fVl-fezail-is seniyye'si Alâüddin Keykubad adına telif edilmiştir.

Alâüddin Keykubad devri âlimleri arasında UVmtye'li Kadı Siracüddin (Ebü's Sena Mahmud bin Ebi Bekir) ile meşhur Selçuk kumandanlarından Kemalüddin Kâmyar'ı zikretmek lâzımdır. 682 H. 1283 M. senesinde doksan yaşında vefat eden Siracüddin, Konya'da. Kadi'l-kuzat denilen en yüksek mertebeye yükselmiş olup en meşhur eseri mantık ve ilm-i kelâma dair Metali ül envar 'dır. Bu zat kelâm ile tasavvuf arasındaki fark dolayısiyle mutasavvuflara daimî surette tarizde bulunmuş ve garip tesadüf eseri olarak Mevlâna Celâlüddin Rumî'nin cenaze namazını kıldırmıştır.

Bir müddet Buhara'da, tahsil görmüş olan Kemalüddin Kâmyar ise felsefe, fıkıh ve şiirde tam bir vukuf sahibi olup felsefede üstadı Şahabüddin Sühreverdi idi.

Alâüddin Keykubad'ın vefatından az zaman sonra memleketin başına çöken moğol tahakkümü sebebiyle fikir hareketleri burmuş gibidir. Artık eski refah devrine ait eserlere pek de tesa-o f edilmemektedir. Bu XIII. asrın ikinci yarısında ikinci İzzeddin Keykâvüs namına 655 H. 1257M.de telif edilen Letaif-ül-hikme isminde bir felsefe kitabına tesadüf ettiğimiz gibi 1257 de Selçuk veziri Muînüddin Süleyman Pervane namına Saîdüddin Ferganî'nin telif ettiği tbn Fa-rız'ın meşhur kasidesinin şerhi olan farsca Meşarık-ud-derar-iz-züher fi heşf-i hakayık-ı nazm-id-dürer tasavvufî bir eserdir.

683 H. 1284 M. de Mahmud oğlu Hatib Mehmed'in İkinci Mesud namına telif ettiği farsca siyasete dair Kıstas-ül-adâle ile El-Evamir-ül-Alaiye) isimli farsca îbn Bîbî Selçuknâmesi, Horasanlı koca Dehhanî'nin Üçüncü Alâüddin Keykubad'ın emriyle yazdığı farsca manzum selçuknâme ve Sadr-ı Mütetabbib diye meşhur olan Rük-neddin Ebu Bekir'in münşaata dair Ravzat-ül-küttab ^jj) (^LSOi isimli eseri ve şair Nasırı tarafından 689 H. 1290 M. de Ahi Mehmed namına yazılan Fütüvvetnâme ile yine aynı zatın 699 H. 1299 M. de yazdığı manzum îşrakat risalesi ve Yusuf isminde biri tarafından sükâtun faidesine dair yazılan ve mühim hikâyeleri ihtiva eden Hamuşnâme, diğer bazı tercümeler ve risaleler XIII. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış eserlerdir, [23]

[23] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 22-27

İlmi Ve Sosyal Müesseseler

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz fikir cereyanlarından sonra ilmî ve sosyal müesseselerede kısaca göz atalım:

XII. asrın son yansiyle XIII. asırdaki fikir hareketleriyle mütenasip olarak ilmî ve sosyal hareketler de devam etmiştir. Bu asırlardaki müesseselerin başlıcalarını Erzurum, Erzincan, Şarkî Karahisar, Niksar, Divriği, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop, Niğde, Kırşehir, Konya, Eğridir. Beyşehri, Kütahya, Afyon Karahisar, Denizli, Antalya ve Alaiye taraflarında görüyoruz; bu şehirler arasında Konya, Sivas, Tokat ve Amasya müesseseleri başta gelmektedir.

Müteaddid hanlar ve kervansaraylar ile birbirlerine bağlanmış olan bu şehirler aynı zamanda iktisadî münasebetleri temin eden yolların uğrağında bulunuyordu. Batı Anadolu bu asırlarda

henüz Rum İmparatorluğu'nun elinde bulunduğundan bittabi Türklerin eserlerinden henüz istifade edememişti; oralardaki faaliyet XIV. asırda başlamış ve hayrete şayan bir şekilde süratle artmıştır ki bunu daha sonra göreceğiz.

Anadolu'da islâmî bir Türk devleti kurmağa başlayan Anadolu Selçukileriyle Danişmendliler, Mengûcekler ve Saltuklular ellerindeki yerlerde cami, medrese, imaret, hastahane, köprü, hamam, çeşme, kervansaray vesaire gibi eserler vücuda getirmek suretiyle memleketlerini süslemişlerdir. Bugün de bir kısmının bakiyesini görmekte olduğumuz bu eserler hakkında malûmat vermek programımızın dışındadır; hattâ bunların isimlerini bir bir sıralamak bile hayli uzun sürer.

Anadolu'da XII. asrın ikinci yarısiyle XIII. yüzyıldaki içtimai müesseselerin başında gelen camilerin adedi binleri geçmekte olup bunların nerelerde yapıldıklarını bugün de vakfiyelerinden öğrenmekteyiz. Şehirlerdeki medreselerin adedi ise şehirlerdeki camilere yakındır, içtimaî müesseselerin mühimlerinden olan ve kitabelerinde Darüşşifa, Darüssıhha ve Bimaristan diye zikredilen hastahanelerin teşkilâtlariyle beraber mevcudiyetlerini yakinen biliyoruz. Divriği, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Çankırı, Kastamonu ve

Konya'da bulunan bu hastahaneler bizce malûm olan sıhhat müesseselerindendir.

Medreselerin yanlarında yaptırılmış olan imaretler sosyal müesseselerin mühimlerindendir. Bunlar hem medrese talebelerinin iaşelerini temin ederler ve hem de fakir ve yoksullara muayyen zamanlarda yemek verirlerdi. Bunların ne suretle yemek verecekleri, hergünkü imaret masrafları, yernek nevileri vakfiyelerle tesbit edilmiştir.

Şehir ve kasabaları bağlayan kervansaray ve hanların bulundukları mevkilere harita üzerinde bir göz gezdirilecek olursa bunların Anadolu'nun Türklerin elindeki yerlere kol attıklarını, bu suretle komşu memleketler ve denizlerle irtibat tesis ettikleri görülür. Bu han ve kervansaraylar yolcuların istirahatlerini ve hayvanlarının muhafazalarını iyice temin edecek surette muhkem şekilde yapılmışlardı. Bu kervansaray ve hanların bir kısmı denizler istikametinde ve diğer kısımları da Batı Anadolu, Güney Suriye ve Doğu Anadolu taraflarına doğru uzanan ticaret yolları üzerlerinde idi.

Bu asırlarda yapılmış olan kervansaraylar hakkında bir fikir vermek için Kayseri vilâyetinin Bünyan kazasına bağlı Zamantı nahiyesinde Selçuk vezirlerinden CelâlüdJin Karatay'm yaptırmış olduğu bir hanı görüp hayranlıkla tetkik eden bir Arap müverrihinin mütaleasmı aşağıya kaydetmek kâfidir. Vezirin yaptırmış olduğu han, böyle olunca hükümdar hanlarının meselâ Sultan hanının ne derecede olacağı anlaşılır. 675 H./1277 M. senesinde Memlûk sultanı Melik Zahir Baybars ordusiyle Anadolu'ya gelerek KayserVye kadar gitmiş olan Arap müverrih yolda konakladıkları bu Karatay hani*m şöyle tavsif ediyor:

"... Bir müddet bu halde devam ettik; orada Karatay Hanı denilen han göründü. Bu han, banisinin yüce himmetine büyük bir delildir; çünki vus'at ve irtifa itibariyle bu han en büyük hanlardan ve mimarî cihetinden de güzellerindendir. Yontulmuş ve mücellâ kırmızı taşlardan yapılmıştır. Taş cilâlı olduğundan mermere benzer. Bunun surunun üzerinde ve diğer yerlerinde bir takım nakışlar vardır ki bunların anlatılması mümkin değildir. Bu hanın kapısı haricinde iki kapılı müstahkem surla muhat zemini taşla döşeli bir havlu olup burada dükkânlar bulunmaktadır ve hanın kapısı demirdendir.

"Hanın içinde yaza mahsus eyvanlar (büyük sofa, sayeban, çardak) ve kışa mahsus odalar ve hayvanlar için ahırlar vardır ki insan bunların keyfiyetini tavsiften âcizdir; yani bir insan yaz ve kış orada otursa her mevsime mahsus şeyleri bulabilir; deru-nunda hamam, hastahane ve lâzım olan ilâçlar, sair mefkaşat ve eşya vardır; konuğa yani misafire Allah rızası için yemek verilir.

"Sultan efendimize "(yani Sultan Melik Zahir Baybarsa) buranın hayrat taamından getirildi. Bu han için bir çok vakıflar yapılmış ve bunların idaresine memurlar tâyin olunmuştur; varidatını tahsil ile buraya sarfederler. Tatarlar bunlara dokunmadılar. Anadolu halkı bu hanın banisini hürmetle anar."

İşte ana hatlarını göstermiş olduğum bu bir buçuk asırlık Anadolu fikir hareketleriyle ilmî ve sosyal müesseseler Oğuz türk-lerinin Anadolu istilâsını müteakip bu sahalarda olan faaliyetlerinin bugün bilebildiğimiz nümunelerindendir. [24]

Anadolu Selçukîleri Zamanında İdarî Ve Askerî Teşkilât

Eski Türk hükümetlerinde olduğu gibi Selçukîlerde de devlet, hükümdar ailesinin müşterek malı idi; bunun için aile arasında taksimi icap ederdi; bu aile efradından en büyüğü veya nüfuzlusu aile riyasetine intihap olunarak diğerleri onun hâkimiyet-i âliyesini tanımak suretiyle hükümet ederlerdi. Bu şekil daha sonra geniş-leyerk Atabeg denilen nüfuzlu ve şayan-ı îtimad ümera ve kumandanlara kadar teşmil edilmişti. Anadolu Selçuk Devleti de bütün eski ananeleri tatbik eden bir hükümet olduğundan devlet teşkilâtı Büyük Selçukîlerdekinin aynı bulunuyordı. [25]

Divanhaneler

Ana Selçukîlerde olduğu gibi Anadolu Selçukîle-rinde de onları takliden devlet işlerine bakmak üzere divan teşkilâtı vardı. Divanın en büyük reisi ve devletin hükümdardan sonra en büyük adamı sâhib-i divan veya sâhib-i âzam denilen vezirdi. Divan, hükümdarın

[24] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 27-30
[25] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 30

riyasetinde toplanırsa o, divana Divan-ı has denirdi. Divanın eyaletlerdeki muamelâtını teftiş eden memur müşrif-i memalik ismiyle tandırdı. Vezir veya sahib-i azamda vezarct alâmeti olarak Divit verilirdi; devâdar (diyittar) tâbiri Selçukiler zamanında ihdas edilmiş tâbirlerdendi. Hükümdarın berat ve fermanları ve resmî muharre-rat, devletlerle olan mükâtebat pervane denilen nişancının dairesinden yani divan-ı tuğramdan yazılırdı. Devletin malî işleriyle meşgul olan daireye Divan-ı istifa ve âmirine de müstevfî ismi verilmişti. Adlî işlere divan-ı mezalim bakardı. Bugünkü hükümet teşkilâtımıza göre büyük divan, heyet-i vekileyi ve diğer divanlar da vekâletleri göstermektedir. Bütün devlet işleri kül olarak büyük divanda görülerek ait olduğu diğer divanlara verilirdi ki bugünkü hükümet teşkilâtının aynıdır. [26]

Eyalet İdareleri

Eyalet veya vilâyetlerde, ya hükümdar ailesine mensup prensler bulunarak hükümet işlerine bakarlar veyahut hükümdara mensup ve îtimada lâyık devlet adamları o işleri görürlerdi. Prens veya şehzadelerin maiyetlerinde kendileri namına hükümet işlerine bakmak üzere Atabeg unvaniyle tecrübe sahibi beyler bulunmak kanundu.

Anadolu Selçuk Devletinin henüz kaç vilâyete taksim edildiğini gösteren bir vesikamız yoktur; yalnız ikinci Kılıç Arslan'm memleketi on bir oğlu arasında taksim etmesi o zamanki hududu dahilinde Selçuk hükümetinin on bir eyalete ayrılmış olduğunu göstermektedir. Sonradan Erzurum, Erzincan ve Kara-hisar-ı Şarkf deki Saltuk ve Mengücek hükümetlerinin ilhakı Antalya, Alâiye ve İçel, Sinop, Harput, Ahlat, Diyarbakır taraflarının ve Batı hududundaki bazı Rum şehirlerinin ilhakı selçukilerin son zamanlarına doğru eyaletlerin yirmiye yakın olduğunu gösterir.

Eyaletlerde, hükümet merkezindeki divan teşkilâtının daha küçükleri vardı. Eyalet veya vilâyetin bütün işlerinden vali mesuldü. Eyaletlerdeki askerî işlere subaşı denilen bir kumandan bakardı ve bu doğrudan doğruya merkeze tabidi.

[26] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 30

Sahil memleketleri idare eden valilere Melik-üs-sevahil <İİU) (J^-l^-J!, Emir-üs-sevahil (J^j-JI _r-î) unvanları verilmişdi. Bunların emirleri altında donanmalar vardı. Bizzat donanma kumandanı Reis-ül-bahr (j^u~¥~>) ismini alırdı. Kuzeyde Karadeniz sahilindeki Sinop ile Güneyde Akdeniz kıyısındaki (Alanya-Alâiye) Anadolu Selçukîlerinin tersaneyi havi iki donanma mevkii idi1. Arazi geliri hükümdara, ümeraya ve sipahiye ait olmak üzere muhtelif kısımlara taksim edilmişti. Bunlar kendilerine gösterilen arazinin hasılât-ı öşriye ve vergilerini alırlardı; yoksa bizzat araziye sahib değillerdi. Hükümdara muhassas araziye has ismi verilmişti. Bundan başka ümeraya temlik edilmiş yerler de vardı. [27]

Askeri İşler

Selçukilerde maaşlı ve ikta yani timarlı olmak üzere başlıca iki nevi asker vardı. Bundan başka aşiret kuvvetleri, yardımcı halk gönüllü kuvvetleri ve fazla askere lüzum olduğu zamanlarda toplanan Cerehur (jj*-'j^) yani ücretli asker kuvvetleri de vardı. Maaşlı asker hükümdarın maiyyctinde bulunup yaya ve atlı olmak üzere iki sınıf di. Maaşları, üç ayda bir verilmek kanundu. îkta veya timarlı asker de iki sınıf idi. Biri doğrudan doğruya timarı olan asker diğeri de ümera iktaı sebebiyle ümeranın beslemeğe mecbur oldukları cebelilerdi. Aşiret kuvvetlerini bu ikinci sınıfa yani ümera iktama dahil asker

Tersane hâlâ mevcut olup Osmanlılar zamanında burada da gemi yapılmıştır. Bu tersanenin tarifi hakkında R. M. Riefstahl'ın Cenub-ı garbı Anadolu'da Türk mimarisi (Maarif Matbaası 1941) isimli eserine bakın (s. 47); resim ve plânlariyle beraber orada görülür. Sinop tersanesi de gerek Candar-oğulları ve gerek Osmanlılar devrinde mükemmel işletilmiş ve gemi yapılmıştır.

sınıfına ilhak etmek mümkündür. Malûm olduğu üzere ikta bir toprağın hasilât-ı Öşriyesi ve vergisi demek olduğundan timarh asker kendisine verilen hasılat-ı öşriye nisbetinde harbe asker götürmek vazifesiyle mükellefti. Timarlı askere sipahi unvanı verilirdi ki Selçukîler zamanında bu tâbir tımarlı asker demekti.

Bütün askerî işler merkezdeki "divan-ı arız" denilen divanda

[27] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 30-31

görülürdü. Maaş ve sair kuyudat ve künye defterleri hep burada bulunurdu. [28]

2- XIII. YÜZYILDA RUM İMPARATORLUĞUNUN ANADOLU'DAKİ SON DURUM

Bundan evvelki bölümün baş taraflarında görüldüğü üzere büyük Haçlı seferlerinden evvel Selçukîlerin Ege denizi ve marmara kıyılarına kadar olan istilâları ve yaptıkları donanma ile o havali adalarını nüfuzları altına almaları nihayet bulmuş ve bu haçlı seferleri Türk istilâsını geri atmış ve nihayet Bizanslılarla Türkler arasında hudut, onüçüncü asır ortalarında Bolu, Eskişehir, Kütahya, Afyon Karahisar, İsparta ve Denizli'nin batısından itibaren tesbit edilmişti.

1210'da Anadolu Selçukluları hükümdarı Birinci Giya-süddin Keyhusrev'in, Menderes nehri kenarındaki Antiyoh (Denizli ile Nazilli arasında) muharebesinde mağlup ve şehid olmasından sonra Selçukîlerle Bizanslılar arasında bir daha muharebe olmamış ve iki taraf da dostça geçinmişler ve selçukiler bütün faaliyetlerini Doğu ile Kuzey ve Güney Anadolu taraflarına hasreylemişlerdir. [29]

İznik İmparatorluğu

İstanbul'da İmparator Üçüncü Aleksi J. Lanj 1195 senesinde kardeşi İmparator îzak'ı saltanattan indirip oğluyla beraber hapsettikten sonra kendisi imparator olmuştu. tzak'ın oğlu Aleksi 1201'de hapisten kaçarak Venedik'te toplanmakta olan dördüncü haçlı kuvvetlerine baş vurmuş ve kendilerine bir çok vaidlerde bulunarak onları İstanbul'a ve amcası İmparator Aleksi Lanj üzerine sevk etmişti.

İstanbul'a gelen haçlı kuvvetleri 1203 Temmuzunda İmparator Aleksi Lanj'ı tehdit ile saltanattan indirip îzak ve sonra oğlu IV. Aleksi'yi imparator îlân etmişlerdir. Aleksi Lanj, Karadeniz yoliyle Zagra?y& kaçtığından (1203 Temmuz). İstanbul karıştı, 1204'de Aleksi'nin vefatı üzerine V. Aleksi imparator oldu; fakat bir müddet

[28] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 31-32
[29] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 33

sonra bir ayaklanma ile bunun da hükümdarlığına son verildi; büyük Rum hanedanından Teodor Laskaris imparator intihap edildi ise de o da bir iş göremedi; bu hâdiselerden istifade eden ve zaten şehrin bir kısmını işgal etmiş olan lâtinlerin bakiyyesi 12 Nisan 1204'de Haliç'teki surlardan içeriye girmek suretiyle şehrin tamamını işgal ederek bir Lâtin İmparatorluğu kurdular. Buraya Venediklilerin tesiriyle ilk imparator olarak Baudoin de Flander getirildi (23 Mayıs 1204) Rumeli'de yani Güney Doğu Avrupa'da Bizanslılara ait yerler de bu İs-tanbul Lâtin İmparatorluğunun eline geçti [30].

İstanbul'un işgali üzerine büyük Rum aileleri Anadolu tarafına kaçtılar. Bunlardan son imparator Üçüncü Aleksi'nin damadı olan yukarıda adı geçen Teodor Laskaris, İstanbul surları lâtinlcr tarafından tazyik olunurken ruhban tarafından namzed-ler arasında yapılan intihapta imparator ilân edilmiş, fakat kendisi zahirî tevazu göstererek devlet işlerini düzeltmeden imparator unvanını kabul edemiyeceğini ve despot unvaniyle iktifa edeceğini bildirmişti.

İstanbul'un Latinler tarafından işgali üzerine Teodor Laskaris Anadolu'ya kaçmış ve İznik şehrini elde edip oraya yerleşmiş ve Selçuk hükümdarı Giyasüddin Keyhusrev'in kendisine müzaheretiyle hudutlarını genişleterek İznik împaratorluğu'nu kurmuştu.

Bundan başka Trabzon'da Komnen ailesinden Aleksi Kom-nen ve Menderes taraflarında Morozomos da birer hükümet kurmuşlardı. Uzun müzakerelerden sonra Selçuk hükümdarı, Laskaris'e taraftar olarak, İznik İmparatoru o sayede Trabzon İmparatorundan Karadeniz Ereğlisi taraflarım aldı. Menderes taraflarındaki Morozomos ise İznik Imparatorluğu'na vergi vermeği kabul etti.

İznik İmparatoru için en büyük ve tehlikeli hasım İstanbul Lâtin İmparatorluğu idi; çünkü Latinler İznik împaratorluğu'nu kaldırmak niyetiyle Anadolu'ya kuvvet göndermiş İmparatordun kardeşi Hanri kumandasındaki Lâtin ordusu Laskaris kuvvetlerini mağlup ederek Bursa'yı muhasara etmişti. Fakat aralarındaki mezhep ayrılığı ve

---

[30] Lâtinlerin İstanbuVdâ imparatorluk kurmalarından sonra feodalite usu-Hyle Selanik İle Girit, kıral unvaniyle Marki dö Monferraya verildi; Monferra sonra Girİt'i Venediklilere satdı; bu ada 1669'da Köprülü zade Fazıl Ahmed Paşa'nm Kandiyc'yi almasına kadar Venediklilerde kaldı. Latin erkânından Belua kontu Lıı İznik dukası unvaniyle Bitinyayı ve diğerleri de Kuzey Mora ve Filibe ile sair yerleri aldılar. Venedikliler satın aldıkları Grit'tcıı başka Akdeniz adalarını ve Mora\ian bazı yerleri ve Çanakkale sahillerini ele geçirdiler. Tekmil Anadolu eyaleti Fransızlara tahsis edildi; yalnız Kadıköy, Kavaklar xv Sizik (Kapudağı) Venediklilerin tiecaret antrepolarım havi olduğu için onlara bırakıldı.

bundan başka Lâtin İmparatoru'nun. kendisine itaat teklifini red eden ve Lâtinlerden nefret eden Bulgar kiralı Kalojan Rumlarla uyuşarak bîr ayaklanma yaptıklarından bundan telâşa düşen Lâtin İmparatoru, Anadolu'ya gönderdiği kuvveti Rumeli'ye getirterek bulgarlara karşı harekete geçti. Koman Türklerinin Bulgarlara yardımlariyle Edirne civarında vukua gelen muharebede Latinler mağlup oldukları gibi imparator Baudoin de esir düştü (15 Nisan 1206). İşte bu durum İznik İmparatorluğu'nu kurtardı. Baudoin bir rivayete göre katledilip diğer rivayete göre de Tımova'da hapisde öldü. Bu durumla beraber İznik İmparatoru Baudoin yerine geçen kardeşi Hanri'nin 1216'da ölümüne kadar tehlikeli vaziyette kaldı, çünkü Hanri değerli bir kumandan ve gayretli bir hükümdardı.

İznik İmparatorluğu'nun teşekkülü esnasında Selçuk hükümeti isabetli bir siyaset takip etmiyerek imparatora arka olmakla Türklerin Batı Anadolu'ya doğru yayılmasına kendisi sed çekmiş oldu; daha sonra bu hatasını tashih etmek istediyse birinci bölümde görüldüğü üzere Antiyoh muharebesinde Selçukîler muvaffak olamıyarak üstelik Birinci Giyasüddin Keyhusrev de maktul düşmüştü (1210) [31]

1222 senesinde ölen Laskaris'in yerine damadı Üçüncü Jan Vatas geçti. Bu hem iyi bir diplomat ve hem de kudretli bir askerdi. İkinci Giyasüddin Keyhusrev'in 1243'de moğollara karşı mağlup olarak yeni bir moğol taarruzuna karşı koymak için lâtin imparatoru ikinci Baudoinile yapmak istediği ittifakı Jan Vatas önleyerek Selçuk hükümdarını kendisiyle tedafüi ve tecaviizî bir ittifak akdine ikna ederek Tripoli (Bola-dan civarında Yenice köyüne yakın)'de bir muahede yapıldı, Jan Vatas, aldığı tedbirlerle memlekette iktisadî bir refah devri açmağa muvaffak oldu; Rumeli'de de başarılar elde etti. 1254 senesinde Ölen Vatas'ın yerine oğlu ikinci Teodor Laskaris geçti; Selçukîlerle muahedesini yeniledi. Rumeli'deki karışıklıkları önledi.

Bu sırada Selçukilerde İkinci îzzeddin Keykâvüs ile kardeşi Dördüncü Kılıç Arslan arasında saltanat mücadelesinde Moğollara

[31] Bu Antİyoh muharebesine sebeb şudur: Bizans imparatoru Aleksi Lanj, İstanbul'dan kaçarak Anadolu'ya geçmiş ve Selçuk hükümdarı Giyasüddin Keyhüsrev'in yanına gelerek tznik tahtına geçmek istemiş ve damadı Laskaris'ia, İmparatorluğunu gasb eylediğini söylemişti. Bunun üzerine Giyasüddin Keyhusrev, Laskaris'e bir ültimatom göndererek İmparatorluğun Aleksi Lanj'a verilmesini bildirdi. Laskaris bu hususta telâşa düşerek vaziyeti anlamak üzere ordu erkâniyle görüşüp onların kendisine sadakatlerini anladıktan sonra Selçuk sultanının teklifini red etmiştir. Bu Antiyoh Laskaris'in kayın pederi Aleksi Lanj esir düşmüştür.

mağlup olan îzzeddin, îznik İmparatoru'na iltica eylemişti.

ikinci Laskaris 1258 senesinde genç denecek yaşta vefat ederek yerine yedi veya sekiz yaşındaki oğlu Dördüncü Jan getirildi. Bu çocuğa Mozalon ile Patrik Arşen vasi olmuşlardı. Fakat muktedir bir kumandan ve haris bir adam olan Mihail Paleolog 1259'da küçük imparatora vasi olup imparator îlân edildi.

Bunun zamanında Moğollarla bozuşan Selçuk hükümdarı ikinci îzzeddin Keykâvüs ikinci defa İznik Imparatorluğu'na iltica eylemişti. Mihail Paleolog moğollardan aldığı emirle Izzeddin'i tekrar Selçuk arazisine göndermiyerek beraberinde îznik'de oturttu [32] ve 1261 'de IstanbuPu işgal edip [33] merkezini oraya nakleyleyerek Paleolog hanedanım kurdu; îstanbuVnn işgali sevinçleri arasında asıl imparator Jan'ın gözlerine mil çek-direrek kendisini imparator îlân eyledi, imparatorluk merkezinin iznik'ten İstanbul'a, nakli üzerine Anadolu Selçukîlerinin uç yani hudut beyleri yavaş yavaş Batı Anadolu'ya doğru yayılmağa ve bizanshlara ait yerleri işgale başladılar, imparatora bağlı olan kale kumandanları İstanbul'a, olan bağlantılarını ismen muhafaza ederek kendi başlarına hareket ediyorlardı. Hattâ İstanbul'un pek yakınında olan Bitinya havalisi de aynı durumda idi. Bunda belki imparatorluğu gasbeden Mihail Paleolog'a karşı duyulan nefretin de tesiri vardı. Rumeli'deki vaziyet de hemen Anadolu'-dakinin aynı olup buradaki şehirler de bulgarlarm ve Sırpların işgallerine açık bulunuyordu. Moro'daki en mühim ticaret iskeleleri ve Ege denizindeki adalar ve Karadeniz^deki bazı limanlar Venedik ve

---

[32] îzzeddin bir müddet sonra istanbul'a geldi. İmparator, kendisine Moğollara karşı yardım vadeylemişti; İmparator bunu yapmadıktan başka Hulagû ile de gizli bîr muahede yapmıştı. Daha sonra îzzeddin, İmparatora karşı Bulgar kiralını tahrik eylediği iddiasiyle tevkif olunarak Enez kalesinde hapsedildi (1265) ve nihayet Kıpçak hükümdarı tarafından kurtarılarak Saray şehrine götürüldü.

[33] Mihail veya Misel Paleolog, Elolya ve Epir despotu ile harb etti. Epir despotuna onun eniştesi Sicilya hâkimi Manf re d ve More ve Ahaiya prensleri yardım ettilerse de muvaffak olamadılar; hattâ Ahaiya prensi esir düştü ve bazı şehirlerini imparatora vermek suretiyle kurtuldu. Bu şehirler arasında Lakonya'âaki İsparta şehri de vardı. Bu şehirlerin elde bulunmaları sayesinde Mora'mn diğer kısımları da zabtolundu. Bu Mora harekâtında imparatorun muvaffakiyetini temin eden Kayser Aleksi olup strategopol rütbesinde idi.

Mihail Paleolog, Aleksi'yi ikinci defa İVforo'ya göndermişti. Bu yarımdaki kuvvetlerle gece vakti gizlice İstanbul yakınlarından geçerken bir ihtiyar ile karşılaşarak nereden geldiğini sordular ve o da İstanbul'dan, geldiğini söyledi. Geceleri şehrin kapıları kapalı olduğundan nasıl çıktığını anlamak istediler ve o da surdaki bir delikten çıktığını söyledi. Bunun üzerine Aleksi, bu delikten içeriye asker sokarak şehre bir çok yerlerinden ateş verdi ve poyraz rüzgârı ateşin yayılmasına yardım etti, dışarı çıkan Latinler katlolundu. Rumlar, muzaffer oldu dîye bağrışmaları üzerine İstanbul Lâtin İmparatoru İkinci Baudoin canım kurtarabildi; evvelâ Gelibolu'ya ve oradan Lima'ya ve sonra da yardım istemek üzere Avrupa'ya geçti. (Françes'den. Mırmıroğlu tercümesi).

Ce/ıet?iz'lilerin idareleri altında idi. Bununla beraber Misel Paleolog, son İstanbul Lâtin İmparatoru İkinci Baudoin ile İtalya kiralı Şarl'm, tstanbuVu geri almak için sevkettikleri kara ve deniz kuvvetlerini mağlup ederek bazı adaları nüfuzı altına almağa muvaffak oldu; bunula beraber imparatorluğum hâkim durumda tutabilecek ne muntazam ordusu ve ne de donanması vardı.

Bundan dolayı Selçukîlerin garp hudutlarına yerleştirmiş oldukları uç aşiret beyleri ve bu arada Bitinya hududunda iskân edilmiş olan bir kısım Kayı boyu aşireti Bizans İmparatorluğu'nun onüçüncü asır sonlarındaki zayıf durumundan istifade ederek harekete geçmiş ve rumlara ait şehir ve kaleleri işgale başlamışlardı ki bunu daha aşağıdaki olaylar arasında göreceğiz. [34]

3- XIV. YÜZYILDAN İTİBAREN ANADOLU BEYLİKLERİNİN SİYASÎ DURUMLARI

Anadolu Selçukîleri zamanında uçlara yerleştirilen gazi kuvvetler oralarda taazzuva başlamışlardı. Bunlar, kuvvetli devrinde selçukilerin hüküm ve nüfuzları altında bulunarak Rum İmparatorluğu topraklarına hiçbir taarruz hareketinde bulunmıyorlar-dı; fakat onüçüncü asrın ortalarına doğru ve bilhassa Büyük Alâüddin Keykubad'ın son zamanlarında Moğol tehlikesinin baş göstermesi üzerine Selçukilerin doğu hudutlarındaki aşiretlerden bir kısmı doğu taraflarından alınarak Batı hududuna yerleştirilmişlerdi.

Aşiretlerin doğudan batıya nakilleri sebebiyle Selçukilerin doğu hududu boşalmış gibiydi; güney hududunda bazı muvaffakiyetler temin ederek kuvvetli görünen Selçuk devleti, 1243'deki ~~Kösedağı muharebesiyle birden bire çöküntü göstererek moğollara vergi vermeği kabul ettiler; daha yukarıki bölümlerde görüldüğü gibi bu devletin dahilî saltanat mücadeleleri moğolların Anadolu'da, iyice otorite tesis etmelerine ve hükümdarları kendi Emirleri gibi azl ve tâyin ve hatta katillerine kadar ileri gittiler.

Bu duruma karşı Kilikya ve Rum hudutlarına yerleştirilmiş olan Türkmenler yâni hudut aşiretleri kendi başlarına harekete başladılar; hattâ bunlar moğollara boyun eğmiş olan Selçuk hükümetine karşı

---

[34] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 33-37

bile cephe aldılar; bundan başka Selçukilerin kuvvetli zamanlarında Rum İmparatorlariyle yapılmış olan muahedeleri, bozulmağa başladı; imparatorluğun zaafından istifade ederek Batı Anadolu'ya doğru yayılmak fırsatım buldular. Moğollardan kaçan bir hayli halk da selâmeti batı taraflarında bularak buralara geliyorlardı.

Huduttaki Türkmenler tarafından Bizans topraklarına karşı yapılan taarruzlar başarı ile neticeleniyordu; bunda Rum İmparatorluğu'nun halka yüklediği ağır vergilerin tesiri de vardı. Anadolu Selçukîlerinin çöküntüsü gibi Bizans İmparatorluğunda da çöküntü başlamıştı. Bir evvelki bölümde görüldüğü üzere 1261'de

İstanbul'un is t ird adiyle îznik İmparatorluğu'nun oraya nakli Selçuk hududundaki müdafaa vaziyetini gevşetmiş ve bu hal uç aşiret beylerinin taarruzlarına vesile olmuştu.

Türkmenlerin Bizans toprakları üzerindeki faaliyetleri sü-rekli olarak devam etti. Bu suretle uc beyleri istilâ ettikleri yerlerde küçük beylikler kurmağa başladılar; bununla beraber uç beyleri Anadolu'yu tamamen ellerine almış olan Garp Moğollan yani îlhanilerin yüksek hâkimiyetini kabul ile senede muayyen bir vergi vererek bir zaman onların taarruzlarından emin oldular, işte bu suretle Selçukîlerin Batı hududunda Germiyan, Eşref, Hamid, Menteşe beylikleri ile Osmanlı beyliği ve yine bu arada Batı Anadolu'ya doğru Karesi, Saruhan ve daha sonra Aydın beylikleri kuruldu [35].

XIV. yüzyıl başlarında Anadolu'da artık bir Selçuk devleti yoktu. Bir vali kadar bile ehemmiyeti olmayan İk,inci Giyasüddin Mes'ud'un 1308'de ölümüyle ismen mevcut olan Selçuk Devleti fiilen de sona etrmişti. Bundan sonra Anadolu idaresi İlhanı hükümdarı tarafından umumî valilere verilmişti. Bunlar memleketin inzibatiyle alâkadar olup gerek memleket dahiline ve gerek uçlara aid muayyen vergileri toplatarak İlhan'ın hazinesine gönderirlerdi.

Anadolu umumî valileri içinde en kudretlisi İlhanilerin bey-

[35] Grigoras bu beyliklerin işgal mıntakalarım şöyle gösteriyor: Germi-yanlı Alisoriyos (Alişiroğlu) Kara Frikya'nın ekserisini ve Filadelfiya"ya kadar olan yerleri ve Meandros ırmağı civarında kâin Antakya (Antiyohya = Denizli ile Nazilli arasmda)'dan itibaren Filadelfiya (Alaşehir)'ya kadar olan yerleri.Oradan İzmir'e ve îyonya sevahiline kadar olan yerleri Sarhanis (Saruhan) namında bîr başkası p.ldı. Zira, Manisa, Püriini ve Efesus (Selçuk) havalisini Sasan'ı (Sasa bey) namında bir başkası kapmıştı. Lidya, Eolis, Elispondüs (Çanakkale) ve Mizya'ya kadar olan yerleri Kalamis (Kalem bey) ile onun oğlu Karesi aldı. Olimpüs (Keşiş—Uludağ) civarında ve Vitinya'mn ötesindeki araziyi Atman (Osman) namında bir diğeri işgal etmişlerdi. Sankaryüs (Sakarya) nehrinden Paflagonya'ya kadar uzanan yerler Umuriyüs'un (Umur) oğullarına geçmişti, (s. 62, 63).

lerbeğisi yâni umum ordular kumandanı olan Emir Çoban'm oğlu Demirtaş'tı [36]. Giyasüddin Mes'ud'un ölümünden sonraki durumdan istifade etmek isteyen Anadolu beyleri, îlhanîlere karşı da cephe almak yani müstakil kalmak istemişlerdi. Bu vaziyet üzerine Demirtaş, Anadolu'yu tamamiyle hâkimiyeti altına

-^almak isteyerek Ilhanilere karşı rabıtalarını kesen veya gevşeten küçük Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmağa çalıştı; bu beyliklerin hükümdarlarından Eşrefoğlu II. Süleyman ve Hamid-oğlu Dündar beyleri öldürüp oraları ilhak eyledi ise de babasının katli ve kendisinin de Mısırca kaçması üzerine faaliyetinin arkası gelmedi (1327).

Demirtaş'tan sonra Anadolu'da Ilhanîler namına vali olarak Eredna isminde bir emîr kaldı. Bu, durum icabı beyliklere karşı bir harekette bulunmayarak dahilî idareyi düzeltti ve adaleti ile halkı memnun bıraktı. 1335'de ilhan hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın evlâd bırakmadan vefatı üzerine Hulâgû ev-lâüları birbirleriyle saltanat mücadelesi yaparlarken Eredna Anadolu'da sessizce bir hükümet kurmağa çalıştı ve tehlikelere karşı bazan Memlûk sultanının yardımını bile istedi ve nihayet merkezi Siva^olmak. üzere bir devlet kurmağa muvaffak oldu [37]..

---

[36] Demirtaş, Emir Çoban'm oğullarından birisidir. Ebu Said Bahadır Han zamanında Anadolu valiliğine tâyin edilerek buradaki karışıklıkları ortadan kaldırmağa muvaffak olmuş, fakat daha sonra yani 1322'de vali bulunur ken hükümdarlığını ilân ile îlhanilerle rabıtasını kesmek istemiş ve bu hususta Memlûk Sultanı ile de nıünasebata girişmişti.

Demirtaş'ın bu hareketi, îlhanilerin beğlerbeğisi olan babası Emir Ço-ban'ı müşkil duruma sokmuş ve Çoban hemen büyük bir kuvvetin basma geçerek Anadolu'ya gelmiş ve oğlunun etrafındaki beyleri kendisine celbederek Demirtaş'ı sarsmış ve babasına karşı ordusiyle gelmiş olan Demirtaş'i yakalayarak Tebriz'e getirmiştir.

Ebu Said Bahadır Han, bu âsi valisini babasının hatırına riayet ederek —zaten başka türlü hareket edemezdi— afvedip tekrar Anadolu valiliğine yollamış o da bundan sonra Ilhanîler lehine Anadolu'da tam bir istikrar temin eylemek için faaliyete geçmişti.

Demirtaş Anadolu'ya dönünce serbest idareye alışmış olan Anadolu beylerini ortadan kaldırmağa teşebbüs etti. Kısm-ı mahsusta görüleceği üzere Eşrefoğlu Süleyman ve Hamidoğlu Feleküddin Dündar Beyleri öldürüp memleketlerini ilhak etti. Kendisi Denizli'yi muhasara ettiği sırada emirlerinden Eredna Beyi de Afyon Karahisarhn muhasarasına göndermişti. İşte bu sırada kardeşi Dımışk Hoca'mn edepsizliklerinden bıkmış olan Ebu Said'in, onu öldürtdüğünü haber alınca neticenin kendi basma da geleceğini düşünerek muhasaralardan vazgeçip Siuas'a geldi. Burada babasından bir haber almak istedi; babasının Ebu Said'e mağlup olarak nihayet yakalanıp katlini duyması üzerine Mısır'a kaçtı ve Anadolu'yu Emir Eredna'ya bıraktı (727 Zilhicce/ 1327 Ekim). Ebu Said Bahadır Han Anadolu valiliğini büyük Şeyh Ha-san'a verdi ve o da buranın idaresini kendi tarafından vekil olarak Eredna'ya bıraktı. Mısır'a kaçan Demirtaş, Ebu Said'in müracaatı ve ricası üzerine Kahire'de katledildi (1328). Demirtaş'ın oğullarından Küçük Şeyh Hasan, Ebu Said'in vefatından sonraki saltanat kavgaları arasında mühim rol oynamış Azerbaycan taraflarını idaresi altına almıştır. Kardeşi Eşref de burada hükümdarlık etmiştir.

[37] Demirtaş, Mısır'a kaçarken Eredna'yı Anadolu'da bırakmış veyahut Eredna, Demirtaş'ın yanından kaçarak anınla birlikte Mısır'a gitmemişti. Eredna aslen Uygur Türklerinden olup iki kardeş de tlhanilerin

Bu tarihlerde Anadolu'da Eredna'nın hükümdarlığından başka Karaman, Hamid, Menteşe, Germiyan ve Germiyan'a tabi iken müstakil olan Aydın, ile Saruhan, Mizya ve Hellespont taraflarına doğru Karesi beylikleri ile Kastamonu ve Sinop'ta Can-daroğulları beyliği ve Söğüt, Yenişehir, Bilecik, Eskişehir, Bursa, İznik, İzmit taraflarına kadar yayılmış olan Osmanlı beyliği bulunuyordu.

Osmanlılarla münasebetleri olan Anadolu beyliklerinin on-dördüncü ve hattâ onbeşinci asırlardaki siyasî münasebetlerini bilmek daha sonra Osmanlı vekayii kısmında takip edilecek olan olaylar için faydalı olduğundan bu beylikler hakkında kısa olarak bilgi vermek icap etmektedir ki bunu sırasiyle aşağıda gösterdik, [38]

Karaman Oğulları Beyliği

Son tetkiklere göre Karaman aşiretinin, Oğuzların Salur veya Afşar boylarından birisine mensup oldukları hakkında iki rivayet vardır. Birinci Alâüddin Keykubad Türkmen aşiretlerini Rum ve Kilikya hudutlarına yerleştirdiği sırada 1228 senesinde de Kilikya

---

ordusunda birer kumandan bulunuyorlardı. Demirtaş'tan sonra Anadolu valiliği Ebu Said Bahadır Han tarafından 1328*de akrabasından olan Büyük Şeyh Hasan'a verilmişti. Bu, bizzat idareyi ele almayarak oraya sadakatine îtimad ettiği Eredna'yı vekil yapmış ve daha sonra Ebu Said'in vefatını müteakip saltanat mücadeleleri arasında Şeyh Hasan Irak'ta hükümdarların tâyin ve hal'leriyle uğraşarak karşısına çıkan rakip hükümdarlarla mücadele ettiğinden dolayı Anadolu işleri tamamen Eredna'nın eline kalmış, fakat bu, mücadelelere fîlen iştirak, etmemekle beraber Büyük Şeyh Hasan'a bağlı kalmıştı.

Müdebbir ve siyasî bir şahsiyet olan Emir Eredna devam eden hâdiseleri büyük bir maharetle idare ederek kendisini tehlikeli maceralara atmamıştır. Büyük Şeyh Hasan'ı mağlup ederek Azerbaycan'ı alan Demirtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan, Emir Eredna'ya kendisine tâbi olmasını teklif etmiş, fakat red cevabı almıştı. Bunun üzerine Küçük Şeyh, beraberinde ilhanlı hükümdarı îlân ettiği Süleyman Şah ile beraber Eredna üzerine gelmiş ise de Eredna bunları Kerenbük mevkiinde mağlup ettiğinden Anadolu'da nüfuzı artmış (1343) ve bundan istifade ederek Alâüddin Eredna ismiyle hükümdarlığını îlân edip para kestirmiştir.

Eredna, âdilâne idaresiyle Moğol tahakkümünden, adalet ve asayişsizlikten bıkmış olan halkın muhabbet ve hürmetini kazanmıştır. Sivas ve Kayseri ve Niğde, Aksaray, Ankara, Tokat, Amasya, Şebin Karahisar, Erzincan ve havalisine sahip olan Emir Eredna 1352'de vefat etmiştir. Kendisi âlim bir zat olup arapçayı fesahatle konuştuğunu kendisiyle görüşmüş olan seyyah Ibn-i Ba-tula yazar. Adaletinden dolayı halk kendisine Köse Peygamber derlermiş.

Eredna'nın ölümünden sonra yerine oğlu Mehmed Bey geçmiştir. Bu kendisine karşı muhalefet eden bir emirini Memlûk kuvvetkerinin yardımiyle bertaraf ederek öldürmüş ve diğer emirler de Mehmed Bey'i katletmişler ve yerine oğlu Ali Bey'i hükümdar yapmışlardır (1365). Sefih bir genç olan Ali Bey, ümera arasındaki rekabetten kurtulamamış, bazı valileri kendisine muhalefet etmişlerdir. Ali Bey kendisini tanımayan Amasya emiri Haci Şadgeldi Paşa üzerine bir sefer açmış ise de bu sefer esnasında Amasya civarında vefat etmiş ve devlet işlerini eline almış olan Kadı Burhaneddin Ahmed tarafından çükük yaşta olan Mehmed Bey ismindeki oğlu hükümdar olmuştur (1380). Bir az sonra Kadı Burhaneddin bu çocuğu hal'ederek kendisini hükümdar ilân eylemiştir (783 H. / 1381 M).

[38] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 39-43

Ermenilerinden aldığı Ermenâk (Kamerüddin ili) taraflarına da Karaman aşiretini yerleştirmişti. Bu tarihte Karaman aşiretinin beyi Sadeddin oğlu Nûre Sofi adında Babalîlerden birisi idi. Bu aşiret on üçüncü asrın sonlarına doğru yani Anadolu Selçuk Devletinin çöküntüye başladığı sıralarda mühim rol oynamış, gerek Ermeni kuralları ve Moğollarla ve gerek Moğollarla beraber hareket eden Selçuk kuvvetleriyle kanlı çarpışmalar yapmışlardır.

Nûre Sofi denilen Karaman beyinden sonra oğlu Keri-müddin Karaman aşiret beyi olup Dördüncü Kılıç Arslan tarafından kendisine Ermenâk tarafları dirlik yani timar olarak verilmiş ve kardeşi Bonsuz da Selçuk hükümdarının sarayında Candar yani muhafız olarak vazifelendirilmiştir (654 H./1256 M.).

Kerimüddin Karaman, Selçuk ailesi arasındaki ihtilâflardan istifade ederek nüfuzum arttırmış, hattâ Konya üzerine yürümüş ise de muvaffak olamayarak mağlup olmuş ve kardeşleri Zeynehhac ile Bonsuz yakalanarak îdam edilmişlerdir. Karaman'-ın 660 H./1262 M. de vefatı üzerine Rükneddin Kılıç Arşları bunun oğullarını Gevele kalesine hapsetmiş ise de vezir Muînüddin Süleyman Pervâne'nin müdahalesiyle serbest bırakmış ve bunlar yine babalarının Ermenâk timarına sahip olmuşlar ve büyükleri olan Şemseddin Mehmed Bey Karaman beyi olmuştur.

Mehmed Bey, moğollarla çarpışmış iki defa onları bozmuş ve Konya'yı zabt ederek Selçuk hanedanından olduğunu iddia ettiği Giyasüddin Siyavüş adında birisini —ki Selçuknâme-lerde tezyif yollu Cimrî denilmektedir— Selçuk hükümdarı îlân ederek [39] Siyavüş adına

[39] Bu Giyasüddin Siyavüş'un Selçuk ailesine mensup olup olmadığı bilinmiyorsa da Osmanlı tarihlerinde de Düzme Mustafa denilen Yıldırım Ba-yezid'in oğlu Mustafa Çelebi gibi hakikî selçuk şehzadesi olması ihtimali vardır. Siyavüş, İkinci İzzeddin Keykâvüs'un oğlu olarak îlân edilmiştir. 685 H. 1286 M. tarihli Konya'da basılmış bir gümüş sikkesi meskukât mütehassıslarından ve Tarih Kurumu üyelerinden, merhum Osman Ferid Sağlam tarafından elde edilerek Tarih Kurumu'nun. mecmuası olan Belleten'in 35 inci sayısında (sene 1945) yayınlanmıştır.Cimrî'nin elde edilerek katli 678 Muharrem/ 1279 Mayısta olduğuna göre sikkenin tarihinde bir yanlışlık vardır ve bunun hâdiselere tetabuk edebilmesi ve Konya'da basılması İçin senesinin 675 H. 1376 M. olması lâzımdır. Sikkenin basıldığı gösterilen tarihte İkinci Mesud hükümdar olup Konya'da bulunuyordu. Halbuki Cimrî ondau yedi sene evvel Üçüncü Giyasüddin Keyhusrev tarafından yakalanarak katlolunmuştur. Par is nüshası Al-i Selçuk tarihinde, Sultan Mesud'un hükümdarlığı zamanında kardeşi Melik Siyavüş'un Sinop'tan gelerek 688'de Eşrefoğlu'na gönderilip oda Melik Siyavüş'u tevkif ve hapsetmiş ve sonra Karamanoğlu'nun müracaatı üzerine Eşrefoğlu, Siyavüş'u serbest bırakarak izzet ve ikram ile Konya'ya göndermişti. Sikkesi olan zat, bu Melik Siyavüş, olsa onun Konya'da bulunduğu tarih 688 olup sikkenin tarih yine uymuyor. Kitabun fi borani ahval-il- acayib ve'l-garaib ve ahkâtn-il - kâinat ve tevarih -ül- Mülûk ismi altındaki bir nücım kitabı Cimri'nin hurucunu 684 senesinde göstermektedir kî Osman Ferid'in neşr ettiği sikke tarihinden bir sene evvel olarak tetabuk ediyor.

para bastırıp kendisi de onun vezir ve kumandanı olmuştur (1277).

Mehmed Bey, bundan sonra yine Moğol ve Selçuk kuvvetleriyle yaptığı bir müsademede maktul düşmüştür (1278).

Mehmed Beyden sonra kardeşi Güneri Bey, Karaman beyi olarak Selçuk hanedanı arasındaki saltanat kavgalarında rol oynamış ve bu da 1300 senesi nisanında vefatına kadar Moğollarla onların nüfuzları altındaki Selçukîler ve Ermenistan kıraliyle mücadelede bulunmuştur.

Güneri Beyden sonra Karaman beyliği kardeşlerinden Mahmud Beye geçmiş ve 1307 veya az daha sonra vefatı üzerine aile arasındaki birlik sarsılmış, Mahmud'un iki oğlu Bur-haneddin Musa ve Bedreddin ibrahim Beyler arasında ihtilâf çıkmış ve bu münasebetle Karaman beyliği üzerinde Memlûk sultanlarının tesiri görülmüştür. Bedreddin'den sonra yerine oğlu Halil bey Karaman beyi olmuştur. Halil bey'in 745H./1344 M. tarihli Larende vakfiyesine göre [40] bu tarihlerde hükümdar olduğu anlaşılıyor.

Karaman oğulları, Ilhanilerin Anadolu valilerine karşı cephe alarak 1314 de Konya'yı elde etmişlerdir. Anadolu beylerinin II-hanilere karşı rabıtalarını temin etmek üzere 1314 veya 1316 senesinde [41] Anadolu'ya gelmiş olan Beylerbeyi Emir Çoban, Konya'yı geri almış ve burası tekrar Karaman oğullarına geçmiş ise deDemirtaş720H./1320M. de Konya'yı zabtetmiş (Menakıb-ül-ârifin tercümesi 445), nihayet Anadolu valisi Demirtaş'm Mısır'a firarı üzerine Karaman oğulları serbest kalmışlardır (1327).

Karaman beylerinden Halil Beyin oğlu olup biraderi Sey-feddin Süleyman beyin katlinden sonra 762 H./1361 M. De [42] Karaman hükümdarı olan Alâüddin Ali bey, Osmanlılarla ilk münasebatta bulunan zattır. Zamanı vekayiinin tetkikinden, kendisinin faal,

---

[40] Vakıflar Umum Müdürlüğü 1212 Anadolu, s. 360.

[41] Tarih-i Olcayto Emir Çoban'ın Anadolu'ya gelerek Karamanoğulları elinde bulunan Konya'yı muhasarasını 714 H./1314 M. olarak gösterdiği gibi diğer bir farsca mecmua da (Nur-ı Osmaniye 2782) aym tarihi gösteriyor. Aksarayî tezkiresinde ise Çoban'ın gelişi Ebu Said'in cülusunu müteakip 716 tarihi olduğundan metinde her İki tarih de gösterilmiştir. Birinci tarih daha doğru olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber Emir Çoban Anadolu'ya iki defa gelmiştir,

[42] (Nuruosmaniye kütüphanesi) 3080 numaralı Takvim'de 857 tarihi hesabı üzere "Süleyman bey vakıasından ve Alâüddin bey cülusundan beru doksan beş yıldır" denildiğine göre Alaüddin'in 762 hicret senesinde hükümdar olduğu anlaşılıyor. Prof. Osman Turan'ın neşrettiği takvimde cülûsı 763 H./1362 M. tarihidir. Fakat her iki eserin müellifi bir olduğundan daha sonra kaleme aldığı takvimine göre 762 tarihini kabul etmek doğru olur. Alâüddin Beyin 766 ve 769 hicret tarihli (1364,1367 M.) iki vakfiyesi vardır (Vakîfiar Umum Müdürlüğü, Defter 579, s. 357 ilâ 360).,

mücadeleci ve azim sahibi bir hükümdar olduğu anlaşılmaktadır. Alâüddin Ali Bey, 772 H./1370 M. den evvel1 Osmanlı hükümdarı Murad Hüdavendigâr'ın kızı Nefise Sultan diye tarihlerimizde yanlış olarak adı geçen Meek hatuni2 almış ve bu suretle iki devlet arasında akrabalık teessüs etmiş ise de Osmanlıların Anadolu'ya yayılarak kendi hudutlarına kadar dayanmalarından endişe eden Alâüddin Bey fırsat bularak bunu önlemeğe çalışmış ve bu yüzden iki devlet arasında muharebeler olmuştur.

Osmanlılarla Karamanlılar arasında ilk muharebe, Murad Hüdavendigâr'ın, Hamidoğlu Hüseyin Beyden satın almış olduğu şehirlerden Akşehir, Yalvaç, Karaağaç, Beyşehri, Seydi-şehri gibi yerlerin Karaman hududu üzerinde bulunmaları sebebiyle Alâüddin Bey bundan kuşkulanarak bu taraflara taarruz edip Beyşehri'ni almıştır. Bunun üzerine Rumeli'den Anadolu'ya geçen Sultan Murad ilk defa çetin bir muharebeden sonra Ka-ramanoğlu'nu mağlup ederek onu Konya'da muhasara etti ise de kızı Melek Hatun'un ricasiyle aldığı yeri iade ederek sulh oldu (788H./1286 M)[43].

1389'da Murad Hüdavendigâr'ın Kosova'da şehid olması ve yerine gççen oğlu Yıldırım Bayezid'e karşı Anadolu beylerinde Osmanlılar aleyhinde bir hareket belirmesi üzerine Osmanlı hükümdarı Anadolu'ya geçerek Batı Anadolu'da Saruhan, Aydın, Balat tarafındaki Menteşe beyliklerini ilhak eyledikten sonra Karamanoğlu'nu da mağlup ederek sulhe mecbur eylemiş (1390) ve daha sonra tekrar Osmanlı hududunu geçerek muahedeyi bozması üzerine Yıldırım Bayezid, Akçaçay muharebesinde Karaman ordusunu bozmuş ve Konya'ya, kapanan Alâüddin Beyi orada yakalayarak öldürtmüş ve bunumüteakip Karaman beyliğinin pek çok yerlerini daha doğrusu Toros dağlarının Jsuzey kısmındaki memleketleri^lde^derejk, bu beyliğe son y,exv mistir (800 H./1398 M).

Alâüddin Beyin katlinden sonra Larende yani Karaman^da onun iki oğlu ile zevcesi Melek Hatun'ı elde eden Yıldırım Baye-zid bunları Bursa/'ya göndermiştir, bu iki kardeş Ankara muharebesinin sonuna kadar Bursa'da kalmışlardır. Timur Han, Karaman beyliğini, Bursa'dan

[43] Bu ilk Osmaılı-Karaman muharebesi hakkında Neşrî tarihinde mufassal malûmat vardır (Türk Tarih Kurumu nşr. s. 214 ilâ 234).

getirttiği Alâüddin Beyin büyük oğlu Mehmed Bey'e vermiştir (805 H./1402 M).

Bu hâdiselerden sonra Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadeleleri sırasında Karamanoğlu Mehmed beyin ve daha sonra oğlu İbrahim Beyin Osmanlılar aleyhine müthiş taarruzları ve hattâ Osmanlılara karşı Sırplar ve macarlarla ittifak gibi hareketleri varsa da bunlar Osmanlı vekayii kısmında gösterilmiş olup iki devlet arasındaki bu husumet o beyliğin tamamen ortadan kaldırılmasına kadar devam etmiştir. [44]

Eşref Oğulları Beyliği

Merkezleri Beyşehri olan bu beyliği kuran Selçuk emirlerinden Eşref oğlu Seyfüddin Süleyman Beydir. XIII. yüzyıl sonlarına doğru Selçuk Devletinin zayıf bulunduğu sırada Süleyman Beyi mücadele sahnesinde görmekteyiz.

Eşrefoğulları, Süleyman şehri de denilen BeyşehrVnden başka Seydişehri, Ilgın, Akşehir, Bolvadin ve havalisine sahib olup doğu taraflarında Karaman ve batı kısmında da Hamidoğulları beylikleri vardı.

Üçüncü Giyasüddin Keyhusrev 1354 de ilhan'ın emriyle katledildikten sonra yerine amcasının oğîu Giyasüddin Mesud hükümdar olmuş fakat yine İlhan'ın fermaniyle Giya-süddin'in henüz pek küçük olan iki oğlunu da Konya'da Selçuk hükümdarı yapmışlar ve bu çocuklara Eşrefoğlu Süleyman Bey nâib ve Karamanoğlu Güneri Bey de beylerbeyi olmuşlardır. Daha sonra gerek Eşrefoğlu ve gerek Karamanoğlu, Sultan Mes'ud'a itaat etmişlerdir. Hattâ Sultan Mes'ud'un Anadolu'ya gelen kardeşi Melik Siyavüş, Mes'ud'un desise-siyle Eşrefoğlu tarafından hapsedilmiş ise de Karamanoğlu'nun tehdidi üzerine Siyavüş serbest bırakılarak Konya'ya gönderilmiştir.

Eşrefoğlu Süleyman Bey'in hangi tarihte vefat ettiği malûm değildir; fakat vefatının 701 H./1301 M. den sonra olduğu Bey-şe/iri'nde yaptırmış olduğu türbe kitabesinden anlaşılmaktadır.

Süleyman Beyden sonra yerine büyük oğlu Mübarizüddin Mehmed Bey geçmiş ve Akşehir ve Bolvadin şehirlerini de elde

[44] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 43-47

etmiştir. Anadolu beylerini itaat altına almak ve sadakatlerini sağlamak için 1314'de Anadolu'ya, gelen Emir Çoban'a itaatlerini arzeden Anadolu beyleri arasında Eşrefoğlu da vardı. Bolvadin cami kitabesinden anlaşıldığına göre Mehmed Bey 1320-den sonra vefat ederek yerine oğlu Süleyman Bey hükümdar olmuştur.

Bu ikinci Süleyman Bey'in hükümeti müddeti pek kısa sürmüş, Anadolu beylerini ortadan kaldırmak isteyen Anadolu valisi Demirtaş, BeyşehrVni zabt ettikten sonra Süleyman Bey'i işkence ile öldürmüş ve orasını işgal ile kendi tarafından vali tâyin eylemiştir (1326 Ekim).

Süleyman Şah'm ölümüyle Eşref oğulları beyliği sona ermiş ve daha sonra bu memleket Hamid ve Karaman oğulları arasında taksim olunmuştur. Eşref oğulları'na ait Beyşehri, Akşehir ve Bolvadin'da bazı binalar vardır. Şimdiye kadar paraları görülmemiştir. Bu aileden Mübarizeddin Mehmed Bey adına Şemseddin Mehmed Tüşteri tarafından felsefe mahiyetinde El-füsul-ül-eşrefiyye isimli bir eser yazılmıştır (Aya-sofya Kütüphanesi No. 2445). [45]

Hamid Oğulları Beyliği

XIII. yüzyıl başlarından daha evvel Borlu, İsparta, Eğiridir, Yalvaç taraflarına yerleştirilmiş olan Hamid Bey idaresindeki Türkmen aşiretinin [muhtemelen Teke] kurmuş olduğu beyliğe Hamid oğulları beyliği denilirdi. Bu beylik daha sonra genişleyerek güneydeki Antalya'yı da işgal etmiştir.

İsparta, 600 H./1203 M.de Üçüncü Kılıç Arslan zamanında alınmış ve daha sonra Selçukîler Antlaya ile Alâiye'yi de elde etmişlerdir.

Anadolu Selçuk Devleti İlhanîlerin nüfuzı altına girdikten sonra Batı hududundaki aşiret uç beylerinin toplanmağa ve bir beylik kurmağa başladıkları sırada Hamid Bey aşireti de o tarihte yani XIII. yüzyıl sonlarında başlarında bulunan Hamid Beycin torunu ve İlyas bey'in oğlu Feleküddin Dündar Bey'in faaliyeti ile bir beylik kurmuşlardır. Hamid beyliğine Eğirdir gölünün güneyindeki eski adı Prostana olan Eğirdir kasabası merkez olmuş ve Feleküddin Dündar Bey burada bazı tesisler vücuda getirerek şehre Felekâbâd adı verilmiştir.

[45] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 48-49

Dündar Bey daha sonra hududunu güneye doğru uzatarak Gölkisar ve 1301'de Antalya'yı almış ve burasını biraderi Yunus^ Bey idare etmiştir.

Dündar Bey diğer Anadolu beyleri gibi yüksek hâkimiyetini tanımış olduğu İlhan'ın hazinesine her sene dört bin dinar,; yani altın vergi veriyorduı. 1314'de Anadolu'ya gelmiş olan Ilha-nilerin beyierbeğisi Emir Çoban'a itaat eyleyen Anadolu beyleri arasında Hamidoğlu Dündar Bey de vardı; hattâ Dündar sadakatini teyid için İlhanîler yani Garp Moğolları hükümdarı OJcayto Mehmed Hudabende adına Felekabâd şehrinde para bile kestirmişti.

Hudabende'nin 1316'da vefatı ve yerine henüz pek genç olan oğlu Ebu Said Bahadır Han'ın hükümdar olması üzerine vukua gelen bazı karışıklıklar esnasında Anadolu beylerinin yavaş yavaş tlhamlere karsı rabıtalarını gevşetmeğe başlamaları üzerine Anadolu valisi Demirtaş Konya'yı işgal etmiş ve daha sonra Eşrefoğlu Süleyman Bey'i öldürmüş ve arkasından Ha-mid iline yürüyerek Antalya'ya kaçan Dündar Bey'i de yakalayarak katletmiştir (1324 M).

Demirtaş'm 1327'de Mısır'a kaçıp bir müddet sonra orada katlinden sonra bazı eserlerde Dündar'ın oğlu Hızır Bcy'in Ha-mid beyi olduğu ve daha sonra bunun kardeşi Necmeddin Is-hak bey'in Mısır'dan gelerek beyliğe geçtiği kaydediliyor [46]. Seyyah Ibn-i Batuta 1333 senesinde Anadolu'yu gezerken Antalya'ya, uğrayarak orada Hızır bin Yurius'un ve Gölkisar''da Dündar Bey'in oğlu Mehmed ve Eğirdir^de de yine Dündar'ın oğlu Necmeddin îshak Bey'in hükümdar bulunduklarını beyan etmektedir.

îshak Bey'den sonra kardeşi Mehmed Bey'in oğlu Muzaf-ferüddin Mustafa Bey'i görüyoruz. Mustafa Bey bu devirde 745H./1344M. tarihli Muzafferiyye medresesVni yaptırmıştır. Bunun bütün Ilamid iline sahip olup olmadığı şimdilik meçhuldür; fakat 767H./1365M. de burun oğlu olan Eğirdir sultam Hüsa-meddin Ilyas'ın Hamid

[46] Bu tarihlerde aynı aileden iki Hızır Pey olduğu görülüyor. Birisi Dündar Bey'in oğlu Hızır ve diğeri de Antalya emiri Yunus Bey'in oğlu Hızır Beydir. Târihî kayıtlar, Demirtaş'm Mısır'a firarından sonra Dündar Bey'in oğlu Hızır Bey'in meydana çıkarak idareyi ele aldığını yazarlar; fakat az sonra burada Necmeddin îshak Bey hükümdar görünüyor. Demirtaş'm Anadolu'dan ayrılmasından sonra Antalya emiri olan Hızır bin Yunus'un da bu havaliyi işgal etmesi ihtimali vardır. Fakat şimdilik müverrihlerin kayıtları gibi Dündar'ın oğlu Hızır Bey'in babasından sonra beyliği tekrar elde ettiğini kabul etmek daha doğru olur. Eğirdir'de bir Hızır Bey camii vardır. Şühud kasabasında kubbeli mescit kitabesinde adı geçen Emîr-i Kebir tbrahim bin Hızır Beyin bu Hamidoğlu Hızır Bey'in oğlu olması muhtemeldir.

hükümdarı olduğuna göre babasının da teroamen Hamidiline sahib olduğu kuvvetli ihtimal dahilindedir.

Tarihlerin kaydına göre Hüsameddin Ilyas Bey komşusu olan Karaman oğullariyle epey uğraşmış mağlup olarak kaçmış ve Germiyanoglu'nun yardımiyie tekrar memleketine sahib olmuştur. Bunun vefatı tarihi belli değildir, maamafih 77ö H. /1374 M. tarihinden evvel olmak lâzımdır.

Ilyas Bey'in yerine oğlu Kemalüddin Hüseyin Bey geçmiştir. Osmanlı hükümdarı Birinci Sultan Murad, Hüseyin Bey'den Akşehir, Yclvaç, Beysehri., Karaağaç ve Sevdi şehrVni 1374- tarihinde seksen bin altın mukabilinde satın almıştır. Murad Hüdavendigâr'm birinci Kosova muharebejs.de Kemalüddin Hüseyin. Bey, oğlu Mustafa Bey ile yardımcı asker göndermiştir.

Kemalüddin Hüseyin Bey 793 H./1391 M.de vefat etmiştir. Bunun meçhul bir sebepten dolayı Yıldırım Bayezid tarafından öldürüldüğü rivayet edilmektedir. Hamid oğulları'mn kendi namlarına hcnüs hiçbir sikkeleri görülmemiştir. Bunlara ait Eğirdir, Burdur, Yoz/c'da bazı Htabeli eserler vardır. Şzıhnd kasabasında 770 H. / 1368 M. tarihli Kubbeli mescid kitabesinde Emîr-i kebir Muiszüddin Ibrahirrt bin Hışır Bey'in Hamid oğullarından olduğu anlaşılıyor.

Kemalüddin Hüseyin Bey'in oğlu Mustafa Bey, Ko-sova muharebesinde babasının göndermiş olduğu okçu kuvvetlerle Osmanlı ordusunu Ön safında bulunmuş1 ve Hamid beyliğinin

"Osmanlı devletine ilhakından sonra Osmanlı emiri olarak hizmet görmüştür. [47]

Hamid Oğulları'nın Antalya Şubesi

Antalya 603 H. / 1206 M. de Selçuk hükümdarı I. Giya-süddin Keyhusrev tarafından frenklerden alınmış ve bu havaliye Teke aşireti yerleştirilmişti. Burası bir ara Kıbrıs kırallığı tarafından işgal olunmuş ise de 610 H. /1213 M. de I. İzzeddin Keykavüs tekrar zabt eylemişti. Antalya takriben XIV. yüzyılın ilk yirmi senesi içinde Hamid oğulları'nın eline geçti ve Dündar bey'in kardeşi Yunus Bey Antalya beyi oldu; Yunus Bey'in oğullarından Sinanüddin Çalış Bey de Istanos yani

[47] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 49-52

Korkud i/î'nde bulunuyordu. Yunus Bey'in ölümünden sonra yerine oğullarından Mahmud Bey'in mi? yoksa diğer oğlu Hızır Bey'in mi, geçtiği şimdilik malûm değildir.

1333'de İbn-i Batuta Anadolu'ya, geldiği zaman Antalya beyliğinde Hızır Bey bulunuyordu, ve o sırada hasta idi. Bunun da vefatı tarihi belli değildir, Antalya'ya Hızır Bey'den sonra kimin geldiği de malûm değildir. 1361 'de Antalya tekrar Kıbrıs krallığı tarafından zabt olunarak on bir sene kadar onlarda kalmış ve yukarıda adı geçen Mahmud Bey'in oğlu küçük Meh-med Bey burasını 774 H./1373M. de zabt etmiştir.

Mübarizüddin lâkabh Mehmed Bey'in vefatı da malûm değildir. Osmanlı hükümdarı Birinci Murad, Karamanoğlu üzerine sefer açıp muharebeyi kazanarak avdeti sırasında "Teke-oğlu (Hamidoğlu) yâğidir" diye kendisine söyledikleri zaman:

—"Bir fakirdir, elinde iki kasabası var; biri Antalya biri îs-tanos (Korkuteli) anın ne miktarı var ki bana yâği ola, şimdi onun üzerine varmak bize ardır" diyerek Bursa'ya dönmüştür. Neşrî'-nin yazdığına göre Tekeoğlu sonra hisarlarını Sultan Murad'a vererek yalvarıp barışmış [48].

Antalya, 791 H./1389 M. veya 794 H./1392 M. de Yıldırım Bayezid tarafından zabt edilerek şehzade Isa Çelebi'ye sancak olarak verilip2 bu suretle Hamid oğullarının bu şubesi de sona ermiştir. Ankara muharebesinden sonra Timur tarafından Anadolu beylerine eski yerleri verildi ise de Hamidoğlu Osman Bey'e -ki Mübarizüddin Mehmed Bey'in oğlu olması muhtemeldir- de Osmanlıların elindeki Antalya hariç îstanos havalisini vermişti (1402 M.). Osman Bey, Karamanoğlu Mehmed Bey'le ittifak ederek Antalya'yı almak isterken oranın Emiri Hamza Bey tarafından tstanos'&a. bastırılarak katledilmiş ve bu suretle Hamid oğullarının Antalya şubesi de sona ermiştir (8261 H./323 M.).

Bazı tarih ve vekayinâmelerde Hamid oğulları'mn bu Antalya şubesine Teke beyleri denilmektedir. Bunlara bu ismin verilmesi Antalya ve havalisine Tekeeli denilmesinden ileri geldiği anlaşılıyor; eldeki bütün vesikalar buradaki beylerin Tekeoğulları denilen bir aile ile hiçbir münasebetleri olmadığını ve bunların Hamid oğullan'ndan

[48] Neşrî tarihi (Türk Tarik Kurumu n^r.) s, 234.

olduklarını göstermektedir.

Dündar Bey'in hükümdarlığını ilân eylediği zaman Menteşe oğulları'ndan olan Fenike Beyi, Dündar Bey'in yüksek hâkimiyetini tanımıştı. Bu, Fenike beyliği daha sonra Antalya beyi Hızır bin Yunus Bey'in nüfuzu altına girmiştir [49]

Menteşe Oğulları Beyliği

XIII. Yüzyılın sonlarına doğru mevcudiyetini gördüğümüz Menteşe beyliğinin bu suretle, yani uçtaki Türklerin batıya doğru yayılmalariyle mi yoksa güneyden Akdeniz yoluyla mı eski Karya kıt'asına yerleştikleri henüz 8arih olarak bilinmemekte, bazı kayıd-lar ikinci şıkkı tercih ettirmektedir. Bu asrın ikinci yarısı içinde Karyd*ya Mentese-ili denildiği malûm olmaktadır.

Beyliğe adı verilen Menteşe'nin Karya'yı (Şimdiki Muğla vilâyeti) 1261'den sonra istilâ ettiği anlaşılıyor. 1282'de Bizans tarihçilerinin S alp akı s Menteşe yani Sahil beyi Menteşe dedikleri Türk beyinin kumandası altındaki kuvvetlerin Menderes kenarındaki Tralles (Aydın) ile bunun yakınındaki Nyssa (Sultan Hisarı) kalelerini zabt ettikleri malûmdur. Bizans imparatoru'nun Karyayı istirdat için olan teşebbüsleri bir netice vermediğinden Türkler buraya yerleşerek beylik kurmuşlardır.

Cami-üd-DüveVde Menteşe beyliğine ait Seçin, Milas, Muğla, Palatya (Balat), Bozöyük, Çine, Davaz, Bornaz, Meğri ve Köyceğiz kasabaları zikredilmektedir. Bunlara Menteşe beyliğine aid olarak sonradan Hamid beyliğinin yüksek hâkimiyeti altına girmiş olan Fake de denilen Fenike sahil şehrini de ilâve etmek lâzımdır.

Böylece Akdeniz ile Ege denizine sahip olan Menteşe beyliği bu sahillerde donanma vücuda getirmek suretiyle korsanlık yapmışlardır. Daha ilk zamanlarında bu beyliği kuran Menteşe'ye Sahil beyi" denilmesi bunların denizle alâkalarını göstermekte ve Menteşe türkmenlerinin yukarıda işaret ettiğimiz gibi denizden ve belki de Fenike ve Meğri sahillerinden içeriye girdikleri muta-leasmı kuvvetlendirmektedirı. Menteşe'nin torunlarından Ah-med

[49] Icabet-üs-sâil isimli Müuşeat mecmuası.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 52-53

Gazi'nin780H./1378M. tarihli Milas'taki cami kitabesinden anlaşıldığına göre Menteşe Bey'in babasının adı Eblistan (ob-İJİ) ve onun babasının ismi de Kurı Bey'dir.

Menteşe Bey'in vefatı tarihi belli değildir; fakat vefatının 681 h 1282 den sonra olduğu vekayiin tetkikinden anlaşılmaktadır2. Yerine iki oğlundan Mesud Bey geçmiştir. Bunun zamanında ve 1296 tarihinde Bizanslıların karyayı istilâ teşebbüsleri sonradan akim kalmıştır.

Mesud Bey, Menteşe donanmasiyle 1300'de Rodos adasına taarruz ederek rumlardan almıştır. On sene sonra Papa . Kle-man ile Fransa kiralı Güzel Filip'in yardımlariyle Sen Jan şövalyeleri Rodos'a hücum ederek 15 Ağustos 1310'da adanın merkezini ve dört sene içinde tekmil adayı zabt etmişlerdir. 1312 ile 1319 seneleri arasında Anadolu Türkmen beyleriyle görüşerek Mevlevi tarikatini yaymak isteyen Mevlâna'nın torunu Ulu Arif Çelebi, Menteşe iline gelerek Mesud ve oğlu Orhan Beylerle görüşmüştür.

1319'dan evvel vefat eden Mesud Bey'in yerine oğlu Şüca-uddin Orhan Bey geçmiş ve bu 1320'de Rodos'un istirdadı için çalışmış olduğuna göre Mesud'un ölümü bu tarihten evvel olmalıdır. 1333'de Anadolu'ya gelen seyyah Ibn-i Batuta beyliğin merkezi olan Beçm'de Orhan Bey'le görüşmüştür. Orhan Bey'in vefatı tarihi bilinememekte ve fakat yerine geçen ve babası zamanında Muğla beyi olan İbrahim Bey'in 745 H./1344M. tarihli Muğla camii kitabesine göre ölümü bu tarihten evveldir.

ibrahim Bey, Lâtinlerin eline düşen îzmir''i kurtarmak için Aydınoğlu'na yardım etmek üzere hazırlanırken İzmir'in düşmesi nzısraıe bîr iş görememiş ve fakat Menteşe donanmasının korsanlığı sebebiyle Venediklilerdin bazı ağır tekliflerini kabule mecbur -— olmuştur (1355).

1360 veya az daha evvel vefat eden İbrahim Bey'in ölümüyle memleket Musa, Mehmed ve Ahmed isimlerindeki üç oğlu arasında taksim olunarak bütünlüğüne halel gelmiştir. Musa Bey'in 1375'den evvel vefatı üzerine Menteşe beyliği merkezi Palatya olarak Mehmed Bey'de ve asıl merkezi Beçin olmak üzere Gazi Ahmed Bey'de kalmıştır. İskenderiye'yi zapteden Frenklere karşı 766 H./1365 M. de Memlûk sultam'mn Anadolu beylerini frenklere karşı harbe tahrik

eden namesine Menteşe hükümdarı Musa veya Ahmed Beylerden biri kabul ile hazırlığını bildirmiştir.

Balat ve havalisinin 1389'dan evvel Menteşeoğlu Giyasüddin Mahmud Bey'in elinde bulunduğu görülüyor. Bunun biraderi olması muhtemel Ilyas bey'le mücadelesi neticesinde Osmanlılara iltica ettiği anlaşılıyor. Menteşe beyliğinin Balat (Palatya) şubesi 1390'da Yıldırım Bayezid tarafından işgal olunarak îlyas Bey kaçmış ve bu suretle Balat, Ankara muharebesinin sonuna kadar on iki sene Osmanlı idaresinde kalmıştır. Menteşe beyliğinin Beçin-Milas şubesi ise bura hükümdarı Gazi Ahmed Bey'in 793/Şaban 1391 Temmuzda vefatından sonra Osmanlılara geçmiştir.

Ankara muharebesinden sonra Timur'un, Anadolu beylerine eski yerlerini verdiği sırada Menteşeoğlu Mehmed Bey de tekmil Menteşe'yi vermiş ve Mehmed'in o sırada vefatı dolayısiyle oğlu llyas Bey Menteşe beyi olmuştur (805 H./1402 M.).

îlyas Bey, Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat kavgaları sırasında bir ara Aydmoğlu C ün ey d Bey'le birlikte Saruhan-oğlu Hızır Şah da beraber olarak Osmanlı şehzadesi İsa Çe-lebi'ye yardım etmişler ise de muvaffak olamamıştır. 1414'de Menteşe beyliği Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed'in yüksek hâkimiyeti altına düşmüş ve llyas Bey kendi adiyle beraber Çelebi Mehmed adına sikke kestirmiş ve iki oğlu Ley s ile Ahmed'i rehin olarak Osmanlı sarayına göndermiştir.

llyas Bey 824 H./ 1421 M. de vefat etmiştir. Aynı sene içinde Çelebi Mehmed'in vefatı ve Düzme Mustafa denilen Yıldırım Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi'nin hükümdarlık iddiasiyle ortaya çılktığı ve Edirne'nin boş bulunduğu sırada Ley s ile Ahin e d kaçıp memleketlerine gelerek idareyi ele almışlardır ki bunu Leys'in aynı senede kestirmiş olduğu sikkesinden anlıyoruz. Kardeşi Ahmed'in de tarihsiz bir sikkesi vardır.

Osmanlı tarihlerine göre 829 H. /1425 M. de Menteşe beyliği elde edilerek Leys ile Ahmed yakalanıp Tokat kalesinde Bedevi çardak denilen burçta hap s olunmuşlardır. Bunlardan Ahmed kaçmış ise de Leys katlolunmuştur. Ahmed'in oğlu îly as 1451'de Fatih'in cülusu esnasında Menteşe'ye gelmiş ise de üzerine sevkedilen Anadolu beylerbeyi îshak Paşa'dan kaçarak Rodosa gitmiştir1.

Menteşe oğullarına ait Muğla, Balat, Beçin, MîJâs'da cami ve medrese ve türbeler vardır. Ilyas Bey'in Bayat'taki 806 H. / 1404 M. tarihli camii Türk eserlerinin en nefişlerindendir. Menteşe emiri Mehmed Bey'in oğlu Mahmud Çelebi adına avcılığa dair Baznâme isminde farscadan türkçeye çevrilmiş bir eser ile îlyasiye ismiyle Ilyas bey adına bir tıb kitabı vardır [50].

Germiyan Oğulları Beyliği

Germiyan kelimesi Türk boylarından birisine mensuj) bir aşiret adı iken sonradan bir aile ile bu beyliğe alem olmuştur. ilk defa Anadolu'da Malatya taraflarında gördüğümüz Germiyan Türkmenlerinin Harezm hükümdarı Celâlüddin Mengüberti ile gelerek sonradan selçukilerin hizmetine girdiklerini zannediyoruz. Onüçüncü asır ortalarına doğru ikinci Giyasüddin Keyhüsrev zamanındaki Baba Ishak isyanında Muzafferüd-din Ali şirin bunlara karşı çıkarak mağlup olduğu Selçuknâ-mede görülüyor. Yine Selçuk ümerasından olarak tanıdığımız Kerimüddin Alişir belki yukarıda adı geçen M uzafferüd-din'in oğludur.

Germiyan aşiretinin hangi tarihte Selçukilerin batı hududuna yerleştiklerini bilmiyoruz; fakat 1276'dan evvel Germiyan aşiretini Kütahya ve havalisinde görmekteyiz ki Üçüncü Giyasüddin Keyhüsrev zamanıdır.

676 H. / 1277 M. deki Cimri hâdisesinde Germiyan türkleri bunu yakalayarak Giyasüddin* Keyhusrev'e teslim etmişlerdir. 1283 de Üçüncü Giyasüddin'in katli üzerine Giyasüddin taraftan oldukları zannedilen Germiyanhlann yeni hükümdar ikinci Giyasüddin Mesud ile mücadelelerim Selçuknâmede görüyoruz; bu mücadelelerde Denizli (Ladik) ve havalisi Germi-yanlılarla Selçukiler arasında mücadele sahası olmuştur.

XIII. yüzyıl asır sonlarında 699 H. / 1299 M. de ve Üçüncü Alâüddin Keykubad zamanında Ankara'da Selçuk emiri olarak gördüğümüz Yakub bin Alişir ihtimalki Kerimüddin Alişir'in oğludur.

---

[50] iiyasiye fi-t-tıb (v^'<3 S-U') Sultan Ilyas hin Mebmed (Bin Jbrahim) hin Orhan adına bir mukaddime on bab üzerine tercüme edilmiştir. Eser Mehmed bin Mahmud-i Şirvani'nindir. Keşf'ü-zünun c. İ, s. 161 Maarif Vekâleti neşriyatı).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 54-58

Bunun mıntakasma - ki Kırşehir'de dahildir-Yakub ili denilmiştir Mesalik-ül-ebsar Yakub Bey, Selçukilerin son zamanlarında ve ondördüncü asır başlarında Germiyan beyliğini kurmuş ve İlhaniierin yüksek hâkimiyetini tanıyarak diğer Anadolu beyleri gibi ilhaniierin hazinesine senevi bir vergi vermiştir. Bunun beyliği belki ikinci defa Selçuk hükümdarı olan ikinci Giyasüddin Mesud zamanındadır (1302).

Yakub bin Alişir Karaman oğullarından sonra Anadolu beylerinin en kuvvetlilerindendi. Mükemmel ve talimli bir askerî kuvvete sahip olmasından dolayı diğer komşu beylikler kendisinden çekinirlerdi. Cami-üd-Düvel 'in kaydına göre Baş şehri olan Kütahya'dan başka Tavşanlı, Gediz, EğrigÖz (Emed) Simav, Eşme, Kula, Sirke ve Selendi, Güre, Banaz, Işıklı, Baklan, Honaz, Dazkırı, Geyikler, Şeyhler, Denizli, Gököyük, Çarşanba ve diğer bazı şehirler Germiyan beyliğine tabidir.

Yakub Bin Alişir 1305'de Menderes nehri kenarında Tri-polis şehrini1 almış Angir (Kilise köy)'i zabtetmiş bunu müteakip Filadelfiya (Alaşehir)'yı muhasara etmiş ise de Bizans İmpara-toru'nun yardıma çağırdığı Katalanlar'm. Anadolu'ya geçip Yakub Bey'i mağlup etmeleri üzerine burası kurtarılmıştır; fakat Yakub bey daha sonra Filadelfiya'yi sıkıştırarak senede muayyen bir cizyeye bağlamıştır.

Sultan-ül-Germiyaniyye Çelebi-i âzam unvanım alan Yakub Bey kendi subaşılarmdan yani askerî kumandanlarından olan Aydmoğlu Mehmed Bey'i Batı Anadolu'ya sevketmiş ve Mehmed Bey Birgi, Ayasolug (Selçuk) ve havalisini elde ederek daha sonra buralarda bir beylik kurmuştur.

1314'de ilhaniierin beylerbeğisi Emir Çoban, Anadolu beylerinin itaatlerini teinin etmek üzere Anadolu'ya geldiği zaman Yakub Bey ona rabıtasını bildirmiştir. Mevlâna'nın torunu ve Sultan Veled'in oğlu Ulu Arif Çelebi 1312 ile 1319 seneleri arasında Germiyau ve Denizli taraflarına gelerek Yakub Beyle görüşmüştür.

Birinci Yakub Bey zamanında Anadolu beylerini ortadan kaldırmak isteyen llnanilerin Anadolu valisi Demirtaş, Eşref ve Hamid beyliklerini zabt ve hükümdarlarını öldürdükten sonra kendisi Denizliyi ve emirlerinden Eredna'yı da Afyon Karahi-sar (Karahisar-ı Sahib)'a gönderip oralarını da almak istemiştir; akat Afyon Karahisar beyi Sahib Ata torununun, Yakub Beye dehaleti üzerine bunu

yakalayamamış ve bu sırada Demirtaş biraderinin ilhan Ebu Said tarafından katlini duyunca geri dönmeğe mecbur olduğundan tehlike atlatılmıştır (1327).

Yakub Bey'in vefatı tarihi ve kabri belli değildir; bunun 1327'den sonra öldüğü anlaşılıyor. 707 hicret senesinde isim olmayarak "Han-ı Germiyan" unvanı ve Şehr-i Germiyan denilen Kütahya'da, basılmış olan sikke bu Yakup Beye aid olmalıdır.

Yakup Bey'den sonra yerine Çağşadan lâkablı oğlu Mehmed Bey geçmiştir. Babası zamanında Katalanlarm eline geçmiş olan Kula ile Simav gölü'nü rumlardan almış olduğum torunu Yakub Bey'in taş vakfiyesinden anlıyoruz. Mehmed Bey'in vefatı tarihini de bilmiyoruz.

Mehmed Bey'den sonra oğullarının büyüğü olan ve Şah Çelebi denilen Süleymanşah, Germiyan hükümdarı olmuştur. Süleymanşah'm 1368 den evvel Germiyan beyi olduğu DenizlV-deki Ulu Cami kitabesinden anlaşıldığı gibi 771 h 1269 m de hükümdarlıkta bulunduğu son zamanlarda Kütahya'da Analca mescid kitabesiyle de malûm oluyor; bu mescit kitar/esinde kendisi "SuUan-ül-âzam el-Adil Şah Çelebi" diye tavsif edilmektedir.

Süleymanşah, Karamanlıların taarruzlarına uğrayıp K aranı anoğlu'n dan kaçarak yanına gelmiş olan Hamidoğullann-dan Hüsameddin İlyas Bey^e yardım ederek onun Karamanlıların işgaline uğrayan yerlerini istirdat ettirmiştir.

Osmanlı hükümdarı M ur ad Hüdavendigâr'ın kızını alan Karamaıoğlu Alâüddin Bey'in taarruzundan korkan ve Karaman oğul lariyle Osmanoğuîlan arasında kalarak memlekerinin istilâ edilmesinden endişe duyan Şah Çelebi, kızım Osmanlı hükümdarının oğlu Bayezid'e vermek istemiş ve kızının çeyizi olarak da baş şehri olan Kütahya ile beraber Tavşanlı, Emed, Simav, Gediz'i terk edeceğini bildirmiştir (780 H. / 1378 M. veyahut pek de itimada şayan olmayan kayda göre 783 H. /1381 M). Süleyman şah'ın km ile Yıldırım Bayezid'in bu izdivacından Musa Çelebi doğmuştur [51].

Hüdavendigâr Süleyman Şah'in bu teklifi kabul edip düğün olmuş,

---

[51] Süleyman Şah'm kıçından Çelebi idchiacd'in doğmuş olduğu hakkındaki mutalea tetkike muhtacdır. Çünld Çeîebi Mehmed 816 H. / î-413 M. de vefat eden validesinin vasiyyeti üacrine Merzifon'da kentli medresesi yanında bir zaviye yaptırtmış ve bunun, vakfiyesi ÇelebiVm vefatından sonra 23 Rebi-ulâhır B25 (1422 Nisan) tarihinde tertib edilmiştir. Devlet Hatun hakkında vakfiyede şu kayıd vardır: (Vakıflar Umum Müdürlüğü Haremeyn defteri No. 13 s. 58) Kütahya'ya aid tahrir defterinde ise Süleyman Şah'ın oğlu ve halefi Yakub Çelebi, îkinci Murad'ın dayısı olarak gösteriliyor.

teklif ettiği şehirleri Osmanlılara bırakan Sü-leymanşah Kula*ya. çekilmiş 790 H./1388 M. de orada vefat ederek yaptırmış olduğu gürhane medresesi türbesine defnedilmiştir.

Süleymanşah ilim adamlarını, şairleri himaye etmiş ve namına bazı eserler tercüme olunmuştur. Kabusnâme ile Merzi-bannâme bunun emriyle türkçeye çevrilmiştir. Şair Şeyh oğlu Mustafa, Hurşidnome'sini Süleymanşah'a ithaf etmek üzere hazırladığı sırada onun vefat etmesiyle damadı olan Kütahya sancak beyi Yıldırım Bayezid'e takdim eylemiştir.

Şahçelebi'den sonra yerine oğlu İkinci Yakub Çelebi geçti. Bunun hükümdarlığından bir seneye yakın bir zaman sonra Murad Hüdavendigâr Kosova muharebesinde şehid düşmüş, Yıldırım Bayezid hükümdar olmuştu. Yakub Çelebi, bundan istifade ile kız kardeşinin çeyizi olarak Osmanlılara terk edilen yerleri geri almağa başlamıştı; RumelVâe düzeni, yoluna koyan Yıldırım Bayezid 1390'da Anadolu'ya geçerek kendisini istikbale gelen Yakub Çelebi'yi veziri Hisar bey'le beraber yakalayarak Rumeli'de îpsala kalesine hapsettikten sonra Ger-miyan beyliğini Osmanlı idaresine bağlamıştır (1390) [52].

Yakub Çelebi bir yolunu bulup îpsala kalesinden kaçarak Şam'a gitmiş ve o tarihlerde Şam'a gelmiş olan Demir han'a kendisini tanıtarak Ankara muharebesinin sonuna kadar onun yanından ayrılmamış ve 1402'de Timur tarafından bütün Germi» yan memleketi Y akub Bey'e verilmiştir.

Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelesinde Yakub bey Çelebi Mehmed'in tarafım tutmuş ve bu yüzden Karamanoğlu'nun taarruzuna "uğrayarak memleketleri tahrip edilmiş ve nihayet Mehmed Çelebi'nin bütün Osmanlı idaresini eline almasından sonra Çelebi'nin yüksek hâkimiyetini tanımak suretiyle beyliğini muhafaza etmiştir; Çelebi Mehmed'in vefatı ve II. Murad'ın hükümdarlığı esnasında Osmanlı nüfuzundan kurtulan Yakub Bey, erkek evlâdı olmamasından dolayı Germiyan beyliğini Sultan Murad'a vasiyyet etmek üzere Edirne'ye gidip memleketine dönüşünden az sonra vefat etmiştir (832 H./1429 M.). Kabri Kütahya'da Gök Şadırvan

[52] Neşri (s.314). Âşık Paşazade s. '71 ve Tacüttevarih c. 1. s. 128 ve Sahaifnl-ahbar c. 3, s. 34 Bayazıd'ıtı 1391'de Karaman seferine giderken Yakıb'u tevkif ile Germeyan beyliğini ilhak eylediği gösteriliyor. Ben metinde Dukas'ın (Bon tab'ı s. 18) mütaleasım tercih ettim.

denilen mescidinin mihrabı önünde olup yanında zevcesi de medfımdur. Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhî Sinan, Ahmed Dâî Germiyan sarayına mensup şairlerden olup sonradan Osmanlı sarayına inti-sab etmişlerdir. Şair Ahmed Dâî'nin farscadan türkçeye çevirdiği Kitab-iit-tâbir (jru*cdl «->l=T) isimli rüya kitabı Yakup Bey na-mınadır. Kütahya'da Yakup beye (Yakup Han Çelebi) derler.

Germiyan hükümdarlarından Birinci Yakup Bey'e âid olduğu tahmin edilen 707 H. / 1307 M. tarihli sikkesinden başka Süleyman Şah ile II. Yakup Bey'in de sikkeleri görülmektedir. Germiyan beylerine ait Kütahya, Denizli, Kula'da cami, medrese ve türbe vardır.[53]

Sahıb Ata Ogulları

Anadolu Selçukîleri vezirlerinden meşhur Sahib Ata Fah-reddin Ali'nin ve sonra oğullarının iktai olmasından dolayı Karahisar-ı Sâhib ve ahfadından Muzaffereddin Devle adına da Karahisar-ı Devle denilen şimdiki Afyon Karahisar''da. kurulmuş olan küçük beyliğe Cami-üd-DüvelMe Karahisar valileri denilmektedir.

Filhakika Karahisar şehriyle, Şahabeddin Ömerî'nin (vefatı 749 H. / 1348 M.) Mesalik-ül-ebsar isimli eserinde görüldüğü üzere bin kadar köyü ve dört bin atlı kuvveti olan karahisarda müstakil bir beylik kurulmamış olduğundan Müneccimbaşı'mn vali tâbiri yerindedir. Müneccimbaşı bunlara ait olarak Sandıklı, Bolvadin, Şuhud, Barcinli (Husrev Paşa), Oynaş kasabalarını saymakta ise de bunlardan Sandıklı Germiyan beyliğine ve Bolvadin da Eşrefoğulları'na bağlı şehirlerden idiler. Belki daha sonra bu beyliklere geçmiştir.

Karahisar-ı Sahib beyleri, Sahib Ata'mn Tacüddin Hüseyin ve Nusratüddin Hasan adlarındaki iki oğlundan Hasan'ın oğlu ile torunlarıdır [54]. Nusratüddin Hasa n'ın oğlu Şemseddin Mehmed, Selçukilerle İlhanilere karşı muhalefete kalkan Germiyan beyile çarpıştığı sırada Germiyan beylerinden Bozguş Bahâdır tarafından mağlup ve katledilmiştir (1287).

---

[53] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 58-62

[54] Sahib Ata'mn büyüğü Tacüddin Hüseyin ve küçüğü Nusratüddin Hasan isimlerindeki oğullarından her ikisi de Cimri ve Karamanoğlu Mebmed Bey'Ie yaptıkları muharebede maktul düşmüşlerdir (1277 Mayıs). Sahib Ata bu iki oğluyla, vakfına mütevelli yapmış oJduğı Nusratüddin Hasan'in oğlu Şemseddin MehmedMn ölümlerinde hayatta idi.

714'de Emir Çoban Anadolu'ya geldiği zaman ona sadakatlerini arzeden Anadolu beyleri arasında Sahib Ata torunları da vardı. Bia Şemseddin Mehmed'den sonra Karahisar-ı Sahib Emiri olarak onun oğlu Nusratüddin Ahmed'i görüyoruz. Bunun zamanında Ilhanilerin Anadolu valisi Demirtaş beylikleri ortadan kaldirmağa başladığı sırada Karahisar üzerine de maiyetindeki Emirlerden Eredna'yı göndermiş ve Nusratüddin Ahmed memleketi terk ederek Germiyan hükümdarı Yakub bey'e iltica etmiştir (1327). Fakat bu sırada Demirtaş'ın biraderi Dimtşk Hoca'nm îlhan Ebu Said tarafından katli haberini alması üzerine kendi vaziyeti tehlikeye düşen Demirtaş muhasarayı kaldırtarak Sivas'a dönmüş olduğundan Nusratüddin Ahmed memleketine dönmüş ve aynı zamanda Germiyan hükümdarına damad olarak onun yüksek hâkimiyeti altına girmiştir.

Nusratüddin Ahmed 742 H./1324 M. den sonra vefat etmiş ve Karahisar Germiyan beyliğine ilhak olunmuştur. Nusra-tüddin'in kabri malûm değilse de 734 H. 1333 M. de vefat eden kardeşi Muzafferüddin Devle ile evlâtlarına ait Sahipler türbesi denilen bir türbede Devle ailesinden bir kısmı medfundurlar [55]

Ladîk Yahut Denîzli Beylîği

Bunlara, Denizli'nin eski adının (Ladik) olmasından dolayı (Ladik beyleri) de denilir. Tarihte Laodisa denilen şehir, şimdiki Denizli kasabasının bir saat kadar kuzey doğusunda Koncah ile Denizli istasyonları arasında olup halen harabeleri görülmektedir.

Laodisa veya Ladik bir kaç defa Türk istilâsına uğramış ve nihayet onüçüncü asır başlarında Birinci Giyasüddin Key-husrev tarafından zabt edilmiştir ki onun zamanına ait kitabelerle sabittir. Ladik yahut Denizli, Selçukîlerin uc yani hudut vilâyetlerinden olup bir zamanlar Sahib Ata oğulları idaresinde bulunmuş ve daha sonra Germiyanlıların işgaline uğrayarak onlar tarafından Ali Bey adında bir emîr burada uc beyi olarak bulunmuştu; fakat bu Ali Bey'in Moğollara aleyhdar olması ve Cimrî hâdisesinde selçukilere yardım etmemesi sebebiyle buradan alınarak Afyon Karahisar'da hapsedilmiş ve orada ölmüştür (1277). Germiyanlılar daha sonra, yani I288'de Denizli'yi almışlar,

[55] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 63-64

bir

sene sonra yine Selçukîlere geçmiş ve nihayet ondördüncü asır başlarında Germiyan hükümdarı Birinci Yakub Bey Denizli ve havalisini nüfuzu altına almıştır.

1312 ile 1319 seneleri arasında DenizlVye gelen Ulu Arif Çelebi burada înanç Bey ve kardeşi Doğan Paşa ile görüşmüştür ki bunlar yukarıda adı geçen Germiyanlı Ali Bey'in oğullarıdır. 1333'de Anadolu'yu, gezmiş olan îbn-i Batuta Denizli'ye gelerek înanç Bey ve oğlu Murad Bey'le görüşmüştür. Denizli'deki bir tesisin kitabesinden înanç Bey'in 735 H./ 1335 M. tarihinden sonra vefat ettiği anlaşılıyor.

înanç Bey'den sonra oğlu Murad Arslan ve anın da oğlu îshak Bey'ler Germiyan beyliğine tâbi (vasal) olarak Denizli beyliğinde bulunmuşlardır. Murad Bey'le oğlu îshak Bey'in sikkeleri vardır. îshak Bey'in bir sikkesinin 763 (1362) tarihli olduğuna göre babası Murad bey, bu tarihten evvel vefat etmiştir. 1390'da Osmanlılar tarafından Germiyan beyliği işgal edildiği zaman îshak Bey hayatta ise de Denizli beyliğinde kalıp kalmadığı bilinmiyor. îshak Bey'in Denizli'de medresesi varıdır. Germiyan hükümdarı Süleymanşah'ın Denizli'de 1368 tarihli camii ve burada kesilmiş sikkeleri vardır. Şahabeddin ömerî, Denizli beyliğinin köy ve çiftliklerinin dörtyüz kadar olup atlı ve yaya onbin kadar asker çıkardığını beyan ediyor.

Murad Arslan namına yazılmış türkçe Fatiha ve îhlâs tefsirleri vardır. [56]

Aydın Oğulları Beylîğî

Eski İyoniya bölgesinde bir beylik kurmuş olan Aydınoğlu Mehmed Bey, ilk zamanlarda Germiyan ordusu subaşısı yani kumandanı idi. Germiyan oğlu Yakıib Bey, Aydmoğlu'nu Ege taraflarına göndermiş ve o da zabtettiği yerlerde —ki zabt edilen yerler zabt edenin iktaı sayılırdı— bir beylik kurmuştur. Cami-üd-Düvel, Aydınoğulları'na ait olarak Ayasoluğ, Güzelhisar, Çeşme, Sultan kisarı, Kestel, Bozdoğan* Yenişehir, Alaşehir, Birgi, Arpa, Sard, Köşk, Bayramlı, Ortakçı, Karacakoyunlu, Aydın tnegölü, Balat, Nazilli, Kuşadası, Urla, Kelas, Ezine, Akcaşehir, Sivri Hisar, Balyambolu,

[56] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 64-65

Bayındır, Karaburun, Nif, Etye, Kızilhisar şehirlerini saymaktadır. Fakat bunlardan Alaşehir Rumların elinde olup Balat Menteşe oğullarına aittir. İVi/'in sonradan Aydın oğullarına geçtiği anlaşılıyor. Fakat zan mm a göre Müneccimbaşı bu kasabaları sonraki Osmanlı sancak teşkilâtına göre tetkik etmeden gösterdiği için karıştırmıştır.

Batı Anadolu'da Büyük Menderes nehrinden kuzeye olan Türk istilâsı şu suretle gelişmiştir. Lidya, Eolya'dan kuzeye doğru Mizya (Balıkesir ve havalisi) ve Hellespont'a kadar olan yerler Kalem Bey ile oğlu Karası tarafından ve Filadelfiya yani Ala" şehir batısından itibaren Ege denizine doğru olan saha Saruhan Bey tarafından ve Büyük Menderes'ten itibaren Tire, Birgi ve Ayasoluğ taraflarını da Menteşe beyin damadı S asa Bey almışlardı (1304). Fakat Sasa Bey'e karşı rakip çıkan Germiyan subaşısı Aydmoğlu Mehmed Bey buraları 13Ö7'de Sasa Bey'in elinden almış ve aralarındaki muharebede Sasa Bey maktul düşmüştür.

Daha sonra yani 1310'da Mü bariz üddin lâkabını alan Mehmed Bey, müslüman İzmir'ini ve 1326 senesinde de Sahil (Kâfir) İzmir'ini aldı ve BirgVyi kendisine merkez yaptı ve beyliği mıntakalara ayırarak oğullarını oralara tâyin etti. İzmir ve Ayasoluğ (Selçuk)'da donanma vücuda getirilerek denizde faaliyete başlandı. Babası tarafından İzmir beği olan Umur Bey do-nanmasiyle korsanlık yapmak suretiyle şöhret kazandı. Büyük biraderi Ayasoluğ beyi Hızır Bey de Ayasoluğ'daki donan-masiyle bazan kardeşi Umur'la beraber sefere çıkıyordu. Gazi Umur'un Sakız, Bozcaada, Ağrıboz, Mora ile Rumeli sahillerine yaptığı akınlar etrafa dehşet vermişti .

Seyyah İbn-i Batuta 1333'de BirgVye gelerek Mehmed bey'le ve izmir'de de oğlu Umur Bey'le görüşmüştür. Mehmed Bey 1334'de bir av esnasında suya düşerek hastalandı ve bundan müteessiren vefat edince ailenin ittifakiyle yirmi beş yaşında olan ikinci oğlu Umur, Aydın beyi oldu; lâkabı Bahaüddin idi. Arapça Arâis -ül-mecalis isimli Peygamberler tarihi ile Tıpdan Kitâb-ı Tuhfe-i Mübarizî O ve farsca Tezkire-i evliya Mehmed Bey adına tercüme edilmişlerdir. Bir-gi'de cami ve medrese yapmıştır. Oradaki türbesinde medfundur.

Bizans İmparatoru Üçüncü Andronikos'un Midilli ve Foça'daki âsi Cenevizliler üzerine donanma ile yaptığı harekâtta Saruhan donanmasiyle beraber Umur Bey de donanmasiyle İmparatora

yardım etmişlerdir (1336).

Bu sefer esnasında Umur Bey, imparatorun büyük domestiki Kantagüzen'le tanışmış [57] ve dost olmuştur. Umur, deniz seferlerine devam ederek Doğu Akdeniz'deki adalarda bulunan Lâtinleri, Rodos şövalyelerini ve Mora'yı sindirdi. Karadeniz seferi yaparak Kili ve diğer o sahilleri vurdu. Bizanslılara karşı olan Arnavudluk isyanı Umur'un yardimiyle bastırıldı.

1341'de İmparator Andronikos'un vefatı üzerine büyük Domestik henüz küçük yaşta olan yeni imparatora vasi oldu. Kendisine rakip olan Apokok ve küçük imparatorun valdesi Anna ile mücadeleye başladı,

Dimetoka'ya giden Kantagüzen orada imparatorluğum îlân eyledi [58]. Bu suretle meydana gelen saltanat mücadelesinde Umur Bey dostu olan Kantagüzen'e yardım ederek onu tehlikeli durumlardan kurtardı,

Amansız deniz seferleri dolayısiyle âciz kalan Ege adaların-daki Latinler ve İstanbul'da çocuk imparatorun valdesi, Papa Altıncı Kleman'a müracaat ederek Umur'a karşı yardım istediler. Bunun üzerine Papa'nın donanmasiyle Venedik, Ceneviz, Rodos şövalyeleri ve Kıbrıs kırallığı donanmaları birleşerek İzmir'e hücum ettiler. Kantagüzen'e yardımdan dönmüş olan Umur Bey müdafaada bulundu ve ilk taarruzu def etti ise de ikinci hücumda Sahil İzmir alındı ve Umur Bey yukarı İzmir'e çekildi (1344 Aralık). Latinler, sahil İzmir'den ileri gidemediler; Sahil İzmir'i almak için münasip zaman beklemek için Umur Lâtinlere mütareke teklif etti ve bu suretle mücadele muvakkaten durdu.

İzmir'in işgali neticesinde Umur'un donanmasını lâtinler yakmışlardı. Denizdeki faaliyetine halel gelen Umur Bey, Saruhan Bey'in oğlu Süleyman Bey de beraberinde olarak Edirne taraflarında zor durumda bulunan Kantagüzen'e yardım etmek üzere Kara yoluyla Çanakkale boğazı'na gidip Karesi oğlu Süleyman Bey de beraber olarak oradan -herhalde Karesi beyliği donanmasiyle- Rumeli'ye geçti; Kanta güzen'le beraber İstanbul üzerine yürürlerken Saruhan'ın oğlu

---

[57] Büyük Domestik. Paleologlar devrinde imparatordan sonra pelen kara orduları kumandanı idi.

[58] Sabi imparatora vasi olan zat İmparatorluk tacı #iyer ve zevcesi de im-paratoriçe olurdu. Bundun dolayı Kantagüzen çocuk imparatorun vasisi olmak dolayısiyle kendisinin imparator bulunduğunu ilân etmişti. Bu Vesayet t) çüncii Andronikos'un Kantagüze n'i vasi tâyini sebebiyle mejrû sayılmakta idi.

Süleyman Bey'in vefatı üzerine Umur, geri dönmeğe mecbur oldu, ve Süleyman Bey'in cesedini getirip babasına teslim ederek memleketine döndü ve Kantagüzen, Umur'un tavsiyesiyle Osmanlı hükümdarı Orhan Bey'le anlaştı.

Bu sırada Papa, İzmir harekâtının devamını istediğinden Vinnois dükü D auphin Humbert—ki Türk vekâyinâmelerinde Turfil diye meşhurdur—Lâtin kuvvetleri kumandanı olarak 1346'-da İzmir'e bir ihraç harekâtı yaptı ise de bir netice elde edemedi ve çekilip gitti; bunun üzerine Umur, Sahil İzmir üzerine taarruzunu arttırdı. Papa'dan yardım gelmeyince kaledeki Lâtinler 1347'de Umur'la mütareke yaptılar; Ayasoluğ' daki Türk donanması tekrar faaliyete başladı. Ticaretlerine halel gelen Rodos şövalyeleri, bazı imtiyazlar elde etmek şartiyle Sahil İzmir'i, Aydmoğlu'na terk etmek üzere bir anlaşmaya vardılarsa da Papa bu muahedeyi kabul etmedi.

İşini silâhla hal etmeğe karar veren Umur Bey, askerinin Önünde olarak kaleye hücum ettiği sırada okla alnından vurularak şehid düştü1, ve cesedi BirgVye götürülerek babasının yanma defnedildi (1348). Umur Bey adına Mesud bin Ahmed'e yeğeni îzzeddin Ahmed taraflarından nazmedilmiş 5568 be-yitli Süheyl-ü-Nevbahar manzumesi ile bundan başka gine Umur Bey adına farscadan türkçeye çevrilmiş olan Kelile veDimne vardır. Ayrıca Umur adına yazılmış Tabiatnâme adlı türkçe manzum bir eserden bahsediliyor.

Umur'un şahadeti üzerine büyük biraderi Ayasoluğ Emiri Hızır Bey Aydın beyi oldu; bu, biraderinin enerjisine sahip değildi; lâtinlerle 18 Ağustos 1348'de yirmi madde üzerine ağır bir muahede imzalamağa mecbur oldu. Bu muahede mucibince, Aydmoğullan donanması silâhtan tecrid ediliyor ve gümrük resimlerinin yarısı lâtinlere bırakılıyor, lâtin donanmalarının serbest olarak limanlara girip çıkmasına müsaade olunuyor, onların dostuna dost, düşmanına düşman olmaları kabul olunuyordu.

Umur'un ölümüyle Aydınoğulları'nm faaliyetleri durdurulmuş ve bu muahede ile îâtinler Aydın oğulları iskelesi vasıtasiyle buraların emtiasından —ki ipekli, zahire, miyankökü, halı, haJ? mumu vesaire gibi Menderes havzası mahsulleri idi— külliyetli menfaat temin ettiler.

Umur'dan sonra Hızır Bey zamanından itibaren Ayasoluğ

Aydınoğulları'nm merkezi olmuştur. Hızır'ın vefatı tarihi belli değildir; fakat Subh-ül Aşa 767 H./1365 M. de Aydmoğlu beyliğinde Hızır'ın en küçük kardeşi Isa Bey'in bulunduğunu yazdığına göre ölümü bu tarihten evveldir. İsa Bey zamanına aid bilgimiz yoktur, yalnız Memlûk sultam diğer bazı Anadolu beyleri gibi bunu da 1365 tarihli bir mektupla Frenklere karşı cihada davet etmiştir. 1389'da Murad Hüdavendigâr, Kosova muha-" rebesine giderken Anadolu beylerinden de yardımcı kuvvet istemiş ve Isa Bey ile Saruhanoğlu'nun kuvvetleri Osmanlı ordusunun sol cenahında bulunmuşlardır.

1390'da Anadolu beyliklerini istilâya başlayan Yıldırım Bayezid Rumların elindeki Alaşehir-i aldıktan sonra Aydmoğlu memleketlerine gelmiş, îsa Bey mukavemet etmemiş, bunun üzerine Bayezid kendisini Tire'de oturtarak vakıflarının ve tımarının idaresini îsa bey'e bırakıp diğer yerleri Osmanlı arazisine ilhak eylemiştir. Bayezid, îsa Bey'in kızı Hafsa hanım'ı nikahlamıştır. Bu suretle Aydınoğlu beyliği Ankara muharebesinin sonuna kadar Osmanlılarda kalmıştır.

îsa b ey'in Tire'de bulunurken hangi tarihte vefat ettiği bilinmiyor; kabri Birgi'deki babasının türbesindedir. îsa Bey ilim ve ulema ile alâkalı bir zattır. Meşhur Tabip Hacıpaşa Hızır bin Ömer Şifa-ül-eskam ve deva-ül-âlam isimli tıbbî eserini 783 H./ 1381 M. de Ayasoluğ'da tamamlayarak îsa Bey'e ithaf etmiştir. îsa Bey adına diğer eserleri de vardır. Dukas, bir çok ilimlere ve tıbba da vakıf olan babasının îsa Bey tarafından himaye edildiğini beyan ediyor. îsa Bey'in Ayasoluğ yani Selçuk'ta 116 H. / 1375 M. de yaptırmış olduğu bir camii vardır.

Ankara muharebesinden sonra Timur tarafından memleketleri kendilerine verilen Anadolu beyleri arasına îsa Bey'in oğulları Musa (Dukas buna îsa diyor) ile kardeşi Umur Bey'ler de vardır (1402). Bunlardan Musa Bey 1403 de vefat etmesi ile îkinci Umur Bey Ayasoluğ'da Aydmoğlu beyliği ile yalnız kalmış ise de bu defa da kendisine îzmir taraflarında bulunan amcası İbrahim Bey'in oğlu Cüneyd Bey rakip çıkmıştır [59].

---

[59] Cüneyd Bey'in babası îbrabim Bahadır Bey, Aydmoğlu Meh-med Bey'in beş oğlundan birisidir; biraderi Timur'un Aydın beyliği zamanında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Tarihlerde eskiden beri İzmir subaşılığında bulunmasından dolayı tzmiroğlu demlen Kara Hasan ile Güneyd Bey bu ibrahim Bahadır'ın oğullandır.

II. Umurla, Cüneyd arasında muharebe olmuş, Umur Ayasoluğ''dan kaçmış ve Menteşe beyinin yardıınıyle gelip Ayasluğ'i istirdat etmiş ve elde ettiği Cüneyd'in kardeşi Kara Ha-san'ı, Menteşeoğlu Mamulas'ı denilen Marmaris kalesinde hapsetti ise de Cüneyd bir kadirga ile gelerek kardeşini kurtardı ve sonra tekrar Ayasluğ üzerine yürüdü ve nihayet Umur'a damat olarak idareyi ele aldı ve 1405'de Umur'un vefatı üzerine Aydın beyliği buna geçti.

Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelesinde Cüneyd bey bir ara Çelebi Mehmed'in yüksek hâkimiyetini kabul etti ve sonra Süleyman Çelebi'ye tâbi oldu; Karaman ve Germiyan beyleriyle beraber Süleyman Çelebi ile harb etmek istediyse de müttefiklerinin kendisini yakalayacaklarından korkarak Emir Süleyman'a dehalet etti ve o da kendisini alarak Rumeli'ye götürüp Ohri sancak beyliğini verdi.

Cüneyd, Emir Süleyman Çelebi ile kardeşi Musa Çelebi arasındaki hâdiseler de vaziyeti müsaid görüp Aydın iline kaçtı; zahiren Musa Çelebi tarafında idi. Mehmed Çelebi, biraderi Musa'ya galebe edip 1413'de Osmanlı devletini bir idare altında toplayınca Anadolu'ya geçip Cüneyd Bey üzerine yürüdü. Cüneyd, padişaha dehalet etti, fakat yerinde bırakılmayarak RumelVye geçirilip Niğebolu sancak beyliğine tâyin olundu.

Çelebi Mehmed zamanında tarihlerde Düzme Mustafa denilen Yıldırım oğlu Mustafa Çelebi; Eflak*a geçirilip orada hükümdarlık iddiasiyle RumelVye geçtiği sırada Cüneyd Bey de kendisine iltihak ederek ona vezir oldu. Çelebi Mehmed, acele yetişip bunları Selanik taraflarında mağlup etmesi üzerine Mustafa Çelebi ile Cüneyd Selanik kalesine kaçtılar, imparator bunları teslim etmemekle beraber Sultan Mehmed sağ oldukça salıvermiyeceğini taahhüt ile senelik masraflarına mukabil bir para verilmek suretiyle her ikisi de Limni adasında muhafaza altına alındılar.

Çelebi Mehmed'in 1421'de vefatı üzerine imparator Manuel; kendi lehine Mustafa Çelebi ile muahede akteddik-ten sonra bunları Rumeli'ye çıkardı. Osmanlı vekayii kısmında görüleceği üzere Cüneyd Bey ikinci Murad tarafından eski beyliği verilmek suretiyle gizlice ele alınarak Mustafa Çelebi'den ayrıldı ve doğru İzmir taraflarına gitti ve Ayasluğ beyi olan Aydınoğlu Mustafa Bey'i öldürerek oralara sahip oldu; merkezi izmir'di.

Kendisi didişken bir adam olup Ayasluğ beyi Yahşi Bey ile uğraştı; maksadı eski Aydınoğlu beyliğini tamamen elde etmekti. Üzerine Anadolu Beylerbeğisi Oruç Bey ile kuvvet sev-kedildi ve mağlup oldu ise de fırsat buldukça meydana çıkarak Osmanlı kuvvetlerini uğraştırıyordu. Bu halden dolayı canı sıkılan ikinci Murad vezirlerini tehdit ederek Cüneyd işinin kat'i surette hallini emretti. Cüneyd'in üzerine tâyin edilen Hamza bey Salihli civarında Cüneyd'le çarpıştı ve Cüneyd'in oğlu Kurd Hasan, Osmanlı kuvvetinin bir cenahını bozarak kaçanları takip ile babasının kuvvetlerinden uzak düşmesi üzerine bir taraftan Kurd Hasan'm gerisi kapanarak diğer Osmanlı kuvvetleri de Cüneyd'in üzerine hücum etmeleriyle Cüneyd kaçtı ve takipten geri dönen Kurd Hasan da kapana düştü ve yakalandı; (Dukas'm yazdığına göre) Edirne'ye Sultan Murad'a gönderildi ve amcası Hamza Bey ile beraber Gelibolu kalesinde hapsedildi.

Kaçmış olan Cüneyd, Sisam adası karşısında sahildeki müstahkem tpsili kalesine girdi; orada muhasara edildi; deniz yoluyla Karaman sahillerine gitti; Karamanoğluyla görüşerek para ve beşyüz kadar kuvvet alarak kara yoluyla döndü ve bir gece baskmiyle IpsilVyi muhasara eden Osmanlı kuvvetlerini yararak tekrar kaleye girdi; kalenin kara muhasarasiyle almamı-yacağı anlaşıldığından bir takım menfaatler mukabilinde Foça Cenevizlilerinden tedarik edilen gemiler ve onların da yardımla-riyle deniz tarafından da1 sıkıştırılan Cüneyd teslim olmağa karar verdi, hayatına dokunulmayarak padişaha gönderilmek şartiyle teslim oldu; fakat Hamza Bey kendisini ve Dukas'm kardeşi olduğunu söylediği Bayezid'le beraber öldürüldü. Vaziyet padişaha bildirilince Gelibolu'daki Kurd Hasan ile Hamza E ey de katledildiler ve bu suretle Cüneyd işi de bitmiş oldu (829 H./1426 M.).

Aydmoğullan'nın Lâtinlerle yaptıkları ticarî muamele dola-yısiyle jigiyati denilen Lâtin harfli sikkeleri olduğu gibi islâmî sikkeleri de görülmektedir. Aydmoğullan sikkelerinden bugün elde bulunanlar Gazi Umur, îsa ve bir de CüueytTTTey'în paralarıdır. Aydın oğulları'mn Birgi, Tire ve Selçuk'da. cami, medrese ve türbeleri vardır. Mesalik~ül~eb$arhn kaydına göre ondör-düncü asrın ilk yarısında Aydmoğulları'nm altmış şehri üçyüz ve belki daha ziyade kalesi, yetmiş bin askeri olup karada ve denizde Rumlar ve Frenklerle

savaştıkların beyan edilmektedir. [60]

Saruhan Oğulları Beylîğî

Selçukîler tarafından Bizans hududuna iskân edilen Türk aşireti reisi Saruhan Bey tarafından ondördüncü asır başlarında Lidya'da Hermon (Gediz) nehri vadisinde kurulmuş olan beyliğe Saruhan oğulları beyliği denilir.

Beyliğin müessisi olan Saruhan'ın, Celâlüddin Harezm-şah'ın ölümünden sonra 629 H./1232 M. de büyük Alâüddin Keykubad tarafından hizmete kabul edilen Harezm Emirlerinden Saruhan Beyin torunu olması kuvvetli ihtimal dahilinde olup Alaşehir ve havalisinde Harezm (Horzom) isimli köyler de bulunmuş olması bunu gösterir. Germiyan beyliği müessisi olan ailenin de Harezm Türkmenlerinden olmaları ihtimalini de o kısımda göstermiştik. Bundan dolayı bir faraziye olarak Saruhan Bey'in de -Aydmoğlu gibi Germiyan oğullariyl az~çok~bîf münasebetleri olacağı hatıra gelmektedir.

1305'den itibaren diğer Türk aşiretleri gibi Lidya'nm batısına Ege denizi sahillerine doğru ilerleyen Saruhan Bey 1313'de Sipil Manisası denilen şimdiki Manisa'yı zabtetmiş ve sahile kadar hududunu dayamış ve bu kuruluş devri esnasında denizciliği de ele alarak donanma yapıp korsanlığa başlamıştır.

Cami-üd-düvel, Saruhan beyliğinin Manisa'dan başka Güzel-hisar (Menemen), Akhisar, Tarhanyat, Marmara, Gördek, Gördes, Kayacık, Atala, Demirci, Nif, Ilıca, Turgutlu (Kasaba), Karacalar ve Foça'ya sahip olduklarını beyan ediyor; şu halde bunların doğu hududu Germiyan beyliği oluyor.

Mesalik-ül-ebsar'a göre XIV. yüzyıl ortalarına doğru Saruhan beyliğinin onbeş şehri, yirmi kalesi, on bin askeri ve Saruhan'in kardeşi olan Nif (Kemal Paşa) beyi Ali Paşa'nın da sekiz şehri, otuz kalesi, okçulukta mahir çok yaya askeri ve sekiz bin de atlı askeri ve bir hayli da donanması varmış.

1335'de Midilli ve Foça'daki Cenevizliler Bizans împaratoru'-na karşı muhalif cephe almaları üzerine Üçüncü Andronikos donanmasiyle o taraflara gelmiş ve Saruhan bey'den de yardım

[60] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 65-73

istemişti. Saruhan Bey, oğlu Süleyman ile memleketinin yirmi kadar ileri gelenlerinin Cenevizliler tarafından esir edilmelerinden dolayı Cenevizlilere muğber olduğundan imparatorun teklifini kabul ile bizzat muhasaraya iştirak etmiş ve bu suretle Cenevizliler itaate mecbur olmuşlardır.

1333'de Anadolu'yu gezen îbn-i Batuta Manisa'da Saruhan Bey'i ziyaret etmiştir. Saruhan Bey, büyük oğlu olup Ay-dinoğlu Umur Bey'le Kantagüzen'e yardım etmek üzere Rumeli'ye geçip vefat eden Süleyman adındaki oğlunun ölümünden müteessir olarak az sonra yani 746 H./1345 M. de vefat etmiştir.

Saruhan Bey'den sonra yerine oğlu Fahreddin îlyas bey geçmiştir. Bunun zamanında yani 1356 da Osmanlı hükümdarı Orhan Bey'in oğlu Halil'i izmit limanında bir deniz gezintisi yaparken Foça Cenevizlileri yakalayıp Foça'ya götürmüşlerdir. Bunun üzerine Orhan Bey, imparatora müracaat ederek oğlunun kurtarılmasını rica etmiş ve o da Halil'in verilmesini bildirmiş ise de Foçalılar bu teklifi red eylemişlerdi. Bunun üzerine

imparator Yuannis Paleolog bir donanma ile Foça'ya gitmiş ve orayı muhasara altına almıştı. Foçalıların müttefiki olan Saruhan oğlu îlyas Bey'i bir takım vaidler ve rütbelerle kendisine celbeden imparator, onu Foçalıların ittifakından ayırmış ve bu suretle Foça'nın karadan da muhasarası mümkin olmuştu.

imparatorla pek samimî dost olan îlyas Bey, kendisini sık sık ziyaret eden imparatoru yakalayarak külliyetli bir fidye-i necat almağı kurmuş ve bu tasavvurunu bilen bir adamı, keyfiyetten Yuannis'i haberdar etmişti. İmparator bunu bilmemezlikten gelerek bir müzakere zımnında îlyas Bey'i donanmasına davet etmiş ve gelir gelmez geminin demirlerini alıp açılarak llyas'ı tuzağa düşürmüştür. Nihayet îlyas Bey teşebbüsünü itirafa mecbur olmuş ve zevcesinin fidye-i necat olarak verdiği bir miktar parayı kabul ve bakiyesi için de îlyas Bey'in çocuklarını rehin alarak kendisini serbest bırakmıştır1.

Zamanı vekayiine dair bu kadar bilgimiz olan îlyas Bey 766 H./ 1364 M. de vefat ederek yerine oğlu Muzafferüddin îshak Bey geçmiştir.

İskenderiye'nin Kıbrıs kiralı tarafından işgali üzerine Memlûk Sultanı tarafından Frenklerle cihad için Anadolu beylerine gönderilen

767 Şevval 1366 Haziran tarihli olarak îshak beye yazılan nâmeden onun bu tarihte hükümdar olduğunu öğreniyoruz. Manisa'da yaptırmış olduğu tesislerde kendisine Sultan-ı azam ve sair tumturaklı elfaz ile Mücahid gazi unvanı verilmiş olan îshak Bey hakkında bir bilgimiz yoktur, 790 H./1388 M. de vefat ederek Manisa'da medresesi yanındaki türbesine defnedil-miştir. Orhan ve Hızırşah isimlerinde iki oğlu vardı. Yerine oğlu Orhan geçmiştir. Kosova muharebesinden sonra Yıldırım Bayezid 1390'da Anadolu'ya geçerek Germiyan, Aydın ve Sa-ruhan beylikleri üzerine yürümesi üzerine Orhan bey kaçmış ve memleketi Karası sancağiyle beraber Bayezid'in oğlu Ertuğrul'a verilmiştir.

Ankara muharebesinden sonra Timur tarafından Orhan'a eski beyliği verilmiştir (1402). Orhan'ın 806 H./1403 M. tarihli bir bakır sikkesi vardır. Orhan'ın biraderi Hızırşah ile mücadele ederek Osmanlılara iltica ettiği zan olunur. Hızırşah Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat kavgasında Aydınoğlu C ün ey d Bey'le beraber Çelebi Mehmed'le mücadele eden kardeşi îsa Çelebi'ye yardım etmişti; Çelebi Mehmed, isa'yı mağlup etmiş ve daha sonra Emir Süleyman Çelebi'nin katli dolayı-siyle Anadolu'da tamamen tehlikesiz vaziyette kalan Çelebi Mehmed, Cüneyd Bey üzerine yürüyüp onu yola getirdikten sonra birden bire Manisa'ya taarruz ile kaçmasına meydan vermeden Hızırşah'ı hamamda yakalayarak yalvarmasına bakmayıp katlettirmiştir (813 H./1410 M.).

Hızırşah, öldürüleceğini anlayınca iki vasiyette bulunmuş. Birisi babasının yanına defn edilmesi diğeri yapmış olduğu vakıflara riayet olunması. Katlinden sonra Çelebi Mehmed her ikisini de yerine getirmiştir. Manisa sancağı tapu kayıtlarında Hızır Bey'in hayli vakfı görülmektedir.

Hızırşah'ın katliyle Saruhan beyliği Osmanlı idaresine geçmiştir. Saruhan Bey'in kardeşi Ali Paşa Nif (Kemal Paşa)'de Devlet Han oğlu Yakup Demirci'de Yusuf ve îdris Çelebilerin Gördes ve Kayacımda bulundukları vesikalardan anlaşılıyor.

Saruhan oğulları'mn Lâtinlerle ticarî münasebetleri dolayısiyle Jigliyati sikkeleri vardır. Bunlardan şimdiye kadar îshak ve Hızırşah ve Orhan Beylerin islâmî sikkeleri elde edilmiştir. Saruhanoğulları'nın Manisa, Gördes, Demirci, Menemen'de bazı tesisleri vardır. Nasir-i

Tûsî'nin "Bahnâme-i Şâhî" isimli eseri Saruhan oğullarından Sultan Yakub bin Devlet Han adına tercüme edilmiştir. [61]

Karasi Beyliği

XIV. yüzyıl başlarında büyük ve küçük Mizya (Balıkesir-havalisi ve Çanakkale tarafları) da kurulmuş olan beyliğin, adı kuran şahsa nisbetle Karesi beyliği adını almıştır.

Karesi ailesinin büyük ceddi onbirinci asrın ikinci yarısı içinde Orta Anadolu'da bir devlet kurmuş olan Melik Danişmend Gazi'dir. Danişmendiye devleti Anadolu selçukileri tarafından ilhak edilince Danişmend ailesine mensup Nizamüddin Yağıbasan oğullarından Zahirüddin îli, Muzafferüddin Mahmud ve Sinanüddin Yusuf Selçukilerin hizmetine girip emirlik etmişlerdir.

Anadolu selçukilerinin inhilâli esnasında bu aileden olarak uc beyliğinde bulunmuş olan Kalem Bey ile oğlu Karesi Bey diğer Uc beyleri gibi Bizanslıların zararına olarak Batı Anadolu'yu istilâya başlamışlar ve takriben 1302'den sonra Bergama ve Balıkesirli alarak Balıkesir'i yeni kurulan Beyliğine merkez yapmışlardır; Ibn-i Batuta, şehrin Karesi Bey tarafından tesis edildiğini yazmaktadır.

Cami-üd-Düverde Karesi beyliğine aid olarak Balikesir, Aydıncık, Bergama, Edremid, Kemer Edremid (Burhaniye) Pınarhi-sar, ivrindi, Ayazmend (Altmova) Bigadiç, Mendehorya, Sındırgı, Gördes, Demirci, Kızılca Tuzla (Ayvacık) Başkelenbe, Fırt (Susurluk) kasabalarını saymaktadır; fakat bunlardan Gördes ile Demirci'nin Saruhanoğulları'nın şehirlerinden olduğu eserleriyle malûm olduğundan Müneeccimbaşı Osmanlılar zamanındaki sancak teşkilâtını göstermiştir. Müneccimbaşı'nm gösterdiği diğer şehirler Karesi beyliğine aid olduğu gibi eski Eolya bölgesindeki Bayramiç, Ezine ve Trova mıntakası da Karesi oğulları'na aitti.

Karesi bey Moğollardan kaçarak kendisine iltica eden halkı ve Ece Halil kumandasiyle Dobruca^dan gelen Sarı Saltuk türkmenlerVm kendi arazisine yerleştirmek suretiyle işgal ettiği mıntakada Türk nüfusunu arttırdı.

KalemŞah da denilen Kalem Bey ile oğlu Karesi'nin hangi

[61] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 73-76

tarihlerde vefat ettikleri belli değildir. Fakat bazı kayıtlara göre Karesi Bey'in 1328'den evvel öldüğü anlaşılıyor. Karesi Bey'in vefatından sonra Demirhan, Yahşi, Dursun isimlerindeki üç oğlundan Demirhan Balıkesir emîri olmuş ve kardeşi Yahşihan da Bergama beyliğinde bulunmuş ve Dursun Bey ise Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi'nin yanma kaçmıştı. Karesi Bey'in türbesi Balıkesir'de ise de kitabesi yoktur. Belki babası Kalemşah'da orada medfundur.

Ibn-i Batuta 733 H. 1333 M. de Balıkesir'e geldiği zaman orada Karesioğlu Demirhan'ın hükümdar bulunduğunu ve kardeşi Yahşi han'm da Bergama sultanı olduğunu beyan ediyor. Ibn-i Batuta, Demirhan'ın halk tarafından sevilmediğini ve hayırsız bir adam olduğunu söylüyor. Aynı mütalea isim zikredilin eyerek Osmanlı kaynaklarında da vardır.

Osmanlılara iltica eden Dursun Bey, memleketinin bir kısım yerlerini Orhan'a terk etmek suretiyle Karesi hükümdarı olmak istemiş ve 1345'de Orhan Bey'le beraber Balıkesir üzerine gelmişler ise de Osmanlı kaynaklarına göre Demirhan Bergama'ya kaçmış ve Dursun bey kardeşiyle anlaşmak üzere Bergama kalesi önüne gelmiş ise de kaleden atılan bir okla maktul düşmüştür. Bunun üzerine Karesi beyliğinin Balıkesir1 ve diğer bazı yerleri ilhak olunarak Bergama'da muhasara altında bulunan Demirhan da kaleden çıkıp teslim olarak suçu affedilip Bergama ilhak edildikten sonra Bursa'ya getirilmiş ve iki sene daha yaşadıktan sonra taundan vefat etmiştir (takriben 1347) [62].

Mesalik-ül-Ebsar Demirhan'ın hem asker ve hem de şehirlerinin komşusu olan Orhan'dan ziyade olduğunu Rumlarla muvaffakiyetli deniz muharebesi yaptığım beyan etmiştir [63].

Karası beyliğinin Bergama hükümdarı, Karesioğlu Şuca-_ Tiridin Yahşi Bey'in onbeş şehir ve o kadar kaleyeve yirmibin" süvari

[62] Büyük Şeyh Hasan, Timurtaş'ın oğlu Küçük Şeyh Hasan'ı mağlup ederek 740 Şaban/1340 Şubat da bu muvaffakiyetini Orhan Gazi'ye bildirmiş; onun tarafından verilmiş olan aynı sene zilhiccesi (1340 Haziran) tarihli cevapta Karasıoğlu Aclan Bey'in vefat edip kendisinin o tarafa gittiği ve TJİubad\ düşmandan almış olduğu ve bu cevabî nâmeyi oradan yazdığı bildirildiğine göre (Feridun Bey Münşeatı, c. l,s. 75) Karesi beyliğinin ilhakı takriben 1340 senesi ortalarından sonra olduğu anlaşüıyorsa da Münşeatın bu devirlere ait mütalealaları itimada şayan değildir ve sonradan tertip edilmiş olduğu anla-şılıyor. Karesi'nin ilhakım Anonim bir Tevarih-i Âl-i Osman (Ayasofya kitapları 2705) hakikate daha yakın olarak 745 H./ 1344 M. degöstermektedir.

[63] 731 H./1331 M. de İmparator Andronikos Dimetoka'da bulunduğu' sırada Karesi beyine (Nikekor Fokas Trova beyine diyor) ait yetmiş gemiden mürekkep bir donanmanın Gelibolu sahillerine asker çıkararak Enez ve Firecik ve Trayanopolis taraflarını vurduklarını yazmaktadır ki bunun Demirhan'ın kuvvetleri olması icap eder (Le Beau c, 24, fasıl 15 ve Hammer [Atâ Bey tercümesi] c. 1, s 173).

askere ve donanmaya sahip olduğunu yazar. Yahşi Bey, 1341 ve 1342 senelerinde iki defa donanması ile Gelibolu ya- ~ nmadasına asker çıkarmış ise de muvaffak olamayarak Kanta-güzen ile anlaşmaya mecbur olmuştur.

Bundan sonra Yahşi Bey'e dair şimdilik bir şey bilmiyoruz. Vefatı 1345'den evveldir.

Bizans kaynakları Trova taraflarına sahip olan Karesioğlu Süleyman BeyMen bahsetmektedirler. Bunun Demir-han'ın oğlu olması hatıra geliyor; Orhan Gazi'nin Balıkesir ve havalisini işgalden sonra Süleyman Bey Trova taraflarında tutunmuştur; hattâ düşmanlarına karşı Umur Bey'in bir ara yardımından mahrum kalan Kantagüzen 1343'de Karasıoğlu Süleyman Bey'in Gelibolu'ya, sevkettiği yaya ve atlı kuvvetler sayesinde durumunu düzeltmişti. Süleyman bey Bizans kumandanlarından Vatas (Vatatzes)in damadı olup Kantagüze n'e muhalif cephe almış olan kayınpederine de yardımda bulunmuştu.

1345'de Aydınoğlu Umur Bey, kara yoluyla Saruhanoğlu Süleyman bey de beraberinde olarak Çanakkale tarafından Kantagüzen'e yardıma gittiği -zaman beraberinde Karesioğlu Süleyman Bey de bulunuyordu. Bu kayıtlardan, Bergama'dan itibaren Çanakkale'ye kadar olan Karesi'nin sahil kısmının henüz Osmanlılara geçmeyip Karesi beyliğine ait olduğu anlaşılıyor.

Süleyman Bey 1357 senesinde de hayatta idi. Takvim-i Nücumî'deki kayda göre Karesi beyliğinin sahil kısmının zabtı Birinci Murad'ın cülusunu müteakip 763 H./1361 M. tarihindedir.

Karesi oğulları'na dair şimdiye kadar ne bir eser ve kitabe ve ne de bir sikke ele geçmiştir. [64]

Candar Oğulları Beylîğî

XIV. yüzyıl başlarında Paflagonya'da yani Kastamonu ve Sinop’da kurulmuş olan beyliğe ad] verilen Şemseddin Yaman Candar, Anadolu Selçukîleri ümerasındandır. Osmanlı tarihlerinde bu beyliğe Isfendiyar oğulları beyliği denilirdi.

Anadolu Selçukî hükümdarı olup Moğollara karşı cephe aldı-

[64] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 78-81

ğından dolayı Rum Imparatorluğu'na kaçarak sonradan Altınordu Ham tarafından kurtarılan ve Saray şehrinde vefat eden II. Izzeddin Keykâvüs'un oğullarından Rükneddin Siya-vüş veya Rükneddin Kılıçarslan bir gemi ile Kırım sahillerinden Sinop'a ve oradan Kastamonu ve KayserVye gelmiş ise de Sultan Mesud bunu hapsettirmiş ve Karamanoğlu'nun tazyikiyle Konyada oturtulmuştu (1290). Kılıç Arslan bir sene sonra tekrar saltanat mücadelesine atıldı; fakat İlhan Keyhatu'-nun Anadolu'ya gelmesiyle Kastamonu'ya çekildi. Bu tarihlerde Sinop da ikta suretiyle Muînüddin Süleyman Pervane'nin oğlu Mehmed Bey ve Kastamonu'da da aynı suretle Hüsameddin Çoban'ıoğluMuzafferüddin Yavlak Arslanbulunuyorlardı.

Rükneddin Keyumers, Kastamonu'ya gelince oranın valisi Muzafferüddin tarafından tevkif olunmuştu. Fakat bir müddet sonra tekrar faaliyete geçen Rükneddin, Yavlak Arslanı öldürüp (691 H./1292 M.) o tarafları idaresi altına alması üzerine Sultan Mes'ud, Moğolların yardımiyle bizzat biraderi üzerine_ gitmiş ve onunla yaptığı muharebede esir düşmüş ise de Şemsed-din Yaman Candar kumandasındaki Selçuk kuvvetleri tarafından kurtarılmış ve Rükneddin Siyavüş bulunamamış —ihtimal ki Bizans imparatorluğuna— kaçmıştır.

Bu hizmetine mükâfat olarak Muzaffer üddin Yavlak'ın beyliğinin batı tarafları yani Eflani mıntakası Şemseddin Yaman Candar'a ve Kastamonu'da Yavlak Arslan'ın oğlu Mahmud Bey'e verilmiştir. Şemseddin Candar'm ondördüncü asır başlarında vefat etmiştir. Babasının yerine Eflani bey'i olan Süleyman Paşa, Kastamonu'nun zabtı için fırsat kollayarak 708 H./1308 M. senesi içinde birden bire Kastamonu'yu basarak Mahmud Bey'i sarayında yakalayıp öldürmek suretiyle Kastamonu'ya sahip olmuştur.

Süleyman Paşa îlhamlerin yüksek hâkimiyetini tanımak suretiyle vefatına kadar Kastamonu beyliğinde kalmış ilhan Ebu Said Bahadırhan adına 725 H./1325 M. de Kastamonu'da para kestirmiş ve Sinop^ta beylik eden Pervane oğullarından Gazi Çelebi'yi hâkimiyeti altına almış ve onun 1322'de vefatını müteakip Sinoplu kendi beyliğine ekleyerek büyük oğlu Giyasüddin İbrahim'e vermiştir.

1314'de Anadolu beylerinin Ilhanîlere karşı bağlılıklarını temin ve

asilerini tedip etmek üzere Anadolu'ya gelen Emîr Çoban'a itaat ile bizzat gelerek hediyeler takdim eden Anadolu beyleri arasında Süleyman Paşa da bulunmuştur.

Süleyman Paşa, Kastamonu'nun batısındaki Taraklı Borlu denilen Safranboluyu —belki Batı Paflagonya beyi Umurhan'ın oğullarından— alarak idaresini ortanca oğlu Ali Bey'e vermiştir. Seyyah Ibn-i Battuta 1333'de Anadolu'yu gezdiği sırada Kastamonu'ya uğrayarak yetmiş yaşında kadar olan Süleyman Paşa ile de görüşmüştür. Ibn-i Batuta Süleyman Paşa'nın oğullarından ibrahim'in Sinop'ta ve Ali Bey'in Safranbolu'da ve küçük oğlu ve veliahdi olan Çoban Bey'in de kendi yanında bulunduklarını yazmaktadır.

Süleyman Paşa, Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüyle vukua gelen taht kavgaları esnasında istiklâlini ilân ile namına para kestirmiştir. Oğlu Sinop beyi ibrahim, 1339 veya az daha sonra babasına isyan edip Kastamonu'yu zâbt eylemiştir. Süleyman paşa'nın ne suretle vefat ettiği malûm değildir.

Mesalik-ül-Ebsar* da Süleyman Paşa'nın kırk şehir ve kaleye hattâ daha ziyadesine sahip olduğu yirmi beş veya otuz bin atlı asker ve belki daha fazla kuvvet çıkardığı yazılıyor.

Süleyman Paşa adına Allâme Kutbeddin Mahmut] bin Mes'ud-i Şirazı'nin 709 H. / 1309 M. tarihli telif etmiş olduğu tntihâb-ı Süleymani isminde İhyâ-ul-Ulûm'un farsca muhtasar tercümesi vardır. Bu eserin mukaddimesinde lâkabının Şüca üd din olduğu görülüyor.

Süleyman Paşa'dan sonra hükümdar olan Giyasüddin ibrahim hakkında bir şey bilmiyoruz. Sinop'ta iç kalede 742 H./ 1341 M. tarihli bir camii vardır. Kendisinden sonra yerine geçen Süleyman Paşa'nın kardeşi Yakup Bey'in oğlu Âdil bey'in hükümdarlığım meskukât mütehassısları 746 H./1345'dc Sinop ve Kastamonu'da basılmış isimsiz sikkelerine göre bu tarihten itibar etmişlerdir.

Âdil Bey'in de zamanı olayları bilinmiyor. Tarihsiz olarak Kastamonu'da basılmış olan bir sikkesinde Emîr-ül-Âdil olarak ismi vardır. Oğlu Celâlüddin Bayezid adına 763 H./1362 M. de yazılmış Maktel-i Hüseyin adlı esere göre vefatı bu tarihten evveldir. Bir harpte maktul düştüğü anane olarak söyleniyor; kabri Kastamonu'nun Kozyaka nahiyesine bağlı Türbe-i Adil Bey köyündedir. Yerine Osmanlı tarihlerinde Kötürüm Bayezid denilen oğlu Celâlüddin Bayezid

hükümdar olmuştur. Vekayiin tetkikinden bunun sert ve haşin bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ve Osmanlı hükümdarı I. Murad ile mücadeleleri vardır.

Bayezid Bey, kendisinden sonra oğlu iskender'i hükümdar yapmak istiyordu. Diğer oğlu Süleyman Paşa bundan dolayı kardeşi İskender'i öldürdükten sonra Osmanlı hükümdarı Murad Hüdavendigâr'ın yanına kaçmış ve Osmanlı hükümdarım babası üzerine tahrik eylemiştir. [65]

Candar Oğulları Beyliğinin İkiye Ayrılması

II. Süleyman Paşa, Osmanlı kuvvetleriyle Kastamonu'ya gelerek babasını Sinop'a kaçırmış ve bu suretle beylik ikiye bölünüp Süleyman Paşa Kastamonu beyi olmuştur. Bayezid Bey, oğlunun, Osmanlılarla arasının açıldığını haber alması üzerine

Kastamonu'ya hücum ile Süleyman'ı kaçırmış ise de Osmanlıların yardımlariyle burasını tekrar elde etmiştir (786 H./1384 M.)T ikinci Süleyman Paşa, Osmanlı hanedanından Sultan Mu* rad'ın biraderi Süleyman Paşa'nın kızıyla evlenmiş ise de ismi-malûm değildir.

Bu son seferinde hastalanmış olan Celâlüddin Bayezid Bey 787H./1385 M. de vefat ederek Sinop'taki türbesine defnedildi. Meskukât kataloglarında sikkeleri görülüyor. Sinop'taki Ulu Cami denilen Sultan AlâüddincarniVm tamir ettirmiştir.^4rac kasabasında da bir camii vardır. Vefatında yerine Sinop şubesi hükümdarı olarak oğullarından Jsfendiyar Bey geçmiştir. Bunun hükümdarlığı uzun sürmüş olduğu için Candar beyleri Osmanlı tarihlerinde îsfendiyar oğulları diye zikredilmiştir.

Murad Hüdavendigâr'ın himayesinde olarak Kastamonu beyi olan Süleyman Paşa, birinci Kosova muharebesinde asker yolladığı gibi, Yıldırım Bayezid'in Batı Anadolu beyleri üzerine yaptığı seferde de kuvvet vermişti; fakat beyliklerin ortadan kalkmasının sırası kendisine de geleceğini hisseden Süleyman Paşa Osmanlılardan yüz çevirerek Sivas hükümdarı Kadı Bur-haneddin ile ittifak etmiş ve bu suretle iki defa Bayezid'in elinden kurtulmuş ise de nihayet süratle Kastamonu'ya gelen Yıldırım Bayezid, Kadı Burhaneddin ile

[65] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 81-83

birleşmesine meydan bırakmadan yaptığı muharebede Süleyman Paşa mağlup ve maktul olduğundan Candar beyliğinin Kastamonu şubesi Osmanlılar tarafından işgal olunmuştur (793 H./1391 M.). Sinop tarafına taarruz etmeyçn Bayezid, îsfediyarBeyiîe anlaşarak Kıvrım yo/a'nu hudud kesmiştir.

Sinop Hükümdarı Izzeddin İsfendiyar Bey; validesi tarafından Osmanlılara mensuptur. Kötürüm Bayezid Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın kızını almış ve ondan isfendiyar Bey dünyaya gelmiştir1. Siyasî hâdiseler dolayısiyle Osmanlılarla münasebeti bulunan İsfendiyar Bey, Yıldırım Bayezid'den kaçıp yanma gelen Anadolu beylerini Timur 'un yanına göndermiş ve kendisi de Ankara mubarebesinden sonra "Timur'un İzmir taraflarına gittiği sırada^ Menteşeoğlu Mebmed Bey'le beraber Timur'a tazimlerini ar^ zetmiş ve Kastamonu&a. dahil olmak üzere bütün Candar beyliği bu suretle îsfendiyar Bey'e verilmiştir.

Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelelerinde îs-fendiyar bey, Isa ve Musa Çelebilere mümkin olduğu kadar müzahir olmuş ve Çelebi Mehmed'den kocunmuştur. Çelebi Mehmed 1314'de bütün Osmanlı memleketleri idaresini ele aldıktan sonra Karamanoğlu ve daha sonra Eflak üzerine yaptığı seferlerde îsfendiyar Bey'den kuvvet istemiş ve o da oğlu Kasım Bey kumandasında asker göndermişti. (814 H./1416 M.) [66]

Candar Beyliğinin İkinci Defa Parçalanması

Kasım Bey, Eflak seferinden dönünce babasının» beyliğinin en mahsuldar olan Çankırı, Kalecik, Tosya ve Kastamonu taraflarını çok sevdiği oğlu Hızır Bey'e vermek istediğinden dolayı gücenerek alâkasını kesip memleketine gitmedi ve bu yerlerin Osmanlı himayesinde bulunmak şartiyle kendisine terkine müzaheret edilmesini istemişti. Kasım Bey'in bu arzusu Çelebi Mehmed'ce kabul olunarak bu yerleri, hatta Bakır küresVnin Kasım Bey'e verilmesi hakkında îsfendiyar Bey'e nâme yazıldı isede red edildi. Bunun üzerine Candar oğlu üzerine sefer açıldı. îsfendiyar mağlub olup Sinob'a kaçtı. Nihayet Kastamonu Bakır küresi hariç diğer yerleri

[66] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 83-85

vermeğe mecbur oldu ve Çelebi Sultan Mehmed adına hutbe okutmağı kabul etti ve İlgaz dağından hudud kesildi(1417)[67] ve bu yerler Kasım Bey'e verildi [68].

Ankara muharebesinden evvel Samsun, Bafra ve civarı Osmanlılar tarafından alınmış fakat muharebeden sonra buraları yine eski beyleri tarafından elde edilmişti. 1419'da Çelebi Sultan Mehmed, Samsun, ve Bafra'yı elde etti. Sultan Mehmed o havali beyi olan İsfendiyar'm oğlu Hızır Bey'in-de kardeşi gibi Osmanlı devleti hizmetine girmesini teklif ettiyse de tizar ederek babasının yanına döndü.

Çelebi Mehmed'in ölümü ve Mustafa Çelebiler hâdiselerinden istifade etmek isteyen İsfendiyar Bey, oğlu Kasım Bey'e taarruz ile onu kaçırdıktan sonra Osmanlılara ait Safranbolu'yu muhasara ettiyse de muharebede mağlup olarak yaralı olduğu halde Sinopa kaçtı; Osmanlı kuvvetleri Kastamonu ile Bakır madeniyle meşhur Küre'yi işgal ettiler (1423). Bunun üzerine isfendiyar, torununu (ibrahim Beyin kızını) II. Murad'a vermek ve Bakır küresi hâsilarının bir kısmını Osmanlılara terk ile lüzumu halinde asker göndermek Kasım Bey'in yerlerini iade etmek suretiyle sulh teklif etti ve bu suretle müsaleha yapıldı (1424).

İsfendiyar Bey 22 Ramazan 843/26 Şubat 1443'de yaşı yetmişi geçkin olarak vefat etti; Sinop'taki türbelerinde medfun-dur; kabir taşı, taş işlemeciliğinin nefislerindendir.

isfendiyar Bey'in sikkelerinden bir tanesi merhum Alımed Tevhid bey tarafından katalogda tarif edildiği gibi beşi gümüş, beşi bakır olmak üzere altı sikkesi de rahmetli Abdülahad Nuri Bey tarafından Kastamonu'da çıkardığımız Doğu mecmuasında neşredilmiş ve Talât Mümtaz Yaman da Kastamonu tarihi isimli eserinde bunları toplu olarak göstermiştir. İsfendiyar Bey'in ismine muzaf mahallesinde cami ve zaviyesi ve Devrekani'nin Kasaplar köyünde camii olup 833 H./1429 M. de Sinop'taki Sultan Alâüddin camii mihrap ve minberini de tamir ettirmiştir.

---

[67] Makrizi, Kitab-üs-Sülük'ta ve 8İ9 Şevval (1417 Kasım) vekayii arasında, bu istek dolayısiyle Çelebi Mehmed ile İsfendiyar arasında muharebe olup Isfendiyar'ın Sinop'o. kaçtığını ve sonra Çelebi Mehmed adına hutbe okutmak yani Osmanlıların yüksek hâkimiyetini kabul etmek şartiyle sulh olduğunu, hattâ tsfendiyar, Kastamonu'da. Çelebi Mehmed
adına hutbe okuttuğu halde onun veziri olan Handsalar Ali'nin kendi yaptırdığı camide yalnız îsfendiyar adına hutbe okuttuğunu yazar.

[68] Kasım Bey'in 3 Zilhicce 818 tarihli vakfiyesinde Tosya ve Kargı'nın da anın elinde bulunduğu görülüyor.

Isfendiyar'm yerine oğlu İbrahim Bey geçmiştir. İbrahim Bey, kızı Hatice Hatunu vermek suretiyle II. Murad'ın kayın pederi olduğu gibi daha sonra Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk hatun'ı da almak suretiyle eniştesi de olmuştur. Üç sene kadar Candar beyliğinde bulunmuş olan İbrahim bey'in zamanına aid malûmatımız yoktur. 847 Muharrem/1443 Mayısta vefat ederek Sinop'taki ecdadı türbesine defncdilmiştir. Şimdiye kadar bir gümüş sikkesi elde edilmiştir. Kastamonu'da Aktekke imareti bu İbrahim Bey'in tesisidir.

İbrahimBe y'in yerine büyük oğlu Kemal üddinîsmailBey geçti. Bunun ilk oğlu Hasan Bey olduğundan (Ebu'l-Hasan) künyesini aldı. îsmail Bey'e kardeşi Kızıl Ahmed BeytffûlıaİeTet ederek Osmanlıların yanma gitmiş ve kendisine Bolu sancak beyliği verilmiştir. Biraderinin elinden beyliği almak için Osmanlı ricalini tahrik etmiş olup Vezir-i âzam Mahmud Paşa kendisine müzahirdi.

Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon seferine hareketi esnasında Ankara'ya, gelindiği sırada muahede mucibince îsmail Bey, oğlu Hasan Bey kumandasında olarak yardımcı asker göndermiş, fakat Hasan Bey tevkif olunarak ortadaki muahede ve dostluğa aykırı olarak birden bire Mahmud Paşa kumandasında Kastamonu üzerine asker sevk edildiğinden bu halden şaşıran İsmail Bey Sinop'a kaçarak müdafaa tertibatı almış ve Candar beyliği Kızıl Ahmed Bey'e verilmişti. Bu durum üzerine müdafaadan bir netice alınmıyacağım anlayan ismail Bey, kaleden çıkarak Mahmud Paşa ile görüşüp hayatına ve çocuklarına dokunulmıyacağına dair teminat alarak kaleyi teslim eylemiştir (865 H./1461 M.) [69]. îsmail Bey'in müteaddit sikkeleri görülmektedir.

Fatih Sultan Mehmed, Sinop önünde orduya iltihak ederek îsmail Bey'le görüştü ve ona akran muamelesi yaptı;

otağuun_kapısında karşıladı; İsmail Bey el öpmek istediyse de

---

[69] Kastamonu ve Smop'un işgali birbirlerinden naklen bütün eserlerde 864H./1460M. tarihinde gösteriliyor. Halbuki bizzat bu seferde bulunmuş olan divan-i hümayun kâtiplerinden tarih sahibi Dursun Bey, Mahmud Paşa'nın emriyle îsmail Bey'e gönderilmiş olan mektubun tarihini 865 olarak kaydettiğine göre beyliğin alınması veya Kızıl Ahmed Bey'e verilmesi bu tarihtedir, îsmail Bey'in himayesinde bulunarak sonradan Osmanlılara intisabeden meşhur şair Acem Hâmidî Kastamonu ile Sinoplun işgalini: Diye yukarıdan beri gelen manzumesinin maktamda:
beytiyle Sinop ve Kastamonu'nun alınmasını 865 olarak göstermiştir. Kastamonu ve Sinop1un elde edilmesi bu 865 hicret senesinin cemaziyelâhır ihtidasından (1461 Nisan) sonradır. Çünkü İsmail Bey bu tarihte validesi Devlet Hatun'un vakfiyesine ilâve yapmış olup orada kendisi
elkabiyle henüz hükümdar olarak görülmektedir.

Sultan Mehmed kardeşim hitabiyle boynuna sarılarak öptü.

Bu tarihte Fatih otuz ve îsmail Bey kırk üç yaşında bulunuyorlardı

Osmanlı padişahı ismail Bey'e ibtida Yenişehir, İnegöl ve Yarhisar taraflarını ve oğlu Hasan bey'e de Bolu sancağını vermişti; fakat İsmail Bey kendisine Rumeli'de bir yer verilmesini rica ettiğinden Filibe'ye nakledildi ve hükümdarlığında olduğu gibi Filibe'de de hayırlı vakıflar yaptı ve 884 H./1479 M. tarihinde orada vefat etti.

İsmail bey'in hükümdarlığı zamanı, ilim adamlarını himayesi ve onlara yüksek mevki ve tahsisat bağlaması dolayısiyle Anadolu beyliklerinin kültür cihetinden en yüksek bir devridir. Kendisi de âlimdi; fıkıhtan Hulviyyât-ı Şâhî ismiyle furu'dan ibadat kısmını havi yetmiş sekiz bab üzerine türkçe büyük bir eseri vardır. Ahfadı zamanımıza kadar gelmiştir [70].

Senelerce çalışarak göz diktiği biraderinin yerine Osmanlı himayesinde olarak Candar beyi olan Kızıl Ahmed Bey, pâdişahfezberaber Trabzon seferinde bulunmuş ve avdette kendisine. Mora sancak beyliği verilmek suretiyle Candar beyliği elinden alınmıştır. Bu suretle Kızıl Ahmed'in beyliği ismen bir, iki ay sürmüştür (1461).

Kızıl Ahmed, Bo/u'da bulunan ailesini alıp Mora ydi gitmek üzere ordudan ayrılarak tedarikini gördükten sonra evvelâ Karaman oğlu'nun yanına ve daha sonra da Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan pâdişâhın yanına kaçmış ve Fatih'in ölümünden sonra II. Bayezid zamanında Osmanlı memleketine dönmüştür,

Candar beyliğinin Osmanlı himayesinde olan Çankırı şubesi beyi Kasım, Çelebi Mehmed'in kızım almıştır. 869 H./1464 M. de vefat

---

[70] îsmail Bey'in Kastamonu, Sinop ve diğer bazı yerlerde bir hayli müesseseleri vardır. Bunlardan en mühimmi Kastamonu' daki küçük imaret denilen cami, medrese, kütüphane ve imarettir. Bu eserini 858 H./1454 M. de yaptırmış ve 861 Rebîuelevvel ihtidasında (1456 Aralık) vakfiyesini tertip ettirmiştir, îsmail Bey'in yine Kastamonu'da bir kervansaray, Sinop'ta Demirli mescit karşısında çeşme ve gine Sinop'ta diğer bir tesis, Araç'ta han ve çeşmesi ve yine viraç'ın Boyalı ve Küre-i Hadid köylerinde camileri, Bakır fcüre'sinde hamamı, Taşköprü'nün Gökçe nahiyesi merkezinde kervansarayı, Göl nahiyesinin Kemal köyü'nde camii ve Kavaklı köyünde cami ve çeşmesi, Devrekani merkezinde hamamı ve Çayırcık köyünde bir mescidi ve Arac'ın Oyacak köyünde bir hanı vardır.

İsmail Bey Kastamonu'da mühim bîr ilim merkezi kurmuştur. Medresesini yüksek âlimlerden Niksarlı Muhyiddin için yaptırmıştır. Riyaziyat âlimi Fethullah-ı Şirvanî ve yüksek mütefekkir Seyyid Ali Acemf, Tabib Sinop*-lu Halil bin Mümin bin Halil, Ömer bin Ahmed, Tabib ve edip Ke-malüddin gibi yüksek ilim adamlariyle Sinoplu Mehmed, Kastamonulu Türabı, Senayı, Hâki ve Acem Hâmidî gibi edip ve şairler de îsmail Bey sarayına mensup idiler. Hâmidî, îsmail Bey'in medrese, cami ve imareti hakkında sanatkârane manzumeler kaleme aldığı gibi îsmail Bey hakkında da güzel kasideleri vardır. Hâmidî Filibe'de bulunduğu sırada da îsmail Beyle görüşmüştür.

eden Kasım Bey Çankırı'da medfundur. Orada imaret ve zaviyesi vardır. 3 Zilhicce- 868/7 Ağustos 1464 tarihli vakfiyesine Emirze Bey (Emirzâde Bey) denilen oğlu İskender'i mütevelli koymuştur. Diğer oğlu Kaya Bey, II. Murad'ın kızını almı§ ve İstanbul muhasarasında bulunmuştur. [71]

Candar Oğulları Adına Yazılmış Eserler

Süleyman Paşa adına yazılan İntihâb-ı Süleymânî'den bahsetmiştik. Isfendiyar Bey'in emriyle oğlu İbrahim Bey'in okuması için Cevahir-ül-Esdaf adında Türkçe bir Kur'an tefsiri yazılmıştır ki lisan bakımından da ehemmiyeti vardır. Celâlüddin Bayezid (Kötürüm Bayezid) adına tercüme edilen üç bin küsur beyitli Maktel-i Hüseyin mesnevisi, îsfendiyar'm oğlu Hızır Çelebi adına Mirac-nâme, Kasım Bey adına Hülasat-üt-Tıb ve İsmail Bey'in emriyle kaleme alman kıraat-i seb'aya dair Risale-i Münciye. ve yine İsmail Bey adına tasavvuftan Miyar-ül-ahyar veH-Eşrar ismiyle Yunus bin Halil tarafından telif olunan eser ve yine İsmail Bey namına olarak Sinoplu Halil oğlu Mümin'in kaleme aldığı göz hastalıklarına dair Miftah-ün-nur ve Hazain-üs-sürur. isimli eser şimdiye kadar Candar oğulları1 na dair görülebilen telif ve tercümelerdendir. Candar oğulları zamanında taş oymacılığı ve işçiliğinden başka ağaç oymacılığına dair fevkalâde eserler de görülmektedir. Candar oğulları Türkçcnin kültür lisanı olmasına ehemmiyet vermişlerdir.[72]

Anadolu Beyliklerinde İlmî Ve Sosyal Durum

Bir taraftan siyasî teşekkül halinde toplanmağa başlayan Anadolu beylikleri imkân dahilinde ilmî faaliyetler göstermişler ve elde ettikleri yerlerde bir hayli içtimaî ve ilmî tesisleriyle buralara Türk ve islâm damgasını vurmuşlardır. Anadolu beylerinin himayesini duyan âlimler, onların yanlarına gelerek yaptırdıkları medreselerde tedris ve telif ve tercüme ile muhitlerinin aydınlanmasına hizmet etmeğe başlamışlardır.

---

[71] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 85-89
[72] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 89-90

Aşiret reisliğinden beylik kurmağa kalkışan Anadolu beyleri bu tesis ve ilim adamlarını himaye ve namlarına eserler telif ettirmek veyahut telif ve tercüme edilen eser sahiplerini taltif etmek suretiyle günden güne artan bir medenî muhit vücuda getiriyorlar, bu beylerden bir kısmı bu hususda âdeta birbirleriyle rekabet ediyorlardı. Bu yönden Germiyan, Aydın, Candar beylikleri önsafta bulunuyorlardı.

ilmî ve içtimaî tesisler cihetiyle kısaca kendilerinden bahsettiğimiz Anadolu beyleri zamanında Konya, Denizli, Beyşehri, Kütahya, Balat, Ayasluğ (Selçuk), Birgi, Manisa, Beçin, Kasta' monu yeni yeni ilmî ve sosyal müesseselerle süslenmişti.

Anadolu beyleri türkçeden başka dil bilmedikleri için kendilerine ithaf edilen telif ve tercümelerin hemen hepsi de ana dil ile kaleme alınıyor ve bu tarz millî lisanın ilmî istilahlar cihetinden yeni buluşlarla zenginleşmesine hizmet ediyordu. Beyliklerin bir asır zarfında vücuda getirdikleri müesseseleri tetkik için vakfiyelere tapu ve tahrir kayıtlarına şöyle bir göz gezdirilecek olursak bu sür'atli ilerleyişe hayret etmemek kabil değildir. Bundan başka yapılan müesseseleri» mimarî, taş ve ağaç oymacılığı, çini, alçı tezyinatı, nakış cihetinden göstermekte olduğu incelik ve ze-rafet Türk zevkinin orijinal nümunelerindendir. Bilhassa mimarî ve tezyini bakımdan Karaman beyliği Selçukîlerin muakkibi bulunuyordu. Onbeşinci asır başlarında yapılan Balaktaki Ilyas Bey camii Türk mimarisinin Ön safında bulunan eserlerindendir. Oyma itibariyle Candar ve Aydın ve Menteşe beylikleri merkezlerindeki eserler XIV. yüzyıl sonlariyle XV. yüzyıl başlarındaki eserlerin en nefislerindendir. [73]

4- KAYI BOYU-ERTUĞRUL-GAZÎ OSMAN BEYLER

An'anaye Göre Oğuz Boyları Damgaları

Geleneğe göre Oğuz Han'ın Cünhan, Ayhan, Yıldızhan, Gökhan, Dağhan, Denizhan adlarında altı oğlu vardı. Bunlardan ilk üç oğlundan gelmiş olan Oğuz boylarının üçü yani Gün, Ay, Yıldız hanlar sağ kol ve diğer üç oğlu da sol kolu teşkil ederlerdi. Oğuz hanın altı oğlundan her

[73] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/ 90-91

birinin dört boyu olup hepsi yirmi dört boydu; Oğuz aşiretleri bu dört boydan gelmişlerdi1. Yine ananeye göre Oğuz han'ın kardeşleri ve amca oğullarından Oğuzlara düşman olarak Uygur, Kankli, Karluk, Kıpçak, Kalaç, Ağa' çeri ve Ayferi boyları da vardı [74].

Bu altı Oğuz boyunun Gün, Ay ve Yıldız hanlarından gelen kollarına Bozoklu ve diğer Gök, Dağ ve Deniz kollarına da Üçoklu denilirdi. Bunlardan Bozoklar, orduda ve şölen denilen ziyafetlerde sağ tarafta bulunup muayyen derecelerine göre yer alırlardı. En başta Gün Han'a mensup boylar gelir ve bunlar da derecelerine göre sıralanırlardı. Keza Üçoklar da orduda ve şölenler de Han'ın solunda yer alırlardı. Bunlarda da başta Gök Han boyları gelir ve tertip sırasiyle diğerleri ve boyları yer alırlardı. Bütün boyların yırtıcı kuşlardan ongunları ve yiyecekleri etin muayyen bir yerinden söğük yani et payı vardı [75].

En başta gelen Gün Han'ın derece sirasiyle Kayı, Bayat, Elkaevli, Karaevli denilen dört boyu ve Ayhan'ın yine derece —sırasiyle Yazır, Düğer, Dodurga, Yaperli ve Yıldızhan'ın Avşar, =--=Kizık, Beğdili, Kargın boylan vardı.

Sol koldaki t/ço/c'un birinci kolu olan Gökhan'ın Bayındır, Biçne, Çavundur, Çepni ve Dağhan'm. Solur, Eymür, Alayundlu, Üreğir ve Denizhan'ın ise tğdür, Bunduz, Yıva, Kızık isimlerinde boylan vardı.

Şimdi Yazıcı zade Ali'nin Selçuknâmesinden aldığımız Oğuz boylarının ongun yani kuş remizlerini gösterelim ve Boz-o ki arın ongunları şahin olan Günhan kolundan sıra ile başlayalım:

Kayı boyu:

Kayı'nın mânası, muhkem, kuvvet, kudret sahibi demektir.

Ongunu Şahin denilen kuş olup damgası İYJ şeklinde iki ok ile bir yaylı oktur; maamafih bunların şekilleri az, çok tadil edilmiş

olarak Osmanlı sikkelerde W ^ V şekillerinde görülüyor.

Bayat boyu:

---

[74] Neşri c. 1, s. 12, 13.

[75] Mensub olduğu boyun indinde mukaddes sayılan hayvana ongun denilirdi. Sökük ise Oğuz boylarının şölen denilen ziyafetlerde yiyecekleri etin muayyen parçalarının adıdır. Oğuz menkıbelerinde Kaan veya Han'ın soğük'i baş ve uca denilen sırt eti yan filotadır. Uca Mahmud Kâşgarî ve Çağatay lû-gatlarmda sırt demektir (Eski türklerde içtimaî teşkilât, Millî tetebbular mecmuası c. 3, s. 414, 415).

Oğuz boylarının ananeleri mucibince ictimalarda her boyun oturacak yerleri, damgası, ongun ve ziyafet için kesilecek hayvanın etinden alacakları ü!üş (pay) teayyün etmişti. Bu hususta Prof. Abdülkadir İnan'ın Türk Hukuk ve tktisad tarihi mecmuasında c. /, s. İ^J'deki Orun ve üîüş başlıklı yazısına bakın.

Mânası devletli, nimetli demektir. Ongunları Şahin ve damgaları Y şeklindedir.

Elkaevli boyu:

Mânası her yere yarar, muvafakat ederler demektir. Damgaları "7/ işaretlidir,

Karaevli boyu:

Kara çadırlı oldukları için bu ismi almışlardır; damgaları şeklindedir. Bozokların Ayhan kolunun ongunları kartaladır:

Yazır veya Yazar boyu :

Çok vilâyet sahibi, iller ağası demektir. Bunların damgası işaretlidir.

-Öüger-(-Döğer) boyu^r

Dirilmek için toplanan, bir yere gelen (ittihad eden) demektir. Diğer bir kayda göre bir yerden def eden, kovan demekmiş. Damgaları '^S* şeklindedir.

Dodurga boyu:

Mülk sahibi, yasa sahibi mânasına olup damgaları ,y\, işaretlidir.

Yaperli boyu:

Mânası gösterilmemiştir. Amasya tarihinde (c. 2, s. 45) müş-küllere rağmen işini beceren kimseye denildiğini yazıyor. Damgaları tt şeklindedir.

Bozokların Yıldızhan kolunun ongunu tavşancıldır; bunlardan :

Avşar boyu:

Çevik, ava ve canavara hevesli manasınadır ve damgaları X işaretlidir.

Kızık boyu:

Kuvvetli ve yasakta cehd ve gayret sahibi demek olup damgaları *—-< dir.

Beğdili boyu;

Beylerin sözü aziz, yani sözü değerli demektir. Damgaları >—* işaretlidir.

Kargın (Kargı) boyu:

Ulu aşk, doyurucu mânasına olup damgaları \f/ dir.

Bu Kargın boyu ile Oğuzların sağ kolu olan oniki boyu havi Bozok kolu nihayet buluyor ve sol yani Üçok koluna geçiliyor.

Bunlardan Gökhan kolu başta geliyor. Gökhan boylarının ongunları sungur kuşudur.

Bayındır boyu:

Daima—bay—ve—nimetli demek olup damgaları _.HjnLşjeklin=_ =dedir. - --------

-----Biçene (Seçenek) boyu:

iyi vuruşucu, gayretli manasınadır. Damgalan Jj işaretlidir.

Çavundur boyu:

Buna Çavuldur da derler. Namuslu, Iraçkavlu? ünlü demektir. Damgaları V*-1 dir.

Çepni boyu:

Nerede yaği görürse, derhal koşup savaşır bahadır demektir. Damgaları ~f şeklindedir.

Oğuz'un Dağhan'dan gelen dört boyunun ongunları Uc kuş-dur.

Salur boyu:

Saldırır nerede yetişirse kılıç vurur demek olup damgalan A işaretlidir.

Eymür boyu:

Ulu, zengin (hadsiz ulubay) manasınadır ve damgaları V* dir.

Âlayundlu boyu:

Kısrakları iyi ve ala atlı demektir; damgaları =jp şeklindedir.

Üreğir veya Yüreğir boyu :

Mânası daima iyilik ve ihsan edici demek olup damgalan fif/f ok ve yay işaretlidir.

DenizhanMan gelen Uçokların ongunları çakır kuşudur:

tğdir boyu :

Mânası iyilik, ululuk ve bahadırlık eden demektir. Damgaları - ' :■ işaretlidir.

Yıva veya Yuva boyu:

Mertebesi dukelinden yani hepsinden üstün demektir. Damgaları "\A şeklindedir.

Bunduz boyu:

Son derece mütevâzi ve hizmet edici demektir. Damgaları

Kınık boyu:

Mânası herkesten aziz ve muhterem demek olup damgaları v şeklindedir.

Oğuzların hu damgaları zamanla bazı ufak tefek tahriflere uğramışsa da dikkat edilecek olursa asıllarına halel gelmemiştir.

Daha evvel söylendiği üzere benim kaydettiğim şekiller Yazıcı zade Ali'nin Topkapı sarayındaki nüshadan alınmış olup fotoğrafisi de kitaba konulmuştur. Bunların Divanu Lû-gat-it-Türk ve Cami-üt-Tevarih'e göre aşağı yukarı birbirlerine benzeyen şekilleri de varsa da ben Cami-üt-Tevarih'ten nakleden Yazjcı zâde'nin vazıh şekillerini tercih ettim [76].

Kayı Boyu Ve Osmanlı Âîlesî

Osmanlıların ilk aşiret devirleri hattâ beylik kurdukları zamanların tarihi pek karışık olup eldeki malûmatın mühim bir kısmı sonradan yazılmış eserlere dayanmaktadır. îşte biz bu bölümde bazı müdekkiklerimizin son incelemelerinden ve bunlardan başka en eski kaynaklardan alınmak suretiyle tarihî ananelerden faydalanacağız.

Osmanlı Devletini kurmuş olan ailenin, tarihî kayıtlarla etnik incelemelere ve geleneklere ve mevcut damgalarına göre Oğuzların sağ kolu olan Günhan kolunun Kayı boyundan oldukları tahakkuk etmiştir2. Daha yukarıda Oğuz boyları kısmında görüldüğü üzere Yazıcı zâde'nin Selçuknâmesinden öğrendiğimize

Büyük Selçuklular 1071'de Malazgird Meydan muharebesini müteakip Anadolu istilâsına başladıkları sırada kendilerine bağlı aşiretleri toplu olmayarak muhtelif tarihlerde kısım kısım Anadolu'nun muhtelif yerlerine iskân ettikleri sırada Kayı boyunu da, bu istilâyı müteakip yerleşme sırasında veya daha sonra—" Celâleddin Hârezmşah'm vefatını müteakip— Anadolu'nun bazı ülkelerine yerleştirmişlerdir ki bunlardan bir kısmı da daha sonra Osmanb beyliğini kuran ÜCayı'lardır [77].

---

[76] Oğuz boylarının Anadolu'da yerleştikleri mahalleri gösteren ve muhtelif kaynaklardan alınarak Paul WÌttek tarafından neşredilip Bayan Fahriye Arık tarafından türkçeye çevrilen Osmanlı İmparatorluğu?nun doğuşu isimli eserde derli toplu malûmat vardır. Bundan başka mütercim tarafından esere göre Oğuz boyları damgalarının şekillerini gösteren bir kısım ve bazı mü-talealar da ilâve olunmuştur. Oğuz boylarından Yifa'Iara dair Faruk Sümer'in Türkiyat, mecmuasının dokuzuncu cildinde (1951) bir tetkik neşredilmiştir.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 93-97

[77] Kayıların dokuzuncu milâdî asırdan itibaren Selçukîlerle beraber Ceyhun nehrVni geçrek İran'a geldikleri hakkında müverrihler müttefiktir. Bir rivayete göre Ceyhun'u geçen Kayılar Horasan'da Merv ve Mokan tarafına yerleşmişler ve sonra Moğolların tecavüzleri üzerine yerlerini bırakarak Azerbaycan'a,

Tarihî ananelere göre Kayı boyunun bir kısmı I. AlâücU— din Keykubad (1219—1236) zamanında Ankara'nın batısındaki Karacadağ taraflarına yerleştirilmişlerdir1. Bunlar bu taraflara hangi tarihlerde yerleştirilmiş olurlarsa olsunlar muhakkak olan bir şey varsa o da Kayıların bir kısmının XIII. yüzyıl ortalarında Ankara'nın batı kısımlarında bulunarak daha sonraları Söğüt ve Domaniç havalisini işgal eylemiş olmalarıdır [78].

Geleneğe göre bu bölgeye iskân edilen Kayılar dörtyüz çadır halkı olup XIV. yüzyılın ikinci yarısında reisleri Ertuğrul beydi [79].

Osmanlı hanedanına aid meçhul noktalardan birini de J^rtuğrul Bey'in babası ve nesebi meselesi teşkil etmektedir; elimizde-en eski vekâyinâmeler bulunmadığı için uzun yıllardan beri yapılan tetkikler [80] henüz müspet bir netice vermemiştir; bununla beraber

---

ve Doğu Anadolu'da, Ahlat taraflarına gelmişlerdir. Bu kayıtlara göre Kayı boyu Selçukilerle beraber Horasan'a ve Moğolların tecavüzleri üzerine Celâlüddin Harezmşah ile Azerbaycan'a ve Doğu Anadolu'ya hicret eylemiş oluyorlar. Muhtelif rivayetlerin tetkiklerine nazaran Kayıların Harezm kuvvetleri arasında Doğu Anadolu'ya, geldikleri zannı kuvvetli olup bu da meşhur ananeye uymaktadır. Hâlâ Bilecik vilâyetinin merkezine bağlı Makan adında bir köy vardır. Fakat XI. yüzyıl sonlarından itibaren Diyarbakır, Hasankeyif ve Har put* Is. hükümet eden Artukluların Kayı boyundan olduklarına göre bir kısım K ayılarıı çok zaman evvel Doğu Anadolu'ya geldikleri hatırdan çıkmamalıdır.

[78] Anadolu'da Kayı adında bir hayli köy, dere ve mevki isimli yerler vardır. Bu köylerin başlıcaları, Domaniç, Sapanca, Mihaliççik, Denizli, İsparta, Burdur, Afyon Karahisar, Tavşanlı, Emed, iskilip, Daday, Kastamonu, Erzin' con'ın Refahiye vilâyet ve kazalarmdadır. Bunlardan başka daha birhaylı köy ve mevki vardır (Türkiyat Mecmuası c. 2, s. 248 ve Belleten Sayı 45 ve Dahiliye Vekâletinin Köylerimiz isimli neşriyatı).

[79] Birinci Alâüddin Keykubad Kayılardan olan Artuk oğulları'nın Harput şubesine nihayet vererek 1233 senesinde burasını almıştı. Arttıkların Kayı'dan olduklarına dair sikkelerinde damgaları vardır. (Meskükât-ı Türkma-niyye kataloğu-ismail Galib, s. 25, 26, 28, 34, 55, 65). Sultan Alâüddin belki bunların mensup oldukları Kayılan dağıtarak bir kısmını Karacadağ taraflarına yerleştirmiştir. Bu mütaleamızı bir dereceye kadar teyid edecek bir gelenek de vardır. Üçüncü Giyasüddin Keyhusrev (1264-İ283) Cimri hâdisesinden sonra uca yani Bizans hududuna gelmiş, kendisini karşılayanlar arasında Kayı aşireti beyi Ertuğrul da bulunarak sultana hediyeler takdim etmiş ve oğlu Osman Bey'in küçük oğlunu hükümdarın hizmetine vermişsve Sultan Giyasüddin de bu çocuğa Kâhta taraflarında Ytgnık mmtakasını timar olarak tevcih etmiştir. Bu çocuğun neslinden olan Halil Bayat ve A h m e (1 Beyler o havalide aşiret beyi bulunurlarken Yıldırım Bayezid Malatya üzerine yürü yüp (801 H./1399 M.) orasıru almış ve bu sırada bu beyler Osmanlı hükümdarının yanına gelerek akraba olduklarını söylemişlerdir (Yazıcızâde Selçuknamesi-Top-kapı sarayı Rpvan köşkü kütüphanesi, numara 1391, varak 258 b). Mamafih bu kayıd her iki tarafın aynı boydan oldukları mânasına da alınabilir. Diğer bir rivayete göre de Pasın ovasında Sürmeliçukur'd& oturan Kayı şubesinin, Moğolların Anadolu'ya doğru yürümeleri üzerine batıya hicret etmek istedikleri ve Alâ-üddin Keykubad'ın bunları Karacadağ mıntakasına yerleştirmiş olmasıdır. Bu rivayet doğru ise Kayı şubesinin ya Celâlüddin Hârezmşah arasında yapılan muharebeden sonra (1230) veyahut Alâüddin'in son zamanlarına doğru olan ilk Moğol akınının bu havaliyi vurduğu sırada Rum hududuna yerleştirilmiş olmaları zannolunur. Hayrullah Efendi tarihi Ertuğrul Bey'in batıya gelişim 628 H./1231 M. de göstermektedir ki Moğolların Erzurum'a, ilk girdikleri ve hattâ Sivas'a kadar akın yaptıkları senedir. Şükrüllah'ın Behcet-üt-tevarih isimi farsea tarihi Ertuğrul'un üçyüz kırk kişi (çadır olmalı) ile Karacadağ'a iskân edildiğini beyan ediyor:
(Nur-ı Osmaniye nüshası 3059, s. 307, 308).

[80] Bu hususta Prof. Mükrimin Halil Yinanç'm İslâm Ansiklopedisin-deki Ertuğrul Gazi maddesine bakın.

Ertuğrul Bey'in babasının şimdiye kadar tarihlerimizin kaydettikleri gibi Süleymanşah olduğu şüpheli olup yeni araştırmalar neticesinde bunun Gündüzalp olması ihtimal dahilinde görülüyor [81]. Mahallî ananeye göre Ertuğrul'un vali lesi de Hayme ana'dır [82]. Osmanlı kaynaklarına göre Kayılardan "olan aşiretin evvelâ Ankara'nın batısındaki Karacadağ havalisine yerleştirilip daha sonra Ertuğrul Bey'in zabtetmiş olduğu Söğüt, Domaniç ve Ermeni derbendiı taraflarına geldikleri sörülüyor.

Ertuğrul Bey'in onüçüncü asrın son yansında hayatta olduğu klâsik tarihlerimizin kayıtlarından anlaşılmaktadır; bunun Söğüt taraflarını hangi tarihte işgal ettiği belli olmadığı gibi vefatı senesi de sarih olarak malûm değildir. Osmanlı vek ayin âmeleri 629 H./1231 M. de Selçuk hududunu tecavüz eden Rum İmparato-ru'na (îznik İmparatoru) karşı Alâüddin Keykubad'm yaptığı sefer esnasında Ertuğrul'un, Selçuk ordusunun akmcılığını yaptığını ve Rum ordusuna galebe edilen yere Sultanönü denildiğini ve sonra Moğolların hududu geçmeleri üzerine Sultan Alâüddin"in hemen o tarafa gitmek üzere buradan ayrıldığını yazıyorlarsa da böyle bir sefer ne mevcud Selçuknâmelerde ve ne de Bizans kaynaklarında vardır [83].

Yine Osmanlı kaynaklarına göre bu zaferi müteakib E r-tuğrul Bey Karacahisar\ daha sonra Söğüt'ü zabt etmiş ve Bilecik Rum beyini de vergiye bağlamış ve Selçuk Sultanı da mülk olarak Söğütlü Ertuğrul

---

[81] Behcet-üt-Tevarih'ten başlayarak Âşık Paşa zade, Neşrî, Oruç Bey, Konyalı Mehmed bin Hacı Halil, İdris Bitlisi, Bayatı, Lütfî Paşa, Muhyiddin Cemali, îbn-i Kemal, Cenabı ve Hoca Sadeddin gibi eski müverrihlerle Giese'nin neşrettiği Anonim tarihte Ertıığruî'un babası Süleymanşah gösterilmiş olup bu isim yukarıda saydığımız eserlerden naklen diğer tarihlerde de yer almıştır. Fakat Süleymanşah'ın Fırat nehri'ni geçerken boğulduğu ve orada defnedildiği ve Türk mezarı adı verildiğine dair olan hâdisenin tarihî hakikatlere uygun olmadığı ve daha ziyade Anadolu Selçukilerinin ceddi Süleymanşah bin Kutulmış'ın macerasına benzediği görülüyor. Bilhassa yukarıda gösterilen kaynaklardan daha eski ve itimada şayan eserlerde Ertuğrul'un babası olarak Süleyman'ın yerine başka isim gösterilmesi bu meşhur rivayetin pek doğru olmadığım göstermektedir.

[82] Haymcana İnegöl'e tabî Domaniç nahiyesinin Çarşanba köyünde medl'un olup II. Abdülhanıid'in İradesiyle 1309 H./1892 M. de üzerine türbe yapılmıştır.

[83] Bu hususa dair Tarih Encümeninin neşretmiş olduğu Osmanlı tarihinde (s 565) aşağıya hulâsa ettiğim şu mütalea vardır: İznik İmparatorluğu ile Sel-çukîlerin hududunda temadi eden müsademeler üzerine Sultan Alâüddin Keykubad 1231'de bir ordu ile Sultanönü civarına gelmiş ve kendisine aşiret kuvvetleriyle Ertuğrul Bey iltihak etmiş ve Selçuk ordusunun öncü kuvveti kumandanı olan Ertuğrul Bey, Rum ordusu üzerine gidip iznik imparatoru Teodor Laskaris'in Rumeli'den yardımına çağırdığı Aktav Tatarlariyle karşılaşmışlar, Yenişehir sahrasında harb yapılarak, üç gün sürmüş olan muharebede İmparator kuvvetleri bozulmuş muharebede Ert uğr ul'un kahramanlıkları görülmüş ve bunun neticesinde Sultan Alâüddin Karacahisar'ı vergi mukabilinde nüfuzu altına alnuş ve henüz o tarafta bulunduğu sırada Moğolların hududu geçmesi üzerine cebheden ayrılmıştır.

Bey'e vermiştir [84].

Üçüncü Giyasüddin Keyhusrev (1264—1283) Cimrî vakasından sonra hududa geldiği zaman Kayı aşiretinin beyi olan Ertuğrul Bey sultanın hizmetine varıp kendisini selâmlayarak hediyelerini takdim etmişti [85]. 1279 senesine tesadüf etmekte olan bu geliş Ertuğrul'un Uc'ta aşiret beyi olduğunu göstermektedir.

Osmanlı kaynakları Ertuğrul'un doksan yaşını geçmiş olduğu halde 680 H./1281 M. veya 687 H./1288 M. de vefat ettiğini yazarlar [86]. Kabrinin kendisinin zabt etmiş olduğu Söğüt'te bulunması, Kayıların o havaliye hâkim olup buraları yurtedindiklerini sarih olarak göstermekte ve sonradan imparatorluk olan Osmanlı devletinin çeğirdeğinin Karacadağ, Söğüt ve Domaniç taraflarında olduğu bilinmektedir. Şu halde Ankara civarında Karacadağ taraflarına yerleştirildiklerini gördüğümüz bir kısım Kayı aşireti Ertuğrul'un hayatında daha batıya giderek kışlak olarak Söğuf'-de ve yaylak olarak da Domaniç^Ae yerleşmişlerdi. [87]

Osman Beyin Aşiret Reisliği Ve Uc Beyliği

Ertuğrul Bey'in vefatından sonra idaresi altındaki müte-addid aşiretlerden —ki bu aşiretlerin Ertuğrul'un idaresi altında toplanmalarının kendisinin uc beyi ve Oğuzların en şerefli boyu olan Kaynara mensup olmalarının da dahli vardır—ibtida kabiliyet ve cevvaliyeti sebebi ile kendisinin mensup olduğu Kayı aşireti Ertuğrul'un küçük oğlu Osman Bey'i intihap etti. Osman veya Otman Bey babasının son demlerinde de ona vekâlet ediyormuş; fakat

---

[84] Meşhur geleneğe göre Ertuğrul Bey, Pasinler"den kalkarak kendisine verilen Karacadağ'a. gelirken mevkii belli olmayan bir mahalde Selçuk ve Moğol kuvvetlerinin muharebe ettiklerini görmüş, zayıf tarafa yani Selçukî-lere yardım etmek suretiyle onların galebelerini temin etmiş. Osmanlı tarihle-rinin birbirlerinden naklettikleri bu rivayet Neşri tarihVnde nakledildiği halde Âşık Paşa zâde'de yoktur ve tarihî hâdiselerle de tetabuk etmemektedir; fakat tamamen uydurma zan etmek de hatalı olur; çünkü Kayıların Doğu Anadolu'da (Pasin ovasında) bulundukları sırada Moğolların Anadolu'ya ilk girişlerinde o taraflarda böyle bir hizmet etmiş olmaları hatıra gelirse de Moğolların taarruz larımn 1236 da oluşuna ve o tarihlerden evvel Ertuğrul'un batı hududunda bulunduğu bir evvelki nottaki kayıttan anlaşıldığından bu rivayetlerin hangisinin doğru, hangisinin yanlış olduğu kestirilenlemektadir,

[85] Yazıcı zade Selçuknâmesi* varak 258 b.

[86] Behçet-üt-Tevarih ile Cenabı", Karamanı Nişancı Mehmed Paşa tarihleri Ertuğrul'un vefatını 1287 ve 1289 olarak göstermekte iseler de ekseriyetle 680 II. 1281 M. de vefatı kabul edilmiştir. Neşri, ölümünde doksan üç yaşında olduğunu beyan ediyor. Frances (Bon taVı s. 77) Osman Bey'in babasının yerine 1265'de geçtiğini yazar.

[87] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 97-103

Ertuğrul'un kardeşi Dündar Bey de birliğe reis olmak istediğinden aralarında ihtilâf hasıl oldu. Çünkü Kayı'dan başka aşiretler de yaşlı olan Dündar'ın reis olmasını muvafık buluyorlardı; fakat Dündar, Osman'ın reisliği için temayül fazla olduğunu anlayınca amcası da Osman'ın baş olmasını muvafık buldu [88] ise de daha sonra yeğeni aleyhine faaliyeti duyulduğundan -katledildi (1298) [89]. Nihayet Uc'taki Oğuz aşiretinin ittifakiyle Kayı boyundan olduğu için Osman Bey hepsine baş oldu [90]

Tarihlerin çoğunun yazdıklarına göre Osman Bey 656 H./ 1258 M. de Söğüt'&e doğmuştu. Bu kaydın ne dereceye kadar doğru olduğu bilinemez. Buna göre aşiret beyi olduğu zaman yirmi üç yaşında demekti ki Selçuklu hükümdarı III. Gîyasüddin Keyhusrev'in son senelerine doğrudur. Bir sene sonra Giyasüddin Keyhusrev ilhan'ın emriyle katlolunup yerine amcasının oğlu Giyasüddin Mesud hükpmdar olmuştu.

İznik împaratorluğu'nun 1261'de İstanbul?& nakliyle Paleo-loğ hanedanı kurulduktan sonra Bitinya (Bursa, Bilecik ve İzmit havalisi) bölgesindeki idare gevşemiş ve bu havalideki Rum beylerinin İstanbul ile alâkalarının zayıflaması Osman Gazi'yi faaliyete sevketmiş ve

---

[88] "İttifak ol esnada Ertuğrul Bey doksan üç yaşında ahrete intikal edip Söğüt'te defnettiler; göçer evler (aşiretler) bazı Osman'ı ve bazı Ertuğrul karındaşı Osman'ın ammisî Dündar'ı bey kılmak istediler. Amma kendü kabilesi Osman'a vecib görüp el altından haber gönderip söyleştiler. Dündar dahi halk ortasına gelicek halkın Osman'a meyi ve itikadın göricek beylikten vaz geçip ol dahi Osman Gazi'ye biat etti" (Neşrî, Türk Tarih Kurumu yayını, s. 28, 29).

[89] Dündar Bey, Osman Bey'in reisliğini bir türlü bazmedemiyerek münasip bir fırsat bekliyordu; hattâ rivayete göre Bilecik ve Yarhisar Rum beylerinin Osman Gazi'yi Öldürmek için tertip ettikleri tuzaktan Dündar Bey*in de haberi varmış. Osman Bey bu hâdiseyi bastırdıktan sonra 1298 de amcasını öldürmüştür (Hayrullah efendi c, 2, s, 46). Neşri tarihi (Cihannüma) de Bilecik beyinin yakalanmasına mâni olduğu için Osman Bey'in, amcasını okla öldürdüğünü beyan edip kabrinin Köprüfiisar'dan Çakır pınarına giden yol üzerinde olduğunu söyler (s. 94'95J. Tahrir defterinde (Başvekâlet arşivi No. 453, varak
258b) Köprühisar köyünde bir mezrea (^jJ-0) vakfettiği görüldüğüne göre Dündar'ın vefatı Köprühisar'm alınmasından sonradır

[90] "Uçtaki Türk beyleri Oğuz'un her boyundan uc tarafında Tatar şerrinden korkup yaylarlar ve kışlarlardı; rüzgârla, karşu Tatardan incinenler uca gelip çoğaldılar, filcümle ol illerin beyleri ve kethüdaları cem olup Osman Bey katına geldiler ve meşveret kıldılar çok kal-ü kıldan sonra sözleri ihtiyarî bu oldu ki, ettiler Kayıhan hod mecmu Oğuz boylarının Oğuz'dan sonra ağaları ve hanlarıydılar ve Günhan'ın vasîyyeti Oğuz töresi mucibince hanlık ve padişahlık Kayı soyu varken özke boyı, banlarının soyuna hanlık ve padişahlık değmez; çün şimdengeru Selçuk sultanlardan bize çare ve meded yoktur memleketin çoğu illerden çıktı, tatarlar, üzerlerine gereği gibi müstevli oldu. Merhum Sultan Alaüddin Keykubad'dan dahi size safâ-i nazar olmuştur. Siz harı olun ve biz kullar, sultanımız hizmetinde bu tarafta gazaya meşgul olalım dediler. Osman bey rabrnetullah dahi kabul etti" (Yazıcı zade Selçuknâmesi ve ondan naklen Ruhî tarihi, Prof. Mükrimin Ymarıç nüshası).
Bu rivayetlere göre Osman Bey'in Oğuzların ittifakiyle kendilerine baş olması Bilecik kalesinin zabtından evvel ol uyor.

hudut üzerindeki yerleri almağa başlamıştır.

Osman bey'in elindeki yerlerin kuzey doğusunda Sakarya?-dan Paflagonya'ya. kadar sahip olan Umur Bey oğulları [91] ve güneyinde Germiyan beyliği bulunuyor ve Eskişehir'de —ihtimal Germiyanhlara tabi olarak— bir Uc beyi tarafından idare ediliyordu. Osman Bey'in silâh arkadaşı olarak Samsa Çavuş, Konur alp, Akçakoca, Ay gut alp, Gazi Abdurraman gibi ayrı ayrı aşiret beyleri de Osman Bey'in idaresi altında olarak istilâ hareketi esnasında beraber çalışıyorlardı. [92]

Osman Bey'in Ahilerle Münaeebeti

Osman Bey'in faaliyeti esnasında Ahilik ve Babaîlik olarak iki mühim tarikat vardi. Ahî reislerinden olup Eskişehir civarında İtburnu mevkiinde tekkesi bulunan Şeyh E defo alı, o havalinin en itibarlı ve sözü geçen ululamadandı; tahsilim Mısır'da yapmış olan Edebalı'nın kızı Malhon hatunu [93] Gazi Osman Bey almış [94] ve bu suretle Ahilerin nüfuzundan istifade temin etmişti. Nitakim Şeyh Mahmud Gazi, Ahî ŞemsedTtîn "ve oğlu Ahî Hasan ve sonradan Osmanlılarda kadı, kazasker ve vezir olan Cendereli (meşhur tabiriyle Çandarh) Kara Halil de Ahilerden olup bunların hepsi Osmanlı beyliğinin kurulmasında ve büyümesinde hizmet etmişlerdi [95].

---

[91] Grigo.ras s. 63 de Sankaryüs nehrinden Paflagonya'ya. kadar olan yerle* Amoriyus'a intikal etmişti diyor

[92] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 103-105

[93] Âşık Paşa zade (s. 6 uc 3>5) Neşri (s, 82, 83) Malhon Hatun diyorlar. Oruç bey tarihinde (s. 9, 12) Kâbia Hatun deniliyor. RüstemPaşa tarihinde bu isim Bâlâ Hatun dîye geçiyor.

[94] Osmanlı tarihleri, Edebalı'nın kızından Orhan ile Alâüddin'in doğduklarım yazarlar. Halbuki Orhan Gazi'nin 1324(724 H.) tarihli vakfiyesinde Mal Hatun binti Ömer Bey kaydiyle bu hanımın Şeyh Edebalı*-nın kızı olmadığı görülüyor. Edebalı'nın kızının adı B âla Hatun olup ihtimal bu hanim yalnız şehzade Al âüddin'in valdesidir. Osman Gazi oğlu Orhan'la sefere çıkarak diğer oğlu Alâüddin'i Yenişehir'de bıraktığına göre bunun henüz küçük yaşta olduğu da anlaşılıyor. Mal Hatun ile Bâlâ Hatun'un ayrı ayrı Osman'ın zevceleri olduğu malûm olup bunlardan Mal Hatun'ın Orhan'ın valdesi olduğunu anlayoruz. Osmanlı resmî kayıtları yanlış olarak Orhan'ın dedesinin Edebalı olduğunu gösteriyorlar.

Bilecik kadısına hüküm ki

Ecdad-ı izamımdan merhum Sultan Osman Han aleybi'r-rahmeti ve'l- guf ran meşayih-i izamdan Edebalı merhumun kerimesini tezevvuç eylediklerinde kaza-i mezbûra tâbi Kozağac nam karyeyi paşmaklık ihsan itmeğin müşarüni-Ieyha dahi karye-i mezburenin mahsulünü zaviyesine vakfedip. . ." (Mühimme defteri 31, s. 217, sene 985).

Bilecik'te Şeyh EdebaU zaviyesiyle türbesi olup burada Osman Gazi'nin zevcesi ile beraber, Edebah'nin zevcesi ve Şeyh Edebalı, Dursun Fakıh, Molla Hattab-ı Karahisarî, Şeyh Muhlis Baba ve ismi malûm olmayan bir şehzade ile Edebah'nin taallûkatı medfun idiler. Bunu gösteren bir resim ile türbedeki medfun olanların sırasiyle kabirleri resimler arasında görülmektedir.

[95] Ahilerin XIV. yüzyıldaki faaliyetleri hakkında 1333'de Anadolu'yu gezmiş olan tbn-i Battuta

Bazı kayıtlara göre [96] babasından sonra Söğüt ve havalisinin kendisine iktâ edildiğine dair Selçuk hükümdarı Giyasüddin Mesud tarafından 1284 de Osman beye bir ferman gönderilmiş ve 1289 tarihinde de İnönü ve Eskişehir'in ilhakiyle elindeki yerlere Uc beyi olduğu bildirilmiş. Eğer böyle bir ferman yollanmış ise Osman Bey Aşiret beyliğinden Uc beyliğine geçmiş demektir.

Osman Bey'in komşuları olan Rum beylerinin en kuvvetlisi İnegöl beyi idi; hattâ aşiret beyi Samsa Çavuş bunun şerrinden bulunduğu yeri bırakarak Mudurnu taraflarına çekilmişti;. Osman Bey ilk olarak bu kuvvetli hasmı ile çarpıştı ise de muvaffak olamadı ve biraderi Sarubatı'mn oğlu Bay Hoca'yı şehid verdi. Bundan sonra yine tnegöl beyi ve müttefiki olan Karaca-hisar beyi ile Domaniç civarında muharebe eden Osman bey bu defa da harpte kardeşlerinden Sarubatı veya Gündüzalp'i kaybetti ise de harbi kazandı ve düşman kuvvetleri kumandanı olan Karacahisar beyinin kardeşi Latos da mücadelede maktul düştü. Rivayete göre bu iki vaka 1287, 1288 senelerinde olmuştur.

691 H./1291 M. de Osman Bey Eskişehir civarında Karacahisar (Melanciya)ı aldığı gibi [97] daha sonra Mudurnu taraflarındaki Samsa Çavuş ve kardeşi Sulamış ile de görüşerek kendisiyle teşrik-i mesai etmiş olan Harmankaya Rum beği Köse Mi-hal da beraber olduğu halde Sakarya vadisindeki Sorkun, Taraklı, Göynük taraflarına akın yaptılar.

Osman Gazi'nin muvaffakiyetleri komşu Rum beylerini korkuttuğundan bunlar Osman Bey'i Yarhisar (Yenişehir ile Lefke yani Osman ili arasında) Rum beyinin düğününe davet ederek o vesile ile kendisini öldürmek istemişlerdi; fakat Osman Bey'i düğüne davete

---

seyahatnamesinde malûmat vardır (Şerif paşa tercümesi, c. 1).

[96] Feridun Bey münşeatı (1264 tab'ı) c. i, s. 48 ve 56, 61. Münşeatın bu fermanları nereden tedarik ettiği meçhul olup şimdiye kadar buna dair başka yerlerde küçük bir kayıd görülmemiştir. Bundan başka münşeatta bu fermanların Üçüncü Alâüddin Keykubad tarafından gönderildiği beyan ediliyor. Halbuki 1283*den 1298 tarihine kadar Selçuk hükümdarı tkinci Giyas üddin Mesud olduğundan metinde onun ismi gösterilmiştir. Münşeatta 689 Zilhicce sonlarında (1291 Ocak) Osman Bey'e Akşehir'den göndermiş olduğu nâmede halka adalet gösterip düşmanlara aman vermemesi ve senevi vergiyi göndermesi tavsiye ve emr olunmakta ve Osman Bey de buna karşı verdiği cevapta Yar-hisar ve Karacahisar Rumlariyle mücadele ettiğini ve hükümdarın gelmesini bekledi ise de İran askerlerinin (Moğolların) hücumu sebebiyle gelemediğini anladığını arz ve divan aidatını bir takım hediyelerle Akbaş adındaki adamı ile takdim eylediğini bildirmektedir (Münşeat c. 1, s. 64).

[97] Tacüt-tevarih, Karacahisarhn zabtının 1288 harbinden sonra olduğunu yazmaktadır (c. 1, s. 17) Feridun bey Münşeatında da 1291'de burası ile Yarhi-sor*a Osman Bey*in hücum yani bura beyleriyle muharebe etmekte olduğu görülüyor (c. I, s. 64).

gelmiş olan Harmankaya^ Rumbeyi Mihal, Osman bey'i keyfiyetten haberdar etmiş ve tedbirli hareket eden Osman bey aldığı tertibat üzerine Yarhisar ile Bt/ecîfe'i zabtetmiş4 ve gelin olarak Bilecik (Belekoma) beyinin oğluna verilecek olan Yarhisar beyinin kızını esir alarak oğlu Orhan'a nikahlamıştır (1299) [98]. Osman Bey bundan sonra Turgut Alp'i göndererek inegöl kalesini muhasara ettirdi ve arkasından kendisi de gelerek burasını da aldı (1299).

Bu 1299 senesinde Anadolu Selçukîleri tarihinde görüldüğü-üzere îlhanîlere karşı yapılan Sulamış isyanı ve bu isyan sebebiyle III. Alâüddin Keykubad'ın kaçması üzerine ortada bir baş bulunmamasından dolayı Osman Bey daha serbest harekete başladı [99]. İpekçilik ve dokuma ve demir madenleriyle meşhur olan Bilecik'in alınması mühim bir başarı olduğundan faaliyetine devam etmek üzere Osman Bey Ue beyliği merkezini buraya neakltti [100].

Osmanbey kuvvetleri daha sonra Bursa Yenişehirine yakın olan Köprühisarh aldılar; bunu müteakip îznik'in zabtı düşünülerek muhasarasına başlandığı sırada burayı kurtarmak için Bizans'tan kuvvet gelmekte olduğu duyulunca muhasara kaldırılmış ve bu kuvvetler Dil iskelesine çıkarılan Bizans kuvvetleri üzerine akın yapmışlarsa da bir netice hasıl olmamıştı; lâkin İz-nikbin zabtına doğru bir adım olmak üzere Yenişehir tarafı alınarak orayı Yenişehir adiyle bir Türk şehri kurulmuş ve harb sahasına yakın olmak üzere burası karargâh yapılmıştır (701 H./1301 M.). Bundan başka tznik yakasına yapılan bir kale ile de burası bir dereceye kadar göz altına alınmıştır.

---

[98] Yarhisar beyinin kızı Holofira (Lülüfer -^ Nilüfer) Orhan Bey'e ni-kâhlanmıştır. Vesikalarda Nilüfer denilen bu hanımdan şehzade Süleyman Paşa ile Murad Hüdavendigâr doğmuşlardır. 1333 de İznik'e de gelmiş olan Seyyah İbn-i Batuta İznik'te Nilüfer Hatun ile görüşmüştür. Bu isim müs-tensih hatası olarak seyahatnamede Bilon diye yazılmıştır.

[99] Yazıcı zade Selçuknâmesiyle Hâmidfde Bilecik'in zabtı tarihi 699H./1299 M. olup bu tarihte artık Anadolu Selçukîlerinin hükmü kalmamış ve Moğollara karşı ayaklanmalar olmuştu. Huduttaki Türkmenlerden mühim bir kısmı ile moğollardan kaçarak uca gelmiş olan Türkler Osman Bey'in mıntakasma da gelerek onu kuvvetlendirmişlerdir. Tarihlerde Osman Bey'in 699 H./1299 M. senesi müstakil olduğu hakkındaki mütalea yanlıştır. Osman Gazi gerek bu tarihte ve gerek daha sonra îlhanîlerin yüksek hâkimiyeti altında uc beyi olarak bulunmuştur hattâ, Gazan Mahmud Han'ın 1302'de Suriye'ye karşı yaptığı seferde Osman Bey'den de kuvvet istemiş ve o da oğlu Savcı Bey'Ie bir miktar kuvvet göndermiş ise de kışın pek fazla olması yüzünden bu kuvvet geri dönmeğe mecbur kalmıştır (Encümenin Osmanlı tarihi, s. 598).

[100] E. de Muralt, muahhar kaynaklara dayanarak Paflagonya çeteleri tarafından takviye edilen Otman (Osman) Bey'in 1299'da Sultan (emîr) intihap edildiğini yazar (Essai de ckronographie Byzantine c.2, s. 447). Bilecik'in zabtı mühimdi. Osmanlı devleti XV. ve XVI. yüzyıllarda buradaki demir made-nini işletmek suretiyle ordusunun ihtiyacını temin etmiştir ki bu hususa dair arşivdeki Mühimme defterlerinde malûmat vardır.

Osman Bey, eskiden beri Oğuzların âdeti üzere elde edilmiş olan yerleri kardeşi ve oğullariyle silâh arkadaşlarına dirlik olarak verdi ve bu cümleden olarak kardeşi Gündüz Bey'e Eskişehir, oğlu Orhan Bey'e Sultanönü'nü (Karacahisar) Hasan Alp'aYarSîsar' TTirgut Alp'e tnegöl mıntakasmı verdi. Bilecik taraflarının Öşür ve resmini de kayın babası Şeyh E defo alı ile zevcesine terk ederek Edebah'nm kızından doğan oğlu Alâüddin Bey'i Yenişehir^e getirerek yanında bulundurdu. [101]

Koyunhisar muharebesi

Osman Gazi ile arkadaşlarının muvaffakiyetleri komşu Rum beylerini ve Bizans împaratorunu harekete getirdi. Başta Bursa Rum valisi olarak Atranos, Kestel, Kite kale beyleri sözleştiler. Bizans'tan da Muzalon kumandasında bunlara iki bin kadar da yardımcı kuvvet geldi1. Bizans müverrihi Pachymeres'in tahminine göre beş bin kişilik kuvveti olan Osman Bey, bu müttefik kuvvetlerini Koyunhisar (Baphaon) muharebesinde [102] bozguna uğrattı; Müzalon ücretli islâv askerleri tarafından güçlükle kurtarıldı [103] bu harpte Osman Beyin yeğeni Aydoğdu şehid oldu (27 Temmuz 1302) [104].

Bu muvaffakiyet neticesinde Bursa'nın batısındaki Kite Hisarı alındı, Ulubad kalesine kaçmış olan Kite beyi teslim alınarak muharebede şehid düşen Gündüz Bey'in oğlu Aydoğdu'-nun yerine katledildi (1302). Ulubad gölündeki Alyos adası Ay-gut Alp oğlu Kara Ali Bey tarafından sulhen işgal olundu [105]. İmparaatorluk merkezine yakın olan ve îstanbulan her zaman yardım görebilen Bizans kale ve şehirleri kolayca teslim olmuyorlar, bunlar büyük bir gayret ve mücadele ile elde ediliyorlardı. Bundan dolayı Osman Bey ile oğlu Orhan'ın fütuhatı diğer Anadolu beylerinin istilâlarına nazaran daha çetin ve ağır oluyordu ve btThâTde eldeTaal ve mücadeleci kuvvetler bulundurul-"masını îcap ettiriyordu ki bu cevvaliyet bu küçük beyliğin

---

[101] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 105-109

[102] Koyunhisar, Bursa şehrinin kuzey doğusunda ve Gemlik kasabasının gti-neyindedir.

[103] Gibons Bizans ordusiyle yapılan bu ilk muharebeyi 1301 tarihinde gösterir.

[104] Muraltc. II, s. 480. Koyunhisar muharebesini Hammer bir sene evvel gösterir. Encümenin Osmanlı tarihi (s. 602) muharebeyi 1306 olarak tesbit etmektedir.

[105] Tarihlerimizde bu sırada eski adı Galyos olan îmrallı adasının Kara Ali Bey tarafından alındığını yazılmakta ise de o tarihlerde Osmanlılarda deniz faaliyeti olmadığından bu adanın Ulubad göiü'ndeki ada ile karıştırıldığı anlaşılıyor. Heşt Bitıişi1 in kaydından da böyle istidlal olunur. Bu adacıktaki papasın (keşişin) güzel kızım Kara Ali Bey almıştır.

daha sonraki muvaffakiyetlerinde mühim âmil olmuştur,

Koyunhisar muharebesi neticesinde Bitinya*mn en maruf şehirlerinden olan Bursa'nin Kuzey tarafı müstesna olmak üzere burasının üç taraftan yolu kesilmiş gibiydi. Bundan başka tzmit yolu da türklere açılmış oluyordu. Osman bey kuvvetleri Bursa önüne kadar akın yapıyorlarsa da yalnız atlı kuvvetlere malik olmaları sebebiyle uzun muhasara işlerine giriş emiyorlardı.

Bir taraftan Osman Bey"*e mensup kuvvetlerin faaliyetleri ve diğer taraftan Batı Anadolu'yu istilâ etmekte olan Türk beylerinin mühim başarılarından telâşa düşen imparator îkinci And-ronikos kızkardeşi prenses Afara'yı îlhan hükümdarına vererek moğollarm yardımlarım kazanmağa ve bu suretle türkleri tehdide teşebbüs etti ise de bunun Öyle müspet bir neticesi görülmemişti (1308). Çünkü îlhaniler bu sırada hem dahilde meşgul ve hem de hariçte Memlûk sultaniyle mücadele halinde bulunduklarından uçlardaki harekâta bakacak vaziyette değillerdi. Bunun için Osman bey faaliyetini bırakmayarak îznik ile tzmit yolu üzerinde olup Iznik'in en mühim ileri karakolunu teşkil eden ve Türkler tarafından Karahisar denilen Trikokiya (Karahisar)'yı aldı (1308 Temmuz)1 ve buraya koyduğu kuvvetle îznik'i sıkıştırmağa başladı; yine bu sırada yâni 1308'de Bursa'nm sıkıştırılmasından dolayı güç bir durumda kalan Rum valisi, Osman Bey'Ie anlaşmak istediğinden aralarındaki muahede mucibince muvakkat bir zaman için burası tazyikten kurtuldu [106].

1313'de Osman Bey'in sadık dostu olan Harmankaya hâkimi Köse MihalBey müslüman oldu [107] ve beraberce Lefke (Osmaneli), Mekece, Akhisar, Geyve ve Gölpazarı tarafındaki Leblebici (Löblüce) [108] kaleleri alındı [109], 1315'den itibaren Bursa iyice" kuşatıldı ve buraya yakın iki

---

[106] E. de Muralt, Essai de chronographie Byzantine c. II, s. 749.

[107] Lütfî Paşa tarihine göre (s. 19) bir kadın sebebiyle Eskişehir beyi ve Harmankayâ hâkimi Köse Mihal ile ittifak edip Osman bey ile çarpışmışlardı. Osman bey bunları mağlup ederek Köse Mihal esir düşmüş ise de Bahadır olduğu için öldürmemiş, samimî dost olmuşlardı. Köse Mihal'in islâmiyeti kabulü 1304, 1308, 1313 ve daha sonraki tarihlerde gösterilmiş ise de bert Hayrul-lah efendi tarihi ile Tarih-i Osmartı encümeninin neşrettiği Osmanlı tarihi kayıtlarını tercih ettim.

[108] 1016 H./1607 M. tarihinde Celâli eşkıyasının açık şehirlere hücum etmelerinden dolayı Golpazarı kazası dahilindeki halk hükümete müracaat ederek "nice zamandanberi harab olan Leblebici kalasının kendi bedenlerinden tamiri ile orada tahassun etmeleri için müsaade istemişlerdi. Hükümet isteklerine müsaade ederek bu hususta Golpazarı kadısına hüküm göndermiştir (Mühimme 76 s. 119).

[109] Gibons (Ragıb Hulusi tercümesi s. 31) Akhisar'ın zaptını 1308 senesinde göstererek şöyle diyor: "Bu sene, ehemmiyeti büyük bir takım vukuat dolayısiyle zikre şayandır. Bunların biri Sakarya'nın İzmit arkasındaki ovaya girdiği yeri muhafaza eden Akhisar'ın zaptıdır. Burası Osmanlıların İzmit körfezi ile Karadeniz arasında uzanıp ta Asya'nın şimal-i garbi köşesini teşkil eden dar yarım ada ortasında

kale yaptırılarak muhasara işi daha esaslı oldu; bu kaleleredn Kaplıca tarafmdakine Osman Bey'-in kardeşinin oğlu Aktimur ve dağ tarafındaki kaleye de kardeşinin kölesi Balabancık tâyin edildiler.

îsmen hükümdar olan II. Giyasüddin Mes'ud'un bir sene menzul olarak hasta yattıktan sonra 1308'de vefatı üzerine yerine kimse getirilmemiş ve Anadolu'nun idaresi îlhanîler tarafından bir umumî valiye verilmişti. Bu valilerden olup 1317'de Anadolu'ya gelmiş olan Emir Çoban'm oğlu Demirtaş serbest hareket etmiye başlayarak îlhanîlerden yüz çevirmek isteyen uc beylerini İlhan'a itaate davet etmişti ki bunların arasında Osman Bey'in de bulunması icap ederse de tarihlerde bu hususta hiçbir kayıt yoktur [110]. Bundan, Selçukîlere karşı son zamana kadar muti olup diğer bazı Anadolu beyleri gibi —meselâ Eşref, Karaman beyleri— gerek Selçukîlere ve gerek îlhanîlere karşı sadakatsizlik etmiyerek gaza ile meşgul olmalarının müessir olduğu mânasını çıkarmak da mümkündür. Osman Bey oğullarından birisinin adına Çoban koymak suretiyle Emir Çoban'a karşı bir cemile de göstermişti [111].

Osman Gazi'nin mücadelesinde muvaffak olmasının sebeplerinden birisi de İmparator Andronikos'a karşı torunu olan genç Andronikos'un saltanat mücadelesine kalkması ve bunların mücadeleleri dolayısiyle Büinyd'ya bakılamamış olmasının da tesiri vardı [112].

Osman Gazi'yi 1320 senesinden itibaren faaliyette görmüyoruz [113]. Tarihler nıkris hastalığı sebebiyle oğlu Orhan bey'i vekil yaptığını yazarlar; filhakika bu tarihten sonra işler Orhan bey'in elindedir. Osman bey'in idareyi oğluna bıraktıktan sonra ne kadar daha yaşadığı ve ölümünden sonra mı Orhan'ın hükümdar olduğu yoksa Osman'ın

---

ilerlemelerine karşı gelecek son hail idi" Hammer (c. I, s. 119) Akhisar, Lefke ve Mekece'nin alınmalarını 1308 gösterir.

[110] 1314 de llhanîlerin beylerbeğisi Emir Çoban Anadolu beylerinin rabıtalarını temin etmek için Anadolu'ya geldiği zaman ona tazim ve sadakatlerini arzetmek üzere kendisinin yanma gelen Eşref, Hamid, Germiyan, Karahisar, Candar beyleri arasında Osman Gazi veya anın tarafından gönderilmiş kimse yoktu (Aksarayî tezkiresi s. 311). Bu kayıd henüz Osmanlı beyliğinin bir hükümet şeklinde kalkınmaya başlamadığını gösterir.

[111] Osman Bey'in altı oğlundan, birisinin adı Çoban ve birisinin adı da Ha-mid'tir. Hamid oğulları bu 1320 tarihlerinde Anadolu beylerinin en kudretlilerinden olması itibariyle belki Osman Bey bu cihetten oğluna Hamid adını vermiştir.

[112] Françes şöyle diyor "BiJmya'yı elinde bulunduran Osman, bu dahilî mücadelelerden istifade ederek rumlara ait yerlerden mühim bir kısmını zab-tetti".

[113] Belki bundan doîayı Heşt Bihişt Orhan'ın hükümdarlığını 720 H. 1320 M. tarihînde göstermiştir.

beyliği tamamen oğluna terk ederek sonra mı vefat ettiği belli değildir [114]. Yalnız 1324 tarihli bir vesika ile Orhan'ın bu tarihte hükümdar bulunduğu ve ilk akçesinin tetkikinden de aynı senenin üçüncü ayında (724 Rebîulevvel / 1324 Şubat) Osmanlı beyi olduğu anlaşılıyor [115]. Elimizdeki bir esere göre de Orhan'ın her sene Ilhanîlerin hazinesine muayyen bir vergi vermektedir ki bu kayıt gerek Osman ve gerek Orhan beylerin îlhanîlerin vüksei. hâkimiyeti altında bulunduklarım-^^ göstermektedir [116].

"Osman Gazî vefat ettiği zaman zaif bir rivayete göre Söğüt'te babasının yanına defnedilmiş ve güya Bursa alınırsa oraya defnini vasiyyet etmişti; bunun için 1326'da Bursa alındıktan sonra vasiyyeti yerine getirilerek [117] cesedi Bursa'ya nakledilip Hi-sar'da Saint Eli namına yapılmış olan Gümüşlü künbed'e defnedil-miştir[118]. Fakat vekayiin tetkikine göre vefatının 1326'de Bursanın teslim alınmasından sonra olduğu anlaşılıyor.

Şimdiye kadar Osman Bey adına ne bir kitabe ve ne de bir sikke

---

[114] Oruç Bey tarihine göre Osman Gazı 727 H./1327 M. de vefat etmiştir (s. 14, 88). Aşık Paşa zade tarihinin siyakından da vefatı 727'dir ki zannıma göre en doğrusu bu tarih olmalıdır. Be.hcet-üt-Tevarih'in vefatını 710 H,/ 1310 M. göstermesi çok yanlıştır. Ruhî de 1320 göstermekte olup bu kayıd gazadan el çektiği tarih olabilir.

[115] Belleten sayı 19, s. 277 (Gazi Orhan Bey vakfiyen) ve Belleten 34, s. 207 if'f<ızi Orhan Beycin hükümdar olduğu tarih ve ilk sikkesi).

[116] Risale-i Felekiyye (Ayasofya kitapları numara 2756); bu kitapta Mema-lik-i Rum-ül-mahrusa başhğiyle uc beylerinden Karaman, Hamid, Denizli beyleri, Aydınoğlu Umur Bey, Germiyanoğlu ve Osmanoğlu Orhan Bey ile diğerlerinin tlhanilerin hazinesine verdikleri vergi miktarı gösterilmiştir. Orhan Bey'in, İlhanîlerin Anadolu umumî valisi büyük Şeyh Hasan ve onun vekili Eredna ile dostça münasebetleri olduğunu lbn-i Kemal tarihi yazmaktadır (Nur-ı Osmaniye nüshası varak 47).

[117] Osman'ın vefatından evvel henüz elde edilmemiş olan Bursa'ya. Gümüşlü Künbed'e defnini vasiyyet etmesi bir az gariptir. Kendisinin vefatından evvel beyliği oğluna terk ederek Orhan'ın da babasının ölümünden evvel 1326 da Bursa'yı zabt edip Osman Gazi'yi ölümünde buraya defnetmiş olması daha makuldür. Nitekim ÂşıkPaşa zade ile Neşri ve Oruç Bey Osman Gazi'nin hayatta olup idareyi oğlu Orhan'a bıraktığını beyan ediyorlar.

[118] Tarihlerde Osman Bey'in vefatı senesi sarih olarak gösterilmeyip 1310__
ile 1326 arasındaki muhtelif senelerde gösterilmiştir. (Bk, Encümenin neşrettiği Osmanlı tarihi ve Belleten sayı 34, sahife 20'de "Orhan Bey'in hükümdar olduğu tarih ve ilk sikkesi,,. Eski Osmanlı kaynakları Osman Gazi'nin Bursa fethi senesinde vefat ettiğini kat'î olarak söylemezler. En eski bir menba olan Ahmedî'nin:

Kâfiri yakıp yıkıp ol namdar Bursa'yı îzniği eyledi hisar öyle takdir etti/hak azze ve cel Gelmeden ol iki irdi ecel.

beyitleriyle Osman'ın Bursa ve İznik fetihlerinden evvel vefat ettiğini yazar. Yine Ahmedî, Orhan zamanında Bursa'nın alındığını söyler. Behcet-üt-tevarih de Bursa muhasarada iken Osman'ın vefat ettiğini kaydediyor. Âşık Paşa zade (s. 29) ile Neşri (s. 128 ilâ 130) ise Bursa fethinde Osman Bey'in hayatta olduğunu beyan etmektedirler. Diğer tarihler vefatından sonra Bursa alınıp vasiyyeti üzere oraya nakledilerek defnolunduğunu söylerler. Risalet-üt-Takvim, Osman Gazi'nin vefatım 1320 gösterir. Le Beau, Osman'ın 1326'da Yenişehir'de vefat ettiğini yazmaktadır (Bab 108, fasıl 10). Bursa'ya defnini vasiyyet etmesi burasının muhasarada olduğunu ve kendisinin de gayr-ı faal olarak hayatta bulunduğunu gösterir.

(para) vardır, yalnız tahrir defterinde Şeyh Edebalı ile Ermeni pazarında Zekeriyya Baba'ya köyler vakfettiği kayd ediliyor x. Kendisi ilk devirlerinde uçta bir aşiret beyi ve daha sonra ucbeyi olmuş ve beylik alâmeti olarak kendisine Selçuklu hükümdarı tarafından tabi ve alem denilen davul ile bayrak gönderilmiştir. Kendisine gönderilen bu alâmetler dolayısiyle bazı tarihler ile bu hususta incelemeler yapanlar bunu Osman bey'in istiklâl alâmeti zan etmişler ise de doğru değildir [119]. Daha sonraki zamanlarda da Osmanlı Emirlerine rütbe de derecelerine göre aynı şeyler ve hattâ daha fazlası verilmiştir. Osman Gazi'nin lâkabının Fahrüddin olduğu 1326 tarihli Orhan Bey vakfiye-sinde görülmektedir. Gazi Osman Bey iyi idaresi, keskin görüşü, yerine göre itidali, yüksek kabiliyeti ve rakiplerine kendisini sevdirmesi ve mücadelesinde plânlı hareketi saburlı, müsamahalı olması ile etrafındaki aşiretleri de nüfuzu altına almış gerek Sel-çukîlere ve gerek Ilhanîlere karşı Tabıta ve saygısını bozmamış ve kuvvetli olan ve kendisiyle mücadele eden Germiyanlardan çekindiği için bir ara Batı hudundaki beyler arasında mühim nüfuz tesis eden Hamidoğlu Feleküddin Dündar Bey'i hami olarak tanımış —Yazıcı zade Menteşe ve Saruhan beylerinin de Hâmidoğlu'nu hami tanıdıklarını yazar— fakat îlhanîlere karşı bağlılığını bozmadığından onlar tarafından da hiç bir tazyike uğramamıştır [120].

Hunernâme' deki tavsife göre Osman Gazî uzuna yakın orta boylu, kara yağız müdevver çehreli ve belinden aşağısı yukarısından uzun ve kolları da dizlerinden aşağı doğru uzunmuş. [121]

Osman Bey in Oğulları Ve Alâüddin Ali Bey

Osman Gazî'nin Orhan Bey'den başka Alâüddin Ali, Pazarlu,

---

[119] Osman Bey'in müstakil olduğu hakkındaki kayıtlar, son Selçuk hükümdarı tarafından kendisine gönderilen uc beyliği fermanından sonra III. Aîâüddin Keykubad'ın Moğollar tarafından saltanattan indirilerek İsfahan'a götürülmesi üzerine güya Osman Gazi'nin istiklâlini ilân eylediği hakkındaki rivayettir. Halbuki Risale-i Felekiyye'de de görüldüğü üzere gerek Osman Bey ve gerek Orhan Bey İlhan'ın hazinesine senevi bir vergi vermişler ve İlhan'ın hâkimiyetim tanımışlardır.

[120] Olayları tetkik eden Gibons, Osman Bey hakkında şu karara varıyor: Osman icazkâr bir şahsiyyetti; öyle bir şahsiyyet ki kabiliyyetleri itibariyle kendisiyle rekabet edecek olanlar veya ona faik bulunanlar bile maiyyetinde seve seve hizmet ederlerdi (s. 37) Osman Gazi'nin fütuhatında dikkati çeken bir nokta da huduttaki bazı kale beylerinin — Büyük kale beyleri müstesna — Osman Beyle mücadele etmeden yerlerini Osman Bey'e bırakarak ona tâbi olmalarıdır ki (Neşrî s. 90, 91 ve 120, 121 ve Aşık Paşa zade s. 13, 24) bunu daha sonra Rumeli fütuhatında da görmekteyiz.

[121] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 109-115

Çoban, Melik, Hamid isimlerinde altı oğlu ile Fatma adında bir kızı olduğunu bir vesikadan öğreniyor isek deı kaç zevcesi olduğunu bilmiyoruz. Bu oğullarından Alâüddin Ali Bey, Şeyh Edebalı'nin kızı Bâlâ Hatun'dan Orhan da Osman Bey'in ilk zevcesi Ömer Bey kızı Mal Hatun'dan doğmuşlarsa da diğerlerinin bu kadınlardan mı, yoksa eğer varsa diğer kadın veya cariyelerden mi? oldukları şimdilik malûm değildir.

Alâüddin Ali Bey, Orhan'dan küçük olup Osman Bey'in sağlığında dedesi Edebalı'nin yanında Bilecik'te ve daha sonra babasının yanında Yenişehir'de bulunmuştur. Şeyh Edebalı ile kızı olan Osman Bey'in zevcesi Osman Gazî'den evvel vefat ederek Bileciföteki tekkenin yanındaki türbeye defnedilmişlerdir. Bu türbe Yunan işgalinde Bilecik kasabasiyle beraber yakılmıştır. Alâüddin Bey, babasının ölümünden sonra tarihlerin kayıtlarına ve bazı vesikalara göre biraderi Orhan'a beylerbeyi olmuş ve sonra kendisine temlik edilen Kite ovasmdaki Futra çiftliği hasılâtiyle geçinmiş [122] Bursa'da vakıflar yapmış ve Orhan'ın beyliği zamanında vefat ederek babası Osman Bey'in türbesine defnedilmiştir. Alâüddin Bey'in oğulları daha sonraları ellerindeki yerler ve babalarının vakıflarını idare etmek suretiyle yaşamışlardır.

Osmanlı tarihleri şehzade Alâüddin Bey ile Osman Gazinin son ve Orhan Bey'in de ilk veziri olan Alâüddin Paşa'yı isim iltibası dolayısiyle birbirine karıştırarak şehzade Alâüddin bey'in, Orhan Gazî'ye vezirlik ettiğini yazarak yanılmışlardır.

Osman Gazî'nin diğer oğullarından yalnız Pazarlu Bey'in tznik muhasarası ve Pelakanon (Darıca civarında) muharebesinde bulunmuş olduğunu Kantakuzen'in tarihinden anlamaktayız. Gerek bu Pazarlu Bey ve gerek Osman Bey'in yukarıda adı geçen diğer oğullan hakkında şimdilik başka malûmatımız yoktur. [123]

---

[122] An'aneye göre Osman Gazi vefat edince oğulları Orhan ve Alâüddin ile Ahî Hasan ve diğe Ahî büyükleri toplanmışlar, Osman'ın metrukâtmı görmüşler, Orhan, biraderine bey olmasını teklif etmiş, fakat Alâüddin Bey babası zamanındaki fütuhatın Orhan tarafından yapıldığını söyliyerek beyliği ve vezirliği de istemiyerek Kite ovasında toprak isteyip onunla kanaat etmiş KükürtliVde tekke ve Bursa kaplıcasına girecek yerde bir mescit yapmıştır. {Aşık Paşa zade tarihi, İstanbul tab'ı s. 36 ve Neşrî- Türk Tarih Kurumu yayınlarından s, 148 ve ibn-i Kemal tarihi, Nur-ıOsmaniye nüshası 3078, 35 b).

[123] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 115-116

OSMANLI BEYLİĞİNİN KURULUŞU, İLK FAALİYETİ VE TEŞKİLÂTI

Orhan Bey babasının sağlığında evvelâ askerî idareyi eline aldıktan sonra 1321de Mudanya'yı işgal etti; Karadeniz'e doğru olan mıntakanın zabtına Konur Alp ve izmit taraflarına da Akçakoca memur edildi. Konur Alp Akyazı'yı ve Mudurnu'yu ve sonradan kendi adı verilen Düzce taraflarındaki Konrapd'yı almış1, Akçakoca da tzmit yakınlarına kadar sokularak Ermeni Pazarı, AyangÖlü denilen Sapancagölü taraflarını ve Kandıra'yı zabt ile Şamandıra''yi almak üzere o tarafa yürümüştür [124].

Bunlardan başka Gazî Abdurrahman Yalova'yı almış ve Samsa Çavuş da İznik üzerine yürümüşse de kaledekilerin Gemilik tarafından yardım görmeleri üzerine yapılan hücumdan bir netice alınamamıştır. [125]

Mühîm Bizans Şehirlerinin Zabt Edilmeleri

Bursa'nın Alınması

Dördüncü bölümde görüldüğü üzere Bursa 1315'den yakınma yapılan kalelerle âdeta muhasara altına alınmışdı. 1326'da mühim bir kuvvetle Bursa üzerine yürüyen Orhan Bey tecrübeli kumandanları Köse Mihal, Turgud Alp, Şeyh Mahmud ve Ahi Hasan ile görüşerek bu şehrin güneyindeki Bursa'nm anahtarı olan Atranos (Orhaneli) kalesini alıp yıktıktan sonra [126] Bursa önüne gelerek Pınarbaşı mevkiinde karargâhım kurmuş ve kaleyi sarmıştır. Kaleyi kurtarmaktan ve yardım gelmekten ümidini kesmiş olan kale beyi1, Gazi Mihal Bey vasıtasiyle ve bazı şartlarla Bursa'yı teslim edeceğini bildirmiş olduğundan [127] nihayet 6 Nisan 1326 (2 Cemaziyelevveî

---

[124] Bizanslılar îzmit körfezi ile Karadeniz arasındaki yerlere Mezotinia (Mesothinia) derlerdi kiAkçakoc a'nın istilasına başladığı yerler buraları idi.

[125] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 117

[126] îbn-i Kemal 725 senesi sonlarında alındığını doğru olarak kaydeder. Hammer (c, 1. s. 103) Atranos'un zaptım 1317 gösterirse de yanlıştır. îbn-i Kemal 725 sonlarında (1325 Kasım) alındığını doğru olarak yazar.

[127] Orhan Gazi 1326'da Bursa'yı muhasara etti. Kösemihal, Orhan tarafından müsaleha şartlarım müzakereye memur edildi. Bursalılar götürebilecekleri kadar eşya ile şehirden çıkmalarına müsaade edilmesini ve bundan başka gemilere binip İstanbul'a gitmek üzere ilk varacakları limana kadar ücret mukabilinde kendilerine muhafız kıtası verilmesini istediler. Orhan, bu şartları kabul etti ve onu

726) tarihinde Bursa Türklere teslim edilmiştir [128]. Kale muhafızı Evrenuz müslüman olarak Osmanlı hizmetine girmiştir [129]. Orhan Bey burasını aldıktan sonra bu sırada ağır hasta bulunan ve bir az sonra da vefat etmiş olan babası Osman Gazi'yi vasiyyeti üzere burada kalede defnettirmiş ve sonradan burası Gümüşlü Künbed diye meşhur olmuştur [130].

Bursa'nm zabtından sonra beylik merkezi buraya nakledilmiş şehir yeni binalarla süslenmiş [131] ve 1327'de ilk Osmanlı akçesi burada kesilmiş ise de burasını beyliğe daimî merkez olması daha sonraki tarihlerde yani İznik ile İzmit'in alınmalarından sonra olmuş ve Bursa, Beysancağı adiyle Orhan'ın oğullarından Murad Bey'e verilmiştir [132].

Bu sıralarda Akçakoca Kandıra'yı [133] ve Karamürsel, İzmit körfezinin güneyini almış ve yine Akçakoca ve maiyetindeki Gazi Abdurrahman ile Kartal civarında Aydos ve onun kuzeyindeki Şamandıra (Semendire) kaleleri de alınmak suretiyle bu taraftan Osmanlı hududu Karadeniz ve İstanbul boğazına doğru genişletilmiştir. [134]

---

sadakatle tatbik eyledi (Le Beau c. 24, bab 108 fasıl 9). Bursa muhafızı Gemlik yoluyla İstanbul'a gitti (Neşrî s. 132). Bursa, imparator II. Andronikos Paleologos zamanında alınmıştır.

[128] Bursa'nm 6 Nisan 1326 (2 Cemaziyelevveî 726) cumartesi günü alınmış olduğu yeni neşredilmiş olan manzum bir vekâyinamede gösterilmiştir. Bu vekâyinameran asıl metni Lampros tarafından 1932-1933'de Atina'da bastırılmıştır. Ayrıca bak. Byzantion nucmuası c. 12, s. 340. Nçşrî (s. 134) Bursa fethinin 722 H./1322 M. senesinde olduğunu yazdıktan sar ^"Bursa fethinin"ETÜTtfâ^" rihten idügüne hiç şüphe yoktur" diyorsa da yanlıştır. Aşık Paşa zade (s. 29) doğru olarak 726'yı göstermekte ve Tac-üt-tevarih de aynı tarihi zikretmektedir ki manzum Rumca vekayinâme ile telabuk etmektedir.

[129] Gibons (Ragıb Hulusi tercemesi) s. 34.

[130] Bursa'nm zabtından Osman Gazî'nin hayatta olup olmadığı Aşık Paşa zade, Neşrî, Oruç Bey ve bunlardan naklen diğer tarihlerde ihtilaflı olup bu tarihler hayatta olduğunu yazmışlardır. Orhan'ın 727 H./1327 M. tarihli bir sikkesi olduğuna göre Osman Gazî'nin bu tarihten evvel yani Bursa fethim müteakip vefat etmiş olduğu anlaşılıyor ki zanmmca en doğrusu da bu olmalıdır; Neşri ile Oruç Bey tarihlerinde Osman'm hayatta olduğu zikredildikten sonra "ama ayağı ağrırdı, nikris zahmeti vardı; anmçun Bursa gazasına gelmedi ve hem seheb dahi İm idikini Orhan benim zamanımda şevket bulsun, il ve memleket ona dönsün derdi. Anınçün varmadı'1" deniliyor.

[131] "Orhan, pederinin arzusu üzt're merkezini Hursa'ya naklederek şehri mubteşem binalarla tezyin etmiş; camiler, hastahaneler, çarşılar, meydanlar yaptırmıştır; bu suretle orası şarkın en güzel şehirlerinden biri haline gelmiştir. Meskûkât-ı Selçukiyyeyi tedavülden kaldırıp kendi darphanesinde yeni bir bastırmıştır" (Le Beau c. 24 bab 106 fasıl 58).

[132] Aşık Paşa zade s. 43 ve Neşri (Türk Tarih Kurumu yayınlarından) s. 162.

[133] Akçakoca, Orhan Bey'in idareyi ele almasından sonra vefat ederek Kandıranda bir tepe üstünde inedfundur.

[134] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 117-119

Pelekanon Muharebesi Ve Îznik'in Zabtı

Türklerin Kocaeli yarımadasındaki kaleleri alarak Boğazca inmeleri Bizans Imparatorluğu'nu telâşa düşürdü. Hem zabtedilen kaleleri geri almak ve hem de epey zamandanberi muhasara edil-mekte olan lznik*i kurtarmak için Bizans imparatoru, III. And-ronikos gizlice hazırlıkta bulunarak Rumeli'den getirttiği iki bin kişilik kuvvete İstanbul ve etrafından da kuvvet katarak bunlarla beraber Anadolu yakasına Üskiidara geçmiştir. III. Andronikos (Genç) 1329 mayısında Orhan'ın üzerine yürüyüp kendisine sahilde Flokren kasabasını karargâh yapmıştı.

Bunu haber alan Orhan Bey İznik muhasarasına bir miktar asker bırakarak seçme sekiz bin mevcutlu kuvvetlerinin başında olarak Pelekanon [135] mevkiinde bizzat İmparatorun kumandasındaki Bizans kuvvetleriyle çarpıştı. Akşam olmuştu, geceleyin muharebeye devamın tehlikeli olduğunu gören İmparator ordugâhına döndüğü sırada bu vaziyeti gören Orhan'ın fırsatı kaçırmayarak şiddetle taarruza geçmesi üzerine, Bizans ordusunda müthiş bir panik oldu, birbirlerine girdiler1. Yaralanan İmparator deniz yoluyla İstanbul'a, can attı (1329 veyahut 1330) [136]. Bu muharebede Orhan'ın kardeşi

---

[135] Pelekanon mevkiinin Darıca ile Eskihisar arasında olduğunu ve Hammcr'-in bunu Maltepe göstermesinin doğru olmadığını Mırmiroğlu bir tetkikinde göstererek yanlışlığı tashih etmiştir. (Belleten, sayı 50). Maltepe'nin eski adinm Vrias olduğuna göre muharebenin burada olmadığı taayyün ediyor.

[136] Pelekanon muharebe siyle /znifc'in zabtım, Le Beau şöyle anlatıyor: "Orhan 1329'da İznik'i muhasara etmişti. Mezotiniya valisi Kontofr (Con-tophre) imparator III. Andronikos'un acele yetişmesini bildirdi. Bunun üzerine imparator 1329 senesi ilkbaharında Anadolu sahiline geçti; bundan haberdar olan Orhan înzik muhasarasına bir miktar asker bırakarak sekiz bin seçme kuvvetle sahilde küçük bir kasaba olan. Filokren (Darıca ile Tuzla arasında bulunuyordu. Eskiden kalma bir burcu hâlâ mevcuttur) civarında mev2İ almış olan rumların üzerine yürüdü. Bunu haber alan Andronik askeri silâh-başı etti. Muharebede Orhan'ın kuvvetleri elastiki hareket ederek yüksek yerlere çekilip sonra yine taarruz ediyorlardı. Rum kuvvetlerini bu suretle yıpratan ve vaziyeti gözden kaçırmayan Orhan Gazi, İmparatorun bir netice almadan sahile doğru çekildiğini görünce onları takip ettirdi. Genç Rum askerleri saflarından çıkarak bu takip müfrezesine karşı saflarından ayrıldılar. Bunların böyle cüretkârlığını gören Gran Domestik (Kantakuzen) bu tecrübesiz Rum kuvvetlerini geri döndürmek için bir müfreze ile gitti ise de Türklerin oklariyle gerek Gran Domestik ve gerek imparator yaralandılar. Bu hal muntazam surette sahile çekilmekte olan Rum ordusundaki intizamı bozdu, thtiyar Andronik, taraftarları, Genç İmparatorun can çekişmekte olduğunu işae ettiler; bunun üzerine Ruhi ordusunda panik oldu. İmparatoru bir halıya sarıp sahildeki gemiye götürdüler. Bu vaziyetten haberdar olan Orhan bu bozgun kuvvet üzerine yüklendi, çoğu kaçamıyarak katlolundu, külliyetli ganimet malı alındı. Filokren kasabasına iltica edenler birbirlerini çiğneyorlardi. İmparator gemi ile İstanbul'a dondu,, (Le Beau 24, fasıl 54 ilâ 57). Françes şunları yazıyor: "Türklerle sabahtan akşama kadar harb oldu; rumlar âdeta Türkleri ricate mecbur edecek derecede zorladılar, gece karanlığı yaklaşmağa başlayınca iki taraf harbe nihayet verdilerse de imparatorun bir ok île ayağından yaralandığı görüldü. Ayağını tedavi ettirmek için pek yakında olan Filokrini köyüne gitti. İmparatorun ne için ordugâhtan ayrıldığını bilmeyen askerler onun korkusundan kaçtığını zannederek gayr-ı muıntazam bir halde kaçmağa başladılar, gece karanlığından dolayı birbirlerini çiğniyorlardı;

Pazarlu Bey de kumandan olarak bulunmuştur [137].

Pelekanon zaferinden sonra aynı sene içinde tekrar İznik üzerine döndü. Artık kendisine yardım imkânın göremeyen îznik (Nikea) kumandam bazı şartlarla teslim oldu [138]. Bursa'nın zabtım müteakip halka karşı gösterilen yumuşaklık ve teslim şartlarına riayet edilmiş olması İznik*in tesliminde de gösterildi. Şehir ve kaleyi teslim alan Orhan Bey, halktan arzu edenlerinin eşya-lariyle beraber gitmesine müsaade etti ve hattâ bu müsaadekâr-lıkta daha ileri giderek îznik halkının kendi tabaasından olmak ve yalnız cizye vermek şartiyle âdet ve ananelerini muhafaza ede-bilecekleerini îlân etti [139]. tznik muhafızı olan Rum beyi deniz yoluyla İstanbul'a gittiyse de halktan çoğu gitmedi [140]. Harb sahasına yakın olduğu için muvakkat bir müddet beylik merkezi tznik'e naklolundu [141]

îznik muhasarası esnasında kaledeki muhafız rumlardan ve halktan gerek muharebede ve gerek açlık ve hastalık vesaire yü-zünden ölenlerin dul kalmış olan kadınları İznik'te bulunan Orhan Bey'e başvurarak kendilerine bakacak kimseleri olmadığım söylemişler, Orhan Bey bu kadınları askerlerden arzu edenlerin nikâhla alabileceklerini ve bunlarla evlenenlerin îznik muhafazasinda bırakılacaklarını söyliyerek bunlara yeni kocalar bulunmuştur [142],

îznik alındıktan sonra beylik merkezi yapılmasını müteakip Orhan Gazi bir büyük kiliseyi (Ayasofya) cami yaptı. Bir manastırı medreseye

---

Türkler ümidin, fevkinde olarak İmparatorun otağını bütün levazımatını elbise ve atlarını ele geçirerek muharebesiz büyük bir zafer kazanmışlardı. İmparator Fi/o/eren'de üç gün kaldı. Teselli kabul etmiyecek bir teessürle göz yaşlan dökerek îsîanbuVa döndü. Türk pâdişâhı bir kaç gün sonra îznik9 i aldı..."

[137] Kantakuzen, c. 7. s. 225, 226.

[138] İznik'in. zabtı bu Pehkanon muharebesini müteakiptir. Bu muharebenin tarihini 1329 ve 1330 olarak gösterirler. Osmanlı kaynaklarından Tac-üt-tevarih c. 1,5. 43'de 731 H./1330 M. senesi gösterir. Grigoras, ile Muralt Pelekanon savaşının 1329 Mayıs veya Haziranında olduğunu yazarlar. Grigoras, muharebenin Filokrin'de yapıldığını beyan eder (s. 12), Kantakuzen ise —ki bizzat kendisi bulunmuştur— Pelekanöjri'da. harb olduğunu ve imparatorun karargâhının Filokrin'de bulunduğunu, Halkondil, muharebenin neticesinin kat'i olmadığını söylüyor ve Françes ise bir evvelki notta görüldüğü üzere yaralı imparatorun ordugâhtan ayrümasiyle muvaffak olunamadığmı kaydediyor.

[139] Le Beau c. 24, bab 108 fasıl 57. Le Beau, Orhan'ın İznik halkının refahım temin ve analık çağında olanları her türlü esbab-ı istirahatlerini temin ederek evlendirdiğim söyledikten sonra hissiyatına kapılarak bu sözlerin arkasından "zira bu barbar (yani Orhan) cinsi beşerin en büyük muharriplerinden olduğu nisbette benî âdemin nüfusunu arttırmakla da alâkadar oluyordu" demektedir (Bay İsmail Hami Danişmend tercümesi).

[140] Orhan Gazi îznik Rum beyinin teslim olma şartlarım kabul edip İznik "Tekürü İstanbul kapısından çıkıp halkiyle (kendi maiyyeti ile) İstanbulin gitti amma ekser sipahi gitmeyip şehir halkiyle Orhan'a karşı çıkıp istikbal edip..." (Neşrî s. 158, 159).

[142] Neşri (Türk Tarih Kurumu yayınlarından) s. 158, 159 ve Tac-üt-tevarih c. 1, s. 43 ve Le Beau c. 24, fasıl 57 (1786 tab'ı) ve Aşık Paşa zade (İstanbul tab'ı) s. 42.

kalbedip Yenişehir kapısı tarafında bir de imaret yaptırdı ve aynı zamanda zevcesi Nilüfer Hatun da yine burada bir imaret ve Orhan'ın oğlu SüleymanPaşaise medrese inşa ettirdi, diğer hayır sahiplerinin yaptırdığı tesislerle az zamanda burası bir Türk şehri manzarası gösterdi. Bundan dört sene sonra da Bitinycfmn zahire anbarı olan Gemlik alındı (1334 M.) ve bunu Armutlu, Anahor mevkilerinin alınmaları takip eyledi. [143]

İzmit'in Alınması

Ticarî faaliyeti ile meşhur olan İzmit, tznik'in zabtından evvel alınmak istenmiş ve hattâ bir ara elde edilmiş ise de sonradan yine rumlara verilmişti. Osmanlı kuvvetleri İznik'in ahnmasmdan bir sene yani 1331 Haziranından sonra İzmitli muhasara etmişlerse de İmparator III. And-ronikos'un buranın yardımına koşması üzerine Orhan Bey İmparatorla anlaşarak muhasarayı kaldırmıştı [144]. İzmit bundan altı sene sonra 1337 senesi başında şiddetli bir tazyik ile açlık yüzünden teslim oldu. Kale muhafazasında bulunan Paleologos hanedanına mensup M ar ika, mallarını alarak bir gemi ile istanuVa gitti. Orhan Gazi İzmit ve havalisinin idaresini oğlu Süleyman Paşa'ya verdi ve bunun âdilâne hareketi sebebiyle etraftaki el değiştiren bazı kaleler de İzmitlin alınmasından evvel etraflarının türkler tarafından işgal edilmelerinin de tesiriyle muharebesiz teslim olmağa başlamışlardı (1333) [145].

Osmanlıların Anadolu harekâtı

---

[143] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 119-122

[144] Le Beau c. 24, fasıl jîö'de 1331 vekayti arasında ve Muralt c. 2, s. 553. Bu hususta Kantakuzen şöyle diyor: Orhan Bey ihtiyar Andronikos zamanında İzmit'i muhasara etmişti. Bu muhasarayı Rumeli'den dönüşte haber alan ihtiyar Andronikos kadırga ve tüccar gemileriyle ve oldukça mühim bir kuvvetle İzmit önüne geldi; henüz karaya ayak basmıştı. Orhan ona muharebe için gelip gelmediğini sordu ve o da harb için gelmediğini söylemekle beraber sulh için de bir mâni olmadığını bildirdi. Bunun üzerine aralarında anlaşma oldu. Orhan imparatorun dostu ve müttefiki kalmak ve doğuda onun şehirlerine taarruz etmemek üzere muahede yapıldı ve hediyeler alınıp verildi (Kantakuzen c. 7, fasıl 24, s. 277).

[145] Aşık Paşa zade (43) ve NeşrVye göre (s. 164) bu âdilâne hareket neticesinde Taraklı Yenicesi, Göynük, Mudurnu muharebesiz alındı "Süleyman Paşa ol vilâyette ol kadar adi ü dad ettikim nice köyler Türkün âyin ve erkânını görüp gelip müslüman oldular ve ol vilâyette ne kadar mülkler var ise cemii Süleyman Paşa verdüğü karar üzerine şimdi dahi mukarrerdir.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 122-123

Karaesi Bir Kısmının Alınması

Osmanu beyliği XIV. Yüzyıl ortalarına yakın tarihe kadar İmparatorluğun zararına olarak hududunu genişletmişti; fakat bu sırada komşu olan Karesi beyliğinde vukua gelen dahilî bir hâdise bu beyliğin de bazı yerlerinin alınmasına sebep oldu.

Karesi beyliği kısmında görüldüğü üzere buranın hükümdarı olan Demirhan, babası Karesinin ölümünden sonra Balıkesir beyliğinde bulunuyordu; fakat kardeşi Dursun Bey buna muhalefet ederek veyahut biraderi tarafından öldürülmekten korkarak Osmanlılara iltica eylemişti. Dursun Bey, biraderinin yerine hükümdar olmak isteyerek Orhan Bey'i tahrik etti ve şayet hükümdar olmak için kendisine yardım edilecek olursa Balıkesir ile beraber diğer bazı şehirlerini Osmanlılara vereceğini söyledi.

Osmanlı hududu ile Balıkesir arasında Rumlara âid Ulubad, Mihaliç, Kirmastı kaleleri vardı; Orhan Bey 741 H./İ342 M. de bu kaleleri aldığından Karesi beyliği ile hem hudud olmuştu; işte bu tarihten bir kaç sene sonradır ki Orhan Gazi, Karesi seferini yaptı [146]. Bu seferin tarihinin takriben 1345 veya pek az sonra olması icabediyor.

Demirhan Bey, Orhan'ın hareketini duyunca Balıkesir'den Bergama^ya kaçtı ve orada muhasara edildi ve bu sırada kaleden atılan bir okla Dursun Bey maktul düştü; nihayet teslim olmağa mecbur kalan Demirhan Bursa'ya getirildi ve Balıkesir, Manyas, Edincik, Kapıdağı ve havalisi Osmanlılara ilhak olunarak Truva, Edremit körfezi havalisindeki bakiye kalan Karesi beyliği bîr müddet daha tutunabildi; nihayet I. Murad zamanında o tarafları da tamamen işgal edildi. "Karesi beyliğinin Marmara sahillerinin (Kapıdağı, Erdek) elde edilmesi Osmanlıların Rumeli'ye geçmelerini temin etmek bakımından çok faydalı oldu ve ancak bu sayededir ki Güney Doğu Avrupa'da yâni Rumeli mmtakasmda fütuhat temin edildi. Karesi beyliğinin değerli Emirleri de Osmanlıların hizmetine girerek Rumeli'deki fütuhatta pek mühim başarılar temin ettiler;

[146] Osmanlı tarihleri Orhan'ın, Karesi üzerine giderken Ulubad ve diğer kaleleri aldığım beyan ederlerse de doğru değildir. Evvelâ bu kaleler alınmış ve sonra Karesi seferi yapılmıştır. Bundan başka Karesi seferinin tarihi de Osmanh tarihlerinde yanlıştır.

bunlar Hacı tlbeyi, Evrenuz Bey, Ece Halil, Gazi Fazıl olarak tarihte ün aldılar. Bilhassa ilk ikisi Osmanlı tarihinde mühim yer işgal eylediler. [147]

Ankara'nın Zaptı

Anadolu Selçukîleri zamanında mühim vilâyetlerden olan Ankara daha sonra Ilhaniler devrinde Anadolu umumî valiliğinin Batı bölgelerinden idi; Sivas'ı kendisine merkez yapmış olan Alâüddin Eredna, zamanında burası onun elinde olup Eredna'mn 753 H./1352 M. de vefatını müteakip yerine geçen oğulları zamanındaki karışıklıktan istifade eden Orhan Gazî, Doğu hududunda kuvvetli bir nokta olan burasını 755 H./1354M. de oğlu Süleyman Paşa kumandasiyle sevketmiş olduğu kuvvetle zabtetti. Daha aşağıda Murad Hüdavendigâr'ın hükümdarlığının başında burası bir ara elden çıktı ise de tekrar alınmıştır. [148]

Osmanlı Beyliğinin İlk Teşkilâtı

İlk Osmanlı Akçesi

Bursa ile İznik'in zabt edilmeleri Osmanlı beylik başarılarının Önemlilerinden olup bir dönüm noktası teşkil eder; hudutları genişlemekte olan bu küçük beylik esaslı bir kurul vücuda getirmek istediğinden artık yavaş yavaş aşiret usul ve kaidelerinden ayrılarak bir devlet mahiyetini almak yolunu tutmuş bünyesine göre idarî, adlî, askerî teşkflât yapnrak~zarüretini MsseTmiştİ7~Bunun için ulema sınıfından gelmiş olan vezir Alâüddin Paşa ile Bursa kadısı Cendereli Kara Halil Efendi faaliyete geçmişlerdir.

tik defa olarak Orhan bey'in cülusunun üçüncü senesine tesadüf eden 727 H./1327 M. de hükümdarlık alâmetinden olarak Bursa'da akçe yani gümüş sikke kestirilmiştir [149]. Bu sikkesinin bir tarafında

[147] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 123-124
[148] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 124
[149] Meskukât katalogunda (İsmail Galib ve Halil Edhem) Orhan Gazi'-nin olduğu rivayet edilen ve Tatar sikkelerine benzeyen bir sikkeden bahsedilmektedir. Orhan Gazi'nin, îlhanîlerin yüksek hâkimiyetini kabul ile onlara vergi verdiği tahakkuk etmiş olup bu hususta Ayasofya kütüphanesinde 2756 numara ile kayıtlı Risale-i Felekiyye'de de malûmat vardır. Buna göre mukataa suretiyle Hoca

kelime-i şahadet ile ilk müslüman halifeleri olan Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin isimleri ve diğer tarafında Orhan bin Osman ve basıldığı yeri gösteren Bursa ismi ve daha altında da siyakat rakkamı ile üç adedi ve kenarlarında da paranın basılmış olan 727 senesi ve bir de Osmanlıların mensup oldukları Kayı boyu damgası vardır [150].

Divan Ve İlk Vezirler

Küçük Osmanlı beyliği ilk devlet teşkilâtında Anadolu Selçukîleri ile îlhanîleri örnek yaparak bir hükümet makinesi kurmuştur. Bunun esası beylik merkezindeki Divan1 âı. Bu divana devlet reisi olan hükümdar riyaset ettiği gibi icabında hükümet reisi olan vezir de riyaset ederdi.

Elimizdeki mahdud kaynaklara göre ilk Osmanlı veziri, Hacı Kemaleddin oğlu Alâüddin Paşa'dır1. Ulema sınıfından olan Alâüddin Paşa'dan sonra vezir olanlar epey zaman hep ilmiye sınıfından o mevkie gelmişlerdir; yani Osmanlı divanı reisliği ondördüncü asrın sonlarına kadar ulemadan olanlara verilmiş, böylece îlaanileri takliden askerî sınıf haricinden tâyin olunmuştur [151]. Fakat bunlar daha sonraları görüldüğü üzere askerî işlere karışmazlardı; askerî işler subaşı ve daha sonraki tâbirle beylerbeğiler tarafından görülürdü.

Osmanlı divanında vezirlerle askerî sınıfına mensup beylerin giyecekleri elbise ve başlarına saracakları sarığın şekli tesbit olunmuş ve bu suretle hükümet erkânı ve askerî sınıf ile halk, kıyafet cihetiyle

---

Necmeddin-i Cüveynî uhdesinde bulunan Memalik-i Rum vergisi kısmında uc beylerinden Karaman, Germiyan, Hamid, Sinop, Denizli, Orhan, Aydın, Kastamonu, Gerdepoli (Gerede) ile Eğirdir'in her sene ilhan'ın, hazînesine vergi verildiği görülmekte olduğundan (Ayrıca bk. Türk Hukuk ve İktisat tariki mecmuası sayı 2, 33) bu Tatar sikkesindeki Sultan-ı azam unvanının ve sonra da kendi adının zikredilmiş olması ihtimal dahilindedir.

[150] Belleten, sayı 34 (Gazi Orhan beyin hükümdar olduğu tarih ve ilk sikkesi). Orhan'ın bu gümüş sikkesinin aslı meskukât mütehassısı merhum Osman Ferid Sağlam'da olup sureti Halil Edhem Bey tarafından. Meskûkât-ı Osmaniyye katalogu isimli eserinde neşredilmiştir. Bu sikkenin yani akçenin bir tarafında: yazılan olup darabenin. üstündeki V işareti Osmanlıların mensup oldukları Kayı boyunun damgasıdır. Bu damga daha sonraki bazı Osmanlı sikkelerinde de görülüyor (Halil Edhem Kısm-ı sadis Meskûkât-ı Osmaniyye s. 3, 24, 38, 39, 40, 42, 48, 49, 58, 68).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 124-125

[151] Bu hususta Belleten sayı 9, sene İ939'da neşredilmiş olan "Osmanlılarda İlk vezirlere dair miitalea,, isimli makalemize bakın. Vezir Alâüddin Paşa'dan sonra şimdiki halde bildiğimiz Osmanlı vezirleri 1340'da Ahmed Paşa bin Mahmud ve daha sonra Hacı Paşa ve onu müteakip Sinanüddin Yusuf Paşa ve daha sonra da Cendereli (Çandarlı) Halil Hayreddin Paşa'dır. Ahmed Paşa'nın babası Mahmud'un Ahi Mahmud olması muhtemeldir.

birbirlerinden ayrılmışlardır [152].

Divan, bütün memleket işlerindeT»ırinci~H°efecede eri yüksele merci idi; hükümler hep buradan verilirdi. Çandarlı Kara Halil'in vezirliğine kadar askerî işler buradan ayrı idi. Askerî muamelât subaşı ve beylerbeyiler tarafından padişaha arzedilip müsaadesi alınmak suretiyle tedvir olunurdu. I. Murad zamanında vezir Halil Hayreddin Paşa'dan itibaren bu askerî işler de vezirlere verildi; çünkü Halil Hayreddin Paşa aynı zamanda ordu kumandanlığını da ele alarak bu cihetten de mühim başarılar göstermişti. [153]

Şehir Ve Kaza İdareleri

Osman Gazi zamanından itibaren elde edilen yerler oraları zabtetmiş olan beylere verilmiş ve daha sonra buraları sancak itibariyle muharebede asker başbuğu olanlara tevcih edilmişti. Yine bu sancak ve daha küçük mıntakayı havi kazaların askerî kısımlardan hariç idarî, adlî muameleler kadı denilen hâkimlere bırakılmıştı. Bu ilk devirde en yüksek ilmiye makamı Bursa kadılığı olup bütün kadıların tâyin ve azilleri Bursa kadılığına aitti; bu usul I. Murad zamanında kazasker makamının ihdasına kadar böyle devam etti; sonra kadılar için en yüksek mercî kazaskerlik oldu. [154]

Askeri Düzen

İlk fütuhatı yapanlar aşiret kuvvetleri olup hepsi de atlı idiler. Bu kuvvetler uzun zaman muhasara hizmetlerinde kalamadıklarından dolayı muvaffakiyetler gecikiyordu; her zaman vaktinde muharebeye gelemeyen bu kuvvetlerin yerine Türk gençlerinden daimî ve esaslı yaya ve atlı kuvvetlerinin teşkili tekarrür etti ve hemen faaliyete geçildi. Bu fikri ilk defa olarak meydana koyan ve tatbikatına da

---

[152] Subh-ül-âşa isimli kıymetli eser sahibi Kalkaşendî (Şaha-beddin Ahmed bin Ali. Vefatı 1418) bu eserinde fc. 5, s. 319) Osmanlılarda sultanın, emirlerin ve askerlerin elbiseleri, dar yenli Tatar kabaları yani Tatar kaftanları olup uçlarının elin üstünü Örttüğünü ve ümeranın bundan başka kaftanları bulunup bunların yenleri ince ham kumaştan geniş dikişli ve pamuklu olduğunu başlarında orta büyüklükte lans denilen muslinden yapılmış gayet ince tülbend sarıldığı beyan ediliyor. Subh-ül-âşd'da. Osmanlıların hem beyaz ve hem kızıl börklü askerlerinden bahsedilmesi azap askerlerinin daha sonra kırmızı börkli olmalarındandır ki Kalkaşendî'nin yaşadığı XV. yüzyıldır.

[153] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 126-127

[154] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 127

memur edilen Bursa kadısı Cendereli Kara Halil idi. Alınacak atsız askere yaya ve atlı askere de müsellem denildi [155].

ince tülbend sarık sardıklarım, deriden edik giydiklerim ve ekser askerlerin keçeden yapılmış kırınızı ve beyaz tartor yani bork giydiklerini beyan ediyor. Osmanlı tarihlerinde de etraftaki beylerin (Anadolu beylerinin) 6örfc'lerinin kırmızı olması dolayısiyle Orhan kendi askerine akbörk giydirmiş olduğu ve divanda da burma

Tertip edilen program üzere harbe yarar güçlü kuvvetli il eri olan Türk gençlerinden atb ve yaya olarak ilk defa biner kişi alındı. Bunlar muharebe zamanlarında evvelâ birer ve daha sonra ikişer akçe gündelik ile hizmet edecekler ve muharebe olmadığı zamanlarda ise kendilerine gösterilen toprakları işleyip vergilerden muaf olacaklar ve kendilerine verilen arazinin hazineye verilmesi lâzım gelen Öşrü kendilerine bırakılacaktı. Bu askerî hizmete tâyin edilenlerin miktarı tertip edilen kadroyu çok geçtiğinden bunların nöbetle sefere gitmeleri ve sefere gidenlere, gitmeyenlerin yamak olmaları ve onlara seferden dönünceye kadar muayyen harçlık vermeleri kanun oldu [156],

Yaya askerler onar, yüzer kişilik manga ve bölüklere ayrıldılar. On kişiye onbaşı ve yüz kişiye yüzbaşı zabitler tâyin edildi, bin mevcutlu kuvvetin kumandanına da binbaşı ismi verildi. Bu kuvvetler daha sonraları ihtiyaca göre arttırıldı.

Müsellem denilen bin kişilik süvari kuvvetinin de otuz neferi bir ocak itibar olunmuştu; içlerinden beş neferi nöbetle muharebeye giderdi.

îşte piyadelerine yaya ve atlılarına müsellem adı verilmiş olan bu Türk kuvvetleri Kapıkulu ocaklarının teşkline kadar elde edilen muvaffakiyetlerde başlıca âmil olmuşlardı. Daha sonraları bunların bilfiil harbe iştiraklerine lüzum kalmayınca ordunun geri hizmetlerinde kullanılmışlardır. Bu suretle yaya ve müsellem teşkilâtının Pelekanon muharebesi ve îznik fethinden evvel yapılmış

---

[155] "Orhan Gazi diledi ki askeri ziyade olup amma ol asker dahi kendü vilâyetinden ola — o sıralarda hariçten gaza niyetine bir çok halk gelirdi — bu işi Alâüddin Paşa'ya danıştı; ol etti anı kadıya danışmak gerek; Çendereli Kara Halil Bursa kadısı idi ve hem Edebalı'nın hısımı idi, ona danıştılar; o eyittİ sultanım meğer ilden yaya yazıp çıkaravuz dedi. Reaya bu haberi işidicek padişah hizmetinde olalım deyu yaya yazılmağa bir mertebede riayet gösterdiler ki dimelü değil.." Neşri (s. 154, 155) ve Aşık Paşa zade (s. 39, 40.) Tac-üt-tevarıh bu yaya askeriyle yeniçeriyi karıştırmış, Murad Hüdavendigâr zamanında teşkil edilen Yeniçeri ocağı'm yaya askeri olmalarından dolayı hepsinin Orhan Gazi zamanında yapıldığını zikretmiştir.

[156] îbn-i Kemal tarihi (Nur-ı Osmaniye kütüphanesi nüshası, numara 3078), varak 45 b.

olduğunu gösteren kayıtlar mevcuttur [157].

XIV. YÜZYIL BAŞINDAN XV. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI — BİZANS MÜNASEBETLERİ

1261'de Lâtinlerin elinden alınan İstanbul'da Paleologos hanedanı tarafından Bizans İmparatorluğu tekrar kurulmuşsa da Anadolu ve Rumeli'deki yerlerin çoğu elden çıkmıştı; İmparatorluğun dayanacak ehemmiyetli bir ordusu yoktu; ordu denilen şey, kısmen muhtelif milletlere mensup aylıklı ve serkeş bir kalabalıktan ibaretti. Denizcilik de durmuştu. İmparatorluk sahillerinde, adalarda yerleşmiş olan Venedik ve Cenevizlilere ait kadir-galar Bizanslılara göz açtırmıyorlardı. tstanbuVnn yambaşmdaki Galata ve Beyoğlu, Cenevizlilerin ellerinde bulunuyordu. Ege'nin Anadolu kıyısındaki adalar da zahiren imparatorun yüksek hâkimiyeti altında olup hakikatte ise Ceneviz cumhuriyetine bağh idi.

Türklerin — Osmanlı ve diğer Anadolu beylikleri kuvvetlerinin — mütemadi surette ilerleyerek Anadolu'daki Bizans topraklarına yerleşmeleri muntazam ordusu olmayan ve mevcut kuvveti de işe yaramayan imparatora hariçten yardımcı kuvvet arattırıyordu. Türk istilâsının Anadolu'da süratle gelişmesinin sebeplerinden birisi de vergilerin ağırlığından ve mezalimden bıkan halkın Türk istilâsına karşı mukavemet etmeyerek teslim olmaları idi.

Paleologoşiarın ilk Bizans İmparatoru Mihail (Misel) Paleologos TesaZya'da bir köyde bulunduğu sırada kalb sektesinden vefat ederek yerine yanında ordugâhta bulunan oğlu İkinci Andronikos imparator oldu (1282). Bunun zamanında imparatorluğun durumu epey sarsıldı. Bilhassa Anadolu'daki yerler süratle istilâya uğruyorlardı; Andronikos, hemşiresi Prenses Marya'yı İlhan Gazan Mahmud Han'a vermek suretiyle o taraftan yardım vaadi almış ise de bu sırada Gaz an'm vefatı ve Marya'yı alan kardeşi Olcaytu Mehmed Hüdabende'nin de yardım işine o kadar ehemmiyet vermemesi imparatorun ümidini

[157] Osmanlı tarihleri (Aşık Paşa zade s. 39 ve Neşri s. 152, 153) bu, yaya ve müsellem teşkilâtını Iznikyin alınmasından evvel gösteriyorlar. Oruç Beyde (s. 16) aynı mütaleadadır. Bizans müverrihi Grİgoras Pelekanon muharebesinde Orhan Bey*in kumandası altında ağır ve hafif yaya kuvvetleri bulunduğunu yazmaktadır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 127-128

kırmıştı; bu suretle şarktan gelecek yardımdan ümidini kesen Andronikos garptaki muharebelerde para ile hizmet eden ve Kataîan denüen~mzamsrar~sersen ve~çâpülcîfT)ir kuvveti hiz-_metine çağırmağa mecbur oldu. [158]

Katalanların Daveti

ispanya kiralı Ferdinand Daragon 1302'de Sicilya kiralı Şarl Danju (Charles D'Anjou) ile 6ulh yapınca hizmetinde kullandığı ücretli askerlerini Bizans'a göndermek suretiyle bunlardan kurtulmuştu. Roje dö Flor (Roger de Flor) adında aslen Alman olan korsan ve sergüzeştçi birisinin kumandasında olarak sekiz bin Katalan İstanbul'a, geldi. Bunlardan bir kısmı ağır ve bir kısmı hafif techi-zatlı idiler. Bunlar ibtida Ga/ata'daki Cenevizlilerle boğazlaştılar ve Rumları soymağa başladılar. İmparator bunları Anadolu'ya şevketti ve Kapudağı'nâa karaya çıkarttı.

Katalanlar evvelâ Karesi Türkmenleriyle çarpışarak bazı muvaffakiyetler elde ettiler; güneye doğru inerek Saruhan ve Germiyan kuvvetleriyle de çarpıştılar ve Filadelfiya (A)aşehir)'yı Germiyanlıların muhasarasından kurtardılar ve birtakım kazançlar ve basanlar temin ederek Kilikya'ya kadar indiler; fakat bunlar işgal ve kurtarma harbi değil, çapul yaparak geçip gitme harbi yaptıklarından imparatorun maksadı hasıl olmadı. Bundan sonra yine aynı tarzda geriye dönüp geçtikleri yerleri yakıp, yıkarak ortalığa dehşet verdiler; imparator Türklerden ziyade, yardımına çağırdığı bu serserilerden korkmağa başladı ve Trakya'ya geçmelerini emretti [159].

Katalan kumandanı Roje dö Flor Gelibolu'ya geçip askerlerini orada bırakarak az bir maiyeti ile Edirne'ye giderek orada İmparatorun oğlu ve saltanat şeriki Mihail'e tazimatını arzeder-ken bir Alan tarafından öldürüldü ve maiyyeti de katledildiler. Bundan müteessir olan Gelibolu'daki Katalanlar intikam almak için tahribat yaptılar ve Gelibolu'yu zabt ile buradaki Türkler ve yabancı ücretli

[158] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 129-130

[159] Katalanlar düşmanlara taarruz edecekleri yerde yerli Rumlara, düşmanlardan ziyade fenalık yapıyorlar, servetlerini ellerinden aldıktan başka kız ve kadınlarına taarruz ediyorlardı; bunu haber alan İmparator, Katalan-lardan korkup, kurtulmak çarelerini aramağa başladı (Françes, Mırmıroğlu tercümesi). îşte bu fenalıklar sebebiyle Gelibolu yarım adasına geçirilen Roje dö Flor, Edirne1 de İkinci imparator (imparatorun saltanat şeriki) Mihail tarafından katledilmiştir.

askerle beraber bir müdddet tutunarak kendilerini aldatan imparatorun topraklarına mütemadiyen akın yaptılar; bu suretle iki yıl uğraştıktan sonra Trakya ve Marmara havzasında yağma edilecek bir şey bırakmayınca Kesendire yarım adasına geçtiler, fakat Marmara'da Anadolu sahilindeki Biga'yı ellerinde bulundurdular. Aynaroz'u yağma ve keşişleri Öldürüp buradaki binaları yaktılar ve daha sonra da pek mamur olan Atina dukalığına geçtiler. 1311'de Livadya ve Mora'daki firenklerin on beş bin kişilik kuvvetlerini de imha ettikten sonra Atina'da bir askerî demokrasi vücuda getirdiler.[160]

İmparatorluğun Daha Sonraki Durumu

İmparatorluk acz içinde çalkanırken İstanbul imparatorluğun Şehri 1305'de Latinler tarafından tekrar işgal edilmek tehlikesi geçiriyordu; Papa V. Kleman bu hususta Fransa kiralı Güzel Filip ve Napoli kiralı Şarl do Valva ile muhabere ediyordu; bundan başka yine Papa Venediklileri de istanbuVnn fethine teşvik etmekte idi; Kleman 1307'de Napoli kırah II. Şarl'a, îstan-buVnn zabtı için musırrâne mektup yazmış ve Venedikliler ile Şarl dö Valva arasında bu hususta bir ittifak bile aktetmişti. imparator, İstanbullun zabtedilmesi korkusunu 1314'de Güzel Filip'in ölümüne kadar çekti; daha sonra Papada bu fikirden vaz geçerek Kilikyd'&aki Küçük Ermeni kıralhğı ile Kıbrıs adasını Memlûk devletinin taarruzundan kurtarmağa çalıştı; işte bu sıralarda batıdan gelecek bir yardımcısı olmayan Rum tmparatorluğu'na karşı Uc beyi Osman Gazi adım adım ilerlemekte idi.

Bu XIV. yüzyıl başlarından itibaren İmparatorluk adalar cihetinden de müşkil durumda bulunuyordu. Türklerin taarruzlarına uğrayan Sakız adasına Benedetto vali olmuş ve bu suretle orası da Cenevizlilere geçmişti1. 1300'de Menteşe beyliği tarafından kısmen zabtedilmiş olan Rodos adasının diğer kısmında Rumlar tutunuyorlardı; fakat 1310 senesinde Sen Jan şövalyeleri, Papa ile Fransa kiralı Güzel Filip'in teşvikleriyle Rodos'a, hücum ederek Adayı almışlar ve buradaki Menteşe beyliği ile Rumların hâkimiyetlerine son

[160] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 130-131

vermişlerdi [161].

Rabasîyle birlikte hükümdarlık yapan Mihail (IX. Misel) 1320 senesinde vefat etmişti; bunun Andronikos ve Manuel isimlerinde iki oğlu vardı; bunlardan Andronikos büyük babası ihtiyar imparator Andronikos tarafından çok sevildiğinden yanında bulunuyordu. Bu, Genç Andronikos, imparator olmak istediğinden faaliyete geçti.

ihtiyar Andronikos ile torunu Genç Andronikos arasındaki tac kavgası da imparatorluk için içten gelen ayrı bir çöküntü idi [162]. Genç Andron"igos'un imparator olması hususunda saray nazırı Kantaküzen de çalışıyordu; bu taç kavgası üç senedenberi devam etmekte idi; nihayet 1328'de kırk altı seneden beri imparator bulunan İhtiyar Andronikos hal'edilerek genç torunu bütün idareyi eline aldı.

Genç Andronikos, büyük babasının taraftarı olup onun yardımına gelen Bulgar kiralı Mihail Asen'i tehdid ederek geri döndürmüş, Bursd'yı zabt ile İznik'i muhasara etmekte olan Orhan bey ile Pehkanon muharebesi yapmış ise de muvaffak olamıyarak yaralanıp kaçmıştı (1329 veya 1330) [163].

Bursa ve İznik gibi İstanbul*a. yakın iki mühim şehrin elden çıkması Anadolu sahasında Bizans İmparatorluğuna vurulmuş iktisadî bir darbe idi. Bunlardan sonra 1337'de İzmit'in alınması da ehemmiyetli bir ticaret iskelesinin kaybedilmesi demekti. İz/ıifc'in ipekçilik, dokumacılık ve çömlekçilik işleri mühim bir kazanç temin etmekte idi; keza Bursa'da yukarıda adı geçen ipekçilik ve dokumacılık itibariyle ileri bir şehirdi.

Osmanlıların Karadeniz ve Boğaziçi kıyılarına (Anadolu sahili) kadar sokulmaları, Bizans'ın başkentini kara yoluyla yavaş yavaş diğer şehirlerinden ve hariçle temastan tecrit etmekte idi. Henüz

---

[161] Cenevizli Benoit Zaharya Türkleıin Darıca ile Tuzla arasındaki Filokren sahil kalesini muhasara ettikleri tarihten bir kaç ay evvel Sakız'ı işgal etmişti. Burasının, alınmasını müşkil gören imparator İhtiyar Andronikos, adada kendi arması (imparatorluk arması) bulunmak şartiyle burasını on sene müddetle Zaharya'ya. bırakmıştı. Bu suretle Sakız'ı tahkim eden Cenevizliler orada bir beylik kurdular, on sene müddet bitince arka arkaya bu müddet beşer sene daha uzatıldı. Zaharya'nın ölümünden sonra oğulları Marten ile Benova da aynı suretle müddeti uzattırdılar. Marten, adayı temlik ile işgal hevesine düştüğünden İ329'da Genç Atıdronikos donanma ile gelerek Sakız'ı aldı.
İmparator'un dönüşünden sonra Marten burasını almak istediyse de muvaffak olamadı; fakat Bizans'taki saltanat mücadelesi esnasında ada Cenevizlilere geçti (Kantagüzen c. 7, s. 681).

[162] II. (İhtiyar) Andronikos, imparatorluğa, oğlu Mihail'i şerik yapmıştı; Mihail'in 1320'de ölümü üzerine Andronikos İmparatorlukta yalnız kalmış ise de, Mihail'in oğlu Genç Andronikos büyük babasına karşı çıkmış ve bir müddet mücadeleden sonra imparatorluğu elde etmiştir.

[163] Bu hususta Kanlakuzen, Grigoras, Françcs, Halkondil ve Le Beau'dan hulâsa edilen kasımlar bundan evvelki bölümdeki Pelekanon muharebesi kıs-mındadrr.

ehemmiyetli bir donanmaya malik olmayan Osmanlı Türklerinin deniz yolunu kesmeleri mümkün değildi.

Bu sırada yani 1340'da korkunç bir hasım olarak imparatorluğun karşısına Sırp kiralı îstef an Duşan çıkmış ve Makedonya'yı işgale başlamış ve hattâ İstanbul'u, almak için Orhan Gazi ile anlaşmak üzere Osmanlı hükümdarının yanına bir heyet bile göndermişti.

Genç Andronikos 1341'de henüz kırk beş yaşında iken vefat ettiği zaman bizzat vasiyyeti üzere Fransız olan karısı Anna dö SavuaMan doğmuş olup,henüz küçük yaşta bulunan olğlu Yuannis (Jan) m vesayeti Gran Domestik Kantakuzen'e verilmişti [164]. Kantakuzen, saltanata vekâlet dolayısiyle imparatorluk tacını giydiyse de rakiplerinin entrikaları neticesinde vekâleti İstanbul ile Edirne'de kabul edilmemiş olduğundan o da vekâlette ısrar ederek Dimetoka'ya. gidip orada kendisini imparator İlân eyledi (26 Ekim 1341).

Kantagüzen'i imparator tanımak istemeyen .Edirne'lüer Bulgar kiralı Aleksandr'ı yardımlarına çağırmışlardı. Edirne tarafına gelmiş olan Aleksandr yardım yerine yağmacılık yapmış ve sonra da Kantakuzen'le anlaşmıştı. Büyük tazyiklere maruz-kalan Kantakuzen iddiasından vaz geçmeyip kendisine yardım etmek ve buna karşı Serez'e kadar Makedonya'yı işgal eylemek şartiyle Sırp kiralı ile anlaşmak üzere o tarafa gittiyse de bir netice hasıl olmadı ve nihayet Foça muhasarasında tanışmış olduğu Aydınoğlu Gazi Umur Bey'e baş vurdu.

Umur Bey, Kantakuzen'e otuz iki gemi ve yirmi dokuz bin askerle yardıma geldi ve Dimetoka'ya gelen bulgarları oradan kovdu1. Umur Bey ertesi sene yine Rumeli'ye geçmiş ve bu yardım sayesinde Kantakuzen, rakipleri tarafından tertip edilen tehlikelerden kurtulmuştur.

1344'de Aydın oğullari'nın en mühim şehirlerinden olan sahil izmir'in lâtinler (Papa, Venedik, Rodos, Kıbrıs, Ceneviz) tarafından işgali ve donanmalarının-yakılması üzerine Umur'un yardımından ümidini kesen Kantakuzen telâşa düşmüş ve Umur Bey, ona bundan

[164] Genç Androıııkos'un ilk zevcesi Alman olup ondan evlâdı olmadı; ikinci zevcesi Anna'dan iki kızı ve bir oğlu olup bu kızlardan birisim Orhan Gazi, diğerini Bulgar kiralı almış ve oğlu Yuannis de imparator olmuştu (Françes).

sonra yardım edemiyeceğini bildirerek yardım hususunda Osman oğlu Orhan Bey'e müracaatı tavsiye etmişti. Bir ara Saruhan Bey'in tavsiyesiyle Frenklerle mütareke yapmış olan Umur Bey 1345'de Çanakkale yoluyla dostu Kantakuzen'e yardıma gelmişti; kendisinin donanması Lâtinler tarafından yakılmış olduğu için bu defa Saruhan Bey ile Karesi oğlu'-nun kuvvetleri de beraber olarak Çanakkale9den karşı Rumeli sahiline geçti. Bu sırada evvelce Kantakuzen'in hizmetine girmiş olan Bulgar Momiçilo adındaki cesur çete reisi, sonradan Kantakuzen aleyhine dönmüştü. Umur Bey, başında bir çok serseri bulunan ve tskeçe ile kuzey Yunanistan'a kadar Rodob mintakasma hâkim olan Momiçilo'yu mağlup ederek öldürdü ve buna tâbi şehir ve kasabaları Kantagüzen işgal etti; işte bundan sonra Kantakuzen Orhan Bey'in yardımiyle işini görmeğe başladı.

Orhan Gazi lmparator~Kâhtakuzen'e ilk defa beş, altı bin kişi ile yardım etti ve Karadeniz kenarındaki Süzebol müstesna olarak o sahiller, Kantakuzen'in hasmı olan küçük imparatorun validesi Anna'nın elinden alındı; bundan başka EdİTnede zabte-dildi. 1346 Mayısta Kantakuzen'in kızı olan Teodora'yı Orhan Gazi nikahladı [165].

Kantakuzen Rumeli'de hâkim vaziyete geçince IstanbuVu almak istedi. Orhan Gazi'nin verdiği kuvvetler de beraberinde olarak orayı kuşattı ve bir sene muhasaradan sonraa şehirdeki taraftarlarının Yaldızlikapı (Yedikule kapısı)'yı açmaları üzerine Is-tanbuVa girdi ve küçük İmparator Yuannis'le beraber imparatorluğu kabul edildi. 1347 yazında Orhan Gazi Üsfeüdfar'a gelerek kaynı pederi ile görüştü [166]

[165] Kantakuzen, Orhan Gazi'yi kendisine bağlamak için bir sene evvel kızını vermeği vadetmiş ve ondan beş bin kişilik bir kuvvet almıştı (Muralt c, 2, s. 598). Kantakuzen'in kendi yazdığı tarihte ise Orhan'ın kendi kızına talip olduğunu beyan ediyor ve şöyle diyor: İmparator (Yani Kantakuzen) Orhan'ın teklifini kabul etmekle beraber bu hususta maiyyeti ve mûtemedle-riyle görüştü, onlar böyle mühim bir anda Orhan'ın yardımına ihtiyaç olduğunu söyledikleri gibi bunun emsali de olduğunu beyan ettiler. Bundan başka Kantakuzen dostu olan Aydınoğlu Umur Bey'in fikrini sordu. Umur Bey bunun İmparator için pek faideli olacağını ve Orhan'ın kendisi gibi samimî hisle mütehassis olduğunu ve bizzat İmparatorun yardımına gelmesi en büyük arzusu ise de Orhan'ın Trakya sahili karşısında bulunmasına göre bu yardımı süratle yapabileceğinden emin olduğunu bildirdi. Bunun Üzerine Kantakuzen, Orhan'a bir heyet gönderip kızım aldırmasını bildirdi. Orhan otuz gemi ile bir hayli süvari ve mûtemed adamlarından bazılarını gönderdi. İmparator, ordusu ve kıraliçe ile birlikte Silivri'ye geldi. Kızını yabancılarla evlendirmiş olan selefi imparatorlar gibi an'aneye riayet ederek Silivri haricinde bir taht kurdurdu. Ertesi günü İmparatoriçe diğer kazlariyle beraber çadırda kaldı; Orhan'a zevce olacak Teodora ise tahta geçip oturdu. İmparator da gelerek tahtın etrafındaki sırma işlemeli perdenin İpini kesti ve perdeler açılınca Teodora taht üzerinde göründü; etrafında ağalan diz çökmüş oldukları halde Şamdan tutuyor ve müzik ile ahenk oluyordu. Bir kaç gün sonra Türk heyeti gelini alıp büyük meserretlerle götürdüler; Teodora güzel merasimle karşılandı.." (Kantakuzen c. 7, s. 689, 690).

[166] İmparator Yuannis Paleologos ile müştereken saltanat sürmeğe muvaffak olan kayın

ve Sırplara karşı hareket etmek için

imparatora altı bin kişilik-. bir kuvvet verdi1. Bu yardımlar sayesinde maksadına ulaşan Kantakuzen bir müddet sonra Osmanlılardan yüz çevirdi ve 1347'den itibaren Papa'ya müracaat ederek bir haçlı seferi yapılmasını teklif etti; bu teklif ve müzakereler 1353 senesine kadar altı sene sürdü.

Kantakuzen bu dönekliğiyle beraber başı sıkıldıkça Orhan'a başvurmaktan hâli kalmıyor ve o da plânını tatbik için yardımı esirgemiyordu. 1349'da Sırbistan kiralı Duşan tarafından zabtedilmek üzere bulunan Selanik şehri Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa ve Kantakuzen'in oğlu Matyos (Mateos) kuman-dalanndaki yirmi bin kişilik bir Türk kuvvetiyle, Bizans donan-masiyle beraber yirmi iki Türk filosu sayesinde kurtarıldı.

Bundan sonra tekrar baş gösteren İmparator Yuannis ve Kantakuzen mücadelesinde Osmanlılar ile Cenevizliler Kanta-kuzen'i Venedikliler ile Bulgar ve Sırplarda Yuannis'i tutmuşlardı; bu dar zamanda Orhan'ın yine yardımını görmüş olan Kantagüzen buna mukabil Gelibolu yarımadasındaki kalelerden birini vermeği vadetmiş [167] ve bu suretle aldığı Türk kuvvetleriyle Edirne'de muhasara altında bulunan oğlu Mateos'u kurtarmış ve yine Orhan'ın vermiş olduğu on bin kişilik kuvvetle Dimetoka?-da Sırp ve Bulgarlara karşı mühim bir muvaffakiyet elde etmiştir (1352). Bu yardımcı Türk kuvvetlerine Orhan'ın büyük oğlu Süleyman Paşa kumanda ediyordu. Süleyman Paşa Anadolu'ya dönerken Kantakuzen'in Türklerin yardımına mukabil Gelibolu yarım adasında vermiş olduğu Çimbi veya Çimpe kalesine asker bırakmıştı [168].

Trşte İcuvvetli hasımlarına karşı bütün muvaffakiyetlerini Türklere medyun olan Kantakuzen Trakya ve Makedonya daki hâkimiyetini iyice kuvvetlendirdikten sonra 1353'de şefi-hâne hayatı

---

pederiKantakuzen'i tebrik etmek Üzere Orhan Bey 1347'de bir donanma ile Üsküdar'a, geldi; zevcesi Teodora da beraberdi. Görüşmeden sonra Kantakuzen İstanbul'a dönerken Teodora babasını şehre kadar teşyi etti ve üç gün sonra da Orhan'ın yanına döndü. Sonra Orhan yine donanma ile avdet eyledi. Orhan'ın gelişi güya asıl İmparator Yuannis'i katletmek için imiş (Le Beau c. 25, bab 112, fasıl 61); böyle bir cinayet olmadığından bunu nuydurma olduğu anlaşılıyor.

[167] a E. de Muralt c. 2, s. 638, sene 1352.

[168] Hayrullah Efendi tarihinde Çimbicik adiyle zikredilen bu kalenin sonradan Viranhisar adını aldığı kayıtlıdır (c. 2, s. 86). Çimbi ismi Osmanlı tarihlerinde Çimenlik hisarı, Çin hisarı, Çimen kalesi, Çimlik, Çimbi vesaire adlariyle geçiyor. Bu hususta bundan sonraki bölümde iîume/î'ye geçiş kısmındaki nota bakınız.

sebebiyle hakaret ettiği asıl İmparator Yuannis'i saltanattan indirerek Bozcaada'ya sürmüştü. Osmanlılar 1345'den beri Bizans'taki tac ve taht kavgalarına karışmışlar ve nihayet 1353'de (754 Hicrî) K ant a kuz en'in yardım mukabili kendilerine vermiş olduğu Çimpe kalesine yerleşmişlerdi ki Osmanlıların Rumeli'de hakikî yerleşmeleri bu tarihte başlamaktadır.

Kantakuzen, Osmanlıların Avrupa mmtakasına adım atarak yerleşmelerinin, imparatorluk için ne kadar tehlikeli olduğunu, nihayet ihtirasını tatmin ettikten sonra anlayabilmiş, fakat artık iş işten geçmişti; nitekim 1354'de Gelibolu'ya alan Türkler Bola-yır ve Tekirdağ'ına, kadar Marmara kıyılarım elde etmişlerdi.

Bu hali gören Kantakuzen Orhan Gazi'ye haber gönderip on bin altın mukabilinde1 ÇimpVyi satın alacağını ve Türk kuvvetlerinin Gelibolu'yu terk etmelerini ve îzmifde kendisiyle görüşmek istediğini bildirmişti; fakat Orhan Gazi, imparatorun kendisine verdiği Çimbi'yi para mukabilinde terk edebileceğini kabul ettiyse de Gelibolu'yu kendisi almış olduğundan [169] dolayı orasını veremiyeceğini ve hastalığı sebebiyle de görüşemiyeceği cevabını yollamıştı. İzmit'e kadar gelerek bir hal çaresi elde edemeden îstanbuVa. dönmüş olan Kantakuzen bu defa da Sırplarla Bulgarlara müracaat ederek Türklere karşı Balkan yarımadasının muhafaza ve müdafaasını teklif etti ise de bunlar, zamanında yaptığı hatayı (yani Türkleri Rumeli'ye davet etmesini) yine kendisinin düzeltmesini bildirerek red cevabı vermişlerdir.

Tenedos yani Bozcaada'da hapsedilmiş olan asıl imparator Yuannis, Cenevizli meşhur Gattiluzio ailesinden Françeski ile, kız kardeşi Marika'yı vermek vaadiyle uzlaştı ve onun yardı-miyle bir kış günü (1354 Ocak) ÎstanbuVa girmeğe muvaffak oldu1. Bunun üzerine herkesi kendisinden nefret ettirmiş olan

Kantakuzen'e karşı şehirde bir ayaklanma oldu. Halk tarafından alkışlanan Yuannis tekrar imparatorluğu elde etti. Bu hâdiseye karşı koyacak durumda olmayan gasıp imparator, kendisine teklif edilen müşterek saltanatı kabul etmedi ve karısiyle beraber İstanbul'a Sulumanastır (Perivleptüs)'a çekilerek rahip oldu (1355) [170] ve daha

[169] Gelibolu 1354 Martında şiddetli bir deprem ile harap olmuş ve S ü 1 e y-man Paşa bu fırsattan istifade ile oralara Türkleri yerleştirmişti. Bir ara elden çıkan Gelibolu'yu Süleyman Paga 1356 senesi sonunda ikinci defa olarak elde etmiştir (Muralt c. 2, s. 654).

[170] Kantakuzen'in oğlu olup imparatorlukta babasına saltanat şeriki olan Matyo veya Mateos Türk ve

sonra Aynaroz ve onu müteakip de Mordum Mizistra kasabasındaki manastırda otuz sene daha yaşadı ve meşhur tarihini bu manastır hayatında iken kaleme aldı [171].

Süleyman Paşa, Rumeli sahiline yerleştikten sonra faaliyette başladı ve Çorlu'yu aldı; imparatorun Türkleri buradan çıkarmak için kuvveti olmadığından bir dereceye kadar istilâyı önlemek için Orhan'la iyi geçinmek mecburiyetinde idi, nitekim OrhanTm Kantagüzen'in kızı Teodora'dan doğmuş olan oğlu şehzade Halil'in 1356'da İzmit [172] körfezinde kayıkla gezerken Foça Ceneviz korsanları tarafından yakalanıp Foça'ya götürüldüğü vakit imparator Yuannis bu çocuğu kurtarmayı üzerine almış ve Bozcaada, Linini ve MıdiMi'deki donanmalarını alarak Foça'ya, gidip Foça beyine yarısı kendi tarafından ve diğer yansı da Orhan tarafından doksan veya yüz bin altın vermek suretiyle şehzadeyi kurtarıp istanbul'a ve oradan da izmit'e getirip babasına teslim etmiştir (1359 Mart). Aynı senede yapılan bir muahede ile Yuannis, Orhan Bey'in Rumeli'de yerleşmesini kabul eylemiş ve on yaşındaki kızını Halil ile evlendirmeği karar-laştırmıştır ı.

İşte Bizans'taki saltanat mücadelesi ve rakiplerden her birisinin Türk, Bulgar ve Sırplardan yardım istemeleri ve bu yardıma mukabil onlara yer vermeleri imparatorluğun sukutunu çabuklaş-mıştır. Bu, imparatorluk mücadelelerinden en ziyade Osmanlı Türkleri istifade etmiştir; daha sonra Osmanlıların süratle Balkan yarımadasına yayılmaları imparatorları Lâtin devletlerine baş vurmağa mecbur etmiş, bu müracaat mezheb değiştirme yani ortodoks mezhebi yerine katolikliği kabul etmek teklifi ile karşılaşmıştı ki bunu daha aşağıda göreceğiz.

Balkan istilâsı sırasında Osmanlılar bu yarımadadaki milletlerin birbirleriyle mün afer etlerinden Venedik ve Cenevizlilerin birbirlerine karşı şedid rekabetlerinden, kilise ihtilâflarından ve bu arada ortodoks

---

Sırpların yardımlariyle bazı muvaffakiyetlerden sonra eniştesi Orhan dan aldığı beş bin kişilik bir kuvvetle Bulgaristan'a bir akın yaptıysa da Filibe civarında mağlup ve esir edilerek imparator Yu-annis'e teslim edildi ve nihayet o da babası gibi imparatorluktan vaz geçti (1357).

[171] Kantakuzen tarihinin 1320 - 1356 seneleri arasındaki yani kendi zamanına ait vekayide kendisini haklı gösterecek surette kalem yürütmüştür. Fakat muasırı olan Grigoras onun mütalealarmın bir çoğunu cerh eylemektedir. VI. Yuannis Kantakuzen'in imparatorluğu 1341'den 1355 senesine kadar on dört sene sürmüştür.

[172] Mu rai t, şehzade Halil'in Foça korsanları tarafından yakalandığı tarihi 1357 olarak bir sene sonra göstermektedir.

mezhebinde olan Balkan yarımadası halkının kuzeyden gelmekte olan katolik tahakkümü dolayısiyle husule gelen münaferetlerden, vergilerin ağırlığından, malî ve iktisadî buhranlardan pek güzel ve ustaca istifade etmesini bilmişlerdir.

1361'de Venedik Doçu Lorenzo Çelsi İmparator Yuannis'e Osmanlılar aleyhine bir ittifak teklif etti ise de bir netice hasıl olmadı; Venediklilerden ümidini kesmiş olan İmparator, kendisine yardımcı bulmak üzere Avrupa'ya gitti ve oradan Macaristan'a geçerek kıral Layoş'u ziyaret etti ve kendisine yardım edilecek olursa katolik mezhebini kabul edeceğini temin eyledi. İmparatorların bu mezhep değiştirme teklifi çok evvel Mihail Paleologos (1261-1282) zamanında başlamıştı. O, Rumlarla Latinler arasında asırlarca hüküm süren mezhep münaferetinden doğmuş olan zar-arlan—anlamış veyahut îstanbuVu Lâtinlerden aldığı için onların -husumetinden çekinmiş olduğu için Rumları garp kilisesine yaklaştırmak istemişse dex muvaffak olamamış ve hattâ vefatını müteakip yerine gelen oğlu II. Andronik, babasının Papa ile yapmış olduğu mukaveleyi bozmak zorunda kalmıştı; işte âciz ve sıkıntılı vaziyete düşmüş olan Yuannis de validesinin katolik ve yüksek bir hanedana mensup olmasından dolayı garpten yardım ümidiyle bu eski siyasete baş vurmuş ve bunun için Avrupa'ya gitmişti.

1366'da Savua kontu VI. Amade*e -— ki İmparator Yuan-nis'in dayısı idi — Macar kiralının mektubu ve Papanın ısrarı üzerine bin beşyüz asker ve beş kadirga ile Osmanlılarla harb etmek üzere yola çıktı. Mukaddes harb adı verilen bu sefere Savua kontundan başka Macarlar ve Kıbrıs da iştirak edeceklerdi; Venedikliler de ele alınmak istenmişti. Mukaddes harb 1 Temmuz 1366'da îlân olunmuştu.

Osmanlılara karşı yürüyen Amade e, Ağnboz ile Midilli adalarından da kuvvet aldı ve Marmara'ya girip Gelibolu şehrini kuşattı; Osmanlıların bununla çarpışacak kadar henüz ne donanmaları ve ne do mahir gemicileri vardı. Bir az mukavemetten sonra Gelibolu düştü ve burası aynı sene ağustosunun sonlarında işgal edilerek dokuz ay kadar Lâtin idaresinde kaldıktan sonra 14 Haziran 1367'de Rumlara verildi.

Yuannis, Macaristan'dan Bulgaristan yoluyla dönerken, Macarların Bulgaristana. yerleşmek istemelerine kızan Bulgar kiralı

Şişman'm İmparatorun Bulgaristan'dan geçmesine müsaade et-miyeceğini bildirdi ve geçerken de Yuannis'i tevkif ile Niğebo-Zu'da hapsetti; imparator orada aylarca kalarak kendisini kurtaracak birisim bekledi1.

Amadee'nin bu kadar kuvvetle seferi devana ettirmesine imkân yoktu. Gelibolu'nun zabtından sonra bütün gayretini yeğeni olan İmparatoru kurtarmağa hasretti; Karadeniz'deki Bulgar sahillerini vurdu ve bazı yerleri aldıysa da muhasara ettiği Varna'yı elde edemedi; fakat bu şiddetli hareketi Bulgar kiralını korkutmuştu; bunun neticesinde Amadee'nin Bulgar kiralına göndermiş olduğu heyet imparatorun serbest bırakılarak avdetini temin etmişti (1366 Kasım).

İstanbul'a dönen imparatordan, dayısı Amadee, kendisini kurtarmasına ve hizmetine mukabil para istedi ve katolik olmasını da söyledi ise de bundan bir şey çıkmadı ve katolikler ile orto-doks olan Balkanlar arasındaki münaferet Türk istilâsını kolaylaştırdı; Balkanlar, Lâtin kilisesine bağlanmaktan ise kendi mezheplerinde kalmak suretiyle vicdan hürriyetine hörmet eden Osmanlı Türkleri idaresinde yaşamağı tercih ediyorlardı.

İmparator V. Yuannis karısının ve tebaasının aleyhdar olmasına rağmen Papa île, kiliselerin birleşmesine dair görüşmek üzere tekrar Avrupa'ya gitti ve yerine de yanında bulunan büyük oğlu Andronikos'u bıraktı [173]. Roma'ya giden imparator, dört kardinalin huzuriyle katolik mezhebine geçti (1369) ve Papa, imparatorun katolik olduğunu îlân ve Rum papaslarmm da imparatoru takip eylemelerini tavsiye eyledi; fakat dinî istiklâllerini kaybedecek olan patrik ile kilise mensupları bu tavsiyeye ehemmiyet vermedikleri için imparatorun katolik olmasından bir fayda hasıl olmadı.

Avrupa'nın mühim merkezlerini dolaşan Yuannis bol keseden vadedilen yardımın hiç birisini elde edemeden geri döndü, yolda Venediklilere olan borcundan dolayı tevkif edildi. Oğlu Andronikos'tan para istendiyse de para olmadığı cevabını aldı ve Selanik valisi olan diğer oğlu Manuel babasına bir miktar para göndermek suretiyle onu Venediklilerin elinden kurtardı.

---

[173] V. Yuannis'in, Andronikos, Manuel, Teodoros ve Mihail adlarında dört oğlu vardı ve bunlardan Andronikos yaşça en büyükleri idî.

imparatorun 1373'de bir elçi vasıtasiyle garpten ve Papa'dan istediği yardım da gelmediğinden artık o taraflardan tamamiyle ümidini kesdi ve Osmanlı hükümdarı I. Sultan Murad'la anlaşmağa mecbur oldu. Yaptığı muahede mucibince Osmanlı işgalini tanıdı. İcabında Osmanlılara asker vermeği de kabul etti ve bunlardan başka üçüncü oğlu Teodor'u da Osmanlı sarayına rehin verdi. [174]

Savcı Ve Andronıkos İsyanları

İmparator V. Yuannis 1373'de Selanik valisi olan ikinci oğlu ManuePi imparator sıfa-tiyle saltanata şerik yapmış ve Avrupa'ya giderken yerine vekil bıraktığı veliahdi ve büyük oğlu Andronikos'un hakkını çiğnemişti; buna da sebep, imparatorun Venedikliler tarafından tevkifi esnasında babasını kurtarmak için Andronikos'un para göndermemesi idi; bundan müteessir olan ve münasip fırsat kollayan Andronikös nihayet babasının Sultan Murad'la beraber bazı âsi beylerin tedibi için Anadolu'da bulunduğu ve kendisinin babasına vekâlet ettiği sırada saltanatı elde etmek isteyen Andronikös ile Edirne'de bulunan (Françese göre babasına vekâlet eden) Osmanlı şehzadesi Savcı Bey de aynı maksat üzerine rumlarm delaletiyle görüşüp anlaşarak babalarına karşı isyan ettiler [175].

Hemen Rumeli'ye geçen Sultan Murad, bu iki âsinin İstanbul yakınında Apikridon mevkiindeki kuvvetleri üzerine yürüdü; kuvvetleri dağılan iki âsi prens Dimetoka*ya. kaçtılarsa da orada yakalandılar (787 H. 1385 M). Murad, evvelâ Savcı'mn gözlerine mil çektirtip sonra da öldürttüğü gibi [176]. İmparatora teslim edilen Andronikos'un da gözlerine mil çektirdi; fakat bunun gözleri tamamiyle kör olmayarak sonradan kısmen iyi oldu; yalnız bir gözü

---

[174] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 131-142

[175] Osmanlı tarihleri şehzade Savcı isyanım 787 H./1385 M. tarihinde gösterirler. Bu senelerin vekayünin tarihleri fcat'î değildir. Feridun Bey münşeatında (e. 1, s. 106) Karamanoğlu'na yazılmış olan nâmede Savcı'nın Bursa sancak beyi iken isyan ettiği ve Nilüfer nehri tarafında muharebe olduğu ve esir edilen Savcı'mn gözlerine mil çekildiği yazılarak katlinden bahsedilmez. Halbuki bu vakayı Bizans kaynakları daha doğru olarak göstermişlerdir.

[176] Ecnebi tarihlerinde Savcı Bey'in oğlu olarak Davud adında bir şehzadeden bahsedilmektedir. Bu şehzade Macar kiralı Sigismund'un yanında bulunarak Andre Topia kumandasındaki Arnavutların 1433'de Evrenuz-'ifjjltı Alı BeyV galebe eylemeleri üzerine Davud'un Sigismund tarafından Arnavutlan mukavemete, teşvik için gönderilen heyet arasında bulunmuş olduğu yazılıyor (Athanase Gegaj, 'Albanie et VÎnvasion Turque au XV. siecle 1934 s. 52).

görüyordu .[177]

Serea Vakası

Bu sırada meydana çıkan diğer bir hâdise imparatoru korkuttuğu gibi Murad'ı da imparator hakkında şüpheye düşürdü. Yuannis'in ikinci oğlu ve saltanat şeriki Selanik valisi Manuel; Osmanlı hudut şehirlerinden olan Ser ez* i zabtetmek üzere oradaki rumları ayaklandırmak istediğini ve içeriden de birtakım Rumları elde ederek kaledeki Türk muhafızlarını kati ve şehri Manuel'e teslim etmeğe karar verdiklerini gizlice haber alan Sultan Murad, Manuel'i ölü veya diri olarak elde etmek üzere Çandarlı Halil Hayreddin Paşa kumandasiyle Selânik'e bir kuvvet gönderdi. Halil Paşa, Selânik'i muhasara ettiyse de Manuel deniz yoluyla İstanbul*& kaçmış olduğundan elde edilemedi; Manuel ile muhabere eden Serezlilerden bazıları idam olundu [178].

Manuel İstanbul'a gelmiş ise de Murad'dan korkan imparator oğlunu şehre almamıştır. Bunun üzerine Manuel Midilli adasında akrabalarından olan Ceneviz beyinin yanına giderek orada oturmak istediyse de o da alıkoyamamış ve nihayet çaresiz kalan Manuel, Bursa'ya gidip Sultan Murad'a dehalet etmiş ve kusuru affolunarak babasının yanına gönderilmiştir [179].

Bozcaada Meselesi

İmparator Yuannis Avrupa'dan avdet ederken daha yukarıda söylendiği gibi borcundan dolayı Venedikliler tarafından tevkif edilmiş ve oğlu vasıtasiyle borcunu kısmen Ödemiş ve îstanbuVa, avdetinde de borcunun bakiyesine mukabil Tenedos yani Bozcaada'yı Venediklilere satmıştı.

Bu satış işi Venediklilerin rakibi olan Cenevizlileri kızdırmış

[177] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 142-143

[178] Rum tarihleri Frances ile Halkondil ve onlardan naklen Gibbons (Ragıp Hulusi tercümesi s. 130) bu hâdisenin tarihini 1374 olarak gösteriyorlar. Frances,Seres vakasını Savcı—Andronikos isyanlarından evvel ve Gibbons ise sonra naklederler. Bu kayıtlar doğru ise Çandarlı Halil Paşa*nm bu tarihten evvel vezir olması îcap eder.

[179] Frances, Serez vakasiyle Manuel'in Sultan Murad'a ilticasını Savcı isyanından evvel göstermiştir. Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 143

olduğundan Galata limanına gelen bir Ceneviz donanması, gözlerine mil çekilerek İstanbul'da. Hapsedilmiş olan Andronikos'u kaçırmış ve o da imparatorluğunu îlân eylemişti (1376).

Yeni imparator Andronikos, bu hizmetlerine mukabil Bozcaada'yı tekrar Cenevizlilere vermişti1. Bunun imparatorluğu için Osmanlılar da dört bin azap (hafif piyade) ve altı bin süvari ile yardım etmişlerdi. İmparator olan Andronikos, sabık iki impara toru yani babası ile kardeşi Manuel'i kendisinin mahbus bulunduğu mahalle hapsetmişti.

Bu defa Venedikliler, Bozcaada'yı kendilerine vermiş olan sabık imparator Yuannis'i kaçırmak istediler. Fakat ilk tertipleri anlaşıldığından muvaffak olamadılar; lâkin 1379 Temmuzunda Yuannis ile oğlu Manuel'i kaçırdılar; bunlar Osmanlılara iltica ettiler; Sultan Murad Hüdavendigâr Yuannis'i tekrar imparator yaptırdı. Bu da senede otuz bin duka ile beraber icabında Osmanlı ordusuna oniki bin kişilik kuvvet gönderecekti.

Kör Andronikos'un imparatorluğu üç sene sürmüştü; bir ara yani 1390'da Andronikos'un oğlu Yuannis amcası Manu-el'in IsianbuFda bulunmamasından istifade ile büyük babasını indirip kendisini imparator îlân ettirdiyse de Manuel'in Osmanlı hükümdarının yanından İstanbul'a gelmesini müteakip kaçmıştı [180]. Fakat daha sonra bu Kör Andronikos ile oğlu Yuannis Selanik valiliğine tâyin edildiler ve Yıldırım Bayezid tarafından burasının zabtına kadar valilik yaptılar.

Henüz hayatta olan ihtiyar Yuannis, tstanbuVda oturuyor ve saltanat şeriki olan oğlu Manuel vermeği taahhüt ettiği askerleriyle Anadolu seferinde Osmanlı padişahının maiyyetinde bulunuyordu; nitekim 1390 Ekim ayında MuradMan sonra hükümdar olan Yıldırım Bayezid Anadolu beyleri ve Alaşehir (Fila-delfiya) üzerine sefer yaparken Manuel de padişahla beraber bu seferde idi. 1391'de Karaman seferinden Bursa'ya dönüldüğü zaman Manuel babasının

[180] Bir gün, ihtiyar Yuannis ile oğlu Manuel kaçarak Bayezid'in yanına geldiler. Yuannis, padişahın büyük babası Orhan'la sihri münasebetlerini, kendisinin Sultan Murad'Ia olan dostluklarım anlattı ve oğlu Kör And-ronikkos'tan şikâyet etti. Manuel de kardeşinin verdiği vergiden ziyadesini vermeği taahhüd eyledi. Bundan başka padişahın seferlerine on iki bin askerle iştirak etmeği kabul eyledi. Bu vaziyet üzerine Sultan Bayezid, İstanbul senatosuna iki kardeşten hangisinin imparatorluğunu istediklerini sordu; gelen cevapta Manuel'i istedikleri anlaşıldı. Bunun üzerine Bayezid, Yuannis ile oğluna asker vererek gönderdi. Bu suretle baba ile oğul Havariyim kilisesi' nde (şimdiki Fatih camiinin olduğu mahalde idi) tac giydiler (Françes'ten -Mırmıroğlu tercümesi).

ölümünü duymuş ve Osmanlı hükümdarının müsaadesini almadan İstanbul'a, koşmuş ve bu hal kendisi hakkında şüphe uyandırmıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ilk defa olarak İstanbul üzerine kuvvet sevkederek yedi ay kadar İstanbul'u muhasara etmişti.

Macar kiralı Sigismund'un, Osmanlılarla yapacağı harbe takaddüm eden senelerde etraftan müttefikler topladığı sırada İmparator Manuel'e de müracaat etmiş ve bu müracaat Fran-çes'in kaydına göre suya ihtiyacı olan toprağın yağmur beklediği gibi büyük bir memnuniyetle kabul edilerek gizlice hazırlığa başlamıştı; hattâ Niğebolu muharebesi münasibetiyle vermesini taahhüt etmiş olduğu yardımcı kuvveti de vermemişti.

Niğebolu muz af feriye tinden sonra Bayezid İstanbul nrnha-sarasını şiddetlendirmiş ve bu muhasara esnasında Manuel, kendisine yardımcı aramak üzere 1399 sonlarında Avrupa'ya gitmiştir. İmparator, giderken yerine yeğeni, yani Kör Andronikos'un oğlu olan Yuannis'i bırakmıştı. Manuel evvelâ Mora'ya uğrayıp Mu-rfon'da kıraliçeyi biraderi Teodoros'un yanına bırakarak îtal-ya'ya gitti1 ve orada lâfla bir çok vaidler topladı, sonra Fransa'ya yollandı. Bu sırada Yıldırım Bayezid'in, Timur'la muharebesi tahakkuk edince Bayezid, Yuannis ile anlaştı; bu anlaşma ile İmparator eski muahedelerden daha ağır bir muahede kabul etti; buna göre istanbuVda (Sirkeci mevkiinde) bir kadı ile İslâm mahkemesi tesis edilip Türkler için ycdiyüz ev ile ~ iki cami yapılacak ve şehir haricindeki bağ ve bostanlardan Osmanlı hazinesine vergi verilecekti. Muahede mucibince derhal İstanbul'a Taraklı ve Göynük taraflarından göçmen nakledilerek kadı tâyin olundu.

Bu, İstanbul muhasarası esnasında İstanbul’a yardımı Önlemek için Mora ve havalisine Yakup Paşa ve Evrenuz Bey kumandalarında akınlar yapıldı; hatta Mora despotu Rodos'a kadar giderek merkezi olan İsparta'yı şövalyelere sattı ise de ahali bu satışı kabul etmediler; aldığı parayı şövalyelere iade eden despot Teodoros tekrar Mora'ya döndü.

Manuel'in yalnız başına olan imparatorluğu 1391'den 1425 senesine kadar otuz dört sene sürdü; Ankara muharebesi İmpa-ratorluğun yarım asır daha yaşamasına yardım etti.

İmparator Manuel Ankara muharebesini ve Bayezid'in esir

düştüğünü Pariste bulunduğu sırada haber alınca yardım istemek üzere gitmiş olduğu ve iki senedenberi yardım beklediği Avrupa'dan Venedik ve Mora yoluyla acele İstanbul'a döndüx (17 Eylül 1403) ve yeğeni olan saltanat şerikini tevkif ile Limni adasında hapsettirdi; Bayezid'in İstanbul*a koyduğu Türkleri kovarak İslâm mahkemesini kapattı ve Timur'a da bir heyet yollayarak onu metbû tanıdığını ve Osmanlılara vermekte olduğu vergiyi kendisine vereceğini bildirdi.

Timur, bu sırada İzmir'i almış, Manuel'e haber göndererek Rumeli'ye geçeceği için gemi hazırlamasını bildirmişti. Bu haber üzerine imparator büyük telâş göstermiş ve bu defa İstanbul'un mutlak surette işgal edileceğini düşünerek papadan ve Venedik'ten yardım istemişti.

Osmanlı devletinin parçalanması ve Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadeleleri imparatorluğa geniş bir nefes aldırmış Emir Süleyman Çelebi ile anlaşmak suretiyle İstanbul etrafındaki bazı yerlerle Karadenizin Balkanlara kadar olan _ sahil takalarım ve Selanik ile Tesa/ya'yı kazanmıştı. Birbirleriyle uğraşan şehzadeler, imparatorun yardımiyle ve tabii bir takım fedakârlıklar yaparak Rumeli'ye geçiyorlardı.

İmparator Manuel, Anadolu'da Çelebi Mehmed'i, Edirne'de hüküümdarlığa kalkan ve istanbul'u muhasara eden Musa Çelebi'ye karşı teşvik etmekte idi; çünkü Musa Çelebi biraderi Emir Süleyman'ın Bizanslılara terketmiş olduğu Rumelide Marmara sahil şehirleriyle Çatalca havalisini geri almış ve Tesal-ya'yı da kurtarmış ve sonra İstanbul üzerine gelerek burasını muhasara etmişti.

Musa Çelebi'nin bu hareketine karşı imparator, Emir Süleyman Çelebi'nin oğlu olup kendi yanında rehin olarak bulunan şehzade Orhan'ı Rumeli'ye geçirerek onu Selanik ve Tesalya taraflarına sevketmişti. Bu vaziyet üzerine Musa Çelebi İstanbul muhasarasını kaldırarak Orhan Çelebi'nin üzerine yürüyerek onu kaçırmış ve o da Selanik yoluyle tekrar istanbul9a dönmüş ise de imparator Manuel ile Çelebi Mehmed arasındaki anlaşma gereğince kabul edilmemiş ve o da Bulgaristan'da Kari-nabad taraflarına geçerek Çelebi. Mehmed'in eline geçip gözlerine mil çekilmek suretiyle Bursa'da. Oturtulmuştur [181].

[181] Neşri'ye göre (s. 524) İmparatorun yanında bulunan Emir Süleyman'ın oğlu Orhan Çelebi, imparatorla

Çelebi Mehmed'in Musa Çelebi üzerine Rumeli'ye geçmesi hep imparatorun yardımiyle olmuş ve hatta Musa'ya mağlup oldukça istanbuVa. sığınmış ve bu suretle ManuePin müzaheretini görmüştü. Çelebi Mehmed 816 H./1413 M. de Musa

Çelebi'ye galebe çalınca imparatorla olan dostluğuna ve muahedelerine riayet eyledi ve Musa Çelebi'nin imparatordan geri aldığı yerleri ona tekrar terketti; fakat imparator, memleketi hesabına Osmanlı Devletini daima meşgul etmek için ele geçen fırsatı kaçırmıyor, Osmanlıların dahilî karışıklığından istifade eylemek istiyordu. Nitekim Yıldırım Bayezid'in oğlu olup Ankara muharebesinden sonra meydana çıkarak İstanbul9a. gelmiş olan Mustafa Çelebi'yi Eflâk yoluyla Rumeli'ye geçirmişti. Tabiî Mustafa Çelebi'den bir muahede ile menfaatler temin edecekti.

Mustafa Çelebi'nin Selanik ve Tesalya taraflarında saltanat iddiasiyle ortaya çıktığını haber alan Mehmed Çelebi hemen o tarafa giderek bunu mağlup etmiş ve Mustafa Çelebi ile yanında veziri olan Aydınoğlu Cüneyd Selanik kalesine kaçmışlardı. Selanik9! muhasara eden Mehmed Çelebi bunları istedi ise de imparator vermedi ve bunların masraflarına mukabil her sene bir para verilmek şartiyle ve Çelebi'nin aayatı müdde-tince kendilerim salıvermiyeceğini taahhüd ile Mustafa Çelebi'yi Limni adasında gözaltı etti.

Aşağıda Osmanlı vekayii kısmında görüleceği üzere Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra imparator, Gelibolu ile Rumeli'nin Karadeniz ve Akdeniz sahillerini kendisine terk etmek şartiyle Limni adasındaki Mustafa Çelebi'yi ve Aydınoğlu Cüneyd'i Rumeli'ye geçirdi. Yeni hükümdar olan Çelebi Mehmed'in oğlu II. Murad, imparatora müracaat ederek Mustafa Çelebi tarafını tutmamasını teklif etti ise de bilhassa imparatorun saltanat şeriki olan oğlu VIII. Yuannis bunu red eyledi ve Mustafa Çelebi bu sayede Gelibolu yoluyla Edirne'ye gidip hükümdarlığını îlân eyledi; fakat Mustafa Çelebi, Gelibolu'yu imparatora vermediği gibi onun menfaatine de hizmet edemiyeceğini ve

Mehmed Çelebi arasındaki anlaşma dolayısiyle, İstanbul'a gelmiş ise de kabul edilmemiş ve o da Karinabad taraflarına çıkarak oradan Eflâk'a, gitmek istemiş ve o taraf akıncıları kendisini bırakmayıp hükümdar yapmak isteyerek Yanbolu'ya. getirmişlerdi. Çelebi Mehmed bunları dağıtarak Orhan'ın lalası terzibaşı Zağanos, şehzadeyi ahp Çelebi Mehmed'e getirmiş ve o da bunun gözlerine mil çekerek Bursa'ya gönderip Geyve Akhisar'ını kendisinin maişetine tahsis eylemişti. Çelebi Mehmed, Bursa'ya her geldikçe Orhan Çelebi'yi getirterek görüşürmüş. Aşık Paşa zade Emir Süleyman'ın ismini zikretmediği, Süleyman'ın bu şehzadesi hakkında aynı mütaleayı yazar (s. 86).

askerine de ihtiyacı olmadığını bildirdi.

Bunun üzerine ümitleri suya düşen imparator Manuel, II. Murad'a başvurdu ve iki kardeşini rehin verirse kendisine yardım edeceğini bildirdi; Murad, kardeşlerini rehin veremi-yeceğini [182] fakat diğer hususlarda görüşebileceği cevabını yolladı ise de imparator rehin hususunda ısrar ettiğinden bir netice hasıl olmadı. Mamafih Çelebi Mehmed'in bir oğlu Istanbulda bulunuyordu.

İstanbul'un bu vaziyetinden Foça'daki Ceneviz kolonisi reisi istifade etti ve II. Murad'la bir anlaşma yaptı. Osmanlı vekayii kısmında görüleceği üzere bu muahede ile buradaki Cenevizliler Foça madenleri ve vergileri hakkında birtakım menfaatler temin ettiler; bu menfaat mukabilinde Ulubad Önünde muvaffak olamayarak Rumeli'ye kaçmış olan Mustafa Çelebi'yi takip eden II. Murad'a gemiler vererek onun Gelibolu'ya geçmesini temin eylediler.

II. Murad, amcası Mustafa Çelebi hâdisesini bastırdıktan sonra (825 H./1422 M.) İstanbul'u muhasara etti; fakat son saatlerini yaşayan imparator bu defa da Murad'ın kardeşi diğer Mustafa Çelebi'yi İstanbul'a, getirterek onu bir kuvvetle Anadolu'ya gönderdi; bunun üzerine İstanbul muhasarasını kaldırmağa mecbur olan II. Murad Anadolu'ya geçerek tznik'de elde ettiği kardeşinin hesabım gördü. Bu küçük Mustafa Çelebi İstanbul'a geldiği zaman ümitsiz bir halde bulunan ihtiyar Manuel nüzul isabetiyle ölmüş ve oğlu VIII. Yuannis imparatorlukta yalnız kalmıştı (1425).

Bundan sonra Osmanlı hükümeti, Rumların Venediklilere satmış oldukları Selânik'i zabtettikleri gibi1 Ankara harbinden sonra Bizanslılara geçmiş olan Tesalya'yı tekrear alarak Mora'yı da nüfuzları altına soktular. İmparatorun saltanat şeriki olan Jan yardım istemek üzere Avrupa'da boşuna dolaştı.

ManuePin saltanat şeriki olan YuannisMen mâada Despot rütbesinde [183] altı oğlu daha vardı ve bunlardan Teodoros'a MöFS9-=

---

[182] Selanik HaîkondilV göre, ilk defa I. Murad zamanında muvakkaten işgal olunup sonra., tekrar imparatora geçmişti (fakat diğer kaynaklarda Çandarlı Halil Hayreddin Paşa tarafından yalnız muhasara edildiği yazılıyor). Yıldırım Bayezid sonra burayı aldı ve Ankara muharebesinden sonra vaziyet îcabı olarak Emir Süleyman Çelebi tarafından İmparatora terk edildi. Selanik despotu olan imparator Manuel'in oğlu And-ronikos, ağır Kasta olduğundan elinde tutamıyacağı Selanik1! ve civarını elli bin altın mukabilinde Venediklilere sattı ve üçüncü defa olarak II. Murad Selânikli Venediklilerden zabtetti (1430 Mart).

[183] Despotun lügat mânası, bir şeyin maliki ve sahibi demek olup ıstılah manası da bir mıntakanm hâkimi, beyi demektir. Bizanslılar da imparatordan sonra derece itibariyle müstakil fakat imparatorun

deki İsparta'yı, Tesalya hâkimliğini, Selânikli Venediklilere satmış olan Andronikos'a, Karadeniz sahilindeki Ahyoh ve MisivrVyi Kostantin'e, SilivrVyi Andreas'a vermiş ve henüz küçük yaşta olan Dimitriyos ile Tomas'ı yanında alıkoymuştu. Bu son ikisi kardeş, yani Dimitriyos ile Tomas büyük biraderleri Kostan-tin'in imparatorluğu zamanında Mora'da bulunmuşlar ve birbirleriyle uğraşmışlardır.

İmparator VIII. Yuannis Mustafa Çelebi'ler hâdiseleri bittikten sonra Edirne'ye bir heyet yollayarak ikinci Mu-, rad'Ia bir anlaşma yaptı. Bu anlaşma gereğince her sene Osmanlılara otuz bin duka vergi ile istanbul ve civarında ve Karadeniz sahilinde evvelce Osmanlılara ait iken sonradan Bizans'a geçmiş olan bazı yerleri terk ediyordu. Bu taraflarda imparatora ait olarak Silivri'den Terkos mevkiine kadar olan mahallerle Karadeniz sahilinde Ahyolu, Misivri gibi bir kaç şehir kalıyordu.

imparator Yuannis, Avrupa yardımından ümidini kesmemişti. Papa'ya elçi göndererek kiliselerin birleşmesinde mutabık kalınmıştı, 1442 senesinde bütün yol masrafları ve kadirgaları Papa tarafından temin edilmek suretiyle patrik ve ileri gelen ruhanilerle beraber İtalya'ya, gitti, görüşüldü ve Efes (Ayasoluğ— Selçuk) Metropolidi hariç olarak kiliselerin birleşmesi hakkında anlaşmaya vardılar ise de istanbul'a dönüşte halk bu anlaşmayı beğenmedi [184].

İmparatorun, Sultan Murad'm muvafakat etmemesine rağmen İtalyo^ya. gitmesi, Lâtinlerle Türkler aleyhine bir ittifak akti için olduğu hakkında pâdişahda bir şüphe uyandırdı ve istanbuVu muhasara etmek istediyse de vezir-i âzam Çandarlı zade Halil Paşa, böyle bir hareketin kuvvede olan böyle bir tasavvuru fiile çıkaracağından bahis ile işin neticesine göre hareketin muvafık olacağını söyleyerek Sultan Murad'ı fikrinden caydırdı [185].

filhakika İmparatorun Avrupa seyahatinde Osmanlılar aleyhine kara ve denizden bir hareket yapılması kararlaştırılmış olmasından dolayı Sultan Murad'm şüphesi yerinde idi. Bundan başka vezir-i âzam İmparatorun yanında rehin bulunan şehzade Orhan'ı Rumeli'ye salıvererek bir gaile çıkarmasından ve Mustafa Çelebiler vakaları gibi

---

yüksek hâkimiyetini tam-yanJara alem olmuştur. Despotlar imparatorun kardeşi ve oğullan arasından olurdu. Dinî istiklâlleri sebebiyle patriklere de despot denilmiştir.

[184] Dukas (Bon tabh) s. 215 ilâ 217 Mırmıroğlu tercümesi.

[185] Françes (Bon tab'ı) s. 179, 180 Mırmıroğlu tercümesi.

dahilî karışıklıktan çekinerek ihtiyatlı hareketi tavsiye etmekte haklı idi.

Osmanlıların Hunyadi Yanoş (Jan Hunyad)'a mağlup olmaları ve Edirne muahedesi ve bu muahedenin Segedin'de imzalanması üzerine imparator Yuannis fırsatı kaçırmayarak muahedenin bozulması için Papa [186] ya haber gönderip onun ve müttefiklerinin yolladıkları donanma ile Çanakkale boğazı kapandı ise de Boğaziçi' nden Rumeli'ye geçen II. Murad, Varna muharebesini kazandığından imparator bu fırsattan istifade edemediği gibi Kuzey Mora'da imparatorluğa ait yerler Osmanlı idaresine geçtiği ve Mora Despotu da Osmanlı hâkimiyeti altına girdi.

İmparator Yuannis 31 Ekim 14487de elli yedi yaşında evlâd bırakmadan öldü. Yerine kardeşi Dimitrıyos taraftarlarının tahrikatına ve propagandalarına rağmen büyük bir çoğunluk ve hüsnü kabul ile yaşça büyük olan Mora despotu Kostantin üragazes imparator oldu1.

İmparator ailesi arasında yaşça büyük olan Kostantin'in imparator olması, validesi, kardeşleri ve memleket büyükleri tarafından tasvip edilmesi üzerine keyfiyet Osmanlı hükümdarı Sultan İkinci Murad'a bildirilmek üzere Bizans tarihçisi meşhur Fran-çes elçi olarak Edirne'ye gönderilmiş ve yapılan intihap pâdişâh tarafından kabul olunarak2 diğer bir heyet de Mora'ya giderek Kostantin'e imparatorluk tacı giydirmişlerdir.

Bunun üzerine Mora'dan bir kadırga ile hareket eden Kostantin 12 Mart'da İstanbul'a gelmiş ve onun yerine Mora despotluğuna öz kardeşleri Tomas ile Dimitriyos gönderilmişler ve bunlar imparatora muhalefet etmiyecekleri yemın etmişler

Son Bizans imparatoru olan Kostantin Drâgâ bu isimdeki imparatorların onbirincisi olup islâv olan validesi, Osmanlı himayesinde bulunmuş olan Köslendil beyi Kostantin Draga-zes'in kızı idi [187].

Artık Rumeli'deki durumu sökülmez derecede kuvvetli olan Osmanlı devleti, uzun senelerden beri edindikleri tecrübe ve Anadolu'dan Rumeli'ye geçmek için Çanakkale boğazının icabında

---

[186] Kostantin, biraderi Mora despotu Teodoros'un Ölümü üzerine 1443'de Mora despotu olup kendi yerine de Teodoros*un oğlu Andronikos tâyin rdilmiştîr.

[187] îstanbuVun muhasarası ve zabtı (Schlumberger'den M. Nahid tercümesi 1330) s. 8.

düşman tarafından kapatılabileceği kaygusu ve bu halin Varna muharebesine takaddüm eden günlerde iyice belirmesi sebebiyle İstanbul'un alınmasının zarurî olduğu tahakkuk etmiştir.

Her ne kadar daha evvelki istanbul muhasaraları ile iki kıtanın bir idare altında bulunması düşünülmüş ise de bu belki daha ziyade bir înfi'al ve intikam zoruyla husule gelmiş muhasaralardı; fakat Osmanmh ordusunun Macar kiralı ile müttefiklerine mağlûbiyeti ve yapılan muahedenin bozularak Çanakkale - Gelibolu yolunun düşman gemileri tarafından tutulması ve bu suretle Ana-dolu'dan Rumeli'ye kuvvet geçirilememesi istanbul fethini zarurî kılmıştı.

Bundan dolayı 1451'de hükümdar olan ikinci Mehmed, buranın alınmasına kat'î karar verip hazırlandıktan sonra bu cildin vekayii kısmında görüleceği üzere 1453 senesi 29 Mayısta İstanbul'u almış, bir kısım adamlarının ve devlet erkânının bin türlü hıyanetlerine rağmen büyük bir azimle İstanbul'u müdafaa eden XI. Kostantin döğüşe döğüşe askerinin başında can vermiş ve bu suretle Bizans İmparatorluğu tarihe karışmıştır. Kostan-tin'in imparatorluğu beş senedir. [188]

OSMANLILARIN BALKAN YARIM ADASINDAKİ FÜTUHATI

Rumeli'ye Geçiş

Bir kısım Osmanlı kuvvetleri daha evvelden, yani 1321Me Mudanya'yı aldıktan sonra çapul maksadiyle Marmara'dan Doğu Trakya sahiline geçerek oralarda onsekiz ay kadar dolaşarak tekrar Anadolu tarafına dönmüşlerdi; bu ilk geçiş onlaTa dolaştıkları mıntaka hakkında bir fikir vermiş [189] ve bu Türk cevelânı imparator ikinci Andronikos'u epey telâşa düşürmüştü. Bundan sonraki geçişlerde ise Bizans'taki tac ve taht kavgalarından istifade edilmiştir. Nitekim, II. Andronikos torunu olan genç Andronikos'la arasındaki saltanat mücadelesinde bunlardan evvelkisi de Orhan Gazi'den yardım istemiş ve Orhan'ın 1327'de göndermiş olduğu kuvvet Çorlu ve SilivrVtiv

[188] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 143-153
[189] Tarih-i Osmanî Encümenin neşrettiği Osmanlı tarihi s. 621.

mağlup olarak İstanbul'a kaçmışlar ve imparator bunları Anadolu'ya, naklettirmiş ti [190].

1341'de III. (Genç) Andronikos'un vefatı üzerine henüz dokuz yaşında olan oğlu V. Yuannis Paleologos îm parator olmuş ve Grandömestik Kantakuzen de vefat eden İmparatorun vasiyyeti üzere küçük imparatora vasi tâyin edilmişti. Vesayet dolayısiyle Kantakuzen imparatorluk tacı giymiş ve işe başlamıştı; fakat az sonra saray entrikaları neticesinde aleyhine tertip edilen hareketlerden müteessir olan Kantagüzen Di-metofca'ya gidip orada imparatorluğunu îlân ederek Aydınoğlu Umur Bey'in yardnniyle üç seneden ziyade rakipleriyle mücadele edebilmişti; fakat 1344'de Umur Bey'in son yardımından sonra Aydınoğlu*nun tavsiyesiyle Kantakuzen Osmanoğlu Orhan Bey'e başvurmuştu. Halbuki Orhan Gazi'ye, Kantan'den evvel ve onun aleyhine olarak asıl imparator =s=Yuannis'in validesi Anna da müracaat etmişti; fakat Orhan Bey Kantakuzen tarafını tutmayı tercih ederek 1345'de ona altı bin kişi ile yardım etmiş ve bu sayede Kantakuzen Edirne ile Karadeniz sahillerini kendisine bağlayabilmişti; bundan başka Orhan, Kantakuzen'in kızı Teodora ile evlenmiş ve 1349'da kayınpederine yirmi bin kişilik bir yardımcı kuvvet daha göndermek suretiyle Selânikli almak isteyen Sırp kiralı îstefan Du-şan'ın buradaki faaliyetine son vererek Selânikli kurtarmıştı.

V. Yuannis ûe gasıp imparator arasındaki mücadele sürüp gittiğinden Kantakuzen'e yardımcı olan Osmanlı küvetleri de Rumeli'de faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Kantakuzen asıl imparator ve onun validesi Anna do Savu a ile uğraşırken bu vaziyetten istifade etmek isteyen Bulgar ve Sırplarla da uğraşmak tehlikesine mâruz kalmasiyle Orhan Bey'den istediği yardım mukabilinde üs olarak Osmanlılara Gelibolu yarımadasındaki Çimpe (Tzympe)'yi vermeği vadetti1-Filhakika Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa kumandasiyle Rumeli'ye geçirilen yirmi bin kişilik Türk kuvveti sayesinde Kantakuzen muhasara altında bulunan Edirne ile burada muhasara edilmiş olan oğlu Mateos'u kurtardı.

Kantakuzen'e bu yardımdan geri dönen Süleyman Paşa,

---

[190] Kantakuzen c. 7, birinci kitap^ birinci kısım, fasıl 31 s. 94 ve oradan naklen Hammer (Atâ bey tercümesi) c, 1, s. 172.

Osmanlılara terk edilmiş olan Çimpe veya Çimpi kalesine bir miktar kuvvet bırakmıştı [191]. Bundan bir müddet sonra da Gelibolu şehir ve limanı Süleyman Paşa tarafından alınmak suretiyle Rumeli'de yerleşmek için bir köprü başı elde edilmişti1, işgal =: edilen yerlerin halkına dokunulmayarak iyi muamele edildi; bununla beraber Anadolu tarafından buralara göçmen naklolundu; bu yerleşme daha sonraki senelerde Bizans'ın deniz cihetinden mümkün mertebe Avrupa ile muvasalasını kesmeğe ve Rumeli'yi istilâya doğru atılmış ilk adımdı. Süleyman Paşa Gelibolu'da kendisine bir saray yaptırarak burasını karargâh ittihaz etmişti. Süleyman Paşa ile beraber Trakya istilâsına çalışan kumandanlar arasında Lala Şahin Paşa ile Karesi beyliğinden Osmanlı hizmetine geçmiş olan Hacı îlbeyi, Evrenuz, Gazi Fazıl ve Yakup Ece gibi beyler de vardı [192].

Osmanlı Türklerinin Gelibolu'da yerleşmeleri Avrupa'nın dikkatini çektiyse de Balkan devletlerinin birbirleriyle uğraşmaları Türkleri o cihetten tehlikeli duruma sokacak mahiyette olmadığından süratle ilerleyip Balkan yarımadasına yayılmak tasavvuru esas program îcabı idi. Bunun için Sırp, Bulgar ve Macarların ve Bizans'la Venediklilerin müttefikan müdahale etmeleri ihtimali gözönüne alınarak derhal yerleşme siyasetinin tatbikine başlandı. Bunun neticesinde Süleyman Paşa kuvvetleri Bolayır, Tekirdağ'ına kadar olan Marmara sahillerini istilâ ettiler; buraları Türkleştirmek için Anadolu'daki Osmanlı arazisinden (Yani Karesi taraflarından) bir kısım yörükleri nakledip yerleştirdiler [193] ve buna mukabil elde edilen yerlerin askerî sınıftan olan Rumlarıntır isyan çıkarmaları ihtimaline binaen Anadolu'ya Karesi, i Balıkesir ve havalisine geçirdiler [194].

---

[191] Osmanlı tarihleri, Süleyman Paşa'nm Çimpi kalesinin karşısındaki Anadolu sahilinde bulunan Viranca /»sar'dan ibtida Rumeli sahiline adanı geçirip orada yakaladıkları bir Runıun delaletiyle Çimpi kalesini elde etmek için İbtida yetmiş, seksen kişilik kuvvet geçirdiklerini ve bu suretle bu kalenin alındığım ve bu ilk geçişin 757 H./1356 M. tarihinde olduğunu yazarlar (Âşık Paşa zade s.47, Neşri s 172, 173 ve Oruç Bey s. 17); burasının ne suretle Osmanlılara geçtiği metinde görüldüğünden bu nakillerin ancak kaleye asker konması suretiyle izahı mümkündür.

[192] Gelibolu yarımadası dahilindeki Eceâbad denilen ve merkezi Aydos olan havaliyi bu, Yakub Ece ile yine o tarafları Gazi Fazıl Bey zabtetmiş-lerdi. Bu zabtettikleri yerler onlara timar olarak verilmiş olup her ikisi de orada medufndurlar (Neşrî s. 184 ve Aşık Paşa zade s. 51).

[193] Aşık Paşa zade (İstanbul tabh) s. 48, 49, 50 ve Neşrî s. 180t 181, 182. Süleyman Paşa, babasına "bu tarafta feth olan hisarlarda komağa çok adam gerek, lütfedip yarar yoldaş gönderesiz dedi; Orhan Gazı Kare=i vilâyetinde göçer arap evlerle gelmişlerdi", anda olurlardı, onları Orhan Gazî sürüp Rumeli'ye geçirdi. Bir zaman Gelibolu nevahisinde sakin oldular. ."

[194] Odgüğlük ile Ekzamiliye hisarları alındıktan sonra tahkim edilerek Aydıncık"tan gemilerle muhafız geldi. '"Süleyman paşa buyurdu, bu hisarlarda olan sipahi kâfirlerin evlerin Karesi vilâyetine

daha kuzeye götüren Süleyman Paşa, Gelibolu yarım adasının en dar yeri olan Eksamiliye berzahını aştı ve bu suretle Doğu Trakya'ya ayak bastı. Malkara île Keşan'ı aldı ve bu arada Çorlu'yu da alıp istanbul ile Edirne yolunu kesti; bazı menbalara göre Süleyman paşa'nm bu faaliyeti esnasında kardeşi Murad Bey de yanında bulunuyordu; hatta Burgaz ile Çorlu 1357'de Murad Bey tarafından zabtedilmişti [195]. Bu fütuhat esnasında Osmanlıların güzel siyasetlerinden birisi de şehir ve köyler halkına iyi muamele etmeleri olmuştu [196].

Rumeli İstilasınında Bir Gerileme

Doğu Trakya'da faaliyette bulunmakta olan bir gerileme Süleyman Paşa'nın 761 H.,1360 M. senesinde bir avı takip ederken atından düşerek kırk üç yaşında [197] vefat etmesi üzerine [198] yerine, ana, baba bir kardeşi olan Murad bey kumandan tâyin edilmişti. Süleyman Paşa, vasıy-yeti üzere Bolayır'a oğlunun yanma defnedilmiştir [199].

Bu hadiseden beş sene sonra 763 H./1361 M. senesinde veya pek az sonra Orhan Gazi vefat etti [200]. Hükümdarlığı hakikate daha uygun

---

geçirdiler; tâ ki bunlardan bir mazarrat mütevehhim olmaya ve Anadolu'dan gönüllü olan yiğitler durmayıp geçerdi" (Neşri s. 176 ve Aşık Paşa zade s. 48.).

[195] Mural s. 656'daki bu kaydı onyedinci aşıra ait bir kaynaktan alınmıştır, Osmanlı tarihlerinde bundan bahsedilmiyor.

[196] Aşık Paşa zade s. 48.

[197] Oruç Bey tarihinin kaydına göre (s. 14) Süleyman paşa 716 H./1316 M. de doğmuştur.

[198] Osman Gazî zamanında oğlu Orhan Bey beylerbeyi yani ordu kumandanı olarak hizmet ettiği gibi Orhan zamanında da büyük oğlu Süleyman paşa aynı hizmeti görmüştür (Heşt Behişt, Üniversite Rıza Paşa kitapları, varak 168).

[199] Halkondil (1632 Paris tab'ı) s. 29. Düsturnârne'nin (Prof. Mü'-crimiı IIüiii r.cş i) kaydına göre Süleyman Paşa'nm, îshak, Naeırve İsmail isimlerinde üç oğlu olduğu ve Melik INasır'in denizde boğulduğu kaydediliyor. Süleyman Paşa kendi hayatında vefat eden bir oğlu'nu Bolayırya defnettirmiş ve ölümünde kendisinin de onun yanma defnini vasiyyet etmiştir. Düsturnâme, oğlunun vefatım duyan Orhan Gazî'nin Bolayır'a geldiğini yazar (s. 82).

[200] Düstur name (s. 84) ve Asık Paşa zade (s. 51) ve Neşri (s, 186) ve diğer onlardan nakil yapanlar, Orhan'ın vefatını oğlu Süleyman Paşanın vefatından iki ay sonra 760 senesinde olarak yazarlarsa da 761 Cemaziyelâhır ihtidaları tarihli vakfiyesinden (Türk Tarih Encümeni mecmuası., sene 16,s, 284) anlaşıldığına göre vefatı bundan sonradır. Manzum rumca vekâyinâmede Orhan'ın vefatı 1362 Mart olarak gösteriliyor (Muralt c. 2, s. 663). Risalet-üt-Takvim'de) Esad efendi kitapları numara 1978) Sultan. Murad'ın cülusu 761 H./1360 M. de gösterilmektedir ki gerek vakfiyeye ve gerek (ayı yanlış olmakla beraber) Rumca vekâyinâmeye uymaktadır. Nur-ı Osmaniye kütüphanesindeki takvimde (numara 2782) Orhan'ın vefatı 763 H./1362 M. gösterilmiştir. Ruhî 761 H./1360 M. de kırk bir yıl beylik ederek altmış dört yaşında vefat ettiğini yazar.

olarak otuz sekiz senedir. Süleyman Paşa gibi cevval bir kumandanın ve arkasından Orhan Gazi gibi azim ve kudretli irade sahibi bir hükümdarın vefatı Rumeli harekâtının gelişmeye başladığı bir zamana tesadüf etmişti; yerine hükümdar olan oğlu Murad Bey, hemen J5ursa'ya geldi ve idareyi ele aldı [201].

Bu durumdan istifade eden Bizanshlar, Burgaz'ı ve Çorlu ile Malkara^yı geri aldıkları gibi sahil şehirlerini de elde etmeğe çalışıyorlardı; fakat bu sırada Osmanlı kuvvetlerine kumanda etmekte olan Lala Şahin Paşa ile Hacı Ilbey'i ve Evrenuz Bey telâş göstermiyerek yeni hükümdarın Anadolu vaziyetini düzeltip avdetine kadar müdafaayı soğuk kanlılıkla idare etmeleri burada vukuı muhtemel bir paniğin önüne geçmişti. Türk kuvvetleri sahil ve kale şehirlerini büyük bir gayretle müdafaa edip tutunmağa çalışıyorlar ve Bolayır'a defnettikleri kumandanları Süleyman Paşa'mn mezarını çiğnetmek istemiyorlardı. Bundan dolayı yukarıda adı geçen üç kumandanın enerjileriyle vaziyet ümitsiz değildi. [202]

Anadolu'daki Durum

Orhan Gazi'nin yerine devlet işlerinde nüfuzları olan Ahilerin karariyle büyük oğlu Murad Bey geçti; yeni hükümdar evvelâ kendisine muhalefete kalkışmış olan kardeşlerini bertaraf etti [203].

Ankarada'daki Lolu Paşa Camiitün 763 H./1362 M, tarihli kitabesinde Orhan Gazi'nîn hayatta olduğu anlaşıldığına göre vefatı'nm ya bu sene veya az sonra olduğu anlaşılıyor.

[201] Mesalik-ül-Ebsar, ondordüncü asrın ilk yarısında Orhan Gazi'nin. elli şehri ve bu miktardan çok kalesi ve atlı olarak kırk bin ve yaya olarak da pek çok askeri olduğunu ve askerinin zengin olmayıp görünüşü kadar azametli bulunmadığını ve kornşulariyle sulh üzere yaşadığını ve kendisine yardım edenlere onun da yardım ettiğini, çok savaşları olduğunu ve bir takım hasımlarının burunlarım yere sürttüğünü, sebatkârbğını kaydetmektedir (Franz Taeschner tab\ s. 421 1929 Leipzig).

[202] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 158-159

[203] Orhan Gazî'nin Süleyman Paşa, Sultan, Murad, İbrahim, Halil ve Kasım isimlerinde altı oğlu olmuştu; vefat ettiği zaman Murad, ibrahim ve Halil, hayatta idiler. Bizans müverrihi Grigoras, Orhan Bey'in, Kantakuzen'in kızı Teodora'dan olan Halil'i çok sevdiğini, kendisinden sonra onu hükümdar yapmak istediğini ve hatta imparator Yuannis'in bu çocuğu kendisine damad yapmak üzere nişanladığım yazdığı gibi Muralt da (c. 2, s. 662) Şehzade Halil'in Foça Cenevizlileri elinden kurtarıldıktan sonra 1359 Ağustosunda Bitinya valiliğine tâyin olunduğunu beyan eder. ibrahim Bey'in val-desi de zannedildiğine göre imparator III. Andronikos'un kızı Asporçe Hatun olup bu prenses İbrahim'den başka Fatma adında bir kızın da valdesİdir. Françes, Genç Andronikos'un, İmparatoriçe Anna'dan iki kızı olup bunlardan birisini Bulgar kiralına ve ikincisini de Orhan Bey'e verdiğini kaydediyor ki kendi vakfiyesinde adı geçen ibrahim'in valdesi olmalıdır. Françes'in kaydına göre Andronikos'un oğlu Yuannis tarafından kızkardeşi Orhan'a verilmiştir; Her ne ise Orhan hem Paleologoşiardan Genç Andronikos'un kızını ve hem de Kantagüzen'in kızını almıştır. Süleyman Paşa ile Sultan Murad ise Yarhisar beyi'nin kızı Nilüfer Hatun'dan doğmuşlardır. Bizans müverrihleri şehzade Halil'in Süleyman Paşa'dan az sonra vefatını kaydederler (lorgd'mn Osmanlı tarihi) ise de İbrahim'den hiç bahsetmez. Kasım Bey babasının sağlığında

Sonra, babası zamanında biraderi Süleyman Paşa tarafından 1354'de zabte-dilmiş olan Ankara üzerine yürüdü; çünki Orhan'ın vefatı üzerine Ankara'da büyük nüfuzları olan Ahiler, Karamanoğlu'nun teşvikiyle Osmanlı kuvvetlerini Ankara'dan çıkararak burasını idareleri altına almışlardı [204]. Sultan Murad vakit geçirmeden Ankara üzerine yürüdü; karşı koyamıyacaklarını anlayan Ahiler, Sultan Murad'ı karşılayarak Ankara'yı teslim ettiler (763 H./ 1362 M.) [205]. Orada vaziyeti yoluna koyan Sultan Murad Bursa? ya döndü ve babasının sadık beylerinden ilk defa beylerbeğilik rütbesi verilen [206], Lala Şahin Paşa'yı alarak kuvvetleriyle Rumeli'ye geçti ve bu suretle sarsılmış olan maneviyatı kuvvetlendirdi.

Balkan harekâtı başlarken Balkanlardaki muhtelif milletler

Bundan sonraki bölümde ayrı ayrı gösterildiği üzere Osmanlıların Balkan istilâsına başladıkları sırada Doğu Trakya, Selanik havalisi ve bazı sahilleri müstesna olmak üzere Mora yarımadası ve Güney Epir (Ergiri, Yanya ve Preveze, Ispiro Potam, Kalabrit havalisi) şöyle böyle Bizanslılara tâbi bulunuyordu. Bundan başka Balkanların Doğu kuzey kısmı Bulgarların ve yukarı Sırbistan ile Serez, Drama mıntakaları da

---

vefat etmiştir. Ahniedî'nin:

Oldular yağı ana kardeşleri Kamunun bitti elinde işleri

kaydından, Murad'ın bir kaç kardeşi ile uğraşarak onları elde edip öldürdüğü anlaşılıyor kî bunların İbrahim ile Halil olması icap ediyor. Bizans müverrihlerinin, Süleyman Paşa'dan az sonra vefat ettiğini yazmaları Süleyman Paşa ile Orhan'ın ölümleri arasında az bir müddet olması ve Murad'ın cülû-sÎyle kardeşlerini bertaraf etmesi arasındaki zamanın kısa bulunmasiyle izah edilebilir. NeşrVnin (c. 1, s. 92) Murad Gazi Ankara'nın alınmasını müteakip "Sultanönüne gelip etrafı fethedip müfsidlerin itaatte kılıp yine Bursa'ya gelip" kaydından şehzadelerin muhalefetlerinin kendisinin Ankara'da bulunduğu sırada olduğu istidlal edilir. Fakat Ahmedî daha doğru olarak, Murad'ın kardeşlerinin isyanından sonra

Aldı Engüriyyeyi ol harb ile

Tuttu Sultan yönün hem darp ile kaydiyle evvelâ isyanın bastırılıp sonra Ankara'nın alındığını ve onu müteakip de Sultan. Öyüğü yani Eskişehir taraflarındaki bir ayaklanmanın bastırıldığım beyan ediyor ki Neşrî'nin bahsettiği hâdise seferden dönüşte olmuştur; şehzadelerin muhalefetiyle alâkalı değildir.

[204] Prof. Paul Wittek, Ankara'nın Orhan tarafından ilk zabtından sonra oranın nisbî bir muhtariyete sahip olduğunu fakat Sultan Murad'ın bu muhtariyeti tamamiyle kaldırmak için ikinci defa sefer yaptığını beyan ediyorsa da doğru olmasa gerektir. Rumeli vaziyeti tehlike arzederken sırf muhtariyetin kaldırılması için bir sefer yapılması hatıra gelemez. Neşrî'nîn (s. 190) aşağıdaki kaydı dikkate şayandır. Sultan Murad Rumeli'ye geçeceği sırada "bu etrafın mülûki Bursa'ya kasd ettiler. Sultan Murad Gazı anı işitip ulemayı cemedip istifta edip itti işbu leşkeri kâfir niyetine cem'edip müteveccih oldum kim Ge-Ji6oiu'dan geçip küffara gaza idem; bu taraftan müluk-i zaleme, müslîmin üzerine kasdettiîer; küffar niyetine cem olan leşkerle bunların muharebesi caiz olup gaza niyetinin tehir etmek reva olur mu? dedi. Ulema ittiler, küffara gaza nefir-i âm olsa farz-ı kifayedir ama müminlerden mezalimi defetmek farz-ı ayındır dediler. Pes Sultan Murad Gazi dahi gazayı tehir edip dönüp serhadd-ı Kuma kale-i selâsile geldiler ki şimdi ana Engürü denilir..'* Ruhîde Neşrî'yi teyİd ediyor.

[205] Nur-ı Osmaniye kütüphanesinde 2782 numarab takvimle Eredna oğlu Mehmed Bey'in EngürVye yani Ankara üzerine gelerek Ilgın tarafında mağlup olduğu gösteriliyor.

[206] Câm-ı cemâyin (s. 395; Nihal Atsız neşri); diğer tarihlerde de aynı mütalea vardır.

parçalanmış bir halde Sırpların elinde idi. Epir'in kuzeyinde büyüklü, küçüklü Sırp, Arnavud veya Arnavut Lâtin prenslikleri vardı; bu prenslikler Venedik cumhuriyeti ve Napoli kıralhğının nüfuzları altında bulunmakta idiler.

Doğu Trakva'nın güneyindeki Enez şehir ve limanı Taşoz adası Cenevizlilere, Ağrıboz adasiyle Mora sahil şehirleri ve Adriyatik denizVnin Arnavudluk sahillerinden bazı limanlar da Venediklilere tâbidi. Yine bu Adriyatik denizVnde Dalmaçya sahilindeki yarım adacıkta Raguza (Dubrovnik) cumhuriyeti bulunuyordu. Balkan yarımadasının batı kuzeyinde yarı müstakil Bosna kıralhğı vardı. Bosna kırallığı bu tarihlerde Macarların yüksek hâkimiyeti altında olup henüz serbestisini elde edememişti; fakat bunu elde etmesi uzak değildi.

Bulgaristan'ın kuzey hududunda ve Tuna'nın sol sahilinde Ulah (Eflâk) kıtasının Dobruca mıntakasında birer prenslik vardı; Dobruca da bir Bulgar prensi tarafından idare ediliyordu.

İşte Osmanlıların Rumeli'de fütuhata başladıkları sırada Balkanlardaki devletler ve prenslikler bunlardı. Bu Balkan milletleri bilhassa Osmanlılara yakın olan Rum, Bulgar ve Sırplar arasındaki münaferet ve mücadeleler Türk istilâsını kolaylaştıracak mahiyette idi. Sırp çan îstefan Duşan'ın ölümünden sonra Sırp Devleti parçalanıp prenslerin her biri başlı başına hareket ederlerken bulgarlarla rumlar da dahilî mücadeleler içinde idiler. Bundan başka Macaristan kiralı Büyük Layoş (Lui yahut Lud-vig) pek mutaassıb bir katolik olduğundan mensup olduğu mezhebi şiddet ve kati ile Ortodoks mezhebinde olan Balkanlılara kabul ettirmek isterken yüksek askeri kudretine ilâveten din ve vicdan hürriyetine hürmet eden ve girdikleri yerlerde bu hususlarda pek büyük müsamaha gösteren Türkler de yerli halkın mukabele ve mümaneatına maruz kalmadan şehir ve kaleleri süratle işgal ediyorlardı. [207]

Balkanlarda Osmanlı Fütuhatı

Yeni Osmanlı hükümdarı TVafcya'ya geçer geçmez hemen faaliyete başladı; programda şimdilik gaye Edirne'nin zabtı idi. imparator Kantakuzen'e müteaddid defalar yardıma geldikleri zaman

[207] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 160- 161

Osmanlı Türkleri buranın askerî ehemmiyetini anlamışlardı; bundan dolayı Edirne'nin, gerisini emniyet altında bulundur-

mak ve İstanbul tarafından gelecek bir Bizans taarruzuna mâni olmak için Tzurulon denilen ve evvelce alınıp elden çıkmış olan Çor/u'nun alınması zarurî idi ve hücum ile alındıktan sonra surları yıkıldı ve bunu müteakip Çorlu'nun kuzey batısındaki Başpiskoposluk merkezi olan ve Arkadiopolis denilen Lüleburgaz elde edilerek derhal surları yıktırıldı ve Anadolu'dan buralara göçmenler nakledilerek yerleştirildi; işgalin bu tarzı Büyük

Selçukluların Anadolu'&&)&. yerleşme siyasetlerinin aynı olup Osmanlıların hakikî maksatlarını gösteriyordu. [208]

Edirne'nin Fethi

Osmanlı kuvvetlerinin sol koluna kumanda eden Evrenuz ve Hacı Ilbeği kuvvetlerinden birincisi Malkara ve İpsala'yı ve Hacı tlbeğide güneye yani sahile inerek Dedeağacı (Megri-Makrı) kasaba ve limanını aldı1 ve daha sonra da Didimatihon denilen Dimetoka'yı işgal etti.

Evrenuz ve Hacı Ilbeyi yukarıda gösterilen yerleri elde ettikleri sırada bütün kumandanların davetiyle Lüleburgaz mevkiinde toplanan bir harb meclisinde verilen karar üzerine beylerbeyi Lala Şahin Paşa mühim bir kuvvetle Edirne üzerine sev-kedildi. Bulgarların rumlara yardım etmeleri ihtimaline binaen sağ cenahtan Karadeniz sahiline doğru ilerleyen bir kısım kuvvetler KırklarelVni işgal ve Serez ve Drama taraflarında bulunan Sırpların da müdahaleleri düşünülerek sol kola memur edilmiş olan Evrenuz kuvvetleri de Dimetokd'nm batısına doğru sev-kedilerek müdafaa tertibatı alındı; nihayet Babaeski ile Pınarhi-sar arasında Sazhdere mevkiine kadar gelmiş olan Rum ve Bulgar kuvvetleri ile yapılan kat'î bir meydan muharebesinde düşman bozuldu ve bunun neticesinde Edirne zabtedildi (764 H./1363 M.) [209].

---

[208] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 161162

[209] Osmanlı tarihlerinden Âşık Paşa zade (s.54), Oruç Bey (s. 21) Lütfi Paşa (s. 33) Edirne'nin fethini 761 H./1360 M. de ve Neşri (s,196),Âli (c.5, s.67) bunu 762 H./1361 M.de gösterirler.Bunlardan başka Tac-üt-tevarih(c.l^$.72) ve Müneccim başı (c. 3, s, 293) de 763 H./1362 M. de alındığını yazarlar. Feridun bey Münşeatında (c.lt s.93) Edirne'nin alınmasının 763 H./1362 M.de olduğu Sultan Mu-rad tarafından Irak hükümdarı Sultan Üveys'e gönderilen 763 Zilkade/1362 Eylül tarihlî nâmede görülüyor. Yine bu nâmede Dimetoka'nın Hacı Ilbeyi tarafından alınarak beylerinden dördünün esir edildiği, EvrenuzBe y'in Keşan*ı aldığı ve bizzat kendisinin de Edirne üzerine yürüyüp kale beyi Andriya'nın Meriç nehri vasıtasiyle kaçtığı ve zabtedilen Edirne'nin muhafazasına beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın bırakıldığı beyan

Edirne'deki Rum kumandanı Meriç nehrVnin kabarmasından istifade ederek maiyyetinin bir kısmiyle bir kayığa atlayıp Eneze~ kadar inerek oradan Sırp ülkesine kaçmağa muvaffak oldu.

Sultan Murad, Edirne vaziyetini yoluna koyduktan sonra beylerbeyi Lala Şahin Paşa'yı burada bırakarak kendisi Di-metoka'ysL gitti ve bir müddet için orasını kendisine karargâh yaptı; orada bir cami ile kendisine bir saray yaptırdı.

Sultan Murad faaliyetini durdurmadı, Lala Şahin'i kuzeyde Filibe ve Zagra taraflarına sevk ettiği gibi Evrenuz Beyi de Batı Trakya'ya Gümülcine'nin zabtına memur eyledi. Lala Şahin Paşa pirinç ziraatiyle meşhur olan Filibe (Plovdiv — Philipopolis)'yi muhasara etti. Mukavemetten âciz kalan kale muhafızı teslim olarak ailesiyle birlikte Sırbistan'a gitti1. Evrenuz Bey de 764 H./1363 M.de Gütnülcine ile o havalide bazı yerleri Edirne'den sonra Filibe'nin alınması Bizans, Bulgar ve Ma-kedonya'daki Sırpların irtibatlarını kestiği gibi bu memleketleri de tehdid ediyordu; bundan dolayı Filibe ile Edirne'nin geri alınması Balkan devletlerince zarurî idi; buna hazırlanmak için aradan iki senelik bir zaman geçti.

Doğu Trakya'da yayılmakta olan Türklerin istilâlarını önlemek için 1361 Temmuzunda İmparator Beşinci Yuanuis ile Venedik Doçu arasında bir ittifak yapıldı ise de Türkler, elde ettikleri yerlere mütemadiyen Anadolu'dan göçmen naklederek sahilleri de sıkı sıkıya ellerinde tuttuklarından ve bundan başka Türk idaresinin âdilâne olması sebebi ile dahilen de bir isyan hareketi görülmemesinden dolayı bu ittifaktan bir netice hâsıl olmamış ve nihayet imparator 1364'de Osmanlı hükümetiyle anlaşmak suretiyle mevcut vaziyeti

edilmektedir. Halbuki Orhan Gazi'nin 763 H./1362 M. de vefatı ve Murad'ın kardeşlerini tenkili ve 1363'de Ankara'nın istirdadı Nur-ı osmaniye nüshası 2782 numaralı takvimde gösterildiğine göre-Edirne'nin en yakın olarak zaptı 1364 veya 1365 olduğundan metinde öyle gösterilmiştir. Aleksandr Burmov tarafından yazılarak HasaiP Eren tarafından Türkçeye çevrilen "Türkler Edirne*yi ne vakit aldılar» makalesi Edirne'nin fethi hakkında Türk, Bizans, Bulgar, Sırp ve Venedik kaynaklarının bu husustaki kayıtlarını tahlil ile neticede Türklerin Edirne'yi kuşattıkları sırada Bizans'la güney-doğu Sırplılarının ittifak ederek 1371 Eylülünde vukua gelen Sırp Sındığı muharebesinden sonra .Edirne'nin düştüğü kanaatine varmaktadır (Belleten, c 8, sayı 49, sene 1949). Bizans kaynakları Edirne'nin alınmasını 1369 senesinde gösterirler. Halkondil Sırpsındığı muharebesini Bulgarlarla yaptırır, ve Süleyman Paşa'nın sağ olduğu ve bu muharebenin kazanılmasını müteakip Edirne'nin zabtedildiğini yazar (1632 Paris tab'ı s, 17). Aleksandr Burmov, iki muharebeyi yani 1363 ye 1371 harplerini bir göstermiştir. Muralt, Edirne'nin zaptını eserinin bir yerinde 1360 olarak gösteriyor ki Orhan Gazi zamanıdır. Orhan Gazi'nin vefatı 1362 Nisan sonlarına doğru olup yerine geçen Murad'm biraderlerinin gailesini def ve Ankara'yı istirdadı ve sonra Trakya'ya geçip harekâta başlayarak Edirne'yi zabt etmesi 1361'den bir kaç sene sonra olup ikinci kaydı daha doğrudur.

kabule mecbur olmuştur.

Bu mühim anlaşma mucibince imparator Osmanlıların aldıkları yerleri gerek kendisinin ve gerek Sırpların geri almağa teşebbüs etmiyeceklerini taahhüd eylediği gibi Osmanlıların Anadolu'da yapacakları harekâtta onlara yardım etmeği de kabul eylemekte idi [210]. Osmanlıların Rumeli harekâtmdaki muvaffakiyetleri neticesi olarak imparatorla yapılan müsaleha Trakya'nın istikbalini tâyin ediyordu. Trakya ovasının elden çıkmış olması İmparatorluğun gelirine mühim bir tesir yapmış ve Bizans hazinesi Selanik ve İstanbul gümrük resimleriyle Belediye varidatına inhisar etmişti.

Osmanlılar ise kat'î surette Balkanlarda yerleşme siyasetini takip eylediklerinden Sultan Murad 1363'de Cenevizlilere altmış bin altın navlun vermek suretiyle mühim miktarda Türk göçmenini Anadolu'dan Trakya'ya naklettirmişti [211]. Fütuhatın genişlemesi sebebiyle askerî sınıfların şer'î işlerine bakmak ve hükümdarla seferlerde bulunmak ve aynı zamanda ilmiye sınıfının en yüksek derecesi olmak üzere kazaskerlik memuriyeti ihdas edildi ve ilk defa da kazaskerliğe Bursa kadısı Cendereli (Çan-darlı) Kara Halil Efendi tâyin olundu [212].

Bu ilk askerî harekâtı ve sulhu müteakip Osmanlı Devleti ihtiyaca göre idarî ve askerî teşkilâtını tanzim ve tadil etti; fütuhatın süratle gelişmesi askerî ihtiyacı arttırmıştı. Bunun için Orhan Gazi zamanındaki yaya ve müsellem teşkilâtını vücuda getiren Çandarlı Kara Halil'in tavsiyesiyle muharebede esir edilen hıristiyan gençlerinden istifade edilmek üzere yeni bir asker ocağı kuruldu [213].

---

[210] Muralt, Asya'daki emirlerin isyanları dolayısiyle Sultan Murad'm 1363'de İmparatorla bir muahede yaparak Trakya* ds. zabt ettiği yerlere doku-nulmamasını ve Asya'da kendisine yardım yapılmasını temin ettikten sonra Anadolu'ya geçtiğini yazıyorsa da Sultan Murad'ın bu sırada Anadolu'ya geçtiğine dair bir kayıt yoktur. Bu olsa olsa Murad'ın cülusunu müteakip Ankara Ahileri ve kardeşleri üzerine yaptığı 1362 seferi olmalıdır.

[211] Muralt c. 2, s. 671. Muralt, bunu Sultan Murad'ın ilk geçişinde gösterirse de bunun ilk fütuhatı müteakip olması îcab eder.

[212] Âşık Paşa zade s. 52, Neşrî s. 190 ve Oruç Bey s. 20 ve 92 de Kara Halil'in kazaskerliği Sultan Murad'ın cülusunu müteakip gösteriliyor. Tac-üt-tevarih (c. i, s. 69) ise 763 H./1362 M. tarihini kaydediyor. Müneccimbaşı, Murad'ın Ankara seferinde Kara Halil'in kazasker olduğunu beyan ediyor (c. 3, s. 291).

[213] Savaşlarda elde edilen esirlerin beşte birinin devlet nisabına alınması ve yahut her esire bedel olarak takdir edilen yüz yirmi beş akçe-i Osmanînîn beşte biri olan yirmi beş akçe tahsili kumandanlara bildirildi. Bu suretle alınan esirler yetiştirilerek hizmete sevkedildiği gibi beşte bir olarak alınan bedel de hazineye irad kaydedildi. Yani ya beş esiri olan bir asker, bunlardan beşte birini verecek veyahut —eğer esire ihtiyaç yoksa— her esir başına hazineye yirmi beş akçe teslim edecekti. Yeni kanun mucibince Acemi ocağında yetiştirilen esirler yeniçeri ocağına kaydedileceklerdi.

Ve bu suretle asırlarca devam etmiş olan Yeniçeri ocağı ile bu ocağa alınacak çocukları terbiye edip yetiştiren Acemi ocağının temeli atıldı. Muasır ecnebi devletlerde görülmeyen bu tip yeni ve disiplinli yaya ordusu bundan sonraki başarılarda mühim hizmetler gördü.[214]

Fütuhatın Devamı Çirmen Veya Sırp Sındığı Muharebesi

" OsmanMâr~zafetettikleri yerlerde teşkilât yapıp arazi işlerini tanzim ederlerken Edirne ile Filibe'nin, geri alınması için Sırp ve Bulgarlar da faaliyette bulunuyorlar ve papa vasıtasiyle Avrupa'yı harekete getirmek istiyorlardı.

1364 senesinde Filibe'yi Türklere teslim ederek ailesiyle beraber Sırbistan'a gitmiş olan Rum kumandam, Sırp kiralı Beşinci üroş'a müracaat ve Türk kuvvetlerinin azlığından bahis ile kiralı Osmanlılar aleyhine şevketti ve eğer bu işe göz yumulacak olursa vaziyetin çok vahim olacağını bildirdi. Papa V. Ürben'in teşvikiyle Macar kiralı Layoş başta olarak Bulgarlar, sırplar Eflâk prensi ve Bosnalılar birleşip hazırlandılar; zaten bu sırada Papa'nın Sırp kiralına göndermiş olduğu mektupta bu ittifakın yapılmasında âmil olmuştu. Layoş (Lüdvig) muvaffak olursa ötedenberi arzu ettiği üzere Bulgarları nüfuzu altına alacak ve burada Katolik mezhebini yayarak Papa'nın yüksek teveccühünü kazanacaktı [215].

Yukarı Makedonya'da Sırplarla birleşmiş olan müttefikler... süratle Edirne üzerine yürüdüler. Sultan Murad Hüdaven-digâr o sırada Bursa'da bulunuyordu; Edirne de beylerbeyi yani ordu kumandam bulunan Lala Şahin Paşa, bu tehlikeli hali bir taraftan pâdişâha bildirmekle beraber diğer taraftan kendisi bir keşif kuvvetini düşmana karşı göndererek müttefiklerin vazıyetini öğrenmek istemişti. Müttefikler Meriç nehrini geçtikten sonra Hacı tlbeyi yetişebilmişti.

Hacı tlbeyi Meriç nehrini geçen ve kendilerine mukabele edilmediği için ihtiyatsız hareket eden düşmanın gaflertinden ve

---

[214] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 163-166

[215] Macaristan'ı büyük bir devlet haline getirmiş olan Layoş (1342-1382) Balkanlara inmek isteyerek 1365'de Bulgarların Vidin prensliğini zabt ile Balkan yarım adasının mühim kısmım içine alacak olan büyük bir devlet kurmak hülyasına düşmüş ise de bunun yarım adaya zorla katolikliği sokmak istemesi halkın yani Ortodoksların dinî işlerine müdahale etmeyen türklere meyletmesini mucip olmuştur

sarhoşluklarından istifade ile gece yansı üç koldan yaptığı ani bir baskınla bunları şaşırtarak müthiş bir paniğe uğrattı [216]. Bu suretle perişan bir halde dağılan düşmanın bir kısmı Meriç nehrinde-boğuldu ve Macar kiralı Layoş güç hal ile kurtuldu ve kurtuluşunu boynunda asılı olan Meryem'in tasvirine hamleyleyerek memleketine avdetinde onun adına bir kilise yaptırmıştır (765 H./ 1364 M.). Bazı Osmanlı tarihlerine göre Hacı tlbeyi'nin bir avuç askerle kazanmış olduğu bu büyük muvaffakiyeti beylerbeyi Lala Şahin Paşa çekemiyerek kendisini zehirletmek suretiyle ölümüne sebep olmuştur [217].

Edirne'nin batısında Meriç nehri önünde, vukua gelen ve Osmanlı tarihlerinde Sırp sındığı demlen bu muharebede [218] elde edilen muvaffakiyet Rumeli'de türklerin süratle ilerlemelerine vesile oldu. Bosna'da olduğu gibi Balkan Devletleri üzerinde de yüksek hâkimiyet tesis etmek isteyen macarların Osmanlı Türkle-riyle ilk temasları bu Meriç muharebes başlar [219].

Osmanlı hükümdarı müttefiklerin Edirne üzerine geldiklerini haber alınca hemen kuvvetlerini toplayıp icabında Rumeli'den

---

[216] Muralt (c. 2, s. 678) Edirne'yi geri almak üzere gelen bu kuvvetin elli bin Sut? askerinden mürekkep olduğunu beyan ederek Macarlar ve diğer müttefiklerden bahsetmez. NeşrVde (s.200) yalnız Sırplardan bahsediyor. Âşık Paşa zade tarihide (s. 55) yalnız sırplarm Edirne'ye gelmek istediklerinden bahis ile Sırpsın-dığı muharebesini yazmaz. Oruç beyde de (s. 22) Sırp kuvvetleri deniliyor. Lütfi paşa tarihinde (s. 34) kırk elli bin sırp kuvveti gösteriliyor. Tac-üt-tevarih (c. I, s. 77). Sırp, Bosna, Eflâk ve Macarların ittifakından bahsediyor; Müneccimbaşi*'da da (c. 3, s. 294) de aynı mütalea var. Hammer (Ata bey tercümesi c. 1, s. 212) Macar, Sırp, Bosna ve Eflâk kuvvetlerim zikrediyor; Gibbons (Ragıb Hulusi tercümesi s. 103) PapaJmn teşvikiyle Sırplarla beraber Macar, Eflâk, ve Bosna kuvvetlerinden müteşekkil yirmi bin kişilik bir kuvvetten bahseder.

[217] Âşıkpaşa zade (s. 55) ve Neşri (s. 198) Hacıilbeyi'nin Sırp sındığı muharebesinden evvel öldüğünü yazıyorlar. Neşrî ile Lütfi paşa, Oruç bey, Sırpsın-dığı muharebesinin herhalde kumandan olduğu için Lala Şahin tarafından kazanıldığını beyan ederler. Tac-üt-tevarih (c. 1, s. 79), Heşt Behişt, Müneccim-başı, Hammer ve diğer baz» tarihler metinde gösterildiği gibi HacıilbeyVnin Lala Şahin tarafından zehirlettirildiğhı beyan ediyorlar.

[218] Muharebe mevkii .Edirne'nin batısındaki Çirmen tarafları olduğunu Lütfi Paşa ile Müneccimbaşı yazıyorlar "Sırp leşkeri Edirne'ye yakın gelmiş iken Çirmen yanında ki şimdi ol yere Sırp Singonu derler ol yerde konmuştu'* (Lütfi Paşa s. 34).

[219] Rumen tarihçisi Iorga ile İngilizce küçük bir Sırp tarihi yazmış olan Harotd W. V. Temperley, Sırpsındığı muharebesini bizim tarihlerin yazdıkları gibi 1363 de değil 1371 de göstermişlerdir. Bu muharebe, Kermianon veya Sivilen yani Çirmen kasabası yanında olmuştur. Gibbons ise 1363 ve 1371 olarak iki muharebeden bahsetmekte (s. 124, 125) ve bunların müverrihler tarafından birbirine karıştırıldığını beyan etmektedir. Bizim Osmanlı tarihlerinin bilhassa ondördüncü asra âid yazdıkları vakaların tarihleri kat*i olmayıp çok zaman şüpheli olduğundan ve yabancı kaynaklar da sarih olmadığından ben de Gibbons gibi fakat bir sene farkla bu muharebenin birincisinin 1364 ve ikincisinin. 1371 de olduğunu zannediyorum. Ecnebi müdekkikleri 1371'deki Meriç muharebesinde Macar kiralından bahsetmezler; filhakika bu seferde Macar kiralı yoktur; fakat daha evvelki 1364 seferinde vardır. Bu 1364 muharebesi Fejer'in neşrettiği bir vesika ile de teyid olunmuştur. Bakınız: Cod. dipl. Hung. IX, s. 712; bu da birinci muharebenin Papa'mn teşvikiyle ve ikincisini ise Makedonya"daki Sırp kıratlığının önayak olmasiyle yapıldığını gösterir.

dönerken korsan gemileriyle kendilerini tehdid edecek olan ve Katalanların elinde bulunan Biga'yı bizzat kendisi karadan ve Aydıncık (Edincik) ve Gelibolu'dan getirttiği donanma denizden muhasara etmiş ve bu sırada Meriç muzaf feriyetini haber almıştı; fakat Sultan Murad Biga muhasarasını kaldırmayarak burasını aldıktan sonra Bursa'ya dönmüştür (766 H./1365 M.)1.

Bizim Osmanlı tarihlerine göre Sultan Murads Sırp sındığı muz af feriye t inin şükranesi olarak Bilecik'te bir cami ve Yenişehir-de bir imaret ve Gazi Erenlerden Postin puş Baha'ya bir tekke ve Bursa hisarında bir cami ve Çekirgemde bir imaret, medrese ile eski kaplıca ve han yaptırmıştır; bu tesislere 767 EL/1366 M. senesinde başlanmıştır [220].

Osmanlılar, bu Sırp sındığı galibiyetiyle gururlanıp gevşemediler; esas programları Balkanlarda (Rumeli'de) yerleşmek olduğundan bu haçlı seferi kendilerini îkaz ettiği için arkadan gelecek tehlikelere karşı daha hazırlıklı bulunmağı icap ettiren tedbirleri almakta gecikmediler. Muharebe îcabı olarak Sultan Murad merkezini Bursa'dan Edirne'ye naklettirdi (1365) ve Edirne şehri saray, cami, medrese ve sair ilmî ve içtimaî müesseselerle süslenmeğe başladı1.

Bu cildin Osm anlı-Bizans münasebetleri kısmında görüldüğü üzere 1366 da Bizans imparatoru Yuannes'in dayısı Savua kontu Amadee kadırgalarla gelerek Osmanlılardan Gelibolu'yu alıp orayı imparatora verdiyse de burası bir sene sonra tekrar Türklere geçti; Gelibolu'nun muvakkat bir zaman için elden çıkması Rumeli'deki durumu değiştirmedi.

1367'de Kara Ali Bey oğlu Timurtaş Paşa, Bulgarlardan güneyde Kızılağacı ve kuzeyde Yanbolu (Diampolis) ve Lala Şahin paşa da

[220] Aşık Paşa zade s. 56 ve Neşrî (s. 200) Osmanlı tarihleri gerek Sırpsın-dığı miuharebesini ve gerek Biga'nın zabtını 766 H./1365 M. olarak gösteriyorlar. Sultan Murad, Biga'yi alınca orada Melik Nasır'ı esir etmiş (Al-i osman tarihi-Ayasoj"ya kütüphanesi numara 2705); bu, Melik Nasır kimdir? Orhan'ın büyük oğlu Süleyman Paşa'nm daha evvel isimlerini saydığımız oğullarından Melik Nasır adında bir oğlu vardır. Bu, düstur nâme* ye göre bir deniz kazasında boğulmuştur. Acaba boğulmayıp kurtarılarak Biga'da katalanlar'ın yanında mı kaldı? Bundan dolayı mı Murad Sırpsmdığı muharebesine gitmeyerek gerisinde bir saltanat müddeisi olarak ortaya çıkması muhtemel bir tehlikeye karşı Biga'yı ve o suretle Melik iYâsır'ı mı elde etmeyi istedi? şimdilik bilinemez. Padişahın bir haçlı seferine karşı acele RumelVye geçmeyerek Biga'yı karadan ve denizden muhasaraya kalkması dikkate şayandır. Bir de Cami-üd-düveVin "'HJ.j^L? ^ U~L~» jl5^»L3 jJL* jL-^ o! ^ «UU jj» kaydiyle hangi tarihte olduğu malûm olmayarak Ankara'yı ele geçirip orada emirlik eden Tatar beylerinden Devletşah oğlu Bahtiyar Melik Nasır isminde birisi vardır. Sultan Murad Ankara üzerine gittiği zaman acaba bu Ankara'da, mı beylik ediyordu? Murad'dan kaçarak Biga'da mı yakalanmıştı? Şimdiki halde tarihi olmadığı için bu da meçhuldür. Fakat Birinci ihtimal daha kuvvetli gibidir.

îhtiman ile Sofya'nın güneyindeki Sama-kov'u aldılar ve bir sene sonra yani 1368'de bizzat Sultan Murad Balkan dağlarının güneyinde Burgaz yakınındaki Bulgarlara ait Aydos'dan başlayarak Karinabad, Sözepoli (Işepol) ve daha sonra Bizanslıların idaresindeki Hayrabolu'yu ve 1369'da ise Pınarhisar ve Vize (Vizya)'yi aldı ve evvelce zabtedilip sonradan elden çıkmış olan Kırkkilise (Kırklareli)'yi de tekrar aldıktan sonra Doğu Trakya fütuhatım tamamladı. İmparator Vize'yi geri almak istediyse de muvaffak olamadı.

Tuna nehrinden Rodob Balkanlarına kadar orta ve güney Bulgaristan'a ve Osmanlı işgalinden evvel de kısmen Trakya'ya sahip olan Bulgar kiralı Yuvan Şişman Türklerle başa çıkamı-yacağım anlayarak sulh yaptı ve bu suretle Osmanlı himayesini ve vergiyi kabul etti ve kızkardeşi prenses Marya'yı da Sultan Murad'a verdi; Şişman, kendisine muhalif olup Macarlan Virfin'e sokmuş olan biraderiStratisimir'ekarşıMurad'la Ulahlar-dan yardım alarak Vidin üzerine gittiyse de muvaffak olamadı. Merkezi olan Tırnova'ya avdetinde Lala Şahin paşa'nın Bulgaristan'a taarruz edeceğini anlayarak 1371'de Makedonya Sırp kıraUyle birleşerek Samakov mevkiinde Lala Şahin'le harbe tutuştu ise de kat'i olarak mağlup oldular. Bunun üzerine Çatalca ve havalisindeki bazı kaleleri zabt etmiş olan Sultan Murad; bu Makedonya Sırpları üzerine kuvvet şevketti. [221]

İkinci Meriç (Çirmen) Muharebesi

Balkanların kuzeyinde faaliyette bulunan Osman havaliyi işgale başlamışlardı. 1372'de ikinci Çırmen veya Meriç muharebesiyle Batı Trakya ve Makedonya'daki Sırp Devleti kuvvetlerini dağıtmış olan Osmanlıların bu muvaffakiyetleri [222] kendilerine, Makedonya ticaret yollarını açmıştır. Çirmen muharebesinde Güney Makedonya'daki Sırp kıran ile kardeşleri maktul düşmüşler ve bu suretle serî bir Türk işgali neticesinde Batı Trakya Üe Makedonya'nın bu parçasını kaybet-^ mislerdi. Bu muharebe neticesinde Gazi E vrenuz kuvvetleri

---

[221] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 167-171
[222] Osmanlıların Sırpsındığı ismini verdikleri muharebe belki bu ikinci Çirmen harbidir; çünkü bu harb Makedonya Sırp kiralı Vukaşin ve kardeşleriyle yapılmıgtır; fakat tarihlerde iki muharebe bir gösterildiği için ıkı savaş birbirine karıştırılmıştır.

tara— fından ikinci defa elde edÜen Gümülcme'den başka Borla (Gümül-cine'nin batısında) Iskeçe ve Marolye (Müneccimbaşıya göre Pra-vişte kasabası deniliyorsa da Gümülcine'nin sahil köylerinden olan Maroniye olacakdır) ve kazaskerlikten vezir olan Kara Halil — ki vezir olduktan sonra Hayreddin Paşa denilmiştir— tarafından da Kavala, Drama, Zihne üe Makedonya Sırp kıral-bğının mühim şehirlerinden olan Serez ve daha sonra Karaferye alındı (1372) ve mühim olan Serez ile o hay aliye Anadolu'dan taraflarından aşiret kuvvetleri getirilerek yerleştirildi1. Evrenuz bey, uc îtibar edilen Serez^i kendisine merkez yaptı [223] Os-manlı-Bizans münasebetleri kısmında görüldüğü üzere imparatorun oğlu Selanik valisi Manuel'in Serez'i ele geçirmek için tertip ettirdiği ayaklanma hareketi haber alınarak vezir Halil Hayreddin Paşa'nm süratle hareketi neticesinde bastırılmıştı (776 H./1374 M).

Bu muvaffakiyetlerden sonra Osmanlı kuvvetleri Vardar nehri vadilerine girerken karşılarında mukavemet edecek kuvvet kalmamıştı; böylece bir buçuk iki sene içinde Vardamın doğusundaki yerler Osmanlı hâkimiyeti altına geçmiş ve akıncı kuvvetleri Balkan yarımadasının batısına akın yapmağa başlamışlardı.

Bulgar kiralı Şişman'm Samakov^da Makedonya Sırp kıra-liyle birlikte mağlup olmasından sonra Köstendirin elden çıkması tabiî bir hal almıştı. 1372'de demir madenleriyle meşhur Kösten.' dil şehri ile etrafı işgal olunarak burada Bulgar prenslerinden olarak hükümet eden Çariçe Evdokia'nın oğlu Kostantin Osmanlı hâkimiyetini kabul ile vergi ve asker vermeği taahhüd etti [224].

Osmanlılar'm Makedonya'yı işgal ederek Köstendir e gelmeleri Yukarı Sırbistan despotu Lazar Grebliyanoviç'i Sultan Murad'la anlaşmaya mecbur etti; Lazar da Osmanlılara vergi ile beraber asker vermeği de kabul etmekte idi. Bu suretle kıral ve prens ve despotların Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanıyarak vergi ve aynı zamanda muharebelerde yardımcı kuvvet vermeleri geniş ölçüde fütuhat yapan Türk Devleti için büyük-faydalar ve başarılar temin etti. Ertesi sene Vize sancak beyi Şirmerd Bey'den gelen haberde imparatorun

[223] Neşri s. 214, 215.

[224] Sultan Murad, Kostantin'in merkezi olan Köstendili (Velbuzd) ziyaret etmiş ve onun üç kızından birisini kendisine ve diğer ikisini de oğullan Bayezid ile Yakub'a almıştır (lorga).

kuvvet şevkiyle Vize etrafını yağmalattığı haberi alınması üzerine Sultan Mu-rad hemen Gelibolu'ya geçip kuvvetlerini Malkara'da topladıktan sonra askerin bir kısmını İpsala civarındaki Firecik kalesinin zabtına gönderip kendisi de Çatalca taraflarına yürüyerek înceğiz ve Çatalburgaz kalelerini ve daha sonra da yine burada Polonya kalesini aldı veLalaŞahinde Firecik kalesini almış olduğundan

bu 1373 seferi de bu suretle muvaffakiyetle bitti; Bizans imparatoru sulhe mecbur oldu. [225]

Rumeli'de Savaşın Tatili Ve Bu Sırada Yapılan İşler

Sultan Murad'ın cülusundan sonra ve savaş devam ettiği sırada bazı malî ve askerî ihtiyaçlanlara mebni teşkilât yapılmıştı; devletin bir hazinesi olması ve onun için vergiler ihdası zarurî olduğundan o tarihte kazasker bulunan Çandarlı Kara Halil ile ulemadan Molla RüstemUn tavsiyeleriyle harpte alınacak her bir esire yüz yirmi beş akçe kıymet takdir olunarak bunun beşte biri olan yirmi beş akçe veyahut beş esirde bir esir alınması kanun oldu ve buna pericik kanunu denildi ve kumandanların yanlarına bunları tahsil için kadılar tâyin edildiği gibi Gelibolu iskelesine de pencikçi ismiyle bir memur oturtuldu. Daha yukarı kısımlarda görüldüğü üzere ihtiyaç halinde aynen alınan bu esirlerden mürekkep acemi ve yeniçeri ocakları kuruldu. Esire ihtiyaç olmadığı zaman esir başına alman yirmi beş akçe hazineye irad kaydediliyordu. 1373'den sonra olan sükûn devresinde bazı icraat yapıldı. Rumeli harekâtının başlarında Aydın, Saruhan ve Karesi beyliklerinin Rumeli'ye çapul için yaptıkları akınlar gibi Osmanlıların da aynı suretle hareket edecekleri zannedilmişti; Trakya'nın işgali bu zannı boşa çıkararak bunların yerleşmek üzere geldiklerini gösterdiği gibi ikinci Çirmen muharebesinden sonraki Makedonya istilâsı bu yerleşme siyasetinin kat'i olduğunu göstermişti. Osmanlıların birinci Çirmen muharebesindeki muvaffakiyetleri onların Trakya'ya yerleşmelerini katileştirdiği gibi, ikinci Çirmen galebesi de Makedonya'nın kazanılmasını temin etmiştir. Rumeli'de harekâtın durdurulması Sultan Murad'ın Anadolu'da bazı muvaffakiyetlerle Osmanlı hududunun genişlemesini mümkin kıldı. Bunun için Avrops~

[225] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 171-173

tarafından Osmanlılar aleyhine bir hareket olmayacağını zü^nlayan Sultan Murad 1376'da Anadolu'ya, geçti ve Rumeli harekâtının bir müddet için durdurulmasını müteakip buralarda elde edilen topraklarda timar ve zeamet teşkilâtı yapıldı ve her tarafa Türk göçmenleri yerleştirildi; şehir ve kasabalarda dinî, ilmî ve içtimaî kurullar vücuda getiriliyordu ve bu suretle şehir ve kasabalar bu müesseselerle süslenerek buralara Türk ve islâm damgası vuruldu.

Osmanlı ordusu kumanda heyeti muharebenin tatili münasibetiyle sonradan yapacağı harekât için yeni bir program hazırlamak istedi, birbirlerine müthiş rakib ve hattâ düşman olan Cenevizlilerle Venedikliler arasındaki Bozcaada meselesinden dolayı vukua gelen muharebe ve kuzey ıslavlarının Macarlara karşı olan nefretleri, Bulgaristan'ın karışık vaziyeti Osmanlılara karşı yeni bir ittifak veya tecavüz tehlikesi olmadığını göstermekte idi. Bundan dolayı 1376 (778 H.)'dan itibaren Rumeli'de savaşa son verilerek bazı askerî teşkilât ve ıslahat yapıldı, bu arada Kara Timur t aş Paşa'mn tavsiyesiyle, timarb teşkilâtı tadil ve ihtiyaca göre ıslah edildi; yine Kara Timurtaş Paşa'nın tavsiyesiyle Kapıkulu askerinden olarak maaşlı süvari ocağı vücuda getirildiği gibi seferlerde levazımın muhafazası ve süvarilerin hayvanlarına bakmak üzere Voynuk sınıfı teşkil olundu [226].

Yine bu sulh devresinde Murad'm büyük oğlu Yıldırım Bayezid ile Germiyan hükümdarı Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun'un nişanlan yapıldı ve az sonra da düğünleri oldu (780 H./1378 M.). Süleyman Şah kızının çeyizi olarak Kütahya, Tavşanlı, Emed (Eğrigöz), Simav şehir ve kasabalarını Osmanlılara terk etti [227] ve kendisi Germiyan Kula'sı denilen Kula'ya çekildi.

Sultan Murad oğlunun düğünü münasebetiyle davetli olan Hamidoğlu Hüseyin bey tarafından hediyelerle gönderilmiş olan elçiye Hüseyin Bey'e aid bazı yerlerin kendisine satılmasını söylemiş ve Hamidoğlu'na da o yolda haber yollamıştı. Bar yezid'in düğününden sonra Kütahya'ya, gelen Sultan Murad'-ın, kendi üzerine

---

[226] Tac-üt-tevarih c. 1, s 94 ve Hammer (Ata bey tercümesi), c. 1, s, 224.

[227] Düğünün. Osmanlı tarihlerine göre (Aşık Paşa zade, Neşri, Hoca Sadettin, Müneccimbaşı) yapıldığı tarih 783 H./1381 M. dedir; fakat vekayiîn tetkikine ve Rumeli harekâtının bir sene evvel bağladığına göre bunun hiç olmazsa bir sene evvel olması îcap ediyor; îdris-i Bidlisî bunu 780 H./1378 M. gösterir ki herhalde doğru olan budur.

geldiğini zanneden Hüseyin bey, Akşehir, Yalvaç, Beyşehri, Şeydi şehri, Karaağaç ve rivayete göre İsparta'yı seksen bin altın mukabilinde sattı, bu suretle Osmanlılar Ka-ramanoğulları beyliğinin batısındaki şehirleri almış oluyorlardı; şu halde Karaman beyliği hem Kuzey ve hem batıdan Osmanlılarla hemhudud oluyordu [228].

Savaşın Başlamasîyle Yeni Fütuhat

Avrupa'da (Rumeli'de) muvakkat bir zaman için tatil edilen askerî harekât 1380'de tekrar başladı. Osmanlıların Balkanlardaki durumlarını sağlamlaştırmaları için Sofya, Niş ve Manastırdın alinması lüzumlu idi. Sofya'nın zabtı, Osmanlı hâkimiyetinin Bulgaristan'da tutunmalarını emniyet altına almak demek olup Niş ise Yukarı Sırbistan'ın kapısı demekti, Osmanlıların Vardar nehrVnin. önünde akıncı mahiyetinde kalmayıp Arnavutluğa doğru ilerlemeleri lazımsa Manastırım hareket üssü olarak elde bulundurulması zarurî idi.

Bunun için Sultan Murad, Anadolu'dan Rumeli'ye geçmeden evvel Makedonya'da harekâta geçilmesini emretti; bu suretle 1380'de Vardar'ın sol sahilindeki Iştip alındığı gibi daha sonra büyük bir ordu ile Vardar nehrini geçen Timurtaş paşa 784 H./1382 M. de Manastır'ıve arkasından Pirlepe'yi aldı ve ertesi sene de Arnavudluk ile Bosna taraflarına akınlar yapılarak o tarafların vaziyeti öğrenildi. Manastır, Arnavutluğa ve Kuzey Epir mıntakalarına yapılacak harekât için üs oldu.

Takribi olarak 1383 ve harp harekâtına göre daha doğru olarak 1385'de Balaban kuvvetleri tarafından [229] muhasara edilmekte olan Sofya uzun mukavemetten sonra nihayet teslim oldu ve Yukarı Sırbistan tarafına yapılan harekâtta Timurtaş Paşa'-nın oğlu Yahşi Bey tarafından da 788 H./1386 M. de Niş alındı. Ticaret yolu üzerinde ve Sırbistan'ın kapısı mesabesinde olan Niş daha evvel Türk akıncılarının

---

[228] Gibbons (Ragıp Hulusi tercümesi) s. 136'da Hamidoğlu'nun, bir kısım Şehirlerini Osmanlı hükümdarına satmış olduğu tarih 1377 (779 H.) olarak gösteriliyor .ise de bu tarihin hangi kaynaktan alındığı bildirilmiyor. Osmanlı tarihleri ise bunun Yıldırım Bayezid'in düğününü müteakip olduğunu yazarlar.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 173-175

[229] Sofya'ma 1385*de zabtı tarihi hakkında Gibbons, eserinde not olarak bazı malûmat vermiş olup bu malûmat Osmanlı tarihleriyle, Feridun. Bey Mün-Şeatındaki tarihlere de uymaktadır (Osmanlı împaratorluğu'nun kuruluşu, s. 139 not).

işgaline uğradıysa da sonradan terk edilmişti [230].

Nişsin alınması üzerine tehlikeli duruma düşen Sırp despotu Laz ar evvelce bir muahede ile Osmanlı ordusuna vermeği kabul ettiği askerin miktarını arttırdığı gibi vergisini de ziyadeleştirdi. [231]

Çandarlı Hayreddın Paşanın Arnavutluk Harekâtı

Kazaskerlikten sonra 1371 M./773 H. den beri vezirlikte ve sonra kumandanlıkta bulunduğunu gördüğümüz Çandarlı (Cendereli) Halil Hay-reddin Paşa [232] beraberinde akıncı kumandanı Evrenuz Bey olduğu halde [233] Makedonya'dan batıya doğru harekâta başladı; bir kaç sene evvel Timurtaş Paşa tarafından haraca bağlanarak sonra elden çıkmış olan Manastırdı zaptettiği gibi arkasından OhrVyi de elde etti (1385).

Kuzey Arnavudluk prensi Balsa ile Drac ve Orta Arnavutluk dukası Şarl Topia arasında vukua gelen muharebede Drac dukası Hayreddin Paşa'dan yardım istemişti. Bunun üzerine Hayreddin Paşa Drac prensine yardım ederek Savra (Devol)'-da onun galebesini temin ettiği gibi bu muharebede Prens Balsa da maktul düşmüştü [234]. Osmanlı kuvvetleri 1386'da Kroya ve îşkodra'yı aldılar ise de Venedik nüfuzu altında bulunan buraları Venediklileri gücendirmek istemiyerek bırakıp çekildiler.

Osmanblar bu faaliyet esnasında Arnavudluk ile Epir'i hâ-kimiyetleri altına almağa teşebbüs etmediler; fakat Türkler bura-lardaki yerli prenslerin birbirleriyle mücadelelerinde ücretle bunların

[230] Türkçe Osmanlı tarihleriyle Hammer (c. 1) Niş1 in zabtını Sofya'dan evvel göstermektedirler; Gibbons ise askerî harekâta ve coğrafî vaziyete göre bunun mümkin olmadığını ve Sofya'dan sonra İVi$'in alınabileceğini söylemektedir. Iorga da Niş1 in, Sofya'dan sonra alındığını yazar. Niş'in Sofya'nın alınmasından evvel akıncıların işgaline uğrayarak sonradan terk edilmiş olması mümkündür. Tac-ü-ttevarih1 in kaydından Sofya'nın 1385Me alınmış olduğu anlaşılıyor; fakat Jireçek'in Bulgarlar tarihi isimli eserinde Sofya'nın 1382'de teslim olduğu beyan edilmiştir.

[231] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 175-176

[232] Birinci Murad'm 787 Cemaziyelâhır ortalarında (1385 Ağustos) tertip edilmiş olan Çekirge'deki hayratına dair vakfiyede:
kaydından Hayr e d dîn Paşa'nın bu tarihte vezir bulunarak Sultan Murad'-m vakfiyesine mütevelli ve nazır olduğu görülüyor (Maliye arşivinden Başvekâlet arşivine devredilen vakfiyelerden beş numaralı vakfiye). Bu vakfiyenin fotografisi Tayyib Gökbilgin tarafından İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih dergisinin X. sayısında yayınlanmıştır. Halil Hayreddîn Paşa'nın vezirliği hakkında bakınız "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa" makalesi (Belleten Cild XIII, Sayı 91).

[233] Âşık Paşa zade s. 61 ve Neşri s. 214, 215.

[234] Gibbons (Ragıb Hulusi tercemesi), s. 138.

askerî hizmetine girerek oraları iyice öğrendiler.

Sultan Murad'ın bu geniş mikyastaki muvaffakiyeti Avrupa'da hayret ve korku uyandırmıştı. Türkler bu ilk hareketlerinde Lâtinlerle bir hâdise meydana çıkarmamağa dikkat etmişler ve bu suretle onların Balkan devletleriyle beraber kendi aleyhlerinde hareket etmeleri ihtimalini —belki Balkanların ortodoks mezhebinde olmalarının tesiriyle önlemişlerdi; hattâ Sultan Murad çok evvel Venediklilerin Macaristan kiralı Layoş'a açtıkları harpte beş bin okçu ile Venediklilere yardımda bile bulunmuştu (1373) [235] Bundan dolayı ecnebi tarihlerinin de söyledikleri gibi Osmanlıların istilâ plânları pek hesaplı ve pek muvaffakiyetli olarak tatbik edilmekte idi.[236]

GÜNEY DOĞU AVRUPA KITASINA GÖÇMEN NAKLİ

Osmanlı tarihlerinde Rumeli denilen Balkan yarımadasına yerleştirilmek üzere aileleriyle beraber Türk göçmenlerinin nakli Osmanlı beyliğinin bu kıtayı benimsediğini açıkça gösteren siyasî bir olaydır. Gerek Osmanlılar ve gerek diğer Anadolu beylikleri Batı ve Kuzey Anadolu'da fütuhat yaparak ilerledikleri sırada kendi aşiret kuvvetleriyle beraber gaza etmek üzere gelen Gazi Alp erenlerin faaliyetleriyle Bizans şehir ve kasabalarını işgal ederek yerleştikleri gibi bir kısmı da timar sistemi gereğince askerî hizmette bulunmuşlardı.

îşte Batı Anadolu'daki bu işgal sırasında maddî ve manevî gayret ve hizmetleri görülen Gazi Eren denilen bu mücahidlerin ileri gelenlerine Anadolu beyleri tarafından zaviyeler yapılarak vakıflar tesis edilmiş olduğunu eski tapu tahrir defterlerinde gördüğümüz gibi aynı suretle diğer zümrenin topraklı sipahi olarak bu defterlerde isimlerini ve oğul ve torunlarına intikal etmiş olan timarlarını görmekteyiz.

Osmanlıların Rumeli'ye geçişlerinden İtibaren bu kıtadaki yerleşmeleri de iki şekilde olmuştur. Bunlardan birisi ilk fütuhat esnasında Anadolu'daki yakın yerlerden —meselâ Balıkesir, Manisa

---

[235] Bu mücadele hakkında dokuzuncu bölümdeki Osmanlı - Arnavutluk münasebatı kısmına bakın.
[236] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 176-177

ve havalisi gibi— Rumeli'de yeni zabtedüen yerlere hükümet tarafından eski kayıtlarda sürgün denilen göçmenler nakledilmiş ve buralardaki yerli Rum halkından askerî sınıfa mensup olanlarla nakilleri icap edenlerden bazıları da Anadolu'ya gönderilmişlerdir [237].

Osmanlı beyliği bu tarzdaki şuurlu ve isabetli hareketleriyle geliştirdiği fütuhatı için geride bırakacağı yerlere Türk göemenleri iskân etmek suretiyle gerisini emniyet altına alarak Rumeli'de yerleşmeğe karar vermiş olduğunu meydana koymuş ve Bizans împaratorluğu'nun bu işgalleri eskileri gibi muvakkat addetmek hususundaki zan ve tahmininin boş olduğunu göstermiş oluyordu.

Fütuhata iştirak eden diğer kısım ise aşiret kuvvetleriyle tabiî olarak canlan bahasına ganimet malı elde etmek için gaza niyetine gelen yiğitlerden1 teşekkül ediyordu. Bunlardan bir kısmı zabtedilen kalelere muhafız olarak konuldular; bundan başka işgal edilen yerlere Karesi ilinden mütemadiyen evler naklolunuyordu [238].

Osmanh beyliği taazzuva başladığı zaman yani yaya ve müsellem ve yeniçeri teşkilâtı yapıldığı sırada Rumeli'de vücuda getirilen timar teşküâtı üzerine bu kuvvetlerin tımarlı sipahi ve diğer kısmı yürük teşkilâtına ayrılarak bir kısmı da Evrenoz Gazi kumandası altında akıncı olmak suretiyle askerî sınıflar vücuda geldi ve Manisa ve havalisinden naklolunan yürük aşiretleri Se-rez'e naklolunmak suretiyle hudut kuvvetlerini teşkil ettiler [239].

Daha sonraki tarihlerde fütuhatın Trakya'dan başka Makedonya ve Bulgaristan taraflarına doğru ilerlemesi üzerine buralarda îslâm ve Türk nüfusunu arttırmak üzere zaman zaman Anadolu'nun muhtelif yerlerinden Rumeli'ye sürgünler gönderildi1, aynı zamanda işgal

[237] Âşık Paşa zade tarihi s. 48 "Süleyman Paşa eydür : bu hisarlardan sipahi olan kâfirleri çıkarın evleriyle; Karesi iline iletin, bunlardan bize fesat değmeye. Ve hem öyle ettiler". Neşrî tarihi s. 176'da aynı mütalea; ayrıca bak. Tac-üt-tevarih c. 1, s. 55.

[238] Süleyman Paşa *'bu taraftan fetholunan hisarlar için, içine komağa ve hem yarar gaziler gönderin; Orhan Gazi dahi kabul ^etti vilâyetine göçer Arap (Arabli aşiretinden) evleri gelmişti, onları sürüp Rumeli'ne geçirdi; bir nice zaman Gelibolu nevahisinde sakin oldular" (Âşıkpaşa zade tarihi b. 49) ve Neşrî "çünkü Süleyman Paşa Rumeli'ne geçti, ol atası Orhan Gazi'ye haber gönderdi kim devletlû sultanımın himmetiyle Rumeli'ni fethetmeğe sebep olundu; küffann gayette zebunluğu vardır dedi ve bu taraftan fetholan hisarlara komağa çok adam gerek lütfedip yarar yoldaş gönderesiz dedi.. Karesi vilâyetinde göçer Arap olurdu, göçer evlerle gelmişlerdi, anda olurlardı; anları Orhan Gazi sürüp Rumeli'ne geçirdi. Bir zaman Gelibolu nevahisinde sakin oldular... Bu taraftan Karesi vilâyetinin halkı dahi gelir oldular; bu gelenler yurd tutup gazaya meşgul oldular.." (s. 180 ilâ 183).

[239] Timurtaş Paşa Rumeli beylerbeyi olunca "Saruhan ilinde göçer il vardı; anları sürdü Siroz vilâyetine geçirdi". Bk. Âşık Paşa zade s. 61 ve Neşrî tarihi (Türk Tarih Kurumu neşriyatından) c. 1, s, 240 ve Oruç Bey tarihi s. 24, 96.

edilen bazı yerlerdekîTEallc ta Anadolu'ya naklolundu [240]- Bu suretle bir buçuk asır içinde Rumeli şehir ve kasabaları buralardaki ilmî, içtimaî müesseseleriyle tam bir Türk ve Müslüman ülkesi oldu. Bu Türkleşme işinde Rumeli'deki devşirme teşkilâtının da mühim âmil olduğuna da şüphe yoktur.

Osmanlı Devletinin bu sistemli göçmen nakli teşkilâtı on beşinci asrın ikinci yarısı ile onaltmcı asnn ilk yansında da devam etmiştir; meselâ Sırbistan ve Macaristan'ın işgalleri sırasında Türk şehirlerinden —Rumeli'deki Türkleşmiş yerler de dahil— bu yeni elde edilen yerlere göçmenler nakledildikleri gibi oralarda nüfusı kesif yerlerdeki tehlikeli hıristiyan halkından bir kısmı da Selânik'e, İstanbul civarındaki yerlere ve Yedikule civarına tehcir edilmişlerdir [241]. Anadolu'da Trabzon İmparatorluğundan alınan yerlere memleketin diğer yerlerinden naklettiği halkı iskân etmiştir [242]. 835 tarihli tahrir defterinde de Saruhan, Canik, Inceğiz ve Tarakhborlu'dan da sürgünler görülüyor. [243]

Osmanlı İstilâsındaki Muvaffakiyetlerin Manevî Sebebleri

Osmanlı beyliği daha kurulurken askerî, adlî teşkilâtla işe başlamış ve bilhassa askerî işlere fazla ehemmiyet verilerek muvaffakiyetin sebepleri hazırlanmıştı; fakat bu zahirî kudret tamamen ayrı dinde olan yabancı bir bölgede yani Balkanlarda göz kamaştıran hızlı ve şuurlu bir yayılma ve yerleşme için kâfi değildi; bunun birtakım manevî ve ruhî sebepleri vardı.

Osmanlı beyliği daha Anadolu'daki yayılması sırasında hiçbir siyasî fırsatı kaçırmadığı gibi işgal ettiği yerlerdeki halkla kaynaşarak

---

[240] Bulgar âlimlerinden D or o siy ef, Bulgar Ulûm Akademisi mecmuasının 24 üncü cildinde (cüz 13, sene 1922) "Küçük Asya'da Bulgar kolonileri" na-miyle yayınladığı makalesinde iznik civarında görülen Bulgar köyü halkının buraya onaltmcı asır sonlariyle XVII. yüzyıl başların naklolundukları neticesine varıyor (Türkiyat mecmuası c. I» sene 1920, s. 135).
Halbuki bunların onbeşincİ asırda buralara naklonuldukları Osmanlı devleti tahrir defterlerinde görülmektedir: Meselâ Mihalıç kazısında "Karye-i Bulgarlar, Rumeli'den sürgünlerdir. Hassa-i pâdişahi Akhisar (Geyve Akhisar)'da has olan yoz korusunda olurlar ve haraç dahi verirler (111 numaralı tahrir defteri s. 179)

[241] Tabakat-ül-Memalik (Emirî-Millet Kütüphanesi nüshası) s. 111 ve Peçevî tarihi c. 1, s. 99 ve Mühimine defteri 26 s. 47.

[242] Menazır-ül-avalim (Trabzon'la Âşık Mehmed Bey b. Hafız Ömer), Aya-sofya kütüphanesi, numara 3466.

[243] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 179- 181

onların dinî ve içtimaî işlerine karışmıyarak vicdan hüriyetine hürmet etmiş ve ağır vergiler altında ezilmiş olan yeni tebaasından muayyen bir vergi (cizye) almakla iktifa ederek mevcut kanunlara aykırı olarak hiçbir keyfî muameleye müsaade ey-lememiştir; bundan dolayı Osmanlı Türklerinin süratle ilerlemelerinin ve işgal edilen yerler halkının Türk idaresini kendi idarelerine tercih etmelerinin sebebini anlamak kolaydır; ve bu hususta ilk Osmanlı vekayı namelerinde (Âşıkpaşa zade ve Neşrî) malûmat vardır. Aşağıdaki misali bir mehazimizden naklen aşağıya alıyorum (Prof. H. İnalcık, Fatih devri üzerine tetkikler, vesikalar, s. 143): Orhan ve etrafın d akilerin hıristiyanlara karşı nekadar mü-samehakâr davrandıklarını 1355'de Osmanlılara esir düşmüş olan Selanik baş piskoposu Gregory Palamas'ın mektubu açık olarak göstermektedir. O, hıristiyanları tam bir serbesti içinde gördü. Orhan'ın oğlu İsmail (Süleyman Paşa) ona hıristiyan dini hakkında serbestçe bazı sualler sordu, sonra bizzat sultan Orhan Palamas ile ulema arasında münazara yaptırdı.

Osmanlılar Anadolu'da nasıl hıristiyan varlıklarını ve idare tarzlarını bozmayarak onları kendi nüfuzları altına aldılarsa bu müsaadeyi Rumeli'de de daha geniş suretde ve onların eski var-lıklarını muhafaza etmek üzere tatbik etmişlerdir ki bunu Osmanlı tahrir defterlerinde bir çok misalleriyle görmekteyiz. Zaten baştan başa hıristiyanlarla meskûn olan Balkan yarım adasında bu tarzdaki hareketin Osmanlı istilâsını kolaylaştırarak az zamanda o kıtayı, istilânın sebebi bu adilâne hareket ve idarî siyasetteki inceliktir. Buna sebep, bir taraftan Bizans împaratorlu-ğu'nun bozulmuş olan idare tarzı, vergilerin keyfî olması, Rum beylerinin ve hattâ imparatorların kendi küplerini doldurmak istiyerek halkı soymaları, asayişsizlik ve bir de bunlara inzimam eden iktisadî buhran gibi âmillerdi. Buna mukabil Türklerin disiplinli hareketleri ve işgal edilen yerlerin halkına karşı adaletli, şefckatlî ve tamamen taassubtan âri bir siyaset tekip etmeleri

vergilerin tebeanın Ödeme kabiliyetlerine göre tertip edilmiş ol-ması ve bilhassa mutaassıp ortodoks olan Balkan halkını katolik mezhebine girmek için ölümle tehdit edenlere karşı Türklerin bu* ralardaki unsurların dinî ve vicdanî hislerine hürmet göstererek bu ince ve hassas noktayı umde olarak kullanmaları, Balkanlıların katolik

tazyikine karşı Osmanlı idaresini bir kurtarıcı olarak karşılamalarına başlıca sebep olmuştur.

Yukarıki sebeplerden başka Balkan istilâsının sür'atle gelişmesinde ve istikrarında, asırlarca evvel Balkanlara gelerek yerleşen ve daha sonra hıristiyanlığı kabul etmiş olan Peçenek, Kuman, Gagavuz ve Fardar'larm da ayni ırktan bulunmaları sebebiyle bunların istilâyı kolaylaştırmakta müessir olmaları da ihtimal dahilindedir [244]. îşte bundan dolayıdır ki müslüman ayağı basan ve yerleşme siyaseti takip edilen Balkanlarda Türk idaresine karşı hemen hiçbir halk ayaklanması olmamış ve hattâ Osmanlıları Balkanlardan çıkarmak istiyen Haçlı seferlerinde bile böyle bir hareket görülmemiştir.

Türklerin Balkanlardaki bu âdilâne ve kendi hesaplarına pek şuurlu ve halkı memnun bırakmış olan hareketleri meydanda dururken, sür'atle ilerlemiş olan Balkan istilâsını bir türlü hazmedemiyen bazı garezkâr tarihçilerin taassup tesiriyle kaleme alınmış yazılarını bir tarafa bırakarak Türk istilâsı esnasında insaflı tarihçiler tarafından yazılmış olan eserleri tetkik edecek olursak, kendi tarafımızdan hiçbir delile hacet kalmadan o eserlerin kayıtlariyle vaziyetin, Osmanlı Türklerinin lehine olduğunu bütün çıplaklığıyle görürüz.

Osmanlı istilâsının en bariz vasfı, gelişigüzel sergüzeşt ve çapul şeklinde değil, bir program altında şuurlu bir yerleşme halinde tecelli

---

[244] Peçenek Türkleri, Tuna'nm Balkan yakasındaki yani Kuzey Bulgaristan'la, Sofya, Niş ve havalisine yerleşmiş olup onbirinci asırda buralarda bulundukları görülmektedir; Bulgarlar'la iyi münasebette bulunan Peçenekler sonraları Kuman Türkleri tarafından mağlûp edilmişler ve onların arasına katılarak kaybolmuşlardır.
Kumanlar, Balkan'a yerleşmiş olan Türklerin en kudretlilerinden olup Boğdan ve Ulahya yoluyla Tuno'yı geçmişler ve Peçenekleri mağlûp ettikten sonra evvelâ kuzey Bulgaristan'a ve daha sonra güneye doğru inerek yerleşmişlerdir; bunlar hıristiyanhğı kabul eylemişlerse de lisanlarını muhafaza etmişler ve dağıldıkları mıntakalara da coğrafî isimlerini vermişlerdir; meselâ Makedonya'daki Komanova, Sofya'da. Komaniçe ve Nevrekop'da Komanca ve Kesriye'&t Komaniçeve gibi mevki ve köy isimleri bunlardandır.
Bulgarların tarihi isimli meşhur eseri yazmış olan Jireçek, Gagavuz denilen Türkleri Kumarlardan saydığı gibi Istoyan Cansızof da bu Gagavuz'ları Anadolu Selçukluları zamanında bu kıt'adan Sinop yoluyla Dobrice'ye geçmiş olan müslüman Türklerin sonradan hıristiyan olmuş evlâdları olduğunu sanmaktadır. Sorguç ismi de verilen Gagavuzlar Dobrice ve havalisinden başka Edirne merkez kazasiyle Havza ve Zihne kazalarında da bulunmuşlardı; evlerinde Türkçe konuşan ve fakat kilisedeki ibâdetlerini Rumca yapan Gagavuzlar, Osmanlı'lardan evvel Balkan'a yerleşerek mevcudiyetlerini zamanımıza kadar muhafaza eden ve dillerini kaybetmiyen yegâne Türk unsuru olarak kalmışlardır.
Vardar Türkleri, imparator Teofil (829—842) tarafından Selanik ile Vodine arasına ve Vardar nehri civarına iskân edilmişler ve sonra hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Meşhur Vardar nehri yüzyıllarca ve bâlâ bu ismi taşımaktadır (Bu not, Jireçek'in Almanca Bulgarlar tarihfnden tercüme edilerek Cansızof tarafından Tarih-i Osmanî Encümenine gönderilmiş ve Encümenin mecmuasında neşredilmiştir; sene 3, s. 1076). Jireçek'in 1876'da Prag'da basılmış olan bu Geschichte der Bulgaren isimli eseri Kurumumuz tarafından Türkçeye çevril-tilmektedir.

etmiş olmasındadır; bu da işgal edilen yerlerdeki halkın hoşnutluğuna ve yeni idareden memnun olmalarına isti-nad ettirilmiştir. îşgal programının umdelerinden biri de yeni elde edilen stratejik yerlere ve büyük, mühim şehir ve kasabalara Anadolu'dan göçmenler getirtilerek yerleştirmek olmuş ve elde edilen topraklar da mîrî (devlete aid) mülk ve vakıf suretiyle muhtelif kısımlara ayrılıp şehir ve kasabalarda derhal ilmî ve içtimaî müesseseler vücuda getirilmiştir. Bu isabetli siyaset gerek Anadolu ve gerek Rumeli'nin istilâsında o kadar meharetle tatbik edilmiştir ki halk yeni idareyi yadırgamadıktan başka gösterilen muamele ve müsamahadan memnun ve müteşekkir kalmışlardır; mutaassıp bir katolik olan Macar kiralı Layoş (Lüdvig) kuzeyden Papa'mn teşvikiyle Balkanlara inerek Bulgaristan ve Balkanları ve Bogomil mezhebinde olan Bosna'yı katolik mezhebine sokmak için ortalığı kana boyamak suretiyle vicdanlara tahakküm etmek isterken, güneyden kuzeye doğru çıkmakta olan Sultan Murad da vicdan hürriyetine, şefekat ve adalete dayanarak Rumeli'ye yerleşiyordu. Bu husus hakkında Gibbons, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu isimli eserinde şunları yazıyor :

"... Osmanlıların tesamuhı (müsamahaları) ister siyaset, ister halis insaniyet, isterse lâkaydi neticesi ile meydana

gelmiş olsun, şu vakıaya itiraz edilemez H^OsmanMar man içinde milliyetlerini tesis ederken dinî hürriyet umdesini temel taşı olmak üzere vazetmiş ilk millettir; arası kesilmiyen yahudi tâ'zibâtı ve engizisyona resmen muavenet mesuliyeti lekesini taşıyan asırlar esnasında hıristiyan ve müslümanlar, Osmanlıların idaresi altında ahenk ve vifak içerisinde yaşıyorlardı..." [245].

Görülüyor ki yeni doğan Osmanlı devletinin süratle genişlemesinde, denizi aşarak Balkanları işgalinde yalnız fütuhatın ve devletler arasındaki ihtilâflardan istifadenin ve siyasetteki meharetin değil, aym zamanda yukarıda gösterdiğimiz manevî sebeplerin de tesirleri vardır. Ancak bu sayededir ki Türkler Rumeli'de işgal ettikleri geniş ülkeleri bir avuç kuvvetle elde tutmuşlardır ve yine bu sayede Timur'un sademesiyle Osmanlı devleti Anadolu'da parçalandığı halde Rumeli'de dimdik durmuştur.

XV. yüzyılın ilk yarısı içinde (II. M ur ad zamanında) Rumeli'yi

---

[245] Türkçeye çevrilmiş nüsha, s. 63.

gezerek Türklerle diğer Balkan hıristiy ani arının içtimaî vaziyetleri hakkında bir mukayese yapmış olan ve Türklerin her hususta Balkanlılardan üstün olduklarını gösteren Bertran-don de la Broquiere şunları söylüyor:

"... Büyük bir refah içinde bulunan Türk köylüleri, hıristiyan köylülerin çoğunun aksine olarak hiçbir zaman yabn ayak gezmezler, dizlerine kadar çıkan sarı çizme giyerler; Türkler erken kalkar ve işlerine erken giderler; sükûnet ve büyük bir gayretle iş görürler; Rumlar, Sırplar ve Bulgarların aksine olarak Türkler, evlerinin kendilerine mahsus olan kısmında ehlî hayvan bulundurmazlar; hiçbir Türk temizce yıkanmadan evinden çıkmaz; bir hayvanın yediği yemeği bir Türk yemez; bir tavuk kesmek istediği takdirde bile onu bir müddet temiz yiyecekle besler; merhamet sahibi olan Türk, harpte mecburiyet altında insan öldürür; tabiateiî sükûtî olmasına ve çalışmakla sertleşmiş bulunmasına rağmen şiir kabiliyeti yüksek, ilme meyil ve istidadı çoktur...".

Bunları söyliyen seyyah, ahlâk bakımından da Türklerin Balkanlılardan üstün olduklarını şöyle anlatıyor;

"... Türkiye'de giriştiğim her iş ve bulunduğum her münasebette Türklerde Rumlara nazaran çok daha fazla arkadaşlık duygusunun mevcut olduğunu gördüm ve Türklere Rumlardan ziyade îtimad ettim" dedikten sonra:

"Gerek şehirde, gerek köyde Türkler kuvvetli, cengâver, kanaatkar işçi, namuslu tüccar, sadık arkadaş ve himaye edici efendilerdir; kısaca, doğru ve samimî kimseler...".

îşte Balkanları istilâya başliyan küçük Osmanlı Devletinin manevî ve içtimaî cephesi de böyle idi; bu karakter ve manevî cephe, devletin şuurlu siyaseti ve azim ve irade kudretiyle bir ahenk teşkil edince bunun neticesinin ne olabileceğini yine Osmanlı tarihi gösteriyor. Bunun için Gibbons'un Osmanlılardan bahsederken "yeni bir millet teşekkül ediyor" demesi çok yerinde kullanılmış bir tevcih olup hâdiseler de bu sözün mâ'kesidir. [246]

[246] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 181-186

OSMANLILARIN BALKAN DEVLETLERİ VE PRENSLİKLERİ İLE MÜNASEBETLERİ

Osmanlı devletinin İslâm devletlerinden Memlûktular, Akkoyunlular ve Trabzon tmparatorluğuyla olan münasebetleri tarihimizin ikinci cildinde gösterilmiş olduğundan o cilde müracaat edilsin. [247]

Osmanlı - Bulgar Münasîbetlerî

Türklerle aynı kökten olup İslâv kültürünü kabul etmiş olan Bulgarlar [248] beşinci asırda Ural havzasından Tuna kenarına gelerek bir devlet kurmuşlar ve Asparuh adındaki kral zamanında Mizya'ya kadar hudutlarını genişletmişler ve îslavlaşarak hıris-tiyankğı kabul etmişlerdi. Bir zamanlar Bizanslıların nüfuzu altına girmiş olan Bulgarlar 1186'da Romanya'da büyümüş olan Bulgar Boyarlarından Petro (Kolo Piyer) ve As en isimlerinde iki kardeşin Romen-lerin de gayretiyle Bulgar - Ulah Devletini kurmuşlardı Yeni krallığın merkezi Tırnova idi. Bu iki kardeşten U96'da evvelâ Piyer ve sonra Asen rumlarm entrikalariyle katledildiler; nihayet bu devlet Jan Asen'in 1241 de ölümü üzerine dahilî mücadeleler yüzünden zayıf düşmüş, evvelce Trakya ve Makedonya'yı işgal etmiş olan Bulgar-Ulah Devleti, mücadeleler yüzünden bu iki mıntakayı iznik Rum İmparatorluğu'na terke mecbur olmuştu.

Bulgar Çan Svetsîav, Bizans'ın zaafından istifade ile 1301'de

---

[247] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 187

[248] Bulgaristanda oturan Bulgarların menşei meselesi son zamanlarda bilhassa Macar âlimlerinin tedkikleri ile iyice aydınlatılmış bulunuyor. Bu tetkiklere göre Bulgarlar Mete (Mo-tun) devrinde (M. Ö. 210-174) Hun devletine tâbi Ting-ling'ler ile alâkalı olup bu sonuncular da Onogurlardandır. Bunların V. yüzyılda Ogur-Macarlar ile birlikte Kafkas dağlan, civarına geldikleri ve Avrupa Hunlarının şark zümresine dahil bulundukları zannolunuyor. 460'tan sonra Azak denizi ile Karadeniz mıntıkasında bulunan bu zümreye Ogur, Onogur, Şaragur, Uturgur ve Kutirgur'lann dâhil bulunmasına ve ayn ayrı siyasi hayat sürmelerine rağmen müştereken. Bulgar ismini taşıdıkları görülmektedir. 583 senelerinde adı geçen Utigurlann, Dulo ailesine mensup Kubrat'm idaresi altında birleşerek tedricen Kutigurları da kendi hâkimiyetleri altına aldıkları ve böylece Bulgar birliğinin vücuda geldiği biliniyor. Kubrat devrinde (583-612) Turla (Dnestr) ile özi arasındaki sahayı işgal eden Bulgarlar üç gruba ayrılmış ve her gurubun başına Kubratm bir oğlunu geçirmişlerdir. Bunlardan Aspruhun idaresindeki-Bulgar birliğine dabil-esas Bulgar kütlesi) Kubrat'ın Ölümünden sonra Hazarların tazyikiyle Turla havzasına gelmiş, nihayet Bizans imparatorluğundan Tuna mansabına yerleşmek müsadesini almıştır. VII. yüzyıl sonunda bu Bulgarlar Bizans ile yaptıkları mücadeleler neticesinde şimdi Bulgaristan olarak tanınan araziye yerleşmişler, IX. ve X. yüzyıllarda da î slâvlaşmıslardır.
Bu bususta fazla malûmat almak için bk. İslâm Ansiklopedisi, 20. cüz (tst. 1944), s. 796-8.

Karadeniz bölgesindeki yerlere tecavüz ederek Tunca nehrinden denize kadar olan Emine Balkanı cenubundaki Yanbolu, Misivri, Ahyolu ve Süzebolu'yu almıştı. Bulgarlar, Bizans'taki taç kavgaları esnasında Genç Andronikos tarafını tutmuşlar ve Sırplarda İhtiyar Andronikos'u yardım etmişlerdi.

Svetslav'dan sonra çar sülâlesi inkıtaa uğramış ve Boyarlardan, Bulgar kırallığına intihap edilmiş olan Vidin prensi Mi-hal [249] bir zaman İstanbul'u almak hülyasiyle uğraşmış ve nihayet 1330 haziranda Sırplarla yaptığı Velboj (Köstendil) muharebesinde mağlup ve maktul düşmüştür.

Çar Mihail'in ölümünden sonra galip gelen Sırp kiralı tstefan Uroş, derhal, Mihail'in eski karısı ve kendisinin kız kardeşi olan Anna'yı Bulgarlar'm hükümet merkezi olan Tırnova'ya, getirterek onun oğlu ve kendisinin yeğeni ikinci Şişman'ı kıral ilân ettirmiş ve Mihail'in yeni karısı ve Bizans tm-paratoru'nun kızı olan Teodora'yı kaçırmıştır.

Dayısı İstefan Uroş'un gayretiyle kıral olan II. Şişman zamanında Bulgaristan'da karışıklık devam etti, Emine Balkanının cenubundaki bazı şehirler yani evvelce Bizanslılardan alınmış olan Yanbolu, Aydos, Ahyolu, Misivri yine onların eline geçmişti. Bu karışıklık esnasında bizzat boyarlar tarafından yapılan bir ayaklanma neticesinde Şişman ile validesi kaçırıldı ve maktul Çar Mihal'in yeğeni ve Ulah prensi tvanko Basa-raba'nm damadı olan Ivan Aleksandr, Çar seçilerek Asen lâkabını aldı (1331).

îvan Aleksandr, Sırplarla iyi geçinmek istedi ve kız kardeşini Sırp kiralı istefan Duşan'a verdi; 1333'de Bizanslılara galebe çalarak onların eline geçmiş olan yukarıda adları geçen şehirleri geri aldı ve büyük oğlu Mihal Asen'i de imparatorun kıziyle evlendirdi.

Osmanklar Rumeli'ye geçtikleri sırada, Bulgar çarlığında tvan Aleksandr Asen bulunuyordu. Türkler tarafından Edirne ile Filibe'nin zabtı Bizansblara karşı büyük bir darbe olduğu gibi Bulgarları da endişeye sevketmişti; hattâ bundan dolayı harekete geçen Aleksandr,

---

[249] Bu Mihail'in babası boyarlardan Şişman adında biri olup Sırp kiralı Milutin de, Mihail'in kayın babası idi. Bulgar kiralı olan Svetsîav 1322'de ölmüş ve yerine geçen oğlu ikinci Jorj Terteriz bir sene sonra vefat ettiğinden Bulgaristan büyük bir kargaşalığa düşmüş ve Misivri"den îslimye'ye kadar olan yerler yine Bizanslı'lara geçmişti. Yukarı Tunca vadisinde Svetslav*ın kardeşi Voyslav, merkezi olan Kop sis* de müstakil bir prenslik vücuda getirmişti; nibayet Bulgar boyarları 1323'de Mibail'i Çarbğa seçmişlerdir ki Osmanlı istilâsı esnasında bunun yeğeni olan Aleksandr'ın çocukları kıralhkta bulunuyorlardı.

1362 ile 1363 arasında Osmanlıların zabtettikleri Kırkkilise (Kırklareli), Midye, Pınarhi-sar ile Fize'yi geri almağa muvaffak olmuştu. Mücadeleci olan Çar Aleksandr'ın Osmanlılarla uğraşacağı anlaşılıyordu; Fakat 1365 tarihinde vefatı, Bulgaristan istilâsını kolaylaştırmıştı.

Aleksandr vefat eder etmez Bulgar devleti derhal parçalandı; Aleksandr'ın bazı Osmanlı tarihlerinde Sosmanos da denilen küçük oğlu ve veliahdı Şişman1 devlet merkezi olan Tırnova ile Silistre, Niğebolu, Yanbolu, Sofya yani kısmen Tuna boyunda ve Orta ve Güney Bulgaristan ve Trakya'da Osmanlıların işgaline uğrayan yerlere sahip bulunup Çar unvanını almıştı. [250]

İki Kardeş Mücadelesi

Aleksandr'ın, Eflâk prensesi olan ilk karısından doğan ve Şişman'dan büyük olan diğer oğlu tvan Stratişimir'in merkezi Vidin olup müstakil bir halde idi. Bu, Batı Bulgaristan'da bazı yerlere sahip bulunuyordu. Aleksandr'm oğlu olmıyan fakat yine Bulgar despotlarından bulunan Dobrotiç ise Varna'dan kuzeye doğru Dobrice taraflarında hükümet sürmekte olup merkezi bir aralık Varna idi [251]. Bu üç prenslikten başka Doğu Makedonya'nın kuzey kısmı ise müstakil surette aslen Sırp hanedanından olan Prens Kostantin tarafından idare edilmekte idi; bunun merkezi Vel-buzd olup sonra buraya kendi adına göre Kostendil denilmişti [252].

---

[250] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 187-189

[251] Dobrotiç macera peşinde koşan bir prens olup Karadeniz'de donanması veya korsan gemileri vardı. Merkezi evvelce Varna idi. Emmona yani şimdiki Emine burnu bölgesi ile Misivti yakınındaki Kozyak (Kozak köyü) kaleleri de buna aitti; fakat sonra buraları, Varna da dahil olmak üzere, Çar Aleksandr ailesine geçmişti. Dobrotiç, Bozcaada meselesinden dolayı kendisine İltica etmiş olan adanın müdafii Civanı Muazzo'yu himaye etti. 1374 senesinde Trabzon imparatoru Andronik o s Komneno s'u indirerek onun yerine beşinci Yuannis Paleologos'un oğlu ve kendi damadı olan MihaiFi Trabzon'a, imparator yapmak istemişti. Kendi idaresindeki yerleri Bulgar kilisesinden ayırıp İstanbul patrikliğine bağlamıştı; Dobrıca ismi kendi adından kalmıştır. Karadeniz'de kolonileri olan Cenevizlilerle çok çarpışmıştı; fakat 1385*de Cenevizlilerle barıştıysa da az sonra vefat etmiştir. Yerine geçen oğlu tvanko 27 Mayıs 1387'de Cenevizlilerle bir ticaret muahedesi yapmıştır. Bunun memeleketi 1388 de Candarh zade Ali Paşa'nın Bulgaristan'ı işgali esnasında Cenevizlilerle dost olan Türklerin işgaline uğramadı; tvanko'nun 1389'daki Kosova muharebesinde asker verdiği anlaşıbyor.

[252] Bulgaristan Makedonyası'nd» bulunan Konstantin Bulgar prenslerinden olarak gösteriliyorsa da hakikatte Sırptır. Bundan evvel Kuzey Makedonya'da SevastokratÖr rütbesinde olan babası Deyan ölünce validesi Çariçe Odok-siya üç oğlu ile Kostendil, Kumanova, Kratova, Iştip, Ustrumca, Petriç ve hava-lisinde hüküm sürüyorlardı; zengin madenlere sahip idiler. Türklere vergi ve asker veriyorlardı; 1379'dan itibaren Kostantin tek başına idareyi eline almış ve Ölümüne kadar Osmanlılara sadıkane bağlı kalmıştır;

Osmanlı istilâsı sırasında birbirlerine düşman olan Alek-sandr'ın çocuklarında bir mukavemet cephesi görülmüyordu; bunlardan en büyük hisseyi Şişman almış olduğu gibi devlet merkezi de onun elinde bulunuyordu; bu hanedanın beşiği olan Vidin, her ne kadar Stratişimir'e düşmüşse de bu, büyük bir parçaya sahip olan ve babası tarafından veliahdhğa lâyık görülen kardeşine karşı haset ediyordu; hattâ Stratişimir, Osmanb hâkimiyetini kabul ile biraderi Şişman'a karşı kayın biraderi Eflâk prensi Layko (Vladislav) ile, damadı Bosna kiralı Tvart-ko'ya güvenmiş, Şişman'ın elinden Sofya'yı almış ve yine biraderi ile mücadelesinde Osmanlılarla da anlaşmak istemişti; fakat bu ittifakın akdinden evvel Balkanlara göz dikmiş olan Macar kiralı Layoş (Ludvig) buralara inmek için 1365 yazında Stra-tişimir'in elinde bulunan Vidin şehrini almış ve kıral ile ailesini esir ederek Hırvatistan'a yolladıktan sonra [253] Vidin'in muhafazasını da Erdel voyvodası Dionisiüs'e havale etmişti. Bundan başka mutaassıp bir katolik olan Macar kiralı bura halkını katolik yapmak için zorlamış ve iki yüz bin Bulgari, Ortodoksluktan çıkarıp zorla katolik yaptırmıştı; Bulgaristan'a gelen rahiplerin mezalimi korkunç bir şekil aldığından bu vaziyetin devamına artık tahammül edemiyen Batı Bulgarları, 1369'da kıral Şişman ile Eflâk prensini kendilerini kurtarmağa çağırdıkların» ~dan, Macarlar Vidih'den atılarak katolik rahipleri de katledilmişlerdi; fakat 1370'de Vidin'e giren Layoş bu harekete karşı müthiş surette intikam almıştı.

Vidin'in zaptı kiralın yapacağı haçla seferleri için mühim bir nokta idi. Daha sonraki tarihlerde Eflâk prensi Vladislav veya Layko'nun gayretiyle kurtanlan Vidin, Stratişimir'e verilmiş ve o da Macarların hâkimiyetini kabul ile Layko'nun hemşiresinden doğan iki kızını Macar kiralına rehin yollamıştı.

Çar Şişman, hükümdarlığından az sonra (1367'de) Osmanlılara karşı yardım istemek üzere Avrupa'ya gidip oradan dönen imparator Yuannis'i —ihtimal ki onun makamına göz dikmiş olan Andronikos'un teşvikiyle— hapsetmiş, fakat imparator Yuannis'in dayısı Savua kontu Amade e, Fransız ve İtalyan şövalyeleri ve bir donanma ile 1366'da

---

Kostantin 1394 senesi sonbaharında Yıldırım Bayezid'in bizzat Eflâk üzerine yaptığı seferde vukua gelen muharebede yine kendisi gibi Osmanlı hizmetinde bulunmuş olan Makedonya Sırp beyi Marko Kraliyeviç ile beraber maktul düşmüşlerdir.

[253] Stratisimir'in karısı, Eflâk prensi Aleksandr'm kızı olup bunlar dört yıl Hırvatistan'da kalmışlardır.

İstanbul'a, hareket ederek 23 ağustosta Gelibolu'yu zaptetmiş ve sonra İstanbul'dan Karadeniz'e hareketle Süzebolu, Ahyolu ve MisivrVyi almış ve Varna üzerine yürüyüp orayı alamamış ise de Çar Şişman'la yaptığı mütareke ile Yu annis'i serbest bıraktırmıştı; yine aynı sene içinde (1367) Şişman Türklerle birlik olarak Vidin üzerine sal-dırdıysa da Stratişimir'in kayın biraderi Eflâk prensi Layko ile Kaçarlardan yardım görmesi üzerine geri atılmıştı.

Daha sonraki tarihlerde Eflâklılar, Şişman'ın idaresindeki Bulgaristan'ı tehdîd ediyorlardı. Hattâ 1373'de Eflâk prensi Layko, Şişman'a aid olan Niğebolu'yı işgal eylemişti. Cenuptan Osmanlılar tarafından sıkıştırılmış olan Bulgarlar ise Trak-ya'daki yerlerden uzaklaştırılmışlardı. Yan&o/u'nun Timurtaş Paşa tarafından zabtı üzerine Şişman, Osmanlı himayesini ve asker vermeği kabul eylemiş ve kız kardeşi Mara'yı Murad Hüdavendigâr'a vermişti (Takribi tarih 1370) [254]. Şişman, Osmanlı hânedaniyle akraba olmasına rağmen, kat'i bir programla hareket eden Türklerin istilâsının önüne geçememiş, Eski Zağra alınmıştı (1371). Bundan başka Bulgaristan, iki kardeş arasında da mücadele sahnesi olmuştu; Stratişimir, elindeki yerlerin ruhanî idaresini Tırnova patrikliğinden ayırarak İstanbul patrikliğine bağlamıştı; bundan başka Stratişimir, 1371'de Şişman'ın elinden Sofya'yı almışsa da daha sonraları burayı terke mecbur olmuştu. Srtatişimir, biraderine karşı olan bu mücadelelerinde Eflâk prensinden yardım görüyordu. [255]

Çandarh Zade Ali Paşa'nın Bulgaristan'ı İstilâsı

Artık istiklâline sahip olmıyan Bulgaristan onu tekrar elde etmek için fırsat kolluyordu; o da bilhassa Türklere karşı yapılan Bosna Sırp, Hırvat ve Arnavutluk ittifakına girmek istiyorsa da açıktan açığa bunu yapmağa cesaret edemiyordu; fakat Şişman'ın bu ittifaka girmek istediği ve zamanını beklediği Sultan Murad'ın gözünden kaçmadı; bunun üzerine Osmanlılarca, Ploşnik mağlûbiyetini müteakip Bulgarların ittifaka girip fi'lî harekete geçmelerinden evvel

---

[254] Jireçek, Bulgarların tarihi isimli eseri. Hammer ise Halkondirden naklen Şişmandın kendi kızını verdiğini yazıyor.
[255] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 190-192

Bulgaristan'ın işgaliyle bu devletin harb harici bırakılması münasip görülerek vezir-i âzam Çandarh zade Ali Paşa, otuz bin kişilik bir kuvvetle ve süratle Bulgaristan'a yürüdü (1388) ve Aydos yakınından Balkan'ı aştı. Timurtaş Paşa zade Yahşi Bey tarafından bir baskınla Pravadi alındı; daha sonra Şumnı ile civarındaki kaleler elde edildi. Tırnova kısa bir dayanmadan sonra zabtedildi; kıral Şişman, erzak ve mühimmatı yolunda olan ve müstahkem bulunan Niğebolu^ya kapandı ve burada mukavemet gösterdi; buranın düşmesi uzun sürebilirdi. Ali Paşa, padişahı yardıma çağırdı; büyük bir ordu ile gelen Murad, Bulgar Cariyle anlaştı. Bu anlaşma mucibince birikmiş olan vergilerini verecek ve Silistre müstahkem kalesini teslim edecekti. Murad, dönünce Şişman, Silistre*yi vermek istemedi; fakat Şumnı ve geçitlerini henüz terk etmemiş olan Ali Paşa, yalnız Silistre'yi değil bura-siyle beraber Rusçuk ile Niğebolu arasındaki yerleri de alarak Şişman'ı kayıtsız, şartsız teslim olmağa mecbur etti.

Kıral, karısı ve çocuklariyle beraber pâdişâhın karargâhına getirilerek afvedilip tekrar vergiye bağlandı ve Tırnova ile beraber bir kısım yerlerine sahip oldu; fakat Rusçuk ve Silistre ve diğer bazı kaleleri Osmanlılar almışlardı; işte bu 1388 harekâtiyle Bulgarların iyice kolu kanadı kırıldığından Osmanlılar aleyhindeki Balkan ittifakına bilfiil dahil olamamışlardır [256].

Bulgarıstan'ın Tamamen İşgali

1392 senesinde Macar kiralı Sieismund, Bulgarların hâmisi sıfatiyle ve kıral Şişman'la gizli muhaberesi üzerine Bulgaristan'a gelmiş ise de mağlûp olarak çekilmişti; Şişman'ın bu vaziyetini haber alan Yıldırım Bayezid, ikinci bir taarruz vukuunda Bulgarların Macarlar'la beraber hareket edebileceklerini düşünerek bu kırallığı ortadan kaldırmağa karar verdi ve 1393'de büyük oğlu Süleyman Çelebi kumandasiyle sevkettiği kuvvetler, üç ay muhasaradan sonra 17 Temmuzda Bulgar başkenti olan TırnovcCyı aldılar. Bu arada Bulgar

[256] Bulgaristan'ın istilâsı esnasında Osmanlı hükümeti oradan bazı Bulgar ailelerini Anadolu'ya nakl ve iskân etmişlerdir; meselâ Mihaliç nahiyesi köylerinden "Karye-i Bulgarlar Rumeli'den sürgünlerdir*1^* "Karye-i Kurşunlu Rumeli'den gelmiş kâfirlerdir" gibi Tahrir defterlerinde bazı kayıdlar görülüyor (III No. Bursa tahrir defteri 179, b).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 192-193

patriği de esir edildi. Şişman'ın âkibetî ise kat'î olarak bilinmiyor [257]. Osmanlıların, Bulgar kırallığını tamamen ortadan kaldırmaları üç sene sonra vukua gelen Niğebolu muharebesi sebebiyle tam zamanında yapılmıştır. Kıral Şişman'-ib oğlu Aleksandr müslüman olmuş ve sonra Yıldırım Baye-zid tarafından birinci defa zabtedilen Samsun sancak beyliğine tâyin edilmiştir. Aleksandr, Saruhan (Manisa) sancak beyi bulunurken Şeyh Bedrettin'in adamlarından Börklüce Mustafa isyanını bastırmağa memur edilmiş ve muharebe esnasında maktul düşmüştür.

Vidin'de bir Osmanlı vassab olarak kalmış olan ihtiyar Stratişimir ise Niğebolu harbinden evvel Haçlılar tarafına geçip onlara sadakatle hizmet edeceğine yemin eylemişti. Niğebolu muz af feri yetinden sonra Vidin artık doğrudan doğruya Türk idaresine alınmış ve Niğebolu^ dahi Türk sancak beyi Vidin*î kendisine merkez yapmıştır. Bu sırada Stratisimir'in oğlu Konstantin. Sırp despotu îstefan'ın yanına kaçarak 1422 senesinde orada ölmüştür.

Jireçek'in Geschichte der Bulgaren (Bulgarların tarihi) isimli eserine göre (Prag 1876) XIV. yüzyıldaki Bulgar kurallarının şeceresi : [258]

Sırp Kırallığı

İslâv ırkından olan Sırplar, Bizans arazisine tecavüz eden Avarlara karşı imparatorluk tarafından yedinci asırda hududa yerleştirilmişler ve sonra orada bir devlet kurmuşlardır. Sırbistan'ın ehemmiyeti onüçüncü asrın ortalarından itibaren artmağa başlamıştır; Sırp kiralı îstefan'ın halefleri birinci Uroş (1243—1276) ve Draguten (1276—1282) zamanlarında Sırbistan, hatırı sayılır bir Balkan Devleti olmuş ve Bulgarlarla Bizanslıların zararına olarak büyümüştü; 1282 de yukarı Vardar vadisi ve sonra da Üsküp elde edilmiş ve bunlardan başka bir aralık 1283'de Serez ve Hristopolis mıntıkaları alınmak suretiyle denize inilmiş ve daha sonra da Ohri^ Prespe ile Doğu Makedonya ve

[257] Jireçek'in kaydına göre, Bulgar vekayinâmesi, Kıral Şişman'ın 3 Haziran 139.S senesinde pâdişâhın emriyle öldürüldüğünü yazmaktadır. Şildber-ger'den naklen Iorga ise Şişman'ın esir olup mahpus iken aynı sene, aynı ay ve aynı günde eceliyle öldüğünü ve oğlu Aleksandr'm müslüman olarak Samsun sancak beyliğine tâyin edildiğini beyan etmektedir.

[258] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 193-194

Arnavutluk istilâ olunmuştu (1296).

Sırp kırallığınm bu işgal ve istilâsı zayıf bir halde bulunan Bizans İmparatorluğu tarafından ister istemez kabul olunduğu gibi imparator II. Andronik, kızını Sırp kiralı Miloten'e vererek onunla akrabalık tesisini de muvafık bulmuştu (1298).

Osmanlıların gasıp imparator Kantaküzen'e yardım etmek üzere Rumeli'ye ilk geçişlerinde Miloten'in torunu ve Istefan Uroş'un (1321 — 1331) oğlu olan meşhur İs tef an Duşan (1331 — 1355) Sırp kiralı bulunuyordu; D usan, babası Uroş'un zamanında Bulgar Çan Mihail ve müttefikleriyle yapılan ve Mihail'in ölümüyle neticelenen Velbujd muharebesinde nam almıştı; bu Velbujd veya Köstendil muharebesi Sırplara Köprülü (Veles) ile Prosek ve îştip'i kazandırmıştı (28 haziran 1330). Uroş bu galibiyet tadını az sürdü; çünkü kendisi barış ve sükûn tarafdarı idi; fakat Sırp boyarları yani beyleri muharebe istiyorlar ve kiralın yerine oğlu Duşan'ın, gelmesini arzu ediyorlardı. Bundan başka Duşan'ın babasına karşı itimadı yoktu; çünkü kendisini verasetten mahrum bırakarak Bizanslı prensesten doğmuş olan diğer oğlunu kıral yapacağı zannında idi. Bundan dolayı boyarlarla birleşmiş olan Duşan, babası Uroş'u hal' edip boğdurduktan sonra kıral olmuştu. Bu sırada Sırp hududı, kuzeyde Tuna ve Sava'dan, güneyde îstrumca ve Pir/epe'ye, batıda Bosna'dan Rilo dağına, ve tstrumd'ya kadar uzanmakta idi; fakat bundan sonra Sırbistan, Duşan zamanında, en parlak devrini yaşadı ve onun hayatı müddetince sözü geçen ve bütün Balkanlarda büyük nüfuzı görülen bir Balkan devleti oldu. [259]

Duşan ve Büyük Sırbistan

îstefan Duşan 1334'de Batı Makedonya'yı ve sonra, Draç müstesna olarak, Arnavutluk'tan Avîonya'ya. kadar olan yerleri ve Lâtin olan Anju'larla Bizanslılardan da Yanya ve havalisini almıştı (1340). Makedonya'ma Selanik ile Halkidikya yarımadasından maada yerleri de Sırpların ellerine geçmişti. Sırp hududu doğuda Trakya hududuna kadar devam ediyordu; bu suretle 1340'da aşağı Makedanya'nın işgaline başlıyan Duşan, hududunu Balkanların güney sahillerine kadar uzatmış ve Bulgarlar da Sırplarla ittifak ederek Meriç

[259] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 195-196

nehrine kadar inmişlerdi ki, bu istilâ, Bizans'ın taht ve taç kavgaları zamanına tesadüf ediyordu (1345).

Bu mühim başarılar üzerine kırallığı kendisine az gören Duşan, imparator olmak istemiş ve müttefik sıfatiyle Bulgaristan'ı da nüfuzu altına aldıktan sonra Istanbufı zabt ile burasını büyük Sırbistan împaratorluğu'na merkez yapmak hevesine düşmüştü; arzusunda da haklı idi; çünkü Balkanlarda Draç, Selanik, Kavala limanlariyle Mora ve Doğu Trakya istisna edilecek olursa yarımadanın mühim bir kısmı ya doğrudan doğruya veya müttefik olarak hâkimiyetini tanımak suretiyle ona tâbiydi ve bu tarihlerde Bizans İmparatorluğu da dahilî mücadelelerle yıkılmakta ve yıpranmakta bulunuyordu; işte bu haller Duşan'a ümit vermişti. Bundan dolayı uzun bir muhasaradan sonra Serez'i almış ve 1346'da Sırpların ve Rumların imparatoru olarak Sırp Patrikliğine tâyin ettiği başpiskopos ile Tırnova Patriği'nin elleriyle üsküp kilisesinde taç giymiş ve İstanbul'dan ayrı olarak İpek kasabasında bir patriklik tesis etmişti. Duşan'm bu hareketi üzerine İstanbul Patriği kendisini aforoz etmiş [260] ve bu hal Bizans'ta telâş ve heyecan uyandırmıştı.

Duşan'm İstanbul'u denizden kuşatacak donanması olmadığından, bunu temin için Venediklilerle anlaşmak istediyse de siyasî meşguliyetlerinden dolayı Venedik Cumhuriyeti, özür dilemekle beraber, bir taraftan Duşan'm bu arzusunu alkışlamış ve 1348'de ona evvelâ üç, sonra dört kadırga hediye etmiş, fakat diğer taraftan Tesalya'yı almış olan Duşan'ın daha aşağı inerek Ağrıboz'un karşısında bayrağını dalgalandırması cumhuriyeti ihtiyatlı davranmağa sevk etmekte bulunmuştu.

Istefan D usan, IstanbuVı almak emelini tahakkuk etittir-mek için 1346 senesinden beri Bizan'sın imparatorluk mücadelelerinde mühim rol oynıyan Osmanlı hükümdarı Gazi Orhan Bey ile anlaşmak için bir hey'et göndermiş ve kızını da Orhan'ın oğluna vermeği teklif etmişti; fakat bu tehlikeli vaziyeti duyan ve bu sırada Dimetoka'da imparatorluğunu ilân etmiş olan Yuannis Kantagüzen, geri döndükleri esnada D uşan'm elçilerim pusuya düşürüp Öldürtmüş ve Duşan'ın, Orhan'la anlaşma teşebbüsü bu kadarla kalmıştı1. Maamafih Duşan

---

[260] Bu aforoz meselesi daha sonraları, Sırp despotu Lazar'ra Bizanslılarla anlaşması üzerine kaldırılmıştır

vefatına kadar İs-tanbuVı almak için uğraşmış ve son zamanlarda karşısında ra-kîp olarak Orhan Bey'i görmüştür; Çünkü Bizanslılara yardımı siyasetine muvafık gören Orhan 1353'de oğlu Süleyman Paşa kumandasiyle Rumeli'ye ilk yerleşme geçişini yapmış ve bu hal Duşan'ı telâşa düşürmüş, fakat Türklere karşı kendisini teşci eden Papa, Sırp kiralını Türkler üzerine [261] yapılacak mücadelenin önderi îlân etmişti.

Duşan bir aralık müfrit isteğinden vazgeçerek ortodoks kilisesiyle anlaşmak üzere İstanbul'a bir hey'et gönderdiyse de bu hey'ete, Duşan'ın imparatorluk dâvasını bırakması ve Vardar nehrVnin doğusundaki araziyi terk etmesi şartiyle anlaşmak mümkin olabileceği bildirilmişti. Bu suretle yapılan mukabil teklife hiddetlenen Sırp kiralı, seksen bin kişilik bir ordu ile İstanbul üzerine yürürken hareketinin ikinci günü genç yaşında ölmüş ve İstanbul da tehlikeden kurtulmuştu (20 Aralık 1355). [262]

Sırp Krallığının Parçalanması

îstefan Duşan'ın vefatiyl söz kamaştıran devleti birdenbire par çalanı vermişti. Çünkü Duşan kendisini imparator ilân edince oğlu Uroş'ı da Sırp kiralı yapmış ve elindeki diğer bölgeleri büyük parçalar halinde ban denilen beylerine vermişti; kendisinin Ölü-miyle beraber bu banlar veya despotlar yer yer istiklâle kalkışmışlardı.

Duşan'ın yerine ondokuz yaşındaki oğlu Uroş geçmiş, fakat yukarıda söylediğimiz parçalanma sebebiyle bunun hükümdarlığı bütün memlekette tanınmamıştı. Yeni kıral yaşça küçük, halim ve zayıf idareli bir şahsiyetti; zaten bunun namına Duşan'ın kardeşi Tesalya ve Epir despotu Simeon ile[263] Uroş'un validesi haris Çariçe Helen a hüküm sürmek istiyorlardı. Hattâ Simeon, genç kıral Uroş'u tanımıyarak devlet idaresini bizzat ele almak istemişse de muvaffak olamamıştı; bu halden istifade eden valiler, kendi serbestilerini elde etmek için faaliyete geçtiler; bu yüzden parçalanan Sırp devletinde

[261] Bu Türklerden maksat, Osmanlı Türkleriyle Batı Anadolu'ya yerleşmiş olan Türklerdir.
[262] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 196-197
[263] Tesalya Epir ve Etolya despotu olan Simeon, biraderi Duşan*in ölümü ve büyük Sırbistan'ın parçalanması üzerine Simeon Paleolog Uroş adiyle Sırp ve Rumların imparatoru olarak tac giymişti; çünkü bunun validesi Bizans prenseslerindendi. Simeon 1367 senesinde Epir1 i damadı Tomas'a bırakmış ve 1371 senesinde Ölmüştür. Tesalya'âa. Simeon'un yerine oğlu îvan Uroş geçmişti. Türkler bu îvan zamanında Tesalya*yi ilk defa işgal etmişlerdir, îvan 1410'da piskopos olarak Ölmüştür.

dahilî tefrika meydan almış ve kiralın hüküm ve nüfuzu da kalmamıştı.

Osmanlılar Rodop taraflarından Drama ve Serez'âen itibaren Sırplara ait güney memleketleri işgale başlamışlardı; bundan başka Üsküp, Pizren, taraflarını elde eden Sırp boyarlarından Vukaşin de kıral Uroş'ı tanımıyarak derhal kıralhğmı ilân eylemiş ve kardeşleri Goyko ile Uybyeşa da kendisiyle beraber faaliyete geçmişlerdi (1366). Bunlardan tvan Uybyeşa, biraderi Vukaşin'e tâbi olarak Serez ve Menlik taraflarında bulunup kayın pederi de Drama''da valilik ediyordu; Var dar nehrine kadar Güney Makedonya'da da Bogdan adındaki Sırp beyinin idaresinde bir valilik vardı.

Bunlardan başka Adriyatik sahilindeki Pomarie Sırp kıral-lığı ile Duşan'ın elde ettiği sahalarda birtakım küçük beylikler meydana çıkmış ve bu bağımsızlık cihetiyle de Osmanlı istilâsı kolaylaşmıştı [264]. 1371'de Osmanlı istilâsına karşı koymak üzere Vukaşin'in tertip ettiği Çirmen muharebesi, Sırpların mağlûbiyetiyle neticelenmiş1 ve bu muharebede Uybyeşa ile Goyko Meriç nehrinde boğulmuşlar ve Kıraİ Vukaşin de kaçarken yolda hizmetçisi tarafından öldürülmüş ve Sırpların şark hududu, yani Makedonya, Türk istilâsına karşı açık kalmıştı; bunun üzerine Osmanlılar, İstroma ve Vardar nehirleri civarına ve hattâ Ohri havalisine ve daha içerilere kadar ilk akınlarını yapmışlardır; bu akınlar esnasında Makedonya ile Pizren kıratlıkları kısa bir müddet için Osmanlı himayesinde olarak varlıklarını muhafaza etmişlerdir.

Vukaşin'in yerine geçmiş olan oğlu Marko Kıraliyeviç'in merkezi Pirlepe idi; Kesriye şehri de buna ait iken karısının hiyanetiyle 1380'de burayı Arnavutluk prensi İkinci Balsa'ya kaptırmıştı.

Uroş'un elindeki Kuzey Sırp kıratlığı henüz müstakil bir vaziyette idi; fakat orada da dahilî idare iyi olmayıp Morava ile Tıma'ya doğru Macar hududı yakininde Rodnik bölgesini idare etmekte olan Sırp prenslerinden Lazar Grebliyanoviç ile damadı Brankoviç yarı müstakil surette Morava, tybar ve Zeniça taraflarını ellerinde bulunduruyorlardı; [265]

---

[264] Duşan*ın ölümünden sonra ayrılan prensliklerin mühim bir kısmı Bizans imparatorluğundan alınan doğuda SerçzMen başlayarak batıda Pindüs ve Şardağı arasında îdi. Daha Ötede Adriyatik denizine doğru Arnavutluk ve Karadağ kısımlarında da ayrı prenslikler vardı.

[265] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 197-199

Sırp Despotu Lazar Zamanı

Kıral Uroş 1367Me evlâd bırakmadan ölünce, yukarıda adı geçen Lazar, kıratlığa intihap öedilmiş, fakat kıral adım almıyarak despot ve prens ünvaniyle bir kısım beyleri etrafına toplamıştı. Lazar daha evvel, yani 1356'da Uroş'un sarayında bulunmuştu. Yine Sırp beylerinden olan damadı Vuk Brankoviç, hemen hemen müstakil olarak hüküm sürüyordu. Makedonya Sırp kiralı Vukaşin ve onun Ölümünden sonra oğlu Pirlepe kiralı Marko Kraliyeviç [266], Lazar'i tanımamışlardı; bununla beraber Lazar, BosnaTİcîrâlvartko'nun yardımı sayesinde bir kırallık vücuda getirebilmiş ve buna karşı kırallıkta tutunamıyacağını anlamış olan Vukaşîn'in oğulları Osmanlı hükümdarının yanına kaçmış— lar ve daha sonra Osmanlı ordusuyla beraber Kosova muharebesine gelmişlerdi.

Lazar, Sırbistan'da nüfuzunu arttırdı ise de fütuhatta iler-liyen Osmanlılarla hem hudut olmuştu ve merkezi Priştine idi. Osmanlılara mukavemet imkânını göremeyince Türklerin yüksek hâkimiyetini tanımağa, vergi (haraç) ve asker vermeğe mecbur oldu; hattâ 1386'da ikinci defa iVi^'in alınması sebebiyle [267] Osmanlılara vermekte olduğu vergi ve asker miktarını da arttırmış ve

bir sene sonra yapılan Karaman seferinde, ahidnâme mucibince, Osmanlı ordusunda Sırp askeri de bulunmuştu.

Lazar, Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak için fırsat beklerken, 1387'de Osmanlı akıncılarının Ploşnik muharebesinde mağlûp olmalarını fırsat bilerek Türkler aleyhine bir ittifak vücuda getirilmesine muvaffak olmuş, fakat 15 Haziran 1389'da vukua gelen Kosova muharebesinde maktul düşmüştür.

Yıldırım Bayezid, maktul Lazar'ın oğlu îstefan La-zareviç ve validesi ile dostça münasebet tesisini siyasetine uygun görmüş [268] ve bu galibiyetten arazi işgaliyle istifade etmek istememişti. Aradaki

---

[266] Marko Kraliyeviç yani kıraî oğlu Marko, Sırp kahramanı olarak tanınmakta ve hakkında bir hayh efsane rivayet edilmektedir, Marko*nun kın, üç, sene kadar Bizans imparatoru olan Kor Andronik'in karısı idi. And-ronik bundan dolayı babasının elinden imparatorluğu almak için Türklerden başka kayın pederinden de yardım görmüştü.

[267] Gibbons, Niş'in 1375'de alındığım kabul etmez ve Sofya'dan evvel iVij'in zaptına coğrafî vaziyetin mâni olduğunu söyler. Halbuki Türk akıncılarının 1375'de burayı işgal ile sonra mecburen terk etmeleri pek muhtemeldir. İlk istila sırasında evvelâ akıncılar tarafından işgal edilerek sonra da terk edilip ikinci ve hatta üçüncü defa zaptolunan bir hayli yer vardır.

[268] Lazar'ın, İstefan ve Vuk isimlerinde iki oğlu vardı.

muahede mucibince yeni Sırp despotu da, babası gibi, Osmanblara haraç ve asker verecek ve muharebe neticesinde elde edilen ganimetlerden aynı derecede istifade eyli-yecekti. Yıldırım Bayezid, genç Sırp despotu Lazareviç'-in kız kardeşi Despina'yı almak suretiyle arada bir de akrabalık tesis etmişti3. Lazareviç'e aleyhtar olan bazı Sırp beyleri, bunun hakkında Yıldırım Bayezid'i şüpheye düşürecek surette tezvirlerde bulunarak entrika çevirmek istemişlerse de îstefan'-m validesi Militza oğluyla beraber Bursa'ya. Osmanlı sarayına gidip hakikî vaziyeti anlatmış olduğundan kendilerine îtimad edilmiştir. [269]

Artık bundan sonra Lazareviç, Yıldırım ~BayezılTırr saltanatı müddetince ona sadık kalmış, Niğebolu ve Ankara muharebelerinde Türk askerinin yanında bizzat kendisi ile kardeşi Vulk kumandalarında Sırp askeri bulunmuştu [270].

Ankara muharebesinden sonra Osmanlı şehzadelerinin saltanat mücadelelerinde Lazareviç hesaplı rol oynamış ve mühim menfaatler temin etmişti. Vefatı 1427 senesinde olup yerine— Osmanlı tarihlerinde Vulk oğlu denilen — kız kardeşinin oğlu îvan Brankoviç geçmiştir.

Sırbistan vukuatına ait daha sonraki safhalar Osmanlı veka-yii arasında gösterilmiş olduğundan burada ayrı bir kısım hâlinde tafsil edilmeğe lüzum görülmemiştir.

Osmanlılar Ve Arnavutluk

XIV. Yüzyılda Arnavutluk

XI. yüzyıldan itibaren Arnavutluk feodal Avrupa ile Bizans arasında bir köprü başı olmuştu. Feodal bir tarzda idare edilen Arnavutluk, Bizanslılardan sonra İstanbul Lâtin İmparatorluğu'na geç-miş, Latinler Epir yani Güney Arnavutluk'ta bir despotluk vücuda getirmişlerdi. Daha sonraları izdivaç dolayısiyle Epir'in Avlonya sahili

---

[269] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 199-200

[270] îstefan ile Vuk Ankara muharebesinden sonra Cenevizlilere tâbi Beyoğlu'na ve oradan da Midilli adasına geçmişler, tstefan burada iken Gatti-luzio'nun kıziyle evlenmiş ve sonra memleketine gelmişti; fakat buraya kendi sinden daha evvel gelmiş olan Vuk'un oğlunun mukavemetiyle karşılaştıysa da onu mağlûp ederek vaziyete hâkim olduğu gibi kendisine muhalefet eden kardeşi Vuk'a da galebe çalmıştır.

Napoli kırallığma intikal ettiyse de bu kırallr-ğı elde eden Sicilya kiralı Şarl Danju 1272'de Arnavutluk'ta nüfuzunu tesis ile burada Arnavutluk kralı unvanını alıp kendisine bağlı birtakım küçük prenslikler meydana getirmiş fakat bu bal Bizaslılar ile Anjüvenler arasında uzun süren mücadeleye sebeb olmuştur.

Aydın oğulları beyliği Türkleri, Arnavutluk'ta hâkimiyetini tesis için bu mıntakaya giren Bizans İmparatoru III. And-ronik'e yardımcı kuvvet göndermişti. Bunlar başarılı işlerden sonra Tesalya ve Beotia voliyle memleketlerine dönmüşlerdi (737 H./1337 M.).1340-1346'da bir kısmı Sırpların eline geçen Kuzey Arnavutluğun diğer kısmında sonradan bilhassa Sırp hâkimiyeti çökünce Draç, Avlonya, Berat prenslikleri teşekkül etmişti. Bunlardan Mat ve îşkombi nehirleri arasındaki saha 1368'de Draç şehir ve limanını Anjüven'lerden alan Arnavut sergerdesi Şarl Topia'ya1 ve Arnavutluk limanlarından Avlonya (Valona) ile KaninaAsk. Aleksandr Gioriş adında birine aitti. Berat denilen Arnavutluk Belgrad'ı ise evvelce Ivan Asen Komnenos'a ait iken sonradan burası Aleksandr tarafından zapt edilmiş ti; bunlardan başka merkezi îşkodra olan Zenta'da Balsa veya Balşi namında aslen Arnavut olan bir prensin üç oğlunun 1360 senesinde kurdukları bir Lâtin prensliği vardı [271]. Bu prenslik îstefan Duşan'dan

---

[271] Adriyatik denizi kenarında garp kültürüne tâbi ve mezhebi katolik olarak XIV. yüzyılda bir Sırp-Arnavut beyliği kurmuş olan B al ş a ailesi aslen Arnavut'tur. Sırp kiralı Duşan'ın ölümünden sonra bunun parçalanan ülkesi üzerinde ve Kuzey Arnavutluk'ta kuvvetli bir prenslik kuran Balsa ailesi, Arnavutları bir idare altında toplamağa çalışmışlardır. Bu aileden ilk faaliyete geçen (XIV. yüzyılın ikinci yarısında) I. Balşa'dır. Bu, Sırp kiralı Uroş'un ölümünden sonra yukarı Zenta'yı ve sonra Kroyd'yı işgal etti ve îşkod-ra'yı da prensliğe merkez yaptı. Balşa'nın ölümünden sonra üç oğlu Ortodoks kilisesini terk ederek katolik olmuşlardır (1369). Bu üç kardeş, Arnavut senyörle-riyle birleşerek Güney Sırbistan kiralı Vukaşin'e ait yerlerin büyük bir kısmını zabtettiler; bundan başka Güney Arnavutluğa yürüdüler ve böylece Avlonya, KaninaTC Berat, Balşa'Iarın eline geçti; bu prensliğin idaresi üç kardeşin büyüğü olan Jorj Balşa'nın elinde idi; bu, Bosna'da bazı muvaffakiyetler temin etti ve bu hususta eniştesi Şarl Topia'dan yardım gördü. Jorj Balsa ikinci Bosna seferinden büyük bir başarı ile îşkodra'ya. avdetini müteakip 1379'da öldü ve yerine küçük kardeşi İkinci Balsa geçti. Bunun zamanında bu prensli-liğin büyümesinden korkan Şarl Topia'mn, Balsa ile arası açıldı, Çandarlı Halil Hayrettin Paşa kumandasındaki kırk bin kişilik bir Türk ordusu Eîbasan kasabası yakınında Balsa ile çarpıştı; Arnavut kuvvetleri mağlûp ve İkinci Balsa da maktul düştü. Berat, Avlonya ve Musaki prensleri Türklerle anlaştılar. İkinci Balşa'nın yerine Stratisimir lâkabım alan II. Jorj geçti; bu, Sırp despotu Lazar'm damadı idi. 1396Ma bir Türk ordusu Arnavutluğa akın yaparak tşkodra, Berat, Kroya, Kesriye ve ülgün'ü. işgal etti; Ülgün, Jorj'-un Osmanb pâdişâhına nikahlanan bir prensesi dolayısîyle geri verildi ve îşkodra da bir para mukabilinde Venediklilere terk edildi. II. Jorj 1392'de Macaristan'da Türklere karşı hazırlanan büyük bir sefere iştirak etmek istedi; fakat Türkler tarafından esir edildi ve 1395'de Raguzahların ricaları üzerine serbest bırakıldı. Jorj 1396'da Leş'deki Dukakinlerle mücadeleye girişti ve tşkodra ile' diğer bazı yerleri Venediklilere terke mecbur oldu. II. Jorj 1403*de ölünce yerine oğlu III. Balsa geçti; ilk zamanlarda, babasının Venediklilerle yaptığı andlaş-maya sadık kaldı; fakat 141 İMe îşkodra'yı Venediklilerden geri aldı ve vefatı tarihi olan 1422 senesine kadar Venediklilerle uğraştı; erkek evlâdı yoktu. Memleketi kısmen prens Istefan Çernoviç tarafından işgal edildi. Balşa'nm varisleri Leş ile Kroya arasında yerleştiler ve Kastriyotaların vassalı

sonraki Sırbistan'ın karışık vaziyeti sırasında Sırplardan bazı yerler alarak genişlemişti; fakat bu işgal edilen mahaller, yani tpek ile Pizren ve havalisi Sırp despotı Lazar tarafından geri alındığı gibi Bosna kiralı TvartkoMa bunların bir kısım yerlerini zaptetmişti. [272]

Osmanlıların Arnavutluk harekâtı

Osmanbların Arnavutlukta ilk faaliyetleri 1383'de başlar; Türk akıncıları tarafından sıkıştırılan Valona (Avlonya) prensi memleketini Venedik Cumhuriyeti himayesine koymağa mecbur olmuştu; bundan sonra Osmanlıların Arnavutluk üzerindeki ikinci harekâtı, Şarl Topia ile II. Balsa arasındaki mücadele esnasında olup 1385 tarihine tesadüf eder; Avlonya, Berat, Ka-nina taraflarına sahip olan Balşalar, Şarl Topia'y1 Draç şehrinde kıstırdılar ve o da Türkleri imdada çağırdı; bu tarihte Manastır civarındaki Candarh Halil Hayrettin Paşa kuvvetleri OhrVyi zaptettikleri sırada Draç prensi Şarl Topia muharebe etmekte olduğu Arnavutluğun en kuvvetli prensi II. Balşa'ya karşı kendisine yardım etmek üzere Venediklilere güvenemiye-rek Türk ordusunu yardımına çağırmıştı; çünkü Balsa, Şar Tın elinden Draç limanını almış bulunuyordu.

ikinci Balsa, bu sırada, Kataro meselesinden dolayı,1 Bosna kiralı Tvartko ile de mücadele halinde idi; Osmanlıların kendi üzerine geldiğini haber alınca Bosna kıraliyle savaştan vazgeçerek güneye döndü; yanında birçok Arnavut senyörlerinin kuvvetleri de vardı. Hayrettin Paşa, prens Topia'nın davetini fırsat bildi ve hemen Elbasan (Bassania) dağlarım aşıp Balsa ile karşılaşmak üzere güneye döndü ve Güney Arnavutluk'taki Devol (Voyussa) nehrinin sol sahilinde Balsa ile karşılaştı ve çetin bir muharebeden sonra Arnavutluk prensine galebe çaldı; bu muharebede Balsa ve ona iltica etmiş olan Güney Sırp kiralı Vuka-şin'in oğlu ve Marko Kıraliyeviç'in kardeşi İvaniç maktul düştüler (1385) [273]. Draç prensi de bu sayede memleketine tekrar sahip oldu. Osmanlı tarihleri bu sefere Karlı-ili hareketi derler.

Bu galebeden sonra Osmanlılar, Narda körfezine kadar

---

oldular.

[272] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 202-203

[273] Vukaşin'in oğlu İvaniç, Adriyatik denizi sahilindeki Pomarie Sırp prensi idi.

sokuldular ve hattâ muvakkat bir müddet için Selanik de alındı. 1389'da Kroya ile İskenderiye (İşkodra) Türklerin eline geçti; fakat Osmanlı hükümdarı, kendi devleti aleyhine Avrupa'da görüşmeler yapılırken Akdeniz'de büyük bahrî kuvveti olan Venedik Cumhuriyetini kendi aleyhine harekete getirmeği muvafık görmediğinden bu iki şehri yine Venediklilere terk etmişti [274].

Bazı Arnavut Prenslikleri

II. Balşa'nın Ölümünden sonra bu prensligin kudreti kırılmış, memleketi Avîonya ile Yan/ya'yı alan karısı ve yeğeni Stratişimir'in oğlu Yuvan arasında taksim edilmişti; kuzeydeki Zenta ise Çernoyeviç hanedanının mümessili olan Radiç'e aitti; Y u-van 1403'de vukua gelen ölümüne kadar şöyle böyle Osmanlıların müttefiki olarak kaldı. Bunun oğlu olup yerine geçen Üçüncü Balsa da Osmanlılar lehine hareket etmişti; hattâ Üsküp sancak beyi Paşa Yiğit, bunu Işkodra ve Antivari taraflarındaki Venediklilere aid yerlere taarruza teşvik ediyordu.

Balsa ailesi zamanında Kastriyota ailesiyle î$kodra ve Yakova havalisinin kanunlarını tedvin etmiş olan Duka kin ailesi temayüz etmişler [275] ve Devol muharebesinden sonra bu prenslikler Osmanlı hâkimiyetini tanımışlardı. Bunlardan başka Kuzey Arnavutluk'ta

---

[274] Osmanlıların Venediklilerle hoş geçindikleri daha evvel de görülmüştür; hatta Sırpsındığı muharebesinden bir müddet sonra Dolmaçya'daki Venediklilere ait yerlerde taarruza girişen Macar kırab Layoş'a karşı cumhuriyetin açtığı .muharebede senatonun ricası üzerine Osmanlı hükümeti Venediklilere beşbİn okçu askeriyle yardım etmişti.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 203-205

[275] Bunların menşe'leri ve tarihleri hakkında muhtelif rivayetler vardır. Bir rivayete göre aslen Normandiya asilzadelerinden olup Bizanslıların zayıf zamanlarında îşkodra taraflarını elde ederek prenslik kuran Malisör Arnavutlar arasında birtakım kanunlar koymuş olan Aleksandr Dukakin (Dukaçin)'den sonra evlâdları Arnavutlaşarak bu havalide şöhret bulmuşlardır. Balsa ailesi bunlardan epey yer almıştı. Daha sonra Dukakin prensleri İskender'in ittifakına dahil olmuşlardır. Dukakin arazisi Dirin nehrinin sol kıyısı ile Fandi ırmağı ve Leş kasabası civarında bulunuyordu. Onbeşinci asırda Dukakîn ailesi iki kola ayrılmışlardı. Bir kolu îşkodra'ıan kuzey doğusunda Mirdita'run bir kısmına ve Peya ve Gjakova bölgeleriyle diğer bazı mevkilere sahipti. XV. yüzyılda burada yasacı yani vâzı-ı kanun olan Pol Dukakin ile oğlu Leka hüküm sürüyorlardı. Ailenin diğer kolu Leş kasabasının kuzey ve doğru kuzeyine hükmediyordu. Mirdita bölgesi bunlara ait olup merkezleri Leş (Alessîo) kasabası idi; burası 1393'de Venediklilere bırakılmıştı; kuzey Arnavutlukta bu suretle geniş bir araziye sahip olan Dukakinler, evvelâ Balşalar ve sonra da Osmanlılar ile karşılaşmışlardır.
İskender'den sonra bu taraflar Osmanlılara geçince Dukakin ailesinin bir kısmı italya'ya gidip Napoli'de oturmuşlar ve diğer kısmı da islâmiyet! kabul ederek Osmanlı devleti hizmetine girmişlerdir ki Yavuz Sultan Selim zamanındaki meşhur Dukakin oğlu Ahmed Paşa bunlardandır. Yine bu aileden gelen şair ve mutasavvıflar da vardır

Dogno mıntıkasında Yonima, Palati, Ca-ria vesaire gibi senyör aileleri varsa da bunlar prensliklerin vas-salları olduklarından o kadar ehemmiyeti haiz değillerdi. Güney Arnavutluk'ta ise merkezi Berat olan Musachi ailesi olup onüçün-cü asır sonundan itibaren görülürler; bunların Napoli kırallik hânedaniyle münasebetleri vardı; bundan başka merkezi Ergiri olan ve ondördüncü asırda görülen Spata ailesi ve Yanya ve Narda despotluğu [276] ve yine Epir'de Zenebisi ailesi vardı; bu ailenin sonuncusu olup Türkler tarafından memleketi işgal edilen Gin Zenebisi'nin oğlu Osmanlı sarayında rehin olarak bulunup Hamza adım almıştı. Epir'de despotluğun bir parçası olan Avionya veya Valona ve Kanina despotluğu 1314'den 1320 senesine kadar Bizanslıların işgaline uğradı ise de sonra burayı Bulgar kiralı Aleksandr'ın kardeşi Yuvan Asen Komnenos aldı ve 1372 senesinde Balşa'lar da Bulgar despotunun elinden aldılar. 1385'de II, Balsa'nm ölümünden sonra dul karısı Conaita Musaki Avlonycfâa. yerleşti ve bu yerler 1417'de Türk nüfuzu altına girdi; üç sene sonra Kanina da aynı suretle Türk hâkimiyetini tanıdı ve buralara sahip olan Regina Balsa, Korfo adasına çekildi.

Bazı sahilleri hariç olarak Mora yarımadasiyle Yunanistan ve Tesalya Bizanslılara aitti, XIV. yüzyıl sonuyla XV. yüzyıl başlarında Arnavutluk'taki müteaddit beylikleri bir idare altında toplamağa muvaffak olan Topia ve Balsa hanedanlarının birbirini müteakip hâkimiyetlerini kaybetmeleri üzerine bunlara tâbi olan Arnavut beyleri tekrar serbest kalmışlardı. Bunların içinde en meşhuru Kastriyota Arnavut ailesi idi [277].

Kastriyota Ailesi

Bunların en eski adları Mazreku iken sonradan Kastriyota denilmiştir; her iki isim de koy ve mevki adlarından alınmadır;

---

[276] Bu despotlukta Epir Arnavut senyorleri vardı: kendilerini Sırplara karşı müdafaa için Napoli kıratlığının nüfuzu altına girmişlerdi. Yanya'yı 1370'de Sırplar almışlardı. Epir despotluğunun mülki olan Narda XIV. yüzyılda (1318—1339 ve 1339—1356) da iki defa Bizanslılara geçmiş ve en son Ergiri despotluğuna katılmıştı.

[277] Jireçek, İskender Bey'in islav aslından olduğunu ileri sürmüşse de son tetkikler, Kastriyotların halis Arnavut olduklarını göstermektedir. Bk. A. Gegaj, UAlbanie et Vinvasion Turque au XV. siecle, Paris 1937.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 205-207

Kastriyota'lar tşkodra ile Leş arasındaki araziye sahip bulunuyorlardı; Balş a'lar devrinde Dukakinler'le birlikte memleketlerinden mahrum edilen Kastriyota'lar, 1385'de II. Balşa'mn ölümünden sonra memleketlerine tekrar sahip olmuşlar ve sınırlarını Mirdita'-nm bir kısmı ile Işkodr a1 nm kuzey-doğusuna doğru genişletmişlerdir. Bazı tarihlerin kayıtlarında görüldüğü gibi, Kroya bunların olmayıp Topia'lara aitti ve 1410'dan evvel ve 1415'de Osmanlılara geçmişti.

Bu aileden Jorj Kastriyota 1389'da birinci Kosova muharebesine iştirak etmiş ve hattâ Türklere karşı geceleyin baskın yapılmasını tavsiye etmişti. 1390'dan 1394 senesine kadar Osmanlıların Arnavutluk'taki muvaffakiyetli işgal hareketlerine karşı Kast riy o (a'lar mukavemet etmişlerdi.

Kastriyota>\axd&n Jan Kastriyota zamanında bunların mülkleri genişlemiş, Tiran, Matya, iki Debre (yukarı ve aşağı Debre'ler) ve Mirdita ile Sırp hududuna kadar uzanmıştı; fakat Kroya şehri, bizim tarihlerin söyledikleri gibi, henüz bunlara ait bulunmuyordu. Topia'lara aid olan Kroya, Osmanlılar tarafından zapt edildikten sonra 1410 senesinde Evrenuz Beğin III. Balşa'-ya mağlûp olması üzerine yine o aileden Nichta Topia tarafından işgal edildiyse de 1415 senesinde Türkler tarafından geri alınmıştı. Kroya şehri, iskender Bey'in, Türkiye'den kaçışından sonra —ki Âşıkpaşa zadeye göre burası daha evvel ona dirlik olarak verilmişti— onun tarafından işgal edilmişti.

Jan Kastriyota daha evvelki Osmanlı harekâtında ve 1410 senesinde Osmanlıların yüksek hâkimiyetini kabıil ederek büyük oğlunu rehin olarak Osmanlı sarayına göndermişti; bu zahirî bağlantı ile beraber Türklere karşı Venediklilerle anlaşmak ve himaye görmek siyasetini takibetti; Venedikliler kendisine evvelâ fahrî yurttaş ve sonra irsî yurttaş unvanlarını vermişlerdi; hattâ Türkler bunun ülkesine saldırdıkları zaman Venediklilerin burasını kendi arazileri saymaları dolayısiyle Osmanlı hükümetine müracaatleri üzerine Jan'ın arazisi işgalden kurtulmuştu; fakat daha sonra II. Murad, dahilî işleri düzelttikten sonra kuvvetli bir Türk ordusiyle Adriyatik sahiline gelince Jan Kastriyota Osmanlı hâkimiyetini tanıyarak oğullarını Osmanlı sarayına rehin vermiş [278] ve bu çocuklar Edirne'ye yollanmıştı

[278] Jan Kastriyota'nın Reposhi, Stanisha, Konstantin, Jorj yani iskender adlarında dört oğlu vardı. En

(1423). Osmanlıların, Arnavutluğun diğer kısımlarına yaptıkları istilâ hareketlerinde Jan, Osmanlı devletine bağlı olarak kaldı ve 1443 senesinde ölümüne kadar kendisine dokunulmadı ve vefatını müteakip memleketi doğrudan doğruya ilhak edildi. [279]

İskender Bey

Jan Kastriyota'nın oğullarından en küçüğü olan Jorj veya meşhur adiyle İskender Bey'in, Osmanlı tarihlerindeki uzun macerası malûm olduğundan kısaca kendisinden bahsedilmek îcabetmektedir. 1403 ile 1404 seneleri arasında doğmuş olan Jorj, İskender adiyle Osmanlı sarayına alındığı zaman on sekiz, on dokuz yaşlarında idi. Kabiliyetli bir genç olup silâhşor olarak yetişmişti. Osmanlıların Anadolu ve Rumeli seferlerine iştirak ederek cesaretiyle tanındı. Muhakeme ve fikrî faaliyet devresi olan bir yaşta Osmanlıların hizmetine girdiği ve beyzade olduğu için memleketine karşı rabıtasını muhafaza etmiş ve el altından bu alâkasını devam ettirmişti. 1443 senesine doğru babası ölmüş ve bunun memleketi, Kroya sancak beyi Hasan Bey'e verilen bir emir üzerine işgal edilmişti. İskender Bey, Osmanlı ordusunda sancak beyliğine kadar çıkmıştı; 1443'de Jan Hunyad'la yapılan Morava muharebesinde ve henüz savaşın başlarında mevziini terk ederek memleketine kaçmış ve bunun böylece çekilişi Osmanlı ordusunun bozulmasının sebeplerinden birini teşkil etmişti.

İskender Bey kaçmadan evvel kendisinin Osmanlı hükümdarı tarafından Kroya sancak beyliğine tâyin edildiğine dair elde ettiği sahte bir fermanla hemen o tarafa gitti; biraderinin oğlu Hamza Bey de beraberinde idi; İskender'in maiyyetinde üçyüz sadık bendesi vardı; sahte fermanı göstererek bu adamla-riyle Kroya'ya girdi ve kale muhafızı Hasan Bey ile onun maiyyetinde bulunanları derhal öldürttü; Kroya'dan sonra bazı kaleleri de elde etti ve işte bu 1443'den itibaren meşhur mücadelesine başladı.

---

küçükleri Jorj'du. Reposhi, bir Türk kadmiyle evlenerek, rivayete göre, İskender'in yeğeni Hamza Bey bu izdivaçtan doğmuştur. Jan'ın çocuklarının en büyükleri Stanisha olup bununla İskender Bey*e 1445'de Venedik senatosu tarafından site hakkı verildiğine ve birinin Debre ve diğerinin Matya senyÖrü olarak sıfatlandırıldığına göre Sta-nisha'nın da iskender Bey gibi sonradan memleketine dönmüş olduğu anlaşılıyor.

[279] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 207-208

Arnavutluk olaylarını şöylece hülâsa edebiliriz: Osmanlı Türkleri 1383'de Arnavutluk'la temas etmişler ve 1385'de Arnavut prensleri arasındaki mücadeleden istifade ile oradaki hâdiselere müdahele etmeğe başlamışlardır. Bu sırada B alş a'lar ile Topia'lar ehemmiyetten düşmüşlerdi. Daha sonra Yıldırım Bayezid'in 1394'den 1396 senesine kadar Arnavutluk harekâtı esnasında, Arnavutluğun İşkodra ve Leş taraflarında Dukakin-ler ve Dogmo mıntakasmda Goia Zakkaria ailesi, Orta Arnavutluk'ta Kastriyotalar ile Toplalar ve Güney Arnavutluk'ta Avlonya ve Kanina civarında Aranitiler1 ve kendi adlarını taşıyan yerlerde Muzachiler ve Epir'dc Spata ve Zenebisi aileleri ve Ohri taraflarında ise Gropa'lar vardı. Bu, ondördüncü asır sonlarında Ülgün, îşkodra. Leş ve Drac, Balsa ve Topia ailelerinden çıkarak Venediklilere geçmişti. Arnavutluğun bu feodal hali ve mücadelesi Türk istilâsını kolaylaştırmış ve Türkler bunlar arasındaki husumet ve mücadelelerden istifade eylemişlerdir; bundan başka Osmanlı istilâsı esnasında hariçten de buralara yardım ihtimalleri yok gibiydi; çünkü Venedikliler siyasî menfaatlerinden başka birşey gözetmiyorlar ve Osmanlılarla bozuşmak istemiyorlardı; bundan başka Arnavutluğun zaafından istifade ile bazı mühim yerleri de işgal ediyorlardı. Raguza'lılar da iktisadî vaziyet sebebiyle Osmanlı işgaline aldırmıyorlardı. îşte bu ümitsiz vaziyet içinde Orta Arnavutluk'ta Topia ailesinden Andre Topia Arnavutluğun ortalarında yerleşmiş olan Türklere hücum ederek 1432'de muvakkat bir galebe çaldı; sonra uzun seneler îskenderBey'le uğraşıldı ve 1383'de başlıyan müdahale ve sonra istilâ hareketi nihayet 1467 senesinde tamamlanabildi. Arnavutluk'ta hâkimiyet tesis eden iki aile şunlardır: [280]

Osmanlı-Eflâk Münasebetleri Ve Boğdan Île İlk Temas

Osmanlıların Avrupa'ya ayak bastıkları ve Rumeli'de fütuhat yaptıkları sırada Tuna nehrinin mansabına yakın yerlerin kuzeyinde Moldavya (Boğdan) ile Ulahya (Eflâk) 'da iki Rumen prensliği bulunuyordu (Boğdan prensliğinin kuruluşu 1359'dadır). Osmanlıların Tıma'ya doğru genişledikleri esnada Ulahya kendilerine daha yakın

[280] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 208-210

olduğu için ilk münasibet onlarla başlamış ve hasmâne bir tarzda gelişmiştir.

Bu sıralarda Ulahya-Eflâk prensliğinde îvanko Basarab'ın (Beyliği takriben 1310 — 1320) oğlu Nikola Aleksandr (1320— 1364) bulunuyordu. Basarab, 1330 senesinde MacarkralıLayoş'-un babası Robert Karoli'nin kumanda ettiği bir Macar ordusunu mağlûp etmişti. Uzun zaman babasının yanında beylik işlerine iştirak eden ve 1320 — 1364 seneleri arasında da müstakil olarak prens bulunan Nikola Aleksandru'nun Sırp sındığı muharebesinde asker bulundurduğu muahhar men balarda yazılmakla beraber eski ve muasır menbalarla bu rivayeti tevsik etmek şimdilik kabil olmamaktadır. Aleksandru 1364'te öldüğü zaman yerine geçen oğlu Vladislav veya Vlayku Basarab (1364 — takriben 1375) Argeş ırmağının suladığı mıntakada merkezi Kurtea de Argeş olmak üzere müstakil olarak hüküm sürüyordu. Fakat bir müddet sonra kuvvetli olan Macarların yüksek hâkimiyetini tanımıya mecbur kalmıştı. Vlayku, Makedonya Sırp kralı Vukaşin ile birlikte Çirmen muharebesine iştirak etmişti [281].

Vlayku'dan sonra Eflâk prensi olan ikinci R adu (1375 —1386) zamanında ise Bulgarlar buna aid olan Silistre^yi almışlardır. Bunun yerine geçen oğlu ve Vlayku'nun yeğeni olan I. Dan, Bulgar krallarından iki kardeşin (Stratişimir ve Şişman) arasındaki mücadelede akrabalık dolayısiyle Stratişimir'e yardım etmiş ve bundan dolayı diğer kıral Şişman ile aralarında muharebe olmuştu. Dan bu muharebede bir kısım beylerinin hıyaneti neticesinde Bulgar kiralına esir düşüp öldürülmüş ve yerine Osman- J lı tarihlerinde meşhur olan kardeşi Mircea- Mirçâ (1386—1418) Eflâk beyi olmuştur. Mirçâ, beyliğe geçmek için Bulgar kralı Şişmandın yardımım te'min etmişti.1 Çok zeki, dessas ve politikacı idi. Mirçâ birinci Kosova muharebesinde Sırp despotu Lazar'a yardım için kuvvet göndermiş ise de bunlar muharebede tama-miyle imha edilmiştir. 139lMe Firuz Bey kumandasındaki Türk akıncıları ilk defa Tuna'yı geçmişler ve Mirçâ'nın ülkesini yağmalamışlar dır. Mirçâ bu akından sonra Bayezid'in Anadolu'da bulunduğu bir kış esnasında Tuna'yı geçerek Silistre'yi

---

[281] Argeş, Karpat dağı eteklerinde Kampu-lung ile Piteşti arasında mühim bir kasaba oîup Ulah prenslerinin merkezi idi. Ulahya olayları ve burada hüküm süren prensler için şu eserlere batın : C. C. Giurescu, Istoria Romanilor, Bucureşti, 1938, c. I (üçüncü basım) s. 375, 379, 457; lorga, İstoria Romanilor, 1937 Bucureşti, c. III, s. 288 ve devamı.

almak için Türk muhafız kuvvetlerine hücum etmiş ve Karınabad ovasına kadar inerek yağma ve katil yapmıştır. Bunu haber alan Osmanlı hükümdarı, 1392'de bizzat Mirçâ'ya karşı sefere çıkmıştır [282]. Bu seferde yardımcı olarak Osmanlı ordusunda Sırp despotu Lazaroviç, Makedonya Sırp beyi Marko Kıraliyeviç ile Köstendil Sırp beyi Konstantin de bulunuyorlardı. Osmanlı ordusu Vidiri't uğradıktan sonra Tuna'yı geçerek Kalafat mevkiine çıkmış ve Mirçâ kuvvetleriyle Rovine^de yapılan ilk müsademede yenilmiş, fakat bu küçük çarpışmadan sonra geri çekilen Mirçâ takip edilerek kat'î bir hezimete uğratılmıştır. Mirçâ, Karpat dağları eteğindeki Kurtea de Argeş (Arceş Kurteası) şehrine kadar takip edildiyse de ele geçrniyerek Transilvanya (Erdel) rmntakasına kaçmağa muvaffak olmuştur [283]. Osmanlılar Mirçâ'-nın yerine Vl-ad adında bir beyi prensliğe getirip vergiye bağladıktan sonra yanına bir mikdar Türk muhafızı bırakmışlardır.

Macaristan'a kaçmış olan Mirçâ, daha 1391'de Macarlara karşı kendisini emniyette tutmak için Lehistan kiralı Vladislav ile bir ittifak akdetmiş, fakat 1394'de Osmanlılardan kaçarak düşmanı olan Macarlara ilticaya mecbur kalmıştı. Bunun üzerine 1395 şubatında Braşov (Kronştad)'dan gelen Macar kiralı Sigis-mund ile Mirçâ arasında Türklere karşı bir ittifak yapılmıştı; Sigismund aynı sene temmuzunda Eflâk'a girip daha evvel memleketine dönmüş olan Mirçâ ile birlikte Osmanlıların Eflâk prensi tâyin ettikleri Vlad'ı Tuna'nm sağ sahiline yani Türk arazisine kaçırarak Tuna kenarındaki küçük Niğebolu'yu. elde ettiyse de Türklerin yardımını gören Vl a d, Macar kuvvetlerini basmak suretiyle Sigismund'u tehlikeli vaziyete sokmuştu. Y1 ad, meşhur Niğebolu savaşına kadar Osmanlıların himayesi sayesinde yerinde kalabilmişti.

Sigismund 1396'da Haçlı kuvvetleriyle Türkler üzerine hareket ettiği sırada Erdel voyvodası Stibor'ı Vlad'ın üzerine yollamıştı. Vlad, mağlûp olarak kaçmış ve onun yerine Macarların yardımiyle Mirçâ ikinci defa Eflâk prensi olmuştur (1396). Niğebolu muharebesinden

---

[282] Tac-üt-tevârih bu seferi 1391 senesinde gösteriyorsa da olaylara nazaran daha sonradır. 1391'de Firuz Bey kumandasiyle Eflâk'a ilk akın yapılmıştır. Bk. C. C. Giurescu, c. I. s. 462 ve Iorga, c. III. s. 296.

[283] Jireçek, Bulgarların tarihi isimli eserinde 1394 senesi son baharında Mirçâ üzerine yapılan bir seferde, Osmanlı padişahının mağlûp olarak Mirçâ ile anlaşmak zorunda kaldığını yazmakta ise de Osmanlı tarihleri yukarıda metinde gösterdiğimiz tarzda aksini kayıt etmektedirler ki hâdiselere tetabuk eden de budur.

bir sene sonra Yıldırım Bayezid bizzat ordusunun başında olarak Eflâtfa geçerek Mirçâ'ya haddini bildirmişti; bunun üzerine Eflâk prensi, kabul ettiği on beş maddelik bir muahedenâme ile [284] tütün içve—dış- işlerinde ıser— best olmak ve prensliğe intihap edilen şahsın hükümeti, Osmanlı padişahı tarafından tasdik edilmek şartiyle vergiyi (haraç) kabul ile Osmanlı hâkimiyeti altına girmiye mecbur olmuştur.

Mirçâ, Ankara muharebesinden sonra Osmanlı şehzadeleri arasındaki mücadelede Rumeli'ye geçmiş olan Musa Çelebi'ye yardım etmiş ve Sımavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin vak'a-smda da rol oynamıştır.

1416'da Mirçâ'ya karşı ikinci Dan isminde bir rakip meydana çıktı; Osmanlıların himayesini gören bu prens ile Macarların himaye ettikleri Mirçâ yüzünden Türklerle Macarlar arasındaki muhasama devam etti. Mamafih Dan'ın Mirçâ'ya galebesi üzerine Mirçâ Osmanlılara itaat ile geçmiş vergilerini ve oğlunu rehin verdi.

1419'da Mirçâ'nın ölümü üzerine Macarlar, Mirçâ'nın oğlu Mihal'ı Eflfik prensi îlân ederlerken Osmanlılar da ikinci Dan'ı tutuyorlardı. Dan rakibi olan Mihal'e galebe ederek onu öldürmüş ise de (1420) hemhudut bulunduğu Macarlardan korkarak onlarla anlaşmayı ihmal etmemişti. Bunun prensliği yalnız başına olarak 1420'den 1431 senesine kadar on bir sene sürmüş, Düzme Mustafa denilen Şehzade Mustafa Çelebi'nin hükümdarlığı îlân edildiği sırada mühim rol oynamıştır.

Dan'm ölümünden sonra Eflâk prensliğinde Mirçâ'nın Aleksandru Aldea adındaki oğlu bulunup altı sene kadar burada kalmıştır. Bundan sonra 1435'de Vlad Drakul, yani Şeytan Vlad Eflâk beyi olmuştur; iki yüzlü bir politika takip eden Vlad'a karşı [285] rakip çıkan ikinci Dan'm oğlu üçüncü Dan, 1439'da bunu kaçırarak prensliği ele geçirmiş ve Osmanlılara iltica etmiş olan Vlad, 1441'de, her sene on iki bin duka ve devşirme için her sene beş yüz çocuk vermek şartiyle ikinci defa Eflâk beyliğini elde edip rakibi üçüncü Dan'ı kaçırmıştır.

[284] Baron de Testa muahedat mecmuası, c. 2

[285] Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı sânı isimli eserinde Dra-kul*un babasının Jarı Hunyad tarafından katledilip bunun hükümetini kardeşine verdiğini ve maktulün Drakul ve Radul isimlerindeki oğullarının ikinci Sultan Murad'a iltica ettiklerini, Vlad Drakul'un, Osmanlıların himayesiyle amcasının yerine Eflâk beyliğine getirildiğini beyan etmektedir.

Vlad 1444'de Edirne -Segedin muahedesine kadar bir taraftan Osmanlılara vergi veriyor, diğer taraftan da Macarların himayesinde bulunuyordu1. Bu garip şeklin hangi tarihe kadar devam ettiği malûm olmayıp bu siyasetleriyle Macarlar Ulahy cfyı daimî surette nüfuz mıntakası olarak saymışlardır.

Varna muharebesine tekaddüm eden zamanlarda Vlad, Hunyadi Yanoş (Jean Hunyad)'la beraber Osmanhlara karşı hareket etmişti. Bu, Hunyadi'nin ihtiyatsız hareketlerini muahaze ile itidal tavsiye ettiyse de sözleri itiraza uğradı; on beş bin kişilik bir kuvvetle Türklere galebe edeceğini söyliyen Hunyadi'ye karşı Ylad, Osmanlı padişahlarının ava çıktıkları zaman bundan fazla maiyetleri bulunduğunu söylemiştir.

Vlad'ın bu itirazlarından müteessir olan Hunyadi, Varna'da mağlûp olup döndükten sonra Eflâk'ta Vlad'ın yerine üçüncü Dan'ı Eflâk beyliğine tekrar tâyin etmişti (1446). Macar-lara sadık kalan bu prens, bir müddet sonra ortadan kaybolmuştur (1448).

Bu III. Dan'ın" yerine II. Dan'ın diğer oğlu II. Vladislav Osmanlılar tarafından Eflâk beyi yapılmıştır. Fakat bunun zamanında Osmanlılar ile münasibat iyi bilinmiyor. II. Vladislav'ın yerine 1456'da Eflâk Beyi olan Vlad Çepeş Osmanlı tarihlerinde Kazıklı Voyvoda denilen şahıs olup yukarıda adı geçen Vlad Drakul'un (Şeytan Vlad) oğlu ve Mirçâ'nın torunudur. [286]

Osmanlı - Boğdan Münasebetleri

Buğdan (doğrusu Boğdan) veyahut Moldavya prensliği, şimalî Transilvanya'da Maramureş şehrinde oturan küçük bir Ulah asilzade ailesinin, Macar kiralı birinci Layoş'a karşı isyan ederek bu mıntıkaya yerleşmesinden sonra kurulmuştur. Âsi voyvoda Boğdan 1359'da Moldavya voyvodasını mağlûp etmiş ve prensliğin banisi olmuştur. Bundan dolayı Moldavya prensliğine Buğdan (Boğdan) prensliği denilmektedir.

Boğdanlılar ile Osmanlılar arasındaki münasebetler daha sonraki asırda başlar. Osmanlı hâkimiyetinden evvel Boğdan voyvodaları bir taraftan Macar ve Polonya kurallarının hâkimiyet iddiaları, diğer taraftan bu iki devletle rekabet eden Altın-Ordu Devletinin ileri

[286] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 211-216

sürdüğü talepler karşısında bir muvazene politikası takibederek memleketin istiklâlini hukukî bakımdan değilse bile fi'len idame edebilmişlerdir. Halbuki güneydeki Eflâk devleti Osmanlı Türklerinin hâkimiyetine boyun eğmişti.

Boğdan, Osmanlı Türkleri ile doğrudan doğruya temasa gelmezden evvel Osmanlılara karşı vücuda getirilen müdafaa teşkilâtına girdi. Voyvoda Aleksandru cel Bun (voyvodalığı 1406 — 1432) 1412 Lublin muahedesi ile Macar kiralı Sigis-mund'a ve Lehistan kiralı Vladislav Jagello'ya, Türkler tarafından taarruza uğradıkları takdirde bunların tardını taah-hüd etti. Yardım etmediği takdirde bu iki kıral onun mülkünü taksim edeceklerdi.

Osmanlılar, Çelebi Mehmed zamanında, 1420'de Eflâk voyvodası Mihail'i mağlûp ettikten sonra Dobrice ile aşağı "Tuna kal'alarmı hükümleri altına almışlar ve ilk defa olarak Boğdan topraklarına akın yaparak Dniester mansabındaki Boğ-dan liman ve kal'ası olan Akkirman (Cetatea Alba) şehrini muhasara etmişlerdir. Fakat bu muhasara muvaffakiyetle neticelenmemiştir.

1426 tarihinde Lehliler ile Macarlar ve Boğdanhlar arasında, Niğebolu muharebesi için olduğu gibi, bir haçlı birliği vücuda getirmek teşebbüsü neticesiz kaldı. 1431'de Aleksandru cel Bun, Eflâk prensi Aleksandru Aldea'nın yardımı ile II. Murad'ın kuvvetlerine karşı bir zafer kazandı. Bununla beraber Osmanlı tazyiki kuzeye doğru da gittikçe daha ziyade kuvvetleniyordu.

İleride görüleceği veçhile bu vaziyet, Türk istilâsı karşısında âciz kalan voyvoda Petru Aron'un 1455 Eylülünde Fatih Sultan Mehmed'in metbuluğunu tanımasiyle neticelendi .[287]

Osmanlı - Bosna Kırallığı Münasebetleri

Bosna, X. yüzyılda Hırvatistan kırallığma tâbi olup muhtariyet halinde (ban) denilen yerli beyler tarafından idare ediliyordu; bunlar Bogomil mezhebinde olduklarından [288] Papa'nın em-rîle Macarlarla birinci haçlı ordusuna çiğnettirilmişler; fakat buna rağmen Macarların

---

[287] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 216-217

[288] Bogomil, islav milletleri arasında Hazret-i İsa'nın, AUahın Peygamberi olup oğlu olmadığına inanan bir hıristiyan mezhebi ise de kiliseler bunları zındık ve dinsiz saymakta idiler. Bosna'da bu mezhepte olanlara Pataren (Potur) de deniliyordu.

himayesinden yine ayrılmayıp sıkı surette o kırallığa bağlanmışlardı.

1360 senesinde Bosna üzerine yapılan seferi müteakip Macarların Banat umumî valisi ve Macar kiralı I. Layoş (Ludvig-Lui)'un eniştesi olan Tvartko, Macar kırallığına bağlı olmak üzere, Bosna banlığına getirilmişti. Tvartko'nun babası Stefan Kostermaniç (Etienne Kosterman) 1322'den 1352 senesine kadar Macar'ların hâkimiyeti altında otuz sene Bosna'da banlık etmiş ve hattâ Hersek mıntakasım da Bosna'ya ilhak eylemişti; bunun oğlu yukarıda adı geçen Tvartko da aynı suretle Bosna beyi olmuştu.

Tvartko'nun hanlığından birkaç sene sonra Bosna beyleri ayaklanarak kendisini kovmuşlar ise de iki sene süren bir harb ten sonra 1366'da Tvartko Bosna'yı tekrar ele geçirmiş ve bu sırada Tvartko'ya karşı kardeşi Stefan Vulk muhalefete kalktıysa da muvaffak olamıyarak Raguza cumhuriyetine ilticaya mecbur olmuştu.

1371'de Sırp kiralı Uroş'un ölümünden sonra Tvartko doğuya doğru hududunu genişletti; Macarların hâkimiyetinden sıyrılarak Bosna ve Litoral (Venedik körfezinin kuzey sahili) ve Sırbistan kıralhğı tacını giydi; bunun, Sırp kıratlığı tacını giymesi, ana tarafından eski Sırp kiralı Stefan Dragoten'in (1276 — 1282) torunu olduğunu iddia etmesinden ileri geliyordu. Daha sonra Macarlara karşı isyan eden Hırvatlara yardım etti. Dal-maçya ile Hırvatistan kiralı olduğunu da îlân eyledi ve katolik Hırvatları okşamak için doğu kilisesinden batı (Lâtin) kilisesine geçti.

Tvartko, Hersek beyi Nikola Altomanoviç ve Işkodra ve Karadağ mıntakalanna sahip olan İL Balsa ile Dalmaçya sahilindeki Kataro limanı ve o taraf sahillerini elde etmek yüzünden çarpıştı; Kataro evvelce Macarlara ait iken kıral Layoş'un vefatı üzerine Tvartko ile Balşa'dan her ikisi de bu mühim limanı almak istiyorlardı; Tvartko gerek burayı ve gerek burası ile Raguza Cumhuriyeti arasındaki yerleri aldı; 1383'de Dalmaç-ya'daki nüfuzu sebebiyle Venedikliler, Tvartko'yu Venedik hemşehrisi îlân etmişlerdi; Venediklilerin bundan maksadı Macar'lara karşı Tvartko'yu tutmaktı; Tvartko, Layoş'un 1382'-de ölümünden sonra kıratlığını îlân eylemişti.

Osmanlılar Rumeli'de fütuhat yaparlarken Tvartko Bosna kiralı bulunuyordu. Türklerin Nifi almaları, Tvartko'yu Dalmaçya sahilindeki fütuhattan içeri çekti; bu suretle daha Ko-sova muharebesinden epey

zaman evvel bunlar Macarlarla Türklere karşı Bosna, Sırp ve Hırvatlarla ittifak yaptılar, Raguza'dan Avlonya'ya. kadar sahip olan II. Balsa da bu konfederasyona dahil olmuştu; Tvartko'nun kayın pederi Vidin Bulgar kiralı Stratişimir ile Lazar'ın damadı Tırnova Bulgar kiralı Şişman henüz fiilî olarak bu ittifaka girmemişlerdi. İkinci Balsa'-nın 1385'de Osmanlı kuvvetleriyle yaptığı muharebede maktul düşmesi bu birleşmeyi sarsmıştı. Sırp ve Bosna kuvvetleri 1387'de Ploşnik vadisinde uc kumandam Şahin bey kumandasındaki Türk akıncılarını bozdular 790 H/1388 M; bu bozgunluk Türkleri^ Balkanlardan çıkarmak için müttefiklerin derhal faaliyete geçmesini mucip olduysa da I. Kosova muharebesindeki mağlûbiyet, ümitlerini kırdı (1389).

Bu muharebeyi kaybetmekle beraber Tvartko, rakip addettiği Sırp despotu Laz ar'in Kosova muharebesinde ölümünden memnun olmuştu; hakikaten Bosna kiralının bundan sonra kuvvet ve nüfuzu artmış, Macarlara karşı isyan eden Hırvat'lara yardım edip 1390'da Hırvatistan'ı işgal ve Dalmaçycfyı Bosna'ya ilhak eylemiş ve kendisini de Bosna'dan başka Hırvatistan ve Dalmaçya kiralı îlân etmişti. Tvartko 23 Mart 1391'de ölmüştür, ölümünden az evvel Osmanlı akıncılarının taarruzlarına uğ-radıysa da Macar kiralı Sigismund'un yardımı sayesinde bu taarruza karşı koyabilmişti.

Tvartko'dan sonra yerine kardeşi tstefan Dabiça ki rai olmuştu1 Bunun zamanında Macarlar, Hırvatistan ve Dalmaç-yo'yı zaptettiklerinden Bosna kırallığı küçüldü; Dabiça Macar-larla dostluk kuramamıştı; bundan dolayı 1394'de Üsküp sancak beyi Paşa Yiğit'in oğlu tarafından Bosna üzerine yapılan akınlara karşı Macarların yardımını görememişti.

îstefan Dabiça 1398'de öldü ve bundan sonra Bosna, Dabiça'nın karısı Elen Gruba tarafından niyabetle idare edildiyse de Bosna kırallığı nüfuzunu iyice kaybetmişti; çünkü üzerlerindeki kuvvetli baskı kalkmış olan yerli prensler, serbest harekete ve devlet merkezini tanımamıya başlamışlardı; Dabiça'nın öldüğü sene bir Osmanlı akıncı kuvveti Bosna'yı istilâya teşebbüs eylemişti; Bosna'nın dahilî karışıklığı az fasıla ile sonuna kadar devam etti. Yine aynı sene içinde Bosna'ya, ban'ların karariyle ve hâkim bir kır al sifatiyle tstefan Ostoya getirildi; fakat yerli beyler serbest harekete devam ettiklerinden, bir müddet

sonra intihap ettikleri bu yeni kıraldan memnun olmamıya başladılar; nihayet kıral tstefan Ostoya indirilerek yerine birinci kiralın oğlu II. Tvartko getirildi (1404).

Macarlar bundan sonra Bosna'ya karşj hasmâne harekete başladılar; Bosna kiralı, Macarlara mukabele etmek için Çelebi Sultan Mehmed zamanında Osmanlıların yardımını gördü; II. Tvartko Macarlarla yaptığı Dobor muharebesinde esir düşerek Budin'e gönderildi ve ancak L415'de serbest bırakıldı ise de kırallığı elde edemedi; çünkü yerine Ostoya tekrar kıral-lığa getirilmişti;. Bu dahilî karışıldıktan istifade eden Türkler Bosna işlerine müdahaleye başladılar; eski kıral Tvartko ikinci defa kırallığa getirildi (1420 veya 1421).

1443'de ölen II. Tvartko'dan sonra kıralhk, ban veya bo-yar'larm karariyle Ostoya'nın oğlu îstefan Tomas'a verildi; bu, 1444'den 1461 senesine kadar kıralhk yaptı; Bogomil mezhebinde olan îstefan Tomas, katolik olarak, Papa'mn nüfuzundan istifade etmek istedi ve bu sayede bir kısım Sırp memleketlerini almıya muvaffak oldu.

Bunun oğlu tstefan Tomasiç (1461—1463) hararetli bir katoîik olduğundan, Bogomilleri memnun edemedi; onlar da Türklerden tarafa döndüler ve bu suretle Fatih Sultan Mehmed Bosna üzerine yürüyüp Bosna kıralım BZaga/'da esir ederek öldürdü ve Bosna kırallığı da doğrudan doğruya ilhak olunup sancak olarak idare edildi (1463). Macar kiralı, Bosna'yı almak için 1465, 1471 ve 1479 senelerinde üç defa harekete geçtiyse de mükemmel teşkilâtüe buraya yerleşen ve Bogomil mezhebindeki Bosnalıları ele almış olan Osmanlıları buradan çıkaramadı.

Bosna halkının kütle halinde müslüman oluşlarında halkın Bogomil olmasının birinci derecede tesiri vardır; çünkü, isa'yı, Allah'ın kulu ve peygamberi olarak tanıyan müslümanhk, Bogomil mezhebindeki Bosnalılara yumuşak ve uygun gelmişti. Katolik âleminin bunları lâtin kilisesine bağlamak için yaptıkları tazyik ve katl-i âm bir netice vermemiş, tebaasının dinî işlerine karışmıyan Osmanlı Devleti ise hiçbir tesir yapmadan mühim bir halk kütlesini, yani Bogomilleri camiası içine alıvermiştir.

Ludvig von Thalloczy'nin, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens in Mittelalter (Leipzig 1914) isimli eserine göre Bosna

kıralları: [289]

Hersek Dukalığı

Bosna sancağının güney batı köşesinde bulunan ve merkezi Mostar olan Hersek kıt'ası1 evvelce Bosna'ya tâbi iken sonradan dukalık halinde ayrıldı ki, kısa tarihi şöyledir:

Hersek dukalığı veya Hersegoven [290] onüçüncü asırda Sırp kır allı gına aid iken XIV. yüzyılın ikinci yarısında (1366) Bosna kıratlığına tâbi olmuştu. 1448'de Bosna kırallığı dağılmıya başlayınca Hersek beyi Istefan Vukçiç burayı müstakil olarak idareye başlamıştır; buna 1448'de Alman İmparatoru üçüncü Frede-rik tarafından Senta veya Sentasava dükü unvanı verilmişti.

XV. yüzyıl ortalarında Hersek dukası olan Istefan Kosariç, son zamanlarında ve ihtiyar halinde âdi bir kadınla gayr-ı meşru münasebeti sebebiyle büyük oğlu Vladislas ile bozuşmuş ve oğlu Vladislas idareyi ele almış (1466), babası da memleketi terke mecbur olup Osmanlı hükümdarı II. Mehmed'den yardım istemiş ve küçük oğlunu da rehin olarak Osmanlı sajrayma göndermişti.

Osmanlı kuvvetleri Koşariç'e yardım için Hersek*e geldiği zaman, yani 1467'de Kosariç ölmüştü; Türk kuvvetleri karşısında memleketi terketmiye mecbur olan Kosariç'in büyük oğlu Ladis-las evvelâ Yenediğe ve oradan da Macaristan'a geçerek burada ölmüştü; Bunun üzeeine Hersek'in bir kısmı alınarak buraya Hamza Bey tâyin edilmiştir. Kosariç'in ortanca oğlu Vlatko kendisine bırakılan Volaho ve Kastelnova'da bir müddet tutunmuş ve sonra buraları da Osmanlılara geçerek Hersek sancağı teşkil edilmiştir. Vlatko memleketi terke mecbur olduktan sonra Avrupada bulunduğu sırada Fatih Sultan Mehmed'in ölümünü haber alınca hemen Hersek'e gelerek eski beyleri kendisinin etrafına toplanmışlardır. Hersek sancak beyi Gümlü Oğlu Paşa Yiğit buna karşı mukavemet edemiyerek kaçmış isede Bosna sancak beyi hersek'e inerek orasını geri almıştır (tbn-i Kemal tarihi C. 7, s. 605-607)

Istefan Kosariç'in küçük oğlu olup Osmanlı sarayına rehin olarak

---

[289] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 217-221

[290] Hersek, duka ve Hersegoven de dukalık demektir.

gönderilen çocuk, Türk terbiyesi üzere yetiştirilmiş beylerbeyi, vezir ve beş defa vezir-i âzam olmuştur. Osmanlı tarihlerinde Hersek zade Ahmed Paşa, vesikalarda "Ahmed Hersegoviç" diye adı geçen ve 1516'da ölen bu büyük devlet adamı değerli hizmetleriyle meşhurdur.[291]

Raguza Cumhuriyeti

Rumeli'deki Osmanlı yayılması sırasında Adriyatik denizinin Dalmaçya kıyılarında bir yarımada üzerinde bulunup halkı ticaretle meşgul olan Baguza veya Dubrovnik Cumhuriyeti, Papanın da müsaadesini alarak 1365 senesinde Osmanlı devletiyle bir ticaret ve korunma muahedesi akdetmişti; daha sonra yani 1380'-deki muahede hükümlerine göre Raguza tüccarlarına Türk limanlarında ticaret serbestisi verilecek ve bundan başka îslâvlarla Bizanslılara karşı korunacak ve buna mukabil bu cumhuriyet Osmanlı Devletine senede beşyüz duka vergi verecekti [292].

Raguza Cumhuriyeti evvelce Sırp krallarına senede ikibin perper1 vergi veriyordu. Hattâ Istefan DuşanMan sonra bu krallığın parçalanması üzerine Hersek dukası Niko 1 a A11 o-monoviç, takriben 1369 veya 1370'de bu parayı almak için Raguza^ya hücum etmişti; fakat Osmanlıların Balkanlara yayılmaları ve mühim iskeleleri ele geçirmeleri, Raguza^yı onların himayesine sokmuştu. Muahedenâmeye Islâvlara karşı cumhuriyetin korunması maddesi, yukarıdaki taarruz gibi başka bir İslâv taarruzunun Önlenmesi için konulmuştu.

Raguza'nm Osmanlılara verdiği haraç 1444'de ceza olarak arttırılmış ve bin dukaya çıkarılmıştı; bunun sebebi, bu cumhuriyetin haçlıların tazyikiyle Varna muharebesinde onlara kadırga vermek suretiyle yardım etmiş olmaları idi. 1478 Şubat 28 tarihli Dubrovnik beğine gönderilen fermanda badema Dubrovnik tüccarlarından gümrük resmi alınmayarak senede on ikibin beşyüz flori alınmasına

[291] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 221-222

[292] Jireçek, Bulgarlar tarihi. Raguzalılar XVIII. yüzyıl sonlarında Karadeniz'de ticaret yapmalarına müsaade verilmesi için vâki müracaatlarında Urhaıı Gazi zamanından beri Osmanlılarla münasibetleri olduğunu bildirmişlerdir. Ilaguza'nın 1365 veya daha evvelki miiracaati Türkiye'de ticaret vapmak için olup 1380 ahidnâmesiyle de himayeyi kabul etmişlerdi.

karar verildiği bildirilmiştir (İstanbul Enstitüsü dergisi 1, s. 64). [293]

OSMANLILARIN AKDENİZ VE AVRUPA DEVLETLERİYLE MÜNASEBETLERİ

Osmanlıların Avrupa'da münasibette bulunduğu devletler Akdeniz ve Karadeniz'de hâkim rol oynayan ve bir hayli müstemle-keleri bulunan Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetleri ile dinî otoritesi cihetiyle mütehakkim rolü olan Papalık ve bunlardan başka italya yarımadasındaki Piza, Floransa, Napoli gibi devletlerin de Osmanlılarla münasebetleri vardı. Bunlardan Venedik ve Ceneviz cumhuriyetlerinin hem siyasî ve ticarî ve italya hükümetlerinin ise münasibetleri ticarî idi. Bir de Osmanlıların Balkanlara ayak basmaları üzerine karşılarına çıkarak uzun seneler hasmâne münasibette bulundukları Macaristan kır allığı vardı. Biz evvelâ kısa olarak Akdeniz devletlerinden ve sonra da Macar kırallığı ile Almanya, Fransa ve İngiltere'den bahsedeceğiz. [294]

Venedik Cumhuriyeti

Adriyatik denizinin nihayetinde bulunup bugün İtalya devletine ait olan Venedik Cumhuriyeti denizci bir devlet idi; bu cumhuriyet donanması ve ticaret gemileri sayesinde Akdeniz'de, bir çok iskele ve limanlara ve bir hayli mühim adalara sahip olmak suretiyle Akdeniz'i bir Örümcek ağı gibi kuşatmıştı. Venedik Cumhurreisine doç deniliyordu. Evvelce Şarkî Roma İmparator-luğu'nun himayesinde bulunan Venedik Cumhuriyeti, bu İmparatorluğun zaafından istifade ile Onuncu asırda müstakil olmuş ve Istirya ile Dalmaçya sahillerini zabt ederek genişlemiş ve daha sonra onbirinci ve onikinci asırlarda Piza ile Cenevizlilere karşı rekabete başlamıştı. [295]

---

[293] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 222-223
[294] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 225
[295] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 225

Cumhuriyetin Genişlemesi

Venedikliler Haçlı seferleri esnasında haçlı askerlerini gemileriyle doğuya naklettikleri sırada

Akdeniz'deki müteaddid ada ve limanları ele geçirmişler ve Lâtinlerin 1204'de İstanbul'u işgalleri senesinde gemileriyle bunları IstanbuVa. naklederek Lâtin împaratorluğunun burada devamı müddetince ticarette en yüksek derece ve menfaat elde etmişler ve koloniler tesis eylemişlerdir.

Venedik Cumhuriyeti ondördüncü asırda birtakım desiselerle - Kıbrıs adasını ele geçirdiği gibi bilhassa Arnavut beyi İskender'in vefatından sonra da Arnavutluk sahillerinde mühim limanlara sahip olmuştur. Cumhuriyetin Akdeniz'de başlıca iskele ve limanları Arnavutluk, Epir ve Mora sahillerindeki liman ve iskeleler ile Adriyatik körfezi ağzındaki Korfo ve daha güneyde Yunan denizVnde Pakos, Zanta, Kefalonya, Ayamavra vesair diğer adalarla Ağrıboz (Eubeia) Girid ve Kıbrıs adaları idi. [296]

Venedik - Ceneviz Rekabeti

Ticaret alanında Venediklilerin karşısında birinci derecede rakip olarak Cenevizliler vardı.

Bunların menfaat rekabeti yüzünden aralarında muhasama ve muharebe eksik değil gibiydi. Venediklilerin Doğu Akdeniz'de en mühim ticaret depolan İskenderiye ve Suriye sahilleri ile yukarıda adlarını saydığımız mahallerde ve bir de İstanbul'da bulunuyordu. Azak denizindeki Venedik hâkimiyeti 1381 senesinde aktedilen Tarin muahedesiyle Venediklilerden Cenevizlilere geçmişti; burada Timur'un 1396'da tahrip etmiş olduğu Tana müstemlekesi Venediklilere aitti. [297]

Osmanlılarla Venedikliler

---

[296] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 225-226
[297] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 /226

Venedik Cumhuriyetinin, Osmanlıların 1385'de Arnavutluk seferinde başlayan ilk münasebatı sonradan artmıştır. Osmanlıların faaliyetlerinden ve ticaretlerine halel gelmesinden ürküp, bunlarla başa çıkamıyacağmı anlayınca zaman zaman uyuşmağı muvafık görmüş ve Osmanlılar da ilk Balkan harekâtında —I. Sultan Murad'dan itibaren— bu cumhuriyeti kendilerine düşman yapmamayı siyasetlerine uygun bulmuşlar ise de Venedikliler her fırsatta Bizans'la Osmanlılar aleyhine anlaşmak arzusunu ihmal etmemişlerdir. Nitekim 11 Temmuz 1361'de Venedik Doçu intihap edilmiş olan Laurent Çelsi, Sultan Murad'a karşı İmparator Yuannis'e bir ittifak teklif etmiş,1 fakat bu teklif fîli-yata geçmemişti. Bununla beraber Osmanlı hükümeti bunları bümemezlikten gelerek dostlukta devam ediyordu. Hattâ 15 Temmuz 1373'de Dalmaçya daki Venedik arazisini isteyen Macar kiralına karşı Cumhuriyet Osmanlıların yardımını istemiş ve derhal beş bin Türk akcısı gönderilmiştir [298]. Yine bu münasibetle Timur'un doğudaki faaliyeti İran ve Suriye'deki harekâtı esnasında Osmanlı hükümdarı bir muharebe ihtimalini gözönüne alarak Venediklilerle anlaşmış, cumhuriyetin müstemlekelerine taarruz etmiyeceğini, boğazların serbestisini temin eyliyeceğini taah-hüd etmişti; bununla beraber Venedik, Avrupa siyaseti hususunda haçlı seferleri ve Bizans işlerinde daimî surette değişik, hercai bir siyaset takibi kendisine prensip yapmıştı; bundan dolayı hiç bir taahhüdüne sadık olmayıp her işinde menfaat hâkimdi.

Venedik Cumhuriyeti Osmanlılarla Bizanslıların anlaşmalarından çekinmekte idi; fakat Osmanlı siyaseti muayyen bir program altında yürüdüğünden Venediklilerin yaptıkları manevralar akamete uğrayordı. Osmanlıların Rumeli'deki sıkışık ve nazik vaziyetlerinde bunların Papa donanmasiyle beraber Çanakkale bo-ğazi'nı tutarak —Varna muharebesine takaddüm eden günlerde— Anadolu'dan RumelVye asker nakledilmesine mâni olduklarını görmekteyiz. Kosova muharebesi ve Sultan Murad Hüdaven-digâr'ın (I. Murad) şahadetinden sonra Venedik Cumhuriyeti yeni Osmanlı hükümdarı Bayezid'i tebrik etmek ve ticaret muahedesini yenilemek için murahhas gönderdiği zaman ona Osmanlı kadirgalarma taarruz etmiş

[298] Gibbons (Ragıp Hulusi tercümesi), s. 128.

olan Venedik amirali Pietro Zeno'-nun harekâtını muaheze etmesi hakkında talimat verilmişti [299].

Venediklilerin bu iki yüzlü hareketlerine karşı Osmanlılar temkinli bir siyaset takip ediyorlardı. Bunun başlıca sebeplerinden birisi Osmanlı Devletinin henüz kuvvetli bir donanması bulunmaması idi; kuvvetli donanmaya sahip olan Venediklilerin Anadolu ile Rumeli arasındaki Gelibolu geçidini kapamak yani boğazı tutarak iki sahilden birinden diğerine nakliyatı men etmek ihtimali vardı; hususiyle bu ihtimal Papa, Ceneviz ve Akdeniz Lâtinleri-nin de iştirakiyle fîle çıkarsa durum çok tehlikeli olurdu; işte Osmanlı hükümeti bütün bu ihtimallari düşünerek Venediklileri gücendirmeden ve iki yüzlülüklerini görmezliğe gelerek vaziyeti idare ediyor fakat çizdiği programdan şaşmıyordu.

Yıldırım Bayezid zamanında Aydın ve Menteşe beyliklerinin işgali üzerine bunların donanmaları da tabiî olarak Osmanlılara geçmiş olduğundan bu suretle miktarı artan Osmanlı donanmasının Doğu Akdeniz'de harekâta başlayarak Sakız, Ağrıboz adalariyle Doğu Yunanistan sahillerini vurmaları Venedik senatosunu telâşa düşürmüştü.

Osmanlıların işgal programı tatbik edildikçe ellerindeki yerler yavaş yavaş ellerinden çıkmış Osmanlı donanması bunlarla çarpışabilecek bir kudret göstermiş ve bu suretle idarelerindeki adalar da alınmağa başlamış olduğundan dolayı Venediklilerin on beşinci asrın son yarısından itibaren Osmanlılar aleyhine yapılan her ittifaka açıkça girmekte tereddüt etmemişlerdir; hattâ bu aleyhdarlık yalnız hıristiyan devletleriyle birlik olmakla kalmayarak Osmanlılarla diğer Türk devletleri arasındaki muhasama-lara da teşmil edilmiştir. Bu cümleden olarak Venedik Cumhuriyeti Karamanoğlu ibrahim ve Kasım Beylere ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan padişaha müracaat ile Osmanlılar aleyhine onlarla anlaşmış ve onları hem teşvik etmiş ve hem de ihtiyaçları olan harb levazımı vermiştir.

Osmanlıların Venediklilerle olan kasmana münasebatı XV.

---

[299] Kosova haberleriniişitir işitmez Venedik senatosu Murad ile müzakerede bulunan Andrea Bembo'ya Murad'm ölmesi üzerine takip etmesi lâzım gelen hatt-ı hareketi mübeyyin bir mektup göndermiştir. Elçi, Murad'ın oğullarından hayatta kalanı araştıracak ve eğer ikisi de hayatta ise biri ötekisini öldürün-ceye kadar veya mağlûp edinceye kadar ihtiyatlı bulunacaktı. Bu şurada her ikisine de birbirlerinden haberi olmaksızın Senato tarafından şu yolda maruzatta bulunacak idi:

yüzyıl'ın son yarısından itibaren başlamış ve kuvvetli olarak XVI. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir ki bu muhasemat sırası geldikçe tarihin diğer ciltlerinde görülecektir. [300]

Venediklilerle Ticari Münasebet

Cumhuriyetle olan ticarî münasebat 1381 (783 ticarî münasebet H) tarihinden başlar. Bunlar ara sıra verilen müsaade üzerine Türkiye'den ihtiyaçları olan hububat vesair emtia almak serbestisini elde etmişlerdi. Bu hususta

Osmanlı Devleti tarafından Venediklilere verilen ahidnâmeler mevcuttur. Meselâ Musa Çelebi'nin 12 Ağustos ve 3 Eylül 1411 ve Çelebi Mehmed'in 5 Aralık 1419 ve II. Murad'ın4 Eylül 1430 tarihlerinde Venediklilerle akdettikleri Lâtince muahede metinleri vardır. Emir Süleyman Çelebi'nin 3 Haziran 1403 tarihli muahedenâmesi de Lâtincedir [301], Ticaret muahedenâmeleri her pâdişâh değiştikçe yenilenir ve yeni hükümdar adına yeni ahidname verilirdi. [302]

Ceneviz Cumhuriyeti

Cenova veya Ceneviz diye meşhur olan bu memleket Batı Akdeniz kenarında ve kendi adındaki körfezde mühim bir ticaret şehri idi; bu şehir halkı olan Cenevizliler de başta gelen meşgaleleri Venedikliler gibi deniz vasıtasiyle ticaret olup idare şekilleri de demokrasi ile aristokrasi arasında bir cumhuriyet şekli idi. [303]

İdare Şekli

Ceneviz Cumhuriyeti X, yüzyıl ihtidalarında teşekkül etmişti;

---

[300] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 226-228

[301] Bu muahedenâmeler I org a tarafından Notes et extraits pour servir â Vhistoire des Croisades au XV siecle külliyatında neşredilmiştir. Bu eserde Çelebi Mehmed'in Rumca yazılmış bâzı vesikalarını da neşreden I or g a I. Murad'm 8 Temmuz 1387'de Cenevizlilerle akdettiği nwıahedenâmenin Lâtince metnim de yayınlamıştır. Ayrıca bakın Fuad Köprülü, Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri (Türk Hukuk ve İktisat mecmuası, sayı i, s. 246) ve M. Silberschmidt'in.ii Venedik menbalarına nazaran Türk împara* torlugu'nun zuhuru zamanında Şark meselesi" (Türkiyat Enstitüsü yayınlarından).

[302] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 228-229

[303] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 229

evvelce bir kaç reis ile idare olunurken 1190'dan itibaren duka denilen bîr reisle idare usulü kabul edildi, daha sonraları reis olmak, birbirine rakip Dorie ve Spinoles isimlerinde iki aileye inhisar eylemişti; halk Dukayı intihap ederken reyleri bu iki aileden birisine verir, onlarda kendi ailelerinden olmak üzere Cumhurreisi olacak Duka'yı seçerlerdi; fakat bu iki aileden başka biri demokrat ve diğeri aristokratlara müteveccih olmak üzere iki aile daha vardı. Bu son iki aileden birisi Adorne ve diğeri Fregoses olup intihapta hangisi galebe ederse o ailenin namzedi Duka olurdu. Bu duka intihabı mücadelesi yüzünden memleket bir müddet dahilî bir karışıklık içinde çalkandı; nihayet bunlar bir iki defa kendi idarelerinden âciz kalıp 1396 ve 1468'de Fransa'nın himayesine girmişlerdi. [304]

Ticaret Faaliyeti

Cenova ahalisi gemicilik ve ticarette ehil olduklarından Cenova şehri az zamanda büyümüştü.

Bunlar da onikinci asırda büyük Haçlı seferlerinde ehemmiyet kazanmışlardır. Haçlı kuvvetleri Venedik gemileriyle olduğu gibi Ceneviz gemileriyle de nakledildiklerinden bu yüzden çok para elde etmişler ve Avrupa'ya dönerlerken doğu mallarını nakletmek suretiyle mühim kâr temin eylemişlerdi.

îstanbuVun Lâtinlerden tekrar Rumlara geçmesine yardım eden Cinevizliler, İmparator Mihail Paleologos'la 1261 tarihli bir ticaret muahedesiyle geniş imtiyazlara nail olmuşlar ve bu suretle bazı kolonilere ve bilhassa 1303 Mayısta hudutları tesbit ve tahdid edilmek suretiyle II. Andronikos tarafından verilen bir ahidnâme ile Galata ve Beyoğlu taraflarına yerleşmişlerdi. Buna mukabil İstanbul'daki Lâtin İmparatorluğu'na yardım etmiş olan Venedikliler ise imparatordan istiskal görmüşler ve bu haller siyasî ve ticarî rekabet dolayısiyle iki cumhuriyet arasındaki münafcreti arttırmıştır. [305]

[304] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 229-230
[305] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 230

Venedik — Cenevia Çarpışması

Ticaret rekabeti ve menfaat ihtiraslaerı nihayet —(Ceneviz iki cumhuriyeti birbirine tutuşturmuştu, iki taraf arasındaki ihtilâf 1349 senesinde başlamıştı. Papa VI. Kleman (Clement) bunu halletmek için iki tarafı da dinlemek istemişti. Bu münasibetle Venedik doçı Andre'ye Papa tarafından 24 Kasım 1349 tarihli bir mektup yazılmış ise de bir netice vermemişti1. Bu yüzden biri 1350'-den 1355 senesine [306] ve diğeri 1378'den 1381 yılına kadar süren iki büyük muharebeye sebep olmuşlardır. Bu son muharebeye Kıbrıs'taki Famagosta limanının Cenevizlilere geçmesi ve bilhassa Bozcaada'nın Bizans İmparatoru Beşinci Yuannis tarafından Cinevizlüere ve onun rakibi diğer Bizans imparatoru tarafından da Venedik Cumhuriyetine terk edilmesi sebep olmuştur. Tarihte bu ^muharebeye Choggia savaşı adı verilmiştir. İki rakip cumhuriyet Adriyatik denizVnin doğu sahillerinde Kartaro, Zara ve Tiran limanlarında harb etmişlerdir; nihayet 1381'de Savua kontu Amadee'nin araya girmesiyle imzalanan Torino muahedesi üzerine Savua kontuna teslim edilen Bozcaada'nın surları yıkılıp Venedik amirali Cıovanni zorla adadan çıkarılarak Dobriçe taraflarındaki Bulgar prensi Dobritiç'in yanına kaçmıştır. Bu muharebeler Ceneviz Cumhuriyetinin denizcilikteki nüfuzunu iyice kırmıştır. [307]

Ceneviz Sömürgeleri

Ceneviz Cumhuriyetinin güney Karadeniz ile'eleri kuzey Karadeniz'in Kırım sahillerinde ve Tuna nehri deltasında ve Akdenizde Ege sahillerinde ve oralardaki adalarda mühim ticaret iskeleleri ve sömürgeleri vardı. Bunlardan başlıcaları güney Karadeniz

---

[306] Beş sene süren bu birinci muharebede Cenevizlilerin 1353\3e kaybettikleri Locera savaşiyle bahrî kuvvetleri kırılmış ve Miîân dukalığının himayesi altına girmişlerdir. Bu muharebelerde Osmanlıların Cenevizlilere yardım ettikleri anlaşılıyor; çünkü Cenova senyörü tarafından 21 Mart tarihinde Beyoğlu Po-desta (Vali)' sına yazılan mektupta şöyle deniliyor:"... Bizim harblerimiz sırasında gerek Venediklilerin ve gerek Rumların tahrip ve ifnası hususunda Türkiye Emîri Orhan Bey'den ne kadar iyilik ve lütufkârlıklar gördüğümüz, bize, size ve bütün Cenevizlilere aşikârdır. ." fGibbons, s. 79). Gibbons bu notu şu eserin 127 ve 147 inci sahifelerindeki Lâtince ve îtalyanca kayıtlardan naklediyor fBelgrano, Ani della Societa Ligure di Steoria Patria XII.)

[307] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 230-231

sahilinde Amasra, Sinop, Samsunx ve TYa&son'daki depolariyle Kırım sahilinde Kefe, Menküb, İstanbul'da Galata, Ege denizinde Meriç nehri ağzında Enez, Anadolu sahillerinde Foça, İzmir şehirleriyle Midilli, Sakız, Taşoz adaları idi. Kıbrıs adasının büyük limanı olan Famagosta da Kıbrıs krallığı zamanında yirmi sene kadar Cenevizlilerin ellerinde kalmış ve 1394'de bunların dahilî mücadelelerinden ve zaaflarından istifade eden Kıbrıs kiralı Venediklilerle uyuşup bu limanı geri almıştır. [308]

Osmanlılarla olan münasebetler

Osmanlılar, Orhan Gazi zamanından itibaren Cenevizlilerle anlaşmışlar ve 1352'de evvel birbirlerine mukavele ve ahidnâmelerle bağlanmışlardı [309]; gine Osmanlılar Ceneviz — Venedik rekabetleri arasında ve 1378'de ticarî anlaşmalar imzaladıkları Cenevizlilerix tutmayı siyasetlerine uygun bulmuşlardır. Bu münasibetler dolayısiyle Cenevizliler 1385'de I. Sultan Murad'la yaptıkları bir muahede ile Beyog/u'nda işleri olan Türklere müsaade veriyor ve buna mukabil Osmanlılar da Ceneviz tüccarlarının Osmanlı memleketlerinde ikamet ederek işlerini görmelerine müsaade ediyorlardı [310]. Bazan her şeyin üstünde tuttukları menfaatleri sebebiyle bu dostluktan ayrılarak Osmanlılar aleyhindeki harekâta iştirak etmek gibi halleri de görülüyordu. Meselâ 1386'da Osmanlılar aleyhine olmak üzere Kıbrıs, Sakız, Midilli, Ceneviz müstemle-keleriyle gizlice anlaşmışlardı. Bundan başka 1399'da onbin kişilik bir Osmanlı kuvvetinin Galalardan geçerek îstanbuVa girmesine mâni olmuşlar ve bu sırada istanbuVun yardımına gelen Mareşal Busiko u'y a Bozcaada'da kadirga verip Çanakkale önlerinde Osmanlı

[308] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 231

[309] Osmanlı-Ceneviz münasebatmın 1352 mayısından evvel başlamış olduğunu cumhuriyetin Bizanslılarla akdetmiş oldukları muahedenâmedeki "Orhan Bey ile yapılan mukavele ve sulh ahkâmı eskisi gibi mer'î tutulacaktır" kaydından anlamaktayız (Gibbons, s. 79).

[310] 1432 senesinde Burso'dan Üsküdar'a ve oradan da Galata'ya. geçen Bertdandon de la Brocquiere, Bursa'dan gelirken bakkaliye eşyası almak üzere JBursa'ya gitmiş olan üç Cenevizli tüccarla arkadaşlık ettiğini ve o tarihte Asya Krizopolis denilen Üsküdar'ın Türklerin elinde bulunarak Türk memurlarının Üsküdar'dan karşıya geçen tüccar eşyalarından geçiş resmi aldıklarını ve Galata'da ticaret edenlerin çoğunun Cenevizli olduklarını ve bu ticarî şehrin Türklerle pek sıkı münasebatı olduğunu beyan ediyor. Bundan başka Türklerin Ga-tota'da o kadar imtiyazları varmış ki Türklere ait bir hıristiyan geçip Galata'ya gitmiş olsa bunu derhal iade ederlermiş.

donanmasının mağlubiyetine sebep olmuşlardır [311]. Bununla beraber Cenevizliler Osmanlı hükümdarlarının ve bilhassa Yıldırım Bayezid'in teveccühünü kazanmak için Venediklilerden ziyade gayret sarfediyorlar, ve buna mukabil Osmanlı pâdişâhları ve bilhassa Yıldırım Bayezid Venedik ve Cenevizlileri kendi aleyhine hirleştirmemek için bu gibi hâdiselere göz yummağa mecbur olmuşlardır. Bundan dolayı Osmanlıların en kritik vaziyetlerinde bu cumhuriyetin gemileri para ve Foça şap madeni imtiyazının tecdidi mukabilinde Türk askerlerini Marmara'nın Anadolu kıyısından Gelibolu^ya nakletmişler-dir ki Osmanlı vekayii kısmında gösterilmiştir [312].

Bu devirdeki Osmanlı padişah ve ricalinin ince görüşleri, ara-larındaki rekabet hırsiyle Osmanlı istilâsına karşı bir cephe teşkil edemeyen ve birbirlerini mahvetmek isteyen Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetinin bu istilâya mukabele etmek şöyle dursun birbirlerini ezmek için Osmanlıların yardımına bile başvurmuşlardır; işte bu hallerden istifade eden Osmanlılar takip ettikleri mahirâne siyaset ile her iki cumhuriyeti kendi aleyhlerine birleştirmiyerek zamanı gelince bunların sömürgelerini ellerinden almışlardır.

Ceneviz Cumhuriyeti ondördüncü asır sonlarında Fransa'nın nüfuzu altına düşmüş ve Ceneviz kolonilerinin himaye ve müdafaası Valva viskontu ailesine düşmüştü. Bundan dolayı istanbul'un Yıldırım Bayezid tarafından ikinci muhasarasında Cenevizliler hesabına Mareşal Busiko İstanbul'a yardım etmişti. [313]

---

[311] Gibbons (Ragıp Hulusi tercümesi), s. 141, 212.

[312] Aslen Bizans İmparatorluğu'na âid olan Ege denizi kenarındaki Foça'da şab madeni olup bu madeni işleten Cenevizlilerin başında Andre Kateneo adında bir reis vardı. Bu, orada Yeni Foça ismi verilen bir kale yaptırmıştı. Sakız adasında da Benuva Zahari adında bir Ceneviz asilzadesi oturmakta idi. Kataneo Saruhan beyine her sene beşyüz duka vermek suretiyle kaleyi muhafaza ediyordu. İmparator III. Andronikos, Sakız'dan dönüp Foça'ya geldiği zaman Yeni Foça'daki Ceneviz beyi, İmparatoru hürmetle selâmlayarak kaleye aldı ve Andronİk yüksek hâkimiyeti altında bulunan kaleyi yine Cine-vizli beye bıraktı; çünkü İmparator Sakız'ı âsi Ceneviz beyinden alarak oraya kendi askerini koyduğundan Foça beyi aynı akibete uğramaktan korkmuştu. Andre Kateniya veya Kateneo'nun oğlu Dominik imparatorluğun zaafından istifade ederek tedarik ettiği on gemi ile Midilli adasını almak istedi. Bunun üzerine İmparator bir donanma ile Foça'yı muhasara etti, Saruhan ve Aydın oğulları'nın yardımlarına rağmen elde edemedi. Bu suretle Foça Cenevizli ailenin elinde kaldı (Kantaküzen c. 7, s 294). Buraları Osmanlılara geçince onlar da buradaki şap madenlerine mukabil her sene Cenevizlilerden bir vergi alıyorlardı. II. Murad'm, amcası Mustafa Çelebi'yi takip için Rumeli sahiline geçeceği zaman buradaki Ceneviz Podestası Jan Adreno yedi gemi ile Murad'ı Lapseki'den alarak Gelibolu'ya geçirdi ve beraberce Edirne'ye kadar gitti. Bu hizmetine mukabil maden borçlarım affettirdi. Foça beyi Osmanlılara senede yirmi bin tam ayarlı altın veriyordu (Dukas-Bon tabU s, 164, 165 ve Hammer c. 2, s. 160~165).

[313] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 231-233

İtalya'daki Diğer Hükümetler

Osmanlılarla sıkı münasibetleri olan Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetlerinden başka İtalya yarımadası üzerinde Piza Floransa, Napoli'nin Osmanlılarla ticarî münasibetleri vardı; hattâ Yıldırım Bayezid'in cülusunda italyan siteleri mümessilleri muharebeden sonra gelip Bayezid'i tebrik ve babası I. Sultan Murad tarafından kendilerine verilen ticaret ahidnâme-lerinin tasdikini rica etmişlerdi1. Piza hükümeti bir ara doğudaki ticareti dolayısiyle Cenevizlilerle rekabet halinde idi. XIV. yüzyıl ve XV. yüzyıllarda Floransa'da idare başında pek zengin olan Medici ailesi bulunuyordu.

Napoli kirallığı, Venedik ve C nevizlilerden sonra Doğu ticaretiyle meşhurdu. Bu kıratlığın Ege sahillerindeki Anadolu bey-likleriyle ticarî münasebatta _ bulunması dolayısiyle beylikler aralarındaki ticarî muameleleri kolaylaştırmak için igilyati [314] ismi verilen Napoli ve Kıbrıs gümüş sikkelerine benzeyen Lâtin harfli paralar kestirmişlerdi.

Osmanlılarla da ticarî münasibetleri olan Napoli tüccarlarının Bursa?da. depolan olup buraya getirdikleri doğu memleketleri eşyasını Avrupa'ya naklediyorlardı. Yıldırım Baye-zid zamanında Napoli kiralı olan Ladislas'ın Venediklilere düşmanlığı ve Türklere dostluğu vardı. Bundan dolayı Türk-Anju dostluğu bir müddet Venedik Cumhuriyetini ihtiyatlı harekete sevketmişti. [315]

Papaların Nüfuzları

Tarihlerde görüldüğü üzere Papalar, büyük Haçlı seferlerinden sonra Anadolu ve Rumeli'yi istilâ etmekte olan Türklere karşı Avrupa milletlerini

ayaklandırmak için büyük teşkilâtiyle harekete geçmişlerdi. Bu cümleden olarak ondördüncü asır ortalarında Aydınoğullan'na ve Fil ip dö Mcziyer vasıtasiyle İskenderiye üzerine olan harekât ile bunlardan daha mühim olarak Osmanlılara karşı yapılan müteaddit

[314] Jigilyati Napoli ve Kıbrıs kıratlarının gümüş paralan olup bir tarafında arslan dijîer tarafında hükümdar resmi vardı ve yazı resmin etrafında İMilıınuvordıi.

[315] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 234

haçlı seferlerini görmekteyiz. Papa VI. Kleman'ın Türklere karşı, Venedik, Kıbrıs kralı ve Senjan şövalyeleriyle anlaşarak şark sularında devamlı surette donanma bulundurmağa karar vermişlerdi. Bu sayede Aydın oğullan elinden İzmir şehir ve kalesini almışlardı. Daha sonra V. Ürben müttefikler arasına Bizans İmparatoru'nu da almak istemişti (1369) [316]. îşte bu ve diğer kayıtlar Papalar'ın faaliyetlerini göstermektedir.

XII. ve XIII. yüzyıl'larda nüfuz ve tahakkümleri son haddine varmış olan Papalar, XIV. yüzyıl'dan itibaren eski nüfuz ve itibarlarını kaybetmeğe başlamışlardı. Bu yüzyıl'da Batı kilisesinin Romandan Avinyon (Avignone) şehrine [317] nakli ve 1431'de toplanan Bal ruhani meclisinin kararları Papaların tahakkümlerine karşı olan aksülâmelin neticesi idi.

1309'dan 1377 senesine kadar yetmiş seneye yakın süren Roma ayrılığı nihayet Papa XI. Greguvar'ın Koma'ya dönmesiyle muvakkat bir zaman için kapanmış ise de onun vefatından sonra tekrar ayrılık olmuş ve bu da yetmiş sene kadar sürmüş ve bu defa 1449 senesine kadar hem Avinyon ve hem jRoma'da iki Papa bulunmuştur [318].

îşte bu ayrılış, dönüş ve ikiye bölünüş mücadelesi Papalığın nüfuzunu iyice sarstı. Papalığın ikiye ayrılması üzerine Almanya, İtalya ve İngiltere Roma'yı ve Fransa, Napoli, Loren, Kastil ve İskoçya memleketleri de Avinyon Papalığını kabul etmişlerdi. Bu ikiye ayrılış yüzünden Avrupa'da dinî ihtilâflar devam etmiştir. [319]

---

[316] Papa VI. Kleman Türklere karşı Venedik ile Kıbrıs krallığı ile anlaşarak Ege sularında devamlı olarak donanma bulundurmaya karar vermişlerdi. Tedarik edilecek müşterek donanma Aydın oğullarından alman îzmir limanında bulunacaktı (30 Nisan 1357). daha eonra Papa Ürben müt-müttefikler arasına İmparator Yuannis'i de almak istemişti (1361 Ocak).

[317] Avinyon, Ren nehri üzerinde olup Fransa'nın güney doğusunda Paris'ten 595 kilometre uzaktadır. Provans kontu Şarl'a ak iken Roma'dan ayrılan Papa Beşinci Kleman burada oturdu (1309). Papalar 1377 senesine kadar Avinyori1 da oturdular. Papa Altıncı Kleman burasını 1308 de Sicilya kiralı Jan'dan aldı. Papaların Roma'ya avdetinden sonra Avinyori'da. bir Legatus yani papalık valisi bulunmuştur. Burada Papaların şatoları vardı.

[318] Papalar 726 milâdi tarihine kadar Havariyundan Sen P i y e r'in vekili olarak yalnız ruhani reis idiler. Bu tarihten itibaren kendilerine Roma ve diğer bazı yerler verilmiş olduğundan cismani hükümetleri de oldu. Roma'da Papalık 1309'da V. Kleman zamanına kadar bulunup o tarihte Avinyori1* nak-ledilmiş ve 1377 de XI. Greguvar zamanında tekrar Roma'ya dönmüş ise de onun 1378 senesinde vefatı üzerine bu defa biri Roma'da ve diğeri Avinyon'âa olmak üzere iki Papa meydana çıkmış ve nihayet 1449'da V. Nikola zamanından itibaren Roma'da bir Papalık kalmıştır.

[319] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 234-236

Türk İstilâlarına Karşı Papaların Faaliyetleri

Türklerin istilâlarını önlemek için İtalya'da Po vadisinde Ferrare şehrinde toplanan ruhani mecliste doğu (ortodoks) ve batı (katolik) kiliselerinin birleşmesi görüşülmüş ve Osmanlı Türklerinin Bizanslılara karşı olan hareketleri bu hususta âmil olmuştu. Bu meclisin kararı da bundan evvel 1274'de iki kilisenin birleşmesi için Liyori'da toplanmış olan meclis gibi hiçbir neticeye varmamıştı; fakat bu defa Osmanlı tehlikesi arttığından 1388'de Roma'daki Papa VI. Ürben İstanbul'un müdafaası için kadirga donatarak göndermiş ve aynı zamanda Haçlı seferine iştirak edecekler için endüljans vaadini havi etrafa mektuplar yollamış ise de bir birlik vücuda getirememişti. Bunun halefi IX. Bonifas ise NapolVdeki Ânju hanedaniyle mücadele halinde bulunduğundan Osmanlılar aleyhine bir faaliyet gösterecek ılurumda değildi. Yunanistan'da Lâtin papaslarının faaliyetleri ise rumları yani Ortodoksları Türklere meylettirmekte idi; buna da sebep lâtinlerden her yardım istenmesinde bunların mutlak surette pazarlıkla menfaat temin etmek istemeleri olmuştu.

Bizans imparatoru V. Yuannis, Roma'y a kadar gidip kiliselerin birleşmesi için katolik mezhebini kabul etmişse de gerek tebaası ve gerek papaslar buna yanaşmamışlardı; daha sonra yine Roma Papalarından V. Marten (1417—1413) ile VII. Öjen'e (1431—1447) müracaat edilip Ferrare'de bir meclis toplanması kararlaştırılmıştı; filhakika bu mecliste Bizans İmparatoru ile Rum Patriği ve ileri gelen Rum metrepolidleri de bulunmuşlardı; o sırada Ferrare'de salgın hastalık olduğundan meclisin Floranscfda. devamına karar verilmiş ve buradaki görüşmelerde kiliselerin birleştirilmesi esası kararlaştırılmış fakat bu karar İstanbul fethine takaddüm eden günlerde dahi fiile gelmeden İstanbul alınmıştır. [320]

Papalara Karşı Osmanlıların Sivaseti

İşte Papalar, kardinallar ve metropolitler ve imparator böyle kilise ittidahı müzakereleriyle uğraşırlarken türkler İstanbul'u fethederek Rumların kendi kilise kanunları üzere İmparatorluk

[320] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 236

zamanında olduğu gibi bütün dinî hak ve salâhiyet ve eski îmtiyazlarına sahip ve Papa'ya muhalif bir patrik (Gennadios) intihap ettirmek suretiyle kiliselerin birleşmesi fikrinin önüne geçmişlerdir. Zaten yukarıdan beri görülmüş olan istilâ hareketlerinde Osmanlıların dinî hususlarda gösterdikleri müsamaha ve hattâ idareleri altındaki kiliselerin patrik ile dinî muhaberata müsaade etmeleri ve vicdan hürriyetine karşı olan hürmetleri İstanbul'un zabtında da aynen ve hattâ daha ince bir siyasetle tatbik edilmiş ve bu sayede İîoma'ya bağlanmak istemeyen halkın hissiyatı okşanarak Osmanlıların Ortodoksluğu himayesiyle Batı ve Doğu kiliselerini birbirlerinden tamamen uzaklaştırmalardır.

Papaların mükemmel donanmaları vardı ve bu donanma ile diğer Lâtin devletlerinin donanmaları birleştirilmek suretiyle Türklere karşı müteaddid muharebeler yapılmıştır. Edirne-Segedin muahedesinin imzalanmasından sonra Papa'mn Çanakkale önlerine gelip muvasalayı kesen donanmasının baş amirali Françesko Gondolmieri adında bir Floransalı idi. Bu amiral devlet reisliğini oğluna terk ederek Anadolu'ya geçen II. Murad'ın iş başından ayrılmasının Osmanlıları mahvetmek için çok müsaid bir fırsat olduğunu Papa'ya yazmıştı.

Papalar doğu kilisesini yani Ortodoksları, kendilerine bağlayıp hiçe indirmek suretiyle kısmen kırılmış olan nüfuz mıntakalarını genişletmek için çok çalışmışlar fakat İstanbuVı alan Türkler bütün eski salâhiyet ve imtiyazlariyle ortodoks kilisesinin dinî haklarını tanıyarak şark kilisesini himayelerine almak suretiyle Papaların bir kaç yüzyıl uğraştıkları birleşme siyasetini Önlemişlerdir, [321]

Osmanlı -Macar Münasîbetlerî

Osmanlı Devleti kurulup Rumeli'ye geçildiği sırada Macaristan, Arpad sülâlesinden Anju hanedanının eline geçmiş bulunuyordu. 1308'den 1385 senesine kadar Macaristan'ı idare etmiş olan bu hanedan memlekette kültür ve ticaret sahasında mühim ıslahat yapmış ve kilisenin yardımiyle de büyük imtiyaza sahip zadegan nüfuzunu kırmıştı. [322]

---

[321] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 236-237
[322] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 237

Kral Layoş (Ludvig)

Şarl Robert ve diğer adiyle Robert Karoli (1302—1342)'den sonra kendisine irsen Lehistan kırallığı da intikal etmiş olan Büyük Layoş (Ludvig = Lui, 1342—1382) azim sahibi; kudretli ve dinde pek mutaassıp bir kiraldi. "Layöş, Balkanları nüfuzu altına almak ve buralarda katolikliği yaymak için çok çalışmıştı; Fakat bunun Balkanlar üzerindeki emeli 1363 de Çirmen veya Sırp sındığı muharebesiyle Türklerden yediği tokat ile sarsılmış ve bozgunluktan sağ olarak kurtuluşunun boynunda asılı olan Meryem'in resmine hamletmişti.

Layoş'un erkek evlâdı olmayıp iki kızı vardı; ölümünden sonra küçük kızı Lehistan kıraliçesi olup Litvanyalı Jakellon ile evlenmiş ve büyük kızı Marya da Macaristan kıraliçesi olarak Lüksenburg kiralı dördüncü Şarl'm ikinci oğlu Sigismund'a varmış ve bu sayede Sigismund Macaristan kıralliği tacını giymişti. [323]

Sigismund

Osmanlı tarihinde pek meşhur olan Sigismund' un Macaristan kirallığı (1386 —1437) Osmanlı Devletinin bütün kudretiyle Balkanlarda yayılmağa başladığı bir devre raslamıştı. Balkanlardan Macaristan'a yapılacak bir taarruz için Tuna boyundaki bütün ileri gelen hatlar Osmanlıların eline geçmişti.

Osmanlıların Ege denizinde ve Mora sahillerinde görünmeleri Venediklileri telâşa düşürmüştü. Bundan dolayı Venedik senatosu 1393'de Yıldırım Bayezid'e karşı Macaristan kiralı Sigismund ile anlaşmağa karar vererek bir ittifak teklif etmişti. Osmanlıların karadan da yayılmaları dolayısiyle aynı tehlikeyi gören Sigismund 1394'de Venediklilerin tekliflerine muvafık cevap yolladı ise de buna karşı cumhuriyetin mukabelesi müb-hemdi; hattâ Yıldırım Bayezid aynı sene Adriyatik sahillerine yakın Boyana nehri taraflarında faaliyette bulunarak Venediklilere zarar verdiği halde senato Macar kiralı île sıkı bir anlaşmadan çekinmiş ve Sigismund'un 1396'da Osmanlılar aleyhine harekete geçeceği hakkındaki müracaatı üzerine

[323] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 237-238

dört kadırga ile iştirak edeceklerini bildirmişti.

Sigismund, Osmanlıların Macaristan'ı tehdide başladıklarını görünce Bulgarların hamisi tavrını takınmış fakat 1396 senesinde Niğeboiu meydan muharebesinde kuvvetli bir sille yiyerek mağlup olmuş ve canını güçlükle kurtarıp Karadeniz'den İstanbul ve Adriyatik denizi yoluyla memleketine dönebilmiştir.

memleketine dönmesinden alt! ay kadar bit bu müddet zarfında kendisinin zaman Ladislas kıral olmuş ise de Sigismund bununla edip rakibini mağlup ederek kıralhgı tekrar ehne gecırm U Sigismund 1410'da Alman imparatorluğuna intihap edam,, ve bu suretle Macaristan, imparatorluk nüfuzu altına girmiştir. 1418'de Osmanhlarla Macarlar, Eflâk işlerine müdahale et-misler her biri ayn ayr> iki voyvoday. himaye ederek bu suretle çarpısmıslarsa da nihayet 1424'de iki taraf da muhasamata son vererek aralarında iki senelik mütareke imzalamış ardı; takat mut ekenin bitmesinden bir müddet sonra iki devlet arasmda Kolumbaç (Güvercinli) kalesi meselesinden dolayı yine hasmane harekât başlarmş ve bizzat Osmanh kuvvetlerine kar yürüyen Alman İmparatoru ve Macar kiralı Siglsmund Türk kumandam beylerbeğ, Sınan Paşa'ya mağlup olmuş ve bir kölesin feda-karhğiyle zorla canım kurtarıp kaçabılmıştır.

Bu Osmanh galibiyeti, Macarların Subistan üzerinde de devam ettirmek istedikleri Macar nüfuzunu bertaraf etmiş ve onla-in Osmanhlann eline geçmiş olan Faselosfyi genmak *»_ yaptıkları yardım da akamete uğramış ve buna mukabele olmak ü ere Evrenuz zade Ali Bey kumandasındaki akıncılarla MaLstan'a büyük bir akm yapılarak yetmiş bin esir ahnm.şU, Sigismund'dan sonra Alman imparatoru ve Macaristan Wı Ln Y. Albert -manmda Bohemya k.ralhgı m meydana çıkan ihtilftfda» Osmanh hükümet, de ise kan,™* Polonva kiralı Ladislas'a, Osmanh hükümdar. II. Murad Polonya kı^ ^ yollanarak

inek şartiyle Kazimir'in Bohemya kiralı olmasına yardım edileceği bildirilmiştir; fakat bu sırada yani 1439'da Albert vefat ettiğinden Kazimir rakipsiz kalmış ve 1440 senesinde zadegân'-ın intihabiyle Macaristan kıratlığına Polonya kiralı III. Ladislas getirilmiştir [324].

---

[324] Albert'in vefatı da Macaristan'da kıral intihabı meselesinde ihtilâfı mucip oldu. Macarların bir kısmı Albert ailesine ve Elizabet'e sâdık kalarak Albert'in henüz doğmuş olan Ladislas adındaki

Polonya ve Macaristan kiralı Ladislas zamanında da, Osmanlı - Macar münasibatı yine hasına ne devam etti. Bu sırada Belgrad muhasara altında olup Transilvanyd'da Türk akıncılarının tazyikleri altında idi (1442). tbtidadan muvaffakiyetle Tran-silvanya akınlarını yapan Mezid Bey, Hermanştad önünde Macar beylerinden Jan H. unyad'a mağlup olarak [325] iki oğluyla beraber maktul düştü; irtesi sene Kulaşahin Paşa kumandasiyle sevkedilen diğer bir akıncı kuvveti de aynı hezimete uğradı. Osmanlı vekayii kısmında görüleceği üzere Osmanlılar aleyhine tertip edilen ve Macaristan kiralı Ladislas'm idaresi ve Jan Hunyad'ın kumandasında bulunan haçlı ordusu Morava, Izladı muharebelerini kazanarak Osmanlı Devletini sulhe mecbur etti ise de Papa'mn müdahalesiyle yapılan muahede pek az sonra bozuldu ve sonra meşhur Varna muharebesi yapıldı (848 H./1444 M.).

Bu muharebede Kıral Ladislas maktul oldu ve müttefikler ordusu bozuldu; bunun üzerine Macaristan kıralhğma eski Macar kiralı ve Alman İmparatoru Albert'in henüz çocuk olan oğlu Ladislas getirildi ve Jan Hunyad da küçük kirala nâib oldu.

Osmanlı Devletinin kuruluşu zamanında Bavyeralı IV. Ludvig Alman tmparatorluğu'na intihap edilmişti. Papa bunun yerine Fransa kiralı Güzel Filip'in oğlu IV. Şarl'ı getirmek istediğinden Ludvig, Papa ile uğraşmış ve kendi imparatorluğu için Papa'mn tasdikine lüzum olmadığını ileri sürmüş ve nihayet aforoz edilerek 1346'da Papa XII. Benuva'mn namzet gösterdiği Lüksemburg'lu IV. Şarl, Alman imparatorluğu'na seçilmişti.

Şarl'dan sonra Alman Imparatorluğu'na seçilenlerin en meşhuru Lüksemburg hanedanından Sigismund ile onun damadı Habsburg'lardan II. Albert idi. Sigismund, 1410'dan 1437'ye ve Albert ise 1438'den 1439 senesine kadar Alman İmparatoru olmuşlardır.

çocuğunu istiyorlardı. Daha nüfuzlu olan bir sınıf da Lehistan kiralı Ladislas'm kırallığım istediklerinden iki taraf arasında üç sene kanlı kavgalar oldu. Polonya kiralı Macaristan'a sahip olmak için Elizabet'le evlenmek istediyse de red cevabı aldı; fakat mücadele devam etmekle beraber Ladislas 1440 senesinde Polonya kjrallı-ğına ilâve olarak Macaristan kırallığım da kazandı; lâkin kat'î şekilde kıral olamayıp küçük Vladislas'm valdesi Elizabet ile ihtilâf devanı ediyordu. Bu ihtilâftanTürklerin istifade etmemeleri için Papa, her iki taraf arasını bulmak üzere Macaristan'a bir kardinal yollamıştı. Yeni kıral Ladislas, Türklere karşı bir muvaffakiyet kazanırsa kendisine aleyhdar olan Macarları da tarafına çeke-bileceğine kanidi, fakat buna hacet kalmadan Elizabet'in ölümü Ladislas'm kirallığına mâni bırakmamıştır.

[325] Osmanlı tarihlerinde Yanko Hunyad denilen Hunyadi Yanoş (Jan Hunyad) Transilvanya veya Erdel voyvodası olup takriben 1394 ile 1400

Albert, Papa'mn nüfuzum kırmak için Bal şehrindeki meclis mukarreratırıı, Moyaras'ta topladığı bir hey'ete tasdik ettirmiştir.

Albert, Osmanlıların Rumeli'deki faaliyetlerini önlemek için asker sevketmiştir. Albert'den sonra Alman İmparatorluğu'na intihap olunan Frederik zamanında (1440—1493) Osmanlı akıncıları Macaristan'a girmiş, Macar kiralı Matyas Korven, bu akınlara karşı, Alman imparatorundan yardım istemiş ise de alamamış ve nihayet Osmanlılarla sulh yapmıya mecbur olmuştur.

arasında doğmuştur. Rumen tarihçisi Iorga bir köylünün oğlu olduğunu ve bazıları da Macar kiralı Sigismund'un gayrı meşru oğlu bulunduğunu söylüyorlar; fakat eski ve sahih bir vesikaya göre 1409 tarihinde Sigismund, Voyku (Voicu) adındaki bir Rumen beyine Huiedora (Hunyad şehrini)'yı iktâ olarak vermişti. Mezkûr vesikada Voyku'nun oğulları arasında meşhur Jan Hunyad da görülmektedir. (Bakınız C. C. Giuiestu, îstoria Romanilor II. 1, 3. ed. Bucu-reşti 1940, s. 34). Hunyad'ın. annesi Elizabet Morsiney adında bir-kadındı. Jan Hunyad 1440'da Macaristan kiralı intihap edilen Polonya kiralı Ladislas tarafından Transilvanya voyvodalığına tâyin olunmuştur. Hunyad, 1442 ve 1443'de Türk akıncılarına galebe ederek Edirne-Seğedin muahedesini imzalattırmış ise de 1444'de Varna'da Türklere mağlûp olmuş ve bu muharebede maktul düşen Macar kiralı Ladislas*ın yerine kıral olan Albert ve Elizabet'in oğulları diğer küçük VI. Ladislas'a vasi tâyin edilmiştir. Jan Hunyad II. Kosova muharebesinde Türkler tarafından ikinci defa mağlup edilmiş ve 1458'de Belgrad'ı Türklere karşı müdafaa ettiği sırada yaralanmış ve bundan, müteessiren ölmüştür. 1458'de Macaristan kırah olan Matyas Korven bunun oğludur. [326]

Fransa

Osmanlı Devleti kurulup yayılırken Fransa ile İngiltere arasında yüz sene muharebesi devam etmekte idi; bu harb fasıla ve mütarekelerle 1337'den 1452 senesine kadar sürmüş ve Fransa kiralı VII. Şarl zamanında bitmiştir. Muharebenin sonunda Fransa kit'ası tamamen Fransızların ellerine geçmiş ve burada bir Fransız birliği

[326] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 238-241

vücut b ularak feodaliteye son verilmiştir. [327]

VI. Şarlra

Osmanlı fütuhatı 1384 senesinde ve VI. Şarl siyaseti zamanında Fransa sarayının dikkatini çekmiş olup Sultan Murad'ın muvaffakiyetleri dinî bir mahiyette olarak kirala anlatılmıştı. 1391 senesinde Şarl'a vesayetten kurtulduğu esnada Kudüs^den gelen hacılar ona, Murad'ın Allah'tan korkan temkinli, akıllı ve mağlûplara karşı insaniyetli olduğunu ve mağlûpların bu hükümdara her sene cüz'î bir vergi verip sadık kaldıkça onların, kendi kanunları altında yaşamalarına müsaade ettiğini ve casuslar: vasıtasiyle Av-rupa'daki siyaseti haber aldığını söylemişlerdii.

VI. Şarl 1391'de doğuya bir sefer yapmıya teşebbüs etmiş, fakat hastalığı buna mâni olmuştu. Aynı kıral 1395'de bir şövalye tarikatı ihdas eyledi; Bundan maksadı da müslümanların ellerinde bulunan Türkiye arazisi ile Suriye ve Mısırcı almaktı; Filip dö Meziyer adındaki meşhur mutaassıp şahıs bilhassa kıral üzerinde müessir olmakta idi.

Osmanlılar aleyhinde haçlı seferleri yapmak üzere 1935'de Fransa'ya gönderilen Sigismund'un elçisi, orada daha evvelden müslümanlar aleyhine hazırlanmış olan bir muhit bulmuş ve bundan istifade ile Fransızların da Türkler aleyhine hareketlerini temin eylemişti; bu Fransız kuvvetlerinin Niğeboîu harbinde Yıldırım Bayezid tarafından nasıl imha edildikleri Osmanlı vekayii kısmında gösterilmiştir. Bundan başka bazı Fransız kuvvetleri 1443'de de Jan Hunyad ile beraber Osmanlılara karşı hareket etmişlerse de bunlar, Niğeboîu seferine iştirak edenler kadar ehemmiyetli değildi. [328]

İngiltere

İdaresiz bir kıral olan II. Edvard'ın 1327'de kırallıktan indirilmesinden sonra yerine gelen III. Edvard'ın yarım asırlık kırallığı zamanında Yüz sene muharebesi devam etmekle beraber İngiliz lisan ve edebiyatı inkişaf etmekte idi. Bunun oğlu olup memleketi fena

[327] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 242
[328] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 242

idare eden II. Rişar'ın yerine 1399'da parlamentonun karariyle IV. Hanri geçirilmiş ve ayni zamanda meşrutî bir idare kurulmuştur. [329]

Osmanlı Türkleri İle İik Temas

Osmanlann faaliyetleri yukarıda adı geçen üç kıral zamanına tesadüf etmekte idi. İngilizler 1396'daki Niğebolu seferi esnasında Haçlı ordusuna asker vermişler ve bu münasebetle Normandiya1'da cereyan etmekte olan yüz sene muharebesini muvakkat bir zaman için tetil etmişlerdir,

Niğebolu muharebesinden sonraki İstanbul muhasarası esnasında o tarihte henüz kırallığa getirilmemiş olan IV. Hanri bir Haçlı ordusuyle Türklerin üzerine gitmek tasavvurunda bulunmuştu. Hanri'nin 1413'de vefatı üzerine yerine geçen V. Hanri, 1420'de Fransa ile bir muahede aktedip VI. Şar Tın kızını da almış ve hemen bütün Fransa'ya varis olacak derecede hak kazanmıştı. Fakat bunun vefatından sonra oğlu zamanında ve 1435'de veraset dâvasiyle yüz sene muharebesi yine canlanmış ve nihayet Fransa kırah VII. Şarl İngilizlere galebe çalarak bunları Fransa'dan çıkarmıştır (1452). [330]

ANKARA SAVAŞI SONUNA KADAR ANADOLU VE RUMELİ'DEKİ OSMANLI VEKAYİİ

Karaman Beyliği ile ilk hasmane temas

Osmanlı Devleti Anadolu'da kendisine komşu olan Karesi beyliğinin bir kısmım ve daha sonra tamamını alarak Germiyan hükümdarı Süleymanşah tarafından kızının çeyizi olarak verilen Germiyan şehirlerini işgal etmiş ve Hamid oğulları'ndan da bir bedel mukabilinde bazı mühim şehirleri satın almış olduğu için bu cihetlerden de Karaman beyliği ile komşu olmuştu.

Evvelâ Ermenak ve Mut taraflarında kurulup sonra Karaman ve Konya ve havalisine sahip olduktan sonra kendilerim Anadolu Selçuklularının vârisi sayan Karaman oğullan, evvelce küçük bir uc

---

[329] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 243
[330] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 243

beyliği olan ve pek kısa zamanda fütuhatla geniş toprak sahibi ve hatırı sayılır bir devlet haline gelen Osman oğulları'nın üstünlüğünü çekememekte idi. [331]

Karaman Hukümdarınn Osmanlı Topraklarına Taarruzu

XIV. vüzyıl sonlarına doğru Karaman oğulları devletinde Alâüddin Ali bey hükümdar bulunuyordu. Bu zat 783 H./1381 M. den evvel Osmanlı hükümdarı I. Murad'ın kızı olup tarihlerde Nefise Sultan denilen Melek Hatun ile1 evlenmiş ve bu suretle Osmanlı hanedaniyle akraba olmuştu; fakat Osmanlıların kuzeyden Ankara ve daha sonra Akşehri ve batı parafından Yalvaç, Karaağaç, Beyşehri, Seydişehri'ni alarak Ka-ramanîlerle komşu olmaları ve Rumeli'den başka Anadolu'da da genişlemeleri Alâüddin Beyi korkutmuştu. Osmanlılar dalıa buralara sahip olmadan evvel yalnız Orhan Bey'in Ankara'yı alması bile Karamânoğlu'nun dikkatini çekmiş ve 1362'de Orhan Gazi'-nin ölümü üzerine Ankara'da büyük nüfuzları olan Ahileri tahrik ederek burasının elden çıkmasına sebep olmuştu. Bu defa Osmanlılarla batı tarafından da geniş bir hudut üzerinde komşu olması hiç işine gelmemişti. Bundan dolayı Sultan Murad'm, Hamid beyliğinden satın almış olduğu şehirleri kendisi almak istiyor ve bu maksadını fiile çıkarmak için Osmanlı hükümdarının Rumeli'de meşgul olmasını bekliyordu, bunun için Bosna kıralım Osmanlılar aleyhine tahrik etmişti.

Filhakika Rumeli'deki vaziyetten istifade eden Karamanoğ-lu derhal taarruza geçerek batı hududunda Osmanlılara âid olup Hamid oğlundan satın alınmış olan Beyşehri ile bazı yerleri işgal etmişti (788 H./1386 M.). Bir rivayete göre de Hamidoğlu Kema-leddin Hüseyin Bey Osmanlı hükümdarının kendisim telıdid ederek satın aldığı yerlerin kurtarılması için Karamanoğlu ile anlaşmıştı [332]

[331] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 245

[332] Sultan Murad, Hamidoğlu'ndan aldığı yerlere Mahmud Bey adında bir sancak beyi koymuştu. Alâüddin Bey, padişahın Rumeli'de bulunmasını fırsat bilerek Yalvaç ve Karaağaçtı Hamidoğlu'ndan satın almış olduğunn söyli-yerek buraları işgal etmiş ve Sultan Murad'a göndermiş olduğu nâmede de Beyşehri ile Seydişehri'nin Osmanlılara aid olduğunu beyan etmişti (Feridun Bey Münşeatı, c. I, s. 107, 108; Mahmud Bey'le Karamanoğlu'nun. mektupları).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 /245-246

Sultan Murad'ın Anadolu Ya Hareketi

Karaman oğlu'nun tecavüzü duyulunca Sultan Murao, vezir Landarlı Halil Hayreddın Paşa'yı Rumeli'de bırakıp onun oğlu kazasker Ali Çe1ebi'yi vezir yaparak beraberine alıp Anadolu'ya geçti [333]. Pâdişâhın kumandasında kendi askerinden başka Bizans İmparatoru, Sırp despotu, Köstendil Sırp beyinin ve Saraç Tatarlarının muahede mucibince vermeği kabul ettikleri askerle Osmanlı himayesinde bulunan Kastamonu'daki Candar beyliği kuvvetleri de vardı; pâdişâh kışı Bursa'da geçirdi.

Karam an oğlu%ajî:idbendi" rivayetine göre önun askeri Osmanlı kuvvetlerinden ziyade imiş.

Osmanlı ordusu Karaman hududunu aştı, Konya'ya doğru ilerledi; aralarında bir konak yer kalınca tertibat aldılar. Sultan Murad, ordusunun merkezinde yer alıp yaya askerim öne ve süvariyi arkaya koydurdu. Büyük oğlu Bayezid'i sol cenaha koyup Firuz Beyi ve Kastamonu askeriyle iki bin Sırp askerini onun kumandasına verdi. Sağ cenaha küçük oğlu Ya-kup Bey'i Anadolu beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşayı koyup onun kumandasına da Karası, Eğirdir subaşılariyle oraların kuvvetlerini. koyduğu gibi Saraç tatarlariyle Köstendil askerini de bu cenahın ön tarafına koymuştu. Kara Timurtaş Paşa da Rumeli askeriyle merkezde ve Sivrihisar subaşısı diğer Timurtaş Bey geriye konarak başka kuvvetleri de sağa ve sola taksim etmişti.

Karamanoğlu Alâüddin Bey de ordusunun merkezinde durup Samagar; Çagazan, Barmbay, Tula tatarlarını sol kola koyup Türk kuvvetleri sol kola baş olduğu gibi Teberrük ve Savcı kuvvetleri sağa konarak Varsak Türkmenleri de bu kolun esasını teşkil ediyordu. Yani Tatarlara güvenemeyen Karamanoğlu her iki kolun esas kuvv^ .ni ve kumandayı Türkmenlere vermişti.

Konya önlerinde vukua gelen şiddetli muharebede Karaman-oğlu'nun aşiret kuvvetleri Osmanlıların talimli, tecrübeli muntazam kuvvetlerine karşı mağlup oldular; Alâüddin Bey ordugâhını terk

---

[333] Hayreddin Paşa'yı Rumeli'de koyup, guzata reis kılıp Rumeli'ni tamâmet ona ısmarladı ve Hayreddin Paşa'nm oğlu Ali Paşa ol vakit nevcu-vandı, anı vezir edinip yine Anadolu'ya geçip Bursa'ya geldi.'* (Neşrî s. 216, 217).

ederek kaçtı; onun bütün malları muharebede büyük gayreti görülen ve Karaman kuvvetlerinin bozulmasına sebep olan Kara Timurtaş Paşa'ya verildiği gibi bazı Osmanlı tarihlerine göre vezir de oldu. Muharebede büyük gayret gösteren ve her tarafa yetişen şehzade Bayezid'de ganimetten büyük hisse aldı ve kendisine Yıldırım unvanı verildi [334].

Karamanoğlu Alâüddin Bey Konya kalesine kaçtı ve orada muhasara edildi. Sultan Murad hiç bir askerin halkın malına el uzatmamasını emretti; fakat Sırp askerlerinden bazıları yasağa aykırı hareketlerinden dolayflSam edildiler. Alâüd-din Bey, Konya muhasarasının devamını görünce sulh istedi ve-zevcesi olan Sultan Murad'ın kızı Melek Hatun'u şefaatçi olarak gönderdi; nihayet Osmanlı ordugâhına gelen Alâüddin Bey kayın pederinin elini öpüp haristi; oradan Beyşehri üzerine giden Sultan Murad bir kaç günde orasını aldıktan sonra Bursd'ya. döndü (789 H./1387 M.) [335].

Anadolu hükümdarlarının en kudretlisi olan Karamanoğlu nun mağlup edilmesi Anadolu'da da Osmanlı Devletinin kudret ve itibarını arttırmış ve meşhur birinci Kosova muharebesinde Anadolu beylerinin müttefik düşman ordularına karşı Sultan Murad'in istemiş olduğu yardımcı kuvvetlerin gönderilmesine sebep olmuştur. Sultan Murad'ın Karamanoğluyle acele anlaşmasının sebebi Rumeli'de vaziyetin nezaketi idi. [336]

Ploşnîk Mağlubiyeti Neticesinde Balkan İttifakı Ve Bulgarların Harb Dışı Edilmesi

---

[334] Evliya Çelebi'ye göre Bayezid'e Yıldırım unvanını Emir Sultan vermiş (Seyahatname, c. 5, s. 349) Emir
Sultan, Yıldırım Bayezid'in damadı olduğundan ve henüz o tarihte pek genç bulunduğundan bu kayıd doğru değildir

[335] Neşri, bu harb için Sultan Murad'ın Anadolu'ya geçtiği tari i 1386 gösteriyor. Padişahın o sene kışını Bursa1 da geçirdiğine göre muharebe ertesi sene yazında olmuştur. Nitekim Çandarlı Hayreddin Paşa da padişahın Bursa'dan Karaman harbine hareketinden evvel 789 H./1387 M. de vefat etmiştir.
Feridun bey münşecm'nda (c. 1, s. 108) Sultan Murad tarafından Celâiriyye hükümdarı Sultan Ahmed'e gönderilmiş olan nâmede muharebenin 788* Şevval/1386 Kasım Çarşanba günü Konya'ya iki fersah (adi yürüyüşle iki günlük mesafe) uzaklıkta yapıldığı ve Çandarlı zade Ali Paşa'mu mukaddıme-i ceyş olup sağ kolda Rumeli beylerbeğisi Timurtaş Paşa ve sol kolda Anadolu beylerbeğisi Saruca Paşa'ların bulundukları bildi-rilip Karamanbların merkeze yaptıkları taarruzu şehzade BayezidJin tard ettiği kaydolunmaktadır; halbuki muharebe ertesi sene olmuştur. Münşeatın, XIV. ve kısmen de XV. yüzyıla âid böyle hataları vardır.

[336] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 246-247

Balkanlarda Osmanlılar Aleyhine Üçüncü İttifak Hareketi

Bosna kiralı Tvartko ile Sırp despotu Lazar, Hırvat ve Arnavud prensleri arasında beş, altı sene evvel kuzeyden inecek Macarlara ve güneyden gelmekte olan Türklere karşı bir ittifak hazırlanmakta olup asıl taarruz plânı Türklere karşı idi. Bunlar, yapacakları taarruzu Osmanlıların başka tarafta meşgul oldukları bir zamanda yapmak istiyorlardı; bunun için Karamanoğluyla da anlaşmışlardı.

Osmanlı hükümdarı pek seri hareketle Karamanoğlu'nu sulhe mecbur ettikten sonra onun müttefiki olan Bosna kiralının topraklarına da uc kumandan Şahin Paşa kumandasında ı yirmi bin kişilik büyük bir akıncı kuvvetiyle taarruz edildi ise de [337] zamanında haber alınan bu taarruz Topliça (Toplitsa) nehri vadisinde ve Ploşnik mevkiinde [338] Sırp despotiyle Bosna kiralının otuz bin kişilik kuvvetleri tarafından karşılanarak fena halde bozguna uğratıldı ve Türk kuvvetlerinden ancak beş bini kurtu-labüdi (1387) [339].

Bu mağlubiyet zaten gizlice hazırlanmakta olan Hırvat, Leh, Macar ve bütün Balkan kıral ve prenslerini Osmanlılar aleyhine harekete şevketti. Bu husustaki ittifak plân mucibince taarruza Lazar ile Tvartko ve Arnavud prensi Jorj Kastriyota önayak olmuşlardı; bunlar Bulgarlarla Arnavud ve Küçük Sırp prensleri ile de anlaşmışlar ve Ulah (Eflâk) prensi de muharebeye iştirak edeceğine dair söz vermişti.

Karadeniz'in Dobriçe mıntakasmdaki B ulgar prensi Dobritiçin oğlu îvanko da aynı vaidde bulunmuştu1. Venedikliler ile Hırvatlar da Ulah beyi gibi teminat vermişlerse de Venedik Cumhuriyeti sözünde durmayarak tarafsız kalmıştı. [340]

Bulgarların Harp Dışı Edilmesi

---

[337] Neşri (s. 236, 237) Bosna'ya karşı yapılan bu taarruzun Osmanlılara muti olan İskenderiye (tşkodra) kalesi beyinin müracaatı ve teşviki ile olduğunu beyan ile sonra bunun muvazaa ve hiyle olduğunu söylüyor (s. 240).

[338] Ploşnik, Tuna nehrinin ayaklarından Morava nehrine akan Toplica Çayı üzerindedir. Bu çay Niş kasabası yakınlarında Morava nehrine dökülür.

[339] Ploşnik vakasının Karamanoğluyla yapılan sefer esnasında veya hemen Karaman seferinin akabinde yapıldığı anlaşılıyor. Sultan Murad'ın Karamanoğluyla acele uyuşması da bunu zannettirir.

[340] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 249 -251

Sultan Murad, bu ittifaktan ve aleyhine harekete geçileceğinden casuslar vasıtasiyle haberdar olur olmaz soğuk kanlılığını muhafaza ederek hiç telâş göstermedi; muvazeneli ve plânlı harekete hazırlandı. Evvelâ ittifaka dahil olup kendisine muhalefet eden Dobriçe prensini ve aynı zamanda Balkanların muharip bir devleti olan ve açıktan açığa müttefiklerle anlaştığını gizliyen bulgarların müttefiklerle birleşmesinden evvel onları harb dışı bırakmağı tasarladı ve 1388 de vezir-i âzam Çandarlı zade Ali Paşa kumandasiyle [341]derhal bulgarlar üzerine otuz bin kişilik kuvvet gönderdiği gibi bu Balkan ittifakına karşı kendisi de Anadolu beylerinden yardım istedi [342].

Sırpların bulgarlara yardım ihtimalini gözönühe alan Ali paşa süratle hareket ederek doğuda Nadir geçidVnâen Balkan'ı aşarak Pravadi, Şumnu ve Bulgar kırallığının merkezi olan Tır-novayı aidi. Bulgar kiralı Tuna kenarındaki Niğebolu (Nikopoli) ye kaçtı, Ali Paşa bundan sonra Dobriçe prensi Ivanko'dan da Varna'yı almak istediyse de Osmanlılarla dost olan Cinevizlilcrin ricasiyle buradan çekildi; sonra Tuna boyuna yürüyerek Ulahla-nn nüfuzu altına girmiş olan Silistre ve Niğebolu^yu zabtetti; hattâ Eflâk'a ait YergÖği muvakkaten işgal edildi.

Bu suretle Çandarlı zade, yapmış olduğu seri hareketle Bulgar kiralı Şişman'ı amana düşürerek kiralın Balkan itifakına girmesini ve Osmanlı kuvvetlerini ansızın vurmasını önledi. Askerlikçe pek büyük Önemi olan bu muvaffakiyeti müteakip Bulgarlara yardım etmek üzere gelen ve Sırp kuvvetlerinin eline geçen Şehirkoy (Çarprut) geri alındı [343]. Kara Timurtaş Paşa'-nın oğlu Yahşi Bey, Sırp topraklarını

---

[341] Çandarh Halil HayreddinPaşa 789 H./1387 M. de Selanik civarında Yenice-i Fardar'da hastalanarak Serez'e getirilmiş ve orada vefat eylemiştir. Cesedi oğlu Ali paşa tarafından îznik'e naklolunarak yerine de oğlu Ali Paşa vezir olmuştur.

[342] Osmanlılar aleyhine ittifak duyulunca pâdişâh, "vezir Ali Paşa'ya buyurdu etrafa adamlar gönderip leşker cem etmeğe başladılar. Hünkâr şöyle kasdetti kim kışa ve yaza bakmayıp Laz'ı yaza çıkmağa kornaya. Andan Karamanca ve Teke'ye ve Aydın*a ve Menteşe*ye ve Saruhan'a ve cemi mülûk-i mücavirine bu hali îlâm ettiler ve cemii kabul edip gazaya bel bağladılar ve bilcümle etraf-ı memâlikten. ve memleket-i Osmaniden has ve âta cemi-i beyler Hünkâr yanına cem oldular.." (Neşri, s. 240).

[343] AI i Paşa, Bulgaristan işini hallettikten sonra Şehir köyü almıştı; fakat Sırp despotu Lazar, burasını geri almak için kumandanlarından Yuon-doğlu Dimitri'yi göndermiş ve kaledeki hıristiyanlarm yardımiyle burasını elde etmişti; bunun üzerine Timurtaş Paşa zade Yahşi Bey, kumandasiyle kuvvet sevkedildi; Sırplar kaleyi boşaltıp kaçtılar. Yahşi Bey takip edip etmemek için pâdişâhın fikrini sordu; Sultan Murad —ihtimal ki Ploşnik faciası gibi bir vaziyet hasıl olmamak için— takibi muvafık görmiyerek Yahşi Bey'in orduya iltihakını emreyledi (Neşri, s. 260 ilâ 262).

Çandarlı zade Ali Paşa*nın Bulgaristan harekâtı hakkında Neşri tarihinde (s. 242 ilâ 246) da etraflı malûmat vardır, Tac-üt-tevarih bu husustaki tafsilâtı oradan almıştır- Aşıkpaşa zade Bulgaristan istilâsına

vurmak istediyse de Sultan Murad bütün kuvvetlerin kendi kumandasında toplanmasını emretmiş olduğundan Sırbistan akını terkedildi. [344]

Birinci Kosova Savaşı (791 H. /1389 M.)

Sultan Murad bu son seferine hareketi esnaasınd Anadolu'daki arazisinin muhafazası için beylerinden beş kişiyi bıraktıktan sonra [345] Rumeli'ye geçti; oğullarından Kütahya ve Hamid tarafları sancak beyi Bayezîd ile Karası (Balıkesir vilâyeti) sancak beyi Ysrkub'u da sefere çağırmış ve Anadolu beylerinden istemiş olduğu kuvvetleri de beraberinde götürmüştü1. Bunlardan başka Makedonya'da bulunan ve Osmanb bimayesini kabul etmiş olan Sırp beyleri ile [346] Do6rîçe'daki tatarların beyi Saraç Bey ve Köstendil prensi Kostantin de askerleriyle pâdişâhın ordusuna iltihak etmişlerdi.

Bir müddet evvel hacca giden Gazi Evrenuz gibi tecrübeli bir Rumeli akıncı kumandanın o sırada gelerek orduya iltihakı ve böyle bir savaşta hazır bulunması Türk ordusunun maneviyatının artmasına sebep olmuştu. [347]

Son Karar

Bulgaristan isini halleden vezir-i âzam Ali Paşa, Yanbolu'ya dönerek pâdişâhla orada buluştu. Osmanlı kuvvetleri îhtiman (Sofya il Tatarpazarı arasında) [348] Sofya, Köstendil, Kratova yoluyla düşman kuvvetlerine doğru hareket etti. Bu sırada Sırp elçisi gelerek meydan

---

karşı bir şey yazmadığı gibi Oruç Bey ve Lütfi paşa tarihlerinde de küçük bir kayıt bile yoktur. lorga bu hmıısda biraz malumat verir.

[344] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 251-252

[345] Sultan Murad Rumeli'ye geçerken Anadolu'nun muhafazası için "Biş mûtemed bahadır er, bey koydu biri Timurtaş Paşa ki Işıklı ve Sandıklı ve Kütahya vilâyetine emir idi. ikinci Firuz Bey ki Engürü (Ankara) sancağını yerdi. Üçüncü Timmurtaş Subaşı ki Sivrihisar'a ve Sakari (Sakarya) kenarına hâkimdi. Dördüncü, Kutlu Bey kim Eğridir subaşısı idi; beşinci Hoca Bey ki Akşehir'e su başı idi. ." (Neşri, s. 246, 247).

[346] Bu Sırp beyleri Serez kendisine dirlik olarak veilmiş olan Draguş ile güney Sırp beyi Vukaşin'in oğulları idiler.

[347] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 252-253

[348] îhtimari'a. gelindiği zaman ileri gitmek için iki yol vardı. Birisi Sofya ve Niş'e uğrayarak Şehirköy^e ve diğeri sola gidip KöstendiVden geçiyordu. Saraç Bey'in tavsiyesi ve ekseriyetin tasvibi ile sol koldan gidilmesi tekarrür etti ve KöstendiVt uğrandı. Oranın beyi Kostantin de orduya iltihak etti ve kılavuz oldu (Neşri, s. 264, 265).

okuyup muharebeye hazır olduklarım bildirdi. Elçinin gelişinin sebebi hakikatte Osmanlı ordusunun vaziyetini öğrenmekti; bu son mevkide harb meclisi toplandı oybirliğiyle asıl düşman kuvvetleriyle karşılanmak ve Evrenuz Bey'in tavsiyesiyle düşmandan evvel varıp iyi yer tutmak üzere ileriye gidilmesine karar verildi ve Sırp despotu Lazar'ın merkezi olan Prıştine'ye doğru yüründü.

Ordunun Öncü kuvvetleri Gazı Evrenuz Bey ile Paşa Yiğit kumandasında idiler; Macarların (Riko Majo) dedikleri

Priştine'nin güneyinde yani Priştineye üç kilometre daha yakın olarak Ushüp ile Priştine arasındaki Kosova ovasına gelindiği zaman müttefik düşman kuvvetleriyle karşılaştılar; bunların kuvvetleri Osmanlılardan çoktu. Sırp kaynaklarının da söyledikleri veçhile Türk ordusu geçtiği yerlerde hiç bir suretle yağma ve tahribat yapmamıştı.

Düşmanla karşılaşınca Sultan Murad derhal harbe girişilmesini söyledi ise de Evrenuz Bey havanın sıcak ve askerîn yorgunluğu sebebi ile harbin ertesi güne bırakılmasını arzettiğin-den öyle yapıldı [349].

Ikı Tarafın Harb Nizamı

Osmanlıların Balkanlardaki durumunu tâyin edecek olan bu muharebe. Sırp kaynaklarına göre 1389 senesi haziranının yirminci günü ve bizim tarihlerdeki kaynakların tetkikine göre (Bakınız Hammer tercümesi c. 3, s. 330) takvim hesabı üzere 16 Şaban 791/10 Ağustos 1389 sah günü2 Kosova sahrasında yapıldı. Ordunun sağ koluna Kütahya ve Hamid sancak beyi şehzade Bayezid kumandasında Rumeli beylerbeğisi olan Kara Timurtaş Paşa [350]ve Evrenuz Bey ve diğer tecrübeli beyler ve sol kola Karesi sancak beyi Yakup Bey kumandasında olarak Anadolu beylerbeğisi Saruca-Paşa, Kastamonu Germiyan, Hamid, Teke ve Menteşe, Aydın kuvvetleri konulmuştu.

Başkumandan olan Sultan Murad; mûtad üzere ordu merkezinde yeralmıştı. Merkez kuvvetlerinin önünde yeniçeriler ve onların

[349] Evrenuz, kâfir askerini görüp, Hünkâra haber verdi; Hünkâr itti hemen vuruşmak gerek, Evrenuz itti, Sultanım şimdi gün kızgındır ve leşker yorgundur ve adû azgındır, bugün aram edelim dedi, Hünkâr bu sözü sevap gördü.." Neşri, s. 276-277.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 253-254

[350] Bu tarihte Kara Timurtaş Paşa, Sarı ve Beyaz Timurtaş Paşalar olmak üzere üç Timurtaş Paşa vardır. Anadolu'da bırakılan Kütahya ve Sivrihisar'daki Demirtaş Paşalar b ıskadır. Kara Timurtaş Paşa ise hem vezir ve hem beylerbeyi olarak Kosova harbine iştirak etmiştir.

önünde de toplar vardı. Evrenuz bey'in tavsiyesiyle ordunun sağ ve sol kanadlarınm önüne biner okçu konmuştu. Sağ cenah okçu kumandam Hamidoğlu Malkoç'ı ve sol kol okçu kumandamda Hamidoğlu'mm oğlu Mustafa Bey'dı1. Vezır-ı âzam Ali Paşa padişahın yanında bulunuyordu [351].

Karşı taraf düşman ordusunun merkezinde Sırp despotu Lazar sağ cenahta yeğeni ve damadı Brankoviç, sol cenahta Bosna kiralı Tvartko kuvvetleri vardı [352]. Düşman kuvvetlen Sxrp, Bosna, Macar, Ulah (Eflâk) Arnavud ve Osmanlı tarihle-rinde görülen Leh ve Çek kuvvetlerinden mürekkebtı. Ikı tarat kuvvetlerinin miktarı bilinmiyor. Osmanlılar düşman kuvvetinin kendi kuvvetlerinden ziyade olduğunu söyledikleri gibi karşı taraf da aksini beyan ediyor; fakat Hammer'in de kaydettiği gibi4 düşman kuvvetinin Osmanh kuvvetinden epey fazla olması pâdişâhı tereddüt ve endişeye düşürmüş olduğu görülüyor ki bu tereddüdü Neşri de kaydederek padişahın endişesini def için Ali Paşa, Allah'ın inayetiyle azlığın çokluğa galebesine dair ayet okumuş ve Sultan Murad'ın maneviyatını kuvvetlendirmiştir [353] Bu kayıtlar düşman kuvvetinin çokluğunu göstermektedir.

Muharebeye ibtida düşmanın atmış olduğu topla başlandı. Muharebe esnasında Osmanlı ordusunun sol kolu sarsıldı ise de6 Şehzade Bayezid'in bu kola yardımı ve düşman saflarını yarması üzerine tehlikeli durum düzeldi (Kosova fetihnamesi). [354]

Sultan Murad'ın Sehadeti

Türk ordusunun kahramanlısı ve harb plânının mükemmel surette düzenlenmiş ve tatbik edilmiş olması sayesinde üstün

---

[351] Kosova fetihnamesi (Münşeat c. i, s. 112). Tac-üt-tevanh de (c 1, s. 120) Vezir-i azam Ali Pa»aW padişahın sağmda ve Timurtas Pa|>mn ise sol tarafında bulunduğu kaydediliyor. Neşrî'nin bir kaydından Ah Paşa mn sag kolda bulunduğu istidlal olunuyor (Neşri s. 300).

[352] Tac-üt-tevarih c. 1, s. 120 ve Hammer (Ata Bey tercümesi) c. 1, s. .50. Iorga, Bosna kralıma bizzat harbde bulunmayıp kuvvet gömdığmı yazar.

[353] Sultan Murad düşmanın kuvvetini görünce taaccüb et^ ve ordu erkâmnı toplayarak ben bu kâfirin askerini bu kadar bilmezdim fcOlmfa pek çoktur. Askerin önüne deva koyahm mı? demiş. Oğlu Bayezıd bu fıkn muvafık bulmamış, Ali Paşa da aynı mütaleayı söylemekle beraber 4J. ^ ^ p «/-j-UJU Jılj -it JiU Ij^S"^ C~& âyet-i kerimesini okumuş ve hadisten nakil yapm^ ve Evrenuz Be/in mütaleas.m aldıktan sonra askerin önüne deve konulmasının mahzuru beyan edilmesiyle eski tertip üzere harbe karar vermiştir. (Neşri tarihi, c. I, s. 278 ilâ 283).

[354] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 254-255

kuvvette olan düşman bozulmuş ve Bosna kuvvetleri süratle çekilmiştiı. Kosova muharebesi sekiz saat sürmüştür; Sultan Murad harb sahasından ayrılıp otağına gelmeden. Bu zafer sevinci dolayısiyle şükrane olarak harb sahasını gezdiği sırada Miloş Obiliç adında [355] yaralı bir Sırp asilzadesi Sultan Murad'ı hançerlemişti [356].

Muharebe henüz bitmediğinden ağır yaralı olmasına rağmen Sultan Murad muharebenin sonuna ve kat'i zafere kadar emir ve kumandayı elinden bırakmadı; bu sırada Osmanlı kuvvetleri tarafından sarılarak kaçamayan Sırp despotu Laz ar ile oğlu ve bin kadar maiyyeti ve beyleriyle esir edilmiştir

Öleceğini anlayan Sultan Murad düşmanı takip etmekte olan büyük oğlu Bayezid'i çağırttı ve devlet erkânının ittifakiyle hükümdarlığı, müteaddit seferlerinde kudret ve kabiliyetini gördüğü bu değerli oğluna bıraktı ve az sonra da vefat etti; Murad'ın ölümünü müteakib Despot Lazar ile oğlu derhal katledildiler [357].

Sultan Murad'ın cesedi tahnit edilerek Bursa'da Çekirge'' de yaptırmış olduğu türbesine gönderilerek ahşâ-ı dahiliyesi vefat ettiği yere gömülmüş ve üzerine türbe yapılarak zamanımıza yakın devre kadar "Meşhed-i Hüdavendigâr" adiyle devam etmiştir.

Bayezid, babasının yanına davet edildiği zaman diğer şehzade Yakub Çelebi bozulmuş olan düşmanı takip etmekte olup babasının yaralanarak ölümünden haberi yoktu. Kendisine baban çağırıyor diye haber gönderdiler ve gelir gelmez saltanat iddiasına kalkmasın diye devlet erkânının karariyle boğduruldu [358] ve onun cesedi de babasının

---

[355] Feridun Bey Münşeatında ve Osmanlı tarihlerinde bu isim Miloş Kabiloviç, Miloş Nikola, Miloş Kabile ve Yıldırım Bayezid'in Bursa kadısına gönderdiği fermanda Miloş Kopilek yazılmıştır, Hammer, Miloş Kabiloviç diyor. Gibbons ise (s. 153) Despot L-azar'ın damadı Miloş Obraviç olduğunu beyan ediyor.

[356] Yıldırım Bayezid tarafından Bursa kadısına gönderilen fermanda Sultan Murad'ın harpten sonra otağına dönmesini müteakip Miloş Ko-bîloviç adında birisinin "ben müslüman oldum" diye otağ-ı hümâyun etrafındaki adamlardan birisine rica ile pâdişâhın yanma girmeği arzu etmiş ve bu suretle kabul olunduğu sırada yeninde gizlediği hançerle vurup şehit ettiği ve Miloş'un derhal parça parça edildiği beyan olunmaktadır. D ustur nâme1 de muharebeyi müteakip Miloş at üzerinde gelmiş ve senin dinine gireceğim diye atından inmiş ve el öpmek bahanesiyle yeni içindeki hançeri ile vurarak Murad'ı attan yıkmıştır. Ağır yara alan Murad ölümünden sonra oğlu Bayezid'in hükümdar olmasını vasiyyet etmiştir (s. 87). Oruç Bey tarihinde harb henüz bitmeden at üzerinde iken şehit edildiği beyan olunuyor (s. 25). Bu rivayetlerin en doğrusu islâm âdeti üzere galibiyet şükranesi clarak harb sahasını gezdiği sırada yaralı Milas adında bir Sırplı tarafından yaralanmas dır

[357] Oruç Bey s. 26, Neşrî s. 304, 305, Aşık Paşa zade s. 63.

[358] Dukas (Bon labh) s. 17. Halkondil, Murad'ın şahadeti ve paşalarla sair ordu erkânının karariyle sinnen küçük olmasına rağmen Bayezid'in hükümdar olduğunu beyan ediyor (Paris tab'ı s. 34). Bayezid, yaşça Ya-kup'tan. büyük olup Halkondil yanılıyor. Oruç Bey, Bayezid'in devlet erkânının

tabutiyle beraber Bursa'ya gönderilerek onun yanına defnedildi. Yakub Bey şehid edildiği zaman otuz yaşında bulunuyordu; mağduren vefatı orduda ıztirap uyandırdı [359].

Sultan Muradın Şahsiyeti

Kosova meydan muharebesi, Türklerin Rume- V ti'de (Güney Doğu Avrupa'da) kalmak için Sırp-sındığı ve Çirmen savaşlarından sonra kazandıkları üçüncü büyük harptir. Bu harpteki büyük zaferi temin edip onu gördükten sonra gözlerini hayata kapamış olan I. Murad, tarihte Gazi Hünkâr, Murad Hüdavendigâr diye anılan büyük Osmanlı padişahıdır; yirmi dokuz, otuz sene1 süren hükümdarlığı zamanında zaferden zafere koşmuş ve hepsinde muvaffak olarak mağlubiyet yüzü görmemiştir. Bir beylik olarak babasından intikal eden hükümetin imparatorluk temellerini atmıştır. Gibbons'un pek güzel tasvir ettiği gibi Osman Gazı etrafına bir ırk toplamış, Orhan bir devlet yaratmış fakat imparatorluğu Sultan Murad Hüdavendigâr kurmuştur [360]. Françes, I. Murad'm muvaffakiyetli olarak otuz yedi büyük harb yaptığını yazıyor [361].

Osmanlılara karşı tam tarafsız olmayan Rumen tarihçisi Jorga hile Sultan Murad'ı : "kendisine tâbi müslümanlara karşı cömerd ve alicenap ve hıristiyanlara karşı galip gelmeği değil kalbleri kazanmağı bilen, yumuşak, müsamahalı bir efendi" olarak tavsif etmektedir.

Rum tarihçisi Atinalı Halkondil de Sultan Murad'ı az konuşan fakat konuştuğu zaman güzel söz söyleyen hayırhah bir hükümdar yorulmak bilmeyen bir avcı ve kibar bir şövalye" sözleriyle görüşünü belirtir [362]. Kendisinin hareket tarzı, tarihî olaylar tetkik edilince

---

karariyle hükümdar olduğunu söylüyor (s. 26). Dukas ile (Bon lab*ı s. 27) Arap müverrihi İbn-i Hacer (Enba-ül Gumur — j+}}\ »Ijl 797 senesi vekayii) ile ondan nakil yapanlar katledilen şehzadenin yanlış olarak Yakup değil babasına isyanından dolayı çok evvel katledilen Savcı olduğunu zan-ediyorlar.

[359] Sultan Bayezid, hükümdar îlân edilince biraderi Yakup Bey'în, Savcı bey vakası gibi muhalefete kalkmasından endişe eden devlet erkânının karariyle babasının ölü olarak yattığı çadırın içine alınarak orada boğulmuştur (Tac-üt-tevarih c. I, s. 124; Âşık Paşa zade s. 63, 64 ve Neşrî 304, 305).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 256-257

[360] Osmanlı İmparatorluğu1 nun kuruluşu (Gibbons-Ragıp Hulusi tercümesi) s. 157.

[361] Françes (Bon tabh) s. 81.

[362] Murad Hüdavendigâr hakkında Halkondil (s, 29) şöyle diyor: "Murad hayatında bir çok muhatara ve tehlikeler atlatmış, bir çok hayırlı işler görmüş, Rumeli'de ve Anadolu'da otuz yediden ziyade büyük ve müşkil harpleri idare ederek daima muzaffer çıkmıştır. Düşmana yerini terk ettiği ve arka çevirdiği asla görülmemiştir. İşlerini güzel tanzim ile münasip vakitte menfaatlerini elde etmesini bilirdi. Kemâl-i şecaatle harb eder, şaşırmaz ve asla telâş göstermezdi. Askerini bir müddet istirahat

Sultan Murad, azim ve irade kudreti vakar ve ciddiyeti, din ve mezhep farkı güzetmeksizin tebaasına karşı rahim ve şefik oluşu, açık ve samimî şahsiyeti ile içte ve dışta sevgi ve saygı uyandırmış büyük bir Türk hükümdarı idi. Çandarlı Halil Hayreddin ve oğlu Ali Paşa'lar gibi iki şahsiyetin gayret ve faaliyetleri ile adlî, malî, askerî sahalarda esaslı teşkilât yaparak devleti aşiret halinden teşkilâtlı bir devlet haline sokmuştur. En tehlikeli zamanlarda bile itidalini muhafaza etmesini, ne suretle hareket edeceğini bilir ve mutlak surette vereceği kararı tecrübeli beyleriyle müzakereden sonra verirdi; kendi mütaleasma aykırı mütalealarm isabetini takdir edince onu kabul eder, itirazlara ehemmiyet verir ve dinlerdi; bu hali başarılarında mühim âmil olmuştur.

Sultan I. Murad bir kayda göre elli dört yaşında ve diğer nakillere göre de, 65 ve 68 yaşlarında iken şehid edilmiştir (791 H./1389M.). Murad'ın üç oğlunun büyüğü olan Bayezid muharebelerde cesareti, yüksek kumanda kabiliyeti ile kendisini göstermiş olup babasının muvaffakiyetlerinde büyük hissesi vardı. Ortanca oğlu Savcı Bey, hükümdarlığa geçmeğe haris olup babasının Anadolu'da bir seferde bulunduğunu fırsat bilerek 1385'<îe imparatorun büyük oğlu Andronikos ile beraber babalarının aleyhlerine isyan ettiklerinden1 Dimetokada yakalanarak evvelâ gözlerine mil çekilmiş ve sonra öldürülmüştür. Bursa'da Osman Gazı türbesinde medfundur [363].

---

ettirmeği arzu ettiği zamanlarda vaktini avla geçirir istirahat nedir bilmezdi; bu hususta esîâfına takaddüm etmişti. Cençliğinde olduğu gibi ihtiyarlığında da faaliyetini, çalâkisini, cevvaliyetini ve sertliğini kaybetmemiştir; her şeyden evvel iyice düşünür; maksat ve meramını temin için hiçbir şeyi ihmal etmez ve unutmazdı. Kemal-i sükûnetle inkiyad eden milletlere ve sarayındaki ecnebi çocuklara hilm ve sükûnet ve mülâyimetle muamele ederdi. Mükâfatta da süratli idi; herkesi adiyle çağırmak mutadı idi. Harbe girileceği zaman askeri münasip nutuklarla cesaretlendirir ve yapılan en küçük hataları da müsainahasız şiddetle cezalandırırdı. Dediği söze riayet ve hürmet eden başta gelen hükümdarlardandı. Aleyhine çorap örmek isteyenler elinden kurtulamamışlardı. Murad maiyyetinİ şiddetiyle tİtretirdi; bununla beraber onlara hiçbir kumandanın göstermiyeceği rıfk ve şefkat ve muhabbetle muamele ederdi.."

[363] Feridun Bey Münşeatı (c. 1, s. 105, 106) Şehzade Bayezid*e ve Karaman-oğlu'na gönderilen mektup ve nâmede Savcı Bey'in Bursa sancak beyi olduğu görülüyor. Güya Murad Macaristan seferine gidecek iken oğlunun isyanını duymuş, hemen Anadolu yakasına geçmiş, L'iubatTa gelince oğlunu yanına davet etmiş, gelmemiş onun üzerine Nilüfer nehri önünde harb olarak Savcı yakalanmış gözlerine mil çekilmişti. Halbuki Bizans tarihlerinin yazdıkları daha doğru olup Savcı ile İmparatorun oğlu Andronikos Rumeli'de isyan ettiler; Murad İmparator Yuannis ile beraber bunları istanbul'a yakın bir mahalde yakaladılar. Savcının maiyyetindeki kuvvetler Sultan Murad tarafına geçtiler. Savcı ile Andronikos kaçarak Dimetoka kalesine sığındılar; orasa muhasara edilerek yakalandılar. Her ikisinin gözlerine mil çekildi fakat Sultan Murad bu kadarla hırsını yenemiyerek Savcı'yı Öldürdü. Bu hâdisenin tarihi Münşeat'ta ve Tae-üt-tevarih'te 787 H./1385 M. gösterilmiştir. Françes,Sultan Murad'ın, Macaristan seferine hazırlanırken Anadolu'da idaresi altında bulu nan bazı beylerin isyanlarını bastırmak üzere imparatoru da mevcut muahe-denâme mucibince beraber almıştı, imparator yerine vekil olarak oğlu And-

Karesi sanca beyi olan şehzade Yakup ise bu Kosova muharebesinde hükümdar olan Bayezid'e karşı Savcı Bey gibi saltanat iddiasına kalkar ihtimaliyle devlet erkânının karariyle boğulmuştur. Murad Hüdavendigâr'm hükümdarlığı müddeti Milâdî tarihle yirmi dokuz senedir.

Bayezid harb sahasında hükümdar îlân edilmiş olduğundan muharebeye devam ederek kumandanlardan PaşaYigiti Bosna ve Firuz Bey'i Vidin taraflarına akına gönderdiği gibi Kratova gümüş madenlerini zapt ile Üsküp şehrine Türk göçmenlerini iskân ettirdi. [364]

Yıldırım Bayezid'in Hükümdarlığı Ve Anadolu Harekâtı

Bazı Anadolu Beyliklerinin İlhakı

Sultan Murad Hüdavendigâr'ın şehid olması üzerine vukua eelen saltanat değişikliği Anadolu beylerinin gizli olan husumetlerini meydana çıkardı; bunları teşvik eden Karaman-oğlu Alâüddin Bey'di. Bunu haber alan Bayezid Rumeli'deki durumu acele düzeltti. Maktul despot Lazar'ın henüz küçük yaştaki oğlu îstefan Lazaroviç'in vasisi olan validesiyle derhal anlaştı; yeni Sırp despotu da vergi ve yirmi bin asker vermeği ve her yıl Osmanlı padişahım ziyaret etmeği kabul ediyordu. Yıldırım Bayezid Sırp despotunu dost ve müttefik derecesine çıkarmıştı.

Kosova mağlubiyetinden sonra gerek îstefan Lazaroviç ve gerek kardeşi ile Priştine hâkimi Vuk Brankoviç yerlerinde kalabileceklerini hiç ümit etmiyorlardı; fakat Bayezid'le anlaşarak vergi vermeği canlarına minnet bildiler; bu anlaşmayı kuvvetlendirmek için yeni Osmanlı hükümdarı maktul Lazar'm kızı Marya (veya Olivera)'yı da nikahlamıştı [365]. Bayezid'in bütün bu geniş müsamahasına Anadolu vaziyetinin nezaketi sebep olmuştu. Bu suretle Rumeli'de icabında hariçten bilhassa Macarlar tarafından yapılacak tahrik ile vukua gelmesi muhtemel herhangi bir muhalefet önlenmiş oluyordu. Bu suretle teessüs eden aradaki dostluk samimî olarak Bayezid'in

---

ronikos'u ve Murad da Edirne'ye oğlu Savcı'yı bırakmışlardı.

[364] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 257-260

[365] Lazar'ın kızının adını Gibbons Despina olarak kaydedip nikâhlarının Kroşevaç civarında Alacahisar camiinde kıyıldığını beyan ediyor (Ragıp Hulusi tercümesi s. 161).

vefatına kadar devam etmiştir.

Yıldırım Bayezid, Sırp hududunda Üsküp (Skopi) ve havalisini Paşa Yiğit'e, Niğebolu'yu Firuz Bey'e havale ederek Evrenuz Bey'i de Serez karargâhına gönderdi ve Vodine ile Çûroz'un zabtını emretti [366]. Üsküp ile Niş arasına Türk ve Tatar muhacırlarını da yerleştirdi; kendisini tebrike gelen Venedik ve diğer İtalyan siteleriyle olan ticaret muahedelerini yeniledi ve Bizans tarafını da emniyet altına aldıktan sonra Anadolu'ya geçti [367].

Karamanoğlu Alâüddin Bey kayınpederi Birinci Murad'ın ölümünü fırsat bilip güya Şehzade Yakub'un katlini vesile yaparak Osmanlıların Hamid oğulları'ndan satın almış oldukları yerleri işgale kalktı ve ibtida Beyşehri'ni aldı ve aynı vesile ile Saruhan, Aydın ve Menteşe ve Germiyan beylerini de teşvik etmek suretiyle Osmanlıları Anadolu'da müşkil duruma düşürmek istedi. Çünki bu beyler Osmanlıların Anadolu'da yayılmalarının kendileri için tehlikeli olduğunu biliyorlardı. Bayezid'in kayın biraderi olan Germiyan beyliği hükümdarı II. Yakub Bey Karamanoğluyla müttefik görünmemekle beraber Sultan Murad'ın şehadetini duyar duymaz o da kız kardeşinin çeyizi olarak Osmanlılara terk edilmiş olan şehirlerden Kütahya'yı işgal ve diğer şehirleri de geri almakta idi. Kara Tatarların reisi Mürüvvet Bey de KırşehrVni zabt ederek Sivas hükümdarı

Kadı Burhaneddin Ahmed'e teslim etmişti1. Bu suretle Anadolu'da Bayezid'e karşı muhalefet artmıştı.

Vaziyet bu şekilde iken Yıldırım Bayezid Anadolu'ya geçmişti; ibtida Osmanlı himayesinde bulunan Kastamonu hükümdarı Candaroğîu ikinci Süleyman Paşa'mn yardımını temin etti. Bu zat Bayezid'in amcası Süleyman Paşa'nın damadı idi ve o sayede Candar beyliğinin Kastamonu şubesinde tutunabilmişti.

Bayezid'in kendi kuvvetleri ve Süleyman Paşa'nın yardımcı askeriyle beraber kumandası altında İmparatorun oğlu ve saltanat

---

[366] Evrenuz Bey 1390'dan yani Kosova muharebesinin neticelenmesinden itibaren Arnavutluğa mühim akınlar yapmış. Arnavud beylerinin ellerindeki bazı yerleri almış 1410'da III. Balşa'ya mağlup olmuşsa da vaziyeti tekrar düzeltmiştir.

[367] Bayezid, Anadolu'ya geçmeden evvel Venedik senatosunun göndermiş olduğu Françesko Guirino adındaki elçiyi kabul ederek görüştü ve Venedik ticaretinin himayesini üzerine aldı. Bu müsamahalı hareket daha sonra Anadolu seferi için mühimdi. Osmanh-Bizans münasCbatı kısmında görüldüğü üzere İmparator Yuannis ve onun saltanat şeriki olan Manuel 1390*da tekrar imparatorluğa geçirildi ve bir anlaşma ile bu taraf da emniyet altına alındı.

şeriki Manuel, Rum kuvvetleri ve Sırbistan kiralının kuvvetleri de bulunuyordu. Bayezid ibtida Germiyan beyliği üzerine gitti; kayın biraderi tarafından karşılanmasına rağmen onun kendilerine terk edilmiş olan yerleri almasından dolayı Yakub Bey'i yakalayarak veziri Hisar Bey'le beraber Rumeli'de îpsala kalesine hapsetti (792 H. /1390 M.) [368]. Oradan Germi-yanlılara aid Denizli'yi aldıktan sonra Aydın beyliği üzerine yürüdü. Gerek bu beyliğin ve gerek Menteşe ve Saruhan beyliklerinin kuvvetleri daha ziyade denizde korsanlık ettiklerinden kara tarafından gelecek kuvvetli bir orduya mukavemet edemiyecekleri malûmdu; bunların hükümdarları da daha ziyade deniz ticaretiyle uğraşıyorlardı. Bundan dolayı Aydınoğlu îsa Bey mukavemet etmeden teslim oldu; merkezi olan Ayasoluğ (Selçuk) ve diğer yerleri işgal edilerek kendisinin Tire kasabasında oturmasına ve ailelerinin vakıflarını idare etmesine müsaade edildi ve bu arada aynı suretle Menteşe beyliğinin Balat şubesi de işgal edildi; Menteşe beyi Mahmud Bey de teslim olarak kendisine Berama dirlik verilmişti. îşgal edilen yerlerin idaresi şehzade Süleyman ve şehzade ErtuğruFa verildi. Bunun arkasından Saruhan beyliği de alındı1. Bayezid'in Anadolu seferinin birinci safhası bu suretle havası müsait olan 1390 senesi son bahar ve kış aylarında yapılarak dört Anadolu beyliği (Germiyan, Aydın, Menteşe, Saruhan) işgal edildi [369]. Menteşe beyliğini Muğla şubesi beyi Mehmed Bey ile Saruhan oğlu kaçtılar ve tarihlere göre Sinopa, Candar beyliğinin Sinop ve havalisi hükümdarı Isfendi-yar Bey'in yanına gittiler. Aydınoğlu Umur Bey'den Lâtinlerin zabtettikleri sahil İzmir (Gâvur îzmiri)'den maada Ege sahillerinin alınması buradaki beyliklerin korsan gemilerinin Osmanlılara geç-mesini ve bu suretle Osmanlı donanmasının inkişafına yardımı temin

---

[368] Germiyanoğlu 'nun yakalanarak Germiyan beyliğinin ilhakının daha sonraki Karaman seferine gidilirken olduğunu Neşrî, Aşık Paşa zade, Tac-üt-te-varih ve Sahaif-ül-ahbar yazarlar. Ben Dukas'ın kaydını tercih ettim. Yakup Bey'in tevkifine sebep Karamanoğluyla dost olması imiş (Behistî s. 7).

[369] Venedik menbalarına nazaran Şark meselesi-Türkçe tercümesi s. 59, 60. Iorga'nın Osmanlı tarihinde bu seferin 139O'da yapıldığı görülüyor ki doğrudur. Nitekim Bayezid'in 21 Mayıs 1390'da verdiği bir mektupta Aydın ve Menteşe beylerinin Venediklilere verilen imtiyazların kendi tarafından kabul edildiği bildirilmektedir ki bu kayıd Aydın, Menteşe ve daha sonra Saruhan beyliklerinin bu 1390 senesi kışında veya hiç olmazsa mart ve nisan aylarında alınmış olduğunu gösteriyor (Menteşe beyliği-Paul Witteh- Orhan Saik tercümesi, s. 82). Behiştî tarihi de Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerinin işgalini 792 H 1390'da gösterip Germiyan ve Hamideli'ni yağmalayan Karanıanoğlu seferini de bundan altı ay sonra ayrıca zikretmektedirler ki hâdisâta tetabuk ediyor (Kütüphanemizdeki nüsha, s. 7). Takvim-i nücum'da (Nur-ı Osmaniye kitapları, Numara 278) ve Bağdad Köşkü kütüphanesindeki diğer bir takvimde de (Numara 310) Aydın ve Saruhan'ın 791 H./ 1389 M.de alındığı yazılıyor. Hattâ bu ikinci eserde Karesi de ilâve ediliyor.

etti. Bayezid'in sahil İzmir'i almak istememesi siyasetinin îcabı idi. Şayet burasını almak isterse Lâtinlerin yardımları sebebi ile muhasaranın uzayarak çizilen programın tatbik edilememesini ve frenklerle muharebeye girişilerek neticesi meçhul bir muhasa-maya sebep olacağı düşünülmüş ve bu sırada lâtinlerin Anadolu beylerini ve Karanmanoğlu'nu tahrik etmek ihtimalleri de göz-önüne alınmış olsa gerektir. Nitekim Bayezid Ege mmtakasım aldıktan sonra bu havali ile ticarî muamele yapan ve beyliklerden aldıkları imtiyazlara sahip olan Venediklilerin imtiyazlarını tanımak suretiyle uysal hareket etmiştir.

Bayezid, Saruhan arazisini Karası sancağı beyi oğlu Süleyman'a ve Aydın ilini de diğer oğlu Ertuğrul'a verdi. Bu sefer esnasında Aydınoğulları'nın himayesi altında bulunan Anadolu'da tek Bizans şehri olan Alaşehir (Filadelfiya) de bir az mukavemetten sonra teslim oldu1 ve bu seferde BayezidUn maiy-yetinde babası Yuannis ile beraber hükümet eden imparator Manuel de vardı [370]. Bayezit sonra Bumeli'ye döndü ve Gelibolu limanını genişleterek bir kule yaptırdı. [371]

Karaman Seferi

Yıldırım Bayezid bundan sonraki Anadolu seferini Karamanoğlu üzerine yaptı. Kumandası altında Rumen de kendisine tâbi hırıstıyan hükümdarların kuvvetlerinden başka Bizans imparatoru Manuel Paleolog da vardı. Bu seferin 1390 yazinda mı? yoksa bir sene sonra mı olduğu sarih değildir [372]. Fakat seferin 1391'de olduğu anla-şılıyor. Anadolu harekârtmın en mühimmi bu seferdi. Karamanoğlu, Murad Hüdavendigâr'm ölümünü duyunca Hamid-ili taraflarında

---

[370] HalkondiVden naklen Hammer (Atâ Bey tercümesi) c. 1, s. 62). Halkondil (1632 Paris tabh) s. 35'de Bayezid'in, imparator Yuannis ile oğlu Manuel'i tazyik ederek AlaşehrV'm teslimi hakkında emir vermelerini istediği ve ManUeVin Alaşehir'e haber gönderip teslim olmalarını bildirdiği, fakat red cevabı aldığı ve bunun üzerine Bayezid'in baba oğul iki imparatoru yanma alarak Alaşehir'e gidip muharebe ettiğini bizzat Rum askerinin kalenin surlarına çıkarak kapıları açıp şehrin işgal edilip türklere teslim edildiğini beyan ediyor. Bu tarihte imparator Yuannis ihtiayr olup son günlerini yaşadığı için onun gelmesine imkân olmadığından padişahla beraber Manuel bulunmuştur. Belki de Le Beau'nun bir evvelki notta görülen kaydına göre burası daha evvel Birinci Murad zamanında alınmıştır.

[371] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 260-265

[372] Bu seferin 1390 yazında veyahut 793 H./1391 M. de yani bir sene sonra olması icap ediyorsa da kat'i birşey söylenemiyor. Tac-üt-tevarik1'İn (c. 1, s. 128, 129) kaydından bu seferin 1391*de olduğu anlaşılıyor. NeşrVden aynı sene istidlal olunuyor. Hammer 1391'i gösteriyor. Gibbons (s. 165) Karaman seferine iştirak eden imparator Manuel'in 1390-1391 kışını Ankara ordugâhında geçirdiğine ve kışı müteakip Karamanoğlu üzerine gidildiğine göre bu seferin 793 H./1391 M. de olduğu anlaşılıyor.

Osmanlılara aid yerleri ve bilhassa BeyşehrVni almış ve o tarafları vurmuştu; Bayezid evvelâ Hamidiline geçti; orada Hamidoğulları'na aid yerleri aldıktan sonra oğlu İsa Bey'e verdi ve oradan Teke yani Antalya taraflarına indi; Antalya'yı da aldı [373] ve burayı da Firuz Bey'e tevcih etti (1391).

Bundan sonra padişah Hamid-iline dönerek oradan Karaman hududunu geçti; Alâüddin Bey mukabele edemiyerek" TaşelVne çekildi; Osmanlı ordusu da Karamanoğulları'nın baş-kendi olan Konya'yı kuşattı. Muhasara zamanı hasad mevsimine tesadüf etmişti; Yıldırım Bayezid babasının Karaman seferinde yaptığı gibi halkın mahsulüne katiyen el dokundurulma-masını emretti. Şehir halkından dışarıda mahsulü olanlara teminat verilerek onlar şehirden çıkıp bedeli mukabilinde Osmanlı ordusuna satış yaptılar.

Karamanoğlu Alâüddin Bey, Osmanlılara karşı Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed1 ve Kastamonu'da Candar hükümdarı Süleyman Paşa'dan yardım istemişti; bunların ayak sürümesinden dolayı beklediği yardım gelmediğinden Osmanlı padişahından sulh istedi (793 H./1391 M.).

Yıldırım Bayezid, hem Alâüddin Bey'e yardım gelmeden4" evvel ve hem de Rumeli'de Tuna boyundaki vaziyet îcabı olarak Karamanoğluyla anlaştı. Zaten Osmanlılara aid olup Karaman-oğlu'nun eline geçmiş olan Beyşehri ile Akşehir ve sairleri alınmak suretiyle1 muahede yapılarak iki devletin batı hududundaki Çarşanba suyu veya Köşk Bükü [374] sınır kesilerek bu tarafların idaresi Germiyan

[373] Şildberger (Schiltberger) Memlûk sultanının nüfuzu altında bulunan Antalya'nın, Malatya'nın, işgalinden sonra 1399 veya 1400*de alındığını ve şehrin Osmanlı pâdişâhına on bin deve getirdiğini yazar. Jorga da Şild-berger'den naklen aynı tarihi gösterir, Gibbons ise Antalya'nın 1391'de alındığını söylüyor. Bazı Osmanlı tarihleri de Antalya'nın 1391'de Osmanlılara geçtiğini beyan ediyorlar. Oruç Bey ile Neşrî 1389 veya 1392'de TekeilVnin zabtım yazıyorlarsa da Antalya ismini zikretmiyorlar. İbn-i Kemal'in kaydına göre Tekeili 1391'de Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş ve Osmanlı hükümdarı adına para kestirilmiştir. Behiştî, tarihinde de TekeilVnin zaptı ile Firuz Bey'e verilmesi —ki vilâyet merkezi Antalya idi— 1391 senesinde olduğu anlaşılıyor, ts-lâm Ansiklopedisinde Birinci Bayezid maddesinde de Bayezid bu 1390 senesinde Antalya'yı alarak oranın hükümdarı Mustafa Bey'in Mısır'a kaç tığı kaydedilmiştir (Prof. Mükrimin Halil). Süleyman Fikrj, Antalya livası tarihinde (s. 63) Rumca tarihlerden naklen Antalya'nın 794 H./İ392 M. de alındığını beyan ediyor. Şu halde Antalya ve havalisi ya 1390 da veya 1391 yahud 1392 senelerinin birinde alınmış oluyor.

[374] Âşık Paşa zade (s. 72) bu sefer neticesinde Aksaray, Niğde, Kayseri, Develi Karahisar'm Osmanlılara geçtiğini yazmakta ve Makrizîde 793 Şevvalinin ikisinde (2 Eylül 1391) Ka/ıire'ye gelen haberde Yıldırım Bayezid'in Kayseri'yi aldığı yazılmakta ise de doğru değildir. Çünkü Aksaray, Karaman-oğlu elinde iken 797 H./1395 M.de Kadı Burhaneddîn'in işgaline uğramıştır. Demek ki Karamanoğluyla Osmanlılar arasındaki muharebeden sonra bile Karamanlıların elinde imiş. Zaten Kayseri ile Develi Kara/usar'da Burhaned-din Ahmed'e âiddi. Niğde de yine Karamanoğlu'na âid olup

Emîri Çandarlı zade Ali Paşa köleliğinden yetişme Sarı Timurtaş Paşa'ya bırakıldı ve böylece Anadolu harekâtının ikinci safhası da bitti [375]. Bu K araman seferinde Bizans İmparatoru V. Yuannis'in oğlu ve saltanat şeriki Ma-nuel de Osmanlı ordusunda bulunmuştur. Bayezid'in bu seferi esnasında Bizans imparatoru V. Yuannis Istanbulun Yaldızlı kapı (Silivri kapı) ile Güney sahil arasındaki yerleri tefrik ederek icabında oraya sığınmak için muhkem bir kale yap-tırmıştı, Bayezid bu kale inşaatını duyunca seferden avdetini müteakip bunun derhal yıkılmasını yıkmadığı takdirde yanında bulunan saltanat şeriki Manuel'in gözlerine mil çekileceğini bildirdiğinden Yuannis yaptırdığını yıkmağa mecbur oldu .[376]

Rumeli Harekâtı

Tuna Boyu Olayları

Yıldırım Bayezid, Karaman seferinde iken onun Anadolu'da meşguliyetim fırsat bilen Eflâk prensi Mirça, bazı yerlere taarruz etmişti; bunda memleketleri alınarak Smop'a Candaroğlu Isfendiyar Bey'in yanma kaçmış olan Saruhan ve Menteşe beylerinin ve bilhassa tsfendiyar Bey'in tahriki müessir olmuştu [377].

Sultan Bayezid, Karamanoğlu işinden sonra Candaroğlu Süleyman Paşa üzerine gitmek istiyordu. Çünkü bu, evvelce kendi müttefiki iken sonradan BayezidHn diğer Anadolu beyleri gibi kendi memleketini de alacağından endişe ederek Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'le ittifak ile Osmanlılardan yüz çevirmiş ve hattâ Burhaneddin ile beraber Karaman-oğlu'na yardıma gelmişlerse de zamanında

---

800 H./1397 M. tarihine kadar Karamanoğlu'nun şehirlerindendi. Bezm-ü-Rezm'de (s. 392) yalnız Beyşehri'nin Osmanlılara geçtiği beyan ediliyor. Şu halde Yıldırım Bayezid belki Aksaray, Niğde ve Kayseri taraflarına akınlar yaptırarak o havaliye yağ-malatmıştır. Neşrî tarihVnde buraların alındığına dair bir kayıd yoktur. zamanına göre Bayezid'ia bu seferiyle so ıraki seferi karıştırılmıştır.

[375] Takıyyüddin Kadı tbn-i Şühbe tarihinde (Paris Millî kütüphanesi, Arabca yazmaları No. 1599 s. 41 ve ayn-ı kütüphanedeki Muhtasar-üt-tevarifc'te No. 1322 s. 70) Yıldırım Bayezid'in 793 Şevval (1391 Eylül)'de KayserVyi alıp sahibini tuttuğunu beyan edilirse de o tarihte Kayseri Kadı Burhaneddin Ahmed'in elinde bulunduğundan zaptedilen yerin başka bir şehir veya kale olması icap ediyor.

[376] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 265-268

[377] Tac-üt tevarih c. 1, s. 130 ve Neşri s. 316 ve Müneccimbaşı c. 3, s. 307 bunlar yanlış olarak Isfendiyar diyecek yerde onun babası KötÜrüm Bayezid'i zikrederler (üçüncü bölümdeki Candar oğulları beyliği kısmına bakınız).

yetiş e m emişlerdi.

İşte bundan dolayı Yıldırım Bayezid, Karaman seferinden sonra Süleyman Paşa üzerine yürümüş iken ya Kadı Burhaneddin'in, müttefiki olan Süleyman Paşa'ya yardıma gelmesinden (Bezmü Rezm s. 394 böyle yazıyor) veyahut daha evvel Eflâk'a, akın yapmış olan Niğebolu sancak beyi Firuz Bey'e mukabele olmak üzere Eflâk prensi Mirçâ'nın Osmanlı hududunu aşarak Karinabad'a. kadar akın edip esir alıp yağma ve katil yapmak gibi mütecaviz hareketine karşı Sultan Bayezid hemen Rumeli'ye geçmeğe mecbur olmuştu (793 H./1391 M.) [378].

Edirne'de kuvvetîermptöplayan Bayezid, Tuna nehri Önündeki Niğebolu veya Silistre'den Eflâk tarafına geçmek üzere[379] müthiş akıncı kuvvetlerini şevketti ve arkasından kendisi de hareket etti. Mirçâ, akıncılara karşı mukabeleye kalktı ise de arkadan Bayezid'in gelmesi üzerine Arkuş ovasında yaptığı muharebede mağlup edilerek teslim oldu ve Bursa'ya getirildi; tecavüzü esnasında aldığı esirleri ve malları geri verdi; bir müddet Bursa'da kaldıktan sonra her sene Osmanlı hazinesine üç bin duka altın ve padişaha otuz at, yirmi av kuşu şahin vermek ve padişahın macarlara karşı yapacağı seferde yardım etmeği taahhüt ettiğinden memleketine gönderildi; onun bu taahhüdüne karşı Osmanlı hükümeti de Tuna'mn sol sahiline yâni Eflâk arazisine müslüman yerleştirmemeği ve cami yapmamağı kabul etmekte idi [380]. Mirçâ memleketine döndükten sonra bu taahhüdüne sadık kalmayarak daha aşağıda görüleceği üzere Macar-larla Osmanlılar aleyhine ittifak etmiştir.

Bu Eflâk seferi esnasında Bayezid, birisi Bosna üzerine ve diğeri de —herhalde Macarların Eflâk'a yardımlarını önlemek için olsa gerek— Sirmiya mmtakasma iki akın yapıldı; her iki akın da Macarlar tarafından durdurularak geri atıldı. Macarlarla olan muharebe Sirmiya civarında Nagi-oloz yahut Franko-villa mevkiinde olmuş*ve Osmanlı

---

[378] Neşri, s. 316 ve Behiştî (Kütüphanemizdeki nüsha), s. 8 ve Hayruîlah Efendi, c, 5, s. 39. Tarihlerin kat'î olduğuna hüküm olunmamakla beraber kontrol neticesi en yakın olan konmuştur.

[379] Behiştî ile Neşrî, Niğeb olu'dan Eflâk tarafına geçildiğim söylerler; Gibbons ise Silistre'den diyor (s. 169)

[380] Gibbons (Ragıb Hulusi tercümesi) s. 169, A70. Halkondil Eflâk seferinde Osmanlılarm ve Eflâkbların telefat vererek muvaffak olamadan ber iki tarafın, çekildiklerini yazmakta; Oruç Bey de (s. 27) aynı mütaleayı beyan etmektedir.

akıncıları galebe etmişlerdi [381].

Selaniğin Alımnası

Bayezid, Eflâk seferinden dönüp Bursa9da. bulunduğu sırada Frenk gemilerinin Rumeli kıyılarını vurdukları haberi alınması üzerine Padişah hemen o tarafa geçti ve Selanik tarafına gitti; aşağıda görüleceği üzere bu sırada İstanbul Türk kuvvetleri tarafından muhasara edilmiş olup Frenk gemileri bu muhasarayı kaldırtmak üzere Rumeli sahillerine akın yapmışlar ve sonra gemilerini Selanik limanında demirlemişlerdi. Bundan dolayı Bayezid Selanik üzerine gidip orayı muhasara ederek Frenk gemilerinin yardımlarına rağmen elde etmeğe muvaffak oldu (796 H./1394 M.)[382] Selanik'ten sonra Kuzey Yunanistan'a akın yapılarak Larisa (Yenişehir) alındı. Dukas ve Halkondil bu sırada Bayezid'in akın yaptırmak suretiyle Tesalya ve Orta Yunanistan'a hattâ Patras'si kadar indiğini ve orada bir kısım şehrin kendisiyle uyuşularak elde edildiğini yazmaktadırlar ki Osmanlı kaynakları da az çok bunu teyid eylemektedirler [383].

---

[381] Hammer3 c, 1, s. 267 ve Gibbons, s. 169.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 268-269

[382] Selâniklin- hangi tarihte alındığı tarihlerde sarih olarak bilinmiyor. HalkondiFin, kaydından Serez vakasından sonra Murad zamanında burası ilk defa Çandarlı Halil Hayreddin Paşa tarafından alınmış ve sonra Manu-el'in I. Murad'a dehaleti üzerine pâdişah'ın emriyle tekrar Man uel'e verilmişti. (Hammer c. 1, s. 279). Osmanlı kaynaklarından Neşrî (s. 322) Selâniklin Yıldırım Bayezid tarafından alınması tarihini 19 Cemaziyelâhır 796 (21 Nisan 1394) olarak gösterdiği gibi Ruhî ve Neşrî'den naklen Tac-üt-tevarih de (c. 1. s. 140, 141) aynı tarihi kaydediyor. Kâtip Çelebi de Rumeli kısmında yine o tarihi gösterir. Rum müverrihi Dukas ise tarih zikretmiyerek Bayezid'in Bi-tmya'dan Trakya'ya geçerek İstanbul civarındaki köyleri tahrip ve Parndu'dan İstanbul'a kadar olan yerlerdeki halkı başka yerlere naklettirdikten sonra Selânikli ve diğer o taraftaki başka yerleri aldığını ve Mbra'ya Evrenuz kuman-dasiyle akıncı sevkederek Lakedemonya ve Ahaiya eyaletlerini vurdurduğunu zikretmektedir (Bon tabh s. 49, 50). Hammer (c. 1, s. 279) Selâniklin zabtı hakkında tarih göstermez ve naklini Tac-üt-tevarih"ten yapar. Buna göre Selâniklin zabtı 1394 senesinde oluyor. Behiştî'de (Kütüphanemizdeki nüsha, s. 11) Frenklerin Rumeli sahillerini vurmaları üzerine Bayezid'in ümerasiyle müşavere ederek "Firengin asıl mahreci Selanik'tir" diye Selânik'e müteveccih bulunduğunu beyan ile 1394'de orasını muhasara eylediğini yazar. Gibbons 1391Me bizzat Bayezid tarafından muhasara edilerek zabtedildiği hakkında Tac-ül-tevarik'in kaydını göstermekle beraber Selâniklin Bayezid tarafından zab-tedildiğini zannetmiyor (s. 207). Halbuki Selanik sonradan Emîr Süleyman tarafından diğer bazı yerlerle beraber Bizans İmparatoru'na teslim edilmiştir. Bu mütalealara göre Bayezid 1390'da Anadolu'da Karaman seferi ve onu müteakip 1391 kışında Mirça'nın taarruzu ve ona karşı Eflâk seferi olduğuna göre Selânik'in bu 1391 veya 1392'de alınması ihtimali hatıra geliyorsa da ben Osmanlı tarihlerinin 796 H-/1394 tarihi kabul ederek metne öyle yazdım.

[383] Dukas (Bon tab'ı), s. 50 ve Halkondil (Paris tabh)i s. 36 ve Neşrî s. 324 ve Aşık Paşazade s. 68 ve Behişti s. 11 ve Oruç Bey s. 27. Osmanlı tarihleri Bayez;d Karaferye'de oturup Yunanistan'a akm yaptırdığını yazarlar. Tabii bu akın işgal mahiyetinde olmayıp kısmen Yunanistan'daki küçük hükümetlerin aralarındaki rekabet dolayısiyle Osmanlıları davetlerinden de ileri geliyordu.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 269-270

1391'de Osmanlılar Tarafından İstanbul'un Ablukası

istanbul'un bu ilk kuşatılması Niğebolu muharebesinden sonraya kadar abluka mahiyetinde olduğu için o başlıkla gösterdik [384].

Karaman seferinde padişahla beraber bulunmuş olan imparator V. Yuannis'in oğlu ve saltanat şeriki Manuel, Bursa'ya dönünce babasının ölümünü haber alarak Yıldırım Baye-zid'in müsaadesini almadan îstanbuVsi savuşmuştu (1391). Ba-yezid, bunun kaçmasını gizli bir maksada hamletti [385]; Edirne'ye gelindiği zaman imparator tarafından Macar kiralı Sigis-mund'a nâme götüren birisi yakalandı, imparator nâmesinde türklerin Macaristan'a sefer yapacağı bildiriliyordu. Yakalanan adam kendisinden evvel diğer birisinin daha Macaristan'a yollandığını söyledi. Bunun üzerine Rumeli beylerbeğisi Kara Timurtaş Paşa'nın teşviki ile Macaristan'a yapılacak seferden vaz geçilerek istanbul muhasarasına karar verildi [386].

Bayezid, bu kararını gizleyerek mutad üzere sefere iştirak etmesi için imparatoru aradaki muahede mucibince vermekle mükellef olduğu kuvvetle Edirne'ye davet etti ise de gelmedi. Aynı zamanda

[384] Halkondü ve ondan naklen Gibbons ve lorga İstanbul'un 1391*den 1402 senesine kadar on bir sene mütemadiyen abluka edildiğini yazarlar, Osmanlı tarihlerinde (Âşık Paşa zade, Neşri, Oruç Bey, Tac-üt-tevarih ve sairleri) İstanbul'un Niğebolu muharebesinden evvel ve sonra olarak iki defa muhasara edildiğini ve Tac-üt-tevarilı e göre (c. I, s. 147) birinci muhasaranın altı ay sürerek ikincisinin Timur'la muharebenin takarrür ettiği tarihe kadar devam ettiğini beyan ederler. Halkondil Niğebolu muharebesi esnasında İstanbul ablukasının tamamen kaldırıl may ar ak devam ettiğim, şehrin açlıkla ele geçirilmek istendiği anlaşılıyor. Aşıkpaşa zade İstanbul ablukasını 793 H./1391 M. de gösteriyor. Françes, muhasaranın ihtidasını 1392 olarak göstermektedir. Bütün bu mü-talealardan, İstanbul ablukasının Niğebolu harbinden evvel ve sonra devam etmiş, Bayezid Niğebolu'ya giderken buranın ablukasını tabii kaldırmayarak fazla kuvvetini çekmiş ve muharebeden sonra da bu defa daha siki olarak denizden ve karadan şehri kuşatmıştır; deniz kuvveti ehemmiyetsiz olduğundan bu cihetten İstanbul iyice kuş anlamamıştır. Bundan dolayı İstanbul'un kuşatılmasını abluka ve muhasara olarak ikiye ayırmak yanlış olmasa gerektir.

[385] İmparator Manuel babasının vefatım işitince bir gece gizlice Bursa"1-dan kaçarak İstanbul'a, geldi; Bayezid'in kendisine ve şehre karşı alacağı vaziyeti düşünmeğe başladı; Bayezid ise Yuannis'in vefatını ve Manuel'in kaçtığım haber alınca fena halde canı sıkıldı. Bunun üzerine Manuel'e elçi gön-dererek İstanbul'un içerisinde bir Türk hâkiminin bulunması ve bu hâkim İstanbul'da, ticaretle iştigal eden veyahut ticaret İçin gelen ve giden müslüman-ların tahaddüs edecek dâvalarına bakacaktı ve nihayet imparatora: sana emrettiklerimi yapmak istemezsen, şehrin kapılarını kapat ve orada hükümdarlığını yap, şehrin dışı tamamen benim olacaktır" ültimatom nı gpndermişti (Dukas, Bon laftı' s. 249) ; bu teklif kabul edilmediğiriden şehir abluka edildi.

[386] "Demirtaş Paşa, "Devletlû sultanım, bize vaciptir ki İstanbul'un üzerine düşeriz... vüâyet-i islâm arasında bu kâfir neyler? ümittir ki Alaşehir gibi bu mel'unu da asanhkla fethederiz" dedi. Bayezid Han dahi bu sözü sevap görüp hemen göçüp İstanbul'un üzerine düştü ve buyurdu ki Gelibolu'dan dahi gemiler gelip cenge başlayup muhasara ettiler... Ama ol zamanda şimdikileyin top çok değildi; bir nice cenk edip kâfiri açlıktan bunattılar.." (Neşri s. 324 ve Tac-üt-tevarih c. 1, s. 142)

Ge/i&o/u'daki donanmaya İstanbul üzerine gitmesi emrolundu; istanbul muhasarasına karadan vezir-i âzam Ali Paşa serdar edildi [387]. O tarihte surları döğüp yıkacak kudretli toplar yoktu; bundan dolayı şehrin açlıkla alınması takarrür etti; şehrin içeriden ve dışarıdan muvasalası kesildi, istanbul etrafındaki kuvvetli ve elverişli olan halkı başka yerlere naklederek o taraflara türkleri getirerek şehri karadan tecrid eyledi. Bu halleri gören Manuel şaşırdı; Papa'ya Fransa kiralına ve Macar kiralına nameler yazarak acele yardım istedi [388] Bayezid bu sırada Silivri kasabasını alarak Manuelin haksızlığına uğrayan Andronikos'un oğlu Yuannis'e verdi1. Bundan başka Ka-Tadeniz sahilindeki Bizans şehirlerini de Turhan Bey'i göndererek tahrip ettirdi [389].

Yıldırım Bayezid Ve Sîgîsmund

Osmanlı istilâsına karşı Balkanları müdafaa edebilecek bîr devlet varsa o da Macaristan'dı; fakat müfrit bir katolik olan eski kiral Layoş'un, ortodoks Balkanları katolik yapmak için mezhep değiştirmeğe zorlaması, Kuzey Bulgaristan'daki halka ve Bosnanlılara işkence ve katliâm yaptırması bu yarını ada milletlerini kendisinden nefret ettirmiş ve Balkan milletlerini ayrı bir dinde yâni müslüman olan ve fakat dinî ve vicdanî akidelere hürmet gösteren ve kendi mezheplerine bağlı olanlara tahakküm etmeyen türklerin kucağına atmıştı. Balkanların Osmanlılara karşı olan rabıtası o kadar kuvvetli olmuştur ki daha sonraki Timur hâdisesi dolayısiyle Anadolu karıştığı

---

[387] Manuel, İstanbul'a, gittikten sonra ertesi sene mûtad üzere Bayezid'in yanma gitmedi; halbuki muahede mucibince kendisi veya varsa saltanat şeriki, bir miktar askeriyle ona yardıma gelecekti. Bayezid'e beyhude yere imparatoru beklememesini söylediler. Bunun üzerine Bayezid, Halil'in oğlu Ali Paşa'yı göndererek imparatoru, davet etmesini gelmezse istanbuVu muhasara eylemesini emreyledi. Manuel davete muvafakat etmekle beraber gelmediğinden şehir muhasara olundu. HalkondiTe göre Ali Paşa, pâdişâhın yanına gitmemesini tavsiye etmiş imiş (s. 42). Halkondil muhasaranın 1392'de başladığını kaydettiği gibi Françes de öyle yazıyor.

[388] Bayezid şehre karşı harb açmadı, kale ve surların tahribi ile de meşgul olmadı, yalnız şehrin haricine binlerle insan ikame ederek şehre girip çıkmağı önledi. Bunun neticesinde yiyecek kıthğı başgösterdi. Manuel ne yapacağını şaşırmış olup hiçbir yerden yardım gelmediğinden Papa'ya, Fransa ve Macar kırallanna mektuplar yazarak şehrin muhasarasını ve tazyikini haber verdi ve şayet acele yardım yetişmezse İstanbul'un hıristiyan dininin düşmanlarına teslim olunacaktır dedi (Dukas s. 50); işte bundan sonra Macar kiralı Sigis-mund'un kumandasındaki haçlı seferi vukua geldi. Tac-üt-tevarih*de de (c. 1, s. 142) Macar kiralından yardım istendiği yazılıyor.

[389] Dukas (Bon tab'ı) s. 48 Mırmıroğlu tercümesi.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 271-273

halde Balkanlarda Türkler aleyhine hemen hemen bir hareket ve isyan olmamıştı.

Layoş'un ölümünden sonra kızı Marya'nın kocası Sigis-mund Macar kır allığına geçerek Balkanlara karşı hami tavrını takınmış hattâ Osmanlıların himayesinde bulunan Bulgaristan üzerine bu yüzden bir hak iddia etmiş ve gönderdiği elçi vasıta-siyle Bulgarların işine karıştığından dolayı Yıldırım Bayezid'i muahaze ederek bu yerlerin, kır allığı mucibince kendisine ait olduğunu bildirmişti.

Bu mütalaaları sükûnetle dinleyen Bayezid, elçinin elinden tutarak onu silâhlarla dolu bir yere götürüp gösterdikten sonra elçiye dönerek:

"Efendin kirala bunları anlat; benim Bulgaristan'da olan hakkım gördüğün bu silâhlarla temin edilmiştir" cevabını vermiştir [390].

Elçinin avdetinden sonra Bayezid, Transilvanya taraflarına akın yaptırmıştı. Bu işlerin manâsını anlayan ve yapılan akının intikamını almak isteyen Macar kiralı, Osmanlılardan yüz çevirmiş olan Mirça'yı da beraberine alarak 1392'de Bulgaristan'a girdi. Sigismund hududdaki Türk kuvvetlerine karşı muvaffakiyet kazanmış ve Niğebolu^yu zabt ile daha ileri yürümüş ise .de Anadolu'da bulunan Bayezid'in —çünkü bu sırada Pâdişâh Kastamonu seferinde idi— mühim bir kuvvet göndermiş olduğunu haber alınca kendisini sıkıştırmakta olan bu kuvvetlerin tuzağına düşmemek için Niğebolu^yu bırakarak âdeta bozgun halinde süratle çekildi ve hattâ hayatını bir adamının fedakârh-ğiyle bir Türk süvarisinin kılıcından kurtarmağa muvaffak oldu [391].

Bulgar Kıralhğının Sona Ermesi

Sigismund'un bizzat ordusunun başında olarak Türklerle karşılaşması onun gözünü açmış ve Avrupa'nın yardımı olmayınca kendisinin Osmanlılara karşı bir muvaffakiyet elde edemiyeceğini anlamış ve bundan başka Türklerin idaresindeki gayri müslimlerin yeni efendilerine ısındıklarını görmüş ve öğrenmişti.

---

[390] Françes (Bon tab'ı) s. 58 Mırmıroğlu tercümes

[391] Hanımer (Atâ Bey tercümesi) c. 1, s. 267 ve Gibbons s. 173\ Tac-üt-tevarih (e. i..s. 130) sone iliharİylc hu muharebe ile Eflâk seferini birbirine karıştırmıştır.

Macar kiralının Bulgaristan işine müdahalesi ve Bulgaristan kiralı Şişman'ın, Macarlarla gizli müzakerelerinin haber alınması Türklerin gözünü açmıştı. Sigismund'un, Bulgaristan'a girmesinden bir sene sonra yani 1393'de Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi kumandasında Bulgaristan'a gönderilen kuvvetler üç ay muhasaradan sonra Temmuz'un onyedisinde Bulgarların başkendi olan Tırnova'yı almışlar ve Doğu Bulgaristan idaresine son vermişlerdir. Merkezi Vidin olan Şişman'm kardeşi Stratişimir'in idaresindeki kısım ise Niğebolu muharebesinden sonra Osmanlı arazisine ilhak olunmuştur. [392]

Bayezid'in Anadolu Harekâtı

Sigismund'un bir iş başaramadan perişan bir halde kaçması, Bayezid'in Rumeli'ye geçmesine lüzum bırakmamıştı. Zaten bu sırada Anadolu'da Osmanlılar aleyhine bazı hareketler de baş göstermişti. Kastamonu hükümdarı Candaroğlu İkinci Süleyman Paşa daha yukarılarda görüldüğü üzere Yıldırım Bayezid'in ilk Anadolu seferinde bizzat askerleriyle gelerek Batı Anadolu beyliklerinin işgalinde (Aydın, Menteşe, Saruhan) ona yardım etmiş fakat Bayezid'in Anadolu'daki işgal hareketlerinin günün birinde kendi memleketine de sirayet edeceğini bazı olaylardan anlayarak Bayezid'in ittifakından yüz çevirip Kara-manoğlu ve Orta Anadolu'da üstün rol oynayan Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'le ittifak etmişti. Zaten Bayezid'in Karamanoğlu üzerine yaptığı seferde Süleyman Paşa, Kadı Burhaneddin ile beraber Karamanoğlu'nun yardımına gitmek istemişlerse de Bayezid'in şaşırtıcı hareketiyle onun yardımına yetişemediklerinden Karamanoğlu Alâüddin Bey Bey-şehri ve diğer yerleri terk ederek Bayezid'le sulh yapmıştı [393],

Kastamonu hükümdarı Süleyman Paşa'nın dönekliğini anlayan Bayezid Karaman seferinden sonra Kastamonu üzerine gitmek istemişse de o sırada Eflâk prensinin Tıma'yı geçip Karinâbâd taraflarına kadar akın yaptığını haber alması üzerine Rumeli'ye geçmiş

---

[392] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 274-275

[393] Bezm-ü Rezm (İstanbul tab^ı 1928), s. 390. Bayezid, Karamanoğlu'na yardım ihtimalini düşünerek doğrudan doğruya Karaman üzerine gitmemiştir. lîamideli, Teke taraflarındaki yerleri alarak Hamideli tarafından birden bire Kaiaman Beyliğine döndüğünden Karamanoğlu'nun müttefiki olan Burhaneddin ile Süleyman Paşa zamanında onun yardımına yetişemediler.

fakat Süleyman Paşa'nın vaziyetini gözden kaçırmayarak onu müttefiki olan Kadı Burhaneddin ile birleşmeğe meydan vermeden elde etmek istemiştir.

Bayezid Burscfâsi bulunduğu sırada Kastamonu üzerine hareket etmiş ise de Burhaneddin'in yardım için Amasya'ya geldiğini anlayınca geri dönmüş, ikinci defaki teşebbüsünde de aynı hal vaki olup Burhaneddin'in Maden kasabasına geldiğini duymasiyle yine çekilmiştir. Bayezid'in tekrar Kastamonu üzerine geldiğini haber alan Süleyman Paşa, Kadı Burba-neddin'den Karamanoğlu ile berabe yardımına gelmelerini tekrar rica etmiş ve Kadı da kuvvetlerini hazırladığı sırada Baye-zid Kastamonu'ya girmiş, yapılan harpte Süleyman Paşa maktul düşmüş ve bu suretle Candarbeyliği'nin Kastamonu şubesi Osmanlıların eline geçmiştir (793 H./M.1391 veya 794 H./1392 M.) [394].

Kırk Dilim Muharebesi

Kastamonu''nun işgalini müteakip o mıntaka ile Yeşilırmak tarafında Kadı Burhaneddin'in nüfuzu altındaki beyler—kiBurhaneddin'den nefret ediyorlardı— Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanımışlardı. Bu hâdise artık Orta Anadolu'yu işgal etmek üzere bulunan Osmanlı devletiyle Kadı Burhaneddin arasında muharebeye sebep olmuştur.

Osmanlı hükümdarı, hasmı olan Süleyman Paşa'yı öldürünce Kadı Burhaneddin'e bir nâme yollayıp onun müttefiki olan Candaroğlu'nün~katlim bildirmiş ve ramen- tehdid etmişti. Bundan başka asıl Kadı BurhaneddinMen yüz çeviren Amasya, Osmancık ve Maden tarafındaki beylerin Osmanlı himayesini kabul etmeleri de bu muharebenin başlıca sebeplerinden olup Burhaneddin'in otoritesini kırmıştı.

---

[394] Süleyman Paşa'nın katliyle Kastamonu beyliğinin ilhakı Nur-ı Osmaniye'deki 3080 numaralı takvimde 791 hicret yılında ve Cami-üd-düvel, Tarih Encümeninin Osmanlı tarihi, Düvel-i Islâmiye ve Ahmed Tevhid Beyin Ta-rih-i Osmani Encümeni mecmuasındaki (sene lf s. 390) makalesinde 795 H./ 1392 M. de, Esat efendi kitapları arasındaki Risalet-üt-takvim (Numara 1978) ile Millet kütüphanesindeki Tevarih-i Mülûk-ı Kurûn-ı MâzVde 793 H./1391 M. de, Topkapı sarayı Bağdad Köşkü kitapları arasındaki 310 numaralı takvim'de 792 H./ 1391 M. de gösterilmiştir. Ben sıhhate dahakarip olarak tahmin ettiğim 794 H./ 1392 M. tarihi kabul ettim.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 275-276

Takriben 794 H. / 1392 Temmuzunda Çorum sahrasında Osmanlıların zabtetmiş oldukları Kırkdilim kalesi önündeki Kırk-dilim mevkiinde Kadı Burhaneddin île Yıldırım'm oğullarından Aydın ili sancak beği bulunan1 Şehzade ErtuğruP-un kumanda ettiği Osmanlı kuvvetleri arasında üç gün süren muharebede Osmanlı kuvvetleri mağlup [395] ve Ertuğrul maktul olmuş ve Burhaneddin'în müsaadesiyle iskilip, Ankara, Kalecik ve Sivrihisar tarafları Moğollar tarafından yağmalanmıştır [396].

Osmanlı kuvvetlerinin bu mağlubiyetinden sonra aradaki düşmanlık artmış, Burhaneddîn Osmanlıların himayesine girmiş olan Amasya'yı almak üzere o tarafa gitmiş ise de Osmanlıların Amasya'yı kurtarmak üzere sevkettikleri kuvvetlerin Merzifon^a geldiğini duyunca harbe girişmeğe cesaret edemiyerek Sivas'a dönmüştür. Artık bundan sonra Yeşilırmak havalisindeki yerler tamamen Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir [397].

Kadı B<urhaneddin, diğer Anadolu beyleri gibi mütered-did olmayıp cevval, gözü pek ve mücadeleci, durup dinlenmek bilmeyen bir hükümdar olduğundan Osmanlıların karşısında Anadolu'da ehemmiyetli bir hasımdı; fakat elindeki kuvvet Osmanlılarla sürekli olarak harb edecek gibi muntazam yetiştirilmiş olmayıp toplama kuvvetlerdi; bununla beraber Kırkdilim muharebesi'ndeki galebesi kendisinin kolay kolay diş geçirilmez bir hükümdar olduğunu göstermişti.

Amasya emiri Ahmed Bey, Kadı Burhaneddin'in kendisine karşı devam eden mücadelesinden usanmış olduğundan Osmanlı hükümdarına müracaat ederek Amasya''yi terk etmek isteyip mukabilinde kendisine başka bir mahalde sancak verilmesini rica etmesi üzerine Şehzade Çelebi Mehmed kumandasiyle otuz bin kişilik bir Osmanlı kuvveti gelerek Amasycfyı işgal etmiştir (795 H./1393 M.). Bunun üzerine Kadı Burhaneddin, Osmanlıların daha güneye inmelerini Önlemek üzere geçitleri tahkim eylemiştir1.

1393'de Osmanlı şehzadesi Çelebi Mehmed'in sancak beyliğiyie ve mühim bir kuvvetle Amasya'ya gönderilmesi bunun ilk defa

[395] Bezm-ü Rezm s. 405 ve Tevarih-i Mülûk-ı Kurûn-i Mazi"
[396] Bezm-ü Rezm s. 408.
[397] Bezm-ü Rezm s. 420.

hizmete girdiğini gösterir; kendisi bundan sonra birader-leriyle olan mücadelesinde burasını merkez yapmış ve Bayezid Paşa ve Hacı ivaz Paşa ve Biceroğlu Hamza Bey gibi sâdık adamlarını burada bulmuştu ki bunlardan Bayezid Paşa Amasya'lı ve Hacı ivaz Paşa ile Hamza Bey Tokadlı idiler. Amasya'nın elden çıkması Burhaneddin'e büyük bir darbe oldu [398].

Bu defakı Osmanlı harekâtı Osmanlılara Kastamonu, Osmancık, Merzifon Amasya ve o taraflardaki kaleleri kazandırmış ve Tokat ile Amasya arasında Osmanlı ve Burhaneddin kuvvetleri arasında çarpışmalar olmuştur [399]. Amasya'nın alınması, Osmanlılara Tokat ve Sivas'a inmeleri için mühim bir adım teşkil etmiş ise de yâ zorlu bir hasım olduğundan ve daha ziyade Rumeli*de çok daha mühim işler olmasından dolayı Burhaned-din'in ölümüne kadar o taraflara bir hareket yapılmamıştır. [400]

Büyük Haçlı Seferi Ve Nîğebolu Muharebesi

Osmanlıların Rumeli'deki faaliyetleri devam ediyordu. Türk akıncılarının Bosna'ya ve Arnavutluk''a yaptıkları akınlarla yerleşme suretiyle ilerlemeleri Boyana nehri ve Venediklilerin eline geçmiş olan Drac limanına doğru yayılmaları lâtinleri ve bilhassa buraları nüfuz mıntakası yapan Venediklileri düşündürüyordu. Bundan başka Ege sahili beylikleri elde edildikten sonra bu beyliklere mensup korsan gemilerinin devam eden faaliyetleri Sakız, Eğriboz adalariyle Doğu Yunanistan'ın bu Türk korsanları tarafından vurulması Ceneviz ve Venediklilerin haklı telâşlarını mucip olmakta idi; Fakat Osmanlılar gemicilikte henüz acemi olup Venediklilerle boy ölçüşecek kuvvetli bir donanmaları ve mahir gemicileri olmadığından ada ve limanların Osmanlıların eline geçmesi henüz uzaktı. Bununla beraber Venedik Cumhuriyeti ticaret işleri münasibetiyle Ege sahillerine sahip olan Osmanlılarla hoş geçinmek istiyorlardı. Cenevizliler ise rakipleri Venediklilerden ziyade Osmanlılara sokularak fazla kazanmaktan başka bir şey düşündükleri yoktu; bunun için Osmanlı hükümdarını

[398] Bezm-ü Rezm s. 426 ve Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 6, sahife 904 6 s. 407.
[399] Bezm-ü Rezm s. 420.
[400] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 276-278

memnun etmek için çalışmışlar ve muvaffak da olmuşlardı. Bunun için aşağıda bahsedilen Haçlı seferinde bunlardan hıristîyan-lık adına bir fayda görülmemişti. Bundan dolayı Macar kiralı Sigismund'un Osmanlılarla savaşmak için 1392 ve 1394'de Cumhuriyete yaptığı iki teklif tam bir arzu ile kabul edilmemiş ve bununla beraber Türklerin Anadolu'dan Rumeli'ye asker geçirmelerine mâni olmak maksadiyle Çanakkale boğazına dört gemi yollamaları takarrür eylemişti. [401]

Osmanlılara Karşı İttifak

Türkler tarafından gelecek büyük tehlikeyi karşı ittifak asıl hisseden Macarlardı. Kıral Sigismund

Türklerle yalnız başına uğraşamıyacağmı Bulgaristan üzerine yapmış olduğu harekâtla tecrübe etmiş olduğundan Avrupa devletlerinin bu hususta kendisiyle beraber hareket etmelerini istemişti. İttifaka davet edilen devletler arasında Bizans İmparatorluğu da vardı [402].

Sigismund'un yaptığı teklif kabul olunarak 1396 Mayi-"" sında sefere çıkılacağı îlân edilmişti. Bu hususta Sultan Baye-zid'in 1396 baharında beş seneden beri devam etmekte olan istanbul muhasarasının da tesiri vardı. Bu haçlı seferinde İstanbul'u türklerin işgalinden kurtarmak da esastı. Zaten imparatorun müracaatı üzerine böyle bîr yardım da kendisine vadedilmişti [403].

Türklere karşı Sigismund'un kumandası altında sevkedi-lecek kuvvetler, Macarlardan başka Fransız, Alman, Belçika, Felemenk, isviçre şövaly eleriyle, ingiltere haçlıları, Iskoçya, Savua, Lombardiya ve Rodos şövalyeleri ve Ulah (Eflâk)'lardan mürekkep olup mecmuı son tetkiklere göre yüz bin ile yüz yirmi bin arasında idi [404].

---

[401] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 279

[402] Françes vekayinâmesi (Bon tab*ı)t Mırmıroğlu tercümesi.

[403] Iorga, Geschichte d. Osmanischen Reiches, Cild /, 1902. Haçlı seferinin tertibi için 1394*de Roma'daki Papa (Bir papa da AvÎnyon*da vardı) IX. Bonifas iki ferman neşrediyor. 1395'de Avinyon papası Benedict de Jan Never'i teşvik için mektuplar yazıyor. Aynı sene Filip dö Meziyer, Fransa kiralı altıncı Şarl'ın emri île İngiltere kiralı Rişar'a meşhur mektubunu kaleme alıyor. Bunun gibi muhtelif propaganda ve teşvik hareketleri neticesinde haçlı ordusu teşekkül ediyor. Fazla malûmat için bakın Atiya, The Crusade in the Later Mictdle Ages, 1938 London, s. 435. "Tekür tamam zebun olup Ongü-rüs kiralına envâ-ı türlü pişkeşler gönderip muavenet talep etti.." (Ruhî'nin Âl-i Osman tariki).

[404] Niğebolu muharebesine iştirak eden Haçlı muharip kuvvetlerinin umumî yekûnu hakkında bütün rivayetler A. S. Atiya tarafından tetkik edilmiş ve şu neticelere varılmıştır:

Bunlar arasında on bin kadar Fransız kuvveti bulunuyordu. Bunların kumandanı Kıral VI. Şar Tın dayısı Burgondiya dukası Filip'in oğlu olan Kont dö Never (Jean Nevers) yani Korkusuz Jan adındaki genç idi. Bundan başka kiralın üç yeğeni ile mareşal Busiko (BoucİcauT) amiral prene A. Jaque de Vienne vesair meşhur şövalyeler vardı. Almanlar Hohenzolren kontu Fredrik kumandasında iki bin Toton şövalyesi gönderdikleri gibi İngilizler de bin kişi ile sefere iştirak etmişlerdi. Yukarıda saydığımız diğer memleketlerden de mühim miktarda muharip kuvvet ve şövalye gelmişti.

İtalya'da toplanmış olan deniz kuvvetleri Venedik amirali Tommaso Mocenigo'nun kumandası altında olup emrinde kırk kadar gemi vardı; daha sonra bunlara Rodos şövalyeleri de iltihak etmişlerdi. 1396 Mayısında ileri yürüyüşe hazır bulunulduğu ve vadedilen donanmanın gönderilmesi için Venedik'e elçi gönderildiği zaman Venedikliler yalnız dört kadirga taahhüd ediyorlar ve aynı zamanda Rodos, Sakız ve MidillVrân de kendileriyle birlikte hareket etmelerini şart koşuyorlardı. Osmanlılardan zarar gördükleri halde Haçlı seferine zahiren iştirak eyliyerek kuvvetli donanmasiyle Çanakkale boğazi'nı tutarak Anadolu kuvvetlerinin Rumeli'ye geçmesine mâni olmak elinde iken Venedik Cumhuriyetinin bunu yapmaması dikkate şayan olup bunun macarların Kumeli'ye inmeleri endişesinden ileri geldiğini tahmin edenler vardır [405]

Haçlıların Hududu Geçmeleri

Sigismund, Bayezid'in 1396 baharında Ma- caristan'a geçeceğini söylediğini beyan ederek onu memleketi dahilinde karşılamak üzere hazırlanmıştı; fakat Osmanlı hükümdarının böyle bir hareketini

On bin Fransız, bin İngiliz, altı bîn Alman, onbin Ulah (Eflâk), onüç bin Polonyalı, İtalyan, İspanyol, Bohemyalı gönüllü ve ücretli mecmû-ı yüzbin tutmaktadır (bk. The Crusade in the Later Middle Ages s. 430-445); her halde sırf muharebe kuvvetinin yüz binden aşağı olmadığı muhakkaktır. Niğebolu seferinden bahseden bazı müdekkikler haçlı kuvvetinin yüz yirmi bin olduğunu ve Dunun yirmi bin miktarı hizmet erbabı gayrı muharip olarak aynlırsa yüz bin muharip kuvvetin mevcudiyetini kabul ediyorlar (Gibbons s. 191 not). Niğebolu harbinde esir düşen Şiltberger ise Haçb kuvvetlerinin altmış bin olduğunu zikrediyor; buna mukabil güya Eflâk beyi'nin keşif kolundaki tetkikine nazaran Bayezid'in ordusunda yirmi bayrak olup her bayrağın onbin hesabiyle Osmanlı kuvvetlerinin ikiyüz bin bulunduğunu söylüyor. Osmanlılar hakkındaki mübalağalı miktar daha sonraki mağlubiyet için bir mazeret kapısı olduğu zannedilir. Tac-üt-tevarih (c. 1, s. 143) düşmanın yüz otuz bin olduğunu yazıyor. Ruhî de aynı miktarı gösteriyor.

[405] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 279-281

görmeyince kendisinin onu aramak üzere hududı geçmesi îcap etmişti. Bunun için müttefikler 1396 paskalyasını Viyana''da yapmışlardı. Sonra Sigismund kumandasında olarak güneye doğru hareket ettiler. Haçlı ordusu iki koldan yürüyordu. Birinci kol Fransız şövalyeleriyle beraber Transilvanya, Karpat geçitlerinden Sina'dan geçerek Eflâk'a girdi ve Sigismund ile beraber olan ikinci kol da Belgrad, Demirkapı ve Orsova yoluyla Tuna kenarından yürüdü. Geçtikleri yerlerdeki ortodoks mezhebine mensup hıristiyanlar arasında yağma ve katiller yaptılar [406].

Orsova'daki Türkler mukavemet ettiler ise de yerli hıristiyanlar onları zorla şehirden çıkardıklarından burası işgal edildi; Vidin Önüne gelen Sigismund kuvvetleri Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Bulgar kuralı îvan Stratişimir'i muhasara etti; kıral kaleden çıkarak teslim oldu; hıristiyanlar serbest bırakılarak muhafız Türk kuvvetleri şehid edildiler; keza mukavemet gösteren Rahova'dsiki Türk muhafız kuvvetleri de aynı akıbete uğradılar; nihayet Sigismund kolu ile Transilvanya yoluyla Eflâk'-ten gelen kuvvetler 1396 Eylülünde Niğebolu önünde birleştiler ve kaleye hücum etmiyerek onaltı gün karadan ve nehirden muhasara ettiler. Niğebolu muhafızı Doğan Bey mukavemet ederek teslim olmadı; haçlılar da asıl kuvvetlerini Bayezid'e karşı sakladıklarından kaleyi o kadar sıkıştırmadılar; bundan maksatları Türk ordusunun nerede olduğum öğrenmekti. Vidin ile Orsova'-mn düşmesi ve Türk ordusunun görünmemesi Haçlıların ümidini arttırdı; harbi kazanacaklarına o kadar inanmışlardı ki, Sigismund Suriye'nin işgaliyle Kudüs'ün alınmasından bile bahsetmişti. [407]

Yıldırım Bayezıd'in Düşmana Karşı Hareketi

Haçlıların hududu geçtiklerini haber almış olan Yıldırım Bayezid istanbul muhasarasını kısmen kaldırarak kuvvetlerini Edirne'de topladı ve hemen buradan düşman üzerine yürüdü. Tırnovaya geldiği zaman Haçlıların yiyecek tedariki için buralara gönderdikleri kollara tesadüf ederek bir çoğunu esir aldı; bunlardan geri kaçabilenler Türklerin süratle gelmekte olduğunu bildirdiler;

---

[406] Gibbons, Engel'in Macaristan tarihinden naklen böyle yazıyor (s. 191).
[407] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 281-282

Mareşal Busiko bu sözlere ehemmiyet vermedi ise de kulağı kirişte olan Sigismund, bu haberi tahkik ederek doğruluğunu anladı; kendisine mübalağalı olarak yüz yirmi binle iki-yüz bin arasında olduğu söylenen Osmanlı kuvvetlerinin miktarından dolayı ürkmüştü [408].

Başkumandan Sultan Bayezid, akıncı kumandanı Evre-nuz Bey'i düşmanla temasa memur etmişti. Maiyyetinde Sırp despotu îstefan Lazareviç de vardı; Haçlıların son plânlarına göre Osmanlı ordusunun böyle süratle geleceği tahmin edilmemişti. Sigismund'un müsaadesini alan Eflâk prensi Mir.çâ, Osmanlı kuvvetleri hakkında malûmat almak üzere bin kişlik bir keşif koluyla çıktı ve bunu her bir bayrakta on bin kişi olmak üzere yirmi bayrak olarak tesbit eylemişti ve buna göre Türklerin mevcut kuvveti ikiyüz bindi [409].

Sigismund bunu anlayınca nasıl muharebe edilmesi lâzım geleceğini sordu. Efâlk prensi kendi süvarileriyle düşmana karşı hareketine müsaade edilmesini söyledi. Türklerin yaklaşması üzerine Sigismund Fransız karargâhına giderek vaziyet üzerinde görüştü; Osmanlı ordusunun mevcudu, yetmiş seksen bin kadardı [410].

Macar kiralı harb nizamı tesis etmek istedi; Türk ordusunun muharebe vaziyetini bildiği için ilk defa olarak Eflâk prensi kuvvetlerinin ileri sevkedilmesini söyliyerek asıl kuvvetin Osmanlı ordusu merkezindeki Yeniçerilere karşı kullanılmasını ve bu suretle Fransızların geride bulunarak Türk ordusunun merkezine yüklenip büyük zaferi temin eylemelerini teklif etti; fakat harb işlerinde acemi olan Burgondiya dukası Korkusuz Jan ve diğer Fransız prens ve kontları bu mütaleayı kabul etmediler ve Türklere karşı muzafferiyet şerefini Sigismund'un almak istediğinden şüphe ettiler; ve şimdiye kadar orduya Öncü oldukları halde bu defa ardcı kalmalarına itiraz

---

[408] Şütberger*in söylediğine göre Türk ordusunun mevcudunu tahmin eden Eflâk prensi Mirçâ idi.

[409] Eflâk prensi "askerinden bin kişi alarak düşmanı keşfetti; sonra kirala gelerek düşmanı nasıl keşfettiğini ve düşmanın yirmi bayrak olup her bayrak altında on bin neferi bulunduğunu ve her bayrağın kendi halkiyle beraber olduğunu söyledi" (Şiltberger-Hakkı Muhlis bey tercümesi).

[410] Osmanlı kuvvetlerinin iki yüz bin olduğu hakkındaki sözler pek ziyade mübalağalıdır. Osmanlılar onaltıncı asırda bile bu kadar kuvvet çıkaramamışlardır. Aziz S. Atiya'nın tetkikine göre Osmanlı kuvveti yüz dört bindi. Onun îtimad ettiği kaynaklara göre Osmanlı ordusunda otuz bin yaya, otuz bin atlı, kırk bin ardcı ve Bayezid'in kapıkulu askeri de vardı. Bayezİd'in Timur'a karşı çıkarttığı asker seksen bin olduğuna göre Atiya'nın yüz dört bin tahmin etmesi de mübalâğalıdır. Onun kaydı kabul edilse bile faya ve süvarilerin bir kısmı geri hizmet erbabı (yaya ve müsellemler) olup asü muharip kısımdan değildir.

eylediler ve yalnız kendilerinin Türkleri yenebileceklerini söyliyerek ilk defa harbe girmekte ısrar ettiler ve bunun üzerine Sigismund, Türklerin muharebe usullerini bilen Macarların ilk defa harbe girmesi hakkındaki ikinci teklifini de red ettiler ve nihayet bu direnme karşısında Macar kiralı istemiyerek Fransızların dileklerini kabul eyledi [411].

Haçlılar bu suretle bütün süvari kuvvetlerini ileri sürerek en ziyade yükü onlara yüklettiler ve harbin neticesini de yaya kuvvetlere bıraktılar; Sigismund'un kabul edilmeyen plânı ise bunun aksi idi.

Osmanlılar ise kaide üzere yaya askerini yani yeniçerileri merkeze koyup onların etrafına kapıkulu süvarilerini tesbit ile sağ ve sol kollara tımarlı sipahileri koymuşlar ve gerilerinde de ihtiyat kuvvetler bırakmışlardı. Osmanlı ordusunun harb nizamı at nalı (Hilâl) veya ağzı açık kerpeten şeklinde idi. [412]

Fransızların Taarruzu

Îki ordu Niğebolu kalesi yakınında karşılaştılar. Muzafferiyet şerefini kazanmak isteyen Fransız süvarileri ibtida Bayezid'in merkezde Yeniçerilerin önündeki ilk kademede bulunan Azap denilen hafif yaya kuvvetleri üzerine yüklendiler ve onları mağlup ve imhaya başlayıp teslim olanları bile katlettiler [413]. Bundan sonra Azapların gerisindeki Yeniçeri kuvvetleri üzerine yüklendiler ve Yeniçerilerin ok yağmuruna tutularak epey telefat verdiler ve aym zamanda sol cenahta Anadolu askerine kumanda eden Şehzade Mustafa kuvvetlerinin yandan taarruzuna uğradılar ise de bunu bertaraf ederek ilerlediler; plân mucibince Osmanlı merkez kuvveti bir miktar geri alındı. Bu çekilmeden cesaretleri artan Fransızlar, daha sokularak kıskacın içine girdiler. Osmanlı plânına vakıf olan Sigismund tarafından ileri gitmemeleri ve kıskacın içine girmeyip beklemeleri hakkında verilen emri dinlemediler. Bu defa Osmanlıların üçüncü hattı da plân gereğince ikiye ayrıldı; bu suretle Fransızlar tepeyi işgal ettikleri ve muharebenin Türklerin mağlûbiyeti ile neticelendiğini

---

[411] Şittberger ve Hammer c. 1, s. 283, 284.
[412] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 282-284
[413] Haham Jozef, ileri atılan Haçlı kuvvetleri, ilk galebelerinden, memnun olarak sevindiklerini şöyle anlatıyor: "aha aha diyorlardı; fakat bu sevinmeleri çabuk zail olmuştu; çünkü Bayezid'in süvarileri ve ordusiyle arabalar kendilerine doğru yeni doğan bir hilâl gibi harb nizamında ilerliyordu.." (Gibbons s. 195).

zannettikleri sırada bizzat pusudan çıkan Bayezid'in kumandasındaki kuvvetlerle karşılaşınca şaşırdılar. Fakat telefat vermemek için yaya olarak harb eden Fransızlar bu vaziyet üzerine geri dönüp atlarına binmek istedilerse de kaçacakları kapının kapanmış olduğunu görerek şaşırdılar; bunları kurtarmak için Sigismund'un gönderdiği kuvvetler ilerleyemiyerek geri çekilmeğe mecbur olmuştu. Tuzağa düşmüş olan kuvvetler kısmen imha ve kısmen esir edildiler [414].

Netice

Osmanlı ordusunun merkezine hücum eden Fransız kuvvetleriyle olan muharebe üç saat kadar sürmüştür. Eflâk prensi Mirçâ, muharebenin gidiş şeklini görünce neticeyi kestirerek hemen memleketine dönmüştü. Muharebenin en tehlikeli olan birinci .safhası bittikten sonra Türk kuvvetleri derhal ve şiddetle Sigismun d'un kısm-ı küllisine hücum etmişlerdir, ihtiyat kuvvetlerini bile muharebeye sokmuş olan Macar kiralı, hiç bir başarı elde edemedi. Nihayet kat'î neticenin alınması zamanı geldiğini gören Yıldırım Bayezid, kendi ihtiyat kuvvetlerini derhal taarruza geçirmek suretiyle Haçlıları müthiş paniğe uğrattı; Sigismund bazı maiyyeti adamlarının yardımiyle Tuna nehrine gelip bir balıkçı kayığına can attı ve nehirde Venedik amirali Mocenigo'nun kadirgala-rından birine yanaşarak Karadeniz yoluyla İstanbul'a gelebildi; oradan da Marmara ve Çanakkale boğazından geçip* Modon limanına uğradıktan sonra Ddlmaçya'ya çıkarak memleketine gitti. Bayezid, onun maktul

---

[414] Niğebolu muharebesi hakkında Neşrî şöyle diyor : "Kâfirler islâm çerisini iki bölük edip araya almak istediler. İslâm leşkeri dahi iki bölük olmuşlardı. Sultan Bayezid Han tarafı pusuda durmuşlardı; cuma günü sabah, ol bir bölük gaziler hemen hücum edip öngürüsün üzerine yürüyüp ve iki taraftan kâfirler dahi ol bir bölük eri araya alınca Hünkâr pusuda durmuştu. Hemen tekbir edip bir gezden küffarın üzerine hücum ettiler; kâfirler dahi gördüler Türkün pusuda halkı var; Türk imiş deyüp hemen domuz gibi ürküp karga şahinden kaçar gibi hezimete yüz tuttular.." (s. 326-328). Dukas da şunları söylüyor: "Haçlılar toplu bir halde Türklerin merkezini yardılar ve büyük kuvvetlerle ilerleyerek karşı gelenleri kılıçtan geçiriyorlardı; o kadar ilerlediler kî Türk ordusunun son ucuna kadar vardılar ve geri dönerek bunları temizlemek istiyorlardı; zira Türklerin okçuları harbe girişmek istemez gibi görünüyorlardı. Flandirahlar muharebenin türklerin lehine döndüğünü görünce kaçmağa başladılar. Bayezid'in kumandası altındaki Türk askerlerinin kâffesi maaşlı olup miktarları on bini mütecavizdi (Yeniçerileri kastediyor); bunlar şüphe vermemek için bir orman içinde saklanmışlardı ve aldıkları emir üzerine hep birden Frenkler ve Macarlar üzerine hücum ettiler ve çevirme hareketi yaparak ortaya aldılar ve bir kısmım kılıçtan geçirdiler — ** (Bon tab'ı s. 50).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 284-285

düştüğünü zan ile cesedini aratmış ti [415].

Niğebolu muharebesinde Haçlı ordusiyle gelen prens ve asilzadelerden bazıları telef olup bir kısmı da esir edilmişlerdir. Esir edilenler arasında Kont dö Never yani henüz yirmi iki yaşında bulunan Korkusuz Jan ile Filip Dartova, Gran Mareşal dö Frans, Kont dö la Marş, Hanri Dubar, Busiko vesaire gibi yüksek dereceli şahsiyetler vardı; bunlardan Filip ile de Frans memleketlerine dönemiyerek esarette ikamet ettikleri Mihaliç'te öldüler.

Muharebe sonunda savaş meydanını gezen Yıldırım Bayezid, kendi hudut muhafızlarının ve teslim olmalarına rağmen bir kısım esirlerin insafsızca katledildiklerini görünce fevkalâde müteessir oldu ve buna mukabele olmak üzere esirlerin bir kısmım öldürttü [416]. Harbe iştirak etmeden kaçmış olan Eflâk kuvvetleriyle [417] Hırvat askerlerinden mâada bütün düşman kuvveti ya imha edilmiş veya kaçarken nehirde boğulmuşlardır. Bu maktuller arasında Fransız amirali Jak Burbon ve Filip dö la Bar gibi yüksek ailelere mensup olanlar da vardı.

Niğebolu muharebesinin kat'i neticesi 25 veya 28 Eylül 1396 ve 29 Zilhicce 798'de alınmıştır [418].

---

[415] GibbonSj Osmanlı İmparatorluğu*nun Kuruluşu, s. 199.

[416] Bu hâdiseyi, esir düşmüş olan Şiltberger "Türk pâdişâhı esirleri nasıl idam etti?" başhğiyle şöyle anlatıyor: "Türk pâdişâhı muharebeyi kazandıktan sonra kıral Sigismund'un bulunduğu ve muharebenin cereyan ettiği mahallerde durarak telef olan askerlerine baktı, telefatın çokluğunu görerek ağladı, dökülen kanları intikamsız bırakmamağa yemin etti; ne kadar esir varsa ertesi günü getirilmesini, getirmiyenlerin kati ve mallarım müsadere edeceğini beyan etti. Ertesi günü herkes ne kadar esir varsa ipe bağlı olduğu halde getirdiler. Ben de bir ipe bağlı olarak esirlerin üçüncüsü olarak beni esir alan tarafından oraya getirildim.
Esirler pâdişâhın yanına getirildikleri zaman padişah, askerinin intikamını nasıl alacağım göstermek için Dük do Burgond*u (esir düşen Korkusuz Jan) yanına aldı. Burgondiya dukası pâdişâhın hiddetini görerek istediklerinin hayatım bağışlamasını rica etti. Bayezid bunu kabul eyledi; Dük kendi memleketinden on iki beyi ve Stefan Şimhen ile Hans fon Burmau'ı nezdine aldı. Padişah herkesin eeirini öldürmesini emretti. Benim arkadaşlarımın kafaları kesildi, sura bana gelince padişahın oğlu beni görerek hayatımın bağışlanmasını emretti. Yirmi yaşından küçük olanları öldürmediklerinden beni de diğer çocukların yanına götürdüler. Ben o zaman ancak onsekiz yaşında idim." Şildberger pâdişâhın hissesine düşen esirler arasında bulunarak evvelâ Gelibolu kalesine gönderilip orada iki ay kaldıktan sonra Bursa'ya getirilmiş ve kendisini Macar beylerinden Fudor ile ve altmış esir ile birlikte Memlûk sultanına göndermek üzere hazırlamışlardı. Fakat Şiltberger o sırada hasta olduğundan

[417] Eflâk prensinin ne için çekildiği hakkında Osmanh-Eflâk münasebetleri kısmındaki malûmata bakın.

[418] Feridun Bey Münşeatmdaki Niğebolu Fetihnamesinde muharebenin 798 Safer ayının onbirinci cuma günü (25 Kasım 1395) olduğu yazıhyorsa da Şüphelidir. Diğer ecnebi kaynaklarında 28 ve 29 Eylül 1396 gösteriliyor. Engel muharebeyi sah günü gösteriyor ki Eylülün yirmi sekizidir. Hammer mütercimi Ata bey, Münşeattaki Fetihnameyi esas alarak muharebenin takvim hisabmca (yani bizde eski usul üzere rii*yet-î hilâl ile değil) 12 Safer 795/26 Kasım 1395 olarak kabul ediyor. Rü*yet-i hilâl ile Safer on bir oluyor (Hammer tercümesi c. 3, s. 331, 332). Yine bu Fetihnâme'de sağ kola şehzade Süleymancın ve sol

Bu muharebede bizzat bulunmuş olan Timurtaş Paşazade Umur bey'in anlattığına göre Yıldırım Bayezid ma-iyyeti askeriyle pusuda bekliyerek vakti gelince harekete geçmiş ve o tarihe kadar Osmanlı ordusunda tatbik edilmemiş olan yeni bir tabiye ile zaferi temin eylemiştir [419]. Sırp despotu Istefan padişahın hizmetinde aukonuldu.

Lazareviç de muharebenin birinci safhasından sonra asıl ordunun kısmı küllisine yapılan hücumda mevcut kuvvetiyle büyük gayret göstermiştir1.

Niğebolu'da elde edilen parlak muz af feriye ti müteakip düşmanın eline geçmiş olan kaleler istirdat edildiği gibi Osmanlı himayesinde bulunan Vidin Bulgar kıratlığına da son verilmiş ve bundan sonra Macaristan'a büyük bir akın yapılmış külliyetli esir alınmıştır [420]. Bu akın Macaristan'ın istilâsına başlandığı zannım vermiş ise de Bayezid ileri gitmiyerek başka taraflarda işi olduğundan ihtiyath hareket etmiştir.

Sultan Bayezid, muharebeden sonra Burgondiya dukası oğlu Jan'ı diğer yüksek esirlerle beraber evvelâ Gelibolu kalesine yollamış, sonra kendisi Burscfya gittikten sonra oraya getirterek sarayı civarındaki bir konakta oturtmuştur [421]. Sultan Bayezid bir gün Korkusuz Jan'a:

— "J'an, sizin memleketinizde büyük bir bey olduğunuzu biliyorum, henüz gençsiniz; istikbalde şövalyelikte hasıl olan bu lekeyi silmek için benimle muharebe etmeğe gelirsiniz; bundan korkum olsa idi size yemin ettirirdim. Ne zaman gelirseniz beni ve askerimi karşınızda bulacaksınız; çünkü ben böyle bir maksat için ve benden Önde bulunanları yenmek için doğdum" demiştir [422].

Bu harpte esir düşen Busiko 1399'da İstanbul'un Niğebolu harbinden sonraki büyük muhasarası esnasında dört gemi ve iki zırhlı kadırga ve bin ikiyüz şövalye ve piyade ile istanbuVun. -yardımına koşmuştur

Esir edilen korkusuz Jan-ve diğerlerinin esaretten kurtulmaları

---

kola şehzade Mustafa'nın kumanda ettikleri beyan edilmiştir.

[419] Âşık Paşa zade s. 66 ve Tac-üt-tevarih c. 1, s. 143; bu hususta Neşrî'nin kaydı not halinde daha evvel gösterilmiştir.

[420] Macaristan'da yapılan akın Sitirya içerilerine ve Petrovaradin'e kadar ilerlemiş, on altı bin (Şiltberger'de altı bin) esir alınıp bunlar Rumeli ve Anadolu'ya sevkedilmişlerdir.

[421] Şiltberger'e göre (Hakkı Muhlis tercümesi) Bayezid, Jan ile daha bir kaç kişiyi Bursa'da alıkoyup diğerlerini Mihaliç'v göndermişti. Bu esirlere ağır muamele yapılmayarak oldukça serbest bırakılmış, ava çıkmalarına müsaade olunmuştur. (Gibbons s. 201).

[422] Froissart'dan naklen Gibbons s. 203. Bayezid'in bu sözleri daha uzunca ise de ben kısalttım.

için ikiyüz bin altın istendi ve Jak Helli, Bayezid tarafından Burgonya dukasına ve diğer esirlerin ailelerine gönderildi; toplanan para muharebeden bir sene sonra Osmanlılarla ticaret yapan Ceneviz, Venedik tacirleri ve Midilli adası Ceneviz beyi vasıtasiyle Bayezid'e teslim edilerek Kont do Never yani Korkusuz Jan ile diğerleri nihayet serbestiye kavuştular ve memleketlerine döndüler [423].

İstanbul'un Muhasarası

Niğebolu muharebesinden evvel, yani 1391'de babasının vefatını duyan ve o sırada K araman seferinden avdet ederek Bursa1 da bulunan Manuel'in kaçması ve pâdişâhın dâvetine icabet etmemesi dolayısiyle IstanbuVun abluka olundığını ve açlıkla teslim olmağa icbar edildiğini söylemiştik. Manuel bu ablukaya karşı Avrupa'dan yardım istemiş ve yardıma gelen haçlı ordusu Niğeboiu'da malûm akıbete uğradıktan sonra o ümidi de sönmüştü.

Muharebeden sonra, Bayezid, İmparatora elçi göndererek İstanbul'un teslimini istedi; Manuel buna cevap bile vermedi. Şehrin bu defa muhasara şeklinde tazyiki arttı; şehir ahalisinin çoğu açlıktan müteessir olduklarından şehri vermeğe temayül göstermişlerdi; çünkü istanbul halkı Manuel ve Silivri beyi Yu-annis taraftarı olarak ikiye ayrılmıştı. Osmanlılar muhasarayı şiddetlendirdiler ise de denizden bir iş göremiyorlardı; Osmanlı hükümdarı deniz kuvvetleri olan Venedik ve Cenevizlileri mahi-râne okşayarak mümkün olduğu kadar işine mâni olmamalarını temin ediyordu. Bu iki cumhuriyet isteseler Çanakkale'yi tutarak henüz donanması kuvvetli olmayan Osmanlı kuvvetlerini Anadolu'dan Rumeli'ye geçirmiyebüirlerdi. Avrupa'dan yardım ümitleri de kesilmişti. Fakat 1398 Nisan ve 1399 Martında Papa Bonifas'ın İstanbul'un müdafaasını teşvik eden nutukları lâyik olduğu tesiri yapamıyordu. Nihayet o tarihlerde Fransa nüfuzu altına düşmüş olan Ceneviz cumhuriyetinin Galata ve Beyoğlu^ndaki menafiini kurtarmak ve İstanbul*& yardım etmek üzere Niğebolu'da esir düşmüş olan Busiko 1399 yazında bin iki yüz

---

[423] Gibbons s. 203 ve Hammer c. 2, s. 287. Dukas, bu esirlerin kurtuluşları hakkında şöyle diyor: "Bunları bilâhare Midilli'nin hâkimi olan Françesko Gateluzo'nun oğlunun, kefaleti ile ve bir çok paralar ile sattılar".
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 285-289

şövalye, dört gemi ve iki kadırga ile İstanbul'un yardımına koştu. Yolda kendisine Ceneviz ve Venedik kadirgaları da iltihak etmişti; tam zamanında İstanbul'a, geldi, izmit'te^ Marmara ve Boğaz içinde bazı muvaffakiyetler elde etti. Bu sırada Bayezid Malatya seferinde bulunuyordu. Busiko Silivri'de bulunan imparatorun yeğeni Yuannis ile barışmasını imparatora söyledi. Bayezid de ManueTin çekilerek imparatorluğun tabiî varisi saydığı Yuannis'e verilmesini istiyordu [424]. Manuel, Busiko-nun tavsiyesini kabul ederek Türklerin elinde alet olan yeğeni Yuannis'e hükümdarlığı vermeği muvafık bularak onu Silivri'den getirterek şerik imparator yaptı (1399). Bayezid'in maksadı bu himaye vesilesiyle İstanbul'u Yuannis'in elinden almaktı; Dukas'a göre bunu evvelce ar-alannda kararlaştırmışlardı. Bayezid İstanbul'a, bedel, Mora'yı Yuannis'e vermeği kabul etmişti [425].

Yuannis'in saltanat şeriki sıfatiyle imparator, Bayezid'in plânını boşa çıkardı.

Manuel, imparatorluğu yeğenine bıraktıktan sonra kendisi de 1399 Aralık ayında gizlice bir Venedik kadirgasiyle İstanbul'dan çıkarak mâhud kiliselerin tevhidi ve bu suretle yardım işi için Avrupa'ya giderken ailesiyle çocuklarını Mora'da kardeşi Teodoros'un yanma bıraktı.

Busiko'nun faaliyeti ve bazı Osmanlı sahil şehirlerini vurması Boğazın Anadolu yakasındaki Riva (Irva) hisarını zabt ile muhafızlarını öldürmesi ve Irva limanına saklanmış olan Türk gemilerini ateşe vermesi gibi hareketi Osmanlıların muhasara kudretini gevşetmedi. 1399 yazında onbin kişilik bir Osmanlı kuvveti Galata'da Cenevizlilerle

---

[424] Bayezid, Manuel'e "Sen şehirden çık ve İmparatorluğun tabu varisi olan Yuannis İstanbul'a girsin ve o zaman ben de İstanbullular ile mü-saleha yaparım*' demişti (Dukas). İmparator Beşinci Yuannis, ikinci oğlu Manuel'i, saltanata şerik yaparak büyük oğlu Andronikos*un hakkını çiğnemiş ve o da babasiyle mücadele etmiş ve bir ara imparatorluğu elde etmiş ise de Osmanlıların yardımiyle Beşinci Yuannis ile Manuel tekrar İmparator olmuşlar ve nihayet Andronikos Silivri beyliğine tâyin edilmiş ve vefatında yerine oğlu Yuannis gelmişti. Bayezid, Yuannis'e Niğebolu seferinden sonra Silivri'yi teslim etmesini bildirmişti; fakat Yuannis, İmparatorluk babasının hakkı iken verihniyerek Silivri'de kaldığını ve bu defa kendisinden burası da alınacak olursa büyük gadre uğrayacağım bildirmesi üzerine Bayezid teklifinden vaz geçmiş ve bu defa Yuannis'in İmparator olmasını siyasetine uygun bulmuştu.

[425] Gibbons s. 210 ilâ 213; Dukas (Bon tabh) s. 53. Françes, Yuannis'in imparator olmasını Dukas'ın yazdıklarından başka türlü anlatıyor. Ona göre çoktan beri Bayezid'in yanında bulunmakta olan Yuannis'in —ihtimal ki Manuel taraftarlarının tesiriyle— Bayezid'e su-î kasd yapacağı işaa edilmiş ve Yuannis aleyhinde pâdişâha sözler söylenmiş ve bunu haber alan Yuannis, Bayezid'in gazabından korkarak kaçmış ve amcası İmparatorun yanma giderek hüsn-i kabul görmüş ve Manuel de yardım istemek üzere Avrupa'ya giderken yerine Yuannis*i bırakmış.

bir müsademeden sonra İstanbul'a girmek istedilerse de muvaffak olamamıştı. Yukarıda görüldüğü üzere işte bu sırada Busiko İstanbul'un yardımına gelmiş ve Manuel'i ümide düşürmüştü.

O tarihte kale döğecek kuvvetli toplar olmadığı için Bayezid, istanbul'un açlıkla teslim olmasını ümit ediyordu; açlıktan kaleden iple inip kaçanlar bile olmuştu [426].

IstanbuPun Niğebolu muharebesinden sonraki bu muhasarası esnasında Yıldırım Bayezid Güzelhisar denilen ve Göksu (Aretos) deresinin denize döküldüğü yerdeki hâlâ bir kısmı mev-cud olan Anadoluhisarı'nı yaptırdı [427].

Bayezid, Manuel'in saltanat şeriki Yiıannis'e îstanbuVu teslim etmesini ve evvelce aralarındaki anlaşma dolayısiyle buna mukabil kendisine Mora'yı vereceğini teklif etti ise de red cevabı aldı. 1301 senesinde IstanbuVun yardımına bir miktar Ceneviz ve Fransız askeri de gelmişti. Bu suretle istanbul muhasarası Bayezid'le Timur arasında başlamak üzere olan lıarb dolayısiyle aynı sene ortalarına kadar devam etti. Timur tehlikesi baş gösterince Yuannis, Bayezid'in teklif ettiği bazı şartlan kabul etmek suretiyle İstanbul muhasarası kaldırıldı. Bu şartlar şunlardı :

1- Her sene Osmanlı hazinesine verilmekte olan haracın arttırılması.

2- İstanbul'da bir Türk mahallesi kurularak bir cami yapılması.

3- İstanbul'daki müslümanlarla Rumlar arasında tahaddüs edecek

---

[426] Şehir halkı o kadar açlık çekmişlerdi ki iplerle duvarlar üzerinden, sarkarak Osmanlılara teslim oluyorlardı. Yuannis hiçbir şey yapamıyordu. Hazinede para yoktu. Haçlı yardımcılar kendi iaşelerini Boğaziçi'nin Anadolu kıyısında akınlar yaparak ve kadirgaları müsadere etmek suretiyle temin ediyorlardı (Gibbons s. 215); Halkondil (Paris lob'i s. 46^'de Bayezid istanbul'u açlıkla ele geçirmeğe karar verdi. O sırada Timur, hesapsız ordu ile üzerine geldiğini haber almasaydı buna muvaffak olacaktı" diyor.

[427] Anadoluhisarı^na, Güzelhisar, Akçahisar isimleri de verilmektedir. Gibbons Anadoluhisarı*nın 1392 ile 1397 arasında yapıldığım beyan eder (s. 209 daki not). Bukas ise bu hisarın Çelebi Mehmed tarafından yaptırıldığını söyler (Bon tabh s. 239). Anadoluhisar ı'nm Niğebolu muharebesinden sonra yapılmış olması daha kuvvetli ihtimal dahilindedir. Neşri, Giizelhisar'm Niğebolu muharebesinden sonra yapıldığını yazıyor (s. 328y 329). Tac-üt-teva-rih (c. 1, s. 148) de aynı mütaleadadır. Ali Künh-Ül-ahbar isimli tarihinde (c. 5, s. 81) Hisar'ın 793 H./1391 M. de inşasını kaydeder. Hayrullah Efendifc. 5, s. 54) tarihine göre Bayezid 797 senesinde Anadolu tarafına geçip Karadeniz sahilindeki Şile'yi aldıktan sonra Yuşâdağı arkasından Dereseki ve Akbaba köyleri üzerinden gelerek Göksu deresVain kenarına Güzelcehisar\ yaptırmıştır diyor, îbn Kemal 798 H., 1395 M. senesinde ŞiJe'nin alınarak Anadolu hisarının yapıldığım yazar. (Nuriosmaniye Kütp. No. 3078 varak 96). Dukas'ın mütaleası ise hiç varid değildir; çünkü Ankara muharebesinden sonra Emîr Süleyman Çelebi'nin bir müddet burada bulunduğunu ve Timur'la İlk muhaberesi'nin burada iken olduğunu Şerefeddin Yezdi Za/ernâme'sinde yazmıştır. Anadolu-hisarı'na Yenice Kale de denilirmiş (Tarih-i EbüH-Feth s. 39, 40).

ihtilâfları islâm hukuki üzere halletmek için bir kadı tâyini.

4 - Silivri de dahil olmak üzere Silivri'ye kadar olan yerlerin Osmanlılara terki.

Bizans imparatoru Yuannis bu muahedeye riayet ederek İstanbul'da Sirkecimde Türkler için yedi yüz hane ile bir mescid tedarik etmiş ve padişah da İstanbul'da oturmak üzere Taraklı Ye-nicesi ve Göynük ve Karadeniz sahili taraflarından buraya göçmen naklettirerek iskân ile kadı (hâkim) ve imam tâyin eylemiştir [428].

İstanbul muhasarası esnasında Anadolu kısmında ve Karadeniz sahilinde Bizanslılara ait olan Şile kasabası, Yahşi Bey kumandasiyle sevkedilen kuvvetler tarafından sulhen teslim alınmıştır [429].

1388 - 1402 senesine kadar Yunanistan ve Mora

Osmanlılar Rumeli'deki istilâlarında Balkan milletleri arasındaki ihtilâf ve mün af er etler den de istifade ederek icabında bir tarafa yardım etmek suretiyle kendi lehlerine kazançlar elde ediyorlardı. Osmanlı kuvvetleri 796 H/1394 M de Selâniklin zabtından sonra Kuzey Yunanistan'a, Evrenuz Bey kumandasiyle akın yaparak Moro'ya da sarkmak istediler. Buralarda Lâtin dukalıkları ve Mora'da imparatorluğa bağlı mühim despotlukları ve Venediklilere ait Koron ve Modon ticaret iskeleleri vardı.

Niğebolu muvaffakiyetlerinden sonra 1397 senesinde Yıldırım Bayezid Yunanistan'a bir sefer yaptı; buna da sebep Despot Teodoros [430] tarafından Osmanlılara terk edilmesi kabul edilen ve fakat verilmeyen yerlerin verilmemesi idi. Bu seferde Salona dukası ile

---

[428] Aşık Paşa zade s. 68 ve Neşri tarihi s, 330, Behişti s. 14, Tac-iit-tevarih c. 1, s. 149 ve Âli c, 1. s. 81, Ankara muharebesinden sonra Avrupa'dan dönmüş olan Manuel İstanbul'daki Türkleri çıkararak Tekirdağ'ına sürdü ve camii de yıktırdı. Şehirden çıkarılanlar İstanbul havalisinde Kmıfch'da yerleşmişlerdir (Hayrullah Efendi c. 5, s. 56). îbn Kemal İstanbul'dan çıkarılan müslüman halkın memleketlerine gidemeyerek Tekirdağına çekilip oraya yerleştiklerini yazar (Nuriosmaniye nüshası No. 3078 varak 96B).

[429] Neşrî s. 328, Âşık Paşa zade s. 67 \ Tac-üt-tevarih (c. 1, s. 148) de Bayezid, Kara T^imurtaş Paşa zade Yahşi Beyi deniz tarafındaki bazı yerlerin zabtı için gönderip onun da Şili (Şile) hisarını aldığını ve padişahın Kocaeli tarafından İskender Boğazı denilen mahalle (Boğaziçi) gelerek Güzelcehisar"ı yaptırdığını yazıyor. Âşık Paşa zade Şile'ye Şili diyor; diğerlerinde Şili diye geçiyor. Behiştî'de Şilihisar deniliyor (s. 14). Behiştî padişahın izmit tarafından gelerek İskender Boğazı'nın en dar yerinde Guzelhisar'ı yaptırdığını yazıyor. Bundan, İstanbul Boğazı'na îskenderboğazı da denildiği anlaşılıyor.

[430] Haçlı seferlerine kadar tamamen Bizans İmparatorluğuma tâbi olan Mora daha sonra İstanbul'da kurulan Lâtin împaratorluğu'na bağlanmış ve İstanbul'un 1362'de Rumlara geçmesi üzerine yeniden bu imparatorluğa intikal etmişti. Mora Rum despotluğunun merkezi Mizislra ile İsparta idi. Mora 1348 den itibaren Kanta kuzen'in oğullarından Manuel ile Matyas ve daha sonra 1383'den 1407 senesine kadar V. Yuannis'în oğlu Teodoros'un elinde bulunmuştu. Daha sonra 1443 tarihine kadar da Osmanlı hâkimiyetini tanımak üzere II. Teodoros Mora'da despotluk etmiştir.

aralarındaki münaferetten dolayı Salona piskoposunun daveti de bir vesile teşkil etmişti [431].

Yunanistan'a.~jtf£-Mora'ya karşı yapılan-bu—hareket birinci değildi. Bundan evvel de yani 1388 ve 1391'de Lâtinlere karşı kendisine yardım etmek üzere yukarıda adı geçen Teodoros tarafından Osmanlı kuvvetleri Yunanistan'a çağrılmışlardı. Pa-leologos hanedanından yani Bizans İmparatorları ailesinden olan despot birinci Teodoros, buraların Bizans'a ait olduğunu söy-liyerek Lâtinlere karşı koymak istemiş, fakat Lâtinlerle başa çıkacak kuvveti olmadığından Türkleri yardımına çağırmıştı; işte bu 1397 senesinden evvel Mora'ya iki defa yardım âyapılmiş ve bu sayede mevkiini kuvvetlendiren birinci Teodoros da Osmanlı yüksek hâkimiyetini kabul ile bazı şehirleri Türklere terk etmeği kabul ettiği halde sözünü yerine getirmemişti.

Yıldırım Bayezid Tesalya YenişehrVni ve Farsala'yı aldıktan sonra hiç bir mukavemetle karşılaşmadan TermopiVi geçti ve Orta Yunanistan'a inerek Salona ve Atine ile diğer bazı dukalıkları işgal etti; sonra geri döndü. Fakat birinci Teodoros'ı Osmanlı hâkimiyetini kabule mecbur etmek için Mora'ya akın yapmak üzere buraya Paşa Yiğit oğlu Turaban Bey ku-mandasiyle mühim miktarda akıncı kuvveti bırakmağı da ihmal etmedi[432].

İstanbul'un muhasarasının devam ederek ümitsizliğin arttığı bu senelerde Türk akıncılarının Mora'ya yaptıkları müteaddid akınlardan yarımadanın doğusundaki meşhur Argos şehri alındığı gibi burada sömürgeleri olan Venedikliler de korkutulmuş ve Birinci Teodoros eskisi gibi Osmanlı hâkimiyetini tanıyarak vergi vermeğe mecbur edilmişti.

Bu istilâ esnasında Osmanlılar malûm siyasetlerine göre elde ettikleri yerlere hemen müslüman ve Türk göçmenleri getirip yerleştirmişler ve buralardaki bir kısım halkı Anadolu'ya naklet-mişlerdir [433].

---

[431] Yunanistan'daki Salona dukalığı başpiskoposu buranın dukası olan Fadrik'in ölümünü müteakip bunun karısı Helena, Kantakuzen'in kızının âşıkı ile gayr-i meşru yaşamasından ve büyücülük ile maruf zalim olmasından dolayı Bayezid'i Salona'nın işgali için davet etmiştir. Osmanlı hükümdarı geçimsizlik yüzünden husule gelen bu halden istifade etmiş, bir taşla iki kuş vurmuş ve Helena da, Salona'yı Bayezid'e teslim, etmiştir.

[432] Turhan ve doğru ismiyle Turahan bey, Üsküp sancakbeyi meşhur Paşa Yiğit'in oğludur. Daha sonra gerek bu ve gerek oğullan Mora'da büyük hizmet görmüşlerdir. Turahanlı akıncıları bunlara mensuptur.

[433] Niğebolu muharebesinden sonra ve İstanbul muhasarası esnasında Argos Şehri alındıktan sonra bu havaliden otuz bin kişi Anadolu'ya tehcir edilmişlerdir (Françes, Bon tab*t s, 83, Mırmıroğlu tercümesi).

1402iKinarında Mora'nın güneyine kadar mühim bir akın -daha yapılmış ve bilhassa Venedik'e âid yerler vurulmuş ve= Ahaiya prensi Osmanlıların müttefiki olarak hareket etmiştir;— Bu akınlar dolayısiyle imparatorun Avrupa'ya yardım istemeğe giderken Mudon'da biraderi Teodoros'a bıraktığı ailesinin yani kıraliçenin esir edileceğinden de endişe edilmekte idi [434].

Osmanlı akınlarından usanan Teodoros, İstanbul'un uzun zamandan beri muhasara edilerek büyük bir açlıkla tazyik edilmekte olduğunu ve Mora^nm harb halinde bulunduğunu ve Hıristiyan hükümdarların hiç bir yardımda bulunmadıklarını gördüğünden bu hallerden müteessiren Rodos adasına giderek İsparta'yı Sen Jan şövalyelerine satmış ve şövalye reisi de orasını tesellüm için şövalyeler göndermişti. Mora'nın, Rum ortodoks halkı bu Lâtin şövalyelerini görünce onları öldürmek için üzerlerine hücum etmişlerse de Mora ruhanî reisi araya girip halkı yatıştırmış ve Sultan Bayezid de Mora'mn hâkimi kendisi olduğum söyleyince, Teodoros paraları iade etmiş ve şövalyeler de eli boş dönmüşlerdir. Teodoros Mora'dan Rodos'a gittiği zaman Osmanlı hükümeti onun yerine adanın piskoposunu vekil etmişti. Teodoros'un memleketi Lâtinlere satmasından dolayı halk fevkalâde hiddetlenerek Teodoros'un yerine kendilerine bir duka intihap etmişler ve Mora'ya dönen Teodoros'ı kabul etmemişler ve kendisine hakaret etmişlerse de nihayet piskoposun rica ve tavassutiyle yine despotluğa getirmişlerdir [435].

Karaman Seferi Ve Alâüddin Beyin Katli

Sigisrnund'un Osmanlılar aleyhine hareketi Karamanoğlu Alâüddin Bey'e fırsat vermişti; Niğebolu muharebesi sırasında belki de Osmanlılar tarafından yapılmış olan bir taarruza mukabele olmak üzere karaman oğlu Ankara'yı basarak Anadolu Beylerbeğisi bulunan Sarı Timurtaş Paşa'yı [436], esir etmişti.

---

[434] Gibbons s. 218.

[435] Françes (Bon talTıJ, MırmiToğlu tercümesi.

[436] Bu Timurtaş Paşa, Rumeli beylerbeğisi olan Kara Timurtaş Paşa'dan. başkadır. Bilmünasibe daha evvel de söylendiği üzere bu devirde üç Timurtaş Paşa vardır. Bunların en büyüğü Rumeli beylerbeyi ve vezir olan Ali Bey oğlu Kara Timuttaş PaşaMır; Germiyan ve Ankara hava Iisi beylerbeğisî olan Timurtaş Paşa Sarı Timurtaş Paşa'dır. Bir de diğer Timurtaş Paşa vardır ki vezir-i azam Çandarlı

Yıldırım Bayezid'in Haçlılara galebesini haber alınca Timur-taş Paşa'nın gönlünü alarak kendisini, yanma kattığı bir elçi ile gönderip padişahla arasım bulmasını rica etmişti.

Sultan Bayezid, Rumeli durumunu yoluna koyup Mora-ya da akıncı kuvvetleri bırakarak döndükten sonra Karaman-oğlu'nun mazeretini ve anlaşma teklifini kabul etmiyerek Anadolu'ya geçti (1397) ve Bursa'da kuvvetlerini topladıktan sonra Karamanoğlu üzerine yürüdü; Osmanlı kuvvetleri Karaman-oğlu kuvvetlerinden ziyade idi. Konya ovasında iki gün süren bir muharebe oldu ise de bir netice hasıl olmadı, ikinci günü akşamı gece yarısından sonra Otuz bin kadar Osmanlı kuvveti Karamanoğlu kuvvetlerinin gerisini çevirdi. İki ateş arasında kalan Karamanoğlu bozularak Konya kalesine kaçtı; burası on bir gün muhasara edildi. Mal ve canlarına dokunulmamak şartiyle Konya halkı gizlice şehri teslim edeceklerini söylediler; alınan tertibat üzerine şehir işgal olundu; kaleden çıkan Alâüddin bey şehir içinde Osmanlı askeriyle çarpıştı ise de muvaffak olamıya-rak kaçarken attan düşüp yakalandı. Yıldırım Bayezid'in yanma getirildi. Pâdişâh, eniştesi olan Alâüddin Bey'e niçin itaat etmediğini sordu. O da:

—"Niçin sana itaat edeyim, ben de senin gibi bir hükümdarım" cevabını verdi. Bu açık söze canı sıkılan mağrur hükümdar, Ka-ramanoğlunun öldürülmesini emretti ve bu suretle Alâüddin Bey katlolundu [437]; ve kesilmiş başı bir mızrağa takılarak şehir içinde dolaştırıldı . Tîüridân sonra Bayezid Konya'ya bir vali tayin ederek hârende (Karaman) üzerine yürüdü; burası bir az mukavemet ettikten sonra cebren zabtedilirse neticenin pek elim olacağı malûm olduğundan Alaüddin bey'in zevcesi olan Yıldı-rım'm hemşiresi, iki oğluyla beraber biraderinin karargâhına geldi [438]. Padişah çadırından

---

zade Ali Paşa'nın köleliğinden yetişmedir ve daha sonraları İkinci Murad zamanında hayattadır.

[437] Şiltberger. Osmanlı tarihleri ise Alâüddin Bey'in kaçarken attan düşüp yakalanarak Bayezid'in yamna getirildikten sonra Ankara'da bastırıp esir ettiği Timurtaş Paşa'ya teslim edilerek onun tarafından katledildiğini yazarlar. Fakat Şiltberger, Alâüddin Bey'i öldürenin de Bayezid tarafından katledildiğini beyan eder. Bu hususta Osmanlı tarihlerinin kaydı daha doğru olmalıdır; onlara göre Bayezid, Alâüddin Bey'in acele katlinden müteessir olarrak Timurtaş Paşa'yı tekdir etmiş, fakat onun muJtnî delilleri üzerine sükûnet bulmuştur.

[438] Şiltberger, Alâtiddin Bey'İn iki oğlundan, bahsediyorsa da isimlerini söylemiyor; bunlardan birisinin adının Mehmed bey olduğu tariblerde görülüyor ise de diğer oğlunun adı geçmiyor. Fakat takvimlerde (Nur-ı Osmaniye 3080, s. 7 ve Topkapı sarayı Bağdad köşkü kütüphanesi, numara 310) bunların Mehmed ve Ali Beyler olduğu görülüyor. Ankara muharebesinden sonra Timur Mehmed Bey'i Konya'da, ve Ali Bey'i JViğde'de hükümdar yapmıştır.

çıkarak kız kardeşini karşıladı. hârende işgal olundu. Bayezid hemşiresiyle çocuklarını Bursa'ya gönderdi (800 H.\1397 M son baharında) [439].

Alaüddin Beyin katli üzerine Karaman oğullarına âid şehirlerin Toros dağının kuzeyindeki şehirler (Konya, hârende, Niğde, Develi Karahisar) Osmanlılara geçmiş ve Toros'un güneyinde Karaman oğulları'nm şehir ve kaleleri (Mut, Ermenak, Taşeli ve İçel) Karaman oğulları ailesinin diğer kolundan gelen beyler elinde kalmıştır [440]. Bayezid'in, Karaman Devletini ortadan kaldırması Osmanlıların Anadolu'daki yüksek otoritesini göstermiş ye bu hal Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'i telâşa düşürdüğünden o da ister istemez Memlûk Sultanı'nın yüksek hâkimiyeti altına girmişti. [441]

Samsun İle Kadiburhaneddin Memleketlerinin Ve Malatya'nın Alınması

Samsun'un Elde Edilmesi

Osmanlıların daha evvel Kastamonuyı ve arkasindan Amasya'yı elde ettiklerini ve o taraflardaki bir kısım yerli hanedanın bunların hâkimiyeti altına girmiş olduklarını görmüştük; Amasya ve havalisinin tamamen Osmanlılara geçmesini müteakip Karamanoğlu işini bitirdikten sonra Yıldırım Bayezid 1398 ilkbaharında o taraflara bir sefer

---

[439] Bir kısım Osmanlı tarihleri Alaüddin Bey'in katlini 793 H./1391 M ve 794 H./1392 M de gösterirlerse de doğru değildir. Son Karaman seferinde bizzat pâdişâhın maiyyetinde bulunmuş olan Şiltberger'in kaydına göre bu hâdisenin epey zaman sonra yani Niğebolu muharebesinden iki, üç sene sonra vukua geldiği anlaşılıyor. Bundan başka Aziz Esterebadî'nin Kadı Burhaneddin zamanı vekayiini havi Bezm-ü Rezm isimli eseriyle Takvim-i Nücumî'nin kayıtlarından da Karamanoğlu'nun 799 H/1397 M de hayatta olduğu anlaşılıyor bundan başka bir nüshası Prof. M. Yinanç'da bulunan Acem Hâmidî'nin Âl-i Osman tarihVnde vak'a 800 H./1397 M de gösterilmiştir. Bu sarih kayıdlardan anlaşıldığına göre Alaüddin Bey ya bu 1397 senesi sonlarına doğru (800 Muharrem veya Sâfer'de / Eylül veya Ekim) katledilmiştir. Mutaleamızı teyid eden diğer bir hâdise de şudur. Karamanoğlu'nun teşvikiyle Kadı Burhaneddin'in yeğeni Kayseri valisi Şeyh Müeyyed'in dayısına isyan ile 799 Muharrem/1396 Ekim de katledilip Burhaneddin'in Karaman memleketlerini vurduğu sırada Alaüddin Bey'in hayatta bulunduğu Bezm-ü Rezm'ın kaydından anlaşılıyor. Bundan başka bu eser sekiz yüze kadar yazılmış olup ondan evvel Karaman-oğlu katledilmiş olsa idi mutlaka bu tarihte gösterileceğinden dolayı Alaüddin bey'in katlinin 800 H./1397 M de olduğu anlaşılıyor.

[440] Bu Karaman ailesi, Alaüddin Bey'in kardeşi Süleyman Bey'in oğlu Şeyh Hasan Bey'dir; bu daha amcasının katlinden evvel Kadı Burha neddin A hm e d'e iltica etmişti (Bezm-ü Rezm s. 526). Şeyh Hasan, Timur'un Anadolu istilâsını müteakip Lolova Hisarına kaçmış ve Alâiiddin Bey'in oğlu Ali Bey tarafından yakalanarak katledilmiştir (Tevarih-i Miilûk, Nur-ı Osmaniye kütüphanesi, numara 3080).

[441] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 295-298

yapmış ve Canik beyi Kubadoğlu Cüneyd'in üzerine gidilerek bunun, merkezî olan Müslüman Samsun'u alındı [442]. Cüneyd Bey kaçtı ve Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmak şartiyle Ladik ve diğer bazı kaleleri kendisine bırakıldı [443]. Samsun ve havalisi bir sancak itibar edilerek Bulgar kiralı Şişman'ın müslüman olan oğlu Aleksandr'a verildi.

Müslüman Samsunu ile Canik mıntakasmın elde edilmesi o taraflardaki Osmanlı hâkimiyetini kuvvetlendirdi; Çarşanba, Terme, Niksar taraflarına sahib olan Tacüddin oğulları Malını ud ve Alparslan ve Halipiya (Ordu vilâyeti) emiri ve Giresun fatihi Hacı Emirzâde Süleyman Bey1 ve Bafra beyi Taşan oğulları hep Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiler; bu münasibetle Osmanlı hududu Trabzon Rum imparatorluğu hududiyle birleşmiş oldu. [444]

Kadı Burhanddin'e Ait Sivas Ve Ve Diğer Yerlerin İlhaki

Bu seferin arkasından 801 H./1399 M. de Sivas üzerine de bir sefer yapıldı. Sivas, Kayseri havalisi hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed, bir zaman kendisine tâbi olup 1396 sonları

veyahut 1397'de kendisine muhalefete kalkmış olan bir kısım Akkoyunîu aşiretinin reisi Kara Yölük Osman'ı takip ederek onunla vukua gelen muharebede yakalanıp katledilmiş (800 Zilkade/1398 Temmuz), Sivas halkının karariyle yerine oğlu Alâüddin Alî Bey (Zeynelâbidîn) hükümdar olmuştu; fakat Karayölük diye meşhur olan Kara Osman Bey Sivash muhasara ile almak istediğinden Sivas'ın ileri gelenleri Osmanlı hükümdarını yardımlarına çağırmışlardı. Yıldırım Bayezid bu daveti kabul ederek oğlu Süleyman Çelebi ile Sivas üzerine yirmi bin atlı ve dört bin yaya göndermiş ve bu kuvvet Karayö-lüğü mağlup ederek Sivas'ı kurtarmıştır [445].

---

[442] Burada Müslüman ve Kafir Samsunu denilen iki Samsun kalesi vardı ve birbirlerine pek yakın olup bir ok atımı kadardı ve her iki kale de surlarla çevrilmişti. Gâvur Samsun'u Cenevizlilere âid kolonilerdendi. Yıldırım Bayezid Müslüman Samsun'u aldı ve kendisine dost olan diğer Samsun'a dokunmadı. Ceneviz Samsun'u bir konsolos tarafından idare ediliyordu.

[443] Kubadoğlu Cüneyd Bey, Ankara muharebesinden sonra Müslüman Samsunlunu elde etmiş, fakat bir müddet sonra Niksar ve Çarşanba taraflarına sahip olan Taceddin oğullarından Alparslan oğlu Hüseyin Bey, Cüneyd'i öldürerek Samsun'u işgal etmiş ve daha sonra 822 H./1419 M. de burası tekrar Osmanlılara geçmiştir.

[444] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 298-299

[445] Bu kuvvetler arasında Şiltberger de bulunmuştur.

Süleyman Çelebi, Sivas'ı kendisi işgal etmeyip babasını davet ettiğinden mühim bir kuvvetle gelen Yıldırım Bayezid şehre girmiş ve Burhaneddin'in oğlu ZeynelabidinH eniştesi olan Dulkadiroğlu Nâsırüddin Bey'in yanına gönderip Sivas'ı kendi mülküne ilâve etmiştir (801 H./İ399 M.)[446]. Bu suretle Sivas'tan başka Tokat ve Kayseri ile Burhaneddin'in Karaman-oğlu'ndanalmış olduğu Aksaray elde edildi.

Bayezid Sivash elde ettikten sonra buranın idaresini de Şehzade Süleyman veya Amasya beyi olan Şehzade Mehmed'e verdi [447].

Malatya'nın Zabtı

Sultan Bayezid Sivas'ı aldıktan, yani bütün Kadı Burhaneddin memleketlerine (Orta Anadolu'ya) sahip olduktan sonra Bursa'ya döndü; onun bu başarılan Memlûk Sultanı Berkuk'u düşündürmeğe başlamıştı. Bundan bir müddet sonra Memlûk Sultanı Berkuk'un 801 Şevval/1391 Haziran'da vefatını haber alan Bayezid, yerine geçen oğlu Ferec'in küçük olması ve ümera arasındaki ihtilâfları öğrendi; bunun üzerine Türklerle meskûn olan Malatya'nın Kadı Burhaneddin'e aidiyetinden bahis ile kendisine terkini istemek üzere —çünkü burası Memlûk sultanının elinde idi— Sultan Nâsırüddin Ferec'e bir elçi gönderdi [448]; fakat red cevabı alınca sefere çıkarak Sivas'tan

---

[446] Sivas'ın zabtı Risalet-ût'Takvim'Ae (Esat efendi kitapları, numara 1978) 800 hicret senesi olarak gösteriliyorsa da Burhaneddin'in katli bu sene sonunda olduğundan ben metinde 801 H./1399 M. tarihini gösterdim.

[447] Bu harekâtta Süleyman Çelebi ve sonra Bayezid'le beraber bulunmuş olan Şiltberger, Sivas emirliğine şehzade Mehmed'in tâyin edildiğini tasrih etmektedir. Tarih-i Takıyyüddin İbn-i Şübhe Sivas'a Emir Süleyman'ın vali tâyin edildiğini yazar (c. 2. s. 48, Paris Millî Küt. Ârabca yazmaları No. 1599). Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 299

[448] Malatya Memlûk sultanlarma aid olup 788 H-/1386 M. senesinde buraya Mintaş diye meşhur olan Timur Boğa vali tâyin edilmişti. Bu zat Türk Memlûk sultanı Melik Eşref Nâsırüddin Şaban-i S anî kölelerinden olup efendisinin zamanında büyük emirlerden idi. Melik Eşref katledilince Mintaş, Şam'a sürülmüştü1. 784 H./1382 M. de Çerkeş kölelerden ve ümeradan Berkuk hükümdar olduktan sonra M i n t a ş'i Kahire'ye getirterek sonra Malatya valiliğine tâyin eylemişti. Mintaş, cevval bir şahıs olduğundan Berkuk kendisine îtimad edemediği gibi Mintaş da Türk emirlerini öldürmeğe başlayan Ber-kuk'a îtimad edemiyordu. Mintaş, Şam naib-i saltanası yani beylerbeğisi olan Yel Boğa Nasırı ile anlaşarak Berkuk'un hal'ine karar vermişlerdi; aynı zamanda Mintaş, Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'e ittifak teklif ederek Malatya'yı vermeği vaid eylemişti. Bu teklifi kabul etmiş olan Burhaneddin, Malatya'ya, gidip Mintaş tarafından karşılandıysa da Malatya kendisine teslim edilmedi. Buna canı sıkılan Burhaneddin, Mintaş*x beraberine alarak Sivas'a döndü; bu hal Berkuk'u hal etmek plânını bozdu (789 H./1387 M.) ve bir sene sonra Sivas'ın muhasarasına sebep oldu ise de Memlûk kuvvetleri bir iş göremeden döndüler. Daha sonra Yel Boğa, Sultan Berkuk'a isyan etmiş ve Mintaş da Şam'a giderek onunla beraber hareket edip Berkuk'ı hal etmişler ve Melik Salih Hacı'yı sultan ilân etmişlerse de bu pek az sürmüş ve Berkuk tekrar sultan olmuş ve 1393'de Mintaş'ı öldürtmüştür. îşte Sultan Yıldırım Bayezid'in Malatya'nın Burhaneddin'e âid

Malatyaya indi. Şehrin müdafaa edildiğini görünce Malatya'yı kuşattı ve etrafındaki hendekleri doldurdu; bunun üzerine Malatyalılar teslim oldular, oraya asker koyarak döndü (802 Muharrem/ 1399 Eylül) [449], bu arada Memlûklere âid Kâhta, Divriği, Be-hisni, Darende kaleleri Osmanlılara geçti; bu suretle Osmanlı hududu bu taraftan Orta Fırat nehrine dayanmış oldu; Malatya'dan başka Elbistan da alındı.[450]

olduğunu söylemesi bu safsata üzerinedir.

[449] (Tevarih-i Mülûk-i Kurûn-ı Mâzi-Ali Emirî Millet Kütüphanesi).

[450] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 300-301

Tîmur Ve Bayezid

Timur'un Zuhuri

Bir ayağının sakat olmasından dolayı Osmanlı tarihlerinde tezyif makamında Timurlenk veya

aynı mânada olarak Aksak Timur demlen T ımur, 736 H./1335 M. de Semerkan<Pm güneyindeki Keş şehrinde doğmuştur. Bu tarihte Maveraünneliir''de Cengiz ailesinden Çağatay Hanları hüküm sürmekte idi; Timur, Semerkand valisi Emir Kazan'm isyanında onun maiyyetinde bulunduğu için onun rakibi Çağatay hanlarının takibine uğradı. Tuğluk Timur'a isyan etti ve sonra karısının kardeşi olan Emir Hüseyin ile beraber faaliyette bulundu. Nihayet 1368'de otuz üç yaşında iken Belh Emiri oldu ve hududunu genişletmeğe başladı. Timur bu faaliyeti ile sonradan Han derecesine kadar yükseldi ise de Moğol haneda-niyle o mıntaka halkının Cengiz ailesine mensup olanlardan başkasına itaat etmiyeceklerini bildiğinden Çağatay hanını hükümdar tanıyarak onun adına sikke kestirdi.

Timur'un en korkunç rakibi Altmordu devleti idi; bu devletin hanlarından O r us veToktamış hanlarla epey uğraştı; halbuki Toktamış daha evvel Kırım'da Han bulunurken o tarihte Altın-ordu hükümdarı Urus Han'ın (1361-1375) oğlunu öldürmekten suçlu olarak Timur'un yanına kaçmış ve onun iyiliğini görmüş ve 777 H./1375 M. de Urus Han'ın vefatı üzerine Timur'unyardı-miyle Urus han'ın oğullarına galebe ederek Altmordu hükümdarı olmuştu (778 H./1376 M.). Sonradan Timur'un bu iyiliklerini unutan Toktamış, Timur'la boy ölçüşmeğe kalktı ise de mağlubiyetten mağlubiyete uğradı.

Timur faaliyeti ile yedi senede îran^ı nüfuzı altına aldı (1378). Sonra Azerbaycan ile Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab\ işgal eyledi. Bağdaştaki Celâyiriyye hükümdarı Sultan Ahmed'i memleketi terke ve Mısır'a Memlûk sultanı Melik Zahir Ber-kuk'a iltica'ya mecbur etti (1393). Timur'un avdetinde Sultan Ahmed, Memlûk hükümdarının yardımiyle Bağdadi dönerek Timur'un valisi Emir Mes'ud'ı kaçırıp tekrar hükümdarlığına sahip oldu.

Timur daha sonra Hindistan üzerine sefer açtı ve büyük muvaffakiyetlerle 1399'da geri döndü; bu seferinde Kuzey Hindistan'ı zabtetmişti; buradan dönünce Bağdadh tekrar zabt etti. Bu defa Sultan Ahmed kendisine tâbi bulunan Karakoyunlu Türkmen reisi Kara Yusuf'la beraber Suriye'ye iltica ettilerse de, Haleften geri döndürüldüler. Bunun üzerine Anadolu'ya gelerek Yıldırım Bayezid tarafından kabul edildiler. [451]

Timur'la İlk Münasebet

Bayezid, Sultan Ahmed'e Kütahya'ma ve ket Kara Yusuf'a ve adamlarına da Kayseri ve Aksaray taraflarının hasılatını dirlik tâyin eyledi. İşte Timur'un hasmı olan Sultan Ahmed'le Kara Yusuf'un Osmanlılara ilticaları üzerine Timur ile Bayezid arasında nâmeler teati edilmeğe başladı1.

Yıldırım Bayezid Timur'un mültecilerin iadesi için tehdidi havi olan nâmesine karşı hiddetlendi ve mültecileri göndermek istemedi; Bayezid'in devlet adamlarının bir kısmı Sultan Ahmed'le Kara Yusuf'un teslim edilmesini muvafık gördüler; Timur'un mektupları tekerrür edince vaziyetten şüphelenen Kara Yusuf kaçmağa karar verdi. Aşiretini alarak bulunduğu mahalleri yani Kırşehir ve Kayseri taraflarını vurup yağmaladıktan sonra geçtiği yerleri de talan ederek Şam'la Bağdad arasındaki Hit sahrasına indi; arkasından Sultan Mehmed de kaçarak Bağdad'a gitti.

Timur, Osmanlılara müşkilât çıkarmak üzere Sivas, Kayseri ve Malatya taraflarında bulunan ve Moğol istilâsından arta kalan ve Kadı Burhaneddin hükümetinin ilhakından sonra Osmanlılara tâbi olan kendi cinsinden olan göçebe tatarları da Osmanlılar aleyhine tahrik etmekte idi.

Timur 1400 senesinde Azerbaycan'da Berdaa'Ma kışladığı sırada Erzincan emîri Mutahharten oraya giderek Timur'a itaatini arzetti; Timur ona, hâkimiyetini kabul etmesi sebebiyle tuğ, alem ve hü'at ve tâbiiyyet alâmeti olarak da külah ve kemer ihsan etti ve tekrar

[451] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/301-302

memleketine gönderdi. Fakat, Bayezid, Mutahharten'in kendisine tâbi olarak vergisini göndermesini bildirdi ise de Erzincan emiri buna yanaşmayarak keyfiyeti Timur'a yazdı; Timur bu münasebetle Bayezid'e hem tehdid ve hem nasihati havi nâme yolladı fakat buna karşı Osmanlı hükümdarı sert cevap verdi; ve bu cevabında "seninle ne zamandan beri muharebe etmek isterdim, şimdi bunu fiile çıkarmağa azmettim; sen gelmezsen ben gelirim" demişti [452].

Timur Tarafından Sivas'ın Zabtı

Timur bundan sonra Gürcülere galebe çaldı ve daha sonra Akkoyunlu aşireti reisi Karayö-lük Osman bey'in teşvikiyle Erzurum üzerinden süratle Sivas'a yürüdü. Ordusuna Karay ölük ile Erzincan beyi Mutahharten rehberlik ediyorlardı. Sivas sıkı surette kuşatıldı. Sivas valisi şehzade Süleyman, kalenin müdafaasını Malkoç o"ğlu Mustafa Bey'e bırakarak çekilmişti [453].

Sivas onsekiz gün Timur'un tazyikine dayanabildi. Kale müdafii Malkoç oğlu, hiç kimsenin hayatına dokunulmayacağına dair Timur'dan söz aldı ve şehir işgal edildi; fakat kale müdafileri kanları dökülmiyerek diri diri hendeklere atılarak üzerlerine toprak örtülmek suretiyle öldürüldüler. Halktan aman parası alındı; bundan başka Timur pek mamur olan Sivaslı harabeye çevirdi ve bir kısım şehir halkını alarak memleketine götürdü; bunlar arasında miktarı epey bir yekûn tutan kızlar da vardı. [454]

Timur'un Suriye Seferi

"Timur, hesaplı hareket ederek ~Sîvas'i alıp tahrip ettikden sonra

---

[452] Nizameddin Şamî Zâfernâmesi (1937 Felix Tauer tabh), s* 218.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1/302-303

[453] Timur'un Zilhicce 802'de Sivas üzerine geldiğini ve Süleyman Çelebi'-nin babasının yanına kaçmış olduğunu Makrizî Kitab-Üs-Sülük isimli tarihinde yazıyor. Yine Makrizî 6 Muharrem 803 tarihinde Sivas önüne gelmiş olan Timur'la Emir Süleyman ve Kara Yusuf idaresindeki muharebede Süleyman ile Kara Yusuf'un mağlup olarak Bursa'ya kaçtıkları ve Sivas'ın zabt edildiği beyan ediliyorsa da diğer menbalarda bu muharebeden ve Kara Yusuf'un burada bulunduğundan bahis yoktur.

[454] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 303

Anadolu'ya yani Osmanlı memleketlerine dalmadı; bunun da sebebi casusları vasıtasiyle Osmanlılar hakkında tamamen haber alamamış ve Yıldırım Bayezid'in büyük askerî kuvvetleri hakkında malûmat edinememiş olması idi; bundan başka arada görüşmeler de devam ediyor ve Sivas hâdisesi dolayısiyle Bayezid'in boyun eğeceğini tahmin eyliyordu.

Timur daha sonra Malatya'yı aldı ve 1401'de Suriye'yi işgale başladı. Onun bu hareketinde de yine Akkoyunlu reisi Karayö-lük rehberlik etmekte idi; müdebbir ve faal bir hükümdar olan Berkuk'un ölümü ve yerine çocuk bir hükümdarın geçmesi, Mısır beyleri arasındaki rekabet Timur'un Suriye istilâsını kolaylaştırmıştı. Timur Anteb (Gaziantep) Haleb ve Şamh aldı; Mem-lûklerin müdafaası faîde vermedi; dönüşte Mardin ve üçüncü defa Bağdadh zabtettikten sonra Tebriz'e geldi ve Karabağ'da kışladı. Osmanlı hükümdariyle mektuplaşma devam ediyordı. Timur vaziyete göre tedricî surette isteklerini arttırıyordu. Bayezid tarafından memleketleri işgal edilerek onun yanına gitmiş olan Anadolu beyleri de Timur'ı Osmanlılar aleyhine tahrik ediyorlardı. Osmanlı hükümdarı, aradaki mektuplanmalar dolayısiyle Timur'un maksadının Osmanlı devletini parçalayıp kendisini de nüfuzı altına almak istediğini anlamıştı; fakat Timur bu kuvvetli hükümdara karşı çok ihtiyatlı hareket ederek taar-ruza geçmiyordu. [455]

Osmanlı Padişahının Durumu

Timur'un Bağdad'ı ilk defa almasını müteakip doğudan gelmekte olan tehlikeyi hisseden ve henüz hayatta bulunan Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed, Osmanlı ve Mısır hükümdarlarına başvurarak endişe verici durumu anlatarak Timur'a karşı ittifak teklif etmiş ise de her iki hükümdar da bununla olan maceraları ve kendisine îtimadları olmamasından dolayı bu müracaata ehemmiyet vermemişlerdi.

Burhaneddin Ahmed'in ölümünden sonra Sivas, Malatya, Divriği

[455] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 304

ve havalisine sahip olan Osmanlılar Timur'un ilk hedefini teşkil ediyorlardı. Bundan dolayı Yıldırım Bayezid, Kadı Burhaneddin'in yaptığı gibi Memlûk sultanına müracaat ile Timur'a karşı müttefikan hareket edilmesini teklif etti" ise de Osmanlı hükümdarının Malatya'yı işgalinden müteessir olan Memlûk emirleri bu müracaatı kabul etmiyerek vaziyeti Timur'a müsait bırakmışlardı; o da bu gerginlikten istifade etmekte gecikmiyerek şaşırtıcı hareketlerle her iki devleti de ayrı ayrı vurmağa muvaffak oldu.

Sivas'ı zabt ve tahrip eden Timur bu suretle Osmanlılara ilk darbeyi indirdikten sonra daha ileri gitmemişti. Sivas'ın acıklı vaziyetini duyan Bayezid pek müteessir olmuş ve hazırlıksız olması sebebiyle. derhal mukabele edememiş ve Timur'un daha içeri gireceğini tahmin ile onu dahilde karşılamağı muvafık bularak KayserVye, gelip Timur'ı beklemişti; fakat Timur böyle yapmıyarak Sivas önünden dönüp hemen Suriye üzerine yürümüştü.

Bunun üzerine Bayezid, bizzat ordusunun başına geçerek doğu hududuna gelmiş Erzincan ile Kemah'ı Timur'un müttefiki ve aralarının açılmasında âmil olan Mutahharten'in elinden almış ve kendisinin yüksek hâkimiyetini tanımak şârtiyle yine ona vermiş ise de [456] Kemah kalesini iade etmiyerek buraya muhafız koym-uş ve rivayete göre Mutahharten'in ailesini de rehine alarak Bursaya göndermiştir (803 Zilhicce j 1401 Temmuz). Bu suretle Timur'a tâbi olan Erzincan ve Kemah beyine karşı yapılan bu muamele Bayezid'le Timur'un arasını büsbütün açmıştır.

Timur, Suriye seferi esnasında Bayezid'e gönderdiği tehdidi havi nâmede kendi muvaffakiyetlerini sayıp döktükten sonra neticede Bayezid'in kendisine itaat etmesini bildirmiş ve buna karşı Bayezid de elçisi Yakup Bey ile yolladığı nâme ile kendi aslını, neslini ve muzafferiyetlerini sayıp döktükten sonra karşısına çıkacak düşmana

---

[456] Tac-ül-tevarih, c. l.s.158 ve Müneccimbaşı c. i, s. 3IVde Sultan Bayezid'in Erzincan seferinde Kara Yusuf ile Sultan Ahmed Celayiri de bu-lunmuşve Erzincan'ı alan Bayezid burasını Kara Yusuf'a vermiş, fakat onun Erzincanlılar ile geçinemiyeceği için Sultan Ahmed'in ricasiyle yine Mutahhar ten'c bırakarak Mutahharten'in ailesini rehine olarak Bursa'ya göndermiştir deniliyor. Karakoyunlu'lara dair Mehmed Nişaburî'nin Tarifı-i Tiirkmaniye adlı eserinde Kara Yusuf'un bundan evvel Osmanlılardan ayrıldığı gösterilip bu seferden bahsedilmediğinden ben metinde bunlardan bahsetmedim. Belki bulunmuşlardır da bu eserde zikredilmemîştir.

karşı hazır olduğunu bildirmiştir. Timur bu cevaba karşı arada teessüs edecek dostluğun kâfirlere karşı islâmm kuvvetini arttıracağını söyledikten sonra oğullarından birisinin kendisine göndermesini bildirmiştir. Timur'un bu tarzdaki yumuşak görünen hareketi hakikatte Bayezid'i kendi nüfuzu altına almak olduğu için onun oğullarından birisinin kendi yanında bulunmasını, yani rehin olmasını istiyordu.

Timur'un zaferden zafere koştuğunu gören Osmanlı devleti erkânı başta vezir-i âzam Çandarlı zade Ali Paşa olduğu halde Yıldırım Bayezid üzerinde müessir olarak onu sulhe meylettirmişler ve bu yolda Timur'a elçi göndertmeğe muvaffak olmuşlardır [457]. Bayezid gönderdiği nâmede aradaki münaferete hiç bir sebep olmadığını ve bütün ecdadı gibi kendisinin de küffar ile gazada olduğunu beyan ile anlaşma teklif ediyordu; Timur, ilk baharda Anadolu hududuna gelerek Bayezid'in cevabım orada bekîiyeceğini bildirerek elçilerin dönmesine izin vermiş ve kendi elçisini de onlarla beraber yollamıştı.

Timur, bilhassa Kara Yusuf'un ölü veya diri olarak kendisine teslimini istiyordu; Bayezid, bir mültecinin teslim edile-miyeceğini ve zaten Kara Yusuf'un evvelce gitmiş olduğunu ve tekrar gelecek olursa yine kabul edilmesinin misafirperverlik icabından olduğunu, maamafih Kara Yusuf'a hiç bir veçhile yardım etmiyeceğini cevaben bildirmişti.

Timur, Bayezid'e karşı diğer yerlerde olduğu gibi elindeki kuvvetle bir iş göremiyeceğini anlayarak, Orta Asya'da bulunan en güzide kuvvetlerini getirtmeğe mecbur olmuş ve kışı Karabağ' da geçirdikten sonra Anadolu'ya yürümeğe karar vermiştir. Bu sırada Çin İmparatoru ölmüş ve Çin'de karışıklıklar çıkmıştı;

Timur Çin'in istilâsını iyi bir netice saymakta ise de burada bir netice almadan geri dönecek olursa Bayezi d'İn Irak, Elcezire ve Azerbaycan taraflarını elde etmesi ihtimalini düşünerek bu kuvvetli

---

[457] Halkondil'in yazdığına göre tecrübeli ve iş bilen vezir-i âzam Ali Paşa, Timur ile bir mücadeleye atılmamak ve iki tarafı yatıştırmak için. bizzat kendisinin elçilikle gönderilmesini aradaki ihtilâfı sulhen tesviye edebileceğini söylemiş ise de Bayezid bu sözleri, kendisinin memleket üzerinde nüfuzunu hiçe indireceği için kabul etmemiş (s. 69).

rakibi arkasında bırakmak istemiyordu; kendisini Anadolu harekâtından men etmek isteyenler ve muvaffakiyetin şüpheli olduğunu ve hezimet olursa neticenin felâketi mucip olacağını söyleyenler oldu ise de kendisini teşvik edenler de vardı.

Nihayet ordusunu, getirttiği büyük kuvvetlerle takviye eden Timur, Bayezid'dcn başlıca aşağıdaki isteklerinin kabulünü istedi:

1- Kemah'ın Mutahharten'e geri verilmesiyle[458] ailesinin serbest bırakılması.

2- Şehzadelerden birisinin kendi yanma gönderilmesi.

3- Metbuiyet alâmeti olarak kendisine gönderilecek olan külah ile kemerin kabul edilmesi [459].

4- Anadolu beylerinden alınan yerlerin yine eski sahihlerine iadesi [460].

5- Kara Yusuf'un kendisine teslimi olup halbuki Kara Yusuf daha evvel Osmanlıların yanından ayrılmış olduğundan bunun ailesinin teslimi istenmekte [461] ve diğer bazı tekliflerde bulunulmakta [462] ve bunlara mukabil kâfirlerle muharebe eden Osmanlılara yardım edileceği beyan olunmakta idi.

Bütün bunlara karşı ihtiyatlı hareket edilmesini tavsiye eden vezir-i âzam Ali Paşa'ya Sultan Bayezid :

— "Şerefimiz ve karşı koyacak kuvvetimiz vardır; tâbi olamayız ve istiklâlsiz yaşayamayız" sözleriyle mukabele etmiş ve Timur'la harbin tahakkuk etmesi üzerine malûm şekilde imparatorla anlaşarak İstanbul muhasarasını kaldırıp oradaki askerini çekmiştir.

---

[458] Bayezid Kemah'ı iade etmemiş, fakat Timur Bayezid'in üzerine gelirken burasını zabt ederek Mutahharten'e vermiştir. Kemah'ı zabt etmiş olan Timur'un onu müteakip, Yıldırım tarafından gönderilmiş olan on atı kabul etmiyerek muharebeye karar verdiğini Şamî beyan etmektedir (Zâfer-nâme, s. 52).

[459] Zâfernâme (Şamî) s. 249 ve tercümesi s. 297.

[460] Timur, Bayezid'in Anadolu beylerinden aldığı yerlerin mutlak surette iadesinde ısrar etmiş ve kendisinin bu hususta Anadolu beylerine taah-hütde bulunduğunu bildirmiştir (Halkondil, Paris tab'ı s. 50, 51).

[461] Zâfernâme-i Şamî s. 249 ve Profesör Necati Lugal tercümesi (Türk Tarih Kurumu neşriyatından), s. 299.

[462] Iorga, Timur'un teklifleri arasında adına para kestirilmesi maddesi de olduğunu yazmaktadır. Bu, metindeki tâbiiyyet meselesinde zımnea mevcuttur. Iorga bunu Halkondil'den almış olacaktır; çünkü onda da bu kayıd olduğu.gibi Osmanlı camilerinde Timur adına hutbe okunması teklifi de vardır. Yine Halkondil Timur'un göndermiş olduğu elbiseyi Bayezid'in kabul etmiyerek bunu şiddetle red ettiğini yazıyor (1632 (afc'i, 5. 50, 51).

Diğer bazı kayıtlara göre Yıldırım'ın son gönderdiği hediyeler de Timur'un canını sıkmıştı. Hediyelerden her kısmın miktarı on adetti; halbuki Türklerde makbul rakam dokuz olduğundan hediyeler dokuzar olmalı idi. Bundan başka Bayezid nâmesinde kendi adını yaldızlı olarak iri harflerle yazdığı halde Timur'un adını siyah ve küçük harflerle yazmıştı. [463]

İki Taraf Ordularının Hareketi

Nihayet muharebe iki tarafça da kaçınılması mümkin olmayan bir hal alınca ordular harekete başladı iki koldan yürüyen Osmanlı ordusu Ankara önüne geldi, Timur da harekete geçti ve torunu Mirza Mehmed sultan'ı göndererek on iki gün muhasaradan sonra Kemah kalesini alarak yine eski sahibi Mutahharten'e verdi [464]- Timur sonra Sivas'a, yürüdü. Muntazam casus teşkilâ-tiyle Osmanlı ordusundan ve vilâyetlerden haber alıyordu.

Yıldırım Bayezid, Timur'un Sivas'ta olduğunu haber alınca ağırlığını Ankarada bırakarak Akdağ madeni ve Kadı şehri dağlık mintakasında mevzi almak istedi; askerlerinin yaya kısmı ziyade olduğundan Timur'un atlı kuvvetlerine karşı bu tarzda hareket etmeyi muvafık buldu. Vezir-i âzam Çandarlı zade Ali Paşa ile kumandanların çoğu meydan muharebesi yapılmayarak Timur'un bulunduğu mıntakanın hariçle muvasalasının tamamen kesilmesini ve ayrı düşen kuvvetlerinin vurulmasını müteakip taarruza geçilmesini tavsiye ettilerse de Bayezid kuvvetine ve kendisine güvenerek bu

---

[463] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 304-308

[464] Kemah'ın zabtını müteakip Timur Erzincan*dan kalkarak Kemah kalesini görmeğe geldiği sırada Bayezid'e göndermiş olduğu elçilerle beraber Osmanlı elçisi de gelmiş ve ağır bir nâme getirmişti. Timur bundan bütün bütün hiddetlenerek elçiye Bayezid'in cüz'î isteklerimize müsaade etmeyip ağır ve gazablı mukabelelerde bulunması ve bizimle husumete kalkması lâyık ve doğru değildi. Biz mülâyimet gösterdikçe o haşin davrandı ve kendisi kâfirlerle muharebe edip İslâm hududunu muhafaza ettiği için yine ona kılıç çekmeği istemezdik; sulh olmağı anlaşmağı, istemiştik ve her defa bunu bekledik, hilafı zuhur etti. Biz ondan üç şey istedik. Biri Kemah kalesi idi kolaylıkla aldık, diğer ikisi iadeye değmez (Acaba bu sözden maksadı Sultan Ahmed ile Kara Yusuf mudur?), eğer evlâdından birisini bu tarafa gönderse idi evlâdımızdan ziyade riayet ederdik sözleriyle Osmanlı elçisini geri gönderip kuvvetleriyle yürüdü (Tac-üt-tevarih c. 1, s. 167). Hoca Sadeddin bunu ZafernâmeMen nakletmiştir. Halbuki işin hakikati Bay ezid'i hükmü altına almakti.O da buna yanaşmamıştı.

mütalealara yanaşmadı. [465]

Ankara Meydan Muharebesi

Yıldırım Bayezid ileTimur'un öncü kuvvetleri Sivas ve Tokat mıntakalarında temasa geldilerse de Osmanlı hükümdarı Sivas ile Tokat arasındaki geçitleri tutmuş olduğundan burada muharebe yapılmasını kendisi için tehlikeli gören Timur, Osmanlı kuvvetleri hakkında epey malûmat almış olduğundan Kay-serVye doğru yürüdü; yandan bir taarruza uğramamak için pek ihtiyatlı ve çok ağır gidiyordu. Timur'un Sivas'la Tokat arasında muharebeyi kabul etmemesi üzerine Osmanlı kuvvetleri de mevzilerini terk eMerek kendi istikametlerinde Timur kuvvetlerine muvazi olarak batıya doğru çekiliyorlardı. Timur, Bayezid'i kendisine doğru çekmek istediyse de vaziyete vakıf olan Osmanlı hükümdarı bu tuzağa düşmedi ve yapacağı taarruzun zamanını bekledi.

Timur, Kırşehir^e doğru yürüyordu; o sırada Osmanlı kuv-vetlerinin kendi üzerine doğru gelmekte olduğunu haber alınca vaziyetin kendisine müsait olmamasından dolayı telâş etti; ordusu erkâniyle görüşerek süratle ileriye gitmeyi ve düşmanı arkasında bırakmağı muvafık gördü ve Ankara yolunu tuttu.

Timur Ankara önüne gelir gelmez kaleyi kuşattı; kale muha-fızı olan Yakup Bey, burasını şiddetle müdafaa etti. Timur, Bayezid'in kendisinin geldiği yoldan geleceğini tahmin ile o cepheyi iyice tahkim etti ve Ankara kalesini kuzeydoğu yani îç kale tarafından almak istiyor ve kalenin suyunu keserek Osmanlı kuvvetleri gelmeden önce burayı düşürmeğe çalışıyordu.

Timur Osmanlı ordusunun daha geç geleceğini tahmin etmiş ise de bu tahmininde aldanmıştı; çünkü Bayezid kuvvetleri seri bir yürüyüşle çok daha evvel ve hem de Timur'un hiç beklemediği bir yoldan meydana çıkıvermişti. Halbuki Timur, Osmanlı ordusunu güney-doğudan gelecek diye beklerken Osmanlılar ku-zey-doğudan yani Kalecik, Ravlı üzerinden gelerek Çubuk-ova'da Melikşah /cöyü'ne

[465] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 308-309

inmişlerdi. Bu hale göre Timur bir baskına uğramış demekti1. Bu an ve tehlikeli vaziyet karşısında Timur çok buhran geçirmekle beraber itidalini muhafaza etti, bütün gece çalışarak cephesini değiştirdi ve kalenin kenarından da çekildi.

Timur'u böyle bir vaziyette yakalayan Yıldırım Bayezid, oğullarının ve kumandanlarının derhal taarruza geçirilmesi hakkındaki ısrarlarını dinlemedi ve bu mütalealarıred ederek büyük bir fırsatı kaçırdı ve kaide üzere merdce harb etmeği muvafık gördü; tabii bu hareket Timur'a vakit kazandırıp onu düşmüş olduğu tehlikeli durumdan kurtardı. Ankara muharebesi diye meşhur olan ve Osmanlı istilâsını yarım asır gerileten bu savaş ya 19 Zilhicce 804/20 Temmuz 1402 Cuma günü, yahud 27 Zilhicce 804/28 Temmuz 1402 Cuma günü yapılmıştır [466].

İki taraf kuvvetleri nisbetsizdi. Timur, Bayezid'in korkun [467]; bir hasım olduğunu anladığından Maveraünnehir'deki en kudretli ve zırhlarla mücehhez kuvvetlerini de getirtmiş olup onun ordusunun mevcudı yüz altmış bin ve Osmanlı kuvvetleri ise Timur'un Fetihnâmesindeki kayda göre yetmiş bindi1. Sırp despotunun

---

[466] Ankara muharebesinin ayı ve günü hakkında tarihlerdeki kayıtlar birbirini tutmamaktadır (Bak. Hammer tercümesi c. 2, s. 320). Bunların içinde en yakını îbn-i Arabşah'ın gösterdiği 27 Zilhicce/28 Temmuz 1402Mir. Bu husustaki muhtelif tarihler aşağıda gösterilmiştir:
Şerefeddin-i Yezdî Ankara muharebesini 19 Zilhicce 804 Cuma olarak gösteriyor ki 20 Temmuz 1402 Perşenbe gününe rastlar. Hafız Ebru
Mecma'-ut-tevarih'de (Fatih kütüphanesi,varak 339) 804 Zilhicceyi gösterir, fakat ayın kaçı ve hangi gün olduğunu bildirmez. Tac-üt-tevarih (c. 1, s. 171) ve rahmetli Halis Bıyıktay Şerefeddin-i Yezdî'nin 19 Zilhicce tarihini kabul ediyorlar. Müneccimbaşı ile Hayrullah Efendi de aynı tarihi gösteriyorlar. Âşık Paşa zade ve Âli tarihlerinde 804 senesi varsa da ayı ve günü yoktur. Neşri tarihi hicretin 804 senesi dahil olmazdan üç gün evvel cuma günü muharebenin vukuunu gösteriyor ki 1401 Ağustosunun sekizine rastlamaktadır. Zan-nıma göre Neşrî'de sene hatası vardır. 805 senesi dahil olmazdan evvel diyecek iken sehven 804 demiş olacak. Rum müverrihi Françes muharebenin 28 Temmuz 1402'de olduğunu yazmaktadır ki 27 Zilhicce cuma günüdür. Arap müverrihlerinden Makrizî ile Aynî Ankara muharebesinin 805 senesi muharreminin beşinci pazar olduğunu zikrediyorlar. Nücum-ı zahİTe Temmuz ayını yazarsa da ayın kaçı olduğunu yazmaz. Ruhî, 13 Muharrem 805 tarihini gösteriyor, işte bütün bu kayıtların en yakını metinde gösterilen 20 veya 28 Temmuz 1402 (19 veya 27 Zilhicce 804) tarihidir. Bu ikisinden evvelkisi Şerefeddin-i Yezdî'nin Zafernâmesindeki tarihi kabul edenlerdir, ikinci tarihi yani 27 Zilhicce ve 28 Temmuz'u kabul edenler tbn-i Arabşah'ın kaydını tercih etmişlerdir. Bunlardan başka Behiştî muharebeyi 806 Muharrem 13 diyor; 804 senesi 26, 28 zilhicce ve 805 Muharremin birinci gününi gösterenler varsa da gösterdiğimiz tarihler daha doğrudur. Bu muharebe gününü kaydeden Hammer mütercimi merhum Ata Bey (c. 1, s. 332\ 333) muharebenin tarihini takvim hesabiyle 18 Zilhicce 804/19 Temmuz 1402 Çarşanba olarak tesbit etmiştir.

[467] "Yıldırım" maddesi (İslâm Ansiklopedisi s. 386). Osmanlı kuvvetlerinin azlığına mebni vezir-i âzam Çandarlı zâdte Ali Paşa'nın tavsiyesiyle memleket dahilinden \Jj^a jT) Cerehor denilen ücretli kuvvet tedarik edilmişti. Behiştî Osmanlı kuvvetini doksan bin diyor (s. 22).

yardımcı zırhlı kuvveti de bu yekûna dahildi. Bu suretle Timur'un kuvvetleri adetçe üstün olduğu gibi bilhassa süvari adedi de pek çokdı. Bundan başka Timur ordusunda otuz iki fil- vardı [468]. Bu durum üzerine Yıldırım Bayezid, ordu kumandanlarına muvaffak olmak için fedakârane gayrette bulunmalarını söylemişti.

Osmanlıların harb nizamı üzere merkezde pâdişâh ve vezir-i âzam ile şehzadeleri Mustafa, Musa ve tsa Çelebiler bulunuyorlardı. Sağ kolda Anadolu kuvvetleri, Kara Tatarlar ve onların sağında okçular ve okçuların sağında ise Mire dağ'ı vardı. Sırp despotu bu kolda olup kuvvetleri yirmi bin kadardı. Bir mikdar Arnavud kuvveti de vardı.

Sol kolda ise Aydın, Saruhan ve Karesi sancakları valisi Şehzade Süleyman Çelebi ve Rumeli eyaleti kuvvetleri ve bunların gerisinde de Timur'un gizlice elde ettiği Kara Tatarlar ve onların gerisinde de Amasya sancak beyi Şehzade Mehmed bulunmakta idi ki ihtiyat kuvvetlerini teşkil ediyordu; sol cenah ova tarafına düşüyordu.

Timur ordusunun sağ kolunda Timur'un oğlu Miranşah ve Emirzâde Mehmed Sultan ve diğer emirler ve sol kolda yine Timur'un oğlu Şahruh Bahadır ile Halil Sultan ve emirler bulunuyorlardı [469]. Yıldırım Bayezid merkezde Melikşah kÖ-yü'nün güneyindeki tepede bulunup önünde ve çevresinde kanun üzere yeniçeriler ve onların önlerinde de Azap denilen hafif yaya kuvvetleri bulunmakta idi.

Osmanlıların sol koluna yüklenen Timur kuvvetleri ilk zamanlarda bir şey yapamadılar; fakat sol cenahın gerisindeki Kara Tatar'ların —ki Timur tarafından gizlice elde edilmişlerdi— geriden Rumeli askerleri üzerine ok atarak bu cenahı iki ateş arasında bırakmaları ve buna mukabil ihtiyat kuvvetlerin vaziyeti düzeltmek için yaptıkları gayretin boşa gitmesi üzerine Osmanlı sol kolu bu ihanetin kurbanı olarak geri

[468] Şiltberger (Hakkı Muhlis tercümesi).
[469] Gerek Şerefeddîn-i Yezdî ve gerek Şâmî Zafernâmelerinde ve Hafız Ebru Mecma'-ut-tevarih'&e iki ordu harb nizamını metinde gösterildiği gibi yazmışlardır; fakat bunlar orduda bulunan Çelebi Mehmed'in diğer ümera ile münasip bir yerde bulunduğunu zikr ile yerini göstermemişlerdir. Tac-üt-tevarih ise (c. 1, s. 169) Timur'un ordu tertibatını yanlış göstermiş ve Çelebi M eh-med'İn de ta/ia'da yani ordunun öncüsü bulunduğunu zikretmiştir. Halbuki talia ilk ateşe ve hücuma maruz kalacak kuvvetler olduğundan Çelebi Mehmed' in burada bulunması doğru değildir. Fakat Gibbons'un kaydı üzere (s. 226) Mehmed Çelebi dümdarda yani ihtiyat kuvvetleri başında bulunuyordu; taliada bulunmuş olsa idi ilk ateşe maruz kalması icap ederdi. Halbuki onu sonra Amasya'ya kaçmış olarak görüyoruz. Zaten şehzadelerin ilk ateş hattında bulunmaları kanun, değildir.

çekilmeğe mecbur olmuştu.

Merkeze yapılan hücumlara karşı Yeniçerilerin müdafaaları burada Osmanlıların hâkim vaziyetini gösteriyordu. Sağ koldaki muharebede de bu kol yine hiyanetle karşılaşmışdı. Bu kolda galip gelen Osmanlı kuvvetleri düşmanı sürmüşlerdi; bunun üzerine takviye alan >Timur kuvvetleri tekrar faaliyete geçtilerse de muvaffakiyet Osmanlılarda idi; hattâ Timur buradaki kritik durumu ehemmiyetli gördüğü için muharebeyi büyük bir alâka ile takip ediyordu, işte tam bu sırada Anadolu beylerine tâbi tımarlı sipahiler Timur tarafına geçiverince bu cenah da geri çekilmeğe mecbur oldu [470]. Bu durum üzerine merkezde mukavemet eden kuvvetierin iki yanları açılmış ve mağlûp olan kollar dağılmak üzere bulunmuştu; muharebeye iştirak etmiş olan Sırp kuvvetleri kahramanca döğüştüler, bunların savaşını Timur bile takdir etmişti [471].

Bu tehlikeli hal üzerine Bayezid'e geri çekilmesini tavsiye ettilerse de ibtida bunu kabul etmedi. Harbin kaybedildiğini gören vezir-i âzam Ali Paşa ile Murad Paşa, Yeniçeri ağası Hasan Ağa ve Karası subaşısı Inebey büyük şehzade Süleyman Çelebi'yi alıp kaçtıkları gibi ihtiyat kumandanı olan Çelebi Mehmed de bin kadar maiyyeti kuvvetleriyle sancak merkezi olan Amasya'ya, doğru kaçmıştı. Bundan başka Sırp despotu ile kardeşinin kumandası altındaki kuvvetler de kaçmışlardı ; Yıldırım Bayezid ise yerince duruyordu. Ümeradan Minnet Bey'in kaçma teklifini red ederek şerefle ölmeği tercih ettiğini söyledi. Fakat bulunduğu yerde kalmasının muvafık olmadığını anlayarak daha gerideki Çataltepeye çekildi; maiyetinde ancak iki, üç bin yaya ve atlı kuvveti kalmıştı. Bu kuvvetlere karşı merkezden yetmiş bin kişilik Timur kuvvetleri hücum ediyordu; Çataltepe bir kaç kat Timur kuvvetiyle sarılmıştı; Bayezid, orada elinde balta ile hücum edenleri düşürüyordu [472].

---

[470] "Bayezid Han tarafından Tatar hain oldu; zira Erzincan beyi kim Mutahharten Beydir, Eredna kardeşi oğludur; pes kendü beyleri oğludur.
Tahirten'e döndüler ve Germiyan leşkerî dahi Germiyanoğlu'na döndü; mu-hassal her vilâyetin leşkeri kendü beylerine döndüler ki kaçıp ol beyler Timur'a gelmişlerdi" (Neşri, s. 350, 351).

[471] Vulk oğlu, kâfir çerisiyle iyi cenk etti; Timur, dervişan yani Sırp askeri •Aj-s^J jy^-aj (kusur etmediler) dedi (Neşrî s. 350, 351 ve Âşık Paşa zade s. 78).

[472] Artık Bayezid için ümit yoktu; müdafilerden sonuncusunun da üzerine çullanılmıştı. Yıldırım hâlâ

Bayezîd kaçabilmek için ortalığın kararmasını bekliyordu; bir aralık âz bir kuvvetle birinci muhasara hattını yarıp fırlamağa muvaffak oldu, fakat müteaddid çenberle çevrilmiş olduğundan her bir muhasara hattını zorlukla geçiyordu; kaçtığı haber alınınca takibine çok kuvvet sevkedildi; nihayet son müdafaa tepesinden üç saat ayrıldıktan sonra atı yuvarlandı; tekrar bir ata binmesine meydan kalmadan yakalandı [473].

Bayezid'i, Timur'un yanma getirdikleri zaman, Timur ""Kendisini karşıladı ve hakkında hürmet gösterdi ve kendisini te-~ selli etti; bu hale sebebiyet verenin kendisi olduğunu . söyledi; hil'at giydirdi ve kaçırılmaması için tertibat alındı. Bayezid'le beraber oğullarından Musa ve Mustafa Çelebilerle1 beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa, Kara Timurtaş Paşa oğullarından Ali Bey esir düşerek Kara Timurtaş'm diğer oğlu Yahşi Bey maktul oldu. Yine Osmanlı ümerasından Hoca Firuz paşa —ki Timur'la harb taraftarı idi-— Minnet bey, Mustafa bey esir düştürler [474].

Timur, Ankara muzafferiyetini bildirmek üzere Fransa kiralı VI. Şarl ile ingiltere kiralı IV. Hanri'ye nâme yollamış ve kendilerinin —Niğebolu muharebesinde— yenemedikleri Osmanlı hükümdarına galebe ettiğini bildirmiştir [475].

---

ağır bir harb baltası kullanmakta devam ediyordu; aç bir kurt koyun sürüsünü nasıl darına dağın ederse düşmanı öyle dağıtıyordu; müthiş baltasının her darbesini öyle vuruyordu ki ikinci bir darbeye hacet kalmıyordu. ." (Gibbons s. 227, 228). Gerek Şerefeddin-i Yezdî ve gerek Ibn-i Arabşah, Yıldırım'ın şecaatine şahadet etmektedirler.

[473] Tevarih-i Al-i Osman o harbte bulunan bir yeniçeriden naklen şunları yazıyor: "uğraş yerinde Yıldırım Han yalnız kapı çerisiyle (Yeniçerilerle) kaldı; ol vakit Yıldırım Han'ın on. bin yeniçerisi vardı. Anda ol zamandan kalan yeniçeriler iderler, Yıldırım Han bizim ortamızda dururken, geldiler ettiler; ey pâdişâh, ne durursun, cümle leşker hain oldu kaçtı dedi; hemankim Yıîdırım Han bu haberi işitti; gayet kakıyup el çomağa vurdu ve hattâ alaydan çıkıp ol kaçan leşkerin ardına düşmek istedikim varup ol kaçan leşkeri döğe döğe dondüre. Biz dahi ey şah epsem olup alaydan çıkma deyu gördük çare olup Yıldırım Han'ı yenemedik hemankim bizim aramızdan çıktı. Leşkerden hod kimse kalmamıştı; kimi varsun döndürsün. Andan bir zaman sonra gördük kim Timur'un leşkeri Yıldırım Hanı ele getürmüşler ve karşımıza getür-düler ve dahi Timur Han'a ilettiler. Eğerkim Yıldırım Han bizim sözümüz tutup aramızdan çıkmasa ümit vardı kim ele girmeye idi. Akşam olduklayın biz Yıldırım Han'ı alıp bir yana kaçardık". Lütfi Paşa tarihi de (s. 56, 57) hemen aynı şeyi yazar. Aşık Paşa zade (s. 78) ile Neşri (s. 325) Yıldırım'ın yakalanmasının Germiyanoğlu Yakub Bey'in göstermesiyle olduğunu beyan ederler.

[474] Timur Kütahya"dan Batı Anadolu'ya hareketi esnasında Altıntaş ovasına geldiği zaman Osmanlıların Rumeli beylerbeyi Hoca Firuz'u katlet-tirmiştir (Zafernâme-Yezdî).

[475] Timur'un Fransa kiralı VI. Şarl'a göndermiş olduğu nâmenin farsea sureti ve tercümesi Cevdet tarihi'ndc (c.İ,s.346) vardır. Bu nâmede isim zikredihniyerek "Bizim ve sizin düşmanlarımızı muzmahil eyledim" denilmekte ve tüccarlarının' gelip gitmesi temenni olunmaktadır.

Timur, muharebeden sonra Osmanlı kuvvetlerini takip için-asker sevk ettiği gibi Osmanlı şehzadesi Süleyman Çelebi'yi yakalamak üzere torunu Mehmed Mirza'yı otuz bin Kişilik bir kuvvetle Bursa tarafına göndermiştir[476].

Timur Ankara önünde sekiz gün kaldıktan sonra Kütahya'ya gelmiş ve buradan hoşlanarak bir ay kadar oturmuştur. Timur Kütahya'da bulunurken Burso'dan esir edilen B ay e z i d'in damadı Seyyid Mehmed Buharı ve Molla Fenarî diye meşhur Şemseddin Mehmed ile Şemseddin Cezerî gibi üç büyük zatı getirmişlerdi. Bunlardan başka Burso^da nezaret altında bulunan Karamanoğulları'ndan Maktul Alâüddin Bey'in oğulları Mehmed ve Ali Beyler de kurtarılarak Kütahya'ya getirilmiş Timur bunlara iltifat etmiş babalarının mülklerinden başka Osmanlılara ait olan Kayseri, Beypazarı, Akşehir, Sivrihisar Bolvadin taraflarını da Karaman oğulları'na vermişti.

Osmanlı tarihleri ile Bizans kaynakları Yıldırım Bayezid'i esaretten kurtarıp kaçırmak için oğlu Çelebi Mehmed'in teşebbüsünü beyan ederlerse de [477], ne dereceye kaçlar doğru veya hangi kısmı hakikat olduğu anlaşılamamaktadır. [478]

Ankara Muharebesinden Sonraki Durum

Ankara muharebesinden sonra yukarıda görüldüğü gibi, Timur Bursa, Konya, Akşehir, Karahisar ve diğer mahallere kol kol kuvvetler

---

[476] Timur'un Anadolu harekâtı ve Ankara seferi hakkında Zafernâme ve Arap kaynaklan gibi eserlerden başka bu hususta etraflı malûmat almak, isteyenler aşağıdaki eserlere de baksınlar: M a r i e M. AIexandrescu, La Campagne de Timur en Anatolie 1942 ve mermim General Halis Bıyıktay'ın Ankara muharebesi, İstanbul, Askerî Matbaa 1934.

[477] Neşrî (s. 368, 369) Timur karargâhiyle Sivrihisarym Yanıpmar mevkiinde bulunduğu sırada Çelebi Mehmed'in seçme yiğitler göndererek babasını çadırdan alıp kaçarken Timur kuvvetleri yetişip Bayezid'i alıp getirdiklerini ve bundan sonra sıkı muhafaza altına alındığım beyan ediyor. Dukas (Bon tabh, s. 71) Çelebi Mehmed'in babasını kurtarmak için, geceleyin Baye-zid'in çadırına lağım açtırdığım ve sabah olması sebebi ile işin duyularak bağ-rışmalar üzerine Bayezid'in çadırına girildiği zaman onun Hoca Firuz'Ia ayakta görüldüğünü ve durumu haber alan Timur'un Bayezid'e hakaret İle Hoca Firuz'u idam eyleyip Bayezid hakkında fazla takayyüdat gösterildiğini zikretmektedir. Filhakika Timur, Rumeli beylerbeğisi F i r u z P a ş a'yı îdam etmişse de sebebi bu mudur? başka bir şey midir? bilinemiyor Halkondil de (Paris tab'ı, s.72) Bayezid ümerasının Bayezid'i kaçırmak için Timur'un lağımcılariyle uyuşarak lâğım kazma hikâyesini tekrarlar.

[478] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 309-315

sevk etmişti. Bursd'ya giden Mehmed Mirza kumandasındaki otuz bin kişilik kuvvet şehzade Süleyman Çelebi'yi yakalamak istedi ise de muvaffak olamadı. Süleyman Çelebi, vezir-i âzam Ali Paşa ile muharebe meydanından kaçtıktan sonra Bursa'ya gelmiş ve oradan hazineyi ve kız kardeşi Fatma Sultan ile küçük kardeşi şehzade Kasım'ı alarak hemen Gemlik sahiline inmiş ve oradan da deniz yoluyla Darıca veya Boğazdaki Güzelcehisar"a yani Anadoluhisari1na geçmeğe muvaffak olmuş, Gemlikle kadar gelmiş olan Ebubekir Mirza bunları yakalayamamıştır. Süleyman Çelebi pederinin ailesini götüre-memiş ve bunlar Bursa YenişehrVnde bulunurlarken on bin kadar kuvvetle kendisini takip eden Emir Mirza Ebu Bekir'in eline esir düştüler. Bayezid'in Sırp despotunun kız kardeşi olan zevcesi ile iki kızı Yenişehir^de bir evde saklanmışlardı. Yakalanıp Kütahya'da bulunan Timur'un yanına götürüldüler, Timur bunları Bayezid'in yanına gönderdi. Zafernâme^ nin kaydına göre Bayezid'in bir kızı Timur'un torunu Ebu Bekir Mirza'ya nikahlandı1. Bursa'da Şehzade Mustafa'ya nişanlanmış olan Sultan Ahmed Celâyirî'nin kızı da ele geçti; Emir Şeyh Nureddin Bursa kalesine giderek oradaki hazinede altın, gümüş, mücevherat ve kumaş ne varsa aldı ve bir defterini yaptırdı; Bursa da yağma edildikten sonra şehir ateşe verildi [479].

Timur Kütahya'da, bulunduğu müddet zarfında etrafı vurdurup sindirip emniyet hasıl ettikten sonra Yıldırım Bayezid'-in memleketlerim almış olduğu Karaman, Germiyan, Aydın, Sa-ruhan, Menteşe ve Hamidoğulları'nm beyliklerini iade etti; bunlar-Timur'un yüksek hâkimiyeti altında ecdatlarından kalan yerlere sahip oldular.

Sinop hükümdarı Candaroğlu Isfendiyar Bey, daha Timur Bayezid üzerine yürümeden evvel Erzincan emiri Mulahharten*în yâruna~"gitmişti. Mutahharten—en-u- beraberine— alarak Âlıncak kalesini görmeğe gelen Timur'un yanına götür-müş, İsfendiyar sonra yine memleketine dönmüştüı. Timur, İzmir tarafına giderken îsfendiyar Bey, Menteşeoğlu Meh-med Bey'le beraber Timur'a pişkeşlerini çekerek tazimlerini arzeylemişti; Timur ona Sinop'tan başka ecdadının tekmil yerlerini yani Kastamonu, Tosya, Çankırı,

[479] Yezdî, Zafernâme.

Kalecik taraflarını da verdi. Timur Kütahya'dan kalkarak Denizli'ye, Menderes vadisine ve Aydın Güzelhisarı na ve oradan Ayasoiuğ (Selçuk) ve Tire'ye gelmiş ve İzmir üzerine giderek Rodos şövalyelerine kalenin teslimini yahut vergiyi kabul etmelerini teklif etti ise de şiddetle red cevabı alınca şehrin etrafına sedler ve harb kuleleri yaptırıp orasını da derhal muhasara ile onbeş gün dayanabilerek alınmıştır (6 Cemaziyelevvel 805/2 Aralık 1402). Malûm olduğu üzere bu sahil İzmirli Frenkler Aydınoğlu Umur Bey'den almışlardı. Umur Bey burasını geri alamayarak bu uğurda şehid düşmüştü. Hayrete şayandır ki en müstahkem surlar bile bu cihangirin önünde dayanamamakta idi. Bundan sonra Foça ile Sakız adasındaki Latinler de Timur'a vergiyi kabul etmişlerdi.

Timur, İzmir'i Aydın oğulları'na bırakarak onlara harb levazımı da verdi.

Timur Bayezid'in oğlu Emir Süleyman Çelebi'ye de nâme yazarak kendisine tâbi olmasını bildirmiş ve o da Şeyh Ramazan ismindeki elçisi vasıtasiyle bu teklifi kabul eylediğinden kendisine metbûiyyet alâmeti olarak tac ve hil'at gönderilmişti [480].

Yine bu izmir fethinden sonra Yıldırım'ın diğer oğlu Isa^ Çelebi de Foça'nın Timur'un hâkimiyetini tanıdığı sırada Kut-büddin ismindeki elçisi ile itaatini arz eylediğinden ona da kemer, külah ve hediyeler gönderdi1. Amasya sancak beyi Mehmed Çelebi'nin, Timur'a elçi gönderdiğine dair Zafernâme-lerde bir kayıd yoksa da Osmanlı tarihlerinde bu hususta malûmat vardır; Timur, Bayezid sağ iken Amasya valisi Çelebi Mehmed'i yanına davet etmiş, Çelebi Mehmed yola çıkarak yolunu kesenlerle çarpışa çarpışa Ankara civarına kadar gelebilmişti. Bu durum üzerine Çelebi etrafının muhaliflerle sarılı olup

[480] Timur, Emir Süleyman'a gönderdiği nâme ve elçisi ile ona bizzat gelmesini veyahut para göndermesini bildirmiş, aksi halde üzerine geleceğini yazmıştır. Emir Süleyman o sırada Güzelhisar'da (Anadoluhisarı'nda.) bu-lunmaktaidi (Şerefeddiri* in Zâfernâmesi). Emir Süleyman, evvelce (»LâÜı^Ls) kazilkuzat bulunarak sonra vezirliğe yükselen Şeyh Ramazan ile Timur'a pek çok altın gönderdi; çok yumuşak ve hürmetkârane sözlerle Timur'un lütuf ve atıfetine ilticasını bildiriyordu. Timur elçiye Emir Süleyman'ın endişe etmeden gelebileceğini ve hakkında inayetler göstereceğini soyliyerek kemer ve külah gönderdi (Şerefeddin). İzmir fethinden sonra tekrar gelen Şeyh Ramazan, Emir Süleyman'ın tazimlerini arz eyledi ve Emir Timur da Süleyman Çelebi'ye Esre yaka (Karşı yaka) yani Rumeli hükümdarlığını veerek altın kemer ve külah ve al damga ile ferman ve berat yolladı (Yezdî ve Şamî).

yolunu kestiklerini arz eyliyerek Sofu Bayezid ismindeki hocasını göndermiş ve ona verdiği nâme ile vaziyetini Timur'a bildirmiş [481] ve hediyelerini de takdim eylemiştir; Çelebi Meh-med'in, Meskukât kataloglarında Timur namına sikkesi olduğu malûm olduğundan onun da Timur'un yüksek hâkimiyetini kabul etmiş olduğu görmüyor.

Timur'un Rumeli'ye geçeceğinden bahis ile gemi hazırlaması hakkında gönderdiği nâmeden korkan Bizans imparatoru Manuel, Timur'a itaatini arz ile haracı kabul ederek bir çok

altın ve hediyeler takdim eyledi [482]. Mısır ve Suriye'ye sahip olan Memlûk Sultanı Ferec de Timur'un yüksek hâkimiyetini kabul etmişti.

Timur sekiz ay Anadolu'da kalmış ve Rumeli'yi, Adaları ve Bizans İmparatoru ile, Memlûk sultanını nüfuzu altına alıp Anadolu'da parça parça eski beylikleri tekrar kurarak Osmanlı İmparatorluğu'nı dağıtıp karışıklık içinde bıraktıktan sonra memleketine dönmüştür. Timur giderken Moğolların, Selçukîler zamanında Anadolu'ya getirip yerleştirdikleri Kara Tatarlardı da götürmeğe karar vermiştir. Kara Tatarların ileri gelenlerinden Teberrük ve Mürüvvet isimlerinde iki kişiyi davetede-rek onları yine eski yurtlarına götürmek istediğini söylemiş ve onlar da muvafakat eylemişler ve bunun üzerine bir hiyle ile hiçbir tarafa kaçmamaları için evvelce alınan tertibat üzerine bütün mal ve aileleriyle ve hiç bir surette incitmeden pek azı müstesna alıp götürmüştür [483].

---

[481] Neşrî (c. 416, 417) ve Tac-üt-tevarih (c. 1. s. 207 ve Behiştî s. 32. Çelebi Mehmed'in, Timur'un yüksek hâkimiyetini kabul ettiğine dair meskukât kataloglarında ikisi 806 tarihli ve birisi tarihsiz ikisi gümüş, biri bakır üç sikkesi vardır. Meskûkât-ı Osmaniyye (Kısm-ı sâdis) s. 28.

Demür Han Gürkân	Lailâhe illallah
Mehmed bin Bayezid Han	Muhammedun Resulullab
Hullide mülkühu	duribe Bursa

[482] Zâfernâme (Şerefeddin Yezdî). Ankara mağlubiyetini duyan imparator Manuel, Bayezid'in tutulduğuna sevinerek istanbul'a döner dönmez, Türkleri şehirden çıkarmış ve camii kapatmıştı; fakat Timur'un, Rumeli'ye geçmek için gemi hazırlaması hakkındaki nâmesi gelir gelmez şaşırmıştı; çünki İzmir'i az zamanda almasından dolayı İstanbul'a, karşı da bir hareket yapacağını tahmin etmişti. Acele elçi ve hediyeler takdimiyle ubudiyetini arz eylemiş ve vergiyi kabul etmişti.

[483] Şerefeddin ve Sami'nin Zâfernâmeleri. Timur'un, beraberinde götür-" müş olduğu Kara Tatarlar, Sivas, Malatya, Kayseri ve havalisinde yurd tutmuşlardı. Çok serkeş ve gaddar olan bu Tatarlar aslen iç Asya moğollarmdan olup Hulag,û Han tarafından Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir. Ilhaniye (Garp Moğolları) hükümdarı E*bu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra Anadolu'daki karışıklıklar esnasında bunlar adam akıllı gemi azıya almışlardı. Kara Tatarlar elli iki kısma ayrılıp her yüz danesi kendi başına bir yerde yurd tutmuştu. Bunlar Erednaoğulları zamanında mühim rol oynadıkları gibi Kadı Burhaneddin Ahmed de çok

Yıldırım Bayezid'in Vefatı

Timur'un Batı Anadolu seferinde Yıldırım Bayezîd de beraberdi; Zafer nâme'ye göre Timur'un onbeş gün gibi pek kısa bir zamanda izmir'i zabt etmesine Bayezid hayret etmişti. Timur izmir'den dönerken kuvvet gönderip Uluborlu ile Eğridir kalesini zabt ettirdi; buraları Osmanlılara âid kalelerden olup teslim olmamışlardı. Bayezid Eğridirlin zabtı esnasında hastalanmış olduğundan Timur, onu Akşehir'e yollamış ve kendisinin tedavisine de meşhur tabiplerinden İzzeddin Mes'ud-ı Şirazî ile Celâ-lüddin-i Arabi'yi memur eylemişti.

Yıldırım Bayezid gibi cevval, izzet-i nefis sahibi mağrur ve zaferden zafere koşmuş olan bir hükümdar, mağlubiyet ve esarete tahammül edemedi; Timur musahabe esnasında kendisini yine hükümdarlıkta bırakacağını söylüyorsa da o bu vaidlere inanmıyordu1. Nihayet Timur'un kendisini Semerkand'e gö-türeceğni anlamış ve İzmir seferinden döndükten sonra parma-ğmdaki yüzük taşının altında sakladığı zehiri alarak hastalanmış [484] ve Akşehir'e

---

zaman bunlardan yardım görmüş, çapullarda kullanmış ve bazan da serkeşlikleriyle mühim tehlikeler geçirmiştir.

Sultan Yıldırım Bayezid Amasya, Sivas, Kayseri, Divriği ve Malatya taraflarına sahip olduktan sonra bunları da eyalet süvarisi olarak kullanmış, kendilerine yer vermiş ve az zaman içinde bunları servet sahibi etmişti; fakat cibilliyetleri icabı olarak en mühim zamanda Osmanlı ordusunu can damarından gerisinden vurup Ankara muharebesinin kaybedilmesinde birinci derecede âmil olmuşlardır, işte Timur bunları top yekûn Maveraünnehr'e götürmek için bulundukları mıntakaları evvelâ kuvvetlerle sardıktan sonra dağılmalarına meydan vermeden hepsini toplayarak alıp götürmüştür. Çelebi Sultan Mehmed, Samsun seferinden dönüp iskilip taraflarına geldiği sırada o tarafta bir kaç bin hane Tatar göçebeleri görmüş. Bunların kim olduklarını ve ne için toplu bulunduklarını sormuş; başları olan Samgaroğlu'nun düğününde bulunduklarını söylemişler. Kara Tatarların Timur'la gittiklerini biliyorduk. Bunlar ne suretle kalmışlardır. Buralarda fesatları eksik olmaz diyerek hepsinin Rumeli'ye geçirilmesini emretmiş ve Filibe civarında Konuş mevkiine iskân edilmişlerdir ki sonradan buraya Tatarpazarı denilmiştir (Tac-üt-tevarik c. 1, s. 288).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 316-319

[484] Aşık Paşa zade tariki s. 80 de "Bayezid Han işitti kim Semerkand'ç gideceğini, lıeman kendi maslahatını gördü" kaydı vardır. Neşrî (s. 362, 363) "Bayezid Han gayet gayretlu ve tiz nefisti; işitdi kim memleketi Timurlenk Tatarla Karamanoğlu'na verdi hilesinde zehri vardı gayretinden kendüyü sakm-mayup düşman elinde zebun olup memeleketi iller elinde görmeden ölüm yeg-dür deyüp kendi nefsini helak eyledi". Oruç Bey de Timur'un, Bayezid'i Se-merkand'a götürmek arzusuna karşı öldür fakat götürme diye ısrar eylediğini beyan ettikten sonra ".. Yıldırım Han gayretlu kişiydi; gayretinden, ol dem-de yüzük taşında ağu vardı, hazırlamıştı, ol arada kendü kaydın gördü.." diyor (Babinger neşri, s. 37). Lütfî Paşa tarihi de (s. 59) intiharını yazar. Manzum Hadidî tarihi bu hususta şöyle diyor:

Semerkandı işidüp Yıldırım Han Görüp kaydın haka teslim eder can
Meğerkim kaleminde vardı katil Adûdan pes adem yek oldu hâil.

geldikten sonra 14 Şaban 805/9 Mart 1403 Perşenbe günü vefat etmiştir [485]. Şerefeddin Yezdî ile Hafız Ebru ve Tacüttevarih ve Osmanlı tarihlerinin çoğu dinen memnu olan intiharını yazmıyarak kimi hummadan ve kimisi nefes îârlîgı ve hunnakdan vefat ettiğini beyan ederler [486],— Padişahlığı on dört sene kadardır.

ölümünü müteakip cesedi tahnit edilerek Akşehir'de Mah-mud Hayranı türbesine konulmuş, Timur, yanında bulunan ailesine tâziyette ve ihsanlarda bulunmuş ve sonra Semerhand'e dönerken cesedi oğlu Musa Çelebi'ye teslim eyliyerek hükümdarlara mahsus merasimle defnedilmesini tavsiye eylemiş ve aynı zamanda Musa Çelebi'ye de babasının mülkünde hükümdarlık için kermer, murassa kılıç ve yüz at vermiştir [487].

Yıldırım Bayezid'in doğum tarihleri sarih değildir. Tarihî takvimler [488] 754 veya 756 (1353 —1355) senesinde, bazı tarihler babasının hükümdar olduğu senede (yani 763 H.) doğduğunu beyan ile vefatında kırk iki ve altmış ve elli yedi yaşlarında bulunduğunu kaydetmektedirler [489]; 1381'de evlendiğine göre 763 H./1362 M.

---

[485] Abdürrczzak-ı Semerkandî ise 13 Şaban (5 Mart) çarşanba gecesi vefat ettiğini zikretmektedir (îslâm Ansiklopedisi, I. Bayezid maddesi, s. 388).

[486] Şerefe d din-i Yezdî, "Yıldırım Bayezid dün gece zîk nefes ve hunnak maraziyle dâr-ı fenadan dâr-ı bekaya irtihal etti" diye haber geldi diyor. Şamî ZâJernâmesi nde de müzmin hastalığı ruhî kederinin tesiri ile ziyadeleşerek kuvvetten düşüp vefat ettiğini beyan ediyor (Farsça nüsha, s. 271 ve tercümesi s. 322). Tac-üt-levarihte (c.I,s.209)'de 805 Receb ayının ortasında kederinden hasta-lanarak 14 Şaban'da vefat ettiği zikredilmekte ve Behiştî (s. 25) hummây-ı muh-rikadan öldüğünü yazmaktadır. Müneccim başı da hunnak ve zîk-ı sadr ve bir rivayette hümmây-ı muhrika ve hafakan illetlerinden (c. 3, s. 313) ve Hammer (Ata bey tercümesi) nüzul isabetiyle vefat ettiğinden (c. 2, s. 85) bahsederler. Bayezid'in muasırı olan ve kendisini yakından tanıyan tbn-İ Arabşah, intihardan bahsetmediği gibi o devre yakın olan Şükrullah, Karamanı Mehmed Paşa ve Enverî gibi tarih yazanlar da intihardan bahsetmezler Dukas ise (Bon tab'ı, s. 76) Bayezid'in ölümü hakkında şeyle diyor: "Bir çoklarının dediklerine nazaran, Yıldırım zehir kullanarak intihar etti; Timur, Bayezid'in yaşamasını arzu ediyordu; Bunu Acemistan'a götürerek böyle muîiim bir canavarı ele geçirdiğini Acemlere göstermek, teşhir ve terzil etmek ve bu Suretle hayatını tahammül edilmez bir hale getirmek suretiyle hayatına son vermek istiyordu. Bayezid intihar edeceği sırada Timur'a: 'Ben artık hayatımı değiştiriyorum, sen, ölü vücuduma sevinçle bak ve türbeme defnim için cesedimi benimkilere ver' diye haber gönderdi."

[487] Şerefeddin-i Yezdî ve j\izameddin-i Şâmî Zâfernâmeleri.

[488] Nur-i Osmaniye Kütüphanesi 3080 numaralı takvimde 754 H./1353 M. ve Osman Turan neşri takvimde 756 H. 1355 M. de doğduğu kaydediliyor.

[489] Oruç bey tarihi (s. 37) altmış yaşında öldüğünü yazıyor. Bazı kayıtlarda (Takvim-i nücumî, Nur-i osmaniye kitapları No. 3080) ve Osman Turan neşri takvimde elli bir ve elli üç ve bazılarında da vefatında elli yedi yaşında olduğu gösteriliyorsa da ekseriyetle doğumu 763 H./1362 M. de kabul edilmiş olduğundan buna gorc de vefatında kırk iki yaşında olduğu görülüyor. Beş şehzadesinin sefere iştiraki ve hiç olmazsa en küçüğünün on yaşında bulunarak muma reaeleri olması icabettiğine ve validelerinin de ayrı olduğuna ve dinç ve cevval olduğuna göre vefatında kırk iki yaşında olması

doğumlu olduğu anlaşılıyor; hükümdarlığı on üç sene kadar oluyor.

Yıldırım Bayezid Ankara muharebesinde bulunduğu sırada yanında yaş sırasiyle Süleyman, İsa, Mehmed, Musa ve Mustafa isimlerinde beş oğlu vardı; oğullarından Aydın" sancak beği Ertuğru Fun Kırkdilim muharebesinde maktulen vefat ettiği evvelce görülmüştür. Kabri Bursa'da yaptırdığı veya babası tarafından yaptırılan Tekecikoğlu mescidi haziresindedir. Küçük yaşta bulunan Kasım adındaki oğlu da Bursa'da bulunuyordu. Bayezid'in esir düştükten sonra kendi bulunduğu merkez kuvvetlerinin gerisinde bulunan Musa ile Mustafa'yı hatırlayarak Timur'dan bunların bulunmasını rica etmesinden bu iki şehzadenin diğer üç kardeşi yani Süleyman, İsa ve Mehmed'-den daha küçük olduklarını göstermektedir ki Dukas daı aym kanaattedir.

Yıldırım Bayezid, azim ve irade sahibi, cevval ve şahsen çok cesur ve pek değerli bir kumandan olduğunu bütün harekâ-tiyle ispat etmiştir. Mizaç itibariyle asabi, şedid, hırçın ve inadcı olduğu da görülüyor, içkiye iptilâsı asabını bozmuştu. Buna rağmen anî vakalar karşısında itidalini ve soğuk kanlılığını muhafaza eder, kararını verir ve ordusunu süratle istediği yere sevkederdi. Bundan dolayı düşmanları pek ihtiyatlı davranıyorlardı; bir hamlede Anadolu beylerini ortadan kaldırarak Ege sahillerine ve Samsun havalisini zabt etmek suretiyle Karadeniz sahillerine inmiştir. Niğebolu muharebesinde sevkulceyş ve tabiye hakkındaki vukufu kendisinin üstün bir kumandan olduğunu göstermektedir; yine aynı suretle Timur'u baskın halinde Ankara önünde yakalaması askerî kudretinin diğer bir ispatıdır; fakat bu halden istifade etmek istemiyerek düşmana fırsat vermesi ve Osmanlı ordusundaki Kara Tatarlarla Anadolu beyleri kuvvetlerinin Timur tarafına geçmeleri harbin kaybedilmesine sebep olmuştur [490]

---

tahminlerin en doğrusudur.

[490] Gibbons (Ragıp Hulusi tercümesi, s. 225, 226) Ankara muharebesi do-layısiyle Bayezid'in üç hatada bulunduğunu yazmaktadır: 1— Sıcak bir mevsimde askerini cebrî bir yürüyüşle yormuş olup harbe girmeden evvel bir kaç gün dağlara çekilip kendisini toplayarak kendini aramasını Timur'a bırakmak. Bu suretle Timur beyni kaynatan güneşin altında Ankara'ya taarruz ile kuvvetini sarfetmiş olacaktı. Bu suretle Timur Ankara'yı zabt etmeden orayı arkasında bırakamaz ve iaşesinin tamamlanmasını beklemeden, batıya doğru gidemezdi. Bayezid acele edip harbe karar vermişti ve Timur'un istediği de bu idi.

Bayezid'in ikinci hatası Kara Tatarları ön hatta koyması îdi; bunu muayyen Osmanlı tâ'biyesine göre

ın tebaasına karşı fevkalâde âdil olduğunda tarihler -müttefiktir. Bay ez id, harp g anime tleriyle bir çok tesisler vücuda getirmiştir. Başlıcalan Bursa'daki Ulucami ile Yıldırım camii ve bunun karşısındaki darüşşifa, medrese, imaret ve misafirhane^ hamam ve Kâzerunî dervişlerine zaviye, Edirne'de cami ve imaret ve Karaferye, Kütahya ve Balıkesir^dç camileri vardır. Darüşşifa-sına Kahire'den tabib getirtmiştir. Bursa'da Akçağlayan suyunu şehre getirterek hem tesislerine ve hem halka vermiştir. Bütün tesisleri için geniş vakıflar koymuştur [491].

OSMANLI DEVLETİNİN PARÇALANMASI

İç Durum

Ankara savaşında Osmanlı kuvvetleri mağlup olmuş, Anadolu beyleri ellerinden çıkan yerleri ziyadesiyle geri almışlar ve Osmanlı şehzadeleri arasında saltanat mücadelesi başlamıştı. Bununla beraber, Osmanlılar aleyhine Güney - doğu Avrupa'da yani Balkanlarda hiçbir hareket vuku bulmamış ve hattâ Osmanlılardan zarar görmüş olan Venedik, Ceneviz ve Macarlar tarafından da gerek münferiden ve gerekse müt-tefikan taarruzî bir tecavüz görülmemiştir. Hattâ dikkate şayan olarak Ankara'da mağlup kuvvetten kırk bin kişilik Osmanlı kuvvetlerinin Rumeliye geçmesine Bizans împaratoruManuel'in mâni olmak istemesine karşı Ceneviz ve Venedik gemileriyle birbirlerine rekabet edercesine bunların

---

yapmıştı. Buna nazaran düşmanın evvelâ talimsiz bir güruha karşı kuvvetini sarfedip yıpranması idi. Fakat bunlar ırkan düşmana yakın olduklarından harb esnasında karşı tarafa geçecekleri hesap edilmemişti.

Üçüncü hata da Timur'un taarruzunu bekleyecek yerde kendisinin taarruza geçmesi idi. Çünkü Bayezid istediği bir vaziyeti seçmek gibi müsait bir fırsata mâlik bulunuyordu.

Gibbons'un bu mütalealariyle, Ankara muharebesini mevkiinde tetkik etmiş olan rahmetli General Halis Bıyıktay'ın tetkikleri arasında farklar vardır. Ona göre Bayezid, Timur'un gerisine düşerek onu baskın halinde yakalamış fakat bundan istifade etmemiş ve bir de Kara tatarları önde değil ikinci hatta bulunmuştur.

[491] Güldeste-i Riyaz-ı îrfany s. 24 ve Vefiyat-ı Gazzî zade.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 320-323

Rumeli'ye nakilleri yapılmış ve bu suretle Balkanlarda kuvvetli bir Osmanlı ordusu toplanmıştır.

Ankara bozgunluğundan istifade ederek Niğebolu mağlubiyetinin acısını çıkarması îcabeden Macarlardı. Fakat bu sırada Papa Bonifas, Sigismund'a karşı Macar kırallığını elde etmesi için Sicilya kiralı olan Ladislas'a yardım etmekte olduğundan Macar kiralı^ bu fırsattan istifade edemediğinden Sigismund Balkanlarda bir rol oynayamamıştır.

Asıl dikkate şayan olan bir hâdise de Ankara bozgunluğunun Balkanlardaki hıristiyan tebaa üzerinde hiçbir tepki yaratmaması ve sükûnetin devam ederek Osmanlı idaresine karşı bağlı kalın-masıdır ki bu hal Rumeli'deki Osmanlı idaresinin diğer komşu devletlerden daha âdilâne olduğunu gösteren vakıalardan birisidir. İşte Osmanlı Devleti yeni elde edilen Balkanlarda siyasî ve idarî kiyaset ve dûrendişliği sayesinde bu fırtınalı ve tehlikeli havada Rumeli'yi hâdisesiz olarak elinde tutmağa muvaffak olmuştur. Osmanlı Devleti Timur'un darbesini yiyip parçalandığı ve daha aşağılarda görüleceği üzere şehzadeler arasında saltanat mücadelesi olduğu sıralarda Balkan Devletlerinin Osmanlılara karşı birleşmemelerini, bazı ecnebi kaynaklar kiliselerin birleş-memiş olmasına atfetmişlerdir. Halbuki Osmanlı hükümeti tebaası arasında adaleti ve ahengi temin etmek ve dinî işlere karışmamak suretiyle bu emniyeti temin eylemiş olduğundan ve bundan başka Balkanlardaki ortodoks mezhebine mensup muta-assıb halkın katoliklere karşı âdeta müdafaasını yani onların vicdanî akidelerine karşı hürmeti ve buna kimseyi müdahale ettirmemeği umde ittihaz ettiğinden Rumeli'deki ortodoks tebaa hu-zur içinde bulunmakta idi. Bu hale karşı bir aksülamel olması kabil değildi. Nitekim Bizans İmparatorlarının katolik mezhebini kabul etmek için yaptıkları teşebbüsler de ortodoks halkın ve papaslarm mümaneatiyle karşılaşmıştı.

Yıldırım Bayezid esir düştüğü zaman en büyükleri Emir Süleyman olmak üzere îsa, Mehmed, Musa, Mustafa ve Kasım adlarında altı erkek çocuğu vardı; bunların beşi babala-riyle beraber Ankara muharebesinde bulunup Kasım pek küçük olduğundan Bursa'da

bırakılmıştı.

Süleyman Çelebi, muharebenin kaybedildiğini görünce vezir-i âzam Çandarli zade Ali Paşa, Murad Paşa ve Yeniçeri ağası HasanAğave Balıkesir subaşısı yani askerî kumandanı Eyne Subaşı ile ve bir kısım kuvvetlerle beraber kaçmışlardı. Isa Çelebi, muharebeden kaçtıktan sonra Balıkesir taraflarında saklanmış, Methmed Çelebi Amasya'ya, çekilmiş ve Musa ile Mustafa esir düşmüşlerdi [492].

Timur'un Siyaseti

Timur'un maksadı büyük ve kuvvetli bir Osmanlı Devletinin yerine kendisinin yüksek hâbeyliği vücuda getirmek olduğundan Anadolu beylerine âid yerleri Osmanlılardan alıp eski sahiplerine verdikten sonra geriye kalan Osmanlı ülkesini de Bayezid'in dört şehzadesine vermiş ve bunlardan her birisine kendisine tâbi hükümdarlık alâmeti olarak kemer, külah ve hil'at göndermiş ve şehzade Mustafa Çelebi'yi de beraberinde Semerkand"'a götürmüştür. Timur, Edirne'de bulunan Emir Süleyman Çelebi'ye Rumeli'deki yerleri verip onu o tarafın hükümdarı yaparak Süleyman'ın elçisi olan kazasker Şeyh Ramazan'la kendisine tabî hükümdarlık alâmeti olarak yukarıda adı geçen külah vesair şeyleri yollamıştır [493]. Diğer şehzadelerden İsa Çelebi Balıkesir ve Bursa'da [494]

---

[492] Bundan evvelki bölümde görüldüğü üzere Timur'un fetihnamesinde Musa ve Mustafa Çelebilerin esir düştükleri yazılmıştır; ihtimal bunu Timur rehin olarak beraberinde götürmüş ve ölümünden sonra oğlu Şahrulı tarafından serbest bırakılarak Anadolu'ya gelmiştir. îbn-i Arabşah Arâlb - id- Makdur fi Nevaib-i Timur isimli eserinde Musa Çelcbi'nm Jîayezîd'in. Kasını'dan sonra en küçük oğlu olduğunu beyan ediyor (Nazmı zade tercümesi s. 146). Yine aynı eserde ve Çelebi Mehmed zamanında şehzade Mustafa Çelehi'ye benzemeleri sebebiyle otuz kadar Mustafa isimli şahsın katledildiği yazılmaktadır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 325-326

[493] Süleyman Çelebi, Timur'un Batı Anadolu'daki seferi esnasında İzmir'in zabtından az evvel Ramazan isminde kazasker ve vezir olmuş plan Şeyh Ramazan adında birini elçi olarak Timur'a yollayıp ona tabî olduğunu bildirmiş ve Timur'un kendisim davet etmesine karşı mazeretler göstererek icabet etmemişse de Timur'un yolladığı hükümdarlık külah ve kemerini kabul ile istediği altınları yollamıştır (Şerefeddin-i Yezdî ve Nizameddin-i Şâmî Zâfer-nâmeleri).

[494] İsa Çelebi, İzmir fethini müteakip Foça Cenevizlilerinin Timur'un hâkimiyetini kabul ettikleri sırada Kutbüddin adında bir elçisi ile bağlılığını arzetmiş ve kendisine de bulunduğu mahallin hükümdarlığı verilerek kemer, külah ve hil'at yollanmıştır. İsa Çelebi bir ara Bursa'yı da ele geçirmiş ise de babasının vefatiyle cenazesini Bursa'ya getiren Musa Çelebi Timur'un men-şuriyle buraya gelmesi üzerine tsa Çelebi çekilmeğe mecbur olmuştur, tsa Çelebi Bursa'yı ikinci defa almış ve bu defa Mehmed Çelebi'ye mağlup olarak ona terk etmiştir.

Mehmed Çelebi Amasya'da ve Musa Çelebi de İsa'yı Bur-sa'dan çekilmeğe mecbur ederek Bursa'da Timur'un al dam-gasiyle hükümdar olmuşlardır [495]

işte Timur'un bu suretle Osmanlı ülkesini şehzadeler arasında taksim etmesi onbir sene süren ve tarihlerde Osmanlı Impa-ratorluğu'nun parçalanmasından dolayı Saltanat fasılası denilen ve kanlı hâdiselerle dolu bir devrin açılmasına ve fütuhatın durmasına ve istanbul împaratoru'nun türlü entrikalarla bu durumu körüklemesine sebep olmuş ve bu suretle Timur'un maksadı da husule gelmiştir.

Ankara muharebesi ve bunun neticesinde bir daha kalkuıa-maması plâniyle Osmanlı Devletini parçalaması bu devlet için mühim ve pek ağır bir darbe olmakla beraber çeyrek asırda [496]

Osmanlı Şehzadelerinin Saltanat Mücadeleleri

Büyük şehzade Emir Süleyman, Ankara muharebesinin kaybedildiğini görüp kaçtıktan sonra daha yukarılarda görüldüğü üzere süratle Bursa'ya geldi, aile ve çocuklarını alarak Gemlik''-den bir gemiye atlayıp Güzelcehisar (Anadolu hisan)'a çıktı ve bir müddet orada oturup İmparatorla anlaştıktan sonra Gelibolu'ya gitti.

Ankara'da Yıldırım Bayezid'in mağlûbiyetini duymuş olan Manuel hemen memleketine döndü; malûm olduğu üzere Manuel, İstanbul'u muhasaradan kurtarmak için yardımcı bulmak maksadiyle Avrupa'ya gitmişti. İmparator dönüşünde Süleyman Çelebi ile Gelibolu muahedesini yaptı (1403). Aynı zamanda Emir Süleyman yine burada Osmanlı kuvvetlerini Anadolu'dan Rumeli'ye geçirmiş olan Venedik ve Cenevizlilerle anlaştı.

---

tsa Çelebi'nin Bursa'da. hükümdar bulunduğu înegöVe tâbi Çiiçi köyünün temliki münasibetiyle Kızıldelioğlu'na verdiği mülkiyet beratından anlaşılıyor (Başvekâlet Arşivi 166 numaralı tahrir defteri varak 22)

[495] Şerefeddin-i Yezdî Zâfernâmesi.

dişini süratle toplamağa muvaffak olması Osmanlı Devleti teşkilâtının sağlamlığını ve başta bulunanların idarî, siyasî kiyaset, basiret ve enerjisini göstermektedir. Buna mukabil Hindistan, İran, Azerbaycan^ Irak ve Suriye'den ve Ege denizine kadar geniş fütuhat yapmış olan Timur'un, ölümünden sonraki teşkilâtsız tedhişçi bir şahsın ortadan kalkması bu devletin az zamanda parçalanmasına sebep olmuş ve Osmanlı Devleti de azamet ve vüsatinin şahikasına yükselmiştir.

[496] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 326-328

Gelibolu muahedesi mucibince Emir Süleyman Anadolu sahilindeki Kartal, Pendik ve Gebze ile bazı adaları ve MisivrVye kadar Karadeniz sahilini ve Marmara'da SilivrVyi ve Rumeli'de Selanik, Tesalya ve diğer bazı yerleri Evrenuz Beğin itirazına rağmen imparatora terk ediyor [497] ve küçük kardeşi şehzade Kasım (Iorga buna Orhan diyor) ile kız kardeşi Fatma'yı imparatora rehin bırakıyordu [498]. Bazı ticarî imtiyazlar verme suretiyle de Venedik ve Cinevizlilerle anlaşmıştı; buna mukabil bu iki cumhuriyet T i m u r'un Rumeli'ye geçmesine mâni olacaklarını taahhüd ediyorlardı.

îşte bu suretle Rumeli'ye geçen Süleyman Çelebi, Edirne'de hükümdar îlân edildi; Ankara muharebesinden dönmüş olan Sırp despotu Stefan Lazareviç'e de bazı tâvizlerde bulunarak uyuştu; Bulgaristan'da eski Çar ailesinin tahrikiyle bir hareket vukua geldiyse de derhal bastırıldı.

Âlim ve ince ruhlu, ilim ve sanat erbabının hâmisi olan Emir Süleyman, sefahate düşkün olup rahatı severdi; babasının azim ve iradesine ve enerjisine sahip değildi; bundan dolayı vezir-i âzam Çandarlı zade Ali Paşa'nın gayretine rağmen devleti bir idare altında

---

[497] Dukas (Bon tab*ı s. 78) Süleyman'ın, İmparatorla İstanbul'da muahede yaptığım ve terk ettiği yerleri göstererek şöyle diyor: "Süleyman Çelebi Batı tarafına geçerek İstanbul'a girdi ve İmparatorun ayaklarına kapanarak şu ricalarda bulundu: ben senin oğlunum, bundan sonra aramızda ne fitne ve fesat ve ne de skandal olacak. Yalnız ecdadımdan bana kalan yerler için beni Trakya'ya gönder dedi; henüz isbat-ı rüşd etmemiş olan kardeşlerinden birisini ve Fatma Hatun adında bir yeğenini rehin olarak imparatora bıraktı; bundan başka imparatora Selânik'i, Zitunio'ya kadar Usturuma nehri havalisini ve Mora'yı terk etti. tstanbul civarındaki Pendik'ten Mukaddes ağıza (Üsküdar'la Sarayburnu arası) ve Mukaddes Ağızdan Varna'ya kadar olan. Karadeniz sahillerindeki Tbütün kaleleri de verdi. Bu muahedeyi müteakip imparator, Emir Süleyman'ı Edirne'ye gönderdi. Selânik'i teslim almak için umur-i harbiyede mahir Dimitriyos Leontari'yi yolladı. Leontari Selanik1! tesellüm etti ve keyfiyeti imparatora bildirdi. Diğer şehirlere de memurlar göndererek teslim aldı; Türkleri oralardan uzaklaştırdı. ." Enverî de Süleyman Çelebi*-nin, Selânikli İmparatora verdiğini yazar.

[498] Bazı tarihlerde ve ez cümle Jorga'da Rum müverrihi Dufcas'd an naklen küçük kardeşi Orhan ile kızkardeşi Fatma'yı rehin verdiği yazılıyor. Filhakika Dukas, Bayezid*in Bursa'daki sarayında Mustafa ile Orhan isimlerinde iki şehzade bulunduğunu yazıyorsa da (Bon fafc'ı s, 71) Mustafa'nın harpte bulunduğu malûm olduğundan Dukas'ın Orhan dediği Kasım olmalıdır. Âşık Paşa zade (s. 81) ve Oruç Bey (s. 37) Şehzade Kası m'ın ismini yazıyorlar. Dukas belki Süleyman'ın Orhan adındaki oğlu ile bu Kasım'ı karıştırmıştır; fakat Dukas eserinin diğer bir yerinde Süleyman tarafından rehin olarak Manuel'e bırakılan Bayezid'in iki oğlundan büyüğünün, kızkardeşi Fatma ile serbest bırakıldığını ve diğerinin ise imparatorun oğlu Yuannis ile beraber terbiye edilerek tanassur ettiğini beyan ediyor (Bontfab'ı s. 98). Dukas'dan nakil yapan Şarlvil'in kaydına göre Şehzade Kasım İstanbul'da İmparatorun oğlu Yuannis ile beraber büyütülmüş. Yunan edebiyatına çok merak etmiş, bundan zevk almış ve hıristiyan olup 1417' de vefat ederek Aya Yani Stüdyori'-da Prodromus manastır t*ma. kapının iç tarafına gömülmüştür.

toplamak suretiyle Osmanlı birliğini kuramadı. [499]

İsa Ve Mehmed Çelebiler'in Mücadeleleri

Balıkesir taraflarında gizlenip Timur'un İzmir taraflarında bulunduğu sırada Bursa'yı da işgal etmiş olan îsa Çelebi, Timur'un yarlığiyle bir müddet orada oturdu. Timur, Semerkand^a dönerken Yıldırım Bayezid'in tabutunu Musa Çelebi'ye vererek babasını türbesine defnedilmek üzere yolladı. Musa Çelebi Bursa'ya gelerek isa'yı kaçırtdı ve Burda'da hükümdarlığını îlân eyledi . Fakat bir müddet sonra îsa bey tekrar Bursa üzerine gelerek Bursa'yı tekrar elde etti. Bu sırada Bursa -da İsa Çelebi'riin bulunmasına mebni Musa Çelebi Kütahya'da dayısı Germiyanoğlu'nun yanında kalmağa mecbur oldu [500]; bir ihtimale göre oradan Karamanoğlu'nun yanına gitti.

Amasya'da bulunan Şehzade Mehmed Amasya, Canik, Tokat, Niksar ve Sivas taraflarında bulunan yerli beylerden Kara Devletşah Kubadoğlu, Gözleroğlu, Köpekoğlu, Kadı Burhaneddin Ahmed'in damadı Mezid Bey'le uğraşıp o havaliyi tamamen nüfuz ve hükmü altına almıştı. Eync Bey Subaşmın tavsiyesiyle Bursa taraflarında bulunan biraderi İsa'ya haber göndererek Anadolu'nun aralarında taksimini teklif ettiyse de Isa Çelebi ben, ulu kardeşim diye bunu kabul etmedi426. Ve bunun üzerine iki taraf arasında çarpışmalar oldu. Ulubad muharebesinde Isa Çelebi bozularak kaçtı; evvelâ Yalova'ya, ve oradan da IstanbuPa gitti ve sonra Süleyman Çelebi'nin, imparatordan îsa'yı istemesi ve aralarında yapılan bir anlaşma üzerine Isa Edirneye gönderildi.

Bu tarihte Osmanlı ümerasından olarak gördüğümüz beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa—ki Ankara harbinde esir düşmüş ve Timur'un

---

[499] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 328-329

[500] Tac-üt-tevarih (c. I, s. 226) Çelebi Mehmed'in tsa Çelebi'yi Bursa*-dan kaçırdıktan sonra Germiyanoğlu Yakub Bey'e —tarihî karineler ve Sefine-İ Mevleviyyeye göre îsa ve Musa Çelebiler Germiyanoğlu Yakub Beyin yeğenleridir, Mehmed'in validesi cariyedir-— haber göndererek kardeşi Musa ile beraber babasının tabutunu İstettiğini yazıyor. Bazı istidlal'e nazaran Musa Bursa'da. hükümdar olduğuna göre İsa ile mücadele edeceği için ihtimal ki babasının naaşım o zaman götürmemiş ve sonra İsa'nın tekrar Bursa'yı alıp Musa'yı kaçırmasiyle Musa Çelebi Germiyanoğlu'nun yanına iltica etmiş olabilir. Buraları şimdilik pek karışıktır; şüphelidir.

avdetinde serbest bırakılmıştı— İsa Çelebi tarafında bulunup Ulubad muharebesinde mağlup olarak kaçarken, maiy-yetinde bulunan rikâbdarı, efendisini hançerliyerek atını alıp kaçmıştı.[501] Bunları takip eden Çelebi Mehmed kuvvetleri Timur-taş Paşa'yı yaralı olarak yakalayıp Çelebi Mehmed'e götürmüşler ve o da derhal başını kestirerek Emir Süleyman'a göndermiştir [502]. Yine aynı muharebe Çelebi Mehmed'in serdarı Eynebey Subaşı da bizzat îsa Çelebi tarafından öldürülmüştür [503]. Ulubad. muvaffakiyeti üzerine Çelebi Mehmed, Bursa ve İznik^i elde etti. Çelebi Mehmed fîurso'yı aldıktan sonra hükümdarlığını îlân eyledi ve Germiyanoğlu Yakub Bey'e haber gönderip babasının tabutiyle beraber kardeşi Musa Çeleistedi ve o da gönderdi1 b. Bayezid, camiinin aşağısına ve hastahanesinin karşısına defnedildi; 809 1406 H./ de M. büyük oğlu Emir Süleyman tarafından üzerine türbe yaptırıldı.

Emir Süleyman, yanına getirttiği îsa Çelebi'ye yardım ederek onu tekrar Bursa üzerine gönderdi; îsa Gelibolu'dan Anadolu tarafına geçip evvelâ Karesi taraflarını işgal ve sonra Bur-sa'ya uğramayarak Beypazarı taraflarına gitti ve o tarafta Kara-manoğluyla çarpıştı ve döndükten sonra Bursa'ya geldi. Burasını hiyle ile yani Çelebi

[501] Sehiştî s. 33.

[502] Bu tarihlerde biri Osmanlıların Lala Şahin Paşa'dan sonra beylerbe-yiliğinde bulunarak vezir de olan Kara Ali Bey oğlu Timurtaş Paşa ve ikincisi Sarı Timurtaş Paşa ve üçüncüsü de vezir-i âzam Ali Paşa'nın köleliğinden yetişme diğer Timurtaş Paşa vardır. Ankara muharebesinde esir olan Timurtaş'ın Sarı Timurtaş Paşa olduğu anlaşılıyor. Kara Timurtaş Paşa pek yaşlı olduğundan Ankara harbinde bulunmamıştır. Timur'un, Kütahya'da hazinelerine el koymuş olduğu San Timurtaş Paşa'nın uzun zaman Germiyan ve Ankara taraflarının beylerbeyisi olduğuna göre bunun Sarı Timurtaş Paşa olması îcabediyor. Kara Timurtaş Paşa'nın Ankara muharebesinde bulunmamıştır. Gerçi tarihler Timurtaş Paşa ile oğlu Ali Bey'in esir ve diğer oğlu Yahşi bey'in maktul düştüğüm ve kendisinin de esir edildiğini yazarlarsa da bunun Sarı Timurtaş Paşa ile Kara Timurtaş'ı karıştırmalarından ileri geldiği anlaşılıyor. Bursalı Beliğ ileGazzî Zade, Sarı Timurtaş'ın Çelebi tarafından katledildiğini beyan ederler; Kara Timurtaş Paşa Yıldırım Bayezid'in tstanbul muhasarasında ve Niğebolu seferlerinde bulunduğu malûm olup, Ankara muharebesinde bulunmamış ye 806 Ramazan / 1404 Martında vefat ederek Bursa'da. Timurtaş mahallesindeki camimin yanına defnedilmiştir. Sarı Timurtaş Paşa da yine Bursa'da Bahkpazarı'nda med-fun olup yola tesadüf eden kabri bir âbide olarak muhafaza edilmiştir, üçüncü Timurtaş Paşa ise 1429'dan sonra ölmüştür.

[503] Balıkesir subaşısı Eynebey'in kabri Balıkesir'de Kepsud kazasının. Tekke köyündeki türbesindedir. Şer'î mahkeme sicillerinde adı İne Ali baba diye geçiyor. Balıkesir'de İneci bey ismiyle meşhur olan Paşa camii civarında bir medresesi vardı. 1001H./1593 M. tarihli mahkeme sicilinde Balıkesir'de mescid, zaviye ve imareti, biri Şeyh Lutfullah mahallesinde ve diğeri Taşpazarı'nda olmak üzere tesislerinin vakfı olarak iki hamamı görülüyor. Yıldırım Bayezid'in 802 Ramazan (1400 M.) tarihli Bursa'da Kâzerûnî dervişlerine yaptığı tesisin vakfiyesinde kemlisinin vezir ve babasının adının da Meliküddin olduğu anla-tılıyor.

Mehmed'le anlaştığından bahis ile almak istediyse de Bursa halkı kaleye çekilerek müdafaa tertibatı aldılar; bunun üzerine îsa Çelebi şehri yaktı. Vaziyeti haber alan Çelebi Mehmed, süratle Bursa üzerine geldi; iki taraf arasındaki muharebede îsa Çelebi yine muvaffak olamadı ve Can-daroğlu îsfendiyar Bey'in yanına kaçtı; îsa Çelebi, îsfen-diyar Bey'le beraber Çelebi Mehmed'in elinde bulunan Ankara'yı zabtetmek üzere geldi ise de almağa muvaffak olamadı; Gerede muharebesinde üçüncü defa mağlup olan îsa, îs-fendiyar'la beraber Kastamonu'ya, kaçtı. Çelebi Mehmed Bursa'ya gelip oradan Tokat'a döndü ve Dulkadiroğlu Nâsı-rüddin Mehmed Bey'in kızıyla nişanlandı [504].

Mücadeleden bıkmayan îsa Çelebi bu defa da az bir maiy-yetle Bursa üzerinden Mihaliç'e geldi. Çelebi Mehmed'in on bin kişilik bir kuvvetle geldiğini haber alınca Batı Anadolu'ya çekildi ve Aydınoğlu Cüneyd'in yanına gitti. İsa Çelebi burada iken Cüneyd'in delaletiyle Saruhan, Menteşe ve Aydın beyleri ile ittifak ederek taliini bir kere daha denedi; fakat kazanamadı. Cüneyd Bey ile müttefiklerine karşı Çelebi Mehmed mücadeleye girişti, Cüneyd, başa çıkamıyacağını anlayınca Çelebi'ye dehalet ile kendisini afvettirip sadık kalacağına dair teminat verdi; sonra Çelebi Mehmed, birdenbire Saruhan-oğlu Hızır şah'ı Manisa'da bastırarak hamamda bulunduğu sırada yakalattı ve yalvarmasına bakmayarak katlettirdi [505]. Son defa olarak tsa Çelebi Karamanoğlu'nun yanına kaçtı. İsa bir ara ve son defa Karaman'dan çıkarak Osmanlı arazisine girdi ise de bu taraflara hâkim olan Çelebi Mehmed'in adamları tarafından haber alınarak Eskişehir'de bir hamamda yakalanıp boğuldu; cesedi Bursa'ya getirilerek babasının

---

[504] Neşri tarihi (Türk Tarih. Kurumu yayınlarından), s. 444.

[505] Bu vakaların tarihi malûm değil, fakat tarihin siyakına nazaran 808 veya 809 (1405-1406 M.)*da olduğu istidlal olunuyor. Bizim tarihler Cüneyd'in, Çelebi Mehmed'e teslimiyet gösterdiğini, Saruhan beyi Hızır Şah'ın katledildiğini ve Menteşe'nin. Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiğini yazarlar. Halbuki Hızır Şah'ın katliyle Saruhan beyliğinin ilhakı Müneccimbaşı'nın Cami-üd-DüveV iile ondan naklen Ahmed Tevhid (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 2, s. 618) ve Halil Edhem (Düvei-i îslâmiye s. 271J'de 813 H./1410 M. olarak kabul edildiğinden bu tarih doğru ise Hızır Şah'ın ve ihtimal ki Süley-man'ın Rumeli'den dönmesinden ve Mehmed Çelebi'nin. Batı Anadolu*yı istilâsı sırasında katledildiği zannolunur. Tarihlerde Osmanlı şehzadelerinin saltanat mücadelelerinin seneleri gösterilmediği için vekayîde takdim ve tehirler görülmektedir.

türbesine defnedildi [506].

Emir Süleyman Ve Çelebi Mehmed Mücadeleleri

Edirne'de bulunan Anadolu'da Mehmed Çelebi'nin harekâtım gözden kaçırmıyarak takip etmekte idi. Son defa olarak Isa Çelebi'nin Aydın, Saruhan ve Menteşe beylerinin yardımlarına rağmen mağlup olması üzerine Mehmed Çelebi'nin Anadolu'da kudretini gösterdiğini görünce bizzat Anadolu'ya geçti ve Bursa'yı aldı; Çelebi Mehmed karşı koyamıyarak Amasya'ya çekildi. Emir Süleyman, Ankara üzerine gitti ve vezir-i âzam Ali Paşa'nın tertibi ile bir hiyle neticesinde Çelebi Mehmed'in Ankara muhafızı Firuz Bey zade

Yakup Bey'in elinden Ankara'yı aldı; fakat daha ileri gitmedi ve bu kadar başarıyı kâfi görüp Uursa'ya döndü ve orada mûtadı olan işret ve sohbet âlemine devam etti.

Çelebi Mehmed, biraderi Emir Süleyman'ın bu gafletini görüp Üursa'da iken basmak üzere acele o tarafa yürüdü; Emir Süleyman'ın adamlarından Süleyman Subaşı, Çelebi Mehmed'in gelmek üzere olduğunu haber verdi; Emir Süleyman bu haberi aldığı zaman hamamda iyş-u nuş âleminde idi. Fevkalâde telâş ederek Rumeli tarafına kaçmak istediyse de vezir-i âzam Çandarlı zade Ali Paşa mâni oldu ve saltanat dâvası edenlerin metin olmalarını ve kaçmamalarını, askerlerin maneviyatını bozmamalarını söyliyerek Emir Süleyman'ı müdafaaya şevketti. Mevcut kuvvetle Bursa Yenişehirli tarafına gittiler; iki taraf karşılaştıkları halde muharebe etmediler. Ali Paşa, Çelebi Mehmed'e sadakatinden bahis ile mektup gönderdi; mektubunda Çelebi'nin yanındaki beylerin Emir Süleyman tarafından elde edildiklerini ve onun tarafına geçeceklerini yazmıştı; Çelebi Mehmed, Ali Paşa'nın Ankara kalesini yine böyle uydurma mektupla ele geçirdiğini bildiğinden vezir-i âzamin yazısına îtimad etmedi; fakat Süleyman tarafından gizlice elde edilmiş olan Şarabdar İlyas ismindeki

[506] Sekişti s. 37 ve Tac-üt-tevarih c. 2, s. 235.

emirin, Süleyman Çelebi tarafına geçmiş olması Ali paşa'nm mektubunun doğruluğuna Çelebi Mehmed'i inandırdı. Bunun üzerine Çelebi Mehmed, maiyyetinde en îtimad etmiş olduğu Bayezid Paşa'-nın bu desiselere aldanmaması hakkındaki ısrarına rağmen muha-rebeden vaz geçerek Amasya'ya ve Emir Süleyman da JBursa'-ya döndüler.

Bu sırada Sivrihisar halkı Emir Süleyman'a müracaat ile kaleyi teslim edeceklerini haber verdiler. Burası Osmanlılara âid iken Timur, Karamanoğlu'na vermişti; bunun üzerine Emir Süleyman o tarafa gitti ise de kale teslim olmadı; o da bir taraftan burasını muhasara edip askerinin bir kısmını da Çelebi Menin e d'in elindeki yerleri vurdurmağa gönderdi.

Karamanoğlu Mehmed bey, Emir Süleyman'ın az bir kuvvetle Sivrihisar muhasarasında bulunduğunu haber alarak onu bastırmak istediyse de Süleyman, bunu haber aldığından Evrenuz Bey'i Karaman diyarını vurmak için yolladı; Evre-nuz Bey Aksaray''a. kadar olan Karaman illerini vurdu. Karamanoğlu mukavemet edemiyeceğini anladığından, Çelebi Mehmed'e baş vurarak görüşmek istedi. Bunun üzerine Karamanoğlu Kırşehir''e gelip o tarafta Cemale kalesinde Çelebi Mehmed ile görüşerek Emir Süleyman aleyhine ittifak ettiler. Bu anlaşma mucibince Karamanoğlu'nun yanında bulunmakta olan Musa Çelebi, biraderi Mehmed'e sadık kalmak şartiyle Rumeli'ye geçirilerek orada faaliyette bulunacak ve bu suretle Emir Süleyman Rumeli'ye geçmeğe mecbur olacaktı1. Evrenuz Bey, bu ittifakı duyunca Emir Süleyman'ın yanına dönüp vaziyeti anlattı; ve onun tavsiyesiyle Süleyman Çelebi, kuvvetleriyle Ankara önüne gelerek orada kuvvet bıraktıktan sonra Bursa'ya geldi. Bu hâdiseler esnasında vezir-i âzam and arlı zade Ali Paşa da vefat etmiş olduğundan Emir Süleyman bütün işlerinde kendisine rehber olan değerli bir şahsiyetten mahrum kaldı (809 H./1406 M.).

Süleyman Çelebi'nin Anadolu'da bulunduğu sırada kendisinden yüz çevirmiş olan Aydınoğlu Cüneyd Bey üzerine de gittiğini ve Cüneyd'in yardımına çağırdığı Karaman, Germiyan beylerinin Emir Süleyman'a karşı koyduklarını ve nihayet Cüneyd'in müttefiklerine

güvenemiyerek Emir Süleyman'a dehalet ettiğini ve bu suretle Süleyman aleyhine olan ittifakın netice vermediğini ve Süleyman'ın dört ay Ayasoluğ'da kaldıktan sonra Cüneyd'i de alarak Edirne'ye döndüğünü Dukas yazıyor [507].

Musa Çelebi'nin Rumeli'ye Geçirilmesi

Emir buleymanın ordusıyle Anadolu da bulunması Çelebi Mebmed'in faaliyetine mâni olmuş ve kısmen orta ve batı Anadolu'da Osmanlılara âid yerler Emir Süleyman'ın eline geçmiş olup Mehmed Çelebi Sivas, Tokat ve Amasya'ya sıkıştırılmıştı. Bunun üzerine Çelebi Mehmed, biraderi aleyhine Cüneyd, Karaman ve Germiyan ittifakiyle de bir netice alamayınca Süleyman'ı Rumeli'ye geçirip Anadolu'da serbest kalmak çaresini aradı [508].

Bizim tarihlere göre Çelebi Mehmed'in ve bazı kayıdlara göre de Karamanoğlu'nun yanında bulunan küçük biraderi Musa'nın bir miktar kuvvetle ve deniz yoluyla Eflâk'tan Rumeli'ye geçirilerek orada faaliyette bulunmasına karar verildi. Bu hareket dolayısiyle Emir Süleyman'ın Rumeli'ye dönmesi ihtimali vardı; Musa muvaffak olursa Çelebi Mehmed'in hükümdarlığını tanıyacak ve ona tabî olacaktı [509].

Filhakika Çelebi Mehmed bu hususta Candaroğlu Isfen-diyar'la anlaştı ve o da Eflâk prensi Mirçâ ile muhabere ederek muvafakatini aldı. Bunun üzerine Musa'ya kuvvet verip onu İsfendiyar Bey'in yardımiyle Sinop'tan gemi ile Eflâk tarafına yolladı [510]. Âlî'ye göre (c.

---

[507] Dukas (Bon ta&'ıj, s. 85 ilâ 87. Cüneyd'in, Emir Süleyman'dan yüz çevirmesi, Çelebi Mehmed'e tabî olması ve sonra Karaman ve Germiyan kuvvetleriyle ittifak etmek suretiyle Emir Süleyman'a karşı koyması Karaman-oğluyla Çelebi Mehmed'in ve Çelebi'nin müttefiki olan Yakub Çelebi arasındaki ittifakın neticesi olduğu anlaşılıyor.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 333-335

[508] Şükrullah (Nur-ı Osmaniye nüshası s. 319) Çelebi Mehmed'in Candar hükümdarı İsfendiyar Bey'le Gerede ile Çağa arasında muharebe ederek îsfendiyar kuvvetlerini bozduğunu ve külliyetli ganimet maliyle Bur-sa'ya döndüğünü yazıyorsa da tarihini göstermiyor. Bunun Musa Çelebi'nin Rumeli'ye geçirilmesinden evvel olup sonradan dost oldukları anlaşılıyor.

[509] Olayların tetkikinden Mehmed Çelebi'nin Anadolu'da ve Musa'nın Rumeli'de hükümdar olmak üzere anlaştıkları istidlal olunuyor.

[510] Musa Çelebi ile Çelebi Mehmed'in münasibetleri hattâ şehzadeler mücadelesi, tarihlerimizde karma karışıktır. Tacüt-tevarih yukarıda görüldüğü üzere Bursa'yı İsa Çelebi'nin elinden alan Mehmed Çelebi, Germiyanoğ-lu'na haber gönderip babasının cenazesiyle biraderi Musa'yı istemiş ve o da göndermiştir. Şu halde Musa, Mehmed'le beraber bulunmuş, sonra Süleyman'ı Rumeli'ye geçmeğe mecbur etmek için,

5, s. 119) Mirçâ'nın kızını almış olan Musa, Eflâk'tan Balkanlara gelerek epey taraftar buldu; bunu haber alan Emir Süleyman telâşa düşerek Gelibolu'ya geçip oradan Edirne'ye geldi1 ve bu suretle Anadolu'da serbest kalan Meh-med Çelebi Ankara, Bursa ve havalisini yani Anadolu'da Osmanlılara âid yerleri tekrar eline geçirdi. [511]

Emir Süleyman Ve Musa Çelebi Mücadeleleri

Musa Çelebi, Eflâk tarafına geçmiş; Eflâk prensi Mirçea'dan yardım görmüş ve sonra Balkanlara atlamıştı; oradan kuvvet topladı ve aynı zamanda Sırp despotunun kardeşi Vuk ve Bulgar boyarları da kendisine yardımcı oldular; Rumeli tarafına geçen Emir Süleyman bunlara karşı imparatorun yardımını temin etti; iki taraf arasında vukua gelen muharebede Sırp kuvvetleri birden bire Emir Süleyman tarafına geçtiklerinden kuvveti sarsılan Musa Çelebi mağlup olarak kaçtı [512]. Galip gelen Süleyman, Musa'yı takip etmemek hatasında bulundu; iş bitti zanneyledi.

Musa Çelebi, Emir Süleyman'ın gafletinden istifade ederek gizlendiği yerden çıkıp çetecilik suretiyle tekrar faaliyete başladı.

Musa'nınybir daha-gelmiyeceğini zanneden ve onun faaliye-tinden endişe etmeyen Emir Süleyman mûtad olan içki ve eğlence âlemlerine dalmıştı; kendisinin hükümdarlığını devam ettiren ve bütün işleri elinde tutan vezir-i âzam Çandarlı zade Ali Paşa'nm

---

Musa'nın teşebbüsüyle, Çelebi Mehmed, Candaroğlu Isfendiyar Bey'le anlaşarak onu Rumeli'ye yollamış, fakat Isfendiyar Bey bu işe pek ehemmiyet vermediğinden Musa, biraderinin yanına gitmiyerek Karamanoğlu'nun yanına gitmiş sonra Isfendiyar'ın Eflâk beyi ile anlaşması üzerine Musa'ya Karamanoğlu'ndan isteyerek Sinop'tan gemilerle Eflâk tarafına yollamış(Tac-üt tevarih c. l,s. 226 ve 246 müteakip sahi-feler ve Behiştî tarihi 41).

Aşık Paşa zade (s, 81) Oruç Bey (s. 39) ve Lütfî Paşa (s. 61) tarihleri Musa Çelebi'nin, Karamanoğlu'nun yarunda bulunduğunu haber alan Süleyman Çelebi'nin, Karamanoğlu Mehmed Bey'e haber gönderip dostluk etmek isterseMusa'yı yarundan bir tarafa s ah ver meme sini rica ettiğini, fakat Karaman-oğlu'nun—ihtimal ki Çelebi Mehmed'le Cemale kalesi mülakatı ve Süleyman aleyhine ittifakları sebebiyle— Musa Çelebi'yi, İsfendiyar Bey'in yanına gön derdiğini yazarlar. Dukas (s. 87) Musa'nın biraderi Mehmed*le Ankara'da. bulundukları sırada Sinop'a. îsfendiyar'ın yanına kaçtığını beyan ediyor.

[511] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 335-337

[512] Jirecek, Süleyman'la Musa arasındaki bu muharebenin Bizans surları altında ve Haliç'te Kosmidion hisarı (Haskoy) yakınında olduğunu beyan etmektedir. İmparatorun Süleyman Çelebi'ye yardım etmesi de muharebenin İstanbul'a yakın bir mahalde olduğunu ve belki Çatalca civarında yapıl-dığım zannettiriyor.

Ankara Önünde ölümünden sonra zaten Emir Süleyman'ın işleri bozulmuştu. îşte Süleyman Çelebi bu -, gaflet halinde iken Musa Çelebi, Rumeli beylerini ve bu arada Balkanlardaki akıncıların beyi olan Mihaloğlu Mehmed Beyi de ele alıp kendisini beylerbeyi yaptıktan sonra tedarik ettiği kuvvetlerle Süleyman'ın sevkettiği kuvvetleri Sofya civarındaki muharebede bozdu (Dukas 89) ve birdenbire Edirne üzerine yürüdü; Süleyman hamamda idi; bu hâdiseyi kendisine haber veren akıncı beyi Evrenuz gibi kıymetli bir kumandam tahkir ettiği gibi sarhoşluk tesiriyle yeniçeri ağası Hasan Ağa'nm sakalını tıraş ettirdi [513]. Aklı başına geldiği zaman bir gece İstanbul istikametinde kaçtı ise de yolda köylüler tarafından yakalandı ve Musa Çelebi'nin takibine memur ettiği adamlar tarafından elde edilerek boğuldu (813 Muharrem / 18 Mayıs 1410) [514], cesedi gönderilerek Çekirgemde büyük babası Murad Hûda-vendigâr'ın yanına gömüldü1. Hükümdarlığı milâdî hisabiyle sekiz sene yedi ay on gündür. [515]

Musa Çelebi'nin Rumeli'de Hükümdarlığı

---

[513] Yeniçeri ağası Has an Ağa, sakalının kesilmesi suretiyle yapılan tahkirden müteessir olarak Süleyman'ın yanından çıktıktan sonra "hele bilmiş olasız ki ben Musa Çelebi katına giderim; benimle gelen kapıoğlanı (yeniçeriler) gelsün dedi ve kendü ile gelen kapı oğlanlariyle Musa Çelebi'nin katına durdu; onu görüp çok beyler Musa Çelebi'nin katına vardılar; Emir Süleyman'ın katmda heman bellü beylerden Karaca Bey ve Kara Mukbil ve Oruç Bey kaldı.." (Neşri, s. 482, 483); Behişti (s, 43) ve Tâc-üt-tevarih (c. i, s.253, 254)de aynımütaleayı kaydediyorlar. Dükas(Bon tafe'ı s. 90) Süleyman'ın kaçarken uğradığı köy halkı bunun elbiselerinden hükümdar olduğunu tanıdılar. Bu köy halföndan beş okçu genç, Süleyman'ın yanına gelmiş. Süleyman bunlardan şüphelenerek ikisini öldürmüş ve diğer üç genç de Süleyman'ı Öldürüp başını kesmişler. Edirne'ye alayla giren Musa, Süleyman'ın katlini haber alınca cenazesini Edirne'ye: getirterek Bursa'ya. göndermiş; katil gençleri bütün aile ve çocuklariyle beraber yakmış diyor.

[514] NeşrVye göre (s. 484, 485) Emir Süleyman, Musa'nın baskını Üzerine hamamdan çıkıp atlabarak sarayına gitmiş, gece karanlığından istifade ederek Karaca Bey ve Kara Mukbil ile İstanbul tarafına kaçmışlar. Tuttukları kılavuz bunları başka yoldan götürmüş; sabah olunca Düğüncü ili denilen bir yere varmışlar. Kılavuz Emir Süleyman'ın geldiğini haber vermiş. Köylüler bunları araya alıp, Karaca Bey'i yaralayarak Kara Mukbil'i öldürmüşler ve Emir Süleyman'ın atını okla vurarak kendisini düşürüp bağlamışlar, arkadan Musa yetişip adamlarından Koyun Musası denilen adamına emir vererek Emir Süleyman'ı boğdurtmuş. Lütfî Paşa tarihi ise Emir Süleyman'ın istanbul'a, kaçarken yolu üzerinde bir köye geldiğim ve o köyde düğün olduğunu ve Emir Süleyman'ı tanıyarak öldürdüklerini ve Musa Çelebinin de biraderini Öldüren halktan intikam aldığını beyan ediyor (s. 62). Âşık-Paşa zade (s. 82) Musa Çelebi'nin "siz benim kardeşimi niçin öldürdünüz" diye köyü ateşe verdiğini yazmaktadır; Oruç Bey de (s. 39) aynı şeyi yazar ve köy balkını köyle beraber yaktığını, söyler.

[515] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 337-339

Edirne'ye giren Musa Çelebi, biraderi Çelebi Mehmed'le olan mukavelesine riayet etmiyerek Edirne'de hü- kümdarlısını ilân eyledi; adına hükümdarlığı akçe kestirdi (813 H./1410 M). Kendisini muharebede terk eden ve Emir Süleyman tarafına geçmiş olan despotun kardeşi Vuk'u bir baskın neticesinde yakalayarak öldürdü (6 Haziran 1410); aynı akibet despot Stefan'ın oğlu Lazar'ın basma da geldi. Süleyman'ın da ortadan kalkmasiyle mücadele sahnesinde, Mehmed Çelebi ile Musa Çelebi kaldılar; bu suretle Mehmed Çelebi Anadolu'ya ve Musa da Rumeli'ye sahiptiler. Biraderi Çelebi Mehmed'in Anadolu'da kuvvetli olduğunu yakinen bilen Musa Çelebi hiç o tarafla mücadeleye girişmedi.

Musa Çelebi, cesur, gözü pek, faal hükümdar olmakla beraber çok sert ve haşin idi. Biraderi Emir Süleyman'ın adamlarına emniyet edemiyerek onları değiştirdi. Kör Melikşah adında ümeradan birisini kendisine vezir ve Mihaloğlu Mehmed Bey'i beylerbeyi yaptı [516]; tarihlerde Şeyh Bedreddin-i Simavî diye meşhur olan Samavna ve yahut halk arasındaki adiyle Samona kadısı oğlu büyük âlim şeyh Bedreddin Mah-mud'u kazasker tâyin eyledi [517].

Musa Çelebi, evvelâ kendisi aleyhine Emir Süleyman'a yardım etmiş olan Sırp despotundan intikam almak istedi ve mühim bir kuvvetle Novoberdd'yı zabtettiği gibi Vidih'âe isyan eden Bulgar beyini itaat altına aldı ve bunu müteakip Emir Süleyman'a yardım etmiş olan Bizans Imparatoriyle uğraştı; Musa, Timur hâdisesinde babasının başına belâ olmasına imparatorun sebep olduğunu söylüyordu [518]. Biraderi Süleyman'ın, Bizanslılara terk etmiş olduğu

[516] Âşık Paşa zade bir yerde Mehmed Bey (s. 82) ve başka sahifede (84) Yahşi bey diyorsa da birinci isim doğrudır. Kör Melikşah sonra Musa Çelebi'den kaçarak İmparatorun yanına İstanbul'a gitmiş ve Çelebi Mehmed'in daveti üzerine onun yanma gelerek, Mehmed Çelebi'nin Rumel£ye nasü geçeceği hakkında fikir ve mütaleasmdan istifade edilmiştir.

[517] Lütfî Paşa Bedreddin'i halk telâffuzuna uygun olarak Samona oğlu Bedreddin diye zikreder (s. 64). Âşık Paşa zade Simavna kadısı oğlu demektedir (83); yine onun gibi Oruç Bey de Simavna kadısı oğlu diyor (39). Samona, şimdi Yunanlıların elinde bulunup Karaağaç ile Dimetoka arasındadır.

[518] "Musa, Trakya, Makedonya ve diğer vilâyetlerin, ileri gelenlerini toplayarak onlara Tiraur'ı bizim üzerimize sevkedenler, Bizanslılardan ve İmparatordan başkası değildir; kardeşim buraya gelip Trakya ve sair yerleri aldı, halbuki pederine karşı hürmet ve şefkat göstermedikten başka bilâkis yarı gâvur olduğunu söyleyebilirim; bu sebepten Allah ondan yüz çevirdi ve peygamberin kılıcını benim elime verdi. Bu sebepten dolayı babamın alnının teri ile fethettiği Makedonya şehirlerini ve Selanik'i Bizanslılara vermesi doğru değildi. Hattâ şehirlerin anası istanbuVı Allah isterse sizin yardımınızla alacağım ve babamın katilini elime geçireceğim.." (Dukas, Bon taVı s. 91, Mırmıroğlu tercümesi.)

Karadeniz sahilindeki şehirleri ve Tesalya'yı aldıktan sonra îstanbuFı abluka etti (814 H./1411 M.) [519].

Bu durum üzerine imparator, şehri muhasaradan kurtarmak için Emir Süleyman'm oğlu olup babasının ölümü üzerine istanbuVa kaçan veya daha doğru olarak imparatora rehin verilmiş olan Orhan adındaki şehzadeyi [520] Rumeli'ye salıverdi. Şehzade Orhan Selanik ve Tesalya taraflarında hükümdarlık iddiasiyle faaliyete başlamış olduğundan Sultan Musa İstanbul muhasarasını kısmen kaldırıp Selanik taraflarına koştu. Musa, Orhan'ın kuvvetlerini dağıttı; Orhan Selanik kalesine kaçtı ve Musa Çelebi, Selânikli muhasara etti. Buradan sonra İstanbul muhasarasını sıkıştırdı.

Musa Çelebinin şiddetinden korkan ve Osmanlı hanedanı arasında saltanat mücadelelerinden istifade etmek isteyen İmparator Manuel, şehirde az kuvvet bulunmasından dolayı İstanbul'un Musa'nın eline geçmesinden korktu. Burscfâa. bulunan Mehmed Çelebi'ye haber gönderip davet etti; Çelebi Mehmed, Gebze kadısı Fazlullah'ı elçi olarak gönderdi; görüşüp anlaştılar; bu anlaşma gereğince Çelebi Mehmed imparatora bazı yerler terk etti. Ve bu suretle Çelebi'nin kuvvetleri İmparatorun göndermiş olduğu gemilerle Anadolu kavağı tarafından [521] yahud Dukas'm kaydına göre (s. 95) askeriyle Üsküdar'a gelip Rumeli'ye geçirildiği sırada kendisi de Üsküdar'a gelerek İmparatorla görüştü; mağlup olursa imparator kendisini şehre alacaktı.

Mehmed Çelebi, gelişinin dördüncü günü Inceğiz mevkiinde [522] Musa Çelebi ile yaptığı muharebede mağlûp ve yaralı olarak [523]

[519] Makrizî, Musa'nın İstanbul muhasarasını 814 Şaban / 1411 Ekim— Kasım içinde gösteriyor.

[520] Âşık Paşa zade (s. 83) Süleyman'ın bir oğluyla bir kızının babalarının Ölümünden sonra İstanbul'a, kaçtıklarını yazar. Oruç Bey (s. 39) isim zikretmiyerek aynı mütaleadadır; fakat Behiştî (s. 50) ve Tac-üt-tevarih (c. 1, s. 276), Müneccimbaşı (c. 3, s. 330) ve Solakzâde (s. 126) çocukların tmparatora rehin verildiğini kaydederler. Françes İse İmparatorun Anadolu'ya adamlar göndererek Süleyman'ın oğlu Orhan'ı getirtip hükümdar olarak Rumeli'ye yolladığını ve Musa ile Orhan arasındaki muharebede Orhan'ın yakalanarak Musa'nın emriyle gözlerine mil çekildiğini söyler (Bon tab'ı s. 83) ve bunu Orhan'ın ikinci defa Çelebi Mehmed zamanında Rumeli'ye salıverilip elde edilerek güzlerine mil çekilmesi hadisesiyle karıştırır.

[521] "Sultan Mehmed, kim Yotos'a (Anadolukavağı üzerindeki hisar olup bugün de harabeleri vardır) kondu, İstanbul tekfuru gemiler gönderdi, Sultan Mehmed'i Rumeli'ne geçirdi. ." (Âşık Paşa zade s. 84).

[522] înceğiz, Çatalca'nın kuzey batısında bir koy olup Çotalca'dan sonra ikinci tren istasyonudur

[523] Bu, înceğiz harbinde evvelâ Musa Çelebi'nin sağ ve sol cenahları bozulmuş Çelebi Mehmed kuvvetleri onları takip ederken Musa Çelebi de harbin kaybolduğunu tahmin ile kaçmak istemiş ise de

perişan bir halde az bir maiyyetle İstanbul*a. kaçtı ve imparatorun gemileriyle Anadolu'ya geçti (814 H./1411 M.) [524]. Musa Çelebi, bu muvaffakiyetleri ile beraber maiyyetine ve ümerasına karşı pek sert olduğundan Rumeli beyleri kendisinden yüz çevirerek müsaid bir fırsat bekliyorlardı. Nitekim Sırbistan hududundaki sancak beyleri ve bu arada Üsküp sancak beyi Paşa Yiğit ve diğer bazı ümera Süleyman Çelebi'ye hizmet ettikleri için Musa Çelebi tarafından hapsedilmişler ve sonra afvolunarak oradan yine eski sancaklarına gelip îstefan Lazarevi ç'le Musa Çelebi aleyhine anlaşmışlardı; Musa daha hükümdarlığının ilk senesinde (1410) I s t e fa n'ı mağlûp edip bazı yerlerini almıştı ve bundan dolayı Sırp despotu Musa aleyhine dönmüştü.

Musa'nın başka bir yerde meşgul olduğu sırada Çelebi Mehmed Rumeli'ye geçerek bîraderîyle muharebe ettiyse de yine muvaffak olamadı (815 H./1412 M.) [525].

Çelebi Mehmed, bu ikinci mağlûbiyetten sonra Rumeli beylerinin Musa'ya aleyhdar olduklarını öğrenince el altından, bu beylere haber gönderip onları tarafına çekiyordu. Meselâ akıncı kumandanı meşhur E vrenuz bey'le iyice hazırlandıktan ve kayın pederi Dulkadiroğlu Nasırüddin Rey'den de kuvvet aldıktan sonra otuz bin kişilik bir ordu ile yine imparatorun gemileriyle Rumeli'ye geçti; yanına bir miktarda Rum askeri verilmişti Evrenuz Bey Sırpları Çelebi Mehmed tarafına çevirmişti. Musa'nın yanında beylerbeyi Mihaloğlu Meh-

---

maiyyetindeki yedi bin yeniçeri kendisini koyuvermeyerek yanında az adam bulunan Çelebi Meh-med'in üzerine saldırmışlar, atım ve kendisini yaralamışlardır. Bunun üzerine Çelebi Mehmed, dönüp askerine ulaşmak istemişse de bu defa da yolunu kesmişler ve bu hal üzerine canı başına sıçrayan Mehmed Çelebi, bir iki yüz atlı ile îstanbuVa kaçmağa muvaffak olmuş (Neşri s, 492 ilâ 495).

[524] 814 Şaban/1411 Kasim'da Sultan. Mehmed ile kardeşi Musa arasında İstanbul civarında cereyan eden harpte Mehmed Çelebi bozulmuştur (Kitab-üs-Sülük—Makrizt). Bu tarih, haberin Kahire'ye geldiği tarihi olmalıdır. Behcet-üt-tevarih?'de Mehmed'in Sırbistan'a kaçtığı ve oradan Bursa'ya geldiği yaızlıyorsa da doğru değildir. Yine Makrizî 815 hicret senesi vekayii arasında şöyle diyor: "Bu sene içinde İbn-i Osman Emir Musa hıristiyan şehirlerini zapt edip esir almış ve döndüğü zaman, İmparator'un, Çelebi Meh-med'i Rumeli'ye geçirdiğini görmüş, aralarında muharebe olmuş, beyleri Musa'ya ihanette bulunmuşlar." Ayrıca bk. Bizans tarihleri ve Neşri c. 2, s. 500.

[525] "İmparatorun, Musa Çelebi elinden ciğeri hûn olup Rumeli ve Eflâk çerisiyle üzerimize gelip İstanbul'un kapuların yaptırıp halkı taşra çıkmağa komayup Musa Çelebi'den şikâyet eylemesi üzerine Sultan Mehmed işte ben de onun üzerine giderim sen de benimle bile olmak gereksin dedi. İmparator ben ihtiyarım mecalim yoktur ama yoldaş koşayım deyüp kefereden hayb kişi yoldaş edip muavenete bile gönderdi" (Neşri s. 506).

med Bey ile Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey'den başka büyük beylerinden kimse kalmamıştı. Evrenuz Bey tarafından aldığı mektuptaki tavsiyeler üzerine Çelebi Mehmed ihtiyatlı hareket ediyordu. Vize tarafında ibtida Musa Çelebi'nin Kara Halil kumandasındaki ileri kuvvetleri mağlûp edildi ve oradan Edirne'ye gelindi; şehrin muharebenin sonuna kadar kimseye teslim olmayacağı ve kim galip gelirse şehrin ona verileceği söylendiğinden Çelebi Mehmed bunu kabul ederek hemen Zağra tarafına hareket etti [526].

Çelebi Mehmed kuvvetlerine karşı mukavemet edemiye-ceğini anlayan Musa Çelebi Kuzey Bulgaristan'a çekilmek istiyordu; Karadeniz sahili boyundan ve Balkanların güneyinden müttefikleriyle birleşmek üzere ilerleyen Çelebi Mehmed Filibe yakınında Musa'nın karşısına çıktıysa da Mehmed Çelebi muharebe etmedi ve müttefikleri olan Sırp despotu Lazareviç ve Makedonya ve kendisine iltica eden Türk beyleriyle Paşa Yiğit, Barak Bey ve Tırhala beyi Sinan Bey, Gazi Evrenuz ile birlikte hareket etmek üzere Niş taraflarına doğru gitti ve sonra hep birlikte, Tıma'ya doğru çekilmekte olan Musa Çelebi'ye yetişerek kendisini muharebeye mecbur ettiler.

Sofya'nın güneyinde Samakov kasabası civarında Çamurlu Derbend mevkiinde vukua gelen muharebede Musa Çelebi fevkalâde cesaretle harb ettiyse de zaten az olan kuvvetleri bozuldu ve kendisi yaralanarak kaçıp atı ile beraber bir çeltik arkına düştü kendisini takip eden Bayezid Paşa ve Mihaloğlu (Yahşi Bey) veBarakBey yetişip yakalayarak elini bağladılar ve arkadan Baltaoğlu yetişerek Emir Süleyman'ı neyledin diye Musa'yı boğdu1. Kabri Bursa'da babasının türbesindedir (816 Rebi-ulevvel/10 Temmuz 1413) [527].

---

[526] Dukas, Çelebi Mehmed ile Musa Çelebi arasındaki muharebeyi ŞÖyle anlatıyor: "Çelebi Mehmed'in iki defa Musa'ya mağlup olmasından sonra üçüncü defa harekete geçerek istanbul'dan çıkıp Edirne'ye giderken askerini iki kısım yapmış bir kısmını Karadeniz tarafından göndermiş ve diğer kısmiyle Edirne'ye doğru hareket etmiş. Musa, Çelebi Mehmed'in askerinin iki kısma ayrıldığını haber alınca Karadeniz sahilinden giden askerin takibine çıkmış ve bu suretle ordusu Çelebi Mehmed'in. kuvvetleri arasında kalarak mağlup olmuş ve askeri Çelebi Mehmed tarafına geçmiş'* (Bon ta&'ı, s. 96). Françes de Mehmed Çelebi'nin iki defa Musa'ya mağlup olduktan sonra üçüncü defa İmparatorla Sırp ve Bulgarların yardımlariyle ve aynı zamanda Musa'nın beylerini kendi tarafına celbetmek suretiyle galebe ettiğini beyan ediyor. Halkondil'de Musa ile Mehmed Çelebilerin mücadelelerine ait mufassal malûmat vardır ("Paris tab'ı, s. 86 ilâ 90). Makrizî de Françes gibi 814, 815 ve 816 senelerinde Çelebi Mehmed'in üç defa Rumeli'ye geçtiğini kayd ediyor (Ayasofya kütüphanesi nüshası, No. 3376).

[527] Yıldırım Bayezid'in, hayatında vefat ederek Murad Hüdaven-digâr'ın türbesine defnedilen diğer

Musa , Çelebi'nin Rumeli'de hükümdarlığı üç seneden azdır [528]. 813 H./1410 M. de, hükümdar olduğu ilk senede kestirdiği sikkeler meskukât kataloglarında görülüyor [529]

Musa Çelebi'nin katledildiğini haber almış olan Timur'un oğlu Şahruh Mirza kendilerinin yüksek hâkimiyeti altında saydıkları Çelebi Mehmed'i bu hareketinden dolayı 818 Zilhicce (1416 Şubat) tarihli bir nâmesiyle muâhaze etmiş ve Çelebi Mehmed de hükümdarlığın şirket kabul etmediğini ve bu hallerin düşmana fir'sat verdiğini ve bu yüzden Selanik taraflarının elden çıktığını bildirmiştir [530]. Süleyman Çelebi île Musa Çelebi arasındaki muharebeler esnasında Ohri sancak beyi olan Aydınoğlu Cüneyd Bey fırsattan istifade ederek memleketine dönmüş ve Emir Süleyman'ın koyduğu valiyi öldürerek Aya-soluğu elde etmiştir. (812 H./1409 M.). [531]

OSMANLI DEVLETİ'NİN BÎR İDARE ALTINDA TOPLANMASI

I. Mehmed devri

Çelebi Mehmed, Osmanlı Devletini bir idare altında toplamağa muvaffak olduğu zaman bu devlet çoğu Anadolu'da olmak üzere Ankara muharebesinden sonra epey toprak kaybına uğramıştı. Rumeli'de İstanbul'dan Silivri'ye kadar olan mahaller, Karadeniz'in Ru-

---

oğlu Musa ile bunu karıştırmamalıdır (Bk. Vakıflar dergisi c. 2, s. 409, Yıldırım'ın Musa ismindeki iki oğlu. Merhum Kâmil Kepeci'nin neşrettiği vesika).

[528] Behiştî, Musa'nın hükümdarlığını iki yıl yedi ay yirmi gün diyor (s. 49). Neşrî ve Şükrullah da aynı suretle yazarlar (Nur-ı Osmaniye nüshası s. 319 ve Behcet-üt-tevarih tercümesi, Nihal Atsız s. 59); keza Tac-üt-tevarih c. 1, s. 273. Lütfî Paşa (s. 68) üç buçuk yıl hükümdar olduğunu beyan eder. Neşri (c. 2, s. 516) Çelebi Mehmed'in Osmanlı devletini bir idare altında toplayarak hükümdarlığı senesini 2 Cemaziyelevvel 816 olarak gösteriyor.

[529] Jirecek azgın bir cesaretle döğüşen Musa Çelebi'nin Jorj (Yorgi) Brankoviç tarafından kaburga kemiklerinden yaralanarak kaçmağa kalktığını fakat su kenarında yetişilerek iple boğulduğunu yazar. Âşık Paşa sâde ise yanında akıncı kuvvetlerinden başka asker kalmayan Musa Çelebi'nin Samakov muharebesinde mağlup olarak kaçarken atının çamura saplanıp Terzi Sanca adındaki kölesinin, Musa'nın atının sinirlerini keserek kendisini yakalayıp Çelebi Mehmed'in yanına getirdiğini ve akşam çadırda boğularak cesedinin Burso'ya dedesinin (babasının olacak) yanma defnedilmek üzere gönderildiğini beyan etmektedir (s. 84).

[530] Feridun Bey Münşeatı, c. 1, s. 143,

[531] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 339-345

meli sahilinin mühim bir kısmı ve sonra Selanik, Kuzey Yunanistan (Tesalya) ve Anadolu'da Kartal, Pendik, Gebze Bizanslılara terk edilmişti [532].

Anadolu'da Kastamonu, Çankırı, Tosya ve Batı Paflagonya Timur tarafından Candaroğulları'na verilmişti. Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamideli, Antalya hariç Tekeili, Germiyan ve Karaman beyliklerinin hepsi elden çıkarak sahiplerine verilmiş ve hattâ Osmanlıların asıl topraklarından bazı şehir ve kasabalar bile (Beypazarı, Sivrihisar Kayseri gibi) alınarak Karaman oğulları1 na ihsan olunmuştu.

Çelebi Mehmed, Ankara muharebesini müteakip, devlet otoritesinin sarsrlması üzerine Amasya'da, bulunduğu sırada Samsun, Niksar, Tokat, Sivas taraflarında Kara Devletşah, Kubad-oğlu, înal oğlu, Gözleroğlu, Köpekoğlu, Savcıoğlu ve Kadı Burhaneddin Ahmed'in damadı Mezid Bey gibi yerli Türkmen beyleriyle çarpışmağa mecbur olmuş ve bunların kimini katletmiş ve kimisini itaate mecbur ederek o havalideki durumu yoluna koymuştu; buna göre Anadolu'da doğrudan doğruya Osmanlılara âid belli başlı yerler Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Ankara, Eskişehir, Kocaeli, Bursa, Balıkesir"1 den ibaret kalmıştı; fakat Çelebi Mehmed kısa süren saltanatı zamanında Saruhan beyliğini tamamen Aydınoğulları beyliğini kısmen alarak Menteşe beyliğini de yüksek hâkimiyeti altına sokmuştur.

Musa Çelebi Rumeli'de hükümdar bulunurken biraderi Emir Süleyman tarafından imparatora terkedilmiş olan İstanbul ve Karadeniz tarafındaki yerlerle Rumeli'nin Marmara sahilindeki yerleri ve Tesaly a'yı geri almıştı. ÇelebiMebmed hükümdar olunca aralarındaki anlaşma mucibince bu yerleri yine İmparatora verdiği gibi1 son savaşta yardımını gördüğü Sırp despotuna da yine Musa Çelebi'nin aldığı yerleri iade etmiştir.

Tarihlerdeki kayda göre Musa Çelebi hâdisesini müteakip İmparatorun yanında rehin olarak bulunmakta olan Emir Süleyman'ın

[532] İmparator Manuel, Çelebi Mehmed'in. yalnız başına hükümdar olduğunu görünce ona bir elçi yollayarak İstanbul'da bulunduğu sırada imparatora vermeği vadettiği yerleri istedi. Mehmed Çelebi bu elçiye hüsn-i kabul gösterdi (Süleyman Çelebi tarafından imparatora terk edilerek Musa Çele-bi'nin geri almış olduğu); Karadeniz sahilinde bulunan bütün kaleleri ve Tesal-ya'daki yerleri ve Marmara denizindeki kaleleri terk etti (Dukas, Ban tab'ı, s. 97).

oğlu Orhan Çelebi vakası çıktı. İmparator Çelebi Meh-med'le aralarındaki ahde riayet ile Orhan'ı İstanbul'dan çıkarmış ve o da Eflâk'a gitmek üzere Rumeli'ye geçmişse de Karinâ-bad tarafında başına toplanan akıncıların teşvikiyle faaliyete başlamış fakat Çelebi Mehmed tarafından yakalanarak öldürül-meyip gözlerine mil çekildikten sonra Bursa' da oturtulmuştur. Olaylara göre İmparator bu şehzadeyi İstanbul'dan çıkarırken kendisine rehin bırakılmış olmasından dolayı öldürülmemesini şart koymuş olacaktır. Karinâbad mevkiinde akıncıların bunun basma toplanmaları ve onların bunu himaye etmeleri mahiyetindedir. Eğer amcasına karşı isyan etmiş olsa idi şüphesiz kati olunurdu. Dukas da Bayezid'in (Süleyman'ın olacak) iki oğlundan büyüğünün kizkardeşi Fatıma ile serbest bırakılarak Bursa'da oturduklarını yazıyor (Bon tab'ı s. 98).

Çelebi Mehmed'in Edirne'de hükümdarlığını îlân etmesi üzerine Raguza (Dubrovnik) Cumhuriyeti, Sırp despotu, Eflâk prensi, Yanya dukası, Lakedemonya despotu ve Ahaiya prensinin elçileri kendisini tebrik ettikleri gibi Venedik, Ceneviz ve diğer münasebette bulunan devletlerin elçileri de gelerek dostluk ve ticaret muahedelerini yenilediler.

Tarihlere göre Çelebi Mehmed, hükümdar olmasını müteakip, biraderi Musa Çelebi'nin beylerbeyi tâyin etmiş olduğu Mihaloğlu Mehmed Beyi tarihlerimizin yazdıkları gibi o tarihte Tokat kalesinde hapsetmeyip nüfuzlu ümeradan olduğu için divanda bırakmıştır. Musa'nın kazasker yapmış olduğu Samavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'u da İznik1 de ikamete memur edip fazl ve kemaline hürmeten kendisine ayda bin akçe maaş tâyin etmişti. Halbuki Mihaloğlu Mehmed Bey, elaltın-dan Çelebi Mehmed'e taraf dar olduğu için yazdığımız gibi hapsedilmemiş nüfuzlu ümeradan olarak bulunmuş ve daha sonradan hapsiise aşağıda görüleceği üzere 1420'deki Şeyh Bedreddin hâdisesinde alâkadar zannedilmesinden ileri gelmiştir [533].

---

[533] Bu hususta "Mihaloğlu Mehmed Bey neden dolayı Çelebi Mehmed tarafından Tokat kalesine hapsedilmiştir?" makalemize bakılsın (Belleten, cilt XXI, sayı 81, sene 1957).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 347-349

Anadolu Harekâtı

Memleketi dahilindeki işleri yeniden tanzim ve tensik ile bozulmuş olan teşkilâtı ıslah ve tâdil etmek mecburiyetinde olan Osmanlı hükümdarı, devletinin islâm ve hıristiyan devletleriyle sulh ve sükûn içinde yaşamasını umde ittihaz etmişti. Hükümdarlığını tebrike gelmiş olan Balkan ve Mora prensleri ve ecnebi devletlerin elçilerine kendisinin ,sulh taraftarı olduğunu söylemiş ve muahedeler yapmıştı.

Çelebi MehmedHn bütün sulh severliğine rağmen, Kara-manoğlu Mehmed Bey —ki Çelebi Mehmed ile kardeş çocukları idiler— rahat durmamıştı. Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat mücadelesinde ibtida Çelebi Mehmed'le dost olmuş, Süleyman Çelebi aleyhine ittifak yapmış ise de Çelebi Mehmed'in Rumeli'de Musa Çelebi ile olan mücadelesinde Anadolu'nun bir müddet Osmanlı kuvvetlerinden mahrum bulunmasını fırsat bilerek hemen Osmanlı topraklarına taarruz etmiş ve ibtida Çelebi Mehmed'in müttefiki olan Germiyanoğlu[534] Yakub Bey'in memleketini işgal ettikten başka [535] ertesi sene Bursa'ya kadar gelerek kalesini muhasara ve şehri yağma etmiş ve dayisi olan Yıldırım Bayezid'in ölüsünden intikam almak isteyerek kabrine hakaret eylemişti [536].

Karamanoğlu, Bursa kalesini almak için çok çalışmış ise de kale muhafızı Hacı ivaz Paşa burasını otuz bir gün şiddetle müdafaa etmişti. Bu sırada Çelebi Mehmed'in, Musa Çelebi'-ye galebe ettiğini ve Musa'nın ölüsünün Bursa^ya getirildiğini duyunca, gidip bizzat cesedi görüp tanımış ve derhal şehre ateş vererek geldiği yol yani Germiyan istikametindeki geçitler Osmanlılar tarafından tutulmuş olduğundan Kirmastı (Mustafa Kemal Paşa) tarafından dolaşarak çekilmiştir [537]. Çelebi Mehmed'in Amasya'dan beri beraberinde

---

[534] Makrizî 813 senesi vekayii arasında Germiyanoğlu'nun Karaman-oğlu'nun damadı olduğunu ve Germiyanoğlu'nun kayın pederine hiyanet ettiğini ve bunun üzerine Karamanoğlu'nun Germiy anoğlu'nun memleketini muhasara ile yaktığını yazar (Kitab-üs-Sülûk).

[535] Makrizî 814 H./1411 M. de Karamanoğlu Mehmed Bey'in kuvvet bula rak tekmil Germiyan memleketlerini zabt eylediğini beyan etmektedir ki bu kayıd Germiyanoğlu Yakub Bey'in taş vakfiyesinde de görülmektedir.

[536] Dukas (Bon tab^ı) s. 103'de Karamanoğlu'mm, B aye zi d'in mezardan kemiklerini çıkararak yaktırdığını yazar.

[537] 816 H./1413 M. vekayii arasında Karamanoğlu'nun Burso'ya yürüyüp yaktığını ve kalesini muhasara

bulunan Tokatlı Ahi Ba-yezidoğlu Hacı ivaz Paşa, Bursa kalesini otuz bir gün müdafaa etmiş ve hattâ yaralandığı halde ehemmiyet vermiyerek müdafaada sebat göstermişti. Çelebi Mehmed hükümdar olunca henüz yedi yaşında bulunan büyük oğlu Murad'ı Amasya sancak beyliğine tâyin ederek [538] Biçeroğlu Hamza Bey'i şehzadeye lala olarak vermiştir. [539]

İzmir'in Zabtı

Rumeli tarafındaki işleri yoluna koyan Çelebi Mehmed, Jvaramanogiu hadisesi üzerine hemen Anadolu'ya geçti ve ilk işi OhrVden kaçarak İzmir'e gelen ve Osmanlıların Aydıneli valisini öldürerek Ayasoluğ'u zabt ile Aydın oğulları beyliğini ihya eden Aydınoğlu Cüneyd Bey üzerine yürüdü [540] ve ona derhal yerlerini terk etmesi için haber gönderdi; Cüneyd buna cevap vermiyerek elindeki yerleri™ tahkim eyledi. Çelebi Mehmed, ihtida harb ederek Çandarli'yı elde etti; sonra Menemen, Kayacık, Nif (Kemal Paşa) kalelerini de aldıktan sonra îzmir'ç gelerek muhasara etti. Cüneyd, zevcesi, anası, kardeşi ve çocuklarını izmir'de bırakarak kaçmıştı.

Çelebi Mehmed İzmir'i, karadan kuşattı, Cüneyd'e îti-madları olmayan Rodos şövalyeleri ile Midilli, Sakız ve Menteşe beyliği donanmaları denizden yardım ettiler; nihayet ongun muhasaradan sonra Cüneyd'in validesi ve ailesiyle çocukları kaleyi teslim ettiler. Çelebi Mehmed, İzmir'in surlarını bir çok yerden yerle beraber etti. Bundan başka Rodos şövalyelerinin yarıya kadar yaptırmış olduğu muazzam kaleyi de bir gece içinde yık-tırıverdi.

Bunu gören Rodos şövalyeleri üstâd-ı azamı —ki o sırada Iz-mir^e

---

edip tam. zabtedeceği zaman Emir Musa'nın katlini duyunca memleketine dönmüş olduğunu Makrizî Kitab~üs-Sülük?de beyan etmektedir.

[538] Kitab-üs-sülük (Ayasofya Kütüphanesi) c. 4'de ve 813 senesi vekayii arasında.

[539] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 349-350

[540] Osmanlı tarihlerine göre Cüneyd Bey, Çelebi Mehmed'in Musa ile yaptığı Incegiz muharebesinde mağlup olması üzerine anın himayesinden çıkarak tecavüzî harekâta başlamış, bunun üzerine Mehmed Çelebi hemen İzmir'e Cüneyd'in üzerine gitmiş bunun üzerine Cüneyd afvını istirham ettiğinden henüz Musa Çelebi işini bitirmemiş olan Mehmed Çelebi, Cüneyd*i afv. etmiştir.

gelmişti— Çelebi Mehmed'e gelip şiddetle protesto etti; şayet kalenin yeniden yapılmasına müsaade etmezse Papa ile Osmanlı hükümeti arasında büyük mücadele açılarak donanma ile gelinip Osmanlı memleketlerinin büyük kısmının tahrip edileceği yolunda tehditde bulundu.

Bu tehditleri sükûnetle dinleyen Çelebi Mehmed kendisinin herkes için âdil olduğum fakat bu kalenin bir korsan yatağı olup, bu havalideki müslümanlara çok zarar verdiğini ve bu işin halledilmesini bu havali halkının musırren istediklerini ve kalenin tekrar inşasına müsaade ederse Timur'dan daha fena bir iş yapacağım söyledikten sonra:

— "Maamafih hem senin dediğin olsun ve hem de Türklerin isteği yerine gelsin; Karya (Muğla) ve Klikya (Batı Antalya) hudutlarında sana istediğin kadar yer vereyim, oraya git kaleni yap" cevabını verdi. Üstâd-ı âzam oraların Menteşe beyine âid olduğunu söylemesi üzerine Çelebi Mehmed, Menteşe beyinin kendi hâkimiyeti altında bulunduğunu söyliyerek meseleyi halletti. Ustâd-ı âzam bu suretle şimdi Bodrum denilen eski Halikar-reas'da Petroniyon kalesini yaptırdı.

Validesinin ricası üzerine Cüneyd afvedildi ve Ömrü oldukça sadık kalacağım ve Osmanlı hâkimiyetini tanıyacağını yeminle temin etti. Sultan Mehmed, Cüneyd'in beyliğini, Bulgaç kiralının müslüman olan oğlu olup I. Bayezid tarafından Samsun valisi bulunmuş olan Aleksandr'a verdi; Cüneyd de Rumeli'de Niğebolu sancağı'na tâyin edildi (1414)*. Ege sahillerinin elde edilmesi üzerine Cenevizlilere tabî olan Foça, Midilli, Sakız Osmanlı hâkimiyetini ve vergiyi kabul ettiler.[541]

Karaman Seferi

Bundan sonra Osmanlı kuvvetleri Karamanoğlu üzerine yürüdü. Germiyanoğlu Yakub Bey ile Candar oğlu IsfendiyarBey kuvvetleri yardımcı olarak Osmanlı ordusuna geldiler. îsfendiyar Bey,

[541] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 350-352

oğlu Kasım Bey kumandasiyle asker göndermişti.

Osmanlı kuvvetleri mukavemet görmeden evvelce kendilerine âid olan Akşehir'den başlayarak Saideli, Beyşehri, Seydişehri, Otluk hisarı ve diğer bazı yerleri aldılar; Konya muhasara olundu; fakat şiddetli yağmurlar sebebi ile ordu epey zayiat vermiş olduğundan daha ileri gidilemiyerek Karamanoğlu Mehmed Bey'le sulh yapıldı (817 H./1414 M.) [542]. Bunu müteakip Çelebi Mehmed Canik taraflarına gitti, osmanh ordusunun zayiatı Karamanoğlu-na cesaret verdiğinden ertesi sene Çelebi Mehmed'in Canik seferinde bulunduğu sırada tekrar taarruza geçti. Çelebi Mehmed, Karaman beyinin bu hareketinden müteessir olarak asabi bir buhran geçirdi; Konya Önündeki muharebede mağlûp olan Karamanoğlu Taşili'ne kaçarak Konya'da oğlu Mustafa Bey'i bırakmıştı. Vezir-i âzam olan Bay ez id Paşa'nın tedbiriyle Karamanoğlu Mehmed Bey, afvolunarak oğlu Mustafa Bey'le beraber Osmanlı karargâhına geldiler. Bu defa başını kurtarmak üzere evvelkinden daha ağır bir muahede imzalamağa mecbur oldu. Bu muahede gereğince Timur tarafından Karamanoğlu'na verilmiş olan Beypazarı, Sivrihisar, Akşehir, Yalvaç, Beyşehri, Seydişehri, eski sahibi olan Osmanlı devletine terk edildi [543].

Bundan başka Karamanoğlu lüzumu halinde Osmanlılara askerle yardım etmeği de kabul ediyordu (818 H. 1415 M.) [544]. Hizmeti dolayisiyle vezir-i âzam Bayezid paşa'ya ilâveten Beylerbeylik verildi. [545]

---

[542] Kitab-1is-Sülük 817 hicret senesi vekayii arasında Oa-manlı pâdişahiyle Karaman hükümdarı arasındaki muharebede Karaman-oğlu'nun bozularak yalnız başına kaçıp kurtulduğunu yazmaktadır. Nur-ı Osmaniye Kütüphanesi takviminde 817 senesi ve Prof. Osman Turan neşri takvimin birinde (s. 20) Karaman seferi 818 ve diğerinde (s. 56) 819 senelerinde gösteriliyor. Makrizî sel baskım dolayısiyle olan muharebeyi 820 H./1417 M. vekayîi arasında göstermektedir. Onun kaydına göre Çelebi Mehmed Kara-manoğlu üzerine üç defa sefer yapmış oluyor. Nücum takviminde Karaman seferi 819 H./1416 M. dedir.

[543] Bazı tarihler Niğde'yi de verdiğini yazıyorlarsa da yanlıştır

[544] Kitab-üs-Sülük (Makrizî) de aynı seneyi gösteriyor ve şöyle diyor: "Rum pâdişâhı Hünkâr Ebu Yezid'in oğlu Mehmed Güreşçi, Emir Meh-med Bey bin Karaman'ı isteyerek Kostantiniyye toprağını geçmiş ve Karaman oğlunun, âyan-ı devleti Mehmed Güreşci'ye kaçmış ve Osmanoğlu, Ka-ramanoğlu'nun bir çok şehirlerini zabt etmiş ve Karamanoğlu ise Varsak illerine kaçmış ve orada barınmıştır." Nücumî takvimlerde Karaman seferi 817, 818 ve 819 senelerinde (1414, 1415-1416 M.) olduğu görülüyor (Nur-ı Osmaniye nüshası ve Osman Turan, neşri olan ve T. T. Kurumu tarafından bastırılan, takvim s. 20 ve 56).

[545] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 352-353

Venediklilerle İlk Deniz Muharebesi

Osmanlıların denizciliği yani bahrî faaliyetleri XIV. yüzyıl sonlarında ve Yıldırım Bayezid zamanında Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerinin alınması ve Ege denizi9ne sahib olmak ile yavaş yavaş inkişafa başlamıştır. Ibtida bu pâdişâh zamanında küçük mikyasta kendini gösteren deniz harekâtı Yıldırım 'in Gelibolu^da yaptırmış olduğu tersane ile başlamış ve Ege sahillerinin elde edilmesi üzerine buralardaki Türk korsan gemilerinden de istifade olunmuş ve Akdeniz'de bazı ufak tefek hareketler vukua gelmiştir. Osmanlıların bu deniz faaliyeti Akdeniz'in hâkimi olan Venedt/e'lilerin büyük kudretine nisbetle ehemmiyetsiz ise de yine bir varlıktı ve müşkü zamanlarda işe yarıyordu.

Akdeniz'deki Siklad takım adalarından Anderos adası hâkimi olup Venediklilere tâbi olan asilzadelerden Pietro Zeno'-nun gemileri Osmanlı ticaret gemilerine düşman muamelesi yaptığından dolayı 1415'de Gelibolu limanında hazırlanmış olan otuz kadırga, Çalı Bey kumandasîyle Akdeniz^e gönderilmişti. Kiklad adaları Venediklilere tabi olmakla beraber Osmanlılarla cumhuriyet arasında yapılmış olan muahedede mevzu-ı bahis edilmemişti ve zaten Andros adası beyinin, Osmanlı tüccar gemilerine düşman muamelesi yapması da bunu gösteriyordu [546].

Gelibolu'dan hareket eden Osmanlı donanması Andros, Pa-ros ve Milos adalarına geldi; Çalı Bey adalar ahalisinden çok miktarda esir alıp bir çok zararlar yaptıktan ve Venedik tüccar gemilerine de taarruz ettikten sonra döndü.

Bu vaziyet üzerine ertesi sene ilk baharında Venedikliler üç sıra kürekli on kadirga hazırlayarak Pietro Loredano kumandasına verdiler; bunlar, Eğriboz, Girid ve Siklad adalarına da uğrayarak buradan da aldıkları yedi kadirga ile boğazı geçerek Lapseki tarafına geldiler. Türk donanması ise Gelibolu limanında bulunarak harekete

[546] Dukas (Bon tab'ı), s. 109'da Osmanlı donanmasının ne sebebe mebni Naksos ve Andros yani Kiklad adalarına taarruz ettiğini yazmamaktadır.

hazırdı. Loredano, Türkler tarafından taarruz edilmedikçe kendisinin taarruz etmemesi hakkında senatodan kat'i emir almıştı; çünkü îyoniyen denizi sahillerindeki şehirler türklere mücavir olduğundan bununla nfuhtemel bir taarruzu Önlemek istemişlerdi.

Venedik donanması istanbul tarafından gelmekte olan küçük bir gemiyi Türk gemisi zannederek bunu yakalamak için bir kadırga gönderdi; Osmanlı denizcileri de gelen geminin kendilerine âid olduğunu zannedip muhafazası için onlar da bir kadirga yol-lacUferi tjaljruki bu küçük gemi Midilli gemisi olup İstanbul'dan Midilli'ye gitmekte idi.

Venedik donanması, Osmanlı donanmasının toplu bir halde limandan çıktığını görünce taarruza geçti. Marmara adasiyle Gelibolu arasında1 vukua gelen muharebede Venedikliler Amiral Cali bey'in kadırgasına hücum ettiler (1416 Mayıs). Çalı Bey şehid düştü [547]. Sonra diğer kadirgalara taarruz edip Osmanlı donanmasını mağlup ettiler; muharebede Venedik amirali Loredano da gözünden ve elinden yaralanarak Bozcaada'ya çekildi. Türk donanmasındaki Türk gemicileriyle bu donanmada gemicilik eden hiristiyanlan öldürdüler, angarya hizmetine alınmış olanları öldürmiyerek Girit, Eğriboz adalariyle Venedik'e götürdüler.

Loredano ertesi sene tekrar Çanakkale boğazına girdi; LapsekVde Emir Süleyman tarafından yapılmış olan kaleyi almak için topa tuttular; fakat karada Bayezid Paşa'nın biraderi Hamza Bey kumandasiyle on binden ziyade asker bulunduğundan bir iş göremiyeceklerini anlayarak istanbul'a doğru gittiler. Hamza Bey kal'eyi temeline kadar yıktırdı. Nihayet Bizans imparatoru Manuel'in tavassutiyle her iki taraf da aldıkları esirleri geri vermek şartiyle barıştılar. Osmanlı hükümdarı sulhseverliğinin delili olmak üzere Ege denizliyle, Çanakkale boğazında seyr-ü sefaine halel verecek olan Korsan gemilerine düşman muamelesi yapmağı kabul ediyordu; bu suretle yapılan muahedenâmeyi bir Türk elçisi bir sene -sonra Venedik'e götürdü . Osmanlı hükümeti bu deniz zayiatını telâfi için uğraşırken Şeyh Bedreddin isyanının genişleyerek tehlikeli bir hal

[547] Dukas (Bon tabh), s. 110.

alması üzerine bu îaaliyet yarıda kaldı. [548]

Eflâk Meselesi Ve Macarlarla Mücadele

Osmanlı Devletinin parçalanmasını müteakip, şehzadelerin birbirleriyle uğraştıkları sırada Eflâk Prensi Mirçâ da büyük rol oynamış ve hattâ son zamanlarda Musa Çelebi'ye iyice müzahir olmuştu. Prens Mirçâ'ya karşı akrabasından Dan adında bir rakip meydana çıkmıştı. Dan, Osmanlılara müracaat ederek kendisine yardım edilmesini istedi; Mirçâ'nın, Musa'ya yardım etmiş olmasına mukabil kendisine yardım olunacağına dair söz verildi.

Osmanlıların Dan'a yardımlarına mukabil Mirçâ'yı da Macar kiralı ve Alman imparatoru Sigismund himaye ediyordu. Sigismund Mirçâ'ya karşı Dan'a yardım edilmemesini Osmanlı hükümetinden rica etti ise de daha evvel onun rakibi Dan'a söz verilmiş olduğundan bu teklif kabul edilmedi. Bunun üzerine Osmanlılar Dan'a ve Macarlar da Mirçâ'ya yardım ettiler; iki taraf arasındaki muharebede Dan galip geldi ve Macar dam harpte maktul düştü; vaziyetin ciddiyetini gören Mirçâ sulhe talip olarak oğlunu rehin verdi ve üç senedenberi vermediği vergiyi verdikten başka yeni vergiyi de her sene vermeği taahhüd etti (819 H. 1416 M.). Bu Eflâk seferinde aradaki muahede mucibince Karaman ve Candar beyliklerinin kuvvetleri de vardı [549].

Eflâk meselesi Osmanlılarla Macarlar arasında uzun süren hudut kavgalarına ve akınlar yapılmasına sebep oldu; Sırbistan, Bosna ve tstîrycf&a. macarlarla çok çarpışıldı; Sigismund bizzat sefere çıkarak Niğebolu ile Niş arasında türklere karşı bir muvaffakiyet elde etti (1419). Bu Türk ve Macar mücadelesi uzun sürmekle beraber, bu bir harb şeklinde olmayıp her iki tarafın birbirini denemesi kabilinden büyük bir savaş mukaddimesi demekti. [550]

Anadolu Harekâtı

[548] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 353-355
[549] Neşri tarihi s. 536 (Türk Tarih Kurumu yayınlarından).
[550] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 355-356

Candar beylerile münasebat

Candaroğlu îsfendiyar BeyAnkara muhare- besinden sonra Timur'un himayesine girdiği sırada evvelce büyük biraderi Süleyman paşa'ya âid iken Osmanlılar tarafından zabtedilmiş olan Kastamonu, Çankırı, Kalecik, Tosya ve Safranbolu'yu almış ve bundan başka 1418 M. ^(821 Hicrî) senesinde de Canik beyleri arasındaki kavgalardan istifade ederek evvelce Osmanlıların elinde bulunan Müslüman Samsun'u ile Bafra'yı elde etmişti.

Sultan Çelebi Mehmed, Osmanlı memleketlerini bir idare altında topladıktan sonra îsfendiyar bey ile iyi geçinmiş, biraderi Musa Çelebi'yi Rumeli'ne yollarken onun yardımını temin etmiş ve hattâ Karaman ve Eflâk seferlerinde de îsfendiyaroğlu Kasım Bey kumandasiyle yardımcı kuvvet temin eylemişti.

Kasım Bey Eflâk seferinden memleketine döndükten sonra babasiyle arası açıldığından, oradan kaçarak Osmanlılara iltica etti; Kasım Bey'in babasına gücenmesine sebep, îsfendiyar Bey'in Tosya, Çankırı, Kalecik ve Kastamonu gibi mahsuldar mahalleri çok sevdiği ikinci oğlu Samsun ve Bafra emiri Hızır Bey'e vermek istemesi idi. Kasım Bey Osmanlı hükümdarından bu yerlerin kendisine verilmesine tavassut etmesini ve Osmanlı himayesinde bulunmasına müsaade buyurulmasım rica etti. Çelebi Mehmed işine uygun gelen bu teklifi kabul etti.

Bunun üzerine padişah, yukarıda adı geçen yerlerin Kasım Bey'e verilmesini, îsfendiyar Bey'den istedi ise de red cevabı oldu. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri Sinop'ı muhasara ettiler, îsfendiyar Bey, aciz kalarak Osmanlı hakimiyetini ve Çelebi Mehmed adına hutbe ve sikke'yi kabul etti. Candaroğlu, Kastamonu ile Bakır Küresinin kendisine bırakılmasını rica ile diğer şehirleri Kasım Bey'e değil Osmanlı Devletine terk ettiğini bildirdi. Buraları işgal eden Osmanlı kuvvetleri Tosya, Çankırı ve Kalecikti Kasım Bey'e verdiler. İlgaz dağı hudud tâyin edildi. Bu suretle birisi yarı müstakil ve diğeri Osmanlı himayesinde olarak Candar beyliği ikiye bölündü [551]

---

[551] Makrizî Kitab-üs-Sülûk'te Osmanlı tarihlerinde görülmeyen ve 819 H./1416 M. da

Samsun'un Alınması

Ondördüncü asrın sonlarındaki olayları anlatırken Müslüman Samsununun 1398'de Kubadoğlu Cüneyd'in elinden alındığını görmüştük;

Ankara muharebesinden sonra (1402) burası tekrar Kubadoğlu'nun eline geçtiyse de bunu, Taceddin oğullarından Hasan Bey öldürüp Çarşanba taraflarım eline geçirmiş ve Bafra ile Müslüman Samsun'unu da Candaroğlu tsfendiyar Bey işgal ederek oğlu Hızır Bey'e vermişti [552].

Bu sırada evvelce Osmanlılara tâbi olan Canik mmtakasmın tamamiyle işgaline karar verildiğinden 820 H./1417 M. ile 822 H./1419M. arasında Amasya sancak beyi Şehzade Murad'ınlalası Biceroğlu Hamza Bey bu mmtakamn zabtına memur edildi [553] Hamza Bey evvelâ Cenevizlilerin elinde bulunan Kâfir Samsun'unu almak istedi. Buradaki koloni halkı şehre ateş vererek gemilere binip kaçtıklarından burası alındı. Bunu müteakip bizzat Çelebi Mehmed, Müslüman Samsun'u üzerine gelmiş olduğundan Hızır Bey kale'yi pâdişâha teslim etti. Hızır Bey Ceneviz Samsım'undaki Frenklerle ticarî münasebatta bulunduğu için Müslüman Samsun'unun bu hususta bir

---

Osmanlılarla Candaroğlu Îsfendiyar Bey arasındaki bir muharebeden bahsederek şunları yazıyor: "Bu ayda Bursa sahibi Osmanoğlu Mehmed Güreşçi ile Kastamoniye pâdişâhı îsfendiyar bin Ebi Yezîd harb etmişler, Isfendiyar Sinop'ta muhasara edilmiş fakat hutbe ve sikke Mehmed adına olmak üzere barışmışlar, muhasara kaldırılarak îsfendiyar Kastamonu'ya dönmüş. Hutbe hususunda Isfendiyar'm veziri Handsalar Ali, yaptırmış olduğu camide Mehmed adına hutbe okutmağa razı olmamış ve kendi pâdişâhı Îsfendiyar adına okutmuş. Diğer camilerde ise Mehmed Güreşçi namına hutbe okunmuş; bu suretle garaipten olacak bir şehirde iki pâdişâh adına hutbe okunmuştur." Makrizîfnin bu mütaleasına göre îsfendiyar, Memleketinin yansından ziyadesinin elinden çıkmasını kabul etmemiş ve bu yönden muharebe olmuş ve neticede Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanımağa mecbur olmuştur. Îsfendiyar Bey'in öyle bir emirle mülkünün mühim kısmını vermeyeceği tabii olduğundan muharebe olması daha mantıkidir^.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 356-357

[552] Bafra'da 814 H./1411 M. de Hızır bey nâmına tercüme edilmiş bir Miracnâme olduğuna göre burası daha evvel tsfendiyar'ın eline geçmiş olmabdır.

[553] Vekayiin seyrine göre Şehzade Murad, Şeyh Bedreddin'in halifesi ve kethüdası Börklüce Mustafa isyanını bastırmağa memur olmuş ve bunun bastırılmasından sonra Amasya sancak beyliğine tâyin edilmiştir ki ikisi de aynı sene içindedir; fakat Tac-ü-ttevarih (c. i, s. 298) Murad*ın, Amasya sancak beyi (Rumiye-i guğra valisi) iken Börklüce üzerine memur edildiğini yazıyor ve Makrizî de Öyle diyor fakat bu devri bilen Dukas, Börklüce hâdisesinden sonra Murad'm, Amasya beyi olduğunu kaydediyor (Bon tabh s. 115).

Önemi vardı; fakat burasının yakılıp boşaltılması Müslüman Samsun'unun ehemmiyetini hiçe indirmiş olduğundan tsfendiyar Bey oğlu, hiç müdafaa etmeden ve kan dökmeden burasını teslim etmişti [554].

Sultan Mehmed, Hızır bey'le görüşerek biraderi Kasım be^ gibi kendi yanında kalmasını teklif etti ise de Hızır Bey, memleketlerinin parçalanmasına sebep olan Kasım Bey gibi hareket etmedi ve biraderiyle bir arada bulunamayacağını söyliyerek özür diledi ve babasının yanına gitti [555].

Bilmünasibe daha evvel de görüldüğü üzere Çelebi Mehmed bu seferden avdette İskilip taraflarında gördüğü Minnet bey idaresindeki Samagar Tatarlarının hemen Rumeli'ye geçirilerek bir kısmının Filibe taraflarına ve diğer bir kısmının da Arnavutluk havalisine [556] iskân edilmelerini emretmiş olduğundan [557] bunların bir kısmı Rumeli'de Filibe civarındaki Konuşhisar mevkiine ve bir kısmı da Arnavutluk tarafına yerleştirilmişlerdir ki evvelkisi sonradan Tatar pazar çığı adını almıştır. Minnet Bey oğlu Mehmed Bey'in burada cami, imaret ve kervansarayı vardı. [558]

Osmanlıların Doğu Hududu

Bu tarihlerde Osmanlıların doğu hududunda Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletleri vardı; bunlar birbirlerine hasım olup

---

[554] Aşık Paşa zade s. 90.

[555] Âşık Paşa zade 90. Tevarih-i Mülûk~i Kurun-ı Mazi isimli takvimi eserde Samsun'un 819 Receb / 1416 Ağustos veya Eylül'de alındığı kaydediliyor.
Nur-ı Osmaniye K. takviminde 818 olarak kaydediliyor. Taoüt-teva-rih'te 821 H./1418 M. dir Eflâk seferinden evvel olduğuna göre herhalde metin deki mutalea daha doğrudur. Oruç bey torikVne göre Samsun'un zabtı Eflâk seferinden sonradır. Lütfî Paşa (s. 71) Âşık Paşa zade (s. 99) ve Neşri (8, 541) ve Tacüttevarih, San-ısun harekâtını 822 H. 1419 M. da gösteriyorlar.

[556] Arnavutluk Belgradı (Berat) sancağına aid tahrir defterinde "Timar-ı Cjj*jXij> Aydın'ın karındaşıdır; merhum Sultan Mehmed (Çelebi) zamanında Anadolu'dan sürülü gelen Tatarlar yermiş. Sultanımız (tkinci Murad) zamanında mezkûre vermişler." Keza "Timar-ı Balaban gulam-ı Mir, merhum sultan zamanında Anadolu'dan sürülüp gelen tatarlar yermiş" (Başvekâlet Arşivi-Avlonya, Berat tahrir defteri sene 835 s. 208, 261).

[557] Çelebi Mehmed, Ankara harbinin Kara tatarların ihaneti ile kaybedildiğini gördüğünden "Timur bu vilâyetten tatan aldı gitti derlerdi ya bu vilâyette bunların beyleri olup düğün eyleyip birbirine vanş geliş ettikleri nedir? benim, seferime dahi gelmezler bunları sürmek gerektir deyip Minnet bey'i okudu; bunların cümlesini sürdürüp** Timur'dan saklanıp gitmeyen bu göçebeleri Rumeli'ye iskân ettirmiştir.

[558] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 357-359

mezhebi ve siyasî mücadeleleriyle Doğu Anadolu, İran ve Irak'ta, yıllarca halkın huzur ve rahatını kaçırmışlardı. Karakoyunlu Devletinin müessisi olan Kara Yusuf Bey, Timur'un düşmanı olup [559] ona baş eğmemiş ve yaşadığı müddetçe mücadele etmiştir.

Akkoyunlu beyi Karayölük Osman Bey ise bilmünasibe yukarı kısımlarda görüldüğü üzere, Timur'un himayesine nail olmak suretiyle Diyarbekir'i elde etmiş ve Timur'un oğulları ta-1 rafından korunması sayesinde, hasmı olan Karakoyunlulara karşı koyabilmişlerdi [560].

Erzincan beyi Mutahharten'in ölümünden sonra Erzincan île Bayburd^an işgali meselesinden dolayı Akkoyunlu ve Kara-koyunlular arasında çekişme olmuş ve Kara Yusuf Erzincan'ı zabt ederek Pir Ömer Bey'e vermiştir. Pir Ömer, elindeki yeri genişleterek Melik Ahmed Bey oğlu Hasan Bey'in elinden Şarki Karahisarı almış ve bu tarihte Karakoyunlularla Osmanlılar komşu olmuşlardır. [561]

---

[559] Osmanh devleti Doğu hududunda bulunan Karakoyunlu Devletiyle dostça münasebetlerde bulunmuştur. Bu devletin kurucusu olan Kara Yusuf bey Timur'dan kaçarak 1399 da Bağdad hükümdarı Sultan Ahmed Celâyirî ile beraber Yıldırma Bayezid*e iltica etmişlerdir. Kara Yusuf'un oğlu ve Karako-yunlulann ikinci hükümdarı iskender Mirza da Timurilerden Şahruh tarafından takip edildiği vakit o da Osmanlılara âid Tokat kasabasına kaçmıştı (827 h 1424 m), tskender Mirza'dan sonra Karakoyunlu hükümdarı olan Cihan-ş ah (1434-1467) zamanında Karakoyunlu devleti çok büyümüş ve Doğu Ana dolu ile Azerbaycan, Irak Arab, Irak-ı Acem ve İran buna tâbi olmuştu. Osmanlı hükümdarı II. Murad ile Cihanşah arasında çok samimî nâmeler teati edilmiş ve meşhur tarihçi Şükrullah elçilikle Cihanşah'a gönderilmiştir. Geniş bir imparatorluk kurarak kuvvetine güvenen Cihanşah hiç ehemmiyet vermediği Akkoyunlu beyi Uzun Hasan'ı, kendisinin yüksek hâkimiyetini tanımamasından dolayı tedib etmek üzere gelirken kış münasibetiyle bu işi sonraya bırakarak askerini dağıtmış ve bunu haber alan Uzun Hasan, tarafından ânî bir baskına uğrayıp esir edilerek derhal katlolunmuştur. Cihanşah'-ın ölümüyle büyük devleti parçalanmış ve hemen bütün yerlerine Akkoyunlular sahip olmuşlardır.

[560] Karakoyunlulardan sonra uzun zaman Akkoyunlular Osmanlılarla komşu olmuşlardır. Bunlarla Osmanlılar arasındaki münasebat hasmane olarak daha Kara Yoluk Osman Bey'in aşiret reisliği zamanında Sivas'ı zab-tetmek istemesiyle başlamıştır. Bundan sonra Kara Yölük, Timur ordusuna rehberlik ettiğinden hizmetine karşılık olarak Diyarbakır ve havalisi Timur tarafından kendisine verilmiştir (Takriben 1403).

Kara Osman, Karakoyunlularla daimî surette mücadele halinde bulunarak, Timurilerin yardımlariyle Diyarbakır ve Erzurum taraflarında tutuna-bilmuiştir. 1435'de Erzurum tarafındaki bir müsademede Karakoyunlular tarafından yaralanarak ölen Kara Yolük'ün ailesi arasında devlet reisliğini elde etmek için mücadele olmuş ve nihayet parçalanmış olan beyliği Kara-yölük'ün torunu ve Ali Bey*in oğlu Uzun Hasan Bey bir idare altında toplamağa muvaffak olmuştur. Uzun Hasan (1433-1478) hükümdarlığı zamanında Karakoyunlu Devletini ortadan kaldırıp geniş fütuhat ile bir imparatorluk kurmağa muvaffak olmuştur. Doğu Anadolu ile Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, îranve Horasan ülkelerine sahip olan Uzun Hasan Bey batı hududunda Osmanlılarla komşuluk etmiştir. Bu komşuluk memleketleri Osmanlıların işgaline uğrayan Karamanoğulları'iu himaye etmesi yüzünden düşmanca bir hal almış ve nihayet tarihin ikinci cildinde görüleceği üzere Otîukbeli muharebesini intaç etmiştir.

[561] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 359-360

Samavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddîn Vak'ası

Şeyh Bedreddin Kimdir ?

Şeyh Bedreddin Mahmud'un torunu hafız Halil'in yazmış olduğu manzum (Menakıb-ı Şeyh Bedreddin) e göre Bedreddin, Anadolu Selçukluları hükümdarı Alâüddin Keykubad'ın neslinden imiş [562]. Bedreddin'in ceddi olan Abdülaziz, Osmanlıların Rumeli istilâsına başladıkları sırada onlarla beraber bulunmuş ve Dimetoka muharebesinde şehid olmuştur.

Abdülaziz'in israil adındaki oğlu Dimetoka kalesi Rum beyinin kızını almış ve bu izdivaçtan Şeyh Bedreddin doğmuştur. Bedreddin Mahmud'un doğum yeri Edirne yakınında ve Karaağaç ile Dimetoka arasında (Şimdi Yunanlıların elindeki) Samona kalesi olduğundan kendisi o suretle Samavna kadısı oğlu diye şöhret bulmuş ve sonradan yakıştırma suretiyle yanlış olarak Kütahya'nın Simav kasabasına nisbet edilerek Bedreddin Simavî denilmiştir. [563]

Bedreddın'in Tahsili

Şeyh Bedreddin tahsil çağına gelince Bursa'ya gelerek ders arkadaşı Kadı zâde-i Rumî diye meşhur olan Musa (meşhur riyaziyeci ve astrolog) ile beraber onun babası Bursa kadısı Koca Mahmud efendiden ve daha sonra da Konya'da Allâme Feyzullah'tan ders görmüş ve oradan da Suriye'ye gitmiş ise de oradaki âlimleri iktidaca az görmüş ve sonra Kahire'ye hareket etmiştir.

BedreddinİCaAîre'de arkadaşları meşhur âlim Seyyid Şerif-i Cürcanî ve maruf tabip Aydınlı Hacı Paşa (Hızır bin Ali) ile beraber Mübarekşah Mantıkî'den (vefatı816 H./1413 M.) ilahiyat, felsefe ve mantık okuyarak yüksek tahsilini ikmal etmiş ve bu arada Kahire'de

---

[562] Saltanat kurmak için meydana çıkanlar ve muvaffak olanlar bu hareketlerini meşru göstermek için kendilerinin eski hükümdar sülâlelerinden birisine mensup olduklarını iddia edegelmişler ve bunu ispat için silsilenameler tertip ettirmişlerdir. Menohıb-ı Şeyh Bedreddin müellifinin Şeyh Bedreddin'i Selçukîlere mensup göstermesi de bu kabilden olsa gerektir.

[563] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 360-361

inziva halinde yaşayan Hüseyin Ahlatî'-

Bende tasavvuf ökumuşturr~Bir ^ra~şeyhinİTi~eTnriyle Tebriz'e gitmiş, Timur'un huzuriyle ulema arasında yapılan ilmî mübahaselerde yüksek vukufunu göstermiştir. Bu seyahat esnasında asıl ziyaret edilmesi lâzım gelen Kazvin'e de giden Bedfeddin oradan batınî akidesi dolgun olarak dönmüştür.

Bedreddin Mahmud, Memlûk sultanı Melik Zahir Berkuk'un hürmet ettiği Hüseyni Ahlat î'rıin tavsiyesiyle sultanın oğlu Ferec'in hocalığına tâyin edilmiş ve burada bulunduğu sırada fıkh yani islâm hukukuna dair eserlerini yazmağa başlamış ve 1397*de şeyhinin vefatı üzerine bir müddet Kahire'-de onun yerine şeyh olmuş ve sonra Anadolu'ya dönmüştür. Anadolu'da Karaman, Germiyan, Aydın elinde Tire ve diğer Alevî-lerle meskûn yerleri dolaştı. [564]

Bedreddin'in Faaliyeti Ve Kazaskerliği

Şeyh Bedreddin irşad yoluyla Anadolu'da dolaştığı sırada tasavvufı daha doğrusu Batınî akidesini yaymağa başlamış ve gezdiği yerlerde hep alevî türkmenlerle temas ederek maksadına göre onları hazırlamak istemiştir; daha sonra Şeyh Bedreddin RumeîVye geçip Edirne^de yerleşmiş ve kendisini ziyarete gelenlerle görüşerek yavaş yavaş faaliyetini genişletmiştir.

Şeyh Bedreddin'in bu faaliyeti Osmanlı Devletinin parçalanıp şehzadelerin birbirleriyle mücadele ettikleri zamana tesadüf etmişti, ilim ve fazileti, irfan ve kudreti etraftan duyulmuştu. Bundan dolayı Edirne9de hükümdarlığını îlân etmiş olan Musa Çelebi, Şeyh Bedreddin'i kazasker tâyin etmek suretiyle bilmeyerek onun nüfuzunun yayılmasına yardım etmiş ve şeyh de bundan istifadeyi kaçırmamıştır. Anın bu çalışması hükümdarlığı elde etmekti.

Çelebi Sultan Mehmed, biraderi Musa Çelebi'ye galebe edip hükümdar olunca (816 H./1413 M.) Şeyh Bedreddin'i kazaskerlikten azlederek ilim ve faziletine hürmeten iki oğlu ve kıziyle beraber İznik'te ikamete memur etmiş ve kendisine ayda bin akçe maaş

[564] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 361-362

bağlamıştır. Bedreddin iznik'te serbest olarak yaşıyor, eser telif ediyor ve kendisini ziyarete gelenlerle görüşüyordu. [565]

Bedreddin'in Rumeli'ye Kaçarak İsyanı

Şeyh Bedreddin Karaburun taraflarında halîfesi Börklüce Mustafa'nın faaliyetini ilerlettiğini haber alınca bir gün hacca gitmek bahanesiyle çocuklarını İznik'te bırakarak Kastamonu'ya kaçmış ve oradan da Sinop'a giderek bir gemi ile Kefe*ye ve sonra Eflâk voyvodasının yanına gitmişti [566]. Bedreddin'in adamlarından olup kazaskerliğinde kethüdası bulunan Börklüce Mustafa, /zmir'de Urla yarımadasının kuzey tarafındaki Karaburun'da ve müridi yahudi dönmesi Torlak Kemal de Manisa'nın kızılbaşlarla meskûn mmtakalarında çalışarak Osmanlı Devletinin zaafından istifade ile onlar Anadolu tarafında ve Şeyh Bedreddin de Rumeli'de bir isyan hazırlıyorlardı [567].

Şeyh Bedreddin Eflâk'ten Osmanlı topraklarına geçti; Silistre, Dobruca ve Deliorman taraflarında propaganda yaparak epey taraftar buldu; bunları başına topladı; ayaklanma mıntakası olarak Alevilerle meskûn olan Deliorman'ı intihap etti. [568]

Bürklüce'ye Torlak Kemal İsyanları

Bedreddin, Anadolu ve Rumeli'deki isyanlarla henüz iç mücadele sarsıntılarından kurtulmuş olan Osmanlı Devletini gafil avlayarak şeyhlikten şahlığa geçmek istedi; kendi cemiyetine başka din ve

---

[565] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 363

[566] Alî'ye göre (c. 5, s. 143) Bedreddin'in Kastamonu'ya îsfendiyar'ın yanına gelmesi üzerine, îsfendiyar Bey Osmanlı pâdişâhından çekinerek şeyhi pâdişâha yollamış ve Zagra'da oturmasına müsaade edilmiştir.

[567] ".. Ol zamanda Torlak Hu Kemal derlerdi âyin ve erkân-ı bâtı-hnca bir erkân tutmuştu; şer'a muhalif çok işler işlerdi. Anun dahi yanında vardı. 01 taifeye Kemalîler derlerdi. Çıplak dazlaklar idi, iki binden ziyade idi; alem, deblek, nayle il üzerine gezerlerdi, illeri aldadup, çiftten, çubuktan ayardup kendulere benzedirlerdi. Anlar dahi türlü türlü fesada başlayıp hayli mülhidlikler ve mürailikler ederlerdi. Aydın ilinde bu suretler ile durdukları yerleri harab etmişlerdi" (Paris Millî Kütüphanesi türkçe yazmaları, kadim 99, s. 66-Prof.Mükrimin Halil Yinanç'ın istinsah ettiği notlardan). Börklüce Mustafa ve onun kendisine mürid yaptığı Sakız adasında Turlati adındaki keşiş hakkında Du/cas'da (Bon tabh s. 112) malûmat vardır.

[568] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 363-364

mezheplerden de adam alıyordu. Karab urun9 d an Börklüce Mustafa'nın yanında takriben beş bin kişi vardı. îbtida isyan burada baş gösterdi, az zamanda pek korkunç bir hal aldı.

Dede Sultan diye anılan Mustafa'nın üzerine mühim bir kuvvetle memur edilen İzmir sancak beyi Aleksandr bunlara mağlûp ve maktüt oldu; bunun üzerine iş ehemmiyet kesbetti; Saruhan sancak beyi olan Timurtaş Paşa zade Ali Bey de bozguna uğratılıp kendisini zor kurtarıp Manisa'ya kaçtığından durum nazikleşti ve Çelebi Mehmed, şiddetli tedbir almağa mecbur oldu; vezir-i âzam ve beylerbeyi olan Bayezid Paşa ile beraber oğlu Şehzade Murad'ı daha büyük bir kuvvetle Börklüce kuvvetleri üzerine gönderdi. Bayezid Paşa evvelâ yollardaki büyük, küçük âsi grupları temizledi ve nihayet bunların sığındıkları dağa vardı ve mukavemet edemiyerek Börklüce ve diğer âsî kuvvetleri teslim oldular; fakat Bayezid Paşa bu muvaffakiyetini elde etmek için çok kuvvet kaybetmişti.

Bayezid Paşa, teslim olanları Ayasuluğ'sL getirdi, sorguya çekti veişinbaşını anladı; âsiler Dede Sultan Bürklüce'nin gözü Önünde boğazlandı; bunlar ölürlerken "yetiş Dede Sultan" diye bağırıyorlardı. Dede Sultan elleri tahtaya mıhlanmış bir surette deve üzerine konulup şehirde teşhir edildikten sonra katledildi1.

Manisa taraflarındaki Torlak Kemal isyanı, Karaburun isyanı kadar korkunç olmamakla beraber üç bin kişi kadardı; Şehzade Murad ile Bayezid Paşa, Börklüce isyanım bastırdıktan sonra Torlak Kemal'in üzerine gitti; onun cemiyetini de dağıtıp^elde ettiği Torlak ile avenesini astırmak suretiyle bu Alevî kıyamı da bastırıldı. [569]

Şeyh Bedreddin'in Yakalanarak İdamı

Bu alevî kıyamının asıl reisi olan Şeyh Bedreddın ise Deliorman da yerleştikten sonra etrafına adamlar ve mektuplar göndererek halkı kendi cemiyetine davet etmişti [570]. Kendisi kazasker

---

[569] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 364-366

[570] Bedreddin "Ağaç denisVne (Deliorman'a) girdi, dahi Ağaç denizi1 n-den çıkıp bir kaç bedbaht sonlara haber gönderdikim Zağra ovasında halkı kendüye davet edeler ve şimdengeru beylik benimdir taht bana verildi deyu. Ol sofiler Zağra ovasına gelip halkı davet edip nicesi uyup hayli hadem ve ha-şem

bulunduğu sırada Rumeli'de epey taraftar peyda etmişti; fakat Anadolu'daki kıyamın büyümesine intizar ediyordu; Börk-lüce ve Torlak isyanlarının bastırılması, Bedreddin ve maiy-yetindekilerin maneviyatını sarstı.

Çelebi Mehmed, bu sırada tarihlerde Düzme Mustafa denilen Yıldırım'ın oğlu Mustafa Çelebi'nin hükümdarlık iddi-asiyle ortaya çıkarak Tesalya ve Selanik etrafındaki hareketlerini önlemek üzere o tarafa gidiyordu; Sultan Mehmed Serez'e gelince Bedreddin'in Deliorman?daki faaliyetini ve isyan hareketini haber aldı; belki bunu daha evvel haber alarak Bayezid Paşa'nın Anadolu'dan dönmesini bekliyordu.

Bayezid Paşa gelince onu derhal Bedreddin üzerine sevk etti; zaten Anadolu'da ayaklanmanın bastırıldığını duymuş olan şeyhin etrafındakilerin bir kısmı dağılmıştı; bunun için küçük bir çarpışmadan sonra Şeyh kolaylıkla ele geçti [571] ve padişahın bulunduğu Serez'e gönderildi. Kendisi Rumeli fatihleri evlâdından ve yüksek âlim ve mütefekkir bir şahsiyet olduğundan manın fetva vermesini emretti.

Bedreddin'in yapmış olduğu hareketin islâmiyete uygun olup olmadığı ve cezasının ne olması lâzım geleceği âlimlerden müteşekkil bir heyetten soruldu. Suçlu olduğu tesbit olunarak ulemadan Herath Mevlâna Haydar, bu mesele üzerinde Bedreddin ile ilmî münakaşa yaptı ve nihayet cemiyet nizamını bozmağa çalışan Bedreddin'i ilzam etti ve vermiş olduğu fetva üzerine —ki rivayete göre Bedreddin'in kendisi de bunu kabul et misti— Bedreddin Serez pazarında bir dükkânın Önüne asıldı ve o taraf akıncılarının iştiraki sebebiyle Balkanlardaki akıncıların kumandam Beğlerbeyi Mihaloğlu Mehmed bey'den şüphelenilerek Tokat kalesine hapsolundu ve bir sene sonra Çelebi'nin vefatı ve II. Murad'ın cülûsı üzerine hapisden çıkarıldı.

---

soÎi\ct yaiuiva cem oldular; ve Musa Çelebi yanında kazasker iken kenduye nice naibler ve muhibler vardı cümlesi yanına cem olup geldiler*'
(hütfî Paşa tarihi s. 73)

[571] idris-i Bidlisî, Bayezid Paşa'nın şeyhe galebesinden sonra bazı îtimad ettiği adamlarını bi'at edecek gibi Bedreddin'e göndermiş ve onlar vasıtasiyle şeyhi elde etmiştir. Âşık Paşa zade (s. 92) ve Neşri (s. 546) Bedreddin'in kendi maiyyeti tarafından yakalanarak Sultan Mehmed'e getirildiğini yazarlar. Behiştî (s, 53) Sultan Mehmed tarafından iki yüz kişile Kapıcıbaşı Elvan Bey gönderilerek şeyhin Zağrd1 da. yakalanıp getirildiğini söyler.

— Şeyh Bedreddin'in bir isyanla hükümdar olmak istemesinde Osmanlı ordusunun parçalanmasının kendisinde bir ümid uyandırmış olduğunun tesiri olabilir. Batınî şeyhlerinden Hüsey-n-i Ahlatî'nin halifesi olması isyan hareketinde Alevîlerle meskûn yerlere güvenmiş (olduğunu göstermektedir.

Şeyh Bedreddin'in Eserleri

Bedreddin Mahmud hem zahir ve hem de batın ilimlerdeki vukuf ve ihatasiyle mümtaz ve müstesna bir mevki işgal etmiştir, islâm hukuki olan fıkıhta zamanının imamı gibi idi; bu hususta Cami-ül-fusuleyn bu zatın değerini göstermek için kâfidir.Bu eserinden evvel fıkha dair Letaif-ül-işarât isimli kitabını yazmış ve bundan sonra fıkıhtaki yüksek ihatasını gösteren Cami-ül-Fusuleyn'i telif etmiştir. Bu eserlerini yazarken Kahire'de bulunduğu sıradaki dört mezhep fukahasımn fetvalarını da* tetkik eylemiştir [572].

BedVeddin'in Kitab-üt-Teshil adiyle kaleme aldığı eseri Letaif-ül-işarât\n şerhidir; bu eserini, Edirne'de kazasker bulunduğu sırada 816 Şevvalinin sekizinci pazartesi günü telife başlamış, 818 cemaziyelâhırin yirmi yedinci salı günü (3 Eylül 1415) İznik^de ikamete memur iken bitirmiştir ; anın bu eserleri ulemaca pek muteberdir. Bedreddin'in Nur-ül-kulub adlı bir tefsiri olduğunu torunu Hafız Halil'in yazdığı Menakıb-ı Şeyh Bedreddin'den Öğreniyoruz, Fıkıhdan da başka bir eseri olup Bursa'da Ulucami kütüphanesindedir (Türkiyat Mecmuası c. 4, s. 235) ; sarftan bir de Maksud şerhi vardır.

Şeyh Bedreddin'in tasavvuf vadisinde akidesini gösteren meşhur Varidat adlı eseridir. Bunlardan başka Muh-yiddin-i Arabi'nin Füsus-ül-hikem isimli meşhur telifine haşiyesi ve bir de tasavvuftan Meser ret- ül-kulub isimli eserleri vardır. Sarftan Maksud'a Ukud-ül-cevahir adında şerhi vardır. Varidatı, vahdet-i vücud felsefesine mensup olanlar tarafından tutulmuşturx. Bu eserinde âlemin kıdemine kail

---

[572] Şeyh Bedreddin'in akaidi hakkında rahmetli Şerafettin Yaltkaya'nın "Simavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin" hakkındaki risalesine bakılsın (1924'de îstanbuVda basılmıştır) .Aynı zamanda İslâm Ansiklopedisi ^Bedreddin SimavV maddesi.

olup Allahı mahlûkattan ayrı olarak kabul etmez. Şeyhe göre cennet ve cehennem cahillerin zannettikleri gibi olmayıp bu dünyadaki iyilik veya kötülüklerin ruhlardaki tath veya acı tezahürleridir. Bedreddin cismanî hasrı kabul etmez ve Öldükten sonra beden cüzülerinin ihyasına imkân olmadığım söyler. [573]

Yıldırım Bayezid'in Oğlu Mustafa Çelebî Vakası

Mustafa Çelebi

Sultan Yıldırım Bayezid'in oğullarından olup saltanat iddiasına kalktığı için bütün Osmanlı tarihlerinde maksad-ı mahsusla Düzme Mustafa denilen [574] Mustâfa Çelebi, babasiyle beraber onun yanında Ankara muharebesinde bulunmuştur. Bayezid esir düştükten sonra kendisiyle beraber ordu merkezinde bulunan Musa ile Mustafa'nın buldurulma sim Timur'dan rica etmiş ve bunlar aranmış. Zâ/ernâme'lere göre [575] Musa Çelebi bulunmuş ise de Mustafa o araştırmada bulunamamış ve bundan dolayı kaybolduğuna hükmedilmişti. Halbuki Timur Ankara muharebesini müteakip etrafa göndermiş olduğu fetihnamelerde Bayezid'in iki oğlu ile esir edildiği yazıldığına göre Musa ile Mustafa'nın esir düştüğü anlaşıhyor; belki Mustafa, Bayezid'in Timur'dan oğullarının aratılması hakkındaki ricasından sonra bulunmuştur; nitekim Mustafa Çelebi'nin esir düşerek nice yıldan sonra avdet ettiğini Enverî'nin Düsturnâmesi'nden de öğreniyoruz1.

Timur'la beraber Semerkand'a. kadar götürülmüş olan Mustafa Çelebi, Timur'un ölümünden sonra esirlerin serbest bırakıldığı sırada o da serbest kalmış ve Anadolu'ya gelerek bir müddet İViğde'de

---

[573] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 366-367

[574] Ruhî, Tarih-î Al-i Osman'da Düzme Mustafa mukabili olarak buna arabca olarak (J*^) Cali Mustafa diyor.

[575] Şerefeddin-i Yezdî ve Nizamüddin-i Şamî Zafer nâmeleri. Musa ile Mustafa Çelebilerin yaşları küük çolduğundan kendileri bir hizmete verilmeyip babalarının merkez kolunda ve geride bulunmuşlardır. Feridun'da Niğebo-lu harbinde kol kumandam görülüyor. Mustafa Çelebi henüz evlenmemiş olup Şeredeiddin-i Yezdî ile Hafız Ebru'nun yazdıklarına göre Bağdad hükümdarı Sultan Ahmed Celâyirî'nin kıziyle nişanlı idi. Bu kız Bursa'nın işgelinde esir edilerek Timur'un yanına getirilmiştir.

Karamanoğlu memleketinde kaldıktan sonra Bizans împaratoru'nun daha doğrusu Eflâk prensinin yanma gitmiş ve biraderi Çelebi Mehmed'e karşı yardam edilmesini istemiştir [576].

Mustafa Çelebi'nin Yıldırım'ın oğlu olduğunu anlamış olan imparator Manuel, onun da Osmanlı mülkünde hissedar olması için Bizans ümerasından iki kişiyi Çelebi Mehmed'e göndermiş ise de teklifi kabul edilmemiştir [577].

Mustafa Çelebi'nin İmparatorla Anlaşması

Kendi menfaatini gözönünde tutan imparator Manuel'in Çelebi Mehmed'e dost olup ona güya bir cvlâd göziyle baktığına dair olan teminatı vardı; fakat bu menfaatlere mukabildi. Filhakika imparator, Çelebi Mehmed'in Musa Çelebi'ye karşı mücadelesinde ona müzahir olmuştu; çünkü Musa Çelebi İstanbul'u muhasara etmiş ve Selânikli almak istemiş, onun üzerine Manuel, Çelebi Mehmed'le pazarlığa girişerek yaptığı muahede üzerine toprak elde ederek kendisine yardım etmişti.

Bu defa ise karşısına Yıldırım Bayezid'in oğullarından Mustafa Çelebi çıkarak imparatora Osmanlı ülkelerinden daha çok menfaat temin edeceğini vaid etmesi üzerine Manuel bu defa Mustafa Çelebi'yi ele almıştı. Bu sebeple' 822 H./1419 M. de imparator tarafından Rumeli'ye gönderilmesi kararlaştırılan Mustafa Çelebi,

[576] Halkondil, Mustafa Çelebi'nin, Sinop beyi tsfendiyar'ın yanına gidip aralarında bir ittifak yaparak oradan Eflâk'a geçip hüsn-i kabul görüp yardım vadedildiğini ve maiyyeti olan üçyüz atlı üe Rumeli'ye geçerek o havalideki beyleri kendisine çevirmek istediğini fakat Çelebi Mehmed'e karşı umumî olan hörmet ve sevgiden dolayı muvaffak olamayarak Selânik'e iltica eylediğini yazıyor (1632 Paris tab\ s. 105).

[577] Hayrullah Efendi tarihi, c. 7 s. 36. Aşıkpaşa zade (s. 96) Mustafa Çelebi'nin ikinci Murad zamanında hükümdarlık iddiasiyle Sefdni/c'ten çıkıp Vardar Yenicesi ve Serez'e yürüdüğünü beyan etmek suretiyle Çelebi Mehmet! zamanındaki hâdise ile sonraki hâdiseyi karıştırır. Oruç Bey tarihi de (s.105) şöyle diyor: "Yıldırım'ın altı oğlu kaldı; biri cenkte düşüp belirsiz oldu, Mustafa Çelebi dirlerdi, sonra Selanik'ten çıkıp huruç etti, Düzme Mustafa dedikleri oldur". Dukas (Bon tab'ı, s. 117) ve Halkondil Mustafa Çelebi'nin Eflâk'ta bulunduğunu beyan ediyor.

Osmanlı tarihleri Mustafa Çelebi'nin hükümdarlık iddiasiyle Çelebi Mehmed zamanında ortaya çıktığından hiç bahsetnıiyerek onu Çelebi'nin vefatından sonra saltanat iddiasiyle ortaya çıkmış bir türedi olarak gösterirler. Hayrullah Efendinin metindeki mutaleasım nereden naklettiği bilinemedi; Fakat Çelebi Mehmed'in İmparatorla sonuna kadar dostluğu devam ettiği düşünülürse bu mutaleayı ihtiyatla kubul etmek lazım gelir; her halde Bizans kaynaklan daha doğru olmalı,

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 367-368

ibtida Eflâk tarafına sevkedilmiş1; orada Eflâk prensinden hüsn-i kabul ve yardım görmüş ve bu sırada Niğebolu sancak beyi Aydınoğlu CüneydBey hemen Eflâk'a giderek kendisine iltihak etmişti [578]. Bunlar Eflâk kuvvetleri ve kendilerine uyan kuvvetlerle süratle Tesalya ve Selanik taraflarında faaliyete başlamışlardır; buna da sebep bir muvaffakiyetsizlik olursa Selanik kalesine kaçabilmelerini temin eylemekti.

Çelebi Mehmed, bu hâdiseyi haber alır almaz derhal harekete geçerek Selanik mıntakasındaki muharebede Mustafa Çelebi'yi mağlûp etmiş ise de kendisini yakalayamamış ve o da Cüneyd ve bir miktar maiyyeti ile beraber Selanik kalesine iltica etmişlerdir1. Çelebi Mehmed, Selanik valisi Laskaris Leontariüs'den Mustafa Çelebi'nin teslim edilmesini istediyse de vali imparatorun müsaadesini almadan bir şey yapamıya-cağını ve imparator ne emrederse öyle hareket edeceğini beyan ile özür dilemiştir [579].

Bunun üzerine padişah imparatora müracaat ile Mustafa'nın teslimini istedi. Manuel, Çelebi Mehmed'e gönderdiği nâmesinde :

“Sen benim evlâdım, ben de baban makamında olmayı kabul ederek ahdettik. Eğer ettiğin yemini tutmak istemiyorsan haksız olanları Allah'ın adaleti cezalandırır; bana iltica edenleri teslim hakkındaki teklifini yapmak değil dinlemek bile istemem. Bununla beraber bizim itikad ettiğimiz ekanim-i selâseye yemin ederim ki hükümdarlığın devam ettikçe ve sen hayatta bulundukça Mustafa ile Cüneyd mahbus kalacaklardır." sözleriyle Mustafa ve Cüneyd'in teslim edilmesi teklifini reddetti ve aynı zamanda Selanik valisine de Mustafa ile Cüneyd'in acele kendi tarafına gönderilmesini emreyledi.

Sultan Mehmed, daha ileri gitmiyerek imparatorun teklifini kabul

---

[578] Çelebi Mehmed'in küçük kardeşi Mustafa'nın f/Iort'ta bulunduğu haberi geldi; Çelebi Mehmed en evvel Cüneyd'i öldürmek için maiyyetinden ikisini gönderdi ise de, Cüneyd iki gün evvel Eflâk'a giderek Mustafa'ya iltihak etmiştir (Dukas, Bon tab\ s. 117).

[579] Selanik valisi, mültecilere ikram ile teselli etti. Sabah olunca Çelebi Mehmed, Selanik valisine bir memur göndererek imparatorla arasındaki ebedî olan dostluk sebebiyle Mustafa ile Cüneyd'in kendisine teslim edilmelerini bildirdi ve "aradaki dostluğu bozma ve Rumlara büyük zararlar yapılmasına sebep olma; teslim etmezsen hasmane hareket ederek Selanik"1! zabt edeceğim" haberini yolladı. Vali Leontarius, pek yumuşak cevap verdi. "Ben imparatora bağlı bir memurum; aynı zamanda sana da bağlıyım. Mülteci alelade bir şahıs değildir. Haber aldığıma göre kardeşindir. Biraz sabret, vaziyeti imparatora arzedeyim; emir vermek ona aittir" dedi (Dukas, Bon tab'ı 118, 119)

edip Selanik muhasarasını kaldırarak Edirne'ye döndü;

İmparator İstanbul'a, getirilen Mustafa ile Cüneyd'i ve maiyetlerindeki otuz üç kişiyi Limni adasına gönderdi [580].

Bu mültecilerin masrafları için Osmanlı hükümeti her sene üçyüz bin akçe vermeği ve imparator da Çelebi Mehmed sağ oldukça Mustafa'yı salıvermemeği ve Mehmed'in haleflerinin Bizans'a karşı takınacakları vaziyete göre hareket etmeği taahhüd ediyorlardı. Bunu müteakip Çelebi Mehmed, Mustafa Çe-lebi'ye yardım edip asker yeren Eflâk topraklarına akın yaptırmak suretiyle intikam aldı [581]. Bizans tarihlerinde Mustafa Çelebi'nin saltanat iddiasiyle birinci defa meydana çıkmasının ve muvaffak olamayarak Selanik1e ilticasının hangi tarihte olduğu gösterilmemiştir; bu hâdisenin Şeyh Bcdreddîn vak'asından evvel, olması ihtimaline binaen kat'î olmayarak 822 H./1419 M. tarihini gösterdim [582]. Çünkü, Bedreddin vakası esnasında Çelebi Mehmed'in Serez'de bulunması, Mustafa Çelebi'nin Selânik'e ilticasiyle padişahın İmparatorla anlaşarak Edirne'ye dönmesi sırasında vukua gelmiş olduğunu tahmin ettim.

1420'de Sultan Çelebi Mehmed, İstanbul yolu ile Anadolu'ya geçmek üzere geldi. Bizans casusları pâdişâhın Anadolu'da işlerini yaptıktan sonra İstanbul'u muhasara edeceği haberini getirdiklerinden bazı Bizans devlet adamları pâdişah'ın İstanbul yoluyla geçerken tevkif edilmesini söyledilerse de M an u el bu teklifi kabul etmedi. Bununla beraber bu haber sebebiyle ihtiyat olmak üzere Çelebi Mehmed'i karşılamak için çocuklarını da göndermedi [583].

Çelebi Mehmed, Dolmabahçe ve Tophane sahillerine gelerek burada üç sıra kürekli kadirgada bulunan imparator tarafından karşılandı ve konuşarak Hrisopolis yani Üsküdar'a geçtiler; imparator

---

[580] Dukas (s. 121) İmparatorun, Mustafa Çelebi'yi bir müddet sonra Limni adasına gönderip Cüneyd Bey'e İstanbul'da. Pammakaristos (Fethiye camii) manastırında bir yer tahsis ettirdiğini yazar. Françes ise (Bon tab'ı, s. 114) Mustafa Çelebi'nin Limni adasından sonra Mora'da Misistra kasabasına yollandığını beyan ediyor.

[581] Dukas (Bon tabh), s. 122.

[582] Meskukât mütehassısı merhum Ali Bey, Mustafa Çelebi akçeleri yazısında Hammer'den naklen Mustafa Çelebi'nin, Birinci defa Rumeli'de meydana çıkarak hükümdarlık iddiasında bulunmasının 823 H./1420 M. de olduğunu göstermiştir. (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sene 15, s. 389, 390) ; belki hâdisenin bastırılması bu tarihte olmuştur.

[583] Françes (Bon tab'ı) ve Halkondil (Paris taVı).

kadirgadan çıkmadı, Çelebi Mehmed, karaya çıkarak çadıra indi ve akşam olunca maiyyeti ile beraber İzmit tarafına hareket eyledi ve Bursa'ya geldi [584].

Çelebi Mehmed'in Tesisleri

Çelebi Mehmed, Musa'yı bertaraf ettikten sonra Edirne'de Emir Süleyman tarafından başlattırılıp Musa Çelebi zamanında da devam edilerek henüz bitmemiş olan Eski camVyi 816 Şevval/1414 Ocak'ta tamamlatmış ve Eski Bedestendi ona vakıf yapmıştır. I. Sultan Mehmed Bursa'da meşhur Yeşilcami, medrese, imaret ve türbesini yaptırdığı sırada devlet adamlarının tavsiyeleri üzerine [585] bunlara vakf olmak üzere Orhan Gazi devrinden-beri Osmanlılara âid olup Ankara muharebesinden sonra Bizanslılar eline geçen İzmit kÖrfezVndeki yerlerden, Hereke, Gebze, Darıca, Kartal ve Pendik taraflarını Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey'i göndererek elde etmiştir (823 H./1420 M.). Bu işgaller herhalde imparatorun Mustafa Çelebi'ye karşı olan müzaharetine karşı bir mukabele idi. Bu işgaller dolayısiyle pâdişâhın îsthnbul üzerine geleceği şayiası çıktığından Rumlar epey telâş etmiş ve bunun üzerine Manuel Sultan Mehmed'in tasavvurunu anlamak üzere dostluktan bahis ile Edirne'ye bir elçi göndermiştir. [586]

Çelebi Mehmed'in vefatı

Mehmed kışı Bursa'da geçirdikten sonra 1421 ilkbaharında Gelibolu yoluyla Edirne ye döndü. Onun Edirne'ye geldiğini haber alan İmparator, padişahın kendi hakkındaki tasavvurlarını öğrenmek için Leontarius'u elçi olarak Edirne'ye gönderdi. Çelebi, elçiyi memnunlukla kabul etti ve bir kaç gündenberi hasta olduğu

[584] Français-Bon tabh ve Halkondil.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 369-372
[585] Çelebi Mehmed'in tesislerinden en evvel 822 Zilhicce/1419 Aralıkta Yeşil Cami tamamlanmış, diğerleri sonra bitmiştir. Tac-üt-levarih"in kaydından (c. i, s. 295) bunların, tamamlanmasından evvel vakıf olduğu anlaşılıyor. Keza Behiştî, Aşık Paşa zade ve Neşrî'âe de öyledir.
[586] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 372

için iyi olduktan sonra görüşeceğini söyledi [587]. Halbuki kendisine nuzuTîiibet etmişti1. îyi olamıyacağını anlaması üzerine vezirleri Bayezid, Çandarlı zâd'et brahim ve Hacı ivaz Paşa-lan davet etti; Limni adasında mahbus bulunan kardeşi Mustafa Çelebi'nin muhafazası kendi hayatiyle mukayyed olduğundan Ölümünü müteakip imparatorun Mustafa'yı bırakmak ihtimalini gözönüne alarak Büyük oğlu Murad Amasya'dan gelinceye kadar ölümünün gizli tutulmasını ve derhal Amasya sancak beyi (Rumiye-i sugra valisi) büyük oğlu Murad'm dave edilmesini vasiyyet etti [588]. Murad'ı davet için Çaşnigir başı Elvan Bey'i Amasya'ya gönderdiler [589]. Murad gelmeden evvel Sultan Mehmed hakkın rahmetine kavuştu (824 Cemaziyelev-vel / 1421 Mayıs) [590]. Ruhî, Çelebi Mehmed'in altı aya yakın hasta yattığım söylüyor [591].

Alınan tedbir üzerine İstanbul'a ve diğer yerlere gidecek yollar kesilerek kuş uçmaz oldu. Hacı ivaz Paşa'nın tavsiyesiyle, "pâdişâhın Karamanoğlu üzerine seferi vardır. Kapıkulu askerleri Anadolu askeriyle Biga'da toplansınlar" diye hayatta imiş gibi pâdişâhın iradesi bildirildi; Anadolu beylerbeyisine ferman gönderilerek askeriyle Biga'ya gelmesi emrolundu1. Divan kurularak timar ve sancak verip işler görülürdü; hiç kimse Sultan Mehmed'in ölümünden haberdar değildi; padişahın maîyyeti olan silâhdarlar- padişahın, görülmemesinden dolayı şüphelenerek "efendimiz ne oldu? divana çıkmaz" diye vezirlere hücum ettiler, fakat vezirler, hekimler çıkmasına müsaade etmiyor diyerek cevap verdiler ve birtakım

---

[587] Franççs (Bon tab'ı), Mırmiroğlu tercümesi.

[588] Çelebi Mehmed'in Murad'm tahta cülusunu müteakip katledeceği iki oğlunun o akıbete düşmemeleri için bunların Rum imparatorunun yanına gönderilmesi hakkında ayrıca vasiyeti olduğunu Françes beyan ediyor; filhakika, İmparatorun daha sonra anlaşabilmesi için Murad'dan Çelebi Mehmed'in kendisine teslimini vasiyyet etmiş olduğu bu çocukları istemesi vasiyetin doğru olduğunu göstermektedir (Dukas 127).

[589] ".. Hemanki başın yastığa kodu; vezirleri cem etti; tiz ulu oğlum Murad'ı getirin dedi; çaşnibaşı Elvan Bey'i gönderdi itti', ben hod bu döşekten kurtulmazın. Murad gelmeden ben ölürün; memleket birbirine dokuşur, tedarik edin benim vefatım duyulmaya" dedi (Âşık Paşa zâda s. 94 ve Oruç Bey s. 54 ve 112 ve Behişti 55).

[590] Neşri (c. 2, s. 550) ve Tac-üt-tevarih Cemaziyelevvel ihtidalarında vefa* Um yazıyor (c. I, s. 300). Türbesi kitabesinde de cemaziyelevvelin kaçında vefat ettiği görülmüyor, Şükrullah Behcelüttevarih'te (s. 323) cemaziyelevvelde yirmi üç gün hasta oldu diyor.

[591] Bebcet-üt-tevarih ile Neşri, Çelebi Mehmed'in. Osmanlı devletini bir idare altına aldıktan sonraki hükümdarlığını yedi sene onbir ay ve bir kaç gün olarak gösteriyorlar.

tedbirlerle padişahı görmek isteyenleri aldattılar [592].

Yukarıda Edirne'ye geldiğini söylediğimiz Bizans elçisi, padişahın kendisini kabul etmesini bekliyordu; onun gelişinden üç gün sonra Sultan Mehmed öldü; nihayet Leontarius, Sultan Mehmed'in vefatını haber aldı ve hemen imparatora bir kaç ulak gönderdi, ise de yollar kapanmış olduğundan bunlar Istan' buVa gidemediler; aradan epey gün geçti; nihayet Bizans elçisi Mora yoluyla ve denizden vaziyeti îstanbuVa bildirmeğe muvaffak oldu [593]. Bu1"suretle Çelebi'nin ölümü Murad'ın Bursa'ya gelmesine kadar kırk gün gizlendi [594].

Çelebi Mehmed'in Şahsiyeti

Osmanlı padişahlarının büyüklerinden olan Çelebi Mehmed azim ve metaneti, yüksek ahlâkî faziletleri, sözüne, ahdine riayet etmesi, tab'an nezaket ve itidali ve siyasî görüşleri, devlet siyasetine âid şlerde ifrata gitmiyerek durumu takdir etmesi ve programlı ha-_rjeket eylemesi, herhangi bir tehlikeye karşı uyanık bulunarak seri hareketi sayesinde parçalanmış olan Osmanlı devletini bir idare altında toplamağa muvaffak olmuştur. Ankara muharebesini müteakip elden çıkan bir kısım yerleri tekrar elde etmiştir. Milâdî tarihle yedi yıl sekiz ay, yirmi gün bütün Osmanlı ülkesi hükümdarı olmuştur [595]

Françes, Çelebi Mehmed'in cömert dostlarına dost, düşmanlarına

---

[592] Aşık Paşa zade (c. 95) ve Behiştî (s. 55) ve Tac-Üt-tevarih (c. 1, s. 303).

[593] Françes (Bon tabh)s. 123.

[594] Edirne sarayında vefat eden Sultan Mehmed'in cesedi kırk gün sarayda saklandı ve Ölümünü dört kişiden başka kimse bilmiyordu. Bilenler, Baye-zid, ibrahim ve iki hekim. (Hacı ivaz paşayı unutmuş). Bunlar her gün saraya gidip çıkıyorlardı, tedavi için etraftan ilâçlar getiriliyor diye ortalığın şüphesini uyandırmak istemiyorlardı. Hekimler ölünün karnını açarak bağırsak, ak ve kara ciğerlerini çıkarıp cesedin içerisini kamilen yıkadılar ve cesetten çıkardık lan maddeleri ölünün bulunduğu odayı kazarak gömdüler ve sonra cesede ıtriyat sürdüler ve kefenlediler ve hayatta imiş gibi yatağa yatırdılar. Bu işlerin kâffesi iki vezir ile saray gılmanları taraflarından yapılıyordu ve bu çocuklar hiç dışarı çıkmayıp kimse ile görüşmezlerdi. ." (Dukas s. 128) . Dukas bu ihtiyatlı tedbirlerin alınmasını, tahtın varisi olan yeni hükümdarın gelmesine kadar etraftaki devletlerin, bunu haber alarak bir tecavüzî hareket yapmamaları için olduğunu sebep gösteriyor. Fakat asıl korku tmparator'un Çelebi'nin hayatiyle kaim olan Mustafa'yı salıvermesi endişesi idi-
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 372-374

[595] Şükrullah'ın Behcet-üt-tevarih'indc "Sultan Mehmed bin Bayezid Han: kaydiyle hicrî 7 sene 11 ay bir kaç gün hükümdar olduğu bildirilir. Tercüme edilen N. Atsız nüshasında metindeki milâdî tarih de gösterilmiştir.

karşı şehid olduğunu ve ilk defa Edirne'yi daimî payitaht yaptığım beyan ediyor [596].

Îkîncî Murad'ın Hükümdarlığı

Sultan Murad, süratle hareket ederek, Bursa'ya geldi ve keyfiyeti .Edirne'de Bayezid Paşa'ya bildirdi. Bunun üzerine Çelebi Mehmed'in vefatı îlân olundu ve cenaze alınarak Bursa ya getirilip Sultan Murad hükümdar îlân olundu (824 H./1421 M.). Hükümdar olduğu zaman on sekiz yaşında bulunuyordu; babasının vefatından kırk gün sonra hükümdar olduğuna göre cülusu takriben haziran ortalarına tesadüf etmiştir. [597]

Imparatorun Tazıyeti Ve Teklifleri

Murad'ın cülusu komşu hükümetlere bildirildi; imparator, daha evvel davranarak Sultan Murad'a iki elçi yolladı; bunların vazifelerinden birisi yeni padişahı tebrik ve tâziyet etmek ve ikincisi de Çelebi Mehmed'in vasiyyeti üzere Murad'ın iki erkek kardeşini imparatorun himayesine vermek teklifi idi. Eğer bu çocuklar verilmezse mevkuf olan Mustafa Çelebi'yi Rumeli'ye çıkaracakları bildiriliyordu.

Bu sırada saltanat atabeği olan vezir-i âzam ve beylerbeyi Bayezid Paşa, genç hükümdar nâmına elçilere, imparatorla dost kalmak istediklerini ve çocukların manevî babası olmasına muvafakat edebileceklerini ve imparatorun muhabbetine ehemmiyet verdiklerini ve aktedilen muahedelere sadık kalacaklarını fakat bu şehzadelerin başka bir dinde olan imparatorun terbiyesine verilmesinin islâmiyete aykırı olduğiflı bildirdi ve bunun üzerine elçiler geri döndü [598].

---

[596] Françes Vekayinâmesi.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 374-375
[597] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 375
[598] Halkondil, Bayezid Paşa'nın, İmparatora gönderildiğini yazıyorsa da yanlıştır. Güya Bayezid Paşa yüksek ailelere mensup on iki çocuğun rehin ve ikiyüz bin akçe verileceğini ve Gelibolu civarında beğenecekleri geniş arazinin terk edileceğini teklif etmiş, imiş (Paris tab'ı s. 106, 107). İmparatorla anlaşmaküzere Çandarlı zade İbrahim Paşa İstanbul'a gönderilmiştir.

Mustafa Çelebi'nin Ele Alınması

Şehzadelerin teslim edilmemesi üzerine İstanda imparatorun devlet adamları arasında görüşme oldu; bir kısmı ve bunların başında imparatorun oğlu ve saltanat şeriki Yuannis, Mustafa Çelebi ile anlaşarak onu Rumeli'de hükümdar yapmağı ve ihtiyar imparator Manüel ile diğer kısmı Murad'la anlaşmayı muvafık buluyorlardı; fakat Yuannis taraftarları, Ge/ıfto/u'yu kendilerine teslim vaadinde bulunan Mustafa Çelebi ile anlaşmakta ısrar ettiklerinden onların fikirleri galebe çaldı ve derhal General Dimitriyos Laskariyüs kadırgalarla Limni adasına gönderilerek Mustafa Çelebi ile anlaşma yapıldı [599].

Mustafa Çelebi ile imparator arasında yapılan anlaşma gereğince Mustafa Çelebi, imparatorun sözlerinden dışarı çık-mayacak, oğlunu rehin olarak imparatorun yanına bırakacak, Gelibolu yarımadasını ve Karadeniz sahilinde Eflâk sahillerine kadar olan yerleri ve Erisos ve Aynaroz^a kadar olan Tesalya havalisini imparatora terk edecekti. Mustafa Çelebi bu suretle İmparatorun adamiyle muahedeyi imzaladıktan sonra gönderilen on kadırgaya kendisi Cüneyd Bey ve maiyyeti ve bir miktar rum kuvvetiyle atlayarak Gelibolu'ya, geldi; Murad ise Gelibolu kalesini tahkim etmiş ve buraya çokça kuvvet koydurmuştu [600].

Mustafa Çelebi kuvvetleri Gelibolu'ya çıktıkları vakit karşılarına Murad'ın kuvvetleri çıktı. Şiddetli muharebe ettiler. Fakat Mustafa'nın kuvvetlerine kumanda eden Cüneyd Bey bunlara galebe etti; bunun üzerine Mustafa Çelebi kadırgadan karaya çıktı; yine muharebe devam etti; Mustafa, General Dimitriyos ile birlikte geceyi yine kadırgada geçirdi; nihayet Mustafa Çelebi Gelibolu halkının ileri

---

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 375-376

[599] Dukas (s. 134) Leontarius'un Mustafa'yı almak üzere Midilli'ye gönderildiğini ve Frances ise 1421 senesi Eylül ayında İmparator Yuannis'in Afora'dan getirttiği Mustafa'yı alarak bir çok kadırga ile Gelibolu'ya gittiğini yazmaktadırlar.

[600] Âşık Paşa zade tarihi Mustafa Çelebi'nin birinci ve ikinci saltanat dâvasını birbirine karıştırmıştır. Ona göre Çelebi Mehmed*in ölümünden sonra Mustafa Çelebi Selanik'ten çıkarak Vardar YenicesVne ve oradan da Serez ve daha sonra Edirne'ye gelmiş ve bütün Rumeli beyleri ona tâbi olmuştur diyor (s. 96). Behiştî de aynı şeyi yazar (s. 56).

gelenlerini davet etti; onlara Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu ve kardeşi Çelebi Mehmed'in kendisini firara mecbur ederek Rumların elinde mah-bus kaldığını, kendisinin Edirne'ye gitmesi için yol verilmesini ve hükümdar tanınmasını istedi. Gelibolu halkı ve civardakiler Mustafa Çelebi'ye bi'at ettilerse de kale muhafızları teslim olmadılar; burada kale muhafız kumandanı Şah Melik adında birisi idi2. Bunun üzerine Dimitriyos Gelibolu kalesini muhasara etti. Mustafa Çelebi aşağıda görüleceği üzere Bayezid Paşa kumandasındaki Sultan Murad kuvvetlerini bozduktan sonra Edirne'ye giderek hükümdarlığını îlân eyledi (824 Zilkade/ 1421 Ekim).[601]

Bayezıd Paşanın Mustafa Çelebi Üzrine Gönderilmesi

Bu durum üzerine Sultan Murad'ın huzuriyle vezir-i âzam ve beylerbeyi Bayezid, ikinci vezir Çandarlı zade ibrahim, üçüncü vezir Hacı ivaz Paşalarla Timurtaş Paşa'nm üç oğlu Umur, Ali ve Oruç Beyler bir görüşme yaptılar. İbrahim paşaile Hacı ivaz paşa, aynı zamanda beylerbeği olması ve Rumeli beylerini yakından tanıması itibariyle Bayezid Paşa'nın Mustafa Çelebi üzerine gönderilmesini teklif ettiler; Timurtaş paşanın oğulları ise bizzat pâdişâhın gitmesini söylediler. Sultan Murad evvelki iki vezirin teklifi üzere Bayezid Paşa'nın gitmesini muvafık gördü1. Bayezid paşa giderken vefatı vuku-bulursa vasiyyetnâmesinin hükümlerini icraya nezaret eyleme-sini Timurtaş "in büyük oğlu Oruç Bey'e havale etti ve elli bin akçe bırakarak onu vasi yaptı (Behiştî, s. 57).

Gelibolu yolu kapalı olduğundan Bayezid Paşa kış mevsiminde İstanbul Boğazında Güzelceh is ar"1 d an Rumeli tarafına geçti [602].

---

[601] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 376-377

[602] Behiştî (s. 56) Gelibolu kalesi muhafızı Şah Melik'in kaleyi Mustafa Çelebi'ye teslim ettiğini yazar. Âlî (c. 3, s. 198) Mustafa Çelebi'nin imparatorla muahedesi mucibince Gelibolu kalesini teslim etmek istediğini, fakat Gelibolu beyi Şah Melik'in mâni olduğunu yazıyor; Françes ise Gelibolu halkının, Rumeli'de Türklerin ilk mukaddes şehri olması dolayısiyle burayı teslim etmediklerini beyan ediyor (Bon tab'ı, s.,115). Halkondil de (Paris tob'ı, s. 107. Gelibolu'yu, musirren isteyen imparatora Mustafa Çelebi'nin burasını vermek isteyip, ancak kendisine taraftar Türklerin burasını terk etmek istemediklerini, yeni padişahın (yani Mustafa Çelebi'nin) daha hükümdarlığının ihtidasında henüz kendisine saltanatı kat'i surette temin etmeden

Yanında çok kuvvet yoktu; Edirne tarafına gitti ve orada da kuvvet topladı; Mustafa Çelebi'nin Gelibolu'dan çıkıp geldiğini duyunca onu Sazlıdere mevkiinde karşıladı [603]. Fakat Gelibolu'nun Rumlara terk edilmesini uygun bulmadıklarını ve Mustafa Çe-lebi'nin de Öyle yaptığını ve Rumların bundan memnun olmadıklarını zikretmektedir.

ilk temasta Bayezid Paşa kuvvetlerinin ibtida sağ kolu ve onu takiben sol kolu Mustafa Çelebi tarafına geçtiğinden kendisi de Mustafa Çelebi'ye teslim oldu (1 Ramazan 824/30 Ağustos 1421). Mustafa Çelebi'nin karnında bir yarık varmış. Rumeli beylerine onu gösterip ikna eylediği gibi bu defa teslim olan Bayezid Paşa'ya da aynı suretle karnında bulunan yarığı göstererek Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğunu ispat etmek istemişti. Bayezid Paşa'ya hasım olan Cüneyd Bey ile Evremiz oğulları'nm gammazlıklariyle ertesi günü derhal katledildi [604]. Bunun üzerine Mustafa Çelebi Edirne'ye girdi ve yukarıda görüldüğü üzere hükümdar îlân edildi [605].

Mustafa Çelebi'mn Must^fa Çelebi'ye Evremiz oğullan, Tura-hükümdarlığı nan Bey ve oğullan ile Gümlüoğlu ve [606] Rumeli fatihleri ve Fatihan oğulları tâbi oldukları gibi diğer akıncılar da onun etrafına toplandılar; hulâsa Rumeli'deki bütün yerler onun hükümdarlığım tanıdı; namına para kesildi [607].

---

[603] Rumeli sahiline geçen Bayezid Paşa iki günde Edirne'ye geldi ve orada çok miktarda asker topladı, Gelibolu yarım adasına en kısa yoldan gitmek istedi, ileri gönderdiği casuslar Mustafa Çelebi'nin büyük bir kuvvetle Gelibolu'dan hareket ettiklerini haber verdiler; Bayezid Paşa otuz bin kişilik ordusiyle Edirne'den çıkarak Sazlıdere'ye geldi ve Mustafa Çelebi'nin kuvvetleriyle karşılaştı. Bayezid Paşa, askerine Mustafa'nın düzme olduğunu ve pâdişâhın kardeşi Mustafa'nın daha çocuk iken öldüğünü Çelebi Mehmed'in bizzat kendisine anlattığını söyledi ve imparatorun, bunu Yıldınm'ın oğlu diye meydana çıkardığını anlattı (Dukas, s. 145 ilâ 1478). Françes de Bayezid'in Edirne ve Mustafa Çelebi'nin ise Gelibolu'dan hareket ile Sazhdere'de karşılaştıklarını yazar. Keza bk. Halkondil, s. 107.

[604] Menâkıb-ı Şeh Bedreddin (Hususî Ktp. deki nüsha), s. 140.

[605] Dukas s. 152. Bayezid Paşa'nın katlini haber alan Sultan Murad sarsıldı ve maneviyatı kırıldı; fakat Bursa'da bulunan Yıldırım Bayezid'in damadı Seyyid Emir Buharî kendisini teşci etti ve muvaffak olacağını tebşir ile kılıç kuşatdı.

[606] Bu, Gümlüoğlu ailesi Gümlü oğlu Murad Bey ve onun Saltuk ve İskender isimlerindeki iki oğluyla Murad Bey ve Paşa Yiğit isimlerin deki Gümlü ahfadından mürekkeptir. Fatih Sultan M ehmed Gümlü oğlu Saltuk ve İskender Beylere Zoğra'mn eski hisarında bazı köyleri temlik etmiş, onlar da Gümlü oğlu feöyü'nde zaviye, mescit, Edirne'de mescit ve Kosova'da. da zaviye ve mescid vakfetmişlerdir. İkinci Bayezid, Gümlüoğlu Paşa Yiğit'e iki köy temlik etmiştir.

[607] Mustafa Çelebi'nin biri Edirne'de ve diğeri SerezMe kesilmiş iki akçesi Meskukât kataloglarında görülüyor. Takvim-i Meskükât-ı Osmaniye (İsmail G al i b) s. 24 ve Meskûkât-ı Osmaniye (Halil Edhe) s. 36 ve Mustafa Çelebi akçeleri (Ali), Türk Tarih Encümeni mecmuası, sene 15} s. 387 ilâ 390.

Mustafa Çelebi, bundan sonra durmayarak Anadolu tarafına geçmek üzere Gelibolu'ya, hareket etti; bütün Rumeli beyleri ve kuvvetleri beraberinde idi; Mustafa Çelebi'nin Sazhdere muvaffakiyetini ve hükümdarlığını haber alan Gelibolu muhafızı kaleyi Dimitriyos Leontarius'a teslim etti; Dimitriyos buraya asker ve mühimmat koymağa hazırlanırken Cüneyd Bey yetişerek buna mâni oldu. Dimitriyos, Mustafa'ya başvurdu; Mustafa Çelebi, imparatora Gelibolu'yu teslim edeceğine dair taahhüdünü inkâr etmemekle beraber böyle bir harekette bulunacak olursa Türklerin kendisinin padişahlığını kabul etmiyecek-lerini ve şahsen mülkü olmayıp halka âid yeri veremiyeceğini bildirdiğinden Dimitriyos Leontarius tstanbuVa. dönerek keyfiyeti imparatora anlattı [608].

Mustafa Çelebi, Gelibolu kalesini tahkim etti; donanmaya kaptanlar ve kumandanlar tâyin eyledi ve oradaki işleri gördükten sonra Edirne'ye giderek biraderinin hazinelerine kondu; sefahate daldı [609].

İmparator, Mustafa Çelebd'nin kendisini atlatarak Gelibolu'yu vermemesi üzerine onu terk ederek Sultan Murad'la anlaşmak istedi. Bursa hükümeti, Gelibolu'nun İmparatora teslim edilmeyerek Leontarius'un eli boş döndüğünü haber alınca onlar da bu fırsattan istifade ederek vezir Çandarlızâde İbrahim Paşa'yı elçi olarak İstanbul'a gönderdiler; İbrahim Paşa, Bayezid Paşa'nın ölümünden sonra vezir-i âzam olmuştu.

İbrahim Paşa, Mustafa Çelebi ile İmparatorun aralarının bozulduğundan haberi yokmuş gibi Manuel'den yardım istedi ve pek mütevazi hareket ve sözlerle imparatoru merhamete getirmeğe çalıştı; babası Çelebi Mehmed'e yaptığı gibi oğluna da yardım edebileceğini söyledi ve kendisini koltukladı ve Gelibolu ile iki şehzadeyi istemekten vazgeçmesini istirham etti [610]. Fakat

[608] Dukas s. 152 ilâ 154'de Cüneyd ve Mustafa Çelebi ile Dimitriyo-s'un muhavereleri hakkında tafsilât vardır. Halkondil (Paris tab'ı s. 107) Mustafa'nın, imparatora haber göndererek kendisi harple meşgul olduğu için hiçbir harekette bulunmamasını ve müsterih olmasını ve her tarafı zabt ettikten sonra Gelibolu'yu, vereceğini vadettiğini kaydediyor.

[609] "... Biraderi Mehmed'in sarayına girince orada hesapsız servet ve sair kıymetli şeyler buldu; hergün sarhoş oluyordu ve vaktini huzuzât-ı nefsa-niye ile geçiriyordu. ." (Dukas, s. 157).

[610] Çelebi Mehmed'in Murad Mustafa Mahmud ve Yusuf isimle-rindeki dört oğlundan Murad

imparator Gelibolu ile iki şehzadenin tesliminde ısrar ettiğinden ibrahim Paşa epey müddet İstanbul'da kalmasına rağmen bir netice alamadan döndü. [611]

Sultan Murad'a Yardım Teklifi

Foça'daki şap madenlerini Cenevizliler işletiyorlardı; buranın Ceneviz beyi bir zaman Saru-han oğulları'naL her sene bir miktar para vererek buradaki kalede oturuyorlar ve ihraç ettikleri şapları Avrupa piyasalarına sevk ediyorlardı; buraları Osmanlılara geçtikten sonra aynı vergiyi Osmanlı hükümeti alıyordu. Bu Ceneviz kolonisi doğudaki diğer Ceneviz kolonileri (Sakız, Galata, Amasra, Samsun, Kefe) gibi muayyen bir müddet tâyin edilen podesta veya konsoloslar vasıtasiyleidare ediliyorlardı. Çelebi Mchmed'-in sağlığında Foça'da Jan Adorno adında bir podesta bulunuyordu; buranın podesta yani valiliği on sene müddetle kendisine verilmişti.

Adorno Foça'ya geldikten sonra Çelebi Mehmed'le görüşerek senede yirmi bin altın vermek suretiyle on sene müddetle Foça'nın maden imtiyazım almıştı. Aradan altı sene geçince Çelebi Mehmed vefat etmiş ve Mustafa Çelebi hâdisesi çıkmıştı. Bu senelerde şap madeni işi tatil edilmiş ve bir kaç seneden beri devam eden hâdiseler sebebiyle madenin yıllık imtiyaz bedelini verememişti. Cenevizlilerle Katalanlar arasındaki muharebe neticesinde Katalanlar, Ceneviz gemilerinin italya, Fransa, ispanya ve ingiltere'de seyrü sefer etmelerine mâni olduklarından tabiî olarak maden işletmesi de durmuş ve bu yüzden Adorno büyük bir borç altına girmişti.

Adorno, Sultan Çelebi Mehmed'in ölümünü haber alınca bu vesileden istifade ile borcundan kurtulmak isteyerek daha

hükümdar olmuş ve Mustafa adındaki oğlu da Hamideli sancak beyi bulunmuştu. Küçük yaştaki Mahmud ile Yusuf'un öldürülmemeleri için imparatorun yamna gönderilmelerini vasiyyet etmişti. İşte İmparator, bu çocukların kendisine verilmesinde ısrar ediyordu. Sultan Murad hükümdarlığını sağlamak üzere uğraştığı sırada bunları Tokat'a, gönderip hapsetmiş ve daha sonra Buria'ya getirterek gözlerine mil çektirip anala-riyle beraber Bursa'da oturtmuş ve kendilerine tahsisat bağlamıştır. Bu iki kardeş 832 H./1429 M. deki taun salgınında vefat etmişlerdir. Tarihi karineye gijre Çelebi Melımed'in Orhan adındaki bir oğlu da tmparator'uıı yanında bulunuyordu.

[611] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 377-379

Amasya'dan Bursa'ya gelmeden evvel Murad'a mektuplar gönderdi. Bu mektupları Adorno'nun kâtibliğinde bulunan Rum müverrihi olan Dukas yazmıştı. Adorno mektubunda, Çelebi Mehmed'le arasındaki dostluktan bahis ile arzu ettiği takdirde bu dostluğu yenilemeğe hazır olduğunu yazdıktan sonra:

"Seni kadırgalarla Anadolu'dan Rumeli'ye geçirmeğe ve-sana yardım etmeğe ve hiç kimsenin yapamadığı hizmeti sana yapmağa hazırım; yalnız emrini bekliyorum,, demiş.

Murad bu teklifi memnuniyetle kabul ederek:

—"Allah isterse bir kaç gün sonra Bursa?ya geleceğim, oraya yakınlarından çok sadık birisi gelsin, bu husus hakkında düşünelim ve yapacağımızı kararlaştıralım,, cevabını vermişti.

Bir kaç gün sonra Adorno, kendi namına Agasay denilen Dimitriyos adında bir mutemedini gayet mühim mektuplarla JBursa'ya gönderdi. Bu mektupları da Duka s yazmıştı. Mektuplardan biri Sultan Murad'a, diğerleri vezirleri Ali, Umur ve Hacı Ivaz'a hitabetti. Bayezid (Paşa) Mustafa tarafından îdam edilmişti.

Dimitriyos'la görüşülüp herşey nizam altına alındı ve onun refakatine ulemadan çok akıllı Hatib adında biri verildi1. Bu Hatife Gelibolu boğazını geçmek üzere bir donanma ihzar ve teçhizi için elli bin Bizans altını verilmişti. Mevsim henüz sonbahar başlangıcı idi.

Murad'm Foçalılarla ittifakını duyan Mustafa Çelebi Edirne^de zevk ve safada olup rakibi Sultan Murad'ı unutmuştu. Cüneyd, Mustafa Çelebi'yi îkaz etti; Murad'ın İmparatorla pazarlık halinde olduğum bildirdi, üstelik bir de Frenklerle de anlaşıyor; biz de Edirne'de hiç bir hazırlıkta bulunmadan oturuyoruz; onlar bu tarafa gelmeden evvel biz karşı tarafa geçelim, her hususta düşmanlarımızdan üstünüz. Onlar bu tarafa geçerlerse bizim için felâkettir,, sözleriyle Mustafa Çelebi'yi îkaz etti. [612]

Mustafa Çelebi'nin Anadolu Tarafına Geçmesi

Mustafa Çelebi, hemen kuvvetlerini toplayarak Gelibolu ya

[612] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 381-382

gelip Lapseki ye geçti (20 Ocak 1422). Murad'ın müttefiki olan Foçalılarm donanması, Mustafa Çelebi'nin geçmesine mâni olmak istediyse de muvaffak olamadı. Mustafa Çelebi'nin yanında on iki bin atlı ve beş bin yaya vardı. Üç gün orada kaldıktan sonra Bursa tarafına yürüdü. Bunu haber alan Sultan Murad kâfi miktarda mevcudiyle Bursa'dan çıkarak Ulubad^ geldi ve köprüyü kesti. Maiyyetinde Hacı tvaz Paşa ile Timurtaş'.n üç oğlu Umur, Ali ve Oruç Beylerle Cüneydın kardeşi olduğu söylenen Hamza Bey de vardı [613]. Ikı tarat Ulubad suyu önünde ve suyun iki kıyısında karkastılar. Mustafa Çelebi'nin azab yani hafif yaya askeriyle Murad kuvvetlerine karşı beş bin kişi ile yapmak istediği baskın Dem.rtaş Paşa oğlu Umur Bey'in pusudan çıkarak yaptığı mukabil taarruz üzerine muvaffak olamadı (2. Sultan Muradm ordusunda Mı-haloğlu Mehmed bey de vardı. Bu Musa Çelebi'nin Rumeli'deki saltanatı zamanında onun beylerbeğisi yani ordu kumandan, idi; elaltmdan Çelebi Mehmed'e taraftar olmuştur. Çelebi zamanında da akıncı beyliğinde ve divanda bulunmuş ve Şeyh Bedreddin vak'asında alâkadar olduğu için Tokat kalesine hapsedilmişti (1420). Murad hükümdar olup Mustafa Çelebi hâdisesi çakınca Murad'm devlet adamları, eski şöhretli Rumeli beylerinden olan Mihaloğlu'nun serbest bırakılarak gönlünün alınmasını ve bunun Rumeli akıncı beyleri üzerindeki nüfuzunu söylediler. Derhal Tofeat'tan alınarak Bursa'ya getirilmiş ve ordu ile Ulubad önüne gelmişti.

Bir gece*, Mihaloğlu Mehmed bey, Ulubad çayı kenarına gelerek Rumeli akıncı beylerini isimleriyle çağırmağa başladı. Bunlar çay kenarına gelerek ölmüş sandıklar, Mihaloğlu'nun sağ olduğunu anladılar. O, akıncı beylerine pâdişâhlarının oğlunu terk ederek bir düzme hükümdara tâbi olduklarından dolay, söylendi». Bu görüşmeyi Mustafa Çelebi haber alarak şuphelendi. Mihaloğlu, Murad tarafına geçeceklerine dair Rumeli beylerinden söz aldı.

Bu sırada Abulyund gölü tarafını muhafazaya memur olan vezir Hacı ivaz Paşa'dan Mustafa Çelebi'ye de gizli bir mektup geldi;

---

[613] Bu, Hamza Bey'in, Cüneyd'in kardeşi olduğu hakfanda Dukas'm mütaleas. şüphelidir. Duka., Cüneyd'in babamda yanhs olarak Hasan SubaşL göstermişi, Hamsa Bey belki Cüneyd'.n oğlu veya yafan akrabasıdır.

bu mektupta sadakatinden bahsediyor ve Rumeli beylerinin Murad'la ittifakından ve gününü tâyin ettiği bir baskınla kendisini ansızın yakalayacaklarından inandırıcı bir surette bahsediliyordu. Bundan başka Timurtaş Paşa oğullarından da Aydınoğlu Cüneyd Bey'e bir mektup gelmişti [614]. Onların bu mektubunda, da dostlukları hatırlatılıyor ve Rumeli beylerinin Mustafa Çelebi'yi yakalayarak Sultan Murad'a teslim edecekleri bildiriliyor ve kendisine Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanımak şartiyle Aydın ve havalisinin verileceği vadolunuyordu [615].

Mustafa Çelebi, Rumeli beylerinin, Mihaioğlu ile görüş melerinden zaten şüpheye düşmüştü. Bu defa Hacı ivaz Paşa'dan gelen mektup bütün bütün şüphesini arttırdı ve keyfiyeti Cüneyd Bey'e açtı; o da kendisine gelen mektupları gösterdi; işte bunun üzerine Cüneyd Bey işin neticesinin fena olacağını tahmin ederek bir gece yetmiş kadar adamiyle Mustafa Çelebi'-nin ordusundan ayrılarak aile ocağı olan Aydın eline kaçtı. Filhakika ivaz Paşa'mn mektubunda söylediği gibi bu sırada bizzat Hac ivaz Paşa kolundan Mustafa Çelebi kuvvetleri üzerine bir baskın yapıldığından Mustafa Çelebi yazılanların doğruluğuna inandı. [616]

Muştafa Çelebi’nin Firari Ve Akibeti

Sabah olunca Cüneyd'in kaçtığı anlaşıldiğın-bi'nin firarı ve dan uykudan kalkan Muştafa Çelebi bunu akıbeti duyunca telâşa düştü ve kaçmak için hazırlanmağa başladı; ordusunda büyük bir korku- hüküm sürüyordu; Mustafa, Cüneyd'in Murad tarafına geçtiğini zannetmişti; Murad'm ordusunda borazan ve davullarla sevinç alâmeti gösteriliyordu.

Aldatılmak suretiyle hiç bir kimseye itimadı kalmayan Mustafa Çelebi biran evvel Rumeli tarafına kaçmak istedi. Az maiyeti ile

[614] Dukas (Bon) s. İ69'da Cüneyd'e mektubun biraderi Hamza tarafından gittiği gösterilmiş olup o bir gece yarısı Hamza ile Cüneyd'i iyice konuşturuyor. Behiştî ise (s. 58) Cüneyd'e mektubun Koyunlu Bayezid isminde bir dânişmend ile yollandığını ve bunun çayı yüzerek geçip hem Cüneyd Bey'e ve hem de Rumeli beylerine tatminkâr mektuplar götürüp verdiğini beyan ediyor.

[615] Dukas, s. 169 ve Hammer (Atâ bey tercümesi), c. 2, s. 164.

[616] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 382-384

Lapseki'ye doğru kaçtı; bunun kaçmasından sonra Ulubad nehiri üzerine kurulan köprüden karşıya geçen Rumeli beyleri ve akıncı tavcıları (timarlı akıncılar) gelip Sultan Mu-rad'a baş eğdiler. Vezir-i âzam İbrahim Paşa bunların ihanetleri sebebiyle cezalandırılmalarını söyledi ise de Hacı ivaz Paşa bunu doğru bulmadı ve bunların Cüneyd Bey'in iğfaline kapıldıklarını söyliyerek affettirdi [617].

Mustafa Çelebi kaçarken Biga çayı önüne gelerek, mevsim sebebiyle nehrin taşkın olmasından dolayı oranın kadısının delaletiyle bir hayli altın mukabilinde çayın geçidini bulup karşı tarafa geçmeğe muvaffak oldu [618] ve sahile inerek orada bulunan gemilere atlayıp Gelibolu tarafına hareket etti ve giderken takip edilmemesi için Anadolu sahilinde ne kadar nakil vasıtası varsa hiç birisim bırakmadı; Gelibolu'ya geçtikten sonra da oradaki vasıtaların Anadolu sahiline geçmemeleri için onları da karaya çektirmek suretiyle kendi durumunu emniyet altına alarak sahillere muhafızlar tâyin eyledi.

Mustafa Çelebi'nin bu suretle çekilmesi üzerine Murad'ın yanındaki devlet adamları, hiç tereddüd göstermeden sıcağı sıcağına bu işi bitirmeği kararlaştırdılar; fakat Anadolu yakasında karşı sahile geçecek gemi yoktu; lâkin Sultan Murad evvelce anlaşmış olduğu Foça Ceneviz beyi Adorno'ya vaziyeti bildirerek hemen harb sefineleri yollamasını yazdı. Adorno esasen hazır olan gemilere girerek boğazı geçip yedi kadirga ile LapsekVye geldi ve Murad beşyüz kadar maiyyeti ile kadirgaların en büyüğüne bindi [619]. Frenklerin, kendisini

[617] Âşık Paşa zade s. 98, Behiştî s. 59.

[618] Âşık Paşa zade s. 99 ve Behişiî s. 59 ve Neşri s. 564. Biga kadısı, Mustafa Çelebi'y*- geçidi gösterdiği için Sultan Murad onu geçidin başına astırdı.

[619] ikinci Murad'm Rumeli'ye geçişi hakkında Aşık Paşa zademde hulâsa olarak şu malûmat vardır: Gelibolu'da Çandarlı İbrahim Paşa adamlarından Taharetsiz Hatib denilen işgüzar bir adama haber gönderildi; gemi istemli, o dii Ere mm.sıVda lıir frenk gemisini ticaret edecek gibi on beş bin altına |M-yi.<lİ: Sn- gemi Sultan Murad'ı JSceot'asi'na geçirecekti. Taharetsiz Hatib bunu İbrahim Paşa'ya bildirmek üzere gece Kumburnu'ndan bir adanı yüzdürerek gönderdi.-!,Bu adam İbrahim Paşa'nm çadırım bulup vaziyeti anlattı; geceden itibaren sabaha kadar hayli adam geçirildi (s. 99). Behiştî tarihi^ İbrahim Paşa tarafından bir yüzücü He Geliöoİu'da Taharetsİ2 Hatib'e giden mektupta "devlet ve saadet istersen bize gemi bulmağa çare edesin" denilmiş Ha-tib, Ceneviz'den ticarete gelmiş bir gemi bulup beş bin altına pazarlık etmiş. Bu gemi Anadolu kıyısına gelip, askerin seçmelerinden bir kısmını alarak Kozlu-dere tarafına götürdü; Mustafa Çelebi bunların ihracına mâni olmak istediyse de muvaffak olamamıştır diyor (s. 60). Tac-üt-tevarih (c. İ, s. 314) aynı menba-lardan aynı şeyleri nakleder. Keza Müneccimbaşı (c. 3, s. 339) da yine öyledir. Âli (c. 5, s. I99j'de Ceneviz bezirganları ile bir büyük barca (kadirga) Anadolu yakasına demir atıp vüzera bu geminin reisine dört bin filori ücret verdikleri yazılıdır. Lütfî Paşa tarihi s. 78'de Sultan Murad'ın bir bezirgan gemisiyle JSceouası'na geçtiği beyan edilmektedir. Metinde hâdiseyi

külliyetli para mukabilinde Mustafa'ya teslim etmesi ihtimalini nazarı dikkate alarak ihtiyatlı bulunmuştu. Diğer kadirgalarda da Türk askerleri ile Frenk askerleri vardı. Gemilerle tam denizin ortasına gelindiği zaman Adorno, Sultan Murad önünde diz çökerek şap madenleri dolayısiyle Osmanlı hazinesine olan borcunun bağışlanmasını rica etti. Sultan Murad bunu kabul ederek eline bir vesika verdi. Bu borç yirmi yedi bin Bizans altım tutuyordu.

Gelibolu sahilinde bulunan Mustafa Çelebi, Ceneviz gemilerinin yaklaştığını görünce Adorno'ya bir adam göndererek Murad'ı karaya çıkarmamasını ve buna mukabil elli bin altın vermeği teklif etti ise de red olundu.

Gemiler, Gelibolu Önüne gelince, Mustafa taraftarları kadir-galarla bunların karaya asker çıkarmasına mâni oldular. Bunun üzerine Adorno beşyüzden fazla okçu kuvvetini yirmi kadar kayığa bindirerek şevketti; bunlar sahilde bulunan Mustafa'nın okçularını geri atarak karaya çıktılar ve sahili emniyet altına aldıktan sonra Murad da üç bin kadar mahir okçularla beraber karaya çıktı [620].

Bundan sonra Mustafa Çelebi kuvvetleriyle Murad'ın kuvvetleri ve Frenkler arasında muharebeyi müteakip Mustafa Çelebi kuvvetleri mağlûp olarak kaçtılar. Gelibolu kalesi Sultan Murad'a teslim oldu; süratle kaçan Mustafa Çelebi hemen Edirne'ye can attı; sarayda bulabildiği hazineyi alarak Eflâk tarafına doğru kaçtı. Üç gün kadar Gelibolu*d& kalan Muıad kaleyi teslim aldı ve hemen süratle ve büyük kuvvetlerle Edirne'ye girdi. Dukas'm kaydına göre kışın başlangıcında Edirne'de tahta oturdu. Beraberinde Adorno'nun iki bin yaya kuvveti de vardı.

yakından bilen ve Sultan Murad'la Adarno'nun münasebatma dair mektuplar yazan Dukas'ın kaydı doğrudur. Dukas da Hatib'in ismini yazıyor ve ona gemi tedariki için elli bin Bizans altını verildiğini ve Hatibin Adarno'ya karşı sadıkane çalışacağına yemin ettiğini kaydediyor ki bu hal Hatibin daha evvelden gemi tedarikine memur olduğunu göstermektedir (Dukas, s. 165).

[620] Âşık Paşa zade doğrudan doğruya Gelibolu'ya, çıkılmıyarak ihracın Eceâbad taraflarına yapıldığını ve Mustafa Çelebi'nin muharebe ederek JBo-laytr'a çekildiğini ve sonra Gelibolu halkının Sultan Murad'ı karşıladıklarını yazıyor (s. 100). Bebiştî ve Ruhî, Murad'ın askerinin KozJudere'ye çıkarıldığını ve Mustafa'nın bunları çıkarmamak için gayret gösterdiğini söylemektedirler. Ruhî ve Âlî daha etraflı olarak Gelibolu kalesinden atılan toplarla Gelibolu limanına ihraç yapılamıyarak ibtida Kozludere'ye asker çıkarıldığını kay-dediyorfKünh-üUahbar c. 5, s. 199, 200). Lütfî Paşa ise Mustafa Çelebinin, Murad'ın Eceouası'na geçtiğini duyup Bolayır yolundan kaçıp Edirne'ye gittiğini söylemektedir (s. 78).

Murad, Mustafa'yı takip için seçme kuvvetler gönderdi. Adorno'ya kaydıhayat şartiyle Batı Trakya'nın sahilinde eski bir şehir olan Peritorion köyünün gelirini verdiği gibi Foçalüarm gümrük hasılatını da ona bıraktı; onun maiyyetine de kıymetli elbise ve hediyeler verdi; bunları bir müddet sonra iade etti.

Mustafa Çelebi, Murad kuvvetleri tarafından süratle takip olundu; nihayet kendisini Edirne'nin kuzeyinde ve Tunca nehri kenarındaki Kızılağaç Yenice'sinde yakalayarak Edirne'ye getirdiler. Sultan Murad alelade bir şahıs gibi umumî mey-danda asılmasını emretti1. Mustafa Çelebi, Sultan Murad'a bir şey söylemek istediğini beyan etti ise de dinlenmiyerek Hisar burcuna asıldı (825 H./1422 M) [621]. Behiştî, Mustafa Çelebi'nin cesedinin çüiüyünceye kadar asılı kaldığım yazıyor.

Mustafa Çelebi'nin Rumeli'de hükümdarlığı takriben bir buçuk seneye yakındır [622] Kendisi çok güzel söz söyler ve dinleyenler üzerinde tesiri görülürmüş [623]. Hattâ Sazlıdere^de Baye-zid Paşa kumandasındaki kuvvetlerle karşılaştığı zaman büyük bir cesaretle ileri atılarak söylemiş olduğu müessir sözlerle Baye-zid Paşa kuvvetlerinin kendi tarafına geçmelerini temin eylemiştir [624].

İmparatornn Elçi Göndermesi

Mustafa Çelebi hâdisesinin bastırıldığını haber aan imparator ihtiyar Manuel ile saltanat şeriki olan oğlu Yuannis'i telâş aldı; hakikatte durumu Öğrenmek ve gösterişte Murad'm saltanatını tebrik

---

[621] Âşık Paşa zade s. 100 ve Lütfî Paşa s. 79. Tac-üt-tevarih c. 1, s. 315, Behiştî (s. 6) Mustafa'yı yanındaki adamlarının tutup Murad'a getirdiklerini yazıyor. Ruhî ise Mustafa'nın takip neticesinde Mihaloğlu tarafından yakalanarak kirişle boğulduğunu yazar.

[622] Galib Bey Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye isimli eserinde ve ondan naklen Halil Edhem Bey'in Meskâkât-ı Osmaniye'sinde Mustafa Çelebi'nin 822 H./H18 M de Edirne'de hükümdar olduğu hakkında bu tarihde basılmış bir sikkesi olduğa gösterilmekte ise de bu tarihte Edirne Çelebi Mehmed'in elinde bulunduğu için orada Mustafa Çelebi'nin akçe kestirmesi mcvzu-ı bahis olamaz. Zaten Galib Bey de bu akçenin tarihini iyi tesbit edememiştir. Bu hususa dair meskukât mütehassısı AH Bey merhumun Türk Tarih Encümeni mecmuasında, (sene 15 s. 387) bir tetkiki neşredilmiştir.

[623] Halkondil, Dukas, Françes, Hammer, fdris-i Bitlisi ve Lütfî Paşa tarihlerinden naklen liayruüah Efendi (c. 7, s. 38).

[624] Dukas (Bon labh), s. 149.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 384-388

etmek ve aradaki bozukluğu dostluğa çevirmek üzere Bizans asil-zadelerinden Lakanas ve Marko Ganis adlarında iki elçi gönderdiler. Bu elçiler, bütün kabahati Bay ez id Paşa'ya yüklediler ve Sultan Mehmed'in vasiyyetine rağmen Bayezid'in bu çocukları vermedikten başka elçileri kovduğunu iddia ettiler. Sultan Murad elçileri huzuruna kabul etmediği gibi hediyelerini de red etti. Zaten bu sırada imparatordan intikam almak üzere hazırlık yapıyordu. Elçileri bir müddet tevkif ettikten ve İstanbul muhasarası için hazırlığını tamamladıktan sonra elçileri serbest bırakarak onlara :

— "Gidiniz süratle İstanbul üzerine geleceğimi İmparatora söyleyiniz" sözleriyle bunları geri gönderdi [625].

İstanbul'un Muhasarası

İmparatorun bütün ricalara ve gösterilen menfaatlere rağmen kendisine daha fazla kâr temin eden Mustafa'ya yardımı hesaba uygun düşmemiş ve daha ilk adımda Gelibolu nun imparatora teslime dilmeme siyle araları açılmıştı; bu vaziyetten istifade etmek isteyen Murad, Çandarh zade İbrahim Paşa'yı yollayarak şehzadeleri istememek şartiyle fedakârlık teklif ettiyse de imparator ona da yanaşmadı ve hattâ bu teklifi dinlemek bile istemedi. Nihayet Mustafa Çelebi meselesi halledildikten sonra İmparatora hesap sorma zamanı gelmiş ve Sultan Murad 1422 senesi ilk baharında hazırlık emrini vermiş ve 1422 Haziranında evvelâ on bin kişilik kuvvet ile Mihaloğlu Mehmed Bey'i İstanbul etrafına vurmak üzere göndermişti; bunun arkasından bizzat Sultan Murad yirmi bin kişilik bir ordu ile hareket etti [626] ve donanma da muhasaraya iştirak etti. İmparator sulh için padişaha bir heyet gönderdi ise de red cevabı aldı [627].

---

[625] Dukas (Bon tabh) s. Î82, 183 ve Hammer (Ata bey tercümesi) c. 2, s. 167 ve Hayrullah Efendi tarihi c. 7, s. 47.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 388-389
[626] İstanbul'un İkinci Murad tarafından yapılan bu muhasarası hakkında Bizim tarihleriinizdeki bilgi» Küçük Mustafa Çelebi vakası içinde yanm satırdan ibaret olup bu hususta Rum ve ecnebi tarihlerinde malûmat vardır.
[627] Halkondil, şehrin tazyik edildiği sırada imparatorun barışmak üzere elçi gönderip red cevabı aldığını bununla beraber bir kaç gün sonra Murad'ın çekilip gittiğini yazmaktadır (Paris tab'ı s. 110).

^Sultan Murad kuvvetlerinin yanında olarak 20 Haziranda İstanbul Önüne geldi. Yaldızhkapıdan Haliçle kadar şehir karadan kuşatıldı4; Osmanlı ordusunda top vardı, surlara hücum etmek ve geçmek için sur irtifaında ve hattâ daha yük-sek tekerlekli kuleler yapıldı. Surlar toplarla döğülmeğe başladı; 24 Ağustos'ta umumî hücum yapıldı; bu hücum ok yağ-muriyle başlayarak müdafileri sindirdi ise de taarruzda muvaffak olunana adı [628]. Bu sırada ihtiyar imparator Manuel ümitsiz bir halde hasta idi; zaten bütün işler oğlu ve saltanat şeriki olan Sekizinci Yuannis'in elinde bulunuyordu. Pâdişâha müracaatla barıştan ümidini kesen imparator yeni bir çareye başvurdu; bu defada padişahın küçük biraderi Mustafa Çelebi'yi ele aldılar.

Bu şehzade babasının sağlığında HamideWnde sancak beyi idi. Biraderinin hükümdar olması üzerine Öldürülmekten korkarak Karamanoğlunun yanına kaçmıştı, işte imparator bu şehzadeyi yanma getirterek Murad'a karşı saltanat dâvasına teşvik etti ve arzusuna da muvaffak oldu. Bu suretle Karaman ve Germiyan hükümdarlariyle imparatorun teşvikine kanan Mustafa Çelebi istanbul'a getirildikten sonra Anadolu'ya gönderildi; bunu haber alan Sultan Murad İstanbul muhasarasını kaldırmağa mecbur olarak hemen Bursa ve İznik taraflarında faaliyette bulunan Mustafa Çelebi üzerine gitti [629]. Tarihî karinelere göre İstanbul'un bu muhasarası iki ay kadar sürmüştür. [630]

Küçük Mustafa Çelebî Vak'ası

Çelebi Mehmed'in oğullarından olup henüz onüç yaşında bulunan

---

[628] Bu muhasara, hakkında bk. Dukas, s. 183 ve müteakip sahi/eler, Françes (Bon tab'ı), Halkondil (Paris tab'ı) s. 108, 109 110 ve Hammer c. 2, s. 169 ^e İstanbul*un fethi (Feridun Dirimtekin) s. 34 ve Hayrullafı Efendi c. 7, s. 47 ilâ 50.

[629] Françes (Bon tab*ı 5. 90) II. Murad'ın İstanbul muhasarasını, üvey anası Mara'nın (Mara Yıldırım Bayezid'in zevcesi ve Sırp despotu Lazar'-m kızı olup şu halde Çelebi Mehmed'in üvey valdesidir) tavassutiyle kaldırılıp İmparatorla barış yaptığını yazmaktadır ki bu barışıldık Küçük Mustafa Çelebi hâdisesinden sonradır.

[630] Françes İstanbul'un bu muhasarası hakkında Mihaloğlu'nun akıncı kuvvetleriyle 1422 Haziranında geldiğini ve arkasından aynı ayın on beşinde Sultan Murad da gelerek Ağustosun yirmi ikisinde şehrin kuşatıldığım ve daha garip olarak 1423 Eylülünün altısında ayrıldığım yazmaktadır ki ona göre muhasara on dört ay devam etmiş oluyor. Fakat buna dair hiçbir yerde malûmat yoktur. Zanmma göre 1422 Eylül denecek iken 1423 kaydedilmiştir. Yahut muhasara 1422*de değil 1423'de olmuştur.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 389-390

[631] Hamideli sancak beyi Mustafa, biraderinin cülusu üzerine öldürülmekten korkarak Karamanoğlu'nun yanına kaçmıştı. İstanbul muhasarası kısmında hulâsa edildiği gibi bu muhasaradan kurtulmak isteyen imparator, şehzadenin lalası Şarab-tar îlyas'a mektuplar yazdı ve çokça altın gönderdi ve bu para ile asker toplamasını bildirdi. Aynı zamanda Mustafa'yı İstanbul'a getirtti. Muvaffak olduğu takdirde imparatora karşı yapacağı fedakârlık —tabii toprak fedakârlığı— hakkında anlaştıktan sonra rumların verdiği kuvvetle Anadolu tarafına geçirilerek faaliyette bulundu1. Kendisine Karamanoğlu'nun Turgutlu Türkmenleri ile Germiyan oğlunun kuvvetleri de iltihak ettiler [632]. Şarabdar tlyas'la Kara Tacüddin oğlu Mahmud, Mustafa'nın veziri ve kumandanı idiler [633].

Mustafa, topladığı kuvvetlerle Bursa üzerine yürüdü; Bursa halkı şehri ve kaleyi Mustafa'ya teslim etmek istemediler; kendisine memleketin nüfuzlu şahsiyetlerinden Ahi Yakup ile Ahi Hoşkadem'i elçi olarak gönderdiler; kendisine para ve hediyeler vermek suretiyle işi Önlemek istediler. Bunlar, şehzade Mustafa'nın kendisine vezir yaptığı ve zaten bu hâdiselere sebep olan Şarabdar Ilyas'ı gördüler. Bunlar Bursalıların Sultan Murad'a bi'at ettikleri için ondan rücû etmiye çeklerini ve zorlayacak olurlarsa şehri müdafaa edeceklerini söylediler ve bundan başka Karamanoğlu kuvvetleriyle bir Osmanlı şehrinin vurulmasının doğru olmadığını da beyan ettiler1. Şarapdar îlyas bu teklifi kabul etti; oradan İznik tarafına gittiler.

Şehzade Mustafa îznik kalesini kırk gün muhasara etti; muhafızı olan Firuz Bey oğlu Ali Bey keyfiyeti Sultan Murad'a bildirdi. Padişah, hisarı sulh suretiyle vermesini ve Mustafa orada meşgulken bir tarafa kaçmadan yetişeceğini yazdığı gibi şehzadenin lalası Şarabdar İlyas'a da Anadolu beylerbeyiliği beratım gönderip şehzadenin de oradan bir

[631] Dukas (s. 187) Mustafa'nın altı ve Halkondil (s. 110) onüç yaşında olduğunu yazarlar. Bu şehzadenin on yaşını geçmeyince sancağa çıkanl-miyacağı malûm olduğundan Halkondil'in roütaleası doğrudur. Dukas, bunun sancak be\i olduğunu yazmayıp biraderi tarafından öldürülmemek için lalası Şarabdar tlyas'la Paflagonya>y& gittikleri ve orada bulundukları sırada imparatordan davet mektubu aldıklarını beyan ediyor.
[632] Aşık Paşa zade s. 101, Tac-üt-tevarih c. 1. s. 315, Hayrullah Efendi c. 7, s. 50.
[633] Behişti tarihi s. 61.

tarafa gitmemesi için oyalamasını bildirdi [634].

Ali Bey aldığı talimat üzerine muhasaranın kırk günü geçmesine mebni halka ve şehre hiçbir zarar gelmiyeceği hakkında yemin ile söz aldıktan sonra teslim oldu. Şarabdar il ya s, aldığı beylerbeyilik müjdesi üzerine İznik'ten ayrılmadı; Çandarlı zade İbrahim Paşa'nın sarayına yerleşen Mustafa Çelebi, timar ve memuriyet vermek suretiyle vakit geçiriyordu [635].

Sultan Murad İstanbul muhasarasında iken hâdiseyi duyup yukarıda söylediğimiz tertibatı aldıktan sonra hemen muhasarayı kaldırıp Gelibolu yoluyla Anadolu'ya geçerek İznik üzerine geldi; şehzade Mustafa'nın İznik'te bulunmasını tehlikeli gören Germiyan ve Turgutlu kuvvetleri kumandanları, Mustafa Çe-lebi'yi alıp Karaman'a götürmek istedilerse de Şarabdar llyas buna mâni oldu [636]

urad'm öncü yani akıncı kuvvetleri Mihaloğlu Mehmed Bey kumandasında olarak birdenbire İznik'i bastılar. Mustafa Çelebi hamamda bulunuyordu. Mustafa'nın beylerbeğisi Ta-cüddinoğlu Mahmud Bey, efendisine derhal bir at bulup kaçırmak istediyse de muvaffak olamadı ve Mihaloğlu Mehmed Bey ile çarpıştı ve Mehmed Bey'i atından düşürerek öldürdü [637]. Bu sırada Şarabdar îlyas, Mustafa Çelebi'yi yakalayıp İznik Önüne gelerek şehri muhasara ede^n Murad'a götürdü ve pâdişâhın emriyle İznik haricinde bir incir ağacının dibinde boğularak cesedi Bursa'ya gönderildi [638]. Mihaloğlu'nu öldüren Tacüddinoğlu Mahmud Bey de saklandığı yerde

---

[634] Âşık Paşa zade s. 102 ve Tac-ü-ttevarih c. i, s. 315 Şarabdar, şehzadeler kavgasında Çelebi Mehmed tarafında iken Emir Süleyman tarafına geçerek Mehmed Çelebi'nin çekilmesine sebep olan ümeradandır. Sonradan yine hizmete alınmış ve şehzadeye lala tâyin edilmişti.

[635] Aşık Paşa zade s. 102, Tac-üt~tevarih c. I, s. 317.

[636] "andan oğlanın yanında olan Turgutoğulları ve Germiyan beyleri, Şarabdar îlyas Bey'in hıyanetin bilicek gelip ittiler hey hey gel şu oğlanı bize ver Karaman'a veya Germiyan veya İstanbul'a ulaştıralım, senin hod halin malûm biz tuz etmek hakkın yerine getirelim bunca zamandanberİ bir şehzade atına binip, kaftan giyip, nimetin yedik; ahır vakitte hiyanet etmiyelim diye gördüler; fayda etmedi. Şarabdar llyas Bey'in elinden oğlanı alamadılar (Neşri 568).

[637] "Erzincan, kıralları hanedanına mensup (doğrusu Canik beyi Tacüddin oğullarından) Tacüddin namında birisi düşmanın gürültüsünü duyunca koşmuş, Mustafa'yı müdafaa etmek istemiş kalabalığın araşma büyük bir cesaretle atılarak Önüne çıkanları eski misafiri ve dostu bulunan Rumeli sancak beyi Mihaloğlu ile daha bir çoklarını telef etmiş, akibet kendisi dahi kılıçtan geçirilmiştir'* (Halkondil> Paris tab'ı, s. 1X1)

[638] Ruhî tarihi, Mustafa Çelebi'nin Mezid Bey tarafından yakalanıp Sultan Murad'a gönderilerek boğulduktan sonra Jzrufe'e defnedildiğini ve Mustafa'nın on iki yaşında olduğunu yazar.

bulunup Mihaloğlu'nun adamları tarafından katledildi (826 H./1423 M.), Şehzade Mustafa BursaMa babasının türbesinde medfundur. Sultan Murad bundan sonra tarihi malûm olmayan bir zaman saltanata bir müddei çıkmasından korkarak Tokat kalesinde mahbus tuttuğu Mahmud ve Yusuf isimlerindeki iki kardeşini öldürmeyip fakat gözlerine mil çekmek suretiyle bunları kör ettikten sonra valideleriyle beraber Bursa'ya getirterek kendilerine maaş tahsis eyledi. [639]

Candâr Oğullarîyle Mücadele [640]

Isfendıyar Beyin Osmanlılar Aleyhîne Faaliyeti

Çelebi Sultan Mehmed'in ölümünü müteakip meydana çıkan Çelebiler hâdiselerinde Candar hükümdarı bunları fırsat bildi; Çelebi Mehmed'in zoruyla Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmak üzere oğlu Kasım Bey'e vermeğe mecbur olduğu Tosya, Çankırı ve Kalecikti geri aldı ve Kasım Bey de kaçarak İznik üzerine hareketi sıracında Sultan Murad'ın yanına geldi; Isfendiyar Bey bundan başka Taraklı-Borlu denilen Safranbolu kalesini de muhasara etti.

Küçük Mustafa Çelebi işinin bitmesinden sonra Kasım.» Beyde beraber olarak Osmanlı kuvvetleri, IsfendiyarBey üzerine sevkedildi. Bu kuvvetler Bo/u'ya geldikleri zaman, tsfendiya-r'm kumandası altında bulunan Kasım Bey kuvvetleri efendilerinin yanına kaçtılar. Bu suretle sarsılan îsfendiyarBey, Bolu ile Gerede arasında yapmış olduğu muharebede bozuldu ve Kapıcıbaşı Yahşi Bey tarafından başına vurulan bir bozdoğanla kulağı sağır oldu ve Kastamonu'da duramıyarak Sinop kalesine sığındı. [641]

Osmalılarla Müsaleha

---

[639] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 390-393

[640] Âşık Paşa zade (s. 104) ve ondan naklen Tac-üt-tevarih ve diğer bazı lan Sultan Murad'ın bundan sonraki idarî teşkilâtım Candaroğhı seferinden evvel göstermişler ise de vekayie nazaran o seferden sonra olduğu istidlal olunduğu için bu Candaroğlu mücadelesini öne aldım. Behiştî de (s. 62) metindeki mütaleamız gibi Küçük Mustafa hâdisesi sırasında îsfendiyar'ın taarruzunu yazar.

[641] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 393-394

Candaroğlu'nu takip eden Osmanlı kuvvetleri müsaleha Kastamonu ile Bakır Küresi*ni işgal ettiler. Isfendiyar Bey küçük oğlu Murad Bey riyasetindeki bir heyet vasıtasiyle barış istedi ve devlet adamlarına ayrı ayrı mektuplar yazarak tavassutlarını rica etti ve güzelliği ile meşhur torununu (oğlu ibrahim Beyin kızı) padişahın nikâh-banmasını da teklif eyledi. Devlet adamlarım da hediyelerle ele" aldı; bunlar sulh akdini pâdişâhtan rica ettiler. Sultan Murad sulh yapmağa myvafakat etti [642].

Bu müsaleha^nûcibince Kasım Bey'e yerleri yine geri verilecek ve Osmanlıların işgal eyledikleri Kastamonu ile Bakır Küresi îsfendiyar Bey'e iade olunacak, fakat îsfendiyar Bey Bakır Küresi hasılatından mühim bir kısmını Osmanlı hükümetine verecek ve lüzumu halinde Osmanlı ordusuna asker gönderecekti (827 H./1423 M.) [643].

Îkîncî Muradın İdarî Faaliyeti

Genç Padişahın İdareyi Ele Alması

Sultan Murad hükümdar îlân edildiği zaman idareyi ele On sekiz yaşında bulunuyordu; karşısında kuvvetli ve tehlikeli bir rakip olarak amcası Mustafa Çelebi vardı; hükümdarlığının ilk senesi hakikaten ümitsiz denilecek kadar korkunçtu. Etrafında kendisine sadık olarak Bayezid, İbrahim, Hacı ivaz Paşalarla Mihaloğlu Meh-med Bey, Kara Timurtaş Paşa'nın oğulları olup o sırada vezirlik derecesine çıkarılmış olan Ali, Umur ve Oruç Beyler bulunuyorlardı.

Rumeli'de amcasının etrafında ise Evrenuz Bey oğulları ile Paşa Yiğit oğlu Turahan Bey ve Gümlüoğlu Paşa Yiğit Bey ve diğer ileri gelen Rumeli ve akıncı beyleri vardı. Nihayet bilhassa Hacı İvaz Paşa'nın teTtipleriyle alınan tedbirler sayesinde Sultan Murad rakibine galebe çalmağa muvaffak oldu ve bu devlet adamlarının

---

[642] Sultan Murad'ın nikahladığı kızın adı Hatice Sultan olup 906 H./1500 M. tarihli vakfiyesi vardır. Kabri Bursa'da Kükürtlü Kaplıcasının yakınındaki Hatice Sultan türbesi denilen büyük bir türbede olup orada kendisinden başka daha bir hayli kabir vardır. Ne kabirlerde ve ne de türbe kapısında ve sair yerinde bir kitabe vardır.

[643] Neşrî, Isfendiyar'Ia olan muharebeyi 828 H./1425 M. de gösteriyor.

büyük fedakârlıklarını gördü.

Her devirde olduğu gibi Çelebi Mehmed zamanında da hükümdara yakın devlet adamları arasında da rekabet vardı. Bunlardan Bayezid Paşa, Çelebi Mehmed'in saltanat mücadelesi esnasında fevkalâde gayret ve fedakârlığı görülmüş en mûtemed adamlarmdandı. Bundan dolayı Çelebi'nin ölümüne kadar hem vezir-i âzam ve hem beylerbeyi rütbesinde olarak bütün devlet işlerinde tek mercidi; diğer vezirlere bile tahakküm eder ve kendisinin mütaleasma aykırı söz söylenemezdi; divanda kendisinden sonra ikinci vezir Çandarlı zade İbrahim ve üçüncü vezir de yine Çelebi Mehmed'in fedakâr adamlarından Tokatlı Hacı ivaz Paşa'lar vardı; Bayezid Paşa'nın tahakkümünden bunlar da usanmışlardı.

Çelebi Mehmed ölüp İkinci Murad Burscfda. hükümdar olarak Mustafa Çelebi hâdisesi meydana çıkınca İbrahim Paşa ile Hacı ivaz Paşa, Rumeli beylerbeğisi de olduğu için, Mustafa Çelebi üzerine gönderilecek kuvvetlere Bayezid Paşa'mn kumandan olmasını ileri sürerek ısrar ettiler; bu teklif nefselemre de uygundu. Genç hükümdar zaten bunların elinde olduğundan Bayezid Paşa'mn Rumeli'ye geçmesi hususunda kendisine ricada bulundu; Timurtaş Paşa zadeler Bayezid Paşa'mn bu kadar az bir kuvvetle gitmesini doğru bulmayarak bizzat pâdişâhın gitmesini söyledilerse de kabul edilmiyerekx Bayezid Paşa gitmeğe mecbur oldu ve nihayet Düzme Mustafa tarafından katledildi ve bu suretle onun tahakkümünden kurtulundu; Çan-darlı zade îbrahim Paşa vezir-i âzam oldu.

Küçük Mustafa Çelebi ve Isfendiyar Bey meseleleri halledildikten sonra bu defa da divanda bulunan Kara Timurtaş paşa oğullarıria sıra geldi. Sultan Murad, bu üç kardeşten Umur Bey'i Kütahya'ya gönderdi. Ali Bey'i Saruhan (Manisa) sancak beyliğine yolladı Oruç Beyi de Anadolu beylerbeğisi yaptı; bu suretle divanda îbrahim Paşa ile Hacı ivaz Paşa kaldılar. Pâdişâh kendi lalası olan Yörgüç Paşa'yı da Rumiye-i sugra valisi olarak Amasya'ya gönderdi. [644]

[644] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 395-396

İbrahim Ve Hacı Ivaz Paşalar

Bu defa da vezir-i âzam îbrahim Paşa ile ibrahim ve Hacı ivaz Paşalar Hacı ivaz Paşa arasında nüfuz rekabeti başgösterdi. îbrahim Paşa, devletin kuruluşuyle beraber hizmete giren Çandarlı hanedanından olup babası Hayreddin ve biraderi Ali Paşa'lar vezir-i âzamlıkta bulunmuşlardı ve memlekette geniş nüfuzları vardı. İbrahim paşa, Çelebi Mehmed'e sadakati ve tehlikeli zamanlardaki hizmeti ve fazl ve kemali ile tanınmış olup Çelebi Mehmed zamanında kazaskerlik ve ikinci vezirlikte bulunrmış ve Bayezid Paşa'dan sonra da birinci vezir olmuştu.

Hacı ivaz Paşa'ya gelince; bu zat Çelebi Mehmed'in bütün mücadelelerine iştirak etmiş, Karamanoğlu'nun Burscfyı muhasarası sırasında burasını müdafaa ve muhafazada sebat göstermiş, Mustafa Çelebi hâdisesinde aldığı tedbirler ve yazdığı mektuplarla Mustafa Çelebi kuvvetlerinin dağılmasına sebep olarak muvaffakiyeti temin etmiş değerli bir şahsiyetti ve kendisi Tokat* m t nüfuzlu ailelerinden Ahi Bayezid'in oğlu idi; Çelebi Mehmed zamanında hürmet görmüş ve Yeşil camiin resmini ve plânlarını o tertip etmiş, hariçten memlekete sanatkârlar getirmişti [645].

işte bu iki değerli vezir arasındaki rekabet Hacı ivaz Paş a'nın sahneden çekilmesini mucip olmuştu. Vezir-i âzam ibrahim Paşa'dan başka meşhur âlim Molla Fenarî de Hacı ivaz Paşa'ya aleyhdardı. Nihayet, Hacı ivaz paşa'mn kul yani yaniçerilerle gizli münasebetlerde bulunduğu ve pâdişâha su-i kasd yapacağı ve divana silâhla geldiği Sultan Murad'a haber verildi. Pâdişâh bir gün divanda Hacı ivaz Paşa'mn göğsüne eliyle dokunarak içinde zırh bulunduğunu anladı ve bunun sebebini sorunca cevap veremedi [646] ve bunun üzerine göz-

[645] "Âl-i Osman kapısında paşalar da çimlerle şölen anındır ve hem gayrî iklimden sahib-i hünerleri ol getirmiştir ve Kasova^dâ. bîr medrese yapU ve Bursa'dâ medrese (Tavukp azarı uda Kazaziye medresesi) yaptı ve cümle vakfından MekketuUahın fakirlerine ve Medine'nin fakirlerine akçe tâyin etti, her yıl onlara verirler" (Âşık Paşa zade s. 190). Vakfiyesinde künyesi olan. îma-düddin'e nisbetle medresesi İmadiye dîye zikrediliyor.

[646] Hammer (Atâ bey tercümesi) c. 2, s. 176, Tac-ü-ttevarih c. I, s. 319. Hay-rullah Efendi (c. 7, s. 54) "Sultan Murad bir gün Hacı ivaz paşa ile atla gezerken kaftanı üzerine elini koyup paşa bu kaftanın altında ne vardır; deyince askerin bazılarından emin olmadığımdan üstümr cebe ve cevşen giydim diyerek düşmanlarının sözlerini tasdik eylemesi üzerine güzlerine mil çekilmiştir'* diyor. Neşri de (s.

lerine mil çekilmek suretiyle Surso'da oturtuldu. Hascı ivaz Paşa'mn hangi tarihte gözlerine mil çekildiği malûm olmayıp 830 Cemaziyelevvel başı (1427 Şubat) tarihli vakfiyesinde tumturaklı sözlerle zikr edildiğine göre daha sonraki aylarda olmalıdır1. Bundan sonra bütün devlet işlerinde İbrahim Paşa rakipsiz kalmış ve pâdişâhın kendisine tam îtimadiyle müstakil gibi iş görmüştür. Hacı ivaz paşa 831 H./1428 M. de Bursa1 da taun'dan vefat ederek Pmarbaşında Kuzgunluk mevkiine def-nedilmiştir. [647]

Rumeli'de İstikrar

Eflak Durumu

Candaroğlu Isfendiyar Bey üzerine yapılan harekât esnasında Eflâk voyvodası Drakol, bunu fırsat bilerek Silistre'yi geçip Osmanlı topraklarına taarruz etmişti. Bir az sonra buna mukabele olmak üzere Firuz Bey de Eflâk'a şiddetli bir akın yaparak DrakoPu mağlûp edip iki senelik haraca muadil bir para ve bazı hediyeler vereceği teminatiyle Drakol sulhe mecbur olmuştu. Sultan Murad'ın Anadolu'dan Edirne'ye dönmesi üzerine Drakol iki oğluyla beraber bizzat Edirne'ye gelmiş ve itaatini arz edip iki yıllık vergisini de getirmişti. Bunun üzerine yaptıklarına göz yumularak geri gönderilip iki oğlundan birisi rehin olarak alıkonuldu (827 H./1424 M.). [648]

İmparatorla Anlaşma

İhtiyar imparator Manuel hayatta ise de menzu olarak yatıyordu; zaten sekiz on senedenberi bütün işleri saltanat şeriki olan oğlu VIII. Yu-annis yalnız başına görmekte idi; Yıldırım'ın oğlu Mustafa Çelebi hâdisesi sırf bunun ısrariyle meydana çıkmıştı. Gerek bu vakanın ve gerek küçük Mustafa Çelebi isyanının bir netice vermediğini gören Yuannis daha fena bir akibete uğramamak için pâdişâha müracaat ile

576) aynı mütaleayi beyan etliğine göre Hayrullah Kfeiıdi bunu oradan nakletmiş oluyor.
[647] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 396-398
[648] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 398

barış yapmak istedi, ve Lukas No-taraş (daha sonra Grandük olmuştu) ve Melahrinos ile Bizans tarihçisi Françes'i elçi olarak Sultan Murad'a gönderdi [649].

Yapılan anlaşma gereğince her sene Osmanlı hazinesine iiçyüz bin akçe ve yahut otuz bin duka altını vermeği kabul ettiği gibi1 Murad'm muharebe esnasında almağa muvaffak olamadığı Misivri* ile Terkos mıntakaları hariç olarak Bizanslılara geçmiş olan diğer Karadeniz sahilindeki tekmil yerleri ve Selanik havalisinde Situnion ve Strimon yani Ustruma (Karasu) taraflarını ve bir de Osmanlıların Zeytin dedikleri İzdin (Lizimakya)'i terk ediyordu (28 Şubat 1424) [650].

Sırp Despotunun Sultan Murad Tarafından Alman İmparatoruna Gönderilmesi

Yine 1424 senesinde Sırp despotu îstefan (Etyen) Lazareviç Edirne'ye gelerek eski dostluk muahedesini yenilediği gibi aynı zamandatir Türk heyeti ile beraber Alman împaratorlugu intilıap edilmiş olan Macaristan kiralı Sigismund'a gönderildi. Heyet [651]hem imparatorluğunu tebrik edecek ve hem de iki senelik bir mütareke akdedecekti (çünkü Çelebi Mehraed zamanından beri hudut kavgaları oluyordu). Türk heyeti imparator tarafından kabul olunarak mütareke yapıldı ve Sigismund da bilmukabele Osmanlı padişahına hediyeler gönderdi.

Programa göre hükümetin Anadolu^da yapacağı epey işler vardı; Rumelüâe bu suretle istikrar hasıl olup o taraflar emniyet altına alındıktan sonra Anadolu'daki pürüzlü işlerin halline geçildi. [652]

---

[649] "22 Şubat 1424:de Sultan Murad'la dostluk muahedesi akdettik; o zaman Lukas Notaras ve Melahrinos Manuel ve ben (Yani Françes) uwn inaksal için elçi olarak pâdişâha gönderildik, bizden evvel Melahrinos, Su İt ;ın Murad'a gönderilmiş bir zat olduğundan ve dostluk muahedesinin bildiğinden ve Notaras ise bu muahedeyi tanzim için lâyık ve mahir görüldüğünden ve ben (Fiançes) ise pâdişâhın, validesi tarafından akraba olan aziz Despina (Kıraliçe) tarafından, gönderilmiş idik. ." (Françes Vekâyinâmesi,) .

[650] Dukas (Bon tab'ı s. 196). Françes, muahede akdinde bizzat bulunduğu halde anlaşma şartlarını tarihinde göstermemiştir

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 398-399

[651] Sigismund'un Alman împaratorluğu'na intihabı 1410 senesinde olduğuna göre tebrik işi epey uzamış ise de maksat, mütareke akdi olduğundan bu da mütarekenin zahirî bir sebebi sayılmak lâzımdır.

[652] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 399

Menteşe Beyliğinin İlhakı

Ankara muharebesinden sonra Menteşeoğlu Mehmed Bey tekrar memleketine sahip olmuş ve pek az sonra vefat ederek yerine oğlu îlyas Bey geçmişti (805 H./1402 M.).İlyas Bey, Osmanlı şehzadelerinin saltanat mücadelesinde Saruhan oğlu Hızırşah ve Aydınoğlu Cüneyd Bey ile beraber îsa Çelebi'ye yardım etmiş ve nihayet 817 H./I414 M. de Çelebi Mehmed'in hâkimiyetini kabul ederek onun adına para kestirmişti. ÎL Murad'ın da yüksek hâkimiyetini kabul etmiş olan İlyas Bey 824 H./1421 M. de vefat etmiş ve Çelebi Mehmed'in vefatı, iki Mustafa Çelebi hâdiseleri esnasında Osmanlı sarayında rehin olarak bulunan İlyas bey'in oğulları Leys ile Ahmed kaçarak memleketlerine gelip hükümdar olmuşlardı [653].

îşte bu vaziyet üzerine Rumeli'de istikrarı temin etmiş olan Sultan Murad, bu tarafa gelerek bu iki kardeşi elde edip Tokat kalesine gönderdikten sonra Menteşe beyliğini tamamen ilhak etmiş ve 829 H./1425 M. tarihinden itibaren bu beylik de tarihe karışmıştır. [654]

Aydınoğlu Cüneyd Beyın Akıbeti

Cüneyd Bey hakkındaki malûmat "Aydınoğulları beyliği" kısmiyle Osmanlı vekavii arasında geçtiğinden burada onların tekrarına lüzum görülmedi. Cüneyd, Mustafa Çelebi kuvvetleriyle Ulu-bad suyu kenarına kadar gelip kendisi Sultan Murad tarafından tatmin edilip Aydın beyliğine döndükten sonra bütün gayretiyle eski Aydmoğulları topraklarını tamamen elde etmeğe çalıştı; o taraflardaki Osmanlı ümerasiyle uğraştı; üzerine kuvvet sevkc-dildiği zaman mukavemet edemiyerek çekiliyor ve sonra yine meydana çıkarak mücadelesine

---

[653] Neşri tarihinde (s. 586) Üveys ile Ahmed'in îlyas Bey'in değil, kardeşi Mahinud Bey'in oğulları olduğu beyan ediliyor. Âşık Paşa zade ise (s. 109} "Menteşeoğlu Yakub Bey öldü, ilci oğlu kaldı. Biri İlyas, biri Mahnıud. Mahmud Bey Öldü ve îlyas bey oldu ve ol dahi Allah rahmetine vardı, onun ilahi iki oğlu kaldı. Birisi tveys ve birisi dahi Ahmed Bey.'Mir. Aşık Paşa zâde'nİn Üveys dediği Leys olup gerek bunun ve gerek Ahmed'iıı sikkelerindi* baba larmm adının llyu^ olduğu görüldüğünden Neşrî'mu haberi yanlıştır.

[654] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 400

devam ediyordu. Bir ara üzerine Anadolu beylerbeğisi Timurtaş Paşa oğlu Oruç Bey gönderildi; [655]

Oruç Bey, Cüneyd'i mağlûp etti ise de yakalayamadı; fakat fırsat bulunca tekrar faaliyete geçiyordu. Bunun bu tecavüzlerinden usanan II. Murad kat'î olarak bunun hakkından gelinmesini emrettiğinden yeni Anadolu beylerbeğisi olan Hamza Bey Cüneyd'in üzerine gönderildi; Salihli civarındaki muharebede [656], Cüneyd'in oğlu Kurt Hasan elde edilip Cüneyd kaçtı ve sahilde Sisam adası karşısındaki îpsili müstahkem mevkiine sığındı ve orada mücadelesine devam etti. Nihayet deniz tarafından da Cenevizlilerden kiralanan gemiler ile sıkıştırıldığın-dan teslim olup Hamza Bey tarafından Baltaoğlu Halil'e verilip derhal katledilerek gailesi de sona erdi (829 H./1426 M). [657]

Bu Sırada Osmanlılarla Karaman Oğulları Münasebâtı

Karamanoglu Mehmed ve Ali Beyler

Yukarı kısımlarda söylendiği gibi Ankara muharebesinden sonra Karaman devleti tekrar Ali Beyler meydana çıkarak hükümdarlığına Timur tarafından maktul Alâüddin Ali Bey'in oğlu M e h-med Bey tâyin edilmiş ve kardeşi Bengi Ali Bey de Mehmed Bey'in hâkimiyeti altında olmak üzere Niğde ve etrafına sahip olmuştu. Mehmed Bey Osmanlılardan çekindiği için bir ara Memlûk sultanının himavesini kabul etmiş ve sonra Memlûkllulara âid bazı yerlere el uzattığı için onlarla da bozuşmuş, esir düşerek Kahire'de hapsedilmiş yerine Memlûkler tarafından kardeşi Niğde beyi Ali Bey Karaman hükümdarı olmuştu; fakat Memlûklu sultanı Melik Müeyyed Şeyh'in ölümünden bir az sonra hükümdarlığı elde eden Seyfeddin Tatar, MehmedBe y'i serbest bırakarak memleketine göndermiş ve bu suretle beyliği tekrar idaresi altına alarak Ali Bey yine IVi|c/e'ye çekilmiştir (824 H./1421 M.).

Yine Ankara muharebesinden sonra Antalya ile Korkudeli ve

---

[655] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 400
[656] Ruhî, Akhisar altında Gülnas mevkiinde Kurt Hasan'in mağlup ,uiuı yazar.
[657] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 400-401

civarı Timur tarafından Hamîdoğlu Osman Bey'e verilmişti. Osman Bey Antalya'yı Osmanlılardan alamamış ise de Istanos yani Korkudeli taraflarında hüküm sürüyor ve Antalya'yı da elde etmek için bir çare arıyordu.

Çelebi Sultan Mehmed'in ölümü ve Mustafa Çelebiler vakaları sebebiyle Hamidoğlu Osman Bey, bu karışıklıklardan istifade ile Antalya'yı zabtetmek istemiş fakat bu işe gücünün yetmiyeceğini anlayarak Karamanoğluyla birlikte hareket etmek istemişti.

Osmanlıların Antalya sancak beyi Firuz Bey oğlu Hamza Bey, Karamanoğluyla Hamidoğlu kuvvetlerinin birleşmesinden evvel Korkudeli'nde bulunan Osman bey kuvvetlerine baskın yapmış ve o sırada hasta bulunan Hamidoğlu da bu müsademe esnasında maktul düşmüştü. Bu hâdiseyi müteakip Karaman-oğlu Antalya önüne gelip kaleyi karadan muhasara etmişti; işte bu sırada Karamanoğlu kaleden atılan bir gülle parçasının isabe-tiyle yaralanarak bundan müteessiren vefat etmiş olduğundan Antalya muhasara ve işgalden kurtulmuş ve Karaman ordusunda bulunan Mehmed Bey'in oğlu ibrahim Bey babasının ölüsünü alarak Karaman ordusiyle beraber dönmüş ve Mehmed Bey'in cesedini Larende'ye defnetmiştir (27 Sefer 826 / 9 Şubat 1423) . [658]

II. Murad'ın Karamanoğlu İbrahim Beye Yardımı

Mehmed Bey'in ölümü üzerine yanında bulu-II. Muradın Karamanoğlu İbrahim nan oğullarından Ali Bey, aralarındaki salta-Beye yardımı nat rekabeti sebebiyle askerin İbrahim Bey'e meylettiğini görmesi üzerine Antalya kalesine kaçmış ve İbrahim Bey de diğer biraderi İsa Bey ile beraber babalarının nâşını alarak memleketine dönmüştü; fakat -Mehmed Bey'in kardeşi Niğde beyi Ali Bey(Bengî) biraderinin ölümünü haber alır almaz Konya'ya gelip hükümdarlığını îlân eylemiş olduğundan İbrahim Bey babasının defnini müteakip kardeşi İsa Bey ile beraber Osmanlılara ilticaya mecbur olmuştu. Hamza Bey Karamanoğlu Mehmed bey'in ölümünü

[658] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 401-402

ve Antalya'nın kurtulduğunu kaleye iltica etmiş olan Karamanoğlu Ali Bey'le padişaha arzetmiş ve hizmetine karşılık olarak bütün TekeHi'nin idaresi Hamza Bey'e verilmiştir.

İbrahim Bey amcası Ali Bey'in yerine hükümdar olmak üzere II. Murad'ın yardımım rica etti. Sultan Murad aradaki akrabalığı yeni bir karabetle kuvvetlendirmek istediğinden ibrahim Bey'le kardeşleri Ali ve İsa Beylere birer kız kardeşini verdi1 ve aynı zamanda İbrahim Bey'e kuvvet de verip bu yardıma mukabil de evvelce Osmanlılara âid olup Ankara muharebesinden sonra Timur tarafından Karamanoğulları'na verilmiş olan yerleri —ki Hamidili'ni, Beyşehri'ni ve Otluk hisarım— eski sahiplerine yani Osmanlılara terk etmeğe razı oldu; buraları Çelebi Mehmed tarafından alınmış ise de sonra gine elden çıkmıştı. Bu suretle İbrahim Bey aldığı kuvvetle Konya üzerine giderek amcasını kaçırıp o sayede Karaman beyliğine sahib oldu (827 H./1424 M.). Sultan Murad, Hamidili'ni Şarabdar Ilyas Bey'e verdi. [659]

Lala Yörgüç Paşanın Faaliyeti

II. Murad devlet merkezindeki paşalardan bir kısmını birer tarafa gönderdiği sırada yani takriben 1426 senesinde kendisinin sancak beyi iken lalalığında bulunmuş olan ve 823 H./1420 M. de vefat eden Biçeroğlu Hamza Bey'in yerine lala olan Yör güç P aş a'-yı da Amasya'ya yollamıştı. Osmanlı devletinin o tarihlerde doğu hududı, Akkoyunlu, Karakoyunlu mücadeleleri dolayısiyle ehemmiyetli olduğu gibi Amasya, Tokat ve Canik havalisindeki yerlerde bir takım küçük Türkmen aile ve aşiretleri de bulunduğundan bunların zabt ve rabtı ve idareleri de devleti hayli meşgul etmekte idi.

Bu yerli Türkmen ailelerinden mühim bir kısmı Ankara muharebesinden sonra Çelebi Mehmed tarafından ortadan kaldırılmış ise de daha küçük olan diğerleri faaliyette bulunuyorlardı. [660]

---

[659] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 402-403
[660] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 403

Kızıl Koca Oğullarının Akıbetleri

Canıfe'te Alparslan oğlu Hasan Bey veKızıl Koca oğulları —dört kardeş idiler— ile Osmancık taraflarındaki Koca Kaya hâkimi Haydar Bey, bu cümledendiler; bunların arasında en korkuncu Çorum tarafında bulunan Kızıl Koca Türkmenleri olup Tokat ve Amasya bölgelerini âdeta istilâ etmiş vaziyette idiler; bunların şakavetleri ve soygunculukları yüzünden o mmtakalarda düzenlik kalmamıştı; hamamlardan kadınları çekip alacak kadar cüretleri artmıştı; Dulkadir Türkmenlerini ve Akkoyunlu beyi Kara-yölük Osman'ın oğlu Hâbil'i Osmanlı ülkelerini yağmaya tahrik ediyorlardı.

Yörgüç Paşa, padişah ağzından bunların başı olan dört kardeşe okşayıcı mektup gönderip bunda, Canik taraflarının Alparslan oğlu'ndan alınması için Yörgüç Paşa'ya yardım etmeleri ve kendilerine Artıkova'nın tımarı verilip oraya gidip yerleşmeleri,yazılıyordu; Yörgüç Paşa da ayrıca kendi tarafından bir adam ve hediyeler yolladı; onlar bu emirleri kabul edip hazırlandılar ve bu arada Yörgüç Paşa'yı da öldürüp o taraflara hâkim olmağı da kararlaştırdılar; bunların tasavvurlarım bir vasıta ile öğrenmiş olan Yörgüç Paşa temaruz ederek Merzifon'a, gelmiş olan bu türkmenleri karşılamaya oğlu Hızır Bey'i gönderdi. Hep beraber Amasya'ya gelip misafir edildiler ve maiy-yetleri de kısım kısım muhtelif yerlere misafir olarak verildi ve bu suretle kalabalıkları parçalandı. Bunlar Amasya'da yiyip içerlerken alınan tertibat üzerine bir gece bunların başları olan dört kardeş ile ileri gelenleri bastırılarak öldürüldüler ve diğerleri de yakalanıp bağlanarak bir mağaraya kapatıldıktan sonra duman verilerek boğuldukları gibi Çorum tarafındaki Türkmenlerin ba-kiyyesi de ansızın bastırılarak ele geçen erkekler katledildiler; sonra müteferrik olan Türkmenler de halk tarafından yakalananlar bahşiş ve bil'at mukabilinde getirilerek Yörgüç Paşa tarafından katledildiler; kaçabilenler, Akkoyunlu H âb i Tin yanma kaçıp kurtuldular [661].

---

[661] Tac-iit-tevarih c. 1, s. 33z ilâ 335'den hülâsa ve Aşık Paşa zade s. İli ve Behişti s. 66

Koca Kayası beyi Haydar Bey

Çorum vilâyetinin Os?nancık kazası dahilindeki Zeytin tarafında Koca Kayası denilen kalede Haydar Bey isminde bir türkmen beyi oturup kalesinin metin ve müstahkem ve zahiresinin yıllarca yetecek kadar bol olmasına güvenerek hiçbir tarafa baş eğmiyordu;

Haydar Bey, oğlu Kasım'ı ara sıra komşu hükümdar ve beylere hediyeler ile gönderirse de yakalanır diye oğlu olduğunu saklarmış. Koca Kayası'm elde etmek isteyen Yorgüç Paşa, hisarın zorla almamıyacağım bildiğinden Haydar Bey'in zahire anbar-larımn yakılmasını düşündü ve onun en îtimad ettiği ve esrarına mahrem olan Tayfur Çelebi isminde birisini bir çok vaidlerle elde edip zahirelerini yakdırdı ve sonra gelip hisarı muhasara etti.

Müdafaanın bir netice vermiyeceğini anlayan Haydar bey, çaresiz olarak Yörgüç Paşa'ya teslim oldu, keyfiyeti Sultan Murad'a bildirdi; pâdişâh Haydar Bey'e geçinmesi için timar verdi ve o da ömrünün sonuna kadar bu suretle yaşadı (830 H./ 1427 M.) [662]. Kocakayası nahiyesinin Oruç köyünde Haydar Bey'in bir camii vardır (Topkapı sarayı Arşivi No. 322). [663]

Canık Kalesinin Alınması

Eski Türk beyleri ailesinden Taceddin oğullarından Alparslan oğlu Hasan Bey Ordu ve Çarşanba taraflarında hüküm sürüyordu [664],

---

[662] Bu Koca Kayası beyi olan Haydar Bey'in Kasını isminde bir oğlu olduğu tarihlerde malûm olup Beclr-i Melek adında bir kızı da bulunduğu Yörgüç Paşa'mn 840 H./H36 M. tarihli vakfiyesinde görülüyor (Haremeyn defteri 13 s. 352).

[663] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 404-405

[664] Hasan Bey'in ceddi Tacüddin Bey Niksar, İskefsir ve Canik taraflarının emıri olup merkezi Niksar İdi. Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'le bazau dost olmuş ve bazan mücadele etmiş ve Orda vilâyeti dahilindeki Türkmen beyi Hacı Emir Zade Süleyman Bey'in memleketine yapmış olduğu bir akında maktul düşmüş ve yerine oğlu Mahmud Bey Emir olmuştu. Bunun kardeşi Alparslan, biraderine muhalefet ederek J\iksar\ 2abt etmiş ve Kadı Burhaneddi n'den. yardım istemişti; fakat B u r h a ne d di n, bunun, kendi hasmı olan Eretna akrabalarından Feridun ile münasebatım haber aldığından Alparslan'ı katlettirdi. Bu Alparslan'ın Hüsameddin Hasan ve Mehmed Yavuz isimlerinde iki oğlu vardı. Metinde bahsettiğimiz Hasan Bey bu zattır. Bazı Osmanlı tarihlerinde yanlış olarak adının Hüseyin olduğu yazılıyor ise de 827 tarihli Çarşanba"da. yaptırdığı cami vakfiyesinde künyesinin Hüsamüddin ve adının Hasan olduğu görülüyor (Vakıflar U. M. Mücedded Anadolu 11, s. 215).

Samsun Osmanlılara geçmiş ise de bunun yerlerine dokunulmamıştı. Lala Yörgüç Paşa bunun yerlerini almak istedi; kendisini yapmış olduğu düğüne davet etti; Hasan Bey; bunun hiyle ve desiselerini bildiği için Yörgüç Paşa'ya:

— "Bu davetten murad eğer elimizde olan harabe ormanlığı almak ise emir padişahındır; pâdişâh bana da bir yer ihsan eder" cevabını gönderdi ve davete icabet etmedi. Bunun üzerine Yör-güç Paşa'nın o tarafa gitmek üzere hazırlandığı Hasan Bey tarafından haber alınınca bizzat kendisi geldi. Yörgüç Paşa, Hasan Bey'i tevkif edip padişaha gönderdi ve Bursa hisarında hapsedildi (831 H./1428 M.). Yörgüç Paşa, Hasan bey'in ailesini Amasya'ya, getirterek bunun mıntakası olan Çarşanba havalisini işgal etti. Hasan Bey, bir müddet Bursa hisarında mahbus kaldıktan sonra kaleden kaçtı, iki sene sonra padişaha dehalet ederek kendisine Rumeli'de Gümülcine sancağı verildi ve ailesi de yanına gönderildi. [665]

Germiyan Beği'nin Memleketini Iı. Murad'a Vasiyyet Etmesi

Yıldırım Bayezîd'ın işgal etmiş olduğu Germiyan beyliği Ankara muharebesinden sonra eski hükümdarı II. Yakub Bey'e verilmişti. Osmanlı şehzadeleri mücadelelerinde Yakub Bey, Çelebi Mehmed tarafını tutup yardım ederek o sayede —Osmanlıların himayesi altında Karamanoğlu Mehmed Bey'in istilâ ve tahribine rağmen memleketini muhafaza edebildi.

Çelebi Mehmed'in ölümünden sonra Yakub Bey Osmanlı himayesinden sıyrılarak serbest kalmış ve hattâ II. Mu-rad'ın kardeşi Küçük Mustafa'nın hükümdarlık iddiasiyle ortaya çıkışında Karamanoğluyla beraber ona yardım ederek kuvvet bile vermişti. Buna karşı II. Murad, Yakub bey aleyhinde hiçbir harekette bulunmamış ve o da son demlerine kadar beyliğini muhafaza etmiş, hattâ padişah Şah Ana diye hitap ettiği Yakub Bey'in zevcesini, Candaroğlu'nun torununu aldığı zaman gelini getirmeğe memur eylemişti.

---

[665] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 405-406

Yakub bey'in erkek çocuğu yoktu; vefatından bir sene evvel Edirne'ye kadar giderek Sultan Murad'a misafir olmuş ve ölümünden sonra mülkünü Osmanlılara vasiyyet etmiştir.Yakub bey Kütahya'ya döndükten bir sene sonra vefat ettiğinden vasiyyeti üzere Germiyan beyliği Osmanlı idaresi altına alınmış ve buranın sancak beyliğine KaraTimurtaş Paşa'nın torunu ve Umur Bey'in oğluOsmanBey tâyin edilmiştir (832 H./1428 M.). Yakub Bey'in Edirne'ye gidişinde ve dönüşünde hakkında bir hükümdara lâyık istikbal ve teşyiler yapılmış ve padişah tarafından kendisine büyük hürmet ve riayet gösterilmiştir. [666]

Rumeli Vaziyeti

Sırbıstan İşleri Ve Sigismund

Osmanlı himayesinde olarak vergi ve asker ve ren Sırp despotu İstefan Lazareviç 1427 senesi ortalarında (19 Haziran) evlâd bırakma-dan öldüğü için yerine Osmanlı tarihlerinde Vilkoğlu denilen kız kardeşinin oğlu Jorj (Yorgi) Brankoviç Sırp despotu ol-muştı1. Bu, selefi ve Osmanlı dostu olan Lazaroviç'in siyasetini tadil ederek icabında Osmanlılara karşı kendisini müdafaa etmek ve Türk taarruzlarını kuzeye yani Macaristan'a, geçirmemek için Alman imparatoru ve Macaristan kiralı Sigismund'a kendi topraklarından bazı mühim yerler vermişti; bu yerlerden birisi de Sırplıların merkezi olan Semendire ile Orsova arasında ve Tuna nehri kenarındaki Kolomboc olup Türkler buraya Güvercinlik derlerdi. Halbuki eski despot Lazareviç ölümünden evvel bu mevkii oniki bin duka borcuna mukabil boyar yani beylerinden birisine rehin olarak vermişti. Sigismund bu parayı vermeden Kolomboc91 almak istemesi üzerine boyar, kaleyi Osmanlılara eyledi (831 H./1425 M.); kaleyi zorla almak isteyen Sigismund muvaffak olamadı ve nihayet Osmanlı hükümetiyle muahede yaparak burasını türklere terke mecbur oldu; Sigismund, bu muharebede ölüm tehlikesi geçirerek bir fedaisi sayesinde kurtuldu.

[666] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 406

Sigismund'dan ümidini kesen Jorj Brankoviç Osmanlılarla anlaşarak senede elli bin duka vergi vermeği ve macarlarla münasebeti kesmeği ve eskisi gibi Türk ordusuna asker göndermeği kabul etti. [667]

Rümeli Beyleri Vakası

Nesrfnin naklettiğine eöre 830 H. /1427 M. de Rumeli beyleri vakası olmuş, Mihaloğlu ve Kasım Bey oğlu Melik yahut Malik Bey katl-olunmuşlar. Vakıanın sebebi nedir bildirmiyor. Ertesi sene de Gündüz oğlu vakası olmuş; bunun da ne olduğunu yazmamıştır. Herhalde Rumeli'de bir fevkalâdelik olmuş, Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade Halil'in Gündüz Bey adında bir oğlu olduğu bazı kayıtlardan istidlal olunuyor. Neşrî'nin Gündüz oğlu vakası dediği bunun ismi malûm olmayan oğlunun isyan hareketi midir? Rumeli beyleri vakası bununla alâkalı mıdır? anlaşılamıyor. [668]

Selanik Ve Yanya'nın Alınması

Selanik Ve Osmanlılar

Birinci Murad zamanında muhasara edilip alınâmıyan ve 19 Cemaziyelâhir 791/21 Nisan 1394'de Yıldırım Bayezid tarafından zabt olunan Selanik, Ankara muharebesinden sonra imparatorla uyuşmak isteyen Emir Süleyman tarafından Bizanslılara terk edilmişti [669]. Osmanlıların tehlikeli durumları düzelerek eski kudretlerini tekrar elde etmeleri ve Mustafa Çelebilerin isyanlarının bastırılması üzerine Sultan Murad Evrenuz zadelerle Turahan Bey'i sevk ederek Selânikli muhasara ettirmişti; Dukas'a göre bu muhasara esnasında Tesalya, Etolya ve Edias, Teb, Yanya Rum beyleri de Osmanlılara yardım ediyorlardı [670]. Bu sırada Selanik despotluğunda Manuel'in oğlu

---

[667] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 407
[668] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 403-404
[669] Dukas (Bon tab'ı) s. 78 ve Düsturnâme (Enverî) s. 90.
[670] Dukas (Bon tab'ı) s. 197.

Andronikos bulu-"""^"Tıuyordu; muhasara dolayısiyle halk açlıktan muztaribti. Nihayet bunlar despotun rızası olsun olmasın şehri kendilerine yiyecek vermek ve şehri mamur bir hale getirmek şartiyle Venediklilere satmağa kara* verdiler. Venedikliler kendilerine sadık kalmak şartiyle Selâniklilerin tekliflerini kabul ile elli bin duka mukabilinde Selânikli aldılar ve zaten hasta bulunan Andronikos'u Mora'ya gönderdiler (826 H./1423 M.)[671]

Sultan II. Murad Selâniklin Venediklilere geçmiş olmasını istememişti; fakat o sırada ondan daha mühim pürüzlü işler olduğundan ses çıkarmamış ve münasip zaman beklemeği muvafık bulmuştu. Sultan Murad takriben 1426'da Ayasoluğ'a. giderek orada bulunduğu sırada Midilli, Sakız, Rodos ile eski muahedeleri yenilediği zaman Venediklilerin Selânikli almalarından dolayı bunlarla olan muahedeyi yenilemeyerek Venedik elçilerini geri çevirmişti.

Padişah işlerini yoluna koyduktan sonra Edirne'ye döndü; Venedikliler yeni bîr heyet göndererek muahedeleri yenilemek istedilerse de Pâdişâh bu heyete:

— "Selanik babamdan kalma mülkümdür; büyük babam Bayezid bâzusunun kuvvetiyle burasını Rumlardan aldı, eğer oranın idaresi Rumların elinde bulunsa idi, bunlara haksızlık ettiğimi belki iddia edebilirlerdi. Siz ise italya'dan gelen Lâtinlersiniz, buralara sokulmanıza sebep ne? Arzunuzla ya oradan çekiliniz, yoksa heman geliyorum" cevabını verdi. Bu suretle elçiler bir iş göremeden geri döndüler1. Venedik senatosu Selânikli kurtarmak için imparatorun tavassutunu bile rica etmişlerse de Selânikli kafi olarak almağa kararlaştıran Osmanlı hükümetini tasavvurundan d^ndüremediler; hattâ pâdişâh imparatorun bu tavassutunu pek garip bulmuştu. Yuannis'in göndermiş olduğu Nikola de Gona ve Frangopulos isimlerindeki elçilerine. Selanik imparatora ait olsa idi orasını hiçbir vakit zabt etmek istemiyeceğini, fakat Venediklilerin imparatorun

---

[671] Françes, İmparator Manuel'in Ölümünden evvel memleketi oğulları arasında taksim ettiği ve hu münasibetle despot Andronikos'a Selanik ve civarım verip, Andronikos, hastalığına mebni Selanik ve havalisini elli bin altın mukabili Venedik senatosuna satarak Mora'da Montiniya eyaletine gittiğini beyan ediyor. Dukas ise açlıktan muztarib olan Selanik ahalisinin, despotun rızası olsun veya olmasın şehri Venediklilere satmağa karar verip sattıklarını yazıyor (Bon tabh s. 197).

arazisiyle kendi arasına yerleşmesine de müsaade edemiyeceğini söyliyerek onları da geri gönderdi [672].

Selanik Zaptı

Bu müzakereler esnasında Sultan Murad hazırlık yapmakta olup 1430 senesi Şubatının ortalarına doğru Edirne'den Serez'e geldi ve Anadolu beylerbeğisi Hamza Bey'in kumandasındaki Anadolu kuvvetleriyle Sinan bey kumandasındaki Rumeli kuvvetlerini burada topladıktan sonra kendisi Serez'de kalarak evvelâ Hamza Bey'i ileri gönderdi; bu bütün muhasara hazırlıklarını yaptıktan sonra Selanik'in teslimini Venedik valisine teklif etti ise de red cevabı aldı; bunu müteakip şehri topla döğmeğe başladı. Selânikliler Venediklilerden donanma ve yardım istedilerse de bu yapılmadı [673]. Muhasara karargâhına gelen Sultan Murad, Evrenuzoğlu Ali Bey'in tavsiyesiyle ordusuna şehrin içindeki her şeyin askerlerine âid olup şehrin kendisine bırakılmasını ilân eyledi [674].

İçeride bulunan bazı Rumlar elde edilmek istenmiş ise de muvaffak olunamamıştı. Fakat Rumların ihaneti ihtimaline binaen onları sıkı bir kontrol altında bulunduruyorlardı. Nihayet şubatın son günü ile martın birinci günü akşamı umumî hücum yapılacağı şehirde şayi oldu; filhakika martın ikinci günü bilhassa şato cihetinden yapılan şiddetli bir hücum ve merdivenlerle surların işgali ve bunu müteakip kale kapılarının açılması üzerine Selanik zabtedildi (27 Receb 833 / 2 Mart 1430) [675]. Selânik'in gaib edilmesi Batı Avrupada ve bilhassa

---

[672] Françes'den naklen Hammer (Atâ bey tercümesi) c. 2, s. 189.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 408-409

[673] Venedik'ten, istenilen bu donanma zabtedîlmeden bir gün evvel gelmiş olup o da üç kadırga idi. Anlaşıldığına göre buranın elden çıkacağını anlayan Venedikliler kendi askerlerini çekmek üzere bu üç kadırgayı yollamış olacaklar.

[674] Dukas (Bon) s. 200

[675] Dukas (Bon) s. 200 ve Halkondü (Paris tab'j) s. İli. II. Murad'ın Memlûk Sultanı Melik Eşref Barsbay'a göndermiş olduğu nâmede Selâniklin 832 Receb (1429 Nisan) perşenbe günü alındığı beyan edilmektedir (Feridun bey Münşeatı c. İ, s. 152). Behiştî (s. 69) ve Lütfî Paşa (s.88) ve Müneccim-başı (c, 3, s. 348), ve Tac-ül-tevarih c. I, s. 345) de aynı seneyi gösteriyorlarsa da ayını bildirmiyorlar. Neşri tarihi (s. 612) ve Âşık Paşa zade (s. 118) ve Oruç Bey (s. 49) da Selânik'in zabtı ecnebi kaynaklarına uygun olarak 833 H./1430 M. senesinde gösteriyorlar. Ruhî ise 831'de Selâniklin alındığım yazar. Âli (c. 5, s. 204) de 830 H./1427M. de zaptedildiğini beyan ettiği Selanik seferinde vezir-i azam Çandarlı zade İbrahim Paşa ile Hacı ivaz Paşa'nın bulunduklarını yazarsa da yanlıştır. Selanik 833 H./1430 M.

Venedik'te büyük teessürü mûcib oldu (Vasiliyef, c. 2).

Sultan Murad buraya Vardar Yenicesi ve diğer şehirlerden Türk aileleri getirterek iskân ettirdi [676], ve Ayadimitri (Sen De-metriyos) kilisesini şehirde kalan Rumlara tahsis ederek diğer kiliseleri camiye çevirdi. Osmanlı tarihlerine göre Selanik, kırk günde alınmıştır; fakat buranın şubat ortalarında ve hattâ az daha sonra muhasara edildiği ecnebi kaynaklarında görüldüğünegöre muhasaranın pek az sürdüğü anlaşılıyor. Yine Osmanlı tarihlerinde Osmanlı donanmasının da bu muhasaraya iştirak ettiği hakkında kayıt varsa da1 diğer kaynaklarda Osmanlı donanmasından bahsedilmediği gibi Selanik muhasarası esnasında Amiral Andrea Moceniko'nun Gelibolu limanına hücum ederek bir zincirini kırdığı fakat limanda bulunan Türk donanmasına karşı bir iş yapamadan dönmeğe mecbur oldu denilmesine göre [677] Türk donanmasının Gelibolu limanında bulunmakta olduğu anlaşılıyor. .

1431'de Silvestre Morizini Selâniklin zabtının intikamını almak üzere Çanakkale boğazının Anadolu istihkâmlarını zabt ve muhafızlarını öldürerek surlarını tahrip etti [678]. Bunun üzerine Sultan'Murad sulh için Veıedik'e elçi gönderdi ve Gelibolu^da muahedeyi imzaladı [679].

Yanya'nın Alınması

Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında bulunan ve merkezi Yanya olan Epir despotu Karlotoci vefat etmiş ve oğulları arasında mücadele baş göstermişti. Bunlardan Karlotoci'nin Memnon adındaki oğlu Osmanlılara müracaat ederek yardım istedi; bunun üzerine Ka-raca Paşa kumandasında gönderilen kuvvet sayesinde Memnon

---

tarihinde zaptedil-miş olup her iki vezir de daha evvel vefat etmişlerdir.

[676] Tac-üt-levarih c. 1, s. 345 ve Dukas (Bon) s. 200, 201.

[677] Hammer (Atâ bey tercümesi) c. 2: s. 197.

[678] "Ve kâfir (Venedikliler) gemileri Gelibolu boğazını tutup Emir Süleyman Burgoz'm hisar (muhasara) edip cenk ve kıtal olup, sonra Sultan Murad'-la müsaleha edip gemiler gitti" (Neşrî s. 612).

[679] Dukas (s. 201} Venediklilerin, Eğriboz adasının Osmanlılar tarafından işgalinden korkarak sulhe talip olduklarım yazıyor. Metindeki kayıd Hammer'in (c. 2, s. 197) naklidir.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 409-411

arzusuna mVvaffak olduysa da bunların mücadelelerinden bıkan Epir halkının doğrudan doğruya Türk idaresine geçmeği istemeleri üzerine iş değişti; Sultan Murad'a başvurarak muvafakatini aldıktan sonra Yanya'yı Karaca Paşa'ya teslim ettiler [680] ve hemen buraya da Türkler iskân edildi (13 Safer 835 / 9 Ekim 1431) [681].

Macarların Balkanlardaki Rolleri

Macarlar, daimî surette Eflâk ve Sırbistan üzerinde bir metbû ve koruyucu rolü oynayarak her fırsatta bu iki memleketin Osmanlılarla bağlantılarını bozuyorlardı; bundan dolayı Osmanlı hükümeti de Eflâk ve Sırpların macarlarla aralarını açmak siyasetini takip etmeğe karar vermişti. [682]

Eflak İşi

Eflâk prensi Mirçâ'nın vefatından sonra yeğeni yani kardeşinin oğlu Dan, Eflâk beyi olmuştu. Dan kendisine aleyhdar olan ve Boğdan prensinin yardımını temin eden Vlad Drakul tarafından öldürülmüş ve onun oğlu Basaraba bu halden Osmanlılara şikâyet etmiş ve kendisine askerle yardım edilmiş ise de muvaffak olamıyarak bu da babası gibi Vlad tarafından katledilmişti (1431). Vlad'ın bu cüret ve muvaffakiyeti Macarların ve bilhassa Sigismund'un kendisini himaye eylemesinden ileri geliyordu; hattâ Sigismund buna bir de Dragon nişanı göndermişti; Vlad bu himayeye rağmen Sigis-mund'un kendisini Türklerin elinden kurtaramıyacağım düşünerek rakiplerine galebe

---

[680] Osmanlı müdahalesine sebep olan Memno n Toko, arzusuna nail olamıyarak Epir despotluğunu elinden kaçırdıktan sonra Osmanlılar aleyhine hazırlanmakta olan Sigismund'un yanına gitmiş (1433) ve onun tarafından Memnon'a Yanya ve Narda despotu payesi tevcih edilmiştir.

[681] Yanya'nın 1431 Ekim ayında Sinan adına bir Türk kumandam tarafın dan alındığını Françes yazıyor (Bon s. 157). Halkorıdil ise Yaraya'mn Rumeli beylerbeğisi Karaca Paşa tarafından zabt edildiğim beyan etmektedir (Paris s. 111) ; bu Rum tarihçi şöyle diyor: "Murad, Rumeli beylerbeği Karaca Paşa'yı büyük bir ordu ile Aetolie mıntakasında bulunan Yanya şehrinin zabtı için gönderdi; şehir muhasara edildi; fakat alınamadı. Nihayet kaleye kapanmış olan prens, Akarnani ile Epir'in kendilerine bırakılması şartiyle Yanya'yı teslim eyledi ve prens de kendisine bırakılan yerİere mukabil bir vergi ve lüzumu halinde asker vermeği kabul ediyordu."
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 411-

[682] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 412

etmekle beraber Osmanlılara da sokularak zahiren rabıtasını göstermek istiyordu. Filhakika Vlad Drakul Pâdişâhın, Karaman seferine hareketi esnasında bizzat fiursaVa kadar gelerek sadakatini arz ve Murad'ın Macaristan'a yapacağı seferlerde her türlü kolaylığı göstereceğini ve Macaristan seferinde Osmanlı ordusuna kılavuzluk edeceğini vadetti; padişah bundan memnun kaldı ve Karaman seferine hareketi esnasında Drakul'u memleketine gönderdi (1432) [683].

Osmanlı hükümeti bunun iki yüzlülüğünü bildiğinden, Vlad'ın Macarlarla arasını bozmak için aynı sene içinde yani İ432'de yanına asker vererek onu Transiivanya ya akın yapmağa memur ettiler; bu suretle Ylad Drakul vasıtasiyle Macarlara darbe vuran Sultan Murad, daha sonra Macarlarla dostluğu yemden kurmağı arzu ederek imparatorun bulunduğu Bâl şehrine bir sefaret heyeti ve hediyeler yollayıp mütarekeyi yeniledi (1433 Kasım). [684]

Sırbistan İşi

1435'den beri Macarlara meyi etmiş olan Sırp despotunun Osmanlı Devletine sadık görünmesine rağmen el altından bazı aleyhdar harekâtı Üsküp sancak beyi İshak Bey tarafından haber alınarak şikâyet edilmesi üzerine onun kuma'ndasiyle Sırbistan içerlerine doğru bir akın yapıldı; Sırp despotu Brankoviç Macarlarla münasebetlerini kesmek ve kızı Marya'yı Osmanlı hükümdarına zevce olarak vermek şartiyle felâketi durdurabildi; Sarıca paşa, despota sadakat yemini ettirmek ve kjzı getirmek üzere Semendire'ye gönderildi; sadakat yemini yapıldı, fakat kız henüz küçük olduğundan düğün ve pâdişâhın sarayına gelmesi geri bırakıldı [685].

---

[683] Duka.s (Bon). 202'de Vlad'ın., Mirçâ'nın. oğlu olduğunu boyan ediyor. Diğer bir kayda göre \lad, daha evvel Eflâk prensi olan Alek^andr'ıu oğludur. Ulûm Ansiklopedisi Eflâk maddesinde Vlad'ın M ire.û'mn oğlu olduğu gösterilmekledir ki vekayie nazaran doğrusu da. budur.

[684] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 412-413

[685] Marya Brankoviç, .forj Braıikoviç ile Trabzon imparatoru Kulu yan İ'ıiiii kız kardeşinin izdivacıudan doğmuştur.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 413

Osmanlılar Aleyhine Sırp-Macar Ye Karamanoğlü İttifakları

Karamanoğlu İbrahim Bey daha yukarıki kısımlarda görüldüğü üzere kendisine rakip olan amcası Ali Bcy'i Osmanlıların yardımiylc bertaraf etmiş ve Ankara muharebesini müteakip Timur tarafından babasına verilmiş olan Osmanlı topraklarını eski sahiplerine iade eyledikten başka pâdişâhın kızkardoşini do almıştı, ibrahim Bey mevkiini kuvvetlendirdikten sonra terk ettiği yerleri geri almak için müsaid bir zaman kollamakta idi; nihayet aradığı fırsat zuhur ederek Sırp despotu ve Macarlarla beraber Osmanlılar aleyhine ittifak etti [686].

Karamanoğlu ibrahim Bey Beyşehri ve Hamideli taraflarına taarruz ederek Hamideli sancak beyi Şarabdarİlyas Bey'i esir etti ve yine bu sırada Macarlar da taarruza geçerek Kolombac yani Güvercinlik kalesini dövmeğe başladılar. Sultan Murad Karamanoğlu üzerine gidecek iken bunu tehir ederek Edirne'de oturup her iki tarafı gözden kaçırmıyordu; Macarlar üzerine Rumeli beylerbeğisi Sinan Paşa kumandasiyle kuvvet sevke-dildi; kumandanlar arasında çekişmeli müzakerelerden sonra Vidin sancak beyi olup Vidin Sinanı diye meşhur olan Sinan Bey'in gayretiyle şiddetli bir muharebeden sonra Macarlar mağlûp olup bir kısmı Tuna nehrinde boğuldu ve Macar kiralı kaçmağa muvafafak oldu (837 H./1433 M.).

II. Murad bu muzafferiydi müteakip vezir Saruca Paşa'yı Edirne muhafazasında bırakarak Karamanoğlu üzerine yürüdü. Akşehir, Konya ve BeyşehrVni aldı ve Bozkırca kadar gidip Ka-ramanoğlu'nun peşini bırakmamak istedi; beraberinde bulunan Karamanoğlu I&a Bey'i Karaman hükümdarı îlân ederek İbrahim Bey'i sonuna kadar takip etmek istedi; İbrahim Bey yüksek âlimlerden Mevlâna Hamza

---

[686] Bazı Osmanlı tarihleri bu Karaman, seferinin bir at meselesinden ileri geldiğini yazarlar (Heşt Behişt, Tac-üt-tevarih, Behişti, Müneccimbaşı). Aşık Paşa zade ise Macar kiraliyle Sırp despotunun Karamanoğluyla ittifakının neticesi olduğunu beyan ediyor. At hikâyesi şöyledir: Dülkadiroğlu Nâsırüddin Mehmed Bey'in gayet cins bir atı varmış. Bunu Karamanoğlu haber alarak istetmiş, o da Sultan Murad için yetiştirdiğini söylemiş; fakat Karamanoğlu bir Varsak Türkmenini göndererek atı çaldırmış, Nâsırüddin Bey bunu Sultan Murad'a bildirmiş. Pâdişâh, Karamanoğlu'ndan atı istemiş fakat Karamanoğlu giden memura, senin efendin bu ata binemez demiş ve ağır sözler söylemiş, elçi bu cevabla geri dönmüş; bunun üzerine Karaman seferi açılmış imiş.

vasıtasiyle sulhe talip olup özür diledi; bu hususta padişahı ikna etmek için murahhas olan Mevlâna Hamza çok dil döktü bunun üzerine Sultan Murad:

— "Senin hatırın için günahından vaz geçelim; fakat onun bu makama gelmesi bizim müzaharetimizle olmuştur. Şimdi onu azlederek biraderi İsa Bey'i Karaman beyi yapmağı muvafık gördüm" deyince Mevlâna Hamza, padişahın ayaklarına kapanarak tasavvurundan vaz geçirdi ve nihayet Osmanlılardan işgal ettiği yerlerin geri almmasiyle iktifa olundu ve Sultan Murad'ın musahibi Şükrullah (Behcet-üt-tevarih müellifi) Karamanoğlu'na murahhas olarak gönderildi (838 H./1434 M.). Buna da sebep Macarlar'ın Alacahisar taraflarına akın yapmaları idi.

Bundan sonra sıra Karamanoğlunun müttefiki olan Sırp despotuna geldi. Pâdişâh Karaman seferinden döndükten sonra Üsküp sancak beyi tshak Bey [687] Sırp despotunun Karaman oğluyla Macar kiralının ittifakına vasıta olduğunu bildirmiş olduğundan Sırbistan'ın istilâsı için hazırlık yapılmağa başlandı; Sırp despotu bunu haber alınca padişaha namzed ettiği kızının çeyizi tamamlandığını ve aldırılmasın] yazdı. Sultan Murad bu teklifi devlet erkâniyle görüştü ve şimdilik gelini almağa ve bilâhare münasib zamanda despotun hakkından gelinmeğe karar verildi [688] Saraydan Reyhan ve Örnek isimlerinde iki hadım ağa ile Ishak Bey'in hanımı Semendire'yç gidip gelini alıp getirdiler; fakat padişah bunu Edirne'de alıkoymayarak Bursa'ya gönderip îsfendiyar Beyin torunu olan zevcesini Edirne'ye yanma getirtti [689].

---

[687] Bu İslıak Bey Üskiip beyi Paşa Yiğit'in. evlâdlıjıı olan Gazi İshak Bey'dir

[688] Hamnıer Jorj'un Semendire'de Tuna kenarında bir kale yaptırmak üzere pâdişâhın müsaadesini aldığım yazmakta (c. 2. s.203) ve Duka* da (Boa s. 206) bu kalenin Semendire olduğunu beyan etmektedir.

[689] Tac-üt-tcvarih (c. 1, s. 359) ve Âşık Paşa zade (s. 122) Pâdişâhın. Sırp despotuna karşı olan iğbirarı neticesinde Marvu'ya iltifat etmeyip Bursa'ya. gönderdiğini yazar. Neşrî (s.620) şöyle diyor: Padişah, düğün yapmadan kızı alıp pek az müddet Edirne'1 de kaldıktan sonra Bursa'ya pimlerip îsfendiyar'ın torunu olan zevcesini Edirne'ye getirttiğini yazar. Fran^o'e göre (Bon tah'ı s. 216) II. Murad'ın vefatı üzerine Despiua M arya babasının yanına gönderilmişti; son Bizan« İmparatoru Kost ant in bunu almak için babası Sırp despotuna, müracaat i'imiş ve unlar da muvafakat etmişlerse de Despİna Marya u(.Vnob-t hak kendisini kâfirlerin (Türklerin) elinden kurtaracak olursa kocaya varmamamı nrzrt'tmiı* oİdıiünnıt" beyan ile imparatorun teklifini kabul etmemiştir.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 413-415

Sultan Murad'ın Macaristan Seferi

Osmanlı hükümdarı daha Karaman seferine çıkmadan ve Macarların da taarruzlarından evvel türkler aleyhine yukarıda bahsettiğimiz ittifakın yapılmasına sebeb, 836 H./1432 M. senesinde Evrenuzoğlu Ali Bey'in Macaristan'a yapmış olduğu bir akında akıncıların dağılarak çapula dalmaları neticesinde baskına uğramaları idi; filhakika bu akında akıncıların çoğu telef olmuş ve Ali Bey zor kurtulmuştu.

işte bu mağlûbiyet perde arkasında bulunan Sırp despotunun tavassutiyle Karamanoğullariyle Macar kıralım Osmanlılar aleyhine harekete geçirmiş, fakat Sultan Murad Karaman seferinde iken Macar kiralı Alacahisar taraflarını durdurmuştu [690].

Pâdişâh Karaman seferinden döndükten sonra 840 H./1436 M. senesinde Evrenuzoğlu Ali Bey'i çağırarak Macaristan yollarını açmak üzere akın yapmasını emretti. Ali Bey; Rumeli akincıla-riyle TuncCyı geçip Temeşvar etrafını kırk gün vurdu ve külliyetli ganimetle döndü ve o havalinin işgalinin kolay olduğunu arzetti.

Bunun üzerine Sultan Murad 841 H./1437 M. senesinde bizzat mühim kuvvetle Semendire yakınından (Dukas'a göre Niğe-bolu ve Neşrî'ye göre Vidin'den) Tuna'yi geçerek Transilvanya ya girdi. Bu seterde Sırp despotu Brankoviç ve Eflâk prensi Vlad D raku I mevcut askerleriyle Osmanlı ordusuna iltihak ettiler; altı kale elde edildi; Macar kiralı görünmüyordu [691]. Dukas'a göre (s. 206) Macarlar Sultan Murad'ın geleceğini haber alarak şehir ve köyleri bırakarak çekilmişlerdi. Zibin şehrine kadar gidilmiş ve pâdişâh ve Osmanlı kuvvetlerine rehberlik etmekte olan Draku1a'mn bir hiylesiıe uğramaktan çekinerek geri dönmüştü. Transilvanya seferi kırk beş

[690] Sahaif-ül-ahbar c. 3, s. 352.

[691] Bu tarihle Alman imparatoru ve Macaristan kiralı Sigismund ölmüş ve damadı Albert Macaristan kiralı olup bir ?ene sonra yani 143ö'de Alman imparatorlusuna intihap edildi. JNeşrî. Sultan Murad'ın Macaristan seferini îi;î9 II.I1.J6M. gösteriyorsa da yanlış olup Müner.cimbaşı ve Behiştî bunu fiti II. I4.İ7 M. senesinde ve Tac-üt-tevarih ve Aşık Paşa zade de bir sene evvel <r<i-t erirler. Tarihlerin bazdan Ali Bey'in akını ile S u 11 an Murad'ın seferini birbirine karili ırmışjardır. Kim im iki seferi bir göstermişler, kimisi de tarihlerini \ ;ı m İrs ka\ det mislerdir.

gün sürmüştü. Bu seferden sonra EvrenuzoğluTsa "Bey Arnavutluğa akın yaptı; Transilvanya harekâtında Osmanlı ordusuna giderken Sırp despotu ile Eflâk prensi kılavuzluk ettiler. [692]

Sırbıstan'ın İşgali

Son Macaristan seferinden sonra kendisine îtimad caiz olmayan Yorgi (Jorj) Brankoviç Edirne'ye davet edilerek merkezi olan Semen-direnin anahtarlarını da beraber getirmesi bildirildi; despot bizzat gelmiyerek bir oğlunu gönderdi ise de Semendirenin anah-tarlarını göndermediği gibi başkentini tahkim etti ve Greguvar adındaki oğlunu Şenlendirende bırakarak Lazar isimli diğer oğlu ile beraber Alman imparatoru ve Macaristan kiralı Albert'in yanına kaçmıştı.

Bunun üzerine Brankoviç'in .Edirne'ye yolladığı oğlu [693] Semendir e'nin zaptına kadar orada kaldı. Semendire kalesi üç aydan ziyade muhasaraya mukavemet etti; o sırada haçtan dönmüş olan bu tarafların kurdu Ishak Bey muhasara kumandanlığım üzerine alarak bir kaç gün içinde Semendire'yi zabt eyledi; kaleyi müdafaa eden despotun oğlu Greguvar yakalanarak Edirne'ye yollandı ve orada rehin olarak bulunan despotun diğer oğluyla beraber gözlerine mil çekilerek Tokat kalesine gönderildiler.

Bu SemYndire muhasarası esnasında* Eflâk prensi Drakula da bulunmuş ve bir ara tevkif edilmiş ise de iki oğlunu rehin vererek, bunlar Kütahya nin Emed kalesine gönderilmişler ve bu suretle Via d memleketine dönmüştür . Semendire^ nin işgalinden sonra bir Macar ordusunun meydana çıkması üzerine Gazi Ishak Bey ile Timurtaş Paşa torunu Osman Bey, kanlı bir muharebeden sonra büyük bir başarı elde ettiler. Pek çok esir ve ganimetle döndüler. Bu savaşta meşhur

---

[692] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 416-417

[693] Âşık Paşa zade (s. 126) Vilko^lu'nun gönderdiği iki oğlunun Tokat kalesine hapsedildiklerini ve Neşrî ise (s. 626) VUkoğlu'mm Macaristan'a kaçarak iki oğlunu Semendire 'de bıraktığını ve bunların Semendire*nin zabtından sonra ele «seçerek evvelâ Dimetoka ve sonra Tokat'a, gönderildiklerini beyan ediyor. Aşık Paşa zade bizzat vekayie şahid olduğundan onun mütaleasım tercih etmek d alı a do&ru olur. fakat olaylara bakılırsa Despot bir oklunu göndermiş, diğer oğlu .S em en Tire'nin zabtından sonra yakalanmıştır.

tarih sahibi Âşık Paşa zade de bulunmuştur [694]. Bu sırada Belgrad muhasara altına alınmıştı (842 H./1438 M.).

Sultan Murad bu sefer esnasında demir madenleri ile meşhur olan Novoberda tarafına bizzat giderek orasını zabt etti (843H./1439M.). Novoberda, Musa Çelebi tarafından zabt edilmiş ise de durum îcabı olarak o zaman yani Çelebi Mehmed tarafından İste fan Lazarovi ç'e terk edilmişti; bu defa yeniden alındı [695]-Bu maden ocakları asırlarca Osmanlı ordusuna mermi yapmışlardır. Semendire'yî geri almak isteyen bir Macar ordusu geldiyse de Hammer'in kaydına nazaran orduda dizanteri hastalığı çıktığından çekildi [696]. Sırbistan'a karşı yapılan hareket Bosna kiralı Tvartko'yu korkuttuğundan Osmanlı hazinesine vermekte olduğu yirmi bin dukayı yirmi beş bine iblağ etti [697].

Belgrad'ın Muhasarası

Bu tarihlerde Bohemya'da, meydana gelen kıral mücadelesi ve Alman imparatoru ve Macaristan kiralı Albert'in ölümü dolayisiyle hasıl olan çekişmeler arasında Sultan Murad, Macarların himaye ve nüfuzu altında bulunan Belgradh muhasaraya Evrenuzoğlu Ali Bey'i memur eyledi; şehir ve kale karadan ve nehirden kuşatıldı [698]. Kale topla döğülmeğe başlandı ve koca bir parçayı yıktı; buradan hücum

[694] Aşık Paşa zade, Belgrad muhasarası esnasında Macaristan topraklarına akın yapıldığını ve pek ziyade doyum olduğunu ve bir çizmeye bir cariye verildiğini ve bunun müslümanlığın en büyük gazası olduğunu söyledikten sonra "ben fakir dahi o seferde bile idim, birgün hünkâra vardım. Ben fakire esir buyurdu; ben dedim ki devletlû sultanım! bu esiri götürmeğe at gerektir ve bu yolda akçe gerek dedim, beş bin akçe ve iki at verdi; dokuz baş esir, dört atla Edirne'ye, geldim, üçer yüz akçeye verdim ve bazısını ikişer yüz akçeye verdim. Bu gazanın tarihi sekiz yüz kırk ikisinde vaki oldu.. ." (s. 125),

[695] Novoberda eski teşkilâtımızda Priştine sancağında Genlan kasabasının üç saat kuzey batısındadır.

[696] Hammer, (Atâ Bey tercümesi) c. 2. s. 207. Tac-üt-tevarifı'de Semendire1nin zabtının 841 H./1440 M. de gösterilmesi yanlıştır.

[697] Halkondil (Paris tab'ı) s. 115 ve üç kaynaktan naklen Hammer c. 2. s. 207.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 417-418

[698] Tac-üt-levarih (c. i, s. 362) Belgrad muhasarasını Semendire'nin zabtından evvel göstermekte ise de Sırbistan'ın istilâsından evvel burasının muhasara edilmiyeceği tabiî olduğundan Neşrî'nin yazdığı gibi Belgrad muhasarası 5e-mendire'1 nin alınmasından sonradır; fakat Âşık Paşa zade (s. 126) Belgrad muha sarasınm S emendire'den evvel olduğunu ve t/sfeüp'e dönen Sultan Murad'ın İshale Bey'in teşvikiyle 841 H./1437 M. de alındığım kaydeder. Halbuki bizzat Aşık Paşa zade, Belgrad muhasarasını 842'de, Semendire zabtım 841*de göstermek suretiyle tarih hatası yapıyor ve söylediğiyle gösterdiği tarih birbirini tutmuyor.

olduysa da şiddetli bir mukavemetle karşılaşıldı; kaleyi Zovan adında Raguzalı bir rahip müdafaa ediyordu; buna rağmen Evrenuzoğlu muhasarayı kaldırmadı ve sur etrafındaki hendek kenarına kadar büyük bir siper kazdırdı ve kale burçlarından kendisini rahatsız edenleri kaçırdı; açılan gedikten yapılan şiddetli hücumlardan sonra şehre girildi ise de içeriye girenlerin dağınıklıklarını gören kale muhafızları yaptıkları taarruzla şehre giren Türk kuvvetlerini geri atarak vaziyeti kurtardılar. Muhasaranın sonuna doğru Polonya kiralı iken aynı zamanda Macaristan kıratlığına da getirilmiş olan Viladislas, Belgrad muhasarasının kaldırılmasını Sultan Murad'dan rica etmiş ise de aldırış edilmemişti; bu sırada Macaristan taraflarına da akın yapılıyordu. Belgrad muhasarası altı ay kadar devam etti; fakat bir netice alınamıyarak muhasara kaldırıldı (843 H./1439 M.). [699]

Jan Hunyad - Haçlı Seferi Ve Edirne – Segedîn Muahedesi

Macarlarla muhasama devam ediyordu; Mezid Bey kumandasındaki bir akıncı kuvveti 18 Mart 1442 (30 Zilkade 845)'de Transilvanya^ya girmiş ve mûtad akınlardan ve Sent Imre mevkiindedir muvaffakiyet elde ettikten sonra Hermanştad kalesini muhasara etmişti. Bu sırada Jan Hunyad (Hunyadi Ya-. noş) kalenin imdadına koştu; muhasarayı kaldıran Mezid Bey Hunyad'ı karşıladı; şiddetli muharebede Hunyad'ın arkadaşı Simon do Gemeniüç bin kişi ile maktul düştü ve galebe türk-lerde kalmak üzere iken Hermanştad'daki mahsur kuvvetin bir çıkış hareketiyle muharebeye iştirakleri üzerine iki ateş arasında kalan akıncılar beraberlerinde olan esirleri bırakarak yirmi bin maktul verdikten sonra mağlup oldular; kumandan Mezid Bey ile oğlu da maktul düştüler1. Elde edilen Türk esirleri vahşiyane bir işkence ile zafer sofrasında yemek yenilirken katledildiler. Bunu müteakip Jan Hunyad Eflâk'a girdi ve Tuna*tun iki sahilinde olan yerleri tahrip ederek çekildi [700].

[699] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 418-419
[700] Tac-üt-tevarih (c. 2, s. 367) Eflâk beyi'nin dağlardan inerek Jan Hun-yad'a yardım ettiğini beyan ediyor. Behişti de(s. 75).Eflâk prensinin Hunyad'a yardımını kaydediyor; bu mağlubiyeti Oruç bey, 1441'de gösteriyor.

Macaristan'a İkinci Defa Akın

Jan Hunyad'ın bu muvaffakiyeti Avrupa'da ikinci akm şöhretine sebep oldu. Bu mağlûbiyetin acısını çıkarm ak üzere Osmanlı hükümeti aynı sene eylülünde ikinci bir kuvvet şevkine karar verdi ve Rumeli beyler-beğisi Kula Şahin ve diğer adiyle Hadım Şahabeddin Paşa kumandasiyle [701] Rumeli'den başka Anadolu'dan da altı sancak sipahi alınarak büyük bir ordu [702] gönderildi, kuvvetine mağrur olarak ihtiyatsız hareket eden kumandan, tecrübeli akıncı beylerinin tavsiyelerine ehemmiyet vermediğinden dolayı Jan Hunyad tarafından Vazağ mevkiinde pek fena halde bozuldu [703]. Değerli ve tecrübeli ümeradan onbeş ulu bey harb meydanında kaldı [704]. Kumandan Şahabeddin yani Kula Şahin paşa kaçarak Tuna'yı geçti (846 H./1442 M.) ve derhal beylerbeğilikten azlolunarak Kasım paşa Rumeli beylerbeğisi oldu. [705] Bu iki galibiyet, türkler aleyhine bir haçlı seferinin teşkiline vesile oldu ve yapılacak seferin sevk ve idaresi Polonya ve Macaristan kiralı Vladislas'a verildi. [706]

Osmanlılar Aleyhine İttifak

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 419-420

[701] Oruç Bey (s. 52) ve Balkondu (Paris s. 117) ve Hammer (c. 2, s. 210) ve Alî (c. 5, s. 207) ve Lütfî Paşa (s. 97) tarihlerinde kumandanın Şahabeddin Paşa olduğu ve diğer tarihlerde (Aşık Paşa zade, Neşri, Tac-üt-tevarih, Mü-neccimbaşı, Behiştî) de bu kumandanın Kula Şahin Paşa olduğu gösteril-miştir. Tac-üt-tevarih (c. 1, s. 370) bazı tarihlerin bunu Hadım Şahabeddin Paşa olduğunu kaydettiklerini de beyan etmiştir. Aşık Paşa zade (s. 129, 142) Kula Şahin Paşa'daıı bahsederek (sahife 190'da) bunun Filibe'de bir İmareti ile medresesi olduğunu beyan iderek Hadım. Şehabeddin Paşa'dan bahsetmiyor. Filibe^de tesisleri olan Hadım Şehabeddin Paşa olduğuna göre adının Şahin ve künyesinin Şehabeddin olduğu anlaşılıyor. Bundan dolayı Prof. Halil İnalcık Fatih üzerinde tetkikler ve vesikalar adlı eserinde (s. 1 ve 10) iki ismi bîr göstermiştir ki doğrudur.

[702] Hammer (c. 2, s. 210) bu kuvvetin seksen bin olduğunu yazıyorsa da mübalağalı olmalıdır; fakat Tac-üt-tevarih Anadolu'dan bazı kuvvetlerin celbe-dildiğini beyan eder (c. 1, s. 368).

[703] Bu mevki, Jire ç ek'in eserinde Eflâk'da Yukarı Jaîomica olarak gösteri liyor; muharebe burada 6 Eylül'de olmuştur

[704] Behiştî, Karamanoğlu'nun 846 H./ 1442 M. de Vazağ mağlubiyeti senesinde ittifaka girdiğini yazar (Kütüphanemizdeki nüsha s. 75).

[705] Hadım Şehabeddin ile Kula Şahin'in ikisinin bîr şahıs olduğu tarihin siyakından istidlal ediyor ise de Behişti bunların ayrı ayrı olduklarını gosteriyor(s.77).

[706] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 420-421

Hermanşlad ve Vazağ bozgunlukları Jan Huıd'ın Avrupa'da şöhretini iyice arttırmış ve bundan istifade edilerek Papa IV. Öjen'in teşvikiyle Türkler aleyhine derhal bir ittifak hasıl olmuştu; bu ittifaka Macarlardan başka Leh, Ulah (Eflâk) ve Sırplarla Alman imparatorluğu dahilindeki milletler, Fransa ve Belçika gönülleriyle Anadolu'da Karamanoğlu ibrahim Bey de dahil olmuştu 22 Temmuz 1443'de Macaristan'ın merkezi olan Offen yani Budiri'den hareket ile Semendire yakınında Tuna nehrinden karşıya yani Sırbistan^a geçen bu orduya bazı Bulgarlarla Bosnalılar ve Arnavudlar da iltihak ediyorlardı. Sultan Murad'a dost görünmesine rağmen imparator Yuannis de hem Papa'ya ve hem Macar kiralına elçiler göndermek suretiyle onları Türkler aleyhine tahrik etmişti. [707]

Taarruz ve Morava Muharebest

Müttefiklerin başında Polonya ve Macaristan kiralı Ladis-las ile iki büyük muharebenin galibi Jan Hunyad bulunuyorlardı. Macarlara iltica etmiş olan Sırp despotu Jorj Brankoviç ile Eflâk beyi Drakula ve Papa'mn vekiili kardinal Jülyen Cezzarini de bu orduda bulundular. Ordunun Önünde on iki bin seçkin süvari ile jan Hunyad ilerliyordu. Jan Hunyad Sırbistan'ı istilâ Kruşevac (Alacahisar)., Şehirkoy ve Niş*i tahrip edip yaktılar. Macar kiralı Vladislas iki gün ara ile Jan Hunyad'ı takip ediyorlardı. 1443 Ekim ayında Osmanlı topraklarına giren haçlılarla ilk muharebe 3 Kasım 1443'de Morava nehri kenarında ve Niş civarında oldu. Burada Osmanlı ordusu üç kol halinde muharebeye iştirak etti ve bunlar Rumeli beylerbeğisi Kasım Paşa kumandasında bulunuyorlardı. Türk ordusu mağlûp oldu. Dört bin esir iki bin maktul verildi; bu mağlûbiyetten evvel haçlıların müttefiki olan Karamanoğlu nun haçlılarla beraber harekete geçmesi üzerine Sultan Murad Anadolu'ya geçerek Konya tarafına gitmiş ve mağlûp olan Karaman oğluyla acele bir anlaşma yaparak Edirne'ye oradan Sofya'ya, hareket etmişti. Bu sırada haçlı ordusu Morava muharebesini kazandığından Sultan Murad Balkanların güneyine

[707] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 421

çekildi. Haçlı kuvvetleri Bulgaristan bölgesine dahil olarak Sofya^yı aldılar. Haçlılarla beraber olan Bulgarlar onlara hem süvari kuvveti ve hem de yiyecek tedariki için yardım ettiler. Haçlılar, Balkanların güneyine inmek için ilerlediler. Fakat burada yani Balkan dağlarında Derbend denilen dar boğazları geçmek zorunda idiler; uğradıkları Karaboğazı geçidi Türkler tarafından tahkim edilmiş olduğu için tereddüde düştüler; Trayan geçidi diye maruf olan Balkan geçidini geçmek lâzımdı; fakat burası kaya parçalariyle kapatılmış ve kış münasebetiyle (1443 Aralık ayı) dağın yamacından sular akıtılarak yollar buz tutmuş olduğundan buradan da geçemediler ve Trayan (Suçi) boğazı Önüne geldikleri vakit buranın tahkimatından dolayı duraksadılar ve yollarını değiştirmeğe ve daha az müstahkem olan Izladi derbendi tarafına geçmeğe mecbur oldular. [708]

Izladı muharebesi

Sultan Murad, Izladi derbendi önüne seldi ve düşmanla karşılaştı; toplamış olduğu harb meclisinde vaziyeti görüşüp kumandanların mütalealarmı sordu. Rumeli beylerbeğisi Kasım Paşa taarruza geçilmesini, Turahan Bey geri çekilip fırsat zuhurunda taarruz edilmesini, Evrenuz-oğlu Isa Bey de müdafaada kalınmasını söylediler ve neticede Isa Bey'in mütaleası kabul olundu [709]. Düşmanın taarruziyle 24 Aralık'da yapılan muharebede Osmanlı ordusu mağlûp oldu; düşman derbendi geçerek Filibe ovasına indi ve Yalvaç kırlarında yapılan üçüncü bir muharebede de Osmanlı kuvvetleri mağlûp edildiler; fakat kışın şiddeti haçlıları yıpratmış olduğundan geri döndüler; Türk kuvvetleri takibe başladılar. Hunyad'ın sahte ric'atine aldanıp onu takip eden Türk kuvvetleri pusuya düşürüldü ve bir kısmı esir edildi; esir edilenlerin arasında Bolu sancak beyi ve padişahın eniştesi olan sadr-ı âzam Halil Paşa'mn biraderi Candarlı zade Mahmud Bey de vardı1. Bu muvaffaki-yetsizliğe akıncı kumandanı

---

[708] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 421-422

[709] Harb meclisinde Rumeli beylerbeğisi Kasım Paşa taarruz edilmesini, Turahan Bey geri çekilip fırsat zuhurunda taarruz edilmesini ve İsa Bey de müdafaada kalınmasını söylemişlerdi (Halkondil s. 135).

olan Tur ah an Bey'in kayıtsızlığı sebep olduğundan Kasım Paşa'mn şikâyeti üzerine Turahan Bey Tokad kalesine gönderilerek hapsedildi. Sultan Murad pek müteessir ve kızgın olarak Edirne'ye geldi.

Bu durum esnasında Karamanoğlu yine Osmanlı hududunu aşarak taarruza geçmiş ve müthiş tahribat yapmıştır. Sultan Murad İbrahim Bey'in bu hareketinin yani bir din düşmanının taarruzum def etmek için uğraşan bir islâm hükümdarının mülküne, bir islâm hükümdarının taarruziyle tahribat ve kati yapmasının müslümanlıkla ne derecede telif edileceği hakkında dört mezhep ulemasından fetva istemiştir. Biz burada alınacak fetvalara göre Sultan Murad'ın Karaman seferini vekayiin seyrine göre daha sonraya, yani Edirne'de aktediİen muahededen sonraya bırakarak Karamanoğlu'nun Vazağ mağlûbiyetini müteakip yaptığı ilk taarruzundan bahsedelim. [710]

Karamanoğlunun Haçlılarla İttifak Ederek Sulhu Bozması

Vazağ mağlûbiyeti ve Türkler aleyhine olan haçlı ittifakını Edirne de endişe ile takip etmekte olan II. Murad, kendi aleyhine Sırp despotu vasıtasiyle macarlarla ittifak etmiş olan Karamanoğlu İbrahim Beyin ânî tecavüzüne uğradı; Osmanlı hududunu geçen ibrahim Bey Turgutoğlu Hasan Bey ku-mandasiyle sevk etmiş olduğu kuvvetlerle Bolvadin, Beypazarı, Ankara, Seyitgazi, Kütahya^ya kadar olan yerleri yağma, namusa taarruz ve çok kati yaparak [711] Akşehir ile BeyşeJırVni işgal eyle di. Bunun üzerine Sultan Murad, Amasya sancak beyi olan büyük oğlu Aiâüddin Bey'i Karamanoğlu üzerine gönderdiği gibi arkadan da kendisi Kapıkulu askeriyle o tarafa gitti ve Rumeli durumunu kumandanlara bıraktı. Karamanoğlu mûtadı— üzere mukabele etmiyerek sarp yerlere çekildi; Konya, Karaman ve havalisi

---

[710] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 422-424

[711] Kula Şahin veya şahabeddin Paşa'nm Jan Huuyad'a mağlubiyetinden sonra Karamanoğlu fırsatı kaçırmıyarak külliyetli bir kuvvetle Emir dağı yaylağına çıkan halka taarruzdan başlayarak Beypazarı, Seyitgazi, Kütahya, Bolvadin taraîlaTını yakıp yık.U ve Beyşchrfni i^gal eyledi (İSaşri^ s. 636). Âşık Paşa zade tarihi s.]29'da Kula Şahin Paşa'nm mağlup olması üzerine "Karamanoğlu işittikim dayısı ehl-i islâm leşkerm sumş; ^ayet ferah oldu, yürüdü Emir dağının yaylaya gelen ilini vurdu, mü si umanların a\Tatına ve oğlanına fesatlar eyledi, sürdü Beypnzarı"na vardı, anı dahi andan beler eyledi . ." Bu sırada Karamanoğlu'nun Haçlılarla ittifak yaptığı anlaşılıyor.

vurulduktan sonra İbrahim Bey sulh için müracaat etti. Osmanlılara âid olup işgal ettiği yerleri bırakarak padişahın kizkardeşi olan zevcesinin rica ve tavassutu ile sulh oldu ve haçlıların taarruzları sebebiyle Sultan Murad acele Edirne'ye döndü (847 H./1443 M.). Şehzade Aiâüddin Karaman seferinden Amasya'ya, döndükten az sonra vefat ettiğinden1 Sultan Murad'm o tarihte Mehmed adındaki oğlundan başka oğlu kalmamıştı.

Daha yukarılarda görüldüğü üzere haçlılarla Morava, (zladi, Yalvaç muharebeleri yapılmış ve Osmanlı ordusu mağlûp olmuş ve işte bu sırada haçlıların müttefiki olan Karamanoğlu en müsaid fırsatı elde ederek sulhu bozup 1444 ilk baharında tekrar hududu geçerek daha geniş ölçüde istilâ ve tahrip yapmış ve bu suretle Kümeli ve Anadolu'da Osmanlılar iki ateş arasında kalmışlardı.

Haçlılar, Yalvaç muharebesinden sonra Filibe ile Otlukköyü arasındaki Toplıca (Kozludere) ovasında kışı geçirmek istedilerse de kış şiddetli ve zahire ve levazımatın noksanlığı sebebiyle bu kadarla iktifa ederek geri döndüler ve kar yüzünden bir çok ağırlıklarını bırakmağa mecbur, oldular. Haçlılar, yeni kuvvetlerle gelip tekrar taarruza geçeceklerdi; eğer yeni bir taarruz yapılırsa durum pek nazik olabilirdi. Aynı zamanda Anadolu'da da durum fena idi. Bundan dolayı Sultan Murad sulh yapmağı muvafık buldu.

Bunun üzerine Jorj Brankoviç vasıtasiyle Macaristan kiralına müracaat edip sulh istedi. Yladislas bu müracaatı kabul ederek Edirne'ye bir heyet gönderdi [712]. Tevali eden mağlûbiyetlerden müteessir olan Sultan Murad saltanattan çekilmeğe karar vererek Manisa valisi olan şehzade Mehmed'i Edirne'ye getirtmiş ise de hükümdar yapmamıştı [713]; nitekim Cyriacus, 22 Mayıs 1444'de .Edirne'de Elçilerle Sultan Murad'ın huzuruna çıktıkları zaman oğlu

[712] Bu sulh teklifi II. Murad'ın zevcesi Mara tarafından babası vasıtasiyle olmuştur. Sulh hususunda en faal rolü Despot Brankoviç oynamıştır. Osmanlıların eline geçen yerlerini kurtardıktan sonra katolik olan Ma-carlara karşı kendi ortodoks tebaasının katolik nüfuza altına düşmesindeki tehlikeyi gören Despot'un sulh istemekte samimî olduğu zannolunur. Gelen heyet, kiralın tam salahiyetli mümessili Stoyka Gıstanich ile Despot'un elçileri ve Hunyad'ın mümessilinden mürekkebdi (Fatih devri üzerine tetkikler ve vesikalar, Prof Halil İnalcık s. 17).

[713] Fatih üzerinde tetkikler ve vesikalar s. 19, 20 ve aynı eserde birinci zeyl olarak Gazavât-ı Sultan Murad bin Mehmed Han, s. 191, 192.

Mehmed'i divanda paşalarla beraber oturmuş olarak görmüştür. Sultan Murad Macarlarla Edirne'de muahedeyi imzaladıktan sonra aşağıda görüleceği üzere Karaman seferini yapmıştır. [714]

Edirne –Segedin Muahedesi

Edirne'ye gelmiş olan Macar murahhaslariyle 1444 Haziranın on ikisinde (25 Safer 848) on sene üzerine bir anlaşmaya varıldı. Bu muahede gereğince sırplardan alman yerler (Başlıca, Semendire, Kolombaç, Kruşevaç [Alacahisar] Topliçe tarafları, Leskofca ve Zelenigrad) yine Jorj Brankoviç'e bırakılarak Sırbistan'ın tekrar kurulması ve Despot'un Osmanlıların yanında bulunan iki oğlunun iadeleri kabul ediliyor ve Sırp despotu da Osmanlılara vergi vermeği taahhüd ediyordu; bundan başka Eflâk, Osmanlılara vergi vermekle beraber Macarların nüfuzu altına bırakılmakta idi; Kolombaç (Güvercinlik) kalesinin verilmemesi için Osmanlı murahhasları ayak diredilerse de mümkin olmadı. Sultan Murad muahedeye sadık kalacağına dair Macar elçilerinin önünde yemin etti. Bu muahedenin Macaristan kiralı Vladislas tarafından tasdiki için Macar murahhas heyeti ile beraber bir Osmanlı heyeti de Macaristan gidecekti. Muahede mucibince, despotun Osmanlılar tarafından hapsedilmiş oln iki oğlu da serbest bırakılacak ve muharebede esir düşen ve Despot'un muhafazasında bulunan padişahın eniştesi Çandarlı zade Mahmud Çelebi de yetmiş bin duka fidye-i necat mukabilinde tahliye edilecekti. Bundan sonra gerek türkler ve gerek macarlar birbirlerinin topraklarına tecavüz etmiyerek dost yaşayacaklardı.

Edirne'ye gelen Macar murahhas heyeti ile beraber padişahın tasdik ettiği muahedevi Vladislas'a vermek ve onun tasdik edeceği muahedeyi de alıp getirmek üzere Kapıcıbaşı Baltaoğlu Süleyman bey riyasetinde bir Osmanlı heyeti Macaristan'a gönderildi. Osmanlı murahhas heyeti evvelâ Jan Hunyad'a müracaat ettilerse de o bunları Segedin^de bulunan millî meclise yolladı1. Yüz atlı maiyyetiyle hareket eden heyet Segedin'e vardı. Diyet meclisinin toplanmasını

[714] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 424-426

emreden Macaristan kralı da ordusunun hazırlanmasını emrettikten sonra Temmuz sonlarında Segedin'e gelmişti. Bu sırada Macar siyasî mahfillerinde sulh ve harb isteyen iki gurup vardı; muharebe isteyen tarafı Papa destekliyordu ve Papanın mümessili kardinal Sezarini bunların başında bulunuyordu. Venedik'te muharebeye iştirak edeceğini Macar ve Leh kiralına bildirmiş, harbe başlandığı takdirde vâd ettiği gemilerini Çanakkale boğazı* n& göndereceğini yazmıştı. Denizden bir donanmanın Çanakkale'ye geleceğini duyan harb taraftarları kuvvetlendiler.

Vladislas, muharebeye devam için müttefiklerinin vaid eyledikleri kuvvetlerin gelmesini ilk bahara kadar beklemiş fakat bu kuvvetler gelmemişti; Papa ile Bizans imparatoru kendisini muahedeyi tasdik etmemesi için gayret sarf ediyorlardı; buna mukabil Edirne muahedesiyle memleketini kurtarmış olan Sırp despotu, muharebenin devamından bir fayda görmiyeceğini ve belki de zarar göreceğini düşünerek sulhun akdini istediği gibi1 aynı zamanda Jan Hunyad da muahedenin muvakkaten kabulü için Vladislas'a ısrar ediyordu; nihayet kıral bunların mütale al arını kabul ederek 12 Temmuz 1444'de Segedin'&e muahedeyi imzalayarak Türk heyetine verdi. Sulhu bozmıyacağma mukaddes kitaplarına el basarak Osmanlı heyeti önünde yemin etti. Muahedenameler iki dilde yazılıp tcâti edildi [715].

Karaman Seferi

İbrahim Bey, haçlıların Balkanları aştısı sırada durumu kendi lehine pek müsaîd görerek evvelce imzaladığı muahedeyi bozarak evvelkinden daha müthiş taarurza geçtiğini daha yukarılarda söylemiş ve bu hal üzerine Sultan Muradın Arapların en büyük ve selâhiyetli dört mezhebe mensup âlimlerinden bu hale karşı ne yapılması lâzım

---

[715] Macar kiralının Edirne anlaşmasını yeminle tasdik edip etmediği hakkında vesikaların tetkiki epi münakaşalı olmuş ise de son zamanda Prof. Halil İnalcık tarafından bir kısmı neşredilmiş olan bir Osmanlı vakayinamesi yemİn'İn yapıldığını göstermektedir. Halil tnalcık bunu muhtelif kaynakların mutalealarım tetkik etmek suretiyle tesbit etmiştir.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 426-427

geleceği hakkında fetva istediğini beyan etmiştik. İstenilen bu fetvalar gelmiş [716] ve bu sırada Edirne'de muahede kabul edilmiş olduğundan 1444 ilk baharından beri yanında bulunmakta olan Manisa sancak beyi oğlu Mehmed'i yerine vekil bırakan Sultan Murada bu fetvalara istinaden Karamanoğlu'nun hakkından gelmeğe karar verdi [717].

Edirne anlaşmasından bir ay sonra 12 -Temmuz—1444' de Çanakkale boğazını geçerek Karamanoğlu topraklarına giren Sultan Murad, ordusiyle geçtiği yerlerde taş taş üstüne bırak-mıyacak derecede tahribat yaptı, bundan başka bilmukabele ırza ve namusa tecavüz suretiyle envâ-i şenaat vukua geldi1. ibrahim bey TaşelVne kaçtı; zevcesi olan pâdişâhın kız kardeşi ile veziri Server Ağa'yı sulh akdi için gönderdi; bunlar pâdişâha çok yalvardılar; ibrahim Bey'in evvelki tecavüzünde medhalî olmadığını ve son defaki tecavüzü ise Turgutoğullan'mn tahriki ile olduğunu beyan ederek sulh akdine muvaffak oldular, ve büyük yeminlerle hiçbir suretle tecavüzde bulunmıyacağına ve Osmanlılar aleyhine olan hiçbir harekete iştirak etmiyeceğine, gerek Sultan Murad'ın ve gerek oğlu Mehmed'in [718]

---

[716] Bu fetvalar başlığı altında olup fotoğraflariyle birlikte İbrahim Bey'in vakfiyesi münasibetiyle Belleten, sayı İMe tarafımdan neşredilmiştir. Bu fetvalardan birincisi şâfiî mezhebi imamlarından meşhur tarihçi ve fakih tbn-i Hacer-i Askalanî (vefatı 852 H./1448 M.), ikincisi hanefî mezhebi âlimlerinden Kazilkuzat ve Şeyhülislâm Sadeddin-i Deyrî (vefatı 868 H./1462 M,), üçüncüsü Maliki mezhebi âlimlerinden Kazilkuzat Şeyhülislâm Bedreddin-i Tunusî (vefatı 853 H./1449 M.) dördüncüsü Hanbelî mezhebi kazilkuzat ve şeyhülislâmı Bedreddin-i Bağdadî, (vefatı 857 H./1543 M.) nin olup bunlara ilâveten Hanefî mezhebi âlimlerinden Sadeddin-i Bağdadî ile Amasya kadısı Abdurrahman bin -Mehmcd-i Muslihî'nin fetvalarını havidir.
Verilen bu fetvalardan üçü İbrahim Bey hakkında pek ağırdır. lbn-i_ Hacer (Şehabeddin Ahmed) Ask alanî bu hususta müteaddid delillerle Kara-manoğlu'na karşı mukateleye kadir olanların durmayıp beman onunla harb etmelerinin vaVip olduğunu söyliyerek İbrahim Bey'in katli îcabettiğini beyan ediyor. Sadeddin-i Bağdadî ile Bedreddİn-i Hanbelî ve Bedreddin-i Tunusî de İbrahim Bey'in katli lâzım geldiğini beyan etmişler ve Amasya kadısı Abdur-rahman-i Muslihî de bunlara iltihak etmiştir. Hanefi Kadılkuzatı Saded-din-î Deyrî ise Karamanoğlu'nun yapmış olduğu bu fenalıktan tövbe edip hakka rücû eyler ve frenklerle harb eden Osmanoğlu'na askeriyle yardım ederse tevbesînin kabul edilip aksi takdirde dünya ve ahrette hr.sran içinde kalacağını beyan eylemiştir.

[717] Tarihlerin tetkikinden, Sultan Murad'm Edirne muahedesini müteakip Karamanoğlu üzerine gittiği anlaşılıyor; yalnız hükümdarlıktan ayrılışının Karaman seferinden dönüşte olduğu görülüyor. İbrahim Bey'lc olan muahe-denâmede hem Murad ve hem. oğlu Mehmed Bey'den bahsediliyor. Şu haUV şehzade Mehmedin hükümdar bulunduğu veyahut bu sulhten ?onra hükümdur olacağı anlaşılıyor. Ahidnâmede bir kaç yerde i'Murad begün ve Mehmed 6egürı" kayıtlarının geçtiğine ve muahedenin bizzat Sultan Murud'la akledildiğine göre henüz bu tarihte pâdişâh bulunduğu tahakkuk ettiği için Murad'ın saltanattan çekilmesini Karaman seferinden sonraya bıraktım.

[718] Cyriacus, 22 Mayıs 1444'de Edimi?d? bir resin-i kabulde elçilerle beraber Sultan Murad'ın huzuruna çıktığı zaman oğlu Çelehi'yi paşalarla beraber padişah'ın yanında oturmuş olarak gördüğüne jjöre II. Murtıd'm Edirne sulhunu müteakip yerine oğlunu vekil bırakarak Kuramım seferi ne

düşmanlarından gelen mektupları tamamen kendilerine bildireceğine oğlunu rehin verip icabında askerle yardım edeceğine ve sair hususlara dair bir çok kayıtlarla bağlı olarak muahede yapıldı (1444 Ağustos)3; bu muahede mucibince evvelce Kararnanoğulları"'na aid iken Osmanlılar tarafından zaptedilen yerler yine Karaman-oğluna bırakıldı [719].

Bundan sonra Sultan Murad Edirne'ye dönmeyip hükümdarlığı hayatta olan tek oğlu Manisa valisi Mehmed'e bırakarak1 kendisi Bursa'ya çekildi (848 H./ 1444 M.) [720].

S it M a' ı II- Murad yukarıda görüldüğü üzere Kara-tanattan çekilmesi manoğlu üzerine gitmeden evvel oğlu Manisa valisi Mehmed'i Edirne'ye getirtmiş ve daha sonra Karamanoğlu tarafına hareket etmişti. Daha evvelki kısımda söylediğimiz gibi Karamanoğluyla anlaştıktan sonra dönüşte Mihalıç'ta. saltanatı oğluna bıraktığını ordu erkâniyle yeniçerilere bildirip yeni hükümdar oğlu Mehmed'in Edirne'de bulunduğunu söyledikten sonra Bursa'ya çekilmişti [721].

Böyle buhranlı bir zamanda Sultan Murad gibi tecrübeli bir kumandanın saltanattan çekilmesi Edirne'de büyük heyecan uyandırdı. Haçlıların evvelki başarılarını bilen halktan hal ve vakti müsaid olanlar Anadolu tarafına göç etmeye başladılar; Edirne'nin etrafına hendekler kazılmış, siperler yapılmıştı. Meh-med bu sırada henüz on üç yaşında bulunuyordu; kendisinin yanında lala olarak Zağanos Paşa vardı; vezir-i âzam Çandarlı zade Halil Paşa ve Kazasker de Molla Husrev (Mehmed'in ,bin Feramürz) Mi. Henüz küçük yaşta olan Sultan Mehmed, lalası Zağanos Paşa'nın tesiriyle devlet işlerine karışması Murad zamanında müstakil olarak devlet

îîiUi&i anlaşılıyor. Sevgendnâmedcki Murad ve Mehmed adımı olan yemin ve teah-hüdler de onu gösteriyor.

[719] Sevgendnânıe .ni ahidnâme sureti Belleten sayı 1, s. 66 da ne^n-dil-miştir. Aşık Paşa zade s. 135 ve Tac-üt-tevarih s. l.s.3ı)4. ibrahim ikinei Jvosova muharebesinde taahhüdü üzere asker vermiştir.

[720] Karamanoğlu üzerine gitmeden evvel hükümdarlıktan çekilmeğe karar vererek Karamanoğluyla sulh yaptıktan sonra Bursa'ya. çekilmiştir. Nite-Vvvû. ^\\V«\.<JaY\ \ivc eNveW\ uo\la^oT\ı\4ü^\i üzere Katattvau seferinden avdette Edirne'ye dönmvyereV lvY\W\ıc;tan BursoNsl g\Vm\^V\ı. ^Ww \mX\û&&\ Vû^fo daha yukarıdaki not'da izah ettiğimden onu tercih ettim.

[721] Halkondü (s. 154) ile Dukas (s. 220) Bursa'ya çekildiğini söylerlere do Osmanlı tarihleri ikinci çekilişinde gittiği Manisa'yı gösterirler.

umurunu idare eden vezir-i âzami sıkıyordu. Bundan dolayı padişah ve onun lalası île araları şeker renkti. Edirne muahedesinin akdinden bir ay ve Segedin de kiralın muahedeyi tasdik ederek mübadele etmesinden on gün sonra Papa, kendi muvafakati hilâfına yapılan sulhun kabul edilemiyeceğini beyan ederek Macaristan'da vekili olan kardinal Sezarini vasıtasiyle Macar kiralını ikna ve kitaba el basılarak yapılan muahedenin bozulması için çalıştı. Müşriklere karşı yapılan yeminin hükmü olmayacağını beyan ile muahedeyi bozdurdu; Kırallık meclisi Türklerle tekrar muharebeye karar verdi; muahedenin bozulmasında cazip sebepler de vardı.

Sultan Murad gibi tecrübeli bir hükümdarın hükümdarlıktan çekilerek devletin başına on üç yaşında bir çocuğun getirilmesi, Karamanoğlu'nun yemini ve memleketinin durumu sebebiyle bilfiil harekete geçmemekle beraber vaziyetin müttefiklere müsaid olduğunu bildirmesi ve bundan başka Bizans İmparatorunun Pa-pa'yı teşvik etmesi ve aynı zamanda Bizans sarayında bulunup Osmanlı hanedanına mensub şehzade Orhan'ı (Çelebi Mehmed'in oğlu) Çatalca taraflarına salıvererek onu saltanat iddiasiyle ortaya çıkarması durumu nâzik bir safhaya sokmuştu1 Onun bu tahrikleri üzerine [722] Papa'nm Türkleri Anadolu'dan Rumeli'ne geçirtmemek için Çanakkale yani- Lapseki-Gelibolu yolunu kapatmak üzere Françesko Gondelmiyeri kumandasında donanma göndermeleri bundan başka bu amiralin muvafık mektuplarının tesiri muharebenin tekrar açılmasında başlıca âmil olmuştu. Papa'nın donanma kumandanı, Anadolu'dan Rumeli'ye kuvvet geçirilmiyeceğini temin ediyor ve bu halde Türklerin Balkanlardan çıkarılacağına muhakkak nazariyle bakılıyordu. Haçlıların muvaffakiyetlerini temin etmiş olan ve tekrar muharebeye istekli olmayan Jan Hunyad'ın Türklerden alınacak

[722] Macar ordusunun avdet ettiğini ve Macarların Prens Jorj'un teşvikiyle Türklerle uyuştuklarını haber alan istanbul İmparatoru, Papa'ya elçi göndererek garpten donanma gelip Çanakkale boğazından Türklerin Rumeli'ye geçmesine mâni olurlarsa bunların kolaylıkla haklarından gelmek mümkin olacağını ve Murad'm Anadolu kuvvetlerinden mahrum kaldığı takdirde muharebe etmeğe cesaret edemiyeceğinin muhakkak olduğunu izah etti; bundan başka imparator, elçilerini Fransa kırah ile Burgondiya dukasını görmeğe ve Niğebolu mağlubiyetini hatırlatarak Türklerden intikam almağa davet etmeğe memur eyledi. Papa on kadırga teçhiz ettiği gibi on gemi de başka yerden tedarik etti. Türklerin Rumeli'den çıkarılacağı şayi olmuştu (Halkondil, Paris lab'ı, s. 139).

Bulgaristan'a, kıral olacağı da vaid olunarak onun da harb aleyhindeki evvelki fikri değiştirilmişti. [723]

Buyuk İttifak

Edirne-Segedin muahedesinin bozulması üzerine Macar, Bohemya, Eflâk, Hırvat, Polonya ve Alman milletleriyle Papa taraftarları ve gizlice donanma vermek suretiyle Venedikliler de bu ittifaka dahil olmuşlardı; mütered-did olan Venediklileri Türklerin üst üste vaki mağlûbiyetleri ümide düşürmüş ve icabında parsa toplamak ümidini vermişti; muvaffak olunursa Gelibolu ve Selanik ve Karadeniz sahilindeki bazı yerlere sahip olacaktı bununla beraber Papaya verdikleri donanmaya kendi bayraklarını çekmeyerek Papa Raguza ve Burgon-diya dukalığının bayraklarını çekmişler1 ve bu suretle Osmanlılara tarafsız olduklarım göstermek istemişlerdi. Hattâ Osmanlı-lara vergi veren Raguza (Dubrovnik) Cumhuriyeti de Macarlarla beraber hareket ederek harbin sonundaki taksimde Avlonya ile Kanind'yı almak istiyordu. Bizans imparatoru müttefiklerin galebelerinden istifade edeceğini ümit etmekle beraber Osmanlı-lardan çekindiği için pek istekli görünmüyordu; fakat imparatoru muharebeye teşvik için bir donanma ile Papa'nın vekili kardinal Vikekangelerios ve Katalikos Mora? ya uğrayıp oradan lstanhuVa gelmişlerdi [724] imparator VIII. Yuannis Macar kiralına ve diğer hıristiyanlara başvurup Karamanoğlu'nun isyanından dolayı müttefiklerin acele sefere çıkmalarını istemişti; fakat bu sırada Edirne muahedesinin akdi üzerine 30 Temmuz 1444 tarihli ikinci bir mektupla Türklerin pek zebun durumda olduklarını beyan ile harbe başlanmasını ısrarla tavsiye etmiş ve aynı zamanda Papa'yı teşvik ile beraber yapılacak harp e seyicri kalarak burnu kanamadan bir hisse almak istiyor ve Papa'nın iki mezhep kiliseleri arasındaki münaferetin kaldırılacağı hakkındaki vaadine rağmen neticeden korkan imparator seferi alkışlamakla beraber bu haçlı seferine açıktan iştirakte büyük

[723] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 427-432
[724] Françes (Bon tab'ı), s. 181.

bir arzu göstermiyordu. Yalnız şehzade Orhan'ı çıkarmış ve o da muvaffak olamamıştı.

Muahedenin bozulmasından sonra derhal taarruza geçilmedi; muahede mucibince Türklerin Sırplara terk edecekleri yerlerin verilmesi için bir müddet beklendi; filhakika muahedenin bozulduğundan haberi olmayan Osmanlı hükümeti, Sırbistan'da işgal etmiş oldukları yerleri geri verdiler; ancak bundan sonradır ki Eylül ayında taarruza geçtiler; fakat Türklerin casusları daha ilk baharda Tuna sahilinde Macar ve Ulah kuvvetlerinin toplanmakta olduklarını haber vermişlerdi . Son baharda müttefiklerin hareketi başladı; memleketlerine sahip olan Sırp despotu, muahede üzerine olan yemini bozamıyacağmı söylemekle beraber müttefiklerin vaziyetinden de Osmanlı hükümetini haberdar etti. [725]

Haçlıların Hududu Geçmeleri [726]

Yine başlarında kıral Ladislas bulunduğu halde müttefikler harbe girmeyen Sırp despotunun topraklarına girmeyerek Orsova'dan Tuna nehrine geçip Vidin^e geldiler ve burasını yaktıktan sonra Niğe-"feoJu'da Eflak voyvodası Vlad DrakuFun kuvvetleriyle birleşerek Tuna'yı. takiben bir müddet yürüyüp sonra Şumnu'ya geldiler. Geçtikleri yerlerde müdafaasız köyleri ve hattâ kiliseleri yağmalayarak Şumnu'yı aldıktan sonra Pravadi yoluyla Varna önüne geldiler. Osmanlıların Tuna nehrinde çalışmak üzere Kamçık nehri ağzında yaptıkları yirmi sekiz nehir gemisi yakıldı; bundan başka bu havali kolayca elde edildi.

Aynı zamanda Ege denizinden yirmi beş kadirga gelerek [727] Gelibolu karşısında demir attılar ve bunların bir kısmı Mukaddes

---

[725] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 432-433

[726] II. M ur ad tarafından Karakoyunlu hükümdarı Cihan şah'a gönderilen Varna fetihnamesinde yüzbin mücehhez zırhlı düşman kuvvetinin 848 cemazİyelâhır iptidasında (15 Eylül 1444) Tuna'yı geçtiği beyan edilmektedir (Feridun Münşeatı c. 1, s. 163, 164, Takvimhane tab'ı 1265).

[727] Dukas (Bon s. 220) Haçlı donanmasını metindeki gibi yirmi beş, Halkondil (s, 139) yirmi iki ve bazı Osmanlı tarihleri (Behiştî, Ruhî ve Tac-üt-tevarih) altmış beş ve Âli (Künh-ül-ahbar) altmış gösteriyorlar.

agu'da yani Sarayburnu ile Üsküdar arasında demirlediler [728].

Sultan Murad'ın Ordunun Başına Daveti

Haçlıların hududi geçtikleri haber alınır alınmaz vezir-i âzam Halil Paşa, vaziyeti Sultan Murad'a arz ile ordunun başına davet için mütema diyen haber yolluyordu. Murad'ı ikna etmek ve tehlikeyi belirtmek üzere Cebe Ali Bey'i Bursa'ya gönderdi1. Bu vaziyet, Sultan Murad'ı yine saltanata getirmek için Halil Paşa'ya fırsat vermişti [729]. Nihayet vezir-i âzamin ve onunla beraber olan diğer devlet adamlarının tavsiyeleriyle II. Mehmed babasını baş kumandan olarak ordunun başına davet ^etti. Bunun üzerine Sultan Murad kırk bin kişilik Anadolu kuvvetiyle hareket etti; fakat Çanakkale boğazı haçlı donanması tarafından tutulduğu için o taraftan geçmeğe imkân olmadığından düşmanı şaşırtmak için Çanakkale tarafına az bir kuvvet sevk edip süratle İstanbul boğazı tarafına Güzelcehisara (Anadolu hisarına) geldi; vezir-i âzam Halil Paşa, beraberinde top olduğu halde bir kısım kuvvetle Güzelcehisar'>ın karşısındaki Rumeli sahiline gelip [730] her bir nefer için bir duka altını verilmek üzere Ceneviz gemileriyle 20 Ekimde Rumeli sahiline geçti [731].

Bu geçiş esnasında iki Bizans gemisi mâni olmak istedilerse de biri

---

[728] Dukas (s. 220) ve Halkondil (Paris s. 141).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 433

[729] Tarih-i EbuH-feth (Dursun Bey tarihi) s. 32, 33'de şöyle diyor: "Sultan Murad padişahlığı oğluna terk ettiğine nedamet etmişti; Manisa'da işret âleminde maiyyeti kendisini saltanatı terk etmesinden dolayı muâhaze ile akıbetin fena olacağını söylüyorlardı. Sultan Murad bu işin hallini yani tekrar saltanata gelmesini vezir-i âzam Halil Paşa'mn kiyasetine bırakmıştı. Bu sırada düşmanın hareketi haber alındı Halil Paşa bunu fırsat bilip devlet erkânı ve kumandanlarla görüştü. Onlar Sultan Murad'ın ordunun başında bulunmasını kat'i olarak istediler; vezir-i âzam bunların sözlerini Sultan Mehmed'e arzetti ve pâdişâha "düşmana cevab-ı mukavemet imkânı yok. Meğer baban Sultan yerine gelmekle mümkün ola; beylerin dahi ittifak] bunun üzerinedir, maslahat bunu görürler, düşmana karşı onları gönderesiz, siz safanızda olasız. Bu vak'a def olduktan sonra yine saltanat sizindir dedi. ." Sultan Mehmed bu sözü beğenmedi; madem ki bu ihtimalât var evvelce düşünmeli diye mukabele etti; fakat bu durum üzerine babasını davete mecbur oldu.

[730] Halkondil Mukaddes ağız'ın da düşman gemileri tarafından işgal edildiğini, fakat o sırada çıkan lodos fırtınası sebebiyle tutunamıyarak uzaklaştıklarını ve Sultan Murad'ın bundan istifade ile Rumeli sahiline geçtiğini beyan ediyor (Paris tab'ı s. 141), Hayrullah Efendi (c. 3, s. 74) de bu mevkie Kayalar adı veriyor ki şimdi Rumelihisarı ve mezarlığının bulunduğu mahaldir.

[731] Gazevat-ı Sultan Murad i/an'da, Sultan Murad'ın Anadolu'dan getirdiği kuvvetlerin İzmit tarafındaki gemi reislerinden Abdurrahman oğlu Hamza nın tedarik ettiği gemilerle Çanakkale boğazındaki haçlı donanmasını dağıtmak suretiyle Rumeli sahiline geçirildiği beyan ediliyor.

topla batırıldı ve diğeri de yaralı olarak kaçtı. Sultan Muta d'ın Rumeli tarafına geçtiği haber abnması üzerine düşman kumandanları arasında telâş başgösterdi; Sultan Murad süratle Edirne'ye gelip Sultan Mehmed ile vezir-i azamı orada bırakarak ordu kumandanı sıfatiyle Varna önüne gelmiş olan Haçlılar üzerine gitti.

Muharebeden evvel Jan Hunyad'ın arzusiyle bir harb meclisi aktedilerek işin uzatılmayarak derhal muharebeye başlanması kararlaştırıldı. [732]

Varna Muharebesi

Ikı Taralın Harp Nizamı

Türk ordusunun sağ koluna Anadolu Beylerke Karaca, sol kola Rumeli Beğlerbeyi Hadım Şehabeddin Paşalar tâyin edilmişlerdi [733]; merkezde başkumandan olarak II. Murad bulunuyordu [734]. Merkez cephesinin önüne bir mızrak ucuna takılmış olarak (Edirne - Sege-din) muahedenamesi dikilmişti; ordunun gerisi tahkim edilmediğinden sarılmak tehlikesi vardı. Merkezde yeniçerilerin Önünde kazıklarla muhafaza edilmiş hendek bulunuyordu.

Müttefiklerin, Ulahlar ve beş bölük Macardan müteşekkil sol cenahı Varna batakhklariyle muhafaza altına alınmış ve sağ cenah ise açık ovaya ve şehre doğru düşmüştü; bu kol açık ve tehdide maruz olduğundan Macar kuvvetleri tamamen burada toplanmışlardı. .Bayrakları siyahtı. Kardinal Jülyen Sezarini'-nin kumandasındaki

---

[732] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 434-435

[733] Bazı kayıtlara göre sol kolda bulunan Turhan Bey, Morava, tzladi ve Yalvaç muharebelerinde bulunarak Kasım Paşa tarafından şikâyet olunup Tofcad'da hapsedilen Paşa Yiğitoğlu akıncı kumandanı T.ırahan Bey'dir. Fakat bazı tarihler de Turahan Bey'in Varna muzafferiye tinden sonra afvedil-diğini yazarlar (Neşri, Rüstem Paşa ve İbn-i Kemal tarihleri). Hayrullah Efendi (c. 7, s. 74) muharebeden evvel Turahan Bey'in mahbesten çıkarılarak Rumeli askerinin sağ koluna Davud Bey'in refakatine tâyin olunduğunu beyan ediyor.

[734] Behiştî, ordunun sağ kolunda Anadolu beylerbeğisi Karaca Paşa ile Evrenuzoğlu tsa Bey'in ve sol kolda Rumeli beylerbeğisi Şahabeddin Paşa ile Davud Bey'in bulunduğunu yazar (s. 78). Halkondil de (Paris s. 143) sağ kola Rumeli beylerbeğisi Karaca Paşa'nın (bunu Halkondil çok değerli ve hürmete şayan diyor) ve sol kola ise ismini zikretmediği Anadolu bey-lerbeğisinin kumanda ettiğini kaydediyor. Hayrullah Efendi (c. 7, s. 74) sağ kolda Rumeli beylerbeği Davud Bey'in ve Anadolu kolunda Karaca Paşa'nın bulunduğunu yazar ki daha doğru olsa gerek.

kuvvetler bu kolda idi. Kıral L ad isi as, merkezde Sen Jorj sancağı altında bulunup elli süvari ile muhafaza altına alınmıştı. Başkumandan Hunyad bütün kollara kumanda edeceği için seyyar bir halde idi.

İki taraf kuvvetlerinin miktarı hakikî olarak malûm değilse de düşman kuvvetinin, Türk kuvvetinden ziyade olduğu muhakkaktır1. Varna savaşı 10 Kasım 1444 (28 Receb 848) salı günü yapılmıştır [735]. O gün Sen Marten yortusu?n& tesadüf ettiği için haçlılarca uğurlu sayılmıştı. Osmanlı ordusunun sağ koluna Anadolu beylerbeğisi Karaca Paşa ve sol koluna Hadım Şehabeddin Paşa kumanda ediyorlardı. II. Murad, kaide üzere merkezde yeniçerilerle Beraber yerini almıştı.

Muharebe aşlar başlamaz"TaS~Huny ad Osmanlı ordusunun Karaca Bey kumandasındaki sağ koluna bizzat hücum ederek bu kolu geri sürdü; sol cenaha yüklenen Eflâk kuvvetleri ise bu kolu bozdular ve hattâ yandan padişahın bulunduğu ordu-merkezine doğru yürüdülerse de püskürtüldüler. Ordunun gerisinin tahkim edilmemesinden dolayı (burada ağırlıklar ve develer bulunuyordu) bu kısım tehdid edildi. Sağ ve sol kollar dağılmış olduklarından ordu merkezinde yalnız hükümdar, maiyyeti ve kapıkulu kuvvetleri kalmıştı; fakat Sultan Murad telâş gös-termiyerek yerinde duruyor ve kumandayı bırakmıyordu.

Osmanlı ordusunun sağ ve sol kollarının bozulduklarını gören Macaristan kiralı Ladislas (III. Yladislas) heyecana gelip Jan Hunyad'ın menetmesine rağmen kendisini tutarmyarak Polonyalı kuvvetlerle beraber Osmanlı ordusu merkezine ve pâdişâhın üzerine hücum

[735] Varna muharebesini müteakip II, Murad'ın Farsça Fetihnamesinde (Belleten sayı 56, s. 620. Adnan Erzi tarafından neşredilmiştir) düşmanın cemaziyelâhır (848 H)'da yüzbin kişilik bir kuvvetle Tuna1 yi geçerek oralardaki halkı kati ve esir ettiği ve 848 Şaban ihtidasına tesadüf eden cumartesi günü muharebeye başlanarak sabahtan ikindiye kadar muharebenin devam ettiği yazılmıştır. Oruç Bey tarihi muharebenin 29 Recebde olduğunu ve Françes 11 Kasım 1444'de Macar kiralının maktul olduğunu yazar ki muharebe günüdür (Bon tab'ı s. 197j. Sultan Mehmed'in, muzafferiyet dolayısiyle Karaman-oğluna gönderdiği fetihnamede (Feridun bey Münşeatı c. 1, s. 227) muharebe tarihi 29 Recep'tir; diğer bazı tarihler de 9 Recep gösterilmiştir. Hayrullah Ki endi (c. 7, s. 74) de 1444 senesi mayısının onuncu günü muharebe olduğunu yazarak büsbütün yanılır; ihtimal Hammer'den tercüme yaparken ay hatası yapmıştır. Hammer, Sen Marten yortusundan bir gün evvel iki ordunun karşılaştığına ve bu yortunun da 10 Kasım'da yapıldığına göre Varna muharebesi lo K;ı-nn «iılı pütiü olmuştur ki 28 Receb 848 salı günüdür diyor.

ederek sancakların bulunduğu yere kadar geldi [736]. Yeniçeriler şiddetle müdafaada bulundular ve merkezden içeriye giren düşman kuvvetlerini çevirdiler; bu sıra yeniçerilerden Timurtaş adlı bir yiğit kiralın atının ayağına bir balta vurarak atı ve kiralı yere düşürdü; kiralın düştüğünü gören yayabaşı (Yeniçeri bölüklerinden birisinin kumandanı) Koca Hızır heman koştu ve derhal kiralın başını kesti [737] ve bunu bir mızrak ucuna takarak gösterip yüksek sesle bağırtmağa başlayınca Polonya kuvvetlerinin kuvve-i mâneviyeleri bozulup [738] kaçmağa başladılar ve fakat hiç birisi kaçamıyarak maktul düştüler [739]. Varna muharebesi Haçlıların Kostantaniyy-e'yi Jsurtarmak için yaptıkları son seferdi.

Netice:

Bu sırada Osmanlıların sol cenahım çevirmekte olan Jan Hunyad süratle yetişerek vaziyeti düzeltmeğe ve kiralın Ölüsünü almağa ve "biz kıral için değil dinimiz için vuruşmağa geldik'1'' diye askeri teşci etmeğe çalıştı ve hattâ bir, iki hamle daha yaptıysa da kiralın katlini duyan Türk kuvvetlerinin dönerek kuvvetin arttığını görmesi üzerine [740] kendi kuvvetini toplamağa muvaffak olamamış ve kiralın katli duyularak haçlı ordusunda umumî bir panik husule gelmiştir. Bunun üzerine Jan Hunyad da Polonyalı kuvvetlerden kurtulanları alarak kaçmış ve Sultan Murad'-ın muharebe meydanını terk etmemesi bu

---

[736] Sultan Murad1 m fetihnamesi (Belleten, sayı 56)

[737] Behiştl tarihi s. 80: "çün kıral sultan'a kastedip at saldı; piyadelerin (Yeniçerilerin) kârdîdeteri nezaketle yol verdiler, çün kıral içeriye girdi, meğer anı bilur Bahadır dirler bir yayabaşı vardı. Piyadeler içine girdiğini göricek at salup bir künder vurdu, amma yıkamadı, akabince gelen kafadarları Bahadır subaşıyı şehid ettiler. Yeniçerilerden TİmurtaŞ adlı bir kimesne kiralın atını sekirledi; yıkıcak Koca Hızır nam bir yayabaşı yayan olup başın kesip tac-ı mükellel ile Cida'ya diktiler". Françes, Macar kiralının başım kesenin Morali Hamza olduğunu yazıyor (Bon tab't s. 199). Neşrî'nin kaydından da kiralı atından düşürenin başka ve başını kesenin başka şahıslar olduğu anlaşılıyor (s. 652).

[738] "•. . Kıral hünkârın yanına at depti, yakın vancak nazar etti, Hünkârın yanında olan adamlar gözüne az görünüp hay Türkün beyine iyi fırsat buldum varaym tutayın deyip kamu Murad kamu Murad hul hul diyerek yürüdü; yeniçeri yarılıp kıral geldi, aralığa girdi, hemen atın sınırlayıp yıktılar, Karaca Hızır başını kesmek isteyicek gosbodar Murad gosbodar Murad diye çağırdı nefer mecal vermeyip filhal başını kesti, göndere dikip birgezden tekbir getirdiler.." (Neşri s. 652).

[739] Kiralın başı bozulmamak için bal içine konulup bir fetihname ile Bursa subaşısı Cebe Ali Bey'e yollanmış ve baş Nilüfer suyunda yıkanarak yeni kesilmiş gibi olmuş ve teşhir edilmiştir (Neşri s, 652 ve Tac-üt-tevarih c. 1, s. 383). Sultan Murad katledilenin hakikaten kıral olup olmadığım yakalanan esir-den sormuş; başı gören esir ağlayarak kiralın başı olduğunu söylemiş, diğer esirler de onu tasdik etmişler (Oruç Bey tarihi s. 57 ve 120). Lütfı Paşa (s. 134) kiralın iki yeniçeri tarafından başının kesildiğini yazar.

[740] Lütfi Paşa tarihi s. 140, 141.

büyük başarının elde edilmesine sebep olmuştur.

Varna muharebesinde Anadolu beylerbeğisi damad Karaca Paşa ile Kara Timurtaş Paşa'nm torunu Umur Bey'in oğlu Osman Bey şehid olmuşlardır. Düşman ordusundan ise Kıral Ladislas ve muahedenin bozulmasında birinci derecede âmil olan Kardinal Jülyen Sezarini maktul düşmüşlerdir. Düşmanın ileri gelen kumandanlarından bazıları esir düştüler; kaçanlar Tuna boyuna kadar takip olunup bir kısmı katlolunmuşlardır. Arab menbala-rına göre Osmanlıların telefatı on bin kadar olup düşmanın ise daha çoktu . Varna muharebesi ve Jan Hunyad'm mağlûp olması Osmanlıların daha evvelki mağlûbiyet lekesini silmiş ve türklerin Rumeli'de iyice istikrarını temin eylemiştir. Varna harbi sabahtan ikindiye kadar sekiz, dokuz saat sürmüştür. [741]

II. Murad'ın İkinci Defa Hükümdarlığı

Sultan Murad Farna'dan Edirne'ye dönünce Anadolu'ya geçmiyerek Vezir-i âzam Halil paşa ile diğer ileri gelenlerin tesiriyle ihtimalki tehlike eyice geçinceye kadar oğluyle müşterek olarak ikinci defa hükümdar olmuştur [742].

Bu nıuzafferiyet fetihnameler ile Memlûk sultanı Melik Zahir Çakmak ile Timurilerden Şahruh Mirza'ya ve Kara-koyunlu hükümdarı Cihanşah'a bildirilmiş, harb esirleriyle beraber hediyeler gönderilmiştir [743]; Az ab Bey elçiliği ile Memlûk sultanına gönderilen hediyelerden başka yüksek dereceli esirler den harb kıyafetleriyle yirmi beş tutsak da yollanmıştır. [744]

---

[741] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 435-439

[742] Bazı müdekkikler Varna harbinden sonra Murad'ın -Edirne'de oturmasının tekrar hükümdar sıfatiyle olmadığını beyan ediyorlar. Fakat bir seneye yakın bir zaman Edirne'de oturması anın hükümdar bulunduğunu gösteriyor; bu meselenin daha münakaşa edilecek ciheti varsa da ben şimdiki halde metin-deki kaydı kabul ediyorum. II. Mehmed'in babasının sağlığında iki defa cülus ettiği de münakaşa mevzuudur.

[743] Cihanşah'a gönderilen fetihnameyi II. Murad'ın musahibi ve Behcet-üt-tevarih müellifi Şükrullah götürmüştür (Feridun Bey Münşeatı c. 1. s. 168). Memlûk sultanına Varna muharebesinden sonra gönderilen name de II. Murad adına olup 848 Zilhicce 21'de (1445 Mart) Ka/tire'ye varmıştır.

[744] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 439

II. Mehmed'ın İkinci Defa Hükümdarlığı

Sultan Murad bu ikinci defaki hükümdarlığında bir seneden az bir zaman kaldıktan ve hiçbir tehlike baş göstermediğini gördükten sonra ikinci defa oğlunu Oruç Bey'in kaydına göre (s. 58) istikbali üzere hükümdar yaparak Manisa'ya, gitmiştir (takriben 849 Ramazan başı / 1445 Aralık) ; Sultan Mehmed, babasının arzusiyle saltanattan çekilerek yerine hükümdar olduğunu biı; nâme ve hediyelerle Memlûk Sultanına bildirmiştir [745].

Sultan Mehmed'in bu ikinci hükümdarlığı da kısa sürdü. Genç hükümdarın etrafında vezir-i âzam Halil Paşa'ya rakip olan Zağanos Paşa partisi onu fütuhata teşvik ediyorlardı. Halil paşa ise henüz tehlikenin geçmediğini ve Eflâk prensinin iltiha-kiyle Tuna nehrinin ötesinde bulunan Jan Hunyad'ın tehdidini* görerek (Iorga c. I, s. 444) ihtiyatlı hareket edilmesini ileri sürüyordu. Filhakika taarruz tarafdarlarının bazı hareketler üzerine Sırp despotu ile Karaman ve Candar hükümdarları Manisa'ya Sultan Murad'a şikâyette bulunmuşlar ve o da oğluna kati yazarak bu taarruz hareketim önlemiştir (Heşt Bihişt, Behiştî, Alî). 849 Zilhicce / 1446 Martta Edirne'de bir büyük yangın çıkmış ve bunu takiben yeniçerilerin Edirne haricinde ada'da bir tepede toplanmak suretiyle isyanları vukua gelmiş. Bunlar devlet erkânından bazılariyle bilhassa vezir-i âzam Halil P a ş a'nm birinci hasmı olan Rumeli beylerbeğisi Hadım Şahabeddin paşa'nın konanını ya^ma. ^yj Vj^vİÂSvav &&\mnek ıstemişıerse de Sultan Mehmed'in yanına saraya kaçarak kurtulmuştur1. Para ayarının düşüklüğünden dolayı vuku bulduğu söylenen b"u isyan [746] bunların yevmiyelerine yarımşar akçe zam suretiyle bastırılmış ise de Vezir-i âzam Halil Paşa ile diğer devlet adamları İshak, Saruca Paşa'larla yeniçeri ağası Kurtçu Doğan ve Anadolu Beylerbeyi Ozguroğlu Isa Bey aralarında giz-

[745] Sahavî, Et-tibru'l-mesbuk s. 216 ve Havadis-üd-dühur c. 1 s. 42, Sultan Mehmed'in cülusunu bildirmek üzere elçi ve hediyeleri 3 Şevval 849 / 2 Aralık 1445 'de Kahire'ye gelmiştir. Bundan dolayı metinde takribi olarak 849 Ramazan tarihi gösterilmiştir.

[746] Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 16, s. 82 (Meskukât mütehassısı rahmetli Ali Bey'in makalesi),

lice görüşerek Sultan Murad'ı yine hükümdarlığa getirmeğe karar vermişler ve kendisini getirmek üzere Saruca Paşa'yi Manisa'ya göndermişlerdir. [747]

Sultan Murad'ın Üçüncü Defa Hükümdarlığı

Alman tertibat üzerine Sultan Mehmed bir av eğlencesi yapmak üzere şehirden dışarı çıkarılacak ve Sultan Murad gizlice getirtilip hükümdar îlân olunacaktı. Bunun neticesinde Sultan Murad gelerek hükümdar olmuş ve Sultan Mehmed de yine eski sancağı olan Manisa'ya, gönderilmiştir [748]. Sultan Mehmed'in veziri ve akıl hocası Zağanos Paşa bazı tarihlere göre Sultan MehmecTle beraber Manisa'ya gitmiş ve bazı kayıdlara göre de azl olunarak Balıkesir'de oturtulmuştur. Sultan M e lime d kendisinin iki defa saltanattan hal'ine sebep olan Halil Paşa'ya iyice kin bağlamış ve İstanbul fethini müteakip İstanbul fethine mâni olmak istediği vesilesiyle öldürterek intikamını almıştır. Sultan Mehmed'in bu ikinci hükümdarlık tarihi karinelere göre üç buçuk ay kadar sürmüştür [749].

Mora'nın Türk Nüfuzu Altına Gîrmesî

Moranın Kapısı Korent Berzahı

---

[747] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 439-440

[748] Dukas şöyle diyor: "Halil, memleketin idaresinde vukuf sahibi olduğundan, vo gencin (Mehmed'in) hiçbir zaman mesud olamıyacağından dolayı, Murad, Halil tarafından Edirne sarayına davet olundu ve hükümdar olarak alkışlandı ve yeni hükümdar olmuş olan Mehmed, babası tarafından Manisa'ya. gönderildi" (Bon tabh s. 222) Ruhî ile Âli, Sultan Murad'ın gizlice getirilerek Saruca Paşa'nın konağına indiğini yazarlar. Murad'la oğlu Mehmed'in kaç defa cülus ettikleri hakkında muhtelif rivayetler nakletmiş olan Prof. Halil İnalcık tetkikinde cülusun iki defa olduğu kanaatine varmıştır; Fakat II. Mehmed'in 849 tarihinde babasının yerine hükümdar olduğuna dair Memlûk sultanına göndererek 3 Şevval 849 / 2 Aralık 1445 'te Kahire'ye gelen mektuba göre bu, Mehmed'in ikinci cülusu oluyor.

[749] Edirne yangını ve Yeniçeri ısyam 849 Zilhicce / 1446 Martta olduğuna göre (Tac-üt-tevarih c. 1, s. 387) II- Murad'ın cülusu ya bu ayın sonunda veya 850 hicret senesi başlarındadır ki 1446 Şubat veya Marttır. Manisa'da Sultan Murad'la görüşen Cyriacus'ın mektubuna istinaden Murad, Mayıs başında Rumeli'ye: gitmek üzere Manisa'dan ayrılmış ve bir müddet Bursa'da oturup sonra Gelibolu voliyle gitmiştir (Fatih devri üzerinde tetkikler s. 97).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 440-441

Yıldırım Bavezid zamanında Osmanlı nüfuzu altına girmiş olan Mora kıtası Ankara muharebesinden sonra bağlantıdan kurtulmuştu. Haçlılara mağlûp olarak Edirne-Segedin muahedesini kabule mecbur olan II. Murad hükümdarlıktan çekilip Bursa'ya gidince bu sırada Mora despotu bulunan imparatorun kardeşi Kos-tantin [750] durumu müsaid görerek Te6, Beoîya ve Pindos taraflarını ele geçirmiş ve Mora'mn müdafaası için faaliyete girişmiştir. Kostantin kuzeyden gelecek bir Türk hücumuna karşı Gördes ile Korent denilen ve karadan Mora'nın kapısı olan berzahı (dar geçidi) baştan başa tahkim etmişti *. Osmanlı tarihlerinde Germehisar denilen ve iki deniz arasında bulunan beşhisar, Mora'ya girmek isteyenlere büyük bir sed teşkil etmekte ve bunun önünde de mühim bir hendek bulunmakta idi . [751]

Korent'in alınması ve Mora'nın Türkegemenliği altına girmesi

Papa donanmasının Çanakkale boğazını kapatması ve Macaristan kiralının Varna'ya gelme sini fırsat bilen despotu Kostantin Osmanh lann Rumeli'de tamamen perişan edileceklerini tahmin ederek Korent berzahını aşıp Teb ile civar şehirleri aldığını yukarıda söylemiştik. Varna zaferinden sonra Sultan Murad, Kostantin'in işgal ettikleri bu yerleri istemiş ise de muvafık cevap almamış ve aynı zamanda muharebeye hazırlanarak Ekzamilyon yani Korent berzahını tahkim etmişti.

Bunun üzerine Osmanlı devleti, Mora'yı tekrar nüfuzu altına almak istediğinden akıncı kumandanlarından meşhur Paşa Yiğit oğlu Tur ahan bey'den Mora hakkında lâzım gelen malûmat alındıktan

---

[750] Kostantin Dragazes, imparator Manuel'in ikinci oğludur. Silivri'de despot bulunurken Mora despotu olan kardeşi Teodoros ile yerlerini değişerek 1443 'de Mora despotu olmuştu. Son Bizans imparatoru olan XI. Kostantin bu zattır.

Korenl berzahı Adalar deniziyle Yunan denizi yani bu iki denizin Eğine ve Lepant körfezleri arasındaki dar sahada bulunup birbirine bağlı Ekzamiliyon denilen muhkem ve müstahkem beş hisardan mürekkebti. Kara yoluyla gelenler buradan geçmeyince Mora'ya giremezlerdi. Françes, 1405 senesinde İmparator Manuel tarafından Ekzamilion yani Germekisar'ın tamir edildiğini ve Germehisar'in bir denizden diğer denize kadar olan boyunun üç bin sekiz yüz kulaç (bir kulaç bir metre yetmiş santimetredir) olup, imparator buraya yüz elli üç burç yaptırarak kitabe de koyduğunu beyan ediyor.

[751] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 441-442

sonra ilk kuvvet olarak Turahan bey akıncı kuvvetleriyle Mora'nın işgaline memur edilmişti. Korent kalelerini elde edebilmek için çok miktarda top mermisine ihtiyaç olduğundan beş kaleyi birden vurmak için buraya develerle bakır nakledilerek toplar döküldü; gerek Turahan Bey'in ve gerek 1446 senesi Kasım Uyının yirmi yedisinde (8 Ramazan 850) Korintus (Korent) Önüne gelen Sultan Murad'ın kumandasındaki asıl ordunun gayretiyle Aralık ayının onunda burasını zabt etti.[752] Osmanlılarda topçuluğun ilerlemesi sayesinde on üç günde sur delinmiş ve ilk defa Hızır adında b'r yeniçeri surun üzerine çıkmış ve açılan-delikten içeri girilmiştir, bundan sonra bizim tarihlerde Bal-yabadra denilen Patras ile Gördes'i aldı1. Mora'nın kapısı açılınca Türklerin istilâsına mâruz kaldı; bir koldan padişah ve diğer koldan Turahan Bey harekete geçtiler: bunun üzerine despot Kostantin, müverrih Halkondilas'ı elçi olarak Sultan Mu-rad'a gönderdi; elçi evvelâ tevkif edildiyse de neticede Kostantin senede muayyen vergiyi kabul ettiği gibi Korent berzahı da kendisine yıktırtıldı [753]. Dukas'a göre bu akınlarda altmış bin esir alındı [754].

Mora despotu Kostantin Dragazes, II. Murad'ın muvafakatiyle kardeşi Tomas'a tercihan 1448 senesinde biraderi VIII. Yuannis'in yerine imparator olunca [755] kardeşleri Tomas ile Dimitriyos'u Mora despotluğuna göndermişlerdir. [756]

Arnavudluk Ve İskender Bey

[752] Dukas (Bon tab'ı) s. 222, 223. Kostantin ile kardeşi Ahaiya (Patras) prensi Tomas'ın. Arnavudlarm ihaneti yüzünden az kalsın yakalanıp Murad'a teslim edileceklerdi; Kostantin bunu haber alarak Mora dahiline kaçtı.

[753] Neşri ve Âşık Paşa zade Germek işar1 in zabtını haçlı seferlerinden evvel ve Heşt Behişt ise 850 H./1446 M. de ve Harnmer de aynı tarihte gösterirler. Hammer bu kaydı Françes'ten almıştır. Behiştt, Düsturnâme-i Enverî ve Giese Anonimi de doğru olarak 21 Ramazan 850/10 Aralık 1446 tarihini gösterirler. Dukas, Mora seferini Kosova muharebesinden sonra yaptırır; fakat bu olayların içinde bulunan Françes vekayii tarihleriyle göstermiştir.

[754] Dukas (Bon tab'ı) s. 223.

[755] 4 İmparator VIII. Yuannis 31 Ekim 1448'de elli yedi yaşında ölmüştü. Bunun yerine kardeşlerinden Tomas imparator olmak istemiş ve yaşça büyük ve halkça sevilmesi dolayısiyle büyük biraderi Mora despotu Kostantin tercih olunarak valide kıraliçe İren ve devlet erkânı tarafından Osmanlı hükümdarı II. Murad'a Françes elçi olarak gönderilip pâdişâhın muvafakati alınmıştır (Françes - Üçüncü kitap). Kostantin, Mora'da taç giymiş ve 1449 Ocak ayı ortalarında İstanbul'a, gelmiştir.

[756] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 442-443

Xv. Asrın İlk Yarısında Arnavutluk'taki Durum

Arnavudlueun istilâsı uzun mücadeleleri mûmuş ve buralara yerleştirilmiş olan Türkluk'taki durum ler, müteaddid isyanlar karşısında kalmışlardır.

1432'de Andre Topia adındaki Arnavud beyi ayaklanarak Arnavutluk'taki Türk kuvvetlerine hücum edip galebe çalmış ve bu suretle bu mıntakadaki isyan genişlemiş ve bundan dolayı 1433'de Arnavudlar üzerine Evrenuzoğlu Ali Bey ve ertesi sene Evrenuzoğlu Üsküp sancak beyi Isa Bey kumandalariyle gönderilen kuvvetler de mağlûp olmuşlardı; fakat bundan sonra Turahan Bey kumandasında yollanan Türk kuvvetlen bu üç mağlûbiyetin acısını çıkarmışlar ve bu suretle 1438'den 1443'deki İskender Bey isyanına kadar Arnavutlukta sükûnet devam etmiş ve bu arada Arnavudlar arasında müslü-manhk yayılmağa başlamıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz Arnavudlann isyanında Osmanlı hâ-kimiyetini tanımış olan Yani (Jan) Kastriyota, oğullarım rehin olarak Osmanlı sarayına göndermişti. [757]

Kastrıyota Ailesı Ve İskender Bey

Osmanlıların Arnavudluk harekâtı esnasında ilk veya 1410'da ve sonra da kat'î olarak 1423 ve 1424 senelerinde Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanımağa mecbur olan Kastriyota ailesinden Ematya veya Mirdita beyi Yani Kastriyota oğullarını rehin olarak Osmanlı sarayına göndermişti1. Bu çocukların en küçüğü olan İskender sağ kalıp diğerleri ölmüştü. Hıristiyan adı Jorj ve müs-lüman adı İskender olan bu genç Arnavud çocuğu uzun yıllar Türklerin yanında ve sarayda yetişmiş ve sancak beyi olmuştu. Babası Yani Kastriyota'nın 1443 senesinde ölümü üzerine memleketi doğrudan doğruya Osmanlı hükümeti tarafından ilhak edilmişti.

İskender Bey memleketine sahip olmak istediğinden Osmanlıların yanından kaçarak Mirdita'yı ele geçirmek istiyordu. Nihayet aradığı

[757] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 443-444

fırsat zuhur etti; Jan Hunyad'la Osmanlılar arasındaki Morava (Niş civarında) muharebesinde ordudan kaçarak bozgunluğa sebep olmuş ve Kroya sancağına tâyin edildiğine dair elde ettiği sahte bir fermanla Kroya (Akçahisar)'ya girip oradaki Türk muhafızlarını öldürdükten sonra tarihte meşhur olan mücadelesine başlamıştır [758].

II. M ur ad 1447'de İskender'in birader zadesi HamzaBey'-in [759] teşvikiyle Kroya kalesi üzerine giderek 851 H. 1447 M. de orasını muhasara etti ve muhasara esnasında top döktürdü ve gedik açtırdı ise de alamadı [760]. Muhasarayı devam ettirip Kroya\ı açlıkla düşürmek istedi ve bu sırada Jan Hunyad'ın Macar, Erdel, Ulah kuvvetlerini toplayarak Tuna'yı geçip Sırp topraklarına girmek üzere olduğuna dair Sırp despotu Jorj Bratıkoviç'-in gönderdiği adamdan vaziyeti öğrendi. Bunun üzerine Kroya muhasarasını kaldırmağa mecbur oldu. İskender Bey, bu muhasara esnasında KroyaMa bulunmayarak İcabında şehre yardım etmek ve Osmanlı kuvvetlerine baskın yapmak üzere hariçte bir dağı karargâh yapmıştı [761]. Bu seferi esnasında padişahın yanında on yedi yaşma basmış olan oğlu Manisa sancak beyi Mehmed de bulunmuştur [762]. İskender Bey'in bundan sonra vefatına kadar Osmaülîlâfîa Tîevam eden mücadelesi tarihin ikinci cildinde gösterilmiş olduğundan anın macerası bu cildin programına göre burada bırakıldı. [763]

[758] Neştî (s. 624) TransÜvanya seferinden sonra Arnavudluk üzerine Evrenuzoğlu İsa Bey akıncılariyle yapılan harekâtta Türk akıncılarının yolunu kesenin İskender Bey olduğunu beyan, ettiğine göre İskender İzladı mağlubiyetinden evvel kaçmış oluyor.
[759] Hamza Bey, Osmanlıların himayesine gitip müslüman olmuş ve Morava muharebesinde İskender'le beraber kaçarak eski dinine dönmüş; fakat İskender'le arası açılmasına mebni tekrar islâmiyeti kabul ederek Osmanlı devleti hizmetine girmiş. Tarihlerde Hamza'ıun İskender'in aııcazâ-deı-i olduğu zikrediliyor.
[760] Halkondil (Paris tab'ı) a. Î56. Osmanlı tarihleri (Behiştî, Aşık Paşa zade, Lütfî Paşa, Tac-üt-tevarih, Müneccimbaşı) iki ay muhasaradan sonra suyu kesilmek suretiyle Kroya yani Akçahisar'ın alındığını ve kale önünde toplar döküldüğünü yazarlarsa da Halkondil, Hammer ve onun gösterdiği mehazlarda kalenin alındığına dair bir kayıd yoktur. Oruç Bey Kocacıktı işar Cnm alınarak İskender'in deniz yoluyla kaçtığım beyan ettiği gibi (s. 56) yine aynı eser Sultan Murad'ın 854 H. 1450 M. de Arnavutluğa sefer yaparak Akçahisar'ı muhasara ettiyse de alamayarak döndüğünü kaydeder (s. 6i). Hayrullah Efendi Kosova muharebesinden sonra pâdişâhın Arnavudluk seferinden bahsetmektedir (c. 7, -s. 83). Âlî, Arnavudluk seferini ve Kocacık ile Akçnhisar" in alınmalarını Kosova muharebesinden evvel gösterir (c. 5, s. 217).
[761] Halkondil (s, 156) ve Hammer (Ata bey tercümesi) r. 2, s. 147.
[762] Veşrî (s. 456) ve Âşık Paşa zade (s. 134). Behİştî (s. 83).
[763] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 444-446

İkinci Kosova Muharebesi

Jan Hunyad'in Yeni Bir Haçlı Seferi

Osmanlı hükümeti İskender Bey'in ayaklandırdığı Arnavudlan yola getirmek için uğraşıyordu. II. Murad, bizzat İskender'in merkezi olan Kroya (Akçahisar)'yı muhasara ettiği sırada Jan Hunyad'ın hududu geçmek üzere olduğunu, gerek Vidin sancak beyinden ve gerek Sırp despotundan aldığı haberlerle öğrenhıiş olduğundan muhasarayı kaldırıp dönmüştü. Jan Hunyad, Albert'in oğlu küçük Ladislas'a naip olmuş ve bütün işleri eline almıştı; Varna mağlûbiyetinin lekesini silmek istiyordu. Jan Hunyad Macarlardan başka Eflâk, Polonya, Erdel'den ve Almanya'dan da kuvvet toplamıştı. [764]

Hunyad'ın Hududu Geçmesi

Jan Hunyad Macarlardan müteşekkil yirmi keş bin kişilik kuvvetinden başka Eflâk, Boıhemya, Polonya'dan ve Almanlardan aldığı mecmuu doksan bin kişilik bir ordu ile kendisiyle beraber olmayan Sırbistan'ı işgal eyliyerek yürüdü; Arnavudluk beyi İskender de kendisine kuvvet göndermeği vadetmişti.

Sultan Murad, Hunyad'm, Tuna'yı geçmek üzere olduğunu haber aldıktan sonra süratle Arnavutluktan çıkarak Sofya'ya gelmiş ve orduyu terhis etmiyerek tımarlı sipahilere memleketlerinden harçlık getirmek üzere harçhkçı'lar tâyin edip Sofya'da oturmuştu1. Jan Hunyad Sırbistan'dan çıkarak Osmanlı topraklarına girdikten sonra 852 Şevval /1448 Ekim ayı ortalarında Kosova'ya geldi. Onu müteakip seksen, yüz bin kişilik bir kuvvetle de Sultan Murad yetişti. Osmanlı ordusunda muahede mucibince Karamanoğlu'nun göndermiş olduğu yardımcı— kuvvetler de vardı [765].

---

[764] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 446

[765] Behiştî, Sultan Murad'ın, cerehur ve nefir-i âmı, defter ettirip yüz bin olduğunu öğrenince memnun olduğunu söylüyor (s. 85), Halkondil Türk ordusunun yüz elli bin mevcutlu olduğunu yazar (Paris (a6'ı s. 157). Bk. Âşık Paşa zade s. 134 ve Tac-üt-tevarih c. 1, s. 394.

Sultan II. Murad muharebeden evvel Jan Hunyad'la bir muahede ile barış yapmak üzere bir elçi gönderdiyse de [766] teklifi kabul edilmediğinden elçi döndü [767]. İki ordu karşılıklı olarak bir gün bir gece durdular; hücumdan evvel top, tüfenk-ve oklarla bulundukları mahalde muharebe yaptılar [768].

II. Murad'la bu savaşta hudud akıncı kumandam olarak eski kumandanların yetişmiş oğullan yani Ishak Bey oğlu îsa, Paşa Yiğit oğlu Turahan; Mihaloğlu Hızır Beyler bulunuyorlardı. Varna muharebesindeki durumdan ders alınarak ordunun gerisi ağırlıklarla doldurulup seyis ve uşak makulesi efrad ' silâhlandırılıp üzerlerine de Saruca Paşa'nm kardeşi Sinan Bey tâyin edildi [769].

Muharebe 1448 Ekim ayının 17, 18, 19 uncu günü olmak üzere üç gün sürdü [770]. Muharebe Jan Hunyad'm hücumiyle başladı; ordu çavuşları yüksek sesle ve heyecana getirici sözlerle askeri tahrik ve teşci ediyorlardı. Osmanlı ordusu mûtad üzere sağ ve sol ve merkez kolundan mürekkepti. Düşmanın sağ kolunda Macarlar, Sicilyalılar ve sol kolda da Alman, Bohemya, Transilvanya ve bunların arasında Ulah (Eflâk) kuvvvetleri bulunuyorlardı. [771]

Üç gun suren muharebe

---

[766] Hammer (Atabey tercümesi) c. 2, s, 237\ muharebe başlamazdan evvel Murâd hıristiyan ordugâhına sekiz elçi göndererek yeni bir muahede akdini teklif eyledi; fakat Hunyad sefirleri dinlemek istemedi.

[767] Sultan Murad'ın bir mağlubiyete uğramamak için ihtiyatlı ve endişeli olduğu görülüyor. Tehlikenin ehemmiyetine mebni ücretli ve nefir-i âm ve garây-ı ekber olmuştu (LütfÎ Paşa tarihi s. 161, 162 ve Oruç bey s. 60, Aşık Paşa zade 134 ve Menakıb-i Şeyh Bedreddin, Babinger tab'ı s. 112).

[768] Lütfî Paşa tarihi s. 163.

[769] Halkondil, Osmanlıların sağ koluna Saruca Paşa ve sol koluna Karaca Paşa'nın kumanda ettiklerini beyan etmektedir. Bu Karaca Paşa, İstanbul fethinde kumandan olan ve Belgrad muhasarasında şehid düşen Dayı Karaca Paşa olmalıdır.

[770] Neşrî ve Aşık Paşa zade ve Ruhî ve onlardan naklen Tac-üt-tevarih bu muharebenin iki gün bir gece yani cuma günü cumartesi gecesi ve cumartesi günü olarak devam ettiğini yazarlar. Behiştî, Lütfi Paşa ve Ham-mer'de ise üç gün gösteriliyor. Tac-üt-tevarih (c. 1, s. 394) ve ondan alarak MÜ-neccimbaşı muharebenin 852 senesi şabanının dördüncü cuma günü (3 Ekim 1448) başladığım yazarlar. Hammer ise (c. 2, s. 237) harbin ekim ayının on yedisinde başladığını beyan eder ki 852 senesi şaban ayının onsekizinci perşenbe gününe rastlıyor. Hayrullah Efendi (c. 7, s. 83) muharebenin Ekim ayının onsekizinci cuma günü (19 Şaban), Behiştî cuma günü muharebenin başladığını yazarsa da hangi ay olduğunu göstermez (s. 86). Âlî (c. 5, s. 218) yalnız cuma günü diyor. Oruç Bey tarihi ise (s. 64) şabanın 24 üncü cuma günü olduğunu beyan eder. Ruhî cuma günü başlayıp gece devam edip ertesi günü bittiğini kaydediyor.

[771] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 446-448

Hunvad, Varna muharebesinin kaybedilmesine Ladis1as'ın heyecana kapılarak Sultan Murad'ın merkez koluna hücum etmesinin sebep olduğunu bildiğinden ve bu defa ise kumanda kendi elinde olduğundan galip geleceğinden emindi. Haçlı ordusunda I. Murad'ın oğlu olup babası Savcı Bey'in katlinden sonra kaçmağa muvaffak olan Davud isminde bir şahıs da vardı.

Muharebenin birinci günü (17 Ekim) hafif silâhlı askerler arasındaki muharebe müsavi şartlar altında devam etti. Jan Hunyad, kuvvetlerine güvendiği için Osmanlı ordusunun ikinci günü muharebeyi müteakip çekileceklerini zannetmişti. Asıl hücum ikinci günü öğle vakti başladı ve o gün akşama kadar devam etti ise de iki taraftan hiç biri üstün gelemedi. Savcı'nın oğlu Davud'un tavsiyesiyle gece yarısı Osmanlı ordusuna yapılan baskın da neticesiz kaldı. Kat'î neticeyi üçüncü günkü muharebe gösterdi.

Üçüncü günkü muharebe, gün doğmasiyle başladı; plân mucibince Osmanlı cenahları mukavemet edememiş gibi geri çekildi, bu suretle merkez kolu düşmana karşı açık kalmış olduğundan düşman buraya şiddetle hücum etti; yeniçeriler müthiş surette karşı koydular ve yine plân mucibince merkez kuvvetleri de yavaş yavaş geri alınıyordu; işte bu sırada sağ ve soldaki Osmanlı kuvvetleri merkeze girmiş olan düşman kuvvetlerini yandan ve geriden sarmağa başladılar; bu sırada Turahan Bey'in bulunduğu sağ cenah Osmanlı mukabil taarruzunun merkezini teşkil ediyordu; çünkü Osmanlıların sol kolu ile harb etmekte olan Jan Hunyad'm sağ cenahını Turahan Bey kuvvetleri çevirmekte idi. Düşman çevrildiğini anladığından meyusâne harb ediyordu.

İşte bu sırada Vezir-i âzam Çandarlı zade Halil Paşa'nm delâleti ve birtakım vaidlerle Eflâk prensi ele alındığından tam bu mühim anda Eflâk kuvvetlerinin Haçlı ordusundan ayrılmasiyle düşman bütün bütün sarsıldı [772]. Zaten önden ve geriden hücuma uğramış olan haçlılarda panik başladı; bununla beraber bir dereceye kadar geri çekilerek asıl siperlerine girebildiler; Hun-yad, kumandanlarını toplayarak görüştü. Almanlarla topçulara Murad karargâhının

[772] Halkondil (Paris tabh), s. 160.

karşısına gitmelerini emretti ve kendisi de gizlice ordugâhtan çıkarak seçkin süvarileriyle beraber gtce yarısı kaçtı [773].

19 Ekim'de, muharebenin üçüncü günü Türkler Hunyad'm tahkim etmiş olduğu ordu merkezine hücum ettiler, Almanlarla Bohemyalılar kendilerini müdafaa ettilerse de Türklere meydan okuyan başkumandanları Jan Hunyad gece kaçmış olduğundan dağıldılar; düşmandan pek azı kurtuldu; düşman zayiatı on yedi bin kadardı; bunların arasında Macar asilzadeleri de vardı [774]. Hammer üç gün süren bu müthiş muharebede Türk ordusunun zayiatı kırk bin olduğunu yazıyor ise de pek mübalağalı olduğu meydandadır; Haikondil ise bunu dört bin göstermektedir [775].

II. Murad'ın Son Seneleri

Sultan II. Murad, oğlu Mehmed'e Dülkadiroğlu'nun kızını almak isteyerek Vezir-i âzam Halil Paşa'nın fikrini sordu, o da pek muvafıktır dedi. Bu sırada Dülkadir beyliğinde Nâsırüddin Mehmed Bey'in oğlu Süleyman Bey bulunuyordu. Çelebi Mehmed de Nâsırüddin Bey'in kızını almış olduğundan arada eski bir akrabalık da vardı. Şehzade Mehmed, bundan evvel de evlenmiş ve Gülbahar adlı hanımından ilk oğlu Bayezid (II. Bayezid) doğmuştu. Bu karar üzerine Amasya sancak beyi Yörgüç Paşa'nın oğlu Hızır Bey'in hanımı görücü olarak Elbistan'a gönderildi; Süleyman Bey'in beş kızından birisi intihap olundu. 853 H./1449 M. senesinde gönderilen bir heyetle nikâh] kıyıldıktan sonra gelin Edirne'ye getirildi ve düğünleri yapıldı; adı Sitti olan bu hanım

---

[773] "Jan Hunyad kendilerine güvenebileceği en iyi süvarileri alarak sabah olmadan yola çıktı. Tuna'ya. doğru yol alarak kaçtı. Şafak sökmeğe başladığı zaman arabalarda kumandaya intizar eden efrad ne Hunyad'dan ne de askerden eser gördü. ." (Halkondil, s. 161).

[774] Behiştî, bu muharebede Çek kiralının esir edilip öldürüldüğünü yazmaktadır (s. 87). Âlî de (c. 5, s. 219) katledilenin Çek beylerinden birisi olduğunu ve bu muharebede bulunmuş olan Aşık Paşa zade de ismini bildirmediği banlardan yani beylerden birisinin esir edilip katlohınduğunu kaydeder (s. 136). Ruhîde Çek banının esir edilip katlini yazar. "Çeh banını pâdişah-ı islâm'a esir getürdüler; padişâh-ı islâm tercüman getürüp etti ki: ben sizinle adavet etmedim, siz niçin bizim vilâyete geldünüz. Kâfir itti: Gözümüze bu hacalet gözükürmüş; amma minbâd beş bin yarar adamla pâdişâhın seferine gelem ve on pare hisar virem ve gayrî vilâyetime dahi haraççımız gelsin; haraç cem etsin dedi. Pâdişah-ı islâm dahi onun sözüne iltifat etmeyip cellâda emir etti ki ol mel'unu katlettiler. ." Neşri de aynı mutaleadadır.

[775] Haikondil, Sırp despotunun saydığına nazaran Macar ve Ulahlardan on yedi bin ve Türklerden tahminen dört bin telef olduğunu zikretmektedir (s. 161).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 448-450

871 H./1466 M. de Edirne11 de vefat etmiştir. [776]

Sultan Murad'in Tesisleri

II. Murad tesislerinin başlıcalarını Edirne ile Bursa'da yaptırmıştır; Edirne bunun zamanında îmar cihetiyle en yüksek derecesini bulmuştur. Edirne'de Muradiye camii ile medrese, imaret ve darülhadis ve Üç şerefeli denilen cami bunun yaptırdığı âbidelerdendir. Bur-sa'daki Muradiye camii, imaret ve medrese de Sultan Murad'ın-dır. Ergene kasabasını tesis ile meşhur Ergene kö'prüsü'nü ve orada cami ve imareti de yaptırmıştır; Selanik ve İpsala'da da camileri vardır.

Memleketinde kültür hayatını yükseltmek için hiçbir feda-kârlıktan çekinmemiş olan Sultan Murad adına bir hayli eser telif ve tercüme olunmuştur ki daha aşağıda kısm-ı mahsusunda gösterilmiştir. Fikir hayatında amcası Emir Süleyman'dan sonra en çok faaliyet gösteren İT. Murad olup bu hususta amcasını çok geride bırakmıştır. [777]

II. Murad'ın Vefatı Ve Şahsiyeti

Sultan Murad nüzul isabetiyle 855 Muharre mi11!1! birinci çarşanba günü (3 Şubat 1451) kuşhık vakti vefat etti; cesedi tahnit edilip, Halil Paşa tarafından oğlu Manisa valisi Şehzade Mehmed'e acele haber gönderildi ve o gelinceye kadar ölüsü muhafaza olundu; on altı gün sonra oğlu gelerek hükümdar îlân edildikten sonra vefatından iki buçuk sene evvel tertip ettirmiş olduğu vasiyetnamesi mucibince cesedi Bursa'ya naklolunarak türbesine defnedildi; yanma hiç kimsenin gömülmemesi vasiyyeti îca-bındandı. (Vakıflar dergisi 4 sene 1958).

II. Murad hakkında gerek Osmanlı tarihleri ve gerek islâm ve hıristiyan tarihlerinin müttefikan beyan ettiklerine ve yapılan

---

[776] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 450
[777] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 450-451

tetkiklere göre bu padişah, ince ruhlu, hassas, çok âdil, merhametli, sözüne ve ahidlerine sadık, cesur, azim ve tedbir sahibi, güler yüzlü, ahdine riayet edenler hakkında dost ve ahdini bozanlar hakkında şedid idi. Hammer'in de itiraf ettiği gibi, memleketini şere|" ve hakkaniyetle idare ederek milletinin hâtırasında mütedeyyin, lütuf kâr, âdil ve metin bir hükümdar namı bıraktı;1 harpte olduğu gibi sulhde dahi sözünün sadık eri idi1. II. Murad ince ruhlu, hassas idi. İlmî musahabeleri sever, ulemayı himaye eder ve onlara muayyen tahsisat verirdi; musiki, şiir ve edebiyata düşkündü, meclisi bu gibi fazilet ve ince ruhlu sanat erbabiyle bezenirdi. Memleketin bir tehlikeye mâruz kaldığını haber alınca sohbet ve eğlenceleri bırakır hududa koşardj. Bütün devlet işlerini vezir-i âzamları Çandarlı zade ibrahim ve anın oğlu Halil paşalara bırakmıştı [778]. Vefatında milâdî tarih hisabiyle kırk sekiz yaşında bulunuyordu [779]. Hükümdarlığı hicrî [780]

Sultan II. Mehmed'in (Fatih) Hükümdarlığı

II. Mehmed 16 Muharrem 855/18 Şubat İ451'de Edirne'de üçüncü defa hükümdar olduğu zaman yaşı on dokuzla yirmi arasında idi [781]. Sultan Murad öldüğü zaman Mehmed'den başka Isfendiyar

---

[778] Murad hakkında Osmanlı tarihlerinden başka yabancı kaynaklardan tbn-i Tagriberdi, Sehavî İbn-i Hacer, Aynî ve Rum tarihçilerinden Françes, Dukas, Halkondİl ile Hammer'e bakınız.

[779] Kritovulos (Tarih-i Sultan Mehmed Hnn-ı Sânî) II. Murad'm elli iki yaşında vefat ettiğini yazıyor (s. 14),

sene olarak otuz sene altı ay on yedi gün ve milâdî hisabiyle de yirmi dokuz sene sekiz aydır

[780] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 451-452

[781] Fatih Sultan Mehmed'in doğduğu sene ve ay bizim tarihlerimizde kesin olarak gösterilmemiştir. Âlî (Künh-ül-ahbar) 834 senesi Receb ayının yedinci günü doğduğunu yazar (c. 5, s. 246). Âşık Paşa zade Fatih'in elli yaşında vefatını yazdığına göre (s. 219) Hicrî 832 senesinde doğmuş oluyor; Şa-kayik-i I\umaniye tercümesinde de (s. 134) aynı sene gösteriliyor. Tac-üt-tevarih 833 Recebinin yedinci cumartesi günü (c. i, s. 345) ve Sicill-i Osmanî 832 Recebini gösteriyorlar. Hammer tarihi'ndeki kayıttan da yirmi bir yaşında hükümdar olduğu anlaşılıyor ki doğum tarihi 834 H./1431 M. oluyor. Kritovulos ise yirmi yaşında cülus ettiğini yazıyor ki doğumu 835 H./1432 M. demektir. Enverî de Düsfurnâme'sİnde 835 senesi recebinin yirmi altıncı cumartesi gecesi tevellüdünü manzum olarak kaydediyor. Sayın Doktor Prof. Süheyl Ünver (Tarihten sesler) isimli mecmuanın 20-21 sayılı (sene 1943) nüshasında farsea "Tali-i mevlûd-ı Ebülfeth Sultan Mehmed Han" ismiyle neşrettiği Beşir Çelebi risalesinde Fatih'in doğumunun 835 senesi Receb ayının yirmi altıncı cumartesi gecesi saat (alaturka) sekizi dört dakika geçe Edirne'de vaki olduğunu ve Şük-rullah da (Behcet-üt-tevarih) 27 Receb 835 cumartesi gecesinde (28 Mart 1432) tanyeri ağırırken dünyaya geldiğini, takvim risalesi 835 H./1432 M. de ve Oruç Bey tarihi de 834 senesi Receb ayının yirmi birinci cumartesi gecesi Dımetofca'da doğduğunu yazarlar. Bu kayıtlardan en doğrusu

bey.'in torunu olan hareminden henüz süt emen Ah-med adında bir çocuğu olmuştu. Vezir-i âzam Çandarh zade Halil Paşa ölümü saklayarak babasının vefatını gizlice Manisa sancak beyi olan Şehzade Mehmcd'e bildirdi. Acele Edirne'ye gelen yeni" hükümdar teamül mucibince bu çocuk boğuldu. Kendisini iki defa saltanattan hal etmiş olan Vezir-i âzam Çandarh zade Halil Paşa'yı yine "makamında bıraktı ve ona karşı olan kinini açıklamadı; çünkü bu vezirin -büyük nüfuz ve kudretini, saltanattan hal edilmek suretiyle kendisi bizzat gördüğünden mevkiini tahkim edinceye kadar onunla hoş geçinmek istedi. [782]

Karamanoglunun Sulhu Bozması

Her fırsatta Osmanlılara karşı hasmâne hareket eden Karaman beyliği, bu defa da saltanat değişikliğinden istifade etmek istedi; ibrahim Bey bu hususta Venedik Cumhuriyeti ile bir anlaşma yaptı ve bizzat işgal ettiği Alâiye^ye giderek Venediklilerle irtibat tesis etmek istediği gibi Anadolu beylerinin oğullarından bazılarına da kuvvet vererek Osmanlı hudutları içine gönderdi. Bunun üzerine genç Osmanlı hükümdarı ilk seferini Karamanoğlu üzerine yaptı ve Rumeli'de bir taarruza uğramamak için Rumeli beylerbeğisi Dayı Karaca Paşa7yı Rumeli askeriyle -çünkü macarlarla sulh olmadığından Jan Hunyad'ın muhtemel bir taarruzuna karşı- Rumeli kuvvetleriyle Sofya'da bıraktı.

Sultan Mehmed, hareketinden evvel Karamanoğlu fitnesini bastıramadığı için azl ettiği Ozgur oğlu'nun yerine Anadolu beylerbeği tâyin ettiği İshak Paşa'yı gönderdi. İshak Paşa evvela Menteşe elinde hükümdarlığa kalkan Menteşeoğlu-larmdan Ahmed Bey'in oğlu İlyas Bey üzerine gitmiş, tutu-namıyacağıhı anlayan Ilyas, Rodos'a kaçmıştiT (Ibn-i Kemal c. 7, s. 19-21)

II. Mehmed, ordusiyle Akşehir ve Bey şehri üzerine geldiği zaman

II. Murad'ın musahibi Şük-rullah'm kaydı olup gerek Enverî ve gerek Beşir Çelebi risalesi de onu teyid eylediklerine göre —çünkü bunlar o devirde yaşamışlardır— II. Mehmed 835 Receb 27 30 Mart İ432'de doğmuş oluyor.

[782] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 452-453

ibrahim Bey karşı koyamıyarak Ermenak mıntakasmda Taşeline çekildi ve ulemadan Molla Veli vasıtasiyle sulh için müracaat etti, vezirlerin tavasutiyle Varna muharebesinden evvelki tehlikeli durumda II. Murad'ın muvafakatiyle işgal etmiş olduğu Akşehir, Beyşehri^ SeydişehrVni terk edip gınadan hudud kesildi ve seferlerde asker göndermek şartiylc muahede yapıldı. Karamanoğlu'nun teklifleri arasında padişaha kızını vermek teklifi de varsa da Sultan Mehmedin bunu aldığına dair tarihlerimizde bir kayıt görülemedi. Karaman seferini müteakip Osmanlı hükümdarı Kasaboğlu Mahmud Bey'i-elçilikle İbrahim Bey'e göndermiştir.

Karaman seferinden dönüşte Bursa'ya. yakın geldiği sırada yeniçeriler hünkârı karşılayıp ilk seferi olduğu için kanun üzere sefer bahşişi istediler. Padişah, îbn-i Kemal'e göre Hadım Şe-habeddin Paşa ve Turahan Bey'in tavsiyesiyle on kese verilmesini emretti ise de onların bu cüretleri canını sıktı; fakat bir kaç gün sonra Yeniçeri ağası Kurtçu veya Kazancı Doğan'ı azlettiği gibi asker arasında zabt ve rabtı temin etmediklerinden dolayı yayabaşılan yani bölük kumandanlarını dövdürdü ve Yeniçeri ağalığına Mustafa B'ey'i tâyin eyledi.

Edirıı&ye avdetinden sonra Macaristan saltanat naibi —çünkü Macaristan kiralı henüz küçüktü— Jan Hunyad ile üç senelik bir sulh yaparak o taraftan emin oldu ve Kruşevac yani Alaca-hisar'ı Despota vererek Sırp elçileriyle de dostluk muahedesini yenilediği gibi Sırp despotunun kızı olan üvey validesini (Mara), babasının yanma gönderip kendisine her türlü ihtiyacı için Sırp hududu üzerinde bir hayli yerin gelirini tahsis eyledi1. Bizans Imparatoru'nun bir gaile çıkarmaması Şehzade Orhan'ı salıvermemesi için Gorlu civarını ona terketti. Bundan başka Eflâk, Midilli, Sakız, Rodos ve diğer devletlerle de muahedelerini tecdid etti, Karaman seferinden dönüşte Venediklileri memnun edecek surette ahidnameyi yeniledi. Karaman seferine gitmeden evvel Bizans'la yaptığı anlaşma arasında îstanbuVda Osmanlı haneda-nma mensup şehzade Orhan'a2 âid senede üçyüz bin akçe tahsisat maddesi de'vardı. Bu tahsisat her sene Selanik civarında Karasu (Ustruma) mmtakasmda muayyen yerlerden tedarik edilerek imparatorun hazinesine teslim edilirdi;

Sultan M etme d, yine evvelki gibi bu tahsisatın verileceğini taahhüd.. eylemişti. [783]

Imparatorun Sultan Mehmed'i Tahriki

Sülfari Mehmed Karamanoğlu üzerine zaman, İbrahim Bey'in tekerrür eden ahdına riayetsizlik cezasını vermek üzere onun sulh tekliflerine bakmıyarak kat'i surette kendisini takip etmeğe karar vermişti. Fakat, pâdişâhın bu seferi esnasında imparator Kostantin ve senato bu seferi fırsat bilerek gönderdiği elçilerle şehzade Orhan'a verilen tahsisatın arttırılmasını ve şayet bu yapılmazsa şehzadeyi Rumeli'ye salıvereceğini de tehdid olarak bildirmekte idî; gelen elçilerin evvelâ vezir-i azamı görerek maksatlarını bildirmeleri usulden olduğundan elçiler, imparatorun tekliflerini Halil Paşa'ya bildirdiler.

İmparator, İstanbul'da bulunan şehzade Orhan'ın her sene verilmekte olan tahsisatının masrafına yetişmemesi dolayısiyle arttırılmasını istemekte [784] ve şayet bu teklifi kabul edilmiyecek olursa şehzadeyi Rumeli'ye salıvereceğini tehdid olarak bildirmekte idi. Bunu öğrenen Halil Paşa henüz imzası kurumayan ahde muhalif hareketlerinden dolayı ağır sözler söyliyerek elçileri tehdid ettikten sonra :

— "Şimali Anadolu'ya sefer ettiğimizi ve Frikya'da bulunduğumuzu gördüğünüzden istifade ederek, âdetiniz olduğu üzere uydurduğunuz sözlerle bizleri korkutmak istiyorsunuz, biz çocuk değiliz, elinizden ne gelirse yapınız, Orhan'ı Trakya'ya pâdişâh yapmak istiyorsanız hiç durmayınız, Macarları da getirmek istiyorsanız davet

[783] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 453-455

[784] "Budala Rumlar hiç düşünmeden boş bir fikir ortaya atarak Mehmed'e elçiler gönderdiler. Âdet olduğu üzere elçiler söyleyeceklerini önce vezire söylerlerdi. Bunlar vezire dediler ki imparator Kostantin her sene kendisine verilmekte olan üçyüz bin akçeyi almağa razı olmuyor; sizin padişahınız gibi Osman oğullarından olan şehzade Orhan yaşça kemale ermiş bir gençtir. Her gün bir çok kimseler kendisine gelerek Emir adı ile hitap ediyorlar ve kendisini pâdişâh îlân etmek İstiyorlar. Orhan ise bunlara ihsanlarda bulunmak ve kendilerine hediyeler vermek istiyorsa da kendisinin parası olmadığından ve para isteyecek başka yeri bulunmadığından İmparatora baş vuruyor; İmparator ise zengin olmadığından bunun istediği parayı veremiyor. Binaenaleyh iki şıktan birinin olmasını istiyoruz; ya tahsisatı iki misline çıkarınız, veyahut Orhan'ı serbest bırakacağız; Osmanoğlu'nu beslemek bizim borcumuz değildir; bunların bey-tülmalden infak olunmaları lâzımdır, Orhan'ın tarafınızdan vaki olan tevkifi ve şehirden çıkmaması için ittihaz ettiğimiz tedbirler kâfidir. ." (Dukas, Bon tab'ı s. 234, 235 Mırmıroğlu tercümesi).

ediniz, yalnız şunu biliniz ki hiçbir şeye muvaffak olamıyacaksınız, bilâkis ellerinizdekileri de kaybedeceksiniz; m a amam af ih söylediklerinizi padişahıma arzedeceğim o ne arzu ederse o olacak" dedi.

Sultan Mehmed, imparator ve senatonun isteklerini ve vezir-i âzam ile elçilerin görüşmelerini öğrendikten sonra hiddetlendi; fakat imparatorun bir gaile çıkarmasından da çekinerek elçileri güler yüzle kabul etti; az bir zaman sonra Edirne'ye döneceğini ve orada görüşerek arzularını yerine getireceğini söyledikten sonra onları tatlı dille ve ümitli bir surette geri gönderdi; kendisi Karamanoğlu'nu takipten vaz geçerek onunla sulh yaptıktan sonra acele ..Edirne'ye döndü; ilk iş olarak Orhan'ın tahsisatı için ayrılan Karasu mmtakasma memurlar göndererek varidatın verilmemesini emretti ve bu iradı tahsile memur olanları oradan kovdurdu [785].

İmparatorla Bozuşma

Boğazkesen Kalesi Yapılmasına Hazırlıklık Ve İmparatorun Telâşı

Osmanlıların Rumeli'de Tuna\si kadar Balkanları işgal etmeleri, artık muhiti pek daralmış olan ve iki kıta yani Avrupa ile Asya arasında bîr mania teşkil eden istanbulun alınmasını zarurî kılmıştı. Fatih'in cülusunda imparatora verilen Çorlu civarındaki bazı yerlerle beraber Marmara sahilinde Bizanslılara âid Silivri ile [786] civarındaki Bigados (Bizanslılar zamanındaki Epivates^den bozma olarak), Perintos, Marmara Ereğlisi ve bazı köyler ile bir kaç defa Osmanlıların işgaline uğrayıp sonra yine Bizanslılara bırakılan Karadeniz sahiline yakın ve sahilde olan yerlerden Vize, Misivri, Ahyolu, Süzebolu, Midye şehir ve müstahkem kaleleri kalmıştı.

---

[785] Dukas (Bon) s. 237.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 456-457
[786] Silivri, ilk defa Yıldırım Bayezid tarafından uzlaşma suretiyle alınarak İmparator Manuel'e muhalefet eden yeğeni Yuannis'e verilmişti. Yuannis İstanbul'un Bayezid'e teslim edilmemesini gizlice amcasına bildirmiş ve sonra Bayezid'ten korkarak İstanbul'a kaçmıştı. Ankara muharebesini müteakip Silivri, Emir Süleyman tarafından tekrar Bizans'a terk edilmiştir.

Şimdiye kadar, Osmanlılar tarafından îstanbuVun işgali için yapılan teşebbüslerin her birinde bir engel çıkarak veya çıkarılarak muvaffakiyet önlenmişti; fakat burası imparatorun elinde bulundukça Osmanlıların Rumeli'ye tamamen hâkim olmaları imkânsız gibiydi; nitekim Varna muharebesine gidilirken Çanak-/ca/e'nin ve hattâ Sarayburnu ve Boğaz'a doğru olan yerlerin düşman tarafından tutulmuş olması ve İstanbul'un da düşmanı teşvik eden imparatorun elinde bulunması sebebiyle büyük tehlikeler altında Ceneviz gemilerine kırk bin duka verilerek Rumeli sahiline konulan toplar ve lodos hava dolayısiyle düşman gemilerinin boğaz tarafından uzaklaşmağa mecbur olmaları sayesinde müşkilâtla Yenicekale de denilen (îbn-i Kemal c. 7, s. 29) Ana-doluhisari* ndan karşı Rumeli tarafına geçilebilmişti1. Şu halde iki kıtadaki Osmanlı hâkimiyetinin daimî surette sinsi siyasetle Osmanlılar aleyhine çalışan Bizans yüzünden ne kadar korkunç tehlikeler arz ettiğini hâdiseler meydana koymuştu.

II. Mehmed, Karaman seferinden dönüşte Çanakkale boğazında Frenk gemilerinin bulunduğu haber verilmesi üzerine istanbul boğazına gelip babasının geçtiği yerden Rumeli sahiline geçtiği sırada\Anadoluhisarı'nın karşısına da bir kale yapılmasını emreyledi [787].

işte geçirilen bu tehlikeli tecrübeler henüz kuvvetli bir do-nanmaya mâlik olmayan Osmanlılar için istanbul'a sahip olmak suretiyle bu engeli ortadan kaldırmalarını zarurî kılıyordu; bundan dolayı ilk evvel pâdişâhın emri üzerine Karadeniz'den gelecek her türlü yardıma mâni olmak ve iki sahil arasında karşıdan karşıya geçmeği temin etmek için Boğazkesen hisarı denilen Rumelihisarı9 nm yapılmasiyle işe başlandı; Karaman seferinden döner dönmez pâdişâh Anadolu ve Rumeli'ye fermanlar göndererek bin nefer inşaat ustası ve o nisbette amele ve kireççi istediği gibi inşaata âid

[787] İbn-i Kemal Tarihi c. 7, s. 29, 30; Âşık Paşa zade (?. 141) de şöyle diyor; "Sultan Mehmcd K.ar aman seî etinden döndükten sonta Gelibolu boğazına kâîir gemileri g,e\d\ dediler, Hünkâr doçm KocaelvVe ged\\, İstanbuYun üst yamuda Boğazda ylkçahisar'a (AnadoluYıisarıVa) kondu, atası geçtiği yerden Rumeli'ne geçti, Akçahisar^ın karşısına kondu. Halil Paşa'ya ider 'Lala buraya bir hisar gerektir' elhasıl orada bir hisar yaptırdı. ."

malzemenin ilk bahara kadar hazırlanmasını emir ve boğazda bir kale yaptırılacağını bildirdi [788].

Sultan Mehmed'in kale yaptırmak istediği mevki, Bizanslıların Hermaneum Promontarium dedikleri, boğazın en dar yeri olup çok eski devirlerde de buradan karşı sahile asker geçirilmiş olduğu söylenilir2. İcabında boğazın bu dar yerinden karşıdan karşıya kolaylıkla asker geçirilebileceği gibi düşman gemilerinin geçmesine de mümaneat olunarak tstanbuVnn zahiresiz kalması da mümkin olacaktı. îlk bahar gelince her tarafa fermanlar yollanarak hazırlanması bildirilen şeylerin gönderilmesi emrolundu.[789]

İmparatorun Edirne'ye Elçi Yollaması

Bu hazırlıklardan telâşa düşen Kostantin, Edirne'ye elçiler yolladı; bunlar aldıkları talimat mucibince şehzade Orhan'ın tahsisatından bahsetmiyecekler ve pâdişâhla uyuşmak için her fedakârlığı yapacaklardı. İmparator elçiler vasıtasiyle

I. Murad'dan itibaren gelip geçmiş pâdişâhların İstanbuVun hariminde bir kale yapmak ve hattâ bir kulübe bile yapmak istemediklerini ve Çelebi Mehmed'in Manuel'in muvafakati üzere Türklerle meskûn olan Anadolu sahilindeki kaleyi yaptığım [790] bildirdikten sonra kale yaptırmak suretiyle frenklerin gidip gelmelerine mâni olmak ve gümrük resimlerini hiçe indirip îstanbuVu aç bırakmak istediğini bildirmiş ve ne istiyorsan onu vereceğiz demişti [791].

Sultan Mehmed, imparatorun gönderdiği elçiler vasıtasiyle söylenilen şeyleri dinledikten sonra:

— "Ben şehirden bir şey almıyorum; şehrin hendekten dışarı hiçbir yeri yoktur; bundan dolayı Boğazda kale yaptırmama mâni olmağa da hakkınız yoktur, Anadolu yakasındaki kaleler, burada

---

[788] Dukas (Bon) s. 238.
[789] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 457-459
[790] Güzelcehisar"j yani Anadoluh.isarırn] (Yenice kal'a) Yıldırım Baye-zid yaptırmış olduğundan Dukas'ın (s. 239) burayı Çelebi Mehmed'in yap tırdığı mütaleası yanlıştır.
[791] Dukas (Bon) s. 239.

oturan halk ve gayrî meskûn yerler benimdir; Macar kiralı üzerimize yürüdüğü zaman, o karadan gelirken Frenklerin kadırgaları Çanakkale boğazına gelerek ve Gelibolu boğazını kapatarak babamın Trakya'ya geçmesine mâni oldular ve o zaman ba-~bam Mukaddes ağzın (Sarayburnu ile Üsküdar arasına verilen isim) yukarısına çıkarak babasının (dedesinin) inşa eylediği kaleye yakın bir yerde Allah'ın inayeti ile ve kayıklarla (Ceneviz gemileriyle) boğazı geçti. Siz babamın boğazı geçmek için ne zorluklara katlandığım bilirsiniz; babamın İstanbul boğazını geçmemesi için imparatorun kadirgaları istikşafatta bulunuyordu; ben ise daha çocuktum. Edirne'de oturuyor ve Macarların gelmelerini bekliyordum; Macarlar ise Varna civarındaki yerleri yağma ediyorlardı ve bu hale imparatorunuz her gün seviniyor ve müslü-manlar iztirap çekiyorlardı; çok büyük tehlikelerle pederim Boğazı geçer geçm ezAnadolu kalesinin karşısına diğer bir kale yap-tıracağına yemin etti ise de bunu yerine getirmeğe muvaffak olamadı; Allah'ın inayeti ile bunu ben yapmak istiyorum; neden buna mâni olmak istiyorsunuz? Memleketimde istediğimi yapmağa kadir değil miyim? Gidiniz imparatora deyiniz ki şimdiki padişah eski pâdişâhların aynı değildir; onların yapmadıkları şeyleri bu kolayca yapabilecektir; onların istemedikleri şeyleri bu istiyor ve yapacaktır; bu husus için şimdiden sonra gelenin derisi yüzü-lecektir" [792] cevabını vermiştir. [793]

Boğazkesen Veya Rumeli Hisarının

[792] Dukas (Bon) s. 240 ve Kritovulos ise hisarın yapılmasının îstanbuV-un zabtı için olduğunu tahmin ederek bunun önünü almak maksadiyle împa-rator'un elçi gönderdiğini ve Boğazda yapılacak inşaatın her iki devletçe memnu olduğunu ve bunun muahede ahkâmından bulunduğunu söylediklerini ve yalnız muahedenin bir maddesinde Türklerin bir sahilden diğer sahile asker ve eşya geçirebileceklerinin mukayyed olduğunu beyan edip böyle ufak tefek şeylerle ahidnâmenin bozulmam;:sim elçilerin söylemeleri üzerine Sultan Meh-med'in hiçbir suretle Bizans'a karşı tecavüzî bir harekette bulunmayacağını ve 5[imseye zarar vermeyip kendi menafimi düşünerek Avrupa ve Asya'da yerleri ve düşmanları bulunduğu için ve bundan dolayı her iki kıt'anın gözönünde bulunmaniun zarurî olduğunu beyan edip babasının zamanındaki Macar taarruzunu anlatmış ve "şikâyet ettiğiniz bu hisarı inşa edeceğim yer, zaten bizimdir. Eskiden beri güzergâhımızdır, sulhun devamını arzu ediyorsanız bu mesele-ye müdahale etmemelisiniz, siz haddiniz dairesinde kaldıkça ve bizim işlerimize müdahale etmedikçe ben »ulhü ne ihlâl edervenede ihlâl etmek isterim" dediğini beyan ediyor (Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sanî s. 19, 20). Tac-üt-tevariK'e göre (c. l,s.417). Sultan Mehmed kale inşası için imparatora müracaat ettiği za-

[793] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 459-460

İlk bahar baslarımda martxn sonlarına dogtarafma Anadoluhisan mn karşısına malzemesi usta ve amele ve yapılmasım elmişti. Kereste izmit ile Karadem çakmak üzere külliyeth adam kara yoluyla boğaza gelerek

kalenin arası ıdı. Fadışan, ıtaı cnlı-ıinde olan bir kş nezaret etti 1452' elçilerini iade etmiş.

Temmuz sonunda tamamlandı; üç kale bedeni arasına germe denilen duvarlar çekildi; inşaat mimar Muslihuddin'in nezareti altında yapılmıştır; yukarıda adları geçen üç vezir burçları kendi paralariyle yaptırdılar [794].

Hisarın duvarının kalınlığı yirmi beş hatve, kulelerin yüksekliği otuz kadem idi. Büyük burçlara yani kaîe bedenlerine toplar konmuştu; yine o sene içinde karşısındaki Güzelcehisar da tamir edildi. Boğazkesen deniz kenarındaki Halil Pasa feurcu'na en büyük top konulduğu gibi diğer iki kale bedenine de toplar konuldu [795].

Gemilerin geçit yeri olmasına mebni bütün bu inşaat esnasında deniz- tarafından bir taarruza uğranılmaması için Gelibolu tersanesindeki donanmadan otuz kadarı ve bir hayli nakliye gemisi Boğaza getirilmişti; bu yeni kaleye top ve topçu konuldu. Karşı karşıya iki kale ile Boğaz kontrol altına alınmış oldu; inşaatta bizzat padişah da bulunmuştu; hisarın kumandanlığına Firuz Ağa tâyin edilip maiyyetine dört yüz yeniçeri muhafız asker ile silâh ve cephane verildi

---

[794] Bu üç burçtan bugün yalnız Zağanos Paşa burcunun kitabesi mevcud olup kapının iç kısmında bulunmaktadır:
Bu kitabe'den başka aynı ibareyi havi deniz taralına düşen kısımda diğer bir kitabe daha vardır. Kitabeye göre Zağanos burcu 856 senesi Rebî-ul-âhır ayında (1452 Haziran) tamamlanmıştır. Kuyumcu Bay Şerefeddin kitabedeki jj^-t yani Rebiul-âhır ayında ibaresini (/*«-.£) şehreyn diye okuyarak burcun iki ayda bittiğini söylüyor. Kitabe ve Zağanos Paşa'nın tercüme-i hali için Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası sene 2,s.4fi6'da neşredilen merhum Halil Edhem Bey'in makalesine bakınız. Alifc. 5, s. 251, kale yapılırken hendek açıldığı sırada bir büyük hamamln meydana çıktığını ve taşlarının inşaatta kullanıldığını yazıyor. Ali'nin hamam zannettiği şeyin Mihail (Sen Misel) kilisesi olduğu anlaşılıyor. Dukas (s. 342) ve Şulümberje (M. Nahit tercümesi, 5. 30) buradaki kilisenin sütunlarının kale inşaatında kullanılmış olduğunu yazarlar. Halkondîl, kale'nin duvarların kalınlığının iki ve kulelerin otuz kadem (bir kadem otuz dört santimetre) bulunduğunu ve kulelere kurşun kaplandığını beyan etmektedir (Paris tab't s, 265). Kritovulos'da surun kalınlığını on iki zira (bir zira yetmiş beş santim ve onda sekizdir) ve yüksekliği kahnlığmın dört misli (kırk sekiz zira) olduğunu kaydediyor (Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânı s. 23). Franc.es, Rumelihisa-rı'nın kale duvarının enliliğinin yirmi beş kadem ve iç tarafının otuz iki kadem genişliğinde olup sonradan burçlarının «zerine kurşun kapatıldığını zikrediyor

[795] Halil Paşa kulesi'ne bakırdan mamul ve altıyüz litreden ziyade ağırlıkta gülle atan toplar konmuştu (Dukas 246).

[796].

Hisar işi bitip ayrılmadan evvel padişah iki gün İstanbul surlarını ve hendeklerini tetkik ettikten ve küçük bir tarassud kuvveti bıraktıktan sonra Eylül ayının birinci günü Edirne ye dönmüştür [797].

Istanbul Fethine Hazırlık

Sultan Mehmed Edirne'ye dönünce bir taraftan mühendis Muslıhuddın ve barıca Sekban ve Rumelihisarı'mn inşası esnasında İstanbul'dan kaçarak Osmanlılara iltica etmiş olan Macar Urban'm [798] nezaretleri altında kale muhasarasında kullanılacak büyük tecrübe topları- döktürdü1; diğer taraftan Balkanlardtr sükûneti bozmamak ve haricî bir taarruzla karşılaşmamak için tedbir aldı; denizci olan Venediklilerle de 1451 senesinde ahidnâmeyi yenilemişti; Venediklilerin hasmı olan Cenevizliler ise Türklerle dost olduklarından o cihetten de bir endişe yoktu.

Sultan Mehmed bundan sonra bütün kışı İstanbul fethi düşüncesiyle geçirdi; Vezir-i âzam Halil Paşa, üç büyük haçlı seferinden ve Rumeli'nin elden çıkacak kadar tehlikeler atlatıldığından dolayı İstanbul fethine teşebbüs edilirse yeni bir haçlı seferiyle büyük bir tehlikenin meydana geleceğini düşünerek böyle

---

[796] Pâdişâh kale muhafız kumandanı Firuz Ağa'ya Boğazdan geçecek olan gemiler hangi bir hükümete âid olurlarsa olsunlar buradan geçerlerken yelkenlerini indirip gümrük resmini vererek geçmelerim ve emre itaat etmeyenlerin batırılmasını emretmiştir. Nitekim daha sonra Riko'nun emrindeki bir Venedik gemisi yelkenlerini indirmeyerek emre itaat etmediği için batırılmıştı (Dukas, Bon tabh s. 246 ve 248).

[797] Françes (Bon tab'ı). Sultan Mehmed 1452 Ağustosunun yirmi sekizinde elli bin kişilik bir kuvvetle İstanbul'un surları önüne gelip vaziyeti gözden geçirdikten sonra Edirne'ye, döndü ve donanma da Gelibolu'ya gitti (Şulüm-berje s. 34).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 461-463

[798] Urban'ın, Macar, Danimarkalı ve Ulah olduğu söyleniyorsa da Maca-ristanli olması ekseriyetle kabul edilmiştir. Dukas'ın yazdığına göre (Bon tabh 247) Urban İstanbul** çok zaman evvel gelmiş olup mahir ustalardandı, maharetini imparatora söylemişler ve o da bir tahsisatla kullanılmasını emretmişti. Verilen tahsisat bunun meharetine göre azdı; birgün şehirden kaçarak Sultan Mehmed'e iltica etti ve meharetini söyledi. Kendisine arzusundan ziyade tahsisat verildi. Urban pâdişâha İstanbul surları hakkında da malûmat verdi. Pâdişâh surları yıkacak ve taş gülle atacak bir top yapıp yapamıyacağım sordu, o da bana gösterdiğiniz gülle atacak top yapabilirim ve gülle yapmasını bilmiyorum cevabım verdi. Pâdişâh Urban'a sen topu hazırla, gülle hazırlanmasını bana bırak dedi. Filhakika Edirne'de döktüğü tecrübe topuyla bu işi başaracağı anlaşıldı. Kale surları önünde de büyük toplar döküldü (Feth-i Celil-i Kostan-tiniyye s. 14, 103, 109).

bir maceraya atılmak taraftarı değildi, imparator da harice elçiler göndererek yardım istemişti. Sultan Mehmed İstanbul'un zaptı hakkında kat'î bir karar almak üzere topladığı fevkalâde mecliste vezir-i âzam'ın ihtiyat tavsiyesine rağmen ekseriyetle karar alıp faaliyete geçti.

Dukas'm yazdığına göre pâdişâh bir gece, ansızın Halil Paşa'yı saraya çağırmış ve o da evvelki iki hal(maddesinden dolayı Sultan Mehmed'in iğbirarını bildiğinden korkmuştu. Sultan Mehmed vezir-i azamdan İstanbul fethini düşüne düşüne geceleri gözüne uyku girmediğini bu iş için kendisinden azami yardım ve gayret istediğini söylemiş ve o da ,,Rum İmparatorluğunun büyük bir kısmına seni sahip eden Allah. IstanbuVu. da sana ihsan edecektir. Bütün adamların ile bu büyük işe muvaffakiyet uğrunda mal ve canlarımızı feda edeceğiz; bundan müsterih ol" cevabını verdi [799].

Pâdişâh eline istanbul haritasını alarak şehrin etrafındaki mevkilerin şekillerini resmedip harb fennine aşina olanlara topları ve muhasara aletlerinin nerelere konması lâzım geldiğini gösterdiği gibi lağım açılacak mahalleri de harita üzerinde işaret ediyor; hendeklerin medhalini ve merdivenlerin surun hangi tarafına konması lâzım geleceğini gösteriyor ve gece, gündüz hu düşünce ve plânlarla uğraşıyordu [800].

Bu Sırada Bizans Ve Avrupa Durumu

Macar kıral naibi Jan Hunyad'ın İkinci Kosova muharebesinde mağlûbiyetinden sonra Avrupa'da yeni bir haçlı seferi yapacak ve bunu sevk ve idare edecek mahir bir kumandan yoktu. Haçlılar Varna ve Kosova muhareb el eriyle dört sene zarfında arka arkaya iki defa ağır darbeler yiyerek iyice hırpalandıklarından akıbeti meçhul yeni bir maceraya atılacak ortada bir hareket görülmüyordu; bununla beraber bir menfaat mukabilinde Jan Hunyad'ın imparatora yardım teklifi hakkında bazı rivayetler dolaşıyordu. Zaten Boğazkesen yani Rumeli-

---

[799] Dukas (Bon), s. 250, 251.
[800] Dukas (Bon tab'ı), s. 252.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 463-465

hisarı yapılmasına başladığı tarihten itibaren İmparator Kos-tantin yardım için sağa, sola başvurup çırpmıyordu: bu müracaatlardan birisi de Jan Hunyad'a yapılmıştı; Hunyad, imparatora Silivri veya MisivrPnin kendisine verilmesi şartiyle yardım teklifinde bulunmuş ve muhasaraya takaddüm eden günlerde imparatorun emriyle Jan Hunyad'ın arzusuna muvafakat edilerek kendisine Françes'in kalemiyle bir ferman yazılmış ise de muhasaranın başlaması üzerine bir netice hasıl olmamıştı [801].

Yine bu cümleden olarak Katalanlar kiralı IstanhuVa denizden yardım etmek mukabilinde, Limni adasının kendisine verilmesini öne sürmüş, denize düşen yılana sarılır kabilinden imparator bu teklife de muvafakat etmişti [802]. Bunun üzerine imparator yardım için Roma'ya göndermiş olduğu elçilere Papa V. Nikola İstanbul'a yardım için F/oransa'da Ortodoks ve katolik kiliselerinin birleşmeleri kararının tatbikîni ve büyük kilisede (Ayasofya) Papa'nın isminin okunmasını ve 1450'de azledilmiş olan patrikrıg Trüs*mrtstanbul'a gelerek yine patrikliğinin kabul edildiğini, ve bundan sonra iki kilise arasındaki husumeti gidermek için~ münasip bazı kimselerin İstanbul'a gönderilmesini talep ve rica ediyordu [803].

Kiliselerin Birleşmesi Aleyhinde Hareketler

İmparatorun bu isteği üzerine Papa, aslen rum olup bir zamanlar Rusya başpiskoposu (Metropolid) olan Polonya kardinali îzidor

---

[801] Françes (Bon tab's), s. 337. îstanBul muhasarasının son günlerinde Alman imparatoru III. Frederik ve Jan Hunyad muhasaranın kaldırılması için, tehdidi havi Sultan Mehmed'e elçiler göndermişi erse de onların gelmesinden evvel İstanbul alınmış olduğundan müracaatta geç kalınmıştır.

[802] Françes (Bon tab'ı), s. 327.

[803] İmparator VIII. Yuannis ölmeden evvel yol masrafları Papa tarafından verilerek Patrik Yusif ve piskoposlar ve ileri gelen memleket büyükleriyle İtalya'ya gitmiş ve kiliselerin birleşmesi için Ferrara'da her ilci taraf görüşürken orada sâri bir hastalığın çıkması Üzerine meclis Floransa'ya naklolunup; orada müzakereye devam edilmiş, iki taraf tezlerini ortaya koyarak münazara ve münakaşa etmişler ve neticede bir ittifak hasıl olmuştu. Bu karara muhalif hareket edeceklere lanet olunacaktı, ihtilâfı mucip olan esas mesele, Ruhulkudüs'ün peder ve oğlundan yani bir esastan, neşet eylediği hususu bu sinod meclisinde tesbit olunmuştu. Rumlar buna karşı Ruhulkudüs'ün oğlu vasıtasiyle pederden neşet ettiğini söylüyorlardı. Bu karardan sonra hep birden ruhanî âyin yapmışlar ve sonra imparator ve Sinod azaları ve sairleri İstanbuVa dönmüşlerdi. İşte Kostantin'in Floransa kararının tatbikini istemesi bu idi (Duhas, Bon labh, s. 212 ilâ 214).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 465-466

adındaki zatı gönderdi; âlim ve dinî meselelere vakıf olan îzidor, Floransa konsilinde de bulunmuştu.

îzidor elli kadar maiyyeti ile bir Ceneviz gemisiyle So-kız'a. ve oradan da daha bir çok lâtinleri de alarak 1452 senesi Kasım ayında, îstanbuVa geldi; iyi karşılandı. İmparatorla kilise erkânından bazılarının kiliselerin birleşmesini istediklerini, fakat ruhanilerin keşişlerin ve kilise papaslarının ve kilise papazları ile piskoposlar arasındaki diğer rahiplerin büyük bir kısmının kiliselerin birleşmesine aleyhdar olduklarını gördü; halk da bu aleyh-dariar ile beraberdi. Bu aleyhdarların başında Grandük No-taras ile Gennadios adındaki (fetihten sonra Fatih'in Rumlara patrik yaptığı) zat vardı. Gennadios, Allah'tan ümitlerini keserek frenklere bel bağlayanlar aleyhinde oturmakta olduğu Pantok-rator (şimdiki Zeyrek camii) kilisesinin kapısına bir kâğıt da yapıştırarak mecburî ikamet ettiği inziva âlemine çekilmişti [804].

Gennadios'un yazılarını okuyanlar, katolikler aleyhinde atıp tutmağa ve bunların kendilerinden yani yanlarından uzaklaşmalarını istediler; bununla beraber İzidor Ayasofya kilisesinde âyin yaparak zahiren kiliselerin birleşmesi kabul edildi; bu âyin 1452 senesi Aralık ayının on ikisinde yapılmıştı. Âyinde bulunanlardan bir çoğu kendilerine verilen mukaddes ekmeği ittihad âyininde okunduğu için almadılar. Bu aleyhdarlar arasında imparatordan sonra en yüksek dereceli devlet adamı olan Grandük Notaras da vardı; bu, İstanbul'un içinde Türk sarığım görmek Lâtin serpuşunu görmekten daha iyidir diyordu1. Mutaassıb Ortodokslar da Türk hâkimiyetini Lâtin yani katolik hâkimiyetine tercih ediyorlardı. Bunların türkleri tercihte Osmanlıların evveldenberi takip etmekte oldukları vicdan hürriyetine karşı müsamahalı siyasetlerinin de tesiri vardı.

Bin türlü entrikalar içinde İstanbul'un müdafaasına karar vermiş olan imparator Kostantin, muhasara esnasında şehrin ihtiyacı olan yiyecek, içecek için etrafa ileri gelen mûtemed adamlarım gönderdi. Sakız adasından dört büyük gemi ile tedarik edilen buğday, şarap,

---

[804] Gennadius, kiliselerin tevhidine aleyhdar olduğu için İmparator'un emriyle Pantohrator kilisesVnde ikamete memur edilmişti.

zeytin yağı, kuru incir, arpa, keçi boynuzu ve-sair muhtelif hububat ve yiyecek geldi; Mora'dan da zahire ve d\ş,eı: V>ax\ ^vyecet maddeleri ve «öt\aİYWi ^en^Ver de. [805]

İstanbul Üzerine Hareket

İlk Gelen Kuvvet Ve Şehir Haricindeki Kalelerin İşgali

Daha muhasara başlamadan evvel Boğazkesen hisarının yapılmasından sonra Sultan Mehmed, İstanbul'u, karadan askerî bir kordo naltına aldırmış, şehirden dışarıya ve dışarıdan şehre kimseyi bırakmamaları hakkında kat'i emir vermişti: zaten imparator da dışarıdaki halkı şehre aldıktan sonra kapıları kapatmıştı; fakat denizle muvasala kesilmemişti. Rumlar bu deniz yoluyla sahildeki Türk köylerini basarak bir kısmını esir v<- b?r kısmını öldürüyorlardı. 1453 senesi Şubat ayında Sİlan Mrhmod dökülen topun İstanbul önüne götürülmesini

emretti. Top altmış inanda ile çekiliyordu; topun Kaymaması için iki tarafına ikişer yüz asker konmuştu; yolun bozuk kısmında ve köprü yapılacak yerlerde yolu düzletmek ve tahta köprü yapmak için önceden elli inşaat ustası ve iki yüz amele gönderilmişti. Nihayet top İstanbul'dan beş mil uzakta bir yere getirildi [806]

Topun naklinden evvel on bin kişilik bir kuvvetle Karaca Paşa gönderilerek Misivri, Ahyolu ve Vize ve sair kaleleri aldı. Silivri taraflarındaki diğer bir kale harben alındı ve Silivri kalesi ise müdafaada sebat etti; Bigados teslim oldu. Sur önüne getirilen top Karaca Paşa'ya teslim edildi [807].

Mart başından itibaren Sultan Mehmed eyalet ve sancaklara hükümler göndererek istanbul aleyhine hareket edileceğini bildirip orduya iltihaklarını emretti. Muvazzaf ve gönüllü olarak gelen kuvvet

---

[805] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 466-467
[806] Dukas (Bon) s. 258.
[807] îbn-i Kemal (s. 93) İstanbul'un fethinden dönüşte deniz kenarında Kumburgaz, Bigados ile Silivri'nin İstanbul fethinden, sonra Karaca Paşa (Dayı) tarafından alındığını yazıyor.

orduya iltihak ediyordu. [808]

Mora'ya Akın

Padişah İstanbul muhasarası esnasında Mora da imparatorun kardeşleri olan Mora despotları Tomas ile Dimitriyos taraflarından İstanbul'a yardım yapılması, ihtimalini gözönüne alarak buraya Turahan ile oğulları Ahmed ve Ömer Beyleri memur ederek akınlar yaptırarak onlara göz açtırmadı [809]

Sultan Mehmed'in İstanbul Üzerine Hareketi

Pâdişâh bütün hazırlığını tamamladıktan sonra 12 Rebiulevvel 857/23 Mart H53'de Edirne'den hareket etti. Keşan mevkiinde durarak Çanakkale boğazından geçecek olan Anadolu kuvvetlerini bekledi ve bu kuvvetleri de aldıktan sonra yürüyüşe devam ederek 1453 Nisanının beşinde İstanbul surları önüne geldi ve ertesi gün yani 6 Nisan / 26 Rebîulevvel cuma günü şehri muhasara etti Haliç'teki Ayvansaray mevkiinden Urts Pili— (Yaldızlı kapı)'ye kadar karadan bütün suru kuşattı. Bu muhasaranın evvelkilerinden farkı oldukça inkişaf eden Osmanlı donanmasının da muhasaraya iştirak etmesi îdi.

th11a Topkapısarayı'nın bulunduğu mevkideki Lygos şehri milâttan evvel IX. yüzyılda tesis edilmiş ve yine milâttan evvel 660 senesinde burayı zabt eden Meğaralı Biz as şehre kendi adını vermiş ve Sarayburnu'ndakî ilk tesis olan AkropoVn ve şehri, sur ile çevirmiştir. Bu ilk sur, Ahırkapı feneri kuzeyinden başlayarak Ayasofy a? nm bulunduğu mevkii içeride bıraktıktan sonra Yerebatan sarayının bulunduğu yerden Demirkapi'ydL ve sonra oradan da Sirkeci limanına (Pros phorion mevkiine) inmekte idi. Ligos şehri yedi burçlu olan bu surun içinde bulunuyordu; sahil de surlarla çevrilmişti.

Daha sonra Roma imparatoru Septim Sever (193-211) burasını

---

[808] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 467-468
[809] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 468

genişleterek ikinci bir sur yaptırdı; bu sur, Portapeıema yani Balı kp aza rı'nd an başlayarak Nur-i Osmaniye camii mevkii doğuda kalıp Hamzapaşa mescidi yerinden ve Sokullu Mehmed Paşa camii doğusundan geçerek doğuya dönüp Ayasofyd'nın güneyinden geçer ve Bizans surlariyle birleşir.

Bu ikinci surdan birbuçuk asır sonra Büyük Kostantin (306-333) Roma'yı sevmediğinden payitahtını Bizans^n naklettirmek için faaliyete geçti (8 Kasım 324); ilk Ayasofya'yı ve diğer mâbed-leri ve bazı binaları yaptırdı ve devlet merkezi olması sebebiyle şehir surların dışına taşmıştı; bunun için Kostantin kendi ismine mensup surları yaptırdı; bu yeni sur evvelkilere nazaran çok geniş sahayı içine aldı. Yeni sur Haliç'teki ylyafcapısı'ndaıı başlayarak evvela batıya giderek buttan belim barnıcı nm (Bonos sarnıcı) kuzeyinden geçerek, sonra güneye doğru dönüp Bayrampaşa deresi, Altımermer, Çukurbostan, Davudpaşa^ Hekimoğlu camii* nin. yanından geçerek Samatya kapısı yakınından Marmara'ya iniyordu. Kostantin, evvelce yapılmış olan sahil surlarını da tamir ettirdikten başka bu surları kendi yaptırdığı surlara kadar da uzattı.

Bizans'ın nüfusı sonraları daha ziyade arttığından beşinci yüzyıl başlarında halk mecburen surlar dışında meskenler yapmışlardı, bu arada imparatora mahsus Vilaharna varoşu —ki on-dördüncü mmtaka addediliyordu— yapılarak surlarla çevrildi; bunun üzerine II. Teodosiüs (408-450) surları diye meşhur olan şimdiki surlar yapıldı. Bu surlar Marmara sahilinde Tabakhane kapısından başlayarak Tekir sarayı mıntakasmda mevcut yukarıda adı geçen ondördüncü mıntaka surlariyle birleştirildi ve aynı zamanda on dördüncü mmtakanm kuzey batı tarafından temdid edilen sur Halic'e kadar indirilerek Marmara ile Haliç arası tamamlanmış oldu. Bir zelzele neticesinde harap olan Teodosiüs surları tamir edilerek aynı zamanda kara surları önüne araları onbeşle yirmi metre açıklıkta ikinci bir sur daha yapılmış ve onun önüne de altı, yedi metre derinliğinde bir hendek açılmıştı, öndeki ^urun yüksekliği sekiz buçuk, genişliği yani kalınlığı iki metre ve gerideki ikinci surun yüksekliği ise on iki, genişliği de takriben beş

metre idi. [810]

Muhasara Esnasında Surların Hali

Sultan Mehmed'in muhasarası esnasında son yapılan istanbul surları kara tarafından iyice tamir görüp müstahkem bir durumda bulunduğu halde Marmara tarafındaki surlar hariç olarak Haliç kısmındaki surlar yalın kat olup zayıftı; fakat Halic'in Sirkeci den Galatd'ya. kadar zincirle kapalı olması sebebiyle Osmanlı donanması buraya yani Halic'e giremediği için bu surlar emniyet altında bulunuyordu; kara surları çift duvarlı (yani içice iki sur) ve çift müdafaa hatlı idiler; birinci sur alınsa bile şehri ikinci sur müdafaa edebilirdi. En öndeki surun duvarları alçak olmakla beraber kuvvetli olup bunun önünde de iki yüz kadem yani yedi metreye yakın yontma taşlarla örülmüş bir hendek vardı, iç taraftaki ikinci sur ise pek metin ve evvelkinden yüksekti.

O derecede ki imparator ile meclis azaları bu çift surdan hangisini müdafaa hattı yapacaklarında tereddüd etmişlerdi; nihayet II. Murad'ın tstanbuPu muhasara ettiği zaman yaptıkları gibi surlardan ikisini de kullanmağa karar verdiler [811].

Istanbul’a Yardımcı Kuvvet Gelmesi

İmparator, surların tamir ve tahkimi ve müdaaa tertibatiyle meşguldü, şehrin kara tarafındaki kapılarını ördürmüş olup vaziyete intizar ediyordu. 26 Ocak İ453'de İstanbul muhasarasına iştirak etmek üzere iki kadirga ve yedi yüz cenkçi ile Cenevizli Jüstinyani geldi. Bu faal zat, kale tamiri ve müdafaa hazırlıklarında imparatora yardım etti; bu iyi bir kumandan olduğundan imparator bunu başkumandan tâyin ile evvelâ Vilaharna sarayına yakın olan surların muhafazasına memur etti; eğer İstanbul muhasaradan kurtulacak olursa kendisine

[810] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 468-470
[811] Halkondil (Paris tab'ı), s. 169.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 470-471

Limnos adasını verecekti [812]. Fakat sonradan muhasaranın sıklet merkezi hafif olan surlar tarafına yani, Topkapı ile Edirnekapı arasındaki kısma intikal edince Jüstinyani emrindeki dört yüz zırhlı nefer ve üçyüz denizci efratla bu tarafın müdafaasına geldi [813].

Bundan başka Papa muhasara esnasında üç büyük kadirga ile ikiyüz askçr ve mühimmat ve erzak göndermiş ve otuz geminin daha hazırlanmakta olduğunu da bildirmişti4. Bundan başka Sakız Cenevizlileri iki gemi ile yedi yüz ve Ceneviz'den de bir gemi ile üçyüz ve İspanya ile adalardan da kuvvetler gelmişti [814].

GalaJa'da bulunan Cenevizliler de imparatorla beraber çalışı-yorlar ve İstanbul elden çıkarsa bunun zararının kendilerine de dokunacağını biliyorlardı; bunun çin durumu Cenoıa'ya bildirip kuvvet istemişler ve beşyüz cenkçi ile bir geminin Galatının yardımına gelmekte olduğu cevabım almışlardı. Bununla beraber bu bezirganlar her ihtimali gözönüne alarak İstanbul muhasarası başladıktan sonra Osmanlıları da gücendirmek istemiyerek bazı vaidler mukabilinde gizlice onlara da yardım etmeği ihmal etmemişlerdi; daha padişah Edirne'de iken bunlar bir heyet g'önderip dostluk muahedelerini tazelediler. Sultan Mehmed, İstanbul'a yardım etmemek şartiyle Galata Cenevizlilerinin dostluğunun devamım esas koymuştu [815].

Ticaret maksadiyle Karadeniz ve Azak denizi taraflarına gidip geri dönerek İstanbul'a uğrayan ve Venedik'e gitmek isteyen Venedik gemileri gerek imparatorun ve gerek İstanbul'da oturan Venediklilerin ısrariyle İstanbul'da alıkonulmuşlardı [816].

İstanbul'un Kuşatılma Vaziyeti

Surların dövülmesi için büyük toplar Vlaharna (Tekfur sarayı) ile

[812] Dukas (Bon tab'ı), s. 266.
[813] İstanbul'un fethi (Dirimtekin), s. 139. * Kritovulos, s, 61,
[814] Vasiliyev c. 2. Fatih'in, Cihanşâh'a göndermiş olduğu Fetihnamede yardımcı kuvvet olarak Ceneviz, Katalan, Venedik, Rodos, Fransa ve saireden bahsediliyor (Feridun bey Münşeatı c. 1. s. 239); Memlûk Sultam'na yollanan Fetihnamede ise Rodos, Katalan, Venedik ve Ceneviz vesairenin yardıma geldikleri yazılıdır (Münşeat c. I, 5. 229).
[815] Dukas (Bon), s. 267.
[816] Dukas (Bon), s. 265.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 471-472

Edirnekapısı ve Topkapısı karşılarına yerleştirilmişlerdi Bunlardan en büyük top Kaligarya (Eğrikapı) karşısına konmuştu [817]. Fakat bu taraf surlarının pek kuvvetli olmasından dolayı bir netice alınamıyacağı düşünülerek buradan kaldırılıp 7"opkapı7nın kuzey tarafına alınmıştı [818]. Topçular on dört gruba ayrılmış olup bunların üç grubu Vlaharna sarayı kısmında, ikişer grupta Eğrikapı ve Edirnekapısı ve dört grurup Topkapı (Ayaromanos) ve üç gurup ise Silivrikapısı mmtakasma yerleştirilmişlerdi [819]. Barbaro'nun kaydından anlaşıldığına göre büyük top dörttü [820]. Kale önünde de top dökülmüş ve top tamir edilmiştir [821].

PâdişalTkaragâhı Topkapısı'mn karşısına tesadüf eden sahanın gerisinde yani Maltepe tarafında idi [822].

Kara surlarının sol cenahı Ayvansaray'dan (Sinegion) Edirnekapı'ya. kadar olan kismıRumeli beylerbeğisi Dayı Karaca Paşa kumandasında idi Edirnekapı ile Topkapı arası pâdişâhın bulunduğu merkez kolunu teşkil ediyordu. Topkapı^dan Yedikutâye kadar olan kısım ise Anadolu beylerbeğisi îshak Paşa ile Mahmud Paşa kumandanları altında bulunuyordu. [823]

Osmanlıların Muhasara Kuvvetleri

İstanbul'un muhasarasına iştirak etmiş olan Osmanlı ordusu mevcudu muhtelif rivayetlere göre yüz elli bin ile iki yüz bin aradsma tahmin ediliyorsa da bunun ne kadarının hakikî ordu mevcudu ve ne

---

[817] Kalikarya'nm diğer i>ir adı da (Harisu) kapısı idi

[818] İstanbul'un fethi (Feridun Dirimtekin) s. 137,

[819] İstanbullun fethi (Feridun Dirimtekin) s. ve Hammer c. 2. s. 281.

[820] ".. Bu sırada harb levazımı ve makineler, külliyetli surette geliyordu; bir çok toplar getirildi; bu topların bazıları o derece büyüktü ki her bîr tanesini kırk, elli çift öküz veya iki binden ziyade adam çekebiliyordu. ." (Françes ve Barbaro'dan naklen istanbul'un fethi s. I37'dc iki numaralı not).

[821] Aynı eser ve aynı sahife notu ve müellifi meçhul İstanbul fethi tarihine göre top tamir edilmişti. Halkondil'in nakline göre Urbau'm döktüğü loplardan birisinin atıldığı sırada parçalanarak Urban'ı Öldürmüş olduğu rivayet edilir ise de elimizdeki Fatih'in vakfiyesi kaydı bunun doğru olmadığını ve fetihten sonra da hayatta olup Okmeydam'nda Güreşçiler tekkesi civarında evleri bulunduğunu gösteriyor: ((,..t-ıu, (Evkaf müzesi, numara 1872).

[822] Sultan. Mehmei "Çadırlarını Harisu kapısının Vaişısmdakv \e\>emtı arkasına kurdu. ." Dukas s. 263. Françes ise Nisan ayının ikinci günü padişahın gelerek otağım Aziz Romanos kapısına kurdu diyor.

[823] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 472-473

kadarının gönüllü ve gayrı muharib olduğu bilinmemekle beraber kara ordusu mevcudunun (Kapıkulu ocakları, Rumeli ve Anadolu topraklı yani tımarlı sipahileri; azaplar ve gönüllü olarak yüz bin ile yüz yirmi bin arasında olması ihtimal dahilinde görülmektedir; bu kuvvetin bir kısmı Zağanos Paşa kumandasında olarak Cenevizlilere ait Galata surlarının dışındaki Beyoğlu tarafında bulunmakta idi.

Osmanlı, donanmasını bazı Rum tarihleri dört yüz yirmiye kadar çıkarırlar [824]. Bu donanma Baltaoğlu Süleyman bey kumandasında olup Haliç tarafındaki surlar hariç olmak üzere deniz tarafından İstanbul surlarını kuşatmıştı. Kritovulosa göre, Baltaoğlu İstanbul fethinden bir buçuk ay evvel 13 Nisan'da Büyükada (Prinkipos) kalesini [825] ve Padişah da boğazdaki Tarabya kalesini zabt ederek [826] onu müteakip aynı günde Stüdyo yani Burgaz adasındaki kaleyi de elde etmek suretiyle [827] o taraflarda bir istihbarat ve emniyet tertibatı alınmıştı. [828]

Bizans'ın Kara Ve Deniz Kuvvetleri

istanbul'u müdafaa edenlerin mevcudu da belli değildir; bu hususta müteaddid kaynaklar tetkik edilerek bir fikir elde edilmiştir. Sıhhate en yakın olarak muhasara esnasında imparatorluğun hazerî ordusu mevcudu beş bin, muhasaradan az evvel imparatorun şehirde eli silâh tutan halktan topladığı kuvvet (nefir-i âm) ise 4973'dü. Bu kuvvetlerden başka Venedik, Ceneviz ile Girit, Sakız adalarından İspanya, Provanş'dan gelen yardımcı kuvvet mevcudu üç bin olup buna gerek ecnebi ve gerek Rum donanmasından surlarda hizmet gören iki bin gemi mürettebatı ve Şehzade Orhan'ın maiyyetinde

---

[824] Françes, Osmanlı donanmasına sonradan iltihak eden üçyüz gemi arasından yirmi beşinin muhasara levazımından kereste, kireç vesaire taşıyan nakliye gemisi olduğunu beyan eder (s. 240).

[825] Prinkipios kalesi Büyükada'nın Maden cihetinde ve Çınar meydanı yakınında idi (İstanbul'un fethi-Dirimtekin s. 149 ve Kritovulos s. 55).

[826] Tarabya kalesi Tarabya koyunun kuzey ucunu teşkil eden buruna doğru inen sırtın üzerinde hem boğaza ve hem de koya hâkim bir mevkide idi. (İstanbul'un fethi s. 149 ve Kritovulos s. 55).

[827] Kritovulos'un (Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sânî) s. 55'de bahsettiği bu kale hakkında Mırmıroğlu tarafından yapılmış olan bîr tetkik Belletenin 50. sayısında neştrecülmistir.

[828] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 473

bulunan altı yüz Türkün de ilâvesiyle [829] Bizans'ın müdafaa kuvveti de en aşağı on beş bin kadardı [830]. Maamafih bu miktarın muhasaranın devamı esnasında zayiatı telâfi etmek suretiyle artmış olduğuna şüphe yoktur. Surlar üzerinde müdafaa bölgesi, yirmi yedi kısma ayrılarak her biri bir kumandana verilmişti. Ayos Romanos yani Topkapı mmtakası İmparator, Jüs~ tinyani ve Kantakuzen taraflarından müdafaa ediliyordu.

Bizans'ın gerek kendisinin ve gerek yardımcı olarak gelmiş olan donanma mevcudu da muhtelif ebadda olarak sekiz Ceneviz, on beş Venedik, altı adet İtalya Cumhuriyetlerine aid gemi ile yedi Bizans kadırgası ve diğer muhtelif yerlere âid gemilerden mürekkep olarak mecmuu 39 gemi idi1. Bu gemiler, iki nisanda imparatorun emriyle Yalıköşkü ile Galata'da Kurşunlu mahzen araşma gerilmiş olan zincirin gerisinde Haliç'te bulunuyorlardı [831]. Bunlardan on adedi gerilmiş olan zinciri kırmak için yapılacak taarruzu Önlemek için müdafaa hattının önünde yer almışlardı. [832]

İstanbul Un Teslimi Teklifi Ve Red Cevabı

Nisanın altısında başlayan muhasara tertibatı un sürmüş ve ayın on birinde ikmal edilmistir. Bu suretle hazırlık tamamlanıp Zağanos Paşa da Beyoğlu cihetinde tertibat aldıktan sonra Sultan Mehmed islâmî ananeye uygun olarak Mahmud Paşa'yı imparatora göndererek kan dökülmeden şehrin teslimini teklif ettiyse de Kostantin şehri müdafaa edeceğine yemin etmiş olduğunu ve ancak muahede mucibince vergi vereceğini beyan ederek teslim teklifini red etti; bunun üzerine nisanın on ikisinden (2 Rebîulâhır 857) itibaren büyük topların işlemesiyle asıl muhasara başlamıştı; gerçi beş gün evveldenberi ufak tefek çarpışma-----lar vö bir defa Rumların çıkış hareketleri olmuşsa da o kadar ehemmiyetli değildi. Yine on iki

---

[829] Kumkapı'dan, Samatya'ya kadar olan mlüdafaa bölgesi Şehzade Orhan'ın emrindeki küçük bir Türk kuvvetiyle gönüllü rahipler tarafından işgal edilmişti. Yani onların müdafaası altında idi (İstanbul'un fethi 142)
[830] İstanbul'un fethi (Feridun Dirimtekin) s. 63 ilâ 68.
[831] îstanbuVun fethi (Feridun D irimi ekin), s. 142.
[832] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 474-475

nisanda donanma da İstanbul limanı önüne gelmişti. [833]

İstanbul'un Fethi

Sen Rumen (Topkapı) yakınına yerleştirilen büyük topun gürültüsü, şehir halkının kuvve-i mâneviyesini sarstı; bu top günde ancak yedi sekiz defa atılabiliyordu; toplar tunçtan olup uzun menzilli idiler ve büyük çapta taşdan gülle atıyorlardı. Bu dehşete karşı halkın maneviyatını yükseltmek için sarayda bulunan Meryem'in tasvirini sokaklarda dolaştırıyorlardı. Diğer toplar mütemadi bir bombardımana devam ediyorlardı. Muhasaranın onuncu günü büyük toplardan birisi parçalandı ve etra-fındakileri öldürdü. Fakat tekrar tamir olunarak yine faaliyetine devam etti; toplar bazı yerlerden gedik açtılarsa da şehir halkı erkek, kadın eanla başla çalışarak gedikleri kapatıyorlardı; imparator hergün surları dolaşarak müdafileri teşci ediyordu [834].

Nisanın on sekizine kadar yapılan topçu atışından, surların zayıf noktası olan padişahın bulunduğu Bayrampaşa deresi tarafından birinci ve ikinci surlardan bir gedik açıldı ve buradan gece bir yürüyüş yapıldı ve dört saat sürdü; büyük harb kuleleri hücuma iştirak etti ise de bu müteharrik kule grejuva ateşiyle yakıldı; askerin surlara

---

[833] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 475

[834] Halkondil şöyle diyor: "Muhasarayı müteakip c u l l a n Mehmed suru dövmek için en. büyük toplarını yaklaştırmış, bunlardan birisini Saray-ı imparatorî (Velaharija = Tekfur sarayı) üzerine ve birisini imparatorun bulunduğu Roma kapısına (Sen Romanos-Topkapı) tevcih etmişti; bu topların gülle-leri bizim^ ağırlık mikyasımızla yüz litre sıkletinde olup Karadeniz sahillerinden getirilen granit taşından yapılmıştı; sonra daha küçük toplar da vardı, türkler iki cesim top ile yandan ateş edip suru iki taraftan çatlatıyorlar ve sonra çatlak kısmın ortasına üçte bir nisbetinde daha büyük bir mermi kondurarak sarsılan sur parçasını aşağı indiriyorlardı. Topun, gürlemesi batarya ile ateşin husule getirdiği gürültü o kadar şiddetli ve mebuf idi ki iki fersah mesafeden yerler zelzeleye uğruyordu; bu suretle öndeki surları dövmeğe başladılar. Daha yüksek olan arka surlara da zarar veriyorlardı. Bu cesim topların idaresi müşküldü, gündüzleri yedi, sekiz ve geceleri sabaha karşı o da diğerlerini uyandırmak için ateş edilebiliyordu. Pek çok metris sepetlerine ve siperlere malik olan yeniçeriler, onları siper yaparak kısmen hendeklere kadar sokulmuşlar ve bir kısmı da kazdıkları siperin arkasına girerek mazgallara fasılasız ok ve arkebuz yağdırıyorlardı. Rumlar artık mazgallarda görünmez olmuşlardı. Bundan başka Sultan Mehmed, yer altından bir çok lâğımlar açtırmıştı. Bu yollar hendeğin ve çift surun altından geçerek şehrin içine kadar gidiyordu. Bu yolun medhalinc dört kule inşa edilmişti. Bu kulelerden şehirdekilere ok, mızrak ve saire atılıyordu. Bu açılan lâğımları rumlar keşfettiklerinden bir faide hasıl olmadı. Türkler ev-velki kulelerden daba yüksek bir tabta kule daha yapmışlar ve üzerine surlara dayamak için merdivenlerle seyyar köprüler yapmişlardı'Y^0^ tab'ı s. 169, 170).

merdivenler dayayarak çıkmak istemeleri de bir netice vermediğinden bu birinci hücum muvaffak olamadı. Bu başarısızlığı, aynı zamanda zinciri kırarak Halice girmek için donanmanın yapmış "olduğu taarruz muvaffakiyet sizliği takib eylemiş, zincir kınlamıyarak o tarafa yani Halic'e geçilememiştir. [835]

Deniz Muharebesi

Bu muvaffakiyet sizlikleri iki gün sonra yani 20 Nisandaki deniz muharebesi başarısızlığı takib etti.

Papa istanbul'a yardım olarak üç Ceneviz gemisiyle bunların her birinde dört yüz cenkçi göndermiş ve daha sonra otuz geminin de gönderileceğini bildirmişti. Bunlara yolda Bizanslılara âid olup Mora'dan içerisi zahire, harb levazımı ve şarap yüklü bir gemi de iltihak ederek müsaid lodos rüzgâriyle İstanbul'a doğru geldikleri, Osmanlı donanması tarafından haber alınmıştı [836]. Bunun üzerine padişah bu filonun karşılanarak imhasını Balta-oğlu Süleyman Bey'e emretti [837]; o da on sekiz gemi ile bunlara karşı gitti. Rüzgâr, Papa donanmasına müsaid ise de karşı giden Osmanlı donanmasına müsaid değildi; bu suretle Yedikule^yi geçtiler. Bu durumu imparator kale surundan ve Sultan Mehmed de Zeytinburnu tarafından heyecanla takib ediyorlardı. Nihayet iki donanma Yest/fcÖy'ün batı açıklarında karşılaştılar. Rüzgâr kesildi, Evvelâ uzaktan ve sonra yakından

---

[835] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 475-476

[836] Yardıma gelenlerin üç gemi olduğunu Kritovulos (s. 61) yazıyor. Barb^aro da Kritovulos gibi Ceneviz'den içlerinde muharip dolu Üç büyük geminin geldiğini beyan ediyor. Dukas ise (Bon s. 268) biri Mora'dan buğday getiren bir gemi (Bizans gemisi) ile dört Ceneviz gemisinin ki mecmuu beş geminin ve Franţes (Bon. s. 250) ise üç Ceneviz ve bir imparator gemisi olarak dört geminin geldiğini yazıyorlar. Papa bu gemilerin arkasından otuz geminin yardıma geleceğini de bildirmiş (Şulumberj e-İstanbul* un muhasarası ve zabtı, M. Nahid tercümesi s. 124). Feth-i Celil-i Kostantiniyye isimli eserde de Dukas'ın yazdığı gibi beş gemiden bahsedilir. Son tetkiklerde Papa'nm Cenevizlilerin, yahut diğerlerinin İstanbul'un yardımına gemi gönderip bunların İstanbul'un alınmasından iki gün sonra geldikleri hakkındaki rivayetin bir propaganda olduğu anlaşılmıştır.

[837] Mora'dan İmparatora buğday getiren gemi ile imparator tarafından satın alınan buğdayı hamil dört Ceneviz gemisi mart ayı sonuna kadar Sakız adasında duruyor ve esmekte olan. poyraz rüzgârı bunların hareketlerine mâni oluyordu. Nihayet lodosun başlaması üzerine hareket ettiler; şehirdekiler bunları dört gözle bekliyorlardı. Bu gemilerin gelmekte olduklarını pâdişâh haber ahnca donanmasına ya bu gemilerin zabtım veya limana sokulmamalanm emretti. Osmanlı donanması bu gelen gemileri Yaldızlıkapı limanı dışında bekliyorlardı (Dukas, Bon tat'ı, s. 268).

muharebe başladı. Osmanlı donanması bunları sarmıştı; Haçlı gemileri kendi başlarına hareket ederek etrafını saran Türk gemileriyle mücadele ediyorlardı. Müttefiklerin gemileri yüksek bordalı göğe denilen gemilerden ve Osmanlılarınki ise kadirgalardan mürekkeb olduğundan gemilerin birbirlerine yanaştıkları sırada yüksek bordolu düşman gemileri, kendilerine yanaşıp çıkmak isteyen Türk askerlerine yağmur gibi ok ve taş ve grejuva ateşiyle mukabele ederek açıkta bulunan Osmanlı donanması efradına fazla zayiat verdiriyorlardı; bu suretle uzun zaman devam eden deniz muharebesinde muvaffak olamayacağım anlayan Osmanlı donanması sahile doğru çekildi; .fakat düşman donanması bunları takib etti; yüksekten atılan oklara karşı alçak bordalı Osmanlı donanması mukabele edemiyerek kaçtı.

Bu vaziyeti seyreden Sultan Mehmed, Türk donanmasının kendisinin bulunduğu tarafa doğru geldiğini görünce hiddet ve teessüründen atını denize doğru sürmüş ve sahilin sığ olmasından dolayı epice de ileri gitmişti1. Pâdişâhın emri üzerine muharebe tekrar Yedikule önünde başladı; bu defa Türkler yardımcı gemilerini epey sıkıştırdılar sada bu sırada rüzgârın esmeğe başlaması üzerine yollarına devamla şehir limanlarından birisine geldiler; geceleyin zincir indirilerek dışarıya çıkan iki Venedik kadirgası bu yardımcı gemileri alarak Halic'e getirdikten sonra zinciri yine kapadılar. Baltaoğlu bu muvaffakiyetsizlik üzerine azloluna-rak yerine Çalı Bey'in oğlu Hamza Bey tâyin edilmiştir. [838]

Ordu Görüşmesi

Karadan yapılan hücumun muvaffak olamaması ve denizden de donanmanın mağlup olması üzerine askere bir sarsıntı gelmiş ve orduda dedikodu başlamıştı; bunun üzerine bir harb meclisi kurularak durum görüşüldü. Düşmana hem askerle ve hem zahire ve sair harb levazımı yardımı gelmesi, muhasarayı uzatacağı için tehlike başgöstermişti. İstanbul muhasarasının batı devletlerinin müdahalesini celbedeceğin-den çekinen vezir-i âzam Halil Paşa bu hal

[838] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 477478

karşısında imparatorun senede yetmiş bin duka altın vergi vermek şartiyle muhasaranın kaldırılmasını teklif etti; fakat Halil Paşa'mn hasmı olan Zağanos Paşa diğer bazı kumandanlar ve ulema bu teklifin aleyhinde bulunarak harbe devama karar verdiler; Halil Paşa'mn yardıma gelmelerinden korktuğu Kara ve deniz yardımlarının gecikmesi ve Papa'nın yolladığı donanmanın vaktinde yetişemiyerek İstanbul'un fethini yolda haber alması bir şans eseri olarak vaziyeti kurtarmıştı. [839]

Halice Donanma İndirilmesi

Galata surlarının serisindeki Beyoğlu, Kasım Paşa Hasköy tarafları Zağanos Paşa'mn kumandasına verilmiş olup maîyyetrnde on beş bin kadar kuvvet vardı. Haliç ile karşı sahil Ayvansaray^a. kadar bunun nezareti .altında bulunuyordu. Zağanos Paşa Has/cÖy'-den karşı sahile bir köprü yapmağa memur edildi; bu köprü yapılırsa surlarla Beyoğlu arasında irtibat tesis edilebilecekti. Bunun için Haliçle sokulacak olan bir kısım Osmanlı donanmasİyle Halisteki düşman donanmasının bertaraf edilmesi ve köprünün emniyet altında bulunması lâzımdı. Galata Cenevizlileri, mavi boncuk hikâyesi gibi hem Bizanslıları ve hem de Osmanlıları idare ediyorlardı; bir taraftan imparatora olanca kuvvetleriyle yardım ederlerken diğer taraftan da padişaha dostluk gösteriyorlar, istenilen harb levazımını bol bol veriyorlardı; toplar için lâzım olan zeytin yağını ve diğer her şeyi Osmanlılara verdikleri gibi geceleri de gizlice rumîar tarafına geçerek onlarla da çalışıyorlardı1.

Sultan Mehmed, donanmasının mağlubiyetim, eski gemiler, variller, kalın zincirlerle bağlı olan Yahkoşhü ile Kurşunlu Mahzen arasındaki maniayı geçip Haliçe giremediği için başka bir çareye başvurdu. Osmanlı donanmasının istenmesi buradaki surların metin olmamasından dolayı tahrip edilmesi kolay olduğu içindi; zaten zincirin gerilmesine de sebep bu idi [840].

[839] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 479
[840] Bu zincir ilk defa 718'de İmparator Leon tarafından Arabların îstanbul'ı muhasarası esnasında kullanılmıştı; daha sonra 1203'de Haçlı seferi esnasında Venedik donanması tarafından kırılmış ve

Padişah Haliç'teki düşman donanmasını batırmak için top makinesi yaptırarak bununla yüksekten taş gülleler atmağa karar verdi; Beyoğlu sırtına koydurduğu bu makineler ile Haliçteki gemilerden bazılarını batırmıştı.

Bir kısım donanmanın Halic'e indirilmesine kat'î zaruret hasıl olmuştu; ve ona göre hazırlığa başlanmıştı; bu suretle hem düşman donanması bertaraf edilecek ve hem de Hasköy'le Ayvan-saray arasına köprü yapılarak iki ordu arasında irtibat tesis edilmiş olacaktı. Verilen karar üzerine evvelâ gemilerin karadan çekileceği yer tetkik edildi. Açılacak kısım ormanlıktı ve Kasımpaşa mevkiine kadar iniyordu. Gemilerin çekileceği yol Tophane önündeki sahilden başlayarak Boğazkesenden geçiyor ve buradan güney batıya dönüp sırtları aşarak Löbon Pastahanesi tarafına çıkıyor ve tepeyi aşarak Perapalas yanından Kasımpaşa'ya yani Haliç sahiline geliyordu [841]. Bunun tesbitinden sonra yol tesviye olundu ve yuvarlak ağaçlardan kızaklar yapıldı; gemilerin kızaklar üzerinden kayması için Galata Cenevizlilerinden zeytin yağı, sade yağı ve domuz yağiyle bu kızaklar iyice yağlandı, bu işler yapılırken Galata Cenevizlilerine bu hazırlığı duyurmamak için tedbir alındı, bu taraflardan düşman donanmasına havan toplan atılmak ve zincire karşı taarruz edilecekmiş gibi aldatıcı hareketler yapıldı.

Nihayet Çiftesütun altındaki cihetten yani Tophane'den itibaren donanmadan ayrılan iki, üç ve beş sıra kürekli altmış yedi veya yetmiş iki gemi bir gece içinde (21 - 22 Nisan) yukarıda tesviye edildiğini

---

bu donanma Halice girerek Fenerle Ayakapı arasında Petriyan kapısından şehre taarruz etmiş ise de alamamış (Dirimtekin, s. 142).

[841] Jjajice indirilen donanmanın geçtiği yol son zamanlara kadar münakaşa edilmiştir. Son incelemeler (Fatih'in donanması ve İstanbul'u Fethi) gemilerin hareket ettikleri Diplokionion yani Çifte direk mevkiinin mahallini tayindeki yanlışlık olmuştur. Bundan başka mesafe hakkında o tarihte yaşayanların malûmat vermelerine rağmen yokuşun dikliği düşünülerek daha az meyilli olan Dolmabahçe tarafının donanma yolu olocağı düşünülmüştür. İstanbul muhasarasında bulunmuş olan Venedikli Tabib Barbaro gemilerin çıkıp indiği yolun üç mil olduğunu veKritovulos da sekiz Stadyon diye aynı miktarı göstermesine göre, bu mesafe metindeki tetkike uymaktadır. Müze müdürü Dethier bu yolu bizzat adımlamış, Tophaneden dört yol ağzına 980 ve oradan Tepebaşı'na kadar ikiyüz kırk ve Kasımpaşa'ya kadar da 906 adım ki ceman 2156 adım bulmuş ve Barbaro ile Kritovuluos'n doğru olduklarım görmüştür. Tarih-i Ebu'l-feth (s. 46) Galata kalesinin ensesinden kaydiyle Halic'e inen yolun kalenin Beyoğlu tarafındaki surunun yakınından, geçtiğini göstermektedir. Keza Âşık Paşa zade (s. 142) Hisar dibinden ve Neşri tarihi kalenin üst yanından geçtiğini yazarlar. Françes (s. 252) donanmanın gece Halic'e indirildiğini beyan eder.

gösterdiğimiz yoldan (Barbaro, gemilerin tekerlek üzerinde bulunduğunu beyan ediyor) Kasımpaşa'ya indirilmiştir; gemiler inerken bir taarruza uğramamak için bir kaç top, okçu ve arkebuzcular tarafından himaye olunmuşlardır [842].

Gemilerin bir gece içinde Halic'e indirilmesi düşmanı hayrette bıraktı ve şaşkınlık verdi [843]. İlk iş olarak Hashöy ile Ayvansaray arasına (Avcılar kapısı tarafına) bir köprü kurmak oldu; bir çok sandallar, fıçılar sıkı sıkıya birbirine bağlandı ve sonra bunların üstüne tahtalar döşendi ve kancalar geçirmek suretiyle eni elli ve boyu yüz kulaç bir köprü vücuda geldi. Dukas'a göre bu köprüden beş kişi yan yana geçebilirdi. Köprünün üzerin_e__ yerleştiririlen toplar ve Haliç'te Türk donanmasının toplariyle bu taraftaki surlar dövülmeğe başladı; bu kısmın müdafaasında pek az müdafi vardı; bunun üzerine İmparator diğer yerlerden alarak buradaki surlara da kuvvet göndermek mecburiyetinde kaldı.

Donanmanın Halic'e inmesi ve köprü yapılması büyük endişeyi mucip olduğundan toplanan bir harb meclisinde köprünün yıkılmasına karar verdilerse de muvaffak olamadılar; yakalanan kırk Rum askeri derhal Öldürüldü; buna mukabele olmak üzere imparatorun emriyle iki yüz altmış kadar Türk esiri burçlar üzerinde katledildiler.

Galalarda Aİos Teodoros tepesine konan toplarla Haliç'teki düşman donanması dövülmeğe başlandı. En büyük gemi batı-Tildı,.

---

[842] Gemilerin Halic'e İndirilmesi işi hakkında Dukas şöyle diyor: ""Pâdişâh düşmanın büyük gemilerinin sekiz ve küçük gemilerinin yirmiden fazla olduğunu imparator ve Venediklilere âid üç sıra kürekli kadırgaların ve daha bir çok sefinelerin bulunduklarını anlayınca limanın zabtının kabil olamıyaca-ğını Anladı ve cesurâne bir plân tatbikine karar verdi. Galata'nm doğusunda Çiftesütun mevkiinden Haliç sahili arkasındaki yolların düzeltilmesini emretti; mümkün olduğu kadar düzelttiler; makaralarla gemileri denizden karaya çıkardılar, yelkenleri açtılar; bu gemileri boğaz'm mukaddes ağzından çekerek kara yoluyla Halic'e naklolunmaları emrolundu; gemiler çekiliyordu ve her birisinin baş tarafında bir kaptan ve arka tarafında bir dümenci oturuyordu, bîr diğeri de elinde yelkeni tutarak yelkeni harekete getiriyordu. Biri davul ve bir başkası borazan çalıyordu ve denizcilere âid şarkılar okunuyordu ve mesut rüzgârın esmekte olduğu sırada orman ve dereleri aşarak denize doğru gidiyorlardı. Bu gemilerin adedi seksendi, bunlar meyamnda iki sıra kürekli kadırgalar da vardı: böyle bir harikayı kim gördü kim işitti. .," (Dukas, Bon tafc'ij s. 271).

[843] Dukas şöyle diyor' "Keyahsar, denizde köprü yaparak karada yürür gibi bu köprü üstünden bu kadar asker geçirdi. Bu yeni Makedonyalı (yani pâdişâh) ve bana kalırsa neslinin en büyük pâdişâhı olan Mehmed karayı denize tahvil etti. Ye dalgalar yerine gemileri dağların tepesinden geçirdi, binaenaleyh bu, Keyahsar'ı da geçti" (s. 271).

düşman gemileri Galata tarafındaki kıyılara sokularak top ateşinden kurtulmuşlardı; fakat artık faaliyet ve hareketleri görülmüyordu; imparator Haliç suruna koydurduğu iki topla Türk gemilerini ateş altına alarak ikisini batırdı; buna mukabil Kasımpaşa tepesine konulan üç büyük topla Bizans topçusunun bulunduğu surlar mütemasdiyen top ateşi altına alındı. [844]

6 Mayıstaki İkinci Hücum

Surlara karşı her gün top ateşi devam ediyordu. Eğrikapı tarafına konmuş olan büyük toplardan birisi orad aki surun metin olmasından dolayı kaldırılarak TopJcapı cephesine getirildi. Top adedi burada ziya-deleşmek suretiyle neticenin buradan alınması tekarrür etmişti; surlar mütemadi doğuluyordu; Pâdişâh, kâfi derecede tahribat yaptığına kani olduğundan mayısın altısında güneşin batmasından dört saat sonra gece âni olarak yine Bayrampaşa deresi vadisindeki surlara mevzii ikinci bir taarruz daha yaptırdı; fakat bu yoklamadan bir netice çıkmadı ve bu kısmın müdafaası için üç Venedik gemisinden alman dört yüz gemici Topkapı surları'na getirilerek burası takviye edildi. [845]

12 Mayıs Taarruzu

Bu mevziî taarruz 12 mayısta Vlaherna sarayı ile Edirnekapı arasındaki surlara yapıldı. O tarafta açılan bir gediğe yapılan taarruzda ilk hamlede muvaffakiyet hâsıl olur gibi olduysa da ihtiyat kuvvetlerinin yetişmesi üzerine püskürtüldü; onu müteakip tekrar edilen taarruz yine başarı verecek iken Edirnekapı mmtakasından yetişen bin kişilik bir kuvvetin yardımiyle bir netice elde edilemedi.

Bundan sonra top muharebesi, ok, kurşun atışları, lağım hafriyatı ve büyük müteharrik harb kulelerinin surlara taarruzları ile günler, geçti. Açılan lağımları Bizans lağımcıları buluyorlardı. [846]

---

[844] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 479-482
[845] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 482
[846] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 483

İmparatora Son Teslim Teklifi

Fatih umumî hücum yapılmasın sırası geldiğini tahmin ederek ondan evvel İmparatora sulh teklifi yapmağa karar verdi ve 23 veya 24 Mayısta Isfendiyaroğlu Kasım Bey'i elçi olarak imparatora gönderdi ve umumî hücumun doğuracağı feci neticeye sebebiyet vermemesini bildirdi. Pâdişâhın teklifi şöyle idi:

1— Şehrin kendisine terki, 2— imparatorun bütün maiyyeti, hazinesi ile sağ ve salim, arzu ettiği yere gitmesi veya Mora despotluğunu kabul eylemesi, 3— Ahalinin de gitmek veya kalmakta serbest olduğu bildiriliyor ve aksi halde şehir harben alınacak olursa halkın harb esiri olacakları tebliğ ediliyordu.

Kasım Bey bu güç durum üzerine imparatoru sulhe imale etmek istedi: imparator da bazı mukabil tekliflerde bulunmak üzere Sultan Mehmed'e elçi gönderdi ve Rum elçileri pâdişâh ne kadar vergi isterse iktidarı dışında olsa dahi vereceğini ve daha başka tavizlerde de bulunacağını söyledilerse de Dukas'ın söylediğine göre Pâdişâh:

— "Buradan gitmekliğim kabil değildir; ya ben ş<-hri zab-tederirn, yahut şehir beni ölü veya diri olarak zabt eder, eğer şehirden sulhen çekilirsen sana Aforo'yı ve kardeşlerine diğer eyaletleri vereceğim; bu suretle dost oluruz, şayet şehre harben girecek olursam eşraf ve ayanını ve seni öldürüp halkı esir edip mallarını yağmalattırırım" cevabım gönderdi [847]

Macaristan Kiralının Elçisi

istanbul muhasarasının sonlarına doğru (25, 26 Mayıs) bir Macar heyeti Osmanlı karargâhına geldi. Bu heyet ile Jan Hunyad'm naiplikten çekilerek genç kıral Ladislas'ın kıral olduğu bildiriliyordu. Bu münasibetle Jan Hunyad Sultan Mehmed'le üç sene müddetle yapmış olduğu mütareke, idareyi kirala devretmesi münasibetiyle imzalamış olduğu ahidnâmeyi geri istiyor ve Osmanlı hükümdarının ahidnâmesini de iade ediyordu. Macar murahhası vezir-i âzam ve

[847] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 483

onun yanında bulunan iki vezirle görüştü; sefir efendisinden aldığı talimat üzerine İstanbul muhasarasının kaldırılmasını pâdişâhtan rica etti ve aksi halde Macarların, Rumlar lehine hareket edeceklerini beyan eyledi; Macar murahhası bundan başka batı devletlerine âid bir filonun da imparatorun yardımına gelmekte olduğunu da söyledi; Macar heyetinin gelmesi ve Macarların Rumlara yardım edeceği ve donanma geleceği şayiası yayılarak dedikodu başladı [848].

26 Ocak 1453'de Venedik Cumhuriyetinin imparatorla aktet-miş olduğu muahede mucibince cumhuriyet, adalar denizindeki donanmasiyle yardımı imzalamış ve henüz donanması gelmemiş fakat imparator, yardımın acele yapılması için Venedik'in Akdeniz kumandanı Loreda no'ya haber göndermişti ki [849] Macar elçisinin Batı YiJosu dediği bu olacaktır. [850]

Ordu Müzakeresi

Macar elçisiyle olan görüşme pâdişâha arzedildi; Macarların, Rumlara yardım edileceği tehdidi ve bir Batı filosunun yardıma geleceği sözleri Sultan Mehmedı düşündürdü. 27 Mayıs akşamı bir meclis toplanarak vaziyeti görüştü. Vezir-i âzam Halil Paşa, evvelce gördüğü üç haçlı seferinin tehlikelerini yakinen bildiği

ve garp hıristiyanlarmın yeni bir haçlı seferi yapacaklarından korktuğu için imparatorun ağır bir vergiye bağlanarak muhasaranın kaldırılmasını teklif etti. ve bilhassa batı hıristiyan hükümdarlarının ittifak ederek Türkleri Balkanlardan atmak üzere harekete geçebileceklerini ve daha büyük bir felâkete meydan vermemek için ricat etmek gerektiğini söyledi. Şüphesiz daima Yıldırım Bayezid'in akıbetini Izladi, Varna ve ikinci ' Kosova muharebelerini hatırlıyordu1.

---

[848] Françes (Bon) s. 326 ve Şuîümberje, İstanbul'un muhasara ve zabtı (Nab.id tercümesi) s. 36.

[849] îstanbuVun fethi s. 177. Batı kaynaklarına istinaden Prof. Halil İnalcık şöyle diyor: Gerçekten Venedik 7 mayısta hazırladığı bir donanmayı G. Loredano kumandasında Ege sularına göndermiş ve Papa. da kendi hesabına beş kadlrga teçhiz edip yola çıkarmıştı. Diğer taraftan Karamanoğlu. Venedik-lilere verdiği söz üzerine istanbul önünde herhangi bir gevşeme hâlinde harekete geçmeğe hazır bulunuyordu (Fatik devri Üzerine tetkikler ve araştırmalar s. 129).

[850] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 484

Bu mütaleaya mukabil Zağanos Paşa, istanbul'a yardım yapüamıyacağını ve yardım yapılsa bile ehemmiyetli olmadığını ve sair padişahın heyecanını teskin edici mütalealar beyan ettiler. Zağanos Paşa'nın mü-taleasına bazı ümera ile ulema ve Ak Şemseddin iştirak eylediklerinden son bir ümid olarak umumî hücuma karar verildi.

Filhakika Venedik veya Papa donanmasının Sakızca, geldiği haber alınmıştı; son yapılacak hücumun neticesine kadar Macar elçisi iade edümiyerek ahkonuldu; muhasaranın uzaması ve bir muvaffakiyet elde edilememesi sebebiyle asker arasında da dırıltı başlamıştı; padişah hakikaten endişeli idi. Ak Şemseddin:in sebat ve hücum edilmesi hakkındaki mektubu ve mânevi tebşi-ratı havi yazısı da herhalde Sultan Mehmed üzerinde müessir olmuştur [851].

Umumi Hücum

Sultan Mehmed, deniz ve kara kuvvetleri hazırlığı kumandanlarını toplayarak teşci yollu hitabede bulundu; onlara gösterdikleri gayret ve fedakârlıklardan dolayı teşekkür etti ve yapılacak son hücumda da büyük fedakârlıklar beklediğini ve İstanbul'u fethetmeden geri dönmiyeceklcrİni anladığını ve kazanılacak zaferin temin edeceği menfaatleri ve şehrin bütün servetini kendilerine bıraktığım ve asırlarca düşmanlığını gördüğü İstanbul'un zabtının zaruri olduğunu, surların artık girilebilecek bir hale geldiğini, surları müdafaa edenlerin az ve yorgun olduklarım ve Türk askeri gibi nöbetle dinlenmediklerini ve bunun da muvaffakiyet için bir âmil olduğunu, bunun için yakında hücum yapılacağını gaye elde edilmedikçe sulh veya mütareke olamıyacağını beyan ederek kendilerini teşci etti .

27 Mayısta yapılan ve üç gün süren bombardımanla surların bir kısmı yıkıldı [852]. Rumların bu yıkılan yerleri kapatmamaları için gece

---

[851] Bu mektubun aslı Topkapı parayı müzesi arşivinde 5SH4 numaradadır. Mektubun fotografisi Fatih, devri üzerine tetkikler ve vesikalar isimli eserde vardır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 484-485

[852] Bu fasılasız bombardıman ve bazı gediklerden şehre girilmesi dola-yısiyle bazıları umumi taarruzun 27

bile bombardımana devam edildi; ertesi günü bu yıkılan yerlerden bazı Türk askerleri içeriye girdilerse de Jüstinyani yetişerek Türkleri çıkardı, bu sırada Murad Paşa, Jüstinyani'-yi öldürmek üzere saldırdiysa da kendisi maktul düştü; İmparatora kaçması teklif edildi ise de bunu kabul etmedi ve hemen surlar tarafına koştu bu sırada Türkler içeriye girdilerse de imparator tarafından geri atıldılar.

29 Mayısta umumî hücum yapılacağı Galata Cenevizlilerinden ve Osmanlı ordusunda bulunan Rumların okların ucuna takıp attıkları kâğıtlardan haber alınmış olduğundan imparator ile Jüstinyani mümkün olduğu kadar hazırlanmışlardı; 28 Mayıs gecesi Ayasofya kilisesinde büyük bir âyin yapıldı, imparator da bu âyinde bulundu; sonra Vlaherna (Tekfursarayı) sarayına geldi, ve-dalaştı; surları teftiş etti; ayın 28 inci sabahı saat ikiden itibaren hücum esnasında yapılacak işler ve malzeme hazırlandı; sabahtan başlayan top ateşi açılan gediklere teksif edildi ve Topkapı'da Liküs vadisine inen sırt tarafındaki gedik büyütüldü.

Çiftesütun^larda yani Tophane ile Fındıklı limanında yatan donanma Bahçekapısı'ndan Langa ve Samatyd'ya, kadar olan surları abluka ederek müsaid yerlerde karaya asker çıkarıp merdivenlerle ^surlara çıkacaklardı; bunların surlara tırmanma hareketi gemideki ok ve manciniklerle himaye olunacaktı, Haliç'teki donanma da Tahtakapı'dan Unkapanı kapısına kadar olan mahalle karşı cephe aldılar.

Kara muhasarası tertibatı evvelce gördüğümüz gibi ilk muhasara günündeki tertibatın aynı idi; yani sağ kolda îshak ve Mahmud ve sol kolda Karaca Paşa'lar ve Topkapı cephesinde de bizzat Sultan Mehmed bulunuyordu.

Umumi hücum ve şehrin zaptı

29 Mavıs gecesi başlayıp sabaha yakın saate kadar devam eden iki hücumdan sonra, 29 Mayıs salı günü sabaha karşı umumî

Mayısta başladığım beyan ederler. Filhakika bu tarihten itibaren gediklerden içeri giren olmuş ise de muvaffak olunamamıştır.

hücum başladı; asıl netice alınacak kısım Topkapı ile Edirnekapısı arasında açılmış olan gedik olup padişahın bulunduğu merkez kolu buraya hücum ediyordu. Birinci umumî hücum iki saat, arkasından yapılan ikinci umumî hücum bir buçuk saat sürmüş ve henüz bir sonuç elde edilememişti; müdafiler de canlarım dişlerine alarak çalışıyorlar, surlara merdiven koyup çıkanları groj uva ateşiyle ve sair vasıtalarla öldürüyorlardı; diğer kollardaki hücumlarda bir muvaffakiyet elde edilemedi.

Bunun üzerine merkez kolundaki yeniçeriler ve ihtiyat kuvvetleri son koz olarak ileri sürüldü. Bu defa bizzat padişah da yeniçerilerle beraberdi; imparator da bu cephede bulunuyordu; bu sırada surları büyük bir azimle müdafaa eden başkumandan Jüstinyani elinden ve kolundan yaralandı ve ziyade kan zayi ettiğinden dolayı imparatorun ricasına rağmen müdafaayı terk ederek çekilmişti [853].

Bu hücum esnasında yeniçeriler hendek Önüne kadar gittiler. Padişah bunları orada durdurdu ve okçular ve arkebozculann yağdırdıkları ok ve arkebozların himayesi altında olarak hücuma sevk etti; yeniçeriler hendeği aşarak sura dayandılar. Yeniçeriler arasında iri yarı Ulubadlı Hasan isminde bir yeniçeri kalkanını sol eli ile başının üzerinde tutarak sağ elinde palası olduğu halde ilk olarak surun üstüne çıktı; bunu gören otuz kadar yeniçeri onu takip ettiler ise de müdafilerin ok ve taşlar ile sekizi öldürüldüler. Ulubadlı Hasan yaralanmasına rağmen diğer arkadaşlarının sura çıkmalarına yardım etti; fakat bunlar da öldürüldü ve Ulubadlı Hasan da büyük bir taşa takılarak surdan aşağı düştü ve yukarıdan atılan ok ve taşlarla şehid oldu . Fakat hüscum devam ettiğinden sura çıkanlar çoğaldı ve surun üstünde tutundular. Bunu müteakip topla tahrip edilen yerden yeniçeriler içeri girip birinci surla ikinci sur arasındaki sahayı (Prevolos) işgal ettiler; buradaki müdafileri püskürttüler. İmparator maiy-yeti ile Penıton kapısına doğru kaçtı; şiddetle takip olunuyorlardı, Kostantin omuzundan yaralanmış ve yanındaki Kantakuzen maktul düşmüştü; imparatorun kaçtığım ve kendilerine doğru geldiğini gören

---

[853] Dukas (Bon) s. 284 Françes, Just i ny an ü s'un sağ bacağından yaralandığını yazar. Jüstinyanüs yarab olarak bîr gemiye nakledilip gemi Sakız'a doğru hareket etti. Jüstinyen az sonra vefat ederek Sakız'a, defnedildi (Vasiliyev, c. 2).

ikinci sur müdafileri de paniğe tutuldular; rivayete göre bu panik esnasında imparator da düşerek çiğnenip öldü1. Dış sur düştükten ve iki sur arasındaki saha (Provolos) temizlendikten sonra müdafaasız kalan iç surlar da alındı. Topkapı içeriden kırıldı ve Türk kuvvetleri bu kapıdan içeri şehre girdiler. Silivri kapısı tarafındaki bir gedikde zorlanarak buradan da şehre girildi; yalnız Giridli gemicilerin müdafaa ettikleri Vasileos (Basil) Leon ve Aleksiyüs burçları alınamadı, bunlar kahramanca döğüş-tüler; bunların müdafaaları padişaha arzedilerek kendilerinin gemileriyle mallarının serbest bırakılması şartiyle teslim olarak gittiler [854]. Haliç tarafındaki donanma efradı Odan kapısı'ndan girdiler.

Topkapı ile Edirnekapı arasından girilerek surlar işgal olunacağı sırada Karaca Paşa kolunda bulunan ve dışarısı ile muhabere etmek üzere evvelden kapatılmış olup Kostantin'in emriyle açılmış olan Kerkaporta (Canbazhane kapısı) "nın açık bulunduğunu anlayan Türk askerlerinin elli kadarı buradan içeri girmişler ve arkalarından iltihak edenlerle kuvvetlenerek o tarafta Karatca Paşa kuvvetlerine karşı müdafaada bulunan Rumlara baskın yaparak bunları kaçırmışlar ve bu suretle bu taraftan da suru işgal etmişler ve Osmanlı sancağım dikmişlerdir.

İşte elli dört gün süren ve 18 Nisan, 6, 12 ve 29 Mayısta yapılan dört büyük hücumdan sonra —ki sonuncusu bunları en umumisi idi— Şarkî Roma împaratorluğu'nun 1125 senelik başşehri olan1 İstanbul (Kostantiniyye) 20 Cemaziyelevvel 857 / 29 Mayıs 1453 salı günü zabtedildi2. Deniz tarafında donanmaya karşı müdafaada bulunan müdafiler, sura çıkmak isteyenlerle mücadele edip mukavemet ediyorlardı. Fakat bunlar şehrin karadan işgal edildiğini Türk askerlerinin saat üçte o tarafa gelmeleri üzerine anlamışlardı. Rumların sur haricindeki Türk kuvvetleriyle harb ettiklerini gören Türkler surlarda bulunan Rumların üzerlerine hücum ederek bunları Öldürmeğe başlamışlar ve bu suretle dışarda gemilerde bulunan askerler de deniz tarafındaki kapıdan içeriye girip ganimet elde

---

[854] "Bir Türk bunların şecaatini pâdişâha arzetti; pâdişâh da böyle bir anlaşmaya varılmasını kendilerinin, gemilerinin ve mallarının serbest bırakılmalarım ferman etti ve Giritliler burçlarını terk ederek gitmişlerdir. . "(Frances)

etmeğe muvaffak olmuşlardır. Şu halde deniz tarafındaki surlar İstanbul'un kara tarafından işgalinden bir buçuk, iki saat sonra işgal olundu (Dukas s. 293). Marmara tarafındaki surların bir kısmına kumanda eden Çelebi Mehmed'in oğlu Şehzade Orhan, şehrin işgal edildiğini haber alınca elbisesini değiştirerek askerler arasına karışmış ise de aranıldığmı haber alması üzerine kendisini surdan atarak intihar etmiş ve başı kesilerek padişaha getirilmiştir. Donanma efradının da şehre girdiğini gören Halisteki ecnebi gemileri fırsatı kaçırmıyarak kaçabilenler mültecileri alarak limandan uzaklaştılar. Françes, Türklerin saat iki buçukta şehre hâkim olduklarını yazar ki öğleden sonradır1.

İmparator XI. Kostantin pek çok müşkilâta ve yapılan ihanetlere rağmen büyük bir azimle şehri müdafaa etmiş, kendisine deniz yoluyla kaçması teklif edildiği halde bunu red ederek askerinin başında ve memleketinin müdafaası uğrunda can vermiştir. Kostantin ölümünde kırk dokuzla elli yaş arasında idi [855]. İstanbul fethini müteakip alınan esirlerin mikdarı elli bin kadardı. [856]

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a Girmesi [857]

Yirmi iki yaşında İstanbuVn fethederek tarihte FATİH unvanını almış olan II. Mehmed, surların işgal edilip askerin şehre girmesinden sonra, halk, kadın, çocuk, büyük kiliseye doğru kaçışıyor ve

---

[855] Hammer (Ata Bey tercümesi) İstanbul muhasarasının 6 nisana tesadüf eden 27 Rebiulevvel ve fetlıin de 29 Mayısa tesadüf eden 21 cemaziyelevvel olması lâzım geleceğini söylüyor. Bizde arabî ayları evvelce ayı görmekle veya tekmil-i selâsin denilen ay görülmeyince otuz gün üzerine yapılırdı. Cemaziye-levvelin gurresi perşenbe olduğundan yirminci günü salıya tesadüf etmekte olduğundan bazan böyle bîr günlük tebalüfler olmaktadır; ve muharebenin başlangıcının cuma ve fethinin de sah günü olduğunda İttifak vardır. İstanbul fethi dolayısiyle Memlûk sultanı Melik Eşref İnal'a gönderilen Arapça fetihnamede İstanbul'un 26 Rebiuevvel 857 de muhasara ve gece gündüz elli dört gün mücadeleden sonra 20 Cemaziyelevvel 857 salı günü alındığı bildiriliyor (Münşeat c. 1, s. 230) Bu fetihnameye tebriki havi cevap ile bir takım hediyeler gelmiştir. Keza Hoca Kerimî inşasiyle Cihanşah'a gönderilen fetihname de öyledir.

[856] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 485-490

[857] Fatih'in şehre girdiği gün üzerinde durulmak lâzımdır. Bunun fetih günü olduğu söyleniyor. Teamül üzere zabtedİlen bir şehrin üç gün yağması icabettiğ-inden F a t i h'in o kargaşalık ve müsademeler arasında ve bilhassa daha surların bir kısmı düşmeden evvel şehre girmesi akla mülayim gelmiyor. Bunun en aşağı ertesi gün veya perşenbe günü olması daha uyugn gibidir. Aşağıda görüleceği üzere ölülerin yakılarak şehrin temizlenmesi ve askerin yağmadan menedilmesi hakkında pâdişâhın emri nazarı dikkate alınacak olursa girişin fetih günüiden hiç olmezsa bir gün senra olması îcap ediyor.

kaçamıyanlar esir ediliyorlardı [858]. Askerler, Ayasofyd'ya kadar gittiler, kiliseye dolmuş olan halk arasından istedikleri kadar esir aldılar. Fatih sıkı bir muhafaza altında olarak maiyyetinde vezir, ulema ve sair ileri gelen devlet adamlariyle birlikte muhteşem bir alay ile Topkapısından şehre girdi.

Fatih'in İstanbul'a girişi hakkında müellif, eski tarihçiler tarafından görülmiyerek son senelerde yayınlanmış olan bir vekayinâ-meden aldığım hulâsayı aşağıya yazıyorum [859].

"Şehirde yer yer mücadele oluyordu; kumandanlar Pâdişâha: Sen bizzat şehre girmezsen biz ahaliyi itaat ettirmeğe mecbur kıl amayız deyince, Sultan Mehmed: İmparatorun aranmasını emrettiği gibi, halka taarruz edilmemesini ve halkın itaat eylemesini emreyledi; bu suretle şehirde sükûnet hasıl oldu. Şehirdeki bütün ölüler yakıldı, şehir temizlendi; pâdişâh Romanos (Top-kapı) kapısından şehre girerek, Ayasofya kilisesine gitti, oraya gelince atından indi, (Şükrane olarak) yere kapandı ve toprak alıp başının üstüne götürdü; bu esnada patrik, papaslar, pek çok halk, kadın,' çocuk toplanmışlardı; pâdişâh şehrin fevkalâde olduğunu görerek:

— "Hakikaten bunlar erkek adamlarmış. Onların muharebe esnasında böylece çarpışmaları ve ölmekten saadet duymaları boşuna değilmiş" dedi; sonra AyasofycCya. girdi, mukaddes mahalde durdu, patrik ve halk yerlere atılarak ağlaştılar; Sultan Mehmed onlara elleriyle susmalarını işaret etti; sükûnet teessüs edince patriğe:

— "Ayağa Içalk. Ben Sultan Mehmed sana ve arkadaşlarına ve bütün halka söylüyorum ki, bu günden itibaren artık ne hayatınız ve ne de hürriyetiniz hususunda benim gazabımdan korkmayınız" dedi. Sonra, ordusunun kumandanlarına dönerek:

askerin halka hiç bir fenalık yapmamalarını emretmelerini ve

---

[858] Dukas, halkın büyük kiliseye koşmalarının sebebini şöyle anlatıyor: Bir kâhin istikbalde şehrin türklerîn eline geçeceğini ve türkler Kostantin sütu-nu'na (Çenberlitaş) kadar gelince gökten bir Melek inip sâdedil bir adama imparatorluğu verip eline de bir kılıç vererek Türkleri geri döndürerek onları Acem hududuna kadar süreceğim söylemiş ve halk arasında dolaşan bu rivayete inanılarak Kostantin sütununu geçip Ayasofya"ya. iltica etmeleri ondan ileri gelmiş (Bon tah'ı s. 289).

[859] Müellifi meçhul bu vekayinâme Belleten (c. 8, numara 49)'de Fazıl Işıközlü ve Prof. Adnan Erzi taraflarından, türkçeye çevrilmiştir. Bu eser, meşhur tarihçi lorga tarafından bulunarak evvelce Fransızcaya çevrilmişti.

herhangi birisi bu emre itaat etmezse ölümle cezalandırılacağını bildirdi [860].

Kilisenin her tarafını ve hazinelerini görmeği arzu ederek herkesin dışarı çıkmasını emretti; fakat halk ağır ağır çıktığından ve kendisi de hunu bekliyemiyeceğinden dışarı çıktı ve imparatorun sarayına gitti. Orada karşısına Kostantin'in başını getiren bir Sırp çıktı; padişah Rum beylerine bu başm Kostantin'in başı olup olmadığını sordu. Onundur dediler, bunun üzerine:

— "Allah seni ne kadar yüksek yaratmıştı ve seni imparator yapmıştı; niçin böyle boş yere helak olmak istedin?" dedikten sonra kesik başı patriğe gönderdi [861].

Kostantin'in zevcesi împaratoriçe kocasiyle son defa vedala-şıp ayrıldıktan sonra İstanbulun işgali üzerine Rum beyleri tarafından kızları ve asıl ailelere mensup kadınlarla birlikte Jiistin-yani'nin gemisiyle Mora'ya. götürüldü. Sultan Mehmed bunları kaçıranların kimler olduğunu tahkik edip Öğrendi ve bunları idam eyledi; akşam üzeri sur dışındaki karargâhına döndü [862].

Tarihin, ikinci cildinde görüleceği üzere Fatih Sultan Mehmed, patrik intihabı ve İstanbul'un tanzimi için görülecek işleri tertip ve icabeden memurları tâyin ettikten ve on sekiz hazirana kadar

---

[860] Fethin üçüncü günü Türk pâdişâhı İstanbul'un fethi münasibetiyle kazandığı zaferi kutlamak için bir şenlik yaptırdı, ve istanbul'un bazı gizli yerlerinde saklanmış olan büyük, küçük bütün insanların meydana çıkmalarını emretti ve bunların serbest olacaklarını ve hiç kimse tarafından taarruza duçar olmayacaklarını îlân eyledi. Muharebe sebebiyle istanbul'dan kaçmış olanların avdet ederek iş ve güçleriyle meşgul olmalarım ferman eyledi (Françes'den)

[861] Şehir fetholunup pâdişâh içeriye girince imparatorun hayatta olup olmadığını sordu. Bazıları kaçtığını bazıları da şehir içinde saklandığını ve bir kısmı da harpte maktul düştüğünü söylediler. Pâdişâh bunu Öğrenmek istediğinden ölüler arasında arattırdı; imparatorun başım bulamadilarsa da ayak-kabılarından cesedi tanıdılar; zira âdet olduğu üzere imparatorların çorap ve ayakkabılarında altın ile işlenmiş kartal kuşu resimleri vardı; pâdişâh bunu haber alınca çok memnun oldu, pâdişâhın iradesiyle hazır bulunmuş olan hıris-tiyanlar imparatorun nâşmı bir hükümdara lâyik debdebe ile defneylemişler-dir.." (Françes'den).

[862] fstanbui fethi hakkında ben bir çok yerde Feridun Dirimtekin'in eserinden faydalandım. Daha mufassal malûmat almak için aşağıdaki eserlere de bakılsın:

I. G. Schlumberger, Siege, prise et sac de Constantinople par les Turcs en 1453. Bu eser Bay Nahit tarafından türkçeye tercüme edilerek 1330 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

II. E. Pears, Destruction of the Grelk Empire and Capture of Constantinople.

III. Feridun Dirimtekin, istanbul Fethi 1949 İstanbul.

IV. N. Iorga tarafından neşredilen müellifi meçhul tarih; bu eser Fazıl Işıközlü ve Adnan Erzi taraflarından türkçeye çevrilmiştir.

V. Feth-i Celi'.-i Kostantaniyye (A. Muhtar Pş.)

İstanbul'da kaldıktan sonra Edirne^ye döndü ve büyük bir zafer alayiyle şebre girdi [863].

îstanbuVun zabtından üç veya beş sene sonra (1456 veya 1458) Lâtinlerin elinde bulunan Atina alındı ve Peloponez de dahil olduğu halde bütün Yunanistan elde edildi. [864]

ORTALARINA KADAR OSMAN OĞULLARI AİLESİ

Osmanlı hanedanı ve Pâdişâhlar

Osmanlı hanedanı Oğuzların Kavı boyuna men bütün Türk devletlerindeki kanun ve töreye göre memleket ailenin müşterek malı olup o aile içinden Ulu Bey intihap edilen reis de, o aile ve o memleketin reisi olurdu.

Osmanlıların ilk zamanlarında da görülen bu âdet, I. Murad zamanından itibaren yalnız hükümdar bulunanın evlâtlarına inhisar etmişti. Yine bunlarda, hükümdar intihabı da devleti idare eden vezir ve beylerbeğilerle ilk devirlerde bu devletin kuruluşunda birinci derecede rolleri olan Ahi'lerin ellerinde idi. iktidar mevkiinde bulunan hükümdar, kendisinin yerine geçecek olanı namzet göstermezdi; yalnız Çelebi Mehmed, Bizanslıların yanında bulunan kardeşi Mustafa Çelebi'nin tekrar hükümdarlık iddiasiyle meydana çıkması ihtimalini göz Önüne alarak hayatından ümidini kestiği sırada yanındaki vezir ve beylerine oğlu Murad'ın hükümdar yapılmasını ve o gelinceye kadar

[863] Fatih Sultan Mehmed hem yeni hükümdar olan Melik Eşref Sey-feddin İnal'ı tebrik ve hem de İstanbul fethini tebşir etmek üzere Kahire'ye elçi ve hediye ve Rum büyüklerinden iki esir göndermişti. Bunlar 23 Şevval cumartesi günü Kahire'ye gelmişlerdir. Sultan Mehmed nâmesinde muhasaraya 26 Rebîulevvel cuma günü (6 Nisan 1453) başlanıp 20 Cemaziyelevvel 877 Sah günü (29 Mayıs) Kostantiniyye'nin fethedildiğini bildirdi. Fevkalâde sevinci mucip olan bu tebşirat dolayısiyle Kahire baştan başa donanmış ve bu donanma günlerce sürmüş, Sultanın tablhanesi (bandosu) hergün sabahları çalınmıştır; halk içten gelen tezahürat yapmışlardır. Fatih'in gönderdiği hediyeler Türklerde uğur sayılan dokuz adedi üzerine tertip edilmiştir. Bunlar dokuz kafes (hasır sandık) samur, dokuz kafes vaşak, dokuz kafes kakum, dokuz kafes sincap, dokuz kafes sırma işlemeli kadife, dokuz kafes sırmasız renkli kadife, dokuz kafes atlas kumaşlar ve dokuz kadar köle idi (îbn-i Tagriberdi Havadis-Üd-diihuT zeyl-is-sülûk, Ayasofya kütüphanesi nüshası, numara 3185 s. 277). Feridun Bey münşeatında İstanbul fethine dair Molla Güranî inşasiyle olan ve Emir Cemaleddin Kabunî ile gönderilen nâmede yollanan esir ve kumaşların ayn bir mektubda zikr edildiği beyan ediliyor; Memlûk Sultanı bu nâmeye cevap vermiş ve bilmukabele hediyeler göndermiştir (Münşeat-ı Feridun c. J, s. 225 ilâ 232).

[864] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 490-493

ölümünün saklanmasını vasiyyet etmişti. Osmanlılarda hükümdarlığa kimin geleceğine dair bir saltanat kanunu yoktu ve hükümdarlar bir isyan hâdisesinin önüne geçmek için kardeşlerini öldürürlerdi; bu an'ane daha sonraları Fatih Sultan Mehmed'in kanunnâme siyle kat'î şeklini almıştı; bu kanunnâmeye, Osmanlı hanedanından her kime hükümdarlık nasip olursa nizam-ı âlem için kardeşlerini öldürmesi hususunda bir madde konmuştu.

Osmanlı pâdişâhı memleketin sahibi olmak îtibarile tebea-sının canı ve malı üzerinde tasarruf hakkı vardı; vasıtalı vasıtasız bunu kullanırdı; her türlü kuvvet padişahtan gelirdi; fakat bunu keyfî olarak değil kanun, nizam ve an'anelere dayanarak ve muamelâtın icaplarına göre yürütürdü. D evlet işlerinde kesin bir karar vermeden evvel, işler devlet divanında incelenir ve bundan sonra son karar hükümdarın olurdu. Hükümdarın her hangi bir mesele hakkında verdiği karar ve kat'î olarak beyan ettiği mutalea kanundu. Pâdişâhlar zaman zaman devlet işleri, şer'î ve hukukî muameleler hakkında îcab edenlerle görüşüp kendilerinden fikir alırlardı. Bu mütalealardan anlaşılacağı üzere zahiren geniş ve hudutsuz salâhiyeti olduğu görülen pâdişâh hakikatte bir takım kanunlarla mukayyetti; bu da bir devletin devam ve bekası için zarurî idi. Osmanlı hükümdarlarının ilk ve en kudretli zamanlarında bile divan kararlarına tamamen riayet ettikleri ve bunun haricine çıkmadıkları görülmektedir.

îlk Osmanlı pâdişâhları (XVI. yüzyıl sonlarına kadar) şeh-zadeliklerinde, sancak beyliklerinde hizmet ve muharebelerde ordunun kollarında kumandanlık ederek memleket ahvaline ve muharebe usullerine vâkıf olarak yetiştirildiklerinden dolayı hükümdar olunca bu bilgilerinden istifade ederlerdi. Osmanlı hükümdarları ordularının bizzat baş kumandanı idiler; büyük ve mühim seferlere bizzat giderler ve küçük seferlere ise salahiyetli bir kumandan tâyin ederlerdi. Padişahlar seferleri bırakıp saraylarında rahata daldıkları zamanlarda ise baş kumandanlığı bütün kendi salâhiyyetiyle serdâr-ı ekrem tâyin ettikleri vezir-i âzamlara bırakmışlardır ki, bunu daha sonraki ciltlerde göreceğiz.

Osmanlı padişahlarının, en itibarlısı ak sancak olmak üzere

muhtelif saltanat sancakları ile altı adet tuğları vardı.

Osmanlı padişahları, Fatih Sultan Mehined zamanına kadar divana bizzat riyaset ederler, devlet işlerini görürler ve îcabeden kararlan alırlardı; bazen padişah bulunmaz veya hasta olursa divan'a vezir-i âzam başkanlık ederdi. [865]

Padişahların Şahsiyetleri

Osmanlı tarihlerinde birinci pâdişâh sayılan Osman Gazi, hakikatte hükümdar olmayıp Türk ülkesinin kuzey batısında bir uç beyi idi; kendisinin şimdiye kadar ne bir sikkesine ve ne de bir kitabesine tesadüf edilmiştir. Ahi'lerin nüfuzundan istifade eden Osman Gazi, plânlı ve programlı faaliyetiyle hududunu genişletmiş, yaşadığı müddetçe Anadolu Selçuklulariyle İlhanlılara tabi bir uç beyi olarak kalmıştır.

Hakikî olarak ilk Osmanlı hükümdarı Orhan Bey'di (1324 — 1362). Babasının son zamanlarında ona vekâlet eden ve vefatından sonra da Ahilerin karariyle beyliğin idaresini bilfiil eline almış olan Orhan Bey, teşkilâtçı, uyanık, azim sahibi, siyasî hâdiselerden istifade etmesini bilen bir devlet reisi idi. Esaslı bir programla hareket ederek Rumeli'de yerleşmek için ilk temeli atmıştır; değerli kumandanları sayesinde beyliğin hududunu genişleterek idarî ve askerî teşkilâtla onu bîr devlet haline sokmuştur.

Orhan Bey'in oğlu I. Murad (1362 — 1389) Rumeli ve Anadolu'daki başarılariyle devleti bir imparatorluk derecesine çıkarmıştır. Babası gibi teşkilâtçı olup Kapıkulu ocakları ve diğer askerî teşkilât, zamanın ihtiyaçlarına göre bunun devrinde yapılmıştır. Rumeli'de, nüfuzu altına aldığı kırallık ve despotluklardan yardımcı asker almak suretiyle geniş fütuhatta bunlardan da istifade etmesini iyi bilmiştir, irade ve azim sahibi, cevval, tebeasına karşı âdil ve halim ve icraatında pek serîdi. Bütün harekâtında hesaplı bir programla hareket ederek Rumeli'de Türklerin yerleşmelerini temin etmiş, bunun için bir kısım Türk aşiretlerini ve bazı yerli halkı Rumeli'ye iskân

[865] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 495-496

eylemiş ve yeni kanunlarla devleti kuvvetlendirmiştir. Bu muvaffakiyetinde Candarlı Kara Halil Hayreddin ile onun oğlu Ali, Lala Şahin ve Timurtaş Paşalar, Hacı II beyi,"Evrehıfz Bey gibi başlıca vezir ve kumandanları kendisine büyük hizmetler görmüşlerdir. Tarihte Gazi Hünkâr ve Hudavendigâr unvanını almıştır. I. Murad'ın hususî kütüphanesi olduğunu bu kütüphane için istinsah edilmiş olan eserlerden anlıyoruz.

Bunun oğlu Yıldırım Bayezid (1389—1402) fütuhatını Rumeli'den ziyade Anadolu'da yapmış, fakat Bulgaristan'ın doğrudan doğruya ilhakiyle Niğebolu muzafferiyeti gibi büyük başarı ile Balkanlarda sükûn ve istikrarı temin eylemiştir. Anadolu beyliklerini bir hamlede ortadan kaldıran Bayezid, Amasya^ Samsun, Sivas ve Malatya'yı alıp Erzincan'a kadar hududunu genişletmiştir. Asabı, şedid ve nefsine itimadından dolayı sözünden ve kararından dönmiyen Yıldırım pek değerli bir kumandan olmakla beraber Ankara önünde lüzumsuz inadı ve kumandanlarının tavsiyelerine ehemmiyet vermemesi yüzünden meşhur meydan muharebesini kaybetmiş ve hudutlarını çok genişlet-tiği devletinin parçalanarak küçüldüğünü gördükten sonra ölmüştür. Timur hâdisesi, Osmanlı fütuhatını yetmiş sene geriletmiştir.

Bayezid'in ölümiyle Timur'un memleketine dönmesinden sonra Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltarıaı kasmalarında im devleti nihayet bir idare altında toplamışa muvaffak olan ! Çele-bi Sultan Mehmcd (1413—1421) sekiz sem- süren hükümdarlığı zamanında azîm ve ciddiyeti, verdiği sö/,r ve yaptığı muahedeye riayeti ile muasırı olan hükümdarların itimadını kazanmış ve haklı olarak Osmanlı devletinin ikinci kurucusu olmuştur. Biraderi Süleyman Çelebi'nin Anadolu'da Marmara kıyısında Bizanslılara terk ettiği bazı yerleri ve Samsun, Saruhan ve Aydın UVrâ geri almış ve Menteşe beyliğini hâkimiyeti altına sokmuştur; bu Osmanlı hükümdarının yirmi dört muharebe ve müsademede bulunup kırka yakın yara aldığı rivayet edilmektedir. Çelebi Mehmed'.in de hususî kütüphanesi olduğu anlaşılıyor.

Çelebi Mehmed'in oğlu II. Murad (1421—1451) on sekiz yaşında devletin idaresini eline aldığı zaman ortaya çıkarılan amcasına karşı

etrafındaki kıymetli ve tecrübeli vezir ve beylerinin tedbirleriyle muvaffak olmuştu. Zamanında Osmanlı hududu genişlemiş, Varna muharebesindeki galebesi kendisinin daha evvel Haçlılara karşı olan mağlûbiyeti lekesini silmiştir. Âlim ve şairlerin hâmisi idi; zevk ve sefa ile memleket müdafaası işlerini muvazi tutmaya muvaffak olmuş, hududtlarıııda beliren tehlike üzerine iş-ü-nûş sofrasından kalkarak ordusunun başında sefere, gitmeyi bilmiştir; hâdiselerin tetkikinden, kendisinin mülayim, iyi kalpli, âdil, cesur, olgun bir hükümdar olduğu görülüyor; fakat kendisinde ne babasının ve ne de oğlunun azim ve iradesi vardı; bütün devlet işlerini saltanatının iptidasından sonuna kadar kendilerine tam itimat gösterdiği Çandarlı zade ibrahim Paşa ile onun oğlu Halil Paşa âdeta müstakil olarak idare etmişlerdir. II. Muradın da hususî kütüphanesi vardı. [866]

Osmanlı Saltanatı

Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar devlet idaresinde hüküm ve nüfuz Türk vezir ve beylerinin ellerinde iken daha sonra II. Murad zamanından itibaren Pençik oğlanlariyle devşirmeden yetişen devlet adamları meydan almışlardı; hattâ 1444'de Edirne - Segedin muahedesini müteakip II. Mehmed'in birinci defaki hükümdarlığında Rum aslından olan Zağanos Paşa, fazla yüz bulmuş ve bunun nüfuzunu ve pâdişâhla kendisi arasında bulunmasını çeke-miyen vezir-i âzam Çandarlı zade Halil Paşa diğer devlet erkâ-niyle anlaşarak II. Murad'ı Varna seferine getirip daha sonra tekrar hükümdar îlân eylemişlerdir. Fakat İstanbul'un fethini müteakip Halil Paşa öldürülüp diğer Türk beyleri iş başından uzaklaştırılınca meydan devşirmeden yetişmiş olanlara kalmış ve bundan sonra tam mânasile Osmanlı saltanatı başlamıştır.

II. Murad da dahil olmak üzere baştan itibaren 1451 senesine kadar gelen Osmanlı hükümdarları daimî surette halkla temas ederler, divanda bizzat dava dinleyip devlet işlerini görürler ve muharebe meydanlarında askerlerine silâh arkadaşı muamelesi

---

[866] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 496-498

yaparlardı. Fatih Sultan Mehmed saltanat usulünü kabul ile divan müzakeresini terk ederek halkla teması kesince milletle kendi arasına ince bir perde çekilmiş ve zaman geçtikçe, yani halefleri devrinde bu perde kalmlaşarak tebea ile hükümdar birbirlerini görmez ve tanımaz olmuşlardır. [867]

Osmanlı Şehzadeleri

Osmanlı pâdişâhlarının çocuklarına şâhzâde'nin muhaffefi olarak şehzade denildiği gibi bazen bu makamda bilhassa XIV. yüzyılın son yarısiyle XV. yüzyılda diğer Anadolu beyliklerinde de görüldüğü veçhile çelebi unvanı da verilmişti.

Osmanlı padişahlarının oğulları babalarının sağlığında yüksek haslarla kendilerine gösterilen sancaklarda bulunup oraları idare ederler, bu suretle bütün askerî ve idarî işlerde yetiştirilirlerdi. Bir şehzade yetişip takriben on yaşla onbeş yaş arasına geldikten sonra tâyin olunduğu sancağa gönderilir ve devlet işlerinde kendisini yetiştirmek üzere maiyyetine lala denilen tecrübeli biri ve müteaddit hizmetler için kalabalıkça bir maiyyet verilirdi. Şehzadeler gidecekleri sancağa validelerini de beraber götürürlerdi. Sancakta bulunan şehzadelere çelebi sultan denilirdi. Osmanlı şehzadelerinden sancak beyi olanların maiyyet-lerinde nişancı, defterdar, reis-ül-küttap vesair kalem heyetiyle mir-i alem, mirahur, kapı ağası ve diğer bazı saray erkânı vardı.

Şehzadelere Rumeli'de sancak verilmesi kanun değildi.

Çelebi sufcan'lar yani sancak beyi olan şehzadeler, muayyen zamanlarda1—eğer yaşlan müsaitse — bizzat divân kurarlar ve kendi sancaklarına ait işleri görürlerdi. Yaşları küçük olanların bu işlerine lalaları bakarlardı; zaten muamelât lala'nın nezareti altında olurdu; lala devletçe îtimad edilen şahıslardan tâyin edilirdi. Şehzadeler zeamet ve timar tevcih ederler, berat verip bir yere gönderdikleri hükümlerde ve verdikleri beratlarda isimlerini havi tuğra çekerlerdi; yalnız yapacakları bu tâyin ve tevcihr lerin devlet merkezine

[867] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 498-499

bildirilerek esas deftere işaret edilmesi lâzımdı.

XV. yüzyıl ortalarına kadar vaziyetin icabına göre İzmit, Bursa, Eskişehir, Aydın, Kütahya, Balıkesir, İsparta, Antalya, Amasya, Manisa, Sivas gibi şehirler başlıca şehzade sancak merkezleri bulunmuşlardı.

Osmanlı şehzadeleri ya babalariyle beraber veyahut yalnız olarak sefere memur olurlardı. Eğer babalariyle beraber muharebeye giderlerse ordunun cenahlan'na veya gerisindeki (ihtiyat) kuvvetlere pumanda ederlerdi.

Osmanlı şehzadeleri içinde hükümdar olana karşı diğer kardeşlerinin saltanat iddiasiyle ortaya çıktıkları görüldüğü gibi XIV. yüzyılın son yarısında babası I. Murad'a karşı hükümdarlık iddiasiyle ortaya çıkan Savcı Bey adındaki şehzadeyi görmekteyiz. [868]

OSMANLILARIN İLK DEVLET TEŞKİLÂTI

Merkez Teşkilâtından Divan

Bizzat padişahın, bulunmadığı takdirde vezirin başkanlığı altında devlet başşehrinde veya hükümdarın bulunduğu yerde kurulan bakanlar

kuruluna divan denilirdi; devlet işlerinin birinci derecede yani en son kesin olarak görüldüğü yer burası idi. Bu Osmanlı divanı yarım asır kadar İlhanlıların divanını Örnek yaparak devam etmiştir. İlhanlıların zamanında onların vezirleri, erbab-ı seyf denilen askerî sınıfından olmayıp kalem erbabından oldukları gibi Osmanlılarda da Cendereli Kara Halil'e kadar ulema sınıfından olarak devam etmişti. Yani ulema sınıfından gelen vezirle ordu kumandanı ayrı ayrı idi. Kara Halil, Hayreddin Paşa unvaniyle hem vezir ve hem de ordu kumandanlığım eline alınca bundan sonraki vezir-i âzamlar her iki hizmeti üzerlerine almışlardı. O tarihe kadar birinci derecede olan beylerbeyilik yani askerî kumandanlık bundan sonra ikinci dereceye düşmüştür.

Divan her gün sabah erkenden namazdan sonra padişahın

---

[868] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 499-500

huzuriyle toplanarak gerek devlete ve gerek halka ait askerî, malî, idarî, hukukî, örfî işler hakkında kararlar verirdi. Divanda, padişah, vezir-i âzam ve diğer vezirlerden başka kazasker, defterdar, nişancı âza olarak bulunurlardı. Askerî ve Örfî işleri vezir-i âzamlar, şer'î ve hukukî işleri kazasker, malî işleri de defterdar tetkik ile mütalealanm söylerlerdi. Nişancı, divan kaleminin büyük şefi olduğu gibi arazi işleri, has, zeamet, timar tevcihleri buna havale olunup esas deftere (tapu defteri) bunun yazısı ile kayıd veya tashih edilirdi; bu husustaki kanunların tertip ve tanzimi de buna aitti. Hükümdarlara, vali ve sancak beylerine, voyvodalara yazılan feTmanlarm \e be*atların üzerine çeVilen tuğralar nişancı9nm kalemiyle olurdu. Bu tarihlerde divan, kalemm&eki kâtiplerin şefi olan reîs-ül-küttab, nişancı'mn maiyyetinde bulunurdu.

Divan içtimaları XV. yüzyıl ortalarından sonra haftada dört gün (cumartesi'den salı gününe kadar) toplanırdı. Padişah nerede ise divan orada kurulurdu. [869]

Vezir-i Azam Ve Vezirler

Osmanlıların ilk devirlerinde divanda ulema sınıtından gelme yalnız bir vezir vardı; daha sonra vezir adedi artınca birinci vezire vezir-i âzam denildi, ilk vezir-i âzam yani birinci vezir Cendereli zade Ali Paşa idi; bunun zamanında Timurtaş Paşa'ya vezirlik verilince Ali Paşa'ya birinci vezir yani vezir-i âzam denilmişti. Vezirlerin, vezirlik alâmeti olarak üç tuğları vardı. Tuğları pâdişâh tarafından verilir, ölür, veya azlolunurlarsa bu tuğlar geri alınırdı.

Fatih'in son zamanlarına yakın devre kadar padişahlar divana bizzat riy.aset ederlerken sonra bu işi vezir-i azama bırakarak arz odasını ihdas etmiştir.

XV. yüzyılın sonlarına kadar vezir adedi hemen hemen üçü geçmemiştir. Vezir-i âzam, padişahın mutlak vekili olup bu vekâlete alâmet, olmak üzere hükümdarın adı yazılı beyzî şekilde altun mühürünü taşırdı; bütün devlet işlerinden vezir-i âzam mes'-uldü;

[869] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 501-502

azil, tâyin işleri ve bütün devlet işlerindeki muameleler onun kararı ve padişahın müsaadesiyle olurdu; bu tarihlerde hiç bir arzları geri dönmezdi. [870]

Beylerbeyıler

Beylerbeyi ilk devirlerde Osmanlılarda bir tane olup butun ordu işlerinden mes uldu ve devlette hükümdardan sonra sözü geçen bu idi. Orhan'ın ordu kumandanı olan oğlu Süleyman Paşa beylerbeyi idi; onun ölümünden sonra bu vazife Lala Şahin Paşa'ya verilmişti; fakat bu sıralarda yani I. Murad devrinde vezir Cendereli Halil Hayrad-din Paşa'nın ordu kumandanlığını da eline alması üzerine bey-lerbeyilerin ehemmiyetleri bir dereceye kadar azaldı ise de nüfuzları yine vardı; fütuhatın Rumeli'de genişlemesi üzerine hem Anadolu ve hem Rumeli'nin bir beylerbeyi ile idaresi mahzurlu görüldüğünden beylerbeyilik Rumeli ve Anadolu beylcrbeyiliği olarak ikiye ayrıldı. Daha sonraki tarihlerde ise beylerbeyilerin hem adedi arttı ve hem de salâhiyyetleri tahdit edildi; mamafih eyaletlerinin en yüksek askerî kumandanlığını muhafaza ettiler. Beylcrbeyüerin iki tuğları ve has denilen dirlikleri yani maaşları vardı. Sefere hareketlerinde, eyalet denilen beylcrbeyilik mıntaka-smda bütün sancak beylerile tımarlı sipahileri maiyetine alarak emir olunan yerde orduya iltihak ederlerdi. Fakat bu ilk devirlerde şehzadeler Anadolu'da sancak beyi olmaları dolayısiyle Anadolu beylerbey isinin nüfuzu Rumeli beylerbeyi kadar değildi. Beylerbeyinin sancak beyleri üzerindeki nüfuzu umumî bir tef-tişten ibaretti. Sancak beyleri doğrudan doğruya merkezle muhabere ederlerdi. Fakat seferlerde Beylerbeğiler eyaletlerinin kumandanı idiler. Beylerbcği yalnız merkez sancağının idaresinden mesuldü. [871]

Sancak Beyleri

Sancak beyleri, tertip sırasiyle beylerbey iler e tabî olup

---

[870] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 502
[871] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 502-503

mıntakalarmdaki serbest timar yerlerden başka idareleri altındaki sancakların hem idarî ve hem askerî ve asayiş işlerinden mes'ul idiler. Serbest tımarların teftişi serbest timar sahiplerine aitti. Bir tuğlu olan sancak beylerinin de maaş olarak hasları vardı. Bir harb vukuunda sancağı dahilindeki tımarlı sipahileri toplıyarak beylerbeyinin kumandası altında sefere giderdi. Subaşı denilen kazalardaki timarlıların başları da kazalarının inzibatiyle alâkadarlardı.

Şehzadeler kısmında söylediğimiz gibi, bazı sancaklarda çelebi sultan denilen padişah evlâtları bulunurdu. Bunların salâ-hiyyetleri daha genişti; hattâ seferde Anadolu ve Rumeli beyler-beyilerine bile tefevvuk ederlerdi. [872]

Idarı Taksimat

Osmanlıların idarelerindeki yerler aşağıdan yukarıya köy, kaza, sancak ve beylerbeyilik şeklinde idarî, askerî, bir taksimata tabi tutulmuştu. Reaya denilen köyler halkı dirlik, vakıf, mülk reayası olarak başlıca üç sınıfa ayrılmıştı1. Rcâya veya köylünün askerî olmıyan şer'î ve hukukî dâvalarına mahallî kadılar (Yargıç) bakarlardı. Köylerin birleşmesiyle teşekkül eden kazalarda kadılar, alay beyleri ve subaşılar vardı. Kazaların inzibatı, subaşılara ait olup yukarıda işaret ettîğimiz gibi şer'î ve hukukî muameleler kadılar tarafından görülürdü. Pek yakın bir tarihe kadar kullandığımız kaza tâbiri kadıların idareleri dolayısile verilmiş bir isim olup, zamanımıza kadar gelmiştir [873]. Bu gün ilçe dediğimiz birçok kazalardan teşekkül eden sancakların isimleri muayyendi. Anadolu beylerinden alınan mahaller ayrı ayrı birer sancak itibar olunduğu gibi bazı yerlerde vaziyetin icabına göre sancak yapılmıştı. Tarihini yazdığımız bu ilk devirlerde Rumeli ve Anadolu beylerbey ilikleri mevcut olup ehemmiyetine göre Rumeli beylerbeyiliği Anadolu'dan üstündü. Rumeli beylerbey isinin merkezi Manastır ve Anadolu'nun ise Kütahya ve muvakkat bir zaman (Kütahya şehzade sancağı olunca) Ankara ve sonra daimî olarak

[872] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 503
[873] Teşkilât-ı Esasiye kanunundaki (Anayasa) tadilât üzerine vilâyetlere il, kazalara ilçe ve nahiyelere de bucak adı verilmiştir

Kütahya olmuştur.

Osmanlılar vaziyetin icabına göre ilk devirlerinde devlet merkezini sık sık değiştirmişlerdir. Bilecik, Yenişehir, tznik, Bursa, küçük beyliğe merkez yapılmış ve fütuhatın Rumeli'de genişlemesi üzerine ilk zamanlarda muvakkat ve sonra daimî olarak İstanbul fethine kadar Edirne devletin baş şehri olmuştur. [874]

Toprağm İdaresi

Osmanlılar fethettikleri memleketlerde, tıpkı büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları ve kendilerinden evvel teşekkül etmiş olan Anadolu beylikleri gibi toprağı taksim ve idare etmişlerdir. Islâmiyette arazi, harâci, öşri ve emîrî olarak üç kısım olup Osmanlılar, Anadolu beyliklerinden aldıkları yerleri eski şekilleriyle aynen kabul edip Rumeli'de elde ettikleri yerlerin hepsini emîri yani devlete ait arazi olarak tapulamışlar ve yalnız buradaki kilise ve manastırlara aid dinî vakıfları tanımışlardır.

Arazi-i emîriyye [875] veya arz-ı memleket denilen yerler devlete ait topraklar olup bunlar öşür ve resimlerine ve hizmete göre büyük, orta ve küçük parçalara bölünmüştü; bu arazîyi ekip biçen halka da reaya denilirdi; fethedilen bir memleketin yerleri (şehir ve kasabalardaki bağ ve bahçe ve mcr'alar hariç) arazi-i emîriyye sayılarak tahrir edilmiş ve o topraklar, ekilmek ve boş bırakılmamak şartiyle yine eski sahipleri üzerinde bırakılmıştı. Bunlar şeraite riayet ederek o toprağı ekip, biçerler ve öldükleri zaman yerleri evlâtlarına da intikal ederdi. Emîrî arazi, has, zeamet ve tımar olarak üç kısma ayrılmıştı. Emîrî araziyi bu suretle ekip biçenler, tarlalarının Öşür ve resmi olarak her sene devlet hazinesine verecekleri zahire veya bedelini bizzat hazineye vermeyip hükümet o Öşür ve resmi hizmet mukabili olarak kimse ve neye tahsis etmişs,e reaya onu oraya verirdi. Eğer tahsis edilen öşür ve resim tımarlı sipahiye ait ise ona verilir ve o da tımarlı sipahi kısmında söylendiği üzere buna mukabil muharebe zaman-

[874] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 503-504

[875] Mutlakiyetle idare olunan memleketlerde toprak ve reaya, enıîr'in yani hükümdarın addedilmiş olup bundan dolayı şimdiki tâbirle devlete ait yerlere arazi-i emîriyye denilmiştir.

larında sefere giderdi; yahut arazinin geliri zeamet ve hasa ait ise öşür ve resim o zeamet ve has sipahilerine verilirdi. Tımar, zeamet, has sahiplerinin kendilerine tahsis edilen topraklardan aldıkları öşür ve resme dirlik ve bu dirliğe sahip olan has, zeamet ve tımar erbabına da sahib-i arz denilmiştir. Sahib-i arz, Öşrü kendisine tahsis edilen toprakları, reayanın vazifesini yapmadığı zaman hükümdar'a vekâleten onun elinden alıp başka birisine verebildiği için kendisine bu isim verilmiştir.

Osmanlılarda arazi-i emîriyyeden başka vakıf ve mülk topraklar da vardı; bunlar arazi-i emîriyyeden ayrılmak suretiyle tnüessesata veya hizmet mukabili bazı kimselere verilmiş yerlerdi; tabiî bunları ekip biçen reâyâ da vardı. Vakıf arazinin Öşür ve resmi dinî, ilmî ve içtimaî müesseselere tahsis kılınmıştı. Vakıf reayası, arazisi hangi vakfa tahsis edilmişse Öşür ve resmini o vakfın mütevellisine verir ve o da vakıfnamesi mucibince bunu îcabeden yerlere sarf ederdi. Vakıf arazi satılmaz ve başkasına hediye edilemezdi; vakıf arazinin bazen aslı olan emîrî araziye tahvil edildiği görülüyorsa da bu pek azdır. Buna da sebep vakıfların çoğalarak memleket müdafaasına tahsis edilen askerî arazinin azalmasıdır.

Mülk arazi de hizmet mukabili verilmiş olup bunun da birkaç nevi vardır. Tam mülklerin satılması, hediye edilmesi, parçalanması caiz olup kimse müdahale edemezdi. Bu nevi Mülk arazi istenirse vakfedilir, veya evlâda geçerdi.

Toprağı işliyen reâyâ veya köylü tabakasına gelince, bunlar öşür ve resmi, kime ve nereye veriyorlarsa onun veya oranın reâyası sayılırlardı. Reaya, toprağı ekip biçmek, mamur etmek şartiyle onu muhafaza ederdi; aksi takdirde sahib-i arz tarafından tarlası elinden alınıp başkasına verilirdi. Bütün bu arazi muamelâtı tahrir defterlerinde gösterilir, arazinin kimden kime geçtiği her tahrir defterinde görülürdü. Reayadan biri vefat edecek olursa onun oğlu babasının yerine toprağa sahip olurdu; bunun tapusunu sahib-i arz olan has, zeamet veya tımar sahibi verirdi, Sahib-i arz ile reaya arasında ihtilâf çıkacak olursa bunun tahkiki mahallî kadılıklar veya merkezden verilecek emre göre veya sair suretle yapılırdı. Reâyâ,

sahib-i arz'a karşı hakkını müdafaa edebileceği gibi sahib-i arz da hakkını arardı.

Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere sahib-i arz, reayanın efendisi ve onun işlediği toprağın sahibi gibi ise de reaya üzerinde haksız ve keyfî bir muamele yapamazdı. Yaptığı takdirde bunun hakkında takibat yapılır ve îcap ederse elinden dirliği alınırdı. Toprak ne köylünün ve ne de sahib-i arz1 m malı olmayıp devlete aitti. Köylü ekip biçmek, imar etmek, diğeri de kendisine tevdi edilen vazifeyi ifa etmekle mukayyet ve muvazzaf idiler; bundan dolayı o toprak satılmaz, bağışlanmazdı; fakat memleketin sahibi olan hükümdar isterse onu vakıf veya mülk olarak bir müessesenin idaresi için veya her hani bir şahsa hizmet mukabili verebilirdi. [876]

OSMANLILARDA ASKERÎ TEŞKİLAT

Askerı teşkilatı icmali

Osmanlıların askerî teşkilâtında Anadolu Selçuklulariyle ilhanlıların ve Memlûklerin az çok tesirlerini görmekteyiz. Osmanlı kuvvetleri ka-pukulu, eyalet —ki bunda hudut kevvetleri de dahildir— ve deniz kuvvetleri olarak üç kısımdı. .

Kapıkulu askeri, yaya sınıfından olan yeniçeri, cebeci, topçu ocaklariyle yine bir ocak halinde olarak atlı bölükler'&en teşekkül etmişti; bu iki sınıf asker, hükümdarın şahsına mahsus maaşlı merkez kuvvetleriydi ve pâdişâh nerede bulunursa onunla beraber bulunurlardı.

Eyâlet askerine gelince, bunlar başlıca topraklı veya timarh sipahi denilen süvarilerle yaya, müsellem, azab ve bir de Rumeli hudutlarında bulunVn akıncılar'dan mürekkepti. Henüz ilk de-virlerinde bulunan donanma hizmetinde de gemicilerle azaplar ve muharebe zamanlarında ise tımarlı sipahiler bulunurdu.

Bu ilk devirlerde Osmanlı devletinin henüz küçük olmasına ve geniş fütuhata yetecek askeri bulunmamasına mebni bu noksanı telâfi

[876] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 504-506

için ilk istilâlarından itibaren Bizans İmparatorluğu ile Balkanlarda hâkimiyetleri altına aldıkları despotluklardan, prensliklerin kuvvetlerinden de istifadeyi düşünmüşler ve yaptıkları muahedelerle harb zamanlarına mahsus olmak üzere bunlardan muayyen mikdarda asker almışlardır. Bundan başka Haçlı ordularına karşı da pek dar zamanlarda Anadolu beyliklerinden de—nadir olsa da—yardım görmüşlerdir.

Osmanlıların askerî teşkilâtında Kapıkulu ocaklarından evvel yaya, müsellem isimleriyle iki sınıf asker vücuda getirildiğinden dolayı biz de evvelâ o kuvvetlerden bahsetmek suretiyle bu teşkilâtı göstereceğiz. [877]

Yaya Ve Müsellemler

Gazi Orhan Bey, Osmanlı devletinin temelini atarken süvari olan aşiret kuvvetlerinin yerine veziri Alâüddin Paşa1 ile Kadı Cendereli Kara Halil'in tavsiyeleriyle Türk gençlerinden mürekkep ayrı ayrı biner kişilik yaya ve müsellem isimleriyle muvazzaf iki sınıf piyade ve süvari kuvveti vücude getirildi ve daha sonra ihtiyaç nisbetinde bunların miktarı arttırıldı; işte Orhan Gazi ile I. Murad'm ilk zamanlarındaki muvaffakiyetlerini temin eden bu yaya ve müsellem kuvvetleriyle aşiret kuvvetleriydi. Yaya ve müsellemler''e muharebe zamanlarında ikişer akçe gündelik verilir, muharebeye gitmedikleri vakitlerde ise kendilerine gösterilmiş olan çiftlikleri [878] ekip biçerek buna mukabil devlet hazinesine verecekleri öşür ve resmi kendileri alırlardı. Yaya ve müsellemler XV yüzyıl, ortalarına kadar bilfiil silâhlı hizmette bulunmuşlar ve daha sonra Kapıkulu yaya ve süvarileri çoğalınca bunlar ordunun geri hizmetlerinde nakliyat, maden işletmeleri, kale inşa,atı, tersane hizmeti gibi işlerde kullanılmışlardır. [879]

---

[877] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 507

[878] Çiftlik demlen yerler, toprağın kuvvetli ve zayıf oluşuna göre üç kısma ayrılmıştı. Münbit toprağın seksen dönümü, orta derecedekilerin yüz dönümü ve kuvveti az olan toprakların ise yüz elli dönümü bir çiftlik itibar olunmuştur.

[879] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 508

Kapukulu Askerleri

Acemi Ocağı

Rumeli fütuhatı gelişmeye başlayınca fazla askere ihtiyaç hasıl olduğundan bunun temini için Osmanlılar, muharebede esir düşen harbe elverişli hıristi-yajıları ilk zamanlarda kısa bir müddet için Türk terbiyesi üzere yetiştirerek onlardan bir askerî sınıf teşkilini düşünmüşler ve esirlerden beşte birinin devlet hesabına alınarak derhal tatbikine geçmişlerdir ki bu, yeniçeri ocağının başlangıcıdır [880].

Acemi ocağı ile yeniçeri ocağı teşkilâtlan I. Sultan Murad zamanında Kazasker Cendereli Kara Halil ile Konyalı Molla Rüstem'in tavsiyeleriyle ortaya konmuştur. Yeniçeri ocağına asker yetiştirmek için acemi ocağı ilk defa Gelibolu'da. kurulmuştur. İlk esirler doğrudan doğruya bu ocağa alınarak bir akçe gündelik ile Gelibolu ile Çardak ve Lapseki arasjında işleyen nakil vasıtalarında hizmet görürler ve sonra yeniçeri ocağına alınırlardı; fakat esirler fırsat buldukça kaçtıkları için bu usul değiştirilmiştir. Yeni usule göre savaşlarda tutsak olan küçük yaştaki hıristiyanlar, evvelâ Anadolu'daki Türk köylüsünün yanına verilerek az bir ücretle hizmet ettirilir ve burada Türk ve islâm âdet ve an'anelerini öğrenip o hayata intibak ettikten sonra bir akçe gündelikle acemi ocağına kayıt olunurlar ve burada da bir müddet hizmetten sonra günde iki akçe ile yeniçeri ocağına alınırlardı. Gelibolu acemi ocağı sekiz bölüktü; esirlerden alınan bu çocuklara pençik oğlanı ismi verilmişti; buna da sebep hükümetin bu esirlerden beşte birini vergi olarak alması idi; eğer fazla esire ihtiyacı yoksa devlet hazinesinin istifadesi için esirlerin bedeli alınırdı; esirlerin çoğu akınlarda elde edilirdi.

Ankara muharebesinden sonra fütuhatın durmasına ve dahilî mücadelelere mebni, esir alınamadığından kapıkulu kadro-larındaki

---

[880] Harb esirlerinden beşte birinin padişah için alınması tekarrür edince çok yekûn tuttu "Cendereli Hayreddin Paşa eyitti bunları Türke verelim hem nıüslü-man olsunlar hem Türkçe öğrensünler sonra getirelim yeniçeri olsunlar. Pes öyle idüp yeniçeri ziyade oldu" (Neşri, s. 198).

noksanı doldurmak için ilk devirlerde Rumeli'deki hı-ristiyari tebeadan muayyen bir kanunla ve devşirme ismiyle münasip miktarda hıristiyan çocukları alınmasına başlandı. Bu çocuklar da devşirildikten sonra Anadolu köylüsünün hizmetine verilirler ve sonra acemi ocağına alınırlardı. Pençik ve devşirmelerden güzel ve tenasübe sahib olanları saray için ayrılırlar ve hariç saraylarda yetiştirildikten sonra pâdişâhın sarayına verilirlerdi.

Acemi ocağı efradı yeniçeri ocağından başka cebeci, topçu ve tersane hizmetlerine de verilirler ve oraların ihtiyaçlarını da temin ederlerdi.

Acemi ocağı için tebeadan olan hıristiyan çocuklarının kanun dairesinde alındıklarını bir az yukarıda söylemiştik. Devşirme kanunu, ihtiyaca ve zamanın icaplarına göre görülen noksanları tadil edilerek tekemmül ettirilmişti. Kanun mucibince devşirme şöyle olurdu:

Devşirmeye tâyin edilen memur, eline verilen fermanla kendisine devşirme mıntakası olarak gösterilen sancak ve kazalara gidip, mahallî kadıların ve sipahilerin yardımlariyle kazaları dolaşır ve kilise hey'etleri vasıtasiyle çocuk devşirirdi.

Kanun mucibince bir çocuğu olanın oğlu alınmıyarak babasının hizmetinde bırakılır ve birden fazla olanın bir tanesi alınırdı; alınacak çocuğun soy ve sopunun belli, iyi bir aileye mensup ve orta boylu olmasına dikkat edilirdi; kısa boylu ve köse ve san'at sahibi olanlar, şehir ve kasabaları gezip gözü açılanlar alınmazlardı. Devşirilen çocuklar içinde uzun boylu ve güzelleri varsa saray hizmeti için seçilirlerdi; alınacak çocuğun yaşı sekiz ile onsekiz arasında olacaktı. Her mıntakadan devşirüen çocuklar, yüz elli, ikişer yüz kişilik sürü adı verilen kafileler halinde devlet merkezine gönderilerek eldeki defter mucibince iyice muayene edilip hüviyetleri tesbit edildikten sonra Anadolu'ya sev-kedilirler ve zamanı gelince Galibolu ocağına, verilirlerdi, daha sonraları Gelibolu ocağı yerine istanbul ocağı kaim olmuştu. Ocağın en büyük subayı Gelibolu ağası idi.[881]

[881] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 508-510

Yeniçerı Ocağı

Padişahın maiyyeti kuvvetlerinden yaya askeri olan yeniçeri ocağı, 1363'de teşkil edilmiştir; Balkanlardaki gelişmeler elde daimî bir yaya kuvvetinin bulunmasını îcabettirmiş ve acemi ocağı ile bunun temeli atılmıştır. Hıristiyan esirleriyle devşirmeler acemi ocağında yetiştirildikten sonra iki akçe gündelikle buraya alınırlar ve sonra kabiliyet ve kıdemlerine göre bu gündelik artardı.

Kapıkulu ocaklarının en itibarlısı olan yeniçeri ocağı efradı muharebede hükümdarın bulunduğu merkez kolunda bulunurdu; muharebe zamanında hükümdar bunların arkasında ve ortasında at üzerinde dururdu. Sefere gidişlerde ve konaklarda yeniçeriler padişahın etrafında bulunup onu muhafaza ederlerdi.

Yeniçeri ocağı XV. yüzyıl ortalarına kadar yaya bölükleri veya cemâat denilen bir sınıfta ibaret iken 1451'de sekbanlarım iltihakiyle iki sınıf olmuş ve sonraki tarihlerde de ağa bölükleri denilen üçüncü bir sınıf daha teşkil edilmiştir ki bunu kitabımızın ikinci cildinde göreceğiz.

Cemâat veya yaya bölükleri yavaş yavaş artarak yüz bir bölüğe kadar çıkmıştır. Sekban bölükleri de otuz dört bölük olmak üzere cemâat bölüklerinin altmış beşincisini teşkil etmiştir. Her cemâat orta veya bölüğünün kendilerine mahsus oda denilen kışlaları, matbahları ve nişan denilen orta damfgaları (alâmetleri) vardı.

Cemâat veya yayalarda orta denilen her bölükte çorbacı adında bir bölük kumandanı bulunuyordu; sekban ve ağa bölük-Zert'nde bu kumandana bölükbaşı denilirdi, bundan başka orta veya bölüklerin kethüda, odabaşı, vekilharç, bayrakdar, başeski denilen diğer subayları vardı.

Yeniçeri ocağının en büyük kumandanı yeniçeri ağası olup bundan sonra sekbanbaşı gelirdi. Ocak kethüdası veya kul kethüdası, zağarcıbaşı sansoncubaşı, turnacıbaşı, başçavuş ve muhzır ağa derece sırasiyle ocak büyük ağalarından idiler. Bir de yeniçeri ağası ve sekban basıdan sonra ocakta en itibarlı olarak yeniçeri efendisi denilen yeniçeri ocağı kâtibi vardı; bu, maiyyetindeki bir kalem hey'etiyle ocak

defterini tutup efrad kaydiyle maaş işlerine bakardı. Bunun tâyin ve azli vezir-i azama aitti.

Yeniçeriler inaaşlarını üç ayda bir alırlardı; her orta veya bölüğe ait olarak meşin keseler içinde hazırlanan maaşın salı günü verilmesi kanundu. Maaş, arabî ayı denilen hicrî senenin ayları üzerinden verilirdi. Muharrem, safer, rebiulevvel denilen ilk üç aya bu ayların başharflerinin toplanmasiyle masar denilirdi. Rebîulâhir, cemaziyelevvel, cemaziyelâhir aylarına recec ve yedinci, sekizinci, dokuzuncu aylara yani receb, şaban, ramazan aylarına resen1 ve şevval, zilkade, zilhicceden—evvelki ayın son harfiyle diğer ikisinin baş harflerinin birleşmesiyle—hasıl olan remze de lezez ismi verilmişti.

Yeniçeriler başlarına gazi serpuşu olan ve Türkler uc bölgelerinde iken kendilerini halktan ayırd etmek için başlarına giydikleri bork adı verilen beyaz keçeden başlık giyerlerdi; börk'ün arkasında yatırtma denilen ve omuza kadar inen parça yeniçerinin ensesini ve kısmen sırtını örterdi. Yeniçeriler börklerini eğri ve zabitleri düz giyerlerdi; zabitlerin borklerinin başa giyilecek yeri sırma işlemeli olup buna üsküf derlerdi.

Yeniçerilerin yemekleri, orta yani bölükleri matbahında pişendi; bunun masrafı her hafta yeniçerilerden toplanan para ile temin edilirdi; her ortanın ahçıbaşısı vardı ve bu, ocak zabit-lerindendi; katil işinden başka cezası olanlar orta matbahında hapis edildiklerinden burası aynı zamanda orta veya bölüğün tevkifhanesi idi.

Yeniçeri ocağının bayrağı ve muzikası vardı. Ocak kendisini, XIII. yüz yılın ikinci yarısında yaşamış olan Babaîler'den Hacı Bektaş-ı Velî'ye mensup sayarak onu, ocağın pîri olarak tanımıştı. Buna sebep ocağın teessüsünde Alperenlerin, Babaîlerin müessir olmalarıdır. O tarihlerde ve daha evvel her san'atın ve her teşekkülün bir pîri olduğu kabul edildiğinden yeniçeri ocağı için de aynı an'aneye ittibâ edilmiştir.

Yeniçeri ocağında ilk devirlerde ok talimi (daha sonra tüfenk talimi) için bir talimhane vardı; burada ekzersizler yapılır ve talimhâneci tarafından kabza tutmak ve ok atma öğretilirdi. Yeniçeriler bu yüz yıllarda (XIV. yüzyılın son yarısıyle XV. yüzyılın ilk

yarısı) ok, yay, kılıç, kalkan, kargı bıçak gibi harb âletlerini kullanırlardı. Harpte siper kazmak için kendilerine kazma kürek de verilirdi.

'Divan toplantılarında divanın muhafazası için yeniçerilerden bir kısmı nöbetle divana gelirlerdi. Divan içtimainin sonuna doğru bunlara saray matbağından çorba verildikten sonra kışlalarına dönerlerdi. Padişahların cülus denilen hükümdarlık tahtına oturuşlarında kapıkulu ocaklarına cülus bahşişi ismiyle bir ikramiye verildiği gibi hükümdarın ilk seferinde de yine bunlara sefer bahşişi denilen bir para verilmesi de kanundu.

Yeniçerilerin orta veya bölüklerinde ayrı ayrı yardım sandıkları vardı; sıkılanları az bir faizle buradan para alırlardı. Ortaların bazı masrafları da bu sandığın faiz parasından temin edilirdi; varisi olmıyan yeniçerinin terekesi bedeli mensup olduğu orta sandığına konurdu.

Osmanlı padişahı bizzat sefere çıktığı vakit yeniçerilerin hepsi — hastalar müstesna — birlikte giderler, yalnız kışlaların muhafazası için ihtiyar yeniçerilerden korucu ismiyle muhafız

bırakırlardı. Hükümdarın kendisi sefere gitmeyip yeniçeri gön-dermek lâzım gelse ihtiyaç nisbetinde ocak büyük zabitlerinden birinin kumandasiyle yeniçeri sevkedilirdi; yeniçeri ağası mutlak surette pâdişâhla beraber sefere giderdi. Muharebe zamanında ordunun merkez cephesinde bulunan yeniçerilerin önlerinde topçular ve onların Önlerinde de azab denilen hafif yaya askerleri bulunurdu.

Yeniçerilerin her sene hükümet tarafından temin edilen iç çamaşırlariyle yerli çuhadan yapılmış kaputları vardı. Çuha kaputlar koyu mavi renkte olup Filordin ve Selanik tezgâhlarında dokutturulurdu. îç çamaşırlarının bezleri de şimdi Yunanistan'da bulunan Tesa/ya'daki Tırhala ile Batı Anadolu'da Kızılca Tuzla, Edremit, Bergama, Manisa, Tire ve İzmir mıntakalarında dokunan bezlerden tedarik edilirdi.

Yeniçeri ocağının en büyük kumandanı olan yeniçeri ağasının başkanlığı altında muayyen günlerde ocak ağalarının iştirakiiyle Ağa divanı kurulur ve burada ocağa ait işler görüşülürdü; ocak kâtibi yani yeniçeri efendisi de bu divanın üyderindendi.

Yeniçeri ocağından biri terfi ederse ya kapıkulu süvari bölüklerinden yukarı ve orta bölüklere verilir veyahut tımarlı sipahi olarak çıkarılırdı. Kapıkulu süvarisi olanlara hükümet tarafından okluk, eğer bedeli ve bir de hayvan verilmesi kanundu. [882]

Cebeci Ocağı

Cebe, zırh demektir; fakat Osmanlılar bunun mânasını genişletmişlerdir; bunun için bu devlette yaya askeri olan yeniçerilerin ok, yay, kalkan, kılıç, tüfenk, balta, kazma, kürek, kurşun, barut vesaire gibi ihtiyaçları olan âlet ve eşyayı yapan veya tedarik eden ocağa cebeci ocağı denilirdi. Bu ocak, yeniçerilere lâzım olan harb levazımatını develerle ve katırlarla naklederek cephede yeniçerilere dağıtır ve muharebeden sonra bunları tekrar toplıyarak tamire muhtaç olanları tamir ederek silâh anbarlarında muhafaza eylerdi; orta denilen müteaddit bölüklere ayrılmış olan cebeci ocağının en büyük zabiti cebecibaşı olup kendisinden sonra ocak kethüdası gelirdi. Tabiî olarak ortaların bölükbaşı isimlerinde zabitleri vardı. Bu ocağa alınacak efrat, acemi ocağından tedarik edilirdi.[883]

Topçu Ocağı

Top dökmek, top mermisi yapmak ve top atmak için teşkil edilen bu ocak da Kapıkulu ocaklarının yaya kısmındandı. Osmanlı ordusunda ilk defa 1389'daki birinci Kosova muharebesinde top kullanılmıştır; topçu ocağının -top döken kısmiyle top kullanan bölükleri ayrı ayrı idiler. Topların mutlak surette devlet merkezindeki imalâthanede dökülmesi iktiza etmeyip çok defa kale muhasaralarında o kale önünde top dökülürdü; nitekim II. Murad zamanındaki Mora ve Arnavutluk seferlerinde ve daha sonra İstanbul muhasarasında böylece develerle getirilen malzeme ile toplar döktürüldüğü görülüyor.

---

[882] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 510-513
[883] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 513

Topçu ocağının en büyük zabitine topçubaşı denilirdi; topçu ocağı efradı da acemi ocağından tedarik edilirdi. Topçu bölükleri muharebe zamanlarında yeniçerilerin önlerine sıralanıp buraya koydukları toplarla düşman hücumuna karşı bunları muhafaza ederdi.

Topların daha ziyade tekemmül ederek arabalarla nakilleri için bir de Kapıkulu ocaklarının yaya kısmından olarak top arabacıları ocağı diye bir ocak daha varsa da bunun ihdası daha sonradır. [884]

Kapıkulu Süvarileri

Osmanlıların iki buçuk asırlık muvaffakiyetli hamlelerinde yeniçeri ocağiyle beraber Kapıkulu süvarilerinin de hisseleri vardır. Bunlar sarayın Enderun kısmiyle dış saraylardaki iç oğlanları ve yeniçeri ocağından terfi edip gelen efrattan mürekkep idiler. Kanunnâmeye göre bu ocak, Timurtaş Paş a'nın tavsiyesiyle I. Murad zamanında sipah ve silâhdar isimleriyle iki bölük olarak teşkil edilmiş ve daha sonra bu iki bölüğe sağ ve sol ulûfeci ve sağ ve sol garipler ismi verilen dört bölük daha ilâve edilmek suretiyle süvari ocağı altı bölüğe çıkarılmıştır.

Süvari ocağı da yeniçeriler gibi hükümdarın şahsına mahsus olup derece ve maaş itibariyle yeniçerilerden üstündü; fakat hizmet ve hükümet üzerindeki nüfuz bakımından yeniçeriler ileride idiler. Süvari ocağına gerek yeniçeri ortalarından ve gerek saraylardan efrat verildiği zaman buna, bölüğe çıkmak denilirdi. Kapıkulu süvarileri içinde XV. yüzyıl ortalarından itibaren en itibarlısı sipah bölüğü idi; ilk devirlerde buraya devlet adamlarının çocukları da alınırlardı; bu, zamanla üç yüz bölüğe ayrılmıştı;

her bölükte yirmi, otuz süvari vardı ve bu sipah bölüğüne kırmızı bayrak da denilirdi. Bundan sonra silâhdar bölüği gelmekte olup bir adı da san bayrak'U; Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar bunlar sipah bölüğüne takaddüm ederlerken devlet ricali çocuklarının sipah bölüğünde bulunmalarına mebm o bolugun birinci addedilmesi îcabetmiştir. Bu bölük de zamanla ıkı yuz altmış bölüğe ayrılmıştı.

---

[884] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 514

Bunlardan sonra gelen sağ ve sol ulûfecilerle sağ ve sol garip bölüklerinin yani dört bölüğün ihdası XV. yüzyılda ise de tarihi belli değildir. Bunlardan yeşil bayrak denilen sağ ulûfedler yüzbeş, sol ulûfeciler yüz bölük olup aşağı bölük denilen sağ ve sol bölükleri de yüzer bölüğe ayrılmışlardı. Ulûfecilere alınan efrat iç oğlanlarından ve gariplere alınanlar da devşirme hancı olarak muharebede yararlıkları görülen diğer müslüman unsurlardan olurdu. Bu altı bölükten en yüksek yevmiyelisi sıpah bolugu olup diğerleri derece sırasiyle daha az yevmiyeli idiler.

Kapıkulu süvarileri hükümdarla beraber sefere giderlerken pâdişâhın sağ ve solunda yürürlerdi. Sipah sağda, silâhdarlar solda giderler, sipahm sağında sağ ulûfeciler ve süâhdarın solunda da sol ulûfeciler yürüyüp bunların sağ ve solunda da sag ve sol garipler yürürlerdi.

Sipah ve silâhdarlar muharebe meydanında padişahın ça-duıftı, ulûfeciler gerek muharebe zamanında ve gerek konak yerlerinde saltanat sancaklarını ve garipler ise ordu ağırlıklarını, hazineyi muhafaza ederlerdi.

Altı bölük efradı hayvan besledikleri için devlet merkezinden pek uzak olmıyarak mer'ası bol yerlerde oturmıya mecbur idiler. Bunlann silâhlan ok, yay, kalkan, harbe, balta, pala veya hançerle eğerlerinin kayışına astıkları gaddare denilen geniş yuzlu kısa kılıç ve bozdoğan ismi verilen yuvarlak başlı ağaç topuzdu. Bellerindeki ok keselerinde okları vardı. Muharebede lüzumuna göre bu silâhlardan birisini kullanırlardı.

Kapıkulu süvarilerini teşkil eden altı bölükten her bırınm âmiri olarak ayrı ayrı ağalan vardı. Sipah ağası, silâhdar ağası, sağ ulûfeciler ağası... ilh gibi. Derece sırasiyle bunların en yuk-seM sipah ağası idi; her bir bölüğün de bölükbasıları vardı Devlet merkezi haricindeki mahallerde oturan süvarilerin mıntıka m.n-taka kethüda yeri ismi verilen zabitleri bulunuyordu. [885]

---

[885] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 514-515

Eyalet Kuvvetleri

Tımarlı Süvarisi

Osmanlı devletinin en kuvvetli temel taşı olan ve bu imparatorluğun büyümesinde birinci derecede hizmetleri görülen topraklı veya timarlı süvari teşkilâtını, ıktâ denilen tımar sistemi meydana getirmişti ki bunu Osmanlılardan evvel diğer islâm - Türk devletlerinde de görmekteyiz. Timarlı sipahi veya süvarinin hizmet mukabili reayadan almış olduğu öşür ve resme dirlik ve sipahinin kendisine de Sahib-i arz denilirdi.

Osmanlı devleti, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi yaptığı fütuhatta bu timar usulünü tatbik ile bunu tekemmül ettirmiş ve bu suretle dirlik sahipleri kendilerine bırakılmış olan bu maişet mukabili devletin muhafazasını üzerlerine almışlardır.

Timarlı veya topraklı süvarilerin senelik gelirleri hizmet ve kıdemlerine, yararlıklariyle elde ettikleri zamlara göre bin akçeden başlıyarak 19,999 akçeye kadar olurdu; bu son miktardan fazla timar olmazdı. Yirmi bin akçeden yüz bin akçeye kadar olan dirliğe zeamet ve bundan yukarı olana da has denilirdi.

Gerek timarlı sipahiler ve gerek diğer dirlik sahiplerine tahsis edilip devletçe tesbit edilmiş olan senelik öşür ve rüsum hazineye almmıyarak kendilerine terk edilmişti; yani bu dirlik sahihleri kendilerine terk edilen köylerin bu öşür ve resimlerini bizzat veya bilvasıta tahsil ederek buna mukabil askerî vazife görürler ve sefere giderlerdi; yani devlet reâyâ denilen köylü halktan her sene alacağı öşür ve resimleri bizzat kendisi tahsil etmiyerek onu askerî hizmete mukabil timarlı sipahiye tahsis etmişti. Tımarlı sipahi aldığı bu öşür ve resme mukabil muharebe zamanında timarının az veya çokluğuna göre ya yalnız veyahut cebeli denilen teçhizatı mükemmel bir veya birkaç süvari ile beraber sefere giderdi. Timarlı sipahinin kaç bin akçede bir cebeli götüreceği mıntakasına göre kanunla tasrih edilmişti. Cebelinin bütün masrafı efendisi olan timarlı sipahiye aitti; mazeretsiz sefere gitmiyen sipahinin dirliği elinden alınır, hizmeti

görülenlerin dirliğine de zam yapılırdı. Sipahinin kendi mıntakası yani sancağı dahilinde oturması kanundu. Vefat eden tımarlı sipahinin umarının bir kısmı eğer varsa erkek evlâdına verilir, eğer oğlu yoksa bu münhal timara alay beyi denilen o mıntakanm en büyük tımarlı zabitinin in basile yine askerî sınıfından bir münasibi tâyin edilirdi.

Timarlı sipahiler her sancakta bir takım bölüklere ayrılmışlardı; her bölüğün subaşı denilen çeri basıları ile bayrakdar ve çavuşları vardı; her on bölük bir alay beyinin kumandası altında idi. Alay beyleri bir harb vukuunda mınt ak asındaki sancak beylerinin ve onlar da Çelebi Sultan denilen şehzadelerin veya beylerbey ilerin kumandaları altında sefere giderlerdi; sipahilerin onda biri sefer esnasında hem mınt akalarının muhafazası ve asayişin temini ve hem de sefere giden arkadaşlarının işlerinin tesviyesi için nöbetle memlekette kalarak toprağın işletilmesine nezaret ederlerdi. Sefere giden sipahilerin o kış harb sahasında kalmaları îcabederse bunların içlerinden bazıları harçlikçı namiyle memleketlerine gelerek arkadaşlarının harçlıklarını tedarik edip dönerlerdi.

Tiinarm, tımarlı sipahinin şahsına ait olarak, kılıç timar, eşkinci timan, benevbet tımar, mülk timar ve mustahfız timan gibi nevileri varsa da bunları kitabımızın ikinci cildinde göstereceğiz. Timar derecesinden bir derece yüksek olan ve alaybeği ve saire gibi yüksek subay ve kalem erbabına tahsis edilen zeamet hakkındaki muamele de tımara benzemekte ise de aralarında bazı farklar vardır; bunu da aynı ciltte tekrarlıyacağımız timar teşkilâtiyle beraber gözden geçireceğiz. [886]

Azab'lar

Azab (Azeb) bekâr demektir. Bunlar, Anadolu'dan toplanmış muharebeye yarar, dinç, kuvvetli, bekâr Türk gençleridir. Azablar, Osmanlı ordusunun hafif yaya askerlerini teşkil ederlerdi. Bunların masraf ve iaşeleri toplandıkları yerlerin halkına aitti. Ok, yay ve pala ile mücehhez idiler; ihtiyaca göre yirmi, otuz hanede bir azab alınırdı;

[886] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 516-517

bu, tarihini yazdığımız devirlerde mevcutları takriben on beş yirmi bin kadardı.

Azablar muharebede merkez ordusunun önünde bulunup ilk hücuma maruz idiler; bunların gerisinde toplar ve onların arkasında da yeniçeriler dururlardı. Harb başladığı zaman azablar, sağa ve sola açılarak topçunun ateş etmesini temin ederlerdi. Bu azablardan başka bir de deniz ve kale azabları varsa da onlar, daha sonraki tarihlerde teşkil edilmişlerdi. [887]

Akıncılar

Türklerden teşkil edilmiş hafif süvari kuvvetleridir; akıncılar, serhad denilen uçlarda bulunup mükemmel teşkilâta tâbi idiler. İlk defa düşman memleketine yapılan akın ve elde edilen esirlerle o memleket hakkında malûmat elde edilir ve sonra bu, yerleşme mahiyetini alırdı.

Akıncıların başlıca vazifeleri ordunun keşif hizmetini görmek, düşman topraklarındaki araziyi keşfederek orduya yol açmak, bu suretle düşmanın pusu kurmasına mâni olmak, ordunun geçeceği yerlerdeki mahsulâtı muhafaza eylemek, esir alarak vaziyeti öğrenmek, nehirlerin geçitlerini tâyin ile köprü kurmaktı. Bundan dolayı akıncılar ordu kısm-ı küllisinden dört beş gün daha ileride bulunurlardı. Bunlar şimdiki motorize kıt'alar gibi o zamana göre pek serî hareket eylediklerinden dolayı halkın kuvve-i mâneviyyeleri üzerinde mühim tesir bırakarak ortalığı sindirirlerdi. Akıncılar, canları bahasına yapdıkları bu akınlarda çok ganimet malı alırlardı.

Osmanlı akıncıları muhtelif mıntakalarda bulunup her birinin bir akıncı kumandanı vardı. Akıncılardan bin kişinin kumandanına binbaşı, yüz neferin kumandanına yüzbaşı ve on neferin-kine de onbaşı denilirdi. Yukarıda söylediğimiz gibi bunların hepsinin üstünde de akıncı beyi denilen akıncı kumandanı vardı ve buna akmci sancak beyi de denilirdi.

Düşman ülkesine karşı yapılan bir akının, akın adını alabilmesi için

[887] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 517

o taarruzun mutlak surette akıncı kumandanlarının emrinde olması lâzımdı; eğer akıncı kumandanı kendisi gitmez ve akma gönderdiği kuvvet yüz ve yüzden fazla olursa o akına haramilik ve yüz kişiden aşağı olursa ona da çete denilirdi.

Akıncıların, mıntaka mmtaka kimin akıncıları olduklarını, isim ve hüviyetlerini gösteren defterleri vardı. Akıncılar tımarlı ve vergilerden muaf olmak üzere iki sınıf idiler.

Akıncılar, Rumeli'de ayrı ayrı ocak halinde ve muhtelif mıntakalarda bulunurlar ve kumandanlarının isimîerile anılırlardı. Osmanlıların ilk istilâ zamanlarında Evren uz Bey akıncıları vardı; daha sonra istilâ nisbetinde hudutlarda Mihaloğulları, Turahan Bey ve Malkoç Bey akıncıları meydana çıkmış olup bunlar Mihallı, Turahanh, Malkaçoğlu akıncıları diye XVI. yüzyıl sonlarına kadar şöhretlerini muhafaza etmişler ve Osmanlı fütuhatında pek mühim hizmet görmüşlerdir.[888]

OSMANLILARDA FİKÎR HAYATI VE ÎLMÎ-ÎÇTİMAÎ MÜESSESELER

XIV. VE XV. YÜZYILLARDA YAKIN ŞARKTAKİ ÎLÎM MERKEZLERİ

Şark Ve Garp Fikir Bayatına Dair Bir Kaç Söz

islâm âleminde Abbasîlerin ilk zamanlarında başlayarak asırlarca dal budak salmış olan dinî, tıkrı ve müspet ilimler, Lndulus kıt asında da yayılmış ve iyice Abbasîye devletinin sukutu ve Bağdat'taki eserlerin imhası sırasında Endülüs'teki ilim cer-yanları devam etmekte bulunmuştu.

Endülüs islâm alemindeki ilmî faaliyet komşu olan hükümetlere de sirayet ederek arapça yazılmış olan müspet ilimlerden istifade edilerek yüksek hiristiyan âlimlerinin mutlaka arapça bilenlerinin, tetebbuları sayesinde ve bilhassa XIII. yüzyılın ikinci yansından itibaren bu memleketlerin üniversitelerinde şuurlu tir ilim hareketi

[888] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 518

görülmüş ve hattâ ilim hareketlerinde arapçamn bilinmesi ve bu lisanda yazılan ilmî eserlerin tetkiki tavsiyesinde bulunmuş olan Oxford üniversitesi hocası Bacon (Bakon) hakarete bile uğramıştı. Bununla beraber Bakon, Robert Krosteste, Arnold di villanovd Albertus Magnus (Albert dö Villa nuva) ve sairleri arapça eserlerden istifade ile müspet ilimlere dair telifler vücuda getirmişlerdir. Garp alemindeki bu ilmî ve fikrî kalkınmaya mukabil şarkta islâm âleminde gittikçe artan bir sukut baş göstermiş ve bilhassa müspet ilimlere karşı olan alâkasızlık şümullü bir hal almıştır. Her ne kadar Orta Asya'da riyaziye ve heyete dair bazı faaliyetler (Semerkand'da ve Meraga'da) göze çarpmakta ise de bunlar eski hareketlerin son bir ışığı olmuştur.

Garptaki ilim ceryanları sırasında (XIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIV. yüzyıl) Hümanizmin meydan alması ve Rönesans devrinin başlaması üzerine ilmî ve felsefî eserler doğrudan doğrüya Yunancadan alınmak suretiyle Avrupa'da kültür hareketleri ilerlemiş ve XIII. ve müteakip yüzyıllarda ise bunun aksine olarak islâm âleminde mütemadi gerilemeler devam etmiştir. Bunun için aşağıda bahsedeceğimiz ilim hareketleri duraklama ve sukut âleminde iken müspet ilimlerin yerine dinî, edebî ilimlere dair eserlerin bazılarına yazılan şerh ve haşiyeler görülmekte bulun-muşdur ki aşağıda kısaca onlardan bahsedeceğiz.

1335 (736 H.)'de Ebu Said Bahadır Han'ın ölümüyle meydana çıkan rakib hanların mücadeleleri, Timurlular zamanına kadar İran, Horasan, Buhara ve Semerkand havalisindeki ilim hareketlerini iyice sarsmıştı; Timur ile oğlu Şahruh zamanındaki ilmî faaliyet epey ilerlemiş ve hattâ kendi muhitlerinin dışında da te'sirini göstermişti; Sadeddin-i Teftâzânî (vefatı 1390) ve Seyyid Şerif-i Cürcânî (vefatı 1413) gibi hem kelâm hem de usul-i fıkıh'ta ihtisas sahibi iki büyük âlimin eserleri ve talebe-leriyle tesis ettikleri mektep asırlarca Türk ve bilhassa Osmanlı medreselerinde devamlı tesirini göstermişti.

Orta Asya'da görülen felsefe, mantık, fıkıh, uşul-i fıkıh ve edebiyat hareketleri Suriye ve Kahire'ye nisbetle daha kuvvetli ve daha ileri fikirle okutulmakta idi; zaten Suriye ve Mısır'da kelâm ve mantıkdan ziyade tefsir, hadîs, fıkıh, edebiyat ve tarih ileri gitmişti.

Hele tasavvuftaki vahdet-i vücudculuk buralarda koyu bir taassup yüzünden inkişaf edememişti; tran ve Orta Asya'da akla kıymet verilmesine mukabil Suriye ve Mısır'da nakliy-yatcılık vardı; meşhur Türk mütefekkiri Şemseddin Molla Fenârî Kahire'ye uğradığı sıralarda ora ulemasının kendisini tahrik etmelerine rağmen taassubdan korkduğu için mensup olduğu vahdet-i vücud akidesine dair ora âlimleriyle hiçbir müba-heseye girişmemişti.

XIV. ve XV. yüzyıl Mısır, Suriye, îran ve Orta As-ya'daki ilim müesseseleri Anadolu medreselerinden üstün olması cihetiyle buradaki ilim adamları mesleklerinde ihtisas yapmak için îran, Orta Asya ile Mısır ve Suriye'ye gidiyorlardı, bu Türk âlimleri içinde Osman Gazi'nin kayın pederi Edebalı Şam'da, Davud-ı Kayseri Kahire'de, Muhsin-i Kayseri Şam'da, Kara Hoca Alâüddin İran'da Kadı zâde-i Rumî Musa Horasan ve Maveraünnehir'&e, Molla Fenarî (Muham-med b. Hamza) ve Samavnalı Bedreddin Ka/ıire'de, Alâaddin-i Rumî Semer/camTde, Genniyanlı Ahmedî Mısır'da ihtisas yapmışlardı.

Görülüyor ki XIV. yüzyılla XV. yüzyılda kültür itibariyle İran, Maveraünnehir, Suriye ve Kahire Anadolu'dan üstün idi; fakat bu tefevvuk XV. yüz yılın son yarısından itibaren yavaş yavaş azalmakta ve buna mukabil İstanbul birinci dereceyi almak için namzed bulunmakta idi; Çünkü gerek harice gidip ihtisas yaparak gelenler ve gerek muhtelif sebepler dolayı-siyle Osmanlı memleketlerine hicret eden âlimler sayesinde Türkiye'deki ilim cereyanları birdenbire yükselmiştir. Bu gelenler arasında Şeyh Mehmed-i Cezerî ile Şeyh Ahmed-i Cezerî, îbn-i Arabşah, hey'etci Abdülvacid, Fahreddin-i Ace-mî, Haydar-ı Herevî, Alâaddin-i Tusî, Seyyid Ali Acemî, riyaziyeci Fethullah XV. yüzyılın ilk yarısı içinde Türkiye'ye gelmişlerdi. Bu ulema akını XV. yüzyılın son yarısında daha şümullü olmuştu ki Ali Kuşçu^ Musannifek Alâ-addin, Tebrizli Tabip Kemaleddin, tabip Hekimşah-î Kazvinî, tabip Şirvanlı Şükrullah, tabip ve riyaziyeci Abdullah, Hekim Lârî, hey'et ve riyaziyeci Şirazlı Muzaf-ferüddin Ali, Î4ris-i Bitlisi bunlar arasındadır; bunlardan başka Safeviyye devletinin İran'da teessüsünden sonra da bir çok âlim ve sanatkârların Osmanlı memleketlerine hicret eyledikleri görülüyor.

İşte bu kısa izahat, Osmanlı memleketlerindeki ilim ve fikir hareketlerinin nasıl inkişaf eylediğini ve Osmanlıların bundan sonraki ilim hareketlerinin başına geçmeğe nasıl namzed olduklarını göstermektedir.

Osmanlılar Rumeli'de yalnız mıntaka mıntaka şehir ve kasabalar almakla iktifa etmiyerek ve geçici bir fütuhat yapmıyarak muntazam ve muayyen bir program île elde ettikleri yerlere Anadolu'dan göçmenler naklederek yerleşmişler ve hemen onu müteakip îmar faaliyetine geçmişler, ilmî ve içtimaî kurumlar vücude getirmek suretiyle oralara Türk damgasını vurmuşlardır.

Bilhassa halkı tamamen gayr-i müslim olan Rumeli'de bu müesseseler o kadar sür'atle yapılmıştır ki işgalden on onbeş sene sonra buraları gezenler Osmanlı idaresine geçmiş olan yerlerin hemen tamamen Türk şehri haline geldiğini görüp hayret etmişlerdir. Osmanlıların ilk devirlere ait olan bu faaliyyetleri bugün de mevcut olan vakıf kayıtlariyle ve vesikalariyle de sabit olmasından dolayı burada tafsilâta lüzum görülmemiştir. [889]

Osmanlılarda İlk İlmi Müesseseler

Osmanlı devletini kurmuş olan Orhan Gazi, bir taraftan idari, askeri ve adlı teşkilatını yaparken diğer taraftan onlarla beraber ilmî ve içtimaî teşkilâtı da ihmal etmemiş ve bir aralık küçüjt beyliğine merkez yaptığı İznik^de cami imaretiyle beraber bir de medrese yaptırmak suretiyle bu hususta da ilk adımı atmıştır. îznik medresesi 1331'de yani buranın fethinden bir sene sonra yapılmış ve oraya zamanına göre en dolgun maaş olan günde otuz akçe ile devrinin büyük âlim ve mütefekkirlerinden Davud-ı Kayseri müderris tâyin edilmiştir. Yine îznik'in Yenişehir kapısında ilk imaretini yapan Orhan Bey, buranın küşad resminde iptida kendisi, muhtaçlara çorba dağıtmak ve imaretin kandillerini yakmak suretiyle halka karşı himaye ve muhabbetini göstermiştir.

îznik medresesinin başında Davud-ı Kayseri gibi hem zahir ve hem

[889] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 519-522

bâtın ilimlerinde derin görüşlü bir mütefekkirin bulunması ve burada okutulan dersler arasına kelâm yani İslâm felsefesinin konması o zamana göre bu müesseseye verilmiş olan ehemmiyeti göstermektedir.

Osmanlı devleti hududunu genişlettikçe mühim şehirlerde de ilmî ve sosyal kurumlar vücuda gelmekte idi. iznik'ten sonra büyük medreseleri BursaMa görmekteyiz. Orhan gazi 736 H./1335 M. de Bursa'da da bir cami, imaret, tabhane ve bir ribat yani han yaptırdığı gibi yine Bursa hisarındaki kiliseyi medreseye çevirtmiş ve talebeler için odalar yaptırmış ve vakfiyesini tertip ettirmiştir. Gene burada I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad taraflarından yaptırılan müesseseler ilim hareketlerini arttırdığı gibi bu medreselerden sonra ikinci ve üçüncü derecelerde vezir ve beylerbeğiler taraflarından yaptırılan bu kabil kurumlar da Osmanlı memleketlerindeki ilim cereyanlarını genişletmiştir.

XIV. yüzyıl sonlarında İznik medresesi artık birinci dereceyi kaybetmiş ve onun yerine Bursa medreseleri geçmişti, İznik medr.esesinin otuz akçe yevmiyesine mukabil Bursa'da Çelebi Mehmed'e ait Sultaniye medresesi müderrisine elli akçe veriliyordu; keza XV. yüzyılın ilk yarısında Edirne şehri artık emniyet altında devlet merkezi olduktan sonra ilim merkezi halini aldı ve bu defa da Bursa medreseleri ikinci dereceye düştü. Burada II. Murad'ın cami, imaret, muallimhâne, misafirhane ve mevlevihâneden başka yaptırmış olduğu yüz akçe yevmiyeli medrese ve elli akçe yevmiyeli darülhadîs birinci dereceyi teşkil ediyordu; Edirne şehri, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da. yaptırmış olduğu Sahn-ı seman medreselerinin açılmasına kadar birinciliği muhafaza eylemişti.

Bu medreseler, okutulan derslere göre yüksek, orta ve ilk olarak birtakım derecelere ayrılmıştı; bu devirlerde tedrisat dinî, felsefî, riyazi ve edebî olarak yapılmakta idi; bunlardan padişah medreseleri ilk safta geliyordu. Osmanlıların bu devirlerinde neresi devlet merkezi olursa orasının ilim ve fikir hareketlerinde daima Önde bulunduğu görülmektedir ki bu şekil sonraki asırlarda da tabiî olarak devam etmiştir.

Padişahlarla vezir ve diğer devlet adamlarının yaptırmış oldukları medreseler, az zaman içinde bilhassa Rumeli'de Türk kültürünün süratle yayılmasında mühim âmil oldu. Osmanlı hududu Anadolu'da genişlediği zaman Anadolu beylerinden alman yerlerdeki ilmî, içtimaî bütün kurumları, mevcut vakıf şartlariyle tanınmalarından dolayı bu kurumlar eski faaliyetlerini muhafaza ve devam ettirmişlerdi. [890]

Medreselerin Tasnifi Ve Okutulan Dersler

Fatih'in yaptırmış olduğu sahn medreselerine kadar, Osmanlı medreselerindeki derslerin nasıl bir sıra takip ettiğini, ders ve sınıfların taksimatını bilmiyoruz; fakat daha eski medrese teşkilâtı ile XV. yüzyıl sonlarındaki medrese teşkilâtı gözönüne alınacak olursa bunu bir dereceye kadar kestirebilmek mümkündür.

Osmanlı medreseleri, yüksek tahsil yani fakülte kısmı hariç olarak Telvik, Miftah ve Hâşiye-i tecrid medreseleri diye üç kısma ayrılıp bunlardan aşağı, bir de kavaid yani sarf ve nahiv (gramer) derslerini Öğreten medreseler vardı.

Okutulan dersler yüksek tahsil de dahil olmak üzere en aşağıdan başlayarak gramer, mantık, ferâiz, kelâm, belagat, usûl-i fıkıh, fıkıh, usûl-i hadîs ve hadîs ile tefsirden mürekkep olup bunlardan her birinin izahını hâvi muhtasar ve mufassal müteaddit şerh ve haşiyeleri vardı; ve bunların medrese derecelerine göre aşağı medreselerde evvelâ muhtasarı ve yüksek medreselerde mufassalı okutulurdu.

Gramer eskiden sarf ve nahiv dediğimiz Arapça kavaid kitabı olup muhtasar ve mufassal olarak yazılmış olan bu eserler, talebeyi asıl medrese derslerine hazırlamakta idi.

Mantık, fikir ve muhakemeyi işleten ve usul ve kanunlarına riayet edildiği takdirde zihni hatadan koruyan, fikrin doğru veya yanlış olup olmadığını ayırmağa vasıta olan bir ilimdir.

Feraiz Islâmiyetteki kanun mucibince miras ve varislerin hisseleri miktar ve keyfiyetlerini bildiren yani bir ölünün mal, mülk ve akarının varislerine ne suretle taksim edileceğini öğreten bir ilimdi ve bunun

[890] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 522-523

inceden inceye şerhleri ve izahnameleri vardır.

Kelâm, itikadiyata taallûk eden meseleleri, metafizik ve tabiat ilimlerinden de istifade ederek ispat eden islâm felsefesidir; buna ilm-i tevhid de denilirdi.

Belagat, arab edebiyatiyle lisaniyatına dair olup meânî, bedî, beyan [891] aruz, kafiye ve saireden bahsetmektedir. Muhtasar ve mufassal olarak okutulurdu.

Fıkıh ameliyata taallûk eden dinî meseleleri bildiren bir ilim

olup namaz, oruç, zekât, hac, büyü, şuf'a ve saire gibi islâm dininin ibadet ve muamelât kısımlarını havi ahkâm ve akaidinden bahseden ve şer'î ilimlerin müntehası sayılan usûl-i fıkıh da onun usulünden bahseden yani birtakım kavaid-i külliye vasıtasiyle kitap, sünnet, icmâ-ı ümmet ve kıyas-ı fukaha denilen ahkâm ve delillerden istifade ile şer'î hükümler çıkaran bir ilimdir; daha kısası dinî meseleleri şer'î delillerine dayanarak meydana çıkarmaktır. Bunun da —usûl-i fıkıh, fıkıh, ilm-i kelâm gibi yüksek ilimlerden sonra— muhtasar ve mufassalı vardı.

Yüksek tahsilde okutulan usûl-i hadîs ve hadîs ile tefsir başlı başına mühim bir ihtisas işi olduğundan muhaddîs ve müfessir denilen bu derslerin müderrislerinin dereceleri diğerlerinden daha yüksekti.

Osmanlıların XV. yüzyılın son yarısından itibaren mükemmel bir hale getirilen medrese teşkilâtiyle buradaki medrese dereceleri ve dersler hakkında, kitabımızın ikinci cildinde dah amufassal malûmat verileceğinden şimdilik bu kadarı yeter göründü. [892]

XIV. Yüzyıl Son Yarısıyle XV. Yüzyıl'ın Îlk Yarısında Osmanlılardakl Edebî Cereyan

---

[891] Eedı, beyan ve meânî'nin üçüne birden ilm-i belagat derler. Bedİ, sanayi-i lâfziyye ve mâneviyyeye riayet ederek söyleyip yazmaktır; beyan, kinayeli, İstiare ve mecazlı (cinas ve tevriye) söz söylemek veya yazmak, meâni ise muktezây-ı hale göre söz söylemek, yani sözü mevkiine ve yerine göre uzun veya kısa soylemekdir.

[892] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 524-525

Xiv. Yüzyıla Ait Bir Mukaddime

Osmanlılara ait memleketlerdeki edebî cereyanları takip edebilmek için bilhassa XIV. Yüzyılında Anadolu beyliklerindeki aynı cereyanı bilmek îcabeder [893]. Bu yüzyılda diğer Anadolu beyleri gibi Osmanlı hükümdarları da millî lisana ehemmiyet vermişler ve bilhassa Türkçenin inkişafına ve resmî lisan olmasına hizmet etmişlerdir; bu yüzyıla ait resmî muharreratın açık Türkçe olduğuna dair elimizde vesikalar bulunduğu gibi buralarda yaşayan birçok mü ellif de gerek nesr ve gerek nazım yoluyla yazdıkları eserlerinin çoğunu Türkçe yazmışlardır. [894]

İlk Eserler

Meselâ meşhur Dursun Fakih'in Yemen ilindeki Mukaffa kalesi manzumesi ile Nakib oğlu'-nun Selâsil (Ankara) kalesi manzumesi ve Beypazarlı Maanoğlu Has an'in Cenadil kalesi manzumesi bu kabil Türkçe ilk eserlerdendir [895].

Daha sonraları Anadolu beylerinin ellerindeki yerler alındıkça bu beylikler dahilindeki müesseseler ile beraber birçok âlim ve edipler de Osmanlı devleti hizmetine girmişler, millî lisanın ve fikir hareketlerinin yayılmasına himzet eylemişlerdir; yani Osmanlılar Anadolu'da siyaseten nasıl bir vahdet vücuda getirmişlerse ilim ve edebiyat cihetinden de aynı birliği temin etmişlerdir. [896]

Şeyhoğlu

Yukarıda isimlerini Yazdığımız manzumelerden başka, bu XIV. yüzyılın sonlarında yazılan iki edebî eseri zikr etmek lâzımdır; bunlardan biri Kütahyalı Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşid ve Ferahşad adındaki mesnevi tarzında yazılmış manzum hikâyesi ve diğeri de yine

[893] Bu hususta Anadolu beylikleri isimli eserimize bakın.
[894] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 525
[895] Millet kütüphanesi Divanlar kısmı 1682 numaralı Mecmua,
[896] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 /526

Kütahya'lı şair Ahmedî'nin İskendernâme''sidir.

Hurşid ve Ferahşad her ne kadar Germiyan hükümdarı Süleyman Şah namına yazılmağa başlanmış ise de bu hükümdarın vefatı yüzerine damadı Yıldırım Bayezid'e ithaf olunmuştur. Germiyan hükümdarının musahibi ve aynı zamanda nişancı ve defterdarı olan Şeyhoğlu Mustafa takriben 1334'de doğmuş ve XV. yüzyıl başlarında (1413) vefat etmiştir. Dursun Fakih ile Nakiboğlu ve Maanoğlu'nun nazımları, Şeyh-oğlu'nun nazmına nisbetle daha basit olup bunda Türkçeye tedricî surette arapça ve farsça kelimelerin girdiği görülmektedir. Şeyhoğlu, farsea şiirleri büyük bir muvaffakiyetle Türkçeye çevirmiştir; şiirleri lirik olmamakla beraber üslûp ve teknik itibariyle kusursuzdur. Germiyan oğlu Süleyman Şah adına tercüme edilen Merzubannâme ve Kabusnâme de bunundur. [897]

Ahmedi

Şeyhoğlu'na XIV. yüzyılın son yarısında yalnız Şair Ahmedî üstün çıkmıştır. Lâkabı Tacüddin ve adı İbrahim olan Ahmedî'nin aslen Uşak kazasının Sivaslı nahiyesinden olduğu kuvvetle zannolunuyor; tahsilini Kahire'de Bayburtlu Molîa Ekmel'den yapmış olan dî, XV. yüzyılın ilk yarısında da yaşamış değerli bir şairdir; 1335'de doğmuş ve 1412'de ölmüştür; 8251 beyitli Iskendernâme*-sini 1390'da bitirmiştir.

Ahmedî'nin Germiyan hükümdarı Süleyman Şah'a ithaf için yazarak sonra Yıldırım'ın şehzadesi Emir Süleyman Çelebi'ye takdim ettiği îskendernâme^smv gelince, bu da Hurşid ve Ferahşad gibi Türkçenin tekâmülü seyrini gösteren manzum bir eserdir. Bu eser meşhur İskender'in hayatı ve muharebeleri hakkındaki malûmatla beraber islâm hikemiyatını, tıb ve felsefeye ait mutalealarıda ihtiva edip sonunda da Dâsitan-i Tevârih-i Mülûk~i Al-i Osman adiyle Ertuğrul Gazi'den, Emir Süleyman Çelebi zamanına kadar Osmanlı tarihîne ait bir kısım vardır. Bu tarihî malûmat, Osmanlı tarihinin ilk kısmının bazı yerlerini mümkün mertebe aydınlatmaktadır. Osmanlı

[897] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 526

tarihi kısmını bu devlete intisabını müteakip iskendernâme^sine ilâve etmiş olmalıdır.

Ahmedî'nin bir de divanı olup İskender nâme1 sine nisbetle daha yüksektir; sekiz bin beyitten fazla olan bu divanda şiirin muhtelif şekillerini havi manzumeler görülür; yine Ahmedî'nin beş bin beyitli Cemşid-ü-Hurşid isimli manzumesi, Çin pâdişahı'-nın oğlu Cemşid ile Rum kayserinin kızı Hurşid arasındaki âşikane macerayı tasvir etmektedir; gerek bu eserini ve gerek Tervijı-ül-ervah adındaki tıbba dair manzum ve mufassal telifini Emîr Süleyman Çelebi'nin emriyle kaleme almıştır.

Ahmedî de evvelce Germiyan oğullan'nm hizmetinde iken, sonra Osmanlılara intisap etmiş ve Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi'nin yüksek himayesini görmüştür [898].

XV. Yüzyıla Ait Bir Mukaddime

Ahmedî'nin açtığı edebî cereyan, XV. Yüz başlarında onun talebesi Kütahyalı Şeyhî Sinan ile daha mükemmel bir devre girmiştir; her ne kadar Ankara muharebesinden sonraki karışıklıklar ve Osmanlı devletinin parçalanması, ilmî ve edebî hareketleri sarsrmş ise de bu sarsıntı sürekli olmamış ve buna mukabil Rumeli'de muhaceret ve yerleşme dolayısiyle henüz inkişaf edemiyen millî hars kuvvetlenmişti; işte buna binaen XV. yüzyıl ilk yansında Osmanlıların gerek Rumeli ve gerek Anadolu'da genişlemeleriyle mütenasip olarak Türk lisanı da ilim lisanı halini almış ve bu suretle birçok ilmî ve edebî eserler Türkçeye çevrilmiştir; bundan başka Türkçe pürüzsüz şiirlerle de süslenmekteydi; bu cümleden olarak .Edirne'de Karabulut camii imamı Halil'in Hazret-i Fatıma'nın vefatına dair XV. yüzyıl başında yazdığı manzume görülmektedir; bundan sonra Edirne'de Emîr Süleyman Çelebi'nin etrafına toplanmış olan şair ve edipler Rumeli'deki kültür hareketlerini kuvvetlendirmişlerdir. E mî r Süleyman Çelebi ile II.

---

[898] Ahmedî hakkında B. Nihad Sami BanarWnın bir tetkiki ile (Türkiyat mecmuası, sayı 6) Prof, Fuat Köprülü'nün İslâm Andİklopedisinduki Ahmedî maddesinde tafsilât vardır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 526-527

Murad, memleketteki fikir hayatına ehemmiyet vererek, âlim ve şairleri himaye etmişler ve millî cereyana ehemmiyetli bir hız vermişlerdir ki Ahmedî, Şeyhî Sinan, Ahmed Dâî, Atayî, Cemali ve saire gibi şahsiyetler, bu himayeye mazhar olan şair ve âlimlerden idiler; bilhassa II. Sultan Murad Türkçe lisan ve edebiyatının inkişafı için çalışmış, musikiyi de himaye etmişti; yine bu hükümdar şair ve ediblere yıllık olarak bir tahsisat da vermişti ki bu usul ve kaide Kanunî Sultan Süleyman zamanında vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın vefatına kadar devam etmiştir. [899]

XV. Yüzyılın Alim Ve Şairleri

Bu kısa izahattan sonra ilk yarısındaki edip ve şairlerden bahs edebiliriz. Bu yüzyıl başlarında Ahmedî yine faaliyette bulunup Emîr Süleyman'mn himayesinde son senelerini yaşamaktadır. Yine bu yüzyılın ilk yarısında Bursa*da Ulucami imamı ve meşhur mevlûd sahibi Süleyman Çelebi'yi görüyoruz. 812 H./1409 M. de Bursa'da onun kaleme aldığı sehl-i mümteni şiirlerin şaheseri olan mevlûd kitabı, lisanının sâde ve düzgünlüğü ve ifadesinin samimiyeti dolayısiyle bugün de seve seve okunmaktadır; Süleyman Çelebi mevlûdunu yazarken Âşık Paşa'nın manzumelerinden mülhem olmuştur. Yine bu yüzyılda Kemâl Ummî, îznikli Eşrefoğlu gibi manzunıeleriyle tarikat ve tasavvuf î akidelerini neşreden ve Yazıcızâde Mehmed ve kardeşi Ahmed Bican Efendiler gibi Muhammediye ve Müzekkin-nüfus'u yazan zatlar varsa da bunlar meslekleri itibarîyle daha aşağıda Osmanhlardaki tasavvuf ceryanları yazılırken gösterilmiştir.

Bu yüzyıldaki şairlerden Ahmed Dâî evvelâ Germiyan ve sonra Osmanlı sarayında yetişmiş, Emîr Süleyman'ın himayesini görmüş ve onun namına Çengnâme, Ferah-nâme isimlerinde iki manzum eser yazmıştır; bunlardan başka lügat, tefsir, Eş-şifa fî ehadîs-il-Mustafa isimli tıbb-ı nebeviyi, Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey namına türkçeye tercüme etmiştir ve rüya halline dair Tabirname'si vardır. Bir de

[899] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 527-528

mükemmel divanı olan Ahmed Dâî tasavvuf vadisinde yürümemiştir; divanın tetkikinden, kendisinin Şeyhî gibi yüksek bir şair olmadığı, fakat Iran şairlerini muvaffakiyetle taklid ettiği görülüyor; bazı manzumelerinde kendisine mahsus bir tarzı da vardır.

Yine bu asırda temayüz eden ve bir mektep sahibi olan Germiyanh Şeyhî Sinan'ı görmekteyiz; Ahmedî'nin yetiştirdiği Şeyhî, hem şair ve hem tabib olup son Germiyan hükümdarı II. Yakub Bey'in musahibi idi. Kuvvetli ve Canlı tasvirleri ve mazmunları, zarif lisanı ve vâsi hayali ile muasırlarından üstün şiirler yazmıştır; tahsilini İran'da ikmal eden Şeyhî, II. MuracTm emriyle Genceli Nizâmî'nin Hüsrev ve Şirin manzumesini Türkçeye çevirmiştir. Bu, alelade bir terceme olmayıp şairin şahsiyyetini de gösteren kıymetli bir sanat eseridir ve en ziyade şöhretine sebep olan da bu tercemesidir. Hüsrev ve Şirin, bir çok şairler tarafından nazmedilmiş ise de hiçbirisi bununki kadar şöhret kazanamamıştır.

Şeyhî Sinan, en ziyade kaside ve mesnevide muvaffak olmuştur; XV. yüzyıl sonlarına doğru memleketi olan Kütahya'ya. dönerek Yoncalı ılıcası yakınındaki Dumlupmar köyünde Ölmüştür. Rakiblerini hivic yollu kaleme aldığı Hamâme*si ince nükteleri ve lisanındaki nezahet itibariyle okunmağa değer bir manzumedir.

Yine II. Murad'm himaye ettiği Şeyhî'nin yeğeni Cemâli ile Hümâmî, Hüsâmî, şair ve ressam Safî, Hassan, Şemsî, Seyfi gibi şairler Osmanlı sarayının mümtaz şahsiyetlerindi ndi; bunların bazıları memleketleri işgal edilmiş olan Anadolu beylerinin saraylarından gelmişlerdi. Şair Seyfî, II. Murad'ın fütuhatım manzum olarak kaleme almıştır. Hatiboğlu, yedi senede ikmal ettiği Ferahnâme adındaki yüz hadîs ve yüz hikâyeden mürekkep mevıza vadisinde arapcadau terceme edilmiş bir mesneviyi 829 H./1426 M. senesinde bitirerek II. Murad'a takdim etmiştir. [900]

XIV. Yüzyıl Son Yarısından XV. Yüzyıl Ortalarına Kadar Osmanlılardakî Tasavvuf Cereyanı

---

[900] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 528-530

Ahiler ve Babâiler

Osmanlı devleti kurulurken Anadolu'daki Ahi ve Babâî ve Mevlevi tarikatleri en faal devirlerini yaşıyorlar ve bu kıt'ada mevcud beylikler üzerinde nüfuzlarım gösteriyorlardı; bundan dolayı bu tarikat zümrelerinden bilhassa ilk ikisinin Osmanlı beyliği muhitinde de faaliyetleri görülmekteydi. Ru suretle Anadolu'da yayılan tasavvuf cereyanları XIV. yüzyıl sonuyla bilhassa XV. yüzyılda kuvvetli olarak meydan almış ye bunda beylikler tarafından gösterilen himaye de müessir olmuştu. Tasavvufî eserler manzum ve mensur olarak yazılmaktaydı. XIV. yüzyıla ait Âşık Paşa, Yunus Emre ve Sultan Veled divanları ve saire ile XV. yüzyıl'daki Kemal Ümmî, Nesimî ve Eşref zade Abdullah-i Rûmî divanları ve yine Eşref oğlu'nun (vefatı 874 H./1469 M.) Hayret-nüma ve 852 H./1447 M. de yazılmış ahlâka dair kıymetli bir eser olan Müzekkin-nüfus isimli eserleri ve Hatiboğlu'nun Hacıbektaş Velâyetnâmesi tercemesi ve bunlardan başka manzum ve mensur daha bir çok risaleler ve manzumeler yazılmıştır.

Osmanlı devletinin temeli atılırken bu beylik, ahilikten ve ahî reislerinin nüfuzlarından istifade etmişti; filhakika Osman Gazi'nin kayın babası Şeyh Edebah o tarihlerde ahilerin ulularından bulunduğu gibi Ahî Hasan, Ahî Mahmud, Candarlı Kara Halil de aynı tarikatta bulunarak hizmet ediyorlardı. Ahî Hasan'm nüfuzu ve hizmeti tarihçe de malûmdur1. Ahilerin bu nüfuzunu XV. yüzyıl'm ilk yarısında da görmekteyiz [901].

Ahî tarikatı reisliğinin Şeyh Edebalı'dan sonra kime geçtiğini bilmemekle beraber bunun daha sonra I. Sultan Murad'a intikal eylediğini biliyoruz; bu cümleden olarak Mu-rad Gazi'nin Gelibolu'daki ahî reislerinden Ahî Musa'ya verdiği 767 Receb/1366 Mart 14 tarihli icazetname ve vakıfnamede: ". . . ahilerimden kuşanduğum kuşağı Ahî Musiya (Musa'ya) kendü elümle kuşadup Magalkara'da (Malkarada) ahî diktim ve bu Ahî Musa veya evlâdlarından kimesneyi ihtiyar idüp ya akrabalarından veya giigeygülerinden ahilik icazetin virüp bizden sonra yerümüze ahî sen

[901] Âşık Paşa zade tarihi s. 101.

ol diyeler ki bunlar fevt olduktan sonra şer'ile sabit ve zahir ola...." kaydı bunu göstermektedir[902].

Osmanlı beyliği kurulurken ahîlikden başka Alperenler denilen ve ,Babâî tarikatinden olan Gazilere ehemmiyet verilmiş ve bunlar için zaviyeler yapılmıştı; Orhan Bey'in maiyyetinde muhtelif savaşlara iştirak etmiş olan Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad ve Duğlu Baba ve emsali babalar, sonradan adını bektaşiliğe çeviren Babâî tarikatine mensup Alp-erenlerdcn idiler. Orhan Gazi zamanında Bursa'mn Uludağ (Keşiş dağı) eteğinde Babâîlere mahsus zaviyeler yaptırılmıştı. Yine bu zümreye mensup olarak Bursa Yenişehir'inde bulunan Postinpuş Baha'ya I- Murad tarafından bir zaviye inşa ettirilmişti. *

H Orhan Gazi, kendilerinden istifade ettiği Babâîlere riayet etmekle beraber, onların herhangi bir ayaklanmalarına karşı da kontrolü ihmal etmemekte idi; hattâ Bursa etrafında çoğalıp aki-delerini neşretmekte olan Abdal, Torlak ve Işık'ların (Babâîle-rin) vaziyetlerini teftiş ve tahkik ettiren Orhan Gazi, bunlardan muzır akide neşredenlerin çerağ ve bayraklarını ellerinden alıp memleketinden kovmuştu [903]. Babaîlik daha sonraları yeniçeri ocağına girmiş ve halifeleri vasıtasiyle Babâîlerden olup XIII. yüzyılın ikinci yarısında vefat etmiş olan Hacı Bektaş-ı Veli'-ye nisbet edilmiştir [904].

XIII. yüzyıldan başlıyarak XVI. yüzyıl sonlarına kadar Anadolu'nun siyasî ve içtimaî hayatında, Babâî, Kalenderi, Torlak, Samavnah, Işık gibi muhtelif isimler altında Babaîliğin kasaba, koy ve aşiretler arasında yayılmış olduğu görülmektedir. Babâîler en çok Sivas, Çorum, Yozgat, Aydın, İzmir, Balıkesir, Kuzey Anadolu (Giresun'dan Sinop'a kadar olan saha) ve Konya, Antalya ve havalisinde akidelerini yaymışlardı1. Bunların XVI. yüzyıl başlarından itibaren Rumeli'de de faaliyette bulunduklarını görmekteyiz [905].

Bu zümreler arasında hurufîliği neşreden Fazlullah'm halifesi

---

902 Tarih vesikaları dergisi sayı 4, sene 1941 Birinci Kânun.
903 îbni Kemal Tarihi (Nur-ı Osmaniye nüshası), Numara 3078, varak 53 B.
904 676 H./1277 M. de tertip edilmiş olan Ahi Evren'in Kırşehir vakfiye-sindeki kayıttan (Ali Emin tasnifi vesikalar) Hacı Bektaş'in 1277'den evvel vefat ettiği anlaşılıyor.
905 Âli (basılmamış nüsha) varak 146, Şair Hayali maddesi ve Kınalı zade tezkiresi'ndeki aynı isim. Bunlardan başka diğer tezkirelerde bazı kayıtlar vardır.

Seyyid Nesimî ve taraftarlarının Anadolu'daki propagandaları kendilerine epey taraftar kazandırmış ve bunun neticesi olarak hurufîlik süratle yayılmağa başlamış ve bu hususta Nesimî'nin müridi Refiî'nin eserlerinin mühim tesiri görülmüştür; Refiî'den sonra Feriştehoğlu (Ibn-i Melek) ve Viranı Baba gibi hurufîler de aynı tarzda akidelerini yaymışlardır; hurufîlik daha sonraları bir çok tarikatlerle bu tarikatlere mensup mutasavvıfların eser ve manzumelerinde de kendisini göstermiştir. [906]

Tedrisı Tasavvuf Faaliyeti

Ahî ve Babâîlerden başka Osmanlı memleketlerinde tedrisi tarzda vahdet-i vücud felsefesiyle ilmî tarikatçilik te görülmektedir; bu, daha ziyade havasa mahsus olup mühim şehir ve kasabalarda yerleşmişti; Osmanlı devletinin Rumeli'de genişlemesi ve muvaffakiyetlerin birbirini takip eylemesi hariçten bir çok Alperenlerin Osmanlı ülkesine gelmesini mûcib olduğu gibi Osmanlı hükümdar-lariyle Osmanlı vezirlerinin mutasavvıflara karşı gösterdikleri riayet, mektep halinde bir mutasavvıf zümresi de vücuda getirmişti. Yıldırım Bayezid'in Emîr Buharî'ye kızını vermiş olması Osmanlı hükümdarlarının tarikat erbabına göstermiş oldukları hürmet ve riayetin canlı bir delilidir [907]; bu hürmet ve riayetten dolayı XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Usmanu memleketlerinde Ekberiyye, Bistamiyye, Zeyniyye isimlerindeki tarikatleri görmekteyiz. Bunlardan en evvel Davud-ı Kayseri vasıtasiyle Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabi'ye mensup Ekberiyye tarikatı Osmanlı ülkesine girmiştir ki gerek bu zatın ve gerek daha sonra Şemseddin Molla Fenârfnin himmetle-riyle yayılmıştır; yine bu XIV. yüzyıl sonlarında Bistamiyye (Ebu Yezid

[906] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 530-532

[907] Bursalılar tarafından Emîr Sultan diye maruf olan ve İmam Hüseyin evlâdından bulunan Seyyid Şemseddin Mehmed bin Ali el-Hüseynî XIV. yüzyıl sonlariyle XV. yüzyıl başlarında yaşamış büyük maruf şahsiyetlerden olup BuharaMa doğmuş ve orada tahsil görmüş. Babasının mensup olduğu daha sonra Nurbahşiyye adını alan Kübreviyye tarikatine intisap etmiştir. Şemsed-dîn-i Buharı, daha sonra Hacce gideTek oradan Bağdad'a gelmiş ve buradan da Anadolu'ya geçerek Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'da iştihar etmiştir. Takriben 833 H. 1929 M. de vefat ederek şimdiki türbesine defnedilmiştir.
II. Murad'a kılıç kuşatmıştır (Hezarfen Hüseyin. Efendi, Tenkih-üt-tevarih).

Bistamî'ye mensup) tarikati de Kayserili Şeyh Hâ-mid (Hamidüddin-i Aksarayi) vasıtasiyle Osmanlı memleketlerine girdi; Bursa'ya gelen Şeyh Hâmid'e, Yıldırım Bayezid hürmet ve riayet göstermiş ve yaptırdığı camide ilk defa bunun vâz ve nasihat etmesini arzu eylemişti; işte bu sırada Molla Fenarî, Şeyh Hâmid'den de feyz almıştı, XV. yüzyılın ilk yarısında Bursa'ya gelerek tarikatini neşreden Abdüllâtif Makdesî, yine allâme Molla Fenarî ile görüşüp onu tarikatine almıştır.

Bu kayıtlar gösteriyor ki Molla Fenari, Osmanlı memleketlerinde medrese kolunun reisi olduğu gibi aynı zamanda bu üç tarikatin (Ekberiyye, Bistamiyye, Zeyniyye) yayılmasında da birinci derecede âmil olmuştur. Zeyniyye tarikati daha sonraları Şeyh Muslihüddin ibn-i Vefa (vefatı 1491) zamanında kemal devrini bulmuş ve bunun tekkesi birçok mütefekkir Osmanlı âlimlerinin toplantı yeri olmuştur.

XV. yüzyıl başlarında hükümet tarafından mânevi ilimlerini * neşretmek lâzımgelen tarikat erbabına karşı gösterilmekte olan hürmet ve riayetin bazan kötü sonuçları görülmüştür; çünkü yukarıda Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü gibi Samavna kadısı oğlu Şeyh Bedreddin'in tertip ettiği ihtilâl korkunç bir şekil almış, Anadolu'da ve Rumeli'deki taraftarları arasında vukua gelen bu hareket güçlükle bastırılmıştı (1420).

Şeyh BedreddTri nareketi dikkate şayan bir hâdisedir; bu ayaklanma tıpkı XII. yüzyılın ortalarına doğru tertip edilmiş olan Baba Is hak ihtilâline benzemektedir; Baba tshak, nasıl Babâî ve AlevVlere istinaden propaganda' yaparak muhitini hazırlayıp Selçuklu kuvvetlerinin Suriye ve Elcezire taraflarındaki meşguliyetinden istifade ile Malatya, Maraş, Sivas, Çorum, Tokat, Amasya ve etrafındaki tarafdarlarını ayaklandırdı ise, Şeyh Bedreddin de halifeleri vasitasiyle hem Anadolu ve hem Rumeli'de hazırlamış olduğu Alevî muhitlerinde aynı suretle hareket etmiştir.

Bir nevi Alevî kıyamı olan Şeyh Bedreddin vak'asından sonra hükümet ihtiyatlı davranmakla beraber memleketteki serbest fikir hayatına dokunmamıştır; hattâ hükümetin bu ihtiyatı neticesinde müridlerinin çokluğundan dolayı Ankara'da bir hâdise çıkaracağı ihbar

edilen Hacı Bayram-ı Veli (vefatı 833 H./1430 M.) II. Murad tarafından Edirne'ye getirtilerek söylenen şeylerin aslı olmadığı görülüp vaaz ve nasihatte bulunarak kendisine lâyık olan hürmetle Ankara'ya, avdet etmiştir. Bayromiyye tarikatı Hacı Bayram-ı Veli'den sonra halifelerinden Ak Şemseddin'le Şeyh Ömer Sikkin (Bıçakçı Ömer) taraflarından Bayramiyye ve Melâmiyye isimleriyle iki kola ayrılmıştır. Hacı Bayram-ı Veli mensuplarından Yazıcı zade Mehmed Efendi ile kardeşi Ahmed Bîcan Efendi'nin XV. yüzyılın ortalarına doğru yazdıkları tasavvufî eserler ve tekye edebiyatı, Bayramiyye tarikatının yayılmasında müessir olmuştur. Ahmed Bican Efendi'nin klâsik heyetten (kozmografya) bahseden Dürr-i Meknun adında bir eseri ile Acayib-ül-Mahlûkat adında 1453'de telif ettiği (Kazvinî'den hulâsa) küçük bir koz-moğrafyası da vardır.

Yine bu XIV. yüzyıl sonlariyle XV. yüzyılda Osmanlı memleketlerinde Halvetîlik, Kadirîlik ve Mevlevilik de yavaş yavaş yayılmağa başlamıştı.

Düzme Mustafa denilen Mustafa Çelebi'ye karşı hareket eden genç hükümdar II. Murad'ın Bursa'da oturmakta olan Yıldırım Bayezid'in damadı Seyyid Emir Buhari'-den kılıç kuşandığını ve ikinci Kosova muharebesinde de bazı tarikat zümrelerinin^OTaua1T~^rjultınduklarını görmekteyiz, kayıtlar, Osmanlı hükümdarlarının bunlara karşı olan riayetlerini göstermektedir, istanbul fethi esnasında da Hacı Bayram-ı Veli halifelerinden Ak Şemseddin ile Akbıyık orduda bulunmuşlar ve buranın fethi için genç padişahı teşvik eylemişlerdir. [908]

Osmanlıların İlk Devirlerinde Yazılmış Olan Bazı Eserler

Alim Ve Mütefekkirleri Himaye

Osmanlı devletinin temeli atılıp teşkilâtı yapıldığı sırada îznik medresesi ile de ilk ilmî hareket başlamıştı; devlet hudutlarının genişlemesi ve ilim adamlarına karşı gösterilen himaye, Orta Asya,

---

[908] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 532-535

İran, Suriye ve Mısır'dan ve Anadolu beyliklerinden buraya bir hayli fikir adamlarının ve sanatkârların gelmelerine vesile olmuştu.

Diğer Anadolu beyleri gibi ilk Osmanlı hükümdarlariyle devlet adamlarının pek çoğu ana dil olan Türkçeden başka dil bilmedikleri için kendilerine ithaf edilen eser veya tercümeler de -bazı ilmî eserler hariç- Türkçe olurdu; bu hal, Türk lisanının tekâmülü ve Türkçe eserlerin artması cihetiyle Anadolu ve Rumeli'de kültür hayatının süratle inkişafını mûcib olmuştur.[909]

Hükümdarlarla Şehzad'e Ve Devlet Adamlarına İthaf Edilen Bazı Eserler

XIV. yüzyılda Süleyman Paşa ve kardeşi L Murad ve onun oğlu Yıldırım Bayezid ile Çandarlı Halil Hayreddin ve oğlu Ali Paşa'lann ve XV. yüzyıl ortalarına kadar Emîr Süleyman, Çelebi Mehmed, II. Murad, Tokatlı Hacı ivaz Paşa ve Timurtaş Paşa zade Umur Bey ve Çandarlı zade İkinci Halil Paşa ve Bur gazlı diğer Halil Paşa ve saire gibi hükümdar ve devlet adamlarının gösterdikleri himaye ve teşvik sayesinde Osmanlılarda siyasî ve askerî muvaffakiyetlerin yanında ilmî ve fikrî hareketler de süratle genişlemiştir. Bu himayeye nail olan âlimler ve edipler muhtelif mevzularda ekseriyetle Türkçe eserler telif veya tercüme ederek daha evvelki yüzyıldan beri Anadolu'da devam edip gelen ilmî ve fikrî hayatı daha mükemmel ve daha şümullü olarak idame ettirmişlerdir.

Osmanlılarda yazılan ilk eserler arasında İznik'teki ilk Osmanlı medresesinin müderrisi Kayserili Davud bin Mahmud'un (vefatı 75lH./135OM.)Şeyh Ekber Muhyiddin Arabi'nin Fu-sus-ül hikemisimlieserine Matla-ı husûs-ul-kilem fi şerh-i Fusûs-il hikem isimli vâkıfâne şerhi görülmektedir. 1299 (1882 M.)'da Tahran'da basılmış olan bu şerh XIV. yüzyıl ortalarında tasavvufun Osmanlı ülkesinde yayılmasına yardım etmiştir. Bundan başka Ankara'h Mustafa bin Mehmed tarafından Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa adına kaleme alınmış olan Sure-i Mülk tefsiri ve I. Murad namına Kara

909 Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 535

Hoca Alâüddin Ali (Alaeddin Esved) tarafından yazılan fıkıhtan Künûz-ül-envar isimli şerh1 ve yine bu hükümdara ithaf olunan Mecma-ul-Fuad adındaki muhtasar miftah şerhi [910] ve şehzadeliği zamanında Yıldırım Bayezid adına Şerh-i müskilât-i Kur'anve serh-i müşkilât-i ahâdis adındaki teliflerle Çandarlı Halil Hay-reddin Paşa'ya ithaf olunan Keşşaf tefsiri haşiyesi görülüyor.

Candar oğulları'nm Sinop'taki küçük beyliği müstesna olarak Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmış olan Yıldırım Bayezid o beyliklerdeki bütün vakıf müesseselerini vakfiyeleriyle beraber tanımış olduğundan bu sayede Anadolu'daki fikir hayatı sarsıntıya uğramadan devam etmiştir; bundan dolayı hükümdarlığı zamanında Yıldırım Bayezid namına Ali bin Hibetul-lah parafından telif edilmiş olan arapça küçük kıtada Hulâsat-ül-minhacfi ehl-il-hisab ve Şeyh Hasan'-in arapça ve farsca eserlerden tercüme suretiyle vücuda getirdiği Fütuvvet âdabına dair Fütuvvetnâme ile İbn Melek oğluMeh-med'in arapça ahlâk ve mevizeden bahseden Bedr-ül-vâızin ve zahr-ül~âbidin isimli eseri hep Yıldırım Bayezid'e takdim edilmiştir.

800 Hicri/1398 M. de Mehmed bin Süleyman tarafından tercüme edilen Hayat-ül-Hayevan da bu devre ait olup bir nüshası Topkapı sarayı Revan odası kitapları arasında 1660 numaradadır. Eserin aslı Şeyh Kemalüddin bin îsa El-Demirî'nin olup hayvanat kitabıdır [911]. Bunlardan başfca Niyazı, divanını Yıldırım Bayezid'e ithaf ettiği gibi edebî kısımda bahsettiğimiz Hurşid ü Ferahşad adını taşıyan manzum-eser de yine Yıldırım Bayezid adınadır. Şeyh oğlu'nun manzum Ferahnâme*si de bu devre aittir.

Yıldırım Bayezid'in şehzadeleri içinde iyi bir tahsil görmüş olan Emîr Süleyman Çelebi'nin Edirne'deki sarayı bir çok âlim, şair ve musikişinasların toplandıkları bir yerdi. Bu hükümdar namına muhtelif mevzularda eserler yazılmıştır. Ok talimine dair Mehmed bin Şeyh Mustafa tarafından arapça-dan tercüme edilmiş olan Kavisnâme [912]

---

[910] Miftah belagatten Sekkâki'nin (vefatı 606 H./1209 M.) eseri olup müteaddid şerhleri vardı

[911] Bu, Hayat-UUHayvarCm Hekimşah-ı Kazvinî tarafından yapılmış bir tercümesi de Yavuz Sultan Selim'e ithaf edilmiştir.

[912] Bu eser Süleymaniyede Husrcv Paşa kitapları arasında 816 numarada kayıtlı olup mütercim Emîr Süleyman'ın zamanında Ankara'ya gelmiş ve orada Pehlivan bin Hacı Mehmed bin Hacı Bey adında bir zatla tanışmıştır. Pehlivan Bey, Mehmed bin Şeyh Mustafa'dan (^--y) Kavisnâme hakkında malûmat

ve Mehmed adında birinin âşıkane bir hikâyeyi havi kaleme almış olduğu manzum tşknâme ve Hızır bin Yakub'un dinî ve felsefî Siyasetnâme isimli eseri Emîr Süleyman Çelebi namına yazıldıkları gibi Şair, Ahmedî ile Ahmed Dâî'nin de Emîr Süleyman'a ithaf ettikleri eserlerini de edebî cereyanları yazarken göstermiştik [913].

Çelebi .Sultan Mehmed'in kısa süren hükümdarlığı zamanında onun adına Zekeriya bin Mehmed Kazvinî'nin Ansiklopedi tarzında heyet, coğrafya, tıb, nebatat, maadin ve ilâçlardan ve meşhur şehir ve kasabalardan bahseden Acaib-ül mahlûkat adlı eseri Rükneddin Ahmed tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Abdülvehhab b. Yusuf b. Ahmed el-Mar-danî tarafından Çelebi Sultan Mehmed'in hazinesi iç\n telif edilen Kitab-ül-müntehab jVt-tıb isminde tıbbî eserlerden intihab olunmuş bir kitab Tire'de Necib Paşa kütüphanesinde 591 numarada bulunmaktadır [914],

Yazıcıoğlu Selâhuddin'in 1408'de Ankara'da yaşayan Devlet Han ailesinden İskender bin Hacı Paşa namına kaleme aldığı heyetten manzum Şemsiye şerhi ve aslı farsca olup ilâvelerle genişletilmiş olan Melheme isimli eser —ki Şair Cevrî, Yazıcı zadenin bu eserini tadil etmek suretiyle kaleme almıştır — ve Hatip oğlu'nun Ruh-ül-kulûb adındaki ilm-i hali ve Caca-oğlu Nureddin Hamza Bey namına yazılmış olan El-kasidet-ün-nasiha bi lûgat-i Türkiye ismindeki ikiyüz altmış dört beyitli kaside şerhi de XV. yüzyıl başlarına aittir.

Ebu'l Hayr diye anılan Sultan II. Murad Osmanlı hükümdarları içinde şimdiye kadar lâyikiyle takdir edilmemiş olan yüksek şahsiyettir. Muasırı islâm ve hiristiyan bütün tarihçiler kendisinin karakterini siyasî hüviyyetini adalet ve hakkaniyetini takdirle kaydederler [915]. Sulh zamanlarında haftada iki gün ilmî mübahaselerde bulunurdu [916]. Millî lisan ve edebiyatın inkişafında

---

istemiş o da yanında bulunan Arapça Kavisnâme1 yi göstermiş w, P"hlivan Bey'in ricası üzerine bunu ^l^Udl lxf Vmdet-ül-Mütenasıliyn adiyi- türkçeye çevirmiştir. Daha sonra bu tercümeye Fatih Sultan Mehmed'-(lon Kanunî Sultan Süleyman zamanına kadar olan tirendaz yani ok atanların ilimleri di* ilâve edilmiştir.

[913] YhuKMİrnin hayatı ve eserleri hakkında İslâm Ansiklopedisi ile Tıp Fakültemi ıhm nıiKi-ı e. 16, sayı 3-Vdc çıkan Dr. Bedi Şe/ısuuaroğiu'nun makalesine bakın.

[914] Tıb Fakültesi Mecmuası No. 1, sene 1959.

[915] Bu hususta Havadis-üd-dühur, (üi^IJİp) îkd-ül-cüman, Françes, Hal-kondil Dukas'a. bakınız.

[916] Âşık Çelebi şöyle diyor: Sultan Murad'ın hükümdar olması üzerine

mühim âmil olmuştur. Müsaid zamanlarını musiki ve sohbetle geçirirdi; devlet işlerini baba, oğul iki vezir-i âzami olan Çandarlı zade ibrahim ve Halil Paşalara bırakmış olduğundan bu cihetle hemen hiç meşgul olmazdı; fakat memleketinin bir tehlikeye ve bir tecavüze mâruz kaldığını haber alır almaz eğlence ve musahabeleri bir tarafa bırakarak ordusunun başında serhadlere koşardı. Bunun saltanatı zamanında Osmanlı ülkelerinde ilmî cereyan artmış, şiir ve musuki zevki yükselmiştir.

Sultan Murad bazan şiir de söylemiştir. Aşağıdaki güzel bir beyit kendisine ait olmak üzere şuara tezkirelerinde görülüyor [917].

Gerçikim haddim değildir buseni kılmak

Arif olan çün bilür ânı ne lâzım söylemeli

II. Murad devrinden itibaren yazılmış olan eserler evvelkilere nazaran daha çok olup hemen hepsi de yüksek kıymeti hâiz idiler. Kütahya'da. Vacidiye medresesi müderrisi Abdülva-cid Mehmed'in 838 H/1434 M de fıkıhtan Burhan-üş-Şeria'-nın muhtasar Fifeaye'sine Nikaye fi ilmiîhi-daye ismiyle bîr şerhi olup bunu II. Murad'a takdim etmiştir [918]. Yine II. Murad adına onyedi bab üzerine Bahname tertibi üzere cimaa dair Musa bin Mesud tarafından farscadan Türkçeye bir risale tercüme edilmiştir. Tabib Mümin bin Mukbil tarafından Zahire-i Muradiye isimli mufassal tıbbî eser 841 H./1437 M. de II. Murad adına kaleme alınmıştır;[919] yine aynı tabibin aynı hükümdara ithaf etmiş olduğu muhtasar olarak teşrih ve hıfzıssıha ve mufassal olarak göz hastalıklarından bahseden Miftâh-ün-nur ve haza-in-üs-sürur adlı eseri [920] ve mücevherlerin nevilerinden ve hassalarından bahseden ve Mustafa bin Şeydi tarafından Nasir-i Tusî'nin farsca bir risalesinden

[917] Lâtifi ve Kınalı zade tezkireleri.

[918] Şakayik-i Numaniye tercümesi (Mecdî) s. 66 ve Keşf-üz-zunun (Millî Eğitim Vekâltti neşriyatı) s. 1971.

Bu eserin bir nüshası Şehid Ali paşa kitapları atasında 283 numaradadır.

[919] Zahire-i Muradiye arapça ve farsca tıbbî eserlerden istifade edilerek türkçe bir toplama olup beş kısım üzerine tertip edilmiştir. Onlar da dimağ, baş, göz, burun, mide ve deri hastalıklarından bahseder (Yahya efendi kitapları arasında 5507 numaradadır). Bu eserin en mühim kısmı göz hastalıklarına dair olan faslıdır. Müellif arapça ıstılahlar arasında Türkçe ıstilahları da kullanmıştır fDr. Adnan Adıvar, Osmanlı türklerindt ilim s. 13).

[920] Miftah-ün-nur'un "bir nüshası Nur-ı Osmaniye kütüphanesinde 3585 numaradadır; bu eser hakkında kısa ma\fcmat için bakınız, (Osmanlı türklerinde Mm t. 13, 14).

tevsian tercüme edilen yedi bâb üzerine müretteb Cevahirnâme ve Karahisarlı Kasım bin Mah-mud'uri Necmeddin Dâye'nin Farsca eseri olan Mirsad-ül-ibad tercümesi [921] ve îbn Melek bin Mehmed'in ilm-i ahlâk ve muhâdarattan behseden Bahr-ül-Hikem adlı büyük telifi ve Balıkesirli Devletoğlu Yusuf'un Hidaye ve Vikaye [922] tercümeleri veHatib oğlu'nun.Fera/mâme'si ile Serezli Naz-mî'nin Süleymannâme'si, El-bidayetü ve'n-nihaye adındaki tbn Kesir tarihi tercümesi, Yazıcıoğlu Ali Çelebi'nin Sel-çuknâme'si,Yahya. bin Mehmed'in Minhac-ül inşa isimli inşa kitabı ve tznikli Musa'nın 833 H./İ429 M de îkinci Mu-rad namına kaleme aldığı manzum Camasbnâme'&i, Çelebi Meh-med'in Nişancısı ve II. Murad'ın hocası îbn Arabşah Ahmed'-in Çelebi Sultan Mehmed'in emriyle farscadan Türkçeye çevirdiği altı cilt üzerine Câmi-ul-hikâyat ve Lâmi-ur-rivâyat ve Ömer bin Mezid tarafından XV. yüzyıl şairlerinin şiirlerinden toplanarak 840 H./1436 M.de Timurtaş Paşazade Umur Bey'e ithaf edilmiş olan Mecmuat-ün-nezâir ile yine Umur Bey adına Kadı Burhaneddin Ahmed'-in îksir-üs-saadet isimli eserinin tercümesi olan Kurret-ül-ayn-it-talibîn ve tıbba dair Müfredat-ı ibn-i Baytar tercümesi Osmanlı Türklerinde ilim adlı eserde bu tercümenin Aydın-oğlu Umur bey adına olduğu hakkındaki mutalea yanlıştır ve Şair Ahmed Dâî tarafından telif edilen Şifa fft-tıb el-müsned ale'l-Mustafa adındaki tıbbı nebevi tercümesi veMehmed bin Mahmud Şirvânî tarafından yazılan Tutife-i Muradi fi esnaf-il-cevâhir [923] ve ismi zik-redilmiyen Bergama kadısı tarafından kısmen Türkçeye çevrilen tıbba dair

---

[921] Kasım bin Mahmud'un bu tercümesi 20 Rebiülevvel 825*de (14 Mart 1422) tamatnlanarak trşad-ül-mürid ile'l-Murad ve yahud Muradname adı verilmiştir. Birer nüstıarv Üniversite KütÜp. türkee yaz, No. 556 599. 836 ve Süleynaaniye Husrev Paça kütüphanesinde Mihrişah valide Sultan kitapları arasında 259 numaradadır.

[922] Hidaye fıkıhtan maruf bir eser olup Vikaye onun şerhidir.

Tercemesi "tbn-i Arabşah, Gıyasüddin Ebulfetih Menin e d bin Osman Güreşçi'nin hizmetine girinceye kadar anın şehzadelerinden Sultan Murad'a hoca olup amn için Camiulhikâyat nam eseri Farscadan Türkçeye nazmen ve neşren altı cild üzerine tercüme eyledi. Ebül-leys-i Semerkandî ve Kadiri tefsirlerini de nazmen tercüme eyledi. İbn-i-Arabşah Çelebi S. Mehmed yamnda kitabet hizmetinde bulunarak hükümdarlara gönderilecek Arabca, Farsça ve Türkçe nameleri yazardı."

Farsça (CjuıS^-ı^-U-) Câmi-ul-hikâyat, Cemalüddin Mehmed Avfî'nin eseri olup daha sonra Şair Necati tarafından II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed adına ve Celâlzade Salih Efendi tarafından da Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Bayezid namına terceme edilmiştir.

[923] Tuhfe-i Muradî'nin bir nüshası Ayasofya kütüphanesinde 3577 numaradadır.

Kâmil'üs-sınâa [924] ve vezir-i âzam Çandarlı zade Halil Paşa'ya takdim edilmiş olan tznikli Hümamî'nin Sîname ve Ebu'l Hayr Ahmed tarafından yine aynı vezire ithaf edilen Saydele-i Ebî Reyhan ileHacı İvaz Paşa'nm biraderi Çırak Bey'e sunulan Şir'at-ül-islâm tercümesi ve bunlardan başka adedi yirmiyi geçen muhtelif Türkçe telif ve tercümeler II. Murad devrine ait olup bir haylisi da bu hükümdar namına kaleme alınmıştır. Şakayık tercümesinde Fakih Bahşayiş adında ulemadan birinin II. Murad adına bazı risaleleri olduğu yazılmışsa da bunların isimleri gösterilmiyor; fakat Şakayik sahibi bu risaleleri görmüş olduğunu söylüyor [925] II. Murad devri âlimlerinden Ibn-i Meddas yani Çizme-cioğlu denilen Tokadlı Hüsameddin Kavs-i Kuzah yani alâim-i semaya âid bir eser yazmıştır. Bu eserdeki malûmatın fennî olmasından dolayı itikadsızlıkla itham edileceğinden korkmuş olmalıdır ki yapmış olduğu tetkikatın mezheb-i hükema üzere olduğunu ve müteşerrilerin buna inanmamalarını beyan etmiştir [926]. Yine bu XV. yüzyılın ilk yarısı içinde Manyas kadısı Mehmed'in Acâib-ül-uccâb isminde melek ve şeytanlardan bahsedilen eserin sonuna küçük kıtada bir de hisab kitabı ilâve edilmiştir [927] yine ayn-ı zatın II. Murad adına Gülistan tercümesi olup güzel bir nüshası Muhterem Raif Yelkencidedir. Ali bin Hibetullah'ın Yıldırım Bayezid'e takdim etmiş olduğu hisab kitabından sonra bu eser Osmanlılar devrinde yazılmış ikinci bir eser olarak~göirülüyor.~Yinö hu XV. yüzyıl sonunda Seyyid Mehmcd bin Seyyid Hasan'ın Şehzade Mehmed (Fatih) adına 854 H. de telif ettiği («aM ^.U) Cami-ui-Lüga adlı eseri de vardır. Gelibolulu Zaifî, II. Murad'ın gazalarını nazmetmiştir.

Osmanlı pâdişahlariyle vezir ve beyleri adına yazılarak onları ithaf edilmiş eserlerden maada başlı başına telif ve tercüme olarak bu asırlarda (XIV. yüzyılın ikinci yarısiyle XV. yüzyılın ilk yarısı) daha bir hayli mütenevvi ve muhtelif mevzularda yazılmış eserler varsa da

---

[924] Kâmü-üs-sınâa AH bin Abbas el-Mecusî*nin eseri olup nazarî ve amelî pek çok babları havi yirmi kısımdır. Bergama kadısı bu eserin hıfzıssıhha ve hastalıkların tedavisine dair ikinci kısmiyle 34 üncü bab ve dördüncü makalenin çiçek, kızamık ve karhalara ait kısmını terceme etmiştir; bîr nüshası Bursa'da Eyne Bey kütüphanesinde.

[925] Şakayık tercümesi s. 124.

[926] Şakayik tercümesi s. 122. ve Osmanlı Türklerinde ilim (Dr. Adnan Adıvar) s. 14.

[927] Şakayik tercümesi s. 123 Osmanlı Türklerinde ilim (Dr. Adnan Adıvar) s. 14, 15.

bunlar, kısa tutulmuş olan bu cilde konulmamış ve zaten yukarıda bahsettiğimiz eserler de teşekkül devrinde Osmanlılardaki ilmî ve fikrî hayatı göstermeleri itibariyle bu kadarı yeter görülmüştür. [928]

XIV. Asır Son Yarısîyle Xv. Asır Ortalarına Kadar Osmanlılardakî Sosyal Müesseseler

Sosyal Müesseseler

Osmanlı devleti ilmî müesseselerini yaptığı eibi hemen istilâyı müteakip sosyal müesseselerim de kurmağa başlamış, devletin hududu genişledikçe bu teşekkül de o nisbette artmıştır. Bu sosyal müesseselerin yani cami, imaret, hastahane, kervansaray, köprü, han, hamam, çeşme ve zaviyelerin idareleriyle bunların muhafaza ve idameleri için vakıflar yapılmış veyahut devletçe bazı yerler halkının vergilerden muafiyeti suretiyle muhafaza ve devamları temin olunmuştur [929].

Camiler

İçtimaî müesseselerin başında gelen camiler, mânevi bir içtima mahalli ve ibadet yeri oldukları gibi aynı zamanda sadr-ı islâmdan beri müslümanların işlerini görmek ve karar altına almak için bir toplantı yeri de olmuştur. Her semtin camiine gelenler hükümet tebligatından ve mahallece verilen kararlardan haberdar olurlardı. O tarihlerde bir semtin ve bir mahallin imamı nüfuz ve itibar sahibi idi. Bugün dahi bir çok köylerde hükümet emirleri cami kapılarına veya oraya yakın yerlere asılmak suretiyle halka bildirilmektedir.

---

[928] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 535-542

[929] II. Murad'ın 392 metre uzunluğundaki Uzun Köprü (Cisr-i Ergene) onaltı veya onsekiz senede biterek 847 H./1443 M. de açılmış ve köprünün başına cami ve imaret yapılıp buraya iskân edilen halk ile Ergene kasabası meydana gelmiştir. Bundan başka Meriç, Tunca, Arda, Ergene ve Kızıl-deli nehirlerinin karıştığı (İstanbul caddesinde Yahşi Bey köyünde) mahalde halkın nehrin bir tarafından öteki sahile geçmek için vakıf kayıklar tahsis edilmiş ve icabında bunları tamir etmek üzere Yahşi Bey köy halkı vergilerden muaf tutulmuştur (Başvekâlet Arşivi Nafıa vesikaları No. 14 Cevdet tasnifi).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 542

Osmanlı pâdişâhlarından Orhan Gazi, Birinci Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, İkinci Murad'ın Bursa ve Edirne'deki camilerîyle, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nm İznik'teki Yeşil camii, Bayezid Paşa'nın Amasya1-daki camii ve diğer mahallerdeki padişah ve beylerinin yaptırdıkları camilerin pek çoğu mimarî ve tezyini kıymetleri itibariyle de pekmühimdir.[930]

İmaretler

İçtimaî müesseselerden biri de imaretlerdir; bunların cem'iyete ne kadar hayırlı olduklarım yakın zamanlara kadar gördük. Kuşları himaye ve onların kışın kar yağdığı zamanlarda bile yiyeceklerini ve yaz sıcaklarında içecekleri suyu temine kadar şefekat gösteren ecdadımızın, medreselerde okuyan talebelerle muhtaç ve kimsesiz insanlar hakkında ne kadar rahim ve şefik davrandıklarını söylemeğe hacet yoktur. Bu gün de val&f ve eski arazi tahrir defterlerini karıştıracak olursak orada adedi yüzleri geçen imaretleri görürüz.

İlk defa Orhan Gazi, iznik medresesiyle beraber imaretini de yaptırmış ve imaretin açılış töreninde ananeye riayeten kendi eliyle muhtaçlara çorba dağıtmıştır; bundan başka yine jfzntfc'te Çandarlılara mahsus üç imaret daha yapılmış olup buradaki imaret mevcudu yediyi bulmuştu. Bursa'da Birinci Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve İkinci Murad'a ait geniş ve zengin vakıflı imaretlerden başka vezir ve beylerle sairlerinin yaptırdıkları yirmi dört imaret daha bulunmakta idi.

Bo/ayırMa Süleyman Paşa, Edirne, Uzunköprü ve Manisa ve Fi/ifee'de Şahabeddin Paşa, Serez ve Gömülcine ve Yenice-i Vardamda Evrcnuz Bey ile oğulları, Gelibolu'da Saruca Paşa, BuhfcpsirMe Fync Subaşı, MihaliçHa Karaca Paşa, TurhaV-da Çelebi Mehmed'in validesine ait imaretlerle adedi epey bir

yekûn tutan diğer imaretler Osmanlılarda, hem medresede okuyan talebelerin ve hem de yoksulların iaşelerim temin etmekte idi. Bu imaretlerde verilen yemekler, imareti yapanların koydukları vakıf

[930] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 542-543

şartlarına ve vakfın zengin veya mütevazı oluşuna göre çok veya az olurdu. Hemen bütün imaretlerde her sabah çorba ile et ve haftada iki gün pilâv ile zerde ve her gün fodla (ekşimiş hamurdan yapılan pide) verilirdi. [931]

hastahâneler

îctimaî müesseselerin üçüncüsü hastahâneler olup ilk hastahâneyi JBursa'da şehrin doğusunda ve Uludağ eteğinde camiinin hemen yanında olarak Yıldırım Bayezid yaptırmıştır. Hastahâne 801 H./1399 M. de yapılmıştır. 1400 senesi mayısında Bursa kadısı Molla Fenarî Mehmed bin Hamza tarafından vakfiyesi tertip edilmiş olan bu hastahânede vazife görmek üzere Bayezid, Memlûk hükümdarı Melik Zahir Berkuk'dan üstat bir tabip gönderilmesini rica etmiş ve o da Şemseddin Sagir isminde bir tabip yollamıştır.

Mustatil şeklinde medhalde iki kapı arasındaki iki odadan başka avlu kısmında sağlı sollu onar odası olan bu hastahânenin biri baş tabip olmak üzere üç tabibi, iki eczacı, iki şerbetçi (hastalara ilâç veren) ile aşçı, ekmekçi ve sair hademeleri vardı. Bu hastahâne daha sonraları da faaliyetine devam etmiştir.

Bu Yıldırım Bayezid hastahânesinden başka Sivas, Amasya, Tokat, Çankırı, Kastamonu ve Konya'yı alan Osmanlılar buralardaki bütün müesseselerin vakıf şartlarını kabul ve bu meyan-da hastahânelerin de eldeki vakfiyelerine göre idamelerini temin eylemişlerdir. [932]

Kervansaraylar

içtimaî müesseselerin dördüncüsü kervansaraylar ile hanlardır ki, yol üzerindeki durak yerlerinde ve şehirlerle kasabalarda yapılmışlardır. Bunlar birbirinden farklı olup ortası avlu ve çevresi geniş kerevetle çevrili olanlarına kervansaray denilirdi, bunların odaları yoktu; herkes o kerevetler üzerinde oturup yatardı; hanlar da

[931] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 543-544
[932] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 544

ise odalar vardı; hanlar bugünkü otellere benzerlerdi; kervansaraylar ise umumî misafirhanelerdi. Buralara konuk olanlar hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar üç gün yiyip, içip yatarlar ve para vermezlerdi.

Kervanların ve yolcuların dar vadi ve korkulu yerlerden geçerlerken bir taarruza uğramamaları için böyle yerlere devlet tarafından vergilerden muaf olarak derbendçi bekçiler konmuştu; bunlar bir köy halinde o geçit yeri civarına iskân edilmiş olup bu hizmet kendilerinden sonra çocuklarına ve akrabalarına verilmişti. Derbendciler müsellâh olup geçecek yolcu kervan ve kafileleri taarruzdan muhafaza ile mükellef idiler. [933]

Zaviyeler

Zaviyeler devletin kurulmasında hizmet etmiş, hürmete lâyık bazı ahîlere, babalara ve alperen-lere vakıf olarak verilen yerler olup şehir ve kasaba kenarında, köy civarlarında yol uğrağında bulunurlardı. Zâviyedâr denilen zaviye sahibi kendisine vakıf olarak verilen yeri ekip, biçerek buranın gelirini zaviyesine sarfederdi; zaviyeye uğrayan her yolcu burada yiyecek, içecek ve yatacak bir yer bulurdu.

Köprü, çeşme ve sair içtimaî hayata hizmet eden şeyler de ya vakıf suretiyle veya buraların tamiri için yapacakları hizmete mukabil vergi ve resimlerden afvedilmiş bir kısım köylü tarafından idare edilirdi.

Bilhassa II. Murad'ın evvelce bataklık ve eşkiya yatağı olan mahalde Uzunköprü ismiyle meşhur köprüsü bugün de hayret ve takdirle görülmektedir. 174 kemerli ve 392 metre uzunluğunda olan bu köprünün muhafazası için bir köy tesis ile cami ve imaret yaptırmış ve bu köyü, köprüye hizmet mukabilinde vergilerden muaf tutmuştur.[934]

---

[933] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 544-545
[934] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 545

XV. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI SÎKKE YANİ PARALARI

XIV. Yüzyıl başında Osmanlı beyliği henüz kurulmadan evvel uc beyi bulunan Osman Gazı zahiren, son zamanlarını yaşayan Anadolu Selçukîlerine hakikatte ise tlhanîlere bağb idi; idaresi altındaki aşiret halkının pazar yerlerinde komşuları olan Türk ve Rumlarla alış veriş yapması bazan mübadele suretiyle olduğu gibi nakid ile de olacağı tabiî idi; bu da Anadolu, Ilha-nîlerin nüfuzu altında olduğundan Selçuk parası veya llhanîlerin akçesi tedavülde idi; Anadolu Selçukîlerinin tarihe karışması üzerine bütün muameleler İlhanlı sikkeleriyle yapıldığından Anadolu şehir ve kasabalarında olduğu gibi uçlarda da aynı usul carî idi.

îlhanîlerin XIV.yüzyıbn ilk yarısı başında Anadolu'da yavaş yavaş eski nüfuzlarını kaybetmeğe başlamaları ve Anadolu valisi Timurtaş'ın 727 senesi sonlarında (1327 Kasım) Mısır'a kaçması üzerine aynı senede Osman Gazî'nin oğlu Orhan Gazi Bursa'da ilk sikkesini kestirmek suretiyle istiklâle doğru bir adım atmıştır.

Orhan Gazinin kestirdiği sikkelerden evvel Anadolu'da ve uçlarda isimsiz olarak iki tarafında Halledallahu mülkehu yazılı bir sikke tedavül etmekte idi1. Bundan başka Tatar sikkelerine benzeyen bir tarafında kelimei şehadet ve diğer yüzünde birinci satırında Es'Sultan-ül-âzam ikinci satırında okunamıyan bir isim ve üçüncü satırında ise Halledallahu gibi bir yazı okunan bu sikkenin de tedavül etmiş olduğu görülüyor [935] ki İlhanüere aiddir.

Biz Orhan Gazî'den bahsederken bunun 727 hicret senesinde Burscfâa. ilk gümüş sikkesini yani akçe kestirdiğini söylemiştik; Orhan Gazî'nin kestirdiği sikkenin adı Moğolcadan alınan akçedir; ilk akçe beş kırat üç habbe vezninde kesilmiştir. Bundan başka yine Orhan Gazı vezni onbir kırat bir habbe olarak bir arada ikilik akçe kestirdiği gibi vezni bir dirhem on üç kırat, uç habbe olarak beşlik akçe de kestirmek suretiyle tedavüldeki akçe miktarını arttırmış ve alış verişi kolaylaştırmıştır; bu akçeler daha sonra Akçe-i Osmanî veya sadece

[935] Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye s. 2 ve Meskukât -ı Osmaniyye, kısm-ı sâdis (Halil Edhem) s. 3.

Osmanî isimleriyle meşhur olarak bu isimler altında devam eylemiştir. Osmanlı sikkeleri ne Selçukî ve ne de Moğol sikkeleri vezninde olmayıp başlı başına bir vezin olarak dirhem ve dinarda yani altın ve gümüşte kullanılan miskal-i örfinin dörtte biri olarak alınmıştır. Çünkü bir mıskal bir buçuk dirhem yani yirmi dört kırat (dört gram 618 miligram) sıkletinde olduğuna ve Orhan Gazfnin akçesi beş kırat uç habbe (bir gram onbeş santigram) olduğuna göre bunun sikleti hemen miskal-i örfinin sıkletine müsavi demek olur [936].

Sultan Murad Hüdavendigâr (Birinci Murad) hem akçe yani gümüş sikke ve hem de ilk defa bakır sikke kestirmiştir. Bunun bazı sikkelerinde ilk defa olarak Sultan~ül-galib klişesi görülüyor.

Paralara tuğra şekliyle isim yazılması birinci olarak I. Murad ve Emîr Süleyman'ın sikkelerinde görülüp sonradan Çelebi Sultan Mehmed ve II. Murad da bazı sikkelerinde isimlerini tugralı yazdırmışlardır.

'Çelebi Sultan Mehmed, sikkelerinde babasını Han olarak vasıflandırmıştır ki bu tâbir Timur'un yüksek hâkimiyetini tanıdığı müşterek sikkesinden itibaren bütün sikkelerinde görülüyor; Çelebi'nin Suîtan-ı âzam, Sultan Melik-i âzam klişeli sikkeleri de vardır. I. Murad'dan sonra Sultan unvanı bunun sikkelerinde görülüyor.

Osmanlı devletinin parçalanma devrinde İsa Çelebi de pek az müddet Bursa'da hükümdar olmuş ise de henüz sikkesi görülmemiş fakat verdiği hükümlere dair malûmatımız vardırr. Musa Çelebi'nin Edirne'de basılmış 813 H. /1410 tarihli ve Mustafa Çelebi'nin biri tarihsiz diğeri 824 H. /1421 M. tarihli iki sikkesi Meskukât kataloglarında görülüyor [937].

11. Murad, sikkelerinin bazılarında Sultan unvanım kullanmış ise de pek çoğunda Murad diye kendi adını ve Hare diyerek babasını

---

[936] Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyye (İsmail Galib) s. S. Örfî miskalden başka şer'î miskal de vardır ve yirmi kırattır. Bir mİskal aşarî hisabı üzere bir buçuk dirhem yani 4 gram 807 küsurdur. Yedi miskal on dirhem itibar olunup ona göre sikke kesilmiştir.

[937] Takvim-i Meskukâtı Osmaniyye'de (s. 24) merhum Galib Bey, Mustafa Çelebi'nin Edirne*de 822 tarihli olarak bir sikkesini negretraiştir. Daha sonra bunun mümkün olmadığı üzerinde tetkikat yapan meskukât mütehassısı rahmetli Miralay Ali bey, Galib bey'iti 824 tarihim yanlış okumuş olduğunu tesbit etmiş ve bunun mümkün olamıyacağıiu, 822'de Çelebi Mehmed'in Edirne'de basılmış sikkeleriyle de ispat eylemiştir (Türk Tarih Encümeni mecmuası, sene 15, s. 389, 390).

zikretmiştir; yukarıda söylediğimiz gibi bir kısım sikkelerinde ismi tuğra şeklinde resmedilmiştir.

Osmanlı akçelerinin vezinleri 5 kırat, bir habbe ve beş kırat üç habbe ve bazan altı kırat olarak görülüyor; mangır [938] yani bakırdan kesilmiş sikkeler ise vezinleri bir dirhemden ziyade veya noksan olarak muhtelif ağırlıkta basılmıştır [939].

Osmanlı sikkeleri arasında ilk defa Orhan Gazî'nin sikkesinde bunların mensup oldukları Kayı boyu damgası görüldüğü gibi bunu II. Murad'ın bazı sikkelerinde de görüyoruz [940]. Çelebi Sultan Mehmed'in 822 H./1419 M. tarihinde Edirne, Bursa, ve Ayasoluğ'da, kestirdiği sikkelerinde yarım daire içerisinde görülen işaretin Kayı damgası olması da muhtemeldir [941].

Tek, Osmanlı akçelerinin ez'afı ikilik ve beşlik akçelerle altın sikkeler yani Venedik dukası ile filori denilen altınlar ve eczası ise bakırdan kesilen mangırlardır. Merhum Galib Bey sikkelere tarih konulmasının ibtida Yıldırım Bayezid'in sikkelerinde görüldüğünü söylüyorsa da [942] Orhan Gazî'nin ilk sikkesinde bunun kesildiği tarih gösterilmiş olduğuna göre müta-leası varid değildir. Murad Hüdavendigâr'm bir sikkesi müstesna diğer paralarında tarih yoksa da 790 H./1388 M. tarihli bir bakır sikkesinde hem tarih ve hem de Osmanlı sikkeleri arasında bu sikkeye münhasır olmak üzere aynı zamanda (Ramazan) ayı gösterilmiştir [943].

Osmanlı altını ilk defa Fatih Sultan Mehmed tarafından kesilmiş olup Osmanlı akçeleri Venedik dukası ve filori denilen filorin ismindeki altın ile [944] ayarlanmak suretiyle ecnebilerle ticarî muameleler

---

[938] Mangır, moğolca mongün lâfzından muharref imiş. Sonraları buna bakır para denilmiştir. Eski malî tâbirlerden çürük akçe denilince bakır sikkeler kastolunurdu. Sağ akça ise gümüş akçelerdi.

[939] İslâm Ansİklopedisindeki Mangır maddesine bakın.

[940] Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye s. 31, 33 ve Mesfcüfeât-t Osmaniyyet kısm-ı sâdis s. 49> 50, 68.

[941] Meskûkât-ı Osmaniyye s. 38y 3

[942] Takuim-i Mcskûkût-ı Osmaniyye s. 16, 17.

[943] Meskûkât-ı Osmaniyye s. 17 sikkenin bir tarafında "Murad Han azze nasruhu" diğer tararında "Ramazan 790*' yazısı vardır.

[944] Filorin veya filori, en evvel FIoranaaMa keBİlmiş altın olup üzerinde bir zanbak çiçeği resmi vardı, sonra Avrupa'nın diğer memleketlerinde de kesilmiş, olan altınlara da filorin denilmiştir. Osmanlılar sonradan altın kestiklleri halde kendi altınlarına da filori ismini vermişlerdir. Bundan dolayı Osmanlı altını taammüm ettikten sonra Osmanlı tarihlerinde görülen filori Osmanlı altını demektir. Diğer altınları Osmanlılar mensup oldukları devletin adiyle meBelâ Venedik dukası Macar altım dîye zikretmişlerdir.

yapılmıştır. Osmanlılar Saruhan, Aydın, ve Menteşe beylikleri gibi ecnebilerle olan alış verişlerinde Jigilyati denilen lâtin sikkesi kullanmamışlar ve yalnız ecnebi filorisi veya Venedik dukası yani altınla ve kendi gümüş akçeleri ile muamele yapmışlardır [945].

Osmanlılarla ticarî muamele yapanlar Venedik, Ceneviz, İtalya lâtinleri ve adalardaki Ceneviz kolonileri ile Rodos şövalyeleri ve bir de Osmanlı himayesindeki Dubrovnik veya Raguza Cumhuriyeti idi. Tabiî olarak komşu Bizans imparatorluğu ile de ticarî işler yapılıyordu. [946]

OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞUNDA BÜYÜk HİZMETLERİ GÖRÜLEN BAZI AİLE VE ŞAHSİYETLER

Osmanlı devletinin kuruluşunda hizmetleri görülen bazı mühim şahsiyetlerle ailelerin kısa olarak tercümei hallerinden bahsedilmesi faydalı görüldüğünden alfabe Birasîyle başlıcalarını gösteriyorum. Bunlardan başka beyliğin daha aşiret halinde bulunup genişlemeğe başladığı sırada hizmet ve fedakârlıkları görülen Samsa çavuş, Aykudalp, Konuralp, Gazi Abdurrahman, Turgutalp, Saltuka'lp vesaire gibi daha bir hayli şahsiyetler varsa da bu gibilerin hizmetleri beyliğin teessüsünden evvel olduğundan ve tercümei halleri de malûm olmadığından onlardan bahsedilmedi. [947]

Akça Koca

Osmanlı devletinin kuruluşunda hizmeti görülen aşiret beylerinden olup Osman Gazının silâh arkadaşlarından idi1; takriben 1320 senesinde tzmit ve hava [948] isini işgale memur olmuştur. Akça

---

[945] Çandarhzade AH Paga'nın 796 Zilhicce / 1394 M. tarihli vakfiyesinde dirhemin ekseriyetle otuz dirhemi bir filoriye müsavi olan dirhem olduğu görülüyor (Vakıflar U. M. Haremeyn defteri No. 734 s. 109). Bu kayıda göre XIV. yüzyıl sonlarında bir filori otuz dirhem üzerinden ayarlanmıştır.

[946] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 547-550

[947] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 551

[948] Akçakoca'nın torunu Fazlullah Paça'mn 838 Ra, 1434 Ekim tarihli vakfiyesinde şeceresi şöyledir : (Fazlullah. bin elhac tlyas ibn Akçakoca ibn Abdül-melik gazi ibn Abdülfettah el abbasî elgazi) Top. Arşivi 7084).

Koca Sakarya mıntakasına ve İzmit taraflarına yaptığı akınlarla buralarda bazı kaleleri elde etmiş Ayan gölü (Sabanca gölü) tarafındaki palangayı alarak kendisine karargâh yapmış ve daha sonra Ermeni pazarı ve Kandı-ro'yı zabtetmiş ve aşiret beylerinden Konuralp ile Aydos ve Şamandıramı almışlardır. Şamandıra kalesi Akçakoca'ya mülk olarak verijrniştir. İzmit ile Üsküdar arasındaki bütün Türk muvaffakiyetleri bu Akça Koca ile Gazi Abdurrahman'm faaliyetleri sayesinde temin edilmiştir.

Akça Koca'nın vefatı 1326. (726 H.)'dan sonra olup kabri Kandıranda bir tepe üstündedir. Bunun adına nİBbetle tzmit vilâyetine Kocaeli denilmiştir. Akçakoca'nın oğlu Hacı tlyas ve onun oğlu Gebze kadısı Fazlullah olup sonradan vezir olan Efdal Paşa'dır [949]. Fazlullah Gebze'de kadı bulunduğu sırada Çelebi Mehmed'in, Musa Çelebi'ye karşı Rumeli'ye geçmek için imparatora gönderilerek o suretle imparatorun Anadolu-kavağı tarafına gönderdiği gemilerle onbeş bin kişilik kuvvetiyle oradan karşı Rumelikavağı sabiline geçirilmişlerdir. II. Mu-rad'ın cülusunda İmparatorla anlaşmak üzere yine kadı Faz-lullah imparatora elçilikle gitmiştir [950]. Kadı Fazlullab daha sonra II. Murad zamanında 840 H./1436 M. de vezir olmuştur [951]. Bir sene sonra azledilen Fazlullah Paşa 843/H. 1439 M. de tekrar vezir olmuş ve 846 H./1442 de yine azledilmiş ve Fatih Sultan Mehmed'in ilk senelerinde vefat etmiştir. Bunun 838 H. 1434 tarihli vakfiyesi'olup Gebze'de bir tekke vakfetmiştir. Vakfiyesinde îftihar-ül-ulema-i ve'1-fuzala mevlâna Efdal Paşa ibn-i Hacı tlyas diye tavsif olunarak vezir olduğu gösterilmiştir [952]. Kendisi ile oğlu ulemadan İsmail, ve torunu yine ulemadan Kutbüddin, Gebze'de medfundurlar. Türbe Gebze'de eczahanenin yanında idi. Tarihlerde Fazlullah Paşa diye yazıbyorsa da vakfiyesinde Efdal Paşa, tahrir defterinde [953] Fazlullah-il-Kadî deniliyor. Fazlullah paşa'nın vezirliklerinden birisinde azline sebep oia-rak II. Murad'a halka bir vergi tarh etmesini teklif

[949] Âşık Paşa zade s, 39.
[950] Aşık Paşa t&de i. 83 ve 101 ve Oruç Bey s. 40, 108.
[951] Orue Bey s.^51, tre 115 de Mehmed Ağa (paça) tun yerine Fazlullah Hekim vezir oldu diyor.
[952] 838 H. 1434 M. tarihli Efdal paşa vakfiyesi (Vakıflar Umum Müdürlüğü Haremeyn defteri 2 s. 137).
[953] Başvekâlet arşivi 733 numaralı tahrir defteri, varak 252.

eylemesinin sebep olduğunu Âşık Paşa zade yazıyor [954].

Akça Koca ailesinin şeceresi şöyledir: Akça Koca Hacı Ilyas

Afdal veya Fazlullah Paça

Mevlana Kutbüddin

Şeydi Çelebi [955]

Beyazıd Paşa

Amasyalı olup babasının adı Yahşi'dir. Mahla-"y Mm sının CeUlüddin olduğu 820 H./1417 M. tarihli bir vakfiyeBİ üe 821 H./1418/ve 823 H./1420 M. tarihli diğer vakfiyelerinde görülüyor. Çelebi Sultan Mehmed Amasya'da sancak beyi iken Bayezid Paşa onun maiyetinde ve hizmetinde bulunmuştur.

Ankara muharebesinden sonra Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat kavgalarında efendisi Çelebi Mehmed'e sadakatle hizmet etmiş olan Bayezid Faşa, onun hükümdarlığı zamanında hem birinci vezir ve Karamanoğlu üzerine yapılan bir seferde mühim hizmetine mebnİ ilâve olarak Rumeli beylerbeği olarak bu iki vazifeyi ölümüne kadar muhafaza etmiştir [956]. Bütün işlerde hâkim-i yegâne, söz sahibi olup bu yüzden epey aleyhdan vardı. II. Murad'ın Pâdişâh îlanı üzerine ona karşı hükümdarlık iddiasiyle meydana çıkarılan amcası Mustafa Çelebi üzerine Beylerbeği de olması sebebiyle Çandarh zade İbrahim, Hacı îvaz Paşa'ların ısrarlariyle Bayezid Paşa'nın gönderilmesine karar verilmiştir [957]. Bir miktar kuvvetle İstanbul boğazından Rumeli sahiline geçen Bayezid Paşa süratle .Edirne'ye gitmiş ve beylerbeği olması

[954] II. Sultan Murad Mekke ve Medine ve Kudüs mücavirlerine helal malinden sadaka göndermek istemi;. Bunun üzerine vezir Fazlullah Paça pâdişâhlara hazine gerektir, müsaade edilirse hazine cem edeyim demiş. Pâdişâh nasıl hazine cem edeceğini sormuş, Fazlullah Paşa "bu vilâyetin halkında mübalağa mal vardır; Pâdişâhlara gâh gah bir suret kurup almak caizdir demesi üzerine Sultan Murad:

— "Hey Fazlullah bu söz ne sözdür kim söylersin? bizim vilâyetimizde Üç lokma-i helâl vardır, gayn vilâyette yoktur, bîri madenler, biri kâfirden alınan haraç ve biri dahi gazadan hasıl olan maldır ve hem bu bizim leşkerimiz gaziler leşkeridir, imdi bunlara helâl lokma gerektir; şul pâdişâh ki leşkerine haram lokma yedirir ol leşker harami olur, haraminin hod sebatı olmaz, hali nidiği malumdur** Elhasıl Fazlullah Paşa*mn azline bu söz sebeb oldu (Âşık Paşazade s. 197).

[955] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 551-553

[956] Karamanoğlu tarafından Bursa'nın yakılması sırasında yanmış olan Orhan Gazi camiinin 820 H. 1417 M. tarihli tamir kitabesinde ismi vezir-i kebir olarak geçiyor (Vakıflar dergisi »ayı 2 s. 438).

[957] Âşık Paşa zade s. 96 "Beyler, Bayezid Paça'ya eyittiler, Rumeli bey-lerbeğisisin; siradiyedeğin balını sen yedin var arzusunu da sen söndür".

cihetiyle topladığı kuvvetle Mustafa Çelebiye karcı çıkmış ise de Sazlıdere mevkiinde iki taraf karşılaşınca muharebe esnasında elindeki kuvvetler Mustafa Çelebi tarafına geçince bu da teslim olmuş, fakat kendisine îtimad edilmiyerek Mustafa Çelebi'nin yanındaki Aydinoğlu Cüneyd Bey'in ısrariyle katledilmiştir (824 H/1421 M). Kabri Sazlıdere'dedir [958]. Torunları zamanımıza kadar gelmişlerdir. Amasya'da, cami, imaret ve medresesi 820, 821, 823 hicret tarihli vakfiyeleri vardır (Vakıflar Umum müdürlüğü Mücedded Anadolu 19, S. 244 ilâ 249); oğlu Isa Bey ümeradan olup Bursa1 da. mescidi ve imareti vardır. [959]

Çanaark Vezir Ailesi

Osmanlı hanedaniyle beraber tarih sahnesinde görülen bu aile bir buçuk asır en yüksek ilmiye makamı olan kazaskerlikle hükümet reisliğini yani vezir-i âzamlığı ellerinde tutmuşlardı. Osmanlı devletinin gerek askeri ve gerek idari ve siyasî sahalarında teşkilâtlandırılmasında birinci derecede âmil ve müessir olmuş olan bu öz Türk ailesi Ankara vilâyetine bağlı Nallıhan ilçesinin Cendere köyündedir [960]. Bu ailede ilk tanıdığımız şahsiyet ilmiye sınıfından yetişmiş olan kadılığı ve kazaskerliği zamanında Kara Halil Efendi diye şöhret bulan Halil Hayreddin Paşa'dır. Babasının adının Ali olduğunu tesislerinin kitabelerinde görmekteyiz.

Kara Halil Efendi XIV. yüzyılda Anadolu a yer yer geniş teşkilâta aahib olan Ahilerden olup aynı zamanda Osman Gazi'nin kayınpederi olan Ahi reislerinden Şeyh Edebalı'nın akrabasındandı; medrese tahsili görmüş olan Kara Halil, kuvvetli ihtimalle Orhan Gazi zamanında Bilecik kadısı olmuş ve daha sonra İznik*âe kadılık etmiş ve oradan da Osmanlı beyliğine merkez olan Buna kadılığına tâyin

[958] Katli hakkında bk. Duka* (Boa tab'ı) 5. 143-151. Osmanlı tarihleri Bayezid Pasa'nın, Mustafa Çclebi'ye biat ederek elini öpüp vezir olduğuna ve sonra kendisine îtimad edilemiyerek Cüneyd'in teşvikiyle katledildiğini yazarlar.

[959] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 553-554

[960] Müstakim s&de MectUet-ün-Nisab isimli eserinde Kara Halil'in Sivrihisar kazaama tabi Çeneler* köyünden olduğunu yas-dığma ve bugün bu köyün Nallıhan üçerinde bulunduğuna göre Halil Efen-di'nin buradan olduğu anlaşılıyor. Aile arasındaki an'anede bunu teyit} ediyor.

olunmuştur.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Kara Halil Efendi bu hizmette bulunduğu sırada beyliğin ilk askerî teşkilâtı olan yaya ve müsellim teşkilâtını yapmış ve bu suretle aşiret kuvvetlerinden muntazam askerî teşkilâta doğru bir adım atılmıştır; bu yeni asker ilk Osmanlı fütuhatında mühim âmil olmuştur.

Murad Hüdavendigâr'ın763 H./1362 M.de hükümdar olması üzerine Kara Halil Efendi, Osmanlılarda ilk defa ihdas olunan Kazaskerliğe getirilmiş ve bu ilmiye mesleği en yüksek kadılık sayılmıştır. Kara Halil bundan sonra vazifesi îcabı seferlerde pâdişâhla beraber bulundu; onun bu vazifede iken daha başarılı işler yaptığını görüyoruz. Fütuhatın ilerlemesine ve elde fazla kuvvet bulunması zaruretine mebni Kara Halil Efendinin tavsiyesiyle muharebede esir düşen genç hıristiyan-ların Türk köylüsünün yanına verilmek suretiyle islâm terbiyesi üzere yetiştirilip Türkçeyi de öğrendikten sonra acemi ocağına verilmesi ve oradan da yeniçeri olmaları usulü kabul edildi ve bu suretle ilk muntazam Osmanlı yaya ocağı kuruldu ve bu ocağa yuniceri ocağı denildi. Yine ulemadan Karamanlı Kara Rüstem1-in İkazı ve Kara Halil'in pâdişâha arz etmesi üzerine maliye teşkilâtı yapıldı ve yeni kurulan yeniçeri ocağına harpte esir edilerek olanlardan beşte birinin devlet hesabına alınması ve esire ihtiyaç olmadığı samanlarda ise beşte bir esir akçesi alınması kanun oldu.

Kara HalilEfendi 774 H./1372 M. de Sinanüddin Yusuf Paşa'dan sonra vezir oldu. Bu tarihte imparator Yuannis'in ikinci oğlu Selanik valisi Manuel'in, Serez Rumlarını isyan ettirmek istemesinin haber alınması üzerine vezir Halil Paşa-ki vezirlikten itibaren kendisine Hayreddin Paşa denilmiştir— hemen Selâniklin zabt ve Manuel'i yakalamağa memur edildi, Manuel kaçtığı için elde edilemedi. Hayreddin Paşa'nın vezirliğine kadar Osmanlı vezirleri askerî işlerle meşgul olmazlardı; fakat bu, vezir olduğu tarihten itibaren aynı zamanda kumandan olarak da muvaffakiyetli işler başardı; bundan sonra Osmanlı vezir-i âzam-lan hem idarî ve hem askerî işleri ellerine aldılar.

Hayreddin Paşa 1385'de kumandan olarak Batı Trakya,

Makedonya ve Arnavutluk taraflarında faaliyette bulundu; Draç beyi Topia'ysL yardım ederek onun hasmı olan Arnavutluk'ta Zenta prensi II. Balşa'yı mağlûp etti.

I. Murad, Karaman oğlu Alâüddin Bey'in tecavüzi hareketine mebni 788 H./ 1386 M. onun üzerine sefer hazırlığı yapmak üzere Bursa tarafına geçtiği sırada Hayreddin Paşa'yı Rumeli muhafazası için hudud üzerinde bırakmış ve onun oğlu kazasker Ali Bey'i yanına almıştı; fakat Hayreddin Paşa az sonra 789 H./ 1387 M. de Yenice-i Vardar ordugâhında hastalanarak Serez1e getirilip orada vefat etti; yerine oğlu Ali Paşa vezir oldu ve babasının cenazesini getirmek üzere Serez'e gidip heman dönerek Karaman seferine iştirak etti. Osmanlıların aşiret teşkilâtını'devam ettirmesini isteyen ve hazine ve askerî teşkilâtına aleyhdar olan tarihler istisna edilecek olursa diğer ecnebi ve türk tarihler bu zatın yüksek kudret vekabiliyetini söylüyorlar1. Filhakika idarî, malî, askerî sahalarda ve Osmanlı devletinin şunda birinci derecede hizmeti görülmüştür; iznik'te Yeşilcami adı verilen camii ile imareti, Gelibolu'da, ve Serez'de camileri vardır.

Halil Hayreddin Paşa'nın Ali, îlyas, ve İbrahim isimlerindeki üç oğlundan büyük oğlu Âli paşa babasının vefatı üzerine vezir olmuştur. Ali Paşa 1387'den 1406 senesine kadar I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Emîr Süleyman zamanlarında on dokuz sene vezir-i âzamhkta bulunmuştur. Bu da babası gibi teşkilâtçı ve kuvvetli bir idareci olduktan başka Bulgaristan'ın istilâsında da mahir bir kumandan olduğunu sevkulceyiş ve tabiye harekâtiyle göstermiştir. Yıldırım Baye-zid'in Timur ile muharebe etmeden evvel bilfiil harbe girişmiyerek çete ve müdafaa harbi yapmak suretiyle hareket üssünden çok uzakta olan Timur kuvvetinin yıpratılmasını tavsiye etmiş ise de Yıldınm.Bayezid bu mütaleayı kabul etmemişti; Ankara muharebesinin (805 H, /1402 M.) kaybedilmiş olduğunu gören Ali Paşa, büyük şehzade Süleyman Çelebi'yi alarak kaçmış evvelâ Burscfya. ve oradan Gemlik yoluyla Edirne'ye gelmişlerdir.

Ali Paşa, Osmanlı şehzadelerinin saltanat mücadelelerinde Emîr Süleyman Çelebi'nin vezir-i âzami olarak bütün idareyi kendisine

bırakmış olan Emîr Süleyman zamanında bir hükümdar gibi faaliyette bulunmuş ve Sivas, Amasya, Tokat tarafları hariç olarak EJmîr Süleyman'ın hâkimiyetini Anadolu ve Rumeli'de muhafaza etmeğe muvaffak olmuştur. Ali paşa 809 H./ 1406 M. de vefatiyle beraber Emîr Süleyman'ın üstün vaziyeti bozulmuştur.

Yıldırım Bayezid zamanında Ali Paşa'nın tavsiyesiyle kadılara baktıkları davalardan muayyen bir ücret tahsis edilerek bunların rüşvet almaları Önlenmiştir; tarihler değerini ve hizmetini takdir etmekle beraber Sultan Bayezid'i içkiye alıştırmasından dolayı kendisini kusurlu görürler. Ali Paşa'nın evlâdı olmadığından Bursa'da yaptırmış olduğu camii ile zaviyesinin mütevelliliği ve nazırlığını Bursa kadılarına bırakmıştır [961]. Osmanlı saraylarında ve vezir dairelerinde içoğlanı adiyle hademe bulunmasını Ali Paşa ihdas etmiştir. Kabri İznik'te babasının türbesindedİr; çok cömerd olduğunu tarihler yazarlar.

Ali Paşa kardeşlerinden Ilyas Paşa, Yıldırım Bayezid zamanında beylerbeyi iken vefat etmiş ve diğer kardeşi İbrahim Paşa ise ilmiye sınıfından yetişerek biraderi Ali Paşa zamanında Bursa kadılığında bulunmuş ve Ali Paşa'nın 808 Receb/1405 Aralık tarihli vakfiyesini ibrahim Çelebi tertip etmiştir. Bazı tarihlere göre Musa Çelebi'nin Rumeli'deki hükümdarlığı zamanında Edirne'de bulunmuş ve sonra Çelebi Mehmed'in yanına gelmiş, ona kazasker ve 823 H. /1420 M. den evvel ikinci vezir olmuştur.

824 H. /1421 M. de II. Murad'ın cülusunu müteakip şehzade Mustafa Çelebi (Yıldırım Bayezid'in oğlu) vakasında Birinci vezir Bayezid Paşa'nın ölümü üzerine ibrahim Paşa vezir-i âzam olarak bu vazifesi tam bir îtirnad ve istiklâl ile 24 Zilkade 832 / 25 Ağustos 1429'da vefatına kadar devam etmiştir. İznik'te kendi türbesinde medfundur; iznik'te bir imareti vardır. Kendisi, babası ve biraderi gibi ordu kumandanlıklarında bulunmamış fakat güzel idaresiyle kudret ve nüfuzunu muhafaza etmiştir. îznik\e bir sarayı olup, II. Murad'ın kardeşi Küçük Mustafa Çelebi, saltanat dâvasiyle ortaya çıkıp îznik'i

[961] Ali Paşa'nın 796 Zilhicce/1394 Ekim ve 807 Receb/1405 Aralık ayında tertip edilmiş iki vakfiyesi vardır. Birinci vakfiyesini Molla Fenarî ve ikinci vakfiyesini biraderi Bursa kadısı İbrahim Çelebi tertip eylemişlerdir.

alınca ibrahim Paşa sarayında oturmuştur.

İbrahim Paşa'nın iki oğlu vardı; kazasker bulunan büyük oğlu Halil Paşa1 babasından sonra vezir-i âzam olmuş ve ümeradan bulunan küçük oğlu Mahmud Çelebi de Çelebi Mehmed'in kızıtHafsa Sultan'la evlenmiş ve bundan çocukları olmuştur.

Halil Paşa da babası gibi II. Murad zamanında bütün kuvveti elinde bulundurmuştur. 848 H. / 1444'deki Edirne-Se-gedin muahedesinden sonra II. Murad'ın saltanattan çekilmesi üzerine yerine hükümdar olan oğlu Manisa valisi II. Mehmed'e de vezir-i âzam oldu; fakat on üç yaşında bulunan çocuk hükümdarın lalası Zağanos Paşa'nın teşvikiyle lüzumsuz emirler vermesinden dolayı sıkıldı; çünkü kendisi Sultan Murad zamanında serbestçe hareket ettiğinden işine müdahaleyi istemiyordu; bu sırada muahedenin bozulması üzerine yeni bir haçlı seferi yapıldığından, padişahı, ordunun başına babasını davete icbar etti, Sultan Murad başkumandan sıfatiyle gelerek Varna muharebesini kazandı ve Edirne'ye dönüşte Halil Paşa'nın tesiriyle oğlunu Manisa'ya göndererek ikinci defa hükümdar oldu.____

II. Murad az sonra tekrar saltanattan çekilerek Manisa'ya gidip şehzadesini ikinci defa hükümdar yaptı. Bundan bir kaç ay sonra Edirne yangını ve onu müteakip yeniçerilerin ayaklanması hâdisesi vukua geldi. Devletin kuvvetli ellerde bulunması zaruretine mebni Halil Paşa, saltanata gelmek arzusunu gösteren Sultan Murad'ı gizlice Edirne'ye getirterek üçüncü defa hükümdar yaptırdı. Bu haller genç hükümdar Sultan Mehmed'in Halil paşa'ya karşı haklı olarak gücenmesine sebep oldu ise de tabiî elinde yapacak kudret yoktu.

Sultan Murad 855 H./1451 M. de vefat edince Sultan Meh-med üçüncü defa hükümdar oldu. İstanbul fethine hazırlandı; Halil Paşa, bu teşebbüse karşı Avrupa'da yeni bir Haçlı seferinin vukua gelmesinden korktuğu için bu işe pek taraftar değildi; çünkü üç haçlı seferini görmüş ve büyük tehlikeler atlatılmış olduğu için yine büyük bir haçlı hareketi vukua gelmesinden korkmuştu. İstanbul muhasarası esnasında macarların muhasaranın kaldırılması hususunda tehdidi vukua geldi; papanın otuz donanma göndermekte olduğu haber

alınmıştı; işte bu sırada sûn bir gayretle İstanbul alındı; Fatih Sultan Mehmed bu zafer şenlikleri esnasında kendisini iki defa saltanattan indirmiş olan Halil taşa'yı Bizans'tan rüşvet aldı propag and asiyle katlettirimek suretiyle intikam aldı ve mallarını müsadere eyledi (1453). Halil Paşa'mn vezir-i âzamhğı yirmi dört sene kadardır. Cesedi oğlu İbrahim Paşa tarafından jfzniJc'e naklolunarak defnedilmiştir; Ege sahilinde Çandarh körfezi ağzındaki kale Halil Paşa tarafından yaptırılmış olup hâlen onun adını taşımaktadır. Namına bazı eserler telif ve tercüme olunmuştur.

Halil Paşa'nın katlinde oğlu Süleyman Çelebi kazasker ve diğer oğlu İbrahim Çelebi Edirne kadısı bulunuyorlardı. Süleyman Çelebi kazaskerlikten azledilerek 859H./1455 M. den sonra vefat etmiştir. İbrahim Çelebi ise uzun zaman Edirne kadılığında bulunmuş ve bir ara ^4masya'aa bulunan şehzade Bayezid'e lala tâyin edilmiş sonra kazasker olmuş, 891 Safer/1486 Şubatta Rumeli kazaskeri iken vezir ve 904 H./1498 M.de vezir-i âzam olmuştur; bir sene sonra tnebahtı seferinde vefat ettiğinden cesedi îznik?e naklolunup defnedilmiş tir. Çandarlı ailesinin Halil, ilyas Paşa'Iarla Mahmud Çelebi kollarından yürüyen torunları zamanımıza kadar gelmişlerdir. Çandarlı hanedanı silsilesi: [962]

Şeyh Edehalı

Osmanlı devletinin kuruluşu sırasında yani XIV. yüzyıl'm ilk yarısında Anadolu şehir ve kasabalarında mühim nüfuzları olan Ahilerin bilmünasibe ilk kısımlarda da söylediğimiz gibi bu devletin teessüsünde önemli rolleri vardır. Gazı Osman Bey Söğüd ve havalisinde bulunduğu sırada bu mınfakanın en nüfuzlu Ahî reisi Şeyh Edebalı isminde bir zattı; Şeyh Edebalı, Eskişehir ile Söğüd arasında ve Çukurhisar'ın güney doğusundaki İtburnu mevkiinde oturuyordu. Aslen Karaman (Konya ve Sivrihisar) taraflarından olan Edebalı memleketi âlimlerinden ders görmüş ve sonra yüksek tahsil için Şam'a, gitmiş, hadîs ve usul-i hadîs okumuş ve bilhassa islâm hukuku

[962] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 554-560

olan fıkıhta ihtisas yaptıktan sonra memleketine dönmüş, şöhreti artmış ve bu sırada Gazî Osman Bey'le tanışmıştır.

Gazi Osman Bey bunun nüfuzundan istifade ederek yapacağı işlerde onunla görüşerek iş yapmış ve şeyhin kızı Rabia veya Bâlâ Hatun'u alarak ona damat olmuş1 ve bu izdivaçtan şehzade Alâüddin Bey doğmuştur.

Edebalı ile oğlu Şeyh Mahmud ve şeyhin talebesi ve^= damadı Dursun Fakîh ve Ahî Şemsüddin ile onun oğlu Ahî Hasan gibi Ahî ricali ve daha sonra yine Ahilerden Cendereli Kara Halil Gazi Osman Bey'in temelini attığı Osmanlı beyliğinin kurulmasında mühim hizmetler görmüşlerdir.

Şeyh Edebalı son zamanlarında kızı ve torunu Alâüddin Bey ile Bilecik'te oturmuş ve Bilecik''e tâbi Kozagaç köyünün Öşür ve hasılatı bunların iaşesine tahsis edilmiştir [963]. Rivayete göre Şeyh Edebalı, damadı Osman Bey'den az evvel Bilecik?-te vefat ederek oraya türbesine defneidlmiştir. Kızı Bala Hatun da orada medfundur. Merhum Ali Emirî Efendi tarafından tertip edilmiş olan silsilenamesinde Şeyh Edebalı'nin Mahmud ve Mehmed isimlerinde iki oğlu olduğu görülmektedir. Bunlardan Şeyh Mahmud, Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçmesi münasibetiyle aşağıdaki meşhur beyti söylemiş imiş:

Keramet gösterip halka suya seccade salmışsln Yakasın RumilVnin dest-i takva île almışsın

Yine rivayete göre bunun oğlu Ahmed Paşa, Orhan Gazı zamanında vezirlik etmiştir. Beylerbeyi Lala Şahin Paşa'nın 749 H./ 1348 M. tarihli vakfiyesinde şahitler arasında bulunan Ahmed bin Mahmud el-Vezir'in bu Ahî Mah-mud'vm oğlu ve Edebalı'nin torunu olması pek muhtemeldir. Yine merhum Emirî Efendi mehaz göstermiyerek Mevlûd sahibi Süleyman Çelebi'yi bu Ahmed Paşa'nın

---

[963] Şeyh Edebalı'nin kızı ve Osman Gazi*nîn zevcesi olan Rabia veya Bala Hatun kendilerine verilen köyü tekkeye vakfetmiştir. Bu hususa dair bir hüküm:
Bilecik Kadısına hüküm ki:
Ecdad-ı izamımdan merhum Sultan Osman Han. aleyhi'r-rahmet-i ve'l-guf-ran meşayıh-ı izamdan Edebalı merhumun kerimesini nikâh eylediklerinde kaza-i mezbure tâbi Kozağaç nam karyeyi paşmakhk ihsan etmeğin müşarünileyha dahi karye-i mezburenin mahsulünü vakfedip ..... (Mühİmme defteri 31, s. 217, sene 985).

oğlu olarak gösteriyor. Edebalı'nin Mehmed Paşa ismindeki oğlunun, Yakub Çelebi adında bir oğlu, Orhan Gazîtarafından761 H./ 1359 M. de yapılan bir zaviyeye şeyh olmuştur. Bu rivayetlere göre kat'i olmayarak Şeyh Edebalı'nın şöyle bir silsilesi tertip edilebilir [964].

Gazı Evrenuz Bey Ve Ailesi

Tarihlerde Evrenos diye eski imlâda son harfi ile yazılan bu isim Âşık Paşa zade'de Evrenuz olarak doğru yazılıyor; evren ile uz kelimelerinden terekküp etmektedir; Bizans müverrihleri' Avrenezis veya Verenezis ve Frenkler de Vrenez yazarlar. Tahrir defterlerine ve aile şeceresine [965] göre aile reisi olan Prankı İsa Bey, Gazi Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli fütuhatına iştirak etmiş ve daha sonra o taraftaki akınların birisinde Radovişte civarında şehid düşmüştür; İsa Bey ile oğlu Evrenuz Bey, Karesi beyliği ümerasından iken o havalinin kısmen Orhan Gazı tarafından işgali üzerine Osmanlı devleti hizmetine girmişlerdir.

Şehzade Süleyman Paş a'nın vefatı üzerine Sultan Murad'ın hükümdar olup Rumeli'ye gelmesine kadar düşmanın mukabil taarruziyle vukua gelen gerileme esnasında hasıl olan tehlikeli durum Evrenuz Bey'le Karesi ümerasından olup Osmanlı devleti hizmetinde bulunan Hacı îlbeği'nin ciddî faaliyetleriyle önlenmiştir.

Osmanlı hükümdarı I. Sultan Murad Rumeli'ye geçtiği vakit Evrenuz Bey Keşan ile İpsala'yı zabtetmiş, sonra Edirne üzerine yürüyen Türk kuvvetlerinin sol koluna tâyin edilip doğu Makedonya'daki Sırp kuvvetlerinin Osmanlı ordusuna yapmaları muhtemel taarruzlarım önlemeğe memur olmuştur. Evrenuz Bey'i daha sonra Şerez'de akıncı kumandanı olarak görüyoruz. İkinci defa zabt edilen Serez'i kendisine merkez yapan Evrenuz Makedonya'ya

[964] Bu şecereyi koyduğumuzun sebebi ileride tetkikat yapacak olanların dikkatini çekmektir. Koyduğumuz silsileyi ben şüpheli görüyorum. Yalnız Ahmed paşa bin Mahmud'un Orhan'a vezir olduğu anlaşılıyo
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 560-562

[965] Vakf-ı merhum Evrenuz bey Mezkûrun atası Prangı İsa Bey mahall-i mezkürde şehid olup kabri karye-i mezburede (Kırcık nam-ı diğer Prankı karyesi) atası ruhi için vakfedip mahsuli âyende ve revende mekûlâtına sarf-olunur (Başvekâlet Arşivi, 282 numaralı Rumeli Paşa sancağı defteri, sene 937).

yaptığı akınlarla mühim şehir ve kasabaları elde etmiştir.

Evrenuz Bey takriben 1385'de vezir Çandarh Halil Hayreddin paşa ile Makedonya harekâtına iştirak eylemiş ve ikinci defa Manastır elde edilmiş ve Hayreddin Paşa ile birlikte Arnavutluk'ta tlbasan taraflarına ve daha batıya kadar gitmiştir. Bundan sonra Evrenuz hacca gitmiş ve buradan dönüşte birinci Kosova muharebesine takaddüm eden günlere rastlamış ve bu muharebede kendisinin tecrübelerinden istifade olunmuştur.

Kosova muharebesinden sonra Yıldırım'm hükümdar olmasını müteakip Vodine ve Çitroz kasabalarım elde eden Evrenuz Bey, 1390'dan itibaren beş, altı sene mütemadi olarak Arnavutluğa akın yapmış 1396 (798 H.) Niğbolu muharebesinde ve Eflâk seferinde bulunmuştur.

Evrenuz Bey şehzadelerin mücadelesinde Süleyman Çelebi'den sonra ihtiyarlığına binaen bu gailelere karışmak istememiş ise de Rumeli'de hükümdar olan Musa Çelebi'nin kendisini tazyik etmesi üzerine el altından Çelebi Mehmed tarafını tutmuş ve Rumeli'deki harekât tarzı hakkında Çelebi Meh-med'e yol göstermiş ve onun plânı üzere Çelebi Mehmed'in Rumeli'ye geçerek Sırp hududuna gelmesi üzerine diğer uc beyle-* riyle beraber kendisine iltihak eylemiştir. Evrenuz Bey hayli yaşlı olduğu halde (820 Şevval/1417 Kasım) da vefat ederek Yenice-i Fardar'daki türbesine defnedilmiş tir. Evrenuz Bey'in burada türbesinden başka cami, medrese ve imareti ile diğer bazı yerlerde hayırlı tesisleri vardır. Gazi Murad Hüdaven-digâr, oğlu Yıldırım Bayezid'i evlendirdiği zaman Evrenuz Bey düğün hediyesi olarak elbiselik kumaşlardan başka yüz genç erkek ve yüz genç kız köle ve cariye takdim etti; tarih kaydına gorç bu yüz köleden on kölenin elinde içi altın dolu altın tepsi ve on kız cariye elinde yine içleri altınla dolu on altın tepsi vardı. Diğer seksesinin ellerinde de gümüş ibrik ve gümüş maş-rabalar bulunuyordu; Sultan Murad Evrenuz'un getirdiği saçıyı davetine icabet eden Mısır, Karaman, Hamidoğlu ve sair elçilere verdiği gibi bütün elçilerin getirdikleri hediyeleri de Evrenuz Bey'e vermişti; yine Evrenuz'un getirdiği altınların bir kısmım elçilere, ve mütebakisini ulemaya ve fukaraya

dağıttı [966].

Evrenuz Bey'den sonra Osmanlı devletinin Rumeli'de akıncı kumandanı olarak Evrenuz'un oğulları Ali ve İsa Bey'leri görüyoruz. Bunlardan Ali Bey babasının yanında yetişmiş ve ondan sonra Rumeli'nin meşhur akıncı kumandanlarından olmuştur. II. Murad zamanında 1430 da Selâniklin zabtında hizmeti görüldüğü gibi Macaristan'a. Arnavutluğa, yapmış olduğu müthiş akınlariyle yüz ağartmış ti. Ali Bey'i; bilhassa 841 H./1437 M. de yaptığı Macaristan akınından yetmiş bin esir ve hesapsız ganimet maliyle dönmüştür. Bundan sonra Belgradh ilk defa muhasara etmiş ise de Haçlı seferinin çıkması üzerine muhasarayı kaldırmağa mecbur olmuştur. İstanbul fethinde ve 866 H./1462 M. de Fatih zamanında Eflâk seferinde bulunmuştur. Vefatı tarihi belli olmayıp kabri Yenice-i Fardar'da dır. Dukas'ın ve ondan naklen Hammer ve diğer bazı tarihçilerin Fatih'in cülusunda boğdurt-tuğu kardeşinin Evrenuz zade Ali Bey'in eliyle olduğunu ve ertesi günü Ali Beyi idam eylediği hakkında kayıdlan yanlış olup zaten uc kumandanı bulunan Ali Bey'in 1462 Eflâk seferinde bulunduğuna göre bu şehzadeyi boğanın başka birisi olacağı meydandadır [967].

Evrenuz Bey*in diğer oğlu Isa Bey de akıncı sancak beylerinden olup 838H./1434M. ve 842 H./1438 M. senelerinde Arna-vudluk harekâtında ve 847 H./1443 M. de haçlılarla yapılan Mora-va muharebesinde bulunmuştur. Jan Hunya d'ın taarruzu esnasında padişahın huzuriyle yapılan görüşmede müdafaa harbi yapılmasını tavsiye etmiş ve aksi mütalealarda bulunanlara karşı bunun tavsiyesi kabul edilmiştir [968]. Vefatı biraderi Ali Bey'den sonra olup Yeaice-i Fardar'daki türbesine gömülmüştür; îsa Bey'in de burada cami ve imareti vardır. Daha sonra Ali Bey'in oğullarından Ahmed've Evrenuz Beyler ve Ahmed Bey'in oğulları Musa ve Süleyman Beyler sancak beyliği ile XVI. yüzyılı başlarına kadar faal hizmet görmüşlerdir. Şemseddin künyeli Emîr-i Kebir Ahmed Bey'in 904 H./1498 M. tarihli vakfiyesinde Yenice-i Vardamda cami, medrese, imaret yaptığı

[966] Âşık Paşa zade s. 57 ve Neşri tarihi s. 206, 207.
[967] Dukas (Bon tab'ı) s. 229 ve Hammer (Ata Bey tercümesi) c. 2, s. 258
[968] Halkondil (Paris tab'j) s. 134.

görülüyor; vakfına oğlu Musa Bey'i mütevelli koymuştur; fevatı 908 H./1502 M. tarihinden evveldir. Evrenuz ailesi Rumeli'de evlâd-ı fatihan teşkilâtının başında olarak XIX. yüzyıl ortalarına kadar gelmişlerdir. Evrenuz ailesi müteaddit kollar halinde zamanımıza kadar devam etmiştir. Evrenuz Bey silsilesinin ilk beyleri aşağıda gösterilmiştir. [969]

Hacı İvaz Paşa

Künyesi îmadeddin'dir. Tokat ahilerinden Ahî Bayezid bin Ivaz'ın oğlu olup [970] Çelebi Sultan Mehmed'in Amasya sancak beyliği zamanında tımarlı sipahi iken Çelebi Mehmed'e intisap etmiş, Ankara muharebesinden sonra Çelebi'nin hükümdarlığını temin için çalışmış Tokat subaşılığında bulunmuş Çelebi Mehmed'in, Rumeliye geçtiği sırada Bursa subaşıhğma (Muhafaza kumandanı) tayiu edilmiş ve orada bulunduğu sırada Karaman oğlu Mehmed Bey'in o tarafa kadar uzanan akını vukua gelmiştir. Hacı ivaz Paşa, Karamanoğlu'nun otuz beş kırk gün Bursa kalesini muhasarasına karşı koymuş ve yaralandığı halde askere fütur gelmesin diyerek bunu belli etmemiş ve Karamanoğlu muvaffak olamıyarak gittikten ve Çelebi Mehmed bütün devlete hükümdar olduktan sonra Hacı ivaz da vezir olmuştur.

Çelebi , Mehmed'in vefatında bunun duyulmaması için Hacı ivaz Paşa Anadolu'ya sefer vardır diye askerin hemen o tarafa geçirilmesini tavsiye etmiş ve Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi vakasında, Bursa yakınlarına Ulubad suyu önüne kadar gelmiş olan Mustafa Çelebi'ye sadakatinden bahis ile Rumeli beylerinin kendisini yakalayacaklarını havi mektuplar yazmış ve onu tereddüde düşürmüş, Mihal oğ/u'nun Rumeli beyleriyle nehir önünde görüşmeleri ivaz Paşa'nm yazdıklarının hakikat olduğunu zanneden Mustafa Çelebi bundan korkmuş ve Aydınoğlu Cüneyd Bey'le görüşmek istemiş ise de

---

[969] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 562-565

[970] Hacı ivaz Paşa'nın babası Ahî Bayezid, Tokat vilâyetinin. Pazar nahiyesinde ve nahiye merkezine yarım saat mesafede Beyobası denilen çiftlik arazisinde medfundur, 1925 senesindeki seyahatim esnasında mermer sandukasının baş taşı kalmış ve ayak taşı zayi olmuş gördüm. Hacı ivaz Paşaya dair yazımıza bakın (İst. Üniver. Edebi/at Fakültesi Tar'h dergi-i, C. 10, Sayı H).

onun da kaçtığını öğrenmiştir. Çünkü Hacı ivaz Paşa aynı zamanda Aydın oğlu Cüneyd Bey'i de eski yerlerini vermek ve pâdişâhın beratını göndermek suretiyle elde etmesi ve bunun üzerine Cüneyd'in bir gece Mustafa Çelebi'nin ordusundan kaçması Mustafa Çelebi' yi az bir maiyeti ile kaçmağa mecbur etmiş ve bu tedbirlerle II. Murad, tehlikeli durumu atlatmıştır.

Hacı ivaz Paşa, Çelebi Mehmed zamanında Bayezid ve Çandarlı zade İbrahim Paşa'lardan sonra üçüncü vezir olarak divanda bulunmuş ve II, Murad'm hükümdarlığını müteakip Bayezid paşa'nın Mustafa Çelebi tarafından katli üzerine ibrahim Paşa vezir-i âzam ve Hacı ivaz Paşa ikinci vezir olmuştur.

Hacı ivaz Paşa ile İbrahim Paşa arasında nüfuz rekabeti olduğundan araları açıktı; meşhur âlim Molla Fenârî de İbrahim Paşa tarafını tuttuğundan divanda pâdişâha su-i kast yapmak istediği ve elbisesinin altında zırh taşıdığı haber verilmesi ve rivayete göre pâdişâhın bunu divanda veya bir gezinti esnasında bizzat yoklayarak bulması ve sebebini sorunca askerden çekindiği için böyle gezdiğini söylemesi üzerine verilen haberin doğru olduğu sanılarak 830 H./1427 M. de vezirlikten azl olunduktan başka gözlerine mil çekilmiştir.

Hacı ivaz Paşa bundan sonra âmâ olarak iki sene daha yaşamış 832 Zilkade/1429 Ağustos'ta Bursa'da sarı bir halde bulunan taundan vefat edip Pınarbaşı Kuzgunluk mevkii kur-bindeki nazireye defnedilmiştir. Kabir kitabesinde Sahib-üs-seyf-i veH-kalem veH-hisab kaydı ile Yeşil kitabesinde kaydı kendisinin hendese ve mimariden anladığını göstermektedir. Filhakika Çelebi Sultan Mehmed'in 822 H. 1419 da Bursa'da tamamlanan meşhur Yeşil cami ile 1421'de biten Yeşil türbe», Hacı ivaz Paşa'nın çizmiş olduğu resim ve plân dahilinde ve onun nezareti altında yapılmıştır ki camiin kitabesinde gösterilmiştir. Âşık Paşa zâde'nin yazdığına göre Âl-i Osman kapısında paşalar da çini kaplarla ziyafet (şölen) çekmek onun ihdası olduğu gibi başka memleketlerden güzel sanat erbabını JBursa'ya getiren de Hacı ivaz Paşa'dır. Kendisinin doğum yeri olan Tokad\n Kazova nahiyesinde cami, medrese ve hamam ve Bursa'da künyesine göre İmadiye adında

bir medrese yaptırmış, Mekke ve Medine fakirlerine her sene dağıtılmak üzere para tahsis etmiştir. Medresesi sonradan yıkılmıştır.

Hacı ivaz Paşa'nın, Bursa'da vakıfları bulunan Çırak Bey Şerefüddin ve Hayreddin Hacı Hızır isimlerinde iki kardeşi ve Bali Çelebi, Bekir Çelebi, Mehmed Çelebi Ahî Çelebi ve Mahmud isimlerinde beş oğlu olup bunlardan Ahî Çelebi'nin Atâyî mahlasiyle güzel şiirleri vardır. Atayı 840 H./1437 M. de vefat etmiştir. II. Murad adına olan Güneş kasidesi meşhur olup Şeyhî Sinan'dan sonra zamanının en kudretli şairidir. Şu beyit onundur:

Zemâne gussaların bî geran imiş bildik Veli devası mey~i erguvan imiş bildik

Atayî çok güzel olduğundan Sultan Murad kendisini saraya alıp musahib yapmak istemiş ise de Atayî diriğ redifli bir gazel takdimiyle padişahın bu arzusunu önlemiştir. Bu manzumenin bir beyti şöyledir:

Adline sığınur idi zulm-i zamaneden1 Şimdi gücü Atayı1 ye Sultan eder diriğ

Atayî, babasının yanında ve sağ tarafında medfundur. Mahmud Çelebi ise Zeyniler kabristanında gömülüdür. Atayî'-nin divanı Bursa Müzesi kütüphanesinde vardır. Hacı ivaz Paşa silsilesinin ilk şahsiyetleri aşağıdadır. [971]

Hacı İlbeği

Osmanlı beyliğinin Rumeli'de yayılmasında büyük hizmeti ve meşhur Sırp Sındığı baskını ile Osmanlılar üzerine gelen ilk Haçlı kuvvetlerini perişan eden bu kahraman Türk kumandanı Karesi beyliği ümerasından iken Orhan Gazi tarafından Karesi beyliğinin kısmen işgali esnasında Evrenuz, Ece Yakub ve Gazi Fazıl Beylerle beraber Osmanlı beyliği hizmetine girmiş ve Karesi beyi tâyin edilen şehzade Süleyman Paşa'nm maiyyetine verilerek onunla birlikte Rumeli fütuhatına iştirak etmiştir.

Rumeli fütuhatının başlangıcında Konurhisar'm elde edilmesiyle

[971] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 566-568

oranın muhafızı oldu, burayı kendisine üs yaparak Malkara ve İpsala'yı aldı; Hayrabolu ve Çorlu taraflarına akınlar yaptı; daha sonra Kuleli Burga&h ele geçirdi; bu defa da orasını kendisine üs yaptı; Süleyman Paşa'nın ölümünden sonraki gerilemede metanet gösterdi ve muntazam olarak çekildi; durumun düzelmesi üzerine kendisine baskın yapmak isteyen Dimetoka Rum beyinden evvel davranarak onu bozdu ve Rum beyini esir etti ve bu suretle Dimetokcfyı aldı. O sırada Rumeli fütuhatını takip için Burgasfa. gelen I. Sultan Murad'a bunu müjdeledi.

Edirne üzerine yapılan harekâtta Lala Şahin Paşa maiy-yetinde olarak buranın fethinde daha sonra yine Lala Şahin Paşa ile Zagre ve Filibe^nm zabtında bulundu. Bu Türk istilâsına karşı Macar kiralının kumandası altında Sırp, Bulgar ve Bosna kıralları kuvvetleri ittifak edip büyük bir ordu ile Meriç nehri yanında Çirmen mevkiine gelip nehri geçtiler; ilk hedefleri Edirne'yi kurtarmaktı.

Bu hal, Edirne'de bulunan Beylerbeği Lala Şahin paşa'yı haklı olarak telâşa düşürdü; keyfiyeti Bursa'da bulunan Sultan Murad'a bildirdi ve acele yardım istedi; Hacı îlbeyi, Lala Şahin'in heyecanını teskin ederek kendisinin maiyeti kuvvetleriyle öncü olarak ileri gönderildi; düşmanın kuvveti ve vaziyetini tetkik etti; galebesinden emin olan haçlılar ihtiyatsız bir halde olup içki ve eğlenceye dalmışlardı. Gece karanlığından istifade eden Hacı îlbeği düşmana şiddetli bir baskın yaptı, asıl büyük Türk ordusunun kendileiini bastığını zanneden haçlılar bozguna uğradılar, bir kısmı kırıldı ve bir kısmı Meriç'te boğuldu. Macar kiralı canını zor kurtardı; rivayete göre kurtuluşunu boynunda asılı Meryem ana'nın tasvirine hamletti ve şükrane olarak Meryem-ana adına kilise yaptırdı. Osmanlı tarihlerinde Sırp Sındığı ve

ecnebi tariklerinde Meriç veya Çirmen muharebesi denilen bu savaş takribi 765/H. 1364 M. de olmuştur.

Lala Şahin Paşa'nın, düşmanın çokluğu dolayısiyle padişahtan kuvvet istemesi ve maiyyetindeki bir kumandanın on bin kişi ile altmış bin tahmin edilen kuvveti bozması sebebi ile Şahin paşa'yı mahcub duruma düşürdü. Bunun neticesi olarak bir vesile bulup bu değerli

kumandanı zehirletti (vefatı takribi olarak 766 H./1365M.) [972].

Köse Mihal Bey

Tarihlerimizde Gazi Osman Bey'in silâh arkadaşı ve vefakâr dostu olarak gördüğümüz Gazi Köse Mihal bey, Bizans împaratorluğu'nun hudud kale beylerinden olup Bilecik vilâyetinin doğusunda ve İnhisar nahiyesi ile Mihalgazi nahiyeleri arasında bulunan. Harmankaya ve havalisinin beği idi [973]. Osmanlı tarihlerinin rivayetlerine göre Eskişehir Türk beyiyle Osman Gazi arasındaki bir çarpışmada karşı tarafta bulunan Mihal Bey, esir düşmüş, Osman Bey bunun yiğitliğine mebni kendisini serbest bırakmış ve dost olmuştur. Mihal Bey, Türklerle arasındaki dostluk ve Osman Bey'in mü-nasebetleri sebebiyle 1313'de müslüman olmuş, gerek kendisi ve gerek oğul ve torunları Osmanlı fütuhatında mühim başarılar göstermişlerdir.^Gazi Mihal Bey'in türbesi Mihal Gazi nahiyesinin firmeni köyü ittisalinde bulunmakta olup [974] vefatı tarihi belli değildir; Orhan Gazi zamanında Bursa'mn zaptında bulunmuştur. Şu halde 1326'dan sonra vefat etmiştir.

Osmanlı tarihlerinde XVI. yüzyıl sonlarına kadar faaliyetlerini gördüğümüz Mihallı akıncıları, Köse Mihal'in oğul vc_ torunlarıdır. Köse MihaPin oğlu Aziz Paşa'dır. Edirne'de camii olan ve 839 H./1435 M. senesinde vefat eden Mihal bin Aziz Paşa, Gazi Köse Mihal Bey'in torunudur; Mihal oğulları'mn ailelerine ait şecerede ve tarihlerde Gazi Mihal'in, Aziz Paşa'-dan başka Ali adında bir oğlu daha vardır ki Osmanlı tarihlerinde meşhurdurlar. Osmanlı tarihlerine göre

---

[972] (HeştBehişt). Tac-üt-tevarik'de (c. 1 s. 79} şöyle demliyor : "Ol şir-i mâreke-i kâr-ü-zar ve ol mücatıid-i namdar, Lala Şahin marifetiyle tesmim. . kılındı" Âşıkpaşa zade ile Neşri bu zehirlenmeden bahsetmiyerek Allab. rahmetine vardı diyorlar. Âli (c. 5, g. 51) ümeranın gayziyle gözlerim oydurup siyaset ile katlettirdiler diyor. Oruç Bey ile Lütfi Paşa, Hacı tlbeyi'den bahsetmezler. Mür*iyy-üt-tevarih (Şamdanı zade) hased neticesi katledildiğini yazar.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 568-570
[973] Bolu mutasarrıfı İsmail Kemal Bey'in 1302 Cemaziyelâhır (1885 mart) tarihiyle II. Abdülhamid'in ikinci karini Hacı AU Bey'e (Paşa) çekmiş olduğu bir telgrafta bu türbenin yaptırılması İçin delâletim rica etmiştir (Başvekâlet Arşivi Yıldız evrakı numara 360).
[974] Hamankaya Hammer ve ondan nakil yapanların zanettikleri gibi Uludağ eteğindeki Harmancık değildir

Mihaloğlu (Aziz Paşa'nın oğlu ikinci Mihal'in oğlu) Mehmcd Bey, Osmanlı şehzadelerinin saltanat mücadelelerinde Musa Çelebi'ye beylerbeyi olmuş, el altından Çelebi'ye müzahir bulunmuş ve Çelebi Meh-med'in galebesi üzerine anın hizmetine girmiştir. II. Murad'ın hükümdarlığı ve Mustafa Çelebi'nin Rumeli'de padişah olup bütün maruf Rumeli beylerinin (Evrenuz, Turahan ve Gümlüoğlu) Mustafa'ya bîat eylemeleri ve Bursa civarına kadar gelmeleri üzerine maruf akıncı beyi olan Mehmed Bey. Şeyh Bedreddin isyanında medhalı olduğu için tevkif edildiği mahbesten çıkarılarak fîursa'ya getirilmiş ve Ulubad suyu kenarında Rumeli beylerini birer birer adlariyle çağırarak onları Mustafa Çelebi tarafından Murad tarafına geçmelerini temin eylemiştir.

II. Murad'in imparatordan intikam almak için istanbul muhasarasiyle meşgul olduğu sırada Küçük Mustafa Çelebi hükümdarlık iddiasiyle Bursa'ya ve oradan Iznik'e gelmişti; bunu haber*alan Pâdişâh Mihaloğlu Mehmed Bey'i heman akıncı-lariyle İznik'e göndermiş, Mehmed Bey İznik1e girdiği sırada Mustafa Çelebi'nin kumandanı Tacüddin oğlu Mahmud Bey tarafından öldürülmüştür (826H./1423M.). Mihal oğullarından Yahşi Bey, Hızır Bey, oğlu Ali ve İskender Beyler de daha sonra akıncı kumandanlıklarında bulunmuşlardır.

Akıncı Mihaloğulları ahfadı thtimanh ve Pilevneli olarak iki koldan zamanımıza kadar gelmişlerdir. Köse Mihal Bey hakkında daha geniş malûmat verebilmek için yeni vesikalar elde edilmeğe ihtiyaç vardır. Bu ailenin ilk akıncı beyleri silsilesi şöyledir: [975]

Lala Şahin Paşa

Osmanlı devletinin kuruluşunda büyük hizmeti görülen ve değerli kumandanlardan olan Lala Şahin Paşa'nm 746 H./1348 M. tarihli vakfiyesinde babasının adının Abdülmuîn olduğu görülüyor. Babasının adının Abdülmuin olması, hıristiyan iken müslüman olduğunu veya küçük iken elde edilip müslüman terbiyesi üzere

[975] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 570-572

yetiştirilmiş olduğunu göster. Bu Şahin Lala ile Bolu'nun Alpagot köyünde 795 H, tarihli zaviye vakfeden Şahin Lala bin îzzeddin'i karıştırmam alıdır.

Abdülmuîn oğlu Şahin Paşa, şehzadeliğinde I. Sultan Murad'a lalalık ettiğinden dolayı Lala Şahin Paşa diye şöhret bulmuştur. Orhan'ın büyük oğlu Süleyman Paşa'mn vefatı üzerine Rumeli'ye gönderilen şehzade Murad'la beraber fütuhata devam eden Lala Şahin Paşa, Orhan'ın da vefatiyle Sultan Murad'ın hükümdar olması üzerine beyler-beği yani ordu kumandanı olarak faaliyette bulunmuş Edirne'yi ve daha sonra Filibe ile ZağroCyı almıştır. 1364'de Osmanlı tarihlerinin Sırp Sındığı dedikleri Çirmen mevkiine kadar gelen Haçlı kuvvetlerine karşı maiyyeti kumandanlarından Hacı îlbeği'yi göndermiş, onun yaptığı bir baskınla haçlılar perişan olduğundan Lala Şahin Paşa bu muvaffakiyetin bizzat kendisi tarafından elde edilememesinden dolayı Hacı îlbeği'ye hased ederek bü-yük hizmetine karşı bu değerli kumandanı zehirletmiştir. Lala Şahin Paşa'nın vefatı tarihi malûm değildir [976]. 789 H./1387 M. ta-rihinde ve I. Murad'ın Karaman oğlu seferinde bulunmadığına göre bu tarihlerden evvel vefat etmiştir. Orhan Gazi zamanında 749 H./1348 tarihli Bursa'diâ medrese, Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa)'de Cami ve zaviye vakfetmiştir.

Vakıflar Umum Müdürlüğü "Mukataa 3" defterindeki vakfiyesine göre kendisinden sonra vakfına oğlu Mehmed Paşa'yi [977] ve onun oğullarını mütevelli koymuştur [978].

Timurtaş Paşa Ve Oğulları

Gazi Osman Beyin silâh arkadaşlarından Avgud Alp, Osmanlı

[976] Osmanlı tarihleri vefatını 782 H./1380 M. veya 1384 gösteriyorlar^a da yanlıştır. Veyahud Lala Şahin, ile Şahin Lala ayrı ayrı iki zattır. Sarih malûmat için yeni vesikaları beklemek lâzımdır.

[977] Bursa mahkeme-i şer'iyyesi sicilli A. 23/25 s. 174-. Vakfına kendisi hayatta oldukça kendisi, vefatından sonra büyük oğlu Mehmed Paşa ve ondan sonra torunları Bali ve Hamza Beyleri, sonra da onların evlâdlarını mütevelli koyuyor.

[978] Mehmed Paşa da vakfına oğlu Hamza Bey'i mütevelli koyduğuna diğer oğlu Bali lley'in daha evvel vefat ettiği zannolunur.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 572-573

tarihlerine göre Kara Timurtaş Paşa'nın ceddidir. Kara Timurtaş'ın babası Kara Ali olup Osman Gazi'nin mücadelelerine iştirak etmiş ve 708 H./1S08 M de kendisine verilen bir müfreze ile Abulyond gölü üzerindeki Alyos adasının zabtına gönderilmiş ve orayı sulhen alarak orada bulunan büyük bir kilisenin Rumlarca hürmet edilen papasını ailesiyle Osman Bey'e getirmiş, papasın güzelliği ile meşhur kızım, Osman Gazi Kara Ali Bey'e nikâhla iniştir1. Hereke kalesi muhasarasında Ali Bey'in gözüne bir ok isabet ederek sakat kalmıştır [979].

Timurtaş Paşa, tarihlerimizde Kara Timurtaş Paşa diye meşhur olup tarih yazanlar bunun muasırı olan Sarı ve Beyaz Timurtaş Paşa'Iarla karıştırmışlardır; Kara Timurtaş Paşa Ruhi'ye göre Yıldırım Bayezid'in lalası olup Murad Hü-davendigâr'ın cülusu senesindeki Rumeli'ye geçişinde Bayezid'le beraber Bursa'âa kalmıştır. Rumen'deki fütuhata iştirak eden Kara Timurtaş Paşa, Lala Şahin Paşa'dan sonra beylerbeyi olmuştur. 784 H./1382 M.de birinci defa Manastırdı ve Pirlepe'-ve îştip kalelerini zabtetti. Ertesi sene Bosna ve Arnavutluğ'a akın yaptı. Murad Hüdavendigâr'ın Karaman oğluyla yapmış olduğu muharebede bu Kara Timurtaş'ın fevkalâde gayreti görülerek muzafferiydi temin etmesine mebni beylerbeyliğine vezirlik de ilâve edilmiştir.

Murad Hüdavendigâr'ın Kosova'ya hareketi esnasında Anadolu muhafazasında bıraktığı Işıklı, Sandıklı ve Kütahya taraflarının valisi Sarı Timurtaş Paşa ile, Sivrihisar muhafızı diğer Timurtaş, Kara Timurtaş Paşa'dan ayrı şahsiyettirler [980].

Timurtaş paşa beylerbeyliği son zamanlarına kadar muhafaza etmiştir. Ankara muharebesinde -belki ihtiyarlığı sebebiyle-b ulunmamış ise de [981] oğulları Ali ve Yahşi Beyler bulunarak Bey esir

---

[979] Tac-üt-tevarih c. I, s. 37.

[980] Molla Fenarî ile Hacı ivaz pas, a'mn vakfiyesirıdeki şahitler arasında diğer Timur taşlardan ayırt etmek için Timurtaş bin Abdullah El-beyza yani Beyaz Timurtaş diye adı geçen Timurtaş Paşa, Çandarh zade Ali Paşa'nm kölesi olan ve Birinci Murad zamanında Sivrihisar subaşısı bulunan Timurtaş beydir. Sarı Timurtaş Paşa, İsa Çelebi'nin kumandanı olup Çelebi Mehmed tarafından katledilmiştir. Bursa'da Ulucami civarında bir âbide içinde medfun olan bu Sarı Timurtaş PaşaMır.

[981] Ankara muharebesinde Rumeli beylerbeğisi Firuz Paşa olup Baye-zid'i muharebeye teşvik edenlerdendi. Timur'a esir düşmüş ve bir müddet sonra Timur tarafından katledilmiştir.

Yahşi Bey maktul düşmüştür, 806 Ramazan/1404 Martta Bursa'da vefat ederek kendi namına mensup semtte yaptırdığı camii yanına defnedilmiştir; kabir kitabesinde (Melik-ül-Ümera Timurtaş bin Ali) diye beylerbeyi olduğu görülüyor. Osmanlı devletinin maaşlı Kapıkulu suvari- leriyle Voynuk teşkilâtı yani has ahır ve çayır biçme ocakları bunun teşebbüsüyle yapıldığı gibi ölen sipahilerin umarlarının erkek evlâdlarına verilmesi kanunu da bunun tavsiyesiyle konmuştur.

Timurtaş Paşa'mn Yahşi, Oruç, Ali ve Umur isimlerinde dört oğlu vardı. Bunlardan en büyükleri olan Yahşi Bey, Niş fatihidir; Ankara muharebesinde maktul düşmüştür. Diğer üç oğlunun gerek harb sahalarında ve gerek memleket işlerinde mühim hizmetleri görülmüştür. Çelebi Mehmed'in Ölümünden sonra oğlu II. Murad'a karşı çıkan Mustafa Çelebi hâdisesinde bu üç kardeş, Sultan Murad'a sadıkane hizmet etmişler ve mühim gaileler savuluncaya kadar divanda vezir derecesiyle bulunmuşlardır.

Tehlikeli durumlar geçtikten sonra Sultan Murad divan heyetini azaltarak Oruç Bey'e Anadolu beylerbeğiliği Ali Bey'e Saruhan (Manisa) Sancak beyliği verip Umur BeyH de elçilikle Germiyan oğlu Yakub Bey'e gönderdiği gibi lalası Yörgüç Pa-şa'yı da Amasya sancağına tâyin etmiştir (826 H./1423M.) Oruç Paşa beylerb,eği iken devlete muhalefete kalkan Aydmoğlu Cü-neyd Bey üzerine memur edilmiş ve Cüneyd'i mağlûp etmiş ise de îpsili kalesine kaçtığı için elde edilememişti. Oruç Bey 829 H/.1426 M. vefat ederek yerine Anadolu beylerbeyliğine Hamza Bey tâyin edilmiştir.

Saruhan sancak beyi Ali Bey (Paşa) burada dört beş sene bulundu. 831H./1428 M. de tekaüt olarak Manisa'da Ali Bey camii denilen camimi yaptırdı. Vefatı bu tarihten sonradır. Tesisine oğlu Haydar Çelebi'yi ve ondan sonra diğer oğlu Cafer Çelebi'yi mütevelli koymuştur.

Timurtaş paşa'nın hem âlim,ve hem mücahid oğlu Umur Bey Bursa'da cami ve camimden dışarı çıkmamak üzere kitap vakfetmiştir. Bundan başka Bergama'da medrese, Biga'da cami ve Afyon Karahisar^&& bir cami ile bir medrese, Edirne'de bir mescid yatırpmış ve bunlara vakıflar tahsis eylemiştir. Vakfiyesini 859

Muharrem ayının (1455 Ocak) sonlarında Türkçe olarak tertip ettirerek BursaMaki camiinin cephesine iki parça halinde taşa hâk ettirmiştir- Umur Bey adına bazı eserler tercüme olunmuştur. Bütün muharebelerde bulunmuş ve büyük hizmeti görülmüştür; Âşık Paşazade bazı tarihî vakaları Umur Bey'den nak-letmiştir; 865 Zilkade/1461 Ağustos'ta vefat ederek Uursa'da med-fundur. Timurtaş Paşa ailesi şeceresi: [982]

Turahan Bey Ailesi

Osmanlı tarihinde Turahanh denilen Mora akıncılannın kumandanı olan Turahan Bey'in adı yanlış olarak Turhan diye zikredilir; halbuki eski tarihlerin bir kısmında doğrusu yazılmıştır1. Türk Turahan diye maruf olup babası, Yıldırım Bayezid zamanında Üsküp beyi olan Paşa Yiğit'tir; Manisa'dan geldikleri anlaşılıyor; Turahan Bey Tesalya sancak beyi ve akıncı kumandanı idi; bir kaç defa Korent berzahına hücum ederek surları tahrip etmişti.

1443'de Macar kiralı Ladislas'ın kumandası altındaki Haçlı ordusuna karşı ne yolda hareket edilmesi lâzım geldiği hakkında pâdişâhın huzuriyle aktedilen harb meclisinde bulunan Turahan Bry harbe atılmayarak ihtiyatlı hareket edilmesini ve düşmana yarayacak her şeyi yakıp yıkarak geri çekilmeğe vı- sonra düşman zahiresiz kalıp sıkıntı çekinceye kadar intizarda bulunarak bunu müteakip tecavüz edilmesini tavsiye eylemiş ise de Evremiz oğlu îsa Bey'in müdafaa harbi yapılması teklifi kabul edilmiştir [983]. Morava, İzladi ve Yalvaç muharebelerinde Osmanlı ordusu mağlûp oldu; kış münasebetiyle çekilmekte olan düşmanı takibe memur edilen Kasım Paşa'nın maiyy etinde bulunan Tur ah an Bey, Kasım Paşa'nın ihtiyatsız hareketine karşı kendisini îkaz etmesine rağmen onu dinlememesi bir mağlûbiyete daha sebep olduğundan Kasım Paşa, bu halin Turahan Bey'in kendisine yardım ekmemesinden ileri geldiğini beyan etmesi üzerine II. Murad Turahan'ı Tofcad'da Bedevi Çardak denilen kale

[982] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 576-579
[983] Halkondil (Paris tab'ı) s. 134, 135.

burcuna hapsetmiş, fakat Varna muharebesindeki muvaffakiyet üzerine bazı kayıdlara göre de Varna muharebesinden az evvel ' akıncıların ricasiyle afvedip yine kendisine Mora akıncı beyliğini vermiştir (1444) [984]. Turahan Bey'in ve oğullarının Mora'ya müteaddid akınları vardır; II. Murad, Mora hakkında Turahan Bey'den malûmat aldıktan sonra 1446 de bizzat gelerek Korent berzahını zabt etmiş ve berzah surlarını da yıktırarak Turahan Bey'e Mora içerilerine akınlar yaptırıp despotları vergiye bağlamıştır.

II. Mehmed İstanbul muhasarasına başlamadan evvel 1452 senesi son Baharında Turahan Bey ile oğulları Ahmed ve Ömer Beyleri imparatorun kardeşleri olan Mora despotları Tomas ile Dimitriyos'un tstanbuVa yardım etmemeleri için MorcC-ya akın yaptırmış ve bunlara göz açtırmamıştı; bütün kış devam eden bu akınlar biri Turahan diğeri oğlu Ahmed Bey kumandalarında yapılmıştı; fakat Ahmed Bey bir pusuya düşürülerek esir edilmiş ve İsparta'ya Dimitriyos'un yanma götürülmüştür1. Ahmed Bey sonradan serbest bırakılmıştır.

Turahan Bey'in v.efatı tarihi malûm değildir. 859 Muharrem / 1455 Ocak tarihli vakfiyesine göre vefatı bu tarihten sonradır. Malkara'da mescit, medrese ve zaviye vakfetmiş ve vakfına oğlu Ömer Bey'i mütevelli koymuştur. Diğer oğulları vakfiyede şahitler arasında bulunmaktadırlar [985].

Ömer Bey de zamanının meşhur akıncı kumandanlanndan-dır; Uzun Hasan ile Otlukbeli muharebesi yapılmadan evvel pişdar kolu kumandanı Has Murad Paşa'nın Akkoyunlu kuvvetlerine mağlûp ve

---

[984] Halkondü'e göre (Paris s. 136) bu hâdise şöyledir: Sultan Murad, Kasım Paşa'yı düşmanı takibe ve Turahan Bey'i de lüaumu halinde ona yardıma memur etmiştir; Jan Hunyad kendisini takip edenlere karşı askerinin bir kısmını pusuya yatırdı. Kasım Paşa süratle düşmanı takip ediyordu; arkadan Turahan yetişip düşmanı bu kadar süratle takip etmemesini söyledi ise de Kasım Paşa dinlemedi. Bunun üzerine Kasım paşa'dan ayrılarak kendisi Tesalya akıncüariyle dağ eteklerinden yürümeğe başladı. Düşmanı takip eden Kasım paşa pusuya düştü bir hayli telef ve esir verdi, bozuldu, kendisi güçlükle kurtuldu. Sultan Muiad'a, Turakan'ın kendisine yardım etmekten imtina ettiğini söyliyerek bütün kabahati Turahan'a isnat etti. Osmanlı tarihleri de Sırp despotiyle dostluğu sebebiyle işi gevşek tuttuğunu ve bir kısmı da güya düşmana galebe edilecek olursa akıncılara ekmek kalmı-yacağını söyleyerek onları düşmanla mücadeleden menedip Kasım Paşa'nın yalnız kaldığı yolunda mutalealar kaydederler (Âşık Paşa zade s. 131 ve Oruç Bey s. 52 ve Neşri ve onlardan naklen Tâc-üt-tevarih c. 1, s. 375).

[985] Turahan Bey vakfiyesinin orijinali Vakıflar Umum Müdürlüğünde tomar şeklinde bir mahfaza içinde mahfuzdur.

maktul olduğu sırada Ömer Bey esir düşmüştür. Onbin kişilik Has Murad Paşa kuvvetlerine galebesinden pek çok sevinen Uzun Hasan Bey "Osmanlının asıl güveni Rumeli sipahileri idi; o gittikten sonra geri ne kalır demiş ve bu hususta Ömer Bey'in mütaleasını sormuş, o da padişahın benim gibi yüzbin bendesi ve pek çok askeri vardır; bizim esir olmamızla ona halel gelmez" yollu mütalealarda bulunmasından Uzun Hasan'm canı sıkılarak Ömer Bey'e gazep etmesi üzerine Ömer Bey söylediklerini tevil ederek bundan hiddet buyurulmamasını, üzerinde hakkı olan padişahını müdafaa etmek kulluk ve nimet-şinashk icabı olduğunu beyan etmiş, bunun üzerine Uzun Hasan Bey, beylerine hitaben Ömer Bey doğru söyler, velinimetinin hakkını unutmak diyanete muhaliftir; ekmek, tuz hakkı bilir emekdar kul ve makul insan imiş diyerek hiddeti geçmiştir [986]. Ömer Bey sonra esaretten kurtulup döndü ve 894 H/1489 M. deki Memlûklerle olan harpte bulundu; vefatı bu tarihten sonradır. Malkara'da, medfundur. Turahan Bey'in Mehmed Bey adındaki oğlu da ümeradandır; II. Bayezid zamanında vefat etmistir. Ömer Bey'in oğullarından Idris Mahvı Bey âlim, şair değerli bir zattı. Abdurrahman HâtifTnin nazmettiği Husrev ve Şirin ve Leylâ ve Mecnun isimli farsca teliflerini gayet muvaffakiyetli olarak Türkçeye çevirmiştir [987]. ÖmerBey'in diğer oğlu Turahan Bey 961 H/1554 M. de akıncı kumandanlığı ile Iran seferinde bulunmuştur [988].

Turahan Bey silsilesi şöyledir:

OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞUNDAN İSTANBULUN FETHİNE KADAR BAŞVEZİRLİKTE BULUNMUŞ OLANLAR

Osmanlı beyliği kurulmağa başladığı zaman yavaş yavaş teşkilâtlandmldığı, elde edilen yerlerin timar olarak gazaya iştirak eden beylere verildiği ve bu arada kadı tâyini ve vezir ismiyle idarî işleri görmek üzere ulema sınıfından bazı değerli şahsiyetlerin iş basma getirildikleri görülüyor. Osmanlı vezirlerinden şimdiye kadar

[986] Tâc-iit-tevarih c. İ, s. 532.
[987] Seki bey tezkiresi s. 36.
[988] Tabakat~ül-Memâlik (Millet kütüphanesi, numara 779), s. 815.

görülebilen vezirler aşağıda gösterilmiştir. Bunlar, Cen-dereli (Çandarlı) Kara Halil Hayreddin Paşa'nın vezirliğine kadar Garp Moğollarında (îlhanîlerde) olduğu gibi askerî işler hariç olarak diğer idarî malî işlere bakarlardı; askerî işler ilk zamanda subaşı ve daha sonra beylerbeği denilen kumandanlara aitti. Sonraları vezir adedi artınca birinci vezire vezir-i âzam denildi. [989]

Alaüddın Paşa

Orhan Gazi'nin ilk veziridir. Babası Hacı Kemaleddin adında birisidir; bunun Ahî ricalinden olması ihtimal dahilindedir, Orhan Gazi'nin zevcelerinden biri olan Asporçe Hatun'un 723 Ramazan /1323 Eylül tarihli vakfiyesinde Alâüddin Paşa, Asporçe Hatun tarafından vekil olarak bulunmuştur. Osmanlı tarihleri isim iltibası dolayı-siyle bu Hacı Kemaleddin oğlu Alâüddin Paşa ile Osman Gazi'nin küçük oğlu Alâüddin Bey'i karıştırarak, şehzade Alâüddin'i biraderi Orhan Gazî'nin veziri olarak göstermişlerdir. Alâüddin Paşa'nın vefatı 1340 tarihinden evveldir. [990]

Mızamudain Ahmed Paşa

Babası Ahî Mahmud'dur [991] Nizamüddin Ahmed Paşa'mn 741 H./1340 M. tarihli vakfiyesinde vezir olduğu görüldüğü gibi 749 Rebî-ulevvel/1348 haziran tarihli Lala Şahin Paşa vakfiyesi şahitleri arasında da yine vezirlikte bulunduğu ve pek az sonra vefat ettiği anlaşılıyorı. [992]

Hacı Paşa

Ahmed Paşa'dan sonra bunun vezir olduğunu 749 Rebıulevvel / 1348 Haziran tarihli Orhan Bey'in vermiş olduğu bir

---

[989] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 581
[990] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 581
[991] Rahmetli Ali Emirî'nin tertip ettiği silsilede Ahî Makmud, Şeyh Edebah'mn oğlu olarak görülüyor
[992] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 581-582

temliknâmeden anlıyoruz. Bu zatın Ankara'da Devlethan ailesinden olan Hacı Paşa mı yoksa başka bir Hacı Paşa mı? olduğu şimdilik malûm değildir [993].

Sinanüddin Yusuf Pasa

749 H./1348 M. tarihli yukarıda adı geçen Temliknâmesindeki şahitler arasında Hacı Paşanın adının yanında ve ondan sonra ismi görülen Sinanüddîn FakiH, Hacı Paşanın ölümü üzerine vezir olmuştur [994]. Sinanüddin paşa, Orhan Gazî'nin son veziri olup Gazi OrhanBey'in 761 H./1360tarihli vakfiyesinde adı geçmekte ve babasının adının Muslihuddin Musa ve dedesinin adının da Mecdüddin İsa olduğu bilinmektedir [995]. Orhan Bey'in vakfiyesindeki sadr-ül-kebir tâbirinden —ki Ahilerin reislerine verilen unvandır— Sinanüddin Yusuf'un da Ahî reislerinden olduğu anlaşılıyor.

Sinanüddin Yusuf, Murad Hüdavendigâr'ın da ilk veziridir. Bunun vefatından sonra kazasker Çandarlı Kara Halil Efendi Vezir olmuş ve Hayreddin Paşa künyesiyle şöhret bulmuştur. [996]

Çandarlı Halil Hayreddin Paşa

Sinanüddin Yusuf paşa'dan sonra 773 H./137İ- M. senesinden evvel kazasker bulunurken vezirliğe getirilmiştir [997]. Hayreddin paşa

---

[993] Orhan Gazî'nİn Ferzende adında bîr askerî kumandana vermiş olduğu Temliknâmenin şahitleri arasında (Belleten sayı 9'da Osmanlı tarihinde yeni bir vesikanın ehemmiyeti ve izahı ve ilk vezirlere dair malûmat).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 582

[994] Ahmedî, Sinan Paşa hakkında şöyle diyor:
Geldi katına Sinankim ol fakir Olmiış idi fakr elinde esir İlim adına etti ani paşa Sinan Buldu andan mal-ü-cah-ü nâm-ü şan.
Neşri (s. 186) Mevlân.a Sinan'ın Orhan'a vezir olduğunu yazdıktan sonra Ahmedî'nin yukarıdaki beyitlerini kaydediyor.

[995] Orhan'ın vakfiyesinde Sinan Paşa şöyle zikrediliyor:
ve İbn-i Kemal tarihi (Nur-i Osmaniye nüshası, numara 3078, s. 72) de Sinan Paşa'mn Orhan'ın veziri ve ilmiyeden olduğu yazılıdır

[996] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 582

[997] Ahmedî Halil Hayreddin Paşa hakkında şöyle diyor:
Bînevâhklan koyuben Çenderi Katma geldi Ilalü-i Cenderi Su kamu silaki İlmi az idi Her hünerde âri ve nâzaz idi Gurbet hâlin ve fahrin bildi ol Lutfile ânı ehl-i mansıb kıldı ol Akibet mülke anı itti vezir Ne vezaret oldı bir ulu emir.

bir müddet sonra vezirlikle kumandanlığı uhdesinde toplamış ve bu suretle idarî ve askerî bütün devlet işlerini ele almıştır ki ondan sonra bu usul devam etmiştir; 789 H./1387 M. de vefat etmiş ve yerine kazasker bulunan oğlu Ali Paşa vezir olmuştur. [998]

Ali Paşa (Çandarlı zade)

Hayreddin paşa'nın büyük oğlu olup Sultan Murad'ın Karaman seferine hareketi esnasında vezir olmuştur. Bunun zamanına kadar Osmanlılarda bir vezir varken, Kara Timur Paşa'ya da vezirlik verilmiş ve bu suretle Ali Paşa'ya vezirâzam denilmiştir. Ali Paşa, Yıldırım Bayezid'e ve şehzadeler mücadelesinde E'mîr Süleyman'a da vezirlik etmiş ve 809 H./1406 M. de vefat eylemiştir. [999]

Şeyh Ramazan Paşa

Çandarlı zade Ali Paşa'dan sonra Emîr Süleyman Çelebfye kimin vezir olduğu belli değidir. Vezirlerin kazaskerlikten geldikleri ve bunun da Ali Pasa'mn son senelerinde kazaskerlikte bulunduğu [1000] malûm olmasına nazaran vezir olması kuvvetle muhtemeldir; çünkü, Şerafeddin Yezdfnin zafernâmesinde iki defa Emîr Süleyman tarafından Ege mmtakasında bulunduğu sıra-sırada/Timur'a bunun elçi olarak gönderildiğini ve daha sonra da kadılıktan vezir olduğunu beyan ettiğinden Ali paşa'dan sonra yezir olduğu anlaşılıyor. Şeyh Ramazan Paşa Kırşehirli olup babasının adı da Bayezid'dir. Hangi tarihte vefat ettiği belli değildir. [1001]

---

[998] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 583

[999] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 583

[1000] Ol zamanda (Yıldırım Bayezid) Şeyh Ramazan nam bir îîlim vardı ki ulumda bî naşir ve kâmil ve fazıl kimesne idi. Pâdişah-ı islâm onun diyanetin ve ulum-ı fıkıh içre meharetin görüp. - köyler ve mülkler verip kenduye mu-sahib edip bazı mesalih-i şer'iyyede amınla meşveret ederdi. Hattâ son ucu kazasker edip mesalih-i şer'iyyesini hiküllîye ana tefviz etti-." (Ruhî tarihi).

[1001] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 583-584

Şah Melik (Kör) [1002]

Musa Çelebi'nin 813 H./1410 da Rumeli'de hükümdar olması üzerine Sadi Bey oğlu Şah Melik vezir ve Simavna kadısı oğlu Şeyh Bed-reddin kazasker olmuştur [1003]. Sonradan Şah Melik, Musa'nın İstanbul muhasarası esnasında onun yanından kaçarak İstanbul'a. gelmiş oradan da Çelebi Sultan Mehmed'in yanına davet edilmiş ve geldikten sonra [1004] Rumeli'ye geçmek için onun fikri sorulmuş ve ona göre hareket edilmiştir [1005]. Bazı tarihler düzme denilen Mustafa Çelebi'nin Gelibolu'ya, çıktığı sırada Gelibolu kalesi muhafızı Şah-Melik adında birinin kaleyi teslim etmediğinden bahsederlerse de [1006] Kör lâkabını kullanmayıp yalnız Şah Melik denildiğine göre bunun başka bir Şah Melik olduğu hatıra geliyorsa da şimdilik kat'i bir şey söylenemiyor. [1007]

Bayezid Paşa

Çelebi Mehmed, Amasra sancak bevi iken onun maiyetinde bulunmuş, şehzadeler mücadelesinde efendisine sadakatle hizmet etmiş, kumandan olarak bulunmuş Çelebi Mehmed devleti bir idare altında toplayınca ona hem vezir-i âzam ve hem de beylerbeyi olarak ölümüne kadar bu iki mevkii muhafaza etmiştir. Osmanlı vekayii kısmında ve bundan evvelki bölümdeki kısa hal tercümesinde görüldüğü üzere 824 H. /1321 M. de Sazlıdere^dc maktulen vefat etmiştir. [1008]

İbrahim Paşa (Çandarh zade)

İlmiye sınıfından ve kazaskerlikten yetişerek Edirne'de

[1002] Ruhî'de harekeli olarak Şah Melik deniliyor.
[1003] Aşık Paşa zade c. 83 ve Oruç Bey s. 39 ve 107.
[1004] Âşık Paşa zade s. 82 ve Oruç Bey s. 39 ve Âli c. 5, .s. 137-138.
[1005] Âli r. 5, s. 198 ve Behiştî tarihi s. 56.
[1006] Aşık Paşa zade s. 83 ve Oruç Bey s. 40 ve Ali c. 5, s. 165.
[1007] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 584
[1008] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 584

bulunurken Musa Çelebi tarafından üç senelik haracı istemek üzere İstanbul imparatoruna gönderilmiş ve oradan Bursa'ya Çelebi Mehmed'in yanına gelmiş, kazaskerlik etmiş ve sonra Çelebi Mehmed'e ikinci vezirlikte bulunup Bay ez id Paşa'nın katli üzerine birinci vezir olmuştur (824 H./1421 M.). İbrahim Paşa, II. Murad'ın tam itimadım kazanarak bütün idarede müstakil hareket ederek 832 H./1424 M. de vefatına kadar mevkiini muhafaza etmiş vefatı üzerine kazasker bulunan oğlu Halil Paşa vezir-i âzam olmuştur. [1009]

Halil Paşa (Çandarhzâde)

İbrahim Paşa'nın oğludur. Bu da babası gibi müstakil olarak hareket etmiş, iki defa saltanattan çekilen II. Murad'ı devlet gemisinin tehlikeye düşmesi. üzerine iki defa hükümdarlığa getirerek oğlu II. Mehmed'i iki defa hal, etmiş ve 857 H. / 1453 M. de İstan-buVu fetheden Sultan Mehmed, kendisini iki defa saltanattan uzaklaştıran Halil Paşa'yı İstanbul fethine mâni olmak istedi vesilesiyle katletmek suretiyle öcünü almıştır. [1010]

BİBLİYOGRAFYA

Adıvar, Adnan (Abdurrahman): Osmanlı Türklerinde ilim, 1943 İstanbul.

AhmedÎ : tskendernâme.

Akın, Himmet: Aydınoğulları tarihi hakkında bir araştırma (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarından, 1946).

Aktepe, Münir: Osmanlıların Rumeli'de ilk fethettikleri Çimpe kalesi (İstanbul Üniversitesi E. Fakültesi (Tarih dergisi) sayı 2, sene 1950.

Âli: Künhülahbar 1-5 ve basılmamış birinci cilt (kütüphanemizdeki nüsha).

Ali (Meskukât mütehassısı-Miralay): Tarih-i Osmani Encümeni ve

[1009] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 584-585
[1010] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları : 1 / 585

Türk Tarih Encümeni mecmuasında Osmanlı sikkelerine, Candar ve Teke oğullarına dair tedkikleri.

Alt (Yazıcızâde): Türkçe Selçuknâme ve Oğuz boyları damgaları.

Altınay, Ah\ıed Refik: Osmanoğuîları (Türk Tarih Kurumu H için yazılan tedkiklerden).

Arık, Fahriye: Prof. Wittek>in Osmanlı İmparatorluğu9nun doğuşu makalesinin ilâvelerle tercümesi, 1947.

Âşık Paşa ZÂde: Tevarih-i Al-i Osman (Âli Bey neşri 1932, İstanbul).

AtİYA Aziz Suryal: The Crusade in the Later Middle ages, London 1938; Crusade of Nicopolis, London 1934.

Atsız Nihal: Ahmedî Şükrullah, Aşıkpaşa zade tarihlerini hazır-hyarak Türkiye Yayınevleri neşriyatı arasında bastırmıştır. Şükrullah'ı Farsça'dan Türkçeye çevirmiştir.

Aynî Bedreddin Mahmud: ö^jJJ^ £>.j^ J ^U-(AİP îkd-ül-cuman Fi Tarih-i Ehl iz zaman (Veliyyüddin Efendi kitapları).

Aziz Esterâbadî: Bezm-ü Rezm (1928, İstanbul'da Türkiyat Enstitüsü tarafından bastırılmıştır).

Banarlı Nihad Simi: Ahmedfnin îskendernâmesi hakkında (Türkiyat mecmuası, c. 6, sene 1936).

Bertrandon de la Brocçuıere: Voyage d'Outremer, Paris 1892, Sefer neşri.______..........._.. ________

Behiştî Sinan Çelebi: Tevarih-i Âl-i Osman, Kütüphanemizdeki nüsha.

Beliğ ismail: jlioj^U üij^ülj £»L*jj oVs^ ^bj *<c—dT Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve vefiyât-i Danışverân-ı Nâdiredan (Tarih-i Bursa), 1302 Bursa'da basılmıştır.

Bıyıktay Halis: Timur'un Anadolu seferi ve Ankara savaşı, (Askerî matbaa, 1934).

Burmoy Aleksandr: Türkler Edirne'yi ne vakit aldılar (Bulgar-cadan Türkçeye çeviren Hasan Eren (Belleten sayı 49).

Cafer Çelebi (Tâci Zade): Mahrusa-i İstanbul Fetihnamesi, (Tarih-i Osmanî Encümeninin ilâvelerinden, 1331).

Schlumberger G.: IstanbuVun muhasara ve zabtı • (M. Nahid

tercümesi İstanbul 1330).

Cenabı (Mustafa): j*I JI^İ Elaylem-üz-zâhir. Arapça umumî tarih.

C. C. Gıurescu: îştoria Romanilor II, Bucuresti 1940.

Demirtaş Faruk: Osmanlı devrinde Anadolu da Kayılar (Belleten sayı 47). *

Dirimtekin Feridun: IstanbuVun Fethi (1949 İstanbul).

Dukas: Kum tarihçisi (Bonn tab'ı) Mırmıroğlu tercümesi.

Dursun Bey: Tarih-i Ebülfeth (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası ilâve yayınlarından, sene 1330).

Eldem Halil Edhem: Düvel-i İslâmiye (1927 İstanbul) Meskû-kât-i Osmaniye katalogu (kısm-ı sâdis İstanbul) ve Tarih~i Osmanî Encümeni mecmuasında neşrettiği Âl-i Germiyan kitabeleri, Karaman oğulları hakkında vesaik~i mahkûke,

Anadolu'da islâmî kitabeler, IstanbuVda en eski Osmanlı kitabesi^ Kadı Burhaneddin namına Kayseri'de bir kitabe vesaire. Enverî: Düsturnâme (Prof. Mükrimin Halil Yinanç neşri. Türk

Tarih Encümeni külliyatı, İstanbul 1928). Erzi Adnan ve Işıközlü Fazıl: IstanbuVun zabtı hakkında ihmal

edilmiş bir kaynak (Rumence'den tercüme), Belleten sayı 49, sen.- 1949.

Feridun Bey: Münşeat-i Selâtin (1274 İstanbul).

Françes (Rum tarihçisi): (Bonn tab'ı) V. Mırmıroğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş ise de basılmamış tır.

Gabrıel Albert: Chateaux Turcs du Bosphore, (1943 Paris). Galip İsmail: Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye (İstanbul 1307).

Gegaj (Athanase): UAlbanie et Vînvasion turque au XVe Siech (1934 Paris).

Gıbbons: Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu. Merhum Ragıb Hulusi tercümesi, (İstanbul 1928),

GrİGOras (Bizans tarihçisi): Merhum Prof. Fazıl Nazmı tersü-mesi (noksandır).

Hadİdî: Manzum Al-i Osman tarihi (Esad Efendi kitapları - Süleymaniye kütüphanesi).

Hafız Ebru: £ij^ ç~*r Mecma'-üt-tevarih (Fatih kütüphanesi, numara 4371).

Hafız Halil: Menakib-i Şeyh Bedreddin (Babinger Franz tab'ı).

Halkondil (Chalcondyle): Histoire de la decadence de UEmpire ğrec et VEtablissement de celui des Turcs. Paris 1620 ve 1632.

Hammer: Devlet-i Osmaniye Tarihi (rahmetli Atâ Bey tercümesi), İstanbul 1329).

Hamid Vehbi: Meşahir-i İslâm (1301 İstanbul). Hayrullah Efendi: Osmanlı tarihi (1292 İstanbul). Hüsnü: îbn-i Arabşah (Türkiyat mecmuası, c. 3, s. 154).

Hüseyin Hüsameddin (Amasyalı): Tarih-i Osmanî Encümeni ve Türk Tarih Encümeni mecmu alarmdaki Alâüddin Bey, Koca Mehmed Paşa, Orhan Beyin vakfiyesi ve Molla Fenarî makaleleri.

İbn Battuta: jU-VIuj-ÎUj jUa-^! ^îl> jjlkJİ Si^ Tuhfetünnuzzar fi garaibilemsar ve acaibülesfar (meşhur İbn Batuta. seyahat-— -nâmesi, merhum Mehmed Şerif Paşa tercümesi).

İbn Arabşah: jj*J ^\y j jjâÜİ VÎU Acaib-ül-makdur fi nevaib-i Timur, 1285 Mısır tab'ı ve bunun Nazmi zade tercümesi.

Îbn-i Tagriberdi Ebulmehasin Yusuf: •jAijN f_^! Ennücûm-üz-zâhire (1915-1919 Avrupa tab'ı) jUaJl J^il Elmenhel-üs-sâfi (Nur-ı Osmaniye kütüphanesi 3425-3429) ve j^aaIl &*\y-Havadis üd Dühûr (Ayasofya kütüphanesi numara 3185 ve aynı eserin W. Popper neşri).

Îbn-i Kemal: Tevarih-i Âl-i Osman (Fatih ve Nur-ı Osmaniye kütüphaneleri nüshaları).

Idris-i Bitlisi: Heşt Bihişt (İstanbul Üniversitesi kütüphanesiyle Esat Efendi kütüphanesi nüshaları).

inalcık Prof. Dr. Halil: Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar (T. T. Kurumu yayınlarından, 1956).

Îsmail Paşa (Bağdadlı): J^JiÜjtiT J* JjÂIIJ Öji&J^LijJ tzah-ül-meknun fi zzeyl-i ala keşfizzunun isimli Keşfüzzunun zeyli (1945-1947 Maarif Vekâleti tab'ı).

Jırecek: Geschichte der Bulgaren, Prag 1876 (Fazıl Işıkgözlü tercümesi).

JoRGA: Geschichte des Osmanischen Reiches, Gotha 1902

(Nusret , Hızır tercümesi) ve Philippe de Mezieres et la Croisade au . XVIe Siecle (Paris 1892).

Kara Çelebi ^âde Abdülaziz: Ravzatülebrar (1248 Bulak tab'ı).

Kal^aşendi Şahabeddin Ahmed: IüVİ *&l^» j ^Vl ^^ Subh-ul âşâ fi sınaat-il-inşa (5, 7, 8 inci ciltler, 1333 H. 1915 M, Kahire tab'ı).

Kantakuzen: Bizans tarihi^ yedinci cilt (Ali Şevket tercümesi).

Kâtip Çelebi: Cihannüma (Müteferrika tab'ı) ve basılmamış Rumeli kısmı (Kütüphanemizdeki nüsha) ve Keşfüzzunun (Maarif Vekâleti neşriyatı).

Krıtovulos: Tarih-i Sultan Mehmed Hân-i sâni (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası ilâvelerinden Karolidi Efendi tercümesi 1329).

Koyunluoğlu Memduh Turgut; îznik ve Bursa tarihi (Bursa Halkevi neşriyatı 1935).

Köprülü Fuat Ord. Profesör: Bizans Müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülâhazalar (Türk Hukuk

ve iktisat Mecmuası, sayı 1, sene 1931). Anadolu'da islâmiyet (Edebiyat Fakültesi mecmuası). Anadolu'da Türk dili ve edebiyatına bir bakış (Türk Tarih Kurumu için yazılmıştır). Ahmedî (islâm Ansiklopedisi). Osmanlı İmparatorluğunun Etnik menşei meselesi (Belleten sayı 25 ve 28). 1 Anadolu beylikleri tarihine ait notlar ve Germiyan Beyliği tarihine ait makale (Türkiyat mecmuası sayı 2, sene 1928) ve Les Origines de UEmpire Ottoman (1935 Paris).

Le Beau: Histoire du Bas-Empire (Türklere âid kısmın B. İsmail Hâmî Danişmend tercümesi).

Lugal Necati Profesör: Şamfnin Zafernâmesi tercümesi (Türk Tarih Kurumu yayınlarından 1949).

Lütfi Paşa: Tevarih-i Âl-i Osman^ (Merhum Âli Beycin haşiye-leriyle, 1341 İstanbul).

Makrızî Takiyüddin Ahmed: iljiUj JjaÎl «^*1 i\jLJ\ ^\^ Kitab-üs-sülûk li marifet-id-düveli vel mülûk.

Mecdi: Şakayik-i Numaniye tercümesi (ji^S^ &)■>*- Hadayık-ış şakayık), 1219 da basılmıştır.

Mkhmed Muhtesıb zade: Şakayik tercümesi (Bay Resuhi Bay-kara'nm hususî kütüphanesi nüshası).

Mehmed (Nişancı - Karamanı Mehmed Paşa): Tevarih-üs-selâ-tin-il*O$maniyye (Türkiye Yayınevi İstanbul).

Mehmed Arif: Tarih-i Osmani Encümeni mecmuasında Anadolu tarihinden Hâmidoğulları (sene 3, s. 938).

Mırmıroğlu (Vladimir): Fatih'in donanması ve deniz savaşları (istanbul 1946). Pelekanon muharebesi mevkii hakkında (Belleten sayı 50), Sütudyo kalesi (Belleten sayı 50) ve Françes ve Dükas tarihlerinin Bonn tab'ından ve Rumca asıllarından tercümeleri.

Moncado: Expedition des Catalans et des Aragonnais, 1828. Muhtar Paşa (Ahmed) Ferik: Feth-i Celil-i Kostantiniyye (1316 İstanbul).

Muralt E. de: Essai de Chronographie Byzantine, c. II. Saint-Petersburg 1873.

rJ Veciz-ül-kelâm (Zehebî'nin zeyli) Köprülü Kütüphanesi numara 1189.

Sılberschmıd Max: Venedik menbalarına nazaran Türk İm-paratorluğunun zuhuru zamanında Şark meselesi (Alman-cadan tercüme eden Bay Ahmed Cemal Küprülü, 1930 Türkiyat yayınlarından).

Solak Zade: Osmanlı tarihi. (İstanbul 1298). Şahabeddin Ömer: Mesalik-ül-ebsar Taeschner tab'ı. Şerefeddin Yezdîî Zafernâme Kalküta tab'ı 1887.

Şükrullah: Behcet-üt-Tevarih (Nur-ı Osmaniye kütüphanesi numara 3059).

Temperley Herald W.: History of Serbia 1919 (Fazıl Isıközlü tercümesi).

Tevhİd Ahmed: Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuasında Anadolu Beylikleriyle Osmanlı devrine aid makaleleri: Rum (Anadolu) Selçukî devletinin inkıraziyle teşekkül eden tavaif-i mülük,

.«»,4- Sinopta pervane zadeler, Sinopta gazi Çelebi, Kastamontda H. Çoban Bey ailesi, Isfendiyar oğulları, Kütahya'da Ger-miyan beyleri, Karahisar^da Sâhitfata, Balıkesir'de Karası oğulları, Saruhan, Aydın, Menteşe oğulları, Denizli emareti, Buçsa'da Umur Bey camii kitabesi, Menteşe oğullarından Âhmed Gazi Beycin hayratı kitabeleri, Ankara

Ahileri, Bur-sa'da en eski kitabe, Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed kerime-lerinden Hafsa Sultan namına 847 Receb tarihli bir kitabe ; Akşehir^de Rumeli fatihi Süleyman Paşa kerimesi mezarı, Sahibata oğullarından Ahmed.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı: Sivas şehri (İstanbul 1927), Kütahya şehri (1932). Kitabeler (Birinci ve ikinci kısımlar sene 1927 ve 1929), Anadolu Beylikleri-Akkoyunlu re Karakoyunlu devletleri (1937), Kapıkulu Ocakları (iki cilt 1943), Osmanlı devleti teşkilâtına medhal (1940), Osmanlı Devletinin saray teşkilâtı (1945), Osmanlılarda ilk vezirlere dair mütalea (Belleten sayı 9), Orhan Gazi Vakfiyesi (Belleten sayı 19), Gazi Orhan Beyin hükümdar olduğu tarih ve ilk sikkesi (Belleten sayı 34), Karesi vilâyeti tarihçesi (İstanbul 1941),

îlmî ve içtimaî Osmanlı müesseseleri notları, Osmanlı tarihinin

_____ilk devirlerine ait bazı yanlışlıkların tashihi (Belleten sayı 81),

Çandarh Kara Halil Hayreddin Paşa (Belleten sayı 91), Hacı îvaz Paşaya dair, (İs. Uni. Edebiyat Fa. Tarih dergisi, c. X, sayı 14).

Yinanç Mükrimin Halil, Profesör: Bayezit I. (îslâm Ansiklopedisi) ve Düsturnâmenin izahı, (1929).

Wıtteck Paul: Osmanlı İmparatorluğunun doğuşu (Fahriye Arık tercümesi) ve Menteşe Beyliği (Orhan Saik Gökyay tercümesi" (1944 Ankara).

Fetihnâme-i Rum -Timur'un Ankara muharebesinden sonra oğul-larına yolladığı zafernâme (Aşir Efendi kitapları, üçüncü kısım 326 numaralı mecmuada).

Şuara tezkireleri (Sehi, Lâtifi, Âşık Çelebi, Ahdî, Kınalızâde ve Riyazi). ' ^

Takvim-i Nücum: Nur-ı Osmaniye kütüphanesi numara 2782.

Tarih-i Mülûk-i Kurun-ı Mazi: Millet kütüphanesi.

Kitab fi Beyan-i ahval-il-acaib vel-garaib Nur-ı Osmaniye kütüp-hanesi numara 3080.

Risalet-üt-takvim: Esat Efendi kitapları numara 1978.

Takvim-i Nücumî (Hatayî Hüseynî) Topkapı sarayı Bağdad köşkü kitapları numara 310.

Başvekâlet ar^i'ndeki bazı tahrir defterleri.

Orhan Gazi'nin, oğlu Süleyman Paşa için tertip ettiği 761 H., 1360 M. tarihli orijinal vakfiye (Top. Arşivi).

9-OSMANLI DEVLETİNİN KURULUŞUNDAN XV. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI HÜKÜMDARLARININ ÇAĞDAŞI OLAN BAZI İSLÂM VE HIRİSTİYAN HÜKÜMDARLARI

Gazi Osman Bey'in Çağdaşı Hükümdarlar

Anadolu Selçuklu hükümdarları
Mısır'da Memlûklu sultanları
Tunus'ta Beni Hafs hükümdarları
Cezayir'de Beni Zeyan hükümdarları
Magrib-i Aksa (Fas)da Beni Mürin hükümd arları
Gırnata'da Beni Ahmer (Nasr) hükümdarları
Garp Moğolları hükümdarları
Bizans İmparatoru Trabzon imparatorları
Kıbrıs kiralı Venedik Doçları Alman İmparatorları

—III. Alâeddin Keykubad 1302; II. Gıyaseddin Mes'ud 1308.

—Hüsamüddin Lâçin 1299; Melik Nasır Mehmed (ikinci defa) 1309; Rüknüd-din Baybars 1310; Melik Nasır Mehmed (üçüncü defa) 1341.

—Ebû Hafs I. Ömer İ295; Ebû Abdullah II. Mehmed 1309; EbÛ'1-Beka I. Halid 1311; Ebû Yahya Zekeriya 1317; Ebû Darbe III. Mehmed 1318; Ebû Yahya II. Ebû Bekr 1346.

—Ebû Said I. Osman 1303, Ebû Zcyan Mehmed 1308; Ebû Hamû Musa 1318; Ebû Taşfin I. Abdurrahman 1337.

—EbÛ Yakub Yûsuf 1306: Ebû Sabit Âmir 1308; Ebû'1-B.âbi A_;j Süleyman 1310; Ebû Said III. Osman 1331.

—Ebû Abdullah II. Mehmed 1302; Ebû Abdullah III. Mehmed 1309; Ebu'l-Cuyûş Nasr 1314; Ebû'l-Velid I. İsmail 1325.

—Gazan Mahmud Han 1303; Hüdabeııde Olcaytu Mehmed 1316; Ebû Said Bahadır Han 1335.

—II. Andronikos Paleologos 1332.

—İkinci Jan (Ioannes) 1297: II. Aleksios 1330.

—IV. Hug 1353.

—Marin Kİgorki 1313: Jan Saranzo 1329.

—Albert (Habsburglardan) 1308; VII. Hanri (Lüksemburglardan) 1313; Bav-yera Dükü V. Lui 1347.

Polonya Kıralları Fransa Kıralları

ingiltere Kıralları îskoçya Kıralları İspanya Kıralları Papalar

-Venceslas 1304; Bavyera'h Oton 1309; Şarl Robert 1342. ^-------=

-Vladislas 1300; Venceslas (Plâsenlerden) 1305; Vladislas 1333.

-Güzel Filip 1314; tnadci Lui 1316; Uzun Filip 1322; Güzel Şarl 1328.

-I. Edvard 1307; II. Edvard 1327. -Jan (Boliol) 1303; Robert Brus 1329. -IV. Ferdinand 1312; XI. Alfons 1350.

-VIII. Bonifas 1303; XI. Benuva; V. Kleman 1314; XXI. Jan 1316;

Orhan Gazi'nin Çağdaşı Olan Hükümdarlar

Mısır'da Memlûklû sultanları

Tunus'ta Beni Hafs hükümdarları

Cezayirde Beni Ziyan hükümdarları

Magrib-i Aksada Benî Mürin hükümdarları

Gırnata'da Beni Ahmer (Nasri)

hükümdarları

ilhanlı (Garp Moğol) hükümdarları

Bağdad'ta Ilkâni veya Celâiriler

Sivas'ta Eretna hükümdarları

—Melik Nasır Mehmed 1341; Seyfeddin Ebû Bekir 1341; Alâüddin Küçük 1342; Şahabeddin Ahmed 1342; Imadüddin ismail 1345; Seyfeddin Şaban 1346; Seyfeddin Hacı evvel 1347; Nasrüddin Hasan 1351: Selâhuddin Salih 1354; Nasırüddin Hasan (ikinci defa) 1361; (Melik Nasır Mehmed'in 1341'de vefatından sonra gelen bu

hükümdarlar onun oğullarıdır).

—Ebû Yahya II. Ebû Bekir 1346; Ebû'l-Abbas I. Ahmed 1350; Ebu tshak II. İbrahim 1368.

—Ebû Taşfin I. Abdurrahman 1307; Ebû Said II. Osman ve kardeşi Ebû Sabit 1359; Ebû Hamu II. Musa 1389.

—Ebû Said II. Osman 1331; Ebû'l-

Hasan Ali 1348; Ebû Osman 1358; Es-Said 1359; Ebû Salim ibrahim 1361. —IV. Mehmed 1333; I. Yusuf 1354; V. Mehmed 1359; II. ismail 1360.

—Ebû Said Bahadır Han 1335; Arpahan 1336; Musa Han 1336. Bundan sonra 1344 senesine kadar rakip hanlar.

—Büyük Şeyh Hasan 1356; Şeyh Üveys Bahadır Han 1374.

—Alâeddin Eretna'1352; Giyaseddin Mehmed Bey 1365.

Karaman oğulları

Eğirdir Hamid oğulları

Antalya Hamid oğulları Menteşe oğulları

Germiyan oğulları Aydın oğulları Saruhan Beyleri' Karesi Beyleri Candar oğulları

Bizans İmparatorları Trabzon imparatorları

Kıbrıs Kıralları Venedik Doçları

Alman İmparatorları Macar Kuralları Polonya Kuralları Fransa Rırallan

İngiltere Kiralı Iskoçya Kuralları İspanya Kıralları

—Bedreddin İbrahim Bey, Halil Bey, Musa Bey, Seyfeddin Süleyman Bey 1361.

—Hızır Bey, Necmeddin îshak Bey, Mu-zaffereddin Mustafa Bey, Hüsamüddin llyas Bey (1327'den 1391 senesine kadar hükümdarlık etmişlerse de, cülus ve vefat tarihleri sarih değildir).

—Hızır bin Yunus, Mahmud Bey.

—Şücaeddin Orhan (1344'ten evvel); İbrahim 1360; Mehmed Bey 1390.

—I. Yakup Bey, Mehmed Bey, Süleyman Şah (Şah Çelebi) 1388.

—Mehmed Bey 1334; Gazi Umur Bey 1348; Hızır Bey, İsa Bey 1390.

—Saruhan Bey (1348'den sonra); Fah-reddin llyas Bey 1364.

—Demirhan Bey, Çanakkale mıntaka-sında Süleyman Şah.

—I. Süleyman Paşa, Gıyasüddin İbrahim Paşa, Âdil Bey, Kötürüm Bayezid Bey 1385.

—II. Andronikos 1332; Genç Andronikos 1341; Jan (Ioannis) Kantakuzen 1357 ve .Tan (Ioannis) Paleologos 1384.

—II. Aleksios 1330; II. Andronikos 1332; I, Basil 1340; Mihail 1344; III. Ioannis 1350; Mihail (ikinci defa) 1350; III. Aleksios 1390.

—IV. Hug 1353; I. Piyer 1371.

—Françesko Dandalo 1339; Bartolomeo Gradeniko 1342; Andrea Dandalo 1354; Marin Falyer 1355: Jan Gradeniko 1356; Jan Delfino 1361.

—V. Lui 1347: IV. Şarl 1378.

—I. Lui (Layoş) 1382; Mari 1386.

—Vladislas 1333; III. Kazimir 1370.

—Güzel Şarl 1328; Filip dö Valva 1350;

Jan 1364.

—III. Edvard 1377. —Robert Brus 1329; II. David 1371. —XI. Alfons 1350; Zalim Piyer 1369.

Rus Dukaları Papalar

-Danyal Aleksandroviç 1340; Simeon îvanoviç 1353; II. İvan tvanoviç 1359.

-XXII. Jan 1334; XII. Benuva 1342; VI. Kleman 1352; VI. înosan 1362.

Birinci Murad Hüdavendigâr'ın Çağdaşı Olan Hükümdarlar

Mısır'da Memlûk sultanları

Tunus'ta Beni Hafs hükümdarları

Cezayir'de Beni Ziyan

Magrib-i Aksa'da Beni Mürin hükümdarları .

Gırnata'da Beni Ahmer (Nasri) hükümdarları

Celâyiri hükümdarları

Timuriler

Sivas'ta Eretna hükümdarları

Karaman oğulları İsparta Hamid oğulları Antalya Hamid oğulları

Menteşe oğulları Germiyan oğulları Aydın oğulları Saruhan oğullar'

Karesi oğlu

—Selâhuddin Mehmed 1363; Nâsirüddin II. Şaban 1377; Alâüddin Ali 1381; Selâhuddin Hacı Sâni 1382; Berkuk 1389; Hacı Sâni (ikinci defa) 1390.

—Ebû îshak II. İbrahim 1368; Ebû'l-Beka II. Halid 1370; Ebû'l-Abbas II. Ahmed 1394.

—Ebû Hamu II. Musa 1389; Ebû Taşfin II. Abdurrahman 1393.

—Ebû Ömer Taşfin 1361; Abdülhalim 1362; Ebû Ziyan II. Mehmed 1366; Abdülaziz 1372; Es-Said III. Mehmed 1374; Ebû'l-Abbas Ahmed 1374; Abdurrahman (Merakeş'te) 1382; Musa 1384; Muntasır 1384; IV. Mehmed 1387; Ebû'l-Abbas Ahmed (ikinci defa) 1393.

—V. Mehmed (ikinci defa) 1391.

—Şeyh Üveys Bahadır 1374; Hüseyin 1381; Sultan Ahmed 1410.

—Timur Gürkân 1409. —Gıyasüddin Mehmed 1365; Ali Bey 1380; Kadı Burhaneddin Ahmed 1398.

—Alâüddin Bey 1398.

—Kemaleddin Hüseyin Bey 1391.

—Mübarizeddin Mehmed Bey, Osman Bey.

—İbrahim Bey 1360; Mehmed Bey 1390. —Süleyman Şah 1388. —tsa Bey 1390. —llyas Bey 1364; Îshak Bey 1388; Hızır-şah Bey 1390. —Süleyman Şah.

Candar oğullan

Candar oğullan Kastamonu hükümd arlan

Bizans İmparatorları

Trabzon İmparatorları Kıbrıs Kırallan

Rodos Şövalyeleri Venedik Doçları

Alman İmparatorları Macar Kırallan Polonya Kırallan

Fransa Kırallan İngiltere Kırallan Iskoçya Kıralları
İspanya Kırallan Rus Dukaları
Papalar
—Kötürüm Bayazid Bey 1385; Isfendiyar

Bey 1439. —II. Süleyman Paşa 1392.
—Jan (loannis) Paleologos 1384; II.
Manuel 1425. —III. Aleksios 1390; III. Manuel 1416.
—I. Piyer 1371; II. Piyer 1383; I. Jak
1398. —Reymond 1373; Robert 1376; Jan
Ferdinand 1396. —Loren Celsi 1365; Mark Kortaro 1368;
Andrea Kontarini 1382; Misel Moroîni
1382; Antuvan Verene 1400. —IV. Şarl 1378; Venceslas 1400. —Marya 1386; Mari-Sigismund 1437.

—III. Kazimir 1370; Macar kiralı Layoş (Lui) 1382; V. Vladislas Jagellon 1434.

—Jan 1364; V. Şarl 1380; VI. Şarl 1422. —III. Edvard 1377; II. Rişar 1399.

—II. David 1371; II. Robert (Stuart) 1390.

—Zâlim Piyer 1369; II. Hanri 1279; I. Jan 1390.

—II. İvan İvanoviç 1359; Dimİtri İva-noviç 1389; Vasil dö Metroviç 1425.

—VI. İnosan 1362; V. Urben 1370; XI. Greguvar 1378; VI. Urben 1389; IX. Bonifas 1404.

Yıldırım Bayezid'in Çağdaşı Olan Hükümdarlar

Memlûklu Sultanları
Tunus'ta Beni Hafs hükümdarları
Cezayir'de Beni Ziyan hükümdarlan

—Hacı Sâni 1390; Berkuk 1399; Melik Zahir Ferec (birinci defa) 1405.

—EbûU-Abbas II. Ahmed 1394; Ebû'l-Faris Abdülaziz 1433.

—Ebû Taşfin II. Abdurrahman 1393; Ebû Sabit Yûsuf 1393; EbÛ'l-Haccac Yûsuf 1394; Ebû Ziyan 1399; Ebû Mehmed I. Abdullah 1401;

Ebû Abdullah I. Mehmed 1411.

Magrib-i Aksa'da Beni Merin

Gırnata'da Beni Ahmer (Nasri) hükümdarları

Celâyirî hükümdarları Karakoyunlu. hükümdarları

Timur

Karaman oğulları

Menteşe hükümdarları Germiyan hükümdarı Aydın hükümdarı Saruhan hükümdarı C and ar oğulları

Sivas sultanı

Bizans imparatoru , Trabzon imparatorları Kıbrıs kıralları Rodos şövalyeleri Venedik doçları Alman imparatorları \ Macaristan kıralları Polonya kır ah Fransa kiralı İngiltere kıralları Iskoçya kıralları

İspanya hükümdarı Rusya Dukası Papa

—Ebû'l-Abbas Alımed (ikinci defa) 1393; Fâris-el-Mütevekkil alellah 1408.

—Ebû'l-Haccac II. Yusuf 1392; Müstain-

billah VII. Mehmed 1408. —Sultan Ahmed Bahadır Han 1410.

-Kara Yûsuf 1400; oğlu Pir BudaVla müşterek 1405 ilâ 1414.

—1409

—Alâeddin Bey 1398.

—Mehmed Bey 1390.

—II. Yakup Bey 1390 veya 1391.

—İsa Bey 1390.

—Hızırşah Bey 1390.

—Sinop şubesi hükümdarı Isfendiyar Bey 1439; Kastamonu şubesi hükümdarı II. Süleyman Paşa 1392.

—Kadı Burhaneddİn Aljmed 1398; Zey-nelâbidin 1398.

—II. Manuel 1425.

—III. Aleksi 1390; III. Manuel 1412.

—I. Jak 1398; II. Jau (Janos) 1432.

—Jan Ferdinand 1396; FİlİbErt 1421.

—Antuvan 1400; Misel 1413.

—Veneslas 1400; Bodur Robert 1410.

—Mari-Sigismund 1437.

—V. Ladislas Jagellon 1434.
—VI. Şarl 1422.
—II. Rişar 1399; IV. Hanri 1413.
—II. Robert (Stuart) 1390; III. Jan Robert (Stuart) 1406.
—III. Hanri 1406.
—II. Vasil do Metroviç 1425.
—IX. Bonifas 1404.

Yıldırım Bayezid'in Oğulları Arasındaki Saltanat Mücadeleleri Sırasındaki Hükümdarlar

Memlûklu sultanları
-Melik Nasır Ferec 1405; Abdülaziz 1406; Melik Nasır Ferec (ikinci defa) 1412; Melik Müeyyed Şeyh 1421.
—Tunus'ta Beni Hafs hükümdarı-----
Cezayir'de Beni Zîvan hükümdarları
Magrib-i Aksa'da Beni Mürin hükümdarları
Beni Ahmer (Nasrî) hükümdarı
Timuriler
Karakoymılu hükümdarı
Akkoyunlu hükümdarı
Karaman oğulları
Menteşe hükümdarları
Germiyan hükümdarı
Aydın oğulları
Saruhan oğulları Caıdar oğulları Bizans imparatoru Trabzon imparatorları Kıbrıs kiralı ■ Rodos şövalyeleri Venedik Doçları
Alman İmparatorları Macaristan kiralı Polonya kiralı Fransa kiralı İngiltere kır alları İskoçya kıralları
İspanya kıralları Rusya Dukası
Papalar
Ebûl-Faris Abdülaziz 1433.
—Ebû Abdullah I. Mehmed 1411; Al>-durrahman bin Ebi Abdullah 1412; Said bin Ebi Hamu 1412; Ebû Melik Abdülvahid (birinci

defa) 1424.

~Fâris-el-Mütevekkü Alellah 1408; Ebû Said 1416.

—III. Yusuf 1417.

—Timur Han 1409; Şahruh Mirza 1447. —Kara Yusuf Bey 1434. —Kara Yölük Osman Bey 1434. —II. Mehmed Bey 1424. — Mehmed Bey 1402; İlyas Bey 1421. —II. Yakup Bey 1428. —Musa Bey 1402; II. Umur Bey 1403; Cüneyd Bey (takriben 1408).

—Hızırşah Bey 1406 veya 1410.

—Isfendiyar Bey 1439.

—II. Manuel 1425.

—III. Manuel 1412; IV. Aleksi 1447.

—II. Jan 1432.

—Philibert 1421.

—Misel Siteno 1413: Torna? Moçeniko 1437.

—Robert 1410: Sigismund 1437.

—Mari-Sigismund 1437.

—V. Vladislas Jagellon 1.

—VI. Şarl 1422.

—IV. Hanri 1413; V. Hanri 1422.

—III. Robert 1406; I. .]ak (Stuart) 1437.

—III. Hanri 1406; II. Jan 1454. —II. Vasil Dimitroviç 1425.

—VII. înosan .1406; XII. Greguvar 1409; V. Aleksandr 1410; XXII. .lan 1415.

Sultan Çelebi Mehmed'in Çağdüşi Olan Hükümdarlar

Mısır'da Memlûkiu sultam Tunus'ta Beni Hafs hükümdarı Cezavir'de Beni Zivan hükümdarı

—Melik Müeyyed Şeyh 1421. —EbıVl-Faris Abdülaziz 1433.

—Ebû Melik Abdülvahid (Birinci defa) 1424.

Magrib-i AksaMa Beni Mürin hükümdarları

GırnataMa Benî Ahmer (Nasrî) hükümdarları

Karakoyunlu hükümdarları Akkoyunlu hükümdarı

Timurilerden

Karaman oğullan
Menteşe oğulları
Germiyan hükümdarı
Aydın oğlu
Candar hükümdarı
Bizans İmparatoru
Trabzon imparatoru
Kıbrıs kiralı
Rodos şövalyeleri
Venedik Doçu
Alman İmparatoru
Macar kıralları
Polonya kiralı
Fransa kiralı
İngiltere kuralı
Iskoçya kiralı
İspanya kiralı
Rus Çarlığı
Papalar
-Ebû Said 1416; Abdullah 1424.
—III. Yusuf 1417; VIII. Mehmed el-Mütemessikbillah 1427.
—Kara Yusuf 1420; İskender Mirza 1437. —Kara Yölük Osman Bey 1437.
—Şahruh Mirza 1447.
—II. Mehmed Bey 1424.
—îlyas Bey 1421.
—II. Yakup Bey 1428.
—Cüneyd Bey 1426.
—Isfendiyar Bey 1439.
—Manuel 1425.
—IV. Aleksi 1447.
—II. .Tan 1432.
—Philibert 1421.

—Toıııas Moceniko 1433.
—Sigismund 1437.
—Mari-Sigismund 1437.
—V. Ladislas Jagellon 1434.
—VI. Şarl 1422.
—V. Hanri 1422.
—I. Jak (Stuart) 1437.
—II. Jan 1454.
—II. Vasil Dimitroviç 1425.
—XXII. Jan 1415; V. Marten 1431.

Sultan II, Murad'ın Çağdaşı Olan Hükümdarlar

Memlûk sultanları
Tunus'ta Beni Hafs hükümdarları
Cezayir'de Beni Ziyan hükümdarları
Beni Mürin hükümdarları
—Melik Eşref Barsbay 1438; Cemaleddin Yûsuf 1438; Melik Zahir Çakmak 1453.
—Ebû'l-Faris Abdüîaziz 1433; IV. Mehmed Muntasırbillah 1435; Ebû Ömer Osman 1488.
—Ebû Melik Abdülvahİd 1424; Ebû Abdullah II. Mehmed 1428; Ebû Melik Abdülvahİd (ikinci defa) 1430; Ebû Abdullah II. Mehmed (ikinci defa) 1431; Ebû'l-Abbas Ahmed 1462.
—Es-Said 1424; Abdullah 1470.
Girnata'da Beni Ahmer (Nasri) hükümdarları
Karakoyunlu hükümdarları Akkoyunlu hükümdarları
Timurîler
Karaman oğullan
Germiyan oğulları Aydın oğulları Candar oğulları
Bizans İmparatorları Trabzon imparatorları
Kıbrıs kuralları
Rodos şövalyeleri
Venedik Doçlan Alman İmparatorları Macar kıralları

Polonya kıralları

Fransa kiralı İngiltere kiralı îskoçya kıralları ispanya kiralı Rus Çarlığı Papalar

—VÎII. Mehmed El-Müstemsikbillah 1427; IX. Mehmed (Sagir) 1429; VIII. Meh-med (ikinci defa) 1432; IV. Yûsuf Ebû'l-Haccac 1432; VIII. Mehmed (üçüncü defa) 1444; X. Mehmed (El-Ahnef) 1445; Sâd El-Müstainbillah 1446; X. Mehmed (ikinci defa) 1453.

—İskender Mirza 1437; Cihanşah 1467.

—Kara Yölük Osman Bey 1434; Ali Bey 1438; Hamza Bey 1444; Cihangir 1454.

—Şahruh Mirza 1447; Uluğ Bey 1449; Abdüllâtif 1450; Abdullah 1451; Ebû Saİd 1469.

—II. Mehmed 1424; Bengi AH Bey 1424; İbrahim Bey 1463.

—II. Yakup Bey 1428. —Cüneyd Bey 1426.

—Ufendiyar Bey 1439; İbrahim Bey 1443; İsmail Bey 1461.

—II. Manuel 1425; loamıis 1448; Kos-tantin Dragazes 1453.

—IV. Aleksi 1447; IV. Jan 1458: David 1461.

—II. .lan 1432; III. Jan 1458.

—Antuvan Filüvioni 1437; Jan DÖlastis (de Lastice) 1454.

—Tomas Moeeniko 1423; Fransuva Fos-kari 1457.

—Sifçismund 1437; II. Albert (Avusturyalı) 1439; Fredrik 1493.

—Mari-Sigismımd 1437; Avusturyalı Albert 1439; IV. Ladislas 1444: Jan Hunyad (İVaib); V. Ladislas 1457.

—V. Ladislas Jagellon 1434; Macar kiralı Ladislas 1441: IV. Kazimir 1492.

—VII. Sari 1461.

—VI. Hanrİ 1464.

—I. Jak(Stuart)H37:lJ..Tak(Sruart)U60.

— [I. .lan U5.1-.

— İL Va^il 142.v. 11L Va-il 1 162.

--V. Maı-trn M3I: IV. Ojen 1117: V. IMiknla I 155.

OSMANLI TARİHİ
2. Cilt

Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

"İstanbulun Fethinden Kanuni Sultan Süleymanın Ölümüne Kadar"

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI
Türk Tarih Kurumu Üyesi

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA
1988

İÇİNDEKİLER

BÜYÜK OSMANLI TARİHİ

BİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'UN FETHİ SIRASINDA ÜÇ KIT'AYA BÎR BAKIŞ VE BAZI OLAYLAR

İstanbul'un Fethi Sırasında Üç Kıtadaki Bazı Devletler

Asya Ve Afrika'daki Devletler

İstanbul fethi, tarihin orta devrini kapayıp yen kir devrini açarken üç kıt'a üzerinde bulunan bazı devletlere şöyle bir göz atmak ve bunlar hakkında bir bilgi edinmek îcabetmektedir. Bu sırada Osmanlı devletinin doğusunda Karadeniz'e sahip olarak Kastamonu ve Sinop'ta Candar oğulları beyliği ile Trabzon Rum İmparatorluğu ve daha doğuda iran, Irak, Horasan ve Azerbaycan ile bir kısım Anadolu'ya sahip Karakoyunlu ve onun yanında Diyarbakır ve havalisini elinde tutan Akkoyunlu devletleri vardı.
Anadolu'nun içinde Konya, Karaman, Aksaray, Ermenak ve civarını idare eden Karaman devleti ile Akdeniz sahilindeki küçük Alâiye beyliği ve Elbistan ve M&râş taraflarında Mısır ye Suriye'ye sahip olan Memlûklerın hâkimiyeti altında Dulka dır Türkmen beyliği ile Adana, Tarsus taraflarında yine aynı devlete tâbi Ramazan oğulları Türkmen beyliği bulunuyordu. Suriye, Mısır, Hicaz, ikinci tabaka (Çerkeş) Memlûk sultanlarının idaresinde idi.
Yine bu tarihte Kuzey-Afrika'nın Tunus ve havalisinde Benî Hafs, ifan-Cezayir'de Benî Z ey an ve Doğu- Cezayir'de Benî Mürin devletleri vardı ve bunlar hıristiyan faaliyetlerine karşı âciz bir vaziyete düşmüşlerdi.

Avrupa’daki Devletler

Avrupa'nın Balkan kısmında Bosna kır allısı ile Sırp, Eflâk ve Boğdan prenslikleri ve Arnavutluk'ta İskender Bey vardı; bunlardan Sırp

ve Eflâk prenslikleri Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında bulunuyorlardı.

Doğu ve Güney Doğu Avrupa'da Altınordu hâkimiyeti tamamen kırılmış olup Kırım hanlığı kurulmuştu; Ruslar henüz Altınordu'ya vergi vermekten kurtulmuşlar ise de Moskova halen hır grandukalık halinde olup kıralhk değildi.

Orta-Avrupa'da leh, Bohemya, Macaristan ve Mukaddes Cermen İmparatorluğu ve Kuzey-Avrupa'da 1397'deki Kalmar ittihadiyle hirleşen ve fakat bu tarihte parçalanmış olan Danimarka ve İsveç kıralhklariyle, Batı Avrupa'da Yüz Sene Muharebesine son vermiş olan İngiltere ve Fransa devletleri ve İberik yarımadasında Portekiz, Aragon, Kastil ve Navar küçük kıralhklariyle yine burada bu devletlerin tazyikleri altında bulunan Benî Ahmer islâm devleti vardı.

Güney-Avrupa'nın İtalya yarımadasında Milan, Floransa, Papalık, Napoli ve Sicilya ile Akdeniz'de birçok ada ve limanlara sahip olan Venedik cumhuriyeti bulunmakta idi; Akdeniz kenarında CenouaMaki küçük cumhuriyet eski kudretini kaybetmekle beraber bu denizde bilhassa Osmanlı sahillerine yakın adalardan, Limni, Midilli, Semadirek, Taşoz ve Sakız adalariyle Dedeağaç yakınındaki Enez limanı Ceneviz asilzadelerinin ellerinde idi; Cenevizlilerin Karadeniz sahillerinde de sömürgeleri vardı.

Bu tarihte Osmanlı devleti 1451 hareketiyle Karaman oğullarının tecavüzünü durdurup onu tekrar vergiye bağlamıştı. Karakoyunlularla Akkoyunlular arasındaki hasmâne mücadele devam etmekte olup bu sırada Karakoyunlular hâkim durumda bulunuyorlardı. Osmanlı ve Memlûk devletleri münasebetleri de iyi olarr i devam ediyordu; Osmanlı hükümeti Venedik ve Cene-vizlilei. gücendirmeyerek onlarla ticarî muahedeler aktediyor ve bu sırada Akdeniz'de ve Balkanlar'da hâkimiyet tesis etmek isteyen Napoli kırallığı ile Venedikliler arasındaki rekabetten istifade ediyordu.

Yüz Sene Muharebesini yeni bitiren Fransa pek yorgun olduğu gibi yine bu harpten yorgun çıkmış olan İngiltere'de dahilî mücadele yani, Lankaster hanedanı (Kıral hanedanı) ile York dukası Rişar arasında tarihte meşhur olan Çiftegül Muharebesi başlamıştı. İskandinavya devletleri arasındaki Kamlar ittihadı bozulmuş olup İsveç kır allığına intihab edilen VIII. Şarl ile Danimarka kiralı I. Kristiyan arasındaki

muharebe devam ediyordu. Venedik cumhuriyeti ile Napoli ve Sicilya kır allığının nüfuz mıntakası rekabeti şiddet kesbetmişti; bu hususta her iki tarafta Arnavutluk'u ve iskender Bey'i kendilerine çekmeğe çalışıyorlardı. Macaristan'da henüz kıral naibi bulunan meşhur Jan Hunyad mütereddit bir halde kalıpPapa'nın tahriki ile kımıldanmak istediyse de bir netice hasıl olmamıştı.

İstanbul'un Fethi Sırasında Yabancı Devlet Hüküm Darları

İstanbul'un fethi senesinde yukarıda bahsettiğimiz devletlerin hükümdarları şunlardı:
Kastamonu ve Sinop'ta Candar oğlu ismail Bey darlan b. İbrahim Bey (1443-1459), Trabzon imparatoru IV. Yuannis Komnenos (1446-1458), Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah b. Kara Yusuf (1437-1467) ve Akkoyunlu hükümdarı Cihangir b. Ali Bey (1444-1453) ve biraderi Uzun Hasan (1453-1478), Karaman devletinde İbrahim Bey b. Mehmed Bey (1424-1463), Alâiye'de Lûtfi Bey (vefatı 1460'dan sonra) ve Memlûk sultanlığında Seyfüd-din İnal (1453-1461) ve Tunus'da Benî Hafs'dan Mütevekkil Alâllah Ebû Ömer Osman (1435-1488), Batı-Cezayir'de Ebû'l-Abbas Ahmed b. EM Hamu (1431-1462) ve Doğu-Cezayir'de Benî Mürin'den Emîr Abdullah devlet reisi bulunuyorlardı.
Avrupa'nın Balkan kısmında Bosna kırallığında Kostermaniç ailesinden îstefan Tomaseviç (1444-1461) ve Osmanlı hâkimi" y/a altındaki Sırbistan'da Vilkoğlu (1427-1456) ve yine Osmanlı nüfuzu altındaki Eflak'da II. Vladislav (1448-1456) ve Boğdan'-da ise Petro Aron ve II. Aleksandr (1451-1455) müştereken hüküm sürüyorlardı.
Doğu-Avrupa'da Kırım hanlığında Hacı Giray b. Gı-yasüddin (1420-1466) ve Moskova grandukalığmda Kor Vasil (1448-1462), Orta-Avrupa'da Lehistan'da Yagellon ailesinden VI. Kazimir (1445-1492) ve Bohemya'da aynı zamanda Macaristan kiralı olarak Lüksemburg hanedanından Viladislas veya Ladislas (1440-1457), Alman İmparatorluğuyla Lombardiya kırallığında III. Fredrik (1452-1493) ve Yukarı-Avrupa'da İsveç ve
Norveç'te VIII. Şarl (1448-1467) ve Danimarka'da Bavyerah I. Kristiyan (1448-1483) hükümdarlık ediyorlardı.
Batı-Avrupa'da İngiltere'de Lankaster hanedanından VI. Hanri (1422-

1464), Fransa'da Valvalardan VII. Şarl (1422-1461), İherik yarımadasında Portekiz'de Burgonyi hanedanından I. Alfons (1438-1481), Aragon kiralhğiyîe aynı zamanda Napoli ve Sicilya kırallığında V. Alfons (1416-1458), Kastil ve Leon kıralhğmda II. Jan (1406-1454) ve Güney-ispanya'da Benî Ahmer islâm devletinde Sâd b. Ali (1453-1461) hüküm sürüyorlardı.

Güney-Avrupa'nın italya yarımadasında Napoli ve Sicilya'da yukarıda gösterdiğimiz gibi Aragon kiralı V. A1 fo n s, Papalık makamında V. Nikola (1447-1455), Floransa'da Medici ailesi ve Milano'da Françesko Aleksandr (1450-1466) ve Venedik'te Françesko Foskari (1423-1457) hükümran idiler.

Îstanbul Fethinin Avrupa'daki Tesiri

Avrupa Dakı Ruhî

29 Mayıs 1453 (20 Cemaziyelevvel 857)'de İstanbul Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmesi Avrupa'yı ve bilhassa Papa ile Napoli kırallığım ve diğer Güney-Avrupa memleketlerini hayret ve dehşete düşürmüş ise de artık "koyu dinî taassubun yerine tedricî surette ak]l ve muhakemenin kaim olmağa başlaması, eski dinî heyecanı zayıflatmağa başlamış olduğundan bazı devletlerin buna inzimam eden siyasî ve dahilî mücadeleleriyle de İstanbul fethinin Garpta öyle şiddetli bîr tepkisi görülmemiş ve yalnız Papa V. Nikola'mn yapnT^k istediği hareketten de bir netice çıkmamıştı. îşin asıl garip tarafı Papanın Osmanlılar aleyhine harekete getirmek istediği Adalar halkiyle Balkan yarımadasındaki despotluklar ve bu nıeyanda Sırp, Eflâk, Bosna, Mora ve bir kısım Arnavut kıral, devlet ve senyörleri, bunun aksine olarak 1454 ilkbaharında göndermiş oklukları elçileri vasıtasiyle İstanbul fethinden dolayı Osmanlı hükümdarını tebrik ediyorlardı; bu suretle tebrike gelmiş olan Sırp elçisi on bin duka vergiyi kabul ettiklerini teyit ettiği gibi Sakız'daki Ceneviz beyi üç bin, Midilli beyi iki bin ve Trabzon İmparatoru da iki bin duka olan vergilerini takdim etmişlerdi. İşte bu suretle Osmanlılarım kuvvetli siyasetleri ve serî hareketleri sayesinde Papa V. Nikola'mn yeni bir Haçlı Seferi için sağa sola başvurması neticesiz kalmış ve bundan

dolayı Papa'mn, bütün Hıristiyanları silâha sarılmağa davet eden 30 Eylül 1453 tarihli beyannâmesi hemen hemen hiçbir alâka uyandırmamıştır.

Papa'nin Faaliyeti

Papa Nikola, Türklere Hunyadla Arnavutluk Prensi meşhur İskender Bey'i teşvik ile onlara mümkün olan yardımı temin etmek istemişti; hattâ istanbul fethinden mütevellid Avrupa'daki umumî efkârı memnun etmek için bazı Garp devletleri Papa'ya ittibâen bir Haçlı Seferi hazırlama yolunda bir gösterişte bulunmak da istediler; bu hususta Alman imparatoru III. Fredrik, yeni bir Haçlı Seferini organize etmek üzere Papa'dan bir toplantı yapılmasını rica etti; menfaati baltalanan Venedik cumhuriyeti ile Napoli kırallığı bol vaidlerle ileri atıldılar ve bu hususlara dair KomaMa görüşmeler bile oldu. Bu sırada Osmanlıların tazyikiyle Sırbistan'dan kaçmış olan Yorgi Brankoviç (Vilkoğlu) Papa'mn yanına gelerek işe katıldı; Arnavutluk beyi iskender ile Jan Hunyad ve Brankoviç arasında görüşmeler başladı; fakat Türklere karşı alınması kararlaştırılan tedbirlerin hepsi kuvvede kaldı.
Çünkü evvelâ Napoli ile Venedik arasında siyasi rekabet vardı; hattâ ku rekabet bu tarihten az sonra Arnavutluk üzerinde iyice açığa vurulmuştu. Venedik cumhuriyeti, Napoli kırallığının takip ettiği siyaseti beğenmediği ve aynı zamanda kuşkulandığı için Batı blokuyla alâkasını kesmiş ve 1454'de Osmanlılarla bir ticaret muahedesi akdetmişti.
24 Mart 1455 de ölen Papa V. Nikola'nm yerine gelen III. Kalikst (Alfonso Borjiya) da Osmanlılara karşı Akdeniz hâkimiyetini ele almak için Balkanlar'da nüfuz ve hâkimiyet tesisine çalışan Napoli ve Aragon kiralı V. Alfons ile teşrik-i mesai ederek Osmanlılarla mücadeleye girmek istiyordu; nitekim Ege Denizi'ne yolladığı Hojıanma neticesiz olarak bazı adaları işgal etmiş, Türk donanmasına karşı esaslı bir harekete geçemiyerek geri dönmüş ve Türkler aleyhine ayaklandırdığı Adalar halkının felâketine sebep olmuştu.

Osmanlıların Rum Tebaayı Memnun Bırakmaları

işte Papalar böyle tahrikat ile Osmanlılar aleyhine beyhude yere yeni bir Haçlı Seferi uyan dirmak isterlerken İstanbul'u fetheden Türkler, Şark yani Ortodoks kilisesinin imparatorluk zamanındaki haklarını tanımak suretiyle Rumları memnun etmişler ve onları müteaddit müzakerelere rağmen bir türlü yanaşmak istemedikleri Garp kilisesinin nüfuz ve hâkimiyeti altına düşmekten kurtararak eskisi gibi kiliselerinin istiklâlini emniyet altına almışlardı.[1] Filhakika Osmanlı hükümdarı, istanbul fethini mütaakıp ilim ve faziletle tanınmış olan G'ennadios'u Rumlara patrik nasbetmiş ve Patrikhaneye imparatorlar zamanındakine muadil salâhiyet vermiştir. [2]

Osmanlı devletinin bu hesaplı siyaseti bir buçuk asırdan beri zaman zaman kiliselerin birleşmesi için Papa'ya yapılan müracaat kapısını tamamen kapamış [3] ve aynı zamanda Galata'daki Cenevizlilerle Galata ahalisine de bir fermanla teminat verilmiş [4] ve bu hareketiyle

---

[1] Rum imparatorlarından bazılarının vakit vakit [tapalara müracaatla-Ortodoks ve Katolik kiliselerini birleştirmek istemeleri, Türklerin Hum imparatorluğunu sıkıştırmalarından ve ellerindeki yerleri almalarından ileri geliyordu: bundan da maksatları Garp âleminden yardım görmek ümitleri idi. Osmanlılar İstanbul'u Vilır almaz Ortodoks kilisesini muhafaza etmek suretiyle mutaassıp Kum halkını memnun ederek onları Katolik olmaktan kurtarmışlardır. Osmanlı hükümdarının bunun aksini yapmasj da kabildi; yani Roma'-dan bir kardinal getirterek Garp kilisesini de memnun edebilirdi; lâkin Ortodoks kilisesini himayeleri altında tutmalarını kendi siyasetlerine daha uygun görmüşlerdir.

[2] Yeni Rum patriği Geınnadios feühden sonra Edirne civarında bir yerde saklanmıştı. Kendisinin ehliyet ve meziyetleri pâdişâha anlatılmış ve aranıp bulunarak Rum milletinin istekleriyle p .rik tâyin edilmiştir.

[3] Yalnız son Trabzon İmparatoru J\.avîd, Trabzon'un işgalinden evvel yardım için Papa'ya başvurmuştu.

[4] Galata, İrnparatar Büyük Teodisyüs (379-395) zamanında Bizans'ın nndordüncü mıııtakası sayılmıştı; şehir sur içinde olup birçok kısma ayrılmıştı. Bunlardan birisi de Galata yani galatlar mahallesi idi. Galata, 1.160'ta Cenevizlilerin, buraya yerleşmesinden itibaren ehemmiyet .kesbetmiş olup mühim bîr ticaret şehri oldu. Fakat Bizans'ın Latinler eline geçmesi üzerine Galata, Lâtinlere her hususta yarrlım etmiş olan Venediklilere verildi (1204). İznik İmparatoru Mihail Faleolog İstanbul'u, Latinler elinden almak için Cenevizlilerle anlaşmış ve buranın zaptı üzerine Galata'yı Cenevizlilere bıraktı (1261) ve burası âdeta bir Ceneviz kolonisi oldu ve bir Podesta tarafından idare edildi. Yine bımlar tarafından 1348 senesinde Hristos Toles denilen Galata kulesi inşa ediUli. Lâtin imparatorluğu elinden İstanbıWnvı geri alınması için Paleolog imparator ailesiyle beraber Cenevizliler de çalışmışlar; İmparator II. Androıık, Cenevizlilerin bu hizmetlerine karşılık olarak 1303 Mayıs tarihli bir ahidnâme ile Galâta'nın idaresini bunlara bırakmıştı. Galata, Ceneviz cumhuriyetinden gönderilen Podesta denilen komiser veya vali tarafından idare edilir, gümrük geliri ve diğer vergiler Cenevizliler tarafından tahsil olunurdu. Galâta'nın dahilî idaresi, orada oturan halkın yarısı aristokrat ve yarısı demokrat sınıfından mürekkeb bir meclis tarafından idare olunurdu.

İstanbul'un muhasarası esnasına Galata Cenevizlileri ile Osmanlılar arasında bir anlaşma olmuş ve bu anlaşmaya göre Osmaıdı hükümdarı, imparatora yardım etmemek şartiyle Cenevizlilerin bütün imtiyazlarını tanıyacağını taahhüd etmişti. Bununla beraber Cenevizliler bu muhasaranın da diğer İstanbul muhasaraları gibi akim kalacağım veya şehrin geç sukut edeceğini tahram etmişlerdi; fakat bu tahminde aldandıklarmı görünce telâş ederek bazı müdafaa tertibatı aldılarsa da fayda vermedi; bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed'c bir heyet gönderip taahhüdünü teyid etmesini istediler. Pâdişâh, Galata ahalisinin

Osmanlı hükümeti gerek Balkanlarda kentli idaresi altındaki ve gerek Mora, Sırbistan, Eflâk Güıır) Arnavutluk'taki Ortodoksları samimî olarak kendi idaresine bağlamıştır.

Çandarlı (Canderdi) Hanedanının Sukutu

Kara Halil Hayreddin Paşa

Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere Cendere köyünden Ali adında bir Türk köylü- sünün oğlu olan Kara Halil Hayreddin Paşa, medrese tahsili görüp yetiştikten sonra Ahî ricaliyle beraber Osmanlı devletinin kuruluşunda pek mü-him hizmetlerde bulunmuş, kadı, kazasker, vezir ve kumandan olmuş ve 789 Ramazanında (1387 Aralık) ordu karargâhında hastalanarak

---

tekliflerini kabul etti, fakat Cenevizliler gizlice İstanbul'un müdafaasına hizmet ettikleri için onların haklarını tanımıyacağını beyan ederek bir ahidnâme tanzimini emreyledi; bu ahidnâme evvel-i emirde Rumca yazılarak karşı taraf kumandanı Zağanos Paşa tarafından imzalandı, sonra pâdişâh, bunu t ey iden bir ahidnâme verdi: fakat Galâta'nın Ceneviz idaresinde kalmasını kabul etmedi. Cenevizlilerin Galata podestası Zaharya 23 Haziran 1453'de Ceneviz cumhuriyetine gönderdiği mektubunda Sultan Mehmed'in iki defa gelip Gn/a/a'yı gezdiğini ve kalelere kara tarafından kolayca girilebilmesi için bazı kuleleri ve deniz tarafından da Salib-i mukaddes isimli burcu kısmen yıktırdığını ve kaçmış olan Ceneviz tüc-carlarından üç ay içinde gelmiyenlerinin mallarının hazineye ait olduğunun îlân olunduğunu beyan etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in Galata ahalisine (yalnız Cenevizlilere değil) vermiş olduğu ahidnâmenin Rumcadan tercüme olunan Türkçesi aynen şudur •

"Ben ulu pâdişâh, ulu şehinşah Sultp . Mehmed Han b. Sultan Murad Hanım, yemin ederim ki yeri ve ^öğü yaradan perverdigâr hakkı içün ve hazret-i resul aleyhisselâtü vesselamın pâk ve münevver, mutahhar ruhi içün ve yedi mushaf hakkı için ve yüz yirmi dört bin peygamber hakkı için ve dedem ruhu için ve babam ruhu için ve benim başım için ve oğlancıklarını başı için ve kuşandığım kılıç hakkı için şimdiki halde Ga/ata'mn halkı ve meı-düm zadeleri atebçt-i ulyâma dostluk için elçileri Bayılan ve falan ve filan cevapla kaîe-i mezkûrenin miftahun gönderip bana kul olmağa itaat ve inkîyad göstermişler; ben dahi üzerlerine askerimle varıp kalelerin yıkıp harap itmeyim. Büyürdüm ki kendüleri ve malları ve rızkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağ lan ve değirmenleri \e gemileri ve sandalları ve bilcümle metâlari ve avratları ve oğlancıkları ve kullan ve cariyeleri kendilerin ellerinde mukarrer ola; müteâviz olmayım ve üşendir mey im; anlar dahi rençberlik ideler, gayri memleketlerim gibi deryadan ve kurudan sefer ideler, kimesne mâni ve müzâhim olmaya; muaf ve müsellem olalar ve ben dahi üzerlerine şer'î haraç vaz idem, sal be-sâl eda ideler gayriler gibi ve ben dahi bunların üzerlerinden nazar-ı şerifim diriğ buyurmayıp bunları korıyım; gayri memleketlerim gibi ve kiliseleri ellerinde ola ve okuyalar âyinlerince, amma çan ve nakus çalmayalar ve kiliselerin alıp mescit etmeyim; bunlar dahi yeni kilise yapmayalar ve Ceneviz bezirganları deryadan ve kurudan rençberlik edip geleler ve gideler, gümrüklerin âdet Üzere vireler; anlara kimesne teaddi etmiye ve büyürdüm ki evlerine doğancı ve kul konmıya ve büyürdüm ki yeniçeriliğe oğlan almayım ve bir kâfiri rızası olmadan müslü-man itmeyeler ve kendüleri arasında her kimi ihtiyar ederlerse maslahatları için kethüda nasbedeler ve kale-i mezkûr halkı ve bezirganları angaryadan muaf ve müsellem olalar. Şöyle bileler, alâmet-i şerife itimat kılalar. Tahriren fî evâhîr-i Cemazi'1-ûla sene 857. Bi-makam-ı Konstantiniyye.

Bu fermanda Bayilan denilen Bayii Palaviçino ile Maryodi Tronki ve tercüman Palazoni idiler (Tatik-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 5, s. 52).

Bu Rumca tercümeden başka ttalyancadan olan tercümesi de Hammer (Ata Bey tere), c. II., s. 375'de vardır.

Ser eze getirilip orada ölmüş ve iznik'teki türbesine defnedilmiştir. Kara Halil Hayreddin Paşa, yaya ve müsellem denilen ilk yaya ve atlı kuvvetleri ile acemi ve yeniçeri ocaklarının teşkilinde bilfiil birinci derecede âmil olmuş ve devlet hazinesini kurmuş ve bu suretle küçük Osmanlı beyliğini aşiret vaziyetinden çıkararak yeni, plân ve programlı bjr devletin kurulmasına çalışmış ve muvaffak da olmuştur. Sultan I. Mut a d kendisine tam mânasiyle itimad etmiştir. .

Alı Paşa

Kara Halil Hayreddin Paşa'nın vefatından sonra yerine kazasker bulunan büyük oğlu Ali Paşa vezir-i âzam olmuştur. Ali Paşa, Osmanlı devletinin divan teşkilâtını tertip ve tanzim ederek ondokuz sene hükümet reisliğinde kalmıştır. Bulgaristan işgalinde göstermiş olduğu sür'at ve sevkulceyş kudreti kendisinin yüksek bir kumandan da olduğunu meydana koymuştur.

İbrahim Paşa

Çandarlı - zade Ali Paşa'nın kardeşi İbrahim Paşa da kazaskerlikten Çelebi Mehmed zamanında vezir olup Bayezid Paşa'nın ölümü üzerine vezir-i âzam olmuş ve 832 H. (1429 M.) tarihinde vefatını mütaakıp kazasker bulunan oğlu Halil Paşa vezir-i âzam tâyin edilmiştir. Gerek İbrahim Paşa ve gerek Halil Paşa otuz sene kadar istiklâl ile II. Murad'ın vezir-i âzamlığını yapmış olduklarından fevkalâde nüfuzları vardı ve birçok Türk devlet adamlarını etraflarında toplamışlardı; bunlara karşı devlet idaresinde mühim yerleri işgal etmekte olan devşirme ricali çoğalmağa başladığından arada rekabet başgöstermişti; fakat mevkileri kuvvetli olan Çandarlılara henüz diş geçiremiyorlar di.

Halil Paşa

Halil Paşa, II. Murad'ın bütün itimadını haiz olduğundan her işte müstakildi. 1444'de Edirne-Segedin muahedesVni ve Karanoğlu üzerine yaptığı seferi mütaakıp Mrçrad'ın padişahlıktan çekilerek

Bursa'ya gidip yerine henüz ondört yaşında bulunan oğlu Mehmed'in hükümdar tâyin edilerek genç hükümdarın lalası Zağanos Paşa'nın devlet idaresine müdahalesi, işleri serbest görmeğe alışmış olan vezir-i âzam Halil Paşa'yı müşkül duruma düşürmüştü.

Halil Paşa Nın İdamının İçyüzü

Bu sırada Edirne-Segedin muahedesinin bozulması Halil Paşa'ya fırsat, vermiş ve Insira'daki hayatından sıkılan II. Murad'ın saltanat arzuları da bu fırsatı kuvvetlendirmiş olduğundan ordu erkânı ve devlet adamlarının arzulariyle düşmana karşı koymak için II. Murad, komutan sıfatiyle ordunun başına çağrılmış ve meşhur Varna muharebesi kazanıldıktan sonra alman tertibat üzerine devletin başında bulunması zarurî olduğu için Sultan Murad ikinci defa saltanata geçip oğlunu Manisa'ya yollamıştır.[5]

Halil Paşa tarafından tertip edilmiş olan bu hâdise Sultan Mehmed'i çok müteessir etmiş ise de'buna karşı bir şey yapamıyacağmdan dolayı bu emr-i vâkii kabule mecbur olmuş ve bu yüzden vezir-i âzam Halil Paşa'ya kin bağlamıştı.

1451sde üçüncü defa hükümdar olan Sultan Mehmed, ilk iki sene kadar vezir-i âzamlıkta bulundurduğu Halil Paşa'ya güler yüz gösterip ses çıkarmamıştı. Fakat Halil Paşa, pâdişâhın bazı hallerinden ve evvelce geçmiş olan hâdiseden dolayı daima kuşkulu idi. Sultan Mehmed, Osmanlı devletinin kuruluşun-danberi büyük makamlar ve bu arada hükümet başkanlığı yapmış olan ve şöhretleri Osmanlı saltanatı boyunca devam edip gelen Çandarlı ailesinin bu ferdine karşı menfî hareket etmekte tereddüt ediyor ve bir münasip fırsat bekliyordu. Bu hususta Halil Paşa'-nın aleyhdarı olan Zağanos Paşa ile diğer devşirmelerin d e tahrikleri vardı.

Nihayet vezir-i âzam Halil Paşa'yı ortadan kaldıracak fırsat zuhur etti; evvelâ Halil Paşa'nın Bizans imparatorundan İstanbul fethini geri bıraktırmak için para aldığı propagandası yapıldı, imparatorun her sene muayyen vergileriyle beraber Osmanlı pâdişahiyle vezir-i âzam ve vezirlere gönderilmesi mûtad olan para ve hediyelere bu suretle

[5] Bu hareket 849 senesi Şevval ayı veya onu mütaakıp olmuştur. Çünkü II. Mehmed Memlûk sultanına gönderdiği nâme ile hükümdar bulunuyordu.

rüşvet adı verildi; blı hususta Halil Paşa'ya aleyhdar olup Fatih'in Manisa'ya, gönderilmesini mütaakıp menkûb kalan Zağanos Paşa'nın da mühim rolü vardı. Nitekim İstanbul feth olunur olunmaz Halil Paşa azlo-lunarak tevkif edilmesini mütaakıp oğulları ve kethudasiyle birlikte hapsolunmak üzere Edirne'ye gönderildi.

Halil Paşa, azl ve hapsinin bir tepki yapabilmesi ihtimaline binaen derhal öldürülmedi; kırk gün kadar beklendi. İstanbul gibi bir imparatorluk başkentinin alınması ve bunun yalnız Osmanlı memleketlerinde değil bütün islâm âleminde bir sevinç uyandırması ve Halil Paşa'nın bu muazzam fethe mâni olmak istediği yolundaki söylentilerin daha evvelden her tarafa yayılmış bulunması tabiî olarak vezir-i âzamin azl ve hapsini haklı gösterdi; nihayet malları da müsadere olunan Halil Paşa hapsinden kırk gün sonra Fatih'in Enez kalesini zaptiyle Edirne'ye dönmesi üzerine îdam edildi ve yerine İshak Paşa vezir-i âzam oldu.[6]

Halil Paşa'daıı sonra Çandarh ailesinden bunun oğlu II. İbrahim Paşa 891 H. (1486 M.) de ve II. Bayezid zamanında vezir-i âzam olmuş ve bundan sonra bu aileden hiç kimse hükümet başkanlığına getirilmemiştir.

Çandarh hanedanının iş başından uzaklaşması devşirmeden yetişmiş olan devlet adamlarının vezir-i âzamhğı ele almalarını mücib olmuştur ki XVI. asır sonlarına kadar bir buçuk asır içinde Karamanı Mehmed Paşa, Çandarlızâde ibrahim Paşa, Piri Mehmed Paşa ve Manisalı Lala Mehmed Paşa müstesna olmak üzere vezirdi âzam olan otuz dört zatın hepsi de devşirmeden yetişmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

SIRBİSTAN İLE MORA'NIN İLHAKI

[6] Tarihler Halil Paşa'nm idamından sonra vezıir-i âzamlığın iki sene kadar münhal kalarak sonra Mahmud Paşa'nm tâyin edildiğini yazarlarsa da o d-ovıi bilen Kritovulos, Halil Paşa'nm yerine -belki muvakkaten- İshak Paşa'nm vezir-i âzam tâyin edilmiş olduğunu beyan etmektedir {Tarih-i Sultan Mehmed Ilân-ı Sânî, Tarih-i Osmanî Encümeni neşriyatından, s. 92).

Sırbistan Seferleri

Birinci Sırbistan Seferi

Osmanlı tarihinin birinci cildinde görüldüğü üzere 1439'da Sırpların Macarlara terketmiş oldukları Belgrad müstahkem mevkiinden başka bütün Sırbistan tamamiyle Türkler tarafından işgal edilmiş ve Sırp despotu olan Vilkoğlu (Yorgi Brankoviç) Macaristan'a kaçmıştı; fakat bunu mütaakıp Macaristan'a akın yapan Türk kuvvetlerinin birbiri ardından Erdel Prensi Jan Hunyad'a mağlûp olmaları ve daha sonra Haçlılara karşı harbi kaybetmeleri üzerine Segedin muahedesini imzalayarak Sırbistan'dan alınmış olan yerleri geri vermeğe mecbur olmuşlardı (1444).
Segedin muahedesVnin bozulmasından sonra vukua gelen Varna muharebesinde memleketini kurtarmış olan Sırp despotu neticesi malûm olmayan yeni bir maceraya atılmayarak tarafsız kalmış ve 1448 senesindeki ikinci Kosova muharebesinde de aynı tarafsızlığı muhafaza etmiş; fakat Osmanlıların bu gaileli zamanında Türklerin elinde bulunan bazı kaleleri de işgal etmişti; buna karşı Osmanlı devleti yeni bir hâdiseye sebebiyet vermemek istediğinden Sırbistan işinin halli de müsait bir zamana bırakılmıştı.
II. Sultan Murad'ın ölümü ve İstanbul'un fethinden sonra Vilkoğlu Yorgi, Edirne'de bulunmakta olan Osmanlı hükümdarına bir heyet göndererek hem fethi tebrik ve hem de vaktiyle Osmanlılara ait iken kendilerinin işgal ettiği bazı kalelerin anahtarlarını takdim etmiş, fakat aynı zamanda Papa'nın teşvikiyle Osmanlılar aleyhine hazırlanmak istenen yeni bir Haçlı Seferine İştirak etmek üzere Macarlarla da görüşmeyi ihmal etmemişti; Osmanlılar Sırp despotunun kendi aleyhlerine olan Sırp - Macar temaslarını casusları vasıtasiyle öğrenmişler ve ona göre hazırlanmışlardı.
Osmanlı divanı, gelen Sırp heyetine kendilerine ait iken Sırplara geçen bu kalelerden başka yine kendilerinin olan diğer kalelerin anahtarlarını da istediyse de red cevabı aldı; bunun üzerine 1454 senesi ilkbaharında Sırbistan üzerine sefer yapıldı. Osmanlı taarruzunu haber alan Brankoviç, Türklerin kendi başkenti olan Semendire üzerine geleceklerini tahmin ederek kaleyi iyice tahkim

ettikten sonra oraya beylerinden birisini bırakıp hazinelerini de Türklerin Sivricehisar adını vermiş oldukları Ostroviç kalesine koyup ailesiyle beraber Macaristan'a kaçmıştı.

Filhakika Osmanlı kuvvetlerinden biri Semendire, diğeri de Ostroviç üzerine hareket etti ve akıncılar da Sırbistan'ın diğer şehirlerine akın yaptılar. Semendirenin dış istihkâmları alındıysa da kalesi düşmedi; fakat Sivricehisar (Ostroviç) muhafızları hayatlarına dokunulmamak şartiyle teslim oldular; Semendirehûn alınmasından vazgeçildi; ordu avdet ederken Jan Hunyad ile Sırp despotunun Sırbistan'a, geçerek taarruz etmesi ihtimaline binaen Firuz Bey kumandasında [7] olarak otuz iki bin kişilik bir kuvvet Sırbistan'da alıkonmuştu. Hakikaten bu tahmin doğru çıkarak Macarların Sırbistan'a taarruzu vukua geldi; Firuz Bey bunu önleyemedi ve yaptığı muharebede mağlûp ve esir olarak Vidin ile Niş arasındaki Türk arazisi düşman tarafından tahrip edildi.

Bu vakanın haber alınması üzerine Sultan Mehmed bizzat tekrar sefere çıkıp Şehirköyü'ne doğru geldiği sırada Hunyad Macaristan'a dönmüş ve yalnız kalan Sırp despotu ise anlaşmak üzere Osmanlı hükümetine bir heyet yollamış olduğundan geri dönüldü; aradaki anlaşma mucibince Sırplardan alınmış olan kaleler Osmanlılarda kalacak ve bundan başka Sırp despotu senede otuz bin filori ile Türk ordusuna lüzumu kadar asker verecekti.[8]

Fatih Sultan Mehmed'in yaptığı bu birinci Sırp seferi esnasında akıncıların buradan esir ettikleri elli bin tutsaktan dört bini İstanbul etrafındaki köylere yerleştirilerek buraların şenlendirilmesine gayret edildi.[9] Sırp despotiyle yapılan bu anlaşma Osmanlı hükümdarını tatmin etmedi; fakat şimdilik bu kadarla iktifa edilerek alt tarafı müsait bir zamana bırakıldı (1454).

İkinci Sırbistan Seferi

859 H. (1455 M.)- de Sırbistan istilâsının kolay olacağı yolunda

[7] TâciTt-tevarih buna Firuz Bey oğlu diyor.
[8] Kritovulos, s. 101 ve Hammer, c. II., s. 18 (Ata Bey tercümesi) ve TâcüH-tevarih, c. II., s. 450 ve Âli (Basılmamış cilt) //., s. 45'de birinci ve ikinci Sırbistan seferleri bir sefer olarak gösterilmektedir.
[9] Lütfi Paşa tarihi, s. 184 ve Hammer, c. III., $. 18. Hammer, Sırp tarihini yazmış olan AngePden naklen istanbul yöresine yerleştirilen Sırpların dört bin olduğunu beyan etmektedir.

hudut kumandanlarından Evrenuz oğlu Isa Bey tarafından hükümete bir arıza gelmişti; geçen seferki kısmî başarısızlığı telâfi etmek için sefere çıkıldı.[10] Kratova'ya gelindiği vakit aktedilen harp meclisinde Novoberda (Novoberdo)'nm alınmasına karar verildi. Gümüş madenleriyle meşhur olan bu şehir çok sene evvel Osmanlılar tarafından alınmış ise de Segedin muahedesiyle tekrar Sırplara terkedilmişti. Novoberda kuşatılarak kırk gün topla dövüldükten sonra nihayet teslim oldu (1455 Haziran).[11] Bu muvaffakiyeti mütaakıp yine madenleriyle meşhur olan Tirbiçe (Banice) şehri alındı. Fatih Sultan Mehmed seferden avdet ederken ceddi Murad Hüdavendigâr'ın meşhedini ziyaret ettikten sonra Selanik1 e hareket etti ve oradan da Edirne'ye geldi.

Belgrad'ın İkinci Muhasarası

Osmanlıların kuzeyden gelecek tehlikeye karşı Sırbistan'ı elde tutabilmeleri Tuna kenarının ve bilhassa Belgrad müstahkem kalesinin elde bulun-masiyle mümkündü; daha evvelki harplerde ve II. Murad zamanındaki Sırbistan'ın birinci istilâsında bu düşünce hâkim olduğun-dan Belgrad, Evrenuz oğlu Ali Bey tarafından kuşatılmış ise de Jan Iiunyad'ın Transilvanya? da birbiri ardına kazandığı muvaffakiyetleri ve onu takiben hududu geçerek taarruzu üzerine Belgrad muhasarası mecburen kaldırılmıştı; bu defaki muhasarada ise Jan Hunyad'm, Sırp despotiyle beraber hareketi aynı tehlikeyi gösterecek gibi idi; bundan dolayı Osmanlı pâdişâhı yapacağı seferin başarılı netice vermesi için esaslı surette hazırlık yapıyordu; kışı Edirne'de geçirdi, Morava nehri üzerindeki Grosavaç'da toplar döktürüp bunları Tuna nehri kenarına naklettirerek Hırso-va'ya yolladı ve toplar orada Rumeli beylcrbeğisi Dayı Karaca Paşa'ya teslim edildi.
Bütün hazırlıklar bittikten sonra Osmanlı hükümdarı ordusunun başında olarak Sofya üzerinden Sırbistan'a girdi. Sırp despotu, Macaristan'a kaçtı; Belgrad önüne gelen ordu karadan orayı kuşattı.

[10] TâciVt-tevarih bu 1455 senesi seferinin, Sırp despotunun öl mü üzerine yapıldığını yazıyor ise de doğru değildir. Sırp despotu im tarihten İki sene sonra ölmüştür.
[11] Hainmer (Ata Bey tercümesi, e. III., s. 20). Novoberda'nm hücumla alındığım yazmakta ise de o zamanı bilen Kritovulos kırk gün muhasara edildikten sonra teslim olduklarını beyan ediyor (Tarih-i Sultan Mehmet Hân-ı SÛnî, s. 101).

Belgrad kalesi, bir yarımada vaziyetinde Tuna ve Sava nehirlerinin birleştikleri mahalde nehirlerin girdabındaki yüksek ve sarp yerde olup iyice tahkim edilmiş olduğu gibi kara tarafından da içi su dolu geniş hendekler ile çevrilmişti; Belgrad, Türk istilâsına karşı Orta Avrupa'nın kapısı olduğundan muhasarası Orta-Avrupa'da önemle karşılanmıştı. Papa, buranın düşmemesi için çalışıyor ve Jan Hunyad'ı tahrik ve teşci ediyordu.

Muhasara esnasında Rumeli beylerbeğisi Dayı Karaca Paşa bir kısım kuvvetle Macaristan tarafına geçerek kaleyi kurtarmak için gelecek olan Macar kuvvetlerini karşılamayı teklif etti ise de Rumeli akıncıları ile sancak beyleri bu fikre muhalefet ettiler;[12] Vidin'de toplanmış olan Osmanlı donanması Segedin'âen gelecek yardıma karşı koymak için Belgrad önüne geldi ise de Hunyad'ın donanmasına mağlûp oldu. Kara tarafındaki hendeği doldurmuş olan Türk muhasara kuvvetleri şiddetli bir hücum neticesinde Belgrad'a girdikleri sırada diğer taraftan da şehrin yardımına yetişen Jan Hunyad içeri girmiş ve iki taraf arasında şiddetli bir mücadele olmuştu. Jan Hunyad, Türk kuvvetlerinin dağınıklığından istifade ile ansızın üzerlerine atılarak onları bozmuş ve daha sonra Osmanlı karargâhına kadar hücumu ilerletmişti; bu tehlikeli anda vezirlerden biri bir zarar gelmemesi için pâdişâhın karargâhı terketmesini teklif etti ise de Sultan Mehmed "Düşmandan yüz döndürmek sıngın nişanıdır" yani bozgunculuk alâmetidir sözleriyle bu teklifi reddetmiş ve üzerine hücum eden üç düşmanı bizzat kendi eliyle Öldürmüştür. Bu sırada cesareti yırtan asker ve zamanında yetişen süvari kuvvetleri mukabil taarruzla düşmanı karargâhtan çıkarmağa muvaffak olmuşlardır; bu savaş esnasında Sultan Mehmed kalçasından yaralanmıştır.[13]

Fatih Sultan Mehmed'in karargâha hücum eden düşmana karşı

---

[12] Tarih-i Ebû'l-feth, s. 72. Âşık Paşa-zâde bunu şöyle yazıyor : "Dayı Karaca Paşa Rumeli'nin beylerbeğisiydi, hünkâra ider [eydür] devletlû sultanım ben kuluna destur vir Tuna suyun öte geçeyim, lıisarm karşısında oturayım der; Rumeli beyleri razı olmalıdır anın içün kim, Belgrad feth ohcak, bize çift sürmek düşer dediler.." (S. 147).

[13] Fatih Sultan Mehmed'in bu yaralanması sebebiyle memleket dışında öldüğü şayi olmuştu; Sultan Mehmed Arnavutluk'ta Berat'ın zaptı ve Evrenuz oğlu tarafından İskender Bey'in mağlûp edilmesi üzerine birtakım hediyelerle 1455 Aralıkta (860 Muharrem) Memlûk hükümdarına Emîr Hoca Cemaleddin Abdullah adında bir elçi yollamıştı. Elçinin tam döneceği sırada Sultan Mehmed'in Öldüğü haberi gelmişti; fakat bir müddet sonra bunun aslı olmadığı anlaşılmış ve sevinç alâmeti olarak üç gün KaVatÜ'l-CebeVde (Memlûk sultanının oturduğu kale) beşaretler çalınmıştır {HavadisÜ'd-dükûr, Ayasofya Kütüphanesi, nr. 3185, s. 322).

gösterdiği sebat ve mukavemet korkunç bir bozgunu önlemiş ve sonu belki de büyük bir Haçlı Seferi vücuda getirebilecek olan tehlikeyi bertaraf etmiştir; bu mücadelede düşman da fazlaca yıpranmış olduğundan çekilmiş ve Osmanlı kuvvetleri bu sefer de başarısız dönmüşlerdir (1456 Temmuz).

Bu Belgrad muhasarası esnasında Dayı Karaca Paşa şehid olduğundan Rumeli beylerbeyliği Mahmud Paşa'ya verildi; Belgrad muhasara ve muharebesinde Hammer'in kaydına göre üçyüz top ve yirmi dört bin asker kaybedildi; bu savaşta yaralanmış olan Jan Hunyad galebesinden yirmi gün sonra 11 Ağustos 1456'da bu yaradan müteessiren vefat etti.

Yeni Foça'nın Alınması

1455 senesinde Gelibolu sancak beyi Kapudan-ı derya Yunus Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması Akdeniz'de dolaştıktan sonra avdette pâdişahdan aldığı bir emirle Yeni Foça Cenevizlilerinin ileri gelenlerini celbederek pâdişah'ın fermanını göstermiş ve Kasım ayı başında orayı sulhe» işgal ile muhafız kuvvet koyup Gelibolu'ya dönmüştür.[14] 1456 Aralık ayının yirmi dördünde Midilli hâkimine âid Eski Foça kalesi de alınmıştır.

Sırbistan İn İlhakı

Osmanlı kuvvetlerinin Belerad'tan çekilmelerinden sonra sıra tekrar Sırbistan'a gelmişti. Yorgi Brankoviç ile, Jan Hunyad'ın kayın biraderi bulunan Belgrad valisi Mihail arasında münaferet olduğundan.

Mihail bir aralık Brankoviç'i yakalayıp hapsetmiş ve otuz bin altınını aldıktan sonra serbest bırakmıştı. İhtiyar Brankoviç 1457 senesinde ölmüş, Greguvar, Etyen (Istefan), Lazar isimlerinde üç erkek ve Sultan II. Murad'dan dul kalmış olan M ara (Meryem Sultan) isminde bir kız evlâdı kalmıştı. Prenses Mara, Fatih'in cülusunu mütaakıp memleketine dönmüş kendisini imparator Kostantin almak istemiş ise de kabul etmemiş, Sırp despotu olan biraderi tarafından tazyik olunması üzerine padişaha müracaat ettiğinden himaye görüp

[14] Dukas, Bon tab'ı, s. 334.

Serez'de bir manastırda yaşamıştır.

Yorgi Brankoviç'in ölümü üzerine Sırbistan'ın idaresini üçüncü oğlu Lazar eline almıştı; Lazar kendisine karşı koymaları ihtimalinden dolayı âmâ olan iki biraderini Sırbistan'dan uzaklaştırmış veya bunlar öldürülmekten korkarak kaçmışlardı; bundan başka validesi Iren'i zehirletmiş ve sonra yine Osmanlı yüksek hâkimiyetini ve her sene yirmi bin duka vergiyi kabul eylemiş [15] ve bu olaylar arasında Brankoviç'in kızı ve Fatih Sultan Mehmed'in analığı Mara da Osmanlılara iltica etmişti. Pâdişâh, Mara'ya Sırp tahtı üzerindeki hakkını müdafaa edeceğini vâd ile kendisine Serez taraflarında mülk verdi ve refah içinde yaşamasını temin etti.

Yeni Sırp despotu Lazar bir sene sonra 1458'de öldü ve yerleri zevcesi Elen ile küçük yaştaki kızına kaldı. Elen, Sırbistan'ın elinden alınması ihtimalini düşünerek çünkü müd-deîler Osmanlı pâdişâhının yanında bulunuyorlardı Sırbistan'ı malikâne olarak Papa'ya peşkeş çektiği gibi kızım da Bosna kiralının oğluna nikahladı.

Lazar'm ölümü Osmanlı hükümeti tarafından duyulunca hudud kumandanı Ali Bey (yahut Ali Bey oğlu Ahmed Bey) verilen emir üzerine Sırbistan'a girdi ve aynı zamanda ortodoks olan Sırp beyleri el altından Mahmud Paşa tarafından memleketi Papaya hediyemden Elen aleyhine kışkırtıldı; bunlar derhal ayaklandılar ve Mahmud Paşa'nın kardeşi Misel Abogoviç isminde bir serkerdeyi kendilerine reis yaparak muhalefete kalktılar; Elen bu ayaklanma üzerine kurnazca hareket edip yumuşaklık gösterdi ve bu desise ile Abogoviç'i Semendire kalesine aldıktan sonra onu yakalatıp Macaristan'a sevkedip bu suretle işi önledi.

Osmanlı hükümeti cereyan eden bu olayları duyunca Sırbistan işini katı olarak halletmeğe karar verdi 862 H. (1458 M.), de pâdişâh Mora seferine giderken Mahmud Paşa'nın maiyyetine bin kadar yeniçeri vererek Sırbistan üzerine yolladı.

Mahmud Paşa, Sırpların başkenti olan Semendire etrafındaki bazı mühim kaleleri aldıktan sonra Semendire yi kuşattı, dış istihkâmları aldıysa da asıl kaleyi alamadı ve muhasarayı kaldırdı; sonra Semendire

---

[15] Kritovulos, Lazar'ın, pederinin servetini sakladığından dolayı validesi tren*i itham ettiğini ve nihayet bu kadının, kızı Mara ve oğlu Greguvar ile birlikte servetini alarak Osmanlıların yanma kaçtıklarını, fakat validesinin yakalandığını ve valide Iren*in kederinden hastalanarak öldüğünü ve büyük merasimle gömüldüğünü yazmaktadır (Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî, s. İÜ).

çayı ile Belgrad arasında bulunup Belgrad üzerine yapılan seferde Fatih Sultan Mehmed tarafından alınmış olan Güzeîcehisar kalesini tamir ettikten sonra içerisine muhafız kuvvet koyup oradan Osiroviç (Sivricehisar) üzerine gelip ikinci defa olarak burayı aldı; Ostroviç gümüş madenleriyle meşhurdu; Mahmud Paşa bundan sonra demir madenleriyle meşhur Rodnik taraflarını da elde etti ve bunu mütaakıp yine eskiden Osmanlıların zaptetmiş oldukları Şabaç (Böğürdelen) alındı ve Macaristan'a da bir akın yapıldı.

Bu esnada Mora seferinden dönmüş olan Sultan Mehmed, Mahmud Paşa ile buluştu ve bu sırada Macarların taarruz ettikleri, fakat bozuldukları haberi geldi. Sırbistan işini tamamiyle halletmeğe karar veren padişah, Semendire'nin zaptına Mahmud Paşa'yı memur etti; bunun etrafındaki kaleler alınmış olduğundan Semendire yalnız kalmıştı; Mahmud Paşa bu sırada isyan eden Pizreni itaat altına alıyordu. Emri alınca derhal Semendire üzerine giderek muhasara kuvvetlerine iltihak etti; mukavemetten ümidini kesen Elen, hazineleriyle beraber gitmek şartiyle teslim oldu.[16] Bundan sonra diğer teslim olmayan kaleler de alındı (8 Kasım 1459). [17] İşte bu suretle Sırbistan, Osmanlı devletinin bir sancağı olarak Semendire sancakbeyliği adiyle bir akıncı kumandanına verildi ve Belgradhn zaptına kadar burası Macaristan'a yapılacak akınlar için ve kuzeyden gelecek tehlikelere karşı iyi bir üs oldu.

Sırbistan'ın ilhakından sonra Fatih'in analığı M ara veya Meryem Sultan da kendisine verilmiş olan Serez'in cenubundaki Yezevo malikânesinde vefatı tarihi olan 1487 senesine kadar refah içinde oturdu ve pâdişâha rica suretiyle Hıristiyanlara ait işlerde onlara faydalı oldu.

Mora Seferleri

Birinci Mora Seferi

---

[16] Lazar'm zevcesi Elen, 7 Kasım 1476'da çekilmiş olduğu bir manastırda öldü.

[17] Tarih-i EbâH-feth ile TâcüH-tevarih, Semendire fethinde Sultan Mehmed'i» bulunduğunu yazarlarsa da Hammer, Mahmud Paşa'yı gösterir; Âlî tarihi, pâdişâh Sofya'ya gelince, Bosna kiralının Semendire'yi satın aldığından bahis ile Türklere geçmesine muvafakat ettiğinden dolayı Semendireinin teslim olduğunu yazmaktadır, Semendire, Belgrad'ın güney-doğusunda ve Tuna nehri kenarındadır

İstanbul fethini mütaakıp Mora'daki vaziyet gevşemiş, imparator Kostanti n'in kardeşleri Dimitriyos ile Tomas italya'ya kaçmağa teşebbüs etmişlerdi; çünkü bu sırada Paleologlara karşı çok eski rakipleri olan Kantakuzen'ler muhalefete geçmiş ve bunların tahriki ile Mora'daki Arnavutlar isyan ederek hâkimiyeti ele almak istemişlerdir.[18]

Bu hale karşı Dimitriyos ile Tomas Osmanlılardan yardım istediler ve kendilerine tarhedilen senevi oniki bin duka altını vergiyi kabul eylediklerini bildirdiler; bunun üzerine Turahan Bey oğlu Ömer Bey, akıncı kuvvetleriyle Mora'ya girerek bu iki kardeşin muhaliflerim bertaraf etti; fakat bunlar el birliğiyle hareket ederek vaziyetlerini düzeltecek ve kuvvetlendirecek yerde imparator unvanını almak için birbirlerine düştüler; çünkü Kostantin'in ölümünden sonra Mora'nın ileri gelen nüfuzlu şahsiyetleri bunların büyüğü olan Dimitriyos'u imparator îlân etmek istedilerse de pek haris ve zalim olan T o m a s bunu kabul etmemiş olduğundan Mora ikisi arasında taksim edilmiş ve her iki kardeş yekdiğerine muhasım vaziyet almışlardı. Bunlardan Dimitriyos kendisine İsparta'yı ve Tomas da Patras şehrini merkez yapmışlardı. Her iki kardeş mücadelelerinde Mora Arnavutlarmdan yardım alarak birbirleriyle uğraşmışlar ve bu hale karşı Osmanlılar bir müddet seyirci kalmışlardı.

Arnavutların Tomas taraftarı olmaları ve bazı entrikalar neticesinde Mo/a'nın Dimitriyos'a ait bir kısım kaleleri Tomas'in eline geçmiş ve Dimitriyos ailesi ve çocuklariyle birlikte Monemvasia kalesine sığınmış ve orada da Tomas tarafından muhasara edilmişti; bunun üzerine Dimitriyos, Osmanlı padişahına elçi göndererek yardımını rica etmişti; zaten Tomas'ın taahhüdüne riayet etmemesi, vergisini yollamıyarak gönderilen vergi memuruna karşı istiskal göstermesi ve Lâtinlerle ittifak ederek bunları yardımına çağırması gibi sebeplerin de inzimamı [19] neticesinde Mora üzerine sefer açılmasına karar verildi; Fatih,

[18] Mora da. Dimitriyos ile Tomas'tan başka isyan eylemiş olan Arıavud-lara despotluk yapan Kantakuzen ailesinden Manuel Kantakuzen vardı. Bu, Suchetai Iakabiyle maruf Jorj Kantakuzen'în oğlu idi; bir müddet La-koni'de kâin Mycenes kasabasında hâkimlikte bulunmuştu. Tomas Paleolog'un taarruzu üzerine Arnavudlarla birleşerek Mora'yı istilâya kalkışmıştı. Manuel, senevi yirmi beş bin duka vermek şartiyle Fatih Sultan Mehmed'le de anlaşmış ve bu suretle Dimitriyos ile beraber Mora'nın bir kısmına sahip olmuştu; fakat bir müddet sonra Osmanlı pâdişâhından korkarak Macaristan'a kaçtı ve orada Öldü (Cantacasin'in Petit TYaicte'si sonunda Ch. Schefer'in notlarından).

[19] Halkondil bunu şöyle anlatıyor (1632 Paris basımı, s. 191) : ". . Zamanı hulul eden vergilerin tahsili için Sultan Mehnıed Mora'ya birkaç çavuş ile mübaşir göndermişti; bunlar Rumlar arasındaki ihtilâfı ve

siyaseti îcabınca bu maksadını hiç belli etmiyerek ihtiyaten kuzey hududunu Macarların taarruzundan muhafaza için Mahmud Paşa'yı Sırbistan taraflarına yollarken kendisi de Mora üzerine hareket etti ve ordunun toplantı yeri olan Serea'de tertibatını aldıktan sonra Mora'ya gitti (1458 Mayıs).

Mora'nm elde edilmesi Osmanlıların italya'ya karşı yapacakları sefer için mühim bir üs idi; çünkü Balkanları da nüfuzu altına alarak bir Akdeniz imparatorluğu kurmak isteyen Napoli ve Aragon kiralı V. Alfons daha sonraki kısımlarda görüleceği üzere Arnavutluk Prensi iskender Bey'i kendisinin yüksek hâkimiyetini tanımağa ikna ettiği gibi çünkü Alfons Osmanlarla mücadele eden İskender'e yardım ediyordu aynı tarihte yani 5 Şubat 1451'de Mora despotu Dimitriyos ile de Mora'yı nüfuzu altına alacak şekilde bir muahede imzalamış ve onu Türklere karşı himayesi altına almıştı. İşte bu suretle V. Alfons, Türklerle uğraşmak için Arnavutluk'la Mora'yı kendisine üs yapmak tasavvurunda idi, fakat Osmanlılar daha evvel davranarak plânlarını tatbik ettiler.

Tesaîyaya. giren Osmanlı kuvvetleri Korent berzahına doğru yürüdüler ve yolları üzerindeki Filke kalesini aldılar.[20] Mevkii sarp ve müstahkem ve üç kat sur ile çevrilmiş ve zaptı müşkül olan Korent şehir ve kalesi Anadolu kuvvetleri tarafından muhasara edildi, pâdişâh buranın düşmesini beklemiyerek Mora'ya girdi ve bir hayli şehir ve kale aldı; aldığı müstahkem yerlere asker koydu; dört ay sonra Korenfe döndüğü zaman henüz burası dayanmakta idi.

Osmanlı hükümdarı Mora'nın anahtarı olan Korent'in zaptının Mora istilâsını kolaylaştıracağını anladığından burayı mutlak surette elde etmek istiyordu; yapılan hücumlar pek çok telefatı mucip oluyordu; son müzakerede kalenin açlıkla düşürülmesi kararlaştırıldı. Açlıktan sondereceye gelmiş olan kale halkı bu sırada despot Dimitriyos'un

---

karışıklığı görüp vergi için ne Kum ve ne de Arnavutları tazyike lüzum görmiyerek avdet ile vaziyeti anlattılar. Bunun üzerine Sultan Mehmed bunların vergilerinin üçte birini afvetti ve yalnız kendilerine muahedeye sadık kalacaklarına dair yemin ettirdi; fakat sonra Rumların istiskal gösterdiklerini ve hile ve hud'aya saptıklarım görünce Mora seferine karar verdi. Maksadını açıktan izhar etmiyerek Rumeli beylerbeğisi MişeTüı oğlu Mahmud'u Tuıa'ya gönderdi."

[20] Türkçe Osmanlı tarihleri, daha Mora'ya girilmeden evvel Filke kalesinin alındığım yazarlar; Hammer ise Kuzey - Mora'daki Filyos kalesinin alındığını beyan eder; Fi/yos'un zaptı ise Mora'ya geçildikten sonra olabilir. Zaunıma göre bu ikî isim ayrj ayrı olmalı. INitckim Hammer Fatih'in Filyos kalesini muhasara ettiğim, fakat zaptım sonraya bırakarak diğer kaleler üzerine gittiğini yazmakla bu Filke ve Filyos kalelerinin ayrı ayrı olduğunu anlatmış oluyor (Atâ Bey tercümesi, c. ///,, s. 41).

gönderdiği Mateos Asanes ismindeki elçinin [21] tâvassutiyle teslim oldu ve Mora despotları ile Osmanlı hükümeti arasında aşağıdaki muahede imzalandı:

1. Muahede mucibince Korentliler mallarını muhafaza edeceklerdi.

2. Osmanlıların Mora'da zaptettikleri şehir ve kaleler yani Mora'ıım üçte biri doğrudan doğruya Osmanlı devleti idaresinde kalacaktı.

3. Mora nın diğer şehir ve kaleleri Dimitriyos ile Tomas'm idaresinde bulunacak ve bunlar her sene üçer bin altın vergi vereceklerdi.

4. Osmanlı hükümdarı hariçten bir taarruz vukuunda despotları müdafaa etmeyi üzerine alıyordu.

İşte bu suretle Mora kalesinin Venediklilere ait yerler müstesna olmak üzere üçte biri olan Ahaiya (Patras Ve Korent ile beraber Kuzey-Mora) tamamen ve diğer kısımları da vergi ile Türk nüfuzu altına girmek suretiyle Osmanlılara geçti; Türklerin idaresine girmiş olan Kuzey-Mora sancakbeyliğine akıncı kumandanların dan Turahan Bey oğlu Ömer Bey tâyin edildi (1458 Temmuz).

Bu Mora seferi esnasında dukalık suretiyle idare edilmekte olan Atina şehri de Türk idaresi altına alındı.[22]

---

[21] Kritovulos, s. 12li. Halkondil tarihi, Asanes'i Korent beyi olarak gösteriyor ve oıttn gaybubetinde yerine kale beyi olan Lukanes'in kaleye zahire ve mühimmat koymadığını ve sonra Asa.nes'in İsparta'dan, getirdiği zahirenin gizli yerlerden Türklere gösterilmeden kaleye sokulduğunu yazıyor. Bu kayda göre Korent kalesi beyi olup Dimitriyos'uı yanına gitmiş olan Asanes'in despotun muvafakatiyle burasını Türklere teslim ettiği anlaşılıyor. Bu zat pek az sonra Dimitriyos ile Osmanlı hükümeti arasnida elçilik de yapmıştır.

[22] Atina dukası Neri veya Hammer'in kaydı üzerine Rainer Öldüğü zaman küçük yaşta bir çocuk bırakmıştı. Atina dukası Osmanlılara yergi vermekte idi. Rainer'ırı karısı Osmanlı hükümetine bir heyet gönderip çocuğuna vasi olduğunu bildirmiş ve idareyi eline almıştı. Bir müddet sonra bu kadın, ticaret yapmak üzere Atina"ya gelmiş olan Venedikli bir asilzadeye âşık olmuş ve ona, Venedik'te bulunan ailesini terk edecek olursa kendisiyle evlenip bütün servetini vereceğini söylemiş ve Venedikli asilzade de onun dediği gibi yaparak Atina'ya. dönüp bu kadınla evlenip Atina dukalığını eline almıştır. Fakat Atinalılar bu kadını sevmeyip ona nefretle baktıkları için kendisini istemiyerek keyfiyeti Osmanlı hükümdarına arzetmişlerdir. Bu vaziyet üzerine Venedikli prens öldürüleceğinden korkarak yanma R amer'in oğlunu alarak Osmanlıların yanma kaçmış olduğundan Osmanlı hükümeti Atina dukalığını Rainer'in yeğeni Franko'ya vermişti.

AtİTUi'ya gelip işi ele alan Franko ilk iş olarak yengesi olan Rainer'in karısını hapsedip galip bir ihtimalle öldürtmüş; bunun üzerine kadının ikinci kocası olan Venedikli asilzade, yeni Atina dukası Franko hakkında şikâyette bulunmuştu. Bütün bu hâdiseleri öğrenen Osmanlı hükümdarı Mora'dan ayrılmadan Önce Mora sancakbeyi olan Turahan Bey oğlu Ömer Bey*i Atina'ya yollıyarak orasının Frank o'dan alınmasını emretti, Ömer Bey bir hâdiseye meydan vermeden Franko'yu ikna etmek suretiyle Atina'yı işgal etti. Bundan sonra Atina dukalığı kaldırılarak burası doğrudan doğruya Türk idaresine geçti ve Fatih Sultan Mehmed bizzat gelerek buradaki âbideleri gezdi (1458) (HalkondiVden hulâsa, 1632 tabı, s. 194-195).

Fatih Sultan Mehmed, 1460 senesinde ikinci defa Mora seferine çıktığı vakit Franko Akçiyaöli'nin müstakil bir dukalık kurmak istediğini haber almış ve Atina'ma nüfuzlu şahsiyetlerinden on kişiyi rehin olarak İstanbul*& gönderip Zağanos Paşa vasıtasiyle de Franko Akçiyaöli'yi Öldürmüştür.

İkinci Mora Seferi

Tomas Paleolog yeminle temin edilen barıştan üç ay sonra bilhassa Mora'daki Arnavutlara güvenerek sulhu bozdu; hem biraderi Dimitriyos ve hem de Osmanlılarla tekrar mücadeleye başladı. Bu hareket duyulur duyulmaz Turahan-zâde Ömer Bey azlolunarak yerine Hamza Bey tâyin edildi; Tomas'a karşı pek âciz vaziyete düşen Dimitriyos, Asanes'i göndererek devletten yardım istedi. Kendisine yardım yapıldıysa da bununla bir iş göremiyerek tekrar yardım istedi; Tomas da aynı zamanda Milan dukalığından yardım diledi ve bunlardan gelen kuvvetle kendi kuvvetlerini birleştirerek Türklerin elindeki Ahaiya kalelerini muhasaraya kalktıysa da bir iş beceremedi.
Dimitriyos ile Tomas birbirleriyle yaptıkları mücadele yüzünden ne kadar zarar gördüklerini nihayet anladılar; İsparta metropolidinin tavassutiyle barıştılar ve ittifak yapıp yeminleş-tiler. Bu ittifak hükümetçe haber alındı ve Mora sancakbeyinin aczine hamlolunarak işin ciddiyetine mebni Mora'ya Zağanos Paşa gönderildi. Bu sırada Kalamata'yı muhasara etmekte olan Tomas muhalefetten bir fayda hasıl olamıyacağım anlayınca nıetbuu olan Osmanlı hükümetine başvurarak anlaşmak istedi.
Akkoyunlıj hükümdarı Uzun Hasan'ın aldığı vaziyet üzerine o taraflara karşı hazır bulunmak ve icabında asker göndermek istiyen Fatih Sultan Mehmedde bazı hafif şartlarla To-mas'la anlaşarak Mora tarafından emin olmak istiyordu; bundan dolayı Tomas'ın Türklere ait olup zaptettiği kaleleri geri verme-ve senelik vergisinden başka harp tazminatı olarak peşinen on bin duka ödemesi şartiyle Tomas'la anlaşma yapıldı; fakat Tomas parayı vermedi; bunun üzerine Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in bazı tahrikatı üzerine o tarafa yapılacak sefer ertesi seneye bırakıldı ve pâdişâh bizzat Mora üzerine hareket etti; berzah geçilip Korent'e gelindi ve Tomas'ın üzerine gitmeden evvel birdenbire İsparta üzerine yüründü; Dimitriyos teslim teklifini kabul ederek Osmanlı ordusuna geldi ve şehri teslim eyledi. Kasteriçe, Avarin, Arkadya birer birer alındı; mukavemet etmek isteyerek sahildeki Matiha^aİesmeçcKîlen T o m a s ise bütün şehirlerini kaybettikten sonra en son çekildiği

Kalamato'yı da terk ederek ailesi ve çocuklariyle beraber sahildeki Pilus limanından ellişer çifte iki gemiye binerek evvelâ Ayamadra adasına Arta despotunun yanına ve oradan da Roma'ya Papa II. Pi'nin yanma gitti.[23] Osmanlıların zaptettiği kalelerden lüzumlu olanları tamir edilerek içine muhafız konmuş ve lüzumsuzları da yıktırılmıştır. Bu işgal üzerine Mora halkından bir kısmı İstanbul'a nakledilip yerleştirilmiş ve yerlerine Türk göçmenleri getirilmiştir (865 H. - 1460 M.).

Teslim olup padişahın yanına gelen despot Dimitriyos'a Enez şehri ikametgâh gösterilerek [24] oradaki tuz madenlerinden senevi altmış bin akçe varidat tahsis edildi.[25] Roma'ya giden Tomas ise Bizans imparatorluğu tacını Fransa kiralı VIII. ŞarFIa sattı.

Mora Da Venediklilerle Çarpışma

Mora sancakbeyliğine tekrar tâyin edilmiş olan Turahan-zâde Ömer Bey'in basit bir bahane ile Venediklilere ait Koron ve Mudon şehirlerine hücumu Venediklilerle devletin arasını açtı. Daha aşağıda görüleceği üzere zaten Osmanlılar aleyhine Papa, Arnavutluk, Macar devletleri ve Venedik cumhuriyeti arasında gizli bir ittifak yapılmıştı; Turahan oğlunun hareketi o ittifakı kuvveden fiile çıkardı; Osmanlı hükümeti yapılan ittifakı haber almış ise de yapılacak taarruzun gününü ve mevkiini bilmiyordu. Bir müddet sonra, ilk taarruz hareketi Venedik'ten geldi.

Venedik cumhuriyeti 1463 senesi Ağustosunda Mora'da taarruza geçtikten üç dört ay sonra Macarlar da Bosna'ya hücum etmişlerdi; bunun üzerine Korent berzahının Venedikliler tarafından kapatılarak Mora ile muvasalanın kesilmemesi için Mah-mud Paşa alelacele o

[23] Papa II. Pi, Tomas'a üçyüz duka aylık tahsis etmiş ve daha sonra bu miktara iki yüz duka da kardinallar ilâve eylemişlerdir. Tomas 12 Mayıs 1465'de /üoma'da ölmüştür.

[24] Despot Dimitrjyos, dürüst hareket ederek siyasî entrikalardan uzak durmuş ve son zamanlarında Üavid adım alıp rahip elbisesi giyerek münzevî bir hayat geçirmiş ve aldığı tahsisat ile müreffeh surette yaşamıştır. Pâdişâhın Edirne'ye n^r gelişinde huzuruna kabul olunarak tazimlerini arzederdi; kızını Sultan Mehmed'e nikahlamıştı. 1471 senesinde vefat etmiştir.

[25] Kritovulos, seııevî bir vergi mukabilinde Enez limaniyle, Limnİ, îmroz, Taşoz, Si'.madirek adalarının Dimitriyos'un uhdesine verildiğini ve kendisinin Enez'de oturduğunu yazmaktadır.

tarafa gönderildi.[26]
Amiral Loredano kumandasiyle otuz beş kadırga ve oniki büyük gemiden mürekkep olarak Mora'ya gelen Venedik donanması körfeze girerek sahile demirleyip Korent berzahını işgal ile kuzeyden gelecek olan Osmanlı kuvvetlerini tutmak için buraya sur yapmağa başladılar [27] ve aynı zamanda Ömer Bey'i Korent şehrinde muhasara ettiler; bundan başka Mora halkını isyana teşvik ederek İsparta, Epidamnos, Arkadya ve Atina ahalisini ve diğer şehirlerin bir kısmını ayaklandırdılar. Korent şehri isyan etmemişti.

Mora akıncı beyi Tur ah an oğlu Ömer Bey Venediklilerin geldiğini hükümete bildirmekle beraber kendi tarafına celbettiği birtakım Arnavutlarla birlikte muhasara edilmiş olduğu Korent'tc müdafaada bulunmakta ve Venediklilerin toplariyle yıkılan surları acele tamir ederek mukavemet etmekte idi.
Mora vaziyetini haber alan padişah 1463 Eylül sonlarında oraya süratle Mahmud Paşa'yı yolladı; Mahmud Paşa zamanında yetişmişti; içeriden Ömer Bey'in ve dışarıdan Mahmud Paşa'nm taarruzlariyle Venedikliler bozuldular ve gemilerine kaçarken bir haylisi boğuldu; isyan eden Moralılar tekrar itaat altına alındığı gibi Venediklilere ait Argos şehri de elde edilerek ahalisi istanbul'a naklolunup eskiden Perivleplos denilen Samatya'da Sulumanastır taraflarına yerleştirildi ve Argos kalesine asker kondu; Türk akıncıları Venediklilere ait Mudon müstemlekesini tahrip ettiler (1463).[28]
Venedikliler muhtelif cephelerden hücum ile Türkleri şaşırtmak istiyorlardı; nitekim kırk gemi ile 1463 senesinde Mora'nın Ahaiya kısmına hücum ile burasının merkezi olan Patrash muhasara etmişler ve Morahlardan bir kısmını Türklere karşı ayaklandırmışlardı; fakat gayet teenni ile hareket eden Ömer Bey az kuvvetle düşmanı pusuya

---

[26] Osmanlı tarihleri, lıer iki devletin birden taarruzları haber alınınca pâdişâhın huzuriyle yapılan müzakerelerde Mora işinin önemi nazar-ı dikkate alınarak evvelâ Mora meselesinin halli ve ertesi sene de Bosna'ya hareket edilmesinin münasip görüldüğünü beyan ediyorlar.
[27] Venedikliler burada Sultan II, Murad'uı yıktırmış olduğu Germehi-sur'm (F.ksamilioıı) yerine otuz bin amele ile onbeş günde iki deniz araşma altı mil mesafede ve oniki kadem irtifamda bir kuru duvar yapmışlar ve bu duvarları müdafaa için çitte hendek ve yüz otuz altı kule inşa ile ortasına bir ibadethane yaparak üzerine Sen Marksın bayrağını dikmişlerdi (Hammeı\ c. III., s. 85). Kritovulos da Venediklilerin bir çok amele istihdam ederek iki deniz arasında üç, dört stadyon (bir stadyon 189 metredir) mesafe noksan olmak üzere az zamanda surun yapıldığım, fakat üzerlerinde tehlikesizce harp edebilmek için yüksekliği kâfi dereceye çıkaramadıklarını yazmaktadır (S. 191).
[28] Bu Mora seferinde Mahmud Paşa Karlı ili denilen havaliyi de işgal ve buradaki kaleleri zapt etmiştir (Tâcü't-tevarih, c. L, s. 504).

düşürerek perişan etmiş, kaçanlardan bir kısmı denizde boğulup bi haylisi da esir düşmüştü.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLILARIN DENİZCİLİĞİ VE DOĞU AKDENİZDEKİ FAALİYETLERİ

Osmanlıların Denizciliğe Ehemmiyet Vermeleri

Ege denizi sahilleriyle iki mühim boğaza sahip olan ve hilhas sa Balkanları idaresi altına alan Osmanlı devletinin ehemmiyetli bir donanmaya malik olması zarurî idi; üstün bir donanma olmamasının acı ve tehlikeli anları II. Murad zamanında ve hususiyle Varna muharebesine takaddüm eden günlerde görülmüştü; Ege sahillerindeki adaları nüfuzu altına almış olan Osmanlı devletinin kuvvetli bir donanma ile Doğu-Akdeniz'deki durumunu kendisine rakip devletlere karşı muhafaza ve müdafaa etmesi lâzımdı.

İlk Tersaneler

İşte bu mülâhazalar sebebiyle Yıldırım Bavezid devrinden itibaren esaslı surette başlanmış olan denizciliğe [29] daha ziyade ehemmiyet verilmek îcab ediyordu. Bundan dolayı Fatih Sultan Mehmed gerek Gelibolu, İzmit ve Gemlik ve gerek İstanbul ve diğer münasip sahillerde donanmanın artmasına ve iyi gemici yetişmesine itina etmekte idi; İstanbul'da ilk tersane olarak İmparator Jülyen tarafından yaptırılmış olan Kadırga limanı münasip görülüp burada gemi yaptırılmağa başlanmıştı; Müverrih Kritovulos'un yazdığına göre Sultan Mehmed, eski devirlerdeki deniz fütuhatında muvaffak olan devletlerin tarihini tetkik ederek bu eserlerden, yapacağı

---

[29] Yıldırım Bayezid, Çanakkale Boğazının ehemmiyetini takdir ederek Osmanlıların Rumeli sahilinde münakale iskelesi olan Gelibolu'da, bir deniz üssü yapılmasını emrederek bu işe Saruca Paşayı memur etmişti. İnşaata 793 H. (1390 M.) senesinde başlandı; dış kale harap olduğundan yıktırılıp buna mukabil hem şehire ve hem limana hâkim bir tepe üzerindeki kale tamir edildi. Gemilerin gerek fırtınadan ve gerek boğazdan içeri düşman donanmasından muhafazası için iç-içe iki mendirek yapılmış ve bu suretle vücuda gelen her iki limanın ağzına kuvvetli ikişer kule inşa edilmişti; bundan başka icabında limanın kapanması için üç katlı bir zincir yaptırılıp gemilerde çalışmak üzere azap denilen genç bekârlardan bir denizci azapları teşkilâtı vücuda getirilmişti.

donanma hakkında fikir alıyordu.

Osmanlılarn Akdeniz'de Faaliyetleri

Osmanlı donanmasının merkezi Gelibolu'da idi. Bu tarihlerde yani Fatih Sultan Mehmed'in ilk zamanında Hamza Bey ve Has Yunus Bey adlarındaki Gelibolu sancakbeyleri aynı zamanda Osmanlı donanması amiralleri olup donanma ile Akdeniz'e çıkarak oldukça faaliyet gösterecek kadar denizciliğe alışmışlardı; nitekim İstanbul fethinden sonra Hamza Bey'in yerine donanma komutanı olan Has Yunus Bey seksen gemi ile Osmanlı sahillerini vurmuş olan korsanları limanlarına kabul eden Naksos (Nakşe) adası üzerine gitmiş ise de fırtınadan dolayı bir iş görememişti. Yine Yunus Bey tarafından imroz ve Semadirek ve Taşoz adaları elde edilmiş ve onu mütaakıp Trabzon üzerine donanma yollanmış ve Limni, Midilli ve diğer adalar alınmış, hulâsa Osmanlılar yakın denizlerde hasımlariyle çarpışabilecek dereceye gelmişlerdi.
Kaptan Has Yunus Bey'den sonra Hadım ismail Bey, Zağanos Paşa, Yakub Bey hem Gelibolu sancakbeyi ve hem de donanma kumandanı olmuşlardı; hattâ birinci defaki vezir-i âzaınlığından azlinden sonra Mahmud Paşa Gelibolu beyi ve donanma kumandanı olmuş, Midilli adasının zaptı esnasında bu vazifede iken ikİyiiz adet gemi ile Midilli'ye gönderilmişti; Gedik Ahmed Paşa da Fatih Sultan Mehmed'in son senelerinde Gelibolu beyi ve donanma kumandanı olarak İyoniyen adalarım almış ve sonra da Güney - İtalya'ya çıkarma yapmıştı.
Osmanlıların karşısında denizcilikte en korkunç rakip Venedikliler idi; Osmanlıların gemiciliği henüz bunlar derecesinde olmadığından gerek Venedik ve gerek Papa donanmalariyle ciddî bir deniz muharebesinden çekinerek kaçamaklı, ihtiyatlı hareket etmişlerdi. Bununla beraber Osmanlılarla Venedikliler ve müttefikleri arasında onaltı sene sürmüş olan mücadele Türk gemicilerinin iyi yetişmelerinde mühim âmil olmuştu.
Venedikliler Akdeniz'in en mahir gemicileri idiler; Osmanlılarla çarpıştıkları sıralarda donanmalariyle Çanakkale boğazı'm geçerek birkaç defa Gelibolu'yu vurmuşlardı. Bu halleri gözöıünde tutan

Osmanlılar bir taraftan donanmalarını arttırmağa çalışırhırken diğer taraftan da Gelibolu sancakbeyi ve kaptan Yakub Bey vasıtasiyle Çanakkale boğazı'nı tahkim ediyorlardı.

Çanakkale boğazınm iki tarafına Kiliditl-Bahr ve Sultaniye isimlerinde iki kale yapılmıştı.[30] Bu kalelere muhafız asker ve zamanına göre büyük çapta toplar konmuş ve bu suretle Marmara havzası ve dolayısiyle İstanbul muhafaza altına alınmıştı. 868 H. (1463 M.) senesinde başlamış olan Boğaz kaleleri inşaatı Venediklilerle başhyan muharebe dolayısiyle ve süratle bir senede bitmişti. Boğazın tahkimi İşi, daha sonra denizde Haçlılarla vukua gelen muharebeler dolayısiyle pek faydalı olmuş ve Osmanlı donanmasından üstün olan müttefikler donanmasının boğazı geçmelerini önlemişti.

Gemı Tezgahlarının Artması

Osmanlıların gemi yapacak olan inşaat tezsrâhları yalmz Gelibolu'ca değildi. Yalnız burada
yapılacak gemilerin büyük ve mühim bir donanma teşkil edecek kadar çok miktarda olamıyacağı tabiî idi. Osmanlılar muhtelif eb'adda olarak diğer münasip sahil ve limanlarda da gemi yaptırırlardı. Bunun için Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz de daha evvel donanmaya sahip olan Anadolu beyliklerinin gemi tezgâhlarından da istifade ediyorlardı. İşte bu suretle Anadolu beylerinin tersaneleriyle gemicilerinden istifade eyleyen Osmanlı devleti, daha sonra Kemal Reis, Barbaros, Turgud ve saire gibi Akdeniz Türk korsanlarını (Deniz levend-lerini) da tedricî surette hizmetine ala ala muazzam bir donanmaya malik olarak Akdeniz hâkimiyetini elde etmiştir.

Doğu-Akdeniz Adalarının Zaptı

Osmanlı donanması yavaş yavaş kuvvetlen dikçe Türk sahillerine yakın olan adalar evvelâ Osmanlı nüfuzu altına girmiş ve sonra da işgal başlamış ve bu suretle muhtelif tarihlerde bunlardan bir kısmı ya

---

[30] İbn Kemal (S. 100) Sultaniye ve Küidü'l-bahr'in İstanbul fethinin akabinde yapıldığını yazıyor. "Akdeniz tarafından dahi Frenk hücumu ihtimalim defi için Gelibolu'dan aşağı Ece ovasının ucunda iki hisar büııyad oldu. Mezkûr kalenin birine Sultaniye ve birine KiHdü'1-bahr ad oldu.."

harple veya muharebesi/ alınmışlardır. Adalar ilk defa Osmanlı hâkimiyeti altına alınıp idarelerinde tamamen müstakil olarak senede muayyen bir vergiye bağlanmışlardı. Bunlar aynı zamanda kendi adalarına yakın olan Türk sahillerine gerek kendileri ve gerek düşman donanması tarafından taarruz e dil m iveceğin i de taahhüt ediyorlardı. Biz bu kısımda adaların tarih sırasiyle alınmalarını yani vukuat sırasını takip etmiyerek onları bir bahis altında toplamağı muvafık bulduk.

Adaların herhangi bir sebeple ilhakı kolayca olmamıştır; çünkü Türklerin bu istilâ hareketlerine karşı gerek Papalık ve gerekse Venedikliler ve Napoli kırallığı, donanmalariyle buna mâni olmak istemişler, zaptedilen bazı adaları tekrar almışlar, Osmanlılar buraları geri almak için yeniden donanma sevket-mişler ve bu suretle elden ele geçen birtakım adalar nihayet katı olarak Osmanlı idaresinde kalmıştır ki bunu kısa olarak aşağıda gösteriyoruz.

Enez, İmroz Semadirek Ve Taşoz'un Alınmaları

Sırbistan seferinden sonra ve Sema direk beyi olan Cenevizli Doryos veya Dorya hükümet idaresinde şeriki olan yengesi arasın da çıkan ihtilâf üzerine kadın, yüksek hâkimiyetini tanıdığı Osmanlılara müracaat ile şikâyette bulunmuştu. Adalarla bu Enez limanı evvelce doğrudan doğruya Bizanslılara ait idi. Gatelozio diye maruf Cenevizli bir aileye mensup olan asilzadelerden biri burasını korsanlardan kurtardığı için imparator Yuannis Paleolog'un kız kardeşiyle izdivaç eden bu gence imparator tarafından Enez ile Midilli, çeyiz olarak veril-mişti. İşte yukarıda adıgeçen Doryos bu Ceneviz ailesi sülâlesin-rlendi. Osmanlıların Rumeli'ye geçip yerleşmeğe başladıkları sırada Enezdin Osmanlı istilâ arazisi yakınında bulunması sebebiyle Enez beyi Osmanlılara vergi vermeyi kabul etmiş ve kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere Osmanlı Ceneviz münasebetlerinin bilhassa o tarihlerde pek iyi olmasına mebni Enez önüne kadar gelen Türk kuvvetleri burayı işgal etmemişlerdi.

Doryos, Palamidis adındaki Enez beyinin küçük oğlu olup babasının Ölümünden sonra vasiyyeti mucibince Enez şehri bununla biraderinin karısı ve oğlu tarafından müştereken idare edilecekti. Fakat Doryos

böyle yapmayarak yengesiyle yeğeni olan çocuğu iş başından uzaklaştırmış olduğundan kadın da Osmanlılara şikâyette bulunmuştu.

Gerek hak iddia eden bu kadının müracaatı ve gerek Enez beyinin devletle yapmış olduğu muahede hilâfına yalnız Türklere verilmesi lâzım gelen tuz hasılatından bir kısmını Enez limanına gelen yabancı gemilere satması ve bundan başka Enez halkının İpsala ve Firecik taraflarındaki Türklerin köle ve cariyelerini kaçırarak sattıklarından şikâyet olunması dolayısiyle Enez'in elde edilmesi kararlaştırıldı ve Kaptan Has Yunus Bey on kadırga ile denizden ve Edirne'de bulunan pâdişâh da karadan gelerek burayı ansızın muhasara ettiler. Mevsim kış olup Fatih Sultan Mchmcd'în âdeti mucibince yapılacak harekât gizli tutulmuş ve Edirne'ye davet edilen Has Yunus Bey'e bizzat padişah gizli talimat vermiştir.

İşte bu suretle Enez, karadan bizzat pâdişâhın ve denizden donanmanın tazyikiyle işi uzatmadan teslim oldu (1456 Ocak) [31] Doryos, daha evvelden Semadirek adasına kaçmıştı; kendisini alıp getirmek üzere adaya bir kadırga gönderildi, imroz da işgal olunduktan sonra Doryos Edirne ye getirilerek pâdişâha itaatini arzetti; bu işgalleri, yine aynı aileye ait olup Rumeli sahiline pek yakın olan Taşoz adasının alınması takip etti (860 Ra. 1456 Şubat),[32] imroz adasının idaresi meşhur müverrih Kritovulos'a bırakıldı.

Edirne'ye getirilen Doryos'a evvelâ imroz,, Taşoz ve Semadirek adalarının beyliği verilip gönderildi ise de sonra bundan vazgeçildi ve Zihne[33] tarafları kendisine dirlik olarak verildi; fakat Doryos muhafızlariyle beraber Zihne ye giderken yolda muhafızlarını öldürdükten sonra Midilli adasına ve oradan da Avrupa?ya kaçtı.[34]

872 H. (1467 M.) senesinde Venedikliler ile Osmanlılar arasında muharebe devam ederken Venedik amirali Kanalis (Nikola Kanala)

---

[31] Osmanlı tarihleri Enez'in İstanbul fethinin akabinde alındığını yazarlar. îbn Kemal karlı ve tipili bir kışta Edirne'ye uğramayarak İpsala'ya gelip Knez'i almak istediğini yazar ki 1454 kış ayıdır.

[32] Tarih-i Ebû'l>feth"&e Enez ile Taşoz'un alınması 858 H. (1454 M.) de gösteriliyor. Hammer ise bunun 1456 senesi başında olduğunu kaydediyor. Filhakika Dukas bunu 1455 Ocak olarak gösteriyor. Onlar senebaşını Mart'tan saydıkları için 1455 kaydedilmiştir. Bunun 1456 senesi başıdır (Bon tab'ı, s. 335).

[33] Zihne kasabası bizim idaremizde iken Serez sancağının kazalarındandı; şimdi Yunanistan'dadır.

[34] Osmanlı tarikleri, Doryos'un kendisine tımar olarak verilen mahalle giderken refaketindeki Türk muhafızlarım öldürüp ecnebi memleketlerine kaçtığını yazarlar; bu devri bilen ve bu adaların zaptını görenlerden müverrih

yirmi altı kadırga ile [35] Enez'e hücum edip zapt ederek
"Şehirdeki Müslüman ve Rumlara hatır ve hayale gelmiyecck mezalim yapmış ve aynı dinde olanları mezheblerini değiştirmeğe (Ortodoksluktan Katolik mezhebine geçmeğe) icbar eylemişler ve kadınların namuslarını kirlettikten sonra Negrepon yani Ağrıboz adasına gitmişlerdir; Venediklilerin bu mezalimi Ağnboz'un Osmanlılar tarafından zaptiyle mukabele görmüştür.

Limni'nin Alınması

Enez, İmroz ve Taşoz'un alınmalarını ınütaakıp yîne 1456 senesinde Limni ahalisiyle Midilli Prensi Nikola Gateluziyo'mın kardeşi olan Limni Prensi arasında ihtilâf çıktı; ada halkı, prensi istemeyerek onun yerine bir Türk beyi'nin gönderilmesini hükümetten rica ettiler. Osmanlılar da himayelerinde bulunan Limni adasına sabık Gelibolu sancakbeyi ve kaptanı olan Hamza Bey'i gönderdiler; Hamza Bey, kaptan Hadım İsmail Bey tarafından Limn ye getirildi. Bu suretle Taşoz, imroz ve Semadirek''ten sonra Limni de alındı (1456 Mayıs).
Limni adası Venedik'le devam eden uzun muharebe senelerinde ve 1467'de imroz adasiylc beraber Venedik kuvvetleri tarafından işgaPedilip musaleha tarihi olan 1479 senesine kadar bunların ellerinde kaldı ise de sulhu mütaakıp Osmanlılara iade edildi.[36]
İmrozlu Kritovülos ile Bizans müverrihi Dukas ise böyle bir şeyden, bahsetmiyorlar; yalnız Kritovulos Enez beyi Doryos'un Zihne'den sonra Midilli'ye ve oradan da Faküs adasına geçtiğini yazarak Doryos'un firarını böylece kapalı olarak kaydetmiştir. Osmanlı kaynaklariyle Kritovulos'un mütalâası, Doryos'un Zihne'ye giderken yolda ber-takrip muhafızlarını öldürerek evvelâ adalara ve sonra da Avrupa'ya kaçtığını gösterir.

---

[35] Tâcü't-tevarih'de (C. I., s. 513) bunun altmış kadırga İle geldiği anlatılıyor :
"... Frenk beylerinden Ceıdral nam laîn altmıştan mütecaviz kadırga ile Enez üstüne düşüp kadı ve hatibini giriftar edip..."
[36] Limni adası, Osmanhlarla Venedikliler ve müttefikleriyle devam eden muharebelerde çok tahrip edilmiş ve iki asirdanberi ıiyn-i mahtum madeni diye meşhur olan madeni de,kaybolmuştu. Fatih Sultan Mehmed hem adanın. imarım ve hem de meşhur madenin tekrar meydana çıkarılmasını emrettiğinden aranıp bulunarak devlet hazinesine mühim bir varidat temin edilmiştir.

Mıdıllı Adasının Zaptı

Linini adasiylc beraber Midilli adası da denilen Cenevizli ailenin [37] elind Deniz Katalanları denilen korsanlarını tasallutundan Ege adalarını kurtardığı Yuannis tarafından Midilli adası, Gatcluzi'ye verilmiş ve kendisinden sonra çocuklarına intikal etmişti. Bu aile daha sonra Limni, İmroz ve Taşoz adalarını da ele geçirerek birer prenslik vücuda getirmişlerdi.

Fatih Sultan Mehmed zamanında Midilli ile Limn yi aynı aileden olan iki kardeş idare ediyorlardı. Bunlar, Sultan II. Murad zamanında Baltaoğlu Süleyman Bey tarafından yapılan tazyik üzerine senede dört bin duka vergiyi kabul etmişlerdi.[38]

1455 veya 1459 senesinde Dominik adındaki büyük biraderini öldürüp idareyi eline almış olan Nikola veya Nikürezüs bir taraftan Osmanlılara bağlı görünüyor ve diğer taraftan Lâtinlerle gizlice muhabere ediyor, Lâtin donanmasının yardımından ümitli olarak muayyen vergisini ihmal ediyordu; bundan başka Akdeniz'de faaliyette bulunup Osmanlı sahillerini tahrip eden Katalan korsanları icabında kaçıp MidillVye sığınarak Midilli beyine vurgunlarından pay veriyorlardı. Bunlardan daha mühim olarak Papa tarafından Doğu - Akdeniz adalarını nüfuzu altına almak için gönderilen donanma, Midilli'ye gelip Midilli prensiyle Osmanlılar aleyhine olarak ittifak bile yapmış ve bir kısım Lâtin askerleri adayı muhafaza etmek üzere burada bırakılmıştı.

Midilli Prensi'nin Lâtin askerini kabul etmesi ve Papa ile ittifakı duyulunca Gelibolu sancakbeyi ve donanma kumandanı Hadım İsmail Bey, yüz elli parça gemi ile derhal adaya gönderildi; Papa donanması bunu haber alınca Sakız'a kaçtı, İsmail Bey adaya çıkarak merkezi olan Midilli şehrini kuşattıysa da alamıyarak döndü. Osmanlı donanmasının avdetinde Papa donanması tekrar adaya geldiyse de Lâtinlerin, Türk donanmasından kaçarak kendilerini muhafaza etmediklerinden müteessir olan Midilli şehri ahalisi bunlara yüz vermemişler ve aynı zamanda Türklere karşı muhalefetin vehametini anlayarak Osmanlı

[37] Midilli adasının adı Lesvos (Lesbos) olup bunun merkezi olan Metilen şehrinden dolayı Türkler adaya Midilli demişlerdir

[38] Halkondil (1632 basımı), s. 217.

hükümdarına bir heyet gönderip aflarını isteniışlerdîTTîunun üzerine istekleri kabul edilip eski muahede yenilenmiş ve bu suretle iş tatlıya bağlanmış ve Osmanlı plânı mucibince Midilli işinin halli münasip zamana bırakılmıştı.

Nihayet Osmanlı sahillerinin pek yakınında bulunup korsan yatağı olan ve Aragon korsanlarının Türk sahillerini vurup getirdikleri ganimetlerden hisse alan ve daha açık tâbirle korsanlarla birlikte hareket eden Midilli beyinin hakkından gelinmesi kararlaştırıldı. Bu sırada Sultan Mehmed Edirne^de bulunuyordu; Edirne ye davet ettiği deniz ümerasiyle adanın zaptı hakkında görüştü ve bunun üzerine iki yüz geminin hazırlanmasını emretti.[39]

Her şey tamam olduktan sonra 1462 senesinde büyük küçük iki yüz parça gemi ile Mahmud Paşa denizden ada üzerine yürüdü ve adanın merkezi olan Midilli önüne asker çıkararak şehri kuşattı; âdet olduğu üzere muharebeden evvel şehir ve kalenin teslim edilmesi teklif olundu ve red cevabı alınarak muharebe başladı. Bursa yoluyla hareket eden pâdişâh, adanın karşısındaki Edremit körfezine inmiş ve oradan da Ayvalıksın güneyindeki Ayazmend^e (Altınova) gelmişti. Sultan Mehmed muhasaranın iyice sıkıştığı bir zamanda bir harp gemisiyle adaya geçti ve durumu inceledikten sonra tekrar Ayazmend'e döndü.

Midilli halkı daha fazla dayanamıyacaklarını anlayarak ada prensiyle beraber teslim olmuşlar ve bunu adanın diğer şehir ve kaleleri takip etmiştir (1462).[40] Mahmud Paşa adanın idaresinin tanzimine memur edildi. Ada halkı üç kısma ayrıldı ve bir kısmı yerleştirilmek üzere İstanbul'a sevk olundu.[41]

Adaya Papa'nın amirali tarafından muhafız olarak bırakılmış olan korsan askerleri öldürüldü.[42] Teslim olan Midilli beyukola, ailesi ve

---

[39] Halkondil, donanma miktarını yirmi beş kadırga ve yüz kadar da top, silâh ve nakliye gemisi olarak göstermektedir (S. 219). Hammer'de altmış kadırga ve yedi gemi kaydı vardır (C. III., s. 73). Ben metinde KritovuloVun yazdığını tercih ettim.

[40] İbn Kemal, Midilli'nin zaptım aynı tarihte yapılmış olan Eflak seferinden sonra gösterir.

[41] Kritovulos fetihten sonra Midilli halkının üçe taksim edilip bir kısmının istanbul'a, gönderilerek bir kısmının da cizye'ye yani baş vergisine bağlanıp adada bırakıldıklarım ve üçüncü kısmının da harp esiri olarak askere taksim edildiğini ve adayı muhafaza için bırakılan Lâtin askerlerinin de öldürüldüklerini yazmaktadn (S. 163).

[42] Âlî, bu hususta şöyle diyor : halkı dört kısma taksim olunup efren-ciyyü'1-asl olup muavenete gelen bekârların boyunları vuruldu ve eshab-ı sanayi ve ehl-i ziraat imaret-i bilâd için takdir-î cizye ve haraçla ibka olundu ve mürailik (buluğa ermemiş çocuk) mertebesinde olup etvar-ı îman cibahmda nümâyan olan ebkâr ve gılraan ârâyiş-i can ü dil-i mücahidan kılındı ve beray-i kisb ve ticaret ol kaleye

maiyyeti ile birlikte İstanbul'a, gönderildi.[43]

Midilli kalesine muhafız olarak ildyüz yeniçeri ile üçyüz azap askeri konuldu.

Midilli zaptından iki sene sonra 1464 senesi Nisanında yani Venediklilerle başlayan muharebenin ilk devrinde Venedik donanması tarafından bir buçuk ay kadar muhasara edilmişti; Bunun üzerine Mora seferinde bulunan Mahmud Paşa'y a mevcud maiyetiyle Gelibolu'ya hareket ederek donanma ile Midilli'ye yetişmesi emrolunmuştu.

Mahmud Paşa yüz on kadar gemi ile Gelibolu'dan hareket etti; Bozcaada'da Türk donanmasını kontrol eden Venedik gemilerinden ikisini yakaladı ise de diğer ikisi kaçarak Türk donanmasının gelmekte olduğu haberini yetiştirdiğinden telâşa düşen Venedik amirali, Türk donanmasının ada önüne gelmesinden sekiz saat evvel oradan kaçtı ve giderken de ada muhasarasında kendisine yardım etmiş olan bazı Rumları alarak Ağrıboz adasına nakletti.[44]

Agrıboz Adasının Alınmam

Bu adanın alındısı tarihte Osmanlılarla Vene dikliler arasındaki muharebe yedi senedenberi devam ediyordu. Osmanlıların Bosna yoluyla ve akıncılar vasıtasiyle Venedik'e karşı yaptıkları taarruz ve Mora'daki muvaffakiyetlerine karşı Venedikliler de denizlerde mukabil hareketlerde bulunuyorlar ve tahribat yapıyorlardı; 1462 ve 1467 senelerinde Mora'ya yaptıkları hücumlar tarde-dilmişti; filhakika Venediklilerin Mora'ya karşı olan ilk taarruzlarında Korenfte bunları mağlûp eden Osmanlı kuvvetleri yarımadayı fena bir duruma düşmekten kurtarmış ve amiral Kanalis tarafından yine Mora'ya yapılan ikinci taaruz da bertaraf edilmişti.

---

gelenlerin murad üzre malları iğtinam kılındıktan sonra reha olundu ve hâkim ve kadı nasbolup. ..". Halkondilde Midilli de müdafaada bulunan korsanların üçyüz kişi olup bunların sür haricinde katledildiklerini yazar (S. 220).

[43] Nikoia Gateluziyo ile beraber onun biraderi Dominik'in oğlu Lucio da istanbuVa nakledilmişse de Nîkola ile yeğeni müslüman olmalarına rağmen kendilerinden şüphelenilerek aynı sene içinde öldürülmüşlerdir.

[44] Hammer, Venediklilerin Mora'ya hücumunu 1463 ve Venedik donanmasının MidillVye taarruzunu da 1464 olarak göstermiş ise de Kritovulos'un kaydına göre bu tarih doğru değildir; çünkü Venedikliler Mora'da 1464'de mağlûp olmuşlar ve aynı sene içinde yetmiş kadar harp gemisi ve üç bin askerle Midilli'yi muhasara etmişlerdir {Kritovulos, s. 178).

Venedik cumhuriyetinin Limni ile tmroz adalarının kendilerine verilmesi şartiyle vaki sulh teklifleri Osmanlılar tarafından red edilince bunlar tekrar taarruza geçerek bu adaları işgal ve 1470'de Enez'i tahrip ile kadı ve hatibi ile beraber iki bin kadar islâm ve rumu alıp Ağrıboz adasına götürmüşlerdi; bunun üzerine Osmanlılar intikam almak için denizde de faaliyete geçtiler.

Venedik muharebesi iki devlete inhisar etmiyerek daha uzun sürüp ihtilât edecek bir şekil almak üzere idi; Orta-Yunanistan ile Mora'nm tekrar bir tehlikeli vaziyete düşmemesi için Venediklilerin11 bu harpte kendilerine üs yaptıkları Ağrıboz (Neg-ropon =s Öba) [45] adasının alınması zarurî idi; çünkü Yunanistan'ın Tesalya ile orta kısmına (Atika, Beotya, Fokida, Lukrida ve Atolya) sahip olan ve daha sonra Mora'yı ele geçiren Osmanlıların Tesalya ile Doğu-Yunanistan'ın bir ok atımı yer kadar yakınında bulunan Ağrıboz adasını elde etmeleri her cihetten lüzumlu idi; aynı zamanda bu ada halkı ve yahut buraya gelen korsan gemileri bazan Atina sahiline geçip vurgunculuk yapıyorlar ve adanın batı sahiline kurdukları köprü ile karşı tarafa geçiyorlar ve icabında köprüyü kaldırarak tehlikeden masun kalıyorlardı; bundan başka Osmanlı ülkelerine taarruz neticesinde aldıkları mal ve esirleri üsleri olan bu adaya getirmekte idiler, nitekim tahrip ettikleri Enerden aldıkları esirlerle yağmaladıkları malları buraya getirmişlerdi.

Venediklilerle devam etmekte olan muharebenin karalardan ziyade denizlerdeki galebeler ile halledilebileceği anlaşılıyordu.

Venedik donanmasının Enez faciası haber alınır alınmaz buna karşı Venediklilere kuvvetli bir darbe vurulması icabetti; fakat Ağrıboz üzerine sefer yapılacağı gizli tutularak Rodos adasına gidileceği işae edilip o tarafa bazı gemiler yollandı; Gelibolu sancakbeyi ve donanma kumandanı Mahmud Paşa1 1470'de donanma ile denizden ve pâdişâh da kara yoluyla Ağrıboz'un zaptı için hareket ettiler.[46] Donanma mevcudu üçyüz kadar olup yüzü kadırga ve yüzü nakliye ve silâh gemisi idi.[47] Mahmud Paşa giderken yolu üzerindeki Şira adasını işgal

---

[45] Bu sırada Rum Mehmed Paşa'tim yerine îshak Paşa vezir-i âzam olmuştur.

[46] Tacüh-tevarih (C. I., s. 513) Ağrıboz seferini 873 H. (1468 M.) iptidasında yani hicrî Muharrem ayında gösterirse de yanlıştır.

[47] Hammer (C. III., s. 102) Mahmud Paşa'nın yüz kadırga ve ikiyüz kadar diğer gemi ile ve Âl i ise ikiyüz kadar gemi ile (S. 75) ve Tacu't-tevarih de (C. I., s. 513) yüzden fazla gemi ile gittiğini yazmaktadırlar.

etmişti.[48] Venedik amirali Kanalis Türk donanmasının hareketini haber alınca Yunan adaları prensi Lor edan o'nun kumandası altına on kadırga vererek ileri gönderdi ve Türk donanması altmıştan fazla değilse derhal hücum etmesini ve arkadan kendisinin geleceğini şayet o miktardan fazla ise harp etmemesini emretti. Loredano Türk gemilerinin fazlalığını görerek geri döndü, fakat görülmüş olduğundan Türk gemileri tarafından takip edildi ve ancak gece karanlığından istifade ederek kaçabildi.[49] Mahmud Paşa adanın batısında merkezi olan Halkis önüne demirliyerek asker çıkarıp burayı sardı; karadan hareket eden Fatih Sultan Mehmed, Tesalya?dan ve îstefe denilen eski Tep şehrinden geçerek adanın karşısındaki sahile indi ve derhal ada ile kara arasına gemiler üzerinde olmak üzere köprü kurulup sahilden padişah maiyyetİnden adaya asker gönderildiği gibi ada ile kara arasında rabıta da tesis edildi.

Bu sırada Venedik donanması amirali Nikola Kanalis otuz beş. kadırga ve diğer gemilerle Salamin adasında bulunup Girit'ten gelecek yardımcı kuvvetleri bekliyordu. Bir aralık seksen parça gemi ile adanın kara ile en dar yeri arasına kurulan köprüyü parçalamağa teşebbüs ettiyse de köprünün iki tarafına konulan toplarla bu taarruz bertaraf edilmişti.

Türk ordusunun tazyiki karşısında kaledeki Venedik askerlerinin kuvve-i mâneviyeleri kırılmıştı; kumandanları bunlara dinlerinden, mabetlerinden, karıları ve çocuklarından, yağma ve taarruzla düşmanın amansızlığmdan ve esaret hayatından bahis ile kendilerini müdafaaya tahrik ediyordu.

Muhasara esnasında kaleye dört hücum yapıldığı halde bir netice hasıl olmayarak pek çok telefatı mûcib olmuştu, hattâ ilk üç hücumda yirmi bin kişi telef olmuş ve otuz kadırga batmıştı. Osmanlı hükümdarı birtakım vaidlerle kalenin topçu kumandanı Tomaso'yu elde ettiyse de mesele duyuldu ve Torna s o, kale kumandanı Pol Erico tarafından boğduruldu. Dördüncü hücumda ise onbeş bin şehit verildi.

Ada ile kara arasındaki köprüyü parçalamağa muvaffak olamayan Kanalis, geri çekilerek Osmanlı gemilerinin arka tarafına ve açığa demirlemişti; hâlâ imdat bekliyordu; Venedik amirali yeni bir tabiye

[48] Bu işgal muvakkat olup Şîra'nmkati zaptı 1537'de Barbbros Hayred-cliıi Paşa eliyle olıuuştm.
[49] A, 7'onm.s. Hafkandil zeyli, s. 243"den hulâsa.

ile Osmanlıların kaleye yapacakları hücumu bekledi; bu hücum sırasında o da gemilere taarruza geçerek kara kuvvetlerini geriden vuracaktı; Amiralin maksadı casuslar vasıtasiyle haber alındı ve derhal hileye müracaat edilerek kaleye hücum günü orduda ilân olundu. Bunu mütaakıp esirlerden biri göz yumulmak suretiyle sahilden kaçarak düşmana iltica etti; donanma amirali bu adamı sorguya çekerek kaleye hücum gününü öğrendi ve ona göre hazırlığa başladı; halbuki Osmanlı kuvvetleri ilân edilen hücum gününden evvel çok sert ve ani bir taarruzla beşinci hücumda kaleyi teslim aldılar.

Ağrıboz'un merkezi olan Halkis kalesinin muhasarası onyedi gün sürmüş ve 1470 senesi Temmuzunun onikinci gününde (875 Muharrem) öğleden sonra kale alınmış ve bunu mütaakıp Halkis'in karşısındaki Kızılhisar Burgusu denilen hisar ile diğer yerler ve tekmil ada elde edilmiştir. Ağrıboz adası iki buçuk asırdan fazla (264 sene) Venediklilerin ellerinde bulunmuştur.

Adanın zaptından sonra Venediklilere yardımcı donanma geldiyse de bunlar kalenin üzerindeki Türk bayrağını görüp müteessir olarak geri dönmüşlerdir. [50]

Ağrıboz adasının Türkler tarafından zaptı Avrupa'da büyük hayret ve teessür uyandırmıştır. Bu tarihlerde Venediklilerle aralarındaki siyasî rekabet pek büyük olan Napoli kiralı Ferdi-nand, pek samimî muhaberatta bulunduğu Osmanlı hükümdarı tarafından Ağrıboz adasının Venediklilerden alındığı kendisine bildirildiği zaman pek müteessir olmuş ve Sultan Mehmed'e gönderdiği 4 Eylül 1470 tarihli cevabî nâmesinde Venediklilerin yanında Türklerle harp edeceğini bildirmiş ve filvaki Osmanlılara karşı açılan Haçlı Seferine iştirak etmiştir.

Bozca - Sisam Ve Yunan Adaları

Bozcaada'nın İman

Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere Çanakkale boğazının pek yakınında ve güneye doğru Anadolu sahili karşısında bulunan Bozcaada (Te-nedos) Bizanslılar zamanında mâmurdu; burasının

[50] Halkondil zeyli, s. 243-248.

imparator tarafından evvelâ Cenevizlilere ve sonra da Venediklilere satılması bu iki rakip cumhuriyet arasında muharebeye sebep olmuş, nihayet iki taraf arasındaki anlaşma neticesinde adadaki kale tamamiyle yıkılmış ve bu suretle mamur olan ada halkı dağılarak burası levend ve korsanlara yatak olmuştu.

Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarında, boğazın medhalinde bulunan bu adanın ehemmiyeti gözönüne alınarak tahkimi münasip görülüp bir kale yapılması emrohınmuştur. Bundan başka adaya gelip yerleşmek istiyenlerin tekâlif-i divaniyye denilen vergilerden muaf olarak adada oturabilecekleri ilân edilmiş olduğundan bu sayede ve az zamanda ada şenlenmiştir.

Sisam Adası, Îmarı

İstanbul fethini mütaakıp aynı Sisam adası nın senede yani 1453'de elde edilmişti; fakat ada halkı korsanların mütemadi surette tecavüzlerinden dolayı adayı terk ettiklerinden ada âdeta boşalacak hale gelmişti; Fatih Sultan Mehmed burasının da imarını ve arzu edenlerin adaya yerleşmelerini emfeyledi ise de ısTcanlşTagır gitti [51] ve burası Bozcaada gibi donanma merkezi olan Gelibolu'ya, yakın olmadığından tamamiyle emniyet husule gelmedi. Sisam adası Türk donanmasının hâkim bir duruma gelmesi üzerine imar edilmiştir; burası 957 H. (1550 M.) senesinde malikâne olarak Kılıç Ali Paşa'ya verilmiş ve o da gerek adalar denizi sahillerinden ve gerek diğer adalardan buraya epi ahali celb eylemiş ve daha sonra Sisam, kaptanpaşahğa tâbi adalardan olmuştu.

Yunan Adalarının Alınması

Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarında Güney - italya'ya yapılan çıkarmadan evvel Yunan denizinde bulunup Epir despotu Leonardo Tocco isminde biri tarafından idare edilen ve Osmanlılara muayyen bir vergi veren Zanta, Kefalonya ve Ayamavra (Santa Marya)

[51] Fatih Sultan Mehmed Karesi sancakbeğiııe Sisam adasının zaptını emredip oda gemilerle gidip adayı aldı, buranın îman için avarız-ı divaniyeden kurtulmak isteyenler Sisam adasına gelsin diye îlân edildi. Bu suretle Anadolu ve Rumeli'den gelen Türkler buraya yerleşti (Behiştî, s. 134).

adalarım zapt etmişlerdir. Şöyle ki Leonardo, Osmanlı-Venedik harbinde Venedikliler safında bulunmuş ve sonra Osmanlıların aleyhdarı olan Napoli kiralı Ferdinand'a çatmıştı. 1479 senesinde Gedik Ahmed Paşa kumandasında olup Güney-îtalya'nın işgaline başlamak üzere sevkedilen donanma, Türk istilâ yolu üzerinde bulunan ve kendilerine muhasım vaziyet almış olan bu adaları işgal etmişlerdir.[52]

1498 seneğinde ve II. Bayezid zamanında Osmanlı-Venedik muharebesinde Kefalonya adası, burasının eski sahibi olan Leonardo'nun kardeşi Antonyo tarafından zaptedildi ise de Venedikliler buraya dört kadırga gönderip adayı Antonyo'dan alarak muahede mucibince Osmanlılara terk etmişlerdir. Antonyo Venediklilerle yaptığı müsademede maktul düşmüştür.[53] 1499 senesinde tekrar başlayan Venedik harbinde Ayamavra ile Kefalonya adasını Venedikliler zaptetmişler ve 1502 muahedesi mûcibinçe Ayamavra'yı Osmanlılara geri vermişlerse de Kefalonya adasını muhafaza etmişlerdir.

Papanın Doğu - Akdeniz'de Nüfuz Tesisi

Adalardaki Osmanlı Nüfuzu

Osmanlı devleti Ege sahillerini aldıktan sonra yalnız sahildeki Foça tuz madenleri Cenevizlilerin ellerinde kalmıştı; bu sahillere yakın olan İmroz, Sema-direk, Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Taşoz gibi belli-başlı adalar Cenevizlilere tâbi ailelerin ellerinde idi; Muğla vilâyetinin batısındaki îstanköy ve diğer bazı adalarla aynı vilâyetin güney sahilindeki Bodrum kasaba ve limanı da Rodos şövalyeleri'ne aitti.
Türk korsanları ara sıra bazı adalara taarruz ediyorlar ve sahilleri düşman yağmasından muhafaza ediyorlarsa da bu kâfi değildi; Osmanlı donanması henüz Akdeniz'de üstünlüğü elde edecek durumda olmayıp buna mukabil Venedik, Ceneviz, Napoli ve Papa donanmalariyle adaların donanmaları hem adet ve hem denizcilik

---

[52] Kefalonya adası Bizans imparatoru tarafından Venediklilere verilmişti. Leonardo Tocco (Toko), adanın işgali üzerine Napoli'ye kaçıp orada evinin enkazı altında kalarak ölmüştür. Leonardo, Sırp despotu Lazar'm kıziyle evlenmiş; ve Kırlo adımla bir oğlu olmuştur.
[53] lîammer tarihi (Ala Bey tercümesi), c. IV.s s. 44. 3

cihetiyle ileri durumda idiler; bundan dolayı XV. asır ortalarına kadar Osmanlı devleti hem sahillerini muhafaza etmek ve hem de Türk ticaret gemileriyle limanlarını emniyet altında tutmak için bu adaların senyörleriyle bir anlaşma yapmıştı. Zaten bu adalar Osmanlıların yüksek hâkimiyetini kabul ile her sene muayyen verdilerini veriyorlardı; bundan başka yukarıda bahsettiğimiz anlaşmaya göre Türk sahilleri bunların taahhütleri mucibince muhafaza altında bulunuyordu; meselâ Midilli Cenevizlileri, Adalar Denizi ile Edremit limanım ve o havaliyi muhafaza altında tutmayı taahhüt etmişler ve bu taraflarda husule gelecek zarardan dolayı doğacak mesuliyeti kabul etmişlerdi.

İstanbul fethi ve KonstantirCin ölümü gibi ümit edilmeyen büyük bir hâdise adalar halkı tarafından duyulunca buralarda müthiş bir panik başgöstermiş, Taşoz, İmroz, Limni ve Midilli adaları halkından mühim bir kısmı hicret etmişler ve mütebakisi de verilen teminat üzerine yerlerinde kalmışlardı.

Bu tarihten az sonra yani 859 H. (1455 M.) de Rodos şövalyeleri ve diğer adalar halkiyle olduğu gibi Anadolu sahil şehirleriyle mütekabil şekilde [54] ticarî münasebette bulunmayı arzu ederek Osmanlı hükümetine müracaat etmişlerse de hükümet, o adalar halkının kendisine vergi verir olduklarını ve kendilerinin de vergi vermelerini karşılık olarak teklif etmiş olduğundan uyuşulama-mıştı; çünkü şövalyeler kendilerinin manen Papa'ya tâbi olup hiçbir devlete vergi vermediklerini ve ancak hediye gönderebileceklerini cevaben bildirmişlerdi.

Bu red cevabı üzerine Osmanlı hükümeti Rodos şövalyelerini de vergiye bağlamak için Menteşe sahillerindeki donanmanın faaliyete geçmesi için emir verdiği gibi Gelibolu'da hazırlanan büyük ve küçük ikiyüze yakın donanmayı da Gelibolu sancakbeyi ve donanma amirali Hamza Bey kumandasiyle o tarafa sevketmişti (1455).

Donanma, fırtınalar yüzünden bazı adaları vurmaktan başka bir iş göremediyse de Osmanlı nüfuzu altındaki adalar halkına bir gözdağı vermişti; Hamza Bey bir başarı gösteremediğinden dolayı azlolunarak yerine H a s Yunus Bey Gelibolu sancakbeyi ve donanma amirali

---

[54] Rodos gemilerinin Anadolu cahilleriyle ticaret yapmalarına mukabil Türkler de Rodos adası ve şövalyelere tâbi diğer adalarla ticaret yapacaklardı.

olmuştu; bu zat aynı sene sonlarında Cenevizlerin elindeki Foça'yı almış ve Ege sahillerini Frenklerden tamamiyle temizlemişti.

Osmanlılara Karşı Papa Donanmasının Faaliyeti

Osmanlıların bu Akdeniz harekâtı, Türkler aleyhine Haçlı ordusu toplamak için çalışan Papa'nın dikkatini çekmiş ve Türklerin Rodos şövalyelerini tehdid eyliyerek onları vergiye bağlamak istemeleri ve diğer adaların da vergiden kurtarılması fikri Papa'nın Ege Denizine donanma göndermesine bir vesile teşkil etmiştir.
Bunun üzerine Papa Kalikst otuz harp ve iki büyük yük gemisi teçhiz edip bu donanmaya kırk kadar Katalanlı korsan gemisi de iltihak ederek [55] Kardinal Lui İskarampa kumandasiyle [56] Ege Denizine sevkedilmişti. Papa donanması 1457 senesi ilk baharında İtalya sahillerinden hareket ile evvelâ Rodos'a, ve sonra Sakız'a gelip oradan da Midilli'ye ve daha sonra Osmanlıların yeni zaptetmiş oldukları Limni adası önüne demirlemişti; Limni adası hiçtir mukavemet göstermedi; muhafız kumandanı sabık Kaptan Hamza Bey, ikiyüz kadar muhafız yeniçeri ile birlikte teslim oldu. Lui Iskarampa, Limni adasına kendi tarafından asker koyduktan sonra Taşoz adasına gitti ve orası bir müddet karşı koyduysa da fayda vermedi; altmış kadar muhafız Türk askeri öldürüldü, bunun üzerine adanın diğer kaleleri de teslim oldular; bundan sonra Papa donanması kumandanı imroz adasını almak istediyse de buranın muhafızı olan müverrih Kritovulos'un rica yollu mukavemeti ve gönderdiği hediyeler üzerine İmroz işgalden kurtuldu, işte bu suretle Kardinal Iskarampa, Limni, Semadirek ve Taşoz adalarını işgal edip içine muhafız koyduktan sonra Türklerden aldığı esirlerle beraber Rodos^a döndü ve Rodos'tan ayrılıp italya'ya giderken yerine Rodos şövalyeleri reisini vekil bıraktı (1457).
Papa amiralinin avdetinden sonra Türk donanması Akdeniz'e çıkarak işgal edilen adalardan evvelâ Limni ve daha sonra diğer ikisi geri alındı

---

[55] Kritovulos, yalnız Papa gemilerinden bahsediyor; Hammcr ise (C. III., s. 33) Papa'nın kendi masrafiyle onsekiz kadırga gönderip buna kırk Katalan gemisinin iltihak ettiğini yazmaktadır.
[56] Kritovulos, Papa donanmasının Fatih'in cülusunun yedinci senesinde Papa V. Nikola tarafından yeğeni olan Lodivikos kumandasiyle gönderildiğini yazıyorsa da yanlıştır; çünkü bu tarihte yani 861 H. (1457 M.) de papalıkta III. Kalikst bulunup Papa Nikola bundan iki sene evvel ölmüştür.

ve muhafızları öldürüldü.

DÖRDÜNCÜ BOLUM

GÜNEY-KARADENİZ BÖLGESİ AMASRA CANDAR BEYLİĞİ VE TRABZON'UN İŞGALLERİ

Osmanlılar, Doğu-Anadolu ile Güney-Anadolu müstesna olmak üzere hemen diğer Anadolu şehirlerini ve mühim bir ticaret şehri olan İstanbul'u ele geçirdikten sonra bu kıta ile alâkası olup siyaseten ve iktisaden pek lüzumlu olan Güney-Karadeniz mıntıkasını da elde etmek istiyorlardı; bu tarihte Anadolu'nun kuzeyinde yani Karadeniz'in güneyinde batıdan doğuya doğru Osmanlılara ait sahilleri mütaakıp Cenevizlilere tâbi Amasra (Amasteri) meşhur ticaret şehriyle Candaroğulları memleketi ve bu arada mühim olan Sinop limanı ve daha sonra Osmanlıların Samsun şehri ve limanı ile sahilleri ve ondan sonra da Trabzon-Rum imparatorluğu arazisi bulunuyordu.
Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed, Güney-Karadeniz istilâsına ait olan bu seferin hazırlığını yaptıktan sonra tatbiki için şaşırtıcı bir plân tertip etti; çünkü aşağıda görüleceği üzere plân mucibince üç sefer birbiri ardından bir mevsimde yapılacaktı; maksadını açıklamış olsa plânın tatbikine imkân yoktu; bundan dolayı bu sayede bir okla üç kuşu birden vurmağa muvaffak oldu.

Amasra'nın Zaptı [57]

Karadeniz'in güney kıyısında İstanbul ile Sinop arasında ve küçük bir yarımada üzerinde bulunan Amasra, Ceneviz cumhuriyetine ait olup antrepoları havi mühim bir ticaret şehri idi.[58] Amasra'da Cenevizlilerin idaresindeki şehir ve kaleden başka birkaç da köy vardı. Burası her sene Osmanlı hazinesine bir miktar vergi verir, fakat gemileri

---

[57] Amasra, Zonguldak vilâyetine tâbi Bartın kasabası yakınında olup şimdi bucak mezkezidir; eski adı Amastris idi.

[58] Fatih Sultan Mehmed, İstanbul fethinden sonra Amasra'ya memurlar göndererek bura halkının kısm-ı âzamini, ilim, fen, sanat ve ticaret adamlarını îmar etmek istediği îstanbuVa. naklettirmişti (Kritovulos, s. 128).

vasitasiyle etrafı rahatsız ederdi.[59] Osmanlı devleti istanbul fethine kadar ve hattâ daha sonra bile Cenevizlilerle iyi geçinip onlara karşı daha müsait bir ticaret muahedesi tatbik ediyordu. Cenevizliler, Bizanslılar zamanında olduğu gibi [60] fetihten sonra da Galata taraflarını malikâneleri tarzında tasarruf etmek istemişler ve buranın kendilerinde kalmasında ısrar etmişlerse de padişah orasının kendi mülkü olduğunu ve Galatd'yı cebren değil ora halkının hüsn-i rızasiyle işgal eylediğini söyliyerek İstanbul fethi senesinde Galata halkına verilen fermandan başka hiçbir müsaade vermemiş ve yapılan teklifleri red etmiş, bundan dolayı Ceneviz cumhuriyeti de Osmanlılara muhasım vaziyet almıştı.[61]

Ceneviz işini tasfiye etmek isteyen Osmanlı hükümdarı, yüz elli parça gemi ile vezir-i âzam Mahmud Paşa'yı denizden Amasra üzerine yolladığı gibi kendisi de karadan Akyazı ve Hı-zırelVnden geçerek Bolu'ya geldi; Candar devleti hükümdarı İsmail Bey, padişahın bir ordu ile Bolu'ya. gelmiş olduğunu duyunca Kastamano'dan Sinob'a çekilmiş ve seferin kendi üzerine olmadığını anlayınca müsterih olarak hediyeler takdim etmiştir.

Amasra üzerine gidilirken deve ve diğer yük hayvanlariyle top dökmek için çok miktarda tunç gotürüldüyse de 4 buna hacet kalmamıştı; çünkü Amasra beyine teslim olması için yapılan ilk teklif kabul olunduğundan kale harpsiz olarak alındı ve burası Bolu sancağına bağlanıp kalesine muhafız asker ve sair mühimmat kondu.

Amasra halkından bir kısmiyle buradaki Ceneviz beyi, evlâd ve maiyyeti ve sair muteber adamları İstanbul'a sevkedildiler. Amasra'nın muhafazası için Kastamonu ile Safranbolu arasındaki Eflani kalesi muhafızları -ki Candar beyliği ile Osmanlı hududu burası idi - Amasra'ya naklolundular (864 H. = 1460 M.).

---

[59] Tarih-i Ebû'l-feth, s. 96.

[60] Bizans imparatoru I. Andronik Paleolog 1303 senesi Mayısında pek mühim bir ticaret mahalli olan Galata mn hudutlarım tahdit ederek bir ahidnâme île Cenevizlilere terketmişti. Ceneviz cumhuriyeti 14 Şubat 1317 tarihli bir kararla buraya tâyin olunan Podesta'lar Ceneve'den ayrılmadan önce meclis huzurunda imparatorla akdolunan muahedeye riayet edeceklerine dair yemin ederlerdi. Galatamn kara tarafındaki suru, 1316'da Moıtanus de Marinis'in podestalığı zamanında yapılmıştır (La Colonia Genovese di Pera, Prof. Behçet Gücer tercümesi, yaprak 19, 20 — Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi).

[61] Halkondil zeyli (1632 tabı), s. 198.

Candar Oğulları Beyliğinin Alınması

Amasra'nın savaşsız alınmasından sonra Burscfya dönen Fatih Sultan Mehmed, Trabzon üzerine sefer yapacağından bahis ile Candar oğlu îsmail Bey'e bir nâme göndermiş ve bun da Sinob'a gelecek donanmasının bedeli mukabilinde tamir ve sair ihtiyaçlarını temin eylemesini ve bu hususa ait masrafların muahede mucibince Candar hükümetinin Bakırküresi hasılatından Osmanlılara vermekte oldukları paradan tesviye edilmesini ve bundan başka Bakırküresi varidatından olarak para hazırlanmasını bildirerek yapılacak seferin Trabzon üzerine olduğunu da ilâve ile ismail Bey'i iğfal eylemiştir.

îsmail Bey 847 H. (1443 M.) de babası İbrahim Bey'in yerine hükümdar olduğu zaman küçük kardeşi Kızıl Ahmed Bey, bundan müteessir olarak Osmanlıların yanına kaçmış ve Candar beyliğine hükümdar olmak için onların yardımını istemekte bulunmuş ise de kendisinin bu arzusu derhal kabul olunmayarak Bolu sancağı dirlik verilmek suretiyle tatmin edilmişti; Kızıl Ahmed Bey'i vezir-i âzam Mahmud Paşa himaye ediyordu; Kızıl Ahmed bu, 865 H. (1461 M.) seferinde ordu ile beraber bulunmuştur.

Bursa'dan kalkarak Ankara'ya gelen Fatih Sultan Mehmed bir miktar yardımcı kuvvetle yanına celbettiği ismail Bey'in oğlu Hasan Bey'i [62] tevkif ile Sinob'un kendisine terkini istediği gibi Osmanlı devletine tâbi olmak üzere senevi elli bin duka vergi vermek şartiyle Kızıl Ahmed Bey'i Kastamonu beyliğine tâyin edip derhal Mahmud Paşa ile birlikte gönderdi; İsmail Bey bunu duyunca Sinob müstahkem şehrine çekildi ve oradan vaziyetin ne olacağını bekledi. Kızıl Ahmed Bey, Mahmud Paşa ile Kastamonu'ya, gelince halk tarafından kabul edilip Candar beyi oldu.

Fatih Sultan Mehmed Kastamonu'ya geldi ve Sinop üzerine hareket etmeden evvel vezir-i âzam Mahmud Paşa'yı ileri şevketti. Mahmud Paşa, ismail Bey'e mektup yazarak [63] pâdişâhın katî azim ve kararını

---

[62] Fatih'in bu seferinde Karaman oğlu Kasım Bey bir miktar kuvvetle gelerek Ankara'da, orduya iltihak etti (tbn Kemal, s. 191).

[63] Tarih-i EbûH-feth müellifi Dursun Bey, bu seferde divan kâtibi olarak bulunmuş ve Mahmud Paşa'nm emriyle İsmail Bey'e gönderilmiş olan mektubu kendisi kaleme almıştır. Dursun Bey bu seferin tarihini 865 senesi baharı olarak gösteriyor ki 1461 yılma tesadüf eder. Dukas ta (Bon tab'ı, s. 342) aynı tarihi

ve beyhude yere kan dökülmesine meydan verilmemesini bildirdi. Neticenin kendisine müsait olmadığını takdir eden ismail Bey, teminat alarak kaleden çıkıp Mahmud Paşa ile görüştü ve hakkında hürmet ve riayet gösterildi ve Sinop da bu suretle 865 H. (1461 M.) senesinde (takriben Şaban ve Mayıs'da) sulhen alındı.[64] İsmail Bey, Fatih Sultan Mehmed'le görüşmüş, Osmanlı padişahı, bu âlim ve fazıl zata hürmetle muamele etmiştir.

İsmail Bey'e evvelâ Bursa Yenişehirli ve İnegöl Yarhisar taraflarım ve oğlu Hasan Bey'e Bolu sancağı ve daha sonra da Rumeli'de Filibe sancağı dirlik olarak verildi ve vefatına kadar burada oturdu; kendisi yüksek âlim ve mütefekkir olduğundan bunun zamanında Kastamonu, Anadolu'nun, mühim ilim şehirlerinden biri olmuştu.

Kızıl Ahmed Bey, yıllarca elde etmeğe çalıştığı Kastamonu beyliğinde pek az kaldı. 1461'de yani tâyininden pek az sonra kendisine Mora sancakbeyliği verildi ise de gitmeyip Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanma kaçtı ve bu suretle Candar beyliği sona erip Kastamonu^ sancak olarak idare edildi ve bir lık Cem Sultan, sancakbeyi olarak burada bulundu.

Trabzon İmparatorluğu Nun Alınması

İmparatorluğun Kurulusu

1203 senesinde İstanbul'un Latinler (Dördüncü Haçlı kuvvetleri) tarafından zaptedilerek bir Lâtin İmparatorluğu kurulduğu sırada imparator ailesiyle Rumların diğer ileri gelen büyük ailelerinden bir kısmı da kaçmışlardı. Bunlardan imparator hanedanı (imparator III. Aleksi'nin damadı Laskaris tarafından) İznik (Nicee) şehrini kendilerine merkez yaparak 1206'da iznik - Rum imparatorluğunu kurmuş ve yine İstanbul'dan kaçmış olan Komnen ailesi de Trabzon'a, giderek orada

---

gösterir. Şair Acem Hâmidî bunu
tarihiyle göstermektedir. îsmail Bey*in validesinin 865 C. tarihli vakfiyesinde de o tarihte ismail Bey hükümdar bulunmaktadır.

[64] XV. asır ortalarında Sinop, Karadeniz'in en müstahkem kalelerinden biri olup rivayete göre dört yüz topu vardı; kalede on bin muhafız ve iki bin topçu bulunuyordu; Sinop limanındaki gemiler içinde o tarihte Napoli ve Aragon kıralbğınm gemileriyle Venedik gemilerinden sonra dokuz yüz tonluk en büyük gemi, Candar oğullarına aitti; Osmanlılar da henüz bu büyüklükte gemi yoktu ve îsmail Bey'e ait olan bu gemi Osmanlı denizciliğinde benzeri yapılmak suretiyle bir numune olmuştu (Halkondii, s. 206 ve ondan naklen Ham-mer, c. III., s. 59).

başka bir imparatorluk vücuda getirmişlerdi.
Trabzon İmparatorluğumu kuran Aleksi Komnen olup bunu 1204 senesinde tesis etmişti.[65]

İmparatorluğun Son Durumu

Fatih Sultan Mehmed Candar beyliğini elde ettikten sonra Trabzon üzerine yürüdüğü sırada Trabzon İmparatorluğunda David Komnen vardı. Bu, 1458 senesinde biraderi IV. Yuannis'in yerine imparator olmuştu. Bu imparatorluğun kurulduğu sırada ellerindeki yerler Karadeniz Ereğlisi'nden Botum9a kadar devam ederken bu son senelerinde hudut Giresun'la Batum arasına inhisar etmişti ve güney hudutları da Bayburt ile Gümüşhane''nin kuzeyinden geçip dağ silsilesiyle tahdit ediliyordu.
Trabzon imparatorluğu üzerine II. Murad zamanında yapılan donanma taarruzu fırtına yüzünden akim kalmıştı. 1456 senesinde Amasya valisi Şehzade Bayezid'in lalası Hızır Bey'in ansızın Trabzon üzerine yaptığı akın üzerine imparator Yuannis bu halden padişaha şikâyet ederek senevi üç bin altun vergiye bağlanmış idi; imparator, icabında kendisine yardımcı olmak ümidiyle kızı Katerina'yı (Despina)

---

[65] 1203 senesinde Aleksi Komnen tarafından kurulmuş olan Trabzon İmparatorlu ğu*nsi>karşı bir aralık İznik İmparatoru Teodor Laskaris tarafından mâni olunmak istenilmiş ve bu hususu Önlemek için İznik imparatoru 1205 veya 1206 senesinde Anadolu Selçuk hükümdarı I. Gıyasüdin Keyhusrev'le ittifak yapmış ve bunun üzerine Selçuklular da Trabzon'u muhasara etmişlerse de muvaffak olamamışlardır. Hududu JBatum'dan Kerempe burnuna kadar devam eden Trabzon İmparatorluğu 1214'de Sinob'un I. îzzeddin Keykâvüs tarafından zaptı üzerine kısalarak Yeşilırmak ve Terme çayları mansabma kadar küçülmüştür. Trabzon İmparatorları Selçuklulara vergi vermişlerdir. Sinob'un zaptı üzerine imparator her yıl on bin altın, beşyüz at, iki bin öküz on hin koyun ve elli bin yük mütenevvi hediye vermeği kabul etmişti. 1221 senesinde Selçuk ordusunun Trabzon'u ikinci defa muhasarasında husule gelen muvaffaki-yetsizlikten dolayı imparator bir aralık vergiyi kesmiş ise de sonradan senede ikiyüz mızrak ve icabında bin kadar asker vermeği kabul etmişti; nitekim 124-3 Temmuz başlarında Moğollarla yapılan Kösedağ muharebesinde Anadolu Selçuk ordusunda Trabzon yardımcı kuvvetleri de bulunmuştu.
Anadolu, Moğolların nüfuzu altına girince Trabzon İmparatorluğu bu defa Moğollar a vergi verdi, Moğol nüfuzunun kırılması ve Türkmenlerin beylik kurmak için faaliyet göstermeleri neticesinde ve II. Yuanıis devrinde (1280-1297) Türkmenler madeulerjyle meşhur llaiihya kısımlarını istilâ ellikleri gibi Ceneviz-Iilerle Venedikliler de imparatorluk üzerinde iktisadi nüfuz vücuda getirmişlerdi. 1332 senesinde Türkmen beyi Bayram Bey imparatorluğu tehdid ediyordu; 1346'da Ünye, Türkmenlere geçti. Trabzon imparatoru III. Aleksi (1349 - 1390) kız kardeşi prenses Marya'yı Akkoyunlu Türkmenleri reisi Fahreddin Kutlu Bey'e verdiği gibi kendi dört kızını da Türkmen beylerine verdiyse de imparatorluğun sukutunu Önleyemedi ve bu suretle batıdan
Giresun'a kadar olan yerler Türkmenlerin ellerine geçti; bu Türkmen beylerinin ellerindeki yerleri alan Osmanlılar Trabzon hududuna kadar gelmişlerdi. II. Murad zamanında hem kara ve hem denizden Trabzon üzerine kuvvet sevk edildi ise de Osmanlı donanması müthiş fırtınaya tutularak geri dönmüştü; 1456 senesinde Amasya valisi Hızır Bey'in karadan ve donanmanın denizden tazyiki üzerine Trabzon imparatoru vergiyi kabul etmişti.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'e vermişti.

İmparator David'in Osmanlılar Aleyhindeki Faaliyeti

Dört yaşında bir erkek çocuk bırakarak 1458 Yuannis'in yerine geçen kardeşi David Komnen, Osmanlılara verilmekte olan vergiyi kestiği gibi evvelce verilenleri de Uzun Hasan Bey vasıtasiyle geri istemişti; Trabzon imparatoruna kendi haracgüzarı göziyle bakan Hasan Bey bu imparatorluğun Osmanlıların nüfuzu altına girmesini istemiyordu; [66]
Hasan Bey bundan dolayı 1460 senesinde yeğeni Murad Bey başkanhğiyle IstanbuVa bir heyet gönderip bu vergi meselesini görüşmek istemişse de Sultan Mehmed gelen heyeti :
Haydi siz gidiniz ben kendim gelir borcumu Öderim'''' cevabiyle geri göndermişti.
Doğu - Anadolu'da o tarihte oldukça kuvvetli bir devlet kuran Uzun Hasan Bey'in sıhriyet dolayısiyle Trabzon İmparatorluğunu himaye etmesi ve İmparator David'in Papa'ya başvurup yardım istemesi ve Avrupa prenslerinden ve bilhassa Fransa kiralı VII. Şarl'dan meded umması ve hususiyle Uzun Hasan Bey'in bu işte rol oynamak istemesi Fatih Sultan Mehmed'in bu imparatorluk hakkındaki düşüncesini tahrik etti. Bizans Im-paratorluğu'nu ortadan kaldırıp Mora'yı işgal ile oradaki Rum hâkimiyetine son vermiş olan Osmanlı hükümdarı, Lâtinleri kendi aleyhine tahrik etmek isteyen bu imparatorluğu da ortadan kaldırmağa karar verdi.

Trabzon Üzerine Hareket

Hiçbir nefer telef vermeden ve bir ok ve tüfenk atmadan Amasra ile Kastamonu ve Sinob'u alan Osmanlı ordusu, kara yoluyla Trabzon üzerine yurülîugu gibi büyük ve küçük adedi üçyüze baliğ olan donanma da Gelibolu sancakbeyi Kâzım ve denizcilikte tecrübesi

[66] Osmanlılara karşı bir Haçlı Seferi hazırlamak isteyen Papa II. Piüs'ün İ458'de elçilikle Gürcistan'a yolladığı Lodoviko'un gayretiyle Uzun Hasan Gürcistan ve Trabzon ile ittifak etmişti. Bu ittifaktan bir sene sonra İstanbul'a bir heyet göndererek Trabzon'dan alınmakta olan harac'ın alınmamasını Fatih Trabzon üzerine yürürken Hasan Bey'e ait Koyulhisar'ı almış; Hasan Bey müttefiklerine yardım şöyle dursun muharebeye cesaret edemeyerek Erzincan'dan geri dönmüştür.

bulunan Yakup Bey'ler kumandalarında olarak Si/106'dan Trabzon üzerine harekat etmişti; fakat padişah Trabzon üzerine gidildiği zehabını vermemek için sahil yolunu bırakarak Sivas üzerinden gitti; ordunun öncüsü olan Anadolu beylerbeğisi Gedik Ahmed Paşa, Akkoyunlu devletine ait Koyulhisar (Koyunluhisar) önüne gelip üç gün sürmeden burayı, kumandanı olan Yar Ali Bey'den aldı [67] ve kendisine karşı koymak isteyen Uzun Hasan'm amcazaclesi Hurşid Bey kumandasındaki orduyu bozunca Uzun Hasan Bey'i telâş aldı.[68] Hattâ Sultan Mehmed, bu yürüyüşü Hasan Bey üzerine bile çevirmek istiyor gibi hareket ederek Akkoyunlu hükümdarına bir göz dağı verdi.

Trabzon Seferıne Mâni Olmak İçin Uzun Hasan Tarafından Heyet

Osmanlı ordusu Erzincan taraflarında Yassı çemen yaylasına geldiği sırada Çemişkezek Kürd gelen beyi Şeyh Hüseyin'in riyasetindeki bir heyetle Hasan Bey'in validesi Sara Hatun da gelmiş ve suretie taraf arası bulunmuştu.[69] Gelen heyetten yalnız bir tanesi geri gönderilerek diğerleri ve bu arada padişahın valide diye hitap ettiği Sara Hatun misafir sıfatiyle rehin olarak orduda ahkonuldu ve Hasan Bey'e nâme yazılarak seferden avdette validesiyle diğer adamlarının iade edileceği bildirildi [70] Ordu Bayburftan kuzeye dönerek Trabzon üzerine yöneldi. Trabzon imparatorunun bir tarafa kaçmaması için kendisinden evvel Mahmud Paşa ileri gönderildi. Pâdişâh asıl ordu ile kazmacılar, baltacılar ve kaldırımcılar vasıtasiyle sarp ve ormanlık yerleri açtıra açtıra müşkülâtla ilerliyordu. Hattâ Sultan Mehmed bazan yaya yürümek ve yamaçlara tırmanmak zorunda

---

[67] Koyulhisar daha evvel Hüseyin Bey adında bir beye aitti. Uzun Hasan hey bunu esir ederek burasını almış Yar Ali Bey'e vermişti (İbn Kemal, s. 198). Bu, Var Ali Bey, Erzincan hâkimi meşhur Tahirteft'in torunu idi. Bir aralık Karakoyunluları memleketlerinden kovmuş olan Erzincanlılar tarafından Akkoyunlulara tâbi olmak şartiyle Erzincan Beyi olmuştu. Trabzon seferi esnasında Koyulhisar Beyi idi (Camiü'd'düveVdejı).

[68] Koyulhisar'ı Gedik Ahmed Paşa almadan evvel burasının zaptına Rum [Sivas] beylerbeği Hamza Paşa memur edilmiş ise de muvaffak ola-miyarak Uzun Hasan kuvvetleri tarafından mağlûp edilmişti; bunun üzerine Gedik Ahmed Paşa, Hamza Bey'e yardım etmek üzere sevkedilmişli.

[69] Sefaret heyetinin gelişinden sonra iki taraf arasında görüşülmüştür. Kararlaştırılan şartlar mucibince Uzun Hasan gerek Osmanlı memleketlerine ve gerek Osmanlıların himayesi altındaki yerlere taarruz etmiyecek ve her suretle ne olursa olsun Trabzon imparatorluğu işlerine karışmayacak ve ona müzaherette bulunmıyacaktı (Halkondil, s. 208).

[70] Uzun Hasan Bey'e ".. amma hizmetiniz bize rehber ola ve zaman-ı avdetimizde validemiz ve sair adamlarunuza ruhsat verilip cenabınıza gönderilir. . ." diye nâme yazıldı.

kalıyordu; onun bu halini gören Sara Hatun fırsatı kaçırmayarak Trçbzorfun aynı zamanda gelini Despina'ya ait olduğunu söyliyerek pâdişâhı bu seferden alıkoymak için diller tuysede" pâdişâh tarafından verilen cevap üzerine ses çıkarmış., yarak bir daha böyle bir mütalâada bulunmadı.[71]

Osmanlı donanması, kara ordusundan bir ay evvel Trabzon önüne geldiği için şehri ve kaleyi denizden çevirip top muharebesi yapıyordu, sarp yerleri aşarak kara kuvvetlerinin gelmesi pek ümit edilmemişti; fakat imparator orduyu götünce şaşırmıştı; bu suretle Trabzon kara tarafından da kuşatılmış ve hemen faaliyete geçilmişti.

Trabzon Un Teslimi

Trabzon kalesi birbirine muttasıl üç kısımdan terekküp ediyordu, kara tarafı pek müstahkemdi; fakat zamanın en kuvvetli ve en mükemmel toplarına sahip olan Osmanlı ordusunun burayı hem kara ve hem denizden çevirmesi, imparatoru ümitsizliğe düşürdü, müdafaasından bir netice hasıl olmıyacağını takdir edip hamisi olan Uzun Hasan Bey tarafından yardım göremiyeceğini anlayan David Komnen, Mahmud Paşa'nın akrabasından olan başmabeyn-cisi Yorgi Amiruki vasıtasiyle Mahmud Paşa ile anlaşarak şehir ve kaleyi teslime karar verdi [72] ve padişah adına Mahmud Paşa tarafından yapılan teklifi kabul etti, orduya geldi; hakkında lâzım gelen hürmet gösterildi ve bu suretle ikiyüz elli sekiz sene devam eden Trabzon imparatorluğu 26 Ekim 1461'de (21 Muharrem 866) tarihe karıştı.[73]

İmparator David Komnen ailesiyle beraber deniz yoluyla evvelâ İstanbuPa. ve oradan da Edirne'ye gönderildi ve sonra kendisine Serez taraflarında Ustroma Karasu nehri civarında senevi üçyüz bin

---

[71] Halkoııdil, Sara Hatun ve pâdişâh'a nutuklar söyleterek anlattığı bu konuşmanın, heyetin Uzun Hasan tarafından gönderilmesini mütaakıp vuku bulduğunu yazar.

[72] Bu, Yorgi Amiruki veya Amiroçi vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın teyzesinin oğlu olup (Mırmıroğlu, Fatih Sultan Mehmed II. devrine ait tarihi vesikalar, îslanbul, 1945, s. 94) filozof, şair ve matematisiyen idi. Bu gibi meziyetleri sayesinde Sultan Mehmed'e intisab ile musahipleri arasına girmiştir (Kritovulos, s. 156).

[73] Almanca Trabzon İmparatorluğu tarihini yazmış olan Fallmerayer Trabzon'un 1461 senesi yazında alındığını yazıyorsa da metindeki kayıtlar, cereyan eden olaylara nazaran daha doğrudur. Nitekim Vl'. Miller de Trabzon'un, sukutunu Macaristan'daki Venedik elçisine bildiren bir Venedik vesikası 26 Ekim 1161 tarihini taşıdığı için sukut senesinin münakaşası yersizdir (S. 105).

akçelik has verildi.[74]

Padışahın Avdeti Ve Uzun Hasan'a Nâmesi

Osmanlı hükümdarı fethinden sonra Trabzon müddet kaldı ve Trabzon idaresini Gelibolu valisi Kâzım Bey'e bırakıp buraya asker, silâh ve erzak koyarak avdet etti. Uzun Hasan B e y'in hududundan geçilirken orduda rehin olarak bulunan Sara Hatun bir heyet ile ve hediyelerle oğlunun yanına gönderildi. Hediyeler arasında Trabzon hazinesinden alınan ganimet malın bir kısmı vardı. Giden Osmanlı Heyeti Uzun Hasan Bey'Ie muahedeyi yeniledi; çünkü hükümetin Rumeli'de görülecek bazı işleri olduğundan doğu hududunu emniyeti altında bulundurmak istiyordu; Uzun Hasan da bilmukabele bir heyet gönderip Trabzon'un alınmasından dolayı hem tebrik etti ve hem de validesi hakkındaki hüsnü muameleye teşekkür etti ve bilmukabele bir hayli hediye yolladı.

Padişah, Tokattan geçerek Trabzon'dan hareketinden bir ay sonra Bursa'ya ve oradan da İstanbula geldi.

Trabzon fethini mütaakıp pâdişâh oradan ayrılırken Trabzon'un doğu taraflarında Kabazitenlerin şehri olan Mesochale ile diğer o taraf şehirlerinin zaptı sancak beylerinden ve Şehzade Bayezid'in eski lalası olan Hızır Bey'e bırakıldı; filhakika Hızar Bey buraları sulhen ve tamamen aldı.[75]

Sabık Trabzon imparatoru David'e, Uzun Hasan'm zevcesi ve kendisinin yeğeni olan D es p in a tarafından gönderilen mektuplar bilvasıta padişahın eline geçmişti; padişah, bunun Uzun Hasanla gizli muhaberesinden şüphelenerek David'i evvelâ dört oğlu ve bir yeğeni ile beraber hapsettirip sonra İstan-buVda öldürtmüştür (1463 Kasım). [76]

---

[74] Kritovulos, s. 156. Sefer, imparator David'e Rumeli'de Veras şehrinin dirlik olarak verildiğini yazmaktadır (Sp. Cantacassin'in Pelit Traietf'si sonundaki notlarda). Kski Dima veya Vira aşağı Meriç üzerinde bulunan Frecik şehridir.

[75] Fatih Sultan M e hm ed'in son zamanlarında Akkoyunlulara tâbi olan Trabzon ile Gümüşhane arasındaki Tirol mıntakası Rumiye-i sugrâ (Amasya, Tokat, Sivas ve havalisi) valisi Şehzade Bayezid'e verilen emir üzerine şehzadenin lalası Rakkas Sinan Bey tarafından elde edilerek Tirol beyi Erzincan1 a kaçmıştır.

[76] imparator David, Edirne'ye geldikten sonra kendisine Serez ikametgâh olarak tahsis edilmişti. Bu sırada David'in yeğeni ve Uzun Hasan'ın zevcesi olan D e s p i na, amcasına bir mektup yazar ak çocuklarından birinin yahut müteveffa kardeşi Aleksandr ile Midilli dukası Gateluziyo'mm kızından doğmuş olan yeğeni

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARNAVUTLUK-EFLÂK-BOĞDAN VE BOSNA SEFERLERİ ÎLE BOSNA'NIN İLHAKI

Arnavutluk Olayları

İskender Bey İn Osmanlılarla Mücadelesi

Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere [77] Jan Hunyad'la yapılan Morava muharebesi esnasında Osmanlı ordusundan kaçarak Kroya (Akçehisar)'yı kendisine merkez yapan İskender Bey, Arnavutluk işleri hakkında görüşmek üzere bütün akrabasıyla, Arnavutluk senyörlcri ve kabile reislerini Kroya ya davet etmişti; orada yapılan ilk müzakerede Arnavutluk ile yerlerin Türklerden geri alınmasına karar verildi ve İskender
Bey müttefiklerinin yardımiyle başına oniki veya onbeş bin kişilik bir kuvvet topladı.
İskender Bey Osmanlıların kendisini takip edeceklerini bildiğinden

---

Aleksi'nin kendi yanına gönderilmesini istemişti. Bu mektup Osmanlı hükümdarının da itimadını kazanmış olan Amiruki (Amiroçi) vasıtasiyle yollanmıştı. Yorgi Amiruki bu mektupları evvelâ imparatorun çocuklarının mürebbİsi olan ilimad ettiği birisine verdi; fakat sonra vesveseye kapılarak veyahut padişahtan büyük lütuf göreceğini menfaatine daha uygun bularak mektupları geri aldı ve bizzat pâdişâha takdim etti. Mektupları okuyan pâdişâh bunların gizli muhaberede bulunduklarım zan ve zaten araları iyi olmayan Uzun Has an'ı kendi aleyhine sevk etmek istediği zehabına kapılarak sabık imparator David ile, biri müslüman olan dört oğlunu ve yeğeni Aleksi'yi yakalayarak Edirne kalesine hapsettirdi (26 Mart 1463). Bunlar yedi ay hapiste kaldılar ve aynı sene Kasım aynını birinci günü kılıçla idam edildiler. David'in hapis ve idam edildiği tarihler Kum patrikhânesi arşivinde deri üzerine yazılmış sekiz numaralı e*ki bir İncilin 294 Üncü sayfasında kayıtlı olup münderecatı Bay Mırmıroğlu tarafından Türkçeye çevrilerek Tanın gazetesinde neşrolunmuştur. Trabzon tarihini yazan Miller, sabık İmparator David'in 1 Kasım 116İÎ pazar günü gecenin dördüncü saatında üç oğlu ve yeğeniyle beraber îdam edildiğini yazar ki yukarıki mütalâayı teyid etmektedir.

[77] Osmanlı tarihinin c. I.'in ikinci basımı basıldıktan sonra İskender Bey'e aid en eski bir vesikada şu malûmat vardır ("Hazret-i uhuvvet-meâb Konyalı" başlığıyla muhtemelen sancakbeyi Mustafa imzalı bir vesikada). Arnavutluk'ta Miis nahiyesinden bahsedilirken iki tarafı derya ve bir tarafı akar azmak olup bir yerden başka geçidi olmayıp ada gibi olduğu ve azmak geçidinden, denize kadar bir günlük mesafe olduğu, orada oturanların aralarına yabancı almadıkları beyan edildikten sonra aynen şöyle denilmektedir :
"Ve amma Yuvan oğlu ki, mezkûr Müs ama tahtgâhı. idi. MÜs içinde nice zaman karar edip Akçahisarı muhasara edip nice muharebeler olmuştur. Mezkûr Vıivan'm Astane-i devlette Tımara çıkan İskender nam oğlu Miis zeametine Lûlib ve ragıb olup muhİbbhıizden devlet aslanesine şefkati m me taleb eyledi; «erci riayet olup sureta şef kaimime viriirüz, amma mezkûr yirüıı kadimi beği u ot inağın zcfımct-i mezkûr verilmesi melhuz olunmaya İhtiyat şarttır. Bakisini hazrrtiniz biilür...." Kz'afü'1-ibâd, Mustafa cl-fakir (Topkapı Sarayı Ar. Nr,6665)

acele hazırlık yapmıştı. Filhakika akıncı kumandanı Ev re n uz oğlu İsa Bey 1443'de İskender Bey üzerine geldiyse de Kroya civarında mağlûp olmuştu. İskender Bey'in bu muvaffakiyeti Osmanlıların Jan Hunyad'la uğraştıkları zamana tesadüf ettiğinden İskender Bey'e bakacak vakitleri yoktu; bu suretle İskender Bey ilk muvaffakiyetleriyle babasının yerlerini geri almağa muvaffak oldu. Bundan sonra faaliyetini tevsi ederek Türk tehlikesine karşı koymak için Kroya ile Işkodra'ya yakın olan Adriyatik denizi kenarında Venediklilerin hâkimiyeti altında hir liman olan Leş (Alessio = Lisüs) kasabasına Arnavutluk beylerini davet ile ikinci bir kongre yaptı.

Osmanlılara Karşı Koymak İçin İskender'in Topladığı Kongre

1 Mart 1444 tarihinde akdedilen bu kongreye Dukakin'ler, Musakler, Topia'lar, Balşa'lar, Aranü^ler, PoîatVler ve diğer Arnavut senyörleri Üe başta İstefan (Etiyen) Çernoviç olmak üzere Karadağ prensleri iştirak etmişlerdi; kongrede İskender Bey bütün Arnavutlara baş olmak üzere seçildi, her Arnavut senyörü derecesine ve varidatına göre kendisine bir vergi verecekti.[78]

Arnavutluğun Bağımsızlığı Tarihi

İskender Bey 1444 senesi Haziranı'nda Evrenuz-zâde Ali Bey kunıandasiyle Debre'ye gelen yirmi veya yirmi beş bin kişilik bir akıncı kuvvetiyle çarpıştı; büyük kayıp vermekle beraber Ali Bey'i çekilmeğe mecbur etti; bu muvaffakiyeti 29 Haziran'da kazandığından bu tarih Arnavutluk bağımsızlığının başlangıcı olmak üzere kutandı.

Bu sırada Osmanlı ordusu Jan Hunyad'a mağlûp ola ola Balkan dağlarının güneyine çekilmekte olduğundan yapılan Arnavutluk harekâtı ancak bir akın mahiyetinde idi ve Jan Hım-yad'ın taarruzu sebebiyle Osmanlılar nâzik bir durumda olduklarından Arnavutluk işi ile alâkadar olacak vaziyette değillerdi; yalnız akıncı kuvvetleriyle İskender'i mütemadiyen sıkıştırarak onun Hunyâd'la birleşmesini Önlemiş oluyorlardı.

[78] Arnavut senyÖrleriıιin verecekleri para senevi ikiyüz bin dukadan ziyade olup Drac'ın kuzey sahilinde Sen iVıfro/a'nıı yakınındaki tuz madenlerinden de savaş masrafı olarak epice bir para da alacaktı.

İskender Venediklilerle Mücadelesi

Bey daha sonra, yani 1447 senesi İskender in sonlarına doğru, Dagnu senyörü Z a c c a r i a'nın arazisini zaptetmiş olan Venediklilerle çarpıştı. Bu sırada Sırp beyleriyle de ittifak etmiş olan
İskender Bey Venediklilerin Lombardiya da M ilan dukasiyle savaşlarım fırsat bilerek taarruza geçti; İskender'i, Venedik aleyhine olarak Napoli ve Aragon kiralı V. Alfons da teşvik etmekte idi. Sıkışık vaziyete düşen Venedikliler, Türkleri İskender Bey üzerine yürümeğe tahrik ettiler; filhakika taarruza geçen Türk akıncı kuvvetlerinin yaklaşması üzerine DagnıTyu muhasara etmekte olan iskender, orada dört bin kişilik bir kuvvet bırakarak Türklere karşı döndü ve yolda Dirin nehri yakınında Venedik kuvvetleriyle karşılaştı ve müsademe neticesinde Venedik kuvvetlerini bozduysa da Dagnu yu alamadı (1448 Temmuz).
Venedik kuvvetlerinin mağlûp olması, Draç limanının tehdit altına girmesi ve Dukakinlerin İskender'le barışmaları, Karadağ Prensi'nin de İskender'le Sırplar arasındaki ittifaka dahil olması ve îşkodra ile AntivarVye (şimdiki Bar limanı) karşı yapılan hücum, Venedik cumhuriyetini çok korkuttu; bunun üzerine senato İskender'le müzakereye girişti ve nihayet 4 Ekim 1448'de Leş kasabasında bir muahede imzalandı ve muharebeye sebep olan Dagnu yine eskisi gibi senyörlük olarak kaldı.

II. Muradın Birinci Arnavutluk Seferi

İskender'in temadi eden pervasızca hareketir Osmanlı hükümdarım kızdırdı; zaten o sırada İskender'in büyük biraderinin oğlu Hazma Bey, amcasiyle arasının açılmasından dolayı Osmanlılara iltica eylemiş ve bazı Arnavut şehirlerinin İskender'e muhalefetinden bahis ile [79] padişahı tahrik etmiş ve Sultan II. Murad'ın bizzat Arnavutluk'a

[79] İskender Bey, Venedik cumhuriyetinin eline geçmiş olan Dagnu'yu muhasara ettiği sırada dört bin kişi olarak orada bıraktığı kuvvetlere Hamza Bey kumanda etmekte idi; işte Hamza Bey bu sıralarda ameasiyle bozuşarak Osmanlıların yanma kaçmıştı.

hareketine sebep olmuştu.[80] Tarihimizin birinci cildinde görüldüğü üzere Hamza Bey 1443 senesindeki Morova muharebesi esnasında iskender'le beraber Arnavutluk'a kaçmıştı.

Sultan II. Murad, Hamza Bey'in teşvikiyle 851 H. (1447 M.) de bizzat Arnavutluk seferine çıktı; İskender'e ait bir kısım yerleri işgale başladı, iskender Bey görünmüyordu; Kroya muhasara edildi; o zamana kadar alınamayan ve Mois Dibra'ların dirliği olan Debre-i Bâlâ ile diğer bazı mahaller alındı [81] Sultan Murad, Arnavutluk işini katî suretle halletmeğe karar vermişti. Fakat bu sırada şansını bir defa daha tecrübeye karar vermiş olan Jan Hunyad'ın hareketini haber alınca Arnavutluk işini kumandanlarından Mustafa Paşa'ya bırakarak Sofya'ya gelip hazırlığa başladı.

Bunu mütaakip meydana çıkarak yukarıda kaydettiğimiz gibi Venedik kuvvetlerini mağlûp etmiş olan İskender Bey Debre'ye geldi, Mustafa Paşa kuvvetlerini mağlûp ve kumandam ile beraber bir hayli esir aldı ve verdiği sözün hilâfına esirleri öldürttü; yalnız Mustafa Paşa ile oniki zabiti para mukabilinde salıverdi (1448 Ağustos veya Eylül).

Jan Hunyad, Kosova harbine gitmek üzere iken İskender Bey'e ve İskender Araniti'ye haber göndererek [82] Osmanlılara karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiş ve söz almıştı. Hattâ İskender Bey,

---

[80] Aşık Paşa-zâde, s. 133. Hammer ile Hayrullah Efendi, Hamza Bey'in, Fatih zamanında İskender Bey'Ie harp edip esir düştüğünü yazarlar; bu kayıtlara göre Hamza Bey, Osmanlı hizmetinde iken bir defa 1443'de İskender'le beraber kaçmış, sonra 1447'de amcasiyle arası açılarak Osmanlılara iltica ederek Kroya muhasarasına sebep olmuş ve birkaç defa iskender üzerine sevk dilerek bir defasında esir düşmüş oluyor.

L'Albanie et Vlnvasion Turque au XV siecle isimli eserinde A. Gegaj tam sıhhatli olmayarak Hamza Bey'in 1455 ve 1456 senelerinde birkaç kişiyle Türklere ilticasından bahsetmektedir (S. 94, 113). Yine aynı eser 1456 senesinde Jan Kastriyota'nfcı büyük oğlunun oğlu ve İskender'in yeğeni olan Hamza Kastriyota, kendisini amcasının yani iskender'in varisi addeylediği için (îskenderin evlenmesi dolayısiyle) mirastan mahrum edildiği zanniyle bundan dolayı amcasına darıldığını kaydetmektedir. Hamza'nın annesi Türktü; çünkü Hamza'nın babası Roposhi, pederi Jan Kastriyota tarafından biraderiyle beraber Osmanlı devleti hizmetine verilmiş ye sonra bir Türk kadıniyle evlenmiş ve Hamza adında bir oğlu olmuştu. Fatih Sultan Mehmed kendisine iltica etmiş olan Hamza Bey'in casusluk ettiğinden şüphelenerek rivayete göre onu zehirlettirmiştir. Bu kayıtlar, Hamza Bey'in birkaç defa Osmanlıların yanına kaçmış olduğunu göstermektedir.

İskender'in yeğeni olan bu Hamza Kastriyota ile yine Arnavut sen-yörlerinden Gin Zenibisi'nin oğlu olup Osmanlı devleti hizmetinde bulunarak 1460'da Mora'da Mizistra sancakbeyliği etmiş olan Hamza Zenebisi'yi birbirine karıştırmamalıdır. Hamza Zenebisi'nin babası Gin Zenebisi, Ergiri kasrı ve Pirgo ve diğer bazı şehirlerin senyörü olup Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanımış ve oğullarını rehin olarak Türk hizmetine vermiştir ki Hamza Zenebisi bunlardan biridir.

[81] 1 Oruç Bey tarihi, Sultan Murad'm Kocacıkhisart'm ve iki kaleyi alıp iskender'i deniz tarafına doğru kaçırdığını yazar (S. 59). Lütfi Paşa tarihi de Kocahisar (Kocacık) ile diğer iki kalenin alınıp İskender'in kaçtığını beyan

[82] Sonradan islâmiyeti kabul etmiş olan Araniti ailesinden iskender Araniti, Yavuz'un Mısır seferi esnasında sancakbeyi bulunuyordu (1274 basımlı Feridun Bey Münşeatı, c. /., s. 454).

Venedik cumhuriyetiyle sulh yaparken Hunyad ile birleşmek niyetinde olduğunu söyliyerek cumhuriyetten bir miktar para bile almıştı; çünkü Jan Hunyad'-ın Türklere karşı muvaffak olamamasının Balkanları tamamiyle Türk hâkimiyeti altına sokacağına kanîdi; fakat ikinci Kosova muharebesi İskender'le diğer Arnavut beylerinin yardıma gelmelerinden evvel vukua gelmiş idi.

Osmanlı Hükümdarının İkinci Arnavutluk Seferi

Hıristiyan kaynaklarına göre bu ikinci Kosova muharebesinden sonra Sultan II. Murad Arnavutluk'a bizzat iki sefer daha yapmıştır; halbuki pâdişâh seferlerini mutlak surette kaydetmiş olan Osmanlı tarihleri II. Murad'ın 1447'de oğlu Şehzade Mehmed'le beraber yapmış olduğu Arnavutluk seferinden başka diğer bir Arnavutluk seferinden bahsetmiyorlar; bununla beraber tarih ve vak'a zikrederek yabancı tarihlerin kayıtları ve bazı Osmanlı olayları Kosova seferinden sonra Sultan Murad'ın Arnavutluka hiç olmazsa bir sefer daha yapmış olduğunu îma etmektedir.
İskender Bey, ikinci Kosova harbini mütaakıp teşkilâtı vasıtasiyle Sultan II. Murad'ın geleceğini haber alınca kalelerini tahkim ile Türk ordusunun geçeceği yerleri tahrip etti, silâh kullanamayan halkı Venedik idaresindeki yerlere gönderdi; Kroya kalesine mühim kuvvet koydu ve kendisi de oniki bin kişilik bir kuvvetle doğuya, yani Debre'ye doğru gitti.
Arnavutluk'a giren Sultan Murad evvelâ Sivetigrat kalesini alarak sonra Kroya'yı kuşattı (1449). Kale Önünde toplar döküldü,[83] iskender, Kroya'ya iki fersah mesafedeki dağlara saklanmış olup görünmüyordu; bu sarp yerlerdeki muharebelerde Türkler epi telefat verdiler, iskender, vergi vermek şartiyle teklif edilen sulhu kabul etmedi; Sultan Mu r adda yalnız Sivetigrat'ı almakla iktifa ederek geri döndü.
İskender Bey, Türkler tarafından ikinci defa zaptedilen Sivetigrat'ı geri almak için çalıştıysa da dokuz yüz ölü ve binden fazla yaralı verdikten

[83] Arnavutluk çok sarp olduğu için işgali zordu; askerî harekâta müsait olmadığından topların nakli imkânsızdı; bundan dolayı kale önünde top dökülüyordu.

sonra çekilmeğe mecbur olmuştu [84] daha sonra Berat (Arnavutluk Belgradı) şehri de Türklerin eline geçti. Burayı kurtarmağa gelen İskender'in kumandanı Pol Ma neshi yakalanarak öldürüldü.

II. Murad'ınüçüncü Amavutluk Seferi

1450'de Sultan Murad yanında onsekiz yaşında bulunan oğlu Şehzade Mehmed olduğu halde [85] Arnavutluk'a bir sefer daha yaptı. İskender, Arnavut beylerinin kendi aleyhine dönmüş olmalarından dolayı heyecan içinde îdi; papasları elde ederek halkın kuvve-i mâneviyesini kuvvetlendirmeğe ve kendisinin Türk lere galebe edeceğini vâd ile Arnavutları iknaa muvaffak oldu.
Sultan Murad, Kroya'yı tekrar kuşattı; Venedik'e karşı kendisine yardım etmediği için Napoli Kiralı Alfons, İskender'e gücenikti; yalnız Raguza cumhuriyeti el altından Iskender'e yardım ediyordu, Kroya teslim teklifini kabul etmedi; tahrip edildiyse de alınamadı; İskender'in hariçten yapmış olduğu hücumlar püskürtüldü; Kroya muhasarası beş ay sürdü, iskender Bey ümitsiz bir halde şehri Venediklilere terke razı olduysa da ses çıkmadı. Bu sırada Jan Hunyad'ın Arnavutluk'a yardıma geleceği haberi şayi olduğundan Sultan Murad muhasarayı kaldırıp çekilmeyi ihtiyata muvafık buldu (1450 Kasım). Fakat Jan Hunyad'ın geleceğinin aslı çıkmadı.

Napoli Kırallarının İskender'i Himayesi

Bu kurtuluş İskender'e karşı yeni bir sempati
uyandırdı ve bu sayede yeni yardımlar temin etti; nitekim Napoli kiralı V. Alfons da paraca İskender'e yardım ederek borçlarını üzerine aldığı gibi büyük bir imparatorluk kurmayı tahayyül eden Alfons, İskender'in bu mücadelesinden kendi hesabma istifade etmek istiyor ve onu yeni bir Türk taarruzundan sraneti, kendi siyasetine uygun buluyordu.

---

[84] Bu, Sivetigrat çok evvel Türklerin eline geçmiş ve 1444 senesinde burayı İskender Bey geri almıştı; beş sene sonra Osmanlılar ikinci defa almışlardır.
[85] Osmanlı tarihleri, Şehzade Mehmed'in babasiyle beraber Arnavutluk seferinde bulunmasını 851 H. (1447 M.) senesinde gösterirler ki biz de tarihimizin birinci cildinde aynı suretle kaydettik.

Napoli ve Aragon kiralı V. Alfons [86] Rönesansın en parlak hükümdarlarından olup Normanların, Hohenştavfenlerin ve An-juvenlerin, Balkan yarımadasında takip etmiş oldukları geniş emelleri temsil etmek istiyordu. Maksadı Balkan ve Akdeniz İm-paratorluğu'nu kurmaktı; Türk tehlikesini görmüş ve tasavvurlarında muvaffak olabilmak için iskender'i teşvik ve himaye etmişti. Papa'nın yardımiyle Napoli kiralı ile İskender Bey arasında 26 Mart 1451'de bir muahede aktedildi; bu muahede Türklerin tekrar taarruzlarından korkan İskender'e Alfons'un yardımını temin edecekti; yine bu muahede hükmüne göre İskender Bey, Napoli kıralım metbû tanımakta idi; bu, 1451 muahedesi Türk hâkimiyetini reddederek müstakil kalmak istiyen İskender'i Napoli kiralının hâkimiyeti altına sokmuştu.

iskender Bey'e tâbi Arnavutluk bu suretle Napoli kiralının nüfuzu altına girdikten üç sene sonra 1454 senesinde Alfons namına para bastırıldı. Kroya şehrinde de Napoli kiralının bir mümessili bulunuyordu. İskender'in, Napoli kiralına tâbi olması Venedik cumhuriyetini kuşkulandırdı. Cumhuriyet te Arnavutluk'ta İskeVıder'e muhalif senyörleri ve bilhassa Dukakinleri iskender'e muhalif cephe almak için teşvik ediyorlardı; hattâ bu hale karşı Alfons Venedik doçu'nun dikkatini çekmiş ve bu gibi tahriklere son verilmesini istemişti.

1453'de îstanbuVun fethi Venedik menfaatlarını ehemmiyetli surette baltaladığı için Cumhuriyet Arnavutluk'taki tahrik siyasetinden vazgeçerek İskender'le anlaştı; bununla beraber Napoli kiralının İskender'i hâkimiyeti altına alması sebebiyle Venedikliler ona aykırı bir siyaset takip ediyorlardı.

Türklerin ellerine geçmiş olan Berat şehri, 1455 Temmuzunda İskender Bey tarafından kuşatılmış ise de bir netice hasıl olmadığı gibi mühim miktarda Napoli askerî kıt'alariyle takviye edilmiş olan Arnavut ordusu, Osmanlı akıncı kumandanı Evrenuz-zâde tarafından fena halde bir bozguna uğratılarak mühim bir kısmı imha edildi; rivayete göre kırk bin akıncıya kumanda eden Evrenuz- zade, Iskenderrin en iyi kumandanlarından olan Mois Golem Dibra ismindeki Arnavut serkerdesi tarafından kendisine haber verilen

[86] Alfons, yalnız Aragon kır ah iken V. Alfons ve yalnız Napoli kiralı "olarak zikredilirse I. Alfons olup biz kendisini Aragon ve Napoli kiralı oluşuna göre V. Alfons diye zikrediyoruz.

Arnavut plânını öğrenerek ona göre tertibat almıştı.[87]
Evrenuz- zâde'nin darbesi İskender'i çok sarstı, Arnavutluk'taki yüksek hâkimiyetini kaybetmek istemeyen Napoli kiralı onu takviyeye koştu ve bu hususta Papayı da ikna etti; hattâ bu defa Amavutluk'u kurtarmak için 1456 ilkbaharından îtibarer Fransız, Alman ve Sırpîardan da yardımcı kuvvetler gelmişti.
Bu sırada yani 1457'de tekrar Türklere iltica etmiş olan Hamza Bey'in teşvikiyle Davud Paşa veya Ishak Bey kumandasiyle Arnavutluk'a kuvvet sevkedildi; bütün harekât Hamza Be y'in plâniyle yapılıyordu; bunlara karşı koyamıyaıı İskender mûtadı üzere dağlara çekildi; Kroya taraflarına gitmek isteyen akıncılar Albulena ovasına gelince İskender Bey bunların dağınık bir halde bulunmalarından istifade ile dağdan inerek bir baskınla akılcıları bozdu; Hamza Bey esir düştü; bu, Albu-lena zaferi Arnavutluk istilâsını bir müddet daha geciktirdi (1457 Eylül). Bu muzafferiyetten dolayı Papa III. Kalikst, İskender Bey'e Mukaddes Makamın Umumi Kumandanı" unvanını verdi. Hamza Bey esir edildikten sonra Napoli'ye gönderildi.

İskender'in Usmanlılarla Anlaşması

1458'de Arasron ve Napoli kiralı V. Alfons'un ölümü, iskender'i iyi bir hamiden mahrum bıraktı. Alfons'un yerine geçen oğlu Ferdinand, kendisine rakip olan Anjuven'lcrle karşılaştı ve Papa II. Pi'nin daveti üzerine İskender Bey, Napoli kiralına yardıma karar verdi; Osmanlı hâkimiyetini ve vergiyi kabul etti; Papa II. Pi, iskender'in Türklerle yaptığı bu anlaşmayı iyi görmediyse de İskender hem kendi hesabına ve hem de Ferdinand'a yardım bakımından bu anlaşmayı doğru buldu (1460).

İskender Bey'in İtalya'ya Geçmesi

Bu sırada Ferdinand'a karşı rakibi olan Anjuvenler galip mevkide

[87] Arnavut kaynaklarına göre Mois Dibra bir sene sonra (1456 Mayıs) maiyyetinde Türk kuvvetleri olduğu halde Arnavutluk'a gelerek iskender'e mağlûp olmuş ve bîr müddet geçince İskender'den af dileyerek yine onun hizmetine girmiştir.

idiler,[88] işte böyle Ferdinand'ın daraldığı bir zamanda ve 1461'de üç bin askerle Ferdinand'm göndermiş olduğu kadırgalara binaen İskender, İtalya'ya geçti ve tehlikeli bir duruma düşen Ferdin an d'ı kurtardı ve kiralın hasımlarını sulhe mecbur etti ve bu sırada Ferdinand'ın en büyük hasmı Taranto Prensi de Ferdinand'a baş eğdi.

İskender, 1462 Şubatında memleketine döndü; Venedik elçisi ve Papanın ısrariyle [89] Osmanlılarla olan münasebetini bozdu ve muhasama tekrar başladı ve Türk akıncılar tekrar taarruza geçtiler. İskender'e karşı muvaffakiyet hasıl olmamakla beraber, Türk kuvvetleri onu her gün bir az daha yıpratıyordu. Katı surette Adriyatik sahillerine inmek isteyen Osmanlı hükümdarının Anadolu taraflarında ve Eflâk kıt'asında daha mühim işleri olduğundan bu taraflara yapacağı hareket münasip bir zamana bırakılmıştı.

Bu sırada Papa II. Pi Osmanlılara karşı yeni bir Haçlı Seferi hazırlığiyle meşguldü. Papanın bu faaliyetini Osmanlı hükümeti haber almış olduğundan Arnavutluk işini muvakkat bir zaman için tavsatarak isteği üzerine 12 Nisan 1463'de İskender'le barış yapmıştı. İskender'in zor vaziyette kalarak barış yapması Papanın itirazına uğradıysa da iskender bunu yapmakta kendisince zaruret görmüştü.

İskender'le Venedik Ve Macarlar'ınosmanlılar Aleyhine İtifakları

Daha aşağıda görüleceği üzere Türklerin Bosna'yı almaları, Mora'da Venediklilere ait Argos şehrinin elde edilmesi uzun zamandanberi tereddütlü bir siyaset takip eden ve Arnavutluk üzerinde Napoli kıraüyle nüfuz rekabetine kalkışmış olan Venediklileri, Türklere karşı İskender'le ittifaka şevketti; iki taraf arasındaki anlaşma 1463 senesinde ve müsavi şartlar altında yapıldı ve iskender Bey Venedik cumhuriyetinin Macarlarla beraber Türklere karşı harp kararı verdiği tarihten bir sene sonra yani 1464 senesi ilkbaharında Osmanlılarla muhasemata başladı.

[88] Napoli kırah Alfons Daragon'un Ölümü üzerine kıral Rone ile Lore.n dukası I. Şarl'ın kızı îzabel'in kerimesi olan Kalabria dukası Jan, babası hayatta iken Napoli kıratlığı tacını giymeğe davet edildi ve gelerek rakibi olan Alfons'un oğlu Ferdinand'ı mağlûp etti; fakat Papa 11. Pi Ferdinand'ı himaye ile î s k e n d er'i yardıma çağırmıştı; İskender, Kalabria dukasının ilerlemesine mâni oldu ve bir müddet sonra Fevdinaııd, rakibini mağlûp ederek kırallığmı sağladı.

[89] Bu sırada Osmanlılarla Venediklilerin arası şekerrenkti.

Balaban Paşa kumandasiyle [90] gönderilen kuvvetler iskender'le çarpıştı; Balaban Paşa muharebede İskender'e galebe edememekle beraber onun kumandanlarından sekizini esir etmeğe muvaffak oldu; bunların esareti İskender için mühim bir darbe teşkil etti ve Arnavutluk'ta umumî heyecan uyandırdı; bundan başka Balaban Paşa'mn yeni bir taarruzu İskender'i zor duruma düşürdü ve esir düşmek üzere iken muhafızlarının büyük fedakârhğiyle kurtuldu. Yine Balaban Paşa aynı sene içimle (9 AğustQs 1464) İskender'e karşı bir taarruz daha yaptıysa da İskender bunu önlemeğe muvaffak oldu; fakat İskender'in peşini bırakmayan Balaban Paşa 1465'de tekrar Arna-vutluk'a girdi.

Bundan başka Arnavud Yakup Paşada [91] mühim bir kuvvetle sevkedilmişti; fakat İskender Bey bu sefer her iki kumandanı da ayrı ayrı mağlûp etti ve nihayet Fatih Sultan Mehmed bizzat Arnavutluk seferine karar verdi; bunu duyan İskender Bey Batı ve Akdeniz devletlerine yani Papaya, Napoli kiralına, Venediklilere ve Macarlarla Raguzalılara başvurarak yardım istedi.

Fatih Sultan Mehmet'in Birinci Arnavutluk Seferi

869 H. (1465 M.) ilkbaharında Osmanlı padişahı; yuz ekin kişilik bir ordu ile Arnavutluk'a girdi. Evvelâ Arnavutların az kuvvetle müdafaa edip çok kuvvete karşı koydukları sarp boğazları aldı; sonra dağlara tırmanan Arnavutları takip ederek İskender'in merkezi olan Kroya kalesi önüne geldi; burasının uzun müddet muhasaraya dayanacağını anladığından îşkombi suyu'na yakın Valiniyen'lerin eski beldelerinden olan Valne harabelerini ihya ile tlbasan adını verdi ve müstahkem İlbasan kalesini yaptı, içine muhafız asker, harp levazımatı ve yiyecek koydu,[92] iskender Bey âdeti üzere henüz görünmüyordu; pâdişâhın avdetinden sonra meydana çıktı; Arnavutluk tâliinin Kroya şehrine

[90] Balaban Paşa, aslen Arnavut olup Matia'da Badem köyünde doğmuş ve çocuk iken Türk sarayına gönderilmiş ve yetişerek kumandanlığa kadar çıkmıştı.

[91] Hammer tarihi, bu Yakup Paşa'yı, Yunus adiyle zikr ile aynı zamanda Balaban Paşa'mn kardeşi olduğunu beyan etmektedir (C. III., s. 98). Yakup Paşa, iskender'e mağlûp ve esir olmuş ve Balaban Paşa da daha sonra Kroya'yı muhasara ederken yaralanıp ölmüştür deniliyorsa da bu vak'alar daha sonradır.

[92] TaciVl-tevarih, İlbasan kalesinin yapılmağım 871 H. (1467 M.)'de ve Ham-mer tarihi ise 869 H. (1465 M.)'de gösteriyorlar. Tarihî karinelere göre İlbasan kalesi Fatih'in birinci Arnavutluk seferinde yani 1465 yazı veya sonbaharında yaptırılmıştır.

bağlı olduğunu anladığından Macar, Venedik ve Raguza'dan yardım istedi ve 1466 Aralık aymda kendisi bizzat Roma'ya gitti ve Papadan yardım taleb etti; Papa II. Pol, hazinesinin darlığı sebebiyle ona az yardımda ve bol duada bulundu; iskender buradan NapolVyç geçti; oradan da nakdî yardım alarak 1467 Nisanında Arnavutluk'a döndü ve bu tarihte Kroya'yı muhasara etmekte olan Balaban Paşa kuvvetleriyle ona yardıma gelen kuvvetleri önledi ve bu savaşta Balaban Paşa maktul olup Türk kuvvetleri bozuldu; bunun üzerine İskender Bey Türklerin elindeki ilbasan kalesini kuşattı.

Padışahın İkinci Arnavutluk Seferi

Bunun üzerine Osmanlı hükümdarı 1467 ilkbahannda ikinci defa Arnavutluk seferine çıktı ve İlbasan yakınında Arnavutluk'a girdi ve her yerde garnizonlar bırakarak Drac'a. yürüdü ve burada İskender'in icabında sığınmak üzere yaptırdığı Çorlu kalesini yıktırdı ve sonra Kroya (Akçehisar)'ya döndü; burayı muhasara ettiği gibi Drac'a da hücum yaptırdı; fakat kale elde edilemedi (Ağustos 1467). Lâkin elde edilen diğer kalelere asker konularak dönüldü. Artık İskender'in vaziyeti darlaşıyordu.[93]

İskender'in Ölümü Ve Şahsiyeti

İskender Bey, Osmanlıların Kroya daimî surette tehdit etmek için yapmış oldukları Ilbasan kalesine hücum etmek için 1468 Ocak ayında Arnavut beylerini bir toplantıya çağırdı; fakat kendisi hummadan hasta yatıyordu. Bu sırada Arnavutluk'un karlı dağlarını aşarak tşkodra önlerine kadar gelmiş olan Türk kuvvetleri üzerine gitmek istedi; fakat muvaffak olamadı, hastalığı arttı ve 872 Cemaziyel-âhır (17 Ocak 1468)'da Leş kasabasında öldü ve oradaki Nikola kilisesine gömüldü.
İskender Bey, 1404 veya 1405'de doğduğuna göre öldüğü zaman altmış üç veya altmış dört yaşlarında bulunmakta idi. Memleketi sarp dağlar ve dar boğazlarla zor geçit verir tabiî bir teşekkülde olduğundan dolayı ülkesini az kuvvetle ve muvaffakiyetle müdafaa

---

[93] Tacü't-tevarih (C. I., s. 510), Fatih'in bu ikinci Arnavutluk seferinde İskender'in Frenk memleketlerine kaçtığını yazmaktadır.

etmiştir.

İskender Bey, teşkilâtçılığı, icabında delicesine cesareti, sırasına göre itidalini muhafaza etmesi, çok iyi bir muharip olması ve hepsinin üstünde olarak azim ve irade kudreti ile temayüz etmiştir; dahildeki bir kısım Arnavut senyörlerinin hiyanetlerine ve sû-i kasdlarma rağmen hiç yılgınlık göstermemiş, bütün engelleri önleyerek çalışmış ve bir avuç kuvvetle memleketini Türk akınlarına karşı yirmi beş sene müdafaa etmiştir.

Rivayette göre İskender'in ölümünü Fatih Sultan Meh-med'e söyledikleri zaman : "Hıristiyanlığın vay hâline; kılıç ve kalkanlarını kaybettiler" demiştir; filhakika İskender Bey, Türklerin Adriyatik sahillerine inmelerine mâni olmak istediği gibi mühim bir akıncı kuvvetinin daimî surette hudutta tutulmasına sebep olmuştur.

İskender'in, Yani(Jan) adında bir oğlu kalmıştır. Kendisinin ölümünden sonra elindeki yerler Osmanlılarla Venedikliler ve Arnavut beyleri arasında on seneden fazla münazaalı bir halde kaldı.

İskender'in Ölümünden Sonra

İskender Bey ölümünden evvel oğlunu ve memleketini Venedik cumhuriyetine vasıyyet etmisti; İskender ölünce Venedikliler Kroya'mn ve Kastriyota prensliğinin mülkiyetini İskender'in oğlu Jan'a verdirmek istediler, eğer Jan'a verilmezse prensliğin Venedik himayesine bırakılmasını arzu ettiler. Venedik cumhuriyetinin bundan maksadı İskender'in Napoli kıratlığına olan bağlantısını gidermek idi; fakat bu plânlarında muvaffak olamadılar, çünkü İskender'in zevcesi, Napoli kır allığına meyletti ve oradan gönderilen gemi ile Napoli'ye gitti.

Fatih Suttan Mehmed'in Üçüncü Arnavutluk Seferi

Arnavutlusun çok yeri elde edildiği halde İskender'in dayanmasiyle Kroya şehri ile Venediklilerin elindeki Arnavutluk îskenderiyesi yani Işkodra alınamamıştı. Osmanlılar, Venediklilerle devam eden uzun muharebe senelerinde Işkodr&'mn alınması için Rumeli beylerbeği Süleyman Paşa'yı memur ettilerse de muvaffak olamamışlardı; bunun

üzerine Sultan Mehmed bizzat Arnavutluk üzerine gitmek istedi; fakat Boğdan üzerine yapılacak sefer daha ehemmiyetli göründüğünden Işkodra seferi mecburen geri bırakılmıştı.

883 H,(1478 M.) baharında Fatih Sultan Mehmed Işkodra'-nm fethine vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa'yı göndermek istediyse de paşa, özür dileyerek gitmek istemediği için azl ve Rumelihisarıno. hapsedildi ve yerine de Hızır Bey oğlu Sinan Paşa sonra kalemden yetişmiş devlet adamlarından Nişancı Karamanı Mehmed Paşa vezir-i âzam oldu ve Fatih bizzat kendisi sefere çıkmağa karar verdi.

Bu sırada Venediklilerle devam eden muharebeye son vermek istenilerek iki taraf arasında müzakere cereyan etmekte idi. Osmanlıların yaptıkları bazı tekliflere Venedik'ten cevap beklenerek müzakere kesilmiş olduğundan Osmanlı hükümdarı bundan istifade etmek emeliyle Arnavutluk işini katı şekilde halletmeğe karar verdi ve ordusunun başında hareket etti.

Kroya'nın Alınması

Ordu Arnavutluk'a şirince, vol açmak, köprüleri tamir ile geçitleri emniyet altına almak üzere akıncı kumandanlarından Evrenuz oğlu Ahmed ve Turahan oğlu Ömer Bey'ler ileri sevkedildiler. Işkodra üzerine gidilmeden evvel yol üzerine tesadüf eden ve sarp kayalıklar üzerinde bulunduğu için senelerdenberi alınamıyan İskender'in başşehri olan Kroya'yı almak istedi, burası İskender'in ölümünden sonra Venediklilere geçmişti; fakat Venedik donanması amirali Lorcdano'nun, donanmasından ayırıp göndereceği cüz'î kuvvet "île Kröya'hın muhafazasına imkân yoktu; zaten bir senedenberi burası Türkler tarafından daimî olarak muhasara edilmekte olup açlıktan bunalmıştı; bizzat pâdişâhın gelmesi üzerine bütün bütün ümitleri kesilerek 1478 Haziran ortasında (883 Rebiulevvel) teslim oldu.[94]

İşkodra'nın Muhasarası

Kroya alındıktan sonra Işkodra üzerine gidildi; yolnakliyatı mümkün

[94] Arnavutça çeşme mânasına gelmektedir; buraya Türkler Akçehi-sar adını vermişlerdir. Kroya, Osmanlıların elinde iken 1443'de İskender'in eline geçmiş ve otuzbeş sene sonra geri alınmıştır.

olamadığından top dökmek için deve ve katırlarla döküm levazımı naklolundu; Boyana nehri üzerine yaptırılan köprüden geçilerek Işkodra kalesi kuşatıldı ve dökülen toplarla dövülmeğe başlandı. îşkodra kalesi sarp bir dağ üzerinde olup bir tarafı nehir ve iki tarafı Dergos ve Gölbaşı mmtakası ve güneyde Leş kasaba ve hisarlariyle tahdid edilmiş olduğundan zaptı müşküldü; filhakika muhasarayı mütaakıp yapılan hücumlarda çok telefat verilmiş olması sebebiyle buranın alınması için başka bir çareye başvurulmuştu.
Verilen karara göre evvelâ İşkodra'nın etrafındaki Leş kasa-basiyle, Dergos ve Gölbaşı kaleleri alındı; Iskodra'ya. kara tarafından gelmesi muhtemel zahire ve saire bu suretle kesildi. Bundan sonra Işkodra kalesine geçilen Boyana nehri üzerine yapılmış olan köprünün iki başına iki kule inşa ettirilerek içine asker kondu; bunlar nehir yoluyla denizden kale Önüne gelecek gemilerin geçmesine yol vermiyeceklerdi.[95]

Padişahın Avdeti Ve İşkodra'nın Alınması

Bu tertibat alındıktan sonra Fatih Sultan Mehmed Işkodra muhasarasına Arnavutluk cephesi akıncı kumandanı Evrenuz oğlu Ahmed Bey kumandasında kırk bin asker bırakarak ayaklarından muztarib olduğu için kış mevsiminin gelmesine mebnî İstanbul'a döndü. Işkodra kalesine deniz tarafından gelen yardımın önüne geçilmesi kaledekileri fena duruma düşürdü; nihayet mal ve canlarına ziyan gelmemek ve arzu edilenlerin kalıp arzu etmeyenlerin gitmelerine müsaade edilmek şartiyle Işkodra alındı. İşkodra'nın alınması pâdişâhın avdetinden altı ay sonra 1479 senesine tesadüf etmektedir.
îşkodrtfnm teslim olması üzerine Venedik'le onaltı seneden-beri devam etmekte olan ve bir ara Haçlı Seferlerine inkılâp eden savaşa son verildi; harbe devamın kendisi için daha fena olacağını anlayan ve müttefiklerinden ümidini kesen Venedik cumhuriyeti nihayet sulh

[95] O devri yaşamış olan Dursun Bey, Tarih-i EbâH-feth isimli eserinde (S. 169) Boyana nehri üzerine yapılan köprünün iki başına gece ve gündüz çalışılmak suretiyle oniki günde iki kule yapılarak denizden gelecek yardımın ta-mamiyle kesildiğini beyan etmektedir. TaciTt-tevarih de (C. I., s, 565) İskenderiye mukabelesine bir kale yapıldığını söyliyerek mehazı olan Aşık Paşa-zâde tarihV-nin (S. 187) yazdığını tekrarlıyor.

yapmağa mecbur oldu.

Raguza Cumhuriyetinin Vergisinin Arttırılması

Îşkodra'nın fethinden sonra alınan esirler arasına Raguzah bir kumandanın bulunması ve Raguza'nın iskender'e ve Venediklilere yardım ettiklerinin anlaşılmasına mebni bu cumhuriyetin verdiği sekiz bin duka, ceza olarak on bin dukaya çıkarılmıştır.
Arnavutluk'ta evvelce elde edilerek sonradan elden çıkan şehirler en son II. Bayezid zamanında tamamen alınmış olup bu arada Draç ile Tçpedelen de vardır.

Eflâk Prensliğinin İmtiyazlı Bir Vilâyet Olması

Kazıklı Voyvoda

Eflâk prensliğinin Osmanlılarla ne suretle münasebette bulunduğunu gerek Osmanlıların dahilî mücadelelerinde ve gerek Haçlı Seferleriyle M acarlarla olan hâdiselerde (Tarihimizin birinci cildinde) görmüştük.
XV. asır ortalarında Osmanlıların himayesinde olarak Vladislav Eflâk Prensi bulunmakta idi. Daha sonra bunun yerine yine Osmanlıların yardımiyle 1456 senesinde Vladislav'm oğlu Vlad Çepeş yani Cellâd Vlad voyvoda oldu ki Osmanlı tarihlerinde Kazıklı Voyvoda denilen ve mücadeleleriyle uzun müddet Osmanlıları meşgul eden ve tebaasına karşı da mezalimiyle meşhur olan prens budur.
Eflâk Prensi Vlad, Osmanlı sarayında yetişmiştir; ilk zamanlarında devlete sadık görünüyor ve her yıl haracını getirip kendisine ıayiK inuramıa pacuşan taraiınuan kudui oıunup nıı aı ve kizii börkle altın iiskiiflü serpuş giydirilip muazzezen memleketine yollanılıyordu.
Fatih Sultan Mehmed Trabzon'u aldıktan sonra İstan buna. dönerek kışı burada geçirmişti. Pâdişâhın bu Güney - Karadeniz seferi esnasında VI a d, Macarlarla anlaşıp sadakatten ayrılarak Bulgaristan taraflarına sarkıp epi fenalık yapmış ve bunun bu hali Rumeli muhafızı olarak Edirne'de bırakılmış olan İshak Paşa tarafından hükümete bildirilmişti; Vlad, bu seferdeki m uvaffakiyetleri tebrik ile elçi ve hediye göndermek suretiyle devlete karşı bağlılığını göstermiş olduğu

için kendisinin bu hallerine şimdilik ses çıkarılmamış ve mecburen göz yumulmuştu; fakat pek zalim olan ve öldürmek istediği kimseleri kazığa vurarak onların ortasında yemek yemekten zevk duyan, rivayete göre fakirleri ziyafete davet ederek sofra masasiyle beraber bu zavallıları yaktıran, kadınların memelerini keserek onların yerine çocuklarının başını çakdıran ve daha bunun gibi tüyler ürpertici facialar yapan [96] Vlad Çepeş'in Macarlarla ittifak ettiği duyulunca hakkından gelinmesi tekarrür etti. Kendisi bir desise ile ele geçirilerek yerine biraderi Radul'uıı voyvoda yapılması kararlaştırıldı. Radul da Osmanlı sarayında yetişmiş ve pâdişâha kendisini sevdirmişti.

Kazıklı Voyvodanın Vahşeti

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da bulunduğu kış esnasında Kazıklı Voyvoda'nın neler yaptığını tamamiyle öğrenmiş olduğundan ona göre tertibat aldı; kendisini bir taraftan, Rumdan dönme Slistire beği kâtip Yunus Bey vasıtasiyle ve yaldızlı sözlerle İstanbul'a, davet ettirirken diğer taraftan da Niğebolu sancak beyi Çakırcı Hamza Bey'e her ne suretle olursa olsun Vlad'ın elde edilmesini emrey-ledi.[97] Hamza Bey Tuna boyunda "Vlad'ın geçmesini bekledi; kış pek şiddetli olduğundan Tuna nehri donmuştu. Kâtip Yunus Bey tertibat aldı. Yunus Bey gidip Vlad'la görüştü ve o da gelmeğe razı oldu. Fakat alınan tertibatı öğrenmiş olduğundan yanındaki kuvvetlerle HamzaBey üzerine baskın yaparak onu ve yanındaki kâtip Yunus'u da

---

[96] Vlad'ıı eline geçirdiği adamları ve bilhassa Müslümanları kazığa vurarak azap içinde öldürmesi sebebiyle Türkler kendisine Kazıklı Voyvoda ve keıidİ milleti olan Ulahlar da Vlad Çepeş yani Cellad Vlad derlerdi. Vlad'm mezalimi hakkında Aıgel'in, Eflâk tarihVnAe malûmat olup Hammer (C. III., s. 67) bunlardan bir kısmım nakletmiştir. Halkondil'de de (S. 310, 211) malûmat vardır; Osmanlı tarihleri de bazı malûmat vermektedirler. Bu hususta o devirde yaşamış olan Tarih-i Ebûl-feth müelliffi Dursun Bey şöyle yazıyor:
"... ifrat-ı siyaseti bu mertebede idi ki bir köyde bir şahıstan hıyaneti
müş'ir cinayet ve (^ >fr) usret sâdır olsa ol köyün cemii halkım, zükur, inas ve etfalini bile kazuğa ururdu ve Ağaçhisar ki ol kara bahtın tahtı idi. karşusmda altı mil miktarı yere tûlanî iki kol çit urdurdu ve ana muhkem çalı urdurdu bağçe idinürüm diyu; ol iki çit arasını Ongürüs kâfirlerinden ve kendi vilâyeti kâfirlerinden ve Boğdan kâfirlerinden kazığa vurulmuş eşhasla doldurdu.. her ağacın her budağında âvenk âvenk [hevenk] olmuş maslub, bî-hisab ve bî-adet.... yasağı bu idi kim her kim ol maslubtan birini indire anın yerine çıka..." (Tarih-i Ebû'l-feth, s. 109).
Fatih Sultan Mehmed Vlad'ı takip ederken bunları görüp pek müteessir olmuştu; hattâ Çakırcı Hamza Bey'in kazıktaki cesedi de henüz belli oluyormuş.

[97] llammcr ({,. IU., s. fiît) ilanıza Bcy'iu Vidin beyi olduğunu yazıyor. .11 alkoııdil'm Huiuıım dediği Hamza liey'e gizlice Eflâk beyliği verildiğini yazar (S. 210).

öldürdü; elde ettiği esirlerin bacak ve kollarını kestirdikten sonra kazıklara vurdurdu; Hamza Bey'i mevki ve rütbesinden dolayı daha yüksek bir kazığa vurdurmuş ve başını da Macar kiralına yollayıp yardım istemişti.

Vlad Çepeş bundan sonra Niğebolu, Vidin ve bütün nehir boyu şehirlerini tahrip ile katliâm yaparak yağmaladı ve yirmi beş bin kişilik bir esif kafilesiyle Eflâk'a döndü; bu vaziyet haber alınınca pâdişâh çok müteessir oldu.[98]

Eflak Seferi

Vlad'ın bu hareketleri tahakkuk edince 866 H. (1462 M.) senesi baharında sefere karar verildi. Eflâk ve Boğdan prenslerinin araları açık olup iki tarafta müsademeler eksik olmadığı için, Osmanlı pâdişâhının Eflâk üzerine hazırlandığını duyan Boğdan Prensi, padişahı teşvik ettiği gibi kendisi de yardımda bulunacağını bildirmişti. Osmanlı ordusu hareket ederek içtima mahalli olan Filibe9da yoklama yapıldıktan sonra yüz elli bin askerle [99] yürüdü, Mahmud Paşa, asıl ordudan evvel Tuna'yı geçip Eflâk?& girdi; fakat Vlad kuvvetlerine tesadüf etnledi. Padişah yirmi beş kadırga ve yüz elli nakliye gemisiyle ve deniz yoluyla Karadeniz'den Tuna'ya girdi ve Vidiri'ç kadar gitti.
Mahmud Paşa, Ylad kuvvetlerine rastlamayınca Evre-nuz-zade Ali Bey'in oğluEvrenuz Bey, akıncı kuvvetleriyle Eflâk topraklarını vurmağa yollandı; henüz meydana çıkmayan Vlad, silâhsız halkı kısmen Braşova'ya yani Kronştad taraflarına gönderip kısmen ormanlara sakladı ve kuvvetlerini ikiye ayırarak bir kısmını, Türk ordusuna yardım için harekete geçtiği takdirde Boğdanlılara saldırmağa memur ettiği gibi on bin kişilik diğer kuvvetini de kendi kumandasına alarak Osmanlı kuvvetleri üzerine yürüdü ve bir gece baskını ile Türk ordusunu bozmak istedi; filhakika Osmanlı tarihlerinin yazdıkları gibi kendi yerine biraderi Radul'un tâyin edileceğini haber alan Viad'ın maksadı, kuvvetli bir hamle ile padişahın karargâhına kadar girerek kendisini öldürmek olduğundan, hazırlığını yapmış ve

---

[98] Ham m er, Halkoııdil'deıı naklen ve feci vaziyeti gören pâdişâhın, teessüründen elindeki kamçı ile vezir-i âzam M ah mu d P aş a'ya vurduğunun yazıyor {(',. III., s. 69 ve Halkondil, s, 211).
[99] Halkondil, Osmanlı kuvvetlerini ikiyüz elli bin gösteriyorsa da yanlıştır: Dukas'm yüz elli bin demesi hakikate daha yakındır.

gece yarısı gayr-i muntazam ve gelişi güze] şaşırtıcı bir şekilde otağ-ı hümâyuna hücum etmişti; halbuki otağ-ı hümâyun daha geride olduğundan ileri kolda Mahm^ıd ve İshak Paşaların çadırları taarruza uğramıştı; fakat bir kısım hayvanların Ölmesinden başka bir netice vermeyen bu taarruz orduda epi telâşı mûcib olmuşsa da derhal harp tertibatı alınmış olduğundan Vlad plânını tatbik edemedi ve zayiat vererek kaçtı. Evrenuz oğlu Ali Bey, Kazıklı Voyvoday'ı takip ederek bin kadar esir aldı.

Osmanlı ordusu Eflâk'taki harekâtına devam ederek Vlad'ı takip etti; Turahan Bey oğlu Ömer Bey akıncılariyle ileri gönderilerek VI a d'ın süvari kuvvetlerini mağlûp edip iki bin baş ile ordugâha döndü ve hizmetine karşılık olarak kendisine Tesalya sancakbeyliği verildi.

Karşılarında kuvvet göremeyen Osmanlı ordusu orduya lüzumu olan ikiyüz bine yakın at ve yük hayvanı alarak geri döndü. Vlad her şeyin kaybolduğunu görerek evvelâ Moldavya'ya ve oradan da Macaristan''& iltica ile yardım istediyse de Osmanlı devletiyle sulh yapmış olan Macar kiralı Matyas Korven hiç yoktan kendisiyle Osmanlılar arasında bir hâdiseye meydan vermek istemeyerek aradaki muahedeye riayet etti ve bunun delili olarak da Vlad'ı hapseylcdi.[100]

Radul'un Eflâk Voyvodalığı

Vlad'ın yerine küçük kardeşi Radul Eflâk beyi oldu; bu, daha evvel söylediğimiz gibi Osmanlı sarayında yetişmişti; devlet hazinesine her sene oniki bin duka vergi verecekti. Kendisini toplayıp bir taarruza uğramaması için muhafazasına Evrenuz oğlu Ali Bey tâyin edilip bırakıldı.

Yıldırım Bayezid zamamndanberi Osmanlı devletine vergi vermeği kabul etmiş olan Eflâk prensliği her fırsattan istifade ile Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanımamak istemiş ve bu hususta bilhassa Macarlara güvenmişti. Fakat bu 1462 seferinden sonra Eflâk artık Osmanlı devletinin mümtaz bir eyaleti haline gelmiştir. Eflâk harekâtı

[100] îbn Kemal(S.226)Radul'dan sonra Çepelaş'ın Eflâk Beyi olup Vilad'ın Macaristan'da hapisten kurtulup Eflâk'a gelerek Çepeş'le muharebe edip neticede maktul olduğunu yazar, halbuki Çepeş, Vilad'ın lakabıdır, Vilad'ı yani Kazıklı Voyvoda'yı öldüren genç Basaraba olup Osmanlılar kendisine yardım etmişlerdir.

takriben bir ay kadar sürmüştür.

İlk Boğdan Seferi

Osmanlı Boğdan Münasebetleri

Birinci ciltte görüldüğü üzere Boğdan veya Moldavya prensliği ile Osmanlılar arasındaki münasebet fiilî olarak XV. asır ortalarına kadar mevcut değildi. Her ne kadar Eflâk (Ulah) prensliğinin Osmanlı idaresine boyun eğmesi ve Osmanlı tazyikinin bu taraflarda iyiden iyiye kendisini hissetttirmesi bu prensliği bazı ihtiyatî tedbirler almağa sevk etmiş, Osmanlılara karşı açılan Haçlı Seferlerinde onlara askerle yardım etmek ve yine böyle bir yardımla 1431'de Eflâk prensinin Osmanlı kuvvetlerine karşı muvaffakiyetini temin etmek gibi el altından bazı hareketleri varsa da bunlar Türk istilâ politikasına öyle engel olacak mahiyette bir hal arz etmemekte idi. istanbul fethi, Osmanlı devletinin mâniasız olarak Anadolu ve Balkanlar üzerinde tamamen hâkimiyetini tesis etmesini temin ettikten sonra buralardaki Türk idaresi kolaylaşmış ve Tuna deltalarına kadar dayanan Osmanlı hudutlarında komşusu olan Boğdan prensliği de Petru Arorı zamanında ve 1455 Eylülünde Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanıyarak senede iki bin altın vergiyi kabul etmiş ve işte bu suretle Osmanlı tarihlerinin Kara Boğdan dedikleri Moldavya prensliği Osmanlı nüfuzu altına girmiştir.

Boğdan Beyinin Muahedeye Aykırı Hareketli

1457'ıle Boedan prensi bulunan Stefan çel ilk senelerde Türk hâkimiyeti altında hareketi bulunarak vergisini verdi; sonraları bilhassa Türklerin Venedik, Napoli, Papa ile denizde ve Arnavutlar ve Macarlar ile karada savaştıkları karışık bir zamanı intihap ederek bağımsızlığını elde etmeğe çalıştı. Cenevizlilerdin elinden İCe/e'nin alınmasından sonra gemilerle IstanbuVa sevkedil-mekte olan bin beşyüz Cenevizliden yüzellisi bindikleri gemiyi zapt ile Turaa'nın denize döküldüğü Boğdan arazisi dahilindeki Kilya (Kili) sahiline çıkarak ahali tarafından iyi karşılanmalarından dolayı bu hal, Boğdan

Prensi hakkında infiali mûcib olmuş, esir Cenevizlilerin iadesi istenmiş, fakad red cevabı alınmıştı.
Stefan çel M ar e, cesur ve azimli bir prens olduğundan pervasızca hareket etmekte idi; nitekim bu sırada arası açık olan Eflâk voyvodası üzerine yürüyerek onu memleketten kaçırmış bu hâdise hükümet tarafından haber alınarak sebebi sorulmuş ve St. çel Mare de eşkiyamn kendi arazisindeki tahribatından dolayı onları cezalandırmak için silâh istimaline mecbur olduğunu bildirmiştir.

Boğdan'a Asker Sevkı

Bunun üzerine Osmanlı devleti tazminat istemiş ye Boğdan beyini himaye eden Lehistan kiralı da tazminat miktarını kararlaştırmak üzere Türk ve Leh murahhaslarından mürekkep bir heyetin teşkilini ileri sürmüş ise de devlet, kendisine vergi vermekte olan bir prensliğin işine Leh kırallığınıı müdahalesini reddetmiş ve Boğdan Prensi üzerine Rumeli beğlerbeği Hadım Süleyman Paşa'yı göndermiştir.
adım Süleyman Paşa bundan evvel İşkodra'nm zaptına memur edildi ise de muvaffak olamamış ve bu defa Boğdan üzerine gönderilmiş, yorgun ve teçhizatı noksan bir kuvvetle uzun bir mesafe kat ettikten sonra hemen Boğdan üzerine yürümüş, fakat fena halde mağlûp olmuştur (1475). Bu galibiyet dolayısiyle Papa, Boğdan Prensine "İsa'nın Pehlivanı" unvanını vermiş ve bu muvaffakiyet prensin burnunu kabartmıştı.
Stefan çel Mare, işin bu kadarla bitmiyeceğini bildiğinden Papa'ya ve hıristiyan devletlere başvurup kendisine yardım edilmesini istedi ise de aldırış edilmedi; yalnız Lehistan kiralı Kazi-mir, Boğdan Prensini himaye yollu Osmanlı hükümdarına ikinci bir elçi gönderdi,

Fatih Sultan Mehmed'in Boğdun Seferi

Rumeli beylerbeyi Hadım Süleyman Pasa'nın mağlûbiyetini haber alan pâdişâh 1476 ilkbaharın da (881 H.) bizzat sefere çıktı. Varna civarına gelindiği zaman Leh elçileri de oraya gelmişlerdi. Pâdişâhla görüşen heyete SultanMehmed şu üç teklifi yaptı :
1. Vergi tediyesi,

2. Cenevizli esirlerin iadesi,
3. Kilya'nın kemlisine teslimi.
Boğdan beyi bu teklifleri kabul etmediğinden ordu ilerledi, Tuna'yı geçti. Orduda, Boğdan beyinin memleketinden kaçırdığı Eflâk voyvodası dayvardı.

Osmanlı ordusunun hududu geçtiğini haber alan Stefan çel Mare, Osmanlı kuvvetlerinin geçeceği yerleri yakıp yıkarak hayvanları sarp dağlara çıkardı. Bundan dolayı ortalığa kıtlık çöktü; fakat her ihtimale karşı Tuna vasıtasiylc gemilerle orduya erzak getirildiği için bu darlıktan Türk ordusu fazla müteessir olmadı.
Prens Stefan, Osmanlılara karşı çıkamıyarak sarp bir dağın arkasındaki ormana girip etrafım tahkim ile peçine denilen siper veya hendekler açmış, ağaçlardan ve arabalardan manialar yapmıştı. Bundan başka kendileri yaya ohıp atlan önlerine dizmişler ve on öne de topları koyarak ordugâhı geçilmez bir hale getirmişti.
Bu suretle tahkim edilmiş olan düşman ordugâhının bulunduğu mahal haber alınarak kuvvetler o tavafa gittiler. İki taraf arasında vukua gelen muharebede Anadolu ve Rumeli tımarlı sipahileri büyük gayret gösterdiler, düşmanın tahassun ettiği ormanın önü, geçilmez bir halde siperlenmiş olduğundan yeniçeriler top ateşinden ürkerek yüzü koyun yere yatıyorlardı.[101] Nihayet Sultan Mehmed, Belgrad muhasarasında olduğu gibi at teperek ileri atıldı ve yeniçeriler de kendisiyle beraber ister istemez hücuma geçtiler, tımarlı sipahiler de aynı suretle taarruza geçtiklerinden nihayet düşman bozuldu ve çok telefat verdi; muharebe kuşluk vaktinden başlayarak gruptan iki saat sonraya kadar takriben oıriki saat devam etmişti.
Boğdan'm merkezi olan Suçiova şehri yakıldı ise de kalesi alınamadı; iki ay kadar Boğdan'da kalınarak her taraf tahrip edildi; nihayet yeniçeriler arasında veba hastalığı çıkması ve Macarların da hazırlandıklarının duyulması üzerine ordu geriye döndü. Bu muharebede büyük hizmeti görülen Eflâk beyine ganimet malından mühim hisse ayrıldı.

---

[101] Tarü't-tevarih bunu şöyle anlatıyor (C. /.,s. 553) :Yeniçeri dilâverleri sinelerini top ve tüfenge siper etmek mûtadları iken bu sadmeye doymayıp top vehminden yüzü üstü düşüp yattılar.. . ol tarihte yeniçeri ağası Trabzonlu Mehmed Ağa idi... Sultaıı-ı Gazi, yeniçeri dilaverlerinden mûtadlarına muhalif vazı' sudurın müşahede edicek ağalarına hitap edip 'Şu oğlanlar ne acip iş eylediler; dilâverlik kemerin kuşanan böyle mi ider? deyu itab ettiler ve siperlerin mübarek ellerine alıp İleru at deptiler, kapı halkı dahi bir uğurdan hücum edip rikâh-ı hümâyunlarından cüda olmadılar..."

Boğdan harbine Kırım hanı Nurdevlet Han da davet edildiyse de Altunordu hanının Kırım'a hücumu haberinin gelmesi üzerine Kırım kuvvetleri yoldan geri dönmüşlerdi.

Fatih'in Kış Seferi

Macarların Huduttaki Faaliyetleri

Osmanlı ordusu Boğdan seferinden avdette (1476 sonlarına doğru) Tuna'yı geçerken Mihaloğlu Ali Bey'den haber gelip Tuna ve Sava nehirlerinin birleştikleri mahalde ve Tima'nın sağ sahilinde Macarların iki kale ve sol sahilde de bir hisar yaptıkları bildiriliyordu. Macar kiralı bu kaleleri iyice tahkim ettirip etrafını hendeklerle çevirttikten sonra başkentine dönmüştü.[102] Halbuki Tund sağ sahili Osmanlılara aitti. Burada yani Sava nehrinin sağ kenarında Osmanlılar 1470 senesinde Böğürdelen kalesini yapmışlarsa da Macar kiralı Matyas, dört sene sonra burasını almıştı.
Mihaloğlu'ndan bu haber geldiği zaman ortalık kışlamış, fakat bu tecavüzün derhal Önlenmesi zarurî görülmüştü; Edirne'ye gelen Fatih Sultan Mehmed kış olmasına bakmayarak bizzat hareket etti; çünkü Macar kiralının bir sefere hazırlandığı daha Bogdar da iken duyulduğundan ihtiyatlı hareket ediliyordu; Macarlar bu kış esnasında padişahın bizzat geleceğini hiç ummamışlardı.

Padışahın Bizzat Hareketi

Yapılan üç kalenin kara tarafları içi su dolu hendekle çevrilmiş olup zaptı zordu; fakat iyi bir tesadüf eseri olarak o sene çok don olmuş, Tuna, on-dört karış kalınlığında donmuş ve kar at özengisine kadar çıkmıştı. Asker buz üzerinde Tuna'yı geçti. Kalelerin kara tarafındaki hendeklerindcki sular da donmuş ve aynı zamanda yağan karla

---

[102] kendü nefs-i şerifiyle ol kaleler (A*) kal'ı içim Semendire tarafına uzm-i hazm etti ve mâheyn bu'd (-Wj mesafe t ve ulu sular taşkınlığı olduğu cihetten asker-i zafer-rehber erişince (erişiıiceye kadar) ağaçtan üç muhkem hisar yaptı \cher birine hendek-i amîk edip Tunu suyunu içine akıttı; her hisar keenne bir ezire oldıubu kaleleri muhkem berkitti ve kemli gitti (Tarih-i Ebu'l-feth^ s. 164). Tarih sahibi Dursun Bey bu seferde bizzat bulunup padişaha takdim ettiğ' manzum tebriknâmc üzerine samur kürk ve iki bin akçe atıyye ile taltif edilmiştir.

üzerleri Örtülmüştü; bundan dolayı kaleler çabuk alındı ve derhal yıkılarak yerle beraber edildi (1476 sonlan).
Bu muvaffakiyet, Boğdan seferinden iki buçuk ay sonra vukua geldi. Hisarlara karşı yapılan hücum esnasında Rumeli beylerbeyi Davut Pasa-ki II. Bayezid devrinde vezir-i âzam olmuştur - kale ürerine yürürken bir zaıbazen topunun isabetinden harika olarak kurtulmuş, hattâ pâdişâh, Davud Paşa şehit' düştü zanniyle çok müteessir olmuştu.

Bosna Seferleri

Birinci Bosna Seferi Ve Bosna'nın İlhakı

Osmanlı tarihînin birinci cildinde görüldüğü üzere Bosna kırallıeı Osmanlılara her sene vergi vermeği kabul etmişti; fakat kıral, son zamanlarda elli bin duka olan vergisini vermek istemiyerek gönderilen memuru geri çevirmişti.[103] Bunun üzerine Osmanlı devleti Vecnediklilerle vukua gelecek bir muharebede kendisine mühim bir güzergâh olacak olan Bosna'yı zapta karar verdi.
Bizzat padişahın kumandasında olarak ordu Üsküp yolu ile hareket etti ve Viliçtirin (Vılçıtrın) şehrine gelindiği vakit Bosna kiralı Stefan Tomaşeviç'in Yayca kalesinde olup orada müdafaada bulunacağı haber alındığından vezir-i âzam Mahmud Paşa ileri gönderildi; fakat kıral burada tutunamıyacağını anlayınca daha batıdaki Kliküs (Clytie) veya Kiloç kalesine [104] çekildi. Bosna kır allığının başkenti olan Yayca, padişah tarafından muhasara edilirken vezir-i âzam Mahmud Paşa da kiralı Kroç'da muhasara etmişti.
Yayca, su ve yiyecek darlığından dolayı uzun müddet muhasaraya dayanamıyarak teslim olduğu gibi Bosna kiralı da Mahmud Paşa tarafından kendisine verilen teminat üzerine diğer bir kalede bulunup teslim olan kardeşi ve üç oğluyla beraber teslim oldu (1463).

---

[103] Eflâk BcjU'nm muhalefet sırasında Bosna kralı da aynı suretle harekete başlamış ve kendisini muhalefetten vazgeçirmek üzere gönderilen memuru hapsetmiş ise de neticenin fena olacağını anlaması üzerine memuru hapisten çıkarıp güğnünü aldıktan sonra iade etmişti (İbn Kemal, c. VII., s. 233).
[104] Yayca Osmanlı idaresinde iken Bosna vilâyeti taksimatında Travnik sancağının kazalarından olup Traun-ifc'in kuzey-batısına rastlamaktadır.

Bosna Kiralının İdamı

Sultan Mehmed, hücumla alınması kolay olan Kiloç'ı zapt etmiyerek kirala verilen teminat ile teslim alınmasından dolayı Mahmud Paşa'ya kızdı, söylendi ve bir müddet için verilen teminata ve edilen yemine sadık kaldı ve sonra bunu bozacak bir vesika ve fetva aradı; arzu ettiği fetvayı orduda bulunmakta olan ulemâdan Musan-nifek (Küçük Musannif) demekle meşhur Ali Bistâmî'den [105] aldı. Birtakım tevillerle kiralın katline dair verilen fetvanın yerine getirilmesi için Ali Bistâmî bizzat cellâtlık ederek kendi eliyle kiralı öldürdü ve bunu mütaakıp üç kale beyi de aynı akıbete uğratıldı.
Fatih Sultan Mehmed elde ettiği Bosna şehirlerindeki halkın bir kısmını iskân için istanbul'a yolladı ve Yayca ile münasip kalelere asker koydu ve Bosna sancakbeyliğine Minnet oğlu Mehmed Bey'i tâyin ederek Macar hududuna yakın olarr" îzvornik kalesine de Mihaloğlu İskender Bey'i muhafız hırakarak IstanbuVa döndü.
Bosna'nın işgali Osmanlılar için pek önemli idi. Deniz kuvvetlerini arttırarak Akdeniz'de Venediklileri tehdit eden Türklerin Bosna'yı almaları Macaristanı da tehlikeli duruma düşürmüş ve aynı sene içinde Türklerin Lepant havalisini ve Venediklilerin elindeki Argos limanını elde etmeleri cumhuriyeti epi telâşa düşürdüğünden hu karşılıklı tehlike Macarlarla Venediklileri ve İskender Bey'i Osmanlılara karşı tecavüzî bir ittifaka sevketmişti (1463 Eylül).

Hersek Ve Bazı Yerlerin İlhakı

Fatih Sultan Mehmed Bosna işini halledip kralı yakaladıktan sonra hu vilâyete muttasıl Kovacili ve Pavlili denilen iki beğliği de alıp buraların beylerini de elde edip öldürdü. Aynı seferde Hersek kırallığına da girmiş ve buranın hükümdarı İstefan Kosaroviç mukavemet edemiyerek kaçmıştı. Tstefan nihayet Osmanlı himayesini kabul ettiğinden memleketinin bîr kısmı kendisine bırakılarak diğer kısmı ilhak olundu ve oğlunu rehin olarak pâdişâha gönderdi.

[105] Ali Bistâmî, meşhur Fahreddin Razı ahfadındandır. Küçük yaşta telifata başladığı için kendisine Musannifek denilmiştir, 840 H. (1436 M.)'den sonra Anadolu'ya geldi. Mahmud Paşa kendisini himaye etti; 863 H. (1459 M.)'de Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Farsça bir tefsir yazdı; 875 H. (1470 M.)'de vefat ederek Eyyub'a defnedildi.

İkinci Bosna Seferi

Osmanlı kuvvetleri bu birinci Bosna seferinden döndükten sonra aralarındaki ittifak mucibince Venedikliler Mora'da ve Macar kiralı 1463 Aralık ayında Bosna'da, taarruza geçerek Türkleri buralardan çıkarmağa teşebbüs ettiler; kış mevsimini kendisine müsait gören Macar kiralı bu suretle Osmanlıların zaptettikleri bazı kaleleri elde ettiği gibi Bosna kırallığımn merkezi olan Yayca ile Sırbistan hududundaki Serebriniçe'yi alıp îzvornik'i kuşatmış ve Venedikliler de dört ay evvel Mora'da taarruza geçmişlerdi. Macar kiralı aldığı kaleleri tahkim ile asker ve zahire koyduktan sonra dönmüştü. Bu vaziyet hükümet tarafından haber alınınca o kış harp hazırlığı ile geçti.
1464 İlkbaharında (868 H.) Sultan Mehmed ikinci defa Bosna'ya hareket etti. [106] Yayça'yı almak için zorladıysa da alamadı; fakat daimî bir muhasara altında tutup düşürmek istedi. Böylece bir taraftan buranın muhasarasına devam edilirken aynı zamanda Bosna'ya gelen Macar kiralının maksadı Sultan Meh-med'i kendi üzerine çekerek Yayca?yi muhasaradan kurtarmaktı; Macar kiralı da Izvornik kalesini kuşatmıştı; fakat Osmanlı hükümdarı böyle yapmayarak hem Yayça'yı muhasara etti ve hem kıral üzerine kuvvet yolladı. Macar kiralı, üzerine kuvvet geldiğini haber alınca iki ateş arasında kalmamak için ızvornik muhasarasını kaldırarak bir kısım toplarını da bırakmak suretiyle çekildi.
Yayca, Macarlardan geri alınamadı; fakat diğer elde edilen kalelerden bir kısmı yıkıldı ve lüzumlu olanlarına asker ve mühimmat kondu. Yayca müstahkem kalesi [107] ancak 934 H. (1528 M.) senesinde ve II. Bayezid'in kızının oğlu Bosna beyi meşhur Gazi Hu s re v Bey'in Bosna beyliği zamanında alınmıştır. Yine bu Husrev Bey voyvodalarından Murad Bey vasıtasiyle 943 H. (1536 M.) senesinde Bosna'daki Kilis kalesini de zaptetmiştir.
Bosna X\I. asrın ikinci yarısında beylerbeğilik olmuştur. Beylerbeğilcr

---

[106] TâciVl-tiicarih ile Ali, Morn seferini H. 869 ve Bosna seferini H. 870 olarak kaydediyorlar; hele A1İ, Bosna seferini 870 Rebiulevvelinde diyor ki Kasım ayma tesadüf ettiğine göre hatalıdır. Hammer'de Fatih'in Bosna seferi, MM M. (8f>8 H.) senesi ilkbaharmdadır.

[107] Peçevî tarihiyle diğer bazı tarihler Yay fa'nıı 866 II. (1461 M.) senesinde alındığını, iki sene Müslümanlar elinde kalıp lıir cuma günü Müslümanlar namazda iken kâfirlerin hücum ile zapteylediklerini beyan etmektedirler (C. I.,s. 130).

hududa yakın Banaluka kasabasında otururlardı; Banaluka'nm batısındaki Bihke kalesi 1000 H. (1591 M.)'de dokuz gün muhasaradan sonra Bosna bcylcrbeğisi Derviş Hasan Paşa tarafından alınmıştır.

Bosnalıların İslamiyeti Kabulleri

Fatih Sultan Mehmed Bosna'yı aldığı zaman Bogomil mezhebindeki Bosna Hıristiyanları hakkında çok müsamaha göstermiş ve onların devlet hizmetinde yetişmelerini sağlamıştır; Bogomiller toptan müslüman olmuşlardır; Osmanlı resmî vesikalarında görülen ve diğer devşirmelere tercih edilen bu çocuklara Bogomillerin başka adı olan Pataren'den galat olarak Potur oğulları denilmiştir.
Patarenler'in, Hazret-i İsa'yı Allah'ın kulu ve peygamberi tanıyan inançlariyle Müslümanlarla aynı inançta olmaları ve Türklerin vicdan hürriyetine hürmet göstermeleri, birkaç asır katolik kilisesinin ve bu mezhebdeki kırallarm ve Macarların mezalimine duçar olan bu zümrenin yakın itikatları sebebiyle hep birden denecek kadar süratle müslüman olmalarım mûcib olmuştu; hattâ tarihî bir rivayete göre Fatih Sultan Mehmed, bunların toptan islâmiyeti kabullerinden dolayı memnun olarak kendilerinden dileklerinin ne olduğunu sormuş, onlar da devlet hizmetinde istihdamlarını rica etmişler ve bu suretle hem ordu ve hem saray ve devlet hizmetinde namuslu ve sadakatli olarak ödevlerini yapmışlardır.

ALTINCI BÖLÜM

KARAMAN BEYLİ&L SEBEBİYLE OSMANLI-AKKOYUNLU REKABETİ VE BUNUN NETİCELERİ

Karaman Beyliğine Toplu Bir Bakış

XV. asrın ikinci yarısında Karaman beyliği Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere Karaman oğulları Osmanlı devletinin büyüme- sine karşı hasmâne bir vaziyet almışlar ve her fırsattan istifade ederek bir darbe vurmaktan kendilerini alamamışlarsa da

buna karşı Osmanlıların mukabil hareketleri neticesinde toprak itibariyle daima pek zararlı çıkmışlar ve nihayet Osmanlı devletinin nüfuzu altına girmişlerdir; hele Karaman oğlu II. Mehmed Bey öldüğü zaman oğlu Bey, Sultan II. M ur a d' in yardımı sayesinde hükümdar olmuş ve padişahın kız kardeşiyle evlenmiş ve buna rağmen Jan Hunyad'ın Haçlı seferlerinde Osmanlıları geriden vurmaktan kendini alamamış, fakat bunun çok ağır karşılığını görmüştü.

Sultan II. Mehmed 1451'de babasının yerine hükümdar olduğu zaman hasım olarak ilk defa karşısına çıkan Karaman oğlu İbrahim Bey'di; fakat ehemmiyetli surette yıpranmış ve küçülmüş olan Karaman beyliği mühim bir xo\ oynayacak kuvvetten çıkmış olduğundan üzerine yapılan harekât neticesinde sulh istemişti (1451).

Karaman oğulları bu tarihe kadar Osmanlılar aleyhine Anadolu beylerini, Balkan devletleriyle Venedik cumhuriyetini tahrik veya Haçlı kuvvetleriyle olan ittifaklarından bir fayda elde edemediklerini görünce bu defa Doğu - Anadolu'da kurulup büyümekte olan Akkoyunlu devletinden istifadeyi düşünmüşlerdir.

İbrahim Bey'ın Son Günleri

Osmanlılara karşı" en "büyük hasım olup Çelebi Sultan Mehmed'in damadı olan Karaman oğlu

ibrahim Bey otuz dokuz sene hükümdarlık ettikten sonra 868 H. (1463 M.)'de ölmüş ve vefatından az evvel devlet idaresini veliahdı ve büyük oğlu Ishak Bey'e bırakmıştı.[108]

ibrahim Bey'in Çelebi Mehmed'in kızından doğmuş olan ikinci oğlu Pîr A hm e d Bey ile diğer kardeşleri babalarının tshak Bey'i yerine bıraktığına razı olmayarak İbrahim Bey'i tazyik ile Konya'dan çıkarmışlar ve bunun neticesi olarak pek ihtiyar olan babalarının ölümüne sebep olmuşlardır.

Karaman Şehzadeleri Arasında Mücadele

---

[108] Ishak Bey'in validesi cariyelikten gelmişti; fakat İbrahim Bey bu oğlunu çok severdi. Daha ölümünden evvel onun hükümdar olmasını istiyordu: bundan dolayı mühim vilâyetlerinden olan îçeî taraflarına onu vali yapmıştı. İçe/'in merkezi Silifke idi (TâciVt-tevarih, c. I., s. 498).

İbrahim Bey ölünce Ishak Bey, muhalefete geçen kardeşlerine karşı koyacak halde olma-dığından Silifke taraflarına çekilmiş ve Pîr Ahmed Bey Konya ve havalisinde idareyi ele almıştı, çel taraflarına çekilen İshak Bey Memlûk sultanına müracaat ederek onun himayesini istedi; bu isteği kabul olunarak kendisine hil'at yollandı ise de fiilî bir muavenet göremedi ve bunun üzerine ailesini Silifke'de bırakarak Suriye yolu ile Akko-yunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in yanına gitti ve oradan aldığı kuvvetle Karaman beyliğini tekrar ele geçirdiğinden bu defa da Pîr Ahmed Bey Osmanlılara müracaat eyledi.

Pır Ahmed Bey'in Osmanlılarla Anlaşması

Pîr Ahmed Bey, Karaman ilinden bazı yerleri terketmek şartiyle Sultan II. Mehmed'in himayesini istedi. Osmanlı hükümdarının Pîr Ahmed'e yardım edeceğini haber alan îshak Bey, biraderlerine verilmemek şartiyle Akşehir ve Beyşehri havalisini Osmanlılara terk edeceğini bildirerek ulemâdan Sarı Yakup oğlu Ahmed Çelebi'yi gönderdiyse de Fatih Sultan Mehmed: "Oraları zaten bizim Hamid oğlundan satın aldığımız yerlerdir; bu teklif ölüyü azad etmektir. Çarşamba suyu'nu hudud olarak kabul ederse anlaşırız" cevabını yolladı. Gönderilen Osmanlı elçisine Ishak Bey müsbet cevap vermedi. Bunun üzerine
Osmanlı hükümeti Pîr Ahmed Bey'e yardıma karar verdi. P î r Ahmet, Antalya Sancakbeyi Köse Hazma Bey kuvvetleriyle Karamanca, girdi. Ermenâk veya Dağpazarı muharebesinde mağlûp olan Ishak Bey yine Silifkeye çekildi ve ailesiyle oğlunu orada bırakarak kendisine yardım temin etmek üzere Diyarbakır'a Uzun Hasan'm yanma gitti.[109] Silifke kalesinden başka diğer Karaman topraklarına sahip olan Pîr Ahmed Bey, kendisine yapılan yardım mukabelesinde Akşehir ile Beyşehrni ve Sıklan-/ıısan'yle Ilgın taraflarını Osmanlılara bıraktı ve bundan sonra bir müddet Osmanlı hâkimiyeti altında bulundu (869 H. sonu ve 870 H. başı-1464/1465 M.).[110]

[109] Ahsenü't-tevarih, varak 94 b. İshak Bey 872 H. (1467 M.) senesinde vefat etmiştir.
[110] Pîr Ahmed'in, Osmanlıların yüksek hâkimiyetim kabul ettiğine dair 870 H. tarihli Farsça Kayseri kalesi kitabesi vardır (Halil Edhem, Kayseri şehri, s. 129 ve Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 3 s. 834).

Pîr Ahmed Bey bu defa ana, baba bir kardeşi olan Kasım Bey'le uğraştı [111] ve Osmanlıların yardımiyle Ermenâk muharebesinde onlara galebe etti. Bu işler bitip vaziyetini düzeltince üç dört sene önce Osmanlılara terk ettiği yerleri almak istiyerek metbûu ile bozuştu; yalnız başına karşı koyamıyacağından dolayı Uzun Hasan Bey'den yardım gördü ve daha sonra 1469'da bir Ehl-i Salip halinde Osmanlılarla mücadeleye başlamış olan Venedik, Papa, Napoli, Macar, Arnavutluk ve Rodos, şövalyeleri harekâtından istifade etmek istedi.

Pîr Ahmed'in, Muhalefetı Ve Osmanlıların Karaman'ı İşgali

Pîr Ahmed'in, 871 H. (1466 M.) 'deki ilk muhalefe üzerine [112] bizzat pâdişâhın kumandası altındaki ordu Karaman memleketlerine girdi; Pîr Ahmed Bey hârende (Karaman) şehrine kaçtı. Kevele kalesiyle devlet merkezi olan Konya alındı. Vezir-i âzam Mahmud Paşa Lârende'ye Pîr Ahmed Bey üzerine gönderildi; burada muharebeyi kabul eden Pır Alime d, bozularak kaçtı; Karaman ailesinin çok güvendikleri Turgut oğulları takip edildilerse de bunlar daha evvelden haberdar olarak Tarsus taraflarına kaçtılar. Osmanlılar Karaman ilinde ileri gelen ve vücutları kendileri için zararlı görülen eşraf ve devlet erkânından bir kısmını öldürdükleri gibi Konya ve Lârende'&eki sanat erbabım da İstanbul'a yolladılar (871 H.~ 1466 M.).[113]
Bu seferden avdette vezir-i âzam Mahmud Paşa'ya aleyh-dar olan Rum Mehmed Paşa, padişahı Mahmud Paşa aleyhine şevketti ve Pîr Ahmed'in, vezir-i âzamin müsamahasiyle kaçtığını ve Konya ile Lârende halkından fakirlerini İstanbul'a. sürgün edip zenginlerden rüşvet alarak yerlerinde bıraktığını söyledi. Bu sözlerden müteessir olan Sultan Mehmed Afyon Karahisar^a gelindiği zaman kendisi

---

[111] Tâcıı t-tevarih ve ondan naklen Hammer tarihi^ İbrahim Bey'in Pîr Ahmed, Karaman, Kasım, Alâüddin, Süleyman ve Nursofu isimlerin-deki oğullarının Çelebi Mehmed'in kızından doğduğunu yazarlar. Diivel-i îslâmiye'Ae Çelebi Mehmed'in kızından doğanların Pîr Ahmed, Kasım ve Alâüddin Bey'ler olduğu son tetkiklere istinaden kaydedilmiştir (S. 298). Pîr Ahmed'in hükümdar olması üzerine Süleyman ve Nursofu Beyler Osmanlıların yanına gelerek kendilerine dirlik verilmiştir.
[112] İbn Kemal,Fâtih'in Pîr Ahmed üzerine yaptığı seferin 872 H. (1467 M.) de olduğunu beyan ediyor. Pâdişah'ın, oğlu Bayezid'c göndermiş olduğu mektupta aynı sene Zilhicce tarihlidir (Fatih devrine aid münşeat mecmuası, s. 62).
[113] TâciVl-tevarih, c. /., s. 512. Pîr Ahmed'in muhalefeti üzerine Kararnaıı'a yapılan bu seferi Halil Edhenı Bey (muhtelif tetkiklerinde) Fatih'in Konya'da. basılmış olan bir sikkesine istinaden 871 H. (1466 M.) olarak göstermektedir. Tıı-rih-i EbûH-feth bu seferin 872 H.'de olduğunu kaydeder (S. 139). Tarih-i EbıVl-fetih? in gösterdiği tarih bir sene sonraki Rum Mehmed Paşa seferine aittir.

içinde iken Mahmud Paşa'-nın çadırını başına yıktırarak [114] vezir-i âzamlıktan azl eyleyip yerine Rum Mehmed Paşa'yı tâyin eyledi ve zaptolunan Karaman ili valiliğine Manisa sancakbeyi olan Şehzade Mustafa tâyin edildi (1466).

Rum Mehmed Paşa'nın Memuriyeti

Karaman halkı iki asırdan fazla bağlı bulu kuklan Karaman oğulları ocağının bu suretle sönmesine müteessir oldular; bundan dolayı oralarda muhtelif hareketler eksik değildi; bu sebebe mebnî Osmanlı hükümdarı, 1468'de Karaman ailesini tamamen elde edip ortadan kaldırmak ve onlara müzahir olanların hesaplarını görmek üzere Rum Mehmed Paşa'yı gönderdi; pek zâlim olan bu Rum dönmesi insafsızca hareket ederek çok adam öldürdü; cami, türbe ve medreseleri soydu, ağır vergilerle halkı ezdi; kendisine verilen vazifenin aksini yaparak halkı tamamiyle devlet aleyhine döndürdü. Varsak Türkmenleri üzerinde de aynı maksadla hareket ettiyse de Varsak beylerinden Uyuz Bey, bunun yolunu keserek kendisini bozdu ve gasbettiği bütün mal ve para Türkmenlerin eline geçti.[115]

Ishak Paşa'nın Tayini

Rum Mehmed Paşa'nın mağlûp olarak avdet etmesi, Karaman illerinde Pîr Ahmed Bey ile kardeşi Kasım Bey'in yemden faaliyetlerine sebep oldu. Bunun üzerine azl ve katledilen Rum Mehmed Paşa'nın yerine İshak Paşa tâyin edilip 875 H. (1470 M.)'de acele o tarafa yollandı ve hemen Lârende üzerine gittiğinden Pır Ahmed Bey îçel taraflarına çekildi. İshak Paşa, Pır Ahmed'i takip ettiyse de ele geçiremedi. Nihayet Uzun Hasan Bey'in yanına kadar giden Karaman oğlu, ondan yardım istedi,[116] biraderi Kasım Bey de

---

[114] Böyle, otağın yani çadırın başa yıkılması Şarkta ve bilhassa Moğolarla Türklerde azl ve nekbet alâmetidir.

[115] Ahsenu>t-tevariK*de Rum Mehmed Paşa'nın bu harekâtının 872 H. (1467 JW.)'de yapıldığı yazılıyor.

[116] Ahstm-üH-tevarih 885 H. (1470 M.)'de Pîr Ahmed'in daha evvel Fatih Sultan Mehnıed'in halası olan validesini Kadı Eb û Bekir'le beraber Hasan B ey'e yolladığını, fakat validenin yolda vefat ettiğini ve Uzun Hasan Bey'in yanma giden Kajiı Eb û Bekir'e, Hasan Bey'in iyi muamele ettiğini ve Osmanlı hududuna asker gönderdiğini yazmaktadır (Varak 112).

sarp yerlere çekilerek gelecek yardımı bekledi; fakat barınamıyarak o da Hasan Bey'in yanına gitti.
İshak Paşa Mut kalesini yapıp Niğde kalesini tamir etti ve o taraftaki bazı kale ve hisarları aldıktan sonra Aksaray'a geldi ve ora halkından bir kısmını İstanbul'a, naklettirdi. Bunlar şimdi İstanbul'da aynı isimle anılan' semte yerleştirildi.[117]

Bey adında bir beyin idaresinde idi.[118] Gedik Ahmed Paşa burayı muhasara etti. Lâkin muharebe olmadan halkın müracaatı üzerine Kılıç Arslan Bey Alâiye yi teslim etti ve kendisine Alâiye ye mukabil dirlik olarak Gömülcüne sancağı verildi; fakat Alâiye gibi geliri bol bir yere mukabil kendisine kısır gelirli bir mahallin verilmesinden müteessir olan Kılıç Arslan Bey, manen himayesinde bulunmuş olduğu Memlûk devletine ilticaya karar verdi ve bir fırsat bularak Kavala dan bir gemiye binerek Mısırca kaçtı.
Gedik Ahmed Paşa Alâiye'yi aldıktan sonra istanbuVdan gelen yeni talimat üzerine Silifke'ye geldi. Daha yukarıda söylendiği üzere Karaman oğlu İshak Bey 1464'de biraderine mağlûp olduktan sonra Uzun Hasanın yanına kaçmış, haremi ile oğlunu Silifke de bırakmıştı. Silifke ile Karatahtan maada diğer Karaman şehirleri Pîr Ahmed Bey'in eline geçtiği halde bu iki yer İshak Bey'e sadık kalmıştı. Silifke'de bulunan ishak Bey'in oğlu, Osmanlı devletine müracaat ederek Silifke'yi terk edeceğim bildirmiş ve bundandolayı Gedik Ahmed Paşa 876 H. (1471 M.)'de gelip burayı almıştır.
Gedik Paşa bundan sonra bir kısım Karaman ailesinin bulunduğu Mokan veya Minan kalesini [119] elde etti. Burada bulunan Pîr Ahmed Bey'in zevcesiyle oğlunu ve bir de ibrahim Bey'in oğullarından olup babasının son zamanlarında vefat etmiş olan Mehmed Bey'in [120]

[117] İshak Paşa "... Aksaray'a, geldikte ferman-ı şâhî ile Aksatamdan istanbul'a evler sürdü; hâlâ ol belde-i muazzama'da Aksaray mahallesi demekle iştihar bulan mahalle nüzul etmişlerdir..." {TâciVt-tevarih, c. I., s. 517).
[118] Alâiye (Alanya) Anadolu Selçuklularından sonra Karaman oğullarına geçmiş; sonra bunlar 1427 'de veya bir sene sonra burasını Memlûk devletine satmışlardı. İşte bu tarihten itibaren Memlûklerin himayesinde olarak Alâiye'de küçük bir beylik kurulmuştur. Alâiye beyi Lütfi veya Lâtif Bey'in 1460 veya ertesi sene vefatı üzerine yerine Ali bey oğlu Kılıç Arslan geçmiştir. Nihayet bunun zamanında ve 876 H. (1471 M.) tarihinde Alâiye Osmanlılara terk edilmiştir.
[119] Tarih-i Ebûl-fcüi'de Karaman oğlu ailesinin bulunduğu kalenin Minyan olduğu yazılıdır, Âşık Paşa-zâde buna Mervan adını veriyor (S. 175-176); doğrusu ise Minari'dır. Gedik Paşa bunlardan başka sahildeki Gurgos veya Kerküs kalesini de almıştır.
[120] Mehmed Beyin, 835 H. (1432 M.) tarihli İbrahim Bey vakfiyesinin kenarında Mehmed b. İbrahim b. Mehmed b. Karaman yasılı bir tuğrası vardır (Bk. Belleten, sayı 4).

gayet güzel bir kızını İstanbul'a, yolladı.

Akkoyumuların Karaman Oğullarına Yardımları

İşte bu sırada Uzun Hasan Bev, kendisine iltica etmiş olan Pîr Ahmed ve Kasım Bey'lere mühim kuvvet vererek Karaman taraflarına göndermiş olduğundan Gedik Ahmed Paşa Konya'ya doğru çekildi.[121] Filhakika Osmanlılara karşı Karaman oğullarını katı surette müdafaaya karar vermiş olan Akkoyunlu hükümdarı, beylerbeğisi olan Bektaş oğlu Emîr Ömer Bey kumandasında [122] yirmi bin kişilik bir kuvveti, Karaman oğullariyle beraber Karaman taraflarına yollamış ve aynı zamanda biraderinin oğlu Yusufça Mirza'yı da [123] bunların yanma vermiştir. Bu kuvvet arasında Candar oğullarından Kızıl Ah m e d B ey de vardı.[124]

Erzincan'a gelen bu kuvvetler Amasya valisi Şehzade Bayezid tarafından mukabele edilmemesi için şehzadeyi iğfal yoluna giderek "Dulgadır oğlu Kılıç Arslan'ı babasının yerine oturmağa gidiyoruz diye müsaade ister yollu kendisine bir mektup göndermişlerdi. Bu mektup, Bayezid'in eline geçmeden evvel Tokat'ta oturan Rum beylerbeyi Şarabdar Hamza Bey'in eline geçmiş ve o da şehzadeye danışmadan müsaade vermişti.

Tokat'ın Yağması Ve Yakılması

Îşte bu suretle müdafaasız bir halde hududu seen kuvvetler 877 H. (1472 M.)'de Tokat'a baskın yaparak şehri yağmalayıp yakmışlardır; yangında pek kıymetli eski eserler ve yazma kitaplar mahvolup gitmistir. Akkoyunlu kuvvetlerine kumandan olan Ömer

---

[121] Uzun Hasan Bey'in Karaman oğullarını müdafaa için oğlu Zeynel Bey kumandasiyle Osmanlılara karşı otuz bin asker sevk ettiğine dair Rodos Şövalyeleri reisine ve Kıbrıs kiralına göndermiş olduğu 875 Ramazan (1471 M.) tarihli Arabça nâmeler (Topkapı Sarayı Arşivi, No. 8344 ve 9662).

[122] AhsenÜ't-tevarih"&z (Varak 114 b) Bektaş Muslu Bey oğlu Emîr Bey deniliyor.

[123] Âlî tarihi, Aşık Paşa-zâde ve Tâcü't-tevarih'te Yusufça Mirza'nın Uzun Hasan'ın amcazadesi ve Tarih-i £6û'/-/eth'de hemşirezadesi olduğu yazılmaktadır. AhseniVt-tevarih ise Uzun Hasan Bey'in biraderi Cihangir Mirza'nın oğlu olduğunu beyan ediyor ki ben onu tercih ettim.

[124] Kızıl Ahmed Bey, biraderinin yerine Osmanlıların himayesinde olmak üzere Kastamonu hükümdarı olmuş ve az sonra burası elinden alınarak Mora'ya naklolunmuş ise de gitmeyerek Akkoy unlular in yanına kaçmıştır. Bu seferde Osmanlılar aleyhine çalıştığı görülüyor. Kızıl Ahmed Bey, II. Bayezid zamanında yine Osmanlı hizmetine girmiştir.

Bey'in kendisi buradan Diyarbakır'a, dönerek Yusuf Mirza'yı on bin kişilik bir kuvvetle Karamanca, şevketti; bunlar, şehir hariç olarak [125] Kayset Vdcn başlayarak Karaman ve Hamideli taraflarım elde ettiler; Karaman valisi Şehzade Mustafa Konya^yı terkederek Afyonkarahisar'a çekildi.

Şehzade Muştafa'nın Uzun Hasan Kuvvetlerinc Galebesi

Bu hâdise üzerine îshak Paşa'nın yerine Mahnıud Paşa ikinci defa vezir-i âzamlığa tâyin edildi (1472).[126] Kış mevsimi yaklaşmış olduğundan Mahmud Paşa'nın tavsiyesiyle sefere çıkılmayarak hazırlık yapıldı ve Anadolu beylerbeğisi Davurt Paşa'nın kuvvetleriyle Şehzade Mustafa'nın yanma gitmesi emrolundu.
işte bu sırada Yusufça Mirza Karaman oğullariyle beraber Karaman ilini aldıktan sonra Akşehir'e gelmiş, Karamuk (Bolvadin)'dan geçip Beyşehri taraflarındaki KırelVne gelmiş ve Şehzade Mustafa kumandasındaki kuvvetlerle karşılaşmıştı, îki taraf arasında vukua gelen kanlı bir savaştan sonra Akkoyunlu kuvvetleri fena halde bozuldu ve Yusufça Mirza da yakalandı; P î r Ahmed Be y ile Kızıl Ahmed Bey, Uzun Hasa n'm yanma kaç\ılar. Kasım Bey ise îçe Ve çekilerek Frenklerin yardımlariyle Osmanlılardan aldığı Silifke'de tutunabildi.

Fatih Sultan Mehmed'in Doğu Seferi

Uzun Hasan Bey İn Önemli Durumu

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey, butarinten on sene evvelki sıl Trabzon üzerine giderke Fatih Sultan Mehmed'e karşı çok mütevazı ve uysal davranan ve ondan çekinen bii hükümdar değildi; çünkü o tarihten (1461) sonra oniki sene içinde Uzun Hasan, devletini çok büyütmüş, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab, Azerbaycan ve iran'a da sahip

---

[125] Akkoyunlu kuvvetleri Kayseri'yi muhasara etmişlerse de alamamışlar "şehir halkı rastlık ve doğruluk ittikleri sebebden Sultan Mehmed dv ı-rJ'-^ tâbe seramı avarız-ı divaıiiyeden muafnâme vermiş" Başbakanlık Arşivi, Kayseri defteri, No. 68, varak 20 B.
[126] Mahmud Paşa birinci defa vezir-i âzamlıktan azlinden sonra Gelibolu sancakbeyliği ve donanma kumandanlığına tâyin edilmişti.

olmak suretiyle Âkkoyutuu tini imparatorluk yapmıştı; çünkü, zun Hasan Bey kendisinin amansız rakibi olan Karakoyunlu lıükümdarı meşhur Cih ansa h'ı mağlûp ederek yakalayıp öldürmüş (1467) ve onu mütaakıp Gihanşah'dan daha kuvvetli bulunan Timurîlerden Ebû Saîd Han'ı da Araş muharebesinde mağlûp ve esir ederek derhal katlettirmişti (1469 Şubat).[127] İşte ümidinin kat kat üstünde olan hu galebeler dolayısiyle Uzun Hasan yukarda adıgeçen ülkelere sahip olmuş ve hattâ Ehû Saıd'in yanında bulunup esir ettiği Bay Sungur Mirza'nm torunu Yadigâr Mehmed Mirza'yı da Herat hükümdarı îlân eylemişti.[128] Uzun Hasan Bey bunlardan başka Gürcüler"'?, karşı galebe çalarak onları da haraca bağlamıştı.

işte bu galebeler dolayısiyle mağrur olan ve kendisini en büyük Asya hükümdarı zanneden Hasan Bey, Osmanlılara üstün gelecek durumda olduğunu tahmin etmişti. Bundan dolayı Osmanlılardan kaçan Karaman ve Candar oğullarını aynı zamanda bir büyüklük eseri olarak kabul etti; bunlar Hasan Pâdişah'ı mütemadiyen Osmanlılar aleyhine tahrik ediyorlardı; nihayet bu emellerinde muvaffak oldular [129] ve daha evvel görüldüğü üzere 1472 'de Uzun Hasan kuvvetleriyle hududu geçerek Tokat'ı yakıp Karaman illerini işgal eylediler.[130]

Uzun Hasan Bey'in Venediklilerle İttifakı Ve Ordusunu Tensiki

Uzun Hasan Bey -ki buna eski kayıtlarda Hasan Pâdişâh deniliyor- ordusunu tensik etnıiş ve bilhassa Osmanlılarla harp halinde bulunan Venedik cumhuriyetinin Osmanlılara karşı kendisine ittifak teklifi üzerine daha 1463 'de bunlarla anlaşmıştı. Bundan başka yine

[127] Osmanlılarla İitedenberi dostça münasebetlerde bulunmakta olan Karakoyunlu hükümdarı CİhanşaVın ölümü, Uzun Hasan Bey tarafından"" Fatih Sultan MclımeıVc bildirildiği zaman pâdişâh bu haberden pek müteessir olmuştur. Uzun Hasan pâdişâhım Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ı ve arkasından Timur ilerden EbûSaid'i üç oğluyla esir edip ve yadigâr Mehmed Mh"/,a'yı Herat hükümdarı yaptığı hakkında vezir-İ âzam Ishak Paşa'ya göndermiş olduğu mektubun aslı Topkapı sarayı arşivinde 5684 numaradadır.

[128] Yadigâr Mehmed az sonra Hüseyin Baykara tarafından öldürülmüştür.

[129] Ol taraf dan Karaman oğulları., medet İsteyu Uzun Hasan'ın bazı ümera ve nndemasım şefi tutup sohbet-i müskirat esnasında arzettiler ve istimdat yüzlerin gösterdiler: Uzun Hasan cevap verip eyitti ki Sultan Mehmed yaman garımdir, yahşi pâdişâhtır, anınla buluşmağa niyetim vardır; beli vakti vardır ama çûn melikzâdeler geldiler ol vakit bu vakit olsun dedi ve hattâ beylerbeğisi Emîr Bey'e bazı asker namzed edip Mirza Yusufu ve Karaman okulları Pîr Ahmed ve Kasım'ı ve îsfeııdiyar ojUu Kızıl Âhmed'i bile koştu. ." (Tarih-i Ebû'l-feth, s. 146).

[130] Uzun Hasan Bey'in ümit edilmedik muvaffakiyetlere nail olması,

Osnıanh-Venedik muharebesi esnasında Hasan Bey, Venediklilerle ittifak etmiş olan Haçlılarla birlikte hareket için bunlarla görüşmek üzere Rodos'a sefirler göndermişti [131] maksadı Haçlılarla tedafüi ve tecavüz bir ittifak aktetmekti. Bu heyetle, Tokat'ı işgal ile Osmanlıların bazı mühim şehirlerini elde ettiğini Haçlılara bildirmişti; bu sırada Haçlı deniz kuvvetleri Akdenize gelip Muğla sahilleriyle Antalya'yı yakıp Rodos''si dönmüşler ve bu esnada Uzun Hasan Bey clçileriyle görüşmüşlerdi. Hasan Bey müttefiklerden silâh ve top istemiş ve aynı zamanda hem Osmanlılar ve hem de Memlûkler aleyhine Venediklilere ittifak teklif etmişti.[132] Bu teklif 877 H. senesi içinde (1472 M.) Uzun Ha s an'ın yanında bulunan Venedik elçisi Katerino Zeno vasıtasiyle derhal senatoya bildirilmiş [133] ve Akkoyunlu ordusu için top ve topçu ustası istenilmişti;[134] filhakika Venediklilerden başka Macar ve Lehlilerin de, onu Osmanlılarla çarpışacak mühim bir kuvvet telâkki etmelerine sebep olmuştur. Nitekim Otlukbeli muharebesinden sonra Hasan Bey Osmanlılarla tekrar çarpışmak üzere Katerino Zeno vasıtasiyle Venediklilerden yardım isterken kendi yanında bulunan Macar ve Leh elçilerini de Avrupa'ya göndermişti. üç dört kadırga ile gönderilen top, silâh ve topçu ustaları, tam zamanında Uzun Hasan Bey'in eline geçmemiş, fakat Venedik donanması kumandanı Moçenigo'nun Hasan Bey'in emrine amade olduğu bildirilmişti; çünkü bu sırada Moçenigo Akdeniz'tİG ve içel sahillerinde idi.

[131] Hasan Bey Venediklilerden başka Papa, Macar, Leh, Napoli kırallan ve Boğdan Prensi ile de Osmanlılar aleyhine olarak temas halinde idi.

[132] Uzun Hasan Bey, müttefiki olan Venediklilerle olan münasebatını vasıtasız tesis için Akdeniz'e inmek istiyordu. Bu münasebet daha sonra 1470*-den itibaren sıklaşınca bu deniz yoluna zaruret hasıl olmuştu. Bunun için Fırat nehrinin sağ sahilindeki Memlûk toprakları buna mani oluyordu: fakat 1472 ile 1473 arasında Hasan Bey Fırat üzerine ve Birecik taraflarına hücum ettiyse de muvaffak olamadı. Hasan Bey aynı zamanda Osmanlılara karşı Akdeniz'e gelmiş olan Haçlı donanmasını da Memlûklere karşı taarruza geçirmek için Frenk-leri teşvik etmişti. Bu suretle kendisi karadan ve onlar da denizden yürüyeceklerdi.

[133] Uzun Hasan'm yanında bulunan Venedik, Napoli ve Roma elçileri Otlukbeli muharebesinden sonra memleketlerine dönmüşlerdi. Hasan Bey bunları yollarken gelecek sene için yeniden imdat edilmesini İstemişti (Hammer tarihi, c. III., s. 136).

[134] 877 H. (1473 M.) senesi sonlarında (Zilkade ayı) Osmanlı hükümdarının deniz yoluyla Kahire'ye gönderdiği bir elçi Uzun Hasan'ın hem Osmanlılar ve hem de Memlûkler aleyhinde Frenklerle ittifak teklifini havi mektubunu getirmiştir. Bu mektup, Hasan Bey'in Yenediklüer'e göndermiş olduğu elçinin yakalanmasiyle ele geçmiştir. Mektupta kendisinin karadan yürüyeceğini \e onların da denizden yürümelerini teklif etmektedir (İbn-i lyas tarihi, c. II., s. 144). Venedik senatosu tarafından, elçinin tekidi üzerine Hasan Bey'e altı büyük havan topu, altıyüz çarklı tüfenk ile diğer tÜfenkler, mühimmat ve za-bitler iyle beraber ikiyüz silâhendaz ve topçu ve sair levazımat gönderilmişüı*.

Uzun Hasan kuvvetlerinin Osmanlı hudutlarını geçerek taarruz etmesi Osmanlıları bu açıkça meydan okumağa mukabeleye şevketti ve yukarıda söylendiği gibi vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın tavsiyesiyle kış hazırlığı yapıldı; fakat padişahın otağı daha kışın Üsküdar'a kurulmuştu.

Fatih'in Doğu Seferine Giderken Venediklilerle Anlaşmak Istemesı

Osmanlı hükümdarı, Uzun Hasan Bey üzerine giderken muharebede bulunduğu Venediklilerin bir taarruziylc karşılaşmamak için Işkodra kalesi kumandanı vasıtasiyle cumhuriyete muvafık şartjar dahilinde sulb teklif ettiyse de Venedik cumhuriyeti Ağrıboz adasının geri verilmesinde ısrar ettiğinden uyuşula-madı; bu yüzden Osmanlıların Akdeniz ve Ege sahilleri Venedik ile müttefikleri tarafından tahrip olundu ve bu sayede İçel'de bulunan Karaman oğlu Kasım Bey bazı kazançlar elde etti.
Fatih Sultan Mehmed, Uzun Hasan Bey üzerine henüz hareket etmeden evvel daha kış esnasında ondan gelen nâmeye pek ağırv cevapla mukabele etmişti; çünkü, Frenklerle ittifak yapmış olan Hasan Bey, Osmanlılarla yapacağı muharebeyi makul göstermek için onlardan Kapadokya?yi ve bir de Trabzon Imparatoru'nun kızının kocası olmak dolayısiyle Trabzon'u istemekte idi.[135] İşte Fatih Sultan Mehmed bu taleb-lerden dolayı ağır cevap yazarak sonunda "Bâdemâ elçimiz ok ve lâfımız kılıçtır" demiş ve Akkoyunlu hükümdarını ilkbaharda harbe davet etmiştir.
Osmanlı hükümdarı açılacak sefer için vezir-i âzam Mahmud Paşa ile Gedik Ahmed ve Mustafa Paşa'lar ile görüşerek yapılacak harekâtı tcsbit etti; bu seferi ilkbahara tehir ettirdiğinden dolayı Mahmud Paşa'ya kızmakla beraber şimdilik ses çıkarmamayı daha ihtiyatlı bir hareket buldu.

Osmanli Ordusunun Hareketi

Osmanlı ordusu 877 Şevval (1473 Mart) içinde Fatih Sultan

[135] Arthus Thomas, Halkondil zeylim s. 250.

Mehmed'in kumandası altında Üsküdar^âan hareket etti.[136] Bursa Yenişehir ne geldiği zaman Rumeli beylerbeyi Has Murad Paşa ile Rumeli kuvvetleri orduya iltihak eylediler. Rumeli'nin muhafazasına Şehzade Cem Sultan tâyin edilip Edirne'ye gönderildi.[137] Karaman valisi Şehzade Mustafa Beypazarı/nda ve Amasya valisi Şehzade Bayezid, Kazovada eyalet ve maiyyetleri kuvvetleriyle orduya iltihak ederek babalarının elini öptüler. Ordu mevcudu yüz bin kadardı.[138]

Uzun Hasan'm Tokat'a yaptığına mukabele olmak üzere bir kısım Rumeli akıncıları kumandanı Mihal oğlu Ali Bey ileri sevkolunarak düşman arazisini vurmağa ve haber almağa memur edildi. Ordu Sivas'a gelince yoklama yapıldı ve sonra ileri yüründü; vezir-i âzam Mahmud Paşa ordu güzergâhı yakınında bulunup Uzu Hasan Bey'e ait Şarkî Karahisarhn alınmasını ileri sürdü ise de kabul edilmedi; Erzincan'a gelindiği halde düşman görünmüyordu.[139] Fakat anî bir hâdise ile karşılaşılmamak için buradan itibaren harp nizamı ve karakol tertibatı alınarak ihtiyatla yürünüyordu.

İlk Temas Ve Akkoyunlu Kuvvetlerinin Galebesi

Erzincan'a geldiğine dair Fatih Sultan Mehmed ten name alan Hasan tsey, kendisinin de hareket ettiğini bildirmiş ve Tebriz'den çıkarak Ucan sahrasında askerini yokladıktan sonra bir kayda göre yetmiş bin kişilik bir kuvvetle ilerlemişti.[140] Bu sırada iki taraf

---

[136] Osmanlı tarihleri ordunun hareketini 878 senesinde gösteriyorlar ki yanlıştır; çünkü bu 878 sene başı 1473 Mayısının sonuna tesadüf ediyor; muharebe 1473 Ağustosunda yapıldığına göre ordunun daha evvel yola çıkması lâzım gelmektedir. Prof. Minorsky de Onbeşinci asırda Türkiye ile Venedik arasında İran isimli eserinde 877 Şevvali kabul ediyor. Bütün bunların üstünde olarak sefere çıkmadan evvel pâdişâh tarafından 877 Ramazanı ortalarında Anadolu'da yol üzerindeki kadılara ordunun geçeceği yola zahire indirmeleri için yazılan hükümde "işbu mübarek iyd-i saîd Ramazanından sonra" Uzun Hasan üzerine gidileceği bildirildiğine göre {Feridun Bey münşeatı, e. I., s. 275) padişahın istanbul'dan 1473 Martının ilk onbeş günü içinde çıktığı anlaşılıyor, Hammer de aynı tarihi yazmaktadır. Fâtih'in 877 Zilkadesinde hareket ettiğine dair Farsça vesika Topkapı Sarayı arşivi 9045 numarada olup baş ve sonu noksandır.

[137] Tarih-i Ebû'l-feth, s. 150. Bu tarihlerde Cem Sultan Kastamonu sancakbeyi olup onüç yaşını bitirmek üzere idi. Biraderleri sefere memur olduklarından kendisi muvakkaten Edirne muhafazasına tâyin edilmiştir.

[138] Ahsenü"t-tevârih"de Osmanlı kuvvetleri on bin yeniçeri, on bin azab ve altmış bin tımarlı sipahi olarak seksen hin gösteriliyor (Varak 85).

[139] Fatih Sultan Mehmed, Erzincan'a, gelince, vürudundan Hasan Pâ-dişah'ı haberdar etmiş ve o da "Biz de kan dökücü, askerle o taraflara gelmek üzereyiz; ne vakit karşılaşırsak harb ederiz" cevabım vermişti (Ahsenu't-tevarih, varak 115).

[140] AhseniVt-tevârih'deı ("Varak 115) Hasan Bey kuvvetleri kırk bin kargılı ve otuz bin süvari yani yetmiş bîri olarak gösteriliyor.

kuvvetlerinin öncüleri temas etmişler ve nihayet Tercan taraflarına gelindiği zaman her iki taraf daha ziyade yaklaşmışlardı. Bunun üzerine Osmanlıların Öncü kısm-ı küllisi olarak vezir-i âzam Mahmud Paşa ile Rumeli beylerbeyi Has Murad Paşa ileri gönderildiler. Önden giden ve Tercan tarafında Fırat nehrini takip eden Has Murad Paşa [141] ufak, tefek birkaç müsademedeki muvaffakiyetlerine güvenip daha ileri atıldı; arkadan gelen Mahmud Paşa ona ileri gitmiyerek Fırat nehrini geçmemesini tavsiye ettiyse de dinlemedi ve Mihal oğlu Ali Bey'in ileri gittiğini söyleyip nehrin ötesine geçti ve bu sırada Akkoyunlu ordusunun Öncü kumandanı olan Hasan Bey'in büyük oğlu Uğurlu Mehmed Bey kuvvetlerinin sahte bir gerilemesi üzerine daha ileri giden Has Murad Paşa pusuya düşürüldü ve maiyyetindeki askerin pek çoğuyla beraber harp sahasında kaldı ve kendisi Fırafta boğuldu.[142] Esir düşenler arasında Turahan Bey oğlu Ömer Bey ile Aydın oğlu Hacı Bey, Molla Fenarî oğullarından Ahmed Çelebi [143] vardı ve bu ilk çarpışmadaki zayiat oldukça fazla idi.[144] Bunların hepsi de seçme kuvvetlerdi; hattâ Turahan-zâde Ömer Bey'in rivayetine göre en güzide Osmanlı askerinin bu suretle elden çıkmasından Uzun Hasan Bey çok memnun kalmış ve büyük ümitlere düşmüştü.

Uğurlu Mehmed Bey bu galebeden istifade ile hemen taarruza geçilmesini babasına bildirmiş ise de Uğurlu Mehmed'e hasım olan Halil ve Yakup Sultanların validesi Selçukşah Begüm'ün Hasan Bey üzerindeki tesiri sebebiyle Uğurlu Mehmed'in teklifi kabul edilmemişti.[145]

İki Ordunun Vaziyeti

Bu ilk muvaffakiyet sizlik üzerine Osmanlılar muharebe sahasını terk edip etmemekte mütereddit

---

[141] Has Murad'm Rum ve Paleolog hanedanından olduğunu Halkondil zeyli yazıyor (S. 251).

[142] Murad Paşa'nm 877 Şevval ortası tarihli bir vakfiyesi olup bunu İstanbul'da yaptırdığı cami, medrese ve imaret için tertip ettirmiştir {Başkanlık arşivi, Tapu defteri 251, s. 234).

[143] Sonradan vezir olan Fenarî-zade Ahmed Paşa.

[144] Bazı kaıytlarda mübalâğalı olarak oıı veya oniki bin deniliyorsa da Ahsenüh-tevarih"de dört bin maktul olduğu yazılıdır (Varak 115).

[145] Ahsenüh-tevarih, varak 115.

idiler,[146] iki ordu karşılıklı Fırat vadisini takibedi-yordu; düşmanı Fırat vadisinden uzaklaştırmak istiyen Osmanblar, burayı bırakıp şimale Bayburt'a yöneldiler. Aradan altı gün geçtiği halde düşman gözükmüyordu; yedinci günü Uçağızlı adlı mevkie konulacağı sırada ordunun sağ cenahım tehdit eder vaziyette ve sarp bir mahalde düşman belirdi. Bunu iptida ordunun ilerisinde giden akıncı kumandanı Ali Bey'in kuvvetleri zannetmişler, fakat sonra iş anlaşılmıştı.

Otlukbeli Muharebesi

Hasan Pâdişâh, Has Murad kuvvetlerini imha ettikten sonra meydana çıkmıyarak şaşırtıcı bir plân takip etmekte idi. Bu plân mucibince Hasan Bey Osmanlıları yandan tehdide Gâvur Ishak adında bir kumandanı memur etmişti; buna karşı Anadolu beylerbeğisi Davut Paşa ile onu takviye için Mahmud Paşa gönderildi ve bu suretle Osmanlılar ister istemez Otlukbeli veya Başkent denilen (Uçağızlı) bu mevkide muharebeyi kabul ettiler. Hasan Bey kuvvetleri Otlukbeli tepelerini tutmuşlardı.

İşte bu suretle Fırat havzasını Çoruh suyu menbalarmdan ayıran ve Otlukbeli diye şöhret bulan mevkide iki büyük Türk devletinin orduları arasında meşhur muharebe yapıldı.

Osmanlı ordusunun merkezinde Fatih Sultan Mehmed, sağ kolunda Şehzade Bayezid, sol kolda Şehzade Mustafa bulunuyordu; padişahın yanında yani merkez kolunda Kapıkulu ocakları ve şehzadelerin kumandaları altında da eyalet kuvvetleri vardı. Hasan Bey ordusunun sağ kolunda oğullarından Kör Zeynel Mirza ve sol kolda Uğurlu Mehmed Mirz a bulunup [147] Hasan Bey de merkezde idi.

İki taraf arasında 16 Rebiulevvel 878 (11 Ağustos 1473) de çarşanba günü muharebe yapıldı.[148] İlk muvaffakiyet Osmanlıların sol kolunda

[146] Zeno'ya göre, bu muvaffakiyetsizlik üzerine Fâtih Sultan Mehmed, Uzun Hasan Bey*e bir mektup gönderip sulh teklifinde bulunmuş ise de Hasan Bey bunu dinlemek bile istememişti (Minörsky, Onbeşinci asırda Türkiye ile Venedik arasında İran).

[147] Ahsenü't-tevarih sol kolda Hasan Bcy'ıı yeğeni Cihangir'in oğlu Mu-rad Bcy'lc kardeşi Ali Bey*m bulunduklarım ve Uğurlu Mehmed'in sol cenahta ihtiyatta kaldığını yazar (Varak 115),

[148] Fatih Sultan Mehmed"in yarlığı (Türkiyat mecmuası, VI., s. 300). Fatih'in Arabça fetihnamesinde 13 Zilkade pazar günü istanbul'dan hareket ettiği Sivas ve Erzincan voliyle harp şahsına gelerek Ö78 senesi Rebiulevvelinin ondördüncü günü yapılan muharebede Hasan bey'i mağlûp ederek Şebinkarahisar'ı aldığını beyan eder (Top. Sa. Arşivi, İSo. 8306).

görüldü ve muharebe esnasında bütün hücum Hasan Bey'in merkez koluna tevcih edilerek burası top ve tü-fenk ateşi altına alındı; Hasan Bey zor kaçtı, kuvvetleri bozuldu; oğlu Zeynel Mirza ile ordusundaki yardımcı Gürcü kuvvetleri kumandanı maktul düştüler.[149] Alınan esirler arasında Timurî-lerden olup, Kara Yölük Osman Bey'in kızından doğan Mirza Miranşah torunlarından Mirza Mehmed Bakır, Mirza Zeynel, Mirza Muzaffer vardı.[150] Diğer esir edilenlerden Kadı Mahmud Şüreyhî ile Hasan Bey'in nişancısı Hoca SeyyidvMehmed Münşi ve imam ve musahibi Hısn-ı Keyfli Kadı Ali haklarında hürmet gösterildi; bunların hepsi serbest bırakıldılar. Bir de Fatih Sultan Mehmed, Karako-yunlulardan olup bu harbte Uzun Hasan'la beraber bulunanları serbest bırakmış ve yalnız esir düşen ve Hasan Bey'e benzeyen Pir Mehmed Alpagot'u serbest bırakmamıştı. Osmanlı hizmetinde iken Uzun Hasan'm yanına giderek muharebede esir düşen ulemadan Sinanoğlu Ahmed kati olunmuştur.[151]

İşte bu suretle üssünden çok uzak bir yerde muharebeyi kabul etmiş olan Osmanlı ordusu harp tekniği sayesinde düşman memleketi içinde hasmına kuvvetli bir darbe vurmuştur. Harp ibtida sağ ve sol cenahlarda yapılmış ise de asıl katı netice Hasan Bey'in merkez koluna yapılan şiddetli hücum üzerine elde edilmiştir.

Hasan Bey pek az bir maiyyet ile kaçmıştı. Kendisine pek benzeyen Pır Mehmed Bey Alpagot onun yerinde durup "Hasan Padişah benim" dediği için yakalayıp Şehzade Baye-zid'in yanma götürüldü ise de Hasan Bey olmadığı anlaşıldı; bu sırada Turahan Bey oğlu Ömer Bey de esirlikten kurtarıldı.

Zaferden sonra üç gün muharebe meydanında kalındı; padişah ve diğer ordu erkânının arzuları hilâfına olarak Malı mu d Paşa'nın ısrariyle Uzun Hasan Bey takip edilmeyerek buradan geri dönüldü; bu da Mahmud Paşa hakkında hasımları tarafından bir dedikodu mevzuu oldu. Dönüşte Şarkî Karahisar teslim oldu ve buranın kumandanı

---

[149] Mirza Zeynel'i, sol kolda bulunan azablar ağası Mahmud Ağa öldürmüştü,

[150] Bu üç Mirza, Uzun Hasan'la, libû Sıvîd arasındaki muharebede esir düşmüşlerdi. Bunlar derhal serbest bırakılmışlardır.

[151] Esirler arasında Rum'dan (Anadolu'dan) aceme şugle (tahsile) giden Titrek Sinan oğlu idi ki Uzun Ha*an'm yanında mukarrib olmuştu. Belki hunkâre intikam fikr edip Uzun Hasan'i rıma tahrikeden ol idi (\çşrî, c. II., s. 818). Sivas beglerbeği Hamza beğ'e Farsça mektup yazarak Uzun Ha-san'ın kudret ve kuvvetinden bahisle anı Timur'dan daha büyük gösteren Ahmed adındaki şahsın bu Titrek Sıııanoğlu Ahmed olması muhtemeldir (Belleten sayı 82, s. 268, mektup sahi/esi 271).

Darab Bey Purnâk'e Rumeli'de "Çirmen sancağa beyliği verildi. Burada bulunulduğu sırada her tarafa fetihnameler gönderildi.[152] Has Murad Paşa kuvvetlerinin imhasiyle zaferden ümidi sarsılmış olan Fatih Sultan Mehmed, bu muz afferiy etin şükranesi olarak dört bin köle ve cariye azâd etti ve sefere hareket ederken maaşlarına mahsuben askere borç olarak verilen yüz yük akçeyi (on milyon gümüş para) bağışladı.[153]

Fatih'in Hüseyin Baykara'ya Fetihnamesi

Fatih Sultan Mehmed, bir İslâm ve Türk devleti hükümdarı olan Uzun Hasan tîeyra kendi aleyhine olarak Hıristiy anlarla ittifak etmiş olmasından dolayı ziyadesiyle müteessir olmuş ve Otlukbeli zaferi münasebetiyle Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara'ya gönderdiği fetihnamesinde Şimdi anlaşıldı ki Uzun Hasan Beycin ahd ve peyman dilinde olup epalinde yokmuş; çünki diyar-ı İslama taarruz için gayr-ı müslimlerle mektuplaşıp anları tahrik etmiştir" sözleriyle buna işaret etmiştir.[154] Filhakika hu muharebe esnasında Hasan Bey'in müttefikleri olan Venedik, Papa, Napoli ve Rodos şövalyeleri donanmaları, Batı ve Gü-ney-Anadolu liman ve sahil şehirlerinden bazılarını zaptederek yakmışlardır ki İzmir, Antalya, Midilli bu yanmış olan şehirler arasındadır.[155]

Vezır-I Azam Mahmud Paşa'nın Azli Ve Katli

Pâdişâh tstanbuVa. gelince bu sefer esnasında azı

---

[152] Sultan Mehmed tarafından Uygur harfleri} le yazdırılan bir fetihname, Osmanlıların Mcmalik-i Rum denilen doğu hududu ötesindeki emirlerle ulemaya ve diğer halka gönderilmiştir. Bu fetihname : "Allabii tenlânın inayetiyle Sultan Mehmed: Kum. vilâyetinin seyyid, «adat, kadı, müftü, şeyh ve dânişmeıdlerine, bütün vilâyetlerin valilerine, toplu ve dağınık oturan. Türk, Arap ahali. Yalvaç, Kalaç, Karluk, Kürd, Lûr halklarına mûtemed ve kâhyalarına, karhan ve bezirganlarına, bütün kasabaların ulularına., sucu ve gemicilerine... " bilap etmektedir (R. Rahmeti Arat, İstanbul i niver sitesi Edebiyat Fakültesi, Türkiyat Mecmuası, II.. s. 300-, 30')'. aslı Topkapi Sarayı Arjiv

[153] Otlukbeli galibiyeti üzerine neşredilen Farsça fetihname (Topkapi Sarayı Arşivi, Nr. 9606).

[154] Feridun Bey münşeatı, c. /., s. 276.

[155] Bu hususta bundan sonraki Venedik muharebesi ve Haçlılar donanması kısmına bakın. Filhakika Uzun Hasan Bey'in Horasan hükümdarı Sultan Hüseyin ile uzlaştığına ve Karaman oğlunun Osmanlılardan şikâyeti üzerine oğlu Zeynel Bahadır'la otuz bin kişilik kuvvet gönderdiğine dair Rodos şövalyeleri reisiyle Kıbrıs kralına göndermiş olduğu 875 Ramazan (1471 Şubat) tarihli mektuplar (Topkapı Sa. Ar. Nr. 8344, 9662).

mütalâalarından hoşlanmadığı [156] Mahmud Paşa'yi ikinci defa vezir-i âzamlıktan azlederek Edirne civarında Uzuncaova Hasköyü ismi verilen Havsa'da-kiTıurada Mahmud Paşa'nın vakıfları memur edip yerine Gedik Ahmed Paşa'yı tâyin etti (1474).

Mahmud Paşa, uzun müddet mâzul olarak yaşamadı. Osmanlı tarihlerine göre aynı senede Karaman valisi Şehzade Mustafa vefat etmişti; Mahmud Paşa bunu duyunca padişahı taziyet için İstanbul'a gelmişti; düşmanları tekrar vezir-i âzam olmasından korkup aleyhine bir entrika tertip ettiler. Mahmud Paşa, uzun müddet, ölen Şehzade Mustafa ile arası açıktı; buna da sebeb Mahmud Paşa bir seferde iken, Şehzade'nin paşanın güzel olan zevcesine tecavüz etmiş olması ve bunu haber alan Mahmud Paşa'nın karısını boşadığı halde padişa-hın emriyle kadını almağa mecbur olmasıdır. Paşanın düşmanları Şehzâde'nin ölümünden paşanın memnun olduğunu söylediler; evine gönderilen bir casus paşanın beyaz elbise giyerek satranç oynadığı haberini getirdi; bundan başka padişahın Mahmud Paşa hakkındaki infialine daha başka sebeplerde vardı1. Bunun üzerine Mahmud Paşa tevkif edilerek ons ekiz gün Yedikule'de hapsedildikten sonra 17 Ağustos 1474 (3 Rebiulâhır 879)'de idam olundu. istanbul'da. Mahmud Paşa camii diye meşhur olan camiinin yanındaki türbeye defnedildi. Halk arasında "Mahmud Paşay-ı Velî" diye şöhreti vardır. Alim, fazıl ve çok değerli bir devlet adamı olduğunda tarihlerin ittifakı vardır.

Mehmed 879 H. (1474 M.)'da yani Otlukbelimuharebesini mütaa-kıp babasına isyan ederek Memlûk devletine iltica île onlardan yardım istemiştir.

Uzun Hasan'ın Memlûk devletinin kuzey hudutları üzerindeki emellerini ve bu hususta yaptığı taarruzları bilen Memlûk sultanı, Uğurlu Mehmed'in ilticasından istifade ile şehzadenin istediği kuvveti verip onu Irak taraflarına göndermişti. Uğurlu Mehmed, babasının kuvvetleriyle harp etmişse de muvaffak ola-mıyarak ağır surette yaralanıp kaçmış ve validesini, Memlûk sultanı Melik Eşref Kayıtbay'a

[156] Rivayete göre Mahmud Paşa Fatih kış esnasında Uzun Hasan üzerine hareketini tehir ile ilkbahara bırakmış bundan başka Otlukbeli harbinden evvel Şarkî Karahisar'm alınması teklif ile kuvvetleri oyalamak istemiş ve bir de mağlûp edildikten sonra Uzun Hasan'ı takip ettirmemiş ve bundan dolayı azledilmiştir. Fâtih Sultan Mehmed'in Çandarlı-zâde Halil ve Rum Mehmed Paşa'lardan sonra Mahmud Paşa, katledilen vezir-i âzam-larm üçüncüsüdür.

yollayarak babasiyle arasının bulunması ve afvedilmesi için delâletim rica etmiştir.[157]
Uğurlu Mehmed, arzusuna nail olamayınca bu defa da Osmanlıların yanına gelmiş ve bu halinden Uzun Hasan pek ziyade kuşkulanmıştı. Fatih Sultan Mehmed, Uğurlu Meh-med'i iyi karşılamış ve Hasan Bey'in Karaman oğullarına yaptığına mukabele eylemek istemiş, onu kızı Gevherhan Sultan ile evlendirerek Sivas beylerbeyliğiyle hududa göndermiştir.

Uğurlu Mehmed'in hudut üzerinde bulunması Selçuk Begüm Sultan'in emeline mâni olacağından dolayı hükümdarlık vadi hilesiyle Uğurlu Mehmed davet edilmiş ve o da bu iğfale aldanarak Sivas'tan kalkıp Erzincan^a gittiği gibi yakalanarak öldürülmüştür (882VH.1477 M.). Uğurlu Mehmed'le Gevherhan Sultan'ın izdivacından Göde Ahmed Bey doğmuştu. Uğurlu Mehmed'in Öldürüldüğü padişah tarafından haber alınınca kıziylc beraber torununu Erzincan'dan İstanbul getirtmiştir.
Otlukbeli muharebesinden sonra Uzun Has an'la barış yapılmayarak bu hal Akkoyunlu hükümdarının Ölümüne kadar sürmüş ve yerine geçen oğlu Sultan Halil, dostluğun yeniden tesisi için ulemadan Kadı Alâüddin Beyhakî'yi İstanbul'a. yollayarak bu suretle iyi münasebat yeniden kurulmuştur.

Karaman Devletinin Tarihe Karışması

Kasım Bey'in İçerdeki Faaliyetleri

Daha yukarılarda Karaman oğullan kısmının sonlarında söylendiği üzere Pır Ahmed Bey, Uzun Hasan Bey'in yanına kaçtığı vakit kar-deşi Kasım Bey, İçel taraflarında kalmıştı. Filhakika Kasım Bey 1472 sonu veya 1474 başlarında müstahkem olan Silifke ile sahilde bulunan Korko [158] kalelerini Osmanlılardan geri almağa çalışırken Uzun Hasan ile Karaman oğullarının müttefiki bulunan Venedik, Napoli

---

[157] Düvel-i Islâmiye'nm bîr notunda (S. 409) Uzun Hasan'ın bütün çocuklarının validesinin Selçuk Begüm olduğu gösteriliyorsa da Mısır kaynaklarına nazaran bunun validesinin ayrı olup oğluyla beraber bulunduğu anlaşılıyor.
[158] Burası, Korko, Gorkos, Gürko, Korkos gibi pek az farkla telâffuz edilmektedir ki eski Coryucus olması kuvvetli ihtimal dahilindedir (Hammer tarihi, c. III., s. 287).

ve Papalık donanmalarının amirali Pietro Mocenigo da Kasım Bey'e yardım etmek üzere İçel sahillerine gelmiş ve bir elçi vasıtasiyle Kasım Bey'le görüşerek harp harekâtı hakkında anlaşmışlardır.

Korko çok dayanamayarak amirale teslim oldu. Bunu mütaakıp ikiyüz muhafızlı Silifke kalesi de teslim olduğundan Kasım Bey, müttefiklerin yardımları sayesinde bunları elde etmek suretiyle îçe yerleşmiş oldu; çünkü yukarıda adıgeçen yerlerden başka Ermenâk, Minan, Develihisar kaleleri de Karamanlıların elinde idi. Kasım Bey'in Venedik amiralinin yardımiyle Silifke, Sığın ve Korko kalelerini alması Osmanlıların Uzun Hasan üzerine açtıkları sefer zamanına tesadüf etmişti.

Otlukbeli Harbinden Sonraki Durum

Fatih Sultan Mehmed, Doğu seferinden dön dükten sonra sıra Karaman oğullarının elindeki yerlerin alınmasına gelmişti; bunların artık güvenecekleri bir kuvvet kalmamıştı; Pîr Ahmed Bey Otlukbeli muharebesinde, Hasan Bey'le beraber kaçmış, fakat sonra İçel taraflarına gelmiş, biraderi Kasım Bey'le görüşerek müttefikan harekete karar vermişlerdi; hattâ Kasım Bey, büyük biraderi olan Pîr Ahmed'e Silifke'yi vermek istediyse de kabul etmemiş ve sonra Ermenâk'e gidip orada Yellitepe mevkiini kendisine karargâh yapmıştı; bunun üzerine vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa'nm maiyetine [159] bir miktar Kapıkulu askeri ile
Anadolu tımarlı sipahi kuvvetleri verilerek Karaman taraflarına -yollandı. Gedik Ahmed Paşa, Karaman valisi Şehzade Mustafa ile birlikte hareket edecekti.

Gedik Ahmed Paşa, Karaman oğlu Pîr Ahmed Bey'i hiyle ile ele geçirmek istediğinden sulh yapmak üzere ona bir elçi gönderip arkasından sür'atle hareket ederek Yellitepe^ye baskın yaptıysa da

---

[159] Bazı müdekkikler Gedik Ahmed Paşa'nm bu son Karaman seferinden dönüşünde Mahmud P a şa'mn katli üzerine vezir-i âzam olduğunu beyan ediyorlarsa da TacÜ't-tevarİh ile Alî tarihVnin kayıtlarından anlaşıldığına göre Mahmud Paşa, Uzun Hasan seferinden istanbuVa. avdetini mütaakıp az-lolunarak Edirne civarında imar ettiği Uzuncaova Hosfeoyü'ne gönderilmiş ve yerine Gedik Ahmed Paşa tâyin edilmiştir. Mahmud Paşa, bir müddet sonra Karaman, valisi Şehzade Mustafa'nın vefatı üzerine taziyet için İstanbul'a geldikten sonra hapis ve idam olunmuştur (Bk. TaciVt-tevarih, c. /., s. 543, 552 ve Âli, Sultan Mehmed'in vezirleri kısmında Mahmud Paşa'mn tercüme-i hali ve TaciVt-tevarih''ten naklen Solakzâde, s. 247). Bu kayıtlara göre Gedik Ahmed Paşa, Mahmud Paşa'nın azlinden sonra vezir-i âzam olmuştur, katlinden sonra değil.

ailesini bir mağaraya gizlemeğe muvaffak olan Pîr Ahmed de kendisi hemen ormanda gizlenmeğe muvaffak olduğundan ele geçmedi; fakat Gedik Ahmed Paşa Ermenâk kalesini zapt ile pek sarp olan Minan kalesini de kuşattı ve topla dö-ğerek teslim almağa muvaffak oldu. Minan kalesinde Pîr Ahmed Bey'in ailesiyle kızları elde edilerek muazzezen Konya'ya yollandı.

Pîr Ahmed Bey Minan kalesinin alındığını duyunca teessüründen kendisini kaya başından aşağıya atıp intihar etmek istediyse de bir ağaca takılmak suretiyle kurtuldu; artık ümitsiz bir halde Tarsus'a ve oradan da tekrar Uzun Hasan Bey'in yanına gitti ve kendisine ıkta olarak verilen Bayburd taraflarındaki dirliğinde öldü.

Gedik Ahmed Paşa Minan kalesini aldıktan sonra Silifke'yi muhasara etti ve evvelce Osmanlıların hizmetinde bulunarak buranın Kasım Bey'e geçmesinden sonra onun hizmetini kabul etmiş olan kale topçuları gizlice elde edildi; topçular barut mahzenine ateş verdiler; kalede pek çok ev yıkıldı; harap olan kale duvarlarından içeriye yürüyüş yapılıp bu suretle Silifke alındı (1474). Bu sırada Karaman valisi Şehzade Mustafa hasta olduğundan Niğde ile Kayseri arasında bulunan Develi Karahisar'm zaptına Niğde sancakbeyi Koçu Bey'İ göndermişti; fakat Develi Karahisar beyi olan Atmaca Bey mukavemet ederek kaleyi Şehzade Mustafa'dan başkasına teslim etmiyeceğini bildirdi. Şehzade hasta halinde gelip kaleyi teslim aldı ve içine asker koydu.

Karaman Vahsı Şehzade Mustafa' Nın Ölümü

Şehzade Mustafa'nın Develi Karahisardan avdetinde hastalığı ağırlaştı; Niğde'ye ve oradan Borpazari'na. geldi,[160] hamam yaptı ve çıkar çıkmaz da öldü; naşı Bursa'ya naklolunup defnedildi ve Karaman valiliğine Kastamonu sancakbeyi Şehzade Cem tâyin olundu (1475 ihtidası). Vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa bir müddet Konya'da Cem Sultan'la beraber bulundu. Şehzade Mustafa, âlim ve divan sahibi şair ve aynı zamanda mahir bir silâhşor olup kadınlara fazla düşkündü.

[160] Tacü?-üt-tevarifı'te Bozpazarı denilen bu mahallîn Konya ile Niğde arasında bulunduğu Bor kasabasidır "Geçti Bor'un pazarı sür eşeğini Niğde'ye" darb-ı meseli meşhurdu. Matbaada J harfi noktalı olarak j diye dizilmiştir.

Mahmud Paşa'mn zevcesini, paşanın bir seferde bulunmasını fırsat bilerek iğfal etmiştir; Bundan dolayı Mahmud Paşa kendisine düşman olmuştu. Bundan dolayı şehzadenin Mahmud Paşa tarafından zehirlettirildiği de rivayet edilir. Şehzade Mustafa'nın validesi Gülşah Hatun olup Hani Sultan adında bir de kızı kalmıştı.

Bu suretle Karaman beyliği tamamen elde edilerek Kasım Bey de kaçmış (1475) ve Fatih Sultan Mehmed'in 886 H. (1481 M.)'de ölümüne kadar Kasım Bey ötede beride dolaşıp II. Bayezid'le Şehzade Cem arasındaki saltanat mücadelesinde Cem'le anlaşarak ona yardım edip İçel taraflarında bir müddet kalmış ve Cem'in Rodos şövalyelerine ilticası üzerine çaresiz kalıp günahının afvi için Osmanlı hükümdarına dehalet ederek vefatı [161] tarihi olan Muharrem 888 (Şubat 1493)'e kadar Osmanlılara tâbi olarak İçel taraflarında beylik etmiştir.[162]

Karaman devleti iki asırdan ziyade devam etmiş olup halkın bu aileye fazla bağlantıları sebebiyle uzun fasılalarla ve pek zorlukla bir asır uğraşıldıktan sonra ortadan kaldırılabilmiştir.

Karamanoğlu Mustafa Bey

Osmanlı devleti buranın tamamen işgalinden kir müddet sonra 906 H. (1500 M.) 'de Karaman eyaletinin tahririyle vergilerini tesbit etmek istedi ve eskiden Cem Sultan'ın kethiidahğında bulunmuş olan bir tahrir memuru (ilyazıcı) gönderdi. Bu adam her tımarı bir misli arttırmak suretiyle bir tahrir yaptı.[163] Bunun üzerine Karaman sipahileri ile Turgut ve Varsak aşiretleri sözbirliği ederek îran taraflarında bulunmakta olan Kasım Bey'in kardeşi Mirza Bey'in torunu ve Hacı Hamza Bey'in oğlu Mustafa Bey'i IçeVe davet ederek hükümdar ilân eylemişlerdi.[164] Bu sırada Sultan II. Bayezid Mora seferinde bulunduğundan Mustafa Bey'in hükümdarlığı Osmanlı

[161] Kasım Bey'in vefatı üzerine Karaman ümerâsı, Karaman oğlunun kızından doğmuş olan Turgut oğlu Mahmud Bey'i Kasını Bey'in yerine münasip görüp tâyinim rica ettiklerinden istekleri kabul olunmuştu; fakat Mahmud Bey Osmanlılarla Memlûkler arasındaki harpte Memlûkler tarafına meylettiğinden azledilip üzerine asker sevkedilmiş ise de elde edilemiyerek zevce ve çocuklariyle beraber Haleb'e kaçmıştır (892 H. = 1487 M.).

[162] Behiştî, s. 151 ve diğer tarihler.

[163] Âşık Paşa~zâde, s. 260.

[164] Müverrih Âlî, Mustafa Bey'in yerine îshak Bey oğlu İbrahim'in davet edilerek Karaman hükümdarı ilân edildiğini yazıyor (Basılmamış birinci cilt, s. 192).

devletinin gaileli bir zamanına tesadüf ettirilmişti.
Bunun üzerine Amasya valisi Şehzade Âhmed ile Karaman valisi Şehinşah ve bunun oğlu Bey şehri sancakbeyi Meh-med Şah bu gaileyi defe memur oklular; bir taraftan Dnlkadır oğlu Alâüddevle de bir miktar askerle oğlu Şahruh'u göndermişti; bunlar Lârende ile Hadi mel V n den yürüdülerse de Mustafa Bey'i elde edemediler. Karaman oğlu maiyyetiyle kaçarak sarp yerlere sığınmış ve kış da geldiği için netice ilkbahara kalmıştı.

Sultan Bayezid, Mora seferinden avdet edince yeni vezir-i âzam Mesih Paşa'yı [165] bir kısım Kapıkulu askeriyle Karaman oğlu gailesini defe memur etti; 906 Ramazanında (1501 Nisan) îstanbuVüsin hareket eden Mesih Paşa, Konya'da Şehzade Şehinşah ile görüşerek harekete geçmiştir. Bunun üzerine yavaş yavaş Karaman oğlunun etrafındaki aşiret kuvvetleri çözülmeğe başlayarak Mesih Paşa'ya dehalet etmişlerdir. Mesih Paşa Lârende ile Taşeli arasında bir kale yapıp içine muhafız askeri koymuş ve sonra askeri üç kısma ayırarak şiddetli takibata başladığından kıyafetini değiştiren Mustafa Bey, evvelâ Tarsus'a oradan da Haleb'e kaçmıştır.
Memlûklerin Haleb nâib-i saltana (Beylerbeyi)'sı, Mustafa Bey'i evvelâ tevkif edip sonra Kahire'den aldığı emir üzerine oraya yollamıştır. Mustafa Bey 919 senesi Rebiulevveline kadar (Mayıs 1513) yaşamış, o tarihte taundan vefat etmiştir.[166]

[165] Tacü't-tevarih, c, II., s, 104.
[166] îbn-i Iyas tarihi, c. IV., s. 309.

YEDİNCİ BÖLÜM

OSMANLİ-VENEDİK HARBİNİN HAÇLI SAVAŞINA İNKILABI VE BUNUN SONUÇLARI

Savaşın Sebepleri

Osmanlıların İstanbul'u aldıktan sonra Arnavutluk. Bosna, Mora ve Adalardaki muvaffakiyetleri ve Anadolu'da Trabzon İmparatorluğu, Candar beyliği ve Karaman devletyle Alâiye beyliğVni ortadan kaldırmaları, onlara karşı gerek doğu ve gerek batıda kuvvetli hasımlar meydana çıkarmıştı. Bu hasımlardan doğudaki Akkoyunlu devleti ve batıda-kiler de başta Papalık olmak üzere Venedik cumhuriyeti ile Napoli ve Macar kırallıkları idi; bu arada bir de Arnavutluk beyi İskender Bey ile Rodos şövalyeleri vardı.

Osmanlılar aleyhine açılan mücadele ibtida Venedik cumhuriyetinin faaliyete geçmesiyle başlamış sonra buna, denizden Papa ile Napoli kiralı ve Rodos şövalyeleri ve karadan da Macarlar iştirak etmişler ve bunlara bir de Akkoyunlu devleti katılmıştır.

Osmanlılara Karsı Venedik Macar Ve İskender Bey'in İttifakı

Venedik cumhuriyeti Osmanlı istilâsının kendi aleyhlerinde de inkişaf göstermesine rağmen Istanbul fethinden az sonraki tarihlere kadar hasmâne vaziyet almaktan çekiniyor, daha doğrusu Avrupa'daki rakipleriyle uğraşıyordu; çünkü Napoli ve Aragon kiralı V. Alfons Venedik cumhuriyetinin nüfuzu altına almak istediği Arnavutluk'ta kendi hâkimiyetini tesise çalıştığından Venedik hükümeti bunu çekemiyor ve yeni Napoli kiralı Ferdin an Osmanlı hükümdarı ile dostça münasebatı bu endişeyi arttmyordu. Bundan başka Milano cumhuriyetinin de Venedik'le arası iyi değildi.
Türklerin Adalardaki muvaffakiyeti, Mora'daki Venedik kolonilerine tecavüzleri, Papa'nın teşvikiyle nihayet bu cumhuriyeti iskender'le ittifaka şevketti ve 1463'de iki taraf arasında tecavüzî bir ittifak aktolundu.[167] Bundan başka Venedikliler yine aynı sene Eylülünde Türklere karşı Macarlarla da yine böyle bir anlaşma yaptılar; fakat her iki muahede de gizli tutuldu ve yalnız Papa haberdar edildi. Yine Papa'mn delaletiyle Venedik ile Bur gonya arasında 19 Ekim 1463 senesinde de Osmanlılara karşı bir anlaşma daha yapıldı; bu ittifaklara Napoli kiralı Ferdinand girmek istemedi; bundan başka Burgonya'yı Venedik'ten uzaklaştırdığı gibi Milano dukasının Venediklilere ait bazı yerleri işgal etmiş olması Papa'mn arzu ettiği Haçlı Seferini akim bırakmıştı. Çünkü Papa Osmanlılarla Frenklerin tehdidi altında bulunan ve mütereddit bir siyaset takip eden Raguza cumhuriyetini teşci ve ona yardım için Ankona'ya gitmesini mütaakıp 14 Ağustos 1464'de ansızın ölmüş ve bu suretle Türklere karşı tertip etmek istediği Haçlı Seferi de kuvvede kalmıştı.[168] Fakat buna rağmen daha aşağıda görüleceği üzere Venedik cumhuriyeti, İskender Bey ve Macarlarla birlikte harekete geçtiler.

---

[167] Bu muahede mucibince Venedik cumhuriyeti, hem para ve hem de askerle İskender'e yardım, edecek, her yıl Nisan ayından Hazirana kadar Arnavutluk'a akın yapmaları nıûtad olan Türklere karşı Venedik silâhlı kadırga ve gemileri halkı korumak için Arnavutluk sahillerine gönderilecek ve şayet cumhuriyet Türklerle barış yapacak olursa bu barışa İskender Bey*i de idhal ettirecek ve bir tehlike vukuunda İskender Venedik"e iltica edecek olursa kabul edilip müsait zamanda yine Arnavutluk'a dönebilecekti.
[168] Papa II. Pi, kendi plânına göre Peioponez, Beotya, Atik ve Epir sahil şehirlerini Venediklilere, Makedonya'yı İskender'e, Bulgaristan, Sırbistan ve Eflâk kıt'alarmı M acarlara bahşetmekte idi; Bizans împaratorluğu'ıa ait geri kalan kısım da Rum ailelerine verilecekti (A. Gegaj, ISAlbanie, s. 136).

Venediklilerin Harp

Osmanlılar Eflâk ve Midilli seferlerini yaptıktan kararı sonra donanmalariyle Venediklilere karşı kendilerini koruyabilecek bir hale gelmişler, Çanakkale'yi tahkim etmişler ve ertesi sene de Bosna seferini yapmışlardı. Şu halde asıl tehlike karadan Macarlarla Venediklilere daha ziyade yaklaşmış ve onlar da yukarıda söylediğimiz gibi mütte-fikan harekete karar vermişlerdi. Zaten Bosna istilâsından sonra Türk akıncılarının Venedik hududunu geçmeleri, Evrenuz oğlu İsa Beyle Mora akıncı beyi Turahan-zâde Ömer Bey'in de Lepanto (înabahtı) havalisindeki Venedik arazisini işgal etmesi, Koron ve Mudon müstemlekelerine akın yapması zahirde gergin olan ipin kopmasına sebep olmuştu.[169] Filhakika bu hallerden dolayı 1463'de Venedik meclisi, senatonun en müdebbir ve uzağı görür âzasından olan Viktor Kapelli'nin heyecanlı nutku üzerine İskender'le beraber Türklere harp açmağa karar vermiş ve yine müttefikleri olan Macarlarla birlikte harekete geçmiştir.[170]

Venedık Ve Macarlarla Savaş

Senatonun Osmanlılarla harbe karar vermesi üzerme denedik kuvvetleri kumandanlığına geniş selâhiyetle Loredano ailesinden Yakomo Loredano tâyin edildi.[171] Aralarındaki karar mucibince Venedikliler Mora yi ve Macarlar da Bosna'yı işgal edecekler ve İskender Bey de Arnavutluk'ta faaliyette bulunacaktı.

---

[169] Kritovulos, Mora sancakbeyi Ömer Bey'in kendisini istihfaf ettiklerini zannederek V ene d iki ilerle olan muahede hilâfına onların arazisine hücum, eylediğini, Mora'yı ellerinden tamamen çıkmış addeden Venediklilerin bundan dolayı harp ettiklerini yazmaktadır (S. 168-169). Hammer de (C. III., s. 83)Vene-dikle olan muharebenin küçük bir sebeple başladığını beyan ederek güya Atina beyinin bir kölesinin on bin akçe çalarak Koron'a kaçtığını ve bunun iadesi istenmesi üzerine mristiyan dinine avdeti sebebiyle geri gönderilemiyeceği ceva binin verildiğini ve bu red cevabı alınınca Mora beyi Evrenuz-zûde îsa Bey'in Venedik arazisine tecavüzle Argosun muhasara ve zapteylediğini ve bunun neticesinde Venedik'le muharebe, başladığını yazar. Metinde görüldüğü üzere Venediklilerin Macarlar ve Arnavutlarla daha evvel Osmanlılar aleyhine ittifak yaptıkları malûm olduğundan Mora meselesi bu harp için zahirî bir vesile teşkil etmiştir.

[170] Türklerle harbe karar veren senato Macar kıraliyie Papa'ya derhal elçiler gönderdi; Papa,kilisenin en hüyiik hasmı olan Dük Darimini'nin hakkından geldikten sonra memnuniyetle davetlerine icabet edileceği cevabını vermiş ve Macarlar da muvafakat cevabı göndermişlerdir (Haikondil, s. 228).

[171] Halkondit zeylinde bu isim, Yakomo Loredano ve Ilammer Tarihinde ise Luci Loredano diye geçmektedir.

Müttefiklerin verdikleri bu karar casuslar vasıtasiyle Öğrenildiği gibi aynı zamanda Bosna ve Mora'daki kumandanların gönderdikleri haberlerden de anlaşılmıştı. Bunun için iki taraftan gelecek taarruza ne yolda mukabele edilmesi lâzımgeleceği hakkında devlet adamları görüştüler. Filhakika 1463 Ağustosunda Venedikliler Mora'da taarruza geçtiler. Verilen karar üzerine pâdişâh arkadan gelmek üzere pek önem verilen Mora'ya acele vezir-i âzam Mahmud Paşa gönderildi. Mahmud Paşa takriben aynı sene Eylül sonlarına doğru hareket etti.
Yukarıda Mora ve Bosna seferleri kısmında görüldüğü üzere Venedikliler otuz beş kadırga ve oniki büyük gemi ile [172] Mora'ya gelerek bir taraftan Korint Şehrinde Ömer Bey'i muhasara ederlerken diğer taraftan da Rumlarla Arnavutların ısrarları üzerine işgal etmiş oldukları Korint berzahında fena halde bozularak kaçmışlardı. Bundan sonra Mora'daki âsi şehirler de itaat altına alınmıştı. Yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle Bosna'ya, giren Matyas Korven de .Bosna'nın merkezi olan Yayco'yı ve diğer bazı kaleleri almıştı; Fatih'in bizzat ikinci defa Bosna üzerine yapmış olduğu 1464 seferi Bosna istilâsını önledi ve Macar kiralı aldığı kalelerle iktifa ederek çekildi.
MoraMa muvaffak olamayarak kaçan Venedik kuvvetleri ve donanması Kalamatd'ya. çekildiyse de orada da Türklerden ehemmiyetlice bir sille yedi; bunlardan alınan esirler Gelibolu'ya yollandı; deniz kuvvetleri kumandanı Orasto Güstinyani'nin yerine tâyin edilen Loredano, Gelibolu'ya, gelmek istediyse de cesaret edemedi ve onun yerine geçen Viktor Kapello Taşoz. imroz ve Semadirek adalarını alıp Atina'yı da işgal ettiyse de Türklerin taarruzları üzerine buralardan çekilmeğe mecbur oldu. Yine aynı sene içinde Venedik donanması Midilli'yi almak istemiş, fakat Mahmud Paşa kumandasiyle donanmanın geldiğini haber alması üzerine çekilmişti.

---

[172] Âlî tarihi (S. 67) ve Tacü't-t&varih (C. /., s. 502) Mora üzerine Mahmud Paşa'nın hareketini 869 senesinde gösteriyorsa da yanlıştır. Kritovulos gerek Bosna ve gerek Mora seferlerini Fâtih'in cülusunun onüçüncü senesinde göstermektedir ki 868 H. (1463 M.) tarihine tesadüf eder. Hammer tarihi (C. III., s. 85) ise Mora seferinin 1463 tarihinde olduğunu kaydetmiştir. Türk-Osmanh tarihleri ile Hammer tarihi, Kritovulos'urı eseri ve Halkondil zeyli tetkik edilecek olursa Mora seferinin Bosna seferinden bir sene evvel olduğu sarih olarak anlaşılıyor. Halkondil zeylVne göre Mora'daki mağlûbiyetlerinden sonra Venedikliler, Macarların Tuna'yı geçmek üzere olduklarından bahisle Mora halkına Osmanlılara teslim, olmamalarını tavsiye etmişlerdir (S. 233).

Cumhuriyeti Sulh Teklifi

Venedik cumhuriyeti her iki tarafın arası bulunarak barış yapılması için 1467 'de bir hey'et vasıtasiyle Osmanlı hükümetine müracaat etti. Teklifleri, İmroz ve Limni adalarının kendilerine verilerek buna mukabil bir vergi alınması idi. Osmanlı pâdişâhı bu teklife :
"Benimle sulh yapmak isterseniz gidiniz daha iyi düşününüz" sözleriyle cevap vererek gelen hey'eti geri gönderdi.[173]

Muharebeye Devam

Bu red cevabı üzerine Venedikliler kendi lehlerine kir netice elde etmek için Mora?da. şiddetli taarruza geçtiler ve kırk kadar gemi [174] ve iki bin kişilik kuvvetle 872 H. (1467 M.) Sonbaharında Kuzey-Afora'daki Ahaya bölgesine Kanalis [175] kumandasında asker şevkettiler; Kanalis, Patras\ kuşattı ve kendisi Türk adalarına taarruz için Ağrıboza gitti. Kendisine Moralılarm bir kısmı da iltihak ettiler. Fakat az kuvvetle düşmanı pusuya düşüren Turahan Bey oğlu Ömer Bey bu kuvvetleri bozdu; birçok esir alınıp bir kısmı IstanbuVa. yollandı; bir hayli Venedik kuvveti de denizde boğuldu.
Kanalis, Mora'da kuvveti bırakıp ayrıldıktan sonra yardımcı askerle takviye ettiği Ağrıboza. geldi ve oradan ordusunun bakiyesini alarak Limni, imroz ve Enezce taarruza başladı. Evvelâ Limnyi ve sonra da imroz'u işgal etti ve daha sonra Enezce saldırdı (1467 M.), merdivenler kurarak kaleye çıkıp kapıları açarak şehir ve kaleyi aldılar :
"Şehir yağma edilerek kan ve ateşe boğuldu; kılıçtan kurtulanların kısm-ı âzami esir edildi, kadın ve erkek ahaliden bir kısmı da gayr-i insanî muamelelere mâruz kaldılar; hıristiyanlık namına hiçbir hürmet gösterilmeksizin makamât-ı mukaddese telvis olundu; zira Türlç hâkimiyeti altında bulunmakla beraber ahali tebdil-i mezheb etmemiş

---

[173] Kritovulos, s. 188.
[174] Kritovulos kırk kadar diyor (S. 186). Halkondil zeyli9 m\e İse (S. 242) yirmi gemi kaydı vardı.
[175] Bu isim Hammer'de Nikola Kaıale ve Tncü't-tevarih^te belki generalden ve belki de Kanale'den muharrei olarak C ender al diye kaydediliyor. Bu tarihin kenarındaki şerhte Nikola Kamapel ismi vardır.

bulunuyordu; hattâ yapılan mezalim Türklerin bile dokunmaktan hürnıeten ihtiraz ettikleri hemşirelerin hetk-i ırzına kadar ilerledi; bütün ganâim ve iki bin esir ile Kanalis'in bulunduğu Ağnboz^a. döndüler; fakat Türkler Ağrı-boz'u zabt ile bu fecâyie cevap verdiler..[176] Venedik kuvvetleri Enez kadısı ile hatibini de esir alarak diğer Müslümanlarla beraber Ağrıboza götürmüşlerdi.[177]

Kanalis bundan sonra Anadolu sahilindeki Yeni Foça'yı almağa uğraşırken büyük zayiat vererek tardedildi; daha sonra Osmanlı gemileri bir aralık gelip Limni merkezindeki ahaliyi alıp götürerek adayı halı bırakmışlardı; bunu haber alan Kanalis acele LimnVye geldiyse de halkı götürülmüş bularak geri döndü; bu suretle Osmanlılar Venedik kumandanının Enezede aldığı esirelere mukabele yapmış oldular.

Bu taarruzun intikamını almak üzere 1468'de Mahmud Paşa kumandasiyle üçyüz parça Osmanlı donanması Ağriboz adası üzerine yürüdü. Evvelâ deniz yolu üzerindeki Şira (Sirus) adasını alarak Ağrıboz''a gitti ve kısm-ı mahsusunda yazıldığı üzere on-yedi gün muhasaradan sonra Ağrıhoz^un merkezi alındı ve bunun üzerine tekmil ada işgal olundu.

Osmanlı Sulh Teklifleri

Venedik cumhuriyeti Asrıbozu kaybettikten sonra yme çabalamakta ise de bu darbe kendisine pek ağır geldiğinden Osmanlılarla anlaşmak istiyordu; fakat reddedileceği korkusiyle çekinmekte idi. Osmanlı hükümeti Uzun Hasan'a karşı yapılacak seferde cumhuriyetin onunla beraber hareket etmemesi için anlaşmak istedi; iki taraf arasında Fatih Sultan Mehmcd'in analığı Sırbistan prensesi JVÎara (Meryem Sultan) aracı idi; bu suretle Venediklilerin îşkodra kalesi kumandanı Leonardo Buldo vasıtasiyle Venediklilere müracaat edildi; Fatih, Isken d erin merkezi olup evvelce Sultan İL Murad tarafından zaptedilen Kroya'mn geri verilmesini ve buna mukabil Venedik tacirlerinin vermekte olduğu yüz elli bin dukayı almıyacağını ileri sürdü;

[176] Yukarıda metinde tırnak içindeki kısmı lîalhondü zeylfnâen (1632 tab'ı, s. 242) naklettim. Hammer, Türklerin mezalimi diye birtakım mübalâğalar naklettiği halde bu Enez mezaliminden hemen hiç bahsetmez.

[177] Tacü^t-levarihy c. I., s. 513.

Venedikliler ise Ağnboz adasının geri verilmesini istiyorlardı; har iki taraf anlaşamadığından sulh yapılamadı (1472).

Osmanlılar Aleyhine Hatlı Seferi

Osmanlı - Venedik harbi fasılasız olarak altı seneyi bulmuştu. 1464'de Papa III. Pi'nin ölümüyle Venedik cumhuriyeti büyük ümitlerini kaybetmişti.

İlk senetle müttefikleri olan Macarların Bosna'yı geri almak için yaptıkları hareket boşa çıkmış ve iskender'in harekâtı da akıncıların mukabil taarruzlariyle akim kalmış ve bundan başka Türk akıncıları Venedik mıntakasını vurmakta bulunmuşlardı. Böylece âdeta yalnız başına kalmış olan Venedikliler, pek arla olan Ağnboz elden çıkması üzerine (1469) vukua gelen zayiatı telâfi etmek üzere bir taraftan 2 Aralık 1463 denberi aralarında ittifak muahedesi aktedilmiş olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'e elçiler gönderip [178] diğer taraftan da Papa ile Napoli kiralı Ferdinand'a murahhaslar yollayıp yardımlarını istedi. Hiçbir maniaya tesadüf etmeksizin kapılarına kadar gelebilecek olan düşmana karşı beraberce hareketi ve yaz mevsiminde işbirliği edilmesini rica ile işin artık gecikmeğe tahammülü olmadığını bildirdi. Papa ile Ferdinand yardım vadinde bulundular.[179] Bundan başka Venedik kumandanı Moçenigo tarafından Kıbrıs kiralı ile Rodos şövalyeleri reisine de mektuplar yazılarak onları da tahrik ve teşvik ederek muvafık cevap aldılar (1472).

---

[178] Akkoyuulularla Venedikliler arasındaki münasebet 1461'de başlamış ve ilk defa Akkoyunlu hükiftndarı tarafından Venedik'e Hacı Mehmed, Murad, Nikola, Seferşah yahut Gaffarşah isimlerinde dört kişilik bir murahhas heyeti yollanmış ve bııın karşı Venedik cumhuriyeti de Girin isminde birini göndermiştir. Daha sonra 1471'dc Uzun Hasan*m zevcesi Despina'nm hem-şire-zâdesi olup baba tarafından bir Venedik asilzadesi olan Kat e r ino Zeno sefaretle Tebriz'e yollanmıştır. Bunu mütaakıp HacıMehmed elçilikle Venedik'e yollanıp silâh ve cephane temin etmiş ve bunlar Barbaro ve Koutarini vasıtasiyle yollanmıştır. Venedik cumhuriyeti ile Akkoyunlular arasındaki ilk ittifak 1463 senesinde olmuş ve Venedik murahhası Girin, Uzun Hasan'a yollanmış ise de ikî taraf arasında üilî bir hareket görülmemiş ve bu ancak Ağrıboz'vn zaptı üzerine taamıaî bir şekil almıştır (V. Minorsky, L« Perse mı XV. sievh vntrale Turquie et Penise * Publicatiou de la Sociotc deş Ktudes İruni-eıııcs et de 1'aArl Persun, Paris 1933).

[179] Papa IV. Sikst \m taraftan Türklere karşı harp etmek üzere kendi adamlarını Fransa, Almanya ve ispanya'ya göndererek bunların hükümdarlarım içtimaa davet etmiş ve diğer taraftan du Venedik ve Napoli ile üqlü bir pakt yapmıştır. Bu pakt, ittifakın temini için çok gayret sarf etmiş olan zatın adına ıısbetlr. Kar afu (Caraffa) paktı adını almıştır. Venedikliler. Rodos şövaİy eleriyle ve Kararının «»»//nn'vle de ittifak etmişlerdir.

Venedık Aramiralının Türk Sahillerine Gelip

Bunlar hazırlıkta bulunurlarken Mocenigo donanmasiyle Akdeniz'e çıktı ve Ege sahillerine taarruzu Eolya (Edremit körfeziyle İzmir arası) ile Karya (Muğla vilâyetinin Ege denizi sahili) sahillerini vurup yağmaladı ve sonra Mora'ya döndüğü sırada on-yedi kadırgadan mürekkep Diapoli kırallığınm donanmasına rastladı. Beraberce Rodos adasına geldiler, daha sonra her iki donanma sahillerini tekarvurdular. Bu sırada yirmi beş kadırgadan mürekkep Papa donanması da geldi ve bu suretle müttefiklerin donanması mevcudu yirmi beşi Papa'ya, onyedisi Ferdinand'a, ikisi Rodos şövalyelerine ve kırk altısı Venediklilerde ait olmak üzere seksen beş kadırgayı bulmuştu. Bunların başamiralı da Mocenigo idi.
1472 senesinde seksen beş kadırgadan mürekkeb müttefikler donanması Güney-Anadolu sahillerinin mühim bir tiearet iskelesi olan Antalya'yı zapta karar verdi. İleri gönderilen on kadırga limanı kapayan zinciri top daneleriyle kırarak şehrin önüne demirledi; Antalya yağmalandı ise de iki katlı sur ve iki katlı hendekle çevrilmiş olan kale alınamadı; kale muhafızlarının şecîâne müdafaası ve surları döğmek için büyük topların olmaması bunları çekilmeğe mecbur etti; Antalya'yı yakarak çekildiler; Antalya muhasara ve müdafaası sabahtan, güneş batıncaya kadar devam etmişti, işte bu sırada Uzun Hasan Bey'in elçileri gelerek Rodos adasında müttefiklerle görüştüler. Venedikliler, kendileriyle beraber hareket etmek için Ka'terino Zeno'yu Hasan Bey'c yolladılar.[180] Uzun Hasan Bey, hem Karaman oğullarını himaye ve hem de müttefiklere yardım etmek üzere yeğeni Yusufça Mirza kumandasiyle asker sevk ettiyse de bu kuvvetler Karaman valisi Şehzade Mustafa tarafından bozulup Yusufça Mirza esir edilmişti (1472 M. = 877 H.).
Müttefikler Anadolu sahillerini yakıp yıkarlarken Osmanlı?' da boş durmuyorlardı. Daha sonra görüleceği üzere bunlar da mukabele olmak üzere Dalmaçya ve Arnavutlukla akın yapıyorlar ve Kuzey-İtalya

[180] Venedik cumhur iye tince, Barbaro ile yollanan silâhlarla beraber 11 Şubat 1473 tarihli olarak Barbaro'ya bir de gizli talimatname verilmişti. Bu talimatnameye göre Boğazlara kadar bütün Küçük-Asya, Akkoyunlulara terk edilinceye kadar, cumhuriyet Osmanlılarla barış yapmayacaktı.

da Venedik arazisini çiğneyip külliyetli esir ve hayvan alıyorlardı.
Antalya'yı alamadan oradan ayrılan müttefikler evvelâ odos'a, sonra da îyonya sahillerine geldiler, karaya asker çıkarıp İzmir'i zapt ile yağmalayıp, katliâm yaptılar; camilere iltica etmiş olan kadın ve kızların namuslarına tecavüz ettiler; amiral Mocenigo Türk başı getirene üç duka altını veriyordu. Esirler müzayede île satıldılar. Bunlar Urla (Klazümen) ve havalisini soydular, Pamfilya ve Lidya sahillerini vurduktan sonra kışlamak üzere Mudon'a gittiler. Bu deniz harekâtı 1472 senesi ilkbaharından sonbaharına kadar sürdü.
Bu sırada Ağrıboz adasının zaptında esir edilip Gelibolu'ya. gönderilmiş olan Antuvan adında bir genç buradan kaçıp Mudon'a gelmişti. Antuvan, Gelibolu'daki Türk donanmasını yakmak için kendisine bir gemi verilmesini istedi; gemiyi alınca içine elma doldurup Çanakkale boğazından geçti, Gelibolu'ya gelip elmaları satarken bir gece donanmayı ateşledi ise de kendi gemisi de yandığından iş anlaşıldı, ateş söndürüldü; Antuvan ve arkadaşları yakalanıp pâdişâhın yanına yollandı ve istintaktan sonra İkiye biçildiler.

Moçemgo'nun Karaman Oğluna Yardımı

Fatih Sultan Mehmed 1473'dc Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey üzerine yürüdüğü zaman müttefiklerin donanması tekrar faaliyete geçti; Karaman oğulları da bunlarla beraber olduğundan o sırada İçel taraflarında bulunan Kasım Bcy'e yardım edildi; bu defa müttefiklerin donanma adedi doksan dokuzdu.[181] Karaman beyliğinin tarihe karışması kısmında görüldüğü üzere Silifke, Korko ve Sığın kaleleri, Akliman'a demirleyip oraya asker çıkaran Moçenigo tarafından alınarak Kasım Bey'e verildi;[182] Haçlı kuvvetleri Akdeniz limanlarından olan MeğrVyi de yakıp yıktıktan sonra Karya ile Antalya arasındaki Lisi sahillerindeki bazı liman ve şehirlere taarruzlarda bulundukları sırada Uzun Hasan'ın mağlûp olduğunu duyunca Kıbrıs'a çekildiler (878 H. - 1473 Eylül).

---

[181] Bu kadırgalıların altmışı Venedik cumhuriyetine, onaltısı Napoli kırallığı-na, beş tanesi bizzat Napoli kiralına, onaltısı Papa'ya ve iki tanesi de Rodos şövalyelerine aitti (Barharo1 dan naklen Hammer, c. III., s. 135).
[182] Aynı senede Uzun Hasan'ın mağlûbiyetini mütaakıp buralarla yine

Türk Akıncılarının Muvaffakı Vetli Harekâtı

1463 denberİ evvelâ Venedik - Macar kuvvetlerıyle ve daha sonra denizde Haçlılar a uğraşan nın Osmanlılar don anmalar iyle bir muvaffakiyet gösterememekle beraber, akıncıları vasıtasiyle kara tarafından Macar ve Venediklilere mühim darbeler indirmekte idiler; 1470 'den itibaren Sirmiye ve Esklavonya, Macaristan, Hırvatistan, Karniyola, Korintiya, îstirya, Dalmaçya bölgelerine de on sene fasılalarla akınlar yaparak ortalığı sindirmişlerdir. Türk akınlarında ve SirmiyeVle Şabaç (Böğürdelen) kalesinin inşasına karşı Macar kiralı hemen hiçbir alâka göstermemiş ve kendisi Çek ve Lehlilerin uğraştığı için bu tarafa bakamamiş, fakat sonra yani 1474 'de Sabac'ı zaptetmiştiı. Bundan bir sene sonra yani 1475 'de kıral Matyas, Türklerin Macar hududuna yakın mühim şehirlerinden olan Sırbistan'ın eski başkenti Semendire'yi muhasara ettikten başka Böğürdelen kalesinin karşısına da üç ahşap kale yapmıştı; bunun üzerine Semendire muhasarasını kaldırmak için Hırvatistan ile Dalmaçya ya akıncı kuvvetleri yollanmış, bunların müthiş akınları neticesinde Macar kiralı Semendire [183] muhasarasını kaldırarak Macaristan'a dönmüş ve bu sırada Boğdan seferinden dönen Fatih Sultan Mehmed kış ortasında Sırbistan'a, gelerek Macar kiralının yaptırdığı kaleleri yıktırmıştı (1476).

Venediklilere Yapılan Bir Senelik Mütareke

1174 senesi son ayında padişaha mensup kadınlardan biri tarafından [184] Venedik cumhurreisine vasıtasiyle mektup yollanmış ve bu mektupta sulh müzakeresi için bir murahhas heyetinin yollanması bildirilmişti. Bunun üzerine Venedik cumhuriyeti 1475 Mar\ında Jerom Zorci adında bir murahhas göndermişti. Murahhas vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa ile mülakatında, vezir-i âzam, ona iskender'in ölümünden beri Venedik nüfuzu altına girmiş olan Kroya

---

[183] H-74'dc İşkodra, Hadım Süleyman I'aşa t ar alınılan muhasara edilirken Venediklilerin müracaatı üzerine Macar kiralı Böğürdelen üzerine gelerek burayı zaptetmişti.

[184] Bu kadının adı belli değildir. Venediklilerle sulh için birinci teklifi pâdişâhın anneliği Mara veya Meryem Sultan yapmıştı; Bu defaki müracaat da belki onun vasıtasiyle olmuştur.

iade edilip yüz elli bin duka vergi verilmedikçe sulh yapılmıyacağını söyledi ise de murahhas, bu isteğin kabulünün salâhiyeti dışında olduğunu beyan etti; bu sırada hazırlanmış olan Türk donanması sefire gösterilerek bu donanma ile yapılacak sefer esnasında Venediklilerin Türk toprak kırma tecavüzde bulunmaması sartiyle Osmanlıların da Venediklilere taarruz etmiyeceklerine dair iki devlet arasında bir sene müddetle devam edecek olan bir mütareke aktedildi ve bu suretle hazırlanan Osmanlı donanması ile Kefe ve Kırım seferi yapıldı (1475). Filhakika her iki taraf da bir sone müddetle ahidlerine sâdık kaldılar. İstanbul hükümeti 1477 senesinde Korint körfezinin kuzeyindeki Lepanto yani Inebahtının muhasarasına karar verdi ve oranın zaptına Hadım Süleyman Paşa tâyin olundu. Înçbahtı Rumlardan Venediklilere geçmişti; burasının Türkler tarafından muhasara edileceği, zamanında haber alınmış olduğundan Loredano burayı iyice tahkim ettiğinden Süleyman Paşa muvaffak olamadı.

Aynı sene İçinde Arnavutluk sancakbeyi Ali Bey tarafından Kroya muhasara edildi; cumhuriyet kaleyi kurtarmak için asker ve yiyecek ve saire gönderdi; kalede beş binden fazla muharip vardı; bunlar Françesko Kontarini kumandasında idiler; bu kuvvetler, muhasara kuvvetlerini kale etrafında çekilmeğe mecbur ettilerse de sonradan Türklerin baskınına uğradılar ve bu arada Kontarini de maktul düştü.

Turahan Bey Oğlu'nun Venedik'e Yaptığı Akın

Yine o sene sonlarına doğru (1477 Ekim) Kuzey- Venedik e "Kripoli denilen müthiş bir akın yapıldı; Bosna sancakbeyi Turahan-zâde Ömer Bey, Venediklilerin Türk akıncılarının geçmelerine mâni olmak üzere Izonzo nehri [185] mansabından itibaren Kerç mevkiine kadar uzatılan geniş hendekleri aşarak karşısına çıkan Venedik generalini sahte bir ricatle pusuya düşürüp mağlûp etti; Venedik kuvvetleri hiçbir yerde tutunamıyarak darma dağınık oldular. Venedik generali Novellüs ile oğlu maktul düştüler. Izonzo ile Tagliyamento nehirleri arasındaki ovaya inen akıncılar bir ay kadar burayı vurdular; bundan sonra da Tagliyamento ile Piyave nehri arası yağmalandı; Venedik şehrine pek yakın olan Piyave havalisinin vurulması ortalığa dehşet

[185] İzonzo nehri, Adriyatik Denizinin kuzeyinden denize dökülmektedir.

verip herkesi sindirmişti. Böylece ilerleyen akıncılara karşı Kasım ayında bir miktar kuvvet çıkardılarsa da Ömer Bey bundan evvel Bosna'ya dönmüştü, bu sııretle Moçenigo ile Loredano'nun Türk sahil şehir ve kasabalarına yaptıkları müthiş tahribat ve katliâma mukabil Türk akıncıları da tâ Venedik şehri civarına kadar sokulup yağma ve birçok esir alarak dönmüşlerdir.

Fatih Sultan Mehmed, müttefikleri tarafından terk olunarak yalnız başına kalan Venedikle anlaşmak istedi; çünkü Ağrıbo^ıın zaptı üzerine Osmanlılarla dostluğunu keserek Papa'nın da ısrariyle Venediklilerle ittifak eden Napoli kiralı Fer d inan d 1478'de bu ittifaktan ayrılıp Türklerle anlaşmış ve Napoli'ye gönderilen Osmanlı murahhasiyle barış muahedesini imzalamıştı [186] Aynı sene içinde Macar kiralı Ma t yas, kayın pederi olan Ferdi-nand'ıı ısrariyle sulhe yanaşmış ve o da Yayca müstesna olarak Türklerden aldığı yerleri geri vermeyi kabul eylemişti.

Venedik’le Barış Görüşmesi

Venedik cumhuriyeti uzun harbten dolavı çok yorulmuş olup müttefikler de kendisinden ayrılmışlardı; İskender Bey daha evvel öldüğü için Arnavutluk'taki durum da iyi değildi: nitekim kuşatılmış olan Kroya şehri düşmek arifesinde idi; Venediklin müttefiki olan Papa IV. Sik s t ise Venediklilere eskisi kadar yardım edemiyordu. Bundan başka müttefiklerin şarkta kendisinden büyük şeyler bekledikleri Akkoyunlu hükümdarı, Otlukbeli muharebesinden sonra sesini kesmiş ve Venediklilerin istanbul'da Türklerle müzakereye giriştikleri sırada 1478 senesi başında ölmüştü.

Osmanlı hükümetinin cumhuriyete yaptığı sulh teklifi derhal kabul olunup adındaki murahhas acele İstanbul'a, gönderildi (1478 Ocak). Tomas Malipiyeri Limni adasiyle Kroya şehrini ve Mora'nın güneyindeki Manya taraflarını terke mezundu; harbin başından sonuna kadar Türklerden nereleri almışlarsa oraları geri vermeğe muvafakat ediyorlardı: Bundan başka Osmanlı devletinin çoktanberi

[186] Hrımmer (Ata Bey tercümesi, c, fil., s. 164,) Napoli kıraliyle aktedilen muahede münasebetiyle şöyle denilmektedir: ".. Bu alıidnftme bir hıristiyan devletiyle. İsa ismine bürmet eden her şeyin düşmanı olanlar aracında ittifak edilmesinin tarih-i sivasette ilk misalidir. ."

iltizamı bedeli olan ikiyüz elli bin dukayı da veriyorlardı. Fakat Osmanlı hükümeti bunları kabul etmekle beraber Venedik cumhuriyetinin her sene on bin duka da vergi vermesini istedi; murahhasın bunu kabule mezuniyeti yoktu; senato ile görüşmek için iki aylık bir mütareke yaparak Venedik'e döndü (15 Nisan 1478); fakat Mayısın ilk günlerinde avdet eylediği zaman padişahı Arnavutluk seferine hareket etmiş buldu ve arkasından giderek Sofya'da, yetişti, Osmanlı hükümdarı Kroya düşmek üzere olduğundan onun kendisine ait olduğunu ve sulhun ancak Işkodrcfmn teslimiyle mümkün olacağını beyan etti; Venedik murahhası Malipiyeri buna mezun olmadığından Venedik'e döndü.

Türklerin Mısır iskenderiyesVnden. ayırmak için Arnavud tskenderiyesi adını verdikleri tşkodra 1478 Mayısının ortalarından-beri akıncı kumandanı Mihal oğlu Ali Bey kuvvetleri tarafından sarılmıştı. Daha sonra bunlara yardımcı olarak Bosna beyi Mihal oğlu İskender Beyle Sırbistan sancakbeyi Malkoç oğlu Bâli Bey kuvvetleri gelmişlerdi; daha sonra da muhasaraya Rumeli beylerbeyi Davud Paşa gönderildiğinden, Ali, iskender ve Bâli Bey'ler buradan ayrılarak Venedik civarına akın yapmağa memur edilmişlerdir,

Fatih'in Son Arnavutluk Seferi

Fatih Sultan Mehmed Arnavutlukla girdi ve Kroya (Akçehisar) üzerine giderek orayı aldı (1478 Haziran), sonra İskenderiye önüne geldi. Burası uzun müddet kendisini müdafaa etti; sarp yollardan topları geçirmek mümkün olmadığından oııiki bin deve ile naklolunan lcvazımat ile kale önünde toplar döküldü.[187] Muhasara uzadığından pâdişâh orada Evremiz oğlu Ahnıed Bey kumandasında bir muhasara ordusu bırakarak geri döndü ve İstanbul'a gelişinden altı ay sonra yani onbeş ay muhasarayı mütaakıp burası teslim oldu; Venedik murahhası Işkodra ve havalisini 26 Ocak 1479 tarihli bir ahidnâmc ile Osmanlılara terk etti ve bu anlaşmayı Venedik sulhu takip eyledi.

[187] Toplar arasındaki iki havan topu mahsurlar üzerinde pek çok tahribat yapıyordu; çünkü bunlar atılıp îşkodra evlerinin damlarına düşünce terkipleri itiduriyle çıkardıkları yangını çok defa söndürmek mümkün olmuyordu: esasen bu maksada mebnî Türkler bunları yapmışlardı. Topların her biri oniki kental taş atıyordu (Artlıor Thomas, Haîkondil zeyli, s. 264, 265).

Sulh Şartları

Murahhas olarak IstanbuVa gelen Civani Dorya, Osmanlı hükümetinin bütün tekliflerini kabul etti. Venedikliler onaltı sene sürmüş olan harbin ilânından itibaren Osmanlılardan aldıkları yerleri geri veriyorlardı. Arnavutluk'ta Kroya ile Işkodra ve havalisi Türklerde kalıyordu. Buna mukabil Türkler de Dalmaçya, Arnavutluk ve Mora1 da Venediklilerden aldıkları yerleri iade ediyorlardı; iki taraftan alınan esirler hiçbir bedel mukabili olmayarak serbest bırakılacaklardı. Venedikliler yüzbin filori tazminat ve her sene Osmanlı hazinesine on bin duka vergiyi ve bir de şab iltizamı bedeli olan borçlarını kabul etmekte idiler.[188]

Bu barış andlaşması ile beraber Venedikliler kendi hesaplarına bazı menfaatler elde etmişlerdi; bunlardan biri İstanbul'da daimî surette bir Venedik elçisi (balyoz) oturup Venedik tebaası arasındaki hukukî işleri görecekti; yani Osmanlı devleti Venedik balyozunun Venedikli vatandaşları üzerindeki kaza hakkını tanımakta idi; diğer biri de herhangi bir devlet, Osmanlılar tarafından tecavüze uğramadan evvel cumhuriyetin bayrağı olan Sen Mark bayrağını çekecek olursa o devlet Venediklilerin müttefiki addolunarak arazisine tecavüz edilmiyecekti.

Fatih Sultan Mehmed Yunan adaları senyörü olup Osmanlılara vergi veren L e o n a r d o'nu müttefiklerle beraber mcthûu olan Osmanlı devleti aleyhinde hareket etmesinden dolayı onu muahededen çıkardı ve Venedikliler de bu hususta bir şey söyliyemedUer; Leonardo'nun muahedeye idhal edilmemesinin sebebi ilk fırsatta hakkından gelinmek içindi.

---

[188] İstanbul'a gelerek vezir-i âzam Karamanı Mchmect Paşa ile görüşen Venedik elçisiyle olan miikâlemeye dair vezir-i âzamin padişaha arızası
Halledullahü Süblıaıιehu Hüvelfettâh
Devletlu sultanımın pâye-i serir-i âlâsına bende-i hâksâr oldur ki Venedik beylerinden gelen elçi bugün kulumuzla buluştu. Sulh hususunda hayli bârid kelimat vâki oldu. İskenderiye'yi (tskodra) vermeğe iltizam gösterirler. Sabıka tateb olunan umurun bazısında istiğna iderler. Ahar kulunuz ittim ol kavi olunan kıla çs ve vilâyet ve ovalar yüz bin filori ve yılda oı bin filori pişkeş ve iskenderiye verilmek gerektir tâki Pâdişah-ı âlem-penah'm huzurunda emr-i mu^aleha mezkur olmağa mecal ola. Zaruri olduki huıı-ı rızasiylc telâkki ve tekabbül eyledi. Filcümle bu maslahat hâtır-ı âtımıdaıı hutur ettiği gibi vâki olmuştur,
bakîsi sultanımın enir-i hümayunına meıiuttur........

Muahedeyi akteden Civanı Dorya yeni bir balyoz gelinceye kadar Istanbua cumhuriyetin elçisi olarak kaldı; 1463'de başlayarak onaltı sene sürmüş olan Osmanlı-Venedik savaştna son veren muahede 1479 ilkbaharında (884 H.) imzalanmış ve 25 Nisan 1479'da Sen Mark yortusu günü Venedik doçu tarafından îlân edilmiştir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KUZEY-KARADENİZ SEFERİ VE KIRIM HANLIĞININ OSMANLI HİMAYESİ ALTINA GİRMESİ

Kuzey-Karadeniz Seferi

Ceneviz Sömürgelerinin Alınması

Osmanlı devleti Karadeniz'in güney sahilini tamamen almış ve batı kısmında da Boğdan prensligine ait yerler hariç olarak diğer kısımlar elde edilmiş ve doğuda da Kafkasya sahilleri kalmıştı. Kuzey-Karadeniz'de, Kırım ve Azak sahillerinde Cenevizlilerin ticaret müstemlekeleri bulunmakta idi; bilhassa Kefe şehir ve limanı Ceneviz ticaretinin Karadeniz'de anbarı mesabesinde olup [189] Cenevizliler burayı 1266 senesinde Altınordu hanlığından almışlardı. Kefe pek müstahkem olup üç kat sur ile çevrilmişti. Cenevizliler gerek Kefe ve gerek diğer iskeleler vasıtasiyle İran, Rusya ve hattâ Orta -Asya ile ticarî işler yapıyorlardı; Kırım hanları Ceneviz konsoloslarına geniş imtiyazlar vermişlerdi.

Osmanlı devleti, Karadeniz'in yarısından ziyadesiyle Çanakkale ve istanbul boğazlarına sahip olduktan sonra bu kapalı denizi bir Türk gölü olarak ta namen kendi hâkimiyet altına almak istediğinden buradaki Ceneviz sömürgelerini de kaldırmak ve Kefe iskelesi vasıtasiyle Cenevizlilerin yaptıkları ticareti Türklerin eline geçirmek ve aynı zamanda Kuzey-Karadeniz sahillerine ayak atmak ve bu suretle kendi topraklarını tamamiyle emniyet altına almak istedi; Osmanlı

[189] Bugünkü adı Teodosya olan Kefe ticaret liman ve şehrinden başka Cenevizlilere ait Sodak ve Azak denizi nihayetinde Tana Veya Azak kasabası ve bunlardan başka Kerç limanı ve Menküb kalesi vardı. Menkİib Kırım yarımadasının güneyinde ve sahilden içeride olup iskelesi Balıklava idi.

hükümeti Kuzey-Karadeniz'e yerleşmeği daha 1454 senesinde Kırım hanı Hacı Girayca yaptığı yardım esnasında kurmuş olduğundan yirmi bir sene sonra bunun tatbikine başlamıştır.

Bu sıralarda yani 1475 tarihinde oniki senedenberi Venediklilerle muharebe devam ediyordu; fakat Osmanlı devleti Venedik cumhuriyeti ile bir senelik bir mütareke aktederek derhal Karadeniz seferini yaptı.

1475 Mayıs sonunda vezir-i âzam Gedik Âhmed Paşa yetmiş bin asker ve büyük, küçük üçyüz parça donanma ile Karadeniz'e çıktı ve Haziran ihtidasında da Kefe limanı önüne demir attı ve derhal kırk bin kişilik bir kuvveti karaya çıkardı; muhasara tertibatı alınıp üç gün dayandıktan sonra şehir teslim oldu [190] kaleye asker kondu, birçok ganimet elde edildi. Sonra donanma Azak denizne girip Don nehri mansabına yakın olan ve eskiden Tana denilen Azak kalesini de sulhan aldı.[191] Bundan sonra Kının yarımadası güneyinde bulunan sahile yakın Menkilb kalesi de az bir tazyikten sonra hile ile elde edildi [192] ve buraya iltica etmiş olan Kırım hanlarından Menğli Giray diğer Cenevizlilerle beraber esir edildi. Menğli Giray, biraderiyle hanlık için mücadele edip muvaffak olamayıp Cenevizlilere iltica ederek donanmanın avdetinde diğer esirlerle beraber İstanbul. getirilmiştir.[193]

Kefe ile diğer yerlerin zaptında esir edilen Cenevizlilerin pek gençleri arasından bin beşyüzü, Yeniçeri Ocağı için ayrılarak Acemi Ocağına kayıt ile Türk terbiyesine verildiler; rivayete göre diğer esirlerin boyunları vurulması emrolunmuştu; bunun üzerine Menğli Giray iki rikât namaz kılmak için müsaade istediğinden İslâm ve Kırım han

---

[190] Hammentarihi (C. III., s. 147) Cenevizlilerden Isfcoer Ciyafiko isminde birinin yerli ahaliden olan bazı Ermeni muteber aniyi e birlikte Kefe'nhı kapılarını açarak şehri teslim ettiklerini yazmaktadır.

[191] Fâtih Sultan Mehmed daha sonra yani 1478'de îşkodra seferinden avdetinde Kocaeli sancağı beyini otuz parça kadırga ile Azak denizi taraflarına Gedik A hm e d Paşa tarafından zaptedilmemiş olan Muta hisarı alınmak suretiyle o sahillerde yabancı devlet müstemlekesi kalmamıştır.

[192] Menküb kalesi muhasara edilip teslim teklif edilince kale beyi hisardan çıkarak anahtarları teslim etmiş ise de kale beyinin akrabasından birisi teslim olmayarak kale kapılarını kapayıp mukavemete kalkıştı. Bunun üzerine hisarın zaptının uzun süreceği anlaşıldığından Ahmed Paşa sahte bir ric'at yaparak çekilir gibi göründü ve münasip yerlerde pusuya asker koydu; kaledekiler hakikaten Ahmed Paşa'nın çekildiğini zanniyle kaleden çıkıp takibe başladılar. Bunun üzerine pusudakiler meydana çıkıp bunları çevirerek kaleyi aldılar (Tacü't-tevarih, c. /., s. 555).

[193] Gedik Ahmed Paşa'nın tstanbuVa getirdiği kırk bin kişinin çoğu Ermeni olmak üzere Cenevizli, Yahudi ve Rumdu. Cenevizliler ile Rumlar Galata*ya yerleştirildiği gibi Yahudiler Hasköy'e ve Ermeniler de Sahnatomruk tarafına iskân edilmişlerdir (Mırmıroğlu, Fatih'in donanması ve deniz savaşları, s. 105).

zadelerinden olduğu anlaşılarak afvedilip kendisine tahsisat bağlanmıştır.

Kırım Hanlığı Hakkında Kısa Malûmat

Kırım Ve Altınordu Hanlığın

Kırım hanlığı Altınordu veya Deşt-i Kıpçak büyuk hanlığının lokatımur şubesine mensuptur. Bu, Tokatimur şubesinden Kazan, Astrahan ve Kırım hanlıkları meydana çıkmıştır.[194] Bunların içinde en mühimmi Kırım hanlığı olup aile arasındaki hanlık mücadeleleriyle yıpranmış ve sonra Osmanlı nüfuzu altına girmek suretiyle üç buçuk asır daha yaşamıştır.
Toktamış Han'ın Timur'a mağlûp olmasından sonra Altınordu hanlığı eski kuvvetini kaybederek dahilî mücadeleler yüzünden bir daha belini doğrultamamış, nihayet parçalanmış ve Kırım hanlığı bu parçalardan birini teşkil etmiştir; burada ibtida hanlık etmek isteyen Taştimur veya Timurtaş Bey olup adına para bastırmıştır; bundan sonra oğlu Giyasüddin Kırım hanı olmuş, fakat Altınordu hanlığı tarafından sıkıştırıldı-ğından Litvanya''ya kaçmıştır. Bu aileden olan ve Timurtaş Bey'in torunu olması kuvvetli ihtimal dahilinde bulunan Hacı Giray Litvanya doğmuştur.[195]
Bu sıralarda Altınordu hanlığı beylerinden olup bu hanlıkta atabey olan ve hattâ 1399'da Toktamış Han'ı [196] merkezi olan Volga üzerindeki Saray şehrinden kaçıran [197] Nogaylarm reisi Ediğe veya îdüge Bey kendi arzusuyla Altınordu hükümdarlı Hanlardan birtakım hükümdarlar intihap etmiş ve bir aralık bunun tahakkümünden bıkan bazı ümera kendisinden kurtulmak istemişlerdir; bunlar 811 H. (1408 M.) senesinde Edü-ge'nin, Altmordu hükümdarı Pulad Han ile Moskova üzerine yaptığı seferi fırsat bilerek Uruslardan Timur Kutluğ

---

[194] Kazan hanlığı 1438 Men 1552 senesine kadar ve Astrahan hanlığı 1466 dan 1554 tarihine kadar devam etmişlerdir. Kırım hanlığı ise 1420 'den 1783 senelerine kadar kalmıştır.
[195] UmdetüH-tevarih1 in kaydına göre Hacı Giray'ın babası Devlet Berdî ve bunun babası Taştimur Oğlan, onun da babası Cigay Oğlan imiş.
[196] Toktamış'ın ölümünden sonra Altınordu hanlığında saltanat mücadeleleri neticesinde birçok rakip hanlar meydana çıkmıştır.
[197] Toktamış Han, Timur'dan yediği son darbeden sonra 1398 'de merkezi olan Saray şehrine dönmüş ise de eski düşmanı olan Urushan'ın torunu Timur-Kutluğ tarafından Nogay reisi îdigü veya Edüge'nin gayretiyle devlet başkentinden çıkarılmış ve iltica etmiş olduğu Lüvanya^da Ölmüştür (1406).

Han'ın oğullarından Timur Han'ı hükümdar ilân etmişlerdir. İdüge, bunu haber alınca, Pulat Han ile birlikte Kırım'a çekilmiş ve Kırım'da bulunan Giyasüddin Han da yukarıda söylediğimiz gibi Litvany a^y a kaçmıştır.

Timur Han'dan sonra Altınorda hanlığında birbirini takiben Toktamış'ın oğullarından Celâl üddin hükümdar olduysa da, kardeşi Kerim Berdî Han bunu öldürüp hanlığa geçti; Kerim Berdî'nin oğullarından Kadir Berdî (veya Cabbar Berdî) Han, Edüge ile yaptığı bir mübarezede maktul olduysa da aynı zamanda Edüge de katlolunarak ordusu dağıldı.[198]

Kırımda Giray Ailesinin Hanlımı

İste Altınordu hanhemdaki bu saltanat mücakeleleri sırasında Litvanyd9da bulunan Hacı Gi-ray oradan aldığı yardımcı kuvvetle 832 H. (1438 M.)'de Kırım'ı elde edip hanlığını ilân eyledi. Bu esnada Altınordu hükümdarlığında bulunan Timur Kutluğ'un oğullarından Uluğ Mehm.ed Han buna karşı ses çıkarmadı ve bu suretle Hacı Giray, Kırım9da yerleşti, adına para bastırdı. Hacı Giray, Altınordu hanlığı ile münasebetleri iyi olan Cenevizlilerin elinden Kefe9yi almak istedi ve Ceneviz kuvvetlerini bozdu ise de kaleyi alamadı (1438).

Altmordu hanlarından sonuncusu olan Seyyid Ahmed Han, Kırım'ı ilhak etmek istiyordu. Hacı Giray buna karşı dostları Litvany a ile Lehistan''a güvenemediğinden Osmanlı devletine başvurdu; Osmanlılar 1454'de Kırım sahillerine ve Kefe'ye elli kadar kadırga gönderdiler. Hacı Giray altı bin kişilik bir kuvvetle Kefe^yi karadan kuşattı; bunun üzerine Cenevizliler, Hacı Giray ile anlaşarak ona bir miktar vergi vermeyi kabul ettiler. Hacı Giray'ın bu hareketi Altmordu hükümdarını harekete şevketti ve Kırım'a hücum ederek Hacı Giray'ı yaralı olduğuT halde kaçırdılar. Hacı Giray yedi sene kadar Kırım haricinde kaldı. Nihayet taraftarlarmdanTekne Mirza, Altmordu kuvvetlerini Kırım'dan çıkarıp Hacı Giray'ı tekrar Kırım hanı ilân eyledi. Hacı Giray bu ikinci Kırım hanlığında, Moskova Grandükü Büyük îvan

[198] Hammer tarihi Edüge Bey'i, Ideko diye yazar ve bunun Özbek olup iptida Toktamış'ın hizmetinde bulunup 1388 'de Semerkan<r& Timur'un yanma kaçıp Timur'u Toktamış'ın üzerine şevkte başlıca âmil olduğunu bildirir. Edüge, Altınordu devletinde onaltı sene hâkinı-i mutlak olmuştur (C. ///., s. 150).

(1462-1505) ve Lehistan kiralı IV. Kazimir (1445-1501) ile dostluk ve ticaret muahedeleri akteyledi; bundan dolayı Hıristiyanların dostu olup Litvanya'dsL doğup büyüyen Hacı Giray'ı Papa Osmanlılar aleyhine tahrik etmek istemişti.

Menğli Giray'ın Hanlığı

Hacı Giray 1466'da Öldüğü zaman oniki olunan sekizi ve akrabaları birbirleriyle mücadeleye başladılar; Kırım hanlığını elde edenleri, yerlerini az sonra rakiplerine bırakıyorlardı. Bir aralık Hacı Giray'ın oğullarından Menğli Giray Han da bu arada üç ay kadar Kırım hanlığı yapabildi; fakat sonra kardeşlerinden Nurdevlet ile yaptığı muharebede mağlûp olarak Cenevizlilere ait Menküb kalesine kaçmıştı.
Kardeşlerinden bazılarını öldürüp bazılarını da Rusya'ya kaçmağa mecbur eden Nurdevlet Han takriben iki buçuk sene kadar Kırım hanlığı yaptı. Bir taraftan Altmordu'dan diğer taraftan da biraderi Menğli Giray'dan çekinmekte idi; korktuğu başına geldi. 1469 senesinde Şirin beyleri'nden Mamak Bey oğlu Eminek Bey'in [199] ve diğer taraflarının yardımiyle Menğli Giray Han, ikinci defa Kırım hanı oldu ve 1474 M, (879 H.) senesine kadar kaldı. Bu sırada Altınordu hükümdarı Seyyid Ahmed Han'ın Kırım'a hücumu üzerine Menğli Giray yine Menküb kalesine kaçtı ve yerine Seyyid Ahmed Han tarafından Canı-bey Giray vali tâyin edildi ve pek az sonra yani 880 H. (1475 M.) de Nurdevlet Han ikinci defa Kırım ham oldu.

Kırım Hanlığının Osmanlı Nüfuzu Altına Girmesi

Hem kardeşi Meneli Giray'a ve hem de Altın hükümdarına karşı durmak zorunda kalan Nurdevlet Han, Osmanlılara dostça münasebata girişmiş ve Fatih Sultan Mehmed'e çok mütevazi ve hürmetkar mektuplar gönderilmiştir. 882 H. (1477 M.) tarihli olan bir nâmesinde Osmanlı hükümdarına karşı çok mütevazı ve hürmetkar bir lisan kullanmıştır; fakat 881 H. (1476 M.) de Boğdan üzerine yapılan

---

[199] Şirin beylerinin mîr-i mîranı yani beylerbeyi olan Eminek Bey, Kırım'ın en nüfuzlu beylerinden olup babası Mamak Bey ve onun babası da Tekne Bey'di.

seferde Osmanlılar tarafından davet edilmiş ise de Altınordu hanlığı tarafından tehdid edildiğinden ne kendisi gelebilmiş ve ne de yardımcı kuvvet göndermiştir.[200]

Nurdevlet Han'ın bu hareketi aleyhdarlarına fırsat vermiş ve Menğli Giray adamları ve bilhassa Eminek Bey'in gayreti neticesi olarak IstanbuVda bulunan Menğli Giray, Kırım hanlığına tâyin olunup kendisine tuğ ve sancak verilerek Kırım'a gönderilmiş (1477 sonu) ve işte bu suretle Kırım Hanlığı Osmanlı nüfuzu altına girmiştir.

Menğli Giray Han, bundan sonra Osmanlı himayesinde olarak 883 H. (1487 M.) ile 921 H. (1515 M.) arasında Kırım hanlığında bulunup daha sonra kendisine 1197 H. (1783 M.) tarihine kadar üç asırdan ziyade oğul ve torunları halef olmuştur.[201]

DOKUZUNCU BÖLÜM

FATİH VE V. ALFONS'UN SİYASETLERİ - II. MEHMED'İN SON SENELERİ OLAYLARI VE ÖLÜMÜ

Karşılıklı İki Siyaset

Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden az evvel vezir-i âzamhktan mazul olan Gedik Ahmed Paşa kumandasiyle Güney-İtalya'ya yapılan ihraç hareketinin sebep ve maksadını iyi anlamak için Osmanlı istilâsının Adriyatik kıyılarına kadar yayılmasını önlemek maksadiyle Aragon ve Napoli kiralı V. Alfons'un siyasetim ve bu husustaa almış olduğu ihtiyatî tedbirletî bilmek favdah olur.

Fatih Ve Alfons

Aragon kiralı Ferdinand'in oslu olup babasının sağlığında Sicilya aa bulunduktan sonra 1416 Ma Aragon ve Napoli kiralı olan V. Alfons, Balkanları ve Akdenizi nüfuzu altına almak amacım takip ederek bu suretle bir imparatorluk kurmak istiyordu. Bu siyasetinden dolayı

---

[200] 881 'de Fâtih'in Boğdan*a. yapacağı seferde davet edilen Kırım da şirin beylerinden Eminek bey Buğdan'ı yağmalamış ise de memleketine düşmanın taarruzu sebebiyle dönmeğe mecbur olduğunu bildirerek özür dilemiştir. Sene 881 C. (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 6495).

[201] Kırım hanlığının Osmanlı devleti zamanındaki idare şekli ayrı bir kısım olarak yazılmıştır.

Akdeniz'de büyük menfaatları ve sömürgeleri olan Venediklilerle arası açılmış ve Arnavutluk işlerine de karışarak Osmanlılarla çarpışan İskender Bey'i himayesi altına alıp ona yardım etmiş ve bir kısım Arnavud senyörlerini de hâkimiyeti altına sokmuştu.

V. Alofons'un Siyaseti

Kıral Alfons'un kendisi bilfiil Arnavutluk ve Morada yayılan Osmanlılara karşı hasmâne bir vaziyet almamakla beraber Türklerin, onun yayılma mmtakalarına girmeleri dolayısiyle bilvasıta o sahalarda Osmanlı yayılmasını önleyecek tedbirler almakta idi; fakat Alfons'un Arnavutluk'ta hâkimiyetini genişletmesi sebebiyle Venedikliler de buna muhalif bir siyaset yürütmek suretiyle Arnavutları ikiye ayırmışlardı.
İstanbul fethini mütaakıp Alfons, buradan kaçmış olan bazı ilim ve fen adamlarını himaye ile, takip ettiği siyasete bunu da bir vasıta yapmıştı. Alfons tahakkuk ettirmek istediği emellerinden bir kısmım kaybetmekle beraber hiç olmazsa Balkan yarımadasının batısında bir koalisyon teşkiliyle Adriyatik sahillerinde hâkimiyetini iyice kuvvetlendirmek için iskender Bey'i himaye ile Arnavutlukla girmiş olan Türklerin îtalya yarımadasına geçmelerini Önlemek istemişti.
İşte bu suretle Arnavutluk'ta ayrı ayrı nüfuz ve hâkimiyet siyaseti takip eden Venedik cumhuriyetiyle Napoli kırallığı siyasetinin birleşmesi Osmanlı istilâsını uzun müddet geciktirebilir s e de Venediklilerin Arnavutluk'ta yalnız kendi nüfuzlarım yürütmek istiyerek Napoli kiralını rakip saymaları ve buna karşı da Osmanlı hükümetinin Arnavutluk'taki Venedik hâkimiyetini tanıyarak orada onlara iskele ve liman vermeği kabul etmiş olması, Venedik ve Napoli siyasetinin birleşmesine mâni oluyordu; hattâ ticarî ve iktisadî menfaatlerini her şeyin üstünde tutan Venedikliler, 1453 senesinde Türk tehlikesine karşı cumhuriyetle birlikte hareketi tavsiye eden Papa V. Nikola'nın beyannamesine ehemmiyet vermemişlerdi.
Bu suretle V. Alfons 1458'de ölümüne kadar, Türklere karşı evvelâ Akdeniz ve Balkanlar'da hâkim olmak siyasetini ve buna muvaffak olamayınca Arnavutluk'a girmiş olan Türklerin Adriyatik kıyılarına inmekten uzak tutma emelini takip eylemişti.

Fatih Sultan Mehmed'in Siyaseti

Filhakika Osmanlı'lar, Arnavutluk ve Mora'yı işgalden ve Iyoniyen adalarını aldıktan sonra italya'ya, atlamak tasavvurunda bulunmuşlardı. Bundan dolayı V. Alfons'a halef olan oğlu Ferdinand, babası gibi hayalî bir politika takip etmemekle beraber tehlikeyi takdir ederek Türklerin bu kadar sokulmalarını önlemek istiyordu; nitekim Osmanlıların Ağnboz adasını zaptetmeleri üzerine Fatih Sultan Mehmed'lc dostluk siyaseti takip etmekte olan Napoli kiralı tehlikenin ilerlediğini takdir ederek tertip edilen Deniz Haçlı Seferine iltihak ile Osmanlılara karşı fîlen tecavüze geçmişti (1470). Osmanlı devleti, aleyhine tertip edilen bu tehlikeli vaziyetleri büyük bir azim ve kiyasetle önlemeğe muvaffak olup 1479'da Venediklilerle sulhu imzaladıktan sonra bunun müttefiki olan Rodos şövalyeleri Napoli kıralhğına karşı harekete geçmiştir.
Netice itibariyle, Türkleri Adriyatik sahiliyle tyoniyen denizine kadar getirmemek için yapılan faaliyet fayda vermemiş ve buralara kadar gelen Türkler plânları mucibince karşı sahile geçmeği pek tabiî bulmuşlar ve bu tasavvurlarını fîle çıkarmak istemişlerdir.
Bunun için Osmanlı hükümeti Güney-İtalya'ya bir adım daha yaklaşmak için Yunan denizi adalarından olan Zanta, Kefalonya ve Ayamavra (Santa Marya)'yı elde etmek istedi; bu adalar Türklerin elindeki Epir sahillerine yakın olduklarından adaların beyi olan Leonardo muahede mucibince Yanya sancakbeyleri vasıta-siyle Osmanlılara her sene muayyen bir vergi verdiği gibi her yeni tâyin edilen Yanya sancakbeyine de beşyüz duka yol parası veriyordu.
Bu adaların prensi Leonardo, Sırp despotu Lazar'uı damadı olup zevcesinin ölümünden sonra Napoli kiralı Ferdin and'ın akrabasından birisiyle evlenmişti. Bu son evlenme Osmanlıların Napoli kır allığına karşı yapacakları hareket için bir nıânia gibi görülmüş ve zaten vergi verdiği Osmanlılara karşı Venediklilerle müttefikan hareket etmiş olması Lconardo'nun hakkından gelmek için kendisi Osmanlı -Venedik sulh andlaşmasına idhal edilmemişti.
Osmanlı hükümeti, Leonardo'nun kendisinin muvafakatini almadan Napoli kırklının akrabasından birisiyle evlenmesini ileri sürerek

Güney-Italya istilâsına mukaddime olmak üzere Iyoniyen" adalarının zaptına karar verdi; bu sırada Venediklilerle Napoli kırallığı arasında muhasama da vardı ve istilâ plânı tam zamanında tatbik edilmişti.[202]

İtalya Seferi

Yukarıda gösterdiğimiz sebepler dolayısivle Ve-nedikle aktedilen sulh muahedesini mütaakıp 1479
senesinde İtalya seferine Gedik Ahmed Paşa memur edildi.[203] Ahmed Paşa, donanma ile hareket ederek Zanta, Kefalonya, Ayamavra adalarını almış ise de Leonardo elde edilemiyerek Napoli'ye kaçmış ve kıral tarafından himaye edilmişti; bundan sonra Güney-îtalya'nın istilâsı için hazırlanan plânın tatbikine geçilmiş ve bu münasebetle Arnavutluk sahilinde Avlonya beyliği de Gedik Ahmed Paşa'ya verilerek orayı üs yapacak olan Osmanlı donanmasının ertesi sene Doğu-îtalya sahillerine geçmesi takarrür etmiştir.
îşte bu plân mucibince 1480 senesi Temmuzunda Polya sahillerinde görünen Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki donanma 25 Temmuzda Otranto limanına demir atmış ve karaya asker çıkararak Otranto (Taranto)'yu muhasara etmiştir.
Napoli kiralı Ferdinand burayı kurtarmak için Kalabriya dukası olan oğlu Alfons kumandasiyle asker gönderdiyse de bir işe muvaffak olamıyarak çekilmiş ve hücum neticesinde şehir Türklerin eline geçmiştir.[204] Gedik Ahmed Paşa bundan sonra Otranto etrafındaki diğer kaleleri de alıp içerisine asker, erzak ve mühimmat koymuştur. Burası elde edilip üs olduktan sonra italya fütuhatını devam ettirmek

[202] Hummcr tarihi (C III., s. Î9Î) Venediklilerin teşvikiye İtalya seferinin anıldığını yazar. Fraıuies (Bontab'ı, s. 94) Fâtih'in Rodos seferinde İtalyanların şövalyelere yardımlarından dolayı İtalya seferini açtığım beyan eder.
[203] Gedik Ahmed Paşa, VâtiVin teklif ettiği Arnavutluk seferine gitmek İslemediğinden dolayı 1477 senesinde vezir-i âzamlıktaıı azlolunavak Rumeli liisarı'n.n. hapsedilmiş ve pâdişâh bizzat sefere çıkmıştı, fatih bu İşkoâra seferinde inişte yaya yürüyerek yorulmuş (dizleri ağrılıkh idi) ve "Bir işgüzar vezirim yok ki bu hizmeti yapıp bize zahmet çektirmiye idi" demiş. O tarihte mîr-i âlem bulunan Hersek-zâdc Ahmed Bey (Paşa) o vezirin Gedik Ahmed Paşa olacağını söylemesi üzerine Ahmed Paşa'yı mahbesten çıkarmıştır. Rahmetli Prof. Mükrimin Halil Yınanç İslâm Ansiklopedisinde yazdığına göre mahbesten çıkan Ahmed Paşa donanma kumandanlığına tâyin olunup Yunan denizindeki adaları zaptına gönderilmiştir. Osmanlı tarihleri ise Gedik Ahmed Paşa'ya hapisten çıktıktan sonra evvelâ Selanik sancağının verilip sonradan Avlonya sancağına tâyin edildiğini beyan ederler (Tacii1 t-tevarih, c. I., s. 566 ve Âli tarihi, s. 95).
[204] 3 Cemaziyelâhır 885 = 11 Ağustos 1480

istiyen Ahmed Paşa taze kuvvetle gelmek arzusunda idi; fakat bu sırada 3 Mayıs 1481 'de Fatih Sultan Mehmed'in ölümü ve yerine hükümdar olan II. Bayezid'in daveti üzerine Ahmed Paşa geri döndü ve yeniden kuvvet sevkedilmediğinden dolayı italya istilâsı da durdu.

Gedik Ahmed Paşa, İtalya'dan ayrılırken yerine Hayreddin Paşa isminde birini vekil bırakarak Otranto kalesini tahkim ile içine sekiz bin asker ve bir buçuk senelik erzak ve harp levazımı koyduktan sonra oradan ayrıldı; beraberinde pâdişâha takdim edilmek üzere bir hayli hediye vardı. Korven tecrübe sahibi iki kumandanla iki bin seçme süvari gönderdi; bunlar bazı muvaffakiyetler elde ettiler. Otranio'daki muhafız Türk kuvvetlerine yardım gönderilemediğinden dolayı Kalabriya dukası kırk parça Napoli ve Aragon gemisi ile gelerek elde edilen yerleri geri aldılar. Nihayet onüç ay Türklerin elinde bulunan Otranto 10 Eylül 1481 'de düştü ve diğer kalelerde olduğu gibi bütün muhafızları Öldürüldü, italya fütuhatının akim.kalmasında Cem hâdisesinin de tesiri vardır.[205]

Rodos Seferi

Rodos Şövalyeleri

Anadolu yarımadasının güney-batısında bulunup. Anadolu, Balkanlar, Suriye ve Mısır yolu üzerinde olan Rodos adası Sen Jan Şövalyeleri tarafından idare edilmekte idi. Bunlar, Haçlı seferleri esnasında Kudüs'ü İslamların elinden almak için gelen şövalyelerden olup Kudüs'ten çıkarıldıktan sonra evvelâ Akka'ya ve oranın da islamların ellerine geçmesi üzerine 1292Mc Kıbrıs'a gelmişlerdi; fakat Kıbrıs kiralı hu şövalyelerin adaya yerleşmesini kendisi için tehlikeli gördüğünden iskânlarına müsaade etmedi. Bunu mütaakıp şövalyeler Bizans imparatorluğuna ait Rodos^a gelip burasını pek beğendiklerinden satın almak üzere Fransa kiralı Güzel Filip ile Papa V. Kleman'ın tasvipleri üzerine her sene imparatora üçyüz şövalyeden mürekkep yardımcı asker vermek şartiyle adanın kendilerine terkini

[205] B a y e z i d Napoli ve Sicilya Kralı Ferdinand'a elçi göndererek OtrarttoMa ellerine geçen harp levazımını ve esirleri istemiş bundan telâşa düşen kıral kendi eline geçen top ve sair levazımı ve esirleri geri vereceğini bildirmiş ve bu hususta Gedik Ahmed Paşa'nm tavassutunu rica ile bir de muahede akdetmiştir (Topkapı Sarayı Arşivi, no. 3972 ve Belleten s.

Bizans İmparatoru II. Andronik'ten istemişler ise de teklifleri kabul edilmemişti; bunun üzerine Papanın teşvikiyle toplanan bir Haçlı kuvveti Brendizi limanından gemilere binerek 1306-da Rodos'a gelip adayı işgal ile şövalyeleri yerleştirmişlerdi. Şövalyeler pek az bir zaman içinde îstanköy, Kalimnos, Leryos, Sömbcki ve o mıntakadaki diğer adaları ele geçirmişlerdir. Şövalyeler bundan sonra daha kuzeye doğru çıkarak İzmir civarında bir kaleyi de almışlardı; hattâ Çelebi Sultan Mehmed izmir'i Aydın oğlu Cüneyd Bey'in elinden aldığı zaman bu şehir yakminda, şövalyelere ait bir kaleyi de işgal etmiş ve buna mukabil bunlara güneyde Istanköy adası karşısındaki Halikarnas yani Bodrum'u vermişti.[206] Rodos Şövalyeleri kumandanına Grand maitre deniliyordu.

Rodos şövalyeleri gerek Bizanslıların ve gerek adaya sahip olmak isteyen Menteşe beyliği Türklerinin ve Memlûk sultanlarının hücum ve muhasaralarına rağmen [207] adayı ellerinde tutabil-mislerdi. 1344'de Aydın oğlu Umur Bey donanmasının Frenkler tarafından yakıldığı zaman bunlar arasında Rodos şövalyelerinin gemileri de vardı.

Osmanlı devleti denizde de gelişmeğe başlayınca Anadolunun batısındaki birçok adaların ya doğrudan doğruya ilhakı ve yahut vergiye bağlanmaları üzerine sahile yakın ve yo\ üzerinde bulunan bu adanın da alınması zaruri idi; şövalyeler bilhassa korsan gemilerine müzahir oldukları gibi kendi gemileriyle de hem korsanlık ediyorlar ve hem de Osmanlılar aleyhine olan her mücadeleye iştirak oyuyorlardı.

Akdeniz adaları ve Papcfnın faaliyeti başlıklı kısımda görüldüğü üzere Rodos şövalyelerinin diğer adalar gibi vergiyi kabul etmemeleri üzerine [208] birincisi İstanbul fethinden sonra yani 1455 de ikincisi

---

[206] J o n iı, Kıbrıs, Kudüs, Ermenistan ve Mısır devletlerinin tarihi isimli eserinde şövalyelerin, altı kadırga ile Karya sahilinde Türklere ait bir kaleyi zapt ile Sen Piyer adını verdiklerini kayıt ile bunun takribi olarak 1401'de olduğunu beyan ediyor (S. 912). Bu kayda göre Çelebi Mehmed sonradan burayı almış oluyor. Prof. B. Avram Galaliti Bodrumlu, Bodrum tarihi adındaki eserinde Halikarnas, Sen .Tan şövalyelerine verildikten sonra onların burada yaptıkları kaleye Sen Petrom yani Sen Piyer adını verdiklerini yazmaktadır. Filhakika Petrom ismi sonradan tahrif edilerek Bodrum olmuş ve Halikarnas adı tarihe kalmıştır.

[207] Memlûkler jRorfos'u almak için en son olarak 848 H. (1444 M.) senesinde tnalü'l-Ecrud kumandasında buraya donanma ve asker gönderip şehri muhasara ettilerse de alamayıp geri dönmüşlerdir (Sehavî, Et-Tibrü'l-mesbûk, Ayasofya kütüphanesi nüshası, No. 3113).

[208] İstanbul fethinden sonra Şövalyelerin üstad-ı âzami Osmanlılara bir sefaret heyeti yollayarak Rodosluların Anadolu sahil ve iskelelerinde ve Osmanlıların da Rodos ile Şövalyelere ait diğer adalarda

Ağrıboz seferi esnasında yani 1467Me olmak üzere adaya iki sefer yapılmış ise de bir netice vermemişti.
İşte gerek askerî ve gerekse ticarî bakımından önemi olan Rodos'ta şövalye adiyle bir korsan sınıfının bulunarak bunların Türkiye, Mısır, Suriye arasında gidip gelen tüccar mallarını yağma ve gemilerini zapt ve halkını esir etmeleri ticarete de mühim sekte verdiğinden Venediklilerle sulh aktedildikten sonra serbest kalan Osmanlı hükümeti 1479'da hem italya ve hem de Rodos seferini tertip etmiştir.

Rodos Muhasarası

Osmanlı hükümeti bir taraftan İtalya üzerine Gedik Ahmed Paşa'yı sevkederken aynı zamanda bazı mühtedilerin Rodos zaptının kolay olduğu hakkında verdikleri izahat üzerine [209] keşif vazifesi görmek üzere ibtida Mesih Paşa kumandasiyle Kodoş'a yüz kadar gemi gönderilmişti. Bu donanma Fenike limanına gelerek orada birikmiş olan askeri aldıktan sonra adanın Sen. Etyen tarafına çıkarmış ve bazı keşifler yaptıktan sonra 1479 senesi Aralık ayında çekilmişti.
Mesih Paşa vaziyeti tesbit ettikten sonra elindeki kuvvetlerle adanın alınamıyacağını anlayıp Marmaris limanına çekilmiş ve bu hafif donanma ile kışı orada geçirip Gelibolu'dan gelecek büyük donanmanın gelmesini beklemiştir. Filhakika 1480 senesi ilkbaharında altmışı kadırga ve diğer muhtelif sınıf gemiden mürekkep olmak üzere yüz altmış gemiden müteşekkil büyük donanma gelmiş ve Mayıs sonlarına doğru bütün donanma Rodos limanı önüne demirleyip [210] şehrin batı sahilindeki Triyanda tarafındaki
Etyen tepesi civarına asker çıkararak faaliyete geçmiştir. Bu çıkarma

ticaret yapmalarını teklif ettiyse de Osmanlılar, ticarî anlaşmanın evvelâ Rodos'un kendilerine vergi vermesiyle kabil olacağı cevabını vermişler ve bu suretle müracaat akim kalmıştır.

[209] llammer tarihi, bu üç dönmeden birinin Rodos'un Kum asilzadelerinden Anluvan Melİgalo, ikincisinin Ağrıbozlu Dimitriyos S of yan, üçüncüsünün Usta Jorj adında topçu bir Alman olduklarını ve bu üçüncünün adanın zaptı hakkında verdikleri plânlardan Jorj'un plânının kabul edilip adanın muhasarasında yine Jorj tarafından tatbik edildiğini beyan eder (C. III., s. 205, 207). Jorj sonradan Kodoş Önünde Türk ordusundan kaçarak kaleye alındıysa da kendisinin casus olmasından şüphe edilerek öldürüldü.

[210] Rodos adasının merkezi olan Rodos şehri, adanın kuzey ucundaki burun üzerindedir; denize doğru uzanarak müntehalarmda bir kavis gibi bükülüp birbirine yaklaşan iki dil, emniyetli ve geniş bir liman vücuda getirir. Limana giren gemilerin solunda kalan dil şehir istihkâmları dışında olduğundan üzerine yel değirmenleri yapılmış ve nihayetinde de Melekler kulesi ile muhafaza altına alınmıştır. Diğer taraftaki dil üzerinde de değirmenler vardı.

hareketini önlemek için şövalyelerin taarruzları püskürtülmüştür.

Rodos Bu Seferde, De Alınamadı

Mesih Paşa'nın evvelâ denizden ve sonra karaya çıkardığı askerle Rodos şehrine yaptığı müteaddit taarruzlar epi ilerledi, fakat müdafaa edenler dinî bir vecd ile çalışıyorlardı. 28 Temmuz 1480'de Yahudi mahallesi tarafından büyük bir taarruz başladı; bu taraftaki surlar tamamen tahrip edildi, gediklerden içeri giren Türk askeri surun üzerine çıkarak kumandan bayrağım dikmişler ve surun şehir tarafına dört merdiven uzatarak kaleye girmişlerdi; fakat Mesih Paşa'nın şehrin işgalinde yağmaya müsaade etmeyerek hazinelerin padişaha ait olduğunu ilân etmesi, askerin heyecanını kırdığından içeri girenlere arkadan yardım gitmemiş ve şövalyeler tekrar eski yerlerini almışlardır. Netice itibariyle Mesih Paşa'nın evvelâ yağmaya müsaade ettiği halde kalenin alınacağı sırada bundan vazgeçmesi muvaffakiyetsizliğe sebep olmuştu.[211]

Rodos muhasarası üç ay sürmüş, muhasarayı kaldıran Mesih Paşa donanma ile beraber evvelâ Fenike limanına ve sonra aldığı emir üzerine Halikarnas (Bodrum) önüne gelerek yine şövalyelere ait Petroniyom yani Bodrum kalesini almak istediyse de ona da muvaffak olamıyarak îstanbuVa döndü; "muvaffakiyetsizliği sebebiyle İstanbul girmesine müsaade olun-mayarak donanma ile Beşiktaş Önüne gelir gelmez vezirlikten azlolunup donanma ile Gelibolu sancakbeyliğine gönderildi.[212]

Fatih Sultan Mehmed'in Rodos şövalyelerine açtığı harbin mesarifmi ve Rodoslularm zarar ve ziyanlarını yine Osmanlılar ödediler. Çünkü, Fatih'in ölümünden sonra Şehzade Cem, Şövalyelere iltica ettiği zaman Sultan Bayczid, Cem Sultan'ın salıverilmeme si için Şövalyelere senede kırk bin, Cem Sultan'ın mesarifi olarak otuz beş bin ve Rodos muhasarası zamanındaki tahribata mukabil de on bin duka vermeği kabul eylemişti.

---

[211] TaciVt-tevnrih, e. I., s. 574 ve Âli tarihi (Kütüphanemizdeki birinci cilt, js. 97) ve onlardan naklen Hammer tarihi (Atabey tercümesi), c. III., s. 210.

[212] Mesih Paşa, Rum kaynaklarına göre Paleolog imparator ailesine mensup olup II, Bayezid devrinde vezir-i âzam olmuştur.

Osmanlı - Memlûk devletleri ihtilâfı ve II. Mehmed'in Asya seferi

Hicaz Su Yollan Mesele

Fatih Sultan Mehmed 1481 ilkbaharında Anadolu tarafına sefere çıktı; o devri yaşayan Tarih-i Ebul-feth müellifi Dursun Bey'in kaydına göre bu hareket Memlûk devleti üzerine idi.[213] Sultan II. Mehmed'in Hicaz güzergâhmdaki su yollarının tamiri meselesiyle Dulkadır oğulları arasındaki beylik mücadelesinden ve bir de teşrifat meselesinden dolayı Memlûk sultaniyle araları açıktı. Fatih Sultan Mehmed, Hicaz'dan dönen ulemadan birinden, hacıların yollarda susuzluktan çok sıkıntı çektiklerini duymuş ve 863 H. (1459 M.)'de Memlûk sultanı Seyfeddin tnal'a bir nâme göndererek su yollarını tamir ile imkân nisbetinde yeni havuzlar yapmasına müsaade istemiş ve Seyfeddin İnal da bu müracaatı müdahale ve Mekke emîrini tahrik telâkki ile yapılan teklifi reddetmiş ve bu hâdise iki taraf arasında soğukluğu mûcib olmuştu.

Dulkauır Oğulları Meselesi

Bundan sonra iki taraf arasındaki" asıl münaferet Memlûklere tâbi olan Dulkadır hanedanı arasındaki beylik dâvasına akrabalık sebebiyle Osmanlıların müdahaleleri yüzünden olmuştur [214] 1465 senesinde Fatih Sultan Mehmed'in kayınbiraderi olan Melik Arslan DulkadırJbeyi idi; bunun emirliğine kardeşi Şah Budak muhalefet ederek Kahire'de bulunduğu sırada (1465) Melik Arslan'ı Öldürtmüş ve Memlûk sultanı tarafından Dulkadjr beyliği kendisine verilmiştir.

Şahsuvar Bey

---

[213] Dursun Bey, başlığiyle yapılacak hareketin Memlûkler üzerine olduğunu kaydediyor (S. 171). Müverrih Âlî de Pâdişâhın Arap ve Acem fütuhatı niyetiyle sefere çıktığını yazıyor (S. 99). Fatih Sultan Mehmed, Üsküdar karargâhına geldiği zaman hasta idi. Vezir-i âzam Karamanı Mehmed Paşa kendisini teselli için ".. înşaallah Mısır'a sultan olursunuz, ol mülkü tercih edip anda kahır sız, Rum'u şehzadelerinize erzani buyurursuz..." demiş ve bu sözler pâdişah'm hoşuna gitmişti {Tarih-i EbûH-feth, s. 172); îbn-i Kemal, c. VII., s. 597.

[214] Çelebi Sultan Mehmed, Dulkadır oğlu Suli Bey'in küçük kıziyle evlenmiş ve Sultan II. Mehmed de Dulkadır oğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Mükrime Hamm'ı almıştı.

Şah Budak Maraş ve Elbistan'a geldiği zaman Türkmen beyleri bunun emirliğini kabul etmiyerek Osmanlıların yanında bulunan diğer kardeşleri Şehsuvar Bey'i isteyip bunun kendilerine bey yapılmasını Fatih Sultan Mehmed'ten rica etmişlerdir.[215] Bunun üzerine Dulkadır oğulları işine müdahale eden Osmanlı hükümdarı bir menşurla Şehsuvar'ı Dulkadır beyi tâyin ederek bir miktar kuvvetle Elbistan'a göndermiş ve bu suretle Şehsuvar Osmanlılar tarafından Dulkadır beyi olmuş (871 H. = 1466 M.) ve Şah Budak da Kahire'ye kaçmıştır.

Şah Budak, Memlûklerin verdikleri kuvvetle Maraş ve Elbistan'a, geldiyse de muvaffak olamadı ve Şehsuvar Bey, Memlûk kuvvetlerini müteaddit defalar mağlûp etti; bundan müteessir olan Memlûk Sultanı Kayıtbay, Fatih Sultan M e h m e d'e nâme yollayıp Ş e h s u v a r'a müzaheret etmemesini rica etti ve pâdişâh da Şehsuvar'a, ileri gitmemesi için tebligatta bulundu ise de Şehsuvar Bey bunu dinlemedi ve Osmanlılar la kendisinç yardımı kestiler.[216]

Şehsuvar Bey 876 H. (1471 M.')de yaptığı Antep muharebesinde Memlûklere mağlûp olarak Zamanlı kalesine kaçıp orada Memlûk kuvvetleri kumandanı Emîr Yeşbek Devadar tarafından muhasara edildi ve teslim olduğu takdirde yine Dulkadır emirliğinde kalacağı yolunda yapılan vâde aldanarak teslim oldu f[ve Kahire'ye gönderilip orada asıldı (1471).

Şehsuvar'ın yerine Memlûkler ikinci defa Şah Budak'ir tâyin ettiler; fakat Osmanlılar da bunun diğer kardeşi Alâüd-devle Bozkurt'u tâyin edip bir miktar kuvvetle gönderdiler. Alâüddevle maiyyetindeki Türkmen beylerinin hiyanetleriyle evvelâ mağlûp olduysa da ikinci defaki yardım üzerine Dulkadır beyliğini elde etti (884 H. = 1479 M.).[217]

---

[215] Şehsuvar Bey 870 H. (1465M.)'de Osmanlılara iltica ederek aynı sen Re-biulevvel [Ekim] tarihli bir menşurla Artukûbad, Bozok vesair yerlerden babası Süleyman B e y'e aid yerler kendisine verilmiş ve kendisinin amcası Rüstem bey yerine emîr olması için Memlûk sultanına nâme yazıldığı bildirilmiştir (Fatih devrine âid münşeat, s., 41, 44.).

[216] Filhakika Şehsuvar Bey'i bozup Anteb'i aldıktan sonra Şeyh Alû-üddin Hısnî'yi hem Sultan Mehmed'e ve hem de Amasya valisi Şehzade Bayezid'e göndermişti. Bayezid buna birtakım hediyelerle mukabele etmiş ve Mısır askerinin Zemendo'ya (Zamanti) gelmesinden memnun olduğunu ve vaziyetten kendisinin sık sık haberdar edilmesini, zahire ve yiyecek lâzım olursa gönderileceğini bildirmişti (îbn-i Eca, Tarih'i Yeşbek, Topkapı Sarayı, Nr. 3057, s. 72, 92).

[217] Âşık Paşa-zâde, îstanbul fethini mütaakıp tebrik İçin Mısır'dan elçi gelmemesini ve bundan dolayı Osmanlı hükümdarının da gerek Hoşkadem'in ve gerek Kaythay'ıı cüluslarını tebrik etmediğini, pâdişâhların Memlûk sultanlarına gönderdikleri nâmelerde "Sultan-ı haremeyn babam" tâbirinin yerine Fatih'in Hâdim-i haremeyn Mısır sultanı kardeşini diye hitap ettiğini yazar ve bundan başka Fâtih Sultan

Bundan başka sefir kabulü esnasında ve nâme yazılışında teşrifata aykırı hareketler gibi ikinci derecede gelen bazı ihtilâflar da iki taraf arasını iyice gerginle ş tir er ek [218] harbe sebep olacak raddeye varmıştı.

Fatih Sultan Mehmedın Hareketi

İşte hulâsa edilen yukarıki sebepler dolayısıyla gerginleşen münasebet harbe müncer olacak dereceye gelmişti; bunun için Osmanlı pâdişâhı rahatsız bulunmasına Tağmen [219] 27 Safer 886'da Kapıkulu askerleriyle Üsküdar'a geçti; Karaman valisi Şehzade Cem, bir miktar kuvvetle Suriye hududuna yollandı. Padişah Üsküdar'a geçtiği zaman hasta idi; Üsküdar karargâhında birkaç gün oturdu ve sonra araba ile hareket ederek Rebiulevvelin dördüncü perşenbe günü Gebze'ye yakın Tekirçayın veya Hünkârçayırı denilen ordugâha indi; hastVlığı arttı [220] ve orada iken 886 Rebiulevverinin dördüncü perşembe günü ikindi ile akşam arasında (4 Mayıs 1481) bir yaşında vefat etti.[221]

Ölümü belli edilmiyerek hamam yapmak üzere İstanbul'a geçtiği söylenip askerin yerinde kalması emrolundu ise de birkaç gün sonra kayıklarla istanbul tarafına geçen yeniçeriler vefat hâdisesini öğrenip bazı edebsizliklerde bulundular. Fatih'in ölümü ancak onbir gün

---

Mehmed'e su-i kasd için Mısır'dan gönderilen fedainin yakalanarak öldürülmeyİp yine Mısır'a iade edildiğini beyan eder (S. 209, 213); tbn Kemal, c. VII., s. 598, 599.

[218] Osmanlıların yardımlariyle Alâüddevle Bey'in Şalı Budak'a galebe çalarak üulkadır beyliğini işgal ile Maraş'a giderek halkın kendisine ıttıla ettiklerine dair Amasya valisi Bayezid'i» divana ..mektubu, sene 884 H. (1479 M.) (Topkapı Sarayı Ar. Nr. 6517).

[219] Behiştî ve Tacil't-levarih.

[220] Amma dest-İ takdir pençe-i tedbirin bozmuş ve ayak zalvmetiyle huzurun uçurmuştu; ol sebebden uzak yere aznı idemezdi, nıkris zahmeti.., merhuma müstevli olmuştu.. (İbn Kemal, c. VII., s. 619).

[221] Âşık Paşa-zâde'ye göre ayağından ızdirabı vardır, yapılan ilâç tesir etmiyordu. Nihayet bir konsültasyon yapılarak ayağından kan alınmış ise de ıztırabı artmış ve sonra şerbet verilip ağzından kan gelmiş ve ondan mütessiren vefat etmiştir (S. 219). Fatih'in Ölümünün zehirlenmek suretiyle olduğu riva-yeti vardır. Hekim Lari-i acemî tıbdaki meharetinden dolayı hassa tabibi olmuştu. Güya vezir-i âzam Karamanı Mehmed Paşa'nın teşvikiyle Fatihi zehirlettirmişti. Şekayık müellifi bu rivayeti Eyyub'ta oturan Amasyalı îbra-him'den duyduğunu kaydediyor (Şekayık tercümesi, s, 2B9J. Mühtedi Yakup da Fatih'in baştabibi olup Karamam Mehmed Paşa bunun pâdişah'a tekarrü-büne hased etmiş ve bu yüzden pâdişah'a kızmış bu sırada padişah hastalanmış ve Molla Yakup usul üzere tedavisine başlamış, fakat Mehmed Paşa tedaviye hekimLarî'yi sevk ederek hekim Yakub'un tedavisini bozdurmuş, padişahın zâfi artmış, bunun üzerine tekrar Yakub'un tedavisine lüzum görülmüş. Hekim Yakup pâdişah'ın zâfının arttığım görerek hekimLarî'nin tedavisinin isabetli olduğunu söylemiş ve bu suretle pâdişâh vefat etmiş imiş (Şekayık Tercümesi* s. 237,/.

askerden saklanabilmiştir.[222] Fatih'in ölümünün saklanması ve heyecanlı durum nedeniyle cesedin ihmal edilerek kokduğu ve İstanbul muhafızı îshak Paşa'nın emriyle üzerine mum yakılarak cesedin tahnit edildiğine dair mühim bir vesika görülmektedi.[223]

Fatih Sultan Mehmed'in Şahsiyeti

1451'de yirmi bir yaşında üçüncü defa Osmanlı hükümdarı olan bultan 11. Mehmed İstanbul'u fethedip bin yüz yıllık Şarkî Roma Imparatorhi-ğu'nu ortadan kaldırarak bihakkin Fatih unvanım aldığı gibi yüksek kabiliyet ve dehasiyle dost ve düşmana kudretini teslim ettirmiş büyük bir devlet reisi idi.
Fatih Sultan Mehmed 886 H. (1481 M.) tarihine kadar otuz sene padişahlık etmiş bizzat yirmibeş seferde bulunmuştur. Yıl oldu ki sefere gitti, sefer oldu ki iki üç seferi bir yılda yaptı. Mevcud Osmanlı mülküne onsekiz iklim kattı. Anadolu'da da bir hıristiyan devleti bırakmadı. Bosna da dahil olmak üzere Balkanları tamamen ele geçirdi.[224] Yirmi üç yaşında istanbul fatihi olan Sultan Mehmed azim ve irade sahibi, temkinli ve verdiği kararı mutlak surette tatbik eden bir şahsiyetti. Devlet idaresinde sertti. hissiyatını gizlemeyi bilir, yapacağı seferleri tatbik sahasına koyımcaya kadar gizli tutar ve sonra maksadını birden bire meydana kordu; bu yüzden düşmanlarını şaşırtarak bir senede birkaç fütuhata birden nail olurdu. Harpte cesurdu; icabında ve bir tehlike vukuunda mağlûbiyeti önlemek için ileri atılır, askeri teşci ederdi. Yerinde soğuk kanlılığını ve itidalini muhafaza etmesini bilirdi.
Kendisi bilgili, birkaç lisana vâkıf ve aynı zamanda şâirdi. Serbest fikirli olup taassubu yoktu; âlimleri davet ederek ilmî nıübahascler yaptırırdı. Bazan müşkül mevzular vermek suretiyle âlimlere risaleler yazdırır ve bunları tetkik ederdi; Farsçadan ve Kumcadan Arapçaya tercüme edilmiş felsefî eserleri okur ve yanına celbettiği âlimler ile müdavele-i efkâr ederdi. Batlamyos haritasını 1466 senesinde Filozof Ivrokios'a yeniden tercüme ettirip haritadaki isimleri Arap harfleriyle

[222] Feridun Bey münşeatı, e. I.-, s. 16.
[223] Belleten sayı 134 s. 231.
[224] İbn Kemal, c. VII., s. 612.

yazdırmıştır.[225] îlmî meselelerde herhangi din ve mezhebe mensup olursa olsun âlimleri himaye ile onlara eserler yazdırmıştır; hattâ Trabzon imparatoru David'iıı maİyyctinde bulunan ve sadr-ı âzam Mahmut! Paşa'nın akrabasından olduğu rivayet edilen âlim, fazıl ve filozof Yorgi Ameruk'yi kendisine musahip yapıp sık sık huzuruna celb ile mütalâalarından istifade eder ve kendisiyle mubahaselerde bulunurdu.[226] Her nerede yüksek bir âlim duyarsa onu İstanbul'a getirmek için her fedakârlığı yapardı. Meşhur heyet-şinas Ali Kuşçu, bunun zamanında IstanbuVa geldiği gibi Molla Cami'yi de davet etmişti.[227] Meşhur ressam küçük Bellini de davetle Is-tanbuVâ gelerek Fatih'in resmini yapmış ve büyük bir himaye görmüştü.

Fatih Sultan Mehmed îstanbuVu şenlendirmek için gerek Anadolu'daki Türklerden ve gerek zaptettiği yerlerdeki Hıristİ-y anlar d an bir hayli aileyi buraya naklettirdiği gibi İstanbul'u kültürel ve sosyal müesseselerle de süslemiş ve camiinin yanına zamanının hukuk ve ilahiyat fakültelerinden olan meşhur Sahn-ı Seman medrescleriyle buna mahreç olan Tetimme medreselerini yaptırmıştır.

Fatih Sultan Mehmed, ecdadı zamanındanberi mevcut gîîaîpk an unları Kanunnâme-i AUi Osman ismi altında tedvin ettirdiği gibi kendisinin koyduğu kanunları da buna ilâve etmiştir.

Fatih devrinde Karamanı Mehmed Paşa'mn sadaretine kadar herhangi bir vakfın memur ve hademeleri vakıf mütevellilerinin keyif ve arzusuna göre tâyin ve azl edilirlerken bunun zamanından itibaren bunların tâyin ve azillerinin divanın kararı ve pâdişâhın beratının verilmesiyle yapılması usulü kanun olmuştur.[228] Bundan başka 883 H. (1478 M.) tarihine kadar tımar ve zeamet sahiplerinin isimleri bir sicille kaydolunarak dirlik verilirken karışıklığı mûeib olan bu tarz bundan sonra kaldırılarak tımar ve zeamet sahiplerine kendi isimleriyle köy isimlerini ve senelik vaıidatlarım gösterir suretleri tapuda kayıtlı beratları verilmek suretiyle pek mühim olan bu işi sağlam bir kaideye bağlatmıştır.[229] Bir de yine Karamanı Mehmed Paşa zamanında emîrî arazi den olan yani devlet hazinesine ait

---

[225] Kritovulos, Tarih'i Sultan Mehmed Han-ı Sânît s. 182.
[226] Kritovulos, T ar İh-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânı, s. 156.
[227] Şahnyik tercümesi (Mccdî).
[228] Tacü't-tevarih, c. I., s. 556 ve Hammer tariki, c. III., s. 151.
[229] Tacü't'tevarîk, c. I., s. 562 ve Hammer tarihi, c. III,. s. 156.

bulunan bir hayli yer, vakıf ve mülk olarak bir emr-i hayır için veya hizmete mukabil mülk olarak verilmiş olduğundan dolayı bu hal hem tımarlı sipahi adedini ve hem de hazine gelirini azaltmış olduğundan Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarında ve Karamanı Mehmed Paşa'mn vezir-i âzam bulunduğu tarihlerde bu vakıf ve mülk yerlerden mühim bir kışını hazineye alınmıştır.[230]

Osmanlı devleti bunun zamanında saltanat usûlünü kabul etmiş, divana riyaset etme usulü vezir-i azama verilip Arz odası yapılmış; o tarihe kadar padişahlar vezirleriyle yemek yedikleri halde Fatih bunu da kaldırmıştır.

Zamanının olayları iyice tetkik edildiği zaman Sultan Mehmed'in tab'an mutaazzım, az vefakâr, çabuk usamcı ve gaddarlığa mail olduğu görülür. Âli, Hızır bey oğlu Sinan Paşa'ım tercüme-i hali zeylinde Fatih'in mütelevvin olduğunu söylüyor.

Fatih Sultan Mehmed'in yaş sırasiyle Bayezid, Mustafa ve Cem adlarında üç oğlu olmuştu. İkinci oğlu Mustafa 879 Şaban (1474 Aralıkta)'da vefat ederek Karamanca Kastamonu Sancak beyi Cem tâyin edilmişti.

ONUNCU BÖLÜM

İstanbullun fethini mütaakip Bizansta'ki eserlerin italya'ya gittiği ve Bizans kültür hayatının orada tetkik edildiği hakkındaki isnadın nekadar yersiz olduğu ve Bizans ilim hayatının istanbul fethinden evvel ne elîm durumda olduğu hakkında rahmetli Dr. Adnan Adıvar'm (İstanbul fethi sırasında kültür vaziyeti) isimli tetkikine bakılmalıdır.[231]

Fâtih'in İlme Karşı Alâkası

Fâtih zamanına kadar Osmanlılarda fıkıh, kelâm, mantık, meânî ve buna müteallik ilimler eski islâmî medreselerde olduğu gibi okutulmuş, fakat müsbet ilimlere karşı pek alâka görülmemiştir.

Fâtih'in cülusundan itibaren felsefî ve ilmî düşünceler -bu hükümdarın

---

[230] Bu hususta o tarihe ait gördüğüm tapu defterlerinde bazı kayıtlar bulunduğu gibi Âşık Paşa-zad e, Karamanı Mehmed Paşa'yı zikrederken bilmünasebe bundan bahsetmektedir (5. 192).

[231] İstanbul fethi suraBinda kültür vaziyeti, İstanbul Edebiyat Fakültct-i Tarih Dergisi, 3.

alâkası ile- başgöstermiş olduğu görülmektedir. Fâtih herhangi din ve mezhebte olursa olsun ilim adamlarını himayede büyük alâka ve kadirşinaslık göstermiştir.

Bizans müverrihleri bilhassa Kritovulos Fâtih'in Arapça ve Farsçadan başka, îbranice, Keldanice, Yunanca, tslâvca ve Lâtince bildiğini yazmakta iseler de bunun biraz mübalâğalı olduğu ihtimal dahilindedir, Fâtih'in Arapça ve Farsça bildiği malûm olup diğer dillerde belki biraz konuşma lisanını bilecek veya anlayacak kadar Rum vekayinâmelerini tetkik yollu Rumca ve Lâtince bildiği tahmin edilebilirse de diğerleri hakkında haklı olarak şüphe edilir.

Edward Gibbon, Plutarque'm meşhur adamların hayatı isimli eseri, Fatih'in emriyle Yunancadan Türkçeye çevrilmiştir. Fâtih'in sarayında biri Lâtince diğeri Yunanca bilen iki kâtip bulunuyor ve bunlar Pâdişâha eski çağlar tarihim öğretiyorlardı. Nitekim Plutarue'dan istifade etmesi Kritovulos'un Fâtih'in, İskender ve Pompeyüs'un ve Jül Sezar'm hayatlariyle alâkadar olduğunu zikretmesiyle anlaşılıyor.[232]

Pâdişâhın emriyle tercüme edildiği rivayet edilen İtalyalı Giovanni Mario Angiolello'nun Uzun Hasan'm hayat ve mukadderatına dair eseri varmış, fakat görülmemiştir. Bu, Giovanni Mario Angiolello, Fâtih'in oğlu Şehzade Mustafa ile beraher Uzun Hasan muharebesinde bulunarak yukarıda adı geçen eseri yazmıştır. Bu zat hem Türkçe ve hem italyanca olarak Fâtih'in hayatına dair diğer bir eserde yazmış imiş.

Angiolello sarayda meşhur ressam Gentile Bellini'ye tesadüf etmiştir. Bellini 1479-1480'de tstanbuPa. gelerek sarayda yaşamış, Fâtih'in resmiyle diğer bazı resimler yapmıştır. Fâtih'in resmi Londra'da Nasyonal Gallery'de bulunmaktadır.

Yine Fâtih, Varono'h. ressam Madalyoncu Matteo D'Patsi'-yi Venedik cumhuriyetinden istemiş o da hemen İstanbul'a gönderilmiş ise de eseri henüz ele geçmemiştir.

Yine Fâtih'in emriyle Batlemyus'un coğrafyası da tercüme edilmiş olup aslı Ayasofya kütüphanesindedir. Yirmi beş sene evvel Berlin Üniversitesi Profesörlerinden Adolf Deismann'm İstanbul'da Topkapı Sarayında Fâtih kitapları denilen kitap kol-leksiyomında yaptığı tetkikat ile gayri islâmî eserlerin mevcudunun 585'i bulduğu

[232] Kritovulos tercümesi, s. 16

kaydedilmiştir. Bu mevcuttan başka 1685 senesinde 185 kadar yunanca yazma eser, saray kütüphanesin den satılmıştır. Deismann'm bahsettiği yazmaların XI. ve XV. asırlara ait olup Fâtih zamanında elde edilerek kütüphanesine konulmuştur. Bu yazmaların bazıları fizik ve riyaziyeye dair olup diğerleri kitab-ı mukaddes ve tefsirleridir. Bu yazmaların içinde birisi de Kritovulos'un Fâtih'in hayatına dair olan ve Karolidi Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilen tarihtir. Fâtih'in gayri islâmî eserleri havi olan kütüphanesindeki eserler arasında mühimini Batlemyus'un (Claudius Ptolomaios)'un meşhur eseridir. Bu eser heyet ve coğrafyaya aittir. Fâtih 869 H. (1465 M.) senesinde ulemayı sarayına toplayarak Batlemyus'un bu eserini Trabzonlu Gorgios Amirokisile birlikte tetkik etmiş ve Arapçaya tercümesini Amirokis'e emretmiştir. Bu tercümede oğlu kendisine yardım etmiştir. Amirokis, İstanbul fethinde esir düşmüş, ilmî kudreti sayesinde ilim adamlarını himaye eden Fâtih'in en yakın musahipleri arasında yer almıştır. Hıristiyanlığa aîd bilgisinden başka filozofide de yüksek âlimlerden olanTrn zat Aristo silkine mensup idi. Riyaziyat ve edebiyatta mahirdi. İki oğlundan birisi müslüman olarak Mehmed adını almış ve Fâtih'in emriyle İncil'i Arapçaya tercüme etmiştir. Batlemyus coğrafyasının iki nüshası saray kütüphanesinde bulunmaktadır.

Batlemyos tercümesinin Arapçaya tercüme edilen iki nüshası Ayasofya kütüphanesinde [233] da bulunmaktadır; kütüphane katalogunda Harita-i berriyye fi'1-coğrafiye maa-tercüme-i kitab-ı Batlemyos bi'1-arabî ve (Tercüme-i kitab-ı Batlemyos i'î coğrafya isimleri altındadır; evvelkisinde altmış bir harita vardır. Yine Fâtih kütüphanesinde Batlemyus coğrafyasının Jakobus Anglos tarafından yapılmış Lâtince aslına mutabık bir tercümesi de bulunmaktadır.

Fâtih'in Amiiokis ile oğlundan başka sarayında arkeoloji meraklısı Angona?li Criacus isminde bir zatı da görüyoruz. Eski eserler meraklısı olan bu zat, bu merakla çok yer dolaşmış, istanbul'a, gelmiş ve 1452, 1454 'de bulunduğu sırada İstanbul fethini mütaakıp Fatih'in sarayında kâtip olarak görülmüştür.

Fâtih Sultan Mehmed, fevkattabia meseleleri, edyan, mezhep ve akideleri tetkike meraklı idi. Hurufîlerin akaidini tetkik eylediği

[233] Nr. 2610 ve 2569

hakkında [234] malûmat olduğu gibi tevhid hakkında Hoca-zade ile Molla Zeyrek'i huzurunda mübahase ettirdi; bu mübahase yedi gün sürdü (Molla Husrev hakemdi), neticede Hoca-zade galebe çaldı.[235]

(**Not:** Hoca - zade ile Tûsi arasında da tehafüte dair mübahase olmuştur. Bu mesele hakkında Sayın Dr. Mubahat Türker'in "Üç tehafüt bakımından felsefe ve din münasebeti" adlı 1956'da basılmış kıymetli eserme bakınız).

Fâtih İstanbul fethinden sonra hıristiyan akaidinin tetki-kiyle meşgul olmuş ve bu hususta İstanbul patriği tâyin ettiği âlim Gennadios (o aralık patrikhane olan) Pammachrist (Fethiye camii) de mübahase ederek hıristiyanlık akaidine dair ondan tahrirî malûmat almıştır. Bu malûmat Karaferye kadısı Molla Ahmed tarafından Türkçeye çevrilmiştir (bunu tercüme eden zat Kadı Ahmed Birgili'dir. Gennadios, Bizans'ın son ve değerli âlimi olup Lâtin kilisesi aleyhindeki polemikleriylc pek meşhurdu. Fâtih'in bunun mütalâasını beğendiği görülüyor. Fâtih'in bunu Lâtin kilisesine karşı Patrik yaparak lâtinlere karşı Rumları tarafına celb etmesi ve bu suretle iki kilise arasındaki anlaşma fikirlerini önlemek siyasetini takip ettiği de hatıra gelir.

Yine Fâtih'in hıristiyan akidesine dair Patrik Maksim Mamı el ile de huzurunda bir mübahase yapılmış ve bu mübaha-senin zaptım Padişah patrikten istemiştir. [236] Fâtih'in güya hıris-tiyanhk hakkındaki bu tetkikatı dolayısiyle Papa II. Pi (Pius) Fâtih'e uzun bir mektup yazarak hıristiyan dinini kabul ettiği takdirde bütün Şarkın ve Bizans'ın împaratorluğu'na nas-bedileceğini bildirmiştir. Mektupta vaftiz için birkaç damla suyun kâfi olduğu da kayıtlıdır.[237]

ONBİRİNCİ BÖLÜM

İSTANBUL'UN İMARI VE KALKINMASI İÇİN GÖÇMEN NAKLİ - İLMÎ, İÇTİMAÎ MÜESSESELER YE SARAYLAR İNŞASI

[234] Şakayık tercümesi^ Fahreddin'nin tercü-meihali> s. 82
[235] Şakayık tercümesi, s. 142, 143
[236] Bk. G. Gillet L'histo-ire du regne Mohammed II, s. 142 15
[237] Osmanlı Türklerinde tlitri'den hulâsa, s. 26-29

Fatih Mutaakip İstanburun Durumu

Sultan II.Mehmed,İstanbul'u fethettikten sonra ilk cuma namazını camie çevirdiği Ayasofya kilises kılmış ve Hıristiyanların bu muazzam mabedini İslâm ibadethanesi olarak kullanmıştır, istanbul'un îmar ve iskânı için atılan ilk adım surların tami-riyle başlar. Fetih münasebetiyle şehir halkından hal ve vakti müsait olan bazı aileler IstanbuVdan ya kaçmış veya saklanmışlardı; ortalığa sükûnet geldikten sonra şehir halkı kendisini toparlayıp fethin üçüncü gününden itibaren emniyet içinde yaşamağa ve şehirde bir hayat eseri görülmeğe başlamıştır.
Ortalık sükûnet bulup aradan bîr müddet geçtikten sonra son imparator devrinde dahi münhal bulunmakta olan Rum patrikliğine Rumların isteği üzerine bu cemaatin ileri gelen ailelerinden ve ruhban sınıfından Gennadios intihap edilerek patrikliği padişah tarafmVİan tasdik olunup kendisine imparatorlar zamanındaki dinî selâhiyeti verilmiştir. İstanbul Rumları da diğer Hıristiyan tebaa gibi cizye denilen bir baş vergisine (Şahsî vergi) bağlanmış ve senelerdenberi muhasara ve hicretler sebebiyle tenhalaşmış olan şehir ile yöresine muhtelif memleketlerden İslâm ve Hıristiyan göçmenleri nakil ve iskân edilmiş ve bu suretle Kosl antiniyye şenlenerek bir müddet sonra devletin başkenti olmuştur.
Fetihden sonra az bir müddet îstanbuVâa kalan Fatih Sultan Mehmed şehrin inzibat ve idaresine Süleyman Bey adında bir subaşı ile Hızır Bey isminde bir kadı tâyin ederek Edirne'ye dönmüş ve IstanbuVnn iskân ve imarı işiyle meşgul olmuştur.

İstanbul’a Goçmen Nakli

İstanbul’a evvelâ Türk nüfusu yerleştirmek için Anadolu'ya hükümler yollanarak arzu eden muhtelif san'at erbabının nakilleri emrolunmuştur; fakat bu suretle nakil işinin herkesin arzusuna bırakılması müsbet
bir netice vermediğinden bunun üzerine arzuya bakılmıyarak zengin ve iş ehli olan her zümreden muhtelif şehir ve kasabalardaki Türklerin aileleriyle birlikte derhal İstanbul'a, nakledilmeleri emredilerek bu

sayede Anadolu'dan bir hayli sanatkâr başkente gönderilmiştir [238] Bu şekilde yapılan nakil işinden başka bulundukları memleketin asayişine halel vermek suretiyle devleti gaileye sokan bazı şehirler halkından bir kısmı da bu mey anda İstanbul'a. tehcir edilmiştir. Osmanlıların Karaman oğullarına ait bazı yerleri aldıktan sonra Konya ile Karaman ve daha sonra Is hak Paşa seferinde Aksaray şehir ve kas ab alarmdaki halktan bir kısmının nakli bu cümledendir; bu suretle Osmanlı hükümeti hem o şehirlerdeki kesafeti azaltıp muhalefet etmesi muhtemel bir zümreyi bertaraf etmiş ve hem de bu suretle İstanbul'a Türk nüfusu iskân eylemiştir. Bu Karaman eyaleti şehirlerinden başka İstanbul'a Edirne, Bursa, Gelibolu ve Filibeden de Türkler nakledildiler. Fatih aynı zamanda işgal ettiği bazı yerler halkından olan Hiris-tiyanlardan bazılarını Karaman da takip ettiği siyasetle istanbul'a meselâ Sırbistan, Mora, Bosna ile Eski-Yeni Foçaîılar 'dan bir kısmını ve Taşoz, Semadirek, Midilli ve Kefe halkından bazılarım İstanbul şehriyle, şehir haricindeki mahallere nakil ve iskân ettirmişti.[239] Bu naklolunan Hıristiyan halkın yerlerine de Türkler gönderilerek oralara da bilmukabele Müslüman halk yerleştiriliyordu.

istanbul, sur içindeki şehirlerin en büyüklerinden biri ve belki birincisi olduğundan kolay kolay kalabalıklaşmıyordu; bundan başka Türklerin buraya yerleşmelerine karşı Rumların teşvikiyle bazı manialar da çıkarılmakta idi. Evvelâ türlü türlü vaidlerle İstanbul'a, nakledilen Türklere verilmiş olan evlerin mukataaya rabtı emrolunmuştu; halbuki bunlara gelir gelmez ev ve dükkânları mülk olarak verilmiş olduğundan bu emirle mülkiyetleri kalkıyordu; bu karar şikâyeti mûcib oldu; hattâ bir çok san'at ve mesken sahipleri çoluk, çocuklarını bırakarak İstanbul'dan kaçtılar. Bunun üzerine eski vezirlerden Kula Şahın Paşa genç padişaha bu kararın mahzurlarını izah ile :

Atan ve deden nice memleketler fethetti; hiç birine muka-taa vaz'etmedi" diyerek yapılan yanlışlığı düzelttirdi ve bu suretle

---

[238] Tacift-tevarih, c. /., s, 447. Âşık Paşa-zâde de şöyle diyor : ".. Pâdişâh istanbul'u kim fethetti, subaşılığını kulu Süleyman Bey'e verdi ve cemi vilâyetine kullar gönderdi. Hatırı olanlar gelsin, evler, bağlar, bahçeler, mülkler verelim dediler. Her kim geldiyse verdiler, bu şehri mamur ettiler, Padişah yine emretti kini ganîden fakirden evler sürdüler ve her vilâyetin subaşılanna ve kadılarına adamlar gönderdiler : anlar dahi mübalâğa evler sürdüler ve bu gelen halka dahi evler verdiler; şehir kim mamur oldu. ." (S. 142).

[239] Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânı ve Tarih-i EbûH-feth, s. 67 ve Aşık Paşa-zâde tarihi ve Liitfi Paşa tarihi, s. 184 ve Hammer tarihi, c.s. 18.

İstanbul'a gelen ve getirilen göçmenler mülk sahibi oldular ve tabiî olarak imar faaliyeti arttı. Aradan bir müddet geçtikten sonra vezir-i âzam Rum Mehmed Paşa zamanında iş yine bozuldu. Mehmed Paşa, Rum dönmesi olup İstanbul'a. Türklerin iskânını istemeyen Rumların teşvikiyle mülk yerleri yine mukataaya bağlamağa teşebbüs etti ve muvaffak da oldu.[240]

Fatih Sultan Mehmed, bu suretle Müslüman ve Hıristi-yanlardan bir kısmım İstanbul'a göç ettirmekle kalmadı; fetihten sonra etraf şehir ve kasabalara çekilmiş olan ilim ve fikir adamlarım birbir arattırıp İstanbul'a getirterek bunları sur dahilinde iskân ettirdi. O sırada Cenevizlilerin elindeki Amasra'ya memurlar göndererek buradaki ilim ve fen adamlarını ve san'at sahiplerini ve tüccarları İstanbul'a naklettirdi.

Kültürel Ve Sosyal Müesseseler

Bir taraftan İstanbul nüfusunu çoğaltmak, ticarî iktisadî faaliyeti arttırmak için çalışılırken taraftan yeni Tıirk eserleriyle şehrin kültürel ve sosyal sahada inkişafına gayret edilmekte idi; bunun için başta pâdişâh ile vezirleri oldukları halde kudreti müsait olanlar tarafından İstanbul'un muhtelif semtlerinde cami, medrese imaret, han, hamam, hastahane bedesten vesaire gibi eserler vücuda getirilmiştir. Mimarisine dokunulmadan Ayasofya kilisesi tamir edilerek bir minare ilâvesiyle cami yapılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed fetihten on sene sonra yani 867 H. (1462 M.)'de camiini yaptırmağa başlamış ve sekiz senede (875 H. = 1470 M.) sona ermiştir; bu cami yeri istanbul'un ikinci tepesi üzerinde bulunup bunun yerinde harap bir halde Rumların Hava-riyuıı kilisesi ve Bizans imparatorlarının mezarları vardı.[241] Camiin etrafına dördü kuzeye ve

---

[240] pâdişâha bir vezir geldi kim bir kâfirin oğluydu: pâdişâha gayet mukarrip oldu ve bu İstanbul'un eski kâfiri vezirinin eski dostları idi. Yanma pirdiler kim 'Hey neylersin bu Türkler bu şehri mâmur etti, senin gayretin kam? Atan yurdunu ve bizim yurdumuzu aldılar, gözümüze karşı tasarruf ederler; imdi sen hod pâdişâhın mukarribisin cehd eyle kim bu imaretten halk vazgeçe. Yine evvelki gibi bu şehir bizim elimizde ola.' Vezir dahi bir gün pâdişâhın kalbine ilku etti, yine mukataa ettirdi.. . Sual: ol vezir kimdir? Cevap : Rum Mehmed l'aşa'dır kim sonra anı it gibi boğdurdu. (;îş& Paşa-zade tarihi, n. 142).

[241] Fatih'in yaptırmış olduğu cami II. Bayezid zamanında (915 H. = 1509 M.) tamir edilmişti. Cami 1179 H. (1765 M.)'de kurban bayramının üçüncü günü (11 Mayıs) vukua gelen zelzelede kubbesinin çökmesiyle yıkılmış ve ertesi sene Sultan III. Mustafa tarafından yaptırılması emrolunarak şimdi görülen şekilde yaptırılmıştır. Yeni inşaat beş sene sürmüştür.

dördü güneye tesadüf etmek üzere sekiz medrese ile tetimmeleri ve imaret ve hastahanesini yaptırdı. [242]Mahmud Paşa kendi adına olan cami, imaret ve hamamını, Ishak, Gedik Ahmed ve Karamanî Mehmed Paşa'lar ve şâirleri de ilmî ve içtimaî eserlerini vücuda getirdiler. Bugür istanbul'un en işlek yerindeki Kapalıçarşı ile Bedesten de Fatih Sultan Mehmed zamanında yaptırılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed sur dahilinde ilk defa Ayasofya odalarını medreseye çevirdiği gibi sur haricinde de bugün Eyyüp dediğimiz mahalde peygamberimizin eshabından Hali d b. Zeyd Ebû Eyyüb Ensârî'nin [243] kabrinin yanma bir cami ile bir de medrese yaptırarak az zamanda buranın sür'atle imarını temin etmiş, dinî bir kudsiyetlc Eyyüp semti kısa bir müddet içinde bir şiehir haline almış ve Havass-ı Kostantiniyye ismiyle burası Eyyüp kadılığı olmuştur.

Eski Ve Yeni Saraylar

İstanbul'u devlet merkezi yapmak isteyen Fatih Sultan Mehmed fetihten iki sene sonra kendisi için şehrin ortasında ve şimdi Bayezid'tc Üniversite binasının olduğu yerde Eski Saray denilen bir saray yaptırmıştı [244] Fakat burada oturmakta mahzur gördüğünden daha sonra Saray-ı Cedid-i Âmire adı verilen Yeni Sarayh inşa ettirdi. Eski saray terkedildikten sonra burası vefat eden hükümdarların aile-leriyle kızlarına ikametgâh olarak tahsis edilmiştir.

Yeni saray binası Zeytinlik denilen mevkide olup yakînînde Aya îrini veya Sent İren kilisesi (Şimdiki Askerî Müze) vardır. Yeni saray'a 866 H. (1461 M.) veya 872 II. (1467 M.)'dc başlanarak Bâh-i hümâyun denilen büyük kapının üzerindeki kitabeye göre 883 H. (1478 M.) senesinde bitmiştir. Saray sahası üçken şeklinde olup İki dıFı deniz ve

[242] Sahn medreseleri yapılmadan evvel Salın yerine kaim olmak üzere Zeyrek medreseleri vardı.

[243] Ebû Eyyüb Ensarî Halid b. Zeyd, Medine halkından ve Islâmiyeti ilk kabul edenlerdendir. Hazret-i Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret buyurdukları zaman bir müddet bu zatın evinde kalmışlardır: bundan dolayı kendisi Mihmandar-i Peygamberi yani "Peygamberi misafir eden" diye şöhret almıştır. Halid b. Zeyd, Hazrct-i Ali ile rakibi Muaviye arasındaki harpte Ali tarafında bulunmuş ve daha sonra istanbul üzerine yapılan sefere iştirak ederek şehrin muhasarası esnasında vefat etmiştir (53 H.573 M.) İstanbul fethini nıütaakıp kabri bulunarak üzerine türbe ve etrafına cami, medrese yaptırılmıştır. Şimdiki camii Sultan III. Selim yaptırmıştır.

[244] Eski Saray, yeniçeri ocağının ilgasından sonra Asâkir-i mansûre teşkilâtında Serasker kapısı adiyle yeni asker kumandanlığına daire olmuş ve meşrutiyetin Üûm üzerine (1908) Harbiye nezareti adını alıp bu isim Osmanlı İmparatorluğunun ilgasına kadar devam etmiştir. Asıl Eski Saray binası, Asâkir-i mansûre teşkilim mütaakıp yanmış ve şimdiki bina sonradan yapılmıştır.

bir «lıl'ı karadır ve her taraftan surla çevrilmiştir.
istanbul'un emniyet altında bulunup her türlü taarruzdan masun kalması için İstanbul ve Çanakkale boğazları toplarla tahkim edilmiş ve bilhassa Akdeniz'den gelmesi melhuz donanmalara karşı koymak için Çanakkale oldukça müdafaa edilir derece kuvvetlendirilmiştir. Fetihten bir buçuk asır sonra İstanbul nüfusu sur haricine taşarait bir buçuk misli artmıştır.[245]

Patrik İntihabı

Fatih Sultan Mehmed istanbul'u aldığı zaman Patrik Greguvar in italya'ya kaçması dolayısiyle Rum patrikliği münhaldi. Ortodoks ve katolik kiliselerinin birleştirilmesi hakkındaki ihtilâflar sebebiyle bu makam epi za-mandanberi açık bulunmakta idi. Sultan Mehmed, fetihten sonra Edirne'ye gidip üç ay sonra istanbul nüfusunun azalmakta olduğunu görüp sebebini sordu ve Rumların başlarında ruhanî reisleri bulunmadığı için dağılmakta olduklarım öğrendi; Bizans zamanında ne suretle patrik intihap ediliyorsa yine öyle yapılmasını emretti. Halk ve ruhanî reisler Ğennadios ismindeki âlim ve fâzıl bir zatı münasip görüp arzettiler.[246]
Asıl adı Scolarüs olan Gnadios patrik intihap edilince Papalar gibi adını değiştiracrek Gnadiyüs unvanını aldı.[247] Ğennadios bu sırada Edirne'de bir ağanın yanında esir bulunuyordu. Ruhanî derecesi de patrikliğe müsait değildi. Derhal Ğennadios İstanbul'a getirilip kilise kanununa göre sür'atle ruhanî rütbesi arttırılarak en son ruhanî rütbe olan Havariyun kilisesi piskoposluğuna intihap edildikten sonra Patrik oldu (1454). Ğennadios, intihabından sonra saraya davet olundu; kendisine patriklik asası verildi. Padişahın ihsan ettiği ata binerek merasimle Patrikhane olan Havariyun kilisesine (Fatih camiinin bulunduğu yerde idi) gönderildi.[248] Ğennadios, Patrik olduktan bir

[245] Miihimme defteri, Numara 7İ, s. 21)6.
[246] llalkondil teşkilât kısan (Kütüphanemizdeki tercüme sahifesi 272, 273).
[247] imparator Mamıel tarafından 1402 senesinden sonra istanbul'da yüksek bir mektep açılmıştı. Bu Fakülteye III. Yuannis tarafından Profesör olarak Georgios Kutesis (Scolariüs) tâyin edilmişti ki Fatih tarafından Ğennadios namiyle patrik tâyin edilen zattır.
[248] Havariyun kelimesinin eski adı (Ekanim-i selâse kilisesi) olup sonradan 356 senesinde Efes'ten havariyundan Tinıesteos ve sonra patrastan havariyundan Andresa ve Tep den yine havariyundan Lukas^ın kemiklerinin buraya nakledilmesi üzerine Havariyun kilisesi diye şöhret bulmuştur. Bu Havari-yun kilisesini yaptıran I. Kostantin burada medfuıidur. imparator Jüstinyen zamanıuda yeniden

buçuk sene sonra zaten harap bir vaziyette bulunan Patrikhanenin Pammakaristos manastırına (Şimdiki Fethiye camii) naklini rica ettiğinden dediği yapıldı.

Gennadîôs birinci defaki patriklikte iki sene kadar kalarak -1456'da istifa edip Serez civarında Prodromos manastırına çekildi ve orada dinî ve felsefî tetebbuatla meşgul oldu. Gennadios'un yerine Izidoros patrik olup 1462 Temmuz tarihinde öldüğünden yerine Gennadios ikinci defa patrikliğe seçildi; fakat bir sene sonra tekrar istifa ile yine pek sevdiği tetebbuat âlemine daldı ve yerine 1463Me Sobromos getirildi ise de bir sene sonra istifa eylediğinden Gennadios üçüncü defa Patrik oldu; fakat 1464 Aralık' ayında istifa edip yine SerezMeki manastıra çekildi ve 1472'de vefatına kadar mutalâat ile meşgul oldu. Fatih Sultan Mehmed, Gennadios ile ilmî nıubahaselcrde bulunarak onun ilim ve faziletini takdir etmiştir.

Fatih zamanında intihap olunan patrikler arasında ilim ve fazileti dolayısiyle Sultan Mehmed'in çok takdir ettiği bir zat da 1476'da, Patrik Rafael'in yerine intihap olunan Maksi-mos'dur. Fatih bu zattan Hıristiyan din ve erkânı hakkında bir rapor istemiş ve almıştır. Maksimos, Fatih'le aynı sene içinde vefat etmiştir.[249] Osmanlı devleti, sonuna kadar Patrik intihabı işini Rum cemaatine bırakarak öylece devam ettirmiştir.

ÖNİKİNCİ BÖLÜM

SULTAN BAYEZÎD VE CEM SULTAN MÜCADELESİ İLE NETİCESİ

genişletilmek suretiyle yaptırılmıştır.
İstanbul fethinden sonra bu kilise patrikhan olup bîr buçuk sene kadar kalmış ise de Müslümanların buraya kesretle yerleşmeleri sebebiyle patrikin padişahtan ricası üzerine patrikhane Pammakaristos [Fethiye] manastırına nakl edilmiş ve yedi sene sonra Havariyun kilisesinin yerine 1462*de başlayarak 1470 de biten Fatih Camii yaptırılmıştır.
Sultan III. Murad zamanında Fethiye tarafında bulunan Müslüman halk Rumlardan zarar gördüklerinden vaki şikâyet üzerine hem Rumlar ve hem patrikhane Fener'e aakl edilmişlerdir (Ebû Bekr Dımışkî, Kitab-i nısratü'l-îslâm ve's-sürur, Bağdad Köşkü kitapları No. 325, varak 108). Havariyun kilisesinde birinci Kostantin'den başka oğlu Kostantinüs, imparator Justinyanüs imparator lovanios, imparator Teodosius, imparator Markianos ve daha birçok İmparator ve İmparatoriçe ve oğullar medfündurlar.
imparator ve havariyunun medfun bulundukları kabristan tetkike göre bugün cami kabristanının bulunduğu yerdir.

[249] Patrik intihabı hakkındaki bu hulâsayı vâki ricam üzerine muhterem dostum Vladimir Mırmıroğlu göndermiştir. Kendilerine teşekkür ederim.

Saltanat Kavgası

Bayezid Ve Cem

Fatih Sultan Mehmed öldüğü zaman büyüsü Bayezid ve küçüğü Cem olmak üzere iki oğlu kalmıştı; Bayezid merkezi Amasya olarak Rum eyaleti ve Cem de merkezi Konya olmak üzere Karaman eyaleti valisi idiler. Fatih'in, Mustafa isminde bir oğlu daha olup bu, babasının sağlığında 879 Rebiulâhır (1474 Ağustos)'da vefat etmiş olduğundan o sırada Kastamonu sancakbeyi bulunan Şehzade Cem biraderinin yerine Karaman valiliğine tâyin edilmişti.

Babası öldüğü zaman büyük Şehzade Bayezid otuz dört yaşında olup 1459'da doğan Cem Sultan da henüz yirmi üç yaşında bulunuyordu. Her iki şehzade de iyi tahsil görmüş ve iyi yetişmişti; kardeşinden onbir yaş büyük olmasından dolayı ayezid, malûmatça daha üstün olmakla beraber rneşreb ve incelik itibariyle Cem daha sevimli olup aynı zamanda cesur ve-dinamik idi.

Sultan II. \Mehmed tedvin ettirdiği kanunnâmede kendisinden sonra evlâdlarından hangisinin hükümdar olacağını göster-miyerek eski an'aneyi kabul etmiş ve evlâdlarından her kime saltanat nasip olursa nizam-ı âlem için kardeşlerini öldürmesi hakkında kanuna açık olarak bir madde koydurmuştu. Şu halde hükümdar olmak iki tarafın faaliyetine ve devlet erkânının ittifakına ve bazı defa da Kapıkulu yaya askerinin yani hükümdar muhafızı yeniçerilerin istediklerine bağlı kalıyordu.

Fatih Sultan Mehmed'in, iki oğlundan Cem Sultan'ı daha çok sevdiği anlaşılıyordu. Bayezid sefahete meyli sebebiyle babasının ihtarına mâruz kalmıştı. Bu işte Cem'i seven vezir-i âzam Karamanı Mehmed Paşa'nın da rolü vardı; hattâ bunun vezir-i âzamlığı zamanında tedvin edilmiş olan Kanunnâme-i Âl-i Osman'da şehzadelere yazılacak elkab numunesi gösterilirken vezir-i âzamin gayretkeşliği ile Cenı'in isminin zikredilmesi ve bu kayda pâdişâhın ses çıkarmaması dikkati çekmektedir [250]Bıınunla beraber Fatih, hükümdarlık işini kadere

[250] Kanunnâme"deki bu elkab şöyledir : "Ferzend-i ercümend-i es'ad ve emced vâris-i mülk-i Süleymânî nûr-ı hadeka-i sultanî tâc-ı rûusüVselâtin.. Oğlum Om edamallahu bekahu" (TOE neşri, s. 32 ve ilâvesi).

bırakmıştır.
Her iki şehzadenin babalarının yanında rehin olarak oğulları vardı. Bayezid'in oğlunun adı Korkud ve Cem'in oğlunun da Oğuz Han idi. Vezir-i âzam Karamanı Mehmed Paşa ile o sırada italya seferinde bulunan eski vezir-i âzam Gedik Ahmed Paşa, Cem taraftan oldukları gibi yeniçeriler de Bayezid'e meyyal idiler.

Bayezıd'ın Hükümdarlığı

Fatih ölür ölmez vezir-i âzam Mehmed Paşa ekseriyete uyarak bir taraftan Keklik Mustafa adında bir çavuşu, büyük Şehzade B a y e z i d'i davet için Amasya'ya yollarken diğer taraftanda kendi adamlarından birini Cem Sultan'a gönderip yolu uzak olan Bayezid gelmeden evvel onu İstanbul'a davet ile bir emr-i vaki yapmak istemişti; fakat Cem'e bu gizli mektubu götüren şahsı Anadolu beylerbeğisi Bayezid'in damadı Ayşe Sultanın zevci Sinan Paşa [251] yakalayarak öl dürdü; bunu, B a y e z i d'in gelmesini bekleyen yeniçeriler duyunca ayaklanarak vezir-i âzami öldürdükleri gibi bazı evleri de yağmaladılar;[252] bu anarşinin önünü almak için Bayezid gelinceye kadar büyük babasının yanında bulunmakta olan Bayezid'in oğullarından Korkud babasına vekâleten tahta geçirildiyse de söz ayağa düştüğünden B a y e z i d'in gelmesine karlar asayiş yerine gelmedi; yeniçerilerin ısrarları üzerine Vezir-i âzamlık vekâletinde olan ihtiyar îshak Paşa Bayezid'i davet için arka arkaya adamlar gönderiyor ve tereddüt içinde bulunan Bayezid'i bekliyordu, bununla beraber vezir, Ishak Paşa bir dereceye kadar fenalığı önlemeğe muvaffak oldu1.
Babasının ölümüyle Ishak Pas a'dan davet mektubunu almış olan Bayezid, tereddüd etti ve tshak Paşamdan aldığı son mektup üzerine

[251] Halkondil zeylVn&t. Karamanı Mehmed Paşa'nın Cem'e gönderdiği mektubun Hersek-zade Ahmed Paşa'nm eline geçtiği yazılıdır (S. 288).
[252] Vezİr-i âzam Karamanı Mehmed Paşa Fâtih'in vefatı üzerine bunu askerden saklayarak pâdişâh istihmam etmek ister deyu meytin arabaya koyup hemen tabiblerle İstanbul'a geldi; arabayı saraya götürüp kendi bizzat iskeleye varup leşkerden kimse geçmeden yasaklır deyu tenbih eyledi.
Mezkûr Mehmed Paşa'nm âdâsı gayet, bî-nihaye idi, kasd ile bu kazıyyeyi şayi eylediler.. .piyade ve süvari işiden kişi orduyı bozup iskeleye döküldüler. Ahar yeniçeri bir pereme (Kayık) bulup anınla geçüp bir at gemisi alup yoldaşların geçirüp iskeleye geçtiler. Mezkûr paşaya cebren geçtiler deyu haber oldu, yasak itmeğe iskeleye iner bunlara tehdid ve inzar edip itâle-i lisan ider ve anların hod maksudları ol idi, defi içün yaraya el urdular, bu hali görüp kaçar, ardınca gelüp yetişirler, divanhanesinde başını keserler, katili bilfiil subaşıdır (Behiştî, Kütüphanemizdeki nüsha, s. 135).

acele ederek dokuz günde Üsküdar'a geldi ve İstanbul tarafına geçip saraya gelerek hükümdar îlân olundu.[253] Şımarmış olan yeniçeriler Ishak Paşa'nm teşvikiyle, Bayezidle beraber Amasya'dan gelmiş olan Haraza Bey-zade Mustafa Paşa'yı tekrar Amasya'ya döndürdüler ve vezir-İ âzamin ölümünden dolayı afvlarmı istediler. İstekleri kabul edildi; [254] s hak Paşa, vezir-i âzam olmasından korktuğu Mustafa Paşa'nm Amasya'ya dönmesinden sonra meydan kendisine müsaid olduğundan vezir-i âzam tâyin edildi.

Bayezid'le Cem Arasındaki Mücadele

Karamanı Mehmed Paşa'nm ölümüyle arzu ettiği hükümdarlığı elde edemeyen Cem Sultan, biraderine karşı asker çekti; acele Bursa üzerine yürüdü ve iyi karşılandı. Çünkü Bursa halkı yeniçerilerin İstanbul'daki edebsizliklerini duymuş oldukları için Cem Sultanca taraftar olmuşlardı.[255] Cem, Bayezid tarafından Ayaş Paşa kumandasiylc üzerine gönderilen kuvvetleri bozdu [256] ve üç gün sonra şehre girip adına para kestirip hutbe okuttu ve bu suretle hükümdarlığını îlân eyledi. Bunu mütaakıp büyük halası Selçuk Sultan başbiraderine bir hey'et gönderipı [257] Osmanlı memleketlerinin ikiye taksimi ile kendisinin Anadolu'da ve Bayezid'in Rumeli'de hükümdar olmalarım teklif ettiyse de devlet bütünlüğünü parçalayan bu tehlikeli teklif kabul edilmedi.[258]

O tarihe kadar hazırlığım bitiren II. Bayezid derhal ordusunun başında olarak Bursa üzerine yürüdü ve ilk iş olarak Cem'in lalası Aştın oğlu Yakup Bey birtakım vaidlerle ele alınmış olduğundan 20 Haziran'da

---

[253] 886 Rebiulevvel=20 Mayıs 1481

[254] îdareyi ele alan ve Fatih'in sefere hareketi esnasında istanbul Muhafızı tâyin edilen en kıdemli vezir İslı ak Paşa Amasya'ya Sulan Bayezid'e üst üste muhtelif yollardan ulaklar gönderinize de hiç biri avdet etmemiştir. Bundan telâşa düşen îshak Paşa bizzat kendisinin geleceğini bildirmiştir (Top-kapv Sarayı Arşivi, "Nr. 14-08).

[255] Bayezid, Cem'e galebe edip istanbul'a dönerken Bursa'ya yaklaştığı sırada Bursa halkının Ayaş Paşa ile gönderilen yeniçerilere kapılarım açmamalarından dolayı şehri yağma etmek istemişlerse de buna izin verilmiyerek her yeniçeriye bin akçe ihsan verilmek suretiyle bu arzuları önlenmiştir (TaciVt-tevarih, c, //., s. 15 ve Hummer tarihi [Atâ Bey tercümesi], c, III., s. 249).

[256] 886 Rebiulevvel = 28 Mayıs 14-81

[257] Bu hey'et başkam olan Selçuk Sultan, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı olup heyetin diğer azaları da Fatih Sultan Mehmed'in şehzadeliğinde hocası olup Bursa'Aa. oturan Molla Ilyas ile Müverrih Şükrullah'ın oğlu Ahmed Çelebi idi.

[258] Cem'in Bursa'da ilân ettiği hükümdarlık, kendisinin bizzat Burscfyu. girmesinden İtibaren onsekiz gündür.

(22 Rebiulâhır) Yenişehir ovasında iki taraf arasında vukua gelen muharebede Yakup Bey'in karşı tarafa geçmesiyle Cem Sultan mağlûp olup Eskişehir'e ve oradan da yaralı olarak Konya'ya kaçtı, bütün eşyası ve hazineleri yağmalandı; beş günde Konya'ya geldi; fakat tutunamıyacağmı anladığı için hemen validesi Çiçek Hatun ile ailesini ve yanında bulunan Murad adındaki oğlunu alıp üç gün sonra 28 Haziranda Suriye'ye iltica ile Kahire'ye Memlûk sultanının yanına gitti (25 Ağustos).

II. Bayezid'in cülusu üzerine İtalya'dan geri çağrılmış olan Gedik Ahmed Paşa geldiği zaman Bayezid, Yenişehir ovasında bulunuyordu. Ahmed Paşa el öperek hediyelerini takdim etti; Bayezid'Ie arası iyi olmamakla beraber, yeni hükümdar kendisine güler yüz gösterdi; bu sırada Gedik Ahmed Paşa'nın kayın pederi ılshak Paşa'nın veziri âzam olması onun Baye-zid'ten emin bulunmasını mûcib olmuştu. Bayezid, Ahmed Paşa'ya donanmış bir at ihsan ederek onu yanına aldı ve kendisine teminat verdi [259] ve Cem mağlûp olunca Gedik Ahmed Paşa'yı takibine gönderdi; fakat Ahmed Paşa Cem'e yetişemediğinden veya kendisi Cem taraftarı olması sebebiyle bililtizam işi ağır aldığından dolayı Cem Sultan Memlûk devleti hududunu aşmıştı.

Cem Sultan Kahire'de

Cem, Kahire'de hükümdarlara mahsus teşrifatla karşılandı, kendisine mükellef ziyafetler çekildi.[260] Osmanlılarla arası iyi olmayan Sultan Kaytbay, Cem Sultan'ı elinde siyasî bir koz olarak kullanmak istedi.
Cem'in kaçması üzerine Karaman valiliği, büyük babası zamanında

---

[259] Halkondil sey/i'nde Bayezid'le, Gedik Paşa'nın aralarının, açık olmasının sebebi şöyle gösteriliyor : Güya Otlukbeli muharebesine tekaddüm eden günlerde Fatih Sultan Mehmed orduyu teftiş ederken Bayezid'in kuman dasındaki kuvvetleri intizamsız görmüş ve bunun yoluna konmasını Gedik Ahmed Paşa'ya emreylemiş; o ise bunu yaparken Bayezid'i muahaze ederek gücendirmiş o da Ahmed Paşa'ya "Zamanı gelince bu söylediklerine nadim olursun" demiş ve paşa da: "Eğer siz bir gün saltanat makamına geçerseniz ben bu kılıcı takmaktan vaz geçerim'* diye mukabele etmiş imiş.
Bayezid hükümdar olup Ahmed Paşa, Yenişehir ovasında Bayezid'in elini öpüp tebrik ettikten sonra kılıcım çıkararak atının terkisine asmış. Bayezid, Gedik Paşa'nın maksadını anlayarak, elindeki saltanat asasının ucunu Ahmed Paşa'ya uzatıp: "^ala gördüm ki pek eskiden olan bir şeyi hâlâ unutmamışsın, artık o maziye karıştı, şimdi teşrik-i mesai zamanı; kılıcını kuşan, maziyi unut" demiş (S. 290).
[260] Cem Sultan kaçarak Haleb'e gelmiş, Memlûk sultanı az bir maiyyetiyle Kahire'ye gönderilmesini emreylemiş ve merasimle karşılanıp Kal'atü'l-Cebere sultanın yanma çıkarılmış. Sultan biraz hareket etmişse de ayağa kalkmamış hil'at giydirip donanmış ata bindirerek önünde emirleri yürütüp kendisini Kâtibü'l-memâlîk bulunan îbn-i Cülûd'un evine misafir ettirmiş yanında validesi ile evlâd ve ailesi de bulunuyormuş (tbn-i I yas, Bedayiii'z-zuhur, Paul Kahîe neşri, c. I., s. 206 - 208'den hulâsa).

Saruhan (Manisa) sancakbeyi olan Şehzade Abdullah'a verilmiş [261] ve Gedik Paşa ile birlikte gönderilmişti. Cem'in Memlûklere ilticasını haber alan Gedik Ahmed Paşa, şehzadeyi makamına oturtup yanma bir miktar da kuvvet bıraktıktan sonra İstanbul'a, döndü.[262]

Cem Sultan Mısır'dan biraderine gönderdiği mektupta sıkıntısından bahsediyordu. Bayezid cevaben hükümdarlık iddiasından vazgeçmesi şartiyle kendisine senede bir milyon akçelik tahsisatın verileceğini bildirdi ise de saltanat hırsı devam etmekte olan Cem, bunu kabul etmedi ve o sene [263] validesi ve haremi ile birlikte hacca gitti ve haccettikten sonra 21 Muharrem 887'de (Mart 1482) Kahire'ye döndü.

Saltanat Mücadelesinden Karaman Oğlunun İstifade Etmek İstemesi

Osmanlılar Karaman illerini tamamen aldıktan sonra Pîr Ahmed Bey ölmüş ve biraderi Kasım Bey de Akkoyunluîara iltica eylemişti; bu sırada Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in oğlu Sultan Yakup'tu. Bayezid'le Cem arasındaki mücadele Kasım Bey'i ümide düşürdü ve Akkoyunlu hükümdarından müsaade alarak TaşilVne girince, Karaman oğulları ailesine bağlı olan beyler, Varsak ve Turgutlu aşiretleri reisleri hemen etrafına toplandılar. Bunun üzerine Karaman beylerbeği Hadım Ali Paşa biraz askerle Kasım Bey üzerine gittiyse de kuvveti az olduğundan çekilmeğe mecbur oldu. Kasım Bey de evvelâ hârende ye ve oradan da Konya'ya, geldi ve Şehzade Abdullah ile Ali Paşa'yi orada muhasara etti.

Bu vaziyet istanbul'da duyulur duyulmaz tecrübesine binâen Gedik Ahmed Paşa iki bin yeniçeri ve kapıkulu suvarisiyle dört bin azap ve Anadolu eyaletinin tımarlı sipahilerine kumandan tâyin olunarak gönderildi ve Cem taraftarı olmasından şüphe edildiğinden oğlu rehin

[261] Saruhan valisi olan Bayezid'in oğullarından büyüğü Abbdullah, Cem'in Bursa'ya hücumunda İstanbul'dan gelecek kuvvetle birleşerek amcasının Bursa'ya girmesine mâni olmak için vazife almış ise de zamanında yetişemiyerek Manisa'ya da dÖnemeyip Gelibolu'ya geçmiş ve oradan İstanbul'a, gelip Yenişehir muharebesinde bulunmuştu.

[262] O devri yaşayan Behiştî (S. 147) şehzadeyi Konya'ya yerleştiren Gedik Ahmed Paşa'nın İstanbul'a davet olunarak vezir-i âzam olduğunu yazmakta ve hattâ pâdişah'm iradelerine karşı muhalefet ederek kendi bildiğini yapması sebebiyle azl ve haps olundu ise de îslıak Paşa ve diğer devlet adamlarının ricasiyle ai'iv edildiğini beyan etmektedir.

[263] 28 Şevval 886= Aralık 1481

olarak alıkonuldu.[264]

Cem'in Karaman İllerinde Faaliyeti

Bu hâdise İstanbul'da duyulunca telâşı mûcib ve Gedik Ahmed Paşa'nın Şehzade Abdullah'ı alarak Bursa taraflarına hareket eden pâdişâh kuvvetlerine iltihak etmesi emrolundu ve Ahmed Paşa verilen emre göre hareket etti.[265] 19 Mayısta Haleb'ten çıkan Cem Sultan Adana'ya kadar geldi ve Karaman oğlu Kasım Bey'le görüştü; aralarında bir ittifak yapıldı; bu ittifak mucibince Cem, hükümdar olursa bütün Karaman ilini Kasım Bey'e verecekti.

Cem ve Kasını'm kuvvetleri derhal Konya üzerine yürüdüler; Cem Sultan sulh yapmak vesilesiyle Gedik Paşa ile Şehzade Abdullah'ı kandırarak yakalamak istediyse de muvaffak olamadı. Şehzade ile Ahmed Paşa, Seyitgazi'de pâdişâh kuvvetlerine iltihak etmişlerdi.

Cem Sultan'la Kasım Bey 18 Rebiulâhır 887 (6 Haziran 1482)'de Konya'yı muhasara ettilerse de Hadım Ali Paşa dayandı ve Konya halkı da Bayezid'e sadık kaldıklarından kale alınamadı. Cem'in kumandanlarından Trabzonlu Mehmed Bey pâdişâhın Seyitgazi'ye geldiğini duyunca bin kadar maiyyetle Ankara'da bulunan ailesini almak üzere o tarafa gittiyse de ailesinin daha evvel istanbul'a nakledildiğini duyarak müteessir oldu. Birkaç gün Ankara'da kalan Mehmed Bey, Sultan Bayezid kuvvetlerine iltihak etmek üzere gelen Sivas beylerbeğisi Süleyman Paşa kuvvetleriyle yaptığı müsademede maktul düştü ve askeri dağıldı. Bunun üzerine Süleyman Paşa'yı

[264] Gedik Ahmed Paşa, yapmış olduğu hizmetler sebebiyle mağrur ve tab'an dik başlı bir vezir idi. Bayezid'in Amasya"dan tekrar getirtmiş olduğu Hamza Bey-zâde Mustafa Paşa, hükümdarla Gedik Paşa'nm arasını açmış ve Cem'in takibinden bir müddet sonra pâdişâhı doldura doldura Gedik Ahmed Paşa'yı hapsettirmiş ve İshak Paşa ile licr«ek-zâdc Ahmed Paşa'nın ricaları üzerine Ahmed Paşa serbest bırakılmıştı. Bu defa Karaman oğlu Kasım Bey'in Karaman'a gelmesi ve o tarafların karışması iizerineGedik Ahmed Paşa, Karaman taraflarına serdar tâyin edilmek istenmiş ise de Ahmed Paşa, kendisini haksız olarak hapsettirmiş olan Mustafa Paşa da aynı suretle hapsedilmezse sefere gitmiyeceğini ileri sürerek ayak diredikten başka tahrik neticesi kendisiyle beraber Karaman seferine gidecek olan yeniçeriler de Mustafa Paşa'nm hepsinde ısrar eylediklerinden dolayı Sultan Bayezid bu ısrarlara boyun eğerek Mustafa Paşa'yı hapsettirmişti. Gedik Ahmed Paşa hakkında pâdişâhın şüphesi kemalde olduğu için bunun bir hıyanet yapmasından korkduğundan oğlunu rehin olarak İstanbul'du alıkoymuştur (TaciVt-tevarih, c. II., s. 16).

[265] Ankara beyinin Cem sultan tarafına kaçması üzerine Gedik Ahmed Paşa hakkında şüpheler arttı. Mehmeh Bey'in Cem'in yanına gitmesinin Ahmed Paşa ile aralarında bir muvazaa olduğu zanediliyordu, onun için Ahmed Paşaya ağır bir hüküm yazılarak yanındaki kuvvetlerle pâdişâh kuvvetlerine iltihakı emrolUnup geri çağrıldı (BehîştVden).

yakalamak üzere Ankara'ya gelen Cem Sultan, paşanın geçtiğini duyunca Ankara kalesini sarmış, fakat padişahın bu tarafa döndüğünü duyunca acele çekilmiş ve dağılmış olan kuvvetleri Akşehir'de kendisine iltihak etmişlerdir.

Cem Sultan, Akşehir'den geçerek Kasım Bey'le birlikte Aksaray'ı kuşattı. Fakat Konya halkı gibi bura halkı da Bayezid'e bağlı kaldıkları için alamıyarak çekildi.[266] Sultan Bayezid, Cem'in takibine sadık bendelerinden iskender Paşa'yı memur edip beş bin askerle ileri gönderdi. Halbuki Cem durmayarak Konya EreğlisVne kadar çekilmiş ve orada da kalmayarak Rebiul-âhırm sonucu günü (18 Haziran) TaşilVnc gitmiştir.

Bayezid, Konya EreğlisVne gelince, Cem'in TaşilVnde olduğunu haber aldı ve kendisiyle anlaşma yapmak için itimad ettiği bir adamını göndermesini istedi; o da kapıcıbaşı Sinan Bey'i yolladı, görüşüldü; Cem mutlak surette devletin ikiye ayrılarak bir parçasının kendisine verilmesinde ısrar etmekte idi. İsteği kabul edilmedi, ikinci defa Cem'in defterdarı Mehmed Beyle yapılan müzakere de akim kaldı ve padişah Osmanlı devletinin kabil-i taksim olmadığını bildirdi ve aynı zamanda Ban-şâyiş oğlu îmanı Ali'yi yollayarak "beyhude yere kan dökülmesine sebep olmamasını ve Kudüs'te oturup şehzadeliğinde geliri ne ise onun yine gönderileceğini" bildirdi ise de Cem katî olarak hükümdar olmağa azmetmiş olduğundan anlaşmak kabil olmadı. Bunun üzerine Hersek-zâde Ahmed Paşa, Cem üzerine yollandı.

Cem Sultan'la Kasım Bey'in Müzakereleri

Cem Sultan ile Karaman oğlu Kasım Bey, Şavvet muvaffak olamayıp kaçmak lâzım gelirse müzakereleri ne tarafa gitmeleri îcabettiğini görüştükleri sırada Kasım Bey, şehzadeyi deniz yoluyla Rumeli taraflarına sevk etmek arzusunu gösterdi. Bundan maksadı da Bayezid, Rumeli'de Cem'le meşgulken o da padişahla anlaşarak hiç olmazsa bir kısım Karaman ülkesine hâkim olmaktı. Halbuki Cem'in maksadı Akkoyunlu hükümdarının yanına gitmekti; fakat Kasım Bey'in

[266] Bu hâdise savulup Karaman beylerbeyliğinde arazi tahriri yapılırken Sultan Bayezid, Cem yak'asında kendisine karşı bağlılıklarım göstermiş olan Konya ile Aksaray kasabaları halkını devlet tekâlifinden afvctmiştir.

teklifini arzusuna daha uygun buldu ve kendi adamlarından Frenk Süleyman adında birisini Rodos şövalyeleri reisine yollayarak yardımını istemişti. Gem Sûltan-daha evvel yani babasının sağlığında Karaman valisi iken ve Rodos muhasarasından evvel Şövalyelerle bilvasıta temas etmiş olduğundan dolayı aralarında tanışıklık vardı.

Cem'in Şövalyeleri İlticası

Cem'in Rodos'a göndermiş Hueu Prenk [267] Süleyman vasıtasiyle oradan haber gelmeden evvel yakalanmaktan korkarak. Kasım Bey'in tavsiyesiyle deniz sahiline çekilmeyi muvafık buldu. Filhakika Hersekzâde kuvvetlerinin tazyikiyle Cem Taşili'nde durmağa muvaffak olamadı ve 16 Temmuz 1482'de otuz kadar maiyyetiyle Kerküs veya Korkos limanınax inerek sahildeki bir gemiye bindi ve üçüncü günü Frenk Süleyman'ın Şövalyelerden aldığı üç gemi Anamur limanına gelmiş olduğundan o gemilere geçerek üç gün sonra 26 Temmuz Pazar günü Rodos adasına geldi.[268] Rodos adasında Şövalyelerin reisi Pierre d'Aubusson, Cem Sultan'] karşıladı ve lâzım gelen ihtiramı gösterdi.

Şövalyelerden bir kısmı şehzadeyi Rodos'ta, alıkoymak istedilerse de Bayezid'in adayı muhasara ve tazyik etmesi ihtimali gözönüne alınarak bu fikir muvafık görülmedi. Bunun üzerine şehzadenin Fransa'ya götürülmesi şıkkı kabul edildi. Bu suretle mutlaka Rumeli'ye geçmek isteyen Cem'in Avrupa yoluyla geçirilmesi de onun Rumeli'ye nakli arzularına bir oyalama teşkil edecekti. Hakikatte ise bu nakil işi para çekmek için Şövalyelerin elinde önemli bir gelir vasıtası olacak ve bu geliri temin için Cem Sultan, Osmanlılara karşı güzel bir silâh olarak kullanılacaktı.

işte Cem Sultan, Fransa'ya nakledildikten sonra Maca-fistan yokıyla Rumeli'ye geçirilmek vadiyle avutulup otuz kadar maiyyeti ve Rodos'tan satın aldığı Türk emirleriyle beraber Fransa'ya yollandı [269] Şu halde Cem Sultan Rodos'ta, beş hafta kadar kalmıştı. reisi arasında

---

[267] Korkos, Silifke'nin cenubundaki Akliman kıyılarında idi ve Korikos diye de adlandırılırdı.

[268] Cem Sultan'm, Korkos'dan gemi ile Anamur'a gelmesi ve oradan Rodos'a hareketi senesi hakkında, Osmanlı tarihleriyle Vâkıat-ı Cem ve ecnebi tarihlerindeki kayıtlar arasında farklar vardır. Ben bu hususu incelemiş olan Profesör Bay Cavid Baysun'un İslâm Ansiklopedisindeki tetkikini kabul ettim.

[269] 17. Receb 887 = 1 Eylül 1482

im- fisine, hükümdar olduğu takdirde Şövalyelerle zalanan ahidnâme daimî surette sulh halinde yaşayarak onlara ticaret serbestisi vereceğini ve Türklerin ellerindeki esirlerden her sene üçyüz kişinin satın alınmasına müsaade edeceğini ve Şövalyeleri tuz resimlerinden muaf kılacağını ve kendisine yapılan masrafa mukabil yüz elli bin altın vereceğini mutazammm bir ahidnâme vermişti.[270]

Cem'in Fransadaki Hayatı

Cem Sultan'm Avrupa'ya naklinden ölüme kadar başından geçen hâdiselerin hulâsası şöyledir : Osmanlı şehzadesi, Fransa'ya naklolunurken Macaristan yoluyla Türkiye'ye gireceğini ümit etmekte idi; fakat bu zannında ikinci defa aldanmıştı.[271] Çünkü II. Bayezid, Şövalyelerin reisiyle anlaşarak CenTin hiçbir tarafa salıverilme-mesi için her sene onlara kırk beş bin altın vermeği taahhüt etmişti.

Cem Sultan, Rodos'tan hareketinden sonra Istanköy adası, Siraküza, Mesina ve nihayet 3 Ramazan 887 (16 Ekim 1482)'de Savu sahiline geldi ve sonra Nis şehrine çıkarıldı. Burada dört ay kaldı. Sonra Nis'te veba hastalığı çıktı; Şövalyeler kalmak istemeyerek Savua dukalığının merkezi olan C/ıam6ery'ye ve oradan da Rumillfye gittiler.[272] Cem burada iken henüz onbeş yaşında bulunan Savua dukası Prens Şarl ile görüştü; Şarl ona acıdı ve kurtarmağa teşebbüs etti. Fakat Şövalyeler bunu haber alınca Cem'i oradan uzaklaştırdıkları gibi Cem'in, daha evvel Frenk elbisesi giydirerek Şövalyelerden gizlice Macaristan kiralının yanına göndermiş olduğu iki adamını da yokettiler.

Sultan Bayezid, Cem'in s alıver ilmemesi için Fransa kiralı XI. Lui'ye mektup yazmış ve buna mukabil bir hayli para vadiyle hediyeler de göndermişse de Hüseyin adındaki Türk murahhası bunları kirala kabul ettirememiştir.

Şövalyeler, Cem Sultan'ı muhafaza için onun maiyyetindeki adamlarından yirmi dokuz kişiyi Rodos'a gönderip kendisini de

---

[270] İslâm Ansiklopedisi, Cem maddesi.

[271] Cem Sultan, Anamur'dan Şövalyelerin gemilerine binerken, Frenk Süleyman Bey, bu Şövalyelerin vaziyetinden şüphelenerek bunların yanına gitmemesi için şehzadeyi ikaz ettiyse de, Cem, safiyeti cihet iyi e Şövalyelerin yeminlerine ve teminatlarına inanmış, fakat iş işten geçtikten sonra aldandığını anlamıştır.

[272] 21 Şubat 1483=13 Muharrem 888

Sassenage şatosuna naklettiler. Cem, buranın beyi Baron Jean de Sassenage'ın kızı Helen ile sevişti. Şövalyeler Cem'-in kaçırılmasından korkarak onu şatodan şatoya naklediyorlardı. Nihayet Boislamy şatosuna naklini mütaakıp burada iki sene kadar kaldı.

Bu sırada Osmanlılara karşı harp açmak isteyen Macar ve Napoli kırallariyle Papa, bu şehzadeyi ellerinde iyi bir koz olarak kullanmak istedilerse de Rodos Şövalyeleri reisi daha kurnaz hareket ederek bu kârlı işten epi istifade ile hem Bayezid'-ten ve hem de Kahire'de bulunan Cem'in validesi Çiçek Hatun1-dan ve Cem'in zevcesinden para sızdırmıştır.

Cem'in Papaya Teslimi

Şövalyeler, Cem'in bulunduğu yerdeki vaziyetini kendileri için tehlikeli gördüklerinden Cem'i ora-
dan da alarak yine Fransa'da, Burganeuf'de yaptırdıkları yedi katlı bir şatoya nakleylediler; nihayet Cem Sultan, yedi sene süren bu esaret hayatından sonra Fransa kiralı VIII. Şarl ile Papa VIII. Inosan arasında siyasî ve maddî menfaat elde etmek için hasıl olan anlaşma üzerine mühim bir menfaat mukatylinde Şövalyelerin elinden alınarak Papa'ya teslim edildi ve Romaya naklolundu. Papa, o tarihe kadar şövalyelerin her sene Sultan Bayezid'ten almakta oldukları kırk beş bin dukanın kendilerine terkine mukabil bu tarihten sonrası için Şö-valyelere mühim imtiyazlar verdi ve Rodos Şövalyeleri reisi D'Aubusson'u vaki hizmetine mükâfat en kardinal derecesine çıkardı. Bu suretle Cem Sultan bir bazirgâıı şövalyeler zümresinden en büyük bir din reisi olan Papa'nın eline teslim edildi. Cem'in muhafazası için Osmanlı hükümetinin her sene vereceği paranın on bin dukası Fransa kiralına verilecek ve mütebakisini Papa alacaktı. Cem Sultan, Marsilya yoluyla Tulüza, ve oradan da maiyyeti ile beraber iki Rodos kadırgasına bindirilerek Roma'ya, getirildi (13 Mart 1489).
Cem Sultan merasimle Roma'ya nakledildikten sonra resmî surette Papa'ya takdim edildi ve daha sonra Papa'dan hususî bir mülakat isteyerek çektiği esaret hayatını ve validesiyle ailesinden uzak kalmaktaki elîm vaziyeti anlattı, Mısır'a, gitmek istediğini söyledi. Papa ise şimdilik Mısır'a gitmenin muvafık olmadığım»» ve Macar

kiralı kendisinin Rumeli hududunda bulunmasını arzu ettiğini ve her şeyden evvel de Hıristiyanlığı kabul eylemesini söyledi.
Cem Sultan, Papa'nın, Rumeli hududunda bulunması teklifini kabul etmediği gibi, din değiştirme teklifine karşı da ne Osmanlı padişahlığı ve ne de dünya saltanatı için dinini terk edemiyeceğini katı bir dille Papa'ya söylemiştir.

Cem İn Muhaiazası İçin Bayezid'in Papa İle Anlaşması

SultanBayezid, Cem Sultan'ın Roma'ya getirildiğim anlayınca Papa yi ele alarak aradaki dostluğu kuvvetlendirmeye çalıştı. 1490'da Romc ya gönderilen kapıcıbaşı Mustafa Ağa (Bayzid'in son vezir-i âzami olan Koca Mustafa Paşa) Cemin muhafazası için üç senelik tahsisatı birden getirmiş ve her sene için kırk bin altın verileceğini söylemiş ve Papa I no s an da bunu kabul ederek padişaha bir nâme yollamıştır. Mustafa Ağa,

Cem Sultanla Da Görüşüp Ona Biraderinin Nâme Ve Hediyelerini Vermiştir.

1492'de VIII. înosan ölünce yerine IV. Alekyezid'e teklifi
Cem'in muhafazası veya ölümü hakkında Papanın Basandr Borjıya geçmiş ve Cem Sultan evvel kine nisbetle daha serbest bir hayat yaşamağa başlamış ise de bu çok sürmemiştir Alcksandr Borjiya, bir taraftan Cem'i böyle serbest yaşatırken diğer taraftan da Bayezid'e elçi yollayarak her sene verilecek tahsisatın devamı suretiyle şehzadenin muhafazasını veya defaten üçyüz bin altın verilmek suretimle zehirletilerek öldürülmesini teklif etmekte idi.

Cem'in Fransa Kralına Teslimi Hastalanarak Ölmesi

Bu sırada Fransa kiralı VIII. Sari, Napoli kırallığını ortadan kaldırmak üzere İtalya'ya girdi; maksadı Cem Sultanı yanma alarak Kudüs'e gitmekti. Papa bunu duyunca şehzadeyi iyice muhafaza altına aldı. Fakat bu sırada İstanbul'dan dönmüş olan Papalık elçisinin Sultan Bayezid'ten Papa'ya getirmekte olduğu bîr nâmede, şayet Cem'i

Öldürecek olursa üçyüz bin altın verileceği yazılı idi. Bu nâme Şarl'ın eline geçince Floransa yoluyla birdenbire 1495 Ocak ayı başlarında Romanya gelerek Papa'dan "Cem'in kendisine teslimini istedi [273] ve bazı şartlarla onu aldı (26 Aralık) ve Napoli üzerine yürüdü; fakat yolda iken (16 Şubat 1495) Cem Sultan hastalandı ve bu hastalık sür'atle ilerledi; yüzü gözü ve boynu şişti; ata binemez hale geldi ve bir aralık araba ve sedye ile nakledildi. 22 Şubat 1495'de Fransa hükümdarı ordusiyle Napoli'ye girerken Cem son olarak müşkülâtla ata bindiyse de bundan sonra bir daha kalkmamak üzere yattı, iyi olamıyacağını anlayınca yanındakilere aile ve çocuklarının himayelerini biraderine söylemelerini, cesedinin Osmanlı topraklarına naklini vasiyet etti; hastalığı sırasında Cem'i sık sık ziyaret: eden Fransa kiralı ona serbest olduğunu söylemiş, Cem'in sene-lerdenberi özlediği bu hürriyet en çok iki gün sürmüş ve 1495 Şubatının yirmi beşinci Çarşanba günü [274] sabaha karşı vefat ederek macerası sona ermiştir.

Cem'in yanındaki felâket arkadaşları Celâl ve Sinan Beyler tarafından dinî merasim yapıldıktan sonra kiralın müsaadesiyle cesedi tahnit olunarak kendilerine teslim edilmiştir.

Cem’in Cesedinin Bursa 'Ya Nakledilerek Gömülmesi

Sultan Bayezid, Cem'in ölümünü duyunca, Osmanlı ülkesinde Cem için gâib cenaze namazı kıldırmış, üç gün matem tutturmuş ve yüz bin akçe sadaka tevzi ettirmiştir. Cem'in cesedi epey müddet Napoli'de kaldıktan sonra Bayezi d'in talebi üzerine 1499 senesi başlarında Napoli kiralı Frederik tarafından Türkiye'ye gönderilmiştir. Cem'in cesedi Bursa'da Muradiye'de Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'nın, yani büyük biraderinin yanma gömülmüştür; Ölümünde otuz altı yaşında idi.

Cem'in ölümü hakkında muhtelif tefsirler varsa da bunlardan kabule şayan olanı Fransa kiralına teslim edilmeden evvel Papa Aleksandr Borjiya tarafından zehirlettirilmiş olmasıdır. Esaret hayatı onüç sene

---

[273] Fransa ve İspanya kırallarımn Cem Sultanı Papa'dan istedikleri ve red cevabı aldıkları ve saireye dair Şirmerd imzasiyle II. Bayezid'e arıza (Top-kapı Sarayı Ar. Nr. 5904).

[274] 25 Cemaziyelevvel 900

sürmüştür.[275] 2

Cem'in Oğulları

Cem'in üç oğlu vardı: Biri O s uz Han, diğerleri Ali ve Murad'dır. Oğuz Han, büyük babasının yanında rehin olarak bulunmuş ve sonra Gedik Ahmed Paşa'nın himaye etmesiyle Bayezid bu çocuğun bir müddet hayatına dokunmamış sonra da Gedik Ahmed Paşa'nın Edirnede katlini mütaakıp o da BayezidMn emriyle istanbul muhafızı bulunan İskender Paşa tarafından öldürülmüştür.[276]
Cem'in diğer oğlu Murad, Mısır'da ailesinden ayrılarak Rodos'a gelmiş ve orada kalarak Katolik olmuştur. Rodos, Kanunî Sultan Süleyman zamanında zaptedilİnce ele geçen Murad ile oğulları öldürülüp iki kızı (Gevher Melek ve Ayşe Sultanlar) ile zevcesi IstanbuVa yollanmıştır.[277]
Ali hakkında bilgimiz yoktur, yalnız bunun bir kızı olduğunu biliyoruz. Cem Sul-tan'ın Türkçe ve Farsça şiirleri vardır. Türkçe şiirlerinde üstadı olan Bursalı Ahmed Paşa ile kısmen de Şeyhî'yi ve Necati'yi taklit etmiştir.[278] İyi yetişmiş olan Cem Sultan saltanat hırsı yüzünden hem kendisini felâkete sevk etmiş ve hem de Şövalyelerin ve Papanın elinde Osmanlı devleti aleyhine bir âlet olmuştur.
Cem'in Kahire'deki oğlu Murad 895 Recebinde (Haziran 1490) Memlûk sultanı Kaytbay'ın oğluyla beraber sünnet edilinişlerdi. Cem'in validesi olan Çiçek Hatun-903~H. (1497 M.)'de Kahire'de vefat etmiştir.[279]

---

[275] Cem Sultan'a dair Topkapı sarayı arşivinde 1459, 1464, 2783, 2970, 3062, 3070, 3273, 5446, 5457, 5493, 5497, 5800, 6061 6071, 6601, 6608, 6679 numaralı vesikalar vardır. Vesikalardan 6071 numaralı zarfta otuzbeş vesika vardır.
[276] Oğuz Han'ın boğulması hakkında Bayezid'in Edirne'den îstanbul muhafızı İskender Paşa'ya gönderdiği tugralı ve 887 Şevval tarihli ferman şöyledir : Kulum iskender! Biti sana vâsıl olduğu gibi bilesin ki Gediği tepeledim; gerekdir ki sen de Cem'in oğluna mecal vermeyüp boğdırasm ki gayet mühimdir amma bir ahad vâkıf olmaya şöyle bilesin alânıet-i şerif üzere îtimad kılasın, tahriren evâil-i şehr-i Şevval, sene seb'a ve semanîne ve semane mie. Bi-mekam-ı Edirne (Topkapı Sarayı Arşivi, AV. 1İ9Ö3)
[277] Cem Sultan'm Avrupa'daki hayatı İslâm Ansiklopedisi Prof. Bay Cavid Baysun'un kaleme aldığı Cem maddesinden hulâsa edilmiştir.
[278] Cem Redifli bir gazelinden iki beyit : Bin yıl yanarsa aşk odına bir karâre Cem Bahr-i gamında gelmeye hergiz kenare Cem Had yok belâ vü derde yüz ur Asılanına Dök yaşların sitaresini ey bî~ sitare Cem üstüne redifli bir gazelinden : Dil helak eyler gözün hançer çeker cân üstüne Gör ne hunidir görün kim kan ider kan üstüne Didim ey can kaçma Cem'den hacıdır: güldü dedi Gerçi hacıdır veli can verdi canan üstüne
[279] tbn-i Iyas tarihi (Bedâyiifz-zuhur), c. /., s. 263, 340.

Cem'in Rodos Şövalyelerine İlticası, Şövalyeler Bayezid'in Anlaşması

Cem'm firarı sebebiyle Şövalyelerle Abusson için ümid edilmez bir fırsat oldu ve bundan bol bol istifade ettikten başka Papa tarafından kardinallığa çıkarıldı. Kendisi Avrupa hükümdarlariyle Papa'ya gönderdiği mektuplarda bu fırsattan dolayı Hıristiyan âlemine büyük hizmetler yapacağını bildiriyordu; Bayezid, Şövalyeler reisinin Hıristiyan âlemine yapmak istediği hizmetin büyük bir para sarfiyle yapılacak fedakârlıkla da olsa mümkün olduğu kadar Osmanlı devleti aleyhine olmaması için tedbir almayı ihmal etmedi. Cem'in Şövalyelere ilticasını duyunca derhal Gedik Ahmed Paşa'yı Şövalyeler reisiyle bilvasıta görüşmeğe memur etti. Grand-maître görüşmeden evvel Teke sancakbeyinin esir ettiği Hıristiyanların serbest bırakılmasını istediğinden dediği yapıldı ve bundan sonra Şövalyeler tarafından İstanbul'a iki defa elçi geldi, ilk görüşme Gedik Ahmed Paşa ve ikinci görüşme de Mesih Paşa vasıta-siyle oldu. Neticede Şövalyeler reisi, Cem Sultan'ı sahvermemeyi taahhüt ederek buna mukabil Osmanlı hükümeti de 1482 Aralık tarihli bir ahitname ile, Şövalyeler elinde kaldığı müddet zarfında Cem'in mesarifine karşılık olarak her sene şövalyelere kırk beş bin duka vermeği ve Bayezid saltanatta bulunduğu müddetçe Şövalyelerle sulh halinde yaşamağı ve ticaret serbestisini ve Bodrum'daki Sen-Piyer kilisesVnin taarruzdan masun kalmasını kabul ediyordu.

Cem Avrupa'ya nakledildikten sonra da Cem'in Papa'ya teslimine kadar Şövalyelerle olan mukavele devam etmiş ve bu defa da menfaat temini Papa ile Fransa kiralına geçmişti. II, Bayezid, Papa ile de anlaşmıştır. Macar kiralı Matyas Korven, Cem hâdisesinden istifade ile Türklere karşı yeni bir Haçlı Seferi yapılmasını istiyordu. Fransa kiralı VIII. Şarl da Arnavutluk ve Mora'daki Hıristiyanları isyana teşvik ile aynı zamanda Papa da beraber olarak Macaristan ve Lehistan ile birlikte Osmanlılar aleyhine bir Haçlı Seferi yapmak tasavvurunda idi. Bu maksadı için Romanda bulunan Cem Sultan'ı, Papa'nm elinden almış ve kendisiyle beraber Napoli'ye kadar getirmiştir.

Cem'in Avrupa'da Bulunması Sebebiyle Beyazid'in Rumeli'de İhtiyatî Tedbir Alması

Fransa'ya naklinden sonra Cem Sultan'm bazı Avrupa devletlerinin elinde (bilhassa Macarların biyle Bayezid'in ve Fransızların) âlet olacağı gözönünc alınarak 888 H. (1483 M.) senesi ilkbaharında Rumeli de sefere çıktı [280] ve Filibe'yi karargâh yaptı ve evvelce Macarlar tarafından Morava suyu üzerine yapılıp sonradan Fatih Sultan Mehmed'in yıktırmış olduğu kalelerin yapılmasını emretti. Bu esnada padişah Köstendil kasabasına gelip sonra o taraftaki Sanıako demir imalâthanelerini görüp Sofya'ya geçti ve bu sırada kalelerin yapıldığını haber alınca Eylülde Edirne'ye geldi. Bu tarihe kadar iki kardeş arasındaki vaziyete bakıp yeni hükümdara saltanat tebriki için henüz elçi göndermemiş olan devletlerden bundan sonra elçiler gelmeğe başladı.

Gedık Ahmed Paşa'nın Katli

Osmanlı devletinin fütuhat devrinde yetiştir. büyük kumandanlardan olan Gedik A h-m e d Paşa devşirmeden veya pençik esirlerin-dendi. Hangi milletten olduğu muhakkak surette bilinmemekle beraber Arnavut olduğu ve Yeniçeri Ocağından yetiştiği rivayet edilmektedir. Gedik Ahmed Paşa'yı ilk defa 1461'deki seferde beylerbeği olarak görmekteyiz. Daha sonraki seferlerin hepsinde mevcuttur. 1474 senesinde Mahmud Paşa'mn ikinci defa vezir-i âzamlıktan azli üzerine o makama tâyin edilmiştir.[281] Gedik

---

[280] Edirne'ye giden padişahın ".. mur adları Kümeli vilâyetini tebeddül-i saltanat evamnda zuhur eden fetret istimaiyle harekete gelen âdîiy-ı din taarruzundan sıyanet olmağın...'* (Tacü't-tevarih, c. II., 40).

[281] Bazı müdekkikler Gedik Ahmed Paşa'mn vezir-i âzamlığım Malı-mud Paşa'mn katlinden sonra gösterip aynı zamanda Cem Sultan'm lalası olduğunu kaydederlerse de hâdiselerle tetabuk etmemektedir; çünkü Mahmud Paşa 1474 ihtidalarında azlinden sonra kendi vakıflarının bulunduğu Uzuncaova Hasköy kasabasına gönderilmiş ve yerine Gedik Alımed Paşa gelmiştir. Şehzade Mustafa'nın ölümü 3 Rebiulâhır 879 (17 Ağustos 1474) olduğuna göre Ahmed Paşa, Mahmud Paşa'mn katlinden" epi zaman evvel vezir-i âzam bulunmaktadır. Cem in lalası olduğuna gelince bu da vekayie uymuyor; çünkü Cem Konya'ya gelmeden evvel Ahmed Paşa, vezir-i âzam olmuştur ve Cem Konya'ya. 879 Şabanında gelmiştir. Ahmed Paşa Konya'da Cem'in yanında kalmış olsa bile vezir-i âzam olması sebebiyle Cem'e lala olamaz. Gedik Ahmed Paşa'mn Cem taraftarı olduğuna dair bazı emareler vardır; nitekim, Cem'in oğlu Oğuz Han'ın hayatı Ahmed Paşa'mn hayatiyle kaim olmuş ve Gedik "tepelendikten" az sonra Oğuz Han da Öldürülmüştür.

Ahmed Paşa 1478 baharında yapılacak îşkodra seferine memur edilmiş, fakat itizar ile istifa eylemiş ise de kabul olunmıyarak azl ve Rumeli Hisarına hapsedilip yerine ilmiye sınıfından ve Fatih'in hocası Hızır Bey oğlu Sinan Paşa vezİr-i âzam olmuştur (1477 sonlan). Bunun üzerine Fatih 1478 ilkbaharında bizzat sefere çıkmıştır. Gedik Ahmed Paşa, beş altı ay sonra afv-olunarak kendisine Gelibolu sancağı verilmiş ve 1479'da Venediklilerle sulh yapıldıktan sonra mükemmel bir donanma ile Güney-Itaîya zaptına memur edilip, sonra Fatih'in Ölümü üzerine Cem'e karşi yapılan harekâtta hizmet etmiş, fakat aleyhdarları tarafından Cem'in Suriye ye kaçması kendisinin müsamahasından ileri geldiği yolunda padişaha telkin yapılarak Gedik Ahmed Paşa hapsettirilmiştir. işte bu telkinler sebebiyle zaten şehzâdeliğîn-denberi Ahmed Paşa ile araları iyi olmayan Bayezid'in Ahmed Paşa hakkındaki şüphesi artmış ve bu hususta Hanıza Beyzade M u s t a fa P a ş a'nm mühim tesiri olmuştur; nitekim Gedik Ahmed Paşa da kendi aleyhine hareket eden Mustafa Paşa'yı, kayın pederi Ishak Paşa ile ittifak ederek istemeye istemeye padişaha öldürtmüşler [282] sıkışık bir vaziyette kalmış olan Bayezid ise bunların bu hareketlerine karşı intikam almayı münasip bir zamana hırakmıştır.

Cem gaülesi bir karara bağlanıp Karaman oğlu Kasım Bey'e de İçel'de yer verilip sükûnet avdet ettikten sonra Bayezid diş bilediği Gedik Ahmed Paşa'dan intikam almak istedi ve Ahmed Paşa'yı öldürmek için yeniçerilerden çekindiğinden, bu işin Edirne'de yapılmasını muvafık buldu ve kendi adamlarından iskender Paşa'yı istanbul muhafazasında bırakarak devlet erkâniyle ve bir kısım yeniçeriyle beraber Edirne'ye gitti.

18 Aralık 1483 (6 Şevval 887) pazar gecesinde -Eşme'deki Yeni Saray'da pâdişâhın huzuriyle işret meclisi kurulup içilip eğlenildikten sonra orada bulunanlara hil'atler giydirilip ikram olunurken Gedik Ahmed Paşa'ya da siyah kaftan giydirilip öldürüldü ve kayın pederi Ishak Paşa da vezir-i âzamlıktan azlolunarak Selanik sancağiyle tekaüd edildi.[283] Gedik Ahmed Paşa'nın katli dolayısiyle Edirne'deki

[282] Gedik Ahmed Paşa, Cem'in Suriye'den Anadolu'ya girmesi üzerine şehzade Abdullah ile birlikte pâdişah'm yanma davet edilmiş ve kayın atası İshak Paşa ile anlaşan Gedik Paşa, Mustafa Paşa'yı Yenihisar'da haps ettirin kati ettirmişlerdir (Bihiştî, s. 150).

[283] İshak Paşa'nın azl ve tekaüd edilmesi üzerine yerine Davud Paşa vezir-i âzam olmuş ve uzun müddet bu makamı muhafaza eylemiştir.

yeniçeriler ayaklanıp Edirne sub aşısını öldürdülerse de hâdise bastırıldı.

Gedik Ahmed Paşa iyi bir asker, cesur ve tedbirli bir kumandan olup en mühim işleri başarmıştı. Karaman ilinin tamamen işgali, Alâiye beyliğinin alınması, Kuzey - Karadeniz fütuhatı, İtalya seferi ve Taranto'nun zaptı hep onun eseridir. Tarihî tetkiklere göre mağrur, dik başlı, açık sözlü bir devlet adamı ve mahir bir kumandandı. Ahmed Paşa'nın katlinden sonra, Bayezid, Edirne'den, tstanbul muhafızı İskender Paşa'-ya bir emir göndererek "Gediği tepelediğini ve kendisinin de orada yani sarayda bulunan Cem'in oğlunun (Oğuz Han) hemen hesabını görmesini" emreylemiş olduğundan dediği gibi yapılmıştır,[284] Hassas ve ateşli bir şair olan Cem'in divanı Topkapı sarayı kütüphanesinde Revan odası kitapları arasında 739 numaradadır. Divan, münacat, tevhid, naat-i şerîf, terci-i bend ve muammaları ihtiva etmektedir.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİLİ VE AKKÎRMAN'IN ALINARAK BOĞDAN'IN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GİRMESİ VE LEHİSTAN SEFERLERİ

Boğdan Seferi

Fatih Sultan Mehmed zamanında Boğdan'a bir sefer yapılmış ve pek çetin döğüşen Boğdanlüar mağlûp edilmişlerse de orduda çıkan hastalık sebebiyle Sultan Mehmed tasavvurlarını tatbik etmeden geri dönmeye mecbur kalmıştı (1476).

Karadeniz'in dörtte üç sahillerini almış olan Osmanlıların hem ticaret ve hem de yapacakları seferler için Polonya yolu üzerinde bulunan ve mühim üs olan bazı sahil şehirlerini almaları îcabediyordu; hususiyle Boğdan'ın can damarı olan ticaret iskelelerinin alınması bu prensliği ister istemez Osmanlı nüfuzu altına sokacaktı.

Bu sırada yani 888 H. (1483 M.)'de Polonyalılar ile Macarlar ve Venedikliler, Osmanlılarla anlaşmışlardı. Hattâ Boğdan'da bir nüfuz politikası takip etmek isteyen Macar kırallığı bu yıl içinde Osmanlı

[284] Bayezid'in, İskender Paşa'ya tezkiresi, Topkapı Sa. Arşivi, Nr. 11983.

devletiyle bir adem-i tecavüz muahedesi imzalanmış olduğundan o taraftan da bir endişe yoktu.[285]
II. Bayezid bu suretle Balkan vaziyetini emniyet altına aldıktan sonra 1484 baharında [286] Edirne'ye doğru hareket ederken deniz yoluyla da Tuncuya hem donanma ve hem de levazım sevkettirdi. Pâdişâh Edirne'de bazı müesseselerin temel atma merasimini yapıp inşaata başlanmasını emrettikten sonra yola çıktı, Dobrice'yv girdi ve îsakçı iskelesinden Tuna'yı geçti. Bu sırada Eflâk voyvodası Rahip Vlad Calugarul (1482-1495) yirmi bin kişilik mevcudiyle orduya iltihak ettiği gibi Kırım hanı da sefere davet edilmişti.

Kılı Ve Akkirmanın Alınması

Osmanlı ordusu evvelâ Tuna'nın sol sahilinde
bulunan ve Boğdan'm Karadenize kapısı olan Kili (Chilza)'yi karadan ve donanma da denizden sardı. Kale kumandanı bu kuvvetlere karşı koyamıyacağını anladığından dokuz gün muhasaradan sonra teslim oldu 889 H. (15 Temmuz 1484). Kalenin içine asker ve mühimmat konduktan sonra daha kuzeyde Besarabya kıt'asında Dinyester nehrinin vücuda getirdiği küçük Lir körfezin kenarındaki Akkirman (Cetatea Alba) kalesi üzerine gidildi; bu sırada Kırım hanı Menğli Giray elli bin [287] kişilik bir kuvvetle gelip orduya iltihak etti; Akkirman muhasara olundu; burası KüVye nazaran daha müstahkem olup her şeyi boldu ve karadan pek derin ve geniş bir hendek ile çevrilmişti; burası da ancak oniki gün dayanabildi (11 Ağustos 1484).
Akkirmari'ın alınması askerî harekât için pek önemli idi; bundan sonra Osmanlı kuvvetleri Dobrice ile Tuna arasından geçerek Karadeniz'le Pir ut nehri arasından kuzeye doğru çıkabilecekler ve böylece Kırım hanlığı ile de muvasala temin eyliyeceklerdi.
Osmanlıların âdeti üzere yeni alınan yerlerin hemen tahriri yapıldı; arzu edenlerin istedikleri yerlere gitmelerine müsaade olunduğu gibi halkın bir kısmı da Marmara kıyısındaki Eski Biga-ya naklolundular.[288]

---

[285] Boğdan seferinden dönüşte padişah Edirne'de kışı geçirdiği şuada Macar elçisi gelmiş ve barışıklığı iade eden muahede tasdiknamesini getirmiştir.
[286] Taci'Ct-tevaTİttç. göre Rebiulâhırın dördüncü günü cuma namazını kıldıktan sonra İstanbul'dan hareket etmiştir.
[287] Behiştî'ye göre otuz bin ile gelmiştir (S. 156).
[288] Tacü't-tcvarih, c. I., 5., 43.

Kırım hanı ile Eflâk voyvodası harp ganimetlerinden mühim pay aldılar. Sultan Bayezidbu sefer esnasında almış olduğu ganimet malını Edirne'de başlattırmış olduğu ilmî ve içtimaî müesseselere sarfetti [289] ve seferden avdeti mütaakip devlet erkânı arasında bazı değişiklikler yaptı.[290]

Boğdan Beyinin Mukabil Hareketi

Kili ile Akkirmart'm alınması ve Dsmanlılarur Boğdan prensliğiylc Karadeniz araşma girerek Boğdan'ın deniz yolunu kapamaları bu prensliği iktisaden pek zor bir duruma sokmuştu. Hattâ Boğdan beyi Stefan Çel Mare, Venedik cumhuriyetine gönderdiği bir raporda "Kili ile Akkirmanhn bütün Moldavya yani Boğdan demek olduğunu ve Boğdan'ın da Macaristan ve Litvanya için bir sed teşkil ettiğini" yazmıştı.

Bundan dolayı Boğdan'ın can damarı olan bu iki ticaret şehir ve iskelesinin geri alınması zarurî görülüyordu. Kalenin zaptından sonra Akkirmari'a. kalmış olan bazı Boğdanlılar, Boğdan prensine haber gönderip onu kalenin alınması için davet ettiler ve kale muhafızlarının gafletinden istifade ile ipler takarak bir kısım kaleye çıkıp bir kısmı da iplerin üzerinde iken muhafızlar haber alarak kaleye girenleri yakalayıp diğerlerini de temizlediler. Kaleye girenler IstanbuVn gönderildi.

Boğdan beyinin bu hareketi duyulur duyulmaz Rumeli bey-lerbeği Hadım Ali Paşa Boğdan seferine memur olarak kendisine Kapıkulu askerinden bir miktar kuvvet gönderildi. Hadım Ali Paşa Eflâk beyi ve Eflâk kuvvetleri de beraberinde olarak Boğdan'a girdi.[291] Boğdan Prensi Stefan Çel Mart mukavemet edemiyeceğini anlayarak hem yardım istemek hem de hayatını kurtarmak üzere Lehistan kiralı Kazimir'in yanma gitti. Boğdan vuruldu; birçok beyler gelip itaat

---

[289] Metinde söylediğimiz gibi II. Bayezid Buğdan seferine giderken Edirne'de bir hastahâne ile cami, medrese, imaret yaptırılmasını emretmiş ve Tunca nehri kenarında temellerini arttırdığı bu kültürel ve sosyal müesseseleri bu ganimet paradiyle inşa ettirmiştir. Padişah Boğdan'a hareketinden evvel Edirne1' de çıkan yangında ahşap Bedesten ile Tahta kale ve bir hayli yerler yanlış olup Bayezid bunların kârgir olarak yaptırılmalarını da emretmiştir.

[290] Boğdan seferinden avdette ikinci vezir Mesih Paşa vezirlikten ve İskender Paşa Rumeli beylerbeğilinden azlolunmuşlardır. Mesih Paşa tekaüd edilerek Filibe'de oturtulmuş ve İskender Paşa'nm yerine de Semendire beyi Hadım Ali Paşa tâyin olunmuştur.

[291] 25 Şaban 890 = 1585 Eylül

ettiler; pek çok ganimet malıyla dönüldü.

Boğdan Beyinin Taarruzu Üzerine Malkoç Oğlu'nun Akım

Hadım Ali Paşa kuvvetleri döndükten sonra memleketine avdet eden Stefan Çel Mare, 891 H. (1486 M.) tarihinde Kili ve Akkirman taraflarına tekrar taarruz etti. Bunun üzerine akıncı kumandam ve Silistre sancakbeyi meşhur Malkoç oğlu Bâli Bey Boğdan harekâtına memur edildi. Bu ünlü akıncı kumandanının Boğdan'a girmesi üzerine Stefan Çel Mare, Leh ve Macar kırallarından yardım istedi, onlar da birtakım yardımcı kuvvet gönderdiler. Pirut nehri üzerine köprü kuran Malkoç oğlu, kendi akıncılariyle orada durup tımarlı sipahi kuvvetlerini ileri göndermişti; Bu sırada düşmanın gözcüsü, Malkoç üzerine baskın yaptıysa da hiç telâş göstermiyen bu tecrübeli kumandan bir taraftan mukabele ettiği gibi diğer taraftan da bir kısım kuvvetlerini, bayrakları ve mızraklariyle beraber pusuya yatırarak yanında az askerle epey döğüştükten sonra pusudaki askeri birdenbire meydana çıkararak yeni kuvvet geldi zanniyle düşmanın maneviyatını sarsıp onları bozmuş ve bir hayli ganimet malı almıştı.

Boğdan Osmanlı Hâkimiyetini Kabulü

Boadan Prensi Stefan Çel Mare, Osmanlılarla başa çıkamıyacağını anladığından ömrünün sonlarına doğru Türklerin hâkimiyetine boyun eğmiş ve her sene vermek üzere dört bin altın vergiyi kabul etmiştir. Stefan, 1504 'de vefat ederek ölümünden evvel Boğdan adındaki oğluna Osmanlı hâkimiyetim tanımasını vasiyyet etmiştir.

Lehistan seferi

Lehlilerle İlk Temas

Osmanlı devleti hududunu Akkirman''a dayadık tan ve daha sonra Kırım hanlığı ve Boğdan'i nüfuzu altına aldıktan sonra komşuluk dolayısiyle Leh devletiyle de dostane münasebata girişmiş olup bu münasebet 1498 tarihine kadar yani sekiz senedenberi devam

etmekte bulunmuş idi; hattâ Lehistan IV. Kazimir zamanında ve 1490 senesinde Osmanlı devletiyle Leh devleti arasında ilk muahede yapılmış ve bu muahedenâme K a z i m i rin oğlu olup 1492 'de babasının yerine geçen Jan Albert tarafından da üç sene daha temdit edilmişti.

Leh Kiralının Boğdan'a Tecavüzü

Lehistan kiralı Jan Albert, Osmanlı himayesinde bulunan Boğdan üzerine bir sefer açmak suretiyle başını derde soktu; Boğdan Voyvodası Stefan derhal Osmanlı devletine başvurarak şikâyette bulundu (902 H.-1497 M.) ve kendisine biraz kuvvetle yardım edilecek olursa düşmana karşı koyacağım bildirdi. Macar kiralı Vladislas, Lehistan'a karşı yapılacak Osmanlı harekâtının önüne geçmek ve kendisiyle Osmanlılar arasında aktedilmiş olan otuz senelik muahedeye Lehistan'ı da idhal etmek istediyse de Osmanlılar bunu kabul etmiyerek Boğdan Voyvodası'na yardım etmeğe ahden mecburiyet gördüler; bunun üzerine ümeradan bir kumandan altı yüz kişi ile Boğdan'a girerek voyvodanın gösterdiği yerde pusuya girdi.
Boğdan Prensi Stefan Çel Mare aynı zamanda Leh kiralını iğfal için Osmanlıların hududu geçip taarruz ettiklerinden bahis ile kıraldan yardım istemiş ve yardıma gelen beş altı bin kişilik Leh kuvvetini Suçiova muharebesinde çevirip beşte dördünü imha etmiştir.

Malkoç Oğlu Akıncılariyle Yapılan İlk Lehistan Sefen

Leh kiralının Osmanlılara tâbi Boğdan üzerine taarruzu dolayısiyle Osmanlı hükümeti Lehlilerle olan muahedenin badema hükmü kalmadığını ileri sürerek Silistre sancakbeyi ve akıncı kumandanı Malkoç oğlu Bâli Bey'i ilkbaharda kırk bin kişilik bir kuvvetle Lehistan'a yolladı (903 H. = 1498 M.). Boğdan Prensi bu akıncı kuvvetlerine rehberlik etti. Osmanlı kuvvetleri Turla yani Dinyester suyunu, nehir gemileri üzerine kurdukları köprüden geçerek Lehistan'a girdiler. Bâli Bey büyük oğlu Ali Bey'i askerine ardçı ve küçük oğlu Tur Ali Bey'i de öncü yaparak Leh topraklarında ilerledi. Dinyester üzerindeki Karkova veya Sorukhisarı, daha içeride Dreşni veya Dereczny, Glagori,

Kanczuga (Cinanca) Gelebanya ile kiralın ayfiycsi olan Braklav kaleleri alınarak yıkıldı veya yakıldı. Metanetinden dolayı Kadimin hisarı alınamadı; Bâli Bey burada kalarak oğlu Tur Ali Bey ile Yahya Paşazade bazı yerleri işgal edip vurduktan sonra döndüler. Hasan Voyvoda ismindeki bir akıncı beyi de bir günlük yere akın yaptıktan sonra birçok ganimet malıyla döndü.

Bundan sonra mevsimin geçmesi sebebiyle geri dönüldü; düşman Dinyester üzerindeki köprüyü yıkmış ve köprüden sonra geçilecek olan dar derbendi (vadiyi) tahkim eylemiş ve bu suretle Bâli Bey'in avdet yolunu kapamıştı.

Bâli Bey, maiyyeti akıncı beylerinden yukarıda adıgeçen Hasan Voyvoda'yı gönderip müşkülâtla Dinyester üzerine yeni bir köprü kurdurmuştu. Köprü geçildikten sonra iki gün çetin bir çarpışma neticesinde derbend zaptolunarak asker selâmetle orayı da geçmiş ve daha sonra yine bazı zor durumlar muvaffakiyetle atlatılıp Akkirman yoluyla hududtan içeri girmişlerdir; her seferde olduğu giİn bu seferde do elde edilen ganimetin beşte biri devlet hazinesi için alındı.[292]

Boğdan Voyvodasına Verilen Tuğ Ve Sancak

Boadan Voyvodası Stefan Çel Mare, İm sefer esnasındaki hizmet ve sadakatinden dolayı samur kürklü hil'at, beylerbeğî rütbesinde olarak iki tuğ ile sancak ve bir de başına giymek üzere yeniçeri orla kumandanlarının serpuşu olan kuka denilen tüylü serpuş ile taltif olundu.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. BAYEZİD ZAMANINA KADAR OSMANLI-MEMLÛK DEVLETİ MÜNASEBETLERİ

[292] Hammer, Alaear tarihçilerinin kayıtlanna dayanarak Lehistan neferinin ayın senede ilkbahar ve sonbahar ulıuak üzere iki defa yapıldığını pöyliiyors-a da (C, IV'., .s. 32) kendisi de I»ir defa olarak anlatıyor. TaciVt-tevurİh\v. ise (C. //., s. 79 — H5) bir deladir. Zaten aym seno idindeki bunlar akıncı seferleridir; iki sefere hemen imkân yok gibidir, liaauner'in Macar kaynaklarından naklen verdiği malûmat olsa^olsa Buğdan'a yardım için gönderilen ilk küçük seferle onu mütaakip yapılan Hâli Bey seferinin, ayrı ayrı olmasından dolayı olacaktır. Halbuki I I97'de yapılan hücum, sefer denemiyecek kadar önemsiz olup altı yü? kişiye münhasırdır.

XIV, ve XV. Yüzyıllarındaki Münasebat

İlk Münasebetler

Osmanlılarla Mısır, Suriye. Eîcezire, Güney - Ânadolu ve Hicaz'a, sahip olan Memlûk sultanları arasındaki [293] münasebat ilk zamanlardan yani XIV. asrın ikinci yarısından itibaren dostane bir şekilde başlamıştır. O tarihlerde küçük bir beylik olan Osmanlıların RumeZf deki muvaffakiyetleri ve İslâm hudutlarını genişletmeleri Memlûk devleti tarafından memnunlukla takip olunuyor ve her vesileden istifade edilerek İslâm alemindeki mevkileri sebebiyle Memlûk sultanlariyle muhabereye devam ediliyordu.

Sultan I. M ur ad, Kosova meydan muharebesinde (1789) şehit düştüğü zaman Memlûk sultanı Melik Zahir Berkuk, Sultan Murad'ın ursaMaki türbesinde okunmak üzere her bir cüzü ayrı ayrı olmajk üzere otuz cüz Kur'an-ı Kerim vakfetmişti. Yıldırım Bayezid, Bursa'daki hastahanesini yaptırdığı zaman Sultan Berkuk'tan mesleğinde mehareti olan bir tabib istemiş ve o da Tabib Şenıseddin b. Sagîr'i göndermişti. Berkuk öldüğü zaman oğlu Melik Nasır Ferec'in hükümdarlığını temin için Yıldırım Bayezid yirıni bin kişilik bir kuvvetle kendisine yardımda bulunmuştu (1399).

İşte dostluk bu suretle devanı ederken Memlûklerin Malatya valisi Mintaş'ın isyanı üzerine Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'e geçim Malatya'nın, Burhaneddin'den sonra Yıldı-Tim Bayezid tarafından alınması neticesinde Memlûklerle Osmanlılar arasındaki dostluk bozulmuştu.

Osmanlıların hudut sahası genişledikçe Memlûklerle temas ziyadeleşmiş ve bu temas dostça ve düşmanca bazı ihtilâflara sebep olmuş ve Timur hâdisesinden sonra Çelebi Mehmed dostluğu tekrar tesis etmişti.

---

[293] EyyubVlerden sonra Mısır, Suriye, Elcezire ve Hicas'da, Bahriyye ve Hurciyye Memlûkleri denilen iki sınıf Kölemen tabakası idareyi ellerine almışlardır. Bunlardan Eyyubîler'in yetiştirdikleri Türk Memlûkleri 1250'den 1382 senesine kadar yüz otuz iki ve yine Türk Memlûklerinin yetiştirdikleri Çerkeş Memlûkleri de -ki bunların içlerinden bir kısmı irken Türk oldukları halde bu isimle şöhret bulmuşlardır- 1382'den 1517'ye kadar yani yüz otuz beş sene sultanlık etmişlerdir. Osmanlılarla ilk münasebette bulunan Memlûk sultanı Melik Zahir Berkuk, Burciyye Memlûklerinin birincisidir.

II. Murad Zamanında Münasebet

Osmanlıların Karaman oğullarına karşı hasmâne vaziyetleri ve Karaman oğullarının da Memlûk devletinin himayesine ilticaları ve buna mukabil Memlûk sultanına karşı muhalefet eden Memlûk emirlerinden Carıbey Sofi ile Dulkadır oğlu Nasırüddin Mehmed Bey'i Sultan II. Murad'ın himaye ederek Dulkadır oğluna yardım etmesi yüzünden iki taraf arasında bir müddettenberi düzelmiş olan durum yine bozulmuştu. Bundan başka Osmanlı hükümdarı Emîr Süleyman Çelebrnin torunları Süleyman ile Fatma'nın, kaçarak Memlûk sultanına ilticaları ve iyi muamele görmeleri Sultan II. Murad'ı kuşkulandırmış ve bu çocukları kaçırmak için yaptığı teşebbüs akim kalmıştır.
839 H. (1435 M.)'den itibaren iki taraf arasındaki münasebetin yine iyi mecra takip ettiğini görüyoruz; bu tarihte Memlûk sultanı Melik Eşref Barsbay kendisini tehdit etmekte olan Şahruh'la muharebe etmek üzere hazırlanırken Sultan II. Murad'a da bir nâme yollayarak kendisine yardım etmesini istemişti.[294] Bir sene sonra Karaman ve Dulkadır oğullarından dolayı iki taraf arası açılır gibi olduysa da aynı senede yine düzelmişti. 848 H. (1444 M.)'de Varna muharebesinden sonra Sultan Murad bir elçi ile Kahire'ye epi ganimet malı göndermişti.[295]

Fatih Zamanında

857 H. (1453 M.)'de İstanbul fethinin, nâme ve hediyelerle Memlûk sultanına tebşiri Kahire'de büyük bir sevinç ve heyecan uyandırmış, şenlikleri yapılmış ve Memlûk sultanının ikamet etmekte olduğu beşaretler (Bando) çalınmıştı.[296]

---

[294] Vekayi-i Türkmaniyye (Topkapı Sarayı, III. Ahmed kitapları), varak 43.

[295] Varna muharebesinde alınan esirlerden bir kısşmı düşman ordusunun itibarlı ümerasından idiler: bunların içinden onaltısı harbteki kıyafetleriyle başlarında miğfer ve üstlerinde zirlılariyle at üzerinde olarak teşhir edilmek üzere gönderilmişti. Bunlardan başka Sultan II. Murad, Memlûk Sultam Melik Zahir Çakmak'a elli köle, beş beyaz has cariye, bir hayli kumaş ve ipek de yollamıştı (Sehavî, Et-tibriVl-mesbûk, Ayasofya kütüphanesi, AV, 3113. varak 190).

[296] Fatih Sultan Melımed Memlûk Sultam olan înaVm hem saltanatını tebrik ve hem de istanbul fethini tebşir için nâme ve hediye yollamıştı. Bu hediyeler arasında Rum büyüklerinden iki esir de vardı. Bu fetih münasebetiyle Kahire1-de yapılan donanma, günlerce sürdü: umum ahali çok sevinmişti, tabılhâııe-i

Bu dostluk on, onbir sene daha güzel devam etmiş ve sonra her gün geçtikçe siyasî hâdiseler sebebiyle iki tarafın münasebatı gerginleşmiştir. Bunun başlangıcı 863 H. (1463 M.) senesidir. Bu tarihte Memlûk sultanı Melik Zahir Hoşkadem olup Kahire'ye gönderilmiş olan bir Osmanlı elçisine usule mugayir merasim yapıldığından dolayı güceniklik hasıl olmuş ve daha sonra Karaman oğlu İshak Bey'in Memlûkler tarafından himaye edilmesi ve Osmanlıların da Karaman oğlu Pîr Ahmed Bey'i tutmaları aradaki münasebatı gerginleştirmiş ve bunlara ilâveten Hac yolundaki su havuzları meselesi ile Dulkadır oğullan Türkmen beyliğine bey intihabı mücadelesinin iki tarafça şeref telâkki edilmesi bu gerginliği çok arttırmıştır.

Fatih Sultan Mchmed'in son zamanlarında Hindistan'da Dekken kıt'asmdaki Hind-Islâm hükümdarı, Osmanlı padişahına bir elçi ile bazı hediyeler yollamış, Fatih de buna mukabele ederek ulemadan Molla Efdal oğlu Mehmed'ı elçilikle Hindistan'a göndermişti. Vazifesini yapan Osmanlı elçisi yeni Hindistan hükümdarı II. Mahmud Şah'ın [297] gönderdiği elçi ile beraber dönmüştü.[298] Bunlar Cidde'ye geldikleri zaman Fatih Sultan Meh-med'in öldüğünü haber almışlar ve Mahmud Şah'ın padişaha gönderdiği kıymetli hediyeler de Me mi ilklerin Cidde naibi tarafından gasbolup bunlar Memlûk sultanı Kaytbay'a yollanmış ve o da bu hediyeler arasından bir hançere tenezzül edip almış ve bu küçüklük Osmanlı hükümdarı Bayezid'in canını sıkmış ise de ses çıkarılmamıştır.[299]

Bayezıd Devrindeki Münasebet

Bavezid'fi muhalefet eden kardeşi Cem Sultan'a karşı Memlûk sultanının hüsnü kabul göstermesi ve bundan başka Cem'in

---

sultanî (saltanat bando?a) hergün sabahları çalmıyordu. Gönderilen hediyeler Türklerin itikatları üzere dokuzar sandıktı, bunlar dokuz sandık samur, dokuz sandık vaşak, dokuz sandık sincab, dokuz sandık sırma işlemeli kadife, dokuz sandık sırmamız renkli kadife, dokuz sandık atlas kumaşlar ve otuz kadar köle idi (tbn-i Tagrıbeıdî, Havadisü'd-dühûr, Ayasofya kütüphanesi, Nr. 3185, s. 277% îbn-i Iyas tarihi, c. İL, s. 44).

[297] Dekken (Behıneniyye) devleti 1347'den 1526 senesine kadar devam etmiş olup İT. Mahmud, babası Melımed Şah-ı sânı*nin yerine 1482'de hükümdar olmuştur,

[298] Tarİh-i Ebül-feth, s. 182, 183; İbn-i Iyas tarihi, s. 227.

[299] Memlûklerle olan gerginlik sebebiyle Fatih Sultan Mehmed'in Suriye. üzerine giderken vefatı üzerine aradaki fena durum bir müddet için sükûnet kesbetnuştir.

Anadolu'ya geçmesine müsaade etmesi Sultan Kaytbay'm Osmanlı devleti aleyhine çalıştığını gösteriyor ve bununla beraber Memlûk sultanı ihtiyatı elden bırakmıyordu. Nitekim Bayezid'in cülusundan sonra istanbul'a gelen Memlûk elçisi hem Bayezid'in saltanatını tebrik etmiş ve hem de Hindistan'dan gelirken gasbolunan eşyayı getirtip sultan namına özür dilemişti.

Bu hal aradaki gerginliği bir derece hafifletmiş ise de bunu mütaakıp Osmanlıların himayesiyle Dulkadır emîri olan Alâüd-devle Bozkurt, Memlûklerle uğraşmağa başlamış ve 888 H. (1483 M.)'de Malatya'yı muhasara eylemiş ve Osmanlı devletinin yardımiyle 1484 Me îki defa üst üste Memlûk kuvvetlerini bozmuştu.

Osmanlılarla karşılaşmayı arzu etmeyen Memlûk sultam, emirleriyle bir, görüşme yapmış ve Atabey Özbek ile diğer emirler Osmanlı hükümdarına elçi ve hediye gönderip aralarının düzelmesini teklif ettiklerinden bu teklif kabul olunarak ikinci emîr-i âhur Emir Cani Bey Habib elçi olarak deniz yoluyla gönderilmiştir.

Memlûk sultanı Seyfeddin Kay t bay, II. BayezidV müsait tekliflerde bulunuyordu. Bu tekliflerden en mühimini Osmanlı pâdişâhının elindeki bütün yerlerde sultan makamında olmasını kabul etmesi idi. Mısır'daki Abbasî halifesi I. Müte-vekkİlalellah tarafından buna alâmet olmak üzere BayezidV bir de sultanlık menşuru yollanmış ve halife aynı zamanda iki İslâm hükümdarı arasında ihtilâfın bertaraf edilmesini tavsiye etmişti.

Deniz yoluyla gidip karadan Malatya yoluyla dönmüş olan elçiye iyi muamele edilmemiş ve bu elçi dönmeden evvel Memlûk devletine tâbi beylerinin bu devletin mezaliminden şikâyet ettikleri vesile ittihaz edilerek elçinin geri dönmesinden evvel Karaman beylerbeyi ve Şehzade Abdullah'ın lalası Karagöz Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri 890 H. (1485 M.)'dc hududu geçerek Memlûklere ait bazı kaleleri ve bu arada Gülek kalesini almış ve bu suretle harp fiilen başlamıştır.[300]

Osmanlı - Memluk Muharebesi

[300] Bu kısımlar, Ibn-i lyas'm BedayîiVz'Zithur adlı eserinden hulasaten tercüme edilmiştir (T. İL, s. 221 -231).

Osmanlılarla Memlûkler arasındaki muharebe 1485'den 1490 senesine kadar (890-895 H.) beş sene sürmüş ve altı seferde bitmiştir. Osmanlılar, Karaman oğulları devletini tamamen kaldırdıktan sonra Memlûklere tâbi Ramazan oğulları Türkmen beyliğiyle hemhudud olmuşlar ve bu suretle taarruzlarını Adana ve havalisine tevcih ederek Gülek kalesini ve boğazını zaptetmişlerdir.

Osmanlılardan himaye gören Alâüddevle Bozkurt, Mem-lûklerin sıkıştırması üzerine yardım istediğinden hudut kumandanlarından Yakup Paşa kuvvetleriyle kendisine yardım edildi. Bunlar Memlûk kuvvetlerine galebe çalmış ise de mukabele olmak üzere Özbek kumandasiyle sevkedilen asker Malatya civarında evvelâ Alâüddevle'yi ve sonra da Yakup Paşa'yı bozmuştur; Bu muvaffakiyetten sonra Memlûk ordusu Adana ve Tarsus taraflarına dönmüş ve Gülek kalesiyle Osmanlılara geçen diğer kaleleri geri almıştır.

Bunun üzerine Anadolu beylerbeğisi Hersek- zade Ahmed Paşa serdar tâyin olunarak Karagöz Mehmed Paşa ile Hızır Bey- zade Mehmed Paşa bunun maiyyetine verilmişlerdi. Bu kuvvetler elden çıkan kalelerle Kiliky efnın zaptına memur edildiler; Adana hududunda Atabey Özbek kumandasındaki Memlûk ordusuyla yapılan muharebede Hersek-zâde'nin başkumandanlığım çekemeyen Karagöz Paşaile Hızır Bey-zâde'nin yardım etmemeleri yüzünden Ahmed Paşa kuvvetleri mağlûp ve kendiside yaralı olarak esir düştü (1486).[301]

Hersek-zade Ahmed Paşa'mn mağlûp olarak esir düştüğü - duyulunca'ışın'ciddiyetine mebnî hu defa 1487'de vezir-i âzam Davud Paşa sefere memur olduğu gibi [302] Rumeli beylcrbeği Hadım Ali Paşa da Rumeli'den Anadolu'ya geçirilmiştir; fakat Davut Paşa karşısında hiçbir kuvvete rastlamadığından Adana ve Tarsus'u alıp tahkim ettikten sonra geri dönmüştür.

893 H. (1488 M,)'de Rumeli beylerbeği iken kendisine vezirlik verilen Hadım Ali Paşa karadan ve Hersek-zade Ahmed Paşa da donanma ile

---

[301] Hersek-zâde diğer Osmanlı esirleriyle zincire vurularak Kohıre'ye getirilmişti. Ahmed Paşa, boynunda zincir olarak at üzerinde olduğu halde teşhir edilmişti. Memlûk sultanı Hersek-zâde'yi tekdir etmiş ve onu âhur Kansu Hamsemie'ye teslim etmiştir. Ahmet Paşa 1486 Ağustosunda "Ka/ure'ye getirilmiş ve beş ay sonra diğer esirlerle beraber salıverilerek memleketine dönmüştür.

[302] Karagöz Mehmed Paşa Hersek-zâde'yc yardım etmemişti. 891 Rebitı-lâhır tarihiyle (1486 İNisan) Davud Paşa'ya gönderilen fermanda Karagöz Paşa'nm yakalanarak Karahisar kalesine hapsedilmesi emr olunmuştur (Topkapı Sarayı Ar. JVr. 5592)

denizden sefere memur edilmişlerdir. Hadım Ali Paşa, Konya Ereğlisi yoluyla Adana1 ya gelip gerek burasını ve gerek Tarsus'u tahkim ettikten sonra Ayn-ı Zerbe (Anazarva), Küre, Nemrun ve Melvane kalelerini alıp şiddetli bir savaştan sonra Sis kalesini de zaptetmiştir.

Hersek-zade kuınandasiylc gelen donanma Ayas\ zaptettikten sonra Trablusşam sahillerini vurmuş ve sonra İskenderun sahil geçidinden geçecek olan Mısır kuvvetlerini tutup karaya asker çıkarmağa memur edilmiş ise de denizde fırtınanın şiddeti sebebiyle geçid önünden ayrılmağa mecbur olduğundan Memlûk ordusu bundan istifade ile Bagras adındaki bu geçidi geçip Adana'' da Ağaçayırı mahalline ve Osmanlı ordusunun karşısına konmuştur. Bu Memlûk ordusunun başında yine Emîr Özbek vardı. 17 Ağustos 1488 (8 Ramazan 893) tarihinde vukua gelen muharebede evvelâ Osmanlı kuvvetleri galebe etmiş ise de Evrenuz-zâdelerden Isa ve Süleyman Bey'lerin şehit düşmeleri üzerine Karaman askeri kaçmış ve neticede Osmanlı kuvvetleri mağlûp olmuştur. Bu mağlûbiyet üzerine Hadım Ali Paşa Konya Ereğlisi ve hârende taraflarına çekilerek dağılmış olan orduyu toplamış ve bu muharebede de gayretsizliği görülen Karagöz Paşa idam olunmuştur.[303] Bu üzerine mağlûbiyet Emîr Özbek Adana yi muhasara edip o şurada Adana cephanesine ateş isabete etmekle karşı koymaktan âciz kalan şehir teslim olmuştur.[304]

Alaüddevle'nin Memlûklerle Anlaşması

Bundan sonra altıncı ve son sefer Dulkadır oalu Alâüddevle'nin Osmanlılardan yüz çevirmesiyle yapılmıştır. Osmanlı kuvvetlerinin muvaffakiyet sizliği üzerine Alâüddevle, Memlûk sultaniyle anlaşmayı kendi hesabına doğru bulduğundan oğlunu Kahire'ye rehin olarak göndererek o tarafla anlaşmış ve Osmanlılara karşı Kaşınan e vaziyet almıştır.

[303] Karagöz Paşa birinci defaki gayretsizliğinde Şehzade Abdullah'ın lalası olduğu için yakayı kurtarmıştı; fakat bu defa hıyanetinin cezasını gördü.

[304] lbıı-i lyas'a göre 894 Cemaziyelâhırmda (1489 Mayıs) vezir-i âzam Üavud Paşa tarafından Memlûk sultanına bir elçi ile mektup yollanarak bunda Osmanlı hükümdarına bir elçi göndermesi ve bu suretle belki sulh yapılabileceği bildirilmişti. Memlûk hükümdarı verdiği cevapta :
"Memlûk ve esir tüccarlarının bu tarafa geçmesine Osmanlılar Kafkasya1-dan Suriye'ye esir geçmesine müsaade etmiyerek yolu kapamışlardı müsaade. edilir ve alınan kalelerin anahtarları yollanırsa sulh için mektuplaşır ve elçi göndeririz" demişti. Fakat bir netice çıkmadı (lbn-i lyas tarihi, c. II., s. 260).

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Alâüddevle'nin yerine Şam kalesindekî mahbesten kaçıp devlete iltica ederek kendisine Vize sancakbeyliği verilmiş olan Şah Budak'ı tâyin etmiştir (1489). Şah Budak'a yardım etmek üzere Mihal oğlu İskender Bey kumandasiyle kuvvet gönderilmiş ise de vukua gelen muharebede İskender Bey esir ve oğlu maktul olduğundan Şah Budak muvaffak olamamıştır.[305] Esir edilen Mihaloğlu'nu, Alâüddevle Kahire'ye götürmüştür. 895 H. (1490 M.)'de Alâüd-devle'ye yardım etmek üzere gelen Emir Özbek kumandasındaki kuvvetler hududa gelip beklemişlerdi; bu sırada Memlûk sultanı bir anlaşma yapmak için Mamay Haseki adında birini Osmanlı hükümdarına yolladıysa da, sefirin tevkif olunarak geri gönderilmemesi üzerine Emîr Özbek Kayseri taraflarına taarruz ile burasını muhasara etmiş, fakat Hersek-zâde kumandasiyle kuvvet geldiğini duyunca çekilerek Niğde, Karaman ve Ereğli taraflarını yağmaladıktan sonra Gülek'de vaziyete intizar etmiştir. [306]
Osmanlıların harbi devam ettireceklerini haber alan Memlûk sultanı hazinesinde para bulunmaması ve askerin serkeşliği sebebiyle pek ziyade sıkılmış ve Mısır ulemasiyle emirleri toplayarak : "Osman oğlu Mısır askeriyle muharebeden vaz geçmiyor; Bilâd-ı Cebeliye ahvali fesada vardı, harap oldu; tüccar Mısır'a getirilebilecek olan muhtelif eşyayı, getirmekten imtina ediyor, asker maaş istiyor, maaş vermezsem Mısır'ı ve Kahire'yi yağma edip evleri yakacaklardır. Ibn-i Osman'ın askeri Bilâd-ı Cebeliye'ye tekrar gelecek olurlarsa Mısır askeri para almayınca mukabeleye çıkmaz" diye vaziyeti anlatmış ve halka vergi tarhını istemiştir.[307] Filhakika Osmanlıların temadi eden bu muvaffakiyet sizlikleri üzerine bizzat Bayezid'in sefere çıkması tekarrür etti ve padişah Üsküdar'a geçmek üzere Beşiktaş tarafına nakletti.

---

[305] Şah Budak muvaffak olamıyarak Osmanlı hükümdarının kendisini öldürmesinden korkarak Memlûk devletine iltica ile kendisine Menfilut tarafında yer gösterilip kifayet miktarı maaş tahsis edilmiştir (îbn-i lyas tarihi, c. II., s. 261).
[306] lbn-i lyas tarihi, s. 264 (895 Cemaziyelâhır), Bu haber hecînli posta ile Receb ayında Kahire'ye gelmiştir,
[307] Ibn-i lyas, BedayiÜ'z-zuhur, c. II., s. 258. İspanyol müverrihlerinden Fray Antonio Agopida, Memlûk sultanı Kaytbay'm Osmanlı hükümdarına karşı Napoli kiralı ile ittifak etmiş olduğunu beyan etmektedir (Tarih-i Osman'ı Encümeni mecmuası, Sene 1, s. 21^).

Memlüklerlr Barış

Bayezid'in vezirleri işin gevşeklikten bu şekle döküldüğünü örtmek maksadiyle sefer için acele edilmemesini istiyorlar, fakat bunu pâdişâha söy-liy emiyorlar di. Nihayet ulemâdan Molla Arap demekle meşhur Müftü Alâüddin Ali, bu hali yani harbe acele etmenin muha-taralı olduğunu arzederek işi Önledi ve bu suretle o sırada îstanbuPa gelen Tunus elçisinin de [308] gayretiyle müsalâhaya doğru bir adım atıldı.

Nihayet 1491 Nisan (896 Cemaziyelâhır)'da evvelce elçilikle Osmanlılara gönderilmiş olan Mamay Haseki serbest bırakılarak Osmanlı devletinin murahhaslariyle Kahire'ye geldi. Osmanlı elçisi Bursa kadısı Şeyh Ali Çelebi adında [309] bir zattı; sultan tarafından huzura kabul edilen elçi Adana ve Tarsus'un Mekke ve Medine evkafına ait yerler olmasından dolayı buralarla diğer kalelerin anahtarlarını Memlûk hükümdarına iadeye memurdu ve Öyle de yaptı. Bu suretle Osmanlılar güya zevahiri kurtararak mağlûbiyeti örtmek istemişlerdi. Memlûk sultanı elçiye fevkalâde ikram etti ve esir edilip hapsolunan Mihal- zâdc İskender Beyle diğer esirleri salıverdi ve İskender Bey'e hil'at giydirdi [310] ve Osmanlı elçisine mukabele olmak üzere Osmanlı hükümdarına Canbulad adında bir elçi yollandı.[311]

Bu müsalâha ile iki taraf arasındaki barış iade edilmiş ise de bu hal Osmanlıları tatmin etmediğinden bir mütareke mahiyetinde idi. Barış, arada çıkan bazı engeller bertaraf edilmek suretiyle onbeş sene kadar devam etmiştir.[312]

---

[308] Bu elçi bir Kelâm-ı Kadim ve bazı hadîs kitaplarım hâvi hediyelerle Tunus sultanı tarafından gönderilmişti.

[309] Bu, Ali Çelebi'nfn, Bursa kadılığı ve Anadolu kazaskerliğinde bulunan Feııarî-zâde Alâüddin Ali olması muhtemeldir.

[310] İbn-i îyas Bedayîi'ız-zuhur, c. II., s. 261, 270.

[311] îbıı-i I yas, s..272. Bu Canbulat 1500'de altı ay kadar Memlûk sultam olmuştur.

[312] 906 Şevval (1501 M.)Me Şah îsmail-i Safevî "Venediklileri Osmanlılar aleyhine tahrik için Suriye'den geçmek suretiyle cumhuriyete bir sefaret heyeti göndermişti. Osmanlı hükümdarı Memlûk topraklarından bu elçilerin geçirilmesine müsaade edildiğinden dolayı Mısır hükümetini protesto ederek bu yüzden iki taraf arasında siyasî vaziyet gerginleşip harp çıkacak dereceye gelmiş ise de Memlûk sultam, Osmanlı devletini tatmin için Mısır ve Suriye'de bulunan Venedik tüccarlarını tevkif ettirmek suretiyle işi Önlemeğe muvaffak olmuştur.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYİL SONLARINDA KOMŞU DEVLETLER ÎLE ENDÜLÜS İSLÂMLARI VE KEMAL REİS

İslâm Devletleri

Bu XV. Yüzyıl sonunda Osmanlıların Asya ve Afrika?âaki bazı İslâm devletleriyle olan münasebetleri iyi idi. Memlûk devletiyle barış olmuş, aradaki harbe son verilmişti. Afrika'da merkezi Tunus olan Beni Hafs devleti [313] Osmanlılarla dostane münasebet tesis etmek için bazı hediyelerle İstanbul^ bir elçi göndermiş ve bunun da tavassutiyle Memlûk devletiyle sulh yapılmıştı.

Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un Osmanlılarla münasebatı dostane idi; bunun Ölümü üzerine yerine geçen oğlu Bay Sungur'a karşı açılan hükümdarlık mücadelesinde ve ondan sonraki hallerde bu kargaşalıktan istifade eden Şah ismail, Safevî devletini kurmak için faaliyetten geri durmuyordu.

Hıristiyan Devletler

Osmanlıların birinci derecede en kuvvetli hasmı olan Matyas Korven,votuz iki sene kırallık ettikten sonra 895 H. (1490 M.)'de ölmüş, yerine Yagellon ailesinden Bohemya kiralı VII. Ladislas Macar kn-allığma intihap olunmuş ve bu 1495'de Osmanlılarla otuz senelik bir muahede imzalamıştı. Kıral bu muahedeye biraderi olan Lehistan kiralını da sokmak istediyse de Lehlilerin Boğdarfa. taarruzları sebebiyle buna muvaffak olamamıştı.

Venediklilerle Napoli kırallığı ve italya yarımadasındaki Papalık, Floransa, Milan ve Piza hükümetlerinden her biri aralarındaki rekabet dolayısiyle Osmanlılarla dost geçiniyorlardı. Napoli kiralı II. Alfons 1494Me memleketini işgal etmek isteyen Tansa kiralı VIIK Şarl'a karşı Osmanlılardan yardım istemiş ve nihayet kırallığı, oğlu II. Ferdinand'a

---

[313] Benî Hafs devleti 625 H. (1228 M.) senesinde Tunus'ta kurulmuş ve 981 H. (1574 M,) senesine kadar üç buçuk asra yakm bir müddet devam etmiştir. Bu devleti kuran Berberîlerden Hentate kabilesi reisi Şeyh Ebû Hafs isminde biri olup Muvahhidîn devletinin nıüessisi Ehû Tomret'in mürîdlermden idi ve onun namma Tunus'ta vali bulunmuştu.

terkeylemiş ve Ferdinand'ın da bir sene sonra ölümü üzerine yerine III. Frederik Daragon geçmiş ve bu da Osmanlı devleti ile 15 Temmuz 1498'de bir dostluk muahedesi aktetmiş ise de memleketi evvelâ Fransızlar ve sonra da ispanyollar tarafından işgal olunmuştur.

Venedik Cumhuri Yetine Karşı İtalya Daki Küçük Hükümetler

Venedik cumhuriyetinin geniş ticareti, doymaz hırsı ve iki taraflı siyaseti vuzunden italya dakı. küçük devletler ve Papa bu cumhuriyete hasım vaziyette olup Osmanlıları Venedik aleyhine tahrik ile intikam almak istiyorlardı. Bilhassa Milano dukası Louis Sforce Venediklilerle harp ede ede bezgin bir hale gelmiş olduğundan bu, Osmanlı hükümetini tahrikte daha ileri gidiyordu. Venedik aleyhine olan İtalya küçük cumhuriyetlerinin faaliyetlerini Papa ile beraber Alman İmparatoru Maksimilyan da desteklemekte idi.
Küçük cumhuriyetlerin, Osmanlıları Venedikliler aleyhine tahrik etmeleri, bu devletin işine de uygun gelmiş ve bu suretle Akdeniz'de en kuvvetli bahrî bir devlet olan Venediklileri diğer devletlerden ayırmıştır.
Venedik cumhuriyeti kendi aleyhine olan bu faaliyetlerden kuşkulanarak Zankani adında birini elçilikle İstanbul'a yollayarak siyasî durumu düzeltmeğe çalışmak istemiş ve Osmanlı devleti, cumhuriyeti iğfal yollu eski muahedenâmeyi yenilemiştir.

Lehler Ve Ruslar

Onüçüncü Bölümde görüldüğü üzre Osmanlılarla Lehlilerin arası bozulmuş olup henüz bir salâh hali yoktu. Maamafih artık Osmanlılarla karşılaşabilecek bir durumda değildi.
II. Bayezid devrinde Osmanlı devleti ile dostluk ve ticari münasebetlerini tesis için Moskova Grandükü'nün Kırım hanı vasıtasiyle olan teklifine muvafık cevap verilmiş ve Osmanlı - Rus münasebatı kısmında görüldüğü üzere Grandük'ürı 31 Ağustos 1492 tarihlî bir nâmesiyle Mihail, Bilişti Aşciyef adında ilk sefir gelmiştir.

İspanyollar Ve Endülüs İslâmları

92 H. (711 M.) tarihinde Kuzey - Afrika'yı baştan başa kateden islâm mücahitleri ispanya'ya girdikten sonra orayı terk edinceye kadar îberik yarımadasını medenî eserleriyle süslemişler ve binlerce kültürel ve sosyal müesseseler vücuda getirmişlerdi; Kurtuba (Kordo), îşbiliye (Sevil), Mürsiye, Belensiye (Va-lansiya) Tuleytıla (Toledo) ve Gırnata bu mamurelerin en Önde gelenlerindendi. Pek çok mütefekkir yetiştiren Endülüs Müslümanları Avrupa'nın temeddününde birinci derecede âmil olmuşlardır.

Endülüs yani İspanya'da 139 H. (756 M.)'de Endülüs Emevîlerinden sonra 898 H. (1492 M.) senesine kadar yedi asırdan fazla bir müddet zarfında Tevâif-i Mülûk denilen bir hayli İslâm devletleri meydana çıkmış ve bunların birbirleriyle mücadeleleri, Gaskonya körfezi kenarına sığınmış olan Hıristiyanların yavaş yavaş Müslümanların zararına olarak genişlemelerine sebep olmuştur.[314]

Tecavüzünü devam ettiren Leon kiralı Alfons'a mukabele edilemediğinden dolayı Afrika'daki Murabıtin devletinden yardım istenmiş ve bunlar iki defa yardıma gelerek düşman istilâsını durdurmuşlarsa da Endülüs'ü bir eyalet haline sokmuşlardı (483 H. = 1090 M.). Murabîtîn devletinin inkırazından sonra burası 540 H. (1145 M\)'de Miivahhidîn devletinin eline geçmiştir.

Muvahhidîn devletinin inkırazından sonra îberik yarımada-smın doğusuyla güneyindeki Belensiye ile Mürsiye ve Gırnata kısımlarında birkaç küçük devletten en mühimi başkenti Gırnata olan Benî Ahmcr devleti idi. İki buçuk asır [315] süren bu devlet uzun zaman Hıristiyan istilâsına karşı durabilmiş ise de artık yarımadanın cenup kısmında kalan bir avuç Müslümanm bu taarruzlara karşı koymalarına İmkân olmadığından nihayet bu devlet de son nefesinde idi.

Böyle pek sıkışık bir durumda olan Bent Ahmer hükümdarı, Katolik

---

[314] Hıristiyanların yavaş yavaş ilerlemelerinden ibtmâ ^rrtğöft, JSavar ve Lcon kıratlıkları meydana çıktı; daha sonra Kastilya ve Portekiz kırallıkları ilâve olundu. Bunlar Beni Ahmer devletinin toprakları hariç olarak XIV. asrın son yarısında tekmil yarımadayı işgal etmişlerdi. XV. asrın ikinci yarısında ise Kastilya ve Aragon kırallıkları Ferdinand Katolik ile İzabella'nın izdivaçları sebebiyle birleşerek büyük bir devlet vücuda gelmişti ki Benî Ahmer devletini ortadan kaldıran bu İspanya devleti olmuştur.

[315] 631 H. = 1233 M. -898 H.-1492 M

Ferdinand ile kıraliçe Izabella taraflarından iyice tazyik olunması sebebiyle 891 H, (1486 M.)'de Osmanlı devletine bir elçi yollayarak acıklı durumunu anlatmıştı. Bu elçi İslamların feci hallerini anlatan ve meşhur şair Ebû'1-Beka Salih b. Şerifin kaleminden çıkmış olan manzum bir feryadnâmeyi de beraberinde getirmişti.

Osmanlı Devleti'nin Endülüs Müslümanlariyle İlk Alâkası

Bu tarihlerde Osmanlı devletinin deniz kuvveti uzak denizlerde savaşacak kadar o denizleri bilir, manir kaptan ve mürettebata malik olmadığından ve bundan başka o sırada Cem Sultan'ın Avrupa'da siyasî bir âlet olarak kullanılmasından dolayı istenilen yardım yapılamamış ve daha sonraları yani 911 H. (1505 M.)'de ispanya sahillerini vurmak için Kemal Reis kumandasiyle bir filo gönderilmiş [316] ve bir kısım İslâm ve Yahudi kurtarılarak ilk kafilesi Türkiye'ye getirilmişti.

Beni Ahmer devleti, Osmanlılara başvurduğu gibi Memlûk devletine de müracaat etti ise de kuvvetli donanmaları olmamasından dolayı onlar da yardımda bulunamadılar. Memlûk hükümdarı, Endülüs Müsliunanlanna yapılan mezalimi Önlemek için Papa'yi Xe Ferdinand Katolik'i tehdit ederek eğer İspanyollar Gırnata İdamlarından el çekmezlerse bütün Filistin Hiristiyanlarını Kamame kilisesinde kestireceğini ve Hıristiyanlara Suriye ve Kudüs kapılarını kajjayacağim söylemek üzere bir heyet gönderdi ise de tesiri olmadı.

Bundan sonra Beni Ahmer devleti Ocak 1492 (29 Safer 897)'de bir muahede ile teslim oldu ve hâkimiyeti sona erdi. Aktedilen muahede ve teslim şartlarına göre Islâmlara fena muamele edil-miyecek ve onların cemaat hakları tanınacaktı; Fakat bu ahde ancak üç hafta riayet edildi ve bundan sonra gün geçtikçe arttırılmak suretiyle orada kalmış olan Müslümanlara yapılmadık eza ve cefa kalmadı. Çıkmak isteyenlere müsaade edilmiyordu; çünkü Müslümanlar san'atkâr ve iş sahibi idiler; fen, ilim, san'at ve ziraat erbabının çoğu Müslümanlardı. Bunlar giderlerse memleket bu işlerden mahrum kalacaktı; fırsat

---

[316] Kitab-ı Iiahrîye'yç- güre Kemal Reis'in İspanya seferi 910 H. (1505 M.) senesindedir. Kâtip Çelebi, TakınmiVt-tevarifı'te Kemal Reis'in Gırnata pâdişâhına yardım için İspanya sahiline gönderildiği tarihî 896 H. (1490 M.) olarak göstermekte ise de bu tarihte Kemal Reis henüz devlet hizmetine girmemişti.

bulanlar kafile kafile Afrika sahillerine can atıyorlar ve içlerinden bazıları korsanlık yaparak İspanyolları tehdit ediyorlardı. 1520'de Belensiye1 deki Müslümanlar katledilip çocuklarla kadınlar esir edilmişlerdi.

Osmanlı Gemileriyle Endülüs Müslümanların Afrika'ya Nakli

Osmanlı devleti muhtelif seferler ve gaileler sebebiyle Endülüs a yardım edememiş Müslümanlarının ve bu işi ancak XVI. asır ortalarından itibaren Cezayir beylerine bırakmıştır; bir aralık donanma ile İspanya'daki Müslümanların himayesi düşünülmüş ise de Kıbrıs fethi ve onu mütaakıp înebahtı (Lepant) mağlûbiyeti bu tasavvurun fiile çıkmasına mâni olmuştu. Bununla beraber hükümet, kapdan-ı derya ve Cezayir beylerbeğisi Kılıç Ali Paşa'ya göndermiş olduğu 977 Zilkade (1570 M.) tarihli bir hükümle İspanyadaki Müslümanlara mümkün olduğu kadar yardım etmeyi emreylemiştir.[317]
Bunun neticesi olarak birçok Müslüman ve Yahudi Afrika sahillerine geçirilmiş ve daha sonra bunlardan bir kısmı Adana, Uzeyr, Tarsus, Sis, Trabîusşam, Kars-ı Zülkadriye (Zülkadirli) sancaklarına yerleştirilmiş ve bu muhacirler kendilerini toplayıp müstahsil bir hale gelinceye kadar beş sene müddetle bütün vergi" ve resimlerden muaf tutulmuşlardır.[318]

---

[317] Tarih-i Osmarıî Encümeni Mecmuası, Sene 3, s. 220, 221.
[318] Mühimme defteri, 78, s. 441 (Sene 2022/dcki bir hükümde şöyle demliyor : "Tunus Bcylerbeğisine ve Tunus kadısına hüküm ki, gayret-i diniyye ve islâmiyye muktezasnıca İspanya vilâyetinden memâlik-i mahrûseme sığman müdeccir (jt^ : dağılmış, başı boş ve here Ü merc olmuş halk demek olup buna Avrupalılar jL-Â* = Mudayyâr derler ki Ispanyollaşmış Araplar demektir) taifesi aüdde-i saadetime gelip mekân-ı mukayyedleri olmamağla ekseri ehl ü ıyâldan dur oldukları ecildeıı cümlesi bir yere gelip birbirine imdad ve iânet ile tedarik-i maişet ve ziraat ve haraset etmekliğe sebep olmağıçün memalik-i mahrusemde Adana ve Uzeyr ve Sis ve Trablus [Şam Trablusu] ve Kars [Zülkadriye] sancaklarında bazı mahaller kendülere yurt tâyin olunup beylerbeği ve sancakbeği voyvodaları ve adamları ve ümerâ ve ummâl taifesi ve gayriler min-ba'd dahi etmeyip ve beş seneye değin bûküUiyye muaf olup hasıl eyledik-leri meyve ve terekeden öşür ve resim taleb olunmayıp inşaallahü teâlâ beş seneden sonra âşâr-i şer'iyyeleri halen İstanbul'da bina olunan cami-İ şerifim (Sultan Ahmed camii) evkafına ilhak olunmak ve zabt ii i-abtı içüıı tâif'e-i mczbûreden dergâh-ı mualiâm müteferrikalarından olan kıdvetü'I-emâsil ve'1-akran Ali zîde mecduhu saneakbeği tâyin olunmak rica eylediklerinden mezid-i merhametimden veçh-i meşru üzere nihayet olunup ellerine nişaıı-ı hümâyunun verilmiştir....

Kemal Reis Ve Türk Denizciliğinin İnkişafı

Osmanlı Donanması

Fatih Sultan Mehmed devrinde ehemmiyet kesbetmeğe başlayan Osmanlı donanması adetçe Akdeniz'de en kuvvetli donanması olan Venedik cumhuriyeti donanmasından fazla ise de henüz onlar kadar üstün denizcileri yoktu; fakat XV. asır sonuyla XVI. asır başlarında Venediklilerle başa baş gelmeğe başlamışlardı.
II . Bayezid devrinde adedi fazla olan donanmanın yeni inşasında değişiklik yapıldı. Bilhassa Venedikliler ve onların müttefikleriyle yapılan ve uzun süren deniz savaşlarında Osmanlı donanmasının noksanları görülmüş ve bunların düzeltilmesine çalışılmıştır. Nitekim II. Bayezid zamanında Venedik gemileri tarzında çekdiri, kalyon ve giiğe [319] denilen ve çekdiri ile kalyon arasındaki iki katlı iki gemi yapılmıştır. Bunların beheri o zamanın parasiyle yirmi beş bin altına çıkmıştı. 27 Rebiulâhır 893 (1488 Nisan) tarihli bir gemi levazım defterinde Osmanlı donanması arasında borca [320] ağribar [321] kadırga [322] kalite [323] mavna ve top gemisi ve dört adet te kalyon bulunmaktadır. Sultan Bayezid daha sonra iki güğe yaptırıp bunların idaresini Kemal ve Burak Reis'lere vermişti. Yine Sultan Bayezid Inebahtı seferinden dönerken Prevebe sancakbeyi Mustafa Beye Venedik gemileri tarzında kırk kadar top mavnası yaptırmasını emreylemişti. Denizcilikten alınan tecrübeler neticesinde Venedik gemileri yapılıyordu.

Kemal Reis

Osmanlı donanması, Kemal Reis denilen meâhur Türk korsanının devlet hizmetine almmasiyle

[319] Giiğe, hem çekdiri yani kürekle hareket eder ve hem katyon yanı yelkenli olarak kullanılırdı. Osmanlılarda güğe İnebahtı zaptında kullanılmıştı. Güğe, iki katlı olup alt katı top auban idi. T uhfetiVl-kibar1 da altı mavna ve üstü kalyon olan iki katlı gemilere güğe denildiği yazılıdır.
[320] Barca, hem nakliye ve hem harp gemilerinden olup altları düzdü ve kalyon envaıındandı.
[321] Ağribur XV. yüzyıl sonlarında kullanılan büyük gemilerdendi; büyük küçük yirmi dokuz topu vardı.
[322] Kadırga, kürekle hareket eder, elli beş. elli altı zira' uzunluğunda (bir zİrâ' 75,8 santimdir) kürekli gemilerdir. Yirmi dört oturaklı olup her küreğini dörder kişi çekerdi. Yalnız kürekçisi 196 kadardı.
[323] Kalite de çekdiri nev'ıııdcn yani kürekli gemilerdendi; kadırgada» küçüktü.

yeni bir devreye girmiş ve bu değerli denizcinin tecrübelerinden çok istifade edilmiştir. Yani Kemal Reis hem gemi inşasında ve hem denizci yetiştirmekte Osmanlı bahriyesine isabetli bir veçhe vermiştir.
Kemal Reis, XV. yüzyıl sonlarında Akdeniz'in en mahir Türk korsanı idi. Emri altındaki gemilerle İspanya ve Afrika sahillerinde, Septe boğazı ve Bahar adaları çevrelerinde dolaşmış, Hıristiyan korsanlariyle muvaffakiyetli olarak çarpışmış ve Frenk sahillerini vurmuştur.
Bilhassa XV. yüzyılda Batı-Anadolu halkından veya Adalara iskân edilmiş Türklerden bazıları gemi donatarak Akdeniz'de korsanlık ederler ve karşılarına çıkan Frenk korsanlariyle çarpışırlardı. Bu Türk korsanları Batı-Akdeniz'e kadar gittikleri halde Frenk korsan gemileri Anadolu sahillerine kadar gelemezlerdi.
Asya ve Avrupa kıt'alarmda (Anadolu ve Rumeli) geniş sahillere malik olan Osmanlı devleti, karşısına çıkan Venedikliler ve müttefikleriyle muvaffakiyetli surette boy ölçüşebilmek için tecrübeli gemicileri muhtaçtı; bunu temin için Sultan Bayezid çok isabetli bir görüşle Akdeniz'deki Türk korsanlarından istifadeyi düşündü ve meşhur Türk korsan reisi Kemal Reis'i devlet hizmetine davet etti.
Kemal Reis 900 H. (1494M.)'de Sultan Bayezid'in dâvetine icabet ederek geldi:
Ki bir gün lûtf idüben Bayezid Han
Bize gönderdi geldi emr ü ferman
Buyurmuş kim Kemal selsün kapûma
Deniz hizmetlerin etsün tapuma
O emrin tarihi bu îdi ey can
Dokuz yüzde: gelüben tuttuk evtan [324]
Kemal Reis derhal donanmada tadilât ve ıslâhat yaptı ve ölümüne kadar şerefle Türk gemiciliğini müdafaa etti. Kemal Reis'i tanımış olan îbn-i Kemal, bu büyük denizcinin Gelibolulu. olduğunu kaydetmektedir.[325] Babasının adı sarih olarak bilinmiyor; rivayete göre kendi adı Ahmed Kemal ve babasının adı Ali imiş. Kemal Reis'in, Hacı Mehmed isminde bir kardeşi olup bu da, Kitâb-ı Bahriye sahibi

---

[324] Pirî Reis Kitab-ı Bahriye (Türk Tarih Kurumu yayınlarından).
[325] Bazı eserlerde Kemal Reis'in Karamanlı veya Ağrıbozlu olduğu yazı-lıyorsa da muasırı olan ve kendisini tanıyan îbn-i Kemal'in mütalâası tabiî hepsine müreccahtır

meşhur Pirî Reis'in babası idi.[326]
Kemal Reis'in devlet hizmetine girmesi ve ıslâhatı pek hayırlı olmuştu; çünkü dört beş sene sonra Venedik cumhuriyeti ile yapılan muharebedeki başarılar, Kemal Reis ile arkadaşları olan Burak Reis, Kara Hasan Reis, Herek reis ve Pirî Reis gibi denizcilerin gayretleriyle husule gelmişti.[327] Memlûklerle yapılan 1491 M. (896 H.) muahedesi mucibince Adana ve Tarsus'taki Mekke ve Medineye ait vakıfların varidatı her sene gemilerle İskenderiye''ye nakledilir ve oradan yollanırdı; fakat Rodos şövalyelerinin taarruzları sebebiyle bu varidat Osmanlı gemileriyle daha emin bir surette götürülüyordu; bundan dolayı 903 H. (1498 M.) senesindeki bu vakıf varidatını Kemal Reis'in kumandası altındaki donanma nakletmişti. Bu gidiş ve dönüşte Kemal Reis Rodos şövalyelerinin gemileriyle çarpışmış ve bunlara galebe ederek beş parça gemilerini zapt ile bir hayli esir almıştır.[328]
910 H. (1504 M.)'deTürk ve Müslüman gemilerine rahat ver-miyerek hem seyr ü seferi ve hem ticareti sekteye uğratan şövalyeler üzerine Kemal Reis müthiş bir akın yapmış, Rodos'a asker döküp çok yerlerini vurarak adanın zaptını ileri sürmüşse de siyasî düşüncelerden ötürü arzusuna muvaffak olamamıştı.
Kemal Reis 19 Cemaziyelevvel 913 (1507 Eylül)'de Kah-re'ye gitmiştir. Mehazımız olan Ibn~i Iyas tarihi bunun ne için geldiğini beyan etmeyerek hakkında şu mütalâayı yazıyor :
Bunun gece ve gündüz Frenklerle cihaddan usanmaz ve yılmaz olduğu ve Frenklerin bunun elinden âciz kaldıkları ve bu adamın mücahid bir reis olduğu söylendi. Bu gelince sultan buna mübalâğalı ikramlarda bulundu ve bu da az bir müddet Mısır'da ikamet ile memleketine döndü.[329]
Bu sırada bazı Frenk gemilerinin Kızıldeniz'dc. faaliyete geçip Hicaz sahillerine taarruzları ihtimaline mebni Mekke emîri, Memlûk hükümdarından donanma ile yardım istemişti. Donanma levazımı Anadolu'dan tedarik edildiğinden Memlûk sultanının müracaatı üzerine Osmanlı hükümdarı bedeli mukabilinde derhal istenilen

[326] Kitâb-ı Bahriyemde (S. 3)~|ayle deniliyor T"İm cz'afü"l-ibâd-ı bî-mifcdar birader-zâdc-i merhum Reis Gâzî Kemal, Pirî Reis b. el-Hac Mehmed
[327] Burak ve Kara Hasan Reisler lnebahlt seferi esnasındaki deniz savaşında şehid olmuşlardır. Burak Reis'in 893 H. (1488 M.) senesindeki Mısır seferinde kadırga reisi olduğu görülüyor.
[328] Âşık Paşa-zâdc tarihi, s. 250, 251.
[329] Ibn-i Iyas tarihi, c. 1V.\~$. 119 (Paul Kahle neşri).

donanma levazımının verilmesini emrettiği gibi kendisi de ayrıca hediye olarak birçok levazım hazırlattırmış ve bunların Şehzade Korkut'u Mısır'a götüren gemilerle nakli emrolun-nıuştu. Bu gemi levazımından bedeli mukabilinde gönderilecek olanlar yüklenip tam gidecekleri sırada Rodos şövalyeleri gemileri, Alâiye taraflarında baskın yaparak alıp gitmişlerdi.

Bu vak'a haber alınır alınmaz Rodos şövalyelerinden intikam almak üzere 916 H. (1510 M.) senesinde Kemal Reis sefere memur oldu. Rivayete göre kendisinin şöhretini çekemeyen Kaptan Paşa tarafından verilen reis gemisi işe yaramaz bir şeydi. Denize açıldıktan sonra nihayet şiddetli bir fırtınadan Kemal Reis'in gemisi battı ve kendisi de kurtulamayarak boğuldu.[330] Hattâ 916 Zilkadesinde (1511 Mart) Sultan Bayczid tarafından Memlûk sultanına gönderilmiş olan bir nâmede, Memlûk hükümdarı tarafından istenilen donanma levazımından birkaç gemi yükü yollandığı beyan edilip salimen gelip gelmediği yazıldıktan sonra mücahid Kemal Reis'in gark olduğu ve hiçbir haber alınmadığı zikrolunarak o taraflarca olup olmadığı sorulmaktadır.[331] Bu kayıtlara göre Kemal Reis 916 hicrî senesine müsadif 1511 milâdî senesi başında vefat etmiş oluyor; halbuki Pirî Reis'in Kitâb-ı Bahriyelinde Kemal Reis'in 917 H. (1512 M.)'de boğulduğu ve Osmanlı denizciliğine onyedi sene hizmet ettiği yazılmaktadır.[332] Bu iki kaydı telif edecek olursak bu büyük mücahidin 916 hicret yıh sonlarında boğulduğu ve vefatının 917 ihtidalarında tahakkuk ettiği anlaşılır.

---

[330] Müverrih Âli "Meğer kaptan olan bed-nihad-ı Ongürüs - nijad" diyerek Kaptan Paşa'mn Macaristan'h olduğunu kaydettikten sonra "Kaptân-ı bed-aslm nice yular Harem-i pâdişahîde hizmet etmesi islâmıııa sebep olmadı, bed-sirişt olmağın suret-i 2âhiri batınına uymadı" demektedir (Kasılmamış birinci cilt, s. 201, hâdise-i erbain kısmı).

[331] İbn-i Iyas tarihi, c, IV., s. 202. Âlî de boğulduğu tarihi 916 H. olarak gösteriyor.

[332] Kitâb-ı Bahriye"den (Türk Tarih Kurumu neşriyatından, s. 17)

Gör KemaVi gelmeğe gitmiş idi Ol murada irmeyüp batmış idi Bayezid Han hizmetinde iken ol Azrail derya yüzünde buldu yol Onyedi yıl hizmet etti şaha ol Tâ dokuz yüz on yedide gitti ol.

Kitâb-ı Bahriyeyi tetkik ederek Kemal Reis hakkında ilk isabetli malûmatı veren deniz tarihçimiz Bay Ali Rıza Seyfi Seyfoğlu'dur. Seyfoğlu'nun Kemal Reis ve Baba Oruç isimli eseri 1325'de istanbul'da basılmıştır.

ONALTINCI BÖLÜM

BAYEZÎD'TN RUMELİ SEFERİ VENEDİK VE HAÇLILARLA SAVAŞ

Macaristan Olayları

Bayerid'in Rumeli Seferi

Macar kırah Matyas Korven 895 H. (1490 M.) de kalb sektesinden ölmüş, yerine meşru varisi
kalmayıp dahilî mücadele başlamıştı. Bundan dolayı bir kısım Macar Ban'ları yani beyleri akrabalık sebebleriyle Lehistan kiralının oğlunu Macar kiralı yapmışlarsa da buna muvafakat etmeyen diğerleri muhalefete kalkışmışlardı.[333] Matyas gibi kuvvetli ve azimli bir hükümdarın ölümü Osmanlı devleti için memnuniyeti mûcibti; çünkü onun mukavemeti Türk fütuhatının süratle yayılmasını önlüyordu.
Matyas'ın ölümü, hemen hudut beyleri tarafından İstan-huPa. bildirmiş ve Semendire muhafızı Hadım Süleyman Paşa da bu fırsattan istifade ile Belgradh kolayca elde etmek için oranın muhafızı olan Oy lak adındaki kumandana haber gönderip onu birtakım vaidletle kendi tarafında çekmiş; eğer kaleyi teslim ederse Belgrad^la beraber bazı kalelerin beyliğine nail olacağını kendisine yazmış [334] ve o da pâdişâh gelirse Be/gratTın teslimi ihtimalini bildirmişti. Bunun üzerine Bayezid 1492 baharında sefere Filhakika pâdişâh Sofya'ya, geldiği zaman Macar hükümeti tarafından Belgrad muhafızının vaziyetinden şüphe edilip oradan kaldırılarak yerine başka bir kumandanın geldiği ve Macar kiralı intihabı meselesi de hal olunarak kırallığa Lehistan kiralının oğlunun intihap edildiği haber alınmakla Sultan Bayezid sulhu bozmak istemeyip So/ya'dan Manastırca, geçerek oradan Arna-

---

[333] Bu hususta Tacü't-tevarih (c. II., s. 69) şöyle diyor :
"Ongürüs kralı olan Yanko [Matyas] sakar rahma sefer idüp sene seVa ve tis'îude [897 H. = 1492 M.] ümerâ-i hudud tarafından der-i devlete haber geldi ki ol cehenneminin nikâhsız tasarruf ettiği tersa-zâdeden mütevellid olan veledinden gayri halefi kalmadığı cihetten hudud-ı Ongürüs nigehbanları olan Banlar, ol mechûlü'n-nesebe ser-fürû etmeğe âr idüp Leh kuralının bir oğlunu alâka-i karabet takibiyle getürüp Ongürüs tahtına iclâs ettiler ve ol müşaverede bulunmayan Banlar anların tâyinine rıza göstermeyüp serkeşliğe âğâz ettiler*'. Mat-yas'tan sonra Macaristan kıralhğma Lehistan kuralı Kazimir'în oğlu olup Çak kiralı bulunan Vladislas intihap olunmuştur. Matyas'm tabi! oğlu Jan, babasının yerine kıral olmak istemişse de muvaffak olamamış ve 1504'de Ölmüştür.
[334] TacüH-tevarih, e. I/., s. 69.

vutluk'a girdi (897 H. = 1492 M.). Bayezid, Arnavutluk'ta evvelce alınamıyan ve Venediklilerin ellerinde bulunan bazı kaleleri aldıktan sonra avdet esnasında Manastır'dan Pirlepe'ye giderken bir Kızılbaşın taarruzuna uğramış ise de kurtulmuştur.[335]

Bayezid, Arnavutluk'ta iken (1492) müteaddit akıncı kollarını Istirya, Karintiya, Karniyol ve Kuzey - Venedik taraflarına sevketmiştir.

Türk Akıncılarının Faaliyetleri

Bosna'nın fethine kadar Osmanlılar Semendire ile Orsova arasından Tund'yı geçerek Banat mıntıkasîylc Erdel veya Transil-vanya^ya akın yaparlarken Bosna'nın alınması üzerine bu akınlar Sirmiye, Isklavonya, Hırvatistan ve İllirya hattâ Kuzey - Venedik taraflarına kadar teşmil edilmiştir.

XV. asrın sonlarındaki akınlarda eski akıncılardan Mihal oğlu Ali Bey'i faaliyette görmekteyiz; bunun kardeşi olan Bosna beyi iskender Bey daha evvel ölmüştü. 1478'de Izonzo'yu aşan ve Illirya'yı vuran Turahan-zâde Ömer Bey de artık hayatta değildi; Malkoç oğlu Bâli Bey Silistre taraflarında ve Evremiz oğulları da Arnavutluk'taki sancakbeyliklerinde bulunuyorlardı.

Mihal Oğlu Ali Bey İle Yakup Ve İskender Paşalar

Daha evvel söylendiği gibi Sultan Bayezid Arnavutluk'ta bulunduğu sırada Macaristan ve Venedik'e akın yapılmasını emreylemişti; bunun üzerine 1492 senesi akını denilen ve Osmanlıların pek ağır muvaffakıyetsizliğiyle neticelenen bu akın bir Haçlı Seferi istidadını göstermiş ise de bir netice hasıl olmamıştır; çünkü Hadım Ali Paşa tarafından Transilvanya'ya. ve Mihal oğlu tarafından Laybah şehri civarına yapılan akınlardan Ali Paşa

[335] Bayezid, Manastır'dan Pirlepe'ye giderken yolda hacca gideceğindim bahsile sadaka istemek bahanesiyle pâdişâhın yanına sokulan Kalender kıyafetinde bir şahsın, yolun dar bir yerinde taarruzuna uğramış, pâdişâhın yanındaki solaklar kaçmışlar ve bu şırada iskender Paşa yetişerek herifin kafasına bir kılıç vurmuş ve diğerleri de yetişip parça parça etmişlerdir. Solakların pâdişâhı muhafaza edemiyerek dağılmaları bunların vazifelerinden tard edilmelerini mûcib olmuş ve Bayezid, memleket dahilinde seyahat eden bu gibi Işık, Torlak ve Abdalların hudut dışı edilmelerini emreylemiştir. Bu hâdiseden sonra sefer esnasında divan kurulduğu vakit hükümdar kapıcılarının kılıç takmaları emrolunm.us.tu (Tacü't-tevarih, c. II.^s.72).

Kırmızıkuîe boğazında mağlûp edilerek on beş bin telef ve mecruh verdikten başka bütün esir ve ganimet mallarını da kaybetmiştir. Karniyola taraflarına giren Mihal oğlu Ali Bey yirmi bin akıncı ile Laybah yakınlarına kadar gelip pek çok esir ve ganimet malı ile avdet ederken Alman imparatoru Maksimilyan'ın kumandanlarından Rodolf dö Keven Holler'in kumandasındaki mühim bir kuvvet tarafından yolu kesilmiş ve Ali Bey burada muharebeyi kabule mecbur olmuş ve muharebe esnasında beraberinde getirmekte olduğu esirlerin de akıncılara hücumu üzerine akıncılar bozulup on bin telef ve yedi bin esir vermişlerdi; bu esirler arasında bulunan Mihal oğlu Ali Bey, kurşuna dizilmek suretiyle idam olunmuştur. Osmanlı akıncılarının bu muvaffakıyet-sizlikleri Macar kiralına cesaret vererek bir kısım beylerini Bosna'nın tahribine memur ettiği gibi Papa'dan da yardım istemişti. Bu sırada Bdsna s ancakb evliğinde, Bayezid'in Amasya'da bulunduğu sırada kapıağası olan Hadım Yakup Paşa bulunuyordu. Macar beyleri Osmanlılara karşı beraber hareket edecekleri yerde birbirleriyle mücadeleye girişmiş idiler; hattâ bunlardan bir kısmı kiralından ve bir kısım da Yakup Paşa'dan yardım istiyorlardı; işte Yakup Paşa evvelki mu vaffakıy e t sizliklerin intikamını almak üzere sekiz bin kişilik bir kuvvetle ve süratle Istirya'ya girdi; kırallık zamanında Bosna'nın merkezi olup Macarların elinde bulunan Yayca hisarı Önünden geçen Yakup Paşa ora beğini mağlûb ettikten sonra Ona suyunu geçerek tsklovanya?ya girdi; evvelki akınların hiçbirinde gitmedikleri Slavin ve Kulpa üzerine yürüdü; onbeş gün Hırvatistan ile Güney-îstirya yağmalandı; bunların savletlerine karşı o taraf banları Hırvatistan'a, çekildiler; fakat birbirleriyle anlaşarak akından dönmekte olan Yakup Paşa'yı ağaçlarla kapalı Sadbar veya Sadvar adlı dar bir boğazda önlediler; her taraf düşmanla çevrilmiş olduğundan ne ileri gitmeğe ve ne de geri dönmeğe imkân vardı. Bu düşman kuvvetlerine Hırvat Banlarından Derenkezeni kumanda etmekte idi.[336] Müşkül durumu takdir eden Yakup Paşa para alınması suretiyle kendisine yol verilmesini istediyse de düşman serdarı bütün esirlerle ganimet malların verilmesini şart koyduğundan anlaşılamadı ve Yakup Paşa çarpışmağa karar verdi. Derenkezeni, Yakup Paşa'nm fazla kuvveti olduğunu zannederek (halbuki düşman kuvveti daha çoktu)

[336] Bu isim, TacÜ't-tevarih te (C, II., s. 73) Derencil ve haşiyesinde Deren-cini tarzında yazılmıştır.

çekilmek istediyse de Bernarden dö Franjipan adındaki ban, buna razı olmayarak harp istedi. Fakat bu teklifler ve münakaşalarla birkaç gün vakit kazanan Yakup Paşa ormandaki ağaçları kestirerek kendisine yol açtı ve boğazı geçmekten kurtuldu; yolda geçtikleri bir şehirde bir hayli silâh ele geçirdiler; fakat düşman kendisini takip ettiğinden Yakup Paşa ister istemez harbe karar verdi. 7 Zilhicce 897 (9 Eylül 1493)'de bir sabah erkenden Adbina veya Korbova muharebesi yapıldı; altı bine yakın Macarlı maktul Derenkezeni ailesinden esir edilip üç Franjipan kontundan biri kaçtı ve birisi esir ve diğeri de maktul oldu.

Derenkezeni tutulduğu zaman hüviyetini gizlemiş ise de öldürüleceğini anlayarak sonradan kendisini söyleyip İstanbul'a. gönderilmiş ve kardeşi ile oğlu Yakup Paşa tarafından öldürülmüştür. Derenkezeni İstanbul*a. geldikten sonra pâdişâhın huzuruna çıkarılmış ve isticvabında dürüst ve haşin mukabelede bulunmasına rağmen Öldürülmeyip Afyon Karahisar kalesinde hapsedilip orada ölmüştür.[337]

Yakup Paşa bu Korbova mu zafferiye tini kendisi nazmen kaleme almıştır.[338] Yakup Paşa bu mühim muzafferiyeti sebebiyle atıyyeden başka bir kılıç ve bir atla taltif edilmekle beraber kendisine Rumeli beylerbeğiliği verilip selefi Yahya Paşa Bosna sancağına naklolunmuştur. Bir ecnebi casusun II. Bayezid'e olan arızasında "Bosna Sancak beği Yakub ağa (korbavya) melketine seğirttiki Engürüse tealluktur. Büyük kırgın eyleyup yalın ve oda kodı ol cemi-i memleketikim bu memleket Talyanın kapusı ve simindir.[339]

---

[337] Hammer tarihi (C. IV., s. 28) iki hademesiyle beraber ismini kaydetmediği bir adaya gönderilip üç ay sonra orada zehirlenmek suretiyle veya iklimin .tesiriyle Öldüğünü yazıyor.

[338] Yakup Paşa'nın bu Korbova zafernâmesi yirmi beyittir. İçinden birkaç beytini naklediyorum :

[339] Top. Arşivi evrak 5705 Buluştuk düşmana çün K.orbova'da
Nida erişti kim kır bu arada
Hak vmriyle ettim bir gaza kim
Murad Han etti ancak Kosova'da
Ururduk kâfirin boynuna şimşir
Melekler bağiayup saflar havada
Dokuz bin dâhi beşyüz sayulurdı
Ko kalanın derede ve ovada
Tutulan dirile on bin var idi
Esir oldu kamusu o arada
Derendi Ban kıral beylerbeğisi
Bile çok ban tutuldu ol arada
Şehinşeh devletinde ol melâin
Yatup mahbus olup bend-i belâda

Yakup Paşa'dan sonra akıncılardan bir kısmı Kuzey-Dal-moçya'ya kadar Istirya kıt'asında ve Temeşvar'a kadar da Banat mmtakasında dolaşarak bir hayli esir ve ganimetle dönmüşlerdir. İmparator Maksimilyan akıncıları İstirye'den çıkardıysa da bunlar yedi bin kadar esir alıp götürmüşlerdi. Macarlar Banat akınına karşı harekete geçerek Semendire^nin mahallelerini yakıp ve bu mıntakadan kıymetli eşya, esir, hayvan ve zahire naklet-mişlerdi. Bunlar o kadar çok esir ve hayvan elde etmişlerdi ki beş öküz bir dukaya ve dört kızıyle beraber bir kadın onsekiz akçeye satılmıştı.

Nihayet bu hale bir son vermek için 1495'de Macarlarla otuz senelik bir sulh muahedesi imzalandı; bu barışıklığa esas olarak Derenkezeni'nin mağlûbiyetinde elde edilen esirlerin iadesi; sulh müddetince akınların durması ve mütarekenin sona ermesinden üç ay evvel muahedenin temdid veya feshi hakkında malûmat vermek gibi kayıtlar vardı.

Muahede mucibince Macaristan'a, akın yapmayan Türk akıncıları 1496'da Bosna'da elde edilemeyen dört kaleyi aldıkları gibi Dalmaçycfya. da akın yaparak Zara taraflarını vurduktan sonra FeriyoVââ Laybah şehrine kadar ilerlemişlerdi.

Daha sonraki Venedik savaşı kısmında görüleceği üzere Sultan Bayezid, Venedik cumhuriyetine dargın olan Papa ile Alman İmparatoru 'mm ve Napoli, Floransa ve Milân hükümetlerinin teşvikleriyle Venedik'e ilân-ı harp ile Mora yarımadasında bu cumhuriyete ait nebahtı ve Koron, Mudon taraflarını almağa karar verdiği vakit Bosna taraflarından da tazyik yapmak ve ayni zamanda yapılacak taarruzu Önlemek için İskender Paşa'yı Bosna sancakbeyliğine tâyin ile Bosna beyi Yahya Paşa'yi oradan çekmişti.

İskender Paşa vezir rütbesinde iken kendi arzusiyle tekaüt olmuş, fakat evvelce Bosna beyi bulunup Bayezid'in de itimadını haiz olması sebebiyle kendisine Venedik seferinden evvel Venedik arazisine akın yaparak düşmanın Mora'ya asker göndermesini Önlemesi emrolunmuştur (904 H,=1499 M.).

Filhakika İskender Paşa Venedik cumhuriyetine tâbi Dalmaçya'daki

---

Çü sultan Bayezid ibn-i Muhammed
înayet kıldı iriştim murada
Benim Bosna beyi Derviş Yakub
Hûda avniyle irdim bû cihâda

Zadine veya Zara taraflarına akın yaparak külliyetli ganimet malı alarak İnebahtı seferine gitmeden evvel hükümdara takdim etmiş, bunlar makbule geçerek Venedik'e tekrar bir akın daha yapması emrolunmuştur ki İskender Paşa 1499 Eylülünde Udine sahrasına ordugâhını kurup Feriyol ile Karintiya arasındaki yolu kestikten sonra on bin süvari ve beş bin piyadeyi üçe ayırarak Venedik körfezine dökülen Tagliyamento (Aksu) nehrini aşıp etrafı vurduktan sonra yedi kolu olan İzonzo nehrini geçmiş ve Venedik şehri yakınlarına kadar gelmiştir; buraya kadar yüz otuz kasaba vurulup sekiz bin esir alınmıştır.

İskender Paşa geri dönerken akıncı kuvvetleri îzonzo kenarına gelince [340] suların taşması ve bu sırada düşmanın sıkıştırması üzerine müsademe vukua gelerek müşkülâtla nehir geçilmiş, fakat aynı suretle taşkın bir halde bulunan Tagliyamento suyunu geçerken yine yollarını kesen düşmanla çarpışmışlar ve daha sonra Bosna?ya dönmüşlerdir.

Bu akıncılardan başka bir kol da Kamiyol ve Karintiya bölgelerini vurmuşlar ve birçok esir. alarak Kastelnova yoluyla ırya'dan dönmüşlerdir.

İskender Paşa 905 H. (1500 M.) senesinde Bosna kıralhğı-nm eski merkezi olan Yayçd'yı almak istediyse de muvaffak olamadı; çünkü Macar kiralı Matyas'ın oğlu Jan, kalenin yardımına gelerek İskender Paşa'yı çekilmeğe mecbur etmiştir.

Osmanlı - Venedik Savaşı

Venedik ile Fransa'nın ittifakları neticesinde elinden Milân şehri alınmış olan Ludvik Sforça [341] ile Floransa ve Napoli hükümetleri, Papa ve Alman imparatorunun muvafakatlariyle Osmanlıları Venedikliler aleyhine tahrik etmişler ve muvaffak da olmuşlardı.

Osmanlıların kendi aleyhlerine hazırlanmakta olduğunu hisseden

---

[340] Tacüh-tevarih'te Tagliyamento'ya Aksu ve tzonzo nehrine de Doline denilmektedir (C. II., s. 87).

[341] Milân dukası Sforça, Venediklilerle mücadele halinde olup, Fransa kiralı XII. Lui, büyük validesi dolayısiyle Milân üzerinde bir hak iddia etmekte idi. Bunun için Venedik cumhuriyetine Lombardiya kıt'asmı vaad ve Papa'yı da ikna ederek Milân şehrini Liivici veya Lüdvik, Sforça'nm elinden aldı ve bu suretle Milân, ondört sene Fransızların elinde kaldı.

cumhuriyet, geniş selâhiyetle İstanbul'a, bir elçi gönderip bu tahrikatı önlemek ve münazaalı meseleleri halletmek istediyse de zahiren eski ahidnâme yenilenerek iş kapanmış gibi gösterilmiş, hakikatte ise harp önlenememiştir. Venedik elçisi gelirken Zanta adasının vergisini de getirmiş ve Gelibolu da Osmanlı donanmasının hazırlığını da görmüştür.

Osmanlılarla sıkı surette ticarî münasebetleri olan İtalya'daki küçük hükümetlerin teşviklerinden başka Venedik'e ilân-ı harp edilmesinin başlıca iki sebebi vardı; biri Arnavutluk'ta bulunan İskender'in oğlu Jan Kastriyota'ya Venediklilerin yardım etmeleri, ikincisi de Memlûk devletiyle yapılan harpte Hersek- zâdc kumandasiyle İskenderun'a, giderek fırtına münasebetiyle Kıbrıs limanına iltica etmiş olan donanmanın adaya kabul edilmemesi idi. Küçük italya hükümetlerinin müracaatları ve bu müracaatı Papa'nm tasvip etmesi Osmanlıların Venediklilerle yapacakları harpte Avrupa'dan emin olmalarını icabettireceği zanniylc küçük Cumhuriyetlerin arzuları Osmanlı siyasetine uygun düşmüştür.

Osmanlı divanı, daha Venedik'e harp açmadan evvel Moref-daki Venedik müstemlekeleri üzerine yapacağı hareketi kolaylaştırmak ve Venediklilerin buraya yardım edememelerini temin için Bosna beyliğine tâyin edilen iskender Paşa vasıtasiyle Kuzey - Venedik arazisine şiddetli bir akın yaptırtmıştı (1499).

Kaptan Küçük Davud Paşa [342] kumandasında hazırlanan altmış yedisi kadırga ve yirmisi büyük olmak üzere Gelibolu1 -dakilerin de iltihakiyle iki yüz yetmiş veya üçyüz parça donanma [343] Gelibolu'da, tekmil levazımatım ikmal ile üç gün Kilidülbahir'de yattıktan sonra Boğazdan çıktı. Donanmada Anadolu ve Rumeli sipahileri ile Kapıkulu yaya ve süvarileri de dahil olmak üzere altmış binden fazla kuvvet vardı. Kaptan Davud Paşa maiyye-tinde meşhur denizcilerden Kemal Reis'le Burak, Kara Hasan ve Herek Reis'ler bulunuyorlardı. Kemal ve Burak Reis'lere yeni yaptırılan iki göğe verilmişti.

---

[342] Tarihçilerimiz bu kaptan Davud Paş a'yı vezir-i âzam Davud Paş a'dan ayırdetmek için İkinci veya Küçük Davud Paşa diye adlandırırlar.

[343] TacüH-tevarih (C. J/., s. 90) ile ondan naklen Sahaifu I•ahbar'^da (C. III., sA24) üç yüz parça, Halkondil zeylVnde (S. 303) ve Hammer toriht'nde (C. IV., s,38) iki yüz altmış parça olduğu yazılıdır; Âşık Paşa-zâde miktar söylemiyor. TacüHtevarih'te gemiler arasında boyları yetmişer ve genişlikleri otuzar ve serenlerinin kutru dörder zira olmak üzere iki göğe bulunduğu yazılıdır. Hammer bu göğelerden her birinin iki bin beşyüzer tonluk olduğunu beyan etmektedir.

Rodos şövalyeleri bu donanmanın kendi üzerlerine gelmesinden korkarak Fransa kiralı XII. Lui'ye başvurup yardım istemişlerdi. Filhakika şövalyelere kıral tarafından yirmi iki kadırga ile yardım yapılmıştır.

Venedikliler her ihtimale karşı hazırlıklı idiler; kırk yedi kadırga, onyedi büyük gemi ve daha başka müteaddit gemilerle Mudon limanında bulunuyorlardı; amiralleri de Andre ve Antoniyo Grimani idi.

İnebahtı selen

II. Bayezid denizden donanmayı gönderdikten
sonra kendisi de 20 Şevval 904 (1 Haziran 1499) da îstanbuVd&n Edirne'ye ve oradan da Mora'ya doğru hareket etti ve Rumeli beYlerbeğisi Koca Mustafa Paşa'y1 kara tarafından İnebahti'mn muhasarasına memur eyledi. Osmanlı donanması fırtına yüzünden üç ay denizde çalkandı, hattâ Kemal Reis ile sekbanbaşı'nın bulunduğu gemiler fırtınadan dolayı donanmadan uzağa düşüp oniki gün çalkandıktan sonra donanmayı bulabilmişlerdi.
Kara ordusu înebahtı civarına halde donanmadan haber yoktu, nihayet donanma Mudon önüne geldiyse de Venediklilerin müdafaasiyle limana giremedi. Donanma efradı açlık ve susuzluktan çok sıkıntı çekti; nihayet daha aşağıda yazıldığı üzere Zenşiyo (Navarin) deniz muharebesinden sonra Halomiç limanında kendilerine yardıma gönderilen Hersek-zâde kuvvetleriyle takviye edildiler ve sonra înebahtı limanına doğru yol aldılar.
Osmanlı donanmasının fırtınaya tutulması Venediklilerin işine yaradı; çünkü bunlar deniz tarafından ınebahtfyı müdafaa için amiral Antoniyo Grimani kumandasında yüz elli, yüz altmış parça gemi ile [344] înebahtı limanını kapattılar. Bu sırada Osmanlı donanması Navarin limanı ile Brodano adası arasındaki kanala girmiş ve düşman donanması tarafından yolunun kesildiğini görmüştü.

Brodano Veya Zenşiyo Deniz Muharebesi

[344] TaciVt-tçvar'dı'tv (CÎL, s. 92) Venedik donanması yüz elli ve Hammer uırifıi'nde (C. İV., s. 39) yüz altmış olarak gösteriliyor.

Amiral Grimani Osmanlı donanmasının kendi donanmasından üstün olmasından dolayı tereddüt ederken Loredano kumandasında Korfo'dan onbeş gemi daha gelince muharebeye karar verdi ve iki donanma harp nizamı aldılar; rüzgâr Venedik donanmasına müsait esmekte idi.

Venedik donanmasının Öncü gemisi kumandam Armeniyo, Türk donanmasının bas tarafında bulunan Burak Reis'in gemisini, Kemal Reis'in gemisi zannederek ona yanaşmak istedi ve arkasından Loredano da ona yardıma koştu.

Burak Reis'in Şehit Düşmesi

Burak Reis'in üzerine saldıran gemilerin adedi yirmi kadardı; her birinde biner kişi olan iki büyük karaka ile her birisinde beşer yüz kişi bulunan diğer iki karaka Burak Reis'in gemisinin üzerine atılarak Os-manlı gemisini ortaya aldılar; diğer iki büyük Venedik karakası. da Herek Reis'in gemisine rampa etmek istediyse de muvaffak olamayıp açılmağa mecbur kaldı. Bunun üzerine Herek Reis'in gemisinden atılan toplarla bu iki Venedik karakası battı; asıl müthiş muharebe sarılmış olan BuraK Reis gemisinin etrafında cereyan etti. Gemiler Venedik donanmasına doğru akıyorlardı. Faik kuvvetlere karşı müthiş harp eden Burak Reis mevcudunun azaldığını görünce kurtulmak ümitleri kalmadığını anladı; soğukkanlılıkla son çareye başvurdu; neft ile düşman gemilerini tutuşturdu, yangın az zamanda yayılarak üç gemiyi birden sardı ve üçü de yanarak battı, Türk denizcisi Burak ve Kara Hasan Reis'lerle [345] Yenişehir sancakbeyi Kemal Bey ve Venedik kaptanı Loredano ile Armeniyo da [346] gemileriyle beraber yandılar (28 Temmuz 1499).

Beşyüz mevcutlu Burak Reis'in gemisinden ancak doksan kişi kurtuldu; Türk gemicileri muharebenin cereyan ettiği Brodano

---

[345] Kara Hasan İzmir'in Seferihisar kazası halkmdandı. Kendisi mücahit bir denizci olup korsanlık ederdi ve denizde birkaç gemisi vardı. Şehit düşünce yanında bulunan kardeşi Kara Durmuş kaçmış ve birkaç gemi donatıp korsanlığa başlamıştı; fakat Kara Durmuş İslâm gemilerine musallat olmuştu. Bu halinden devlete şikâyet edildi ve hakkında sıkı takibat yapıldı; kendisi kıyafetini değiştirip saklandı, Seferihişar'daki evi basılarak birçok gemi levazı-matı elde edildi; nihayet Aydın beyi Sinan Bey tarafından yakalanan Kara Durmuş İstanbul'a yollandı ve 909 H. (1504 M.)'de asılmak suretiyle öldürüldü.

[346] Haîkondil zeylVnde (S. 305) Armeniyo'nun esir edilerek îstanbuVa. yollanıp orada öldürüldüğü yazılıdır.

adasına Burak reis adası adını vererek bu büyük Türk denizcisinin ismini unutmadılar.

Rakibi olan L o r e d a n o'nun ölümünden memnun olan Andre Grimani bir iş göremiyeceğini anladığından İnebahtı yolunu Türk donanmasına açık bırakarak İCor/o'ya çekildi; daha yukarıda işaret ettiğimiz gibi Türk donanması Halomiç limanın dan kuvvet aldıktan sonra sahilden şimale doğru seyrederek İnebahtı körfezine doğru ilerledi; Grimani, Korfo adasında iken Fransızların Rodos şövalyelerine yardım olarak gönderdikleri yirmi iki Fransız ve iki Rodos gemisiyle de takviye edildikten sonra tnebahtı körfezi ağzına yakın gelerek Türk donanmasını bekledi; bir gece11 baskını ile Türk gemilerini yakmak istediyse de muvaffak olamadı ve bazı çarpışmalardan sonra Türk donanması ışıklarını söndürerek 25 Ağustosta İnebahtı limanına girmeğe muvaffak oldu.[347] Bir iş başaramayan Venedik amirali Grimani de çekilmeğe mecbur kaldı.

Bu deniz savaşlarında fırtınadan çok hasara uğrayan ve aylarca yiyecek ve içecek sıkıntısı çeken Türk donanmasının Venedik donanmasına galebe edercesine bunları sarsması artık Türk denizcilerinin Akdeniz hâkimiyetini ele almağa namzed olduklarını göstermişti.

İnebahtı'nın Teslim Olması

Venedik donanmasının çekilmesinden sonra İnebahtı kumandanı Zoano Mori (Zoan Mori) dayanmakta bir fayda görmediğinden kalenin anahtarlarını Rumeli beylerbeğisi Mustafa Paşa'ya gönderdi ve bu suretle Ağustos 1499 senesinde lnebahtı alındı.[348] Bu sırada Sultan Bayezid fazla sıcak olmasından dolayı o tarafta yaylağa çıkmıştı. Yaylaya çadırların kurulduğu sırada vezir-i âzam Çandarlı-zâde ibrahim Paşa vefat ederek naşı İznik*e naklolunup yerine Mesih Paşa tâyin edilmiştir.

---

[347] Türkler Lepanto (Teopaktos)'ya tnebahtı derler. Burası Korint körfezinin

[348] înebahtı'nm teslimini Hammer tarihi 26 Ağustos 1499 olarak gösteriyor (C. IV.-, s. 41). TaciTt-tevarih ise (C. II., s. 95) ayın kaçında olduğunu göstermi-yerek 9J35 senesi Muharremim yazıyor ki Muharremin biri Ağustosun sekizinci gününe rastladığından 26 Ağustos, Safer ayı başlarına gelmektedir. Feridun Bey Münşeatı"ndaki fetihnamede înebahtı'nın 23 Muharrem'de teslim alındığı yazılıyor ki Ağustos*un 19 uncu gününe tesadüf ediyor.

înebahti'ya asker ve mühimmat kondu; körfezin muhafazası için iki tarafına kule yapılması münasip görüldü ve donanmanın İstanbul'a, veya Gelibolu'ya, avdeti muvafık olmadığından lnebahtı körfezinde ve Korint berzahına yakın bir yerde İspire İspiti veya Gazi Umur Bey limanı [349] denilen mahalde kalması muvafık görüldü ve bundan başka Preveze muhafızına da ertesi sene yapılacak seferde kullanılmak üzere Venedik gemileri modelinde kırk mühim limanlanndandı. lnebahtı kalesi mahrutî şekilde bir yokuşun üzerinde olup birbiri üzerinde üç kaleyi havi idi. kadar top gemisi yaptırılması emredildikten sonra ordu avdet ederek padişah kış mevsimini Edirne'de geçirdi. înebahtı (Lepant)'nın alınması ve denizdeki muvaffakiyetsizlik Venediklileri pek müteessir etti; Venedik ve ispanya gemileri Türklerin nüfuzu altındaki Kefalonya adası önüne gelerek [350] burayı işgal ettikleri gibi Preveze civarında bir kale daha elde ederek înebahti'nın zaptına mukabele ettiler [351] fakat buralar biraz sonra geri alındı.

Mudon'un Munasarası Ve Zaptı

Înebahtı gibi mühim bir limanın elden çıkması Venediklileri mukabil harekete sevketmiş ise de kendi zaaflarını hissetmişler ve uzun harp masraflarına dayananıyacakları için Osmanlılarla anlaşmayı muvafık görerek Lui Maventi adındaki bir elçi vasıtasiyle Osmanlı devletine başvurmuşlardır. Venedik elçisi sulhe mugayir harekette bulunmadıklarından bahis ile Venedik tüccarlarının serbest bırakılmasını ve înebahtı iadesini istemiş ve bunlar kabul olmazsa hiç olmazsa sulhun yenilenmesini söylemişti. Sultan Bayezid elçiye :
"Eğer benimle sulh yapmak istiyorsanız Mora'da elinizde bulunan

[349] Buraya Gazi Umur Bey limanı denilmesinin sebebi, bu taraflara müteaddit seferleri olan Aydın oğlu Umur Beyin yine bir seferi esnasında donanmasının bir kısmını Korint berzahının bir tarafından yani Adalar denizinden înebaktı körfezine geçirip ismiyle zikredilen Umanda yatmış olmasıdır. "... Hattâ ol yerin eski kâfirlerinden şöyle işittik kim merhum Gazi Umur Bey Atina körfezinden mezkûr tnebahtı körfezinde karadan altı mildir, bu altı mil yere gemilerin aşırıp zikrolan tnebahtı kurbinde bazı yerleri fethettikten sonra mezkûr gemileri ol diyarda oda urup aldığı esirleri karadan sürüp bu canibe (yani Atina körfezindeki donanmasına) götürmüş ves&elâm...." (Kitâb-ı Bahriye, s. 315).
[350] Kefalonya adaşım, Gedik Ahmed Paşa, buranın prensi Leonardo'dan almış ve sonra bunun kardeşi Antoniyo burayı elde etmiş ise de Venediklilerin tazyikiyle çıkarılarak ada tekrar Osmanlı hükümetine verilmişti; işte bu 1499 harbinde Venedikliler burayı alarak înebahtı'nm elden çıkmasına mukabele etmiş oldular.
[351] Tacü't-tevarih, c. II., s. 97.

Mudon, Koron ve Napoli (Napoli di Malvazya) şehirlerim teslim ile senede bir vergi vermelisiniz" cevabını verdi.[352] Elçi tabiî selâhiyeti olmadığından dolayı gitti. Kış ortasında Yakup Paşa'nm donanma ile birlikte hareket ederek Mudon'n muhasara etmesi emrolundu ve padişah da ilkbaharda [353] Edirne'den hareket etti ve Temmuzun yedisinde donanmanın Mudon önüne geldiğini haber alınca dört günde Güney-Morft'ya indi; burası bir aydan beri Rumeli ve Anadolu kuvvetleri tarafından sarılmıştı.

Venedik amirali, Türklerin evvelâ Mbra'nın güneyindeki Napoli'ye taarruz edeceklerini zannederek buraya bir miktar donanma yollamıştı; çûnku Venediklileri şaşırtmak için bir miktar kuvvetle karadan buraya taarruz ettiklerinden dolayı Venedik amirali taarruzun NapolVys yapılacağını zannetmişti.

Davut Paşa kumandasında bulunup Inehahtı limanında yatan donanma 27 Temmuz 1500'de bu limandan çıkıp Navarin Umanı önünde Venedik gemileriyle çarpıştı. Davut Paşa kendi gemisiyle (Bastarda) düşman amiralinin bastardasına rampa ettiyse de diğer bir düşman mavnası da Davud Paşa gemisine rampa ettiğinden Kaptan Paşa tehlikeli duruma düşmüştü; bereket ki Piri Reis kendi gemisiyle yetişerek Kaptan Paşa'yı kurtarıp donanmanın bozgunluğunu önlemişti.[354]

Pek müstahkem olan Mudon üç hafta muhasara edildi; son günlerde Venedik amirali Trevizani donanma ile yardıma geldiyse de iş işten geçmişti.[355] Trevizani, şehre yardım için Türk donanmasını yararak ikindi zamanı limana dört kadırga sokmuş ise de bunlar limana gerilen zinciri geçememişlerdi; gemilerin zinciri geçmesi için kale muhafızlarından bir kısmı istihkâmlarını bırakarak yardıma koştukları sırada Sultan Bayezid şiddetli hücum emrini verdiğinden Anadolu beylerbeğisi Damad Sinan Paşa kuvvetleri açtıkları gediklerden içeri girerek Mudon'u aldıkları gibi limana giren dört Venedik kadırgasını da yakmışlardır [356]/[357]

---

[352] Balkondu zeyli, s. 306.
[353] 7 Nisan 1500 ^Ramazan 905
[354] Safaî, Felihnâme-i İnebahtı ve Mudon^ s. 107.
[355] Halkondil zeyfi'nde MudotCa. imdada gelen amiralin Kontarini olup bunun mağlûp olarak Zanta (Zağlisa) adasına çekilip zayiatını telâfi ettikten sonra Mudon önüne geldiği yazılıdır (S. 306, 307).
[356] 13/14 Muharrem 906 = 9/10 Ağustos 1500

Koron Ve Navarin'in Alınması

Mudon kalesinin tamirine Damad Sinan Paşa memur olup buradan sonra Koron kalesinin zaptı için karadan ikinci vezir Hadım Ali Paşa ve denizden Kaptan Paşa memur oldular. Hadım Ali Paşa Koron'a. giderken evvelâ Anavarin (Navarin) veya Zenşiyo kalesini harpsiz aldı ve içindeki Latinler çıkıp giderek yerli halk yani Rumlar cizye denilen başvergisine bağlandı. Buradan Koron üzerine gidilip orasl da Navarin halkı gibi teslim oldu (16 Ağusto).[358] Bundan sonra1 Venediklilerin ellerindeki diğer bazı kaleler de alındı ve her tarafa fetihnameler yazıldı.[359]

[357] İnebahtı, Mudon ve Koron seferlerinde bulunmuş olan Sinoplu Safaî İm seferlere dair manzum olarak Fetihnâme-i înebahtı ve Mudon isimli bir eser yazmıştır (Topkapı Sarayı kitapları., Nr. 176-1271),

[358] Kanunî Sultan Süleyman 938 II. (1532 M.)"de Alman seferine giderken V. Şarl'in (Şarlken) amirali Aıidrea Dorya, Mora1 daki Koron şehrini muhasara ve zapt ile Patrash işgal etmiş ve Bayezid'in înebahiı körfezinin iki tarafına yaptırdığı kaleleri yıktır mıştı. Şarlken KororTun, Macaristan tacının Ferdinand'a verilmesiyle iade olunabileceğini sefiri vasıtasiyle bildirmiş ise de hükümet orasının silâhla geri alınmasının daha şerefli olduğunu beyan etmiş ve filhakika bir sene sonra yani 1533'de Koron istirdat olunmuştur (Peçei'î tarihi, c. L, s. 172 ve Hammer tarihi, c. V., s. 126, 164).

[359] Bayezid tarafından oğlu Şehzade Ahmed'e gönderilen 906 Muharrem 3 sonu tarihli fetihnamede buraların zaptına dair malûmat olduğu gibi Afuefora, Koron ve Navarin1 den başka alman kalelerin isimleri de yazılmıştır (Feridun Bey Münşeatı, s. 331). Yine aym tarihli Bursa kadısiyle Bursa Subaşısına da fetihname yollanmıştır, (Taci-zûde Sadi Çelebi^ münşeat, İstanbul Fetih Derneği, İstanbul Enstitüsü yayınlarından, 1956). Kış esnasında Venedik amirali Bene-detto bir baskınla Navarin aldıysa da karadan Ali Paşa ile denizden Kemal Reis'in gayretleriyle istirdad edildi.

Venedik Harbinin Haçlı Deniz Seferine İnkılâbı

Venediklerin Avrupa'dan Yardım İstemesi

Înebahtı. Mudon. Koron ve Navarin in Venediklilerden alınması fetihnamelerle beylerbeğilcrîe, îslâm ve Hıristiyan devletlere ve bu meyanda Macaristan, Lehistan, Fransa ve İspanya kıral-lariyle Ceneviz cumhurreisine ve Rodos şövalyeleri granmetrine bildirilmişti.
Venedik cumhuriyeti iki sene üst üste inen bu darbelere karşı koyamıyacağını, kendisine yardım edilmesini Alman imparatoru ile

Papadan ve İngiltere, Fransa, İspanya, Napoli Lehistan ve Macaristan kırallarından rica etti. Türkleri Venedikliler aleyhine sevketmiş olan Papa bu defa da Türkler aleyhine yeni bir Haçlı Seferi açılması için faaliyete geçti, ilk defa müşterek menfaatleri sebebiyle Venedik, Papa ve Macaristan arasında 1500 senesi sonbaharında bir muahede yapılarak 1501 senesinde yortuya rastlayan bir pazar günü ilân edildi. Müttefikler denizde meşgullerken Macarlar da karadan taarruz edeceklerdi.

Haçlı Donanma Sının Faaliyeti

1500 sonbaharında Venedik amirali Pis ar o Türk Egine adasını aldığı sıradan İspanya ve^ Venedik donanması da Kefalonya adasını ele geçirmişti. Fransızların gönderdikleri onbeş bin askeri hâmil bir donanma da Zanta adasına gelip demirlemişti; bundan başka Aragon ve Sicilya kiralının donanması da Korfo adasına yanaşmıştı. Amiral Ravestayn kumandasındaki donanma ile birleşen Venedik gemileri mevcudu iki yüz kadardı; bu muazzam donanma Ege Denizi'ne gelerek Midilli adasını muhasara etmişlerdi.

Adanın Muhasaradan Kurtanlması

Midilli'nin muhasarası, buraya en yakın olarakSaruhan sancakbeyi Şehzade Korkud tarafm-dan duyulur duyulmaz ilk olarak şehzade tarafından kethüdası kumandasında sekiz yüz kişi ile Karesi sancakbeyi maiyyetindeki tımarlı sipahi kuvvetleri derhal adanın yardımına koştular; bir kısmı kaleye girdi ise de bir kısmı giremedi ve şehzade kethüdası da müsademede şehit oldu; bunu mütaakıp da İstanbul'dan asker ve donanma yetişti (1501 Ekim).
Türk donanmasının gelmekte olduğunu haber alan Fransız kumandam ve Fransa kiralının biraderinin oğlu kaleyi zapt için yaptığı son bir hücumda maktul düştü.[360] Fransız amirali da kendisine yardıma gelmekte olan Rodos şövalyelerinin yirmi dokuz gemisini beklemeden demir alıp kaçtı; yolda Cerigo adası civarında fırtınaya tutulan Fransız

[360] Tacu't-tevarili'te Fransız kuvvetleri kumandanının, Fransa kiralının birader - zadesi olduğu yazılıdır (C. II., s. 110).

donanması tamamen battı; Midilli kalesi =tamir olunup yeniden asker kondu.[361]

Müttefiklerin Faaliyetlerinin Artması

Bu muvaffakiyet sizlik müttefikleri daha ziyade gayrete şevketti. Yeni bir Fransız donanmasiyle Papa ve Venedik donanmaları birleşerek Sanlamavra veya Lukas adasını muhasara ettiler. Burası Preveze ile Karhiîi sahiline pek yakındı ve arada dar bir boğaz vardı. Müttefikler kara tarafındaki sahile de asker çıkararak ö taraftan yani Ergiri ve Inebahtı sancakbeyleri taraflarından gelecek yardımı önlemek istediler; Türk kuvvetleri bunları defetmek istedilerse de muvaffak olamadılar. Bu suretle bu son harpte Kefalonya ile Santamavra adaları iki sene ara ile Venediklilere geçti. Müttefiklerin bu faaliyetine mukabil Osmanlı hükümeti îlbasan sancakbeyi ve akıncı kumandanı Evrenuz-zâde İsa Bey'in oğlu Mehmed Bey'i memur ederek 1479 muahedesiyle Venediklilerin elinde kalmış olan Arnavutlukla ait Drac şehir ve limanını 1502 H. (908 M.)'de mahirane bir harp plâniyle aldığı [362] gibi Venediklilerin müttefiki olan Macarlar elinden de Bosna valisi iskender Paşa vasıtasiyle Kusey-Bosna'da Macarlara ait bazı kaleler alındı.

Macariarm Venediklilere Yardımı

Macarlarla arada otuz senelik bir muahede olmasına rağmen Venediklilerin müracaatı ve Papa'nın ısrarı üzerine ve bazı maddî menfaatler de gösterilerek Macarlar da müttefiklere iltihak etmişlerdi; Venedikliler üç taksitte tesviye edilmek üzere mühim bir para mukabilinde Macarları Türklere karşı şevke muvaffak olmuşlardı. Bu ittifaka, üç sene müddetle Macar kiralı Vladislas'a senede dörder yüz altın vermek şartiyle Papa da dahil olmuştu.

---

[361] Midilli'nin Haçlı kuvvetleri tarafından muhasarası ve çetin bir muhasaradan sonra düşmanın muhasarayı terk ederek çekilmesi ve muharebe safahatı hakkında 907 H. (1501 M.) tarihli vesika (Topkapı Sarayı Ar. Nr. 5027).

[362] Behiştî (908 H. = 1502 M.)'de Îlbasan sancak beyi îshak Beyoğlu İsa Bey oğlu Mehmed Bey'in Drac'ı aldığını yazıyor (S. 194). Âşık Paşa-zâde burasının alınması olayını 906,senesinde gösterir (S. 260).

Osmanlılar yukarıda söylediğimiz gibi Kuzey-Bosna'da Macarların elindeki bazı kaleleri almışlar ve 907 H. (1501 M.)'de bir akıncı kolu da Sava ile Drava nehirleri arasındaki Pozaga ve havalisini yağmalamış ve Yayca kalesine sevkedilen eşya ve zahire kolları İskender PaşaVm oğlu Mustafa Bey tarafından vurulmuştu.

Osmanlıların taarruzlarına karşı Macarlar da mukabele ettiler. TTansiîvanya ve Tameşvar Banlarıyla Belgrad muhafızının kuvvetleri birleşerek Tuna nehrini geçip Vidin^ Kladuva ve Niğe-bolu kasabalarını tahrip ederek çok esir aldılar. Seferden getirilen Türk başları Budjn'de kazıklara vurularak Macar kiralının sarayı Önünde teşhir edilmişti.

Venedıkhlerin Harpten Çıkmak İstemeleri

İttifak ve faaliyetlerine rağmen Venedikliler harpten cıkmak istediler ve bu hususta Fransa kiralı XII. Louis veya Lehistan kiralının tavassutuna başvurdular.[363] Osmanlı hükümeti de bu hususta sulha taraftardı; çünkü bu sırada doğu hududunda, Akkoyunlu devletinin yerine Şiî devletim kurmuş olan Şah İsmail tehlikesi baş göstermişti.
Osmanlı hükümetiyle Venedikliler arasındaki müzakere esaslarını, harpten evvel îstanbuPda Venedik elçisi olarak bulunan ve casusluğundan dolayı tevkif edilen Ândre Gritti isminde biri idare ediyordu; sulh istendiği takdirde selâhiyeti haiz bir murahhasın gönderilmesi hakkında vezir-i âzam Hersek-zâde Ahmed Paşa tarafından [364] Venedik senatosuna bir mektup yollandı. Bu sulh teşebbüsü üzerine Venedik cumhuriyeti müttefiki olan Ma-carlara da müracaat ederek onların muvafakatini aldı ve Z ah arya Freşi'yi murahhas tâyin edip İstanbul'a gönderdi.

Venedıklıerle Sulh Şartlan

---

[363] Halkondil zeylVnAe Venediklilerin, Fransa kiralının tavassutunu istedikleri yazılıdır. Hammer ise (C. IV., s. 52) sulh müzakeratı için Lehistan elçisinin tavassutunu yazıyor ki daha doğrudur.
[364] Çandarlı- zade İbrahim Paşa'nın 1499 Ağustosunda Ölümünden sonra Mesih Paşa ve ondan sonra Hadım Ali Paşa ve onun azlinde ikinci defa Hersek- zade Ahmed Paşa vezir-i âzam tâyin edilmişti ki bu sulh müzakeresi Ahmed Paşa'ıun ikinci vezir-i âzamlığı zamanına tesadüf ediyor. Fakat Hersek- zâde'nin bu ikinci tâyini HadikatiA'l-üÜssera'da 1503 senesine tesadüf etmektedir. Bununla beraber Hammer'in vesika üzerine olan kaydının tercih edilmesi daha doğrudur.

Nihayet 14 Aralık 1502 (908 Recebde Osmanlı larla Venedikliler arasında otuz bir madde üzerine bir muahedenâme imzalandı; on gün içinde tatbik mevkiine konacak olan bu muahedenâmenin başlıca maddeleri şunlardı :

1. Venedik cumhuriyeti înebahtı, Mudon ve Koron ile oradaki diğer küçük kaleleri Osmanlılara terkettiği gibi Arnavutluk'ta elinden alınan Drac'ın zaptını da tanıyordu.[365]

2. Venedikliler Osmanlılardan zaptettikleri adalardan Kefalon-ya'yı kendilerinde alıkoyup Santamavra adasını iade ediyorlardı.[366]

3. Harp esnasında Türkler tarafından müsadere edilen eşhasa ait şeyler geri verilecekti. Venediklilerin her sene verecekleri on bin duka altının ve Santamavra'nın zaptında Venedik amirali P e s a r o'nun eline geçmiş olan yirm i dört bin dukanın iadesi bu mey anda idi.

Muahedenâmeyi Subaşı Ali, Venedik senatosuna götürüp kendisi yemin edip tasdik ettirdikten sonra avdet etti. 1479 muahedesiyle cumhuriyetin İstanbul'da, sefir bulundurmasına müsaade edilmişti. Bu 1502 muahedesiyle de Venediklilerin üç senede bir değişmek üzere İstanbul'da yine bir elçilerinin bulunması kabul edilmiştir.

Macarlarla Da Anlaşma

Yine ayni sene içinde Macarlar tarafından gönde rilen Barhabas Belabi adındaki sefir ile de yedi senelik bir anlaşma yapıldı. Osmanlı hükümeti, Macar kiralını, Iskîovanya, Moravya, Silezya ve Lozasi hükümdarı olarak da tanımakta idi. Macaristan kiralı, Osmanlı akıncılarının Kuzey-Bosna'da son aldıkları yerlerin Osmanlılarda kalmasını kabul ediyordu; iki taraf ticaret serbestisini ve bu münasebetle tüccarların birbirlerinin memleketlerine gidip gelmelerine müsaade etmekte idiler. Macar kiralı dört İncil üzerine ve Osmanlı vezir-i âzami da Kur'an-ı kerîm üzerine yemin ederek muahedenâmeyi

---

[365] Adriyatik'te Dmc'tan başka Anlivari (Bar) ile Vlgün Venediklilerde kalmış ve oraları da 1571'de alınmıştır.

[366] 1500 sonbaharında Kefalonya adası Venedik ve îspanya donanmaları tarafından alınmış olup ertesi sene Papa donanmasının kumandanı Pesaro Venedik donanmasiyle de birleşerek epi uğraştıktan sonra adayı almışlardır.

tasdik etmişlerdi.[367]

ONYEDİNCİ BÖLÜM

SAFEVÎ DEVLETİNİN ZUHURU VE FAALİYETİ

Erdebil Sofuları Ve Safevî Devletinin Kuruluşu

Safevi Ailesi

İran'da Şiâ yani Hazret-i Peygamber ile evlâd ve ahfadından Oniki Imam'a muhabbet edip
taraftar olanlardan mürekkep îsnâ-aşeriyye denilen bir mezhep vardır.[368] Bu mezhebin istİnad ettiği Oniki İmam, cenab-ı peygamberin damatları Ali b. Ebi Talip ile oğulları imam Hasan ve Hüseyin ve Hüseyin'in oğlu Zeynelâbİdin ve onun oğlu ve torunları İmam Muhammed Bakır, İmam Cafer Sadık, İmam Musa Kâzım, İmam Ali Rıza, İmam Muhammed Takî, İmam Muhammed Nakî, İmam Hasan Askerî ve İmam Muhammed Mehdî'dir. İşte Safevî ailesi bu İsnâ-aşeriyye mezhebine mensup ve aslen tarikat şeyhi bir Türk ailesi iken siyasî hâdiselerden istifade ederek şeyhlikten şahlığa çıkmışlardır.
Safevî ismi, îsnâ-aşeriyye mezhebim devletin resmî mezhebi îlân eden Şah İsmail'in büyük ceddi Şeyh Safiyüddin Er-debilî'nin adınaan alınmıştır. Halis Türk olan bu ailenin siyasetlerine âlet olmak üzere yayınladıkları silsilenamelerine göre kendilerini Sâdât-ı Hüseyniyye'den (İmam Hüseyin b evlâdların-dan) göstermişlerdir.
Devlete adı verilen Şeyh Safiyüddin 650 H. (1253 M.)'de Iran Azerbaycanlının Erdehil kasabasında doğmuş olup babası Hoca Kemalüddin Arabşah'tır. Şeyh Safiyyüddİn, Hal-vetiyye tarikatı müessİsi İbrahim Zahid Ceylânî'ye intisab ederek yetişmişve 7Ş5 H. (1334 M.)' de vefat ettiği vakit yerine oğlu Sadrüddin Musa Erdebil şeyhi olmuştu. Şeyh Safiyyüd din iran'da büyük şöhret kazanıp birçok

[367] 909 Rebiulâhır - 20 Ağustos 1503
[368] Hazret-i Ali ve ehl-i beytine hürmet, ve muhabbetten doğmuş olan <;îa mezhebi müteaddit kollara ayrılmıştır. Bu müteaddit fırkalar arasında İmamiyyc fırkasından îsnâ-aşeriyye fırkası zuhur etmiştir ki bu gün de İranlıların resmî mezhebidir.

mürid ve muhib peyda etmiş ve hattâ kendisini İlhanlı hükümdarı Muhammed Hüd; bende de ziyaret ederek hakkında hürmet göstermiştir.

Şeyh Cuneyd ve Şeyh Haydar

Sadreddin Musa'dan sonra oğlu Alâüddin. oğlu Şeyh İbrahim'e kadar siyasî bir emel takip etmeyerek tarikatlerinin neşriyle iktifa eden bu şeyh ailesi, ibrahim'din oğlu Şeyh Cüneyd'ten itibaren o sıradaki karışık vaziyetlerden istifade ile şeyhliğe şahlığı da ilâve etmek üzere çalışmağa başlamışlardır.

Şeyh C ün ey d, daha Karakoyıınlular zamanında faaliyete başlamış ise de bunun hali Cihanşah'm dikkatini çektiğinden derhal hudut dışı edilmişti. Bunun üzerine Cüneyd, Anadolu'daki Alevîler arasında çalışmak isteyerek Osmanlı hükümdarı Sultan II. Murad'dan kendisine bir yer gösterilmesini istemiş ise de maksadı anlaşılarak kendisine yüz verilmeyip biraz para gönderilmekle iktifa edilmiştir.

Bu taraftan yüz bulamıyan Şeyh Cüneyd, Karaman taraflarına gidip orada da maksadı anlaşıldığından Türk aşiretlerinden Varsak aşiretinin yanına çekilmiş ve sonra epi bir kalabalıkla Samsun ve Trabzon taraflarına geçmiştir. Cüneyd daha sonra başındaki adamlarla Trabzon'a, hücum etmiş, imparatorun karargâhını basarak şehri işgal etmişse de kaleyi alamayıp dönmüştür.

Şeyh CMneyd bundan sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına gitti; Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a karşı bunun kuvvetlerinden ve taraftarlarından istifade etmek isteyerek Şeyh Cüneyd'e derhal kız kardeşi Alemşah Hatun'ü nikahladı ve Karakoyunlu devletinin sona ermesi üzerine şeyhi ErdebiVe aile ocağına yolladı.

Şeyh Cüneyd, mürîdleriyle Gürcüler üzerine müteaddit seferler yapmıştır. 860 H. (1456 M.)'de Şirvan hâkimi Sultan Halil ile yaptığı bir müsademede maktul olan Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra oğlu Şeyh Haydar babasının yerine Erdebil sofularına şeyh olmuştur.

Şeyh Haydar, babasından daha haristi; bu da Gürcüler üzerine gaza adiyle seferler yaptı; annesi Uzun Hasan'ın kız kardeşi olduğu gibi bu da dayısı olan Uzun Hasan Bey'e damad olmuştu.

Siyasî emellerini tahakkuk ettirmeğe çalışan Şeyh Hay dair", Şirvan taraflarına hücum ile muvaffak olmuştu. Bunun maksadı Şirvan hâkimi Ferruh-Yesar tarafından Âkkoyunlu hükümdarı Yakup Bey'e bildirilmiş ve onun, Süleyman Bijen kuman-dasiyle sevkettiği kuvvetlerle çarpışan Şeyh Haydar, hasımlarına galebe etmek üzere iken okla vurulup maktul olmuş ve bu da arzusuna nail olamamıştır (893 H. -1488 M.).

Bundan sonra bu şeyh ailesi hakkında takibata başlayan Sultan Yakup, ErdebiVi zaptettikten sonra Şeyh Haydar'ın oğullarını Fars'a naklederek lstahr kalesinde hapsetmiş ve bunlar, Sultan Yakub'un 1490'da Ölümüne kadar orada kalmışlardır.

Yakub'un ölümünden sonra Âkkoyunlu ailesi arasındaki saltanat mücadelesi esnasında bunların nüfuzlarından istifade etmek isteyen Rüstem Bey b. Maksud Mirza, lstahr kalesinde mahhus olan Şeyh Haydar'ın oğullarını serbest bırakarak onların ErdehiVç yerleşmelerine müsaade etti ve bunların rakibi Baysungur Mirza ile Şirvan hükümdarı Ferruh - Yesar'a galebe çaldı.

Şeyh Cüneyd'in Ölümünden sonra Erdebil sofularının başında oğlu ve Şah İsmail'in büyük biraderi Şeyh Ali bulunuyordu. Bunun başındaki kalabalık Rüstem Bey'in de dikkatini çekip kardeşi Şalı İsmail'i yanına getirterek kimse ile görüştürmedi; maksadı da Ali'yi Öldürmekti. Şeyh Ali bunu haber alarak kaçıp ErdebiVe geldi ve başına adamlarını topladı; üzerine gönderilen Rüstem Bey askeriyle çarpışırken attan düşüp boynu kırıldı ve yakalanıp başı kesildi (1494); Şah İsmail'den maada diğer kardeşleri de Öldürülmüştü.

Şah İsmail.

Henüz küçük yaşta olan İsmail, Erdebirden
mürîdleri tarafından alınarak imam Ali sülâlesinden Ceylan hükümdarı Kârkey a Mirza Alî'nin yanına kaçırıldı.[369] Rüstem Bey, Şah İsmail'i almak için Geylân hükümdanna birkaç defa haber gönderdiyse de Mirza Ali birtakım bahaneler bularak İsmail'i yollamadı ve o burada

[369] Kârkeyâ hanedanı 760 H. (1359 M.)'den 999 H. (1590 M.) tarihine kadar iki yüz otuz bir sene Geylân'da hüküm, sürmüş olup îmarn-ı -Ali neslindendiler. Bu ailenin sonuncu hükümdarı Kârkey a Han Ahmed, Safevî hükümdarı Şah Ahhas'm tazyiki üzerine Osmanlılara iltica etmiş ve memleketini Şah Mı hu s alınıştır (1590).

büyüdü.

Rüşt em Bey'in katlinden sonra Akkoyunlu hükümdarlığına II. Bayezid'in yeğeni ve damadı Göde Ahmed Bey geçmiş, sonra buna karşı da rakipler çıkıp birbirlerini yerken Şah İsmail meydana atılmıştır.

Azim ve irade kudreti ve büyük bir cesaretle ortaya çıkan Şah ismail 907 H. (1502 M.)'de Elvend Mirza'yı Nahcıvan'da bozup Diyarbakır'a kaçırdı ve Azerbaycan'ı istilâ etti ve sonra yine Akkoyunlulardan Irak ve Fars hükümdarı Murad Bey'i de 908 H. (1503 M.)'de Hemedan'da bozarak Şirazh ve daha sonra Bağdadh elde etti.

Şah İsmail'in Osmanlılarla İlk Teması

Şah İsmail, Irak taraflarını tamamen istilâ ettikten sonra 910 H. (1504 M.) senesinde II. Bayezid'e elçi ve hediyeler gönderip bu fütuhatını bildirmiş ve kendisine tebrik yazılıp mukabele olunmuştur.

Şan İsmail Ve Alâüddevle

Fars ve Irak hükümdarı Murad Bey, ismail tarafından kaçırıldıktan sonra Dulkadır Türkmen beyi Alâüddevle'nin yanına sığınmış ve ona damat olmuştu. Şah İsmail, Murad Bey'in Alâüddevle ile birlikte kendi üzerine geleceklerini duyunca onlardan evvel davranarak Elbistan üzerine yürümek istedi [370] ve hareketini hiç sezdirmeden o tarafa gitmiyerek Osmanlı hududunu geçip Tokat taraflarına geldi. Bu hal devletçe haber alınır alınmaz derhal Yahya Paşa kumandasiyle Ankara taraflarına kuvvet sevkedildiği gibi bu küstahça tecavüzü kendisinden soruldu; cevap olarak "Pâdişâh benim babamdır, onların memleketinde gözüm yoktur" diye birtakım özürler dileyerek sür'atle Elbistan'a girdi.[371]

---

[370] Osmanlı tarihlerine göre Şah İsmail, Alâüddevle'nin kızım istemiş, o da vermekte tereddüt ettiği için Şah ismail bunun üzerine yürümüştür.

[371] Şah f s m a il'in, doğrudan doğruya Alâüddevle üzerine gitmeyip Osmanlı ülkesinden geçmesi iki maksada hamlolunur : Biri, Alâüddevle'nin hazırlanmasına vakit bırakmayıp hiç ummadığı bir yerden taarruz etmesi, diğeri de Osmanlı hududunu geçip Osmanlı idaresindeki Alevileri tahrik ile onlara cesaret vermek istemesidir.

Bunun "başka yoldan ve anî olarak gelişinden şaşıran Alâ-üddevle Bey Turna dagı'na çekildi. Şah İsmail girdiği yerleri yaktı, yıktı ve Harput ile Diyarbakır'ı aldı (913 H. = 1507 M.).
Alâüddevle, Diyarbakırlı kurtarmak için oğlu Sarı Kaplan ile kuvvet gönderdiyse de muvaffak olamadı. Ustaclu oğlu Mehmed Han, Sarı Kaplan'ı yakalayıp öldürdü ve Diyarbakır W suretle elde edildi. Alâüddevle bundan sonra da mücadeleye devam ettiyse de iki. oğlunu daha kaybettiğinden ümidi kırıldı (914 H. - 1508 M.).[372]

Şah İsmail İn Anadolu'daki Faaliyeti

Şah İsmail tran, Azerbaycan ve Irak'ı aldıktan sonra cür'eti arttı. Anadolu'da yani Osmanlı memleketlerinde bir hayli Alevî vardı ve bunlarla Erdebil sofuları arasında eskiden beri sıkı bir münasebet mevcuttu. Şah İsmail, teşkil ettiği askerlerine kırmızı çuhadan taçlar giydirdiğinden dolayı onun taraftarlarına Sürhser yani Kızılbaş denilmiş ve bu isim taammüm etmiştir. Şah İsmail, ^lnado/u'daki Alevileri iyiden iyiye kendisine celb etmek için buraya kendi adamlarını gönderip propaganda yaptırıyor ve el altından Osmanlı hükümeti aleyhine geniş bir isyan hazırlıyordu. Bu faaliyeti kolaylaştıracak sebepler de vardı. Osmanlı hükümdarının zâfı, vükelânın kayıtsızlığı, şehzadelerin hükümdar olmak hususundaki rekabetleri bu cümledendi. Bilhassa Osmanlı şehzadeleri arasındaki saltanat rekabeti kızıştığı sırada bundan bilistifade Şah İsmail'in Anadolu'ya yolladığı Rûmiyeli Nur Ali Halife Koyluhisar^a geldiği zaman o taraf Alevîlerinden üç, dört bin süvari bunun başına toplandılar, üzerlerine sevkedilen Faik Bey (Paşa) kumandasındaki üç dört bin kişiyi bozup Tokadh zapt ile Şah İsmail adına hutbe okuttular. Buradaki Avşar, Varsak, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekeli, Hamidelli aşiretlerinden mühim kuvvet toplayıp faaliyete başladılar; Amasya valisi Şehzade Ahmed tarafından bunların üzerine Yularkıstı Sinan Bey gönderildiyse de o da mağlûp oldu. Bir müddet sonra Yavuz Sultan Selim'in hükümdar olması bir tehlikeli vaziyeti düzeltti.

[372] Şah İsmail'in böyle lıodbehod Osmanlı topraklarından geçtikten sonra Memlûklere tâbi bir Türkmen beyi olan Alâüddevle üzerine yürüyerek onun yerlerini tahrip etmesi, Memlûk sultanım pek müteessir ettiyse de kendisine karşı ses çıkarılamadı.

Şahkulu

Şahkulu Baba Tekeli veya Karabıyıkoğlu denilen ve Osmanlı tarihlerinde Şeytankulu adı verilen bu Kızılbaş, yine Alevîlerden Şah IsmaiTin babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden Hasan Halife isminde birinin oğludur ve Korkudili kazasına bağlı Yalımlı köy halkındandır. Hasan Halife, iki defa Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'-ın hizmetine gelmiş, hizmet ederek halifesi olmuş ve sonra memleketi olan TekeilVne (Antalya ve havalisine) gönderilip ora halkını Şeyh Haydar'a bağlamağa memur edilmiştir.

Gerek Hasan H a li fe ve gerek oğlu Şahkulu Antalya taraflarında kendi köyü civarında bir mağarada ibadetle meşgul olarak büyük bir şöhret kazanmışlardı. Hattâ bunların zühd ve takvası Sultan Bayezid'e kadar duyurulduğundan duasını almak için bunlara her sene altı, yedi bin akçe yollardı. Bu suretle mütemadi çalışarak zemini kendisine hazırlayan Karabıyık epi taraftar peyda ettikten sonra Şah İsmail bu Şahkulu vasıtasiyle Batı - Anadolu ve Rumeli'de Serez, Selanik, Yenice-i Zagra, Filibe, Sofya ve diğer kazalarda halifeler vasıtasiyle halkı Şah İsmail'e biate davet ediyordu. Şehzadeler arasındaki hoşnutsuzluk ve devlet erkânının kayıtsızlığından istifade ederek ayaklandı. Emri altında on bin kişi vardı. O sırada Antalya'dan Manisa'ya dönmekte olan Şehzade Korkud'un hazinesini vurup ellerine epi para geçirdikten sonra Şah İsmail'in halifesiyim diye etrafa taarruza başladı; Antalya^yı basıp kadıyı öldürdü; sonra Kızılca-kaya, îstanos, Elmalı, Burdur, Keçiborlu kasabalarını basıp kadılarını ve bir kısım halkı kati edip Kütahya önüne gelmiştir; ilk hedefleri Karaman taraflarını elde etmekti. Bunları tenkile Anadolu beylerbeğisi Karagöz Âhmed Paşa memur edildi. Fakat tecrübesiz olan Karagöz Paşa bunlara ehemmiyet vermeyip az bir kuvvetle hareket ettiğinden iptida bunları mağlûp ettiyse de sonradan kendisi mağlûp ve esir edildi; Şahkulu gelip Kütahya'yı kuşattı ve kale Önünde A hm e d Paşa'yı öldürdüyse de şehri alamadı.[373]

Manisa valisi Korkud bu hâdiseyi merkeze yazdı. Ve-zir-i âzam

[373] 23 Muharrem 917 = 22 Nisan 1511

Hadım Ali Paşa ile Amasya valisi Şehzade Ahmed ye Beyşehri veya Niğde sancakbeyi ŞehzâdeŞenTnşâh'm oğlu Mehmed Şehzade Ahmed'in oğlu Osman bunları tenkile memur edildiler. Şahkulu kuvvetleri Karaman beylerbeği Haydar Paşa'yı da öldürdükten sonra kuzeye doğru ilerlediler. Sefere memur şehzadeler Altıntaş (Kütahya'da) mevkiinde Ali Paşa ile birleştiler ve âsileri bir sarp dağda sardılar. Şehzade Ahmcd, âsileri tenkil edeceği yerde "saltanat bana verilmiştir[374] diye Ali Paşa ile gelen yeniçerileri kendisine bîat etmeğe davete kalktı; fakat red cevabı aldı. Bu sırada sarılmış olan âsiler bir yol bulup o muhasaradan kurtuldular; Ali Paşa hemen bunları takibe koyulduysa da Şehzade Ahmed, kendisine bîat etmeyen yeniçerilere küserek Ali Paşa ile birlikte hareket etmeyip onların yanma oğlu Alâüddin Ali'yi verdi ve kendisi sancağına çekildi; bu kayıtsızlık Kapıkulu efradının teessürünü mucip oldu. Hadım Ali Paşa Çubukova'&a. Şahkulu kuvvetlerine yetişerek Gedikha-nıı mevkiinde iki taraf çarpıştı. Karaman sipahileri aralarındaki sözleşme mucibince harpten el çekip dağıldılar; Ali Paşa büyük gayret gösterip bozgunluğu Önlemeğe çalıştı. Bu esnada Şahkulu bir ok isabetiyle Öldü, Kızılbaşlar arasında kargaşalık çıktı. Hadım Ali Paşa lüzumsuz cesaret göstererek atım mahmuzlayıp ileri gitti; asıl kuvvetten ayrılınca Şahkulu adamları etrafını sarıp onu okla vurarak öldürdüler [375] /[376] galebe etmiş olan hükümet kuvvetleri başsız kalarak iler-leyemedüer bakiye kalan Şahkulu kuvvetleri de iran'a, doğru çekilip gittiler.[377]

Bu çapulcular Erzincan hududunda iken Tebriz'den Anadolu ya gelmekte olan beş yüz kişilik bir tüccar kafilesine baskın yapıp katlettiler; bunun üzerine, ticareti ve tüccarı himayeye büyük ehemmiyet veren Şah İsmail de bunların ileri gelenlerini öldürttü (917 H. = 1511 M.).

[374] Tacüttevarihte Gökçay Solak-zâdc de Gökhan yazılı.
[375] 917 Rebiulâhır = 2 Temmuz 1511
[376] Şahkulu âsilerim takip hakkında Şehzade Ahmed'in divan-ı hümayuna mektubu vardır (Top. Sa, Ar. No. 3062 Şehzade Ahmed'e aid zarf). Şehzade Ahmed mektubunda kendisinin âsileri takibe Âli Paşa'nın mâni olduğunu (Başım gittiğine razıyım sizin gitmenize kail değilim) dediğini ve yeniçerilerin de gitmesini münasip görmediklerini ve Ali Paşa'nm yanına oğlu Ali'ye terfik ettiğini yazıyor.
[377] Osmanlı hükümeti, Şankulu vak'asını mütaakıp İsparta ve Antalya taraflarında ele geçirdiği Kızılbaşları Mora'da zaptedilen Mudon ve Koron taraflarına tehcir etmiştir.

ONSEICIZİNGİ BÖLÜM

II. BAYEZİD'ÎN SON SENELERİ YE YAVUZ SELÎM'ÎN HÜKÜMDARLIĞI

II. Bayezid'in Son Seneleri Ve Şehzadeler

Küçük Kıyamet

915 Rebiulâhırm 25 inci salı günü gecesi (1409 Ağustos) Memalik-i Rum denilen Amasya, Tokad, Sivas, Çorum ve havalisinde başlayıp kırk beş gün şiddetle devam eden depremde halk iki ay dışarıda çadır ve örtü altında kaldı. Ayni şiddetle bu deprem istanbul ve Edirne'de de oldu. Küçük kıyamet denilen istanbul depreminde yüz dokuz mescid, bin yetmiş ev harap olduktan başka halktan beş bin kişi telef oldu. Eğrikapidan Yedifcu/e'ye kadar olan üç kat istanbul suru yıkıldığı gibi Yedikule^den de başlayıp deniz kenarında îshakpaşa semti kapısına kadar harap oldu. Bunlardan başka Fatih camiinin kubbesi ^ve direklerinin başları çatladığı gibi imaret, hastahâne ve Sahn medreselerinden bazılarının ve diğer bazı medreselerin de kubbeleri yıkıldı. Fatih tarafında Karaman mahallesi baştan başa harap oldu. Sultan Bayezid camiVnin kubbesi dağıldı ve Hadım Ali Paşa camii'nin (Üivanyolundaki Atik Ali Paşa camii) kubbesi düştüğü gibi Atmeydanı'ndâki sütunlardan altı tanesi devrildi. Yeni Sarayın (Topkapı Sarayı) deniz tarafı yer yer harap oldu.
Sultan Bayezid bu zelzele münasebetiyle Edirne'ye gittiyse de aynı sene Recebinin dokuzunda yani İstanbul zelzelesinden on beş gün sonra da tstanbuUdakinin aynı şiddetle orada da bir deprem oldu. Mimar Hayreddin, on beş günde padişah için Edirne'de bir çatma ahşap ev yaptı ve Bayezid orada oturdu, aynı sene Şabanının üçünde Edirne'de yine aynı şiddette deprem oldu ve Tunca taşarak üç gün geçit vermedi ve pek çok nüfus telef oldu.
İstanbul'daki yıkılan yerleri yaptırmak için yirmi evden bir kişi ve ev başına yirmi ikişer akçe takdiriyle cerahor, yani ücretli amele tedarik edileli; bu suretle Anadolu'dan otuz yedi bin ve Rumeli'den yirmi dokuz bin cerahor çıkarılıp üç bin kadar mimar ve dülger getirildi. Bunlardan başka yayalardan sekiz bin ve müsellem tayfasından üç bin

kişiye de kireç yaktırıldı. Bu suretle devlete ait olan îstanbul ve Galata taraflarındaki yerler için 915 Zilhiccesinin on sekizinde başlayan inşaat altmış beş günde sona erdir.[378]

Osmanlı Şehzadeleri

Sultan II. Bayezid'İn Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Mahmud, Mehmed, A hm e d, Korkud, Selim isimlerinde sekiz oğlu olmuş ve bunlardan yaş sırasiyle, Ahmed, Korkud ve Selim'den maadaları babalarının sağlığında ölmüşlerdi; hayatta olanların içlerinden en büyüğü Ahmed, ikincisi Korkud ve en küçükleri de Selim'di.[379] Şehzade Korkud Saruhan (Manisa), Şehzade Ahmed Amasya ve Şehzade Selim de Trabzon valiliklerinde bulunuyorlardı. Bunlardan başka bu şehzadelerin çocuklariylc diğer ölmüş olan şehzadelerden bazılarının çocukları da birer küçük saıı-cakbeyliğinde hizmet ediyorlardı. Meselâ Selimin oğlu Süleyman evvelâ Şarkî Karahisar^a tâyin edilmiş ve Şehzade Ahmed'-in kendisine yakınlığı sebebiyle itiraza uğradığından şehzade Bolu'ysL naklolunmuştu. Şehzade Ahmed bu sefer de kendi ile Jstanbul arasında rakibi olan Selim'in oğlunun bulunmasını istememesinden dolayı, babasının yanında bir sözü iki olmayan Şehzade Ahmed'in tekrar itirazı kabul edilerek Şehzade Süleyman'a bu defa da Selim'in oğlu Süleyman'ın kendi yakınında bulunmasını ısrarla talep etmesi üzerine Süleyman'a Kefe sancağı verilmiş [380] ve Bolu'ya Ahmedİn oğlu tâyin edilmiştir. Şehzade Şehinşah'ın_o.ğlu Mehmed Çelebi Bey şehri ndv bulunup Karaman valisi olan Babasının Ölümü üzerine Konya'ya tâyin edilmiş, Âlemşah'ın oğlu Osman Çelebi de Çankırı sancakbeyliğindc bulunmuştu.

---

[378] Bu tamir edilen yerler arasında kale surları, Galuta\\uk\ mahzenler ve saireden başka Kule-i bahreyn de denilen Kızkuİesi, Kümeli ve Anadolu hisarları fenerliği, Çekmece köprüleri, Silivri kalesi ve Bırgus denilen hisarlar da vardır. Bütün inşaat Mimar Hayreddin b. Mimar Murad'm nezareti altında yapılmıştır (Âlî tarihi, basılmamış birinci cilt, s. 200-201).

[379] Son tetkiklere göre II. Bayezid'İn yedi oklundan en büyüğü Abdullah olup diğerleri yaş sırasiyle Şahinşah, Alemşah, Ahmed, Korkud, Selim Mehmed ve Mahmud'dur. Bunlardan Bayezid'İn son senesinde hayatta kalan iu; şehzadesi yaş sırasiyle Ahmed, Korkud ve SclimMir.

[380] Tacüitevarih,c. II., s. 135, 146. Süleyman on boş yaşında ve 91.") senesi Rebiulûhırında (1509 Temmuz) sancağa çıkarılmıştır (Topkapı Sa. Ar. Nr. 9510)
Selim oğlu Süleyman'a sancak verilmesini istemiş, fakat kendi sancağı olan Trabzon'a, uzak yerlerden gösterildiğinden kabul etmemiş Şarkî Karahisar ve İCe/e'den birisinin verilmesini yazmış nihayet Kefe verilmiştir (Top. Sa. Ar. Nr. Nr. 5970).

Şehzade Mahmud'un Orhan, Musa, Emirhan isimlerinde üç oğlundan babasının Manisa'ya, nakliyle Orhan Kastamonu ve Musa Sinop beyi olmuştu; Emirhan henüz küçüktü.

Korkud'un Şahsıyeti Ve Mısır'a Gitmesi

Bavezid'in hayatta kalan üç şehzadesinin en ortancası olan Korkud, 872 H. (1467 M.)'de doğmuştur; daha küçük iken büyük babasının yanında büyümüş, tahsiline itina edilmiş olup, âlim, fazıl, şair ve musikişinastı; İslâm hukukuna dair geniş bilgisi olup Arapçayı hem anlar ve hem yazardı; babasına gönderdiği bazı mektupları Arapça idi. Harimî mahlasiyle şiirleri vardı. Babası zamanında 888 Zilhiccesinde evvelâ Manisa sancağına tâyin edilmiş sonradan biraderi Ahmed'in tesiriyle istanbul'dan uzak olan Antalya'ya, nakl olunmuştu. Korkud, Bayezid'in son zamanlarında devlet İdaresinin bozukluğu ve halkın ıztırabı sebebiyle acı acı mektuplarla babasını ikaz etmiş ve devlet merkezinde vezir-i âzam Hadım Ali Paşa ile diğer bazı ricalin Şehzade Ah m e d'in saltanatı için çalıştıklarını duymuş olduğundan babasına vekâlet etmiş olmasından dolayı saltanata kendisinin geçeceğini umarken işin bu şekil almasından müteessir olup Şehzade Ah m e d'in tesiriyle bu hal, teessürünü bütün bütün arttırmış ve sancağının tekrar Mani' sa'ya tebdili hakkındaki istirhamının da kabul edilmemesi dola-yısiyle yeise düşmüş olduğundan birden bire kendisine ait sekiz gemi ve sekseni mütecaviz kölesi ve elli nefer maiyyeti ile Mısır'a gitmiş ve babasına gönderdiği arızada da hac etmek için gittiğini bilmiştir.[381]/ [382]

Bu suretle amcası Cem Sultan gibi bir maceraya atılan Korkud'a, Memlûk sultanı çok ikram edip hediyeler verip maaş tahsis eylemişti;

---

[381] 915 Muharrem = 1509 Nisan.

[382] Müverrih Âlî "otuz altıncı vakıa'1" da şöyle diyor : "Bayezid, Şehzade Ahmcd'in hükümdarlığa namzed olduğunu îma ile- Ali Paşa da buna taraftar olmuş; bundan başka evvelce vezir-i âzam haslarından iken Şehzade Korkud'a verilen bir hasın vezir-i âzam Hadım Ali Paşa tarafından tekrar alınmasından da şikâyet eden Şehzadeye nasihat etmek üzere büyük kadılardan İmam Ali demekle maruf Mevlâna Alâüddin Antalya'ya gönderilip kendisiyle görüşmüştür. Korkud, bu zata bana saltanat ve vilâyet gerekmez diye istiğna göstermiş, haslarına İzmir mukataatımn ilhak olunduğu bildirilmiş ise de kabul etmemiş; daha sonra haraç akçesinden seneden seneye on sekiz yük akçe teklif edilmiş; ona karşı sükût ederek yapacağı işi meydana çıkarmamış, vezirler ihtilâfın hal-lolunduğunu zannetmişler, fakat günün birinde Şehzadenin Mısır'a gittiği duyulmuş ve bu hal büyük telâşı mıicib olmuştur (Âlî bu mütalâayı o tarihte hayatta olan Edirneli JVcşrî Efeıdi'nin tarihi ile Dürr-i meknıtn'dan nakleylemiştir).

Memlûk sultanı ile ilk görüşmede sultan evlâd makamında olarak Korkud'un gözlerinden o da baba makamında olarak Memlûk hükümdarının gerdanından Öpmüştür.
Korkud'un Mısır'a gelmesi ve sonra hacca gitmek istemesi Osmanlıların Memlûklerle aralarını açması ihtimaline mebni Sultan, bu hususta ihtiyatlı davranarak Korkud'un hacca gitmesine müsaade etmedi. Korkud, sonradan yaptığı harekete pişman olarak vaziyeti kurtarmak için vezir-i âzam Hadım Ali Paşa'ya bir mektupla müracaat ederek haslarına yüksek zam yapıldığını bildiren daveti hakkında aldığı muvafık cevap üzerine afvı hakkında Memlûk Sultam'nm rica ve tavassutiyle Antalya'ya, döndü. Rodos şövalyeleri, şehzadenin Mısır'a gidip oradan avdet edeceğini duyarak yolunu bekleyip onu da Cem Sultan gibi ellerinde âlet yapmak istemişlerdi; fakat muvaffak olamadılar. Korkud Antalya'ya gelerek vürudunu babasına bildirdi ve hediyeler de gönderdi. Korkud Mısır'da bir seneden fazla kalmıştı; Ibn-i Iyas'a göre yaşı otuzla kırk arasında olan Korkud orta boylu esmerce, zayıf vücutlu, kara sakallı yakışıklı bir genç imiş.
Korkud, Antalya dan sonra istanbul'a, yakın olmak üzere babasından müsaade almadan eski sancağı olan Manisa'ya nakletmiş ve Şehzade Ahmed'le Şehzade Selim arasındaki müca-deleli zamanlarda biraderi Selim'le ittifak etmişti; Yeniçerilerin Selim'i padişah yapmak için ayaklanmalarında birdenbire Istanbua gelerek hükümdarlığını temin için Yeniçeri ocağına dehalet etmiştir. [383]

Şehzade Ahmed

Bayezid'm hayatta kalan en büyük oluk 870 H, (1465 M.) doğmuştur. Babasının pek sevgilisi olduğu gibi vezir-i âzam Hadım Ali Paşa da onun taraftarı olduğundan hükümdar olması gün meselesi idi. Şehzade Ahmed, mutedil ve müdebbir olduğundan bir kısım devlet ricali de baba-smm yerine bunun gelmesini istediklerinden devlet erkânı arasında taraftarları çoktu; hattâ Şahkulu'yu tenkile memur olan Hadım Ali Paşa, Şehzade Ahmedle görüştüğü zaman kendisinin

[383] Şehzade, Türk korsanlavma ve bilhassa Oruç Reis ile biraderi Hızır Keis1e (Barbaros) yardım etmiştir. Bundan başka Antalya valisi iken Rodos şövalyelerinden bedeli mukabilinde Türk esirlerini kurtarmayı âdet edinmişti (Âli tarihi, r. /T., varak 32).

hükümdar olduğuna dair padişah nâmına şehzadeye teminat vermiş ve bu işin Şahkulu isyanının bastırılmasını mütaakıp olacağını söylemişti; bundan dolayı Şehzade Ahmed kendisini hükümdar bilerek askere ve kumandanlara ihsanlarda bulunuyordu; fakat kendisine biat ettirmek istediği yeniçerilerin, "Padişahımız hayatta oldukça kimseyi hükümdar tanımayız" diye red cevabı vermeleri şehzadeyi müteessir etmişti. Âbmed, en ziyade kardeşi Şehzade Korku d'un hükümdar olacağından endişe ediyordu. Şehzade Ahmed'in en samimi taraftarı olan Hadım Ali Paşa'nın, Şahkulu müsademesinde ölümü bunun işini bozmuşsa da gerek babası ve gerek diğer ileri gelen birtakım devlet ricali Rumeli'de Mihal oğulları ile diğer Rumeli beyleri kendisini istiyorlardı. Hattâ Rumeli akıncıları bİz sana tâbiyiz ne durursun" diye Ahmed'e haber göndermişlerdi (Sultan Ahmed casusunun ifadesi, 7993 Top.) Fakat Hadım Ali Paşa'nm ölümü üzerine onun Şahkulu âsilerini takip etmeyip vlmasya'ya gidişi yeniçerilerin hoşnutsuzluğunu mucip olmuştu.

Şahzade Şehinşah

869 H. (1464 M.)' de doğduğu rivayet edilen Şehin şah'm validesi Hünişalı Hatun Karaman oğullarından Nasuh Beycin kızıdır.[384] Bu, biraderi Şehzade Abdullah'-dan sonra en büyük şehzade olduğundan Karaman valisi olup saltanat mücadelesine kalkmamış ve babasının saltanatı Selim'c terkinden - dokuz ay evvel yani 5 Rebiulâhır 917 Konya'da, vefat etmiştir.[385] Bursa'da II. Murad türbesi civarına defnedilmiş t ir. Şah İsmail bununla muhaberede bulunmuş olup Şahinşah Anadolu'da şahın en mutemed adamı idi.

Şehzade Selim

875 H. (1470M.)' de Amasya'da doğmuş ve babasının hükümdarlığı zamanında Trabzon valisi olmuştur. Tarife göre orta boylu, toparlak ve kırmızı ile karışık beyaz yüzlü, çatık kaşlı, beyaz dişli, omuzları ile

---

[384] Konya mecmuusı. Sayı 32, s. 1795.

[385] Şchinşah'm vefatına dair validesi tarafından divandaki vezirlere gönderilen mektup, Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 3058.

göğüs arası açık, sakalsız, uzun bıyıklı ve sert bakışlı idi.

Şehzade Selim babasının epi zamandanberi bozuk giden devlet işlerinden müteessiren saltanatı terk edeceğini haber aldığı için tertibat almayı muvafık buldu. Hanedan içinde bir veraset-i saltanat kanunu olmadığından dolayı Fatih'in kanunnâmesi mucibince hükümdar olan şehzade diğer kardeşlerini öldürecekti; bunun için biraderleri Korkud ile Ahmed'in vaziyetlerini gözden kaçırmıyordu. Kendisi İstanbul'a uzak olduğundan çabuk ve muntazam haber alamıyordu. Şehzade Ahmed'in yazmasiyle oğlu Süleyman Bolumdan Kefe'ye nakledilmişti.

Şehzade Ahmed itidali ve hilmiyeti cihetiyle bütün devlet ricalinin hürmeVini celbettiği halde onun zıddı olan Selim ise şiddeti ve cevvaliyeti ve amansız hareketi cihetiyle etrafına korku bırakmıştı; hattâ Şehzade Selim bu sırada Erzincan ve havalisinde faaliyette bulunan Şah İsmail'i o mmtakadan defettiği gibi, Gürcüler üzerine de sefer yaparak o taraflarda da kendisini göstermiş olduğundan bu halleri babasına karşı "serkeşane vaziyet aldı" şeklinde gösterilmişti. Şehzade Selim, saltanatı elde etmek isteyen biraderlerine mukabil o da hazırlık yapmış kendi maiyyeti kuvvetlerinden başka Kırım hanı kuvvetlerinden de istifade etmişti. Rumeli'ye geçtiği sırada han'ın küçük oğlu kumandasında yanında üç yüz elli Tatar askeri vardı [386] ve taraftarları vasıtasiyle bu işte en müessir olan Yeniçeri ocağını elde etmişti.

Şehzade SeliirTin bütün arzusu icabında maksadına kavuşabilmek için devlet merkezine yakın bir mahalle nakletmekti; bunun için maksadına uygun olarak Rumeli'de bir sancak istedi ve hemen Ke/e'den, Kırım'dan [387] Tuna'ya doğru yürüdü; kendisine Trabzon'di ilâveten bir yer (Kefe) verildi ise de kabul etmiyerek [388] babasından tekrar rica etti; bu defa da şehzadeye nasihat etmek üzere ulemâdan INureddin Sarıgürz gönderildi; fakat Selini, bunu geri çevirdi; "Anadolu^&a. nereyi istersen verelim" dediler; "babama mülâki olmayınca cevap veremem diye mukabele etti ve istediği gibi bir

[386] Malkoç oğlu Bâli Bey'in raporu, Topkapı S a. Ar. Nr. 6329.

[387] Hammer Tarihi (C. IV., 213). Bilmünasebe Menğli Giray'ın, Selinı'in kayınpederi olduğunu yazıyor.

[388] Selim Kırım'dan, kalkıp Tuna taraflarına gelerek vezir-i azama gönderdiği mektupta Silistre sancağım istemiş Kefe hasılatı yetmezse Kili ve Akkirman hasılatından temin edilmesini (yallah ve billah min-bâd Tuna suyunun Ötesine (yani avdete) geçmek muhal olduğunu isteklerinin babasına arzını bildirmiştir (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5443).

cevap alamayınca derhal Kırım hanından aldığı kuvvetle Silistre yoluyla Rumeli'ye (Balkanlarda) gelmişti. Sarı-gürz ikinci defa gene gönderildi ve kesin olarak red cevabı verdi.[389]

Amasya valisi Şehzade Ahmed, hükümdarlığına eyiden eyi kail olduğundan, Korkud'un babasından izinsiz Antalya''dan kalkıp Manisa ya gitmesini ve Selim'in de Rumeli'ye geçmesini doğru bxümadığından, evvelâ Korkud'un sonra da Selim'in tedipleri için pederinden müsaade istemiş ise de Sultan Bayezid,memlekette büyük bir teşettüte sebep olacak olan bu teklifi red ile Şehzade Ahmed'i tekdir etmiştir.

Şehzade Selim'in Rumeli'ye geçişi îstanbuPdan duyulunca, vükelâ padişahı Edirne'ye götürmek üzere yola çıkarmışlar ve Selim'in üzerine asker sevketmek istemişlerdi. Bunu haber alan Selim, "asi olmadığını, babasına tazimlerini arz için geldiğini" beyan etmiş ve kendisine nasihat için babası tarafından gönderilen elçiye riayet eylemiş ve avdet eden elçi şehzadenin babasının elini öpmek üzere geldiğini arzeylemiştir.

Selim'in aleyhtarları, bu desiseyi kabul etmiyerek Selim'in üzerine Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa'yı göndermişlerse de Hasan Paşa, ya muharebe etmek istemiyerek veya cesaret edemiyerek Edirne'ye dönmüş ve bunun üzerine padişah bizzat Selim'e karşı hareket etmiştir.

Bayezid, ihtiyar olduğu için araba ile hareket edip Çukur-çoyır'da Selim'in ordugâhı karşısına gelmişti. Selim, karşı taraftan bir taarruz vâki olmadıkça katîyyen mukabele edilmemesini kendi kuvvetlerine şiddetle emretmişti. Bayezid'e, binmiş olduğu arabanın penceresinden kendisinin elini öpmek üzere gelen oğlunun kuvvetleri

---

[389] Sarıgurz'un SelimHe son görüşmesi

Şehzadenin, huzuruna mukaddema varup devletlu pâdişâh selâm ittilerve hatırınızı sordular deyu arz ittikte sakit oldular ve devletlu pâdişâh benüm rızamda olmak saadet-i dar ey n deyu arz olundukta şöyle cevab verdi kî ben anların rızasında olmadığım bir nice defa vaki olmuştur ve ben terk-i rıza ittiğüm şimdi ini bildüer? günah-ı sagîre had ısrar ile kebireye yetişür ve günah-i kebîre hod ısrar ile neye yetişdüği malûm değildir; ve rızalarında olmadığın ya bedbahtlığından veya devletimden ola dedi ve rızalarından garaz Trabzon'a varmak ise gökten Cebrail inüp ve peygamber dilek iderse kabul eylemezin dedi ve sen anda varup ademin gelip cevab getirinceye değin bunda ancak tehammül idesin dedi ve beni şöyle samnasunlar ki Korkud emrem gibi bir yire varup yine rücû eylemek ihtimali ola; ben bu hususta baş vermeğe razı olup fikrimden dönmek ihtimali yoktur dedi ve bizim gibi bir duacınız risalete geldiği cemi-i âleme malûm olup bilâhara devletlu pâdişâh'in emr-i şerifine imtisal eylemeyüp muhalefet eylemekten devletlu pâdişâha hacalet lâzımgelür ve nice fitneye sebeb olur denildikte ne gerekse olsun deyu cevap verdi (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 6322).

gösterilince Bayezid teessüründen ağlamıştır. Şehzade Selim'e taraftar olmaları ihtimali kuvvetli olan Rumeli akıncı ve sancakbeylerinin istirhamlariyle muharebeden vazgeçilerek iki taraf arasında bir anlaşma yapılmıştı. Buna göre Selim'e bir heyet yollanıp bu defa babasiyle görüşmesine imkân olmadığı ve Şehzade Ahmed'in katîyyen veliahd yapılmıyacağı temin edilmiş ve Rumeli'den istediği Semendire sancağı tevcih olunarak [390] beratı gönderilmekle beraber bu sancağa Alacahisar ve Izvorvik sancakları da ilâve olunmuştur. [391]

Bayezid, şehzadelerinden hiç birini diğerine tercih ile veuauu. yapmayacağına dair bir de ahidnâme yazdırarak bu hâdisenin birinci safhasını böylece kapatmıştır.

Bu suretle veliahd tâyini işini önlemeğe muvaffak olan Selim, emri altındaki askerle Semendire'ye gitmeyip, Rumeli beylerinin karariyle Eski Zağra ve Filibe taraflarında kalarak Semendire'ye bir vekil göndermişti.

Şehzade Selim'in Semendire sancağına tâyinini vezir-i âzamliadım Ali Paşa, Şahkulu ile müsademeden evvel haber almış bu hususta canı sıkılmıştı; aynı zamanda Şehzade Ahmed taraftarları da son vaziyeti kendisine bildirmişlerdi.

---

[390] Selim'iıı Semendire sancağını kabul ettiğine dair vezir-i âzam Koca Mustafa Paşa'nm Sultan Bayezid'e arızası (Topkapi Sarayı Arşivi,]Nr. 6265) Arz-ı bendegi budur ki, Mevlâna Nureddin (Sangürz) duacınız gelüp ne ise haber alındıkta Semendire'yi kabul ettiler deyu cevab getürdiler, geç vakit olmağın divan'a varılmadı inşaallah mevlâna hizmetleriyle mülakat oldukta tahsilen malûm oluna. Baki ferman. . .. Beııde-i fakir

[391] Şehzade Ahmed tarafından Hersek-zâde Ahmed Paşa'ya gönderilerek pâdişah'a takdim edilen mektupda Şehzade Ahmed: karındaşım Selimşah bey tarik-i isyan üzere Rumeli'de asker çekip Hudavendigârm üzerine geldiği sebeb-den hilâf-ı âdet Semendir'e ve Vidin ve Niğebolu sancaklariyle bazı maadiıı ve haraç ve sair haslariyle beş kere yüz bin akçe verilmiş olduğu halbuki zahiren üç sancak ise de amma manen Rumeli'nin külHyyen verilmesi dimek olup hemen -umur-i saltanattan bir hutbe ve bir de sikke kaldığı ve halbuki kendisinin babasının rızasından başka bir şey gözetmeyip pederini asla incitmediği ve bu suretle itaat yüzünden kazıyyenin ber-aks olduğunu, bunun için babası sağ oldukça saltanata tamaı olmadığını, fakat âsi bir ad er inin üzerine gitmesine müsaade edilmesini, aksı takdirde Anadolu'dan 'Rumeli'ye, bir kişiyi geçirmi-yeceğini ve keyfiyetin babasına arz edilip kendisinin de bunu vezir-i âxama bildirdiğini beyan etmektedir (Topkapı Sarayı Arşivi, 3062 Nr.lı zarf ve Nr, 6043). Yine vezir-i âzam'a göndermiş olduğu mektubunda : Muhibbiniz Yenişehir civarında olup benim aksa muradım vamp hayır duaların almaktır. Bu miktar yakın yere gelmişken talebim red olunup halk içinde hacil oldum, muradımın husulü içün gayret idiniz: mezkûr Selim her zaman muhalefet üzre olup bu muhlisiniz otuz yıl daima itaat ve inkıyad üzere olduğunu arada farkı nedir? İmdi muradımın husulüne himmet ediniz demektedir (Aynı tasnif, 3062 İVr.lı zarf).

Baba - Oğul Mücadelesi Ve Selim'in Hükümdarlığı

Karışdıran Muharebesi

Şehzade Selim SemendireVe gitmeyip yolda ayak sürürken merkezden sancağa gitmesi emrolundukça Şahkulu muharebesi neticesini ve Ali Paşa'nm muzafferiyet haberini beklediğini arzediyordu. Filhakika Şahkulu muharebesi olmuş ve muzafferiyet yerine Ali Paşa maktul düşmüş, Şehzade Ahmed, asileri takip edecek yrde Amasyd çekilmişti.

Vezir-i âzam Hadım Ali Paşa'nın maktul olduğunu duyan Sultan Bayezid yine o sırada Karaman valisi olan oğlu Şehin-şah'ın vefatını da haber alınca fazla müteessir olarak Edirne'den İstanbul'a, hareket edip saltanattan katı surette çekilmeğe karar verdi; devlet ricalini davet ederek görüştü; ekseriyet Şehzade Ahmed'in hükümdar olmasını muvafık gördüler.

Hadım Ali Paşa'nm yerine Hersek- zade Ahmed Paşa vezir-i âzam olmuştu; o, verilen hu karara iştirak etmedi; padişahın çekilm emesini, Şehzade Seli m'in Semendire'de kalıp Ahmed'in de Amasya'dan Karaman eyaletine naklini muvafık gördü ise de hasta padişah olarak ekseriyet Şehzade Ahmed'in hükümdarlığa davetini istediklerinden kendisine haber gönderildi. Halbuki Selim'e verilen ahidnâmede hayatta oldukça saltanatta kalacağı ve hiç kimseyi yerine namzed göstermiyeceği yazılmış olduğundan Bayezid ahdine sadık kalmamakta idi.[392] Şehzade Ahmed'in hükümdarlığına karar verildikten sonra padişah ileri gelen Rumeli beylerini davet ederek onlardan Şehzade Ahmed'e itiraz etmiycceklerine dair söz aldı ve sonra IstanbuVa hareket etti. Yeniçeriler, Ahmed'in hükümdarlığını önlemek için pâdişâha "Senin sağlığında biz başkasını pâdişâh istemeyiz" diye teminat vermişlerdi. Filibede bulunan Şehzade Selim bütün bu görüşme ve kararlardan adamları vasıtasiyle haber alıyordu. Selim alınan kararın kendisine verilen ahidnâme hilâfına olduğunu

---

[392] Sultan Bayezid ".... Muaccelen Ahmed Han'ı getürün ve benim fermanımı yerine yetirün; mülkü sahibine virem, tahtı -vârisine teslim kılanı.." diye Şehzade Ahmed'in getirilmesini emr ey lemisti (Âli tarihi, basılmamış birinci cilt, s. 208).

anlayınca kırk bin kişilik bir kuvvetle birdenbire Çorlu'da babasının kuvvetlerinin bulunduğu Karışdıran ovasına geldi. Şehzade Âhmed taraftarları, pâdişâh, Selim'in aleyhine tahrik için arabasının örtüsünü kaldırarak "Elinizi öpmeğe gelen oğlunuzun kuvvetini görün, mürettеb ve müsellâh askerlerle oğul babayı böyle mi ziyaret eder?" diyerek Bayezid'i oğluyla muharebeye teşvik etmişlerdi.

Selim'in Mağlup Olarak Kaçması

917 Cemaziyelevvelinin sekizinci günü (Ağustos 1511) iki taraf arasında vukua gelen muharebede Selim kuvvetleri bozuldu, şehzade takip edenlerin elinden güçlükle kurtularak Karadeniz sahiline geldi ve kendisine iltihak edenleri alıp İnada (İğne ada) 'dan gemiye atlayarak Kefe'ye gittiği haber alındı.[393] Şehzade Ahmed hükümdar olmakT üzere davet edildi2. Bayezid Cemaziyelevvelin edişinde. İstanbul'a geldi.

Selim'in bu suretle mağlûbiyeti üzerine Şehzade Âhmcd'in hükümdarlığı artık tahakkuk etmiş gibi idi; bir an evvel gelmesi kendisine yazıldı; Hersek-zâde "evvelce verilen ahidnâmeye sadık kalınmasını ve hiç birisinin diğerine tercih edilmemesini ve askerin Selim'e mütemayil olduğunu ve Kapıkulu ocaklarının Ahmed tarafına imalesinden sonra saltanatı terk etmesini ve Ahmed'i îstanhuVa. getirtmeyerek Karaman'da alıkoymasını" padişaha arz ettiyse de sözü dinlenmedi. Şehzade Ahmed aldığı emir üzerine siir'atle Gebze'ye ve oradan Maltepe'ye geldi ve istanbul'a girmek için müsaade istedi; IstanbuVa girdiğinin ertesi [394] Ünü de hükümdar ilân edilmesi tekarrür etmişti.

Yeniçerilerin Ayaklanmas

---

[393] Dergâh-ı rmiallâya ve bargâh-ı a'lûya mâruz-ı beıdegî öldür ki, Sultan Selim tahkik Inada'da gemiye girdi, antla varup gelen adenitimiz ulağla der-i devlete gönderildi. Haberi asliyle andan alasız; baki ağız haberin ne veçhile girüp hakma ne ısmarladığını varan âdemden sorasız, tahkik bilesüz. Elfakirü'l-hakîr Mahmud {Tophapı Sarayı Arşivi, Evrak kısmı, Nr. 3703) Liitii Paşa tarihi de (S. 202, 203) S elim'in bozulduktan sonra Ahyohya varup ovada hazır bulunan gemilere binerek Kefe'ye gittiğini yazar.

[394] Ahmed 917 C tarihli tuğrasını havi olarak Eskişehir'den Turgut oğullarına gönderdiği fermanda emr-i âli ile astane-i saadete gittiğini bütün maiyye-tiyle kendisine iltihakını bildirmiştir (Top. Sa. Ar. Nr. 3062).

O akşam yeniçeriler aralarında görüşerek Sehza Ahmed'i hükümdar tanımamağa karar verdiler ve bundan başka üç bin kadar yeniçeri, vezir-i âzam Hersek-zâde Ahmed ikinci vezir Koca Mustafa Pa-şa'larla Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa'nın, kazaskerlerden Müeyyed-zâde Abdurrahman ve Nişancı Tâci-zâde Cafer Çelebilerin evlerini yağma ettikleri gibi, fırsat bulan bazı ayak takımı da bazı yahudi evleriyle bir kısım ticarethaneleri yağmaladılar. Yezir-i âzam Hersek-zâde saklandı ve hemen azlolunarak yerine ikinci vezir Koca Mustafa Paşa vezir-i âzam oldu.[395]

Yeniçeriler, S elim'e sadakat göstererek onun gelmesinde ve veliahd olmasında ısrar ettiler. Bu haberi Şehzade Ahmed duyunca Anadolu'ya döndü [396] ve orada faaliyete geçti ve ilk iş olarak babası eh inşa h-'in ölümünden sonra Karaman valisi tâyin edilen Şehzade Mehmed'i Konya'da muhasara ederek orayı aldı.

Selim Aleyhdarlarınm Korkud'u Devletleri

Selim'in aleyhtarları, Ahmcd'in muvaffak olamaması üzerine bu defa da Şehzade Korkud'u davetleri hükümdar yapmak çaresine başvurdular ve kendisi acele İstanbul'a, larınm Korkud'u. Manisa'da bulunan bu şehzade sür'atle Mihahc'e ve oradan kayıklarla 12 Muharrem 918'tle Davutpaşa iskelesine gelip karaya çıkarak yeniçeri ocağına gitmiş sonra babasını görüp biraderi Ahuu'd'ten kaçtığını söylemiştir. Yeniçeriler Korkud^a hürmet gösterdiler fakat Selim'den başkasını istemediklerini de söylediler ve aynı zamanda kendisinin hayatına dokunulmamasını temin için söz verdiler.

Selim'in Hükümdarlığı

[395] 917 Cemaziyelâhır sonu = 1511 Eylül sonu

[396] Üsküdar Maltepesine kadar gelmiş olan Şehzade Ahmed'in geri dönmesi için yeniçeri ocağı tarafından gönderilen yayabaşılar'a Ahmed'iıı itibar etmemesi üzerine anlar geri dönüp Ahmed'iıı muhalefetini söylediler. Galeyana gelen yeniçeriler ağalarının üzerine hücum edip "pâdişâhımız Sultan Selim'i baş dikip bizi Sultan Ahmed üzerine göndersin demeleri üzerine yeniçeri ağası vezirlere gidip hali anlattı, vezirler" kul nerede ise biz oradayız" diyerek hep beraber gidip durumu Sultan Bayezid'e arz edince padişah da "asker nerede ise ben oradayım cevabını verince Selim'i diivet etmek üzere evvelce Selim'den mektup getiren kapıcıbaşı Yusuf'u çağırıp "oğlumu askerime baş diktim vallah ve billah ve tallah hiç bir veçhile hayal etmeyup bu canibe müteveccih olsun, bir dürlü şüphe etmesün" diyerek Selim'e daveti ımıtazammm 918 evasit-ı Muharrem tarihli ferman göndermiştir (Top. Sa. Ar. Nr. 7072).

Bu vaziyetler karsısında muztar kalan ve artık
hüküm ve nüfuzu kalmayan Sultan Bayezid, oğlu Selim'i istanbul'a davet etti ve o da kara tarikiyle den AkkirmarCa. ve oradan da Rumeli'ye geçerek îstanbuVda Yenibahçe mevkiine geldi; kendisini devlet ricali istikbal ile tebrik ettiler ve divan-ı hümâyuna gelerek babasının elini Öpmesini söylediler; bir su-i kasda uğraması ihtimalini düşünerek babasiyle at üzerinde görüşmeğe muvafakat etti.[397] Ertesi gün ayak divanı olup, devlet erkânı da hazır olduğu halde babasiyle görüştü. Bayezid ibtida saltanattan çekilmeğe yanaşmayarak

Yavuz Selım'in Hükümdarlığlı

Selim'i Şah İsmail üzerine yapılacak sefere serdar tâyin etmeği teklif etmiş ve o da askeri zapt ve rabt için ordu başında hükümdarın Wlunmasıiun muvaffakiyeti temin ettiğini söylemiş ve bu suretle o gün iki taraf bu kadar görüşme ile birbirlerinden ayrılmışlardı. Bayezid, oğlunun hükümdar olmak istediğini ve askerle bir kısım ricalin S elim taraftar olduklarını görünce saltanatı kendisine terk eyledi. [398]/[399]

Bayezurın Dimetoka'ya Giderken Yolda Vefatı

Bayezid saltanatı oğluna terkettikten sonra arzusu üzerine yirmi yük, yanı iki milyon akçe yıllık maaş tayiniyle Dimetokd'ya gönderildi. Sultan Selim babasını teşyi etti. Hizmetine Rumeli beylerbeğisi Hasan T?aşa ile defterdar Kasım Çelebi'yi [400] ve Tabib A.hî Çelebi denilen Mehmed b. Kemal'i tâyin edip gönderdi; Bayezid daha Dimetoka'yaL varmadan Çorlu civarında ansızın vefat etti;[401] tarihler yolda hastalandığından veya ihtiyarlığa keder de munzam olarak öldüğünden bahsederlerse de Tenkîhi tevarih zehirlenmek suretiyle

[397] Bunu, müverrih Ali, Dürr-i me/ı'mm'dan naklen beyan etmektedir (42. vakıa).
[398] 7 Safer 918 == Nisan 1512
[399] B ay ezid, Sultan Selım'e saltanatı terkederken şehzadelerden herhangi birisinin kendisine muhalefet etmedikçe Öldürülmemesini tavsiye ile oğlundan söz almıştı (Âlî tarihi^ varak 254).
[400] Kasım Çelebi Eyüp'te cami ve medresesi olan Kasım Paşa'dır (Tacüh'tevarih, s. 205).
[401] badehu Sultan Selim saraya geliip tahta cülus eyledi ve Sultan B ay ezid Dimetoka'y& varmadan esnay-ı rahda şehadetle âhıreti teşrif buyurup" (TenkihÜ't-Tevarih). Bayezid han Dimetoha'yı ihtiyar edip koçile saraydan çıkıp... KanşdiTan'A vardıkta Sultan Selim'den ecel şerbeti gelüp bile bile yedirdi vefat etti. (Mürüft-tevarih Topkapı Sarayı Hazine kitapları: 1338).

öldüğünden bahsetmekte ve gösterişte o rivayeti teyid eylemektedir.[402] Şamdanî-zâde de Miiriii't-tevaritftç Karıştıran'da şehiden, vefatını yazar.[403] Şehzade Âhmed memlûk sultanına gönderdiği arîzada ise lstanbuVdLZ.n çıkarılan babasının KaHıdere'de hastalanarak vefat ettiğini beyar dan sonra halk arasında vefatının kardeşi tarafından olduğunun şayi olduğunu yazmıştır.[404]

II. Bayezid'in Şahsiyeti

Sultan Bayezid ecdadına ve babasına nisbetle daha az cevval idi. Spandoni'nin bir Venedik raporundan alıp naklettiğine göre Bayezid, sükûn ve rahatı severdi. Bayezid'in hayatını iki devreye ayırmaklâzımdır: Biri şehzadelik hayatiyle saltanatının ortalarına kadar olan devri; ikincisi de buradan Ölümüne kadar geçen zamandır; bu iki hayat devresi birbirinden tamamen ayrı ve birbirine zıddır.
Şehzadelik devri Amasya? daiki yârâm ile zevk ve safa ve îyş u nûş âlemleriyle geçmişti; bu tarihlerde kendisi uyuşturucu maddelerden afyon macunu da kullanmıştı. Muhitinde sohbetine iştirak edenlerin içinden en meşhurları Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi ile hasekisi Hacı Mahmud Bey adlarında iki kişi idi. Hattâ Fatih Sultan Mehmed, bu iki adamın oğlunu sefahate alıştırdıklarını duymuş ve şehzadenin lalası Fenarî-zâde Ahmed Bey'e 12 Muharrem 884 tarihli bir hüküm göndererek bu iki şahsın macun veya esrar yahut başka bir madde ile öldürülmesini ve oğlunun kullandığı maddelerin nelerden ibaret olduğunun bildirilmesini emreylemişti.[405] Bunun üzerine müşkül duruma düşen Fenarî-zâde keyfiyeti Bayezid'e bildirmiş ve o da bu iki dostunu tehlikeden muhafaza ederek birer miktar para verip yanından uzaklaştırmış ve onlar da Osmanlı devleti hudutları haricine çıkmışlardır.[406] Bayezid babasından Özür dileyerek mükeyyifatı terk ettiğini bildirmişti.[407]

---

[402] Celâl-zâde Mustafa Bey Selimnâmefe Edirne civarında Söğütlüdere konağında 918 Rebiulevvel on birde ve Yunus Paşa'nın arızasında Rebİulevvelin
[403] S. 507
[404] Top. Sa. Ar. 3062 Kr.lı dosya yirmi beşinci perşembe günü îsalar mevkiinde vefat ettiğini yazmışlardır (Top. Sa. Ar. Nr. 6335).
[405] Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 263, 264; Kınalı-zâde tezkiresi (Hatemîr-nin tercüme-i hali kısmı).
[406] Şakayık tercümesi (S. 308), Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi-nin tercüme-i hali.
[407] Bayezid'in babasının gönderdiği arîza sureti bu cildin sonunda Müey-yed-zâde'nıı tercüme-i hali kısmmdadır.

Bayezid, babasına yazdığı cevabında evvelce bazı mükey-yifat istimal etmişse de artık pederinin hayır duasiyle o gibi şeylerden tamamen vazgeçtiğini arzederek babasının hiddetini teskin etmiştir; hükümdar olduktan sonra bir müddet daha içki âlemleri tertip etmiş ve sonra tamamen terk ile ibadetle meşgul olmuş ve bu hali ömrünün sonuna kadar devam ederek devlet idaresini vezirlerinin ve bilhassa ikinci defa vezîr-i âzam olan Hadım Ali Paşa'nm eline bırakmıştır.

II. Bayezid, babasının zamanında İstanbul9 da başlıyan ilim cereyanlarını teşvik etmiş; âlim, şâir ve edibleri himaye ile onlara muayyen tahsisat vermiş ve bu suretle İstanbul'u. Îslâm âleminin ilim merkezi haline sokmuştur. Fakat fikir hürriyeti babası zamanındakine nisbetle geri olup bu yolda mutaassıp ulemanın kurbanı olan mütefekkirler de görülmüştür ki Ibn-i Kemal'in hocası Tokad'lı Molla Lütfi bunlardandır.

Venedik elçisi meşhur Andre Gritti, Bayezid'i şöyle tavsif etmektedir : "Bayezid'in boyu ortadan yüksek olup rengi zeytuniye çalar.[408] Çehresi zihnen ciddî ve ağır şeylerle meşgul bulunduğunu gösteriyor; fıtraten mağmum ve mahzundur. En mes'ud hâdiseler zuhurunda bile asla sevinip gülmez. Hiç şarap kullanmaz, az yemek yer, ata binmekten pek zevk duyar, giriftar olduğu nikris illeti menetmese, en sevdiği şey av eğlenceleri ve at talimleridir. Dinî merasimin hiç birini ihmal etmez, pek çok sadaka dağıtır. Felsefede behre ve malûmatı olmakla övünür; kozmoğrafya ile fazla meşgul olur."

Gritti bu izahattan sonra Sultan Bayezid'in icraatından da şöyle bahsediyor :

"Padişah tetebbu ve mütalâaları dışında ordusunun ıslah ve tensiki ile meşgul olmaktadır. Kölemenlere karşı olan mağlûbiyeti, ordudaki inzibat fıkdanına atfeden Bayezid yeniçerilerinin adedini arttırdığı gibi askeri yeni silâhlarla da teçhiz etmiştir; bilhassa topçu ve* süvari teşkilâtı ve top nakliyatı ciddî bir ıslahata tâbi tutuldu. Atlı atsız askerler ile donanma efradı şahidi olduğumuz harikulade şeylerin tahakkukuna âmil olmak üzere sür'atle cem ve tahşid olunmaktadırlar.[409]

---

[408] Alî, Bayezid'in hılyesini şöyle tarif etmektedir : Uzun boylu, küşade yüzlü, çatına kaıakaşlı, elâ gözlü, buğday benizli, arslan burunlu, geniş göğüslü.

[409] Sp. CantacasJn, Pelit traivte de Voriğine des Turcqz, Schcfer tab'ı, 1Ö96 Varis.

II, Bayezid lstanbuV&a. cami, medrese, imaret ve mektep,[410] Edirne'de cami, medrese ve hastahânc ve [411] Amasya'da da cami, medrese, imaret ve mektep ve diğer yerlerde köprü, zaviye ve sair kültürel ve sosyal eserler yaptırmıştır. Cesedi, istanbul'da.

Bayezid'teki camiinin yanındaki türbededir. II. Bayezid vaktinin çoğunu mütalâa ile geçirir, okuduğu kitablar hakkında düşüncesini yazardı, kendi namına çok eser yazılmıştır.

Sultan II. Bayezid iyi bir tahsil görmüştür Adlî mahla-siyle Türkçe ve Farsça şiirleri vardır. Kendisinin :

Matla'h Farsça bir gazelini Müeyycd-zâde Abdurrahman Ibn-i Kemal, Hacı Hasan-zâde, Taci-zâde Cafer Çelebi, Necati taraflarından tenzir edilmişlerdir.[412]

II. Bayezid her sene hanedan azalarına askerî devlet adamlarına ulema, mcjayih ve sair saray erkânına ihsanlarda bulunurdu.[413]

Sultan Bayezid'hı oğlu Selim hakkında sonradan onun ağzından kaleme alınmış bir firaknâme vardır ve şöyle başlar:[414]

Bcniim ekmeğimi tahlif idenler Beni koyıιb Selim şak'a gidenler Hakikat rafıma doğru varanlar Görün beyler bana nitti Selim şah

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

SULTAN SELİMİN İÇ DURUMU DÜZELTMESİ, ÇALDIRAN MUHAREBESİ YE DULKADIR BEYLİĞİNİ ALMASI

Sultan Selimdin İç Durumu Düzeltmesi

Şehzadelerin Bertaraf Edilmeleri

Yeni hükümdarın karsısında en urlu rakip Şehzade Ahmed'di; bu, Maltepe'den Anadolu'ya, döndüğü zaman biraderinin oğlundan Konya'yı almış, genç Şehzade Mehmcd'i yakalamış ise de babasının

[410] İstanbul'daki tesislerini mimarının Yakup Paşa olduğu görülüyor (Edime ve Paşa livası, s. 478).,
[411] Edirne'deki Darüşşifasında 3 tabib, iki göz hekimi, iki cerrah, bir kâtip vesair müstahdemin vardır (Başvekâlet arşivi, maliyeden arşive devi' edileu vesikalardan 70 sıra numaralı vesika).
[412] Aşık Çelebi tezkiresi.
[413] Edirne ve Paşa livası, s. 470, 485.
[414] Topkapı Sa. Ar. Nr. 8525.

tazyiki üzerine çocuğu serbest bırakmıştı. Şehzade Ahmed Anadolu'da muvaffak olacağını umarak Selinrc karşı hazırlık yapıyordu.

Sclim'in karşısında ikinci rakibi Şehzade Korkud'ılu. Yukarılarda söylediğimiz gibi K orkud yeniçerilere iltica etmiş ve Selim hükümdar olunca onların tavassutiyle hayatına dokunulmayarak yine Manisa'ya, gönderilmiş ise de tabiî şüphe altında idi.

Sultan Selim, Safevîler hariç olarak kendisinin cülusunu tebrik için gelen Macar, Venedik, Memlûk ve diğer devletlerin [415] elçilerini kabul edip dostluk ve sulh muahedelerini yeniledikten sonra [416] evvelâ biraderi Ahmed'in gailesini bastırmakla işe başlamıştı; Anadolu'da hükümdarlığını ilân eden Ahmed'in oğlu Alâüddin bir miktar kuvvetle Bursa üzerine gelip orayı zapt-etmiş ve babası adına hutbe okutmuştu.[417] Alâüddin üzerine kuvvet sevkedilerek Bursa'dan kaçırılmış ve bu şehzade Malatya yoluyla Memlûklere iltica eylemiştir.[418] Yavuz Sultan Selim, şehzadelerin Avrupa'ya kaçarak bir gaile çıkarmalarını önlemek için Anadolu sahillerinekadırgalar yollamıştı.

Sultan Selim, Şehzade Ahmed'in üzerine de meşhur Malkoç oğlu Bâli Bey'in oğlu Ali Bey kumandasında kuvvet yolladı; Ahmed iki oğlunu yardım istemek üzere Şah İsmail'e gönderdi ve kendisi de Malatya'ya

---

[415] Şehzade Ahmed'in oğullarından Süleyman ve Alâüddin 918 Zilkadesinde Memlûk topraklarına kaçarak oradan da JCahire'ye gelmişlerdir. Hattâ Şehzade Süleyman, babası Ahmed'in Kohire'ye geleceğim söylemiş ve bu söz Memlûk Sultanın hoşuna gitmemiş, Osmanlılarla yeni bir macera açacağını düşünerek endişeye düşmüştü. Şehzade Süleyman 919 Safer ayında ve Alâüddin de ondan yirmi gün sonra taundan vefat etmişlerdir. Şehzade Ahmed'in diğer oğlu Şehzade Kasım da Ko/ıire'ye gelip Merc-i Dttbık harbinde bulunarak sonra Mısır'a kaçmıştır {tbn-i Iyas tarihi, c. IV., s. 289, 291, 303, 306). Âlî dcAlâüddin'in Ko/ıire'ye giderek orada taundan 8 Rebiulâhır 919 cumartesi günü vefatım kaydederse de (S. 257) Kasım'dan bahsetmez. Şehzade Ahmed'iu Murad ve Osman adlarında iki oğlu daha olup bunlardan Murad'ın kızıl-başlardan tac giyerek onlarla ittifak ettiği görülüyor (Top. Sa. Ar. Nr. 6522).

[416] Müverrih Âlî elçilerin tebriklerinin şehzadeler gailesinden sonra olduğunu ve Edirne'de yapıldığını yazar (S. 257).

[417] Bursa'dan haber geldi kim Sultan Ahmed oğlu Sultan Alâüddin Bursa'ya gelüb ve Bursa'yı zabtedüb subaşısma ve Sultan Selim'e tâbi olanları ekserisini kılıçtan geçirip ve mîrîye müteallik emvali zabtedüb ve şehir-lüsünden nice mal ve menal olub ve babası Sultan Ahmed adına -hutbe oku-tub (Lütfi Paşa tarihi, s. 204).

[418] Hamraer, Kemah'a, kaçtığını yazıyorsa da Lütfi ve diğer Osmanlı müverrihleri Malatya'ya, gittiğini beyan ediyorlar. Şehzade Ahmed'in oğlu Süleyman'ın Kahire'ye geldiği zaman babasının geleceğini söylemesi. Ahmed'in Malatya'ya ilticasını gösterir. Malatya naibinin (valisinin) vezir-i âzam Mustafa Paşa'ya gönderdiği mektupda Sultan Ahmed'in üçbin kadar âdemle Darende-ye gelerek Memlûk Sultanına elçi gönderüp kardeşiyle barışmak istediğini, lâkin Şah İsmail ile mütemadiyen muhabere ittiğini, barışıklık olmazsa şah'm yanına gideceği rivayet olunup yanında beş yüz kadar adamı kaldığı, kaçanlar öldürülmeyecek olursa yanında kimse kalmayacağını bildirmiştir (Top. Sa. Arşivi 3062 Nr. Iı dosya).

kaçtı ve sonra vaziyeti müsait gördüğünden Amasya'ya döndü; çünkü hükümet erkânından bazılarının ve bilhassa vezir-i âzam Koca Mustafa Paşa'nın kendisine taraftar olması ve gizli muhabere etmesi, yeniçeri ocağı büyük zabitlerinin kendisini hükümdar yapmak için mektup gönderip davet etmeleri şehzadeyi ümide düşürmüştü; bu vaziyeti Malkoç oğlu, Bursa'ya gelen pâdişâha bildirdi.

Sultan Selim, saltanat kanunu mucibince kendi oğlu Süleyman'dan başkasını hayatta bırakmamağa karar verdi ve Bursa'ya gelerek ibtida elinde bulunan biraderleri Şehinşah, Âlemşah ve Mahmud'un oğullarını boğdurarak işe başladı.[419] fikrini anlamak istedi; devlet adamları lisanından ona mektuplar yazdırarak saltanat hırslarım tahrik ettirip muvafakat ettiğini ve kendisine söz verdiği halde [420] saltanat arzusunun hâlâ devam ettiğini öğrenerek Bursa1 dan kalkıp ansızın Manisa'ya, gitti ve şehzadeyi sarayında muhasara ettiyse de elde edemedi; Korkud, Selim'in gelmekte olduğunu paşalardan birinin gönderdiği adamından haber alıp gece yarısı yükte hafif, bahada ağır eşyasiyle ve Piyâle isminde sadık bir kölesiyle beraber sakalını beyaza boyayarak külah geyip semle sarmak suretiyle kıyafetini tebdil ederek sarayının arka kapısından kaçmağa muvaffak oldu; mağarada saklandı: maksadı Antalya sahiline inip bir gemi ile Avrupa'ya kaçmak veya Rodos şövalyelerine iltica etmekti; fakat arzusuna muvaffak olamadı; üç hafta kadar saklandı. Mağara bir köylü tarafından haber verilerek yerleri bulunup yakalandılar; verilen emir üzerine Korkud Bursa ya. getirilirken yolda Emed kasabasında ve uyku esnasında kapı-cıbaşı Sinan Ağa tarafından kemend ile boğularak cesedi Bursaya. Orhan Gazi türbesine defnedildi ve sadık kölesi yani sadık musahibi Piyâle Bey de türbesine türbedar tâyin olundu.[421]

Korkud'un Ferahşad ve Fatıma adlarında iki kızı kalmıştır, amcası

---

[419] Künkü'l-ahbar, Şehinşalı'ın oğlunun Mehmed ve Mahmud'un oğullarının bir yerde Musa, Emin, Orhan ve diğer bir yerde Mustafa, Orhan ve Süleyman adlarında olduğunu kaydediyor ve bu üç şehzade Tacü'l-tevarih'te (C. II., s. 230) doğru olarak Mahmud'un oğulları diye zikredildiği halde Âlî sehven bunları Şehzade Mehmed'in oğulları olarak gösteriyor. Âlemşah?ın oğlunun adı Osman'dı (Künhİfl-ahbar Kütüphanemizde basılmamış birinci cilt, s. 255, 258). Mahmud'un bu üç oğlu Bursa'da Sultan II. Murad türbesinde medfundurlar.

[420] Korkud biraderinin hükümdar olması üzerine Manisa'ya, dönerken "Benîm vicdanımda mülk ve devlete cidden rağbet yoktur; muradım bir. köşede huzur edip devam-ı devletiniz duasına muvazabettir" demişti (Alî tarihi, s. 212).

[421] Spandoni, Korkud'un Rodos'a, yakın Anadolu sahiline çekilerek, kendisini götürecek şövalyelerin gemisini beklerken, adamlarından birinin ihbarı üzerine yakalandığını yazmaktadır.

ıSelim'in yanında rehin olan oğlu boğulmuştur.[422]
Bundan sonra sıra Şehzade Ahmcd'e geldi. Evvelâ Şehzade Ahmed taraftarı olup bununla gizli muhaberesi olan vezir-i âzam Koca Mustafa Paşa Bursa'da idam olunarak yerine Hersek-zâde Ahmed Paşa dördüncü defa vezir-i âzam oldu.

Yavuz'un yanındaki devlet adamları lisanından Ahmed'e mektuplar yazılarak şehzadelerin ve vezir-i âzam Koca Mustafa Paşa'nın katledilmelerinden ve kendilerinin zor durumundan şikâyet edilerek "gelecek olursa ilk çarpışmada kendisine iltihak edecekleri hususunda" şehzade inandırılmıştı.
Bu mektupları alan Ahmed, büyük ümide düşerek Malatya'dan Amasya'ya, avdet ve oradan topladığı askerle Konya'ya, ve oradan Bursa üzerine yürüdü. Şehzadeye mukabele etmek üzere Karaman valisi (Beylerbeğisi) Hem dem Paşa ile Anadolu bey-lerbeğisi memur olmuşlar ve mirahur Bıyıklı Mehmed Ağa da pişdar tâyin edilmişti. İki taraf Yenişehir ovası'nda. karşılaştılar; padişah da Bursa'dan harp meydanına hareket etti.
Şehzade Ahmed çarpışmalarda mektupların yalan olup aldatıldığını anladı ise de çekilmeğe imkân olmadığını görerek harp etti; nihayet atından düşerek yakalandı ve askeri bozuldu; o da Sinan Ağa tarafından boğuldu [423] ve bu suretle Şehzadeler gailesi tamamen sona erdi.[424] Yalnız şehzade Ahin e d'in Kasım adındaki oğlu Memlûklere iltica etti ve Murad adındaki diğer oğlu Şah ismail'in yanında bir müddet kaldı. Şehzade Murad, traıi'da sancakbeyi derecesinde bir hizmette iken vefat etmiştir.
Şehzade Ahnıed'in hükümdar sıfatiyle Anadolu'daki faaliyetine dair Topkapı Sarayı arşivinde çok vesika vardır.

---

[422] Anadolu'da faaliyette bulunduğu ve İstanbul'a davet edildiği sırada Sultan Ahmed, Korkud'un oğlunun yanma gönderilmesini istemiş o da: "Bundan evvel bu bendenize mektub irsal edip oğlunuzu bize gönderin varalum padişahımızın elini Öpdürelim deyu buyurmuş idiniz... amma oğlumun bir nesnesine hata olunmamasına boynunuza alırsanız işte anda devlet âstanesine adamımız varıyor___(Top. Sa. Ar. Nr. 8517).
[423] Şehzade Ahmed yakalandıktan sonra Yavuz'un huzuruna getirilerek öl düriilm ey ip bir yerde oturtulmasını rica etmiş ise de Sultan Selim kabul etmiyerek birtakım mütalâalar verdiyle derhal boğdur muştur. Şehzade Alime d'in meli'ukâtı tznik kadısı tarafından tesbit olunmuştur (Top. Sa. Arşivi Nr. 5598).
[424] 918 Şevval —1514 Ocak

YİRMİNCİ BÖLÜM

YAVUZ SULTAN SELİMİN CÜLUSUNDA ANADOLU'DA KIZILBAŞ FAALİYETİ

Akkoyunlu devletini yıkarak Şia mezhebinde (Isnâ-Aşeriye On iki îmanı) şeyhlikten şahlığa geçmek suretiyle büyük ceddi Şeyh Safiyüddin Erdebilî'ye izafeten Safevîye devletini kurmuş olan (907 H. 1502 M.) Şah ismail asırlardan beri Anadolu'da yaşayan Kızılbaşlara Dâî veya Halife isimlerinde propagandacılar göndererek onları da kendi camiası altına sokmağa çalışıyordu.

Anadolu Selçukileri zamanında ve II. Gıyasüddin Key-husrev (1236-1246) devrinde Orta - Anadolu'da Sivas, Amasya, Tokat, Çorum, Malatya havalisinde Baba Ishak'm idare ettiği Alevilerin yani kızılbaşlarm ayaklanmaları ve daha sonra Batı Anadolu'da, ve Rumeli Balkanlarda Samavna kadısı oğlu Bedrüddin Mahmud'un tertip ettiği alevî ayaklanması gibi kanlı olaylar cereyan etmişti.

Şah İsmail'in halifelerinden Nur Halife Orta - Anadolu'da müridleri vasıtasyle çalışıyor, Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum daki alevileri Şah adına birliğe davet ediyordu. Aynı suretle Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden olan Anadolu alevilerinden Hasan Halife oğlu Şah Kulu da Antalya ve havalisinden başlayarak Şah adına çalışıyor ve bu, aynı zamanda faaliyetini adamları vasıtasiyle Rumeli'ye de teşmil etmiş bulunuyordu (915 H. 1509 M.).[425]

Şah İsmail el altından için için çalışırken bilhassa bu 1509 tarihinden itibaren Güney -Anadolu'da Antalya sancağı sahasında Şah Kulu

---

[425] Filibe Sancak beyinin, Şah Kulu'nun faaliyeti hakkında yakaladığı casus Pir Ahmed'in istintakındaki ifadesine göre arızası :
"Şahkulu Antalya kurbinde Yalınlu nam karyenin yanında bir mağarada olurdu ve mevludu dahi ol karyede idî.
Sual : Sen onda iken Şahkulıfımn yarar âdemisi kimler İdi?'deyince Cevaben biri Safer ve biri İmamoğlu nam kimesnelerdir. ... Sen Şahkulu'nun yanından ne vakit gittin deyu sual olıcak, geçen yılın Safer ayında gittim. Kaç kişi idiniz deyu sual olıcak dört kişi idik dedi. Her birimize yirmişer kâğıt (davetiye) verdi. 01 kimesnelerin adları necür deyicek biri Safer, biri îmamoğlu ve biri TacÜddin ve biri dahi mezkûr Pîr Ahmed. Bunlar nereye vardılar deyıı denince, Safer Serez'e vardı, imam oğlu Selânik'e vardı, Tacüddin ve Suca ve Şeyh Çelebi ve mezkûrun imamı Muhiddin Halifelere kâğıtlar verdini, düıifııcc de Ercanlı halifeye kâğıt verdim ve esbabım ve bazı kâğıtlarım Ercanlı halifede emanet kodum..." diğer gezdiği yerlerde kimlere kâğıt verdiyse de onları da zikretmiştir (Topkapı Sarayı Arşivi, AV. 6636).

Halife'nin faaliyeti artmış, aynı zamanda Şah ismail sancaklardaki bazı şehzadelerin cemiyetlerine adamlar sokmuş ve şehzadelerle mektuplaşmağa başlamıştı.[426]

Tarihlerde Şah Kulu denilen Hasan Halife oğlu (ismi malûm değildir) Korkuteli tarafından Yahnlıköy halkındandı. Bu şahıs kendi köyü civarında bir mağarada oturup ibadetle meşgul olur görünüp kendisini ziyarete gelenler vasıtasiyle veli olarak şöhreti artmış, hattâ Sultan II. Bayezid bile kendisine para göndermekte bulunmuştu.

İşte bu suretle şöhreti artan Şah Kulu, gizli maksadını fiile çıkarmak için münasip bir zaman ararken Sultan Bayezid'iıı devlet işlerini vezirlerine bırakması ve fiilen işten çekilmesi ve oğullarının saltanata geçmek için hırslan, Şah Kulu'ya cesaret vermiş, fakat Antalya sancakbeyi Şehzade Korkud bunun maksadını anlayarak kendi adamlarından subaşı Hasan Ağa ile kuvvet sevkederek cemiyetini dağıtmış ise de Şah Kulu kaçmağa muvaffak olmuş, fakat yakalanan adamlarından maksadı anlaşılmıştı.[427]

Şah Kulu kaçtıktan sonra Yenice derbendine varıp dört, beş yüz kadar avenesiyle isyan etmiş, ele geçen kadı ve naibleri katletmiş, Manisa'ya gitmiş olan Korkud'un adamlarından mürekkep kafileyi vurmuş ve mukabelesine gönderilen kuvvetler arasındaki sipahilerin Şah Kulu tarafına geçmeleri üzerine hükümet kuvvetleri bozulmuş ve Şah Kulu Antalya üzerine gelerek şehri kuşatmıştır.[428]

Hükümetin, mevzii bir isyan zanniylc ehemmiyet vermediği hâdise büyümüş, Şah Kulu'nun cüreti artmış, Burdur, Keçiborlu,, îstanos (Korkuteli) İsparta Gölhisar, Sandıklı tarafları bunların yağma ve

---

[426] Memlûk devletin idaresinde bulunan Divriği sancağının naibi yani valisi (ilan Mamay tarafından asılları Memlûk Sultanına gönderilmek suretiyle Halep ııaib-i saltanasma ve suretleri de Dulkadir oğlu Alâüddevle'ye yollanan ve Konya valisi Şehzade Şehinşah'm Şah îsmail ile muhaberesine dair olan mektuptan bazı kısımlar:
Maruz-ı bendegî oldur ki: elhaletü hazihi bundan akdem E rdebil oğlu'nun (Şah İsmail'in) ve Mehmed Ustaçİu'nun iki nefer kaasıtları hazret-i şehzâde-i âlemyan Celûlüddevletü ve-d'din Şehinşah Bey kaasîdiyle ellerinde mükâte-bat ve merasim (hüküm) olup Divriği vilâyetinden geçerken bu bende-i muhlis tutup hapsedip bazı mektupları Halep Melikü'l-ümerasına (Hayır Bey) irsal olundu tiyle olsa zât-ı şerifleri ile iktiza etti ki mükâtebat-ı mezkûre Sultan-) ATîsır nasarahullahu hidmetine teçhiz olunup suretleri yazılı]) bu bendenin A demi siyle hidmet-i şerife irsal olundu. Halıya Erdebil oğlunun iki bayrağiyle baki mükâtebatın sureti irsal olundu, İmdi re'yi şerifiniz muktezasıııca dergah-ı selfıtin-penâh hizmetine (II. Bayezid*e) arz etmesi ne veçhile mutasavver ise fikr-İ sâkıbınıza menut ve müfevvazdır.. .. (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5812).

[427] Antalya kadısının 916 Zilhicce (30 Mart 1511) tarihli olup Antalya'yı bırakıp Manisa'ya giden Şehzade Korku d'a arızası (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 532Î).

[428] Antalya"d-d. bulunan Şehzade Korku d'uıı defterdarının arızası (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5035).

katliâmlarına uğramış, bunlara karşı Anadolu valisi Karagöz Ahmcd Paşa gönderilmiş ise de Kütahya önünde o da mağlûp ve maktul düşmüş ve Şahkulu tarafından kazığa vurulmuştur.[429]

Şah Kulu bundan sonra Bursa üzerine yürümeğe başlayarak mukabelesine gönderilen subaşı Hasan ağa'yı da bozup kati ettiğinden JB ursa'da heyecan artmış Şehzade Korkud Manisa kalesine kapanmıştır. Bunun üzerine Bursa kadısı iki güne kadar kuvvet yetişmezse neticenin pek vahim olacağını IstanbuVa. bildirmesi neticesinde [430]devlet merkezi gözünü açmış ve vezir-i âzam Hadım Ali Paşa isyanı bastırmağa memur edilmiştir.

Hadım Ali Paşa'nın yeniçeri kuvvetleriyle üzerine gelmekte olduğunu haber alan Şah Kulu çekilmeğe mecbur olmuş ve vezir-i âzam tarafından takip olunarak Sivas civarında Çubuk çayı veya Gökçay [431] mevkiindeki müsademede Ali Paşa maktul "olmuş ve bozulan Şah Kulu'dan bir haber alınmamıştır Rebiulâhır =1511 Temmuz. Trabzon valisi Şehzade Selim, Şah ismail'in Anadolu'daki faaliyetini ve Şah Kulu hâdisesini, alevilerin yer yer hareketlerini dikkatle takip ettiği gibi durumun nezaketini ve bazı şehzadelerin, Şah İsmail ile münasebetlerini ve biraderi Amasya valisi Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'm Şah İsmail'in halifesi elinden taç giydiğini haber alarak neticeyi gözden kaçırmıyordu. Selim'in cülusunu mütaakıp Sultan Ahmed'in ve oğlu Murad'm alevi kıyamının başına geçmeleri ve Sivas, Çorum, Tokat ve havalisindeki facialların artmasına sebep olmuştu.[432]

---

[429] 23 Muharrem 917 = 22 Nisan 1511

[430] Bursa kadısı Ahmed Bükâî Efendi'nin yeniçeri ağasına mektubu (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5451).

[431] TâciVt-tevarîh c. II., s. 177) Bu mevkii, Gök çay dîye kaydediyorsa da, Amasya valisi Şehzade Ahmed'in divân-ı hümayuna göndermiş olduğu arızada Çubuk çayı deniliyor. (Topkapı Sarayı Arşivi, 3062 Nr.h dosya)

[432] Devam-ı Ömrü devlet ve mezid-i izzet ve rîf'at ed'iyesi taze ve tekrar kılmaktan sonra arVı bendegî budur ki haliyâ bu diyarda sofular baş kaldırıp hurûc ettiler. Kara İskender nam şahsın idlâliyle Sultan Murad (Şehzade Ahmed'in oğlu) taç giyip surhseri kendüye asker etti; on binden ziyade oldular yevmen feyevmen Sofu Isa halife oğlu nam mülhidin üzerine cem olurlar ve Seydî Ali halife dahi kendüye (şehzadeye) nöker olup güldüğüne bağladılar ki fesad-ı azim ideler, nice köyler talan ettiler ve nice adamları katledip atlarını ve esbablarmı yağma ettiler. Bu diyarda ot kalmadı, Alâüddevle'ye (Elbistan-da Dulkadır oğlu) varurız derler. Sultan Murad her tarafa adamlar gönderip asker cem eder ve Sultan Ahmed dahi Süleyman Bey'i Sinan Paşa ile Karamanca davet etti. Anlar anda dura kendü Sultan Korkud üzerine gider dirler.....Amasya'da yirmi bin sofu cem olup nice Müslümanları katlettiler.

Sultan Murad'ı alıp Gıddiiğüne götürdüler, anda dahi fesâd-ı azim ettiler, hocasın ve paşasın kaçırıp şehre girdiler, kale kapısın yaptüar, Çorum kadısı Nuşirvan'ı katlettiler ve İskilib'i Kara iskender'e verdi. İl ve şehir ürküp kimi dağa ve kimi kaleye girdiler. Sultan Ahmed'e ulaklar gitti, feryad ettiler, ol dahi on bin adamla Davud Paşa oğlu'yla Kızıl Ahmed oğlu'yla asker gönderdi, yolda gelür dirler. Nebi halife bu

Tarihî olayları vesikalara dayanarak incelemeden hüküm verenler Yavuz Sultan Selim'in hükümdar olduktan ve şehzadeler meselesini hallettikten sonra Şah İsmail ile muharebeden evvel Anadolu'daki azdı kırk bin kızılbaşın îdam veya hapis olunmalarını sebepsiz bulurlar ve Sultan Selim'i muaheze ederler. Yukarıdan beri vesikalarla gösterilen olaylar gözönünc alınacak olursa padişahın ne kadar isabetli hareket ettiğini ve bütün bu işlerde baş rolü olan Şah İsmail üzerine giderken gerisindeki tehlikeyi bertaraf etmek istediği görülür.

Bundan dolayı Sultan Selim hükümdar olduktan sonra Şah İsmail'in üzerine gitmeden evvel bilhassa Orta-Anadolu'-daki Kızılbaşlar hakkında inceden inceye tahkikat yapılmasını arzu ederek bu hususta bir karar alınması için bizzat kendi riyasetinde bir divan akdiyle bu husustaki mütalâasını beyan etmiş [433] memleket içindeki bu tehlikeyi önlemedikçe Şah İsmail'e karşı harekete geçilemiyeceğini, çünkü muharebe esnasında bunların ordunun gerisinde ayaklanabileceklerini beyan etmiş ve bu suretle yediden yetmiş yaşma kadar Kızılbaş oldukları sabit olanları tahrir ettirerek bunların kimini kati ve kimisini hapsetmiştir.[434]

Şalı İsmail Üzerine Hazırlık Ve İran Seferi

Anadolu'daki Bazı Kızılkaşlann Tevkif Ve İdamları

Yavuz Sultan Selim, şehzadeler gailesini ki senede bertaraf ettikten sonra Iran seferine hazırlanıyordu; fakat Şah İsmail'in Anado-lu'da el altından yaptığı tahrikâtiyle Osmanlı idaresinde bulunan Alevîler (Kızılbaşlar) o tarafa meyletmişlerdi ve bunu Şah Kulu hâdisesi göstermişti. Bundan dolayı Şah İsmail ile

---

veçhile haber getürdü ve sofu askeri Sivas'a çıkıp Şaha elçi gönderdiler. Bu diyarın ahvali bir türlü dahi oldu, chl-i islam muhatarada ve tehlikede kaldı (Tophapı Sarayı Arşivi, AY. 6522).

[433] Sultan Selim, bu hususta vezirleri ve uleması ile görüştüğü sırada : Mademki Kızılbaş serdarlarının tahrikatı ünlenip anların hakkından gelinmeye, zararları devam etmek muhakkaktır; zira Anadolu vilâyetinde olan Kızılbaşlar Şah İsmail ile iştirak üzere olup gaibime ana iktida ve chl ü lyal ve mal ve menallcrin yoluna feda ederler ve iktidarı olanlar birçok nezr ve hediyeler ile ziyaretine giderler ve anın halîfeleri İle her yıl nezirler yollarlar. . . (Tacü't-teva-rih*ten hulâsa).

[434] Bundan akdem Pâdişâh "Anadolu'da aram eden Kızılbaşları teftiş için hükkâm-ı memâlike hükümler gönderip yedi yaşından yetmiş yaşma varınca Kızılbaş olduğu sabit olanların isimlerini deftere kayıt ile kendisine gönderilmesini emretmişti. Padişahın emri üzerine tahkik ve teftiş neticesinde kırk bin kişi tevkif olunarak kimi katledilmiş ve kimisi hapis olunmuştur (Tacil1't-tevarih^ r. JJ\, s. 245); aynı suretle Âlî basılmamış birinci cilt (kütüphanemizdeki nüsha), s. 260; Solak-zâde, s. 360, 361.

yapılacak harpte memleket içinde yer yer Alevî kıyamlarİyle devletin başına büyük bîr gaile çıkması durumu pek Piyade tehlikeye düşürebilirdi; bunun için Anadolu'daki beylerbeği ve saneakbeylerine verilen emirler üzebunlar araştırılarak Şah İsmail'e taraftar olanjye ayak-lanmak ihtimalleri bulunanların bir defteri yapılmış ve bu suretle mazarratları dokunacak olan kırk bin kişi haps ve idam ettirilmiştir. Bundan sonra Sultan Selim» İran seferi kıs-mında görüleceği üzere Şah İsmail tarafından halife nâmiyle Anadolu'ya, gönderilip hem casusluk yapan ve hem halkı Şah İsmail'e bîate davet eden bir halifeyi hapisten çıkarıp Farsça bir nâme ile "Var gördüğünü söyle" diye Şaha yolladı.[435]

Şah İsmail'in. Siyaseti

Akkoyunlu devletini ortadan kaldırarak Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab ve iran'ı ele geçirerek Ceyhun nehrine kadar hududunu ge-nişleten Şah İsmail, 916 H. (1510 M.)'de doğuda Özbeklere de [436] galebe çaldıktan sonra Osmanlı vilâyetlerine gönderdiği halifeler vasıtasiyle Alevileri tahrik ederek kendisine bağlamağa başlamış ve Sultan Bayezid'in yumuşaklığı ve bir kısım devlet adamlarının kayıtsızlığı ve bazılarının da Alevîliğe mütemayil bulunmaları Şah İsmail'in cesaretini arttırmış ve faaliyetine germi verdirmişti. Bundan dolayı Anadolu Kızıl-başları tarafından her sene Şah İsmail'e birçok nezir ve hediyeler yollanarak ona karşı sadakat ve rabıtaları teyit olunmakta idi.

Şah İsmail'in bu faaliyeti sıralarında Trabzon valisi bulunan Sultan Selim, Şah'm maksadını tamamen anlamış ve hattâ onun taraftarlarını tenkil ile Erzincanlı hile muvakkaten işgal eylemiş ve bundan dolayı Şah İsmail, şehzadeyi babasına şikâyet etmişti.

Bayezid'in son senelerinde şehzadeler arasındaki vaziyetlerden istifade eden Şah İsmail, faaliyetini arttırmış ve daha sonra kendisinin yanına kaçan Şehzade Ahmed'in oğlu Murad'ı himaye eylemiş ve

---

[435] TacüH-tevnrihı II., s. 246; Âlî, basılmamış cilt, s. 260.

[436] Bu Özbek devleti, ŞeybanVhrdir. Bu devletin müessisi Mehmed Şeyban Moğol prenslerinden olup 906 H. (1500 M.)'de Semerkand'ı almış, 916 H. (1510 M.)'de Merv'de Şalı İsmail ile yaptığı muharebede maktul düşmüştür. Bu muvaffakiyet Şah ismail'i doğu tarafından emniyetli bir duruma sokmuş ve bundan sonra batıda Osmanlılarla Memlûklere karşı faaliyete geçmişti.

Sultan Selim'in cülusunu tebrik için bir elçi ~ gondermiyerek bu saltanat tebeddülünden memnun olmadığını göstermişti.

Biraderleri gailesini halleden Sultan Selim, maksadım keşfettiği Şah ismail'e mühim bir darbe vurmak için hazırlanmağa başlamış ve daha evvelki kısımda söylendiği üzere Anadolu'daki Kızılbaşlardan tehlikeli bir kısmını ya hapsetmiş veya öldürmüş ve bu suretle içeride çıkması muhtemel isyanları önlemişti.

Şah tsm'ail Memlûkler için de korkunç bir düşmandı; çünkü Kahire1 deki sünnî mezhebinin halifesine karşı şiî mezhebini çıkarmış ve Akkoyunluların siyasetini takip ederek Frenk-leri Memlûkler aleyhine tahrik ile Frenklerin denizden ve kendisinin karadan Suriye'ye yürümesini teklif etmişti.[437] Osmanlılar Safevîlere karşı harbe hazırlanırken Memlûklere de haber göndererek ittifak teklif etmişlerse de uzun müzakerelerden sonra Memlûk hükümeti tarafsız kalmayı ve vaziyeti tetkik ile hazır bulunmak için Haleb taraflarında kuvvet bulundurmayı siyasetlerine daha uygun görmüştü.[438]

Sultan Selim, babasının yerine yeni hükümdar olduğu zaman yeniçerilerin ağa, kethüda, bölük ağaları ve odabaşılarını da toplayarak Yenibahçe^de bir görüşme yapmış ve Osmanlı devleti için büyük ve tehlikeli bir düşman olan Şah ismail'in vaziyetini, şeyhlikten şahlığa nasıl çıktığını ve bugünkü durumu anlattıktan sonra bu hususun asla ihmal edilemiyeceğini beyan ile "Şah ismail üzerine seferim vardır" diye askerden bir cevap istemiş ve maksadını üç defa tekrar ettiği halde bir ses çıkmamıştı. Fakat son tekrarında Abdullah adında dokuz akçe yevmiyeli bir oda kethüdası birkaç adım ilerleyerek padişaha duadan sonra: "Bizim arzumuz da aynıdır, ferman pâdişahımızmdır" deyince padişah pek memnun olmuş ve kendisine derhal Selanik beyliğini a' verip vezirlere de bu parasız adama yardım etmelerini emreylemişti,[439] Filhakika devlet erkânından bazıları bu sefere taraftar değillerdi. Yavuz 'un bu sözleri ve arzusuna muvafık cevap alamaması yeniçerilerin de aynı suretle elde edildiği şüphesini uyandırmıştı ki bunu gerek sefere giderken ve gerek avdette de görmekteyiz.

---

[437] tbn-i I yas, BedayîÜ'z-zuhur, c. IV., s. 191.

[438] İbn-i Iyas, Bedayiü'z-zuhur, c. IV., s, 372, 376.

[439] Âlî (Basılmamış birinci cilt, kütüphanemizdeki nüsha), s. 259 \ Âlî'den naklen Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi), c. IV.i s. 123.

Şah İsmail'e Gönderilen Nâmeler

Şehzadeler ve dahildeki Kızılbaşlar işini halleden Sultan Selim on bin azab askerinin hazırlanması için Anadolu'ya hükümler gönderdiği sırada bütün kuvvetlerin Yenişehir ovasında kendisine iltihakını emretti. Pâdişâh bu esnada Edirne'de bulunuyordu : Manisa valisi olan oğlu Süleyman'ı Edirne'ye getirterek Rumeli muhafazasında alıkoydu ve 920 senesi Muharrem ayının 23 üncü Salı günü (19 Mart 1514) .Edirne'den İstanbul'a hareket etti ve bir ay sonra da Üsküdar'a geçti ve bilmünasebe daha yukarıda yazıldığı üzere Şah İsmail'in halifelerinden olup mahbus bulunan Kılıç adında birisi vasıtasiyle Şaha Farsça nâme gönderdi. Sultan Selim İzmit'ten gönderdiği 920 Safer tarihli olan bu nâmesinde "Şahın Müslümanlığa mugayir hareketlerinden, mezaliminden bahis ile kendisinin Müslümanlığı takviye ve mezalimi kaldırmak için faaliyete geçtiğini, yaptığı işler sebebiyle katline fetva verildiğini ve kılıçtan evvel İslâmiyeti kabul etmesi lâzımgeldiğini ve atlarının ayaklarını bastıkları yerlerin kendisine verilmesini ve bunun için Safer ayında istknbuVûan hareket ettiğini ve bizzat muharebeye hazır olacağını" bildirmişti.[440] Elçi Kılıç, Şah İsmail'i Heme-danada bularak nâmeyi vermiş ve o da '"muharebeye hazır olduğunu" bildirmiş [441] ve bu cevap Osmanlı ordusu Erzincan sahrasına geldiği sırada alınmıştır; Şah İsmail nâmeyi getiren Kılıç'ı öldürtmüştür.[442]

Şah İsmail bu nâmesinde "Er isen meydana gelesin, biz de intizardan kurtuluruz" demiş ve Yavuz'a bir kadın elbisesiyle, yaşmak yollamış. Bu nâmenin cevabı 920 Cemaziyelevvel sonunda Erzincandan yollamıştır. Yavuz'un bu nâmesinde Şah İsmail er meydanına davet ediliyor ve hâlâ kendisinden bir eser olmadığı beyan olunuyordu. Şah İsmail kendisine gönderilen nâmelere cevap vererek bunda "gerek Sultan Bayezid zamanındaki ve gerek kendisinin Trabzon valiliğindeki

---

[440] Şah İsmail'e yazılan bu Farsça nâme sureti Feridun Münşeatı ile Tac-ii't-tevarih ve Âlî tarihVnde aynen vardır ve diye başlar Âlî (Basılmamış birinci cilt, s. 260; Münşeat, c. I., s. 351).

[441] Münşeat, c. I., s. 357.

[442] Şah ismail harbe daveti mutazammın askerine ve maiyyetine: diyar-ı Rum'dan bir kervan gelürmüş size firavun gene ve mal getürür, üşenmem. Korkmam ki onları adamlarımıza viripdir ki şimdi on iki imam leşkeriyle gelip "bunda alem dikmişler cl'an bizimledîrler" diye askerinin maneviyatın yükselmek istemiştir (Lütfi Paşa tarihi, s. 219),

dostluklarından bahsederek aradaki düşmanlığın neden ileri geldiği malûm olmadığını, Osmanlı hânedaniyle kadim dostluğa mebnî Timur zamanındaki bir şûriş gibi fena bir netice hasıl olmasını istemediğini ve nâme yazan kâtiplerin yazılarını afyon tesiriyle yazdıkları için bir altın hokka ile afyon macunu yolladığını" beyan etmektedir. Yavuz Sultan Selim ise Cemaziyelâhır nâmesiyle bu nâmeye ağır bir cevap ile mukabele etmiş ve demiştir ki :

"Davete icabet edip uzun yolları kat' ile memleketine girdik; fakat sen meydanda görünmüyorsun. Pâdişâhların ellerindeki memleket onların nikâhlısı gibidir; erkek ve yiğit olanlar kendisinden başkasının ona elini dokundurtmazlar; halbuki bunca gündür askerimle memleketine girip yürüyorum, hâlâ senden bir haber yok. Seni korkutmamak için askerimden kırk bin kişiyi ayırıp Sivas^ia Kayseri arasında bıraktım; hasma mürüvvet ancak bu kadar olur. Bundan sonra da saklanıp gözükmezsen erkeklik sana haramdır, miğfer yerine yaşmak ve zırh yerine çadır (çarşaf) ihtiyar eyleyip serdarlık ve şahlık sevdasından vaz gecesin.[443]

Sultan Selim bu nâmesiyle beraber Şah İsmail Tin gönderdiklerine mukabele olarak kendisinin menşeini telmihen hırka, şal, asa, misvak ve şed (kuşak)'dcn ibaret tarikat levazımı yollamıştı.

Ordunun Hareketi

Kapıkulu ocakları Üsküdar'a seçerken Rumeli kuvvetleri de Gelibolu'dan Anadolu yakasına geçip verilen emir üzerine Bursa Yenişehri ovasında toplandılar; Kehiülevvelin yedisinde Seyitgazi mevkiine gelindi, burada üç gün istirahat olunup Kapıkulu askerinden her nefere biner akçe sefer bahşişi verildi. Vezir Dukakin oğlu Ahmed Paşa, yirmi bin tımarlı sipahisi ile Şah tarafından bir haber almak ve vaziyeti tecessüs için hududa gönderildiği gibi Sinop beyi Karaca Paşa denilen Ahmed Bey de Şah tarafından esir almak üzere beş yüz süvari ile akına yollandı ve bunları takiben Mihal oğlu Mehmed Bey de

[443] Bu Türkçe olun cevabî nâme de Âlî'de vardır. Şah İsmail'e gönderilen dört nâmeden ikisi Farsça ve ikisi Türkçe olup ikinci Farsça nâmeyi Mevlânâ ±\lürşid-i Acem yazmış. Diğer üçünü de Tâcî Bey-zâde Cafer Çelebi kaleme almış, fakat hepsini bizzat Sultan Selim okuyup Farsçaya derin vukufu sebebiyle bazı noktalarda tashihler yapmıştır (Alî tarihi., s. 263). Aynı nâmenin tarihi Feridun Bey Münşeatında 920 Cemaziyelâhır sonlarıdır.

akmcılariyle akına memur edildi.
Ordu Konya'ya gelip Filâbad çayırına kondu, padişah şehre girip Hazret-i Molla Hünkâr türbesini (Mevlânâ Celâleddin Rumî) ziyaret ederek yüz bin akçe sadaka dağıttı; bütün tımarlı sipahiye de binde yüz akçe terakki verilerek Kayseri ve sonra Sivas'a gelindi; burada ordu yoklaması yapıldı; mevcudun yüz kırk bin olduğu görüldü; bu askerin içinden yaşlı, yaşı küçük ve hasta olan kırk bin asker ayrılarak iskender Paşa kumandasında olarak Sivas ve Kayseri arasında hem muharebe cephesinden ve hem de dahilden çıkacak bir fevkalâdeliğe karşı ihtiyat kuvveti olarak bırakıldı.
Şah batı hududu kumandanı Ustaclu oğlu Mehmed Han idi; bu Osmanlı kuvvetlerine mukavemet ede-miyeceği için ordunun geçeceği yerleri yakıp yıkarak oraları çöle çevirip Şahın yanına çekilmişti.

Zahire Darlığı

Ordu asırlıkları, hazine ve tımar defterleri Sivas kalesine konulup ilerlendi ve Koçhisar (Hafik) kazasına gelinince harp tertibatı alındı; yeniçeriler padişah otağını sarıp muhafaza altına aldılar; bundan sonra bu tertip üzere gidildi. Akşehir [444] ve iran'la hudut olan Suşehrî'nden itibaren Safevî devletinin topraklarına girildi ve Ustaclu oğlu'mm tahribatı sebebiyle ordunun durumu müşkülleşmeğe başladı.
Osmanlı hükümdarı, bu sefere giderken Dulkadır beyi Alâ-üddevle'ye nâme yollayarak kendisini harbe iştirake davet ettiyse de Alâüddevle bu teklife yanaşmadıktan başka zahire kollarını vurmak suretiyle orduyu sıkıntıya sokmakta idi.
Osmanlı ordusu mütemadiyen ilerliyor ve bu harabelerde yiyecekten sıkıntı çekiliyordu; fakat bu sıkıntı darlık olup kıtlık değildi; çünkü ihtiyat olarak gemilerle Trabzon'a naklolunan erzak ve mühimmattan birçoğu deve ve katırlarla orduya sevk olunmakta idi; bundan başka Gürcü hükümdarına da orduya yiyecek yollaması için nâme

[444] Akşehir sahrası, Koyulhisar mukabelesinde ve yine Akşehir sahrasmdaki Şahne menzilinden sonra doğuya doğru ilk konak olup ondan sonra aynı sahradaki menzillerden îzbider konağına ve daha sonra Suşehri'ne gelinir.

gönderilmişti.
Biraz yukarıda Şah İsmail ile teati edilen nâmeler kısmında söylendiği üzere Erzincan muzâfatından Yassıçemen'de [445] Hasan bey çayırı mevkiine gelindiği zaman Şah ismail'in cevabî nâmesiyle elçisi geldi; Vaktine hazır ol" diye cevap verilerek daha yukarıda yazıldığı üzere kendisine şeyhlik alâmetleri yollandı; o da bilmukabele padişahın âmesindeki hakaretâmiz tâbirlerden şikâyet ile bu yazıların afyonkeş kâtipler tarafından yazılması sebebiyle bir altın kutu içinde afyon macunu yolladığını bildirdi. Hakikatte ise II. Bayezid'in afyonkeşliği sebebiyle oğlunun da babası gibi olduğu ima edilmekte idi.

Vezir Ve Beylerin Geri Dönmek İstemeleri Ve Hemdem Paşa'nın Katlı

Ordunun harap yerlerde müşkülâta düşmesi Şah. ismail ile muharebe aleyh d arların a fırsat verdi ve yavaş yavaş askeri tahrik ettiler, orduda fısıltılar başladı. Fırat kenarına ve Erzincan'a gelindiği zaman asker, kumandanlar ve vezirler düşmanın meydanda olmamasından dolayı daha ileri gidil-meyerek avdet etmek İmsusundaki arzularını hükümdara söylemek istediler. Pâdişâh bir münasebetle Erzincan'dan Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz'in kırk merhale olduğunu beyan edip o tarafa gidileceğini söylediği zaman devlet erkânı muztarip oldular ve korkularından bir şey söyliyemcdiler. Fakat daha ileri gidilmemesini arz için Karaman valisi olup padişahın pek sevip itimad ettiği Hemdem P a ş a'y ı ileri sürdüler. Hemdem Paşa, Şehzade Ahmed vak'asmda padişaha sadıkane hizmet ile şehzadenin ahvalinden Sultan Selim'i haberdar etmiş olduğu için hakkındaki teveccühe güvenerek ileri gidilmemesi hakkında ordunun mütalâasını arzetti ve derhal orada kellesi uçuruldu [446] ve yerine ümerâdan Zeynel Bey Karaman beylerbeğisi oldu. Padişahın bu hareketi, vermiş olduğu katı kararın önlenmesine mâni olmak içindi; bu hal orduda bir sükûnet tesis etti ve ileri gidildi.

Dönmek İçin Yeniçerilerin Tahrik Edilmesi

[445] Yassıçemcn, Suşehri'nıı doğusunda Erzincan'a, tâbi Kurutcpe yaylağı yakınlarındadır.
[446] 920 Cemazi-yelevvel = 1514 Temmuz

Ordu Tercan taraflarına geldiği vakit Polak Mustafa Bey ve Trabzon sancakbeyiMehmed
Bey kumandasiyle Bayfturt'u zaptetmek üzere bir miktar kuvvet yollandı ve bu sırada Gürcistan beyi tarafından iki bin baş koyun ve bir miktar balmumu geldi; Eleş-gird'in Sakallı konağı mevkiine gelindiği zaman bu defa yeniçeri ocağı tahrik edildi; bunlar ayaklandıkları gibi bir kısım yeniçeriler de yine teşvik ile "düşman meydanda yok; bu harap yerlerde ilerlemek, askeri beyhude telef etmektir; geri dönelim" tarzında padişahın çadırına mektuplar bıraktılarsa da bu işe katı surette azmetmiş olan Sultan Selim yapılan gürültülere ehemmiyet vermemişti.
Nihayet daha ileri giden yeniçeriler bir sabah erkenden ansızın çadırlarını yıkıp muhafaza etmekte oldukları padişahın çadırına kurşun atacak kadar cesaret ve serkeşlik gösterdiler.[447] Yavuz Sultan Selim bu işin müşevviklerini öğrenmiş olmakla beraber şimdilik ses çıkarmayı doğru bulmadı ve hemen çadırından çıkıp atına binerek yeniçerilerin içine girdi ve askere kısa, katı ve fakat acı bir hitabede bulunarak onların gurur ve izzet-i nefislerini tahrik etti.[448] Bu sırada Şalım, Hoy kasabasında bulunduğu ve Çaldıran sahrasında mukabele edeceği haberi geldiğinden yeniçeriler uta-., narak tekrar ilerlemeğe başladılar.
Hakikaten ordu yiyecekten çok sıkılıyor ve Trabzon yoluyla gelmekte olan zahire kifayet etmiyordu; nihayet akıncı kumandanı Mihal

---

[447] Tacü't-tevarifcMe (C. Il.,"s"29o) şu Yavuz Sultan Selim bir gün musahebe esnasında nedimi Hasan Çan'a otağ-ı hümâyundaki delikleri göstererek "O edepsizlerin hareketleri Kızılbaşlarıı bekasına sebep oldu; yoksa o sene Azerbaycan'da, kişlansa bu Kızılbaş ahvali bertaraf olurdu" demiş ve avdet için otağına kurşun attıklarım söylemişti. Ayrıca bk. Âlî, KiinhiVl-ahbar (Basılmamış birinci cilt), s. 265.

[448] Yeniçerilerin Eieşgird ovasında daha ileri gitmemekte ayak diremeleri üzerine Yavuz Sultan Selim askere hitaben : "Biz henüz kastettiğimiz yere varmadık, düşmanla karşılaşmadık; dönmek ihtimali yoktur; hattâ bunu düşünmek bile fasid hayaldir. Teessüf olunur ki şahın maiyyeti kendi efendileri yoluna can verdikleri halde biz şeriat-ı Ahmediyyeye muhalif hareket eden bunları yola getirmek için bu serhadlere kadar gelmişken bir takım gayretsizler bizim mesaimizi akim bırakmak için geri çevirmek isterler. Biz kat'iyyen yolumuzdan dön-miyeceğiz; ulilemre itaat edenlerle kastettiğimiz yere kadar gideriz. Kalbleri zayıf olanlar, ehl ü ıyallerini düşünenler ve yol zahmetini bahane edenler, kendileri bilirler; dönerlerse din-i mübhı yolundan dönerler. Eğer bahane düşman gelmediği ise düşman daha ileridedir. Er iseniz benimle beraber gelin ve illâ ben tek başıma da giderim" diye atım ileriye sürünce yaptıklarına utanan yeniçeriler, pâdişâhı takip etmişlerdir.[448] Haydar Çelebi RuznâmesVn&e de kapalı olarak bu vak'a şöyle kaydediliyor :
"Yevmü'l-hamis (perşenbe günü) 24 Cemaziyelâhırda Eleşşird tevabiinden Kura sakallı konağında : Ol gün bir iki defa yeniçeri taifesi şenaate başlayıp bâis-i fesad malûm iken mukayyed olunmayıp iskât olundu" denilmektedir. Bu kayda göre Yavuz, askeri tahrik edenleri bildiği halde tediplerini geriye bırakmıştır.

oğluyla Dulkadır oğullarından Şehsuvar-zade Ali Bcy'den gelen haberler neticesinde Şah İsmail'in meydana çıktığı haber alındı.

Çaldıran Muharebesi

İki Tarafın Harp Nizamı

İki ordu Azerbaycan vilâyetinin kuzey-batışında ve Doğu-Bayezid kasabasının 80 km. güney-doğusiyle Vangölünün kuzey doğusunda bulunan Çaldıran ovası'nda karşılaştılar.[449]
Osmanlı ordusu Çaldıranca geldiği vakit Şah İsmail orada idi. Gerek Ustaclu oğlu Mehmed ve gerek Osmanlı memleketlerinde propaganda yapmış olan Nureddin veya Nur Ali Halife, Osmanlılar harp saflarını tanzim etmeden evvel hücum edilmesini söyledilerse de Durmuş Han Şamlu bu mütalâayı kabul etmedi.
Çaldıran sırtlarından ovaya inen Osmanlı ordusu tertibatım aldı; usul üzere pâdişâh, kapıkulu efradiyle yani yeniçeri, topçu ve cebeci ve Kapıkulu suvarisiyle ordu merkezinde yerini aldı. Maiyyetinde vezir-i âzam Hersek-zâde Ahmed Paşa ile ikinci vezir Dukakin oğlu Ahmed Paşa ve üçüncü vezir Mustafa Paşa vardı. Sağ cenaha Anadolu beylerbeğisi Hadim Sinan Paşa ve sol cenaha Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa kumanda edecekti.[450] Yeniçerinin Önüne sağ kola Anadolu azab'ı ve sol tarafa Rumeli azab'ı konmuş ve bunların önüne de beş yüz Zarbazen top sıralanmıştı.[451]
Şah İsmail sağ kola en büyük kumandanı Durmuş Han Şamlu ve Nur Ali Halife ile diğerlerini, sol kola Diyarbakır beylerbeği Ustaclu oğlu Mehmed Han'ı koymuş ve kendisi de muhafız efrad ile geride ihtiyatta kalmıştı. İki taraf kuvvetleri müsavi gibi idi.[452]

İki Ordunun Durumu

Osmanlıların yaya yani yeniçeri kuvvetleri çok muntazam olup

---

[449] 2 Receb 920—Ağustos 1514
[450] Osmanlı ordusu Rumeli'de yani Avrupa'da harp ederse kanun üzere ordunun sağ cenahına Rumeli beylerbeğisi ve harp Anadolu'da veya Asya'da olursa sağ cenahta Anadolu beylerbeğisi bulunurdu.
[451] Lütfi Paşa tarihi, s. 227
[452] Haydar Çelebi Kuamîmesi'ndc, Hamıııcr ve diğerlerinde sağ cenaha bizzat Şah İsmail'in kumanda ettiği kayıtlıdır,

buna mukabil Şah in da altmış bin kişilik mükemmel süvari kuvveti vardı. Şah'ın kuvvetleri yorgun değildi; fakat Osmanlı kuvvetleri bin türlü açlık ve sıkıntı içinde iki bin beş yüz kilometrelik yolu katedip yorgun ve aç bir halde gelmişlerdi. Zaten Şah'm maksadı da Osmanlı ordusunu harabelerden içeri çektikten sonra imha etmekti; Osmanlı süvarisi bitkindi ; buna mukabil İran ordusunda top yoktu.

Harp Meclisi

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran sahrasına gelir gelmez derhal bir harp meclisi akteyledi; askerin
istirahatı için harbin yirmi dört saat tehiri mi yoksa sabahleyin şafakla beraber harp edilmesi mi muvafık olacağı görüşüldü. Vezirler birinci şıkkı muvafık buldular; başdefterdar Piri Mehmed Çelebi, asker arasında Şah İsmail'e taraftar bulunması ve bilhassa akıncıların büyük bir kısmının Alevî olmalarına binaen bunların karşı tarafla anlaşmadan evvel harbe girilmenin muvafık olduğunu söyledi.
Başdefterdarm bu mütalâası Yavuz'un hoşuna giderek : tşte yegâne rey sahibi bir adam, yazık ki vezir olmamış" demiş ve sabah şafak sökerken harp olmasına karar verilmiş ve ertesi gün savaş başlamıştır.[453]

Savaş

Şah İsmail esir ettiği bir asker vasıtasiyle Osmanlı ordusunun tertibatını öğrenmiş olduğundan bir tuzağa düşmemeğe çalışıyordu.[454] Bundan dolayı hücum etmi-yerek cenaha (sol kola) yükleniyordu. Şah'ın sağ cenahı, Osmanlıların sol cenahını bozmuş ve beylerbeği Hasan Paşa maktul düşmüştü; bu cenahın bozulmasına sebep ordu Önünde bulunan azapların (hafif piyade kuvvetleri) topların önünden içeri almamıyarak topların zamanında işletilmemesi olmuştur; fakat sağ cenah kumandanı Hadım Sinan Paşa topları tam zamanında ateşliyerek Şah'ın sol cenah kumandanı Ustaclu oğlu

---

[453] 3 Receb 920 — 24 Ağustos 1514
[454] Şah İsmail Osmanlı ordusunun tepeden Çaldıran ovasına inerken görmüş ve esir askerden her kısmı sorup öğrenmiştir (Hammcr tarihi, c. IV., s. 135j. Lütfi Paşa tarihi, s. 221,227. Malkoç oğlu'nuıı adamlarından olup esir düşen birinin verdiği malûmat.

Mehmed Han maktul olarak kuvvetleri bozulmuş ve Rumeli koluna yardım etmek üzere merkezdeki yeniçerilerin tüfenk ateşi karşısında Şah'ın galib gelen sağ cenahı da bozulmuş ve bütün İran cephesinde kahkaharî bir bozgunluk yüz göstermişti.

Şah'in Kaçırılması

Bu sırada Şah İsmail kurşunla kolundan yaralanarak atından düşmüştü. Bir Osmanlı suvarısı nin mızrakla hücumu üzerine Şah'ın maiyetindeki zabitlerden Mirza Sultan Ali, "Şat benim" diye süvariye doğru koşarak esir düştü, bu sırada Hızır adında bir seyis Şah'a atını vererek onun kaçmasını temin etti.[455] Şah bu suretle ve zorlukla kendisini kurtarabilmiş, fakat bütün eşya ve karargâhı ele geçip gözdesi veya haremi Taçlı Hanım Vidin sancakbeyi Mesih Bey'in adamları tarafından esir edilmiştir.[456] Muharebe esnasında akıncı kumandanlarından Malkoç-zâde Bâli Bey'in küçük oğlu Silistre sancakbeyi Tur Ali Bey bizzat Şah İsmail "tarafından öldürülmüştür.[457]

Çaldıran mağlûbiyeti üzerine Şah İsmail Tebriz'de tutuna-nuyacağım anlayarak Dergüzirfe kaçmış ve Osmanlı kuvvetleri Tebriz'i işgal eylemişlerdir. Yavuz, Tebriz'de sekiz dokuz gün kadar kaldı ve Te&riz'deki sanat erbabı, tüccar ve sair işe yarayacaklardan bin haneyi İstanbul'a, naklettirdi [458] ve bu meyanda Timur'un ahfadından Bedîüzzaman da vardı.[459]

---

[455] Tacut-tevarih, c. II., s. 270; Hammer tarihi, c. IV., s. 138.

[456] Topkapı Sarayı Ar. Nr. 636. Taclıhanım'm hilliyatı dolayısiyle vezir-i âzam Pir Mehmed Paşa ve ikinci vezir Mustafa Paşa'nm tahkikat arızaları, Belleten (1959), sayı 92.

[457] Malkoç oğlu Bâli Bey'in iki oğlundan büyük oğlunun adı Ali ve küçüğünün adı da Tur Ali idi. Gerek Silistre beyi Tur Ali ve gerek ağabeyisi Sofya sancakbeyi Ali Bey'lerin ikisi de Çaldıran harbinde şehit düşmüşlerdir (Hammer tarihi, c. IV., s. 302; TaciVt-tevarih, c. II, s. 268; Haydar Çelebi Ruz-nâmesi, Feridun Münşeatı, c. I., s. 41). Bâli Bey, Silistre sancakbeyi ve akıncı kumandanı idi.

[458] ah İsmail'in Horasan'dan Tebriz'e sürdüğü (naklettiği) üstadan-ı ehl-i hıref ve sair tüccar ve mütemevvilan ve Horasan pâdişâhı oğlu Bedi'ü'z-zaman Mirza sair namdan kimesnelerle tstanbuVa sürülmek emrolundu..." (Haydar Çelebi ruznâmesi, Feridun Bey münşeatı, e. 1., s. 463J. 920 Receb 12 Yavuz Sultan Selim'in esirlerden, Şah İsmail'in eşyasından, Heşt Bihİşt sarayından, mehterhanesinden, Üstadlarından alıp getirdiği eşyanın defteri (Topkapı arşivi 10734J.

[459] Bedîüzzaman Mirza, Hüseyin Baykara'nın oğlu olup babasının 912 H. (1506 M.) tarihinde vefatı üzerine biraderi Muzaffer ile birlikte Horasanda tahta geçmişlerse de pek az müddet kalmışlar ve Muzaffer'in vefatından sonra bunların ülkesine Özbek devletini kuran Mehmed Şeybanî hücum ettiğinden Bedîüzzaman, Şah İsmail'in yanına kaçmış ve orada bulunduğu sırada Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'i işgali üzerine kendisi bilinerek hakkında riayet gösterilip günde bin akçe ulufe tâyin edilip sonra İstanbul*& naklolunmuş ve 933 H. (1517 M.)'de taundan vefat ile Eyüb'e defnedilmiştir.

Çaldıran Savaşı Dönüsü

Yavuz Sultan Selim bu savaştan sonra an İsmail'in yakasını bırakmak istemiyerek onu tamamen ezmek azminde idi; bundan dolayı o sene kışı Azerbaycan'da Karabağ'&a. geçirip ertesi sene tekrar harekete geçmek istiyordu. Bu maksatla Karabağ'a yönelmişti; fakat Araş nehri kenarında yine bazı devlet adamlarının yeniçerileri kışkırtmaları üzerine orada oturamıyarak ortalık sükûnet oturup orada kışlamayı uygun ve hareket etti.
Avdette Nahcivan'da iken askerlerin bazı köy evlerini yakmalarım vesile yaparak, "Siz askeri muhafazada ihmal gösteriyorsunuz" diye vezir-i âzam Hersek-zâde ile ikinci vezir Dukakin zâde'nin çadırlarını başlarına yıktırarak azletti ve böylece Amasya'ya geldi; buradan ilkbaharda tekrar Iran seferine gideceği mütalâasiyle top ve cephaneyi Şarkî Karahisar'da bırakmış ve askerin de Ankara'da kışlamasını emr eylemiş ti. Yavuz geri dönerken İran'daki sanat erbabından ve tüccardan iki yüz aileyi İstanbul'a nekletmiştir.[460]

Dukakin Oğlu'nun Vezir-İ Âzamhğı Ve Katli

Yavuz Sultan Selim bu suretle Amasya'da oturduğu sırada (920 Zilkade) Dukakin oğlu Ahmed Paşa'yı veziri âzam ve başdefterdar Pirî Mehmed Efendi'yi de üçüncü vezir tâyin etmişti. Dukakin oğlü'nun vezir-i âzam olmasından iki iki ay sonra yani 921 Muharreminde (1515 Şubat) pâdişâhı İran seferinden alıkoymak için yine devlet erkânının tahrikiyle bir yeniçeri ayaklanması vukua gelmiş ve yeniçeriler Amasya'da divan-ı hümâyun ittihaz edilen yere gelerek ileri geri lakırdı etmişlerdi. Bu hale karşı canı sıkılan Yavuz bu hâdiseden oıi gün sonra Dukakin oğlu Ahmed Paşa'nın hâdisede muharrik ve müşevvik

Yavuz Tebriz'de Bedîüzzaman'la tanışınca;
"Sultan Selim Bedîüzzaman'ın halini bilmek, enva dürlü riayetler idüb ve dahi vâfi in'âmlar idüb altun irler (eğerler) mecid kotazlar ve tâzi atlar gonderüb dahi enva libaslar virüb ve Rum vilâyetine bile götürüb vâde idüb dedikim eğer hak celle ve alâ ecelden aman verirse seni tahtına kavuşturanı (Lütfi Tarihi, s. 236).

[460] Lütfi tarihi, s. 237

olduğunu ve ay m zamanda vezir-i âzamin, Dulkadır oğlu'yla ittifakı olup mektuplaştığını anladıktan sonra Ahmed Paşa'yi huzuruna çağırıp bizzat kendi hançeri ile yaraladıktan sonra içoğlanlara başını kestirmiş ve bir müddet vezir-i âzamlığa kimseyi tâyin etmemiştir.

İran Şanı Tarafından Elci Gelmesi

Pâdişâh Amasya'da bulunduğu sırada Şah Isnaail tarafından Abdülvehhab adında bir elçi gelerek sulh istediyse de İran seferini devam ettirmek istiyen pâdişâh, cevap vermiyerek elçiyi nezaret altına aldırmıştır.[461]

Kemah'ın Alınması

Yavuz Sultan Selim kışı Amasya'da geçirip askerin vaziyeti sebebiyle Şah ismail üzerine tekrar sefer yapılamıyacağını anladıktan sonra doğu ve güney hudutlarına ait bazı yerleri almayı muvafık bulmuş ve elde edilmiş olan Bayburt ve Erzincan ile Kiği taraflarına harpte gayreti görülen mirahur Bıyıklı Mehmed Ağa'yı beylerbeği olarak tâyin edip göndermişti. Bazı tecrübeli beyler, Kemah kalesi Kızılbaşlarm elinde bulundukça Bayburt ve Kiği ile Erzincan'da emniyet hasıl olamayacağından, burasının alınmasını ileri sürdüler; bunun üzerine pâdişâh 1515 Nisanında (921 Safer sonu) [462] Amasya'dan çıkarak Kemah üzerine gitti ve kendisi gelmeden evvel Kemah'ın muhasarasını Bıyıklı Mehmed Paşa'ya emretti; padişah aynı sene Mayıs içinde 921 Rebiulâhırınm beşinci günü bizzat kuvvetleriyle muhasaraya iştirak edince, kale muhafızı o gün ikindi üzeri kaleyi teslim etmiş [463] ve Şehzade Süleyman ile Kırım Hanına bundan sonra zapte-dilen Dulkadır ve Kemah fetihnameleri gönderilmiştir.[464]

---

[461] Şah ismail daha sonra pâdişah'm İstanbul'a avdetinimüt aakip 921 senesi ortalarına doğru sulh yapmak için Hüseyin Bey ve Behram Ağa i simler indeki elçileri gönderip Osmanlı hükümdarına yolladığı nâmesinde pek uysal davranmış ise de Sultan Selim bunun sözlerine itimad etmediğinden,

[462] Haydar Çelebi ruznâmesVn&e pâdişâhın Amasya'dan çıkışı Safer sonu olup Müverrih Âlî bunu Rebnılevvelin beşi gösterir.

[463] Ruznâme (Feridun Bey Münşeatı, c. /., s. 413 ve 362, 363).

[464] Kemah, Yıldırım. Bayezid zamanında Timur'un müttefiki olau Erzincan hâkimi Tahirten'İn elinden alınmış ise de sonra Timur burayı gerialıp Tahirten'e vermiş ve en son Akkoyunlulardan Şah İsmail'e geçmişti.

Dulkadır Beyliğinin İlhakı

Osmanlılarla Memlûkler arasındaki muharebe münasebetiyle söylendiği gibi Dulkadır oğlu Alâüddevle kendisini beylik makamına getiren Osmanlı hükümetinden yüz döndürerek neticede Osmanlı kuvvetlerinin muvaffakiyetsizliğine sebep olmuştu.
Yavuz Sultan Selim Iran seferine giderken Alâüd-devle'nin Şah ismail'e karşı husumeti sebebiyle harbe iştirakini istemiş ise de, Alâüddevle bunu kabul etmedikten başka kendisine tâbi bazı aşiret kuvvetleri Osmanlıların zahire kollarını vurmuşlardı.

Şehsuvar Oğlu Ali Bey

Evvelce Osmanlıların yardimiyle Dulkadır be Şehsuvar Bey en son uğradığı muvaf- fakiyetsizlik üzerine mağlûp ve esir edilip Kahire de asıldıktan sonra Osmanlılara iltica etmiş olan oğlu Ali Bey devlet hizmetine girmiş ve Çaldıran harbine tekaddüm eden günlerde ve harpte büyük hizmet ve gayret göstermiş ve hattâ padişah tarafından Gedik Ahmed Paşa'ya ait olup hazineye alınmış olan bir altın kılıç ile taltif edilmişti; bundan başka Ali Bey'e Alâüddevle'nin elinden alınacak yerlerin verilmesi de pâdişâh tarafından va'd olunmuş ve buna mukaddime olmak üzere Çaldıran seferinden avdette Kayseri ve Bozok sancaklarının ikisi birden kendisine verilerek Dulkadır hududuna tâyin edilmişti.
Şehsuvar oğlu'nun bu iki sancağa tâyini dolayısiyle bu halden kuşkulanan Alâüddevle keyfiyeti, Memlûk Sultam Gavri'ye arz ile şikâyette bulunmuş [465] ve sultan da Kemah üzerine sefere gittiği sırada Yavıız'a elçi gönderip bu halden şikâyet ederek Ali Bey'in o sancaklardan alınmasını rica etmişti; fakat buna mukabil Yavuz Sultan Selim, Dulkadır memleketlerinin Alâüddevle'den alınarak Ali Bey'e verilmesini istemiş olduğundan bu teklif Memlûk hükümdarını korkutmuştu.

---

[465] İbn-i Iyas tarihi, c. IV., s. 437 (Alâüddevle'nin 10 Muharrem tarihiyle Memlûk sultanına arızası).

Hadım Sınan Paşa'nın Dulkadır Beyliğini İşgali

Yavuz Sultan Selim Kemah'ı alıp Sivas'a sırada Hasan Paşa'mn yerine Rumeli cylerbeğiliğine tâyin ettiği [466] Hadım Sinan Pa-şa'yı kırk bin kişilik bir kuvvetle Dulkadır memleketlerinin zaptı için ileri gönderdi ve Şehsuvar oğlu Ali Bey'i de bu kuvvetlere rehber ve öncü tâyin eyledi ve kendisi de bunları takiben Urgiüfle Kayseri arasındaki Incesıı'ya kondu.[467]

Paşa'mn Dulkadır hududunu geçtiğim duyan Âlâ-üddevle, karşı çıkıp yaptığı Göksün muharebesinde bozularak sür'atle kaçıp Elbistan'ın güneyindeki Turna (Nurhak) dağına çıktıysa da takip olunup müsademeden sonra kendisi dört oğlu ile beylerinden otuzu ve bir hayli akrabasiyle beraber maktul oldu ve kardeşi Abdürrezzak Bey, oğullariyle birlikte esir edildi.[468]/[469]

Dulkadır memleketleri tamamen işgal edildikten sonra buraları Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında olmak üzere Şeh-suvar oğlu Ali Bey'e verildi; maktul Alâüddevle ile oğullarının başları Memlûk sultanına gönderildi.[470] Dulkadır ailesini bir hamlede ortadan kaldıran Hadım Sinan Paşa bu hizmetine karşılık olarak münhal bulunan vezir-i âzamlığa tâyin edildi.[471]

Dulkadır memleketlerinin ilhakı, Memlûk devletinin Suriye ve Elcezire taraflarındaki yerlerini ve bilhassa Suriye'yi tehdit altına soktu; bu hale karşı Kansu Gavri çok telâşa düştü; Memlûk emirleri, sultana ağır sözler söyleyerek onu muaheze ettiler.[472]

---

[466] Hadım Sinan Paşa, Çaldıran harbi esnasında Anadolu beylerbeğisi idi; muharebede başarılı hizmette bulunmuş ve şehit olan Hasan Paşa'mn yerine Rumeli beylerbeğisi olmuştu. Dulkadır oğlu üzerine giderken bu vazifede idi.

[467] KayserVden Kırım hanına yazılan 921 Cemaziyelevvel evasıtı tarihli fetihnamede pâdişâhın Dulkadırhlara ait Cebni kalesinde bulunduğu anlaşılıyor (Münşeat, c. I., s. 264).

[468] 29 Rebiulâhır 921 = Haziran 1515

[469] Abdürrezzak Bey'le Alâüddevle'nin büyük oğlu ve bunun kardeşlerinden kurtulanlar sonradan bir yolunu bulup Kahire1 ye gelmişlerdir.

[470] Alâüddevle'nin başı bir çekmece içinde olarak elçi 14 Ca. 921 'de bir nâme ile Seyfüddin Bey admda bir elçi ile yollanmıştı (Feridun Bey Münşeatı). Osmanlı elçisi 25 Cemaziyelâhır 921'de Kahire'ye Sultanın huzuruna kabul edildi. Sultan gönderilen başları görünce ürktü ve Selim'in elçisine: "Bu başları bana niye göndermiş, bunlar Frenk başları mı ki muvaffakiyet eseri olarak bana gönderiyor*" diye teessüründen hastalanmıştı (İbn-i Iyas tarihi, c. IV., s. 462).

[471] Sultan Selim'in KayserVdcn oğlu Süleyman ile Kırım Hanına yolladığı fetihnamelere bakınız (Feridun Bey Münşeatı, f., s. 362).

[472] İbn-i Iyas, c, IV., s. 462.

Dıyarbakır'ın Alınması

Safevî devletinin batı hududunda elinde bulunan sebir ve kalelerden en mühimmi Diyarbekir (Diyarbakır) idi. Osmanlılar burayı elde ederlerse iran'ı tehdit altına alırlardı. Kemah, Erzincan ve Bayburt'un kuzeyden ve Diyarbakır'ın güneyinden Osmanlıların doğu hudu-dunu teşkil etmesi, kendileri için çok önemli olduğu takdir edildiğinden Diyarbakır'ın alınması kararlaştırılıp Osmanlılara iltica etmiş olan meşhur âlim ve müverrih Idris-i Bitlisi vasıtasiyle burasının sulhcn alınmasına teşebbüs edildi ve filhakika muvaffak olundu .[473]
Şah İsmail, Osmanlı ordusunun Tebriz''den ayrılmasını mütaakıp kaçtığı yerden buraya dönünce Diyarbakır'a Çaldıran seferinde maktul düşen Ustaclu oğlu Mehmed Han'ın yerine onun biraderi Karahan'ı yollamış ve o da Diyarbakır'ı muhasara etmişti; bu sırada padişah İstanbul'a, dönmüştü; buranın muhasaradan kurtarılması için mirahur iken 921'de Erzincan, Bayburd Şebinkarahisar, Trabzon havalisi kendisine verilen Bıyıklı Mehmed Paşa'yı memur etti ve Sivas beylerbeğisi Sadi Bey'i de Mehmed Paşa'ya yardım için gönderdi ve Sadi Paşa'nm serasker Bıyıklı Mehmed Paşa ile geçinemiyerek ayrılması üzerine Konya beylerbeğisi Husrev Paşa yollandı; ve İdris-i Bitlisi de Kürd beyleriyle on bin gönüllü ile bunlara iltihak etti; bu kuv-vetler Diyarbakır üzerine yürüdüler. Karahan karşı koyamıyarak Mardin taraflarına çekildi ve şehir muhasaradan kurtarılıp içerisine girildi ve bundan sonra İdris-i Bitlisî'nin teşebbüsiyle Mardin de

[473] Kemah'ın alınmasından, sonra Cafer imzasiyle vezirlerden birine mektup : Sivas'a gelindikte Alâüddevle beğ'in üzerine dört yüz yeniçeri ve her sancaktan yarar yoldaş kapu halkından özendeleyüp bu cümleye Sinan Ağa [Hadım Sinan Paşa] karındaşınızı baş diküp ılgar tarikiyle ileri gönderip akabine huda-vendigâr önce Anadolu askeri yürüyüp Göksunhisarı demekle mâruf hisar civarına şeref-nüzul vaki oldukta bir saab derbend var idi. Sinan Ağa hazretleri geçüp Alâüddevle Bey akabinde irişüp bazı muharebe ve tarîk-i kîr ü zâre sülük eyledikte kuvvet-i cazibe-i saltanat-ı padişah, âda mağlub olup cemi-i serdârları kayd ü bend ve Alâüddevle hâk ile yeksan başını göğdesinden cüda edip bu saab ve'taab derbendin ağzında hudavendigâr hazretleri bir gün karar gÖsterüp yarındası seher Anadolu askeriyle yürüyüp derbende girecek mahalde Alâüddev-le'nin başını bir destmal içinde getirüp ve oğullarından ikisinin başını getürdüler bir oğlu firarı ihtiyar edip halâs buldu. Alâüdde vle'nin ferman-ı emanında olan memalik nıahrusası Şehsuvar oğlu Ali Bey'e verilüp vaki olan kıla hâs'a kayd olunup sancak tarikiyle sekiz yüz bin ile mezkûr Ali Bey'e dirlik tâyin olunup maada hâs'a kayd olunup gümüş madeni dahi var imiş hassa-i hümayuna kayd ettiler (Topkapı Sa. Arşivi, Nr. 5461).
Mektup sahibi zatın Nişancılıktan Anadolu kazaskerliğine nakledilen Tâcî-zâde Cafer Çelebi olması ihtimali vardır.

alındı.[474] Diyarbakır'ı geri almak için tarafından yapılan hücumlar akim kaldı ve nihayet 923 H. (1517 M.)'de Karahan'ın Mardin civarında Koçhisar mevkiindeki bir muharabede maktul olması üzerine Diyarbakır işi halledildi.[475] Buraya Osmanlı müteferrikalarından olup aslen Diyarbakırlı olan Ahmed Bey isminde biri vali oldu.

Diğer Doğu Masında Alınması

Diyarbakır ve diğer dosu memleketlerinin alın- ldrıs-ı Bitlisinin buyuk hizmeti görüldü. Bu zat sünnî olan, Kürd beylerini görüp anlaşarak onları Osmanlıların, tarafına çekti; bu suretle Urmiye, hak, İmadiye, Cizre, Eğil, Bitlis, Hizran (Hizan), Garzan, Palu, Siirt, Hısn-ı Keyfa (Hasankeyf), Meyya-farikin (Mafatkın), Cezire-i îbni Ömer ve sair mecmuu yirmi beş uuntaka beyi devlete itaat edip kendilerine eski tertipleri üzere yerlerini idare etmek üzere beratlar gönderildi. Bu beylerden Palu hâkimi Cemşit Bey padişah Çaldıran seferine giderken itaatini arzedip orduda bulunmuştu.

Devlete itaat ile Osmanlıların yüksek hâkimiyetini kabul etmiş olan bu Kürd beyleri arasında Bitlis hâkimi Emîr Şeref ed-din ile Hizran meliki Emîr Davud ve Hısn-ı Keyfa emîri Eyyubüerden Melik II. Halil [476] ve İmadiye hâkimi Sultan Hüseyin ileri gelenlerden idiler. Eyalet ismiyle büyük Kürd beyleri Sancakları: Cezire, Bitlis, Şuran, Hın-ı keyfa, imadiye, Çemişkezek. Bunlardan aşağı Kürt beyleri sancakları: Hizan, Sason, Palo, Çapakçur, Eğil, Sincar, Elok, Çermük, Hızo, Zerik, Siverek.

---

[474] İdris-i Bitlisî, Akkoyunluların divan kâtiplerinden idi. Çaldıran harbinden sonra Osmanlıların hizmetine girmiş ve Yavuz Amasya'da kışlarken. îdris-i Bitlisî'yi Doğu-Aadolu'yn nüfuzu altına almak için propaganda yapmak üzere o taraflara yollamıştır.
îdris-i Bitlisî'nin faaliyeti hakkında Tacü't-tevarih'te etraflı malûmat vardır (C. II., s. 299 - 313J.

[475] Karahan'ın başı, Yavuz Mısır seferine giderken. Konya'da bulunduğu sırada gelmiştir ki 922 senesi Cemaziyelevvelİnin sonlarıdır (Tacıı't-tevarîh^ C. II., s. 329J. Karahan, Şah Alâüddin'in kardeşi olup asıl adı Viraş Han'dır (Topkapı Sarayı Ar. Nr. 5599).

[476] Eyyubîler devletini kuran ailenin Hısn-ı Keyfa şubesi emirlerinden olan II. Halil, emîr Süleyman'ın oğludur. Bir aralık bu aile (1461de) Akkoyunluların nüfuzu altına girmiş ise de onların inkırazı sırasında bu II. Halil Siirt ile Hısn-ı Key/a'yı almıştır. Melik Halil, bir aralık kayınpederi olan Şah İsmail'in yanına gidip orada tevkif ve hapis edilip Çaldıran seferinden sonra oradan kur^ tulnp memleketine dönmüş ve Şah İsmail'e karşı Osmanlı hâkimiyetini kabul eylemiştir. Melik HalİPin oğullarından II. Süleyman, biraderleriyle mücadeleden bıkarak 930 H. (1524 M.)'de Hısn-ı JCey/a'nın anahtarlarını Diyarbakır beylerbeğisı Hüsrev Paşa vasıtasiyle Kanunî Sultan Süleyman'a takdim eylediğinden bu suretle Hısn-ı Keyfa doğrudan doğruya ilhak olunarak Melik Süleyman'a Ruha (Urfa) sancakbeyliği verilmiştir. Hısn-ı Keyfa kalası Diyarbakır beğlerbeğfsinin idaresi altında olup kazalarını Halil oğlu Süleyman Bey altı kerre yüzbin akçe ile sancak olarak idare eder. (Topkapı arşivi 10057 sene 939)

Bundan sonra ve Yavuz'un Mısır seferi esnasında Haleb'in fethini mütaakıp ve bu seferden avdetinde Malatya, Urfa, Behisni, Ergani, Harput, Divriği, Siverek ve ikinci defa Mardin ve diğer bazı şehir ve kasabalar Osmanlı idaresine geçmiştir. Elcezire ve Doğu-Anadolu'nun elde edilmesi mütemadi uğraşılarak üç senede sona ermiş ve bu hususta yine Idris-i Bitlisî'nin büyük hizmeti görülmüştür.

Seferden Avdette Yavuz'un İcraatı

Asken Tahrikedenlerin İdamları

Yavuz Sultan Selim îran seferinden avdet 1515 Temmuz da (29 Cemaziyelevvel 921) Geze'de Tekir çayırına, gelip Dil iskelesi'nden kayıkla Topkapı Sarayına geçti; bir buçuk ay sonra bizzat tahkikata başladı. Vezirlerin ayrı ayrı Arzodasma davetle isticvab etti; bunları müteaddid defa huzuruna getirip sorguya çekti; bazılarını tevkif ettirdi; askerin zabitlerini davet etti: "Bana doğruyu söylemezseniz saltanattan çekileceğim" dedi; yeniçeriler Hepimiz günahkârız" diye bilvasıta af dilediler. O bununla kanaat etmiyerek tahkikatı derinleştirdi;[477] nihayet iş anlaşıldı ve müşevvik olarak meşhur münşî Kazasker Tâci-zâde Cafer Çelebi'yi [478] ikinci vezir İskender Paşa'yı [479] ve ocakta Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa'y buldu. İskender Paşa ile Osman Ağa'yı getirterek ibtida onları isticvab etti ve sonra kazaskeri davet etti. Cafer Çelebi geldiği vakit ona:[480]
islâm askerini itaatsizliğe ve isyana tahrik edenin cezası nedir" diye fetva istedi; o da;
Eğer sabit olursa cezası idamdır" deyince : "Senin fesadın bence gerek lahikan ve gerek sabıkan sabittir ve kendi hakkındaki fetvayı

[477] Haydar Çelebi Ruznâmesi (Feridun Bey Münşeatı, c. 7., s. 412).
[478] Cafer Çelebi, Çaldıran seferinden dönüşte 920 Şaban'da nişancılıktan Anadolu kazaskeri tâyin edilmiş ve yerine Edirne'de Yeni Medrese müderrisi hoca oğlu Mehmet Çelebi Nişancı olmuştur (Feridun Bey, Haydar Çelebi Ruz-namesi, c. I., s. 412).
[479] iskender Paşa Gelibolu kaptanı iken vezir Mustafa Pdşa'nın yerine ikinci vezirliğe tâyin edilmişti (Haydar Çelebi Ruznâmesi).
[480] Âlî tarihi, s. 273. Yavuz Sultan. Selim, Mü'eyyed-zâde Abdurrah-man Efendi ile Tâci-zâde Cafer Çelebi'den birincisi için fazl ve kemalini zikr ile "Son zamanına yetiştik" ve ikincisi için de "Kendi elimizle kıydık" diye teessürünü beyan edermiş : Çaldıran harbinde Şah ismail'in esir düşen, zevcesi Taçlı Hanım'ı pâdişâh Cafer Çelebi'ye vermişti. Cafer Çelebi'nin katlin-s-den sonra Sultan Selim bu hanımı onun evinden aldırıp kendisine hadım ağası, at, araba ve beş bin altm ihsan etmiştir (Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 418).

kendin verdin diyerek divan-ı hümâyun önünde evvelâ İskender Paşa'mn ve sonra Tâcizade ve en son Balyemezin boyunlarım vurdurdu. [481]

Yavuz Sultan Selim bu hâdiseden sonra askeri tahrik edeceklerini gözönüne alarak ocaktan yetişenlerden yeniçeri ağası usulünü kaldırarak saraydan yetişme ve itimada lâyık olanlardan ağa yapma usulünü koymuştur.

Yavuz'un Üç Vezir-İ Âzami

Yavuz Sultan Selim hükümdar olduğu zaman Koca Mustafa Paşa'ya halef olan Her sekzade Ahmed Paşa dördüncü defa vezir-i âzam bulunuyordu; bu zat, II. Bayezid'in, saltanatı Şehzade Ahmed'e terk etmesine aleyhtar olup hükümdarlık işini padişahın vefatına talik eylemesini tavsiye etmişti.

Hersek-zâde, Yavuz'un Iran seferinden avdetine kadar vezir-i âzamlıkta kalmış, Araş nehri taraflarında İstanbul'a avdet için yeniçerilerin yaptıkları serkeşlikten dolayı bunu önleyemediği için bir bahane ile azlolunmuş ve Amasya'ya, gelindiği zaman Dukakin-zâde Ahmed Paşa vezir-i âzani olmuştu (920 H.= 1515 Ocak); fakat Dukakin oğlu, iki ay sonra yeniçerileri tahrik ve Dulkadır oğlu'yla gizli muharebesi üzerine Amasya'da iken katlolunarak vezir-i âzamhk makamı dört aya yakın bir zaman münhal kalıp Rumeli beylerbeğisi Hadım Sinan Paşa'nın Dulkadır oğlu işini halletmesi üzerine vezir-i âzamlığa Hadım Sinan Paşa tâyin edilmiştir.[482]

İstânbül-îr-gelindikten sonra pâdişâh, Rumeli beylerbeğiliği birdenbire usûl hilâfına vezir-i âzam yapmış olduğu Hadım Sinan Paşa'dan memnun ise de herhalde ya vezirlerin memnun olmamasından veya başka bir sebepten dolayı bunu değiştirerek yerine tekrar Hersek-zâde'yi getirmek istemişti; fakat Hersek-zâde hem ihtiyarlığım ve hem de romatizmadan dolayı hastalığını ileri sürerek padişahın teklifini kabul etmemiş ve bundan dolayı Sultan

[481] Bunların katillerini Sultan Selim Kasr-ı âdil'den seyretmiştir (Haydar Çelebi Ruznâmesi, s. 415).

[482] Bu kısmın açılmasına sebep tarihlerde Dukakin-zâde'nin vezir-i âzam olduğuna ve Hersek-zâde'nîn beşinci defa vezir-i âzamlığiyle Hadım Sinan Paşa'mn iki defa vezir-i âzam tâyin edildiğine dair kayıtlar bulunmamasıdır. Bu mütalâalar Yavuz'un İran seferinde tutulan Haydar Çelebi Ruznâmesi'n-den alınmıştır.

Selim'in çok canı sıkılmış ve günlerce vüzera ile konuşmamıştır. Nihayet bazı vezirlerin yazmaları üzerine Bursa?da bulunan Hersek-zâde'nin vezir-i âzam-lığı kabul ettiği haberi alınmış ve 14 Şaban 921 (1515 Ekim)'de Edirne'ye gelip makamına oturmuştur. Bunun üzerine Sultan Selim, Hersek-zâde'nin selefi olan Hadım Sinan Paşa'nın gönlünü alarak kendisine üç yüz bin akçe, bir kılıç, iki kaftan ve bir samur ihsan etmiştir.

Hersek-zâde bu beşinci vezir-i âzamlıkta yedi buçuk ay kaldı; 922 Rebiulevvel (1516 Mayıs) tarihinde padişah tarafından saraya davet olundu. Diyarbakır beylerbeğisi Bıyıklı Mehmed Paşa'mn Diyarbakır'da muhasara edilmesinden dolayı fevkalâde müteheyyic olan padişah, ihtiyar vezirin başına birkaç yumruk vurduktan sonra Pirî Paşa ile beraber kendisini azledip Yedikule'ye gönderdi ve mühr-i hümâyunu aldırarak ikinci defa Hadım Sinan Paşa'ya verdi.[483]

Yeni vezir-i âzam, mührü aldıktan sonra pâdişâhtan istirham ederek her iki veziri hapisten çıkartmış ve bunların hanelerinde oturmalarına müsaade almıştır.

YÎRMİBİRİNCİ BÖLÜM

MEMLÛKLERLE SON MÜNASEBAT VE MISIR SEFERİ

Memlûklerle Son Münasebat

1490 Muahedesinden Sonra

Osmanlılarla Memlûkler arasındaki muharebeyi mütaakıp 1490 tarihinde aktedilen muahede âdeta bir mütareke hükmünde idi; bundan sonra II. Bayezid'le Memlûk sultanı arasında dostluk devam etmiş ve bu dostluk iki hükümet beyninde samimî bir şekil almış ise de Osmanlılar Memlûklere karşı olan muvaffakiyyetsizliği hazmedeme misler di.

Bu sırada Memlûk devleti iki tehlikeli hasım karşısında bulunuyordu. Bunlardan birisi Osmanlı devleti ve diğeri Safevîye Şahlığı idi; Osmanlılarla, Safevîler arasındaki mücadele ve Çaldıran seferinde

[483] Feridun Bey Münşeatı, c. /., s. 416-424'deki Ruznâme.

Osmanlıların galebesi sünnî olan Memlûk Sultanlığını sevindirmiş ve bundan dolayı Suriye ve Mısır'da şenlik yapılmıştı; çünkü Akkoyunlulardan Irak'ı, Şarki-Anadoluyu alarak Memlûklere tâbi olan Alâüddevle'nin memleketine girerek onu mağlûp eden ve bundan başka halifeleri vasıtasiyle şî'a propagandası yaptıran Şah İsmail bu suretle Osmanlılardan çok daha tehlikeli görünüyordu.

Yavuz Sultan Selim programla hareket eden bir hükümdar olduğu için yapacağı işleri sıraya koymuş, Çaldıran seferine giderken casusları vasıtasiyle Şah İsmail'e yardım etmek üzere ordusuyla Haleb'e gelmiş olan Sultan Gavri'yi sünnî mezhebinde olması cihetiyle Memlûk hükümdarını ittifaka davet etmiş ve onun bu sefere iştirak etmiyeceğini bildiği halde onun tarafsızlığını temin ile Osmanlılara karşı itimatsızlıkları varsa onu Önlemek istemişti.

Çaldıran muharebesinde mağlûp olan Şah İsmail, Memlûklerle müttefikan Osmanlılara karşı harbetmeyi, Kansu Gavri'-ye teklif ettiyse de Osmanlı hükümdarının Memlûklere karşı bir harekette bulunmıyarak Safevîler üzerine ikinci bir sefer hazırlığı yapıldığını işâa etmesi Memlûk Sultanını teskin eylemiş

Kehi suretle Safevîlerle ittifak edememişlerdi; o bununla beraber Memlûkler her ihtimale karşı hazır bulunmayı münasip görmüşlerdi; çünkü bunlardan herhangisi galebe ederse sıranın kendilerine geleceğini anlamışlardı.[484]

Hayır Bey'in Vatanı Aleyhin Deki Casusluğu

Osmanlı hükümeti Memlûklerle harbetme den önce Suriye ve Mısır'daki teşkilâtiyle oralardan imindeki casusluğu tazam surette haber almakta idi; bu hususta Yavuz, birçok vaidlerle elde etmiş olduğu Memlûk hükümetinin Haleb nâibiı's-saltanası (beylerbeği) Hayır Bey vasıtasiyle en doğru malûmatı alıyordu.

Hayır Bey'le Memlûk Sultanının araları açıktı; Sultan bir fırsat düşürerek Hayır Bey'i öldürmek istiyor ve o da ihtiyatlı davranarak icabında Osmanlılara yaranmak için memleketi hakkında bunlara malûmat veriyordu. Memlûk sultanlarının ümerasını öldürmesi için onların ekseriyetle karar vermeleri icabettiğinden dolayı Sultan Gavri,

[484] îbn-i lyas tarihi, c. IV,, s. 3 (922 vekayii arasında).

Hayır Bey'e dokunamamıştı; hattâ Şam nâibus saltantfı Sibay, Hayır Bey'in Osmanlılarla olan münasebatmı arzettiği halde Kansu buna inanmamıştı. Çünkü Kansu Gavri, Şam beylerbeğisini kendisine rakip sayarak bundan çekindiği için sözünü garaza hamleylemişti.

Yavuz'un Memlûk Sultanına Tatmin Edici Nâmeleri

Osmanlı pâdişâhı Memlûklere karşı açacası seferi sezdirmek istemiyor ve bütün harekâtını Iran üzerine tevcih edilmiş gibi gösteriyor, Kansu Gavri'ye hürmetkârane mektup ile samur, kadife, köle ve yünlü kumaşlar hediyesiyle onu iğfal etmek istiyordu; hattâ 922 senesi ihtidasında (1516 Şubat) gönderdiği bir nâmesinde :
Sen benim pederimsin, sizden dua isterim; ben Alâüddevle memleketine ancak senin izninle girdim^ bu bana âsî idi; pederimle Sultan Kayıtbay arasındaki fitneyi meydana getiren bu adamdı. Onun ölümü ayn-ı sevab oldu. Onun yerine tâyin edilen Şehsuvar-zâde hoşunuza giderse ibka ediniz, gitmezse değiştiriniz, size ait bir iştir. Size köle getiren tüccarı ben menetmedim.[485] Ben Alâüd den aldığım yerleri yine size iade ediyorum; sultan daha ne arzu ederse onu da yaparım" diye yazıyordu.[486] Bundan başka yine Osmanlı hükümdarı :
"Sultan benim pederimdir ondan dua isterim; lâkin benimle Şah İsmail arasına girip tavassut etmesin; ben şahın çadırını yer yüzünden kaldırmayınca donmiyeceğim; sulh için aramıza girmesin" diye nâme ve hediye göndermişti. Hakikatte ise Suriye üzerine yürümek için tertibat alıyordu; çünkü Sultan Selim îran seferine gittiği vakit casusları vasıtasiyle arkadan Memlûk kuvvetleri tarafından vurulacağını haber almış ve hileli tedbirlere müracaat etmişti. Hatta Memlûk sultanına gönderdiği bir nâmede, aralarında babalık, evlâdlık varsa Suriye'den Kahire'ye avdetini rica etmişti.[487]

---

[485] Kafkasya ve Kıpçak'tan tedarik edilen köleler, esirciler vasıtasiyle kafileler halinde Anadolu'dan geçerek Suriye'ye götürülürlerdi: Yavuz köle getiren tüccarı menetmediğini yazıyordu.
[486] lbn-i Iyas tarihi^ c. F., s. 43.
[487] Tarihlerin rivayetine göre Şalı İsmail Memlûklere müracaat ederek kendisinden sonra sıra Suriye istilâsına geleceğini bildirip Osmanlılarla arasının bulunmasını rica etmiş, Memlûk sultanı ittifak için nedimlerinden Acemi Çanakçı namında birisini Şah. İsmail'e yollamış ve Osmanlıların, Şah ismail üzerine gitmesini Önliyecek tertibat almışlardı.
Sultan Selim yukarıda kayd edildiği üzere Dulkadır oğlu Alâüddevle Bey'in başını Memlûk sultana gönderdikten sonra Gavrİ şaşırarak Şah İsmail'e başvurup ittifak teklif etti ve ona, Sultan Selim'i aradan giderdikten sonra (Rum mülki senin olsun, bana nesne gerekmez) diyordu.

Memluk Sultanının Mukabil Tedbirleri

Sultan Gavri, Osmanlı ve Safevî devletlerinin birbirleriyle mücadelesinden memnundu. Bu hal onun ülkesini tehlikeden koruyordu. Yavuz Sultan Selim'in gönderdiği nâmelerden memnun olmakla beraber her ihtimale karşı o da mukabil tedbirler alıyordu. Nitekim Anadolu'dan kaçarak lalasiyle beraber Haletfç iltica etmiş olan Şehzade Ahmed'in oğlu olup takriben on beş yaşındaki Şehzade Kasım'ı gizlice Ktthire'ye getirerek lüzumu halinde ondan istifadeyi düşünmüştü; hattâ ordusuyla Halebe girerken Şehzade Kasım'ı beraberine alarak ona mahsus sancaklar açtırmış ve onu Osmanlı tahtına namzed göstermişti.[488]

Vazir'i Azam Sinan Paşa'nın Hareketi

Yavuz Sultan Selim, kışı Edirne'de geçirdikten sonra 1516 ilk baharında (H. 922) vezir-i âzam Hadım Sinan Paşa'yı kırk bin kişilik bir kuvvetle Maraş üzerinden Fırat tarafına şevketti. Bu sefer zahiren Safevîler üzerine idi; bu hususa dair Memlûk Sultanına da nâme gönderilmişti.Sinan Paşa, KayserVde toplanan kuvvetleri alarak Maraş ve Malatya üzerinden Diyarbakır'a doğru gidecek ve şayet yolda bir maniaya tesadüf edecek veya tereddüdü mucip bir vaziyet görecek olursa keyfiyeti derhal pâdişah'a bildirecekti.

Hadım Sinan Paşa, Fırat'ı geçip Diyarbakır gitmeğe memur olduğunu huduttaki Memlûk beylerine bildirdi ve Fırat'ı geçmek üzere müsaade istedi; Suriye hududuna kuvvet göndermiş olan Memlûk kumandanları Sinan Paşa'nın teklifini bâridane reddettiler.

Bu nâme mündericatından memnun olan Şah ismail, Kar ah an adındaki kumandanını mühim bir kuvvetle Diyarbekir taraflarına gönderdi. Karahan evvelce muvaffak olduysa da sonra bozulup maktul düşmüştü. Şah ile Memlûk Sultanı hududlara mühim kuvvetlerle geleceklerdi. Kansu Gavri Halece geldi ise de Şah İsmail, Karahan'ın katlinden sonra yerinden kımıld amamıştır.

Sultan Selim Memlûk Sultanına nâme göndererek kendisinin Şah üzerine gideceğini ve Sultanın Ha/efc'ten Mısır'a dönmesini rica etti ise de Gavri bu iğfale kapılmayarak t<pmemleketİmdir bir tarafa gitmem" diye mukabele etti, bu nuıı üzerine Sultan Selim : "Senin kasdm böyle olacak sen aşikâr âdem imişsin Şah İsmail gaibdir; senin Haleb'de oturduğun benim leşkerime ve vilâyetime hayır değildir; senin düşmanlığın göz göre dururken ben görürünmez düşmana varıp seni arkamda komazım" deyüp Malatya'dan Haleb'e döndü (Lütfi Paşa tarihi, s. 241 - 247'den kısaltma).

[488] İbn-i lyas, BedayîiVz-zuhûr, c. V., s. 47.

Safevîlerle Memlûklerin ittifaklarının kendisi için müşkül olacağını bilen Sultan Selim Memlûk Sultanını iğfal için gönderdiği nâmelerden başka halifeye ve nüfuzlu Memlûk beylerine de en kıymetli hediyeler göndererek onları da avlamış ve Safevîlerle Memlûkler arasındaki ittifak tasavvurunu fiile çıkartmamıştı.[489]

Sinan Paşa'nın Memlûk hudutlarına gelmesi üzerine Kan-su Gavri de elli bin kişilik bir kuvvetle beraberinde Şehzade Kasım olduğu halde Şam'a gelmiş ve Mısır'da yerine kardeşinin oğlu olan Tomanbay'ı bırakmıştı.

Hadım Sinan Paşa bütün vaziyeti pâdişâha arzetti; zaten Memlûklere harp açmak için bu bahaneyi bulan Osmanlı hükümdarı, Kansu Gavri'nin Şah İsmail ile ittifak etmesini vesile yaparak Memlûklerle harbe karar verdi; Kansu'nun bizzat Haleb^e gelmesi Şah ismail ile anlaşmasına mebni idi; Yavuz, bunu haber alınca çok kızmıştı; bundan dolayı kendisinin mülhid-ler üzerine giderken buna mâni olmak isteyen bir İslâm hükümdarına karşı ne yapmak lâzım geldiğini ulemadan sordu; onlar da o İslâm hükümdarının aleyhinde fetva verdiler; nihayet bütün bu çevirme hareketleri sünnî bir İslâm devleti olan ve aynı zamanda Abbasî halifesini himaye etmekte bulunan Memlûklere karşı yapılacak harbin meşruiyetini isbat içindi; bunun üzerine kendi kumandasında gidecek askerin KayserVde toplanmasını emretti.

Yavuz Sultan Selim Memlûk Sultanına Rumeli kazaskeri Zeyrek-zâde Rüknüddin ile ümeradan Karaca Paşa'yı elçilikle yolladı; bunlar Kansu Gavri Haleb'e gelmeden evvel oraya varmışlardı. Sultan gelince onun tarafından kabul edilip Sultan Selim'in nâmesini takdim ettiler. Yavuz, bu nâmesinde, İran üzerine hareket ile oraları mülhidlerden temizleyeceğini ve kendisine hayır dua edilmesini istiyordu.

Kansu, Dulkadır oğullarına ait yerlerin işgalinden dolayı müteessir olarak elçilere ağır sözler söyledi ve ibtida hapsetti. Elçiler, kendilerine verilen talimat mucibince sultam iğfal edeceklerdi. Bunun üzerine elçiler :

"Hükümdarımız işin hallini bize bıraktı, sultan nasıl isterse öyle yapınız, bana sormayınız" diye müsaade ettiğini söylediler; bundan başka Sultan Selim, Kansu'dan şeker ve helva istiyordu; kendisine yüz

---

[489] Alî tarihVnde Hâdise-i Aşere.

kantar şeker ve büyük kutularla helva yollandı.[490]

Sultan Selim'in. Hareketi

Osmanlı pâdişâhı Memlûklerle harbe karar verip elçileri gönderdikten sonra 922 Cemaziyelevvel
(1516 Haziran)'de Üsküdar'a, geçti; oğlu Süleyman'ı Edirne'de ve mazûl vezirlerden Pirî Mehmed Paşa'yı IstanbuV&a ve Hersek-zâde'yi muvakkaten Bursa'da bırakarak sür'atle hareket etti. Bu sırada Osmanlı donanması da Suriye sahillerine gönderildi. Kansu, Osmanlı ordusunun yaklaştığını haber alınca elçileri serbest bırakıp hediyelerle beraber yola çıkarmış ve kendisi de Moğolbay Devadar ismindeki bir emîrini elçilikle göndermişti. Bu elçi iki taraf arasında sulh yapılması için geliyordu ve Memlûk sultanı nâmesinde emirlerin ve askerlerin buna muntazır olduklarını yazıyordu. Zeyrek-zâde pâdişâh Bucakdere'de iken orduya geldi ve vak'ayı anlattı. Fakat Kansu aynı zamanda Suriye'ye getirip Hama kasabasında bıraktığı Osmanlı Şehzadesi Kasım'ı Haleb'e getirerek yanında bir Osmanlı şehzadesi bulunduğunu ilân ile Sultan Selim'i tehdit ediyordu.
Yavuz gönderdiği elçilerin hapsedildiğini iğrendiği zaman, K a n s u'nun göndermiş olduğu M o ğ o 1 b a y'ı derhal zincire vurdurdu ve zavallı elçi güçlükle ölümden kurtuldu. Memlûk hükümdarının gönderdiği Kertbay, yolda Moğolbay'm başına geleni ve sakalı tıraş ettirilerek geri gönderildiğini duyunca derhâl geri döndü.[491] Sultan Selim Moğolbay'ı geri gönderirken: "Efe dine söyle, Merc-i Dâbık'ta karşıma çıksın demişti.
Osmanlı ordusu Anteb'e yaklaşınca Memlûklerin Antep valisi Yunus Bey Osmanlılara dehalet ederek Halefe kadar Osmanlı ordusuna rehberlik etmeyi üzerine aldı. Bundan sonra Osmanlı pişdarları Malatya'ya gelip Behisni, Kerker ve sair kaleleri istilâya başladılar.

Merc-İ Dâbık Muharebesi

---

[490] İbn-i lyas, Bedaylü^z-zuhûr, c. F., s. 58.
[491] Moğolbay Devadar Sikkîn, başı tıraş edilmiş, üzerine bir yağlı çul giydirilmiş ve cılız bir iğdiş üzerine bindirilmiş olarak Halcb ordugâhına avdet diniştir.

Memlûk sultanı Kansu Gavri yanında halife de Ikı laraı orduları olduğu halde bütün ordusuyla Haleften çıkarak Merc-i Dâbıtfa gelmiş ve karargâhım kurmuştu. Selim'e, son olarak gönderdiği mektupta Halefe gelmesinin kendi elinde olmayıp ümerasının ısrariyle olduğunu beyan ile özür diliyordu. Fakat Merc-i Dâdıtfa. gelmesi artık bütün ümitleri kırdı.

24 Ağustos 1519 (26 Reccb 922)'da Merc4 Dâbıtfta iki taraf karşılaştı. Osmanlı ordusunun sağ kolunda Anadolu beylerbeğisi Zeynel Paşa, sol kolunda Rumeli beylerbeğisi Küçük Sinan Paşa ve merkezde padişah ile Kapıkulu yaya ve atlılariyle topçu-îlır bulunmakta idi.

Bozgun

Memlûklerin sağ kolunda Haleb nâibu saltanası Hayır Bey, sol kolda, Şam nâibü s-saltanası Sibay ve merkezde de Sultan Gavri maiyyetiyle cephe almışlardı.

Bozgun Muharebede ibtida Memlûklerin sağ kol kumandanı Hayır Bey bozulup Haleb'e ve oradan da Şam'a doğru kaçtı. Bu suretle beş altı saat içinde Memlûk ordusu tarumar oldu. Kansu Gavri yalnız kalmıştı; Silâhdar Emîr Timur'un ihtarı üzerine Haleb'e kaçmak istedi; fakat teessüründen nüzul isabetiyle düşüp öldü. [492] Vefatında seksen dört yaşında olup hunhar ve merhametsiz idi. Ibn-i Iyas, Kansu'nun gaddar olduğunu, onbeş sene on ay süren saltanat müddeti esnasında her gününün ahaliye bin sene kadar ağır geldiğini yazmaktadır.

Merc-i Dâbık muharebesi güneş doğmasiyle başlayıp öğleden sonraya kadar devam etmiştir. Memlûk sultanının karargâhı bütün eşyasiyle elde edildi; Osmanlı kuvvetleri vezir Yunus Paşa kumandasiyle sür'atle hareket ederek Haleb'e girdi ve oradan da kaçanlara göz açtırmayarak Hama ve Hums'u, arkasından da sür'atle Şam'ı işgal eyledi. Memlûk kuvvetleri müthiş bir panik halinde olup bu^ kuvvetleri toplayacak bir baş yoktu. Osmanlı kuvvetleri sür'atle hareket ettiği için bunlara göz açtırmayıp bulduğunu imha ediyordu.

---

[492] Tâcu't-tevarih'1in kaydına göre Kansu Gavri'nin, maiyyeti erkânından biri esir edilerek efendisinin bulunduğu yeri haber vermiş, hemen oraya bir çavuş yollanmış. Çavuş, Memlûk Sultanını ölü olarak seccadesi üzerinde görüp başım kesip getirmiş; Yavuz ölünün başının kesilmesinden dolayı çavuşu idam etmek istemişse de vezirlerin ricasiyle vazifesinden kovmakla cezalandırmıştır. Lütfi Paşa, Gavri'nin mağlûbiyetten müteessiren zehir içerek öldüğünü yazar (S. 250).

Sultan Selim, Haleb beylerbeğiliğine pişdar kumandanı Karaca Ahmed Paşa'yı tâyin etti ve buradan oğlu Şehzade Süleyman ile ecnebi devletlerine 27 Ağustos 1516 tarihli fetihnameler gönderdi.

Mısır Seterine Hazırlık

Şam'ın işgalinden sonra derhal Mısır üzerine gidilmedi; Yavuz Sultan Selim orduyu yeniden tensik etti; aynı zamanda Urban'ı elde ederek bunlara bol para ve hediye verip gönüllerini aldı. Dehalet eden bir kısım ümerayı afvetti; Suriye sancaklarına kendi tarafından sancakbeyleri tâyin eyledi. Dürzîlerin memnun olması için onların beylerinden olan Maan oğlu'na sancakbeyliği verdi.
Memlûklerin ordusunun çoğu imha edilip Suriye, Elcezire ve Kilikya ile Filistin elden çıkmış olduğundan bundan sonra Suriye tarafına bir ordu sevkedecek kuvvetleri yoktu. Osmanlılar dört beş ayda kendilerine göre buraları teşkilâtlandırmışlardı. Güney-Suriye ve Fi/istin'deki belli başlı şehirlerden Safed, Nablus, Kudüs, Aclûn, Gazze sancakları ve etraf kazaları alındı. Vezir-i âzam Sinan Paşa kumandasiyle ileri sevkedilen yani Mısır'a doğru yürüyecek olan İleri kuvvetlere karşı, Memlûklerin Gazze valisi Canberdi Gazali, Hanyunus'te mukavemete kalktıysa da mağlûp olarak çekildi ve böylece Mısır'a kadar Osmanlı ordusunun Önünde bir mâni kalmadı.

Tomanbay'in Hükümdarlığı

Memlûk ordusunun bozulmasından sonra bozsun kuvvetlerle kaçabilen beyler, Ka/ıire'ye can attılar. Kansu'nun yerine onun vekili olarak Mısır'da bırakılan biraderinin oğlu olup Devadar (Divittar) bulunan Emir Tomanbay'ı hükümdar intihap ettiler. Tomanbay hükümdar olmamak için sonderece ısrar ettiyse de mukabil tazyiklere karşı duramayıp Memlûk sultanlığını kabule mecbur oldu.[493]
Sultan Selim, bizzat Mısır'a doğru yürümeden evvel 922 senesi Zilkadesinde (Aralık 1516) Tomanbay^a bir nâme yol-lıyarak kendisine tâbi olmasını istiyor ve Gazze'den itibaren Mısır'ı kendisine

[493] 14 Ramazan 922 = Kasım 1516

bırakacağını bildiriyordu.[494] Selim, bundan başka Hâyır Bey vasıtasiyle Mısır beylerini Osmanlılara itaate ve kendisi lehinde propaganda mektupları yolluyordu.

Yeni Memlûk sultam ve Mısır beyleri, Suriye ve Kilikya' mn işgalini muvakkat addediyorlar, Yavuz'un Mısır üzerine gelenıiyecek Cengiz ve Timur kuvvetleri gibi Suriye ve Filistin'den döneceğini zannediyorlar, Pâdişah'm Anadolu'ya dönmesini mütaakıp işgal edilen yerlerin istirdad edileceğini umuyorlardı. Padişah tarafından Mısır üzerine gidilip gidilmemesi ; hususunda fikri sorulan vezir Yunus Paşa da gidilmenin tehlikesini arzetmiş; fakat Sultan Selim, Mısır alınmadıkça zaferin muvakkat olduğunu düşünerek Mısır'ın fethine karar vermişti.

Ridaniye Muharebesi

Hısır'a Hareket

Osmanlı kuvvetleri Gazze den sonra Ariş, Hanyunus, Salihiye, Bilbis yoluyla Ridaniye'ye geldiler. Tomanbay Salihiyede cephe tutmak istemişse de emirler bunu kabul etmediklerinden Ridaniye'yi kabule mecbur oldu. Ridaniye, Kahire şehrinin kuzey-doğusunda bir köy olup şehre pek yakın bir mesafede bulunuyordu ve iyice tahkim edilmişti. Osmanlı kuvvetleri büyük bir şans eseri olarak çölü yağmur yağarken geçtiler; hiç su sıkıntısı çekilmedi; bu suretle Ridaniye'ye gelince Memlûk kuvvetleri ile karşılaştılar ve Bürketü hac denilen mahalle inerek Tomanbay ordusuna karşı cephe aldılar.

Ridaniye Ordugahı

Burada yapılacak muharebe, Merc-i Dâbık muha ordugâhı rebesinden daha zor ve tehlikeli idi. Ridaniye cephesi elli binle yirmi bin

[494] Selim bu nâmesinde "Tomanbay'ın alınır, satılır bir köle olup saltanata lâyık olamıyacağuu, kendisinin yirmi ceddine kadar hükümdar oğlu hükümdar olduğunu, kendisine (Selim'e) her sene Mısır haracını gönderip namına hutbe okutup para bastırırsa Tomanbay'ı Mısır'dan Gazse'ye kadar olan yerlere kendi tarafından vali nasbedeceğini" bildiriyor ve aksi takdirde pek şiddetli hareket edeceğini yazıyordu. Tomanbay bu mektubu okuyunca korkmuş ve ağlamıştı.

arasındaki bir kuvvetle [495] ve Frenklerden tedarik edilen iki yüz kıt'a topla, siper ve hendeklerle tahkim edilmişti. Tomanbay ecnebilerden top ve topçu tedarik ederek İskenderiye sahilindeki topları da buraya getirmişti.[496]

Tomanbay'ın harp cephesi Kahire'nin kuzey-doğusundaki EUMukattam dağından soldan Nü nehrine kadar dayanmıştı. Bu kadar müstahkem bir cepheye çarpacak olan Osmanlı ordusu darmadağın olabilir ve cepheyi yarsa bile pek büyük telefat neticesinde bir iş göremiyecek hale gelirdi; başka geçilecek saha da yoktu.

Yavuz'un Taarruz Plânı

Osmanlı ordusunun sas koluna Anadolu beyler heğisi Mustafa Paşa ve sol cenahına Rumeli beylerbeğisi Küçük Sinan Paşa tâyin edilip Yavuz'un yerine ordu merkezinde vezir-i âzam Hadım Sinan Paşa bulunuyordu.

Yavuz Sultan Selim, Tomanbay'ın tertibatını öğrendikten sonra askerî dehasını gösterecek olan bir plân tatbik etmek istedi; evvelâ araziyi tetkik ettirip düşmanın maksadını anladı ve ona göre tertibat aldı.

Bu plâna göre cepheden taarruz tehlikeli ve muvaffak olunsa bile pek çok telefatı mucip olacağından buraya doğrudan doğruya hücum etmiyerek düşmanın ya gerisine veyahut yan tarafına taarruz edilmek lâzımdı; yandan yapılacak taarruzla Memlûk ordusunun solundaki NiVi geçmek şimdilik mümkün değil ve köprü de olsa pek müşküldü; sağ cenahta ise pek yüksek olmayan Cebel-i Ahmet- veya El-Mukattam dağı bulunup burayı dolaşmak mümkündü; bu plân tatbik edilecek olursa düşman yandan ve geriden vurulmuş olacak ve pek tabiî olarak çok miktarda olan toplarını kullanamıyacaktı.[497]

---

[495] Haydar Çelebi RuznâmesVnde Tomanbay'ın kuvveti yirmi bin olarak gösteriliyor.

[496] Haydar Çelebi Rupnâmesi şöyle diyor : ". .. Cündi askeriyle Tomanbay hendekler kazıp ve metrisler edip ve envai toplar kurup.. . cündiden ve Araptan ve zenginden yirmi bin miktarı adam cemeyleyip Frengistan'dan gelmiş topçular ve tüfekçiler tedarik edip asker-i hümâyun mukabelesinde toplar ve tokatlar ve metrisler kurup kendüler baştan ayağa âhen-puş olup at arkasına gelip hazret-i pâdişâh dahi bu halden agâh olup Cebel-i Mukattam demekle maruf yoldan yürüyüp..." (Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 488).

[497] Ridaniye dirler bir yer vardı; anda hendek kazıp ve toplar çıkarıp kendü-lerine savaş yerin düzüp Sultan Selim'in gelmesine muntazır olup durdular. Sultan Selim dahi bunların hendeğinden ve toplarından haber alıcak ol ciheti koyup Mısırcın üstü yanından sağ tarafın tutup gelüp Çerakisenin alayları yan larından inüp ol hendekler ve toplar battal olup kaldı (Lütfi Paşa tarihi, s. 256); TâcU't-tevarih (C. II., s. 354).

Yavuz'un Kendi Plânım Yine Kendisinin Tatbiki

Bu karar alındıktan sonra bizzat kendisi bir kısım süvari kuvvetleriyle geceden hareket ederek El-Mükattam dağını dolaştı ve Tomanbay'ın ordugâhına güney-doğudan taarruz edildi; bu taarruz 22 Ocak 1517 (29 Zilhicce 922)'de yapıldı. Sabah erkenden başlayan taarruz pek şiddetli olarak devam etmişti. Bu plânın tatbikinden dolayı düşman şaşırmış, fakat şiddetli mukavemet göstermişti. O gün bitmeyen harp ertesi günü ikindi vaktine kadar devam etti. Bir aralık Canberdi Gazali kuvvetleri sağ cenaha Şehsuvar oğlu Ali Bey ile Diyarbakır beylerbeğisi Mehmed Paşa üzerine hücum ederek şaşkınlık verdilerse de Sinan Paşa'nm gayretiyle vaziyet ıslâh edildi ve Sinan Paşa da yaralandı.

Muvaffakiyetten ümidini kesen Memlûk Sultanı Tornan-bay son bir ümid ile Osmanlı ordusunun merkezine hücum ederek Yavuz Sultan Selim'i yakalamak veya öldürmek istemişti; fakat Yavuz merkezde yoktu, El-Mukattam dağını dolaşan kuvvetlerin başında idi; burada bulunan vezir-i âzam Hadım Sinan Paşa ile Ramazan oğlu Mahmud ve Yunus Beyler maktul düşmüşlerdir. Sinan Paşa'nm yerine on gün sonra [498] Yunus Paşa vezir-i âzam olmuştur.

Tomanbay muvaffakiyetten ümidini keserek kaçtı; Rida-ıııye ordugâhı bütün topları yle zaptedildi; Kahire alındı; Memlûk sultanlığı fiilen sona erdi. Muzafferiyetten üç gün sonra Sultan Selim Kahİre'yi gezdi ve yine karargâhına döndü.[499]

Mısır'ın İşgalinden, Padişahın İstanbul'a Dönüşüne Kadar Olan Olaylar

Tomanbay'in Faaliyeti

Yavuz Sultan Selim, Kahire'nin zaptındanson ra karargâhını Bürkelü-

[498] 11 Muharrem 923 = Şubat 1517

[499] îbn-i Kemal Fâtih-i memalik-i Arab) terkibim tarih düşürmüştür. Yavuz Cuma namazını Melik Müeyyed Camiinde kılmıştır; hatib, hutbede (Hadimü'l-harameyni l-şerîfeyn) unvanıyle kendisini yad etmesi üzerine heyecandan yüzünü yere koyup ağlamış ve namazdan sonra hatibe iki yüz altın ile üç hü'at göndermiştir Sahâifü'l-ahbar, c. III., s. 67).

hac dan Ridaniye'ye ve oradan da Bulak mevkiine naklettirdi; /Ca/ıire'de henüz tehlike olduğundan orada kalmadı. Tomanbay elde edilmemişti; hattâ bir gece yani 27-28 Ocak gecesi (923 Muharreminin beşinci çarşamba gecesi) yatsı namazından sonra on bin kişiyle ansızın pâdişâhın karargâhına hücum edip kuşattı, orada şi harp oldu; bu mücadele ertesi günü de devam etti. Maamafih Osmanlılar daha evvel vaziyetten haberdar edildikleri için gafil avlanmadılar; fakat Tomanbay iki gece sonra yani cuma gecesi askeriyle Kahire ye girerek hendekler kazdırıp barikatlar yaptırdı ve şehirde elde ettiği Osmanlı askerlerini öldürdü.

Yunus Paşa yeniçeri kuvvetleriyle Kahire'ye girdi; üç gün üç gece Kahire sokaklarından muharebe oldu; bütün şehir halkı Tomanbay'a yardım ediyor, kadınlar bile iş görüyorlardı. Osmanlılar nihayet bu tehlikeli durumu düzeltmeğe muvaffak oldularsa da kadın kıyafetinde kaçmağa muvaffak olan Tornan-bay'ı elde edemediler.[500] Tomanbay yedi kişiyle kaçmıştı; lâkin mukavemetten ümidini kesen Memlûk beyleri gelip teslim oldular ve afvedildiler; bunlar arasında Canberdi Gazali de vardı.. Bu son taarruzda Tomanbay dört bin telefat verdikten başka bir hayli da esir bıraktı; Osmanlı kuvvetlerinden de çok kayıp vardı. Tomanbay, Saîd taraflarına kaçıp oradan afvedilmesi hakkında kâğıdı geldi ve bir aralık afvolundum diye Kahire'ye, yakın gelip oradan Şam yoluyla doğuya kaçmak istedileyse de muvaffak itimat etnıiyerek giden heybet azalarını öldürdü.

Tomanbay'ın Ölümü

Tomanbay son defa olarak başına topladığı ölümü kişiyle talihim son deta olarak tecrübeye kalktıysa da muvaffak olamayıp Buhayre taraflarına kaçtı \e Şehsuvar oğlu Ali Bey tarafından şiddetle takip olundu. NiVi karşıya geçip kurtulmak istedi ve kendisini suya attı; fakat derhal kemend atılarak yakalandı (1517 yılı Mart sonları) ve divana getirildi; kendisine lâzım gelen hürmetin gösterilmesi emrolunarak kapıcılar çadırında tevkif edildi.

Kahire halkı, Tomanbay'ı seviyorlardı; Sultan Selim, kendisinin cesaret ve şecaatini takdir etti; fakat böyle cür'etkâr düşmanı arkada

[500] Tafsilât için bk. Lütfî Paşa Tarihi, s. 261-263.

bırakmak doğru olmıyacağı için on yedi gün sonra Şehsuvar-zâde Ali Bey'e teslim edildi; o da vaktiyle Memlûk Sultanının, babası Şehsuvar'ı asmış olduğu Bâb-ı Züveyle'&c Tomanbay'ı astı; cesedi üç gün ipte kaldı, herkes Öldüğünü görüp inandı ve sonra hükümdarlara mahsus merasimle defnolundu.[501]
Yavuz Sultan Selim, cenaze namazında bulunarak ruhu için çok para tasadduk etti.[502]

Mekke Şerifi'nin Haremeyn'in Anahtarlarının Takdimi

Yavuz Sultan Selim 1517 Eylülünün onuncu gününe kadar (23 Şaban 923) sekiz ay Mısır'da oturdu; mahallî ıslahat yaptı; kendisini tebrike gelen Urban şeyhlerine güler yüz gösterdi. Bu sırada Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevveremde emirlik edip Memlûklere tâbi olan Mekke Emîri Şerîf Ebû Berekât, oğlu Şerîf Ebû Nümey vasıtasiyle Mekke'nin anahtarlarını gönderip Osmanlılara itaatim arzetti.
Sultan Selim, Mekke şerifinin oğluna riayet gösterdi, avdetinde emîre, emirlik beratı ile beraber birçok hediye ve Mekke ile Medine ahalisine surre denilen para ve külliyetli zahire gönderdi; Osmanlı devleti tarafından Mekke'ye bir memur tâyin edildi. Yavuz, Mısır'da iken üç yüz parçadan ibaret olan donanma Cafer Bey kumandasında Suriye sahillerini gezerek İskenderiye'ye gelip buradaki Memlûk gemilerini aldı. Pâdişâh NiVe gelen bir kadırga ile İskenderiye'ye gidip burada donanmayı teftiş ettikten sonra Kahire ya döndü.
Memlûk Sultanlığının ortadan kalkması, Osmanlı devletine Asya kıt'asında Suriye, Filistin ve Elcezire ile Hicaz'ı ve Afrika'da ise Mısır gibi mühim ve mamur bir kıt'ayı kazandırdı; Mısır'ın güneyine doğru hudud Nabya'dan Sevakin'e kadar uzanmıştır. Ve Yavuz, Abbasî halifesinden hilâfeti de alarak islâm âlemi üzerindeki nüfuzunu

---

[501] Sultan Selim, Sultan Gavri'nin oğlu Şeydi Mehmed Bey'e : vallahi katline niyetim yoktu, anı Rıra'e götürüp kayd-ı hayat ile bir sancak vermek maksadım idi; veli irade-i hak bu imiş demiştir (Keşfî'den, Esad Efendi kitapları, Nr. 2146, varak 54 b.) Yine Keşfî, Tomanbay'ın katlinde Hayır Bey'Ie Canberdi Gazalî'nin müessir olduklarını yazar.
[502] Ruznâme Münşeat-ı Feridun, c. I., s. 436. Memlûklerîn Memalik-i Çerâkise denilen ikinci tabaka hükümdarları Kahire'deki emirlerin intihabiyle hükümdar seçilirlerdi. 784 H. (1382 M.J'den 923 H. (1517 M.) senesine kadar yüz otuz beş sene Suriye, Elcezire ve Mısır ve Hicaz ve Yemenide hükümet sürmüşlerdir.

arttırdı.
Venedik cumhuriyeti, Kıbrıs adasından dolayı her sene Memlûklere sekiz bin duka altını vermekte idi. Osmanlıların Memlûk Sultanlığı yerine kaim olmaları üzerine Kahire'ye yollanan Kontarini ve Moçenigo isimlerindeki iki murahhas vasıtasiyle aynı vergiyi Osmanlı hükümetine vermeği kabul ettiler. Mısır ve Suriye'nin alınması Osmanlıların ekonomik durumunu çok kuvvetlendirdi.

Yavuzun İstanbul'a Dönüşü Ve Bazı Mısırhlar'ın İstanbul'a Nakilleri

Mısır'ın ve Kızıldeniz'in karşılıklı iki sahiline sanip lan Osmanlılar Hind ve Akdeniz arasındaki Kızıîdeniz ticaret yoluna hâkim olmuşlar demekti. Padişah Mısır'dan İstanbul'a, dönmeden evvel vezir-i âzam Yunus Paşa'yı Mısır valisi olarak tâyin etti ise de [503] bunun, halkı ve Urbanı tazyik eyliyerek irtikâp ve irtişasını duymuş olduğundan bu tâyinden vazgeçip Mısır beylerbeğiliğine Gavri zamanında Haleb beylerbeğisi olan Hayır Bey'i tâyin etmiştir.
Sultan Selim İstanbul'a hareketinden evvel idarî bir tedbir olarak Kahire'deki bazı hükümdar oğullariyle, halife ve akrabalarını, nüfuzlu âlim, şeyh ve beylerden tehlikeli olanları ve aynı zamanda mimar, mühendis vesair san'at erbabından bir haylisini ve kütüphânelerdeki bazı kıymetli eserleri deniz yoluyla payitahtına naklettirmiştir; bu nakillerin hepsi deniz yoluyla yapılmıştır. Vukuflu biri vasıtasiyle Mısır ehramları ve Nü hakkında malûmat edinmiştir.[504]
İstanbul'a gönderilenler arasında Mısır'daki Abbasî halifesi III. Mütevekkil-alâllah ile amcası Halil'in oğulları ve Kansu Gavri'nin oğlu Mehmed de [505] vardı.
Merc-i Dâbık muharebesinden sonra Sultan Selim'e dehalet eden halife Mütevekkil alâllah'ın yerine onun babası olup Kahire'de oturan ve seksen yaşında bulunan sabık halife Müs-temsik-billah Yakup, oğluna vekâleten halife ilân edilmişti. Yavuz, Kahire'yi aldıktan sonra beraberinde getirdiği Mütevek-kil-alâllah'ı yine makamına oturtmuş

[503] Yunus Paşa, Hüdavendigâr'm mübarek elini öpüp Mısır'da bey olup kalması mukarrer oldu. 923 Rebiulevvel. . .Hayır Bey divana getirilip Mısır verilmek tedbir kılındı" (Ruznâme, s. 488, 491).
[504] Lütfi Paşa tarihi, s. 272
[505] Kansu Gavri'nin oğlu Mehmed Bey'in kızını Kıbrıs fâtihi meşhur Lala Mustafa Paşa almış ve bundan Mehmed adında bir oğlu olup Haleb beylerbeğisi iken vefat etmiştir.

ve bu, pâdişâhın kendisine gösterdiği hürmet sebebiyle büyük bir nüfuz kazanmış ve İstanbul'a nakledildikten sonra bir müddet daha kendisine itibar edilmiş ve sonra gözden düşmüştür.

Halife Mütevekkil, istanbul'a nakledildikten sonra kendisiş ne emanet edilen malları gasbederek bundan başka kadınlarla da sefihâne hayata dalmasından dolayı amca-zâdelerinin şikâyeti üzerine gözden düşerek 925 H. (1520 M.)'de Yedikule'ye hapsedilmiş [506] ve sonra Sultan Selim'in vefatını mütaakıp, Sultan Süleyman zamanında Kahire'ye dönmesine müsaade olunarak orada ölmüştür.

III. Mütevekkil - alâllah, IstanbuVda. bulunduğu sırada hilâfeti Sultan Selim'e terk eylemiş olduğundan bu tarihten itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisinin 26 Recep 1342 (Mart 1924) tarihinde hilâfeti ilgasına kadar Osmanlı padişahları dört asır büyük bir İslâm kütlesi tarafından halife olarak tanınmışlardır.

Yunus Paşa'nın Katli

Yavuz Mısır'dan ayrıldıktan sonra Salihiye'den itibaren vezir-i âzam Yunus Paşa ile musahabe
ederek gitmekte idi. Yunus Paşa, Mısır beylerbeğiliğinin kendisinden alınarak Hayır Bey'e verilmesinden dolayı müteessirdi. Yolda musahabe esnasında pâdişâh, "Mısır'ı arkada bıraktık", demiş bunu fırsat bilen Yunus Paşa'nın teessürünü izhar ederek şu kadar zahmet çekilip külliyetli telefat verilerek kazanılan Mısır'ın yine bir Çerkese verilmiş olmasını tenkit ile sarfedijen emeğin boşuna gittiğini beyan etmesi üzerine at başını çekip duran Selim, atının yanında yürüyen solaklar kethüdasına emrederek vezir-i âzam'm derhal boynunu vurdurmuş ve bir kapıcı vasıtasiyle başını gövdesinden ayırdıktan sonra hiddetinden üç gün beraberinde götürüp sonra Katye'ye gömdürmüştür.[507]

---

[506] İbn-i Iyas tarihi, c. V., 926 vekayii arasında.

[507] 25 Şaban 923 Bilbis'den geçit ile geçip gelirken sabah gün doğduktan sonra yol üstünde Yunus Paşa'ya gazap eyleyip solaklar kethüdasına emredip boynunu vurdu; badehu bir kapıcıya buyurup başını gövdesinden ayırıp hiddet ve gazabından üç gün götürüp badehu Katye'ye defnettirdi" (Haydar Çelebi Ruznâmesi, Feridun Bey Münşeatı, 1274 tabh, c. I., s. 492).

Pırı Paşa Nın Vezir-İ Âzamlıfrı

Yunus Paşa'nın vezir-i âzamlığı sekiz ay kadardır; pâdişâh Şam'a gelinceye kadar bu makam münhal kalmış ve bu müddet zarfında vezir Zeynel Paşa tecrübe edilmiş ise de hükümdarın tab'ına uygun gelmemiş ve istanbul muhafazasında bırakılmış olan Pirî Meh-med Paşa'ya haber gönderilerek' Şom'a getirtilip bir milyon iki yüz bin akçe dirlik ile vezir-i âzam tâyin edilip kendisine mühr-i hümâyun verilmiştir.[508] Pirî Paşa dürüstlüğü, sözünü açıkça söylemesi, mütalâalarının isabeti cihe-tiyle Yavuz'un itimadını kazanmış, bununla beraber onun epice de sitemini görmüş ise de hayatına dokunulmayarak Yavuz'un ölümüne kadar bu makamda kalmıştır.

Muhyıddın-I Ârabî Kabrinin Meydana Çıkarılması

Yavuz Sultan Selim iyi tahsil görmüş, müsait zamanlarda vaktini tetebbuatla geçirmiş âlim hükümdarlardandı. Kendisi tasavvufun vahdet-i vücut felsefesini terviç ettiğinden bu felsefenin Anadolu'da yayılmasını temin eden Şeyh-i Ek-ber nâmiylc maruf Muhyiddin-i Arabi'ye hürmetkardı. Merc-i Dâbık zaferinden sonra Şam'a girdiği vakit Şeyh-i Ekber'in kabrini sormuş ve mutaassıb Suriye ve Mısır âlimleri tarafından Şeyh-i Ekfer diye tahkir edilmiş olan bu büyük zatın kabrini buldurmuş ve avdette dört ay kadar Şam'da ikameti esnasında şeyhin kabrine türbe ve yanma bir de cami ve imaret yapılmasını ve kendisinin hareketinden evvel tamamlanmasını emretmiştir. Filhakika mimarlarla usta ve ameleden bir kısmı gece çalışmak suretiyle burîlar tamamlanmıştır. Yavuz bu camide ilk cuma namazını kılmış, vakıflarım tertip ettirmiştir.

Şan İsmail'in Elçi Göndermesi

---

[508] 924 Muharrem 18 - Divan oldu, lıU'at-i vezaret muhr-i sultanî ile Pirî Paşa'ya gönderildi. 19 Muharrem - Pirî Paşa hil'at-i vezaretle divana gelip el Öptü ve mührü takındı..." (Ruznâme, Feridun Bey Münşeatı, 1274 tob'i, c. I., s. 495).

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran seferinden sonra §an ismail'in sulh için yaptığı teklifleri kabul etmemiş olup maksadı o tarafa yeni bir sefer açmaktı; bu, Mısır seferinden sonra yine o tarafa gitmek niyetinde idi. Fakat Şam'a geldiği vakit Şah İsmail'in nâme ve hodiy eleriyle elçilerini oraya gelmiş buldu; Şah ismail Mısır seferinden sonra sıra kendisine geleceğini takdir ederek telâş etmiş ve bunun önünü almak istemişti. Şah İsmail, gönderdiği nâmede Sultan Selim'e tazimkârâne kelimelerle hitap edip :

Sen birçok belde ve tebaaya malik oldun; bilhassa Mısır'ı almakla Hâdim-i Haremeyn-i Şerîfeyn unvanını aidin. Şimdi sen arzırîlskenderVsuı; aramızda geçen geçmiştir; bir daha avdet etmez; sen memleketine git, ben de memleketime gideyim; aramızda Müslümanların kanlarını dökmeyelim, arzun ve maksadın ne ise onu ben yerine getiririm" diyordu.

Sultan Selim bu sözlere itimad etmemekle beraber askerin yorgun olmasına binâen Şah ismail üzerine gitmedi; mamafih her ihtimale karşı îcabeden tedbiri almayı da ihmal eylemedi. Avdette Merc-i Dâbık mevkiine geldiği zaman vezir-i âzam PirîMehmed Paşa'yı iki bin yeniçeri ve bir hayli eyalet askeriyle Diyarbakır tarafına yolladı ve kendisi de İstanbul'a hareket etti; Pirî Mehmed Paşa bir müddet Fırat nehri kenarında kaldı ve Şah İsmail'in hiçbir harekette bulunmadığını gördü. Ane ve Hit kalelerini aldı ve verilen emir üzerine avdet ederek Edirne'de bulunan padişahın yanına geldi.

Şehzade Kasım'in Ölümü

Mısır'ın zaptı ve Tomanbay'ın katlinden sonra Osmanlı hükümdarının en mühim arzusu Kansu Gavri'nin kendisine rakip olarak meydana çıkardığı biraderi Ahmed'in oğlu Kasım Çelebi'yi elde etmekti. Bu şehzade Merc-i Dâbık\a. maiyyetiyle beraber ipekten yeşil ve kırmızı sancaklarla Memlûk ordugâhında bulunarak bozgunluktan sonra Kahire'ye gelmiş ve yeni hükümdar Tomanbay da kendisini aynı nıaksadla istihdam etmiş ve şehzade, Kahire katliâmında da bulunup Memlûklerle beraber Kahire içindeki Osmanlı askerlerinin öldürülmesine iştirak etmişti.

Şehzade Kasım, Tomanbay'ın yakalanmasına kadar onunla beraber

bulunmuş ve sonra saklanarak aranmasına rağmen ele geçmemiş, fakat Mısır'da gerek Memlûk emirleri ve gerek. Kapıkulu askeri taraflarından Sultan Selim'e karşı yapılan su-i kasdlarda bu şehzadenin hükümdarlığı için faaliyet gösterildiği . anlaşılmıştır.

Sultan Selim mutlak surette şehzadeyi elde etmek istediğinden, Kahire'den ayrılırken Hayır Bey'e emirler vermişti. Nihayet Şehzade Kasım, kölelerinden bazılarının haber vermeleri üzerine Berkıye taraflarında tutuldu ve kaleye çıkarılarak derhal zindana konuldu.

Kasım'ın yakalandığı Şam'a hareket etmiş olan pâdişâha haber verilse aradan epi zaman geçeceği ve bu sırada Türkmenlerin zindanı basıp çıkarmaları ihtimaline binaen Hayır Bey, diğer Türk beyleriyle görüştükten sonra şehzadenin boğulmasına karar verip bu kararı icra ettirdi.[509] Şehzade Kasım ölümünde on yedi yaşında olup başı bir çekmece içinde Şam'da bulunan amcası Sultan Selim'e yollandı. Sultan Selim Şam'dan hareketinden evvel Mısır'da olduğu gibi buraya da Memlûk devleti zamanındaki Çerkeş beylerinden Canberdi Gazalî'yi beylerbeği tâyin etmiştir.[510]

Kızılbaş Celâl

Bozok Türkmenleri'nden ve Amasya'nın Turhal kasabası halkından Celâl isminde dirlik sahibi (yani tımarlı) bir Kızılbaş ayaklanarak [511] başına yirmi bin kişi toplayıp Mehdîlik dâvasiyle Tokat'a gelmişti. Şah İsmail'e güvenilerek veya onun teşvikiyle tertip edilen bu hâdisenin sür'atle bastırılması için bir taraftan Rumeli beylerbeğisi Ferhad Paşa, vezirlikle bunun üzerine memur edilmiş ve ayni zamanda Şehsuvar oğlu Ali Bey'e de haber verilmişti. Ferhad Paşa gelmeden evvel Elbistan valisi Şehsuvar-zade acele Kızılbaş CelâFin üzerine yürüyerek onu Şah İsmail tarafına kaçarken Erzincan Akşehri'nde yakalayıp öldürmüş ve tarafdaılarım perişan etmiştir (924 H.- 1518 M.).

---

[509] 17 Muharrem 924 = 1518 Ocak sonu

[510] Sultam Selim'in İran ve Mısır seferlerine dair Keşfî'-nin--iki eseri olup-birer nüshası Esad Efendi kütüphanesinde 2164, 2147 numaralardadır.

[511] Haydar Çelebi Rıznâmesinde Amasya kurbinde Turhal nâm mahalden Celâl demekle maruf bir şahsın isyanı deniliyor. Lütfi Paşa ise Zülkadir vilâyetinden Şahkul nam müfsid Celâli olup huruç etti kaydı var (S, 283).

XVI. Asır Başlarında Osmanlılarda Bahrî Faaliyet

II. Bayezid zamanında donanmaya ehemmiyet verilerek bu sayade înebahtı, Mudon ve Koron seferleri yapılmış ve Osmanlı donanmasına yeni gemiler ilâve edilerek denizcilik cihetinden de bir inkişaf gösterilmiş olduğunu daha yukarılarda söylemiş ve Kemal Reis'in Osmanlı donanmasına yapmış olduğu büyük hizmetleri kısaca göstermiştik.

Yavuz Sultan Selim'in Denizciliğe Ehemini Yet Vermesi

Osmanlı donanmasının gerek adedini ve gerek faaliyetini arttırmak için Yavuz Sultan Selim zamanında yeni bir harekete geçilmiştir. İran ve Mısır seferlerinde Osmanlı donanmasından muharebesiz olarak orduya yardım ve ordunun maneviyatım takviye için istifade edilmiş ve aynı zamanda donanmanın bazı noksanları da görülmüştü.
İstanbul fethinden altmış sene geçtiği halde orada hâlâ esaslı bir tersane yapılmamıştı. Hernekadar İstanbul'da. Bizans imparatorluğu zamanından kalma olup Fatih Sultan Mehmed tarafından gemi inşası için kullanılan bir kadırga tersanesi ile Haliç'de küçük bir tersane mevcud idiyse de evvelkisi bakılmamak yüzünden harap bir hale geldiği gibi Haliç tersanesi de ihtiyaca kâfi değildi.
Karada, başarıdan başarıya koşan Osmanlıların denizden de kuvvetli olmalarını ve aynı zamanda geniş sahilleri sebebiyle Akdeniz'i bir Türk denizi yapmak isteyen Sultan Selim, vakit geçirilmeden bu işe başlanmasını emretti. Padişah daha Mısır'da iken Memlûkler zamanında Kızıldeniz'ele donanma kumandanı olan Selman Reis'i huzuruna kabul etmiş ve 29 Rebiulâhır 924 (1518 Mart)'de Nasuh Ağa'ya verilen bir hükümle Selman Reis'in İstanbul'a, gitmesi emrolunmuştu.[512] Bundan maksat da bu değerli denizciden istifade

[512] Haydar Çelebi Huznâmesi (Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 491, 498). Selman Reis daha sonra yani Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk devirlerinde Mokuç seferi sıralarında Süveyş'ten yirmi kadırga ile Yemen ve Aden taraflarının zaptına memur olmuştur (Âlî tarihi, varak 11). Filhakika Selman Reis, Yemen, Scvakin ve Hindistan hakkında bir lâyiha verdiği gibi Cidde limanında bulunan Osmanlı donanması hakkında da bilgi verir ve donanma mevcudunu gösterir (Top. Sa. Arşivi, Nr. 6458).

edilmek istenmesi idi.
Nişancı Celâl-zade Mustafa Bey'in, müverrih Âli'ye söylediğine göre, Sultan Selim maksadını vezir-i âzam Piri Mehmed Paşa'ya açtı ve İstanbul'da Frenklerin tersanesine müşabih bir tersane yapılmasına karar verildi; bunun da Haliç'te evvelce Bizans tersanesi olan yerde yapılması muvafık görüldü. Fakat burası uzun zaman terk edilmiş olduğundan mezarlık olmuştu. Bu mezarlıktan tersane olacak kadar bir yer ayrıldıktan sonra çıkarılan ölü kafalariyle kemikleri uzun hendekler kazarak oralara gömdüler ve kabir olduğuna işaret olmak üzere o hendeklerin baş ve ayak uçlarına işaretler koydular. Sonraki nesiller o uzun hendekleri mezar zannederek boylarının uzunluğuna hayret etmişler. Yavuz Sultan Selim tersaneyi bu kadar bırakmıyarak Galata'dan Kâğıthane deresine kadar büyüterek üç yüz kadar inşaat tezgâhı yapmak niyetinde idiyse de [513] ömrü vefa etmedi.[514]

İşte Yavuz Sultan Selim zamanında devlet merkezinde kurulan Haliç tersanesi Osmanlı imparatorluğunun sonuna kadar devam etti ve Gelibolu'daki büyük tersane ikinci dereceye inmekle beraber XVI. asır sonlarına kadar önemini kaybetmedi.
Mısır seferinden avdette İstanbul tersanesinde yaptırılan müteaddit göz yani gemi tezgâhlarının herbirine o zaman için mühim bir para olan ellişer bin akçe sarfedildi. Denize çıkmağa hazır yüz gali'yi (çekdiri) [515] yeter görmiyen padişah, yüz elli gemi daha yapılmasını emretti. Bunların yüz tanesi büyük gali, yirmisi fosta, yirmi biri barca [516] ve üç tanesi büyük yelkenli ve altı tanesi de perkendi [517] olacaktı. Bu gemiler için Suriye ve. Mısır'dan Arap kürekçiler getirtiliyordu.

Yavuzun Deniz Seferine Hazırlığa

Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden döndük ten sonra yukarıda kaydettiğimiz gibi hummalı bir surette donanmaya ehemmiyet

---

[513] Yavuz Sultan Selim bir gün İbn-i Kemal'e "Tersanayi üç yüz adet yapmak istiyorum, tâ Galata Hisarından Kâğıthane'ye dek olmak gerektir; iışaallah niyetim feth-i efrencedir" demişti. Bk. Lütfi Paşa, Asafnâme ve Tevârih-i âl-i Osman, İstanbul tab'ı, s. 305 not.
[514] Tersanenin Haliçte yapılması tarihi sarih olmayıp bunun Hadikatü'l-ccvâmî (C. II., s. 23) 922'de Tâcü't-tevarih ile Sahâfü'l-ahbar 921 gösterirler, c. II,, s. 388.
[515] Gali mavna denilen gemi nevilerinden olup nakliyat için kullanılırdı.
[516] Hem nakliye hem harp gemilerinden olup altları düz ve kalyon envaın-dandı. XV. asrın sonlarına doğru Osmanlılar kullanmışlardır.
[517] Perkendi, Pirgende veya Pirgandi on sekiz ve on dokuz oturaklı harp gemisidir.

vererek hazırlık yapıyordu. Bu hazırlığın ne tarafa olacağı belli olmamakla beraber birinci derecede Venedikliler telâşa düştüler. Kıbrıs adasına ait vergiyi vermekle beraber her ihtimale karşı adayı da tahkim edip Avrupa'da müttefik aradılar; bundan başka Rodos'un lâaptı için de hazırhk yapıldığı istidlal olunmakta idi; bir kısım devlet ricali padişahı Rodos'un zaptına teşvik ediyorlardı; fakat adanın zaptı için hazır bulunan dört aylık levazımın yeter derecede olmadığını söyleyen Sultan Selim, bu husus için daha iyi hazırlanılarak büyük babası zamanındaki nruvaffkiyetsizliğe düşül-memesini arzu ediyor ve bundan dolayı Rodos seferini geri bırakıyordu.[518] Rodos seferini istemeyen bir kısım devlet ricali de Şah İsmail'in hakkından gelinmesinin kale zaptından daha mühim olduğunu söylüyorlardı.

Yavuz'un geniş mikyasta donanma hazırlamasının Sicilytfmn ieri gelenlerinin daveti üzerine olduğunu ve bu adaya kuvvetili bir ihraç kuvveti sevk için tedarikli hareket etmek lâzım geldiğinden donanmayı kuvvetlendirdiğini hazı ecnebi kaynakları yazıyorlar.[519] Bu hazırlığa asıl sebep Papa X. Leon'un Osmanlılara karşı bir sefer yapılması için sarfettiği faaliyetti. Filhakika İtalya'daki sükûneti fırsat bilen Papa, Osmanlı devleti aleyhine bir ittifak yapmak için Avusturya, Fransa, ingiltere ve İspanya devletlerine birer kardinal yollanmıştı. Yavuz'un maksadı geniş sahilleri sebebiyle yapılacak herhangi bir
vüzü önlemek için donanmaya ehemmiyet vermekti. 1519'da Karaame kilisesiyle Hıristiyan ziyaretçilerinin muafiyetleri hakkında görüşmek Üzere IstanbuFa, gelen ispanya elçisi ile konuşan padişah, elçiye, İspanya kiralı kendisiyle muahede yapmak isterse murahhasını göndermesini beyan etmek suretiyle Papa faaliyetlerinden onu ayırmak istemişti.[520]

---

[518] Yavuz, kendisini Rodos'un zaptına teşvik eden vezirlerine "Nekadar barutunuz var? ve .Rodos'un zaptı için nekadar müddet lâzımdır?" diye sormuş. Onlar da "Dört aylık barut var" demişler. Canı sıkılmış. "Ceddim Sultan Melı-med zamanında .Rodos'un, alınamamasının mahcubiyeti hâlâ devam edip dururken siz bu mahcubiyeti iki kat mı yapmak istiyorsunuz? Dört aylık barut hiç yeter mi ? Benim de beraber bulunmamı arzu etmektesiniz : giderim; fakat eli boş dönersem birinizi sağ bırakmam. Oranın zaptı için dört aylık barutla değil iki mislini sarfetmekle muvaffak olunursa ne mutlu!" dedikten sonra "Bize sefer yok meğer sefer-i ahıret" sözleriyle ölümünün yaklaştığım söylemiştir (TâcüH-teva-rih, c. II., s. 388 - 390) Şam'da iken Muhyiddin-i Arabî türbedarı istihraçla çok yaşamayacağım söylemiş olduğundan o tâbire göre öleceğini ima ediyordu.

[519] Sp. Cantacasiıı, Petit traicte de Vorigine des Turcz, Schefer tabı, 1896.

[520] Hammer tarihi, c. IV.» s. 245.

Yavuz Sultan Selim, donanma faaliyetiyle beraber yapacağı işler hakkında katı bir karar vermeden evvel [521] pek sevdiği Edirne'ye gitmek istemiş [522] ve vezir-i âzam Pirî Paşa'y ordu ağırlığıyle daha evvelden Edirne'ye göndermiş, kendisi de daha sonra hareket etmişti; bu defa yapılacak seferin Macarlara karşı olduğu rivayet ediliyor ve buna sebep olarak da Mısır seferinde iken Macar kiralının Bosna'da Îzvornik üzerine yürüyüp oranın sancakbeyi Mustafa Bey'in şehit etmesi gösteriliyor ise de Yavuz'un Macarlarla muahedeyi bir sene için tecrid etmesi sebebiyle bundan dolayı Edirne'ye gittiği doğru değildir.

[521] Haydar Çelebi Ruznâmesi'ne göre Mısır seferinden dönen Sultan Selim Rodos seferi için hazırlığa başlamış, fakat ulema ve devlet ricaliyle görüşmüş, onlar Şah* İsmail işi daha ehem ve akdemdir dimeleriyle onu kabul etmiştir (Münşeat-ı Feridun, c. I., s. 447).

[522] Edirne'yi çok seven Yavuz Sultan Selim Mısır'da iken, bu iştiyakını Anadolu kazaskeri İbn-i Kemal'e açmış ve sevgisini bir beyitle belirttikten sonra lbn-î Kemal'e de bir şey söylemesini emretmiş ve o da iki beyit ile pâdişâhın arzusunu yerine getirmiştir.

Sultan Selim'in Ölümü Ve Şahsiyeti

Son Günleri Ve Ölümü

Sultan Selim vezir-i âzami Kapıkulu askeriyle Edirne'ye yolladıktan sonra kendisi de 1520 Ağustosta (2 Şaban 926) yola çıktı. Rahatsızdı ve arkasında iki omuzu arasında sağ tarafa mail olarak çıkan bir çıbandan muztaripti.[523] Yollarda ağır gidiliyor ve bazı menzillerde fazla kalınıyordu; kırk gün Çorlu'da başhekim Ahmed Çelebi tarafından tedavi edildi. Yara büyümüş ve açılmıştı. Padişah hareket edemiyecek kadar takatsiz düşmüştü; iki aya yakın [524] kendisinden ümidini kesince Edirne'de bulunan vezir-i âzam Pirî Mehmed Paşa ile vezir Mustafa Paşa'yı ve Rumeli heylerbeğisi Ahmed Paşa'yı (Hâin Ahmed Paşa) acele çağırttı; vasiyetini yaptı; sonra Pirî Paşa ile yalnızca görüştü ve son demlerini yaşadığından acele gelip yetişmesi için Manisa valisi Şehzade Süleyman'a haber gönderdi ve oğlu gelmeden evvel 21 Eylül 1520 (8 Şevval 1926) cuma günü akşamı [525] elli bir yaşında Çorlu karargâhının bulunduğu Sırt köyünde vefat etti ve Manisa valisi bulunan tek oğlu Şehzade Süleyman gelinceye kadar vefatı gizli tutuldu; yeni hükümdarın Şevvalin onbirinci günü İstanbul tarafına gelip kadırga ile saraya indiği haber alındıktan sonra Selim'in vefatı ve yeni pâdişâhın İstanbul'a geldiği ilân olundu.

Devlet erkânı acele İstanbul'a, gelip tebrik resmini yaptıktan sonra bütün alâkadarlar tarafından Edirnekapı haricinde bağlar ucunda karşılandı ve hazırlanmış olan tabuta konup, Fatih Sultan Mehmed

---

[523] Lütfi Paşa, 284. Müverrih Âlî çıbanın halk arasında yanıkara denilen çıban olduğunu yazıyor ki şirpençe ismiyle maruf çıbandır. Yavuz Edirne'ye harekete karar verdikten sonra bir gün musahibi Hasan Çan'la saray bahçesine inmiş, avdette yokuşu çıkarken Hasan Çan'a arkasına bir şey battığını söylemiş o, evvelâ sathî bakmış. İkinci defa şikâyet edince Hasan Can düğmelerini çözüp sırtında henüz baş vermiş, etrafı kızıl, olmamış katı bir çıban görmüş ve söylemiş, Sultan Selim sıkmasını emretmiş ise de Hasan Can "Pâdişâhım büyük bir çıbandır, henüz hamdır, zorlamak caiz değildir, bir münasip merhem koyalım" deyince Sultan Selim "Biz çelebi değiliz ki bir çıban için cerrahlara müracaat edelim" cevabını vermiş. O geceyi ıztırap içinde geçirmiş. Ertesi günü hamama giderek çıbanı hamamda oğdurmuş. Hamamdan çıkınca, Hasan Cana "Seni dinlemedik amma kendimizi telef ettik" diyerek çıban macerasını anlatmış; Edirne seferi evvelce tekarrür ettiği için geri dönmiyerek hasta olduğu halde 2 Şaban 926'da çadıra çıkmıştır (Tâcü't-tevarih, c. İL, s. 391 - 394).

[524] Lütfi Paşa, kırk yedi ve Ruznâme elli bir ve TâcüH-tevârih ise iki ay mik-darmda diyorlar.

[525] TâcÜ't-tevarih ve Haydar Çelebi RuznâmesVyle Âlî tarihinde Yavuz'un vefatı Şevvalin dokuzuncu gecesi olarak gösteriliyor. Feridun Bey Münşeatında bulunan ve Mısır beylerbeğisi Hayır Bey'e gönderilen nâmede ise Şevvalin sekizinci cuma günü, akşam vaktinde vefat ettiği gösterilmektedir ki o da dokuzuncu gece demek olur. Tabakat'ül-memaHVte 926 Şevvalinin dokuzuncu günü Şenbih gecesi vakt-ı seherde vefat etti deniliyor.

camiinde namazı kılındıktan sonra o tarihlerde Mirza sarayı denilen şimdiki Sultan Selim camii yanındaki mahalle defnolundu; Sultan Selim vefatından evvel arasıra gezinti yaparak geldiği ve pek sevdiği bu mevkie cami temellerini attırıp işe başlattıysa da ömrü vefa etmedi ve sonra oğlu Sultan Süleyman tarafından cami ve türbesi yaptırıldı.

Sultan Selim'in Şahsiyeti

Yavuz Sultan Selim uzuna mail orta boylu, toparlak kırmızı yüzlü, çatma siyah kaşlı, iri kemikli büyük başlı, koç burunlu, boynu uzun, iri bıyıklı ve yüzü tıraşlı yani sakalsız, yarı belinden yukarısı aşağısına nisbetle kısa, bakışı müessir yani keskin ve nafiz, mizacı asabî idi; konuşurken bazı kelimeleri fart-ı zekâ ve asabiyetinden dolayı birkaç defa tekrarladı.

Devlet işlerinde katî programla hareket eden bir Osmanlı hükümdarıydı ve herhangi bir devlet işini kesin olarak meydana koymadan evvel, muhtelif yollarla onun hakkında vezirlerin ve sair alâkadarların mütalâalarından istifade eder ve günlerce düşü-şünür, nihayet son kararını verdikten sonra ondan dönmez ve bu kararın aleyhinde söz söyleyenleri öldürürdü; bundan dolayı hususî meclislerindeki güler yüzlülüğü ve müsamahasına veyahut yaptığı hizmet dolayısiyle teveccühüne mağrur olup padişahın kararı haricinde mütalâa beyan edenlerin ne suretle idam edildikleri İran ve Mısır seferlerinde görülmektedir; irade ve azim kudreti, derin görüşü ve yüksek dehasiyle babası zamanında uyuşuk ve durgun bir hale gelmiş olan idareyi pek kısa bir zamanda cevval bir hale getirmiş ve buna mâni olmak isteyenleri tepelemiştir. Kendisinin muntazam casus teşkilâtı vardı; bu sayede gerek memleket dışında ve gerek içeriden malûmat alırdı; pek mühim işlerde bizzat tahkikat yapardı; hudutlardan uygunsuz haberler aldığı vakit "Siz işlere bakmıyorsunuz" diye vezir-i âzamları hem döğer ve hem de hapsettirirdi; Hersek-zâde Ahmed Paşa ile Piri Mehmed Paşa bu vartaya uğramışlardandır.

Bütün bu hiddet ve şiddetine rağmen kadirşinas olup adam intihabında büyük bir isabeti vardı. Fikrini açık söyleyenin mütalâasını kçndi mütalâasına aykırı olsa bile kızıp söylenerek dinler ve hak sözü kabul ederdi. Kendisinin şiddet ve gazabından korkan ve her an ölüm

tehlikesi geçiren Pirî Paşa bir gün usanarak "Pâdişâhım, önünde sonunda bir bahane ile beni öldüreceksin; hemen bir gün evvel halâs etsen münasiptir" sözleriyle ve yeisle teessürünü izhar edince, bu söze bir hayli gülen Yavuz Sultan Selim :

"Benim dahi bu mâna muradım; lâkin yerini tutar bir adam bulunmaz; yoksa seni muradına eriştirmek kolaydır" sözleriyle kadirşinaslığını göstermişti.[526]

Memleketin genişlemesi ve bu yüzden işlerin artması sebebiyle vezir-i âzam Pirî Paşa bir telhis ile kendisine bir yardımcı vezir yani bir muavin istemiş, pâdişâh muvafık görmüş, birkaç gün Rumeli Tjcylerbeğisi Çoban Mustafa Paşa'mn muavini olmasını arzedince Sultan Selim :

Ben deli olmadım, öyle bir adamı tâyin edeyim1' diye kabul etmemiş, aradan iki ay geçtikten sonra Pirî Paşa evvelki ricasını tekrar etmiş bunun üzerine Sultan Selim, "Mademki onun vezir olmasını istiyorsun senin vezirin olsun" diye Mustafa Paşa'mn vezirliğini istemiyerek kabul etmiş, beş altı ay sonra bir arz gününde Mustafa Paşa, Pirî Paşa'mn arzlarının yanlış olduğunu ileri sürerek itiraza kalkmış, padişah da "Ne ise söyle" diye müsaade etmiş ve o da bundan cesaret alarak vezir-i âzam aleyhinde söyliyeceğini söylemiş. Bunun üzerine Sultan Selim elindeki okla Mustafa Paşa'mn başına vurarak :

Bire mel'un, bunca zamandanberi hizmetimi gören Türkün doğru veya yalanını bilmez miyim? Kalk sen benim vezirim değilsin anın vekilisin ve bu rütbeye anın arziyle nail oldun" diye Öldürmek istemişse de Pirî Paşa'mn istirhamiylc kurtarılmıştır.[527] Bu kayıtlar, Yavuz'un değerli adamlarına karşı olan itimadını göstermektedir.

Yavuz'un hususî meclislerinde ilmî, edebî mübahaseler olur ve değerli âlim ve şâirler bu meclise iştirak ederlerdi, Yavuz müsait zamanlarını mütalâa ile geçirirdi; mütalâalarını gözlükle yapardı. Kendisi mükemmel tahsil görmüş olup aynı zamanda güzel Farsça şiirleri de vardı. Edebî bir lisanla yazılarak pek muğlak olan Vassaf tarihVm mütalâa etmesi Arapça ve Farsçadaki yüksek vukufuna delildir. Türkçe nazımları az ise de Farsça epi şiiri vardır. Ve kendi elyazısiyle olan

---

[526] Pirî Paşa'nın tezkireciliğinde bulunmuş "olan Köcâ~"Nişfaıcı Celâl' zâde'den naklen Alî tarihi, e. /., s. 305.

[527] Pirî Paşa'mn. tezkireecİliğinde bulunmuş olan Koca Nişancı Celâl-zfıde'den naklen Âli Tarihî, c. I., s. 305.

Farsça manzumeler Topkapı Sarayı arşivinde bulunmaktadır. [528] Hazar ve seferde vakit buldukça mütalâa ile meşgul olurdu. Mısır'daki ikameti esnasında Hind ve Çin haritalarını yaptırmıştır. Mısır'dan İstanbul'a gelinceye kadar İbn Tagrıberdî'nin N ucumu z~ zahir e isimli eserini Ibn Kemal'e tercüme ettirerek menzillerde parça parça kendisine takdim edilen tercümeleri okurdu.[529] Mükemmel bir divanı Alman İmparatoru II. Wilhelmadma Paul Horn tarafından bastırılmıştır. Yavuz şâir, filozof ve mutasavvıf bir hükümdardı. Osmanlı hükümdarları arasında ilim itibariyle en yükseği Yavuz'dur. Muhyiddin-i Arabi'ye fart hürmeti ve seferleri esnasında Mevlâna Celâleddin Rumî'nin türbesini ziyareti Yavuz'un vahdet-i vücut felsefesine muhib veya müntesib olduğunu gösteriyor.

Alimlere karşı hürmetkar idi; meşhur müftü Zenbilli Ali Cemali Efendi ile olan münakaşaları meşhurdur. Kendisini ikna edici sözü kabul ederdi.

Yavuz Sultan Selim, tab'an ihtişam ve debdebeye ehemmiyet vermez, sadeliği sever' ve sâde giyinirdi. Kendisi için fazla para sarfiyle köşk ve lüks şeyler yapılmasmı.istemezdi, bütün emeli devlet hazinesini her ihtimale karşı dolu bırakmaktı. Sirkeci ile Sarayburnu arasındaki sahile yakın basit bir köşk yapılmasını hazine defterdarı Abdüsselâm Bey'e emretmiş ve o da Yahköş-kü demlen köşkü yaptırmıştır. Sultan Selim burayı gezerken köşkün mükellef olduğunu görünce canı sıkılmış :

"Ben sana bu kadar para sarfına ruhsat vermemiştim; bir muhtasarca gölgelik yapaşın diye emretmiştim" deyince Abdüsselâm Bey müşkül durumunu kurtarmak için köşkü kendi malından hediye olarak yaptığını arz ve kabulünü istirham eyliyerek vaziyeti kurtarmıştır.[530]

Yavuz Sultan Selim'in Şam'da Sa/i/iîye'de Muhyid-din-i Arabi'ye yaptırdığı cami, imaret ve türbeden ve bir de Konya'da Mevlevi tekkesine getirdiği sudan başka bir hayır yapmasına ne vakti ve ne de zamanı müsait olmuştur; hattâ kendi camiinin bile yalnız temellerini attırabilmiş, tamamlayamamıştır.

---

[528] Yavuz Sultan SeKm'in Farsça divanı 1306'da İstanbul'da bastırıldığı gibi Alman İmparatoru II. Wilhelm'in emri üzerine 1904 senesinde Berlin'de iyük kıt'ada tezhipli olarak da bastırılmıştır.

[529] Osmanlı Tarih ve Edebiyat mecmuası sayı 2, s. 25-26

[530] Defterdar Abdüsselâm Bey zamanının fevkalâde zenginlerinden olup Ebû'l-hayrat diye şöhret bulmuştu. Padişah, onun bu hediyesine mukabil vakıflarına yardım olmak üzere izmit taraflarında bazı yerleri mülk olarak ver-vermiştir (Alî tarihi, basılmamış birinci dlt^ s. 297).

Sultan Selim'in Hizmeti

Yavuz Sultan Selim, büyük babası zamanın Akkoyunlu tehlikesi gibi olmayıp Osmanlı devletini kökünden sarsabilecek olan tarikat üzerine müesses Şah İsmail tehlikesine karşı zamanında yetişmiş ve kendisinin içeriden ve dışarıdan vurduğu kuvvetli darbe ile bu nazik durumu ıslah etmiş, Doğu-Anadolu'yu ve Doğu Kürt beylerini kendi idaresi ve nüfuzu altına aldıktan sonra bu taraflarda emniyeti temin eylemiştir. Asıl maksadı Safevî devletini ortadan kaldırmak ve Orta-Asya'ya kadar gidip oralardaki sünnileri nüfuzu altına almaktı; bundan dolayı sulh için Şah İsmail'in gönderdiği elçilerle hiçbir suretle anlaşmayıp işi askıda bırakmış ise de arzusunu yerine getirmeğe ömrü müsaade etmemiştir.
Devletine ilhak ettiği Doğu-Anadolu dan başka Güney ylna-dolu'da Dulkadırblardan almış olduğu verlerle Ramazan oğullarına ait Adana, Tarsus ve havadisi, Memlûklerden aldığı Elcezire, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz ile Osmanlı ülkelerine bir mislini daha ilâve etmiştir; bundan başka o asırlara göre ehemmiyeti olan bütün islâm âleminin manevî hükümdarlığı olan halifeliği alması, Osmanlı hükümdarlarının mevkilerini yükseltmiş ve Islâmiyetin meydana çıktığı Mekke ve Medine'nin Osmanlı devleti idaresi altına girip Yavuz'un mütevazi bir tâbir olan Hâdim-i Haremeyn-i Şerîfeyn unvanını alması bu devlete karşı olan hürmet ve itibarı kat kat yükseltmiştir.
Yavuz Sultan Selim, Avrupa'daki vaziyeti olduğu gibi muhafaza etmiş ve asıl tehlikenin Asya'dan geleceğini takdir ile saltanatı müddetince bütün enerjisini o tarafa sarfetmiş ve böylece kendisinden sonra oğlunun Avrupa'da ve Akdeniz'de daha emniyetli faaliyette bulunmasını temin eylemiştir.
Selim'in bazı manzumelerinden beyitler.
Bir gazelinin birinci ve son beyitleri :
Türkçe bir gazelinden :
Ben yatanı lâyık mı ol karşımda ayağın dura Servi-i nâzıma deyin ben öldükte namazım kılmasun
Ey Selimi kan dökerse Çeşm-i giryânm nola Lâl-i yâre dil verenler lâl-i

Cevherden geçer. [531]

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

SULTAN SÜLEYMAN'IN HÜKÜMDARLIĞI VE İLK BEŞ SENESİ

Sultan Süleyman'ın Hükümdarlığı

Sultan Selim'in Süleyman adında bir oğluyla altı kızı vardı.[532] Sultan Süleyman îstanbuVa gelerek yirmi altı yaşında ve 17 Şevval 926 (30 Eylül 1520)'da hükümdar olduğu zaman saltanatta kendisine rakip olacak kardeşleri bulunmadığından dolayı kardeş cesedi üzerine basarak tahta çıkmamıştır. Yarım asra yakın süren hükümdarlığı zamanında Türkiye, fütuhat ve siyaset, ilim ve irfan ve sanat itibariyle en parlak devrini yaşadığı gibi hukuk ve arazi işlerine dair tedvin edilen veya yeniden vazedilen kanunlar ile de ne medenî bir devlet olduğunu göstermiştir.
Osmanlı imparatorluğunun Avrupa siyasetinde oynadığı rol ve gösterdiği maharet ayrıca tetkike değer bir mevzu olup bunu o devirde murahhaslıkla Türkiye'ye gelen elçilerin raporları vasıtasiyle, veyahut o devirde yazılmış olan eserlerden veya onlardan yapılan nakillerden anlamaktayız. Bununla beraber Kanunfnin Avrupa seferlerinin bir kısmı plânsız gayesiz gösteriş çalım satma seferleri olmuştur.
Fatih Sultan Mehmed zamanında aşiretimsi bir varlık olmaktan tamamen çıkan Osmanlı devleti XVI. asrın ortalarına doğru idarî, hukukî, iktisadî teşkilâtı, ilmî ve içtimaî müesseseleriyle yüksek bir İslâm medeniyetinin bütün vasıflarını haiz olarak görülmektedir.

Canberdi Gazali'nin Hükümdarlığım İlân Eylemesi

Memlûk Sultanı Melik Eşref Kavıtbay'ın azadlı kölelerinden ve Sultan Gavri ile Sultan Tomanbay'ın nüfuzlu beylerinden olan

[531] Yavuz'un elyazısiyle şiirlerini havi müsveddeler Topkapı Sarayı arşivinde 736 numaradadır.
[532] Kızları Hatice (Hanım Sultan), Hafsa, Fatma, Yenihan, Şah Sultan, Şehzade Hatun bu hususta bu cildin sonundaki hanedan şeceresine bakın.

Canberdi Gazali, Mısır'ın zaptından sonra padişaha dehalet ederek Hayır Bey'in tavassutiyle afv edilmiş ve pâdişâhın Şam'dan İstanbul'a, hareketinde Şam beylerbeğiliğine Kudüs ve Gazze sancaklarına tâyin edilmişti.

Canberdi Gazali, Sultan Selim'in vefatını duyunca Melik Eşref unvaniyle hemen hükümdarlığını îlân İle adına hutbe okutup para bastırmış ve kendisiyle birlik olarak hareket edilmesi hakkında Şah İsmail ile [533] Mısır beylerbeğisi Hayır Bey'e elçi ve mektup göndermiştir. Bu tekliften telâşa düşen Hayır Bey, hemen deniz yoluyla keyfiyetten hükümeti haberdar ederek Gazalî'nin kendisine yolladığı mektupları da göndermiştir.

Canberdi Gazali yirmi bin kişilik bir kuvvetle Halep üzerine yürüyüp orasını muhasara altına almış ise de şiddetli bir mukavemetle karşılaşmıştır. Hayır Bey, Gazali üzerine asker şevki hakkında hükümetin fikrini sormuş, fakat merkezin verdiği çok isabetli bir cevapla buna lüzum olmadığı ve îcabeden kuvvetlerin Anadolu'dan sevkedileceği bildirilmiştir. Filhakika üçüncü vezir Ferhad Paşa ile Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletleri tımarlı sipahileriyle Kapıkulu efradından dört bin yeniçeri gönderilmiş ve aynı zamanda Dulkadır beyi Şehsuvar-zâde de yardıma memur edilmiştir.

Ferhad Paşa henüz gelmeden evvel Şehsuvar oğlu Ali Bey maiyyelindeki kuvvetle Haletti kurtarmağa gelerek Ocak 1521 22 Safer 927'de Canberdi Gazalî'yi bozup Haleb'i kurtarmış ve sonra Halep beylerbeği Karaca Ahmed Paşa ile birlikte onu takip edip ikinci bir muharebede bir daha mağlûp etmiştir. Bunu mütaakıp yetişen Ferhad Paşa kuvvetleri de beraber olarak son ve katı bir çarpışmadan sonra mağlûp olan Gazalî'nin başı kesilerek IstanbuVa yollanmıştır. [534]

Canberdi Gazali, Mısır'dan kaçan Çerkeslerle Nablus ve Kerâk Urbânım yanma toplayıp on beş bin süvari ve sekiz yüz tüfenkendaz yani yeniçerilere benzer yaya askeri tertip etmişti ve iki defa cuma namazlarında adına ıiutbe okunmuştu.

Canberdi Gazali vak'asının sür'atle bastırılması bu hâdiseden istifade

---

[533] Canberdi Gazali, kendi imrahor ile İranlıların Bağdad valisi Şah Ali vasıtasiyle Şalı İsmail'e birlikte hareket edilmesi hakkında yaptığı tekliften bahs ile Hit sancakbeyi Bâli bin Ahmed Bey'İn hükümete arızası var (Top. Sarayı Arşivi, Nr. 1021.)

[534] Canberdi Gazalî'yi Haleb'i muhasara ettiği sırada yanındaki bir Cebe-lisiyle beraber Trablus-Şam sipahilerinden Cerrah Ahmed kati etmiştir. Bu hususta Haleb beğlerbeği Ahmed b. Cafer Paşa'mn [Karaca Ahmed Paşa] arızası vardır (Topkapı Sarayı Ar. Nr. 6198).

ve Gazali ile birlikte hareket etmek isteyen Şah I s m a i l'in işini bozmuştur; Gazal î'niri mağlûbiyetini duyan Şah İsmail yaylak bahanesiyle Te&rizMen kalkarak Kazvin tarafına gitmiştir. Elindeki kuvvetlerle bir müddet Kayseri taraflarında Iran taraflarını tarassut eden Ferhad Paşa vaziyetten emin oluncaya kadar o taraflarda kalmıştır. Bu hâdiseden sonra Şam beylerbeğiliğine Ayaş Paşa ve Kudüs, Gazzc ve Safed sancaklarına da birer sancakbeyi tâyin edildi.

Şahsuvar Oğlu Ali Bey'in Katli

Daha evvel görüldüğü üzere Dulkadir mcmleket irinin ilhakı üzerine Yavuz Sultan Selim tarafından yarı müstakil olarak Dulkadır Türkmen beyliğine tâyin edilmiş olan Şehsuvar oğlu Ali Bey, İran ve Mısır seferlerinde cidden büyük hizmetlerde bulunmuş ve hattâ Iran seferindeki hizmetinden dolayı Gedik Ahmed Paşa'ya ait olup hazinede bulunan kılıçla taltif edilmişti. En son Şam beylerbeği Canberdi Gazalî'nin muhasarasından Haleb'i kurtarması ve bunun tenkilinde mühim âmil olması rivayete göre Ali Bey'in gururunu arttırmış, söz dinlemez olmuş ve istiklâl fikriyle harekete başlamıştı. Hakkında yapılan şikâyet üzerine tahkikat için gidenleri öldürmesi, kendisinin serkeşliği yolunda söylenenleri teyid ettiğinden gürültüsüzce ele getirilmesi için tertibat alınmıştır.[535] Bunun üzerine güya îran seferine serdar tâyin edilen vezir Ferhad Paşa'nın maiyyetinc verilen Ali Bey orduya davet olunarak Tokat taraflarında Artukovd'daki karargâha gelmesini mütaakıp oğullariyle beraber katlolunarak elindeki yerler bundan sonra vilâyet halinde idare olunmuştur (928 H. = 1522 M.). Ali Bey'in katlinde Ferhad Paşa'nın söylediği yalanların tesiri olduğunu tarihler yazarlar.[536]

Şehsuvar oğlunun katlinden sonra "Vilâyet-i Türkmanda tımarlar", "devlet hazinesine alınmış olduğundan bu hal Dulkadır memleketlerindeki tımar sahiplerinin isyanına sebep oldu ve bunlar Kalender Çelebi ayaklanmasında bu Alevî reisiyle beraber hareket etmişlerdi. Bu vaziyet iki seneye yakın devam ederek vezir-i âzam

[535] Tabakatul-memalik (S, 119, 120) ve Alî tarihi (C II., s. 5) söz dinlemez olduğundan bahsediyorlar.
[536] Şehsuvar oğlu Ali Bey'in ve oğulları Uveys, Veled, Pir Ahmed ve İskender'in bir tertiple Artukova'daki Ferhad Paşa karargâhına getirilerek İskender'den maadasının kati edildiklerine dair Ferhad Paşa'nın arızası (Top. Sa. Ar. Nr. 7097).

ibrahim Paşa'mn gerek Mısır'dan dönmesi sırasında ve gerek Kalender isyanının bastırılmasından sonra yapılan yanlışlığın düzeltilmesi neticesinde halledilmiş ve sipahilere yine tımarları verilmesi sayesinde sükûnet iade edilmiştir (1524).[537]

Belgrad'ın Zaptı

Kitabımızın birinci cildiyle bu cildin baş tarafında görüldüğü üzere Sırplara ait iken Türklere karşı müdafaa edemiye-ceklerini bildikleri için Macarlara terkedilmiş olan Belgrad'm XV. yüzyıl ortalarında Osmanlılar tarafından yapılan iki muhasarası da muvaffak olamamış ve hattâ ikinci muhasara esnasında Fatih Sultan Mehmed yaralanmıştı.[538]
Sultan Selim'in Mısır seferinden avdeti zamanına kadar Macarlarla temdit edilen muahede mucibince -bazı hudut hâdiseleri müstesna- iki taraf arasında muharebeyi mucip bir hâdise çıkmamış, yalnız bu sırada Macar kiralının Izvornik üzerine yürüyerek oranın beyini öldürmesi Macarlarla olan muahedeyi bozmuş ise de muahedeyi bir sene temdit eden Yavuz'un Macarlara karşı alacağı vaziyet belli olmadan evvel Pâdişâh vefat etmişti; Sultan Süleyman'ın cülusunu haber vermek üzere [539] Macar kiralına gönderilen divan-ı hümâyun çavuşlarından B ehram Çavuş adındaki elçinin hakaret görmesi veya katledilmesi ve Bosna sancakbeğinin Knin piskoposluk mezkezini elde etmesi üzerine1 Macarlara karşı harekete karar verildi; sefere hareket olunurken Karadenizlin Tuna nehrine kadar olan sahillerini muhafaza etmek üzere korsanlıktan yetişme Danişmend Reis memur edildiği gibi akıncılar da Mi hal oğlu, Turahanlı ve Bosna beyi Yahya Paşa-zâde Bali Bey kumandanlarında olarak Macaristan içlerine sevkedildiler.

---

[537] TabakatÜ'l-memalik sahibi, Kalender isyanında âsilerin çoğunun Dulkadır tayfasından olduğunu yazarken "Mukaddema ol memleketler Türkman elinden fetholunmağla tâife-i mezbûrenin tımarları ve dirlikleri alınıp havass-ı hümâyun için zaptolunmuştu; evbâş-ı memleket esbab-ı maaştan mahrum olmağın bizza-rure fesada ikdam ve mübaşeret eylemişlerdi" diyor (Bk. S. 296). İbrahim Paşa, Kalender Çelebi işini hallettikten sonra bu Dulkadırh tımarlarını geri vermiştir.
[538] Belgrad kalesi, Tuna ve Sava nehirlerinin arasında, Belgrad kalesi dedikleri asıl yukarı kale Sava nehrine doğru etekleri uzanan dağın üzerindedir. Bu kalenin pişgâhında nehir tarafında Su kalesi demekle maruf aşağı kale vardır. Belgrad şehri sağ tarafında Tuna nehri üzerindedir. Kalenin mürtefi olan sağ tarafında iki hendek ve iki köprü vardır
[539] Bk. Hammer tarihi, c, V., s. İ5, 271.

Pırı Paşa'nın Mütalâası

Sultan Selim zamanında üç seneye yakın bir zaman devleti büyük bir kiyasetle idare eden vezir-i âzam Pirî Mehmed Paşa, genç pâdişâhı gelip geçici bir Macaristan seferinden ziyade esaslı bir plân dahilinde harekete sevketmek istiyordu; bunun için yezir-i âzam'ın mühim miktarda tımarlı sipahi ile Belgrad üzerine gönderilip Tuna'nın sağ sahilinden şehrin uzaktan muhasara edilmesi kararlaştırıldı ve elli kadar küçük gemi ile Tuna nehrine harp levazımı yollandı. Sultan Süleyman kumandasında olan asıl ordudan üçüncü vezir Ahmed Paşa kumandasiyle sevkedilen kuvvetler de evvelâ Sava nehri üzerindeki mühim mevkilerden olup birkaç defa Macarlardan Türklere ve Türklerden Macarlara geçmiş olan Böğürdeîen (Şabaç) kalesini aldı; Sultan Süleyman gelip burasını gezdi; "ilk fethettiğim kale budur" diye genişletilmesini ve bir de içkale yapılmasını emreyledi.[540] Bu mevki Belgrad'ın batısında ve Sava nehrinin sağ sahilinde olup burası alındıktan sonra nehrin sol sahiline yani karşı taraftaki Sireni yakasına geçildi; Pirî Paşa Belgrad muhasarasiyle meşguldü.
Vezir-i azama rakip olan üçüncü vezir Ahmed Paşa (Hâin Ahmed Paşa), Macarların hükümet merkezi olan Budin'in zaptını ileri sürerek tecrübesiz hükümdarın zihnini çeliyordu. Pirî Paşa ise Macaristan'ın kilidi olan Belgradhn mutlak surette alınmasında ısrar ediyor ve burası alınmazsa Macaristan fütuhatının geçici olacağını söylüyordu; ilk önce vezir-i âzamin bu mütalâasına ehemmiyet verilmiyerek Belgrad muhasarasının Semendire sancakbeyine bırakılması emrediliyor ve bu yüzden vczir-i zama tekdirnâmcler, gönderiliyordu; ..bununla beraber Belgrad sıkıştırılıyordu.
Bu sırada Pirî Paşa Semendire beyi Sultan-zâde Hüsrev Bey'i gönderip Tıma'nın sol sahilinde Belgrad'a. yakın olan Zemun taraflarını aldı ve Salankamin üzerine yürüyen ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa da Salankamin\ elde etti ve Pirî Paşa ile görüşerek Belgrad'ın ehemmiyetini anladı ve dönüşte keyfiyeti padişaha arzetti. Bunun üzerine Budin taraflarına gidilmekten vazgeçilerek Belgradhn

---

[540] Haydar Çelebi Ruznâmesi (Feridun Bey Münşeatı, 1274 tab'ı), c. I., s. 508.

alınmasına karar verildi.[541]

Belgrad'ın Alınması

Belgrad muhasarası bir ay sürdü; dayanamıyacağını anlayan kale muhafızı aman isteyerek kaleyi teslim etti. [542]Kale halkından bir kısmı Macaristan'a gittiler; aslen Sırplı olanlar evlâd, aile ve mallariyle İstanbul'a, naklolunarak Yedikule civarında iskân edilip Belgrad mahallesini kurdular.[543] Belgrad kalesi iki yüz top ile tahkim edilerek Semendire ile birlikte muhafazasına dokuz yüz bin akçe has ile Bosna sancakbeyi Yahya Paşa oğlu Bâli Bey tâyin edilip [544] Bosna da Sultan-zâde Hüsrev Bey'e verildi.
Belgrad seferi esnasında Osmanlı ordusunda fil de vardı.[545] Kanunî'nin bu ilk seferine Edirne, Filibe ve Sofya medreseleri talebeleri (softalar) iştirak etmişlerdi.[546] Belgrad bu tarihten itibaren Avrupa seferlerinde Osmanlı ordusunun en mühim üslerinden biri olmuş ve Dâri-cihad adını almıştır. esnasında Memlûklere ve gerek Canberdi Gazalî'ye yapmış oldukları yardımdan dolayı kendilerine karşı intikam hırsı vardı; bundan başka adanın coğrafî vaziyeti ve Anadolu sahillerine yakınlığı dolay isiyle Türk ve Müslüman ticaretine engel olan bir korsan adası idi. Bundan dolayı evvelce de alınmasına lüzum görül-müşse de muvaffak olunamamış, fakat Mısır ve Suriye'nin Os-manlılara geçmesi bu adanın alınmasını artık katî ve zarurî kılmıştı.

Ada Hakkında Divan Görüşmeleri

Rodos'un alınması hususunda divan-ı hümâyunda yapılan müzakerede ekseriyet, Rodos seferine taraftar değildi. Şövalyelerin

---

[541] TabakatüH-memalik, s. 93-98. Belgrad kalesinin muhasarası hakkında vezir-i âzam Pır Mehmed Paşa'nın arızası (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 5028 ve 6142).
[542] 927 Ramazan = 1521 Ağustos
[543] Nefs-i istanbul'da Yedikule tarafından Hisar duvarına karıp olan mahallâttan Belgrad, Samatya kapısı mahallesi. ." (Mühimme defteri, JVr. 26, s. 47 i Keza TabakatiVl-mcmalik, s. 111J
[544] Feridun Bey Münşeatı, 1274 tabh, c. J., s. 514. Bâli Hey mükerrerdi Rumeli beylerbeyliğinde ve Boana saııcakbeyliğ-iıide bulutum Rumeli gazilerinden meşhur Yahya Paşa'nm oğlu olup on dört yaşında akına başlamıştır; Kanunî zamanındaki fütuhatta gerek bunun ve gerek oğullarının büyük hizmetleri görülmüştür.
[545] Ruznâme (Feridun Bey Münşeatı, 1274 tabh), c. I., s. 510,
[546] Ruznâme (Feridun Bey Münşeatı, 1274 tabh), c. I., s 507.

şöhreti, adanın müstahkem olup uzun müddet muhasaraya dayanması ve Avrupa'nın burası ile yakından alâkası cihetiyle adaya sür'atle yardım etmeleri düşünülerek tehlikeli ve muvaffakiyetsiz bir maceraya girişilmek istenmiyordu. Vezir-i âzam Pirî Mehmed Paşa ile ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa ve korsanlardan Kurd oğlu Muslihüddin Reis, Rodos seferine taraftar olup Avrupa tarafından endişe edilmemesini ileri sürmekte idiler.

Ada Hakkında Divan Görüşmeleri

Osmanlı hükümeti bir taraftan Rodos başşövalyesi Adam (Villiers de T İsle alınması Adam) ile mektuplaşarak ada hakkındaki maksadı ona sezdirmemek isterken diğer taraftan da adaya gönderdiği ve adadan elde ettiği casuslar vasıtasiyle de oradaki durum hakkında malûmat almakta idi. Fakat başşovalye de bilmukabele İstanbul'daki hazırlığın kendi aleyhine olduğunu casuslarının bildirmesiyle öğrenmiş bulunduğundan o da tabiî olarak ehemmiyetli surette müdafaa tertibatı alıyor ve Papa ile Fransa kiralından yardım istiyordu. Bununla beraber vezir-i âzam, başşövalyenin korkusunu giderecek surette muslihane mektuplarla, Yilye dö Lil Adam'ın şüphelerini gidermeğe çalışıyordu. Fakat her ihtimale karşı başşovalye adaya bir sene idare edecek erzak ve mühimmat tedarikinden geri durmuyordu.

Çoban Mustafa Paşa'nın Serdar Tâyin

Rodos seferine vezir Ahmed Paşa serdar olmak istediyse de, Pirî Paşa'nın tavsiyesiyle ikinci tayini vezir Çoban Mustafa Paşa olundu. Elde Yavuz zamanında hazırlanmış mükemmel bir donanma vardı. Donanma kumandanı Pulak Mustafa Paşa idi ve donanma mevcudu dört yüzü asıl harp sefinesi olmak üzere yedi yüz kadardı.[547]
Mustafa Paşa donanma ile beraber 928 Recepte denizden hareket ettiği gibi Sultan Süleyman da 18 Recepte Üsküdar'a geçip Kapıkulu askerleri ve sefere memur olan diğer eyaletlerin timarlı sipahileriyle birlikte karadan yola çıktı.
Mustafa Paşa Rodosa gelince gemi kaptanlariyle ve bilhassa

[547] TabakatiVt-memalik (Millet Kütüphanesi Nüshası, Nr. 779), s. 138.

donanmanın sevk ve idaresi kendisine verilen Kurd oğlu Mus-lihiddin ile görüşerek adanın yardımına gelecek Avrupa gemilerine karşı limanın icabeden yerlerine muhafaza gemileri koyduktan sonra Öküz limanı cihetinden karaya asker çıkardı. Likya sahillerine gelmiş olan kara kuvvetleri de adaya geçirildi ve muhasaraya başlandı; muhasara uzun sürüyordu.

Padışahın Adaya Gelmesi

Sultan Süleyman, muhasaranın uzanmasın-an dolayı Ahmed Paşa'nın tesiriyle hareket vederek Pirî Paşa ile Mustafa Paşa'ya kızdı; bu sırada Mısır beylerbeğisi Hayır Bey'in vefatı haberi geldiğinden Mustafa Paşa'yı Mısır valiliğine gönderip Rodos ser-darlığını ve ikinci vezirliği Ahmed Paşa'ya verdi; Ahmed Paşa'nın en büyük arzusu vezir-i âzam olmaktı ve bu suretle ikinci vezir olmakla bu arzusuna yaklaşmıştı.
Kütahya ve Aydın yoluyla Marmaris e gelen Sultan Süleyman, Kara Mahmud Reis'in kadırgasiyle adaya geçti. Muhasaranın uzun sürmesi AvrupaMaki faaliyeti arttırmıştı; Mesina ve Napoli limanlarında adaya yardım için asker ve gemi hazırlanıyordu. Maamafih Türkler Rodos istihkâmlarını hemen tamamen yıktıklarından yardım gelmeden adayı almağa çalışıyorlardı.

Başşovalyenin Bir Müracaatı

Rodos'un alınması yaklaştığı sırada başşövalye sondfefagareye başvurdu. II. Bayezid, biraderi-Cem hâdisesi münasebetiyle Rodos şövalyelerine^ vermiş olduğu ahidnâmenin bir fıkrasında, ahfadından bir hükümdar Rodos şövalyeleriyle harp edecek olursa onu tel'in etmekte idi. Başşövalye bu ahidnâmeyi Sultan Süleyman'a yolladı; padişah bunu okudu ve yırtıp attı ve kalenin katı surette teslimini istedi.

Rodos’un Teslimi

Nihayet hariçten gelecek yardımdan ümidini kesen başşövalye bazı

şartlar dahilinde teslime muvafakat etti; istediği şartlar şunlardı :
1. Adada kalacak Hıristiyanların dinî âyinlerinde serbest olması.
2. Adadan Kapıkulu ocakları için devşirme alınmaması.
3. Beş sene müddetle ada halkının vergiden muaf tutulması.
4. İsteyenlerin üç sene içinde adayı terk edebilmeleri.
5. Kandiyc limanına gidecek olan Girid şövalyelerinin nakillerinin Türk gemileriyle yapılması.
6. Adanın on iki güne kadar boşaltılarak teslim edilmesi.
Başşövalyenin teklifleri kabul edildi ve kendisi Sultan Süleyman tarafından kabul olunarak hakkında hürmet gösterildi ve Rodos sancakbeyliğine meşhur denizcilerden Kur d oğlu Muslihüddın Reis tâyin edildi.[548] Şövalyeler bundan sonra Malta adasına yerleştirilmişlerdir. Bu muhasara esnasında adada asker olarak altı yüz şövalye ve dört bin beş yüz kişi vardı.[549]
Rodos adasının alınmasını mütaakıp [550] şövalyelere ait olarak Anadolu sahilindeki Bodrum ve Tahtalı ve Aydos kaleleriyle İstan ve Sömbeki adaları alındı. Rodos'un fethi Türk topçuluğunun Avrupa topçuluğuna üstünlüğünü göstermiş ve alınması âdeta gayr-i mümkün telâkki edilen ve Hıristiyanlığın İslâm âlemine doğru bir kalesi sayılan adanın zaptı Avrupa'da büyük bir hayret ve teessür uyandırmıştır. Rodos'un zaptını mütaakıp Rodos hapishanesinden Müslümanlardan üç bin kişi kurtarılmıştır Celâl-zade Salih Çelebi, Rodos'un fethi, Üniversite kütüphanesi, Nr. 2628.

Rodos'ta Yakalanan Cem'in Oğlu Ve Kızları

Rodos'un işgalinden sonra Cem Sultan'ın Hıristiyan elbisesi giymiş orta yaşlı Murad adındaki oğlu ile zevcesi ve onların da bir oğlu ve iki kızı yakalandı. Burada Gem'in oğlunun bulunduğu biliniyordu; padişah Rodos şehrine girmeden önce, şövalyelerin reisine şehirde bulunan Cem'in oğlu kendisine teslim edilmedikçe mukavelenin hiçbir maddesini tatbik etmiyerek hiçbir kimsenin limanı terketmesine

---

[548] 5 Safer 929 -1522 Aralık sonları
[549] Amiral JurÌen de la Gravicre, Malta muhasarası, mütercimi Mustafa Şeref Kurtoğlu, s. 5 (Genel Kurmay Başkanlığı neşriyatından, 1936),
[550] Celâl-zade Mustafa Çelebi'nin TabakatiVl-memalik adlı tarihinde Rodos karasının tavsifi vardır (Millet kütüphanesi nüshası, Nr. 779, s. 143).

müsaade eyliyemiyeceğini katî surette beyan etmiş ve bu suretle Murad ile bunun Cem adındaki bir oğlu ve iki kızı teslim edilmişti.[551]
Sultan Süleyman bunlara Müslüman mı, Hıristiyan mı olduklarını sordu, Murad Hıristiyan olduklarını söyledi; bunun üzerine Murad ile oğlu Cem boğdurulup karısı ile iki kızı İstanbul'a gönderildi.[552]

Hayır Bey'in Ölümü Ve Mısır İsyanı

Çoban Mustafa Paşa'nın Mısır Valiliği

Mısır beylcrbcgisi olan Hayır Bey 1522'da vefat ettiğinden yerine ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa tâyin edilip .Rodos'tan gönderilmiştir. Mustafa Paşa Kohire'ye yeni varmış ve fırsat kollayan Çerkesler tekrar Memlûk devletini kurmak için ayaklanmışlar ve divanı basarak paşayı elde edip Mısır'ı zapta karar vermişlerdi. Bunların ele basılan Hayır Bey'in imrahoru olan ile küçük hazinedarı Mısırbay ve tüfekçibaşısı Budak Udi. Fakat bunların teşebbüsü daha evvel duyulduğundan kendileri idam edilmişlerse de bunu takiben şümullü bir isyan hâdisesi meydana çıkmıştır.
Şarkiyye kâşifi yani sancakbeyi Canım, Etfihiyye kâşifi Hüdaverdi ve Garbiyye kâşifi İnal isimlerindeki Çerkeş beyleri yirmi bin kişilik bir kuvvetle ayaklanıp etrafa mektuplar yazarak gayr-ı âdilâne olan devlet vergisinden bir yıllık vergiyi afvedip bundan sonra yarı vergi alınacağını ilân eylediklerinden epi taraftar peyda ettiler. Bunlar İnal'ın sultanlığını ilân eylemişlerdi.

Mustafa Paşa’nın Tedbiri

Mısır valisi, elindeki muhafız kuvvetle bunlara karşı koyamayacağım

---

[551] Merhum Cem Sultanın kisve-i keferede bir orta yaşlı oğlu bulunup katlolundu ve mezkûrun oğlu ve kızları dahi var imiş. Oğlu dahi katledilip kızları ve avreti İstanbul'a sürülmek emrolundu.." (Haydar Çelebi Ruznâmesi, Miinşe-al-ı Feridun, 1274 tab\ c. !., s. 539).
[552] Spandoni'nin kaydına göre Sultan Süleyman itimad ettiği bir adamına, babası Cem gibi aynı ismi taşıyan prensin nerede olduğunu söyliyecek olursa kendisine günde on duka altın tahsis eyliyeçeğİni va'detmiştir. Bu suretle bu prens iki oğlu ve iki kıziyle elde edilmiştir. Rodos'un zaptını mütaakıp üçüncü vezir Alime d Paşa'nın arızası: Arz-ıbende-i fakir budur kî, Cem oğlu adına olan kâfirin hususi için ferman olunmuş, mezkûrun iki kızı ve bir avreti ayağınız toprağına gonderilüp berüye döndükte Pirî Paşa'ya gelmişler bir emin kimesne bulup bir mahfuz kâfir evinde emanet konulmağın.. . . (Top. Sa. Ar, Nr. 5681).

anladığından Çerkeş beylerinin arasını bozmağı düşünerek Çerkeslerin ve Urbanın büyük şahsiyetlerine ve beylerine mektuplar yazarak onları ele aldı ve halka ağır gelen vergiyi bir miktar indirdi ve onların gönlünü hoş ederek âsi kâşiflerden ayırdı; sonra Kapıkulu ve gönüllü cemâatlerinden üç dört bin kişiyi Hızır Ağa kuman-dasiyie asıl sultanlığını ilân eden İnal üzerine gönderdi. İnal, Kahire'ye gireceği günü bile kararlaştırmış ve Kahirerdeki Çerkeş-leri de haberdar etmişti. Ridaniye tarafında vukua gelen müsademede İnal mağlûp olarak başı kesilmiş ve Afısır isyanı da bu suretle bastırılmıştır, Yak'adan az sonra Mısır eyaleti Kasım Paşa'ya verilerek Mustafa Paşa îstanbuPa davet edilmiş ve onu müta-akıp ikinci vezir Ahmed Paşa Mısır valisi olmuştur.[553]

Bu isyan hâdisesinde halkın ve Urbanın âsilere iltihakının vergilerin fazlalığından ileri geldiği anlaşılıyor ki bu hoşnutsuzluk İbrahim Paşa'nm Mısır'daki ıslahatına kadar devam etmiştir. Bu isyanın Hayır Bey zamanında olmaması onun memleket mizacına vukufundan ve Memlûk kanunlarını tatbik etmesinden ileri geliyordu; halbuki Mustafa Paşa'nın tâyini hem şahsî ve hem de idarî bakımdan kendilerine yabancı gelmiş ve ağır vergi sistemi de halkın âsilere yardımına sebep olmuştu.

İbrahim Paşa Nın Vezır-İ Azamlığı

Piri Paşa’nın Azli

İkinci vezir Ahmed Paşa, Çoban Mustafa Paşa'yı, Hayır Bey'in yerine Mısır valisi tâyin ettirip kendisi de onun yerine ikinci vezir olduktan sonra bütün emeli başvezirliği elde etmek için çalışmak olmuştu; bunun için her fırsat düştükçe Piri Paşa'mn aleyhinde söylüyor ve onun sözüne itimad eden tecrübesiz hükümdar da mütemadi surette vezir-i âzami sıkıştırıyordu; Çoban Mustafa Paşa'nm Mısır'a gönderilmesi Pirî Paşa'yı yalnız bırakmıştı; bilhassa Rodos seferinden avdetten sonra Ahmed Paşa, Pirî Paşa aleyhindeki faaliyetiyle onun gözden düşmesine sebep olmuştu. Güya Pirî Paşa, Yavuz Sultan Selim zamanında İstanbul'a sürgün edilmiş olan

---

[553] Tabaka t it'l-mematik, s. JÖ7, 193 ve ondan naklen Âlî tarihi, varak 5.

şahıslardan rüşvet alarak onların memleketlerine gitmelerine müsaade etmiş ve Fenarî-zâdeler'-den kazasker Muhyiddin Çelebi'nin tahkikatı da bunu teyid etmiş olduğundan bundan dolayı vezir-i âzam azledilmiştir.[554]

Ahmed Paşa vezir-i âzamhk umarken pâdişâh onun karıştırıcı mizacına vakıf olduğu için kendisiyle beraber Manisa'dan gelerek hasodabaşılıkla Enderunda bulunan İbrahim Ağa'yı Rumeli beylerbeğiliği ile beraber kaide ve teamül hilâfına vezir-i âzamlığa tâyin eylediğinden Ahmed Paşa beklediğine nail olamadı [555] ve teessüründen İstanbul'da kalmak istemiyerek Mısır valiliğini istedi. Bu sırada Çoban Mustafa Paşa Istanbu. davet edilip yerine Kasım Paşa Mısır valisi olduysa da arzusu üzerine Ahmed Paşa vali tâyin edilmiştir. Yeni vezir-i âzam hükümet işlerinde acemi olduğundan dolayı divan kâtiplerinden olup Pirî Paşa'ya tezkirecilik eden Celâl-zâde Mustafa Bey tecrübesine mebni buna da tezkireci verildi.

Mısır'da Hâin Ahmed Paşa Vakası

Ahmed Paşa b. Üveys Bey,[556] Yavuz Sultan Selim'in çok sevip îtimad ettiği bir devlet adamı olup Selim, Çor/«'da babasına mağlûp olup kaçarken kendisine su-i kasd edenlere karşı şehzadeyi müdafaa ederek onun hükümdarlığı zamanında imrahor ve beylerbeği ve Belgrad seferini mütaakıp de vezir olmuştu. Kendisinin Gürcü veya Arnavud olduğu söyleniyorsa da o de yaşayan müverrih Koca Nişancı Celâl-zâde Gürcü olduğunu beyan etmektedir.[557]

Bu haris adam çeşit çeşit entrikaları neticesinde vezir-i âzam olamayınca Mısır valiliğini isteyip 1523 Ağustosunda İstanhuVâan ayrıldı. Mısır'da, Memlûklar zamanından kalma küskünleri ve isyanlarda medhali olanları ele alarak etrafını kuvvetlendirdi. Gerek ICa/ıireMe ve gerek Mısır'ın diğer sancaklarından ve Arabistan'da ileri gelenleri elde edip müstahkem mevkileri de işgal ettikten sonra

---

[554] Celâl-zâde hâdisenin mürettep olduğunu yazdığı gibi (Millet K. nüshası, s. 194, Âlî de Kazasker Fenarî-zâde'nin Ahmed Paşa'nm vezir-i âzamlığı için pâdişâha diller döktüğünü beyan eder (Varak 5 b).

[555] 13 Şaban 929 = Temmuz 1523

[556] Sultan Süleyman'ın validesi Hafısa Sultan'm 929 Şaban tarihli vak fıyesinde İbrahim Paşa'nın babasının adının Yunus ve Ahmed P a ş a'nıı babasının da. tîveys olduğu görülüyor. Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen vakfiyeler arasında 16 numaralı vakfiye.

[557] Tabakatü'l-memaUk, s. 79, 80.

hükümdarlığını ilân edip Elmeliki mansur Sultan Ahmed namına hutbe okutup para bastırdı ve eski Memlûk teşkilâtını ihya etti; hariçten müttefik bulmak için Papa ile başşövalyeye başvurdu ve kendisine yardım ederlerse Rodos'u iade edeceğini va'd eyledi, sair Hıristiyan prenslerine de bu yolda mektuplar yazdı.

Ahmed Paşa'nın isyan ve hükümdarlığını ilânı duyulunca Mısır'ın eski beylerinden olan Kara Musa Bey'e beylerbeğilik verilerek Ahmed Paşa'nın hakkından gelmesi yazıldı ise de casusları vasıtasiyle yolları tutmuş olan Ahmed Paşa bu fermanı elde ederek Kara Musa Bey ile diğer bazı muhalif zannettiği adamları öldürdü.

Ahmed Paşa, Memlûkleri elde ettiği halde Kahire kalesini muhafaza etmekte olan yeniçerileri avlayamadı; sonra işi aleniyete vurarak kaleyi muhasara etti ve nihayet eski bir su yolundan Kölemenleri kaleye sokarak yeniçerileri öldürtüp kaleyi aldı.

Ahmed Paşa'nın tâyin ettiği vezirleri arasında Sultan Selim zamanında Kırım'dan gelip Osmanlı devleti hizmetine girmiş olan Kadı-zâde Mehmed Bey de vardı.[558] Bu zat Ahmed Paşa'mn tuttuğu yolun çıkmaz bir yol olduğunu takdir ederek bir gün hamamda iken kendisini bastırdı ise de elde edemedi; evvelâ kaleye kaçan Ahmed Paşa, oradan da Benî Bekif aşiretine iltica etti; sonra yanma topladığı adamlariyle gelip muharebe ettiyse de yakalanıp başı kesildi ve Mısır bevler-beğiliğine de Güzelce Kasım Paşa tâyin edildi (1524).

Vezir-İ Âzamin Mısır'a Gitmesi

Hayır Bey'in ölümünden sonra arka arkaya vukua gelen Mısır isyanları hernekadar birtakım haris şahsiyetlerin başlarına topladıkları Memlûk Urban ve ayak takımlarının gayretiyle vukua gelmiş ise de askerî sınıftan olmayan halkın da buna iştiraki ve her kıyam edenin, vergilerin azaltılacağını ve Memlûk kanunlarını tatbik edeceklerini vaad eylemeleri Osmanlı kanunlarının bunların bünyelerine uymadığını ve bu işin ıslâh edilmesinin zarurî olduğunu gösteriyordu; bunun için hastalığı mahallinde tedavi için geniş selâhiyetle vezir-i

---

[558] Ahmed P aş a' ıım vezir tâyin ettiği Kadı-zâde Mehmed Bey, Kırım hanı Menğli Giray tarafından, Şah İsmail'e karşı kazanılan zaferi tebrik için Sultan Seliin'e gönderilmişti. Sultan Selim fazl ve kemali cihetiyle bu zatı geri göndermiyerek devlet hizmetine almış ve Mısır fethinde nişancı yapmıştı. Sonra defterdar olmuş ve nihayet Ahmed Paşa ile birlikte Mısır'a gönderilmişti (Alî tarihi, varak 6).

âzam ibrahim Paşa'mn Mısır'a kadar gitmesi kararlaştırıldı. Pâdişâhın kız kardeşini alarak fevkalâde düğün yapılan vezir-i âzam dört buçuk ay sonra yani 930 Zilhiccesi ihtidasında (1524 Aralık) on kadar kadırga ile defterdar, çavuşbaşı, kendisinin tezkirecisi Celâl-zâde Mustafa Bey .ve beş yüz yeniçeri ve otuz çavuş ve süvari ile deniz yoluyla hareket etti.[559] Mevsimin müsaadesizliği yüzünden gemi ile gidemeyip Rodos karşısındaki Anadolu sahilinde Marmaris limanına çıkarak karadan Suriye yoluyla [560] Kahire'ye geldi.

İbrahim Paşa'nın Tetkikleri

Vezir-i âzam vaziyeti tetkik etti; memnuniyetsizhğin sebeplerini anladı, bultan rvaytbay zamanında yapılan kanunu getirtip gözden geçirdi ve sonra Kansu Gavri ile Hayır Bey zamanında bunun n suretle tatbik edildiğini öğrendi ve bundan sonra hem ıuuıvı ,^ hem de hazineyi koruyacak surette âdilâne bir kanun yaptırdı; -bundan başka adlî ve askerî kanunları da tâdil ve ıslâh eyliyerek tertip ettirdiği gibi bu yeni kanunları hükümdara arzedip tasdik-, ettirerek Mısır hâdiselerinin önünü aldı ve Şam valisi Hadım Süleyman Paşa'yı Mısır beylerbeğiliğine tâyin ederek kendisi kara tarikiyle İstanbul'a döndü. [561]

Yoldaki İcraatı

İbrahim Pasa Suriye yoluyla Anadolu'ya gelip Maraş ile Kayseri arasında iken Şehsuvaroğlu vak'asından sonra dirlikleri hazineye zaptedilen (yani havass-İ hümayuna ilhak olunan) tımarlı sipahilerin şekavet e başladıklarını ve bunların Mısır hazinesiyle kendisine ait ağırlıkları vuracaklarını öğrendi. Bu ocakzâde sipahilerin ileri gelen boy beylerini getirtip görüştü; yapılan haksızlığı anladı ve dirlikleri kesilenlerin umarlarını geri verdirip o taraflardaki asayişsizliği giderdi

---

[559] İbrahim Paşa fena bir havada gemiler ile İstanbul'dan çıkarak Silivri Önüne kadar gelmiş ise de daha ileri gidemeyip Kızıl adalara dönmüştü. Bunların vaziyetinden haberdar olan Sultan Süleyman Osmanlı tarihinde emsaline rastlanmayan bir iltifat olmak üzere bir hassa kayığı ile adaya giderek İbrahim Paşa'ya iltifat eylemiş ve ertesi gün paşa hareket etmiştir.

[560] 8 Cemaziyelâhır 931 — Nisan 1525

[561] İbrahim Paşa'mn Mısır'tla kestirmiş olduğu ayarı halis Osmanlı altınlarına İbnthimî denilmiştir (Atayı, Sckayık zeyli, s. 93).

ve 931 Zilkade (1525 Ağustos) sonlarında İstanbul'a geldi.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MACARİSTAN SEFERİ VE MOHAÇ MEYDAN MUHAREBESİ

Osmanlı Türkleri Rumeli'ye ayak bastıkları tarihten itibaren bir buçuk asırdan fazla bİT devirde karşılarında ya hasma yardımcı veya hasım olarak Macarları görmüşlerdir. Bundan dolayı Türklerin Macarlara ve Macarların Türklere karşı olan münaferetleri Macaristan'ın zaptiyle Macar kırallığmın ortadan kalkmasına kadar devam etmiştir.

Belgrad'nı Zaptı'nın Faydası

Bundan evvel Belsrad ve diğer birkaç kalenin ahnmasiyle Macarlara mühim bir darbe vurulmuş ve Belgraâ'm. alınması Avrupa fütuhatına yol açan mühim bir âmil olmuştu; nitekim Belgrad'ın alınmasından sonra Macaristan, Hırvatistan, Transilvanya ve Dalmaçya daha emniyetli bir şekilde Türk akınlarına maruz kaldı. Gazi Hüsrev, Sinan ve Bâli Beylerin akınları Mohaç savaşma kadar devam etti.

Ordunun Hareketi Bâzı Kalelerin Alınması

Macaristan üzerine pâdişâhtan evvel vezir-i âzam ve Rumelibeylerbeğisi ibrahim Paşa gönderildi,
onun arkasından padişah yüz bin kişilik bir kuvvetle hareket etti.[562] Anadolu ve Rumeli tımarlı sipahilerinin iltihakiylc üç ayda Belgrad^z varıldı; bu sırada vezir-i âzam, Macaristan'da, Tuna nehri üzerinde bulunan Petro Varadin (Petcrvardayn)'i karadan ve nehirden sıkıştırarak aldı (17 Şevval). Bundan başka Bosna beyleri tarafından Sirem mmtakasındaki kaleler zaptedildi. Ordu Tuna boyunu takip ediyordu; îyluk (28 Şevval) ve daha on bir kale alındıktan sonra Drava nehri kenarındaki Ösek (Eszek) kalesi elde edilmişti.
Osmanlıların Macaristan'a yürüyeceklerini haber almış olan Macar kiralı II. Layoş (Lui) bir taraftan harbe hazırlanırken diğer taraftan da

[562] 11 Receb 932 = 23 Nisan 1526

Avrupa kıral ve prenslerine müracaat ederek kalesinin alınmasından sonra yine Tuna'yı takip için iki, üç gün içinde gemiler üzerine kurulan köprüden Drava nehri geçileceği sırada Macarlar karşı koymak istedilerse de muvaffak olamadılar, nihayet Macar ordusunun Mohaç ovasında bulunduğu Öğrenildi.[563] Asıl hedefin Budin yani Macar kırallığımn başkenti olduğu daha evvelden ilân edilmişti.

Osmanlı ordusu hem ağır yürüyor ve hem de harp tertibatı alıyordu; sağ kolda vezir-i âzam ve Rumeli beylerbeğisi ibrahim Paşa, sol kolda Anadolu beylerbeğisi Behram Paşa, merkezde pâdişâh, yeniçeri ağası ve kapıkulu askerleri mutad olan yerlerini almışlardı.

Yeni Bir Harp Nizamı

Macar süvarileri birbirlerine zincirlerle bağlı ve atları da talimli olduğundan hücum edecekleri cepheleri alt üst edebilirlerdi; filhakika kırk elli bin kişilik bir süvari kuvvetinin önüne durulamıyacağım tecrübeli akıncılar biliyorlardı. Bundan dolayı Macaristan'a akın yapan akıncılar, bunların bu tarzdaki hücumların da önlerinden kaçıp sür'atle gerilerinden ve yanlarından vuruyorlardı.
Mohaç sahrasında Semendire beyi Yahya Paşa-zâde Bâli Bey'in bu tarzdaki ikaz ve tavsiyesi üzerine ordu yeni bir harp nizamı aldı. Evvelâ ordunun ağırlıkları geride bırakıldı ve sonra orflunun iki kanadını açarak bu süvari kitlesinin içeri alınıp topların önüne çekilerek geriden ve yandan vurulması kararlaştırıldı; yeniçeriler bu defa geriye alınmışlardı; bunların önlerine zincirle birbirlerine bağlı toplar konmuştu; kapıkulu süvarisi ile Bosna beyi Hüsrev Bey'in deli kuvveti ihtiyatta kalıp ihtiyaç olmadıkça harbe iştirak etmiyecekler.

Mohaç Meydan Muharebesi

Muharebe 29 Ağustos 1526 (20 Zilkade 932) çarşamba günü ikindi zamanı başladı. Padişah cenk elbisesi yani zırhlı harp elbisesi giymiş ve bir ak ata binmiş geride yerini almıştı. Macarlar bu son Osmanlı plânına vakıf olmadıkları için altmış bin kişilik zırhlı

[563] Mohaç oudst, Sigetvar'ın doğusunda ve Ösek'in kuzeyinde olup doğu tarafı Tuna nehrine tesadüf eder.

süvarileriyle eski Osmanlı plânı zanniyle asıl merkeze hücum ile işi halledeceklerini ümit etmişlerdi; plân mucibince Osmanlılar da Macarları merkeze çekerek imha etmek istiyorlardı. Macar kumandanlarından Piyer Pereney ile [564] Papas Pol Tomori [565] bütün kuvvetleriyle vezir-i âzam kumandasındaki Rumeli askeri üzerine hücum ettiler. Osmanlı kuvvetleri plân mucibince geri çekilip düşmanı içeriye aldılar; bunun üzerine yandan Anadolu kuvvetlerinin tazyiki ile Macar kuvvetleri daha içeri alınıp topların Önüne getiriliyordu. Bâli Bey kuvvetleri sür'atle düşmanın arkasını çevirerek Macar süvarilerini ikiye ayırdılar, bundan başka Macarların bizzat Kıral Layoş kumandasındaki ikinci kolu Anadolu kuvvetleri üzerine yüklendi, bu kuvvetler de mukavemet edememiş gibi hareket ettiğinden bunlar da merkez üzerine yani pâdişâhın bulunduğu ordunun kalbine doğru hücum ettiler. Kendisini muvaffak olmuş gören düşman iyice içeri girdi. Hattâ pâdişâhı esir veya öldürmeğe yemin eden Markzali ismindeki birinin kumandasındaki fedaî müfreze tarafından pâdişâhın üzerine ok yağdırıldığı, hattâ zırhına birkaç isabet olduğu halde Sultan Süleyman yerinden kımıldamıyordu.

Macar Ordusu Mağlûp Ve Kıra! Maktul Oldu

Macarların bu kıral kumandasındaki kuvvetleri ve içeriye alınıp topların önüne çekildikten ve daha evvel söylendiği gibi gerileri de akıncı ve deli kuvvetleri tarafından çevrildikten sonra üç yüz topa birden ateş verildi. Macar ordusu karmakarışık bir hale geldi, panik başladı. Bu kola kumanda eden ve yaralanan kıral artık bir daha görünmedi. Ordunun avdetinden sonra bataklıkta ölüsü bulunmuş [566] ve Macar krallarının medfeni olan îstoni Belgrad (Stuhlweissenburg)'a nakl olunup gömülmüştür; vefatında yirmi üç veya yirmi dört yaşında idi.[567]

[564] Peçevî'niıı Macar tarihînden naklettiği kısımda bunun adı Tomori-bal olarak yazılıdır.

[565] Piyer Pereney (Pereni Petri) Mohaç muharebesinden sonra, Osmanlı devleti hizmetini kabul İle oğlunu rehin vermişti. Bunun düşmanlarla gizli muharebesi haber alındığı için Alman seferi esnasında tevkif edilmişti (Âlî tarihi, s. 28).

[566] Peçe vî'nin Macar tarihlerinden naklettiği diğer bir rivayette, kıral kaçarken Karasu ırmağını geçip yardan yukarı çıkarken atının ayakları kayarak suya düşüp boğulmuştur (C. /., s. 113).

[567] Kuralların şeceresinde L ay o ş'uıı doğum tarihî 1506 ve Pe ç e vî'nin Macar tarihlerinin nakline nazaran 1503 olduğundan metne her iki kaydı da koydum.

Gerilerinden Bâli Bey tarafından sıkıştırılan Macar kolu ise darma dağınık olmuş, Osmanlıların kılıcından kurtulanlar da gece karanlığında bilmeyerek bataklığa düşüp boğulmuşlardır. M o haç muharebesi iki saat sürmüş ve bu kısa savaş müstakil Macar kırallığını oraya gömmüştür; Fakat her ihtimale karşı asker, at üstünde ve silâh elde olarak harp meydanında kalmıştı. Bu muharebede Osmanlı ordusunun mevcudu üçyüz bin ve Macarlarınki yüzelli binden fazla idi.[568]

Macar kiralı, kumandası altındaki Macarlardan başka Alman, Leh, Çek, italyan ve Ispanyollardan mürekkep yetmiş bin kişilik zırhlı şövalyelere çok güvenmekte idi.

Budin'in Alınması

Mohaç muzaffer iv etinin ertesi sünü akıncı kuvvetleri içeriye düşman memleketlerine akına gönderilmişlerdi. Macar ordusu tamamen imha edilmiş ve Osmanlı ordusunun önünde bir mâni kalmamıştı; Mohaç sahrasında üç gün istirahat edildi, Eylül başında hareket olunarak 20 Eylülde Budin önüne gelindi. Şehrin Hıristiyan yerli ahalisi kaçmış olup Yahudiler kalmıştı. Bunların reisi Salamon oğlu Y a s e f, Budin kalesinin anahtarlarını Sultan Süleyman'a teslim etmiş ve bu suretle şehir mukavemet etmeden Osmanlı hükümdarına teslim olmuştu.[569] Böylece hiç kimsenin burnu kanamadan Macar kırallığmın payitahtı alındı. Padişah burada on dört gün kaldı; dönüşte Segedin ve diğer bazı şehirler alındı.

Macaristan Dan Göçmen Nakli

Bu sefer esnasında istîman eden köylü ve şehirli halktan gerek Hıristiyan ve gerek Musevilerden-^ hirçok hâne çoluk çocuklariyle birlikte Tuna gemilerine konulup iç memleketlere nakl olundukları gibi bunlardan bir haylisi IstanbuVda Yedikule taraflarına iskân

---

[568] Mohaç muharebesi hakkında Lütfi Paşa tarihi şöyle diyor: Askerini üç kola ayırmış olan kıral Layoş merkezden bizzat pârdişah üzerine yürüdü ise de yeniçerilerin Önünde bulunan birbirlerine zincirlerle bağlı olan loplara karşı bir gedik bulamamışlar, fakat Rumeli kolunu geri çekilmeğe mecbur etmişler sonra Anadolu kolu da geri çekilerek metindeki plân mucibince başarı hâsıl olmuştu.

[569] O. Prof. Avram Galanti, Türkler ve Yahudiler, 1947, s. 36; buradaki ferman sureti yanlış ve bazı yerleri yakıştırmadır.

edildi. Musevîlerden bir kısmı Selanik*e ve bir kısmı da sair şehirlere gönderildiler. [570]

Macarların Kıral İntihabı

Jan Japolya'nın Kıral İntihabı

Yasellon kıral ailesine mensup olan son Macar kiralı Layoş'un çocuğu yoktu. Macarların başında bir kıral lüzum olduğundan Macar kont ailesinden Zips kontu ve Erdel voyvodası olan Yanoş veya Jan Zapolya'mn intihabı bir kısım Macar beyleri tarafından muvafık görüldü. Yanoş Zapolya'nın. sefahate düşkün olan genç Macar kiralı Layoş ile arası açıktı; hattâ kirala karşı muhalefete bile kalkmıştı. Yanoş Zapolya'nın, kırallığı bütün Macar asilzadeleri tarafından kabul edilmemiş ve kendisine Transilvanya veya doğudaki Macar beyleri müzahir olmuşlar ve kıral Layoş'u defnettikten sonra Yanoş Zapolya'yı kırallığa seçmişlerdi (15 Kasım 1526). İşte Osmanlı tarih ve vesikalarında "Yanoş Kıral" diye anılan Macar kiralı bu Jan Zapoly a'dır. Yeni kiralın makamına oturmasından sonra Osmanlı ordusu dönmüştür. [571]

Ferdıuand İn Yeni Kirala Rakip Çıkması

Jan Zapolya'ya karşı rakip olarak bir kısım Macar beyleri de Habsburg hanedanından Alman İmparatoru V. Şarı (Şarlken)'ın biraderi Bohemya kiralı ve Avusturya dükü Ferdinand'ı, Macar kiralı intihap ettiler. Ferdinand, maktul kıral Layoş'un kız kardcşiniu kocası olduğu gibi aynı zamanda Kıral Layoş da Şarlken ile F e rdTn anoın Kardeşleri Mari'nin kocası idi. Bunun için Şarlken, Diyet Meclislerini içtimaa çağırdı. Presburg Diyet Meclisinin karariyle Ferdinand meşru Macar kiralı, Yanoş Zapolya ise âsi ve din düşmanı olarak ilân edildi.
Bu kararı mütaakıp aleyhtar Macar beyleri toplanıp Yanoş'u istemeyip

---

[570] Peçevl tarihi, c. T., s. 99. Dalıa evvelki kısımlarda da görüldüğü üzere Türkler bir yeri zaptettikleri zaman oralardaki tehlikeli ve kendi işlerine yarayan nüfusu daha emin ve halkı Türk ve Müslüman olan yerlere nakl ile onların yerlerine kendilerine mensup İslâm ahali ve asker iskân ederlerdi.

[571] Erdel Beyliğinden Macar kır allığına intihal) edilen Yanoş'un 935 Macaristan seferinde orduya gelerek el öpmesi için yapılan merasim hakkında Feridun livy Müşeatı'nda malûmat vardır (C. I., s. 569).

Viyana'ya bir hey'et yollayıp Ferdinand'ı davet ettiler ve Istoni Belgrad. mahfuz bulunan Macar kırallığı tacını başına koydular.[572] Bu suretle Macaristan'da biri Osmanlı devleti himayesinde Yanoş Zapolya ve diğeri Alman imparatoru himayesinde Ferdinand isimlerinde ortaya iki kıral çıktı ve bu yüzden Türk ve Alman imparatorlukları münasebatı hasmâne olarak uzun yular devam etti ve nihayet Osmanlılar Macaristan'ı ilhak ile kırallık işini katı olarak hallettiler.

İkinci Macaristan seferi

Ferdınano'ın Taarruzu

Jan Zapolya'ya muhalif olan ve ekseriyeti teşkil eden Macar beyleri tarafından kırallığa seçilen Ferdinand (Ferdinandoş) Osmanlı ordusunun geri dönmesinden sonra Budin'e hücum etti. Ferdinand'a karşı koymak isteyen Zapolya, Toeay'da mağlûp olduğundan evvelâ eski voyvodalık yeri olan ErdeVe ve oradan da kayın pederi olan Lehistan kiralının yanına gitti (1526). Ferdinand, Osmanlı hükümetinin kendisini burada birakmıyacağını bildiğinden bir müddet sonra elçi yollayarak vergi vermek şartiyle Macar kiralı tanınmasını teklif ettiyse de kabul edilmiyerek, Budiıi'in Zapol-ya'ya iadesi bildirildi.

Yanoş Kiral'ın Osmanlı Pâdişa Hinin Himayesine İlticası

Yanoş Kıral, Presburg Diyet Meclisi tarafından düşmanı ilân edilmesinden dolayı korkmuş olup Osmanlıları işe karıştırmadan kayın pederinin yardımiyie Macar kırallığını muhafaza etmek istiyordu. Böyle bir vaziyet ihdas ettiği takdirde Osmanlı ve Tatar kuvvetleri tarafından sıkıştırılacağını takdir eden Lehistan kiralı Sigismund ve diğer Leh devlet erkânı kendilerinin bir şey yapamıyacaklarını ve Osmanlıların^ yardımiyle işi halletmesini tavsiye eylediklerinden o da Leh asilzadelerinden Jerom Laçki'yi elçilikle İstanbul'a gönderip padişahın himayesini istedi; Laçki, bu sırada

[572] Estoni-Beigrac/'daki kral kilisesi Macar kurallarının tac giydikleri kilise iken, kilisenin camiye tahvili üzerine içindeki kıral kabirleri bakayasının kaldırılması hakkında Budin Beğlerbeğisine hüküm, sene 976 C. 8 (Mühimme No. 7, s. 929).

istanbul'da devlet erkânı üzerinde büvük nüfuzu olan Venedik'li Gritti'yi elde etti ve onun vasıtasiyle işi anlatarak vergi vermek sureliyle kırallığm yine Zapolya'ya verilmesini rica eyledi.
Zapolya'nın elçisi Jerom Laçki, padişah tarafından kabul edildi; pâdişâh ona, Zapolya'nın sadakatini kabul ettiğini, kendi kıhciyle fethettiği yerlerin ancak kendisinin olabileceğini, fakat gösterdiği sadakatten dolayı Macar kırallığım Zapolya'ya verip onu himaye edeceğini vaad eyledi (1528). Aynı sene içinde Macaristan'ın kendisine verilmesini istemek üzere Ferdiıand'm gönderdiği sefaret hey'eti bir şey elde edemedi.

Budin'ın Geri Alınması

Zapolya'yı himaye ve müdafaa edeceğini vaad eden Sultan Süleyman 1529 Mayısında (2 Ramazan 935) iki yüz elli bin kişilik bir ordu ile I&lanbuVdan çıkarak Mohaç ovasına geldiği zaman Zapolya yanında kendisine taraftar Macar asilzadeleri olduğu halde padişahı karşıladı; Budin'in geri alınarak kendisine verileceği teyid edildi. Filhakika Buâin yarım günlük bir mukavemetten sonra teslim oldu; burası senede muayyen bir vergi ile Jan Zapolya'ya verilerek kendisine merasimle Macar kırallığı tacı giydirildi. [573]

Viyana’nın Birinci Muhasarası

Budin alındıktan sonra Osmanlı ordusu yol üzerindeki Ester-gon (Gran)u muhasara edip [574] Ferdinand'm bulunduğu Viyana üzerine yürüdü. Osmanlı - Fransız münasebatı kısmında yazıldığı üzere Türklerin müttefiki olan Fransız kiralı I, Fransuva bu sırada Alman İmparatoru Şarlkcn tarafından müşkül bir duruma üş olduğundan Viyana muhasarası aynı zamanda Fran? suva'nın durumunu da düzeltti; zaten Budin'in istirdadından sonra Viyand'nın muhasarası Fransa kiralına yardım için yapıl inişti (26 Eylül 1529).

---

[573] Viyana muhasarası sırasında mühim dinî merkezlerden olan Estergon 936 Saferinin ikinci günü teslim olup ruhanî reisleri tarafından kale anahtarı Viyana önüne getirilip teslim olundu (Âli tarihi, s. 24).
[574] 936 Muharremde Budin geri alındı. Sekbanbaşı Yeniçerilerle kral Yanoş'ı alıp tahta oturttular. Yanoş Sekbanbaşıyı iki bin altın ve varan Yeniçerilere dahi bin altın inam verdi (Münşcat-ı Feridun, c. I., s. 571).

Ferdinand, on altı bin kişilik bir müdafaa kuvvetini Viyana? da bırakıp kaleyi de iyice tahkim ettikten sonra kuvvet toplamak üzere Alman memleketlerini dolaşmağa gitmişti. Kendisine yardım edilmiyecek olursa sıra kendilerine geleceğini söyliyerek Almanları gayrete getirdi ve bu sayede Kont Palatini kumandasında yirmi iki bin yaya ve atlı ile yüz kıt'a büyük ve iki yüz küçük top tedarik ederek Viyana/'ya. yolladı. Osmanlı ordusunun muhasarası Eylül sonuna rastladığı için mevsimsizdi; bundan başka ortalığa bir göz dağı verilmek istendiğinden büyük muhasara topları getirilmemiş ve Tuna nehri yoluyla getirilmekte olan top ve mühimmat ise bir Alman çetesinin taarruzuna uğrayıp batırılmıştı.

Sultan Süleyman, Viyanahnn teslimini istediyse de red cevabı aldı; bu muhasara Avrupa'da dinî galeyanı ve Almanya'da millî hissiyatı heyecana getirdi; hattâ protestan mezhebinin müessisi Lüter, bu münasebetle Türkler aleyhindeki meşhur askerî nutkunu neşretti. Şarlken hem kendi adına hem de Papa namına Türklerle harbetmek için düşman olan Fransa kiralına bile müracaat etti. Fransuva, Türklere karşı olan bu galeyandan ürküp Türklerle olan ittifakını gizleyerek iki taraflı bir siyaset takibine mecbur kaldı.

Başarısız Viyana Dönüşü

Osmanlı ordusu başkumandanı, kaleyi düşürmek çin sonderece tazyik etti, lâğımlar surun bir
kısmını yıktıysa da bir netice hasıl olmadı; yapılan son bir umumî hücum da muvaffak olamadı. Soğuk şiddetli olup insan ve hayvan tahammül edemediği için muhasaraya devama ıınkân yoktu. Eğer*, iki ay evvel gelinmiş ve büyük toplar da gelirilmiş olsaydı Viyana?mn düşeceğinde şüphe yoktu. Muhasara yirmi bir gün sürdü. Osmanlı ordusu avdet etmeden evvel Viyana?-da mahbus olan müslüman esirleriyle altmış kadar düşman esirini mübadele edip kurtardı (14 Ekim 1529). 60 bin esirle avdet eden padişah Budin'c geldi ve buradan ayrılırken, Macar kiralının zahiren müşavir, hakikatte kiralın ahvalini tarassut etmcR-üzere yukarıda adıgeçen ve vezir-i azanım müşaviri olan Venedikli Luici Grittryi hıraktı ve aynı zamanda kiralı muhafaza etmek üzere yeniçerilerle diğer kuvvetlerden de bir

miktar kuvvet terketti. Viyana Önünden dönülürken yeniçerilere biner akçe bahşiş verilip tımarlı sipahilere de terakki yani her bin akçede münasip bir mikdar zam yapıldı.
Viyana muhasarası esnasında Türk akıncıları Yahya Paşazade Bâli Bey oğlu Mehnıed Bey kumandasiylc Bavyera'dd Ratisbon ile bugün Çekoslovakya'nın mühim şehirlerinden olan Brün'c kadar gitmişlerdir.

Viyana Muvatiakivetsizliğinin Uyandırdığı Bir Ünıit

Türklerin Viyana önünden başarısız çekilmeleri üzerine müttefikleri birbirleriyle daha mütesanid olmak lüzumunu hissederek Venedik cumlmr iye tini aralarına almak istediler;
fakat iş gevşek tutuldu; çünkü Venedikliler, Şarlktn ile yapacakları ittifakın kendilerine pahalıya mal olacağını ve Türklerin şiddetli husumetini celbedeceğini bildikleri için menfaatlarmm icabı olarak anlaşma teklifine yanaşmadılar ve Türklerle olan muahedelerini yenilediler.
Türklere gelince, bunlar Venediklilerin iki yüzlü siyasetlerim bildikleri için onların vaziyetlerini gözden kaçırmıyorlardı. Türkler Mısır'a sahip olduktan sonra iskenderiye'yi ticaret merkezi olmaktan çıkararak İstanbul'u merkez yapmışlardı; bu şekil Venedik -ticaretine mühim sekte vuruyor ve Türklere diş biliyorlardı; hattâ Venedik senatosu Macar kiralı Jan Zapolya ile onun kayın pederi Lehistan kiralı Sigismund'a müracaat ile her ikisini müttefikan Osmanlılara karşı teşvik etti ve filhakika Zapolya da üzerindeki vatan hâini damgasını silmek için Şarlken ve Ferdinand ile uyuşmak istediyse de muvaffak olamadı ve bunların anlaşmalarını teinin etmek isteyen senatonun tavassutu da boşa gitti.

Üçüncü Macaristan Veya Alman Seferi

Ferdinand'ın İkinci Müracaatı

Viyana muhasarasından geri döndükten sonra Ferdinand, vergi vermek şartiyle Macaristan kıralhğının kendisine verilmesi için ikinci defa elçi gönderdiyse de tekrar red cevabı aldı. Macar kiralı

Zapolya ila memlekette tamamen hüküm ve nüfuzunu tesis edememişti; ekseriyetle Macar beyleri Ferdinand'a taraftar idiler. Hattâ kendisinden memnun olmayan Sigetvar banı diğer Macar beylerine önayak olarak isyan etmişti.

Ferdınund'ın Budin'i Muhasarası

Yanoş Kıral (Jan Zapolya) âsi banı te'dip için on "'n Macar askeriyle Buam'de kendisini müdafaa etmek için bırakılmış olan üç bin kadar yeniçeri ve diğer Türk askerini Sigetvar üzerine gönderdiği sırada Ferdinand'ın Budin üzerine gelmekte olduğunu duyunca acele Semendire sancakbeyi Bâli Bey oğlu (Yahya Paşa-zâde) Mehmed Bey'e haber göndererek yardım istedi (937 H. = 1531 M.).
Ferdinand, Osmanlılara ait Estergon, Vişegrad ve Vaç kalelerini aldıktan sonra Budin'i muhasara etti; Sigetvar üzerine giden kuvvetler Budin'e geldilerse de orayı muhasara edilmiş bulup Istoni Belgrad'a gitmişler ve sonra Budin muhafızlariyle anlaşıp bir gece ansızın kaleye girmişlerdi. Filhakika Ferdinand'-ın Budine karşı yaptığı taarruz muvaffakiyetsizliklc sona erdi; çünkü bu sırada Semendire sancakbeyi Yahya Paşa torunu Mehmed Bey ile Bosna sancakbeyi Gazi Hüsrev Beykuman-daşiyle gelen akıncı ve deli kuvvetlerinin Budin?e yaklaştığını duyan Ferdinand iki ateş arasında kalmaktan korkarak çekildi. Bu muhasara elli yedi gün sürdü. Akıncılar bunun üzerine Ferdinand'a ait yerlere akın yaparak çok miktarda esir ve ganimet malı aldılar.

Ordunun Hareketi

Ferdinand'm Budin'i muhasara etmiş olduğu duyulur duyulmaz, Osmanlı hükümdarı kirala verdiği söz üzerine 25 Nisan 1532 (19 Ramazan 938)'de Macaristan'a bir sefer daha açtı; Niş^e yaklaşıldığı zaman Bosna taraflarından geçerek gelmiş olan Ferdinand ile Alman İmparatoru Şarlken'iıı elçileri kabul olundu; bunlar yine vergi vermek suretiyle Ferdinand'm kıralhğını teklif ettilerse de muvaffak olamadılar; yine buralarda iken Fransa kiralının elçisi geldi; bu sırada Belgrad^a gelinmiş ve bunun batısındaki Slavonya'ya tâbi Sireni

(Sirmiye) adasına geçilmişti; işte Şarlken ve Ferdinand elçileri Önünde burada Fransa elçisine fevkalâde bir kabul resmi yapıldı.

Alman Sefer

Macaristan'a giren ordu, Budin üzerine gitmiyerek kuzey-batıya doğru hareket etti; hu taraftaki kaleler mukavemet etmeden teslim oluyorlardı. Akıncı kumandanı Mihal oğlu Mehmed Bey elli hin ve Bosna heyi Gazi Hüsrev Bey- ki II. Bayezid'in torunudur - on hin deli kuvveti ile orduya geldiler.
Padişah, Alman İmparatoru'nu harhc davet etmiş olduğundan bu seferki seferi onun tarafına çevirmişse de Şarlken görünmüyor, her tarafa saldıran ve Almanya içerilerine kadar giren akıncılar imparatora dair bir haber akmıyorlardı; Şarlken bu sırada Viyana'nm yakınında Lintz'de bulunuyordu; Türkler ikinci defa Viyana üzerine gelecek olurlarsa nasıl mukavemet edeceklerine dair topladığı bir meclisle müzakere ediyordu; meclis, Türklerin Viyana'ya gelmelerine kadar vaziyetin tetkikine karar verdi; daha doğrusu hiçbir şeye karar veremedi. Şarlken'in elinde muhtelif millet askerlerinden bir ordu olduğu halde meydana çıkmağa cesaret edemiyordu; mağlûbiyeti halinde Fransa'ya karşı pek fena bir duruma düşebilirdi; Sultan Süleyman'ın maksadı bir meydan muharebesi yapmak olduğundan kale toplarını getirmemişti.
Osmanlı ordusu büyük küçük on beş kale aldıktan sonra Viyana yolunu açan Gons veya Göns kalesini üç hafta muhasaradan sonra zaptetti.[575] Gradcaş mevkiine kadar gidildi; eski merkezlerden olan burası da alınıp imparatorun meydanda olmadığı son olarak burada haber alındı ve mevsimin geçmesine mehni güney yoluyla.geri dönüldü ve Sultan Süleyman, meydana çıkmamalarından dolayı Şarlken ile kardeşi Ferdinand'a ağır nâmeler yolladı.
Bu Alman seferinde ordu mevcudu iki yüz binden fazla olup çekaloz denilen ve kaz yumurtası şeklinde gülle atan üç yüz'kadar küçük top vardı. Akıncı ve deli kuvvetleri seksen bin kadardı; Mihal oğlu Mehmed Bey ile Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey, Gazi Hüsrev Bey ve

---

[575] Müverrih Âlî'nin 939 Muharreminin sekizinden yirmi sekizine, kadar yirmi gün muhasaradan sonra bin belâ ile fethinden bahsettiği ve Ayakösk imlâsiyle yazdığı kale bu Gons kalesidir (Varak 28).

Kasım Bey bu deli ve akıncıların kumandanı idiler. Bunlardan oniki bin Türk akıncısına kumanda eden Kasım Bey, Viyana yakınlarında Baden civarına kadar "gelmiş, fakat padişahın güneye yani İstirya'ya dönmesi üzerine o da geri dönmüş, yolda düşman tarafından çevrilerek kendisi de dahil olmak üzere maiyyetinin çoğu şehit düşmüştür. Kasım Bey'in silâhları ile miğferi büyük bir muvaffakiyet eseri olarak Şarlken'e takdim olunmuştur.

Bu sefer esnasında evvelce devlete sadakat göstererek el altından casusluk yaptığı haber alınıp vezir-i âzam tarafından evvelâ Belgrad'a. hapsedilen Peroni Petri'ye ait Drava nehri üzerinde Şıkloş müstahkem kalesiyle, Papoçe, Şopron {Budin'in batısında) ve eski başkentlerden olan Gradcaş1 dan sonra güneye dönülüp, Morava ve Drava nehirleri geçilip îslovenler memleketine girildi ve Podgogonce ve Zagreb beyleri kalelerinin anahtarlarını gönderip itaat ettikleri için cizye ve haraca bağlandılar; Pozaga, Zacesne, Nemçe ve Podgrad kaleleri alındı.

Bu sefer yedi ay sürmüş ve padişah 1532 senesi Kasım ayı sonlarına doğru istanbul'a gelmiştir.

Koron Kalesinin Alınıp Verilmesi

II. Bayezid zamanında elde edilmiş olan Koron kalesi, Osmanlı hükümdarının Alman seferiyle Şarlken'i aradığı sırada onun amirali meşhur Andrea Dorya tarafından hile ile Türklerden alınmış olup iç kaleye Frenkler ve dış kaleye yerli Rumlar yerleşip burayı müttefikan müdafaa etmekte bulunmuşlardı.

Alman seferinden avdette Ferdinand sulha talip olduğu sırada gönderdiği elçi, eğer Macar kırallığı Ferdinand'a verilirse Koron kalesiyle Afrika sahilinde Barbaros'a ait olan Arcel adasının iade olunacağını bildirmiş ise de vezir-i âzam ibrahim Paşa "Biz harple almayı tercih ederiz" demiş ve bunun üzerine Semendire sancakbeyi Yahya Paşa oğlu Bâli Bey-zâde Mehmet! Bey'in Mora sancakbeyliğine nakledip Koron'un zaptını bu değerli kumandana havale etmişti.[576]

Mehmed Bey, Ferdinand ile anlaştıktan sonra taarruzundan Önce iç kaledeki Frenklerle dış kale muhafazasında olan Rum ve Arnavutların

[576] 940 Ramazan=1534 Mart

aralarını bozup bunları birbirleriyle mücadele haline soktu ve nihayet fırsat zuhurunda iç kaleden başka yerleri aldıktan sonra iç kaledeki Frenklere de aman verip orasını da İşgal etti.

Ferdinand İle Birinci Anlaşma

Ferdinand'ın Macar kırallığım almâîTîçîn yaptığı teşebbüsler hep boşa gitmiş, Osmanlı hükümetinin Jan Zapolya'yi tutması onu maksadına muvaffak etmemişti. Osmanlı devleti karşısında biraderi V. Şarl'm yardımı sayesinde tutunabilen Ferdinand, nihayet Batı-Avrupa'da görülecek işleri olan Alman imparatoru'nun tavsiyesiyle Osmanlılarla anlaşmağa mecbur olarak devlete müracaat etti.
Ferdinand'ın müracaatı Osmanlıların da işine geldi; Macaristan'a yapılan seferler pek ağır masraflarla yapılıyor ve hu tarafla uğraşılması memleketin doğu hudutlarının ihmalini ve bazı hâdiselerin zuhurunu mucip oluyordu. Nitekim Şah İsmail'in vefatından sonra (1524) yerine geçen oğlu Tahmasp Han, Doğu-Anadolu'da faaliyete geçmiş ve iki taraf arasında bazı hâdiseler olmuştu; bundan dolayı Osmanlı hükümeti de sulhe taraftar ise de bunu göstermek istemiyordu.

Sulh Sarılan

İki taraf, epi çekişmeden sonra anlaştılar. Müsa-laha mucibince Ferdinand, Macar kiralı Jan Zapolya'nın arazisine tecavüz etmiyecekti. iki taraf arasındaki hudut tahdit olunacaktı. Macar kıraliyle Ferdinand arasındaki mukaveleleri Osmanlı hükümdarının görüp tasdik etmesi şarttı; Ferdinand elinde bulunan Macaristan toprakları için Osmanlı hazinesine her sene otuz bin altın verecekti. Ferdinand ile yapılan anlaşmadan sonra Alman imparatoru Şarlken de müsalaha için elçi yollayacaktı. Şarlken ile sulh olmazsa Osmanlılar ona karşı serbestilerini muhafaza edeceklerdi. Müsalaha sene ile tahdit edilmeyip Ferdinand riayet ettiği müddetçe muteber olacaktı.
Bu anlaşma mucibince biri doğrudan doğruya Osmanlı devletinin himâyesi altında Jan Zapolya'ya ve diğeri elindeki yerler için vergi vermek üzere Ferdinand'a ait iki Macaristan meydana çıkıyordu (1533 Temmuz).

1533 Anlaşmasında Sonra Macaristan

Ferdinand" ile sulh yapıldıktan sonra Osmanlı devleti ıran ile harp yapmış ve denizde şarlken ile çarpışılmıştı; Osmanlıların denizde Venedik ve müttefikleriyle muharebe ettikleri sırada aradaki sulha rağmen Kaçiyaner kumandasındaki Ferdinand kuvvetleri hududu tecavüz etmiş ise de hudut beyleri bu kuvvetli orduyu imha etmişlerdi (944 H. = 1537 M.).
Venedik'le sulh yapıldığı sırada Ferdinand da sefirler göndererek muahedeyi yenilemek istemişti; çünkü ahidnâme hilâfına yapmış olduğu tecavüzün acısının çıkacağından korkarak telâş etmişti.
Osmanlı himayesinde bulunan Yanoş KıraFa (Jan Zapolya) gelince bu da Osmanlılardan kurtulup kayın pederi olan Lehistan kiralının yardımıyle kendi başına kalmayı istiyorsa da karşısında Şarlken gibi bir hasım varken ister istemez Osmanlıların himayesinde bulunmayı tercih etmekte idi; fakat Yanoş Kıral'm Ferdinand ile gizli bir anlaşma yapmış olduğu hakkında evvelce Zapolya'nın hizmetinde bulunmuş olan Laçki adındaki Lehlinin Sultan Süleyman'ı tahrik etmesi üzerine Macaristan meselesi yeniden meydana çıktı; bu sırada Ferdinand'm, Zapolya'nm elindeki Macaristan'ı istemesi tekrar reddedildi.

Yanoş Kıral'ın Ölümü

1540 M. (947 H.Vde Jan Zapolya vefat etmişti. Zevcesi I z a b eli a kocasının ölümünden evvel
bir erkek çocuk doğurmuş olduğundan Macaristan işinin halli katı ve zarurî bir şekil aldı ve bu sırada kıraliçe Eli-zabet veya îzabella'nm da elçileri'İstanbul'a geldi.
Kıraliçe, oğlu Sigismundun Macar kiralı olmasını gönderdiği hey'et yaşıt asiyle istirham etmiş ve bu hususta kendisine teminat verilmişti; Zapolya'nın ölümünü duyan Ferdinand ve Şarlken kuvvetleri Budirıi muhasara ettilerse de muvaffak olamadılar; bu vaziyetler üzerine Macaristan'a sefer yapıldı.

Beş Senelik Sulh

Nihayet Osmanlılarla başa çıkamıyacağını anlayan ve er seferde elindeki mühim şehir ve kalelerin bir kısmını kaybeden Ferdinand ile Şarlken iptida bir mütareke ve sonra da beş senelik bir sulh yaptılar. Osmanlı - Avusturya münasebetleri kısmında daha etraflı olarak görüleceği üzere Ferdinand Osmanlıların elindeki Macaristan ile son harpte, kendisinden alınan bazı yerleri terk etmeği ve Macaristan'a dair elindeki yerler için de senede otuz bin duka altını vermeği kabul ediyordu.[577] Bu müsalahaya Şarlken ile Papalık, Fransa ve Venedik devletileri de idhaî edildiler.

Erdel Meselesi

Beş sene için imzalanan bu muahede bir mütareke mahiyetinde kaldı; çünkü meydana çıkan Erdel hâdisesi harbin yemden başlamasına sebep oldu. Erdel kıraliçesi yani sabık Macar kiralı Jan Zapolya'nm zevcesi Izabella Osmanlı himayesinde idi; maiyyetindeki müşavirlerinden birisi Ferdinand taraftarı olup ErdeVin buna verilmesine çalışıyor ve îzabella'yı hükümetten çekmek istiyordu; Osmanlı^Jıüa.
kümeti bu hale vakıf olarak Ferdinand'ı tehdit ettiyse de ordu Iran seferinde olduğu için aldırış etmiyerek ErdeVe taarruz ile hududu geçmişti.
Bu sırada Osmanlılar büyük kuvvetlerle îran seferini yapmakta oldukları için Sokullu Mehmed Paşa kumandasiyle Ferdinand'a karşı sevkedilen seksen bin kişilik kuvvet iptida Beçkerek, Varat, Canad gibi kaleleri aldıktan sonra müstahkem mevkilerden olan Lippo veya Lipve'yi zaptedip Temeşvar'ı muhasara etti; fakat havanın yağışlı olması ve üzerine Belgrad^a. döndü (958 H. =1551 M.).

Avusturya Ordusunun İmhası

Sokullu Mehmed Paşa'nın çekilmesi üzerine Avusturya ordusu

[577] 19 Haziran 1547 = 954 Rebiulâhır

ErdeVe girerek Temeşvar\n kuzey-doğusunda bulunan Lipve^yi geri almış ve ahalisi tarafından gizlice davet edilen Segedin'i muhasara etmişse de Segedin sancakbeyi Mihal oğlu Hızır Bey'iniç kaleye kapanıp keyfiyetten Budin beylerbeğisi Hadım Ali Paşa'yı haberdar etmesi üzerine Segedin Önüne gelen Ali Paşa, Avusturya ordusunu imha etmiş ve bu muzafferiyyet haberi Tuna''yi geçmekte olan Osmanlı ordusuna bildirilmiştir.

Temeşvar'ın Zaptı

Lipve'nin düşman eline seçmesi ve bazı muvaffakiy e t sizlikler üzerine bu defa da ikinci vezir
Kara Ahmed Paşa, Macaristan serdarı oldu. Bu, doğrudan doğruya Macaristan'ın en mühim kalelerinden olan Temeşvar üzerine yürüdü ve otuz beş gün muhasaradan sonra burasını aldı; kale kumandanı yaralı olarak esir edildi; bundan sonra Lipve tekrar alındığı gibi Balaton gölünün kuzeyindeki Vesprem de ele geçti; mevkiinin ehemmiyetine binaen Temeşvar beylerbeğilik yapılarak valiliğine de hudut muharebelerinde mühim hizmet ve başarısı görülen Gazi Kasım Bey tâyin edildi.

Macaristan Harekâtının Devamı

Temeşvar zaptı ErdeVin kuzeye doğru istilâsını kolaylaştırdı; sağdan sola birçok kaleler zapt edile edile Haçova cenubunda ve Tise nehri kenarındaki Solnok (Szolnak) alındı; Eğri veya Erlav kalesi bir buçuk ay kadar muhasara olunduysa da kış mevsiminin gelmesi ve-kar yağması üzerine alınamadı,
Osmanlı kuvvetleri yalnız bu sahada faaliyette kalmayıp Bosna taraflarından da taarruz ettiler. Ferdinand tekrar ümitsizliğe düşerek vakit kazanmak için ErdeVin kendisine verilmesini istemiş ve bunun için senede yüz elli bin ve Macaristan'ın kendisinde kalan kısmı için de kırk bin ki cem'an her sene doksan bin altın vermeyi teklif eylemişti. Bu sırada Osmanlı ordusu pâdişâh îran seferinde bulunmakta olup Rumeli kuvvetleri ile bir kısım Kapıkulu askeri Ferdinand'm ordularım mağlûp etmeğe kâfi geliyordu.

İki taraf arasındaki harp bu suretle 970 H. (1562 M,) senesine gürdü. Bu tarihte Ferdin an d, Busbek adındaki elçisini anlaşmak üzere İstanbul9a göndermişti; bu sırada Ferdinand, Şarlken'in çekilmesi dolayısiyle beş senedenberi Alman İmparatoru bulunuyordu.

İşte en son olarak Ferdinand, Erdel (Transilvanya) kıt'-asından vazgeçmiş ve eskisi gibi kendisinin elindeki Macaristan için otuz bin dukayı kabul ile sekiz senelik bir muahede imzalamıştı (1562) [578]

Boğdan Seferi

Kitabımızın bu cildinin beşinci ve on üçüncü bölümlerinde görüldüğü üzere Boğdan Voyvodalığı, Kili ve Akkirman kaleleri alındıktan sonra sıkı bir surette devletin nüfuzu altına girmiş ve yarım asrı mütecaviz devleti işgal edecek hallerde bulunmamış, hernekadar bazan vergisini vermekte ihmal göstermişse de Iran, Mısır ve Macaristan seferleri sebebiyle bu lâkaydîsine göz yumularak îkaz ile iktifa edilmişti.

Osmanlıların Viyana seferi esnasında Uoğdan beyi Petro Rareş (1527-1538) orduya elçisini yollayarak sadakatini teyid ile bu seferinden avdette de vergisi olan dört bin duka ile kırk kısrak, yirmi taydan ibaret vergisini bizzat takdim eylemişti (1530).

Boğdan Beyinin Muhalefeti

Petro Rareş, bu tarihten sonra hariçten yapılan tesirle devlete karşı olan bağlılığını terk ederek gizlice Ferdinand ile muhabere ve müzakereye başlamış ve daha sonra Osmanlılar tarafından Budin'dc bırakılıp ora ahvaline dair devlete haber vermekte olan Giritti'nin öl-dürülmesinde Rareş'in de eli olduğu anlaşıldığından kendisinin tedibine lüzum görülmüştür.

Osmanlı pâdişâhı Boğdan''a yapacağı seferi gizli tutup ancak 945 Saf er (1538 Temimiz)'de hareketini ınütaakıp îlân eylemiş [579] ve kendisi

---

[578] Bu kısımlar hakkındaki siyasî hâdiseler için Osmanlı-Avusturya müna* sebatı kısmına da bakınız.

[579] Sultan Süleyman, hareketine kadar yapacağı seferin ne tarafa olduğunu söylememiş ve Edirne'den hareketi mütaakıp "Seferimiz Boğdan üzerindedir" demiştir. Celâl-zâde şöyle diyor : "..Bu zaman gelince hazret-i Pâdişah-ı hilâfet -penâhma azimet-i sefer-i inayetleri ne canibe idüği mahfî ve mestur olup elsine-î ıiâsta henüz mezkûr olmamıştı. Meğer vilâyet-i Moldav ki Kara Boğdan demekle meşhurdur, vâsi ve mâmur memleket olup bir canibi Tuna suyu ile mahdut olup bir tarafı Ongürüs vilâyetine ve canib-i âhari dahi Leh vilâyetine ve bir köşesi Deşt-i Kıpçak'tan Tatar memleketine mülâsik olur. *

de bizzat hareket eylemiştir.
Rareş, padişahın geldiğini haber alınca derhal bir elçi yollayarak ahidnâmeye riayet edeceğini ar/eylemiş ise de kendisini orduya davet için gönderilen Sinan Çelebi ismindeki memura davete icabet edemiyeceğini bildirdiğinden sür'atle hareket eden ordu, Tuna ve Pirut nehirlerini geçerek Buğdan'a, girmiştir.

Boğdan beyi seksen bin kişi ile Osmanlı kuvvetlerine karşı Fokşani mevkiinde pusu kurmak istediyse de mukavemet edemiyeceğini anlayarak bu fikrinden vazgeçip Transilvanya. kaçtı ve Eflâk Voyvodası üç bin kişilik bir kuvvetle bu kuvvetleri dağıttı.

Yeni Voyvoda Tâyini

Bu seferde Kırım hanı Sahip Giray iki yüz bin kişi ile bulunmuştur.[580] Boğdan beyleri Boğdan'-nı ikinci derecede payitahtı olan Yaş pazarı ile asıl payitahtı olan Seçav (Suciova)'ın fevkalâde müstahkem olmasına rağmen mukavemet edemiyeceğini anladıklarından Osmanlı kuvvetlerine kale anahtarlarını getirip teslim ettiler. Bu beyler, bir toplantıya davet olunarak kendilerine bir voyvoda intihabı emrolundu (1538).
Bunun üzerine Osmanlı hükümdarı Boğdan'da umumî af ilân etti. Boğdan beyleri tarafından voyvodalığa intihap olunan Petro'nun kardeşi İstefan'm ve yahut îstefan Voyvoda oğlu Çetine'nin memuriyeti tasdik olunup [581] bir miktar askerle Seçau'da^ voyvoda makamına oturtuldu ve kendisine verilen beratta iki senede bir (bir sene elçisi ve bir sene kendisi) vergisini getirip takdim etmesi kaydedildi.

Boğdan Hududunun Tahdidi

Bogdanlılarla asıl Osmanlıları arasındaki tporak arazi ihtilâflarının halledilmesi îcabettiğinden hu da yapıldı. Pirut suyunun Akkirman

.'.'(Tabakutiıl- s. 539).
[580] TabakatiVl-memalik (S. 555) ile ondan naklen Âli (Varak 43 h) Kırım hanı kuvvetlerinin iki yüz bin olduklarını kaydederler.
[581] Bu seferde bulunan Nişancı Celâl-zâde eski voyvodalardan Istefan'ın oğlu Cetine'nin voyvoda olduğunu yazar (S. 560, 561) ve Âlî de aynı ismi söyler (Varak 44 b).

tarafından Kalçın şehri karşısında Turla yani Dinyester nehrine kadar muayyen bir hudut çizilip hududun sonunda iki kale yapılması tekarrür etti ve bu iş Bağdan Voyvodasına havale edildi, işte bu suretle tahdit edilen Besarabya arazisinde Akkirman ve Kili nâmiyle bir sancak teşkil edildi.[582]

Bu sefer esnasında Polonya kiralı Sigismund elçi ve hediye gönderdi. Sultan Süleyman da dost tanıdığı Polonya kiralına iltifatlı nâme yolladı.

Padişah avdette Yanbolu'ya. geldiği zaman Barbaros Hay-reddin Paşa'ıın meşhur Preveze muzaffcriyetini haber almıştır.

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALEVÎ İSYANLARI VE İRAN SEFERLERİ

Anadolu'da Kızılbaş Hareketeri

Sünnî ve şiî münafereti, Anadolu'da asırlarca devanı edip kanlı hâdiselere sebep olmuştu, Anadolu'daki Kızılbaş dedeleri ya hariçten veya dahilden gelen herhangi bir teşvik ile ayaklanıyorlardı; Selçuklular zamanındaki Baba îshak ve Osmanlıların ilk devirlerindeki Saraavnalı Şeyh Bedreddin vak'alan bunun mühim tezahürlerinden olduğu gibi tarikat üzerine kurulan Safevî devleti zamanında Osmanlı topraklarındaki Şah Kulu ve Turhallı Celâl isyanları da bu mahiyette idi.

Safevî devletinin kurulmasından evvel Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın Anadolu'da yaptıkları tahrikler bu devlet kurulduktan sonra cür'etkârane bir şekil almış, âciz bir hükümdar ile liyakatsiz vezirlerin iş başında uyuşuk halde bu propagandalara kayıtsız kalmaları Şah İsmail'in tahrikatını arttırmış, Anadolu'daki Alevîler, Kızılbaş ismi altında yüzlerini bu şî'a devletine çevirmişlerdi; fakat Yavuz Sultan Selim'in, Şah İsmail'e vurduğu kuvvetli bir sille bu hükümdarı sarsmışsa da Anadolu Kızılbaşlariyle Safevîlerin manevî rabıtaları kesilmeyerek el altından devam etmiş ve fırsat çıkınca yani devlet, haricî muharebeler sebebiyle meşgul oldukça Alevîler ayaklanmakta

---

[582] TnlmkatiVl-memalik, s. 561; Âti tarihi, varak 44 6.

tereddüt göstermemişlerdir.[583] Şunu da söylemek lâzımdır ki bu ayaklanmaların meydana gelmesinde veya büyümesinde arazi tahrir memurlarının yaptıkları haksızlıklarla lüzumsuz yere hükümetçe dirlikleri kesilerek zarurete düşen tımarlı sipahilerin isyan edenlere iltihaklarının da mühim bir âmil olduğu görülmektedir.

Bu cümleden olarak 932 H. 1526 M.'de yani Mohaç savaşı esnasında, Osmanlı ordusunun düşman karşısında bulunduğu sırada gelişmeğe başlayan ve nihayet meydana çıkan isyan 933 Zilkade (1527)'de Bozok'ta başgösterdi. Bu isyanda elebaşı, Süslün diye meşhur olan Kadri Hoca Baba ile oğlu Şah Veli idi; ve yine bura Alevîlerindcn Baba Zünnun diye meşhur Alevî ayaklanması oldu. Bu kıyam gösterişe göre arazi tahririnde yapılan haksizlıkdan dolayı idi.[584] Yine ayni sene içinde Adananda. Kara isalı Türkmenlerinden Safevîlerin dâîsi olan Veli Halife ve Domuz oğlan ve Tarsus'ta Yekçe Bey isyanları vukua geldi ve yine aynı sene içinde bunlardan daha müthiş olarak Kalender Şah denilen Kalender Çelebi ayaklanması meydana çıktı.[585] Bu isyanlar Iran devleti tarafından müzaharet görüyordu. Şah İsmail 930 H. (1524 M.)'de ölmüş ve yerine oğlu Tahmasb Han hükümdar olmuş ise de Osmanlı devleti, Şah İsmail'in müteaddit müracaatlarına rağmen sulh yapmamış ve iki devlet arasındaki münaferet bütün siddetiylö devam etmekte bulunmuştu.

Kalender Çelebi İsyanı

Hacı Bektas-ı Veli postnişini olan Kalender Çelebi b, İskender, rivayete göre Hacı Bektaş'm evlâdı telâkki edilen çelebilerden

---

[583] Bu devirleri yaşayarak tarihini yazan ve devletin bütün mahrem İşlerine vakıf olan Celâl-zâde Koca Nişancı Mustafa Bey, TabakatüH-memalik isimli eserinde Anadolu'da gizliden gizliye faaliyette bulunan Kızübaşlarm Kanunî Sultan Süleyman devrinde her fırsat düştükçe isyanlarından bahsetmekte olup bu isyanlar sebebiyle kitabına yirmi beş sayfalık (S. 279-304) yer tahsis etmiştir.

[584] Bozok'taki Kızılbaş Türkmenlerden Sülün oğlu'nun tasarrufundaki mezreasma arazi tahrir memuru iki yüz akçe vergi yazmış. Sülün oğlu tahrir memuru Kadı Musiyıüddiıi ile sancakbeyi Hcrsek-zâde Ahmed Paşa'nıı oğlu Mustafa Bey'e baş vurarak bu resmin yüz akçesinin afvmı rica etmiş ise de kabul edilmemiş ve bundan başka içlerinden bir dedenin uzun olan sakalını keserek tahkir etmişler. Bunun üzerine iîaba Zünnun ile Sülün oğlu, taraf-tarlariyle beraber ayaklanarak büyüyen cemiyetleri Sivas taraflarına doğru yayılmış ve üzerlerine sevkedilen Karaman ve Sivas beylerbeğileri kuvvetlerini bozmuşlar; nihayet bunlar epi uğraşıldıktan sonra Diyarbakır beylerbeğisi Hüsrcv Paşa ve Adana beyi Ramazan oğlu Pirî Bey'ıı gayretleriyle 1527 de bastırılmıştır.

[585] Sene ve ay kaydına göre Kalender hâdisesi 933 Ramazanında ve Zünnun ve diğerlerinin isyanı aynı sene Zilkade ayında bastırılmış olduğuna nazaran Kalender isyanı daha evvel çıkmış oluyor.

yani B ain Sultan evlâdındandı.[586] Bu da aynı tarihlerde başına zayirmi, otuz bin Alevî toplayarak ortaya çıkmış, elraftâkî sancak-""beyleriyle eyalet valilerini mağlûp ederek cür'et ve faaliyetini arttırmış olduğundan isyan süratle bastırılınıyacak olursa Anadolu'da tehlikeli bir durum hasıl olacağı devlet merkezine bildirilmiş olduğundan işin ehemmiyetine mebni isyanın tenkiline vezir-i âzam ibrahim Paşa gönderilmiştir.

İbrahim Paşa üç bin yeniçeri ve iki bin sipahi {Kapıkulu süvarisi) ile istanbul'dan çıktı; Anadolu ve Karaman beylerbeği-leri eyaletleri askerleriyle kendisine iltihak ettiler: fakat ileri sevkedilen kuvvetleri Kalender Çelebi fena halde perişan etmiş ve Karaman beylerbeğisi Mahmud Paşa ile üç sancakbeyi maktul düşmüşlerdi.

Bu korkunç haber üzerine İbrahim Paşa maiyyetindeki askerin maneviyatını bozmamak için firari askeri ordugâhına sokmadı; yanında yalnız beş bin kapıkulu askeri bulunuyordu; bunun üzerine paşa müessir bir tedbire başvurdu. Kalenderce iltihak edenlerden mühim bir kısmı Dulkadırlı sipahileri idi; bunların boybeyleri, ibrahim Paşa tarafından orduya davet olunarak kendileriyle görüşülüp anlaşılarak evvelce her ne sebebe mebni ise dirlikleri (tımarları) ellerinden alınarak âsiye iltihak eden ^sipahilerin yine dirlikleri verileceğini îlân eyledi ve bu tedbir Kalender Çelebinin kuvvetini sarstı. Geceleri yavaş yavaş, çözüntü başladı ve derhal yapılan taarruz üzerine Kalender Çelebi'nin kuvvetleri dağıldı ve kendisi de yakalanarak başı kesildi (933 H. = 1527 M.).

Vezir-i âzam, isyanı bastırmağa muvaffak ola m ıy an beyler-beği ve saıcakbeylerini sorguya çekip meşgulleri öldürmek istediyse de İçel sancağı beyi Pirî Paşa oğlu Mehmed Bey'in bu hâdisedeki muvaffakiyetsizliğin sebeplerine dair verdiği izahat tizerİite bu fikrinden vazgeçti. Vezir-i âzam istanbul'a avdet ettikten sonra isyanı bastırmaktaki başarısından dolayı o tarihe kadar kanun üzere senede bir milyon iki yüz bin akçe olan hasları iki milyona çıkarıldı.

İki sene sonra yani 935 H. (1529 M.)'de Adana*da meydana çıkarak

---

[586] Rivayete göre Kalender Çelebi, Kadıncık Auu oğlu Habib Efendi tovvuılarvudandır. Babası iskender Çelebi, onun babası Balım Sultan, onunki Resul Çelebi, bunun da babası Habib Efendi imiş (Âlî tarihi, basılmamış ikinci cilt, varak 11 b; Peçevî tarihi, c. I., 5. 20). Balım Sultan XIV. asır sonlarında yaşamış olduğundan bu silsile doğru ise, İskender Çelebi ile Balım Sultan arasında bazı isimler daha olmak lâzımdır. Aynı zamanda silsilenin sıhhati de şüphelidir.

başına beş bin kişi toplayıp Ayaş ye Dulkadır Karsını zapteden Kızübaşlardan S e y d î ve kendisine iltihak eyliyen "înciryemez lâkablı diğer bir Kızılbaş, Ramazan oğullarından Adana beyi Pirî Bey tarafından elde edilerek öldürülmüşlerdir.

Irakeyn [587] Seferi Ve Bağdadin Alınması

Çaldıran Harbinden Sonraki Osmanlı - İran Münasebetleri

Sultan Süleyman İran seferini tasarlayıp fiili- yata geçmeden evvel şi'a mezhebinde olan İran'a karşı Orta-Asya'da Semerkand, Buhara Belh, Türkistan ve diğer sünnî Türk hükümdarlariyle onlara tâbi büyük küçük, baba oğul ve sair emirlerin kimler olduklarını ve nekadar kuvvetleri bulunduğunu tahkik ettirerek bunlar hakkında bilgi edinmiştir. Bu hanlar Şeybanî ailesinin mensubu idiler.
Bunlardan Semerkand hanı Ebû Said, Buhara hanı Ubeydullah, Türkistan hanı Abdullah, Dutbiye hakimi Abdullâtif, Karkol hâkimi Abdulaziz ve sair Sultanlardan idiler.[588]
Osmanlı devletiyle Safevîler arasındaki münasebetler Çaldıran harbinden sonrada düzelmemiş ve Şah İsmail'in, el altın--dan Anadolu'yu tahriki sebebiyle onunla sulh yapılmamış ve bu hükümdarın hileli tekliflerine ve maskeli güler yüzüne îtimad edilmemişti. Sultan Süleyman hükümdar olduğu zaman ıran tarafından tebrik için bir elçi gelmemekle beraber Şah İsmail, Belgrad ve Rodos'un alınmalarından sonra İstanbul'a beş yüz kişilik bîr sefaret heyeti yollamıştı; Üsküdar'a kadar gelen bu heyetten yirmi kadarı elçi ile beraber İstanbul tarafına geçirilerek diğerleri Üsküdar'da alıkonulmuşlardır.

Ulama Ve Şeref Hanlar

Şah İsmail otuz sekiz yaşında olarak 1524'de vefat edip yerine Şah olan büyük oğlu Tahmasb Han da babasının hasmâne siyasetini takip

[587] Irık-ı Arap : Musul, Bağdad, Basra tarafları olup Irak-i Acem de İran topraklarındaki Ilemcdan, Kirmanşah vesair daha dahilde olan şehirlerdir.
[588] Topkapı Sa. Arşivi, Nr. 1291

eylemiş ve hattâ Şarlken ile Ferdinand'a elçiler gönderip Osmanlılar aleyhine ittifak bile teklif eylemişti; bununla beraber Osmanlı devletiyle, Safevîler arasında muharebe yoktu; nihayet bu muhasamaya İran beylerinden Olama Han'ın Osmanlılara ve Osmanlılara tâbi Bitlis hâkimi Şeref Han'ın İran'a iltica etmeleri sebep oldu. Bunlardan başka Bağdad hanı Zülfikar Han, Osmanlılara tâbi olup, gizlice Bağdadim anahtarlarını göndermiş ise de bu, Şah tarafından duyularak Bağdad uzun müddet muhasara edilip nihayet Zülfikar içeride Şah tarafından elde edilen adamlar tarafından öldürüldüğünden Bağdad bu suretle Şah'ın elinde kalmıştır; bu sıralarda Osmanlılar Avrupa seferleriyle meşgul olduklarından İran taraflarına bakamamışlardır.

Olama Han, aslen Anadolu'da Teke (Antalya) sancağı tımarlı sipahilerinden olan bir Alevî idi. Şah Kulu hâdisesinden sonra Şah ismail'in yanına kaçmış, Erdebil ümerasından olmuş ve sonra Azerbaycan sultanlığına, yani vali ve komutanlığına tâyin edilmişti.[589]

Olama Han, Şah'dan yüz çevirdikten sonra Osmanlı ordusuyla beraber Alman seferinde bulunmuş ve sonra Han'ın kaçmasiyle açık kalan Bitlis hanlığı kendisine verilerek bu taraflara yollanıp Diyarbakır, Dulkadı, Karaman beylerbeğilerinin kendisine yardım etmeleri emrolunmuştur.

Kürd beylerinden olan Bitlis hanı Şeref Han ise Yavuz Sultan Selim zamanında İdris Bitlisî'nin teşvikiyle Osmanlı hâkimiyetini tanıyarak, Safevîlerden yüz çevirmiş ve 939 H. (1532 M.)'de de Osmanlıları terk ile yine İranda kaçmış ve bunun üzerine Bitlis sancağı lama Paşa'ya verilerek o taraflara yollanmıştır.

Olama Paşa, Bitlis'i almak için burayı muhasara etmişse de Şeref Han'ın İran kuvvetleriyle gelmesi üzerine çekilmiş, fakat muvaffakiyetten ümidini kesniiyerek Şeref Han'la mücadelesine devam etmiş ve bu hâdise, Avusturya dukası Ferdin and ile sulh yapmış olan Osmanlı hükümetinin Iran üzerine sefer açmasına vesile olduğundan 1533 Eylülünde vezir-i âzam ibrahim Paşa serdar tâyin edilmiştir.

Olama Paşa, vezir-i âzam hududa gelmeden evvel Şeref Han'la yaptığı muharebede galib gelerek Şerefin başını kesip İbrahim Paşa'ya

[589] Celâl-zCule. TabakatiVl-memalik, s. 426.

gönderdi.[590] Bunun üzerine Şeref Han'ın oğlu Şemseddin, başına topladığı kuvvetlerle mukabele etti ise de karşı duramıyacağmı anladığından ibrahim Paşa'ya müracaat eyledi ve Bitlis hanlığı buna verildi ve Olama Paşa'ya da başka bir vazife verileceği va'd olundu; bu, çok isabetli bir tedbir idi; eğer yurtluk ve ocaklık olan Bitlis hanlığı ellerindeki beratları hilâfına silsile halinde gelen bu aileden başkasına yerilecek olursa burası gibi diğer yurtluk, ocaklık yerlere sahip olan Kürd beyleri bu halden şüphelenerek devlete karşı itimatsızlık gösterecekler ve ilk fırsatta îran'a tâbi olacaklardı.

Ordunun Hareketi

Yukarıda söylendiği eibi hudut hâdiseleri sebebiyle vezir-i âzam ibrahim Paşa Iran üzerine serdar tâyin olunarak sonbaharda yani 1533 Eylül sonlarına doğru İstanbul'dan hareket etti. Tecrübesinden istifade edilmek üzere defterdar iskender Çelebi padişahın emriyle vezir-i azama müşavir ve kethüda tâyin olundu. Konya'ya yaklaşıldığı sırada muharebede katledilen Şeref Han'ın [591] başı geldi; ordu Haleb'e girdi, askerler yer yer kışlalara dağıtıldı.

Bu kış esnasında ibrahim Paşa iranlılara tâbi kale Beylerini gizlice elde ederek ilkbaharda yapacağı hareketleri kolaylaştırmak için tedbirler aldı; Adilcevaz, Erciş, Van ve Ahlat kaleleri bu suretle kolayca ele geçti. Ordunun baharda hareket mevsimi gelince Halep'ten çıkıldı.

ibrahim Paşa'nm maksadı Musul yoluyla Bağdad'a inmekti; fakat başdefterdar İskender Çelebi'nin teşvikiyle Tebriz tarafına dönftldü; o sırada av bahanesiyle Şah Tahmasb Tebrizken ayrılmış Horasan taraflarına gitmişti; şayet Tebriz alınırsa Bağdad da kolayca düşer zan edilmişti.

Diyarbakır'dan hareketten sonra büyük, küçük bir hayli kale sulhen teslim oldu ve 13 Temmuz 1534'de (941 Muharrem) ibrahim Paşa muharebesiz olarak Tebriz'e girdi. Şirvan-şah ailesinden Sultan II. Halil b. İbrahim [592] ile Geylân han'ı Emîr Dubaç Muzaffer Han [593]

---

[590] 8 Cemaziyelevvel 940 = 21 Ekim 1533

[591] Âlî tarihi (basılmamış ikinci cilt) varak 31 b. Bu Şeref Han silsilede dördüncü Şeref Han'dır.

[592] Burada Şirvan-şah denilen hükümdar, Şirvan-şahların Derbendiyye şubesini teşkil eden aileden Sultan II. Halil olup az bir müddet sonra 942 H. (1535 M.)'de ölmüştür.

Osmanlılara itaatlerim arz eyle diler. İbrahim Paşa, Azerbaycan eyaletini Olama Han'a ve Irak hükümetini de Akkoyunlu hanedanından olan Murad Bey'e verdi.[594]

Bu sırada yani 941 Rebiulâhırda Dulkadırlı ailesine mensup olan Şahruh Bey oğlu Mehmcd Han da Safevî'lerden yüz çevirip devlet hizmetine girdi ve bir müddet sonra kendisine Erzurum beylerbeğiliği verildi.

Padişahın İran Seferine Hareketi"

Sultan Süleyman, İbrahim Paşa'yı önden gönderip kışı İstanbul'da geçirmişti. Ordunun düşman topraklarında geçirmesine lüzum hasıl olması sebebiyle ortaya çıkan ciddî durumdan dolayı ibrahim Paşa tarafından vâki davet üzerine padişah 1543 Haziran (28 Zilkade 940)'da hareket edip üç buçuk ay sonra Tebriz'le Hoy arasındaki Ucan mevkiinde vezir-i âzam tarafından karşılandı (1534 Eylül). Geylan hâkimi Muzaffer Han burada padişah tarafından kabul olunarak itaatini arz ile el öptü ve ordunun güneye hareketinden evvel kendisinin memleketine dönmesine müsaade edildi. Padişah geldiği zaman sefer mevsimi geçmiş olduğundan o kış, Tebriz'de kalınıp teşkilât yapılarak elde edilen yerler kuvvetlice idare altına alınmak ve Bağdad seferi bahar mevsimine kalmak icap ederken bunlar yapılmayıp bin meşakkat ve pek çok telefat ve yüz kadar top götürülemediği için yerlere gömülmek suretiyle hesapsız ve plânsız hareket olundu.

Bağdad Üzerine Hareketi [595]

Ordu Tebriz’den çıkıp çöl halinde bulunan Karahan DerbendVni müşkülâtla geçtikten sonra Dergiizin den hareket edildi, yolda

---

[593] Geylân hâkimi îshakiyye sülâlesinden olup adı Dubaç iken Şah ismail'e tâbi olarak kendisine Muzaffer Han unvanı verilmiştir. Tebriz'de İbrahim Paşa ile görüşüp devlete itaatini arzetmiş ve daha sonra Safevîler tarafından memleketten çıkarılarak Şirvan-şah Halil'in yanma kaçmıştır.

[594] Bu Murad Bey'iı Uzun Hasaı'm torunu ve Yakup Bey'iı oğlu Murad Bey olması şüphelidir. Çünkü tarihler Yakub'un oğlu Murad Bey'i 1514'de ölmüş g< i s ter iri er. Mamafih sarih bir şey söylenemez.

[595] Sultan Süleyman İran üzerine tahrik ve beraber hareket etmek üzere Reyhanı hükümdarı Ubeydullah İt. M ah mu d II an tarafından Kanunî'ye Farsça nâme gelmiştir. Tbeydullah Han'ın hükümdarlığı 940-946 (1533-1539) arasındadır (Top. Sa. Ar. Nr. İi6).

başdefterdar olan îskender Çelebi azlolunup daha sonra Hemedan taraflarına gelindi; Kasr-ı Şirin yoluyla Tebriz den yirmi yedi günde Bağdad'n inildi. Bağdad muhafızı Tekeli Han, Osmanlı kuvvetleri gelmeden evvel Bağdadh terk etmiş olduğun d an şehır işgal ve Bağdad kalesi mukavemet etmeden elde edildi ve derhal bayraklar çekildi. 1534 Aralık Sultan Süleyman ibtida, Hanefî mezhebi müessisi îmam-ı âzam Ebû Hanife Nûman b. Sâbit'in kabrim buldurup ziyaret ederek çini ile müzeyyen bir türbe ile cami yapılmasını emretti; sonra imam Musa Kâzım'm ve diğer îslâm büyüklerinin türbelerini ziyaret ederek hem sünnî ve hem şiîleri memnun bıraktı.

Bağdad'ta İkamet Ve Avdet

Sultan Süleyman, Burc-ı Evliya denilen Bazdad aldıktan sonra kışı burada geçirip Irak'a ait bazı teşkilât yapmak istedi; Tebriz'den Bağ-dad'a gelirken Nişancı Seyyid Bey yolda vefat etmiş olduğun dan Bağdadi gelindikten sonra onun hizmeti, reisü'l-küttab olan Celâl-zade Muşta fa Çeleb i'y e verildi. Bağdad'ta dört ay kaimdi. Arazi tahriri, zeamet ve tımar teşkilâtı yapıldı. Bayat Türk aşiretinden olan şair Fuzulî meşhur Bağdad kasidesini bu sırada takdim etti.[596] Pâdişâh orada iken Imam-ı âzamin kabri ve camii ve Hazret-i Abdülkadir Geylanî'nin türbesi ve diğer türbeler ve müesseseler tamir olundu. Bundan sonraki kısımda yazıldığı üzere 941 Ramazanının sekizinci günü (1535 Mart 13) vezir-i azamla aralarındaki münaferete binaen İskender Çelebi, Bağdad çarşısında asılmak suretiyle idam edilmiştir. Bağdad'ta dört ay kalındı. Bu sırada Şah Tahmasb Tebriz'e gelip Olama Han'ı kaçırmış, o da, Van kalesine iltica eylemişti. Sultan Süley-man bunu duyunca hemen Bağdadhan kalkarak 1535 Temmuzunda Tebriz'e geldi; daha sonra Halep yoluyla 1536'da (4 Receb 942) İstanbul'a döndü.[597]

---

[596] Bu kasidenin birinci (matla') beyti :
Münşi-i hikmet ki çekmiş hâme-i hikmet nigâr
Safha-i eyyama kılmış sebt-i vasf-ı her diyar Son beyti :
Kıldı meşhur-ı Arab feth-i Acem tarihini Geldi Burc-ı tvliyaya pâdişah-ı nâmdar

[597] Bağdad fethinden üç sene sonra 945 H. (1538 M.)'de Basra hâkimi Mega-mes oğlu Emîr Raşid birçok hediye ile oğlu Mâni'in riyaseti altmda vezir ve kazaskerinden mürekkep bir heyetle Basra'nın anahtarlarım gönderip Osmanlılara tâbi olmayı kabul eylediğinden pâdişâh adına para bastırıp hutbe okutmak şartiyle Basra kendisine tevcih olunarak beylerbeği alâmeti olarak kendisine berat, tuğ ve sancak yollanmıştır. Emîr Raşid'İri müracaatına sebep Hint denizi ve Hürmüz boğazı taraflarında faaliyette

İskender Çelebi Hakkında

İskender Çelebi b. Musa Bey [598] maliyeden yetişmiş, Yavuz'a Yali köşku'nü yapan başdef terdar Abbdüsselâm Bey'den sonra vezir Ahmed Paşa'nm tavsiyesiyle başdefterdar olarak uzun seneler bu makamda kalmıştı. Bu sefere harekete kadar İbrahim Paşa, defterdara baba muamelesi yapıyor ve mütalâasından faydalanıyordu. Kanunî Sultan Süleyman'ın kendisine itimadı vardı. Irakeyn seferinde tecrübesinden istifade edilmek üzere İskender Çelebi'yi serasker kethüdası tâyin etmiş ve Peçevî'nin kaydına göre Istan6u 'dan hareket esnasında padişah bizzat: "İskender Çelebi işbilir ve işgörür adamdır; reyine muhalefet eyleme" diye tavsiyede bulunmuştu. Bundan dolayı bu sefer esnasındaki bir çok işlerde, bunun sözü yürüyordu; hattâ bu Irakeyn seferinde Halefte kışlayan vezir-i âzam Bağdad üzerine gidecek iken, İskender Çelebi'nin tesiriyle Azerbaycan taraflarına harekete mecbur olmuştu; mes'ul olan vezir-i âzamin serasker kethüdasının defterdar İskender Çelebi'nin sözüyle hareketi gücüne gidiyorsa da pâdişâh tarafından tâyin edildiğinden dolayı ses çıkarmıyor, kendisinin ikinci derecede kaldığına kızıyordu; vezir-i azamın bu düşüncesine, Haleb defterdarı Nakkaş Ali Bey'in, İskender Çelebi'nin irtikâp ve irtişası hakkındaki sözleri de ilâve edilince İbrahim Paşa, İskender Çelebi'den yüz çevirmeğe başladı. Bu sırada, aralarını daha ziyade açan bir mesele de meydana çıktı; Azerbaycan hududuna varıldığı zaman vezir-i âzam dellâllarla bazı hususları orduda ilân ettiriyordu. Dellâl bağırırken "Serasker sultanın emri budur" diyordu; serasker kethüdası olan Isk'ender Çelebi bu suretle bağıran dellâlı getirterek "Serasker sultan deme, serdar hazretlerinin emri budur diye nida et" diye dellâlı menetti. Bu da İbrahim Paşa'ya yetiştirilerek gücenikliğinin artmasına sebep oldu.

Sultan Süleyman, Tebriz'e, geldiği zaman vezir-i azama : "Bu kadar mühim bir seferde kış ortasında düşman memleketinde kalınmasının ve orduyu tehlikeli bir duruma düşürmenin sebebi nedir? diye sorunca vezir-i âzam : "Biz ehemmiyeti olan bir adam mıyız? işlerin

---

bulunmakta olan Portekizlilere karşı kendisini müdafaa için iyi bir tedbirdi (Alî tarihi, varak 436).

[598] Babasının udinin Musa olduğu 930 Şaban tarihlî Hafsa Sultan vakfiyesinde görülüyor.

halli iskender Çelebi kulunuza verilmiştir; huzurunuzdan ayrılırken tercübelidir diye ben kulunuzu defterdara tavsiye buyur' muştunuz; onların tedbiri üzere hareket edildi, bu netice hasıl oldu'9 cevabım verdi. Bu sözler padişahı iskender Çelebi'den soğuttu ve padişahın Bağdad'a gitmek üzere Tebrizden hareketini mütaakıp Hemedan a bir konak mesafede İskender Çelebi defterdarlıktan azlolunarak Bağdad'a gelindikten sonra 1535 Mart (8 Ramazan 941)'da burada asıldı.

İskender Çelebi zenginliğiyle ve kölelerinin çokluğu ile meşhurdu; İskender Çelebi'nin kölelerinden olup vezir-i âzam Rüstem Paşa'ya damad ve 987 H. (1579 M.)'de vezir-i âzam olan Ahmed Paşa müverrih Âlî'ye : "Şimdi divan'da yedi veziriz,[599] hepimizin mecmu-ı serveti merhum efendi kadar değildir" demiştir. İskender Çelebi öldüğü zaman kul defterinde altı bin iki yüz köle satın almış olduğu görülmüştür. Köle ve cariyeleri için her sene Trabzon'dan bir gemi yükü bez gelir ve bununla kölelerine don ve gömlek yapıhrmış. Irak seferine giderken silâhları, atları, elbiseleri mükemmel bin iki yüz kişilik maiyyetiyle hareket etmiştir.

Asıldıktan sonra yüzden ziyade içoğlanı bulunup içlerinden seçilen on neferi saraya alınarak mütebakisi başkalarına verilmiş ise de Sultan Süleyman, bu çocukların fevkalâde olan terbiyelerini beğenerek diğer yerlere verilenleri de toplattırarak saraya aldırıp yetiştirmiştir ki yukarıda adıgeçen vezir-i âzam Ahmed Paşa ile ikinci vezir Piyale Paşa ve beylerbeğiler-den Gülâbî Paşa, Behram Paşa ve Rus Hasan Paşa bunlardandır.[600]

Vezir-İ Âzam İbrahim Paşa'ya Dair

İbrahim Paşa'nın Menşei

İbrahim Paşa için Rum veya Hırvat diyorlar; memleket söylenmeyerek aslen Frenk olduğunu
da beyan ediyorlar1. Bir rivayete göre de aslen Rum olan Parga

---

[599] Ahmed Paşa'nm bunu söylediği zaman dîvandaki yedi vezir Sokullı Mehmed Paşa, Pertev Paşa, Piyale Paşa, Zal Mehmed Paşa, Lala Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa ve bir de Ahmed Paşa'mn kendisidir.

[600] Alî tarihi (basılmamış ikinci cilt) varak 38 b. Âlî'nin kaydım yanlış anlayan bazı tarihçiler yukarı bir notta adıgeçen kubbe vezirlerinin hepsini İskender Çelebi köleliğinden yetişme zannetmişlerdir.

gemicilerden birinin oğlu imiş; Türk korsanları tarafından tutularak Manisa civarında bir dul kadın tarafından satın alınmış ve o da bunu yetiştirmekte iken Manisa sancakbeyi olan Şehzade Süleyman tarafından alınmıştır. Başka bir rivayete göre de Bosna valisi İskender Paşa tarafından tahsil ettirilen İbrahim musikiye de vakıftı. Çok zeki, güzel söyler ve hoşsohbetti. İskender Paşa bu çocuğu büyük babası zamanında Kefe. sancakbeyi olan Süleyman'a vermiş, ikisi yaşıt olduklarından beraber büyümüşler, Süleyman hükümdar olunca İbrahim'i beraberinde İstanbul sarayına getirerek, hasodabaşıhğa tâyin etmiştir.

Vezır-I Azanı Olması

İste aslı belli olmayan ve hasodabaşılıktan Rumeli beylerheğiliği ile vezir-i âzam olan ibrahim
Paşa'nın tereüme-i hali bu tarihten başlar (1523). O tarihe kadar olan kanun ve teamüle aykırı olarak vezir-i âzam tâyin edilen bu /at, devlet işlerinde tabiî acemi olduğu için kendisine divan usul ve kaidelerini öğretecek birisi lâzım olduğundan Pirî Paşa zamanında tezkirccilik eden, fazl u kemali ve kaleminin kudreti ve divan İşlerine vukufu eihetiyle gerek Yavuz Sultan Selim ve gerek Kanunî Sultan Süleyman tarafından sevilen Celâl-zade Mustafa Rey bu işe memur edilmiştir.
Tezkireeiler, vezir-i âzam sarayındaki ikindi divanlarında divan-ı hümâyundaki rcisü'l-küttaplar gibi vazife görürlerdi; İbrahim Paşa, bu ikindi divanında resmî işlerin nasıl görüldüğüne dair birçok şeyler öğrendi. İbrahim Paşa'mn bunu nasıl öğrendiğini Celâl-zâde şöyle anlatıyor :
"ibrahim Paşa vezir-i âzam olunca divan kâtiplerinden muamelâta vukufu olan birini istedi ve beni kendisine tezkireci yaptı; işlerin acemisi olduğundan şikâyetçi çoğalıyordu; ikimiz aramızda görüşerek işlerin sür'atle halli için şu sekle karar verdik:
Eğer işler şer'-i şerife ait ise kazaskere, malî ise defterdara havale edecek, eğer müzakere edilecek şey kendisine veya vezaret maka- mına ait ise o zaman Celâl-zâde divit kaleme (hokka takımına) yapışacak, vezir-i âzam da bunun divana ait olduğunu anlayarak- hüküm yazılsın diye emredecekti.

İbrahim Paşa'nın Geniş Selâhiyeti

Îbrahim Paşa, vezir-i âzam olduktan on bir sonra pâdişâhın hemşiresi kendisine nikahlanarak At meydanında sonradan İbrahim Paşa sarayı denilen sarayda düğünleri yapıldı, itibarı kat kat arttı, bu sırada yaşı otuz kadardı; yüksek zekâ ve ihatası sebebiyle az zamanda devlet işlerini kavradı; Mısır'daki icraatı, Anadolu'daki Alevî isyanlarına karşı olan tedbirleri, Avrupa sefer-lerindeki muvaffakiyetleri, siyasî müzakereler deki (bazı şımarıkaç hareketleri istisna edilecek olursa) muvaffakiyeti ve devlet işlerini kavramış olması kendisinin iyi bir hükümet reisi olduğunu göstermektedir.
ibrahim Paşa'ya maaşlara zam yapmak veya in'am ve ihsan etmek (ikramiye vermek) gibi hükümdarın selâhiyeti dahilinde olan şeyler müstesna olmak şartiyle bütün devlet işlerine tam bir istiklâl ilevhareket etmek üzere 1529 Martında (957 Receb) seraskerlik beratı verilmiştir.[601] Ferdinand'ın elçileriyle görüştüğü sıradaki sözleri kendisinin selâhiyet ve azametini göstermesi itibariyle dikkate şayandır. Elçilere demiştir ki:
"Bu büyük devleti idare eden benim; her ne yaparsam yapılmış olarak kalır; zira bütün kudret benim elimdedir : Memuriyetleri ben veririm; eyaletleri ben tevzî ederim; verdiğim verilmiş ve reddettiğim reddedilmiştir. Büyük padişah bir şey ihsan etmek "istediği veya ihsan ettiği zaman bile eğer ben onun kararını tasdik etmiyecek olursam gayr-i vâki gibi kalır; çünkü her şey harb, sulh, servet ve kuvvet benim elimdedir."
ibrahim Paşa'nın bu sözleri tamamen doğrudur; çünkü Sultan Süleyman'ın 1529 Martında vermiş olduğu seraskerlik beratında ibrahim Paşa'mn her şeye muktedir olduğu açıkça bildirilmişti.[602]

---

[601] Sultan Süleyman, 935 Recebinde reisü'l-küttap olan Celâl-zâde'yi huzuruna celbederek "meşiyyet-i ilâhî birle eknaf-ı memleketimiz uzayıp mesalih-i müslimîn İçin mühimmatımıza nihayet yok: her hususta bizzat kendimiz mübaşeret etmek münasip olmayıp mühimmat-ı din ve devletin tenfiz ve icrası için İbrahim Paşa Serasker adına olup cümle kullarımız ana mütabaat ve inkıyad etmek için bir berat-ı şerif suretin tesvid edip getür deyu buyurdular. Yarmdası girû cenab-ı muallâlarına ma'ruz olup mazmum seni hümâyunlarına eriştikte makbul buyurulup istihsâne karin oldu (Tabahatü^l-ınemalik^ s. 315).
[602] Bu beratın sureti Tabakatü'l-memalik ile Feridun Bey Münşeatında. aynen vardır.

Serasker Sultanlık

Vezir-i âzam ibrahim Paşa kendisine karşı gösterilen bu geniş selâhiyeti su-i istimal etti ve bu suretle aleyhdarlarının eline silâh verdi. Irakeyn seferinde bulunurken Olama Han'ın teşvikiyle kendisinin serasker unvanına bir de Sultan sıfatını ilâve etti; Olama Han, İbrahim Paşa'ya Acem Şahının Sultan unvaniyle beyleri ve hanları varken şarka, garba sahip olan Osmanlı pâdişâhının vezir-i âzaminin Sultan unvanını alması çok mudur? diyerek vezir-i âzam, tarafından padişah adına neşrolunan ferman ve menşurlarda Serasker Sultan tâbiri yazılmış [603] ve bundan başka ordugâhta dellâllar vasıtasiyle ilân edilen vezir-i âzamin emirlerinde de aynı tâbir kullanılmış ve hattâ bu suretle yapılan ilânın defterdar İskender Çelebi tarafından men edilmesi ürzerine ibrahim Paşa, defterdara gücenmişti.

Hurrem Sultan ve İbrahim Paşa

Baedad'da. defterdar İskender Çelebi'nin asılması pâdişâhı sonradan müteessir etmiş ise de İbrahim Paşa'ya karşı ses çıkarmamış, fakat bu mesele vezir-i âzam aleyhinde bir adım atılmasına vesile olmuştu. İbrahim Paşa'yı asıl tehlikeye atan Sultan Süleyman'ın sevgili zevcesi Hurrem Sultan idi. Bu kadın güzelliği ve üç çocuk (Mehmed, Selim ve Bayezid) annesi olmakla padişahın iyice sevgisini kazanmıştı; Sultan Süleyman ölecek olursa kendi çocuklarından Şehzade Bayezid'in hükümdar olmasını istiyor.
Halbuki o tarihte büyük olarak ortada Şehzade Mustafa vardı. İbrahim Paşa yaş îtibariyle bunun hükümdarlığına taraftardı; Hurrem Sultan'ın ilk işi vezir-i azamı ortadan kaldırmaktı; aleyhtarları tarafından fısıldanan saltanat aleyhinde hareket etmektedir, sözleri, Sultan Süleyman'ın kulağına kadar götürüldü; İskender Çelebi'nin

[603] TabakatüH-metnalik, s. 583. Doğu - Anadolu'daki bazı Kürd beyleriyle İran sancakbeyi er ine sultan deniliyordu. Olama Han bundan dolayı İbrahim Paşa'yı teşvik etmişti. Halbuki pâdişâh paralarında, fermanlarda ve kitabelerde kullanılan Sultan tabiriyle ibrahim Paşa mn bir gizli maksat takip ettiği aleyhdarîarı tarafından işâe edilmişti.

öldürülmesi de buna munzam oldu.[604]

İbrahim Paşa'nın Katli

İbrahim Pasa, Bağdad seferinden tstanbu avdetten iki buçuk ay sonra ara sıra davet edildiği gibi Ramazanın yirmi ikinci gecesi (6 Mart 1536) saraya davet olundu. Gece saraydaki dairesinde uyurken katline Cellâd Ali memur edilerek bazı yardımcılariyle beraber uyurken paşayı boğdular [605] Bağdad yollarında bol miktarda para sarf etmesi ve ayak takımına karşı gösterdiği muamele padişahın dikkatini çekmişti: hattâ Sultan Süleyman bir gün vezir-i âzam Ayaş Paşa'ya ibrahim'in kasd-ı saltanat için çalıştığını ve din ve devlet düşmanıdır diyenlerin doğru söylemiş olduklarını beyan etmiştir.[606] Bununla beraber hükümdar olmak istediği hakkındaki mütalâa uydurmadır. ise cesedinin denize atıldığını, Sicill-i Osmani Okmeydanın'da ıedfun olduğunu yazarlar. Sultan Süleyman'la yaşıt olduğu rivayetine göre ölümünde takriben kırkla, kırk beş yaş arasında idi. Sultan Süleyman Korfo seferinden geri dönüp Serez'ç geldiği sırada Anadolu ve Rumeli kazaskerleri Muhiddin ve Kadri Efendileri yanına alıp beraberce musahabe edip giderlerken bu görüşme esnasında bir sır olarak kalmış olan Damad İbrahim Paşa'nın katlinin sebebini sormuşlar; onların bu sorgusundan padişahın canı sıkılarak her iki kazaskeri de azledip İstanbul kadısı Ebussuud'u Rumeli ve Mısır kadısı Çivi-zâde'yi Anadolu kazaskeri yapmıştır.[607]

İran Seferi Ve Amasya Muahedesi

İran'la hâlâ anlaşma olmamış, 1534'de Tebriz ve 1535'de Bağdad

---

[604] İskender Çelebi asıldığı günün gecesinde Sultan Süleyman'ın rüyasına girerek elinde bir ip ile üzerine hücum ederek "Bire zâlim, ben günahsızı bir inüfsidin telkini ile niçin astın?" diye boğmak ister. Padişah korku ile uyanır ve İskender Çelebi'yi astırdığından dolayı müteessir olur (Âlî tarihi, varak 38 b).

[605] Âlî tarihi (basılmamış ikinci cilt), varak 39 6.

[606] Âli tarihi (basılmamış ikinci cilt), varak 39 b. Âlî bunları zikrettikten sonra "egerçi mülke kastetti deyu müttehemdir; lâkin ol mânâ hilâf-ı vâki idüğü tahkik-i ukalâ ile müsellemdir" dedikten sonra pâdişâhın ifrat derecede ikramı ve kendisinin bundan şımararak bazı yolsuzluklarda bulunması katlini mucip olmuştur mütalâasında bulunuyor. Macar tarihleri, Sultan Süleyman'ı ıskat ile yerine hükümdar olmak istediği ve bu hususta Şarlken île muhabere ettiğini yazıyorlarsa da hepsi aleyhdarları tarafından uydurulmuş şayialardır; bununla beraber Sultan Süleyman'ın son günlerde kendisinden çekindiğinde şüphe yoktur.

[607] Atayî, Şakayık zvyti, s. 186.

alınmış olup sonradan Tebriz Safevîlere geçmiş ise de Bağdad Osmanlılarda kalmıştı; bundan sonra iki taraf arasındaki mücadele olanca şiddetiyle devam etmiş ise de Osmanlı hükümeti Ferdinand ile yeniden başlayan .muharebeye ehemmiyet verdiğinden İran İşini ikinci derecede bırakmış ve bundan istifade eden Şah Tahmasb elinden çıkmış olan bazı yerleri geri almıştı.

Elkas Mirza'nın İltica

Bu sırada Şah Tahmasu'ın kardeşi olup Şirvan valisi bulunan Elkas Mirza şahlığı elde etmek için biraderi aleyhine hareket etmiş ise de muvaffak olanı lyarak Derhend ve Kıpçak taraflarına kaçıp daha sonra geçerek bir gemi ile İstanbul'a gelmişti (954 H.=1547 M.).

İran Üzerine Hareket

iran'la aramızın açık olmasına mebni Elkas Mirza hakkında fevkalâde ikram gösterildi; gerek bunun teşviki ve gerek Şahın eline geçen yerlerin geri alınması için ordu bizzat pâdişâhın kumandası altında hareket etti; [608]Olama Paşa Rumeli'den İstanbul'a davet olunarak Erzurum beylerbeğiliği ile Elkas Mirza^ya lala tâyin olunup padişahın hareketinden evvel hududa gönderildi.
Padişahın kumandasındaki ordu üçüncü defa olarak Tebriz'e sonra da İranlıların eline geçen Van kalesini dokuz günde aldı (1548 Ağustos); Şah Tahmasb âdeti üzere gözükmüyordu; ordu avdet ederek Haleb'e giderken Elkas Mirza, Kaşan, Kum ve Isfahan taraflarına akına yollandı. Ordunun avdetinden sonra meydana çıkan Tahmasb, Van gölü etrafını vurduysa da Kemah civarında mühim bir kuvv.eti imha edildi.

Gürcistan Fütuhatı

Tahmasb Han'ın tekrar faaliyeti üzerine Halep te kışlayan padişah 1549'da ordu ile Diyarbakır'a geldi. İki devlet arasında bulunan Gürcülerin bazan Osmanlılara ve bazan da mevkileri icabı İranlılara

---

[608] 1548 Nisaıı=955 Safer

meyletmek suretiyle iki yüzlü hareketleri ve hükümetin Avrupa ve Akdeniz'deki meşguliyetli zamanındaki tecavüzleri sebebiyle bunların da bu me-yanda haklarından gelinmesi kararlaştırılarak pâdişâh Diyarbakır'da kalıp ikinci vezir Ahmed Paşa Gürcistan taraflarına yollandı. Bir buçuk ay içinde başta Tortum ve Akçakale olarak yirmi mühim kale alınmış ve bunlar bir sancak itibar edilerek ümeradan birisine verilmiş ve Şah Tahmasb'dan bir ses çıkmadığından Gürcistan seferinden dönen kuvvetlerle beraber İstanbul'a gelinmişti.

Osmanlı ordusunun dönmesinden sonra Tahmasb Han, tekrar taarruza geçerek Erciş, Âdilcevaz, Bargiri ve Ahlat kalelerini elde etmeğe çalışırken Tahmasb'm oğlu İsmail Mirza da Erzurum taraflarında bazı muvaffakiyetler elde etmişti.

Yine İran Seferîne Gidiş

Bu haberler İstanbul'da duyulunca vezir-i âzam Rüstem Paşa kumandasiyle ıran üzerine kuvvet yollandı; fakat yolda yeniçeriler arasında Karaman valisi Şehzade Mustafa lehine söylenen bazı sözlerin duyulması üzerine Rüstem Paşa geri çağrılarak 1553 Ağustos sonlarında yine bizzat pâdişâh Iran seferine çıktı ve daha aşağıdaki bir bölümde izah edildiği üzere kendi tahtına göz diktiği söylenen büyük oğlu Mustafa'y1 Konya Ereğlisi'nde boğdurdu ve oradan Haleb'e geldi. Sultan Süleyman İstanbul'dan Ağustos sonlarında çıkmış olduğundan Haleb'e geldiği vakit kış olmuştu. Şehzade Mustafa'nın şehadetinde alâkası olan vezir-i âzam Rüstem Paşa'mn yerine ikinci vezir Kara Ahmed Paşa tâyin edilmişti. İlkbahara kadar burada kalındı; sonra Diyarbakır, Erzurum ve
Kars yoluyla İran'a girUdTftl'âvete rağmen Şah meydanda yoktu; Nahçevan, Erivan (Revan) ve Karabağ taraflan apt ve tahrip edildi.

İran'la Mütareke Ve Amasya Muahedesi

Padişah Erzurum'da bulunduğu sırada Şah Tahmasb'ın bir elçisi ile nâmesi gelerek mütareke istedi ve bu suretle iki taraf arasındaki muhasamata son verildi; 1554 Eylülünde ordu geri döndü; Sivas ve sonra Amasya^ya gelindi ve burada kışlanmak üzere kalındığı sırada 9

Cemaziyelâhır 962'de (1555 Nisan sonu) İran elçileri gelerek sulh işi görüşüldü ve bunun neticesinde Osmanlılarla Safevîler arasında otuz yedi senedenberi fasılalı surette devam eden harbe son verilerek 29 Mayıs 1555 (8 Recep 962) tarihinde Amasya muhedenâmesi imzalandı. Bu muahede mucibince Azerbaycan ile merkezi olan Tebriz, Doğu-Anadolu ve Irafc-ı Arap Osmanlılarda kalıyordu.
İşte Osmanlılarla Safevîler arasında ilk defa yapılan bu anlaşma Şah Tahmasb'ın 1576'da vefatına ve İran'da karışıklıklar çıktığı tarihe kadar yirmi beş sene devam etmiştir.

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

KANUNÎ DEVRİNDE TÜRK DENİZCİLERİNİN FAALİYETLERİ

Oruç ve Hızır Reisler

Bu iki kardeş aslen Ocak-zâde vani babası ve ceddi tımarlı sipahi olan bir Türk ailesinden olup Selanik ile Manastır arasındaki Yenice-i Var dar kasabasından idiler. 1462 senesinde Fatih Sultan Mehmed zamanında Cenevizli bir ailenin elinden Midilli adası alınmış ve oraya tâyin edilen tımarlı sipahiler arasında Oruç ve Hızır'ın babaları Yakup adındaki sipahi de bulunmuştu.
Sipahi Yakub'un, İshak, Oruç, Hızır ve Ilyas isimlerinde dört oğlu vardı; bunların arasında ibtida denizciliğe heves edip gemi ile korsanlığa başlayan Oruç Reis olup kardeşi tlyas ile beraber faaliyete geçmişlerdi; daha sonra ayrı bir gemi ile Hızır da biraderi gibi korsanlığa başlamıştı.

Oruç Reis'in Maceraları

Bunlardan Oruç Reis Anadolu. Suriye ve Mısır sahilleri tarafından Hızır Reis ise Ege Denizi ve Selanik sahillerinde faaliyete geçmişlerdi; bunların seferlerinin birinde Şam Trab/us'undan dönmekte olan Oruç, bir Rodos şövalyeleri gemisinin taarruzuna uğrayarak mücadele neticesinde kardeşi Ilyas şehit ve kendisi yaralanarak esir olup şövalyelerin elindeki Bodrum kalesinde haps edilmiş ve bir müddet

sonra kardeşi Hızır Reis'in gayretiyle esirlikten kurtulmuştur.[609]
Oruç Reis bundan az sonra Memlûk devletinin hizmetine girerek bir kadırgada reislik etmiş ve onu mütaakıp Akdeniz'de korsanlık etmek üzere Antalya valisi bulunan Şehzade Korkud'un müsaadesini alarak on sekiz oturaklık bir gemi ile tekrar harekete geçmiş ve Rodos şövalyelerine göz açtırmamıştır.

Akdeniz'de düşmanlara dehşet veren Oruç Reis'i elde etmek için şövalyeler onu arayıp nihayet bir sahilde yatarken bastırdı-larsa da Oruç, sahile çıkıp kurtulmuş ve gemisi şövalyelerin eline geçmiştir: Oruç Reis hu defa da, Manisa valiliğine nakletmiş olan Şehzade Korkud'a baş vurarak onun emriyle izmir'de yirmi dört oturaklı bir kadırga yaptırarak tekrar korsanlığa başlamış, fakat Korkud'un tavsiyesiyle faaliyetini italya sahillerinde göstermiştir.
Gerek italya sahillerinden ve gerek avdette yakaladığı düşman gemileriyle Midilli adasına gelmiş olan Oruç Reis, Şehzade Korkud'un, saltanatı biraderi Şehzade Ahmed'e vermek istemesinden dolayı babasına darılarak Mısır'a, gittiğini öğrenince Midilli'de duramayıp Mısır sahillerine çekilip kışı orada geçirmiştir.

Uruç Ve Hızır İn Afrika Sahillerindeki Faaliyetleri

Oruç Reis bundan sonra Garp Trablusu ile Tunus arasında bulunan Gabis körfezindeki Cerbe ada- sına gelerek kardeşi Hızır Reisle birleşip orasını kendisine merkez yapmıştır (916 H. = 1510 M.). Hızır fteis adalarla Rumeli sahilleri arasında korsanlık yaparken, yeni hükümdar Sultan Selim, biraderi Korkud'un gemilerle memleket dışına kaçmaması için bütün sahillere gemi girip çıkmasını menettiğinden Hızır Reis de bu suretle Garp ' Trablusu ile Preveze arasında iş yapmış ve daha sonra ise Cerbe adasına gelerek biraderi Oruç Reis ile birleşmiştir.

Afrika'da Sahilinde Üs Temini

[609] Müverrih Âlî, Barbaros Hayreddin'den duyarak kaleme aldığı manzum Lüccetü'l-ebrar isimli eserinde Oruç Reis'in, şövalyelere esir olarak Bodrum kalesine Hapsedilerek, bin altın fidye mukabilinde salıverilmesi tekarrür etmişken, bir gün kaleden denize atlayıp kurtulduğunu ve Antalya'ya varıp Ali isminde bir gemi sahibine yelkenci olup daha sonra bir gemi tedarik ettiğini beyan ediyor (Varak 32).

Bundan sonra iki kardeş beraberce denizciliğe başlamışlar ve Oruç Reis, kardeşine nİsbetle daha tecrübeli olduğundan başkanlık ona verilmiş ve Türk leventlerinin Baba Oruç dedikleri bu değerli denizci bu suretle küçük bir filo kumandanı olarak daha geniş surette çalışmağa başlamıştı.

iki kardeş, Benî Hafs ailesinden Tunus sultanı E hû Abdullah Mu ham m e d Hâmis'e hediye takdimiyle müracaat ederek kendilerine ikametgâh olmak üzere Tunus'un iskele mevkii olan
Halkulval (Golta)'i istediler.[610] Tunus sultanı, Oruç ve Hızır Reislerin elde ettikleri ganimet malından beşte birinin kendisine verilmesi şartiyle Halkulvad''a. yerleşmelerine izin verdi.

Bu iki kardeşin 1513'de yapmış oldukları ilk müşterek seferleri muvaffakiyetle neticelendi ve bundan sonra da aynı basan devam etti. Bu suretle Barbaros kardeşlerin şöhreti bütün korsanları korkuttu; Türk korsanlarından meşhur yedi reis, gemileriyle kendilerine iltihak ettiklerinden mükemmel bir korsan filosu meydana gelmişti. Kurd oğlu Muslihüddin ve Kemal Reis'in yeğeni Muhiddin Reis bu korsan reisleri arasında idiler.

Baba Oruç ve kardeşi icabında yardımlarından istifade etmek üzere Osmanlı hükümdarına hediye göndermeyi ihmal etmiyorlardı; nitekim 921 H. (1515 M.)'de Muhiddin Reis vasıtasiyle Yavuz Sultan Selim'e hediye takdim edilmiş ve Osmanlı padişahı da bunlara donanmış iki kadırga vermişti.

İki Türk Denizcisinin Afrika'daki Mühim Rolü

Afrika sahillerindeki İslâm devletlerinin [611] inhitatı Afrika ile karşı karşıya olan ispanya kırallığım buralarda bazı yerleri zapta sevketmişti. Halkulvadh kendilerine merkez yapan Oruç ve Hızır Reislere Cezayir'den gelen bir heyet, Becaya (Buci) mevkiine [612] yerleşmiş olan ispanyolların oradan tardını teklif etmiş olduklarından

[610] Halkulvad (Golta), Tunus'un iskelesi olup deniz ile Tunus gölünü birleştiren dar ve kısa bir kanalı muhafaza eden ve yekdiğerine bir mil mesafede bulunan murabba şeklinde iki kaleden biri idi. Bunlardan sahil tarafındakine Suburcu ve diğerine de Halkulvad denilirdi.

[611] Şimali Afrika'daki Müslüman devletlerinden Tunus'ta Beni Hafs, Cezayir*-de Benî Zeyan, Merakeş'te de Benî Mürin vardı.

[612] Eskiden Becaya ve şimdi Buci denilen bu mevki Cezayir'in doğu tarafında ve deniz kenarındadır.

iki kardeş o tarafa gitmişlerdi. Bunlar İspanyolları oradan çıkaramadılarsa da evvelâ Becayâ altmış mil doğusundaki Çiçe alıp sonra da kara yoluyla kendilerinden yardım isteyen Cezayir üzerine gidip şehri işgal ettiler (1516).

Cezayir'in İşgali Ve Oruç Reis'in Hükümdarlığı

Cezayir'in Oruç ve Hızır işgali mühim bir hâdise oldu; burada bulunan. ispanyollar Cezayir'in karşısındaki Penon adasına iltica ederek derhal Şarlken'den yardım istediler; o tarihte henüz İspanya kiralı bulunan Şarlken Cezayir'e bir donanma gönderdiyse de Orus Reis'i buradan çıkaramadılar.
Oruç buraya sahip olunca hükümdarlığını îlân etmiş ve içeriye doğru genişlemek için çalışmıştır. Cezayir'in doğusundaki en güzel ve mamur şehirlerden olan Telemsan ile bunun iskelesi olan Oran limanını ispanyollar elde ederek Benî Ziyad ailesinden olan Telemsan hükümdarlarını nüfuzları altına almışlardı.
Cezayirli harble Baba Oruc'tan alamayan İspanyollar, kara yoluyla burayı elde etmek için Telemsan Emîrini memur ettilerse de bunu vaktinde haber almış olan Oruç Reis Telemsanh zaptediverdi; ispanyollara iltica etmiş olan Telemsan Emîri gerek İspanyol ve gerek Müslüman halktan topladığı kuvvetlerle Telemsan geri almak istedi.

Oruç Reis'in Ölümü

Reis Telemsan'da. kalarak burayı müda fakat Ispanyolla'in şiddetli muhasarası ve yerli ahalinin yardımı üzerine yedi ay müdafaadan sonra Cezayir'e dönmek üzere düşman muhasarasını yarıp dışarı çıktığı esnada iki yerinden vurularak şehit düştü (924 H. = 1518 M.). Oruç'un Çerçel veya Şerşel kalesinde vefatı senesinde yaptırmış olduğu kale kitabesinde hükümdarlığını gösteren ibareler vardır.[613] Vefatında kırk dört yaşında olup Cezair hükümdarlığı kardeşi Hızır

[613] Oruç Keis'in Cezayir'de, Çerçel burcundaki 924 H. (1518 M.) tarihli kitabesinde El-kaim bi-emrillah el-mücahid fî sebîlVUlah Oruç b. Yakub diye hükümdar olduğu görülüyor (Afrika'da Arab ve Türk kitabelerine dair Gabriyel Kolen'in 190Vde Paris'te yayınlandığı Korpüs'ün 12 nci sahifesindeki kitabe).

Reis'e geçmiştir.[614]

Hızır Reis'in Cezayir Sultanlığı

Baba Oruç'un şehadetinden sonra Frenklerin muharrefi olarak söyledikleri Barbaros adı Hızır Beis'e de teşmil edildi. Türkleri Cezayir kıt'asmdan çıkarmak istiyen İspanyollar ile Telem-san emîri, vakit geçirmeksizin hazırlık yaptıktan sonra Cezayir üzerine geldiler. Hızır Beis kuvvetlerini toplayarak îcabeden müdafaa tertibatını aldı, İspanyolların donanma kumandanı Hogo döMonkada isminde bir amiral olup Cezayir hem kara ve hem de denizden kuşatılacaktı. İspanyollar yirmi bin kişilik bir kuvvetle yaptıkları muhasarada muvaffak olamıyarak ancak beş altı bin kişi ile dönebildiler; karadan Cezayir üzerine gelen İspanyolların müttefiki Telemsan emîri III. Ebû Hamu da mağlûp edilerek kaçtı; bununla beraber Hızır Beis vaziyetini nazik gördü; bir avuç Türkle hem Şarlken'e ve hem de yerlilere karşı koymak imkânı çok azdı; bunun için icabında kendisine müzahir olacak olan Osmanlı devletine müracaat etti; [615] 925 H. (1519 M.)'da dört gemi ile birçok esiri hediyelerle beraber İstanbul yolladı.[616]

Hızır Reis'in Osmanlılara Müracaatı

Yavuz Sultan Selim bu müracaattan memnun olarak Cezayir Sultanı, Hayreddin Hızır Beis'e bir hayli harp ve gemi levazımı gönderdi. Bundan başka emirlik beratı ve iki üç bin kadar da asker yollandığı gibi Anadolu'dan lüzumu kadar da asker yazmasına müsaade edildi.
Şarlken'in Cezayir'i elde etmek için beş bin asker ve kırk parça gemi ile yaptığı hareket muvaffak olmadı ve donanması da mahvoldu;

[614] Cezayir-i garb diyarım ebna-i Bumdan [Anadolu halkından] Oruç Bey nam gazi darb-ı şemşir-i Cihangir ile teshir edüp 916 (1510) tarihinde Sultan Oruç namı ile muavven olmuştu yirmi iki senesinde fevt olup biraderi Hayred-din Bey Canişin-i birader olmuşken bu esnada yirmi kadırga ile gelüp bende-i han-ı sultanî ve ol diyarın micmiranı oldu (Atayı, s. 94).

[615] Cezayir'de Eski Cami denilen Hayreddin Paşa Camii'nin 926 Cumadel-ûlâ tarihli kitabesindeki: "Emere bi-binâi hazel mescidi'l-mubarek es-sultanü'l-mücahid fî sebili'1-lahi rabbi'l-âlemin Mevlâna Hayrüddin ibnü'I-mücahid ebî Yusuf Yakubü't-Türkî" ibaresi Hayreddin Reis'in 1520 senesinde yani Yavuz'un vefat ettiği senede Cezayir sultanı bulunduğunu gösteriyor (Gabriyel Kölen'in yukarıda adıgeçen eseri).

[616] Hayreddin Osmanlıların yanına gitmek istediyse de Cezayir ulema, kadı, tüccar vesair ileri gelenlerin Hayreddin reisin yerinde kalarak düşmanlardan kendilerini koruması hakkında Osmanlı hükümetine muracaatlerini havi arızaları vardır (Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 6456).

Barbaros'un Osmanlıların nüfuzu altına girmesi Telemsan ve Tunus hükümdarlarının rahatını kaçırdı; bunlaT Cezayir ahalisini isyana teşvik için çalışıyorlardı.

Telemsan hükümdarının kardeşlerinden olup Fas'a kaçmış olan Mes'ud ve Abdullah isimlerinde iki kardeşten Mes'ud bir aralık Hayreddin Hızır'ın yardımiyle Telemsan hükümdarı olduysa da bunun kendisiyle yaptığı muahede hilâfına olarak tspanyollarla anlaşması Hayreddin'i şüpheye düşürdüğünden Mes'ud'un yerine onun kardeşi Abdullah'ı hükümdar yaparak bu suretle Telemsanh nüfuzu altına almış ve Ebû Muhammed Abdullah-ı Sânı diye anılan ha hükümdarı müdafaa etmek üzere yanına yüz elli kadar Türk muhafızı bırakmıştır.

Hayreddin'in Cezayirden Ayrılıp Tekrar Burayı İşgal Etmesi

Bundan sonra Tunus hükümdarının teşvikiyle- ısvan eden Ibnü'1-Kadî mağlûp edildi. Fakat şehirde çıkan bir isyanla Barbaros'un sarayı muhasara olundu ise de kendisine bir şey yapmağa muvaffak olamadılar; lâkin yerlilerle Türkler ve Araplar arasına nifak girdiği gibi Cezayir'e tâbi kaleler de elden çıkarak gelir menbaı azaldı; bunun üzerine Hayreddin mecburen Cezayir'i terk ile deniz seferlerine başlamak üzere Çiçe/'e çekildi (930 H,=1524 M.).

Birkaç sene vsonra gösterilen arzu ve ısrar üzerine Cezayir üzerine gidip Kadıoğlu'nu (tbnü'1-Kadî) mağlup ve aleyhdar-larmı bertaraf ederek üç sene sonra Cezayir tekrar sahip oldu.

Hayreddin Reis Cezayir Emıri olmak dolayısiyle bizzat sefere çıkmadığı zamanlar kendi maiyyeti kaptanlarından Aydın Reis kumandasiyle mükemmel filosunu denize çıkarıp tspanyollarla deniz savaşları yapardı. Aydın Reis'in İspanyollara karşı kazandığı bir galebesinde elde ettiği ganimetten bir kısmı Sultam tarafından İstanbul'a, yollanmıştı.

Emir Hayreddin'in Andrea Dorya İle İlk Mücadeleleri

1516 senesinde ve Oruç Reis zamanında Cezayir edildiği halde şehrin önünde ispanyollara ait olup elde edilemeyen Penon veya Adakale'yi Barbaros, 936 H. (1530 M.) tarihinde zaptederek Cezayirlilere geniş

bir nefes aldırdı; bu Penon adasının zaptı dolayısiyle Akdeniz'in en mahir denizcisi olup İspanyolların hizmetinde buhman Cenevizli Amiral Andrea Dorya, ÇerçeF veya Şerşel adasına bir baskın yaptıysa da yapılan taarruz defedildi ve bunu mütaakıp otuz beş gemi ile denize çıkan Barbaros düşman sahillerini vurarak ganimet malıyla Cezayir'e döndü.

Barbaros'un bu hareketinde elde ettiği esirlerden İspanyol kumandanının hazırlığı hakkında malûmat aldı; tedarikâtını arttırdı; Cerhe adasındaki Sinan Reis'ide yardıma çağırdı; bunlarla beraber filosunun adedi kırk sekizi buldu. Andrea Dor-y a'nın Fransa kiralının vermiş olduğu yirmi kadırga ile beraber altmış gemisi vardı. İspanya amirali bu donanma ile Çer çel adasına hücum etmiş, şiddetli mukavemetle karşılaşmış ve bu sırada Barbaros'un geldiğini duyunca çekilmişti.

Hızır Reis'in Endülüs Müslümanların Afrika Sahillerine Nakli

Barbaros bundan sonra Telemsan hükümdariyle uğraşırken Andrea Dorya da bir donanma ile Mora sahillerine gitmişti. Dorya'nm yokluğundan istifade eden Barbaros on beş gemi hazırlayarak İspanyol sahillerindeki Müslümanları Afrika yakasına geçirmek üzere gönderdi; banlar gerek bu gemilere ve gerek ispanyol sahillerinde elde etmiş oldukları gemilere bindirmek suretiyle yetmiş bin Endülüs Müslümanını Cezayir taraflarına taşıdılar.

Bu gemiler dönüp gelirlerken on beş kadar İspanyol gemisi Koyunluca adasında Türk gemilerini vurmak istedilerse de muvaffak olamadılar ve bunlardan on dördü ele geçti. İspanya'da Müslümanlara karşı yapılan zulüm tahammülün üstünde idi. Cezayir Emîri Barbaros sonradan istimdat edilmesi üzerine otuz altı kadar gemi donatıp bunlarla İspanya sahillerine kuvvet göndermiş ve Müslümanların ihtiyar, kadın ve çocuklarını Afrika tarafına naklettirip kendi askerlerinden bir kısmiyle Müslüman gençlerini o tarafta müdafaa vaziyetinde bırakmıştır.

Barbaros Hayreddin Paşa

Barbaros'un Osmanlı Devleti Hizmetine Çağrılması

Osmanlı ordusu Anadolu seferinde iken Andrea Dorya, Mora sahillerine hücum ile Koron kalesine baskın yapıp hile ve Rumlarla Arnavutların hiyanetiyle 1532 Ağustosunda burayı işgal etmiş ve daha sonra Patras ile înebahtı'yı da almıştı.
Bunun üzerine seferden avdeti mütaakıp Koron'un geri alınması için Semendire sancakbeyi Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey memur edilerek bunun tedbiriyle kale muhafızları olan Frenk, Rum ve Arnavutların arasına sokulan nifak neticesinde Koron geri alındı.
Osmanlı ordusu karada mükemmel surette muvaffak olduğu halde denizde henüz bu dereceye gelmemişti; fakat sahilleri geniş olan Osmanlı devleti bu defa karşısında ispanya kiralı ve Alman İmparatoru Şarlken'i gördüğünden denizde de muvaffak olması lâzımdı. Bundan dolayı bir deniz kurdu olan Andrea Dorya ile karşılaşabilecek bir denizci lâzımdı ve bu Cezayir Emîri Barbaros Hayreddin olabilirdi.
Bunun için Sultan Süleyman tarafından Barbaros'a gönderilen fermanda yerini bir ehline bırakıp hemen İstanbul'a gelmesi, şayet orada yerine itimat edilir birisi yoksa bildirmesi yazılmıştı.

Barbaros'un İstanbul'a Hareketi

Barbaros, Cezayir'de îcabeden tertibatı aldıktan sonra yerine oğulluğu olan Hadım Hasan Ağa'yı vekil ve Ramazan Çelebi ile Hacı İsminde birini ona müşavir bırakarak 1532 Ağustos ortalarında (939 Muharrem) on çektiriden mürekkep bir filo ile denize çıktı; deniz yolunda rastladığı Deli Yusuf kumandasındaki on altı çektiriyi de beraberine alıp Sardunya ile Korsika adaları arasındaki Bonifaçyo boğazından geçip Sicilya adasına buğday götüren on sekiz gemiyi zapt ile yükünü ve mürettebatını aldıktan sonra gemileri ateşledi; bu muharebede Deli Yusuf şehit düşmüş ve ele geçen esirlerden Andrea Dorya'nın elli parça gemi ile Koron?a. gittiği Öğrenilmiş ve sür'atle hareket olunup Preveze^ye gelindiği zaman Andrea Dorya'nın altı gün

evvel İtalya'ya kaçtığı haber alınmıştı.

Barbaros Hayreddin'in Beylerbeğilikle Kuptan-ı Derya Olması

Barbaros, Pretese'den kırk dört semi ile yola İçlerinden yirmi beş tanesi Cezayir'e yollanıp kendisi on dokuz gemi ile Koron kalesine geldi; orada kaptan Kemankeş Ahmed Bey ile buluşarak beraberce îstanbuVa gelip Ahmed
Bey'in Atmeydani'ndaki konağına misafir oldu (1533). Süleyman, Barbaros ile on sekiz arkadaşını huzuruna kabul ederek görüşmüş, Akdeniz'deki faaliyetinden endişe ettiği Andrea Dorya'ya ait birtakım sualler sormuş. Barbaros'un verdiği pervasızca cevaplar hoşuna gitmiş ve bey-lerbcğilik rütbesiyle bütün tersane işlerini selâhiyetle yeni amirale vermiş ve aynı zamanda kendisini Iran seferi münasebetiyle Halep'te kışlamakta olan vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın yanma göndermiştir. Vezir-i âzam Halep'te Hayreddin Paşa'yı kabul edip Gelibolu kaptanlığı ile Cezayir beylerbeğiliğini tevcih ederek hil'atini giydirip istanbul9a yollamıştır.[617]

Barbaros'un Osmanlı Hizmetindeki Deniz Seferleri

İlk Sefer Ve Tunus'un Zaptı

Barbaros Hayreddin Paşa Halep'ten İstanbul'a dönünce Osmanlı dohanmasiyle ilk seferini 1534 senesi Mayısında (940 Zilkade) yaptı; bu sırada Sultan Süleyman, vezir-i âzamin Tebriz'den daveti üzerine İran seferine gidiyordu. Hayreddin Paşa, seksen parça gemi ile İtalya sahillerine geçti. Mesina boğazında, Reçyo ve diğer mahallerde bazı muvaffakiyetler elde etti; bu hareketleriyle Andrea Dorya'yı deniz muharebesine mecbur etmek istiyordu. Barbaros, Güney-ıtalya sahillerini vurduktan sonra Cezayir'e gitti ve müsait hava ile Tunus

---

[617] Barbaros Hayreddin Paşa ".. Gelibolu sancağı beyi ve sefâin-i pervin cem'in kaptanı ve Cezayir-i Mağrib-zemin beylerbeğisi.." oldu (Taba-htUiVl-memalik, s. 518). Pâdişâhın, Hayreddin Bey'i Haleb'e göndermesi serasker olması itibariyle bütün azil ve tâyinlerin vezir-i âzamin selâhiyeti dahilinde olmasından ileri gelmişti. Osmanlı tarihleri padişahın "Sen bu dinin hayırh-sısın, adın Hayreddin olsun" dediğini yazarlarsa da 926 H. tarihli Cezayir'deki camii kitabesinde Hayreddin adı görüldüğünden o rivayetin aslı yoktur.

önlerine geldi; Tunus'ta Benî Hafs ailesinden Mevlây Hasan hükümdardı. Bu adam kardeşlerinden kırktan fazlasını öldürmüş ve kırk beşinci kardeşi Reşid kurtularak Cezayir'e Barbaros'un yanına kaçmış ve daha sonra onunla beraber İstanbul'a gelmişti.[618]

Barbaros, Halkuhad'a. gelerek, Tunus'u zapt etmek üzere karaya asker çıkardı. Mevlây Hasan kaçtı ve Tunus işgal edildi; az sonra Mevlây Hasan etraftan topladığı kuvvetle iki defa Tunus üzerine geldiyse de muvaffak olamıyarak kaçtı ve imparator Şarlken'e müracaat ederek yardım istedi.[619]

Şartken'in Tunus'u Geri Alması

Tunus'un Türklerin eline seçip onların buralara hâkim olmasından korkan Şarlken 1535 senesi Mayısında Andrea Dorya kumansdasında beş yüz parça donanma hazırlattı; imparator bizzat hareket ederek HalkuH-vad'a gelip yirmi beş bin kişilik küvetini karaya çıkardı. Barbaros uzun mukavemetten sonra Tunusluların hiyaneti neticesinde bir kısım gemilerle Cezayire çekilmeğe mecbur oldu ve bu suretle Tunus Şarlken kuvvetleri tarafından işgal olunarak çok zulüm yapıldı. Bu harpte Mevlây Hasan, Şarlken ile beraber bulunmuş ve bunun Tunus halkına gönderdiği mektuplarla kale sukut etmişti. Şarlken, Mevlây Hasan'ın himayesi için asker ve donanma bırakarak Ağustos ayında döndü.

Bu sayede tekrar Tunus sultanlığını elde eden Hasan, beş sene daha İspanyolların himayesi sayesinde mevkiinde kalmış ve 1540 Ma oğlu Ahmed veya Hamid Sultan tarafından hal'edilmiştir.

---

[618] Benî Hafs hükümdarı Mütevekkil Alâllah Ebû Abdullah Muhammed'in 1525'de vefatı üzerine yerine oğlu Mevlây Hasan geçmişti, Mevlây Hasan, kırk dört kardeşinden kırk ikisini öldürmüş ve yalnız Abdülmümin ve Reşid isimlerindeki iki kardeşi kaçıp Arap kabileleri arasında saklanmışlardı, Mevlây Hasan pek sefihti; bunun bu halinden bıkan halk Reşid'e haber gönderip hükümdar yapmak istemişlerse de Hasan bunu duyup Reşid'i takip etmiş ve o da bulunduğu yerden kaçarak Cezayir'e gidip o zaman adı Hızır olan Barbaros'a iltica etmişti. Reşid'in Cezayir'de bulunması, Mevlây Has an'ı kuşkulandırdığından, Sultan Süleyman'a şikâyeti üzerine Reşid İstanbul'a getirtilerek kendisine yevmiye beş yüz akçe tahsisat verilip alıkonulmuştu.

Mevlây Hasan muvaffak olamayınca Şarlken'in yanma kaçtı, sonra onun yardımiyle gelip Tunus'u zapt etti; fakat zalim olduğundan bir Arap kabilesiyle muharebesi esnasında halk kendisini hal'ederek yerine oğlu Hâmid'i (Düvel-i isâmiye'de bu isim Ahmed diye yazılıdır) hükümdar yapmak istediler, kabul etmez isen amcan Abdülmümin'i hükümdar yapacağız dediler. O da kabul etti. Frenklerden yardım alıp gelen Mevlây Hasan muvaffak olamadı ve yakalanarak gözlerine mil çekildi (Peçevî lari/u'nden hulâsa, c. I., s. 491 -494).

[619] Peçevî tarihi, c. /., s. 493.

Barbaros'un Batı-Akdeniz'de Faaliyeti

Tunus'ta muvaffak olamıyarak Bon limanındaki kir kısım gemilerine binerek Cezayir'e çekilen Barbaros, burada büyük bir sevinçle karşılandı; on beş gün kadar Cezayir'de kaldı ve bu müddet zarfında hazırlandı. Oradaki bazı reislerle kadırgaları beraberine alarak otuz iki kadar gemi ile denize çıktı.[620] Mayorka adası taraflarında İspanyolların Tunus'tan naklettikleri esir gemileriyle esirleri yakaladı; Müslümanları serbest bırakıp ispanyolları esir etti ve gemilerini yaktı ve Bahar adalarını vurduktan sonra istanbul'a geldi.

Venedik Ve Müttefikleriyle Harp

Papanın Faliyeti Ve Venedik Harbinin Sebebi

Venedik cumhuriyeti daimî surette iki taraflı siyaset takip ediyor, Osmanlılara karşı olan deniz savaşlarında Şarlken ile bulunuyor ve fırsat düştükçe ticaret gemilerimizi zaptediyordu. Hattâ Venedik'e gönderilen elçi Tercüman Yunus Bey'in geri dönerken, Venedik gemileri tarafından tecavüze maruz kalması Cumhuriyetin hasmâne vaziyetini açıkça göstermekte idi; aradaki dostluk andlaşmasına rağmen Venedik'i bu tecavüze sevkeden sebep Papa III. PoPün faaliyetiidi; Papa, Türklere karşı Hıristi-yanları bir araya toplamak isteyerek Şarlken ile Fransa kiralı I. Fransuva'nın arasını bulup on senelik bir mütareke yaptırmış ve bunları Türklere karşı sevkederken 1537 'de Venedik cumhuriyeti de bu ittifaka girmişti.
Bu sırada Bosna beyi Gazi Hüsrev Bey Venediklilere
ait Solin ve Kilis ile sair kaleleri zaptederken aynı senede ikinci vezir L ü t fi Paşa, donanmadaki kara askerine serdar olarak Barbaros kumandasında bulunan donanma ile birlikte Adriyatik denizine hareket ettiler.[621]

---

[620] Seksen gemi ile 7sl«n&uf daıı çıkan Barbaros'un, Tunus'u muhasarasında epİ gemi kaybettiği ve pek az gemi ile Cezayir"e kaçarak oradaki gemilerle mevcudunu otuz ikiye çıkardığı görülüyor.
[621] 1537 Mayıs = 1 Zilhicce 943

Korfo Adası'nın Muhasarası [622]

Donanma ve asker gönderdikten bir hafta sonra 153? pâdişah da oğullarından Selim ve Mehmed de beraber olarak İstanbuld'nah areket ile Avlonya sahillerine geldi; buraya gelmeşinin sebebrııem icabında Adriyatik'teki askere yardım etmek ve hem de Venediklilerin tahriki neticesinde Delvine ve havalisinde genişleyen isyanı bastırmaktı; şiddetli hareket neticesinde isyanlar bastırılarak o taraflardaki harekâta son verildi.
Yüz otuz beş tanesi kadırga ve mütebakisi diğer gemilerden mürekkep olan iki yüz seksen parça donanma, İtalya'nın doğu sahillerini vurmağa memurdu; donanma o taraflara giderken Andrea Dorya, Gelibolu tersane kethüdası Ali Kethüda kumandasiylc donanmaya iltihak etmek üzere giden on iki kadırgayı zapt ile batırmış ve bu fena haber Avlonya^da bulunan padişah tarafından duyulunca Korfo adasının muhasarası Lütfi Paşa'ya emrolunmuştur; Andrea Dorya Osmanlı donanmasının Kor/o'ya geldiğini haber alınca Mesina'ysL kaçmış ve Venediklilere ait olan Korfo muhasara altına alınmış padişah da Avlonytf&a. kalarak adaya karşı olan sahile inmiştir. Fakat kış mevsimi başlamak üzere olduğundan yirmi gün kadar süren bu muhasaradan bir netice hasıl olmadı, pâdişâh sahilden bir gemi ile vezir-i âzam Ayaş Paşa'yı adaya göndererek muhasarayı kaldırmalarını emretti. Lütfi Paşa, adanın zaptı yakın olduğunu söylediyse de muvafakat olunmadı.[623] Barbaros, Venediklilere ait olup onlara bahrî üs hizmetini görmekte olan Şira, Patmos, Naksos vesair adaları aldı; Nçksos ile diğer beş ada Osmanlılara vergi vermek suretiyle yine eski dukasına bırakıldı.
1538 senesinde yine denize çıkan Osmanlı donanması Adalar denizindeki Kerpe ve diğer bazı adaları ve hattâ Girid'in Hanya ve

---

[622] Korfo, Napoli kıratlığına aid iken 1387'de Venediklilerin hâkimiyeti altına girmiş ve Osmanlıların tecavüzlerine karşı bir hudud muhafızlığı haline konmuştu (Silbersch miott-Venedik menbalarına göre Türk İmparatorluğu'nun zuhur zamanında Şark meselesi, Almancadan Tiirkçeye çeviren rCemal Köprülü, s. 12, 13).
[623] Feridun Bey Münşeatı, c. i"., s. 606 (1274 basımı). Müverrih Âlî'nin bu seferde bulunan Mehmed b. Nasuh Reis'ten. nakline göre siperde bulunan dört gazi, kaleden atılan gülle ile bir anda şehit olmuş, bunu pâdişâh duymuş, mevsimin de geçtiğini görerek avdet emrini vermiş. Lütfi Paşa'nın bir müddet daha kalınırsa kalenin alınacağını arzetmesi üzerine Sultan Süleyman "Ben bir mücahit kulumu bin böyle hisara değişmem" diyerek avdeti emreylemiş (Varak 42).

Milotpotamo taraflarını vurarak And ere a D orya'yi arıyordu.

Preveze Muharebesi Ve Akdeniz Hâkimiyeti

Muttefık Donanmaları

Osmanlı donanması adaları birer birer zaptederken müttefik devletler, yani Şar İken imparatorluğu, Venedik, Papa, Portekiz donanma kumandanlarının Korfo adasında toplanmaları takarrür etmişti. Aralarmdaki görüşmelerde ŞarlktfîTlin:alî7"kofsan yatağT^olanTeza-yir"in alınmasını Venedik cumhuriyeti ise Türklerin ellerine geçen adalarının geri alınmasını ileri sürmüşlerdi.
Koıföya ibtîda Venedik ve sonra Papalık donanmaları gelmişlerdi; henüz Şarlken donanmasından haber yoktu; Papalık donanmasının amirali Grimani, bu sırada Yarara'nın güneyindeki Narda körfezinde bulunan Preveze kalesine bir baskın yaparak muhasara ettiyse de muvaffak olamayıp o sırada Türk donanmasının geldiğini duyması üzerine Korfo'ya döndü. Nihayet Andrea Dorya 22 EylüPde kırk dokuz kadırga ve elli barca ile Koro'ya geldi.

Barbaros’un Hareketi

Barbaros Ilavreddin Paşa donanma ile Istatıköy taraflarında bulunduğu sıralarda düşman hakkında malûmat almak üzere korsan reislerinden olup Osmanlı hizmetine girmiş olan Turgudca adındaki kaptanı ileri gönderdi; bu keşif donanması kırk parça düşman kadırgasına rast gelip asıl düşman donanmasının Preveze'dc olduğunu öğrenmiş ve tabiî düşman gemileri de Türk keşif donanmasını görünce Preveze'de bulunan Papalık amirali Grimani'yi vaziyetten haberdar etmişti.
Barbaros vsür'atle ilerleyerek yolda Kefalonya adasını vurduktan sonra Preveze ye geldi ve üç serî gemiyi haber ve esir almak üzere düşman sahillerine yolladı. Filhakika bir kayıkla yakalanan esir, İspanya, Portekiz, Papalık ve Venedik donanmalarının Korfâda toplandıklarını söyledi.

İki Tarafın Gemi Asker Ve Toplarının Mukayegesi

Türk donanması kürekli yani çekdiri sınıfından arak yüz yirmi iki parçadan ibaretti. Gemi mürettebatından başka gemilerde yeniçeri ve donanma hizmetinde bulunmakla mükellef sancakların tımarlı sipahileri vardı. Gemilerin baş taraflarında üçer adet uzun menzilli 166 adet top bulunuyordu.
25 Eylül 1538'de Andrea Dorya kumandasındaki müttefik donanması Korfo dan güneye doğru hareket etti; bunların mevcudu 162 kadırga ve 140 parça olup mecmuu 302 idi; bu gemilerde iki bin beş yüz top ve altmış bin asker vardı.
Şu halde Türk donanması adet itibariyle düşmana nazaran üçte bir ve top itibariyle on altıda birdi; bundan başka Türk donanmasında sekiz bin cenkçi askere karşı müttefiklerin gemilerinde altmış bin silâhendaz bulunuyordu.

İlk Hareketler

Barbaros Hayreddin Paşa, Preveze önünde bulunurken müttefik donanması geldi, düşman kumandanlarından biri, Türk donanmasının ve Türk kalesinin topları Önünde ileri varmak mümkün olmadığına göre karaya asker çıkararak Preveze'yi sukut ettirmek teklifinde bulundu ise de Andrea Dorya, Türklerin karada asker bulunduracaklarında şüphesi olmadığım söyliyerek bu teklifi kabul etmedi.
Müttefik donanması henüz Preveze Önüne gelmeden evvel Barbaros, kumandanları toplayarak görüşmüştü. Bunlardan Sinan Reis ile sancakbeyleri düşman donanmasının Akceom 6umu'na asker çıkarma tehlikesine karşı orasının tahkim edilmesini söyledüerse de Barboros buna lüzumu olmadığını beyan etti. Fakat kumandanların ısrarı üzerine teklife muvafakat ederek oraya bir miktar asker çıkardı. Kendisi gemi kaptanlarına lâzım gelen talimatı verdi.
Filhakika Akfeoni'a asker çıkarılması pek isabetli olmuştu; Preveze önüne gelen müttefik donanması Akceom sahiline keşif müfrezleri gönderdiyse de Türkler'in tüfenk ateşiyle karşılaştıklarından geriye

döndüler; bu suretle karaya asker çıkarma teşebbüsü akim kaldı; fakat bu durum önüne gelen bazı düşman kadırgaları oradaki Türk askerleri üzerine gülle atıp epi zayiat verdirdiler; bunun üzerine iki taraf arasında ateş başladı.

Preveze Deniz Savaşının İlk Safhası

Türklerin top ateşi karşısında düşmanın çektiri kürekli gemileri kalyonların gerisine çekilmeğe mecbur oldular. Düşman kalyonlarının bazısı demir almış ve bazıları da demirlerini keserek bir an eyvel sahilden ayrılmağa mecbur olmuşlardı; kürekli gemiler, kalyonlara yani yelkenli büyük gemilere halat vererek onları çekiyorlardı; bu suretle Türkler'in top ateşi karşısında Andrea Dorya çekilmeğe mecbur kalmıştı.
Bu vaziyeti mütaakıp Barbaros Hayreddin dönüp karaya çıkarılan askerle topları tekrar gemilere aldı ve sonra limandan çıktı; gemileri harp nizamına koyduktan sonra burada kaldı ve gece yarısı düşmanı takibe çıktı; rüzgâr müttefiklere müsait esmekte olup bu, Osmanlı donanması için zararlı idi; çünkü yelkenli olan düşman barçalarına karşı Osmanlıların kürekli olan çektirilen dayanamıyorlardi. Fakat bir müddet sonra rüzgâr durduğundan düşman gemileri hareketten kaldı.

Çekilen Düşman Donanması

Andrea Dorya bu birinci çarpışmadan sonra Sece yarısı Ayamavra adası [624] tarafına gelerek gemileri demirleyip deniz savaşı hakkında görüşmeğe başladılar ve nihayet Inebahtı üzerine yürüyüp Barbaros'u harbe mecbur etmeğe karar verdiler; henüz sabah olduğu sırada Türk donanmasının kendilerine doğru gelmekte olduğunu öğrendiler.

Munarebe'ye Katî Netice

Müttefikler kumandanı Andrea Dorya Türklerin bu harikulade cüretinden ürktü; harbe girip girmemekte mütereddittti; nihayet üç saat düşündükten sonra kumandanların ısrarları üzerine harbe karar

[624] Âlî, Kefalonya adasının tncir limanı burnu tarafına geldiklerini yazar (Varak 46).

verdi.
Barbaros Hayreddin Paşa, hayrete şayan bir harp usuliyle kendisine kat kat faik olan bu müttefikler donanmasına galebe çaldı; tatbik ettiği tabiye tarzı daha uzak mesafeden rüzgârın esmemesi yüzünden hareketten kalan düşman gemilerini tahrip etmekti; yoksa düşmanın gemi adedinin fazlalığı cihetiyle rampa usuliyle yapılan savaşta muvaffak olunamazdı. Andrea Dorya, kalyon nevilerinden olan bazı Türk gemilerinin arkasını çevirmeğe ve gemileri barçalar ile çektiriler arasına almağa çok çalıştıysa da Türk gemicileri kadırgalarla buna mâni olup toplarla düşman amiralinin plânının tatbikini bertaraf ettiler; harbi kaybeden Andrea Dorya müttefiklerinin imdat istemelerine bakmayarak kaçtı. Düşmana galebe çalan Barbaros, bundan sonra doğru Preveze ye geldi; hiçbir Türk gemisi batmamıştı; askerden dört yüz şehit, sekiz yüz mecruh vardı. Düşmandan otuz altı kadırga ve firkate ve üç bine yakın esir alındı. Bu muharebe 1539 senesi Eylülünün yirmi sekizinde (945 Cemaziyelevvel) kazanıldı.

İşte müttefik devletlerin denize çıkardıkları 302 parça gemi ve altmış bin kişilik kuvvetin akıbeti Barbaros'un manevrası önünde perişan bir halde kahkarî ric'at şeklini aldı. Andrea D orya Korfo^ya doğru kaçmıştı.
Dünya deniz tarihinde pek meşhur olan bu Preveze muharebesi, Akdeniz hâkimi olan Andrea Dorya'yı bu hâkimiyeti rakibi Barbaros Hayreddin Paşa'ya terke mecbur etti. Bu muharebe esnasında Barbaros, kat'iyyen barca yağması yapmamalarını emrederek düşmana fırsat vermek istememiştir.
Preveze muharebesinde gönüllü donanma kumandanı Turgut Reis'le, Murad ve Salih Reisler ve Güzelce Kaptan adlarındaki kumandanlar şöhret kazanmışlardır.
Preveze zaferi Bağdan seferinden dönüşte B a rb a r o s'un oğlu Hasan Bey riyasetinde gönderilen bir heyet vasıtasiyle Isakçı veya Yanbolu taraflarında pâdişâha arzediimiş ve bundan dolayı kaptan paşa haslarına yüz bin akçe zam yapılıp her tarafa fetihnameler yollanmıştır.
Andrea Dorya kaçarken Adriyatik sahilindeki Kastelnova'-yı zapt ile içinevaltı bin kadar İspanyol kuvveti koymuştu. Ertesi sene, 1539

İlkbaharında denizden Barbaros'un ve karadan Bosna beyi Gazi Husrev Bey'in sıkıştırmalariyle kale geri alındı.

Venediklilerle Anlaşma

Müttefiklerin İspanya'dan sonra en kuvvetlisi olan Venedikliler, bu harpten çok zararlı çıktılar; evvelden gözleri olan Afora'da bir iş göremedikleri ve tahrik ettikleri Avlonya ve Delvine isyanlarından bir netice çıkmadığını gördükleri gibi müttefikleriyle de aralarında ihtilâf çıkması sebebiyle Osmanlılarla sulhe mecbur oldular.
Sulh şartları mucibince Venedik cumhuriyeti Mora ve Dal-maçya sahillerindeki kaleleri ve Barbaros'un zaptettiği adaları Osmanlılara terk ettiği gibi üç yüz bin altın tazminat vermeğe de mecbur olmuştu.

Osmanlı - İspanyol Mücadelesi Ve Fransızlara Denizden Yapılan Yardım

Deniz Nıuharebeleri

Barbaros Hayreddin Paşa'nın meşhur Preveze muharebesinden sonra Akdeniz hâkimiyeti
Türkler'in eline geçmiştir; Osmanlılar Macaristan dâvasiyle uğraşıyorlardı. 1541 M. (948 H.) senesinde bir Osmanlı ordusu pâdişâhın kumandası altında Macaristan'a giderken Barbaros da yetmiş kadar kadırga ile Adriyatik sahilinin muhafazasına memur edilmişti.
Cezayir beylerbeğiliği Barbaros'un üzerinde ise de kendisi devlet merkezinde olduğundan orası kendi namına vekâletle idare olunuyor ve oradaki Türk korsanları serbestçe faaliyetlerine devam ediyorlardı.

Şarlken'in Cezayir Üzerine Hareketi

İmparator, şimdiye kadar kendilerine bir şey yapılmayan ve bundan dolayı cür'etleri artan Cezayirlilerin hakkından gelmek üzere bizzat harekete geçti ve 1541 sonbaharına doğru yani Ağus-tos'ta on iki bin yaya ve bin kadar atlı ve büyük bir donanma ile Andre Dorya da

beraber olarak Cezayir üzerine hareket etti. Maiyyetinde Papalık ile Malta şövalyeleri (eski Rodos şövalyeleri) gemileri de vardı; büyük küçük donanma mevcudu beş yüz on yedi ve asker mevcudu da yirmi beş bindi.

Cezayir'in Müdafaası

Bu büyük donanma Cezayir önüne gelir gelmez derhal karaya asker çıkardı; kale halkı şiddetle mukabele ettiler; kaleyi müdafaa eden Barbaros'un vekili ve evlâdlığı Hadım Hasan Ağa idi; düşman kuvvetleri hücum esnasında ve donanması da fırtınadan epi zayiat verdi; muharebe ve müdafaa dört ay sürdü; bir muvaffakiyet elde edemeyen Şarlken birçok asker telef edip yüz altmış gemi de kaybettikten sonra döndü (1541 Aralık). Bu seferde Meksika'yı zapt ile birçok mezalim yapmış olan Fernando Kortej de bulunmuş ve büyük bir ölüm tehlikesi geçirmişti.

Osmanlı Donanmasiyle Fransızlara Yapılan Yardım

I. Fransuva ile Şarlken arasında devam etmektean harp henüz bitmemişti. Fransuva Osmanlı. hükümdarından daimî surette yardım görüyorsa da Avrupa'daki dinî taassup sebebiyle iki yüzlü harekette bulunmağa mecbur oluyordu; bunun iki yüzlü hali bilinmekle beraber Sultan Süleyman kiralın hareketini mazur görüp kendi siyaseti îcabı istediği yardımı yapıyordu.
Fransa kiralı, denizden kendisine yardım edilmesini istiyordu; Cezayir'deki muvaffakiyetsizliğinden sonra Şarlken'İn deniz faaliyeti durmuştu, Fransa denizden de Şarlken'e galebe edecek durumda değildi; Fransuva, Türklerle anlaşırken Şcrlken de Fransa aleyhine ingiltere'yi ittifakına alıyordu; Osmanlı hükümdarı Venedik cumhuriyetinin de Türk - Fransız ittifakına iltihakını arzu ettiyse de Venedikliler tarafsız kalacaklarını beyan ile yapılan teklifi nazikâne savuşturdular; Osmanlı hükümdarının bu tekliften maksadı, Preveze harbinde olduğu gibi Venedik ile imparatoru birleştirmefnek için teminat almaktı.
950 H. (1543 M.) senesinin baharında yüz on kadırga ve dört

mavnadan mürekkep donanma, Barbaros Hayrcddin Paşa kumandasiyle Akdeniz^e çıktı; Fransız sefiri Polen dö Lagard, Türk amiralinin gemisinde idi. Donanma, Napoli civarında Reçyo önüne geldiği zaman kırk bir parçadan mürekkep Cezayir donanması da iltihak etti; Reçyo ve diğer bazı yerler işgal olunduktan sonra Roma1 mn iskelesi olan Ostiya'ya gelindi; halk hayret ve şaşkınlık içinde idi. Fakat kendilerine teminat verildi. Türklerin sahil şehirleriyle yaptıkları alış verişlerin ciddiyeti ve herşeyin bedeli mukabilinde alınması Türk askerlerinin efendiliğini gösteriyordu; nihayet sahili takip eden Türk donanması 24 Haziran 1543'de Marsilya'ya geldi.

Barbaros'un Fransız Kumandaniyle Görüşmesi

Fransız donanması kumandanı Fransuva dil Burbon (yani Dük Dankiyen) Türk donan* masını merasimle karşıladı; bu kumandan yirmi üç yaşında bir genç idi: Barbaros bununla görüşerek harp plânını sordu; Türkleri yardımlarına çağıran Fransızların henüz bir muharebe plâm yoktu; bunun üzerine Barbaros kızdıysa da neticede İVis'in zaptına karar verildi; burası Şarlken'in müttefiki olan Savııa dukasının elinde idi. Barbaros bu karara itiraz etmemekle beraber, Fransız= -kuvvetlerinin noksanlarını, asker adediyle silâh miktarının azlığınısöyledi.

Nis'in Zaptı Ve Barbaros'un Ağır Ve Haklı Sözleri

Şiddetli tazyik neticesinde 20 Ağustos 1543'de teslim oldu; bu sırada, yani is'in iç kalesinin muhasarası esnasında Fransızlar Barbarosa müracaat ederek barutları bittiğinden barut istemişlerdi; buna hayret eden Osmanlı amirali, müttefik amirali Dük Dankiyen'e:

"Ne güzel muharipler! Gemilerini şarap fıçılariyle doldurup baruttan başka bir şey unutmuyorlar" demiş ve yanındaki Fransız sefirine dönerek :

"istanbul'da, iken devletin büyük mikyasta hazırlandığını söylediğin zaman benimle eğleniyor muydun?" diyerek ağır itabta bulunmuş ve Fransızların kararsız, sebatsız ve âtıl olduklarından dolayı şikâyet

etmiştir.

Turgut Reis'in Esaretten Kurtarılması

Bundan sonra Türk donanması kışlamak üzere Tulon limanına geldi; levend kaptanı olan Turgud'u, Andrea Dorya'nın yeğeni olup Türklerin X)ğlan Kaptan dedikleri Janetino Dorya esir edip Cenova'da hapsetmişti; Hayreddin Paşa, burada bulunduğu sırada bizzat şehir önüne gelip "Turgud'u verin, yoksa bütün köylerinizi yakarım" diye tehdit edince Cenevizliler kendilerine taarruz etmemek şartiyle Turgud'u teslim edip Türk gemilerine kürek ve levazım vermeği kabul ettiler. Barbaros, Turgud'u divanına dâvat edip umum muvacehesinde "Bu benden yarardır" diyerek kendisine ait yedek gemisini ona vermiştir.[625] Turgut üç sene hapiste kalmıştı.

Barbaros'un Geri Dönmesi

Hayreddin Paşa bundan sonra Batı-Akdeniz'de bulunduğu bu aylar içinde donanmadan ayırıp gönderdiği filolarla ispanya sahillerini ve Sardunya adasını vurdurdu; bir taraftan da Fransız deniz kuvvetleri düşmanlarına karşı ba/ı muvaffakiyetler elde etmişlerdi; vaziyetin Fransızlara müsait olması dolayısiyle Barbaros IstanbuVa. döndü ve gelirken Fransız gemilerinde çalışan dört yüz kadar kürekçiyi de beraber alarak getirdi (1544).

Barbaros'un Ölümü

Havreddin Paşa Fransızlara yardımdan döndükten sonra artık sefere çıkmadı, çünkü hükü-met Şarlken ve Ferdinand ile bir anlaşma yaparak haTbi tatil ettiğinden deniz seferi yapılmadı. Zaten yaşı ilerlemiş olan Barbaros, Batı-Akdeniz'den döndükten sonra ancak iki sene daha yaşadı ve yaşı sekseni geçmiş olduğu balde şeref ve şan

---

[625] Turgudça, Muğla'nın Seroloz nahihyesine tâli bir köyde Veli adında bir çiftçinin oğlu olup denizde levendKğe başlamış ve sonra gemi reisi olmuştur. Bir aralık Cenevizlilere esir düşmüş ise de Barbaros'un Cenova önüne gelip Cenevizlileri tehdit etmesi üzerine salıverilmiş ve Barbaros buna kendi yedek gemisini hediye etmişti (Tuhfetü'l-kibar*dan hulâsa). Denizciliğe ait faaliyeti bu bölümün sonlarmdadır.

içinde vefat ederek Beşiktaş'taki türbesine defnedildi.[626] Orada medresesi de vardı; bugün bir kadırga resmiyle heykeli konan yerin deniz tarafına eskidenberi Hayreddin iskelesi denilmektedir.

Barbaros'un Yetiştirmeleri

Barbaros Hayreddin Paşa sibi kudretli denizcinin yerine Sokullu Mehmed Paşa v kaptan olmuştu; fakat az sonra bunun Rumeli beylerbeğiliğine nakli üzerine vezir-i âzam Rüstem Paşa'nm biraderi Sinan Paşa kaptan oldu [627] bu, Barbaros'la beraber çalışan kaptan ve levend gemileri reislerini gücendirdi ise de vefatı üzerine yerine meşhur Piyale Paşa tâyin edildiğinden bu, Turgut, Uluc Ali, Hasan ve Salih Reislerle beraber çalışarak Osmanlı donanmasının satvet ve kudretini bir müddet daha muhafazaya muvaffak oldu.

Turgut Reis

Turgut Nasıl Yetişti

Muğla'ma Serdaloz [628] nahiyesi köylerinden birinde Veli adında bir köylünün oğlu olan Turgudça,[629] gençliğinde ziraatle meşgul olmayarak ok atmak ve pehlivanlık etmek gibi spor hareketleriyle vakit geçirmiş ve sonra Ege mıntakasında âdet olduğu üzere gönüllü olarak bir Türk korsan (Levend) gemisine yazılmış ve orada iyice yetiştikten sonra kendi nisabına bir levend gemisi donatarak ona reis olmuştur.

Turgut Reis Preveze muharebesinde harbe iştirak eden gönüllü gemileri (Türk levend gemileri) kumandanlığını yapmış ve harpten sonra serbest vaziyette korsanlığa devam ederek Venedik, Ceneviz, ispanyol, Napoli ve Sicilya denizcileriyle muvaffakiyetli surette çarpışmıştır.

---

[626] 2 Cemaziyelevvel 953=16 Temmuz 1546

[627] Sinan Paşa 961 H. (1554 M.)'de vefat etmiştir. Beşiktaş'taki büyük Sinan Paşa camiini ile medrese bunundur.

[628] TuhfetiVl-hibar'in matbu nüshasında (S. 67) Seroloz imlâsiyle kayıtlı ise de kütüphanemizdeki Âlî'nin basılmamış nüshasında Serdaloz diye yazılmıştır.

[629] Turgud'ım bütün macerasını akrabasından Kayıt Hasan Beyin'in oğln Sami Bey'den naklen Âlî yazmış ve diğerleri ondan almışlardır.

Turgut Reis'in Esir Olması

Turgud Reis 1540'da Korsika adasında sremilerini yağlarken ispanyolların bir baskınına uğrayıp, kendisini toplamağa meydan kalmadan Türklerin Oğlan Kaptan dedikleri Janetino Dorya'nın adamları tarafından esir edilmiş [630] ve bu kaptan tarafından hediye olarak amcası meşhur Andrea Dorya'ya verilmiştir.
Bu suretle bir müddet gemilerde forsa (Esir kürekçi) hayatı yaşıyan Turgut, sonra Cenova'da hapsedilmişti; fakat İ 543'de Barbaros, Fransızlara yardıma gelip Tulün?da kışladığı sırada onun tehdidi ve üç bin altın tazminat vermesi üzerine salıverilmişti.
Barbaros Hayreddin, "Benden yarardır" diye çok takdir ettiği Turgud'a kendisine ait yedek kadırgasını vermek suretiyle onu tekrar faaliyete sevketmişti.

Turgud'un Tekrar Faaliyeti

Turgut Reis, Cerbe adasını kendisine hareket üssü yaptı; bütün Türk ve Arap korsanlarını etrafına topladı; yeni Tunus hükümdarı Me-v«-lây Ahmed veya Hamid ile bir anlaşma yaparak erzak ve cephane temin etti ve buna mukabil Turgut da ganimet malından Tunus Sultanına muayyen bir miktar verecekti. Yirmi beş gemiye kumanda ediyordu.
Turgut, bu anlaşmadan sonra Tunus ile Trablus arasındaki bazı yerleri zaptetti ve daha sonra da kendisi için emin bir mahal olan Mehdiye şehrini işgal eyledi (956 H.=1544 M.).

Turgut ve Andrea Dorya

Kuzey-Afrika'nın mamur şehirlerinden olan Mehdiye'nin Turgud Reis tarafından zaptedilmesi
Güney-Avrupa'da hayret uyandırdı ve hemen Andrea Dorya

[630] Rivayete göre, Turgut esir edilip henüz yirmi yaşında olan genç bir oğlanın karşısına götürülünce "Aman yarabhi, beni yeni hayız gören bir kızın eline mi düşürdün?" diye teessürünü izhar etmiş (7'uhfetüH-kibarhn notu, s. 67).

kumandasiyle o taraflara mühim bir donanma sevkedildi; İspanyol amirali evvelâ Turgut Reis'in eline geçen bazı kaleleri ve uzun bir tazyikten sonra da Me/ıdiye'yi aldı Turgut, buranın muhasarası esnasında donanmayı buradan ayırmak için İtalya sahillerini vurup Me/ıdîye'ye yardımcı kuvvet sokmak istemişse de muvaffak olamamıştır.

Cezayir'le alâkası dolayısiyle bu tararlarda cereyan eden hâdiseleri gözden uzak tutmayan Osmanlı hükümeti bu işe yabancı kalmadı; bundan sonra Turgud'un hareket üssü olan Cerbe adası tazyik edildi ve o da Ege Denizi taraflarına gelip vaziyeti hükümete arz etti ve kendisi Ağrıboz adasında gemileriyle emir bekledi.

Malta'nın Birinci Muhasarası Ve Garp Trablusu'nun Zaptı

1551 senesinin ilkbaharında doksan kadırgadan mürekkep bir donanma Ağrıboz .adasındaki Tur- gut Reis donanmasıyle birleşti. Bunlar doğruca Akdeniz'de Hıristiyan korsanlarının merkezi olan Malta adası üzerine yürüdüler. Osmanlı kaptan-ı deryası Rüstem Paşa'nın biraderi Sinan Paşa idi; Malta kuşatıldı ve bir müddet sonra Sinan Paşa ile Turgut Reis arasında ihtilâf çıktı; Sinan Paşa askeri gemilere alarak ayrıldı; beraberce Trablus-Gartfz gelindi. Burası da Malta şövalyelerinin elinde idi. Denizden ve tazyik üzerine 958 H. (14 Ağustos 1551M.)'de Trablus alındı.[631]

Turgut Reis'm Osmanlı Devleti Hizmetine Girmesi

Turgut Reis'in büyük bir denizci olduğu ve yadında da Akdeniz'in en mahir denizcileri bulunduğu bu Malta ve Trablusgarp seferinde görüldüğünden Sinan Paşa'nın tavsiyesiyle Turgut Reis. ve arkadaşları hizmete alınıp Turgud'a Karlıeli san-cakbeyiliği ve maiyyetinde olan Gazi Mustafa, Ulıc Ali, Hasan Kelle, Mehmed Reis, Sancaktar Reis, Deli Cafer ve Kara Kadı isimlerindeki reislere de yetmiş seksen akçe

---

[631] Garp Trablus'u, Müslümanlar tarafından alındıktan sonra Aglphîhr*\c Fatimıler'm idaresinde bulunup sonradan ISormanâiyalıUtrhn eline düştü. Burayı Muvahhidîn devleti tekrar İslâm memleketleri arasına soktu; daha sonra Tunus'taki Benî Ha/s devletine geçen Trablusgarp İSlO'da İspanyollar tarafından zaptedildi ve 1530'dan itibaren Malta adası'yle beraber Rodos'um çıkarılan Sen .Tan şövalyelerine verildi ve J551Me de Osmanlıların idaresi altına girdi.

ıılıife ile fener taşımak hakkı yani Türk donanmasında gemi kumandanlığı (kadırga reisliği) etmek imtiyazı verilerek mirî gemilere reis tâyin edilmişlerdir. Turgut Reis, tâyininden sonra sancak merkezi olan Prevezevye gitti.

Fransızlara İkinci Deniz Yardımı

Osmanlı donanması 1552 senesi ilkbaharında kaptân-ı derya Sinan Paşa kumandasiyle Batı-Akdeniz seferine çıktı; Fransa kiralı II. Hanri'nin Şarlken ile aralarındaki muhasama dola» yısiyle kiralın ricası üzerine ikinci defa yardıma gidiliyordu; Fransız sefiri Daramon'da üç gemi ile Osmanlı donanmasiyle beraberdi. Karlıeli beyi Turgut Bey Sicilya sahillerini vurmağa memur edildi. Donanma italya sahillerini doşlaşarak Napoli'ye geldi ve orada Fransız donanması gelmediğinden yolda rastlanır diye bir müddet kuzeye doğru seyredildi; bu sırada Andrca Dorya'nm Napoli tarafına geçeceği haber alınarak Turgut Bey'in tavsiyesiyle Ponza [632] adaları tarafında pusu kuruldu hu pusuya düşürülen Andrea D orya mağlûp edilerek Sardunya adasına doğru kaçtı.
Türk donanması iki aydan fazla Batı-Akdeniz'de dolaştığı halde kendisini yardıma çağıran Fransız donanması görünmüyordu. Bunun üzerine Türk donanması geri döndü.

Batı Akdeniz Seferleri

Bundan sonra gerek Sinan Paşa'nın ve gerek seferleri onun vefatı üzerine yerine gelen Piyale Paşa'nın deniz seferleri vardır; bunlardan biri 966 H. (1558 M.)'de İspanya sularında dolaşan Kaptan Piyale Paşa'nın Minorka adasının mühim şehirlerinden olan Siüdadela (Osmanlı vesikalarında da Siyedela)'yı zaptetmesidir.[633] Bundan başka yine bu mey anda Piyale Paşa maiyyetinde Turgut ve Salih Paşalar bulunduğu halde italya sahillerini vurup Reçyo şehrini zapt etmiş ve Afrika sahilinde Oranh İspanyolların elinden almış ve muvaffakiyetle dönmüştü; işte bunu mütaakıp Osmanlılar aleyhine İspanya ve Papa

[632] Ponza adaları, Napoli'nin batısındaki küme adalardır.
[633] Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 3, s. 966. ,

başta olarak İtalya yarımadasındaki hükümetlerin ittifakı vücuda gelmiş ve bu ittifak 1559'daki Cerhe muharebesini doğurmuştur.
Şarlken, imparatorluktan çekilmiş, yerine biraderi Ferdi-nand Alman imparatoru ve oğlu Filip de İspanya kiralı olmuşlardı. Filip Fransızlarla barışmış olup gözünü Akdeniz'e dikmişti; sahillerinin muhafazası için Trablusgar elinde bulunmasını istiyor ve ona göre hazırlanıyordu; Piyale Paşa 1559'daki deniz seferinde tuttuğu bir esirden aynı malûmatı almış ve hükümete bildirmişti.

Cebre Muharebesi

Bu sırada Trablusgarp beylerbeği bulunan Turgut Paşa [634] evvelce kendisine ait olan Cerber adasını îspanyollardan zaptetmek isteyerek muhasara etmişti; bunun üzerine Osmanlılara karşı hazırlanmış olan iki yüz parçadan mürekkep müttefik donanması ihtiyar olup epeydir sefere çıkamayan J an Andrea D orya kumandasında olarak Cerbe önüne geldiğinden Turgut Paşa az bir kuvvetle bunlara mukavemet edemiyeceğinden Trablus'a çekilmiş ve keyfiyeti Mora sancakbeyi vasıtasiyle acele İstanbul9a bildirmişti.
Cer&e'yi alan ispanyol ve müttefikleri Osmanlı donanmasına karşı acele orayı tahkim ettiler. Buna karşı Piyale Paşa kumandasında iki yüz parçadan fazla donanma Cerbe adası önüne geldi, ve işte burada tarihçe meşhur Cerbe muharebesi yapıldı.
Bu muharebe, Andrea Dorya'nm Preveze'de Barbaros'tan yediği silleden sonra müttefiklere vurulmuş ağır bir darbe oldu; müttefiklerin altmış büyük gemisi batmış ve yirmi bin kişisi telef olmuş ve ancak on yedi gemi kaçıp kurtulabilmiştir.
Cerbe deniz muharebesinden sonra Cerbe adası muhasara edilmiş ve ispanyollar anûdâne müdafaa eylemişlerse de Türk azmi karşısında kale sukut etmiştir; buradaki İspanyol generali Alvaro bir gemiye

---

[634] Turgud'utı, şöhreti Rüstem Paşa'ran biraderi kaptan Sinan Paşa, tarafından çekilemez olmuş ve kaptan bulunduğu müddetçe onunla uğraşmıştır. Bir aralık Sultan Süleyman, Karlıeli sancakbeyi olan Turgud'un bilhassa Batı-Akdeniz deki büyük muvaffakiyetlerinden fevkalâde memnun olarak kendisine kaptanlıkla Cezayir beylerbeyliğini vermek isterse de Rüstem Paşa Tur-gud'un "Taşrada yetiştim, dergâh-ı muallâda hizmet edemem" demiş olduğunu süyliyerek mâni olur. Trahlusgarp bunun gayretiyle elde edilmiş ve beyler-beğüik de vaad olunmuş ise de hasmı olan Sinan Paşa, Murad Bey'e verdirmiş/ti. Nihayet bir gün Turgut Bey sefere gitmekte olan padişahı etekleyip Trablusgarp beylerbcğiliğini ister ve padişah da derhal verir ve bu suretle on sene yani vefatına kadar orada beylerbeylik eder. Turgud'ıın Trablusgarb beğler-beğiliği 962 H. (1555 M.) senesindedir.

atlayarak kaçmışsa da Turgut Paşa tarafından takip olunarak esir edilmiştir. Ada Turgut Paşa'ya verilmiş ve Piyale Paşa, Trablus'a uğradıktan sonra İstanbul9a dönmüştür.

İkinci Malta Muhasarası Ve Turgut Paşa'nın Şehit Düşmesi

Sen-Jan Şövalyeleri

Rodos adası 1522'de Osmanlılar tarafından zaptedildiği zaman buradan çıkarılan Sen-Jan şöval-yelerVne Şarlken tarafından Malta adası verilmiş ve aynı zamanda İspanyollara ait olan Garp Trablusu'nun muhafazası da bunlara bırakılmıştı. Malta adası az zaman içinde şövalyeler tarafından pek müstahkem bir hale konmuştu. Şövalyelerin Rodos^ta olduğu gibi mükemmel donanmaları olup daimî surette faaliyette bulunuyorlar ve fırsat buldukça Türk ticaret gemilerini zaptediyorlar ve Türk korsanlarİyle savaşıyorlar ve bundan başka Türkler aleyhine olan seferlere iştirak ediyorlardı; nitekim Preveze ve Cerbe adası muharebelerinde gemileriyle müttefiklere yardım etmişlerdi; bundan başka Hıristiyan korsan gemileri burada bârınıyorlardı. Mısır, Trablusgarp ile Cezayir'in ve diğerbazı mühim elde bulunması yol üzerinde olan Ma/ta'nın, emniyet bakv iclârresta İspanyollar ise Malta zaptının neticesinde Osmanlı donanmasının Sicilya, Napoli ve havalisine geleceğini biliyorlar ve bundan dolayı Malta1-nın müdafaasına ehemmiyet veriyorlardı. Adanın muhasarası için bir fırsat çıkmıştı. Bu sırada saray için alınan eşyayı getiren bir Türk gemisinin Zanta ve Kefalonya adaları arasında yedi Malta korsan gemisi tarafından zaptedilmesi adanın zaptı hakkındaki tasavvuru meydana çıkardı ve bu suretle Malta seferi yapıldı.

Malta Seteri

1565 senesi Nisanında (H. 972) Osmanlı donanması sefere memur oldu; kara askerlerine beşinci vezir Kızıl Âhmed'li Mustafa

Paşa [635] serdar tâyin edildi; Donanma amirali Piyale Paşa idi; Piyale Paşa yüz seksen bir parça gemi ile denize çıktı; hareketinden evvel gerek Serdar Mustafa Paşa'ya ve gerek kaptan Piyale Paşa'ya "Adanın fethine ait bütün işleri Turgut başarabilir; kat'iyyen onun re1-yinden hariç hareket etmeyiniz" diye söylendi. Osmanlı donanma mevcudu sonradan iltihak eden Turgut ve Salih Paşaların gemileriyle beraber üç yüzü bulmuştu.

Malta Adası Önünde

İstanbul'dan selen donanma ve asker Malta önüne gddiği vakit henuz Trablusgarp bcyler-vbeği Turgut Paşa gelmemişti. Serdar ve Kaptan Paşa kendilerine padişah tarafından yapılan tavsiyeyi dinle-meyip aralarında görüşerek birkaç gün beklemeden karaya asker çıkarıp evvelâ lüzumu olmadığı halde donanmayı emniyet altına tutmak için serdarın ısrariyle limanı muhafaza etmekte olan Sentelen kalesini muhasara ettiler; bu sırada yani muhasaranın birinci günü Turgut Paşa on üç parça.kadırga ile geldi.

Turgut Paşa'nın Şehadeti

Turgut Paşa, Sentelen [636] muhasarasının yanlış olduğunu, asıl kalenin sukutu üzerine burasının tabiatiyle sukut edeceğini söylemiş ve fakat iş bu kadar ilerledikten sonra muhasara terk edilmeyerek umumî bir hücum yapılmasını tavsiye eylemiş, kendisi de Sentanj hisan hücumu idaresini ele almıştı.
İşte İm hücum yapıldığı sırada (18 Haziran) kaleden atılan bir güllenin taşa çarpmasiyle kopan taş parçası Turgut Paşa'-ıın başına isabet edip yaralandı; ağzından, burnundan ve kulaklarından kan geldi; dört gün dört gece kendini bilmeyerek yattı. Beşinci günü kale fethi sabahında vefat etti ve hemen cesedi beş parça kadırgasiyle Trablus'a gönderilip orada yaptırdığı cami ve medresesinin yanındaki türbeye defnedildi.
Sentelen kalesi on yedi günde alındı (24 Haziran 1565). Asıl maksat

[635] Bunlar Kastamonu ve Sinop'ta beylik kuran Candar ve oğulları ailesinden olan Kızıl Ahmed Bey kolundandır.
[636] Bu isim, Tufet ü' I -kibar"1 da Santarme ve Âlî tarihi'nde Senterme diye kayıtlıdır.

olan Malta muhasara edildiyse de deniz mevsimi geçmekte, erzak ve mühimmat da azalmakta olduğundan ve düşmana Fransız, Papa ve İspanya'dan istediği yardımın gelmesi ihtimali kuvvetlendiğinden, dönmeğe karar verildi ve Turgut gibi büyük bir denizcinin ölümü Malta adasının zaptına imkân bırakmadığı için boş dönüldü; bu muvaffakiyetsizlik üzerine Serdar Mustafa Paşa vezirlikten azlolundu.

YİRMİALTINCI BÖLÜM

HİNT VE UMMAN SEFERLERİ

Portekizlilerin Hind Denizi'n Deki Faaliyetleri

Portekizliler 1498'de Vasko do Gama vasıtasiyle Ümit Burnu yoluyla Hindistan'a gelmeyi keşfettikten sonra kuvvetli donanmalariyle buralarda hâkimiyetlerini tesise başlamışlardı. O tarihe kadar Arap gemileriyle Mısır'a kadar gelip oradan da İskenderiye vasıtasiyle Venedik gemileri tarafından Avrupa'ya nakledilen Hint eşyası bu yeni keşf hadisesiyle artık yolunu değiştiriyordu, hattâ Albokerk adındaki Portekizli kaptan Kızıldeniz'in ağzındaki Sokotra adasiyle Basra körfezi medhalindeki Hürmüz Boğazlını zaptetmek suretiyle Doğu mallarını Akdeniz'e nakleden yolların kapılarını Müslüman gemilerine kapamıştı (1515).
Bu iki yolun kapanması ve Hint Denizi'nin bir Portekiz golü haline gelecek derecede buradaki sahillere malik olmaları, bu havali ticaretini artık onların ellerine geçirmişti.

Memluk Devletiyle Portekizliler

Osmanlıların Mısır ve Suriye'yi işgalden evvel buralarda hüküm süren Memlûkler zamanında Portekizlilerin Hintlilere karşı yaptıkları mezalimden dolayı Gücerat hükümdarı I. Mahmud Han (1458-1511) Kansu Gavri'ye müracaat ile yardım istemiş ve o da 1508 senesinde Hüseyin Bey kumandasında toplarla mücehhez bir filo göndermiş, fakat bu filo birkaç çarpışmadan başka bir şey yapamıyarak geri dönmüştü; bundan sonra Portekizlilerin Kizildeniz ve Aden'de

yaptıkları tahribat üzerine Memlûkler elli kıta çektiri nevinden Gurab denilen bir filoyu Selman Reis adındaki bir Türk kaptanı ile Portekizlilere karşı şevket misler sede o sırada Ye/ncıı'deki vekayi sebebiyle bunlar da bir iş görememişlerdir,

Osmanlılarla Portekizliler

Memlûk devleti tarihe karıştıktan sonra o taraflara hâkim olmak Osmanlılar da aynı hal ile karşılaşmışlardı; Basra ve Kızıldeniz ağızlarının Portekizliler tarafından tutulması tabiî olan Basra, Bağdad, Yemen, Hicaz ve Mısır Havalisine sahip olan Osmanlılara karşı da sîyâsf ve iktisadî bir darbe idi. Bundan başka Portekizlilerin mezaliminden dolayı Gücerat hükümdarı da Osmanlılardan yardım istiyordu; nitekim 1535 senesinde Gücerat Sultanı, Bahadır-Şah, Osmanlı padişahına elçi ve nâme göndererek karadan Moğol hükümdarının [637] ve denizden Portekizlilerin tazyiki altında bulunduğunu bildirmiş, kendisine gönderilecek asker ve gemilerin masraflarına karşılık olmak üzere emanet olarak Mekke'ye gönderdiği altınlardan sarfedilmesini yazmıştı.[638]
Bunların müracaatı, Osmanlıların bu taraftaki menfaatleri îcabı olarak gözönüne alınarak Süveyş limanında donanma inşa-siyle Hindistan sularına kuvvetli bir sefer yapılması kararlaştırılıp bu iş için sabık Mısır beylerbeğisi olup bu sırada Anadolu beyler-beğisi bulunan Hadım Süleyman Paşa münasip görülerek vezir rütbesiyle Hüsrev Paşa'nın yerine tekrar Mısır valiliğine tâyin edilip gönderilmiştir.

Şüveyş Tersanesinde Gemi Yapılması

Memlûk devleti zamanında da Süveyş'te donanma yapılmıştı; burada yapılacak donanmanın malzemesi kısmen Anadoludan tedarik edilirdi.

---

[637] Bu tarihte Hindistan'da Babür'un- oğlu Hümâyun-Şah hükümdar bulunuyordu.

[638] Gücerat hâkimi Bahadır-Şah nâmesinde donanmaya lâzım olan harç için Hint-Moğol hükümdarı Hümâyun-Şah'tan korkarak Mekke-i Mü/cerreme'ye emanet olarak gönderdiği elli sandık ile bir milyon iki yüz yetmiş bin altı yüz miskal altından sarfedilmesini yazmıştı. Donanmanın Süveyş'te hazırlanıp gitmesi zamana mutavakkıf olduğundan bu donanma yapılıp gitmeden evvel Bahadır-Şah, Diyu adasında kendilerine üs vermiş olduğu Portekizliler tarafından 13 Şubat 1537 (Ramazan 943) tarihinde katledilmiştir; bunun üzerine Bahadır'ın Mekke'de emanet bulunan üç yüz sandık altın ve gümüşü verilen emir üzerine Hadım Süleyman Paşa tarafından İstanbul'a, nakledilmiştir.

II. Bayezid zamanın Memlûk hükümdarının Süveyş'te yapacağı donanma için Osmanlı hükümeti bedelini almayarak lüzumu kadar inşaat malzemesini Memlûk sultanına hediye etmişti.

Bu defa da Süveyş'te donanma yapılması Hadım Süleyman Paşa'ya emrolununca gemi inşası için kaptan paşanın lâzım olan şeyleri yirmi gemiye yükleyerek derhal göndermesi emrolunmuş ve Alâiye'den tedarik edilen kerestelerle sair gemi levazımı Salih Reis vasıtasiyle İskenderiye ye ve oradan da Süveyş''a r gönderilmiştir; bu suretle Süveyş tersanesinde muhtelif büyüklükte-yetmiş altı parça gemi yaptırılıp bütün levazımatı ikmal edilmiş ve harekete geçmiştir.

Hadım Buleyman Paşa'nın Hint Seferi Ve Aden'in Zaptı

Süveyş donanması hazırlandıktan ve içerisine yedî kin asker konulduktan sonra Hadım Süleyman Paşa kumandasiyle 1538 Haziran (945 Muharrem)'da hareket etmiş ve ilk icraatı olarak Kızıldeniz in kapısı olan Aden'i zaptetmekle işe başlamıştır.

Kızıldeniz'e sahip olan Osmanlı devletinin Yemen, Hicaz, Mısır ve Habeşistan''da emniyet içinde bulunması için Aden'in elde bulunmasını takdir eden Hadım Süleyman Paşa, Beni Tahir ailesinden Aden hâkimi Âmir b. Davud'u hile ile gemisine getirterek tevkif ile kale suruna astırmış [639] ve buraya kendi maiyyeti ümerasından Behram Bey'i sancakbeyi tâyin eyledikten sonra Hindistan'a, hareket etmiştir.

Osmanlı donanması Hindistan'ın batısındaki Diyu adası sahillerine gelerek demir attı; Hadım Süleyman Paşa, Bahadır- Şah'ın Osmanlı yardımı istemesinden ancak iki seneye yakın bir zaman sorara Hindistan sahillerine gelebilmişti; Bahadır-Şah 1537'de Diyu adasında Portekizliler tarafından öldürülmüş ve ve yerine hemşiresinin torunu Handeş hanedanından Mîran Mehmed - Şah Farukî [640] hükümdar olmuş ve daha sonra Cücerat hükümdar ailesinden Bahadır'm yeğeni

[639] Hadım Süleyman Paşa'mn Aden'in mevkii ve ehemmiyetini takdir ederek Hindistan'a giderken orayı ne suretle zaptedip Aden hâkimini veziriylc beraber nasıl öldürdüğünü mufassal bir arıza ile hükümete bildirmişti. Bu arızası Belletendin 12 üncü sayısında fotografiyle beraber merhum Fevzi Kurtoğlu tarafından yayınlanmıştır. Arîza Topkapı Sarayı Arşivinde 6454 numarada bulunmaktadır.

[640] İkinci İslâm halifesi Hazret-i Ömer ibn-i Hattab sülâlesinden olduklarını İlân etmiş olan bu Handeş ailesi'ne Ömer'in lakabı olan Faruk' dan ılulavı Kar ıikıler de denilir. JJ aıde^ ailebi 1399'dau 16U0 senesine kadar Güeerat'm batısında hüküm sürmüşlerdir.

III. Mah-mud Porîefcis'lilerin yardımlariyle aynı sene içinde idareyi ele almıştı. Hadım Süleyman Paşa Diyu adası önüne geldiği zaman III. Mahmud-Şah hükümdardı; bu, Süleyman Paşa'ya karşı Portekizlilerle ittifak etti.

Diyu Şehrinin Muhasarası

Hadım Süleyman Paşa böyle bir mukavemete maruz kalınca toplan ve kuvvetleri adaya çıkararak kaleyi muhasara etti; gemilerle o devre göre her biri bir kantar sıkletinde gülle atan en ağır toplar da getirilmişti; kalenin bazı tabyaları zaptedilmiş, fakat yirmi gün süren muhasara ve yapılan hücumlara rağmen kale mukavemet etmişti. Bu sırada bir Portekiz filosunun gelmekte olduğu ve deniz vaziyetinin de müsaadesi/ligi Paşa'yı, muhasara işini terke mecbur etti. Bunun üzerine Süleyman Paşa avdete karar verili ve aynı sene Aralık ayının yirmi beşinde Yemen sahilindeki M it ha limanına geldi. hâkimiyetini tanımış olan Yeınen'e gönderildi. (iubleMe eski arkadaşı Hüseyin Beyle birleştikten sonra Portekizlilerin elindeki Kamaran adasını zapt ile işe başlamıştı. Sonra Yemen tarafına geçti, orayı da Osmanlı hâkimiyeti altına sokduklan sonra idareyi H üseyin Beye bırakarak Süveyş döndü, yalnız . ideni alamamıştı. Hadım Süleyman Paşa Ye tnen'iıı [641] en mühim limanı olan il/u/ıa'ya demirledikten sonra Kumijerden yani Türklerden Zübeyd emîri Nâhuda
Ahmed Bey'i yanma davet etmiş ise de hu, Aden hâkimi, Âmir'in akıbetine uğramamak için ihtiyatlı davranarak gitmenıiş-ve Süleyman Paş a'nın Zübeyd beyliği tevcihi suretiyle kendisini avlamak istemesine karşı da bir tuzağa düşmiyerek "Ben burayı kılıçla aldım, benden de ancak kılıçla alınır" diye mukabele eylemişti.

---

[641] Mısır'ın al'nması sırasında Yemen"de.. Kıreyş kabilesinden olduklarını iddia eden Benî Tâhir ailesi buhmtıyordii. Portekiz gemilerinin Kızıldeniz'de de faaliyete banlamaları üzerinde 1516'da Memlûklerin son zamanlarında buraya Alımed Bey kumamlasiyle donanma gönderilmiş, Ahmed Bey, Zübeyd bakimi Benî Tâhir ailesinden Melik Âmir'deıı istediği muaveneti görmemesi üzerine Zübeyd'i zapt ile orayı biraderi Barsbay'a bırakmıştı.A mir ile kardeşi Ahdülmelik ertesi 151.7 senesinde Zübeyd'i almak üzere gelmişlerse de mu-\alliik olaınıyarak harpte maktul düşmüşlerdi. Bı esnada Memlûk devletinin MUia ermesi üzerine Iiarsbay İle diğer beyler Osmanlıların yüksek bâkiiniyetiıii Lnııyıp Yavuz Sultan Selim adına hutbe okutmuşlardı, liarsbay'ıı Araplar taralından katli üzerine yerine Çerkeş İskender Bey, Zübeyd emîri olmuştur. I s ke nder'in ölümünden sonra Ziibcyd onun veziri İN ahuda Ahmed tarafından idare edilmekte iken ' Süleyman Paşa Mu/m'ya gelmişti. İşte bu kısa izahattan anlaşılacağı üzere YenmıCde İdareyi ele almak için Yemen tarihlerinin Rumlu LfrvniU-r dediği Türkler ile yerli imamlar çarpışmışlar ve daha sonra ise Osmanlı hâkimiyeti kurulmuşt-

Bunun üzerine Süleyman Paşa, Mu/ıa'dan ayrriıp Kamaran adasına giderek orada topların nakli için arabalar yaptırdıktan sonra Salif limanında karaya asker çıkarıp o tarafların hâkimi bulunan Kâşif Sinan'ı da beraberine alarak Zübeyd üzerine yürümüş, evvelce elde etmiş olduğu Nâhudd'nın beylerinden Veli Beyle bir kısım askerin kendisinden yüz çevirmeleri üzerine Nahuda Ahmed'i bozup sonra müsait şartlarla Zübeyd beyini teslim olmağa ikna ederek Zübeyd'i işgal ettikten sonra Nâhuda Ahmcd'i öldürüp buranın idaresini Gazze sancakbeyi Bıyıklı M eh in e d Paşa'nıı oğlu Mustafa Bey'e vermiştir (1539 Mart = 9 Şevval 945 cuma).[642]

Yemen'de Daha Sonraki Olaylar

Daha evvel Aden'in ve arkasından alınmasından sonra Osmanlılar Yemenlin diğer yerlerini de ele geçirmeğe başlamışlardır, ilk Zübeyd beyi Mustafa Bey'den sonra diğer bir Mustafa Bey burada sancakbeyüği veısonra beylerbeğilik etmiş Teaz taraflarını elde etmek istemişse de muvaffak olamamış, yerine gelen Üvey s Paşa Zeydiye ailesi arasındaki ihtilâftan istifade ile bunlardan Şerefcddin oğlu Emîr Mutahhar'a yardım etmek suretiyle Teaz'ı ele geçirmiştir (951 H. = 1545 M); fakat bir müddet sonra Üvey s' Paşa idareyi ele almak istiyen Pehlivan Hasan ismindeki levendin tahrikiyle ve ulufelerini istemek bahanesiyle vukua gelen isyanda hasmı tarafından katlolunduğundan [643] Yemen heylerbeğiliği Fer ha d Paşa'ya verilmiştir.

"Hadim Süleyman Paşa ile Yemende gelmiş olan Özde-mir Paşa devlete sadakat gösterip SanVyı zaptetti; Fer had Paşa Aden'deki

[642] Zıbvytl beyi İN âlında Ahmed'in nasıl elde edilip Zübeyd'in ne suretle zîipLedildiğîue dair Hadım Süleyman Paşa'um 945 Şevvalinde pâdişâha takdim ettiği mufassal arıza merhum Fevzi Kurtoğlu tarafından Belletendin 13 üncü sayısında neşredilmiştir.

[643] Üvey s Paşa, o tarihte mevsuk olarak söylendiğine göre şehzadeliği zamanında Yavuz'un cariyelerinden biriyle münasebetinden doğmuştur. Sul-Lmı Selim sonra bu cariyeyi ümeradan birisine nikâh etmiş, hükümdar olduktan sonra çocuk doğmuş, takat doğumu gizli tutulmuş; sonra çocuk yetişince vaziyeti b^r vasıta ile arzetmiş; Sultan Selim kendi yanında doğmadığı için oğlum diyememiş, bir müdaet daha zaman geçmiş, bîlâhara ağalarından biri vasıtasiyle çocuğu saraya aldırıp kendisine benzemesi sebebiyle oğlu olduğuna kanaat getirmiş; daha sonra bunu Sultan Süleyman da öğrenmiş, fakat hiç ip ucu vermiyerek Üveys'in hayatına dokunmamış ve İstanbul'dan uzaklaştırarak Yemen beylerbeğiliğine yollamıştır, Üvey s Paşa'nın katledildiği İstanbul'dan duyulunca o zaman Sultan Süleyman, "O benim baba bir kardeşimdi" demiş. "Neden fitne ihtimaline binâen öldürmediniz?" diyenlere de "Daima gönlünıdeki Allah korkusu o işe mâni olmuştur" cevabını vermiştir (Ali tarihi, varak 105).

isyanı bastırıp orayı itaat altına aldığı gibi Yemenlin Cebel ve Tihâme kısımlarında da sükûneti iade etti ve kendisi îstanbuVa. davet edildiği için idareyi özdemir Paşa'ya bıraktı.[644] Daha sonra buraya, Zübeyd'in ilk sancakbeyi olan Bıyıklı Mehmed Paşa oğlu Mustafa Paşa beylerbeği olarak gönderildi; Özdemir Paşa da Habeş taraflarında fütuhat yaptı. Beylerbeği Mustafa Paşa Yemenide âsileri ve düşmanlarını ele geçirince ikiye biçtirdiği için kendisine oraca Neşşar lâkabı verilmiş ve gösterdiği şedit icraatı ile Yemenide asayişi temin etmiş ve buradan ayrılırken yerine kethüdası Yusuf Paşa'yı vekil bırakmıştır. Bundan sonra Kanunî Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar Kara Şahin Mustafa Paşa ve bunun bir sene sonra Mısır valiliğine nakli üzerine Mahmud Paşa ve ondan sonra da Kara Şahin Mustafa Paşa'nın oğlu Rıdvan Paşa Yemen beylerbeğisi olmuşlardır (973 H. = 1565 M.). 975 H. (1567 M.)'de Zeydl imamlardan Mutahhar isyan ederek beylerbeği olan Murad Paşa'yı öldürüp Sa/ı'a ve Aden ve diğer şehirleri ele geçirmiş olduğundan buraya Sinan Faşa, Özdemir oğlu Osman Paşa ve Süveyş kaptanı Kurtoğlu Hızır Reis memur edilmişlerdir.

Hind Denizi'inle Portekizlilerle Çarpışmalar

Piri Reis'in Hint Sularındaki Faaliyeti Ve Ölümü

Hadım Süleyman Paşa'nın dönüşünden sonra Portekizlilerle çarpışmalar devam etti; nitekim onun Mısır'a gitmesi üzerine Portekizliler Kızıl-denizce girip Cidde limanını işgal eylemek istedilerse de bir taraftan kale muhafızının müdafaası ve diğer taraftan Mekke emîri Şerîf Ebû Nüm ey'in Urban kuvvetiyle sür'atle yetişmesi üzerine muvaffak olamadılar; bundan başka Süveyş tersanesini işgal ile Türk donanmasını yakma teşebbüsleri de akim kaldı; fakat Tur-i

---

[644] Mısır fethinden sonra Memlûkler zamanından kalan Çerkeslerdendir. Mısır'da on akçe ile vazife görürken Hadım Süleyman Paşa'nın Hint seferi esnasında ben de bu sefere gitmek isterim amma atımdan ayrılmam demiş, herkes gülmüş, sonra Süleyman Paşa kendi atından başkasını koydurmadığı halde bunun atının da alınmasını emretmiş. Hint seferinde bulunup avdette Yemen'de kalmış, kolağalığı ve sonra sancakbeyliği vermiş ve SarcVda oturmuştur. Zü&eytTde beylerbeği olan Üveys Paşa'nın, Pehlivan Hasan tarafından katli üzerine Hasan bunu da öldürmek istediyse de ihtiyatlı davranan özdemir Paşa, Hasan'ı tepeleyip başım İstanbul'a yollamıştır. Özdemir Paşa'nın SötraVyı ne suretle imamın elinden aldığı ve diğer Yemen olayları ahvaline
dair gönderdiği Arabça raporun Türkçe tercümesi Topkapı Sa. Arşivinde 8342 numaradadır.

Sına kasabasını yakmağa muvaffak oldular (950 H. = 1543 M.). Portekizliler bu hareketleri esnasında ehemmiyetini takdir ettikleri Aden'i kısa bir zaman için elde ettilerse de Süveyş kaptanı meşhur Piri Reis'in bizzat donanması ile tazyiki neticesinde Aden kale ve limanı kurtarılmıştır.

Pirî Reis [645] 958 H. (1551 M.)'de otuz kadar [646] gemiden mürekkep Süveyş donanmasiyle Hind Denizi'ne çıkarak Cidde'ye uğrayıp üç gün kaldıktan sonra Umman sahilini geçip Arabistan yarımadasının güney-ftoğusundaki Maskat'ı zapt ve Portekizlilerin yetmiş kadırgasiyle muharebe ederek galebe çaldıktan sonra Hürmüz adasındaki Hürmüz kalesine kaçan düşmanı orada muhasara ettiyse de kaleyi alamadı ve Frenklere yardım ettiklerinden dolayı şehri yağmalattı. Oradan Basra'ya gelip vali Kubad Paşa'dan yardım istedi: fakat vali ona "Sen Müslümanlara zulmetmiş ve inallarını yağma eylemişsin" diyerek yardım etmedikten başka Pirî Rcis'i tutarak elindeki mallarını almak istedi.

Pirî Reis burada bulunduğu sırada Portekizlilerin Basra körfezini kapamak istediklerini duyunca içeride mahsur kalmak istemeyerek alelacele kendisine tâbi olan üç kadırga ile denize açıldı; gerek asker ve gerek diğer gemiler Basra'dan çıkmamışlardı.

Bu suretle yola çıkan, Pirî Reis bir gemisini de yolda zayi ettikten sonra 960'da Süveyş'e ve oradan da Mısır'a geldi; kendisinin bu hareketi İstanbul'a, yazıldı. Hüzmüz muhasarasını kaldırması ve diğer gemilerle askeri Basra'da bırakarak gelmesi sebebiyle suçlu görülerek Mısır divanında başı kesildi ve malları müsadere olundu.[647]

Murad Reis’in Süveyş Kaptanhğı

Pirî Reis'ten sonra Süveyş kaptanlığı, Basra beylerbeğisi Kubad Paşa'nın istanbul'a yazması üzerine sabık Katif (Bahreyn) sancağı

---

[645] Pirî Reis, Tl. Bayezid devlinde Osmanlı devleti hizmetine girmiş olan meşhur Kemal Reis'in yeğenidir. Amcasiyle beraber birçok deniz seferlerinde bulunmuş ve en son Süveyş kaptanı olmuştu. Süveyş kaptanlığı o tarihte Kızıldeniz ve Hint sulnrı'nda. faaliyette bulunacak donanmanın amiralliği demekti. Ölümünde yaşı takriben seksen kadardı. Kiutb-ı Bahriye isimli mufassal ve mükemmel eseriyle atlası meşhur olup bunlar Türk Tarih Kurumu tarafından faksimile olarak bastırılmıştır.

[646] Kutbüddin Mekkî'nin adlı seyahat namesine nazaran yirmi beş kadırgadır.

[647] Hürmüz muhasarasında Pirî Reis*in para alarak muhasarayı kaldırdığı rivayetini Peçevî ve Âlî kabul etmiyerek garaza hamlediyorlar.

beyi Murad Reis'e verildi ve Pirî Reis'le birlikte hareket etmiyerek Basra körfezindeki donanma ile orada kalması enırolundu; buna da sebep Portekiz donanmasının külliyetli miktarda Hint ve Aden denizindeki faaliyeti idi.

Murad Reis bir ara fırsat bulup on beş kadırga ve iki barca ile Basra'dan ayrıldı ise de Hürmüz adası civarında Portekiz donanmasına rastladı; yaptığı şiddetli deniz harbinde muvaffak olamıyarak tektar Basra körfezine döndü; meşhur kaptanlardan Süleyman ve Recep reisler şehit olmuşlardı; Murad Reis, Pirî Reis gibi îdam edilmedi; fakat azlolundu (959 H.=1552 M.). Bu suretle Süveyş donanması Basra körfezinde mahsur kalmış ve bir gemi de Portekizliler tarafından zaptedilmiştir. [648]

Seydı Ali Reis'in Kaptanlığı Ve Sergüzeşti

Bundan sonra Basra'daki donanmayı Süveyş'e getirmek için Süveyş kaptanlığına tersane kethüdası Hızır Bey'in oğlu olan ve tersane reislerinden (kadırga kaptanlarından) bulunan Şeydi Ali Reis tâyin edildi (960 H.=1553 M.). Haleb yoluyla Basra'ya gelen Scydi Ali Reis on beş kadırgayı Basra körfezinden dışarı çıkarmak istedi; Iran sahilini takip etti. Benderbuşir, Katif yani Bahreyn adasına geldi; donanma Basra'dan hareketinin kırkıncı günü Umman sahillerinde yirmi beş veya yirmi sekiz mevcutlu bir Portekiz filosİyle karşılaştı; yapılan muharebede bir Portekiz gemisi batırıldı ve geceden istifade eden Portekiz filosu kaçtı.

Yoluna devam eden Türk donanması Maskat limanına yaklaştığı sırada otuz iki gemiden mürekkep bir Portekiz filosuna daha rastladı; açık deniz muharebesi yapamıyacağını anlayan Şeydi Reis sahile muvazi olarak donanmasını sıralayıp harp etti. Muharebe sabah karanlığından akşam karanlığına kadar bütün şiddetiyle devam etti; gece her iki taraf da ziyade yorulup birbirlerinden ayrılmışlardı; Türk donanması Iran ve sonra Belücistan sahiline düştü ve bir Müslüman levend gemisinin kılavuzluğiyle Güvader limanına geldiler. Buranın hükümdarı Celâleddin b. Dinar bunlara ikram ile yiyecek ve ihtiyaçları

[648] Murad Reis 1018 H. (1603 M.)'de vefat ederek Rodos'ta sonradan kendi adına yapılan camiin avlusundaki türbesine defnedilmiştir.

olan şeyleri verdi. Burada mümkün olduğu kadar kendilerine çeki düzen verdikten sonra ayrıldılar; yine batıya Arabistan yarımadası tarafına geliniyordu; bu seferde müthiş bir fırtına çıktı; Türk donanması kuvvetli dalgalarla Hindistan sahillerine doğru atılıyordu. Deniz üzerinde günlerce süren bin bir tehlikeden sonra Diyu, Gücerat, Surat taraflarına gelindi, donanmada artık harp edecek kudret kalmamıştı. [649]

Kurd oğlu Hızır Reis

Sevdi Ali R e i s'ten sonra Süveyş kaptanlığı Kurdoğlu Hızır Reis'e verildi; bu sırada Portekizliler Hint Denizi'ndeki adaları ele geçiriyorlar ve bilhassa doğudan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı Bahr-i Muhit-i Hindi taraflarındaki adaları zaptediyorlardi.[650]

Bu adalardaki hükümetler içinde en kuvvetlisi Açe veya Açın İslâm devleti olup Sumatra adasiyle Malaka yarımadası bunlara aitti; Portekizliler buraları almak istediklerinden Açın hükümdarı Sultan Alâüddin, donanmaları Hint sularına kadar gelmiş olan Osmanlı devletinden yardım istemek üzere 972 H. (1565 M.)'de İstanbul'a bir elçi yollamıştı.

Sultan Alâüddin, Osmanlı hükümdarından top ve tüfenk ve askerle kendisine yardım edilmesini istiyordu; bunun göndermiş olduğu nâmeden, Portekizlilerin Seylan ve Kalküta İslâm hükümetleriyle harp ettikleri anlaşılıyordu; bu elçinin gelişi Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferine ve ölümüne tesadüf etmişti. Heyet iki sene kadar İstanbul'da kaldı.

Osmanlı devleti bu İslâm devletinin müracaatını kabul ile Süveyş'teki donanma ile yardıma karar verdi; yirmiyi mütecaviz gemi ile (19-tanesi kadırga) Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Reis memur edildi. İstenilen levazım ile gemi yapan ve top döken ustalar da gemilere konarak denize çıkılmak üzere idi.

Tam bu sırada Yemenide bir ayaklanma oldu; Zeydî mezhebi imamı

---

[649] Bu hususta Gücerat hükümdarı Giyasüddin Sultan Ahmed'e yazılmış olan ıfıme-i hümâyun sureti Feridun Bey Münşeatında vardır (C. H., s. 219). 111. Mahmurun oğlu olan Şah II. Ahmed 961 H. (1553 M.yüeıı 969 11, (1561 M.) tarihine Vadar Gücerat hükümdarlığı yapmıştı.

[650] Şeydi Ali Reis'in Muhit ve Mir'âtü'l-memalik isimli eserleri vardır. Bundan başka Ali Rıışçu'nun kozmografyaya dair Fethiye isimli eserini Türk-çeye çevirmiştir.

Mutahhar isyan ederek San'a ile birlikte Yemen'in mühim bir kısmını ele geçirdiğinden tabiî olarak Açe seferi geri kaldı ve Kurdoğlu Hızır Bey Yemen işine memur edildi ve Yemen'e serdar olan Sinan Paşa'nın maiyyetinde çalıştı; fakat Açe hükümetine gönderilmesi lâzımgelen harp levazımı ve sanatkârlar iki gemi ile sevk edildiler; bunlar Açe İslâm devletinin hizmetine girip orada yerleştiler.

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

ŞEHZADELER VAK'ASI

Şehzade Mustafa Aleyhinde Hurrem Sultanın Entrikaları

Ortada bir veraset kanunu olmadığından Sultan Süleyman'ın yaşı ilerledikçe oğulları da endişe içinde idiler. Aşağıda anlatacağımız, Şehzade Mustafa hâdisesinde padişah henüz altmış yaşında bulunmakta idi.

Sultan Süleyman'ın 960 H. (1553 M.) tarihinde en büyüğü Mustafa olmak üzere Selim, Bayezid, Cihangir isimlerindeki dört oğlu hayatta idi1. Bunlardan Mustafa otuz dokuz, Selim otuz, Bayezid yirmi sekiz ve Cihangir ise yirmi üç yaşlarında idiler. Konya valisi Şehzade Mustafa babasının Manisa san-nakheyliğinde bulunduğu 921 H. (1515 M.)'de doğmuş olup şeklen ve bedenen büyük babası Yavuz Sultan Selim'e benzemekte idi.

Şehzade Mustafa iyi tahsil görmüş olup ahlâkî selâbeti "ve ciddiyeti ve fazl ve kemali cihetiyle hem yeniçeriler ve hem de münevver zümre tarafından seviliyordu; yaşı ve vaziyeti itibariyle hükümdarlığa namzetti; fakat buna Hurrem Sultan karşı çıkmıştı. [651]

Sultan Süleyman'ın Osmanlı tarihlerinde Hurrem Sultan ve ecnebi kaynaklarında Rokzalan demlen diğer bir zevcesinden Selim, Bayezid, Mehmed ve Cihangir isimlerinde dört çocuğu doğmuştu. Bunlardan Şehzade Mehmed daha evvel yani 950 H. (154 M.)'de Manisa sancakbeyi iken vefat ederek yeniçerilerin eski odaları karşısına defnedilmiş ve üzerine bir türbe ile yanına Şehzade camii diye meşhur cami, medrese ve imaret

Hurrem Sultan, oğullarından Bayezid'i çok sevdiğinden onun hükümdar olması için el altından faaliyete geçmişti. Pâdişâh bu güzel kadın efendinin tesiri altında bulunuyordu. Bayezid'i, hükümdar yapmak için önde bulunan Şehzade Mustafa'nın bertaraf edilmesi lâzımdı1; vezir-i âzam ibrahim Paşa, Şehzade Mustafa'nın

---

[651] Sultan Süleyman'ın Murad, Mahmud ve Abdullah isimlerindeki üç şehzadesinden ilk ikisi pâdişâhın Belgrad seferinden dönüşünde on gün ara ile vefat etmişlerdir. Bunlardan Murad iki yaşında olup 19 Ekim 1521'de ve dokuz yaşında olan Mahmud da 29 Ekimde ve Şehzade Abdullah ise 1526'da vefat edip büyük babaları Sultan Selim'in türbesine defnedilmişlerdir.

hükümdarlığına taraftar olduğundan ilk fırsatta ibrahim Paşa aleyhindeki cereyanlardan istifade ile onu ortadan kaldırmağa muvaffak oldu.

Hurrem Sultan Şehzade Mustafa aleyhinde tertibat aldı ve yavaş yavaş harekete geçti: Manisa sancakbeyi olan Mustafa Amasya^ya ve daha sonra Konya'ya nakledilmiş ve Hurrem Sultandın oğulları Selim Manisa'ya ve Bayezid de Kütahya sancaklarına gönderilmişlerdi. Şehzade Mustafa, aleyhine hariçten alınması icabeden tertibatta da henüz kubbe veziri bulunan Damat R üs tem Paşa mühim rol oynuyor Mustafa'nın İran şahiyle muhaberesine dair imzasını taklid ile sahte mektuplar tertip ettiriyordu.

Sultan Süleyman bu sıralarda sefere çıkmayarak Erdel meselesinden dolayı Macaristan taraflarına vezir Kara Ahmed Pasa'yı ve doğu vilâyetlerine taarruz eden Şah Tahmasb'a karşı da vezir-i âzam olan damadı Rüşt em Paşa'yı göndermiştir.

Şehzade Muştala Hakkındaki Şayialar

Rüstem Pasa hareketinden sonra Aksaray taraflarına gelince güya yeniçerilerin Şehzade Mustafa'ya temayülleri olduğunu ve askerin, ihtiyarlığı sebebiyle sefere çıkamayan padişahı hal ile Dimetoka [652] da oturtup Mustafa'yı hükümdar ilân etmek istedikleri şayiasının yayılmakta olduğunu bildirmek üzere sipahiler ağası bulunan Kızıl Ahmedlilerden Şemsi Ağa (Meşhur Şemsi Ahmed Paşa) ile çavuşbaşıyı İstanbul'a yolladı ve pâdişâhın bizzat askerin başında sefere çıkmasını arz ile Aksaray'dan ileri gitmiyerek emir bekledi.[653]

---

[652] Şehzade Mustafa, babasından sonra başka anadan Hurrem Sultan'dan doğan Bayezid' ile Selim'den birinin hükümdar olması için Hırrem Sultan'ın çalıştığını haber alınca kendisine taraftar arıyordu. Mustafa'nın, Bağdad ve Diyarbakır bcylerbeğisi Ayaş Paşa'ya bu hususta mektubu (Münşeat mecmuası, Veliyyüddin Efendi kitapları, Nr. 2735).

[653] hikmet hüdamndır, ordûy-ı hümâyunda bazı ahbâr şayi olur oldu; netayic-i nûrftyici Şehzade Mustafa'ya râci bulunur oldu. Meğer ki Ieşker miyarımda bâzı ağbiya şehzade cenabına arz-ı sıdk u safa edip valid-i mâcidin kocaldı,'hareket ve sefere takat getürmckten hâli kaldı; amnçün Rüstem Paşa'-yı Anadolu'ya serdar etti saldı; müşarünileyh paşa ise sana bedhâhtır, bu fırsatta leşkere gelip başını kesersen husûl-i meramına güvahtır deyu muttasıl ıdlâl etmişler; tek dururken bu sevdây-ı bâtıla dernek çıkarmışlar, bu minval üzre müteakip haberler göndererek ve her birinde pâdişâhın gâh zaaf halini gâh işti-dad-ı marazı ahvalini bildirerek derdmendi tarik-i isyana azim etmişler; vezir bu güft ü gûnun sohbetini yazdı; ol hîıide ebnâ-i sipahiyan ağası Şemsî Ahmed Ağa'yı ve çavuşbaşı olan Mukbil'i ulaklık ile cenâb-ı saltanata gönderdi; anlar gelince kendüsi meks ve tevakkuf kıldı (Alî tarihi, varak 59).

Padişah bunu haber alınca Rüstem Paşa'yı geri çağırdı ve 1553 Ağustos sonlarında kendisi Iran seferine çıktı; Kütahya valisi Bayezid'i Rumeli muhafazasında bulunmak üzere Edirne*-ye gönderdi Bolvadin'e gelince Saruhhan (Manisa) valisi Selini orduya gelerek el öptü; bundan sonra pâdişâh, Karaman Ereğlisi bir konak geçilince Aktepe konağına geldiği vakit sefere memur olan Şehzade Mustafa orduya iltihak eyliyerek çadırı kuruldu. Ertesi günü kanun üzere ileri gelen devlet adamları Mustafa'nın çadırına gidip el öptüler ve hil'at giydiler; bundan sonra şehzade babasının elini öpmek üzere divanhane çadırına geldi, vezirler selâmlayıp önüne düşüp çadıra kadar getirdiler; çadıra girdiği zaman babasını göremeyince şaşırdı; yedi dilsiz kendisini karşıladılar ve hemen üzerine atılarak boğmak istediler, Şehzade Mustafa bunların elinden kurtulup babasının yanına doğru kaçarken saray hademelerinden Zal Mahmud Ağa arkasından yetişip şehzadeyi altına alıp boğdu (1553).[654]

Şair Yahya Bey'in Mersiyesi

Mustafa'nın boğulduğunu duyan yeniçeriler buna sebep olanların cezalandırılmasını isteyerek ayak direLediklerinden Rüstem Paşa vezir-i âzamlıktan azlolunnup ikinci vezir Kara Ahmed Paşa tâyin edildi; fakat yetişmiş olan bu şehzadenin Ölümü uzun zaman tesirini muhafaza etti. Bu katıl hâdisesi sebebiyle şair Taşlıca Yahya Bey[655] çok acıklı bir mersiye yazmış ve bu mersiye asker arasında okunarak teessürü devam etmiştir :
Meded meded ki cihanın yıkıldı bir yanı Ecel Ceîâlîleri aldı Mustafa Hânı beytiyle başlayan bu meşhur mersiyenin bir yerinde :
Getirdi arkasını yere Zal-i devr-i zaman Vücuduna sitem-i Rüstem ile irdi ziyan beytiyle bu katilde medhali olan Zal Mahmud Ağa ile Rüstem Paşa'yı açıkça göstermiştir. Rüstem Paşa ikinci defa vezir-i âzam olduğu zaman Yahya Bey'i çağırarak öldürmek istemiş ise de Sultan Süleyman muvafakat etmemiş ve îzvornik sancağında otuz bin

[654] Bu Mahmud Ağa, sonra vezir olup Eyüp'te cami ve medrese ve imareti bulunan damatlardan Zal Mahmud Paşa'dır.
[655] Taşlıcalı Yahya Bey, kendisini tanıyan müverrih Alî'nin kaydına göre Dukakin-zadelerden olup kendisi ve babası yeniçerilikten yetişmişlerdir. Yahya Bey, Kapıkulu süvarisi ve sonra bazı vakıflara mütevelli olmuştur.

akçelik bir zeametle İstanbul'dan uzaklaştırmıstır.
Sultan Süleyman bundan sonra Haleb'e, gitmiş kışı orada geçirip Diyarbakır'a geldiği zaman sadakatlerinden şüphe ettiği askerin fikirlerini yoklamak için izn-i âm denilen umumî bir divan yaparak buraya gelen yeniçeri ağası ve yeniçeri kethüdası, ocağın kâtip ve ağaları, yayabaşı ve bölükbaşılar, vekil harç, solaklar ve böl^ik ihtiyarlariyle görüşülüp onların sadakatleri anlaşıldıktan sonra ıran tarafına yürümüştür.

Şehzade Cihangir'in Ölümü

Sultan Süleyman'ın Hurrem Sultan'dan doğmuş olan en küçük oğlu Cihangir büyük biraderi Mustafa'nın ölümünden çok mütesssir olup içlenerek vefat etmiştir. Şehzade Cihangir kanburdu. Çok zarif, munis ve hassas olup babası kendisini pek sevdiğinden yanından ayırmazdı. Hattâ yaşı sancağa çıkmak için çok müsait olduğu halde bu sevgi saikasiyle daima babasiyle beraber bulunurdu; bu defa Şehzade Mustafa hâdisesinde de orduda bulunmuş ve bu feci akıbeti görerek nihayet Helep vefat etmiştir (1553); cenazesi İstanbul'a naklolunarak Şehzade camii yanında biraderi Şehzade M e h m c d'in türbesine defnedildi. Cihangir camii bunun hâtırası için yapılmıştır.

Şehzade Bayezıd Vak'ası

Şehzade Mustafa ve Cihangir'in de ölümlerinden sonra Sultan Süleyman'ın hayatta ana ve baba bir Selim ve Bayezid isimlerinde iki oğlu kalmıştı ve ikisinin de validesi Hurrem Sultan'dı. babasına benzeyen Bayezid annesi tarafından çok seviliyordu; filhakika bu şehzade kültür itibariyle yüksekti ve annesine benzeyen [656] Selim'e nisbetle çok yüksek, şair ve aynı zamanda mütevazi ve iyi ahlâklı, cevval ve cesur olması sebebiyle maiy-yeti ve devlet erkânı taraflarından da seviliyordu. Çok cömert olan ve aynı zamanda kuvvetli bir muhit yapmak için fazla para sarf eden şehzadeye tahsisatı yetişmediğinden dolayı validesi Hurrem Sultan tarafından

[656] Busbek'ten naklen Hammer (Atabey tercümesi, c. VI., s. 581) ve Arthos Pomas Bayezid'in babasına ve Selim'in anasına benzediklerini yazıyor ki Fasıl 19) Selim'e, Sarı Sultan Selim denilmesi bundandır.

da yardım ediliyordu.

Biraderi Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra Bayezid, babasından sonra kendisinin hükümdar olacağına iyiden iyiye hükmetmişti; hattâ 965 H. (1557 M.)'de Mekke emîri tarafından İstanbul'a gönderilen ve Kütahya taraflarından geçerken şehzade ile görüşmüş olan Kutbüddin Mekkî şehzadenin bu husustaki ümit ve arzusunu açıkça yazmaktadır; eğer validesi Hurrem Sultan sağ olsaydı bu arzusuna nail olacağında şüphe yoktu; Hurrem Sultan 1558 Şubatta (26 Cemaziyelâhır 965) vefatına kadar oğullarının birbiriyle iyi geçinmelerini temin etmişti. Validesinin biraderi hakkındaki faaliyetini bilen Şehzade Selim ise kendi tâfeiri veçhile Allah'a tevekkül ederek mukadderata bağlanmıştı.

Hurrem Sultan'ın vefatı iki kardeşi saltanat hırsiyle birbirlerine düşürdü. Bunların aralarındaki geçimsizliğe mebni Selim Manisa'dan Konya'ya ve Bayezid de -Kütahya'dan Amasya'ya naklolundular; fakat Bayezid'in İstanbul'a yakın olan Kütahya'dan kaldırılması, şüphesini uyandırdı ve gitmek istemedi, Selim ise derhal fermana itaat ederek M a n i s a'dan ayrıldı. İki şehzade arasında bir çarpışma olmaması için Şehzade Selim'e vezir Sokullu Mehmcd Paşa ve Bayczid'e vezir Pertev Paşa gönderilerek her ikisine de nasihat edildi. Hattâ padişah geçimsizlikte ısrar ederlerse saltanatı kız kardeşinin oğlu olan (Mora sancak beyi) Osman-Şah Bey'e vereceğini-tehdid makamında oğullarına bildirmişti. Osman Şah'ın validesi"" Yavuz Sultan Selim'in kızı Hanım Sultan diye maruf Hatice Sultan idi. [657]

İki şehzade arasındaki hu mücadelede Rüstem Paşa ikinci defa vezir-i âzam bulunuyordu. Hurrem Sultan'ın pâdişâh üzerindeki tesiri neticesinde 962 H. (1555 M.)'dc katledilen Kara Ahmed Paşa'nın yerine Rüstem Paşa tekrar vezir-i âzam olmuştu.

Lala Mustafa Paşa'nın Hileleri

Şehzade Selim'in maiyyetinde bulunan Lala Mustafa Paşa, Rüstem Paşa aleyhdarı olduğu için şehzadeler işinde rol alarak Selim'e taraftar olmuş ve onun saltanatını temin etmek üzere Selim'in muvafakatiyle Bayezid'i iğfal yollu mektuplar yazarak ondan

---

[657] Şekayık zeyli Atâyî, s. 241.

aldığı cevapları pâdişâha göndermek suretiyle Bayezid'i âsi göstermiştir. Bayezid, evvelce kendi maiyetinde bulunduğu için sadakatine emin olduğu Lala Mustafa'ya îtimad ederek bütün işleri yazıyordu.

Bayezid'in mektupları padişah üzerinde tesirini göstermiş ve Sultan Süleyman'ın :

Bayezid Han'ım, biraderinle nifak ve sikakı defetmek husul-î meramına sebeptir, benim hayır duamı almak istersen bundan sonra bu yakışıksız hallerden sakın" yollu nasihatlerini havi emirleri şehzadeye gitmiyerek Lala Mustafa'nın adamları tarafından elde edilip mektubu götüren adam öldürülüp bu hal B a y e z i d'in üstüne atılmış ve B a y e z i d'in babasına yazdığı itizar arızaları da Lala Muşta fa tarafından elde edilmiştir.[658]

İşte bu hâdiselerden sonradır ki yukarıda söylediğimiz gibi şehzadelerin sancakları değiştirilmişti; Bayezid Amasya'ya gitmemekte iptida ısrar ettiyse de sonra birtakım şartlarla gitmeğerazı oldu ve gitti Lala Mustafa Paşa'nm şehzade Bayezid'e yaptığı hilesine Rüstem Paşa vâkıf olduysa da kendisi Şehzade Mustafa hâdisesinden dolayı lekeli olduğundan hükümdar-olmasım istediği Bayezid'e karşı bir şey yapamadı; çünkü Lala Mustafa Paşa, vezir-i azanım, Şehzade Bayezid'i tahrik ettiğini bildirdiğinden Sultan Süleyman onun bu hâdiselere dair olan arzlarına kat'iyyen îtimad etmemekte idi.

Bayezıd'ın İran'a Kaçması

Nihayet bu hileli hareketlerin tesiri görülüp maiyyetine epi kuvvet toplamasının ve kardeşi Selim üzerine gitmek istemesi üzerine Bayezid babasına karşı âsi ilân edilerek Sokollu Mehmed Paşa kulnandasiyle IstanbuV dan kuvvet sevkedildi; Bayezid, Selim ile yaptığı Konya muharebesinde evvelâ galip gelmiş ise de sonra bozularak Amasya'ya kaçtı; iş işten geçtikten sonra Lala Mustafa Paşa'nm kendisim iğfal ettiğine vakıf olup babasına afvi için arızalar

---

[658] Bu hadiselerin iç yüzüne vakıf olmayan Sultan Süleyman bir gün Rumeli kazaskeri Hâmid Efendi'ye : ".. nice mektuplar gönderdim, kablel-harp ve badehu tevbesi makbul olmayacağını bildirdim ve hattâ ubuvveti vasıta ittihaz edip vâfir yalvardım, habbeza mektupları ısgâ etmedi ve benim pendü nasihatlerimi tutmadı, maahâza gönderdiğim adamları kati ü helakle zayi kıldı. ." demişti {Âlî tarihi, varak 81).

takdim ettiyse de bunlar da yolda Lala Mustafa Paşa'nm eline geçerek imha edildi. Neticede derdini babasına anlatmağa muvaffak olamayan Bayezid dört oğlunu yanına alıp [659] haremini Amasya'da bırakarak bin kadar adamiylc İran'a, gitmek üzere yola çıktı; arkasından şiddetle takip edildiyse de yakalanamadı, Erzurum beylerbeğisi Ayaş Paşa, kendisine verilen emir hilâfına Bayezid'i yakalamadıktan başka üstelik ona ihtiyacı olan nal ve mıh verdiğinden dolayı îdam edildi; Bayezid kendisini takip edenlerle Araş nehri civarında bir muharebe yapıp onları bozduktan sonra Iran topraklarına girdi ve Revan valisi Şahkulu Sultan'a

YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

KANUNÎ'NİN SON SEFERİ-ÖLÜMÜ VE ŞAHSİYETİ

Avusturya İle Sulhun Bozulması

Yukarıda Macaristan seferleri kısmının sonunda söylendiği gibi 1562 M. (H. 970)Me Nemçe elçisi Busbek vasıtasiyle Avusturya ile sekiz senelik bir muahede yapılmış ve bu muahede yapıldıktan iki sene sonra Ferdin and vefat etmişti. Osmanlı hükümeti Ferdinand tarafından iki senedenberi verilmiyen vergiyi istediği gibi yeni hükümdar tarafından muahedenin bakiye kalan altı senesinin de kabul ve tasdikini talep eylemişti.
imparator Ferdinand'ın yerine oğlu Maksimilyan geçmişti; yeni imparator bir taraftan kendisinden istenilen vergiyi İstanbuVa gönderip sulh muahedesini yenilerken diğer taraftan da Erdel beyi Sigismund ile Nemçe arasında muharebe oluyordu.
Osmanlı himayesindeki Erdel beyi, Nemçe yani Avusturya topraklarına tecavüzle, Çatmar veya Zatmar şehrini zaptetmiş ve imparator bu halden hükümete şikâyetle buranın geri verdirilmesini rica eylemişti; fakat daha bu iş halledilmeden evvel imparatorun Erdel

[659] Şehzade Buyezİd'iıı en büyüğü Orhan olmak üzere Osman, Mahmud ve Abdullah isimlerinde dört oğlu olmuştu. Osman'la Mahmud'un anneleri birdi. BayczidMn Mihrümah, Hatice, Ayşe, Hanzâde isimlerinde dört te kızı olup en büyükleri olan birincisi on bir yaşında idi (Bk. Kut-ı Mekkî seyahat-namesi). Bayezid. 13ulam tabiriyle ablası Mihrimah Sultan'a kendi el yazı-siyle olan mektubunda Amasya'dan çıkarak Gürcü boğazına geldiğini ve afvi için delâlet etmesini beyandan sonra (Orhan, Osman, Mahmud ve Abdullah'ı bile götürdüm demektedir (Top. Sa. Ar. Nr. 6057).

hududuna tecavüzle Tokay ve Serenç taraflarını zaptetmesi aradaki sükûnu ihlâl eylediğinden Budin beylerbeğîsi Yahya Paşa-zâde Arslan Paşa Erdel beyine yardıma kalkmış ve o sırada yeni bir sefer açılmasına taraftar olmıyan vezir-i âzam Semiz Ali Paşa'mn vefatı ve yerine gelen Sokullu Mehmed Paşa'nın harbe taraftar olması üzerine Avusturya'ya karşı harp ilân edilmiştir.[660]

Sigetvar Selen

Bu sefer Kanun î'nin bizzat ordusunun başkumandam olarak yaptığı seferlerin on üçüncüsü [661] ve sonuncusudur.
Sultan Süleyman ihtiyarlığına mebni on üç senedenberi sefere çıkmıyordu; aynı zamanda Şehzade Mustafa ve Bay ezici faciaları kentlisini ruhan da muztarip etmişti. Yeni vezir-i âzam Sokullu M e hm e d Paşa, padişahın seferde bulunmasını muvafık görmüş, o sene yapılan ve başarısızlıkla neticelenen Malta seferinin fena tesirini örtmek istemişti.[662]
Sultan Süleyman'ın yaşı yetmiş üçü bulmuştu; kendisi birtakım hastalıklarla malûl olduğu gibi ayaklarmdaki nıkris hastalığı sebebiyle de yürüyemediği için bu sefer esnasında hazan araba ve bazı yerde de tahtırevanla gidiyor ve kasabalara girileceği zaman dinçlik ve zindelik gösterip halk üzerinde iyi tesir yapması için ata biniyordu.[663]
Hükümdar bizzat sefere çıkmadan iki ay evvel, ikinci vezir Pertev Paşa bir miktar Kapıkulu askeriyle hareket ve Vidin ve Semendire sipahileri,

---

[660] 1566 Nisan sonu=9 Şevval 973
[661] Bu seferler sırasiyle şunlardır : 1521 Belgrad, 1522 Rodos, 1526 Mohaç, 1529 Viyana, 1532 Alman, 1533 Irakeyn, 1536 Korfo, 1538 Boğdan, 1541 Budin, 1543 Gıran veya Estergon, 1548 Tebriz, 1553 A'ahçevun ve sonuncusu ise 1566'daki Sigetvar seferleridir.
[662] Sultan Süleyman 973 Şevvalinin dokuzunda Sigetvar seferine hareketinde oğlu Selim'e kendi el yazısıyle şu vasiyyetnûmeyi yazmıştır. Beıüin candan sevgili iki gözüm nuru Selini Han'ım Hu İki bazubendi ve bir Ceheri al samiuğı vakf eylemişimdir. İki Cihan fahri Muhamnıcd Mustafa'ma ruhuna, yana vasiyyet ederim bunları satup Cidde-i mamureye su getirenin oğulluk idüj> hu vasiyyeti yerine getiresiz ve cümle oda oğlanları şahiddir; sen henüm yazımı hilürsin, bu esbab fahr-i âlemindir benim değildir, göreyim nice yerine korsuz: dünya kimseye paydâr değildir, ümid-dir ki behasiylc satasız. Hak teâlâ bu seferi mübarek edib gönül hoşluğiyle gelmek müyesser ide hahib-i ekreını hürmetine aleyhisselâm (Topkapı Sarayı Arşivi, AV. 5888).
Bu vnsiyyetnAıneıiiıı u>-lı görülmedi. Arşivdeki de sarett/r. Merhum Osman h'v.vİd Sağlam, bir mecmuadan naklen bu vasİyyetmmıeyi tarih-i Üsınanî Encümeni Mecmuasında (Sene 4, s. 1287) neşretmiş olup orada küçük farklar vardır.
[663] Sultan Süleyman bu son seferine giderken Edirnekapı'sından çıkacağı sırada bir pir yol kenarında dua edip "pâdişâhım biz senden razı idik, Hak teâlâ senden razı ola demiş" pâdişâh bu sözden seferde öleceğini anlamıştı (Atayî, Şekayık zeyli, s. 97).

Eflâk, Boğdan ve Kırım kuvvetleriyle birleşerek Erdel taraflarındaki Avusturya hududu üzerine gidip Gyula veya Güle'yi almağa ve Zatmar ile Tokay kalelerini istirdada memur edildiği gibi bir müddet sonra padişahın kumandasındaki ordu da Bclgrad yoluyla Macaristan^a gelmişti; tarihlerin yazdıklarına göre Osmanlı ordusunun en tantanalı seferi bu idi; Zemun (Zemlin) sahrasında Erdel beyi maiyyetiyle geldi ve Pertev Paşa ile birlikte hareket etmek üzere o tarafa gönderildi.

Zemun yakasına yani Macaristan toprağına geçildikten sonra tarafına gidilmesi kararlaştırılıp asker o tarafa sevkolunduğu sırada Sigetvar beyi Kont Zerini veya Osmanlı tarihlerine göre Zerniski Mokloş tarafından Şikloş'âa, Tırhala sancakbeyinin oğluyla beraber şehit edildiği haberi gelmesi üzerine asker geri çevrilerek Batı - Macaristan'daki Siket veya Siget kalesi üzerine yüründü.

Sigetvar'ın Zaptı

1566 senesi Ağustosunun beşinde Sigetvar (Adalar şehri) muhasara edildi.[664] Burasını Kont Zerini müdafaa etmekte idi; evvelâ eski şehir topla dövüldü. Zerini, yeni şehri müdafaa edemiyeceğini anlayınca burasmı yaktırdı; fakat Türkler hendekleri toprakla doldurup yeni şthir enkazının üzerinden eski şehri aldılar; [665] Kont Zerini kaleye çekildi; nihayet ümitsiz bir halde altıyüz kadar maiyyetiyle kaleden fırladı; göğsüne iki kurşun ve başına da bir ok isabetiyle istü; bu suretle otuz dört gün muhasaradan sonra bir cumartesi günü S îvar alındı.[666] Vezir Pertev Paşa kumandasiyle Erdn by'ine yardım etmek üzere gönderilen kuvvetler de Givula va Güle ile Yanva, ve diğer bazı kaleleri elde etmişlerdi.

---

[664] Sultan Süleyman'ın bu son seferi esnasında Tatar Pazarcığına geldiği zaman Kütahya valisi Şehzade Selim'in oğlu Manisa sancakbeyi Murad'm bir- erkek oğlu doğmuş ve burada iken pâdişah'a bildirilerek bir isim koyması rica edilmiştir. Sultan Süleyman "Ecdâd-ı kirâmımızda Murad oğlu Mehmed ola gelmiştir, nâm-ı şerifi Mehmed olsun" demiştir ki sonradan, hükümdar olan Sultan III. Mehmed'dir. Bu suretle Sultan Süleyman son senesinde torununun çocuğunu görmüştür (Selânikî, s. 22).

[665] Hammer'in kaydına göre Siget şehri her taraftan nehirle çevrilmiş olup eski şehir, yeni şehir ve kaleden mürekkeb olarak üç kısımda ve bunlardan her biri köprülerle birbirlerine bağlanmıştı. Feridun Bey Münşeatı"nda(c. //., s. 469). Sultan Süleyman'ın vefatı ve Sultan II. Selim'in cülusu münasebetiyle gönderilen nâmede : "Memalik-i mahrusamız kenarlarına karıp Hıristiyan kalelerinden Sigetvar demekle iştihar bulmuş birbierine muttasıl dört kale-i hasîn. .." sözleriyle Sigetvarhn dört kısım olduğu beyan ediliyor.

[666] Sigetvar'm zaptı hakkında Hammer mütercimi merhum Ata Bey'in tetkikine bakın (Hammer tarihi tercümesi, c, VI., s. 356).

Sultan Suleyman'ın Vefatı

Sigetvar kalesi hücumları devam ederken yetmiş üç" yaşında ordusunun başında on üçüncü seferini yapmış olan Gazi Sultan Süleyman 6-7 Eylül (20 Safer 974) cuma günü akşamı yani cumartesi gecesi sabaha dört saat kala vefat etmişti1. Çadırın'da hasta halinde bulunan padişah kale zaptının uzamasından dolayı canı sıkılarak vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'ya hitaben en son olarak :
Şu ocağa yanacak dahi alınmaz mı?" yazılı hatt-ı hümâyununu gönderip kalenin zaptını işaret etmişti;[667] filhakika padişahın vefatının ertesi günü kale alınmış ve hükümdarın Ölümü gizli tutulmuştur; düşman karşısında vukua gelen bu hal tehlikeli bir durum olduğundan başka kapıkulu ocaklarının teessürle ayaklanmalarını mucip olacağından dolayı fena bir vaziyet husule getirebilirdi. Fakat Sokullu Mehmed Paşa'mn müdebbirâne hareketi hiçbir hâdiseye meydan vermemiştir.

Şehzade Sultan Selim'e Haber Gidiyor

Sokullu, padişahın ölümünü duyar duymaz vezir haberdar etmiyerek yalnız kendisinin kâtibi Feridun Bey^e (meşhur Münşeatü1 s-Selâtin' müellifi) haber vermiş ve derhal Kütahya valisi -Selim'e, Hasan Çavuş adında bir divan çavuşuyla mektup gönderip [668] acete ordugâha yetişmelerini bildirmişti.
Hasan Çavuş giderken hakikatte asıl meselenin ne olduğunu ZTbiImeyip yalnız Haîeb Heylerbeğiliğine tâyin olunan bir paşay "müjdeci olarak yollandığını ve geçerken de bu mektubu şehzadeye

---

[667] Sultan Süleyman'ın vefatı günü ve gecesi ve bu münasebetle tr.rihi, müverrihi er e e karışıktır. Peçevî, Selânikî ve Alî gün ve gecesini ayrı ayrı yazmışlardır, SigctuurMa bulunmuş olan Selânikî'nin kaydı diğerlerine nazaran daha uygun olduğundan onun kabulü zarurîdir. Hammer tarihi mütercimi Ata Bey de tahlil etmek suretiyle o tarihi tercih etmiştir. II. Selim tarafından cülus münasebetiyle İran Şahına gönderilen nâmede Sultan Süleyman'ın vefatının fethi mütaakıp olduğu şöyle kaydedilmektedir : " .. . SigHvar'"m esnây-ı cenk ve harbte harap ve viran olan mevazii tamir olunur iken ferman-ı hayy-i kadir ile fermanı mucibince merhum dâr-ı fenadan sarây-ı bekaya intikal eymişler.. ." (Münşeat, c. II., s. 469).

[668] Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa Kütahya valisi Selim'e babasının ölümünü tahriren bildirirken mektubu götüren Hasan Çavuş'a ağızdan "Yolun üstünde Sıçrmıı sahrasında Şehzade Sultan Selim Han hazretlerine mektubumuzu îsal ile fetih haberini ilâm eyliyesin ve şevketlû pâdişâh hazretleri kaleyi tamam muhkem yapmayınca göç, etmez diyesin ve afiyet ve selâmet haberin viresin demişti. . ." (Selânikî tarihi, s. 53).

vermeğe memur olduğunu zannediyordu; bu sırada Selim, Sıçanh sahrasında yaylada bulunmakta idi; Hasan Çavuş buradan geçerken vezir-i âzam'ın mektubunu şehzadeye verip ağızdan da Sigetvar fethi haberini ve padişahın afiyette olduğunu söyleyip geçecekti. [669]

Vezir-i âzam bir taraftan otağ-ı hümâyunda, yazısı padişahın yazısına benziyen silâhdar Cafer Ağa'yı oturtup onun yazısiyle muhtelif işler hakkında hatt-ı hümâyunlar gönderterek pâdişâh hayatta imiş gibi hareket ederken diğer taraftan da merhum pâdişâhın naşını otağ-ı hümayunda yıkatıp vefat haberine vâkıf olan tabip Kaysûnî-zâde, padişah imamı Derviş ve rikâbdar Mustafa, Musa ve Hasan Ağa'lar ve hepsi on iki kişiden mürekkep bir cemaatle namazını kıldırıp dahilî ahşasını çıkarıp gömdürmüş ve cesedi ilaçlatıp ve kokulu şeylere ve muşambalara sardırdıktan sonra bir tabuta koyup otağ-ı hümâyundaki tahtın altına saklatmıştır.

Sokullu Mehmed Paşa'nın Tedbirleri

Sokullu Mehmed Paşa Sisetvarhn ahnmasın an sonra vezirleri pâdişâhın vefatından haberdar efoniş ve harice karşı bir şüphe hasıl olmamasına çalışılmıştı; hattâ kendisine ikinci defa nişancılık verilen Celâl-zade Mustafa Bey ordugâha geldiği vakit Sultan Süleyman'ı vefat etmiş bulup kendisine nişancılık hil'atİ otağ-ı hümâyunda giydirildiği zaman pâdişâhın vefatına muttali olduğundan kendisinin yetişmesine sebep olan ulu hakanın ölümünden müteessiren ağlamağa başlayıp sonra zorla kendisini tutmuş, içi ağlar ve yüzü güler bir hale memnun olarak otağ hümâyundan çıkmıştır.

Sokullu, muayyen ve mahdut bir zümreden başka padişahın ölümünü hiç kimseye haber vermiyerek fetih ve zafer münasebetiyle etrafa fetihnameler yolluyor, kaleyi tamir ettirip asker ve silâh koyuyor, muzafferiyetten dolayı otağ-ı hümâyunda ve ertesi günü kendi

---

[669] Şehname-i Sultan Süleyman'da, Sigetvar'm zaptından evvel pâdişâh vefat etmiş; vezir-i âzam, ölümün duyulmaması için içeride mahrem-i esrarı olan şahsa haber yollayarak padişah ağzından (bukadar zaman kale alınmadı elbette bugün alınmalıdır) diye kapıcılar kethudasiyle bir emir gönderilmesini bildirmiş, söylediği gibi yapılmış vezir-i âzam bu eniri divana tebliğ etmiş, ertesi günü iç kalenin almmasiyle Sigetvar ele geçmiştir.

çadırında mevlûtler okutturuyor, şenlikler yaptırarak Siget-var kilisesini tamir ile camie çevirerek padişahın cuma namazına çıkacağını îlân ettiriyor ve birkaç gün sonra nikristen fazla muz-tarip olan padişahın namaza çıkanııyacağını yaydırıyordu; hattâ padişah namazda bulunsa ve in'am ve ihsan olunsa diye asker arasında dedikodu olduğunu duyan vezir-i âzam bilmemezlikten gelerek derhal orduda dellâllar gezdirip "Beyler, ağalar yarın hazır olasız, divan vardır" diye îlân ettirince pâdişâhın öldüğünden şüphelenenlerin gizli gizli fısıltıları kesilerek herkes Sultan Süleyman'ın sağ olduğuna inanmış ve asker arasında gizlice söylenen bazı dedikodular kesilmişti.
Sokullu Mehmed Paşa, divanın akdinden bir gece evvel Feridun Bey'le bütün vezirlerin çadırına haber yollayıp yapılacak işlerde ağız birliği edilmesini tavsiye etti; asıl korkulan şey yeniçerilerin ayaklanmaları idi; bunun için vezir-i âzam, bu hususta yeniçeri ağası Ali Ağa ile görüşüp bir çare bulmuşlardı.

Divan Toplantısı

Ertesi günü on iki direkli çadırda divan oldu; umum Kapıkulu askeri divan haricindeki muhafaza hizmetinde yerlerim aldılar; müzakere oldu, kanun üzere askere yemek çıktı; âdet üzere yemekten sonra ibtida yeniçeri ağası otağ-ı hümâyuna yani padişahın huzuruna girdi ve az sonra dışarı çıktı vezir-i âzam ile tertip ettikleri veçhile yeniçerilere hitaben: "Yoldaşlar, şevketin pâdişâhımız buyurdular ki berhurdar olup yüzleri ak olsun ve gazaları mübarek ola; yoldaşlıkların tamam edip kaleyi tekmil etsinler; az kalmıştır. Cümlesinin terakkileri (maaş zamları) ve bahşişleri verilsin, makbu-lümdür; hayır durnamı alsınlar" sözlerini padişah ağzından söyler söylemez padişahın emrini süratle yerine getirmek için at hazır olsun diye bağırınca yeniçeriler "Bahşişler nice olur" deyince yeniçeri ağası: "Cümlesine ben kefilim, baş üzerine; hemen pâdişâhımızın dileği yerine gelsin, kaleye yetişelim" diye atının üzerine atlayıp çadır önünde inmeyip kaftaniyle sarığını at üzerinde değiştirip yeniçerileri toplayıp kale tarafına doğru çekip götürdü.
Anadolu beylerbeğisi Zal Mahmud Paşa kereste yetiştirmeğe memur olduğu gibi Rumeli beylerbeğisi Şemsi Ahmed Paşa da iki bin yeniçeri

de beraber olarak Rumeli askeriyle o civardaki Bobofca kalesini zaptetmeğe yollanmış ve bu suretle karargâh mümkün olduğu kadar askerden tenhalaşmıştı.

Selim'in Hareketi

Sultan Selim'e vezir-i âzamin mektubunu götüren Hasan Çavuş sekiz günde Sigetvar'dan İstanbul'a ve oradan da dört günde Sıçanlı yaylağında Sultan Selim'in bulunduğu mahalle gelmiş ve vezir-i âzam'ın mektubunu şehzadenin kapı ağasına teslim edip ağızdan da kale fethini ve pâdişâhın sıhhatte olduğunu söylemişti. Sultan Selim mektubu okuyunca vaziyeti anlamış ve mektubu getiren Hasan Ağa'nın adını sorup öğrendikten sonra kendisine yol harçlığı vererek gideceği yere gitmesini emretmiş ve kendisi de hemen hocası Ataullah Efendi ve lalası Hüseyin Paşa ile birlikte Kütahya'ya inmiştir.
Sultan Selim, cuma namazına yakın bir zamanda Kütahya'ya gelerek yolda saray arkasında Hisarbey camii hatibi Feyzul-lah Fakih'e rast gelmiş; fakih, şehzadenin selâmına durmuş ve şehzade hatibe selâm verdikten sonra : "Merhum ve mağfurunleh babamın rahmet-i rahmana gittikleri haberi geldi; hutbede bizim nâmımıza dua eyleyip cemâate bildiresiniz" demiş ve hemen o günün akşamında yola çıkmıştır.
Sultan Selim İstanbul'a gelip tahta cülus ederek ecdadı türbeleriyle Eyüp ziyaretini yaptıktan sonra İstanbul ile Belgrad arasındaki yolu on beş günde alarak Belgrad'a gelmiştir.
Ord âhı it" Ordugâhta her gün geçtikçe Sultan Süleyma-vaziyet nın ölümü hakkındaki şüpheler artıyor, yeni hükümdarın İstanbul'a geldiği şayiası orduda yayılıyordu. Bu durum şüpheleri teyit etmeğe başlamış, vezirler telâş ederek Sultan Selim'e acele gelip yetişmesi için arıza göndermişlerdir.[670]

[670] Bu ârîzanm hulâsası şöyledir : Vezir-i âzam kullarına hitaben gelen hükm-i hümâyunlarında İstanbul'dan orduya doğru hareket olunduğu ve gelinceye kadar askerin zabt u rabtı tahrir buyrulmuş; bu kulları bu canibte asâkiri mansûre ile altmış günden fazla bir müddettir bulunuyoruz, merhum pâdişâh vefat edeli otuz beş gün oluyor, zahire azalmıştır; düşmana cesaret vermeyip askerin maneviyatı zayıflamamak için vefat hâdisesi gizli tutulmaktadır; lâkin, îstanbuFAai. taht-ı saltanata cülusları haberi buraya gelenlerden haber alınmaktadır; sür'atle orduya gelmeleri her türlü fena hareketi Önleyecektir; siz gelmeyince asker hareket ettirilmîyecektir (Miinşeat-ı Feridun, c. II., s. 477).

Ordunun Avdeti

Sultan Selim, Belgrad'a geldiğini vezir-i âzam'a haber verince S okullu cevap olarak askerin kanun üzere cülus in'amı isteyeceklerinden ve ordu hazinesinde yetişecek para olmadığından dolayı Belgrad'da kalmasını tavsiye etmiş ve Sokullu askerin maaşım verdikten sonra hareket etmişti; Kale fethinden sonra tamir bahanesiyle tam kırk üç gün geçmişti.
Sultan Süleyman'ın nâşını havi arabanını [671] içinde padişaha benzeyen hasoda oğlanlarından Bosnalı Hasan Ağa vardı; Hasan Ağa, beyaz yüzlü, doğan burunlu, köseç sakallı hasta mizaçlı olup boynu sargılı idi; araba etrafında vezirler, solaklar ve peykler ve alkışçı divan çavuşlarının alkışları arasında avdete başlandı.
Hasan Ağa, sağ ve soldan askere selâm verdikçe arabada bulunup iyi seçilmediği ve pâdişâha benzediği için ölüm şayaisının aslı olmadığı ve bu husustaki şüphelerin dağıldığı görülüyordu. Vezir-i âzam da ara sıra arabanın yanına sokularak güya bazı şeyleri arzediyordu.
Birkaç menzil sonra eski huduttan içeri girilince vezir-i âzam ikindi divanında "Şimdi memleket dahiline girilmiştir, padişah hazretleri rikâb ağalariyle tenha kalacaktır" diye askeri uzaklaştırdı; .Şe/grcuTa dört konak kalmıştı; vezir-i âzam hafızları çağırarak "Arabanın yanma gidip Yasin, Kehf suresini ve Kur'andan ne islerseniz okuyunuz, zikrullah ederek ilâhi okuyun padişah hazretleri ziyade hazzeder" dedi.[672] Sabaha dört saat kala hareket olundu; altı hafız okumağa başladı; bu hafızlardan biride müverrih Selânikî Mustafa Efendi idi; bu zat tarihinde bunu şöyle nakletmektedir :

Askerin Teessürü Ve Sokullu'nun Nutku

Altı nefer adam, vardığımız gibi solaklar sizin burası yürüyecek yeriniz değildir dediler; biz zikrullaha başladık, gece bir orman kenarı mahal idi; gayet müessir düştü. Gerçi merhumun intikalini bilmez adam kalmamıştı ve merhumun meyti bu vakte değin kırk sekiz gün

---

[671] Âlî de arabada getirildiğini yazıyor (Varak 94).
[672] Selânîkî tarihi, s. 02.

setrolunmuş oldu, ama keşf-i sır olup aşikâr olmağın kırk sekiz yıldanberi serir-i izzette pâdişah-ı âlem-penah mevti hasreti tesir edip suziş-i matem ile herkes âh ve nâle ve efgana ağaz eyledi ve hay hay ile ağlaşıp eğleştiler ve şol mertebeye vardı ki yürümeyip hay Sultan Süleyman Han deyu feryada başladılar; vüzeray-ı ızâm bir yere gelip meyti izhar ettiklerine nadim oldular; evvelki hal ile gitmek evlâ imiş dediler; âhır-ı kâr vezir-i âzam hazretleri gelip 'kardeşler, yoldaşlar niçin yürümezsiz ? yürüyelim, bunca yıllık İslâm pâdişâhıdır; Kur'an-ı azîm ile tazim eyli-yelim; bu denlü gazevât edip Ongürüs vilâyetin dâr-ı İslâm eyledi ve cümlemizi nimet ü insaniyle besledi; ivaz bu mudur ki mübarek cesedini basımızda götürmiyelim; işte oğlu Sultan Selim Han padişahımız on yedi gündür ki Belgrad'da size muntazırdır; merhum Gazi pâdişâh rahmetullahi aleyh cümleye bahşiş ve terakkilerinizi tesviye etmiştir, bit tamam ihraç olunur, hep alımız; hafızlar durman Kur'an-ı azîm okuyup yürüyelim' demekle o donmuş kalmış kitle birden canlanarak derdimize derman Kurandır; din ve imanımız Kur'andır; îmanla Kur'anla gidelim deyip sabah karip idi ki Sahray-ı S ir em kenarına gelindi.[673]

Sultan Süleyman'ın tabutu Belgrada gelince orada bulunan oğlu Sultan Selim de beraber olduğu halde olağ önünde cenaze namazı kılınarak tabut, vezir Ahmed Pasa ile Sultan Süleyman'ın sevdiği adamlardan mîrahurluktaıı çıkan Ferhad A ğa ve sabık Mısır valisi Ali Paşa ve orduda dervişleriyle beraber bulunan Şeyh Nurcddin Efendi-zâde'ye verilerek dört yüz kişi ile İstanbul'a gönderilip yaptırdığı Süleymaniye camii yanındaki türbesine defnedildi.

Sultan Süleyman'ın Şahsiyyeti

Kanunî Sultan Süleyman ne babası gibi asabı ve mü-tehuvvir, m1 de sakalını ele verecek kadar yumuşaktı; ciddî, vakur olup teenni ile hareket ederdi. Yuvarlak yüzlü, elâ gözlü, kaşlarının arası biraz açık, doğan burunlu, uzunca boylu, uzunca boyunlu ve seyrek sakallı idi.
Babasından rakipsiz olarak aldığı saltanatı yarım asra zaferle süslemiş, ordusunun başında olarak batıya, doğuya birçok sefer yapmış ve son seferinde ordusunun kumandanı olarak muharebe sahasında

[673] Selnnîhî tarihi, s. 62, 63.

ölmüştür, bu son seferine giderken ihtiyarlığı ve buna inzimam eden rahatsızlığı sebebiyle araba ve tahtırevanla götürülmüş ve ancak şehirlere girildiği zaman ata bindirilmiştir.

Ordusu üzerinde hiçbir Osmanlı hükümdarı Sultan Süleyman kadar sevgi ve saygı uyandırmamıştır; ordusunun intizamına, askerin terakkisine dair mühim ve esaslı kanunlar koymuş olması itibariyle yapılan hürmet ve tazim tam mahalline masruf olmuştur; orduya genç yaşında girmiş olan askerler kırk, elli yaşlarına geldikleri halde başlarında hep bu gazi hükümdarı görmekle ona ne kadar bağlı iseler ondan ayrılıkları da aynı kuvvette acıklı olmuş ve zafer sevinciyle dönen ordu birdenbire dona kalmış ve bir adım ileri atamamıştır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın şöhreti yalnız seferleri ve kazandığı zaferleriyle değil, aynı zamanda koydurmuş olduğu kanunlarının devlet teşkilâtı ve ordusunu zamanın ihtiyaçlarına göre asrı şekilde tertip ve tanziminde görülür; gerek Kapıkulu ocakları ve ger&k tımarlı sipahi ve tersane ocağı yani ordu ve donanma onun zamanında dünya ordu ve donanmalarının birincisi olmuş ve toprak teşkilât kanunları yine onun zamanında tekemmül etmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman iş başına getirdiği adamların kabiliyet ve derecelerini bilirdi; bundan dolayı kendisine gelişi güzel iltimas ile adam tavsiye edilemezdi, bundan başka adam yetiştirmesini de iyi bilirdi; oğlu Selim'in saltanatı müddetinee ve torunu III. Murad zamanında kısmen ileri bulunan devlet adamları onun zamanında yetişmiş olanlardır.

Kanunî vakur, azim ve irade sahibi, tab'an sükıitî olup vereceği kararda acele etmez, düşünür, taşınır, neticede verdiği emirden geri dönmezdi; bundan dolayı hükümet erkânı verecekleri kararda inceden inceye düşünmeğe mecbur idiler; devlet nüfuz ve haysiyetine halel verecek bir şeyde müsamaha etmediği gibi bu gibi hallere meydan verilmemesini de tavsiye ederdi.

endisiyle görüşenlerin kapalı mütalâalarından, maksatlarını ezer ve ona göre cevap verirdi.

Sultan Süleyman'ın Muhibbi mahlasiyle şiirleri olup eski harflerle matbu bir de divanı vardır. Topkapı Sarayı Arşivinde kendi el yazısiyle manzumelerini havi perakende müsveddeleri görülür:

Âlem içre muteber bir nesne yok devlet gibi Olmaya devlet cihanda

bir nefes sıhhat gibi
meşhur beyti Kanunî'nindir. Meşhur şair Bâki'nin şiirdeki kudretini anlayarak onun elinden tutmuş ve yetişmesine himmet etmiştir. Nimetşinas olan Bâki'nin, Sultan Süleyman'ın vefatına dair kaleme aldığı mersiye edebiyatımızın şaheserlerindendir.[674]

Sultan Süleyman, büyük ceddi Fetih Sultan Mehmed'-in yaptırmış olduğu Sahn-ı Seman isimli İlahiyat ve Hukuk Fakültesinden başka yine îstanbuPda kendi camii civarında Sahn-ı Süleymaniye adındaki Tıb ve Riyaziye Fakültelerini vücuda getirmiştir.
Sultan Süleyman bir gün mahremleriyle görüşürken onlara velinimet-i âlem kimdir diye sormuş, onlar da padişah hazretleridir demeleri üzerine : "Hayır velinîmet-i âlem reâyâ yani köylüdür ki ziraat ve haraset emrinde huzur ve rahatı terk ile iktisab ettikleri nimetle bizleri it'âm ederler" demiştir.
Sultan Süleyman ilim ve marifet erbabına itibar ve riayeti pek ziyade idi; zamanında yetiştirdiği ulema ve şuarâmn eserlerini ^kütüphanesinde hıfz ederdi.

YİRMİDOKUZUİNCU BÖLÜM

OSMANLILARA TÂBİ İMTİYAZLI HÜKÜMETLER

Kırım Hanlığı

Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Nüfuzu Altına Girmesi

Sekizinci bölümde Osmanlı vekayi arasında Kırım hanlığının ne suretle teşekkül edip ne sebeple Osmanlı nüfuzu altına girdiği kısaca gösterilmiş olduğundan bu bölümde XVI. yüzyıl ortalarına kadar bu hanlıkla Osmanlı hükümeti arasındaki münasebetlerden bahsedilecektir.

[674] Sultan Süleyman'ın Türkçe ve Farsça şiirleri kendisinin müsaadesiyle Ferhad isminde bir bendesi tarafından cem edilmiştir. Vukuflu bir zat olan Ferhad, bu şiirlere bir dibace yaparak (Ahlâk-ı Süleymanî) adını vermiştir. Bu eser 2665 numara ile Üniversite kütüphanesinde Hâlis Efendi kitapları arasındadır.
Bu Ferhad Ağa'nın Şehzade Mehmed'in kızı Hüma Şah*ın kocası olup Kapucubaşı, Yeniçeriağası, Vezir olan ve 982 H.'de vefat eden ûlim ve hattat Mustafa Paşa oğlu Ferhat Paşa olması muhtemeldir.

Osmanlı nüfuzu altında bulunan Kırım hanları [675] içişlerinde müstakil olup hutbelerde Osmanlı hükümdarından sonra hanların adları zikredilir ve namlarına para basılırdı. Kendilerinin divanları ve sair teşkilâtları vardı. Hanların merkezi Bahçesaray şehri idi. Hanların başkanlığındaki divana han görünüşü denilirdi. Han intihabı Mirzalara ait olup bu, XVII. asra kadar sürmüş, sonradan bunların tâyin ve azilleri Osmanlı hükümetince yapılmıştır.

Kırım hanları Gengiz'in oğlu Cuci Han evlâdından olup Kiray veya Giray denilen bir aileden idiler. Kiray veyahut Giray, kuvvetli mahlûk ve dev mânasına gelmektedir.

Daha Kırım hanlığının teşekkülünden evvel yarımadaya sahip olan Altınordu hanlığiyle Osmanlılar arasında dostça münasebet olup bu, Yıldırım Bayezid ile Toktamış ve II. Murad'la Uluğ Mehmed Han (1418-1437) arasında mektuplaşmak suretiyle devam etmiştir. Daha sonra Kırım'a sahip olan Taştimur ve ilk Kırım hanı Hacı Giray da gerek Altınordu'ya ve gerek diğer düşmanlarına karşı Osmanlılarla iyi münasebetler kurmuşlardı. Hattâ Hacı Giray, Osmanlılarla anlaşarak Cenevizlilerin elindeki Kefe'yi almak istemiş, fakat muvaffak olamamıştı (1454). Lâkin Kırım hanının teşvikiyle yapılan bu teşebbüs, daha sonra Osmanlıların bu mühim ticaret şehrini almalarına sebep olmuştur.

Hacı Giray 1466'da öldü; oğulları arasındaki hanlık mücadelesi yasça büyük olan Nurdevlet'in galebesiyle neticelendi. Fakat Şirin kabilesine dayanmış olan kardeşi Menğli Giray bir müddet dayandı ise de nihayet Kefe* ye kaçmağa mecbur oldu ve Cenevizlilerin yardımiyle, biraderine galebe etti (1468).

Menğlİ Giray Kırım hanlığını istilâ etmek isteyen Altı uordu'ya karşı Moskova Grandukalığiylc ittifak ederken Altınordu da Kırım hanlığı aleyhine olarak Lehistan'la anlaşıyordu.

Kefe, esasen Kırım hanlarına ait olup onlar burasını bir vergi mukabilinde Cenevizlilere bırakmışlardı; bu ticaret iskelesinden alınan gümrük resminin bir kısmı Kırım hanına ait olduğundan orada Hanın bir memuru bulunuyordu. Menğli Giray zamanında burada Eminck

---

675 Nurdevlet'in 882 H. (1447 M.) tarihli bir mektubunda Fatih Sultan Mehmed'e karşı "Pâdişâhım biz kulunuz" ve "Devlet eşiğinde kulluğumuza el bağlayıp,, gibi tâbirler kullandığı görülüyor (Fevzi Kurto ğlu, Belleten, sayı 3-4)

Bey adında bir memur vardı; Cenevizliler, bunun Osmanlılara taraftar olduğunu anladıklarından zorla kendisini azlettirmişlerdi.
Bunun üzerine Eminek Bey, isyan ederek Menğli Giray'ı Kefe'ye kaçırdığı gibi orayı da kuşattı ve aynı zamanda Osmanlı hükümdarını da Keje'nin zaptına teşvik etti; bunun üzerine Gedik Ahmed Paşa Kefe üzerine gönderildi ve burası alınarak (1475) Cenevizliler taraYından hapsedilmiş olan Menğli Giray ikinci defa hanlığa getirilmiş ve Osmanlı hükümdariyle müttefikan hareket edeceğine dair bir mukavele imzalamış ve eskisi gibi Kefe
gümrük gelirinin bir kısmı cep harçlığı veya kaftan parası olarak kendisine bırakılmıştır.

Menğli Giray 1476'da Altınordu hükümdarı Seyyid Ahmed Han'ın başkenti olan Saray şehrine taarruz etti ise de muvaffak olamayıp yaralı olarak kaçtı ve Osmanlıların elindeki Kefe'den maada bütün yarımada Altınordu kuvvetleri tarafından işgal olundu; Menğli Giray İstanbul'a, geldi; bu sırada meydana çıkan Nurdcvlet Altınordu kuvvetlerini tarderderek Kırım ham oldu (882 1I.=1477 M.).[676]
Nur devle t'in,. diğer biraderi Haydar ile yaptığı hanlık mücadelesinden dolayı Kırım harap olduğundan bu-hal ezerine Emine k Mirza tarafından Istanbula gönderilen bir heyet N ur de vle t 'ten şikâyet ile Menğli Giray'ın hanlığa intihap edilip hanlığının tasdikiyle gönderilmesini rica ettiklerinden bu suretle Menğli Giray Kırım'a gönderilmiştir (883 H=1478.).[677]

Mengli Giray Han

Menğli Giray, İL Bayezid zamanında yani'de Boğdan üzerine yapılan seferde ilk defa elli hin kişilik bir kuvvetle bulunmuş ve

---

[676] Osmanlıların İCe/e'yi almasından az sonra Seyyid Ahmed Han'ın Kırım'ı istilâ etmesi tarihi olaylara da uymakta ve bu suretle Feridun Mün-şeatın'daki Kırım ham Ahmed Han'a yazılan mektubun Kırım'ı istilâ eden Seyyid Ahmed Han'a gönderildiği anlaşılmaktadır.
[677] Menğli Giray'ın 883 H. C. (1478 M.) ve "padişah-ı ınuzazzam cazzallahü eıısarehû" başlığıyle Osmanlı padişahına takdim ettiği arızasında bir mukaddimeden, sonra : ". . . mâruz olunan oldur ki sultaiumun buyruğuyla bu memlekete geldik idiyse bu memleket aşırı harap olmuş; şimdiki halde memleket harablığın-dun düşelik dahi kalmamış, imdi halimiz aşuru mükedderdir; sultaıumun nice bizim gibi sadakasını ister kulları vardır; biz dahi onlar gibi bir kuluyuz; inayet sultaıumundur. ." demekte olduğuna göre Menğli Giray'ın ya 883 scjicsİ birinci aymda ve yahut 882 senesi sonlarında (1478 Mart.) Kırım'a gönderildiği anlaşılıyor.

bundan sonraki seferlerde de hizmete gelmesine müsaade istemiş [678] ve bu suretle Osmanlı devletinin bütün Avrupa ve kısmen Asya seferlerinde Kırım hanlarının mühim kuvvetle bulunmaları veya kuvvet yollamaları kanun olmuş ve bu hususta bazı merasim yapılmıştır. Hanların her seferde orduda kuvvet bulundurmaları 1593'den itibaren devam etmiştir.

Menğli Giray Han'a Kefe, Gözlöve ve Bahklova limanları gümrük hasılatından bir kısmı kaftan parası namiyle bırakılmış ve bu varidat Menğli Giray'dan sonraki hanlar zamanında da devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında da devlet hazinesinden Kırım hanlarına günde bin akçe ve yakını olan Mirza ve ağalanrta da üç yüz akça tahsis edilmiştir. [679]

Yavuz Sultan Selim zamanında, Kırım hanı olanların oğul veya kardeşlerinden birini rehin olarak İstanbul'a yollamaları kanun oldu ve ilk defa Menğli Giray'ın oğlu Saadet Giray rehin olarak îstanbuVn gönderildi.

Osmanlı hükümeti Kırım hanlığına Lâyin edilenlere hanlık alâmeti olarak berat veya menşur ile kılıç ve bayrak

Devlet Giray

Devlet giray istanbul'da yetişmiş ve bir ara Saadet Giray zamanında kalgay olmuş, Saadet Giray çekilince o da IstanbuVa gelmiş ve Sahib Giray'm katli üzerine Kırım Hanlığına tâyin olunup gönderilmiştir.

Devlet Giray'm hanlığı zamanında Rusların eline düşen Ejderhan geri alınmış (961 H. = 1554 M.) ve bundan başka Moskova'ya akın yaparak Rusları vergiye bağlamıştır.

Devlet Giray, Sigetvar seferinde mirzalar kumandasında Tatar askeri göndermiştir. Bu kuvvetler Erdel beyi Sigismund Zapolya ile beraber bir sene evvel Avusturyalıların eline geçen bazı yerlerin geri alınmasında hizmet etmişlerdir.

Kırını hanlığının Osmanlı nüfuzu altına girmesi Lehistan n Karadeniz'e inmek emellerini bertaraf ettiği gibi daha sonraki

---

[678] Alî tarihi (Basılmamış birinci cilt) Umumî kütüphane nüshası^ s. 200 ; Hammer tarihi, c. IV., s, 11.

[679] Âlî tarihi (Kütüphanemizdeki nüsha, s. 280); Solak-zâde, s. 428.

tarihlerde de Ruslara karşı aynı siyaset takip edilmiştir.

Mekke-i Mükerreme Emirliği

Mekke Emirleri

Asya'nın ıniney-batısındaki Arabistan yarımadasının Kızıldeniz havzasına düşen Hicaz kıt'ası İslâm âleminin kıblegâhı olan Mekke-i Mü/cerreme'deki Beytullah ile Peygamberimiz Hazret-i Muhammed Mustafa (S. A.)'nın medfun bulundukları Medine-i Münevvere'yi havi olup çok zaman Mısır'da hâkimiyet tesis etmiş olan İslâm devletleri bu Hicaz kıt'asını da nüfuzları altına almışlardı; bundan dolayı Yavuz Sultan Selim 923 H. (1517 M.)'de Mısır'ı aldıktan sonra Memlûk-lerin nüfuzu altında bulunan Mekke emîri bu defa da Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir,

Osmanlı hükümdarının Mısır'ı aldığı sırada Mekke emîri, şeriflerin Katade ailesine mensup olan Şerif Bere kât b. Muhammed Hasanı adında biri idi.[680] Şerifler Hazret-i Pey-gramber'in büyük torunları İmam Hasan Müctebâ evlâdından idiler. Yavuz Sultan Selim Mısır'da bulunduğu sırada, Mekke emîri, henüz on iki yasında bulunan oğlu Şerîf Ebû Nümey'in riyasetindeki bir heyet ile Mefce'nin anahtarlarını takdim etmek suretiyle itaatim arzetmiştir.[681]

Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyeti

Şerif Ebû Nümey'in Mısır'a gelişinde, pâdi şan tarafından kabul ve avdetinde merasim yapılmış ve divan içtiınaında da vezir-i âzam Yunus Paşa ile Rumeli kazaskerinin arasına oturtulmak suretiyle hakkında hürmet gösterilmiştir; Ebû Nü m ey bir aya yakın Ka/ıire'de kalarak babasının Mekke emirliği beratını aldıktan sonra birçok hediye ve Mekke ve Medine halkına dağıtılacak para ve zahirelerle beraber avdet etmiş [682] ve bu tarihten itibaren Hicaz ve onu takiben

---

[680] Şerîf Berekât b. Muhammed'in silselesi uıı beşinci göbekte İmam Hasan b. AliyyıVJ-Murtaza'ya varmaktadır.

[681] 923 Cemaziyelâhır=1517 Ağustos

[682] Yavuz Sultan Selim, Mekke ve Medine halkına dağıtılmak üzere iki yüz bin ahin ve külliyetli miktarda zahire göndermiş ve bunları kendi tarafından giden memurlar dağıtmışlardır.

Yemen kıt'uları Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir.
Mekke ve Medine'nin inzibat ve asayişi her senc münavebe yedi ocaktan gönderilen askerî kuvvetle temin edilmiştir; lüzumu halinde Suriye'den de buraya kuvvet sevkolunmakta idi.
Mekke emirlerinin gerek Mısır hazinesinden ve gerek Cidde gümrüğü varidatından tahsisatları vardı; Mısırdan gönderilen paraya atiyye-i hümâyun denilirdi; bunlardan başka surrc-i hümâyun ile de ayrıca altın yollanırdı.
Osmanlı hükümeti, kendilerinden evvelki devletlerin yaptıkları gibi Mekke emirlerinin Hicaz kıtasındaki haklarını kabul etmiş, fakat onları kendi hâkimiyetleri aleyhinde hareket ettirmemek, için Mekke ve Medine'yi kontrol altına almışlar ve muhafız asker, kadılar göndermişler ve bir de Cidde sancakbeyliğini ihdas etmişlerdir.

Şerif Ebu Nümey

Mekke emîri Şerîf Berekât b. Muhanımed 931 H. (1525M.)sde vefat ettiğinden yerine oğlu Şerif Ebû Nümey yirmi beş yaşında iken Mekke emiri oldu. iyi idareli cesur bir zattı; bunun emirliği zamanında 948 H. (1542 M.) senesinde Kızıldeniz'de de faaliyette bulunan Portekiz gemileri ansızın Cidde'ye asker çıkararak kalesini almağa çalışmışlarsa da bir taraftan Cidde sancakbeyinin müdafaası ve bir taraftan da Şerîf Ebû Nümey'in Urbandan topladığı kuvvetlerle yetişmesi üzerine Portekizliler çekilmişlerdir. Şerîf Ebû Nümey'in bu hizmetine karşılık olarak kendisine Cidde gümrüğü hasılatının yarısı verilmiş ve bu varidat kendisinden sonra gelen şerifler zamanında da devam etmiştir.
Şerîf Ebû Nümey 992 H. (1584 M.) senesine kadar altmış seneden fazla Mekke emirliği etmiş olup vefatında seksen yaşını geçmişti; ihtiyarlığı sebebiyle son zamanlarına doğru kendisine oğlu Şerîf Hasan yardım etmekte idi.

Eflâk Voyvodalığı

Kitabımızın birinci cildinde Eflâk'ın ne suretle Osmanlı nüfuz ve hâkimiyeti altına girmiş olduğunu göstermiştik. Bu cildin Osmanlı

vekayii kısmında görüldüğü üzere Kazıklı Voyvoda diye meşhur olan Vilad Çepeş'in isyanı ve caniyâne hareketleri şiddetle bastırılmış ve asıl bundan sonra Eflâk prensliği tainamiyle mümtaz bir eyalet haline gelmiştir.

XVI I Kazıklı Voyvoda'dan sonra Eflâk Voyvodalığına ortalarına kadar Osmanlıların yanında bulunan kardeşi Radu tâyin gelen voyvodalar edilmiş, kendisine voyvodalık alâmeti olarak altın başlı sancak, kılıç ve kemer verilmiştir.[683]

Daha sonra gelen Eflâk voyvodaları bir zaman bizzat getirmek suretiyle vergilerini muntazaman verip icabında askerleriyle yardıma gelerek devlete sadık kalmışlar ve sükûnetle memleketlerinin imarına çalışmışlardı. 1512'den 1521 senesine kadar Eflâk Voyvodası olan Neagol B as ar ab'ın ölümünden sonra bazı hâdiseleri mütaakıp Erdel (Zips) kontu Jan Zapolya'nın yardimiyle [684] voyvoda olan Radu dela Afumaçi devlete isyan ettiyse de hile ile elde edilip öldürüldü ve yerine hükümet tarafından Vilad adında biri tâyin edildi; fakat voyvodayı intihap etmek haklan olan Eflâk boyarları bu tâyini kabul etmediklerinden [685] boyarlar tarafından evvelce voyvoda intihap olunup hükümet tarafından kabul edilmeyerek [686] Istanbul’da. alıkonulan diğer bir Radu'nun voyvodalığı tasdik edilmiş ve Eflâk'a gönderilmiştir (1526). Bıl, üç sene kadar voyvodalık etmiştir.

---

683 Tarih-i EbûH-feth, s. 110. Yavuz Sultan Selim, vergisini bizzat getiren Neagol Basarab'i Edirne'de, huzuruna kabul ederek başına (kanuiı-i kadim üzere ak sorguçlu solakvarî sivri üsküftü doğru kızıl börk) ile arkasına (bir şıb frengi giydirilüp) sene 921 Şaban [1515 M.], Feridun Münşeatı, c. /., s. 418,
Radul 909 Safer (1503 Temmuz)'de şahin ve at göndermiş olup buna inam defterinde Radul b. papas deniliyor ki (Edirne ve Paşa livası 5. 484) papas Viladın oğludur. Buna büyük Radu deniliyor. Kütüphanemizdeki Eflâk voyvodaları cedveline göre 1494'den 1507 senesine kadar voyvodalık etmiştir.

684 928 Recep (1522 Haziran) Rodos seferi esnasında "Rumeli'den Ulahlar gelip Erdel nam ban Eflâk üzerine azmettiği ecilden ol diyarda fetret olduğu haberini verdi... 25 Zilhicce (1522 Kasım) Rumeli'den, ulaklar gelip Erdel banı Eflâk içine girip zaptetmeğe mübaşeret ettiği haberin verdi (Feridun Bey Münşeatı, 1274 tabh, c. /., s. 529, 535).

685 Neagol Basarab'ın ölümünden sonra Osmanlı devleti Eflâk'ı doğrudan doğruya idaresi altına almağa çalışmış ve NeagoFun küçük çocuğuyla zevcesini İstanbul'a, getirtmiş ise de boyarlar muhalefet ederek kendilerine. Afumaçi adındaki papası voyvoda yapmışlar ve Osmanlıların gönderdiği Radu'lu kabul etmemişler ve Osmanlı hükümeti de onlarm intihap ettikleri voyvodayı tanımamıştı

686 Bu hususa ait dikkate şayan bir vesika : "Ferruh ağaya mektub ki, Istima olundu ki Radul Voyvodayı vilâyet halkı voyvodalığa kabul edip iskemleye (tahta) oturtup voyvodalığı zabt eylemiş. İmdi sana mektup varup vusul buldukta bu hususa onat veçhile mukayyed olup görcsin. Filvaki.. . voyvodalığı zabt eylemiş ise sana verilen mukarrernâme hükmün... bir ferde gös-termeyüp vaki hali tafsil üzere yazıp.. îlâm eyliyesin. Olmıya ki bir fitne ve gavgaya sebeb olasın. Sana küllî itimadımız vardur. Bir iş eylemeyesin ki sonra sana bâis-i zarar ve nedamet ve bize dahi huzur-ı pâdişâhîde mûcib-i hacalet vaki ola'* (Başbakanlık Arşivi Fekete tasnifi vesikalar, Nr. 100).

Voyvoda İntihabina Hükümetin Müdahalesinin Sebebi

Osmanlı hükümetinin vovvoda intihabını dikkatle tadip icabında müdahale etmesinin ve hazan namzed göstermesinin sebebi, Lehistan ile Avusturya'nın burada rol oynamak istemelerinden ileri geldiğinden voyvoda intihabı işini başı boş bırakmıyordu. Hükümet Radu'yu voyvoda yapıp gönderirken Eflâk'ın her sene vermekte olduğu oniki bin altın haracı ondört bine çıkarmıştır.

Radu'dan sonra Osmanlılar tarafından voyvoda tâyin edilmiş olan Moisi Osmanlı ordusunun Viyana önünden muvaffaki-yetsizlikle dönmesi üzerine Avusturyalılara meyletmiş olduğundan yerine tâyin edilen Vilad tarafından öldürülmüştür (1530). İki sene kadar voyvoda olan Vilad 1532'de Dimboviça nehrini geçerken boğulmuştur.

1535 senesinde Osmanlıların yardımlariyle voyvoda olan Pctro Poisiye, boyarlar tarafından kabul edilmediyse de hududtaki kumandanların yardımlariyle tekrar makamına oturtulmuş, fakat sonra hakkında şüphe edilerek Istanbula getirilip Mısır'da ikamete memur edilmiştir.

Bunun yerine geçen Çoban Mircea sekiz sene voyvodalıktan sonra Avusturya kiralı Ferdinand taraftarı olduğu anlaşıldığından 1554'de azlolunarak yerine [687] Papa s Radu yani yukarıda adıgeçen Afumaçi'nin oğlu Petreşku getirildi. ; Çoban Mircea, Kırım hanının yardımiyle 1558'de ikinci defa voyvoda olduysa da bir sene sonra öldüğünden yerine oğlu olup oniki yaşında bulunan Topal Petro voyvoda tâyin edilip validesi Kiajna kendisine nâib tâyin edilmişti; fakat muhaliflerinin iftiraları üzerine 1567'de Petro ile validesi Konya'da ikamete memur edilmişlerdir. Topal Petro'nun yerine gelen Alcksandr, herhangi bir muhalefeti önlemek için ilk iş olarak rakiplerini ortadan kaldırmıştır.

Eflak'da Voyvoda İntihabı

[687] Eflâk Voyvodasının MüsULnan olan oğlu Mehmed'in yirmi akçe ulufesine on akçe ilâvesiyle Dergâh-ı âli müteferr ikalı gına tâyini (Fekete tasnifi, Nr. 330). Bu çocuğun Çoban Mircea'mn oğlu olması muhtemeldir.

Eflâk voyvodaları mahallî kanun mucibince boyarlar yani Eflâk beyleri ile başpiskopos ve papaslar tarafından intihap olunup asaletinin tasdiki için keyfiyet Osmanlı hükümetine bildirilirdi; bunun üzerine hükümet bu intihabı tasdik edip yeni voyvodaya verilecek berat ile tuğ, sancak, serpuş ve hil'ati götürmek ve kendisini voyvoda makamına oturtmak üzere kapıcıbaşılardan birisi /skemle ağası tâyin olunup iki üç yüz kişi ile birlikte Eflâk'a gönderilirdi; yeni voyvodaya bir heyetle gönderilen sancağı, sancak çavuşu götürürdü. Heyet reisi olan kapıcıbaşı getirdiği şeyleri beyleri ve tebaası huzurunda giydirip teslim ettikten ve voyvodayı tahtına oturttuktan sonra dönerdi. Bunların serpuşu ak sorguçta rikâb-ı hümâyun solaklarınınki gibi sivri uçlu kızıl börk yani kırmızı üsküftü,[688] Eflâk beylerinin dereceleri beylerbeği itibar edildiğinden dolayı iki tuğları vardı.

I5T7" senesine kadar hükümet Eflâk voyvodalarını Boğdan voyvodalarından daha itibarlı tutardı; fakat 1521 tarihli bir fermanla Boğdan voyvodaları, diğeri üzerine takdim edilmiştir: Buna da sebep Afumaçi'yi voyvoda. yapmak için Eflâk boyarlarının isyanı sırasında Osmanlılar bunlarla uğraşırlarken Erdel kontunun Eflâk'a yardım etmesine mukabil Boğdan voyvodası IV., îstefan'ın devlete sadık kalmasıdır.

Eflâk voyvodaları her sene saray hayvanları için sekiz bin mud (bir mud yirmi İstanbul kilesi) arpa ve saray matbahı için de yirmi bin koyun, balmumu, bal, tuz verirler, pâdişâha cins atlar, av kuşları ve hazan da av köpekleri yollarlardı. Sefer vukuunda da asker verip top arabası, beygiri ve öküz arabası gönderirlerdi.[689] Eflâk voyvodaları XVI. asır sonlarında her sene nevruzdan nevruza hazineye yüz yük yani on milyon akçe haraç verirlerdi.[690]

Boğdan Voyvodalığı

Moldavya dahi denilen Boğdan kıt'ası Osmanlılarla ilk temas sırasında Besarabya ile Pirut nehrinin sağ ve sol kısımlarını Karpat dağlarının doğusuna kadar olan bölgesini İhtiva ediyor ve Tuna nehri ağızları da

[688] Haydar Çelebi Ruznfımesi (Feridun Bey Münşeatı, 1274 fa&j, r. /., s. 470) ve Tarih-i Ebut-fetlı, s. 103.
[689] Bk. 1. H. Uzuııçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı ve Mühimme Defteri, Nr. 71.
[690] Mühimme defteri, Nr. 70, s. 250.

Boğdan'da bulunuyordu. Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü üzere Boğdan voyvodası 1456Ma Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altına girmişti; filhakika Osmanlı hükümetinin Buğdan'la ilk münasebeti 860 H. (1455 M), senesinde olup Boğdan beyi Piyer veya III. Petro zamanında aktedilen muahede ile başlamıştır; bu muahede mucibince Petro Osmanlı hazinesine her sene iki bin altın vergi ile seferlerde asker beygir ve saraya av kuşu vermeyi kabul ediyordu; bu vergi ilk defa Boğdan prensi namına legofet yani başvekil Mihail vasıtasiyle takdim edilmiştir.

III. Stefan Çel Mare (1457 -1504)

Osmanlılar Kefe'yi aldıktan sonra Boadan topraklarına kaçan esir Cenevizlileri memleketine kabul ettikten başka vergisini de vermek istemiyen Stefan Çel Mare'nin üzerine 1475 senesinde (880 H.) Hadım Süleyman Paşa gönderilmiş ise de, Süleyman Paşa buna karşı mağlûp olduğundan prensin cesareti artmış ve bu muvaffakiyetinden dolayı Papa kendisine İsa'nın pehlivanı unvanını vermiştir. Bunun üzerine 1476'da bizzat pâdişâhın kumandasiyle Boğdan üzerine sefer yapılarak Stefan mağlûp edilmiş ve daha sonra 889 H. (1484 M.)'de yine muhalefete kalkan bu prensin elinden Kili ve Akkerman alınarak Tuna ve Karadeniz sahilleri Osmanlılara geçmiştir.
902 H. (1496 M.)'de Boğdan beyinin de yardımiyle Lehistan'a karşı yapılan harekette Boğdan beyi Stefan sadakat gösterdiğinden kendisine kırmızı keçeli altın üsküf giydirmiştir.
1517'de III. Boğdan'ın vefatı üzerine yerine küçük yaşta bulunan oğlu Stefan voyvoda olmuş [691] bu büyüyüneeye katlar memleket Boğdan divanı tarafından idare edilmiştir.
Osmanlı hükümeti, voyvoda intihabındaki haklarına tecavüz edildiğinden dolayı muhalefete kalkan Eflâklnarla uğraşırken bu IV. (15-L-7-1528) kendisini teşvik ve Macarlara kapılmıyarak devlete karşı bağlılığım gösterdiğinden dolayı Osmanlı hükümdarı tarafından kendisine beyaz keçeden yeniçeri ustası serpuşu giydirilmiştir; IV.

[691] Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde 6 Recep 923'de şehzadeden (Süleyman Rumeli muhafazasında bırakılmıştı) ulak gelip Kara Jioğdan'nı Voyvodası Öldüğü haberim getirdi ve yerine Boğdan Voyvodası olan îstefan Voyvoda'run elçileri geldi (Haydar Çelebi Ruznâmesi^ Münşeat, c. I., s. 491).

Stefan pek genç yaşta Leh kiralının teşvikiyle karısı tarafından zehirlenmek suretiyle ölmüştür.

Petro Kareş ve Aleksandr Voyvodalar

Boğdan voyvodası Petro Rareş'in isyanı (1538 M), senesinde bizzat Sultan Süleyman'ın kumandası altında Boğdan seferi yapılmış, Petro kaçmış [692] yerine kardeşi Stefan, voyvoda olup Bogdan'a ait olan Güney - Basarabya yani Bucak mıntakası Osmanlı topraklarına ilhak edilmiş ve bu arada Osmanlıların Bender dedikleri Dinyester nehri kenarındaki Tiglina Türklere geçmiştir,
Lakusta yani çekirge lakabiyle anılan Stefan memleketin mühim bir kısmını Osmanlılara terk ettiğinden dolayı iki sene sonra boyarlar tarafından öldürüldü (1540) ve yerine boyarların intihabiyle III. Aleksandr getirildi ve bu, Türklerin elindeki Kili Akkerman ve Burak mıntakalarına hücum ettiyse do bir netice elde edemedi.
Bu sırada eski voyvoda Petro Rareş bir yolunu bulup istanbula. gelerek kendisini afvettirdi ve padişahın teveccühünü kazandı; bunu haber alan voyvoda Aleksandr, Rares'in tekrar royvoda tâyini ihtimaline binaen Avusturyalılara başvurarak ittifak teklif etti; fakat bu teşebbüsler devletçe haber alınarak Petro Rareş ikinci defa Boğdan voyvodalığına tâyin edilip bir miktar askerle gönderildi (1541); bununla beraber Boğdan\n iki bin altın ile başlayan vergisi arta arta bu defa on iki bin altına çıkarıldı.

Müslüman İlya Voyvoda

Rareş 1546'da ölüp yerine oğlu Voyvoda olmuştu; bu, babasının voyvodalığı zamanında rehin olarak istanbul'da bulunmuştu. İlya voyvodalığında 15'50'de Erde Fdc faaliyette bulunan Avusturyalılara karşı mücadele etmiştir, ilya, daha sonra Islâmiyeti kabul ile Silistre sancakbeyliğinde bulunup [693] Halep'te vefat etmiştir; Bağdan Voyvodalığı 1546'dan 1551 senesine kadar beş yıl sürmüştür. Yerine

---

[692] Haydar Çelebi lîuzıâmesi (Feridun Bey Münşeatı, <:. /., s. 602, 603) ; Peçevî tarihi, c. /., s. 204, 207,
[693] îlya, Müslüman olunca Mehmet! adını almış (958 Ca) kendisine vezir Ahmed, İbrahim, Haydar Paşa'larla defterdar Abdi ve defterdar Musa. Çelebiler ve daha birçok zatlar hediyeler vermişlerdir (Atıf Efendi kütüphanesi, No, 1734) ve Belleten sayı 69, sene 1954.

kardeşi VII. S tef an Boğdan Voyvodalığına intihap edilmiştir. Bunun da kardeşi gibi Müslüman olduğu şayi olduğundan 1552 (959 H.)'de öldürülmüştür.

II. Aleksandr Voyvoda

Stefan'ın yerine II. Aleksandr, voyvoda olmuştu; bazı Boğdan voyvodalarının Lehistan kırallığma temayüllerinden dolayı Osmanlı hükümeti bu hususta dikkat etmekle beraber bunun Önüne geçemiyordu; hattâ 1555'de Lehlilere meylettiğinden şüphe edilen Aleksandr bir aralık azlolunup IstanbuVa davet edilmiş ve o da hiç korkmadan emre itaat ederek gelmiş olduğundan hakkındaki şeyin iftira olduğu anlaşılmasına mebnı yine voyvodalığına gönderilmiştir.

Yani Vasılıkos

Bu, Aleksandr zamanında eski Boadan prensleri ailesinden olduğunu iddia eden Yuvan veya Yani Vasilikos isminde biri meydana çıkarak kıral Ferdin and ile Lehistan'daki boyarladan yardım görüp topladığı Macar, Alman ve Leh kuvvetleriyle 1562'de Boğdan üzerine hücum ile Aleksandr'ı mağlûp edip memleketten çıkarmış ve onun makamına oturmuştu; Yani Vasilikos, voyvodalığının tasdiki için hükümete müracaat etmiş ve Boğdan vergisi, vezir-i âzam ve kubbe vezirleri ve diğer bazı ileri gelen devlet adamlarına verilen hediyeler de dahil olmak üzere otuz binden kırk bin altına çıkarılmak suretiyle istediği yapılmış ise de bu hal, Boğdan'da memnuniyetsizliği mucip olmuştur; bunun neticesi olarak boyarlar 'gizlice Vasilikos aleyhine tertibat alıp maiyyetindeki askerin bir kısmını imha ve bir kısmını hududa sevk edip ihtilâl çıkardılar. Bunun üzerine Yani Vasilikos, Suçaua'ya kaçtı.[694] Boyarlar, bunun yerine Stefan Tomşa adında birini voyvoda intihap Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmeyerek eski Aleksandr tekrar tâyin edildi (972 H. = 1564 M.).

---

[694] Yani Vasilikos sonra teslim olup boyarlar tarafından voyvodalığa seçilen Tomşa tarafından başına bir topuz vurularak öldürüldü. Moldavya tarihleri, Tomşa'yı memuriyeti Osmanlı hükümeti tarafından tasdik edilmemesine rağmen voyvoda gösterirler.

Boğdan'da Voyvoda İntihabı

Boğdan voyvodalarının tâyinleriyle hukukî vaziyetleri Eflâk beylerinin aynı idi; bunlara da bir çavuş veya kapıcıbaşı vasıtasiyle tuğ, sancak, topuz ve kılıç gönderilirdi. Boğdan voyvodaları Osmanlı hazinesinden başka Kırım hanlarına da vergi veriyorlardı; eğer Kırım hanı bir tecavüz vukuunda Boğdan beyine yardım edecek olursa bu vergi o zaman iki kat alınırdı.[695]

Raguza (Dubrovnik) ve Sakız Cumhuriyetleri

Raguza Cumhuriyeti

Osmanlıların ilk devirlerinden Orhan Gazi zamandan itibaren Osmanlı himayesine girip devlet hazinesine senevi bir vergi vererek [696] Osmanlı memleketlerinde ticaret yapmasına müsaade edilen Raguza veya Dubrovnik cumhuriyeti gerek karada ve gerek denizde Osmanlıların en geniş himayesine nail olmuştur. Bunlar Almanya, İspanya ve italya gibi civar devletlerin arazisinde ticaret yaparken buramlarda cereyan eden olaylardan Osmanlıları haberdar ederlerdi, Raguza veya Dubrovnik cumhuriyetinin doğrudan doğruya Osmanlı devletinin

[695] Eflâk ve Boğdanhn XVI. asır başlarındaki (918 H. = 1512 M.) vergileri. Aynen : Boğdarf, vergisi. Kara Boğclan'ın haracı merhum Sultan Mehmed [Fatih] Han zamanında 885'e gelince Iıer yıl beşer bin flori verirler imiş bişin. Merhum Sultan Mehmed altı bin eylemiş, sonra merhum Hudavendigâr [II. Bayezid] serir-i saltanata cülus ettikte (Sitte ve semanine ve semane mie) Ramazanını (1481 Ekim) sekizinde beş bin flori mukarrer olup bini ref olmuş, bu zamana gelinceye değiş beş bin verirler, sabıkta Sultan Mehmed zamanında efrencîye verirler imiş; sonra bulunmaz deyu merhum Hudavendigâr zamanında EngürüsVye verir olmuşlar,
Eflâk Voyvodası merhum Sultan Mehmed zamanında 866'da (1461 M.) beş yüz bin nakd akçe verirler imiş, sonra Basarabe [gene Basarabe] Voyvoda olicak paşalar hissesiyle altı yüz bin akçe verilmek mukarrer olmuş, sekiz yüz yetmiş dokuzunda (1474 M.). Badehu 884 Zilkadesinde (1479 M.) meblâğ-ı mez-bur için on dört bin engürüsî filorini verilur olmış, sonra merhum Hudavendigâr zamanında (Bayezid) Mihal oğlu Ali Bey Karamaıı'da seferde Eflâk kazıyeler'in arz eylemiş, merhum hudavendigâr yüz bin akçesinden vazgeçmiş, sonra yine İstanbul"da Eflâk Voyvodası ol yıl kendü gelüp iltimas etmiş, yüz bin akçesi dahi afvolunmuş., ceman iki yüz bin akçe afvolunmuş amma ol yıl yine haraç altı yüz bin üzerine gelip elli bin akçe afvolunup beş yüz elli hini kalmış, ol zamandan Mihne Voyvodaya gelince (1507-1510) beş yüz elli bin verilür imiş, mezkûr Mihne, Voyvoda oldukta akı yüz hin göndermiş, badehu Basarabe [Neogol Basarab] Voyvoda oldukta ki şimdi vayvodadır yüz bin ziyade edip bilfiil yedi yüz hin gelür (918 H. = 1512 M.) (Topkapı sarayı Müzesi Ar. Nr. 6995.)
[696] Raguza Cumhuriyetinin her sene on iki bin beş yüz filori haraç verdiği görülüyor. Yavuz Sultan Selim tarafından 918 Zilhicce (11S13 Şubat) tarihli ahidnâme (Bursa Mahkerne-i şeriyyesi sicilli, 917-918 senesi sicilli, s. 387. Bu tarihte Yavuz Bursa'da bulunuyordu.

nüfuzu altına girmesi XV, yüzyılın ikinci yarısı içindedir. [697]

Sakız Cumhuriyeti

Sakız adası Cenevizlilerin ellerinde bulunup bir cumhuriyet halinde, seçilmiş yedi kişilik bir heyet
tarafından idare ediliyordu. Osmanlı kanunnâme ve vesikalarında bunlara Sakız beyleri denilmektedir.
Osmanlı idaresi Ege sahillerine kadar genişledikten sonra Sakız adası da bu devletin nüfuzu altına girerek ona senevi bir vergi vermekte idi; bu ada hernekadar Cenevizlilere ait olup Osmanlı - Ceneviz münasebetleri kısmına dahil olmak îcabeder gibi ise de hakikatte müstakil idi ve ismen Ceneviz'e bağlı bulunuyordu; bundan dolayı Osmanlılara vergi vermesi münasebetiyle bu devlete tâbi beylikler arasında zikredildi.
Osmanlı devletiyle Sakız cumhuriyeti arasındaki anlaşma mucibince bu cumhuriyet anlaşma müddeti bitince veya padişah değişmesi münasebetiyle Osmanlı hükümetiyle muahedesini yeni-liyerek kendisirae bir ahidnâme verilirdi. Bu yenilenen ahidnâ-melerden biri 927 Muharrem (1520 Aralık) tarihlidir. Bu muahede mucibince Sakız cumhuriyeti her sene devlete on bin Frengi filorin (altın) veyahut bunun karşılığı olarak dört yüz elli bin akçe (gümüş para) verecekti.[698]
Eğer bu paraya mukabil kumaş alınması arzu edilirse kumaş vermek suretiyle vergisini ödeyecekti.
Ahidnâme mucibince Sakız adası cumhuriyeti, Türkiye ile ticaret yapacak ve her sene gösterilecek yerde bedeli mukabilinde Edirne mudiyle iki bin ınud hububat alabilecekti.[699] Sultan Süleyman Sakız cumhuriyetine vermiş olduğu ahidnâme sonunda mukaveleye sadık kalınacağına dair şöyle yemin ediyor :

---

[697] Nişan-1 hümâyun ve tuğrây-ı meymun hükmü oldur ki, Şimdiki halde Dubrovnik kenizi İle sipahileri bana itaat edip kullarım ve haraegüzarlarım oldukları sebepten ellerine bu hükm-i cihan-mutâ'ı verdim ve büyürdüm ki benüm vilâyetlerimde öte yakalara ve beni yakalara ve denizde ve kuruda yürüyüp âdet üzere gümrüklerin verdiklerinden sonra hiç ahad kâniy-yen min kân mânı ve dâfi olup medhal kılmaya ve taarruz degürmiye. .. tahriren fî hâmis-j aşer Z ilhi er etü'l-mübarek e, sene sitte ve sittîne ve semâne mie Beyurd-ı
Üsküp (F. Kraelitz, Osmanische Urkunden in türkisehe Sprache, s. 46).
[698] Bu kayda göre o tarihlerde bir filori altını kırk beş akçeye tekabül etmektedir.
[699] Bir Edirne mudunun kaç kile olduğunu bilmiyorum; ekseriyet itibariyle bir mud yirmi İstanbul kilesi itibar edilmiştir.

"Kuşandığım kılıç hakkı için ve atam ve dedem ruhları için ve yüz yirmi dört bin peygamber hürmeti için ve hazret-i resulün aleyhi's-selât-ü ve's-selâm pâk, münevver, mutahhar ruhu için ve dinim hakkı için ve yeri, göğü yaradan perverdigâr hakkı için bugünden sonra mademki anlar kendulerinde kaim ve daim olup anlardan hilâf-ı ahd nesne zahir olmiya; ben dahi bu ahd üzerine sabit ve kaim olam; hilâf-ı ahd benden zahir olmıya. Şöyle bileler, alâmet-i şerif üzerine itimad kılalar. Fî Muharrem, sene 927 bimakam-ı Kostantiniyye.[700]

Malûm olduğu üzere Sakız adası Sigetvar seferi esnasında ve 973 H. (1565 M.)'de Piyale Paşa tarafından zaptedilerek Osmanlı memleketlerine ilhak edilmiştir.

Erdel Voyvoda'

Hududu

Osmanlı tarihinde L Ael denilen ve bir adı da Transilvanya olan bu ülke Romanya'nın batı taraflarına düşmekte olup coğrafî hududu doğuda Boğdan, güneyde Eflâk (Ulahya) batı - güneyinde Banat, batıda Macaristan ve kuzeyde de tarihî ErdePin bir kısmını teşkil eden ve merkezi Siget olan Marmaroş vilâyetidir; üç taraftan Karpat ve Transilvanya dağlariyle çevrilmiş olan başlı başına bir bölge teşkil etmekte olup Macar kırallığına bağlı bir voyvodalıktı ve merkezi de Sibin denilen Hermanştad şehri idi.

Osmanlıların Erdel İle İlk Temaslan

Macaristan'a tâbi olan Erdel ile ilk Osmanlı teması XIV. asrın yarısında ve Sultan I. Murad zamanındadır. Vidin Bulgar kiralı olan Stratisimir, Erdel Voyvodası Dionisilis tarafından tehdid edildiğinden Osmanlılar Bulgar kıralım müdafaa etmişlerdi (1367). ErdeVe karşı sistemli surette Osmanlı akını 793 H. (1391 M.)'den itibaren Macaristan'ın istilâsına kadar muhtelif tarihlerde devam etmiştir.
1438'de bizzat padişahın da bulunduğu bir akında Eflâk beyi de bulunmuş ve Türk kuvvetleri ErdeVin merkezi olan Sibin şehrine kadar

---

[700] Kanunnâme, Veliyyüddin Efendi kütüphanesi, Nr. 1970, varak 149.

sokulmuşlardır; daha sonra 1442'de Mezid Bey ve Kula Şahin Paşa kuvvetlerinin akınları vardır ki her ikisi de Erdel beyi Jan Hunyad'a karşı mağlûp olmuşlardır.

Osmanlıların Mohaç muharebesi ve arıstau'ı istilâları esnasında Erdel Voyvodası ve Macarların başkumandanı rütbesinde olan Yanoş Zapolya adında birisi idi; bunun babası olan Zips kontu İstefan Zapolya, Macar asilzâdelerindendi.[701] 1486'da doğmuş olan Yanoş veya Jan Zapolya [702] 1507'de Trans-silvanya Voyvodası olmuştu. Japolya 1514'de Erdevki Macar köylüleri ile Ulahlarm isyanını bastırmıştı.

Yanoş Zapolya, yeni Macar kiralı II. Layoş'un saltanat naibi olmuş ise de genç kiralın memleket işleriyle meşgul olmayıp sefahete düşkünlüğünden dolayı araları açılmış, hattâ bir defa idaresi altındaki halkı kıral aleyhine ayaklandırmış ise de muvaffak olamıyarak 1528 senesinde Lehistan'a kayın pederi olan Leh kiralının yanına çekilmiş ve bir sene sonra kıral ile arası bulunarak tekrar Erdel Voyvodalığına dönmüştü.

Yanoş'un Kıral Seçilmesi

Yanoş Zapolya 1526'da Mohaç meydan muharebesine iştirak etmiyerek Segedin'de kalmış ve muharebeden sonra gizlice pâdişâhla buluşarak Macar kırallığı için muvafakatini almış [703] ve bir kısım Macar asilzadelerinin karariylc kendisini Macar kiralı îlân ettirmiş ve Istoni gidip Macar kırallığı tacını giymiştir (15 Kasım 1526); fakat bu intihap işi bütün Macar beylerinin karariyle olmadığından buna karşı Habsburg hanedanından Avusturya grandükü Ferdinand rakip çıkıp o da taraftan olan Macar banlarını davet ederek Istoni Belgradsi gidip aynı kıralhk tacını giymiştir.[704]

---

[701] Etyeıı veya İstefan Zapolya, Macaristan'daki kırallık mücadelesinde latyas Korven tarafını tutmuş ve Macar tahtını elegeçirrnek isteyen IV. _Kazimir in oğlunu defe muvaffak olmuştu. Etyeıı îstefan 1479-1485'de Transilvanyd'ya. akın yapan Türklerle çarpışmış, 1483 senesinde Erdel Voyvodalığına tâyin edilmiştir. Vefatı 1499 senesindedir.

[702] Rumların \uannis veya Yani adı lâtinlerdc Jan, Civan ve Macarlarda Yanoş olarak kullanılır; malûm olduğu üzere Araplar buna Yalıya derler. Lui ismi de Maearlarda Layoş'tur.

[703] Peçevî tarihi, c. /., s. 114.

[704] islâm Ansiklopedisi'ndeki Erdel maddesinde Ferdinand'm Bratislav (Pressburg)'da Macar kırallığı tacını giydiği yazılmışsa da ben daha doğru olarak Pcçevî'nin (C. /., s. 139) Macar tarihinden naklettiği gibi Ferdinand'm Istoni Belgrad"da taç giydiğini kaydettim.

Ferdinana'ın Kırallık İddiası

İşte bundan dolayı bir taca sahip olmak isteyen ki müddeî arasında mücadele başlamıştır. Çünkü imparator V. Şarl (Şarlken) 1521'de Vormüs ve 1522'de Brüksel umumî meclisleri (Diyet meclisleri) huzurunda Macaristan ve Avusturya üzerindeki haklarım biraderi Ferdinand'a terk etmiş olduğundan Diyet meclisi Ferdinand'ı Macar tacının meşrfı hükümdarı saymış ve Yanoş'un gâsip olduğunu îlân etmişti; bundan dolayı Ferdinand mühim bir kuvvetle gelerek Tokay sahrasında iki defa Yanoş Zapolya'yı mağlûp ederek BudinH zaptettiğinden o da, kayın pederi olan Lehistan kiralının yanına Jtaçarak ondan yardım ummuştu; bundan maksadı Macaristan'a kendi kıhciyle sahip olmuş gibi Osmanlı hükümetini işe karıştırmadan Lehistan kiralının yardımı ile kırallığım sağlamaktı.

Yanoş'un Osmanlı Himayesini İstemesi

Yanoş bunun üzerine Erdel ve Hacanotu gelenleri ve taraftarlariyle, ayrıca bir kısım Leh ricaliyle görüştü; hem bu heyet ve hem de Leh kiralı, Zapolya^ya Osmanlı hükümdarına başvurmasını tavsiye eylediler; bilhassa Lehistan kiralı her iki tarafı gücendirecek olan tehlikeli bir duruma düşmek istemedi ve Zapolya da ister istemez Siradi veya Erdel palatin'i [705] yanı valisi Jerom Laçki isminde bir asilzadeyi elçilikle îstanbua yolladı ve kendisine yardım edilmesini rica etti (1527). Epi uzun süren görüşmelerden sonra devlet, otoritesini muhafaza için (Yanoş'un Osmanlılar sayesinde kıral olmasına rağmen Lehlilerden yardım istemek hususundaki kusuruna bakılmayarak) kendisine yardım edilmesine karar verildi ve 27 Ocak 1528Me (934 İL) Sultan Süleyman tarafından kabul edilen elçiye padişah :

Yanoş'a Yardım Vadi

[705] Hammer tarihi (C. F., s. 76, 81) ile Peçeuî tarihi'nde (C. f., s. 140) Erdcl vilâyetinin Palatinos'n deniliyor. Nemçe İmparatoru'na yazılan bir nâmede (Feridun Bey Münşeatı, c. II., s. 351) Palatenyos deniliyor. Palatin Macaristan'da vali-i umumî ve Polonya'da alelıtlak vali demektir. Palatina, Palatinlerm Şatoları, ikametgâhları manasınadır.

Zapolva'nm sadakatim memnuniyetle kabul ettiğini, Macaristan kendi kılıciyîe zaptedildiği için Osmanlılara ait olup lâkin Zapolya'mn kendisine intisabı sebebiyle ona mükâfat olarak Macaristan'ı verdiği gibi onu Ferdinand'a ve sair düşmanlarına karşı da himaye edeceğini söylemiştir.

Bunu mütaakip 29 Şubat 1528'de Macar kırallığı ile Osmanlı devleti arasında ilk defa bir muahede aktedilmiş, Zapolya nın elçisine harp levazımı verilmiş ve ordunun hazırlanması da emrolunmuştur.

Ferdınand'ın Osmanlı Pâdişahına Başvurması

Yanoş Kıral'm Osmanlı devletine müracaat ederek himayesini temin ettiğini haber alan Ferdinand, Macar kırallığımn ve hattâ zaptolunan yerlerden Belgrad'ın bile kendisine verilmesini istemiştir; bu küstahça isteğe karşı canı sıkılan âzam ibrahim Paşa, Ferdinand'm elçisi ve eski Yayca beyi Hobur danski'ye "Ferdinand'm IstanbuVu niçin istemediğine hayret ettiğini söylemiş ve pâdişâh da kabul ettiği elçiye yakında hududa gelerek istediklerini Ferdinand'a kendi eliyle vereceğini" beyan ederek heyeii geri göndermiştir.

Yanoş'un Budin Tahtına Oturtulması

35 H. (1529 M.Vde Macaristan üzerine yapılan sefede Mohaç'a gelindiği vakit Yanoş Kıral altı bin kişiyle gelerek 20 Temmuz'da (14 Zilkade 935) merasimle karşılandı ve Budin istirdat edildikten sonra kırallık tahtına oturtuldu ve sonra malûm olduğu üzere yanına muhafız olarak üç bin kadar asker kondu ve sonra meşhur Viyana muhasarası yapıldı; avdette Yanöş Kıral Bu-rfm'de kaldı.[706]

Ferdinand tarafdarlarından olup Jan Zapolya'ya muhalefet eden Sigetvar banı Türük Vallend'in [707] üzerine kuvvet sevk edildiğini duyan Ferdinand, hemen Budin üzerine yürüyüp orayı kuşattıysa da Semendire beyi Yahya Paşa oğlu Meh-med ve Bosna beyi Gazi Husrev

[706] Jan Zapolya, Macar kiralı olunca yerine Batori İştyan'ı voyvoda tâyin etmişti.

[707] Sonradan Osmanlılara sadık kalan Türük Vallend veya Valaıten Türük Osmanlılara dost görünmekle beraber Jan Zapolya'mn oğlunun müşaviri Martinoçi'niıı ihbarı üzerine casusluğundan şüphe edilerek Yedikulc*yc gönderilip orada ölmüştür. Türük, hapisten kurtulmak için iki oğlunu birden rehin vermek istediyse de kendisine ait SÎgct kalesinin teslimi suretiyle serbest kalacağı bildirildi.

ve Alaca Hisar beyi Yahya Paşa oğlu Ahmed Bey kuvvetlerinin yetişmesi üzerine çekildi ve bunun üzerine Ferdinand'a tâbi yerlere akın yapıldı.

Macar kıralliğınm kendisine verilmesi hakkında Ferdinand"-ın müteaddit istekleri reddedildi ve bu ihtilâflar arasında Jan Zapolya veya Yanoş Kıral 1540 senesinde vefat ederek Ktyen (Stefan) veya Sigismund adında yeni doğmuş bir çocuk bıraktı.[708]

Zapolya Oğlu Sisismund

Jan Zapolya'nın ölümü, Ferdinand'a yeniden ümit verdi. Zapolya'mn son senelerinde kendisini Transilvanya dukası ilân etmiş olan Malyat Malyut İştvan)m bu çocuğun meşru olmadığı hakkındaki imaları hükümetin gönderdiği divan çavuşunun getirdiği haberle bertaraf edildi; valide kıraliçe Izabel, gelen çavuşun yanında çocuğuna süt verdi ve padişah namına on beş yaşına gelince bu çocuğun Macar kiralı olacağı vadini

Ferdinand, Yan o ş'un ölümünü duyunca biri kıraliçeye ve diğeri Osmanlı hükümdarına olmak üzere iki elçi gönderdi, tatlı diller dökerek Budin'i istedi. Elçi kraliçe ile buluşunca Ferdin and'ın nâmesini verdi ve aynı şeyi talep etti. Kraliçe bu teklife karşı "Bu büyük bir iştir; Macar beyleriyle görüşmeğe muhtaçtır, derhal cevap verilmez" dedikten sonra: "Benim ulucum (büyüğüm) dahi vardır ki ol Leh kiralı babamdır, Ferdinand KıraUın dahi dostudur, ona da haber gönderip danışayım ve ol tarafeyne eyilik ister adamdır; görelim anın dahi re'yi nedir? Nice makul görür? Eğer hod asker çeker zor ile alırım derse bir dul avret üzerine ve bir saçı bitmedik yetim üzerine gelmeğe ar etmiyecek mi? Şimdiki halde benim ona cevabım budur" cevabını yollamıştır. Ferdi-nand'ın elçisi kıraliçenin maksadının işi uzatmak olduğunu ve Türk askeri gelmeden evvel asker sevk edilmesini söylediğinden derhal asker sevkedip Vişegrad, Vaç ve Peşfe'yi alıp Budin'i kuşattı ise de [709] yetişen kuvvetler Budin'i muhasaradan kurtardılar (1541). Bunun üzerine Macaristan'a yeni bir sefer daha

[708] Bu isim, Yanoş Sigismund, Etyen Sigismund, Simon Yanoş, İstcpan Kıral ve Kıralzâdc olarak vesikalarda muhtelif şekilde zikredilmektedir ki hepsi de ayni şahıstır.

[709] Peçpvî tarihi, c. /., s. 240, 241.

yapıldı, padişah Budin önüne gelerek henüz bir yaşında bulunan küçük kiralı çadırına getirtip orada alıkoyarak Budin'i kendi askerine işgal ettirmiş ve Sigismund'u büyüyünce babasının yerine Macar kiralı olmak üzere Erdel beyliğine göndermiştir, işte bu suretle Macaristan Osmanlı topraklarına ilhak olunarak eyalet suretiyle idare edilmiş ve Bu- dincin en büyük kilisesi camie çevrilerek Ebussuûd Efcndi'nin güzel sesli talebelerinden biri tarafından pâdişâh adına ilk hutbe okunmuştur.[710]

Sultan Sigismun d'u papas Martinoçi ve Petroviç'in vesayetleri altında olarak bir miktar vergi ile Erdel beyliğine tâyin edip hendisine berat verdi; bundan sonra yani 1541 den itibaren Erdel beyi Sigismund Osmanlılara vergi vermek suretiyle ölünceye kadar burada kaldı.

Osmanlı hükümeti voyvodanın Lipa veya Lipve'de oturmasını muvafık görerek ibtida burası merkez oldu; 1542'de bu merkez, Diyet meclisinin karariyle Erdel Belgrad'ma naklolundu. Diyet meclisi ErdeVin dahilî idaresini tanzim ettiği gibi Osmanlı devletinin arzusu üzerine Papas Martinoçi'yi kiral naibi seçti; fakat bu papas, Ferdinand'ın elçileriyle anlaşıp 1551'de ErdeVi ona teslim etmiş ve bunun üzerine Sigismund validesiyle beraber Lehistan'a iltica etmişti.

Martinoçi'nin bu hareketinden daha evvel kıraliçe İzabel Osmanlı hükümetini haberdar etmiş olduğundan bu hâdise haber alınır alınmaz Sokullu Mehmed Paşa kumandasiyle ErdePe kuvvet sevkedilerek Baturi Andraşi kuvvetlerinin nıağlûbiye-tiyle Lipve geri alındı ise de kışın tekrar Avusturyalıların eline geçti ve Erdel bir müddet Avusturyalıların elinde kaldı. Nihayet Lehistan'da bulunan kıral Sigismund ile validesi Osmanlı hükümetinin muvafakatiyle da Diyet meclisi tarafından ErdePe davet edilerek gelmişlerdir; aynı zamanda hükümet bunlara yardım için beylerbeyi ve hudut beyleriyle

---

[710] Bu 948 H. (1541 M.) Macaristan seferlerinde kazasker olarak Ebussuûd Efendi de bulunmuştur. Bunun iki güzel sesli talebesi olup padişah bunların seslerinin güzel olduğunu biliyormuş. Ebussuûd Efendi bunların hangisinin hutbe okumasına müsaade buyurulur diye pâdişâha arzetmiş. Sultan Süleyman, bunlar fethe dair birer hutbe tertip etsinler, hangisi muvaffak olursa hutbeyi o okusun demiş. İkisinden birinin hutbesi beğenilerek hutbe ona okutturulmuş, padişah buna mülâzemet ile bir avuç altın vermiş. Seferden avdette Beigrad'a gelindiği vakit, Ebussuûd Efendi talebesine karşı padişah*m göster teveccühten istifade ile ona kadılık arzediuce, pâdişâh "Yok molla, tezdir" diye reddetmiş. Ebussuûd Efendi hir daha hu talehesi hakkında hiçbir mâruzâtta bulunmağa cesaret edememiş; aradan epey zaman geçtikten sonra bir gün Ebıiasuûd Efendi arza girdiği vakit pâdişâh "Yeni mülâzımı unuttun, bundan şuura mülâzemeti pâyâua erişti" diye kadı olmasına müsaade etmişti (Peçevî tarihi, c. /., s. 229).

Eflâk ve Boğdan voyvodalarına emirler göndermiştir.

Sigismund ErdePe geldikten birkaç sene sonra büyümüş olduğu için vesayetten kurtulup doğrudan doğruya idareyi ele alması Fransa kiralı tarafından da rica edilmiş olduğundan [711] bu suretle baba ocağı olan ErdeVin idaresi Sigismund'a bırakıldı. Sigismund veya Stefan Voyvoda 1559 tarihinden itibaren on dokuz yaşında iken bizzat idareyi eline aldı.

Sigismund, 1556'da memleketine döndüğü zaman kendisine verilen ahidnâme mucibince Osmanlı hükümeti, bunun müdafasmı üzerine alıyor ve voyvodaya beylik alâmeti olarak menşur veya berat ile kuka serpuş, tug sancak ve topuz veriyordu. Erdel Voyvodası bu ahidnâme mucibince her sene devlet hazinesine on bin duka altın verecekti; bu vergi Sigismund'un ölümünden sonra 1575'de arttırılarak on beş bin dukaya çıkarılmıştır.

Sigismund veya Stefan Yanoş Avusturyalıların tazyikinden bıkarak Budin beylerbeğisine müracaat ile yardım istedi ve o da hudut vaziyetini hükümete yazdı. Bundan ve diğer bazı hudut hâdiselerinden dolayı 973 H. (1566 M.)'de Avusturya üzerine sefer açıldı, padişahın Zemun sahrasına gelmesinden bir gün sonra Tuna gemileriyle Stefan Yanoş geldi, merasimle karşılandı. Divan olup sonra huzura kabul edilerek [712] kendisine hükümdarlara mahsus kırmızı otağ kuruldu, voyvodanın ısrariyle seferin Eğri üzerine yapılması tekarrür etti; fakat Sigetvar beyinin tecavüzü, seferi o tarafa çevirtti. Erdel Voyvodası Avusturyalıların bir sene evvel kendisinden aldığı Lir iki

---

[711] Bu hususa dair Fransa kiralının nâmesine cevap olarak yazılan nâme-i hümâyundan vilâyet-i OıgürüVe kıral iken fevt olan Yaıoş Kıral oğlu İstepan Kıral babında ulu âsitanemizden istidây-ı atıfet edip şenışir-i şihab-âsârımızla l'ethohmau Erdel vilâyeti ki mezburuu atası ocağıdır, inayet olunması aksây-ı meramınız olduğun îlâm edip sizin, müşarünileyh hakkında vaki istidanız hayyiz-i\abulde vaki olup ana binaen kıral oğluna ve kıraliçeye yüce âsitanemdeiı defeatle istim al etnâme gönderilip ve Macar ve ErdeVâe olan beylere ana itaat ve inkıyat eylemeleri emrinde dahi vâd-İ vaid ile ahkâm-ı şerife gönderilip her veçhile muavenet ve müzaheret etmek içün serhad canibinde olan Beylerbeğüerime.. Boğdan ve Eflâk Voyvodalarına ahkâm-ı şerife gönderilmiştir. Öyle olsa Kıraloğlu hususunda girû iıayet-i aliyye-i pâdişahânem her veçhile bî-diriğdir; madem ki yüce âsitanemize sadakat ve ihlâs ve doğruluk üzre ola, vilâyet-i Erdel babası Yanoş Kıral'a ne veçhile verilmiş ise mezbura dahi ol tarikle inayet olunur-, hilâfina cevaz gösterilmez.. . gerektir ki siz dahi anlar hakkındaki inayetimizi kendülere bildirip atası ocağına gelmelerine tergîb eyliyesiz." (Feridun Bey Münşeatı, c. II., s. 410).

[712] Mezbur İstefan Kıral vüzerâ ile huzura gıraıklermclc âdetleri üzere başından şapkasını çıkarıp pâdişâhın karşısında kulluk makamında diz çöküp oturunca pâdişâh kalksın diye emretmiş, o da emre imtisalen kalkıp iki hatve yürüyüp yine diz çökmüş, üçüncü defa pâdişâhın eteğini öptükten sonra kalkınca vezir-i âzam S okullu Mehmed Paşa inci dikilmiş iskemleyi koyup îstefan Voyvoda'yı oturtmuştur. Kıral huzurda 'kadimi kuloğlu kulum, ferman pâdişâhım hazretlerinindir' deyince pâdişâh 'iyilik üstüne olsun, iyilik görsün' diye mukabele etmiştir" (Selânikî tarihi, c. I/., s. 461).

kalenin geri alınmasını rica ettiğinden, kendisine Kırım ham kuvvetleri koşuldu ve o tarafa gönderildi.
Stefan Yanoş vefatından bir sene evvel üzerindeki Macaristan kiralı unvanım Avusturya kiralına terk etmiş ve 979 H. (1571 M.)'de de çocuk bırakmadan vefat etmiştir.

OTUZUNCU BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI DEVLETİNİN ASYA VE AVRUPA DEVLETLERİYLE MÜNASEBETLERİ

Osmanlı - Akkoyunlu Münasebetleri

Kardeşi Cihangir Mirza'yı da bertaraf ederek Akkoyunlu hükümdarı olan Uzun Hasan Bey (Hasan Padişah) Osmanlılarla komşu olup ilk merkezi Diyarbakır''di. Hasan Bey, kendisinden çok kudretli olan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ı 1467 (872 H.)'de ve Timur'un torunlarından Herat ve Horasan hükümdarı E hû Saîd'i de 1469 (874 H,) senesinde mağlûp ederek her ikisini de öldürdükten sonra Sivas hududundan Horasan'a ve Gürcistan'dan Basra körfezi ve Güney-iran'a kadar sahip olmuş Gürcüleri ile vergiye bağlamıştı.
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Karaman oğul-lariyle Candar oğlıı'nu Osmanlılara karşı himaye eden Uzun Hasan, aynı zankanda Osmanlılar aleyhine Frenklerle de ittifak yapmış ve Akdeniz'de kendisine bir mahreç tedariki için îsken-derun'a inmek istediğinden dolayı da Memlûk devletiyle arası açılmıştı.
Uzun Hasan'ın Karaman oğullarını himaye ile Osmanlıların doğu hududunu tahrip ederek Karaman'a gönderdiği kuvvetler 1472'de Karaman valisi Şehzade Mustafa ve bizzat kendisi de ertesi sene Otlukbeli muharebesinde Fatih Sultan Mehmed taraflarından mağlûp edilmiş olduğundan sesini kesmiş ve 882 H. (1478 M.)'de Tebriz'de vefat etmiştir.
Akkoyunlularm en büyük hükümdarı ola Uzun Hasan Bey devletini bir aşiret beyliği halinden çıkararak Osmanlılar gibi muntazam idarî, askerî bit teşkilât vücuda getirmek istemişse de buna ömrü

yetişmediği gibi, yerine gelenler de hem kifayetsizlikleri ve hem de dahilî mücadelelerle uğraşmaktan dolayı kendi yolunda gidememişlerdir.

Hasan Bey'in yerine oğlu Halil Bey hükümdar olmuş ise de bazı Leylerin de teşvikiyle aile arasında muhalefet baş göstermiş ve Sultan Halil az zaman sonra yerini kardeşi Yakub'a terk etmeğe mecbur olmuştur.

Osmanlı devletî, Otîukbeli muharebesinden sonra bu devletin inkırazına kadar Akkoyunlulara ait topraklar üzerinde hiçbir emel beslememiştir; bundan dolayı Yakup Bey'in on üç sene sürmüş olan saltanatı zamanında Osmanlı Akkoyunlu münasebetleri çok samimî olarak devam etmiş ve her iki taraftan dostça nâmeler teati edilmiştir.[713]

Sultan Yakub'un 896 H. (1490 M.)'de ölümü Akkoyunlu devletinin yıkılmasının başlangıcıdır. Yakup Bey, memleketindeki Kızılbaş hareketlerini bastırmış, Şeyh Haydar'ı öldürerek bu hareketi durdurmuştur; bunun ölümünden sonra yaşları küçük elan hükümdar çocukları, beylerin ellerinde oyuncak olmuşlardır; Yakub'un yerine lalası Sofu Halil'in karariyle oğlu Baysungur Mirza hükümdar îlân edilmişse de buna karşı Rüstem Mirza rakip çıkmış, daha sonra Osmanlı hükümdarı II. Bayezicl'in damadı Göde Ahmed Bey az bir müddet hükümdarlığı ele almış ve devlet bütünlüğü parçalanarak muhtelif yerlerde aynı aileden hükümdarlar türemiş ve nihayet Şah ismail bu parçalanmadan ve tefrikadan istifade ile yer yer bunlara galebe çalıp 907 H. (1502 M.)'de Safevî devletinin temelini atarak sonra da hududunu genişletmiştir.[714]

Osmanlı - Safevî Devletleri Münasebetleri

Osmanlı devleti vekayii kısmında görüldüğü üzere Şeyh Safiyyüddin-i Erdebilî [715] torunlarından olan C ü n e y d ile onun oğlu Haydar'm faaliyetleriyle ehemmiyet kesbetmiş olan şîalık nihayet Şah İsmail'in yüksek enerjisi sayesinde 907 H. (1502 M.)'de bir devlet

---

[713] Bk, Feridun Bey Münşeatı, c. I.

[714] AkkoyuMİılur hakkında toplu bilgi için "Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Kuraknyunhı devletleri" isimli eserimize bakın.

[715] Erdebil, İran Azerbaycam'nda bulunup Şeyh Safiyyüddin orada medfundur.

halinde meydana çıkmış ve az zaman içinde Azerbaycan''dan başka îrak-ı Acem ve Irak-ı Arahh, Fars eyaletini ve doğuda Horasan'ı da içine alarak Herat ve Ceyhun nehrine kadar genişlemiştir. Batıda Osmanlılarla olan hudut Erzurum, Erzincan, Kemah İran'da kalmak üzere şimdiki Suşehri taraflarında başlıyor ve Rize, Hopa Osmanlılarda kalarak Karadeniz sahiline iniyordu. ve faal olan Şah İsmail, propagandacı halifeleriyle A-^Vob "A- epey faaliyette bulunmuş ve Osmanlı devletini içinden yıkmak istemiş ve bunda epey muvaffak olmuş ise de neticede karşısına çıkan Yavuz Sultan Selim'in şiddetli bir darbesiyle bu gayreti duraklamış ve ölümüne kadar Osmanlıların taarruzundan korkmuş ve sinmiştir.

Şah İsmail, Osmanlılarla Memlûklere karşı Uzun Hasan'ın siyasetini aynen takip ile ecnebi devletlerle muhaberede bulunarak onları da bu iki devlet üzerine tahrik için Şam-Trablus ile İskenderiye'deki ecnebi konsoloslara yolladığı mektuplar Memlûk hükümetinin eline geçerek maksadı tamamen anlaşılmıştı3.

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran muharebesinden sonra Safevî'lerin merkezi olan Tebriz'i muvakkaten işgal etmiş, fakat Bayburt, Kemah, Erzincan taraflarını ve daha sonra Erzurum, Diyarbakır, Mardin, Bitlis ve havalisini ilhak eylemiş ve Doğu-Anadolu Kürd beylerini emri altına almak suretiyle Safevî hükümdarına hem maddî ve hem manevî darbeyi vurmuştur.

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in anlaşmak için \ antiği müteaddit müracaatlara cevap vermiyerek onu daimî surette tereddüt ve korku içinde bırakmış olduğundan iki tarafın anlaşması mümkün olamamıştı. Yavuz Öldüğü zaman geniş bir nefes alan Şah İsmail yeni hükümdarı tâziyet ile cülusunu tebrik etmemiş ve ancak iki sene sonra yani 1522'de Rodos'un zaptı dolayısiyle tebrik ve fâziyeti beyan etmek üzere bir heyet göndermiştir. Şîa ulemasından Tacüddin Hasan Halife'nin başkanlığında olan beş yüz kişilik heyetten ancak yirmi kişi İstanbul tarafına geçirilip diğerleri Üsküdar'da alıkonulmuştur. hiçbir dostluk emaresi gösterilmediğinden dolayı Kanunî Sultan Süleyman, Celâl-zâde kalemiyle îran Şahma hem hakareti ve hem de tehdidi havi acı bir nâme göndermiştir.[716]

---

[716] StTÎtaa Sülpym««%ıi namesir-dc ".- niç"n dergâh-ı cihar.-pen âh ve Üârgâh-ı felek-iştibahım; 7a âri.-...; gönderip ?.tz-i ubûdiyyet etmedin. Bu noksan akili» tamum gururun ve Hni^c i dalâletten adcıu-i

Şah Tahmasb bu nâmeye mukabele etmiyerek Alman İmparatoru, Macaristan ve Portekiz kırallarına müracaat ile Osmanlılar aleyhine tedafüi ve tecavüzî bir ittifak yapılmasını istemiştir. Sultan Süleyman derhal Iran seferine çıkmayarak Macaristan, Viyana ve Alman seferleriyle meşgul olarak T a h-masb'ın müttefik olmak istediği bu devletlerin hakkından geldikten sonra ancak 940 H. (1533 M.)'de Irakeyn seferi adı verilen îran seferini yapmıştır. Bu seferde Erciş, Adilcevaz Ahlat, Van kaleleri alınmış ve daha sonra yani 1535'de Bağdad elde edilmiştir.

Bu seferden on üç sene sonra, Şah Tahmasb'ın Osmanlıların Avrupa'da meşgul oldukları esnada fırsat kaçırmayarak Van havalisini istilâ etmesi üzerine tekrar sefer yapıldı. Tahmasb'ın biraderi olan Elkas Mirza'nın 1547'de Osmanlı devletine ilticası da bu seferi kolaylaştırdı. 955 H.(1548 M.) ve 956 H. (1549 M.)'de bizzat Sultan Süleyman İran üzerine iki sefer yaptı; Şah T a s m a s b'ın eline geçenler geri alındığı gibi Gürcistan'dan da yirmi kadar kal« zapt edildi.[717] Elkas Mirza 1549 seferinden evvel bazı Kürdlerin teşvikiyle pek aşırı ve serkeşâne hareketinden dolayı padişahtan korkarak saklandıysa da İran kuvvetleri tarafından yakalanarak bir kaleye hapsedildi.

Padişahın İstanbul9 a dönmesinden sonra tekrar hududu Şah Tahmasb üzerine cvvr!^ ,ezir-i âzam Rüstem Paşa gönderilip sonra geri çağırılmasiyle [718] (28 Ağustos 1553Ide) bizzat padişah serfere çıkmış ve Karaman valisi Şehzade Mustafa vak'ası olduktan sonra ordu Halep'te kışlayarak ilkbaharda Iran üzerine yürümüştür (1554 M.). Pâdişâh tarafından muharebe meydanına davet edilen Şah Tahmasb meydanda yoktu. Azerbaycan'da ^azı yerlerin zapt ve tahribinden sonra geri dönüldü; o sene Amasya'da kışlanarak ertesi sene tekrar harekâta başlanması takarrür etmişti; Pâdişâh Erzurum'da, bulunduğu sırada Şahın elçisi gelip mütareke

udûliî^ .iİT.dgjiı İnşaallah benim daîii an-karib Diyar î Şarka tevecrüh-i hümâyûn ve azimet-i meymummı mûcib ve bâis oldu. Ot»ğ-: gcrdun-nitâk arazi-i Tebriz ve Azerbaycan ve belki Horasan sahralarında kuruImaK mukarrer oldu. Bu zamana değin te'hire sebep küffar-ı Ongürüs ve Efrencde vâki olan Belgrad ve Rodos seferleridir.." denildikten sonra nâmenin en sonunda ".. Ferman-ı cihan-nefazıma cevap gönderip er isen vaktine hâzır olasın" sözleriyle nâmeye son verilmektedir.

[717] Van ve Gürcistan harekâtı ve Elkas Mirza'nın kaçması hakkında Sultan Süleyman tarafından Fransa kiralı I. Fransuva'ya gönderilen nâme-i hümâvunda izahat vardır.

[718] Rüstem Paşa sefere giderken yeniçerilerin. Konya valisi Sultan Mustafa'ya mütemayil olduklarını bildirmesi üzerine pâdişâh vezir-i âzami geri çağırarak bizzat sefere çıkmıştı.

istediklerinden bu teklifleri kabul olunarak bunun müddeti İran'ın, mütarekeyi bozduğu tarihe kadar Şaha bırakıldı; bu suretle muharebeye son verildikten sonra Şah Tasmasb ikinci defa sulhe talip olduğundan sulh için ilk defa 1553'de elçi göndermişti 1555 Nisanı sonlarında (962 H.) Şahın elçisi olan eşik ağası Ferah-zade Bey ile Şahın nâmesi geldi; nâmenin sonunda İran hacılarının mukaddes mevkileri ziyaretlerine de [719] müsaade istenmişti; bunlar yapıldı ve Şahın nâmesine cevap verildi.[720] Amasya muahedesi 29 Mayıs 1555 (8 Receb 962)'de imzalandı.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Safevîlerin Şîa mezhebi üzerine bir devlet kurmaları münasebetiyle Kanunî zamanında da elv altından yaptıkları tahrikat üzerine hükümetin Frenklerle muharebe ve mücadele ettiği sırada Anadolu'daki Kızılbaşların müteaddit ayaklanmaları vukua gelmiştir ki Kalender Çelebi, Baba Zünnun, Veli Halife, Sülün oğlu ve saire bunlardandır.

İran elçileri İstanbul'a geldikleri zaman bir kısım cebecilerle topçular, kendi ağalariyle beraber Üsküdar'a geçirilerek elçi alayını Tekke mevkiinde'(Şahkulu tekkesi) karşılayıp Üsküdar'a getirerek orada hazırlanan konağa indirirlerdi. Elçiyi hükümet namına çavuşbaşı karşılar ve kendisine mihmandar tâyin edilirdi. Bundan sonra Tersaneden gönderilen kadırga ile elçi İstanbul tarafına geçirilip Eminönü'nde yeniçerilerden bir müfreze sefiri karşılayıp kendisine ve maiyyetine gönderilen atlara binerek ikametine tahsis edilen konağa götürülürdü.[721] Elçi vazifesini bitirip gidinceye kadar kendisine devlet hazinesinden yiyacek tahsisatı verilmesi kanundu.

Osmanlı - Memlûk Devletleri Münasebetleri

Her iki devlet münasebetleri hakkında Osmanlı devleti vekayii kısmında kâfi derecede malûmat verilmiş olduğundan burada tekrar edilmedi.

---

[719] Bu mevaki-i mukaddese yerlerine Mekke ve Medine'den başka Küfe ve Kerbela'daki Meşhed-i Ali ve Meşhed-i Hüseyin ile Bağdaştaki İmam Musa Kâzım ziyaret yerleri de dahildir.

[720] Bu muahedenâmeler Feridun Bey Münşeatında (C. I., s. 507, 510) ve Peçevî TarihVnde (C. /,, s. 329y 337) de aynen vardır.

[721] Mühimme Defteri 7, s. 261. îran elçilerinin kabulü hakkında Osmanlı devletinin merkez teşkilâtı isimli eserimize de bakın.

Osmanlı Devletiyle Trabzon İmparatorluğu Münasebetleri

XV. Yüzyıl Ortalarına Kadar Trabzon İmparatorluğu

Kitabımızın bu cildinin Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Trabzon İmparatorluğu Lâtinlerin İstanbul'u, zaptetmeleri üzerine Trabzon'a kaçmış olan Koranen ailesinden Aleksi Komnenos tarafından 1204 (601 H.) senesinde kurulmuştu. İlk devirlerde Karadeniz EreğlisPnden Batum'a kadar olan sahil kısmı ile dahilde ona muvazi bir kısım yerler bu imparatorluğun idaresinde iken batı hududundan bir parçasının yani Ereğli ile Amasra'nın Trabzon kumandanı David'in hiyaneti neticesinde ve daha I. Aleksi'nin sağlığında ve bir parçasının yani Sinob'un da yine ayın hükümdarın esir düşmesiyle 611 H. (1214 M.)'de Anadolu Selçuk hükümdarı I. Izzeddin Keykâvus tarafından alınması üzerine küçülmüş ve imparator vergi ve asker vermek suretiyle esaretten kurtulmuştu.
Bu tarihten sonra XII. yüzyılın ortalarına doğru, doğuda Kolkid yani Batum ve Poti nımtakalarının elden çıkması ve XIV. asırda da Türkmenlerin Anadolu'da sahile doğru inmeleri Halipya demYen. Giresun ve Ordu II. Yuannis (1280-1297) zamanında.Türkmenler tarafından işgal edilmesi Trabzon împaratorluğu'nu daha ziyade küçültmüş ve imparatorluk topraklan Giresun ile Batum'un batı sahilindeki sahaya inhisar etmişti.
Trabzon imparatorluğu Anadolu Selçukluları hükümdarı I. Alâüddîn Keykubad zamanında Celâlüddin Hârezmşah ile Selçuk devleti aleyhine ittifak etmiş ise de Celâlüddin'in mağlûp olması üzerine İmparator I. Yuannis (1235 - 1241) Selçuklulara vergi vermeğe mecbur olmuş ve daha sonra Moğollara, Timur'a ve en son Osmanlılara vergi vermiştir.
Trabzon İmparatorluğu ticaretle geçinir bir devlet olduğundan sahillerinde mühim antrepoları ve Cenevizlilere ait ticaret iskeleleri vardı. Anadolu Selçuklularının inkırazından sonra, imparatorlar, etrafındaki Türkmenler'le iyi geçinmeğe çalışmışlar, Akkoyunlu aşiret reislerine ve daha sonra Akkoyunlu hükümdarlarına kız vermişler ve bu sayede haricen mevkilerini muhafaza etmek istemişlerdir; Uzun

Hasan'ın zevcelerinden biri İmparator Yuannis'in kızı olup adı Todora veya Katerina idi.
Trabzon İmparatorluğu yalnız hariçteki taarruzlarla yıpran-mamış, asıl dahilî hastalık ve fırka mücadeleleri ile de sarsdmıştır; bilhassa bu fırka mücadeleleri 1340 ile 1344 tarihlerinde en had şeklini almış, imparatorların biri ha edilip diğeri çıkarılmıştır.[722]

İmparatorlugun Tarihe Karışması

Osmanlıların bu taraflara kadar sokulmaları üzene Trabzon imparatoru IV. Yuannis, Osmank-ilara tâbi olmayı ve vergi vermeyi kabul etmiştir.
İstanbul fethini mütaakıp Osmanlı hükümdarı, Trabzon İmparatoru'na nâme yollayarak her sene tazimatını arz için İstanbul'a. gelip vergisini getirmesini bildirmiş ve 1456 senesinde Belgrod muhasarası esnasında Amasya sancakbeyi Hızır'ı Trabzon üzerine yollayarak onu vergiyi kabule mecbur eylemişti; hattâ İmparator IV. Yunannis, ikinci bir hücumda Trabzon'un alınacağını düşünerek biraderi David'i 1458'de İstanbul'a yollayarak üç bin altın vergi vermek suretiyle Osmanlı hâkimiyetini tanımıştı. Son Trabzon İmparatorları IV. Yuannis ile biraderi
David Komnenos'un Osmanlılar aleyhine bir Haçlı Seferi yapılması için Papa'ya (IV. Öjcn) başvurmaları ve David'in bilhassa Fransa kiralı VII. Şarl'den yardım istemesi Güney - Karadenizi almak isteyen Osmanlı hükümetinin işine yaramıştır.[723]
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere David'in, biraderinin damadı olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'dan yardım görmesine meydan verilmeden mâhirane bir siyasetle ve sür'atle denizden ve karadan yapılan tazyik üzerine Trabzon teslim olmuş ve Bizans İmparatorluğu tarihe karıştıktan sonra mevcudiyeti Osmanlılar

[722] Ph. Fallmerayer, Trabzon İmparatorluğu tarihi, Münih 1827. Almanca olan bu mühim eseri Türk Tarih Kurumu Türkçeye çevirtmiştir.
[723] Son Trabzon İmparatoru David Komnen, 22 Nisan 1459 tarihli ve Papa II. Pi vasıtasiyle Burgondiya dükü Filip'e gönderdiği bir mektupta Türkler aleyhine ittifak teklif ederek Macarları Türkler aleyhine tahrik etmesini tavsiye edip şayet Filip Kudüs'ü zapta gelecek olursa kendisinin yardıma geleceğini yazıyor ve Uzun Hasan'm ittifakım kazanmak için biraderinin kızım ona verdiğinden ve kendisinin otuz gemi ve yirmi bin muhariple hazır olduğundan ve Uzun Hasan'm elli bin muharibiyİe Gürcistan kiralının altmış bin muharibinden ve diğer Gürcistan prensleri kuvvetlerinden ve sair kuvvetlerden bahsediyordu (Miller, Trebizond, The Last GrerL Lmpire, London 1926).

için Avrupa devletlerinin tahrikleri dola-yısiyle bir ilinti olan bu Kum imparatorluğuna da son verilmiştir (26 Ekim 1461). Yorgi Aıniruki (G. Amoiroutzes)'nin 11 Aralık 1461 Edirne"den, İtalya'da bulunan kız kardeşi Besariyon'a gönderdiği mektupta Türklerin hücumlarının ani olduğunu ve hiçbir şey kurtarmağa vakit bulunamadığını, Türk donanmasının yüz parçadan fazla olmamakla beraber iyi mücehhez olduğunu ve kara kuvvetinin yüz elli binden fazla bulunduğunu yazmaktadır.[724]

Osmanlı Devletinin Buhara Ve Setuerkand Hükümetleriyle Münascbatı

Sünnî Osmanlı devletinin Şiî Safevî devletiyle Yavuz Sultan Selim zamanında başlayan hasmâne münasebetleri esnasında Cengiz'iı oğlu Cuei ahfadından Bahara ve Semerkand havalisine sahih olan siinnî Şeybaniye devleti de Safevîlere karşı eephe alarak bu hulusta Osmanlı devletiyle beraber hareketi havi iki devlet arasında nâmeler teati edilmiştir. Bahara lıükü mdan tarafından 941 Şaban tarihiyle Sultan Süleyman'a gelen nâmesiyle vezir-i âzam ibrahim Paşa'ya gelen Farsça mektubunda İrana karşı müttefikan hareket edilmesi teklif edilmektedir;[725] gene bu suretle aynı aileden olan Abdüllâtif hanında cülusunu mütaakıp 947 tarihli bir nâmesi de vardır. Ab^NMlât if Han bu nâmesinde İranlılara karşı galebesini ve ayin senede hükümdar olduğunu bildirmektedir.[726]

Şeytanîlerle münasebet hakkında 111. cildin ikinci kısmıı da (S. 252 - 260) toplu malûmat vardır.

Osmanlı-Akdeniz Devletleri Münasebetleri

Osmanlı devleti îtalya yarımadası ve Akdeniz'deki Venedik ve Ceneviz cumhuriyetleri ve Napoli kırallığı, Papalık hükümeti, Milano ve Floransa dukalıkları, Sakız Cenevizlileri ile münasebetlerde bulunmuştu. Bunlardan bazılariyle yalnız ticarî ve bazılariyle hem

[724] Miller, Trcbizond, The Last Greek Empire, London 1926. p. 104-5.
[725] Topkapı Sa. Ar. ÎStv. 5686, 5905.
[726] Tnpkapı .Su. Ar. \r. .İ9H9. MuliilLuiif llau 946 H. (15 S9 JVl.)\le birudon AlıduHah'm \erine hükünnlar olmuştur.

siyasî ve hem ticarî münasebetler tesis edilmişti. Bilhassa Papalık ile olan münasebetler Cem Sultan'ın orada bulunduğu müddetçe iki tarafın da menfaati dolay isiyle dostâne geçmişti; fakat sair zamanlarda Papalar, Türkler aleyhine Avrupa'yı tahrikten hâli değildiler; Milano ve Floransa ile olan münasebetler ise bu tarihlerde ticarî idi.

Osmanlı - Papalık Münasebetleri

Osmanlı devletinin kuruluşundan evvel olduğu gibi Osmanlılar devrinde de İslâmlar aleyhine yapılan veya yapılacak her hareketin başında garp kilisesinin en büyük reisi olan Papalar bulunuyorlardı? Varna muharebesindeki mağlûbiyetten sonra faaliyeti söner gibi görünen Papalık IstanbuVun alınması üzerine tekrar heyecana gelip Osmanlılar aleyhine Avrupa'yı tahrike kalkıştı ise de eski galey abulamamıştı.
Osmanlı vekayii arasında (Akdeniz adaları ve Papa'ıun faaliyeti) başlıklı kısımda görüldüğü üzere Papa III. Kalikst Türklere karşı sevkettiği donanma ile muvakkat bir zaman için bazı muvaffakiyetler elde etmişler, bir müddet için Osmanlıların Akdeniz fütuhatını geri bıraktırmıştı (1457).
Kalikst'in 14 Ağustos 1458'de ölümü üzerine II. Pi namiyle Papa olan zat işi bizzat eline alarak Türklere karşı Avrupa'yı ayaklandıracağını söylediyse de pek o kadar taraftar bulamadı; bununla beraber 1463'de Mantua'da bir meclis tophyarak bir Haçlı Seferi tertip ederek bunun bizzat başına geçmek istediğini beyan etmişti; fakat Karaman oğlu İbrahim Bey'in Hıristiyan devletlerden ve hattâ II. Pi'den yardım istemesi üzerine büyük bir donanma hazırlamak için [727] Ankontfya giderek burada kendisine refakat edecek olan Venedik gemilerinin gelmesini beklerken 1464 senesi Ağustosunda öldü.[728]
Bundan sonra Fatih Sultan Mehmed'in Venediklilerle olan muharebesi sırasında Papa'nm da bilfiil Türkler aleyhine harekete geçtiği ve II. Bayezid zamanındaki 1499-1502 harbinde de yine

[727] Sp. Cantacassin Papa'nın ölümüyle donanmanın dağılması, Almanların da Macarlarla harp halinde bulunmaları Karaman oğluna yapılacak yardımı akün Inraktırmiştır diyor.
[728] Papa II. Pi'nin projeleri ve Venediklilerle Karaman oğlu İbrahim Bey'in ittifakları hakkında malûmat almak için Aeııeas Silvius ile Barbara'-nıu mektuplarına müracaat edilebilir.

Papa'nın faaliyette bulunduğu ve Şehzade Cem'in Avrupa'-daki vaziyeti ve Romanda geçirdiği günler esnasında Papa VI. Aleksandr Borjiya'nın büyük kazançları ve şehzadeyi zehirletmek cinayetini irtikâb etmesi ve Yavuz Sultan Selim zamanında Papa X. L e on' un Fransa, Avusturya, ingiltere ve İspanya devletlerine müracaatla Osmanlılara karşı bir sefer açmak istemesi ve pek mutaassıp olan Papa III. Pol'ün (1535-1550) Venedik cumhuriyetini Osmanlılar aleyhine tahrik ile Şarlken ile I. Fransuva'nm aralarını bulmağa çalışması ve daha sonra Medici ailesinden olan IV. Pi'nin (1559-1565) Papa olduktan sonra Osmanlılar aleyhine faaliyette bulunması ve bu faaliyetin daha sonra da devam etmesi Papaların Türk istilâlarına karşı birbirlerini takiben çalıştıklarını açıkça göstermektedir.

Osmanlı - Venedik Münasebetleri

Osmanlılarla Venediklilerin münasebetleri hakkında yazılacak bütün olayların pek çok kısmı Osmanlı vekayii kısmında gösterildiğinden burada yalnız bir hulâsa yapacağız, Venedik cumhuriyetinin esas umdesi dinî bir taassupla uğraşmaktan ziyade münasebette bulunduğu devlet hangi din ve mezhepte olursa olsun onunla ticarî menfaatini temin etmekti. Venedik cumhuriyeti bundan dolayı menfaatine halel gelmedikçe karşısındaki devlete hasmâne bir cbphe almamakla beraber Avrupa'da Osmanlılara karşı yapılan hareketleri, Haçlı Seferlerini el altından da teşvik etmekten geri kalmıyordu.
Cumhuriyetin kendi menfaatinden başka hiçbir şey düşünmemesi, nüfuz mıntakası tesisi ve Akdeniz ticaretinde en yüksek mevkii alması sebebiyle diğer Akdeniz devletleri onu istirkab ettikleri için aralarında mücadele eksik olmuyordu. Bu yüzden Napoli kırâlhğı, Ceneviz cumhuriyeti ve Milan dukalığıyîe savaşmış ve Osmanlıların Arnavutluk istilâsında tuttukları isabetli plânın tatbikinde rakibi olan Napoli krallığına karşı Türklerin hareketini kolaylaştırmıştı.
Osmanlıların XV. yüzyıl ortalarından itibaren artan ve Akdeniz'de oldukça mahirane faaliyette bulunup bir kısım Ceneviz adalarım elde eden donanmalarına karşı Venedik cumhuriyeti endişede idi; cumhuriyetin hernekadar donanması çok, gemicileri mahir ise de Osmanlılar karada kuvvetli oldukları için Mora ve Arnavutluk'taki

Venedik sömürgelerine ve elde ettikleri Bosna yoluyla Venedik topraklarına kadar girip kazançlar elde ediyorlardı.

İşte, İstanbul fethinden sonra Cumhuriyet, sulhu yenilemek üzere Marsel adında bir murahhas göndermişti; bununla beraber her gün daha ziyade zarar gören Venedik cumhuriyeti Türk ilerleyişini durdurmak ve kaybolmuş menfaatlerini elde etmek için İskender Beyle Macarlara başvurmuş ve Papa, Fransızlar ve Napolji kırallığıyle ve hattâ Akkoyunlular ve Karaman oğullariyle ittifak yapmış, Akdeniz'e muazzam Haçlı donanmaları çıkarttırmış, fakat neticede Malipiyeri ve Dorya vasıtasiyle 883 H. (1479M.) ve Ceyirittive Sagundino'nun murahhaslıkla-riyle de 908 (H. 1502 M.)'de Osmanlılarla mağlûbâne iki muahede imzalamağa mecbur kalmıştı. Bu muahedeler mucibince harp tazminatından başka Arnavutluk'ta Işkodra ile diğer bazı şehirler ve Ağrıboz adasiyle îyoniyen adalarını ve Mora'da înebahtı, Mu-don, Koron ve Arnavutluk'ta Drac mühim limanlarını kaybetmişti.

Mısır'ın zaptından sonra Venedikliler Kontarini ve Mocenigo adlarındaki murahhaslar vasıtasiyle Kıbrıs adası için her sene Memlûklere verdikleri vergiyi Osmanlılara ödemeyi kabul etmişlerdi.

Venediklilerin Akdeniz'de mühim bir üssü olan Ağrıboz adası Osmanlılara geçtikten sonra bunların elinde Adriyatik denizinde Korfo ile Kefalonya [729] ve bir de Girit adasiyle Batı-Akde-niz'de Kıbrıs adası kalmıştı; bilhassa Mısır ve Suriye yi elde etmiş olan Osmanlı devletinin Kıbrıs adasını alması zarurî ise de sırası gelmemişti.

Venedik cumhuriyeti 1502 anlaşmasından sonra bazı hallerine göz yumulmak suretiyle 1537 senesine kadar otuz beş sene Osmanlılarla hoş geçinmiş ve bilhassa vezir-i âzam ibrahim Paşa'nın kendilerine karşı temayülü ve onun yerine gelen Ayaş Paşa'nın sulhu bozmuyacak surette mûtedilâne hareketi bu hususta müessir olmuştu.

Venedik cumhuriyeti Marko Memmo vasıtasiyle 928 Muharrem (1 Aralık 1521) tarihli ve otuz maddeyi havi bir ahid-nâme ile Osmanlı memleketlerinde kendileri için mühim imtiyazlar elde etmişlerdi; ticaretin serbestisi, dâvalara ve mirasa ait hukukî imtiyazlar, elçilerin

[729] Venedik kuvvetleri evvelce Osmanlı işgaline uğrayan İyoniyen adalarından Santamavra ve Kefalonya adalarını zaptetmiş ve 1502 muahedesiyle Santamavrd'-yi geri verip Kefalonya'yı muhafaza etmişlerdi. 14 Aralık 1502 (908 Cemaziyelâhır) tarihli muahedenin Türkçe ve Rumca metinleri Venedik arşivinde imiş.

hak ve selâhiyetleri, firarilere ve Venedik gemilerine karşı yapılacak muameleler bu ahidnâme ile cumhuriyet lehine büyük kazanç temin ediyordu.

Venedik cumhuriyeti eski siyaseti îcabı sinsi ve iki yüzlü hareket ediyordu. Belli etmiyerek deniz muharebelerinde Alman imparatoru ve ispanya kiralı Şarlken ile birlikte hareket etmekte idi; nitekim Koron1 un muhasarası esnasında Girit kumandanı marifetiyle ehemmiyetli bir Türk filosunu perişan etmiş ve buğday yüklü iki gemiyi müsadere eylemişti; bu hallere karşı sıkıştığı zaman özür dileyen cumhuriyet vezir-i âzam ibrahim Paşa sayesinde sıkışık durumdan kurtulmuştu.[730]

Osmanlı hükümetinin Şarlken'e karşı Fransa ile ittifak etmesi için Venedik'e yaptığı teklifi kabul etmeyen cumhuriyet, el altından Şarlken'in taraftarı gibi hareket ediyordu; bundan başka Adriyatik denizinde cumhuriyetin ilk müdafaa noktası olan Korfo adası vasıtasiyle Epir ve Arnavutluk sahillerinde tahrikat yaparak halkı devlet aleyhine ayaklandırmıştı; hattâ bu yüzden Sultan Süleyman, Avlonya taraflarına kadar giderek

Korfo adasını muhasara ettirmiş ise de sahilindeki Bütrinto tahrif ve Kor/b'nun cenubundaki Paksos adası işgal edilmişti; aynı zamanda Barbaros Hayreddhı Pa.şa da Venediklilere ait Şıra, Patmos ve Naksos (N aksiye) adalarım zaptetinişti (1536).

Bundan sonraki' Preveze muharebesinde Venediklilerle müttefik olan Papa ve İspanyol donanmalarına karşı Barbaros'un kazandığı büyük muzafferiyet cumhuriyete yeni bir ders vermişti. Venedik hükümeti 1538 muahedesiyle Mora ve Dalmaçya sahilindeki kalelerle, Adalar Denizi'nde Barbaros'un zaptettiği adaları Osmanlılar'a bıraktıktan başka üç yüz bin altın tazminatı da kabul eylemişti.

Osmanlı Devleti İle Napoli Kıralhğı Münasebetleri

Napoli kıralhğı [731] ile olan münasebet ticarî şekilde olarak XIV. yüzyılın ikinci yarısı içinde ve Anju hanedanı zamanında başlamıştır; daha

---

[730] Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi), c. F., s. 180,

[731] Napoli ve Sicilya 1284 senesine kadar birleşmiş iken bu tarihte Anju ve Aragon ailelerinin zuhuru üzerine ayrılmış, Napoli'yi Anju'lar ve Sicilya'yı da Aragonlar idare etmişlerdi; XV. yüzyıl ortalarına doğru her iki kıralhğı Aragon-\ar İm idtırç altında birleştirmeğe muvai'fak olmuşlardır.

sonra Napoli kırallığı Anju hanedanından çıkarak Aragon hanedanı'na geçince [732] Osmanlı devletinin genişlemesi sebebiyle XV. asır ortalarından ve IstanbuVnn zaptından sonra bu yeni hanedanla olan münasebat bir müddet gergin ve daha sonra dostça devam etmiş, fakat Arnavutluk ve Ağrıboz'un zaptı ile siyasî ve hasmâne bir şekil almıştır; bu tarihlerde Napoli kiralığında, burayı Anju hanedanının elinden almış olan Aragon ve Sicilya kiralı V. Alfons ile oğlu Ferdinand bulunmakta idi.[733]

(V. Alfons, büyük emellerle hududunu genişletmek, Balkan yarımadasiyle Akdeniz'e hâkim olmak istemekte idi. Bu cildin vekayii kısmında görüldüğü üzere bu emeline hizmet etmek üzere Arnavutluk beyi İskender'i desteklemişti. Alfons'un Jbu suretle nüfuz mmtakası tesisiyle Arnavutluk'a hulul etmek istemesi Venediklilerin hiddetini mûçib olduğundan mühim donanmaya sahip olan bu iki devlet Osmanlılar aleyhine birleşememiş ve Osmanlı hükümeti de basiretli hareketiyle buna mâni olmuştur.

1458'de vefat eden V. Alfons'un yerine tabiî oğlu olan Fer-dinand geçmiştir, Ferdinand, kendisine karşı çıkan ve eski kıral ailesinden olan An j u'lardan Kalabria dukası Jan'ı Arnavut beyi iskender'in yardımiyle mağlûp ederek kirallığım sağlamıştır. Ferdinand babası gibi geniş hayal peşinde koşmadığından Fatih Sultan Mehmed'le bir zaman hoş geçinmiş ve kendi itirafından da anlaşılacağı üzere, tebaası hakkında Türklerin gösterdikleri dostça muameleden dolayı pek müteşekkir kalmıştı; fakat Venediklilere ait Ağrıboz adasının zaptı ve bunun Osmanlı hükümdarı tarafından kendisine bildirilmesi üzerine 4 Eylül 1470 tarihli cevabında Hıristiyanlara ve bilhassa dostu ve müttefiki olan Venediklilere karşı devam eden muharebeden dolayı aradaki dostluğu devam ettirmenin imkânsız olduğunu ve bütün kuvvetiyle38 Türklere karşı harp açarak Venedik donanmasiyle birleşeceğini ve Venediklilere karşı kendisinin hiyanet edeceği zan ve tahmin ediliyorsa bunun yanlış olduğunu ve Ağrıboz'un Türklerin eline

---

[732] Anju hanedanıvdan Napoli kiralı Diirus'U III. Şarl'uı kızı olan Napoli kıraliçcsi II. Janet'in evlâdı olmadığından Aragon kiralı V. Ali'ona'u evlâdlığa kabul etmişti. Alfons bir an evvel verasete konmak için pek sefih olan bu kıraliçe aleyhinde hareket ettiğinden, Janet bu defa başka avlâdlıklar da almış ve 1435 de ölünce bu evlâdlıklar arasındaki veraset mücadelesinde Napoli kır allığını Alfons elde etmiştir.

[733] Alfons, Aragon kiralı olduğuna güre beşinci ve sonradan Napoli kiralı olduğuna göre de birinci Alfons diye zikredilir.

geçmesiyle büyük ıztırap duyduğunu bildirmiş ve filhakika Türklere karşı hazırlanan Deniz Haçlı Seferine iştirak etmiştir; Ferdi-nand'ın Venediklilerle ittifak ederek Osmanlılara karşı hasmane vaziyet almasında Papa'nm tesiri vardı.

Ferdinand, Venedik muharebesinin bitmesinden evvel ittifaktan ayrılarak Osmanlılarla anlaştı ve bu anlaşmaya damadı olan Macar kiralı Matyas Korvin'i de soktu. Bu suretle Napoli kıraliyle münasebet düzelince ticaret işi yeniden düzenlendi ve aradaki dostluk, vefatı tarihi olan 1494 senesine kadar devam etti.

Ferdinand'ın yerine geçen oğlu II. Alfons, tebaası tarafından sevilmiyordu; pek kayıtsızdı; bunun kıral olduğu sırada Napoli kırallığına hak iddia eden ve Napoli halkı tarafından istenen Fransa kiralı VIII. Şarl italya'ya girerek Napoli üzerine yürümüştü. Bu dar vakitte Alfons, Osmanlılardan yardım istemişse de bir şey elde edememiş ve ümitsiz bir vaziyette kirallığı oğlu II. Ferdi-nand'a terk ile Sicilya'ya çekilmiştir.

VIII. Şarl'm avdetinden sonra en son iltica etmiş olduğu Iskiya adasından memleketine dönen II. Ferdinand çok yaşa-mıyarak 1496 senesinde genç yaşında ölmüştür.

Bunun üzerine amcası III. Fredrik Napoli ve Sicilya kiralı olmuştur, Fredrik, murahhas Tomazi Paleolog vasıtasiyle Osmanlı devletiyle 15 Temmuz 1498 (903 H.) tarihli bir dostluk ve ticaret muahedesi yapmış ise de [734] sonra memleketi Fransa kiralı XII. Lui ve Aragon ve Kastil kiralı Ferdinand Katolik taraflarından 1500 senesinde zaptolunarak aralarında taksim edilmiştir.

Son Napoli kiralı Fredrik, Fransa'ya naklolunarak kendisine gösterilen mahalde tahsisat verilmek suretiyle vefatı tarihi olan
1504 senesine kadar yaşamıştır; bunu mütaakıp aynı sene içinde- Fransa kiralı, Blois muahedesiyle Napoli'yi Ferdinand Kato-lik'e terk etmeğe mecbur olmuştur.

Osmanlı Devletiyle Milano Dukalığı Münasebetleri

Kuzcy-îtalya'da Lombardiya kit'asının merkezi olan bu şehirde XV. yüzyıl ortalarından itibaren fasıla ile yarım asır kadar Sforça ailesinden

[734] Bu muahedenâmenin İtalyanca tercümesi Başvekâlette Karakoç külliyatı arasındadır,

bazıları dukalık etmişlerdi ki birincileri 1450 den 1466 senesine kadar duka olan Françesko Aleksandr adında bir zattır.

Milano dukalığı bir zaman ticarette mühim mevki tutuyordu; bu yüzden Venediklilerle aralarında rekabet vardı ve çok zaman mücadele halinde yaşamışlardı; Osmanlı devletini, XV. yüzyılın ilk yarısında Milano cumhuriyeti ile dostluk tesis etmiş görüyoruz; bu dukalık Sultan II. Murad'a Benedikto adında bir elçi göndererek ticaret ve dostluk muahedesi akdine muvaffak olmuştu.[735]

Venedik cumhuriyetine karşı açtığı harpte Venedikliler tarafından çok hırpalanmış olan Milano cumhuriyeti, Osmanlı devletine müracaat ederek 1499'da Osmanlı-Venedik harbinin açılmasında müessir olmuştu; fakat Osmanlılardan bu suretle yardım isteyen Ludovik Sforça More [736] bu defa karşısında Venediklilerden başka Milano'ya veraset suretiyle sahip olmak isteyen Fransa kiralı VIII. Şarl'ı buldu.

Ludovik Sforça, Napoli kiralı tarafından tehdit edildiğinden Fransa kiralı VIII. Şarl'ın yardımını istemişti; Şarl. 1494'de Napoli'yi işgal ettiği için Sforça bu tehlikeden kendisini kurtardı; fakat bunun yerine Vaha şubesinin Orlean hanedanından XII. Lui 1498 senesinde kıral olduğu zaman büyük babasının buradaki veraset hakkı dolayısıyla [737] o da Milano üzerinde bir hak iddiasına kalktı. Kendisini, Milano ya rakip olan Venedik cumhuriyeti de tahrik etmişti.

Bunun üzerine Fransa kiralı XII. Lui 1499'da taarruza geçti. Ludovik Sforça, memleketini müdafaa etti; askeri ücretli olcluğündan yedi ay .sonra Novare muharebesinde askeri tarafından terk edilip esir oldu ve Fransa'ya sevkedilerek Loşi şatosunda lıapsolunup 1510 senesinde orada öldü [738] ve bu suretle Milano dukalığı 1513 senesine kadar Fransa kiralının elinde kalıp sonra burasını Alman İmparatoru Maksimilyan aldı; fakat 1515'de XII. Lui'nin yerine kıral olan yeğeni ve

---

[735] Bertrandon de la Brocquiere seyahatnamesi. Bu seyahatname sahibi, Milano elçisi ile bizzat bulunmuştur.

[736] Ludvik Sforça'nm rengi esmerdi; bundan dolayı kendisine Mavritan-yah Sforça da denilirdi. 1494'den 1500 senesine kadar altı yıl dukalıkta bulunmuştur.

[737] ŞarA çocuk bırakmadan öldüğü için yerine amcasının oğlu oYuy» Fransa kırallarıııdan V. Şarl'iıı torunu ve Orleniı dukası Şarl'ın oğlu olan XII. Lui kıral olmuştur (1498). XII. Lui'niıı büyük pederi ve VI. Şarl'ın biraderi Dük d'Orlean Milano'nun ilk dukası Civani Galyas Marya'mn kızı ile evlendiğinden dolayı Fransa kiralı bu noktadan Milan üzerinde bir hak iddia etmişti. Sibrça ailesinden Civani Galyos Marya 1476'dan 1494 senesine kadar Milan dukalığında bulunmuştur.

[738] Meşhur ressam Leonardo de Vinci (1452-1519) bu Ludvik Sforça'nın hizmetinde yetişmiş ve Milan'ın zaptına kadar burada kalmıştır.

damadı I. Fransuva aynı sene Eylül ortasındaki Marinyan muzafferiyeti neticesinde o da yeni bir hakla [739] bu dukalığa sahip oldu.
I. Fransuva, İmparator Şarlken'e esir düştükten sonra 1526 senesi başında imparatorla aktettiğî Madrit muahedesiyle gerek Napoli ve gerek Milano üzerindeki haklarından vazgeçtiyse de esaretten sonra bunları tanımadı; fakat uzun muharebelerden sonra Milano üzerindeki hakkını 1455'de Şarlken ile yaptığı muahede ile tasdik ettirerek buraya ikinci oğlunu tâyin etti,

Osmanlı - Floransa Münasebetleri

İtalya yarımadasında Toskana kıtası'nın merkezi olan Foransa, bilhassa XIV., XV. ve XVI. ve kısmen XVII. asırlarda Avrupa'nın en mamur ve müreffeh şehirlerindendi; burada XIII. asır ortalarından beri Floransa zadeganından bulunan Fi 1 ip dö Medici ailesi ilim ve sanat âşıkı ve hâmisi olarak tanınmışlardı; Kozana de Medici ile bunun torunu olan Loren dö Medici, başta gelen dukalardandı. Meşhur heykeltıraş Mikelanj'ı himaye eden Loren dö Medici idi; bunların içinde cumhurreisi veya duka ve Papa olanlar da vardı. Papa X. Lui (1513-1523) bunlardandı.[740]
Floransa, ticareti ile çok zengin olmuştur. Floransa tüccarları XIV. asırdan itibaren Osmanlı memleketleriyle alış veriş yapmışlar ve bu hususta birtakım imtiyazlara nail olmuşlardır. [741] Osmanlı vesikalarında ve nâme-i hümâyunlarda Floransa dukalarına Flordin beyleri denilmektedir; Floransa tüccarlarının İstanbul'da, antrepoları vardı [742] ve Flordin kumaşları denilen Floransa çuhaları Osmanlılarca pek makbuldü.

---

[739] Fransa kiralı I. Fransuva (1515-1547) Valantin viskontu ahfadından olan validesinden miras saydığı için Milnn üzerinde bir hak iddia etmişti.
[740] VII. Kleman namiyle 1523'de Papa olan Jül dö Medici evvelce Malta şövalyeleri reisi ve Floransa kardinal ve arşevekî idi, 1516'da ölen ve yine Medici ailesinden bulunan I. Loren'in oğlu II, Jul dö Medici, Namür dukası idi. 1503'de vefat eden II. Piyer, Floransa'da devlet reisi bulunmuştur. Bunun torunu ve II. Loren'in kızı Katerin dö Medici Fransa kiralı II. Hanri'nin zevcesi idi; Aleksandr dö Medici ile (vefatı 1537) Kozma dö Medici (vefatı 1562) Floransa cumhurbaşkanı idiler.
[741] XVI. asır başlarında İstanbul'da Floransa dukalığının bîr balyosu yani elçisi vardı iûr Flordinlinin Bursa'da vefatı dolayısiyle ahidname mucibince görülen dâva hakkında Bursa Mahkeme-i şeriyyesinde kayıd vardır 23 (Şer'î defter A. -^- s. 274 Sene 919 Ramazan)
[742] Hammer tarihi, c. IV., s. 82.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında 934 Muharrem (1524 Ekim) tarihinde Floransa cumhuriyeti ile yenilenen bir ahid-nâme elimizdedir.[743] Bundan başka 945 H. (1538 M.) tarihinde ticaret muahedesini yenilemek için gönderilen bir heyeti İstanbul'~ da görmekteyiz.[744]

Kanunî Sultan Süleyman 1541'dc Ferdinand üzerine sefere giderken Niş^o geldiği zaman kendisine takdim edilen Floransa elçileri ile mülakatta bulunmuş ve gelenlerle cumhur başkanı Kozma do Mecidi'ye hitaben dostluğu havi bir nâme göndermişti. 1562 (971 H.)'de İstanbul'a, gelmiş olan bir Floransa murahhası [745] II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanlarında kendilerine verilen ahidnâmeleri yenilemişlerdir; bu ahidnâmeler mucibince Floransa bütün Osmanlı memleketlerinde Venedik -cumhuriyeti gibi haklara malik olup [746] Bursa'dan ibrişim alarak Avrupa'ya sevkederler ve kendileri de gemileriyle Flordin çuhası diye meşhur olan çuhayı getirip satarlardı.
Floransa tüccarlarına bir teveccüh eseri olarak bunların Karadeniz'de de ticaret yapmalarına müsaade edilmiş, bundan başka Floransa cumhur başkanı tarafından tâyin olunan konsolosların Türkiye'de bulunmalarına ve kendilerine yani Floransa tebaasına ait muamelelerin onlar vasıtasiyle yapılmasına müsaade edilmişti.[747]

Osmanlı - Ceneviz Münasebetleri

---

[743] Kanunnâme * Veliyyüddin Efendi kütüphanesi, Nr. 1970, varak 149 b.
[744] Bu heyet, Kozma dö Medici'nin pâdişâha gönderdiği kıymetli hediyelerle nâmesini takdim etmişti. Sultan Süleyman sefirin hemen avdet etmi-yerek İstanbul'da fazla oturmasını arzu eylediğinden kendisine yiyecek masrafı olarak hazineden tahsisat verilmişti (Hammer tarihi, c. F., s. 198 ve Feridun Bey Münşeatı, c. II., s. 393).
[745] Kanunî Sultan Süleyman'ın sureti aşağıdaki notta nakledilen nâmesinde bu elçinin adı Gütrokerda diye zikredilmektedir (Feridun Bey Münşeatı, c. //., s. 395).
[746] Sultan Süleyman'ın nâmesinden"... nice diyarların sultanı Sultan Süleyman Han b. Sultan Selim Han'ım ... şimdiki halde Flordin beyleri Gütrokerda nâm yarar ve mûtemed adamların südde-i seniyye-i âlem-penâha.. elçi gönderip merhum ceddim Sultan Bayezid Han ve merhum babam Sultan Selim Han.. . ile olan sulh ve salâh mucibince tecdid-i ahd olunmasını talebettikleri ecilden mukarrer ve musaddak tutup işbu ahidnâme-i şfnfîmT verelim ve büyürdüm ki mezkûr Flordin beyleri balyos göndereler ki gelip maslahatların göre ve gümrüğü Venedik nice verirse anlar dahi öyle vireler, eğer anlardan bir kimsene borçlu olursa deyni talep oluna, anın borcu içün ahar tutulmaya ve ahardan talep olunmaya ve bir kimesne fevt oldukta rızkın kime vasiyyet ederse ol ala; eğer vasiyyetsiz ölürse balyosları ala; beytü'1-mal emini dahi etmiye ve Flordin halkı memâlik-i mahrûsemde ne yerde isterse anda yürüye, kimesne mâni olmaya ve üşündirmiye ve gemileri Karadeniz'e vara; bey u Şİrâ ve ticaret ne ise şolki mukarrer rusûm-i âdiyedir verdiklerinden sonra kimesne
anlara mâni olmaya___" (Feridun Bey Münşeatı, c. II., s. 395).
[747] Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. VI., s. 107, 108.

İstanbul fethinden sonra Osmanlı devleti ile Ceneviz cumhuriyeti arasındaki iyi münasebetleri eski sıcaklığını kaybetmişti; bunda, Cenevizlilerin Karadeniz ve Akdeniz'deki sömürgelerinin elden çıkması birinci derecede âmil olmuştu; zaten bu cumhuriyetin XV. asrın ilk yarısından itibaren artık eski ehemmiyeti kalmamıştı.
İstanbul'un son muhasarası esnasında Galata'daki Cenevizliler müşevveş bir siyaset takip etmekle beraber birtakım vaidlerle Osmanlılara daha ziyade yardım etmişlerdi; bundan dolayı fetihten sonra Galata tarafı işgale tâbi tutulmıyarak Galata ahalisine 858 H. (1453 M.) tarihli bir ferman verilmiş ve bunda Galata Cenevizlilerinin gerek kara ve gerek denizden ticaret için gelenlerinden gümrük resimleri alınarak Bizans zamanında olduğu gibi Galata'ya. temellük gibi hiçbir imtiyaza malik olmadıkları tasrih edilmişti; Galata'yı ellerinden kaçıran Cenevizliler biraz kafa tutar gibi harekete geçmişlerdi. İstanbul ve Çanakkale boğazlarını ele geçiren Osmanlı devletinin Akdeniz devletlerinin, Karadeniz kıyılarında müstemlekeleri olmasına müsaade etmesine imkân yoktu; bundan başka müstemlekeleri dolayısiyle bazı Ceneviz gemileri Karadeniz'de yakaladıkları bazı Türk gemilerine taarruz ediyorlardı. 1465'den evvel Marino Sigala admdak Ceneviz kaptanı Sinop'tan esir yüklü gelen bir Türk gemisini zapt etmişti. Tacü't-tevarih [748] Amasra'nın zaptı dolayısiyle Cenevizlilerin Karadeniz'deki Türk sahilleriyle gemilerine taarruzları ve şikâyet edildikçe bunu yapanların kendileri olmayıp korsan gemileri olduğu hakkındaki tevilleri bu denizin tamamiyle emniyet altına alınmasını îcap ettirmekte idi. Bundan dolayı ibtida Karadeniz de ellerinde bulunan Amasra (1460) ve daha sonra Kefe, Menküb ve Asafckale ve şehirleri alınan Cenevizliler Karadeniz'den çıkarılmışlardır (1475).
İşte Cenevizlilerin Galata1 dan el çekmeleri, Karadeniz kolonilerinin elden çıkması, bu cumhuriyete büyük bir darbe olduğu gibi Osmanlı vekayii arasında görülen ve Cenevizli asilzadelerin ellerinde bulunan Enez limaniyle Taşoz, Semadirek, İmroz, Linini, Midilli adalariyle Foça limanıda alınmış ve Ege Denizinde bunlara ait Sakız gibi devlete vergi verir adalar kalmıştı.
Ceneviz cumhuriyeti zayıf düşmekle beraber XVI. ve XVII. asırlarda da

[748] TaciVt-tevarih, c. /., s. 471.

Osmanlılarla ticarî münasebetleri devam etmiştir; maamafih bu son ticaret hareketlerini Fransız bayrağı altındaki gemilerle yaparak Fransa'nın nüfuzu altına düşmüşlerdir.

Osmanlı - Macar Münasebetleri

Osmanlı devleti kurulup Balkan yarımadasına ayak bastıktan itibaren bizim tarihlerde Ongürüs denilen Macarlarla çarpışmış ve bu çarpışma fasılalarla XVI. asrın ilk yarısına kadar (1525) devam etmiştir, ilk defa Balkanları nüfuzu altına almak isteyen ve Anju hanedanından olan Macar kiralı I. Layoş (Büyük Lui) [749] Katolik mezhebine sokmak istediği Balkan devletlerine zahiren yardım etmek üzere bizzat Edirne civarına kadar gelmiş Meriç veya Sırpsındığı muharebesinde mağlûp olarak kaçmıştı; kitabımızın I. cildinde görüldüğü üzere Osmanlı - Macar mücadelesi Macar kıralları Sigi.smund, Albert, V. Ladislas, Jan Hunyad ile oğlu Matyas Korvin ve VI. Ladislas zamanlarında da devam etmiştir.
Macarlar, Balkanların kuzeyine doğru yayılmakta olan Osmanlı fütuhatını önlemeğe çalışmışlar, Eflâk, Sırbistan ve Bosna üzerinde hami vaziyeti almışlarsa da buna rağmen Eflâk ile Sırbistan epi mücadeleden sonra nihayet Osmanlı hâkimiyetine girmiş, birincisi imtiyazlı bir beylik diğeri de bir sancak olmuştur.
Maearlarla olan mücadele, XV. yüzyılın son yarısında da hızını kaybetmemiştir. Bu hususta mücadelenin mihrakım Bcl-grad ile onun etrafındaki kaleler teşkil etmiştir. Çünkü Belgrad Macaristan'a karşı yapılacak askerî harekât için bir kapı ve bir üs teşkil edeceği için her iki taraf da almakta ve vermemekte inat ediyorlardı. Belgrad\\\ alınmamasına mebni Türkler tarafından Tuna ve Sava nehirleri kenarlarında elde edilen kaleler bundan dolayı birkaç defa el değiştirmişti.
Bosna'nın Osmanlıların işgali altına girmesi Macaristan'ı bu taraftan tehdit etmesi itibariyle pek mühimdi; burası aynı zamanda Venedik arazisine de akın yapmağa müsaitti; nitekim Bosna'nın zaptı Macarları

[749] I, Layoş yahut Büyük Lui, Anju hanedanından Şarobret'in oğlu olup 1326'da doğmuş, 1342Me Macaristan ve 1370'de Polonya kiralı olarak 1382'de vefat etmiştir. Margirt adındaki ilk zevcesi Lüksenburg hanedanından Moravya marki IV. Şarl'm kızı olup ikinci zevcesi Elizabet ise Macaristan krallığına tâbi Bosna banı Etyen (tstefan)'in kızıdır.

telâşa sokup buradaki bazı kaleleri işgal ile sıkı sıkıya ellerinde tutmağa mecbur etmiş, fakat buna rağmen Türk akıncıları Eshîavonya, Hırvatistan ve Vesperim havalisine akın yapmışlardır.

Bosna kırallarının merkezi olan Yayca ilk defa Osmanlılar tarafından alındı ise de sonradan burasını Matyas Korvin geri Osmanlıların müteaddid hareketlerine rağmen XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar alınamamıştı.

Osmanlı istilâsına karşı Jan Hunyad ile oğlu Matyas Korvin büyük bir enerji ile mukavemet etmişlerdir; Morava ve Izladı taarruzlariyle Türk harekâtını gerileten Jan Hunyad, Varna ve İkinci Kosova muharebelerini kaybettikten sonra kabuğunun içine çekilerek artık müdafaa vaziyetinde kalmış ve Osmanlıların almak istedikleri Belgradh kurtardıktan sonra burada almış olduğu yaradan müteessiren vefat etmişti (1456).

Jan Hunyad'ın ölümünden bir sene sonra onun nâiblik ettiği Macar kiralı VI. Ladislas'ın kırallıktan çekilmesi üzerine Alman İmparatoru III. Fredrik Macar kırallığmı elde etmek istediyse de Macar zadeganının ekserisi Peşte civarında Rahas ovasında toplanarak Hunyad'ın oğlu Matyas Korvin'i Macar kiralı ilân eylediklerinden bu intihap Macarları Almanlarla harbe sevk etmişti.[750]

Babası Hunyad gibi azimli ve kudretli bir hükümdar olan Matyas (1458-1490) Türk istilâsını önlemek için çok çalışmış, Türkler aleyhine yapılan her ittifaka girmiş ise de hudutlardaki Türk akıncılarının akınlarını önlemekten başka bir harekette bulunamamıştır.[751]

Matyas'dan sonra yerine, Polonya'da hüküm süren Ya-gellon ailesinden olan Ladislas Macar kıralhğına intihap edilmiş ve bu kıral 1495'de Osmanlılarla otuz senelik bir muahede imzalamış ise de 1499'da başlayan Osmanlı -Venedik harbinin geniş ittifaklara yol açması üzerine cumhuriyetin gösterdiği menfaat ve Papa'mn teşviki ile Macar kiralı muahedeyi fesh ederek 1500 senesinde Venediklilerle ittifak etmiştir. Bunun ittifaka dahil olmasiyle almış olduğu rol, Osmanlılara kuzeyden tazyik etmekti, fakat bu yapılamadı; nihayet

[750] Matyas Korvin 1443 de doğmuştur. Sigismund'un kızı Elizabet'le Macar kiralı (sonradan Alman İmparatoru olan) Alb er t'den doğan VI. L adisi as, hakkındaki umumî nefrete binaen İ457'de Macar kırallığmı terk ederek Bohûm-ya'ya çekilmesi üzerine Matyas Korvin on yedi yaşında kırallığa intihap edilmiştir. Vefatı 1490'dadır. 1469'da doğmuştur, J an Matyas adında bir oğlu vardı.

[751] Matyas ile II. Bayezid arasında 888 H. (1483 M.)'de beş sene üzerine bir mütareke yapılmış ise de Türk akınlarından kurtulamamıştır.

1503'de Venedik'le akt-edilen müsalehayı mütaakıp 20 Ağustos 1503'de (28 Safer 909) Macar kiralı ile de KotTda yedi senelik bir muahede imzalanmıştır.[752] Bu muahede mucibince her iki devlet hâl-i hâzırda ellerinde bulunan yerleri muhafaza edecekler ve tüccarların serbestçe gidip gelmelerine müsaade eyliyeceklerdi. Yine bu muahede mucibince Macar kiralı elindeki yerler dolayısiyle Eskalavonya, Hırvatistan Moravya ve Silezya hükümdarı olarak da tanımakta idi.

Bu muahedeye rağmen hudut hâdiseleri eksik olmuyor her iki taraf fırsat buldukça akından hali kalmıyordu; nitekim tstanbuVda muahede yenilendiği sırada Türklerin taarruzlarına karşılık olmak üzere Vesperim kontu Berislov, Ona ve Sava nehirleri arasında Türklerden iki bin kişiyi öldürmüş ve diğer taraftan Transilvanya beyi /an Zapolya da Eflâk'a taarruz ile esir almıştı.

Bu sıralarda VII. Ladislashn göndermiş olduğu Marten Çobur, hudut münazaalarına rağmen muahedeyi yenilemeğe muvaffak oldu; Macarların bu taarruzları bir muharebeye sebep olabilirse de Yavuz Sultan Selim, îran işini baş plâna koymuş olduğundan bu karşılıklı taarruzlara ehemmiyet vermiyerek muahedeyi üç sene için temdit etti (1513).

14 Safer 922 (1516) tarihinde Macar kiralı birbiri ardından üç elçi göndererek Osmanlılarla olan ahidnâmeyi temdit etmek istedi; Mısırca karşı hazırlık yapmakta olan Sultan Selimde anlaşmak arzu etti ve divanda bu iş görüşülürken Macar kiralımı? ölümü haberi geldiği için müzakereden bir netice hasıl olmadı; üç elçiden ikisi memleketlerine giderek yeni kıraldan sulh akdine dair mezuniyet aldılar; bu elçileriyle beraber yeni kiralı tebrik için Kemal Bey adında bir elçi de gönderildi. Yeni kıral olan II. Layoş ahidnâmeyi yeniledi.[753]

Bu muahede hilâfına olarak Macarlar, Sultan Selim'iş Mısır'da, bulunduğu sırada hududu tecavüzle îzvornik sancakbeyi Mustafa Bey'i şehit etmişlerdi. Bundan sonra Macarlarla yapılan muahede Yavuz'un ölümüne kadar birer sene müddetle temdit edildi.

152O'de Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine Sultan Süleyman

---

[752] Bu muahedenâmenin Türkçe metninin fotoğrafisi Belleten, sayı 84*de Tayyib Gökbilgin tarafından yayınlanmıştır, Ahidnâmenin aslı Topkapı Sarayı Arşivi, Nr. 7675 dedir, 5861'de diğer bir ahi d nâme de vardır.

[753] Haydar Çelebi Ruznâmesi, Feridun Bey Münşeatı, c. /., s. 475, 476 ve 482.

hükümdar olunca Macar kiralı II. Layoş (Lui)'a cülusunu haber vermek üzere Behram Çavuş adında bir elçi gönderilmişti; sebebi pek de malûm olmayarak bu elçi tahkir, hapis ve bazı karinelere göre katledilmiş olduğundan her türlü hukuk-ı düvel kaidelerine aykırı olan bu hal zaten birkaç senedenberi yapılmakta olan hudut tecavüzlerine ilâve olarak — Macaristan'a karşı bir sefer açılmasını zarurî kılmıştır.

Bu sefer neticesinde Belgrad muhasara edilip alındığı gibi (1521 M.) Mihal oğlu Mehmed Bey kumandasiyle Transil-vanya ve Bosna taraflarında Yahya Paşa- zade Bali Bey kuvvetleriyle yine o taraflara akınlar yapılmış ve Belgrad'tan başka Şabaç (Böğürdelen) ile Zemun (Zemlin) ve Slankamin kaleleri alınarak Macaristan'ın istilâsına yol açılmıştır; filhakika akıncılar Macaristan, Hırvatistan ve Dalmaçya'ya mütemadi akın yapıyorlardı; nihayet Fransızların da tahriki ve aradaki hasmâne vaziyetin devamı dolayısiyle Mohaç meydan muharebesinde Kıral Layoş maktul olup merkezi olan Budin alınmış ve bu suretle bir buçuk asırdan fazla bir zaman (1363'den 1526'ya kadar) Osmanlı devletiyle çarpışan Macar kırallığına son verilmiş (932 H.=1526 M.) ve Macaristan'ın Avusturya'da kalan parçası için de her sene otuz bin duka vergi alınmıştır.

Son Macaristan kiralı II. Layoş VII. Ladislas'ın oğlu olup 1503 veya 1506'da doğmuş [754] 1515'de Alman İmparatorluğu generali ve 1516'da babasının yerine Macaristan ve Bohemya, kiralı olmuştur. II. Layoş aşağıdaki cetvelde görüleceği üzere Yagellon hanedanından olup Macaristan'da kırallık eden hükümdarların otuzuncusu ve sonuncusudur. Çocuğu olmamıştır. Zevcesi Mari (vefatı 1558) Habsburglardan Kastil kiralı Güzel Filip'in kızı ve Şarlkenvile Ferdinand'ın kız kardeşi idi.

Budin alındıktan sonra bir kısım Macar asilzadelerinin in-tihabiyle Macaristan kırallığına Erdel Voyvodası Yanoş Zapolya (Jan Zapolya) seçilmiş ve bu, Osmanlı hazinesine her sene bir vergi vermek suretiyle Macar kiralı tanınmıştır ki Osmanlı tarih ve vesikalarında Yanoş Kıral diye adı geçmektedir.

Macar kiralı VII. Ladislas'm damadı ve Layoş'un kayın biraderi olduğu için Macaristan kırallığına hak iddia eden Habsburglardan Avusturya dukası Ferdinand ile Macaristan kiralı Yanoş Kıral arasındaki mücadele

---

[754] Peçevî tarihi, Macar tarihlerinden naklen II. Layoş'un 1503 senesinde doğmuş olduğunu yazar.

ve Osmanlıların müdahalesi ve neticede Macaristan'ın ilhakı gerek Osmanlı vekayii arasında ve gerek Erdel Voyvodalığı kısmında zikredilmiştir.

Macar kıralları îstoni Belgrad (ŞtulvaysenburgJ'da merasimle kırallık tacı giyerlerdi; bu taç daimî surette Vişegrad't&ki hazinede muhafaza ediliyordu; Macaristan kiralı II. Layoş'tan sonra Jan Zapolya veya Yanoş Kıralve onu mütaakıp Macaristan kıralhğına hak iddia eden Ferdinand orada taç giymişlerdi; bu taç, Macarların namlı beylerinden biri vasıtasiyle Vişegrad'-dan alınarak îstoni Belgrad'a. (bazı vesikalarda İstuvani Belgrad) getirilip yine aynı suretle ve merasimle yerine gönderilip onu götüren Macar beğinin mührüyle mühürlenip mahalline kilitlenirdi.

Macaristan'ın işgalini ve Yanoş Kıral'ın Macaristan kıralhğına intihabını ıniitaakıp, Ferdinand da taç giydikten sonra bu taç Ferdinand tarafından Şikloş ve Valpo banı yani beyi olan Perrin Petri'ye (Petri Pereney'e) teslim edilmiş ve o da buna Vişegrad^a götürmeyip kendi kalesi olan Şıkloş'a götürmüştü; çünkü kendisi Macaristan kiralı olmak istiyerek bu hususta Osmanlılara temellük etmişse de ümidi boşa çıkmıştır.

Petri Pereney, Sultan Süleyman'ın Budin-Viyana seferini duyunca korone'yi yani tacı alarak Ferdinand'ın yanına kaçmak istemişse de yolda yakalanıp taç elinden alınarak Jan Zapolya'ya verilmiş ve Petri Pereney de Osmanlı himayesini kabul etmiştir.[755]

XIV. asrın ikinci yarısından XVI. asrın ilk yarısına yaıii Macaristan kırallığının ortadan kalkmasına kadar gelen Macar kıralları Anju, Yagellon ve Zapolya isimlerinde üç hanedana mensup olup her biri ayrı ayrı aşağıdaki silsilelerde gösterilmiştir.

Osmanlı - Rus Münasebetleri

Asıl vatanları olan yukarı Dinyeper^ Divina ve Nolhof havzalarında müteaddid Rus prenslikleri bulunmakta olup bunların dinî ve siyasî merkezleri Kiyev idi. Moğollar buralarını işgal edince (1238-1240) prensliklere ilişmiyerek senevi bir vergi almakla iktifa etmişler ve

---

[755] Peçevi tarihi, c.]., s. 15J. Bu Perin Petri veya Petri Pereney hukknıda Macaristan'ın ilhakı kısmına da bakınız.

prenslerin azil ve tâyinlerini yeni kurulan Altın-ordu hanlığına bırakmışlardı; bu suretle Ruslar üç asır Altınordu hanlığının idaresi altında kalmışlar ve bu hanlığın parçalanması üzerine genişlemeğe başlamışlardır. Moğol idaresinde iken Moskova knezliği, Altınordu hanlığmca daha ehemmiyetli sayıldığından Moğollar Rus prensliklerinin vergilerinin tahsilini bu knezlik vası-tasiyle yapmışlardı; bundan başka Tatarlara isyan eden Rus prenslerinin yola getirilmesinde yine bu Moskova prensliği, hanlara yardım etmek suretiyle Ruslar üzerinde hâkim ve nafiz bir mevki almıştı.

1362'deh 1389 senesine kadar Moskova prensliğinde bulunan Dimitri ÎVanoviç bir muharebede Altınordu hanı kuvvetlerine galebe çaldıysa da yine vergi vermekten kurtulamamıştı. Moskova knez'i Kör Vasil'den (1448 - 1462) sonra knez olan oğlu III. İv an (1462 - 1505) Rusya'daki prens ve derebeylerini etrafına toplayarak Rus .devletinin temelini attı; Beyaz Denizele Ladoga gölüne kadar topraklarını genişletti; zayıflamış olan Altınordu hanlığına vergi vermekten kurtuldu.

Ruslar, Tatar hanları arasındaki mücadeleden istifade ile Altınordu devleti parçalarından Kırım, Kazan ve Astragan hanlıklarım birleştirme m ek için kendi hesaplarına çok isabetli bir siyaset takip ettikleri gibi bazan Kırım hanlariyle beraber Litvanya Polonya'ya, karşı da muharebe etmişlerdir.

Osmanlılar Mora'yı aldıktan sonra iki Mora despotunun küçüğü olan Tomas Paleologos, buradan kaçarak Napoli kıralbğma iltica etmişti. Fransa kiralı VIII. Şarl Napoli kıral-lığını eline geçirdiği vakit (1495) Tomas orada idi. Geniş emeller peşinde koşmakta olan Şarl'a, Bizans İmparatorluğu tacını sattı ve Fransa, kiralı imparatorluk alâmeti olarak asâ ile küreyi alıp İstanbul imparatoru ve Kudüs kiralı olarak Napoli'de taç giydi, Tomas'ın, Sofya adında bir kızı vardı; Papa IV. Sixte, Osmanlılara karşı kullanmak için bu kızı Kus gr an dükü (knez'i) III. îvân'a vermişti.[756] III. îvan, bu kızı aldıktan sonra Bizans'ın iki başlı kartalını kendisine arma olarak kabul etti.

Papa'nın arzusuna göre hareket edebilmesi için ilk evvel, îvan'ın Kırım hanlığım bertaraf etmesi lâzımdı; halbuki bu hanlık Osmanlı devleti

[756] III. îvan'ın birinci karısı Tver Grandükü Boris'in kızıdır; ikinci karısı da bu Tomas Paleologos'un kızı Sofya olup 1503'de ölmüştür.

himayesinde bulunduğu için diş geçirilemiyeceği gibi o sırada Kırım hanları, başlı başına Moskova grandükünü haklayacak vaziyette bulunuyorlardı.

îvan iyi görüşlü bir devlet şefi olduğu için Cenevizlilerin yerine Kırım sahillerine ve Azak Denizine yerleşen Osmanlılarla iyi dostluk tesisiyle ticaretini geliştirmek istiyordu; buna binaen 1492' de ve II. Bayezid zamanında IstanbuVai bir sefaret heyeti yollamayı düşünerek Moskova knezliğinin Altmordu nüfuzundan kurtulmasına yardım eden dostu, Kırını hanı Mengili Giray vasıtasiyle ve 31 Ağustos tarihli bir nâme ile hükümetten istimzaçta bulunmuş ve muvafık cevap aldıktan sonra Mihail Pleşçeyev'in başkanlığında bir sefaret heye-ti yollamıştır. Bu heyetin getirmiş olduğu nâmede Kuzey-Karadeniz'de Osmanlılara ait iskele ve limanlarda ticaret yapan Rus tüccarlarına karşı sancakbeyleri tarafından Osmanlı reayası gibi muamele yapılmasından, angaryada çalıştırılmalarından ve mallarının kısmen ellerinden alınmasından dolayı şikâyet ediliyor ve Rus tüccarlarının serbest ticaret yapmaları isteniyor ve bundan başka komşuluk sebebiyle dostluk tesis edilmesi arzu olunuyordu.

Rus elçisi basit, haşin ve teşrifat usulüne vukufsuz bir adam olduğundan terbiye ve nezakete aykırı bazı hallerine müsamaha edilerek [757] bu halinden metbûuna şikâyet de edilmiyerek Çarın istediği şeyler kabul olunup Mihail Pleşçeyev geri gönderildi; fakat îvan'ın nâmesine cevap verilmeyip elçinin kabalığı Kırım Jıanına bildirildi.

Bundan sonra Yavuz Sultan Selim'in cülusuna kadar Rusya'dan IstanbuVa sefir gelmedi. Çünkü o tarihte siyasî bir ehemmiyeti olmayan Ruslarla, olacak ticarî münasebetlerin Kefe sancakbeği olan şehzade ile temin edilmesi tensip edilmişti. Bu suretle Kefe ve Azak'la iki taraf arasında ticarî faaliyet başlamıştı. Osmanlı devleti günden güne büyümekte olan Ruslara karşı hiçbir ehemmiyet vermeyip yalnız kuvvetli bir devlet olarak Lehistan'a [Litvanya-Lehistan] karşı alâka gösteriyordu.

Bu sırada Moskova knezi IV. Vasili (1505 - 1533) hem tica-tini arttırmak ve hem de Osmanlı devletiyle ittifak yapmak için kendi

---

[757] Elçi Pleşçeyev'e, gerek pâdişâhın oğlu olan Kefe sancakbeğini ve gerek bizzat pâdişâhı, diz çökmüyerek eğilmek suretiyle selâmlanmasi emredilmiş olduğundan o da öyle yapmıştı.

maiyyeti adamlarından Aleksiyev adında birini elçi olarak 1514'de IstanbuVa yolladı. Bu da evvelki elçi" gibi efendisinden talimat almıştı; o da, pâdişâhı selâmlarken diz çökmernesi, kendi adı [kne/'in adı] zikredilmeden evvel pâdişâhın hatırının sorulmaması gibi mûtad hilâfında bazı şeylerdi.

Knez Vasili'nin nâmesinde dostluktan bahsediliyordu; Sultan Selim elçiye iltifat etti ve Menkûb beyi olan Kemal Bey'i elçi olarak Rus sefiriyle beraber Moskova'ya yolladı. Vasi-li'ye hitaben biri Türkçe ve diğeri Sırp lisaniyle yazılmış iki nâme gönderildi Ertesi sene yani 1515'de Kemal Bey avdet ederken knez'in, Koruhöf adında bir elçisi geldi ve pek çok hediye getirdi.[758] Vasili bu defa Kırım hanı'mn Litvanyalılara (Lehliler) yardım etmesinden dolayı şikâyet ile buna nihayet verilmesini rica ediyor ve buVdan başka Osmanlılarla Ruslar arasında tedafüi ve tecavüzî ittifak yapılmasını istiyordu. Vasili'nin birinci dileği yapıldı ise de ikincisi nazikâne geri bırakıldı; yani Sultan Selim bu,.teklifi doğrudan doğruya red etmiyerek bu iş için Moskova'ya ayrı bir elçi göndereceğini söyleyip işi geri attı ve sonra tran ve Mısır seferi sebebiyle bu mesele tamamen unutuldu. Rusların teklif ettikleri bu ittifakın Lehliler aleyhine müteveccih olduğu daha sonraki müracaatlarında da görülüyor.

Vasili, Kırım hanıMenğli Giray'ın oğlu Mehnıed Giray'-la muharebe ettiği zaman İstanbul'a bir elçi göndererek ittifak meselesini tekrar kurcaladı ise de bir netice alamadı; bundan başka Vasili hem Kırım hanının taarruzlarını Önleyecek [759] hem de Litvanya ve Polonya kıralların korkutacak bir ahidnâme koparmak istediyse de buna da muvaffak olamadı; maksadı Osmanlı kudret ve satveti ile gücü yetmediği hükümetlere kafa tutmaktı; müracaatında yalnız ticaret serbestisi yenilenmekle iktifa olundu.[760]

---

[758] 10 Recep 921 : divan oldu, Moskova elçisi gelip el öptü; arz-ı ubûdiyyet ve ıhlâs eyledi. Garrâ samurlar ve vaşaklar ve siyah tilkiler ve bir tane siyah balık derisi ve ak balık dişleri ve sungurlar ve ispiri çakırlar ve türlü türlü sungur tahta p;etirdu gayet tcrtîh-i azametle divan durdu. ." Haydar Çelebi Ruznâmesi, Feridun Bey Münşeatı, 1274 tab'ı, c. i., s, 467 ve 1264 tabh, c. I., s. 415.

[759] Kirim Hanı Mehmed Giray, daimî surette kendisine taraftar olanlardan birisinin tâyinini istediği Kazan hanlığına Mehmed Emin Han'ın yerine biraderi Sahip Giray'ın han olmasını Vasili ile kararlaştırmış ise de bu karar nâ' a s i 1 i'nin işine gelmediğinden Şeyh Ali adında bir mülteciyi göndererek Kazan"*! nüfuzu altına almak istemişti. Moskova Grandükü aynı zamanda tsian-/jjj/'a bir sefaret heyeti yolhyarak Mehmed Giray'ın zulmünden şikâyet etmişti (Telfiktfl-ahhar ve Karamzin"den naklen Gütbün-i Hânan, s. 28-30),

[760] Hammer tarihi, c. IV ^ s. 111-112. İlk temaslardan itibaren Rus tüccarları İle Türk tüccarları gelip gitmeğe başlamışlardır (Mühimme defteri 42, s. 286).

Kanunî Sultan Süleyman'ın cülusunu mütaakıp hem cülus tebriki yapmak hem de bazı hususlar hakkında anlaşmak üzere gelen Tretyak Gubin (Tretjak Gubin) adındaki Rus elçisi Grandükün yani knez'in ricası üzerine Kırım hanının Rusları rahatsız etmemesi için hana bir nâme gönderilmesine muvaffak oldu ve elçi ile Kırım hanzâdelerinden İskender Bey adında biri pâdişâhın dostluğunu teyid etmek üzere Moskova^ya gönderildi. Vasili'nin 1531 tarihlî bir nâmesi Ivaıı Morosov adında bir elci ile Rodos'un zaptını mütaakıp îstanbuVa. gelmiştir. Vasili bu nâmesinde memleketinin büyüklerinden olup 1529'da elçi olarak Belgmd^a gönderilmiş olan iki beyzadenin avdet etmediklerinden şikâyet etmekte idi.[761]

Grandük Vasili 1533'de öldü, yerine oğlu IV. İvan Moskova knezi oldu ve 1547'de Çar unvaniyle taç giydi; tarihlerde Müthiş İvan denilen bu azimli hükümdar babasının ölümünden yedi sene sonra 944 H. (1547 M.)'de saray zabitlerinden olan A d a ş e v adında bir elçi ile nâme yollayıp Lehistan aleyhine olmak üzere bir ittifak teklif etmiş ise de kabul edilmiyerek eskisi gibi yalnız ticaret muahedesi yenilenmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman takriben 1557 senesinde Rus hükümdarına gönderdiği nâmede ona Çar unvaniyle hitap etmiş ve aradakıtıcanmuna betlerclen bahsederek kürk mubayaası için o tarafa gönderilen Türk tüccarlarının müsaadeye mazhar olmasını istemiştir. Bundan sonra 1570 senesine yani IL.Selim'in cülusuna kadar Rusya'dan elçi gelmemiş ve İT. Selim'in hükümdar olması üzerine tebrik için Novoziltzov adında bir elçi gelmiştir.

Korkunç İvan, kudretli ve teşkilâtçı bir hükümdar olduğundan devlet işlerini bilfiil ele almış, yeni teşkilât yapmış, Çar kanunnâmesi denilen bir anayasa tertip ettirmiş, bir ordu vücude getirmiştir. Bunun zamanında ve 1552'de Kazan hanlığı ve 1556'da Astragan hanlığı elde edilerek [762] bu suretle Ruslar Türk illerine ve Kafkasya'ya doğru yayılmağa başlamışlardır.

---

[761] Hammer tarihi c. IV., s. 3/I'deki Lâtince kısımdan tercüme. Vasili nağmesinde Osmanlı hükümdarını demir ve ateşle tehdit ederek "Kim ki adaleti öldürürse cennete girmez" cümlesini havi bir hadîsten yani Hazret-iPeygamberin sözlerinden bahsediyor.

[762] Kazan hanlığı teşettüt neticesinde ve 1487'de Ruslar'ın eline geçmiş ise de III. îvan'ın Ölümünden sonra geri alınmış ve Kırım hanı Sahib Giray zamanında Kırım ve Kazan kuvvetleri burayı almak istiyen Rusları mağlûp etmişlerdi. Miidhiş İvan Çar olduktan sonra Kazan'ı almak istemiş ise de evvelâ muvaffak olamamış ve nihayet 1552'de elde etmiştir. Kazan ve A&tragan'm işgalleri, bundan sonra Rusya'nın doğu ve güney-doğusundaki Türk ülkelerinin işgaline kapı açmış oldu.

Osmanlı - Lehistan Münasebetleri

Lehistan kıratlığı ile ilk temastan bahsederken söylediğimiz gibi Yagellon hanedanından olan Lehistan kiralı IV. Kazimir zamanında ve 1490'da Osmanlılarla Lehliler arasında ilk muahede yapılmış ve bu muahede Kazimir'in oğlu J an Alb er t devrinde üç sene uzatılmıştı; fakat J an Albert'inBoğdan Voyvodalığı üzerinde nüfuz tesisine kalkması neticesinde 903 (H. 1498 M.)'de Osmanlılardan ehemmiyetli bir sille yemiş ve bundan sonra ikinci bir tecrübeye kalkmayarak dostça münasebetlerini idâme ettirmiştir.
Bu kısa mukaddimeden sonra Osmanlı - Lehistan münasebetlerini şöylece gösterebiliriz:
Osmanlı - Lehistan münasebetleri sırasında Lehistan'da Ya-gellon ailesi kırallık etmekte olup ilk münasebet bu ailenin ikinci hükümdarı VI. Vladislas Yagellon (1434-1444) zamanında başlamıştır.
Macaristan tahtındaki ihtilâf dolayısiyle Osmanlı hükümdarı Sultan II. Mıırad'm Macaristan kırallığı meselesinde işe karışması münasebetiyle Leh kırallığiyle ilk temas vukua gelmiş ve Lehistan hükümeti de Vladislas'm Macaristan kıralhğına seçilmesi dolayısiyle Osmanlı hükümetinin ne gibi bir vaziyet alacağını anlamak üzere 1440'da Edirne'ye Jan Rizezovski ile Şuşodovs-ki isi inlerinde iki elçi göndermiştir; bu suretle hem Leh ve hem Macarlara kıral olan Vladislas Osmanlılarla muharebe ederek, Yanoş Hunyadi'nin gayretiyle epi kazanç elde etmiş; fakat 1444'de Varna muharebesinde mağlûp ve maktul düşmüştü,
Kırım'ın Osmanlı devletine bağlanması ve Boğdan\n Türk nüfuzu altına girmesi sebebiyle kuzey hudutlarda Ruslar ve Lehlilerle tabiî olarak temas vukua gelmiş ve 1478 senesinde hir Türk seftri Litvanya "da Berzec şehrine gelmiş ve buna mukabil Lehistan' ~ JJtvanya kiralı IV. Kazimir de hir elçi yollamağı va'detmişti. Aradan on bir sene geçtikten sonra yani 1489'da istanbuVa gelen Leh murahhası Nikola Feiley ilk defa Osmanlı ve Lehistan ticarî ahidnâmesini almağa

muvaffak olmuştur.[763]

1492 senesinde Lehistan kiralı Albert Yagellon'un cülusunda yenilenen ahidnâme bir Türk elçisi ile Leh kiralına yollanmıştır; 1500 senesinde müddeti bitmiş olan ahidnâmenin uzatılması münasebetiyle bir Türk elçisi ahidnâmeyi götürüp 1501 ihtidasında dönmüştür.

îşte bundan sonra ilk defa akdedilen 1489 muahedesi, müddeti bittikçe bunun yenilenmesi için Leh elçisi gelip giderdi; meselâ 1525 senesinde gelen elçi ile beş sene ve 1532'de gelen elçi Opa-linski ile üç sene ve keza diğer senelerde de gelen elçiler vasıtasiyle üç, dört sene müddetle eski ahidnâme hep yenilenmekte idi.[764] Gran [EstergonJ'un zaptından dolayı Leh kiralı 1453'de bir heyet gönderip pâdişâhı tebrik etmişti.

Kanunî Sultan Süleyman tarafından Lehistan kırah Sigismund Ogüst'e gönderilmiş olan 1551 Haziran tarihli bir nâmede, Leh kiralının yeğeni (kız kardeşinin oğlu) olan Erdel kiralı İstefan Sigismund'un Macar kıralhğı üzerindeki hakkının muhafazası vaad ediliyordu; 1552 tarihli nâmc-i hümâyun da Lehistan'la dostluk teminatını ihtiva etmekte idi.

Sultan Süleyman 962 H. (1555 M.) senesinde Iran seferinden dönüp Amasya'ün kışladığı sırada Lehistan kiralı tarafından gönderilmiş olan Nikola Erini adında bir elçiyi kabul etmiş ve kıral, gönderdiği nâmede hudut ahvaline dair bazı şikâyetlerde bulunmuştur; pâdişâh tarafından 19 Muharrem 966 H. (1558 M.) tarihli nâme ile kiralın nâmesine verilen cevapta :

"Elçi sizin tarafınızdan her ne takrir etmiş ve nâmenizde dahi ne yazılmış ise eğer beyler hususu, eğer çobanlar ahvali ve sair umur malûin-ı şerifim olup muradınız müstedâsınca sabıka gönderilen ahidnâme-i şerifimin üç sureti yazılıp nişân-ı hümâyunumla muanven kılınıp ve Budln beylerbeğisine ve Akkirman beyine ve memâlik-i mahrusam kadılarına ahkâm-ı şerife yazılıp mezbur elçinize^ teslim

---

[763] II. Bayezid'in muahede akdine muvafakati dolayısiyle Lehistan kiralına gönderdiği cevabî nâmesi 3 Mart 1489 (30 Rebiulevvel 894) tarihlidir. Bayezid, Sclİm, Kanunî Süleyman taraflarından Leh kırallarına gönderilen nâmelei hakkında bakınız (Üçüncü Türk Tarih Kongresi zabıtları, s. 662-665).

[764] Hiçbir ecnebi devlet Leh kuralları kadar sık sık elçi göndermemiştir. Bunlardan bazısı muahedeyi tecdid etmek ve bir kısmı Kının hanından şikâyet [.eylemek ve bazıları da diğer havadisleri vermek ve Lehistan'a karşı olan Türk akınlarım Önlemek üzere 1549'dan itibaren 1553 senesine kadar her sene böylece^ gelip gitmişlerdi {BJt. Hammer tarihi, Aıâ Bey tercümesi^ c. V., s. 53, 124, 322; c. VT., s. 15, 38, 29 6,297).

olundu" denilmektedir.[765]
Leh devleti, Kırım hanlarına her sene muayyen bir vergi vermekte idi.[766] Lehliler, Osmanlı devletinin buhranlı zamanlarında veya fırsat buldukça Buğdan'da tahrikat yaparlar ve buraya tâyin edilecek voyvodaların kendilerine taraftar olmasını isterlerdi.

Osmanlı- Avusturya Münasebetleri

Habshurg hanedanından olan Şar İken ile kardeşi Ferdinand arasında ve 1521'dc ellerindeki memleketler taksim edildiği vakit İspanya, Burgonya ve Felemenk Şarlken'e, yani V. Şarl'a ve Avusturya da Arşidük Ferdinand'ın hissesine düşmüştü. Ferdinand sonra Çekya, Macaristan, Moravya ve Silezya'yı ve diğer hazı yerleri de nüfuzu altına almıştı. Ferdinand Macaristan kiralı YİT. Ladislas'ın damadı olup hundan dolayı Macar kırallığı üzerinde ir hak iddia ederek zevcesi Anna'dan dolayı bunu şiddetle müdafaa ediyordu .[767]
Osmanlı orduları Macaristan kiralı II. Lui'yi Mohaç meydan muharebesinde mağlûp etmişler ve kıral kaçarken telef olmuştu (1525). Bunun üzerine Budin alınmış ve Lui veya Layoş'un zevcesi Mari Avusturya'ya kaçmıştır [768] Osmanlı vekayii ve Erdel Voyvodalığı kısımlarında görüldüğü üzere Osmanlı hükümdarı, Macar kırallığma bir kısım Macar beylerinin intihabiyle Erdel Voyvodası Yanoş Zapolya (Japolski)'yı getirmiş, fakat Macar, beylerinin diğer bir kısmı da Avusturya Arşidükü Ferdinand'ı Macar kiralı intihap etmişlerdi; Şarlken'in emriyle müzakereye çağrılan iki Diyet Meclisi Ferdin an d'ı Macaristan'ın meşru kiralı ve Yanoş Zapolya'yı da gâsıb îlân etmişti (1526).
işte bu vaziyet üzerine Macar kırailığı tacı yüzünden Ferdi-nand ve

[765] Feridun Bey Münşeatı, c. T., s. 501.
[766] Kırım hatuna yazılmış olan 22 Ramazan 98f> tarihli nâme-i hümâyundan :
"... mektûb-ı saâdet-üslûbımz vârid olup âbâ ü ecdadınız zamanlarından hem vîlâyet-i Lih kiralı ve sair keferesi ıiükûd ve çuha ve kumaştan her sene otuz bin filori vire gelmişler iken on iki yıldan beri vermeyip vaki olan verginiz alasız deyu emr-i şerif vaki olmağın (Mühimme Defteri^ N. 33, s, 123).
[767] Macaristan kiralı VII, Ladislas'ın kızı Anna 1503Me doğmuş 152.1'de Arşidük Ferdinand'a varmış ve 1527'de babasının yerine Alman imparatoru olan İT. Maksimilyân'ı doğurmuştur; vefatı 1547'dedir.
[768] Mari, Kastil kiralı olan Habsburglardan Güzel Filip İn kızıdır. 1505'de doğmuş, 1521 senesinde Macaristan kiralı II. Layoş ile evlenmiş ve 1558 de Ölmüştür; çocukları olmamıştır. Şu kayıtlara göre Ferdinand ile Şarlken'in kız kardeşi Mari'yi Macaristan kiralı Layoş almış ve Layoş'un kız kardeşi Anna'yı da Ferdinand nikahlamıştır.

ona yardım eden biraderi Şarlken ile Osmanlı hükümdarı arasında 1526 senesinde başlayan muharebe birinci safha olarak 1547'ye ve 1555'de başlayan ikinci safha 1562'ye ve 1566'da haşlayan üçüncü safha, 1568 senesinde kadar otuz sene devam etmiştir.

Ferdinand, Zapolya'yı Tofcay'da mağlûp ederek Budin'i aldı; Yanoş, kayın pederi Lehistan kiralının yanına kaçtı; ondan yardım umuyordu; fakat kıral ona asıl hami olarak Osmanlılara müracaatı tavsiye etti; Osmanlı hükümeti otoritesini muhafaza için Yanoş Zapolya'yı tutmağa mecbur oldu ve Macaristan kiralı tanıdığı Zapolya ile 1528'de bir mukavele akdetti; bu mukavele mucibince Yanoş Kıral senevi bir vergi vermek suretiyle Osmanlı devletinin himayesini kabul ediyordu.

Bunu haber, alan Ferdinand kendisini Macaristan kiralı olarak kabul ettirmek için Jan Hoburdanski'nin riyasetinde üç kişilik bir sefaret heyeti gönderdi; bunlar 28 Mayıs 1528 senesinde İstanbul'a, geldiler; getirdikleri nâmede Belgmd da dahil olmak'üzere Macarlardan alınan yerlere kıral olmasını istiyordu; Ferditıând'ın nâmesini gören vezir-i âzam İbrahim Paşa Avusturya sefaret heyeti başkanına : padişah tarafından kabul edilmiyerek dokuz ay nezaret altında kaldılar ve ancak 1529'dakİ Viyana seferi esnasında her birine beşer yüz duka hediye verilerek Ferdinand'ın yanına gönderildiler. Mohaç ovasında pâdişâhı karşılayan Yanoş Kıral hakkında bir hükümdara mahsus kabul resmi yapıldı; Budin geri alınarak kendisi tahta oturtuldu ve oradan aynı zamanda Şarl--ken'in Fransa'ya karşı olan tazyikini hafifletmek için Viyana üzerine gidilip muhasara edildi ve geri dönüldüğü sırada Yanoş Kıral'ın yanma muhafız olarak Osmanlı askeri bırakıldı.

1530 Ekim'de Ferdinand tarafından İstanbul'a ikinci bir sefaret heyeti gönderildi; İm heyetin başkanları Hıristiyan şövalye ve kumandanlarından Nikola Yürisiç ile şövalye ve kont Jozef do Lamberg idiler. Bu heyet de Ferdinand'ın irsen Macaristan'da hakkı olduğunu ve kırallık kendisine verilirse her sene Osmanlı hazinesine bir vergi vereceğini söylediyse de vezir-i âzam, Macaristan'ın iki defa kılıç ile alınarak Zapolya'nın oraya kırâl yapıldığını ve bundan dolayı burayı padişahın kime isterse verebileceğini ve böyle Macaristan islenmekte devam edilirse Türk ordularının Alman hududuna kadar gelebileceğini söylemiştir.

Ferdinand'ın sefirleriyle istanbul'da bu müzakereler devam ederken

Ferdinand bir emr-i vaki yapmak üzere generallerinden Rogendorf'u gönderip Budiri'i muhasara ettirdi. Kalede kiraldan başka Osmanlı kumandanı Kasım Paşa ile yeniçeri ve eyâlet kuvvetleri vardı; muhasara bir buçuk ay sürdü. Rogendorf, Somendire sancakbeyinin gelmekte olduğunu duyunca çekildi.

Bu esnada padişah Bursumda avla meşguldü; İstanbul9a dönünce Avusturya ve Almanya üzerine sefer açmak için kışı hazırlıkla geçirdi ve 25vNisan 1532 (19 Ramazan 938)'de Alman seferi niyetiyle İstanbul'dan çıktı. Ferdinand tarafından gönderilerek orduya gelen Lamberg ve Nogarola isimlerindeki elçiler, yine eski nakaratı tekrar ile buna mukabil her sene pâdişâha yüz bin duka vermek teklifinde bulundularsa da red cevabı aldılar.

Ordu Ösek'den sonra yol üzerindeki Şikloş, Babuca, Gons ve daha on beş kadar kaleyi süratle aldıktan sonra ilerledi; bunların içinden Gons kalesi üç ay dayandı; burası daha evvel elçi olarak istanbul'a, gönderilmiş olan Nikola Yürisiç tarafından müdafaa olunmuştu; bu kale Viyana yolu üzerinde bulunduğu için alınmasına katî lüzum görülmüştü.

Ordu Viyana önüne gitmedi; Şarlken de karşı çıkmadı; Avusturya'ya akınlar yapıldı. Padişahın maksadı Şarlken ile bir meydan muharebesi yapmaktı; gerek Şarlken ve gerek Ferdinand'ın meydanda olmamalarından dolayı canı sıkılan Sultan Süleyman, iki defa orduya gönderilen Ferdinand'ın yukarıda adıgeçen iki elçisi ile Şarlken'e ağır bir mektup yolladı. Peçevî İbrahim Efendi'nin Macar tarihlerinde gördüğü bua nâmenin hulâsası şöyle idi.[769]

"Bu kadar zamandır erlik dâvası yapıp durursun; ne senden ne kardeşinden nâm ve nişane yok; sizlere saltanat ve erlik dâvası haramdır; askerinden, belki karından dahi utanmaz mısın? Belki kadında gayret var sizde yok; er isen meydana gelesin takdir ne ise yerine gele; gel seninle saltanatı Beç sahrasında üleşclîm; reâyâ fıkarası dahi âsûde olsun; yoksa meydanı arslandan hâli buldukça tilki gibi fırsatla şikâr almağı erlik sayma. Bu kert; dahi meydana gelmezsen avratlar gibi çıkrık alıp dahi padişahlık tacını örünmiyesin ve erlik adını diline getirmiyesin".

Yine Macar kaynağına göre Şarlken nâmeyi alınca hazırlanmış olan

---

[769] Peçevî tarihi, c. I., s. 170.

seksen bin yaya ve kırk bin atlı ile harekete geçmeğe muktedir değilmiş; çünkü memlekette kıtlık ve hastalık varmış.
Karşısında çarpışacak kuvvet bulamayan Osmanlı ordusu yedi ay sonra 1532 Kasımında (19 Hcbiulâiıır 939) Istanbun döndü.

Osmanlı Hukumdarının Lüter Taraftarların Tahriki

Kanunî Sultan Süleyman, Ferdinand'ın arkasında destek olan Şarlkenin harple hırpalayamıyacağmı anladığından onu kendi içinden vurmayi düşündü. Bilindiği gibi Lüter Protes'tan mezhebini meydana çıkarmış ve katolik âlemini galeyana getirmişti; Lüterin faaliyeti .ve Papaya karşı muhalefeti sırasında Şarlken, Alman imparatorluğuna seçilmişti (1520). V. Şarl, mutaassıp bir katolik olmakla beraber protestanlar hakkında gösterilecek şiddetin tepki yapacağım düşünerek endişe etmekte idi; nihayet Diyet Meclisi tarafından verilen bir kararla Lüter itikatsızlıkla itham edilerek hakkındaki karar ilân edildi. Lüter'i, taraftarlarından Saksonya elektörü sakladı; mezhebi yayılmağa başladı; Almancaya tercüme edilen hüah-ı mukaddes süratle yayıldı; bu yüzden ve bunu vesile yaparak isyanlar oldu. Şarlken 1529'da yeni bir Diyet Meclisi toplayarak Lüter mezhebinin şimdiye kadar kabul edilen yerlerden başka yerden intişar etmesine müsaade .edilmemesi hakkında bir karar kabul cdilmiyerek her taraftan protesto edildi.
Bu kısa mukaddimeden anlaşılacağı üzere Flander ve Ispan-ya'daki Lüter mezhebi taraftarları Diyet Meclisi karariyle Papa tarafından kendilerine gösterilen şiddetten dolayı hariçten bir yardımcı aramışlar ve o sırada Şarlken'e karşı cephe alan Kanunî Sultan Süleyman'ı bularak ondan yardım istemişlerdi; bunların gönderdikleri mektuplar elimizde olmamakla beraber verilen cevaptan Lüteriyenler'in puta tapmayıp, kiliseden putları çıkarıp kendilerine düşman olan Papa ile mücadele halinde oldukları anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Muharrem adında biriyle gönderilen nâmede Osmanlı devletinin karadan ve denizden kendilerine yardım edeceği bildirilerek nâmeyi götüren Muhar-rem'in hüviyeti tesbit edilerek sağ memesi altında ve sol ayağının inciğinde yarası olduğu ve bu suretle bir yanlışlığa meydan verilmemesi de yazılmıştır. Bu nâmenin bazı kısımlarını kısa

olarak naklediyorum.[770]

Flandre ve İspanya memleketlerinde Lüteran mezhebi üzere olan beyler ve bey-zâdeler ve sair Lüteran mezhebi âyânı. .. mektup vâsıl olıcak malum ola ki rûy-i zeminde olan selâtin-i ızânı mabeyninde hâncdan-ı saltanat-unvanımız. . . cümleden kuvvetli, kudretli, azametli olup nice taç ve taht sahiplerinin memleket ve vilâyetleri ve Akdeniz ve Karadeniz ve hesabı yok nice vilâyetlerin padişahlığı bize nasib olmuştur. Biz cenâb-ı hakkın birliğine ve Muh a inme d Mustafa Efendimizin hak peygamberliğine âınıne-i ehl-i İslâmla itikat ve itimadımız olup siz dahi puta tapmayıp, kiliselerden putları ve suret ve nakusları reddedip hak teâlâ birdir ve Hazret-i Isa peygamber ve kuludur deyu itikat edip. Papa denilen bî-din, halikını bir bilmeyip ve Hazret-i Isa aleyhisselâma tanrılık isnad edip halkın nice kulların ol tarik-i dalâlete sevkedip nice kanlar dökülmesine sebep olmağla siz, Papaluya kılıç çekip ınerhamct-i şahanemiz sizin tarafınıza masruf olup kara ve deryadan her hal ile size muavenet-i husre-vânemiz zuhura gelmek ve ol zalim-i bî-din elinden sizi halâs ve hak dine sevk etmek lâzım gelmiştir; imdi size olan dostluk ve muhabbetimizin îlâmı haylıdanberi maksûd-ı hümâyunumuz olmuştur; Hâlâ yüce âsitânemiz kullarından Muharrem nâm. kulumuz ol tarafın dilini ve ahvalini bilir ve îtimad olunur kulumuz olmağın irsal olundu. Yusul buldukta gerektir ki cümle beyler ve Lüteran bey-zâdeleri ve âyânlarısız dostluğumuzu mukarrer bilip ve hüsn-i ittifakla mezkûr kulumuz ile mükâleme ve müşavere edip ağızdan dediği ve kâğıt ile bildirdiği cemi-i kelimatmı mübarek ağzımızdan sâdır olmuş gibi mukarrer bilip dahi her ne yılda ve zamanda ittifakla Papa bî-dinine asker çekmek ve cenk etmek murad ediniyorsanız ona göre îtimad olunur adamlarınızı yüce âsitanemize gönderip mezbûr kulumuz ile maan ahvalinizi bildiresiniz. Merkum kulumuz, Muharrem'in sağ memesi altında ve sol ayağının inciğinde yarası vardır; ana göre mukayyed olup nâme-i hümâyumuzun âharm eline düşüp hile ve hud'a ile mabeynde olan dostluğu bilip zarar ve gezend eriştirmek ihtimali olmıya vesselam.[771]

---

[770] Feridun Bey Münşeatı,, c. II., s. 450 (1265 senesi labh).

[771] Fransa kiralı IV. Şarl laraundan 1572 senesinde gönderilen bir nâmede kendisinin İngiltere kıralİçesi ve protestan Alman beyleri ye hemşiresinin kocası protestaıı mezhebindeki Navar kontu ile birlikte İspanya ve Papa'ya karşı ittifak edip Osmanlı hükümdarının bu ittifaka dahil olması ve hep birden düşmana karşı yürünmesi ve müttefiki Lüteran (Lüterîst) mezhebindeki beyleri takvi-yet için onlara bir nâme-i hümâyun gönderilmesini rica ve teklif etmiştir (Mühimme Defteri 19, a. 330, 359).

Ferdinand İle İlk Anlaşma

Alman İmparatoru Şarlken Batı-Avrupa vazi-terdınand ile yetinin iyi olmadığını görerek Ferdinand'a Osmanlılarla sulh yapmasını tavsiye ile onu sıkıştırmış ve Osmanlı hükümeti de Avusturya ve Almanya'yı kendi aleyhine tahrik etmekte olan İran şakiyle harp etmek üzere bunlarla anlaşmağa muvafakat etmiş ve 1533 Ocak ayında Jerom ismindeki Avusturya murahhası İstanbul'a gelmiştir.

İlk müzakerede elçiden Gran kalesinin anahtarları istendi, bu anahtar gelmedikçe sulh yapılmıyacağı katî olarak söylendi; Gran (Estergon)'ın anahtarlarının istenmesi Bohemyalüarı kör-kuttuysa da, Ferdinand bunun, kalenin Türklere teslim değil itaat alâmeti mânasına geldiğini ve bu hususta vezir-i âzamin yeminle teminat verdiğini şöyliyerek halkın heyecanını teskin etti ve Viyana'ya. gönderilen Türk elçisiyle anahtarları yolladı; anahtarlar vezir-i âzam İbrahim Paşa'yajverildiği zaman paşa bundan memnun olarak elçi Jerom'a :

Maksat tarziye idi; biz îcabedersc kaleyi kılıcımızla alabiliriz" diyerek kalenin anahtarlarını geri verdi; anahtarları, son Macar kiralı II. Layoş'un zevcesi Mari'nin elçisi Kornelyüs Şeper getirmişti.

Sefir Kornelyüs, Ferdinand'ın nâmesini verdiği zaman vezir-i âzam onu oturduğu yerden almış ve Şarlken'in nâmesini ise ayağa kalkıp aldıktan sonra öpüp başına koymuştur. Şarlken, nâmesinde Macaristan'ın Ferdinand'a Afrika sahilindeki Barbaros Hayreddin Paşa'yu ait Ercel adasının eski sahiplerine verilip ve buna mukabil zaptettiği Koron kalesinin iade edileceğini beyan ediyordu; nâmeyi tercüme ettirip mealini anlayan vezir-i âzam :

"Padişah Koroıı'u almayı arzu ederse onu kılıçla almağı tercih eder.[772] Macaristan'ı ise jan Zapolya'ya vermiştir; hiç bir kuvvet onun elinden geri alamaz; Ercel adası ise Barbaros'un sancağıdır" cevabını vermiştir.

Bundan sonra murahhaslar, vezir-i âzamin mahrem-i esrarı olan ve bu siyasî işlerde mühim rol oynayan Andrea Gritti ile görüştüler;[773] o da

---

[772] Nitekim bu müzakereler esnasında Koron kalesi Semendire beyi Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey'in tertip ve plâniyle elde edildi.

[773] Bu, Lui veya Alvaziyu Gritti 1497'de İstanbul'da Venedik elçisi bulunarak 1502'de Venediklilerle Osmanlılar arasında sulh imzalanmasını idare etmiş olan Andrea Gritti'nin tabiî oğludur. Andrc Gritti

aşağı-yukarı aynı şeyleri söyledi. Nihayet bundan sonraki mülakatlarda çekişmelerden sonra Macaristan'ın F e r-dinand'a vcrilemiyeceği katî olarak söylendi ve :

Şarl italya'da Türkleri harp ile tehdit etmek ve Lüter mezhebi erkânını cebren eski mezheplerine sokmak istemekle meşgul idi. Almanya'ya geldi, bir şeye muvaffak olamadı; ruhbanlar meclisinin toplanmasını istedi; fakat toplanmadı, Budin'i muhasara etti alamadı; Macaristan kiralı yatağında can vermiş olsaydı ihtimal ki Ferdinand'ın bazı mertebe veraset hakkı olabilirdi. Lâkin muharebe meydanında maktul olduğu için kıral-lığı bize aittir; çünkü kılıcımızla fethedilmiştir; biz Macaristan'ı istilâ ettik" diye kesilip atıldı.[774]

Nihayet bir anlaşma zemini bulundu; buna göre Ferdinand, Yanoş Zapolya'nın arazisine tecavüz etmiyecek, Macaristan'da elindeki yerler için her sene devlet hazinesine otuz bin altın verecekti. Sulhun müddeti tahdit edilmemiş, Ferdinand'ın bozacağı zamana kadar tutulmuştu; muahede Ferdinand ile yapıbp Şarlken bunda dahil değildi (1533 Temmuz).

Akdeniz'de Barbaros Hayreddinile Şarlken'iu faaliyetleri görülüyordu; tarihlerde Venedik muharebesi adı verilen savaş hakikatte Venedik, İspanya ve Papa ile yapılıyordu. 1536'da başlayan bu sefer 1538'de bitti. Preveze muharebesiyle Barbaros, Şarlken'e büyük bir darbe vurdu. Venedik harpten çıkmakla beraber İspanya ile olan mücadele Afrika sahillerinde devam etti; bu arada ahidnâmeye muhalif olarak Ferdinand da birkaç defa tecavüze geçti; hattâ bir defasında yani 1536 Korfo seferi esnasında bu tecavüze mukabele edilerek Semendire sancakbeyi Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey, Hırvatistan hududundaki Pojega kalesini ve Bosna beyi Gazi Hüsrev Bey hem kendisi ve hem de kethüdası M u r a d Voyvoda vasıtasiyle Bosna'da bazı kaleleri ve sarp bir yerde olan Kilis kalesini almışlardır.

Buna mukabil Ferdinand, pâdişâhın Korfo hu bozması üzebulunmasından istifade ile maruf general-rine Semendire lerinden Karniyola"\\ Kaçiyaner kumandasında Beyi'nin faaliyeti on altı bin

---

İstanbul'da, elçi bulunurken İstanbullu bir Rum kadınla sevişmiş ve bu münasebetten Alvaziyo Grîtti doğmuştur. Andrea Gritti 1502 Aralık ayında Venedik'e dönerken bu tabiî oğlunu da beraberinde götürmüştür. Andrea Gritti sonra Venedik cumhurreisi oldu; işte yirmi yirmi beş sene sonra Kanunî Sultan Süleyman zamanında Osmanlı siyasî işlerinde mühim rol oynayan Alvaziyo Gritti bu, Andrea Gritti'nin oğludur (Hammer tarihi, c. IV., s. 37, 53).

[774] Hammer tarihi, c. V., s. 135 (Ata Bey tercümesi).

yaya ve sekiz bin atlıdan mürekkep büyük bir kuvveti bunların üzerine şevketti.[775] Bunu haber alan Yahya Paşa-zâde Mehmed Bey Alacahisar muhafızı Ahin e d ve Bosna beyi Hüsrev, Kilis sancakbeyi voyvoda Murad Beylere haber gönderdi; Kaçiyaner ordusunda sekizi büyük çapta olarak kırk dokuz top vardı; muhasara edeceği Ösek hisarı altına kadar gelmişti; Mehmed Bey yetişen yardım kuvvetleriyle bunları bulup sıkıştırdı. Müdafaa vaziyetinde kal-dıklarından Ösek kalesine taarruz edemediler. Mehmed Bey tedarik ettiği Eflâkan, Çingene ve Martalos'lardan bir kısmını bunlara musallat ederek top arabalarını, nakliyat hayvanlarını ve öküzlerini çaldırdı ve bunlar yerlerinden zor kımıldanacak bir hale geldiler, zahireleri de gelmez oldu; çünkü akıncılar her taraftan yolları kesmişlerdi. Vodka (Vuka) nehrini geçerken köprü yıkılıp topları nehre gömüldü; müdafaa tertibatı alıp ordugâhlarını çevirerek ağır ağır çekiliyorlar ve akıncılar tarafından da müsait zamanı gelinceye kadar takip ediliyorlardı; nihayet geniş sahrada çevrilen düşman şiddetli bir muharebeden sonra tamamen denilecek derecede imha edildi ve pek çok esir alındı; Mehmed Bey bunlardan bin kadarını oğlu Arslan Bey (sonraları Budin bey-lerbeğisi olan Arslan Paşa) ile Edirne'de bulunan padişaha gön-derdi ve babasının hizmetine karşılık olarak Arslan Bey'e Pojega sancakbeyliği verildi.[776]

Kaçiyaner bu mağlûbiyetten başını zor kurtarıp Viyana'ya. gitti; kıral vaziyeti haber alınca onu hapsetti; Kaçiyaner bir yolunu bulup hapisten kaçtıysa da yakalanıp Öldürüldü ve başı Ferdinand'a gönderildi (1537 Aralık). İşte Korfo seferi meşguliyetinden istifade eden Ferdinand'ın yirmi beş bin kişilik bir kuvveti bu suretle mahvedildikten başka elindeki topraklarının bir kısmını da kaybetmişti; bunun üzerine telâşa düşen Ferdinand, Laçki ismindeki Lehlryi sefir olarak İstanbuPa gönderdi (1539).[777]

---

[775] Peçevî tarihi, c. I., s. 201; Hammer tarihi, c. V., s. 188. Peçevî tarihinde Kaçiyaner'e Koçyani deniliyor ve bunun kuvvetlerinin Çek, Nemçe, Macar, Hırvat kuvvetlerinden mürekkep olduğu yazılıyor.

[776] Peçevî' tarihi, c. I., s. 203; Hamnıer tarihi, c. V., s. 188; Ali tarihi, basılmamış son kişim, otuz beşinci vakıa, varak 42 b.

[777] Bu Laçki, Jan. Zapolya'nın adamı olup Zapolya, Ferdİnaud'a mağlûp olup ErdeVe kaçtığı zaman aslen Lehli olan Laçki'yi İstanbul'u gönderip kıralhğı tekrar elde etmesi için pâdişâhın yardımım rica etmişti. Laçki Budin?de Zapolya'nın yanında bulunurken Macar-Avusturya hududunu tahdide memur udileri Giritti öldürülmüş ve bunun kimin öldürdüğü belli olmamış, fakat Zapolya bu cinayetin Laçki tarafından yaptırıldığına kani olarak onu tevkif ettirmişti; fakat Laçki, Lehistan kiralının emri ve kıraliçe İzabel'iıı

Laçki İstanbul'a, geldikten sonra eski efendisini (Jan Zapol-ya'yı) lekelemek için onun Ferdinand ile Gros Vardayrfd&r Türkler aleyhine bir ittifaknâme imzaladığını söyliyerek her iki hükümdarın aleyhinde hareket etti; bu söz üzerine Sultan Sürley m an vezir-i âzam Lütfi Paşa'ya hitap ederek :

"Bu iki kıtal başlarında taç taşımağa lâyık değillerdir; sözlerinde durmazlar; ne Allah korkusu ne de insanların korkusu; muhafazasına yemin ettikleri ahidnameyi nakzetmekten kendilerini menedememiştir" demiştir. Elçinin bu suretle İstanbul'da, müza-kerelerde bulunduğu sırada Ferdinand, Zapolya'ya ait bazı şehirleri almakta idi.

Bu sırada Jan Zapolya ölmüş ve henüz doğmuş bir çocuk bırakmıştı (1540). Bunun üzerine Ferdinand îstanbuVa acele Trankilüs adında bir elçi yollayıp yine Macaristan'ı isterken elçisine, vezir-i âzam Lütfi Paşa ile Rüstem Paşa'yı ve divan-ı hümâyun tercümanı Yunus Bey'i kazanması için hiçbir fedakârlıktan çekinmemesini emreylemişti.

Zapoiya'nın ölümünden sonra bir emr-i vakiyle Ferdinand Budin'i ele geçirmek isteyip şehri muhasara ettirdiyse de alamadı; fakat Peşte, Vişegrad, Izen mevkilerini zapteyledi; Izabella'nın Macaristan'ın vergisiyle beraber yardım istemek üzere ÎstanbuVa. gönderdiği elçi huzura kabul olundu (Ekim 1540); padişah çocuk büyüyünceye kadar valide kıraliçenin kıral naibi olarak işleri idare etmesini muvafık buldu ve Budin'i muhasaradan kurtarmak üzere üçüncü vezir Sokullu Mehmed Paşa ile Rumeli beylerbeğisi Hüsrev Paşa'yı mühim bir kuvvetle acele o tarafa yolladı.

Ferdinand'ın sefiri Jerom Laçki, birtakım dilbazlıklarla vezir-i âzam ile diğer verzirleri bir dereceye kadar yumuşatmış ise de huzura kabulünde Sultan Süleyman'ın :

Ferdinand'a, Macaristan'ın bana ait olduğunu söylemedin mi? O halde buraya niçin geliyorsun? diye şiddet göstermesi üzerine elçi Arz Odasından dışarıya çıkarıldı. Vezirler huzurda üç saat görüştükten sonra harp ilânına karar verildi ve Laçki vezir-i âzam sarayında gözaltına alındı; Lütfi Paşa, Laç-ki'nin pazar günleri kiliseye çıkmasına

---

iltimasiyle kurtulup Z ap o 1 y a'dan ayrılarak kıral Ferdinand'ın yanma gitmişti. İşte Laçki bu tarihte Ferdinand'ın elçisi olarak İstanbul'a gelmişti. Bu da Grittİ gibi bir sergüzeştçi ise de evvelkisi kendi menfaatini de gözönünde bulundurmakla beraber devlete sadık kalmış, Laçki ise efendi değiştirerek Jan Zapolya hakkında bazı ifşaatta bulunmuştur.

müsaade etti; vezir-i âzam kendisini Gritti gibi devlet hizmetine almak istediyse de Laçki kabul etmedi.
23 Haziran 1541 (28 Safer 948) padişah bizzat sefere çıktı. Belgrad'a gelindiği zaman Budin muhasarası kaldırılmış ve Yahya Paşa-zade Mehmed Bey ile Bosna valisi Olama Paşa (Gazi Hüsrev Bey vefat etmişti) Rogendorf kumandasındaki Avusturya ordusuna galebe çalmışlardı.

Budin'in Eyalet Merkezi Olması

Sultan Süleyman Budin önündeki eski Budin sahrasında ordugâhta oturup çocuk kıral ile validesine hediyeler gönderdi ve seferde babalariyle beraber bulunan Şehzade Selim ile Bayezid de henüz bir yaşındaki küçük kirala hediyeler yolladılar; pâdişâh çocuğu görmek istedi; valide kıraliçe tereddüd ettiyse de papas Martinoçi'nin tavsiyesiyle adı Sigismund veya Is tef an olan küçük kiralı, takdime karar verdiler; araba ile maiyyeti, sütninesi tarafından padişahın huzuruna getirilen çocuğu Sultan Süleyman, özengi ağaları ve bölük halkı ile istikbal ettirdi ve huzura kabul etti ve küçük kiralın yanındakilere Budiri kendisine tahsis ettiğini söyledi ve küçük kiralı dadısı ve birkaç belli-başh lalasiyle Ha-reın-i Hümâyuna yolladı.
Kiralın maiyyeti erkânına yemek verilirken evvelce kararlaştırılan plân mucibince, yeniçeriler beşer, onar kişi kaleyi retmek bahanesiyle Budin'e girdiler, kale kapılarını tuttular; ahalinin silâhlarını teslim etmesi ve yeniçerilere hüsn-i kabul gösterilmesi, herkesin mal ve canından emin olması dellâllarla halka bildirildi ve bu suretle güneş batmadan evvel Budin sükunetle işgal ediliyordu. Zahirî karara göre kıral büyüyüp idareyi ele alacak yaşa gelinceye kadar Budin Osmanlı hükümetinin elinde kalacaktı; bu hususta kıraliçeye de bir berat verildi; küçük kirala, Martinoçi ve Petroviç'in nezaretleri altında olmak üzere Transilvanya eyaleti verildi ve az bir müddet sonra kıraliçe çocuğu ve maiyyetiyle beraber ErdeVe gitti; işte bu suretle Macaristan, biri doğrudan doğruya Osmanlı idaresine, bir kısmı Ferdinand'a ve bir parçası da (Erdel kısmı) küçük kirala ait olmak üzere üçe ayrıldı.

Budin?deki Sent Mari (Meryem Ana) kilisesi [778] camie çevrilerek Sultan Süleyman burada cuma namazını kıldı; Budin valiliğine aslen Macar olup Anadolu beylerbeğiliğinde bulunmakta Süleyman Paşa kadılığına da Hayreddin Efendi tâyin edildi ve Hıristiyanların hâkimliği de îzabella'nın gönderi son elçisi Şansöliye Verbeci'ye verildi.

Macaristan vaziyetinin bu şekle girmesi üzerine Ferdinand^ ile Şarlken telâş ederek Budin'e acele iki elçi gönderip senede yüz bin duka vergi vermek şartiyle Macaristan'ın kendilerine verilmesini ve eğer bu teklif kabul edilmiyecek olursa an Zapolya'-nın Ölümündenberi Ferdinand tarafından zapt olunan yerlerin [779] kendisine bırakılmasını isteyip ve yukarı Macaristan için senevi kırk bin filori tediyesini taahhüt ediyorlardı.

Sultan Süleyman elçileri kabul ederek onlar vasıtasiyle Ferdinand'a şu katî kararını bildirdi :

1- Ferdinand'ın Zapolya'dan aldığı yerlerin tamamen geri verilmesi.

2- Macaristan'ın Ferdinand'da kalan kısmı için vergi tediyesi.

Padişahın IstanbuVsı avdetinden sonra Ferdinand elçi yolladıysa da kabul edilmedi ve seksen bin kişilik bir kuvvetle Peşte üzerine yürüyüp almak istediyse de Budin beylerbeğisi Yahya Paşa oğlu B âli Paşa müdafaa ederek [780] etraftan yetişen Bosna valisi ve Pojega sancakbeyi kuvvetleri tarafından mağlûp edildi; buna mukabele olmak üzere hudut beyleri Ferdinand'ın topraklarına tecavüz edip bazı yerleri işgal ettiler.

Kışı Edirne'de geçiren Sultan Süleyman 23 Nisan 1453 (18 Muharrem 950)'de bizzat Macaristan'a hareket etti; bu sefer, padişahın onuncu seferi idi; oğlu Şehzade Bayezid de yanında bulunuyordu. Bu sefer esnasında Macaristan'da Ferdinand'ın şükrâne olmak üzere onun adına bu Sent Mari kilisesini yaptırmış olduğunu Tîammer tarihi yazar.

---

[778] Macaristan kiralı I. Layoş 1363'de Sırpsındığıhıdd Türklerin baskınından kurtuluşunu boynunda taşıdığı Meryem Ana tasvirine hamlederek

[779] Bu yerler Gran yani Estergon, Valpo, Şikloş, Peçuy (Peç), Tata, Vişegrad ve Ştülveysenhurg yani İstoni Belgrad şehirleri idi.

[780] Budin in ilk valisi Macar Süleyman Paşa, bir müddet sonra tekaütlüğünü isteyerek yerine uç beylerinden B âli Bey beylerbeği tâyin edilmişti. B âli Paşa, Ferdinand'm Peşte muhasarasını refettirdikten bir müddet sonra vefat ettiğinden yerine SemendİTe sancakbeyi olan kardeşi Yahya Paşazade Mehmed Bey tâyin olunmuştur. M e hm e d Paşa'mıı Arslaıı ve Derviş isimlerinde iki oğlu vardı.

eline geçen yerler yani Vaipo, Şikloş, Peçevî [781] Estergon, Tata ve Macar kurallarının medfeni ve cülus ettikleri şehir olmakla meşhur Ştülveysenburg ki Osmanlı tarihlerinde îstoni Belgrad denilir alındı; bunlar Budin beylerbeğiliğine ilhak olundu. Daha sonra Budin beylerbeği Yahya Paşazade M e hm e d Paşa ikinci defa Vişegradh aldı ve hudut beyleri taraflarından îsklavonya ve Hırvatistan taraflarına kuvvetli akınlar yapıldı.

Beş Senelik Sulh Andlaşması

Daha evvel teklif edilen müsait şartlarla sulha yanaşmayan Ferdinand'ın elinden hergün bir kısım mühim şehirlerin alınması ve biraderi Şarl-ken'in de denizde Barbaros Hayreddin Paşa tarafından mağlûp edilmesi üzerine ikisi birden sulh istediler; uzun müza-kerelerden sonra bir esasa varılabildi; buna göre Ferdinaıid Macaristan'ın kendisine ait yerleri için senede otuz bin duka vergi verecekti. 954 H. (1547 Haziran)'da tesbit edilen muahedeye Şarlken ile Papa, Fransa ve Venedik devletleri de idhal edildiler; muahedenin müddeti beş sene idi.[782] hükümeti Iran tarafındanki olaylarla meşgul olmağa aşladı ve 1555' de Şah Tahmasb ile Amasya muahedesi

---

[781] PeçevVnin Macarcası Peç, Almanca adı da Fünfkircheri1dir. îslavlar bunu Peçuy okuyorlar. Biz tarih sahibi İbrahim Efendi'ye (Peçuyî) dememiz doğru olur ise de galat-ı meşhur olarak Peçevî denilmiştir.

[782] Bu muahedenâmenin Feridun Bey Münşeatı'n&aiki metninde hicrî tarih ile milâdî tarihi arasında tehalüf vardır. Muahedenin pâdişâh tarafından tasdiki tarihi 3 Şaban 954'tür. Bunun milâdisi 18 Eylül 1547 olmak icabederse de nâme suretinde yanlış olarak 1545 gösterilmiştir (Bk. C. I., s. 341). MünşeoCta. yazılı olan. muahedenin bazı kısımları:

"... Ben ki... Sultan Süleyman Han b. Sultan Selim Han b. Bayezid Han 'im, Bu bizim mübarek ahidnâmemizi okuyup işitmiyenlere malûm ola ki, Romanların (Roma'lılarm) ve ana tâbi olanların kiralı olan Fren-duş, benim izzetlû, azametlû dergâhıma yarar elçisin ve adamın gönderip bâb-ı saâdet-meâbım canibi ile sulh ve salâh rica edip ve gönderdiği elçi dahi anın karındaşı vilâyet-i İspanya kiralı Karlo tarafından dahi vekil idügin arzedip bilfiil Ongürüs vilâyetinden Hıristiyan taifesinin ellerinde olan yerler mukabelesinde her yıl dergâhımıza otuz bin sikke Macar altını kesim vermek üzere amân-ı şerifim talep edip inayet-i şahanemden kendüye ve müşarünileyh İspanya kiralına beş yıla değin anıân-ı şerifim ihsan edip şol şart üzre beyan olunur ki vilâyet-i Ongürüs, şimşîr-i zafer-te'sir ile fetholunmuş bir memleket olup ol vilâyette şol kaleler ve kasteller ki bilfiil benim askerim ve beylerim tasarrufunda olup içine yarak ve adam konulup zabt olunmuş ola; ol asıl kalelere ve kastellere tâbi olan köyler ve yerleri ve bağları ve bağçeleri ve reayaları bilcümle serhadleri ve smurlariyle kemakân ehl-i Islâmın tasarrufunda ola. Vilâyet-i Ongürüs'te dahi şol kaleler ve kasteUer ki reıiyâsı ehl-i tslâmm tasarrufuna gelmemiş ola anların mukabelesinde her yıl hızâne-i âmireme otuz bin altın sikke gelip vasıl ola..... Françe pâdişâhı, Venedik dukası benim Âsitane-i saâdet- bahşım ile dostluk üzre olanlar ahidnâme-i şerifimde bile dahil olmak üzre yazılıp bu babta varid olan el«;isi kendüye irsal olunmuştu. Hâlâ dergâh-ı saadet-dest-gâhıma girû mûtemedün aleyh adamlar gönderip Yaııoş Marye ile Poşte (Yosti Arjento, Ferdinand'm murahhası Veltvik ile İstanbul'a gelmiş olan memur) nâm yazıcısın atehe-i aliyyeme giinderip muahede-i hümâyunumu kabul edip...".

imzalandıktan sonra Erdel veya Transilranva meselesinden dolayı husule gelen ve hudut çarpışmalarını intaç eden hâdiseler Macaristan meselesini yeniden meydana çıkardı.

Transilvanya İsinin Hulâsası

Bilindiği gibi Sultan Süleyman Budin'i aldıktan sonra Kıral an Zapolya'mn oğlu Sigismund'u büyüyüneeye kadar validesiyle beraber Transilvanya voyvodalığına tâyin edip göndermiş ve bunları pâpas Gregu var Mar ti noçi ile Petıiç veya Petroviç'in nezaretleri altına vermişti.
Kıral Ferdin aıid'ın, Transilvanya yi elde edip Sigisnıund ile validesi Kır alice î z ab eli ay ı oradan çıkarmak için papas Grcguvar Martiuoçi ile muhabere etmekte olduğu hükümet tarafından haber alınması üzerine ErdeVda oturan üç millete (Macar, Ösek ve Saksonlar'a) gönderilen fermanda papasın elde edilerek teslimi ve halkın Petroviç'ten başkasını tanımaması emrolunmuştur; bunu haber alan papas, V i yana?}? a kaçmış ve Budin valisi ile Hatvan sancakbeyi Yahya Paşa-zâde Arslan Bey kıraliçc ella'ya yardıma memur edilmişler ve Sokullu Mehmed Paşa da seksen bin kişilik bir kuvvetle ErdeVe giren Avusturya kuvvetlerini çıkarmağa memur olmuştur (1551). Bu, Erdel Voyvodalığına ait yerler için iki sene mütemadi harp oldu; vezir Kara Ah m e d • Pasa, 1542'de S okull u'nun bir sene evvel alamadığı Temeşvar\ aldı, Segedin Önünde düşman kuvvetleri mağlûp edilerek on binden fazla ölü bıraktırdı. Düşman askeri arasında Alman, Avusturya, İspanyol askerleri ardx; Tvmeşvur*ûsLn başka Lipa veya Lipve, Solnok ile Banat mıntakasından mühim olarak on kale daha alındı. Temeşvar beylerbeğilik yapılarak idaresi Kasım Paşa'ya verildi; bu seferde Ahmed Paşa tarafından kırk beş gün Eğri kalesi muhasara edildiyse de alınamadı; Budin valisi Hadım Ali Paşa ile Yahya Paş.a-zâde Arslan Bey de bazı yerleri almışlar ve 1552 Ağustosunda Fülek^de on dört bin kişilik bir düşman kuvvetini bozguna uğratmışlardı; bir Türk esirinin delaletiyle Fülek de alındı.
Ferdinand tekrar sulha talip oldu; Fransuva Zay ve Vranci isimlerinde iki elçi gönderdi ve altı aylık mütareke istediğinden kabul edildi; bu sırada Sultan Süleyman İran seferine hareket etti (28 Ağustos 1553).

Avusturya ile olan mütareke müddeti bitmiş ve talimat almak üzere Viyana'ya giden elçi Malvczi ölmüş ve onun yerine elçi tâyin edilen Belçikalı Busbek İstanbul'a gelip oradan Amasya?da bulunan pâdişâhın yanına gitmişti (1554).

Ferdinand Transilvanya üzerinde hak iddia ederek oranın vergisini yolladı ise de Osmanlı devleti böyle bir hak tanımadığından sefirleri iade etti; Busbek yeni talimat almak üzere Viyana'ya gidip beraberinde bulunan ve daha evvel Malvezi ile beraber gelmiş olan diğer iki elçi İstanbulda kaldı; mütareke altı ay olarak uzatıldı.

Busbek, padişaha veda ettiği sırada müsait bir cevap ile avdet edeceğini ümit eylediğini söylemiş; Sultan Süleyman da (biz de üınid ederiz) diye mukabele eylemiştir. Busbek Tran-silvanya'nın Etyen (Stefan) Sigismund Zapolya'ya ait olduğu hakkında 1555 Haziran (962 Receb) tarihli hir nâme ile Ferdi-nand'm yanma gitti; mütareke müddeti bitince hudutlarda muharebeler devam etmekte idi; bu taarruzlar esnasında elden çıkmış olan Tata kalesi ikinci defa alınmış ve yine evvelce alınarak sonradan karşı tarafa geçmiş olan Şikloş da tahrip edilmiştir.

Elçi Busbek 1556'da avdet ederek Ferdinand'ın cevabî nâmesini getirdi. Siget kalesi meselesinden dolayı iki taraf anlaşamadı. Osmanlılar Sigefin terkini ve Avusturya'lıJar da Tata kalesinin geri verilmesini istiyorlardı; Busbek tercüman Murad vasıtasiyle "Siget terk edilmedikçe sulh aktedilemiyeceği" cevabım katî olarak aldı; fakat mahir bir diplomat olan Busbek yedi sene kadar mütarekeyi temdide muvaffak oldu; Osmanlı hükü

Bu sırada Transilvanya veya Erdel kiralı Etyen (Stefan) Sigismund, karşı tarafa ait olan Zatmarh almış ve Alman İmparatoru da buna mukabil Tokayh zaptetmiş olduğundan bu vaziyet Osmanlı hükümdarının canını sıkmıştı; bu arada elçiler gelip her defasında bir ihtilâf çıkıyordu; Tokaydın zaptı dolayısiyle Osmanlı hükümeti Budin ve Temeşvar beylerbeğüerine orayı kurtarmak için emir verdiği sırada ErdeVden gelen mektuplar da vaziyetin ciddiliğini gösteriyordu. Bu mektuplarda eğer pâdişâh yardım etmezse Erdel'in elden çıkacağı yazılıyordu (1565 Temmuz).

Bu vaziyet üzerine Semiz Ali Paşa'dan sonra vezir-i âzam olan Sokullu Mehmed Paşa, Alman elçisi Çernoviç'i davet ederek :

Evvelce Ferdinand ile Etyen Sigismund arasında aktedi-len Zatmar muahedesinin tanınmadığını, Naki, Batıya ve Tokay şehirlerinin Erdel kiralına terkini, Transilvanya'daki imparator kuvvetlerinin çekilmesini ve bir de evvelce elçi olarak imparatora gönderilmiş olan Hidayet Çavuş'un serbest bırakılmasını havi Sultan Süleyman'ın, imparatora yazdığı nâmeyi kendisine

îşlerin yine karışması üzerine hudutta faaliyet başladı, imparator sulha taraftar olmakla beraber harp için de hazırlanıyordu; Maksimilyan, Erdel kiralına ait Tokay şehrini iade etmediğinden dolayı Osmanlı hükümeti harp ilân etti; Erdel beyini himaye etmek zaruretine mebnî Sultan Süleyman ihtiyar ve hastalıklı olmasına rağmen vezir-i âzamin teşviki üzerine son seferine çıktı.

1562 muahedesiyle Osmanlılara terki istenilen Sigefi Ferdinand vermemiş ve buna mukabil T ata kalesi Osmanlılarda kalmıştı. Bu defa harp ilân edilir edilmez Kuzey-Macaristan'd a Eğri (Erlav) üzerine yürünmesi kararlaştırıldı; fakat Budin beylerbeğisi Yahya Paşa-zâde Arslan Paşa, padişah gelmeden evvel bir muvaffakiyet elde etmek için Paluta kalesini almak istediyse de muvaffak olamadığı gibi üstelik Vesprem ile Tata'yı düşmana kaptırdığından dolayı îdam edildi.

Sultan Süleyman 1566 senesi Mayısının başında (9 Şevval 973) İstanbul'dan hareket etti: İkinci vezir Pertev Paşa asıl kuvvetlerden evvel hareket ederek Temeşvar ve Belgrad kuvvetleriyle beraber Gilva (Güle)'yı almağa ve Transilvanya kiralı Sigisve Kırım hanı ile birleşerek Almanların eline geçmiş olan Zatmar ve Tokay kalelerini istirdada memur edildi. Zemlin sahrasında, Sigismund Zapolya padişahı karşıladı, pâdişâh kendisine "oğlum" diye hitap etti ve iki gün sonra Pertev Paşa ile birleşmek üzere o tarafa yollandı.

Kararlaştırıldığı gibi ordu Eğri tarafına geçeceği sırada Siget-var beyi Kont Zerrini'nin, Şiklos beyini bastırıp oğluyla beraber öldürdüğü haber alınınca Eğri tarafına gitmekten vazgeçilerek batıya dönüldü, Sigetvar üzerine gidilmiş ve Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere kalenin fethinden bir gece evvel Sultan Süleyman ölmüş ve ertesi gün de burası sukut etmişti (1566 Eylül). Erdel taraflarına gönderilen Pertev Paşa da Givla veya Güle, Yanova, Lügos ve diğer bazı kaleleri almıştır.

Ordunun avdetinden sonra İstanbul'da nezaret altında bulunan

Husototi ile Alber Dövis'den [783] evvelkisi bazı şerait altına sulh akdi için imparatora yollandı. Bunun üzerine 1567 senesi başında imparatordan, biri Sultan II. Selim'in cülusu münasebetiyle tebriki havi ve diğeri sulha muvafakat ettiğine dair nâme geldi : hükümet muhasamatın tatilini hudut kumandanlarına emretti.

İmparatorun üç elçisi, Eğri Piskoposu Antuvan Ver ant i-yüs, Kristof Tufdnbah [784] ile Alber Dövis olup bunlarla çetin müzakereler yapıldı; en müşkül işler hudut kalelerine ve arazi taksimine ve oralardaki reayanın vergi vermelerine dair olan müzakerelerdi. Bu müzakerelerden ikisi pâdişâhın huzurunda olmuş ve hepsi on dört celsede ve yedi ayda sona ermiştir; nihayet 29 Şubat 1568 (975 Ramazan başları)'de [785] yirmi beş madde üzerine sekiz senelik katî bir muahede yapıldı; bu muahede mucibince:

1- İmparator Maksimliyan ile kardeşleri Ferdinand ile Şarl [786] Macaristan, Dalmaçya, Hirvatistan ve Isklavonya'da. sulhun akdi tarihinde ellerinde bulunan yerleri muhafaza edecekler ve bilmukabele Transilvanya ile Eflâk Boğdan voyvodalarının hudut ve arazilerine riayet edeceklerdi.

2- İki hükümdar sulhun voyvodalar tarafından ihlâline hiçbir suretle meydan vermiyecekler ve bunların arızalarını tahkik ve tetkik etmeden ihtilâfa düşmiyeceklerdi.[787]

3- Her iki taraftaki asayişi bozmakta olan levend ve ınartoloslar gibi eşkiya ve haydut zümreleri şiddetle tedip olunacaklardı.

4- Sigetvar seferi esnasında Osmanlılar tarafından zapte-dilerek harap olan kaleler olduğu gibi bırakılıp her iki taraftan yeni kaleler yapılmayacaktı.

---

[783] Daha yukarıda aktedildiğini kaydettiğimiz sekiz senelik muahede de bu Alber Dövİs'iı adı "Albu Toruz" olarak geçiyor (Feridun Bey Münşeatı c. İL. s. 325;.

[784] Sultan Selim tarafından verilmiş olan ahidnâmede bu isimler Eğri piskoposu Altınziıcir ve Kristofer Tubbalı suretinde yazılmıştır (Münşeat, e. II., s. 325).

[785] Ahidnâmenin. başlangıcında 975 Recep gurresi ve 1586 Niyar ayı deniliyor. Receb'in ihtidası kânun başından itibar ediliyor ise de fonundaki tarih 975 Ramazan evâili olarak görülüyor. Ramazan evâili tâbiri Ramazanın biri ile onu arasında olduğundan bu tarihin ya 29 Şubat'a veya Mart ayının ilk günlerine tesadüf ettiği anlaşılıyor.

[786] İmparatorun kardeşleri olan Ferdinand, Tirol kontu ve Şarl ise Avusturya Arşidükü ve Stirya dukası bulunuyorlardı.

[787] Bu madde Erdel kiralının Osmanlılara güvenerek taarruz etmemesi için konmuş ve Eflâk ile Boğdan da maddeye sokulmuştu. Erdel beyi, aktedilen muahedeye mâni olmak için İstanbul'a, iki defa elçi yolladıysa da muahede aktedilmiş olduğundan bir tesir yapamamıştır (Hammer tarihi, c. VI., s. 200).

5- Hudut asayişini ihlâl eden münferid taarruzlar (hudut beylerinin taarruzları) kati olarak önlenecekti.
6- İki komşu devlet arasındaki ihtilaflı meseleler bilhassa arazi işleri Budin ve Macaristan valileri huzurlariyle ve onların padişaha vekâletiyle müzakere ve hal olunacak yahut her iki taraftan tâyin olunacak komisere havale edilecekti.

7- Elçiler, maslahatgüzarlar ve memurlar ile maiyetleri diğer devletlerin memurları gibi serbest olup istedikleri yerde oturacaklardı; şayet sulh bozulup muhasamat başlayacak olursa bunlar gözaltı edilmeyip memleketlerine dönmek üzere kendilerine müsaade verilecekti.
8- Halledilmeyen sınır tahdidi ile köylerin taksimi meselesi tâyin olunacak bir komisyon vasıtasiyle halledilecekti.
9- İmparator her sene Niyar (Yenar, Yanuar) ayında bir sefaret heyetiyle (elindeki Macar topraklarına mukabil) vergi olarak otuz bin Macar altını gönderecekti.[788]
10- Bu muahede de Françe, Leh ve Venedik ile de dost olunduğu teyid ediliyordu. [789]
Bu 1567 muahedesi sekiz sene temdidi ile yirmi dört sene devam etmiş ve 1592 senesinde bozulmuş ve bu suretle uzun süren Avusturya seferi açılmıştır.[790]

---

[788] Hammer bunu vergi olarak zikretmeyip hediye olduğunu yazıyorsa da ahidnânıelerle Osmanlı fermanlarında sarih olarak vergi diye kaydedilmektedir (Mükimme 26, s. 289 ve Mühimme 42, s. 47).
[789] Feridun Bey Münşeatı, c., II. s. 324. Halbuki elçiler aldıkları gizli talimat ile bu maddenin Fransa île Venedik'e teşmiline mâni olmağa çalışacaklardı; fakat buna muvaffak olamadılar.
[790] Bu muahede tarihi itibariyle Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatı tarihinde bıraktığımız kadromuzu aşıyorsa da bunu intaç eden muharebe Ka-nunî'nin son senesinde yapılmış olduğundan dolayı olayların tamamlanması zarurî görüldü.

Osmanlı Fransız Münasebeti

Doğu fütuhatı için hayalî emeller takip etmiş olan Fransa kiralı VIII. Şarl'ın 1498'de evlad bırakmadan [791] ölümü üzerine bunun amcasının oğlu Orlean dukası XII. Lu kıral olmuş ve bu suretle Fransa'da Kapet sülâlesinden olan Valva hanedanının Orlean kolu teessüs etmiştir.
Osmanlı devletiyle Fransa kırallığı arasındaki münasebetler bir ahidnâme tanziminden evvel Pavye muharebesinde kıral I. Fransuva'nın V. Şarl'a esir düşmesiyle başlar. Bu münasebetten evvel, II. Bayezid zamanında kıral VIII. Şarl'ın Napolyi işgal ile Bizans tacını giymesi ve Venediklilerin müttefiki olan Fransızların Midilli'ye asker çıkararak burayı muhasara etmeleri gibi hasmane vaziyetler varsa da bunlar muvakkat şeylerdi. Bundan dolayı Fransa ile ilk siyasî münasebet Kanunî Sultan Süleyman zamanında Fransa kiralının Şarlken'e karşı Osmanlı hükümdarından yardım istiyerek padişahı Macaristan üzerine harekete teşvik ve tahrik etmesiyle başlar.
Avrupa kıt'asının en nüfuzlu hükümdarı olmak isteyen I. Fransuva, Şarlken'in imparatorluğunu cekememiş, onunla mücadeleye girişmiş ise de başa çıkamamıştı; bunun için Doğuda pek kuvvetli blan Türk hükümdarını Şarlken ile tutuşturup bundan istifade etmek emelini takip etmiş, fakat Katolik olması dolay isiyle bir islâm devletiyle hemdin ve mezhebi olan V. Şarl aleyhine açıktan açığa ittifak etmekten çekinmiştir; bununla beraber Fransuva, sıkıştıkça Osmanlı hükümetinin lûtf ve mürüvvetine dehalet ve sıkıntıdan kurtulunca Osmanlı hükümdariyle Alman İmparatoru arasında tavassut etmek gibi iki yüzlü bir siyaset takip eylemiştir.

Fransızlara Karadan Yardım

---

[791] VIII, Şarl'ın, Napoli'yi zapt ile Bizans İmparatorluğu tacını giyip İstan-fcu/'a, Balkanlarda sahip olmak, Kudüs'ü fethetmek emellerini takip ettiği malûmdur. Şarl Balkanlara karşı yapacağı harekât için Epir ve Arnavutluk'un eski yerli hanedanından istifade etmeği düşünerek bu ailelerden, bir zaman Epir'e sahip olan Komnen ailesine mensup Araniti Topia Golem'in oğlu ve Ahaiya dükü unvanını haiz bulunan Kostantin'den istifade etmek istemiştir. 1469Ma babasının yerine Epir prensi olan Kostantin Türklerin o tarafları işgali üzerine İtalya'ya kaçıp bir müddet Roma'da kalmış ve sonra Sırbistan desputu tstefan Brankoviç'in kızı Mari'nm daveti üzerine Monferra dükü Bonifas Paleologos'un yanına gitmiş (1489) ve bundan sonra VIII. Şarl Epir'ç yapacağı sefer için bundan istifade eylemek istemişti.

Fransa ile Osmanlı devleti arasındaki ilk siyasî temas 1525 senesinde başlamıştır. Bu tarihte İstanbul'a gönderilen Fransız elçisi Laforest Bosna'da öldürüldüğünden onun yerine büyük elçi olarak birtakım hediyelerle Kont Jan dö Franjipan (Jean Frangipani) adında Fransız elçisi gelmişti. [792] Fransuva'nm 24 Şubat 1525'de Pavye muharebesinde esir düşmesi üzerine valide kıraliçe Düşes Dangolem, FranjipanYacele oğlu ve kendi tarafından olmak üzere iki nâme ile [793] yardım istemek üzere Osmanlı hükümdarına gönderip esir ve hapis olan oğlunun kurtarılması için Macaristan'a bir sefer yapılmasını rica etmişti; Fransuva da, padişah Macaristan'a yürürse kendisinin de hapisten çıkıp Şarlken üzerine yürüyeceğini bildirmişti.

Kont Franjipan, aldığı talimat üzerine Osmanlılarla ittifak ederek padişahı Macaristan üzerine hareket ettirmeğe memur olmuş ve yaptığı temaslar neticesinde 1526 Ocak (932 Rebiulâhır) tarihli vadi havi bir nâme alıp geri dönmüştü; bu nâmesinde Sultan Süleyman şöyle diyordu :

"Sen ki Françe vilâyetinin kiralı Françesko'sun, dergâh-ı selâtîn-penâhıma yarar adamın Frankipan ile mektup gönderip ve bazı ağız haberi dahi ısmarlayıp memleketinize düşman müstevli olup el'an hapiste idigünizi îlâm edip balâsınız hususunda bu canibten inayet ve meded istida eylemişsiz; her ne ki demiş iseniz.. tamam malûm oldu. imdi padişahlar sınmak (mağlûp olmak) ve hapsolunmak acib değildir. Gönlünüzü hoş tutup azürde-hâtır ol-mıyasız; öyle olsa daima def'-i düşman ve feth-i memalik için... gece, gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanilmıştır. Hak sübhanehû ve teâlâ hayırlar müyesser eyleyip meşiyyet ve irâdâlı neye müteallik olmuş ise vücuda gele.

Pavye muzafferiyeti ve Şarken'in, Fransa kiralını esir alması ümidin fevkinde bir kazanç olduğundan bu galibiyet Şarl-ken'i birden bire

---

[792] Kont Franjipan'dan evvel esir Fransa kiralının nâmesiyle yüzüğünü getirmekte olan Laforest adındaki bir Fransız elçisi Bosna taraflarında maiyyeti ile beraber öldürülmüş; fakat nâme ile yüzük bulunarak İstanbul'a, yollanmış ve bu yüzüğü sonradan vezir-i âzam İbrahim Paşa altmış bin dukaya almıştı (Hammer tarihi, c. V., s. 137).

[793] Hayrulîah Efendi tarihinin kaydına göre (C. X., s. 229) Fransuva'nm. validesiyle kendisi tarafından gönderilmiş olan iki mektup tercümesi vardır; bu mektubun birincisinde valide kıraliçe, oğlunun esaret ve hapsinden bahs ile "Şimdiye kadar oğlumun halasını Şarl'ın insaniyetine bırakmış idim, halbuki memulumuz olan insaniyeti icra etmedikten başka oğlumun hakkında hakaret dahi etmektedir; imdî âlemin musaddakı olan azamet ve şanınız ile oğlumu, düşmanımızın pençe-i kahrından halâs ile îbrâz-ı übbehet buyurmanızı zâ-i şahanenizden niyaz ederim" demektedir. Valide Kıraliçenin bu mektubu aynı mealde olarak Hammer tarihVndç de vardır (C. V.. s. 134).

Avrupa'da en hâkim mevkie çıkarmıştı. Fran» suva 1526 senesinin Ocak ayında Madrit muahedesVyle birçok haklarından ve yerlerinden vazgeçmek suretiyle esirlikten kurtulmuştu. Şarlken'in bu üstünlüğüne karşı Alman ve Italya'daki prensler ses çıkaracak durumda değillerdi; fakat Şarlken'in bu galibiyeti ingiltere kiralı Hanri ile Papa VII. Kleman'ı ve Almanya'da protestan mezhebini kabul etmiş olan prensleri korkutarak onları Fransuva ile ittifaka şevketti.

Şarlken'in, Fransuva'ya galebesiyle bozulmuş olan Avrupa muvazenesinin yeniden tesisi için Osmanlıların Avrupa işlerine müdahaleleri zarurî görülmüştü. Nitekim 1526 Mohaç muharebesi ve 1529 Viyana muhasarası ile yapılan harekât ve müdahale sayesinde Şarlken'in tahakkümü bertaraf edilmiş ve bunun neticesinde Alman İmparatoru Kambire muahedesi'ye ısrarla istediği Burgonya'dan vazgeçmeğe mecbur olmuştur.

Şarlken'in nüfuzunu kırmak için az evvel işaret ettiğimiz gibi Fransa'ya ilk fîlı hareket Sultan Süleyman'ın Fransa kiralına göndermiş olduğu nâmeyi mütaakıp aynı senede yapılmış, Macaristan kiralının devletler hukukuna aykırı hareketi neticesinde 1526da Mohaç harbi ile Macaristan'ın mühim bir kısmı ve devlet merkezi olan Budln işgal edilmiş ve Macaristan'daki kıral hanedanına son verilmiştir.

Şarlken, Mohaç mağlûbiyetinin Fransa kiralının tahriki neticesin ele vukua geldiğini tahmin ile Hıristiyan bir kiralın müşrik olan Türklerle [794] ittifakından bahis ile mutaassıb katolik âlemini çalışıyordu. Bu propagandadan çok korkarak Türklerle ittifakını saklamağa mecbur olan Fransa kiralı, bütün bu felâketlerin müsebbibi Şarlken olduğunu söyledikten sonra "Eğer imparator arzu etseydi Türkleri geri püskürtürdük" diye aleyhine yapılan propagandaya mukabele ediyordu.

Macaristan seferleri, Viyana muhasarası, Avrupa'da Türkler aleyhine galeyanı mucip oldu; Papa bir Haçlı Seferinden bahsediyor, Lüter 1529'da (Viyana muhasarası senesinde) Türkler aleyhine askerî nutkunu yayınlıyor ve Erasraus da neşrettiği eserlerle Türkler aleyhine olan heyecanı körüklüyordu; bundan dolayı Fransuva bunun

---

[794] Vezir-i âzam İbrahim Paça. imparator Şarlken ile Ferdinand'm elçilerİyle görülürken ". . eğer Şarlken bizimle miisaleha ederse yalnız o zaman imparator olacaktır; zira Fransa ve İngiltere kıratlarına ve Papa'ya ve protes-tunlara biz oını o sıfatla tanıttıracağız. ." demiştir (Hammer tarihi, c. V., s. 137).

neticesinin kendi aleyhine yapacağı fena tesirden korktu; istanbul'a, sefir yollamadığı gibi Osmanlılar aleyhine harp yapılmasını da kabul ediyordu; çünkü hasmı olan Şarlken Alman imparatorluğundan başka italya ve Sicilyateyn kıratlıkları tacını giyerek Papa ile de uyuştuğundan bu vaziyet karşısında Fransuva da Türklere karşı harp açmak isteyen Papa ile İmparator Şarlken'in tekliflerini kabule mecbur olmuştu; fakat Türklere karşı hareket için iki taraf ta anlaşamadılar; çünkü Fransuva diş bilediği hasmına karşı sözünde samimî değildi; vaziyetinden korktuğu için imparatorun teklifini kabule mecbur olmuştu. Fransa kiralı İtalya'da bulunmak suretiyle Türklerle harp edeceğini söylüyor, Macaristan taraflarına asker göndermeği istemiyordu; Şarlken ise Fransızların İtalya'daki eski nüfuzlarını ve orada yerleşmek istediklerini bildiği için Fransa kiralının teklifini kabul etmemişti. Tabiî bu haller Osmanlı hükümeti tarafından bilinmekle beraber-her hususta Fransuva'dan istifade için ona karşı mülayim bir siyaset takip edilmekte idi.
Sultan Süleyman 1532 M. (938 H.)'de Alman seferine giderken Belgrat da Fransa elçisi kaptan Renson (Rinçon)'u kabul eyledi. Bu diplomat daha evvelce Lehistan ve Transilvan-ya'da Fransuva'ıım elçisi olarak bulunmuş ve Lehlilerin, Türklerin bir taarruzuna uğramaması için Jan Zapolya'yı, Osmanlılarla anlaşmağa sevketmişti. Renson veya Renkon Avrupa vaziyetine göre Fransa kiralı nâmına padişahı Alman seferinden vazgeçirmek istediyse de muvaffak olamıyarak döndü. Bu hususta sefire, Belgrad'u kadar gelen bir ordunun geri dönmesinin memleket ve ordu üzerinde sû-i tesir yapacağı söylendiği gibi gerek kiralı ve gerek Papa'yı haps ve tahkir eden bir hükümdara karşı muharebe "îstenmiyerek Fransuva tarafından bunun önüne geçilmek istenmesinin taaccübe şayan olduğu söylenmiş ve bununla beraber kirala karşı pâdişâhın dostluğu teyid edilmiştir. Fransuva'nın bu tarzda hareketi daha yukarıda hulâsa ettiğimiz Hıristiyanlık (Katolik ve Protestanlar birlikte) galeyanı neticesi idi.

Fransızlarla Aktedilen İlk Muahedenâme

Sultan Süleyman 942 H. (1535 M.)'de Irakeyn seferinden geri döndüğü zaman devleti namına Fransa elçisi Lafore vasıtasiyle

Osmanlı - Fransız ticarî muahedesi aktedilmişti; iki devlet arasındaki ilk ahidnâme bu idi; bu ahidnâmeye göre Fransız tüccarlarının yüzde beş gümrük ile her iki devlete ait gemilerle serbestçe seyr ü sefer etmeleri ve bütün hukukî muamelelerde Fransız konsoloslarının kaza hakları kabul ediliyordu; bundan başka Fransız tebaası hakkındaki dâvalara kadılar bakmayarak bunlara divan-ı hümâyunda bakılmakla beraber hüküm verecek kadıların (kazaskerlerin) yanında birer Fransız tercümanı hazır bulunacaktı, İslâm tebaadan birisine olan borcunu ödemeden kaçan "bir Fransızin yerine başka bir Fransız veya konsolos yakalanmıyarak Fransa kiralı aleyhine dâva açılacaktı; Fransız tebaası mahallî hâkimlere (kadılara) müracaat etmeden vasiyyet olunan emval, Fransız konsolosuna teslim olunarak Fransız kanunlarına göre muamele görecekti; esir olan Fransızlar serbest bırakılacak ve bundan sonra yakalananlar esir muamelesi gör-mi ye çeklerdi.

Bu ahidnâme ile Fransızlar, Osmanlı memleketlerinde önemli imtiyazlar sağlamışlar ve ingiliz, Sicilya, Ceneviz ve saire gibi devletlerin ticaret gemilerinin Fransız bayrağı ile tehlikesizce seyrüsefer ve ticaret yapmalarını temin ile bu devletlere karşı bir müddet üstün durumda kalmışlardır.

Fransızlara Denizden Yardım

Osmanlı devleti karadan başka, denizde de Fransızlara yardım etti. 1541'de Sultan Süleyman, Budin bulunduğu sırada bahriye yüzbaşısı olan Polen (Baron Dö Lagard) adında bir Fransız elçisi gelmişti. Bu elçi, kendisinden evvel gönderilmiş olan elçi Renkon (Renson)'un yolda Pavye'de bulunduğu sırada Şarlken tarafmdan üzerine öldürüldüğünü haber vermiş ve sonra ordu ile beraber İstanbul'a gelmişti.

Polen, müteaddit görüşmelerden sonra Osmanlı hükümetini denizde İspanyollar'la harp etmeğe ikna etmiş ve bunu haber vermek üzere Fransa'ya dönmüştü. Osmanlı hükümeti bu hususta donanmalarından da istifade edilmek üzere Vediklilerin de kendileriyle beraber olmasını arzu ederek tercüman Yunus Bey'i Venedik'e yolladıysa da cumhuriyet, iki büyük devlet arasındaki mücadeleye girecek kudrette

olmadığından bahis ile tarafsız kalmayı tercih etmişti; bunun üzerine yardım işi vezir-i âzam Hadım Süleyman Paşa'nm tereddüdü üzerine suya düşer gibi olduğu sırada yanında Pelisiye adında diğer bir elçi ile tstanbuVa gelen Polen, ikinci vezir Rüstem Paşa'nm tesiriyle huzura kabul olunarak evvelki vaid tekrarlandı ve elçiye bir de nâme-i hümâyun verildi.

Polen bir müddet sonra Barbaros Hayreddin Paşa kumandasındaki donanma ile Akdeniz'e açıldı ve Marsilya'ya gelindi (1543). Donanma Marsilya'ya gelmeden evvel Fransuva orada yapılacak işler hakkında (Polen)'e talimat göndermişti; bu talimat Osmanlı ve Fransız donanmalarının birleşerek IVis'i muhasara etmeleri idi; Türk donanması mevcudu yüz on kadırga, kırk kadar daha küçük gemi olup Fransız donanması yirmi iki kadırga ve on sekiz büyük gemiden mürekkepti; muhasara sonunda 20 Ağustos 1543 (19 Cemaziyelâhır 950) tarihinde Nis alındı.

Fransa kiralı I. Fransuva'mn 31 Mart 1547'de ölümünden sonra dahi Şarlken ile mücadele devam etmiş ve yeni Fransa kiralı Tl. Hanri de müteaddit nameleriyle ve elçisi Gabriyel Daramon vasıtasiyle Osmanlı padişahının yardımını rica etmiştir; hattâ 1552 senesinde II. Hanri ile Şarlken arasında yeniden muharebe başladığı zaman Hanri nakdî yardım mukabilinde Alman prenslerini elde etmiş ve aynı sene Şubatında onlarla anlaşmış ve bu sayede Doğu-Fransa'da Meç ve Tul şehirlerini almış olup bu ittifak ve neticelerinden Osmanlı padişahını haberdar etmişti; bunun üzerine bu, 1552 (959 H.) senesinde kaptan paşa kumandasiyle Turgut Reis de beraber olarak Batı-Akdeniz'e bir donanma gönderilmiş ise de Fransız donanması görünmediğinden.

Turgut Reis bu sıralarda denize çıkmış olduğundan kendisiyle muhabere etmek mümkün olamamış, bunun üzerine kıral ertesi sene iki devlet donanmasının birleşmesini rica ile kendisinin ayrıca karadan da taarruza geçeceğini Osmanlı hükümetine bildirmiştir.

Bunun üzerine îran seferinden avdet etmiş olan Sultan Süleyman gönderdiği cevabî nâmede gelecek ilkbaharda Piyale Paşa ve Turgut Reis kumandalarında denize çıkacak donanmanın Fransız donanmasiyle birleşeceğini, fakat fıransız donanmasının bir an evvel hazır olmasını ve deniz mevsimi geçmeden faaliyete geçilmesini tavsiye ve donanmanın kışın istanbul'a avdet edip dışarıda

kalamıyacağmı beyan etmiştir; çünkü padişah Fransız donanmasının zamanında hazır olmaması ve malzeme noksanlığı yüzünden bîr netice elde edilemiyeceğine kani bulunuyordu. Filhakika Piyale Paşa donanma ile Toskana taraflarına giderek Piyombino kalesine hücum edip sonra Fransız donanmasiyle birleşerek bazı nümayişlerde bulundular; bu deniz harekâtı Şarlken'i düşündürdü; yukarıda zikri geçen Alman prensleriyle II. Hanrıı arasındaki ittifak ve bu ittifakta Osmanlıların da eli bulunması Şarlken'i son bir hamle yapmağa sevfcetmiş ise de Meç muhasarasında muvaffak olmayıp pek çok telefat vermesi üzerine müteessir olarak imparatorluktan çekilmiş ve yerine kardeşi Ferdinand'ı imparator yaptırmış ve bu suretle elindeki yerleri Ferdinand ile oğlu Filip arasında taksim etmiştir.

îşte bu suretle Şarlken imparatorluğunun ikiye ayrılması her cihetten Şarlken tarafından kuşatılmış olan Fransa'ya oldukça bir nefes aldırmıştır.

Bundan sonra Osmanlılarla Fransızlar arasındaki bu yoldaki yardım isteme işi, 1559 Nisanında İspanya ve İngiltere arasında imzalanan Kato Kambrezi (Cateau - Cambresis) muahedesinden sonra sona erdi. Bu sırada İspanya'da Şarlken'in oğlu II. Filip ve Fransa'da II. Hanri hükümdar bulunuyorlardı. Fransa kiralı, donanma ile Osmanlılardan yardım istedikten bir müddet sonra 1559'da İspanya kıraliyle yaptığı sulhtan bahis ile Osmanlı hükümetine (vesikalara göre) Ferdiyan adında bir elçi göndermiş olduğundan [795] kirala yardım için Cezayir beylerbeğisi Salih Paşa'ya verilen emirden sarfınazar edilmiş ve yazılan cevapta yapılan sulhtan dolayı memnunluk gösterilip dostlukta devam edileceği de beyan edilmiştir.

II. Hanri Kato Kambrezi muahedesinden az sonra ölmüş ve yerine büyük oğlu II. Fransuva kıral olmuştur. Kanunî Sultan Süleyman 1566'da vefat ettiği zaman Fransa kırallığmda Hanri'nin ikinci oğlu IX. Şafl hükümdar bulunuyordu.

---

[795] Bu elçinin [belki Franjipan] adını Hammer yazmıyor. Osmanlı-Fransız ittifakına göre her iki devlet aynı zamanda sulh yapacaklardı; halbuki II. Hanri daha Osmanlı devletiyle Avusturya arasında sulh yapılmadan evvel ittifakı bozmuş ve sonra bunu tevile kalkışarak birsefir göndermişti. Fakat kendi siyasî maksadına zarar vermeyen bu anlaşmaya Sultan Süleyman o kadar ehemmiyet vermeyerek Fransa elçisi vasıtasiyle memnuniyetini beyan eylemiş; fakat uzun süren husumet sebebiyle -sulh yaptığı devletlerin dostluklarına derhal inan-mıyarak müteyakkız bulunmasını kirala tavsiye etmiştir.

Osmanlıların İspanya Münasebetleri

Osmanlıların İspanya ile münasebetleri, Kemal Reis'in Endülüs I si anıların a yapılan mezalimi tahfif için İspanya sahillerini vurmasiyle başlamıştır ki II. Bayezid zamanıdır. Yavuz Sultan Selim zamanında, Akdeniz'de önemli bir donanmaya mâlik olan ve İspanya kıralhğım kuran Ferdinand Katolik devrinde Osmanlılar, İspanya kıralhğı ile alâkalanmışlardı.[796] Hattâ Mısır seferinden avdetten sonra İspanya kiralı tarafından İstanbul'a gönderilen bir İspanya elçisi Kudüs-i Şerif ve Hacılar meselesini görüşmüş, kendisine iltifat edilmiş ve hattâ Osmanlı devletinin İspanya ile ticaret anlaşması yapabileceği elçiye söylenmiştir.[797]
Osmanlı - İspanya münasebetleri daha sonra Kanun î'nin ilk senelerinden yani Belgrad ve Mohaç seferlerinden evvel arkadan arkaya hasmâne olarak başlamıştı; çünkü İspanya kiralı ve Almanya İmparatoru Şarlken (V. Şarl) Macarların hamisi olduğu gibi kız kardeşi Mari son Macaristan kiralı ikinci Layoş'un zevcesi idi; bundan başka Şarlken'in biraderi Ferdinand da Layoş'un kız kardeşini almıştı; bu himaye ve sıhrî rabıtalardan dolayı Şarlken'in elçisi ve muharip bir asker olan Franjipan kontu Kristof, on altı bin kişi ile Bosna'ya gelerek Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılan Yoyça'yı kurtarmış ve bu hizmetine karşılık olarak Macar kiralı II. Layoş kendisine Dalmaçya ve Hırvatistaı hâmisi unvanını vermişti.[798]
Osmanlı - İspanya münasebatı, Şarlken'in imparatorlukta] çekilerek yerine kardeşi Ferdüıand'ın imparator olmasına kadar Osmanlı - Avusturya, Osmanlı - Almanya ve Osmanlı- İspanya münasebetleri şeklinde karışık olarak devam etmiştir; yani Fransa ve ingiltere hariç olmak üzere Batı ve Orta-Avrupa'd a Mukaddes Cermen imparatoru olan Şarlken ile Osmanlılar arasındaki münasebetler pek az fasıla ile hep mücadele halinde sürüp gitmiştir demek, daha kestirme olur;

[796] Haydar Çelebi Ruznâmesi'nden : ".. 921 safer 25'de İspanya padişahı (Ferdinand Katolik) ki diyar-ı frenkte olan şehriyârların nâmdârlanndandır; fevt olduğu haberi geldi, yerine Fraşe nâm kâfir pâdişâh olmuş" (Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 475).
[797] Hammer tarihi, c.IV., Hammer Papa X. u Leon'un Osmanlılar aleyhine İspanya, Fransa ve İngiltere ile beraber Deniz Haçlı Seferi yapmak istemesine karşı Osmanlı hükümdarının bir siyaset ile İspanya'yı bu teşebbüsten hariç bırakmak istediğini yazmaktadır.
[798] Hammer (Ata Bey tercümesi), c. V., s. 54.

Akdeniz'de ve Kuzey-Afrika'da yayılmak isteyen Osmanlı devleti, karşısında kuvvetli bir hasım olarak İspanya'yı görmüş olduğundan ilk defalarda Macaristan üzerinde tekasüf eden Osmanlı - İspanya (Osmanlı - Almanya) rekabeti bu siyasî emeller münasebetiyle Akdeniz'e ve Afrika'ya intikal eylemiştir ki bu olayları Osmanlı vekayii kısmında görmüştük.

V. Şarl, Bohemya ve Macaristan kırallıklariyle beraber Alman İmparatorluğu'mı, Avusturya Arşidükü olan kardeşi Ferdi-nand'a bırakıp çekilirken Napoli, Sicilya, İspanya kırallıklariyle Felemenk ve Franş Konte^yi de oğlu Filip'e vermişti (1556 Ocak). Bundan dolayı Osmanlıların İspanya kırallığiyle münasebetleri Şarlken imparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra II. Filip zamanında başlamaktadır ki bunu Osmanlı - Fransız münasebetleri kısmında ve Osmanlıların Akdeniz ve Afrika harekâtı kısmında gösterdiğimizden burada tekrar etmiyeceğiz.

Ferdinand ile 1562'de aktedilen muahededen bir sene sonra İspanya kiralı Filip de, Ferdinand'ın elçisi Alber Dövis vasıtasiyle bir anlaşma müzakeresi açmış ve bundan evvel Franki ve Vargas isimlerindeki iki elçi ile elde edilemeyen mütareke bu defa yani 1563 senesinde sekiz sene için kabul edilen bir sulh muahedesine inkılâp etmiştir.[799]

Osmanlı Portekiz Münesebetleri

Portekiz yahut Portügal (Osmanlı vesikalarından Portakal) kır allığı, İberik yarımadasının Atlas denizi sahilinde küçük bir parçası olup .Endülüs'teki îslânı devletlerinin yerine Leon? Kastil ve Aragon kırallıkları kaim oldukça bu da o kırallıklar gibi yarımadanın batısında meydana çıkmıştır.

Portekiz kırai ailesi Burgonyalı Hanri adında bir prense mensup olup bu prens, Kastil (Kaştala) kiralı VI. Alfons'un 1086'da İslâmlarla olan muharebesinde kiralın yardımına gelmiş ve bu hizmetinden dolayı kirala damat olarak Kuzey-İspanya'da Müslümanlardan alman Porto ve havalisi kendisine verilerek buradal bir kontluk kurmuş ve sonra yavaş yavaş büyüyen bu kontluk kırallık olmuştur; bu küçük kırallığın merkezi Müslümanlar zamanında El'eşboniye denilen Lizbon şehri

[799] Hammer (Atâ Bey tercümesi), c. VI., s. 107.

idi.
Portekiz, yeni keşfiyat sayesinde deniz ticaretiyle zenginleşmiş ve bilhassa XVI. yüzyılda Hint denizinde pek mühim sÖmür-ı geler elde etmiş ve karşısına çıkan rakiplerle muvaffakiyetle mücadelelerde bulunmuştur. XV. yüzyıl sonlarında Güney-Afrika'da Umitburnu keşfedilip Vaskodögama, bu yol vasıtasiyle Hint denizine geçip Kalküta taraflarına geldikten sonra (20 Mayıs 1498) Portekiz'de ticarî faaliyet artmış ve bu ticareti elden kaçırmamakj için daha yukarıda söylediğimiz gibi Hindistan sahillerinde sömür-l geler tesis edilmiştir.

Portekizlilerden evvel Hindistan ve Arabistan ticareti Ara] gemicileri vasıtasiyle yapılıyor ve bunlar aldıkları eşyayı Kızıl-deniz ve Mısır vasıtasiyle Akdeniz'e naklile Venediklilere satıyorlardı. Portekizliler Hint denizlerinde faaliyete başladıktan sonra kendi gemilerinden veya kendileri tarafından bu taraflarda seyrüsefere izin verilmiş gemilerden başka hiçbir geminin gezmesine müsaade etmedikleri için bu hal hem Arap tüccarlarına ve hem d< Venediklilere karşı mühim bir darbe vurmuştu.
Bu sırada yani XVI. yüzyıl başlarında Mısır ve Suriye ve Yemen Memlûk sultanları elinde bulunmakta idi; Portekizlilerin mezaliminden şikâyet eden Gücerat hükümdarına yardım etmek üzere 914 H. (1508 M.) senesinde Süveyş'te yaptırılan bir donanma Hüseyin Bey kumandasiyle Hind denizine çıkarak Portekizlilere karşı ibtida bazı muvaffakiyyetler elde etmiş ise de Portekiz kaptanı Almeida 1509 senesinde bu Memlûk donanmasını Diyu adası civarında mağlûp ettiğinden Portekizliler cüretlerini arttırmışlar, Aden ve Kızıldenîz'e girerek sahil şehirlerini tahrip etmişlerdi,
Portekizlilerin Venedik ticaretine vurdukları bu mühim darbeye karşı Cumhuriyet, Hint ve Avrupa yolunu kısaltmak için Akdeniz'le Süveyş körfezi arasında bir kanal açmak tasavvurunda bulunduysa da, siyasî hâdiseler sebebiyle bu düşünce tatbik edilemedi.
Hindistan yollarının kapanması sebebiyle Venedik ticareti mühim surette baltalanmış; bu, aynı zamanda Türk memleketlerinin Hindistan ve Arabistan'la yapılan ticaretini de mühim surette sarsmıştı. Çünkü Portekiz kırallığının müstemlekelerini idare eden kaptan Albukerk 1513 senesinde Hint denizinde (Umman denizinde) Hadramut karşısındaki Sokotra adasını ve iki sene sonra da Basra

körfezinin Hürmüz boğazını elde ettiğinden iki mühim Hint ticaret yolu kapatılarak Avrupa'ya nakledilecek bu havali metalarının yalnız Portekizliler vasıtasiyle nakline zaruret hasıl olmuştu.[800]

Bu hale karşı Memlûk Sultanı Kansu Gavri gar ab adı verilen çektiri nevinden elli parça gemiden mürekkeb bir filoyu 921 H. (1515. M)'de Selman Reis kumandasiyle Portekizlilere karşı sevk ettiyse de o sırada Yemen hâdiseleri sebebiyle Portekizliler üzerine bir hareket yapılamamıştır.

Osmanlı devleti Suriye, Mısır ve Arabistan yarımadasıyle daha sonra Bağdad ve Basra taraflarına yerleştikten sonra karşısında böyle ticaret yollarını kapatmış bir rakip ile karşılaştı; bunun üzerine Süveyş'te Memlûkler zamanından kalma tersane ıslah ve tevsi edilerek gemiler yapıldı. Portekiz gemileri Kızıl-denizce girerek Mekke'nin iskelesi olan Cidde^ye asker bile çıkarmışlar ise de Mekke Emîri Ebû Nümeyile Cidde sancakbeyi kuvvetleri tarafından püskürtülmüş, fakat Portekiz gemileri

Tûr-i sîna kasabasını yakmışlar ve aynı zamanda Süveyş'teki I Osmanlı donanmasını yakmak istemişlerse de muvaffak olamamışlardı (948 H. = 1541 M.).

Süveyş'te hazırlanan Osmanlı donanmasının Portekizlilerle muharebeleri hakkında Osmanlı devleti vak'aları anlatılırken malûmat verilmiş ve Hadım Süleyman Paşa ile Piri Reis, Murad Reis ve Şeydi Ali Reis'in faaliyetleri zikredilmiş olduğundan burada o kısımların tekrarına lüzum görülmemiştir.

Osmanlıların Portekizlilerle devam eden çarpışmaları esnasında 951 H. (1544 M.) senesi sonlarına doğru Portekiz kiralı III. Civan, Hint denizindeki muhasamatın tatili için Edvard do Kataneo (Odoardo Coteneo) adında bir büyük elçi göndermişti; bununla beraber Şarlken'in elçisi Erlav (Eğri) beyi Adorno da beraber gelmişti. Portekiz elçisi Osmanlı gemilerinin Hint denizinde serbest gezebilmeleri için bir resim verilmesini teklif ettiyse de Hint sularını nüfuzu altında sayan Osmanlı devleti bu teklin ilk ve son olarak katı surette reddetmiştir.[801]

---

[800] Albukerk, Hint Okyanusu'nun doğusundaki boğazlan da zaptetmek suretiyle Hint Bahr-i muhitini sırf Portekizlilere hasretmiştir. Fakat onların bu faaliyetleri ticaret maksadiyle sırf sahillere inhisar edip içerilere girmek suretiyle yerleşme şeklinde olmadığından daha sonraları kuvvetli rakipler karşısında buraları elden çıkarmağa mecbur olmuşlardır.

[801] Hammer (Ata Bey tercümesi) c. V., s. 261, 264,

Portekizliler'in Ki zildeniz'deki faaliyeti daha sonraları da devam etmişti; hattâ 967 H. (1559 M.) senesinde Mekke kadısiyle Cidde emini taraflarından gelen mektuplarda Portekizlilerin Ki zildeniz'deki faaliyeti bildirilmiş olduğundan Süveyş'teki gemilerin süratle yapılması için Mısır beylerbeğisine hüküm gönderilmiştir.[802] Portekiz kiralı daha sonra da Hint denizinde iki taraf arasında muhasamatın tatili için bir nâme gönderip bu hususta görüşmek üzere bir elçisinin İstanbul gelmesine müsaade istemiş ve 28 Muharrem 972 (1564 Eylül) tarihli bir nâme ile hükümetçe buna muvafakat edilmiştir. [803]
Portekizliler Hint denizinin doğusundaki adaları da ele geçirip Sumatra adasındaki Açe hükümdarı Sultan Alâüddin'i tazyik ettikleri için bu hükümdar 973 H. (1565 M.) de İstanbul9a elçi gönderip top, tüfenk ve askerle kendisine yardım edilmesini istemişti. Sultan Alâüddin'in gönderdiği mektuplardan Portekizlilerin Seylan ve Kalküta İslâm devletleriyle de harp ettikleri anlaşılıyordu. Açe hükümdarının istedikleri hazırlanıp donanma ile gönderileceği sırada Yemen'de İmam Topal Mutahhar'm isyanı sebebiyle Hint seferi yapılamamıştı.[804]
Portekizlilerin, Osmanlı idaresi altındaki yerlerde faaliyet göstermeleri ve malzemesi Akdeniz'den nakil suretiyle Süveyş'te donanma yapılmasının zorluğu nazarı dikkate alınarak S okullu Mehmed Paşa'ıın teşebbüsiyle Akdeniz'le KızıldemVin birleştirilmesi için emirler verilmiş ise de Akdeniz'de Venedik, İspanya ve Papa donanmalarının faaliyetleri Osmanlı hükümetinin o mühim işi başarmasına mâni olmuştur. [805]

---

[802] Miihimme defteri 3, s. 195.
[803] Portekiz kiralı (Sebastiyani'nin nâmesine verilen 972 Rebiulâhır tarihli (1564 Kasım) tarihli cevab. Mühimme defteri No. 6. s. 66' dadır. Aynı defterin 122, 123 ve 517 nci sayfalarındada bu mevzu ile ilgili vesikalar vardır.) nâmesinde, Hindistan'daki Portekiz valileriyle Osmanlıların o taraflardaki valileri arasındaki muhasemata son verilmesini ve bu hususta görüşmek üzere bir elçinin İstanbula. gelmesine müsaade isteniyor ve hükümet de buna muvafakat ederek Portekiz kiralına cevap yazıyor :
"... Hak sühânehû ve teâlâ hazretlerinin uluvvü inayeti ile... şark ve garbın reayası cenâh-i devletimizle müstazıl olup daima reâyâ hakkında mezid-i merhamet-i şahanemiz mebzul olduğuna binaen ol caniplerde olan reâyâ ve tüccarın refahiyeti için mademki murad olunan dostluktan feragat olunmayıp diyâr-ı Hindistan'da ve Cezayir tarafında ve sair ol havalide olan memaKk-i mahruse reayası ve tüccarı ile derya yüzünden ve kara canibinden emn ü eman üzere olan memalik-i mahrusemiz hâkimlerine dahi tenbih olunmuştur... (Mühimme 5, s. 70). Bu suretle kiralın elçisi gelip müzakeratın sonuna kadar Portekizlilerle muhasematm tatili için Osmanlı vali ve kumandanlarına emir verilip keyfiyet Portekiz kiralına da yazılmıştır.
[804] Feridun Bey Münşeatı, c. s. 462. Bu kısımlar hakkında Osmanlı ve-kayii arasındaki Hint seferlerine bakın.
[805] 975 Receb 12 (1568 Ocak) tarihiyle Mısır beylerbeğisine yâzüan hüküm (Mühimme 7, s. 258).

Osmanlı Devletinin Bu Bir Asırlık Devresi İçinde Keşifler Ve İnkılâplara Kısa Bir Bakış

Osmanlı devletinin 1453' den 1566'ya kadar olan bir asırdan fazla bir zaman içinde Avrupa'da mühim inkılâplar olmuş, Rönesans ve Reform hareketleri bu müddet içinde yapılmış, coğrafyadaki yeni keşiflerle Amerika kıt'ası ve Hindistan yolu bulunmuş, matbaanın îcadı sayesinde fikir hareketleri yayılmağa başlamıştır. Hindistan yolunun Portekizliler tarafından bulunması Hind denizini bunların nüfuzu altına soktuğu gibi Avrupa iktisadî durumunda da Venedikliler aleyhine ve Portekizliler lehine bir değişiklik vücuda getirmişti.
Matbaacılığın îcadı kültür cereyanlarının sür'atle genişlemesine ve pek çok kitap basılması sayesinde fikir hareketlerinin yayılmasına sebep oldu; XV. asır sonuyla XVI. asır başlarında yüksek kültürlü fikir ve sanat adamlarının yetişmesi sayesinde Rönesans devri açıldı; büyük bir himayeye mazhar olan bu fikir ve sanat sahiplari mühim eserlerini verdiler.
Yine bu XVI. asrın ilk yarısında o tarihe kadar esas itibariyle Ortodoks ve katolik olarak ikiye ayrılmış olan Hıristi-yanhktan başka bir de Lüter, Kalven ve Anglikan yani umumî tâbirle protestan mezhebi meydana çıktı. Bu hal katoliklerle yeni
mezhep taraftarları arasında pek çok kan dökülmesini mucip oldu; neticede Papaların tahakkümlerine son verildiği gibi, Papalar da kendi aşırı ve çirkin hareketlerini tadil etmeğe ve yeni cemiyet teşkilâtla katolik mezhebini koruyup kuvvetlendirmeğe mecbur oldular. Avrupa'daki bu Lütercüerle katolikler arasındaki mücadelede Alman İmparatoru V. Şarl aleyhine olarak Osmanb hükümeti de Lütgriyenleri teşvik etmişti.

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI SARAYI VE OSMANLI HANEDANI

Osmanlı Sarayı

Osmanlı devleti büyüdükçe hükümdarların oturdukları saraylar da tabiî olarak devletin büyüklüğüyle mütenasip bir tarzda genişlemiş ve ihtişamı artmıştı; ilk Osmanlı sarayı mütevâzi olarak Bursa'da bulunup daha sonra .Edirne'de mükellef olarak saraylar yapılmıştı; İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından şehrin ortasında (Bayezid'te) yaptırılıp daha sonraları Eski saray adı verilen saray, beğenilmiyerek Marmara ile Haliç arasında bulunan çıkıntılı tepe üzerine yeni bir saray yaptırılmıştır,[806] işte bundan sonra Osmanlı hükümdarları surla çevrili olan bu sarayda oturup birçok ilâvelerle burasını büyütmüşler ve süslemişlerdir.[807] Osmanlı padişahları bazan Edirne sarayında da oturmak suretiyle burasını ihmal etmediklerinden XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar burası da İstanbul sarayı'nın Örneği olarak mevcudiyetini muhafaza etmiştir.

İstanbul Sarayının Taksimatı

Yeni saray ve daha sonra Topkapı Sarayı adını alan [808] istanbul sarayı pâdişâhın ailesine mahsus dairelerle harem-i hümâyun denilen Enderun ve dış hizmet ile alâkalı olarak Bîrun ismiyle üç kısımdan mürekkepti.

Sarayın Bâb-ı hümâyun denilen Ayasofya camii karşısındaki en dış kapisiyle daha içerideki Ortakapı arasına Birinci yer ve Orta-kapi ile BâbiVs-saâde veya Akağalar kapısı arasındaki avluya İkinci yer veya Alay meydanı ve Babü's-saâde'den içerideki Üçüncü yer'e de Enderun veya Harem-i hümâyun denilirdi. Devlet! işleri görülen ve divan-ı hümâyun denilen bakanlar heyetinin toplandığı yer, sarayın ikinci yeri olan Alay meydanının solunda idi; burada hazine, defterhâne ve maliye kayıtlarını havi mahalljeı vardı.

Sarayın birinci avlusunda yani Bâb-ı hümâyun ile Ortakapı arasında Bîrun erkânı denilen saraya mensup vazife sahiplerinin daireleri

[806] Osmanlı vesikalarında ilk saraya, Saray-ı atik veya Eski saray ve sonraki saraya da Saray-ı cedid-i âmire veya Yeni saray denilirdi. Daha sonraları Yeni saraya Topkapı sarayı denilmiştir.

[807] Yeni saray hakkında Osmanlı devletinin saray teşkilâtı isimli eserimizle onun kaynaklarına bakın.

[808] Sonraki tarihlerde Sarayburnu üzerinde eskiden, sarayı denizden gelecek tehlikeye karşı muhafaza etmek üzere o tarafta bulunan topun yanındaki kapıya Topkapı denilmiş ve sonra oraya bir ahşap bina yaptırılıp Topkapı sarayı admı almış ve daha sonra bu isim Yeni saraya teşmil edilmiştir.

bulunurdu. Sarayın Enderun ve Harem-i hümâyun kis-mında başlıca pâdişâhın divan heyetini ve elçileri kabul ettiği Arzodası ile mukaddes emanetleri havi Hırka-i saadet dairesi ye padişah ailelerine mahsus dairelerle Enderun halkına mahsus oda ve koğuşlar vardı.

Sarayın Bâb-ı hümâyun denilen birinci kapisiyle daha içeri-derki Ortakapı''Adi kapıcılar kethüdası denilen saray teşrifatçısına bağlı kapıcılar bulunur ve bu iki kapı bunlar tarafından mu-hazafa edilip Bâbü^s-saâde ismindeki harem-i hümâyuna girilen üçüncü kapıyı da hadım Ak ağalar muhafaza ederlerdi.

Enderun Ve İç Oğlanları

Sarayın Enderun yani içeri (Harem-i hümâyun) il halkı, devşirme denilen bazı Hıristiyan tebaadan veya harplerde esir alınıp yetiştirilen gençlerden mürekkepti; bu çocuklar devşirme kanunu mucibince sekiz ile on sekiz yaşları arasında toplanıp ibtida Enderun dışındaki Galatasaraylı İbrahim Paşa sarayı ve bir aralık İskender Çelebi sarayı [809] denilen saraylarla Edirne sarayında tahsil ve terbiye görüp İslâm ve Türk âdet ve an'anelerini öğrendikten sonra Enderundaki ihtiyaca ve kıdemlerine göre Yeni saraydaki büyük ve küçük odalara verilirler ve bu odalarda da tahsil görüp saray âdap ve erkânını öğrendikten sonra istidat ve liyakatlerine göre Seferli, Kiler ve Hazine birisine çıkarılırlar [810] ve"buraya ait hizmet ve vazifeleri görürlerdi. Bundan sonra en mümtaz oda olan Hasoda gelirdi; kiler ve hazine odasındaki eskiler yani kıdemlilerin seçmeleri münhal vukuunda buraya verilirler ve yahut vakitleri gelince Kapıkulu süvarisi olarak dışarı çıkarılırlardı.

Gerek saray dışındaki saraylardan (Edirne, Galata, ibrahim Paşa, İskender Çelebi sarayları) ve gerek Enderun'daki küçük, büyük odalarla kiler ve hazine odalarından yaşları müsait olanlar mutlak surette odalarda bırakılmayarak çıkma tabiriyle Kapıkulu süvarisi

---

[809] İskender Çelebi sarayı, eski ismi Makrihore veya Makrıköy olan şimdiki Bakırköy taraflarında olup 1109 H. (1697 M.) senesinde bunun bulunduğu yer^ Baruthane yaptırılmıştır (Zübdetü'l-vekayi, varak 351 b). Gaîatasarayı şimdi Galatasaray lisesinin bulunduğu mahalde ve İbrahim Paşa sarayı da Sultar. Ahmed camii karşısında Adliye sarayı inşası için yıktırılan mahalde idi.

[810] Kitabımızın bu cildini ihtiva eden tarihlerde Seferli koğuşu henüz teşkil edilmemişti; sırayı bozmamak için zikretmeği muvafık gördük.

olmak üzere oda derecelerine göre farklı yevmiyelerle saraydan çıkarılırlardı.

Enderun Odaları:

Enderun-ı hümâyunda aşağıdan vjıkarıya Küçük ve Büyük oda'larla Seferli, Kiler Hazine ve Ha-soda'lar vardı. Küçük ve büyük odaların iç oğlanları Müslüman ve Türk kültürü üzerinde yetiştirilir, Kur'an-ı kerim ile beraber Türkçe, Farsça, Arapça gösterilir ve bunun haricinde spor hareketleri (güreş, atlama, koşu, meç, ok çekme, tomak gibi) yaptırılırdı. Maruf tabiriyle bu iki oda oğlanları dolama denilen üst elbisesi giydikleri için kendilerine Dolamak ismi de verilirdi. Her iki oda aynı derecede olup içlerinden daha yukarı hizmete müstaidleri sıraları gelince Seferli, Kiler ve Hazine koğuşlarına geçerler ve diğerleri de çıkmalarda Kapıkulu süvari bölüklerine çıkarılırlardı. 1635 (1045 H.)'de Sultan IV. Murad zamanında ihdas edilmiş olan Seferli koğuşu oğlanları evvelce pâdişâhın ve Enderun halkının çamaşırlarını yıkarlarken sonraları teşkilâtı genişletilerek sarayın hanende, sazende, kemankeş pehlivan, berber, hamamcı ve dellâklarmı yetiştirmiştir. Bu odanın büyük âmiri saray kethüdası olup her sınıfın, çamaşırcıbaşı, sâzendebaşı vesaire gibi âmirleri vardı.
Kiler koğuşu derece itibariyle Seferliden yüksekti; başları olan kiler cibaşı, pâdişâhın yemeğini bizzat önüne kordu; kiler içoğlanları hükümdarın ve harem-i hümâyunun ekmek, et, yemiş, tatlı şerbet vesaire gibi yiyecek ve içecek şeylerini hazırlar, saray odalariyle saray camiine ait mumları tedarik ve hıfzederdi. Bu odanın kilerci basıdan başka kiler kethüdası, peşkir başı, mumbaşı ve saire isimlerinde oda zabitleri vardı.
Derecesi kiler koğuşundan daha yüksek olan hazine koğuşu âmirine Enderun baş hazinedarı denilirdi; bu oda oğlanları Enderun hazinesini muhafaza ederlerdi; Enderun hazinesinde altın, gümüş paradan başka mücevherler, elmaslar, kürkler, şallar, elbiselik kıymetli kumaşlar, altın, gümüş ve mücevherli ve sair kıymetli eşya bulunurdu.
Hasoda, hazine koğuşunun üstünde olup padişaha en yakın olanlar burada bulup hizmet ederlerdi; asıl Enderun ağaları denilen sınıf bu hasodaldardı; bu odanın en büyük zabiti Hasoda başı ile silâkdar,

çuhadar, rikâbdar^âı; hasoda efradı kırk kişiden mürekkep olup burada münhal oldukça hazine odasının en kıdemlisi buraya alınırdı; eğer münhal iki olursa bu ikinci açık yere de Kiler odasının sıra bekleyen en eskisi ve açık üç ise seferli koğuşunun kıdemlisi naklolunurlardı.

Hasodalılarm asıl vazifesi Hırka-i şerif dairesinin temizlenip süpürülmesi ile geceleri ödağacı yakmak, gül suyu serpmek, şamdan, parmaklık ve diğer madeni eşyayı parlatmak ve temizlemek gibi hizmetler olup bunları nöbetle yaparlardı.

Oda zabitlerinden Hasodabaşı, merasimde padişahın elbisesini giydirir ve çıkarırdı; silâhdar, merasimde at üzerinde olarak sağ omuzunda padişahın kılıcını taşır ve çuhadar yine merasimde pâdişâhın kaputunu götürüp halka çil para serper ve rikâbdar ise padişahın çizmelerine bakıp ayağına giydirirdi. Sonradan bu çizme giydirme işi başkasına verilip rikâbdar ata binerken pâdişâhın atının özengisini tutardı.

Kara Hadım Ağalan

Bunlar, Osmanlı sarayının kadınlarla meskûn olan harem kısmında bulunurlardı; kara hadımlar'm en büyük âmirine DariVs-sâade ağası veya Kızlar ağası denilirdi. Kızlar ağası ile maiyyeti XVI. yüzyıl sonlarına kadar Kapı ağasına tâbi idiler. Kara hadım ağalarına sarayın kadınlara ait kısmının hizmetinden dolayı Harem ağaları da denilirdi.

Sarayın Birun Erkânı [811]

Osmanlı sarayının dış hizmetine bakan ve mutlak devşirmeden gelme olmayan, sarayda yatıp kalkmak mecburiyetinde olmayıp hariçte evleri bulunan Bîrun erkânı, pâdişâh hocası, hekimbaşı, cerrahbaşı, göz hekimi, müneccimbaşı, hünkâr imamı gibi ulemâ sınıfından yetişmiş olanlarla şehir emini ve matbah, darphâne, arpa eminleri denilen sivil vazife sahiplerinden mürekkepti. Bunlardan üç evvelkilerin vazifeleri, sıfatları itibariyle malûm olup yalnız hekimbaşı'ların saraydan başka da vazifeleri vardı; Osmanlı

---

[811] Fazla malûmat için Osmanlı devletinin saray teşkilâtı isiinli eserimize bakılsın.

memleketindeki bütün has-tahanelerin tabip, cerrah ve eczacılarının tâyin ve azilleri ile herhangi din ve mezhepte olursa olsun Türkiye'deki serbest tabip, cerrah ve eczacıların teftiş ve kontrolü ve icabında bunların imtihanları hekimbaşı'ya aitti. Saray hekimleri arasında Yahudi tabipler de vardı.[812] Müneccimbaşı'lar padişah cülusларında, sefere çıkışlarda, donanma hareketinde, vezir-i azama mühür verilişinde ve sair buna benzer hususlarda bir uğurlu saat intihap ederler ve gibi şeyler onların gösterdikleri uğurlu saatlerde yapılırdı.

Hünkâr imamı sarayda pâdişâhlara namaz kıldırır, şehremi saraya ait inşaat ve tamirat ile sarayın maaşlarını tevzi edip lüz mu halinde bazı alış-veriş ile sarayın vekilharçlığmı yapard| Matbah emini, saray matbahı levazımı ile saray kilerine ait şeyle tedarik ederdi. Saray matbahı için Rumeli ve Anadolu'dan, ba: adelarla Mısır, Efiâk ve Buğdan'dan muayyen olarak her sen malzeme gelirdi. Darphâne emini, İstanbul'da saray dahilind para basılan dairenin müdürü idi. Arpa emini de ıstabl-ı âmir denilen saray ahırındaki hayvanların elçi ve bazı ricalin atlarını yiyeceklerini tedarik ederdi. Bütün bu eminlerin daireleri ve ma yetleri vardı.

Diğer Binin Erkânı

Yukarıdaki Bîrun erkânından başka yine sarayıf Enderun dışındaki hizmet erbabından emîr-i alem kapıcılar kethüdamı, çavuşbaşı, imrahur ve bostancı başı ve maiyetleri vardı. Emîr-i alem saltanat sancaklarım muhafaza eder ve sancak beyliği, beylerbeğilik, vezirlik ve voyvodalık verilen zatlara devlet tarafından verilmesi lâzım gelen sancak ve tuğlan teslim ederdi. Kapıcılar kethüdası, sarayın Bâb-ı hümâyun ile Ortakapısmı bekliyen kapıcıların âmiri olup elindeki gümüş asa ile divan-ı hümâyun teşrifatçılığını yapardı.

Çavuşbaşı ilk devirlerde divan-ı hümâyun teşrifatçısı ve mübaşiri olup hükümetin zabıta ve muhabere vazifesini gören divan-ı hümâyun çavuşlarının âmiri idi. Divan günlerinde elindeki gümüş âsa ile

---

[812] XV. yüzyıl ortalarındaki Hekim Yakup ile II. Bayezid ve Selim zamanlarında İspanya'dan hicret eden Yasef Hamun ile oğlu Moşe Hamun bu saray hekimlerindendir (bk. Prof. Avram Galanti, Türkler ve Yahudiler, s. 130-131).........

kapıcılar kethüdasiyle beraber teşrifatçılık yapar, aynı zamanda divan-ı hümâyunda adliyeye ait ödevlerde tevkif ve hapis işleri buna verilirdi.

tmrahur veya mîrahur, hükümdara ve saraya ait atlarla atlanırlarına bakan ve geniş bir teşkilâta tâbi olan seyislerin âmiri idi. Bostancıbaşı ise gerek sarayın içindeki ve gerekse haricindeki saraya ait bahçe ve bostanlarda çalışan ve pâdişâh ile saray erkânı kayıklarında hizmet eden bostancı ve kayıkçıların âmiri idi. Pâdişâh kayıkla bir yere giderken kayığın dümenini bostancıbaşı tutardı. Bostancıbaşıhğa tâyin edilene kürk giydirildikte ı sonra eline hazaren deynek verilmesi kanundu.

XV. Yüzyıl Ortalarından XVI. Yüzyıl Ortalarına Kadar Osmanlı Padişahlarının Şahsiyetleri Şehzadeler

Fatih Sultan Mehmed'in Şahsiyeti

II. Mehmed İstanbul fethinden sonra ecdadı zamamndanberi gelen devlet idaresinde bazı yenilikler yapmış, tedvin ettirdiği Al-i Osman kanununa bu hususta b azı maddeler koy durmuştur; meselâ divana bizzat riyaset etmek, vezirlerle beraber yemek âdetlerini kaldırmış, bir arzodası yapdirıp vezirleri orada kabul etmek kanunlarını koymuştur. Bunun zamanına kadar kazasker bir iken Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri olarak iki kazaskerlik ihdas edilmiştir. Arazi ve tımar teşkilâtında bazı yenilikler de bunun zamanında vücuda gelmiştir.

F»tih Sultan Mehmed azim ve irade sahibi, açık fikirli ilmî mübahaselerden hoşlanan, ve ilim adamlarım himaye eden büyük bir hükümdardır. Kendisi birkaç lisana vâkıf olup aynı zamanda şairdi; şiirde Avnî mahlasım kullanmıştır. Zamanında büyük tehlikelerle karşılaşmış, aym senelerde üç cephede yani Anadolu, Rumeli ve denizde mücadele etmek zorunda kalmış; tatbik etmiş olduğu vukuflu plânları ve soğuk kanlı hareketleriyle bütün zorluklan yenmeğe muvaffak olmuştur. Zihninde tasavvur edip tatbik sahasına koyacağı plânları hiç kimseye sezdirmeden, hazırlığım yaparak süratle fi'liyata geçerdi; bundan dolayı düşmanları yapılacak hareketin ne cihete

müteveccih olacağını bilmezlerdi. Bazı ulemâ hakkındaki muamelesi ve hocası meşhur Sinan Paşa'ya yaptığı küçüklük kendisinin tab'an mütelevvin ve bıkıcı olduğunu göstermektedir.[813]

Sultan II. Bayezid'in Şahsiyeti

Fatih'in oğlu II. Bayezid'in siması esmere çalan san renkte imiş. Malûmat itibariyle babasından yüksek ise de onun gibi açık fikirli değildi. Bunun zamanında istanbul islâm âleminin ilim merkezi olmakla beraber kendi kafasına uygun mutaassıp âlimler yüzünden babası zamanındaki serbest münazara kapısı kapanmıştı. Bayezid namına çok eser yazılmış ve oğullarım iyi tahsil ettirmiştir. Gençliği sefi-hane geçen Bayezid, hükümdar olduktan bir müddet sonra ve bilhassa hayatının, son on senesi içinde kendisini ibadete vermiş ve devlet idaresini vezir-i âzamlara bırakmıştır. Kendisine takdim edilen eserleri dikkatle okurdu. Ulemâyı himaye ile onlara muayyen tahsisat ayırmıştı. Tab'an vefakâr ve kadirşinastı.

Sultan I. Selim'in Şahsiyeti

Yavuz Sultan Selim azim ve iradesi, şiddet ve asabiyeti ve cevvaliyeti ile meşhurdur; yapacağı işleri uzun düşünür, katî kararını verdikten sonra tatbik sahasına kor ve o fikre karşı en küçük bir itiraza tahammül edemezdi. Makul sözleri kabul ederdi. Bütün devlet işlerinde programla hareket etmişti. Farsça şiirleri çok yüksektir; hususî hayatı, mütalâa ile geçer ve gözlük kullanırdı. Sevkulceyş ve tâbiye'de deha sahibi idi. Ridaniye muharebesinde bizzat kendisi tarafından idare edilen kuvvetlerle Memluk ordusunu gerisinden vurmak suretiyle zaferi temin eylemiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Şahsiyeti

Yirmi altı yaşında hükümdar olmuş ve babası zamanından kalma

---

[813] Müverrih Âlî, Fatih Sultan Mehmed'in, hocası Sinan Paşa hakkındaki fena muamelesini kaydettikten sonra bu muamelenin pâdişâhın kemal-i telev-vününe delâlet ettiğini kaydetmektedir (Basılmamış birinci cilt, s. llS^J ve filhakika Şakayık-ı nûmaniye ile tarihî kayıtlar da bunu teyid eylemektedir.

tecrübeli devlet adamlarından istifade etmiş ve yeni yeni kanunlarla gerek Kapıkulu ocaklarını ve gerek eyalet kuvvetlerini esaslı surette tanzim ve tensik eylemiştir. Kadirşinas ve iradesi kuvvetli olup istidat sahiplerini bulup himaye ederdi; az söyler ve söylediği söz katî olur, asla dönmezdi; babası gibi şedit ve asabı değilse de çok ciddî ve çok vakur idi. Şöhreti, bizzat yaptığı on üç seferden ziyade tertip ettirmiş olduğu kanunlar dolayisiyle-dir; Osmanlı devletinin haricî siyaset noktasından en parlak devri Kanunî zamanıdır. Sultan Süleyman'ın Muhibbî mahlasiyle bir divan teşkil edecek kadar manzumeleri vardır. Divanı torunlarından II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan tarafından bastırılmıştır.

Alem içre muteber bir nesne yok devlet gibi Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi meşhur beyti Sultan Süleyman'ındır.

Osmanlı Şehzadeleri

Kitabımızın birinci cildinde görüldüğü ^fzere Osmanlı şehzadeleri mühim yerlerde ve Anadolu beyliklerinden abnmış olan sancaklarda valilik etmişlerdi; aynı tarz Fatih zamanından itibaren XVI. asır sonlarına kadar devam etmiştir.
Şehzadeliğinde söylediği (olasın) redifli gazelinin birinci beyti Umar idim ki seni hasta; tene can olasın Umar idim ki kaçup can gibi pinhan olasın Fatih Sultan Mehmed vefatından evyel tedvin ettirdiği kanunnâmeye hanedanından hükümdar olanının nizam-ı âlem için kardeşlerini öldürmesine dair bir madde koydurmuş ve o tarihe kadar an'ane olarak devam eden kardeş öldürme işi bu suretle kanun olmuştur.
Fatih öldüğü zaman hayatta, Amasya valisi Bayezid ve Karaman valisi Cem isimlerinde iki oğlu kalmıştı. Cem Sultandan evvel Karaman valisi olan Şehzade Mustafa ölünce Kastamonu sancakbeyi olan Cem Konya'ya nakledilmişti. Saltanatı elde etmek j için biraderiyle mücadele eden Cem'in akıbeti malûmdur.
II. Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Alem şah Korkud Ahmed, Mahmud, Mehmed ve Selim isimlerindeki I sekiz oğlundan her biri bir yerde ve hattâ torunlarından bazıları daha küçük mahallerde sancakbeyliği yapmışlardı. Bayezid'in son zamanlarında Korkud, Ahmed ve Selim

adlarındaki üç oğlu Manisa^ Amasya ve Trabzon'da, valilik ediyorlardı; Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Trabzon valisi Selim baba-smm elinden saltanatı alarak kardeşlerini bertaraf etmiştir.
Yavuz Sultan Selim'in oğlu Süleyman rakipsiz olarak padişah olmuştu. Bunun oğulları Mehmed, Mustafa, Bayezid ve Selim Anadolu'da valilik etmişlerdi; Manisa valisi Şehzade Mehmed eceliyle ölmüş, Karaman valisi ve büyük şehzade olan Mustafa, babası aleyhine hareket etmek istediği töhmetiyle Karaman EreğlisVndt boğdurulmuş, Amasya valisi Bayezid de kardeşi Selim ile aralarındaki rekabet sebebiyle babası tarafından âsî ilân olunarak iltica etmiş olduğu İran'da, boğdurulmuş ve nihayet babasından sonra Osmanlı tahtı San Sultan Selime nasip olmuştur. Sultan Süleyman'ın Cihangir adındaki sevgili oğlu babasının yanında bulunup Haletc vefat etmiştir.

OTUZİKİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLI VEZİR-İ İZAMLARI

Bu bir asırda gelmiş olan vezir-i âzamlar silsilesinde Hadikat-itl-vüzera ile diğer neşredilmiş olan vezir-i âzam cetvellerinden farklı olarak bazı tekerrür ve ilâveler görülüyor; bundan dolayı aşağıda vezir-i âzamlarm birinci tâyinlerinde kısaca hal tercümeleri yazıldıktan sonra bunların içinden ikinci, üçüncü defa vezir-i âzam olanlarının yalnız tâyin tarihleri işaret edilerek sıraları takip olunmuştur.

Halil Paşa (Çandarlı-zâde)

Fatih Sultan Mehmed'in ilk vezir-i âzami Murad zamamndanberi yirmi beş sene bu makamı muhafaza etmiş ve İstanbul fethini mütaakıp evvelâ hapis ve kırk gün sonra îdam edilmiştir. Kitabımızın birinci cildi ile, bu cildin baş tarafında kendisinden bahsedildiği için burada tekrarlanmadı.

İshak Paşa (Birinci Defa)

Kendi vakfiyelerinde ve Fatih'in 861 tarihli Eyyüb ve yine Fatih'in Edirne'de 867 tarihli vakfiyesinde şahid olarak bulunup babasının adının ibrahim olduğu görülüyor. Kendisi Enderundan yetişmiş II. Murad zamanında hazinedarlıktan vezir olmuştur.[814] II. Murad vefat ettiği zaman divanda üçüncü vezirdi. [815] Beylerbeylikte bulundu; istanbul fethi sırasında Anadolu beylerbeğisi bulunuyordu, Kritovulos'un Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı sânî isimli eserinde İstanbul fethini mütaakıp 857 H. (1453 M.)'de Halil Paşa'nın yerine vezir-i âzam olduğu yazılıdır.[816] Bunun bir müddet için muvakkaten mi yoksa asıl olarak mı vezir-i âzam olduğu hakkında bir kayıt yoktur; Osmanlı tarihlerinin sadaret makamın iki sene kadar münhal kaldığı hakkındaki kayıdlanna bakılır İshak Paşa'nm vekil olduğu anlaşılıyor. îshak Paşa 859 (1455 M.)?de yerini Mahmud Paşa'ya terketti.

İshak Paşa 875 H. (1470 M.)'de Rum Mehmed Paşa'nı yerine ikinci defa ve 886 H. (1481 M.)'de Karamanı Meh Paşa'nm yerine üçüncü defa vezir-i âzamlıkta bulunmuş ve 888 H. (1492 M.) senesinde bu son vezir-i âzamhktan azlinden sonra menkûben Selanik sancağına gönderilip birkaç sene sonra yani 892 H. (1487 M.) tarihinde [817] orada vefat etmiştir; înegöVde medresesi ve İstanbul'da camii ve namına mensup mahallesi ve Selanik imaret ve sair hayratı vardır. 892 Cemaziyelevvel sonu tarihi vakfiyesinde babasının adının İbrahim olduğu görülüyor.

Mahmud Paşa (Birinci Defa)

Gerek Kritovulos, Françes ve gerekse Hanime aslen Rum olduğunu kaydederler [818] O devirde sağ olan Kritovulos, Mahmud Pa şa'nm baba ve ana tarafından muteber bir Rum ailesine mensubi yetini yazarak babası tarafından ceddi olan Flantropinos'un

[814] Topkapı Sarayı Ar. Nr. 8184 II. Bayezid'e arîzası.
[815] II. Murad vefat ettiği zamanda divanda Halil, Saruca ve İstı ak Paşa olmak üzere üç vezir vardı (Ibn Kemal* s. 19).
[816] Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı sânî,, s. 48, 92.
[817] Kabir kitabesinde : beyti vefatının 892 H. (1487 M.) olduğunu gösterir.
[818] 1584'de Bâl şehrinde basılmış olan Türk - Yunan siyasî tarihinin (Turko Graecia) 21. sayfasında Mahmud Paşa'mn ana cihetinden Bizans'ın büyük ailelerinden Yugarini'nin Sırbistan'da bulunan torunu olduğu yazılıdır (Vladi-mir Mır mır oğlu, II. Sultan Mehmed devrinde ait vesikalar ve îorga Osmanlı devleti tarihi, <"' H"> fasıl 8, s. 93).

Yunanistan emîri olup Bizans'da İmparatordan sonra Kayser makamında bulunduğunu beyan ediyor yine aynı zamanda hayatta olan Halkondil de Mahmud'un babasının adının, Mihail ve anasının da Sırp olduğunu ve Kruşevac yani Alacahisar da doğduğunu yazmaktadır; îorga da aynı şeyleri söyler, diğer bazı mehazlar Boşnak, Sırp ve Hırvat yani islâv ırkından bulunduğunu beyan ediyorlarsa da HalkondiFin kaydı üzere babasının Rum ve anasının Sırp olması ihtimali daha kuvvetlidir.

Tarihlerin kayıtlarına göre Mahmud Paşa, küçük yaşta iken serhad gazileri tarafından Novoberdo yenidağâan Semendire'ye giderken esir edilip Edirne'ye getirildikten sonra ümeradan Meh nıed Ağa adında biri tarafından satın alınarak okutturulmuş ve sonra Sultan II. Murad'a takdim edilerek oğlu II. Mehmed'in hizmetine verilmiş ve îstanbul fethi esnasında Anadolu beyler-beğiliğinde bulunmuştur. Rumeli beğlerbeğisi Karaca Paşa'nm Belgrad muhasarasında şehid olması üzerine Rumeli beğlerbeği oldu.[819] Kritovulos'un yazdığı doğru ise birinci vezir-i âzamlığı İshak PaşaMan sonra olup 859 H. (1455 M.) tarihindedir.[820] 872 H. (1467 M.) senesinde azledilip.[821] Gelibolu sancağına ve donanma kaptanlığına gönderilmiş ve 877 H. (1472 M.)Me ikinci defa vezir-i âzam olmuş ve kendisi gibi R«m ve Paleolog aslından olan Has Murad Paşa'nın ölümü üzerine Rumeli beylerbeğiliği de ilâve olarak verilmiştir. Arnavutluk Sancakbeyi Nasuh Bey'in mezalimi ve bunu Mahmud Paşanın himaye ettiği şikâyeti üzerine 878 H. (1473 M.)'de azlolunan Mahmud Paşa Edirne civarında vakıfları olan Hasköyde oturmuştu. Şehzade Mustafa'nın ölümü üzerine taziyet için Istanbu’a gelerek tekrar vezir-i âzam olmasından korkan hasımlarının gammazlığiyle (zevcesine tecavüzden dolayı araları açık olan Şehzade Mustafa'yı zehirlettiği rivazeti üzerine) on beş gün kadar Yedikule^Ae hapsedildikten sonra on altıncı günü idam

[819] Oruç bey tarihi, s. 72

[820] Mahmud Paşa'mn vezir-i âzamhğı tarihi sarih değildir. Kendisini (1456 sonu) Belgrad muhasarasında şehit düşen Dayı Karaca Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeği olmuş görüyoruz; Halkondil'e göre 1458 senesinde de Rumeli beylerbeğisidir; bu kayıtlara nazaran vezir-i âzamlığı bu tarihlerden sonradır. Bizim tarihler Çandarlı-zâde'den iki sene sonra vezir-i âzamlığını yazarlar ki 1455 senesine tesadüf etmektedir: Hammer de aynı şeyi tekrar eder; müverrih Âlî ise 1454'de birinci Sırbistan seferindçki Ostrovitza (SivrihisarYın zap tındaki hizmetinden dolayı vezir olduğunu beyan eder. Bu kayıtlara göre vezir-i âzamlığmı 1455 olarak kabul etmek en isabetli bir tahmindir. İlacı Hıif.an-zâde Mahmud Paşa'nın vezirliğini (vezir-i âzamlığmı) 860 H. (1455 M.) gösterir (Taci-znde münşeatı, s. 54).

[821] İbn Kemal Mahmud'uıı yerine Kemal Paşa'nın vezir olduğunu yazar s. 293

edilmiştir (1474 sonları). Âlim, fazilet sahibi, tedbirli iyi bir devlet adamı ve muvaffakiyetli bir vezir idi. İlim ve fazilet sahiplerini himaye etmiş ve adına bir hayli eser yazılmıştır. Adnî mahlâsiylc iki mürettep divanı vardır. İstanbul'da namına mensup mahalle ve çarşı ile cami, imaret, mektep, medrese ve hamamı bulunmaktadır. Kendisi camiin mihrabı önündeki türbesinde medfundur. Zağanos Paşa'mn damadı idi. Mahmud Paşa'mn gerek Anadolu ve gerek Rumeli'de mescit, medrese, imaret, han, hamam ve camileri vardır. Ankara'da yaptırmış olduğu 863 H. (1459 M.) tarihli Bezazhane denilen bina Ankara sofunun tevzi mahalli idi.[822] 878 Safer ortaları (1473 Temmuz) tarihli vakfiyesi kazasker Fenarî-zâde Ali b. Yusuf'un imzasını havidir.[823] îslâm Ansiklopedisinde Şahabeddin Tekindağ tarafından yazılmış etraflı biyografisi vardır. Enverî 869 Zilhiccesinde (1465 M.) tamamladığı Düsturnâmesini Mahmud Paşa'ya ithaf etmiştir.

Rum Mehmed Paşa

Irkan Rum'dur. Karaman seferinden avdet edilirken Vezir-i âzam Mahmud Paşa, bunun desisesiyle Afyon Karahisar'da azledilmiş ve yerine bu, Rum Mehmed Paşa vezir-i âzam olmuştur. (872 H. = 1467 M.) [824] Rum Mehmed Paşa, Karamanoğullan memleketini tamamen zapta memur edildiyse de halka çok zulüm yapmıştı. 875 H. (1470 M.)'de Karamanî Mehmed Çelebi'nin teşvikiyle vezir-i âzamlıktan azl ve katledilip [825] yerine Ishak Paşa vezir-i âzam olmuştur. Rum Mehmed Paşa'mn Üsküdar'da cami, imaret ve medresesi olup kendisi de orada medfundur. Yeni fethedilen îstanbuVa Anadolu'dan naklen Türklerin iskânına mâni olmak için çok çalışmış olduğunu o devri çok iyi bilen Âşık Paşa-zade kaydetmektedir.

Gedik Ahmed Paşa

[822] Başbakanlık arşivindeki tapu defterlerinden 251 numaralı İstanbul vakıf' lan defteri, s. 108.
[823] Engüri'de ol hidiv'i nâmver Yaptı bir bezzazhane muteber Şark u garba andan olur kım-ı sof bihter istebrakdan ânun ismi sof Enverî Düsturnâme, s. 107.
[824] İbn Kemal Fatih Sultan Mehmed'in 870 H. (1465 M.) tarihinde iskender Bey üzerine yaptığı seferden dönüşte Rum Mehmed Paşa'yı vezir yaptığım ve bunun İstanbul fethinde esir edilen Rum çocuklarından olduğunu yazıyor (C. VII., s. 278).
[825] İbn Kemal tarihi, c. VII., 279.

Fatih Sultan Mehmed zamanında başarılariy şöhret kazanmış olan değerli kumandanlardandı milliyeti ve ilk hizmetleri sarih olarak helli olma inakla beraber muasırı olan bir İtalyan'ın kaydına göre milliyet Sırp'tır. Arnavud devşirmesi olduğunu yazanlar da vardır. Yeniçer: ocağından yetişme olduğu Kavanîn-i Yeniçeriyan ile Yeniçer ilmihalVnde an'ane olarak kaydedilmektedir. Karaman beyliğinin kaldırılmasında, Alâiye ile İçerin tamamen işgalinde, Trabzon seferi ve Uzun Hasan muharebesinde Kefe, Azak ve Menkuh kalesinin alınmasında büyük gayret ve hizmeti görülmüş ve 1480'de Güney-îtalya fütuhatına başlamış ise de II. Mehmed'in ölümi: bu teşebbüsü akim bırakmıştır.
Mahmud Paşa'mn 878 H. (1474 M.)'de vezir-i âzamlıktai azledilmesi üzerine yerine Gedik Ahmed Paşa tâyin edilmiştir Gedik ıaşa 882 H. (1476 M.)'de Arnavutluk seferine memu: edildiyse de gitmek istemediğinden dolayı azlolunarak Rumeli hisarı'ndo. hapsedilmiş ve yerine Hızır Bey oğlu Hoca Sinan Paş tâyin edilmiştir. Gedik Paşa sonra hapisten çıkarılarak Selâni ve arkasında Avluıiya sancaklarına gönderilmiştir. Avlonya'da bu lunurkcn italya sahiline geçmek için pâdişah'm emriyle İstanbul jdâvct edilmiş ve gelmiş [826] ve Ge/ıbo/u'daki donanma ile İtaly seferine memur olmuş ve Bayezîd'in cülusu üzerine avdet etmişti[827]
Gedik Ah m e d Paşa, II. B ay e z i d zamanında C e taraftarı olmakla zan altında bulunmuş ve nihayet pâdişah'ı huzuriyle Edirne sarayında tertip edilen bir işret meclisini mi taakıp ölüm alâmeti olan siyah kaftan giydirildikten sonra îdai edilmiştir [828] K Cesur ve değerli bir kumandan ise de inad ve serkeşliği felâketine sebep olmuştur. Gedik Ahmed Paşa, İshak Paşa'ran damadı idi. 879 tarihli vakfiyesi vardır.

Hoca Sinan Paşa

İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey' in oğlu olup 844 H. (1440 M.)'de doğmuş, tahsilden sonra Edirne'de bir medreseye ve yine orada

[826] Behiştî, s. 133, 134.
[827] İşret meclisinde Bayezid meclisteki vezirlere küfrân-ı nimet idenin cezasını sormuş, onlar da "katildir" demişler; bunun üzerine pâdişâh işte ol münafık budur diye Gedik Paşa'yı göstermiş (Âlî, s. 162).
[828] 887 Şevval = 18 Aralık 1482

Darü'l-hadîs medresesine müderris olmuştur. Fatih Sultan Mehmed, vezirlik verdiği Sinan Paşa'yı kendisine hoca tâyin etmiş ve 881 H. (1476 M.)'de azl ve hapsettiği Gedik Ahmed Paşa'nm yerine vezir-i âzam tâyin eylemiştir. Sinan Paşa sebebi bilinmeyen bir olaydan dolay 882 H.(1477 M.)'de azl ve Sivrihisar kadılığiyle İstanbul'dan çıkarılmıştır. Vezir-i azamlığı müddeti takriben bir sene kadardır. Fatih'in ölümünden sonra Sinan Paşa avdet ederek tekrar vezir oldu. Ve Gelibolu sancağına tâyin olunup 891 H.(1486 M.)'de vefat etmiştir. Yüksek âlim ve mütefekkir bir zat olan Sinan Paşa'nın Tazarruat veya Münacat isimli eseri nesrimizin şaheseridir. Kabri bir rivayete göre Gelibolu'da veya Eyyup'ta türbe yanınd andır.

Karamanı Mehmed Pasa

Fatih Sultan Mehmed'in son vezir-i âzami M evi âna Celâlüddin Rumî neslinden olup babasının adı Arif Çelebi'dir. [829] İlmiye sınıfından yetişmiş, müderrislik etmiş ve sonra nişancı olmuş, vezirlik verilerek 882 H. (1477 M.) senesinde Sinan Paşa'nm yerine vezir-i âzam tâyin edilmiştir.

Karam anî Mehmed Paşa, Karaman valisi Şehzade Cem taraftarlarından olmakla Fatih Sultan Mehmed'in vefatında Bayezid taraftarı olan yeniçerilerin ayaklanmasiyle öldürülmüştür (886 H. = 1481 M.) Değerli ve âlim bir vezir olup Fatih Sultan Mehmed zamanında tedvin edilmiş olan Ka-nunnâme-i Âl-i Osman bunun sadaretinde kaleme alınmıştır. Birçok vakıf ve bir kısım mülkleri kaldırarak bunları timara çevirdi ve vergiye bağladı [830] Kumkapı da Nişancı camii diye meşhur olan cami bunun olupkendisi de orada medfundur; medresesi de vardır. Kendisinden sonra vakfına oğlu Ali Çelebi mütevelli olmuştur; diğer evlâtları da vardı. Mehmed Paşa'-nın zevcesi Alaiye Bey'in kızı idi.[831] Karamanı Mehmed Paşa şairdir, Nişanî mahlasiyle şiirleri vardır.

Kaar-ı bâhr-i dilde katur mı bu dürr-i şâhvâr Ey Nişanî itibâr-ı hazret-i şâh olmasa.

---

[829] Başbakanlık arşivinde İstanbul Tapu (Vakıf) defteri, No. 251, s. 252
[830] Aşıkpaşa-zade, s. 192.
[831] Âşıkpaşa-zâde s. 192. îbn Kemal de Karamanı Mehmed Paşa aleyhindedir.

İsak Paşa (Üçüncü Defa)

Karamanı Mehmed Paşa' mn katlinden sonra 1481'de üçüncü defa vezir-i âzam olmuş ve 888 H. (1492 M.) de azlolunarak tekaüd edilip Selanik sancağına gönderilmiştir.

Davud Paşa

Arnavut devşirmelerindendir, saraydan yetişmiş Anadolu ve Rumeli beylerbeğisi olup sonra vezir1 888 H. (1483M.)'de İshak Paşa'nın yerine vezir-i âzam öldü on dört sene bu makamda kaldı. 903 H. (1496 M.)'de tekaüd ledilen Davud Paşa'ya Dimetofca'daki malikânesinde oturmak üzere senede üç bin akçe tahsisat verildi; vefatı 905 H. (1499 M.) [832] dedir. Îstanbu Pa. cami, medrese, imaret ve mektebi ve namını mensup semti vardır.; muvaffakiyetli ve iyi idareli bir vezir olduğd |tarihlerin tetkikinden anlaşılmaktadır; çok servet bırakmıştır

Hersek-zade Ahmed Paşa

Ahmed Paşa Sente Saba dukası olup 870 H (1466M.)'de vefat eden Istefan Vorkşiş Kosaj riç'in oğlu3 ve Hersek dukası Ulriç (Ulrihyin kardeşidir; 863 H. (1458 M.) 'de doğmuştur. Hersek kıt'ası Osmanlı nüfuzu altına girdikten sonra rehin olarak Osmanlı sarayına verilen bu çocuk Türk terbiyesi görüp Ahmed adını almış ve Hersek-zâde diye şöhret bulmuştur.

Hersek-zâde Fatih zamanında yetişmiş mîr-i alenilik'! Fatih'in Işkodra seferinde bulunmuş, sonra beylerbeği ve vezi olmuş, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanlarmd beş defa vezir-i âzamliketmiştir. Hersek-zâde Ahmed1 Paşa' nm ilk vezir-i âzamlığı 903 H. (1498 M.) senesinde olup Davui Paşa'nın yerine gelmiştir; 904

[832] îstefan Kosaric'in Vladislav, Vladko, Stefan ve Osmanlı sarayına almarak Ahmed adı verilen dört oğlu vardı. Fatih Sultan Mehmed 24 Eylül 1474 tarihli Venedik beyine gönderdiği fermanda Ahmed Hersegoviç ile kardeşi Vladko'nun ona ve babalarından kalarak Dubravnik'te olan mirasın taksimini taleb ettikleri ve bunun için İbrahim adında adamının gönderildiği bildirilmiştir (İstanbul Enstitüsü dergisi, I., s. 59).

H. (1498 M.)'de azledilip [833] sonr;i kaptan paşa olmuş ve Gelibolu sancağiyle o tarafa gönderilmiştii 909 H. (1503 M.) 'de Hadim Ali Paşa yerine ikinci defa vezir-âzam olup 912 H. (1506 M.)'de azlolunarak yine kaptan paşalığa tâyin edilmiş ve yerine ikinci defa Hadım Ali Paşa gelmiştir

Hadım Ali Paşa'nın, Şahkulu muharebesinde maktu olması üzerine Hersek-zâde Ahmed Paşa' 917 H. (1511 M. de üçüncü defa vezir-i âzamlığa getirilmiş ise de aym sene içinde yerini Koca Mustafa Paşa'ya terke mecbur olmuştur Şehzade A h m e d'in hükümdar olmak için faaliyeti sırasınd; [834]Hersek-zâde'nin onunla mektuplaştığı anlaşılmış fakat Selim'in cülusu üzerine Ahmed Paşa, Ahmed'e gönderdiği mektubta "simden sonra Hak teâla devleti çünki Sultan Selim" han' verdi hemen fariğ olmaktan gayrı çare yoktur şöyle bilesiz demiş.[835]

Yavuz Sultan Selim'in cülusunu mütaakıp îdam edilet Koca Mustafa Paşa'nın yerine 918 H. (1512 M.)Me Hersek-zâde dördüncü defa vezir-i âzam tâyin edilmiştir. Çaldıran seferinden dönüşte 920 Ramazan (1514 M.)'da azledilerek yerim Dukakin oğlu Ahmed Paşa vezir-i âzam olmuştur. 921 H senesi Şabanında (1515 M.) Hadım Sinan Paşa'nın vezir-ı âzamlıktan birinci defaki infisalinde Hersek-zâde beşinci defs vezir-i âzamlığa getirilmiştir. Bu son vezir-i âzamhğı Yavuz'un ısrarı üzerine istemiyerek kabul etmiştir.

Ahmed Paşa 23 Rebiulevvel 922 (1516 Mayıs)'de doğu hududundaki hâdiseler dolayısiyle pâdişâhtan dayak yedikten sonra azl ve Yedikule'de hapsedilmiş ise de aynı günde ikinci defa vezir-i âzam olan Hadım Sinan Paşa'mn ricası üzerine Pirî Paşa ile birlikte affedilmişlerdir. Son vezir-i âzamlığı yedi aya yakındır. Mısır seferine iştirak etmiş ve padişahtan evvel bir kısım askerle avdet ederken Dulkadır eyaletinde Kızılçul yaylağında vefat etmiştir (924 H. = 1518

---

[833] Bayezid hükümdar olunca validesi Gülbahar Hatun oğluna gönderdiği mektupta "hem şimdi ilin dilinde şimdi bukinı Hersek oğlunu yeniçer istemez..." Top. Ar. Nr. 10288.

[834] Hersek-zâde'nm 904 Muharrem tarihli bir pençesi kendisinin bu tarih.tr vezir-i âzam olduğunu gösterdiğinden vezir-i âzamlıktan infisali Hadikatü'l-vüze ; ra'ya muhalif, yani bir sene sonra olarak kabul edilmiştir.

[835] Şehzade Ahmed'in hükümdar olmak için faaliyeti şurasında Hersek-zadenin anınla mektuplaştığı anlaşılmış, fakat Selim'in cülusu üzerine Ahme«j Paşa Ahmed'e gönderdiği mektubta (simden sonra Hak teâla devleti çünki Sultan Selim han'a verdi hemen fariğ olmaktan gayrı çare yoktur şÖylt hilesiz demiş (Top. Sar. Arşivi, Nr. 7993).

M.). Tecrübeli ve değerli devlet adamlarmdaridı.[836] Hersek-zade Ahmed Paşa ikinci Bayezid'in kızı Şehzade Humdi hatunu almıştır.

İbrahim Paşa (Çandark-zâde)

İstanbul fethinden sonra îdam edilen Çandarlı-Bzale Halil Paşa'nm en küçük oğlu olup 833 H. (1429 M.)'de doğmuş ilmiye sınıfında yetişmiştir, de Edirne kadısı buluyunordu. 869 H. (1465 M.)' de kazasker olup 877 veya az daha sonra 878 H. (1474 M.) [837] de vezirlikle Amasya valisi Bayezid'in lalalığına tâyin edilmiş ve daha sonra (884 den evvel) İstanbul'a alınarak yerine Fena-rî-zâde Ahmed Bey (Paşa) şehzadeye lala tâyin olunmuştur, ibrahim paşa II. Bayezid devrinde Anadolu kazaskeri iken 890 H. (1485 M.)'de Rumeli kazaskeri ve 891 (H. 1486 M.)' de divanda üçüncü vezir, bir sene sonra da ikinci vezir olmuştur. İkinci vezir bulunurken Hersek-zâde Ahmed Paşa'mn yerine 904 Muharrem (1498 Ağustos)'de vezir-i âzam olup 905 H. 1409 M.)'de înebahtı seferinde ordugâhta vefat ederek cesedi İznik e nakledilip babasının yanma defne dil mistir. îlim ve fazi-let sahibi, iyi ahlâklı, cömert, iyiliksever ve tedbirli olduğunda tarihler müttefiktir. İstanbul'da Vzunçarşı'nm üst başında, Mercan yokuşundaki 883 H. (1478 M.)'de yaptırdığı cami, medrese ve mektep ile Saraçhânebaşı'n&a. bulunup yol açılırken yıktırılan çifte harnam bunun hayratından idi. iznik'te bir cami ile Kastamonu'da medresesi vardır. Vakfiyesi 899 H. (1493 İ tarihli olup Kazasker Mehmet! h. Elhac Hasan imzahdır.[838] Ahfadı zamanımıza kadar devam etmiştir.

Mesih Paşa

Bazı ecnebi muharrirlerle Hammerin onlardan naklen yazdığına ve lorga'nm da kaydına göre aslen Rum olup Paleolog hanedanına mensup imiş. Beyler-beği ve vezir olup 884 Zilkade (1479 Aralık) ayında Rodos adasının zaptına serdar olmuş ise de muvaffak

---

[836] Beşinci defaki vezir-i âzamlığa tâyini ile azli hakkında Haydar Çelebil Ruznâmesi'ne bakınız (Feridun Bey Münşeatı, c. I).

[837] Çünki İbrahim Paşa 877 Şevval (1473 Mart)'de, Fatih'in "Uzun Hasaı seferinde Amasya valisi Şehzade Bayezid Lalası bulunuyordu (tbn Kemal, c. VII., s. 400).

[838] Başbakanlık arşivi tapu defterinden 1251 No.lu defter, s. 174.

olamıyarak dönüp Gelibolu sancakbeyliği ve donanma kumandanlığına gönderilmiştir. Daha sonra divanda vezir bulunurken Çandarlı-zâde İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine vezir-i âzam olmuştur. Mesih Paşa 907 H. (1501 M,)'de Galata barut mahzenine yıldırım isabet etmesiyle vukua gelen yangında bulunup söndürülmesi için çalışırken Galata kadısı ile beraber bulunduğu yüksek yerden düşerek ayakları kırılmış ve bundan müteessiren birkaç gün sonra vefat etmiştir.[839] Mesih Paşa ilim ve marifet erbabını severmiş (Behiştî,s. 197)..

Hadım Ali paşa

Ak hadımlardan dır. Saray-Bosna kazasına bağlı Drozgometva köyünden olup babasının adı Kadoşin'dir; Profesör Tayyip Okiç tarafından yayınlanan hal tercemesine göre Ali Paşa'nm babası B a d o ş in onun babası Vuçina onunda babası Ostoya'dır(MerhumNecati Lügal Ermeya-nı). Devşirme olarak alınıp sarayda akağlar odasında yetiştirilmişti. Mühim hizmetlerde ve Karaman beylerbeyliği ile bir aralık Se-mendire ve Işkodra kumandanlıklarında ve Memlûk ordulariyle olan muharebede ve Mora seferinde bulunup hizmetini beğendir-iniştir. 893 H. (1488 M.)'de Rumeli beylerbeyliğinden vezirliğe getirilip 907 H. (1501 M.)'de Mesih Paşa'nm yerine birinci defa vezir-i âzam olmuştur. 909 H. (1503 M.)'de azlolunan Ali Paşa 912 H. (1506 M.)'de Hersek-zâde Ahmed Paşa'nm yerine ikinci defa vezir-i âzam tâvin edilin 917 H. (1511 M.)'de Kayseri ile Sivas arasındaki Gökçay mevkiinde Şah İsmail üzerine hareke den, Sultan Selim'in konduğı menzillerden bahseden Hayda [Çelebi ruznamesinde Çubuk hanı ile Üsküfci hanı arasındaki Gü ükhan mevkiinde şehid düşdüğü yazılıyor (Topkapı sarayı nüs ası). Şahkulu muharebesinde maktul düşmüştür. Şehzade Ah ed'in Ali Paşa'ya îtimad ve emniyeti vardı. İstanbul'da bir ivanyolu'nda diğeri Fatih Zincirli kuyusunda olmak üzere ik camii ile bir medresesi ve bir imareti vardır. Zincirli

[839] Müverrih Âli, Mesih Paşa'nm ölümünden sonra Fcnarî-zâde Ahmed Paşa'nm vezir-i âzam olduğunu yazmakta ise de (Basılmamış birinci cilt, s. 214) başka bir mehazda bunu teyit eden bir kayıt görülmemektedir. Behiştî tarihi, Mesih Paşa'nm yerine Yakup Paşa olacak idiyse de aklına halel gelmesi sebebiyle (maslahat-ı vezareti görmeğe yine Ahmed Paşa'yı [Hersek-zâde] der-i devlete davet ettiler; Silivri'den müracaat edip Âstane-i saadete avdet eyleyüp maslahatına meşgul aldı) diyor (S. 197).

kuyu cami 'yanındaki medrese Semiz Ali Paşa'nmdır. Bunlardan başk Edirne'de de cami ve hankahı vardır. 915 Muharrem tarihli (150 M.) vakfiyesi Kazasker Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi' nin imzasını havidir.[840] Kaariye camii diye meşhur olan Hora manas tırını camie çevirmiştir. İlim adamlarını himaye ederdi. Divan, yolu'ndaki Camiine evvelce Sadefciler camii denilirdi.

Koca Mustafa Paşa

II. Bayezid devrinde yetişmiş olup Frenk veya Rum aslmdandır. Kapıcıbaşılık ile Enderundan çıkmıştır. Fransa'dan Romanya naklolunan Cem Sultan için Papa'nm yanma gönderilmişti. 903 Zilkade (1498 M.) de Rumeli beylerbeğisi ve 908 H. (1501 M.)'de vezir olmuştur.[841] 917 H. (1511 M.)'deHersek-zâde Ahmed Paşa'nm üçüncü defa çekilişinde vezir-i âzamlığa getirilmiş ve zamanında saltanat tebeddülü olarak Yavuz Sultan Selim hükümdar olmuştur. Selim'in zamanlarında mevkiinde bırakılan Koca Mustafa Paşa'mn Şehzade Ahmed'le gizli muhaberede bulunması ve daha Önce yani Bayezid'in hal'inden evvel Şehzade Âhmed'i karşılamak üzere Üsküdar^da atlar hazırlatması dolayısiyle mimlenmiş ve son muhaberenin hakkındaki şüpheyi teyit eylemesinden dolayı padişahla beraber Bursa'da bulunurken idam olunmuştur (918H. = 1512 M.). Kabri, Pınarbaşı'nda, Bursa mevlevihânesi karşısında imiş.[842] îstanbuVda namına mensup Koca Mustafa Paşa semti olup orada cami, medrese, imaret, mektep ve tekkesi vardır; camii bitince Îl. Bayezid'i davet edip gezdirmiştir. Bu eserlerinden başka .Eyüp'te bir cami, Rumeli'de Yenice-i Karasu'da imaret ve Nevrehop'ta cami ve mektep yaptırmıştır. Vakfiyesi Kazasker Balıkesirli Mehmed b. Hacı Hasan'm tasdikini havidir [843] Koca Mustafa Paşa değerli bir vezir ise de vezir-i iÜ âzamlığı karışık devre tesadüf ettiğinden hayatını

[840] Başbakanlık arşivi 251 numaralı tapu defteri (İstanbul vakıfları defteri s. 148).
[841] Koca Mustafa Paşab. Abdüssarned 886 H. (1481 M.)'de hazinedarba-şi, 892 H. (1487 M.)'de kapıcılar kethüdası, 894-898 H. (1489-1492 M.) senelerinde kapıcıbaşı, 901 H. (1495 M.)'de Avlunya, 903 H. (1497 M.)'de Gelibolu sancakbeyi, 904 H. (1488 M.)'de Rumeli beğlerbeyİ, 906 H. (1500 M.)'de vezir bulunduğu Vakıflar Umum. Müdürlüğünün eski kayıdla müstakil defterinde görülüyor.
[842] Güldeste ile Gazzizade vefatını 919 H. (1513) olarak gösterirler.
[843] Başbakanlık arşivi, 251 numaralı tapu defteri, s. 644.

kaybetmiş [844] ve rivayete göre Cem sultan'ın zehirlenmesinde âmil olduğu için| tarihte fena ad bırakmıştır.

Hersek-Zaue Âhmed Paşa (Dördüncü Defa)

Koca Mustafa Paşa'mn 918 H. (1512 M.)'de katli üzerine dördüncü defa vezir-i âzam olmuş ve Çaldıran seferinden avdette 920 H. (1514 M.) tarihinde azledilerek yerine Dukakin oğlu Ahmed Paşa vezir-i âzam tâyin edilmiştir.

Dukakın Oğlu Ahmed Pasa

Arnavutluk hanedanından bulunan Dukakinlerdeır. Osmanlı hizmetini kabul ederek kardeşi Mahmud Bey'le beraber Müslüman olmuştur. Ahmed Paşa sancak beylerinden iken terfi ve terakki ile Yavuz Sultan Selim zamanında ikinci vezir olmuş Çaldıran seferinden dönüşte azledilen Hersek-zâde'nin yerine vezir-i âzam tâyin edilmiştir.[845] Sultan Selim'in Amasya'da kışladığı sırada ilk baharda tekrar Iran üzerine gideceğini hab alan yeniçeriler 921 Muharreminin sekizinde (22 Nisan 1515) bi gece Dukakin oğlu'yla Pirî Paşa'nm evlerini basıp ertesi günü divana gelerek edepsizliklerinde devam ettiklerinden dolayı Yavuz Sultan Selim bu hareketin mürettep olmasından şüphelenerek gizli tahkikat yaptırıp ayaklanmada Dukakin oğlu'nun parmağının olduğunu anladığından huzuruna getirterek bizzat kendi hançeriyle Ahmed Paşa'yı yaralayıp yanında bulunan akhadımlara başını kestirmiş ve kethüdası olan Hasanı da öldürtmüştür. Dukakin oğlu'nun katlinin sebeplerinden birisi de Dulkadır oğlu Alâüddevle ile mektuplaşması imiş.[846] Dukaj-kin oğlu Ahmed Paşa 18 Muharrem 921 (1515 Mart ortaları)'de kat [847] olunup vezir-i âzamlığı müddeti iki

---

[844] Dukakinler hakkında kitabımızın birinci cildinin 98 ve 99. sayfalarındaki notlara bakınız.

[845] îran seferinden dönüşte Şeyh Ahmed zaviyesi köyünde bazı askerlerin köy evlerini yağmalamalarından dolayı Sultan Selim .hiddetlenip HÎrek

[846] 921 Muharrem sekizinde yeniçeri tayfası şenaat edip Dukakin oğlu Ahmed Paşa'nm ve Pirî Paşa'mn gece ile evin basıp yanndası divana gelip çok türlü kil ü kal ve cevap vaki oldu. On sekizinci gününde Dukakin-zâdeyi hünkâr hançerle vurup kapı oğlanları hadımlarına boynun vurdurdu; kethüdası Hasan'ı dahi katleyledi. Alâüddevle ile ittifakı var imiş, mektup varup geliyormuş dediler; gayri nesne zahir olamadı..." Haydar Çelebi Ruznâmesi (Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 412).

[847] Dukakin oğlu'nun mallarının müsaderesi bakkmda 18 Muharrem 921 tarihiyle Anadolu kadılarına hüküm sureti Bursa Mahkem-i şer'iyye sicilinde vardır (Sicil 24 26 A. S. 387).

buçuk ay kadardır Bir müddet sonra yerine Rumeli beylerbeğisi Hadım Sinan Paşa vezir-i âzam olmuştur. Dukakin oğlu Ahmed Paşa 90? H. (1503 M.) de Ankara sancakbeği iken II. Bayezid'in kızı ile Güvey Sinan Paşa'dan doğan hanım Sultan ile evlenmiştir.[848]

Hadım Sınan Pasa

Akhadımlardan olup Dubrovnik vesikalarına göre Doğu-Bosna'da Boroviniç isminde asîl bir aileyi mensuptur. Sancakbeyliğiyle saraydan çıkmış 920 H. (1514 M.)'de Bosna sancakbeği iken 920 Safer (1514 Nisani pâdişah'm İran üzerine hareketi sırasında [849] Maltepe mevkiinde
26 Safer 920 de Mustafa Paşa yerine Anadolu beyler-zâde ile Dukakin oğlu'nu azletmiş (9 Ramazan. 920) ve Amasya'ya gelindikten sonra Zilkade ihtidasında Dukakin oğlunu vezir-i âzam tâyin eylemiştir. Haydar Çelebi Ruznâmesi'nde şöyle deniliyor şehx-i Zilkade 920. Dukakin-zâde vezir-i âzam oldu ve Gelibolu kaptanı iskender Paşa vezir oldu.[850]beyisi iken Çaldıran muharebesinde bulunmuş ve şehit düşen Rumeli beylerbeyisi Hasan Paşa'nm yerine tâyin edilmiştir.[851]
Yavuz Sultan Selim Amasya'da Dukakin oğlu Ahmed Paşa'yı katlettikten sonra vezir-i âzamlığa derhal kimseyi tâyin etmeyip Rumeli beylerbeyisi Hadım Sinan Paşa'yı ilkbaharda Dulkadır oğlu Alâüddevle üzerine sevkedip kendisi de onu takiben Dulkadır hududu yakınlarına kadar inmişti. Hadım Sinan Paşa, Alâüddevle'yi mağlûp ettikten sonra başını keserek Yavuz'a göndermiş ve bu hizmetinden dolayı münhal olan vezir-i âzamhk henüz divanda vezir olmayan Hadım Sinan Paşa'ya verilmiştir(921 H.=1515 M.).[852]
Hadım Sinan Paşa bu makamda 921 senesi Şaban ayı ortalarına kadar

---

[848] Edirne ve Paşalivası, s. 474.
[849] TacÜ't-tevarih, c. II., s. 243 ve Müneccimbaşı, c. ///., s. 45.
[850] Feridu\% Bey Münşeatı, I., s. 412
[851] 920 Receb » 1514 Eylül
[852] Yavuz Sultan Selim'in Kemah ve Dulkadiriye fetihnamesinin tarihi 921 Cemaziyelevvel ortaları olup bu nâmede "... ol vakitte Rumeli beylerbeğisi olup hâlâ vezir-i âzam olan Sinan Paşa dâme ıkbaluhû'yı on binnefer-i güzide leşker-i zafer-rehber ile üzerine gönderilip..." kaydından Cemaziyelevvel ibti-dasinda Dulkadır oğlu'nun başını pâdişâha gönderen Sinan Paşa'nın aynı ayın ilk on günü içinde vezir-i âzam tâyin edildiği anlaşdıyor. Müverrih Âlî, bunun vezir-i âzamlığını Cemaziyelevvelin altısı olarak göstermektedir ki vekayie uymaktadır (Feridun Bey Münşeatı, c. L, s. 362 ve ayiu tarih ile Kırım hanına gönderilen fetihname). Haydar Çelebi ruznamesinde vezir-i âzamhğı tarihi 921 Ca. 6 pazartesi (18 Haziran 1515).

(1515 Ekim) takriben üç ay kadar bir zaman kalmış ve yerine beşinci defa Hersek-zade Ahmed Paşa tâyin edilmiştir; Hadım Sinan Paşa'nm azli bir gazab üzerine olmadığından hakkındaki teveccüh devam etmiş ve kendisini tatyîp için pâdişâh tarafından üç yüz bin akçe ile bir kabza kılıç, iki hü'at ve bir samur ihsan edilmiştir .[853]

Diyarbakır taraflarında İranlıların bazı muvaffakiyetlerinden canı sıkılan Yavuz Sultan Selim vezir-i azanı Hersek-zade'yi dövdükten sonra hapsetmiş ve Hadım Sinan Paşa'y1 ikinci defa vezir-i âzam tâyin eylemiştir.[854] Hadım Sinan Paşa malûm olduğu üzere 3 Muharrem 923 (26 Ocakl917)'de Ridoniye muharebesinde Çerkeslerin asıl ordu merkezine hücumlarında şehit olmuştur. Sadık ve cesur, aynı zamanda muvaffakiyetli olan bu değerli vezirinin vçfatmdan Sultan Selim pek müteessir olmuş ve "Yusuf'un tahtınal nail oldum: fakat Sinan gibi sadık ve cesur serdarımdan ayrıldım' sözleriyle elemini açıklamıştır.

Hadım Sinan Paşa'nın birinci def'aki infisalinde 921 Şaban (1515) Hersek-zade beşinci defa o (Beşinci

Yunus Faşa

Milliyeti meçhuldür. Rivayete göre yeniçerilikte yetişmiştir. Âli'ye göre Yeniçeri ağası iken Karag Ahmed Paşa'nın Şahkulu ile müsademesinde maktul düşmesi üzerine (917 H. = 1511 M.) [855] Anadolu ve ortasında Rumeli beyler beğiliklerinde bulunduktan sonra 922 Rebiulevvel (1516 Mayıs) 'd kubbe veziri olup Ridaniye muharebesinde vezir-i âzam Hadi Sinan Paşa'nın şehadetinden sekiz gün sonra vezir-i âza olmuştur.[856] Yunus Paş vezir-i âzam oluşundan otuz sekiz gün sonra Mısır valiliğine tâyi edildi ise de irtikâp ve irtişası ve bazı urbandan vergi ve para iste diği ve Çerkeş beylerinin kadınlarını tehdit ile servet elde etme gibi halleri duyulunca valiliğinden vazgeçilip Çerkeş ümerasında sabık Halep Nâibü's-salt anası yani beğlerbeyi Hayır Bey

---

[853] Vezır-I âzamhğı için "Hersek-zâde'ye hüküm yazıldı... beşinci (Şaban) gününde Sinan Paşa'ya üç yüz bin nakit ve bir kor (berkvar?) kılıç ve iki kaftan ve bir samur in'am gönderilip tesliye-i hatır oldu..." (Haydar Çelebi Kuz nâmesi, Feridun Bey Münşeatı^ c. I., s. 417).

[854] 23 Rebiulevvel sene 922 = Mayıs 1516

[855] Âli, Künhü'l-ahbar, basılmamış birinci cild, s. 218.

[856] 11 Muharrem 923 = 3 Şubat 1517

Mı sır beylerbeği tâyin edilmiş ve Yunus Paşa yine vezir-i âzam lıkta kalmıştır.
Sultan Selim Mısır'dan avdette Bü/feis'den geçerker padişahla konuşarak gelen Yunus Paşa'nın düşüncesiz bil söz sarf etmesi üzerine [857] derhal at başını çekip durduran pâdişâh solaklar kethüdasına emredip boynumu vurdurdu; söylenilen sözden dolayı hiddetini yenemeyen Yavuz, Yunus Paşa'mn başım gövdesinden ayırtarak üç gün götürttükten sonra Kfctya'da defnettirdi (923 Şaban = Eylül 1517).[858] Yunus Paşa Mısır üzerine harekette çölü geçerken on beş bin deve ile ordunun su ihtiyacını temin ederek sıkıntı çektirmemiştir.
Sultan Selim, Yunus Paşa'mn yerine ikinci vezir Zeynel Paşa'yı tâyin etmek istediyse de onu bu işi başaracak kabiliyette görmediğinden yapmadı ve vezirlikten azlolunduktan sonra muhafızlıkla İstanbu bırakılmış olan Pîr Paşa'yı davet edip gelince vezir-i âzam tâyin eyledi.

Pir Mehmet Paşa [859]

Konya Aksaray'ında Zincirlikuyu medresesi derrislerinden meşhur Cemalüddin Aksarayî i torunlarından olup babası ulemâdan Mehmed Celâleddin b. Ahmed Çelebi'dir Ana tarafından ceddi La-rende (Karaman)'de medfun Mevlâna Hamazatüddin'dir. Amasya'da yetişmiş, medrese tahsili görmüş, kadılık etmiş ve daha sonra devlet hizmetine girip II. Bayezid zamanında Anadolu defterdarı olmuştur. 917 de Hızâne-i âmire defterdarı iken yevmiyesi onaltı akçe olup 918 R. de beş akçe terakki ile yirmibir akçe olmuştur.[860]
Pîr Mehmed Çelebi, başdefterdarhkla (Rumeli defterdarlığiyle) Çaldıran seferine iştirak etmiş, bir harp meclisinde söylemiş olduğu sözler Sultan Selim'in takdiiini mucip olmuş [861] ve seferden dönüşte

---

[857] Mısır'dan dönüşte Sultan Selim, Yunus Paşa ile konuşup gelirken "Mısır arkamızda kaldı" demiş. Yunus Paşa'da Mısır valiliğinde bırakılmayup valiliğin Çerkeş Hayır Bey'e verilmesinden müteessir olarak "Evet bu kadar zahmet çekildi, ordunun yarısı kumlar içinde mahvoldu. Mısır'ı böyle yine Çerkesler elinde bırakacağınız bilinseydi zahmet çekilip buraya kadar gelinmezdi" sözleriyle mukabele etmişti.
[858] Haydar Çelebi Ruznâmesi, Feridun Bey Münşeatı, c. I., s. 440.
[859] Vakfiyesinde ve arızalarında Pîr Mehmed Paşa yazılıp (Pirî Mehmed Paşa) değildir.
[860] Topkapı arşivi defteri 9629
[861] Sultan Selim ordu ile Çaldıran sahrasına geldiği zaman vezirler, derhal harbe girilmiyerek istirahat tavsiye etmişlerdi; fakat başdefterdar Pîr Çelebi orduda bulunan şiî akidesindeki bir kısım askerin, bu

Nahcivan?& gelindiği zaman azlolunan Mustafa Paşa'run yerine 23 Şaban 920 Cumartesi günü (1514 Ekim) vezir olmuştur. [862]Heısek-zâde Ahmed Paşa'-mn son defa vezir-i âzamlıktan azlinde, Pîr Paşa da azil ve tekaüd edilmiş ve Yavuz'un Mısır seferine hareketi üzerine İstanbul muhafızı tâyin olunmuştur (922 H. = 1516 M.).
Mısır'dan avdette Yunus Paşa'nm îdamı üzerine İstanbul'dan getirtilerek Şam'da padişahla buluşup vezir-i âzam tâyin edildi (924 Muharrem = 1518 Ocak) ve Yavuz Sultan Selim'in vefatına kadar mevkiini muhafaza ettiği gibi oğlu Sultan Süleyman'a da üç sene vezir-i âzamlık yaptıktan sonra 13 Şaban 929 (28 Haziran 1523)'da vezaret haslariyle tekaüd edildi.
Pîr Paşa bundan sonra Silivri [863] deki çiftliğine çekilerek on sene daha yaşadı ve 939 H. (1532 M,)'de rivayete göre vezir-i âzam İbrahim Paşa tarafından teşvik edilen ve Edirne kadısı bulunan oğlu Mehmed Efendi tarafından macununa konan zehirle zehirlenmek suretiyle ölmüştür. Silivri'mde camiinin yanında med-fundur. Remzi mahlasiyle şiirleri vardır. Müdebbir, muktedir, ciddî ve vukur bir zattı. Yaptırdığı mescid dolayısiyle Haliç'te Has Halıcıoğlu arasındaki Pirî Paşa mahallesi bunun adı-nadır. İstanbuVda cami, medrese ve mescit ve hankah (Koruklu tekkesi) ve Silivride cami, medrese ve imaret ve Konya Ak-sarayı'nda 927 H. (1521 M.) tarihli vakfiyesiyle mescit, imaret, zaviye, mektep gibi hayırlı eserleri vardır.[864] Pîr Paşa, Sultan Süleyman'ın huzuruna girdikçe padişah kendisine fazla hürmet gösterirmiş. [865] İmzasının sonunda Arab harfleriyle [866] harfi olmayıp

istirahatten istifade eden îran şiîleriyle anlaşabileceklerini bir ihtimal olarak ileri sürdüğünden bu düşünce padişahın düşüncesine de uygun gelmişti. Başdefter darın mütalâasına memnun olan Sultan Selim "işte yegâne rey sahibi bir adam, yazık ki vezir olmamış" diye Pîr Çelebi'yi takdir etmiş ve seferden dönüşte vezir yapmıştır.

[862] 25 Şaban 920 = Ekim 1514

[863] Rivayete göre 933(1527 M.)'de Sultan Süleyman'ın Alman seferinden avdette Pîr Paşa'ya fazla hürmet göstermesi İbrahim Paşa'yi telâşa düşürmüş. Bunun Üzerine Pir Paşa'nın, Edirne kadısı bulunan oğlu Mehmed Efendi'ye kazaskerlik vaadetmiş. Pâdişâh bir müddet oturmak üzere Edirne'ye geldiği esnada Pîr Paşa hükümdarı istikbale çıktığı sırada hararet-i griziye verici olan macununa konulan zehirin tesiriyle vefat etmiş imiş (Şakayık zeyli, Atâyî, s. 103).

[864] 251 numaralı tapu defteri, s. 764.

[865] Peçevî tarihi, c. L, s. 20.

[866] Hammer, İbrahim Paşa'nın aslen Rum olup Parga gemicilerinden birinin oğlu olduğunu yazmaktadır. Gençliğinde mahir bir kemancı iken Türk korsanları (levendler) tarafından tutularak Manisa'da bir dul kadın tarafından siyle tertip edilen vakfiyesinin şahidleri arasında imzasiyle babasının Yunus olduğu görülüyor. Maliyeden Başbakanlık arşivine devredilen vesikalardan 16 numaralı vakfiye. Bu yakfiyenin her yaprağında Kanunî'nin mührü vardır. 936 tarihli kendi vakfiyesinde de babası Yunus gösterilmiştir.

(Pîr) şeklindedir.

İbrahim Paşa

Parga'hdır; Spandoni Arnavut ve Hadikatü'l-vüzera Frenk ve aynı zamanda Rum olduğunu, Hammer ile Âlî de Rum aslından bulunduğunu beyan ederler.
Ümeradan biri tarafından esir edilen çocuklardan olup şehzâdl liginde Kan u nî 'nin hizmetinde yetişmiş ve padişah olunca" hasodabaşı tâyin edilmiştir. Hasodabaşı'luTm seferde ve hazarda daima padişahla beraber bulunması kanun olduğundan Sultan Süleyman'ın fevkalâde teveccühüne mazhar olan İİbrahim Paşa hakkında da bu teveccüh pek ziyade idi.
13 Şaban 929 (27 Haziran 1523)'de Pîr Mehmed Paşa'nın tekaüt edilmesi üzerine onun yerine vezir-i âzam olup uhdesine ilâveten Rumeli beylerbeğiliği de verilmiştir. Makbul İbrahim Paşa diye de şöhret bulan İbrahim Paşa 21 Ramazan 942 (15 Mart 1536)'de ölümüne kadar on üç sene, bir hükümdar gibi her istediğini yapmıştır. Elçilerle vuku bulan mükâlemeleri, sulh akdi için siyasî rolleri ile Kanunî devrine yakışır bir diplomat olduğunu ispat ettiği gibi dahilî işlerdeki hareketleri ile de iyi bir hükümet başkanı olduğunu göstermiştir. 1524'de Mısır'a kadar giderek oranın bozulmuş olan nizamını yoluna koymuş, Güney ve Orta-Anadolu'da isyanları mucip olan ocak-zâde timarlı sipahil işlerini tanzim ederek muhalefetleri önlemiş ve Orta-Anadolu'daki Kalender Çelebi isyanını bizzat bastırmıştır ki bu hizmetleri hakikaten büyüktür, Macaristan ve Irak seferlerindeki sevk ve idare ve kumanda kudretiyle de değerini göstermiştir.
İbrahim Paşa Karaman valisi büyük Şehzade Mustafa taraftarlarından olup halbuki Hurrem Sultan, babasından sonra kendi oğullarından Bayezid'i hükümdar yapmak istediğinden, bu kadının desisesiyle İbrahim Paşa 942 senesi Ramazanında Saraya davet olunarak orada boğduruldu ve bu öldürülmesinde İran seferinde almış olduğu serasker sultan unvanı da zahirî bir sebep satın alınmış ve o da

---

Pîr Mehmed Paşa'nın İstanbul'da, Konya ve Konya Aksarayı, Silivri-ve 923, 927 tarihli (1517-1521) vakfiyeleri vardır (Evkaf]Jmum Müdürlüğü Haremeyn defteri 14 S. 178, 466, 481).

ibrahim'i Manisa'da, bulunan Şehzade Süleyman'a satmıştır.[867] Kanunî Sultan Süleyman'ın validesi Ayşe Hafza Hatun'ın 929 Şaban (1523 Haziran) tarihli Manisa'daki vakfı dolayıteşkil elli. İbrahim Paş a'nın Osmanlı hanedanından kız aldığı ve damad olduğu hakkında sürüp gelen mutalealarm aslı yoktur, zevcesi Muhsine isminde bir hanımdır. Mehmed adında bir de oğlu vardır. [868] Sultan Ahmed camü'ne karşı olan ve bu son senelerde kalan bakiyesi de yıktırılan meşhur ibrahim Paşa sarayı buna nisbet edilir; burası ibrahim Paşa'mn katlinden sonra XVII. asır sonlarına yakın zamana kadar saray acemilerine mahreç olmuştur. İbrahim Paşa'nm kabri Hadikatü-vüzera ya göre Galata'a. Canfeda tekkesi sahasında imiş. İbrahim P aş a'nın Kumkapı kurbinde 939 H. (1532 M.) tarihli vakfından başka Galata, Kavala ve Hezergrat'ta camileri vardır. Galata'daki camii Yağka-pan haricindedir.[869] İbrahim Paşa'nın talik hatla hakkedilmiş büyükçe mührünün yazısı:

Ayaş Paça

Arnavut olup Spandoni ve Venedik elçisi Bragadin, Epir sahilinde ve Avlonya'nm güneyindeki Himarada doğmuş olduğunu yazmakdırlar ki bazı kayıtların Avlonya'lıdır demeleri bunun doğru olduğunu teyid etmektedir; papas olan üç kardeşi Avîonyada oturmuşlardı. Ayaş Paşa harem-i hümâyundan yani Enderundan yetişmiş, yeniçeri ağalığiyle saraydan çıkmış,[870] Kastamonu sancakbeyi ve daha sonra beylerbeyi, vezir olup ikinci vezir iken İbrahim Paşa'nm katli üzerine 942 H. (1536 Mart)'de vezir-i âzam olmuştur; Ayaş Paşa 946 Safer sonlarında (13 Temmuz 1539) taundan vefat ederek Eyyub'a. defnedilmiştir.[871] Ayaş Paşa orta derecede, mutedil bir hükümet başkanı olup bulduğu

---

[867] Hammer, c. K, s. 36, 160
[868] Bu hususta Belleten c. XXIX, s. 355-361 de yayınladığım tetkikime bakm
[869] Evkaf, Cevdet tasnifi 783 ve Hadikatü'l-cevami
[870] 919 Ramazan (1513 K.asım)*da yeniçeri ağası bulunduğu yeniçeri muhalle-batı dolayisiyle Bursa kadısına göndermiş olduğu mektubundan anlaşılır (Bursa Sicili 23-25 A S. 282 B).
[871] Ayaş Paşa'nın vefatı tarihleri 944 Zilhicce (1538 Nisan) olarak gösterilmiş İse de gerek Hammer tarihi ve gerek kendisine halef olan Lütf i Paşa bunu 946 Safer ayı olarak göstermektedirler; filhakika Ayaş Paşa'nın kabir taşı kitabesinde de vefatı evâhir-i Safer 946 olarak hâkkedilmiştir. Bu kitabede babasının adının Mehmed olduğu da.kayıtlıdır ki bu bize babasının sonradan îslâ-miyeti kabul etmiş olduğunu gösterir. 929 Şaban tarihli Hafsa Sultan vakfiyesinde Ayaş Paşa'nın babasının adının Abdülhay olduğu yani bu tarihte babasının henüz Müslüman olmadığı görülüyor.

idareyi bozmamıştır; değerli ve muvaffakiyetli kumandanlardandı. Kadınlara düşkün olup sarayında kırk beşik sallandığını tarihler yazarlar. Beyoğlu'nda. namına mensup semtte geniş arazisi ve bahçesi (köşkü) vardı.

Lütfi Paşa

Arnavut devşirmelerinden olup II.Bayezid zamanında Enderuna alınarak sarayda yetişmiş iyi bir tahsil görmüş çuhadar iken Sultan Selim'in cülusu üzerine elli akçe yevmiye ile müteferrik alık ile saraydan çıkmış, sonra çaşnigirbaşı, kapıcıbaşı ve mirâlem olmuş.
Paşa daha sonra Kastamonu sancakbeği iken Karaman beğlerbeği ve arkasından Anadolu beğlerbeği olduktan sonra, 941 H. (1534 M.)'de üçüncü ve 945 H. (1538 M.)'de ikinci vezir olup bu hizmette iken Ayaş Paşa'nm vefatı üzerine vezir-i âzam tâyin edilmiştir(946 Safer=l539 Haziran). Sultan Süleyman'ın hemşiresi olan zevcesi Şahı Sultan'la [872] geçimsizlik yüzünden azlolunup tekaüt haslariyle Dimetokada. oturtuldu (948 Muharrem 9 =1541 M.) Osmanlı vezirlerinin âlimlerinden olup orta derecede ilmî kudreti hâizdi; mazul iken istanbul'a, gelerek bazı ricaları kabul edilmiş ve hacca da giderek avdette yine Dimetoka'da oturup eser yazmakla vaktini geçirmiştir; vefatı en yakın ihtimal olarak kendi zamanında yaşayan Müverrih Âli'nin kaydı üzere 970 H. (1562 M,) olup kabri de Dime odadır. îyi bir idareci ve teşkilâtçı olan Lütfi Paşa'nm Tarih-i Âl-i Osman ve bozulmuş olan bazı adab ve erkân ve kanunu düzeltmek maksadiyle veya vezir-i âzam olunca Âsafnâme isimli eserlerini yazmıştır. Bu iki matbu eserlerinden başka çoğu Arapça yazılmış olarak yirmiye yakın ve ekserisi fıkıh ve kelâm'a dair telifleri de vardır; Al-i Osman tarihi 961 H. (1554 M.) senesine kadardır. Bilgisine mağrur ve kendisini beğenmişlerdenmiş. [873]

Hadım Süleyman paşa

[872] Şehzade Şahî Sultan veya Devlet Şâlıi Sultan (XV. ve! XVI. asırlarda Edirne ve Paşalİvası, s. 498-499).
[873] Telif ettiği eserlerinin isimlerini Tevârih-i Âl-i Osman jjhıukadd i meşinde yazmıştır.

Akhadım ağalarından dır; Yavuz Sultan Selim'in son zamanında hazinedarbaşı olup odabaşılik hizmeti de ilâveten kendisine verilmişti.[874] Şam beylerbeğiliği ile saraydan çıkarak 931 H. (1525 M.)'de Mısır beylerbeğiliğine naklolundu; on sene kadar burada kaldı; 941 H. (1534 M.)'de azlolunup yerine Hüsrev Paşa tâyin edildi ve Süleyman Paşa da Iran seferinde bulunarak aynı sene Şevvalinde (1535 Mayıs) Anadolu beylerbeğisi ve 943 (1537 M.)'de bu defa vezirlikle Mısır valisi tâyin edildi.[875] Bu ikinci Mısır valiliği Portekizlilerin Hind denizinde ve Kızıldeniz'de aşırı tecavüzî hareketleri zamanına rastladığından verilen emir üzerine Süveyş'te hazırlattığı donanma ile Hindistan sahillerine gitti; avdette 946 H. (1539 M.) senesinde kubbe vezirliğiyle İstanbul'a, getirildi; ikinci vezir bulunurken Lütfi Paşa'nın yerine 948 Muharrem (1541 Nisan sonu v!e Mayıs başları)'de vezir-i âzam tâyin edildi. Üç buçuk seneden fkzla bu makamda kaldı; 13 Ramazan 951 (28 Kasım 1544)'de bir divan günü Mısır valiliğinde halef ve selef olmalarından dolayı aralan açık olan [876] kubbe veziri Deli Hüsrev Paşa ile yaptığı münakaşa birbirlerine hançer çekmek derecesine vardığından dolayı vezir-i âzamlıkdan azlolunarak tekaütlük verilip Malkaro'da oturması emrolundu ve 955 H. (1548 M.)' de orada öldü; çok zengin olup servetinin mühim bir kısmını Hind seferi esna-g ında tedarik etmişti; terceme-i halinin tetkikinden dessas ve r ıerhametsiz olduğu anlaşılıyor.

Kustem Paşa

islâv ırkından olup Hırvat veya Boşnaktır. Saraydan yetişmiş, Mohaç seferinde padişahın silâh-arı iken başmirâhurlukla Enderundan çıkmış ve sonra Diyarbakıreylerbeğisi ve onu mütaakıp Anadolu beylerbeğisi olup 946 H. (1539 M.)'de vezirliğe tâyin edilmiş ve Sultan Süleyman'ın kızı Mihr-i mah Sultan'la evlenmiştir.
Rüstem Paşa 951 H. (1544 M.)'de üçüncü vezir iken Hadım Süleyman

---

[874] Tacu't-tevarih, c. , Yavuz Sultan Selim'in vefatı kısmı.
[875] Lütfi Paşa tarihi, s. 357, 358; Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları3 j 'elleten, sayı 13, s. 60.
[876] Hadım Süleyman Paşa, kendisinden evvel Mısır valisi olan Hüsrev Paşa'nın hem Mısır hazinesinden senetsiz olarak para almasından hem de Gü-cerat hükümdarına ait olup Mekke'ye gönderilen paradan bir hayli miktarını derceb etmesinden dolayı şikâyet etmiş ve sû-i istimali açıklamıştı (Hadım Süleyman Paşa'nın mektupları, Belleten, sayı 13, s. 60, 63).

Paşa ile Hüsrev Paşa'nın azilleri üzerine vezir-i âzam olmuştur. 960 H. (1553 Ekim) senesinde Şehzade Bayezid'e saltanatı temin için kayın validesiyle beraber, validesi başka olan büyük Şehzade Mustafa'nın ölümünde âmil olmasından1 dolayı yeniçerilerin isyan etmelerinden korkularak vezir-i âzam-lıktan azledilmiş ve yerine Kara Ahmed Paşa vezir-i âzam olmuştur.

Rüstem Paşa ikinci defa vezir-i âzam oluncaya kadar zev-eesine aid Üsküdar'daki sayfiyesinde oturmuş, zevcesi ile kayın validesinin çevirdikleri dolap neticesinde Kara Ahmed Paşa katledilince Rüstem Paşa davet edilerek ikinci defa vezir-i âzam tâyin olunmuştur (962 H.=1555 Eylül). Rüstem Paşa vefatı tarihi olan 968 H. (1561 Temmuz) tarihine kadar mevkiini muhafaza etmiştir. Kabri, Şehzade camii avlusundaki türbededir. Çok zengin olup vefatında bin yedi yüz kölesi, iki bin dokuz yüz harp atı, bin yüz altı devesi, yedi yüz bin sikke-i hasene (altın), beş bin dikilmiş kaftan ve elbise, bin yüz adet üsküf, altı yüz gümüş eğer, beş yüz altın eğer, bin beş yüz gümüş at başlığı ve yüz otuz üç çift altın özengi kalıp nakit altın ve gümüş ile altın, gümüş eşya ve mücevherat bunlardan hariçtir. Çinilerinin güzelliği ile meşhur İstanbul'da Tahtakatâdeki Rüstem Paşa camiini yaptırmıştır; bundan başka Rumeli ve Anadolu'da da bir hayli cami, medrese, imaret ve çeşmeleri vardır. Hasis denecek derecede muktasid olup bu cihetten devlet hazinesinin varidatını çoğaltmış aynı zamanda irtikâbiyle de kesesini doldurmuştur.[877] İrtikâbına aid olarak pâdişah'a takdim edilmiş mufassal arıza Top. Mü Ar. de 1122 numaradadır.[878]

Kara Ahmed Paşa

Arnavut devşirmelerindendir; saraydan yetişmiş, kapıcıbaşılık ile dışarı çıkmış sonra yeniçeri ağası, Rumeli beylerbeğisi olmuş ve ikinci vezir iken Temeşvarh zapt eylemiş, Rüşt em Paşa'nm birinci defaki vezir-i âzamlığından azli üzerine onun yerine tâyin edilmiştir. (960 H.= 1552 M.). Hurrem Sultan'la kızı Mihri-i mah Sultan Rüşte m

[877] Rüstem Paşa'nın taklid ettirdiği Şehzade Mustafa'nın mühriyle güya şehzâde'nin Vastan beyi Zeynel Bey vastasiyle Şah Tahmasb'la mektuplaşması (Top. Ar. 5103).

[878] Rüstem Paşa'ya dair bazı bilinıniyen malûmat (Rüstem Paşa ve hakkındaki ithamlar) başlığıyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih dergisinde (C. VIII., s. 11-12) T. Gökbilgin'in bir yazısı vardır.

Paşa'nın tekrar hükümet başkanlığına gelmesini kararlaştırarak Kara Ahmed Paşa aleyhine ihtiyar hükümdarı tahrik edip bir divan içtimaını mütaakıp Arzodası önünde idam edilmesine sebep olmuşlardır.[879]

Kara Ahiri e d Paşa, Osmanlı tarihinde Temeşvar fatihi olarak tanınmış değerli bir vezirdi; gerek Macaristan ve gerek îran "seferlerinde ve Gürcistan istilâsında büyük hizmetleri görülmüştür. Topkapı da kıymetli çinilerle süslü olan cami bunun olup vefatından az evvel yaptırmağa başlamış ise de tamamını görememiştir; kendisi camii yanında medfundur; Yavuz Sultan Selim'in kızı Fatma Sultan'ı almıştı. Müverrih Celâl-zâde avamperestliğinden ve vezir-i âzam olmadan evvel halka karşı müşfik olup o makama geçince tamamen bunun aksini yaptığından bahsetmektedir. Camiinden başka medresesi de vardır.

Ali Paşa (Senıiz)

Hersek sancağında şimdi Bosna'da Paraca (Brazzo) [880] kasabasında Braçiç ailesinden Hüseyin adında [881] bir potur'un (yani Bogomil mezhebinde Hiristiyan iken İslâmiyeti kabul etmiş birinin) oğludur. Devşirme yoluyla saraya girmiş ve 952 H. (1545 M.)'de emîr-i âlem olarak Enderundan çıkmıştır. Bir sene sonra Yeniçeri ağalığında, Rumeli beylerbeğiliği, Mısır valiliği ve kubbe vezirliğinde bulunup ikinci vezir iken Rüstem Paşa'nın vefatı üzerine vezir-i âzam olmuştur (968 H. = 1561). Ali Paşa vefatı tarihi olan 972 senesi sonuna (28 Temmuz 1565) kadar bu makamı güzel idare etmiştir; bunun vezir-i âzamlığı zamanında Avus-I turya ile sekiz senelik bir mütareke aktedilmiştir. Uzun boyluf çok şişman olduğundan kendisini taşıyabilecek at az bulunur-muş. Lâtifeci1 ve hoş sohbet imiş. Edirne'deki Ali Paşa çarşısı buna aittir. Eyyub9 ta Akarçeşmedeki çeşmeler de bunun eseridir; kabri Eyyub camii avlusunda Hacı Beşir Ağa türbesinin yanındaki mahaldedir.

---

[879] 14 Zilkade 962=28 Eylül 1555
[880] Hammer tarihi (C. F., s, 96)^ DalmaçyaMa Braza taraflarından olduğunu söyler.
[881] Topkapı Sarayı Ar, 6798 numaralı II. Bayezid evkafına aid dosyada görülüyor.

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR ASKERÎ TEŞKİLÂT

Kitabımızın birinci cildinde (S. 507) Osmanlı devletinin XV. yüzyıl ortalarına kadar olan gerek merkez yani Kapıkulu ve gerek eyalet askerî teşkilâtından kısaca bahsederek derli toplu malûmat vermiştik. XV. yüzyıl ortalarından itibaren Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatına kadar olan bu ikinci ciltte de bir asır zarfındaki askerî inkişaf ve teşkilâtı göstereceğiz.

I. Merkez Askerî Teşkilâtı

Kapıkulu Ocaklarından Acemi Ocağı

Acemi Ocağının Teşkilâtı

Birinci ciltte esir ve devşirmelerin ne gibi bir kanun ile toplandıklarını ve Gelibolu acemi ocağında ne suretle yetiştirildiklerini göstermiştik; bu ciltte de devlet merkezinin İstanbul'a naklinden sonra acemi ocağının tekâmülünü izah edeceğiz.
Devşirme olarak abnan veya esir çocuklar (Pençik oğlanı) ilk devirlerde yalnız Anadolu çifçilerinin hizmetlerine verilirlerdi; sonradan Rumeli'de istikrar hasıl olunca bunların Rumeli'deki çiftçilerin de hizmetlerine verilmeleri kararlaştırıldı ve bunlara nezaret etmek üzere Anadolu ve Rumeli ağalıkları ihdas edildi; XV. asır ortalarından itibaren evvelce yalnız Rumeli'ye hasredilmiş olan devşirme bu tarihten sonra tedricen Anadolu'ya da teşmil edildi.
İstanbul'un fethinden bir müddet sonra burada da yeni bir acemi ocağı tesis edildi. Bu ocak Vezneciler tarafında bulunup yeniçerilerin Eski odaları yakınında idi;acemi ocağı otuz bir orta yani bölük idi. Bu otuz bir ortanın birinci bölüğüne ağa bölüğü derlerdi; acemi ocağının âmiri de yeniçeri ağası ise de ağanın işinin çokluğundan dolayı bunlara îstanbul ağası denilen büyük zabit bakardı. Her bir ortanın çorbacı ismiyle bir bölük kuman dam olup bundan sonra her bölükte

bir bölükbaşı vardı. Acemilerir çokluğundan dolayı birinci ağa bölüğü ortası sonra dokuz bölüğ< (şubeye) ayrılmışsa da hakikatte bir bölüktü.

Ocağın en büyük zabiti olan istanbul ağasından sonra ket hüda gelirdi; ocağın bütün inzibatından bu mesuldü; kethüdadar sonra gelen büyük zabite çavuş denilirdi.

Acemi ocağı devşirmeleri Hıristiyanlardan alınırken müstesm olarak Bosna'nın zaptından sonra Islâmiyeti kabul etmiş olan Pataren denilen Müslümanların çocuklarından da alındı ki Osmanlı vesikalarında bunlara Potur oğulları denilmektedir; bu. pbturoğulları; çiftçilerin hizmetlerine verilmiyerek doğrudan doğruya saray ile bostancı ocağı hizmetlerine verilirlerdi.

Acemi Ocağının Elbise Ve Maaşları

Acemi ocağı efradına XV. yüzyılın ortalarından itibaren kaputluk çuha verilmesi kanun olmuştur Her sene acemi ortalarının her birinden yirmi kıdemli acemiye yedi endaze (bir endaze altmış santimetredir] yağmurluk çuha ve mütebaki oda acemilerine de altı endaze çuha ve başlarına sarılacak bez verilirdi; acemilerin başlarında mahrutî şekilde ucu sivri sarı serpuşları vardı; kışlık çuhalar Selanik'te dokutturulurdu. Elbiselerini diktirmek için kendilerin ayrıca on birer akçe yaka akçesi verilirdi.

Her ulufe yani maaş çıktıkça acemilerin maaşları kışlalar meydanında dağıtılırdı; bütün çorbacılar yani orta kumandanlar çorbacı keçelerini ve İstanbul ağası da mücevveze denilen serpuşu nu giyerek meydana gelirler ve bunların huzuriyle birinci orta dan itibaren her ortanın maaşı verilirdi. Maaş acemi ocağı kâtib tarafından üç günde dağıtılırdı. Birer akçe yevmiyeli olan acemi lere zerpul ismiyle ayda beşer akçe papuç veya traş parası veril mesi kanunu, Sultan Süleyman zamanında konulmuştuk Acemi ocağı efradı aldıkları yevmiye ile iaşelerini temin ederlerdi; bunların yirmi beşi, otuzu yattıkları odalarda nöbet ile hergün yemeklerini pişirirlerdi.

Acemilerin Diğer Hizmetlere Verilmeleri

Devşirmeler Türk çiftçilerinin, hizmetinden geldikten sonra bir kısmı acemi ocağına kaydedilir ken bir kısmı da bostancı, cebeci, topçn ocakların; sekban fırınlarına, gemi hizmetlerine verilirlerdi
Acemi ocağı haricinde olan bölüklerden ekmekçibaşı hizmetindt mîrî sebzeci, mîrî tavukçu, yoğurtçu, hasırcı vesair hükümete ai| Jıizmetlerde bulunan otuzar, kırkar mevcutlu bölükler de vardf Bunların içinden müstaidleri saray hizmeti için ayrılıp Galata si rayı, Edirne sarayı İbrahim Paşa sarayı, İskender Çelebi sarayı gibi yerlerde terbiye görüp içlerinden kabiliyetleri Enderuna alınırlardı; İstanbul sarayına gireceklere mahreç olmak üzere ilk defa II. Bayezid zamanında Galatasarayı mektebi tesis edilmişti.

Asıl acemi ocağına kayıtlı efrad hükümete ait yapı işlerinde, İstanbul ile Galata ve Üsküdar arasında işleyen hükümete ait kayıklarda, İzmû'ten İstanbul'a odun getiren mîrî gemilerde hizmet ederlerdi.
Asıl acemi ocağı efradının bu ocakta kayıtlı olarak kaç sene kalacakları belli değildi; buradan efrad nakli yeniçeri ocağında Vuku bulacak münhallere göre olurdu; çünkü acemi ocağı yaya (ocakları denilen, yeniçeri, topçu ve arabacı ocaklarına ve bilhassa (bunlardan birincisine efrat yetiştirmek için ihdas edilmiştir.
Yeniçeri ve diğer ocaklardaki münhaller en büyük zabitleri tarafından divan-ı hümâyuna arzedilir ve onu mütaakıp hükümdar tarafından gönderilen bir fermanla bu münhallere acemi ocağından efrat verilerek açıklar kapatılır ve bu suretle acemi ocağındaki açıklara Türk çiftçilerinin hizmetindeki devşirmelerden verilir ve böylece yeni bir devşirme ile de noksanlar tamamlanırdı.
Acemi ocağı mevcudu XV. yüzyıl ortalarında üç bin ve XVI. yüzyıl ortalarında ise dört bin kadardı.

Yeniçeri Ocağı

Ocağın Genişlemesi

Birinci ciltte yeniçeri ocağının XV. yüzyıl ortalarına kadar olan kuruluşu ile ocak taksimatı
ulufe ve elbiseleri spor hareketleri ve sairesin-den bahsettik; şimdi bu ikinci ciltte ocağın tekâmülünden, hizmetlerinden bahsedeceğiz.

Birinci kısımda görüldüğü üzere XV. asır ortasında yeniçeri ocağının yaya veya cemâat denilen bölüklerine sekban bölükleri de ilhak edilmişti; XV. yüzyıl sonunda veya XVI. yüzyıl başlarında ocakta ufak, tefek bazı hâdiselerin zuhuru, Osmanlı hükümdarlarını, bazı ihtiyatî tedbirler almağa sevketmişti; nitekim Fatih Sultan Mehmed bundan dolayı sekban bölüklerini yeniçeri ocağına ilhak ederek onların cüretlerini kırmıştı.
Bunların Sultan II. Bayezid'in cülusu esnasındaki itaatsizlikleri ve İran seferine gidilirken yaptıkları hareketler sebebiyle yeniçeri ağalarının ocaktan yetişme olmaları kaldırılmış ve badema ağaların padişaha yakın ve onun itimadını kazanmış emîr-i âlem, mîrahur vesaire gibi sarayın iç ve dış hizmetine bakanlardan olması usulü konmuş ve bu yeni ağanın da ağa bölükleri ismiyle ocakta altmış bir bölükten mürekkep bir ağa bölüğü bulundurması kabul edilmek suretiyle yeni ağaya bir imtiyaz verilmişti; işte bu suretle yeniçeri ocağı yüz bir yaya veya cemâat, otuz dört sekban ve altmış bir ağa bölükleri olmak üzere yüz doksan altı orta yani bölükten teşekkül etmiştir; bundan sonra yeniçeri ocağına başka orta ilâve edilmiyerek bu üç sınıf, ocağın lağvına kadar böyle devam etmiştir.

Yeniçeri Ocağının İstanbul'a Nakli

İstanbul devlet merkezi olduktan bir müddet sonra Edirne9de bulunan yeniçeri ocağı buraya naklolunarak Eski ve Yeni odalar ismiyle biri Direklerarası ve Şehzade camii taraflarında ve diğeri Aksaray semtinde olmak üzere kışlalar yaptırılmıştır; her bir orta kendi numarası ismiyle bir kışlada otururdu. Gerek Eski ve gerekse Yeni odalar kapılarla tahdid edilerek hariçle alâkaları kesilmişti.
Osmanlı tarihlerinde adıgeçen ve birçok vaVaîara sahne olan Orta cami Yeni odalarda olup Kanunî'nin vezir-i âzami İbrahim Paşa tarafından evvelâ bir mescit olarak yaptırılmış ve daha sonraki tarihlerde cami halinde konulmuştur; Etmeydanı denilen mahal de burada bulunuyordu.

Oağın Sefere Gıdısı Ve Silahları

Yeniçeriler Osmanlı ordusunun yaya sınıfını teşkil harpte ordu merkezinde padişahın önünde bulunup harp ederlerdi; pâdişâh setere giderken hududa yaklaşınca hükümdarın etrafında yürüyerek gece gündüz onu muhafaza altında bulundururlardı. Harp silâhları bir zaman umumiyetle ok, daha sonra tüfenk, kılıç ve kalkan, yatağan tüfenk barut ve bıçağı olup cephelerde de kendilerine Cebeci ocağı tarafından siper kazmak için kazma ve kürek verilirdi.

Yeniçerilerin Diğer Hizmetleri

Yeniçeriler İstanbul'da bulundukları zaman içtima günlerinde nöbetle divan-ı hümayun muhafızlığı yaparlar, yangın olursa söndürmeğe giderler, yeniçeri ağasiyle kol gezerek inzibatı temin ederler, kulluk denilen ve mmtaka mmtaka karakollarda bulunarak asayişi temin eder-lerdi. Bundan başka yeniçeriler üç senede bir değişmek üzere hükümetçe münasip görülen kalelerde muhafızlık ederlerdi. Bu kale hizmetlerinin çoğu hudut kaleleri olup bundan dolayı buralardaki yeniçerilere maaşlarından başka yevmiye de verilirdi.

Yeniçerilerini Talimleri

Yeniçerilere muayyen zamanlarda yani haftada üç gün ok ve tüfenk atış talimleri yaptırılırdı.
Ok talimlerini talimhanecibaşı ve tüfenk talimlerini de avcıbaşı denilen zabitler yaptırırlardı. Gerek sefer olsun gerek olmasın üç dört ayda bir ocağın büyük zabitleri de talimhaneye gelerek atışlara nezaret ederlerdi.

Yeniçerilerini Muharebe Nizamı

Düşm an arazisine girin düşmanla temas yaklaşınca yeniçeriler padişah maiyyetinde olarak arka arkaya dokuz saf teşkil ederlerdi. Yine bu sırada cebeci ocağı tarafından kendilerine silâh ve cephane, kazma kürek verilirdi. Muharebeye başlayacakları zaman bir ağızdan mensup oldukları bektaşi tarikatine ait gülbank denilen dualarını okurlardı. Muharebe başlayınca dokuz sıra olan yeniçerilerden ön

safta bulunanlar tüfenklerini ayakta olarak düşman üzerine boşaltırlar ve onlar diz çöküp doldururlarken ikinci sıra atış yapardı.
Yeniçeriler Yavuz Sultan Selim zamanına kadar bekâr olup sonra ihtiyar olmak kaydiyle evlenmelerine müsaade edilmiş ve daha sonra tedricî surette evlilik taammüm etmiştir.

Yeniçerilerini Ceza Görmeleri

Yeniçerilerin cezalandırılmaları, ortalarında kıdemîi olmadıklarına göre değişirdi. Her bölük veya ortanın matbahı o orta veya bölüğün tevkifhanesi idi; Yeniçerilerden, idamdan maada suçlu olanlara dayak atılırdı. Bunlar dayak yerken en fazla seksen deynek vurulurdu; dayak o yeniçerinin orta efradı huzurunda atılırdı. Ocağın inzibatını muhafaza için bazan yeniçeri ocaktan tardo-lunarak merd-i kale ismiyle bir kalede hizmet ettirilirdi; kabahatleri dayak derecesini geçip îdama müstahik olanlar ise haklarında verilen kati kararından sonra isimleri yeniçeri defterinden silinerek Rumeli hisarına yollanıp orada gece boğdurulup cesedi denize atılırdı.

Yeniçerilerin Maaşları

Yeniçeriler acemi ocağından gelip ocak defterine kaydedilirlerken iki akçe yevmiye ile kütüğe yazılırlar ve sonra hizmetlerine ve verilen terakkiye göre^gündelik artardı; en yüksek yevmiye sekiz akçeye kadar olurdu. Maaş üç ayda bir çıkar ve divan-ı hümâyunda her ortaya ayrı ayrı verilirdi; bu ulufe divanına galebe divanı denilirdi. Her orta kendisine ait maaşını meşin keseler içinde olarak divandan alır ve omuzlarında odalarına getirirler, orada çorbacı denilen bölük kumandanları tarafından tevzi olunurdu. Bundan başka yeniçeri ocağına terakki olarak da ara sıra ikramiyeler verilirdi.

Yeniçeri Çocukları

Yeniçerilerin evlenmelerine müsaade edildikten sonra bunların çocuklarını düşünmek ıeabetmişti. Çocuk yetişmeden evvel yeniçeri ölürse o çocuğun evvelâ ölen yeniçerinin oğlu olduğu odası

ihtiyarlarının şehadet leriyle ispat olunur ve sonra kendisine maaş bağlanırdı; çocuk yetişince babasının ortasına kaydolunurdu. Bu yeniçeri çocuklannd kuloğulları denilirdi.

Yeniçerilerin Atlı Olmaları

Yeniçeriler hizmetten sonra ya kapıkulu süvarisi veya tımarlı sipahi olarak ocaktan çıkarlardı.
Kapıkulu süvarisi onlara üç yüz akçe, hayvan ve eğer bedeli verilirdi; yeniçeri neferliğinden tımarlı sipahi olanlara en aşağı beş, altı ve dokuz bin akçelik tımar verilirdi; derece ve rütbelerine göre bunlara verilecek tımarlar kanun ile tâyin edilmişti.

Yeniçerilerin Oda Sandıklan Ve Kara Sandık

Yeniçeri ocağında her ortanın bir yardım sandığı olduğu gibi bundan başka Aga kapısında yanı yeniçeri ağası dairesinde de yeniçeri yetimlerinin paralarım saklamak üzere Kara sandık ismiyle bir sandık vardı; bu sandığa beytülmal kâtibi denilen memur bakar ve ocağa ait heytülmal defterini tutardı. Yeniçerilerden vefat edenlerin emval ve eşyası satılarak yetişmiş oğlu varsa ona verilirdi. Çocuk küçük ise bu para o yeniçerinin odasına verilerek işlettiri-lirdi; çocuk büyüdükten sonra beytülmal kâtibi defterinden, odaya verilen para miktarını öğrenerek faiziyle beraber onu orta sandığından alırdı. Para işletilmek istenmezse Ağa kapısındaki kara sandığa konurdu.

Yeniçerilerin Yemek Usulleri

Yeniçerilerin her ortasının matbahı ve aşçısı ve ustası vardı; ve her orta kendi yemeğim kendi arzusuna göre ayrı ayrı pişirirdi; bunun için orta efradı kendi yevmiyelerinden her hafta kumanya parası olarak"4evazım heyetine bir para verir ve bu para ile bir haftalık yemek ihtiyacı temin edilirdi; hükümet bunların iaşeleriyle uğraş-mazdı; yalnız yeniçerilere verilecek etin fiatı muayyen olup et fiatı ne kadar yüksek olursa olsun yeniçerilere o fiattan fazlaya verilmezdi. Fakat hükümet bu miktardan fazlasının parasını zarar-ı lahim ismiyle

hazineden kasaplara Öderdi. Yeniçerilerin yemekleri her ortanın matbahında pişerdi; yemek pişen kazan oda halkı tarafından mukaddes addolunur ve bir isyan vukuunda bu kazanlar meydanlara çıkarılırdı ki buna tarihlerde kazan kaldırma denilmektedir.

Ocağın Büyük Ağaları

Yeniçeri ocağında en büyük kumandan yeniçeri ağası olup bundan sonra büyük ağa olarak sırasıyle sekbanbaşı, kul kethüdası, zağarcıbaşı, samsoncubaşı, turnacıbaşı, hasekiler, başçavuş, muhzırbaşı^ kethüdayeri
vardı; yeniçeri ocağı kâtibi büyük ve itibarlı ocak erkânmdandı.
Yeniçeri ve acemi ocaklarının bütün ahvalinden yeniçeri ağası mesuldür. Kanunî zamanına kadar yevmiyesi dört yüz iken sonra beş yüze çıkmıştır; bunun başkanlığı altında ağa divanı denilen bir heyet toplanıp ocağı alâkalandıran işlere bakardı. Derecesi bir tuğlu sancakbeyi derecesi idi.
Sekbanbaşı, otuz dört orta yani bölükten teşekkül etmiş olan atlı ve yaya sekban bölüklerinin kumandanı olup derecesi yeniçeri ağasından sonra gelirdi; ağa bir yere giderse bu, ona vekâlet ederdi; bunun da derecesi bir tuğlu
Kul kethüdası veya kethüdabey ocakta nüfuzu en çok olan bir kumandandı. Yeniçerilerle en çok bu temas eder ve harp zamanında tertibat bunun vasıtasiyle yapılırdı. Kul kethüdası ağa bölükleri teşkiline kadar basyaya başının odasında otururken ağa bölüklerinin teşkili üzerine bunlardan birinci bölüğün odası kethüda odası olmuştur. Kethüda bey ağa divanının âzasındandı.
Zağarcıbaşı, cemaat ortalarından altmış dördüncü orta kumandanı ve ağa divanı âzasındandı; bunun ortası hem yaya hem atlı idi: yine ağa divanı âzasından olan samsoncubaşı, cemaat ortalarından yetmiş birinci ortanın çorbası yani bölük kumandanı olup ortası, rivayete göre Fatih Sultan Mehmed zamanında teşkil edilmiştir.
Büyük ocak ağalarından olan tırnacıbaşı cemaat ortalarından altmış sekizinci ortanın kumandanı bulunuyordu; rivayete göre turnacıbaşılık Yıldırım Bayezid zamanında ihdas edilmişti. Turnacıbaşı terfi ederse samsoncubaşılığa geçerdi.

Yeniçeri ocağı cemaat ortalarından olan 14, 49, 66, 67 nci ortalara hasekiler denilip her bir ortanın ayrı ayrı birer kumandanı olup bunlar da yeniçeri ocağının büyük ağalarındandı. Ağa bölüklerinden beşinci bölük kumandanı olan başçavuş, nüfuzu itibariyle kul kethüdasından sonra gelip bütün ocağın başçavuş idi.

Ağa bölükleriyle beraber yeniçeri ocağı muhzırlığı da ihdas edilmiştir. Ocak muhzırı, ağa bölüklerinden hangi bölüğün kumandanı ise o bölüğe rnuhzır ağa bölüğü denilmiştir. Muhzır ağa maiyyeti bölüğiyle beraber gerek seferde ve gerek hazarda Vezir-i âzam kapısında yani Bâb-ıâli'de bulunup Divan-ı hümâyun ve Paşa kapısından ocağa ait işleri takip eder ve neticeden yeniçeri ağasını haberdar eylerdi; vezir-i âzam IstanbuVda kol gezerken muhzır ağa da bir kısım maiyyetiyle onun maiyyetinde bulunurdu.

Ocak ağalıklarından birisi de kethüdayeri denilen ağalık olup ağa bölüklerinin ihdasından sonra meydana çıkmıştı; kethüdayeri-nin muayyen bir bölüğü yoktu; II. Bayezid zamanında kul kethüdası sefere gönderildiğinden onun yerine bu isimle bir vekillik ihdas edilmiş ve sonradan kaldırılın ayarak kalmıştır.

Cemaat ortalarından 60, 61, 62, 63 üncü ortalara solak ortası denilip bunların dört yayabaşısı ile dört kethüdası hükümdarın muhafızlığını yaptıkları için itibarlı ağalardandı. Yeniçeri ocağında ağa imamı veya ocak imamı denilen zat da ağa bölüklerinden birinin kumandanı olup ocak imamı yeniçeri ocağı efradı içinden medrese dersi görüp icazet alanlar arasından tâyin edilirdi.

Yeniçeri Efendisi Ve Dairesi

Yeniçeri ocağının en ehemmiyetli ve itibarlı vazifelerinden biri de yeniçeri efendiliği demlen yeniçeri ocağı kâtipliği idi; bunun nıaiyyetinde bir kalem heyeti bulunup yeniçerilerin maaş defterlerini yasarlardı. Yeniçerilerin beytülmal kâtibi de bunun maiyyeti idi. Yeniçeri efendisi kaleminde yeniçerilerin kütük denilen ana defteri ile acemi ocağı defteri de bulunup bunlar ocak kâtibinin kontrolü altında idi. Yeniçerilerin maaş defterleri her üç ayda bir asıl, mükerrer ve hazine isimleri altında üç tane olarak tertip edilirdi. Asıl denilen defter efendi kapısında (yeniçeri kâtibi dairesinde) durup mükerrer defter de

ağa kapısında hıfzedilip hazine ismindeki defter ise saraya takdim olunurdu. Kalemden yetişen Yeniçeri kâtibini ezir-i âzam tâyin ederdi.

Ocağın Küçük Zabitleri

Yeniçerilerin büyük zabitlerinden başka bir de bölüklerine! eki zabitler de vardı; bunların en büyüğü bölük kumandanı olan çorbacı1 dır. Bu ;orbacı, cemaat veya yaya bölükleri kumandanı ise kendisine yayabaşı veya serpiyade ve ağa bölükleri kumandanı ise bölükbaşı ismi verilirdi. Sekban bölükleri, cemaat ortalarının altmış beşinci bölüğünü teşkil ettiği için onlar cemaat ortalarından sayılmışlardır; yayabaşılara bazan hizmetleri dolayısiyle subaşı da denilirdi. Bundan sonra bölük zabiti olarak yayalarda oda kethüdası ve ağa bölüklerinde odabaşı ve ondan sonra vekilharç, bayrakdar, başeski, usta ueya aşçıbaşı gelirdi.

Ocağın Mevmevcudu

Yeniçerilerin XV. yüzyıl ortalarına kadar ortalama on bin kadar olup bundan sonra Kanunî'nin vefatına kadar bu miktarın on iki bini aşmadığını görmekteyiz; bunların orta veya bölük mevcutları bir olmayıp bir kısmında az ve bir kısmında çok efrad vardı; bilhassa ağa bölüklerinden birinci kethüda bey bo'/üğü'nün mevcudu pek çoktu.

Cülus Ve Sefer Bahşişleri

Pâdişâh tahta cülus ettiği zaman Sultan Yıldırım Bayezid tarafından ihdas edilen kanun mucibince Kapıkulu ocaklarına cülus bahşişi ismiyle para dağıtılırdı; bu para miktarı sonraları artmıştır. Bundan başka padişah ilk defa sefere çıkmış ise Kapıkulu ocakları^ na sefer bahşişi adiyle ayrıca bahşiş vermesi de kanundu.

Cebeci Ocağı

Ocağın Vazifesi

Yalnız yenicerilere ait ok kazma, kürek, barut, kurşun, zırh.ve tolga,

harbe ve buna mümasil harp levazımatmı tedarik etmekle muvazzaf olan cebeci ocağı, muharebe zamanında bunları, yeniçerilere dağıtır ve harpten sonra toplar, bozuklarını tamir ve noksanlarını tedarik ederek yerlerine kordu. Ocağın atelyeleri vardı.

Cebecı Kışlası Ve Ortaları

Bu ocağa, yeniçerilerde olduğu eibi acemi ocaeın an erat alınırdı. Ocağa ibtida şagird ismiyle çırak olarak giren acemiler sonra intisap ettikleri sanatlarda yetişerek usta olurlardı. Cebeci kışlası Ayasofya camii karşısında idi; bundan başka Yerebatan taraflarından da yine bu ocağa ait imalâthane vardı.
Cebeci ocağı da yeniçeriler gibi ortalara ayrılmıştı; XVI. yüzyıl ortalarında mevvcudu beş yüz kadar olup silâh yapan, tamir eden, barutları ıslâh ve harp levazımım tedarik eyliyen ve kumbarayı yapan ayrı ayrı sınıflar vardı.
Cebeci ocağının en büyük zabitine cebecibaşı denilirdi; bundan başka cebecilerin birisi başkethüda olmak üzere dört kethüdası vardı; yeniçerilerin muhafız bulundukları kalelerde cebeciler de bulunurdu.

Topçu Ocağ

Topçu Kışlası Ve İmalâthanesi

Birinci ciltte görüldüğü üzere Osmanlılar XIV. yüzyıl sonlarına doğru ordularında top kullanmışlardır. Topçuluk bilhassa Fatih Sultan Meh-med zamanında tekemmül etmiştir: İstanbul'un! Galata tarafındaki Tophane mevkii, Kapıkulu topçuları için yaptırılmıştı. Topa lâzım olan demir, Rumeli ve Anadolu'daki maden

Top Arabacıları Ocağı

Osmanlıların ilk defa kullandıkları toplar deve, katır ve beygirlerle naklolunacak kadar küçük ve hafifti; aynı zamanda sarp yerlere top malzemesi naklolunularak toplar oralarda dökülürdü; XV. yüzyıl ortalarından sonra topçulukta ehemmiyetli surette yenilik yapan

Osmanlılar, büyük toplar dökerek bunları top arabalariyle sevkettikleri için ayrıca bir de top arabacıları ocağı ihdas edilmiştir. Burada yetişen efrat da XVI. yüzyılda acemi ocağından alınırdı. Arabacı ocağı da müteaddit ortalara ayrılmış olup en büyük zabiti arabacıbaşı idi.

Kapıkulu Süvarileri

Yeniçeriler arasında hizmet görmüş yoldaşlarla alınırdı Enderun ve Enderuna mahreç saraylardaki (Edirne, Galatasaray, İbrahim Paşa sarayları gibi) içoğlanları ve büyük fedakârlığı görülen garip yiğitlerden alınan efradla vücuda gelmiş olan Kapıkulu süvarileri yeniçeriler ve diğer piyade sınıfları gibi maaşlı sınıftandı; Kapıkulu süvarilerini tımarlı sipahilerden ayırmak için bunlara Kapıkulu süvarisinden başka bölük halkı da denilirdi. Daha sonraları yalnız Sipah demekle Kapıkulu süvarileri kastedilmiştir.
Kapıkulu süvari ocağına yukarıda adıgeçen yerlerden efrad alınmasına bölüğe çıkmak denilir ve bu suretle buradaki münhaller doldurulurdu; altı bölük olan Kapıkulu süvari ocağına gerek saraydan ve gerek yeniçeri ocağından geçenlere bir hayvan veya hayvan parasiyle yay ve ok akçesi nâıniyle bir miktar para verilirdi.

Maaşları

Kapıkulu süvarilerinin maaşları bir değildi; bul dan başka derece itibariyle altı bölükten her birinin maaşları da birbirinden farklı idi: saray çıkmalarında Enderun içoğlanları bulundukları hizmete ve eskiliklerine göre, bölüğe çıkarılırlardı; saraydan yüksek yevmiyeli Enderunhılar, sipah ve silâhdar bölüklerine, Galatasarayı ile İbrahim Paşa ve Edirne saraylarından çıkanlar bazan silâhdar ve ulûfeci bölüklerine kaydedilirlerdi.

Harp Zamanındaki Hizmetleri

Kapıkulu süvarilerinin harp ve sulh zamanlarındı olmak üzere iki türlü hizmetleri vardı. Birinci ; ciltte söylendiği gibi muharebe zamanında

ordu merkezinde ve yeniçerilerin cenahlarında bulunup yandan gelecek taarruzları önlerlerdi. Bundan başka bunlar yürüyüşlerde padişahın sağ, sol ve gerisinde giderlerdi. Harp zamanlarında ise sipahi asilâhdar bölükleri nöbetle padişahın otağını ulûfeciler de hazineyi beklerlerdi; vezir-i âzam çadırı da böylece muhafaza edilirdi.

Suln Zamanındaki Nöbet Hizmetleri

Devlet merkezinde bulunan Kapıkulu suvarileri zamanlarındaki hizmetleri XVI. yüzyılda divan, maliye, ihtisap ve sair bunun gibi kâtip-liklerle avarız nüzul ve buna mümasil vergi kâtiplikleri ve koyun eminliği gibi vazifeler olup buralara hükümet tarafından tâyin edilirlerdi.
Kanunî Sultan Süleyman sefere gittikçe Kapıkulu süvarilerinin eskilerinden mülâzım ismiyle üç yüz kişi ayırıp bunları emirberlikte ve dairesi muhafızlığında istihdam eder ve seferden avdetinde hizmetlerine mükâfat olarak padişah vakıflarından bazılarının mütevelliliğini büyükçe mukataaların bir senelik idaresini vergi ve cizyelerin tahsili gibi hizmetleri bunlara verirdi; bu mülâzımların yukarıki hizmetlere gitmelerinden evvel bir sene kadar divan-ı hümâyûnda bulunup muamelâtı görmeleri kanundu.
Veledeş

Kapıkulu süvarilerinin evlenmelerine eskidenberi müsaade edilmişti. Kanunnâmede bunların oğullarına veledeş denilirdi; bunlardan yetişmişler varsa babalarının hayatında ve yetişmiş değillerse vefatlarından sonra askerlik çağına gelince süvari bölüklerine alınırlardı; süvari Öldüğü zaman, oğluna yetimler için ayrılan tahsisattan maaş verilirdi.

Süvarilerin Hizmet Efradı

Kapıkulu süvarilerinin ilk dört bölüğü yani sipah, silâhdar, sağ ulûfeciler ve sol ulûfedler'in kendilerinden başka yevmiyelerine göre maiyyetlermde hizmet efradı vardı; bunlar aldıkları yevmiyenin her

beş akçesine mukabil sefer esnasında masrafı kendilerine ait olmak üzere bi atlı seyis bulundurmak mecburiyetinde idiler.

Kapıkulu süvarileri atları ve maiyyetleri sebebiyle tamamen İstanbul'da bulunmayıp bir az kısmı İstanbul'da, ve diğerleri Edirne, Bursa ve havalisi gibi İstanbul civarındaki mahallerde bulunup sefere davet vukuunda orduya iltihak ederlerdi. Kapıkulu süvarilerinin İstanbul'da oturanları Süleymaniye ve Çenberlitaş taraflarında bulunurlardı.

Kethüdayeri

İstanbul'dan hariç yerlerde bulunan Kapıkulu suvarilerine nezaret etmek üzere her bir mıntıkada
kethüdayeri ismiyle birer zabit vardı. Ocağın yani altı bölüğün büyük zabitleri istanbul'da bulunup divanı hümayuna gelip kendilerine verilecek emre intizar ederlerdi.

Maaşlar

Kapıkulu süvarileri maaşlarım diğer Kapıkulu sınıfları gibi üç ayda bir alırlardı; bu maaş şergili ve taşralı olarak iki kısım olup sergililer, bizzat maaşlarını alıp, İstanbul'da bulunmayan taşralıların maaşları ise zabitleri tarafından alınıp gönderilirdi; fakat bu XVI. yüzyıl ortalarına kadar süvariler İstanbul'a yakın bulunduklarından bizzat gelip maaş-larını alırlardı.

Kapıkulu süvarileri XV. asır ortalarında altı bölük bu mevcudu sekiz bin kadar olup Kanunî'nin son seferi esnasında (1566) yekûn on bir bini geçmişti.

II. Eyalet Askerî Teşkilât

Osmanlı devletinin eyalet kuvvetleri birinci cıMekine nazaran daha geniş olup bunlar zamanla bazı tadilâta uğramış ve bazıları da sonradan ilâve edilmiştir. Bu XV. yüzyıl ortalariyle XVI. yüzyıl ortalarına kadar olan eyalet askerî teşkilâtı tımarlı veya topraklı sipahiler yaya, müsellem ve yürükler cerahor, canbaz, tatar akıncılar,

deliler, azaplar, gönüllü ve beşlilerden mürekkep olup bunlardan her birine ait olan kısa malûmatı sırasiyle aşağıda gösterdik.

Tımarlı Sipahiler

Tımarlı Sipahiler teşkilâtının genişlemesi

Bunlara Topraklı sipahi de denilmektedir. Kitabımızın birinci cildinde tımar usûlünün Osmanlı devletindeki ilk vaziyetinden, topraklı sipahi ile toprağı bilfiil ekip biçen ve reaya denilen köylünün sipahiye karşı vaziyetinden kısaca bahsederek XV. yüzyıl ortalarına kadar bu mühim süvari teşkilâtının ehemmiyetini izah etmiştik.
Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren tatbik edilen tımar usûlleri zaman geçtikçe yeni yeni maddeler ve tadillerle tekemmül etmiş ve nihayet XVI. asır ortalarında en mükemmel ve katı şeklini almıştır. XV. yüzyıl ortalarından itibaren hududun genişlemesi etnîrî denilen devlete ait araziyi ve tımarlı sipahi adedini arttırdığı gibi Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki seferler de bu sipahi imtiyazlarını çoğaltmıştır.

Tımarlı Sıpanı Defterleri

Her eyalette tımarlı sipahi ile zeamet sahiplerinin isim künye A'e hüviyetler iyi e tımar yerlerini ve İ4 miktarını gösteren defterler vardı; bunlardan tımarlı defterini o eyaletin tımar defterdarı ve zeamet defterlerini de tımar kethüdası tutardı; bu kayıtların bir aynı hazinedeki mücmel ve mufassal denilen arazi defterlerinde bulunuyordu. Sefer halinde o eyaletin beylerbeğisi bu tımar defterinin bir suretini beraberinde götürerek yoklama yapar ve harp sahasında münhalleri doldururdu. Tımar ve zeamet tevcîhatı Nevruz'dan Nevruz'a, yapılıp bu tâyin ve aziller mucip sebeplerle beylerbeğiler tarafından mühürlenen bir defterle hükümet merkezine bildirilirdi.

Tezkireli Tezkiresiz Tımarlar

Sonradan ihdas edilen bir usûlle kılıç tımar tevcîhatı iki suretle olurdu:

Biri tezkireli diğeri tezkiresiz; Fatih Sultan Mehmed'in kanun-, nâmesinde görüldüğü üzere 5999 akçeve kadar olan bir tımarı, vezir-i âzam pâdişâha arzetmeden verebilirdi; pâdişâhın mutlak vekili olan vezir-i azamdan başkasına bu selâ-hiyet verilmemişti. Beylerbeğilerin kanun üzere arzedecekleri tımar itiraz edilmeden kabul olunurdu; 935 H. (1529 M.)'de ise beylerbeğilerin hükümet merkezine sormadan yalnız tımar tevcih etmeleri kanun oldu; yani beylerbeğiler eyaletlerin derece ve ehemmiyetlerine göre altı bin, beş bin, üç bin akçeden birer akçe eksik olarak yani 5999, 4999, 3999 akçeye kadar olan kılıç tımarlar tevcih eylerlerdi; bunların kendi beratlariyle verdikleri kılıç tı-marlara tezkiresiz denilip fazlası için beratı divandan alınmak üzere tezkire verirlerdi. Bundan dolayı Beylerbeğinin kendi verdiği kılıç tımara tezkiresiz ve beratı divandan alınmak üzere tezkire verdiği hisse tımara da tezkireli tımar denilmiştir. Altı bin, beş bin, üç bin akçelik tımarlar ise tezkireli tımar addedilip bunların tevcihi hükümete aitti. Beylerb eğil erin verdikleri tımar kendi isimlerini havi olarak verilip sonra tımar sahibi bunu merkezden değiştirerek pâdişâh tuğrasını havi beratını alırdı. Tımar işinin ^ehemmiyeti, münhallerin kapatılması, berat almak için IstanbuVa gelip gidilmesi pek uzun olacağından dolayı beylerbe-ğilere yukarıda gösterdiğimiz miktarda tımar selâhiyeti verilmişti.

Bir tımar münhal olunca tımar sahibinin yetişmiş veya sabi oğlu hükümete müracaat ederek babasının tımarının kendisine tevcihini ister ve hükümet de ihtidadan olmak üzere o tımarın kılıç hakkı olarak bir kısmını o çocuğa verip mütebakisini dağıtırdı; yeni tımar sahibi yetişkin ise bizzat sefere gider, değilse kendi yerine cebeli denilen bir bedel gönderirdi.

Tımarh Sipahilerin Sefere Hareketleri

Bir harp vukuunda tımarlı sipahiler cebeli denilen maiyyetleriyle sefere giderlerdi. Kanun üzere eyaletin derecesine göre her tımarlı sipahi kendisinin kılıç hakkı olan tımardan fazlası için kanunda tasrih edilen miktara göre muayyen miktar cebeliyi sefere götürmeğe mecburdu. Her cebelinin atı, silâhı yiyecek ve içeceği kendi sipahisine aitti; bu cebeliler o sipahinin ya para ile aldığı veya harpte esir etmiş

olduğu köleleri idi.
Padişah bizzat sefere giderse mazereti olmuyan sipahiler de beraber giderlerdi; her bin sipahi bir alaybeyVnin kumandası altında giderdi; her alayda zabit olarak üç veya dört subaşı bulunurdu; bunlar sulh zamanlarında bulundukları kazanın asayişi ile meşgul olurlardı. Hükümet sefere hareketten dört beş ay evvel beylerb eğilere seferin ne tarafa olduğunu bildirir ve tam teçhizatla hazırlanılmalarım emrederdi. Bunun üzerine beylerbeği sancak beylerine ve o da alaybeylerine keyfiyeti bildirerek noksansız olarak hazırlanıp muayyen zamanda emre intizar etmelerinıp yazardı.

Tımarlı sipahinin mutlak surette kazasında ve hiç olmazsa sancak dahilinde oturması şarttı. Çünkü sipahiler, cebelilerini hazırlayarak bazan pek kısa bir müddet zarfında hareket etmeğe mecbur oldukları için dirliğine yakın yerde oturmaları îcabediyor-du; hükümetin müsaadesi olmadan sefere gitmiyen sipahinin dirliği elinden alınıp mâzul olurdu.
Tımarlı sipahiler al ay b eyleri' nin onlar da sipahileriyle beraber kendi sancakbeyinin onlar da eyalet valisi olan beylerbeği-nin kumandası altında sefere giderlerdi; bunlar kendilerine toplantı yeri olarak hükümdar tarafından bildirilen mahalde orduya iltihak edip padişahın huzurunda geçit resmi yaparak bir muayeneden geçirilirlerdi.
Tımarlı sipahilerin iyi atları ve kılıçlariyle kargı, kalkan, okları ve başlarında miğfer ve üstlerinde zırhları vardı. Seferde yararlık gösterenlerin dirliğine zam yapılırdı. Haddinden fazla bahadırlığı görülenlere de zeamet tevcih olunurdu. Tımarlı sipahiler muharebede yarım hilâl şeklindeki Osmanlı ordusunun sağ ve j sol kanatlarını teşkil ederek ordu merkezini yandan gelecek taarruzlara karşı muhafaza ederlerdi.
Beylerbeğiler beraberlerinde sefere götürdükleri defterlerle harp sahasında veya hudutta yoklama yaparlardı; yoklamanın biri harbe başlamadan evvel olup bu yoklamada bulunmayanların dirlikleri almmıyarak son yoklamaya kadar beklenirdi; avdette yapılan yoklamada emirle mahallinde kalmamış olanların ellerinden dirlikleri alındığı gibi verilen emre göre de cezalandırılırlardı.

Savaşta Ve Yatağında Ölen Sipahiler

Osmanlı hükümeti fütuhatta mühim rolleri olan tımarlı veya topraklı Sipa/ıi'lerden şevk ve gayreti görülenlerin sık sık dirliklerini arttırmak suretiyle terfilerine çalıştığı gibi Öldükleri zaman da evlât ve ailelerini de himaye etmeyi ihmal etmemiş ve düşman karşısında ölen bir sipahi ile evinde, yatağında ölen bir sipahiyi birbirinden ayırarak şehit sipahi çocuklarını daha çok benimsemiştir. Meselâ on binle yirmi bin akçe arasında tımarı olan ve muharebede vefat eden bir sipahinin iki oğlundan birine dört bin, diğerine üç bin akçelik tımar verilirdi. Eğer sipahinin tımarı on binden aşağı olup yine yoldaşlıkta vefat etmiş ise iki oğlundan birine üç bin diğerine iki bin akçe tımar tevcih edilirdi.
Tımarlı sipahi seferde ölmeyip evinde ölür ve tımarı da on binden yukarı ise silâha yarar iki nefer oğullarından birine üç bin, diğerine iki bin ve tımarı on binden aşağı ise her iki oğluna da ikişer bin akçelik tımar verilir.
Harpte ölen tımarlı sipahinin harbe gidemiyecek iki küçük yetimi kalmış ise bunlar silâh kullanmaya yarayıncaya kadar cebeli göndermek şartiyle müşterek olarak üç bin akçe tımara sahip olurlardı; küçük çocuk bir ise iki bin akçelik tımar verilirdi.
Evinde Ölen tımarlının oğulları küçük ise kendilerine tımar verilnfeyip bir ince hisar gediği verilip kılıca yarar sinne gelince o zaman kendisine tımar verilirdi.

Mazul Sipahiler

Tımar tevcihi hizmet mukabili olduğundan bu hizmeti yapmayanların tımarları ya muvakkaten veyahut tamamen ellerinden alınarak azlolunup tımarları başkalarına verilirdi; mâzul sipahinin vaziyeti sipahilikten tardını mucip değilse yedi sene zarfında beylerbeği kapısına devama, harp zamanında da sefere gitmeğe mecburdu; devam etmezse ona katiyyen tımar verilmezdi.

Geri Hizmet Kıt'alan

(Yaya, Yörük Ve Müsellemler)

Yayalar Yörükler

Osmanlı devletinin ilk muntazam askerini teşkil etmiş olan yayalarla müsellemler, yeniçeri ocağının yaya askeri yetiştirmesinden bir müddet sonra yavaş yavaş yani XV. yüzyıl ortalarına doğru artık muharebe hizmetinden alınıp geri hizmetlerde kullanılmışlardır, hayalar Anadolu eyâletinin muayyen sancaklarında bulunup her bir ocağın bir yayabeyi vardı. Yayalar altı aydan altı aya nöbetle hizmete gelirlerdi. Yayaların altı yedi neferi birbirine yamak kaydolunup içlerinden nöbeti gelen hizmete veya sefere giderdi. Yayalar harp zamanında yol açmak, hendek veya siper kazmak, top çekmek gülle ve ağırlık nakletmek, askere zahire taşımak gibi ödevleri yaparlar ve sulh zamanlarında ise ihtiyaca göre kale tamiri, madende çalışma, tersane hizmeti ve buna mümasil hizmetle rürlerdi.
Rumeli'de aynı hizmeti görenlere yörük denilmektedir. Yörükler : Tanrıdağı yörükleri, Kocacık yörükleri, Vize yörükleri, Naldöken yörükleri, Ofcabolu yörükleri gibi muhtelif mmtakalarda ^ulunup her birinin bir yörükbeyi vardı. Yörüklerin yirmi dördü tir ocak itibar edilmişti; yürüklerden biri eşkinci ve üçü çatal olarak nöbetle sefere gider, yirmisi yamak olarak yerlerinde kalırdı.
Yayalar'la yörüklerin yamakları sefere giden nöbetliye ellişer akçe harçlık verirlerdi ki kanunnâmelerde bunlara ellici denilmektedir. Harp Anadolu'da ise yayalar ve Avrupa kıt'asında ise yÖrükler sefere giderlerdi. Yörüklerin de büyük zabit olarak beyleri vardı. Gerek yayalar ve gerek yörükler yaya yani piyade olup kendilerinin, ok, yay, kılıç, kalkan ve künder denilen kargıları vardı.

Müsellemler

Bunlar da ilk muntazam teşkilâtın süvarisi idiler; yaya ve yörükler gibi sonradan geri hizmetlerde kullanılmışlardır. Müsellemlerin

Anadolu'dakileri Müslüman ve Rumeli'dekilerin bir kısmı Müslüman ve bir kısmı ise sonra Hıristiyan tebaadan terekküp etmişti. Atlı olan müsellemler harp; zamanlarında bir, iki gün evvel ordudan ileri sevk edilerek yolj köprü, ormanlıkları açarlardı. En büyük âmirleri müsellem san^ cakbeyleri olup bunların da otuz neferi bir ocak idi ve beşte biri nöbetle sefere giderdi.

Cerahur veya Serahurlar

Hudut ahalisinden olarak serhadlerdeki Osmanlı. kuvvetlerinin amele ve inşaat efradına cerahur veya serahur denilirdi. Yol açmak, kale yapmakj ordunun geçmesine mâni ormanları kesmek, bataklıkları temizi lemek, siperler kazmak ve ordu ağırlıklarını nakletmekle mükellef idiler. Sero/tur'lar ordunun amele taburları gibi olup Hıristiyan tabaadan alınırdı. Yerilen emre göre serahur mmtakalarından herhangi bîr hizmet için muayyen miktar serahur tedarik olunurdu.

Canbazar Tatarlar

Gerek canbaz ve gerekse tatarlar da yaya ve müsellemler gibi Osmanlı ordusunun geri hizmetlerinde kullanılan amele taburları veya bölükleri olup bunlardan canbazlar otuz dokuz ocak halinde Vize ve Vidin taraflarında bulunurlardı. Tatarîar da aynı hizmeti görürler ve Yanbolu, Vize ve Vidin taraflarında otururlardı. Yine bunlara benzeyen ve garipler denilen bir sınıf daha vardı; bunların hepsi yani canbaz, tatar ve garipler yörükbeyine tâbi idiler.

Öncü Kuvvetler

Akıncılar

Osmanlıların akıncı (hafif süvari) kuvvetlerine ne kadar büyük ehemmiyet verdikleri tarihlerde
görülüyor. Osmanlı hududu genişledikçe hudut muhafızı buluna akıncılar da daha ileri gitmişlerdir; Fatih Sultan Mehme ve bilhassa II.

Bayezid ile Kanunî devrindeki akınlar fevkalâd hayret uyandırıcı mahiyette idiler. Bayezid devrindeki akıncılı Bosna üzerinden Venedik arazisine Hırvatistan ve Dalmaçya^y ve biraz da Transilvanya taraflarına tevcih edilmiş olup Kanun zamanında ise Macaristan ovaları, Hırvatistan ve Almanya içeri lerine kadar yayılmıştır.[882] Yavuz Sultan Selim yalnız Çal dıran seferinde akıncı kullanmıştır.

Akıncılar Türkoğlu Türk olup ilk fütuhat devrinde Rumelij deki muhtelif gayri müslim unsurlar gözönüne alınacak olurst bunların Rumeli'ye yerleştirilmelerinin ne kadar isabetli olduğu görülür.

İlkbaharda yapılacak harp daha evvelden akıncılara haber verilir ve ona göre hazırlanılır di. Bunların, ocaklarından düşman hududuna kadar olan iaşeleri mahallince temin edilmek âdetti. Birinci ciltte söylendiği gibi bunlar ordudan birkaç gün önde gidip keşif yaparlar ve güzergâhı emniyet altına bulundururlardı»

'Akıncıların silâhları, bir zırhlı göğüslük ve yaka ile mızrak, kalkan ve atlarının eğerine takılı başı topuzlu bir bozdoğandır; hepsi zırh kullanmazlar. Bunların yiyecek işleri de kendileri gibi hafifti; atlarının eğerine asılı birer küçük kuşhane ile işlerini görürlerdi, çok zaman bu tencerede pirinç, kavurma veya koyun pastırmasını kavurarak yerlerdi. |

Akıncılar mıntaka mıntaka ocak halinde olup her mıntakanın j akıncı kumandanı ile toyce veya doçe denilen bölük kumandanları İıvardı; bu toyce'ler tımarlı olup diğer akıncıların tımarı yoktu. [Macaristan'ın işgalinden sonra son akıncı kuvvetleri Mihal oğlu |Hızır Bey ve Kasım Bey kumandalarında olarak Segedin ve Temeşvar taraflarında bulunmuşlardır; Semendire, Bosna gibi bazı mühim merkezlerde vücude getirilen deli askerî teşkilâtı akıncı teşkilâtını andırır ise de bunlar s an cakb eylerinin idareleri altında bulunurlardı.

Hudut iyice genişleyince Evrenuz oğullan Arnavutluk ve Dalmaçya taraflarında, Mihal oğulları bir aralık Bosna ve sonra Semendire ve Sırbistan mmtakasmda ve daha sonra Maca-ristan^da, Malkoç oğulları Silistre taraflarında ve Turahan oğulları da Mora taraflarında bulunmuşlardır.

---

[882] Avusturya, Macaristan, Transilvanya, Lehistan, Hırvatistan, Istirya, Karniyol, Karintiya, Dalmaçya ve saireye otuz senede (1469'dan 1499 senedine kadar) yirmi defa akın yapılmıştır (Hammer tarihi, c. F., s. 268).

Akıncı mevcudu muhtelif tarihlerde değişmiştir; 939 H. (1530 M.) Budin ve 938 H. (1532 M.)'deki Alman seferlerinde akıncı kumandam Mihal oğlu Mehmed Bey'in kumandasında elli bini mütecaviz akıncı vardı.

Deliler

Hudut veya hududa yakın yerlerde bulunup serhad kulu denilen kuvvetler arasında bir de ekserisi Türk olarak iri yarı, şecaat ve cesaretleriyle meşhur ve akıncılara benzeyen bir hafif atlı sınıfı daha vardı ki harikulade cesaretlerinden dolayı bunlara deli adı varilmiştir. Bazı tarihlerde bunları delü'den galat olarak deli denildiği yazılmış ise de yanlış olup pervasızca hasma saldırmaları, gözlerini budaktan esirgemiyerek hayatı istihkar etmeleri kendilerine bu lâkabın verilmesine sebep olmuştur; deliler sancakbeği veya beylerbeği-lerin maİyyeti efradından idiler.
Ocaklarını halife Hazret-i Ömerü'l-FaTuk'a1 mensup addeden deliler fevkalâde cesaret ve atılganlıkları ve jkorkunç kıyafetleriyle hasımlarına karşı daimî surette galip gelirlerdi; bunlarda esas akide ve iman, başa yazılanın mutlaka zuhura geleceği kanaati olduğu için hiçbir tehlikeden kaçınmazlardır.
Deli askerî sınıfı, XVI. yüzyıldan evvel görülmeyip ancak bu asırda kısmen Türk ve kısmen de Boşnak, Sırp, Hırvat gibi Müslüman olmuş çengâver sınıflardan teşekkül etmişti. Tamamiyle Rumeli halkındandı; akıncıların silâhları tamamen bunlarda da vardı, başlarında benekli sırtlan derisinden yapılmış ve üzerine kartal kanatları takılmış bir başlık bulunurdu; şalvarları kurt veya ayı derisinden olup tüyleri dışarıda idi.
Deliler XVI. yüzyılda Rumeli beylerbeğisi ile Semendire ve Bosna sancakbeylerinin emirleri altında bulunurken daha sonraları diğer vezir ve beylerbeğiler de böyle bir sınıf vücuda getirmişlerdir; XVI. yüzyıl başlarından itibaren Semendire de Yahya Paşa-zâde Mehmed ve kardeşi Bâli Bey'lerle Bosna sancakbeyi Gazi Husrev Bey maiyetinde külliyetli deli kuvvetleri görüyoruz. Husrev Bey'in deli kuvveti on bin kadardı.
Delilerin elli ve altmışı bir bayrak olup, birkaç bayrak birleşince bir

delibaşı enirine verilirdi.

Kafa Kuvvetleri

Azaplar

Tarihimizin birinci cildinde azapların nasıl bir sınıf olduklarını, yeniçerilerin önünde bulunup harbettiklerini söylemiştik; azap teşkilâtı sonraları genişletilerek kaVa ve deniz azapları diye iki sınıf daha vücuda getirilmiştir; 1501 senesinde Osmanlılarla Venedik ve müttefikleri arasındaki muharebede Fransız, Sicilya ve Aragon deniz kuvvetleri Midilli önüne gelerek orayı muhasara etmişlerdir. Hükümet acele olarak Midilli'ye azap kuvvetleri sevk etmiş ve bundan sonra azapların devlet hazinesinden maaşlı olarak kale hizmetinde bulunmalarını münasip görmüş ve bu tarihten sonra kalelere muhafız olarak maaşlı azap kuvvetleri konulmuştur.
Bu kale az apliği ile beraber yaya azaplığı yani orduda hafif piyade azapları ihmal edilmiyerek XVI. asır ortalarına kadar bunlarda eskisi gibi vazife görmüşlerdir; nitekim Kanunî Sultan Süleyman'ın Belgrad seferinde Nakkaş Ali Bey kumandasında olarak Anadolu'dan on bin yaya azap gelip Belgrad alındıktan sonra bunlardan bir kısmı muhafız olarak burada alıkonulmuştur; keza Rodos seferinde de yirmi bin nefer yaya azap yazılmıştı;[883] daha sonraki tarihlerde Osmanlı ordusunda ve yeniçerilerin Ön-lerince azap kuvvetleri görülüyoruz, Kale azapları serhadkulu denilen kuvvetlerin yaya kiamındandı. Deniz azaplarına gelince :
Bunlar tersane halkından olarak donanma hizmetiyle mükellef maaşlı bir sınıf idiler. Tersanede azaba ihtiyaç olunca kaptan paşaya bir hükümle miktarı muayyen azap tedarik edilirdi. Azaplar kalyon devrine kadar Osmanlı donanmasının esasını teşkil ederlerdi. Gemi reisleri ile dümenci, yelkenci ve vardiyanlar azap sınıfından idiler. Azaplar bölük halinde olup her bölükte reis, kethüda, odabaşı, zabit olarak bulunurdu. XVI. yüzyıl başlarında Gelibolu'daki donanma hizmetinde olarak doksan üç azap bölüğü vardı, her bölük mevcudu vasati yedi, sekiz kişi idi.

[883] Tabakatü'l-memalik, s. 80,110,117.

Gönüllu ve Beştiler

Huduttaki kalelerin ani bir hücum karşısında muhafazası için buralardaki yerli ahaliden serhadkulu ismiyle hafif süvari kuvvetleri vücuda getirilmiş olup bunların maaşları bulundukları eyaletin maliyesinden verilirdi; gönüllerin gönüllü ağası ve beşlilerin beşli ağası isimlerinde büyük ağaları vardı; beşli teşkilâtı gönüllü teşkilâtından daha eski olup XVI. yüzyıl başlarında da görmekteyiz. Beşli askeri beş hanede bir alındığı için bu isimle meşhur olmuştur.

III. XVI. Yüzyıl Ortalarına Kadaü Osmanlılarda Denizcilik

Osmanlı devletinin ilk zamanlarında İzmit, Gemlik taraflarının daha sonra Karesi i/f nin elde edilmesi bu küçük beyliği tabiî olarak denizle alâkadar etmiş, mükemmel bir donanmaya malik olan KaTesi beyliği gemilerinden de istifade edilerek Rumeli'ye geçilmiş ve daha sonra da yani XIV. yüzyıl sonlarında (1390) Gelibolu'da, ehemmiyetli bir tersane vücuda getirilmiştir.
Bu ilk devirler Osmanlı denizciliğinin acemilik zamanı olup denizde pek kuvvetli ve mahir olan Venediklilerle boy ölçüşecek kudrette değildi; bununla beraber bazı muvaffakıyetsizliklere rağmen günden güne tecrübeli bir Osmanlı denizciliği vücuda gelmekte idi; çünkü boğazlara ve Rumeli'ye de sahip olan Osmanlıların bu tarafa geçmek için düşmandan emin olacak bir donanmaya sahip olmaları zarurî idi; nitekim Varna muharebesine geldiği sırada Boğaz tarafının düşman donanması tarafından kapandığını duyan Sultan II. Murad, yolunu değiştirerek İstanbul Boğazına gelip külliyetli bir para mukabilinde Ceneviz gemileriyle o tarafa geçmişti.
II. Murad zamanındaki donanma Trabzon İmparatorluğu'nu denizden tehdit edecek kadar çoğalıp deniz harekâtına alışmıştı. İstanbul muhasarasında da Osmanlı donanması manevrasında muvaffak olamamakla beraber adetçe üç yüz parçadan fazla idi.
Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra burayı Akdeniz'den gelecek bir tehlikeye karşı muhafaza için Çanakkale Boğazını tahkim etmekle beraber Donanmaya da ehemmiyet verdi ve bu sayade

İmroz, Limni, Taşoz, Semadirek, Midilli, Ağrıbz adaları alındı, Sakız ve Sisam vergiye bağlandı. Bu suretle Anadolu sahilleri emniyet altına girdi. Fatih devrinde Rodos muhasara edildi. Venedik ve müttefikleriyle yapılan muharebeler evvelkilere nazaran daha müsait geçti; Osmanlı hükümeti galip vaziyette muahedeler imzaladı.
Akdeniz'de korsanlık eden Türk levendleri reislerinden meşhur Kemal Reis'in Osmanlı devleti hizmetine girmesi donanmada yeni bir canlılık vücuda getirdi; Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Akdeniz'de ispanya sahillerine kadar gidildi.
II. Bayezid devrindeki gemicilik daha ziyade inkişaf etti; Memlûklerle yapılan muharebede Hersek- zade kumandasiyle mühim bir donanma İskenderun sahillerine kadar gönderilmişti. Yavuz Sultan Selim, donanmaya çok ehemmiyet verdi; o tarihe kadar Osmanlıların asıl tersanesi olan Gelibolu'dan başka Haliste de mükemmel bir tersanenin esasını kurdu; gemiler yaptırdı. Karadaki büyük zaferleriyle eşit olmak üzere denizcilikte de Akdeniz hâkimiyetini elde etmek istiyordu. Fakat ömrü yetmedi; oğlu Sultan Süleyman, Akdeniz'de îspanyollarla daimî surette mücadele halinde bulunan ve müstakil Cezayir beyi olan Barbaros Hayreddin'i devlet hizmetine çağırdı ve gelir gelmez onu donanmaya umum kumandan yaptı; Hayreddin Paşa'ya ait Cezayir beyliğini yine ona verdi. Tersaneyi yeni tesisat ve ilâvelerle genişletti. Bu suretle bu büyük denizci Osmanlı devleti hizmetine girdikten ve birtakım muvaffakiyetlerden sonra İspanyolların meşhur denizcisi ve Akdeniz hâkimi Andrea Dor-ya'ya, Preveze'de vurduğu darbe ile dehasını gösterdi; Osmanlı devleti im Miretle karadaki hâkimiyetine ilâveten hakimiyetini de elde etti.
Osmanlı hükümeti karada olduğu gibi denizde de yardım etmek suretiyle Fransa kırallığını büyük bir tehlikeden kurtardı; bu yardım Fransa kiralı I. Fransuva'mn hasmı olan Alman imparatoru V. Şarl (Şarlken)'ın vefatından sonra da devam etti. Batı-Akdeniz sularına giden Barbaros Nisa aldı; Turgut Reis ve kaptan Piyale Paşa da Fransızlara yardım etmek suretiyle aradaki ittifaka riayet edildi.
Osmanlı donanması yalnız Gelibolu ve İstanbul'da, yapılmayıp Karadeniz, Marmara denizi ve Akdeniz'deki inşaat tezgâhlarında da yapılırdı; Karadeniz'de Sinop, Çayağzı, Kefken adası, Rumeli sahilinde Varna, Burgaz, Ahyolu ve Tuna kenarında Rusçuk, Marmara denizinde

İzmit, Gemlik, Edincik, Karabiga ve Ege denizinde bazı adalarla Edremit, Ayasluğ (Selçuk), Milas (Küllük), Akdeniz'de Bodrum, Antalya, Alâiye ve Rodos adası bunlardan bir kısmıdır. Osmanlılar gemi levazımatı olan yelken, halat, zift, kürek, tel, gemi demiri vesaireyi tedarik için ocaklık olarak yanı daimî surette bunları hazırlayıcı bir teşkilâta malik olduklarından gerek gemi yapmak ve gerek bunların eşyasını tedarik hususunda asla sıkıntı çekmezlerdi.

İhtidadan XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlılarda donanmanın esası çekdiri sınıfından kadırga olup bu o devirde Osmanlıların en ileri harp gemisi idi; bunlardan başka donanma olarak mavuna, kalite ve perkende ve küçük olarak îşkampavye, Firkate, Karamürsel, Kütük isimlerinde gemiler ve kayıklarla bir de Çardak ile Gelibolu arasında çalışan ve tımarlı sipahi ve atlı sınıfını nakleden at gemileri vardı. Bu asırlarda Osmanlı donanması çektirî nevrinden yani kürekli sınıfmdandı.

Bir kadırganın boyu bodoslama arasında elli beş ve elli altı zira yani kırk iki metre olup yirmi dört oturaklı idi. Her oturağında; dört kürekçisi bulunuyordu ve mevcut kürekçisi yüz doksan altı idi. "İ üz kadar cenkçi kaptan, yelkenci, kalafatçı, dümenci ve sairesiyle kadırga mevcudu üç yüz otuz kişiyi bulurdu. On üç, on dört topu vardı. Mavuna kadırgadan büyük olup her küresini yedişer kişi çekerdi; yüz elli cenkçisi, yirmi dört topu vardı. Kalite ve perkende ve diğerleri kadırgadan küçüktü; işkampavya haberci gemisi idi.

Kaptan paşanın bindiği daha büyük kadırgaya baştarde adı verilirdi; kaptan paşa denize çıktığı vakit otuz altı oturaklı olan bu kadırgaya binerdi; her oturağında beş ilâ yedi kürekçisi vardı. Paşa baştardesinin mevcudu kaptan ve beş yüz kürekçi, iki yüz on altı cenkçi, topçu ve sair gemicileriyle birlikte sekiz yüz kadardı.[884]

OTUZDÖRDÜNCÜ BOLÜM

XV. YÜZYIL ORTASINDAN XVI. YÜZYIL ORTASINA KADAR EYALETLERİN İDARESİ

---

[884] Bu hususta daha fazla malûmat almak için Osma teşkilâtı isimli eserimizin Bahriye teşkilâtı kısmına bakın.

Osmanlı Eyaletleri

Eyaletlere Dair İcmal

Kitabımızın birinci cildinde yazıldığı üzere eyâletlerin esas olarak askerî idaresi beylerbeğüere verilmişti; XV. yüzyıl ortalarına kadar olmak üzere biri Rumeli'de ve diğeri Anadolu'da iki beylerbeğüik vardı; bunlartjan başka Anadolu'da şehzade sancakları bulunuyordu. Rumeli'de şehzade sancağı olmayıp Silistre, Semendire ve Arnavutluk hududunda akıncı sancakbeyleri vardı.[885] Karaman beyliğinin ortadan kalkması üzerine burası ibtida şehzade sancağı ve sonra beylerbeğüik oldu; Sivas da böyle idi.

XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl ortalarına kadar muhtelif tarihlerde Anadolu'da Manisa, Kütahya, Konya, Kastamonu, Amasya, Trabzon, Antalya, şehzade sancağı idiler; ikinci derecede şehzade sancakları da (Bolu, Akşehir, Kefe ve Menteşe gibi) vardı.

Anadolu beylerbeğilîğinin merkezi evvelâ Ankara iken sonra Kütahya'ya, naklolunmuş ve daha sonra Kütahya şehzade sancağı yapıldığından beylerbeğüik merkezi tekrar Ankara olmuş ve nihayet II. Selim'in hükümdarlığını mütaakıp Kütahya yeniden Anadolu beylerbey iliğine başşehir olmuştur. Rumeli beylerbeyiliğinin merkezi ise bir aralık Filibe ve daha sonra Manastırdi. Eyalet merkezini havi sancağa Paşa sancağı denilirdi.

Osmanlıların eyalet teşkilâtı XVI. yüzyıl ortalarına doğru istikrarlı bir şekil almıştı; Doğu ve Güney-Anadolu ile Suriye, Mısır, Irak ve Avrupa'da Macaristan kıt'alannın zaptı yeni ve mühim eyaletler meydana çıkarmıştı; bu suretle Erzurum, Diyarbakır, Van, Dulkadıriye, Haleb, Suriye, Trablus-şam, Şehrizor, Mısır, Yemen, Bağdad, Basra ve Budin, Temeşvar eyaletleri Cezayir ile im tarihlerde buraya tâbi olarak idare edilen Tunus, Tiabhıs-garp imtiyazlı birer sancak halinde idiler. Trtıhlus-garb Turgud'uıı 1565 deki vefatında bey-lerbeğilik Bunlar denizle alâkalı kaptanlara verilirdi. Afrika eyaletlerinden, merkezi Sevakin olan bir de Habeş eyaleti vardı. Adana ve bazı Doğu sancakları XVII. yüzyıl başlarına kadar imtiyazlı bir halde

---

[885] Bu hudut sancakları müstakil olmayıp Rumeli eyaletine tâbi ise de hudut üzerinde bulunmaları itibariyle daha serbest idiler.

bulunuyorlardı.

Salyânesiz Ve Salyâneli Eyaletler

Eyaletler salyânesiz ve salyâneli yani yıllıksız ve yıllıklı olarak iki kısımdı. Bunların en çoğu yılhksız olanı idi. Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadır ve Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Haleb, Şam,JTrablus-şam, salyânesiz eyaletlerden idiler. Bunların mahsulâtı has, zeamet ve tımara ayrılmış ve hazineden ve defterhâneden idare edilmekte bulunmuştur. Yıllıksız eyâletlerin öşür ve resimleri havass-ı hümâyun ismiyle hanzineye ve beğlerbeyi ve sancakbeyi haslarına ve bir de zeamet ve tımara ait olmak üzere üçe taksim edilmişti.
Yıllıklı eyâletler Mısır, Habeş, Bağdad, Basra, Yemen ve Kaptan Paşa eyaletindeki bazı sancaklar olup buraların mahsulâtı has, zeamet ve tımara ayrdmayarak doğrudan doğruya devlet hazinesi tarafından mıntaka mmtaka her sene iltizama verilirdi; bu eyaletlerin senevi hasılatından bir kısmı beylerbeyi, sancakbeyi, asker ve sairlerinin maaşları için tevzi edildikten sonra kalanı devlet hazinesine yollanırdı. Trablus-garp, Tunus ve Cezayir eyaletleri de yıllık eyaletlerdendi.

Serbest Mir-İ Mîranhklar Ve Yurtluk-Ocaklık Sancaklar

Bunlardan başka bir de Doğu-Anadolu'da mülkiyetleri Osmanlı hükümeti tarafından sahiplerine ait olarak kabul edilmiş olan ve kendilerine yazdan fermanlarda cenab tâbiri kullanılan Cizre, Genç, Bitlis, tmadiye, Mahmudiye, Hakâri, Eğil, Palo ve saire gibi sancaklar olup bunlar Osmanlı devletinin yüksek hâkimiyetini tanıyorlardı. Her sene muayyen bir vergi verirler ve lüzumu halinde askerleriyle hizmete gelirlerdi; bunlara serbest mîr-i mıranhk da denilirdi. Bu serbest mîr-i mîranlıkta tımar ve zeamet teşkilâtı olmayıp sancakları o beylerin mülkü gibi idi. Bunlardan başka Yavuz Sultan Selim zamanında devlete sadık kaldıkları için Bıyıklı Mehmrt Paşanın arziyle yurthik ocaklık olarak Kürt beylerine ait büyük, küçük bazı yerler sancak itibariyle bu yerli beylere terk edilmişti. Bunların sancakları münhal olunca hariçten kimseye verilmeyip! oğullarına, kardeşlerine ve en yakın akrabalarına verilirdi.

Bu sancakbeyleri hangi eyalette ise o eyaletin beylerbeyisi ile beraber zeamet ve tımarlı sipahileriyle sefere giderlerdi. Bu yurtluk - ocaklık sancakların başlıcaları Sokman, Kulub, hak, Tercil, Mihrânî, Pertek Çapakçur, Çermik'ti. Doğuda Çıldır eyaletinin teşekkülünden sonra buradan dört sancak mülkiyet üzere yurtluk-ocaklık itibar edilmiştir. Bunlardan başka Mir aşiretliği ismiyle Van, Diyarbakır, Şe/ırizor'da dört yüz kadar aşiret reislikleri vardı ki bunlar derece itibariyle sancakbeyi ile zeamet sahipleri arasında idiler; bu reisler sancak-beyleri ile birlikte sefere giderler; vefat ettiklerinde dirlikleri oğullarına, yoksa en yakınma verilirdi.

Beylerbeyi Ve Sancakbeyleri

Eyaletleri idare edenler devlet adamlarına beylerbeyi veya bunun mukabili olarak mîr-i miran [886] denilirdi, bunlar eyâletlerinin bilhassa askerî idaresinden mesul idiler; beylerbey ilerin idareleri altında birtakım sancaklar vardı; buraların idaresi de sancakbeylerine aitti; sancak-beylerine tâbi kazaların inzibat ve askerî idaresi tımar subaşı-larma ait olup adlî ve hukukî ciheti kadılara bırakılmıştı. Kazaların iaşesi, belediye, adliye işleri, hükümet tarafından istenilen şeylerin temin ve tedariki kadılara aitti; beylerbeyilerin bu cihetlere müdahalesi olmayıp yalnız nezâret hakkı vardı.
Beylerbeyi olmak için muhtelif yollar vardı; en mühimmi s ancakb ey liginden gelmekti; bundan başka sarayın herhangi bir hizmetinden, yeniçeri ağalığından ve saireden gelmek suretiyle de beylerbeyi tâyin olunurdu.
Beylerbey ilikte de derece vardı; en yüksek beylerbeyilik Rumeli ve soma Anadolu beylerbey iliği idi; Rumeli beylerbeyisi terfi ederse küçük vezir yani divan-ı hümâyunda sonuncu vezir olurdu; Anadolu beylcrbeyisi terfi ederse Rumeli beylerbeyisi olurdu; bu kanunî şekli olup defaten vezir olan herhangi bir beylerbeyi dahi görülmüştür.
Kanunî Sultan Süleyman zamanında Mısır müstesna olmak üzere eyaletlerde vezir vali yoktu. Hepsi beylerbeyi idi; daha sonraki tarihlerde mühimlerinden başlayarak eyaletlere tedricî surette vezir

[886] Mîr,emîr'in muhaffefi olup miran da emîron'm muhaffefidir; yani emîr-i emîran, baştaki eliflerin kaldınlmasiyle daha kolay okunmak üzere mîr-i mîran olmuştur. Bu da beylerbeyi mukabilidir.

valiler tâyin edilmiştir, Beylerbey ilerin hasları yani dirlikleri muhtelifti; beyler bey iler in iki tuğları ve aancak-beylerinin ise bir tuğları vardı. Bir sancakbeyînin beylerbeyi olması için senelik has miktarının en az dört yüz bin akçe olması lâzımdı.

Sancakbeylerinin birbirlerine nazaran dereceleri, haslarının miktarlariyle Ölçülürdü; kimin hası fazla ise o diğerine tekaddüm ederdi. Sancakbeyliği hası en aşağı iki yüz bin akçe ile başlar, hizmeti görüldükçe artardı. Devlet merkezindeki yeniçeri ağası, nişancı, mîr-i alem, büyük mîrahor ve saire gibi hizmet sahipleri sancakbeyi olurlarsa beş yüz bin ve dört yüz bin ile tâyin edilirlerdi.

Eyalet Merkezi

Beylerbeyi vilâyet merkezinde otururdu; kalabalık maiyyeti vardı. Adlı ve hukukî işler eyalet
merkezindeki kadıya aitti. Beylerbeyinin riyaseti altında bir divan vardı ve buraya ait yazı işleri divan efendisi tarafından görülürdü; doğrudan doğruya hazineye ait paraları hazine veya mal defterdarları tahsil ederlerdi; zeamet işleri o beylerbeyiliğin tımar kethüdası ve tımar işleri tımar defterdarı taraflarından görülürdü. Beylerbeyi sefere memur olursa yerine vekil olarak mütesellim denilen bir memur bırakarak maiyyeti kuvvetleri ve eyaleti dahilindeki sancakbeyleri, zeamet ve tımar sahipleri ve bunların cebelileriyle birlikte sefere hareket ederdi.

OTUZBEŞİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR İLMÎYE TEŞKİLÂTI

Kitabımızın birinci cildinde yazdığımız gibi Osmanlılarda medrese tesisi ilk olarak Gazi Orhan Bey zamanında başlamış olup gün geçtikçe bunların adedi artmış ve XV. yüzyılın ortasında Edirne'deki Darülhadîs Osmanlı memleketlerindeki medreselerin birincisi olmuştu; bununla beraber Yıldırım Baye-zid zamanından başlayarak Sahn medreselerinin kuruluşuna kadar medreselerde yapılan ıslahat ve

tadilât muntazam bir silsile ve derece takip edecek mahiyette değildi.

Osmanlı Medreseleri [887]

Sahn-I Seman Ve Telinime Medreseleri

İstanbu'un fethini mütaakıp buradaki sekiz kiliselerhal medreseye çevrildi ve ilk defa olarak bir fakültenin temeli atıldı; bu sekiz medreseden birisinin müderrisliği zamanın yüksek âlimlerinden Mevlâna Alâüddin Tıısfye, ikincisi Bursalı Hoca-zâde Mulihüddin Mustafa'ya ve üçüncüsü Mevlâna Abdülkeri diğer beş medreseye de münasihleri tâyin edildi.[888]
Bundan sonra Fatih Sultan M e hm e d tarafından yaptırılan camiin kuzey ve güne}' taraflarına dörder büyük, yani sekiz medrese yaptırılmış ve Sahn-ı seman adı verilmiştir; bu medreselerden her birinin on dokuz odası vardı; bu odaların on beşi dâniş-mend denilen yüksek talebeye, ikisi muîd denilen müzakerecilere ve ikisi dahi medrese kapıcısı ile hademesine mahsustu.[889] Bundan başka her bir medreseye mahreç olmak yani talebe yetiştirmek üzere Mûsıla-ı sahn veya Tetimme medreseleri ismiyle lise hükmünde her bir sahn medresesinde birerden sekiz medrese daha vardı; her tetimmede sekiz oda ve her odada üçer talebe bulunacaktı."'Hariç ve dahil kısımlarını havi olan tetimme medreseleri de Fatih camiinin Karadeniz

---

[887] Tahsil müesseselerini söylerken ilk okuldan bahsetmemek o müesseselerin bulunmaması demek değildir. Anadolu Selçukluları zamanındaki usulü takip eden Osmanlılarda ilk tahsil okulları çoktu; bunlar hususî eşhas tarafından 'akıf suretiyle yapılmışlardı; buradaki tedrisat alfabe, yazı okuma ve Kur'an-ı terim ve bîr de âmâl-i erbaa denilen hisaptı. Her mektebin vakfına göre hoca, [kalfa ve hademesi vardı. XVI. yüzyıldaki mektep adedini bilmiyoruz; Evliya Çelebi*ye göre XVII. yüzyıl başlarında İstanbul'daki mektep adedinin 1993 olduğu görülüyor; buna göre XV. ve XVI. yüzyıllarda İstanbul'daki mektep adedinin herhalde bin veya binden fazla olduğunu tahmin güç değildir. XV. ve XVI. yüzyıllarda Rumeli eyaletinin merkez sancağında altmış, Anadolu (eyaletinde yüz elli dört, Nefs-i Amasya'da ikiyüz, Erzurum'da yüz on sibyan I mektebi (ilkokul) vardı. Mekteplerin yalnız vilâyet merkeziyle büyük kasabalarda bulunduğunu zannetmem elidir; XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu dahilinde gezmiş olan bir Fransız seyyahı her köyde mektebe rastlamış ve ilk tahsilin Türkiye'de garp memleketi mektepleriyle mukayese edilemiyecek kadar çok olduğunu hayretle görmüştür (Bk. Bayan Âfet İnan, Türk Osmanlı tarihinin karakteristik noktalarına bir bakış^ İst. 1937, s. 5). Bu İlkokulların çoğunda kimsesiz ve fakir çocuklara her sene elbise ve ayakkabı parası vakfedilmiştir..
İznik'le mevcut kırk altı mektebten Orhan Gazi, Süleyman Paşa, Aziz ve Teke-oğlu okullarının vakıf kayıtlarında, çocuklara her yıl elbise verilmesi tesbit edilmişti. Yavuz Sultan Selim'in validesinin Trabzon'da yaptırdığı Hatuniye mektebindeki talebeye hergün iki defa yemek ve bayramlarda elbise ve başlık ile bayram bahşişi verilmesi vakfiyesinde kayıtlı idi.
[888] Molla Tûsî sonradan Zeyrek camii olan mahalde ders okutmuştu (Şakayık tercümesi, s, 117).
[889] Sekiz medreseden herbirinûı ikişer akçe yevmiyeli birer kapıcı, birer vardı.

ve Akdeniz'e bakan kısımlarına yani dört medrese kuzeye ve dört medrese de güney taraflarına düşmekte idi.[890]

Sekiz sahn müderrisinden her birine günde ellişer akçe olarak maaş tahsis edildi; bundan başka her bir medreseye ekmek ve yiyecekten başka yirmi beşer akçe yevmiye ile birer muîd tâyin olundu; her medresenin dânişmend denilen on beş sahn talebesine günde ikişer akçe üzerinden maaş ile yiyecek verildi; muîdler, müderrislerin (Profesörlerin) verdikleri dersleri talebeye tekrar izah ile müzakereden başka bulundukları medresenin inzibatiyle de alâkadar idiler; muîdleri bugünkü doçentlere benzetebiliriz.

Tetimme medreselerindeki talebeyi, sahn medreselerindeki dânişmendlerden ayırmak için bunlara suhte {softa) denilmişti; bunlar ya mensup oldukları medreselerin muîdlerinden veyahut sahn talebesi olan dânişmendlerden ders görürlerdi. Tetimme talebelerinin her birine yemekten başka aydan aya on ikişer akçe mum parası dağıtılırdı; tetimmeyi bitiren öğrenci sabn medreselerine geçerdi.

Fatih Sultan Mehmed bu medreselerden başka Ayasofya camii ve Eyüp camii etrafına da Tetimme derecesinde iki medrese daha yaptırmış ve vezirlerden Mahmud, Davud, Mustafa Paşalar ile sair vezirler de yer yer medreseler inşasiyle istanbul'u bir ilim şehri yapmağa gayret etmişlerdir.

Dânişmend, âlim demekti; bunların Sahn-ı semanda bir odaya sahip olabilmeleri için uzun tahsil ve imtihan geçirmeleri lâzımdı; bundan dolayı içlerinde bir hayli eser sahibi âlimler vardı; bunların kıdemlileri muîd olurlar ve yukarıda söylediğimiz gibi mûsıla-i sahn da denilen Tetimmelerdeki so/fa'lara ders gösterirlerdi.

Sahn Medreselerine Göre Medrese Dereceleri

Vezir-i âzam Mahmud Paşa'nın himmetiyle istanbul da. ilk medrese teşkilâtı yapılırken gerek İstanbul'da gerek Türkiye'deki medreseler de bir tasnife tâbi tutuldu ve vakfiyelerine göre dereceleri tesbit edildi. Bunların dereceleri en aşağı derece olan meâniden Şerh-i nıiftah, ortası kelâmdan Şerh-i mevâkıf ve âlâsı fıkıhtan Hidâye

---

[890] Ali tarihi (basılmamış birinci cilt, s. 20) Tetimme medreseslerinin güney kısmı tramvay yoluna tesadüf ettiği için istimlâk edilmiş olup kuzey tarafına rast! i\ an diğer dürt tctimınc de parça parça satılmıştır.

olmak üzere bir esasa bağlandı; bundan daha yüksek olarak dâhil elli medreseleri denilen şehzade valideleri, hükümdar kızları ve evlâdlarımn medreseleri de bir sıraya kondu; bunlarda da derslerin en aşağısı fürûdan Hidaye ortası usûlden Telvih ve âlâsı tefsirden Keşşaf-ı Zemahşerî ve Kadı Beyzâvî tedrisi idi.

Sahn medreselerinin binasiyle beraber medreselerin buraya göre ayarlanması neticesi olarak Osmanlı memleketlerindeki medreseler yirmi akçe yevmiyeli medreseden başlayarak iki hariç, iki dahil ve mûsıla-i sahn medreselerinden sonra Sahn-ı seman medreseleri geliyordu.

Medrese Talebeleri

Medreseye girecek bir talebe, ibtida hariç dersleri okutan yani medrese tahsilinin ihtidasını gösteren ulemadan bir hariç medresesi müderrisinin dersine devam ederdi; bundan sonra hocasının delaletiyle dâhil denilen, orta okul tahsili görür ve bunu mütaakıp mûsıla-ı sahn medresesi yani orta tahsilin ikinci kısmı olan lise derecesindeki dersleri okur ve burada da muvaffak olduktan sonra Sahn-ı seman denilen Hukuk, ilahiyat ve Edebiyat fakültesine girerdi.
Sahn talebesi dânişmend ismiyle yüksek tahsili görüp muvaffak olduktan sonra diplomasını alır ve mülâzım ismiyle deftere kaydolunup münhal vukuunda en küçük müderrislik olan yirmi veya yirmi beş akçeli müderrisliklerden birisine tâyin olunarak kendisine verilen medreselerde ders okuturdu; yeni müderrisin bundan sonraki yükselmesi göstereceği kabiliyete bağlı idi.
Fatih'in vakfiyesine göre Sahn-ı semanda, softa denilen Tetimme talebeleri mevcudu altı yüz kadardı.[891]
İlk tahsili gören talebe medreseye devam edecekse dersleri hariç medreselerinden birine girip ulema tarafından
cüz'iyyat (ulûm-ı cüz'iyye) sayılan hisap, heyet (kozmografya), cedel [892] ilimlerini görürlerdi. Orta tahsil, hariç ve dahil iki kısımdı;

---

[891] Prof. Dr. Bay Süheyl tînver tarafından neşredilen Fatih vakfiyesi'nin Türkçe hulâsası (Vakıflar dergisi, c. I., s. 42).
[892] Cedel; ilm-i kelâmla ilm-i fıkhın mebahisindeki mücadele, ve münazara olup bu münazaraya ÂdâbüH-bahs de denilirdi.

mukaddimat-ı ulûm denilen sarf (gramer), nahiv (sentaks) vazı,[893] iştikak, hendese, hisap, münazara [894] ve mantıktan Isagucî ve Şerh-i Fenarî ile yine mantıktan Hüsam-ı Kâtı ile Metali şerhi ve kelâmdan Haşiye-i tecrid okutulurdu; bu orta okul medreselerine Haşiye-i tecrid medreseleri denilirdi. Medreselerin bu orta okul kısmındaki dersler sıra takip ederdi; meselâ bir aşağı sınıfta sarf okunursa daha yüksek sınıfta nahiv tedris edilirdi; bunun gibi mantıktan İsagucî ve şerhleri bu kısmın aşağı sınıfında okutulup daha mufassal olan Metali şerhi ise aynı okulun daha yüksek derecesinde okutulurdu.

Bundan sonra tetimme medreseleri denilen medreselerin lise tahsili geliyordu; bunlardan aşağı derecesine miftah ve yukarı derecesine de telvih medreseleri derlerdi. Orada mantıktan Şerh-i şemsiyemden başlanarak belâgatten Miftah şerhi ile yine belagat ilminden Muhtasar-ı maâni ve Mutavvel, usûl-i fıkıhtan Tavzih ve bunun şerhi Telvih ve kelâmdan Tecrid şerhi ile Teftazânî'nin Telhis şerhi ve yine kelâmdan Kadı Beyzâvî'nin TavâlVine İsfahan î'nin yazdığı Tavâli şerhi okutturulurdu.

Sahn-ı seman medreselerinde tefsirden keşşaf, kelâmdan Seyyid Şerif Cürcânî'nin Mevakıf şerhi ve usûl-i fıkıhtan Muhtasar-ı münteha isimli şerh ve fıkıhtan Hidaye ile bunun şerhi olan Bayburtlu Ekmel üddin'in şerhi gösteriliyordu.

Sahn-ı Süleymaniye'deki ayrı ayrı medreselerde usûl-i hadîs, hadis, lıb, tabiiyyat ve riyaziye dersleri tedris olunuyordu.

Süleymaniye Medreseleri

Fatih Sultan Mehmed'in yaptırmış olduğu Sahn medreseleri tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm ve edebiyat derslerine hasredilmişti; fakat talebeler, ilk ve orta tahsillerde, hendese, kozmografya ve hisap derslerini gördükleri için bu fen bilgilerine vâkıf idiler.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında riyaziye, tabiîyye ve tababet derslerine olan ihtiyaç sebebiyle bu sınıflara mahsus adam yetiştirmek üzere yeni fakülteler yaptırılması tekarrür etti; 957 H.

[893] Vazı'; elfâzın meaniye tahsis edilmesinin keyfiyet-i tarzı olup lügat zümresindedir.
[894] Münazara; herhangi bir ilmî fikir ve mütalâanın iki tarafça sebebleri izah olunarak mubahese ve müdafaasını gösteren kaidelerdir. İlm-i cedel ve ilm-i hilaf, münazara ilminin şubeleridir.

Cemaziyelevvel(1550 M.)'de başlayan inşaat altı buçuk sene sürdü ve 963 Şevval (1556 M.)' de sona erdi; bu medreseler Süleymaniye camiinin etrafında dört medrese ile camiin kıble tarafında bir Darülhad's ve bir de Tıb medresesidir.

Dört medrese doğrudan doğruya riyaziye tahsili için bina olunmuştu; gerek bu dört medresenin ve gerek tıb medresesi müderrisinin yevmiyeleri altmışar akçe idi; Darülhadîs müderrisliği ise en yüksek müderrislik itibar olunarak müderrisine günde yüz akçe tahsis olunmuştu.

Hariç ve dahil derslerini gören bir öğrenci Hukuk, İlahiyat ve Edebiyat fakültesi olan Sahn-ı seman medreselerine girmiyerek Riyaziyat ve Tıb fakültesi derslerini takip edecekse mûsıla-i Süleymaniye denilen medreselere devam eylerler ve burayı bitirdikten sonra Sahn-ı Süleymaniye denilen yüksek tahsili görürdü.

Mülazemet

Sahn-ı Seman veya Sahn-ı Süleymaniye"yi bitiren bir talebe icazet aldıktan sonra mülâzım adını alıp kazasker defterine kaydolunup sırasını bekler ve buna nevbet denilirdi. Bundan sonra müderrislik ve kadılık yollarından hangisini isterse oraya intisap eder ve kadılığa talip ise ihtidadan yirmi beş akçe ile tâyin edilir, buradan yüzelli akçe yevmiyeli kadılığa kadar çıkardı; bundan yukarı kadılıklar yani 150 ilâ 500 akçelik kadılık ancak Safın müderrisliğinden kadılığa geçecek olanlara verilirdi.

Eğer mülâzım, müderrislik isterse yirmi akçe ile hâriç müderrisliğine tâyin olunur ve terfi ede ede sahn müderrisliğine çıkar ve isterse buradan kadılığa geçerdi. Yani bir müderris ilk defa ibtida-i hariç müderrisi olup sonra hareket-i hariç olarak bir derece terfi eder. Bunu mütaakıp ibtida-i dahil ve hareket-i dahil müderjisi olup sonra mûsıla-i sahn ve en son Sahn-ı seman müderrisliğine geçer ve bu suretle yüksek tahsil talebesine Profesör olurdu. Sahn-ı Süleymaniye müderrisliğine geçecekler ise mûsıla-i Süleymaniye tahsilinden sonra Sahn-ı Süleymaniyeye müderris olurlardı. Dersten mezun olup mülâzım olan bir zat kadılık veya müderrislikten hiç birine gîtmiyerek askerî sınıfa geçecek olursa kendisine yirmi bin akçelik zeamet

verilirdi.
Müftü veya şeyhüH-islâm, padişah hocası, kazaskerler, İstanbul kadısı, şehzade hocaları ve taht kadılarının oğulları bir imtiyaz olarak daha yüksek dereceli müderrisliklere tâyin edilirlerdi. Yani bir müderrisin uzun zamanda elde edebileceği bir medrese müderrisliği bunlara ilk kademe olarak verilirdi.

Gerek mülâzemet ve gerek nevbe usulü, meşhur Ebüssuud Efendi'nin 944 H. (1557 M.)'deki Rumeli kazaskerliği zamanında intizama girmiş ve bu hususa ait bir defter tutulmuştur; müderrislerin son mercii ve en yüksek âmiri bu tarihlerde kazaskerlerdi.

Kadılık - Kazaskerlik - Müftülük

Kadılık

Osmanlı memleketlerindeki kaza (hâkimlik-savcık) işleriyle meşgul olan kadı sınıfının derecesi kanunnameler ile tesbit edilmişti. Malûm olduğu üzere kadılar kısmet, miras, nikâh, nafaka ve ailevî meseleler ve sair şer'î ve hukukî dâvalara bakarlar ve bu işlerden kanunla tâyin edilmiş olan resim yani vergileri alırlardı; bunların da en büyük âmiri bu asırlarda bulundukları kıt'alara göre Rumeli ve Anadolu kazaskerleriydi; kazaskerler, yüzelli akçeye kadar olan kadılıkları tevcih ederlerdi; bundan yukarısının arzı ve tâyini vezir-i azama aitti. Kadılığın en yüksek derecesi beş yüz akçelik taht kadıları idi; Bursa, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlı devletinin kendisine merkez yaptığı yerlerin kadılıkları bu cümledendir; bu tarihlerde Sahn-ı seman müderrislerinden arzu edenler taht kadılığına tâyin edilirlerdi; Taht kadılarından bir derece aşağı olarak üç yüz akçeden başlayan ve mevleviyet denilen kadılıklar geliyordu; Sahn medreselerindeki hariç ve dahil müderrisleri isterlerse üç yüz akçelik kadılığa tâyin olunurlardı; yüz elli akçelik kadılıklar sancak kadılıkları idi.
Şu kayıtlara göre kadılık, nahiye, kaza, sancak, eyalet ve taht kadılıkları olmak üzere beş kısımdı; bir kadılığa birkaç kişi talip çıksa aralarında imtihan yapılırdı. Kadıların hizmet müddetleri derecelerine göre başka başka olup bu müddeti bitirince mâzul sayılarak yerine sıra bekleyen kıdemlisi tâyin edilirdi.

Bilumum kadılar ve bilhassa bunların içinden kaza kadıları, kazalarındaki hükümet işleriyle de meşgul olurlardı; zahire tedariki, maden, yol vesair işlere tâyin olunanların şevkleri devşirme işleri, velhasıl hükümetçe verilen görevleri dolayısiyle idarî işleri de görürlerdi.

Kazaskerlik

Bu makam Sultan I. Murad zamanından ihdas edilmiş ve ilk defa Çandarlı Kara Halil, Efendi (Paşa) tâyin edilmişti; Osmanlı hudutlarının genişlemesi üzerine kazaskerlik Fatih Sultan Mehmed'in son senelerinde Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olarak ikiye ayrılmıştır.
Kazaskerler bu tarihlerde ilmiye sınıfının yani müderris ve kadıların en büyük makamı idi; askeri sayılan bütün sınıfların hukukî ve şer'î işleri bunun tâyin ettiği nâibler yani vekiller tarafından görülür ve bunlardan alınan resimler kendisine ait olurdu: vilâyet sancak ve kaza kadıları bunların işlerine müdahale edemezlerdi.
Divan teşkilâtı kısmında görüldüğü üzere kazaskerler; divan-ı hümâyun âzasından olup oraya gelen kendilerine ait dâvaları halle-derler ve haftanın muayyen günlerinde kendi evlerinde de divan kurup kendilerine havale edilen hukukî ve şer'î işlere bakarlardı.

Müftülük

Osmanlıların ilk devirlerinde en yüksek ilmiye derecesi kazaskerlik idi; Fatih Sultan Mehmed zamanındaki kanunnâmeye göre şeyhtfl-islâm diye isim verilei müftü ulemânın reisi yani müderrislerin arasında en yüksek derece de idi; hattâ müftü ile padişah hocasının, vezirlerin de üstünde ol masına mebni vezir-i azamın onlara riayeten üst tarafına oturt ması kanundu.
Müftüler, bulundukları mıntakada dinî meseleler hakkında fetva vererek halkın sorularını cevaplandırırlardı; bunların XVI. asır başlarına kadar mevkileri hükümet teşkilâtında o kadar ehemmiyetli değildi; kazaskerlere nazaran cüz'i maaşları vardı.
II. Bayezid, meşhur medresesini (Bayezid'te şimdiki İnkılâp Müze ve Kütüphanesi) yaptığı zaman müftü olan Zenbilli Ali Cemali Efendi'ye

hürmeten medresesini müftü olanlara tahsis etmiştir; o tarihte müftülerin yevmiyesi yüz akçe iken bu medrese müderrisliği münasebetiyle müftülere elli akçe daha verilmiştir; Kanunî Sultan Süleyman zamanında Ali Cemali Efen-di'nin yevmiyesi yüz elliye çıkarılmış veEbussuud Efendi zamanına kadar bu miktar devam etmiştir.

Ebussuud Efendi müftü iken meşhur tefsirini yazarak bir kısmını takdim etmiş ve o tarihe kadar Bayezid medresesi müderrisliği ile beraber iki yüz akçe olan müftülük maaşı üç yüz akçe zamnıiyle beş yüze çıkarılmış ve tefsirini tamam edince yevmiyesi altı yüz akçe olmuştu. îşte bu tarihten itibaren müftülük kazaskerliğin üstüne çıkmış ve Rumeli kazaskerliğin üstünde müftülük en yüksek ilmiye makamı olmuştur; müftüler XIX. asra kadar kabineye dahil olmayıp sonradan buraya alınmışlardır; müftülere şeyhülislâm da denilmiş olup bu tâbir XVII. asır sonlarından itibaren taammüm etmiştir.

OTUZALTINCI BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARIMDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR İLİM VE FİKİR HAREKETLERİNE VE GÜZEL SANATLARA DAİR

İlim Hareketlerinde Müessir İki Mektep

Birçok İslâm memleketlerindeki ilim müesseseleri Şeyhü'l ulema İmam Fahreddin Râzî'ye mensuptur (vefatı 606 H.= 1209 M.). Osmanlıların medrese teşkilâtında da bu mektep esas olmuş ve bunu ibtida Molla Fenarî diye meşhur olan Şemsed din Mehmed kurmuştur. Bunun talebelerinden Molla Yeğen diye şöhret bulan Mehmed b. Armağan, Türkiye'de asırlarca devam eden Fahr-i Râzî mektebinin başında gelmektedir; bunun talebesi olan meşhur Hızır Bey XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyıla ziynet veren talebeleri ile bu mektebi en yüksek derecesine çıkarmıştır ki Bursalı Hoca-zâde, Hayalî Şemseddin, Kastelânî, Sinan Paşa, Muarrif-zâde, Ha-tip-zâde bunlardandır. Sinan Paşa talebesinden Tokatlı Molla Lütfi onun talebesinden İbn Kemâl ve onun da talebesi Ebussuud Efendi de ayni mektebin en yüksek şahsiyetlerin

dendirler.
XVI. yüzyıl ihtidalarından itibaren Türkiye'de Müeyyed-zade Abdurrahman Efendi vasıtasiyle meşhur Celâleddin Devvanî mektebi kurulmuş ise de bu mektep Fahr-i Râzî mektebi kadar taammüm edememiştir.

Bu Yüzyıllarda Edebî Ceryan

XV. yüzyılın ikinci yansı Osmanlılardaki kültür hayatının en yüksek bir devridir. Tahsilleri yüksek olan II. Mehmed ile oğlu II. Bayezid, devlet erkânından Mahmud, Karamanı Mehmed, Fenarî-zâde Ahmed, Çandarlı-zâde İbrahim ve Veliyyüddin oğlu Ahmed, Tazarruat sahihi Sinan, Cezer Kasım Paşa'lar, gibi kıymetli âlim vezirler, gerek Türkiye'de! ve gerek hariçten gelmiş olan muhtelif âlim ve şairleri himaye eylemişlerdir; bunlardan başka iyi yetiştirilmiş olan Osmanlı şehzadeleri bulundukları sancaklarda etraflarına âlim ve edibleri toplamışlardır.
Edebî hayat İstanbul, Edirne ve Burso'dan başka şehzade sancaklarında. Bağdad, Diyarbakır, Konya ve Rumeli'de bir ilim merkezi haline gelmiş olan Üsküp ile Yenice-i Vardamda inkişaf etmekte olup buna da sebep buralarda şair ve edibleri himaye eden şahsiyetlerin bulunmaları idi.
Tazarruat sahibi Sinan Paşa bu yüzyılın nesir yazan edib-lerinin başında gelmektedir. Sinan Paşa, asrının en kuvvetli mütefekkirlerindendi; Türk nesrinin azametini tecelli ettiren meşhur Tazajruat'ı fikrî metaneti, sanayi-i lâfzıyye ve hikemiyye itibariyle taklidi kabil olmayan fevkalâde sanatkârane bir eserdir; Tezkire-i evliyamı da sanayi-i lâfzıyye cihetinden kuvvetli ise de Tazarruatı kadar değildir; 893 H. (1486 M.)'de vefat etmiş olan bu büyük mütefekkir, İstanbul kadısı meşhur Hızır Bey'in oğludur.
Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa (vefatı 902 H.=1597 M.) büyük bir Türk şairidir. Asrının Osmanlı Türkçesini maharetle kullanan bu şair, bilhassa kaside vadisinde çok muvaffak olmuş ve emsaline tefevvuk etmiştir; geniş hayali, ince üslûbu, zarif nükteleri ve lisaniyle Şeyhî'den sonra Türkçedeki kudreti ile aynı bir muhit yapmıştır; gerek kendi devrinde ve gerek kendisinden sonra gelen şairler (Visâlî,

Konyalı Nizamî, Şehzade Cem vesaire gibi) üzerinde tesirini göstermiştir.

XV. yüzyıl sonlariyle XVI. yüzyılın ilk yıllarını yaşayan Necati (vefatı 914 H. =1508 M.) gazel ve mersiyeleriyle şöhret bulmuştu; Ahmed Paşa'dan sonra gelen en kıymetli üstad şairlerdendi. Kastamonu sancakbeyi olan Şehzade Mahmud'un nişancısı ve musahibi idi. Kendisi meşhur döne döne redifli gazeli ile tanıtmıştı. Necati, efendisinin vefatından sonra îstanbuVa. gelerek divan-ı hümâyunda kâtip olmuştu.

Necati derecesinde olmamakla beraber XV. yüzydm sonlarında yetişen şairlerden Kadı îahak Çelebi zevcesi Amasyalı Zeyneb Hanım ile (vefatı 879 H. = 1474 M.) Mihrî Hanım'ı (vefatı 912 H. =1506 M.) zikretmek lâzımdır; Zeyneb Hanım, içinde Farsça beyitler de bulunan divanını Fatih Sultan M e lime d'e takdim ile iltifat görmüştür. Mihrî ise Necati'nin done döne gazeline muvaffakiyetli bir nazire yapmıştır.

Vezir-i âzam Mahmud Paşa (vefatı 879 H. - 1574 M.) gerek zatî fazileti ve gerek âlim ve şairleri himaye etmesi itibariyle XV. yüzyılın ikinci yarısına şeref veren kıymetli bir vezir olduğu gibi Adnî mahlasiyle yazdığı nazımları arasında çok kuvvetli olanları görülüyor; şuarâ tezkireleri, nesrinin nazmından güzel olduğunu yazarlar.

Hadım Ali Paşa ile Yunus Paşa'nın divan kâtipliklerinde bulunarak 918 H.(1512 M,)'de vefat eden Şehrengiz ve Divan sahibi Mesihî muasırları arasında şöhret sahibi olduğu gibi 914 H. (1508 M.)'den sonra vefat eden ve Firdevsî-i Rûm denilen Edin-cikli Uzun Firdevsî II. Bayezid'in himayesine nail olarak bir hayli man/um eserler yazmışsa da sanatkârane değildir.

Yine bu devirde yetişmiş olan Ak Şemseddin'in oğlu Hamdullah'ın (vefatı 914 H. 1508 =M.) [895] mesnevi tarzı pek lâtif ve selis olup diğer eserleri arasından bilhassa Leylâ ve Mecnunun ile i Yusuf ve Züleyha'sı en güzel nazımlarmdandır.

i Şair Ahi'nin Husrev ve Şirin manzumesi nişancı ve kazasker Tâci-zâde Cafer Çelebi'ninHeresreâme'si de, XVI. yüzyılın ilk seneleri içinde yazılmış edebî, güzel eserlerdendir. Yine bu devirde adedi epi bir yekûn tutan manzum vekayinâmeier görülmektedir ki hem nazım ve hem tarih bakımından dikkate şayandırlar; meselâ Sinoplu Hîsalî'nin,

---

[895] Keşfü'z-zünun'da. vefatı 909 olarak gösteriliyorsa da mevsuk değildir.

Kemal Reis'in deniz gazalarına dair onbir bin bey itli mesnevisi ve Edirneli Cenanî'nin Bosna'da Davud Paşa'nın gazavatına dair on beş binbeyitli manzumesi, Sarı Kemal'in, II. Bayazid'e ithaf ettiği Selâtinnâme si ve Sûzfnin Mihal oğlu Ali Beycin akınlarına dair kaleme aldığı on beş bin beyitli mesnevisi ve şair Enverî'nin vezir-i âzam Mahmud Paşa'ya ithaf etmiş olduğu Düstur nâme si, yine Mahmud Paşa adına Müsannifek tarafından 861 (H. 1554M.)'de hükümdar ve vezirlere nesâyıhı havi on bab üzerine telif edilen Tuhfe-i Makmudiyye ve Uzun Firdevsî'nin Midilli muhasarasına dair Kutubnâme isimli manzum vekayinâmesi, Serezli Abdur-rahman b. Habib'in, II. Bayezid adına kaleme aldığı adalet, fazilet, akıl ilim ve hakşinaslıktan bahseden Nahlistan adlı eserler bunlardandır.

XVI. yüzyılın ilk yansı Osmanlılarda şiir ve edebiyatın en yüksek devri sayılmak lâzımdır; bu şahika devrinde içine pek çok Arapça ve Farsça karışarak zenginleşen Osmanlı lisanı şiir ve ede-i biyatta Zatî, Yahya, Bakî, Fuzulî gibi şairler ve İbn Kemal, Tosyalı Nişancı Celâl-zâde Mustafa Bey ve Şakayık mütercimi Mecdî Efendiler gibi yüksek nâsir ve münşiler yetiştirerek ağdalı bir Türkçe ile maharetlerini göstermişlerdir.

XVI. yüzyılda Rumeli kıtası (Balkan yarımadası) artık kültürel olarak tamamen türkleşmiş ve bu kıtada (bilhassa Üs-küp'te) birçok Türk âlim ve şairleri yetişmekte bulunmuştu; Osmanlı lehçesi ve şiiri Azerbaycan ile Kırım'da da kendisini göstermiş ve tesirini yapmıştır; Doğu-Anadolu'daki Kürdler arasında Türkçe taammüm etmişti; hulâsa Osmanlı devleti sahasını nerelere kadar genişletti ise bir müddet sonra harsını da oralara götürmüştür.

Yavuz Sultan Selim, babası ve büyük babası gibi şairdi; oğlu Sultan Süleyman'ın da şiirleri vardı. Gerek bunlar ve gerek bunların şehzade ve vezirleri, edip, şair ve âlimleri himaye etmişlerdi. Vardar Yeniceli Hayalî (vefatı 985 H. = 1577 M.) ve Bursalı Lâmiî (vefatı 938 H. = 1531 M.) [896] ve yine Bursalı Rahmi (vefatı 975 H. = 1567 M.) gibi âlim ve şairler vezir-i âzam İbrahim Paşa'nın himayesine nail oldukları gibi, meşhur Bâkî'yi de bizzat Sultan Süleyman himaye eylemişti.

[896] Kanunî, UnsÛTÎ'nin Farsça Yamuk ve Azrası'nın Türkçeye tercüme ettirilmesini kazasker Kadri Efendi'ye emretmiş, o da bunu Lâmî'ye vermiştir. Lâmİ eseri manzum olarak muvaffakiyetle Türkçeye çevirmiştir.

Bu devrin şairleri içinde Balıkesirli Zâtî'yi (vefatı 953 H.= 1546 M.) başta zikretmek lâzımdır; Zâtı ile yetiştirdiği Bakî ve Rahmî, Türk klâsik edebiyatını meydana getiren kuvvetli şahsiyetlerdendir; Zatî bilhassa kaside ve gazelleriyle köhret bulmuş ve bu hususta cidden muvaffak olmuştur. Yardar Yeniceli Hayalı ise Zâtî'den sonra kendisini göstermiş ve hisusiyle gazellerinde pek ziyade muvaffak olmuştur.

Hayalî'den sonra Osmanlı paytahtında en mümtaz mevkii Bakî işgal eylemiştir. Gazel ve kaside söylemekte XVI. yüzyılın en büyük simaları sırasiyle Zatî, Hayalî, Fuzulî ve Bâkî'dir.

Azeri lehçesiyle pek muvaffakiyetli şiirleri olan ve gazel vadisinde büyük muvaffakiyet gösteren Fuzulî (vefatı 963 H.= 1555 M. veya 970 H. = 1562 M.) Oğuzların Bayat kulundandır; Divânı, Leylâ ve Mecnundu, Beng u badesi kendisinin kudretine delildir; hissiyatında tamamiyle samimî bir şair idi.[897]

XVI. yüzyılın en muhteşem ve lirik şairi Bâkî'dir (vefatı 1008 H. = 1599 M.). Fatih camii müezzininin oğlu olan ve ilmiye sınıfından yetişerek kazaskerliğe kadar çıkan Bakî, kaside ve gazelleriyle şöhret bulmuş ve şair Hayalfden sonra şöhreti imparatorluk dahilinde yayılmış ve hattâ Hindistan'a kadar gitmiştir; şiirlerin-deki ahenk gayr-i kabil-i taklid olduğu için kendisinden üç asır sonraya adar üstad olarak kuvvetini muhafaza etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın himayesi sayesinde süratle tefeyyüz etmiş ve bu büyük hükümdarın vefatına dâir söylemiş olduğu mersiyesi, velinimetinin kadirşinaslığına karşı minnet ve şükran hislerini belirten nimetşinaslığm şaheseri olarak şöhret bulmuştur.

Bu XVI. yüzyıl ortalarına doğru Batı Türk diline ve Türk gramerine dair Bergamalı Kadri isminde bir lisan âlimi tarafından kaleme alınarak 933 H. (1527 M.)'de vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya takdim edilmiş olan MüyessiretiVl-ulûnı ismindeki eser Türk lisanı kavaidi cihetinden pek mühim olup Türk Dil Kurumu tarafından 1946 senesinde yayınlanmıştır. Merkez Efendi-zâde, Ahmed b. Musa Efendi lügatten meşhur kamus 15)'u Bâbus adiyle Türkçeye çevirmiş olup 950 H. (1543 M.)'de kendi hattiyle olan nüsha Atıf Efendi kütüphanesinde 692 numaradadır.

[897] Gerek Akkoyunlulardan sonra ve gerek Safevîler zamanında Osmanlı memleketine Azerî lehçesiyle şiir yazan bir hayli şair gelmiştir ki Habibî ve Şahı de bunlardandır.

Riyaziye (Matamatik) Tedrisatı

Osmanlı medreselerinin Hâşiye-i tecrid medreseleri adı verilen ilk kısmında hisap ve eşkâl-i tesis denilen hendese (geometri) ile kozmografya okutuluyordu; meşhur Ali Kuşçu Türkiye'ye geldiği zaman bu medrese derslerinden başka ayrı bir kurs açarak riyaziye okutmuştu; hattâ meşhur Sinan Paşa, Ali Kuşçu'dan riyaziye öğrenmek için talebesinden Tokatlı Molla Lütfi'yi göndermiş ve o da öğrendiğini hocası Sinan Paşa'ya öğretmişti.[898] Bursalı Kadı-zâde-i Rûmî denilen Musa Paşa, büyük1 Türk riyaziyecisi ise de bu fenni, okuyup ve okutması Osmanlı! memleketlerinde olmayıp Semerfcand'dedir; yalnız XV. yüzyılın son yarısında Osmanlı medreselerinde okutulan riyaziye dersleri Kadı-zâde-i Rûmî mektebinin Ali Kuşçu vasıtasiyle devamından! başka birşey değildir.
Malûm olduğu üzere Kadı-zâde-i Rumî, Maverâünnehr'e ve Semerkand'e giderek o tarafların ilim adamlarından ders görmüş Timurîlerden Şahruh'un oğlu Uluğ Bey'e hoca olmuş ve Uluğ Bey'in (vefatı 853 H. = 1449 M.) riyaziyedeki istidadına mebni kendisi de riyaziyeyi diğer ilimlere tercih ederek Orta-Asya'da şöhret kazanmıştı; işte Osmanlı hükümdarının daveti üzerine İstanbul'a, gelen Ali Kuşçu da Uluğ Bey'in talebesi olup Türkiye'de ilk riyaziye mektebini açmıştır.[899] Fakat bu mütalâa XV. yüzyıl ortalarına kadar Türkiye'de riyaziyeci yetişmemiş demek değildir; nitekim Ali b. Hibetullah adında bir zat Yıldırım Bayezid adına HulâsatiVl-minhac fî ilmi'l-hisab isminde bir eser vücude getirmiştir;[900] fakat riyaziye mektebi halinde ilk tedrisatı yapan ve talebe yetiştiren Ali Kuş-cu'dur. Bilvasıta Ali Kuşcu'dan riyaziye ve heyet öğrenen Sinan Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Kadı-zâ-de'nin ÇağmînVye yazdığı şerhe karşı bir haşiye ile kozmog-rafyadaki vukufunu göstermiştir.[901]

---

[898] Şakayık tercümesi, s, 194.

[899] Âli Kuşçu'nun Fatih Sultan Mehmed namına kozmografyaldan Fethiye isimli eseri vardır. Bu eseri torunlarından Mîrîm Çelebi şerhetmiştir.

[900] Matrakçı Nasuh, Cemalul-kitab ve kemaliıl-hisab ve yirmi iki fasıl üzerine kaleme aldığı Umdetü'l-hisab isimli iki eserim Yavuz Sultan Selim'e takdim etmiştir.

[901] II. Bayezid adına Muslihüddinb. Sinan tarafından 903 H. (1497 M.) jje Ajî^U^il-SJU-j = Risale-i Eflâtuniyye ismiyle Aiabça bir eser yazılmıştır. Yine bu hükümdar zamanında sahn müderrisliği yapan Şirazlı Muzafferüd-dia'in Oklidis'in hendesesini okuttuğu sırada ona bir şerh yazmıştır (Şakayık tercümesi, s. 340) ve (Osmanlı Türklerinde ilim).

Kadı-zâde-i Rumî mektebi esas olarak Ali Kuşçu vasıtasiyle Osmanlı memleketinde yayıldığı gibi yine Kadı-zâde talebesinden Fethullah Şirvanîve onun talebesinden Niksarlı Muhyiddin(vetatı 901H. = 1495 M.) ile de şümullenmiştir. Kadı-zâde-i Rumî ile Ali Kuşçu'nun torunları Kutbüddin Mehmed ile kardeşi Mîrim Çelebi denilen ve Sinan Paşa talebesinden Mahmud ve Mecmaul-fuâd adlı muhtasar hisap kitabını yazan [902] Hacı Atmaca lakablı Muhyiddin Mehmed (vefatı 889 H.-1484 M.'den sonra) II. Bayezid devri riyaziyecilerinden Hayreddin ile bunun talebesi Pîr Mahmud Sıdkı [903] ve yine XV. yüzyıl sonlarında yetişmiş olan Efe-zade Mehmed ve kozmografyadan Es-seb'u'ş-şeddad ve Risale-i Heyuld'yı yazan Hafız Mehmed b. Ali (Vefatı 950 H. = 1453M.)ve heyet ile riyaziyede geniş vukufu olup Muhit ve Mirat-ı Kâinat isimli eserleri yazan Şeydi Ali Reis (vefatı 970 H. = 1562 M.) bu riyaziyecilerin meşhurlarındandır.
Ali Kuşçu'dan sonra Osmanlı muhitinde riyaziyenin ilerlemesi için en çok çalışan Mîrim Çelebi'dir; risalelerinden bir çoğunu II. Bayezid'e ithaf etmiştir; heyet ve müsellesâta dair eserleriyle meşhurdur; eserlerinin en mühimmi kozmografyadan DüsturuI-amel ve tashihüH-cedel olup bunu [904] Uluğ Bey zîci ile meşhur Gıyasüddin Cemşid'in (Trigonometri) Zîc-i hakanî der tekmil-i zîc-i İlhanı adlı eserlerini tetkik ederek yazmıştır.

Tıp Tedrisatı

Osmanlı Türkleri diğer ilmî müesseselerde olduğu gibi sıhhî müesseseler açmak ve sıhhî işlerle meşgul olanları himaye etmek suretiyle sağlık işlerine ehemmiyet vermişler ve hariçten gelmiş olan tahinleri teşvik eylemişlerdir; meselâ Geredeli Murad b. İsbak [905] Amas\a hatalıânrsi başhekimi Sabuncu Şeref (anılar oğlu İsmail İJcy'in

---

[902] Mecmau'l-kiivaid fî'î-hisab adiyle Selimiye kütüphanesinde 371 numarada kayıdli olup Türkçedir, üç bab Üzerine tertib edilmiştir (Asâr-ı bakiye ..... c. II., s. 287).
[903] Pîr Mahmud Sıdkı, hocasının Miftâh-ı künûz-j crbâb-ı kalem ve mısbah-ı rümûz-ı erbâb-ı rakam ismindeki riyaziyeye ait eserim tevsian tercüme etmiştir.
[904] Mîrim Çelebi, Bayezid'in emriyle Düsturü'l-amel'de Uluğ Bey zıcini şerh etmiş ve aynı zamanda misallerle vuzuh]aştırmıştır (Osmanlı Türklerinde ilim, s. İH). Bir nüshası Ayasofya Ktp. Np. 2697'dedir.
[905] Murad b. îshak'm 792 II. (1390 M.) tarihinde Gerede'de Erkod dağındaki otların tetkikiyle yazdığı Havassü'l-edviye admda bir eseri vardır. Eserde bir kısım ilâçların kısaca hassalarından bahsetmiştir: burada malumatın mühim kısmı Zeynüddin Cürcanî'nin Zahîre-i Harezmşâhîsi ile İbn Sina'nın Kanumı'ndan almıştır (Osmanlı Türklerinde ilim, s. 7).

himayesinde yetişerek sonra Sultan II. Muı-aıi adına 841 H. (1437 M.) Zahîre-i Muradiye isimli Tiirkee mufassal lıir tıh kitabı yazmış olan [906] Sinoplu Mümin bunlardandır. Mümin h. Mukbil, Zahîre-i Muradiye'yi yazarken Zey-nüddin Cüroânî'niıı (vefatı 5.30 H. = 1134 M.) Zahîre-i Harezmşâhi-sinden istifade etmiştir yine bunun II. Murad atlına Miftâhü'n-nur ve Hazâinü's-sürur adlı eseri de 873 H. (1468 M.)'de Amasyalı Sabuncu oğlu Şerefeddin b. Hacı Ily asin okuduğu kitaplarla tecrübelerine dayanarak on yedi bab üzerine telif ettiği tıb kitabı dahilî ve haricî tedavi yollarını göstermektedir.[907] Keza sair Ahmedî'nin kaleme aldığı vardır.

İzmitli Muhyiddin Mehmed (vefatı 910 H. = 1504 M.), Amasyalı Tabib Mehmed b. Lütfullahve Hacı Hekim (vefatı 913 H. = 1507 M.) Kaysunî-zâde Bedrüddin (vefatı 920 H. = 1514 M.), Sinanüddin Yusuf (vefatı 951 H. = 1544 M.) lügatten BahrüH-garâib ve Tıbtan Kasımiyye müellifi Amasyalı Halimi (vefatı 882 H. = 1478 M/den sonra) tıb, riyaziye ve edebiy-yatta şöhreti olup Teshil adlı eserini yazan Perviz b. Abdullah (vefatı 978 H. = 1570M.) ve Tabib Tebrizli Kemal'in oğlu olup mesanedeki taşlara dair Türkçe bir eser yazmış olan Ahi Ahmed Çelebi (vefatı 930 H. = 1523 M.) [908] bu tarihlerde yetişmiş olan belli-başh tabiblerdendi; bunlardan Muhyiddin Mehmed, Hacı Hekim, Kaysunî-

---

[906] Zahîre-i Muradiye, mufassal bir tıb kitabı olup Arapça ve Farsça yazılmış tıbbî eserlerden faydalanılmak suretiyle vücuda gelmiştir. Bu eser kitap ismiyle üç kısmı üzerine tertip edilmiş ve her kitap müteaddit bablara ayrılmıştır. Birinci kitabın birinci bahsi Dimagî emraz hakkında olup yirmi beş baba ayrılmıştır. Zahîre-i Muradiye'nin bir nüshası sonu noksan olarak Yahya Efendi kitapları arasında 5507 numaradadır.

[907] Sabuncuoğlu, bu eserini seksen yaşını geçtikten sonra kaleme almıştır. Güzel ve resimli bir nüshası 79 numara ile Millet kütüphânesindedir. ikinci bir nüshası da 3729 numara ile Ayasofya kütüphanesinde bulunmaktadır.

Sabımcuoğlu'mın Cerrahnâme ve Mücerrebnâme isimlerinde iki eseri vardır. Mücerrebnâmeyi 873 H. (1468 M), senesinde seksen beş yaşında iken yazmış olduğuna göre doğum tarihi 788 H. (1386 M.)'dir

Dr. Adnan Adıvar'm tetkikinden anlaşıldığına göre Cerrahnâme Endülüslü Tabip Ebûlkasım Zahravî'nin (vefatı 404 H. = 1013 M.) ^ij-^ Et-Tasrif isimli cerrahî eserinden tercüme edilmiş ve buna ehemmiyetsiz bazı müşahede ve mütalâalar ilâve olunmuştur. Yalnız Et-Tasrif'de bulunan cerrahi âletlerin resimlerinden başka Türkçe tercümesinde hastaların vaziyetlerini gösteren resimler de ilâve olunmuştur.

Bu Türkçe tercüme zamanı itibariyle pek güzel olup Türkçe tıbbî ıstılahları da ihtiva etmesi cihetinden pek mühimdir. Bu eserin bir nüshası Millet kütüphanesinde müze kısmında 70 numarada bulunmaktadır.

Sabuncuoğlu'nun Mücerrebnâmesi, bazı tecrübeleri üzerine yazılmış olup bunu dostlarının arzuları üzerine- yazdığını beyan ediyor. Bunun en iyi nüshası Ayasofya kütüphanesinde 3729 numarada olup aynı kütüphanede 3720 numarada da diğer bir nüshası ve Üniversite kütüphanesinde Yıldız kitapları arasmda diğer bir nüshası da vardır (Osmanlı Türklerinde ilim, s. 36, 37).

[908] Ahi Ahmed Çelebi Edirne hastahanesi başhekimi bulunduğu sırada îb-; nünnefis Alâüddin Ali'nin vefatı 687 H. (1288 M.) Muciz isimli; meşhur eseri tercüme etmiştir. Yavuz Sultan Selim saltanata geçince baba-; sini Dimetokd'ya. gönderirken bunu da yanına memur etmiş ve karinelere göre: bu Ahi Çelebi Bayezid'i zehirlemiştir. Vaziyet îcabı olarak kısa bir müddet, gözden düşen Ahi Çelebi sonradan Sultan Selim*in teveccühünü kapanmıştır.'.

zâde ile Sinanüddin Yusuf ve Ahi Çelebi hekimb aş ılıkta bulunmuşlardır.

îbn Kemal'in Rücûu ş-şeyh ile's-sabâfi'l-kuvvet-i alel- bâ isimli eseri Arabça olup Yavuz Selim'in emriyle kaleme alınmıştır. İhtiyarların kuvve-i bâhiyesinin arttırılmasına dairdir. İstanbul kütüphanelerinde vardır. Âli Çelebi tercüme etmiştir. Yukarıda adıgeçen âlimlerden Mehmed b. Lütfullah'm. II. Bayezid'in oğlu Amasya valisi Şehzade Ahmed adına Müfredat-ı tıp tarzında Arapça bir eseriyle kendisini himaye eden Müeyyed-zâde Abdurrah-man Efendi namına da yine Arapça on yedi fasıl üzerine mafsal hastalıklarına dâir diğer bir eseri vardır. 911 H. (1505 M.)'de Cerrah İbrahim b. Abdullah tarafından Yunanca aslından tercüme edilmiş olan Alâim-i cerrahîn [909] ve 967 H. (1559 M.)'de vefat eden İlyas b. İsa'nın Müfredat isimli eserleri de XVI. yüzyılın ilk yarısına aittir; ulemadan Atufî Hayred-din'in de (vefatı 948 H. = 1541 M.) HıfzüH-ebdan isimli bir eseri vardır. Tıbbî eserlerden birisi de Yahudi Dotor adında bir tabibin olup takriben 951 H. (1544 M.)'de ve Hekimbaşı Kaysu-nî-zâde zamanında Kitab-ı asây-i pîran isimli eseridir. Eser hava, yemek, içmek, uyku, hareket, sükûn vesaire olarak altı kısımdır. Dotor'un ceddi ve babası İspanya'da tabib imiş (Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen kitaplardan 74 numaralı kitap).

[909] Alâim-i cerrahîn için 599 uncu sahife notuna bakın.

Hususi Tabib Ve Cerrahlar İle İlâç Satılan Yerler

Osmanlı memleketi dahilinde hekimlik, cerrah İslâm, Hıristiyan ve Yahudiler vardı. Bunların ehil olup olmadıkları hekimbaşı tarafından yapılan imtihanla tâyin olunurdu;
imtihanda muvaffak olanlara hekimbaşı tarafından ehliyetname verilir ve ellerinde vesikaları olmayanlara tabiblik ve cerrahlık yaptırılmazdı.
XV. yüzyılda yetişen Edirneli Safaî'nin s an'atında mahir bir cerrah olduğunu ve kendisinin bir dükkânı bulunduğunu Sehi Bey ve Lâtifi tezkireleri yazmaktadırlar.

Tarih ve Coğrafya

Osmanlı tarihçiliği XV. yüzyılın ortalarına doğru başlamıştır; bu tarihten evvel yazılan vekayi pek az ve mübhemdir; Osmanlıların bu devirlerine ait bir kısım malûmatı Memlûkler devrinde Mısır ve Suriye'de yazılan Arap tarihleriyle Bezm ü Rezm Zafernâme ve bunlara benzer eserlerden ve bir dereceye kadar da bazı anonim Âl-i Osman tarihlerinden Öğrenmekteyiz.
Şimdiki halde Osmanlı tarihinden bahseden en eski eser şair Ahınedî'nin Iskendenıâme adlı eserine müstakil bir kısım olarak ilâve ettiği Dastân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman isimli manzum parçadır; bu manzum eser Osmanlı tarihinin şimdiye kadar bilmediğimiz kısımlarını öğretmek îti-harivlc mnhiındir. Deri i toplu bir tarih olarak yazılmış olan Aşık Paşa-zâdenin Tevârilı-i Âl-i Osman isimli eseri bundan soni gelen mühim bir tarihtir. Aşık Paşa-zâde ilk Osmanlı vekayiû pederinden naklen Bursa'da Orhan Gazi Camii imamı Yah Fakih'den nakletmiştir.
Fatih Sultan Mehmed zamanında yaşayan Kâşifî'n Gazanâme-i Rum isimli bir tarihi [910] ve bundan başka içinde Osmaıi vekayi bulunan Abdurrahman Bistamî'nin II. Murad zanıanmda yazdığı eser [911] Osmanlı tarihine ait bazı kısımları ihtiv|a etmektedir.
Bundan başka Amasyalı Mevlanâ Şükrullah'ın (vefatı 8c H. = 1464 M. den sonra) Farsça yazdığı BehcetüH-tevârih isini eserin sonunda Fatih

---

[910] Yıldız kitapları Nr. 936.
[911] Ayasofya kütüphanesi kitapları, IVr. 3503.

Sultan Mehmed'in cülusuna kadar gele muhtasar bir Osmanlı tarihi vardır.[912]

XV. yüzyılın son yarısı içinde Enverî tarafından yazılar kısmen Osmanlı tarihinden bahseden ve vezir-i âzam Mahmu Paşa'ya ithaf olunan Düsturnâme ile Tâcî-zâde Cafer Çelebi nin İstanbul fetihnamesi ve Dursun Bey'in Tarİh-i Kbul-fe isimli tarihi ve bir de Fatih'in son vezir-i azamı olan Kararaai Mehmed Paşa'nın Nişancı iken yazdığı Arabça Osmanlı tarihini [913] görmekteyiz. Son iki eser Fatih devrine aittir. Bu XV. yüzyıl ortalarında Rum beylerinden Kritovulos, Fatih Sultan Mehmed devrinin bir kısım vekayiini Rumca olarak Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî ismiyle kaleme alarak pâdişâha takdim etmiştir.[914]

Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Şehdî isminde bir şair Âl-i Osman tarihini Şehname tarzında yazmağa başlamış ve on bin beyitten ziyade nazmetmişken vefatı dolay isiyle eseri üç bab üzenin knlmışlır:[915] bundan mensur nazmen gerek neşren müellifleri malûm ve meçhul bir hayli tarihî eser meydanı almıştır; bunların içinde en ziyade itimada savan olanı Âşık Paşa-zâde ile Neşri Mehmed Efendi ve Kâtip Ruhî ile Bihiştî ve Oruç Beyin tarihleridir.[916]

Bunlardan Âşık Pasa-zâde, Çelebi Mehmed zamanını idrak etmiş ve II. Bayazid zamanında kadar yaşayıp yüz yaşına a akın ömür sürmüştür; [917] kendisi XV. yüzyılın ilk yarısı vekayiinin irinde Çelebi Mehmed, II. Murad, II. Mehmed vekayii esnaşmfîa bizzat bulunarak birçok olaylara şahit olmuş ve Çelebi Mehmed'den evvelki vekayii de işiterek yazmıştır. Bundan dolayı 1.418'den 1502 senesine kadar olan seksen beş senelik hâdiselerin içinde yaşamış olduğundan mütalâası en ziyade itimada şayan olmak gerekir.

Germiyanlı olan Neşrî Mehmed Efendi'nin Cihannüma ismini

[912] Behcetul-tevârih hilkatten itibaren Fatih devrine kadap tertip olunmuştur; kitap Farsça olup Osmanh tarihi kısmı tarafından Türkçeye çevrilerek bastırılmıştır.

[913] Bu Arabça tarih hakkında ilk defa Profesör merhum Mükrimin Halil Yiıanc .malûmat vermiş ve tercemesini de Türk Tarih Encümeni mecmuasında (Sene 14, s. 85) yayınlamıştır. Mevlâna ahfadından olan Karamanı Mehmed Paşa'mn babasının adının Arif olduğu vakfiyesinden anlaşılmasına mebni bu tarihin ona ait olduğu kesin olarak meydana çıkmaktadır.

[914] Bu Rumca tarih Türkçeye çevrilerek Tarih-i Osmani Encümeni taraj&rl-<!aiı has t irilmiş tır.

[915] Sehi Bey tezkiresi, s. 67.

[916] Sehi Bey tezkiresi, s. Öl.

[917] Aşık Paşa-zâde 898 senesi Zilhiccesinde hacca gitmiş ve avdette bu haci II. Bayezid'e hediye ettiğini bir takrirle arz eylemiştir (Topkapı Sa. Al Nr. 10519)

verdiği tarih, Âşık Paşa-zâde tarihine benzemektedir; müderrislikte bulunmuş olan Neşrî, Sultan II. B ay e zid'in emriyle Osmanlı tarihinin yazmıştır. Eserin baş tarafında Osmanlılardan evvelki Türklerin ve Tatarların tarihi yazılmış ve sonra Osmanlı tarihine girilmiştir; vefatı tarihi belli olmayan Neşrî'nin veka-] yinâmesi Âşık Paşa-zâde-'den sonra en iyi yazılmış Osmanl tarihidir; hattâ Âşık Paşa-zâde'de olmayan bazı Osmanlı ve kayii bunda vardır. Neşrî Tarihi T. Tarih Kurumu tarafından bastırılmıştır. yüzyıldan itibaren gerek Türkçe ve gerek Farsça yazılın^ Osmanlı tarihleri içinde İbn Kemal'in meşhur Osmanlı tarihiyi Idris-i Bitlis î'nin Heşt Bihişt isimli tarihi pek mühim dir. lbnjKemal, ilk kısmı 895 H. (1489 M.) senesine kadar yazmıştır eser çok muğlak olup bir kısım vekayi tahrir tarzına feda edilmişti

XVI. asır başlarında yazılmış olan bu kısım sekiz cüz olup parça parça muhtelif istanbul kütüphanelerinde bulunuyor.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey ve oğlu Yakup Şah zamanlarında divan kâtipliğinde bulunmuş olan ve Yakup Şah'ın adamlarından Kadı isa'nın himayesinde yetişen tdris-i Bitlisi, efendisi Kadı İsa'nın ölümünden sonra îstanbuVa. gelerek Sultan II. Bayezid'in emriyle Farsça Heşt Bihişfi yazmıştır; eseri pek münşiyâne ve İran tarihlerinde görülen mübalağalarla dolu olmakla beraber münderecatı itibariyle en kuvvetli bir tarihtir; bilhassa mukaddimesi ve Osmanlı tarihine giriş kısmı çok kıymetlidir. Oğlu Ebû'1-fazl Efendi babasının tarihine zeyl yazmıştır. [918]

Yine bu XVI. asrın ilk yansı içinde Bihiştfnin ve daha sonra Lütfi Paşa'nın tarihleriyle Rüstem Paşa tarihi diye şöhret bulan Osmanlı tarihi kayda değer eserlerdendir; Rüstem Paşa tarihi'nin baş tarafı hemen tamamen Neşrî'den alınmıştır.

Osmanlı tarihleri arasında II. Bayezid, I. Selim, Kanunî Süleyman namlarına yazılmış olup miktarı bir hayli yekûn tutan Şehname veya bir mahallin zaptına ve yahut kısmen bir hükümdar devrine ait hususî tarihler varsa da [919] bunlar mevzuumuzla alâkalı olmadığı için ayrı ayrı

[918] îdris-i Bitlisi'nin II. Bayezid adına Mir'ât-ı Cemalşehinşâhî, Tuhfe-i dergâh-ı ve münazara-î rûz ve îd isimlerinde üç eseriyle Yavuz S. Selim namına Mir'âtü'l-uşşak isimli eseri, mektupları, Behariye, Hazaniye kasideleri Sultan Selim ile Mustafa, Davud ve İskender Paşa'lara kasideleri vardır (Esad Efendi Ktp. Nr. 1888).

[919] Uzun Firdevsî'nin Midilli vak'asma dair Kutuhnâme1siyle Celâl-zâde Mustafa Çelebi'nin TahakatüH-memalik ve biraderi Salih Efendinin Fetİhnâme-i Rodos ve Tarih-i Budun (Budm) ve Matrakçı NasuVun Fetihnâ-me-i Kara Boğdan ve Yavuz Sultan Selim'in İran ve Mısır seferlerini havi

bahsetmedik.
Bu mütalâalardan çıkan neticeye göre Osmanlıların ilk zamanlarına ait olan vakayi zapt edilmemiş olup bu noksanlık elde edilecek vesika, vakfiye, tapu (arazi tahrir) defterleri, kitabeler» arşiv vesikaları, Venedik, Ceneviz, Bizans, Balkan memleketleri seyahatnameler ve Suriye, Mısır tarihlerinden alı nacak malûmat ile şöyle höyle yazılacaktır; bu yabancı kaynaklar bu devirdeki Osmanlı devleti olaylarını tamamen aydmlata ınanıakla beraber bir kısmı hakkında istifademizi mucip olmaktadır.[920] Mütalâamızı hulâsa edersek bütün iç ve dış kaynaklar tetkik edilmek suretiyle henüz etraflı bir Osmanlı tarihi yazılmamış olduğunu görüyoruz.

Coğrafyaya Gelince

Osmanlılarda coğrafyaya ait eserler yazılması XV. asrın ortalarından itibaren fütuhatın iyice artmasiyle tedrici surette taamraüm etmiş ve XVI. asrın ortalarında mühim ve mükemmel eserler vücuda gelerek bu hızla XVII. yüzyıl son yarısına kadar git-miştir. Fatih Sultan Mehmed Batlamyus'un coğrafyaya ait levhalarını tetkik ederek bunların aslına mutabık bir tarzda tertibini emreylemiştir.[921]
En eski Türkçe coğrafya kitabı Yazıcı-zade Ahmed Bicanl Ef endi tarafından 857 H.(1453 M.)'de Gelibolu'da tercüme suretiylei vücuda getirilmiştir. Ahmed Bican Efendi bunu Kazvinfnin Acâibü-mahlûkat isimli eserinden tercüme etmiştir.[922] Ancak XVI. yüzyıl ortalarında Meşhur Pirî Reis, Kitab-ı ye'sini ve Şeydi Ali Reis Muhit isimli büyük ve kıymetli eserlerini yazmışlardır. Bahriye kitabı orijinal bir coğrafya

---

biri mufassal ve diğeri muhtasar Selimnâme ile Hoca Sadeddin Efendi Selimnâmesi ve Sultan Süleyman zamanım yazan Süleymannâmelev ve Şe/mâme'ler ve buna benzer bir hayli eser varsa da bunlar mevzuumuzun dışındadır.

[920] Mısır ve Suriye kaynaklarından Subhu'l-âşâ, Cuman, Nücûmu'z-zâhire, Sehavî'nin, Ibn-i Hacer'in Makrizî'nin, îbn-i Iyas'm eserleri vesair Arapça tarihlerle Mesalikü'l-ebsar, İcabetü's-sâH ve İbn-i Batuta Seyahatnamesi, Bezm ii Rezm, Zafernâme, Timurnâme ve buna benzer eserler ve Bizans, Venedik ve Ceneviz, Ragüza menbaları Osmanlı tarihinin ilk bir buçuk yüzyıllık olayları hakkında en Önemli kaynaklardandır.

[921] Kritovulos, Tarih-i Saltan Mehmed Hân-ı Sânî,

[922] Acâibü'l-maİılûkat şehir, nehir ve dağlardan bahsediyorsa da daha çok efsanevî olduğu için coğrafya sayılmamak lâzımdır.

olup haritacılık itibariyle de mühim bir terakki nümunesidir ve [923] o tariht Avrupa'daki haritaların en mükemmeli olduğunu mütehassısla] beyan ediyorlar. Yine bu büyük denizcimizin Amerika'ya dai bir haritasiyle diğer iki haritası daha vardır. Bahriye kitabındaki haritalar XVI. asırdaki Akdeniz liman ve sahillerini şehir ve kasabalarını göstermek itibariyle de çok kıymetli bir Portulan'dır. [924]

Şeydi Ali Reİs'in vücuda getirdiği Muhit eseri de pek mühimdir; Pirî Reisten sonra Süveyş kaptanı olan Galata'h Şeydi Ali Reis (vefatı970H.=1562M.) Umman ve Hinddenizlerindeki seferleri neticesinde baş tarafı kozmografya ve bunun kaidelerinden ve diğer kısımları Kızıldeniz ile Aden ve Basra körfezleri ve Umman denizi ahvalinden bahseden bu mükemmel eserini vücuda getirmiştir.[925] Muhit müstakil bir görüş mahsulü olmaktan ziyade daha evvel yazılmış olan Arapça eserlerden istifade edilerek vücuda gelmiş ve on bab üzerine tertip edilmiştir.[926] Bu iki mühim eser Türklerin deniz seferlerini harita ile ilmî bir şekilde yaptıklarını göstermektedir.

Osmanlılarda Astronomi (ilm-i heyet) fenni, esaslı olarak Ali Kuşçu'nun Türkiye'ye gelmesiyle başlar; bunun yetiştirmiş olduğu astronomlardan sonra gelenler aynı kuvvette yetişmemiş olduklarından bu ilim sönük olarak devam etmiştir. Bununla beraber XVI. yüzyılda astronomide ihtisası olan Sultan Selim muvakkiti Mustafa b. Ali ile Şeydi Ali Reis gibi birkaç şahsiyet yetişmiştir. Bunlardan muvakkit Mustafa Çelebi, 931 H. (1524M.) senesinde telif ettiği Âlamü'l-ibâd fî Ahbari'l-bilâd isimli eserini Sultan Süleyman'a takdim etmiştir. Muvakkit Mustafa Çelebi'nin bundan başka aynı mevzua dair on bir eseri daha vardır. Şeydi Ali Reis'in yine Astronomiye ait beş kısım ve yüz yirmi bab üzerine kaleme aldığı Mir'ât-ı kâinat adlı eseri de pek mühimdir. Şeydi Ali Reis'in yine bu ilimde başka eserleri de vardır.

Matrakçı Nasuh diye şöhret bulan Nasuhü's-Sil ahinin İstanbul dan

---

[923] Bu mütehassıslar Herzog ile P. Kahle olup Kitab-ı Bahriye, Türk Tarih Kurumu tarafından faksimile olarak bastırılmıştır.

[924] Partulan, daima haritaları muhtevi, liman ve sahillerin tavsifini ve tehlikesiz yolları bildiren eserlerdir, daha eski asırlarda da yapılmıştır (Osmanlı Türklerinde ilim, s. 62).

[925] Muhit i müverrih Hammer Almancaya tercüme etmiştir.

[926] Afıılut'în 962 H. (1554 M.)'de Hindistan'ın Gücerat vilâyetinin Ahmedâbad şehrinde yazılmış olan bir nüshası Topkapı Sarayı Revan odası kitapları arasındadır; bunun, Şeydi Ali reis tarafından yazılmış veya yazdırılmış olalı en eski nüsha olması muhtemeldir.

İran ve Irakla kadar olan menzil ve konak yerlerini ve yol üzerindeki dağ ve şehirleri gösteren topografik bir nevi Anadolu atlası, bu XVI. yüzyılın orijinal eserlerindendir.[927]

Güzel Sanatlara Ait Eserler

XV. yüzyıldan itibaren XVI, yüzyıl ortalarına kadar Osman hlardaki güzel sanatlardan mûsikî, yazı, resim, nakış, mücellitlik, müzehhiblik ve hakkâklik ile alçı, çini ve oyma tezyinatına, kumaş ve halıcılığa dair olan sanat eserleri hakkında bu kısımda sırasiyle ısaca malûmat vereceğiz.

Musikiye Dair

Eski eserlerde ilm-i edvar diye anılan mûsikî, diğer Türk evletlerine nisbetle Osmanhlarda daha müterakki ve mütekâmil ir şekil almıştır; buna da sebep devletin bünyesi, devamı ve yeni uhitlerle teması ve bir refah devrinin açılmış olmasıdır; Anadolu ürkleri arasında şehir mûsikisinde XIII. yüzyılın ikinci arısından sonra Mevlevi tekkelerinin mühim âmillerden biri oduğunu unutmamak lâzımdır; Mevlevilik sahasını genişlettikçe u mûsiki de o derece yayılmıştır.

Musikiye Dair Eserler

Sultan Murad'ın mûsikîye karşı fazla sevgisi, ve ediplerle hembezm olması kendisine ilk mûsikî eserinin takdimine vesile olmuştur ki bu Hızır b. Abdullah isminde bir mûsikî üstadının eseri olup adı Edvâr-ı mûsikfdİT. II. Murad'ın musahibi meşhur Amasyalı Ahmed oğlu Şükrullah,[928] Safiyyüddin b, Abdülmümin'-in Farsça on beş fasıl üzerine tertip ettiği Kitab-ı Edvarhm Ibn-i Sina, Ibn-i Nasr, Kemal-i Tebrizî ve Şeyh Hüsameddin Kâzerunî'nin eserleriyle Ihvanus-sefa ve diğer eserlerden de yirmi bir fasıl daha ilâvesiyle Türkçeye

[927] üniversite kütüphanesi'nin Yıldız yazmaları arasmda ve 35 numarada bulunan mühim eser de Türk Tarih Kurumu tarafından bastırılmaktadır.
[928] 1388'de doğup 1464'den sonra vefat etmiş olan Şükrullah'ın tercüme-i haliyle eserleri hakkında Bay Nihal Atsiz'm Dokuzboy Türkleri ve Osmanlı sultanları tarihi adlı tetkikine bakın.

tercüme etmiştir.
Bundan sonraLâdik (Denizli) İsrafil-zade Abdülmec'id'in oğlu Mehmed Çelebi'nin Fethiye ismiyle Sultan II. Bayezid adma yazdığı mûsikî kitabiyle yine aynı hükümdarla babası Fatih Sultan Mehmed devrini idrâk eden ve Usta Şemsi denilen Aydın'h. Şemseddin Nahifı'nin Bereket isimli mûsikî kitabı,[929] Tire'li Kadı-zâde'nin mûsikî risalesi ve Ahi-zâde'nin Risale-i mûsikî fî Edvar isimli mûsikî kitabı bu asırda Osmanlılarda mûsikîye dair yazılan eserlerdendir. Bunlardan başka Kasta-morau'lu Şâver'in mûsikîye dair bir eseri olduğunu Lâtifî tezkiresi yazıyorsa da kitabın adını bildirmiyor.

Musiki Aletleri

Bu asırlarda Osmanlı memleketlerindeki mûsikî aletlerinin nelerden ibaret olduğu tamamiyle bilinmemekle beraber bunlardan bir kısmının XIV.- XVI. yüzyıllarda ney, kanun, ut, tanbur, çöğür,[930] kemence, kopuz,[931] zurna, nekkare, daire (tef), zil, bulgari veya bağlama, nefir (boynuzdan boru) ve envai, davul, kös gibi mûsikî âletleri olduğunu muhtelif eserlerin tetkikinden anlıyoruz.[932]
Yukarıda adıgeçen Şükrullah'ın eserinde ud, ıkhgî, rebab, mizmar, pise, cenk, nüzhe ve kanun isimleri geçmekte ve her birinin yapılışından bahsolunmaktadır; bu kayıd, adıgeçen mûsikî aletlerinin çok daha evvel kısmen de XIV. ve XV. yüzyıllarda kullanıldığını göstermektedir.[933]
Bu sazlardan ut malûm olup ıkhgî kemence gibi küçük üç kirişli bir sazdır. Eskiden Konya ve Akşehir taraflarında kullanılmıştır.
Rebab\n karnı toparlak, sapı daha uzun ve daha incedir.[934] Mizmar bir

---

[929] Bu, Usta Şemsi, îran musikişinaslarının meşhurlarından Abdülkadir ile mubahese ederek ona galebe çalmıştır; vefatı 900 H. (1494 M.) senesindedir.
[930] On iki telli saz olup çalması zordu; XVIII. yüzyılda da Osmanlı sarayında çöğür vardı (Emîrî tasnifi, Mehmed Rabî devri, 11837). Çöğür ile kopuz muharebe zamanında çadırlarda da çalınırdı (Peçevî tarihi, c. İL, s. 304 ; Taba-katü'l-memalik)
[931] Kopuz, lavta nevinden eski bir sazdır. Osmanlılar zamanında bilhassa Rumeli serhadlerinde ve yeniçeriler arasında çalınırdı.
[932] Bağlama veya Bulgari üç telli sazdır; bu isimle hâlâ Anadolu'da, ve bil-bassa Şarkî-Karahisar, Çankırı taraflarında kullanılır.
[933] Rauf Yekta Bey, Eski Türk mûsikîsine dair tarihî tetebbular (Millî Tetebbûlar mecmuası. Sayı 3-5).
[934] Evliya Çelebi bazı mûsikî âletlerinin İsimlerini yazarken ıklığVyi de ıflık i diye zikretmektedir. K'nm F olması mürettip hatasıdır (C. I., s. 634). Onun

nevi ney olup bir parçası ağaçtan olmak üzere iki parçadan mürekkeptir. Pîşe de bir nevi ney olup bir kanş iki parmak yani çığırtma buyundadır ve kamıştan yapılmıştır; boyu şimdi nısfiye dediğimiz mûsikî aletinden küçüktür; bu saydığımız mûsikî aletlerine kâmil saz ismi verilmektedir; bunlardan sonra yine mûsikî üstadları tarafından eksik saz denilen saz nevileri gelmektedir; bunlardan cenk kanuna benzeyen bir sazdır; çanağı bir torba gibi olup boynu eğridir. Nüzhe ise meşhur mûsikî allâmesi Safiyyüd-din b. Abdülmümin tarafından tertip edilmiş olup yüz sekiz kirişli ve bir murabbaa yakın mustatil şeklinde bir sazdır; derinliği dört parmak olup yüzü tahta ile Örtülmüştür, kanun gibi mandallı sazlardandır.

Kanun bugün de mühim sazlardandır; muğnî ismindeki sazı da Safiyyüddin tertip etmiştir; bu saz rebab, kanun ve nüs/ıe'den alınmak suretiyle vücuda gelmiştir; karnı itibariyle rebaba ben-zerse de ondan daha büyüktür, üst kısmı kanun ve alt kısmı nüzhe tertibindedir. Evliya Çelebi bazı sazlardan bahsederken [935] kanun şeklinde yirmi dört kirişli olan bu niuğnVmn levendâne bir saz olup Batı-Anadolu halkı tarafından çalındığını beyan etmektedirî.[936] Sultan II. Bayezid'in oğlu âlim ve şair bir şehzade olan Kor-kud, mûsikîde de üstad imiş ve kendisi her nevi sazı çaldığı gibi \gıdây-ı ruh isimli bir saz da îcat etmişti.

Dursun Bey, Tarih-i Ebu'l-feth isimli eserinde XV. yüzyılda ut, şeştar, tanbur, rebab) berbat, kanun, ney isimlerindeki sazları ve Şehnaz, Uşşak, Neva, Muhayyer makamlarının malûm olduğunu ve düğünlerde muganiye cariyelerle cenk isimli mûsikî âlâ tmı çalan çengiler'in bulunduğunu yazıyor.[937]

Mûsikî Üstadları

kaydına göre kemence gibi küçük ve üç kirişli olan bu saz Arabistan ve Türkistan'da kullanılırmış; bu sazı Sultan IV. Murad alayda kullanılmak üzere getirtmiştir.

[935] Evliya Çelebi musikâr, çarlar, ravza şeştar ve kopuza benzeyen şeşhâne, , berbat, ıklık, sunder ve sair sazlardan bahsettiği gibi Ak Şemseddin'in
torunu Şemsî Çelebi'nin bonkar sazım icat eylediğini ve yine onun tanbura cüssesinde boyu daha kısa yeltem adım verdiği bir saz vücuda getirdiğini ve iran'a kaçan Şehzade Bayezid'in adamlarından Ferhad'ın tanbur şeklinde üç kirişli gövdeli bir saz .yaptığını yazmaktadır (Evliya Çelebi seyahatnamesi, c. I., s. 636, 639).

[936] Evliya Çelebi seyahatnamesi, c. I., s. 639.

[937] Tarih-î Ebû'l-fetih, s. 81.

XV. ve XVI. yüzyıllarda yetişmiş olan bir hayli musikî üstadlan vardı; bunların bir kısmı bestekâr ve bir kısmı da hem bestekâr ve hem de sazende idi. Sultan II. Murad'a mûsikîye dair eserini takdim eden Hızır b. Abdullah kitabının mukaddimesinde Edirne sarayındaki üstad musikişinasların yanında eser yazmak haddi olmadığını beyan ederken onların isimlerini de zikretmekte, ve bu suretle o zamanki üstad musikişinasları bize tanıtmaktadır ki onlar da Hacı Ali, Hüseyin, Ali, hanendelerden Eymen ve Mehmed adlarındaki üstadlar idi.[938] Keza Fatih Sultan Mehmed'in sarayına mensup olarak Şirmerd adında bir udî ile Ishak adında bir kanunî'nin bulunduğunu biliyoruz .[939]

Bu asırlarda eserleri görülmeyen, fakat saz çalmak ve beste-kârlık etmek suretiyle tanınmış musikişinaslardan İstanbullu Meşrebi Kalender, Kastamonu'hı Kadı Şemsi, yine Kastamonıfhı Şemsi ve tanburî Muslihuddin, [940]Mudurnu^ln Tanburî Zârî ve riyaziyundan Muhyiddin Mehmed'i biliyoruz; yine bu devirde hanende olarak Senâyî, Edirne'li Ali ve kopuz çalmakta da mahir olan Sâgarî ile II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud'un adamlarından An deli b vardı. Sâgarî yukarıda adıgeçen Usta Şemsi (Aydınlı Şemsi) ile fasıl yaparlardı.[941] Bunlarla muasır olarak sazda mehareti olan bir de Pur Bey isminde biri vardı.[942] İran'da kemence çalmakta büyük üstad olan meşhur Hüseyin Avvad'm hocası Zeynelâbidin adındaki büyük üstad Anadolu'ya gelerek Amasya valisi Şehzade Ahmed'in dairesine intisab ile kendisine maaş tahsis edilmiştir. ile yine talebelerinden Ferhad ve Mustafa isimlerinde iki kişinin isimlerini görmekteyiz.

Azerbaycan'dan gelip Eyüb'e yerleşen bir zatın oğlu olan ve Nihanî lâkabiyle şiirleri buluna Durak Çelebi'nin Saznâme isimli bir eseri olup Evliya Çelebi bu eseri görüp saz isimlerini o kitaptan almıştır. Bu Nihanî XVI. yüzyılın ortalarında şöhret bulmuş ve kardeşi Kaya Bey ile birlikte saz çalmıştır. Bu iki kardeş Dukakin-zâde Mehmed Paşa'yâ intisap etmişlerdi; Kemence çalan Nihanî aynı zamanda silâhşordu. Nihanî, şehzadeliğinde İT. Selim'e intisap ile sefaretle îran'a gönderilmişti. Bir hayli musikişinas yetiştirmiş olup Konyalı Meşâmî,

---

938 Zeyî ula faslVl-ahiyânVl-fetyan, s. 389.
939 Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası. Cüz 49, 1339.
940 Zeyl alâ fasVI-tthiyânil-fetyan. s. 380, sene 908.
941 Sehi Bey tezkiresi, s. 98.
942 Sehi Bey tezkiresi, s. 98.

Akşehirli Mekalî, Ulvî vesaire gibi şairleri himaye ile II. Selim'e intisap ettirmiştir. Sonraları saza tövbe ettirilerek mîrahurluk ve defterdarlık etmiş ve lalalık ümidiyle İstanbul'a, gelmiş ve aleyhdarlarının faaliyeti neticesinde pâdişâhı kuvve-i vâhimeye ilka etmekle itham edilerek îdam olunmuştur (973 H. = 1565 M.).

Yazı (Hat) Sanartı

Osmanlılarda her çeşit yazı güzel sanatlardan olarak zamanımıza kadar devam etmiştir. Bütün İslâm âleminde yazıyı en güzel yazan ve işleyen ve ona bir tavr-ı mahsus vererek muhtelif mektepler halinde onu kemale eriştiren Osmanlı Türkleridir.
Bugün, ^nado/u'daki birçok kitabelerde ve vakfiyelerde gördüğümüz yazılar ile, çini, vazo, ağaç kapı ve dolaplara ve buna benzer şeylere tezyini sanat olarak yazılmış olan XIII, yüzyıla ait yazıların pekazı müstesna hemen hemen hiç değerleri yoktur; XIV. yüzyılda sülüs, ilhanı, celî ve nesih yazıları Anadolu'da daha ince ve daha sanatlı bir şekil almıştır. Hatt-ı ilhanî -denilen keşideli yazı İlhanlılar devrinde Anadolu3Ab. birçok binalarda kitabe olarak kullanılmış ve Osmanlı devrindeki eserlerde de tezyini sanat olarak kullanılan sülüs ve celî yazılarının yanında yer almıştır.
Yazı Osmanlılarda daha ziyade levhalar halinde veya cami, türbe içerisini, kubbelerin kenarlarını, pencere, mihrab üstlerini süslemek suretiyle kullanılmıştır. Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren XVI. yüzyıl başlarına kadar geçen iki yüzyıllık bir zamanda yapılan bu gibi müesseselerin iç ve dış kısımlarına hâk ve tersim ettirdikleri yazıların Bursa, Edirne ve /stonfeurdakileri gözden geçirilecek olursa aradaki tekâmül kendisini göstermektedir. Hat yani yazı, Osmanlılarda XVI. yüzyıldan itibaren yabancı tesirinden kurtularak esaslı bir mektep halinde başlar ve XIX, yüzyıl sonlarında ve hattâ XX. yüzyıl başlarında ^ile dört yüz yıllık parlak bir devir arzeder.

İlk Yazı Üstadları

XVI. yüzyıl başlarına kadar Osmanlılarda henüz müstakil ve Türk zevkini temamen gösteren bir mektep yok gibiydi; yazı Arap ve İran

(İlhâniler devri) tesiri altında yürüyordu; Osmanlılarda ilk mektebi açan kendisinden sonra gelecek yazı sanatkârlarına üstad olan ve hattatlar arasında Şeyh diye tanınılan Amasyalı Hamdullah (vefatı 926 H. =1520 M.) ismindeki zattır.

Gerçi Osmanlı idaresindeki yerlerde Hamdullah'tan evvel umumî olmamakla beraber Hamdullah'ın Hocası Mar aş ı Hayreddin (vefatı 874 H. =1469 M.) ve Edirneli Yahyay Sofi asılasiyli' akıt Müsta'sunıî mektebinin Abdull Sayral'î kolu yürümüştür. Fakat asıl esas temeli Şeyh Hamdu lalı atmıştır. ahyay-ı Sofi İstanbul'da Fatih camiinin şadırvanlarının haricimle pencere üzerindeki Fatiha-ı şerife ile aynı camiin Akdeniz tarafında birinci penceresi üzerindeki yazıları yazmıştır; bu Fatiha yeşil somaki ile mozayik olarak yazılıdır; bu yazılar şimdi camiin dış avlusunda bulunmaktadır. 882 H, (1477 M.)'de vefat eden Yahya, Edirneli Kazasker Muhyiddin ile Ahmed Karahisar i'nin hocalarıdır. Bundalardan başka Sofi Yahya'nın oğlu Ali b. Yahya, Fatih camimin inşası tarihini gösteren kitabeyi yazmıştır ki hâlâ kapının iki tarafiyle ortasında hâkedilmiştir. Topkapı Sarayının Bab-ı hümâyun denilen dış kapısının üstündeki sülüs ve müsenna celî kitabe ve cümle-i duâiyesi de bunundur. Bu suretle babasiyle oğlu yani Yahya ile oğlu Ali, Fatih devrini doldurmuşlardır.

Şeyh Hamdullah Ve Mektebi

Şeyh Hamdullah, Amasyalı Şeyh Mustafa isminde birinin oğlu olup 840 H. (1436 M.) 'de doğmuş ve Maraşlı Hayreddin'den sülüs ve nesih yazısını Öğrenmiş ve yazısının güzelliği sebebiyle Amasya valisi Şehzade Bayezid'e (II. Bayezid) intisap ederek onun oğullarına yazı meşketmiş ve daha sonra da musahibi olmuştur; Bayezid, pâdişâh olunca Istanbu'da yaptırttığı meşhur camiinin mihrabı üzerinde ve kubbesi etrafındaki yazıları Şeyh Hamdullah'a yazdırtmıştır. [943]

Hamdullah sülüs ve nesihte son zamana kadar devam eden maruf kaideyi koymuş olan Yakut Müsta'sımî (vefatı 699 H. = 1299 M.)

[943] Müstakim-ziide, TuhfetiVİ-hattalîn, s. 396.

üslûbu ile yazmış [944] ve fakat kendisi de zevkine göre tadilât yaparak namına mensup olan bir yazı tarzı koymuştur.[945]
Hamdullah'ın Aklâm-ı süte veya Şeş kalem ismi verilen sülüs, muhakkak, nesih, rik'a, tevkiî ve reyhanı adında altı türlü yazı numunesini gösteren [946] bir meşk mecmuası Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi kütüphanesinde 2084 numarada bulunduğu gibi yine bu zatın aynı yerde ve 71 numarada pek mükemmel olarak yazdığı Kur'an-ı kerim de görülmektedir.
Şeyh'in (Hamdullah'ın) oğlu Mustafa Dede (vefatı 945 H. = 1538 M.) ve damadı Şükrullah (vefatı takriben 950 H. =1543 M.)talebeleri ve halazâdeleri Celâl oğlu Muhyiddin ve kardeşi Cemalüddin ile Nefes-zâde tezkiresine göre Şeş kalemde Osmanlıların Yakut'ı sayılan Ahmed Karahisarî (vefatı 963 H.=1555 M.) ve Amasyalı Abdullah Çelebi vasıtasiyîe taammüm eden Hamdullah mektebi tarzı daha sonraları dal-budak salıvermiştir ki Şeyh ile talebeleri olup yukarıda adları geçen yedi hattat'a bundan dolayı Üstadân-ı Se&'a denilmiştir.[947]
Osmanlı memleketlerindeki bu yedi üstaddan Mustafa Dede'ninTopkapı Sarayı Hazine kütüphanesinde 2295 numarada bir kıt'ası ve Amasyalı Abdullah'ın yine orada 2300 numarada Bu maruf hattatlardan Kırımî Abdullah'ın Topkapı Sarayı Emanet Hazinesinde ve 2115 numarada 969 H. (1561 M.) tarihli bir kıtası ile Zerrin-kalem Hüsameddin diye maruf olan kâtip Hüssam'ın yine Hazine kütüphanesinde 2295 numaradaki yazısı ve Hasan Çelebi'nin 974 H. (1566 M.) tarihli nefis eseri görülmektedir. Edirnede'ki Selimiye camiinin bütün jy azılan Karahisarî'nin oğulluğu olan Hasan Çelebi'nindir. i Hamdullah'ın vefatından sonra gelen hattatlar onun

[944] Yâkut-ı Müsta'sımî ile Ergun Kâmil, Abdullah Sayrafî, Yah-yay-ı Sofî, Mubarekşah-ı Süyûfî, Mubarekşah Kutub ve Şeyh Ahmed Sübreverdî gibi şagirdlerine hattatlar Üstadân-ı Seha yani yedi üstad derlerdi. Bunlardan Mubarekşah Süyûfî'nin 744 Ramazanında (1344 Şubat) bitirmiş olduğu bir Kuran-ı Kerim, İ3ursada Gazi Murad Hüda-vendigâr türbesin dedir.
[945] Nefes-zâde, Gühâr-ı savab.
[946] Müstakim-zâde Tuhfetii'l-hattatîn'&e bu altı yazı'nm esasını kufi yazısı olarak göstermekte ve nerelerde kullanıldıklarını yazmaktadır (S- 612).
Muhakkak hattı tarihler, şiir ve kasidelerde; reyhanı, Mushaf, enam, delâil ve dua kitaplarında; nesih, tefsir, hadîs ve emsalinde; tevki, vali, sancakbeyleri, kadılar ve sairlerine yazılan ferman ve beratlarda; rik'a, mektup tahrirat ve kaimelerde kullanılıp sülüs ise yazı talimi için meşk verilirdi.
[947] Osmanlüardaki Üstadân-ı seb'ada, Menakıb-i hünerveran, Şükrullah'ın yerine yedinci olarak Bursa veya Edirneli Şerbetçi-zâde İbrahim Çelebi'yi zikretmektedir; çünkü bunlar, Şükrullah'ın, Hamdullah'ın oğlunun talebesi olduğunu zikrederler; Müstakim-zâde ise Şükrullah'ın, hocasına hem damat vi- hfm talebe olduğunu kayıt ve kabul etmektedir.

yolundan ayrdmamakla beraber meşk ve icazet vermekte Dede Çelebi fcoJu, Karahisarî kolu gibi ayrı ayn kollar teşkil etmişlerdir.

Talik, Divanı Ve Siyakat Yazıları

Şeyh Hamdullah mektebinden başka İstanbul'a Iran Azerbaycanlından bazı talik yazı yazan hattatlar gelerek ayrı bir mektep tesis etmişlerdir.
Bu meyanda Sultan Ali talebelerinden Meşhedli Abdülvahid vardır ki Kanunî Sultan Süleyman'ın himayesine nail olup IstanbuVda kalmıştır.[948] Yine bunun gibi bilvasıta I Sultan Ali mektebine mensup Hoylu Mîr Seyyid Hüseyin ve Tebrizli Hacı Mehmed ve talikte hususî bir tarz sahibi olan Hârezmli Abdurrahim Enisî talebelerinden Molla Ali Sultan dahi aynı himayeyi görerek talik yazısının taammümiinde hizmet etmişlerdir1. Divanî yazıda İdris-i Bitlisi kıymetli üstadlar-dandı; yukarıda adıgeçen Hoylu Mır Seyyid Hüseyin, Kanunî Sultan Süleyman'ın Şehnamesini yazmıştır.[949]
Osmanlı Türkleri divanî yazıyı hem kendi zevklerine uygun hem de okunması kolay şekle sokarak divan-ı hümâyun yazılarında yani berat ve fermanlarda kullanmışlardır; bu hususta riyaziyeci ve coğrafyacı Matrakçı Nasuh'un mühim hizmeti vardır.[950] Talik yazının fazla rağbet görmesi XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonradır.
Osmanlılardaki siyakat yazısını güzel yazıp tamim edenler XVI. yüzyıl ortalarından itibaren gelen siyakat yazanlar olup bunlarında başlıcaları Hüsanı-ı Rûmî, Beynî-zâde Mehmed Çelebi, Oğlan Memî, Selisi Ahmed Çelebi, Sünbül Çelebi gibi kâtiplerdir.

Resim Ve Nakış

XV. yüzyıl ortalariyle XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlılarda (^Ikü) katta, nakkaş, musavvir, (ç}J*) tarrah ve ressam gibi [951] güzel sanat

[948] Menakıb'i Ilünervcran, s. 39, 40.
[949] M ü s t ak i m - z â d e Tufetü 'l-hattatîn.
[950] Mi'nalab-ı Iliinvrvcrnn, s. 61 ve ondan naklen Zeyl ala faslVl-ahiyânVl-fetyan,).
[951] çakı ile yazı veya resim oyarak onları başka bir satha yapıştıran s;uuukfıı\ Nakkaş, boya ile resim yapanlar; mıısavvir insan resmi ve tahin ıcsıııi yapanlar: tarrah, tezyinat ve manzara resmi yapanlar; reskam da <;İ/,}j;i ile boyasız resim yapanlardır.

erbabı da yetişmiştir. Osmanlı devletinde bu sanatların nasıl başladığını bilmiyoruz; mamafih Selçuk memleketlerine sahip olan Osmanlıların Konya'da eski devirlerden kalma resim ve nakışlardan istifade ettiklerine şüphe yoktur; bununla beraber musavvirlik ve nakkaşlığın Osmanlılara girmesinin herhalde XV. yüzyılın ilk yarısı içinde olduğunu kuvvetle tahmin edebiliriz; nitekim Bursa'da Yeşil cami denilen Çelebi Mehmed camiinin nakkaşı Bursa'h Ali b. İlyas bu söylediğimiz zamanın üstadlarındandır. Üstad Ali, küçük yaşta iken Semerkand götürülüp nakış sanatını orada Öğrenmiş ve sonra memeleketin dönerek Yeşil cami'in nakışlarını yapmıştır. [952] Daha sonra Sul tan II. Murad zamanında Bursalı Nakkaş Safî isminde bi üstadı tanımaktayız.[953] XV. asrın ikinci yarısında yani 880 H| (1475 M.) 'de Bursa'da vefat eden Hoca Yusuf b. Hoca. Ferruh da nakkaştı.

Tebriz ve Orta-Asya'da. ehemmiyetli surette taammüm eden musavvirlik ve nakkaşlık XV. yüzyıl ihtidalarından itibaren Türkiye'ye girmiş ve XVI. yüzyılın sonlarında epi rağbet bulmuştur. XV, yüzyıl ortalarında Sultan II. Mehmed'in hassa musavviri yani saray ressamlarından Sinan Bey isminde bir zatı tanımaktayız; bu, Venedik'te yetişmiş olup Mastori Pavli Daragoza (Matteo Pasti) adında bir ressamın talebelerindendir; Sinan Bey Bursa'da vefat etmiş [954] ve Şiblî-zâde Ahmed Çeler bi'yi yetiştirmiştir; Şiblı-zâde eski tâbir ile şebihnüvis'hkte yani insan resmi yapmakta (portraitiste) pek mahir imiş.[955] yüzyıl nakkaşlarından Hasan ve Fazlullah isimlerinde iki kişi jdaha biliyoruz.[956] Bunlardan başka Bursa'da Deveciler kabristanında,

---

[952] Elvâh-ı nakşiyye kolleksiyonu, s. 12. BursaMa Yeşilcami Hünkâr mahfe! üzerinde mihraba karşı olan kitabede yazısı görülüyor ki bu ibare nakışların Ali b. llyas tarafından yapıldığını göstermektedir. 847 Ramazan tarihli Burscfda. Tahtakale mahallesinde Haf sa Hatun mescidi vakfiyesinde hudutları sayılan mülkler arasında Nakkaş Ali'nin hanesinin adı da geçmektedir (Topkapı Sarayı, Nr. 7083 vakfiye kısmı).

[953] Sehî Bey tezkiresi, s. 60 ve Lâtîfî tezkiresi, s. 220.

[954] Sinan Bey Bursa'da Deveciler kabristanında medfundur. Taşının tarafında 'Sahibü'1-kabr Nakkaş Sinan", arkasında birtakım eşkâli muntazamâ. içinde Sahibü'l-kabr el-merhum el-magfur es-said eş-şehid nakkaş-ı Sultan Mehmed Sinan Bey ibn Saati? yazısı ve altında ibaresi vardır bu kabir taşını Maarif Vekâleti Kütüphaneler Müdürü merhum Hasan Fehmi Bey bulmuştur. Bu kitabe hakkında Bursa'da intişar etmiş olan Arkadaş gazetesinin 113 üncü nüshasında mufassal malûmat vardır. Viyana İmparatorluk Kütüphanesi Müdürü iken 1918*de vefat eden Karabaçek uzun tetkikat yaparak Sinan Bey'in ressam Bellini olduğu zannma düşmüş ise de merhum Hasan Fehmi'nin mezar taşını bulmuş olması Karabaçek'in tahmininde yanıldığını meydana koymuştur. Sinan Bey'in kabir taşı Bursa müzesindedir.

[955] Menâkıb-ı Hünerveran, s. 68.

[956] Zeyl alâ faslVl-ahiyânil-fetyan, s. 382.

880 H. (1475 M.)'de vefat eden Hoca Yusuf b. Hoca Ferruh Jadında bir nakkaş görülmektedir; yine Bursa'da Sinan Bey'in kabrinin yanında nakkaş ve müzehhib Calatalı Memi Şah'ın 953 H. (1546 M.) taribli mezar taşı vardır. [957]

Osmanlı hükümdarları şarktan getirttikleri musavvir ve jnakkaşlardan başka Venedik'ten de ressam getirtmişlerdir; meselâ İltalya'da, Verona'h Matteo Pasti ve Ferrarcfh Konstaniço jve bunlardan başka resmen Venedik cumhuriyetinden vaki talep üzerine 1479 Ekim başlarında (884 H). İstanbul'a, gelen Jantil Bellini bunlardandır. Bellini, bir Türk kadım ile bir solak yeniçeri ve biri madalyon ve diğeri yağlı boya olarak Fatih'in iki (resmini ve bir de Topkapı Sarayı odalarının duvar nakışlariyle ^şehrin manzarasını yapmıştır; Fatih'in yağlı boya resmi Londra jmüzesindedir.[958]
II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanlarında meşhur Mikel Anj'ın iki defa İstanbul'a davet edildiği halde ijgelmediği malûmdur; Viyana imparatorluk Kütüphanesi eski mü-İdürü Karabaçek'in eserinde Bayezid'in Mikel Anj'ı İstanbul jile Galata arasında köprü yaptırmak için davet ettiği yazılıdır.) Yavuz Sultan Selim, İran seferinden avdet ederken jŞah Mehmed, Abdülgani, Derviş Bey isimlerinde üç musav-jvir yani portretist ve Semihan, Alâüddin Mehmed, Mansur iBey, Şeyh Kâmil, Ali Bey Abdülhalık ile daha altı nakkaşı İberaberinde İstanbul'a, getirmiştir.[959] Yavuz Sultan Selim'in \Çaldıran harbini tasvir eden ve mozayikle yapılmış olan bir tablonun saray köşklerinden birisinin kapısının üzerinde gördüğünü Nemçe elçisi Busbek beyan etmektedir.[960]
Halkondil zeylindeki bir kayda da inanmak lâzım gelirs Yavuz iyi bir ressam imiş; yağlı boya olarak Şah ismail il vukua gelen Çaldıran muharebesini yaparak Venedik cumhuriyetine göndermiş; ve bu resim müverrih zamanında Venedik meclisi salonunda asılı imiş.[961]
XVI. yüzyılın ilk yarısı içinde (932 H. =1525 M.) devlet

---

[957] Memi Şah'ın kabir kitabesinin son beyti :
Bilmek istersen nedir tarihin
Oku ey dil ruhiçün fatiha 953
[958] Elvâh-ı Nakşiyye koleksiyonu, s. 13 ve Ahmed Refik Bey'in Jantil Bellini isimli eseri.
[959] Zeyl alâ fasUH-ahiyânVl-fetyan, s. 382.
[960] Busbek, Türk mektupları (Merhum Hüseyin Cahit Yalçın tercemesi), Fikir hareketleri mecmuası, Sayı 116.
[961] Arthur Thomas, s. 433.

hazinesinden para alan nakkaşlar yirmi dokuz ve şagirdleri de on iki kişi idi.[962] Bunların bir kısmı tstanbu da yetişmiş ve bir kısmı da Azerbaycan'dan gelmişlerdi; Azerbaycan'dan gelmiş olanlar Fatih Sultan Mehmed, Bayezid, Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında gelmiş veya getirilmişlerdi; bunlardan her birinin ismi, maaşı, nereden geldiği ve nerede yetiştikleri Topkapı Sarayı kütüphanesindeki sanatkâran defterinde gösterilmiş ve oradan naklen merhum Muallim Cevdet tarafından neşredil mistir.[963] Bu üstadlardan Amasya valisi Şehzade Ahmed'in yanında bulunmuş olan yirmi iki akçe yevmiyeli ressam Şahkulu[964] yirmi dört akçeli Tebrizli Melek Ahmed ve yirmi akçe yevmiyeli Hasan b. Mehmed ve yirmi bir akçe yevmiyeli ressam Hasan b. Abdülcelil vardır.

Bunlardan musavvir ve nakkaş Şahkulu,[965] Yavuz Sultai Selim zamanında İstanbul'a getirilerek evvelâ yirmi iki akçe ili t hassa nakışhânesine alınmış ve daha sonra başnakkaş olmuştur. Şahkulu, resim ve nakışta meşhur Behzad'ın mensup olduğu Herat kolunu temsil etmiştir. tstanbuPda çok talebe yetiştirmiştir; Şahkulu mektebi Cemâat-i Acem nakkaşları adiyle Iran sanatını temsil etmiş olup buna karşı yine XVI. yüzyılda Türk zevk sanatını gösteren Cemâat-ı Rûm nakkaşları vardı.[966] Şahkulu'nun Penahî mahlasiyle şiirleri olduğunu musavvirlik ve nakkaşlıkta fevkalâde mehareti bulunduğunu tezkire sahibi Âşık Çelebi yazmaktadır.

Tezhib sanatında da üstad olan Şahkulu'nun en kıymetli şagirdi müzehhib Kara Mehmed olup bunun Yddız kütüphanesinde bulunan Kanunî Sultan Süleyman divanındaki tezhibi en nefis eserlefindendi.[967] Bunlardan başka Mısır seferi esnasında Yavuz Sultan Selim'in Halep'ten İstanbul'a, gönderdiği Tacüddin Kürebend ve Hüseyin Bâlî ile Kanunî'nin ilk zamanlarında İstanbul'a gelen

---

[962] Zeyl, s. 359.

[963] Zeyl, s. 361.

[964] Menakıb-ı Hünerveran, Şahkulu'nun, Tahmasb Han'ın nİgârhânesi reisi iken Kanunî Sultan Süleyman tarafından yüz akçe yevmiye ile celb edildiğini yazmaktadır, Şahkulu'nun Şehzade Ahmed'in yanında bulunduğu ve daha sonra Yavuz'un hizmetine girdiği malûm olup bundan sonra da başnakkaş olarak yevmiyesi yüz akçe olmuştur.

[965] Şahkulu'ya Ağa Mîrek vasıtasiyle veya doğrudan doğruya 916 Hl (1510 M.)'de vefat eden Herat*lı üstad Behzad'm talebesidir.

[966] Topkapı Sarayı müzesindeki vesikada bu sanatkârların isim ve günde likleri gösterilmiştir (B. Tahsin Öz'ün notlarından).

[967] Menakıb-ı Hünerveran ve Zeyl ala faslı 1-ahiyânVl-fety an, s. 398-400.

musavvir Kinci Mahmud ve hem musavvir ve hem müzehhib olan Mısırlı Hasan ve talebelerinden ü&tad ibrahim ve Galatalı Mehmed ve Hüner nâme'nin resimlerini yapan Üstad Osman ve kayın biraderi musavvir Ali ve Hasan Kefeli ve adı Mustafa olan şair Sâî ile [968] müneccim ve muvakkit ve aynı zamanda nakkaş olan Ahmed Nakşı [969] XVI. yüzyıl musavvir ve nakkaşlarmdandırlar.[970]

Bunlardan başka yine aynı asırda yetişmiş olan Türk nakkaş ve ressamları arasında Manisa'lı hattat ve şair Camiî ile meşhuı Galatd'lı Nakkaş Haydar'ı da zikretmek lâzımdır. Bugün eserini gördüğümüz ve şiirde Nigârî mahlaslı olan Haydar Çelebi, hem şiir ve hem de resimde maharet sahibi idi; 980 H. (1572 M.)'de vefat eden Nigârî Haydar hassa gemilerinde yani Osmanlı donanmasında reislik (kadırga kaptanlığı) etmiş ve musahibi olduğu Sultan II. Selim ile Barbaros Hayreddin Paşanın resimlerini yapmıştır. Barbaros'un resmi Türk Tarih, Arkeoloji ve Etnografya dergisinin üçüncü numarasında basılmıştırl Nigârî'nin Londra müzesinde iki minyatürü olduğunu [971] F. Bj. Martin ve ondan naklen merhum Halil Ethem Bey Elvâh-i Naksiye holleksiyonu isimli eserinde yazmaktadır.[972] Ressam ve sair Nigâr î'nin ilk zamanlarda Tophane'deki evi ve sonra Eyüp tarafındaki köşkü âlim, edil), şair ve sanatkârlar mahfili idi.[973] Profesör Dr. Bay Süheyl Ünver tarafından Ressam Nigârî-hayatı ve eserleri hakkında 1946 tarihinde bir eser yayınlanmıştır. 979 H. (1571 M.)'de vefat eden ve Topkapı Saraylının kapısiyle divanhanesinin nakışlarını yapan ve Baba Nakkaş diye şöhret bulan Şeyh Mustafa'nın adına Çatalca^ya. yakın Baba Nakkaş adında bir köy vardır.

Nakışlar, cami, mescit, saray ve konakların ve evlerin duvarlarına, pencere kenarlarına tavanlara ve göze hoş gelecek yerlere yapılır ve binanın aydınlık veya loş oluşuna göre nakş edilirdi; nakışlarda lâle,

---

[968] 1004 H. (1495 M.) tarihinde vefat ederek Silivri kapısı haricinde defnedilen Sâî, hassa nakkaşlarından olup Mimar Sinan'ın yâr-ı vefadan ıdı (Riyâzî tezkiresi).

[969] Âli, Menakıb-ı Hünerveran, s. 68, 69.

[970] Topkapı Sarayı vesikaları arasında 933 H. (1526 M.) tarihindeki maaşlı nakkaşlarm adedi ressam Şahkulu ve Tebrizli Melek Ahmed başta olarak otuz ve talebeleri de on ikidir.

[971] Minyatür, pek ince ezilmiş, biraz zamk katılmış sulu boya ile yapılmış olan gayet rakik nakışlardır. Bunlar en iyi cins kâğıt üzerine yapılırdı.

[972] Elvâh-ı nakşiyye kollehsiyonu, s, 16.

[973] Âşık Çelebi ve Riyazi tezkireleri. Müverrih Âlî, Nigârî Haydar Reis akkmda "Galata reislerinden ve fanus götürüp - kadırga feneri - kapudan ammdaki meşâhirm eminlerinden... idi. Nakkaş Haydar ıamiyle şöhreti ve ol san'atta dahi şebih yazmakla -insan resmi yapmakla ırzı ve kudreti mukarrer idi" demektedir (Basılmamış son cilt. varak 229b)!.

karanfil ve nar çiçeği esastı.

Mücellitlik ve Müzehhiblik

Giltçilik

Türk zevkinin incelisini gösteren mücellitlik ve müzehhipliğe ait değerli eserlerin yüzlercesi bugün nüze ve kütüphanelerimizi süsledikten başka yine yüzlercesi Avrupa müzelerinde bulunmakta ve takdirle ziyaret edilmektedir. Mücellitlik ve müzehhipliğin inceliği hakkında burada izahata kalkışmak selâhiyeti aşmak olur; bu iki güzel sanatın bilhassa XVI. yüzyılda Osmanlı Türkleri arasında pek ileri gittiği, görülen eserlerin tetkikinden anlaşılmaktadır; bu hususta Top-kapı Sarayı müze ve kütüphaneleriyle Üniversite, İslâm eserleri müzesi, Ayasofya ve diğer İstanbul kütüphanelerin deki cilt ve ezhipleri görmek bu sanatın inceliğini anlamağa kâfidir.
XVI. asırda yetişmiş olan kıymetli müceliklerden Alâ-iddin, Hudadâd, Yusuf Şaban ile Sultan I. Selım'in ücellitbaşısı Mehmed Çelebi ve oğlu Süleyman Çelebi ve ehmed Çelebi'nin kardeşi Hüseyin Çelebi ve Mustafa elebi'nin isimlerini biliyoruz; İran mücellitleri ciltçilikte Osman mücellitleri kadar mahir değillerdi; Müverrih Alî'nin Mcnakıb-ı Hünerveran isimli eserindeki kayda göre İran mücellitleri tıla yani rugan veya lake denilen ciltleri altın varakla yaldızlamakta ve ciltlerin maktalarını tertipte mahir olup buna mukabil Osmanlı mücellitleri de zencîrek veya şemse sanatiyle [974] ciltlerin zarif, narin ve cazib olmasında büyük meharet sahibi idiler.
XVI. asır sonlarında Kara Mehmed, Mehmed b. Cafer, Ahmed b. Hasan, İsa b. Yusuf vesaire olmak üzere Enderuna mensub|yirmi mücellit vardı.

Müzehhiblik

Yazı ile beraber yürüyen tezhib kitapların baş [kısımlarını, fasıl

[974] Zencîrek san9atı, yazılacak eserin sayfalarının veya bir levhanın ve hattâ herhangi bir kapının etrafına yapılan küçük ve muhtelif şekillerdeki zincir resmi olup yorucu ve üzücü ince bir iştir. Âlî, zencırek'i şemse ciltler mukabili olarak kullanıyor. Anadolu Selçuklularında da şemse ciltler görülmektedir: şemse cildin soğuk şemse, gömme şemse, mülevven şemse ve yapıştırma şemse gibi muhtelif nevileri vardır.

aralarını, etraf ve sayfalarını ve levhaların etrafını süslemek sanatıdır; bu tezyinat renkli olmayıp yaldızlı olursa ona halkârî denilirdi.

Osmanlılarda müzehhiblik XV. asrın ilk yarısı içinde görülmektedir. İlk zamanlarda Osmanlılar Karaman oğullarinda-ki müzehhiblerden istifade etmişlerdir; nitekim müzehhib ve hattat olan Konya Aksaraylı Ahmed b. Hacı Mahmud bunlardandır; 840 H. (1436 M.)'de şair Ahmedî'nin Tervihül-ervah ismindeki tıb kitabını yazan ve tezhib eden bu sanatkârdır.[975] Keza Fatih Sultan Mehmed için istinsah edilmiş olan bazı kitapların tezhibleri XV. yüzyıl ortalarında Osmanlı Türklerinde müzehhibliğin mevcudiyetini göstermektedir.[976] XV. asırda müzehhiblerden Şehabüddin Kudsî tezhiblerinin kenarına ismini yazardı.

XVI. yüzyılda tezhib sanatında eseri olan II. Bayezid'i görüyoruz. Heyete dair yazılan bir kitabın şerhinin kenarındaki tezhip, bunun olup kenarında ismi vardır.[977] Yine bu asırda" meşhur müzehhiblerden Kara MehmedileÜstad-ı Rûm diye meşhur olan Şaban ve istanbul nakışhanesinde müzehhib Hüseyin vardır. Kara Mehmed'in en nefis eserlerinden biri, Kanunî Sultan Süleyman'ın divanına yaptığı tezhip olup Yıldız kitapları arasındadır.[978] Müzehhib Selânikli Abdullah b. Mehmed'in çıraklarından müzehhib ve hattat Mehmed b. İlyas tarafından 954 H. (1547 M.)'debir Kelâm-ı kadim'e yapılan tezhib Topkapı Sarayı Koğuşlar kütüphanesinde ve 563 numarada bulunmaktadır.

îstanbuVdaki müzehhibler her sene mûtad üzere Okmeyda-nmdaki Okçular Tekkesinde talebelerine icazet vermek üzere toplanırlar ve merasim yaparlardı. Bunlara mücellitlerbaşı riyaset ederdi.

Alçı, Çini, Oyma ve Hâk sanatları

Osmanlılar daki güzel sanatlardan alçı, çini, oyma ve hâk gibi ince işler kendilerinden evvelki Türk eserlerine nisbetle daha mütekâmil olarak XVI. asır sonlarına kadar kendisini göstermiştir.

---

[975] Bu eser I. Abdülhamid kütüphanesindeki kitaplar arasında 1082 numarada bulunmaktadır.
[976] Topkapı Sarayı III. Ahmed kütüphanesinde bulunan 1996 numaralı Kitabü'l-mesâil ile 2082 numaradaki Kitabü'l-ileVin tezhipleri Fatih devrine ait olup XVI. yüzyildakine nisbetle basittir.
[977] Elvâh-ı nfthşiyti kolleksiyonu. s. 25.
[978] alû fasin-uhivımri-fetyon, s. 382, 399, 401.

Alçi İşleri

Cami, pencere ve cami kapıları etrafında ve mihrablarda, türbelerde kullanılmış olan alçı işleri, alçı çerçeveleri Osmanlılardan evvel Anadolu Selçuklularında, Karaman oğullarında ve diğer Anadolu beylikleri devrinde kullanılmış ince bir sanat idi. Karaman oğulları zamanında alçı işlerinin bu devlette pek ileri gittiği Karamanoğlu ibrahim Bey ile oğullarının kabirlerindeki alçı işlerinden anlaşılmaktadır. Ankara'daki cami ve mescitlerin çoğunun mihrabları ve bir kısmının pencere ve iç kapı kenarları (çerçeveleri) hep alçı ile süslenmiştir. Buradaki alçı işlerinin en güzeli Karaoğlan caddesindeki Zincirli cami mihrabıdır; yine Ankara Debbağhâne mescidi penceresi ile alçıdan göbek tezyinatı da güzeldir.
Eski camilerin tavana yakın olan üst pencereleri müdevver veya beyzî şekilde kafesvârî alçıdan yapılmış olup aralarına yeşil camlar konmuştur. îçli dışlı olan pencerelerin dış kısmı sade alçı ile beyaz cam olup asıl iç kısımlar renkli camdan ve ince tezyinathdır; cam renkleri çok defa mavi, kırmızı ve sonra da yeşil, sarı, mor ve firuzedir. Alçı işleri evvelâ resmedilir ve sonra da kalıbı çıkarılarak o kalıbın boşluklarına sulu alçı dökülürdü. Çeşitli süsleme yazılar alçıyı oymak suretiyle yapılır ve yerine göre yuvalara inceli ve kalınh camlar yerleştirilirdi; bundaj renklerin ini' tizacı esastı. Yeşil türbes Süleymaniyı nelerinden dir Bursa'daki Yeşil cami ile Çelebi Mehmed'û içerisindeki hücreleri ve İstanbul'da Şehzade camilerinin alçı işleri bu sanatın en güzel nümı alçı tezyinatında nohut ve bezelye yaprakları (kullanılmıştır

Çini İşlen

Eskiden çininin îmal edilmiş olduğu Kâş sehrint nisbetle çiniye kâşî ve Çin fağfurlariyle porselen de çini denilirdi; sonradan çini tabiriyle kâşi kastedilmiş ve bu tevcih umumileşmiştir. Çiniye sırça da denildiğini görüyoruz;; 878 H. (1473 M.)'de Fatih tarafından yaptırılmış olan Sırçalıköşl (Çiniliköşk) ile Konya'daki Sırçah medrese bu

cümledendir,[979] Süslü çinilere "sürûc-i münakkaşa" da denilmektedir.[980]
Anadolu Selçuklularından bu tarafa pek mükemmel bir halde devam edip gelen, cami, türbe, çeşme, medrese ve sair binaları süsleyen çinicilik ve çini tezyinatı, Osmanlılarda da pek revaçta idi. Bazı istidlallere göre XIV. asır ortalarına doğru eski rağbetini kaybeden çinicilik bir asra yakın bir bocalama devri geçirmiştir; çünkü 1330 ile 1400 seneleri arasında çini sanatına ait Anadolu^da güzel bir esere tesadüf edilmemektedir; bu tarihlerde Kütahya'da. Yakup Bey mescidinin (burası şimdi müzedir) bakiye kalan çinileri ile Aydın oğulları devrine ait BirgVdeki çiniler pek basittir.[981]

Osmanlı memleketlerinde İznik'te Çandarlı Kafa Ham Hayreddin Paşa'nın 780 H. (1378 M.)'de yaptırdığı Yeşil cami ile Bursa'da Çelebi Mehmed'e ait Yeşil cami ve Yeşil türbe çini ile süslenmiş olan ilk eserlerdendir; sonra bunu Muradiye künbedlerindeki çiniler takip etmiştir.
Âşık Paşa-zâde, çini sanatının Osmanlı memleketlerine Tokatlı Hacı İvaz Paşa'nın teşvikiyle girdiğini yazmaktadır; [982] iznik ve Kütahya çiniciliği asırlarca memleket ihtiyacı olan çinileri yapmışlardır; XV. yüzyılda bir de Bursa çiniciliği varsa da bu çok sürmemiş ve galip ihtimalle XV. yüzyıla inhisar etmiştir.
Osmanlı çiniciliği XVI. yüzyılda en yüksek derecesine varmıştır; en güzel çini yapan yer de İznik çini imalâthane sidir. İstanbul'da Topkapı Sarayı dahilindeki çinili köşk ve yine Topkapı Sarayının harem daireleriyle Şehzade Mehmed türbesi, Süleymaniye cami ve türbeleri, Tahtakale'de Rüstem Paşa camii ve Topkapı haricindeki Takkeci camii ve Eyyüb\e türbenin dışında ve içindeki çiniler ve daha sonra yapılan

---

[979] Topkapi Sarayı Müzesi emekli Müdürü B. Tahsin Öz'ün notlarından.
[980] Sırçah veya Çiniliköşkün inşa tarihi o tarihte Nişancı bulunan Karamam Mehmed Paşa tarafından söylenen Beyt-i sürür terkibi üzere 878 tarihidir (Taci-zâde Sfldi Çelebi Münşeatı, İstanbul Enstitüsü neşriyatından, sene 1956, s. 58).
[981] Selçuklular devrindeıılıeri gelen çinicilikte kakma çıı çini isimleri altında muhtelif çini işçiliğine tesadüf etmekteyiz. •Cbnya'da Sahıb Ata minaresi, Sırçah mescid ve Sultan Alâüddin camii inilıra lan, Sahib Ata türbesi duvar tezyinatı çinileri, kakma çini olup çinilerin duvarın içine sokul-masiyle husule gelmiştir. Düz çini birbirlerine çakı ağzı kadar farkla düz ve yariyana konurdu; Konya'daki înce minare, Sâhib Ata camii mihrabı ve Osmanlı devrindeki Çandarlılara ait İznik Yeşilcami minaresi düz çinilidir. Kesme çini, büyük parçada kesilen çinilerin sıralanmasiyle olur. Konya'daki Karatay medresesi, Bursa'daki Yeşilcami, İstanbul'daki Çiniliköşk bu kesme çini «sülündendir (Şehabettin Uzluk, Selçuk ve Osmanlı çini işçiliği, ist. 1931).;
[982] Âşık Paşa-zâde tarihi, s. 190.

Edirne'de Selimiye camii vesair daha birçok eserler Osmanlı Türklerindeki çini işlerinin en güzel nümunelerindendir. XVI. asrın ikinci yarısında saray için iznik?e pek çok çini sipariş edilmekte idi.[983]
Çini üzerine yapılan süsleyici resimlerden en mühimmi lâledir; lâle XV. asrın ikinci yarısından itibaren taammüme başlamış ve bilhassa XVI. yüzyılın ikinci yarısında en önemli yer alınıştır. Rüstem Paşa camii'ndeki çinilerde çok lâle resmi vardır; Eyyüb, Haseki Hurrem Sultan ve Kanunî tür&e'lerinde ve Piyaîe Paşa camiindeki lâleli çiniler pek mükemmeldir.[984] Lâleden sonra çinilerde nohut, fasulye, bezelye yaprakları ile karanfil, gül, sünbül, nar çiçeği ve servi görülüyor; çinilerde hendesî şekiller kullanılmış ve aynı zamanda yazı yazılmıştır.

Oyma Ve Kakma İşleri

Oymacılık' ağac' tahta, taş, maden üzerine olmak üzere başka başkadır. Ağaç ve tahta üzerine yapılan oymacılığa kaatı'cıhk ve taş üzerine yapılan oymaya senh-tıraşi veya naht, madenî eşya üzerindeki kabartmalara da nakr denilirdi.
Ağaç üzerine yapılan oymalar minber, kapı, pencere kapağı, rahle gibi büyük ve enfiye kutusu, arka kaşağısı, müttekâ, küçük çerçeve ve el aynaları çerçeveleri gibi küçük kıtalarda olarak iki kısımdı.
Naht denilen taş oyması tezyinatı bazı cami minareleri şerefeleriyle [985] çeşme, taş çerçeveleri, hamam kurnaları, ayna tasları, mezar taşları ve buna mümasil yerlerde kullanılan bir sanat olup bugün bunun yüzlerce numunesi görülmektedir nakr sanatına ait işler de bugün müzelerimizi tezyin eden şamdan, buhurdan, kandil, ibrik, silâh, sahan ve hamam tası, mangal ve saire üzerlerindeki ince ve zarif tezyinattır; kuyumculukta bu sanat erbabına kalemkâr denilirdi.
Anadolu Selçukluları devrinde pek müterakki olan oymacılık, Eşref, Karaman, Aydın ve Candar beyliklerinde de kuvvetini muhafaza etmiş ax Osmanlılarda ise en orijinal şekillerini göstermiştir; Bursa1 da UlucamVin abonoz üzerine oyulmuş fevkalâde sanatkârane olan minberi ve Yeşiltürbe kapılarını 824 H. (1421 M.)'de Hacı Ali b. Ahmcd

[983] Mühimme defterleri, Nr. 26, s. 211 ; mühimme, Nr. 35, s. 314.
[984] Çinilerdeki lâle hakkında Vakıflar dergisVnin birinci sayısında (1938) B. Feyzullah Dayıgil'in bir tetkiki vardır.
[985] Silivrikapı"da Hadım İbrahim Paşa Camii'nin mermer minberi pek sa natlıdır.

isminde bir sanatkâr yapmıştır. Yeşil camiin muhtelif şekildeki pencere kanadları da fevkalâdedir.
Türk ince sanatlarından biri de kakmacılıktır ki bu da oyulan mâden veya ağacın içine fildişi, tel, sedef, kemik vesaire ile vücuda getirilen tezyinattır; bunlardan bir haylisi müze, cami' ve türbelerde görülmektedir. Süleymaniye deki İslâm Eserleri Müzesi ile Topkapı Sarayı ve Askeri Müzede bu sanat eserlerinden çok vardır. Kakmacılığın sedef işleriyle meşgul olan sanatkârım sedef kâr ismi verilmektedir.

Hakkaktik

Hakkâklik Osmanlılarda mühim sanatlardan olup gerek Osmanlı sarayında ve gerek hariçte rağbette idi. XVI. asır başlariyle aynı asır sonlarına ait saray hakkâk-lariyle talebelerinin isimlerini havi defterler Topkapı Sarayı vesikaları arasındadır.
Hakkâklar iki kısımdı; bir kısmı akik, firuze, yeşim, necef gibi taşları işleyen sanatkârlar olup bir kısmı da mühür kazanlardı. Mühürler, altın, gümüş, pirinç gibi madenlere; bazan da akik, zümrüt nevinden kıymetli taşlarla hâkkolunurdu.

Diğer Türk Sanatlarına Bir Bakış

Bundan evvelki bahislerde Osmanlıların meydana getirdikleri çeşitli devlet teşekküllerini, kültüre verdikleri önemi sırasiyle belirtmiştik. Bir devletin medenî inkişafını gösteren bir unsurun da sanat olduğu şüphesizdir. Zaten sanat hareketleri, iyice takip edilecek olursa bir devletin durumunu grafik gibi belirtmektedir. Türk silâhları üzerinde etüdler yapılınca Osmanlıların birçok zaferlerinin, üstün bilgi ve silâha dayandığı görülür. Türk ok ve yaylan metaneti ve uzun mesafeye varması itibariyle bugün bile hayret edilecek bir üstünlüktedir.
İstanbul'da Okmeydanı'nı Fatih Sultan Mehmed tesis etmiş, y| II. Bayezid de ayrıca bir vakfiye ile bu teşekkülü kuvvetlendirmiştir.
II. Bayezid zamanında meşhur yay üstadları Muhyiddin, Süleyman ve Bayezid'dir. Mamafih II. Bayezid'in de hem yay (yapıcısı, hem de kemankeş (ok atıcı) okluğu bilinmekte olup endi ismini taşıyan

yaylar Topkapı Sarayı Müzesi silâh dairesinde bulunmaktadır.[986]
Tarihi hayli eski olan top, Türkler tarafından tekemmül etti-rölmiş ve o sayede Bizans surları tahrip edilmiştir. O devrin muazzam toplarından birçoğu bir anıt gibi hugün müzelerde bulunmaktadır.
I. Selim ve Kanunî zamanlarındaki Türk topçuluğu, silâh üstünlüğünden başka tabiye bakımından da emsalsiz örnekler ermiştir.

Türk silâhlarının diğer bir hususiyeti de süsleridir. Bu korkunç silâhlardan herbiri, Türklerin bezeme sanatındaki kudretli! gösteren birer biblo haline getirilmiştir.

Türk Kumaş Ve Kadifeleri

XVL yüzyılda kemha, altun telli kemha, altun telli kemha, çatma, altun telli çatma, serâser, dîbâ atlas, zerbaft, serenk [987] gibi birçok çeşitleri bulunan Türk kumaşlarının dokuma merkez-i sikleti Bursa olmakla beraber, İstanbul hükümet merkezi olduktan sonra en nefis ve nadir kumaşlar İstanbuVdsi da dokunmuştur. Bugün dünya müzelerinde ve hususî koleksiyonlarda en mutena köşelerde yer tutan Türk kumaşları, renk, süsleme ve kalite itibariyle cidden birer barlıktır. Bu kemale varması için de kanunnâmeler yapılmış, tekmil tedbirler alınmıştır. Sözü geçen şehirlerden başka, Denizli, Ankara, Tosya, Musul, Mardin, Şam, Haleb, Bağdad, Bilecik ve Sakız^da da çeşitli kumaşlar dokunduğu yapılan tetkikler netic sinde anlaşılmıştır..

Halıcılık

Dünyaya ün salmış olan bu Türk sanatınd Marko Polo XIII. yüzyılda Orta-Asya seyahatinde hayranlıkla bahseder. Bu derecede ileri gitmiş olan bu sanat, Selçukluların Anadolu'ya yayılmasiyle buraya da intikal etmiştir. Şarkın bu kıymetdar halılarını, Batı memleketleri ancak XV. yüzyılda görüp tanıyabilmişlerdir. Hem de ilk defa tanınmağa ve sevilmeğe sebep olan parçalar Türk hanlarıdır.

---

[986] Topkapı Sarayı Müzesi rehberU İstanbul 1933.

[987] Redhouse bunu sirenk olarak okumuştur. Bk. Türkisk and English İLt>xicon* s. 1055.

Türk halılarının bariz hususiyetleri renklerinin güzelliği, desenlerinin diğer şark halılarına nazaran sadeliğidir; mamafih halıcılık, her yerde, her ferdin ayrı sanatı olduğundan desenlerde o nisbetde bir tenevvü görülür.

Türk halıları yüzyıllarca, yapıldığı bölge ve hattâ şehirlere göre de bir hususiyet ve karakter taşır. Tanınmış başlıca hah merkezlerimiz Konya, Zile, Sivas, Kırşehir, İsparta^ Lâdik, izmir, Uşak, Bergama, Menemen ve İstanbul'dur.

OTUZYEDİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLILARDA İLİM HAREKETLERİ VE İLMÎ ESERLERE DAİR

İstanbul Fethi Mütaakıp İlmî Faaliyet

1453'de İstanbul fethi ve daha sonraları Anadolu'da istanbul lethını son merkezi olan Konya ile Kastamonu nun
Osmanlılara geçmesi ve sahn-ı seman denilen İlahiyat, Hukuk ve Edebiyat fakültelerinin teşkili, muhtelifi yerlerde birçok ilim ve fikir adamlarının devlet merkezine gelmeleri İstanbul'u ilim merkezi haline getirmişti; Otlukbeli muharebesinden sonra Ali Kuşçu ile birtakım tabibler ve îdris-i Bitlisi gibi şöhret sahibi ilim adamları bu gelenler arasında idi. Fatih Sultan Mehmed'in ilmî hüviyeti ve ilim adamlarını himaye eylemesi, memlekette serbest düşünceye Tİayet ve hürmet gösterilmesi, ilmî münazaralarda ancak ilmî kudrete itibar edilmesi gibi haller Osmanlı ülkelerinde ve bilhassa IstanbuVAm kültürel bir faaliyet uyandırmışı [988] ve bu vadide Osmanlı pâdişahiyle vezir-i âzami Mahmud Paşa en önde bulunmuşlardı. Birçok ilim adamlarını himaye eyliyen istidatlı olanları yetiştiren, kendisi de âlim ve şair olan Mahmud Paşa ile efendisi Fatih Sultan Mehmed bu himaye ve teşvikleriyle XVI. yüzyıldaki ilim cereyanlarının uvvetle devamında büyük âmil olmuşlardır.[989]

---

[988] Şakayık tercümesi., s. 186.

[989] Fatih Sultan Mehmed, Farsça ve Yunancadan Arapçaya tercüme edilmiş olan felsefî eserleri mütalâa eder ve huzurundaki âlimler ile mubahaseleri yapardı; bilhassa Aristo'nun felsefî mubaheseleriyle meşgul olurdu.

Fatih külliyesinin yani Sahn-ı seman medreselerinin asıl iemere verdiği devir XV. yüzyıl sonlarıdır; Bayezid ve Cem Sultan ile Bayezid'in oğulları itinalı bir surette tahsil görerek ulundukları vilâyetlerde ilim hareketlerinin başında bulunmuşlar ve namlarına eserler yazdırmışlardır.

Medresede okutulan derslere dair âlimlerin yazdıkları şerh,, haşiye ve talikat gibi [990] birçok kitaplardan başka bu bir yüzyılda! muhtelif ilim ve fenlere dair bir hayli telif ve tercümeler de vücudi gelmiştir.

Telif Ve Tercüme Olunan Bazı Eserler Ve Müellifleri

Bunlardan Fatih Sultan Mehmed namına ney'et (Kozmografya)'ten Ali Kuşçu'nun telife ettiği Muhammediye ile yine aynı hükümdaı adına Sivaslı Şeyh İbrahim Tennur Âşık'ınl Türkçe manzum Güzarreâme isimli tasavvufî eseri ve Farsçadan Türkçeye bir lügat olan ve Hasan b. Hüseyin İmadü'l-Karahisarî tarafından tertip ve tercüme olunan Şamilu Mûfl, Molla Güranî Ahmed Şemseddin tarafından aruzdan altı yüz beyitlik Şâfiye manzumesi ve vezir-i âzamMahmud Paşa adına îsfahanlıŞeyh Ali b. Fethullah tarafından Farsça yazılan ve edebî ve tasavvufî bir eser olan Menazırü'l-leyl ve'n-nehar ve ulemadan Musannifek demekle meşhur Ali b. Muhyiddin Mehmed'in, Mahmud Paşa'ya ithaf ettiği Farsça Siyasetnâme ve yine aynı vezir namına telif edilip mühim bir tarihî eser olan Enver î'nin manzum Düstur-nâme'si Fatih devrinde yazılmış bir kısım eserlerdendir. Balıkesirli Deylet oğlu Yusuf'un fıkıhtan manzum Vikaye tercümesi de bu XV. yüzyılına aittir. Fatih Sultan Mehmed'in nedimi Şair Aşkî'nin divançesi pâdişah'a medhiyelerle doludur.

II .Bayezid namına ŞeyhMahmudb. İbrahim tarafından 901 H. (1495M.)'de yazılan Gülşen-i inşa isimli eser Yeni cami kitapları arasında 421 numaradadır. Amasya Darüşşifası tabibi Sabuncu oğlu'nun talebesi Muhyiddin Mehî tarafından yazılan ve tabip Hacı Paşa'nın tıbtan Teshil ismindeki eserinin Türkçe nazmı olan NazmiVt-

e Amasra'da bulunan âlimleri îstanbuVa. getirterek onlara iltifat ile himay eylemiştir. Trabzon'u zaptettiği zaman şair, filosof Yorgi Amiroki'yi İ^tanbuV. getirtip fikir ve mütalâasından istifade etmiş ve kendisine mülk arazi vermişt^ Kritovulos, Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sânî).

[990] Şerh, bir eserin metninin îzahi olup haşiyemde şerhinin izahıdır; Tâlikal ise eserin herhangi bir bahsinin îzahı demektir.

teshîl [991] ve yine aynı hükümdar namınaUzun Firdevsî'-in Şehnamesi [992] ile Kıssa-i Midilli veya Kutubnâme ve Arapçadan, Fârsçaya bir lügat olan Musarrahatü'l-esma [993] ve Mehmed isminde bir şair tarafından kaleme alman ve Şemâil-i ÎVebe-viyye'ye ait olup üç bab üzerine tertip olunan Gülistan-ı Şemail ve muhtelif ilimlerin mevzularından bahsedip Tabib Şirvanlı Şük-ktıllah tarafından kaleme alman Riyazıfl-ulûm [994] ve Kdne II, Bayezid adına müneccim ve mütetabbib Hatayı tel-Hü seynî tarafından 895 H. (1489M.)'de altı makale ve hatime üzerine yazılan Tuhfetü'l-hisab veheyetşinas Kâtip Mehmed b. Sinan tarafından pâdişâha takdim edilen MuvazzıhuH-evkat fî ma'rifetVl-mukantarat [995] ve Hanefi, mezhebinin fürununa dair Elmalılı Şeyh Bâlî tarafından şerh edilen Uyûnü'l-hakayıkfî şerh-i künûzVd-dekayık ve Murâdî'nin yedi bin beyitlik Farsçadan Gülistan ve Baharistan şeklinde kaleme alman Nahlistan ve Mekke ! ulemasından olup Bayezid'in büyük ikramına nail olan Ahmed. Hüseyin'in kaleme aldığı Kitabüd-dürr [996] manzum fî menakıbs-sultan BayezidVr-Rum isimli eser ve Alâüddin Kirmanî'nin yine bu hükümdara ithaf ettiği Küre risalesi ve Heratlı Ahî tarafından yazılıp Fatih ve Bayezid devirleri olaylarından bahseden manzum Farsça Şeh-nâme-iAhî ve Amasyalı Ahmed b. Hüsameddin'in siyaset ve rnev'izadan bahseden Mirat adlı telifi ve Bayezid'in vezirlerinden Mustafa Paşa adına Demirhisarlı Âbidin tarafından nazmen Türkçeye çevrilen ŞiratüH-islâm II. Bayezid devrinde birçoğu onun adına yazılan eserlerdendir.

Yavuz Sultan Selim namına tımarlı sipahilerden Güvahî (vefatı 929 H. = 1522 M.) mahlaslı Geyve'li bir şairin nazmettiği Türkçe darb-ı meselleri cami Kenziıl-bedây isimli bir eser ile ilm-i ahlâka dair 1891 beyitli Pendnâme ve yine Sultan Selim'e ithaf edilmiş olan ve

[991] Muhyiddin Mehî, bu Nazmut-teshîVi 16 Muharrem 872(1467 Ağustos/de Bayezid, Amasya valisi iken yazmış, Bayezid'in oğlu Ahmed'e ithaf etmiştir. Bir nüshası Ankara'da Millî Eğitim Bakanlığı kütüphanesinde 1013 numaralıdır. Hacı Paşa'nın TeshîVi Türkçe olup üç kısım üzerine tertip edilmiştir. Birinci kısım, tıbbın ilmî ve amelî kısımlarından, ikinci kısım yiyecek, içecek ve devalardan ve üçüncü kısım da marazların sebep ve alâmet--lerinden bahsetmektedir.

[992] Uzun Fîrdevsî bu eserini üç yüz otuz üç cüz üzerine nazmederek II. Bayezid'e takdim etmiş, pâdişâh bunu okuyarak içinden seksen cüzünü alıkoyup mütebakisini yaktırmış ve bundan müteessir olan Firdevsî İran'a gitmişti.

[993] Bu eser Bayezid'e şehzadeliği zamanında ithaf edilmiş olup Arapçadan Fârsçaya bir lügat kitabıdır,

[994] Riyazü'1-ulûm dokuz bab üzerine tertip edilmiştir; bu da tasavvuf, mantık, heyet (astronomi), nücum (astroloji), nisap» firaset, şiir, muamma ve ilm-i inşâ'dır.

[995] Kozmografya'ya dair olan bu eser yirmi beş bab üzerine kaleme alınmıştır.

[996] Küre risalesinin müzehheb bir nüshası istanbul'da Umumî kütüphanededir

Abdullah adında bir âlim tarafından yazılan hisab ve cebirden bahseden Mesâil-i selâsîn isimli eser ve Matrakçı Nasuh tarafından aynı hükümdara takdim edilen Cemalu l-kitap ve Kemalu l-hisab ile yine onun namına yazdığı ssKen'aniyye fî ilmVl-hisab ve aynı müellifin UmdetiV l-hisab isimli eserleri ve riyaziyûndan JVÜrim Çelebi'nin Ali K uşçu'nun kozmografyadan Fethiyye isimli eserine şerh olarak yazıp yine Yavuz Sultan Selim'e takdim ile bu sayede kazas-kerliğe^tern etmesine sebep olan telifi1 ve Hekim Şah Kazvinî-ıiin Yavuz Sultan Selim namına olarak Farsçaya tercüme ettiği HayatiVl-hayvan isimli eser ile yine Kazvinî'nin tıbdan muhtasar olarak Sultan Süleyman namına kaleme aldığı Aristo'nun İskender'e nasihatnamesi ve Anadolu beylerbeğisi Hasan Paşa namına 910 H. (1504 M.)'de Çullu Sinan denilen Yusuf b. Cü-neyd tarafından kaleme alınan ilm-i ferâize dair Türkçe Muzhar fî ilmVl-ferâiz XVI. yüzyılın başlarında yazılan eserlerden bir kısmıdır. Ali Kuşçu'nun Risaîe-i Vaziye şerhi II. Mehmed adınadır. Risale-i Vaziye kadı Adud'un olup Ali Kuşçu şerh etmiştir. Bu eser, herhangi bir kelimenin umumî ve hususî mânalarını izah ve bunların vazı ve tahsisinden bahseder. Bir nüshası İstanbul'da umumî kütüphanededir.

Şehzade Alemşah b. Bayezid'in oğlu Osman Çelebi namına vazilan ve Şiratiı islâm tercümesi olan Ravzatul-islâm ve Şehzade Cem namına Tirmizli Seyyid Cemalüddin Ebû Cafer tarafından Türkçe olarak yazılan Tecvit'ten Mezakul-uşşâk fî ilmVl-âfak ve Şehzade Ahmed b. Bazeyid adına Cemalüddin Aksarayî tarafından yazılan Şemsiyye fî te'vilıl-kelimatVs-sıddıkıyye isimli eserler de XV. yüzyılın ikinci yarısiyle XVI. yüzyılın başlarına ait teliflerdendir. Yine aynı asır sonlarında veya XVI. asır başlarında Amasya valisi Şehzade Alımcd, oğlu Süleyman için Farsça bir lügat kitabı tertibini emretmiş ismi meçhul olan bir âlim tarafından adlı bir lügat yazılmıştır.[997]

Kanunî Sultan Süleyman zamanında onun adına Kırımfnin Hulâsati-mizac adlı eseriyle yine o hükümdar nâmına Abdülkerim b. Mehmed tarafından siyasete dair yazılan Nesayihiıl-ebrar isimli eser ve Celâl-zâde Koca Nişancı M us t af a Bey tarafından ahlakî bir eser olarak telif edilen Enisü's-selâtîn ile tarihten Keşfü'l-gumem fî ahbarVl-

[997] Bu Farsça eserin bir nüshası Şehid Ali Paşa kitapları arasında 2616 ve diğer nüshası Ankara Maarif kütüphanesinde 1678/28 numaralarda kayıdhdırl

ümem tercümesi ve bunun kardeşi Celâl-zâde Salih Efendfnin, Kanunfnin emriyle sekiz cilt üzerine -tercüme eylediği [998] Menâkıb-i Behmen Şah b. Firuz Şah hikâyesi ve kozmografya âlimi Konyalı Mehmed b. Kâtip Sinan tarafından kaleme alman MîzanÜ'l-kevâkib ve yine kozmografyacı Mustafa b. Ali'nin yazdığı A'lâmü'l-ibâd fî ahbârVl-bilâd adlı kitabı ve Matrakçı Nasuh'un yine Sultan Süleyman namına Tarih-i Tarjerî'den tercüme eylediği Mecma ü't-tevarîh ve Kanunî'nin oğlu Konya valisi Şehzade Mustafa namına hocası Gelibolulu Surıırî Efendi (vefatı 969 H. = 1561 M.) tarafından yazılan ve şiir, vezin, kafiye kaideleriyle sanayi-i şi'riyeden bahseden BahriVl-maârif isimli münte-habat ve yine Şehzade Mustafa'nın emriyle ahlâk ve saltanat levazımından olarak on bab üzerine yazılan ZahîretiVl-mülûk tercümesi [999] de XVI. yüzyıl ortalarına kadar yazılmış belli-başlı eserlerdendir. Alâüddin Kirmanî'nin Küre risalesi II. Bayezid'e ithaf edilmiştir. Müzehheb bir nüshası umumî Kütüphanededir. Ali Kuşçu'nun Farsça heyet risalesini ulemadan Perviz Efendi Türkçeye çevirerek vezir-i âzam Makbul | ibrahim Paşa'ya takdim etmiştir. İbn Kemal'in bazı Farsça kelimeleri Türkçe olarak tetkik eden Dekayıkul-hakayık risalesi de Makbul İbrahim Paşa'ya ithaf edilmiştir.

Bu eserlerin tetkikleri Türkçenin memlekette artık umumî bir ilim lisanı olduğunu göstermekle beraber dilimize fazla mık-tarda Arapça ve Farsça kelimelerin karışması Türkçenin sadeliğinin bozulmasını ve bir kısım Türkçe kelimelerin yerlerine Arapça ve Farsçalarmın kaim olmasını intaç etmiştir; fakat bu ilâveler Türkçemizi zenginleştirmiş ve Türkçe kitap yazısı dilinde genişlik husule getirmiştir; resmî devlet lisanı ise az tadile uğrayarak divan muhaberatı herkesçe anlaşılacak sekilini muhafaza etmiştir.[1000]

Yukarıda isimlerini saydığımız XV. yüzyılın ikinci yarısiyle XVI. yüzyıl ortalarına kadar yazılmış eserlerden başka tarih, edebiyat ve şiir,

---

[998] Müstakim-zâde, Tufıfetü'l-hattatîn^ s. 229.

[999] ZahîretiVl-mÜlûk, hükümdarların manevî cephelerini takviye, onları âdili hareketlere sevk için tertip edilmiş ahlâkî bir eser olup Farsçadır ve müellifi de! (786 H.= 1384 M.)'de vefat eden Ali b. Şahabeddin Hemedanî'dir.

1. îman,[2. Ubûdiyyet, 3. Mekârim-i ahlâk, 4. Ana ve baba hakları, 5. Saltanat ahkâmı,! 6. Saltanat-ı mâneviyye, 7. Emr-i maruf ve nehy-i ani'l-münker, 8. Nimete şükürj 9. Musibetlere sabır, 10. Kibir ve gazabın fenalığı bahislerini ihtiva eder.

[1000] Bu hususlan tetkik için XV. ve XVI. yüzyıllardaki resmî vesikalaı Üve yine hu yüzyıllarda yazılmış olan kitapları görmelidir.

coğrafya, mûsikî, terceme-i haller, riyaziye ve sair ilimlere ait daha bir hayli eserler kaleme alınmıştır ki bunlardan başlıcaları şunlardır :
Tarihlerden sade bir lisanla yazılmış olan Aşık Paşa-zâde, Neşri, Kâtip Oruç, Rüstem Paşa, Lütfi Paşa tarafından yazılan tarihlerle diğer bir kısım anonim Âl-i Osman tarihleri ve Türkçe sadeliğin zıddına olarak muğlak bir dille kaleme alman Tarih-i EbûH-feth (Dursun Bey'in), Fetihnâme-i istanbul (Tâci-zâde Cafer Çelebi'nin) ve İbn Kemal'in Osmanlı tarihi ile Celâl-zâ-de'nin Tabakatü'l-memalik ve Süleymannâme'si ve Mecdî'nin Şakayık-ı Numaniyye tercümesi bu eserlerdendir.
Osmanlılarda XVI. yüzyıldan itibaren terâcim-i ahvale ehemmiyet verilmeğe başlanmış olup bu yüzyılda ilk olarak Edirneli Sehî Bey tarafından (vefatı 955 H. = 1548 M.) Heşt Behişt ismiyle iki yüz on altı şairin kısa terceme-i hallerinden bahseden bir şuar tezkiresi kaleme alınmıştır. Bundan sonra Âşık Çelebi (vefat 979 H.=1571 M.) ve Lâtifi (vefatı 990 H.=1582M.) ve daha sonr Ahdî, Beyanı, Kınalı-zâde, Riyazi tezkireleri ve Şakayık tercüme [1001] ine - zeyl yazan Atayi'nin eserleri bunları takip etmiştir.
Osmanlıların resmî lisanında ve divan kitabetinde muğlak olmamakla beraber oldukça münşiyane bir çığır açan ve bir aralık nişancılıkta bulunmuş olan Amasyalı Tâci Bey-zâde Cafer Celebindir; bu zat (vefatı 920 H. = 1514 M.) Çandarlı-zâde Isa Bey'den sonra nişancı iken eski, sade divan Türkçesinin yerine yeni bir tarz koymuş ve bundan sonra aynı tarzı Cafer Çelebi'nin yerine tekrar nişancı olan Çandarlı-zâde İsa Bey [1002] ve daha sonra Seydî Bey ve Celâl-zâde yürütmüşlerdir.

OTUZSEKİZİNCİ BÖLÜM

XV. YÜZYIL ORTALARINDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLILARDAKİ BAZI SOSYAL KURULLAR

[1001] Şakayık-ı Nu'maniyye, XIV., XV. ve XVI. yüzyıllardaki bir kısım Osmanl silim ve Ariflerinin tercüme-i hallerini hâvi olup Taşköpriilü-zâde Ahmed İsi müddin Efendi tarafından Arapça olarak yazılmış ve Edirneli Mecdi Efendi tarafından muğlak bir Türkçe ile dilimize çevrilmiştir. Şair ve âlim Nevî-zâcle Atâyî bu Türkçe Şakayık tercümesine bir zeyl yazmıştır.
[1002] 919 Şabanında Çandarlı-zâde tsa Bey'in nişancı olduğu görülüyor ve yine aynı sene Şevvalinin ihtidasında Cafer Çelebi'nin nişancı bulunduğu arazi tahrir kayıtlarında anlaşılmaktadır. Şu halde Cafer Çelebi takriben Ramazanda nişancı olmuş oluyor.

Tarihin birinci cildinde Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren XV. yüzyıl ortalarına kadar olan cami, imaret hastahane, kervansaray ve zaviyelerden kısaca bahsedilmişti. XVI. yüzyıl ortalarına doğru ise bu gibi sosyal kurullar devletin hudutlarının genişlemesi. nisbetinde artmış olup bir de bunlara umumî kütüphaneler ilâve olunmuş ve aynı zamanda Türk mimarîsinde mühim bir yükseliş görülmüştür ki bunu daha sonra mimarî eserlere ait olan kısımda gösterdik.

Camiler

İçtimaî müesseselerin başında gelen camiler hem ibadet yeri ve hem de cemaatin toplu bulunması sebebiyle memleket ve muhitlerine ait işleri görüşme mahalli olduğu için ehemmiyeti haizdi. Osmanlılarda çok zaman büyük ve zengin vakıflarla yapılan camilerin yanında medrese, imaret ve mektep de beraber yapılır ve bazan bu kurullara bir de hastahane ilâve olunurdu.
İlk Osmanlı camilerinden, gerek, büyük ilk ve gerekse mimarî bakımından en mühimleri Bursa'da Çekirge mevkiinde Sultan I. Murad camii, Yıldırım Bayezid ve Çelebi Mehmed'e ait Ulucami ve Yeşilcamiler ve İznik'te Çandarhlarm Yeşilcamile-riyle Edirne'de Eskicami, Üç şerefeli ve İstanbul'da. Fatih [1003] Bayezid, Sultan Selim, Şehzade, Mihrimah [1004] ve Süleymaniye, Mahmud Paşa, Murad Paşa, Nişancı, Çandarlı zade İbrahim Paşa, Atik Ali Paşa, Sokullu Mchmed Paşa, Kara Ahmed Paşa (pV Rüstem Paşa, Silivri kapıda İbrahim Paşa, Firuz Ağa ve bunlardan başka gerek İstanbul ve gerek vilâyet ve sancaklarda daha birçok padişah, şehzade ve devlet adamlarının ve hayır severlerin bu bir yüzyıl içinde yaptırmış oldukları yüzlerce cami görülüyor ki bunların bir kısmı mimarîsi ve bir kısmı çinileri taş ve ağaç oymaları ve bir haylisi da her üç sanat noktasından tetkike şayandır.

[1003] Fatih camimin ilk binasına 867 H.(1461 M.)'de başlanıp 875 H.(1470 M.)'de bitmiştir; fakat bu bina zelzeleden yıkıldığı için şimdiki binaya 1181 H. (1767 M.)'de başlanmış ve 1185 H. (1771 M.)'de yani dört senede bitmiştir. Fatih Camii hakkında Halim Baki Kunt er ile merhum Mimar Saim Ülken*in müşterek yazıları vardır (Vakıflar dergisi, Sayı 1).
[1004] Kanunî Sultan Süleyman'ın kızı ve Rüstem Paşa'nın zevcesi olan Mihr-i Mah Sultan'ın biri Edirnekopı ve diğeri Üsküdar'da, iskele karşı-

İmaretler

İmaretlerin sosyal müesseselerin birinci derecede hayırlı-ijarmdaja olduğunu söylemeğe hacet yoktur. Kitabımızın birinci Cildinde XV, yüzyıl ortalarına kadar olan imaretler hakkında kısaca malûmat verdik; devlet hudutları genişledikçe tabiî olarak muhtelif sebep ve ihtiyaçlar saikasiyle bunların adetleri de artmıştır. i Medrese talebeleriyle gelip geçen misafirlere, fakir halka hergün akşam ve sabah yemek vermek üzere tesis edilen bu imaretlerden en mühimleri İstanbul'da Fatih camiinin yanındaki imarethane ile Amasya, Edirne ve İstanbul'da II. Bayezid, Sultan Selim ve Sultan Süleyman, Şehzade imaretleri ve Karapınar, Konya ve Şam'da yine Sultan Süleyman ve Şam'da Sultan SelirVe ait imaretlerle Üsküdar'da Mihrimah ve Manisa'da Sultan Süley-man'm validesine ait imaretler ve devlet adamlarından Gebze'de Çoban Mustafa Paşa,[1005] Amasya'da Bayezid Paşa, İstanbul'da Atik !Ali Paşa ve Davud Paşa ve Burgaz, Hafsa, Bosnasaray ile Payas Sokulhı Mehmed Paşa'nın yaptırdığı imaretler Afyonkarahisar da Gedik Ahmed Pasa'nın kütiiphanesivle beraber camiin yanındaki ! imareti daha böylece adedi yüzleri geçen imaretler, memleket içindeki fakir halkın ve medrese talebelerinin maişet sıkıntısı önlemişlerdir.

İmaretler vakfedenlerin servetlerinin çokluğuna ve azlığına göre değişirdi. Tabiî olarak bir hükümdar imaretiyle bir vezir imareti arasında fark olduğu gibi imaretlerin şehir, kasaba ve geçit yerlerinde yapılışlarına göre iaşe ve müstahdemler tahsisatı da değişirdi.

Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı zengin imaret teşkilât ve iaşesine dair vakfiyesinden bazı kayıtları alarak bunun hakkında bir fikir vermek istiyorum.

Evvelâ imaretin kâtip, vekilharç ve kilercisi ile iki süpürücüsü ve bir kandilcisi, altı aşçı ve altı ekmekçisi, buhurdan temizleyicisi, iki bulaşıkçı, bir et hamalı, bir odun hamalı ve daha sair hademeler olmak üzere bu müessesenin muhtelif yevmiyeli otuz yedi müstah-

---

[1005] XVI. yüzyılın ilk yansı içindeki imaretler arasında Çoban Mustafa ! Paşa külliyesi zengin kurullardandı. 928 H. (1522 M.)'de Gebze'de bir cami ile on altı odah medrese, on hücreli hankah, on iki talebe odası, yedi tabhâne (zııafâ misafirhanesi), iki ahır, kiler, yemekhane, fırın, anbar ve kütüphaneyi havi olarak kurulmuştu.

demi vardı.

İmarette sabah ve akşam hergün iki defa yemek pişirilecekti. Cuma geceleri müstesna olmak üzere sabahları pirinç çorbası ve akşamları buğday aşı [1006] ve cuma gecelerinde sabah buğday aşı ve akşam tane, zerde ve zırva pişecekti; her sabah ve akşam yemekleri için üç yüz yirmi okka koyun eti alınacaktı; Hergün pişecek buğday aşma yedi kile buğday ve pirinç çorbasına yedi buçuk kile pirinç verilecekti. Yine hergün altı yüz okka undan yetmiş iki dirhemle yüz dirhem arasında üç bin üç yüz adet fodla pişecek [1007] ve hergün misafir için dört kişi bir sofra olmak üzere yüz altmış kişi için kırk sofra kurulacak ve her sofraya bir lenger pilâv ve iki lenger et ve zerde ve dört fodla verilecekti.

Fatih imaretinde cami, medreseler (Sahn ve Tetimme medreseleri) hastahane ve kütüphane memurları, velhasıl bu külliyenin bütün müstahdemleri yemek yiyeceklerdi; burada hergün talebe, müstahdemler, misafirler ve fukara olmak üzere binden fazla insan yemek yerdi.

Vakfiye mucibince yemekler, ekmek yerine verilen fodla pidesinden başka pirinç çorbası, buğday aşı, et yahnisi, aksı aşı,[1008] zırva denilen şekerli tatlı [1009] ile patlıcan, üzüm, soğan turşuları idi; zamanında kırk gün kabak yemeği verilmesi de vakhye yazılıdır.

Hastahaneler

XV. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı hükümdarı Yıldırım B a y e z i d'in Bursa'da yaptırmış olduğu hastahaneden başka j hastahane görülmüyordu; bu hükümdar ile kendisinden sonrai | gelen hükümdarlar zamanında Anadolu beyliklerinden alman bazıli | şehirlerde eskiden yapılmış hastahaneler mevcut olduğundan ! bunlarla idare edilmişti; yalnız Edirne'de cüzzamlılara mahsus i olmak üzere 1441 ile 1451 seneleri arasında yaptırılmış bir tecritha-j ne görülmüştür.

[1006] Buğday aşı, yağsız helmeli, suluca pişmiş buğday olup içinde tuzu yoktur. İçme tuz konursa çorba gibi içilir ve şeker konursa aşure gibi yenirdi.

[1007] Fodla, özsüz, çabuk kopan bir pide olup biraz ekşi olurdu.

[1008] Aksı (işi, pirinç, kara üzüm, kızıl üzüm, incir ve erik ile karışık bir nevi kompostu veya hoşaf.

[1009] Zırva, müsavi miktarda nişasta, şeker, kuru üzüm ve incirden mürekkep bir tatlı idi.

Fatih Sultan Menmed İstanbul'da Sahn-ı Seman ve Tetimme medreseleriyle cami ve imaretini yaptırdıktan sonra bir de hastahane vücude getirmiştir; bu hastahane 875 H. (1470 M.)'de açılmıştır; vakfiyedeki kayıtlara göre burası, hastahane ile hastalara yemek pişirecek imareti havi olmak üzere iki kısımdı; her hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun hastahaneye hazakat sahibi iki tabip ve yardımcıları ile hastaların ilâçlarını hazırlıyan bir eczacı ve bir göz hekimi ve bir cerrah tâyin edilmesi şartları icabından di; tabiblerin her birine günde yirmi, eczacıya altı, göz hekimi ile cerraha sekizer akçe yevmiye verilecekti;
bunlardan başka hastahanenin kâtip, hasta bakıcıları, vekilharcı anbar memuru, aşçı ve hastaların ilâçlarım muhafaza eden bi memur ile kapıcısı vardı. [1010]
Hastahanede mevcut hastalardan başka hariçten ayakti tedavi için gelen fakir hastalar haftada bir gün muayene edilerel ihtiyaçları olan ilâçlar kendilerine verilecekti. Hastahane imaretin-deki iki aşçı, tabiblerin hastalar için pişirilmesini emir eyledikleri perhiz yemeklerini pişireceklerdi; tabib ve müstahdemlerin yevmiyeleri vakfiyede inceden inceye tesbit edilmiştir; vakfiyelerde hastalar için hamam olmadığından dolayı vakfa tahsis edilen ilâç parasının fazla akçesinden verilmek şartiyle başhekim Hacı Musa'nın arzı üzerine 985 H. (155 M.) de hamam yapılmasına müsâade edilmiştir.[1011]
XV. yüzyıl sonlarındaki hastananelerden birisi de 890 H. (1485 M.)'de II. Bayezid tarafından Edirne'de Tunca nehri kenarındaki cami yanında yaptırılan hastahane ile tıp medresesi denilen yerdir. Bu medrese zamanımızın bazı müdekkikleri tarafından dârü't-tıb veya seririyat olarak kabul edilmektedir. Evliya Çelebi^ Medrese-i Etıbba ismini verdiği bu medresenin odalarında değerli talebe bulunduğunu ve bunların tıp ilminden bir şubeye intisap ile birçok kıymetli eserler okuduklarını yazar. Vakfiyesine göre hastahanenin biri baş olmak üzere üç tabibi ile iki göz hekimi, cerrah ve bir kâtibi ve

---

[1010] Fatih'in vakfiyesi, s. 15, 120 ile mütaakıp sayfalar. Fatih vakfiyesinin bir tercümesi Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından neşredüdiği gibi (Sene 1938) Vakıflar Dergisi'nin birinci nüshasında da Prof. Dr. Bay Süheyl Ünver tarafından Fatih külliyesine ait diğer mühim bir vakfiye ismiyle müstahdemlerin yevmiyelerini havi maaş hulâsa defteri yayınlanmıştır (S. 40). 894 H. (1489 M.) tarihinde, Fatih hastahanesi etibba kadrosunda bir başhekim ile muavini ve bunlardan başka altı Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi tabib ve üç göz hekimi, iki cerrah bulunuyordu (Zeyl alâ fasli'l-ahiyâni'l-fetyan, s. 379).
[1011] Mühimme defteri 31, s. 376.

diğer bir hayli müstahdemleri vardı. Evliya Çelebi bu Edirne Darüşşifasmı çok meth ü sena etmektedir; ona göre burada zengin ve fakir herkesin tedavisinden başka deliler için de koğuşlar varmış; yine Evliya Çelebi hastahane vakfiyesinde bazı hastaların mûsikî ile tedavisinden bahsederek bu vakfiyeye göre burada on hanende ve sazendenin haftada üç gün hastalara ve delilere muhtelif mûsikî parçaları okuduklarını beyan etmekte [1012] ise de hastahane'nin898H. (1492M.) tarihi vakfiyesinde böyle bir kayıt yoktur.

Hastahanenin eczahanesinde hastalıklara göre macunların envâı bulunur ve bu ilâçlardan haftada iki gün hariçte ihtiyacı olanlara da verilirdi.

XVI. yüzyılda yani 920 H. (1514 M.)'de Üsküdar'da Karaca Ahmed'>t& hâlâ Miskinler tekkesi diye meşhur olan ve bundan yirmi sene evveline kadar hastaları bulunan cüzzamlılara mahsus bir tecrithane yaptırılmıştır; istanbul'da Haseki Sultan camii yanında Kanunî Sultan Süleyman'ın zevcesi Hurrem Sultan tarafından 946 H. (1539 M.)'de yaptırılan hastahane ile istanbul'da 963 H. (1555 M.)'de cami, imaret, darülhadis, türbe, mutbah ve hamamı havi Süleymaniye külliyesiyle beraber yapılan hastahane ile tıp tedrishanesi [1013] XVI. yüzyıl ortalarına kadaı olan sağlık kurullarmdandır.

965 H. (1557 M.) tarihinde tertip edilen vakfiyeye göre Süleymaniye darüşşifası kadrosunda birisi otuz akçe yevmiyeli başhekim olmak üaere yirmi ve on akçe yevmiyeli üç hekim ve biri) altı diğeri üç akçe yevmiyeli iki cerrah ile aynı yevmiyeli iki göz hekimi ve bir eczacı ve iki eczacı kalfası, bir vekilharç, bir kâtip, dört şerbetçi (şurupları yapan), bir kilerci ve hastalara hizmet eden ve delileri zapteden dört kayyum, iki çamaşırcı, bir berber, bir tellâk vardı; hergünkü ilâç masrafı olmak üzere başhekimin emrine üç yüz akçe konmuştu.

Süleymaniye hastanesinden başka tıp medresesine yirmi akçe yevmiyeli bir müderris (Profesör) tâyin edilmiş olup, tıp nazariyatını tedris edecek olan bu Profesörün sekiz de talebesi vardı. Tıb tedrisatı haftada dört gündü,

[1012] Evliya Çehbi seyahatnamesi, s. III., s. 466-470.

[1013] Süleymaniye hastahanesi, şimdi Askerî matbaa olarak kullanılmaktadır. Süleymaniye hastahanesinİn içinde kiler, matbah ve hamam vardı; burası yirmi altı oda olup tıbhâne denilen Tıb medresesinde de bir eczahanesi vardı. Hastahane her sabah açıldıkça müracaat eden hastalar meccanen tedavi olunur ve ilâçları da verilirdi.

Süleymaniye hastahanesinde delilere mahsus ayrı koğuş vardı. Her sabah erken açılan hastahanede hariçten gelen hastalar da Öğle vaktine kadar muayene ve tedavi edilirlerdi.

Osmanlı memleketlerindeki resmî hastahanelerle hassa tabipleri denilen resmî ve hususî tabib, cerrah ve eczacıların mercii hekimbaşılık idi. Hekimbaşüar resmî tabiblerin isim ve memuri-yetlerini hâvi defterlerini tutarlar ve münhal vukuunda kıdemlisini ve ehlini arz ile tâyin ederlerdi. Bütün hastahanelerin bir tertip sırası vardı; en yüksek hastahane Süleymaniye darüşşifası idi; hususî tabibler de imtihanla ehliyetlerini ispat ederek hekim-başıdan aldıkları ehliyetname ile tebabet yapabilirlerdi.

Kütüphaneler

Kütüphanelerin bir milletin irfan hayatında pek mühim rol oynadığı malûmdur; İslâm memleketlerinde toplu her irfan müessesesinin yanında bir de kütüphanesi vardı; Medrese denildi mi orada bu medrese talebesinin istifadesini temin edecek bir kütüphanenin bulunması pek tabiî idi. Fatih Sultan Mehmed, sahn ve tetimme medreselerini yaptırdığı zaman orada talebelerin istifadeleri için bir de kütüphane yaptırmış ve buraya günde altı akçe ile bir hâfız-ı kütüp tâyin etmiş ve bundan başka bu kütüphaneden müderris ve talebelerin ariyet (iğreti emanet) olarak alacakları kitapların listesini tutmak üzere bir kâtip de koymuştu.[1014] Yine bunun gibi 928 H. (1521 M.)Me Çoban Mustafa Paşa tarafından Gebze'de yaptırılan cami, imaret ve medresenin yanında iki kütüphane de vücude getirilmişti; bu kütüphanede tefsir ve şerhleri olarak kırk altı cilt ile fetvadan on yedi, kelâm ve saireden kırk yedi diğer fenlerden de birtakım kitaplarla beraber mecmuu yüz altmış beş kitap vardı.[1015]

Medreselere ait olan bü kütüphanelerden başka hem medrese talebelerinin ve hem de hariçte mütalâa ile meşgul olanların tetkikleri için tesis edilmiş kütüphaneler de vardır. Bunlar küçük mikyasta ilk umumî kütüphanelerdir; bunların tesisi şimdiki halde XV. yüzyıl

[1014] Fatih Sultan Mehmed vakfiyesi, bastırılmış olan Topkapı Sarayı nüshası, s. 119.

[1015] Çoban Mustafa Paşa vakfiyesi (Evkaf Umum Müdürlüğü kuyûd-ı kadîme dairesi) ve ondan naklen Muallim Cevdet'in Zeyl alâ faslVl-ahiyânVl-fetyan, s. 269.

ortalarından itibaren görülüyor. Bu umumî kütüphanelerden biri Fatih Sultan Mehmed'in Eyyub camii içinde ihdas etmiş olduğu küçük bir kütüphane (dolap) ile Timurtaş Paşazade Umur Bey'in Bursa'da. kendi camii yanındaki kütüphane-sidir. Umur Bey'in kütüphanesine koydurduğu kitapların isimleri J5ursa'da Ulucami kütüphanesindeki Enfesiıl-cevâhir isimli kitabın baş tarafında yazılıdır; bu eser 831 H. (1427 M.)'de Umur Bey namına telif edilmiştir; Umur Bey adına Müfredat-ı Ibn Baytar tercümesi vardır; bu vakfedilen kitapların içinde hadisten Buhar?den maadası Türkçedir. 864 H. (1458 M.) tarihinde Kutbüddin Çelebi isminde bir zat İstanbul'da umuma ait olmak üzere kitaplarını vakfetmiştir ki bu kitaplar sonradan Umumî kütüphaneye verilmiştir. Daha sonraları Hızır Bey oğlu Müftü Ahmed Paşa ile Gedik Ahmed Paşa ve daha sair kütüphaneleri görmekteyiz.

Medreselere bağlı olarak hem medreselilere ve hem de halka açık kütüphanelerden başka bir de şahsa ait hususî kütüphaneler vardır ki bu hemen her millette bulunmakta olup bunlar da sonradan umumî kütüphane olarak vakfedilmektedir. Meşhur âlim Molla Fenarî'nin hususî kütüphanesinde on bin cilt kitabı vardı. ÂKm ve şair olan Şehz âde Korkud'un muazzam bir kütüphanesi olup bir yerden diğer bir mahalle naklettiği zaman bu kitaplar deve katarlariyle götürülürdü; II. Bayezid ve Sultan Selim devirleri âlimlerinden Âmasya'h. Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin mükerrerlerinden başka pek çoğu nâdir eser olmak üzere yedi bin ciltli kütüphanesi bulunuyordu. Rüşt em Paşa'nın beş bin ciltli kütüphanesi olduğunu Âlî yazıyor.

Henüz Osmanlılarda matbaanın bulunmadığı bu devirlerde kitap tedarikinin ne kadar müşkil ve istinsahlarının ne derece masraflı olacağı gözönüne alınacak olursa ecdadımızın bu binlerce cilt kitabı tedarik hususundaki himmetlerini takdir etmemek mümkün değildir.

Mimarî Eserler

Osmanlı Türkleri mimarîsi Anadolu Selçuklulariyle onun muakkiplerinden olan Karaman, Eşref ve Aydın oğulları mimarîsinden farklı olarak ayrı bir üslûp ile yükselmiştir; Osmanlı mimarîsinde süs ve gösterişten ziyade metanet ve sadelik dsas olmuştur.

Bursa'dan başlayıp tedrici surette tekemmül safhası gösteren Osmanlı

mimarîsi İstanbul'da en yüksek derecesini alarak geniş hudutlar içinde yayılıp Macaristan, Rumeli, Irak, Suriye, Mısır,ve hattâ Hindistan'a kadar gitmiştir.

Osmanlı Türkleri mimarîsinin Bursa ile başlıyan ilk deviraen sonra XVI. asır başında başlıyan klâsik devri, Sultan Ahmed camiinin yapıldığı XVII. asır başlarına kadar devam etmiştir. Osmanlı mimarisi 822 H. (1419 M.)'de Bursa^da Yeşil camiin yapılışından itibaren bir seciye arzeder; bu tarz Bayezid camiinin yapılışına kadar bazı İstanbul camilerine de esas olmuştu, Türk mimarî eserleri arasında Edirne'deki üç şerefli cami de (1432 M.) sanat bakımından pek mühim olup bunda Selçuk mimarîsinin izleri görülmektedir. [1016]

Osmanlı mimarîsinin IstanbuVda yükselmeğe başladığını ve kemale doğru gittiğini gösteren müteaddit eserler vardır; Fatih Sultan Mehmed'in, harap Havariyun kilisesi yerine yaptırmış olduğu (1462-1470) camii ile 867 H. (1463 M.)'de yapılan Mahmud Paşa camii ve 870 H. (1465 M.)'de bina olunan Usküdar^da Rum Mehmed Paşa camii ile yine aynı senede yaptırılan Aksaray'da. Murad Paşa ve Nişancı Mehmed Paşa camileri ve 883 H. (1478 M.) sde Uzunçarşı başında Çandarlı-zâde ibrahim Paşa tarafından bina edilen cami bunlardandır. Bayezid camiinin inşasına yakın zamanlarda vücude getirilen Divanyolucudaki Firuz Ağa, Çenberlitaş'dâki Atik Ali : Paşa camileri Bursa camilerine pek ziyade benzemektedirler.

Bayezid camiinin yapılışında eski Fatih camii örnek olmuştur. Fatih Sultan Mehmed camiini yapmış olan Sinanüddin Yusuf ile mimar Ayaş ve mimar Kemaleddin İstanbullun ilk Türk mimarlarmdandır.[1017] Mimar Ayaş'ın 879 Zilhicce (1475 M.) tarihli bir vakfiyesi olduğuna göre [1018] vefatı bu tarihten sonradır.

Bundan sonraki yükseliş devrinde ilk büyük üstad olarak mimar

---

[1016] A. Mimar Saim Ülgen, Vakıflar dergisi, Sayı 1, s. 92.

[1017] Bunlardan, eski Mimar Sinan denilen Sinanüddin Yusuf rivayete göre Fatih camiinin mimarıdır. Devşirmelerden olan Sinanüddin Yusuf'un 869 H. (1464 M.) ve 873 H.(1468 M.) tarihli iki vakfiyesi olup Kıztaşı mahallesinde bir mescit, mektep ve bir zaviye yaptırmıştır. Vakfiyesinde adı "Sinanüddin Yusuf b. Abdullahi'l-atîki'l-mimar" diye geçiyor. Fatih Nişancısmdaki Kum-rulu mescidi de bu yapmış olup kabri de oradadır. Yine Fatih devri mimarlarından Mimar Ayaş'ın kabri de Saraçhane başındaki mescidin mezarlığında idi. Mimar Kemaleddin'in II. Bayezid devri mimarlarından olup- Divan-yofu'nda Sadr-ı âzam Sinan Paşa türbesi kabristanında medfun olduğunu Hadikatü'l-cevami yazar; bakiyye-i izamı sonradan Bayezid camii kabristanına naklolunmuştur. Namına mensup mescit ve mahalle de vardır (Hadika-tü'l-cevami, c. II., s. 26; Celâl Esat, Türk sanatı, s. 150).

[1018] Başbakanlık Arşivi tapu (Arazi tahriri) defteri, numara 251, s. 390; bu mescit vakfiyesi, Saraçhanebaşı'nda yaptırdığı mescidin vakfiyesi olmak gerektir.

Murad oğlu Mimar Hayreddin'i görüyoruz. Bayezid camiini yapmış olan bu üstad, Osmanlı mimarisinde klâsik devri açmıştır; bu camiin inşası dört buçuk sene devam edip 911 H. (1506 M.)'de bitmiştir. Bayezid camii Bursa mektebi ile Mimar Sinan mektebi arasında bir köprü vazifesini görmüştür; Edirne'deki Bayezid camii ile hastahane de Mimar Hayreddin'in eserlerindendir.[1019]

Mimar Hayreddin mektebini en yüksek derecesine çıkararak yeni bir mektep kurmuş olan KayserVli mimar Sinan'dır; mimar Sinan'ı yetiştiren devir imparatorluğunun en azametli devridir. Kendisini vezirlerden Lütfi Paşa himaye ile meydana çıkarmış, Sultan Süleyman da takdir ederek yetişmesine himmet etmiştir.

Yavuz Sultan Selim zamanında Kayseri köylerinden, devşirme olarak acemi ocağına alınmış olan Sinan, sonra Yeniçeri ocağına girmiş, atlı sekban bölüklerinde yetişmiş, Mohaç seferine gitmiş, avdette Yeniçeri ocağında yayabaşı yani cemaat ortalarından birinin kumandanı ve daha sonra yine ocakta endaht aletlerinden zenberekçi'lerin kumandanı olarak zenberekçibaşı olmuş, Alman ve Irak seferlerinde bulunmuştur.

Irak seferinde L ütfi Paşa'nın delaletiyle Van gö'üü'nde yapılacak gemilerin inşası buna havale olunarak üç kadırga yapmış ve seferden avdette yine ocakta terfi ile Haseki olmuştur. Kanu-nî'nin Karaboğdan seferinde Pirut nehri üzerine yapılan köprüler, oraların bataklık olmasına mebni tutmadığından Lütfi Paşa'nın tavsiyesiyle köprü yapması buna havale olunarak on üç günde metin bir köprü kurmuştur.

Bu seferden avdetten sonra hassa mimarı olan Acem Alisi vefat etmiş olduğundan o sırada vezir-i âzam bulunan Lütfi Paşa'nm tavsiyesiyle Haseki Sinan Ağa mimarbaşı tâyin edilmiş ve bundan sonra başta Şehzade, Süleymaniye, Edirne'de Selimiye camileri olarak pek çok cami, mescit, medrese, imaret, türbe, hastahane, köprü, kervansaray su kemerleri, saray, konak, mahzen ve hamam olmak üzere üç yüz yirmi üç eser vücude getirmiş olup, bunun seksen biri cami, ellisi medrese, on dördü imaret, on altısı kervansaray ve otuz ikisi hamam, üçü hastahane ve beşi de su kemeridir. Bu eserlerinin en güzeli

---

[1019] Müverrih Âlî, Mimar Hayreddin b. Mimar Murad'ın zelzeleden harap olan Galata surlarım 915 H. (1509 M.)'de yaptığım yazmaktadır (Basılmamış birinci cilt, s. 201).

Süleymaniye camii ile Edirne'deki Selimiye camiidir. Vefatı 996 H. (1588 M.')de ve kabri Süleymaniye camii yanındaki türbededir.

OTUZDOKTIZUNCU BÖLÜM

KURULUŞUNDAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR OSMANLILARDAKİ BAZI ŞÖHRETLİ İLİM ADAMLARI

Osmanlı tarihinde ilmî hüviyyet sahibi olan şahsiyetler, ilim ve fikir âleminde yeni bir devir ve mektep açacak kuvvette değillerdi; bunlar eskiden beri gelen şark klâsik usul ve kaideleri üzerinde yetişmişler ve ancak bu sahalarda bir varlık göstermişler ve Osmanlı Devleti dahilindeki ilmî inkişafta büyük hizmet etmişlerdir ki bunlardan ileri gelen bir kısmının kısa hal tercümelerini göstereceğiz.

Davud-İ Kayseri

Tarihin birinci cildinde görüldüğü üzere Orhan Gazi'nin yaptırdığı iznik medresesinin ilk müderrisi olup babasının adı Mahmud'dur; hem zahir (medrese) ve hem bâtın (tasavvuf) ilimlerinde yetişmiş değerli bir şahsiyetti; ilk tahsilini memleketinde yaparak o tarihlerde yani XIV. yüzyılın ilk yansında şer'î ilimlerin ve Arap edebiyatının ihtisas mahalli olan Kahire'ye gitti ve ihtisasını yaparak memlekete döndü. Zahir ilmiyle kanaat etmiyerek tasavvuf mesleğine de girdi. Şeyh-ü'1-Ekber Muhyiddin Arabi'nin üvey oğlu Şeyh Sadreddin Konevî'nin halifelerinden Kemâleddin Kâşânî'ye intisap ederek irfanen de yetişti. Memleketinde talebe yetiştirdi; bunun şöhretini duyan Orhan Gazi kendisini davet ederek İznik medresesine müderris tâyin etti ve 751 H. (1350 M.) senesinde vefatına kadar burada müderrislik etti. Kabri İznik'te Çınardibi'ndedir.
Davud-ı Kayseri, Muhyiddin Arabi'nin Fusûsü'l-hikem isimli büyük eserine mükemmel bir şerh yazarak zekâ ve ihatasını göstermiştir; ehemmiyetinden dolayı Davud-ı Kayserî'nin bu eseri Hindistan'ca, basılmıştır. Bu zatın on üç eseri daha olup hemen hepsi de felsefîdir. Bunlar arasında büyük arif İbn-i Fârız'ın Kaside-i Tâiye şerhi ile [1020]

[1020] Yüksek irfan sahibi ve ilâhî bir âşık olan Ebû Hafs Ömer lbnü'1-Fâ-rız m bu Kaside-i Tâiye'si büyük

Arûz-i Endülüsi şerhi, Kaside-i Hamriyye şerhi, Meratib-i Tevhid ve NihayetiVl-beyan vardır. Osmanlı memleketlerinde ilk defa Muhyiddin Arabî felsefesini (vahdet-i vücudculuğu) neşreden Davud-i Kayseri' dir.

Molla Fenâri mî ve iaatası itibariyle büyük şöhreti olan Molla Fenarî'nin adı Şemseddin Mehmed babasının adı da Hamza'dır; 751 H. (1350 M.)'de doğmuş olup babası Hamza b. Mehmed bilvasıta Sadreddin Konevî'nin "halifesidİr. Bursa Yenişehri taraflarında Fener kasabasında doğduğundan dolayı Fenarî diye meşhur olmuştur.[1021]

Molla Fenarî, Kara Hoca denilen Alâüddin'den ders görüp sorfra Konya Aksarayı'nâsiki Zincirli medrese müderrisi Cemalüddin Aksarayî'den okuyarak 778 H. (1376 M.)'de oradan Kahire^ye gidip büyük âlim Bayburtlu Molla EkmelMen (vefatı 786 H. = 1384 M.) istifade ile memleketine dönmüştür.

Molla Fenarî zahir ilimlerinden başka babasının mesleği olan tasavvufa da ehemmiyet vermiş, Muhyiddin Arabî felsefesini neşretmiştir. Molla Fenarî Osmanlılar zamanında Bursa?-da müderrislik ve sonra kadılık etti [1022] ve Yıldırım Bayezid'in teveccüh ve iltifatına nail olup devlet işlerinde fikir ve mütalâasından istifade edildi.[1023] Müteaddid defalar Mısır'a gitti, Mısır ve Suriye âlimleri kendisinin faziletine meftun olmakla beraber vahdet-i vücut mesleğine mensup olmasını bir kusur saymışlardı;[1024]

Çünkü bu muhitlerde Muhyiddin Arabî felsefesine karşı aleyh-darlık vardı; bunlar Muhyiddin'i tekfir edecek derecede ileri gitmişlerdi; bundan dolayı aynı mesleğe mensup olan Molla Fena rî'ye de yan gözle bakmışlarsa da o aldırış etmemiş ve hattâ Memlûk sultanı Melik

---

ve küçük olarak ikidir. Davud-ı Kayserî'nin şerhettiği yedi yüz elli beyitli kaside büyük kasidesidir. Bu kasideye Molla Camı ile Ferganî'nin de şerhleri vardır.

[1021] Başvekâlet Arşivi Mülıimme defteri, Nr. 85, s. 131 (Anadolu beğler-beğisi) vezir İlyas Paşa'ya ve Yenişehir ve Fenar mollalarına hüküm ki, Yenişehir kazası ehalisi südde-i saadetime âdem gonderüp bunlar havass-ı hümayunumun reayası olup merhum Sultan Orhan Gazi zamanından beru.. . kaydı Fenar kasabasının Bursa sancağı dahilinde olduğunu gösterir.

[1022] Yıldırım Bayezid'in 802 H. (1400 M.)'de tertip edilmiş olan vakfiyesinde Molla Fenarî'nin Bursa kadısı olduğu görülüyor.

[1023] Molla Enverî îbn-i Osman nezdinde kadri âli oldu; en yüksek mertebeye çıktı, cemi-i umur, anın eline verildi; manen vezir mertebesinde idi.." îbn-i Hacer, (EnbâuH-gumr).

[1024] İbn-i Hacer, Enbâu'l-gumr'da. ve 834 hicret senesi vekayii arasında Molla Fenarî'nin ilmî kudretini ve fazl ve kemâlini söyledikten sonra ".. şu kadar var ki îbn-i Arabi'yi tazim ile yadetmesi Fusûs'ı (Fusûsü'l-hikem) kabul ederek takrir etmesi ile tâyib olunurdu; Kahire'ye geldiği zaman bunlardan hiç bir şey sezdirmedi.." demektedir.

Müeyyed Şeyh'in daveti üzerine 822 H. (1419 M.)'de Kahire'ye gidip oradaki âlimlerle görüştüğü sırada Muhyiddin felsefesine dair onlarla hiçbir suretle görüşmemiş, başka vadilerde mubahese yapmıştır; bundan dolayı bazı Mısır müverrihleri ulûm-i akliyye ve nakliyyede tmam olan Molla Fe-n a rî'nin Kahire ulemasiyle derin mubahese yapmamasını ya Mısır âlimlerini ehil görmediğine veyahut Muhyiddin Arabî taraftarı olmasından dolayı münazarayı mahzurlu görmesine atfetmektedirler.[1025]

Molla Fenarî, Çelebi Sultan Mehmed zamanında pâdişâha gücenip Karamanoğlu Mehmed Bey'in yanına gitmiş [1026] ve Mehmed Bey, buna fevkalâde hörmet göstererek kendisine günde bin ve talebelerine de beş yüz akçe tahsis eylemişti; Çelebi Mehmed, Karamanoğlu'na galebe çalınca Molla Fenarî'yi alıp Bursa'ya götürdü ve ona yine Bursa kadılığını verdi ve onu her işte yine merci yaptı; bu hal Molla Fenarî'nin vezirlerle arasını açtı; vefatına kadar bu mümtaz mevkiini muhafaza etti.

Molla Fenarî 834 Receb (1431 Mart)'te Burea'da vefat etti. Memlekette imam-ı âzam diye anılan Molla Fenarî'nin kabri camimin yanındadır; vefatında bin cildi havi bir kütüphane bırakmıştı.[1027] 833 H. (1430 M.) tarihli Bursa'da cami ve medrese vakfiyesi vardır. Vakfiyesinde olarak tavsif ediliyor.

Molla Fenarî tefsir, tasavvuf fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, mantık ve belagat vadilerinde pek kıymetli eserler yazmış olup yüz kadar ilim ve fenden bahseden Enmûzecü-ulûm adlı telifi oğlu Mehmed Çelebi'ye aittir ve Fahreddin Razî'nin Hadikatü'l-erivar adlı eserinden toplanmıştır.

Karamanoğlu Mehmed Bey adına yazdığı Ayn-üH-âyan isimli fatiha tefsiri bilmünasebe tasavvuf, kelâm, usûl, meâni, belagat vesair ilimlerden de bahsettiği için pek kıymetli olup bastırılmıştır. Usûl-i fıkh'a dair pek mühim eserlerin tetkikiyle kaleme aldığı Fusulul-bedâyi li-usûV-Vş-şerayV isimli telifini otuz senede bitirmiş olup [1028] bu kıymetli eseri de bastırılmıştır.

[1025] El-menhelÜ's-sâfî (Mehmed Molla Fenarî maddesi).

[1026] Şakayık-i Nûmaniyye, Molla Fenarî'nin Yıldırım Bayezid'e danlıp gittiğini, yazmakta ise de Karaman ülkesi Yıldırım zamanında tamamen ilhak edilmiş olduğundan bu mütalâa doğru değildir. Molla Fenarî ya Ankara muharebesinden sonraki karışık devirde veyahut Çelebi Mehmed zamanında gitmiş olacaktır,

[1027] Şakayık tercümesi.

[1028] lbn-i Hacer, Enbâu'l-gumr; İbn-i Tannverdi, El-menhetu1's-sâfî.

Molla Fenarî'nin yüzü mütecaviz eseri vardır. Bunların arasında Sadreddin Konevî'nin tasavvufî eserlerinin şerhleri ve Sadreddin'in halifelerinden Kaşanfnm istilâ-hât-ı soiyye'sine talikatı vardır.

Molla Fenarî, Davud Kayserfden sonra Osmanlı memleketlerinde vahdet-i vücut felsefesinin yayılmasına çalışmış ve aynı zamanda medreseden yetiştirdiği ilim adamları ile Türkiye'deki ulema mektebinin müessisi olmuştur; kendisinden sonra yetişmiş olan âlimlerin hemen hepsi Molla Fenarî mektebine mensupturlar. Kendisine karşı gösterilen büyük hürmet icabı olarak oğul ve torunları müderrislikte ilk defa kırk akçe yevmiyeli müderris olmak imtiyazına nail olmuşlardır; bazı müellifler, öldüğü zaman yüz elli bin altunu çıktığını ve cömert olduğunu yazarlar.[1029]

Şeyh Bedreddin Mahmud

Kitabımızın birinci cildinde (S. 190 - 193) çıkardığı isyan sebebiyle kendisinden bahsettiğimiz Şeyh Bedreddin'in terceme-i hali orada zikredilmiş olduğundan burada tekrar etmiyerek yalnız eserlerinden bazıları hakkında izahat vereceğiz.

Şeyh Bedreddin'in eserlerinden en meşhuru tasavvuf vadisinde olan Varidat ve fıkıhtan Camm'Z-fusûlîn ile, LetâifüH-işârât ve bunun şerhi olan Teshildir; Varidat sofiyye tarafından ve Camiu l-fusûlîn de ulema tarafından pek muteber olarak kabul ve tetkik edilmiştir.

Bunlardan Varidatda. Bedreddin'in vahdet-i vücud, cennet ve cehennem, melek ve şeytan ve insan-ı kâmil nazariyeleri ile kendisinin felsefî fikri görülüyor; Varidat'a şerhler yazılmıştır. Bu eserinden dolayı bazıları Bedreddin'e hücum etmiş ve bazıları d a onun sözlerini tevil ile müdafaa eylemişlerdir. Varidat mütefekkirlerin tetkik edeceği bir eserdir. Şeyh Bedreddin Camiu l-fusûlîni 813 Cemaziyelevvelinde (1410 Eylül) yazmağa başlamış ve dokuz ay sonra yani 28 Safer 814Me bitirmiştir. Bu kıymetli eser, fıkhın yalnız muamelât kısmından bahseden Mehmed Üsruşî'nin El~fusûl isimli eseriyle [1030] kırk fasıl üzerine tertip edilmiş olan Merginaiifnin Fusûl'ünün [1031]

[1029] EnbâuH-guinr.

[1030] Mehmed Üsruşî, Hidaye sahibi Burhanüddin Ali Mergînanî'nin talebelerinden olup 636 H. (1238 M.)'de vefat etmiştir. El-fusûl isimli eserini otuz fasıl üzerine yazmıştır,

[1031] Merginan Türkistan'dadır. Hidaye müellifi Ebû'l-hasen Burhanüddin Ali (vefatı 593 II. 1197 M.)

birleştirilmesiyle vücuda gelmiş ve Bedreddin bu esere kendi mütalâalarını ve Kahire hazinesindeki fetva numunelerini de ilâve eyliyerek içtihad ve görüşlerini göstermiştir.

Samavnalı Şeyh Bedreddin, 816 H. (1413 M.)'de Edirne"de yazmağa başlamış olduğu Teshil adlı eserini, îznift'e nakledildikten sonra 818 Cemaziyelâhırında (1515 Eylül) ikmâl etmiştir. Bu eser, daha evvel söylendiği üzere yine Bedreddin'in yazmış olduğu LetâifüH-işârât isimli eserin şerhidir.

Bedreddinin ölümünden sonra Osmanlı tarihlerinde tesadüf edilen Samavna sofularının meslek ve meşreplerine bakılıp hükmedilecek olursa Bedreddin'in tamamen batını itikadında olup bunu neşretmek istediği kuvvet tahmin olunur. Muasırı olan Rum müverrihi Dukas'ın mütalâasiyle Heşt Bihişt sahibi İdris-i Bitlis nin Şeyh Bedreddin hakkında naklettiği sözler de [1032] Bedreddin hakkında yukarıdaki mütalâayı teyid eylemektedir.

Hızır Bey

XV yüzyıWaki Türk âlimleri arasında cidden yüksek fazilet sahibi olan Hızır Bey, rivayete göre Anadolu Selçukluları vezirlerinden olup Nasreddin Hoca diye şöret bulan Hâce Nâsırüddin Müstevfî (maliye bakanı) ahfadından imiş; Babası Kadı Celâl Sivrihisar kadılığında bulunurken Hızır Bey orada doğmuştur.

Hızır Bey ibtida babasından ders görmüş ve sonra Molla Fenarî talebesinden Molla Yeğen'den icazet alarak memleketi olan Sivrihisar'a müderris olmuştur; çok zeki ve çok ihatalı olan bu zat, kendisini tetebbua vererek geniş bilgisiyle şöhret buldu; ve tetebbu ve muhakeme kuvveti ve ilmî meseleleri kavrayış cihetindenJVTolla Fenarî'ye ikinci olduğu görüldü.

Hızır Bey istanbul fethini mütaakip ilk İstanbul kadısı oldu; pâdişâh

---

hanefî mezhebi fıkıh kitaplarından olan Hidayetini Jîidâyetü"l-miibted(i ismindeki kendi eserine haşiye olarak yazmıştır; fakat bu da metin mahiyetinde olup bu eserin bir hayli şerhleri içinde en marufu Ekmelüd-, din (Bayburtlu)'iıı şerhidir.

[1032] gayıhdnn İbaret ile kendi yolumdakilerle (mürîdlerimle) âlemeolmak irin zuluV ve hurîıc ederek memleketleri miiridlerim arasında taksim rdecejîitn; kus vet-i ilini ve sırr-ı tevhidin tahkikiyle taklid sahiplerinin millet mezhep kıuıunlaruu ibtal ile haram sayılan bazı şeyleri helâl yapacağım SamavnalıŞeyh Bedreddin'inmürîdleri, Lâilâheillâllah deyip Muhammed Resulûllah demiyerek bunu yani risaleti Şeyh Bedreddin*e bir akıyor larmış.

kendisini daha evvelden tanıyordu; Fatih'in saltanatının ilk senesinde Mısır ve Suriye'den gelen ve cidden yüksek fazilet sahibi olan bir âlimi, pâdişâhın huzurunda ilmen ilzam etmesi pâdişâhın Hızır Bey'i kadılığa tâyinine saik olmuştu.[1033] Hızır Bey, Molla Fenarî mektebinin devamında ve yayılmasında mühim âmil olmuştur.

Hızır Bey 863 H. (1549 M.) 'de vefatına kadar İstanbul kadılığında kaldı. Oğlu Tazarruat sahibi Sinan Paşa ile diğer oğulları Ahmed ve Yakup Paşalar ve Muslihuddin Kastelânî, Hayalî, Al âüddin Arab î, Bursalı Hoca-zâde, Hatip-zâde, Taci-zâde, Muaarrif-zâde ve Kadı-zâde-i Rûmî'nin oğulları Mehmed ve riyaziyeci Mîrim Çelebi ve riyaziyeci Kasım vesaire gibi XV. yüzyılın son yarışma şeref veren ilim adamlarını yetiştiren Hızır Bey'e âlimler arasında "ilim dağarcığı" denilirdi.

Ali Kuşçu

Maverunnehir'de doğmuş, SemerkandMe iken Ulu Bey den ve Kadı-zade-ı Kumı den Kıyazıye ve! Heyet (Matamatik r Astronomi) tahsil etmiş Kirman'a giderek orada tahsilini ikmal ettikten sonra Semerkand'e dönmüştür. Kirman'da iken Hallü'1-eşkâl-i kamer adlı bir risale yazmış Kadı-zâde'nin vefatıyle rasadhaneye müdür olmuştur.
Uluğ Bey'in şehadetinden sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in yanma gitmiş ve onun tarafından Fatih Sultan Mehmed'e elçilikle gönderilmiştir. Sefaret vazifesini yaptıktan sonra Osmanlı devleti hizmetine girip Sahn-ı Seman medreselerinden birisine müderris olmuştur. 23 Şevval 877 (Mart 473) tekaüd edilen Ali Kuşçu bir buçuk sene sonra 879 H. (1474 M.) 'de vefat ederek Eyyüb'e defnedilmiştir.
Ali Kuşçu'nun belagat, kavaid, mantık, tefsirdeki eserlerinden başka asıl şöhreti astronom ve mat ama tiktedir. Risale fVl-hey'e adlı eserini evvelâ Farsça yazmış ve bunu Fatih'in Uzun Hasan seferinde Arapçaya tercüme ederek Fethiye adını vermiştir. Yine Farsça yazarak Arabçaya

[1033] Hızır Bey Acâletü"l4eyleteyn ismiyle nazmeylediği bir kasideyi Fatih Sultan Mehmed'e takdim eylemiş; o da bunu Molla Güranîye göstermiş. Kasideyi okuyan Molla Güranı orada bir kavâid hatası görüp bunu kendi kalemiyle kasidenin arkasına tashih ile kasideyi iade etmiş; âlimleri birbirine tutuşturup mubahase ve münazara ettirmeği seven pâdişâh, bir adamı vasıtasiyle kasideyi Hızır Bey'e göndermiş;bunu gören Hızır Bey kendi yazdığının doğru olduğuna isbat için âyet-i kerimesini yazarak hu âyetle kavâid hatası olmadığını isbat ve bu suretle Molla Güranî'yi ilzam etmiştir.

tercüme ettiği Risale ftl-hisab adlı risalesine de Risale-i Muhammediye adını vermiş ve Fatih'e takdim etmiştir. Allâme Mahmud b. Mesud Şirazî'nin Et'tuhfetu ş-şâhiye fıl-hey'e isimli eserine Ali Kuşçu bir şerh yazmış olup bir nüshası 2643 numara ile Ayasafya kütüphanesindedir. Eserlerinden en mühimmi Uluğ Bey Zîcine yazmış olduğu şerhtir.

Hoca-Zade Muslıhuddin Mustafa

Hoca'nın bir mânası da zengin ve tüccar demektir; babasının zengin bir tüccar olmasından dolayı Muslihuddin Mustafa, Hoca-zâde diye şöhret bulmuştur; babası oğullarını ticarete sevketmek istemişse de bunlardan Muslihuddin daha ziyade okumayı tercih etmiş ve baba-gımn menetmek istemesine rağmen bu şiddetli arzusundan dön-memişti; hattâ babası kendisine para vermediği için okuduğu kitaplardan alacağı notları helvacı kâğıtlarına yazarak çok sıkıntı içinde okumasına devam etti ve bundan evvel bahsettiğimiz Hızır BeyMen icazet alıp kendisine muîd (müzakereci) oldu. Hızır Bey talebeltri arasında en çok onu sever ve kendisine sorulan bazı suallere verilecek cevap için "akl-ı selini'e müracaat ediniz" dive Hoca-îsâde'ye havale ederdi.

Hoca-zâde dersten mezun olduktan sonra iptida Bursa da Esediye medresesine müderris oldu ve altı sene orada müderrislik etti ve İstanbul kadısı bulunan hocası Hızır Bey'inFatih Sultan M e h m e d'e tavsiyesiyle kıymetli ilim adamlarını İstanbul'du toplamağa çalışan hükümdarın emriyle İstanbul'a, geldi; Sultan Mehmed o sırada Edirne'ye hareket etmekte olduğundan vezir-i âzam Mahmud Paşa vasıtasiyle huzuruna kabul olunup iltifat gördü; kendisine padişah tarafından sorulan suallere muvafık ve makul cevaplar verdiğinden ulemadan Molla Zeyrek'den yüksek olduğu anlaşıldı; huzurdan çıktıktan sonra Sultan Mehmed, Hoca-zâde'ye on bin akçe göndererek kendisini hoca yaptığını bildirdi ve tekrar yanma davet etti,

Hoc-a-zâde bundan sonra resmî ilmiye mesleğine girip kazaskerliğe çıktı, fakat onun bu ikbalini çekemiyen bir zümrenin başında bulunan Karamanı Mehmed Paşa'nm tesiriyle Bursa'-da Sultaniye medresesi

müderrisliğine gönderilmek suretiyle istiskal gördü. İznik kadı ve müderrisi iken Hatip-zâde ile mubana-sede bulunmak üzere İstanbul'a davet edildi; Karamanî Mehmed Paşa'nm bundan maksadı Hoca-zâde'yi mağlûp ettirmekti. Hızır Bey'in oğlu Sinan Paşa, kendisinin ders şeriki olan II o-ca-zâde ile Hatip-zâde'nin ilmî kudretlerini yakînen bildiği için Karamanî Mehmed Paşa'ya giderek Hatip-zâde'nin galebesini ümit ediyoısanız bu mümkün değildir. Hoca-zâde onu ilzam eder demesi üzerine Hoca-zâde tekrar İznik?e vazifesi başına yollandı.

II. Bayezid'in hükümdar olması üzerine günde yüz akçe ile Bursa'da Sultaniye müderrisliğine ve Bursa kadılığına tâyin edilen Hoca-zâde'nin ilmî şöhreti İran ve Orta - Asya'ya kadar yayıldı; hattâ Sultan Hüseyin Baykara (vefatı 912 H. = 1556 M.) cülus tebriki için Bayezid'e gönderdiği elçi ile beraber Hoca-zâde'den ders okumak üzere Horasan'h bir âlimi de göndermişti.

Meşhur Ali Kuşçu daha İstanbul'a gelmeden evvel Türkiye-den memleketine dönmüş olan meşhur âlim Alâüddin Tûsî ile görüştüğü sırada Tûsî ona: "İstanbul'a gittiğinizde Hoca zade denilen Köseç ile hoş geçinin; kendisi ilimde fevkalâde müdek-kik ve muhakkiktir" diye tavsiyede bulunmuştu; hattâ İstanbul'a eldiği zaman bir ilmî meselede Ali Kuşçu'nun hatasını tashih eden Hoca-zâde hakkında Fa t ih, Hoca-zâde'yi nasıl buldunuz

diye Ali Kuşçu'ya sorması üzerine Ali Kuşçu : "Rûm'da ve Acemde emsali yok" deyince padişah "Arapta dahi eşi yoktur" demiştir.

Fatih Sultan Mehmed Huccetul-islâm İmam Gazalî'nin (vefatı 505 H. = llll M.) kelâmdan Tehafüt ismindeki felsefe kitabını [1034] tetkik ile buna

[1034] Tahafüt şiddetli arzu ve heves ile bir şeyhi üzerine düşmek ve atılmak demektir. İmam Gazalî'nin Tehafütü'l-felâsife'si kelâmcılarla, hükema yani filozoflar arasındaki münakaşayı muhakeme eder; ilk Tehafüt İmam Gazalî'nin eseri olup îbn-i Sinan'ın bazı mütalâalarına itiraz eylemiştir. İmam Gazali "TehafütÜ'l-felâsife'* isimli bu eserinde Ibn-i Sina'nın aklı esaslı ölçü yapmasına itiraz derek akıl ile her şey ölçülmez ve zayıf ve aciz olan akıl ölçüsüne itimad edilemez diyerek iddiasını isbat etmek istemiştir. Bu eser yazıldıktan takriben bir yüzyıla yakın bir zaman sonra Endülüslü îbn-i Rüşd, Gazalî'nin Tebafütüne itiraz ederek akıl ve imandan hangisinin Üstün olduğunu tetkik ile aklın üstün olduğuna hüküm ile bunu isbat için (TehafiitiVt-tehafüt) isimli eserini vücuda getirmiştir. İşte bu iki zıd mütalaa hakkında hır fikir elde etmek isteyen Fatih Sultan Mehmed bu meseleyi Hoca-zâde ile Alâüddin Tûsî'ye tetkik ettirmiştir. Her ikisi de İmam Gazalî'nin fikrini muvafık bulmuşlardır. İbn Kemal'in de Tehafütü vardır. Bunlardan başka Karabaşı ile Mestçi-zade'ıın de (1100 H.) Tehafütleri görülüyor- Asistan buhınduiîu sırada Saym doçent Dr. Mubahat Türker (üç tehafüt bakımından Felsefe ve din münasebeti) adlı kıymetli bir tetkik viieude getirerek 1956*da basılmıştır. Bu v*vt\ Bayan Mubahat'ın doktora tezidir.

dair birer eser yazmalarını Hoca-zâde ile Alâüddin Tûsî'ye (vefatı 860 H. = 1455 M. Semerkand) emretmişti. Bu eseri tetkik eden Hoca-zâde dört ayda ve Tûsî altı ayda mütalâalarını yazmışlardı. Pâdişâh bunlardan Hoca-zâ-de'yc, Tûsî'ye verdiği on bin akçenin iki mislim vermiş ve buna gücenen Alâüddin Tûsî günde yüz akçesi olan müderrisliğini terk ile memleketine dönmüştür.

Hoca-zâde'nin Tehafüt'n ulema arasında o kadar şöhret bulmuşdu ki meşhur âlim Celâl-i Devvanî, talebesi olan Mü-eyyed-zâde Abdurrahman Efendi'nin Anadolu'dan getirdiği Tehafütfünü okuyunca fevkalâde takdir ederek :
Böyle bir kitap yazmak benim dahi aklımdan geçiyordu; bunu görünce yazmağa lüzum kalmadı. Allah, bu kitabı telif edenden ve bu diyara getirenden razı olsun" demişti. Hoca-zâde'nin bu Te/m/üt'ü, İmanı Gazali ve Ibn-i Rüşd'ünkilerle beraber Mısır'da basılmıştır.

Son zamanlarında mefluç olan Hoca-zâde 12 Ra 893 H. (1488 M.) perşembe günü Bursa müftüsü iken vefat ederek Emîr Sultan medreseleri karşısındaki caddemi! gerisine defnedilmiş tir. Bu kıymetli âlimin kelâmdan Mevâkıf [1035] ile yine kelâmdan Tevali [1036] ve fıkıhtan Hidaye [1037] şerhi ve usûl-i fıkıhtan Telvih [1038] gramerden [1039]üzerine şerh ve haşiyeleri vardır.

Molla Hüsrev

Osmanlı devletinde XV. yüzyılın ikinci yarısı içinde yetişen ve fıkıhta en yüksek ilim adamlarından olan Molla Hüsrev hakkında Fatih Sultan Mehmed "zamanımızın Ebû Hanifesidir" diye takdir ve iftihar

[1035] Mevâkıf en meşhur kelâm kitabıdır; XIV. yüzyü âlimlerinden Kadı Adudüddin Abdurrahman Icî (vefatı 756 H. = 1355 M.)tarafın-dan yazılıp mevâfcıf denilen altı bab (mevkif) üzerine tertip edilmiş olup bundan dolayı bu esere Mevkif'm cem'i olarak Mevâkıf denilmiştir. Seyyîd Şerif, İbn Kemal ve daha bazı âlimlerin de mevâkıf şerhleri vardır.
[1036] Tavâlî de ilm-i kelâmdan Kadî Beyzavî'nin (vefatı 685 H.= 1286 M.) eseri olup müteaddit şerhleri vardır.
[1037] İslâm hukuku olan Hidaye'yi Mergînanî kaleme almıştır. Hoca-zâde Ebheri'nin (vefatı 663 H. = 1265 M.) fizikten Hidayet hikme eserine Molla-zâde Ahmed Herevî tarafından yapılan şerhe bin haşiye yazmıştır. Bu haşiyenin bir nüshası Viyana kütüphanesinde 1445 numaradadır. Eserin izahı hakkında bakın (Osmanlı Türklerinde ilim, s. 39).
[1038] TelviK fıkıh usûlünden bahs etmekte olup medreselerde sadrü rîa denilen Buharalı Abdullah b. Mesud'un (vefatı 745 H. = 1344 M.) Tavzih denilen eserinin şerhi olan Telvih ile beraber okutulurdu. Bn esere yani Tavzih'e Sadeddin Teftâzânî Telvih ismiyle bîr şerh yazmış Hoca-zâde bunu şerhetmiştir.
[1039] tzzî muhtasar gramer (sarf) kitabıdır.

ederdi. Molla Hüsrev'in babası Yozgat civarında Ycr/eöy'de bulunan bir Türkmen aşiretine mensuptu; bu âlimin ismi M e h m e d Hüsrev babasının adı Feramerz ve onun babası da Ali adında bir Türkmendir.[1040]

İslâm hukukçuları arasında bugün de büyük bir mevki tutmakta olan Molla Hüsrev, fıkıhtan Dürer ve Gurer isimli metin ve şerhi havi kıymetli eserleriyle şöhret bulmuştur.

Molla Hüsrev, Molla Fenarî evlâdından Yusuf Bâlî'den ders »örüp icazet almış, Bursa'da müderrislik etmiş, Edirne kadılığında bulunup Sultan II. Mehmed'in birinci defadaki cülusunda kazasker tâyin edilmiş ise de, II. Murad'm tekrar hükümdar olması üzerine o da kazaskerlikten çekilerek şehzade ile beraber Manisa'ya gitmiştir; hattâ Sultan Mehmed'in kendisinin diğerleri gibi makamında kalmasını arzu etmesine karşı "uzlet zamanı-nızda sizi terk edemem" diyerek birlikte gitmişti.

Molla Hüsrev, cülustan sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından tâyin edilen maaş ile yanından ayrılmadı ve Hızır Bey'in vefatı üzerine 863 H. (1458 M.)'de İstanbul kadılığına tâyin edildi ve hatta Bilâd-ı selâse denilen Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılıkları da vazifesine ilâve olundu; bu hizmetleri yapmaya yetişmekle beraber müsait zamanlarında kitap bile istinsah ederdi.

Bir düğün cemiyetinde pâdişâhın, Molla Gürani'yi sağma ve kendisim sola oturtacağını haber alarak bu hale gücenip 867 H. (1462)9de İstanbul'u terk ile Bursa ya gitmiş ve orada bir medrese yaparak ders okutmağa başlamıştı. Yaptığı hatayı tamir etmek isteyen Sultan Mehmed, Molla Hüsrev'i İstanbul'a getirerek müftü yani şeyhü'l-islâm tâyin eyledi ve vefatı tarihi olan 885 H. (1480 M.)'ye kadar burada kaldı. Cenazesi Bursa'ya götürülüp medresesine defnedildi. [1041]

Molla Hüsrev'in fıkıhtan Dürer ile bunun şerhi olan Gurer'den başka usûl-i fıkıhtan Mirkat ile şerhi olan Mirkat ve belâgatten Miftah şerhi ve yine usûl-i fıkıhtan Telvih şerhi ve diğer bazı haşiyeleri vardır. Kendi el yazısı ile olan Dürer ve Gurer, Mir'at ve Mirkafı Fatih Sultan Mehmed'e takdim etmiştir. Bu takdim edilen eserlerden Dürer,

---

[1040] 875 Ramazan (1471 Mart) tarihli Sarı Bayezid'in mescid vakfiyesini] tasdikinde adı Mevlan-â Mehmed b. Feramerz olarak geçer (Tapu defter 251, s. 299 Başbakanlık arşivi).

[1041] Bursa'da Zeyıılerde medrese harabesine!eki kabir kitabemi.; (Bursa Rehberi Merhum Hasan Fehmi, s. 337).

Köprülü ve Mirkat ise Yenicami kitapları arasındadır. Dürer ve Gurer'in sonunda kendi künyesini:
Ene'l-fakir Mehmed b. Feramerz b. AIV olarak ve Mirkat'da da (Mehmed b. Feramerz b. Ali) diye göstermiştir; Türkçe ve Arapça şiirleri de vardır.

Sinan Paşa

Meşhur âlim Hızır Bey'in oğlu olup ilmî görüşü itibariyle babasından yüksektir. Kendisine mahsus çok cazip bir üslûbu ve çok kuvvetli ifadesi vardır; XV. yüzyıl sonlarında yetişmiş olan âlimlerin bihakkin mütefekkirlerindendir; kendisinin açmış olduğu serbest fikirli mektep, pek değerli talebesi olan Tokatlı Molla Lütfi'nin îdamiyle kapanmıştır; devlet ricali ve halk arasında Hoca Paşa diye şöhret bulmuştur. Sinan Paşa babasından ders görmüş, Edirne^&e müderrislik etmiş ve sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından kendisine hoca tâyin edilmişti; ifrat-ı zekâ ve buna ilâve olan fazl u kemâli kendisini paşalığa kadar çıkardı (875 H. = 1470 M.). Bu vazifede iken talebesi Molla Lütfi'yi saraydaki hususî kütüphane hafızı kütüplüğüne tâyin ettirdi; 881 H. (1476 M.')de Gedik Ahmed Paşa yerine vezir-i âzam oldu. Bir seneye yakın bu hizmette kaldı, sonra bilmediğimiz bir sebeble padişahla arası açıldı; azil ve haps olundu; İstanbul âlimleri, padişahın bu hareketine karşı cephe alddar; bunun üzerine pâdişâh Sinan Paşa'yı hapisten çıkardı ve Sivrihisar kadılığını verdi. Fakat onu İznik'te tekrar tevkif ve haps ettirdi; lâkin ulemanın ısrariyle tekrar serbest bırakmağa mecbur oldu. Sinan Paşa'mn bu menkûp halinde talebesi Molla Lütfi de beraberinde idi. Sinan Paşa, Fatih'in ölümüne kadar beş sene Sivrihisar'da kaldı; II. Bayezid hükümdar olunca vezirliği iade edildi,[1042] yüz akçe yevmiye ile .Edirne'de Darülhadis müderrisliğine tâyin edildi; rivayete göre Gelibolu sancağında bulunarak sonra tekaüd oldu; 891 H. (1486 M.)'de vefat edip Eyyütfe türbe kabristanına, diğer bir kayda görede Gelibolu'da defnedildi.
Sinan Paşa, babasından sonra Hızır Bey mektebinin (Molla Fenarî mektebi) Sinan Paşa kolunu tesis etmiştir. Tokatlı Molla Lütfi, Balıkesir

[1042] Bayezid'in validesinin oğluna mektubundan Hızır Bey oğlmıa vezirlik vermişsiz, hem dahi Öyle gerekti, sizi sevenleri biz dahi severiz. (Top. K. S. Arşivi, Nr. 10288).

Sarı Gürz Muhyiddin, Aydındı Karabâli, Taceddin ibrahim, Kadı-zâde-i Rûmî'min oğlu riyaziyeci Mahmud, Karasıh Bedreddin Mahmud, Riyazî-yundan musikişinas Muhyiddin Mehmed, Mevlâna Abdur-rahraan, Müeyyed-zâde, Şeyh Hacı Çelebi gibi kıymetli talebeler yetiştirmiştir ki bunlardan Molla Lütfi, meşhur îbn Kemal'i ve o da Ebussuud gibi XVI. yüzyıla haklı olarak şeref veren din, felsefe ve hukuk âlimlerine icazet vermişlerdir.

Sinan Paşa, her zaman ilim adamlarından mürekkep bir meclis toplıyarak ilmî mubaheseler yapardı; Muslihüddin Kas-talanı, Hatip-zâde Muhyiddin, Hoca-zâde, Zenbilli Ali, Efendi gibi şahsiyetler bu meclisin müdavimlerinden idiler.

Sinan Paşa'nın gerek Tazarruat ve gerek Tezkire-i evliya'A smdaki ifadelerinde görülen samimiyet fikir ve inanç kuvveti, sanayi-i lâfzıyye ile hikemî ve edebî cümleler bu eserleri okuyanları beraber sürükler; Tazarruafmdaki ifade tarzının taklidi hemen imkânsızdır.[1043] Buna nazire olarak kaleme alınanların hiç birisi bunun gibi muvaffak olamamıştır.[1044] Sinan Paşa, zamanı mütefekkirlerinin toplanmakta oldukları Şeyh Vefa tekkesinin müdavim ve müritlerinden idi. Sinan Paşa natûk bir zat olup çok güzel söz söylemiş.[1045]

Molla Lütfi (Tokatli)

XV. yüzyıl sonlariyle XVI. yüzyıl başlarında yetişerek Türk ilim âlemine şeref veren Tokatlı Molla Lütfi, Sinan Paşa'nm değerli talebesindendir. Hocası sayesinde saray hâfız-ı kütüplüğüne tâyin edilmiş ve burada pek çok Jilimin elde edemediği en nadide eserleri mütalâa etmek sayesinde muasırlarına karşı üstünlük elde etmiş, hoş-meşrepliği ve bilgisi sayesinde Sultan Mehmed'in musahipleri arasına girmiş ve hocasının menkûbiyetinden o da müteessir olarak Sinan Paşa ile beraber Sivrihisar''a gitmiştir. Molla Lütfi, Fatih'in ölümünden sonra İstanbul1 a dönerek Bursa, Edirne medreselerinde ve tstanbuVda Sahn medresesinde müderrislik etmiştir; fikir itibariyle Molla Lütfi ayarında olmayan ve onun tenkid ve tarizlerinden usanan

---

[1043] Sinan Paşa'nın tezarruat veya Münacat adlı eserinin temamı Nuru-osmaniye kütüphanesinde 2609 numaradadır; matbu kısmı çok noksandır.
[1044] Kmah-zâde Hasan Çelebi tezkiresi.
[1045] Kınalı-zade Hasan Çelebi ve Lâtifi tezkireleri.

Hatip-zâde, Molla İzârî, Efdal-zâde Ahaveyn ve diğer bazı dar görüşlü âlimler, Molla Lütfi'y ve bir vesile bularak itikatsızlıkla itham ile îdam ettirmek istediler.[1046] Efdal-zâde ile Ahaveyn, îmanı ve Müslümanlığı meydanda olan bir şahsın îdam edilemiyeceğini ileri sürdülerse de Hatip-zâde ile Molla İzârî'nin ısrarları üzerine [1047] zavallı Molla Lütfi îdam edildi (900 Rebiulâhır=1495 Ocak).

Serbest düşünceli, rind-meşrep ve her türlü taassuptan uzak olan ve mütalâasını açık söylüyerek muarız olan dar zihniyetli âlimlerle alay eden Molla Lütfi bu halleriyle kendisine ulema arasında epey düşman peyda etmiş ve nihayet bunların kurbanı olmuştur.

Tokat'h Molla Lütfi'nin kıymetli eserleri vardır. Bunlardan biri yüz kadar ilmin mevzuundan bahseden Mevzuatü ulûm olup bundan başka hadîs, mantık, belagat, âdap vesaireye dair müteaddit telifleri görülür. XVI. yüzyıl âlim ve mütefekkiri îbn Kemal, Molla Lütfi'nin talebelerindendir; Lütfi'nin ilmî hüviyetini ve değerini iyice anlamak için onun eserlerini tahlil etmek îcabeder.[1048] Molla Lütfi'nin eserlerinden bir mühim telif de Hendese'ye dair Arabça taz'îfü'l-mezbah risalesi olup bu eser hakkında (Osmanlı Türklerinde îlim) adlı eserinde Merhum Dr. Adnan Adıvar tarafından (S. 44-46) toplu ve güzel malûmat verilmiştir. Taz'îfü'l-mezbah'm bir nüshası Esad Efendi kitapları arasında 3596 numaradadır.

Bu Risale Diyanet İşleri Reisi merhum Şerafeddin Yaltkaya tarafından tab, Adnan Adıvar tarafından da Fransızcaya tercüme olunarak İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsünce bastırılmıştır. Lütfi'nin bir manzumesinden:[1049]

Geçmedi aşktan heves nidelim Olmadık ana destres nidelim Hele biz

---

[1046] Katline sebep olarak gösterilen delil şu idi: Molla Lütfi Sahn müderrisi iken derse başlamadan evvel vakıf şartları mucibince Buharî'den bir hadîs okuyup onu şerh ve izah edermiş; yine bir gün böyle bir hadîs okuduktan sonra bir münasebetle Hazret-i Ali'nin bir harpte okla yaralanarak okun çıkarılmadığını ve cerrahlar tarafından çıkarılmak istendikçe acısına dayanamadığını beyan ile bir gün namaz kılarken okun çıkarılıp kendisinin acı hissetmediğini söyledikten sonra "hakikat-ı salât işte budur, bizim kıldığımız ise kuru eğrilip büklümedir" demiş ve işte bu sözü aleyhdarları tarafından namaz kuru eğilip kalkmadır şeklinde işâa olunarak îdam olunmuştur.

[1047] Molla Lütfi, Hatip-zâde'nin kelâmdan Tecrid haşiyesVni tenki(etmiş ve Molla lzârî ile ilmî münakaşalarda bulunmuştu.

[1048] Molla L ütfi'nin tercüme-i haline dair 1290*da Halet B^y tarafından Şakayık'dan alınarak Dolap mecmuasında bir seri makale yazılmış ve bu makaleler sonradan bir risale şeklinde neşredilmişse de ilmî bîr kıymeti yoktur. Şimdi şu eserde Molla Lütfi hakkında kıymetli malûmat bulunmaktadır : Molla Lu tfî-Maqtül, La Dupîication de CAutel. Texte arabe publ. par Şerefettin Yaltkaya. Trad. français et introduetion par A. Adnan et Henry Corbin. Paris 1940.

[1049] Topkapı Sarayı, Bağdad köşkü kitapları, Nr. 406.

vasfın iltimas idelim Ele girmezse mültemes nidelim Can bağışlar eğerçi bir nefesin Bize irmez o bir nefes nidelim LütfVye kârbân-ı vashndan İrmez âvâze-i ceres nidelim.

Müeyyed-zâde Âbdurrahman Efendi

Hem yüksek fazileti ve hem de müstaid insanları himaye edip yetiştirmekle tanınmış olan Müeyyedzade, ulemadan Divrikli Yar Ali b. Siyavüş b. Evren'in torunlarmdandır. Sivas ve Kayseri hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'in (vefatı 1398) emriyle yazılmış olan Bezm ü rezm'de "Şeyhü'l-islâm Kutbü'l-muhakkikin vasiflariyle meth ü sena edilen Şeyh Yar Ali, Kadı Burha-neddin'in hürmet edip beraberinde bulundurduğu ve murahhaslıkla ba"zı yerlere gönderdiği itimada lâyık adamlarmdandi. Yar Ali'nin vefatı 812 H. (1409 M.) senesindedir.[1050]
Bu aileden olup Amasya'da Yakut Paşa zaviyesi şeyhi iken 851 H. (1447M.)'de vefat etmiş olan Divrikli-zâde Şemseddin Müeyyed Çelebi'den sonra bunun evlât ve torunları Müeyyed-zâdelikle anıldıklarından aynı aileden olan Abdurrahman Efendi de Müeyyed-zâde diye şöhret bulmuştur.[1051] Abdurrahman Efendi Ali Çelebi'nin oğlu ve Şemseddin Müeyyed Çelebi'-nin torunu olup 860 H. (1456 M.)'de Amasya'da doğmuştur.
Abdurrahman Efendi gençliğinde Amasya sancakbeyi olan Şehzade Bayezid'in meclisine devam ederek onunla sohbet edip içki âlemlerinde bulunurdu; şehzadenin bu hali ve yanındaki lerin şehzadeyi afyona ve sefahate abştırdıkları Fatih Sultan Mehmed'e haber verildi; padişah şehzadenin lalası Fenarî-zade Ahmed Bey'e 884 Muharrem tarihli bir hüküm göndererek Bayezid'i fena yola sevkedenlerin derhal tedip edilmelerini emreyledi.[1052] Ahmed Bey keyfiyeti şehzadeye gizlice anlattı
Bunun üzerine Bayezid, Müeyyed-zâde'ye birkaç at, yol paraj ve harçlık olarak on bin akçe vererek kaçmasını tavsiye etti; o di sakal ve

[1050] Şeyh Yar Ali b. Siyavüş b. Evren'in KitabüH-mekasıdVn~nâciye fVl-mebde' veH-meâş ve'l-me ismindeki dakîk eseri kendisinin irfan ve kemalinin delilidir. Bu güzel eseri Arif billah Şeyh Abdülmecid-i Sivasî Efendi tercüme ve şerh etmiştir. Yine Ya Ali'nin tasavvuftan Lemeat-i IrâkVnin. şerhi olan mehat isimli Farsça bir eseri daha vardır.
[1051] Hüseyin Hüsameddin, Amasya tarihi, c. III., s. 219.
[1052] Fatih Sultan Mehmed, tarafından, şehzadenin lalası Fenarî-zâde'y gönderilen hüküm sureti Feridun Bey Münşeatında vardır (C. nl s. 263t 264,

bıyıklarını kestirip kıyafetini değiştirerek o zamanı abdalları olan derviş kıyafetinde Amasya'dan kaçtı [1053] ve Bayezıı de babasından özür diledi.[1054] Müeyyed-zâde evvelâ Haleb'e gidip bir müddet orada oturmuştu. Bayezid kendisine el altından yardım etti. Abdurrahman Efendi orada iken medrese tahsili yaptı; sonra Haleb'e gelen tüccarlardan ilmî faziletini duyduğu Celâleddin Devvânî'den okumak üzere Tebriz'e gitti; Müey-yed-zâde üç sene Devvânî'den okudu; ulûm-ı akliye, edebiyat-ı arabiyye ve tefsiri tekmil eyleyip icazet aldı.

Bu sırada Fatih vefat ederek kendisinin hâmisi Bayezid hükümdarlığa geçmişti. Bunun üzerine Müeyyed-zâde 887 H. (1482 M.)'de Amasyaya. gelip kırk gün sonra İstanbul gitti. Yaptığı ilmî mubaheselerle faziletini İstanbul ulemasına tasdik ettirdi; hattâ Hatip-zâde, Abdurrahman Efendi'nin kudreti ilmiyesini tasdik ederek hükümdara bir şahadetname gönderdi ve ilk defa İstanbul'da Kalenderhâne medresesi müderrisliğine tâyin edildi (888 H.=1483 M.). Daha sonra Sahn-ı seman medreselerinden birinde müderris olup sekiz sene burada kaldı ve buradan Edirne kadılığına geçti ve 907 H. (1501 M.)Me Anadolu ve 911 H. (1505 M.)'de Rumeli kazaskeri oldu.

Kazaskerliğinde daima ehil ve erbabını gözetip himaye eylemiştir. Bayezid'in son günlerinde îstanbuVdst vukua gelen yeniçeri kıyamında evi yağmalandığı gibi kazaskerlikten de azlo-lundu; kendisine yüz elli akçe yevmiye tâyin edildiyse de kabul etmiyerek parasız olarak oturmayı tercih etti; Sultan Selim'in cülusundan sonra ikinci defa Rumeli Kazaskeri oldu; Yavuz Sultan Selim Çaldıran seferinden avdet ettiği sırada hasımları "padişaha, Müeyyed-zâde'nin Şehzade A hm e d taraftarı oldu-4ğunu söylediklerinden Abdurrahman Efendi iki yüz akçe ile tekaüd edildi (920 H.=1514 M.)

[1053] Riyazi tezkiresi, Müeyyed-zâde'nin terceme-i hali kısmı ve Şekayık tercümesi,

[1054] Amasya sancakbeyi Bayezid'in kusurunun afvi yanıtında babasına gönderdiği arızası (Topkapı Sarayı, vesika Nr. 6366).

Asitâne-i saâdet-âşiyâne yüz sürdükten sonra mârûz-ı bendegî budur kim sabıka defi semen için bazı müferrihattan bi'1-cümle istimal olunur gibi idi: ahar, zararı nef inden ziyade müşahede olunmağın tedriç ile defe mülâzım olup bir cüz'î nesne kalmıştı. Klmhmetü lillâh ki sultanımın yümn-i nefesiyle bi'1-külliyye andan halâs müyesser ol di; amma bu hususta bazı kimesneler mübalağa edip kendü şanlarına lâyık olan ef al-i şenîadan bu canibe ııisbet edüp olmaz harekât isnad iderler imiş, neûzü billâh min-zâlik hâşâ ki vaki ola. İnşaallah anlara ceza cânib-i haktan yetişe. Elhaletü hâzihi pâdişah-ı âlem-penâh devletinde mecmû-i umur ve mesalih gereği gibi sûret-i intizam bulup lalalarımdan Allah razı olsun, hizmetlerine kaim olup dakikat fevt itmezler, şol ki kemal-i sây ü kifayettir yerine getürürler [Arızanın alt tarafı validesinin maiyyetinin israfından şikâyet ve babasını ziyaret etmek istemesine dairdir.]

1055

Abdurrahman Efendi 922 H. (1516M.)'de altmış bir yaşında vefat etti. Vefatından Sultan Selim müteessir olmuştur. Kabri Eyyub'da"clır. İbn Kemal bunun himaye ve teşvikiyle yetiştiği gibi [1056] meşhur şair Necati'yi de himaye etmiş, o da divanım Mü ey-yed-zâde'ye ithaf eylemiştir.[1057] îbn Kemal'in Osmanlı tarihini yazması Abdurrahman Efendi'nin teşvikiyledir. Yazısı gayet güzel olup yedi bin ciltlik mükemmel bir kütüphanesi vardı.[1058] Ilm-i kelâm'm bazı müşküllerinin halline dair kaleme alıp âlim ve fazıl Şehzade Korkud'a takdim ettiği eserini tetkik eden Korkud çok beğenip takdir etmiştir; Hatemî mahlasiyle üç lisanda şiirleri vardır. Sure-i kadir tefsiri, fetvaları havi mecmua., cüz-i lâyete-cezzâ'mn tahkikine dair risalesi, Miftah (Belagatten) ve Mevakıf (kelâmdan) şerhlerine yazdığı haşiyeler eserleri cümlesindendir.

Nice bir sofi safi ab içelim Vakt-i gül geldi gel şarap içelim Ahırette olur şaraba hisab Biz anı bunda M-hisab içelim. rubaisi Müeyyed-zâde'nindir.

Ali Cemali Efendi,

Halk arasında Zenbilli Ali Efendi diye anı-Efendi adı zamanımıza kadar gelmiş olan ilmî ve ahlâki fazileti ve dürüstlüğü ile tanınmış ilim ad analarımız dandır. Kendisi Molla Fena-rî'nin hocası Cemaleddin Aksarayî neslinden olduğu için Cemali mahlasını almıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısı içinde yetişmiş olan âlimler arasında vekar ve ciddiyeti serbest düşüncesi ve yüksek seciyesi ile temayüz etmiştir; Molla Hüsrev'den ders gördükten sonra onun tavsiyesiyle Hüsam-zâde Muslihüddin'den okuyup hocasına hem muîd ve hem damat oldu.

1055 Kendisinin Yavuz Sultan Selim tarafından da sevildiğim gören hasımları bunu çekemiyerek, Abdurrahman Efendi'nin Şehzade Ahmed tarafdarı olduğunu havi Sultan Selim'e bir mektup yazıp okla padişahın çadırına attırmışlar; Sultan Selim bu mektubu Müeyyed-zâde'ye gönderip buna bâis olan kimdir diye sormuş: o da Molla Sarı Gürz ile iki talebesi olduğunu arzetmiş. Filhakika yapılan tahariyatta mektubun müsveddesi bulunmuş. İki talebe katledip, Molla Gürz de azledilmiştir.

1056 Âlî tarihi (basılmamış birinci cilt), îbn Kemal'in terceme-i hâli kısmı.

1057 O tarihe kadar divanların, padişah ve vezirlere ithaf edilmesi adetmiş. Necati'nin Müeyyed-zâde'yi tercih etmesi vezirleri kızdırmış ise de Abdurrahman Efendi'nin nüfuzuna karşı bir şey yapamamışlar (Lâtifi tezkiresi, s. 238 ve Âli tarihi).

1058 Şakayık tercümesi, Tuh/etiTl-hattatîn, Âli ve Osmanlı müellifleri.

Cemali Efendi, zamanın mütefekkirlerinden Sinan Paşa'nın meclisine devam edenlerdendi. Sinan Paşa'ya karşı irakip olan partinin başında bulunan Karamanı Mehmed Paşa bundan dolayı Ali Cemalî'ye düşman olmuş ve onun bir kısım müderrislik maaşını keserek istiskal göstermişti; bu halden mütessir olan Ali Cemali Efendi derhal müderrislikten çekilerek o asrın irfan hayatında mühim rolü olan Şeyh Vefa'nm dergâhın intisap eylemiş [1059] ve bu suretle aynı tarikata mensup olan Sina Paşa'ya karşı rabıtasını paşanın menkûbiyetinde dahi muhafaz etmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'in vefatı ve vezir-i âzam Kara-' manî Mehmed Paşa'nın yeniçeriler tarafından Öldürülmesi üzerine arzu etmemesine rağmen Ali Cemali yeni hükümdar Sultan Bayezid'in katı emri üzerine tekrar müderrisliğe döndü ve hattâ Bayezid'in yaptırdığı masya'daki Bayezid medresesine müderris tâyin edildi; fakat bir müddet sonra Amasya valisi olan Şehzade Ahmed'e gücenerek istifa eyledi; kendisini takdir eden padişah onu İstanbul'a aldırıp Sahn-ı Seman medreselerinden birine tâyin etti.[1060]

Bir aralık hacca giden Ali Cemali Efendi oradan dönmeden evvel müftü (Şeyhü'l-islâm) bulunan Efdal-zâde Hamid-üddin'in vefatı üzerine Sultan Bayezid, onun yerine Ali Cemalî'yi tâyin edip hacdan dönmesini bekledi ve o gelinceye kadar îcabeden fetvaların sahn müderrisleri tarafından verilmesini emretti (903 H. = 1797 M.). Hicaz'dan dönen Ali Cemali Efendi yüz akçe yevmiye ile yeni vazifesine başladı ve üç pâdişâh zamanında (Bayezid, Selim, Süleyman) ölümüne kadar yirmi dört sene dürüstlük ve ciddiyetle bu makamı muhafaza etti.

Sultan Bayezid Istanbu camii karşısındaki medresesini (şimdi İnkılâp Müzesi) yaptırdıktan sonra yevmî elli akçe ile müderrisliğini Seyhü'l-islâm olanlara verdiği için ilk defa Alî Cemali Efendi buraya müderris

---

[1059] Zeyniyye tarikatine mensup olup Bursa?da Zeynîler kabristanında medfun olan Abdüllâtif Makdes î'nin halifelerinden bulunan Konyalı Muslihüddin Vefa'nm tekkesi İstanbul'da, ismine mensup olan Vefa semtinde idi. Şeyh Muslihüddin Vefa 896 H. (1491 M.)'de vefat edip tekkesine defnedilmiştir; arif ve kâmil bir mürşit olan şeyhin kozmografya ve mûsikîye dair eserleri vardır; IstanbuPun tül ve arzına göre bir ruzname de yapmıştır. Tekkesi münevverlerin içtima yeri olup mutaassıp ulema bu zümreyi itikatsızlıkla itham ederlerdi.

[1060] Ali Cemali Efendi, Amasyo'dakı müderrislikten çekilince Bayezid bunun açıkta kalmasını muvafık görmüyerek kendisim Sultan medresesine tâyin etmek istemiş, fakat bu medrese derecesinin Amasya medresesinden aşağı olduğu bazı vezirler tarafından söylenmesi üzerine sahn müderrisliğine tâyin etmiştir.

oldu.[1061]

Ali Cemali Efendi yaşadığı müddetçe ders ve fetva işiyle meşgul oldu. Kendisinden fetva almak üzere gelenleri bekletmemek için penceresinden sarkıttığı bir zenbille istenilen fetvaları alıp cevaplarını yine zenbîle koyup verdiği için halk tarafından Zenbilli Ali Efendi diye şöhret bulmuştur. Kendisi fevkalâde mütevâzi ve mültefit olduğu için büyük ve küçük her tabakanın hürmetine mazhar olmuştur.

Yavuz Sultan Selim gibi gazaplı ve şedit bir hükümdar bile bazı işlerine müdahale eylemesine rağmen Ali Cemali Efendiye karşı hürmetini muhafaza etmiş ve onun muahaze ve serzenişlerine tahammül göstererek hak söz söylediğine kail olduğu müftünün dediklerini yapmıştı.

Sultan Selim bir gün sûy-istimal sebebiyle hazine memurlarından yüz elli kişinin birden katlini emretmişti. Bunu haber alan veya felâketin önlenmesi kendisinden rica edilen Ali Cemali Efendi, usul ve kanuna mugayir olarak derhal saraya divan-ı hümâyuna gelmiş [1062] padişaha mâruzâtı olduğunu söylemiş; gelmesine müsaade olunarak Sultan Selim'in huzuruna girmiş ve ziyareti sebebini arzederek bu bîçarelerin katillerinin muvafık olmadığını ve müftülerin vazifelerinden birisinin de hükümdarların uhrevî mesuliyetlerini nazar-ı dikkate almak olduğunu söylemiştir, Yavuz Sultan Selim bu mütalâaya kızarak "sizin bu sözünüz saltanat umuruna müdahale ve taarruz olup padişahlarla bu hususlarda görüşmek edebe ve terbiyeye aykırı harekettir" sözleriyle mukabele ile müftüyü tekdir etti, Ali Efendi buna karşı:

Filhakika pâdişâhların işlerinde müstakil olmaları ve müdahaleden azade kalmaları lâzımdır; fakat işlerinde müdebbir, tecrübeli kemal ehli olanlarla müşavere etmeleri zaruridir; aks ise memleketin zararmadır; benim müracaatım saltanatınız işine müdahale değildir, belki umûr-ı âhıretinize hizmet olup bunu böyle söylemek bana lâzımdır ve benim vazifemdir; bunların kanından geçerseniz ne âlâ geçmezseniz Allah indinde mes'ulsunu cevabını verdi.

[1061] Vakıf şartları mucibince bu medrese.müderrisliği saltanatın ilgasına kadar şeylıü'l-islâmlar üzerinde olarak devam etti; Şeyhü'l-islâma vekâleten ders vekili denilen ulemadan bir zat ona vekâlet eylerdi.

[1062] Müftü veya şeyhü'l-islâmlar, divan heyetine dahil olmadıklarından davet olunmadıkça saraya gitmezlerdi. Bunların kabineye girmeleri XIX. asır ortalarından itibarendir. Lüzumu halinde mütalâalarından istifade edilirdi.

Şedid bir hükümdar olmakla beraber ismi gibi aklı selimi olan Yavuz bu doğru sözü kabul etti ve "afvettim" dedi.
Ali Cemali Efendi, buna teşekkür ettikten sonra veda edeceği sırada vazifesi harici olarak zarif bir ima ile :
Bu adamların günahlarını afv buyurdunuz; bu âhıretiniz için idi, bu defa bunları memuriyetlerine iade buyurursanız o zaman şân-ı saltanata lâyık olan mürüvvet ve şefkati yapmış olursunuz dedi.

Bunun üzerine Sultan Selim:
Ben senin bu meramda şefaatini kabul eyledim, fakat hizmetlerindeki kusurlarından dolayı tâzir ederim deyince Ali Efendi:
Orası size aittir; bizim muvaffak olduğumuz nesne bize yeter, diye çıkıp gitmiştir.
Yine bu cümleden olarak Ali Cemali Efendi Edirne^yti giden padişahı teşyi edip dönerken Türkiye'den ipek alınmasını mennetmiş olan pâdişâhın emrine muhalif olarak ipek alan dört yüz kişinin elleri bağlı şevke dil diklerini görüp sebebini sorup öğrendikten sonra hemen geri dönerek pâdişâhla buluşmuş vt bu halin zulüm olduğunu söyleyip ipek veren memurun bunlara ipek vermesi hükümdarın rızası olduğuna delildir diyerek itiras
etmiş ve sözünü bitirdikten sonra padişahı selâmlamağa bile lüzum görmeden geri dönmüştür.
Bu müdahaleye cam sıkılan Yavuz Sultan Selim hir müddet at üzerinde düşünmüş ve sonra canı sıkkın bir halde yoluna devam etmiştir; bu vaziyet üzerine vezirler hayret ve korku içinde kalıp şaşırmışlar, bu hal ile Edirne'ye gelinmiş, yolda vicdaniyle epey mücadele eden Sultan Selim Edirne'ye " gelince dört yüz kişinin afvını emr ey lemistir.
Yavuz Sultan Selim, Zenbilli Ali Efendi'nin ciddiyetini ve hakikati söylemekten çekinnıeyip şer'e muhalif iş görmediğini bildiği için Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerini birleştirip kendisine vermek istediyse de Ali Cemali Efendi bunu katı surette reddederek müftülük ve müderrislikle kanaat eyliyeceğini söyledi ve bu mütalâası pâdişâhın çok hoşuna gittiğinden kendisine beş yüz filori (altun) gönderdi.
Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk senelerinde müftülük yevmiyesine elli akçe zammedilerek yüz elli oldu ve bu suretle Sultan Bayezid

medresesiyle beraber müftülerin yevmiyesi günde iki yüz akçeye çıktı ve bir sene sonra yani 932 H. (1525 M.) de Ali Cemali Efendi vefat etti, Ali Cemali Efendi'nin fıkıhtan ve fetva kitaplarından Muhtarâtııl-fetâvtfsı meşhur olup bundan başka fıkhın fürunundan Âdabııl-evsıyâ isminde bir risalesi vardır. Bu Tİsale Mısır'da basılmış olan Samavnalı Bedreddin'in CâmiiVl-füsûlîn ismindeki eseriyle beraberdir. II. B ayezid namına ahlâka dair bir eseri ile şeyhlerle ulema arasındaki devrana dair olan ihtilâfta devran'ın caiz olduğu hakkında manzum bir risalesi de görülüyor.

İbn Kemal

Yalnız Türklerin değil bütün îslâm âleminin iftihar ettıgı mümtaz ve muhakkik alimlerden olup, şer'î meselelerle hukuk, tarih ve edebi-vattaki yüksek vukufiyle tanınmıştır. İhatası, muhakeme ve münazaradaki kuvvet ve kudreti çok yüksekti; bu gibi vasıflarından dolayı kendisine Müftı s-sakaleyn denilmiştir; üç vüz kadar eseri olduğu gözönüne alınacak olursa bu vasfa lâyık olduğu tflslim olunur.
îbn Kemal'in büyük babası olan Kemal Paşa Fatih devri ricalinden olup devlet hizmetinde yetişerek defterdar ve vezir olmuş ve babası Süleyman Çelebi de sancakbeyi rütbesinde iken vefat etmiştir1.
îbn Kemal'in adı Ahmed, mahlası Şemseddin olup kendisi ! Tokat veya Amasya'da doğmuş ve Edirne'de yetişmiştir. Defterdar liken vezir olmuştur.[1063] İbn Kemal iptida Tımarlı sipahi iken bir sefer esnasında vezir Çandarh-zâde İbrahim Paşa'nın riya-j seti altında toplanan bir mecliste Tokatlı Molla Lütfi'nın akıncı [1064] sancakbeyi olan Evrenuz-zâde Ahmed Beyin üst tarafında ! oturduğunu görerek Molla Lütfi'nin hüviyetini ve vazifesini ! sormuş [1065] otuz akçe ile müderris (her halde orta bir medrese müderrisi) olduğunu duyanca kendisinin ne kadar çalışsa Evrenuz-zâde gibi olamıyacağmı, fakat okursa sancak

[1063] Topkapı Sa. Ar. Nr. 8184.
[1064] Bazı kayıtlar Kemal Paşa'nın Amasya ve Süleyman Bey'in Tokat't vefatını kaydediyorlar ve HadikatüH-cevâmi ise bu baba ve oğlun tstanbuVd vpfatlannı yazıyor ve türbelerini gösteriyor.
[1065] Ali (Basılmamış birinci cilt), Yavuz Sultan Selim devri ülemas arasında İbn Kemal'in tercüme-i hâli.

beylerinin üstüne geçebileceğini düşünerek hemen timarını terk ile Molla Lütfi'nin dersine devam ederek icazet almış ve iptida Edirne'de Taşlık medresesine müderris olmuştur.

îbn Kemal bundan sonra Edirne'de Alibey medresesi müderrisi ve onu mütaakıp daha büyük medreselerde müderrislik edip sahn-ı seman müderrisi, 921 H. (1515 M.) 'de Edirne kadısı ve 922 H. (1516 M.) 'de Mısır seferi esnasında Anadolu kazaskeri olmuş; Yavuz Sultan Selim'le Mısır'da bulunurken bir aralık bu kazaskerlikten azledilmişse de pek az sonra yine Mısır'da iken tekrar vazifesine iade edilmiştir. Daha sonra müderrisliğe dönmüş olan İbn Kemal 1932 H. (1525 M.)'de Ali Cemali Efendi'nin vefatı üzerine müftülüğe tâyin edilip vefatına kadar bu vazifede kalmıştır.

İbn Kemal zamanını eser yazmak ve fetva vermekle geçirdi; tefsir, fıkıh, usûl-ı fıkıh, hadîs, tarih, lügat, bedî, şiir vjesaire olarak çok kıymetli eserler yazdı. Eserlerinden otuz altısı iki cilt halinde ikdam matbaası tarafından bastırıldığı gibi divanı da yine o vasıta ile t ab edilmiştir. Vessâfât sûresine kadar. bir tefsiri olup kelâmcılarla filozofları muhakeme için Hoca-zâdc ile Tûsî'nin Tehafüt ismindeki eserlerini tetkik ve tahlil ile mükemmel bir telif vücude getirmiştir. Meâniden Miftah ismiyle bir metin ile şerh yazmıştır; Molla Camfnin Baharistan isimli eserine Nigâristan namiyle naziresi ve on bin beyitli Yusuf ve Züleyha manzumesi ve Farsça lügatlerin müteradif, müşabih olanlarının tarifine dair Dekayıkü'l-hakayık isimli eserleri de görülür.

İbn Kemal'in 698 H. (1299 M.)'den başlıyarak bir kısım Kanunî Süleyman zamanı vekayiini de gösteren mühim bir Âl-i Osman tarihi vardır; bu tarih münşiyane olup İbn Kemal burada tahrir kudretini göstermiştir1 İbn Kemal bu tarihini Müeyyed-zâde'nin Sultan Bayezid'e arzı ve padişahın emri üzerine yazmağa başlamıştır; Sultan Bayezid bu işe başlamak üzere îbn Kemal'e defaten otuz bin akçe verdiği gibi ara sıra da ihsan göndermiştir. Bundan istifade eyleyen Müeyyed-zâde Abdurrahman Efendi, himaye eylediği îbn Kemal'in sür'atle yükselmesine himmet etmiştir.

Yavuz Sultan Selimle Mısır'da bulunurken müverrih ve âlim Ebû'l-Mehasin Yusuf Cemalüddin İbn-i Tanrıberdi'nin (vefatı 874 H. = 1469M.) yazdığı En-nücumuz-zahire fî mülûk-Mısr ve'l-Kahire isimli tarihini Yavuz'un emriyle seferde iken sür'atle tercümeye çalışmıştır.

Hattâ her gece tarihin bir cüzünü tercüme edip o gece Şeyhî-zâde'ye beyaza çektirdikten. sonra ertesi sabah Yavuz ata bineceği sırada takdim edermiş.

İbn Kemâl'in yukarıda bazılarım gösterdiğimiz eseri rinden başka Kadı Beyzâvî ve Keşşaf tefsirlerine haşiyeleri vu hadîsten Buhari'ye şerhi ve Muhitl-lûgaismiyle Arapça, Farsça ve Türkçe lügati ve daha başka eserleri de vardır.

îbn Kemal Ahmed Şemseddin Efendi 942 Şevval (1536 Mayıs)'de vefat ederek Edirnekapısı dışında Emir Bujharî camii yanındaki kabrine defnedilmiştir. Vefatı Mefcfee'de haber alındılı zaman fazl akemaline hürmeten salât-ı gaib denilen cenaze namazı kılınmıştır. İbni Kemal meşhur müttü Efendi'yi yetiştirmiştir,

İbn Kemal hoş-sohbet, zarif, nükte-perdaz ve güler yüzlü imiş. Nüfûz-ı nazar ve vukuf itibariyle kendisini Seyyid Şerif ve Sadeddin Teftazânfye tercih edenler de vardır1. Meclisinde ilmî mubahaseler yapılırdı. Yavuz'un vefatına yazdığı terkib-i bendinden : [1066]

Azim nevcivan ü hazimde pir Hem saf ara idi hem âsaf rây Eli şimşir idi dili hançer Az müddette çok iş itmiş idi Şems-i asr idi, asırda şemsin Tâc ü taht ile fahr eder beyler Girse meydan-ı rezme şîr-i dilîr Alıcak dâriigîr ol şîri

Sâhibus-seyf ü sâibü't-tedbîr Ne vezir ister idi ne de müşir Nîze idi kolu ve parmağı tir Sayesi olmuş idi âlemgîr

Zilli memdûd olur zamanı kasır'-Fahr anınla ederdi tac ü serîr Çıksa eyvân-ı bezme mihr-i fnünîr Ansun ve kan ağlasun şimşir Hayf Sultan Selime hayf ü diriğ Hem kalem ağlasun ana hem tîg babası Süleyman Bey ile büyük babası Kemal Paşa'nın- nıedfun oldukları türbesinin yanındaki Ahmed Bey mescidine vakıf yapmış olup buna dair 936 Cemaziyelevvel (1530 Ocak) tarihli bir vakfiyesi vardır.[1067]

Celâl-zâde Mustafa Bey

Gerek tarihî ve ilmî eserleriyle ve gerek Osmanlı kanunnâmelerinin

---

[1066] İbn Kemal'ini Ayasofya Kütüphanesinde 4794 numaralı mecmuada muhtelif mevzulara aid!elli dokuz risalesi ve yine aynı kütüphanede bazıları 4794 te mevcud olan 4797 'de de risaleleri vardır.

[1067] Başbakanlık : arşivi 251 numaralı tapu (arazi tahriri) defteri, s. 274 (bu defter tapu defteri olmayıp İstanbul vakıflarını gösteren mühim bir defterdir). Kemal Paşa türbesi Hadîkatü'l-cevâmVm kaydına göre Şehzâdebaşı taraflarında eski odalar yanında imiş.

tertip ve tedvinindeki hizmet-Nişanci leriyle tanınan ve Koca Nişancı diye şöhret bulan Mustafa Bey Tosycfh olup Kadı Celâl isminde eşraf-ı kuzattan bir zatin oğludur; memleketinde bir müddet tahsil gördükten sonra t&tanbuPa. gelip Sahn medresesine kaydedilmiş ve orayı ikmal eyleyip müderrisliğe geçmeyerek yazısının güzelliği ve kitabetteki vukufuna mebni meşhur Pîr Paşa'ya tezkireci olmuş ve bu suretle Yavuz Sultan Selim zamanında Divan-ı Hümâyun kâtipliğine tâyin edilmiştir.

Yavuz Sultan Selim divan kaleminde hizmet eden Celâl-zade'ye bir kısım mahrem emirlerini yazdırmak suretiyle kendisine sonderece îtimat gösterdiği gibi icabında arzettiği bazı mühim mütalâalarını da kabul ederdi.[1068] Celâl-zâde Kanunî zamanından itibaren yükselmiş olup iptida Kanunî'nin tavsiyesiyle divan işlerinde acemi olan Vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya tezkireci olmuş, paşanın bütün işlerinde ona yardım etmiş, beraberinde Mısır'a gitmiş ve avdette 931 H. (1525 M.)Me Reisü'l-küttaplığa getirilmiş ve on sene sonra yani 941 H. (1535 M.)'de ve Bağdad seferi esnasında Nişancı Şeydi Bey'in vefatı üzerine onun yerim tâyin edilmiştir.

Celâl-zâde yirmi üç sene nişancılıkta bulunduktan sonra Rüstem Paşa'nm istiskal göstermesine mebni fazla yorgunluğunu ileri sürerek tekaütlüğünü istemiş ve müteferrikabaşıbk ve tam maaşla tekaütlükle Eyyub Nişancısı ndaki köşküne çekilerek evvelce başladığı ilmî eserlerini ikmale çalışmıştır. Celâl-zâde Sigetvar seferi esnasında Sultan Süleyman'ın ısrariyle yine nişancılığa tâyin edilip İstanbul'dan orduya istenmiş [1069] ve geldiği zaman padişahı vefat etmiş bulmuştur.[1070]

Celâl-zâde ikinci defa nişancı oluşundan bir sene sonra yani 975 H. (1567 M.) senesinde vefat ederek EyyuVta yaptırdığı camiinin naziresine ve kendisinden evvel vefat eden kardeşi Salih Efendi'nin yanına defnedilmiş tir.

[1068] Sultan Selim hân-ı kadîm vüzeradan mahfi etrafa bası ahkâm ve evamir gönderilü oldukta bana yazdırırdı; bâzı umurda muhalefet şeklin gösterip münasip olan böyle eylemektir pâdişâhın, der idim; evvelâ hiddetlenir, doğruluğunda musir olunca hiddeti geçer ve imdi öyle yaz derdi (Beyanı tezkiresi, Mjllet kütüphanesi).

[1069] Kınah-zâde Hasan Çelebi tezkiresi.

[1070] Celâl-zâde Sigetvar'a gelince pâdişâhın ölümünden haberi olmadığı için tâyin kürkünü giymek üzere otağ-ı hümâyuna girip hakikati anlayınca ahlamağa başlamış; Ölüm işini askerden saklamak isteyen Sokulu nun. ikazı üzerine tâyin hiratini giyerek sevinçle dışarı çıkmıştır.

Nişancı Seydî Bey Kanunî'nin ilk zamanlarında, Osmanlı kanunnamelerini yeniden tedvin eylemiş ve Celâl-zâde ise bunu pek selâhiyetli bir surette yeni yeni maddeler ilâvesiyle devam ettirmiştir ki kendisine bundan dolayı Koca Nişancı ve Müf-ti-i kanun denilmiştir. Muhtelif kütüphanelerimizdeki kanunnamelerin tetkiki Celâlzâde'nin vukuf vn ili atasını pek açık göstermektedir.

XVI. asır başlarında nişancılık eden meşhur âlim ve münşi Tacî-zâde Cafer Çelebi'nin Osmanlı divanına koyduğu tahrir tarzı Celâl-zade tarafından daha mükemmel bîr şekle sokularak hu yeni usul kendisinden sonra da birkaç asır devam etmiştir. ve kıymetli âlimlerden oîup Kastamonu ve Sinop hükümdarı Candar oğlu İsmail Bey'in daveti üzerine Kastamonu'ya, gelmiş ve kendisine en yüksek yevmiye olan elli akçe ile Taşköprü'deki Muzafferiyye medresesi müderrisliği verilmiştir ki o tarihte Osmanlı memleketlerinde yalnız bu maaşa muadil Edirne'deki II. Murad medresesi müderrisliği vardı.

Fatih zamanında Candar beyliği Osmanlılar tarafından iseal edildikten sonra Sultan Mehmed, Hayreddin Halil'i Sahn medresesi müderrisliği için davet etmiş ise de gelmediğinden Muzafferiyye medresesi müderrisliğinden azlolunmuş bunun üzerine Hayreddin Halil Efendi Küre halkının daveti üzerine oraya gidip 879 H. (1474 M.)'de vefatına kadar onların verdikleri maaş ile geçinip vaaz ve tetebbu ile iştigal etmiştir.

Hayreddin Halil'in oğlu Muslihuddin Mustafa di ulemadan idi; Yavuz Sultan Selim'e hoca olmuş, müderrislii ederek 936 H. (1528 M.) 'de vefat etmiştir. Bunun oğlu da halter cemesini yazdığımız Ahmed Isamüddin Efendi'dir. Deri görüşü, tahlil ve terkipeiliği ile mümtaz olan Taşköprülü-zâdt 901 H. (1495 M,)'de doğmuş, babasından ve diğer âlimlerden ders görüp tedris hayatına atılmış, Sahn müderrisi olmuş 961 H. (155 M.)'de gözleri görmez olup bu tarihten yedi sene sonra da Istan buVda vefat etmiştir.

Ahmed Isamüddin Efendi'nin pek çok ilimlerde ve bilhassa tefsir, edebiyat, kelâm ve teracim-i ahvalde fevkalâde ihtisası vardı. En mühim ve meşhur eseri Arabça olarak kaleme aldığı Şakayık-ı nu'maniyye olup XIV., XV. ve kısmen XIV. asırlara ait altı yüze yakın âlim ve şeyh'in terceme-i hallerini havidir. Bu kıymetli eseri Edirne'li Mecdi Efendi Hadayıkul-hakoyık fi tekmiht şşakayık - ismiyl Türkçeye

çevirmiştir.[1071] Taşköprülü-zâde'nin yine pek mühim olan Miflahu's-saâde ve Misbahu's-seyâde ismiyle beş yüz ilin ve fennin mevzuuna dair yine Arapça olarak kaleme aldığı bir Taşköprülü-zâde'ninbu mühim eserlerinden başka kelâm, mantık, gramer, metafizik, meâni, tefsir, hadîs ilimlerine ait de kıymetli eserleri görülmektedir.

Kınah-zâde Ali Efendi

Meşhur Kâtip Çelebi'nin "Allâme-i Rûm. ve dehre bir gelenlerdendir" diye senasında bulunduğu Kınah-zâde [1072] Isparta'lıdır. Babası Mîrî mahlâslıKadı Emrullah ve büyük babası Abdülkadir HamidîMir. Abdül-kadir, bir aralık Fatih Sultan Mehmed'e hoca olmuş ve Kazaskerliğe kadar çıkmıştır. Ali Efendi 916 H. (1510 M.)'de Ispar-îa'da doğmuş, usul üzere medresede ders görmüş, müderrislik etmiş, Sahn-ı Seman ve Sahn-ı Süleymaniye medreselerinde bulunmuş,[1073] Şam, Mısır, Bursa Edirne ve İstanbul kadılıklarında hizmet etmiş ve Anadolu kazaskeri iken 979 Ramazan (1572 Ocak)'da vefat! etmiştir. Kabri Edirnekapısı haricindedir.

XVI. yüzyıl ortalarında Ebussuud Efendi'den sonra teferrüd eden Kmalı-zâde ve Şah Mehmed Efendilerden birincisi vukuf ve malûmatı ile daha çok şöhret bulmuş olup kendişini yakından tanıyan müverrih Âlî, eğer sağ olsaydı Ebussuud Efendi ayarında büyük bir şahsiyet olurdu demektedir. Şekayık zeylini yazan Atâyî, Kınazlızâde'yi serdefter-i ulema iye tavsif ettikten sonra belagat, edebiyat, riyaziye, fıkıh, felsefe, tefsir ve hadisede mütebahhir olduğunu beyan ediyor.

Kınalı-zâde'nin en meşhur eseri Ahlâk-ı Alâî olu 971 - 973 seneleri (1563-1565) arasında Şam kadısı iken yazmıştır.[1074]

[1071] Atayı Şakayik'm Türkçe tercümesine 1044 H. (1634 M.) senesine kadıx bir zeyl yazmış ve onu da 1044 H. (1129 M.) 'den senesine kadar Şeyi Mehmed Efendi ve Şeyhî'yi de 1142 H. (1729 M.) tarihine kadar oğlu etmiştir.

[1072] MizaniVl-hak fî ihtiyarVl-ehah, s. 21.

[1073] Sahn-ı Süleymamye yapıldıktan sonra ilk defa elli akçe yevmiye ile müderrislik edenlerden birisi de Kınalı-zâde'dir.

[1074] Ahlâk-ı Alâî, ilk Türkçe ahlâk kitabı olup lisan itibariyle . yüzyılın icabatına göre münşiyâne yazılmıştır. Ahlâk-ı Alâî, Şam Beylerbeğisi bulunan Ali Paşa nammadır; Kınalı-zâde bu eserini Nas îr-i Tûsî'nin emîrNasırüddin namına yazdığı Ahlâk-ı NâsırVsi ile Heratlı Hüseyin Vâız'ın (vefatı 1505) Mirza Muhsin b. Hüseyin b. Baykara adına kaleme almış olduğu Ahlâk-ı MuhsinVsini ve Celâlüddin Devvanî'nin kaleme aldığı Ji -SVI mj,\jİ = LevâmiuH-işrak adlı Ahlâk-ı CelâlVsini tetkik ve onlardan istifade ile buna birçok da ilâveler yaparak kaleme almıştır: Ahlâk-ı ^/âîl248H. (1832 M.)'de Mısır'da Bulak matbaasında basılmıştır. Merhum Mehmed Ali Aynî tarafından Ahlâk-ı AlâVnin güzel bir tetkiki Edebiyat Fakültesi mecmuasının dördüncü sayısında ve Türk Ahlâkçıları ismiyle de müstakil olarak

Kınalı-zâde dersten icazet aldıktan sonra arkadaşı Şâ. Mehnıed Efendi, hocasına rouîd olup Kınalı-zâde ise uzun zaman bir medreseye tâyinini beklemiş ve o müddet zarfında bazı kitaplar istinsah etmiş nihayet beklemekten usanarak yazdıklarını toplayıp o sırada kazasker bulunan Ebussuud Efendi'ye gidip "Arkadaşlar kapı kapı dolaşırlarken bu fakir eser yazdım, bu eserlerden başka şefîim yoktur, eğer zamanınızda buna ehemmivet verilmezse başka bir kapıya müracaat edelim" deyince Ebussuud Efendi kitapları telmih edip :
Böyle dilsiz şefîlerin şefaatleri ile mansıb almak gerek bu harem-i sultanî şefaatinden yüz kerre daha müreccahdır. diyerek Kmalı-zâde'ye yirmi akçe ile Edirne'de Hüsamüddin medresesini vermiştir.[1075]
Kınalı-zâde'nin, evvelden okuduğu ve sonra derslere haşiye (izahnâme) tâlikat (haşiyenin herhangi bir kısmının îzahı) yazmak âdeti imiş; bundan dolayı bir hayli haşiye ve tâlikatı vardır. Edebiyat-ı Arabiyyede yüksek olan bazı âlimlerin kendi kalem kudretlerini göstermek için yazdıkları Risale-i kale-miye ismindeki risaleler gibi bunun da çok kıymetli bir risalesi vardır. Fakat asıl şöhretini mucip olan Ahlâk-ı Alâfdir. Mutlakıy-yet ve meşrutiyyet devirlerinde liselerde okutulan ahlâk kitapları, hep bu Ahlâk-ı AlâVden alınmıştır; Ahlâk-ı Alâî bu gün de ilmî kıymetini muhafaza etmektedir.

Ebussuud Elendi

XVI. yüzyıla şeref veren değerli âlimlerin sonuncusudur. Ceddi İskilib'in Direklibel köyünden olduğu için zamanın modasına uygun olarak îmadî denilmiştir. Babası Şeyh Mehmed Yavsı'dir. Ebussuud Efendi İstanbul'da Müderris fcöyü'nde ve daha doğru rivayete göre Eyyub Nişancısında babasının tekkesinde (şimdiki Sivasî tekkesi) 896 H. (1491 M.)'de doğmuştur.
Ebussuud Efendi, uzun müddet meşhur Müeyyed-zâde Abdurrahman

ayrıca intişar etmiştir. Hüseyin Vâız'ın Ahlâk-ı MuhsinVsi Farsça olup meşhur îdris-i Bitlis î'niıı oğlu Ebû'1-fazl Mehmed ve Hoca Sadeddin Efeııdi'nin oğlu Abdülaziz Efendiler tarafından Türkçeye çevrilmiştir; bir nüshası Fatih kütüphanesinde 3688 numarada olup Merhum Mehmed A li Avnî (Türk Ahlâkçıları) isimli eserinde bu tercümelerden bahsjet-miştir. Abdülaziz tercümesi (2021 H. = 1621 M.) Sultan I. Ahmie'd nammadır.

[1075] Kınalı-zâde tezkiresi: Atâyî ve Şakayık zeyli.

Efendi'den ders gördükten sonra ona dama oldu ve sonra İbn Kemal'den tahsilini ikmal ile icazet aldı.! 922 H. (1516 M.)'de iptida Çankırı'da, verilen bir müderrislikle ted ris hayatına başladı; muhtelif yerlerde müderrislik ettikten sonr 934 H. (1527 M.)'deSahn müderrisi ve daha sonra İstanbul kadıs ve 944 H. (1537 M.)'de Rumeli kazaskeri olup 952 H. (1545 M.)'d Şeyhü'l-islâm tâyin edildi ve yirmi sekiz sene bu makamda kaldı, 932 H. (1574 M.)'de seksen yaşını geçtiği halde vefat etmişti Kabri Eyyub\a. Oyuncakçılar içinde Sokullu Mehmed Paş türbesinin yanındaki mektebinin bahçesindedir. Vefatı haberi Haremeyn yani Mekke ve Medine'de duyulunca Arap uleması salât-ı gaib denilen cenaze namazı kılmışlardır ki bu, ilmî büyüklüğüne karşı en son ihtiram nişanesidir. 965 H. (1558 M.) 'de Mel' fce'den İstanbuV& gelen meşhur Kutbüddin Mekkî, Ebussuu 1 Efendi ile sörüsmüs olup onun hakkında şöyle demektedir .

Bana sure-i en' am tefsirinin iptidasından bir bahsi aı A lattı; sonra mesâil-i fıkhiyyeden bahsetti. . . . Ben onun sözünü can kulağiyle dinliyor, müstefid oluyordum, sözlerini istihsan ediyordum, kulak kesilerek susmuştum; huzurunda kemal-i cleble bulunuyordum, çünkü şanının büyüklüğünü, derecesiniii yüceliğini görmüştüm; benimle fasih, parlak Arapça konuştu''

Ebussuud Efendi, zamanını tetebbuat ve eser yazmaktyi geçirmiş siyasî entrikalardan uzak kalmış, umumî hürmeti kazan mış ve ilmî kudreti sebebiyle kendisine kazaskerlerin üstünde ye verilmiştir.

Ebussuud Efendi'nin ilmî kudretini takdir eden Kanun Sultan Süleyman Bayezid müderrisliği ile beraber o tariht üç yüz akçe yevmiyesi olan müftülük (Şeyhü'l-islâmhk) vazifee ilk kısmını padişaha takdim ettiği Irşadul-akl selim ilâ mezâye kur''an azîm isimli Arapç tefsiri sebebiyle beş yüz akçeye çıkarılmış, tefsiri tamamlayıj takdim eylediği zaman ise yevmiyesi altı yüz akçe olmuştur. Bı tefsirini yazarken Beyzâvî'nin tefsirlerini ve Zemahşerî'nıı Keşşafını gözden geçirmiştir. Ebussuud'un tefsiri ulema ara sında Keşşaf ve Kadî Beyzavî tefsirlerinden sonra üçüncü olara! kabul edilmiş olup [1076] bastırılmıştır. Bu tefsirden başka Fetavây' Ebussuud ile bazı eserlere haşiyeleri vardır.

Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki arazi kanunların da kendisine

[1076] ÂH tarihi (Basılmamış ikinci cilt), Ebussuud Efendi*nin tercüme-i hal

mesele olarak sorulan maddeleri fetva vererek şer'îleş tirdiği görülür; bu usul Ebussuud'tan itibaren hep fetvaya istina ettirilmiştir.

Ebussuud Efendi'nin Arapça şiirleri pek yüksektir. Baz Arap âlimleri tarafından şerhedilen Kaside-i mımıyye'si ile Kanu nî'nin vefatına söylediği mersiyesi Arapçada söylenen en güze şiirlerindendir; Türkçe manzumeleri kuvvetsizdir.

Ebussuud Efendi'nin İskilip'te bir camii ile istanbul'u bir hamamı ve Eyyub'da bir ilk mektebi (okul) vardır. Başba kanlık arşivi dahilinde ve Ebussuud caddesi üzerindeki kârgir bin Ebussuud dershanesi olarak meşhurdur.

Ebussuud Efendi'nin yetiştirdiği talebeler kendisindei sonra yarım asra yakın oldukça olgun klâsik bir ilim hayatı idam ettirmişlerdir; oğulları Ahmed, Mehmedve Mustafa Efendile değerli âlimlerden oldukları gibi Tacü't-tevarih sahibi meşhu Hoca Sadeddin, Cenabı tarihini yazan Cenabı Mustaf Efendilerle Şeyhü'l-isi anılardan Abdülkadir Şeyhî, Bos tan-zâde Mehmed ve Sunullah Efendilerle Malûl-zâde Meh-med Efendi talebelerinin başlı çalarından dır. Şâir ve kazasker meşhur Bakî Efendi, Ebussuud'un oğlu Mehmed Efendi'nin talebelerindendir.

Ebussuud Efendi kazasker oluncaya kadar dersten mülâzım olmak kaydına yani mezuniyet sırasına bakılmıyarak herkes bir yolunu bulup müderris olurken Ebussuud Efendi, mülâzımlar yani dersten icazet alıp kazaskerlerin dairesine devam edip sıra beklîyenler için bir ruznâme tutarak bu işi sıraya koymuştur.

KIRKINCI BÖLÜM

XIV., XV. YE XVI. YÜZYILLARDA OSMANLILARDAKİ İKTÎSADÎ DURUMA BİR BAKIŞ

Osmanlı devleti kurulduğu sıralarda çevresindeki hükümetlerde, Anadolu Selçukluları zamanından beri devam edip gelen iktisadî hareketler devam ediyordu; henüz küçük olan Osmanlı beyliğinin Marmara ve İstanbul taraflarına doğru genişlemesi ve Bizanslıların mühim şehirlerinden olan Bursa, İznik ve İzmit'in alınması Türklerin buradaki iktisadî durumdan istifadelerini temin ettiği gibi aynı

zamanda bu vaziyeti genişletmelerine de sebep olmuştu; bilhassa mühim bir iktisadî merkez olan Bursa''-nm ehemmiyeti Bizans devrine nisbetle çok artmıştı. Her nevî emtia ve bu meyanda ipek, yün ve pamuklu kumaşlar, beyaz sabunlar hariçten gelen tüccarlara satılıyordu. Suriye'den kaba ipek getiren ticaret kervanları veya hacı kafilelerîyle Ceneviz, Floransa ve İspanya tüccarları her türlü kolaylıkla alış-verişlerini yapıyorlardı; pirinç boldu, Karamürsel, Kartal ve Pendik gibi mahallerde Türk halıları dokunuyordu.[1077]

Türkiye'de İpek İpekli Ve Pamuklu Dokumalar

Osmanlı hududu genişledikçe Anadolu beyliklerinden alman şehir ve kasabalardaki müteaddit çeşitli müesseseler bunlara geçiyordu; Denizli ve Alaşehir\n kırmızı dokumalariyle ak alemli bezleri ve beyaz renkli sarıklık tüZbent'leri bu cümlededendi. Sultan Murad Hüdevendigâr başına Germiyan bezi denilen ve ince beyaz renkli olan bu tülbendi sarardı; bundan başka Ger-miyanilVnin ak alemli dokuması hil'at yani üst elbisesi olarak giyilirdi; Alaşehir'le Balıkesir'in ipekleri hem iç ve hem dış piyasada sarfedilen metalardandı.[1078] Şöhretini son zamanlara kadar muhafaza etmiş olan Ankara sofu ile yine aynı isim altında Tosya, Kalecik, Ayaş ve Sivrihisar'da dokunan sof ve muhayyer denilen kumaşlar üst elbisesi olarak giyilirdi.[1079] Bilecik'te kadife ve ibrişim islenilirdi.[1080]
Karaman (Konya) vilâyeti dahilinde ve Konya A Karay'ında ve Diyarbakır'da dokunan ipekli kumaşlar, Malatya sofu denilen beyaz sof ve Hasankeyf (Hısn-ı keyfa) sofu abayı ve Mardin'in] muhayyer ve sofları XIV. -XVI. yüzyıllarda hem dahilde v hem de hariçte istihlâk edilmekte idi. Nefs-i Halep ile Şam ve oralara bağlı kazalarda kutnî, mukaddem ve buna benzer dokumalar yapdırdı.[1081] Konya mıntakasında boğası ve aster denileiJ dokumaları yapan külliyetli tezgâhlar vardı.[1082] Gönen'de dokunan boğası dokumasının topu

[1077] lorga, Osmanlı tarihi, Murad Hüdavendigâr kısmı.
[1078] Mühİmme defteri, Nr. 26, s. 86.
[1079] Mühimme defteri, Nr. 23, s. 20.
[1080] Hey d ve Âşık Paşa-zâde tarihi.
[1081] Mühimme defteri, Nr. 23, s. 20.
[1082] Mühiı.ıme defteri, Nr. 23, s. 25,

büyük arşınla (çarşı aTşmı) on iki arşın olurdu.[1083]

Pamuk mahsulü ihraç eşyasından olup Bursa ile Konya arasındaki mmtakalarda, Kilikya, Suriye ve Mısır'da bol miktarda yetiştirilirdi. Bursa ile Konya arasındaki pamuğun pazar yert Bursa ile Ayasluğ (Selçuk) ve Adana mıntakasının da Payas limanı idi. XVI. yüzyılda Trabzon bezleri çok meşhurdu. Ka4 rr.mî zamanında defterdar İskender Çelebi altı bini geçen maiy-t iti ve köleleri için her sene gemilerle bu bezlerden getirtirdi.[1084]

Madenler

Foça, Ulubat ve Kütahya (Şaphane) ve Şarkîm Karahisar'da çıkan şap madenlerini Cenevizlilerle Fî'-rar.sa cumhuriyetleri alırlardı. Foça şaplarının muayyen bir ile Cenevizliler işletirler ve Kütahya şapları da BiiyüU Mmderes nehri vasıtasiyle Ege denizVne sevkedilirdi. Zengin maj-deflerden olan Şarkî-Karahisar şapları bazen hükümet tarafında işietilir ve bazen iltizama verilirdi. XVI. yüzyıl ortalarında b şap madeni bir Yahudiye iltizama verilmişti.[1085] Rumeli'de Gömül\ ctne'de de mühim bir şap madeni vardı; Felemenkliler (XVIII asra kadar Fransa bayrağı altında) buradan şap ve yün alırlardı.[1086]

Bilecik'teki demir madeni Osmanlı ordusunun kurşun ve gülle ihtiyacını kısmen temin etmesi itibariyle birkaç asır faaliyetini devam ettirmiştir; Amasya'da. Gümüş HacıkÖyü gömüş madeni ile Kastamonu'daki Küre bakır madeni meşhurdu. Bu Küre bakırı tercihan Sivas, Tokat ve Amasya bakırcı esnafına verilip fazlası İstanbul'a sevkedilirdi; bakırın îran tarafına kaçırılmama sına dikkat edilirdi.[1087]

Osmanlılar Anadolu'da Amasya'nın Gümüş Hacıköyündeki madenle, Kütahya'nın Gümüş kazasındaki ve Ulukışla ve Gümüşhane madenlerinden ve bunlardan başka Rumeli'de Selanik civarındaki Serez'e üç saatlik mesafede Sidre kapsi ve Güney-Sırbis-tan'daki Novoberda (Novobırdo) gümüş madenlerinden istifade eylemişlerdir.

[1083] Mühimme defteri, Nr. 43, s. 155.
[1084] Âlî, basılmamış birinci cild, vrk. 38
[1085] Mühimme defteri, Nr. 7, s. 860.
[1086] Mühimme defteri, Nr. 90, s. 99.
[1087] Mühimme defteri, Nr. 7, s. 893.

Osmanlıların elindeki Bilecik ve XVI. yüzyılda ellerine geçen Kiğı demir madenleriyle Rumeli'de Rudnik (Baç) Bosna eyâleti dahilinde Banaluka sancağındaki Kamengrad madenleri devletin harp levazımını tedarik etmek için durmadan çalışırlardı. Burada çalışan amelenin birtakım muafiyetleri vardı.[1088] İznik'de çini ve Kütahya'da fincan ve çini imalâthaneleri mevcutlu.[1089]

Kimlerle Ticaret Yapılırdı

Osmanlı devleti ile ilk ticarî münasebetler kuran devletler Osmanlılardan evvelki hükümetlerle iş yapmış olan Ceneviz, Venedik, Dubrovnik, Floransa olup bunlarla beraber Milano, Napoli, İspanya (Katalan) da vardı; fakat en mühimleri ilk üç cumhuriyet idi.[1090] Daha sonra XV. yüzyıl sonlarında Lehistan, Rusya ve XVI. asır ortalarına doğru Fransa bunları takip etmişlerdi. İran ile halı, dokuma gibi eşya alım-satımı yapılırdı; İran'la olan eşya nakliyatı kervanlarla olurdu.

İhraç Edilen Başlıca Eşya

Osmanlı hükümeti kendisiyle münasebette bulunan devletlerle vaziyetin icabına göre hem siyasî hem iktisadî meseleler üzerine muahedeler yapmıştır; bazı fevkalâde zamanlardaki tahdid istisna edilecek olursa anlaşmalar mucibince ecnebi memleketlere ipek, ipekli kumaşlar, yün ve yünlü kumaşlar pamuk ve pamuklu dokumalar, yapağı, tiftik yünü, mazı, halı ve şap ihraç edilirdi. Bazen fakat ender olarak Venediklilerin ricaları üzerine, zahire ihracı da pek sıkı kayıtlara tâbi olarak yapılırdı.

Osmanlılarla münasebetleri olan her bir devlet bir elçi ile bedeli mukabilinde memnu olmayan bir eşya isterse, o meta ile alâkalı yerlere hükümler gönderilerek gelecek ecnebilere parası mukabilinde

---

[1088] Kapıkulu ocakları, c. II., s. 46.

[1089] Mühimme defteri, Nr. 26, s. 211, 261.

[1090] Ceneviz Cumhuriyeti orta çağlarda Ke/e'nin ellerinden alınmasına kadar Hindistan ve diğer bazı mühim yerlerin kervanlarla Karadeniz sahiline gelen mallarını alarak Avrupa pazarlarına naklederler ve Venedikliler de Arap gemileriyle Hindistan, Yemen ve diğer mahallelerden Mısır'a getirilen baharat, ipek, kıymetli taşlar ve fildişi ve Arabistan esanslarını İskenderiye'den alarak Avrupa'ya götürürlerdi.

istenilen şeyler temin edilir [1091]ve Osmanlı hükümdarı da aynı suretle hariçten hazinesi için eşya tedarik ederdi; hükümetler arasındaki bu alışveriş, tüccar eşyası gibi gümrük resmîne tâbi tutulmazdı; Türkiye'de her kime ait olursa olsun memleket dışına çıkacak eşya mutlak surette hükümetin müsaadesi alındıktan sonra mubayaa olunurdu.[1092] Bütün eşya hükümetçe tâyin edilen narh üzerinden alınıp satılırdı.[1093] Ahitname mucibince Osmanlı hükümeti hazineye ait ipekten (mîrî harirden) satılmak üzere; memur-i mahsusla Venedik'e ipek yollıyacak olursa cumhuriyet oj satılacak ipekten bac, gümrük, dellâliye ve ısdariye gibi hiçbir namla vergi almazdı.[1094]

Osmanlılarla ticaret yapan Müslim ve gayri Müslim tüccarlar ellerine verilen hükümlerle serbest olarak alacakları eşyanın dokunduğu ve yapıldığı yerlere kadar gidip aldıkları metâları istanbul'a veya diğer yerlere sevkederlerdi.[1095]

Lehistan, Osmanlı memleketlerinden kadife, balmumu, Venedikliler ipek ve ipekli kumaşlarla Mısır'dan baharat ve diğer vilâyetlerden ipek vesair eşya alırlardı.[1096] Osmanlılar da Floransa-dan çuha ve Lehistan ile Rusya'dan başlıca samur ve bu çeşit eşyalar alırlardı.[1097]

Osmanlı devleti kumaş ve dokuma gibi yaptığı eşyanın dayanıklı ve renklerinin solmaz olması ve kumaş toplarının muayyen arşında yapılması için birtakım usul ve kaideler koymuştu; bunların iyi ve sağlam ve tanı top olmasından esnaf şeyh ve kethüdaları yani esnaf heyetleri mes'uldü; memleket dahilinde birçok dokuma ve kumaş tezgâhları her zaman kontrola tâbi idi. Her kime ait olursa olsun memleket dışına çıkacak eşya için mutlak surette hükümetin müsaadesi lâzımdı; bütün eşya hükümetçe tâyin edilen narh

---

[1091] Bağdad'a varıncaya kadar yol üzerindeki kadılara gönderilen 988 H. (1585 M.) tarihli bir hükümde Leh elçisinin parası ile almak istediği iki bin zira çadır bezi. bir kantar penbe ipliği (pamuk ipliği), bir kantar çadır kolanı, yüz kıta (top) boğası ve Lirer kantar muhtelif eşya almasına müsaade edildiği bildirilmiştir (Mühimme defteri, Nr. 43, s. 33).

[1092] Mühimme, Nr. 6, s. 93. Leh kiralının kadife almak istemesi sebebiyle Bursa kadısına yazılan hüküm.

[1093] Mühimme, Nr. 23, s. 25.

[1094] Mühimme, Nr. 67, s. 20. Ticaret için memur olarak gönderilen Mustafa'nın alacağı kırk yük ipekten resim alınmamasına dair Venedik dojuna yazılan. nâme.

[1095] Mühimme, Nr. defteri 78, s. 631.

[1096] Mühimme defteri, Nr. 19, s. 163 ve Mühimme defteri, Nr. 97, s. 20.

[1097] Mühimme defteri, Nr. 7, s. 62 ve Mühimme defteri, Nr. 42, s. 286 ve Mühimme defteri, Nr. 58, s. 195.

üzerinden satılırdı.[1098] Ecnebi memleketlere gönderilecek kumaşların sağlam, renkli sabit ve Ölçüye muvafık olup olmadığı iyice tetkik edilip mirî damgasiyle damgalanır ve bu suretle bunların memleket dışındaki rağbetlerinin muhafazasına titizce îtina gösterilirdi.[1099]

İdhal Edilen Başlıca Eşva

Osmanlılarla eskidenberi ticaret yapan Venedikliler Türkiye'ye çuha, sülyen, zeybak, bakır tel, san teneke, üstübec, kağıt, cam, sırça, boya, iğne, boncuk, makas, ayna gibi eşya getirirlerdi.[1100] Rusya ve Lehistan- dan envai kürk, balık dişi, Floransa'dan, filordin denilen çuha, Lehistan ve Fransa'dan da çeşitli eşya ve masnuat idhal olundu.

Munım Ticaret Ve İskele Merkezleri

Osmanlı devletinin ticarî muamele yaptığı başlıca iskeleler gelen eşyanın nakledilecekleri yerlere yakın olması îcabettiğine nazaran muhtelif denizlerdeki iskelelere göre taksim edilmişti. Birinci derecede başlıca iskele tabiî olarak istanbul limanı idi; buraya gelen her eşya için muayyen mahallerde antrepolar vardı; meselâ izmir'den İstanbul'a gelen eşya İzmir iskelesine, Boğdan gemileri Unkapanı iskelesine, pirinç ve arpa getiren gemiler İhtisap iskelesine yanaşıp eşyalarını çıkarırlardı;[1101] bunlardan başka bugün Halic'in iki tarafından, Yağ iskelesi, Limon iskelesi ve saire gibi idhal iskeleleri eski isimlerini muhafaza etmektedirler; ondan sonra Selanik, İzmir, Avlonya, Draç, Payas, Trablus-Şam, Sayda, İskenderiye, Basra. Karadeniz'de Kalas, Kefe, Sinop ve Trabzon başlıca iskelelerdi. Memleket içindeki mühim ticaret merkezleri ise Rumeli'deki Edirne, Gömülcine, Filibe, Sofya, Üsküp, Manastır, Yanya Bosnasaray, Belgrad ile Macaristan'da. Budin. Anadolu'da Bursa Ankara, Konya, Diyarbakır, Mardin, Erzurum. Suriye'de Halep, Şam, Mısır'da Kahire. Irak'ta Bağdat ve Musul'du; sahil ticaret iskelelerinden en mühimleri yani frenklerin çok bulundukları yerler İstanbul, Kahire İskenderiye,

[1098] Mühimme defteri, Nr. 23. s. 25.
[1099] Mijkimme defteri. Nr. 6, s. 84 ve 154.
[1100] arşivi. Nr, Frhcte tasnifi. Nr. 28.
[1101] Mühimme difteri, Nr. 71, s. 66.

Halep, Şam, Trablus-Şam^ Selanik ve İzmir''di.[1102]

Hariçten doğrudan doğruya memlekete gelen eşyadan iskeleler ve iç ticaret merkezlerinde gümrük resmi alınırdı. Bu resimler ahidnâmelere göre muayyen tarife dahilinde alındıktan sonra tüccarın eline vesikası verilirdi. Gelen eşya transit olarak geçecekse eşyanın cins ve nevine göre onun ayrı bir tarifesi vardır. Dahile nakledilen eşya kervanlarla götürülürdü.

Memleket Dışına Çıkarılması Memnu Eşya

Osmanlı hükümetinin sulh zamanlarında memleket dışına çıkaracağı eşya ile harp zamanlarında 3 ihraç edeceği eşya arasında cins ve nevi itibariyle fark olup bunun muhtelif sebebleri vardı. Bu, yaj harp zamanında o eşyaya olan ihtiyacı veyahut çıkaracağı eşyama bilvasıta harbettiği devletin eline geçmesi ihtimali idi. Sulh zamanlarında memleket dışına çıkarılmasına müsaade edilmeyen eşyanın miktarı azdı ve bunların en mühimleri her nevi zahire ve bakliyat, at, silâh, barut, kurşun, bakır, kükürt, sahtiyan ve gön'dü. Bilhassa ilk beşinin her ne zaman olursa olsun çıkmasına müsaade edilmez [1103] ve yalnız zahire bir lûtf-i mahsus olmak ve memleketçe katiyyon sıkıntıyı mûcib olmamak üzere ender olarak çıkarılırdı. Hükümetçe çıkarılmasına müsaade edilen eşyanın ise dahilî ihtiyacı temin ettiği tahakkuk ettikten sonra fazlası ihraç edilirdi.[1104]

[1102] Mühimme defteri, Nr. 10, s. 6.

[1103] Maâdin çıkarılan yerlerin kadılarına gönderilen 981 H. (1573 M.) tarihli hükümde "Firengıstan'a maâdînden hayli kurşun alıp gittikleri istimâ olundu, balmumu ve sahtiyan ve penbe ve yapağıdan gayri bir meta verilmeye deyu emrim sâdır olup bu babta gereği gibi mukayyed olup kurşun çıkan madenin üzerine vanp yılda her maâdinden ne kadar kurşun hasıl olur ale'l-înfirad defter edip bir suretin dergâh-ı muallâma gönderesin. DarüM-harbe kurşun gitmekten hazer eyliyesin. . Balmumu ve sahtiyan ve penbe (pamuk) ve yapağıdan gayrî bir nesne verildiğine rızay-ı şerifim yoktur. .." Mühimme defteri, Nr. 23, s. 95.

[1104] Venedik tüccarları, Venedik ve Girit'den getirdikleri eşyayı boşalttıktan sonra hükümete müracaat ederek gön ve yapağı almak istemişlerdi; istanbul kadısına gönderilen bir hükümde bazı kayıt ve şartlarla bunların arzularına müsaade edilmiş olup hükümde şöyle denilmektedir :
imdi bir meta ki memâlik-i mahruseme lâzım olup harice gitmek ile müzayaka lâzım gele ve yarak ve sair edevât-ı cenk ve cidal verilmeğe min-bâd rızây-i şerifim yoktur. Büyürdüm ki hükm-i şerifim vusul buldukta göresin gemileri ne makule gemilerdir ve ne zamandan gelip ne makule meta ve ne makule getürüp gemilerinden ne miktar gümrük ve buradan ne miktar gön" ve yapağı aldıkları, gön ve yapağı memâlik-i mahruseme lâzım mıdır? verilmek ile müzaye-ka lâzım gelir mi? şöyle ki alacakları yapağı ve gön memâlik-i mahruseme lâzım olmayıp verilmek ile müzayaka lâzım gelmiye, anın gibi müzayaka lâzım gelmeyip şehre lâzım olmayan eğer göndür ve eğer yapağıdır harç olunmayandan senin marifetin ile aldıklarında kimesne mâni olmaya. ." Mühimme, defteri, Nr. 43.

Sulh zamanlarında ihtiyaçtan fazlasının çıkmasına müsaade edilen eşya balmumu, donyağı, koyun derisi, çadır bezi, pamuk, pamuk ipliği, meşin, yapağı, ipek, ipekli dokumalar olup az evvel söylediğimiz gibi ihtiyaçtan fazla ise verilebilirdi.[1105]

Görülüyor ki Osmanlı hükümeti zahire, at, silâh, barut, kursun gibi kendisi için elzem olan başlıca eşyadan gayrı ihraç mallarını ihtiyaç ve siyasî vaziyet sebebiyle zaman zaman tahdid ve müsaade etmiye lüzum hissetmiştir; maadin olan yerlerin kadılarına ve maadin nazırlarına giden 981 H. 1573 M. tarihli bir hükümde (Mhimme 23595, madenden frengistane bir kâfi maden] gittiğinin haber alındığı; balmamı, sathiyan pamuk ve yapağıdan başka bir metam harice çıkarılmaması ve madenden katiyyen kurşun verilmemesi emrolunmuştur. Fakat yukarıki memnu eşyadan at, silâh, barut ve kurşunun çıkmasına katiyyen müsaade eylememiştir; bu hususta memleket dışına kurşun kaçırılmasından dolayı maden, çıkan yerlerin kadılarına gönderilen bir hükümden daha evvel bir notta bahsetmiştim; at çıkarılmaması hususunda da dikkate şayan olan bir emir verilmiştir. Bu hal birinci derecedeki memnu eşyanın çıkarılmamasına ne derecede îtina edildiğini gös terir meselâ :

966 H. (1558 M.)'de Erdel kiralıma validesi İstanbul'a, bir sefaret ljeyeti göndermiş, bunlar vazifelerini görüp avdet ederlerken] eşyalarını nakleden hayvanların katiyyen at olmayıp beygir ol masına dikkat edilmesi daha evvelden yol üzerindeki bütün kadı lıklara tamim edilmişti.[1106] Bundan başka daha bazı hükümler de vardır.[1107]

Zaman zaman harp münasebetiyle miktarı tahdid edilen ve icabında

---

[1105] Prizerin beyine hüküm ki,
Balmumu ve tereke (zahire) ve sahtiyan ve donyağı ve yarar at ve yarak ve kurşun ve pembe küffar canibine ve Dubrovniklüye dahi verilmeye deyu defaatle tenbih olunmuş iken mücerred Venediklü itaat ve sulh eylediler deyu bazı kimesneler sancağından balmumu ve sahtiyan ve yarak ve penbe alıp hayli yük edip küffara ilettikleri istimâ olunur; imdi bu husus din ve devlet umurunda senin adem-i ihtimamından kemal-i musahelenden olduğu mukarrerdir; âdâ tarafına bu makule nesneler verdirilmeğe sebep nedir? Yapağıdan gayri nesne verildiğine rizây-ı şerifim yoktur.. (Mühimme defleri, Nr. 23, s. 9İ). Birer sureti Bosna ve Hersek sancakbeylerine gönderilmiştir. Keza Mühimme 39 s. 190 sene 988 Rumeli yakalarında vaki beylere ve kadılara hüküm ve aynı mühimme s. 250 ve 342 ve Mısır beğlerbeğisine olan 988 Muharrem 24 tarihli hükümde, buğday, arpa, şeker, keten, nohut, mercimek vesair zahirelerin asla dışarı çıkarılmaması, Fransa, Girit, Nakşe ve sair darül harp gemilerine yün, balmumu, yelkenbezi, pamuk ve donyağı, zahire silah satılmaması (Mühimme 39 s. 341 sene 988, diğer hükümlerde de yarak, barut, at, pamuk, kurşun deniliyor).

[1106] Mühimme defteri, Nr. 3, s. 71.

[1107] Mühimme defteri, Nr, 3, s. 236. Budin beylerbeğisine gönderilen 967 H. tarihli (1559 M.) hüküm sureti.

bir kısmı serbest bırakılan memnu eşyadan hangisinin çıkarılıp hangisinin çıkarılmıyacağına dair Arşiv Mühimme defterlerinde daha birçok kayıtlar vardı.[1108] Tüccar gemilerinin boğazlara dan giriş ve çıkışlarında kal'a dizdarı tarafından gemilerin yoklanıp içeriye girmesine ve çıkmasına izin verilmesi kanundu.[1109] Akdenii boğazından giren gemiler Gelibolu'da yoklanır ve oradaki hassa harcemini tarafından yoklandığına dair ellerine tezkire verilirdis.

Osmanlı devletinin herhangi bir devletle muharebe ettiği, zamanlar kendi ülkelerinde bulunan tüccarları gözaltına alrjî ellerindeki mallarına ve gemileri varsa gemilerine el koyup sulp yapılınca bunların geri verilmesine dair muahedelere kayıt koyarlardı. Muahede mucibince memleketlerine iade edilen tüccarlar her iki devletçe kararlaştırılan bir mahalde mübadele edilirlerdi.[1110]

İktisadî İç Durum

Osmanlı devleti XIV., XV. ve XVI yüzyıllarda ordu ve donanmasının birinci derecede ihtiyacı
olan eşyayı memleket dışına muhtaç olmadan içerden tedarik etmek için bütün tedbirleri almış ve lüzumu halinde bunları sür'atle tatbik ederek hiçbir sıkıntıya uğramadan fevkalâde zamanlar geçirmiştir. Hükümetin dahilden tedarik ettiği eşya kendi ihtiyacına kifayet etmiyorsa ancak o zaman hariçten mal geliyordu. Bu suretle lüzumu halinde Rusya, Lehistan, Venedik hükümetlerine ve daha sonraları ingiltere'ye hassa tacirleri denilen bir Jjey'et yollayıp kendi ihtiyacına ait eşyayı tedarik ederdi.[1111] Yeniçeri efradına her sene verilen kaput için dahilen muayyen yerlerden ocaklık olarak her sene muayyen miktarda yapağı alır ve bunu Selanik ve köylerindeki tezgâhlara vererek yağmurluk dokuttur urdu;[1112] keza yeniçerilerin iç çamaşırları

[1108] Mühimme defteri, Nr. 39, s. 190,250,341,ve 342'de Venedik, Fransa, Girit, Eşkânos gemilerine bal,yelken bezi,pamuk ve donyağı zabire,silâh vesair memnu eşya verilmemesi ve keza harice zahire, şeker, keten, nohut ve mercimek vesaire çıkarılmaması hakkında ve yine bu cümleden olarak sahil sancakbeyleriyle kadılara ecnebi gemilerine silâh, goderi, balmumu, donyağı, meşin, sahtiyen koyun derisi ve kurşun, yapağı, at, pamuk barut, zift, zahire vesair gibi memnu eşya verilmemesi için bükümler gönderilmiştir.
[1109] Mühimme defteri, Nr, 27, s. 277.
[1110] Mühimme, Nr. 10, s. 6 ve Mühimme defteri, Nr. 12, s. 515.
[1111] Mühimme, Nr. 42 s. 286 ve Mühimme defteri, Nr. 58, s. 195. Nr. 58, s. 195.
[1112] Kapukulu ocakları, birinci ve ikinci ciltler.

için de ocaklık yerler vardı.[1113] Donanma için de kereste, yelken bezi, gemi halatı, zift, üstübü, kürek, gemi demiri vesaire için muayyen ocaklık mahallerde çalışılıyordu.[1114]

Dahildeki diğer metalarm hükümetin müsaadesi olmadıkça dışarı çıkması mümkün olmadığı için hükümet halkın ihtiyacına taalluk eden yiyecek, giyecek maddelerini muvazeneli tutup ve iç durumun vaziyetini gözönünde bulundurarak sıkıntıya meydan vermezdi.

Osmanlı memleketlerinin ner yerinde muhtelif sanat erbabının kendisine göre bir teşkilâtı, esnaf şeyhi, kethüdası, yiğitbaşı ve ehl-i hibre gibi azaları vardı; esnaf tarafından intihap edilip hükümetçe vazifeleri tasdik edilen bu heyet esnafın ahvalinden mes'ul oldukları gibi aynı zamanda hükümetle esnaf arasında da vasıta idiler; yolsuzluk eden sanat sahibi, bunlar vasıtasiyle ceza görürdü. Hükümet mahallî kadılar vasıtasiyle sanat erbabına yapacağı tebligatı bunlar vasıtasiyle yapardı. Esnafın alacağı ve satacağı eşyanın fiyatı muayyen olup defterde kayıtlı idi.[1115] Bunun haricine çıkıp ihtikâr yapanlar ele geçerse şiddetli ceza görürlerdi.

Her esnafın, her yerde yani şehirde ve kazada miktarı ve dükkân adedi muayyendi. Ondan fazla dükkân açılması ihtiyaç üzerine hükümetin müsaadesine mütevakkıftı; keza usta ve kalfa adedi de öyle idi.[1116] Bir çırağın kalfa ve bir kalfanın usta olması merasime tâbi olup derece ve adları deftere kaydedilirdi; yani önüne gelen dükkân açamaz ve usta olamaz; gizli olarak açılan dükkanlar derhal kapatılırdı.[1117]

[1113] Mühimme, Nr. 42, s. 286 ve Mühimme defteri, Nr. 43, s. 187 Mühimme defteri.

[1114] Osmanlı denlntİTiin merkez ve bahriye teşkilâtı.

[1115] İstanbul kadısına hüküm, ki,
Mektup gönderip nalçacı taifesi meclîsi şer'-i şerife gelip kadîmden papuç ve başmak birer akçeye nalçalanıp ve çizme ve çizme papucu ikişer akçeye eğer mıhımıze (mahmuzlu) olursa üçer akçaya. .. olıgelip hâlâ ferdane ve zenne papuşi ve Başmak ikişer akçeye ve çizme dörder ve beşer akçeye nalçalanur olup nevbet ref* olunup her biri istedikleri yerlerde dükkân tutup işler oldular. Ber-karar ı sabık nalçalatmak nalçacılara vesair amme-i nâsa enfâ olup.. . (Mühimm defteri, Nr. 51. s. 2).

[1116] İstanbul kadısına hüküm ki,
Südde-i. saadetime mektup gönderip mahruse-i îstanbufda vaki iğneci taifesinin kethüdaları olan Mustafa ve şeyhleri Hacı Mustafa ve yiği basıları Hasan ve ehl-i hibreleri olan İbrahim ve Hacı Safer nâmtimes neler iğneci namına olup kefilsiz bizim marifetimiz yok iken dükkâna geçip nıc kimesnenin malını alıp bize bulmak teklif ederler, olbabta bize küllî zuln ve hayf olur; ol makule kimesnelerin men olunmasın rica ettiklerin büdü missin... (Mühimme defteri, Nr. 47, s. 7).

[1117] Mühimme defteri, Nr. 6, s. 84, sene 972.

Mendes Müessesesi

Sultan Süleyman'ın son zamanlariyle II. Selim devrinde bazı ticarî muameleler sebebiyle saraya çatarak siyasî işlerde de kullanılan meşhur Por(efeîz'liYasef Nasi ismindeki Yahudi, Osmanlı memleketleri arasındaki balmumu ticareti Girit adasından Lehistan'la alınarak Eflâk ve Boğdan'a satılan şarabı inhisarı altına alıp hiçbir resim vermeden bu şarapları boğazlardan geçirip Eflâk ve Boğdan'a. sevketmeğe mezun olmuştu.[1118] Bu suretle Türkiye'de bir mevkî tutan Yasef Nasi hem halası ve hem kayın validesi olan Dona Grasia Mendes ile beraber bankamsı bir kredi müessesesi açarak Batı-Avrupa devletleriyle ticaret yapan ecnebilere kolaylık göstermişlerdi. Felemenk sahillerinden tstanbüVa kadar olan ticaret şehirlerinde büyük bir itibar kazanan Mendes müessesesi bu yüzden epey iş yaptığı gibi bu bankanın sermayesiyle birçok devlet mukataa ve iltizamları bu Yahudi kumpanyası eline geçmiş ve bazı Müslümanlar da buraya girerek o sermaye sayesinde mukataacılık yapmışlardır.[1119]

Para Tedavülü

Ticarette hem Osmanlı ve hem bir kısım ecnebi parası tedavül ederdi. Osmanlı parasiyle Avusturya ve Venedik dukası veya filori denilen altun ve daha sonraları Arslanlı denilen Felemenk altun ve guruşu ayarlanmış olduğundan ticarî muamele bunların herhangi birisi üzerinden yapılırdı.

Osmanlı paralarında esas vahid-i kıyası dördü bir dirhem olan akçe ismindeki gümüş para idi. Kıymeti akçeden de az olmak üzere Halep, Diyarbakır ve Erzurum da XVI. yüzyılın ikinci yarısında (989 H. = 1581 M.) Iran muharebeleri dolayısiyle sekizi bir akçe olmak üzere pul kesilmesine müsaade edilmişti.[1120] Akçe'nin ayarı bozuldukça altunlar

[1118] Tnvrıi mecmuası, sene 3, s. 990, 991.
[1119] Tarih-i Osmanî Encümeni, sene 3, s. 1158.
[1120] Erzurum beylerbeğine hüküm ki
kazaya defteri gönderip Erzurum vilâyetinde pul kesilmek babında kemal-i ihtiyaç olduğu Halep ve Diyarbekir hisabı üzre sekizi bir akçelik pul kesilirse mal-i mirîye ve hazineye külli sa'yı vardır deyu arz ittüğiniz ecilden Halep ve Diyarbakır'da kesildiği üzre Erzurum'da dahi kesilmek emr idüp olbabda maliye tarafından hükm-i hümayunum gönderilmiştir. Mühimme defteri, Nr. 46, s. 27.

ona göre ayarlanırdı. XV. yüzyd sonlarına kadar bir Venedik dukası kırk akçeye tekabül ediyordu; Fatih Sultan Mehmed'in kestirdiği ilk Osmanlı altunu da Venedik dukasına göre ayarlanmıştı. Sultanî adı verilen Osmanlı altununun ayarı sonradan artmış olup II. Bayezid'in bastırdığı Venedik dukası kıymetindeki altunlar onlar gibi elli dört akçe tutarında idi; keza XVI. yüzyıl ortalarına kadar da bir duka elli dört ile altmış akçe arasında tedavül etmişti. Solak-zâde tarihi Yavuz Sultan Selim zamanında bir dukanın altmış akçe, Arslanlı denilen bir Felemenk altununun da otuz beş akçe olduğunu yazmaktadır.

XVI. yüzyıl sonlarına yakın zamana kadar bir altun altmış üç akçe iken muharebelerin zuhuru ve para ihtiyacı sebebiyle akçenin ayarı bozulmuş, iptida bir altun yetmiş akçeye çıkmış Ve sonra 992 H. (1584 M.)'de Sultan Süleyman kanununa muhalü olarak yüz dirhem gümüşten sekiz yüz akçe kesilmiş [1121] ve bittabi altun yirmi akçeye fırlamıştır.

Îhraç Ve İthal Eşyaları Ve Döviz Muamelesi Hakkında

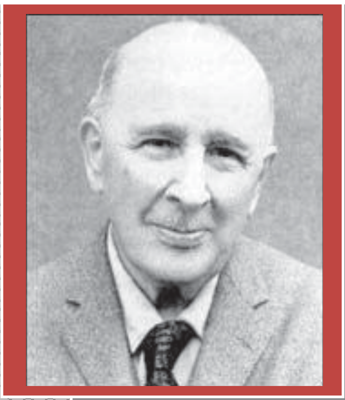
0smam devleti XVI. yüzyıl sonlan ve hatt XVII. yüzyıhn ortalarına kadar birçok ihtiyacın memleketin muhtelif yerlerinden istihsal edilei maadin ve eşyadan tedarik ettiğinden dolay memleket dışına fazla para çıkarmamakta idi. Müverrih Nairaa'nın memleketten para çıkması ve memlekete para girmesi hakkında nasihat başlıklı yazısı dikkate şayan olduğundan buraya aynen koymağı muvafık buldum. Bu yazı XVII. yüzyıla ait hâdiseler dolayısiyle konmuş olup tatbiki hem o yüzyıla ve hem daha evvele ait olduğundan ehemmiyeti haizdir: "Kudemâ ve hükemâ kitaplarında mezkûrdur ki bilâd-ı âdâdan gelen, belki ahar devletin ikliminden hâsd olan teref ve ihtişama müteallik emtia ve eşyaya çendan rağbet etmek padişahlara makul değildir ki anların rağbeti ile revaç bulup memleketin nükûd ve emvali ol meta sebebiyle ahar memlekete gitmiye; ekseriya kendi memleketinde hasıl olan tuhaf emtiaya rağbet etmek lâzımdır ki mal memleketten hariç yere dağılmıya. Sâireden emtia getürüp füruht edenler aldıkları meblâğı bilâd-ı tslâmiyye mahsulünden kendülere lâzım eşyaya verirlerse devr-i dâim akçe yine memlekette kalmış olur;

[1121] Kanunî Sultan Süleyman zamanında yüz dirhem gümüşten beş jyü akçe kesilmişti.

bu suretle defeâtle alınan gümrük fâideden addolunur. Efrenc taifesi çok kumaş getirip bilâd-i îslâmiyeden yapağı ve tiftik ve mazı ve şap ve kalye ve remad vesair gayri mâmülü'1-bey' şeyler alıp sefine ile memlû esedî altunu İzmir ve Payas ve Soyda ve iskenderiye iskelelerinde boşaltıp etraf-ı memâ like tevzi olunduğu gibi ki Ankara diyarı ve Halep ve Sayda ve Trablus ve cümle Dürzî cibali ol emval ile memlû olur; amma Moskov diyarından gelen samur vesair enva-ı zî-kıymet kürklere verilen akçeyi ol melâin memâlik-i Islâmiyenin metâina sarfet mezler; kezâlik Hint metâlarma bu kadar hazine, emval gider

Hindliler memâlik-i Osmaniyeden bir şey almazlar ve lâzımları dahi değildir; bunlardan gümrük alınmak fâidesi zımnında olan zarar-ı mâneviye değmez; iratları çok; bilâd-ı âhara adem-i ihtiyaçla masrafları yok menzilesinde olmağla dünyama malı Hind'de ve kahvesi sebebiyle Yemen1 de cemolup mütemevvilleri Karûna muadil olmuşlardır deyü naklederler.[1122]

[1122] Naimâ tarihi, c. /K, s. 286.

OSMANLI TARİHİ
3. Cilt

Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

II. SELİM'İN TAHTA ÇIKIŞINDAN 1699 KARLOFÇA ANDLAŞMASINA KADAR

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI
Türk Tarih Kurumu Üyesi

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1988

İÇİNDEKİLER

İKINCI SELİM'ÎN HÜKÜMDARLIĞI VE YENİÇERİLERİN SERKEŞLİKLERİ

Belgrad'dan İstanbul'a Dönüş

Sokullu'nun Arızasına Ehemmiyet Verilmemesi

Devlet ve hükümet idaresi, işten yetişmiş ve hayatını devlet işlerini görmekle geçirmiş, halkın ihtiyacını bilip anlayan ve ona göre tedbir alan idarecilerin elinde bulundukça memlekette istikrar ve huzur görülür. Sultan Süleyman'ın Sigetvar muhasarası esnasında vefatı üzerine oğlu Kütahya valisi Selim derhal saltanata davet edilmiş, pâdişâhın vefatı da askerden saklanmıştı; yeni hükümdar acele Kütahya'dan îstanbuVa. gelerek tahta oturmuş ve oradan da Belgrad"a. gelmiş ve keyfiyeti Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'ya bildirmişti. Vezir-i âzam, hazinede yeter para olmadığı için cülus bahşişi verilmesine imkân olmadığını beyan ile pâdişâhın Belgrad^da kalmasını ve askerin ulufesi verilerek üç gün sonra hareket olunacağını yazdı. Sokullu aynı zamanda Belgrad'a. gelince Kapıkulu ocaklarına verilecek cülus bahşişi hakkında kanunen yapılması lâzım gelen usul ve teşrifatı da bir arîza ile pâdişâha bildirdi. Buna göre cenaze ile varılınca pâdişâhın çadırı (Otağ-ı hümâyun) içine yeni taht[1] konularak pâdişâh cülus edecek, tebrik merasimi yapılacak; pâdişâh bizzat:

— "Kul taifesinin bahşişi ve terakkileri verilsin, cümle mak-bulümdür." diyecek, sonra Yeniçeri ocağı duacı çavuşu el kaldırıp Ocaktan gelip göçen yoldaşlarına ve Osmanlı pâdişanılarına dua edip âmin diyecekler ve taziyet işi bittikten sonra tekrar erkân-ı devletin kabuliyle herkesin derece ve rütbesine göre Fatlar giy-dirilecekti.[2]

---

[1] Sultan Süleyman, Sigetvar önünde hayatından ümidini kesmiş ve So-kullu'ya yolladığı son hatt-ı hümâyunda vezir-i âzamin ölüm tehlikesi geçirdiğini haber alarak "Min ba'd sen. kendin ol asıl ma'rekeye varmayip umur-i din ü devlet ve nizam-ı adi ü intizam-ı saltanat babında kaim ve daim olasın ve nûr-ı didem Selim Han'ımı ve asker-i Islâmı ve seni hüdaya ısmarladım...." demişti. (Atayı, Şakayik zeyli, s. 336); yine Sultan Süleyman vefatından evvel Belgrad'a yeni bir taht getirtmişti. Son deminde bu tahtın belki oğlu Sultan Selim'e nasip olacağını söylediğinden Sokullu, arızasında ondan da bahsetmişti (SelâniH tarihi, s. 64).

[2] Vezir-i âzam, arızasında şöyle diyordu :

"înşaallah merhumun cenazesiyle vardığımızda otağ-ı hümâyun önünde çartak sayeban kurulsun ve tstanbuVdan gelen yeni taht-ı devlet, tuğlar mabeyninde kurulsun ki merhum ve mağfûrünleh, 'belki

Sultan Selim, Vezir-i âzamin arızasını alınca evvelâ hocası olan Biri Ataullah Efendi'ye ve sonra Celâl Bey ile lalası Hüseyin Paşa'ya göstermiş; üçü de itiraz ederek :
— "istanbuVda. cülus edilmiş olduğu için tekrara hacet yoktur. Bu, hâkimi mahkûm etmektir; İstanbul'da, oturup buraya gelmese idik ne derlerdi." diye söylemişler. Bu arada musahip GelâfBey :
— "Evvel zamanda bir söz işitilirdi, vâki imiş Meselâ Âl-i Osman'dan saltanat tahtına geçmez madem ki kul kılıcı altından geçmeye, gerçek imiş; mülkün vârisi hazır olunca bu sözleri dağdağadır" demiş. Bu suretle Sultan Selim, Sokullu'nun tezkiresine ehemmiyet vermemiş.
Bu halden müteessir olan Vezir-i âzam, kâtibi Feridun Bey'in yüzüne bakarak :
— "Vezir-i müşîr memleket işlerine ait ahvali arzeder, pâdişâh başkalarının re'yi ile hareket eder, ihtilâl böyle olur; zira başkaları sırra mahrem, olamaz, hata bundadır. Pâdişâhımız ise müstağni, kimseye söz söyletmez ve söylemek dahi istemez; kul taifesi ise bunun gibi cülûs-ı saltanatta bizzat kendi kelâmından iside gelmişlerdir; bu ortalıkta Mehmed Lala nice müaara îtsin." dedi. [3]

Ocaklının İnfiali

Feridun Bey tekrar bir tezkire ile Otağ-ı hümâyuna girmiş olan padişahı ikaz etmeyi arz eyledi ise de Vezir-i âzam mani olarak :
— "Bizim vezir idüğimiz neden malûm? Caiz ki istedüğin istihdam eyliye. Hata eylediniz demek olur" sözleriyle tekrar bir şey yazdırmadı[4].
Babasının cenazesini karşılayan Sultan Selim, cenaze namazım kıldı; devlet erkânını ve askeri selâmlayarak doğru çadırına girdi. Bunun üzerine Yeniçeriler :
— "Bizim kadimden olagelen kanunumuza riayet olunmadı, terakki ve

Sultan. Selim Han'ıma müyesser olup teşrif eyleye* demiş idi. Devlet ve ikbal ile cülûs-i hümâyun buyurup erkân-ı devlet bendeleriniz yollu yolunca pâye-i serir-i saltanata yüz sürüp behemehal kul taifesi mâtakaddemden ecdad-ı izamınız kanunu üzere bahşiş ve terakkilerini mübarek kelâm-ı şerifinizden işitmek beyinlerinde âdet-i mukarrere leridir; yani cümlesi verilsin, makbûl-ı hümâyunumdur demenizi isterler. Alelhusus yeniçeri taifesi içinde ricalullah mukarrerdir, kadimi kanunları çavuşları ellerin kaldırıp ocaktan geçen yoldaşlarına ve Âl-i Osman pâdişâhlarına dualar edip cümlesi âmin demek kaide-i kadîmeleridir ve hayır ve bereket dahi bundadır.." (Selânikî tarihi, s. 64).
[3] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/1-3
[4] Selânikî, s. 65,66.

bahşişlerimiz söylenmedi» ne olacaktır?" diye bağrışmağa başladılar; vezirlerin yanına gidip :
— "Niçin böyle yaptınız, sonra zahmet çekersiniz, ama yine suçlu biz oluruz; fakat Orta kapısında veya Saray kapısında siz bizimsiniz, hayırlar ola" dedikten sonra bu bağrışlara aldırış etmeyen yeni hükümdara da :
— "Biz seni avlayacak yeri biliriz" diye bağrıştılar.[5]

İstanbul'a Hareket

Belgrad da askere cülus in'amı dağıtıldı; verilen para kanunen almaları lâzım gelen miktardan noksandı; bakiyesinin bilâhare verileceği söylendi ve hareket olundu. tstanbuVa. yakın Litroz'a. gelince Yeniçeriler yapacakları işe dair aralarında görüşmeğe başladılar ve kararlarım verdiler.[6]

Iitrose Kararı

Bu karara göre İstanbul'a, girdikten sonra Şehzade camii ve Eski odalar önünde durup ileri gitmiye-çekler ve Saray kapısını kapatacaklardı; bu karar orduda bizzat bulunan Müverrih Selânikî Mustafa Efendi tarafından duyularak Reis ül-küttab ile Feridun Bey'e anlatılmış ve o da So-kullu'ya söylemişse de aldırış etmemiştir; zaten sabah da yakın olduğundan bir tedbir ittihazına da imkân kalmamıştı.[7]

İstanbul'a Gırış Ve Vezirlere Hakaret

Pâdişâhın şehre gireceği sırada İstanbul muhafızı iskender Paşa ile Kaptan-ı derya Piyale hakaret Paşa ve Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi kendisini karşıladılar. Padişah böylece alayla Edirne kapısina geldi, Yeniçeriler içeri girip aralarına kat'iyyen kimseyi sokmadan Şehzade camii Önüne kadar geldiler ve orada durup yürümediler. "Yürüyün" dedikçe "Katalan otluk arabası var" dediler; böylece bir

[5] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/3
[6] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/3
[7] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/3

saat geçti; pâdişâh at üstünde bekliyordu. Pek ağır gidişle Sultan Beyazid hamamı önüne geldikleri sırada [8] Vezir Pertev Paşa bunlara nasihat yollu :

— "Lâyık değil yoldaşlar" deyince bu söz, çatmaya vesile arayan Yeniçerilerin gücüne giderek :

— "Bire vastak fitne, bunlar senin kölen midir ve sen serdar mısın ki böyle söylersin?" diyerek birisi harbesiyle dokunup başındaki mücevvezesini[9] düşürdü; o sırada Kaptan Piyale Paşa yetişip :

— "Neylersiz yoldaşlar! Ayıp değil midir? Yol mudur böyle itmek" sözleriyle müdahale etmek istediyse de ona da :

— "Sen bir gemici azab ağasısm, bize söylemek ne yolundur" deyip onu da atından yıkıp kaçırdılar. Bunun üzerine ikinci vezir Abın e d Paşa ile Vezir-i âzam ceplerinden avuç avuç altın saçarak ve :

—" Lûtfeyleyin yoldaşlar" diyerek etraflarım alan bir kaç yüz yeniçeri ile konuşarak Saray kapısı önüne kadar geldiler ve bu hallerden-fevkalâde telâşa düşen Yeniçeri ağası Mü-ezzinzâde Ali Ağa yayan yürüyüp mendilini boynuna takarak :

— "Hay meded yoldaşlar! Bana kıydınız, niçin böyle edersiniz, lütfedip ihsan edin" dedikçe ona da :

— "Sen gerçi bize sefer yolunda sükkeri peksimetler yedir-din; ama yeni padişah ve Mehmed Paşa'ya (Sokullu'ya) hazine arttırmak istersen olmaz, belki sen de kurtulamazsın, katlan göresin" diye cevap verdiler.[10]

Saray Kapılarının Kapanması

îleri giden Yeniçeriler saraya eirip kapı kapayarak vezirleri dışarıda bıraktılar. Padişah Haseki hamamı (Ayasofya'daki hamam) önüne kadar gelip bekliyordu. Yeniçeriler burada vezirleri atlarından indirip Önlerine katarak padişahın yanına getirdiler ve eski kanun üzere söz istediler.[11]

---

[8] Sultan Bayezid hamamı, Edebiyat Fakültesi karşısında dır.
[9] Mücevveze, o tarihte vezirlerin başlarına giydikleri serpuş, kavuk.
[10] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/4
[11] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/5

Pâdişahın Bahşiş Ve Terfileri Kabul Etmesi

Bunun üzerine S okullu tekrar pâdişâha yalvarıp
— "Şevketlû hünkârım, bunlar mübarek li-
san-ı şerifinizden .vergilerini işitmeyince müteselli olmazlar, inayet eyleyin, fitne defolsun" deyince padişah :
— İçlerinde Türkçe bilir var ise gelsin söyleyelim" demiş; fakat korkudan hiç kimse gelmeyince Sultan Selim :
— "Cümle bahşiş ve terakkiler verilsin, makbulümdür" deyince kapılar açılıp hükümdar ikindi ezanında Saraya girebilmiştir (974 cemaziyelâhır sonları ve 1567 ocak[12]
İkinci Sultan Selim devlet nizam ve kanunlarını bilmeyen hocasiyle lalası ve musahibinin sözleriyle hareket etmek suretiyle saltanatının ilk gününde otoritesini kırmış ve bu hal askerin disiplin haricine çıkmasına yol açmış ve serkeşlikler tekerrür eylemiştir.[13]

AKDENİZ HAREKÂTI VE YEMEN MESELESİ

Sakız Adasının İşgali

Sakızın Vaziyeti

Osmanlılar denizde hâkim vaziyete geldikten sonra Akdeniz adalarının mühim bir kısmını işgal etmişler, fakat Anadolu sahiline pek yakın olmasına rağmen Cenevizlilerin elinde bulunan Sakız adasını işgal etmiyerek bir miktar vergi ve bir ticaret anlaşmasiyle burayı nüfuzları altına almakla iktifa etmişlerdi. Sakız adası cumhuriyet tarzında müntehap on iki kişiden mürekkep bir meclis tarafından idare edilip Osmanlı devletine her sene on bin altın vergi vermekte

[12] Yukariki kayıtlar bu hâdiselere bizzat şahit olan Selânikî'den hulâsa edilmiştir (s. 64-74).
Başta Selânikî olmak üzeie, Osmanlı menbalannda II. Selim'in İstanbul'a girişi Hicri 25 veya 27 cumade'l-âhire 974, yani Milâdi 7 veya 9 ocak 1567 tarihinde gösterilir. Fakat pâdişâh şehre girerken bizzat şâhid olan ve giriş alayını seyreden Almosnino 5 aralık 1566 tarihini vermektedir kî 22 cuma-d.e'1-ûlâ 974'e isabet eder (Krş. Hammer tarihi, c. 6, s. 188). Buna nazaran Selânikî* deki "cumade'l-âhire" nin, "cumade'1-ûlâ" dan galat olması düşünülebilir. Esasen cumadel'l-âhire sonlarına ait rivayet esas tutulursa Belgrad ile istanbul arasındaki yolculuğun iki aydan fazla sürmüş olduğunu kabul etmek gerekir. Halbuki bu yol hemen hemen her sefer ve yürüyüşte bîr ayda kat'edilebilmektedir. Almosnino'nun verdiği tarihe göre de, yolculuk 35 gün sürmüş oluyor.
[13] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/5

idi. Osmanlı vesikalarında Sakızh idare eden heyete "Sakız beyleri" deniliyordu.[14]

Sakız Cumhuriyeti son zamanda yani üç dört seneden beri vergisini tamamen ve muntazaman vermeyip bir hayli yazıp çizmelere sebebiyet vermekte olduğundan başka[15] Malta muhasarasında Şövalyelere yardımcı kuvvetler göndermek suretiyle düşmana casusluk ettiğinden dolayı hükümetin emniyetini kaybetmişti [16].

Sultan Süleyman son seferi olan Sigetvar'a giderken Piyale Paşa kumandasındaki donanma da Akdenîze çıkmış ve Sakız'la, sessizce işgali kaptan paşanın dirayetine bırakılmıştı. [17]

Sakızın Isgalı Ve Beylerın Tevkıfı

Cezayir beylerbeğisi ve kaptan-ı derya olan Piyae Paşa 5 ramazan 973/1566 nisan iptidalarında yetmiş parça kadırgadan mürekkep donanma ile Akdenize çıkıp evvelâ Çeşme limanına girmiş ve orada kendisini ziyarete gelen Sakız beylerini tevkif eyliyerek [18] sonra adayı işgal ile bura muhafızlığına Kırşehir sancak beyi Muzaffer Bey'i tayin edip kalesine asker, mühimmat ve cephane koyduktan sonra ayrılmıştır[19].

---

[14] 922 rebîulevvel : Boğdan, Eflâk, ve Sakız'ın elçileri gelip mersum ve malûmların hızane-i âmireye îsal eylediler (Feridun Bey, Münşeat, c. 1. s. 477). Sakız'ın on bin altın vergisi hakkında (bk. Mühimme defteri, 1, s. 234, sene 972).

[15] Mühimme, s. 447, sene 973 tarihli hükümden hulâsa : "Üç senedir uhdenize vâcîb olan haracınız südde-i saadetime tam gelmeyip noksan üzere gönderilip tedahül-i sene ettirmekle her yıl tamam eda olunmayıp bu hususta murad ne idüği malûm olmadığım beyan eyliyerek haracın tamamının gönderilmesi enuolunmuştur. Vergi tahsili için gönderilen Hasan Çavuş'a parayı tamamen vermiyerek mühlet istemişler; o müddet zarfında da yine vermedikleri için Hasan Çavuş Sığla tarafına geçip sancakbeyi vasıtasiyle keyfiyeti hükümete arzetmiştir. Bunun üzerine donanma ile Akdenize çıkacak olan Kaptan Piyale Paşa'ya Sakız vergisinin tamamen tahsili emrolunnıuştur {Mühimme defteri 5, s. 509 ve 543).

[16] Mühimme defteri 5, s. 543 ve Tuhfet ül-kibar, s. 81.

[17] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/6-7

[18] Sultan Süleyman son seferine çıkarken deniz yoluyla Mısır'a giden bacıların yolu üzerinde olan Sakız Adası'nın - her ne kadar haraç verir bit cumhuriyet ise de düşmanlarla anlaşarak ve Türkiye ahvalini onlara bildirip casusluk yapmakta ve donanma çıktıkça bunun ne tarafa gideceğini haber vermekte olması sebebiyle - ne suretle olursa olsun elde edilmesini Piyale Paşa*-ya emretmişti.

Piyale Paşa donanma ile Çeşme limanına gelince Sakız Beyleri bir takım hediyelerle elçi göndennişlerse de kabul etmeyip kendisi pâdişâhın serdarı olduğu için bizzat beylerin gelmesini istemiş ve İstanbul'a gidince şikâyette bulunacağını söylemiştir. Bunun üzerine Sakız Beyleri yapılacak şikâyeti Önlemek için bizzat kaptan paşayı ziyarete gitmişlerdir. Beyleri kendi gemisinde kabul eden Piyale Paşa "Saâdetlû pâdişâhımızın ferman-ı şerifi bu ki siz cümle îstanbuVa gidesiz ve kale, Sakız tevâbii ile taraf-ı saltanattan zaptoluna'* diye beyleri tevkif ile adayı işgal etmiştir (Tuhfet üt-kibor, s. 81, 82).

[19] Cezayir beylerbeğisine hüküm ki,

Mektup gönderip ferman-ı şerifim üzere inayet-i hak ile Cezire-i Sakız'ı hüsn-i tedarikle kabza-i tasarrufa getürüp beylerin baps ve içine Kırşehir beyi Gazanfer dâme izzühu ile Yeniçeri kullarım koyup sancak

Sakız beyleri, kaptan paşa baştardesinde tevkiften sonra verilen emir üzerine evvelâ Kefe'ye gönderilmişler ve beyzâdelerden on ilâ on iki yaşlarındaki çocuklardan münasip olanları Enderun-ı hümâyun için yetiştirilmek üzere İbrahim Paşa Sarayına alınmışlardır [20]. Kefe'ye gönderilen on iki âza, sonradan tekrar Sakız'a, iade olunmuşlarsa da görülen mahzur üzerine 976 H. / 1568 M. de verilen bir emirle bunların Galata*da. oturmaları münasip görülerek oraya nakledilmişlerdir [21]. Piyale Paşa Sakız'ı işgal ettikten sonra Güney îtalya sahillerinde faaliyette bulunup ordunun Sigetvar'dan avdetle İstanbul'a girmesinden bir kaç gün evvel devlet merkezine gelmiş ve Sakız hazinesinden alınan külliyetli hazine ile Kapıkulu ocaklarına cülus bahşişi ve terakki verilmiştir. Bu hizmetine karşılık olarak Piyale Paşa vezir olmuş ve onun yerine Yeniçeri ağası Müezzinzâde Ali Ağa Cezayir beylerbeğiliği ile kaptan paşalığa tayin edilmiştir [22].

Avusturya İle Sulh

Yeni hükümdarın cülusu dolayısiyle her taraftan gelen heyetler arasında Alman imparatoru Mak-similyan'ın elçisi de vardı. Elçi Sigetvar seferi dolayısiyle bozulan sulhun iadesine muvaffak oldu; yirmi beş maddeyi havi muahede sekiz senelik olmak üzere yapılmıştı (975 ramazan / 1568 şubat). Bu muahede mucibince Osmanlılar elde ettikleri yerleri muhafaza etmekte idiler; evvelki muahede muce-bince imparator tarafından Macaristan'ın bir parçası için verilmekte olan otuz bin dukadan mâada vezir-i azama senede iki bin altın ve diğer bazı erkâna da hediyeler verilecekti.[23]

---

tarikiyle müşarünileyhe verilmesini, onlardan gayri hayli beyzadeler olup onların ahvalini ve muavenet için Maltcfya gönderdikleri kefereden bazısı mevcut olduğm ve iki kiliseden biri cami ve biri mescid olup ve bir kadı ve bir mikdar yeniçeri kullarım tâyin olunmasın ve sair her ne îlam eylemiş isen ala vech-it-tafsil malûm olup... vusul buldukta ol beyzadelerden on, on beş yaşında (diğer bir hükümde 10 ilâ 12 ya§ kaydediliyor) olup harem-İ şerifime lâyık olanları gönderip... Moha'ya muavenete varanlardan mevcut olanları ele getürüp kadunaya (zincire) vurup kürek çektiresin ve hazinesinde bulunan defteri cümle mühürleyip südde-i saadetime gönderesin... (Mühimme 5, s. 543, sene 973 şevval).

[20] Mühimme 5, s. 559.

[21] Sakız sancalcbeyine gönderilmiş olan 23 cemaziyelâhır 976 (1568 aralık) tarihli hüküm sureti (Mühimme 7, s, 957). Hammer, Sakız beylerinin Papa Beşinci Pi ile Fransız kiralı namına Fransız elçisinin tavassutlariyle (Hammer, bililtizam müdahale diyor) kurtulduklarını yazar (Atâ Bey tercümesi, c. 6, s. 191).

[22] Sakız'ın işgalini müteakip 974 H. de tahrir yapılmıştır (Başvekâlet arşivi Tapu defteri No. 366). Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/7-8

[23] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/8

Kıbrıs Adasının Zaptı

Kıbrısın Kısa Tarıhı

Kıbrıs adası Bizans'a tâbi iken Milâdî 648 veya tarihi 649'da[24] ilk defa Müslümanların istilâsına uğramış ve vergiye bağlanmıştı. Daha sonraları vergilerim vermemesinden dolayı da, Abbasî halifesi Harun ür-Reşid tarafından işgal olunmuş ise de Bizans imparatoru Nikefor Fokas 760 senesinde adayı geri almağa muvaffak olmuştu.
Kıbrıs adası Haçlı seferleri esnasında İngiliz kiralı Arslan-yürekli Rişar tarafından Bizanslılardan alınarak Gui de Lusignan'a verildi (1192) ve hu tarihten itibaren onun soyu elinde kaldı; bir aralık Ceneviz ve daha sonra Venediklilerin nüfuzu "altına düştü ve 1489'da tamamen "Venediklilerin idaresi altına girdi.
Lusignan ailesi zamanında Kıbrıs kıralhğmm donanması vardı ve bu donanma Anadolu ve Suriye sahillerini tehditten hâli kalmazdı; hattâ bir aralık Kıbrıs kiralı Piyer zamanında ve 1366'da İskenderiye bile kısa bir zaman için bu kıralhğm işgaline uğramıştı; fakat daha sonraları Akdenizdeki müslüman gemilerine rahat vermeyen Kıbrıs gemileri yüzünden Memlûk sultanı Melik Eşref Barsbay 829 H./1426 M. de adaya taarruz ederek kıral Jak'ı esir eylemiş ve bu kırallığı senede sekiz bin duka altını vergiye bağlamıştı[25].
Bu Lusignan ailesinin son zamanlarında Kıbrıs adası, sahillerinde yerleşmiş olan Ceneviz ve Venediklilerden ikincisinin eline geçti; Venedikliler muhtelif şekildeki entrikaları neticesinde 1484' de Venedik'e giren Kıral II. Jak ile izdivaç ederek kocasiyle çocuğunun vefatlarından sonra son Kıbrıs hükümdarı olan Venedikli Katerin'in kırallık hukukundan feragat ettirilmesi üzerine Kıbrıs adası doğrudan doğruya Venedik cumhuriyetine geçmiş ve bir meclisle idare olunmuştur (1489).[26]

---

[24] Bazı eserlerde Hicretin 27. senesinde deniliyoi ki milâdi 648 yılına tesadüf eder.
[25] Nücûm üz-zdJıire'de Kıral Jak'ın adı Cinos bin Çek olarak zikrediliyor. Yine bu eserde Lefkoşa ismi Efkasya yazılmaktadır. Kıbrıs'ın işgali, kiralın esareti, Kahire'ye getirilmesi, Kabire'deki konsolosların tavassutiyle iki yüz bin altın fidye-İ necat'a bağlanıp yarısını peşin verip diğer yarısını da göndermek üzere anlaşma yapıldıktan sonra salıverilmesi hakkında JVücûm üz-zâ/ıire'de aym bir fasıl olarak mufassal malûmat vardır.
[26] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/9-10

Venedik İdaresinde Kıbrıs

Venedikliler bu suretle adayı idareleri altına aldıktan sonra Memlûk devletiyle hoş geçinmek için Kıbrıs krallığının Memlûklere vermekte oldukları vergiyi kabul etmişler ve daha sonra bu vergiyi Memlûklerin yerine kaim olan Osmanlılara da vermişlerdir; hattâ Yavuz Sultan Selim Mısır'ı işgal ettikten sonra daha Kahire'de bulunduğu sırada Kıbrıs adası haracını istemek için dört kayıkla Silâh-darlar kethüdası Ali Ağa'yı adaya yollamıştı[27].
1521'de Rodos adasının Osmanlılar tarafından zabtı Venediklileri fevkalâde telâşa düşürmüş, bundan sonra da sıra Kıbrıs'a. geldi zanniyle adayı tahkime başlamışlardı; fakat Osmanlı hükümeti başka sahalarda meşgul olduğundan Venediklilerin korktuğu olmadı. Osmanlı sarayı Kıbrıs beylerinden zaman zaman av için adada yetişen doğanlardan istiyordu[28].

Kıbrısın Ehemmıyetı Ve Osmanlılar

Osmanlı devleti Suriye ve Mısır'ı alıp Kuzey Kıbrı m ehemmıyeti ve Afrika'nın en mâmur kısmına sahip olduktan sonra yol üzerinde bulunan ve korsan gemilerine melce olan Girid adasiyle Suriye ve Anadolu sahillerine pek yakın bulunan, tüccar ve sair gelip geçen gemilere rahat vermeyen Kıbrıs adasının elde edilmesi zaruret halini almıştı [29].
Venedik cumhuriyeti bazı olaylardan kuşkulanarak her ihtimale karşı kendisine Avrupa'dan yardımcı aramakta idi; filhakika cumhuriyet, tahmininde aldanmamıştı; çünkü Osmanlı hükümeti Sigetvar^m. zaptından sonra Avusturya ile sekiz senelik bir muahede yapmış olduğu gibi Iran devletiyle de dostça müna-sebatta bulunuyordu; bu sebepten cumhuriyet, çıkabilecek bir fırtınanın kendi başından

[27] Haydar Çelebi ruznâmesi : Feridun Bey, Münşeat, c. 1, s. 489.
[28] Mühimme defteri 3, s. 339, sene 967.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/10
[29] ".. .Bahr-i Rûm ki Deryay-ı sefîd demekle şöhre-i cihan ve cezair-i bî-şümar ile matbuh-ı cihan di degân-ı uli'l-ebsardır, hüccac-ı müslimînin güzergâhı ve zehair-i Mısır ve Yemen ve metâ-ı Hind ve Aden bîrle merakib-i bahriyenin penahı olmağm salâtîn-i Âl-i Osman yegân yegân intizama himmet kılmışlardı. Cezire-i Kıbrıs henüz küffar elinde baki olup..." (Atâyî, Şakayik zeyli, s. 159).

geçeceğini bazı emarelerden istidlal etmişti.
İkinci Sultan Selim, en küçük ihtimalleri düşünen Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'nm mütaleası hilâfına olarak[30] Sokullu'ya aleyhdar olan Lala Mustafa Paşa ve Yahudi Yasef Nasi'nin teşvikleri ve Müftü Ebüssuûd Efendi'nin fetvası üzerine şarabı ile de meşhur olan Kıbrıs'ın alınmasına karar verdi. Venedik cumhuriyetini kuşkulandırmamak için eski muahede yenilenmiş olmakla beraber cumhuriyet müteaddit vası-talariyle işi anlamakta gecikmedi; İstanbul'da bulunan Venedik elçisi Barbar o Kıbrıs'a karşı yapılacak bir seferin Önüne geçmek için heccareye başvurdu ise de muvaffak olamadı.[31]

Venediklilerin Faaliyeti

Kıbrıs'ın işgalinin önüne geçemiyeceaini anlayan cumhuriyet, Papaya başvurarak onun delaletiyle Avrupa'nın büyük devletlerine müracaat etti; Türklerle yakın bir zamanda muahede imzalayan İmparator Maksimilyan, aynı zamanda Floransa dukasına Büyük Duka unvanım vermesinden dolayı Papaya gücenmiş olduğu için bu müracaata ehemmiyet vermedi. Fransa kiralı IX. Şarl ise Osmanlılarla iyi devam eden münasebâtı sayesinde hem siyaset ve hem de ticarette elde ettiği mevkii düşünerek Papanın müracaatını reddettiği gibi Papanın kardeşi olan Kardinal'ın gerek kendisine ve gerek Alman imparatoru ve Alman beylerine olan müracaatını ve kendisinin Alman beylerini ne suretle ikna eylediğim ve Türk dostluğuna sadık kaldığını elçisi vasrtasiyle Osmanlı hükümetine bildirdi[32]. Iran devletine yapılan

[30] Sokullu, Kıbrıs'ın zaptına kalkılacak olursa, Avrupa devletlerinin Osmanlılar aleyhine ittifak etmelerinden korkmuştu. Nitekim bu ittifak yapılmış ve Lepanto mağlubiyetiyle büyük zararı da görülmüş ise de yine o gayretli büyük vezirin himmetiyle tehlike bertaraf edilmiştir. Kıbrıs'ın zaptı için Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin fetvası ve Naltşa (Naksos) dukası Yasef IVari'nin teşviki de vardır. Ebussuûd'un fetvası Peçevî tarihi ile (C. 1, s. 487) Hammer'de (C. 6, s. 244) görülüyor.

[31] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/10-11

[32] 979 senesinde Papa'mn biraderi olan kardinal beyşüz atlı ile Fransa'ya gidip Osmanlılar aleyhine bir ittifak yapmağa çalışmış ise de kıral buna muvafakat etmemişti. Bundan sonra bu kardinal imparatora da baş vurup bunu da Osmanlılar aleyhindeki ittifaka sokmak istemiş, fakat imparator, Alman prenslerinin de bu ittifaka dahil olması şartiyle Papa^ îspanya, Venedik ittifakına gireceğini söylemiştir. Bu defa Alman prensleriyle anlaşmak isteyen kardinal, Fransa kiralının el altından prensleri elde etmesi neticesinde bir muvaffakiyet elde edemiyerek geri dönmüştü.
Fransa kiralının, II. Sultan Selim'e olan nâmesi bir kurye vasıtasiyle İstanbul'daki Fransız elçisi Françesko'ya gelip onun vasıtasiyle pâdişâha takdim edilmiştir. Bu nâmenin tarihi malûm değilse de verilen cevabın 980 senesi saferinin dördünde (1572 haziran) oluşuna göre Papanın Fransa kiralına müracaatının 979 sonlarına doğru (1571 mart veya nisan) tarihlerine tesadüf etmesi muhtemeldir (Mühimme defteri 19, s. 114).

müracaat da akim kaldı; çünkü Osmanlı hükümeti İran'dan Şahkulu Han'ın riyaseti altında gelen sefaret heyeti ile anlaşarak aradaki ihtilâfı kaldırmıştı.[33]

Venedıkın Muttefıklerı

Bu falıyet neticesinde Ispanya kiralı İkinci Filip, Papa ve Malta şövalyeleri ile Venedik arasmda bir ittifak vücûda geldi. Bu vaziyet yâni ittifak ve İspanya'nın yüz kadırga ile harbe iştirak edeceği, Dubrovnik (Raguza) cumhuriyeti tarafından Osmanlı hükümetine bildirmişti[34]. Bunun üzerine Osmanlı devleti Bosna eyaletinin güney-batısmdaki Kilis ve HersekHe hudutlarını tahkim için ora sancakbeylerine emir verdiği gibi donanmanın da miktarının arttırılması için kaptan paşaya hüküm göndermişti[35].
Müttefikler donanması aralarındaki karar mucibince Girid'in Suda limanında birleşeceklerdi. Filhakika 1570 senesi mayısında (977 Zilhicce) Venedik donanması Suda limanına geldiyse de diğerleri geç kalmışlardı. Az aşağıda görüleceği üzere bu sırada Osmanlılar Kıbrısa. taarruz etmişlerdi. Müttefikler ancak aynı sene ağustosunun (978 rebîulevvel) yirmi birinde birleşebilmişlerdi.[36]

Müttefiklerin Donanma Mevcudu Ve Faaliyetleri

Muttefıklerın donanma miktarı muhtelif kısımlardan 206 gemi ile 1300 top, onaltı bin asker ile 36 bin gemici ve kürekçi idi. Bunlar 1570 senesi eylülünün on üçünde Suda limanından kalkarak eylülün yirmi ikisinde Meyis adası önüne kadar geldilerse de orada fırtınaya tutuldular. îleri giden keşif gemileri Kıbrıs adasının

[33] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/11-12
[34] Dubrovnik beylerine hüküm kî:
Südde-i saadetime mektup gönderip Filip Kıral (İspanya kiralı II. Filip) Venedik'e muavenet için yüz pare kadırga Papa'ya verip ihzarına acele eylediklerin ve bilcümle eğer Venedik'e müteallik ve eğer Papa ve Dukka ve Beç kiralı vesair Frengistan ve gayre müteferrî her ne ki îlâm olunmuş ise mufassalan raalûm-ı şerifim olmuştur {Mühimme 12, s. 123, sene 978 zilhicce ve s. 439). Bundan başka yine Dubrovnik cumhuriyeti, Papa, Pi'nin yerine 1572 de Gre-guvar'm Papa olduğunu ve bunun Venediklilere yardımını havi mektuplarını haber vermiştir; buna karşı 980 rebîülevvelinde (1572 temmuz) hükümetçe cevap verilmiştir (Mühimme 19, s. 118).
[35] Mühimme 12, s. 98, 126, 128, 131 ilâ 133 ve 139, 140.
[36] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/12

merkezi olan Lefkoşe'nin zaptedil miş olduğu haberini getirdiler.
Bunun üzerine deniz mevsiminin geçmesi ve donanmanın fırtınadan hasara uğraması sebebiyle müttefikler harbe cesaret edemiyerek Rodos'un Knavye burnunda Ayoluki köyünden yirmi beş eşit aldıktan sonra[37] Suda limanına avdet ile muharebeyi gelecek seneye bıraktılar.[38]

Kıbrıs'ın Zaptı

Kıbrıs adasının Trablusşam, İskenderun, Mersin ve İçel sahillerine yakın olması dolayısiyle adanın, Akdenizin doğusuna sahip olan Osmanlılara geçmesi pek tabiî görülüyordu. Çünkü her sene Mısır'dan ve Suriye sahillerinden istanbuVa. giden ve dönen gemiler Malta ve Venedik korsanlarının taarruzlarına uğruyordu; bundan başka havanın muhalefeti sebebiyle Kıbrıs'a, düşen tüccar gemilerinin eşyaları müsadere olunuyordu[39]. Devletçe bu halden şikâyet edilince bu tecavüzü yapanların Mesina ve Malta korsan gemileri olduğu cevabı veriliyordu.
977 zilhicce /1570 mayısda 180 kadırga, 10 mavna^ 170 barca ile karamürsel denilen daha küçük deniz vasıtasından yani üç yüz altmış parçadan mürekkep Osmanlı donanması K.aptan-ı derya Müezzinzâde Ali Paşa kumandasında olarak İstanbul'dan Kıbrıs'a hareket etti. Adanın zaptına vezir Lala Mustafa Paşa serdar tayin edilip denizdeki donanma faaliyetine de tecrübesine binaen II. Selim'in kızının kocası Vezir Piyale Paşa memur edildi. Boğazdan çıkıldıktan sonra donanmaya yüz kadar levend gemileri de iltihak etti. Karadan sevkedilen Anadolu tımarlı sipahileri, tahsis edilen gemilerle Fenike limanından adaya geçirildi (978 muharrem / 1570 temmuz) ve bunlar dahilde adanın merkezi olan Lefkoşe üzerine şevke dildiler. Donanmadan çıkan Kapıkulu ocaklarının da iltihakiyle Serdar Lala Mustafa Paşa elli bir gün muhasaradan sonra Lefkoşe'yi aldı (8 rebîulâhır 978 / 9 eylül 1570). Daha yukarıda söylediğimiz gibi bu

---

[37] Cezayir reislerinden Pirî Reis'in elde ettiği esirlerden Papa ve ispanya gemilerinin Venedik gemileriyle birleştikleri ve sonra Rodos'a gelip Ayoloki köyünden yirmi beş esir aldıkları Piayle Paşa'ya yazıldıktan sonra düşman donanmasının üzerine gidilmemesinin sebebi sorulmakta ve noksanını Kıbrıs'taki gemilerle ikmal ederek hareket etmesi emrolunmaktadir (Mühimme 14, s. 360).
[38] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/13
[39] Mühimme defteri 3, s. 103, 143, 145, sene 966.

sırada müttefik dananması Meyis adası önüne kadar gelmiş ise de Lef-koşe'nin alındığını haber alarak dönmüştü.

Lefkoşe'nin zaptından sonra adanın doğusundaki Magosa (Famagosta)'dan maada diğer mühim Kıbrıs şehirleri teslim oldular. Piyale Paşa düşmanın âni baskınına mani olmak için Rodos açıklarında bulunuyordu. Bu sırada adanın en mühim ve müstahkem şehri olan Magosa muhasara edildi (1570 Ekim ayı ortaları). Denizden de yardım gören bu mevkiin düşmiyeceği zannolunmuştu. Magosa denizden de abluka olundu; kışın gelmesi üzerine Piyale Paşa Rodos beyi Arap Ahmed Bey kumandasında kırk kadar kadırga bıraktıktan sonra Magosa limanından ayrıldı; adada yalnız Serdar Lala Mustafa Paşa kaldı.[40]

Magosa Nın Alınması

Kale, denizden iyice tazyik edilemediğinden donanmasi Venediklilerden yardım görüyordu. Bunun üzerine İstanbul'dan Kaptan-ı derya Müezzin-zâde Ali Paşa kumandasiyle acele kuvvet ve donanma yollandığı gibi asıl mühim bir donanma da Pertev Paşa serdarh-ğıyle Akdenize çıkarıldı.

Lala Mustafa Paşa yardım kuvveti aldıktan sonra Ma-gosa'yı iyice sıkıştırdı ve nihayet kale kumandanı Bragadino, 1571 Ağustosunun dördünde beş maddelik anlaşma ile bir sene muhasaradan sonra kaleyi teslim etti; Magosa kalesinde yedi yüz altmış top ile dört bin cenkçi asker elde edildi.

Kıbrıs derhal tahrir olunup beylerbeğiliğine Avlonya sancakbeyi Muzaffer Paşa tâyin olundu ve münasip miktar kuvvet, cephane konuldu ve bir eyâlet itibar edilen Kıbrıs'a. Tarsus, Alâiye ve îçel sancakları ilhak edildiği gibi[41] aynı zamanda adaya Anadolu'dan Konya, Karaman, Niğde, Kayseri sancaklarından göçmen naklolundu[42]; hattâ daha sonraki senelerde adanın îman için göçmen nakli daha müsait şartlarla yapıldı[43]. Bundan sonra Kaptan Paşa,

[40] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/13-14
[41] Mühimme 16, s. 346'de 27 cemaziyelâbır 979 tarihli hüküm.
[42] Mühimme 16, s. 246, sene 979. Mühimme 9, s. 246, sene 979.
[43] Ada, harpten harap olup iktisaden fena duruma düşmesi sebebiyle bir müddet vergiden muaf tutulmuş ve buradaki Türk nüfusunu arttırmak için Konya, Karaman, Niğde, Kayseri, Antalya, Bozok, Alâiye, Manavgat, îçel sancak ve kazalarından nakiller yapılmış ve bunların üç sene vergiden muaf oldukları

Anadolu sahilinden adaya icabında asker nakli için bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra Serdar Pertev Paşa ile birleşmek üzere Kıbrıs'tan ayrıldı ve Rodos civarında onunla birleşti[44].

Lepanto - Înebahtı Muharebesi

Kıbrıslı kurtarmak için sevkedilen müttefik donanması Meyis adası Önünden geri döndükten sonra mevsimin geçmesi ve donanmaların hasara uğraması sebebiyle harbî ertesi seneye bırakmıştı. Bu müddet zarfında Venediklilerin tahrikiyle Bosna'nın Kilis sancağında îşkodra taraflariyle Epir'&e Delvine, Yan-' ya taraflarından Osmanlı devleti bunlar üzerine kuvvet sevk-etmiştir.[45]

Osmanlılar Aleyhıne Mukaddes Ittıfak

Bu vaziyetler sebebiyle Papa Beşinci Pi iyiden iyiye faaliyete geçmiş, bilmünasebe yukarıda kaddes ittifak söylendiği gibi Fransa, Almanya ve hattâ Polonya'ya yaptığı ittifak teklifi kabul edilmemiş, yalnız Papalık ile İspanya, Venedik ve Malta arasında bir anlaşma olmuş ve bu da bir senede yapılmıştı. Papanın fevkalâde gayret sarfım tehlikeli gören vezir-i âzam, Venediklilerle bir sulh anlaşması yaparak Papanın faaliyetini durdurmak istediyse de Magosa muhasarasının uzun sürmesi müzakereyi akim bıraktı. Bu esnada Osmanlı hükümeti muhtelif vasıtalarla düşman ahvalinden malûmat alarak kaptan paşaya talimat veriyordu[46]. 1571 mayısının yirmi beşinde akdedilen Venedik-İspanya andlaşmasında daimî surette Türklerle mücadele edilmesini havi bir madde de vardı. Mukaddes ittifak denilen bu anlaşmaya Tos-kana, Ceneviz, Savua, Malta, Ferrara, Parma gibi küçük beylikler de girmişti. Müttefik

---

bildirilmiştir. Bundan başka Kıbrıs'ta, bulunup devlete ibanet eden erkek ve kadın yerli hıristiyanlardan üçyüz neferi de Antalya'ya iskân edilmişlerdir (Mü-hımme 71, s. 157). Kıbrıs'a daha sonra da Anadolu eyaletinden ve Adana, Tarsus ve Sis'den de göçmen sevkolunnmştur (Mühimme 23, s. 273, sene 982 safer). Yine buraya XVIII. yüzyılda Türkmen aşiretlerinden de göçmen iskân edilmiştir.

[44] Talebemden Bay Fikret Alasya eski ve yeni kaynaklardan faydalanmak suretiyle hazırladığı Kıbrıs tarihi isimli mezuniyet tezini 1939'da Lefkoşe'de bastırmıştır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/14-15

[45] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/15

[46] Venedik Papa, îspanya ittifakına dair alınan haberler üzerine Osmanlı hükümetinin kaptan paşaya göndermiş olduğu 19 şevval 978 (1571 mart) tarihli hüküm (Mühimme 12, s. 98).

donanmasının başkumandanlığı ispanya kiralı II. Filip'in kardeşi ve Şarlken'in tabiî oğlu yirmi üç yaşındaki Don Juan'a verildi. Mesirea'da toplanan donanma, Doğu Akdeniz'e doğru hareket etti; bu mukaddes ittifakla Avrupa'da Osmanlılar aleyhine on ikinci ittifak yapılmış oluyordu[47].

Osmanlı Donanması

Daha yukarıda söylendiği gibi Magosa muhasarası esnasında Kıbrıs serdarı Vezir Lala Mustafa Paşa'mn yardım istemesiyle donanmanın bir kısmı acele olarak kaptan paşa kumandasında olarak o tarafa yollanmış ve diğer büyük kısım da Pertev Paşa kumandasiyle Akdeniz'e çıkarılmıştı. Magosa'nın zaptından sonra kaptan paşa Kıbrıs'ta, yirmi gemi bıraktıktan sonra 15 zilhicce 978 (10 mayıs 1571)'de adadan ayrılıp 979 saferi iptidalarında (1571 haziran) Pertev Paşa ile birleşti[48]. Bu sırada İstanbul'da, bulunan Barbaros'un oğlu Hasan Paşa kumandasiyle gönderilen yirmi kadırga da donanmaya iltihak etti.

Osmanlı donanması mevcudu 250 ile 300 arasında idiyse de [49]cenkçi ve kürekçi noksandı. Osmanlı amirali, Venedik donanmasının Girid adası taraflarında olduğunu haber alarak o tarafa gittiyse de bulamadı ve bu sırada Pertev Paşa Ağrıboz'da gemileri yağlayıp erzak aldığı sırada Garp Cezayiri beylerbeğisi olan[50] Uluc Ali Paşa da yirmi gemi ile

[47] Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 266. Hammer, 1344*de Aydın oğlu Umur Bey aleyhinde Papa Urben'in tertip ettiği ittifakı da Osmanlılar aleyhine olan ittifak olarak on üçe çıkarmışaa da doğru değildir.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/15-16

[48] Mühimme defteri 10, s. 10'da Pertev Paşa'ya gönderilen 9 muharrem 979 tarihli hüküm ve Mühimme 10, s." 19. Kaptan Alî Paşa'ya gönderilen 3 safer 979 tarihli hüküm.

[49] İstanbul donanmasının 978 zilkadesinde (1571 nisan) ikiyüz elli pare kadırga ve mavunadan mürekkep olarak çıkuğını Kâtip Çelebi yazar (Tuhfet ül-kibar, s. 90). Müverrih Âlî de kaptan-ı derya Ali Paşa'nın 978 nevruzuna müsadif cuma günü üçyüz parça kadırga, mavuna ve kalite ile İstanbul lima-nından çıktığını beyan etmektedir (varak 197 b). Peçevi tarihi 979 saferinin ipti-daki cuma günü İstanbul'dan üçyüzden ziyade gemi ile çıktığını ve taşrada olan ümera ve levend gemileriyle donanmanın dört yüzü geçtiğini beyan etmektedir (c. 1, s. 491). Hammer ise Osmanlı donanması mevcudunu 240 kadırga, kırk
kalyon ve yirmi küçük çekdiri olarak üçyüz gösteriyor (Atâ Bey tercümesi, c. 6, s. 267).

[50] Bu tarihlerde Cezayir, Asıl Cezayir ve Garp Cezayiri veya Cezayir-i Mag-tıp olarak ikiye ayrılmış olup bunlardan Cezayir beylerbeğiliği Katapn-ı derya Alı Paşa da olup Garp Cezayiri beylerbeğiliği de Uluc Ali Paşa üzerinde idi.

donanmaya iltihak eyledi[51].
Osmanlı donanması buradan hareketle Mora'daki Navarin limanına gelerek orada vaziyeti tetkik etti. Düşmanın faaliyetine dair Arnavutluk sahillerindeki sancaklardan ve .Raguzafr'lardan malûmat alınıyordu; Pertev Paşa Adriyatik denizinde bir nümayiş yaparak Venedik şehrini tehdit etti ve sonra Korfo ve Kefalonya adaları vurularak înebahtı (Lepanto) körfezine gelindi. Düşmandan bir haber alınamadığından askerin çoğu sahile çıkmıştı; avdet olunmak üzere iken tersane reislerinden olup balıkçı kıyafetinde casusluk eden Kara Hoca'nm getirdiği haberde müttefiklerin üçyüzden fazla kadırga, on iki mavuna ve daha bir çok gemi ile Kefalonya sahillerine geldikleri anlaşıldı[52] ve derhal Pertev Paşa'run riyasetinde bir harp meclisi toplandı.[53]

Muharebe Kararı

Bu harp meclisinde, Lepanto-înebahtı kalesinin altında muharebe etmekle açık denizde harp etmek şıklarından hangisinin münasip olacağı görüşüldü. Kara askeri serdarı Pertev Paşa, cenkçi ve kürekçi noksanlığı sebebiyle înebahtı limanında müdafaa tertibatı alınarak düşmanın tecavüzü halinde müdafaa muharebesi yapılmasını söyledi; Uluc Ali Paşa da askerin acemi ve noksan olmasından ötürü[54] ve sair bir hayli mâkul delillerle harbin müdafaa halinde yapılmasını ileri sürüp Pertev Paşa'nın müta-leasma iştirak eyledi ise de Kaptan-ı derya Ali Paşa bu fikirlere şiddetle itiraz etti ve düşmana taarruz etmesi hakkında kat'î emirler aldığından bahseyledi; bunun üzerine taarruza karar verildi.
Bu karar üzerine Uluc Ali Paşa, hücum edilecekse biç olmazsa sahilden uzakta hücum edilsin dedi; fakat bu da itiraza uğradı. Bunun

[51] Miihimme defteri 10, s. 12 (979 muharrem iptidası) ve aynı defter, s. 14*de Uluc Ali Paşa'ya yollanan hüküm
[52] Atâyî, Şekayik zeyli, s. 160.
[53] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/16-17
[54] Donanmada cenkçi ve kürekçinin noksan olmasının sebebi Ki&rıs'taki muharebe dolayısiyle düşmanın muhasara altında bulunan Magosa'ya gitmek ihtimaline mebnî donanmanın alelacele çıkarılmasından ileri gelmişti (Tuhfet ül-kibart s. 90). Âli Osmanlı donanmasimn üçyüz, Levend'lerin yüz gemisiyle dörtyüz olup kışın yaklaşması üzerine Levend gemileri ve etraf beyleri Pertev Paşa'dan avdetlerine müsaade aldıktan sonra cenkçi ve kürekçinin yansından ziyadesi dağılıp donanmada az adam kaldığım ve böylece İnebahtı'ye gelindiğini yazıyor (Basılmamış ikinci cilt, s. 198).

üzerine heyecana kapılan Uluc Paşa gelmekte olan tehlikeyi görüp sakalım yolarak :

-"Hani, Hayreddia Paşa ile Turgutça ile cenk görenler niçin söylemezler? Bir gemiye top dokununca karaya gider, askerin inhizamma sebep olur" diye bağırdiyse de dinletemedi[55].

Kaptan-ı derya Müezzinzâde Ali Paşa cesur olmakla beraber birbirini müteakip kendisine gönderilen fermanlarda mutlak surette düşmana taarruz etmesi emrolunup aksi takdirde mesul olacağı yazılmış olduğundan behemehal taarruz edilmesini müdafaa etmişti.[56]

Înebahtı Deniz Savası

Deniz savaşı Înebahtı körfezinde oldu.Burası Mora'nın Kuzey kısmiyle Orta Yunanistan ve Karlıelının guney sahılıne düşüyordu. Înebahtı körfezine Batı tarafından girilir ve bu körfez yakın zamanlarda açılmış olan Korent berzahına, kadar devam ederdi. Înebahtı kasabası bu körfezin Kuzey sahilinde bulunuyordu.

Bu muharebede Osmanlıların savaşa iştirak eden donanma mevcudu 224 ve müttefiklerin ise 278 idi[57] Türk donanması düşman gemilerinin Kefalonya'da olduğunu haber alınca körfezden çıkarak körfezin Kuzey sahilini takip ile düşman üzerine yürüdü ve açık denizden gelmekte olan düşmanı gören kaptan paşa hü-cûma geçti ve kendisi düşman donanması kumandanının gemisi üzerine atıldı.

979 cemaziyelevvelinin on yedinci pazar günü (7 ekim 1571) Preveze sahili açıklarında muharebe başladı. Düşman baş-amiralı Don Juan, kendi gemisine hücum eden geminin bizzat kaptan paşa gemisi olduğunu üç fenerinden[58] anladı ve bütün kuvvetini buraya teksif ettirdi. Şiddetli muharebeden sonra Kap-tan-ı derya Ali Paşa ile bir çok beyler şehid ve Ali Paşa'run iki oğlu esir düştüler. Bu hali gören bir kısım asker kara tarafına kaçtılar; Pertev Paşa'run gemisi top ile

---

[55] Tuhfet ül-kibar, s. 93.

[56] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/17-18

[57] Hammer harbe iştirak eden müttefikler donanmasını yetmişi îspany; onu Malta, üçü Savua kadırgasiyle on iki Papa, yüz on dört Venedik gemisinden mürekkep olarak ikiyüz dokuz ve Osmanlı donanmasının ise üç yüz olduğunu yazmaktadır {Ata Bey tercümesi^ c. 6, s. 267 ve 269). Kâtip Çelebi muharebe esnasında Osmanlı donanmasının yüz sekiz, düşmanın ise 231 gemisi olduğunu yazmaktadır (s. 92-93).

[58] Kaptan paşa gemisi olan baştarde'de üç fener vardı. Kaptan paşa bu ihtiyatsızlıkla kendisini tanıtmıştı. Halbuki deniz kurdu olan sağ cenah kumandam Uluc Ali Paşa kendisinin fenerini koymamıştı.

batırılarak kendisi denize düşüp yüzerken Hasan Paşa oğlu Mahmud Bey tarafından kanca ile kurtarılıp gemiye alındı ve bir hizmetkâr elbisesi giydirilip Mahmud Bey gemisiyle Preveze'ye çıkarıldı; bu deniz muharebesi güneşin doğmasiyle başlayıp batıncaya kadar devam etti. Yüz doksan Türk gemisi ya battı veya düşmanın eline geçti; karşı tarafın gemi zayiatı az olmakla beraber insanca telefatı çoktu [59].

Uluc Ali Paşa

Bu Lepanto muharebesinde Cezayir beylerbeğisi Uluc Ali Paşa donanmasının sağ cenah kumandanı idi. Kendi cephesindeki düşmanın sol cenahını perişan edip Malta şövalyeleri kaptan gemisini zapt ve kumandanın başım kestikten sonra avdet ederken merkez donanmasının mağlûbiyetini görünce müteessir bir halde harp sahasından çekildi; müttefikler kendisini takip ederek Navariri'de kuşattılarsa da elde edemediler; aralarındaki anlaşmamazlık neticesinde evvelâ ispanyollar ve sonra da Venediklilerin çekilmesi Uluc Ali Paşayı kurtardı.

Bu suretle kumanda ettiği gemilerini hemen zayiatsız kurtarmağa muvaffak olan Uluc Ali Paşa, bu acı haberi Edirne'de bulunan padişaha bildirdi ve gösterdiği ehliyete binaen kaptan paşalık kendisine verildi[60]. Lepanto-înebahtı muharebesini kazanan ritüttefikler, Korfo adasına çekilmişlerdi; serbest kalan yeni kaptan paşa İstanbul'dan înebahtı'ya dönerek buraya kaçan gemileri beraberine alıp müttefiklerin Türk sahillerine tecavüzlerine meydan vermemeleri için bir müddet daha denizde kaldıktan sonra seksen yedi parça donanma ile İstanbul'a geldi ve kendisinin Uluc lâkabı Kılıfa tebdil olundu[61].

---

[59] Inebahtı savaşı bütün Avrupa'da büyük bir sevinç ve heyecan uyandırmış, halk arasında müttefik donanmasının zaferini kutlamak için bir çok manzumeler yazılmıştır. Bunlar bk. bk. Cuida Antonio Quarti, La Battaglia di Lepanto nei canti popoları deiVepoca. Milano 1930. IX, 318 s.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/18-19

[60] Cezayir-i Garb beylerbeğisine (Uluc Ali Paşa) hüküm,
Elhaletü hâzihi senin hakkında mezid-i inayet-i pâdişâhânem zuhura ge-türüp işbu 979 cenmaziy el âhırının sekizinci gününde (28 ekim 1571) kapudan-hğımla Cezayir beylerbeğiliğini sana tefviz edip büyürdüm ki vusul buldukta asla ve kat'a tehir ve terahi etmeyip adamın gönderip hasların zeptettirip dahi sen bizzat yanında olan gemilerle gelip vezirim Pertev Paşa'ya mülâki olup perakende olan gemileri cem edip Ağrıboz'la. Sakız arasında muhafaza hizmetinde olasın (Mühimme 16, s. 319, sene 979) cemaziyülâhır.

[61] Âlî tarihi, varak 198 b. ve Tuhfet ül-kibar, s. 95. Hammer tarihi, c. 6, s. 273 ve Peçevî tarihi, c. 1, s.

înebahtı galibiyeti Avrupa'da büyük şenliklerle tes'id edildi. Ahnan gemiler, kaptan paşa gemisinin fanusları (fenerleri) ve sancakları Frenk memleketlerinde ve sahillerdeki şehir ve kasabalarda teşhir edildi[62]. Papanın amirali Marko Antoniyo bir zafer alayı ile Romanya, girdi. Zafer nişanesi olarak Venedik'te bir âbide yaptırdı[63].

Galebeden Sanra

Lepanto deniz harbini kazanan müttefikler Korfo adasma çekildikten sonra kendilerine yardıma sonra gelmiş olan on üç kadırga buldular. Muharebeye devam hususunda aralarında bir görüşme yaptılar. Venedikliler tarafından Aya Mavra adasının muhasarası teklif edildiyse de kabul olunmadı; diğer hususlarda da anlaşamadıklarından ayrılmağa karar verdiler. Başamiral Don Juan evvelâ Mesina'ya ve sonra NapolVye gidip askerini terhis etti ve Papalık amirali Mark Antoniyo Kolona Roma'ya geldikten sonra Papanın emriyle İspanya'ya, gönderildi ve Venedik amirali olan Sebas-tiyan Verniyero ise kışı Korfo9da geçirdi.[64]

Yeni Osmanlı Donanması

Son Durum Ve Faaliyet

înebahtı mağlûbiyeti Akdenizde bir çok ada ve sahillere malik olan Osmanlı devletinin Türk donanmasını âdeta mahvetmişti; müttefikler bu sene fazla zayiat sebebiyle Çanakkale boğazına ve sahillere tecavüz etmedilerse de ertesi sene bunu yapmaları pek muhtemeldi. Bundan dolayı yeni Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa, çok telâş ediyordu. Kış mevsimi her tarafta mütemadi donanma faaliyeti ile geçti.
Devlet merkezindeki tersanede pâdişâha ait hasbahçeden bir miktar ayrılmak suretiyle fazla gemi yapılmak için[65] mevcut kızakların miktarı

498.
[62] Alî tarihi, varak 198 b.
[63] Hammer tarihi, c. 6, s. 272.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/19-20
[64] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/21
[65] Sultan Selim mağlûbiyet haberini Edirne'de öğrenip hemen îstanbuVa gelerek "Tersane kurbinde olan bahçe-i hassadan bir miktar yerin ifraz edip müceddeden sekiz sefine için tersane ihdas ettiler.." Peçevî

arttırıldığı gibi Karadenizde, Sinop, Amasra, Kandıra, Kefken, Midye, Varna, Ahyolu, Süzebolu, Burgaz, Marmara denizinde, İzmit, Gemlik, Biga, Gelibolu, Doğu Akdenizde Edremit, Rodos, Antalya ve Alâiye ve diğer bazı limanlarda gemi inşasına başlandı; yalnız Sinop'ta on yedi kadırga yapılıyordu; diğer yerler, kendi kabiliyetlerine göre müteaddit kadırga yapmakta idiler. Gemi yapmakta olan her yere lâzım olan kereste, gemi demiri, zift, kürek, yelkenbezi, halat vesair levazımat için bu malzemeyi hazırlamak ile mükellef ocaklık mıntakalara da aynı zamanda emirler verildi. Bir taraftan gemileri kalafatlamak için kalafatçılar tedarik olunurken diğer taraftan da gemilere kürekçi ve tüfenk-endaz efrad hazırlanmakta idi. istanbul tersanesi geç vakitlere kadar çalışıyordu.[66]

Kılıç Ali Paşa'nın Endısesı Ve Sokulunun Sozlerı

Kılıç Ali Paşa, levendlikten yetişme olup endişesi ve devletin esas teşkilâtını bilmediğinden her zaman Vezir-i âzam sokulu mehmet pasa ya :

— "Tekne îcad ve ihdası mümkündür ve illâ meselâ iki yüz sefineye beş altı yüz lenger (gemi demiri) palamar ve ip ve her sefineye yelken ve sairenin tedarikine imkân yoktur" dermiş.

Bütün bu faaliyeti durmadan takip ve idare eden Sokullu, Kaptan paşaya cevap olarak :

— "Paşa hazretleri, sen henüz bu devlet-i aliyyeyi bilme-mişsin; bevallah böyle itikat eyle, bu devlet ol devlettir ki murad edinirse cümle donanmanın lengerlerini gümüşten, resenlerini (iplerini) ibrişimden, yelkenlerini atlastan etmekte suûbet çekmez ve her hangi geminin âlâtını ve yelkenini yetiştirmezsem bu minval üzere benden al" deyince bu sözlerden müteheyyic olan Kılıç Ali Paşa hemen yerinden kalkıp Sokullu'nun elini öpmüş ve :

— "Hakikaten bildim ki donanmayı siz tekmil edeceksiniz' demiştir [67].

işte bu gayret ve mükemmel teşkilât[68] sayesinde beş buçuk ay

---

tarihi, c. 1, s. 498 ve Tuhfet ül-kibar, s. 95,

[66] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/21-22

[67] Peçevî tarihi, c. 1, s. 498 ve ondan naklen Tuhfet ül-kibar, s. 95.

[68] Bir hatıra :

Lisedeki öğretmenliğim zamanında Sokullu'nun bu sözlerini Peçevî tarihinden naklen mektep kitaplarında ve diğer tarihlerde görerek talebelerime anlatırken vezir-i âzamin bu tarzda konuşmasını içimden

zarfında her şey hazırlanarak ikiyüzden fazla kadırga ve mavuna donanmış olarak nevruzdan evvel Kaptan paşanın emrine verilmiştir [69].

Inebahtı Maglubıyetıne Daır Sokulu Ile Venedık Alcısı Arasında Bır Gorusme

Kıbrıs'ın zaptı esnasında Venedik elçisi Barbaro memleketten çıkarılmayarak istanbul'da bırkılmıstı; elçi Türk donanmasının mahvından elçisi sonra Osmanlı hükümetinin sulhe tarafdar olup olmadıgını anlamak ısteyerek bır mulakat esnasında Sokullu'yu yoklamıştı. Vezir-i âzam ona :

— "înebahtı muharebesinden sonra cesaretimizin sönmediğini görüyorsun; sizin zayiatınızla bizimki arasında fark vardır; biz sizden bir kıralhk yer (yani Kıbrıs adasını) alarak kolunuzu kestik; siz ise donanmamızı mağlûp etmekle sakalımızı tıraş etmiş oldunuz; kesilmiş kol yerine gelmez, lâkin tıraş edilmiş sakal daha gür olarak çıkar" demişti[70].

Yenı Donanmanın Cıkısı

Sokullu'nun yukarıdaki sözü boş değildi; daha evvel anlattığımız gibi bir kış içinde yeni ve mükemmel bir donanma her şeyi ile hazırlanmış ve Kılıç Alî Paşa kumandasında olarak 1572 Haziranı iptidasında (980 safer) ikiyüz elli parça gemi istanbul'dan Akdenize hareket etmişti. Osmanlı donanması Mataban burnu civarında Venedik gemileri ile ufak, tefek top muharebesi yaptı ise de bir netice çıkmadı; asıl

---

mübalâğaya hamle-derdim. Daha sonraları arşiv vesikalarını ve mühimme defterlerini tetkik ederken bir kış esnasında yeniden donanma inşasına ve bu teknelere lâzım olan eşyayı tedarik için ocaklık olan yerlere yazılan ve faaliyetin takibini bir gösteren çok vesika ve hükümleri gördükten sonra Sokullu'nun, kaptan paşaya söylediklerinin mübalâğa olmadığına inandım.

[69] Kilis (Bosna'da) beyine hüküm kî,
Inayet-i hak celle ve alâ ile işbu sâl-i ferhunde-fâlde Tersane-i âmiremde iki yüz elli pare mürettep ve mükemmel kadırga tedarik ve izhar olunup ve bundan mâada Rumeli ve Anadolu yakalarında emr-i şerifim mucibince levend kaptanları ve korsanlar üçyüz pare mükerrer çektirir gemileri bilfiil hazır ve müheyya eyleyip Tersane-i âmiremden tedarik olunan ikiyüz elli pare kadırga ile İşbu sene 980 safer ül-haynmn gurresi (iptidası) olan yevm U-hamis (per-Şenbe günü) de Cezayir beylerbeğisi kapudanı Kılıç Ali dâme ikbalühû teveccüh ve azimet eylemiştir___(Mühimme 19, s. 89, sene 29 muharrem 98
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/22-23

[70] Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 274.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/23

mühim şey Osmanlıların, bir kış mütemadiyen çalışarak ortaya büyük bir donanma çıkarmağa muvaffak olmaları idi. Filhakika Osmanlı devletinin ilkbaharda donanma çıkarması ihtimali olmadığına yüzde yüz inanan müttefikler, bundan istifade ile harbe devam edeceklerdi. Halbuki iş umdukları gibi çıkmadı; Navarin Önlerine gelen donanmayı gören Venedikliler şaşırdılar ve hemen çekilerek müttefikleriyle beraber geldilerse de Mudon kalesi altında bulunan Osmanlı donanmasına taarruza cesaret edemeyip bir iki defa top teatisi olarak düşman, kadırgalarını, mavna ve barçalarm himayesi altına aldığı için cenk edüe-miyerek müttefik donanması Mora'nm güneyindeki Çuha adasına doğru çekildi. Kılıç Ali Paşa da donanma ile Ağrıboz adasına gelip ağır yollu kadırgaları orada bırakıp kendisi iyi gemi-lerle^adalar arasında dolaşarak mevsim geçinceye kadar denizde kalmış ve sonbaharda deniz mevsimi geçince geri dönmüştür[71]. Venedik cumhuriyeti bu vaziyet karşısında müttefiklerine güve-nemediğinden sulhe yanaştı[72].

Venedik'le Sulh

Cumhuriyet neticenin kendi lehine çıkacağından ümidini keserek müttefiklerinden ayrılıp sulhe yanaştı[73]. Fransa sefirinin tavassutiyle Venedik elçisi Barbaro ve fevkalâde murahhas Moçenigo ile 14 zilkade 980 / nisan 1573 tarihinde bir muahede imza edildi[74].

---

[71] Mühimme defteri 19, s. 368, 21 rebîulâhır 980 tarihiyle kaptan paşanın mektubu üzerine gönderilen hükümden ve Tuhfet ül-kibar, s. 96 ve Peçevî tarihi, c. 1, s. 499.

[72] înebahtı mağlûbiyetini müteakip Selanik ve Yunanistan'daki Rumların ileri gelenleri, Selanik kilisesinde toplanıp Leh kıraliyle Rus çarına mektuplar yazarak Osmanlılar aleyhine onları tahrik etmek istemişlerdi; fakat bunlar Lehistan tarafına geçmeden Eflâkta tutulmuşlardır (Mühimme 9, s. 216). Yanya ve Karheîi taraflarındaki Rumların da înebalıtı harbim müteakip Venediklilerle muhabere ettikleri görülüyor (Mühimme 9, s. 228).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/23-24

[73] Dubrovnik'e varınca yol üzerindeki sancak beylerine ve kadılara gönderilen 20 şevval 980 tarihli hükümde istanbul'da bulunan Venedik balyozunun, devletinin sulh istediğini bildirdiği ve oğlu ile bazı adamlarını Venedik'e gönderdiği için kendilerine müdahale edilmeyip zahire tedarikinde yardım edilmesi emrolunmuştur (Mühimme 21, s. 135).

[74] Venedik Cumhuriyeti ile barış yapıldıktan sonra verilen 14 zilkade 980 tarihli ahidnâme sureti Başbakanlık Arşivi Mühimmeleri'mn yirmi birinci defterinde (s. 165) vardır; ahidnâmenİn bazı kısımları şunlardır :

Yevmi'l-eTbaa fî 14 zilkade; sene 980 Kostantiniyye Venedik Beylerine yazılan ahidnâme-i hümâyun suretidir : Nişan-ı hümâyun yazıla ki, Hazret-i Hakkın inayetiyle ben ki. ... Sultan Selim Han b. Süleyman Han'ım şimdiki halde-----Venedik doji beyleri..,.

Yedi madde üzerine akdedilen muahede mucibince Venedik cumhuriyeti Kıbrıslın Osmanlılara terkini kabul ediyor ve bundan başka Sultan Süleyman zamanından beri verdikleri üç yüz bin filoriyi her sene ödemeyi taahhüd eyliyordu[75]. Venedik cumhuriyeti Kıbrıs adası kendi elinde iken her sene Osmanlılara vere-geldiği sekiz bin dukayı -adanın Osmanlılara geçmesi hasebiyle— bundan sonra vermeyecekti.

Venedikliler ellerinde bulunan Zaklisa (Zanta) adasından dolayı her sene Osmanlı hazinesine verdikleri beşyüz dukayı üç misli yani bin beş yüz duka olarak ödeyeceklerdi; her iki tarafça müsadere olunan tüccar mal ve gemileri iade veya tazmin edile çekti.

Kıbrıs'tan başka Arnavutluk sahilindeki Sobot veya Sopoto kalesi bütün toplariyle Osmanlılara terkediliyordu; Kilis (Bosna'da) tarafındaki Kamengrad madeni ile iki kale de ele geçti, iki taraf arasında Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki diğer maddelere riayet edilmesi tekarrür etti[76]. Hammer bunları kaydettikten sonra "Bu muahedenin şartları nazar-ı dikkate alınacak olursa İnebahtı muharebesini Türkler kazanmış zannolu-nur" demektedir[77].

Şurası muhakkak ki Osmanlı hükümeti, donanması mağlûp olmakla beraber her ne kadar kendi lehine iyi bir muahede akdet-tiyse de Inebahtı muharebesinde kıymetli denizcilerin ölümü daha sonraki senelerde donanmamızın eski satvetini kaybetmesinde mühim âmil

---

dergâh-ı saadet destgâhım halyosluk hizmetinde olan Morko Tenono Barbarum (Marcantonio Barbaro : Bu balyos hk. bk. Tommaso Bertele, II Palazzo degli Ambasciatdri di Venezia a Constantinopoli. Bologna 1932, s. 140) nam muteber adamları müşarünileyhim beyleri canibinden giru sulh ve salâh husu-sunu ilâm ve iş'ar edip bu babta kendi hattı ve mühriyle mektubunu âsitâne-i saadet-âşiyanıma getirip istid*ây-ı inayet eyledikte.... hayyiz-i kabulde vâki olup mezbur balyosun mektubunda mukayyed olan cümle şartlarından biri, Venedik beyleri merhum haham Sultan Süleyman Han tâbe serahu zamanında verdikleri üçyüz bin filoriyi eski ahidnâmelerde mukayyed olduğu üslûp üzre vereler ve andan gayri Sopot nam hisarı dahi bile alınan toplariyle vireler, içinde olan reayadan isteyen kala ve istemeyen esbab u emvali ve evîâd u ensahı ile murad edindikleri yere gideler, kimesne mâni olmaya, ve Zakîisa (Zanta) ceziresinden ötürü mukaddema beş yüz filori verirler idi. Hâliyâ bin filori ziyade edip kadîmden vire geldikleri üslûp üzere filoriyi südde-i saâdet-meâbımıza irsal ederler. Merhum babam tâbe serahu zamanında verilen alıidnânıe-i hümâyunda... mukayyed olan hususları ki kemakân mukarrer tuttum ve Venedik beyleri Kıbrıs ceziresinden ötürü sâl be-sal südde-i saadetime verdikleri sekiz bin altım min ba'd venniyeler ve Arnavutluk'tu, ve Bosna vilâyetinde olan yerler ki hâliyâ bazısı bu canibin tasarrufuna girip ve bazısı dahi Venedik beylerinin ellerindedir; iki canibin ellerinde olan hisarların kadimi sınurlan ve karyeleri vira bozulmadın ne veçhile zapt olunagelmiş ise min ba'd gİru ol veçhile zapt oluna... (Bundan sonra iki taraf tüccarının eşya ve gemilerinin iadesi ve zayi olanlarının tazmini maddeleri geliyor).

[75] Hammer, üçyüz bin filorinin Kıbrıs seferinin masarifi olarak verileceğini kaydetmekte ise de bundan evvelki nottaki ahidnâme metnine göre böyle bîr söz olmayıp bu paranın Sultan Süleyman zamanından beri verilmekte olduğu beyan edilmektedir.

[76] Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 275.

[77] Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 6, s. 276.

olmuştur[78].

Yemen Meselesi

Yemenin Dunumu

Hadım Süleyman Paşa'nm Hind seferinden avdetinde Yemende nasıl el koyduğunu ve Zeydı imamlarından Şerefeddin oğlu Topal Mutahhar'm Aden, San'â ve sair yerleri ne suretle ele geçirdiğini ve buraların geri alınması için Mısır beylerbeğisi Sinan Paşa'nm serdar tayin edilip Yemen beylerbeğiliğinin de özdemir oğlu Osman Paşa'ya verildiğini kitabımızın ikinci cildinde yazmıştık. Şimdi bu kısımda da Yemenim son durumunu gösterelim.
Yemen'in Kızıldeniz sahiline düşen Zübeyd kısmında sözde Osmanlı hâkimiyetini tanıyan beyler ve Yeniçeriler idareyi ele almak için birbirleriyle uğraşırlarken Yemenlin dağlık mıntaka-sında bulunan Zeydiyye hanedanı meydanı müsait buluarak Yemerfi elde etmek için ortaya atılmışlardır. Zeydiyye hanedanının müessisi Şemseddin bin Ahmed olup Hazret-i Ali'nin torunu imam Zeynelâbidin'in oğlu Zeyd'in kolundan gelmişlerdir; bunlara Sarfa imamları denilirdi. ikinci ciltte görüldüğü üzere Yemen, Osmanlı idaresine geçtikten sonra 973 H. / 1565 M. de Mustafa Paşa zade Rıdvan Paşa buraya beylerbeği tayin edilmişti. Rıdvan Paşa kendisinden evvel beylerbeyi olan Mahmud Paşa hakkında hükümete şikâyette bulunduğu için araları açılmıştı, Mahmud Paşa İstanbul'a, geldikten sonra epi para dökerek Mısır beylerbeyliğini elde etmiş ve Yemerfin, geniş olup iki beylerbeylik ile idaresinin mümkün olacağını söyliyerek burasını ikiye ayırtmıştı.[79]

Imam Mutahharın Isyanı

Bu suretle Yemen'in dağlık kısmı olan San a ıle teaz tarafları Murad Paşaya ve Zübeyd ve Hudeyde'yi havi sahil kısmı da Rus

---

[78] 3 Kıbrıs'ın zaptı ile Inebahtı deniz savaşı ve bu savaşdan sonra cereyan eden hâdiseler hakkında bütün Venedik ve ecnebi vesikaları şu eserde bulunabilir : Guido A. Quarti,Laguerra contro il Turco a Cipro e aLepanto. MDLXX -MDLXXI. Storia Documeniata. Venezia 1935, 755 s.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/24-26
[79] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/26-27

Hasan Paşa'ya verilerek Rıdvan Paşa açıkta bırakılmıştır. Bu sırada vaziyeti müsait görerek kuvvetlenen Topal Mu-tahhar, Sarfa ve Teaz'de bulunan Murad Paşa'yı mağlûp ederek öldürmüş ve Sarfa ile Teaz, Aden ve Muha'yı zaptetmiş ve bundan sonra Zübeyd üzerine gelmiş ise de Hasan Paşa'nın şiddetli müdafaası üzerine muvaffak olamamıştır. Bu hâdiseler hükümet tarafından haber alınınca Şam beyler-beysi Lala Mustafa Paşa vezirlikle Yemen serdarlığma tayin olunduğu gibi Sarfa ve Yemen olarak ikiye ayrılan beylerbeylik de birleştirilerek sabık Habeş beylerbeyi Özdemiroğlu Osman Paşa'ya verildi (975 zilhicce / 1568 haziran) ve Osman Paşa'nın gelip Aderfi elde etmesine kadar Rus Hasan Paşa'nın Zil-beyd muhafazasında kalması emrolundu[80].

Kendisine îcap eden para ve saireyi Mısır'dan alması emro-İunan Lala Mustafa Paşa ile Mısır beylerbeyi Sinan Paşa'nın aralarının açık olması sebebiyle istediği yardım yapılmadı, birbirlerini şikâyete başladılar, bu suretle aradan dokuz ay geçti; neticede Lala Mustafa Paşa azlolunup Sokullu'nun himaye ettiği Sinan Paşa Yemen serdarı oldu[81].

Sinan Paşa'nın Faaliyeti

Yemen beylerbeyliğine tayin edilen Özdemir oğlu Osman Paşa, Serdar Sinan Paşa'dan evvel Yemende giderek Mutahhar'la çarpıştı ve Teaz\ geri aldı ve bu sırada yeni serdar Mekke yoluyle Yemeni geldi. Süveyş tersanesindeki donanma da Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Reis kumandasiyle faaliyete geçti.

Sinan Paşa Yemen'e geldikten sonra Lala Mustafa Paşa'nın adamı olduğu için Özdemir oğlu Osman Paşa'yı azlederek"' Rus Hasan Paşa'yı tayin ettiğinden Osman Paşa Öldürülmekten korkarak kaçıp acele İstanbul'a geldi.

Aden şehri Süveyş donanması kumandanı Kurdoğlu Hızır Reis tarafından alındı (977 H./1569 M.); bundan sonra büyük bir azimle hareket eden Sinan Paşa Saria ile Kevkebanh ve Mutahhar'm eline geçmiş olan diğer yerleri zaptettiğinden Topal Mutahhar itaate

[80] Mühimme 7, s. 461.

[81] Asıl adı Halkuivad olan buraya halk Kulbend ve Avrupalılar Goîetta derler

mecbur oldu[82]. Yemen işini tamamen bitiren Sinan Paşa lâzım gelen ıslahatı da yaparak beylerbeğili-ğmi Behram Paşa'ya verdikten sonra 979 H./1571 M. de Mekke yoluyla Mısır'a gelip oradan da İstanbul'a çağrılarak divan-ı hümâyuna yedinci vezir olarak oturtuldu.

Yemen bu suretle Osmanlı idaresi altına girmiş ve Osmanlı hâkimiyeti XVI. asır sonlarına (1519) kadar sürmüş ve bu sırada Zeydî imamlarından El-Kasım, El-Mansur Billâh sessizce ve Osmanlılara karşı mümâşat ederek bütün kabileleri etrafına toplamak suretiyle bir hükümet kurmağa muvaffak olmuş ve Yemen valileriyle de hoş geçinmiştir.[83]

Tunus'un Kat'î Olarak Alınması

Tunus'un Son Durumu

Kitabımızın ikinci cildinde Barbaros'un faaliyetinden bahsederken Tunusun onun taralından zaptedilip son Tunus sultanı Mevlây Hasan'ın Şarlken vasıtasiyle burasını geri almağa muvaffak olarak ispanyolların himayesi altında hükümdarlık yaptığını ve bunun 974 H./1540 M.de oğlu tarafından hal' edildiğini ve Turgud Reis'in de Tunus'u elde etmek için uğraştığını göstermiştik.

Kıbrıs muhasarası esnasında Cezayir-i Garp beylerbeyi Uluc Ali Paşa Tunus üzerine giderek orasını zaptetmiş ise de[84] Tunusun elde bulundurabilmek için lüzumlu olan Halkulvad veya Kalbend (Goletta) [85] İspanyolların ellerinde kalmıştı.Ven edik sulhünden sonra Lepanto muharebesinde müteffiklerin baş kumandam olan Amiral Don Juan, Tunus'u geri almak için doksan kadırga ile Afrika sahiline geçti. Bunu haber alan Mevlây Hasan'ın oğlu Hâmid-ki babasının gözlerini

---

[82] Vezir Sinan Paşa'ya hüküm ki :
Mektup gönderip Halkuivad ve Tunus bi-inayetillâhi Teâlâ feth ve teshir olunup Halkuivad temelinden hecini ohınup içinde olan küffarın ekseri ta'me-i şimşir ve bir miktarı kayd u bend ve esir kılınıp sây-i meşkûr ve bzel-i makdur etmişsin... yüzün ak olsun... (Mühimme 26, s. 287, 15 receb 982); aynı mealde Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'ya da bir hüküm gönderilmiştir (s. 288).

[83] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/28

[84] Vezir Lala Mustafa Paşa'ya gönderilen 20 safer 976 (1568 ağustos) tarihli hükümde vezirlikle Yemen serdarı tayin edildiği halde dokuz aydan beri mahalli memuriyetine gitmemesi sebebiyle azloîunup seidarhk ve vezirliğin Mısır beylerbeğisi Sinan P a ş a'ya verildiği ve kendisine gönderilen tuğralı beyaz kağıtların Sinan Paşa'ya teslim ile Şam'a dönmesi emrolunmuştur {Mühimme 7, s. 693).

[85] Topal Mutahhar yaşı doksanı geçmiş olarak 980 senesi recebinde (1572 kasım) vefat etmiştir, {Âlî tarihi, Son cilt, varak 89).

oydurmuştu — İspanyolların yanına koştu; Tunus beylerbeğisi Haydar Paşa bunlara mukavemet edemiyerek Kayrevaria. çekildi.
Don Juan, Tunus hükümdarlığını Hâmid'e vermeyerek onu, çocuklariyle beraber Napoli'ye nakledip kardeşi Mevlây Mehmed'i hükümdar yaptı ve Tunus hükümdarının muhafazası için sekiz bin ispanyol bıraktı (980 cemaziyelâhır /1572 ekim).[86]

Tunus'un Zaptı

Tunus'un elden çıktığı hükümetçe haber alınınca buranın geri alınması için. sabık Yemen serdarı olup vezirlikle İstanbul'da bulunan Sinan Paşa memur edilip Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa ile birlikte Tunusa gittiler (982 H. 1574 M.). Donanma mevcudu üçyüz kadardı; karaya çıkarılan kırk bin. kişilik bir kuvvetle üç günde Tunus alındı; asıl metîn ve müstahkem olan Halkulvad kalesi şiddetle mukavemet etti; fakat bir aydan fazla dayanamadı ve nihayet iki yüz topuyla beraber düştü; Tunus sultanı Mevlây Mehmed esir alındı (ağustos 1575). Halkulvacfm. bir daha İspanyolların eline geçmemesi için Sinan Paşa burayı berhava etti[87]. Tunus kalesi tamir edilerek beylerbeylik ile Ramazan Paşa'ya verildi; İspanyolların elindeki diğer iki küçük kale de alındıktan sonra donanma geri döndü.[88]

SÜVEYŞ, DON, MARMARA VE KARADENİZDE KANAL AÇMA TEŞEBBÜSÜ

Süveyş Kanalı İşi

Hınt Denızınde Portekızlılerın Faalıyetlerı

Osmanlı donanması Akdenizde faaliyet gösterip en kuvvetli hasımlarına galebe çaldığı halde Hind, Aden ve Umman denizlerinde Portekizlilere karşı bir başarı sağlayamamışlardı. Süveyş tersanesinde

[86] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/29
[87] Beiıi Hafs ailesinden Mevlây Hâmid veya Ahmed babasının gözlerine mil çekip idareyi ele aldıktan sonra o da sefahate dalmıştı. Yirmi beş yıl hükümdarlık eden Hâmid'ten bıkan halk Cezair-i Magrip beylerbeğisi Uluc Ali Paşa ile anlaşarak hükümdarı ıskat ile şehri Ali Paşa'ya teslim ettiler (977 H.-ı «q M.V
[88] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/29-30

gerek gemi adedinin artması ve gerek gemi levazımının temin ve tedariki mümkün olmuyordu.

Portekizlilerin Hind denizinde pek faal rol oynamaları oralardaki îslâm devletleri üzerinde korku tevlid etmiş ve bu devletlerden bazıları Osmanlı devletine baş vurarak himaye ve yardım istemişlerdi. Hattâ Osmanlılardan evvel aynı müracaat Memlûk sultanlarına da yapılmıştı.

Mısır ve Hicaz'ın. Osmanlılara geçmesi üzerine Süveyş'teki Memlûk tersanesi tevsi edilerek Güney Asya'daki Müslüman memleketlerinin korunması işi bu devlete düşmüştü. Bu maksatla Mısır beylerbeğisi Hadım Süleyman Paşa davet üzerine Hindistan'a, kadar gitmiş fakat muvaffak olamayarak geri dönmüştü.

Portekiz'lilerin sonraları daha ziyade artan ve bütün Hind denizi ve Sumatra adası ile etrafını tehdit eden vaziyet üzerine bu Sumatra adasiyle Malaka yarımadasının ve diğer bazı adaların hükümdarı bulunan Sultan Alâüddin, Portekiz'lilerin tazyikinden korkarak 975 H./1567 M. yılında Hüseyin adında bir elçisini İstanbul'a, yollayarak asker, top ve harp levazımı istemişti[89]. Bundan başka Hind'ten gelen tüccarlar da mütemadi surette Portekiz'lilerin taarruzlarına uğruyorlardı; bu haller dolayısiyle Osmanlı hükümeti bir taraftan Hind denizine donanma çıkarmak isterken diğer taraftan da Portekiz'lilerle anlaşmak istiyordu [90].

Osmanh vesikalarına Acı veya Açe denilen Sumatra ve Malaka hükümdarı Sultan Alâüddin'in müracaatı nazar-ı dikkate ahnarak Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Bey'in onbeş kadırga ve iki parça ve lüzumu kadar asker ve harp malzemesi ile Doğu Hind sularına gitmesi tekarrür etmişti[91]. Fakat bu sırada Yemen'-de İmam Mutahhar'm geniş mikyastaki faaliyet ve muvaffakiyetleri ve bir çok yerlerin elden çıkması üzerine donanma ve harp levazımı buralara tahsis edilerek

[89] Mühimme defteri 7, s. 86 - 90 ve 177, 182, 255.

[90] Mühimme defteri 6, s. 122, 123, sene 972 ve aynı defter a. 517. Portekiz kiralı Sebastiyan'a yazılan 972 rebîulâhii tarihli nâme-i hümâyunda hulasaten şöyle deniliyor : Ademiniz ile Diyu kalesinde bulunan kaymakamınızdan mektup gelip Irâk-ı Arap'ta ve sair ol taraflarda olan hudut muhafızlarımız ile sulh içinde yaşamak arzusu izhar edilmiştir. O taraflardan deniz yoluyla gelen hacılarla tüccarın taarruza uğradıkları haber alınmaktadır. Eğer maksadınız sulh ise nâme-i hümâyunumuz vusulünde huccac ve tüccara tecavüzden el çekip mektubunuzla îtimad olunur murahhasınız gönderile ki o tarafların intizamına dair karar verile (Mühimme 6, s. 166).

[91] Mühimme defteri 7, s. 86 ilâ 90 ve aynı defter, s. 177 ve 182.

yardım işi Yemen meselesinin halline bırakılmıştı[92].

Süveyş Kanalının Acılmasına Tesebbus

Iste hem Hind tarafından hac ve ticaret için Osmanlı memleketlerine gelen ve gidenleri Portekiz'lilerin taarruzlarından muhafaza etmek ve de hem Yemen, Hicaz ve Habeş vilâyetlerini muhafaza etmek için kuvvetli bir donanmaya lüzum olduğu için Akdeniz donanmasının doğrudan doğruya Kızıldeniz ve Hind denizeine geçerek faaliyette bulunması zarurî görüldüğünden Akdenizle, Kızıldeniz arasında bir kanal açılması için teşebbüse geçilmiştir.
12 receb 975 tarihiyle (1568 aralık) Mısır beylerbeğisine gönderilen bir fermanda[93], Portekiz'lilerin Hindistan'a musallat olmalarından ve o taraflarda haccetmek için Mekke'ye gelmek isteyen müslümanlarrn yollarının kesilmesinden dolayı Hindistan'ın bunların elinden alınmasını îcap ettirmesi sebebiyle Süveyş'ten Akdenize bir kanal açılarak donanmanın Kızüdenize geçmesinin zarurî olduğu ve bu iş için mimar ve mühendisler gönderip acele Akdeniz ile Süveyş'in aralarını ölçüp kanal açmak mümkün olup olmadığının ve kanalın tulünün ne kadar olacağının ve kaç eemi gireceğinin bildirilmesi emrolunmuş tur.
Cihan iktisadiyatında mühim değişiklikler yapacak olan bu büyük işin neden akamete uğradığı bilinmemektedir. Aynı tarihlerde Donjye Volga nehirlerinin birleştirilmesi için faaliyete geçmiş olan Sokullu'nun

---

[92] Mühimme defteri 7, s. 255.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/31-32
[93] Mısır beylerbeğisine hükünı ki (hulâsa) :
. .. .Salâtîn-i namdar ve havakîn-i âlî miktarın tefahür ve tafdîli hâdim-i haremeyn-i şerîfeyn ile olup Elhamdülillâh-i teâla ol saadet bana mukarrer ve müyesser olup ol cevanibin ahval ve etvarı hüsn-i intizam, üzere olmak aksây-ı mmadımdır; öyle olsa Portakal lam memalik-i Hindistan'a teaddî cihetinden müstevli olup ol canipten ziyaret-i Haremeyn-i Şerîfeyne gelen Müslümanların yollan münsed olup andan gayri ehl-i islâm küffâr-ı hâkisarın taht-ı hükümetinde olmak reva görülmeyip... diyar-ı Hindistan'ın, küffar elinden istihlâsma ve Haremeyn-i şerîfeynin dahi etraf ve eknafında bazı karye-i dalle olup onların dahi ol cevanipten izaleleri lâzırn olmağın öyle olsa küllî donanmây-ı hümâyunum ihzar olunmak tedarik olunup donanmay-ı hümâyunum Süveyş deryasına geçmek için bir hark kesilmek galİb-i sezavardır. Büyürdüm ki vüsûl buldukta asla tehir ve terahî etmeyip ol yerin tam ehl-i vukuf mimarların ve mühendislerin cemedip dahi yarar adamlar koşup irsal eyliyesİn ki varıp Akdeniz ile Süveyş deryasının mâbeynlerin tetebbu edip ol yer, mahallinden hark olmağa kabil midir? ve tulü ne miktar olur? ve yanaşır kaç gemi gitmeğe kabil-i hark olur tamam malûm edinip arz eyliyesiz ki ana göre tedariki görülüp kestirilip inşaallah-ül-aziz tamam oldukta inayet-i hak celle ve alâ ile ol diyara cihad-ı fisebilillah___ ile diyar-ı Hindistan'ın küffar-ı Portakal'dan feth ve teshiri müyesser olup divan-ı amalimizde mestur ola (Mühimme defteri 7, s. 285; 12 Receb 975).

belki Don- Volga kanalım birinci plâna alma-siyle Süveyş işi tavsamış ve sonra da Don - Volga muvaffakıyet-sizliğine düşmemek için terkolunmuştur veya henüz malûmumuz olmayan başka bir sebep vardır.[94]

Don — Volga Kanalının Açılmasına Teşebbüs

Bu Kanalın Siyası Ve Iktısadı Onemı

Timur Han'ın, Altmordu hükümdarı Toktamıs Han üzerine yaptığı seferler ve tahribat neticesinde Altınordu hanlığı sukut etmiş ve daha sonraları bu hanlığın merkezi olan Ejderhan (Hacı Turhan), Moskova kinezi Müdhiş İvan'ın (1462 — 1505) eline geçmişti.
XV. asrın ikinci yarısında Orta Asya ticaretinin mühim iskelelerinden olan Azak ile Ke/e'nin Osmanlılara geçmesi hem siyasî ve hem ticari sahada ehemmiyeti haiz bir hâdise idi, Kefe gümrüğü devlet hazinesine mühim miktarda varidat getiriyordu; bundan başka Osmanlı kudret ve nüfuzunu Asya içlerine kadar sokmak ve şiî olan îranı, Osmanlılarla Orta Asya sünnî hanlıkları arasında sıkışık vaziyette bırakmak, iran'ın bazı Avrupa devletleri ve Papa VIII. Greguvar ile ittifakına mukabil Orta Asya'daki sünnî hükümetler ile anlaşmak için evvelâ bunlarla muvasalayı temin etmek îcap ediyordu. Bu sayede Osmanh hükümeti icabında Gürcistan, İran ve Kuzey Kafkasya üzerine yapılacak bir seferde askerin zahire ve sair levazımının kolayca nakli için emin ve, kestirme bir yol bulmak îcap ediyordu.
Yukarıki sebeplerden başka, Rusların Ejderhanh alarak Kafkasya ve Orta Asydya, doğru yayılmaları, Azak denizi vesıtasiyle Karadeniz'e inmek istemeleri gibi evvelden önlenmesi îcap eden vaziyetler de vardı.[95]

Harezm Hükümdarının Müracaatı

Yine bu arada Sokullu'nun arzusuna uygun olarak 975 H./1567 M. de Harezm hükümdarı Hacı Mehmed Han'dan gelen bir

---

[94] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/32-33
[95] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/33-34

nâmede iranlıların Orta Asya hacılarına yol vermediklerinden şikâyet edilerek Ejderhanhn zaptı ile hacılarla tüccarların emniyet içinde gelip gitmeleri temenni olundmakta idi[96]. Sokullu Mehmed Paşa, Orta Asya'ya ve Kafkasya'ya gıden yol için alâkadarlarla görüştüğü zaman bunlar kısa yolun Azak denizine akan Volga nehrinin en yakın yerinden bir kanal açılarak bu iki nehrin birleşmesiyle mümkün olacağını söylediler[97]. Eser bu kanal işi olursa Rusların Volga havalisinden elle kesilecek, eski bir Türk ve Müslüman şehri olan Ejderhan ve etra devletin nüfuzu altına girecekti. Bundan başka îran üzerine yapılacak seferlerde de Hazer denizi vasıtasiyle asker, zahire ve harp levazımı yetiştirmek kabil olacaktı.[98]

Sokulunun Faalıyete Gecmesı

Osmanlıların Ejderhanda kadar gelmeleri Rusların Asya içlerine ve Kafkasya ya nutuz etmelerine mâni olacaktı. îşte bu emel ve arzular ve teşvikler neticesinde Sokullu Mehmed Paşa faaliyete geçmeğe kara rverdi ve kendi itimad ettiği adamlarından Şıkk-ı sâni defterdarı Kasım Bey'i Kefe sancakbeyliğine tayin ederek bu iş üzerinde incelemelerde bulunmasını emredip gönderdi (979 H. / 1568 M.).
Kasım Bey, Don ve Volga nehirleri arasındaki kanalın dar yerinden mühendislere ölçtürüp[99] bunun deniz mili ile altı mil olduğunu[100] öğrenerek raporunu verdi. Bu rapor üzerine kanal açılmasında çalışacak geri hizmet erbabı ve Rusların muhtemel taarruzlarına karşı

---

[96] Semerkand ve Buhara caniplerinden hususa vilâyet-i Harezm ham Hacı Mehmed Han'dan nâme gelip, mealinde Ejderhan zapt olunup ol taraflardan hacca niyet ve teveccüh eyleyen hacılarl tüccara yol açılıp emniyet içinde gelip gitmeleri temenni olunmuştur. İmdi Vilâyet-i Kazan ve Ejderhan evvelden Nogayeli'nde idi; halen küffar eline girmesi neden oldu? içinde ve etrafında kalan Tatar mirzalarından kim vardır? ve ne zamanda ve ne sebeple elden gitmiştir? Mufassal yazılıp ol vilâyetin fetholunması tekarrür etmiştir... Alâ vech-it-tafsil ilâm eyliyesiz ki vakti ile tedariki görülüp feth ve teshiri müyesser ola Kırım Hanına yazılan nâmeden; Mühimme 7, s. 948).

[97] Kâtip Çelebi, Moskovların eline geçen Kazan Tatarlarının kurtarılması için vezir-i azama bu fikrin Kazanhlar tarafından telkin edildiğini yazıyor {Tuh-fet ül-kibar, s. 85) Müverrih Âlî ise bu kanal işinin Kefe beyi Kasım Bey tarafından ileri sürüldüğünü kaydederek devlet erkânı tarafından işin müşkilâtı arzedildiği halde yapılan itirazları Sokullu'nun katiyyen dinlemediğini kaydediyor (Varak 127 b).

[98] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/34-35

[99] Zikrolunan nehrin ki bir mahalde içtimaa karip olup girü dönüp teba'ud eder, ol mahal hafr ve iki nehir birbirine vaslolunursa Demirkapı ve Şirvan'da olan askere zehair ve imdad deryadan varmak âsân olurdu" Tuhfet ül-kibar, s. 85.

[100] Bİr deniz mili 1895 metredir. Şu halde iki nehir arasındaki en dar ve en yakın yer on bir bin üçyüz yetmiş metre olup onbir buçuk kilometre demektir. Bu mesafeyi iki kilometreye kadar indirenler varsa da doğru değildir.

asker tedarikine başlandı ve keyfiyet Kırım hanı Devlet Gir ay'a da bildirildi ise de Devlet Giray, Ejderhan zaptedilse bile tekrar Rusların eline düşeceğini ve boşuna kan dökülüp masraf edilmemesini tavsiye etti. Devlet Giray eğer Osmanlı plânı tahakkuk edecek olursa Kırım hanlığı mevcut yarı istiklâlini de kaybedeceği zehabiyle kanal açılmasına ve Ejderhanhn zaptına muarızdı; keyfiyeti Rus çarına da bildirdiği gibi Kırım'daki Rus elçisi de vaziyeti çara bildirmişti.

Kanal işinde çalışacak olan amele taburlarından[101] üçbin Yörük, Müsellem ve Tatardan başka üç bin Yeniçeri ile yirmi bin tımarlı süvari de gitti; bunlara beygir ve zahire tedariki için Boğdan ve Eflak voyvodalarına hükümler gönderildi[102]. Aynı zamanda beşyüz kantar peksimet yapılması için Kefe kadılığına emir verildi[103]. Kırım hanına da amele ve Tatar askeri vermesi bildirildi; otuz bin Nogay da bunlara iltihak etti. Kanalda kullanılmak üzere Kefe de yapılacak gemiler için hassa reislerinden H^zır Reis kaptan olarak gönderildi[104].

Kanal işi kendisine havale edilen Kefe beyi Kasım'a beyler-beğilik verilmişti[105]. Kasım Paşa Kırım hanının itirazlarını dinlemedi ve bütün hazırlıklarını yaptıktan sonra beş haftada Don nehri kenarında kazılacak yere geldi[106]. 1569 Ağustosunda (977 rebîuîevvel) işe başlanarak üç ay sürdü. Amele çalışırken askerin de Ejderhan kalesini zaptetmesi münasip görüldü. Bu faaliyet neticesinde iki nehir arasındaki mesafenin üçte biri kazıldı. Bu faaliyetten memnun olmayan Kırım hanı, kışın şiddetinden ve dokuz ay sürdüğünden bahis ile el altından propaganda yaptırması sebebiyle amele ve asker arasında hoşnudsuzluklar başgösterdi.[107]

Kazının Netıcesı

Kasım Paşa elindeki muharip kuvvetlerle Rusların yaptıkları Yeni Ejderhan üzerine gittiyse de toplar geride kalıp kış da gelmek üzere

[101] Mühimme 7, s. 1, 2, 830, 832, 841, 843, 959, 972, 973; sene 975 Ve 976.
[102] Mühimme 7, s. 4. sene 975.
[103] Mühimme 7, s. 821.
[104] Mühimme 7, s. 657; 7 safer 978 Kefe beyine hüküm.
[105] Mühimme 7, s. 819 sene 18 rebiulâlur 976.
[106] Volga kenarında kazıya başlanacak yerin bu adı Perevoloh?ûxa. Osmanlı -Rus rekabetinin menşei - Halil İnalcık (Belleten 46 s. 379).
[107] Âlî tarihi, basılmamış son cilt, varak 178 b.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/35-36

olduğundan hafif bir muhasara tertibatı alındı. Kasım Paşa kışı, eski Ejderhanhn olduğu yerde yapacağı bir kalede geçirip ilkbaharda kaleyi almak tasavvurunda idi; fakat bu kararı öğrenen asker, serkeşliğe başladığından, Kasım Paşa hem Rus Ejderhanı muhasarasını ve hem de kazı işini terkederek Azak tarafına çekildi; bir kısım hafriyat levazımı yerinde bırakıldı. İşte böylece Sokullu'nun bu mühim teşebbüsü kendisine muhalif olanların entrikaları neticesinde yüz üstü kaldı; hattâ bu kadar masrafın boşa gitmesinden müteessir olan II. Sultan Selim'in cam sıkılarak bir arz günü vezirlerin huzurunda vezir-i âzami tekdir ederek "bütün masarifi ve zayiatı sana ödetmelidir" demişti[108]. Tarihlerde bu sefere Ejderhan ve Kazan seferi denil-mektedir[109].

Kanal hâdisesi ve Ejderhanhn muhasarası Ruslarla aramızı açtıysa da 1570 senesinde Novosiltof adındaki bir Rus zabiti elçilikle İstanbul'a, geldiğinden aradaki soğukluk kalktı.[110]

Ozbek Hanının Muracaatı

995 H. /1587 M. senesinde Küçük Nogay Tatarlan'ndan biriyle Özbek hükümdarı Abdullah Han'ın elçisi gelerek Ejderhan taraflarının zapt edilmesi için hükümeti teşvik etti. Gelenler, Kırım hanı maktul Mehmed Giray'm oğlunun Ruslara iltica ederek Ejderhan beyliğine tayin edilip Nogay askeriyle Kırım taraflarına hücum edeceğini söylemişler ve bu taraflara asker gönderilmesini ve Kırım hanı İslâm Giray'a kuvvet verilerek Ejderhanhn zapt e dilmesini tavsiye etmişlerdir.

Bunun üzerine mesele pâdişâhın emriyle o tarihlerde söz sahibi olan müverrih ve pâdişâh hocası Sadeddin Efendi'nin de iştirakiyle Üsküdar bahçesVnde görüşülüp neticede muktedir bir serdar ile asker ve maiyeti kuvvetiyle Kırım hanının gönderilmesi kararlaştırılmış ise de bir netice çıkmamıştır[111].

Sokullu Mehmed Paşa'mn Süveyş kanalı'ylv Kızıldeniz'e ve Don-Volga vasıtasiyle Hazer denizVne inme teşebbüsünün hem siyasî, hem

[108] Âlî tarihi, varak 178.
[109] Alî tarihi, vatfak 178 b. Mühimme defterlerinde yalnız Ejderhan seferi deniliyor.
[110] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/36-37
[111] Seîânikî tarihi, s. 229, 230.

askerî ve bilhassa iktisadî noktalardan ne kadar mühim olduğu malûm olduğundan, bu derin görüşlü veziri ta etmemek mümkün değildir.[112]

Marmara — Karadeniz Kanalı

İlk Teşebbüs

surıu daha evvel söyliyelim ki tznik golü ve Sakarya nehri vasıtasiyle Marmara ile Karadeniz'in birleştirilmesi işi bu tarihten daha evvel yani Kanunî Sultan Süleyman zamanında ele alınmış ve o tarafa mütehassıs bir heyet, gönderilmiştir, İznik ve Sapanca golleriyle Sakarya nehrVnm. birleştirilmesi suretiyle açılacak kanaldan birinci derecede, gemiler vasıtasiyle donanmaya lâzım olan kerestenin ve İstanbul odununun nakli düşünülmüştür.
Bu iş için iptida Mimar Sinan ile Girez Nikola adında bir Rum. kalfası gitmiş, bunlar Sabanca gölünden İzmit körfezine kadar olan mesafeden yirmi bin zirâini tesviye ettirmişlerse de muharebeler sebebiyle işlerini tamamlayamadan dönmüşlerdir[113].
Gemi kerestesinin süratle nakline zaruret hasıl olmasından ötürü hükümet 999 H./1591 M. de bu kanal işini ikinci defa ele almış îzmit, Sapanca kadılarına hükümler yazılarak bunda Kiraz suyunun Sapanca gölüne ve Sapanca gölünün de İzmit körfezine akıtılması ve Sakarya nehrinden Sapanca gölüne, oradan da İzmit körfezine kadar olan mesefenin Ölçülmesi için mütehassıslardan mürekkep bir heyet gönderildiği bildirilmiştir. Kanal için muhtelif kıtalardan otuz bin amele tedarik edilmiş, kanal açılacak yerlerdeki tarla, çiftlik ve köylerin münasip mahallere nakledile çekleri ve kanal işinin kat'î olduğu da alâkadarlara yazılmıştır.
Bu kanal işinin ehemmiyetini takdir etmiş olan Vezir-i âzam Koca Sinan Paşa mahallinde bizzat tetkikat yapmak üzere Sapanca taraflarına kadar gitmiş (999 cemaziyelâhır/1591 nisan) üç gün kalmış, mesaha yaptırmış ve avdetinde keyfiyeti III. Sultan Murad'a arzetmiş ise de Sinan Paşa aleyhdarlarının telkini galebe çalarak işin ehemmiyetini takdir edemeyen pâdişâh:

---

[112] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/37-38
[113] Seîânikî tarihi, s. 283.

- "Din ve devlete lâzım olur iş değildir; terkedilmesi icap eder. Halkın minnet ve meşakkat çekmesi zulüm görmesi doğru değildir; en mühim iş donanma vücuda getirmektir. Bu zamana kadar odun nice ola geldi ise yine öylet edarik olunur" [114]diyerek kanal işinin terkini emreylemiştir [115].

SOKULLU MEHMED PAŞA'NIN HÎZMETÎ, ŞAHSİYETİ VE ŞEHADETİ

Sokullu'nun II. Selim Zamanındaki Faaliyeti

Sokullu Mehmed Paşa'mn, 972 H. / 1564 M. de Semiz Ali Paşa'nın vefatı üzerine vezir-i âzam olduğu ve o tarihe kadar olan hizmetlerini ve Kanunî Sultan Süleyman'ın vefatı dolayısiyle aldığı tedbirleri kitabımızın ikinci cildinde göstermiştik.

Sokullu, vezir-i âzam olduktan'sonra eskiden beri tekemmül edip gelen kanunların bozulmamasına dikkat etti; bilhassa devletin haricî siyasetinde muvaffakiyet göstermek itibariyle mühim rol oynadı. Bu işlerdeki muvaffakiyeti Makbul ve Maktul İbrahim Paşa derecesinde olmamakla beraber devlet otoritesini muhafazada ondan aşağı değildi. Kanunî Sultan Süleyman, devlet işlerinde şifahî olarak hükümet reisine direktif verir ve işler öyle yürürdü.

II. Selim hükümdar olup Belgrad'a geldikten sonra vezir-i âzamin Kapıkulu ocaklarına karşı yapılacak işler hakkında pâdişâha gönderdiği telhis'e karşı Selim'in etrafındaki acemilerin bu arıza mündericatı hilâfında mütalealarda bulunarak padişahın zihnini çelmeleri, askerin serkeşlik ve şımarıklığına sebep olmuştu ki bunu bu cildin baş tarafında kısaca gösterdik.

II. Sultan Selim bundan sonra sadakat ve hizmetini takdir ettiği vezir-i âzamm Kıbns\n zaptı hakkındaki mütaleasi hariç olarak hemen hiç bir iş ve kararını reddetmemiş ve o da bir hükümdar gibi tam serbesti ile devlet işlerini görmüştür. Hattâ bir gün Musahip Isfendiyar oğlu Şemsi Ahmed Paşa ile tebdil gezen II. Selim Eyyub'da Sokullu'nun yaptırmış

---

[114] Seîânikî tarihi^ s. 283

[115] Bu kanal işi bundan sonra 17, 18 ve 19. asırlarda da tekrarlanmış ise de her birinde bîr mani sebebiyle fiile çıkamamıştır (Bu hususta tafsilât için Türk Tarih Kurumunun mecmuası olan BeHeten'in 14 - 15 inci sayısındaki yazımıza bakın).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/38-39

olduğu türbesini görüp Ölümünden evvel türbesini hazırlattığını söylemesi üzerine, Sokullu'nun hasmı olan Şemsi Paşa bunun pek kolay olduğunu söylemesi üzerine musahibin ne demek istediğini anlayan pâdişâh, Sokullu'nun hizmet ve faaliyet ve iyi idaresi sayesinde rahat ustad musikişinaslardan Nihanî, Durak Çelebi ve sancakbeyle-rinden musikişinas Gülâbî Bey ve meşhur hanendelerden Mır ek Çelebi, Adanalı Tanbûrî Şehzade Mustafa Çelebi ve Ka-sapzade Nâbî gibi musiki üstadları kendisinin meclisine dahildi Selim'in güzel bazı manzumeleri vardır; bilhassa :

Biz bülbül-i muhrik'dem-i şekvây-ı firakız Âteş kesilür geçse sabâ gülşenimizden

beyti bir divan değer kuvvettedir.

Şehzadeliği zamanında bir gün musahibi Celâl Bey i içerlerken kadehini kaldırarak "Halk arasında bizim için ne derler, saltanatı kime tahmin ederler" diye sormuş. Celâl Bey de Sultan Mustafa'yı askerin ve Şehzade Bayezid'i de baba ve annesiyle Rüstem Paşa'nın istediklerini ve bunların faaliyetlerine mukabil kendisinin hiçbir tedariki olmadığını söyleyince Selim :

— "Sultan Mustafa'yı en kuvvetlisi istesin, Bayezid Han'ı ana ve babası talep etsin, Selim fakire de mevlâsı rağbet etsin; biz safamızı görelim yarının sahibi var" diye elinde tuttuğu kadehi içerek mukadderata teslim olduğunu göstermiştir.

ikinci Selim hükümdar olduktan sonra da aynı tarzda yaşamıştır. Hükümet idaresini kendisine tevdi ettiği S okullu Mehmed Paşa'yı iş başında tutmak gibi isabetli hareketiyle sekiz sene endişesiz muvaffakiyetli bir devir geçirmiştir. Tab'an vefakâr idi. Kendisine karşı bağlı olanları hükümdarlığı zamanında ihmal etmemişti. Fakat kendisine hizmet etmiş olanları ahlâkî ve ilmî meziyetlerine göre mevki ve derece verirdi. Şehzade Bayezid'in babasına karşı isyanında türlü dalavereleriyle kendisine hizmet eden Lala Mustafa Paşa'ya karşı Sokullu'nun ve diğer vezirlerin husumetlerine karşı Mustafa Paşa'yı onlara karşı müdafaa etmiş, fakat karakterini bildiği bu veziri de diğerin» den fazla tutmamıştır. İstanbul'da ilk vefat eden Osmanlı pâdi şahı II. Selim'dir.[116]

---

[116] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/40-41

Üçüncu Murad'ın Hukumdarlıgı

İkinci Selim öldüğü zaman elli yedi yaşında olup en büyük oğlu Murad, Manisa'da sancakbeyi bulunuyordu. Derhal kendisine vezir-i âzam tarafından haber gidip saltanata davet edildi ve Kaptan Kılıç Ali Paşa da kadırga ile Mudanya'ya, yollandı, Murad Mudanya sahiline geldiği zaman kadırgaya rastlamadı ve Tevkiî Feridun Bey'in oradaki kayığına atlayıp yedi saat kadar lodosda çalkalandıktan sonra bin müşkülâtla sarayın sahilinde karaya çıktı. Vezir-i azama adam gönderdi ve Saraya girdi.
Selim'in Murad'tan başka Mustafa, Osman, Süleyman ile ,/liğer iki şehzade, Fatih Sultan Mehmed'in koyduğu kanun mucibince boğularak babalariyle aynı günde Ayasofya camii yanındaki türbeye defnedildiler. Kanunî Süleyman, cülus ettiği zaman kendisinden başka şehzade bulunmadığı için kardeş kanı dökülmemiş ve yarım asırdan fazla bir zaman geçmesi sebebiyle kanlı cülus işi unutulmuştu. Sultan Murad'ın cülû-siyle beş şehzadenin boğulması halka acıklı bir tesir bırakmıştır.
Murad 953 H. 1546 M. de doğduğuna göre hükümdar olduğu zaman yirmi dokuz yaşında idi (8 ramazan 982 / 21 aralık 1574). On sekiz yaşında iken büyük babası tarafından Manisa sancak-beyliğine gönderilmiştir.[117]

Sultan Murad Ve Sokullu

Üçüncü Murad'ın cülusundan sonra hükümet idaresinin başında yine padişahın eniştesi olan Sokullu Mehmed Paşa vardı. Selim'in ölümü üzerine vezir-i âzam, Murad'ı saltanata davet için sadakatini göstermiş olmak itibariyle genç hükümdarın büyük teveccühüne mazhar olmuş, hattâ Murad kayıkla gelip Sultan Bayezid köşkünde vezir-i âzam ile ilk görüşmede Sokullu'nun elini öpmek istemiş, fakat Sokullu, padişahın ayağına kapanarak eteğini öpmüştür. Çünkü Sultan Murad, hükümdarlığa davet edilip saraya geldiği zaman kardeşlerinden birinin hükümdar olması ihtimaline binaen mütereddit bir halde idi. Saltanatın kendisine teveccüh ettiğini

[117] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/42

anlayınca teşekkür makamında el öpmek için eğilmişti. Rivayete göre Sultan Murad kendisine yapılan telkin ile vezir-i azama karşı olan bu tenezzüle sonradan pişman olmuş
ve eniştesine karşı belirsiz bir infial göstermeğe başlamış; fakat Sokullu'nun zevcesi Ismihan Sultan, Valide Nurbanu Sulta n'la beraber pâdişâh üzerinde müessir oldukları için vezir-i azama karşı olan muamele değişmemişti; lâkin Sokullu'nun nüfuzu hergün geçtikçe bir az daha azalmakta, buna mukabil sarayın, nedimlerin, muhasiplerin ve saray dışındaki bir zümrenin tesiri devletin inhitatı başlangıcı olarak kendini göstermekte idi.[118]

Kadınlar, Nedim Ve Musahıpler Saltanatı

Sultan Murad'ın cülusundan sonra gün geçtikçe müdahalelerle hükümet işleri iyi yurumemeğe başladı, Sokullu mümkün olduğu kadar bu müdahaleleri önlemeğe çalışıyordu. İşlere müdahale "edenlerin başında padişahın valdesi Nurbanu Sul-tan'la zevcesi ve Şehzade Mehmed'in validesi Venedik'in Bafo ailesine mensup Safiye Sultan vardı. Bu iki kadın birbirine rakipti; Murad bu ilk devirlerinde Safiye Sultan'a karşı fazla düşkün olduğundan onun sözü ileride idi; fakat valide sultan oğluna güzel kızlar takdimiyle onu Safiye Sultan'dan soğutmağa çalışıyordu. İşte bu iki kadın arasındaki rekabet bunların adamlarının türlü vesilelerle hükümet işlerinde müessir olmalarına sebep oldu. Sarayda ve dışarda sözü geçen kadınlardan birisi de Canfeda ismindeki kethüda kadındı; bu, pâdişâha takdim edilecek cariyeleri yetiştirirdi, Nurbanu'nun ölümünden sonra Canfeda'nın nüfuzu yalnız sarayda değil hükümet işlerinde de kendini gösterdi.
Bu suretle padişaha valide sultan ve Safiye Sultan'a saray kethüdası Canfeda'ya[119] ve musahibe Raziye Hatun'a mensup olanlar kararsız

---

[118] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/42-43
[119] Müverrih Âlî, Canfeda Kadın'ın, hayirhahhğından ve hayırlı eserlerinden bahsederek münasebetsiz işlerden münasip surette pâdişâhı men'e çalıştığını söyler. Canfeda, uzun zaman eski saraydaki cariyelere nezaret ederken Valide Sultan'ın delaletiyle Yeni Saraya alınmış ve buradaki kırk haseki ve cariye ve gözdelerin idare ve terbiyesi kendisine verilmiştir. Nurbanu Sultan ölümünden evvel haremin idaresi için bu kadını sarayda alıkoymasını oğluna vasiyet etmiştir. Edirnekapı civarında Çukurbostan9da. camii, Saraçhânebaşı'nda sebili, Akbaba iskelesinde camii yardır. Murad'ın ölümünden sonra Eski Saraya çekil-miş ve orada hizmet görmüştür (Âlî tarihi, basılmamış son cilt, varak 232 b, 233 a).

hükümdarın müsaade ve müsamahasiyle harekete geçtiler; sarayda kapı ağası hadım Gazanfer Ağa ile Murad'm Manisa'da tanıdığı ve beraberinde İstanbul'a, getirip defterdar yaptığı Kadı Idris, pâdişâhın şeyhi Şüca Candar-oğullarından Şemsi Ahmed Paşa ve padişahın hocası Sadeddin Efendi işlere müdahale edenlerin başında geliyorlardı.[120]

Üçüncü Murad'ın Mizaç Ve Meşrebi

Sultan Murad hükümdarlığından itibaren bizzat devlet işleriyle meşgul olmamakla beraber babası gibi hükümet işlerini tamamen vezir-i azama bırakmamış fakat kadınlarının, musahi-beleriııin tesirleri altında lüzumsuz ve zararlı müdahaleleriyle hükümet işlerinin, ve devlet nizamının bozulmasına sebep olmuştur. Sultan Murad zamanım, etrafına topladığı eğlence takımları, cüce ve maskaralarla ve geceleri kadınlarla geçirmiştir. Tab'an merhametli ise de kadınlarla fazla münasebeti asabım bozmuştu. Bundan dolayı bazan çabuk hiddetlenir ve merhametsiz denecek derecede sert olurdu. Hasis olup kadirşinas değildi[121]. Rivayete göre sar'alı olduğu için vezirleri tarafından sefere gitmesi hakkında yapılan tekliflere hastalığım meydana çıkacak diye mevafakat etmezdi[122].
Daha sonraları yazılan Osmanlı devletinin inhitatı kısmında hu ölüm daha ziyade tafsil edileceği için burada keserek yalnız devlet idaresinin bozukluğuna bir mukaddime yapmakla iktifa ediyoruz.[123]

KUZEY AFRİKA OLAYLARI

[120] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/43-44
[121] Âlî tarihi, varak 233 b. Müverrih metindeki mütaleayı kaydettikten sonra "lâkin bu kavlin sıhhati malûm ve ne kadar tetebbu ettik mukarrerliği malûm değildir" demektedir.
[122] Münşeat sahibi Nişancı Feridun Bey 982 senesi şevvalinde Münşeat üs-salâtîn isimli meşhur münşeatını ikmal ederek vezirir-i âzam vasıtasiyle III. Murad'a takdim etmişti. On bir cilt üzerine tertip ettiği bu değerli esere, Sultan Murad ehemmiyeti derecesinde itibar etmemiştir. Hattâ Müverrih Selânikî buna hayret ederek eserinde "bî bedel olduğunda katiyyen şüphe olmayıp pe-sendide-i âlem oldu, lâkin çendan muteber oldu mukabelesinde ikram olunmadığından ukal&y-ı devran hayrette kaldı" demektedir (s. 137).

[123] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/44

Fas Sultanlığı Ve Portekizliler

Portekiz kiralhğı Hindistan sularında geniş Ölçüde muvaffakiyet gösterirken aynı zamanda Kuzey Afrika'ma, batısında Fas'ta da rol oynayarak burayı nüfuzu altına almak istiyordu. [124]

Fas Devletî

Bu, onaltıncı asrın ikinci yarısında Fas'ta Şü-refây-ı Sâdiye denilen bir aile hükümdarlık ediyordu. Hazret-i Peygamberin torunu Hasan bin Ali evlâdından olduklarını söyleyen bu aileden ilk defa hükümdarlık eden Ebu Abdullah Mehmed Kaim Biemrillâh idi (917 H./ 1511 M.).
Osmanlılar, Trablus, Tunus ve Cezayir'e yerleştikleri sırada bu havaliyi nüfuz ve idaresi altına almak isteyen Şarlken ve daha sonra onun oğlu II. Filip ile uzun yıllar mücadele ettiklerini kitabımızın ikinci cildiyle bu ciltte bilmünasebe söylemiştik.
Fas hükümdarı, îspanyollarla hoş geçinmek suretiyle onların kuvvetli zamanlarında memleketi muhafaza etmişlerdi; fakat daha sonra ispanya'nın eski nüfuzunu kaybetmesi üzerine Fas hükümdarı Mevlây Mehmed Mütevekkil Alellah (1574 — 1578) ispanya dostluğunu terk ile o sıralarda kuvvetli bulunan Portekizlilerle uyuştu; mamafih İspanya ile olan dostluk ihmal edilmemişti. Hattâ Fas devletinin bu dost siyaseti Osmanlı'ların Afrika^da daha ziyade yayılmalarına engel oluyordu. Bundan dolayı Fas hükümdar ailesi içinde Osmanlı'lara dost birinin hükümdar olması kararlaştırıldı. Bu hususta Kılıç Ali Paşa'mn da tesiriyle evvelce biraderi Abdülmümin'le beraber Osmanlı'lara iltica etmiş olan Ebu Abdullah Mehmed'in oğlu Abdülmelik Osmanlı donanması ile Cezayir'e gönderilip[125] Cezayir-i Garp beylerbeğisi bulunan Ramazan Paşa'nın Abdülmelik'e yardım ederek bunu Fas'a

[124] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/45

[125] 964 H. - 1557 M. de Fas hükümdarı olan Abdullah-el-Galib billâh, evvelâ amcalarını öldürmüş, sonra da kardeşlerini öldürmeğe teşebbüs edince bunlardan Abdülmümin ile Abdülmelik kaçıp Cezayir'de Osmanlılara iltica etmişlerdi (966 H. - 1558 M.); bu iki kardeşten Abdülmelik bir aralık ulemanın tavassutuyla Fas'a gitmiş ise de Abdullah Galib'in sözünde durmayacağını anlaması üzerine tekrar Cezair'e gitmişti. Osmanlı Devleti bunlara bol tahsisat verdi; bu hale Fas hükümdarı Abdullah Galib î$panyollar*l& anlaşarak Türkler aleyhine çalışıyordu. Abdullah 982 H. - 1574 M. senelerinde vefat edince Muhammed Mütevekkil Alellah hükümdar olmuş idi.

sokması emrolunmuştur[126]

Abdülmelik'in Hükümdarhğı İle Fas'ın Osmanlı Nüfuzu Altına Gırmesı

Ramazau Paşa, Abdülmelik'i beraberine alarak on keş kin kişilik asker ve yardımcı kuvvetlerle Fas'a yürüyüp Mevlây Mehmed Mütevekkil Alellah'ın altmış bin kişilik ordusiyle karşılaştılar. Evvelce Abdülmelik tarafından gizlice elde edilen kumandanlar ile askerin bir kısmı Osmanlılar tarafına geçtiklerinden Fas ordusu mağlûp oldu ve Abdülmelik Fas'a girip hükümdar ilân edildi ve sabık hükümdar da Merakeş'e çekildi (983 H. /1575 M,) Abdülmelik'in künyesi Ebu Mervan idi[127].
Ramazan Paşa, yeni hükümdarın yanma bir miktar kuvvet bırakarak Cezayir'e döndü; Abdülmelik bundan sonra Merakeş üzerine yürüyerek Mevlây Muhammed'i kaçırdı; o da sahildeki bazı kalelerini verip yardım istemek üzere Portekiz kiralına mektup yolladı; fakat kirala yolladığı adamlar Abdülmelik'in donanması tarafından yakalandı ve iş meydana çıktı; bunun üzerine bir taraftan Fas hükümdarı Abdülmelik'in ve avni zamanda ona yardımcı olarak Osmanlı kuvvetleri de hem deniz ve hem karada hazırlanıyordu.[128]

Portekız Kralının Hazırlıgı

Filhakika Portekiz kiralı Sebastiyan Afrika'da Portekizlilerin uğramış oldukları mağlûbiyetin intikamını almak için çalışıyor ve Papanın da yardımiyle bir haçlı kuvveti toplamak istiyordu. Bu sırada kendisine müracaat eden sabık Fas hükümdarının teklifini derhal kabul etti;

---

[126] Abdülmelik Cezayir'de bulunduğu sırada biraderi Abdüîmümin Osmanlı hükümdarının verdiği beratla Telmsan'da oturmakta idi; fakat Fas ve Merakeş emîri olan biraderi Abdullah, bir hile ile Abdülmümin'i ele geçirip öldürmüş olduğundan Abdülmümin'e verilen berat bu defa da Abdülmelik'e verilmiştir {Mühimme 18, s. 15; 27 ramazan 979).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/45-46
[127] Fas ve Merankoş (Merakeş) hâkimine nâme-i hümayun yazıla ki Himmeti aliyye-i şahanemizle memleket ve vilâyete malik olup ayan ve ahalisi dahi istihkaklarına göre riayet olunmak lâzım olmağın gerektir ki nâme-i hümâyunumuz vusul buldukta ol harem-i pâk-i ayan ve ahalinin ve evlâd-ı Türk ve Arap askerlerinin âbâ ve ecdadınız zamanları yollan nice olageldiyse siz dahi ol âdeti icra edip istihkaklarına göre riayet eyliyesiz (Mühimme 30, s. 197).
[128] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/46-47

fakat bu işi muvaffakiyetle başarmağa kuvveti kâfi değildi; 1576'da ispanya kırahyle de görüştüler; kıral İkinci Filip altı bin kadar asker ve elli gemi ile yardım etti; bunun üzerine"*Portekiz kırab Don Sebastiyan kendi kuvvetleri de beraber olarak Afrika sahilindeki Asila mevkiine çıktı ve orada sabık hükümdar Mevlây Mehmed'le birleşti.[129]

Vadı's-Sebıl Muhaberesı

Portekiz kiralı ile Mevlây Mehmed berabere içeriye doğru yürüdüler; Abdülmelik bunları karşıladı. Kiralın gafletinden istifade ile geçtiği Mehazin nehrinin köprüsünü geriden çevirdi; bu nehir geçit vermediğinden mutlaka köprüden geçmek lâzımdı. Abdülmelik hasta olduğundan harp meydanına sedye ile gelmişti; kumanda kardeşi Ebu'l-Abbas Ahmed'in elinde idi.

Vukua gelen şiddetli bir muharebede Don Sebastiyan mağlûp oldu, kaçarken Mehazin köprüsünün Fas hükümdarı tarafından tutulduğunu görünce atını nehre vurdu; kaçarken Mehmed Mütevekkil de beraberdi; fakat suyun şiddetinden ikisi ve daha bir çok maiyeti boğuldular; muharebeyi kazanmış olan Abdülmelik de hastalığının ağırlaşmasına mebni az sonra vefat etti (987 H./1578 M.) bu muharebeye mevkiinin adma nis-betle VadVs-Sebil veya Kasr ül-kebîr muharebesi derler[130].

YâdiVSebil muharebesi Portekizliler için felâket oldu; çünkü Kıral Sebastiyan'dan sonra evlâdı olmadığından biraz müddet Sebastiyan'm büyük amcası Hanri idareyi bir buçuk iki sene kadar ele aldı ve sonra İspanya kiralı II. Filip Portekiz kırallığına da getirildi (1580).[131]

Abdulmelık Ebu Mervan'ın Oglu

Abdülmelik'in Ramazan Paşa'nın yardımıyle ve sonra kendisine verilen

[129] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/47

[130] Bazı Osmanlı tarihlerinde bu VâdV-is-sebii harbinde Ramazan. Paşa'nın bulunduğu yazılıdır. Arşiv vesikalarında görüldüğü üzere Ramazan Paşa 1574 den 1577 senesine kadar Cezayir-i Garp beylerbeğisi olarak kalmıştır. Bundan dolayı tarihler Ramazan Paşa'nın Abdülmelik'i hükümdar yapmak üzere Fas'a girdiği zamanki vak'a ile Vâdi*iS'Sebil muharebesini birbirine karış* tırmışlardır. 983 H. - 1577 M. de Ramazan Paşa'nın yerine Hasan Paşa Cezayir'i beyîrbeğisi olmuştur {Mühimme 30, s. 185).

[131] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/47-48

kuvvetle rakibine galebe etmesi bu devleti muvakkat bir zaman için Osmanlı nüfuzu altına soktu. Abdülmelik'in ölümü üzerine oğlu Mevlây Ahmed El-Mansur Fas hükümdarlığına geçerek bu hususta Osmanlı hükümetinin müsaadesini aldı."[132]

II. SULTAN SELİM'İN ŞAHSİYETİ VE OĞLU III. MURAD

Ikıncı Selımın Sehzadelık Hayatı

Kanunî Sultan Süleyman'ın oğullarından 930 receb / 1524 nisan'da damad Maktul İbrahim Paşa'mn, padişahın kızkardeşi Hatice Sultan'ı aldığı düğün esnasında doğmuştur. Orta boylu kumrala yakın sarışın ve gök mavisi gözlü, kumral sakallı olup validesi Hurrem Sultan'a benzemekte idi; lisanında lükent denilen tutukluk vardı; yarı belinden aşağısı uzun ve şeklen mehib idi; avcılıkta, yay çekmekte fevkalâde melıareti olup rivayete göre zamanında ondan daha kuvvetli yay çeken yoktu; rengi sebebiyle Sarı Sultan Selim diye anılmaktadır. II. Selim kırk dört yaşında Osmanlı hükümdarı olmuştur. Kendisi tenperver, zevk ve safaya düşkün olup ordusunun başında hiç bir sefere gitmeyen ilk Osmanlı hükümdarıdır; bu da dedesi Yavuz Sultan gibi Edirne'yİ çok sevdiğinden ara sıra oraya giderdi; hattâ bu sevgi dolayısiyle oraya meşhur camiini yaptırmıştır. Sekiz senelik saltanatını damadı olan Sokul1u Mehmed Paşa'run güzel idaresi sayesinde rahat ve huzur içinde mûtadı olan eğlencelerle geçirmiştir. Bir gün sarayda yaptırmış olduğu hamamı gezdiği sırada ayağı kayarak düşüp hastalanmış ve bir müddet sonra da bu yüzden vefat etmiştir (18 şaban 982/aralik 1574). II. Selim tab'an halim ve mütevekkildi. Şehzadelik zamanında Âlî (Müverrih)[133], Samî, Sarı Ramî, Hatemı, Kasımı, Fırakî, Mekalî, Ferdî, Nigârı vesair yirmiden ziyade âlim, şair, ressam olan şahsiyetler ve musahibi meşhur Celâl Bey ile ettiğini söyleyerek fena düşüncesinden dolayı Şemsi Paşa'yı tekdir etmiştir. Uzağı iyi gören Sokullu'nun

[132] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/48

[133] Müverrih Ali 965 tarihinde Mihr-ü-mah manzumesini kaleme alarak Kütahya'ya, gidip şehzade Selim'c takdim etmiş şehzade bundan memnun olarak Alî'ye mülâzimet almış ve sonra medrese yolunun müşkülâtından bahsederek onun kalem hizmetinde yetişmesine delâlet etmiştir. (Âlî tarihi, basılmamış cilt varnk 21 5 hY

Karadenizle Hazar denizini ve Akdenizle Kızıldenizi ve o vasıta ile Hind denizini birleştirme teşebbüsleri kendisinin iktisadî ve siyasî sahalardaki isabetli görüşünü gösterir.

Kendisi Kıbrıs zaptının Osmanlı devleti aleyhine bir haçlı seferinin çıkmasına sebebiyet vereceği için böyle bir maceraya atılmanın aleyhinde bulunmuştu; fakat Şehzade Bayezid faciasına sebebiyet verdiği için sevmediği Lala Mustafa Paşanın ve diğer bazı mukarriplerin bu işte önayak olarak işi kolay göstermeleri ve Ebussuûd Efendi'nin eskiden dâr-ı islâm olduğu için buranın zaptı hakkında fetva vermiş olması Kıbrıs'ın zaptım intaç etmişti, tş bu kadarla kalmayarak Sokullu'unn ileri sürdüğü tehlike gelip çattı; muazzam bir haçlı donanması tertip edilerek Lepanto-înebahtı muharebesiyle Osmanlı donanması imha edildi ve geniş sahili olan memleket birdenbire fena duruma düştü.

Bereket ki iş başında bu azimli vezir bulunuyordu. Sokullu'nun bu felâket ânında nasıl durmadan çalıştığı büyük bir donanma hazırlamak için ne kadar gayret sarfettiğini o zamanki Divan-ı Hümâyun mühimme defterlerindeki hükümlerden anlamaktayız; filhakika beş buçuk ayda bütün levazımatı, cenkçi ve gemici-siyle muazzam bir donanma meydana gelmişti. II. Selim zamanında Sokullu, Kıbrıs kiralı olmak isteyen Yasef Nasi ve onu himaye eden pâdişâhın zevcesi Nurbanu Sultan ile karşılaştı ise de her ikisini de işine karıştırmadı ve Yasef Nasi'yi Kıbrıs*si getirmiyerek orasını vilâyet yaptırdı.

Lehistan kiralı Sigismund Ogüst'ün vefatı üzerine Lehistan kıratlığına gerek Rus ve gerek Avusturya prenslerinden birinin getirilmiyerek bu kıratlığa Fransa kırabrun kardeşi Han-ri'yi ve bunun çekilmesinden sonra da Osmanlılara tâbi Erdel kırahnı intihap ettirmesi ve bu husustaki faaliyeti Sokullu'nun siyasetteki ince görüşünü gösteren en beliğ misaldir.

II. Selim zamanında kara harbi olmadığı için ne pâdişâh ve ne de Sokullu sefere gitmiştir. II. Selim öldüğü zaman Sokullu on seneden beri vezir-i âzam bulunuyordu. Sokullu Mehmed Paşa, kayın pederi olan II. belim zamanında hiç bir kimseyi hükümet işlerine müdahele ettirmemiş ve bütün mes'uliyeti üzerine alarak iş görmüştür. Bu münasebetle akraba ve îtimad ettiği adamları mühim işlerde kullanmış ve bu hareketi aleyhdarlarınm tarizlerine sebep olmuştur;

hattâ o devri bilen Müverrih Âlî, II. Selim ve Sokullu'dan bahsederken[134]:

"Şehriyâr-ı müşarünileyh sadr-ı saltanata cülus eyledi, düs-tûr-ı celil Mehmet Pâşây-ı Tavîl vezir-i âzam bulundu; hususa dâmâd-ı mükerremi olmağın iltifat-ı bî nihayesine mazhar düştü, bir haysiyyet ile ki pâdişah-ı sûrî ol vekil-i celil oldu; Selim Şah-ı namdar ki ıyş ü nûş deryasına daldı, umur-ı dad-ü-sitad mücerred anlara kaldı. Eğerçi akraba ve taallûkatını menâ-sıb-ı âliyeye nasbetti; lâkin ekseri müstahıkk-ı riayet olmağla ol vaz'ı tdûw-i himmetine hamlolunup mazur tutuldu..." denilmektedir.[135]

Sokulunun Ucuncu Murad Zamanındakı Durumu

Sokullu'nun sadaretinin uzaması ve III. murad'ın cülusunda da mevkiini muhafaza etmesi aleyhdarlarını faaliyete şevketti; yeni padişah kararsız olduğundan muhtelif vesile ve tahriklerle onu saraydan ve hariçten vezir-i âzamin icraatını baltalamağa şevkettiler. Sokullu'ya aleyhdar olanların başında pâdişâhın musahibi İsfendiyar oğlu Şemsi Ahmed Paşa ile Murad'ın kadılıkdan defterdarlık vererek beraberinde îstan-buVa. getirdiği Kara Üveys ve pâdişâhın, kerametine kail olup kendisine şeyh yaptığı Şeyh Şücâe ve Lala Mustafa Paşa vardı; hattâ Sokullu'yu bir vartaya düşürmek isteyen Şemsi Paşa, pâdişâha halkın istidalarını kabul edip bizzat meşgul olmasını söyliyerek :

-Vezir-i azama inanman; size arzeylediği ahvali doğru sanman, halkın işleriyle bizzat mukayyed olmanız münasiptir[136]" sözleriyle Sultan Murad'ı Sokullu aleyhine tahrik ediyordu.

Kara Üveys, pâdişâhın şehzadeliği zamanında defterdarı olup bazı sû-i istimalleri sebebiyle Sokullu ile kazaskerler tarafından sorguya çekilmiş ve sonra pâdişâh kendisini himaye ettiği için ceza görmemiş ve hattâ arkasından şıkk-i sânı defterdarı olmuş, vezir-i azama düşmanlığı artmıştı[137].

Şeyh Şücâc ise, kendisine başvuranların işlerim yaptırmak için bizzat

[134] Âli tarihi, varak 200 h.
[135] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/49-51
[136] Âlî tarihi, s. 234 ve Peçevî tarihi, c. 2, s. 6.
[137] Selânikî tarihi, s. 139 ve Peçevî tarihi, c. 2, s. 7.

hatt-ı hümâyunla hükümdarın müsaadesini alarak vezir-i azama ait işlere müdahale ediyordu. Lala Mustafa Paşa'ya gelince, bu da Yemen serdarı tayin edildiği halde dokuz ay memur olduğu hizmete gitmediği için azlolunup o yüzden Sokullu ile araları açıktı. Bunlardan başka III. Murad'm şehzade iken maiyetinde bulunanlar da Sokullu'yu sevmiyorlar, bunun sağlığında Murad'ın hükümdarlığını istemiyorlardı[138].

Sokullu'nun muarızları arasında padişahın hocası Sadeddin efendi (Tâc üt-tevarih sahibi) ile harem-i hümâyun kethüdası Canfeda Kadın ve musahip elerden Râziye Hatun da vardı.

tşte böylece saraydan ve hariçten padişaha mensup aleyh-darlarının kararsız hükümdar üzerinde mütemadi yaptıkları telkinler Sokullu'nun eski otoritesini kırıyor ve günden güne düşürüyordu. Bu sırada iran'daki dahilî karışıklıklar sebebiyle Sokullu'ya muarız olanlar İran'a sefer açılması için pâdişâhı tahrik ettiler; Sokullu Mehmed Paşa, Osmanlı devletinin tabiî hududu aldığını, boşuna bir maceraya atılmanın doğru olmadığını; bazı muvaffakiyetler elde edilse bile bunun muvakkat olacağım söyliyerek bu faciayı önlemeğe çalıştı ise de eski nüfuzu kalmamış olduğundan muvaffak olamadı.[139]

Sokullu'nun İyice Gözden Düşmesi

Vezir-i âzamin iş görmesi eski salâhiyetine nisbetle ehemmiyetsiz şeylere inhisar ediyordu; artık müstakil bir divan-ı hümâyun yoktu; pâdişâha tesir ederek muvafakatini alanlar, hatt-ı hümâyunla tepeden inme tebligat ile işlerini görüyorlardı. Veizr-i âzam, hatt-ı hümâyuna mutavaattan başka bir şey yapamıyordu. Padişah kendisini azletmemekle beraber hergün bir suretle tahkir ediyordu; baş defterdarlığa çıkmış olan Kara Üveys, doğrudan doğruya pâdişâha telhis takdim ile cevabım ve iradesini alıyordu. Hattâ defterdarlık işlerinden başka bazı memuriyetler bile başdefterdarın arziyle verilir olmuştu. Şeyhülislâm Kadı zadenin arzjvle beylerbeylikler ve sancakbeylikleri ve taht kadılıkları tevcih ediliyordu. Evvelce bunlar hep vezir-i âzamin arziyle olurdu* kapı bir iken şimdi müteaddid

[138] Peçevî tarihi, c. 2, s. 6.
[139] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/51-52

kapılar açılmış; işler, karışmağa başlamıştı[140].
Sokullu'nun en. mûtemed adamı, görür gözü ve tutar eli olan meşhur Feridun Bey doğrudan doğruya pâdişâh tarafından gönderilen bir hatt-ı hümâyunla 984 H./1576 M. senesinde birden bire azlolunuverdi; bu, Sokullu'ya ağır bir darbe olduğu gibi aynı zamanda kethüdasını da katlettiler; bundan sonra Sokullu Mehmed Paşa'nm kethüdasıHusrev Ağailekapıcı-başısı Sinan Ağa'mn yanından tardları emrolundu ve öyle yaptı.

Bu muamelelerin en garibi Sokullu'nun amcazadesi Budin valisi Mustafa Paşa'nın garip bir bahane ile idamı oldu. Mustafa Paşa, Sokullu'nun kardeşi diye IstanbuVa. getirilip saraya verilmiş, Bosna sancakbeyi iken Kanunî'nin Sigetvar seferinde Budin valisi Arslan Paşa'nın idamı üzerine Budin beylerbeyliğine tayin edilmiş (973 sonu), burada on üç sene kalmış, Fülek kalesini zapt eylemişti 986 H./1578M. senesinde Budin sarayına ve barut mahzenine yıldırım isabet etmesi Mustafa Paşanın suç-landırılması için bir bahane teşkil etmiş ve mîrahar-ı evvel Fer-had Ağa gönderilerek zavallı idam edilmiştir. Budin beylerbeyliği padişahın mutemedi ve Sokullu'nun alehdarı olan defterdar Üveys Paşa'ya verilmiştir. Üveys'in pâdişâha arziyle Sokullu'nun adamlarından on dokuz kişinin zeametleri, geliri bol denilerek hazineye alınıp kendilerine geliri az zeamet verilmiştir.[141]

Sokullu'nun ölumu

Sokullu Mehmed Paşa, hakkında yapılan bu ölümü kadar istiskallere rağmen işine devam ediyordu;
istifa etmek istese bunun da hayatına mal olacağını biliyordu; düşmanları öldürülmesini istiyorlarsa da Sultan Murad kendisini sevmemekle beraber kanma girmek istemiyordu. Sokullu bu kadar cefaya rağmen hiç şikâyet etmiyor, vakarını muhafaza eyliyordu; sözü muntazam söylerdi; her ne zaman, padişah tarafından kabul olunsa Sultan Murad vezir-I azama karşı yaptığı cefalara nadim olduğunu

[140] Peçevî tarihi^ c. 2, s. 7.
[141] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/52-53

gösterir tavır takınırdı[142]

Vezir-i âzam, bilhassa şehadetinden iki sene evvelinden itibaren çok üzüntülü ve korkulu bir hayat geçirdi. Divan-ı hümâyundaki mûtad ve muayyen müzakerelerden başka vezir-i azmalar kendi saraylarında haftada bir kaç defa divan kurup divan-ı hümâyunda görülmesine lüzum kalmayan ve yahut fazla olan işleri orada görürlerdi; bu divan öğleden sonra akdedildiği için buna ikindi divanı denilirdi.

Sokullu Mehmed Paşa, Kabasakal tarafındaki sarayında[143] bir pazar günü yine mûtad üzere ikindi divanı kurup hükümet erkâniyle beraber devlet işlerini görüştüğü sırada ara sıra kendisinden sadaka isteyen bir meczup boşnak divana geldi; vezir-i âzam ona para vereyim derken kolunun içinde sakladığı hançerle memesi altından Sokullu'yu yaraladı; katil yakalandı, fakat yaranın tesiriyle vezir-i âzam 987 senesi şabanının sekizinci çar-şanba günü (30 eylül 1579) akşam namazım müteakip vefat ederek Eyüp'teki türbesine defnedildi; Sokullu'nun ölümü umumi bir tesir yaptı; kendisinden sonraki boşluk devletin âtisi için fena neticeler verdi.

Sokullu'nun öldürülmesinin hasımları tarafından tertip edilmiş olduğu ve bunun için her zaman vezir-i azamdan para almağa gelen meczubun bu işte kullandığı söyleniyor.

Sokullu'nun evlâdı iki koldan yürüyerek zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlardan biri ilk zevcesi olan hanımdan doğan Hasan Paşa'dan gelmiş olup diğeri de Sultan Selim'in kızı Esmihan Sultan'ın doğurmuş olduğu İbrahim Han'dan gelen koldur, ibrahim Han'a bu isim ve unvan büyük babası II. Sel m vermiştir.[144]

İRAN SEFERLERİ

İran olayları

Osmanlılarla İranlılar arasında 1555'deki Amasya muahedesi devam ediyordu. Hattâ bu sırada yani olumu 984 H./1576 M.de iki yüz elliyi geçen bir maiyetle İstanbul’a gelmiş

[142] Peçevî tarihi* c. 2, s. 8.
[143] Başbakanlık arşivi, AH Emiri tasnifi vesikalar, I. Ahmed devri, numara 847, sene 1016.
[144] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/53-54

olan İran elçisi Tokmak Han fevkalâde merasimle karşılanmış, ikram görmüştü; Tokmak Han henüz İstanbul'da"bulunurken İran hükümdarı Tahmasb Han vefat etmiş ve oğulları arasında şahlık mücadelesi başlamıştı.

Tahmasb Han elli dört sene saltanat sürmüş ve çok yaşlanmıştı. Bizzat işlere bakamıyordu; bundan dolayı son zamanında devlet işleri birbirine rakip olan Türkmen, Gürcü, Çerkeş ve Kürd beylerinin elinde bulunuyordu. Müteaddit oğullarından[145] Haydar Mirza'yı kendisine veliahd yapmak istemişse de buna mukabil emirlerden Ustacluoğlu Hüseyin Bey, Şehzade Behram'ı iltizam etmekte bulunmuştu; fakat Haydar'm validesi olan Gürcü kadın, rivayete göre, oğlunu bir an evvel hükümdar yapmak için Şah Tahmasb'ı zehirleterek Haydar'ı şah ilân ettirmişti. Bunun üzerine îran tahtının Gürcülerin nüfuzu altına gireceğini takdir eden ve validesi Çerkeş olan Tahmasb'm kızı Perihan, dayısı olan Çerkeş prensi Şemhal Han'a müracaat ile saltanatı Gürcülerin nüfuzundan kurtarmasını bildirmiş ve o da aldığı tedbirle Perihan'ın ana ve baba bir kardeşi olup yirmi beş seneden beri Alamut kalesinde mahbus bulunan Şah İsmail'i hükümdar ilân etmeğe muvaffak olmuş (1576 M.) ve Şah İsmail' in cülusu için Sünnî Türkmenlerden Afşar aşireti de calısmıştı[146].

II. Şah İsmail

Bu cesur' sağlam bünyeli ve muharip bir zattı; fakat şimdiki kokainciler gibi beng denilen esrar kullanırdı; buna uzun yıllar yattığı Alamut kalesinde alışmıştı. Hükümdar olunca kendisinin sünnî mezhebinde olduğunu ilân etti. Esrar kendisinin asabım bozmuş ve

---

[145] Şah Tahmasb'ın yaş sirasiyle Mehmed Hüdabende, İsmail, Murad, Süleyman, Haydar, Behram, Mustafa, Mahmud, Ali, îmamkulu, Ahmed, Zeynelâbidin, Musa isimlerinde on iki oğlu olup Murad ve Zey» Tip.lâbidin, babalarından evvel ölmüşlerdir. TahmasbMan sonra hükümdar ilân edilen Haydar öldürülmüştür. Lüsyen Lui Bellenda tarafından yazılan 'Birinci Şah Abbas'ın hayatı ve tarihi" isimli eserde Tahmasb'ın tbrahim ve Hasan isimlerinde ik; oğlu daha olduğu yazılıdır. Babalarının vefatında Hüda-ndr kırk boş, İsmail kırk bir ve Haydar İse on sekiz yaşlarında idi

[146] Tahmasb Han'ın vefatiyle İran'daki karışıklıklar hakkında Kırım Han'ı tarafından 985 H. - 1577 M. de ilk haber alınmıştır. Bunun üzerine hükümet keyfiyeti Erzurum beylerbeğisine bildirerek îran ahvali hakkında malûmat istemiştir (Mühimme 30, s. 262). Kıran hanını Şirvan'dan aldığı malûmata göre, İran'daki saltanat mücadelesi esnasında sünnîlerin de ayaklandıkları bildiriliyor ki II. Şah İsmail'in Sünnîliğini ilân etmiş olması ve Afşar Türkmenlerinin kendisine yardım etmiş olmaları bundan dolayıdır. Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/55-56

pek merhametsiz bir hale getirmişti. Bir buçuk seneden ibaret olan şahlığı zamanında devletin ileri gelen adamlarını ve kardeşleriyle biraderzadelerini öldürdü; yalnız bunlar arasında ana, baba bir kardeşi olup has-talrfc dolayısiyle gözleri pek az gören büyük biraderi Mehmed Hüdabende ile onun Hamza, Ebu Talib ve Abbas isimlerindeki üç oğluna dokunmadı; fakat bu sırada İsmail'in Şüca adını verdiği bir oğlu doğduğundan bu yeni doğan oğluna saltanatı temin için biraderi ile yukarıda adı geçen üç oğlunun katlini emretti; fakat bu emrin tatbikinden evvel Kazvin'de kendi adamlarından Helvacıoğlu Hasan Bey'in evinde bulunduğu sırada muayyen miktardan fazla yutmuş olduğu afyonun tesiriyle öldü (985 ramazan / 1572 aralık) [147].
II. Şah ismail, babasının Osmanlılarla olan barış siyasetini bozdu; Osmanlı idaresindeki Kürd beylerinden bazılarını tarafına celbeyledi; Osmanlılardan ayrılıp kendi yanma gidenlere iltifat ile memuriyetler veriyordu ve Osmanlı hükümeti Van beylerbeyine gönderdiği emirde Kürd beylerini tatmin ile hükümete ısındırmasını bildiriyordu. Bu sırada İran'ın Lûristan valisi de Osmanlılara iltica etmiş ve kendisine kılıç, sancak ve hil'at göndermişti. işte bu ahval dolayısiyle iran'la münasebat gerginleşmisti[148].

Mehmed Hudabende

II. Şah ismail'in ölümü üzerine devlet adam- larmm çoğu, 24 aralık 1578'de (985 zilkade) Hüdabende'yi hükümdar ilân eylediler; bunun zamanında İran'a karşı Osmanlı istilâsı başladı. Devletin idaresi bir aralık Hüdabende'nin zevcesi ve Hamza Mirza ile Abbas Mirza'mn validesinin elinde idi; bu kadın Maraş Seyyidîeri denilen meşhur bir aileye mensuptu; bu valide sultan, babasından sonra büyük oğlu Hamza Mirza'yı hükümdar yaparak diğer oğlu Abbas'ı sarayda yanında bulundurmak istedi; Abbas Mirza bu"*sırada Herat valisi olup yanında lala olarak da Ali Kulu Han vardı. Ali Kulu Han valide sultanın maksadından şüphelendiği için Abbas Mirza'yı saraya göndermedi ve

---

[147] Diğer bir rivayete göre, II. Şah İsmail, hemşiresi Perihan'ın kadı kıyafetine soktuğu adamlar tarafından öldürülmüştür.
[148] Mühimme defteri 32, s. 28 - 32, 75. II. Şah İsmail'in sulhu bozduğuna dair Şah Abbas'a gönderilmiş olan nâmenin mukaddemesinde de malûmat vardır (Feridun Bey, Münşeat, c. 2, s. 158).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/56-57

aradaki münaferet genişliyerek Ali Kulu Han 1580 M./988 H. de Abbas'ı hükümdar îlân eyledi.
Bunun üzerine Mehmed Hüdabende seksen bin kişilik bir ordu ile Heratfa yürüdü; o da kendisinden sonra Hamza'nın hükümdar olmasını istiyordu; Ali Kulu Han Herafa çekildi ve şaha itaatini arzetti. Bu suretle Hamza Mirza'mn babasından sonra hükümdar olması kabul edildi ve Hüdabende'nin aczi sebebiyle idareyi veliaht! Hamza Mirza ele aldı; fakar Iran çok karışık bir halde idi; aşiret reisleri birbirleriyle uğraşıyorlar ve bundan istifade eden Osmanlı kuvvetleri kolaylıkla ilerliyorlardı. 1584'de (992 H.) Tebriz'i zapteden Özdemir oğlu Osman Paşa, Türkmenlerin yardımlariyle Hüdabende'nin diğer oğlu Tahmasb'ı şah ilân etmişti.[149]

Iranla Oniki Sene Süren Birinci Devre Harbi

Iran'a Harb Ilanı

İşte Hüdabende'nin cülusundan evvel îran-da hadisler cereyan ederken Van beylerbeği-si bu karışıklıktan istifadee dilmesini bildirdi; âzam Sokullu Mehmed Paşa harbe taraftar değildi[150]. Fakat onun eski nüfuzu kalmadığından İran seferinde şöhret kazanmak isteyenler vardı; bilhassa bu hususta birbirine hasım olan Lala Mustafa Paşa ile Sinan Paşa'dan her biri İran'a. karşı açılacak seferde serdar olmak istiyorlardı; her ikisini de tat min etmek için Erzurum ve havalisi ser darlığı Lala Mustafa Pa-şa'ya Bağdad tarafları serdarlığı da Sinan Paşa'ya verildi[151]. Fakat aynı seferde bilhassa birbirine düşman olan iki serdarın seraskerliği mahzurlu görüldüğünden pâdişâhın iradesiyle Sokullu Mehmed Paşa her iki paşa ile ayrı ayrı görüştükten sonra[152] Lala Mustafa Paşa bütün îran

---

[149] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/57
[150] Sokullu, Iran seferinin mahzurlarını bir kaç defa pâdişâha arzetti. "Cümleden evvel kul (asker) yüze çıkar, maaş ve masraf artar, reaya (yani köylü halk) gerek vergilerden ve gerek askerin tecavüzünden payimal olur. Iran zapto-lunsa bile halkı bizim reayamız olmağı kabul etmez ve sefer masrafına taşradan olan tahsil kifayet eylemez. Cedd-i âlânız Sultan Süleyman Hazretleri neler çekmiştir ve arada sulh oluncaya kadar ne zehr ve ne kahr yutmuşlardır. Bunu telkin ve teklif edenler Acem seferini bilmiyenlerdir" dediyse de dinletemedi (Peçevî tarihi, c. 2, s. 37).
[151] Mühimme defteri 32, s. 81, 107.
[152] Sokullu, iptida Lala Mustafa Paşa'y* çağırarak "Serdar olduğunuzda tedbiriniz nedir? Pâdişâh soruyor" demiş; o da "Cenab-ı bârîye istinad ile mahalline varmak ve ehl-i vukuf ile görüşüp münasip

seferi serdarı tayin edilip Gürcistan ve Şirvan'ın istilâsına memur oldu[153].

Çıldır Muharebesi Ve Gürcistan'ın Istilâsı

îran seferi fasıla ile üç safha gösterir; bunlardan birincisi 985 H./1577 M. den 997 H./1589 M. senesine kadar on iki sene devam etmiştir. Ardahan'dan Gürcistan'a giren Lala Mustafa Paşa ile, buna karşı çıkan îran serdarı Tokmak Han arasındaki[154] ilk muharebe 986 H./1578 M. de Çıldır'da yapılmıştır[155]. Bu muharebe Gürcistan'a, giren Osmanlı ordusunu gerisinden vurmak isteyen Tokmak Han'ın otuz bin kişilik kuvveti arasında vukua gelmiş ve Osmanlıların galebesi üzerine Gürcistan'ın kolayca istilâsı başlamıştır; evvelâ aşağı Gürcistan beylerinden Minuçehr müslüman olup Mustafa adını alarak Osmanlıların hâkimiyetini tanıdı ve kardeşi Greguvar'a da Olti sancağı verildi. Bundan sonra Lala Mustafa Paşa Tiflis üzerinde yürüdü; bura hükümdarı Davud veya David'in kaçması üzerine Tiflis işgal edildi ve diğer Gürcü prensleri Miret beyi Açıkbaş Han Şirvan ile Revan arasındaki Kartli beyi Levend oğlu Aleksandr Han itaat ettiler[156]. 'Tiflis derhal eyalet haline sokularak beyler beğliği gerhad Paşa oğlu M e hm e d Paşa'ya verildi (986 H./ 1578 M.). Bundan sonra Şirvan taraflarına girildi. Buranın merkezi olan Semahı işgal edilerek Demirkapı yahut Derbend, Şirvan eyaletine merkez yapılıp muhafazası vezirlikle ve münasip miktar asker ile Diyarbekir beylerbeğisi Özdemiroğlu Osman Paşa'ya bırakıldı[157] ve serdar Lala Mustafa Paşa da kış bastırmadan avdet etti.[158]

---

görüleni yapmaktır" diye cevap vermiş. Aynı sual Sinan Paşa'ya sorulunca pek yüksekten atarak ilk senede Tebriz ve Şirvan ve ikinci senede Hemedan ve İsfahan'ı alacağını söylemiş. Her iki mütalea pâdişâha arzolunarak Lala Mustafa Paşa'nın serdar olmasına irade çıkmıştır (Peçevî tarihi, c. 2, s. 38.)

[153] Peçevî tarihi, c. 2, s. 62, 63.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/57-58

[154] Tokmak Han îstanbvVa elçilik ile gelmiş ve orada iken Şah Tah-masb'ın vefatı haberini almıştı.

[155] Avusturya elçisinin bir dostu tarafından verilen malûmata göre o tarihte iran'ın dört ordusu vardı. Birincisi Solak Hüseyin kumandasında kırk bin, ikincisi Tomak Han kumandasında yirmibin, üçüncüsü. Şah'ın kardeşinin kumandasında otuz bin, dördüncüsü ise bizzat Şah'ın kumandasında olarak yüz Hu imiş {Hammer tarihi, c. 7, s. 26).

[156] Aleksandr Han her sene otuz yük ipek, on mahbup gulâm ve on bakire kız üç cenah ispiri doğan ve üç cenah balaban vermek ve beylerbeği derecesinde olmak üzere haraca bağlanmıştır {Peçevî tarihi, c. 2, s. 42, 43).

[157] Peçevî tarihi^ c. 2, s. 49.

[158] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/58-59

Özdemiroğlu'mın Muharebeleri

Serdar'ın avdetinden sonra sabık Şirvan ham Orus Han kumandasındaki otuz bin kişilik bir ordu Şirvan'a girip 986 ramazanının dokuzunda (9 kasım 1578) -Şema/u'da bulunan Özdemir oğlunun üzerine gelerek üç gün üç gece.müthiş harp etti; bu sırada takatleri kesilen bir avuç muhafıza Kırım hanının kardeşi Âdil Giray kumandasiyle gönderilen Kırım kuvvetleri yetiştiğinden îran kuvvetleri bozulmuş ve elde edilen Orus Han, Osman Paşa'nın önünde katledilmiştir. Fakat bu galibiyetten sonra kaçanları takip eden Âdil Giray epey ganimet malı elde edip döndüğü sırada Iran kuvvetleri tarafından baskına uğrayarak esir düştü; bunun üzerine Osman Paşa Şirvan'daki bir avuç muhafız kuvveti ile tutunamıyacağım anlayarak kuzey taraflara Derbend mevkiine çekildi; orada mütemadi surette mücadele etti; bir aralık yani 987 H./1579M. da Kırım hanı Mehmed Giray da yüz bin kişilik bir kuvvetle yardıma geldi ve beraberce Şemahı'ya gittiler fakat Kırını hanı kışı o tarafta geçirmiyerek oğlu Gazi Giray'ı bırakıp geri döndüğü için Osman Paşa'nın vaziyeti yine güçleşti. Kırım, ham davet edildiği halde tekrar yardıma gelmiyordu; bunun üzerine Rumeli'den tedarik edilen kuvvetler Kefe yoluyla ve Cafer Paşa'nın s er askerliğiyle Derbend'e götürüldü (990 H. / 1582 M.).

Bu kuvvetlerin gelmesi üzerine Ozdemir oğlu Osman Paşa, îran serdarı Gence valisi İmam Kulu Han'la meşhur muharebesini yaptı. İmam Kulu Han, Serdar Lala Mustafa Paşa'nın avdetinden sonra 987 H. de dört ay kadar Tiflis'i muhasara etti ise de alamamıştı; İran'ın sayılı kumandanlarından olan İmam Kulu Han 991 H. /1583 M. de Gürcistan ve Dağıstan yardımcı kuvvetleri hariç olarak elli bin kadar bir kuvvetle Osman Paşa'nın üzerine geldi. Özdemiroğlu maiyyeti kuvvetleriyle Demirtepe denilen Derbend''den çıkıp Baştepe mevkiine ordusunu kurdu ve üzerine gelen İmam Kulu kuvvetleriyle karşılaştı.

Meşaleler yakılarak gece dahi devam eden harp dolayısiyle Meşale savaşı denilen harpte İmam Kulu yedi bin telef verdikten sonra kaçtı; Özdemiroğlu, düşman kellelerinden kule yaptırdı; Semahı ve Baku tekrar alındı. Bundan sonra Osman Paşa avdete karar verip kendi

yerine Dağıstan valiliğine Cafer Paşa'yı tayin edip kendisi Kuzey Kafkasya''dan geçip Ruslarla çarpışarak Koban ve Taman ve Kerç yoluyla İCe/e'ye geldi; serkeşliğine binaen hükümetçe azlolunup isyan eden Kırım ham Mehmed Giray'ı mağlûp edip katlederek verilen emir üzerine yerine İslâm Giray Han'ı tayin ettikten sonra deniz yoluyla îstan-buVa geldi. İkinci vezir makamına oturdu ve az zaman sonra Siyavüş Paşa'nın yerine vezir-i âzamlığa getirildi (1584 Aralık).[159]

Sınan Pasanın İran Serdarlığı

Kafkasya'da zaptedilen yerlerin elde tutulabilmesi pek zordu; Tiflis daimî surette iranlılar ve Gürcüler tarafından tazyik ediliyordu; buraya zahire ve mühimmat yetiştirebilmek için Gürcü memleketlerinden geçmek lâzımdır. Hududun ehemmiyetine binaen Karsıda, bir kale yapılarak içine kuvvet kondu, Erzurum hududunda vukua gelen bazı muvaffakıyetsizlikler üzerine Lala Mustafa Paşa serdar-lıktan azlolunarak Sinan Paşa îran serdarı oldu (988 H. / 1580 M.) ve yine aynı sene içinde Ahmed Paşa'nın yerine vezir-i âzambğa getirildi. Sabık serdar Lala Mustafa Paşa İstanbul'a. gelerek ikinci vezir oldu ve Sinan Paşa'nm sadareti münasebetiyle sadr-ı âzam kaymakamlığına getirildi.

Bıfsırada îran şahı Mehmed Hüdabende tarafından beyhude kan dökülmemesi için eski hudut üzerinde sulh talep edildiği için; elçi İstanbul'a gönderildi; bundan başka muhtelif tekliflerle îran elçileri gelip gittilerse de iş halledilmedi. Sinan Paşa, Tiftis'e kadar gittiyse de bir iş göremeden yalnız sabık Tiflis beylerbeyini azladerek Gürcistan beylerinden olup müslüman olarak adı Yusuf konan Gorgi'yi Tiflis eyaletine tayin edip Eerzrum'a. döndü; rakibi olan Lala Paşa'mn hizmetini kıskanıp daha iyisini yaparım diyen Sinan Paşa aynı zamanda uhdesinde vezir-i âzamlık da bulunmasına rağmen bir başarı elde edemedi; bundan başka şah sulh istiyor diye padişaha yalan söylemesi üzerine derhal azlolundu (990 zilhicce/1582 aralık).[160]

---

[159] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/59-60
[160] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/61

Ferhat Pasanın Iran Serdarlıgı

Bu sırada hududda bazı karışıldıklar olmuştu; Gürcü beylerinden Müslüman olup adı Mustafa konan Minuçehr tekrar hıristiyanlığa dönüp bir takım hiylelerle Osmanlı kuvvetlerine şaşkınlık vermişti; fakat 991 H./1583 M. de Rumeli beylerbeyi olan Ferhad Paşa'nm serdarlıkla o tarafa gitmesi üzerine vaziyet düzeldi; yeni serdar, Revan kalesini tahkim edip içine lüzumu kadar asker, top ve sair mühimmat koydu; beylerbeyliğini Van valisi Çagalazâde Sinan Paşa'ya verdi Tiflis'e yardım etti ve askerin durumunu düzeltti; bundan sonra Şüregil, Kars, Ardahan kalelerini tahkim ile levazı-matını koydu ve sonra Erzurum'a gelerek kışı orada geçirdi. Ertesi sene Ferhad Paşa Lori, Güri kalelerini aldı ve bunları tamir etti, Gürcistan'a akınlar yapıldı, Tiflis'e mühimmat kondu ve Kartlı (Kârtil) beyi Levendoğlu Aleksandr Han otuz yük ipek vergisini gönderdi.[161]

Özdemiroğlu'nun Serdarlıgı

Osmain Pa§a tstanbuVa gelip vezir-i âzam ol-serdarhğı duktan sonra bizzat îran serdarlığma tayin edildi; Ferli ad Paşa İstanbul'a, geldi, özd emir oğlu Tebriz'i zaptetti (993 H./1585 M.). Şahın serdarı ve veliahdi Hamza Mirza ile, Osmanlı pâdişâhları arasındaki muharebelerde Hamza Mirza ilk defa mağlûp olduysa da ikinci defa pişdar kumandanı Çağala zade Sinan Paşa'nın yirmi bin kişilik kuvvetini bozdu; bundan başka Osman Paşa kuvvetleriyle de çarpıştı; harp meydanında Osman Paşa'nın vefat etmesi üzerine galip geldi; Osman Paşa vefatından evvel ser-darhğa Çağala zâde'yi vasiyyet etti, Sinan Paşa orduyu fazla zedelemeden çekildi. Bundan sonra Iran kuvvetleri Tebriz'i geri almak için on sekiz defa hücum ettilerse de alamadılar; Cafer Paşa Tebriz muhafızı bulunuyordu.
Veliahd Hamza Mirza'mn 1586 M. (991 H.) sonlarında bir ziyafet esnasında aleyhdarları tarafından katli üzerine îran işi gevşedi; ve aynı sene içinde kardeşi Abbas îran şahı oldu[162].

[161] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/61-62
[162] Mehmed Hüdabende arzusiyle şahlıktan çekilerek ikinci oğlu Horasan valisi Abbas, Kazvin'e gelip şah ilân edilmiş ve Hüdabende de Horasan valiliğini kabul etmiştir (955 H. - 1587 M.). Bu tebeddül Serdar Ferhad Paşa tarafından 996 muharremi iptidası tarihiyle İstanbul'a bildirilmiştir.

Ferhat Pasanın Ikıncı Serdarlıgı

Hükümet Özdemir oğlu'nun tavsiye ettiği Çağala zade nin serdarhğını kabul etmıyerek Ferhad Paşa'yı ikinci defa îran serdarı yaptı; Ferhad Paşa, yetişerek Tebriz'i kurtardı; üç gün üç gece muharebeden sonra îran kuvvetlerini bozdu Gence'yi alıp Karabağ mıntakasuu elde etti; diğer taraftan Çağla zade Sinan Paşa da Bağdad valiliğine gönderilerek o da Irak tarafından İran'a girdi ve Nihavendi aldı. Bu elde edilen yerlere asker yerleştirildi. Muhtelif kabile ve aşiretler ele alındı. Gürcü hükümdarı Simon'un merkezi olan İCüri'de muhkem kale yapıldığı gibi Âkisha9da da bir kale yapıldı. Tomoş, Lori, Küri ve Ahisha, Gürcistan'la, bir hudut teşkil etti (995 recep / 1587 haziran).
îran şahı Abbas muharebeye son vermek istediğinden biraderi Hamza Mirza'nm oğlu Haydar Mirza'yı maiyetinde Erdebil valisi Ustaclu Mehdi Kulu Han olduğu halde bir sefaret heyetiyle Fer had Paşa'yla gönderdi ve o da bunları alarak muzafferen istanbul'a girdi (998 H./1590 M)[163].

Istanbul Muahedesı

îran'la harbe son veren muahede 21 mart 1590 (998 cemaziyelewel)'da istanbul da imzalandı. Bu muahede mucibince Tebriz şehri ile Azerbaycan'ın Tebriz mmtakası Karabağ, Gence, Kars, Tiflis, Şehrizur, Nihavend, Lûristan tarafları Osmanlılarda kaldı. Bu yerlerin terkinden başka Iran uleması tarafından ilk üç islâm halifesi Ebu Bekr, Ömer, Osman ile Peygamberin zevceleri Ayşe hakkında söylenen ve halka telkin edilen fena sözlerin bundan sonra men edileceğini tran şahı temin ediyordu. Haydar Mirza rehin olarak îstanbuVda alıkonuldu. Bu suretle on iki sene devam eden Os-manlı-tran harbinin ilk safhası kapanmıştı.[164]

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/62
[163] Selânikî tarihi müellifi Mustafa Efendi, Haydar Mirza heyetine mihmandar tayin edilmiş olduğunu, şehzadeye Pertev Paşa sarayının hazırlandığını ve daha bu husus a dair olan tafsilâtı tarihinde mufassalan kaydetmektedir (s. 261).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/62-63
[164] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/63

Îran Seferinin İkinci Safhası

I. Şan Abbas

Îran devleti bir taraftan Osmanhlar ve diğer taraftan Özbek hanlariyle mücadele ettiği için babasının yerine hükümdar olan Şah Abbas, Osmanlılarla anlaşmağı muvafık görerek düşmanın birinden kurtulmak istedi ve muahede akdiyle topraklarından mühim yerleri terketmeğe mecbur olduğu gibi biraderinin oğlunu da rehin vermişti.
Şah Abbas, memleketinde vaziyete iyice hâkim olup idareyi bizzat ele aldı. iran'da askerî ve idarî teşkilât vücude getirmeğe teşebbüs etti; o sırada İran'a gelmiş olan Eseks kontu'nun adamlarından Sör Antuvan Şörleyl (Antoine Shirley) adında bir Ingilizle görüşerek Osmanhlar aleyhine hareket etmek üzere Avrupa'ya sefaret heyeti göndermiş (1599) ve bu heyetle giden. Sir Antoine'a Papaya, Alman imparatoruna, İngiliz kıraliçesine Fransa ve Lehistan kırallariyle Venedik Cumhurreisine verilmek üzere mektuplar vermişti.
Şah Abbas o tarihe kadar altmış bin kişilik korucu (maiyyet süvari askeri) ile bir o kadar da aşiret kuvvetlerinden mürekkep olan ordusuna Kullar ağasının kumandasında olarak ayrıca bir de dört bin kişilik süvari gulâm kıf alan (Şah Nökerleri) ilâve etti; İran ordusundaki yaya askeriyle tüfenk ve topun noksanlığı dikkate alınarak icap eden şeyler yapıldı; bu teşkilâtın mühim kısmı ve bilhassa gulâm teşkilâtı Osmanlıların Kapıkulu teşkilâtını taklit yollu yapılıyor ve esirlerden istifade ediliyordu.
Gulâm sınıfı ile Türk ve Taciklerden teşekkül eden yeni orduda Safeviyye devletini kuran Kızılb aşlar'in o kadar nüfuzları kalmıyordu. Gulamlar ile Türklerin başlarında eskisi gibi kızıl şiî tacı vardı.
Şah Abbas, Osmanlılardan intikam almak için hem içeriden hem dışarıdan faaliyette idi. Bu sırada Osmanlı-Avusturya harbi pek şiddetle devam ediyordu. Şah Abbas 1062'de ispanya ve Portekiz kiralı Filip ve Alman imparatoru Rudolf ile Osmanlılar aleyhine ittifak etmek üzere gönderilen heyetlerle de uzlaş-mıştı.
Avusturya harbinin 1001 H, /1593 M. den itibaren on seneden beri devamı ve Anadolu'da yer yer Celâli eşkıyasının zuhuru ve Avusturya

harbinin Osmanlılara müsait şekilde devam etmemesi Şah Abbas için bulunmaz bir fırsattı. Bilhassa Anadolu'-daki vaziyet kendisine çok müsaitti.[165]

Şah Abbas'ın Tecavüzü

1603 senesinde (1012 H.) Nihavend şehri Şah Abbas tarafına geçti, Selmas d akı Kurd beylerinden Gazi bey'in, Tebriz beylerbeğisi Sarhoş Ali Paşa ile bozuşarak isyan edip Şah Abbas'tan yardım iste-mesi Osmanlı - İran seferini yeniden açtı. Ali Paşa, Gazi Bey isyanını bastırmakla meşgul olduğu sırada Tebriz'in askerden hâlî olduğunu haber alan Şah Abbas, süratle gelerek Ali Paşa'yı Tebriz^e girmeye meydan vermeden
esir edip şehir ve kaleyi almaştır (1012 H. / 1603 M.)[166]. Bundan sonra Azerbaycan şehir ve kasabaları birer birer elde edilip altı ay muhasaradan sonra Revan da düştü; Avusturya seferi ve Anadolu'nun baştan başa Celâlî'lerle dolu olmasından dolayı Osmanlı hükümeti bu taraflara bakacak durumda değildi.[167]

Çağalazâde'nın Iran Serdarlıgı

Bu sırada Osmanlı hükümdarı III. Sultan Mehmed 1603 sonlarında veiat edip yerine henüz ondört yaşında bulunan büyük oğlan I. Ah med hükümdar olmuştu. îran muharebesinin başlaması üzerine Çağ ala zade Sinan Paşa kumandasiyle o tarafa da kuvvet sevkedildi (1013 H. / 1604 M.).
Çağala zade Nahcivan yoluyla Revan^ı geri almak için yürü-diyse de bir taraftan Şah Abbas'm, serdarın yolu üzerindeki yiyecek şeyleri tahrip ettirmesi ve diğer taraftan da maiyetindeki yeniçerilerin

---

[165] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/63-64
[166] Tebriz beylerbeyliğine tâbi Karnıyarık kalesi ve ülkesinin varidatı Tebriz muhafızlarının maaşlarına mahsus ocaklık idi. Bu kaleye ocaklık yoluyla irsen sabip olan Alâüddin Gazi Bey, Tebriz kulunun tecavüzünden bıkıp isyan etmiş, bunun üzerine Tebriz beylerbeyi Ali Paşa bunu tedip etmek üzere gelerek Karnıyarık kalesinde Gazi Bey'i muhasara eylemiş ve bir ay muhasaradan sonra almış, Gazi Bey'in kardeşinin oğlu Şah Abbas'a varıp yardım istemişler ve Tebriz kuvvetlerinin Ali Paşa yanında bulunup kalenin boş olduğunu bildirmişler o da süratle gelip Tebriz'i muhasara etmiş ve Karnıyarık kale-sini alarak Tebriz'e dönen Ali Paşa'yı esir ettikten sonra orasını da almıştır. Peçeut'den hulâsa, (c. 2, s. 258).
[167] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/64-65

kendisinin Van'a dönmesinde ısrar ile çadırını taşlayıp yıkmaları üzerine serdar Sinan Paşa, Revan işini halletmeden dönmeğe mecbur olmuştu (1604). Halbuki Çağala zâde'nin maksadı kışı Karabag'da, geçirmek ve ilkbaharda Şaha karşı taarruza geçmek idi; fakat askerin ısrarı plânını bozdu[168].

Çağala zade kışı Van'da geçirip hazırlandı ve sonra Tebriz'i istirdat etmek için yürüdü; Selmas tarafından yaptığı muharebede iptida galip geldi; fakat Erzurum beylerbeyi Safer Paşa'-nın düşmanı fazla takip etmesi esnasında Şah Abbas'm ordu merkezine yaptığı ânî bir hareket üzerine mağlûp olarak evvelâ Van'a, ve sonra da Diyarbakır''a. çekildi ve orada vefat etti (1014 H./1605 M.). Bu muvaffakiyet Şah Abbas'ı iyice cesaretlendirdi ve Şirvan, Şemahi, Gence tarafları elden çıktı.[169]

Kuyucu Murad Pasanın Serdarlıgı

Çagala zâde'nin yerine îran serdarlığma üçüncü Paşa'nın vezirlikle Nasuh Paşa tayin edildiyes de hareket serdarhği etmeden evvel bu iş Avusturya seferinden avdet eden vzir-i âzam Lala Mehmet Paşa'ya verildi. F*akat Lala Paşa'nin hareketinden evvel vefat etmesi sebebyiyle 1019 H. / 1610 M. senesinde vezir-i âzam Kuyucu Murad Paşa'nin serdarlıkla o tarafa hareketine kadar îran cephesi beş sene baş kumandansız kaldı.

Kuyucu Murad Paşa, Anadolu'daki Celâlıleri temizledikten sonra îran üzerine serdar oldu; Şaha teklif ettiği sulhun kabulünü tacil için .Erzurum'dan, Kars, Çaldıran, Hoy, Selmas yoluyla Tebriz'de bulunan Şah Abbas üzerine yürüdü. îran Şahı Amasya muahedenâmesi esası üzere sulhu kabul ediyordu; yani İstanbul muahedesiyle 998 H. / 1590 M. de Osmanlılara terk ederek şimdi geri aldığı yerleri iade etmiyeceğini bildirmişti; bu yerler Tebriz, Revan ve Şirvan vilâyetleri idi.

---

[168] Bu sırada Çağala zade Sinan Paşa'nm oğlu Mahmud Paşa Şirvan beylerbeğisi idi. Sinan Paşa, Revan'dan sonra Şirvan taraflarına gidecekti. Asker bunu anlayınca geri dönmek isteyerek kendisine "denize sefer etsen anam görmeğe gidersin, karaya serdar olsan oğlunu görmek istersin" demişlerdi. Filhakika Sinan Paşa kaptan-ı derya iken memleketi olan Mesina'yı ziyareti esnasında orada validesiyle kız ve erkek kardeşlerini görüp, görüşüp onları da müslüman yapmak istemiş, fakat onlar kendi dinlerinde kalmağı tercih etmişlerdir (Selânikî tarihi, basılmamış son kısımlar, varak 419 b ve Peçevî tariki, C 2, s. 226).

[169] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/65-66

Vezir-i âzam Tebriz yakınında Acıçay mevkiine kadar geldi ise de orduda erzak ve mühimmat sıkıntısı vardı; gerek Şah Abbas ve gerek Murad Paşa bir harbe cesaret edemiyorlardı. Şah Abbas, geri aldığı yerlerin hasılatından her sene Osmanh-lılara iki yüz yük ipek vermek suretiyle bu uyuşma teklifinde bulundu; mevsimin geçmesi sebebiyle vezir-i âzam harbe girişmeden geri dönerek Diyarbakır^ geldi ve iki taraf arasında bir anlaşma olmadan orada vefat etti.[170]

Nasuh Pasanın Serdarlıgı Ve Anlasma

Kuyucu Murad Paşanın yerme vezır-ı azam olan Nasuh Paşa, şahın tekilimi kabul ederek barış yaptı. Muahedeyi imzalamak üzere Istanbula Kadıhan isminde bir îran murahhası geldi. Bu anlaşmaya göre îran şahı birinci İstanbul muahedesiyle elinden çıkarak tekrar eline geçen yerler mukabilinde her sene iki yüz yük ipek vermeği kabul etmekte ve bu ikinci istanbul muahedesiyle de îran harbinin dokuz sene süren ikinci safhası Osmanlıların aleyhine olarak sona ermekte idi (1021 H. / 1612 M.).[171]

Îran Seferinin Üçüncü Safhası

Harbin Sebebi

îran'la yapılan bu ikinci İstanbul muahedesinin hukmu uç sene surmuş ve adeta dut mütarek mahiyetini andırmıştır; çünkü Şah Abbas, her sene göndermeği teahhüt etmiş olduğu ipeği ertesi sene göndermemiş ve elçilikle îran şahına muahedeyi götürmüş olan Kuyucu Murad Paşa'nın sabık kethüdası divan-ı hümâyun çavuşlarından incili Mustafa Çavuş'tan iki senedenberi haber alınmamış olduğundan[172]. Sultan Ahmed, Nasuh Paşa'nın ısrariyle

[170] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/66
[171] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/66-67
[172] IncilÎ Mustafa, zarif ve hazır cevaplığiyle meşhur olup divan-ı hümâyun Çavuşlarındandı; bir aralık Kuyucu Murad Paşa'ya kethüda olmuştu. 1048 H. - 1638 M. senesinde vefat etmiştir. Kabri Edirnekapı'dân Eyüb'a giderken Mun sağ tarafındadır ve Şair BakVmn kabrinin karşısında mezarlığa giden dar yol üzerindedir. İncili Mustafa Çavuş'un 1004 H. - 1595 M. de vefat eden. -Hadım Ağa Osman Paşa'nın Büyük Ayasofya'da Cuz hanlık vakfının mütevellisi olduğu 1019 ra. 1619 mayıs tarihli bir hüccette görülüyor (Topkapı arşivi 7484 No. zarf). İncili Çavuş 1014 senesi ortalarında (1634) de vefat etmiştir.

imzaladığı muahedeyi bozmuş ve İran'a harp açmıştır; bu sulh üç sene sürmüştür.[173]

Öküz Mehmed Paşa'nın Serdarhğı

Vezir-i âzam Mehmed Paşa 1024 H./1615 M.de Iran seferine çıktı. Şah Abbas muahede ile kabul ettiği iki yüz yük ipeği "Beni haraca kestiler" diye göndermemişti; şahın, ipek yüklerini göndermemiş olması Osmanlı devletinin Avrupa'daki muharebesi dolayısiyle Alman imparatoriyle şahın anlaşmış olmasından ileri geliyordu. Vezir-i azamın emrinde yüz bin kişilik bir ordu vardı; Şah Abbas, Osmanlı ordusunun sefere çıktığını haber alınca yeni bir muharebenin önünü almak için Kasım Bey isminde bir elçisini göndermiş ve Osmanlı elçisi İncili Mustafa Çavuşu da beraber yollamıştı; fakat elçinin bir senelik vergiyi getirmesi şahın muahedeye riayet etmiyeceğini gösterdiğindim ordu yola çıktıktan sonra geri döndürülmeyerek sevkedilmiş ve Iran elçisi de Yedikutâyt hapsedilmiştir.
Öküz Mehmed Paşa, Erzurum'dan Revan üzerine yürüdü; buranın muhafızı Emîr Günehan adında biri idi. Şah Abbas, Revan\ iyice tahkim etmişti; vezir-i âzam, Revanh muhasara ettiği sırada Şah Abbas Nahcivan'da bekliyerek taarruza geçmiyordu; kırk dört gün süren muhasara boşa gitti; kale alınamadı; Şah Abbas da bir iş yapamıyacağını bildiğinden tekrar anlaşmaya yanaşıldı; şahın vereceği iki yüz yük ipek senede yüz yüke indirildi ve ordu avdet etti.[174]

Halil Paşanın Serdarlıgı

Öküz Mehmed Paşa'nm Revan gibi bir toprak kaleyi elde edememesi azline sebep olduğu gibi yapmış olduğu muahede de kabul edilmiyerek îran üzerine vezir-i âzamlıkla Halil Paşa serdar oldu (1026 muharrem, 1617 ocak). Halil Paşa, Kırım Hanı Canbey Giray'm ütihakiyle Tebriz'e geldi; Şah Abbas ErdebiVe çekilmişti. Üzerine hareket olundu; bu sırada Kırım haniyle beraber çapula giden kuvvetler Serav ovasında mağlûp oldularsa da Halil Paşa bu

[173] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/67
[174] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/67-68

mağlûbiyeti Önliyerek Erdebil yolundan dönmedi. ErdebiPe bir konak yer kalmıştı; Şah Abbas sulh için müracaat ettiğinden (6 şevval 1027 / 26 eylül 1618) tarihinde yeniden anlaşma yapıldı. Bu muahede daha evvelki Nasuh Paşa muahedesinin hemen aynı olup yalnız iki yüz yük ipek, yüz yük kumaş ve sair metalara indirilmişti. Bunu müteakip İstanbul'a gelen îran elçisiyle yine esası Kanunî Sultan Süleyman muahedesi olan Nasuh Paşa sulhu üzerine anlaşma olup Bağdad ve Ahisha taraflarından hudut tashihi yapılmıştır (1028 H. / 1619 M.).[175]

YENİ BİR HAÇLI İTTİFAKI VE NEMÇE MUHAREBESİ

1565 Muahedesinden İtibaren İki Taraf Vaziyeti

Hudut Hâdiselerı

Nemçe (Avusturya) ile aradaki sekiz senelik sulh anlaşması yenilenmek suretiyle devam etmekle beraber iki tarafın hudut kumandanları fırsat buldukça birer bahane ile birbirlerine akın yapmaktan vaz geçmiyorlar ve her birisi kabahati karşısındakinin üzerine atıyordu; bununla beraber bu taarruzların mühim bir kısmı karşı tarafın haydut çeteleri tarafından yapılıyordu. Bosna hududunda Dalmaçya'daki Uskok denilen haydutların ikide bir, Türk topraklarına taarruzları ve bunların taarruzlarının Alman imparatoru, Venedik cumhuriyeti taraflarından def edilmemesi yüzünden Osmanlı hudut beyleri de bunlara mukabele ediyorlardı. Bu ve emsali hudut olaylarına rağmen iki devlet arasında 999 H. /1590 M. de eski muahede sekiz sene müddetle tecdid edilmişti. Bu tarihte Osmanlı devleti İranla yapmış olduğu muharebenin ilk safhasını bitirmiş, başarılı ve üstün bir muahede akdine muvaffak olmuştu.[176]

Tellı Hasan Paşa Vak'ası

Nemçe ile muahedenin yenilenmesini müteakip Bosna valisi Telli Hasan Paşa'nın Avusturya topraklarına yapmış olduğu başarılı üç

---

[175] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/68
[176] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/69

büyük akın aradaki muahedeyi bozacak derecede mühimdi[177], Avusturya elçisinin yaptığı şikâyetleri ve Hasan Paşa'nın başka bir yere nakli hususundaki müracaatı dinlenmedi. Avusturyalılar da aynı şiddetle taarruza geçmişlerdi; hattâ bu sırada İmparator muahede mucibince vermekte olduğu vergiyi bundan sonra gönderemiye-ceğini İstanbul'daki elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetine bildirmiş[178] ve aynı zamanda ittifakına almış olduğu Erdel, Eflâk, Boğdan beylerim de metbularma karşı ayaklanmağa teşvik etmişti[179].

1002 H./1593 M. de Telli Hasan Paşa, Hırvatistan hududunda Sisek (Siska) kalesini muhasarayı müteakip yaptığı son bir akında köprünün yıkılması üzerine kendisi ile Sultan zade demekle meşhur Kilis veya Hersek sancağı beyi Ahmed Paşa zade Mehmed Bey[180] ve daha bir çok tecrübeli hudut beyleri ile as-kerden on sekiz bin kişi telef olmuştur.[181]

Nemçe'ye Karşı Savaş

Avusturya Savasinin Ilk Seneleri

Bu feci haberin isianbulda. duyulması üzerine Saur-ı âzam Sinan Paşa'nın ısrariyle Nemçe'ye seneleri harp ilânına karar verildi; bu tarihte III. Sultan Murad Osmanlı hükümdarı olup Nemçe ve Alman imparatoru da II. Rudolf idi.

İhtiyar ve haris vezir-i âzam etraftaki siyasî olaylardan ve ittifaklardan habersiz olarak Ferhad Paşa'nın İran'la aktettiği muvaffakiyetli bir

---

[177] Sultan Murad, Hasan Paşa'nın muahede hilâfına yaptığı akınları haber alınca, bu işlere kat'iyyen rızası olmadığını bilvasıta kendisine bildirmiş ve "bu iş bir fesada müncer olursa kendisi siyasetim pençesinden kurtulamaz, bundan sonra kat'iyyen böyle hallerde bulunmasın ve asker çekip etrafa akın etmesin" demiştir (AH tarihi, s. 314).

[178] Kıral-ı Ongürüs (Avusturya olacak) tarafından âsitâne-i devlette mukim elçiye kıral mührîyle mektup gelip, mefhumunda şimdiye değin tarafımızdan devlet eşiğine giden hediye ile kuruş ümidin etmesinler. Nakz-ı ahde bais ne idügin beylerbeğilerinden ve beylerinden sorup bilsinler ve min ba'd her ne teklif ederlerse hazır ve amadeyüz, gaflet ve ihmalde sanmasınlar diyesin demiş." 1001 muharrem ve 1092 eylül (Selânikî tarihi, s. 338).

[179] Osmanlı hükümeti tarafından Avusturya'ya karşı harp ilân edilmesinin sebebi olarak Venedik cumhurbaşkanına gönderilen nâmede Avusturya'nın tecavüzü ve bazı beyleri hapsetmesi ve iki, üç yoldan beri vergisini göndermediği beyan edilerek muharebeye vezir-i âzam Sinan Paşa'nın serdar tayin edildiği zikredilmektedir (Mühimme 71, s. 196).

[180] Mehmed Bey vezir-i âzam iken 988 H. - 1580 M. tarihinde vefat eden Rüstem Paşa damadı Ahmed Paşa'nm oğlu olup validesi Ayşe Hanım Sultan, Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'm kızıdır.

[181] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/69-70

sulha hased ederek o da önemli bir zafer kazanmak için[182] gözü kapalı olarak harbe karar vermişti; çünkü devlete tabi olan Erdel, Eflâk, Boğdan beylerinin metbûlarma karşı imparatorla anlaşmış olduklarını bilmiyordu.

Ordu serdar-ı ekrem olan Sinan Paşa kumandasiyle Avusturya üzerine hareket etti ve vakti geciken ilk harp senesinde bazı ufak, tefek muvaffakiyetler oldu; Sinan Paşa'nın maksadı o sene kışı Budin'âe geçirip ertesi sene baharında taarruza geçmekti; fakat askerin Belgrad'a gitmekte ısrar etmesi üzerine mecburen Belgrad'a geldi; kış içinde faaliyete geçen Avusturya kuvvetleri de bazı başarılar elde ettiler.

Ertesi sene baharında Sinan Paşa tekrar faaliyete geçti; kırk bin kişi ile Kırım hanı Gazi Giray da orduya iltihak etti; Viyana ile Budin arasındaki Yanıkkah (Raab) alındı; pek mühim olan bu kalede mühim miktarda harp levazımı elde edildi. Bu seneki harp vaziyeti de iyi geçmişti; bu tarzda hareket edilecek olursa Sinan Paşa'nın kendi açtığı bu seferi başarı ile bitireceği ümit ediliyordu; fakat iş öyle çıkmadı.[183]

İmparatorla Erdel Eflâk Ve Boğdan'ın İttifakları

Osmanlı devletinin vergi verir beylerinden olan Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodaları Papanın teşvikiyle Alman imparatoru Rudolf ile 595 ocak ayında Osmanlı devleti aleyhine bir ittifak yaptılar. Bu ittifak hem tedafüi ve hem tecavüzı idi; ittifak mucibince Erdel kiralı Sigismund Batori ölecek olursa yerine oğlu geçecek, evlâdı kalmazsa Erdel kıt'ası Avusturya'ya intikal edecekti; şayet Osmanlılar galip gelip Batori Erdel'i terk etmek mecburiyetinde kalırsa o zaman imparator ona kendi memleketinde yer gösterecekti[184].

Voyvodaların İsyanı

Bogdan voyvodası yahudı aron 1594 de yerıne tayın edılen Boğdan'ı

[182] Bu hususa dair Sinan Paşa ile Hoca Sadeddin Efendi arasında pâdişâh huzurundaki dikkate şayan bir görüşmeyi Peveçî naklediyor (Peçevi tarihi, c. 2, s. 132).
[183] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/70-71
[184] Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi)» c. 7. ve Peçevî tarihi, c. 2. s. 158.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/71

kabul etmiyerek isyan bayrağı açtı; üzerine Sinan Paşa kethüdalığından yetişme sabık Maraş beylerbeğisi Mustafa Paşa, bir miktar askerle tayin edildiyse de muvaffak olamayıp mağlûp ve maktul oldu. Aron idaresi altındaki diğer müslümanları öldürttü.

Eflâk voyvodası Mihal de zahiren Sinan Paşa'nın tehdidinden korkarak[185] hakikatte ise vergilerin ağırlığından ve alacaklıların mu amelelerinden, bıkmış olduğundan imparator tarafından yapılan teklifi kabul etmişti; o da evvelâ Bü/creş'de dört bin alacaklı Müslüman kestikten sonra Yergögi'ye gelip oradaki halkı da temizlemek suretiyle isyan etti; Erdel voyvodası zaten daha evvel imparatorla uyuşmuş ve müzaheret görmekte bulunmuştu; tyı suretle Avusturya ile uğraşmak isteyen hükümet içeriden de Vurulmuştu. Metbûlarma karşı isyan eden bu üç voyvodanın en müthişi Eflâk beyi IVIihal'di. YergöğVdeki katliâmından sonra kış esnasında buz üzerinden Tuna'nm sağ kıyısına geçip Rusçuk kasabasını yormuş ve katliâm yapmıştı. Bu sırada III, Murad ölmüş yerine oğlu III. Mehmed hükümdar ve Ferhad Paşa vezir-i âzam olarak Eflâk seferine gönderilmişti (1003 şaban / 1595 nisan); fakat sadaret kaymakamı olup Ferhad Paşa'ya aleyhdar olan Damad İbrahim Paşa'nm tertibi ile Ferhad Paşa beş ay sonra azlolu-narak yerine tekrar Sinan Paşa vezir-i âzam olup Eflâk seferine memur edilmiştir.

Bu isyanlar sebebiyle asıl mühim olan Avusturya tarafına hakkıyle bakılmayıp serdar tâyini ile iş görülmek istendiğinden Avusturyalılar yer yer muvaffakiyetler elde ettiler. Sinan Paşa serdarlığıyla Mihal üzerine sevk edilen kuvvetler ilk defa bazı muvaffakiyetler elde ettiler. Mihal, Erdel taraflarına kaçtı; Osmanlı kuvvetleri Bükreş ve Tergovişte'yi işgal ettiler; bunun üzerine Eflâk'ın beylerbeylik olarak idaresi münasip görüldü; fakat Mihal'in mukabil taarruzu üzerine ricat edildiği esnada bataklığa düşen askerin çoğu telef oldu. Ordu, Tuna'nın karşı tarafına geçirilirken vezir-i azamın esir vergisi almak için yaptığı tedbirsizlik yüzünden Mihal yetişerek kuvvetlerimize baskın yaptı. Bu baskında ordu gerisinde kalan akıncıların hepsi denecek kadarı imha edildi; bundan sonra Osmanlı akıncıhğı hemen

[185] Sinan Paşa, Eflâkten istediği top arabası beygirlerinin zamanında yetişmemesinden dolayı kızmış ve "inşaallah bundan sonra iptida seferimiz Eflâk üzerinedir. Padişah memleketini bu iki mühmel bîdin kâfire vermemek lâzımdır" demişti (Peçevî tarihi, c. 2, s. 152).

tamamen söndü (1595). Sinan Paşa Eflâk'a girip Milıal Erdel'e kaçtıktan sonra bunun yakalanarak gönderilmesini Erdel beyine yazdı ise de kaçamaklı cevap aldı; halbuki Erdel beyi tertibatını almış ve Temeşvarh muhasara etmişti. Bu sırada Hadım Cafer Paşa'nm üzerine geldiğini haber alan Erdel kiralı muhasarayı kaldırarak ErdeVe döndü (1596).[186]

Avusturya Cephesi

Estergon'un Dusmesı

Eflâk'daki vaziyet fena olduğu gibi Avusturya cephesi de iyi değildi Sinan Paşa, kendi oğlu Mehmed Paşa'yı Avusturya cephesine serdar tayin etmişti. Mehmed Paşa'nm Budm'de bulunduğu sırada Nemçe Orduları başkumandanı olan Prens Mansfeld gelerek Gran yani Estergon'u muhasara etti (1003 zilhicce ve 1595 ağustos) kumandası altında Alman, Macar, Bohemya, Belçika ve İtalya'nın en meşhur asilzadeleri ile seksen bin kişilik bir kuvvet vardı; buna mukabil serdar Mehmed Paşa'nm maiyyetinde yirmi bin kişilik kuvvet bulunuyordu; Mehmed Paşa elindeki bu kuvvetin bir kısmını kaleye soktu; plânına göre kendi kuvvetleriyle kaleye koyduğu kuvvetler düşmanı iki ateş arasında bırakacaktı; halbuki kuvveti çok olan düşman bunu fırsat bilerek bir miktar kuvvetini kalenin muhasarasında bırakıp bütün şiddetiyle serdarın üzerine yüklenince sarhoş olan serdar, cenahları haberdar etmeden mağlûp olarak Budiri'e kaçtı. Bu sırada düşmana bazı darbeler vuran Anadolu beylerbeğisi Lala Mehmed Paşa serdarın kaçtığını haber alınca çekilmeğe başlamış, fakat gerisinin düşman tarafından çevrildiğini görünce bin dört yüz mevcudiyle Estergon kalesine girmeğe mecbur olmuştu[187].
Bu suretle Estergon bir ay muhasaradan sonra yardımdan ümidini keserek teslim oldu ve ondan sonra Budin'in kuzeyinde ve Tuna kenarındaki Vişegrad düşmanın eline düştü.[188]

[186] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/71-73
[187] Peçevî tarihi, c. 2, s. 175, 177 ve Kâtip Çelebi, Fezleke, c. 1, s.
[188] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/73

Bu Esnada Istanbuldakı Durum Ve III. Mehmedın Hakumdarlıgı

Birbiri arkasından İstanbul'a, mağlûbiyet haberber geliyordu; Boğdan ve Eflâkteki durum tamamen aleyhde olduğu ve buralarda Osmanlı hâkimiyeti kalmadığı gibi doğrudan doğruya Osmanbiara ait oıan ifrail, Kili, İsmail, Silistre, Yergöği, Rusçuk, Akkerman ve Varna da elden çıkmış gibi idi.

Ordunun başında kuvvetli bir kumandan yoktu; Sultan Murad sarayından çıkmayarak vaktini eğlence ile geçirmekte idi; ordudan gelen kâğıtlarda yardım isteniyor ve bir takım manzum feryatnâmelerle elîm vaziyet tasvir ediliyordu. Az sonra III. Murad'm ölümiyle yerine oğlu Manisa valisi III. Mehmed seçmişti.

III. Mehmed, III, Murad'm yirmi oğlunun en büyüğü idi. Kanun üzere kardeşleri boğuldu[189]. Memleketin başına bu harbi belâ eden şöhret harisi Sinan Paşa, beşinci defa vezir-i âzam bulunuyordu; bu, ceddi Sultan Süleyman gibi yeni pâdişah'm bizzat sefere gitmesini, aksi takdirde yeniçerilerin sefere gitmeyeceklerini söyledi; pâdişâhın bizzat sefere gitmesini hocası Saded-din Efendi de tavsiye etmek suretiyle Sinan Paşa'ya müzahir oldu; saray halkı, yeni padişahın sefere çıkmasını arzu etmiyordu. Bu esnada yani 1596 nisanında ihtiyar Sinan Paşa ansızın öldü; yerine Damad ibrahim Paşa vezir-i âzam oldu. ibrahim Paşa da pâdişâhın bizzat gitmiyerek serdar-ı ekrem'in gitmesini ileri sürdü ise de yeniçeriler, pâdişah'm gitmesinde ayak direttiler ve vezir-i azama :

— ''Padişahımız gençtir, bizimle niçin sefere çıkmaz? Sultan Süleyman pirdi ve hem nıkris illetine müptelâ idi; öyle olduğu halde araba ile sefere çıktı,, diye bağrıştılar, divanda çorba içmediler, nihayet III. Mehmed'i sefere gitmeğe mecbur ettiler.[190]

Eğri Seferi Ve Haçova Meydan Muharebesi

Padişahın Hareketi Ve Ordu Muzakeresı

[189] 1003 Mah-ı cemaziyelevvel fî 7, merhum Sultan Murad Han hazretlerinin on dokuz dane oğullarının tekfinleri, mühimmat için altıyüz Filori ile onsekiz bin akçe Hazinedarbaşı yedinden sarfolundu. Elvaki 1003 (Hazine defteri 179).

[190] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/73-74

Üçüncü Mehmed sefer hazırlığı bittikten sonra Kapıkulu ocaklariyle beraber 21 haziran 1596 (24 şevval 1004)'de hareket etti. Vezir-i âzam keresi daha evvel gitmişti; bu seferde padişahın maiyyetinde hem babasının ve hem de kendisinin hocası Sadeddin Efendi (Tarih sahihi) de vardı. Belgrad'dan 3 muharrem 1005 ve 27 ağustos 1596 da îslankamen (Slankamen) mevkiine gelindiği vakit ne tarafa gidileceği görüşüldü. Çağala zade Sinan Paşa, elden çıkmış olan Estergonun batısında ve Tuna nehri kenarındaki Komaran (Komarom) kalesi üzerine gidilmesini ve orası alınacak olursa Tuna sahillerinin emniyet altına gireceğini söyledi; fakat diğer ordu erkânı Komaranhn küçük bir kale olması ve padişahın bizzat sefere çıkması dolayısiyle bu kalenin elde dilmesinin bir şeref teşkil edemiyeceğini söylediler ve madenleriyle meşhur olan Eğri (Eğre-Erlav) üzerine gidilmesine karar verdiler. Burası Kanunî Sultan Süleyman zamanında bir aralık muhasara edildiyse de alınamamıştı; Edirne'den itibaren menzillerde eyalet kuvvetleri orduya iltihak etmişlerdi[191].

Eğri Kalesinin Alınması

Ordu Segedin't geldiği zaman EğrVnin Güney -batısında Osmanlılara ait hudut kalelerinden Hatvanhn. düşman tarafından muhasara edildiği haber alınarak Çağala zade kumandasiyle derhal kuvvet sevk edildiyse de kuvvetler yetişmeden evvel kale düşmüş ve muhafızları, derileri yüzülmek suretiyle vahşiyane bir tarzda öldürülmüşlerdi. Tisa nehri kenarındaki Solnok'dan geçilip Eğri kalesi önüne gelindi ve ertesi gün muhasara tertibatı alınmağa başlandı (21 eylül 1596/22 muharrem 1005). İptida teslim teklif edildi ise de reddolunduğundan ateş başladı; fakat muhasara uzun sürmedi, muhafızları hafta sonu iç kaleye çekildiler ve daha sonra teslim oldular (11 ekim 1596 / 19 safer 1005). Eğri muhafızlarından dört bin beşyüzü Hatvan9d& Osmanlı muhafızlarına yaptıklarının aynı cezaya ugurladılar[192].

---

[191] III. Mehmed'in, Eğri seferine giderken uğradığı ve kaldığı menziller Topkapı sarayı arşivinde 34 numaralı !ıazine filori defterinde (varak 211 B de) gösterilmiştir. 24 şevval 1004 de İstanbul'dan hareket edilmiş, 7 zilkadede Edirne, 25 zilkadede Sofya ve 22 zilhicce Belgrad ve 3 muharrem 1005 de Çalankamın, 15 muharremde Segedin ve 29 muharremde Eğri.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/74-75

[192] Eğri kalesinin zaptı bir hükümde 19 safer ve diğer hükümde de 20 sa-ferde gösteriliyor (Mühimme defteri 74, s. 75).

Hacova Meydan Muharebesı

Esti kalesinin muhafazası Anadolu beylerbesisi Lala Mehmed Paşa'ya bırakılarak padişah ordu ile Macarların aynı manada olarak Keresteş dedikleri Haçova'ya geldi; burası Eğri kalesinin güneyinde idi. Metbuu-na isyan eden Erdel kiralı, EğrVyi kurtarmağa geldiyse de vakit geçmişti.
Osmanlı ordusu Uaçovaya. geldiği zaman burada imparatorun kardeşi Arşidük Maksimilyan kuvvetleriyle karşılaştı. Arşi-dük'ün kumandası altında gerek Alman ve Macar ve gerek diğer devlet ve milletlerden alınmış büyük bir ordu vardı[193]. Osmanlı ordusuna Kırım hanı Gazi Giray'ın; biraderi ve kalgay'ı Fetih Giray ile gönderdiği Tatar kuvvetleri iltihak etmişlerdi.[194]

Muharebenın Bırıncı Safhası

Düşmanın, Osmanlı ordusuna baskın yapmak birinci safhası üzere olduğu haber alınarak vezir Hadım Cafer Paşa kumandasiyle ileriye onbeş bin kişilik bir kuvvet sevk edildi; Cafer Paşa, düşmanın çokluğuna nazaran bu kuvvetin az olduğunu ve neticenin fena olacağını bildirdi ise dt düşmanın çok olduğuna inanılmadı; bununla beraber Rumeli beylerbeğisi de gönderildi ve kendisinin korkaklığı ileri sürülerek pâdişâh tarafından tekdir aldı. Halbuki düşman, Cafer Paşa'nın tahmininden de daha çoktu. Zavallı, elindeki onbeş bin kişilik cüz'î kuvvetle bu muazzam kuvvetin hücumu altında eriyor, bununla beraber "başımızın yazısı bu imiş''' diyerek yüz döndür-meden çarpışıyordu; önümüzdeki hizmet neferlerini ve gerisindeki tüfekçilerini öldürdükleri halde yerinden ayrılmadı: asker kaçıyordu. Nihayet yanındaki tecrübeli hudut adamları eteğinden çekip zorla harp sahasından çıkarıp asıl orduya getirdiler. Bütün ağırlıklar, toplar düşmanın eline geçti (27 ekim 1596). Bu muvaffa-kıyetsizlikte Rumeli

---

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/75

[193] Osmanlı tarihlerinde Avusturya, Macar, ispanya. Papa, Çek, Leh, Floransa, Erdel kuvvetlerinden mürekkep olarak düşman mevcudunun üçyüz bin kişi ile yüz toptan mürekkep olduğu yazılıdır. Bizzat bu seferde bulunan Peçevî İbrahim Efendi makul bir hesap ile Osmanlı kuvvetlerinin yüz bin olduğunu yazmaktadır.

[194] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/75-76

beylerbeğisinin alâkasızlığı görüldüğünden azlolunup yerine sabık Rumeli beylerbeğisi vezir Sokullu zade Hasan Paşa tekrar tayin edildi; asıl hata, düşmanın kuvvetini az zannedip fazla kuvvet göndermeyen vezir-i azamda idi.[195]

Durumu İnceleme

Bu ilk darbe gerek padişahın ve gerek vezir-i âzamin maneviyatını sarstı, ne suretle hareket edileceğine dair ordu görüşmesi yapıldı. Padişah, bir kumandan bırakıp gitmeğe mütemayildi. Müzakerede Hoca Sadeddin Efendi de vardı. Bazıları Rumeli beylerbeğisi Sokullu zâde'nin düşman üzerine fazla kuvvetle gitmesini ileri sürdüler; fakat Hoca Sadeddin Efendi :
— "Bu büyük bir iştir, Hasan Paşa, İbrahim Paşa ve gayrisi ile olur biter değildir; bizzat saadetlû pâdişâh askere baş olup gitmek elzemdir" dedi.
Düşman Cafer Paşa'yı takip ile geceleyin orduya baskın yapar diyerek Rumeli beylerbeği ve Kırım kuvvetleri karakol ve muhafaza hizmetine tâyin olundular. Düşman mevcudu hakkında bir malûmat yoktu, Kırım Hanı'nın düşman tarafından birkaç kişi yakalaması emrolundu; filhakika Fetih Giray'ın elde edip gönderdiği altmıştan fazla tutsaktan, düşmanın büyük kuvveti hakkında malûmat alındığı gibi bir, iki güne kadar da gelecekleri tahakkuk etti. Bunun üzerine düşman, Osmanb ordusu üzerine gelmeden evvel dağlar arasındaki sarp yerden ovaya çıkılması ve düşman tarafına gidilmesi takarrür ederek harp nizamı üzere hareket olundu.[196]

Muharebenin İkinci Safhası

Ordunun talîa denilen öncülüsüne Gagala zade Sinan Paşa ile Diyarbakır beylerbeğisi Murad
Paşa (Kuyucu) ve onların yanında bulunmak üzere Fetih Giray tayin edildi. 26 ekim günü (5 rebîulevvel 1005) iki ordu karşılaştılar. Kaide üzere ordu merkezinde Üçüncü Mehmed bulunuyordu. Sağında

[195] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/76
[196] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/76-77

vezirler, solunda kadıaskerler ile hocası Sadeddin Efendi bulunmakta idi. Sol kolda Anadolu, Karaman, Halep, Maraş eyaletleri ve sağ koldan Rumeli ve Tameş-var beylerbeğileri kuvvetleri vardı.

Muharebenin başlamasını müteakip düşman kuvvetleri pâşahın bulunduğu mevkie hücum ederek merkezi sardılar; düşman ateşi tehlikesine düşen padişah ordunun gerisinde Müteferrika Yunus Ağa'nın çadırına çekildi; gurup zamanı yaklaşmış olduğundan harp tatil edilerek ertesi güne bırakıldı; o gece karakollarla ihtiyatlı bulundu. Ertesi günü düşman ikindi zamanına kadar taarruz etmedi; fakat o sıra gelince siperlerinden çıkıp merkeze doğru bütün mevcutlariyle taarruza geçtiler; sağ kolda bulunan Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa düşman mukabelesinde geçit başında alayını bağlayıp düşmanı geçirmemek için çabşıp dururken merkez koluna yardıma çağırıldı ve geldi ise de bir adım karşıya gidemeden kuvveti dağıldı.[197]

Tehlikeli Durum

Bu suretle düşman kuvveti ordunun içine daldı ve yağmaya başladı. Bunlardan bir kısmı Hazine sandıkları tarafından gelip muhafazasında olan yeniçeri ve süvarilerin kaçmaları üzerine bayraklarını Hazine sandıkları üzerine dikip oynatmağa başladılar. Arkasında Peygamberin hırkası olduğu halde yerinden kıpırdamayan, Sancağ-ı Şerîf yanında durarak bu hali bizzat gören Sultan Mehmed yanında bulunan Hoca Sadeddin Efendi've :

— "Efendi şimdiden sonra ne çare etmek gerek?" diye sorunca metanetini muhafaza eden Hoca Efendi :

— "Padişahım lâzım olan yerinizde sebat ve karar etmektir; çengin hali budur; ecdadınız zamanında olan tabur muharebeleri ekser böyle vâki' olmuştur; mu'cizat-ı Muhammed Aleyhisselâm ile inşaallahü tealâ fırsat ve nusret ehl-i Islâmındır, hatırınız hoş tutun" diye hükümdarı tesliye ediyordu.

Artık panik başlamış, hattâ pâdişâhsın maiyyeti olan iç oğlanlarından bir kısmı eğerli eğersiz atlara binip kaçmışlardı; bunları görenler pâdişâhı sorunca ikindi vakti bir arabaya binip kaçtı diyerek bozgunu

---

[197] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/77

umunaileştiriyorlardı.[198]

Düşmanın Bozulması

Büyük bir muvaffakiyete nail olan düşman askerleri Arşidük'ün menetmek istemesine rağmen ordunun içine girip ümit etmedikleri talana dalmış ve çadırlar araşma kadar girmiş ve bunları zaptetmişler ve bu suretle ordugâhı ele geçirmişlerdi.

Bu sırada harbin bu ikinci günü akşam yaklaşmıştı. Düşmanın böyle çadırlar arasına girdiğini gören at oğlanı yani seyis, aşçı, deveci, katırcı ve karakullukçu denilen bademe güruhu bu çadırları zapteden düşman üzerine kazma, odun yarması, balta, lobud, odun makulesi şeylerle hücuma geçip bir kısmını haklayıp "Kâfir kaçtı" diye her taraftan bağırmağa başlayınca etrafta ordunun döküntüsü düşman üzerine saldırdılar. Öncü kumandanı Çağala zade de gizlendiği pusudan çıkarak süvarileriyle düşmanın arkasından hücuma geçtiğinden Osmanlı ordusunun sağ cenahını bozmuş olan yirmi bin düşmanı bataklıklara sokarak imha etti, düşman ordusu bundan sonra kahkarî bir bozguna uğradı; yatsı vaktine kadar düşmandan elli bin kadarı tepelendi; bu suretle kaybolmuş sayılan. Haçova savaşı büyük bir zaferle neticlendi. Onbin duka altım ile en güzel Alman toplarının doksan beşi de elde edildi.

Öncü kuvvetleriyle düşman bozgununu umumileştiren Ça-ğala zade Sinan Paşa muvaffakiyetini müteakip hemen padişahın huzuruna girerek "Yüz aklığına ben sebep oldum" diye muzafferiyeti tebrik etmiş ve sadaretini îma eylemiş ise de padişah kat'î bir şey söylememiş; fakat nihayet Hoca Sadeddin ve Kapıağası'nın ısrarlariyle düşmanı takipte bulunan vezir-i âzamin yerine Çağala zade tayin edilmiştir.[199]

Pâdişahın Avdeti Ve Harpten Sonraki Yanlış Hareketler

Haçova zaferini müteakip padişah hemen İstanbul'a döndü; halbuki o kış Budin veya Belgrad'da. geçirilip ilk baharda yine ordusunun

---

[198] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/78

[199] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/78-79

başında olarak bizzat sefere çıkmış olsaydı, muharebenin çok sürmiyeceği muhakkaktı; fakat padişahın İstanbul'a, dönerek Avusturya işinin yine serdarlara bırakılması elde edilen zaferi hiçe indirdi [200].

Çağala zâde'nin kısa süren vezir-i âzamlığı devletin başına iki mühim gaile çıkardı; biri, bizzat sefere gelmediği bahanesiyle Gazi Giray'ın azliyle yerine bu harpte hizmeti görülen Kalgay Fetih Giray'ın tayini ve bu suretle iki kardeş arasına nifak sokup Fetih Giray'ın katline sebep olmasıdır; hattâ Fetih Giray Kırım hanlığını kabul etmemekte ısrar ederek manen hizmet eden odur, benim lüu kardeşim ağamdır dedi ise de vezir-i âzam dinlememiştir.

Çağala zâde'nin ikinci bir hatası da muharebe gününün ertesi günü askeri yoklatmasıdır; bu vesile ile epi adam îdam ettirdiği gibi otuzbin kişinin de dirliğini kesti ve her tarafa hükümler yollayarak firarilerin mal ve mülklerini müsadere ettirdi ve bu suretle herkes hasmından intikam almağa bahane buldu, nice kimse memleketinden kaçarak yer yer toplanıp şekavete başladı. Kırk günlük sadaretinde memleketin başına büyük belâ açtı.[201]

Satırcı Mehmed Paşa'nın Serdarhğı

Çağala zâde'nin vezir-i âzambğı çok sürmedi.Valide sultanın tesiriyle pâdişâh İstanbul*a girmeden evvel azlolunarak İbrahim Paşa tekrartayin edildi. Padişah İstanbul'a, gelirken Belgroâ"da Sokuilu zade Hasan Paşa'yı serdar olarak bırakmıştı; fakat vezir-i âzam İbrahim Paşa, Hasan Paşa'yı istirkab ederek onu Vidin muhafızlığına nakledip yerine genç vezirlerden Satırcı Mehmed Paşa'yı serdar yaptırdı [202].

Gerek Nemçeliler ve gerek Erdel kuvvetleri muvaffakiyetler

---

[200] Serhad beylerbeğileri ve Sokullu zade Hasan Paşa'dan arzlar gelip pâdişâh serhadde kışlar yahut Edirne'de oturup İstanbul'a, gitmez ise düşmanın sulh yapacağı bildirilmişti "ve illâ çünkü İstanbul'a gittiler, huzur ve rahattan ayrılmazlar, hemen fırsattır deyip her canipten vurup tutmadılar. Bu canibe yarar asker ve saire isal ediniz. Erdel kiralının Temeşvar üstüne ve Avusturya'nın Bıtdin'e tedarikleri vardır" diye Hasan Paşa tekrar tekrar yazmıştır (Selânikî, s. 363, 365).

[201] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/79-80

[202] O zamanı idrak etmiş olan Selâniklinin kaydına göre Sokuilu zâde'ye Avusturya serdarliğı teklif edilince vezir-i âzamlık da verilirse Allanın inayetiyle muvaffak olunur demiş; sonra da Bağdad valiliğine gönderilmiştir (Varak 392 b). Peçevî ise Belgrad'&a bulunurken serdarhk kendisinden alınarak Vidin muhafızlığına tayinini yazmaktadır (c. 2, s. 207).

elde ederek bazı kaleleri alıyorlardı, yeni serdar 1006 H. 1597 M. de evvelce alınıp tekrar düşmanın eline düşen Tata (Tatis) kelesini istirdat ile Budin'in kuzeyinde ve Tuna'nın dönemeç yerindeki Vaç (Vayçen) kuvvetlerine karşı bir şey yapamıyarak Budin'e bir miktar kuvvet koyduktan sonra döndü ve muvaffakıyetsiz-liğini Kırım hanının gelmemesine atfetti [203].

İlk Sulh Tesebüsü

Bu 1597 senesinde o esnada Diyarbakır beylerbeğisi olan Murad Paşa (Kuyucu) ile damadı
Kadı Ali Paşa ve Budin kadısı H ab il Efendi düşman tarafına haber gönderip sulh esaslarını görüşmek istediler ve bu iş için Vaç adasına gidip oraya gelen Nemçe murahhas-lariyle konuştular; fakat düşmanın, burnu havada olduğu için anlaşma mümkün olmadı [204].

Yamkkale'nin Düşmesi

Tarihlerimizde Yanıkkale (Rab) diye meşhur olup Sultan Süleyman zamanında zaptedilmiş ol bu hudut kalesi 1006 H. 1598 M. de bir gec Peçevi (Peçuy) den zahire getirildiği hilesiyle ve içeriden eld edilen Martaloslar vasıtasiyle düştü; yani geceleyin su kapısı açılı düşman şayka denilen kayıklarla kale içine girmiş ve kaledek yeniçeri ağası Yahya ile diğer muhafızlar öldürülmüştür [205].
Satırcı Mehmed Paşa'mn bu muvaffakıyetsizlikleri sor gusuz kaldı; kendisini himaye edenler arasında Hoca Sadeddi: Efendi de vardı. Ertesi sene aldığı yeni kuvvetlerle ErdeVi kuzeyindeki Varat yahut

[203] Peçevî tarihi^ c. 2, s. 209. Bunun üzerine Fetih Giray azlolunarak Gazi Giray ikinci defa Kınm Han'ı olup kardeşini öldürdü.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/80
[204] Peçevî tarihi, c. 2, s. 209*da buna sulh anlaşması diyor ve Hammer ise (c. 7, s. 226) Fayçen'de yeniçerilerin isyanı sebebiyle Satırcı Mehmed Paga*-nın mütareke yapmış olduğunu kaydediyor. Daha sonraki temaslara bakılacak olursa bu temasın sulh yapmak istenmesinden ileri geldiği anlaşılıyor. Zidva-torok muahedesinde de Osmanlı murahhasları aynıdır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/80
[205] Yanıkkale'nin sukutu bir yeniçeri ile İstanbul'a bildirilmişti. Yeniçeri geldiği zaman Üçüncü Mehmed kayıkla Eyüb'e gitmişti. Yeniçeriyi oraya gönderdiler. Pâdişâh kayıktan çıkıp atma bineceği sırada yeniçeri "serhadden gelirim, Yanıkkale'yi kâfir alıp zapteyledi, tedarik zamanıdır kande gidersiz" deyince pâdişâh at başını çekerek yeniçeriden haberi alıp sarayına dönmüştür (Seîânikî tarihi, basılmamış nüsha, s. 400).

Gros Varadin üzerine giderek orayı mu hasara etti. Maksadı burayı aldıktan sonra ErdeVe girmekti (100 H. 1598 M.). Fakat boş bırakılan hududu aşan Nemçe kumandam Arşidük Matyas'ın seksen bin kişi ve kırk top ile Budin'i muhasarası, vaziyeti tehlikeli şekle soktu. Arşidük Budin hasarasına gelirken yolda bazı ufak kale ve palangaları da eld etmişti. Bunun üzerine etraftan yetişen kuvvetlerin yardımı v sıkı bir müdafaa neticesinde duruna düzeldi ve düşman çekilmeğ mecbur oldu.

Varat muhasarası bir aydan fazla sürdü. Yağmurun mütema< yağışından bir iş görülemedi; bu sırada Budin'in muhasarası haber alınınca o tarafa dönüldü; lâkin düşmanın çekilmiş olmasına mebni serdar kışlığa çekildi ve böylece iki sene üst üste bir hizmete muvaffak olmadığı gibi bazı kaleler de elden çıkmıştı.[206]

Vezir-I Azam İbrahim Paşa'nın Serdarlığı

1008 H. 1599 M. senesinde üçüncü defa Vezir-i âzam olan Damad ibrahim Paşa bizzat serdarının gerdarhğı ekremlikle Macaristan'a geldi. Satırcı, muvaffakıyetsizlikleri dolayısiyle îdam edilmişti; İbrahim Paşa Belgrad'a gelince kışı Macaristan*da. geçirmiş olan Kırım Hanı Gazi Giray orduya geldi; Uyvar taraflarına gidilmesi takarrür etti. Düşmanın müracaatı üzerine sulh görüşmesi yapıldı;

Avusturya kumandanı Eğri, Hatvan ve daha bir iki kaleyi ve Osmanlılar da Estergon, Ncograd, Fülek ve Yanık /caZe'lerini istediklerinden uyuşulamadı; bu suretle harp mevsimi de geçmişti, yalnız Tatar kuvvetleri Uyvar taraflarına akm yapıp döndüler. Kırım kuvvetleri geçen sene kışlakta kaldıkları için bu sene memleketlerine gittiler; vezir-i âzam da Belgrad'a kışlığa çekildi (1599).

ibrahim Paşa, bazı kusurlariyle beraber iş adama olduğundan orduyu disiplin altına aldı. Avusturyalılara yardıma gelmiş olan Fransızlardan Papa kalesinde bulunup bir senedenberi maaşları verilmeyen askerlerle anlaşıp onların maaşlarını vermek suretiyle Papa kalesini işgal etmek istedi; fakat mevcutları üç binden fazla olan Fransızların maaşları yekûnu altmış bin altın tutuyordu. Veeir-i âzam pâdişâha arzedip muvafakat emrini aldı ise de bu işler oluncaya kadar

---

[206] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/81

Avusturyalılar Papa'yı işgal edip Fransızların çoğunu Öldürdüler; ancak beş, altı yüz kadarı kurtuldu.
Budin beylerbeğisi Süleyman Paşa maiyyetiyle bir gezinti esnasında Avusturyalılara esir düşmüş olduğundan Budin muhafızlığı Rumeli beylerbeğisi Lala Mehmed Paşa'ya ilâveten verildi [207].

Kanije'nın Zaptı

Vezir-i âzam İbrahim Paşa 1009 H. 1600 M. baharında Belgrad*ta.n çıktı; Murad Paşayı
yol üzerindeki Bobofca kalesinin zaptına gönderdi; kendisi Sigetvar'a geldiği zaman buranın zaptı haberini aldı. Hedef Estergon'un zaptı idi. Tiryaki Hasan Paşa, bir düşman fırkasını imha edip Tuna'ya dökdükten sonra Ösekhe orduya İltihak etti; yapılan müzakerede Estergon seferi terkedilerek vezir-i âzamin doğum yeri olduğu söylenen Kanije üzerine gidilmesi kararlaştırıldı; zaten vezir-i âzamin esas plânı da buranın zaptı idi. Kanije kırk günden fazla muhasara edildi. Şehir Drava nehrine dökülen suyun sol kıyısında idi. Muhasara esnasında bir taraftan kalenin barut mahzenine ateş düşmesi ve diğer taraftan gelecek imdattan ümit kesilmesi üzerine kale teslim oldu. Hiç bir kimsenin burnu kanamadan kaledekiler tavuk kümeslerine kadar bütün eşyalarım alıp gittiler. Bu muhasarada Osmanlı ordusunda bulunan Fransız kuvvetlerinin büyük gayretleri görüldü. Kanije beylerbeyilik ile Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi.
Avusturyalıların mühim hudut kalelerinden olan Kanije'r&a düşmesi düşmana büyük bir darbe olduğu gibi bu muvaffakiyetinden memnun olan III. Mehmed, vezir-i azama gönderdiği hatt-ı hümâyununda hayatta olduğu müddetçe makamında kalacağını vadetmekte idi.[208]

Yemişci Hasan Paşa'nın Serdarlığı

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem ibrahim Paşa ZT Belgrad'da bir

---

[207] Süleyman Paşa'dan sonra Budin'in Murad Paşa'ya verildiğim Hammer kaydediyorsa da doğru değildir (c. 7, s. 236). Bu olsa olsa pek kısa bir zaman için muvakkaten olabilir. Zira vukuat dediğimizi teyit ediyor.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/81-82
[208] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/82-83

taraftan 1010 H. 1601 M. seferine hazırlık yaparken diğer taraftan da kendi kethüdası Mehmed Ağa ile Murad Paşa'yı icabında
sulh için görüşmek üzere talimat verip Budin'e gönderdi; fakat az sonra hastalanan İbrahim Paşa, hayattan ümidini kesince kendisine vekâlet etmek üzere Rumeli Beylerbeğisi Lala Mehmed Paşa'yı vasiyet etti; vefatı pâdişâha bildirildi ve sadaret ve serdar-ı ekremlik İstanbul'da, sadaret kaymakamı bulunan Yemişçi Hasan Paşa'ya verilip acele Belgrad'a. gönderildi.

Ordu Zemun yakasına geçtikten sonra düşmanın îstoni Bel~ gradh muhasara ettiği haber alındı (1601) ve hemen gidildi ise de kurtardamıyarak elden çıktı. Hattâ yeniçerilerin kaçması üzerine serdar esir olacak derecede tehlike geçirdi. Kanije muhafızı Tiryaki Hasan Paşa imdat istediyse de ona da bir şey yapılamadı. Kışı Belgrad'da geçiren serdar-ı ekrem ertesi sene Îstoni Belgrad* kurtarmağa geldi ve kale muhasara altına alınarak 1011 rebiyülâhır (29 Ağustos) da elde edildi ve oradan Budin'e gitti [209].

Tiryaki Hasan Paşa Ve Kanije Muhasarası

ibrahim Paşa, Kanije'yi zaptettikten sonra burasını bey-lerbeyilik yapıp idaresini Alacaath lakabını da taşıyan meşhur Tiryaki Hasan Paşa'ya vermiş ve kaleye yirmi bölük sekban (atlı) ile üç bin muhafız asker, cephane ve mühimmat koyduktan sonra Belgrad'a dönmüştü.[210]

Kale'nin Muhasarası

Ertesi sene serdar Yemişçi Hasan Paşa cepheye geldiği sırada Arşidük Ferdinand kırk elli bin kişilik kuvvet ve kırk iki büyük topla Kanije önüne gelip altı yerden kaleyi dövmeğe başladı; keyfiyet serhad gazilerinden Karapençe denilen ve bir kaç lisan bilen bir yiğit ve bazı ocak adamları gönderilerek BelgracFda. buluna

[209] Serdar-i ekrem Yemişçi Hasan Paşa'nın Budin'den sonraki harekâtı Tiryaki Hasan Paşa ve Kanije muhasarası başlıklı kısımdan sonra yazılacaktır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/83
[210] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/83

vezir-i azama bildirildi.[211]

Hasan Paşa'nın Tedbirleri

Vezir-i âzam ve serdar, kendisinin gelmek üzere tedbirleri olduğunu Hasan Paşa'ya bildirdiğinden bu, askerin ve halkın kuvve-i mâneviyelerini arttırdı. Kaleye hergün binden fazla gülle atılıyor ve açılan gedikler gecelen müşkülâtla mümkün mertebe kapatılıyordu. Hasan Paşa vaziyetin vahametini serdar-ı ekreme tekrar arzetti ve gönderdiği mektupta, hiç olmazsa Sigetvar. kadar gelerek askere kuwet-i kalb hasıl olsun, kale elden çıkarsa bir daha alınamaz diyordu. Karapençc gizli kapıdan çıkarak serdara gidip vaziyeti anlattı. Serdar-ı ekrem îstoni Belgrad üzerine gidiyorum dönüşte uğrarım diye cevap gönderdi. Hasan Paşa, bu mektubu okutursa, muhafızların ümidlerini keseceklerini takdir ederek serdar ağzından başka bir mektup kaleme aldırdı; bunda, yalanda gelmek üzereyiz diyerek gaziler hakkında takdirler zikrediliyordu. Umum muvacehesinde okunan bu uydurma mektup üzerine muhafızlar sevindiler ve başımız feda olsun dediler.
Hasan Paşa, düşmanın kaleye girmek için nehir üzerine yaptıkları köprüyü bir gece yaktırdığı gibi ikinci köprülerini de çengellerle içeri çektirdiğinden üzerindekiler nehre atlayıp boğuldular. Bundan sonra çamdan gemiler yapıp üzerine pelit tahtası ve onun üzerine gön kapladılar ve Kanije suyu (Berk suyu) üzerine indirip içine yüzer adam koydular; Hasan Paşa, Kanije altındaki geçitten elde ettiği iki tutsak ile Îstoni Belgrad'ın düşmanın eline geçtiğini ve düşman kuvvetini Öğrendi ve bunları Öldürmeleri için Beşli ağası Öemr Bey'e teslim etti ve aynı zamanda bunları öldürmiyerek askerin çokluğuna ve Macarların yardıma geldiklerine kandırıp göya kendisinin haberi olmadan salıvermesini söyledi. Kara Ömer Ağa bunların iyice gözlerini boyayıp hemşehrileri olduğu için salıvereceğini söyledi ve ellerine beyaz ekmek verip
gönderdi. Bu iki tutsak vaziyeti Arşidük Ferdinand'a söylediler ve Arşidük duyduklarına hayret edip müteessir oldu.
Bu sırada düşman mukabil harekete geçti. Istoni BelgratPı düşüp serdarın bozulduğunu bildirip Budin valisi Minkar kuş Mehmed Paşa

[211] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/84

ile kethüdanın başlarını kale halkına gösterdile Bilenler varsa çıksın zararımız dokanmaz dediler. Filhakika b başlar onlara aitti, fakat Tiryaki Paşa bir çok tevillerle bu başı onlara ait olmadığını ispat ederek heyecanı teskine muvaffak old Çünkü serdar-ı ekremin bozulması Kanije'ye yardım edilemiy ceğini gösteriyordu; fakat Hasan Paşa kaleden indirdiği topu isabetiyle iki başı nehre düşerekre onları göz önünden kaldırttı.[212]

Avusturya Ordusunun Takviyesi

îstoni Belerad'uı sukutundan sonra Arşididük Matyas da kuvvetleriyle gelip Kanije'yi muhi takviyesi sara edenlere iltihak etti. Serdarınız bize karşı duramayıp gittikter sonra siz iki kuvvete karşı nasıl durursunuz, kış geldi, imdal gelmek ihtimali yoktur, size zarar vermeden çıkınız dedi.
Buna karşı kaleden kılıç gösterilerek cevap verildi; bunda canı sıkılan Matyas, ertesi gün hücuma karar verdi; filhakik bütün hazırlıkları, ve nehir gemileri ile taarruza geçtiler. Kal bedenine çıkana on köy ve Hasan Paşa'yı yakalayıp getiren kırk köy temlik edileceği va'dedildi. Pek şiddetli ve korkunç hü cumlar Hasan Paşa'mn tedbirleri ve nasihatleri ve direktifle sayesinde yeni yeni savletlerle bertaraf ediliyordu; nihayet dü manın bu amansız savleti durdu, on sekiz bin telef vererek hü cumdan vazgeçtiler. Kale burçlarına kadar tırmanmış olan düşma bozuldu; bu harpte Papa'nın kardeşi yaralanıp sonra o yarad müteessiren öldü. Bu kadar kuvvetli düşmanın bir avuç müdafi bir şey yapamaması askerin maneviyatım arttırdı. Kalenin d rumu ciddî ve nazikti. Arşidük Ferdinand her ne bahasın olursa olsun kış esnasında bile kaleyi muhasara edip doğup almağ çalıştı, ve askeri barındıracak siperler ve yeraltı mahalleri yapt muhtelif tahrip ve işgal vasıtalariyle hücum ederek kaleyi deli deşik etmesine rağmen burayı alamıyordu; kale müdafii dört bi kadardı.[213]

Barut Yokluğu

---

[212] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/84-85
[213] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/85

Hasan Paşa bu muhasara esnasında yukarıda zikredilen müşkül durumlardan başka bir de barut sıkıntısına uğradı, topçular ve cebecilerle görüşerek eskiden düşman zamanından kalma kibrit ve güherçile bulunduğunu anlayarak bunlardan barut yaptırmak istedi ve kalede barut imalâthanesinde çalışmış olan birisini buldurarak o sayede barutsuzluğu giderdi.[214]

Hasan Paşa Kölelerinden İkisinin Kaçması

Bu muhasara esnasındaki olaylardan birisi de Tiryaki Hasan Paşa'mniç oğlanlarından aslen Macar olan iki kilercisinin kaçmasıdır. Bunlardan birinin adı Handan diğerinin Kenan idi. Bu iki genç kalenin gizli kapısından kaçmışlar ve kale halkını ıstıraba düşürmüşlerdi; fakat Hasan Paşa alâkadarlara :

— "Hiç telâş etmeyin onların hesabı görülür" diye teselli verdi ve bir dil tutsak yakalanmasını emretti; bir kaç kişi yakalayıp getirdiler Hasan Paşa bunlarla ayrı ayrı görüştü ve onlara:

— "İki inan adam gönderdim kiralınızla buluştu mu ?" diye sordu anlar da buluştuklarını ve askerin adedinin çok olup zahireleri azdır, hemen fırsat zamanıdır vurun dediklerini söylediler. Bunun üzerine Hasan Paşa bunların da başlarının kesilmesini emrederek Kara Ömer Bey'e teslim etti; Ömer Bey de göya paşasından habersiz olarak bu tutsaklara :

— "Ben sizdenim evvelki esirleri dahi ben kurtardım, o iki oğlanı paşa bilerek gönderdi; bundan maksadı kalenin zebunluğundan bahis ile kiralı kışkırtmağa teşvik içindir. Sigetvar'da. olan askerden haber söyleyin gafil olmasın. Kalede bir yıllık zahire ve barut vardır" diyip ellerine birer miktar beyaz ekmek vererek salıverdi.

Bu tutsaklar gidip vaziyeti Arşidük'e anlattüar; canı sıkıldı. Bundan sonra Hasan Paşa kâtip getirtip serdara mektup yazdı; kalede askerin çok ve barutun yeter olduğunu, eksiden kalan kibrit ve güherçileden hergün iki kantar barut yapddığını üç aylık bol bol zahiresi olduğunu beyan ettikten sonra :

— "Gerçekten oğul yerine beslediğim Kenan ve Handan'ı kaleden taşraya gönderdim. Macar kavmiyle gizlice söyleşip kalenin kıtlığını ve

[214] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/86

barutu olmadığı ve diledikleri yalanı söyleyip yine fırsat bulunca kaçıp gelmelerini tenbih ettim; oğlanlar da güya kaçıp kendilerini mürted (eski dinine dönen) gösterecekler, îmdi siz hazır olup ol vakitte erişmeğe sây eyliyesiz; Handan ve Kenan'ın getirecekleri malûmatı bildiririz" diye yazdırdı ve mektubu mühürleyip atlas keseye koyduktan sonra muşamba ve meşin dikip bir aba kalçin içine koydu ve Karapençe'yi Çağırıp bunu düşman ordugâhına bırakmasını söyledi ve Karapen-çe'nin oradan da serdara gidip hakikati ağzından anlatmasını emretti.

Karapençe mahud gizli kapıdan çıkıp mektubu bir münasip yerde çamura bulaştırıp bıraktı ve kendisi Sigetvar'a gitti. Düşman tarafından aba kalçin elde edildi söküp içindeki mektubu çıkarıp doğru Arşidük'e götürdüler. Arşidük iki oğlanın casus olduğunu anlayarak kendilerini istintak etti; hizmetlerini, adlarını ve paşanın kendilerini küçükten beslediğini barut yapıldığını anlayıp her ikisinin de casus olduğu zanniyle îdam edip ertesi günü bu başlan kale önüne göndererek :

— "Baka Hasan Paşa, al Handan ile Kenan oğlanların başını. Serdara gönderdiğin mektubun dahi tutuldu ve ahvâl bilindi" deyince kaledekiler gülüşmeğe başladılar.[215]

Düşmanın Bozguna Uğratılması

Tiryaki Hasan Paşa vaziyeti ağızdan serdara söylemek üzere diğer bir casus bulup yolladı ve tılması yine eline yolda düşürmek üzere uydurma bir mektup verdi; bu mektupta gönderilen erzak ve mühimmatın geldiği ve düşman ordusundaki Macarlarla el birliği edildiği ve her iki taraftan taarruza geçilecek günün tayin edildiği bildiriliyordu; bu uydurma mektup da Arşidük'ü şaşırttı ve korkuttu; yeni yeni tedbir almağa başladı. Bu sırada Serdar-ı ekrem Yemişçi Hasan Paşa'nm Kanije'ye gitmek isteyerek Sigetvar'a gelmesi ve üç aydanberi yağmayan yağmurun kar ve dona inkılâbı Arşidük'ün maneviyatını bütün bütün sarstı, askerinden kaçanların önünü almak mümkün olmadı; bu sırada Tiryaki Hasan Paşa Kara Ömer Bey'e üçyüz kişi verip donmuş olan Berk suyunu geçip düşman üzerine baskın

[215] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/86-87

yaptırdığı gibi kaledeki toplara da birden ateş vererek ordugâhını alt üst etti; birbirine giren düşman kuvvetleri her şeyi bırakıp kaçmağa başladılar. Hasan Paşa beşyiiz kişilik diğer bir hücum kuvvetiyle baskınına devana etti; düşman ordugâhından elde ettiği, barut, top ve saireyi kaleye almağı ihmal etmedi. Esir ve baş getirene bahşişler vermeğe başladı; az zamanda on sekiz bin kelle geldi. Hasan Paşa, kalede altıyüz kişi bırakıp bizzat çıkarak düşman siperlerini zapt ettirdi; kırk beş top alındı (18 ekim 1601 ve 1010 cemaziyelâhır). Düşman hiç yoktan bu mağlûbiyete düştüğüne ve takip olunmadığına şaşarak kaleden uzak bulunan baş kumandan Arşidük Ferdinand'm etrafına toplanıp onun teşvikiyle dört kat üzerine dışarıda metriste bulunan Hasan Paşa'mn üzerine yüklendiler; Hasan Paşa askere cesaret verip "fırsat bizimdir" dedikten sonra gerek kaledeki kendi topları ve gerek düşmandan aldığı topları çevirerek Arşidük'ün alaylarını perişan etti; atlıları kaçabildiyse de yayaları kırıldı. Bu sefer Hasan Paşa'mu önüne otuz bin baş yığıldı.

Tiryaki Hasan Paşa, Ferdinand'ın karargâhına kadar sokulan askeri çadırların arasına sokmadı ve attırdığı bir top ile Ferdinand'm çadırını parçalayıp kendisini kaçırdı; her şeyden ümidini kesen Ferdinand ric'atinin kesilmesinden korkarak yüz kadar adamiyle canını kurtardı; karargâhı, bütün eşyası, hazineleri kaldı. Hasan Paşa, üç bin kişi ile bir kumandanı düşman karargâhını işgale gönderdi ve düşmanı tamamen temizlemedikçe katiyen ganimete el uzatmamalaiını sıkı sıkı tenbih etti; çünkü Haçova muharebesinde düşmanın galip gelmişken mağlûbiyetine bu yağma sebep olduğu için bu hususta çok isabetli hareket etmişti.[216]

Arşidük Ferdinant Karargâhı

Tiryakı Hasan Paşa, karargahın düşmandan tamamen temizlendiğim haber alınca Arşidük un otağına doğru gitti, otağın içerisinde etrafı altın ve gümüş parmaklıklı başları mücevherli ve direklerinin başı elmaslı bir taht vardı; tahtın iki tarafında kadife örtülü sırma saçaklı on iki koltuk bulunuyordu. Tahtın önünde tahminen dört metre uzunluğunda yemek masası konmuştu. Hasan Paşa, Arşidük'ün

[216] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/87-88

otağına girince bunları gördü ve şükrane olarak iki rikât namaz kıldı ve dua edip, ağladı; bu muzafferiyetin Allahın ayeti ve Hazret-i Peygamber'in mucizatı eseri olduğunu "vledikten sonra feth ve nusret alâmeti olarak Arşidük'ün tahtım ortadan kılıçladı ve sonra geçip oturdu, diğer beyler ve ağalar da derecelerine göre koltuklara oturdular. Kumandan, bunlara sabır ve sebatın neticesinin ve birlikte hareketin ve kumandana itaatin bu zafere sebep olduğunu beyan ile nasihat etti ve sonra Arşidük'ün bu otağına evvelâ girenlerin kimler olduğunu sordu; üçü yeniçeri ve dördü serhadli olarak yedi kişi gelip ilk sirenin kendileri olduğunu söylediler; bunun üzerine Hasan Paşa :

— "Bu otakta taht ve cephaneden başka her ne varsa si zindir'I. dedi ve onlara verdi; ve hiçbir şeye el uzatmadı ve uzattırmadı.

Bu muzafferiyeti müteakip olan garip hâdiselerden biri de askerin, gerek çadırlara ve gerek Ferdinad'm karargâhına girdikleri zaman yağmaya hakları olan ganimet mallarına katiyen el vurulmayıp kumandanın taksim etmesi için sabaha kadar beklemeleridir.

Bu muvaffakiyeti müteakip düşman ordugâhından beşi zarbezen olmak üzere kırk yedi top, on dört bin İtalyan tüfengi o nisbette külünk, kürek, kumandanlara mahsus elliden ziyade namusiyeli otağ ile on bin çadır ve nihayet yemek ve yiyecek eşyası elde edilmiştir. Bundan sonra kaçan düşman takip olunarak bir çoğu esir ve bir kısmı katledilmiştir. Düşman kuvvetleri arasında bin Cenevizli'ye kumanda eden bir bey ve Malta şövalyeleri beylerinden Don Juan da vardı. Evvelkisi müslüman olmuş ve ikincisi canını zor kurtarmıştı.

Kanije muhasarası üç ay kadar sürmüştür. Hasan Paşa ide ettiği harp levazımatını iki ayda ancak kaleye nakledebilmıştir. Muhasara esnasında mühim hizmeti görülen Kara Ömer Beye, kendi dirliği olan Peçevi (Peçuy) sancağını vermiştir (1010 H. 1601 M).

Bu muzafferiyet müjdesinin İstanbul*a. bildirilmesi üzerine epey zamandır görülmeyen şenlikler yapıldı. Tiryaki Hasan "aşa'mn tevcih ettiği bütün vazifeler kabul olunduğu gibi pâdişâh kendisine vezirlik beratiyle beraber üç at hediye etti ve hizmetini takdir yollu kendisine hatt-ı hümâyun gönderdi[217].

---

[217] Hatt-ı hümâyunun bazı kısımları :

".. .Sen ki Kanije beylerbeğisi ihtiyar kulum ve müdebbir vezirim Ha Paşasın. Bu sâl-i ferhunde - falde eylediğin bizmet südde-i ulyâya arzohmup sây-i bî diriğin meşkûr ve namın nik nâman defteri silkinde mastur olmuştur. Berbüdar olasın, sana vezaret verdim ve seninle mahsur olan, muktezây-ı tertib-i

Serdar Yemişçi Hasan Paşa'nın İkinci Seferi

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem tstoni Belgrad'ı geri aldıktan sonra (1011 ağustos 29) Budiıi'e gitti ve orada Erdel beylerinden olup Osmanlılara iltica etmiş olan Sikel Moziş (Mosesi Sekeli) ile görüştü; Avusturya Başkumandanı Basta, bunun kalesine cebren girerek hazine ve cephanesini gasp ve adamlarını öldürmüş ve o da kış esnasında kaçıp Budin'e gelmiş, Hasan Paşa ile görüşüp ErdeVi Osmanlı idaresine sokmağa söz vermişti.
Bunun üzerine Hasan Paşa Peşte tarafına geçti; düşman yakında bulunurken ErdeVe gitmesinin tehlike olduğu ve Arşi-dük'ün gelip BudirCi muhasara edeceği söylendiyse de dinlemedi; fakat onun Erdel tarafına gidişi düşmanın gelip Peşte'yi almasına sebep oldu; bundan başka Arşidük Matyas gelip Budin'i de kuşattı; bu vaziyet üzerine Yemişçi Serdar geri döndü, o da düşmana geçen Peşte'yi sardı; fakat alamadı. Serdar-ı ekrem Rumeli valisi ve Budin muhafızı Lala Mehmed Paşa'nın ricası üzerine Budiri'e lüzumu kadar asker ve mühimmat verip hizmetini takdir ettiği Lala Paşa'ya da vezirlik tevcih ettikten sonra Belgrad'a döndü; çok kış oldu. Arşidük bir iş göremeden geri döndü; fakat Peşte elden çıkmıştı (18 kasım 1602).[218]

Lala Mehmed Paşa'nin Serdarlığı

Avusturya seferinin iptidasından beri içinde bulunmuş tecrübeli bir kumandan olan Lala Mehdarhğı mehmed Paşa, vezirlikle Budin muhafızı olup Arşidük Matyas'a karşı orasını müdafaa etmişti. Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Yemişçi Hasan Paşa, Belgrad^a. geldikten sonra İstanbul'da sipahiler isyanı vukua gelmiş, devlet işlerinde mühim rolleri olan kapı ağası Gazanfer ile kızlar ağası Osman Ağa

saltanatiyle manen oğullarımda-. Yüzleri ak ola. Melhuzdan ziyade çalışıp can ve başlarını din uğruna ve bizim yolumuzda diriğ etmediler.. . bundan böyle dabi senin sözüne ram olup ber ne bizmet teklif edersen edasına dikkat ve ihti-mam üzere olalar, sana itaat ve inkıyat üzere olduklan benim rızay-ı hümayunuma sebeptir. Bu pendnâme-i tammemi Gazi kullarım mahzarmda okuyup manây-ı şerifini anlara bildİresin; seninle muhasarada olan kullarıma verdiğin vergi cümle makbuî-ı hümayunum olmuştur. Cümlenizi Hak tealâ hazretlerine ısmarladım (Naîma tarihi, c. 1, s. 279).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/88-90
[218] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/90

aleyhine vukua gelen, bu isyan neticesinde ikisi de îdam edilmişti. Vezir-i âzam bu isyan ile alâkalı olarak sadaret kaymakamı Mahmud Paşa'nm kendi aleyhine entrikalarını haber alınca, Lala Mehmed Paşa'yı serdarlığa tâyin ile kendisi 1012 şabanında (1604 ocak) acele İstanbul'a, koşmuş ve bundan sonra harekâtı bu değerli vezir idare etmiştir; her ne kadar Yemişçi Hasan Paşa'mn katlinden sonra vezir-i âzam olan Yavuz Ali Paşa bu sırada vefat eden III. Mehmed'in yerine geçen I. Ahmed tarafından serdar-ı ekremlikle Macaristan'a, gönderildi ise de Ali Paşa Belgrad'&a. vefat etmiştir, bunun üzerine vezir-i âzamlık Hadım Hafız Ahmed Paşa'ya teklif edilmiş, fakat onun kabul etmemesi üzerine pâdişâhın hocası Mustafa Efendi'nin tavsiyesiyle vezir-i âzam ve serdar-ı ek-remlik Lala Mehmed Paşa'ya verilmiştir (1013 rebiulev-vel 1604 ağustos).

Lala Mehmed Paşa, Belgrad'dan Budin'e doğru hareket etmişti. Kendisinin harp sahasında ve düşman arasında şöhreti olduğundan ordunun maneviyatı yüksekti; evvelâ hiç muharebe etmeden düşman Budin'in karşısındaki Peşte'yi ve onu müteakip, Peşte ile Eğri kalesi arasındaki Hatvanh boşaltıp çekildiğinden buraları işgal edildi; bundan sonra iki senedenberi elden çıkmış olan Budin'in kuzeyindeki Vaç (Vayçen) kalesini karadan ve nehir tarafından gönderdiği kuvvetle tazyik ettikten sonra orasını da aldı. Daha sonra asıl arzusu kendisi de kalede iken düşmana teslim edilen Estergon'u almaktı, o tarafa gitti ve kaleyi muhasara altına aldı; fakat muhasara Ekim ayına tesadüf ettiğinden otuz bir gün muhasaradan sonra Belgrad'a, dönüldü, ve düşman memleketini vurmak üzere Kırım hanının orduda bulunan oğlu Tohtamış S ult an'la Rum beylerbeyisi Tiryaki Hasan Paşa içerilere gönderildi.

Vezir-i âzam ve serdar Lala Mehmed Paşa Belgrad'a dönünce İstanbul'dan yeni pâdişâh tarafından davet edildi. Bundan sonraki kısımda görüleceği üzere Lala Paşa Erdel işini muvaffakiyetle bitirmişti; kışı İstanbul'da geçiren vezir-i âzam 1605 mayıs (1013 zilhicce 27) İstanbul'dan çıktı[219]; Belgrad" dan sonra Budin tarafına gitti. Pâdişâh kendisine Estergon'un zaptını emretmişti; o da ordu

[219] Vezir-i âzamin îstanbuVd&n çıkışını Hammer tariki 3 muharrem 1014 olarak göstermekte ise de (c. 8, s. 56) Naîma sene-i sabıka zilhiccesinin yirmi yedinci isneyn (pazartesi) günü olarak kaydedilmektedir ki (c. 1, s. 395) bu, vezir-i âzamin 19 mayıs 1605'de İstanbul'dan hareketini gösterir.

müzakeresinden sonra Estergon'a hareket etti; bir taraftan Estergon muhasara olunurken diğer taraftan Estergon civarındaki Tepedelen kalesi elde edildi ve bunu Vişegrad'ın sukutu takip eyledi.
Estergon Tuna'nın sağ kenarında olup karşısındaki Ciğer-deZen'den yardım görüyordu; buna rağmen üç yürüyüşte evvelâ varoş ve sonra su kulesi ahndı ve otuz beş gün muhasaradan sonra da Estergon teslim oldu ve bu suretle Lala Mehmed Paşa Estergon Fatihi unvaniyle şöhret buldu (1014 cemaziyelevvel 20 ve 1605 ekim).[220]

Erdel Ye Eflâk İşlerinin Halli

Boçkayının Krallığı

Erdel kiralı, metbûı olan Osmanlı hükümdarına karşı imparatorlarla ittifak ederek faaliyete geçtiyse de ErdeVı işgal eden Avusturya kumandanı kalelere asker doldurarak bilhassa Protestan olan halka karşı mûtad olan mezalime başlamışlardı; bu ciltte Osmanlı - Erdel münasebatı kısmında görüleceği üzere bunların zulmünden bıkan halkı etrafına toplayan Erdel beyzadelerinden Boçkayı (Basckay) Avusturyalılara karşı isyan bayrağını açtı ve Lala Mehmed Paşa'ya müracaat ederek yardım istedi; kendisine Erdel kıralhğı ve yardım edileceği vaid olundu ve daha sonra taçla beraber kır allık alâmetleri gönderildi; bu suretle serdar, Boçkayı'ya yardım etmek suretiyle Erdel işini halletmek istiyordu. Boçkayı isyanını müteakip Tise nehrinin iki tarafında Avusturyaya ait bazı yerleri almış ve acele yardım istemişti; fakat yardım gidinceya kadar ceneral Basta (Baştayı Gorki) Boçkayı'yi kaçırmış fakat serdar, tatar ve Temeşvar kuvvetlerini yardımına göndermiş olduğundan kuvvetlenen Boçkayı, bu defa da Basttfyı bozmuştu.
Bu yardım sayesinde Boçkayı Avusturya'ya ait yerleri vurup bir çok ganimet aldı ve İstanbul'a gelen vezir-i âzam vası-tasiyle murassa bir kırallık tacı yaptırılarak vezir-i âzam tarafından Macaristan'a götürüldü. Lala Mehmed Paşa Estergon'n zaptedip Budin'e döndükten sonra Peşte sahrasında bütün ordu kumandan ve efradı ve on bin. Macarlı önünde merasimle Boç-kayı'ya Erdel kırallığı tacını

[220] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/91-92

giydirip beline kdıç kuşattı, ve topuz ve sancak verilmek suretiyle kırallığı ilân edildi. Bu suretle imparatorun kuvvetleri iki düşman karşısında bırakıldı ve bu hal Avusturya'yı sulhe yanaştıran en mühim âmil oldu.

Boçkayı ile yapılan ahidnâme mucibince Erdel ve etrafı Macar kiralı unvaniyle kendisine bırakılacak, on sene vergiden muaf olup sonra senede on bin duka vergi verecekti.[221]

Eflâk Olayları

Erdel beyinden başka Eflâk ve Boğdan voyvodalarının da imparatorla ittifak edip isyan ettiklerini yukarılarda bümünasebe söylemiştik; Avusturya ile beraber bunlarla da mücadele devam etmekte idi. Bu iki voyvoda içinde en korkuncu Eflâk voyvodası Mihal'di; hükümet asıl Avusturya cephesine ehemmiyet verdiğinden bu taraflara birer serasker ile bir miktar kuvvet sevketmekle iktifa ediyordu. Eflâk beyi Mi-hal'in Tuna'yı beri tarafa geçmemesi için Niğebolu taraflarına Bosna beylerbeğisi Hadım Hafız Paşa tayin edilmişti (1007 H. 1596 M). Erdel taraflarına giden serdar Satırcı Mehmed Paşa ile Kırım tarafından gelecek olan Gazi Giray'in taarruzlarına uğrayacağından korkan Mihal, itaat etmek istedi ise de, serdarın, ErdeVe girmiyerek Varad kalesini muhasara ettiğini görünce bundan vaz geçmiş ve Niğebolu muhafızı Hafız Ahmed Paşa'yı gafil avlayarak onun maiyyeti kuvvetlerinin mühim bir kısmını telef edip bu arada Niğebolu kalesini muhasara etmiş fakat bir netice alamamıştı. Hadım Hafız Pisa'dan sonra Eflâk tarafı seraskerliğine vezirlerden Güzelce Mahmud Paşa tayin edilmişti; Mihal, hükümetin bu işi kat'î surette halledeceğini bildiğinden ve mezalimi dolayısiyle halk kendisinden nefret eder olduklarından Eflâk ve Boğdan ve Erdel beyliklerinin kendisine verilmeşine mukabil iki kat vergi teklif etmek suretiyle isyan işini bertaraf etmek istemiştir (1008 H. 1597 M). Fakat bu haris adamın teklifi red olunarak kendisinin yalnız Eflâk beyi olabileceği bildirilmiştir; Osmanlı hükümetinden ümidini kesen Mihal bu defa da imparatora müracaat ettiyse de Erdel, Sigizmund tarafından imparator Rudolf a terk edildiğinden oradan da bir şey kazanamadı; fakat Osmanlı

[221] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/92-93

hükümeti bununla Sigizmund'u uğraştırmak için, Mihal'in Erdel voyvodabğmı kabul etti ve ErdeFe giren Mihal, SigizmundV kaçırdı[222] ve sonra Buğdan'ı da istilâ ederek buranın hâkimiyetini de sağladı; Avusturya cephesinde müşkül durumda olan hükümet bunu kabule mecbur oldu (1699); fakat Moldavya yani Boğdan işi halledilemedi; Nihayet Osmanlı-Eflâk münasebetleri kısmında görüldüğü üzere karadan Mahmud ve Tuna'dan Şaban Paşa'nm faaliyetleriyle Yergöği kalesi iyice tahkim olunarak Eflak'a akınlar yapıldı; Mihal'in mukabil taarruzları bir netice vermedi. Bundan sonra iki defa daha mağlûp edilen Mihal ErdeVe kaçtı ve imparatorun kumandanı Basta tarafından yakalandı. Mihal'm Erdel beyliği üzerindeki ihtirası sebebiyle Basta bu tek durmaz voyvodayı öldürdü (1601 ağustos). Bu arada yani Mihal'den sonra anın Boğdan9a koyduğu kumandam da mağlûp edilmek suretiyle bu tarafa sükûnet iade edilerek altı sene süren harp sona erdi.[223]

Zîdvatoruk Muahedesi

Ilk Sulh Temasları

Nemçe ile muharebe devam ederken ara sıra her taraf sulh yapmak için birbirlerini yokluyorlar, fakat hiç birisi fedakârlık yapmadıkları için anla-şamıyorlardı[224]. Yine böylece vezir-i azara Lala Mehmed Paşada bir taraftan muharebe ederken diğer taraftan sulh işini takip etmekte idi.

Son muvaffakiyetler ve Esîergon'nn geri alınması, Erdel ve Eflâk işlerinin halledilmesi imparatoru adam akılh sarsmıştı. Bundan dolayı bu defa yüksekten atmayarak ciddî olarak sulh müzakeresine girişti; bu sırada Lala Mehmed Paşa vefat etmiş olduğundan yerine evvelâ Avusturya serdarı ve sonra da vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olan

[222] MihaV'm ErdeVi istilâ ettiği haberi, Macaristan'dan Belgrad'a dönmekte olan vezir-i âzam İbrahim Paşa tarafından haber alındığı gibi (1009 rebiulâhir 25) dört gün sonra da Mihal bizzat ErdeVi zaptettiğini ve itaatte olduğunu bildirmişti (Naîma tarihi, c. 1, s. 217, 218).

[223] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/93-94

[224] Kırım Hanı Gazi Giray Macaristan'da kışlarken imparator sulh için bir murahhas göndermiş ve o da 1008 saferinde keyfiyeti vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya bildirmiştir. Bunun üzerine Murad Paşa ile vezir-i âzamin kethüdası Mehmed ve Kırım Hanının Ahmed Ağa ismindeki adamı murahhas olarak yollanmış ise de imparatorun murahhasları Eğri'nm kendilerine verilmesine mukabil Estergon kalesini iade edeceklerini teklif ettikleri için anlaşılamamıştı (Naîma tarihi, c. 1, s. 214-216).

Murad Paşa (kuyucu) müzakerelere devam etti; Murad Paşa bir kaç sene evvel henüz Diyarbakır beylerbeğisi iken ilk sulh yoklamasını yapmış olduğundan cereyan eden görüşme safhaslarim biliyordu; sulhun akdini geciktiren meselelerden biri Estergon^un Osmanlı devletine iadesi şartı idi; Avusturyalılar da bunu kabul etmiyorlardı; buranın geri alınması aradaki anlaşmazlıklardan en mühim m ini ortadan kaldırmıştı; vaziyetin aleyhlerine dönmesi dolayısiyle başkumandan Arşidük Matyas imparatora mükerreren baş vurmuş ve nihayet muvafakatini almıştı.[225]

Sulh Murahhasları

Osmanlılar tarafından vezir-i âzamMurad Paşa'nın damadı Budin valisi Ali Paşa ile Budin kadısı Habil Efendi ve Murad Paşa kethüdası Kadim Ahmed Efendi ve Budin eşrafından Nasrüddin zade Mustafa Efendi Sulh murahhası oldular; bilhassa ilk ikisi daha evveldenberi sulh. temaslarında bulunmuşlardı. Erdel beyi Boçkayi tarafından da dört murahhas vardı.
imparatorun başlıca murahhasları Komorin valisi olup mua-hedenâme metninde Âmorladı Yanoş denilen Molar ile Kont Adolf Altan, Turzo Görk (Jorj Turço) îştuvan Mikloş, Nikola İstuanfi vesaire idiler.
Murahhaslar Estergon ile Komorin (Komaran) arasında Zitva çayının Tuna'ya döküldüğü yerde buluştular[226]. Nemçe murahhasları, bilhassa senelik verilen otuz bin dukanın kaldırılmasını ve bir de kendi aleyhlerine ayaklanan Erdel (Transilvanya) voyvodasının muahedeye karıştırılın amasını sulhun mümkün olduğu kadar uzun olmasını, Erdel'in Avusturya'ya ait olduğunu ve Eflâk'ın tarafsızlığını istemek ve ısrar etmek üzere sıkı talimat almışlardı.[227]

Muahedenin Başlıca Şartları

Müzakereler üç hafta sürdü; nihayet 1015 recep ve 1606 kasım aylarının iptidalarından itibaren yirmi sene müddetle ve on yedi

[225] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/94-95
[226] Naîma, lıcr iki taraf murahha si arının kayıklara binerek nehir üzerinde görüştüklerini yazıyor (c. 1, s. 435).
[227] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/95-96

madde üzerine bir ahidnâme imzalanmış ve muahede imza edilmeden evvel Boçkayi'nin de muvafakati alınmıştır.
Muahedenâmenin ikinci maddesi mucibince Osmanlı darının bundan sonra imparatora gönderdiği nâmelerdeki kıral tabiri yerine çesar (imparator) elkabı kabul edilmek suretiyle akran -muamelesi yapılacak ve üç senede bir hediyelerle gönderilecek Osmanlı elçileri, divan çavuşu, müteferrika, çaşnigir rütbelerinde olmayıp sancak beyi derecesinde olacaktı.
Muahedenin on ve on üçüncü maddeleri mucibince de murahhaslar arasında kararlaştırıldığı üzere Kanunî zamanındaki muahede îcabı Nemçe'de kalan Macaristan için imparatorun vermekte olduğu senevi otuz bin duka kaldırılarak ancak bu muahedenin akdinde yalnız bir defaya mahsus olarak imparator, duka altının üçte ikisine muadil olan iki yüz bin kara kuruş vermeyi kabul ediyordu.
Bu on ve onbirinci maddelerin kabuliyle Osmanlı devleti kendisinin telâkki ettiği Macaristan'ın Avusturya idaresinde kalan yerler dolayısiyle her sene aldıkları vergiden vazgeçmeleriyle zaten ellerinde olmayan bu toprakları ismen de imparatora terk etmiş oluyorlardı[228].
Zidvatoruk muahedesinin birinci maddesi mucibince Osmanlı hükümeti, imparatorla Erdel beyi Boçkayi arasında aktedilmiş olan Viyana muahede nâme 's ini tanımış olduğundan Boçkayi'nin zehirlett ir ilerek ölmesinden sonra imparator, bu Viyana muahedesi mucibince Boçkayî'nin Erdel'i kendisine terk etmiş olduğundan bahis ile Türklerin kılıç ile aldıkları bir yerde hak iddiasına kalkışmış, fakat bunu tanımayan Osmanlı hükümetiyle arada daimî bir ihtilâf devam etmiştir [229]

[228] Nemçe, Macaristan'ın kendilerinde kalan kısmı için 1568 den 1593 senesine kadar yirmi üç senede yirmi iki defa her sene için otuz bin duka altını göndermişlerdir; vezir-i âzam, kubbe vezirleri, yeniçeri ağası, Budin Beylerbeğisi ve sair münasip olanlara verilen hediyelerle beraber verilen vergi miktarı bir milyon duka tutmaktadır. 996 H. 1588 M. senesine kadar bir duka altını altmış akçe iken bu tarihten sonra muharebeler sebebiyle paranın ayan bozulduğundan bir duka yüz yirmi akçeye kadar çıkmıştır. Muharebeden az evvel son iki senelik vergiyi getirmekte olan Baron Popel Lobkoviç harbin başladığını duyunca hemen avdet etmiştir (Hammer tarihi, c. 7, s. 271).
[229] imparatorun bu iddiası sebebiyle murahhas olarak gönderdiği Tegroti'-nin, ErdeVin kendilerine terki hakkındaki teklifine sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa gülüp başını sallayarak (Sen murahhasların Zidvatoruhfta ortaya koyamadıkları bir teklifi söylemeğe cesaret gösterdin) demişti. Vezir-i âzam Nasuh Paşa tarafından da 1021 ramazan iptidasında (26 ekim 1612) yeni imparator Matyas'a (kardeşi Rodolf'un yerine imparator olmuştu) gönderdiği mektupta ErdeVm padişahın kılıciyle alınmış memleketi olup oraya vali tayin edilen Boçkayi*jnn ErdeVî imparatora terke salahiyetli olamıyacağı ve bunun ağıza alınmasının bile doğru olmadığı beyan edilerek kim, kimin malını kime veriyor denilmektedir. Halbuki 1017 recep iptidası tarihiyle Zitvotoruk muahedesini tasdikan imparatora gönderilen nâmede (ol nesne ki

Muahedenâmenin on beş, on altı ve onyedinci maddeleri mucibince evvelce Osmanlılara ait iken muharebe esnasında Avusturyalıların ellerine geçen Yanık (Rab) Estergon, Îstoni-Belgrad ve Peşte kaleleri geri alındıktan başka fazla olarak Eğri (Egre -erlav) Kanije, Oyvar mevkileri de yeniden zaptedilmişti.
Zidyatoruk muahedesinin bazı maddeleri sonraları Erdel ve doğer hudut işleri yüzünden, tadilâta uğramıştır. Bunlardan biri 1025 cemaziyelâhır başında (1616 haziran) on iki madde üzerine yirmi sene olarak tecdit edilmiştir. Bu yeni muahede türkçe, almanca, maearca yani üç dil üzerine tanzim olunmuştur[230]. Bu son muahedede de Nemçe'nin ErdeVe taarruz etmemesi kat'î surette mukayyet di.
Bu tarihten sonra 1037 rebiulâhır (1628 ocak) da on bir madde üzerine ve yine yirmi sene müddetle muahedede ikinci bir yenileme olmuştur. Asıl ihtilâf Boçkayi'nin, Viyana muahedesiyle ölümünden sonra ErdeVi imparatora terketmesi ve Osmanlı murahhaslarının da bu muahedeyi kabul etmiş olmalarından çıkmış ve bu dikkatsizlik, imparatora Erdel üzerinde bir hak iddiasın-açmıştır ki bu ihtilâf Karlofça muahedesine kadar sürmüştür.[231]

Muhadelenın Tahlılı

Mahadele zahirde Osmanlıların bir kaç kale tahlili ve Şehir almasiyle üstün olarak kazanılmış, fakat hakikatta ise devletin manen, sukutunun birinci kademesini teşkil etmiştir. Muharebenin on dört sene sürmesi Osmanlı ordusunun artık Kanunî devrindeki enerjisini kaybettiğini göstermiştir. O tarihe kadar Osmanlı hükümdariyle aynı derecede sayılmayan ve kendisine kıral diye hitap edilen imparatora bundan sonra çesar denilmek suretiyle Osmanlı padişahı ile aynı derecede olduğu kabul edilmekte idi.
Zidvatoruk muahedesi mucibince imparatorun elindeki Macaristan toprakları için her sene Osmanlılara verdiği verginin kalkması, bu yerlerin ismen de terkinin kabul edilmesi demekti; bir de Boçkayi ile Osmanlılar arasında aktedilen mukavele ErdeVin Osmanlı elinden

Boçkay îşt-van hâkime verilmiştir. Beç'te bitürildiği üzere kala. Erdel vilâyetlerine ve ana tabi olan mahallere dahi ve taarruz olunmak lâzım gelmeyip..) kaydı vardır {Feridun Bey Münşeatı c. 2, s. 315).
[230] Naîma tarihi, c. 2, s. 147.
[231] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/96-98

çıkmasına doğru atılmış bir adım olup bu hususta daha sonraki tarihlerde epey kan dökülmüştür.
Bu Avusturya harbi, siyasî cepheden Osmanlı devletinin kudret ve nüfuzunun kırıldığını gösterdiği gibi memleketçe de askerî, malî, hukukî ve ekonomik buhranlar tevlit etmiş, Anadolu yer yer celâli eşkıyası ile dolmuş, memleket üzerindeki padişah ve hükümet otoritesi pek çok zedelenmiştir. Bundan başka Avusturya harbi doğu Anadolu'da, İrandan alman Azerbaycan taraflarının elden çıkmasında da âmil olmuştur.

ANADOLU İSYANLARI VE KUYUCU MURAD PAŞA

Celâlîler

İsyana Tekaddüm Eden Seneler

Celâli isyanlarını anlatmadan evvel yarım asırlık bir müddet zarfmdümdakı Anadolu vazıyetine kısaca bakmak icap etmektedir; çünkü onaltmcı asrın ortalarından, yani Kanunî Sultan Süleyman'ın son senelerinden itibaren, bazı münferid vakalardan sarf-ı nazar, batı Anadolu'da kesif bir halde köylere kadar tahakküm eden softa hareketleri görülmektedir.
Devlet idaresinin bilhassa eyaletlerde iyi ellerden çıkması, paranin ayarının bozulması, ekonomik durumun günden güne fenalaşması, vergi tazyiki sebebiyle çiftini bozan köylünün dağılması ve bir kısmının şekavete sülük etmesi ve böylece toprağın işletilmemesi sebebiyle husule gelen buhran ve bunlardan başka eyaletlerde bulunan kapıkulu ocağı halkının yani yeniçerilerin, süvarilerin şehir ve kasabalardaki şımarıkça hareketleri ve buna mukabil devletin esas süvari kuvveti olan tımarlı sipahinin ihmal edilmesi ve bir de kaza kadı veya naiplerinin muhtelif vesilelerle köy halkım sızdırmak için gayri meşru yollar tutması devlet bünyesini için için kemirmekte idi; bu haller bazı kere ayaklanmalara sebep olmakta ise de muvakkat tedbirlerle bastırılıyor ve parlamak için müsait bir zemin arıyordu. Nitekim ayaklanmalar uzun süren İran ve Avusturya seferleriyle kıvamını bulmuş ve patlak vermiştir.

Avusturya ile olan muharebenin uzaması yukarıda anlattığımız hâdiselere yenilerini ilâve etmişti; halktan alman muayyen vergilerden başka harp zarureti îcabı yeni yeni gelirler tarh edilmişti. Bunların bir kısmı hazineye gelmeyip kadı, çavuş ve mübaşirlerin ellerinde kalıyordu, tüccar mallarına kanundan ziyade vergiler konmuştu; bir dirhem gümüşten sekiz akçe kesilirken on iki akçe kesiliyordu.

Yine Anadolu seferinin uzun sürmesi, Anadolu'daki beylerbeyi, sancakbeyi ve tımarlı sipahilerin savaşta bulunmaları yukarıda belirttiğimiz sebepler dolayısiyle yer yer ayaklanmalara fırsat verdi. Bu isyanın genişlemesine sebep de Haçova meydan muhar besinden kaçan tıamrlı sipahilerin yoklama neticesinde dirlikleri ellerinden alınması idi. Vezir-i âzam Çağala zade Sinan Paşa meydan muharebesinden kaçan kapıkulu halkıyle tımarlı sipahilerin dirliklerini kestikten başka ele geçenleri öldürüp malla müsadere etmeğe başlamıştır.[232]

İsyanlar

Bu hal üzerine dirlikleri kesilenler ve bir bahane ile adavete hedef olanlar can korkusiyle Anadolu'ya J^açarak orada zaten kıvamına gelmiş olan müsait muhitlerde cemiyetler teşkil etmişler ve Karayazıcı Abdülhalim vesaire gibi geniş teşkilâtiyle ayaklananların kuvvetlerine iltihak etmişlerdir [233]. Dirlikleri kesilip Anadolu'da âsilere iltihak eden bu firarilerin mevcudu otuz bin gibi mühim bir yekûn tutmakta idi.

Bu karışık vaziyetten istifade etmek isteyerek Selçuk ailesinden olduğu iddiasiyle TurgutiH'nde bir şahıs da meydana çıkarak Osman oğullarının zulmünden bahis ile faaliyete geçmişti (1004 H. 1595 M.).[234]

Karayazıcı

Osmanlı tarihlerinde Celâli adiyle zikredilen müteaddit âsi zümreler

[232] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/99-1000
[233] Naîma tarihi^ c. 1, s. 165.
[234] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/100

arasında meşhurlarından birisi Karayazıcı şöhretiyle anılan Abdülhalim idi. Bu şahıs iptidalarda beylerbeğiler maiyyetinde kâh sekbanhk ve kâh suba-şıhk ederdi[235]. Sivas eyaletine bağlı sancaklardan birinin mütesellimi idi[236]. Harp esnasında bunun mütesellimlik ettiği ancak, başka bir sancak beyine verilmiş ve o da oraya kendi mütesellimini göndermiş, fakat Karayazıcı bu mütesellimi kabul etmemiş ve bizzat üzerine gelen sancak beyini başına topladığı reaya (Çiftbozan köylü) ve levendlerle sancak beyini öldürmüş ve muha-

rebe dolayısiyle hasıl olan durumdan, istifade ederek üzerine gön-derilen beylerbey ileri bozmuş idi. Carayazıcı üzerine giden kumandanlardan birisi de Sinan Paşa oğlu Mehmed Paşa idi. Mehmed Paşa bunun gailesini bastırmak için kendisine Çorum sancak beyliğini vererek şakavetini durdurmak istedi; fakat bu müsait fırsatı kaçırmak istemeyen Karayazıcı kendisine karşı koyamıyacağmı anladığı Mehmed Paşa'yı azlettirmeğe muvaffak olduktan sonra Urfa'yı zapt ile hükümdarlığını ilân edip (Halim Şah Muzaffer Bâda) ibaresini hâvi etrafa tuğralı fermanlar göndermeğe başladı; evvelce Karaman eyaleti muhafızı iken sonradan isyan eden Hasan Paş isminde, birisini de kendisine vezir yaptı[237].

Karayazıcı bundan başka tıpkı Osmanlı pâdişâhlarını kapıkulu

---

[235] Naîma tariki, c. 2, s.. 3 ve Fezleke, c. 1, s. 289.

[236] Mütesellim, herhangi bir beylerbeyi ve sancakbeyinin vazife ile eyalet veya sancağında bulunmadığı sırada kendisine vekâlet etmek üzere yerine bıraktığı veya gönderdiği vekil.

[237] Karayazıcı'nm Hacı İbrahim Paşa ile yaptığı muharebede kendisine sadakat göstermiş olan Kayserili Mehmed isminde birinin bütün vergilerden muaf olduğuna dair 1009 H. 1600 M. tarihli aşağıdaki bir hükmünü Natma tarihi kaydetmektedir :

"Kayseriye sakinlerinden işbu hâmil-i hükm-i şerif Mehmed nam kimesne, Osmaniyen tarafından biinayetillâh-iteâlâ münhezim olan serdar Hacı İbrahim Paşa muharebesinde bu canibe kemal-i ihlâsla itaat etmekle cemiî tekâlif ve rüsumdan mutlak muaf eyledim ve eline bu hükm-i hümayun-u verdim ve bu-yurdum kİ dest-i Osmaniyan bu taraflardan bikülliye munkatı ve saltanat bilânizâ bana mukarrer ve mukadder oldukta tarafımdan tayin olunan emr ve hüküm mucibince mezburı muaf ve müsellem tutup rüsum ve tekâliften bir nesne teklif etmiyeler; her kim bu hükme itaat etmezse cezası verilür ve bu hükm-i şerifi elinde ipka edip mazmûn-i hümayunu ile amel eylieyler; şöyle hileler harrerc fî evasıt-ı Rebiulevvel sene Tis'a ba'del elf (Naîma, c. 1, s. 237),

teşkilâtı gibi bir maiyyet kuvveti vücuda getirerek hükû mete küskün olan bir çok mazul devlet adamlarını etrafına topla yarak kendilerine hizmetler vermişti. Karayazıcı'nın maiyyetinde yirmi bin kişilik kuvveti olup üzerine tayin edilen Hacı ibrahim Paşa'yı Kayseri civarında bozmuş ve sonra Bağdat valisi Vezir Sokullu zade Hasan Paşa serdar tayin olunmuştur. Sokullu zade ile Elbistan taraflarında sabahtan ikindi zamanına kadar yaptığı muharebede mağlûp olan Karayazıcı Samsun taraflarına çekilmiştir (1009 H. 1601 M). Bu son muharebesinde Karayazıcı'nın kuvveti otuz bin kadardı.[238]

Deli Hasan

Sokullu zade, Karay azıcı'yı takip ederek Tokat'a kadar gelmiş ve bu sırada Karayazıcı'-nın ölümü sebebiyle gailesi bitti diyerek işi gevşetmişti. Kaaraya-zıcı'nm yerine geçen kardeşi Deli Hasan biraderinin maiyye-tindeki sergerdelerden kethüda Şahverdi, Yularkaptı, Tavil gibi belli başlı şahıslarla Sokullu zade Hasan Paşa'yı Tokat'ta muhasara etmişti.

Hasan Paşa, kalede hergün muayyen bir yerde oturmak âdeti olduğundan kaleden kaçan birisinin o mevkii haber vermesi üzerine kurşunla vurularak maktul düşmüştür. Bunun üzerine Deli Hasan üzerine Diyarbakır beylerbeğisi Hadım Hüsrev Paşa kunıandasiyle gönderilen kuvvetlerin dağılması üzerine bu hal Ankara'da bulunan Deli Hasan'm cesaretini arttırmış ve Anadolu Beylerbeğilerinin merkezi olan Kütahya'ya gelip şehri yaktıktan sonra Afyon Karahisar taraflarına gitmiştir.

Muharebelerin devamı ve hükümetin Anadolu'ya bakamaması âsilerin yüze çıkıp şımarmalarına sebep olmuş ve bu yüzden bir kısım halk işlerini ve çift ve çubuğunu bırakarak şehirlerdeki mühim kalelere iltica etmişler ve uzun zaman oralarda kalmağa mecbur olmuşlar[239] ve kaçabilen diğer bir kısım Anadolu şehir ve köylüsü de bölük bölük Istanbula dökülüp perişan vaziyetlerini anlatmışlardı. Avusturya Muharebesi ile meşgul olan hükümet Anadolu vaziyetine bakamıyacağını düşünerek Deli Hasan işini tatlıya bağlamak istemiş ve

[238] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/100-101
[239] Mühimme defteri 75, s. 42, 47.

Yemişçi Hasan Paşa'nın sadareti zamanında Deli Hasana Bosna beylerbeyliği ve maiyye-tindeki elebaşılara sancak beyliği ve kapıkulu süvariliği verilerek
soyguncuğuna göz yumularak müşkülâtla Avusturya seferine gönderilmiştir [240].

Tavil Alımed

Celâlı delı hasan'm beylerbeyi olarak numentaratma geçirilmesi şakavetın sona ermesi demek zira Karaman ve Anadolu eyaletlerinde Tavil Ahmed Saçlı isimlerindeki celâlîler faaliyette idiler. Bunlardan Tavil sekbanlıktan yetişmedir. Durumdan istifade ile şakavete
başlayınca Anadoîunun muhafazasına memur edilen Nasuh Paşa ile kendisine Anadolu Beylerbeyliği verilen Gezdehan (çarpık ağızlı) Ali Paşa memur edilmişlerdi; Fakat Tavil Ahmed, Bolvadin köprüsünde bu iki Paşayı mağlûp etmiş ve Nasuh Paşa güç hal ile SeydişehrVne ve oradan da Kütahya'ya, can atmıştır (1014 receb ve 1605 kasım)[241]. Tavil'in kuvveti sekiz bindi.
Bu hallerden müteessir olan I. Sultan Ahmed bir faaliyet göstermek isteyerek Bursa tarafına gitti ise de bir iş göremeden döndü ve Tavil Ahmede de 1014 H. 1605 M. de Şehrizar beylerbeyliği verilmek suretiyle şakaveti önlemek istendi; fakat bir müddet sonra yine isyan ederek Harput kalesini muhasara etmiş fakat almağa muvaffak olamamıştı [242].
Tavil Ahmed'in Meymun ismindeki kardeşi ile Mustafa ve Mehmed veya Mahmud isimlerinde iki oğlu vardı; bunlardna Mehmed sahte bir fermanla Bağdat valiliğini ele geçirmişti; 1051 H. 1606 M. de bunun üzerine, kendisine Bağdat valiliği verilen Nasuh Paşa sevk edildiyse de

---

[240] Peçevî tarihi, c. 1, s. 252, 270. Deli Hasan gerek orduda ve gerek Bosna'da bir çok fenalık yapmış, sonra Temeşvar beylerbeğiliğine naklolunmuş, fakat ayak sürüyerek Anadolu tarafına geçeceği duyulup Gelibolu kadısına, iskele eminine ve sairelerine hükümler gönderilerek ikaz edilmiş ve bundan başka Deli Hasan'ı ele geçirenlerin memnun edileceği vaid olunmuştu (Mühimme 75, s. 11). Deli Hasan Paşa, Temeşvar^&a. da tek durmayarak Estergon'un zaptından sonra katline teşebbüs edilmiş ise de evvelâ Temeşvar ve sonra Bel-gra<fa kaçmış ve orada Rumeli beylerbeğisi Tiryaki Hasan Paşa tarafından katledilmiştir (1014 H. 1606 M.) Deli Hasan Paşa Bosna valisi iken, Venedik Cumhuriyeti ile Papa'ya adam yollayıp onlarla ittifak etmek istemiş ve bu teşebbüsünü Kuyucu Murad Paşa haber almıştır (Naîma tarihi, c. 1, s. 421).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/102
[241] Peçevî tarihi, c. 1, s. 311 ve Naîma, c. 1, s. 413.
[242] Başbakanlık arşivi (Emirî Tasnifi vesikalar - I.Ahmet kartonu) numara 856 ve Fezleke c. 1, s. 270.

mağlûp olmuştu[243]. Bundan bir müddet sonra Tavil oğlu Mehmed ölmüş ve yerine kardeşi Mustafa idareyi eline almıştı. Daha sonra Canboladoğlu isyanını bastırmış olan Kuyucu Murad Paşa, Halep'te kışladığı sırada Çağala zade Mahmud Paşa'yı bir miktar kuvvetle Bağdat üzerine sevkederek orayı Taviloğlu Mustafa'nın elinden aldı (1016 H. 1607 M.).

Murad Paşa Kalenderoğlunu bozduktan sonra Kırşehir havalisinde faaliyette bulunan ve biraderi Ahmed'in ölümünden sonra onun maiyetindeki altı, yedi bin sekbana baş olan Meymun, Kalenderoğlu'na iltihak etmek üzere Tokat ve Şebinkarahisar'dan geçerek Kara Hasan GediğVne konduklarından sonra ansızın Murad Paşa tarafından baskın yapılarak mağlûp ve kısmen imha edilmiş ve kaçabilenler de Kalenderoğlu'na iltihak etmek üzere İran'a kaçmışlardır[244].

Canboladoğlu

Celâlîler arasında ihdas etmiş olduğu siyasî vaziyet sebebiyle en mühimi Canboladoğlu Ali Paşa idi. Bunun büyük ceddi olan Canbolad Bey aslen Kürd olup Yavuz Sultan Selim zamanında Kilis taraflarına iskân edilerek orası kendisine yurtluk, olarak verilmişti[245].

Canboladoğlu Hüseyin Paşa, Halep beğlerbeyliği ile, Çağala zade Sinan Paşa maiyyetinde îran seferine memur olmuştu; Çağala zade 1014 H. 1605 M. de Selmas taraflarında trarthlara mağlûp olup Van, çekilmiş ve orduya geç gelip mağlûbiyete sebep olmasından dolayı Hüseyin Paşa'yı orada idam ettirmişti.

---

[243] Zübdeti-üt tevarih c. 2. s. 87.

[244] Fezleke, c. 1, s. 310 ve Naîma, c. 2, s. 13, 34, 39.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/103-104

[245] 978 ramazan ve şevval ayı tarihleriyle (1571 şubat) Azaz ve Kilis beyi Canbolad'a hükümler vardır (Miihimme, 12 s. 27, 59). Canbolad büyük Can-bolad'in torunu olup bunun oğullarından Ömer, Ahmed, Abdullah, Hüseyin isimlerindeki dört oğlu Tımarlı sipahi olup yararlıklarına mebni 967 H. 1559 M. tarihinde Halep beylerbeğisinin inhasiyle tımarlarına üçer bin akçe zam yapılmıştı (Miihimme, 4, s. 4) 990 H. 1582 M. de Canboladoğlu Hüseyin Bey ile kardeşi Celil Bey arasında Kilis sancak beyliği için ihtilâf çıkmış ve Kilis Hüseyin Bey'e verilmiş ve fakat Celil, buna razı olmayarak kabul etmemiştir. Bunun üzerine hükümet, Celil Bey Kilis'e karşı harekete geçtiği takdirde menedilmesini Halep beylerbeğisine emretmiştir (Mühimme, 44. s. 86). Çağala zade Sinan Paşa 1012 H. 1603 M. de İran'a serdar olduğu zaman ocaklık olarak bir yere sahip olanlara beylerbeğilik verilmek kanun değil iken serdarın ısrariyle bu kanuna aykırı olarak Vali Nasuh Paşa'nın azli üzerine 1012 H. 1603 M. de Hüseyin Paşa, Halep beylerbeyliğine tayin edilmişti (Fezleke, c. 1, s. 291 ve Naîma, c. 2, s. 6). Hüseyin Paşa, Halep beylerbeyi olunca küçük kardeşi veya biraderzadesi Ali Paşa da Kilis beyliğine getirilmiştir.

Bu hâdise üzerine Hüseyin Paşa'nın kardeşi veya biraderinin oğlu Ali Paşa ile [246] Hızır Bey, Hüseyin Paşa'nın maiyet olan otuz bin kişiyi ele alarak îran ve Avusturya seferi erindeki durumlardan da istifade ederek isyan etmişlerdir[247] Canboladoğlu Ali Paşa, hükümetin güç vaziyetini fırsat bilerek Seyfoğlu Yusuf'u mağlûp ederek Şam Trablus'unu zapt ve daha sonra Humus ve etrafına yayıldı, istiklâlini ilân etti, askerini Osmanlı ordusu gibi tertip ettirdi; atlı ve yaya iki sınıf sekban vücuda getirip yaya sekbanları yeniçeri gibi altmış iki bölüğe taksim ederek her birine bir çorbacı yani bölük kumandam tayin etti; bunlara maaş olarak iptidadan üçer akçe verip terakki ile yevmiyeleri sekize kadar çıkardı; üç ayda bir postal, koyun akçası ve cephane tevzi ederdi; yaya kuvveti on altı bin kadar olup süvarisi dahi Osmanlıların kapıkulu süvarisi tarzında altı bölüktü"f bunların mevcudu da on sekiz bindi[248]. Canboladoğlu bundan başka adına hutbe okutup para bas tirdi; hattâ 10 cemaziyelâhir 1016 ve 2 Ekim 1607 senesinde Tos-kana hükümdarı olup Kanije'de Triyaki Hasan Paşa'dan mühim bir sille yemiş olan Arşidük Ferdinand ile bir muahede yapmış ve diğer devletlerle münasebeta girişmeğe teşebbüs etmişti.[249]

Vezır-I Azam Murad Paşa'nın Faalıyetlerı

Celâli muharebelerinde Kuyucu lakabını almış vezir-i âzam Murad Paşa, Zidvatoruk muahe-faaliyeti hedesini imzalamağa muvaffak olduktan sonra sahası çok genişlemiş olan Celâli isyanlariyle uğ-raşmayı ele aldı, Anadolu'daki durumu iyice gözden geçirdikten sonra bunlardan iptida, hükümdarlığını ilân etmiş olan Canboladoğlu üzerine yürüdü; yine bu sırada Manisa, Bursa ve havalisinde en korkunç Celâli olan Kalenderoğlu vardı; Murad Paşa Haleb'e indiği zaman İstanbul'la rabıtasını temin için yolu üzerindeki Kalenderoğlu'na güler yüz gösterip kendisine memleketi olan Ankara sancak beyliğini verdi, ve yolu üzerindeki diğer asileri de affetmişti.
Murad Paşa Konya'ya, geldiği ^aman başına otuz bin kişi

---

[246] Fezleke ve ondan naklen Naîma, Ali Paşa'nın Canbolad oğlu Hüseyin Paşa'nın kardeşinin oğlu olduğunu yazıyor ki daha doğrudur (Fezleke, c. 1, s. 290 Naîma, c. 2, s. 6). Hüseyin Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa olup 1039 cemaziyelâhirde büyük nıiralmrlukla saraydan çıkmıştır (Naîma, c. 3, s. 45).
[247] Naîma, c. 2, s. 6, 7.
[248] Naîma, c. 2, s. 7, ve Hammcr tarihi (Ata Bey tercümesi) c. 8, s. 87.
[249] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/104-105

toplayabileceğini söyleyen serkeşlerden Saraçoğlu Ahmed Bey'i îdam[250], Silifke ve Adana'yı işgal eden Cenışid ve Muslı çavuş kuvvetlerinden evvelkisinin işini bitirdikten sonra Bağras boğazında kırk hin yaya ve atlı kuvvetleriyle [251]kendisini beklemekte olan Canbolad oğlu'nun üzerine gitmeyerek, İskenderun''a. yakın olan Belan boğazından güneye yani ovaya indi ve burada Maraş beylerbeğisi kırk bin kişiyle kendisine iltihak etti. Murad Paşa 1016 H. 1607 M. de bu ovada yaptığı muharebede Canboldaoğlu'nu mağlûp etti; onun müttefiklerinden Lübnan emîri Maanoğlu Fahreddin ile bütün dürzü kabileleri kaçtılar. Canboldaoğlu 'e can attı ve orada da durmayıp çekildi ve güç hal ile İstanbul'a, gelip padişaha iltica etti[252].

Bin Onaltıda Kırıldı Sekban

Mısraı Canboladoğlu'nun bozgununa tarih düşmüştür.

Murad Paşa, o kışı Halep'te geçirdi ve bu esnada bu Ça-ğala zade Mahmud Paşa kumandasiyle sevkettiği kuvvetle Bağdadh Taviloğlu Mustafa'nın elinden aldı. Canbolad seferinde Murad Paşa'mn maiyyetinde Kanije müdafii olan Rumeli beylerbeğisi vezir Tiryaki Hasan Paşa da bulunmuş ve sonra kubbe vezirliğiyle İstanbul'a çağrılmıştır.[253]

---

[250] Saraçoğlu, zorbalardan Dam /cöy'Iü Mustafa'yı öldürmek suretiyle memleketine hizmet etmiş, fakat bu defa zorbalığa kendisi başlamış, kadı naibim hançerle öldürmüş ve sonra Karaman beylerbeğisi Deli Abmed Paşa'yı sarayı ile beraber yakmış ve bin kadar adam öldürmüştü. Murad Paşa, bu herifi öldüreceği zaman Konya'nın bazı ileri gelenleri, memleketi mütegallibeden kurtardı diye kendisine şefaat etmek istemişlerdi. Murad Paşa bu Ahmed Bey'i davet ederek icabında kendisinden yardım isterse ne kadar kuvvetle gelebileceğini sormuş; otuz bin kişi ile gelebileceğini söyleyince Murad Paşa böyle kuvvetli bir şabsı gerisinde bırakmak istemiyerek temizlemiştir (Naıma, c. 2, s. 6).

[251] Murad Paşa tarafından Kırım Hanı Gazi Girayca gönderilen mektupta Canboladoğlu kuvvetlerinin süvari ve piyade olarak kırk binden fazla olduğu yazılmış ve bu muharebede sancağ-ı şerif de kullanılmıştır. Murad Paşa, Canboladoğlu kuvvetlerinden on bin kişinin telef olduğunu beyan ettikten sonra eşkıyanın bakiyyesini temizlemek için oğlu Toktamış kumandasiyle Sivas'ta kuracağı ordugâha bin kişilik bir kuvvet göndermesini ve bu kuvvetin Sinop yoluyla gelmesini bildirmektedir (Feridun Bey münşeatı, c. 2, s. 21) Zü6-det-üt-tevarih*de (c. 2, varak 80 b, ve 81) malûmat vardır.

[252] Canbolad oğlu beş, altı adamiyle İstanbul9a gelirken Bursa taraflarında bulunan Kalenderoğlu bunu haber alıp kendisini yanına getirip ve beraberinde bulundurmak istediyse de Canboladoğlu ne yapıp yaparak /s-tanbuVa can atıp affolunmuştur. Pâdişâh, Canbolad oğlu'yla görüşmüş ve maktul Hüseyin Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa-ki o sıralarda küçüktü ~En-deruna alınmıştır. Hükümet Canboladoğlu'na Temeşvar eyaletini verdi ve bir sene kadar orada kaldı. Fakat mezalimine mebni halk kendisini istemediklerinden Belgrad'a gelmişti. Kalenderoğlu isyanını da bastıran Murad Paşa istanbul'a dönünce, Celâli namına ortada hiç bir sergerdeyi bırakmak istemediğinden Belgrad muhafızı bulunan damadı Kadı Ali Paşa'ya verdiği emir üzerine Canboladoğlu'nu Belgrad'da hoğdurmuştur.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/105-106

[253] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/107

Kalenderoglu

Murad Paşa bundan sonra en tehlikeli olan Kalenderogiu üzerine yurudu. Kalenaeroglu Pirî veya Mehmed Ankara'nın[254] Murtazaâbat kazasına bağlı Yassıviraiı köyünden olup 1001 H. 1592 M. de seksen kişi ile şakavet yapıyordu; daha sonra afva uğrayan Kalenderogiu, beylerbey iler in maiyet çavuşu ve bazı beylerbey ilere ekthüda ve mütesellim olmuş ve Çağalazâd e'nin Iran serdarhğmda kendisine sancak beyliği verilmiş ise de bilfiil elde edemiyerek küsmüş ve bundan dolayı 1013 H. 1604 M. de isyan etmişti[255]. Kalenderogiu Anadolu beylerbeğişini mağlûp etmek suretiyle Manisa ve havalisini nüfuzu altına almıştı. Yukarıda söylendiği gibi Murad Paşa, Canboladoğlu üzerine giderken ordunun gerisini emniyet altında bulundurmak için Kalenderoğlu'nu af ile kendisine Ankara sancak beyliğini vermişti. Bunun üzerine Kalenderogiu Ankara'ya gittiyse de ahali zulmünden korkarak Kadı Vildan zade Ahmed Efendi'nin teşvikiyle kendisini kabul etmemişler, o da burasını muhasara etmiş ve daha sonra üzerine Kastamonu sancak beyi Tekeli Mehmed Paşa kumandasiyle Murad Paşa ordusundan kuvvet geldiğini duyunca çekilmişti.

Kalenderogiu, Murad Paşa'mn Canbolad işini hallettikten sonra onun Halep'te kışladığını haber abnca Canbolad kuvvetleri arasından kaçanları kendisine celp ile kuvvetini çoğaltmış ve diğer celâlîlerden Kara Said, Meymun Ağaçtan Pirî ismindeki reislerle beraber otuz bin kişilik bir kuvvetle Bursa üzerine gelip bazı yerlerini yakmış ve sonra Pazartepe ve Suçatı boğazından geçerek Mihaliç, Ulubad ve Kirmastı (M. Kemal Paşa) taraflarım işgal ve tahrip etmişti (1016 H. 1607 M.)[256]

Bu hal İstanbul'dan duyulunca büyük heyecan uyandırmış, derhal Nakkaş Hasan Paşa kunıandasiyle üzerine kuvvet sevkedilmiş ise de kış olduğundan bir iş görülememişti. Tehlikenin ehemmiyetine mebni Edirne ve civarındaki kuvvetlerin Burso'ya geçmeleri emrolunmuş ve

[254] Peçevî tarihinde adı Pirî ve Fezleke ile Naîma da ise Mehmed olarak geçiyor. 70 numaralı Mübimme defterinde (s. 184) Ankara'nın Yassıviran köyünden olduğu görülüyor.
[255] Fezleke> c. 1, s. 290 ve Naîma, c. 2, s. 4.
[256] Mühimme defteri 76, s. 8, 14.

Kalender'in İstanbul taraflarına gelmesi ihtimaline binaen bir miktar kuvvetle vezir Yusuf Paşa Üsküdar'da oturtulmuştu; bu sırada sabık Tamşevar beylerbeğisi olup arpalık hükmüyle Silistre sancağına mutasarrıf olan Mimar Dalgıç Ahmed Paşa, Nakkaş Paşa'yı takviye için Silistre askeri ve Dobrıca gönüllüleriyle Gelibolu'dan Anadolu tarafına geçirilmiştir[257].

Kalenderoğlu, Bursa'ya gelmekte olan Dalgıç Ahmed Paşa'yı Balıkesir'in Gönen kazası ovasında karşılayarak vukua gelen muharebede Dalgıç Ahmed Paşa maktul olup kuvvetleri bozulmuş[258] ve galip gelen Kalenderoğlu da Mihaliç taraflarına çekilip sonra da Manisa ve Aydın taraflarını vurmuştur. Kalenderoğlunun Ankara ile Ege ve Marmara taraflarına kadar sokulması sebebiyle İstanbul'a gönderdiği casusları vasıta-siyle, aleyhinde verilen kararlardan haberadr olmakta ve ona göre de tertibat almakta idi[259].

Murad Paşa kışı Halep'te geçirdikten sonra Kalenderoğlu işini halletmek üzere hazırlandı; Kalenderoğlu, Murad Paşa'-mn İstanbul'a gönderdiği hazineyi vurmak istedi; vezir-i âzam bunu haber alınca bütün kuvvetlerin toplanmasını beklemiyerek elindeki kuvvetlerle evvelâ Maraş ve sonra Göksün taraflarına geldi; bu sırada kendisine bazı kuvvetler iltihak etti.[260]

Murad Pasanın Kalenderogluna Galebesı

Murad Pasa' Kalenderoğlu'nun Adana taraf larına tagallüp eden Musli Çavuş'u ittifakına almak istediğini duyunca bunların birleşmelerini etmek için Musli'ye İçel sancak beyliği beratını yolladı. Kalenderoğlu ile arkadaşları Kara Said, Ağaçtan Pirî ve daha otuzdan ziyade eşkıya reisi Murad Paşa'mn geldiğini duyunca muharebe etmek veya çekilip gitmek hakkında görüştüler ve nihayet vezir-i âzamin yanında az kuvvet bulunup bütün hazinenin de onunla

[257] Mühimme 76, s. 7.
[258] Dalgıç Ahmed Paşa, mimarlıktan yetişmiş, Davud Ağa'dan sonra mimarbaşı olmuş ve yeni camiin ilk inşaatında bulunup sonradan beylerbeyi olmuştur. Kabri Gönen'in Paşa mezarlığı denilen mahallinde iken buranın sonradan park yapılması üzerine başka yere naklolunmuştur. Kabir kitâbesiyle kısa haltercümesi (Karesi meşahiri) isimli eserimizin ikinci fasikülündedir.
[259] Kalenderoğlu eşkıyasından bazılarının îstanbuVdate taraftarlarına güvenerek kıyafet tebdiliyle îstanbuVa gelip yangın çıkarmak suretiyle telâş ve heyecanı arttırmağa kadar (Sabotaj) cesaret ettikleri mühimme defterlerinde zikredilmektedir (Mühimme 16, s. 7).
[260] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/107-109

beraber olduğu için tamahları artarak muharebeye karar verdiler. Kalenderoğlu'nun maiyyetinde yaya ve atlı olarak otuz bin kişi vardı[261].

Kalenderoğlu, Murad Paşa'nm yolunu kesmek için Göksün boğazını kapamak istedi; fakat bunu casusları vasıtasiyle zamanında haber alan vezir-i âzam, daha evvel davranarak boğazı tuttu. 1017 H. 1608 M. de iki taraf arasında şiddetli bir muharebe vukua geldi, Murad Paşa'nm plânı Kalenderoğlu'mı aldatmıştı; serdarın, harbin, en mühim bir ânında hendeklerde sakladığı yeniçerileri birden bire meydana çıkarıp hücuma geçirmesi üzerine Kalenderoğlu bozuldu; takip edilerek çok telef verdi ve Doğu Anadolu'ya doğru kaçtı. Bayburd taraflarında bir az daha mukavemet gösterdikten sonra tamamen bozulup îran taraflarına çekildi.

Murad Paşa, Kalenderoğlu'nun takibine kuvvet gönderdikten sonra kendisi ağır ağır geriden yürüyüp Sivas'a geldi, bu sırada Tavil kardeşi Meymun'un Kalenderoğlu'na iltihak etmek üzere altı bin eşkıya ile Tokat ve Şebin Karahisar yoluyla Erzurum'a, gittiğini duyunca ağırlıksız olarak yalnız bir haftalık yem almak üzere ordudan ayırdığı on beş bin askerin başına geçerek, altı gün altı gece takip etti; ihtiyar ve rivayete göre doksanlık olan Murad Paşa, on iki konakta alınacak yolu yedi konakta alarak Meymun kuvvetlerine yetişti ve bir baskınla onları kısmen imha etti ve kurtulanlar Kalender oğlu'yla beraber İran'a kaçıp şaha tâbi oldular[262].

Murad Paşa'nın Diğer İcraatı

Kuvucü Murad Paşa Bayburd'a geldiği zaman Celâli olmayan fakat on beş bin kişilik maiyyetleriyle reayaya fenalıkları olan Murad Hanlılar diye maruf üç kardeşi[263] ve Beyşehirb\i Emîr Şahî denilen mütegallibeyi ortadan kaldırdı; maksadı Anadolulu iyice temizliyerek

[261] Peçevi tarihi, c. 2, s. 335.

[262] Murad Paşa Canboladoğlu üzerine giderken öldürdüğü eşkıya ve asileri Konya çayırında kazdırdığı kuyulara attırmaktan başlayarak bu, Tavil biraderi Meymun baskınına kadar elde ettiği eşkıyayı öldürüp kazdırdığı kuyu gibi çukurlara attırmış ve bundan dolayı Kuyucu lakabını almıştır (Naîma, c. 2, s. 9 ve 42).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/109-110

[263] Murad Hanh'lardan olan üç kardeşin biri Trabzon beylerbeğisi Ali Paşa ile kardeşi Mustafa Paşa ve üçüncüsü de sancakbeyi Abdurrahman Bey idi (Zübdet-üt-tevarih, varak 105 b).

bir daba böyîe yer yer ayaklanmaları önlemekti.
Vezir-i âzamin bu muvaffakiyetlerini gören padişahın yanındaki akıl hocaları, kendisinin Erzurum'da kışlayarak ilk baharda Iran üzerine gitmesi hakkında Murad Paşa'ya bir hatt-ı hümâyun gönderttilerse de o, bu hatt-ı Hümâyuna makul ve muvafık cevaplar vererek Anadolu'nun henüz şakavetten temizlenmediğini arz e dip :

— "Bizi kendi halimize bırakınız; iş sahibi işini bilir : herkesin sözüne kapılmayınız; evvelâ kendi memleketimizdeki düşmnı bertaraf edelim, sonra İran seferine çıkalım" diyerek acele İstanbul'a döndü ve 9 ramazan 1017/18 aralık 1608'de Üsküdar'a geldi; Murad Paşa beraberinde Celâlîlere ait dörtyüz bayrak getirdi ki bu, eşkıyanın müteaddit kuvvetlerini gösterir.[264]

Üsküdar Seferi

Murad Paşa, Canboladoğlu ve kalenderoğlu gibi büyük Celâlîlerle uğraşmak isterken
mıntaka jruntaka faaliyette bulunan diğer bir kısım Celâlîlere güler yüz gösterip onları birer vazife ile oyalamıştı; bunlardan Aydın ve Saruhan taraflarında Üveys Paşa zade kethüdası Yusuf Paşa [265] ile î çel* de sancak verdiği Muslî Çavuş mühimleri idi Murad Paşa îran üzerine sefer vardır diye Üsküdar'a geçerek gönderdiği mektuplarla Yusuf Paşa'yı okşıyarak ele abp îran ferine gidilecek diye Üsküdar'a getirttikten sonra hakkından crehniş veMsulî Çavuş'uda Konya valisi Zülfikar Paşavasıta-sivle Konya'ya, davet ettirip aynı zamanda orada

---

[264] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/110

[265] Yusuf Paşa, Aydın muhassılı Üveys Paşazade Mehmed Paşa'mn kethüdası olup 1014 H. - 1605 M. de efendisinin vefatı üzerine derhal onun yerine tayin edilmek suretiyle maiyyetindeki üç bin kişi ile Celalîlere iltihakının önüne geçilmiştir. Bu hususa dair vezir-i azamın takriri şöyledir : Devletlû Pâdişâhım,
Üveys Paşaoğlu fevt olmağla berveçh-i arpalık tasarrufunda olan Aydın sancağı mahlûlden kendinin kethüdası olup Hamid sancağı beyi olan Yusuf Bey kulları cümle mal-i mîrî tahsilinde ve vilâyet zaptında müşarünileyh muîn ve zahir olup ahvalini görüp gözeden ol kimse imiş ve müteveffanın üç binden ziyade yarar mevcut adamları varmış.
Devletlû Pâdişâhım, Allah saklasın ol miktar adam çok cemiyettir. Müşarünileyhin malını yağma edip cemiyet ve fesada mübaşeret eylemedin sancağı e muhassıl-ı emvalliği mezkûr Yusuf Bey kullarına muaccelen tevcih olunup ılagla hükmü gönderilmek din ve devlete £Üİ enfâdir. Enır-i şerifiniz olursa zik-lunan sancak ve rmıhassılhk-ı mezkûr Yusuf Bey kullarına tevcih olunup ccelen emri gönderilsin. Bu babta emr-ü ferman devletlû pâdişahımındır. 1 ^şevval, sene 1014. Bu takrir üzerine pâdişâh I. Sultan Ahm e d "verdiye yazarak Yusuf Bey Aydın muhassıh olmuştur (Emirî tasnifi ıncı Ahmed vesikaları (Hatt-ı hümâyun kartonu), numara 179).

onu da kati ettirmiştir; Murad Paşa, Üsküdar'da, bulunduğu sırada yukarıda adları geçen Celâlîleri temizlemek üzere çalışırken aleyhdarları da hir an evvel kendisini İran tarafına yollayarak icraatından korktukları vezir-i azamı istanbuVdan uzaklaştırmak istemişlerse de [266] vezir-i azana gizli plânını pâdişâha tekrar arzetmesi üzerine asd maksadın [267]İran seferi olmadığı ve bu sefer bahanesiyle mütegalli-beyi temizlemek olduğu anlaşılmıştır.

Murad Paşa'nm temizlediği Celâlîlerden başka bazan yalnız başlarına hareket eden ve bazan mevcut büyük Celâli kitlelerine iltihak eyleyen veya mevziî faaliyet gösteren ve mevcutları onbin ile bin arasında bulunan müteaddit Celâli zümreleri de vardı.

Bunlardan on üç bin mevcutlu Zülfikar Paşa ve aynı derecede kuvvetli olan Tekeli Mehmed Paşa, Türkçe bilmez Hüseyin Paşa'mn afvma uğramışlardır. Celâlîlerden Kalen-deroğlu'na iltihak eden dört bin mevcutlu Said Arap veya Kara Said üç bin mevcutlu Deli Hüsrev ve binden ziyade kuvvetle Şarkî Karahisar ve Giresun taraflarında faaliyette bulunan Hacı Şamlı1 ve Kara Koncolos, ve maiyetleri yüzle bin arasında olan daha bir hayli eşkıya vardı [268].

»«s- Murad Paşa, yalnız Celâlîleri değil onlarla uzaktan ve yakından temasları olan, onlara yataklık edenleri hattâ aralarında bulunan çocukları bile sonradan şakavete sülük eder diye öldürtmüştür. Seferden avdetten sonra bakıyye kalan Celâli eşkıyasiyle mahallî şakavet yapanların haklarından gelinmesi için sancak beyleriyle kadılara hükümler gönderilmiştir; bundan başka eyaletlerdeki kapıkulu süvarilerinden olan eşkıyanın da tedibi için süvari ocağından ulûfeci ve gureba bölükleri ağaları tayin olunmuşlardır [269]. Yine böylece şakavetin tamamen önünü almak için eşkıyalıkları mahkeme

---

[266] Naînıa, c. 2, s. 46 ve 62 ilâ 70 (Üsküdar seferi münasebetiyle geçen hâdie er). \eztr-i âzam Murad Paşa'ya aleyhdar olan Kaptan-ı derya Hafız med Paşa ile sadaret kaymakamı Mustafa Paşa ve Şeyhülislâm Hocu-
Mehmed Efendi ve Dar-üs-saâde ağası Mustafa Ağa idi (Naîma,17).

[267] Başbakanlık arşivi, Emin tasnifi Ahmed-i evvel hatt-ı hümâyun sene 1014.

[268] Gördüğüm bir mecmuada Canboladoğlu'nun on sekiz bin sekban, onaltı bin süvari ve beş bin kadar da softa kuvveti varmış, Kalenderoğlu'nun ilk zamanlarda seksen, sonra üç bin, Kara Said'in dört bin, Deli Hüsrev'in üç bin, Tavil Ahmed'in sekiz bin, Murad Hanlı kardeşlerin on beş bin Zülfikar Paşa'mn on üç bin kuvvetleri olup bunlardan başka yüzle bin arasında adetleri elli bir olan reislerin maiyyetlerinde Celâli eşkıyası vardı ki bütün kuvvetleri yüz yirmi yedi bin. kadar tutuyordu. (Rık9anâme. Esad efendi kitap' lan numara 3384). Bunlardan başka iki bin beşyüz mevcutlu Iğdişli Muştala, Sarhoş Halil, Isaoğlanı, Kara Süleyman, Küçük Hızır, Çınar-oğlu, Sarı Nebi, Günuğrusu vesaire gibi hükümet kuvvetleriyle çarpışan çeteler vardı (Mühimme 78, s. 838, 850).

[269] Mühimme defteri 78, s. 649 ilâ 656, 832, 850, 851.

sicillerinde mukayyet olanların takibi ve bunların cürümleri hakkında çıkarılan dosyaların eşkıya teftişine memur Mehmed Paşa'ya teslimi eyaletlere tamim edilmiştir .

On üç, on dört sene süren bu şakavet dolayısiyle Suriye, Irak ve Anadolu âdeta elden çıkmış denecek vaziyete gelmiş, asayiş kal-mamış, ticaret durmuş ve iktisadî durum çok fenalaşmıştı [270]. Bundan başka şakavetten dolayı köylü halk şehir ve kasabalara sığındıkları için ziraat yapılamaması yüzünden memlekette mühim ve tehlikeli darlık vukua gelmiş ve aynı zamanda tımarlı sipahinin maişet durumu çok azalmıştı. Bunun için hükümet bir taraftan köylünün tekrar yerlerine dönmelerini ve ticaret sahiplerine kolaylık gösterilmesini tavsiye yollu eyaletlere fermanlar gönderirken [271] bir taraftan da 1019 recep iptidasında (1609 ekim) Adalet-nâme ismi altında Anadoludaki bütün fenalıkları, Celâlîliği doğuran amilleri, halkın ıstırabını belirten dikkate şayan bir ferman neşretmiştir [272].

Tarihlerin kayıtlarına göre Kuyucu Murad Paşa'nın üç sene süreri»temizleme faaliyeti neticesinde Canboladoğlu, Ka-lenderoğlu, Tavil kardeşi Meymun kuvvetlerinden otuz bin ve bunlardan başka, yüz, bin, üç biner kişilik kuvvetlerle şakavet yapan kırk sekiz çeteci kuvvetlerinden yirmi beş bin kişinin öldürüldüğü ve bunlardan hariç diri olarak elde edilip katledilenlerin de onbin kadar olduğu tahakkuk etmiştir [273] ki mecmuu altmış beş dir. bin [274]

XVI. YÜZYIL SONUYLA XVII. YÜZYIL BAŞINDA PADİŞAHLAR, HÜKÜMET REİSLERİ VE İDARÎ DURUM

Üçüncü Murad (1574 -1595)

Dördüncü bölümde kısmen gösterildiği üzere III Murad, zayıf iradeli, re'sen direktif vermekten âciz, muhtelif tesirler altında hareket eden bir hükümdardı. İlk zamanları vezir-i âzam S okullu Mehme Paşa'nın idaresi sayesinde iyi gittiyse de onun ölümünden sonr o kudrette bir

[270] Mühimme 78, s. 631.
[271] Mühimme 78, s. 334 ve 731
[272] Adaletnâme sureti Mühimme de/teri'nin 78 numarasında (s. 896) dır.
[273] Zübdet-üt-tevarih, varak 107 b ve Naîmay c. 2, s. 47.
[274] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/110-113

hükümet başkanı bulunmamasından dolayı devle İdaresine valide, haseki sultanlarla musahibe ve bazı paşalar v saray ağaları müdahale eder olmuşlardır.

Yirmi bir sene padişahlık etmiş olan III. Murad, sarayınd kapalı bir hayat geçirmiş, ilk zamanlarında cuma namazlarına çıkarken sonra onu da terk ederek sarayda namaz kılmağı âdet etmişti. Babası II. Selim, ara sıra Edirne'ye gidip dolaştığı halde bu İstanbul'dan ve hattâ sonraları sarayından dışarı çıkmamıştır [275]

III. Murad tetebbua ve eğlenceye meraklı ve kadına düşkün olup zamanını bunlarla geçirirdi. Kendisinin Muradı mahlasiyle türkçe, arapça ve farsca divanları olduğu gibi merakı olan tasavvuf vadisinde de 1001 H. /1593 M. de yazdığı "Fiituhat-ı styam" isminde mühim bir eseri ile Şemseddin Sivasî tarafından şerhedilen "Esrarnâme" adında diğer bir eseri vardır; manzumelerinin içinde güzelleri de görülüyor. Aşağıdaki muhammes muta-savvifane manzumesinin matlaıdır :

Temâşândır cihan nakşi ve lâkin bî nişansın sen Ayan iken hicabı nür zâtında nihansın sen Zaman île mekânın hâliki bî îyn ü ânsın sen Mekân senden dolu yârab ve lâkin bî mekânsın sen Vücudunla cihan ve lâkin bî nişansın sen, III. Murad'ın nesih ve talik yazıları da güzel olup müverrih JUî Menakıb-ı Hünerveran isimli eserini bu pâdişâh adına kaleme almıştır. Daha aşağıdaki inhitat kısmında bunun saltanatı zamanındaki fena durum incelendiğinden burada bu kadarla iktifa edildi.[276]

Üçüncü Mehmed'in Şahsiyeti (1595 -1603)

III. Murad'ın büyük oğlu olup Manisa sancakbeyi iken babasını* yerine 1003 H. /1595 M. de hü-
kümdar olmuştur. Bunun saltanatı zamanında da, babası devrinde alışılan devlet işlerine müdahale, daha geniş ölçüde devam etmiştir. Sancak beyliğinin saltanata gelen son Osmanlı padişahı budur.

III. M e hm e d, tab'an zayıf iradeli ve safdil olup çok tesir altında kalırdı. Validesi Safiye Sultan kendisi üzerinde müessir olup icabında verdiği iradeyi geri aldırır di. III. Mehmed mûtekid ve Hazret-i

---

[275] Peçevî, c. 2, s. 281 ve Fezleke, c. 1, s. 219.

[276] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/114-115

Peygambere çok hürmetkar olup isimleri zikredildikçe ayağa kalkmağı itiyat edinmişti. Bu da babası gibi sarayda kalmak istemişse de yeniçerilerin ısrarları üzerine Eğri seferine çıkmış ve Haçova meydan muharebesini kazanmıştır. Şuara tezkiresi yazmış olan Riyazi, III. Mehmed'in Adlî mahîasiyle diye redifli bir gazelini tezkiresine koymuştur ki son beyit şudur :

Dilber oldur Adliyâ, kim hışmidicek âşıka Boynuna bend eylerin zülf-i hümâyunum diye

Olayların tetkiki, bu hükümdarın çok terbiyeli, halım, vakarlı, sakin ve aynı zamanda vehimli ve işlerinde mütereddit olduğunu gösteriyor. Celâli isyanları ve Iran vaziyeti sebebiyle teessüründen çok defa yemek ve içmekten kesilirmiş. Ölümünde bu teessürün ve hem de büyük oğlu şehzade Mahmud'un ölümünden müte-vellid vicdan azabının, tesiri vardır; genç, yani otuz sekiz yaşında vefat etmiştir. On altı yaşındaki büyük oğlu Şehzade Mahmud'un, bir şeyhin telkini ile kendi aleyhinde hariçle bazı mektuplaşması haberi alınıp mektupların kızlar ağası vasitasiyle elde edilmesi üzerine şehzadeyi evvelâ hapsedip sonra boğdurmuş ve şeyh ile Şehzadenin validesi ve diğer vasıta olanları denize attırmıştır (1603 haziran). III. Mehmed oğlunu öldürdükten yedi ay sonra vefat .-tmiştir (1012 H. / 1063 M.).[277]

Birinci Ahmed'in Şahsiyeti (1603 -1617)

On dört yaSıuda hükümdar olup [278] on dört sene padişahlık etmiş olan I. Ahmed 1026 H. / 1617 M. de yirmi sekiz yaşında ölmüştür; Avusturya, îran seferleri ve Celâlîlerin çok faaliyetli bir zamanında hükümdar olmuştur; çocuk denecek yaşta bulunması sebebiyle devlet işlerinde bizzat hareket edecek halde bulunmadığından bütün hareketlerinde tesir altında idi. Dinî taassubu pek fazla olup aynı zamanda vefasızdı. Devlet işlerini bizzat takip ederse de emrini tesir altında verir ve üzerinde kim, nasıl müessir olursa öyle olurdu. Vefasızlığına misal olarak ömrünü hudutlarda geçirerek Macaristan'ın fena durumunu düşzeltmiş olan Estergon fâtihi Vezir-i âzam Lala

[277] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/115

[278] Zübdet-üt-tevarîh sahibi Mustafa Safi Efendi, Sultan Ahmed'in 996 H. - 1588 M. de Manisa'da doğup on altı yaşında hükümdar olduğunu yazmaktadır (Varak 20); fakat meghur olanı metindeki on dört yaştu.

Mehmed Paşa hakkındaki muamelesi kâfiîür misal teşkil eder.

Lala Mehmed Paşa Estergon'u alıp imparatorla galibane bir sulh esaslarını takarrür ettirerek müzakere etmesi münasebetiyle pâdişâhın fevkalâde iltifatına mazhar olmuş ve Avusturya işini tamamen halletmek üzere tekrar o tarafa serdar tayin edilmişti. Lala Mehmed Paşa hakkındaki bu teveccühü kıskanan ve valide sultan'm himayesiyle padişah üzerinde müessir olan kaptan-ı derya Derviş Paşa, pâdişâhın zihnini çelerek henüz muharebe işi bitmeden evvel vezir-i âzamin îran üzerine gitmesi hakkında bir emir tebliğ ettirdi.

Bu halden dolayı şaşıran Lala Mehmed Paşa vaziyeti izah yollu bir kaç arîze yazdiysa da Sultan Ahmed, akıl hocasının tesiriyle kabul etmiyerek İran seferine gitmesinde ısrar etti. Bu halden müteessir olan vezir-i azama nüzul isabet etti; hayatından ümit yoktu; gelip görenler vaziyeti pâdişâha söylediler ise de pâdişâh Derviş Paşa'nın telkini ile mutlak gideceksin diyor ve Mehmed Paşa'nın hastalığını temaruza hamlediyordu; Peçevî, bu münasebetle efendisi Mehmed Paşa'nın son durumunu şöyle anlatıyor :

"... Merhuma vefatından iki gün mukaddem hatt-ı şerîf geldi ki, temaruz edersin; şöyle ki bir gün çıkmayasm hakkından gelirim; merhum dahi cevap için bir telhis yazdırdı. Padişahın emri üzere öbir gün geçerim; ancak ol güne ömrümüz vefa eder mi bilmem? Ya bunda ölüm, ya anda Ölüm, ol zamanda hale îtimad fcuyurulur ve ertesi kabl-ez-zuhur Uzun kâtip merhum ki saa-detlû padişahın malûmu bir muteayyin adam idi; kapı ağasına ki merhum oğul derdi ve ziyade muhabbet ibraz ederdi; gönderdi ve sevabın kast edip zahmete girsün, ve ıyadetimize gelsün ve halimizi görsün deyü rica etti. Kapı ağası padişahtan izin alıp Öğleden sonra geldi ve merhumun halin gördü ve hayli ağlayıp bükâlar etti. Merhum dahi ağa bizim halimize îtimad olunmadı ve bu devleti aliyyede ettiğimiz hizmetimiz bilinmedi bulaykim huzurı hakda zayi olmaya. Rica ederim benden saadetlû padişahın mübarek eteğin öpesin ve vasiyetim olkadarcadır, diyesin; altı saçı bitmedik, anası sütüne muhtaç yetimim var; bunları il kapısına muhtaç etmesin; her ne ederse Hazret-i Hak bin o kadar mükâfatın eylesin.

"Ağa ağlaya ağlaya varır; saadetlû padişah ne ağlarsın buyurdular; ağa dahi padişahım şöyle bir vezirin gidiyor, ne haline kimse inandı ve ne

kadri bilindi der. Pâdişâh da ol giderse yerine biri dahi gelir der. Ağa :
— "Pâdişâhım anın yerin tutan vezir bulunca çok vezir değiştirirsin" cevabım verir. Bunun üzerine Sultan Ahmed:
— "Parası sefer masarifi için alınsın; sair muhallefâtına taarruz olunmasın" demiş; fakat yerine gelen Derviş Paşa nakdinden başka muhallefâtına da el uzatarak çoğu alındı."

Sultan Ahmed bu vefasızlığını Kuyucu Murad Paşa'yada tatbik etmek ve etrafındakilerin tesirleriyle onun hizmetini de takdir etmemek istediyse de, Murad Paşa'run sertçe ve dürüstçe hareketi ve süratle İstanbul'a, gelerek pâdişâhla görüşüp plânını anlatması üzerine durum düzelmiştir; bununla beraber Murad Paşa istanbul'da bulunduğu müddetçe mukarriplerin mefsedetleri yüzünden I. Sultan Ahmed'le epi uğraşmıştır.
Bu padişahın Ahmed adı ve Bahtî mahlasiyle bazı manzumeleri vardır.[279]

Hükümet Reisleri

Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümünden (1579) Halil Paşa'nın sadr-ı âzamhğma (1617) kadar otuz sekiz sene içinde mükerrerlerinden sarf-ı nazar hükümet reisliği makamına on dokuz vezir-i âzam gelmişti. Daha aşağıda yazılmış olan vezir-i âzamlar kısmındaki hal tercümelerinden anlaşılacağı üzere bu mevkie liyakati olanların adedi üçü geçmemektedir.
Kanunî Sultan Süleyman zamanına kadar ve onun devrinde vezirlik rütbesini ele alabilmek büyük bir ehliyet ve başarı mükâfatı olarak verilir ve rütbe sahibi divan-ı hümâyunda kj^bbe veziri olarak bulunup tecrübesinden istifade edilirdi. Yine o devirlerde vezir adedi kubbe altına inhisar etmek üzere dördü geçmezdi. Onaltıncı asır ortalarında'ehemmiyetine mebni Budin, Mısır ve bu asır sonlarına doğru yine aynı maksatla Yemen ve Bağdad*a da vezir valiler tayin edilir olmuştu.
III. Murad zamanında valide sultan, kapı ağası, musahip erkek ve kadınlarla saray dışında padişaha yakın olan nüfuzlu adamların iltimas ve himayeleriyle liyakate ve hizmete ehemmiyet verümiyerek gelişi

[279] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/116-117

güzel beylerbeyilik ve vezirlik verilir oldu. Vezir adedi arta arta eyaletlerdeki beylerbey ilikler e vezir valiler tayin edildi. Valiler, tayinleri için Valide Sultan, vezir-i âzam veya pâdişâh üzerinde müessir olanlara külliyetli rüşvet veriyorlardı. Vezir-i âzam Hadım Hasan Paşa, tayin ettiği memuriyetlerden kanunen kendisine verilen caizeden fazla, aldığı külliyetli rüşveti III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan'a (Venedikli Bafo) verdiğini söylüyordu. Meşhur Sinan Paşa ilk sadareti müstesna olarak diğer dört defaki sadaretini hep saraya takdim ettiği yüksek para ve hediyeler sayesinde elde etmişti; Sinan Paşa'ya göre zengin olmayan bir vezirin hükümet reisliği etmesi mümkün değildi. Devlete hiçbir hizmeti dokunmayan, celâlîler tarafından def'atle mağlûp edilmiş olan Nasuh Paşa, mühr-ü hümâyun Kuyucu Murad Paşa'dan alınıp kendisine verilecek olursa kırk bin altın ile askere yetecek zahireyi kendi mahndan vereceğini padişaha bildirmiş, fakat Sultan Ahmed, devleti büyük bir uçurumdan kurtaran vezir-i azama dokunmayarak Nasuh Paşa'nın mektubunu Murad Paşa'ya yollamıştı.[280]

İdarî Durum

Kitabımızın bundan evvelki birinci ve ikinci ciltlerinde Osmanlı devletinin kuruluşu, yükselişi ve esaslı kanunlarla nasıl kuvvetlendiği görülmüştü; bir aşiretin, küçük bir beylik kurmasiyle başlayan ve mükemmel teşkilâtla kuvvetlenen, her cephedeki idare tarzı Anadolu ve Rumeli'de bir hayli devletlerin ilhak edilmesiyle genişlemiş, aşiret ananeleri yerine hükümet kanun ve kaideleri kaim olmuştu.

Fatih Sultan Mehmed zamanında şark usulü teessüs eden saltanat ve padişahlık, Kanunî Sultan Süleyman zamanında Avrupa'da yapılan geniş mikyastaki fütuhat sebebiyle Avrupai bir devlet şeklini almış, vezir-i âzam ibrahim Paşa zamanında başlayan Avrupa sahasındaki mühim rol oynama ve icabında müdahele sistemi Sokullu Mehmed Paşa'mn Ölümüne kadar (1579) muvaffakiyetle devam etmiştir.[281]

---

[280] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/118
[281] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/119

Durumun Bozulması

Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından sonra ve onyedinci yüzyıl başlarında gelmiş olan üç Osmanlı hükümdarı (III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed) zamanında devlet idraresi valide sultanlarla padişah kadınları, kapı ağası, kızlar ağası, kadın, erkek musahipler ve diğer bir kısım nüfuzlu şahısların müdahaleleriyle bozuluyordu. Zevk ve safaya düşkün olan II. Selim, devlet idaresini vezir-i âzami Sokullu Mehmed Paşa'ya bırakarak zamanını hoşça geçirmişse de, III. Murad bunun kıymetini bilememiş ve Sokullu'dan sonra gelenler de onun gösterdiği liyakatin hiç birini gösterememişlerdir. Bu yüzden rüşvet ile iktidarsız adamlar iş basma geçmişlerdi. Muharebelerin uzaması pek muntazam olan askerî teşkilâtı bozmuş ve ihtiyaç üzerine ocaklara, devşirme kanununa aykırı olarak kanun harici asker alınmış, tımarlı sipahi ihmal edilmiş, bu suretle pek muntazam olan askerî teşkilât ve disiplin bozulmuştur; beyler-beyilere verilmesi icap eden zengin haslarla muharip eyalet sipahisine verilmesi lâzım gelen gelirli zeamet ve tımarlar saray mensuplarına yani musahip, cüce, dilsiz ve hokkabazlara verilmeğe başlanmıştı; bu sebeple eskidenberi sağlam esaslara bağlanmış olan askerî teşkilât III. Murad'm zamanından itibaren bozulmuştu.
Bundan başka ilmiye sınıfının bozularak devletin şeı hukukî kanunlarım tatbike memur olan hâkimlerin ve onların naiplerinin irtikâp ve ehliyetsizlikleri ve muharebelerin devamı ve birçok sebeplerle çiftini bırakan köylünün Celâli olmaları dola-yısiyle varidatın noksan olması malî vaziyeti çok sarsmış, paranın ayarı bozulmuş ve bu haller memlekette iktisadî ve ticarî geniş buhranlara sebep olmuştur.
Artık Osmanlı padişahları bizzat ordusunun başında cephelerde uğraşan bir baş kumandan değil, sarayda kapanmış, memleket ahvalinden, hakikî durumlardan habersiz şahsiyetlerdi; bunlar sarayda cariye ve dalkavukların, nedim ve musahiplerin terbiyesiyle yetişmişler ve bilfiil hariçle temas edemedikleri için muhitinin tesiriyle iş görür olmuşlar, vezir-i âzami, bu tesir ile verdikleri emre göre hareket ettirmişlerdir. Hükümet reisi sıfa-tiyle vezir-i âzamların kendi

işlerine lüzumsuz müdahaleden dolayı itiraza cesaretleri veya o mevkie liyakatleri olmaması sebebiyle işler karışmağa başlamış, hattâ Sokullu bile son zamanlarında bu müdahaleler sebebiyle idareyi zor. yürütmekte ve padişahın himayesine nail olanların su-i istimallerini önlemekte bulunmuştu. Musahiplerden Candaroğlu Şemsi Ahmed Paşa, III. Mu-rad'a kırk bin altın rüşvet kabul ettirdiği gibi yine bu padişah zamanında ve onun himayesinde bulunan defterdar Üveys (Paşa) de sû-i istimali tahakkuk etmesine rağmen himaye görmüş ve hattâ başdefterdarhğa getirilmişti.

Eyaletlere vali tayininde liyakate değil en fazla para verene itibar edildiğinden bu suretle devletin asıl bünyesinde de rahneler açılıyordu; meselâ vezirlikle Mısır valisi olan Hadım Hafız Paşa azlolunarak yerine tayin edilen Mır Âlem Ağa, hazineye her sene yüzbin altın irsaliye göndermek şartiyle vali olmuştu. Sancakbeyliği, beylerbeyilik, defterdarlık, kadılık ve saire gibi mühim memuriyetlerin (caizeler hariç) bahası malûm olup vasıta olan adama ayrıca dellâliye veriliyordu. Sarayda harem kethüdası olan Canfeda Kadın'ın kardeşi Deli İbrahim Paşa, Diyarbakır valisi iken fevkalâde mezalimine binaen azlolunarak tstan-buVa gelmiş ve saraya takdim ettiği hediyelerin tesiriyle iki ay sonra tekrar aynı yere vali olmuştu.

Devlet merkezinde otorite zaafa uğrayınca eyaletlerdeki beylerbeyi ve sancak beylerinin kanunsuz hareketleri başgöstermiş ve bunlarla rekabet edercesine halkı soyan hâkimlerin hali ise I. Ahmed'in Adaletnâme'sinde tasrih edildiği üzere pek elîm bir hal almıştı.[282]

Yabancılara Yardım

Bu onaltıncı yüzyıl sonlarındaki acıklı hâdiselerden birisi de hükümet işlerine sarayın müdahalesi yüzünden bazı Yahudilerle aslen ecnebi olup devşirmelikten yetişmiş olan devlet adamlarının

---

[282] Adaletnâme kadıların, nahiyelerini, kendilerine niyabet edecek olanlara iltizama verdiklerini, bir taraftan kadıların ve diğer taraftan voyvodalarla uyu-& naiplerin beraberce halkı soyduklarını ve gezerlerken her kasaba ve köye yakın gelince mezarlıklarda yeni gömülmüş mezarları sayıp bunlar ne zaman öldü? metrukâtı ne oldu bize niçin haber vermediniz? diye halka eziyet ettik, îrıni, cebren ölünün muhallefâtmı yazıp ikiyüz akçe değer eşyayı bin ve bin yüz akçe babaya tutup resm-i kısmet aldıklarını ve evvelce ölmüş olanların nuhallefâtmı mükerreren yazıp resm-i kısmet aldıklarını ve sair bu gibi mezalimden bahsedilmektedir (Mühimme 78, s. 897).

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/119-121

oynadıkları rollerdi.
Bu Yahudilerden birisi, II. Selim'în validesi Nurbânu sultanın himayesine nail olan Portekizli Yasef (Jozef) Nasi'-dir; bu adam Valide sultan vasıtasiyle pâdişâha hulul ederek Kiklad adaları dukalığına tayin edilmiş ve daha sonra Kıbrıs dukası olmak istemişse de Sokullu'nun müdahalesiyle burası eyalet yapılarak Yasef Nasi'ye verilmemiştir[283].

Saray'da haremin kilercisi bulunan Yahudi Kira Kadın devlet işlerine müdahalesiyle şöhret kazanmış tımar ve zeametlerin tevcihlerinde aldığı rüşvetlerle çok zengin olmuştur; yine böylece Alamanoğlu denilen saraya mensup bir Yahudi, rüşvet almak suretiyle genç bir sipahiyi yeniçeri ocağına kâtip tayin ettirmişti. Kira Kadın bir sipahi isyanı neticesinde öldürüldüğü zaman malının müsaderesi neticesinde beş milyon akçe elde edilmişti (1008 H. /1599 M.). Kira Kadın Venediklilerin kendisine verdikleri bir imtiyaz mukabilinde[284] cumhuriyetin Kıbrıs'taki ticaretine mühim menfaatler temin eylemişti. Bu hususlarda Nûrbânu ve Safiye Sultanlardan yardım görüyordu.
Venedik elçisi J. Soranzo kendi hükümetiyle Osmanlı hükümeti arasında ihtilaflı olan Dalmaçya hududunun tahdidi hususunda Nûrbânu Sultan'la III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan (Bafo), Yahudi Kira Kadın ve tabiplerden Yahudi Salamon Natan'm yardımlarını görmüştü.
Safiye Sultan, Bafo hanedanından olup Venediklilerin Korfo valisinin kızı idi; babasının yanma giderken Türk korsanlarının eline esir düşmüş ve saraya verilerek III. Mehmed'e valide jDİmuştu. Sözü, oğlundan ileri giden Safiye Sultan, Venedikli Hasan Paşa ile beraber cumhuriyete elden gelen bütün yardımı yapmışlardır [285].
Padişah hocası olup fazl-u-kemaîi ve cerbezesi itibariyle devletin iç ve dış siyasetlerinde mühim tesiri görülen Hoca Sade d din Efendi, Lehistan kıralhğı işinde mühim rol oynadığı gibi İngilizlerin düşmanı olan ispanya'nın Türkiye ile muahede yapmasına mâni olmuş ve bu suretle ingilizleri memnun etmişti.[286]

---

[283] Yasef Nasi hakkında kitabımızın ikinci cildinde (s. 685 ve bu ciltteki a dukalığı kısmında) malûmat vardır.
[284] Haremin kilercisi Yahudi Kira'ya Venedik'te bir piyango icadı hakkında verilen imtiyaz-ı zımmıye mukabil senato, Kıbrıs'ta Venedik ticaretine mühim menafi temin eden yedi fermana nail oldu (Hammer tarihi, c. 7, s. 136).
[285] Bu hususlar hakkında bu cildin ikinci kısmındaki Osmanlı - Venedik münasebetleri kısmına da bakın.
[286] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/121-122

Hukumet Otoritesinin Kırılması

Osmanlı pâdişâhları, III. Murad'm saltanatı zamamna kadar icabında direktif mahiyetinde olan ve hatt-ı hümâyun denilen kendi el yazılarını havi emirlerini ancak fevkalâde hallerde divan-ı hümâyuna gönderirlerken bunun zamanında sadaret makamının nüfuzuna halel geldiğinden padişah üzerinde müessir olan şahısların tesirleriyle herhangi bir iş hakkında sık sık hatt-ı hümâyunlar çıkmağa başladı. Halbuki o tarihe kadar vezir-i âzam, arz günlerinde pâdişâh huzurunda yapılacak işler hakkında mü-taleasım arzeder, hükümdar da kısaca muvafık veya hayır der ve o suretle muamele yapılırdı; fakat hatt-ı hümâyun ile iş görülmeğe başlayınca divandan vilâyetlere gönderilen tuğralı fermanlara itibar olurunayarak hatt-ı hümâyun ile tebligat yol almış ve bittabi vezir-i âzamin nüfuzuna büyük bir darbe vurulmuş ve bu tarzın Sokullu Mehmed Paşa'mn aleyhdarları tarafından telkin edildiği görülmüştür.[287]

İlmiye Sınıfı

Hem müderris ve hem hâkim yetiştirmekte olan ulema mesleği eski ehemmiyetini kaybederek zayıflamış ve ehliyet yerine himaye gören veya rüşvet verenler tayin edilir olmuştu, hususiyle bak ve adaleti temsil etmekte olan adlî tayinlerdeki isabetsizlik, haksızlık Celâli mezaliminden daha hafif değildi; halkın hükümetten nefret etmesinde kadıların mühim rolü vardı III. Murad'm ve daha sonra oğlunun hocası olan müverrih Sadeddin Efendi'nin büyük oğlu Mehmed Efendi henüz küçük yaşta iken Mekke kadısı ve hemen arkasından da istanbul kadısı tayin edilmiş ve bu yolsuz hareket dedikoduyu mucip olmuş ve hattâ bir şair bu tayini istihfaf yolunda şu hicviyeyi kaleme almıştır :
Bir aceb hâdise zuhur etti Oldı kadi-i şehr-i İstanbul Şimdi oğlancık oyununa döndü Ne nesne yenmez idi dünyada Saldı oğliyla dehre bir ateş Umarız itmeye şefaat ana Koca Tevkiî işidüp anı dinle imdi bu va'z-ı bülacebi on ikide on üçde bir çelebi hizmet-i muktezây-ı şer'-i

[287] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/122-123

nebi almış oldu Samı ya Halebi gör babası olan Ebû Lehebi rûz-ı mahşerde Muhammed-i Arabi dedi tarihini "kazâ-ı" sabî Bu çocuk iki ay sonra Anadolu kazaskeri oldu; bu tarihte henüz yirmi dokuz yaşında bulunuyordu. Hocanın diğer oğlu Esad Efendi medreseden birden bire Edirne kadılığına geçti ve arkasından yirmi beş yaşında bulunurken İstanbul'a kadı oluverdi. Tafra denilen bu atlamalar karşısında hakikî âlimlere yüksek hâkimlik kapıları kapanmış ve bu mevkiler şeyhülislâm, kazasker ve pâdişâh hocalarının oğullarına inhisar ettirilmişti.

III. Sultan Mehmed, bir gün "dünyada sözü doğru, hak tanır bir adam bulamadım." diye şikâyet etmiş, sebebim sormuşlar; pâdişâh :

Şeyhülislâm Bostanzâde EfendVye iltifat eyledim; derhal bir cahil kardeşini Rumeli kazaskeri yaptı ve yine bir cahil gence Selanik kadılığını rica eyledi. Sonra babamın hocası Saded-din'de doğruluk ve hak bilirlik ümit eyledim, derhal o da bir genç oğlunu Anadolu kazaskerliğine ve birini de Edirne kadılığına arzedip mevali ve ulema arasında beni bednam ve kendisini rüsvây eyledi demiştir.

Yine buna benzer diğer bir hikâyeyi Selanikî yazar :

III. Murad, oğlu Şehzade Mehmed'e iki kıt'a haraç defteri verip "bunları hocan Azmi Efendi'ye götür ihtiyacına sarf etsin" demiş[288]. O da bunları alıp derse geldiği zaman hocasının rahlesi üzerine koymuş. Azmi Efendi bunların ne olduğunu sormuş, şehzade de anlatmış; bunun üzerine Azmi Efendi:

"Elhamdülillah ne halimiz varsa vardır; bu makulelere rızamız yoktur, müberrâyız" sözleriyle haraç defterlerini almamış ve şehzade de keyfiyeti babasına anlatmış. Bunun üzerine Sultan Murad:

— "Senin hocan almazsa benim hocam alır" sözleriyle Sa-deddin Efendi'yi îma etmiştir.

1008 H. /1599 M. de dersten mezun olup nöbetle sıra bekleyen Anadolu'ya namzed olanlar, kadılıkların röşvet mukabilinde Anadolu kazaskeri Damad Muhyiddin Efendi tarafından tevcih edildiğini haber alarak padişaha ve valide Sultana toplu bir halde şikâyet ederek

---

[288] Cizye gayr-i müslimlerin derecelerine göre her sene devlet hazinesine vermekle mükellef oldukları başvergisi olup kaza, sancak ve vilâyetlere göre tertip edilen defterlere de haraç defteri denilirdi. Bu deftere sahip olan kimse ya bizzat o parayı tahsil eder veya onu satarak defteri alan, parayı toplardı. Çok zaman bu defterler kapıkulu süvarilerine nöbetle verilip onlar da bunları satarlardı.

kazaskeri azlettirmişlerdir.[289]

Bu Tarihlerdeki Malî Durum

Osmanlı devletinin maliyesi yani "Dış hazine" [290]Kanunî Sultan Süleyman'ın son senesindeki
bir miktar açığa r ğmen İran ve Avusturya seferlerine kadar bozulmamıştı. 972 H. /1564 ve 1565 M. senelerinde devlet hazinesine giren para, yani bir senelik gelir miktarı 183 milyon seksen sekiz bin akçe ve masrafı ise 189 milyon altı yüz elli yedi akçe olup bütçede altı buçuk milyon akçelik bir açık çıkmışsa da bu sonradan Sokullu'nun himmetiyle kapatılmıştı. îran ve Nemçe seferlerinin devamı, muvaffakıyetsizlikler ve bir kısım yerlerin elden çıkması, Anadolu'daki şekavet dolayı-siyle tahsilata halel gelmesi ve israfat, devletin maliyesini bozmuş, Kapıkulu ocaklarına muntazam maaş verilememesi yüzünden sızıltılar başlamıştı; hattâ hazinede parasızlık o dereceyi bulmuştu ki Halep ve Şam Trablusu taraflarına çavuşlar gönderilerek oradan gelen vergi bakayası ile cizye (gayr-i müslimlerden abnan vergi) ve koyun vergilerinden (resm-i ağnam) abnan paralar yekûnu üzerinden ocaklara maaş verilebilmişti; fakat menbaların azalması dolayısiyle dış hazine ihtiyaçları karşılayacak kudrete malik olmadığından vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem muharebe cephesinden îstanbuVa bir memur göndererek Kapıkulu ocakları maaşiyle sefer masarifi olarak kendi şahsî kefaletiyle tç hazinemden beşyüz yük (bir yük yüz bin akçe) akçe borç istemiş ve buna karşı "bütün evkaf ve emlâkim rehin olsun" demişti. Bu müracaat üzerine III. Murad iç hazineden beşyüzü kara ordusuna ve beşyüzü denizcilere verilmek üzere bin yük akçe çıkarmıştı. Maaşın muntazaman verilememesi kapıkulu ocakları arasındaki kuvvetli disiplini bozmuştu; asker parasızlık dolayısiyle zabitlerine hücum ediyordu; hattâ 1001 H. /1592 M. de kışı hudut boyunda geçiren kapıkulu ocaklarının maaşları verilemediğinden yeniçeriler maaşları verilmezse muharebeye gitmiyeceklerini söy-liyerek serkeşliğe başlamışlardı. Yine bu maaş

[289] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/123-124
[290] Dış hazine, eyâletler hariç olarak kapıkulu ocakları ile bütçede mukayyet maaslarını ve devlet masraflarını verirdi.

yüzünden cebeciler, ağalarının üzerine hücum ile çadırının iplerini kesmişler, çavuş-lariyle bölükbaşılarını dövmüşlerdi. Yeniçeriler de Sofya'da, ayak direyerek içlerinden bir yayabaşiyı pâdişâha göndermişlerdi.Bâb-üs-saâde ağası vasıtasiyle pâdişâh tarafından kabul edilen yayabaşı[291] vaziyeti ve paraya olan ihtiyaçlarını anlatmış, bunun üzerine iç hazineden altmış kese safî altın çıkıp bu suretle altıyüz bin lira orduya gönderilmişti.Saray matbahmın israfatı çok artmıştı; Kanunî zamanında motbah-ı âmire denilen saray matbahmın bir senelik masrafı kırk sekiz yük yani beş milyon akçeye yakın iken, II. Selim zaı nında bu miktar altmış üç yüke çıkmış ve III. Murad devrinde ise matbah masrafı dört misli artarak iki yüz yük yani yirmi bir milyon akçeyi bulmuştu.Kanunî Sultan Süleyman zamanında yüz dirhem gümüşten beş yüz akçe kesilmiş ve bir dirhem gümüşün beş akçe mukabili tedavülü kanun olmuştu. Devlet teşkilâtının diğer bozuklukları gibi sikke yani paranın bozulması da III. Murad zamanında olmuştu[292]. Bunun ilk zamanlarında büyük babası Kanunî Süleyman zamanındanberi gelen para rayicine göre bir altın altmış üç akçeye muadil iken 989 H. / 1851 M. de bir filori kırk kuruşa ve bir kuruşun da kırk akçeye geçmesi emrolunmuştu. Daha sonraları devam eden muharebeler (îran, Avusturya seferleri) sebebiyle bir akçe dört, beş parçaya ayrılmak suretiyle sürülmeğe başlamış ve hurda akçe denilen bu kesik sikkelerin maaş olarak verilmesi askerin isyanına sebep olmuştur.

Bu devirde akçenin vezni üç kırattan iki buçuk kırata tenzil olunduğundan altın rayici de o nisbette yükselip bir altın yetmiş akçeye çıkmıştı. 992 H. / 1584 M. tarihinde yüz dirhem gümüşten sekiz yüz akçe kesildiğinden bu hal üzerine altm yüzyirmi ve kuruş ise seksen akçeye fırlamıştır. Yine muharebe sebebiyle III. Mehmed'in cülusunda bir dirhem gümüşten sekiz akçe kesilmesi lâzım gelirken on iki akçe kesilmesi, on bir ve on iki dirhem akçenin kıymet itibariyle bir dirheme müsavi gelmesi sebebiyle hükümetin tenbih ve tehditlerine rağmen altın ikiyüz yirmi akçeye kadar fırlamıştır. İç ve dış vaziyet

[291] Yayabaşı yeniçeri ocağındaki cemaat veya yaya bölüklerinden birimi kumandam olup buna çorbacı da denilirdi.
[292] Meşhur şair ve münşi Veysî "Hâbnâme-i Veysî" diye meşhur olan eserini III. Murad zamanından I. Ahmed zamanına kadar olan bozukluğu pâdişâha Lavir ve vaziyyeti ıslah İçin kaleme almıştır.

îcabı, gerek maliye ve gerek iç hazinelerde para kalmadığından dolayı 1006 H. / 1598 M. de Enderun'daki üçyüz yük akçelik gümüş eşya alınarak darphanede eritilip bir dirhem gümüşten sekiz akçe kesilip kırık akçeler toplanmağa başlanmış ise de ıslahat tam yapılamamış, fakat altın 220'den 180 akçeye kadar inmiştir. Bundan üç sene sonra yani 1009 H. / 1600 M. de sikke usulü daha ziyade ıslah edilerek bir altın, yüzyirmi ve bir kuruş seksen akçeye kadar düşürülmüştür.[293]

ÎKÎNCİ OSMAN'IN HÜKÜMDARLIĞI VE AKIBETİ

Yeni Tarzda Hiikümledar İntihabı

Birinci Mustafa

Üçüncü Mehmed genç yaşında öldüğü zaman hayatta olan en büyük oğlu Ahmed on dort yaşında idi; Kuyucu Murad Paşa'nın himmetiyle memlekette sükûneti iadeye muvaffak olan I. Ahmed'in de genç yaşında ölümü saltanat için yetişkin evlâd bırakmasına mani olmuş ve o tarihe kadar gelen teamülün hilâfına olarak yirmi altı yaşında bulunup dimağen hasta olan biraderi I. Mustafa hükümdar ilân edilmişti.

Sultan Ahmed çocuk denecek yaşta hükümdar olduğu zaman henüz evlenip çocuğu olmamasına mebni o zamana kadar devam edip gelen kanun hilâfına kardeşinin hayatına dokunmamış ve çocukları olduktan sonra[294] Mustafa'yı öldürtmek istediyse de hastadır zararı olmaz diye devlet adamları mâni olmuşlardı.

I. Mustafa'nın ilk hükümdarlığı üç ay on gün sürmüş cinneti saklanmaz bir hale gelmiş olduğundan Dar-üs-saade ağası Mustafa Ağa'nın sadaret kaymakamı, Şeyhülislâm ve diğer devlet adamlarını ikazı üzerine Sultan Ahmed'in henüz on dört yaşında bulunan büyük oğlu Osman, hükümdar ilân edilmiştir (1027 M. /1618 M.). Bu tarihte vezir-i âzam olan Halil Paşa İran seferinde bulunmakta idi.[295]

---

[293] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/124-126

[294] Sultan Ahmed'in, Osman, Mebmed, Murad, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde yedi erkek evlâdı olmuştur. Bunlardan Osman, Murad ve İbrahim hükümdar olup Mehmed, Sultan Osman tarafından, Bayezid, Süleyman ve Kasım da IV. Murad tarafından şehit edilmişlerdir.

[295] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/127

İkinci Osman

Genç Hükümdar faal, fakat yaşı îcabı tecrübesizdi; bütün hüsnüniyetiyle ıslahat yapmak istiyorsa da kendisini makul yola sevkedecek adamlardan mahrumdu; validesi Mahfiruz'un tesiri altında bulunuyordu, 1027 zilkadesinde (1618 eylül) Ser av sahrasında İran'la bir anlaşma yapılmış, Şah Abbas işgal ettiği yerlere mukabil her sene yüz yük ipek, kumaş ve sair müteferrik vergiye bağlanmıştı.
Sultan Osman, babasının ölümünden sonra Osmanlı kanunu üzere hükümdarlık kendisine ait iken şuuru muhtel olan amcasının hükümdarlığının ilâniyle cülus bahşişi verilmesi ve kendi hakkının çiğnenmesi sebebiyle sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'yi azletmiş ve şeyhülislâmın elinden de müderris ve kadıların tayin işlerini alarak onu yalnız fetva vermekle tavzi eylemişti.
Sultan Osman üzerinde validesinden başka hocası Ömer Efendi ile kızlar ağası Mustafa Ağa müessirdi; bunlar ne telkin ederlerse onu yapıyordu; fakat bir müddet sonra 1619'da vezir-i âzam olan îstanköylü Ali Paşa, pâdişâha bir çok hediye tak-dimiyle göze girdi ve bu parayı tedarik için hayli müsadere yaptı ve pâdişâhın itimadını o dereceye kadar kazandı ki hocası Ömer Efendi ile dar-üs-saâde ağasına gözden düşürdü ve ağanın malını müsadere ederek onu Mısır'a sürdürdü.[296]

Lehistan Seferi

İki Devlet Münasebatı

Osmanlı devletiyle Lehistan kırallığı arasında dost-münasebatı luk olup iki devlete Turla yani Dinyester hudut olmuştu. Osmanlı hükümeti, Kırım Hanını Lehistan'a akın yapmaktan menetmiş ve buna mukabil Lehistan kiralı da Erdel ve Boğdan işlerine müdahale etmemeği taahhüt eylemişti; fakat her iki tarafın bu taahhütlerine rağmen Kırım Hanı Lehistan'a tecavüzden vaz geçmediği gibi Lehliler

[296] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/127-128

de Kazaklar vasıtasiyle Osmanlı sahillerini vuruyorlar hattâ Boğaziçi sahillerine kadar geliyorlardı; Boğdan işi meselesinden dolayı iki taraf arasında çapışmalar oluyordu. Lehistan'a tâbi kazakların taarruzları sebebiyle 1026 H. /1617 M. senesinde İskender Paşa ser-darhğiyle Lehistan hududuna kuvvet sevk edilip muharebe yapılmak üzere iken Lehliler, Kazakları Özi (Dinyeper) nehrinden Karadeniz'e çıkarmamağı ve Erdel, Boğdan işlerine müdahale etmemeği ve Osmanlılar da tatarlara akın yaptırmamağı taahhüt etmişlerdi; fakat kuvvetlerin geçinmesi bu yüzden olan Kırım hanı bu taahhüde riayet etmemiş ve 1618'de tstanbuVa gelen Leh elçisine kazanların fenalıklarından bahsedildiği zaman, bu taarruz Kırım Haru'nın akınlarının sebep olduğunu beyan etmesi üzerine Han'a sulha aykırı hareket etmemesi emr olunmuş tu; lâkin bu sefer de Lehliler Boğdan işine müdahale etmişler ve Boğ-dan'a tabi olan Hotin kalesini işgal eylemişlerdi (1026 H. /1617 M.). Bunun üzerine Özi beylerheğisi İskender Paşa devlete isyan eden Boğdan beyine Lehlilerin elli bin kişi ile yardım etmelerini haber alması üzerine Yaş şehri civarında bunları bozmuş Boğdan voyvodası âsi Gratyani de[297] bir köylü tarafından katlo-lunmuştu (1029 H. / 1620 M.). İşte devam edip giden bu hâdiseler sebebiyle genç Osmanlı hükümdarı bizzat Lehistan'a harp açmak istiyor veiu hususta kendisini vezir-i âzam Istanköylü (Güzelce) Ali Paşa da teşvik ediyordu. Kazak'ların Karadeniz'e çıkıp Boğaziçi'ne (Yeniköy'e) kadar sokulup yaptıkları yağma sebebiyle[298] sahillerde emniyet kalmamıştı. Devlet adamları pâdişâhın Lehistan'a harp açmasını istemiyorlar ve bu işin bir serdar tayini ile halledileceğini söylüyorlardı; fakat pâdişâh bu husustaki mü-talealarını dinlemediği gibi kiralın anlaşmak üzere göndermiş olduğu murahhası da Sultan Osman kabul etmedi ve hattâ bu hususta İngiliz sefirinin tavassutunu da reddetti.

Vezir-i âzam Ali Paşa, sefer hazırbğı yaparken mesane hastalığından vefat etti ve yerine Bostancı başılıktan yetişme Hüseyin Paşa vezir-i

[297] Bu isim Naîma'da "Gaşper" ve Peçevî Tori/ıi'nde "Gaşyaı" olaia] yazılıyor.

[298] Kazaklar âdetleri üzere şayka denilen kayıklariyle denize çıkıp evvelce Tuna ve o taraf sahillerinde olan köyleri yağma ederlerken, sonraları Osmanlıların yanından kaçan esir ve kölelerin teşvikleriyle Karadeniz'in hem güney ve hem batı sahillerini de yağmaya başlamışlardı. Hattâ 1614'de Sinop'a basl yaparak yağmalamışlar, elde ettiklerini Öldürmüşlerdi. Osmanlı hükümeti heı İm Lehistan Kazakları ve hem de Don Kazakları denilen Ruslara tâbi Kazaklarla uzun zaman uğraşmıştır. Bu hususta Kazaklar başlıklı ayrı kısımda malûmat vardır.

âzam oldu.[299]

Şehzade Mehmed'in Katli

Sultan Osman sefere çıkmadan evvel altı erkek kardeşinin en büyüğü olup kendisinden iki yaş küçük bulunan onaltı yaşındaki Şehzade Mehmed'i hükümdar olabilecek çağa gelmesi dolayısiyle öldürmeğe karar verdi. Bu hususta Şeyhülislâm Esad Efendi'den fetva istediyse de vermedi ve hu yüzden araları açıldı; fakat Rumeli kazaskeri Taşköprülüzâde Kemaleddin Efendi, Şeyhülislâm olmak ümidiyle istenilen fetvayı vermiş olduğundan[300] zavallı şehzade boğuldu. Pek güzel olan Şehzade Medmed'i öldürmek için üzerine hücum ettikleri zaman :
— "Osman, Allahtan dilerim ki Ömr-ü devletin herbad olup beni ömrümden nice mahrum eyledin ise sen dahi behremend olmayasın" diye beddua etmiştir. Filhakika muvaffakıyetsiz olarak Lehistan'dan dönmüş olan II. Osman pek az sonra feci bir surette öldürülmüştür.[301]

İstanbul'dan Hareket

Sultan Osman kapıkulu ocaklariyle beraber 29 nisan 1621'de (7 cemaziyelâhır 1030) İstan-buFdan çıkarak Edirne'ye geldi, burada hedefler diktirerek yeniçerilere atış yaptırıp muvaffak olanlara bahşişler verdi. Isdkçı[302] ya gelince kapıkulu ocaklarına sefer bahşişi olarak biner akçe tevzi olundu; Tuna üzerine kurulan köprüden geçileceği sırada kaptan-ı derya Halil Paşa geldi, Karadeniz'de rast geldiği yirmi üç şaykamdan beşini batırıp on sekizini yakalayarak getirmişti. îsakçı^dan hareketten sonra Kırım hanının elli bin tatariyle Dinyeper nehrini geçtiği ve akın için emir beklediği haberi geldi ve akına müsaade olundu; daha sonra Diyarbakır beylerbeğisi Vezir Dilâver Paşa eyaleti kuvvetiyle ve Eflâk voyvodası da altı bin kişilik mevcudiyle

---

[299] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/128-129
[300] Bu tarihte Kemaleddin Efendi üçüncü defa Rumeli kazaskeri bulunuyordu. Lehistan seferine giderken hastalanıp îsakçı'&a ölmüş, cesedi kadırgaya konarak îstonbuVa. getirilmiştir. Âlim, fazıl ve şair bir zat olup emeli olan geyhul-islâmlığa nail olamadı.
[301] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/129-130
[302] ısakçıt Dobrige'vin kuzeyinde Tuna nehrinin delta teşkil etmeden evvel sağ kıyısında bir kasaba olup bu sefer esnasında Sultan Osman burada bir kale yaptırmıştı

orduya iltihak ettiler. Elde edilen tutsaklardan, kiralın oğlu kumandasında elli altmış bin kişilik Leh ordusunun Hotin önünde beklediği ve bir kısım kazak kuvvetlerinin özi tarafına gönderildiği haber alındı. Lehliler, Nemçelilerden yardımcı kuvvet almışlarsa da bu kuvvetler Erdel voyvodası tarafından mağlûp edilmişlerdi.

Ordu Değirmânköyü mevkiine geldiği zaman bazı beyler ve Ro&daıı voyvodası orduya iltihak ettiler. Boğdan voyvodası Aleksandr, yolların ve köprülerin tamirinde, zahire hazırlamaktaki ihmali ve Lehlilere temayülünden ötürü azl ve haps olunarak verine İstefan Tomşa ikinci defa voyvoda oldu (1621 ağustos). "Bu yeni voyvoda Lehlilere düşmandı.

Boğdanişt menziline gelindiği vakit yeniçerilerim ordudan kaçmakta oldukları şayiası çıktı. Padişah her nefere yarımşar kuruş in'am vermek suretiyle yoklama yaptırdı vo askeri huzurundan geçirtti. Bu hal ocak ağalarına itimatsızlık sayıldığından zabitler müteessir oldular. Akma giden Kırım Ham'nın, kazakları bastırarak bir kısmını öldürüp bir kısmını da Leh ordusuna kaçırdığı haberi geldi.[303]

Hotin Önüne Varış Ve Savaş

Osmanlı ordusu 2 eylül 1621'de (15 şevval 1030) Turla yanı Dınyester nehri kenarındaki Hotın kalesi yakınına geldi; kale altında Leh müstahkem ordugâhı ve alt tarafında kazak kuvvetleri vardı; varıldığı gün harbe başlandı; bu sırada Kırım hanı Can Bey Giray da geldi. 3 eylül'den itibaren yirmi beş gün içinde yapılan tabur yani siper ve istihkâmk ordu muharebesinde düşman yerinden sökülüp atılamadı, fakat Lehistan içine yapılan akınlar etrafa dehşet vermişti. Bu hususta Ulu Nogay Mirzalarından Kantemir Bey'in - ki sonradan Sultan Osman kendisine Silistre beylerbeyliğini vermiştir - ve Kırım Hanı mirzalarının ve Kırım hanının ikinci veliahdi demek olan Nureddin Sultan'm büyük gayretleri görüldü; bilhassa Nureddin Sultan yuzbin esirle ordugâh* döndüğünden esir satışı pek ucuzlamıştı.[304]

---

[303] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/130-131
[304] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/131

Budin Valisinin Şehadeti

14 eylul (27 §ewal)'de yapılan dördüncü yürü-şehadeti yürüyüşte çok değerli bir kumandan olan Karakaş Mehmed Paşa düşman müstahkem mevkiine girip bayrak dikileceği sırada göğsünün iki tarafından tufenk kurşunlariyle vurulup şehit düştü. Budin beylerbeğisi olup kahramanlığı ile şöhret bulan bu kıymetli vezirin ünü, vezir-i azam Hüseyin Paşa'nm hasedini mucip olduğundan hücum esnasında kendisine yardım etmemişti. Bundan dolayı Hüseyin Paşa azlolunarak vezir-i âzamlık Diyarbakır beylerbeğisi vezir Dilâver Paşa'ya verildi. Karakaş Mehmed Paşa'nm şeha-deti askerin kuwe-i maneviyesini sarsmış ve bazı münasebetsiz baller de buna inzimam ettiğinden ocakhlarda şevk ve gayret kırılmıştı.[305]

Sulh Yapılması

Osmanlı ordusu düşmanı yerinden oynatamamış olduğundan heyecan gevşemişti. Pâdişâh mutlak surette bir muvaffakiyet istiyor ve icap ederse kışlayacağım söylüyordu. Eflâk voyvodası Kostantin Serhan'ın tavassutu ile[306] 5 ekim 1621 (20 zilkade 1030) da Leh elçileri gelip bu harbe sebep olduklarından dolayı özür dileyerek Sultan Süleyman zamanındaki esas üzerine sulh yapmak istediler.
Gerek Karakaş Paşa'nm şehadetinin tesiri ve gerek baş ve esir getiren askere cüz'î bahşiş verilmesi sebebiyle bir muvaffakiyet elde edilemiyeceği anlaşılmıştı; asker padişaha ve padişah da askere gücenik olarak sulhe karar verildi. Evvelce Boğdan Voyvodalığına ait iken sonra devlete isyan eden Gratyani tarafından Lehlilere terk edilmiş olan Küçük Hotin kalesinin yine Boğdan'a. terki ile eski hudud üzerinden sulh yapıldı[307]; Sultan Süelyman zamanından itibaren Lehistan'ın her sene Kırım hanına verdiği kırk bin duka altını vergi yine

---

[305] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/131-132
[306] Kâtip Çelebi Fezlekece (c. 2, s. 4) ve Peçevî (c. 2, s. 379) ve onlardan naklen Naîma (c. 2, s. 204) bu musalehada tavassut edenin Boğdan voyvodası Radul olduğunu yazıyorlarsa da bu sulb esnasında Boğdan Beyi1 îstefan Tomşa olup ondan evvelki de Aleksandir'dır. Osmanlı tarihlerinin Radul dedikleri Radumihne, Lehlilerle musalehanın akdini müteakip Boğdan voyvodalığına tayin edilmiştir. Hammer (c. 8, s. 204) Osmanlı - Leh nrusalehasına tavassut edenin Eflâk voyvodası Şerban olduğunu kaydetmektedir.
[307] Hotin kalesi 1084 H. 1673 M. de Komaniçe seferi takribiyle tekrar Lehlilerin eline geçmişti, fakat ertesi sene geri alındı

verilecekti.
Tabur muharebesi otuz dört gün sürmüş ve ordu 23 zilkade 1030 (8 ekim 1621)'de geri dünmüştür. II. Osman bir muzaffe-riyet kazanmış gibi etrafa fetihnameler yollamış ve büyük bir zafer alayı ile İstanbul'a girmiştir (28 safer 1031 ve 1622 ocak).[308]

II. Osman ve Kapıkulu Ocakları

Padişahın Akıl Hocalarının Zihniyeti

Lehistan seferine bizzat pâdişâh ile Kırım Hanı Canbey Giray iştirak edip Lehistan ordusunda ritmiydi ise yalnız kiralın oğlu bulunması ve buna rağmen bir başarı elde edilmemesi mahcubiyeti ve teessürü mucip olmuştu. Bundan dolayı II. Osman, bu muvaffakıyetsizliği askerin gayretsizliğine ve askerler de bunu kara hadımların
sözleriyle hareket eden pâdişâhın hasisliğine atfederek iki taraf birbirine küsmüştü.
Bu harpte padişah mukarriplerinin zihniyetine bir misal olarak Peçevi, Fezleke ve onlardan naklen Naîma aşağıdaki vakıayı nakletmektedirler[309]:
Vezir-i âzam Hüseyin Paşa, mühim işlerde ve hudut meselelerinde mütaleasından istifade ettiği vezir Debbağzâde Mehmed Paşa'yı sever ve sohbet edermiş; Lehistan seferine hareket etmeden evvel vezir-i âzamin tavsiyeleriyle Sultan Osman, Mehmed Paşa'yı huzuruna kabul ederek bazı şeyler sormuş ve bu münasebetle de Debbağzâde kızlar ağası Süleyman Ağa ile tanışmıştı.
Süleyman Ağa bir gün, Debbağzâde ile görüşürken ona :
— "Leh kiralı pâdişâha mukabeleye gelir mi ve gelmeğe iktidarı var mıdır?" diye sormuş. Mehmed Paşa:
— "Biz gelir diyerek tedarik görelim, gelirse tedbirde kusurumuz bulunmaz. Gelmezse devlet padişahındır, bildiğimiz elimizden alınmaz" diye mukabele edince bu cevaptan kızlar ağasının canı sıkılarak :

[308] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/132
[309] Peçevi tarihi, c. 2, s. 378 ve Fezleke, c. 2, s. 4 ve Naima tarihi, c. 2, s. 205.

— "Biz seni serhadde düşmandan haberdar ehl-i vukuf anlardık. Sen dünyadan bihaber imişsin, Leh kiralı ne köpektir ki Al-i Osman padişahına karşı dura, anın ne denlü askeri olsa gerek' demesi üzerine Debbağzâde Mehmed Paşa:

— "Sultanım düşmanı hor ve hakir görmek olmaz; cümle küffar bir millet hükmündedir, Nemçe, Moskov, Kazak, Macar belki İspanya ve France ve Papa vesairleri kimi asker ve kimi mal ile yardım ederler ve aralarında nanms-ı din gözetirler" diye mukabele ettiyse de kuş beyinli ağa hazretleri (!) dediğinde ısrar ile:

"Böyle bunakların tedbirinden ne hayır olur" diye Debbağ-zâde'ye karşı istiskal göstermiştir.

işte sarayda kara hadımların en büyüğü olan pâdişâh üzerinde bir sözü ilci olmayan II. Osman'ın akıl hocasının zihniyeti bu idi.

Lehlilerle olan muharebede baş ve esir getiren gazilere verilen bahşişlerin az olmasından dolayı yeniçerilerden, biz padişah uğ-ruîîa baş alıyoruz" diyenlere karşı pâdişâhın musahip ve mukarrihi olan kara hadımlar :

'Getirdiğin kelle bir akçe değer mi?" diye mukabele ettiklerinden bu haller de pâdişâha karşı bir memnuniyetsizlik uyandırmıştı.

II. Osman muharebe esnasında kapıkulu süvarilerinin gayretsizliklerini görüp onlara karşı hakaret etmiş olduğundan bunlar da kendisine küsmüşlerdi.[310]

Sultan Osman Vakasına Takaddum Eden Gunler

II. Osman daha yukarıda söylendiği gibi devlette ıslahat yapmak istiyor, fakat tecrübesiz olduğundan saraydaki cahil mukarriplerinin tesiri altında kalıyordu. Islahata ocaklardan başlamak istemişti; ocağın mevcudunu anlamak için yaptığı yoklamadaki mevcudu maaş defterinde olan miktardan az bulmuş ve parayı kesmişti; bu hal mevcut olmayan askerleri mevcut gibi göstererek onların yevmiyelerini dercep eden ocak zabitlerinin işine gelmediğinden onlar da askerin memnuniyetsizliklerine iştirak etmişlerdi

Sultan Osman'm muharebedeki muvaffakıyetsizliği, askerin gayretsizliğine atfedilmiş, musahipleri ve bilhassa kızlar ağası

[310] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/133-134

Süleyman Ağa ile hocası Ömer Efendi bu hususta pâdişâhı tahrik etmişler ve hattâ kendisine Osmanlı askeri olmağa lâyık Mısır ve Şam askeridir, yoksa bunlara verilen ulufeye günahtır [311]diyerek pâdişâhı maiyyeti askerinden soğutmuşlar ve fesatlarını kuvveden fiile çıkarmak isteyerek plânlarım örtmek • n de -bilhassa kızlar ağası ile hocası Ömer Efendi- Sultan Osman'ı hacca gitmeğe teşvik eylemişlerdi.

Bu telkinler üzerine pâdişâh hacca gitmek üzere hazırlık pumasını emretmiş Halep, Şam ve Mısır taraflarına memurlar oünderilmiş, Mekke emîrine de haber salınmış ve bu arada Anadolu'dan sekban yazıldığı şayi olmuş yani sekban yazmak için Eski Yusuf isminde biri zahirde zahire cemi ve hakikatte sekban ve cündî yani süvari yazmak üzere Şam ve Halep tarflarma yollanmıştı. Vezir-i âzam D ilâ ver Paşa, pâdişâhın hacca gitmesinin aleyhinde fse de yukarıda adı geçen iki şahsın ve onların peyrev-lerinin faaliyetine karşı bir şey diyememekte idi.

Fakat Sultan Osman, Hicaz'a gitmesini ist emiy eni erin çokluğunu görünce tereddüde düşmüş, bu sırada görmüş olduğu bir rüya da maneviyatını sarsmıştı[312]. Bununla beraber otâğ-ı hümâyunun Üsküdar'a geçmesi için emir verildi. Şeyhülislâm Esad Efendi -ki pâdişâhın kayınpederi olup fakat kendisine güc nikti- Sultan Osman'a fetva yollayarak padişahların hacca gitmesine lüzum yoktur; yerinde

---

[311] Darüssaâde ağası Süleyman Ağa "Pâdişâhımıza hep kulu geçmekte ve yeniçeri taifesinin tüfeak atmakta ve sipah halkının cündilikte ve cenk günlerinde maharetleri meydandadır. Bu kul (Yeniçeri ve sipahi) kulluktan çıkmıştır; kul olursa, asker olursa Mısır ve Şam cündileri gibi ve tüfenk atmakta Anadolu sekbanı gibi olmalıdır. Hotin seferinde düşmanın taburunu bozmağa muktedir olmadılar; hünersiz, marifetsiz, dmntı, madrabaz ve erbab-ı maaş kul olur mu? diye saâdetlû pâdişâhımıza söyleye söyleye.." îbretnüma * Tûğî tarihçesi (Belleten^ sayı 43, s. 494).

[312] Ocakların toplanmasından bir kaç gün evvel Sultan Osman rüyasında taht üzerinde oturup Kur'an-ı kerîm okurken Hazret-i Peygamberi görür, Peygamber, pâdişâhın elinden kur'anı ve arkasından cübbesini alıp bir sille vurup tahtından aşağı düşürür. Sultan Osman, Peygamberin ayağına kapanmak isterse de muvaffak olamıyarak uyanır. Sultan Osman kendisini heyecana düşüren bu rüyayı hocası Ömer Efendi'ye tabir ettirir. O da hacca gitmekte tereddüt etmeniz dolayısiyle tokat yemeniz tevbihtir. Rüyada yüz sürmek müyesser olmadıysa inşallah merkad-i münevverlerine yüz sürersiniz diye tâbir eder. Pâdişâh bu tâbirden memnun olursa da tereddüdü gitmez. Bİr gün namazdan sonra kendi imamını davet ederek rüyasını anlatır; imam efendi, mürşid-i kamil Üsküdarî Aziz Mahmud Efendi'ye tâbir ettirilmesini tavsiye eder. sultan Osman, rüyayı inceden inceye Aziz Mahmud Efendi'ye bildirir.
îyh Efendi rüyayı aşağıda yazıldığı tarzda tâbir edip yazı ile padişaha arzeder. A) Okuduğunuz kelâm-ı izzet hükm-i rabbanidir (hükm-i şer'-i şeriftir)
e ona imtisal lâzımdır. B) Oturdukları taht vücut cübbesidir, yani âlem-i vü-
•uttur. Bu rüya ziyade korkulu ve muhataralıdır. Allah bilir bu korkulu vak'a
yakın günlerde olur" diyerek tövbe ve istiğfar ile ehlullabı ziyareti tavsiye eder,
unun üzerine Sultan Osman Eyyüb türbesini ziyaret eder ve bu tabirden «olayı son derecede müteessir olur (Tûğî ve Naîma tarihleri).

oturup adalet etmesi kâfidi bir fitne çıkması ihtimali vardır; diye damadını îkaz etti ve a zamanda zamanın büyük hörmete mazhar olmuş şeyhlerinden bulunan Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdaî Efendi de Sultan Osman'ın fikrinden vaz geçmesi için nasihat ettiyse de dinlenmedi.[313]

Kapıkulu Askerlerinin Görüşmeleri

Ocaklar pâdişâhın kendilerine karşı olan muamelesinden dolayı gücenik idiler; yeniçeri ve sipahi " elebaşıları aralarında görüşüp, pâdişâhın Hicaz'a gitmesi mutlak bizden yüz çevirmesinden ötürüdür, başka türlü değildir; düşman tehlikesi varken hükümdarın makamından ayrılması hatadır, bundan vazgeçmelidir diye karar verdiler ve sonra kendilerine iltihak edenlerle beraber Atmeydanı^na. (Sultanahmed meydanı) geldiler, cemiyetleri büyüdü; şeyhülislâma müracaat ederek pâdişâhı bu seyahate teşvik edenler hakkında fetva aldılar ve Sultan Osman'ın hocası Ömer Efendi'nin konağını yağmaladılar.[314]

Saraya Gönderilen Heyet

Sultan Osman bu ayaklanmayı duyunca ulemayı saraya getirterek bunun sebebim sordu; onlar da "Kul taifesi pâdişâhın Anadolu'ya, geçtiğini istemiyorlar ve kızlar ağasiyle hocanın sürgün edilmesini talep eyliyorlar" dediler. II. Osman hacca gitmiyeceğini, fakat bunları azletmiyeceğini söyledi; ertesi gün cemiyet, müftü ve kazaskerler de dahil olduğu halde Atmeydanı'nda toplandı. Bunlar Dar-üs-saâ-de ağası Süleyman Ağa, Hoca Ömer Efendi, Vezir-i âzam Dilâver Paşa, defterdar, sabık kaymakam Ahmed Paşa'nm başlarını isteyerek ulema vasıtasiyle padişaha bir liste takdim ettiler. Sultan Osman istenilen adamları veremem diye reddetti; ulema büyük bir fitne çıkmadan verilmesini rica ettiler; kabul etmiyerek "siz mukayyed olmayın, onlar başsız askerdir tiz dağılırlar" diye mukabele eyledi; fakat onların :
— "Kul tayfası cemiyet ettikte istediklerini alırlar, ecdad-ı

---

[313] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/134-136
[314] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/136

izamanızdan ala gelmişlerdir, mukaddemce olmak evlâdır". Demeleri üzerine Sultan Osman hiddetlenip :

— "Bu fitneyi siz tahrik etmişe benzersiz; evvelâ sîzi kırarım bâdehû onları; ol tayfanın tedarikleri görülmüştür". Sözleriyle ulemayı da suçlandırmak istedi; o sırada Rumeli kazaskeri bulunan Şair Yahya Efendi:

— "Hâşa padişahım bizim bunda dahlimiz yoktur; ancak derunî hacca gitmelerini istemezdik" diye cevap verdi. Bunun üzerine vezir Hüseyin Paşa söz alarak :

-— "Padişahım bu kulunu dahi isterlerse veriniz; hemen sen sağ ol" dedi ve diğerleri de yine aynı şeyi söyledilerse de kabul etmedi. Bu murahhas heyet pâdişâhın huzurundan çıktıktan sonra cemiyete gönderilmeyip sarayda ahkonuldular.[315]

Askerin Saraya Girmesi

Murahhas olarak saraya gönderilen ulemanın gelmediğini gören cemiyet erkânı saraya girmeğe karar verdiler; bostancıların mukabele etmeleri ihtimaline binaen ihtiyatlı hareket ettiler; aralarında şehirli halk da olduğa halde Bâb-ı hümayun'âan [316] içeri girdiler. Sonra vezir-i âzami, dar-üs-saâde ağasını ve hocayı isteriz diye bağırarak Orta kapıdan geçip Divan-ı hümâyun önüne geldiler; burayı da geçip bab üs-saâde denilen kapıdan enderun kısmına girip içlerinden birisi Sultan Muştaf a'yı isteriz diye bağırmca hep birden Sultan Mustafa'yı isteriz diye bağrışmağa başladılar ve isyanın şekli değişti.[317]

Sultan Mustafanın Cıkarılması

Sarayın üçüncü kapısından (akağalar kapısı veya Bab-üs-saâdeden) içerisi Harem-i hümâyun denilen Enderun kısmı olup ocaklılar Sultan Mustafa'yı isteriz diye bağıra bağıra onu ararlarken Hasoda oğlanlarından birinin işaretiyle hükümdar kadın ve cariyelerinin

[315] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/136-137
[316] Bâb-ı Hümâyun, Topkapı sarayının Ayasofya tarafına ve Sultan sihmed ÇeşmesVne karşı olan büyük kapısının adıdır.
[317] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/137

bulundukları iç harem yani sarayın kadınlar dairesine gittiler.
Bu kısmın kapısı içeriden kapalı olduğu için açılmadığından binanın kubbesine çıktılar. Sultan Mustafa'nın bulunduğu yeri öğrenince kubbeyi delerek aşağı adam indirip onu bir minderin üzerinde oturur ve iki cariyeyi ayakta durur bir halde gördüler; hemen yer öpüp padişahım taşrada asker size muntazırdır dediler. Cidden meczup olan Mustafa bunlara cevap vermiyerek su istedi, kubbeden bir telâtin susak ile su indirip verdiler ve eski sarayda[318] bulunan validesine müjdeci gönderdiler. Sultan Mustafa'yı kubbe üzerinden dışarı çıkarıp Şeyhülislâmın atına bin-dirdilerse de çok zayıf olduğundan atta duramadı, Arzodasi'na, koydular.[319]

Vezırı Azamla Kızlar Agasının Katılleri

Askerin bâb üs saââe'den ıcerı gırdıgını haver alan' haber abasının sultan Osman, asıl harem dairesine girip vezir-i âzam Dilâver Paşa ile Kizlarağası Süleyman'ın dışarı göndererek ocaklıya teslim ettirdiyse de iş işten geçmiş ve artık söz ayağa düşmüştü. Ocaklı kendilerine teslim edilenlerin her ikisini de parçaladılar; ulema, padişah istediğinizi verdi daha kimi isterseniz alalım dedilerse de biz istediğimiz padişahı bulduk diye kabul etmediler.[320]

Mustafanın İkinci Hükümlıgı

Asker I. Mustafa'yı arzodasından alarak Divan-ı hümâyuna (Kubbealtına) götürüp evvelâ ulemaya darlığı bî'at teklif ettilerse de onlar :
— "Padişahınız Sultan Osman Han size selâm etti, (istediklerinden ikisini verdim, diğerlerini de vereyim) dedi; biz kefil olalım. Sultan Mustafa'yı bırakın sonra pişman olursunuz" dedilerse de bu söz evvelden gerekti dediler ve ulemaya kılıç çekerek şuuru yerinde olmayan Mustafa'ya zorla biy'at ettirdiler.
Sultan Muştafa'yı sarayda emniyet altında görmeyen ocaklı kendisini

[318] Eski saray, şimdi Ba-yezid'de Üniversite binasının olduğu yerde idi. Asa-kir-i mansûre teşkilâtını müteakip Sultan Malımud. zamanında yandı ve yerine şimdiki bina yapıldı.
[319] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/137-138
[320] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/138

oradan alıp el ile çekilir bir enderun hasta arabasına bindirerek hay, huyla evvelâ eski saraya götürüp orasını bostancılarla Sultan Osman'ın basacağı rivayeti üzerine yeniçerilerin yeni odalardaki kışlasında bulunan orta camiine naklettiler. recep ayının sekizinci cuma gecesi Sultan Mustafa orta camiine getirildi[321]; cülus şükranesi olarak hapishaneleri boşalttılar ve bazı devlet adamlarının, konaklarını yağmaladılar.[322]

II. Osman'ın Vaziyeti

Sultan Osman, Mustafa'ya biy'at edildiğini vaziyeti duyunca D ilâ ver Paşa'nm yerine ikinci defa vezir-i âzam tayin ettiği Hüseyin Paşa'yı yanında abkoyarak diğerlerinin evlerine gitmelerine müsaade etti; ve Hüseyin Paşa ve Bostancı başı Pîr Mehmed ağa ile beraber yapacağı işi görüştü. Kendi kendimize inadımızla acele iş eyledik. Şimdi tebrik nedir ne dersin? deyince Hüseyin Paşa ile Bostancı başı kendilerinin Ağa kapısına gitmelerini teklif eylediler. Kendisi Üsküdar'a geçip Burscfya gitmek istedi. Hüseyin Paşa Ağa kapısı'na {Yeniçeri ağası dairesine) gitmeyi muvafık gördü; zaten isyanı tertip edenler her ihtimali göze alıp karşıya geçmek için îstanbul tarafında hiç bir kayık bırakmadıklarından Sultan Osman yatsı namazından sonra ağa kapısına gitti.
Yeniçeri ağası Ali Ağa bu işin para ile halledilebileceğini söyledi ve asker arasına gelip odabaşüarla görüşüp :
— "Sultan Osman kapıya geldi; ocağınıza sığındı" diyip va'd olunan in'am teklifini yapar yapmaz vurun sadasiyle zavallı ağayı bir hamlede parçaladılar; sonra II. Osman'ı Ağa kapısında saklandığı yerden çıkarıp perişan bir halde ata bindirip orta camime götürdüler ve onun son vezir-i âzami Hüseyin Paşa'yı da yolda Öldürdüler. Sultan Osman, Hüeyin Paşa'mn ölüsünü görünce ağlayıp: —"Bu mazlumun günahı yoktu; her zaman kul hakkında bana iyilik söylerdi; eğer onun sözüyle âmil olsam başıma bu hal gelmezdi, beni ıdlâl eden hoca ile dar-üs-

[321] Tugî'nİn vakaya dair îbretnüme isimli eserine, Sultan Mustafa Orta-camiye gelince el kaldırıp dua etti ve dedi ki; "ey padişahlar pâdişâhı ricam budur ki bana zulmeden Sultan Osman'ı bu mescid'de göreyim." (Belleten, sayı
43, s. 50).
[322] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/138-139

saâde ağası idi" demiştir.
II. Osman yeni odalardaki orta camiine götürülürken sağdan, soldan tarizlere hedef oluyordu. Zamanında kul taifesi itibar görmeyip araplarla bostancılara fazla yüz verildiği için ocaklı kendisine diş biliyordu. Bunun için bunların içinden bazıları :

— "Osman Çelebi, meyhaneleri basıp yeniçeri ve sipahiyi taş gemisine koymak ve denize atmak olur mu?" diyorlardı; Altıncıoğlu namında bir ahlâksız pâdişâhın baldırım sıkıp terbiyesizce taarruzda bulunmuştu; bu hal ile henüz ondokuz yaşında bulunan Sultan Osman'ı bin türlü hakaretle götürüp Orta camiVnde nezaret altına aldılar.
Yeniçeriler, II. Osman'ın hayatına dokunulmayarak sarayd kafes hayatı yaşamasını istediler. Bu sırada I. Mustafa, valide sinin işaretiyle Davud Paşa'yı vezir-i âzam tayin, etti. Davu Paşa, yeni pâdişâh I. Mustafa'nın ana, baba bir kız kardeşini kocası idi. Cinnet halinde bulunan Mustafa, camiin mihrabında oturup iki eteğini iki cariye tutuyor ve ufak bir gürültü üzerine ayağa kalkıp pencereye koşuyordu.
Onun bu halini gören II. Osman:
— "Pâdişâh ettiğiniz adam bu devletin inkırazına sebep olur; kendi ocağınızı söndürürsünüz" ve saire gibi sözlerle yeniçeri ve sipahileri ikna etmek istedi; yalvardı ve başı açık ağlamağa başladı ve ocak ağalarına :
— "Bilmezlik ile size cefa ettim ise afv eyleyin, siz etmeyin, dün sabah pâdişah-ı cihan idim, şimdi üryan kaldım; merhamet edip halimden ibret alın; dünya size dahi kalmaz; hangi pâdişâhın kulları pâdişâhlarına bu ihneti ettiler" diye onların merhametini tahrik etmek istedi ve ağladı ise de kendisine karşı olan umumî infial sebebiyle bu sözler, bir tesir yapmadı.
Bu sırada Davud Paşa'nın işaretiyle cebebaşı, Osman'ı boğmak için kemend attıysa da sabık hükümdar kemendi tuttu ve ağalar cebecibaşıyı : "Ne yapıyorsun? Dışarıdan duyulursa iş aksine döner" diye mertettiler. Yeniçeriler - zabitler ve ağalar değil- Osman'ın öldürülmesini istemiyorlardı. Sultan Mustafa'nın validesi ise gizlice ocak ağalarına :
— "Siz bilmezsiz bu ne yılandır; bunda sağ kurtulursa bizden ve sizden

kimseyi bırakmaz" diye ağaları, Osman aleyhine tahrik ediyordu; filhakika Orta cami'de Davud Paşa'nın emriyle II. Osman'ı boğmak için cebecibaşı bir kaç defa kemend attıysa da bir kısım ağalar ile muhafazasına memur Haseki Mehmed Ağa menetti. Hattâ Osman, hayatına kast eden Davud Paşa'ya :

— "Behey zâlim ben sana neyledim; iki defa mucib-i kati cürmünü afvedip öldürmedim, mansıb verdim, bana gadrin nedir?" diye bağırdı ve ocak ağalarına dönerek :

— "Bu adam beni sağ komaz" deyince onlar kendisini teskin edip teselli ettiler.[323]

II. Osman'ın şehadeti

O gün ikindiden sonra Sultan Mustafa saraya naklolunup II. Osman'ın muhafazasına Haseki Mehmed Ağa'yı bıraktılar. Davud Paşa Mustafa'yı saraya götürdükten sonra Orta camî'îne avdet edip yeniçeri ağası tayin edilen Derviş Ağa ile beraber II. Osman'ı bir pazar arabasına koyup sipahilerden subaşı kethüdası Kilindir Uğrusu (çocuk hırsızı) denilen şahıs da beraber olarak Yedikutâye götürdüler; buraya götürülmesinin sebebi malûm idi; ocak ağaları itma edilmiş ve yeniçeriler de, Osman'ın ağa kapısına getirmiş olduğu altınları yağmalamak üzere o tarafa sevkedilmişlerdi.

Yedikuîe'ye götürülen Osman ile beraber vezir-i âzam Davud Paşa ve kethüdası Ömer Ağa, cebecibaşı bir kaç maiyyeti ile orada kaldılar. Cebecibaşı kemend atıp boğmak istedi ise de Osman güçlü kuvvetli olduğundan bunlarla epi uğraştı, içlerinden birisi Osman'ın omuzuna balta ile vurarak yere düşürdü ve nihayet Kilindir (Kadeh) Uğrusu denilen subaşı kethüdası, husyelerini sıkmak suretiyle kendisini şehit ettiler. Cebecibaşı, ölümüne nişane olmak üzere kulağını kesip yeni padişahın validesine götürdü. Ertesi gün cesedini yeni saraya nakledip yıkandıktan sonra merasimle babasının türbesine defnettiler (1031 recep /1622 mayıs)

II. Osman Yedikule'ye nakledilmekteki maksadı anlayınca :

— "ihtiyar babacıklarım, ocağınıza geldim; beni Yedikule'ye götürmeyin, Sultan Mustafa mekânında mahbus olayım; pâdişâhınız

[323] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/139-141

mübarek olsun" dediği ve kendisinin hayatına dokunul-mıyacağına dair söz verdiği halde yeni hükümdarın validesi ile Davud Paşa'nın entrikaları ve paraları karşısında yeniçeriler sabık hükümdarın hayatiyle alâkadar olmamışlardı.[324]

Şehzadelere Su-İ Kasd Teşebbüsü

Davud Paşa 1031 recebinde vezir-İ âzam olup Sultan Osman'ı Yedikul&'de şehid ettirdikten sonra şehzadelere kasd için akağalardan birini kap ağası tayin edip ana Mısır eyaletini vaad ile şehza delere kasdetmeye ittifak ettiler. Saray hüddamının şiddetle zapt-u raptını temin etti. Sultan Osman'ın elbiselerinden birini, yâni kaftanını giyip ve mücevherli hançerini de yanına takarak sarayda dolaşmaya başladı. Bir dostu anı bu halden men'etmek istedi ise de dinlemedi. Bu kıyafetle Sultan Mustafa'nın huzuruna gitti, her işe karışıp emirler verdi. Anın bu hali saray halkına ağır gelip aleyhinde gizli gizli konuşurlardı. Gizlice Dâvud Paşa ile ittifak etti ve şehzadelerin izalesi hususunda da ittifak ettiler. Bunun üzerini Dâvud Paşa bir gün saraya geldi, Valide Sultanla görüştü. Padişahın tebdil-i hava için deniz kenarındaki bahçelerden birisine gitmesine karar verdiler. Pâdişâh sarayda olmayınca, Yeniçeri ağası da Divânda bulunmayacağından istifade, Sarayda mütecaviz bir harekette bulunamazlar, dedi. Ertesi gün Pâdişah'm Üsküdar'a göç etmesine karar verdiler ve Pâdişâh da irade etti.
Bu sırada Sultan Ahmed şehzadelerinin büyüğü Murad, ikincisi Bayezid, üçüncüsü Hüseyin, dördüncüsü Kasım, beşincisi İbrahim olmak üzere beş şehzadesi vardı.
Bu şehzadeleri Üsküdar'a gitmek üzere saraydan çıkarıp ikindi zamanında Has Bahçe'ye geldiler. "Zabitân-ı agayân-ı Harem olan hain-i pür sitem eline bir şeşper alıp Murad Han üzerine havale eyler. Meğer etraftan hüddam-ı harem olan muhteremler kasd-ı bed edeceğine vâkıf ve arifler olup âyâ ne güne muamele sudur eder deyû nazır-ı evza'-ı şahs-ı mezbur imişler. İçlerinden bir merd-i hünerver yerinden sıçrar fark-ı ağayı bed ahterde bir şeşper oynar ki ol nâpâk-i güher zemine düşer. Cümle kapı oğlanları üzerine üşer tig-ü-teber ve

[324] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/141

hançer ile her biri bir zahm açarak kelle-i bîdevletin bedeninden cüda ve belây-ı istilâdan rehâ ederler. Cümle şehzadeler izzet ile saraya avdet edip Pâdişâh dahi nakilden kuful ve saraya rücu' ve duhul etmekle lâşe-i ağayı kâfir-ün-niam endahte-i pişgâh-ı saray-ı Şah-ı muhterem olup ertesi Atmeydanı'nda berdar ederler". [325]
Bunun üzerine Ocaklı, bu hale sebep sensin, dîye Damad Paşa üzerine hücum ettilerse de inkâr etti, fakat azlolundu.[326]

İstanbul Ahvali

Hükümetsizlik

II. Osman'ın şehadeti ve yerine şuursuz bir zavallının hükümdar olması umumi etkarı müteessir etmiş ve yavaş yavaş bu hale sebep olan ocaklıya tarizler başlamıştı. Vezir-i âzam Davud Paşa'ya karşı halk "pâdişâh katili" diye ağzına geleni söylüyor, o da korkusundan divana gelemi-yordu. Kapıkulu süvarileri, Davud Paşa'nın sarayına hücum ederek "Sultan Osman'ı ne sebep ile öldürdün? Biz sana emanet vermiştik" dediler; o da "Sultan Mustafa'nın fermaniyle Öldürdüm" diye cevap verdiği için ses çıkaramadılar. Halbuki söylediği yalandı; fakat hâdise böylece muvakkaten örtüldü. Davud Paşa, mevkiini muhafaza için askerin her istediğini yerine getiriyordu; fakat söz o kadar ayağa düşmüştü ki vezir-i âzamlık edecek küçük bir nüfuzu bile yoktu; bunun üzerine vak'a esnasında Şeyhülislâm olan Yahya Efendi'nin valide sultana yaz-masiyle Davud Paşa azlolunarak yerine Mısır valiliğimden mâzul Mere Hüseyin Paşa adında haris birisini vezir-i âzam yaptılar (3 şaban 1031 /13 haziran 1622). Yeni vezir-i âzam kesesini doldurmakla meşgul olup tayininden yirmi dört gün sonra yeniçeri ağası Derviş Ağa'yı Karaman eyaletiyle İstanbul'dan uzaklaştırdı ise de yeniçerilerin ayaklanma-siyle azledilmiş ve yerine pâdişâhın dadısının kocası olan Lefkeli Mustafa Paşa adında bir zavallı tayin edilmiştir (1622 temmuz). Yeniçerilerin Mere Hüseyin Paşa'yı istememek için ayaklanmaları Sultan Osman'ın şehadetinden müteessir olan halkın hiddetini mucip olup her yerde kendilerine :

---

[325] Topkapı Sarayı Kitaplığı No R. 1305 fî Beyan-ı Vaka-i Sultan V. 41-43.
[326] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/142-143

— "Bir doğancı çelebi (yani Yeniçeri ağasını) [327]vezir-i âzam niçin azletti diye ayaklanırsınız; velinimetiniz olan ve ocağınıza iltica ederek size emanet edilen pâdişâhınıza yapılan muameleye sükût edersiniz" diye tariz edilerek ağır sözler söylenir oldu.Bu defa da kapıkulu ocakları, mürtekipdir diye Lefkeli'yi istemediklerinden Şehyulislâmı pâdişâha yolladılar; görüşüldü; Hadım Gürcü Mehmed Paşa'nm sadareti takarrür ettiğinden mühür ona verildi.[328]

II. Osman Katillerinin İdamları

Bir taraftan İstanbul halkının ocaklıları taan ve teşnii ve diğer taraftan daha aşağıda görüleceği üzere Erzurum beylerbeğisi Abaza Mehmed Paşa'nm ayaklanması ocaklıyı müteessir ediyordu. Bunlar bir gün divan-ı hümâyuna gelerek :
— "Herkes bize pâdişâh katili diye hakaret ediyor; biz ocağa emanet vermiştik, kim katlettiyse hakkından gelinsin" dediler (28 safer 1032 / ocak 1623).
Şeyhülislâm, pâdişâhtan soralım dedi, sordular; Sultan Mustafa:
— "Ben Sultan Osman katlolunsun demedim; Davud Paşa öldürdü, katiller kim ise haklarından gelinip katlolunsun" diye hatt-ı hümâyun gönderdi[329]. Evvelâ kaçmak isteyen cebecibaşı yakalanıp boynu vuruldu; saklanmış olan Davud Paşa da müjde parası almak isteyen adamlarından birinin ihbariyle Eyüp'te Topçularda, adamlarından birinin samanlığında bulunarak Yedi' feu/e'ye hapsedildi; ve sonra Öldürülmek üzere saray meydanına getirildi; fakat zevcesi olan Sultanın dağıttığı altınlarla elde edilen bazı taraftarları meydana koyduğu vesikalar ile hakikat anlaşılsın diye kendisini cellâdm önünden kaldırdılar; çünkü Davud Paşa II. Osman'ın katli için Rumeli kazaskeri Yahya Efendi ile Anadolu kazaskeri Kethüda Mustafa

[327] Yeniçerilerin Ali Ağa'yı öldürmeleri üzerine sarayda doğancılıktan yetişme Derviş Ağa, yeniçeri ağası olmuş ve Sultan Osman'ın şehadetinde faaliyeti görülmüştü. Konya valiliğine nakledilen bu Derviş Ağa'yı müdafaa eden yeniçerilere karşı istanbul halkı, kendilerine emanet bırakılan pâdişâhın Ölümüne sebebiyet verdiğinden dolayı tarizler yapmışlar ve Doğancı Çelebi diye Deli Derviş Ağa'yı kasdetmişlerdİr.
[328] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/143-144
[329] Tûğî, hatt-ı hümâyunu şöyle kaydediyor :
"Hak Tealâ Hazretlerinin nâm-ı pâki hakkı içün katle nza vermedim; katle bâis her kim ise hakkından gelinsün" (Belleten Nr. 43, s. 507), Sultan Mustafa cinnet halinde bulunduğundan yazı yazamıyordu. Onun hatt-ı hümâyunu Reis-ül-küttab Hamza Efendi'nin saraya verdiği Sınavber adındaki cari-«««„;»! vn7i9i idi (Aynı eser, s. 513).

Efendilerin verdikleri fetvaları ortaya attı ve ben bu fetvalar üzerine öldürdüm dedi, bunun üzerine yukarıda söylendiği gibi kendisini meydandan kaldırdılar; sipah yani süvariler bu fetvalar üzerine işi tehir etmek ve yeniçeriler de üzerlerindeki lekeyi silmek için Davud'un katlini istediklerinden az kalsın iki sınıf asker arasında kan dökülecekti; zabitlerinin araya girmesiyle iş yatıştırıldı. Davud Paşa, meydandan alınarak Orta camiVne götürüldü.

Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa, Davnd Paşa'mn sipahiler tarafından meydandan kaldırıldığını haber alınca şaşırdı. îki yüz müsellâh kapıcı ile kapıcılar kethüdası A hm e d Ağa'yı gönderdi. Ahmed Ağa camii basıp Davud Paşa'yı oradan alarak Sultan Osman'ın bindiği araba ile Yedikule'ye götürerek Kilindir Uğrusu denilen ve o sırada subaşı olan pâdişâh katiliyle beraber boğdurdu (7 rebîulevvel 1032 / 9 ocak 1623) ve yine pâdişâh katillerinden sabık yeniçeri ağası olup Budin beyler-beyiliğine tayin edilen Derviş Paşa ile Köstendü sancakbeyliği verilen Meydan Bey'in katilleri için de birer memur gönderildi.[330]

Yeni Ayaklanma

Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa müdebbir bir zat olup Sultan Osman katillerini temizledikten sonra ortalığa biraz sükûnet gelmesinden istifade ile hükümet işlerine bir düzen vermek istediği sırada eski vezir-i âzam Mere Hüseyin Paşa külliyetli para dökerek bîr çok vaidlerle[331] sipah elebaşılardan Arnavud Süleyman vasıta-siyle yeniçeri ve sipahileri ayaklandırmıştır. Plân mucibince bu askerler Gürcü Mehmed Paşa aleyhine hareket edip divan günü çorba içmiyerek vezir-i azama :

— "Sen bizim evvelce bazı arkadaşlarımızı öldürtmüştün; biz seni istemeyiz, tavaşî (hadım) taifesinin vezarette alâkası olduğuna razı değiliz; yok dersen hançer üşürüp seni paralarız" demeleri üzerine Gürcü Paşa istifa ederek mührü kapıcılar kethüdasına ve o da

---

[330] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/144-145

[331] Mere Hüseyin Paşa yeniçerilerin her odasına yirmi beşer bin akçe ve bölük basılara ikişer yüz filori ve bazılarına dana ziyade ve adı gizli tutulan iki bölük basıya onar bin altın dağıtmıştı. Hüseyin. Paşa, ocağın ileri gelenlerini, ondördüncü bölükte Tophaneli Ahmed Çelebi'nin evine davet ederek isyanı hazırlamıştı {Tûğî tarihU Belleten^ Nr. 43, s. 509).

hazinedar başı vasıtasiyle padişaha gönderdi, içeriden kimi istedikleri sorulunca tabiî kendilerini tahrik eden Mere Hüseyin'i istemeleri üzerine Hüseyin Paşa ikinci defa vezir-i âzam oldu; yeni vezir-i âzam gayretlerine mükâfat olarak ocak zabitlerine hil'atlar giydirip askere koyun parası verdi; bundan başka ağa kapışma bin kelle şeker gönderip Orta camime de halılar döşetti; sabık vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa'yıda bursaya sürgün etti.[332]

Fatih Camii Vakası

Mere Hüseyin Paşa vezir-i âzam olduktan sonra mevkiini muhafaza için kapıkulu ocaklarına, zaten pek dar vaziyette olan hazineden paralar verip ocak zorbalarını himaye ederek o sayede şımarıkça hareket ediyordu. Bir gün divanda beylerbeyi rütbesinde olan birini döğe döğe öldürtmüş ve sâdât'dan (Peygamber neslinden) bir kadıya da dayak artırmıştı.
Dayak yiyen kadı kapı kapı dolaşıp ulemayı vezir-i âzam aleyhine tahrik eylemiş ve bunun üzerine Anadolu Kazaskerlerinden mütekaid Bostanzâde Yahya Efendi ulemaya ön ayak olarak bunları Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye getirmiştir. Bunlar, vezir ile davamız vardır, görülsün dediler; bunun üzerine şeyhülislâm, vezir mâzul olmayınca dava görülmez; ben gidip padişaha arzedip azlettireyim diyerek savuştu. Vaziyetten haberdar olan Mere Hüseyin Paşa yeniçeri ocağının himayesine sığındı ve kazaskerlerle ulemanın hücumundan kaçmış olan Şeyhülislâm Yahya Efendi'yi oraya davet etti; geldiler. Bir kaç defa ulema cemiyetine dağılmaları için haber gönderildiyse de esiri olmadı. Nihayet sevkedilen bir miktar acemi ocağı efradı bunları dağıttı, içlerinden on dokuz kişi öldü ve diğer ileri gelenler sürgüne yollanmakla iş bastırıldı; bu muvaffakiyet Mere Hüseyin Paşa'yı bütün bütün şımarttı[333].

---

[332] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/145-146
[333] Bu vak'adan müteessir olan Bursalı Meylî'nin söylemiş olduğu mü-seddes'in ilk parçası:
Şüphemiz var şol güruhun dînine, îmanına Kİm gire nahak yere erbâb-ı ilmin kaanma Kaazıasker ile müftînin de şeyndir şanına Bir yezidin ram olup dünya için fermanına Girdiler çok âlim ü âl-i resulün kaanma nnndü Salın-ı Han Mehmed Kerbelâ meydanına
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/146

Mere Hüseyin Paşa'nın Azli

Vezir-i âzam, cami vak'asını bastırdıktan sonra fesad çıkarıyorlar diye sıpan yanı kapıkulu ocaklarının ileri gelenlerini ortadan kaldırmağa azmedip bu hususta yeniçerilerle bostancılardan söz alarak onlan hazırladı; fakat bu hazırlığı adamlarından birinin boş boğazh-ğiyle duyuldu; bunun üzerine sipahiler divana hücum ettiler; vezir-i âzam yeniçeri ocağına iltica ile yardım istedi; bu sırada yeniçeri kethüdası olan Bayram Ağa (sonradan vezir-i âzam tayin edilen, Bayram Paşa) yeniçerileri sipahilerle çarpışmaktan menedip Mere'den para alan odabaşüarın sözleriyle hareket etmemelerini ve garezsiz bir vezir istemelerini tavsiye eyledi ve onlar da sipahilere uyarak garezsiz bir vezir istemeleri üzerine Hüseyin Paşa azlolunarak vezir-i âzamlık sabık Bağdad valisi Kemankeş Ali Paşa'ya verildi (1032 şevval /1623 ağustos). 'Mere Hüseyin Paşa azlinden sonra bir müddet saklandı ise de Dördüncü Murad'ın cülusundan sonra bulunup katledildi.[334]

IV. MURAD'IN CÜLUSU ANADOLU AHVÂLİ VE SAFEVÎLERLE SAVAŞ

I. Mustafa'nın Hal'i

Kemankeş Ali Paşavezir-i âzam olunca devam eden vaziyeti telılikeli gördü. Bir taraftan Sultan Mustafa şuurdan mahrum olduğundan işler valide sultan ve taraftarlariyle ocaklının ellerinde idi. Diğer taraftan Sultan Osman'ın katli bahanesiyle Erzurum valisi Abata Mehmed Paşa ayaklanmış ve devletin başına mühim bir gaile açmıştı. Bundan başka askere verilen cülus bahşişleri, atıyyeler ve bunların her ayaklanmalarında teskin için sarfedüen paralarla ne dış ve ne de iç hazinede para kalmıştı. Bu acıklı haller sebebiyle yeni Vezir-i âzam, Şeyhülislâm Yahya ve kazasker efendiler ve diğer devlet erkâniyle görüşüp bu hale bir çare olmak üzere bizzat işleri görmekten âciz olan Sultan Mustafa'nın yerine Sultan Ahmed'in en büyük şehzadesi olup o sırada on bir buçuk yaşında bulunan IV. Murad'ın hükümdar olmasında ittifak ettiler[335]. Bu sırada Sultan Mustafa,

---

[334] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/146-147

[335] Ulema cümleten padişahın validesine haber gönderdiler ki yarınki gün oğlun Sultan Mustafa Han

Davudpaşa^dsiki sarayda idi. Vezir-i âzam ile şeyhülislâm, Sultan Mustafa'nın vali-desiyle görüşüp mecnunun imameti caiz olmadığı için hal'i lüzumunu söylediler o da oğlunun Sultan Osman gibi hayatına dokunulmamasını istedi[336]; bu hususta kendisi tatmin olunarak Sultan Mustafa, Davudpaşa'dan göç ettirilip sarayda dairesine konup bir kuşluk vaktinde Sultan Murad çıkarılıp hükümdar ilân olundu (14 zilkade 1032 / 9 Eylül 1623 pazar) [337]

Dış ve iç hazineler bomboş olduğundan ocaklara cülus bahşişi verilmek mümkün değildi; bu darlık sebebiyle ocaklarda bahşiş almamağa söz vermişlerdi; fakat zabitlerinin teşvikiyle sonradan bu sözlerinden dönüp bahşiş isteriz dediler. Bunun, üzerine ende-runda bulunan altın ve gümüş eşya darphaneye verilerek para kestirilip bu suretle cülus bahşişi verildi; yeniçeri ocağı kethüdası Bayram Ağa yeniçeri ağası oldu.[338]

Şeyhülislâm Yahya Efendının Azli

Vezir-i âzam Kamenkeş Ali Paşa, Sult Murad'ı tahta geçirmekle yaptığı işten alarak rüşvetle iş görmeğe başlamış ve az zaman işi azıtmıştı. 1032 H./1623 M. senesi Ramazan bayramında vezir-i âzam, şeyhülislâmı ziyarete gidip görüşüldüğü sırada Yahya Efendi, bir münasebet düşürerek vezir-i âzamin irtikâbına işaret ile bu hususta nasihatlerde bulunmuş ve bundan dolayı Ali Paşa müteessir olarak dönmüş ve meseleyi kayın pederi bulunan Anadolu kazaskeri Bostanzâde Yahya Efendi'ye açmış o da :

— "Yahya Efendi şeyhülislâm kalırsa seni bir tuzağa düşürür" diyerek vezir-i âzami kışkırttı.

Bunun üzerine Kemenkeş Ali Paşa, birgün genç pâdişâha Yahya Efendi, Mere Hüseyin Paşa ile beraber olup sizi hükümdar yapmak isteyen ulema ittifakına mani oldu; ulema kendisine kırgındır ve hâlâ

hazretleri taht-ı âlîsinde otururken şer'an sualimiz vardır : Evvelâ adın nedir ve kimin oğlusun? ve bugün günlerden ne gündür? soralım. Sonra bunlara cevap verirse emîr-ül-müminîn pâdışahımızdır.. illâ değilse imameti şer'an caiz değildir, sabinin imameti caiz, mecnunun değildir. Bu haber valide sultana vardıkta ahvali belli, kaadir olmadığı muayyen cevabım yollamıştır (Tûğî tarihi, Belleten 43, s. 513).

[336] Valide Sultan, oğlunun gerek büyük biraderi Sultan Ahmed ve gerek yeğeni Sultan Osman taraflarından öldürülmek istendiğini bildiğinden bu defa hal'inden sonra Sultan Osman'ın akıbetine uğrayacağından korkmuştu {Tûğî tarihi, Belleten 43, s. 513).

[337] Tûğî tarihi zilkadenin yirmi ikinci pazar günü diyorsa da zilkadeni yirmi ikisi pazartesidir.

[338] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/148-149

zorbalarla beraberdir gibi sözleriyle Sultan Murad'ı şeyhülislâm aleyhine çevirmesiyle Yahya Efendi azlolunarak yerine Sultan Osman'ın kayın pederi olan eski müftü Esad Efendi tâyin edildi (1032 H. / 1623 M.).[339]

Anadolu Ahvali

Bazı Valılerın Vazıyetlerı

Celali eşkıyasının defi, İran muharebesinin sona ermesi ortalığı sükûna kavuşturdu ise de Anadolu'daki bazı valiler kendi bildikleri gibi hareket etmekte idiler; I. Ahmed'in ölümünden sonra devam eden İstanbul ahvali bunların cesaretlerini.arttırmış ve hususiyle Sultan Osman'ın kapıkulu ocaklarına karşı olan soğuk hareketi de bu kabil valilerin cüretlerini ziyadeleştirmişti; hattâ Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa daha Sultan Osman'ın katlinden evvel - belki de gizli verilen bir emre istinaden - padişahın yeniçerileri tedip etmek istemesinden cesaret almış, Erzurum kale-sindeki yeniçerileri kaleden çıkarmış ve sekban askeri yazmağa başlamıştı.
Bundan başka Maraş Türkmenlerinden olan Trablusşam valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa, Sultan Osman'ın katlinden cesaret alarak o taraflardaki yeniçerileri tard ile kendi sekban-lariyle âdeta müstakil gibi yaşıyordu- Hattâ Lefkeli Mustafa Paşa sadaretinde (1031 H./1622 M.) Seyfoğlu yerine Ketenci Ömer Paşa Trablusşam valisi olmuş ve Maanoğlu Fahreddin ile Yusuf Paşa'yı tedibe memur olmuşlarsa da o sırada Mere Hüseyin Paşa vezir-i âzam tayin olunduğundan Seyfoğlu rüşvet vermek suretiyle makamında bırakılmıştı.
Yine böylece Maraş beylerbeğisi olup on bin kişilik kuvveti bulunan Kalavun Yusuf Paşa da mühim serkeşlerden olup Abaza isyanında ona iltihak etmiş ve sonra Sivas önünde onun tarafından katledilmişti. Konya beylerbeğisi Safer Paşa da, kethüdasının zulmiyle Konya halkını ve sipahiyi bezdirmiş ve Niğde'yi zapteden Abaza Mehmed Paşa adamlarından Çopur Bekir tarafından baskına uğratılarak öldürülmüştür.[340]

---

[339] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/149
[340] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/149-150

Abaza Mehmed Paşa'nın İsyanı

Mehmed Paşa, Canbulad oğlu'nun hazine- darı olup genç ve ateşli bir delikanlı idi; Kuyucu Murad Paşa'mn Canbulad oğlu'yla olan muharebesinde esir edilmiş ve o sırada yeniçeri ağası bulunan Halil Ağa'nın (iki defa vezir-i âzam olan Halil Paşa) ricası üzerine Murad Paşa tarafından afvolunarak Halil Ağa'nın himayesine girmişti. Halil Paşa kaptan-ı derya olunca Abaza Meh-nıed'e deryabeyliği vermiş ve vezir-i âzam olup îran seferine giderken Abaza'yı Maraş beylerbeğisi tayin etmişti. Abaza Mehmed Paşa daha sonra yani 1030 H. 1621 M. de Erzurum beylerbeğisi olmuştu. Abaza Mehmed Paşa cahil, cesur, sa-dedil ve aklı gözünde kandırılması kolay bir adamdı.
Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum kalesinden yeniçerileri çıkarması üzerine[341] bunlar İstanbul'a, gelerek şikâyet ettiler. Bunun üzerine Abaza'ya Sivas beylerbeyiliği verilerek yerine Nasuh Paşa kethüdalığından yetişme Mustafa Paşa tayin edildiyse de Mehmed Paşa, azli kabul etmediği gibi civarındaki Kars ve Ahisha paşalarına da haber gönderip oralardaki kalelerden de yeniçerileri çıkarttırdı. Abaza, Halil Pasa'nın iyiliğini görmüş manevî evlâdı olduğu için onun tarafından kendisine nasihat yollu mektup gönderip Erzurum'u Mustafa Paşa'nın mütesellimine (vali vekili) teslim etmesi yazıldı ise de aldırış etmedi.[342]

Abaza'nın Sultan Osman'ın Kanını Istemesi

Abaza Mehmed Paşa, Sultan Osman'ın Abaza nin Sultan Osman'ın ölümünü kendi isyanı için iyi bir bahane yaptı, kanım istemesi Sekban namiyle başına otuz bin kişi toplayarak Şebinkarahisar'ı aldı ve ora sancak beyi Murtaza Paşa'yı kendine iltihak ettirdi, sonra Sivas ve Ankara üzerine yürüdü; ele geçirdiği yeniçeri, topçu, cebeci, acemi oğlanı gibi kapıkulu ocağı mensuplarını aman vermeyip öldürdü; kapıkulu süvarilerinden (sipah taifesinden)

[341] Yeniçeriler, eyaletlerde, hudutlarda kale muhafızı olarak bulunup, senede bir tebdil edilerek yerlerine İstanbul'dan yeni muhafızlar yollanırdı.
[342] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/150-151

kimseye dokunmadı. Etraf beylerine kendisine iltihak etmeleri için mektuplar gönderdi; bunlardan bir kısmı Abaza ile birleşti, isyanın zahirî sebebi Sultan Osman'ın kanını istemek ve buna sebep olan yeniçerileri öldürmekti.

Abaza Mehmed Paşa kırk bin kişiyi bulan kuvvetiyle Ankara'yı kuşattı; İstanbul'dan Çağalazâde Sinan Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa serdar olup Anadolu ve Karaman beyleri ve dört bin yeniçeri emrine verildi. Abaza Mehmed Paşa Ankara'nın iç kalesini alamadığı için Niğde'ye kışlamağa gitti. Abazayı isyanında teşcî eden Abaza şeyhi diye meşhur olan Sarıbaba zade Abdurrahim idi; bu Abazaya Sahib-i huruç olduğunu söyliyerek safdil adamı inandırmıştı.

Bu sırada devletin başına Bağdad gailesi çıkmış olduğundan Abaza isyanı ikinci dereceye düşmüş ve hükümet evvelâ onu hal etmeğe uğraştığından bu vaziyetten istifade eden Abaza Paşa da mevkiini iyice kuvvetlendirmişti.[343]

Veziri Âzamin Abaza Üzrine Tayini

IV. Murad'ı hükümdar ilân ettiren Kemankeş Ali Paşa dessas, hilekâr ve mürtekip bir adam olduğundan nihayet aleyhdarları fırsat bulup bu arada kendisinin Mısır'dan getirttiği eski dar-üs-saâde ağası Mustafa Ağa'nın desisesiyle katline tuzak kurulmuştu. Bu sırada îran Şahı Abbas'ın Bağdadh elde ettiği haberi gelmiş ve pâdişâh bunun aslı olup olmadığını vezir-i azamdan sormuş ise de inkâr etmiş, fakat işgalin doğru olduğunun tahakkuk etmesi üzerine düşmanları fırsat bulup fenalıklarını zikreyledik-lerinden saraya davet edilip öldürülmüş ve yerine kubbe vezirlerinden Çerkeş Mehmed Paşa tayin olunup evvelâ Abaza ve sonra da îran seferine memur edilmiştir (14 nisan 1624 / 1033 cemaziyelâhır).

Yeniçeri kethüdası Mihaîiçli Sarı Mehmed Ağa, bu sefer esnasında ağa kapısında sefere gidecek odabaşılara bu sefer yeniçerinindir; Abaza'nın, başka taife ile husumeti yoktur; siz de ona göre kalabalık ile sefere gidin dermiş; bunu duyan Abaza Mehmed Paşa, yeniçeri kethüdasına bir mektup yollayarak ocağı, pâdişâh katilliği ve katilleri

---

[343] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/151

himaye ile ittiham etmişti[344].
1033 şabanında (1624 mayıs) vezir-i âzam ocaklılarla Üskü-rfar'a geçti Yeniçeri ağası Boşnak Hüsrev Ağa idi. Vezir-i âzam Konya'ya gelince Abaza'ya nasihat yollu mektup gönderdi ise de dinlemedi ve şeyhinin sözüyle muharebeye karar verdi. Kayseri sahrasına gelindiği zaman vezir-i âzamin, Abaza ile beraber olarak yeniçerileri kırdıracağı şayiaları çıktı ise de Abaza'nın casusları vasıtasiyle orduya giren bu propaganda ocak zabitlerinin nasihatleriyle yatıştırıldı.
Abaza, Kayseri ve Sivas taraflarındaki Türkmen uluslarını bir çok vaidlerle kendisine celbetmişti; muharebe başlayıp şiddet kesbettiği ve Abaza kuvvetleri sarsıldığı sırada Türkmenlere haber gönderip onların harbe iştirakini emrettiyse de onlar :
— "Bizim ol yükte bacımız yoktur; somun yedirdiği ada ile iş görsün" diyerek çekilip gitmişlerdi. Bu sırada Abaza ile müttefik görünen Sivas valisi Tayyar Mehmed Paşa ile Mür-teza Paşa harp esnasında birbirleriyle anlaşarak dönüp Abaza kuvvetlerine kılıç üşürdüler. Neticede Abaza'nın levend ve sekbanları bozulup kaçtılar; Abaza evvelâ hazine sandıklarım kaçırıp arkasından da kendisi kaçtı. Abaza'nın Niğde kalesinde bulunup mağlûp olması üzerine oradan kaçırılan zevcesi ile kızı Anadolu beylerbeğisi Balıkesirli Solakoğlu îlyas Paşa tarafından takip olunarak yakalanıp serdarın yanına getirildi.
Vezir-i âzam ve serdar Mehmed Paşa, Abaza'yı takip ederek Tercan'a, gelmişti. Bu sırada Abaza Mehmed Paşa tarafından afvı hakkında serdara mektup ve adamlar geldi; kışın yaklaşması sebebiyle Erzurum muhasarasının mümkün olamıya cağı düşünülerek Abaza afvolunup Erzurum valiliğinde bira kıldı ve Erzurum kalesine konulacak yeniçerilere dokunmayacağ şart kondu. Bunun üzerine kaleye bir haseki ve on bölük başı ile iki bin yeniçeri konulup vezir-i âzam kışlamak üzere Tokat'a geldi (1034 muharrem / 1624 ekim) [345]

Vezir-i âzam bundan sonra ilk bahardaki seferini Bağdac üzerine yapacağı için ona göre hazırlık yapıyordu[346]. Fakat bu sırada hasta

---

[344] Fezleke, c. 2, s. 55 ve Naîma, c. 2, s. 312.
[345] Kâtip Çelebi, Abaza çenginde babasiyle beraber kapıkulu süvarilerinin silâhdar bölüğünde bulunup muharebeyi görmüş ve eserinde bunu zikretmiştir (Fezleke, c. 2, s. 55 ve Naîma, c. 2, s. 321).
[346] Vezix-i âzam Çerkeş Mehmed Paşa'nın bu hazırlıkları arasında fcırl-bin keçi derisi tulum, dört yüz kelek, yüz yirmi bin kile arpa, kuk bin kile buğday ve yeniçeri peksimedi, Türkmenlerden iki yüz yirmi katar deve ve elli bin koyun tedariki vardı.

olarak Tokat'a, girildikten beş, on gün sonra vefat etti (1625 ocak başı). Yerine Bağdat havalisine vukufu olan Diyarbakır beylerbeğisi vezir Hafız Ahmed Paşa tayin edildi[347]

Bağdad Olayları Ve İran Muharebesi

Yusuf Pasa Ve Bekir Subaşı

1032 H'/1623 M" de Bağdat valiliğinde Yusuf Paşa adında bir vezir bulunmakta idi; Bağdad on iki bin yerli kulu ile kale azapları olup bunlarm kumandam Bekir Subaşı isminde biri idi. Bekir Subaş o tarafların eşrafından olup uzun müddet subaşılıkta bulunduğu için şöhret ve itibarı vardı; kendi adamlarını çorbacı yapma suretiyle askerî işleri eline almış, her işe burnunu sokmuş, vali olarak gelen beylerbeğileri gölgede bırakmıştı. Bunun nüfuz ev tahakkümüne karşı gelmek isteyen bazı aleyhdarları da vardı; bunlardan biri azaplar yüzbaşısı Mehmed Ağa idi; Bekir Subaşı'nın Bağdad haricinde kendisine muhalefet eden diğer bir aleyhdarını ele geçirmek için Bağdad dışına çıktığını fırsat bilen yüzbaşı Mehnaed Ağa evvelâ subaşmm oğlunu öldürmek ve sonra Bekir'in hakkından gelmek üzere bazı taraftarlariyle ittifak ettiyse de bundan haberdar olan subaşımn oğlu Mehmed kendisini kuşatmağa gelen yüzbaşıyı bozup Içkalede bulunan vali Yusuf Paşa'nm yanma kaçırmış ve sonra gelip kaleyi muhasara ederek validen yüzbaşı Mehmed Ağa'yı istemiş ve aynı zamandşj. babası Bekir Subaşı'ya da haber gönderip Bağdad'a çâğırtmıştı.[348]

Yusuf Paşa'nın Ölümü

Süratle Basdad'a. selen Bekir Subaşı, Yusuf Paşa'dan yüzbaşıyı istedi ve sana zararımız yoktur diye haber gönderdi. Yusuf Paşa kendisine iltica etmiş olan yüzbaşıyı teslim etmeyi küçüklük sayarak red cevabı verdi; bunun üzerine subaşı kaleyi sıkıştırdı. Yusuf Paşa cesur bir asker olduğundan bizzat, kaleden çıkarak Bekir Subaşı

---

[347] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/152-153
[348] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/153-154

kuvvetlerini kırar ve Araplar tarafından kendisine gönderilen zahireyi alıp yine kaleye girerdi. Birgün Yusuf Paşa, Bağdad kalesinin îmam-ı âzam kapısı tarafındaki burcunda durup topçulara nişan almağı ve hedefi gösterirken Bekir Subaşı kuvvetleri tarafından atılan bir kurşun kale mazgal deliğinden içeri girerek Yusuf Paşa'yı kasığından yaralayıp ölümüne sebep oldu.

Bunun üzerine Yüzbaşı Mehmed Ağa mukavemet ede-miyerek aman isteyip kaleden inerek teslim oldu. Bekir Subaşı, yüzbaşı ile oğullarım Dicle nehrinde bir kayık içine bağlayıp üzerlerine neft döküp ateşledi ve kendisi bu feci manzarayı seyretti. İçkaledeki hazine ile cephaneyi aldı ve bundan istifade ile muhaliflerini ortadan kaldırdı ve bir uydurma valilik emri okutarak Bağ-dadhn hükümet tarafından kendisine tevcih edildiğini ilân eyledi (1032 H./1623 M.).[349]

Hafız Ahmed Paşa'nın Bekir Subaşı Üzerine Serdarhğı

Bağdatdaki hâdiseler İstanbul'dan duyulunca bura valüiğine Diyarbakır beylerbeyliğinden açıkta bulunan Süleyman Paşa tayin edilip oda kendi vekâlet etmek üzere acele mütesellimini gönderdiyse de Bekir Subaşı bize Paşa lâzım değildir diye mütesellimi kabul etmedi; bunun üzerine Bekir Su-başı'mn tedibine Diyarbakır valisi Hafız Ahmed Paşa tayin olundu.

Hafız Ahmed Paşa müdebbir, iyi görüşlü bir zat olduğundan bu hususta bazı tecrübeli adamlarla görüştü; Bekir Subaşı'nın sıkışınca îran şahının kucağına atılacağını anladığından Bağdad eyaletinin subaşıya verilmesini İstanbul'a yazdı ise de teklifi kabul edilmedi.

Bunun üzerine Hafız Paşa, emrine verilen Sivas, Maraş, Musul, Kerkük valileri ve Kürd beyleri kuvvetleriyle Bağdad üzerine yürüyüp karşı çıkan Subaşı kuvvetlerini bozdu; Musul valisi Yekçeşim Hüseyin Paşa hemen Bağdad üzerine yürümesini teklif ettiyse de Kerkük valisi Bostan Paşa îran kuvvetlerinin taarruz etmesi ihtimalini ileri sürerek bu teklifi kabul ettirmedi; fakat daha sonra görüşülerek Bağdad tarafına gidilmesi kararlaştı.

Bu sırada Bekir Subaşı orduda bulunan yedi sekiz bin sekbanı kendilerine onar kuruş vermek suretiyle Osmanlı kuvvetleri arasından

[349] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/154

ayırmak isteyerek gizlice kendilerine mektup gönderdi ise de Hafız Ahmed Paşa bunlara beşer kuruş bahşiş vererek sekbanları tatmin etti.[350]

Bagdatın Muhasarası

Hafız Paşa sekbanların bahşişlerini verdikten sonra; Bağdad önüne gelindi. Serdar, Bekir Su-başı'ya, orduda istediği paşalardan birisini -çünkü Süleyman Paşa ölmüştü- vali olarak kabul edip kendisi yine eski vazifesinde kalmasını ve canına dokunulmıyac ağını bildirdi ise de Subaşı kabul etmiyerek müdafaaya kalktı; bunun üzerine Bağdad muhasara edildi; fakat Bekir Subaşı vaziyetin ciddiyetini gözönüne alarak daha evvel Şah Abbas'a müracaat ile himayesini istemiş ve Osmanlı kuvvetlerini buradan defederse Bağ-dad'ı şaha teslim edeceğini vaid eylemişti.[351]

Sah Abbasın Kuvvet Gondermesı

Iran sahı Bekir Subaşı'nm teklifini alınca dernal otuz kin kişilik bir kuvvetle Hanlar Han Karçıkay'ı gönderdiği gibi Bekir Subaşı'ya da emirlik alâmeti olarak tac ve rakam (berat) yolladı; Bekir Subaşı bir taraftan bu tedbire başvururken aynı zamanda Hafız Paşa'ya bir adamiyle mektup gönderip:
— "Benim bu bususta günahım yoktur, pâdişâh hizmetine girmiş iken bana gadrettiler; siz lütfedip Bağdadh düşmana vermeğe sây eylemeyin, bir alçak payelû beylerbeyi gönderin, kabul edelim" demişti. Bunun üzerine vaziyeti müzakere edildi; nihayet Şah Abbas'tan, Subaşı'ya tac geldiği duyulması ve aynı zamanda Karçıkay Han'dan Hafız Paşa'ya gelen mektupta da Suba-şının şahın emanında olduğunun bildirilmesi ve Bağdad'a Şah Abbas namına para basılacağının haber alınması ve bu sırada Karçıkay kuvvetlerinin Öncülerinin Bağdad önlerine yakın sokulması üzerine Bağdad valiliğinin Bekir Subaşı'ya verilmesinden başka çare olmadığı görüldü; Hafız Paşa Subaşıyı Bağ-dad'tan çıkarmak için ona başka bir

[350] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/155
[351] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/155

eyalet vermek istedi.[352]

Bekir Subaşı'nin Bağdad Valiliği

Hafız Paşa, Bekir Subaşı'ya Rakka beyliğini ve oglu mehmete de Dicle sancağı fermanlarında yazdırarak kendisini istimzaç için tmadiye sancağı hâkimi Seyyid Han'ı Bağdad'a gönderdi. Sey-yid Han, Bekir Subaşı'ya nasihat etti ve "Birkaç günlük Ömre mağrur olup bu büyük günahı nasıl irtikâp edersin?" diye sordu; o da "Şimdiden sonra nasıl olmalıdır?" diye sorunca Seyyid Han "Size Rakka ve oğlunuza Dicle sancağı verilmesi için ben tavassut edeyim" der demez bu sözden hiddetlenen Bekir Subaşı, Seyid Han'ı kovdu.
Bunun üzerine Bekir Subaşı Bağdad'ın Şah'a ait olduğunu arzu edenlerin kalması ve etmiyenlerin çıkmasını ilân eyledi; vaziyetin ciddiyetini anlayan Hafız Paşa derhal Bağdad valiliği menşurunu Bekir Subaşı adına doldurarak bir mektupla beraber Harput beyi Küçük İbrahim Bey ile yolladı ve :
— "Bağdad eyaleti sana tevcih olunmuştur; basiret üzere olup muhafazasına ikdam edesin" diye bir de mektup yazarak Bekir Paşa'ya gönderdi; bunun üzerine tayininden memnun olan Bekir Paşa, İran şahma Bağdad'ı teslim edeceğine dair olan vadine pişman oldu ve Şah adına Bağdad Önlerine gelmiş olan Safikulu Han'ı birkaç gün ziyafetlerle oyaladı; fakat Safi-kulu, Bağdad'm. teslimini isteyince Bekir Paşa:
— "Şalım, Hân'ın ömürleri uzun olsun; bizi Osmank galebesinden kurtardınız; biz şahın edna kuluyuz; hazine ve hediyelerimizi kendisine takdim ile kulluğumuzu arz ederiz" diye Safikulu Han'a haber yollayınca bu haberden Safikulu Han hiddetlenip :
— "Bu kongaygidi[353] ne herzesini yer; meğer bizim şahımız oğlancık mıdır ki böyle kelimat ile firib verir; pes bizi bunda maskaralığa mı davet eder?" diye haber gönderip keyfiyeti aynı zamanda Şah Abbas'a bildirmiştir.
Bekir Subaşı, Safikulu Han'dan, bu cevabı alınca hiddetlenip şah

[352] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/156
[353] Koca pezevenk demektir.

tarafından Bağdad^a gönderilen üçyüz kızılbaşı yanma getirterek şahın gönderdiği tacı Önlerinde tekmeleyip yuvarladıktan sonra :
— "Padişahım günahımı afv ile Bağdad eyâletini bize verdi; varın gidip şahınıza bildirin, öyle ki Bağdad üzerine asker göndere; vermek ihtimalim yoktur, sonra nadim olur" deyince muhalefet edenleri öldürüp karınlarını yardırarak kale bendine astırdı, diğerleri de çıkıp gittiler.
Bekir Subaşı, tayininden dolayı Hafız Paşa'ya mektup yazıp teşekkür ettikten sonra kendisine emniyet gelmek üzere Bağdad önünden çekilip Diyarbakır'a dönmesini rica etti, o da avdet eyledi. Bütün bu hâdiseler 1032 H./1623 M. senesinde cereyan etti.[354]

Anadolu Ahvali

Bazı Valılerın Vazıyetlerı

Ceîâlî eşkıyasının defi, Iran muharebesinin sona ermesi ortalığı sükûna kavuşturdu ise de Anadolu* -daki bazı valiler kendi bildikleri gibi hareket etmekte idiler, I. Ahmed'in ölümünden sonra devam eden İstanbul ahvali bunların cesaretlerini arttırmış ve hususiyle Sultan Osman'ın kapıkulu ocaklarına karşı olan soğuk hareketi de bu kabil valilerin cüretlerini ziyadeleştirmişti; hattâ Erzurum valisi Abaza Melımed Paşa daha Sultan Osman'ın katlinden evvel - belki de gizli verilen bir emre istinaden - Pâdişâhın yeniçerileri tedip etmek istemesinden cesaret almış, Erzurum kale-sindeki yeniçerileri kaleden çıkarmış ve sekban askeri yazmağa başlamıştı.
Bundan başka Maraş Türkmenlerinden olan Trablusşam valisi Seyfoğlu Yusuf Paşa, Sultan Osman'ın katlinden cesaret alarak o taraflardaki yeniçerileri tard ile kendi sebkanla-riyle âdeta müstakil gibi yaşıyordu. Hattâ Lefkeli Msutafa Paşa sadaretinde (1031 H. / 1622 M.) Seyfoğlu yerine Ketenci Ömer Paşa Trablusşam valisi olmuş ve Maanoğlu Fahreddin ile Yusuf Paşa'yı tedibe memur edilmişlerse de o sırada Mere Hüseyin Paşa vezir-i âzam tayin olunduğundan Seyfoğlu rüşvet vermek suretiyle makamında bırakılmıştır.
Yine böylece Maraş beylerbeğisi olup on bin kişilik kuvveti bulunan

[354] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/156-157

Kalavun Yusuf Paşa da mühim serkeşlerden olup Abaza isyanında ona iltihak etmiş ve sonra Sivas önünde onun tarafından katledilmişti. Konya beylerbeğisi Safer Paşa da, kethüdasının zulmiyle Konya halkını ve sipahiyi bezdirmiş ve Niğde'yi zapteden Abaza Mehmed Paşa adamlarından Çopur Bekir tarafından baskına uğratılarak öldürülmüştür.[355]

İran Muharebesi

Şah'in Bağdad'ı Muhasarası

Vaziyetten haberdar olan Şah Abbas,Karçıkay Han ı o tarata sevk ettiği gibi kendisi de hazırlığa başladı. Bekir Paşa, Karçıkay Han'ın müracaatına da red cevabı verince keyfiyeti Musul'da bulunan Hafız Ahmed Paşa'ya bildirerek otuz bin kişilik İran kuvvetinin gelmekte olduğunu da haber verdi ve zahire yardımı istedi; o da gönderdi.
Şah Abbas kat'î red cevabı alınca bizzat sefere çıktı ve 1032 şevvalinde (1623 temmuz) Bağdad önüne gelip muhasara etti; keyfiyet Hafız Ahmed Paşa tarafından İstanbul'a bildirildi ise de o şurada vezir-i âzam bulunan Kemankeş Ali Paşa ehemmiyet vermeyip vaziyeti pâdişâha bile arza lüzum görmedi. Bekir Paşa, Hafız Paşa'nın bizzat gelmesinden korkarak Yekçeşim Hüseyin Paşa'yı yardıma istedi, fakat Hüseyin Paşa Kızılhan mevkiinde Şah kuvvetleri tarafından karşılanarak kaleye kapanıp müdafaada kaldı ve bu esnada Hafız Paşa'nın ikazına rağmen şahın hilesine kapılarak öldürüldü; bu suretle Bağdad'a yardımcı asker konulamadı.
Bu vaziyet üzerine Hafız Paşa'nın Bağdad'a yardıma gelmesi Bekir Paşa'yı korkutacağı gibi, aynı zamanda Abaza Mehmed Paşa'nın Diyarbakır taraflarına inmek istemesi Hafız Paşa'nın aşağıya inmesine mâni oluyordu; vaziyet istanbul'a. yazıldıysa da bir haber alınmadı; Hafız Paşa da Mardin'de kalarak iki tarafı kolluyordu.[356]

Bekir Paşanın Oğlunun Hıyaneti Sah'ın Bagdatı Alması

[355] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/157-158
[356] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/158-159

ŞahAbbas Basdadh iyice sıkıştırdı ve lağımlar koydurduysa da bunların çoğu bulunarak iptal edildi; zorlukla almaktan ümidini kesti, tç kalenin müdafaası Bekir Paşa'nın oğlu Derviş Meh-med'in kumandası altında idi. Şah Abbas casusları vasıtasiyle Mehmed'i avlayarak Bağdadh kendisine vermeği vadeyledi. Muhasara üç ay sürmüş kıtlık iyice artmıştı; kedi köpek kalmamış hepsi yenilmişti; fırsat bulanlar Şah ordusuna kaçıyorlardı. Bekir Paşa'nın en ziyade itimat ettiği adamları bile kaçarak kale vaziyetinden şahı haberdar ediyorlardı, Bekir Paşa'nın oğlu şahın vaidlerine aldanıp gizlice şahtan Bağdad valiliği beratını getirtti ve Bağdat'ın gizli kapısından şah askerini içeriye aldı; derakap kapılar açıldı; kale zaptedildi. Bekir Paşa yakalanarak şahın huzuruna getirildi ve orada oğlu Mehmed'i Şah'la beraber oturur gördü. Şah kendisine :
"Niçin böyle yaman iş ettin?" deyince, Bekir Paşa cevap olarak :
— "Şahım yaman işi ben etmedim; bu veled-i zina etti" sözleriyle mukabele eyledi ve oğluna söğüp saydı.[357]

Bekir Pasa İle Oğlunun Akıbetleri

Bekir'in oğlu Mehmed, şaha yaptığı hizmetinden cesaret alarak babasına :
— Sen Bağdad'ı vermeğe ahd edip sözünde durmadın ve ben ol ahdi yerine getirip verdim. Şimdiden sonra mal nerede ise ver. Şah seni azad eylesin dedi sonra kendisini soyup ateşe karşı yağı çıkıncaya kadar eziyet edip bütün malını söylettiler. Bu hali seyreden oğlu, babasının karşısında Şah Abbas'la beraber şarap içerdi. Sonra Bekir Paşa'yı bir kayığa koyup üzerine neft döküp Dicle'de yaktılar; devletine yaptığı fenalığın ve yüzbaşı Mehmed'e yaptığının aynı cezasını gördü.
BağdatPın. şah tarafından işgalinden sonra Bağdad'taki Sünnîler ve bu miyanda Bağdad kadısı, büyük cami hatibi ile şeyhi de işkence ile öldürüldüler; şehir baştan başa soyuldu, bu arada îmam-ı âzam Ebû Hanife ve Pîr Abdülkadir Geylânî türbeleri hem soyuldu ve hem yıktırıldı.
Şah Abbas Bağdad'da yapacaklarını yapıncaya kadar Bekir'in oğlu

[357] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/159

Derviş Mehmed'e güler yüz gösterdi işi bitince kendisinden kurtulmak isteyerek babasına böyle merhametsizce hıyanet eden adamın bana ne hayrı olacak diye kendisini Horasan'a, sürgün etti.
Hafız Ahmed Paşa Bağdad'ın sukutunu hükümete bildirip kendisi de Diyarbakır'a döndü.[358]

Musul Ve Kerkuk Taraflarının Vazıyetı

Şah Abbas Bağdadh aldıktan sonra Karçıkay Han'ı Mardin taraflarının yağmasına yolladı ve sonra Musul halkı şaha müracaatla vali istediler, arkasından Kerkük de Musul ile beraber İranlıların eline düştü. Diyarbakır*da. bulunan Hafız Paşa Iran kuvvetlerinin gelmeleri ihtimaline binaen Diyarbakır'ı tahkim ile müdafaa tertibatı aldı ve bütün bu halleri istanbul'a bildirdi; fakat az sonra Musul ve Kerkük İranlılardan geri alındı.[359]

Hafız Paşa'nın Âzamlikla İran Serdarhğı

Hükümet doğuda biri Abaza Mebmed Paşa Tezir-i ve diSeri Bağdad ve Iran olarak ıkı muhım gaile karşısında idi. Abaza isyanı vezir-i âzam Çerkeş Mehmed Paşa'nın galeb esiyle söndürülmüş olup bundan sonra da Bağdad üzerine gidilecekti; fakat Tokat'ta vefatı vukubulduğundan Defterdar Baki Paşa ile yeniçeri ağası Hüsrev Ağa'nın inhaları üzerine yerine kapısı mükemmel olan Diyarbakır beylerbeğisi vezir Hafız Ahmed Paşa vezir-i âzam Bu sırada Şah Abbas, kendisine muhalefet eden bazı Gürcü beylerini yola getirmek için Karçıkay Han'ı Gürcistan taraflarına göndermişti. Gürcü beylerinden Kartlı (Kârtil) prensi Mag-rav Han zahiren Şah Abbas'a sadık görünerek diğer Gürcülerle beraber îCarçıkay Han'ı iğfal eyleyip askerini mağlûp ve Karcıkay'ı katleylemisler ve kendilerine yardım etmek üzere Hafız Ahmed Paşa'yı büyük muvaffakiyetler elde edileceği vadiyle kendi taraflarına çekmek istemişlerdi; fakat vezir-i âzam Bağdadim istirdadına memur olduğu için asıl vazifesini ihmal İle sergüzeşt peşinde koşmak istemediğinden teklifi kabul etmemiş,

---

[358] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/159-160
[359] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/160

yalnız Gürcülere icabında yardım etmek üzere Batum beylerbeğisini Gürcistarta serasker tayin eylemiştir.[360]

Bagdat Uzerıne Hareket

Diyarbakır'da hazırlığını yapan Hafız Ahmet Paşa, askerî harekât hakkında ordu erkâniyle görüştü. Kumandanlar ve tecrübeli beyler topların ve kale cengi levazımatının noksan olduğunu söyledilerse de vezir-i âzami Bağdadhn kolayca alınacağını tahmin ile anahtarlarının cebinde olduğunu söylemişti; kumandanların top noksanı hakkındaki mütalealari kabul olunarak dört kıta Bedoioşka top ilâve edildiyse de bunun güllesiyle barutu hesap edilmemişti.[361]

Bağdad Muhasarası

Diyarbakır beylerbeyliğine tayin edilen Murad Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Balıkesirli Ilyas Paşa ordunun öncüsü olarak ileri şevke dildiler. 1034 zilhicce ve 1625 eylülde ordu hareket etti, Bağdad önlerine varıldığı zaman, buranın anahtarları cebinde olduğunu söyleyen vezir-i âzam tereddüde düştü ve nihayet 1035 safer ve 1625 kasımda Bağdad kuşatıldı.
Muhasara pek uzun sürdü; yapılan müteaddit hücumlar, konulan lâğımlar bir netice vermedi; zaten kale tam muhasara edilmediğinden, fırsat buldukça İran kuvvetleri kaleye girebiliyorlardı; bunun üzerine iki buçuk ay sonra yerler çadırlarla kapa-tılabildi; muhasaranın yetmiş ikinci günü bazı lâğımların atılmasını müteakip umumî hücum yapıldıysa da muvaffak olunamadı.

Şahın Gelmesi

Şah Abbas, kalenin sıkışık vaziyetini haber alınca otuz bin kişilik kuvvetle Şehriban ve Diyale
bunun üzerine Hafız Paşa, ordu erkânını sipere çağırıp görüştü ve bunlara işte şan geldi, barut ve erzak azaldı ne yapmalı diye sordu.

---

[360] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/160-161
[361] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/161

Bazıları muhasaranın kaldırılarak şahın üzerine gidilmesini veyahut muhasaranın kaldırılarak dönülmesini söyledilerse de yeniçerilerle, süvariler muhasarada sebat edilmesini ileri sürdüler.

Şah Abbas'a karşı Murad Paşa sevkedildi ise de muvaffak olamıyarak bozulup orduya geldi; bunun üzerine şah ilerliyerek asıl kuvvetlerle karşılaştı ve ilk çarpışmada Iran kuvvetleri çekildi; ertesi günü Şah, Hafız Paşa'ya mektup yollayıp ben Bağdadh Celâli elinden aldım; Pâdişâh hazretlerine nâme gönderip oğlum için rica ettim, eğer vermezse size teslim ederim demiş. Buna karşı vezir-i âzam da :

— "Biz hâlen Pâdişâhın vekil-i mutlakı olup anın cevabı bizdedir; ol tarafa nâme göndermeğe hacet yoktur, bu gibi sözlerle Bağdaştan el çekmeziz; padişahın fermanı budur ki, Şah, İmam Ali ziyaretine gelmiş. Biz de varıp Şeyh Safi'yi[362] ziyaret edelim" sözleriyle mukabele etmiştir.[363]

Sah'la Muharebe

Bizzat Şah Abbas'la yapılan üç cenkten üçüncüsüpek şiddetli olmuştu. Şah'm maksadı Osman lı kuvvetlerini siperlerden çıkarıp sahraya çek tikten sonra hücuma geçmekti; fakat Serdar-ı ekrem, Şahın maksadını anladığından yerinden ayrılmadı, ve sabahtan ikindiye kadar devam eden muharebede Iran kuvvetleri bozularak çekildi; harp bir kaç defa Osmanh kuvvetlerinin aleyhine döner gibi olduysa da Yeniçeri Ağası Husrev Ağa'nın ve bilhassa Hafız Ahmed Paşa'nın elinde ok ve yay olduğu halde askeri teşci etmeleri vaziyeti kurtararak neticeyi kazandırdı.

Şah Abbas bu muvaffakıyetsizlik üzerine anlaşmak üzere Tohte Han adında bir elçi yolladı ve uzun uzadıya görüşüldü, fakat bir netice hasıl olmadı. Bunun üzerine Şah Abbas ehliyetli birisinin murahhaslıkla gönderilmesini istemesi üzerine vezir-i âzamin selâm çavuşu Mustafa Ağa, şahın yanına yollandı.[364]

---

[362] Safeviyyc hanedanının ceddi olup ETdebiVde medfun bulunan Şeyh Safıyyüddin kastedılmektedır.
[363] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/161-162
[364] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/162

Askerin İsyanı Ve Serdarın Avdeti

Bagdad muhasarası dokuz ay sürmüştü; asker ve tasta ve aç vaziyette idi, orduda at ve eşek etı kalmadığından, mazı, kestane, diken otu yenıyordu; bundan başka harp levazımatı da bitmiş gibi idi. Şahın muvaffak olamıyarak çekilerek bir anlaşma istemesi ordu erkânına ümit vermişti.
İşte tam bu sırada kapıkulu askerleri ayaklandı; "orduda yiyecek yok, at ve eşek kalmadı niçin oturuyoruz?" diye Hafız Paşa'nın çadırına hücum ettiler ve sen kızılbaşla berabersin diye kendisini ata bindirip îmam-ı âzam kulesine hapse götürüyorlardı. Bu fena hali elçi Tohte Han ile diğer îr an murahhasları da seyrediyorlardı; Ocak ihtiyarları askerin önüne geçip :
— "Paşa, serdarımız ve pâdişâh vekilidir, şah askeri ensemizde, bu hal nice olur? Düşman hücum ederse baş yok kim cevap verir ?" diyerek vezir-i azamı ellerinden aldılar. Biz Bağdadh almadan dönmeyiz diyen kabadayılar bu defa da gitmek yaygarasına başlamışlardı. Hafız Paşa, şaha gönderilen elçimiz gelsin bir, iki gün sonra kalkarım diye bunları yumuşattı.
Şah taraftarları tarafından el altından Hafız Paşa aleyhine tertip edilen isyan ümit edilen neticeyi verdi; keyfiyet derhal Iran elçisi tarafından şaha bildirildi.[365]

Osmanlı Murahhasının Avdeti

İran ordusuna varan Mustafa Çavuş'a, Şah Abbas çok riayet ederek kalenin Osmanlıya teslimine dair uâme vereyim dedi; filhakika 1626 senesi haziran sonu (15 şevval 1035) nâmeyi yazarak çavuşa verdi ve görüşülen sulh makbulümdür, kaleden çıkan askere katiyyen ilişilmesin diyerek bir takım hediyelerle Mustafa Çavuş'u göndermişti; Osmanlı murahhası henüz ayrıldığı sırada Osmanlı karargâhmdaki İran elçileri, kapıkulu askerinin isyanını bildirmiş olduklarından şah, Mustafa Çavuş'u döndürüp elinden nâmeyi alıp yırtarak :
- "Serdar Bağdad üzerinden kalktı gitti, giden askere kale vermek

[365] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/163

olmaz; var git gördüğünü söyle" sözleriyle Mustafa Ça-vuş'u geri yolladı ve bu defa da Bağdad elde edilemedi (1626 temmuz / 1035 şevval). Bu dokuz ay muhasarada asker pek zayıf <lüşmüş ve çok sıkıntı çekmişti. Takatsizlik yüzünden dönünşte çok asker vollarda dökülüp kalmıştı.[366]

Hafız Âhmed Paşa'nın Azli

Vezir-i âzam vaziyeti pâdişâha arzederek ağır ağır" Diyarbakır'a geldi. Şah Abbas Osmanlı kuvvetlerine taarruza cesaret edemiyerek o da geri dündü. Sultan Murad, Hafız Paşa'nin gönderdiği arızayı
getiren memuru huzuruna kabul ederek dinledi ve vezir-i azama hıl'at ile Halep'de kışlaması hakkında ferman gönderdi. Hafız Paşa Halep'te iken İstanbul'da bulunan aleyhdarlan, bu muvaffakıyetsizliğini ileri sürerek padişahı vezir-i âzam aleyhine çevirdiklerinden V, Murad, Hafız Paşa'yı azlederek yerine eski vezir-i âzam Halil Paşa'yı tayin eyledi (1036 rebîulevvel / 1626 aralık). Halil Paşa kış içinde Haleb'e gitmek üzere yola çıkarıldı; Hafız Paşa hakkında pâdişâhın teveccühü baki olması sebebiyle İstanbul'a davet olunarak sadaret kaymakamı ve damad oldu.[367]

Abaza Mehmed Paşa'nin İkinci İsyanı

Abaza Nın Vaziyeti

Abaza Mehmed Paşa afvedildikten sonra levend ve sekbanları vasıtasiyle yavaş yavaş etrafa el uzatıp herkesin malını müsadereye ve yine yeniçerileri öldürmeğe başlamıştı; Hafız Paşa'nm azli üzerine efendisi olduğu için Abaza'yı ele geçirir dîye ihtiyar Halil Paşa vezir-i âzam olmuştu. Halil Paşa, Haleb'e geldikten sonra hazırlığını yaparak 1627 temmuzda Halep'ten çıkıp Diyarbakır'a, geldi; buradan Bağdad üzerine gidecekti. Bu sırada hudut üzerinde bulunan Ahisha kalesinin İranlılar tarafından muhasara edildiğinin duyulması üzerine Diyarbakır beylerbeğisi Hüsrev Paşa ile Halep beylerbeğisi

[366] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/163
[367] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/164

Nogay Paşa ve Rumeli valileri memur edilip hepsinin üzerine de Dişlenk Hüseyin Paşa serdar tâyin olunarak Ahisha üzerine gönderildiler; arkalarından serdar-ı ekrem Halil Paşa da gitmeğe karar verdi ve aynı zamanda Abaza Paşa'ya da Bostan Paşa ile haber gönderip Dişlenk Hüseyin Paşa ile beraber gitmesi emrini yolladı.
Abaza Mehmed Paşa, Halil Paşa'ya mektup gönderip itaatini arzetmekle beraber kendi levendlerinin yeniçerilerden için Muş tarafından Ahisha üzerine gidilmesini kendisinin de seraskerlikle paşalar ile beraber hareket etmesine müsaadesini rica etti; fakat Halil Paşa, yeniçerilerin kendisinin seraskerliğine muvafakat etmiyeceğini Abaza'ya bildirdi ve bu sefere çıkıp bir hizmet gösterirse padişah yanında makbul olacağını yazdı.[368]

Abaza'nın Baskını

Abaza Mehmed Paşa çok ihtiyatlı hareket kendisini iğfal için dökülen tatlı dillere kapılmayıp, yakaladığı bazı ulaklardan kendi katli hakkında gönderilmiş olan bazı mektuplar elde etti; fakat vaziyeti belli etmiyerek itaat eder göründü ve Ahiska'ya gideceğini bildirdi.
Bu sırada Ahisha'ya yardım olmak üzere Karadeniz yoluyla gönderilen yeniçeriler Erzurum Önüne gelmişlerdi; asıl maksat Ab a z a'yı Erzurum'dan çıkardıktan sonra avlamaktı; fakat Abaza, aleyhinde olan bütün harekâtı casusları vasıtasiyle haber aldı; nihayet bir gün erkenden Erzurum'dan çıkıp yeniçerileri bir baskınla öldürmüş ve sonra Dişlenk Hüseyin Paşa kumandasındaki kuvvetlere hücum etmişti; bu baskın neticesinde Dişlenk Hüseyin Paşa maktul ve diğer paşalar esir düşmüşlerdi. Abaza Mehmed Paşa, esir ettiği paşalardan Bostan Paşa'-dan maadasını ve bazı ileri gelen adamları boğdurup, yeniçerilerin zabitlerini de dörder parça ederek Erzurum kalesi bedenlerine astırdı ve Erzurum ve havalisine adamlar gönderip hiç bir yeniçeriyi geçirmez oldu.
Zaten tedbirsizce hareket eden yezir-i âzam Halil Paşa bu faciayı haber alınca müteessir oldu. Bu esnada Ahisha kalesi im-datsızhk yüzünden İranlılara teslim olduysa da bir müddet sonra geri alındı. Halil Paşa Erzurum taraflarına gelip Abaza Mehmed Paşa'yı muhasara

[368] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/164-165

ettiyse de yanında büyük toplar olmadığından kış gelmesi üzerine yetmiş gün sonra geri döndü (re-biulevvel 1037 / kasım 1627).[369]

Husrev Pasa'nın Abaza Uzerıne Tayını

Üzerine aldığı işi yüzüne gözüne bulaştıran vezir-i Abaza âzam Halil Paşa'nın azli üzerine yerine Şeyhulis-üzerine tayini lâm Yahya Efendi'nin tavsiyesiyle kubbe vezirliğinde bulunan eski yeniçeri ağası Boşnak Hüsrev Paşa'nın tâyini muvafık görülmüştü. Fakat Hüsrev Paşa'nın vezirliği pek yeni olup kendisinden çok eski olan sadaret kaymakamı Recep Paşa varken ona takaddüm etmeği istenmediğinden iş kitabına uydurularak Hüsrev Paşa Diyarbakır valiliği ile İstanbul'dan çıkarılıp arkasından kapıcılar kethüdası vasıtasiyle mühr-i hümâyun gönderilmiş ve îzmifde iken veizr-i âzam olmuştur (1037 şaban /1628 nisan). Hüsrev Paşa doğru ordunun kış karargâhı olan Tokad'a gitti. Hüsrev Paşa, sert ve amansız olup hakkınad şikâyet edilenleri haklı, hakzsız derhal Öldürürdü; orduda kuvvetli bir disiplin temin etmiş ve maiyyetin-deki bütün kumandanları titretmişti.[370]

Abaza'nın Zor Durumu

Mehmed Paşa'nın etrafında kendisine araf tar °la:Qlar durumunu beğenmiyerek bunun sonunun felâket getireceğini düşünüp hükümete dehalete karar vermişler ve bu arada Erzincan ve Bayburt beyleri maiyyetleriyle Tokat'a gelmişler ve gelen askerlere bölükler verilmiş ve bunu duyanlar fırsat buldukça Abaza'nın yanandan kaçıp gelmeğe başlamışlardı.
Maiyyetinden bir kısmının kendisinden ayrılması Abaza'yı korkutmuş ve onun da Bekir Subaşı gibi hareket edeceğine dair bir takım rivayetler duyulunca vezir-i âzam acele Erzurum üzerine hareket etmişti. Bu sırada Abaza Mehmed Paşa, Hasan kale'si muhafızı olup kendisine muhalefet eden Arnavut Yusuf Paşa'yı muhasara etmekte iken vezir-i âzamin kendi üzerine geldiğini duyunca hemen Erzurum'u,

---

[369] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/165
[370] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/165-166

döndü. Abaza, Hüsrev Pşa'nın onbeş yirmi güne kadar gelebileceğini tahmin etmişti; halbuki aldığı haber üzerine vezir-i âzam ağırlığını geride bırakarak on dört günlük mesafeyi iki günde alarak 1628 ağustos sonlarında Erzurum önüne geldi; kendisinden birkaç gün sonra da toplar ve sair ağırlıklar yetişti (3 muharrem 1038 / 2 eylül 1628).[371]

Abaza'nın Iran Sahına Müracaatı

Mehmed Paşa, kendi maiyyeti kuvvetlerinin kaçmaları ve bunları Hüsrev Paşanın himaye edip tatmin etmesi ve Osmanlı ordusundaki sıkı disiplin sebebiyle kendi vaziyetini tehlikeli gördüğünden içine korku düşmüştü; bundan dolayı kethüdası Çopur Bekir ile Küçük Abaza ismindeki bir adamını İran şahına göndermişti. Bu müracaat üzerine Şah Abbas, Şemsi Han kumandasiyle birkaç bin asker göndermiş ve yukarıda söylendiği üzere Hüsrev Paşa bu şayiayı tam vaktinde haber alarak acele Erzurum üzerine yürümüştü[372]. Vezir-i âzamin süratle gelmesi Abaza'nın hesap ve tahminini bozmuş, zahire ve hayvanları ve bir kısım askerini kale içine almadan Hüsrev Paşa yetişmişti.[373]

Erzurum Muhasarası Ve Abazanın Dehaleti

Kale vezir-i âzam tarafından tamamen kuşatıldı ve 15 eylül 1628'de sipere girildi, toplar kurulup kale dövülmeğe başlandı. Hüsrev Paşa, muharebeden el çekerek kendi yanına gelenlere bölük vereceğini[374] ilân eylediğinden, kaçıp gelenler çoğaldı ve bu çözüntü Abaza'yı telâşa düşürdüğünden canını kurtarmak -kaygusiyle şeyhi olan Seyyid Abdülrrahim[375] ile Kayseri âlim ve şeyhlerinden altı kişiyi Hüsrev

---

[371] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/166

[372] Şemsi Han Erzurum taraflarına geldiği zaman kalenin kuşatıldığını haber aldığından geri dönüp Kars kalesini işgal etmek istediyse de Kars muhafızı Köse Safer Faşa daha evvel davranıp bir baskınla Şemsi Han kuvvetlerini bozup kendisini de yakalayarak Hüsrev Paşa'ya göndermiştir. Şemsi Han, İstanbul'a, getirilerek Rumelihisarı'nda. hapsedilip kendisine yiyecek tayin edilmiş idi; sonra yemeğini getiren Ermeni dönmesiyle anlaşarak kale penceresinde iplerle inip sahile getirilen kayığa atlayarak kaçmağa muvaffak olmuştur (Naîma c. 3, s. 45).

[373] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/166-167

[374] Bölük vermek, kapı kulu süvari bölüklerinden birine kaydedilmek de inekti.

[375] Tarihlerde Abaza Şeyhi diye meşhur olan Sarı Bahazâde Şey Seyyid Abdurrahim Bayramı,

Paşa'ya göndererek canına, malına ve adamlarına zarar gelmemek üzere teslim olacağını bildirdi; kendisine istediği tarzda amannâme gönderildi. Abaza Mehmed Paşa, yeniçeri ocağındaki büyük ağalardan Koca Muslihuddin Ağa'nın.[376] gelmesiyle kaleden ineceğini bildirdiğinden Muslihuddin Ağa. Abaza şeyhiyle beraber kaleye yollandı ve Abaza da gelip teslim oldu; kendisine samur kürk ve ağalarına hil'atlar giydirildi ve maiyyeti adamlarına bölük ve cebeciKk verildi; Erzurum valiliğine yeniçeri ağası Halil Ağa tayin edilip Hüsrev Paşa, Abaza da beraberinde olarak İstanbul'a geldi[377]; IV. Murad kendisini afvederek Bosna valiliğine tayin etti (1038 H. /1628 M.).[378]

Hüsrev Paşanın Îran Seferine Hareketi

Plan Ve Programsız Hareket

1629 baharında vezir-i âzam ve serdar-ı Hüsrev Paşa Iran seferine hareket etti. Hedef Bağdadhn istirdadı idi; 1037 H. /1628 M. de Şah Abbas vefat etmiş ve yerine torunu Şah Safi hükümdar olmuştu. Ordu Musul'a geldi; kış fazla olduğundan Dicle ve Zab nehirleri taşmıştı; Bağdad taraflarını su basmış olduğundan o taraflarda bir iş görülemiyeceği için sular çekilinceye kadar ordunun gerisini tehdid etmek ihtimali olan Erdlan ve Şehriban hakimi Ahmed Han'ın ülkesinin vurulmasına karar verilerek Şehrizor tarafına gidildi;

KayserVU olup İbrahim Tennurî ahfadından imiş. isyan etmeden evevl Abaza Mehmed Paşa bu zata intisap etmiştir. Abaza'nın sahip huruç olduğunu telkin ile safdil olan Mehmed Paşa*-nın isyanda ayak diremesine sebep olmuştur. Daha sonraları yani 1044 H. 1634 M.de Abaza'nın katlinden iki buçuk sene sonra JCoyscri'deki tekkesinde oturmakta olan Seyyid Abdurrahim İstanbul'a gelerek bazı mukarriplerin şevkiyle padişaha da hulul etmiş ve kendisine Üsküdar'da bir konak verilmişti. Bazan padişah tarafından kabul olunan Abaza Şeyhi, hükümdara bazı rüyalar söyleyip bu miyanda "Yeniçeri taifesinden sizin vücûdunuza zarar görünür, katl-i âm mümkün değilse bari kisvelerini tebdil etseniz iyi olur, âlem-i gayıpta işaret vardır" gibi ortalığı ihtilâle verecek sözler sarfetmesi dolayısiyle evvelki halleri de gözönüne alınarak katlolundu (1047 H. - 1637 M.).

[376] Koca Mualilıuddin Ağa Bosna'h olup Mimar Ağa damadı denmekle meşhurdur. Yeniçeri ocağından yetişmiş mükerreren sekbânbaşı olmuştu. Ölümü tarihi olan 1060 H. - 1650 M. senesine kadar ocaktaki mühim işler bunun sözüyle halledilirdi. Dessas, tilki tabiatlı bir şahıs olup ocağın akıl kâhyası idi. Vezirler bunun muvaffakıyetiyle yeniçeri ocağımn müzaheretine nail olurlardı. Ocağın ikide bir isyan etmek suretiyle bozulmasında müessir olmuştur.

[377] Şair
Aferin ey alem-efrâhte serdâr-ı dilîr Safdei-i kaFa-küşâ saf-şiken-i kişver-gîr
matlaiyle başlayan meşhur kasidesi Hüsrev Paşa'nın Abaza'yı elde edip
Erzurum'u alması üzerine kaleme alınmıştır.

[378] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/167-168

Gulanber kalesi tamir olunarak içine asker kondu ve burası Şehrizor beylerbeğiliği merkezi yapılarak valiliğine de Arna-vud Mustafa Paşa tayin edildi; Kürd beylerinin sözleriyle hareket eden vezir-i âzam buralarda vakit geçirmek suretiyle Bağdad işini askıda bıraktı.[379]

Genç Osman

Hüsrev Paşa Şehrizor taraflarında bulunurken, serdar Bağdad üzerine gelmiştir diye çölü geçerek Bağdad'a gelmekte olan Şam Trablus beylerbeğisi Parmaksız Mustafa Paşa Kerbeîa'ya geldiği zaman orasının İranlılar tarafından işgal edilmiş görüp acemleri tard ettikten sonra keyfiyeti vezir-i azama yazmış, o da Abaza Mehmed Paşa'nm adamlarından cesur bir yiğit olan Genç Osman'ı bir miktar askerle o taraflara yollamıştı. Genç Osman Necef, Hille, Remahiye taraflarını işgal ile Kerbela'nın muhafazası için o taraflarda kalmıştır.[380]

Bagdat Muhasarası

Hüsrev Paşa, çapul yapmak istiyen Kürd beylerinin sözlerine uyarak İran hududunu iyice aşıp Mihriban kalesini almış ve burada Zeynel Han ile yaptığı Meydan muharebesi, Sivas beylerbeğisi Halil Paşa'nm yerinden ayrümayarak sebat göstermesi üzerine kazanılarak[381] Hemedan *Hasanâbad, Dergezin tarafları yağmalandıktan sonra Bağdad tarafına dönülmüştür (1039 zilkade /1630 haziran). Zeynel Han muvaffak olamamasından dolayı Şah tarafından öldürülüp yerine Rüstem Han Hanlarhanı olmuştur. Osmanlı ordusu, yolda kendisine baskın yapan Lûristan beyini fena halde bozduktan sonra daimî bir yürüyüşle 28 Muharrem 1040'da (1630 eylül) Bağdad^a gelerek muhasara etti. Atılan toplar ve yapılan hücumlardan bir netice hasıl olmadı, murtaza ve Zor Paşa'lar gibi değerli kumandanlar şehit düşmüşler ve yukarıda adı geçen babayiğit Genç Osman topuğundan okla vurulup Dicle kenarında bulunduğu için nehre düşerek boğuldu. Nihayet 1630 ekim ayında avdete karar

[379] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/168
[380] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/168-169
[381] Halil Paşa, bu sebatından dolayı Demirkazık Halil Paşa diye şöhret bulmuştur.

verilerek MusuVa gelindi; Bağ-dad'ın alınmadığını duyan İran beyleri taarruza geçip Dertenk, Şehrizor taraflarını ve daha sonra Hiltâyi aldılar.[382]

Hüsrev Paşa'nm Azli

Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Hüsrev Paşa, müfritâne kati ve tehdit ile iş görmek istemiş, Kürd beylerinin iğfaline kapılıp Bağdadi istirdada gitmiyerek İran topraklarında lüzumsuz blöfler yapmış, boş zaman geçirmiş, Bağdad muhasarasından da eli boş dönmüş, Iran hududundaki bazı yerlere birer miktar asker koymuş, ve sonra bunların iranlılara esir düşmesine sebep olmuş, muvaffakıyetsizlöklerini şuna ve buna yükleterek bir hayli vezir, beylerbeyi ve sairlerini öldürtmüş ve ocak zorbalarım himaye ile onlar vasıta-siyle mevkiini muhafaza edebileceği zannına düşmüştü. Nihayet 1636 ekim ayında (1041 rebîulevvel) vezir-i âzamlıktan azlolu-narak yerine ikinci defa Hafız Ahmed Paşa getirilmiştir.[383]

KIRIM HANLIĞI İHTİLÂFI

Sazi Giray'la Canbey Giray'ın Hanlıkları Arasındaki Olaylar

Gazi Girayın Ölümünden Sonra

Kırım Hanı meşhur şair ve mücahid ve eski bir tâbir ile Sahib-üs-seyf veH-kalem Gazi Giray'a 1608 martında (16 zilkade 1016) I. Ahmed tarafından badema hanlığın Gazi Giray evlâdına inhi-a dair bir ferman verilmişti. Gazi Giray ölünce İstanbul'dan beratı gitmeden evvel yerine geçen oğlu Tohtamış, hanlığa geçmişti. Tohtamış'm hodbehod Hanlığa geçmesini bazı devlet erkânı hoş görmediklerinden, Gazi Giray'ın yerine I. Ahmed'in fermanı hilâfına küçük biraderi Selâmet Giray[384] hanlığa ve Saadet Giray'ın oğlu Mehmed Giray da Kalgaylığa münasip görülüp deniz yoluyla Kırım'a gönderildiler (1016 zilhicce ve

---

[382] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/169
[383] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/169-170
[384] Gülbün-i hânân'da. Selâmet Giray, Devlet Giray'ın oğlu gösterildiği halde Düvel-i islâmiye"&& II. Mehmed Giray'ın oğlu olarak kayıtlıdır. Ben birinci eserin yazdığını tercih ettim.

1608 nisan).

Tohtamış haklı olarak hanlık menşurunu beklerken bunun, amcası Selâmet Giray'a[385] verildiğini duyunca öldürülmekten korkarak kardeşi Safer Giray'la birlikte kara yoluyla Rumeli'ye gelirlerken yolda Kalğay Mehmed Giray'a rastlayıp onunla müsademeden sonra maktul düşmüşlerdir.[386]

Mehmed Giray Ve Şahin Giray Maceraları

Kalgay Mehmed Giray'ın, validesi tarafından münasebetine mebni çerkesler arasında bulunan kardeşi Şahin Giray'la mektuplaşarak Kırım hanlığını elde etmek için çalıştıkları anlaşılması üzerine Mehmed Giray'ın îdam edilmesi hakkında emir verilmiş ise de işten daha evvel haberdar olan Mehmed Giray neme biraderi Şahin Giray'ın yanına kaçnuş ve yerine Canbey Gira Kalgay ve Devlet Giray da Nureddin olmuşlardır.

Selâmet Giray'ın hanlığı iki sene kadar sürmüş ve yerine üvey oğlu ve Kalgayı bulunan Canbey Giray Kırım han lığına tayin edilmiştir (1019 H. / 1610 M.). Selâmet Giray zamanında Kafkasya'ya kaçmış olan Meh med Giray'la Şahin Giray, Canbey Giray'in hanlığını du yunca Akkerman taraflarında yurt tutup .Rusya'ya akın yapar; elde ettikleri esirleri satmak suretiyle geçinmekte idiler. Bu se beple yanlarına epi çapulcu toplamışlardı. Canbey Giray bu halden ürkerek oradan uzaklaşmaları için İstanbul'dan emir getirtti ve kendileriyle çarpışarak cemiyetlerini dağıttı. Mehmed'le Şahin Giray yaralı olarak bir tarafa saklanabildilerse de diğer kardeşleri Çoban Giray maktul düştü; bunların tekrar faaliyete geçeceklerini haber alan vezir-i âzam Nasuh Paşa, Mebmed Giray'ı hanlık vadiyle ve tatlı dille itaat ettirerek dört yüz kadar maiyeti ile getirtti. I. Ahmed, Mehmed Giray'ı kabul ederek görüştü (1021 H. /1612 M.). Mehmed Giray'a İstanbul'da. Vefa semtinde bir konak tahsis edilerek bütün masarifi hükümet tarafından verildi. Aynı senede Sultan Ahmed ikinci defa Edirne'ye

---

[385] Selâmet Giray, biraderi Gazi Giray'a kalgay tayin edilmiş ise de Gazi Giray'ın kendisini öldürmesinden korkarak .Kırım'dan kaçıp Celâli Deli Hasan'm yanına gidip bir müddet onunla gezmiş ve sonra yaptığına peşiman olarak hükümete dehalet edip affolunmuş ise de Gazi Giray'ın ricası üzerine istanbuV&a RumeHhisan^nAa nezaret altına alınmıştır. Han ilân edildiği zaman dört seneden beri Mehmed Giray'la beraber orada mevkuf bulunuyordu.

[386] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/171

giderken Mehmed Giray'ı da yanına aldı. Bu seyahattaki av esnasında pâdişâh bir ahuyu kovalarken bu takipten haberi olmayan Mehmed Giray da bir taraftan çıkarak bir okla ahuyu vurmuştu. Sultan Ahmed'in buna canı sıkılmış ise de sesini çıkarmamış, fakat etrafındaki riyakârlar atılan ok ya padişahımıza rast gelseydi diye söylenerek Mehmed Giray'ı Yedikule'ye hapsettirmişlerdir. Mehmed Giray'ın bu vaziyetini duyan kardeşi Şahin Giray İran'a kaçmış ve Mehmed Giray da Sultan Ahmed'in ölümüne kadar beş sene Yedikule'de kalıp sonra kaçmağa muvaffak olmuş fakat Bulgar İstan" da Pravadi taraflarında yakalanarak İstanbul'a getirilip evvelâ Yedikule'ye hapsedilmiş ve sonra Rodos adasına gönderilmiştir. 1029 H. /1620 M. de Mısır valiliğiyle memuriyeti mahalline giden Mere Hüseyin Paşa Rodos'a uğrayıp orada Mehmed Giray'la görüşmüş ve vezir-i âzam olursa kendisine Kırım hanlığını vâd eylemiştir.

II. Osman'ın cülusunda vezir-i âzam Halil Paşa'nm Irak seferi esnasında Kırım hanı Canbey Giray'da orduya gelmiş ve Serav sahrasında İran kuvvetlerine mağlûp olması üzerine aleyh-darları hanın uğursuz olduğunu parmaklarına dolayarak vezir-i âzam olan Mere Hüseyin Paşa'run da şevkiyle Canbey Giray azlolunarak .Rodos'tan getirilen Mehmed Giray Kırım hanı ilân edilip Canbey Giray da bir miktar tahsisatla Rodos'ta oturtulmuştur (1032 H. / 1623 M.). İran'a kaçmış olan Şahin Giray, biraderinin Kırım hanlığını duyunca Trabzon'a gelip oradan Kırım'a geçerek kalgayhğa tayin edildi.

Mehmed Giray'la kardeşi, hükümetin müşkül durumundan istifade ile kendilerine muhalif olanları bertaraf etmişler ve bun lardan korkan hanzâdeler Rumeli'ye kaçmışlardır; hattâ Mehmet Giray^Nureddin'liğe tayin edecek bir hanzâde bulunmadığı için Kırım hanları sülâlesine mensubiyeti meşkûk olan Çoban Mus t af a adında birini kendisine Nureddin tayin ettirmişti. Mehmed Giray'la kardeşinin hareketleri hükümetin dikka tini çekti ise de merkezdeki müşkül durum sebebiyle kendilerine ses çıkarılmamakta idi. Hattâ Şahin Giray'ın itikat ettiği bir müneccim, adı kuş adlarından biri olan bir kimsenin âleme pâdişâh olacağını söylemesini Şahin Giray kendisi zannederek ümide düşmüş ve bunların Osmanlı topraklarına taarruz edecekleri de şayi olmuştu; fakat hâdiselerin tetkikine nazaran bu iki kardeş aleyhindeki sözler hep propagandadan ibaret olup asıl mesele

kızlar ağası Mustafa Ağa'nın Mehmed Giray hakkındaki kini idi ve bu tebeddül onun tesiriyle yapılıyordu[387].

Bunun üzerine devlet erkânı görüşerek zaten evvelce lüzum suz yere azladilmiş olan sabık Kırım Hanı Canbey Giray'ın tekrar tayini muvafık görülerek .Rodos'tan getirtilip deniz yoluyla Kefe^ye gönderilip Kırım mirzalrı ve Şirin beyleriyle Kırım ule masına da hükümler yollanmıştır; fakat Mehmed Giray azli kabul etmiyerek Canbey Giray'a karşı çıkmış, bunun üz keyfiyet İstanbula bildirilerek emir gelinceye kadar Canbe Giray Kefemde kadının evinde misafir edilmiştir. Kırım halkı Canbey Giray'ı istemeyip Mehmed Giray'ın ipkasında ısr ettiklerinden iş sarpa sarmıştır.

Bunun üzerine Akdeniz seferine çıkacak olan kaptan-ı der} Recep Paşa'nın bu işi halletmesi takarrür ederek Kefe'ye sevk edildi; halbuki Mehmed Giray başına kırk bin kişilik bir kuvvet toplamış çarpışmayı göze almıştı. Recep Paşa, Mehmed ray'la kardeşi Şahin Giray'a nasihat yollu mektuplar göne ve Kendilerine Hersek ve Mora sancaklarını teklif etti. Şa Giray, senelerce uzak kaldığı memleketine gelip beş gün otu madan hanlığın Canbey Giray'a verildiğini zikr ile :

— "Bizden ne cürüm sudur etti ki bu hakarete müstah olduk" dedikten sonra kendi kuvvetlerinden bahis ile şayet K rım'ı terk ederlerse orasını düşmanın istilâ edeceğini beyan ve b vaziyet üzerine Osmanlının ICe/e'de oturamıyacağını yazarak kendilerinin tekrar tayinlerini rica etmiştir.[388]

Mehmed Gıray'ın Kefe'yi İşgali

Kefemden çıkılıp Kırım'a doaru gidildikçe Kırımlıların kendisine iltihak edeceklerim söyleyen Canbey Giray'm zannı boşa çıktı; çünkü Kefemden üç konak ayrıldıktan sonra Mehmed Giray bunların karşısına dikildi. Canbey'e hiç iltihak eden olmadı ve Recep Paşa'nm

---

[387] Mehmed Giray'ın, Mehmed Subaşı'ya naklettiğine göre evvelâ han dururken sultan adındaki mirza, han olamazdı. Canbey Giray'ın babası sultandı; hanlık kendisine verilmek îcap ederdi, fakat Çaşnigirbaşı vasıtası ve Kızlar Ağası Mustafa Ağa'nın delaletiyle Canbey Giray'a verilmişti. Kızlar Ağası Mustafa Ağa vazifesinden azlolunup Mısır'a gönderilirken, Rodos'ta Mehmed Giray kendisini görüp Elhamdülillah seni tard ve red olunmuş gördüm demiş. Fakat Mustafa Ağa, IV. Murad'ın cülusunu müteakip tekrar kızlar ağalığına getirilince o sırada Kırım ham bulunan Mehmed Giray'ı azlettirip CanbeyGiray'ı tekrar tayin ettirmek isteyerek metinde gösterdiğimiz Perişanlığa ve devlet otoritesinin sarsılmasına sebep olmuştur. Kızlar ağası Canhey'in tekrar tayini işinde iki yüz bin kuruş rüşvet almıştır.

[388] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/171-174

da geri dönmesine imkân kalmadı. Hanlı yine Mehmed Giray'da kalmak şartiyle müşkül durumd kurtulunmak istendi. Bunun üzerine Canbey Giray, Recep Paşa'ya :
— "Mehmed Giray beni sizden ister, ben giderim" diyerek Kefe^ye kaçtı. Hanın kaçtığını gören asker nereye gitti diye yavaş yavaş ordudan ayrılmağa başladığından bu hali hisseden tatar kuvvetleri ordugâha baskın yapıp yaya olan yeniçeri, cebeci ve azapları çiğneyerek ordugâhı yağmaladılar; iki paşa maktul olup Kefe*ye kaçabilenler gemilere can attılar. Şahin Giray Kefe* ahalinin üç güne kadar gemilerle gitmelerini îlân etti.[389]

Mehmed Giray'ın Tekrar Tayini

Bu vaziyet üzerine Ke/e'yi kurtarmak için yeni- Ser* ocağından Mehmed Subaşı Ke/e'ye Şahin Giray'a yollandı; o bunu, dört saat geride bulunan Mehmed Giray'a gönderdi; görüşüldü; Mehmed Giray, kendisine karşı yapılan haksız muameleden şikâyet etti; ocak çorbacısı, hanın haklı olduğunu teslim etti ve aynı zamanda Kefemden çıkılmaz, toplar ve esirler verilmezse bunun büyük bir seferi intaç edeceğini söyledi ve Han ile mirzaların ve nogay beylerinin kararlariyle çorbacının teklifi kabul edildi ve Mehmed Subaşı İstanbul'a döndü ve Mehmed Giray'a hanlık ve Şahin Giray'a da kalgayhk beratları yollandı ve Ke/e'yi teslim alan Recep Paşa da İstanbul'a, döndü (1033 H. /1624 M.).[390]

Şahın Gıray'in Mezalimi

Bu vaziyet hükümetin nüfuz ve itibarını sarstığı bilâkis Mehmed Giray'ın mevkiini de kuvvetlendirdi. Muarızları hep baş eğdiler; muhaliflerini öldürmede ifrata vardı; hattâ Osmanlı hükümetinin bu son muvaffakıyetsizliğinden cüreti artan Şahin Giray, Ulu Nogay mirzalarından olup Hotin savaşındaki hizmeti sebebiyle kendisine Silistre beylerbeyliği verilen Kantemir Paşa'nın Kırım'daki hânümanım söndürdü, ailesini, çocuğunu ve maiyyetini öldürdü; hamile olan

[389] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/174
[390] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/175

zevcesini şişe vurup kebap gibi ateşte çevirdi; bundan başka büyük bir kuvvetle Rumeliye yürüyüp Tuna suyunu geçip, Akkerman^ Kili, İsmail ve Yergöği taraflarını istilâ edip yağmaladıktan sonra Edirne'ye saldırmak istedi.[391]

Kantemır Gırayın Kefeyı Isgalı

Kırım'da ailesi hakkında yapılan faciayı habeı Şahin Giray'a Kantemir Paşa vaziyetten şikâyet içi galebesi tstanbuVa geldi, Şahin Giray'dan şikâyet muharebe için izin istedi ve aldı ve Silistre sancağından otuz bin kişilik bir kuvvet topladı, yanında Rumeli Sanca] beyleri ve Hacıkey Paşa vardı. Babadağı ve Dobruca kuvvetleri de kendisine iltihak eden Kantemir Paşa müthiş bir muharebeden sonra Şahin Giray'a galebe etti; Şahin Giray bi kayıkla Tuno'nm karşı yakasına geçerek kurtuldu (1033 H. 1624 M.).[392]

Mehmed Giray'in Azli Ve Tekrar Muhalefeti

Kantemir Paşa'nın galebesinden sonra Mehmet Giray sesini kesmiş, fakat kendisini samimî olarak afvetmemiş olan hükümete karşı uyanık bir halde bulunmuştu; Kırım'ı keyfî surette idare edip bu şımarıkça haline karşı bir gaile çıkmamak için ses çıkarılamıyordu; hattâ hükümet yeni bir gaile çıkarmamak için Kantemir Paşa'yı Silistre'den alarak Gömülcüne sancağına tayin etmiş ve bununla beraber Kırım hanına ilk fırsatta kuvvetli
bir darbe vurmak tasavvuruna mebni Kantemir'e hazırlanması emırolunmuş tu.
Aradan bir müddet geçtikten sonra hükümet evvelki başarısızlığını gidermek için aldığı tertibat üzerine Mehmed Giray'ı azledip Canbey Giray'ı tekrar hanlığa tayin etti (1037 ramazan/1628 haziran) ve yeni Han ile Kalgayı Devletgiray'ı denizden altmış kadırga ve otuz beş firkate ve mühim bir kuvvetle Kefe'ye gönderdiği gibi kara tarafından da Vezir Hasan, Kenan ve Beylerbeyi Kantemir Paşalar memur olmuşlardı.

---

[391] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/175
[392] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/175

Donanma İCe/e'ye asker çıkarınca Mehmed Giray, karşı koydu ise de gafil avlandıkları için mağlûp olup Şahin Giray'la beraber Lehistan'a kaçtdar; bunun üzerine Hasan Paşa, Canbey Giray'ı Kırım tahtına oturtup sonra Özi nehri kenarında Özi kalesini yaparak muhafazasına Hüseyin Paşa'yı bırak tıktan sonra İstanbul'a döndü.[393]

Mehmed Ve Şahin Giray'ın Akıbetleri

Bunlar Lehistan'da bulunurlarken Ruslarla Lehlıler den aldıkları kırk bin kişi ve kendilerine taraftar bazı Tatar kuvvetleriyle Canbey Giray'ı elde etmek için Kırım'a yürüdülerse de Canbey Giray kendi askeri ve Kantemir ve Nogay kuvvetleriyle mukabele edip iki gün süren harpten sonra Mehmed Giray kuvvetlerine galebe ettiler. Esir edilen Leh hatmanınm başı kesildi, memesi üzerine kurşun isabet eden Mehmed Giray yaralanarak öldü, bu hali gören Şahin Giray kaçtı. Mehmed Giray'ın ölüsü bulunarak Bahçesarayz-'ndaki Eski yurt'ta ceddi Semiz Mehmed Giray Han'ın yanma gömüldü (1037 H. / 1628 M.).[394]

IV. MURAD'IN SALTANATI ZAMANI

Padişahlığının İlk On Senesi

Ilk Seneleri

IV. Murad onbir buçuk yaşında amcası Mustafa'nın ikinci defaki hal'inde 1623 tarihinde hükümdar îlân edilmiş olduğundan işleri saraydan validesi Kösem (Mahpeyker) Sultan ile kızlar ağası Mustafa Ağa idare ediyorlardı; yukarıda onikinci bölümde gösterildiği üzere İstanbul ve Anadolu'daki durumlar iyi olmadığı gibi hiç yoktan devletin başına bir de îr an gailesi çıkmıştı.
Sultan Murad çocuk denecek çağma rağmen saltana işlerine yabancı kalmayarak her işi öğrenmek ve mahiyetini anlamak istiyordu; çok zeki ve seri kavrayışlı ve hafızası kuvvetli olan genç

---

[393] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/176
[394] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/176

hükümdarın yaşı ilerledikçe devlet işlerine alâkası artmakta idi. Abaza Mehmed Paşa'nın isyanının birincisi bastırılıp kendisi Erzurum valiliğinde bırakılmıştı. Abaza vakası ve îran muha ıebesi dolayısiyle kapıkulu ocaklarının cepheye gitmeleri tstan buVda ocak tegallübünü sükûnete inkılâp ettirmişti.

Valide Kösem Sultan kendisine saray dışında bir muhi yapmak istediğinden, Sultan Ahmed zamanından beri tanıdığı Hafız Ahmed Paşa'yı vezir-i âzam tayin ettirmişti. Diyarbakır valiliğinden sonra vezir-i âzam tayin edilen Hafız Ahmed Paşa, Bağdad muhasarasından sonra azlolunmuş, fakat derhal îstanbuVa davet olunarak kubbe vezirliğine tayin edilmiş ve aynı zamanda Sultan Abmed'in kızı Ayşe Sultan'la evlendirilmiştir. İstanbul'da, iktidarı elinde tutmak isteyen biri Hafız Ahmed Paşa ve diğeri Boşnak Recep ve Hüsrev Paşa'lara mensup olarak birbirine rakip iki zümre vardı; padişah ve validesi Hafız Paşa'yı tutuyorlardı. Hafız Ahmed Paşa'nın birinci defa sadaretten azlinden bir müddet sonra Hüsrev Paşa, vezir-i âzam olmuştu.[395]

Hüsrev Paşa'nın Azline Yeniçerilerin Muhalefetleri

Bosnak Hüsrev Paşa Abaza'yı teslim alıpİstanbul*a getirdikten sonra 1038 H./1628 M. de kurtarmağa memur edildiği halde 1041 H./1631 M. tarihine kadar iki buçuk sene dolaştıktan ve lüzumsuz şiddeti dolayısiyle bir hayli da kan döktükten sonra bir iş göremeden geri dönmüş ve bunun üzerine Hafız Ahmed Paşa ikinci defa vezir-i âzam[396] ve padişahın musahibi Hasan Halife de yeniçeri ağası olmak suretiyle hükümet idaresi ve yeniçeri ocağı pâdişâha mensup şahsiyetlere verilmişti. Bu sırada Hüsrev Paşa Diyarbakır'da bulunuyordu, azli kendisine tebliğ edildiği zaman yeniçeriler :

— "Bu kadar belâ ve mihnet çekip düşmandan intikam ala-cak^yerde senin azline sebep olan kimdir? Bize senden gayri serdar gerekmez" diye ayaklannuşlarsa da bu hâdiseden memnun olan Hüsrev Paşa zevahiri muhafaza için :

[395] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/177

[396] Hafız Paşa'nın ikinci defaki vezir-i âzamlığına Âdem Dede'nin bir mısra ile farsca dört tarih söylemesi pek sanatkârane olduğu için aşağıya yazıldı:

— "Biz pâdişâha âsi değiliz, muhalefet iyi değildir, emir kendinindir, bizler onun kullarıyız; kimi dilerse istihdam eyle-sinler" dedi; zorbalar kendisini serdar yapmak için pâdişâha müracaat etmek istedilerse de bunları sureta teskin ile defterhaneyi mühürleyip kaleye koydu ve Diyarbakır valisi Tayyar Mehmed Paşa'yı serdar vekili bırakarak Tokat taraflarına gitti, yolda kendisinden mühr-i hümâyunu almağa gelen kapıcılar kethüdası Ahmed Ağa'yı görüp mührü verdi.[397]

Sıpan Zorbam Nmn Faaliyetleri

Hüsrev Paşa'nın azli Kapıkulu süvarisi yani Sipah zorbalarının işlerini bozdu; çünkü bunlar Paşaya güvenerek serbest hareket ediyorlardı. Bunların Anadolu'nun muhtelif yerlerinde dernekleri vardı; içlerinden en azılısı Dağlar delisi Süleyman adında birisi olup Beyşehri, Seydişehri, Bozkır, Karaman ve havalisi ocak sipahileri bunun avenesindendiler; Süleyman'ın vefatı üzerine yerine akrabasından Deli ilahi denilen ikinci bir deli zorba geçmişti; bu, Seydişehri'nde oturuyordu; yine bu zümrede Rum Mehmed isminde bir sipah zorbası Js.ony za'ya karşı Konya'yı müdafaa eden müteveffa Kâtip Mustaf Çelebi'nin karısını nikahlayıp el, ve kol peyda ederek Kony> (Karaman) valisinin hüküm ve nüfuzunu hiçe indirmiş ve bütün işlerde merci olmuştu. Bunlardan başka Afyonkarahisar'Ûa Baba Ömer, Aydın taraflarında Kmahoğlu, Eskişehir ve înönü taraflarında Kör Ali, İskilip'te Köse Şaban ve saire gibi yer yer nüfuzlarını yaymış olan sipahi zorbaları vardı; bu suretle kapıkulu süvarisine mensup olup devlet hazinesinden maaş aldıktan başka Anadolu'yu mmtaka mmtaka tagallüpleri altına alan bu zümre âdeta ikinci bir Celâli zümresi haline gelmişler ve Sultan Osman hadis sinden* sonra gemi azıya almışlardı.

Hüsrev Paşa'nın azli bunların aşına soğuk su katmış bunun üzerine hepsi birbirleriyle haberleşip Hüsrev Paşa'yı a: ile Hafız Paşa'yı vezir-İ âzam yaptırmış olanların haklarmd gelerek Hüsrev'i tekrar vezir-i âzam yaptırmak üzere aralarında anlaşmışlardı; hepsinin tstanbuV&a elleri vardı; bu sırada Kapıku ocaklarının İstanbul'a, davet edilmeleri

[397] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/178

bunların işlerine pek yaradı.[398]

Ocaklıların İstanbul'a Çağrdması

Hafız Paşa Vezir-i âzam olunca, Vezir-i âzam sarayında şeyhülislâm ve devlet erkâniyle Is-ı tanbul'daki ocak zabitleri toplanarak pâdişâhın, askerin ahvali hakkında sorduğu suali görüştüler, unlar aradan epey zaman geçtiği için asker taşrada kışlayıp Hemedan seferi ve Bağdad muhasarası sebebiyle çok zahmet çektikleri için Ocakların İstanbul'a, getirilmelerinde ittifak ettiler; bunun üzerine gelmeleri için davet fermam gönderildi (23 re âhir 1041 /1631 ekim). Ocaklar IstanbuVa. gelirlerken maaş ala cakları için yukarıda adı geçen zorba sipahiler, yanlarındaki diğer sipahilerle beraber İstanbul'a geldiler, şehir bunlarla doldu ve asayiş bozuldu.[399]

Recep Paşa'nın Askeri Tahriki

istanbuVda kıdemli vezirlerden olan Recep Paşa Hüsrev Paşa'dan evvel vezir-i âzamlığı ümic ederken kendisine verilmeyerek Hüsrev Paşa tâyin edilmiş ve bu defa da yine ümidinin hilâfına Hafız Ahmed Paşa'nın o makama getirildiğini görünce müteessir olmuş ve bir isyan ile sadareti elde etmek isteyerek istanbul'a gelmiş olan sipa zorbalarının ele basılarım ve Hüsrev Paşa taraftarlarını ve bu arada yeniçerileri el altından tahrik etti.
Fırsatı kaçırmayan ocakblardan evvelâ süvari bölükleri ayaklanıp Atmeydanı'nda toplanarak, Hüsrev Paşa gibi bir veziri azle sebep olanlar padişahın ve bu devletin dostu değildirler diye Hüsrev Paşa'yı azle sebep olanlardan on yedi kişinin başım istediler. Pâdişâha takdim edilen listede Vezir-i âzam Hafız Ah-meh Paşa ve Şeyhülislâm Yahya Efendi, defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri ağası Hasan Halife ile musahip Musa Çelebi vardı (1041 receb / 1632 M.). Sonra sipahilere yeniçeriler de iltihak edip üç gün saraya hücum ettiler, kendilerine yarın cevap verilir denilince Atmeydanı'na gelip dağılmayarak geceyi orada geçiriyorlardı; daha sonra sarayın orta kapısına kadar gelip

---

[398] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/178-179
[399] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/179

ulemayı oraya davet ettiler.[400]

Vezir-İ Âzam'ın Saraya Gelmesi

Zorbaların listesinin başında vezir-i âzam Hafız Ahmed Paşa'nın adı vardı; vezir Bayram Paşa, Hafız Paşa'ya katiyyen gelmemesi için haber göndermişti; Hafız Paşa yola çıkmış gelirken Bayram Paşa'nın gönderdiği adamla karşılaştı ve vaziyeti anladı; fakat gülerek :
— "Var bizden paşa hazretlerine selâm eyle, zuhur edecek kaza-i mübremi rüyamda gördüm ölmekten gam çekmem" diyerek Bayram Paşa'nın adamını geri gönderdi.
Hafız Paşa, sarayın Bâb-ı hümâyun demlen birinci kapısından içeriye girince asker ikiye ayrılmış ve "feire vurun" diye kendisini taşa tutup atından yıkmışlar ve maiyet hademesi olan satırlar koltuğuna girip kendisini Bâb-ı hümâyun dahilindeki Hastalar koğuşundan içeriye alıp saraya kaçırmışlar, satırlardan biri maktul olmuş ve birisi de yaralanmıştı.
Hafız Paşa, padişah tarafından kabul olunarak vukubulan ahvali bildirdi ve sadaret mührünü teslim etti; Sultan Murad müteessir olarak kendisinin gidip saklanmasına müsaade etti; Hafız Paşa hemen sarayın yalı köşkü tarafına inerek kıyafetini degıstırıp uskudara gecmek ıcın bır kayıga atladı.[401]

Sultan Murad'ın Ayak Divanına Çıkması

Hafız Paşa'mn hastalar odasından kaçmasınd sonra, asker orta kapıdan içeri girip divanı hümâyun önüne gelerek "Padişaha sözümüz vardır" diye bağrışmağa başladılar; Sultan Osman vakası i bir hâdiseye meydan vermemek için Sultan Murad Bâb-üs-saâde (Akağalar kapısı) önüne çıkıp ayak divanı yaptı ve "Kullarım muradınız nedir?" diye sordu. Onlar, listesi verilmiş olan onyedi kişinin paralanmak üzere kendilerine teslimini istediler; "bunlar pâdişâha dost değillerdir; eğer devlete hayırlı olsalar biz Musul'da düşman ağzında dururken perakende ettirmezlerdi" ve saire gibi sözler

[400] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/179-180
[401] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/180

söylediler. Yapılan nasihati ve verilen cevabı dinlemediler ve "Elbette verirsiz yoksa iş başka türlü olur" diye başka bir şehzadeyi hükümdar yapacaklarını îma ettiler ve pâdişâhın oturduğu tahtın yanma kadar sokuldular.

Bu sırada yirmi yaşında olan Sultan Murad, âsi askerin söz dinlemediklerini görünce :

— "Madem ki cevaba kulak vermezsiz ve kabil-i hitap değilsi niçin beni taşra davet eylediniz?" diye kendilerine bağırdı ve tahttan kalkarak Bâb-üs-saâdeden içeri girdi; arkasından asker de girmek istediyse de kapı yüzlerine kapandı.

Bunun üzerine âsiler bütün bütün galeyana gelip mademk onyedi kişiyi vermedin biz işimizi biliriz diye bir tehdit daha s a vurdular.

Hafız Paşa'mn hasmı olan isyan mürettibi Topal Re Paşa, ağlayarak Sultan Murad'm ayaklarına kapanmış ve

— "Padişahım bu müfsidleri teskin lâzımdır, eğer ben kulı da isterlerse ver ki kul efendisi yoluna feda ola gelmiştir; kul istediğini ala gelmiştir; bir kaç bendeniz gitmekle nesne lâzım gelmez; ama hak saklasın bunlar teskin olunmazsa ahval müşkil olur" yollu hayli söz söyledi ve o da, "ahval müşkil olur" sözüyle hal'e işaret etti.

Neticenin iyi gelmiyeceğini takdir eden IV. Murad henüz Üsküdar'a varmamış olan Hafız Paşa'yı geri döndürmek üzere Bostancıbaşıyı gönderdi. Hafız Paşa'ya yetişen Bostancı başı "Siri nâdisah istiyor" diye alıp saraya getirdi.[402]

Pâdisahın İkinci Defa Ayak Divanına Çıkışı

Akagalar kapısı tekrar açılarak Sultan murad Çıkıp tekrar tahta oturdu; asker geri çekilip durdular; dört kişiyi huzuruna çağırdı; bunların ikisi yeniçeri ve ikisi sipahi zabiti idi, kendilerine tekrar nasihat etti. Bütün asker bir ağızdan :

— "Devletine bedhâh olanları elbette vermek gereksiz dediler. Artık bunlara söz tesir etmiyor ve istediklerini almaktan geri dönmiyecekleri anlaşılıyordu.[403]

[402] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/181
[403] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/182

Hafız Âhmed Paşa'nın Şehadeti

Hafız Ahmed Paşa, yarı yoldan döndürüldükten sonra neticenin vehametini anlamış olduğundan abdest almış, feci akibetini bekliyordu; pâdişâhın müşkül durumunu görünce Bâb-üs-saâde'den çıkarak Murad'm yanına geldi ve ona :

— "Pâdişâhım binlerce Hafız gibi kulun yoluna feda olsun; ricam şudur ki beni sen katletmeyip bu zalimler haksız yere kanımı döküp beni şehit etsinler ve lütfedip cesedimi Üsküdar'da defnettiresin ve yetimlerime lûtf ve inayetini rica ederim diye yer öptükten sonra besmele çekip: "tnna lillâh ve inna ileyhi râciûn" âyet-i kerîmesini okuduktan sonra âsi güruhunun içerisine daldı ve ilk defa üzerine hücum eden sipahinin suratına vurduğu bir yumruk ile onu yere yuvarladı; diğer bir sipahi Hafız Paşa'nın başına bir hançer vurup kulağına kadar başını iki şak etti; birisi de göğsünden bir hançer vurduktan sonra yere yıkarak kılıç ve hançer üşürüp şehit ettiler; bir yeniçeri cesedi üzerine çıkıp boğazından kesti.

Hafız Paşa'nın soğuk kanlı hareketini ve âsilerin arasın atıldığını ve feci surette şehit edildiğini gören Sultan Murad mendilim yüzüne tutarak ağladı, saray hademeleri cesedi üzerine bir yeşil örtü örttüler. Padişahın artık durmağa tahammülü kalmadığından :

— "Bire Allahtan korkmaz, Peygamberden utanmaz, şer'e ve pâdişâha itaat etmezler" diye söylenerek içeri gitti. Hafız Paşa'yı vasiyyeti üzerine Üsküdar'da Karaca Ahmed mezarlığına defnettiler. Bu sırada âsiler Sultan Murad'a âdilâne hareket edeceğine de ettirmişlerdi.[404]

Recep Raşa Vezir-İ Âzam Ve Ahizâde Şeyhulislâm Oluyor

Hafız Ahmed Paşa'run şahadetinden sonra mühr-i hümayun Recep Paşa'ya verildi, büyük - bir isyan ile istediğine nail olan âsiler Şeyhülislâm Yahya Efen dinin de idamını istiyorlardı; Yahya Efendi'nin, Hüsrev Paşa'ya aleyhdar olan Balıkesir' îlyas Paşa taraftarı ve onun kapı kethüdası gibi olup Ilyas Paşa'yı vezir-i âzam yaptırmak iste diğini zanneyledikleri için adım listeye koymuşlardı. Yahy Efendi saklandığından asker azliyle iktifa edip ileri gitmediler

[404] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/182

Onun yerine Rumeli kazaskeri Ahizâde Hüseyin Efend şeyhülislâm oldu. Sultan Murad bu son hâdisede tahrikin nereden ve kimde olduğunu öğrenmiş ve büyük bir soğuk kanlılıkla bunu Rece Paşa'ya hiç sezdirmemiş ti. Asiler Üstedeki diğer istediklerini arı yorlardı, onların her biri bir tarafa gizlenmişti; yeniçeri ağas Hasan Halife ise ocağa iltica etmek suretiyle hayatım kur tarmış ise de sonra oradan da kaçarak saklanmıştı.[405]

Hüsrev Paşa'mn Îdamı

Bu isyan Hüsrev Paşa'mn azli yüzünden Recep Paşa'mn tahriki üzerine yapılmış olduğunda Sultan Murad, Hüsrev Paşa'yı katle kar vermiş, fakat yapacağı işi Recep Paşa'dan gizli tutmuştu. Pâ dişah evvelâ Özi muhafızı Murtaza Paşa'yı getirterek kend sine Diyarbakır beylerbeğiliğini verip Üsküdar'a geçirdi ve gizlic verdiği hatt-ı hümâyun'la. fitneye sebep olan Hüsrev Paşa'nı katlini emretti. Murtaza Paşa Tokat'a yollandı. Hattâ Osmancık kasaba sına geldiği zaman arkasından gönderilen ikinci bir hatt-ı hümi yun'la işin tacili emir edildiğinden süratle Tokat Önüne gel Hüsrev Paşa'mn kolayca elde edilemiyeceğim bildiği içıı ihtiyatlı hareket etti; fakat Recep Paşa, Hüsrev Paşa'ya ad; gönderip Murtaza Paşa'dan gafil olmamasını bildirmişti. Hüsrev Paşa nikristen muztaripti, Hüsrev Paşa'mn adamları efendilerine :

— "Bu herifin bu kadar kuvvetle gelmesi hayra alâmet de ğildir" demişler ve o da bu hususta bir haber almalarını söylemişti. Bu sırada Tokat kadısına da Hüsrev Paşa'mn katli iç n

bir hatt-ı hümâyun gelmesi üzerine kale dizdarı, Hüsrev Paşa'-nın konağını topa tuttu, oturduğu konak sarıldı ise de paşa teslim olmayarak maiyyeti kendisini müdafaa ettiler. Bunun üzerine Murtaza Paşa, Hüsrev'in kaçmasından korkarak başı padişahın, malı yağma edenin diye îlân etti; Hüsrev Paşa; bir desise ile Murtaza Paşa'yı öldürmek istediyse de muvaffak olamadı; kendisine gönderilen hatt-ı hümâyundu görünce abdest alıp iki rikat namaz kıldıktan sonra boğuldu ve başı gizlice İstanbul'a. yollanıp padişaha gösterildi (1041

[405] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/183

recep / 1632)[406]. Bu hâdise tetkik edilince Hüsrev Paşa'nm, Ocaklı'nın isyanında medhali olmayıp sadaret makamını elde etmek istiyen Recep Paşa'nm bunu emelinin tahakkukuna vesile yaptığı anlaşılıyor.[407]

İkinci Ayaklanma

Recep Paşa vezir-i âzam olmakla yaptığı İşlerden dolayı padişaha karşı ihtiyatlı davranıyor ve istediği gibi hareket için Sultan. Murad'm mukarriplerini ortadan kaldırmağa çalışıyordu. Hüsrev Paşa'nm ölümü ve başının geldiğini haber alması üzerine ocaklıları yeniden tahrik eyledi. Bu yeni ayaklanmada ocaklı, Hüsrev Paşa'yı îdam edenlerin intikamının alınacağını söylediler ve saraya gelerek Sultan Murad'ı ayak divanına davet ettiler ve kendisine :
— "Padişahım, sen niçin Hüsrev Paşa gibi yarar bir veziri katledip kendi devletine yara açtın; imdi sen elbette bize Hasan Halife'yi, Musa Çelebi'yi, Defterdar Mustafa Paşa'yı ver paralayalım" dediler ve sonra daha ileri giderek :
— "Şehzadeler bizim efendimiz oğullarıdır, gayri sana itimadımız kalmadı; nahak yere Hüsrev Paşa'yı öldürdün; şehzadelere dahi kıyarsın; elbette şehzadeleri çıkarıp bize göster" diye ayak diredïler. Sultan Murad katlini istedikleri adamları vermek istemedi, bunun üzerine ocaklılar :
— "Bu dediklerimizi bize vermezsen sen bize padişahlık edemezsin" dediler; bu sırada kasden halk arasında hünkâr şehzadeleri boğdurmuş diye şayia çıktığından mutlaka şehzadeleri çıkar görelim demeleri üzerine pâdişâh emredip kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i içeriden getirerek gösterdi; Bayezid kardeşlerinin en büyüğü olup Sultan Murad'dan üçay kadar küçüktü; bunlardan Bayezid ile Süleyman ileri varı âsi askere :
— "Bizden ne istersiz, bizi kendi halimize bırakmayıp niçin namımızı anıp bizi lisana getiriyorsuz ? yoksa bizi suçlandın öldürtmek mi istiyorsuz? bizi halimize kon, sizin himayenizin bizlere lüzumu

[406] Hüsrev Paşa, sadaretten azlinden dolayı muğber ise de askeri tahrik gibi bir hareketi duyulmamış, fakat topal Recep Paşa onu emeline vesile yaparak ocakları tahrik eylemiş ve böylece Hüsrev Paşa'nm katline sebep olmustur.
[407] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/183-184

yoktur" diye bağırdılar; fakat onlar bu sözler aldırış etmeyerek pâdişâha :

— "Bundan sonra biz sana bu efendileri inanmazız, elbett bunlara zarar etmiyeceğine bize kefil ver" diye yaygaraya baş ladılaj. Recep Paşa ile Şeyhıüislârn Ahizâde Hüseyin Efendi'nin kefil olmaları üzerine yatıştılar. Recep Paşa il şeyhülislâm şehzadelere kefil olmaları Sultan Murad'm şüp hesini mucip oldu ve bunu mimliyerek zamanı gelince acısını çı kardı.

Bu suretle ayak divanı bitti ve âsiler yukarıda adı geçen ü şahsı elde etmek için, saklandılkarı yerleri haber verenlere vaidlerde bulundular. Hasan Halife'yi mehterhanede bulup Atmeydani'na. getirirlerken öldürdükleri gibi Defterdar Mustafa Paşa'yı da Vefa meydanı tarafında bir evde yakalayıp Atmeydamanda vezir-i âzamin bulunduğu İbrahim Paşa sarayına getirip orada öldür düler. Sultan Murad'm sevgili musahibi Musa Çelebi d Recep Paşa'mn desisesiyle saraydan çıkarılıp İbrahim Paş sarayt'nsı getirildi ve oradan alınarak öldürüldü.[408]

Sıpah Zorbalarının Sultan Muratf'ı Hal'etmek Istemesı

RecepPaşa bundan sonra hıyanetini gizliyemleyecek duruma düştü. Bir saltanat tebeddüliy vaziyetin düzelebileceğini anladı; kendisiyle aynı istemesi fikirde olan zorbabaşılar buldu, edepzislikleri haddi aşan sipah zorbaları bu arada Saka Mehmed, Cin Ali, Salih Efendi, Çalık Derviş, Mehme Ağa oğlu, Yemişçi Mustafa gibiler Recep Paşa gibi düşünerek, yaptıklarının yanlarına kalmayacağım ve Sultan Mu-rad'ın. mutlak surette kendilerinden intikam alacağını düşünerek padişahı hal' ile şehzadelerden birisini hükümdar yapmağı karai laştırıp, fikirlerini elebaşıları olan Rum Mehmed'e (Konya olduğu için bu lâkapla anılmaktadır) açtılar; Rum Mehmed bunlara "Padişahı iğfal edenlerden istediğimiz tarzda intikam alındı; işi azıtırsak âlem ayak üzeredir, Allah saklasın devleti inkıraza sürükleriz" diye cevap verdi; fakat onlar kararlarında ısrar ettiler ve bu işe Yeniçeri ocağının da iştirakini istediler.

Hasan Halife yerine yeniçeri ağası olan Köse Mehmed Ağa pâdişâha

[408] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/184-185

sadıktı; ocaktan yetişerek ocak kethüdalığından ağa olmuştu; ocak vaziyeti ve diğev işlere dair dışarıdaki havadisi bir vasıta ile pâdişâha bildiriyordu. Sipahi zorbalarının bu hareketlerini duyunca bir taraftan yeniçerileri işe karıştırmamak için gayret etmekle beraber diğer taraftan da keyfiyeti saraya bildirdi; bu işlerin başında Recep Paşa ile Canbulad oğlu Mustafa Paşa'nın bulunduklarım da arzetti; Rum Mehmed ile Kös Mehmed ağanın muhalefetleri üzerine Sultan Murad'ı hal' etmek teşebbüsü önlendi; pâdişâh zahiren sipahilerin günahlarını afv eyliyerek onlarla barıştı; Rum Mehmed, Konya'ya giderek Mevlevi tarikatine intisap etti ve hizmetine mükâfat olarak kendisine Maraş Beylerbeyliği verildi.[409]

Sultan Murad'ın İdareyi Eline Alması

Recep Paşa'nın Katli

Sultan Murad, Recep Paşa'nın yaptığı tarikler, desiseler hakkında iyi bilgi edinmiş ve bunun meî'anetlerini Rum Mehmed ile Yeniçeri ağası Köse Mehmed de teyid eylemişlerdi; bütün bu isyan hareketlerinin Recep Paşa'nın başı altından olduğuna pâdişâhın şüphesi kalmamıştı.
Sipah ve yeniçerilerin İstanbul'da, bayram münasebetiyle yaptıkları edepsizlikler, para toplamak için tertip eyledikleri eğlenceler, salınacak alayları ve soygunculukları geçtikten sonra birgün yani 28 şevval 1041 (18 mayıs 1632)'de Vezir-i âzam Recep Paşa saraya davet edildi; âdeti üzere maiyetindeki bir kısmı sipah zorbaîariyle gelerek onları sarayın dış kapısı Önünde bırakıp pâdişâh tarafından kabul olundu.
Recep Paşa,pâdişâhın eteğini öpeceği sırada Sultan Murad:
— "Gel beru topal zorba başı" diye seslendi; çünkü Recep Pasa nikristen muztarip olduğu için topallayarak yürüdü; bu cam basına sıçrayan Recep Paşa:
— "Haşa padişahım; vallah ve billâh padişahımın rızasından hariç zerre kadar vaz'u hareketim yoktur" dediyse de artık sab taşan padişah :

[409] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/185-186

— "Bire kâfir abdest al" diye bağırdı; çünkü Recep Pa ayak divanı günü pâdişâh dışarı çıkacağı zaman "pâdişâhım abdest alıp öyle dışarı çıkın" sözleriyle Sultan Murad'm öldürülmesi ihtimali olduğunu îma etmek istemişti. Sultan Murad:

— "Şu hainin tiz başını kesin" diye haykmnca, cellâd hazır bulunmadığından zülüflü baltacılar kemend atıp boğdular; ölüsünü dışarı çıkarıp bâb-ı hümâyun önünde bekleyen adamlarının önüne atınca heriflerin kalbine korku düşüp dağıldılar.

Recep Paşa'nın yerine vezir-i azandık Mısır valiliğinden mâzül Tabanı yassı Mehmed Paşa'ya verilip zorbaların hakkından gelmesi emrolundu. Recep Paşa'nm katli zorbaları kızdırdı ise de işi meydana vurmağa cesaret edemediler; bu sefer öc alma sırası pâdişâha gelmişti.[410]

Sinan Pasa Köşkü Mukarreratı

Pâdişâh yirmi yaşını doldurmuş olup cereyan eden - olayları takip ile ayak görüşmelerinden ders almıştı. Kendisi vücutça çok kuvvetli, demir pençeli, gözü pek, nüfuz-ı nazar sahibi idi. Recep P a ş a'yı tepeledikten sonra yerine getirdiği vezir-i azama zorbalar hakkında kat'iyyen müsamaha etmemesini söylemişti.

Her sene kapıkulu süvarilerinden mülâzım denilen nöbetçi süvarilere sıra ile cizye defterleri, vakıf tevliyetleri ve iltizam gibi şeyler verilir ve bunlar da onları mültezimlere satarak para alırlardı[411]. Sipahiler 1041 zilkadesinin yirminci günü Okmeydani'nda toplanarak sene sonuna kadar beklemek zordur, hizmetler tevzi olunsun diye vezir-i azama bir defter vermişler, o da buna pâdi şaha arzeylemiş. Sultan Murad:

— *Ecdâd-ı izamım zamanında müdahale etmedikleri hizmetler verilmesin; kanun üzere diğerleri verilsin" diye vezir-i azama hatt-

[410] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/186-187

[411] Karnını Sultan Süleyman zamanında seferler oldukça orduda emir zabitliği yapmak üzere kapıkulu süvarilerinden üç yüz kişi ayrılıp hizmet ederler ve bunlara hizmetleri mukabelesinde divan hizmetlerinden münasip birer vazife verilirdi; bunların zorbalıkları sebebiyle onyedinci asırda üçyüz mülâzım on-bine çıkmıştı. Bundan başka bu mülâzİmet hizmetleri seferlerde verilireken her seneye teşmil ettirilerek kendilerine verilmesi kanunî olmayan hizmetler de bunlara verilir olmuştu; vezir-i âzam olmak isteyen bazı haris vezirler o makamı işgal için sipahileri bu gibi vaidlerle de ele almışlardı, tşte IV. Sultan Murad, kanunsuz olarak verilen bu hizmetleri eski haline irca ile tahdit eylemek istemiş ve muvaffak da olmuştur.

ı hümâyun gönderdi. Bunun üzerine sipahiler, Sultan Ahmed meydam'na toplandılar; bu toplantı haber alınınca padişah Sarayburnu'nd&ki Sinanpaşa köşkünde ayak divanı ferman edip vezir-i âzam, şeyhülislâm, kazaskerler, ulema ve yeniçeri ocağı ağalariyle altı bölük ağalarını davet etti ve Sultan Ahmed meydam'ndaki güruha :

— "Eğer sipahi kullarım muti iseler içlerinden birkaç kişi göndersinler" diye haber yolları. Bunların içlerinden ileri gelen suçlular, bir tuzağa düşmemek için bölük eskilerinden bazılarını yolladılar. Yeniçeriler etrafı muhafaza altına almışlardı. Sultan Murad, bunlara nasihat yollu çok şey söyledi ve yapılan fenalıkların devletin yıkılmasını mucip olacağım ve herkesin hakkına razı olup emr ve kamına itaat etmesini söyleyince bütün ocak ağaları ve yeniçeri tapu kılıp hayır dua ile alkış yapıp :

— "Devletlû pâdişâhım, sen bizim pâdişahımızsın, bizim sana veçhile muhalefetimiz yoktur, dostuna dost, düşmanına düşmanız" dediler; bunun üzerine Sultan Murad:

— "Bu sözünüze inanmam için aranızdaki müfsidleri himaye etmeyip teslim etmek lâzımdır; siz kullukta sabit kadem oldukça ben de her birinize derecesine göre inayet ve riayet ederim" deyince yeniçeri ağasiyle beraber bütün ocak ağa ve zabitleri :

— "Şevketlû pâdişâhımıza mutîiz; eşkıyayı himaye etmeziz; pâdişâhımıza gerekmeyen bize de gerekmez" dediler. Bunun üzerine mushaf çıkarılıp Sultan Murad vallahi mi? billahi mi? diye oradaki ocaklıları yemine çekti ve bütün bu görüşmeleri sicille geçirtti.

Padişah asıl kendisine müzaheret edecek polan yeniçerileri böylece tahlif ettikten sonra oraya gelen sipah eskilerine dönerek fikirlerini sordu; onlar da yeniçerilerinki gibi teminat verdiler. Sultan Murad sipah ağalarına acı ve müessir sözler söyledi; onların itaatsizliklerini ve bütün devlet iradını hizmet namiyle alıp reayayı dağıttıklarım, halka yaptıkları mezalimi memleketi harap ettiklerini; tebea olmayınca hazinenin olmıyacağım,
dinin, tevliyetlerine kadar el uzattıklarını ve daha bu yolda birçok şeyler zikretti. Onlar da âsî olmadıklarını padişaha muti* kul olduklarını arzettiler. Bunun üzerine padişah :

-- "Sözünüze sadık iseniz siz de eşkıyayı himaye etmeyip aranızdan

çıkarın, eskiden olduğu gibi hizmet verilecektir; ziyade hizmet istemeyiniz ve siz de yeniçeri yoldaşları gibi yenim ediniz" deyince başka türlü harekete imkân bulanıyan sipah ağaları da mushaf üzerine yemin ettiler. Bunlarla olan mükâleme de sicille geçirildi.

Pâdişâh aynı mecliste kadıların irtikâp ve irtişasından bahsetti. Kaddar, sipahilerin işlerinde kendilerine cebrettiklerini, şikâyetlerinin dikkate alınmadığını ve daha sair şeyleri açıkladılar; onların mezalimi def ve herkesin hakkını vereceklerine dair ettikleri yemin de tescil olundu ve bütün bu sicille geçen şeyler orada bulunanlar tarafından mühürlendi.[412]

Temizleme Hareketi

Bu Sinan Paşa köşkü kararlarını müteakip Sultan Ahmed meycZanı'na toplanan sipahiler, cemiye davet edilip yemin eden ocak eskilerinin yeminlerini tanımayarak yine serkeşliğe başladılarsa da yeniçeri ocağıma ele alınmış obuası bunların maneviyatını sarstı. Vezir-i âzam sarayında yapılan diğer bir toplantıda muhalefet edeceklerin haklarından gelinmesi kararlaştırıldı; keyfiyet padişaha arzedilip Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan, Cadı Osman ve emsali şakiler derhal katlolunup cesetleri denize atıldı. Bundan sonra İstanbul'da, bulunan sipah zorbaları birer birer elde edilip öldürüldü. ^4/ıodo/u'dakiler de yakalandıkça temizlendi.

Bunların içinde Beyşehri, Seydişehri ve havalisini kasıp kavuran Deli İlâhi, vaziyetten kendisini haberdar etmelerine rağmen İstanbul'a gelmiş ve aleyhdarları tarafından divan-ı hümâyuna getirilip katledilmişti. Bundan sonra Bozkırdı Dereli Halil, daha sonra diğer sipah zorbaları elde edilip Öldürüldüler. Sultan Murad bu temizleme esnasında Hafız Ahmed Paşa'nın katlinde alâkaları olanlarla Hüsrev Paşa taraftarı olanları takip ederek öldürmüş ve ortalığı sindirmişti.[413]

Ilyas Pasanın Katlı

Aslen Balıkesirli olan îlyas Paşa'va Solakozlu denilirdi. Kendisi cesur

---

[412] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/187-189
[413] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/189

ve faal olup Balıkesir ve
havalisindeki eşkıyayı tedip etmesi sebebiyle şöhret bulmuş ve Hafız Paşa Bağdad seferine giderken îlyas Paşa da Anadolu beylerbeyliği ile orduya iltihak edip yüz aklı-ğiyle orduda ün almıştı; fakat Hüsrev Paşa'nm vezir-i âzam olması üzerine onunla aralarındaki zıddiyete binanen Balıkesir'e çekilip orduya gitmemiş ve kendisini müdafaa için etrafına bir hayli sarıca, sekban ve levend toplayıp kendisi namdar beylerbeyi olduğu için kimseye baş eğmemişti; Şeyhülislâm Yahya Efendi ile mektuplaşirdı; şair Nef'î ile Cevrî'nin, İlyas Paşa hakkındaki kasideleri vardır[414]

îlyas Paşa'yı avlamak için kendisine vezirlikle Şam valiliği verilip vezirlik şiarından olan altın1 zincir gönderilmiş ise de Ba~ ilkesinden ayrılmadı; vezir olunca bütün bütün tahakkümü arttı; Midilli adasını işgal eylemek istediyse de muvaffak olamadı. Ma-nisa?yı işgal edip yağmalattı. Nihayet 1041 sonlarında (1632 haziran) Küçük Ahmed Paşa kumandasiyle üzerine kuvvet gönderilip bir muharebede mağlûp olarak Bergama'ya kapandı ve nihayet teslim olarak îstanbuVa getirilip UeyZeriey'indeki istavroz bahçesinde pâdişâh kendisini istintak ettikten sonra katlolundu (1632 eylül).[415]

Maanoğlu Fahreddin

Küçük Ahmed Paşa daha sonra Şam valisi havalide kırk senedenberi büyük bir nüfuz sahibi olan dürzü emîri Maanoğlu emir Fah-reddin'i mağlûp ederek iltica ettiği sarp dağlarda takip ile zaptı mümkün olmıyacak derecede zor olan dağa kadar çıkmıştır. Küçük Ahmed Paşa senelerce Suriye'de devletin basma belâ olan Maanoğlu'nu her ne bahasına olursa olsun yakalamağa azmetmiş olduğundan saklandığı dağdaki mağaranın üzerine odun yığdırıp yaktırmış ve üzerine sirke döküp yumuşayan taşları kızdırarak onu teslim olmağa mecbur

---

[414] Nef'î'nin tlyas Paşa hakkındaki meşhur kasidesi şöyle başlar:
Kerim-ü-kâmrân vâr ise ger îlyas paşadır
ki dest-i zerfeşânı kân-ı dil derpâşı deryadır
Çevri de îlyas Paga'mn Balıkesir9de yaptırmakta olduğu cami ve mevle-vihane dolayısiyle :
Teâlâllah zehî cami ki reşk-i arş-i âlâdır
Muallâ kubbesi hempâye-i kürsî-i vâlâdır
Nedir ol hanikah-i dilküşa menzil-geh-i hurrem
Ki her bir hücresi feyz-i sofada cennet-âsâdır.
[415] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/190

etmiştir. Ahmed Paşa, Maanoğlu'nu ve oğulları Hüseyin ve Mes'ud'u İstanbul'a, yollayarak Suriye'yi bir karışıklık yuvası olmaktan kurtarmıştır.

Sultan Murad Revan seferine giderken Maanoğlu İstan buVa getirilip oğulları Mesud ve Hüseyin Beyler Galatasaraylına aunmişlardır. Sultan Murad bu sefer esnasında Sivas'ta bulunduğu sırada İstanbul kaymakamı Bayram Paşa'ya 1044 H. 1635 M. de bir hatt-ı hümâyun gönderip Maanoğlu Fahred-din'in katlini emretmiştir. Fahreddin ile beraber büyük oğlu Mes'ud bu suretle öldürülmüşlerdir. Maanoğlu'mın küçük oğlu Hüseyin Bey Enderunda yetişmiş ve elçilikle Hindistan'a, gönderilmiş ve 1102 H. / 1691 M. de vefat etmiştir; Naîma bir çok tarihî vekayii bizzat kendisinden dinleyerek tarihine yazmıştır[416]

Tutun Yasağı Vesilesiyle Temizleme[417]

1043 saferinde (1633 ağustos) tstanbuFda Cibalide cıkan yangın şehrin büyük bir kısmını yakmış ve herkes kahvehanelerde heyecanlı dedikoduya başlamış olduğundan herhangi bir ayaklanmanın, önünü almak için meşhur vaiz Kadızâde'nin teşvikiyle Sultan Murad bütün İstanbul kahvehanelerini yıktırmış ve kadızâde'nin fetvasiyle tütün içenleri öldüreceğini îlân etmiştir.

Bu yasak münasebetiyle pâdişâh daimî surette ve bilhass geceleri İstanbul'da, bir kısım yerleri basıp bu suretle elde ettiği şüpheli adamları öldürterek İstanbul kabadayılarını sindirmiş ve böylece İstanbuVda. temizlik yapılarak asayiş tamamen iade ol muştur[418].

---

[416] Naîma tarihi, c. 3, s. 171.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/190-191

[417] Tütün yasağı hakkındaki ilk ferman 1040 H./1631 M. senesinde ya olup iptida tütün ziraatı men ve sonra içilmesi yasak edilmiştir (Mühimme defteri, No. 85, s. 134 ve 185).

[418] O tarikte İstanbul'da tarikat ulularından Abdülmecid Sivasî Efendi bazı dostlariyle Kâğıthane'de îmrahor köşkü taraflarına giderek herrı yemek yiyip hem de ilmî ve edebî musahabeye koyulmuşlar. Bu sırada Sultan Murad sandal ile köşke gelmiş ve bir adam gönderip bunların kitaplarım istemiş. Görmüş, bu kitaplar arasında Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin divanı da varmış. Divanı görür görmez "bu bizim efendinin divanıdır" demiş. Sonra diğer kitapları tetkik ederek "kitaplariyle seyre giden ulemaya, seccade ve ridasiyle giden dervişane ve kalem ve hokkalariyle giden kâtiplere bizim sözümüz yoktur, hemen kendi âlemlerinde olsunlar" demiştir (Naîma, c. 3, s. 163.)
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/191

Tımarlı Sıpahılerın Nizamları

Osmanlı devletinin kuvvet ve şevketinin artmasinahîlcrin sında büyük hizmetleri olan tımarlı sipahi teşkilatı Kanunî zamanındaki ehemmiyetini kaybetmiş, kanunları bozulup kendileri ihmal olunarak kale tamiri, nakliyat gibi geri hizmetlerde istihdam edilmeğe baş- landığından bu mükemmel süvari teşkilâtının ehemmiyeti azaltılarak levend ve sekbanlar gibi tâlim ve terbiyeden mahrum çapulcu bir sınıf vezir, beylerbeği maiyetlerinde istihdam edilir olmuştu. 1632 senesinde Rumeli beylerbeğisi olan Hüseyin P a şa'mn Kümelideki bütün tımarlı sipahiyi yoklaması emrolunduğu gibi Anadolu beylerbeğisi de aynı vazifeye memur edilmişti. Muharip olmayanlara verilen sepet tımarları*y\c münhal tımarların kılıç tımar denilen kısmı yarar ve kudretli sipahi ve sipahi oğullarına verildi. Hattâ yeniçerilerden bir haylisi ulufelerini terkederek tımarlı sipahi oldular. 1043 H. /1633 M. senesinde Rumeli beylerbeğisi olan vezir Bayram Paşa Sofya'ya giderek tımar ve zeamet yoklaması yapıp her tımarlının hüviyetini gösterir surette defterler tanzim ettirdi; bu suretle Sultan Murad bozulmuş olan tımarlı sipahi teşkilâtım mümkün mertebe yoluna koydu.[419]

Padişahın Iran Seferine Hazırlığı

Bir kısım Iran kuvvetlerinin hududu geçerek Van\ muhasara ettikleri duyulunca acele Anadolu beylerbeğisi Mehmed Paşa serasker tâyin olunmuş, fakat o gitmeden evvel acemlerin mağlûp olarak çekildikleri haberi gelmekle beraber Sultan Murad Iran seferine gitmeyi kararlaştırıp vezir-i âzam tabanı yassı Mehmed Paşa'yı 1043 rebîulâhır / 1633 ekim'de sefere memur etti. Hazırlık işini bizzat kontrol eden pâdişâh dört vezirin ihmalim gördüğünden[420] bunların mallarım müsadere ile kendilerini sürgün etti. Üsküdar'da askerin geçit resmini seyreden Sultan Murad serdarın İzmitfe varmasını müteakip arkasmdan acele yetişerek emrine muhalif

[419] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/192
[420] Bu dört vezir Çağalazâde Mahmud Paşa, Nişancı Yusuf Paşa Mostarlı Mustafa Paşa ve Civan kapıcıbaşı Semiz Mehmed Paşa'Iard

hareket edenleri cezalandırdıktan sonra Istan 6uPa döndü, vezir-i âzamin Bağdad üzerine gitmesi emrolun muştu.[421]

Şeyhülislamın Katli

Sultan Murad İstanbul etrafındaki bazı yerleri görmek ve teftiş etmek üzere kış ortasında 1633 aralık (1043 cemaziyelâhır) da avlanarak îzmit> İznik yoluyla BurscCya. giderken İznik kadısı hakkında şikâyetçi gelmiş olduğundan İznifce gelir gelmez kadıyı yerinden aldırarak kale kapısına astırmış, Bursa'ya gelip ecdadının kabirlerini ziyaret edip İstanbul'dan, aldığı fena bir haber üzerine beş gün sonra acele paytahta dönmüştür.
Birkaç gün daha Bursa'da kabnak isteyen padişahın İstan buVa acele dönmesi validesinden aldığı bir mektup üzerine ol muştur. îznik kadısının hiçbir soruşturma yapılmadan şikâyet üzerine asılmasından İstanbul'daki ulema müteessir olup söylenmeğe başladılar. Bunun üzerine Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi padişahın validesine bir tezkire göndererek ulemanın teessürünü Ve ecdadının hürmet gösterdiği bu zümre hakkındaki muamelenin olmadığını bildirip :
— "Kendilerini bedduadan sakınırız, memuldur ki siz kendu-lere nasihat buyurup zümre-i ulemanın hayır duasını alasız; zira henüz âlemin herc-ü-merci sönmeğe yüz tutmuşken kîl-ü-kaale müeddi olacak ahvalden cenab-ı hilâfetpenahiyi sıyanet ederiz demiş.
Bu tezkireyi şeyhülislâmın aleyhdarları, ulema ile birlikt şeyhülislâmın pâdişâhı hal ile tehdit ettiği şekline sokarak valide s|ultanı tahrik etmişler o da Ahîzâde'nin tezkiresini bir mektupla oğluna yollayarak :
— "Benim arslarum acele üzere gelesiz, cülus tedbiri için sözler ve tedbirler olmaktadır" diyerek pâdişâhı acele İstanbul'a davet etmiştir.
Bu haberden telâşa düşen Sultan Murad, hemen yola çıkmış, gece uykusunu terk ederek maiyyeti yolda dökülüp kendisi Katırlı mevkiine gelip tstanbuPdan kayık gelmesini beklemeden fırtınalı olan denizi orada bulduğu bir kayıkla geçip karşıya Gebze'ye ve oradan da dinlenmeden Üsküdar'a, gelip hemen Saray-burnu'na geçmiş ve ilk iş olarak Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi ile İstanbul kadısı olan oğlunun birer gemi ile Kıbrıs*& sürgün edilmelerini emreylemiştir.

[421] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/192

Sultan Murad'm meşhur bostancıbaşısı Duçe Mehmed evvelâ müftüyü ve sonra oğlunu alıp ayrı ayrı kayıklarla yola çıkarttı. Sonra bunların arkasından bostancıbaşıyı gönderip eğer baba oğul, boğazdan çıkmadılarsa öldürülmelerini, çıktilarsa ilişil-memesini emretti. Bostancıbaşı boğazdan çıkmadan önce Hüseyin Efendi'nin kayığına yetişip onu alıp Ayastafanos kıyısma çıkartmıştır. Bu sırada yanında meşhur Abaza Mehmed Paşa olduğu halde Yedikule'den çıkarak sahili takip eden Sultan Murad, sabık müftünün sahile çıkarıldığını görünce bostancıbaşıyı yanma çağırıp "tiz şimdi katleyle" demiş o da Hüseyin Efendi'yi bir saman arabasiyle Ayastafanos^nn Kalabriya köyüne götürüp boğmuştur.

Sultan Murad şehzadelerin hayatına dokunulmıyacağına dair kefil olduğu tarihtenberi Hüseyin Efendi'ye kin bağlamıştı; bu defa gönderdiği mektup ve dolayısiyle bir kıyamı îma etmesi pâdişâha fırsat vermiştir. Vekayiin tetkikinden, evvelâ yalnız sürgün edilmesi emrolunmuş sonra öldürülmesi hakkında Bostancıbaşınm yollanmış olduğu anlaşdıyor. Çanakkale Boğazından geçmişlerse dokunma denilmiş olması doğru olmasa gerek; çünkü kayığın havanın muhalefeti de olmasa Ayastafanos önlerinde çevrilmesi ve pâdişâhın da bunu sahilden atkip eylemesi vak'anm daha istanbul kapısında cereyan ettiğim ve maksadın da sabık müftünün îdam edilmesi olduğunu gösteriyor. Kayığın boğazdan çıkmasının en. aşağı üç dört gün süreceği tabiîdir.[422]

Sultan Murad'ın Revan Seferi

Padısahın Seferinin Ehemmıyetı

Osmanlı pâdişâhlarının ordulariyle beraber başkumandan olarak sefere gıtmeJerı usulü, Kanuni ehemmiyeti Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra terk edilmiş; gerek îran, gerek Avusturya ve Lehli-lerle olan muharebelerde bir defa yeniçerilerin israriyle III. Mehmed Avusturya'ya ve I. Osman da Lehistan seferlerine gitmişlerdi. Sultan Murad'm çeki düzen verdiği ordusunun başında sefere çıkmasının gerek memleket dışında ve gerek içinde büyük tesiri vardı.

[422] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/193-194

IV. Murad'm gerek bu, Revan ve gerek daha sonraki Bağdad seferleri, Anadolu'daki sipah zorbalarını ve mütegallibe denilen bir zümreyi temizlemesi bakımından pek mühimdir; bu arada iftiraya uğrayan ve husumete kurban giden şahıslar da bulunduğuna şüphe olmamakla beraber zorbalıkları tespit olunan bir hayli şahıs da bu arada temizlenmiştir. Sultan Murad bir gördüğü şahsı bir kaç sene sonra görse yine tanıyıp bundan başka şakilerin ve zorbaların isim ve yerlerini hafızasında tutarak bu seferlerinde o gibileri aman vermeden arayıp buldurarak öldürmüştür. Bunun için her iki seferde memleket içinde temizlik sebebiyle bir istikrar husule gelmiş ve kendisinden sonra da bu sükûnet bir müddet daha devam etmiştir.[423]

Sefer Esnasındaki İcrâât

Sultan Murad'm otağı daha kara kış içinde (21 şubat 635) Üsküdar'da, kuruldu. Kendisi 7 martta otağa çıktı. Hareketten evvel kendisinin haberi olmadan hiç bir ocak ağasının ortak (tekaüd) ve koruyucu (yeniçeri odalarını bekleyen) isimleriyle îstanbuVda asker bırakmamalarım emretti; Maltepe geçilip Kazıklı derbendime gelindiği zaman solakbaşı'larda.11 Galatalı Çelebi'nin bir neferi İstanbul'da, bıraktığını duyunca emekdarbğma bakmıyarak derhal önünde çökertip boynunu vurdurdu. Bundan sonra muhtelif konaklarda da zorbalardan veya haklarında şikâyet edilenlerden isterse vezir veya kadı olsun hiç kimseye aman vermeden öldürttü. Bu cümleden olarak Seyid GazVde Anadolu valisi hizmetinde bulunan ve Konya ayanından olup Karayılan denilen iki kardeşi katlettirdi. Zorbalıktan gelmiş olan Manisa Sancakbeyi Duducu Hasan Paşa mükemmel kapısı halkiyle orduya gelir gelmez öldürüldü; çünkü Sultan Murad bunu bazı zorbaların katillerini emrettiği halde bir iş görememişti; Hasan Paşa, iki bin kişilik maiyyetiyle alay gösterip, pâdişâhın eteğini öpeceği sırada bir iki düşmanı öldürmeğe muktedir olamadın, şimdi bana alay gösterirsin bire mel'un diye katlini emretmiştir.
Hasan Paşa'nın öldürülecek bir kusuru yoksa da Sultan Murad zorbalıktan eyalet ve sancak idarelerine getirilenlerin birer bahane ile öldürülmesini esas prensip yapmıştı. Ilgın'a, geldiği vakit Karaman

[423] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/194-195

beylerbeğisi Celeboğlu Ali Paşa orduya iltihak etmiş ve bu da zorbalıktan beylerbeyliğe geldiği için katledilmiştir. îshakh konağında Karaağaç kadısından şikâyet edildiğinden o da Öldürüldü.
Konya'ya, gelindiği vakit pâdişâh içkaleyi görmek isteyerek yalnızca at sürüp hendek üzerindeki köprüyü geçip kaleye çıkarken kale dizdarı atla gelenin pâdişâh olduğunu bilmiyerek kelenin üzerinden :

— "Bire ağa aşağı inip piyade yürü, bu pâdişâh kalesidir. Buna atla çıkılmaz, diye bağırdığından Sultan Murad dizdarın bu sözlerinden memnun olmuş ve kaleye girerek cephenelîği gezmiştir.
Sultan Murad .Konya'da bulunduğu sırada Hazret-i Mev-lâna'yı ziyaret edip Çelebi Efendi'ye iltifat eyliyerek dergâh matbahma Sugla mahsulünden bin kuruş zammetmiştir. Yine Konya'da bulunurken sipahilerden Koca Gürcü Osman, Sultan Osman vakasında ocak subaşısı bulunup katle iştirak ettiği için ve zeametli divan çavuşu tütün içmesinden dolayı katlolun-dular. Sivas'a gelindiği vakit Beyşehri sancak beyi Keskinli Ali Paşa mezalimine binaen katlolundu.
Sivas sahrasında iken bostancılardan birisinin pâdişâhın yazısını taklid edip sancak beyi ve beylerbeğileri sızdırdığı duyulması üzerine bostancı, padişahın huzuruna getirilerek derisi yüzülmek suretiyle öldürüldü; Konya kadısı Şehla Mehmed Efendi'den şikâyet olunduğundan hemen adam gönderilerek Konya pazarında asıldı. Şehla Mehmed Efendi, Karayılan oğullarını padişaha zorba diye şikâyet ederek öldürtmüş ve kendisi hakkında da - belki Karayılan ailesinin teşvikiyle - şikâyet olunmuştur.
Sivas'tan hareketinden sonra Sultan Murad Anadolu ve Karaman, Sivas ve Rumeli tımarlı sipahilerini ikiye ayırarak manevra yaptırmıştır[424].

Demirkazık Halil Pasa'nın Katli

Daha evvel sefere gönderilen vezir-i âzam Meh- nıed Paşa Diyarbakır da kışlarken evvelce aldığı talimat üzerine bütün hazırlığım Bağdad

[424] Karacelebi-zâde Zafernâme kütüphanemizdeki nüsha s. 12.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/195-196

üzerine tertip etmişti; fakat seferin Revan üzerine olduğunu haber alınca derhal Erzurum'a hareket etti. Bu sırada Erzurum valisi değerli kumandanlardan Demirkazık Halil Paşa ve zaferi temin etmesi sebebiyle bu lâkabı almıştı. Pâdişâhın yanında, vezîr-i azama vekil olarak bulunan rikâb-ı hümayun kaymakamı Murtaza Paşa ile îran serdarlığı meselesinden dolayı aralarının açık olmasına mebni Murtaza Paşa'nm telkini ile Halil Paşa'nın katli hakkında vezir-i azama hatt-ı hümayun gönderildi; hiç bir kabahati olmayan bu değerli vezir boğulmak suretiyle öldürüldü, Murtaza Paşa bu seferde aralarının iyi olmamasından dolayı îzmir kadısı Tevfikizâde Mehmed Efendi'vi de katlettirmişti.
Sultan Murad 1635 haziran ortalarında (1045 muharrem başları) Bayburd^a geldi; vezir-i âzam kendisini karşıladı ve san-cağri şerifi padişah'a teslim etti. Padişah büyük bir alayla Erzurum'a, girdi; burada da katiller yapıldı, Sivas beylerbeğisi Bosnalı Osman Paşa'dan şikâyet edildiği için başı kesildi, onu BehisnVU Ali Paşa'nm katli takip eyledi; yeniçeri ocağından Sakabaşı ve sipah zorbalarından Işık Yahya da aynı akıbete uğraddar. Buradan da doğuya doğru hareket olunup evvelâ Kars'a ve oradan Revan (Erivan) Önüne gelindi.[425]

Revan İn Alınması

Revan kalesi küçük ise de hudut üzerinde bulunması sebebiyle ehemmiyeti büyüktü. Kalenin muhafızı Emirgûneoğlu Tahmasb Kulu Han idi; kendisinden evvel babası Emirgûne Han Revan beyi iken onun ölümiyle yerine oğlu tayin edilmişti. Bunlar otuz senedenberi bu kale beyi bulunuyorlardı. Revan kalesi 1635 temmuz sonlarında (12 safer 1045) muhasara edildi; kalede on iki bin muhafız vardı. Pâdişâh kumandanları ve askeri teşci ediyorsa da haşin ve amansız hareketi, kızgınlık ile adam öldürmesi kumandanları şaşırtmıştı.
Revan muhasarası onbir gün sürüp kale muhafızı Emirgûne oğlu kaleden çıkarak padişahla görüşüp kaleyi teslim etti. Sultan Murad Tahmasb Kulu Han'a Yusuf adını ve vezirlik verdi, îşte bu suretle Tahmasb Kulu Han, Emirgûne oğlu Yusuf Paşa şikâyet olunarak

[425] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/196-197

azledildi[426].

Revan kalesi tamir edilip içine on iki bin asker, cephane konup muhafızlığı vezir Murtaza Paşa'ya bırakılarak avdet olundu; Tebriz tarafları vuruldu. Araş nehri taraflarındaki Zeynelli aşiretinden bin kadar nüfusun Erzincan^ Tercan, Pasın taraflarındaki hâlî yerlere iskân edilmesi emrolundu. Van'da tımarlı sipahiler yoklandı. Padişah Diyarbakır'a uğrayıp orada bir müddet oturduktan sonra İstanbul'a döndü. Sultan Murad'ın Revan seferine gidişi ve dönüşü on ay sürmüştü.

Revan, alınmasından yedi buçuk ay sonra kış esnasında İranlılar tarafından muhasara olunup Diyarbakır'da bulunan vezir-i âzam tarafından acele yardım edilmek üzere faaliyete geçilmiş ise de İhsın şiddetli olmasından dolayı imdat edilemediğinden 1636 nisanında (1045 şevval 24) teslim olmuştur. Revanhn yardımına koşmadığı için bir müddet sonra vezir-i âzam Tabanı yassı Mehmed Paşa azlolunarak yerine Bayram Paşa vezir-i âzam tayin edilmiştir (7 ramazan 1046 ve 1637 şubat).[427]

Sehzadelerın Ölümleri

Sultan Murad'ın hayatta, Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimlerinde dört kardeşi vardı; bunlardan ilk ikisi yirmi beş yaşında idiler. Sultan Murad, İstanbul'da, tebdil gezerken kardeşilerinden şeh-zade Süleyman'ı bazan beraberine alırdı; Bayezid, Sultan Murad'dan üç ay kadar küçüktü. Yeniçeri ve sipahilerin isyanlarında ve ayak divanında âsiler, şehzadeleri pâdişâha emniyet edemediklerini söyliyerek onların hayatlarına dokunulmıyacağına sadr-ı âzam ile şeyhülislâm kefil olmuşlardı. O tarihten sonra iki defa daha Murad'ın hal'i hakkında lâkırdı geçmesi Sultan Murad'ın şehzadeleri öldürmesine vesile teşkil etmişti.

1 katline karar verip bunun zamanını Konuyordu. jxevan fetihnâme'si kapıcılar kethüdasiyle İstanbul*a bildirilerek halk tarafından şenlik

[426] Emirgûne-oğlu sefili, ayyaş ve ahlâksız bir adamdı; Halep'teki edepsizlikleri sebebiyle iki ay sonra hakkında şikâyet edilip azlolunarak padişahın îstanbuVa dönüşüne kadar İzmit'te beklettirilmesi emrolunmuştu. Sultan Murad 1045 senesi recebinde gelip Emirgûneoğlu'nu beraberine alarak kadırga ile ÎstanbuVa gelmiştir. Boğaz9 da. kendisine verilen köşkten dolayı o semt Mirgüu (Emirgân) ismiyle meşhurdur.

[427] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/197-198

yapıldığı sırada yine kapıcılar kethüdasiyle İstanbul kaymakamı Bayram Paşa'ya ve bostancıbaşıya gönderilen gizli batt-ı hümayunlar'la Bayezid ile Süleyman'ın boğulmaları emrolunmuştu. Bunun üzerine Bayram Paşa ile bostan-cıbaşı Duçe Mehmed harem-i hümâyuna gidip birer bahane ile celbedilen Bayezid'le Süleyman'ın yalvarıp ağlamalarına ba-kılmıyarak bu işe memur edilenler de ağlayarak istemiye istemiye bu zavallı şehzadeleri boğup padişahın emrini yerine getirdiler. Halk dışarda her şeyden habersiz zafer neşesiyle eğlenirken bunlar gasl ve tekfin edilip namazları kılındıktan sonra babaları Sultan Ahmed türbesine defnedildiler. Hizmetine karşılık olarak kpı-cılar kethüdası Salih Ağa'ya Bosna valiliği verildi.

Sultan Murad'm geri kalan Kasım ve İbrahim adlarındaki kardeşlerinden Kasım, büyük biraderlerinin ölümünden sonra iki sene daha yaşadı; o da yirmi beş yaşına gelmişti. Sultan M-urad, Boğdad seferine hareketinden evvel 7 mart 1638 (2 şevval 1047) tarihinde bunu da boğdurduğundan bu tarihte Osmanlı hanedanında şehzade olarak henüz yirmi üç yaşındaki İbrahim kalmıştı.[428]

Dördüncü Murad'ın Bağdad Seferi

Bu Sefer Esnasındaki İcrâât

Sultan Murad'ın tekrar İran seferine çıkacağını haber alan İran hükümdarı Şah Safî, Maksud Han adında bir elçisini İstanbul'a, yollamıştı; Şah'ın. nâmesi tatmin edici olmamakla münâsip bir zamanda cevabî nâme ile iade edilmek üzere elçi alıkonuldu. Sultan Murad, Hareketinden evvel halka hiç bir suretle zulüm edilmemesine ve âdilâne hareket olunmasına dair her tarafa şiddetli bir tamim yaptı.[429] Kendisinden evvel vezir-i âzam Bayram Paşa'yı yolladı; vezir-i âzam îcabeden tertibatı aldı ve 638 mayısında (23 zilhicce 1047) Sultan Murad Üsküdar' d an areket etti; Şeyhülislâm Yahya Efendi ile sadaret kaymakamı e kaptan-ı derya olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa ve âdişahın en yakın musahibi vezir silâhdar Mustafa Paşa e

[428] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/198-199
[429] Adalet fermam sureti Mühimme DefterVmn 87. sinde s. 74 - 146'dadu.

onun akıl hocası ve Sultan Murad'ın mutemedi Ruznâmeci Maliye hazinesi yevmiye defterini tutan) îbrahim Efendi ve îusahip Deli Hüseyin Paşa ve kazaskerler de padişahla be-aber gidiyorlardı. Sultan Murad, Silâhdar Paşa ile ruznâmeci brahim Efendi'ye çok îtimad ettiğinden onlar ne derlerse nu yapardı.[430]

Sakarya Şeyhinin Ölümü

İnönü'ne gelindiği zaman Vezir-i âzam Bayram Paşa orduya geldi; yolda yine katiller başlamıştı. Bolvadin'de Hekimbaşı Emîr Efendi'niı arpa-ğı olan Mihaliç de nâibten[431] şikâyet olunarak katledildi. Ilgın'da akarya Şeyhi diye meşhur olan Ahmed, güya mehdilik iddia lerek başına yedi sekiz bin kişi toplamıştı, Şeyh Ahmed, üzene sevkedilen kuvvetleri bozmuş ve sonra bir düzen ile yakala-arak on iki adamiyle Konya'da bulunan Sultan Murad'ın yama getirilmiştir. Sakarya Şeyhi bazı suallerden sonra cellâd .ara Ali tarafından pek feci surette mafsalları, burnu, kulağı ve ayakları kesilmek suretiyle öldürülmüştür; bu kadar feci aziyete karşı, Sakarya Şeyhi, Cellâd Kara Ali'ye acele ;me diye işkenceye tahammül ile telâş göstermemiştir.[432]

Molla Hunkaroğlunun İstanbul'a Sürgün Edilmesi

Pâdişâh Konya'da bulunurken Konya Mevlevi şeyhi Molla Hünkâroğlu Bekir Çelebi hakkında şikâyet edildi. Bekir Çelebi gerek mevkii ve gerek Revan seferine giderken pâdişah'ın kendisine gösterdiği iltifat ve tekke matbahma verdiği fazla ıhsisat dolayısiyle şımararak her işe müdahele ettiğinde kendinin muvafakati alınmadıkça hükümet adamları, kadılar hiç bir ış goremez oolmuslardı.[433]

[430] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/199-200
[431] naıb vekil demek olup herhangi bir kazanın hasılat-ı şer'iyyesi denilen mabkeme-i şer'iyye varidatı ya kazaskerlere veya kadılardan birisine verilir ve o kazasker veya kadı bizzat oraya gitmeyip şer'î işlere bakmak üzere tarafından naib denilen bir vekil gönderirdi. Bu naibler aldıkları şer'î varidatın bir kısmını kendileri diğerini de arpalık sahibi kimse ona gönderirlerdi. Adalet Fermanından açık olarak anlaşıldığına göre naibler halkı soyacak kadar ileri giderlerdi.
[432] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/200
[433] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/200-201

Tayyar Pasanın Şehadeti Ve Bağdad'ın Zaptı

Filhakika ertesi günü büyük bir yürüyüş yapıldı, kazı kuleler ele geçerek bayrak dikildi vezir-i âzam elinde kılıç olduğu halde kendi tarafındaki kuleler üzerine yürüdüğü sırada alnına isabet eden bir tüfenk kurşunu ile vurularak şehit oldu; pâdişâh bunu duyunca müteessir oldu; " Tayyar, Bağdad kalesi gibi yüz kale değerdin" diye değerli vezirine acıdı, onun yerine kaptan-ı derya olup orduda bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı tâyin etti. Hücum devam ediyordu nihayet muhasaranın kırkıncı cuma günü muhafızlar aman istediler ve bu suretle Bağdad alındı[434].

Sultan Murad Bağdadim alınmasından sonra îmâm-ı âzamhnkabrini ziyaret etti; İmâm-ı âzam ve Abdülkadir Gey-lânî türbeleri ve kale tamir olunup yeniçeri ağası Hüseyin Ağa Bağdad valisi ve yeniçeri kethüdası Bektaş Ağa sekiz bin yeniçeri ile Bağdad muhafazasında bırakıldı[435].

Pâdişâhın Geri Dönüşü

Suitan Murad, ordu ile vezir-i âzam Mustafa Paşa'yı Bağdad'da bırakarak sadaret kaymakamlığına kendisinin en mûtemcd adamı olan Şam valisi Silâhdar Mustafa Paşa'yı tâyin edip İstanbul'a, döndü[436].

Suitan Murad'ın Bağdad seferine hareket etmek üzere olduğu sırada Şalı Safî tarafından elçi olarak gönderilen Mak-sud Han, bu sefer esnasında Musul9a yollanıp orada bırakılmıştı. Bağdad zapt edilince elçi bir nâme ile iade olunmuştu. Sultan Murad (27 ocak 1639 / 1048

[434] Bağdadim zaptı münasebetiyle Sultan Murad:
Hızr âsâ geldi yetdi himmet'i kutb-i zaman Bî taab feth eyledim Bağdad şehrin râyekân beytini söylemiştir.

[435] IV. Murad Bağdad seferine giderken 23 Za. 1047 ve 1638 nişan Üsküdar'dan geçmiş, 1048 recep 27 ve 1638 kasımda Bağdadhn Kuşlar kalesi önüne konulup muhasara ile toplarla döğülmeğe başlamış, 18 şaban 1048 ve 1638 aralıkta alınmıştır. Bağdad'a sekiz aydan ziyade yol gidilmiş olup sefer esnasındaki konuk yerleri ve yolda yapılan masraflar ve pâdişâha takdim edilen hediyeler Topkapı saray arşivindeki 1999 numaralı defterde gösterilmiştir.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/203-204

[436] Sultan Murad 1049 saferinin onunda yani 12 haziran 1639'da İstanbul'a geldi. İstanbul'dan çıkışı ve dönüşü on üç buçuk ay sürmüştür.

ramazan) tarihli nâmesinde :
Sulh murad edilirse ecdad-ı izamım zamanında kendilerine ait olan memleketlerin geri verilmesi ve her sene verilegelen hediyelerin gönderilmesi, aksi takdirde hudutta kışlayarak ilk baharda taarruza geçeceği yazılıyordu. Iran elçisiyle beraber padişah tarafından Hamza Paşazade elçilikle nâmeyi şaha götürdü.

Sultan Murad Bağdad'tan avdetinde Diyarbakır'a gelmiş; Rumiye Şeyhi diye maruf olan Nakşibendî şeyhi Mahmud'u, manevî nüfuzu ve müridlerinin çokluğu sebebiyle, şeyhlikten şahlığa çıkmak istemesi ihtimaline binaen asesbaşı ile cellâd Kara Ali'yi gönderip şeyhi boğdurnmştur[437].

İran'la Sulh

Nâme ile İran'a gönderilen Osmanlı elçisi ile beraber şahın mirahuru Mehmed Kulu ismindeki İran elçisi geldi : Elçi İran hududu üzerindeki Şehriban'Aa. vezir-i âzam tarafından kabul olundu. Kars'ın İran'a terki teklifi şiddetle reddolunup Dertenk kalesinin anahtarının derhal gelmesi ve Iran kuvvetlerinin altı gün içinde Bağdad vilâyeti hududundan çekilmesi hakkında şah'a mektup yollandı; vezir-i âzam buradan Kasr-ı Şirin mevkiine geldiği zaman îran tarafından murahhas olarak Saruhan geldi ve askere maaş verilirken vezir-i âzam tarafmdan kabut olundu.
Kasr-ı Şirin muahedesi diye meşhur olan bu anlaşma mucibince Bağdad tarafından hudut, Bedre Hassan, Hankın, Mendeli, Derne, Dertenfe'ten, Sermenel mevkiine kadar arada olan sahralar ve burada Caf aşiretVmn bazı kabileleri ve Zincir kalesVnm. batısındaki köyler ve

[437] Şeyh Mahmud aslen. Rumiyeli olup Nakşibendî tarikatine müntesipti. Diyarbakır ve havalisinde büyük nüfuzu vardı. Halk kendisinden mallarını diriğ etmezlerdi. Müritleri kendisine bağlılıkları sebebiyle azizlerinin başına yemin edecek kadar şeyhe inanıyorlardı. Şeyh Mahmud JReuan. seferinde bulunmuş ve pâdişâhın teveccühünü kazanmıştı. Sultan Murad Bağdad seferine giderken, Şeyh Mahmud onu Ha/ep'de istikbal ile hediyeler takdim etmiş ve kendi yanında bulunan Maanoğlu Fahreddin'in altın yapmakta mahir olduğu söylenen bir kızını tavsiye ederek, padişahım size hazine lâzımdır demiş, pâdişâh da bir miktar para verip kızın Diyarbakır'da altın yapmasını emredip yanına maden işlerinden anlar bir kapıcı koymuş ve pâdişâh Bağdad'a gitmişti.
Maanoğlu'nun kızı kendisine hazineden verilen parayı zevk ve safa ve saz âlemleriyle yiyip sahtekârlığı anlaşılmış ve Bağdad'dan dönen Sultan Murad, Diyarbakır'a gelince kızı boğdurup iki çocuğuyla beraber Dicle nehrine attırmış ve saflığından dolayı kadının altın yapmak hususundaki oyunlarına inanmış olnn şeyhe de iltifat etmemiştir. Sultan Murad bundan sonra müritlerinin rokluğundan dolayı bir isyan hareketi tertip etmesinden korktuğu zavallı şeyhi ihtimal üzerine boğdurmuştur.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/204-205

Şehr-i zor kurbindeki Zalim Ali kalesVnin civarı Osmanlılarda kalacaktı; bundan başka kuzey hududundaki Kars, Ahisha, Van ile, Şehr-izor Bağdad ve Basra hudutlarına Şah tarafından katiyyen taarruz edibniyecekti. Zincir kalesi, Van hududundaki Kotor, Makû, Kars taraflarında olan kaleler her iki tarafça da yıktırıl a çaktı. Muahedenin sonunda eğer sulha riayet edilecekse Şcyheyn yani Ebu Bekir, Ömer ile Osman ve Peygamber'in zevcelerinden Ayşe ile diğer bazı ashaba sebc ve lanet edenlerin men'i de sulh şartları arasında idi[438].

İşte bu suretle 1623'den 1639 mayısına kadar (1049 muharrem) on altı sene süren îran muharebesinin üçüncü safhası da sona erdi; bu sırada Iran şahı, Şah Âbbas'ra torunu olan Şah Safî idi.

Vezir-i âzamin bu muvaffakiyetini, pâdişâhın mukarriplerin-den olup Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya aleyhdar olan Silâhdar Mustafa Paşa az görerek Sultan Murad'ı vezir-i âzam aleyhine tahrik ederek öldürülmesine az bir şey kalmışken sadaret kaymakamlığına getirilmiş olan sabık Sadr-ı âzam tabanı yassı Mehmed Paşa'nın, vezir-i âzami müdafaa etmesi neticesinde Kemankeş Kara Mustafa Paşa ölüm tehlikesini atlattı ise de tabanı yassı Mehmed Paşa, Silâhdar Paşa'nın padişahı teşviki üzerine bazı bahanelerle katledilmiştir. Vezîr-i âzam aleyhine olan harekâta Silâhdar Paşa'nın pâdişâh üzerindeki nüfuzu sebebiyle isteyerek veya istemiyerek musahip Deli Hüseyin Paşa ile Şeyhülislâm Yahya Efendi de katılmışlardı.

Vezîr-i âzam, sulh akdinden sonra Bağdad valiliğine vezirlikle Derviş Mehmed Paşa'yı tayin ettikten sonra İstanbul'a. geldi.[439]

Sultan İbrahim'in Hükümdarlığı

Sultan Murad nikris hastalığına müptelâ idi. Bağdad seferinden donuşundenberı hasta olup tedavi ediliyordu. Bazılarının tavsiyeleri üzerine mûtadı olan içkiyi terk ile bir müddet iyi olmuş ve bayram tebriklerini kabul etmişti. Kaptan-ı deryalığa tayin edilmiş olan sevgili mukarribi Silâhdar Mustafa Paşa'ya verilen îbrahim Paşa Saraylına. giderek orada kendisine ziyafet çekilmiş ve Silâhdar'ın teşviki ile tekrar içmiş ve fakat saraya gelince bir daha kalkmamak üzere

[438] Nâme-i hümâvun defteri* Nr. 7, s. 4 - 6.
[439] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/205-206

yatmıştır. Sultan Murad 1049 şevvalinin on dört veya onaltısında (7 veya 9 şubat 1640) guruptan sonra kardeşi Kasım'ı boğdurduğu odada vefat etti; ölümünde yirmi dokuz yaşında idi[440].

Keyfiyetten haberdar edilen vezir-i âzam hemen saraya koşup kapıağası, kafes hayatında bulunan şehzade İbrahim'i taziyet ile saltanatını müjdeledi ise de diğer kardeşleri gibi biraderi tarafından öldürüleceğinden korkan ibrahim validesinin yeminleriyle dışarı çıkarılarakMurad'ın ölüsünü gördükten sonra tahta oturup tebrikleri kabul etti. Murad'm cenazesi ertesi günü kaldırılarak Sultan Ahmed türbesne defnedildi.

Vezir-i âzam ilk iş olarak hasmı olan Silâhdar Mustafa Paşa'yı evvelâ Budin ve arkasından Rumeli eyaletiyle IstanbuV-dan uzaklaştırdığı gibi malını müsadere eyleyip Temeşvar eyaletine nakletti.

Sultan ibrahim daha sonra biraderi zamanında devlet idaresinde nüfuz ve tahakkümleri olan şahıslardan yukarıda adı geçen Silâhdar Mustafa Paşa ile Emirgûneoğlu Yusuf Paşa'ya[441] birer birer ortadan kaldırmış ve bunda vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'mn tesiri olmuştur.

Sultan Murad'm genç yaşında vefatı devleti kuvvetli bir elden mahrum bıraktı; yerine gelen ibrahim, korku içinde ve her an ölümle karşı karşıya yaşamış olduğundan asabı bozulmuştu. Tam yirmi beş yaşında ölüme intizar ettiği bir zamanda birdenbire hatırından geçirmediği saltanata geçmesi, onun hayatı üzerinde mühim değişiklikler yapmıştır.

Sultan İbrahim, Osmanlı Hanedanından hayatta kalmış tek şehzade idi. Sultan Murad'ın, Ahmed ve Süleyman, Alâüddin, Mehmed isimlerinde dört oğlu olduysa da hepsi de küçük yaşta ölmüşlerdi. Genç pâdişâh Sultan İbrahim'e evlât yetiştirmek İçin takdim edilen cariyeler bunun zaten bozuk olan asabını büsbütün bozmuştur.

---

[440] Peçevî vefatını 14 şevval ve Fezleke ile Vecihî ve onlardan naklen Naîma 16 şevval gösterirler.

[441] Emîr Gûneoğlu Yusuf Paşa bilmünasebe daha yukarı kısımlarda da söylendiği üzere sefih ve ahlâksız bir adam olup Sultan Murad'a hulul ederek onun sefahate devamında âmil olmuştu. Pâdişâh kendisine İstinye koyuna nezareti olan Feridun Bey Bahçesi'ni temlik etmişti. Vezirlikle tstanbuV&a oturdu. Naîma'nın manidar işareti üzerine vücudu lâzım olmadığı için 1051 H. de îdam edilmiştir. Kâğıthâne^de olan köşkünü padişah alıp Boğazdaki bahçe ve köşkünü de vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya verdi (Naîma tarihi, c. 4, s. 5 ve 13). Bu Mirgüu sahilhanesi daha sonra Şeyhülislâm Mirza Mustafa Efendi'ye ve onu müteakip Şeyhülislâm Vessaf Abdullah. Efendi'ye geçmiş ve bunun oğlu Şeyhülislâm Esad Efendi'nin vefatı üzerine I. Abdülhamid burada bir köy tesisini murat edip cami, hamam ve dükkânlar yaptırmış ve sonra III. Selim zamanında büyümüştür (Hadikat-ül-cevâmi,

İbrahim'in cülusunun ikinci senesinde Mehmed ve ondan bir sene sonra Süleyman ve Ahmed isimlerinde oğulları olmuştur.[442]

SULTAN İBRAHİMİN İLK SENELERİ VAKAYİİ

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya Dair

Vezir-İ Azamın Hizmetleri

Bağdad'a yapılan hücumda şehit düşen Tayyar Veaar-ı azamın hizmetleri Paşa'dan sonra vezır-ı âzam olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa devlet işlerinde ciddî, ve dürüst idi. Sadaret makamı Bayram Paşa'dan sonra buna verilmek îcap ederken pâdişâhın musahibi Silâhdar Mustafa Paşa'nın telkini ve ruznameci ibrahim Efendi'nin tavsiyesiyle Tayyar Mehmed Paşa'ya verilmiş ve onun ölümünden sonra Kemankeş Paşa o makama getirilmişti. Kemankeş Kara Mustafa Paşa ilk büyük hizmeti olarak Kasr~ı Şirin muahedesini akdedip İstanbul'a, geldikten az sonra Sultan Murad'ın vefatı onu müthiş hasmı olan Silâhdar Paşa'mn pençesinden kurtarmış[443] ve bu defa fırsat bulan vezir-i âzam da rakibinin mallarını müsadere edip iyice hırpaladıktan sonra en son Temeşvar valiliğine tayin ettirmişti.
Silâhdar Paşa bundan sonra İstanbul'a gelmek için saraya mektuplar göndermeğe başlamış ve Valide Sultanın da Silâhdar Paşa'yı getirip Sultan Murad'ın kızı Kaya Sultanı verip damat yapmak istemesi vezîr-i azamı korkuttuğundan bir çaresini bulup Silâhdar Mustafa Paşa'nm

[442] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/206-208
[443] Bağdad seferi esnasında vezir-i âzam Bayram Paşa, silâhdarm padişah yanındaki nüfuzunu görerek ona kavuk sallamağa mecbur olmuş, pâdişâha arzettiği şeyin bir suretini de Silâhdar Mustafa Paşa'ya bildirip bu suretle onunla hoş geçinmeği muvafık bulmuştu. Bayram Paşa'mn ölümünden sonra mühr-i hümayun Tayyar Paşa'ya yollanıp Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadaret kaymakamı tayin edilmişti. Kara Mustafa Paşa, Sultan Murad'a arzedeceği meseleleri, Silâhdara bildirmeden yalnız pâdişâha bildiriyordu. Silâhdar Paşa bu hale gücenerek pâdişâha şikâyet etmiş ve :
II — "Bu kulunuzu adam yerine komaz ve işlerine nâ mahrem addeder, yanında cürmümüz nedir?" demiş. Bunun üzerine Sultan Murad, Mustafa Paşa'ya itap ederek :
— "Niçin Silâhdanm tarafını ihmal edersin, bana yazdığını ana da yazmazsın" deyince vezir-i âzam :
— "Şevketlû pâdişâhım evvelâ bu kuluna bildir, Silâhdar kulunun senin saltanatında ortaklığı var mıdır yok mudur? Eğer varsa emir pâdişâhınım; her umurı ana da yazmak lâzım gelir. Yok ise pâdişâhım ben yalnız seni pâdişâh bilirüm, ancak sana yazarım ve lâyık olanı budur ki benimle pâdişâhımın arasındaki muamele ve yazılışlar gibi sırlara katiyyen Silâhdar ve gayrisi muttali olmaya ve illâ ben hükümet ve vezaret edemem" diye mukabele edince bu açık sözden memnun olan IV. Murad, Kemankeş Paşa'yı takdir etmiş ve bu yüzden Silâhdarla arası iyice açılmıştır (Naîma, c. 4, s. 51).

katli emrini almış ve bundan dolayı vezir-i azamın valide Kösem Sultan ile araları açılmıştır.
Kemankeş Kara Mustafa Paşa, ayarı düşmüş olan sikkeyi tashih ile tam ayarlı gümüş akçe kestirerek evvelce yüz yirmi beş akçe olan bir kuruşu seksen akçeye ve altını da ikiyüz elli akçeden yüz altmış akçeye indirmiştir. Bundan başka ocak mevctfüunu indirerek maaşları muntazaman verdi. Devlet maliyesini tevazün ettirdi.

Yine bunun himmetiyle tersane işleri yoluna konup kanun üzere her sene muayyen miktar kadırga donatılması temin edildi; epi zamandanberi terkedilmiş olan memleket tahriri yapıldı. Vezir-i âzam işlerine hiç kimseyi müdahale ettirmeden iş gördü ve rakiplerini de uzaklaştırdı.[444]

Nasuh Paşa Zade Meselesi

Nasuh Pasa'nın oğlu Hüseyin Paşa, vezir-i azama karşı ocaktan yetiştiği için çorbacı tabirini kullanırdı. Bu sözler Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kulağına gidip gücenmişti. Bu sırada serhadlerde olan vezirlere lüzumu halinde evvelden beri pâdişâh adına tuğra çekmek salâhiyeti verilmiş olup vezirlerin adedinin çoğalması ve bir takım ehliyetsiz adamların vezir olması sebebiyle vezir-i âzamin tavsiyesiyle bâdemâ serhad valilerinin tuğra çekmemeleri emrolunmuş ve bu arada Erzurum beylerbeğisi bulunan vezir Nasuh Paşazâde'ye de ferman yollanmıştı. Hüseyin Paşa vezir-i âzam ağasiyle gönderilen fermana itaat etmiyerek :
— Tuğrakeşlik bana mirastır; ben veziroğlu vezirim ve tuğrayı bana Sultan Murad merhum gibi bir gazi sahibkıran ısmarladı; senin paşan Arnavud diyarından gelip ol makama nail olsa da bana tuğrakeşliği çok görmeğe mucip nedir? bu emri şeriften pâdişâhın haberi yoktur; bu menetme kendisindendir sözleriyle giden fermanı tanımamıştı.
Vezir-i âzam bu hal üzerine, bunun da isyan ile Erzurum'a kapanması ihtimalini düşünerek kendisine Halep valiliğini tevcih ettirip sonra oradan azleyledi; fakat azli kabul etmeyip bu defa Sivas eyaleti verilip gitmezse üzerine kuvvet şevkini pâdişâh emreyledi. Nasuh Paşazade Sivas'a giderken, Sivas valisi kör hazinedar İbrahim Paşa'ya» vezir-i

[444] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/209-210

azamdan mektup gelip Sivas Nasuh Paşazâde'ye li maslahatın verilmiştir; sen ne suretle olursa olsun hakkından gelesin demiş olduğundan İbrahim Paşa, Nasuh Paşazade üzerine gittiyse de maktul düşerek muvaffak olamamış, bunun üzerine Hüseyin Paşa Sivas'a girmiyerek vezir-i azamla dâvam vardır diye bütün maietiyle İstanbul'a doğru yürümüş, ilerledikçe kuvveti artmış ve el altından vezir-i âzamin aleyhdarları tarafından İstanbul'a davet olunmak suretiyle teşvik görmüştür. Kendisine karşı gönderilen kuvvetleri İzmit'te mağlûp ettikten sonra Üsküdar'a, kadar gelen Nasuh Paşazade, vezir-i âzamin azliyle kendisinin derhal o makama tayin edileceğini zannetmiş ise de karşısına gelen kuvvetlerden dolayı bir iş başaramıyacağmı anlaması üzerine geceleyin gizlice ordugâhını terk ile kaçmış ve maiyeti de teslim olmuştur.

Hüseyin Paşa, Karadeniz kenarından bir kayıkla Rumeli tarafına geçip oradan Kırım hanının yanma gidip kendisini affettirmek üzere Rusçukla kadar gelebildiyse de Edirne bostancı basısı kırk kadar bostancı ile yetişerek yakalayıp İstanbul'a getirdi ve Topkapı haricinde katlolundu (1053 H. /1643 M.).[445]

Vezir-I Azamın Yeni Rakipleri

Kemankeş Kara Mustafa paşa, sadr-ı âzam olmasından korktuğu Nasuh Paşazâde'yi bertaraf ettikten sonra mevkiini kuvvetlendirdi ise de halkın kendisine olan hürmetini kaybetti; bundan sonra kendisine rakip olarak Civan Kapıcıbaşı diye şöhret bulan Sultan zade Mehmed Paşa'yı gördü ve onu Şam valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırdı; fakat bu defa da karşısına Sultan İbrahim'in silâhdarı olup kendisine vezirlik verilen Yusuf Paşa ile Cinci Hoca çıktı. Bu sonraki iki rakip ile valide Kösem Sultan'ın Mustafa Paşa aleyhindeki kini birleşince vezir-i âzam için tehlıke daha buyumustu.

Sultan İbrahim, günün birinde "Biraderimin musahibi olarak bir silâhdar paşa vardı, benim niçin olmasın?" diyerek rikâbdarı Yusuf Ağa'yı ikinci vezirlikle divana memur edip kendisine musahip yapmış ve vezir-i âzam, icraatına engel olacağı için bu tayini önlemek

[445] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/210-211

istemişse de muvaffak olamamıştı.
Bundan başka, padişahın geçirmekte olduğu bir buhranı okumakla iyi eden medrese softalarından Safranbolulu Hüseyin Efendi daha dersten mülâzım olmadan hariç müderrisliğine tayini Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye emrolunmuş ise de o kanun değildir diye itiraz, eylediğinden hatt-ı hümayun ile defaten sahn müdrrisi yani profesör tayin edilivermişti. Bu delice tayin yetmiyormuş gibi arkasından Sahan-ı Süîeymaniye müderrisliği ve onu takiben Galata kadılığı ile padişah hocalığı verilmiş ve bu suretle cahil bir padişaha cahil bir hoca tayin olunmuştur.
İşte vezir-i âzamin karşısına çıkan ona karşı müttefikan cephe alan Yusuf Paşa ile Hüseyin Efendi sadr-ı azama ait tayin ve azil işlerim ona sormadan padişaha arz eyliyerek Keman-keş'i müşkül duruma sokuyorlardı.
Kemankeş Kara Mustafa Paşa'mn faaliyetlerinden biri de hazinenin gelir ve giderleri arasında bir muvazene temini idi. Devletin gelirini arttırıp giderini azltmak için çalışıyordu; fakat bu cezrî icraat bir kısım menfaat sahiplerinin işlerine gelmiyordu. Bundan dolayı iki defa sedaretten çekilmek istediyse de pâdişâh istifasının kabul etmemişti[446].

Vezir-İ Âzam'm Felâketini Mucip Bir Hareketi

Vezir-i âzam, Yusuf Paşa ile Hüseyin Efen-di'nin tahakkümlerinden usanmış ise de her ikisini de pâdişâh himaye ettiği için diş geçire-miyeceğini anladığından bunları ortadan kaldırmak için kendisinin mahremi olan kul kethüdası Hüseyin Ağa ile görüşüp yeniçerilerin tahrikiyle buna muvaffak olacağını ümid etmişti. Kul kethüdası, bu iş hakkında ocak zabit-leriyle görüştü ise de onlar bu teklifi derhal kabul etmeyip işi ocağın akıl hocası olan Koca Muslihuddin Ağa'ya açtılar. Muslihuddin Ağa:
— "Aman sakının, asla doğru değil; Sultan Murad'm nice bin nüfusu öldürmek suretiyle söndürdüğü fitne ateşini uyandırmayın" diye işi Önledi ve doğru vezir-i azama giderek sordu; fakat vezir-i âzam

[446] Vecıhı tarıhı (turk tarıh kurumu kutuphanesı nushasıs).42.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/211-212

inkâr etti, ve sonra yeniçeri ağasına sorup o da haberi olmadığını söyleyince başından korkarak ve daha doğrusu bir menfkat umarak bir vasıta ile keyfiyeti pâdişâha bildirdi. Bunun üzerine pâdişâh, Muslihuddin Ağa'yı davet ederek :

— "Baka! ihtiyar kullarım çorba yememek isterlermiş[447], aslı var mıdır?"

ieyince Muslihuddin Ağa:

— "Hâşâ pâdişâhım, cümlesinin boynu kıldan incedir, cümlesi emrine mutîlerdir; bu sözden asla haberleri yoktur; eğerçi lalan, î^ethüaanm eliyle odalara birkaç kese göndermiş; lâkin onların igvasiyle böyle iş etmek muhaldir" cevabını vermiştir. Bu söz üzerine Sultan İbrahim:

— "Ya ben şimdi lalamı katletsem kullarım bana incinirler mi?" deyince Muslihuddin Ağa:

— "Hâşâ pâdişâhım, belki cümlesi hazzederler ve pâdişâhıma hayır dua ed Kemankeş'in katli erler" diye mukabele eylemiştir[448]

Yaptığı tertibatın duyulduğunu öğrenen Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Demirkapı'dan saraya gelip pâdişâhla buluşup koynunda getirdiği mushafı öperek söylenen şeylerin kendisi hakkında iftira olduğunu arzeylediyse de pâdişâh bu sözlere inanmadı ver mührümü dedikten sonra Bostancı basıya al şunu diyerek kendisi hareme gitti; bostancıbaşı, al şunu'dan maksad mührü al demek olduğunu zan ile vezirden mührü aldı ve Kemenkeş Kara Mustafa Paşa bundan, istifade ile atma atlayarak konağına geldi ve oradan Nalh-mescid civarında bir yığın otun arasında saklanıp geceleyin kaçmak istediyse de takibine çıkan bostancılardan biri tarafından görülerek! yakalandı. Sabık vezir-i âzam, kendisinin Öidürübniyerek padişahın, huzuruna götürülmesini istediyse de o sırada katli hakkında emir geldiğinden Hocapaşa çarşısında Tırnakçı sarayı ve Sebilhane önünde Cellâd Kara Ali tarafından kemend ile boğuldu. Cesedi pâdişâh tarafından görüldükten sonra Parmakkapı'-daki (Çarşıkapısında) türbesine defnedildi (zilkade 1053 / ocak 1644).

---

[447] Nöbetçi yeniçerilerin divan günlerinde saray matbahında pişip sabahları kendilerine! verilen çorbayı alıp içmemeleri muhalefet ve isyan alâmeti olduğundan padişahın çorba yememek isterlermişden maksadı budur.

[448] Musllihuddin Ağa'nın bu işle alâkası ve son suale verdiği cevap onun vezir-i azama âleyhdar olduğunu göstermektedir.

Kemankeş'in vezir-i âzamlığı beş sene dört ay olup bazı ku-surlariyle beraber devlete hayırlı hizmeti dokunanlardandı. Ölümünde bir heybe içinde otuz bin duka altınından başka bir şeyi bulunmadı. Yerine kendisinin sadarete rakip addettiği Şam valisi Sultanzâde Mehmed Paşa tâyin edilip o gelinceye kadar vezir Kenan Paşa kaymakam oldu. Ocağı tahrik etmek isteyen kul kethüdası Hüseyin de Ağa kapısında (yeniçeri ağası dairesinde) kahve içerken boğuldu.

Kemenkeş Kara Mustafa Paşa, hiç irtikâp ve irtişası olmayan devlet nizamının bozulmaması için çalışan bir hükümet reisi idi; padişahın bazan yolsuz hatt-ı hümâyunlarını tatbik et-miyerek o gibi usulsüz ve lüzumsuz hareketleri önlerdi; bir gün padişah silâhdarı Dilâver Ağa'yı Anadolu beylerbeğiliği ile çıkarıp sonra vezir yapmak isteyince, vezir-i âzam, vezir çoktur diye itiraz etmişti; birgün vezir-i azama padişah bir hatt-ı hümâyun gönderip :

— "Sebep nedir, senin verdiklerin tutulup benim verdiklerim tutulmaya. Ben Dilâver'e vezaret verdim" diye çok ağır sözlerle şikâyette bulunmuştu. İnadından Ötürü Sultan tbr ahim kızardı. Yine bir gün divanda işlerle meşgulken mutadından iki saat evvel divanı boz içeriye gel diye pâdişâh vezir-i âzami davet edip gider; İbrahim harem kethüdası olan kadının odununun verilmemiş olmasından bahis ile :

— "Kethüda Hatun'a ferman ettiğim odun bu vaktedek niçin verilmedi" diye vezir-i azama hitap edince o da :

__"Pâdişâhım tenbih edelim, verilsin" cevabını verdi ve sonra hiddetli hiddetli :

— "Pâdişâhım, ben senin vezirinim, divanı bozdurup bu makule cüz'î maslahat için beni çağırdırsm. Beşyüz çeki odun on beş bin akçe eder; bu kadar şey-i hasis için beni getirtip umur-ı mühimmeyi ta'vik ettirirsiz ve siz bana raiyyet ve hazine ve ser-hadler ahvalini sormazsız" diye S. İbrahim'e çıkışmıştır. Hattâ bu muhavereyi bir mahremine nakledip o da Şeyhülislâm Yahya fendi'ye söyleyince Yahya Efendi ellerini açıp "Bire zinhar akınsın, padişahlara böyle söz söylenmez" gibi nasihat yollu aber göndermiştir[449].

[449] Naîmat c. 4, s. 47, 48. Bu hususta vezir-i âzamlar kısmına da bakılsın.

GIRÎT ADASI DOLAYISİYLE VENEDİKLİLERLE MUHAREBE

Girid Harbînin Birinci Safhası

IV. Murad Zamanında Venediklilerin Vaziyeti

Venedik cumhuriyeti ile olan dostça münasebetler IV. Murad'ın son zamanlarında bozulmuştu. Buna da sebep Tunus gemileriyle Girid'i vuran Ali Becinoğlu'nun Avlonya limanına geldiği sırada onu takip eden Venedik donanmasının bu limanda Tunus gemilerini zaptettikten başka attıkları toplarla kasabadaki minareyi yıkmış olmalarıydı. Şu vakayı duyan Sultan Murad, Venediklilere harp açmak üzere donanma hazırlanmasını emretmiş olduğundan her tarafta bu hususta mühim faaliyete geçilmişti. Venedik cumhuriyeti Osmanlı donanmasının hazırlandığını duyunca Balyos denilen sefirleri vasıtasiyle tazminat olarak kırk beş bin altın vermek suretiyle bu seferi önlemek istemişler, fakat padişahın vefatı üzerine parayı vermemişlerdi. Bunun üzerine vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa donanmanın hazırlıkta devamını emrederek Cezayir, Tunus ve Trablus donanmalarının da ilk bahardaki sefere hazırlanmaları bildirilmiş ve bu faaliyeti gören Venedikliler hemen elçileri vasıtasiyle elli bin flori yani altın göndererek muharebeyi önlemişlerdi.[450]

Girit Seferi Ve Hanyanın Zaptı

Malûm olduğu üzere Girid 8618 kilometre murabbaında Akdeniz adalarının büyüklerinden olup Venedik cumhuriyetine tâhidi. Şeklen uzun ve bir çok limanları olan adanın merkezi kuzeyde Kandiye müstahkem mevkii olup karşısında liman dışında Diya veya Tavşan adası vardı. Adanın batısına tesadüf eden kuzey kısmında Akrotiri yarım adasının doğusunda Suda limanı ve batısında Hanya körfezi ve Hanya şehri bulunuyordu. Kandiye ile Suda ve Hanya limanları arasında Retmo şehri vardı.

1604 H. / 1644 M. senesinde bazı hareketleri pâdişâha hoş gelmeyen

[450] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/216

Kızlar (Dar-üs-saâde) ağası Sünbül Ağa azlolunarak deniz yoluyla Mısır'a gitmesi emrolunmuştur. Sünbül Ağa henüz yeni yapılan ibrahim Çelebi'nin kalyonuna binmişti, kendisiyle beraber Mekke kadılığına tayin edilen Bursalı Meh-med Efendi ve hacca giden bazı adamlar da vardı; kalyonun mevcudu altı yüz kadardı.

Kalyonun külliyetli eşya ile topsuz, tüfenksiz ve askersiz geleceğini haber alan Malta adasındaki altı parça korsan gemisi Gi-rft'e gidip oradan İbrahim Çelebi kalyonunun boğazdan çıkmasını bekliyordu. Kalyon müsait hava ile boğazdan çıkıp Rodos adasına varmıştı. Rodos'taki gemiciler, bu kalyona, Rodos'ta kalmasını ve korsan gemilerinin kendilerini beklediklerini söylemişlere e de Sünbül Ağa Mekke kadısının, hac vaktine erişmek lâzımdır diye ısrar etmeleri üzerine yola çıkılmış ve Girit adası civarında Malta kor-sanlariyle karşılaşmıştır. İki taraf arasında vukua gelen müsademede Sünbül Ağa ile gemi kaptanı İbrahim Çelebi ve daha kalyonun mevcudu olan altıyüz kişiden altmışı müstesna olarak diğerleri öldürülmüşler ve kadı Mehmed Efendi ile altmış kişi de esir düşmüşlerdir. Malta korsanları, gemiyi zaptettikten sonra yedeğe alıp Girid adasının güneyindeki Kalismen limanına yanaşıp elde ettikleri eşyanın bir kısmını Girit valisine vermişler ve Sünbül Ağa'nin atlarından birisini Kandiye beyine göndermişlerdi; bundan sonra korsanlar yedeklerine aldıkları kalyon ile Mesina^ya. giderlerken kalyon bütün eşyalariyle batmış ve neticede hiç bîr fayda elde edememişlerdir.

Bu facia İstanbul'da duyulunca derhal donanma hazırlanması emrolundu ve silâhdarlıktan ikinci vezir olan Yusuf Paşa, Girit üzerine serdar tayin edildi[451]; vezir-i âzamin muhalefetine rağmen Yusuf Paşa, ile Cinci Hoca Hüseyin Efendi'nin ısrarla-riyle Venediklilerle harbe karar verdi.

Hükümet ismi meçhul mahalle sevkedilecek Rumeli askerinin. Selanik'te ve Anadolu askerinin Çeşme limanında toplanmalarını emretti. Bu sefere gidecek olan yeniçerilerin kumandası da zağarcı başılıktan Kul kethüdası olan Kara Murad Ağa'ya verildi; Selanik ve

[451] Yusuf Paşa, aslen Daîmaçya'da Ferona'Iı olup hıristiyan adı Jozef Markoviç idi; Ali Ağa adında birinin kölesi imiş (Hammer tarihi, c. 10, s. 55). Sarayda yetişerek rikâbdarhktan silâhdarlığa ve oradan da ikinci vezirliğe geçerek Sultan İbrahim'in musahibi olmuş ve hakkındaki teveccühün fazlalığına binaen padişahın iki yaşındaki kızına namzed olmuştur. Girid seferinden avdette mütelevvin ve kararsız olan padişaha karşı dürüst ve dürüst muamelesi katline sebep olmuştur.

Çeşme'deki askerler alındıktan sonra elliden fazla tüccar gemisiyle de askerin yiyecek ve sair levazımı naklolu-nacaktı; Garp / ocaklarına da fermanlar gönderilip sefere davet edildiler. 4 rebîulevvel 1050/30 nisan 1645'de serdar Yusuf Paşa Malta seferi adiyle ve donanma ile İstanbul'dan denize çıktı; Navarin limanına varıldığı zaman serdara verilen gizli talimat ile seferin Malta gemilerine yataklık eden Girit üzerine olduğu îlân edildi. Donanma mevcudu büyük küçük üçyüzden fazla idi. İptida Girit'e üç dört mil mesafedeki Ayatodori adası işgal olundu ve Girit'in kuzey batısındaki Hanya limanına çıkarma yapıldı; hiç bir suretle tahribat yapılmadan elde edilen esirler serbest bırakıldı. Hanya kalesi pek müstahkemdi; muhasaranın onyedinci günü yirmi pare gemi ile Cezair donanması geldi; bunlar Suda limanının muhafazasına memur oldular. Biri Hanya muhasarasının kırk beşinci ve diğeri elli ikinci günü iki yürüyüş yapıldıysa da kale düşmedi; fakat kale muhafızları üçüncü bir yürüyüşe karşı koyamayacakları için kaleyi sulhen teslime karar verdiler. Bu suretle elli dört gün muhasaradan sonra Hanya 18 ağustos 1645 (24 cemaziyelâhır 1005) tarihinde imzalanan mukavele mucibince alındı. Kaledeki frenkler mukavele mucibince hiç bir taarruza uğramadan kadırga ve burtan'larına binerek ayrıldılar; Hanya muhafazasına Küçük Hasan Paşa tayin edildi.
OsmarJı donanmasının Girid'e geldiğini duyan Venedikli-ler'le onların yardımcıları olan Malta, Papa, İspanya gemileri seksen çekdiri (kürekli), dört mavna ve bir hayb burton'la Suda limanına geldilerse de Hanya sukut etmiş olduğundan bir işe yaramadılar ve karaya da çıkamadılar. Yusuf Paşa Hanya'ya muhafız kuvvet, yeter miktarda cephane ve mühimmat, yiyecek koyduktan sonra aynı senede yani 1645 kasım sonlarında İstanbul'a geldi. Adanın tamamen zaptına sabık Budin valisi Deli Hüseyin Paşa memur edildi.[452]

Mehmed Paşa vezir-i âzam oldu. Tarhoncu yaptığı tasarrufla masraftan bir buçuk yük tenziline muvaffak olmuştur.

Derviş Mehmed Paşa'mn Sadareti

[452] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/2165-218

Derviş Paşa vezir-i âzam olunca hazinenin fena durumunu gördü ve para tedariki için müsadereye başladı; Tarhoncu'nunkethüdası Mümin Ağa'-nın hapis ve işkence ile doksan kesesini aldı ve daha da istedi; fakat Mümin Ağa:

— "Bizim paşamız rüşvet almazdı; âlem bilirdi, îrad ve masrafım hisab olunsun, ona göre benden para istensin*' dedi ise de sözüne kulak asümayıp işkenceye devam olunarak hapiste bırakıldı; sonra Mümin Ağa'nın kayın biraderi esbak vezir-i âzam Siyavüş Paşa ile îbşir Paşa'dan gelen şefaat mektupları üzerine[453] Mümin Ağa evvelce verdiği doksan keseye ilâve olarak kırk kese için de kefil göstererek hapisten çıkarıldı.

Derviş Mehmed Paşa'mn yerine Çavuşoğlu Mehmed Paşa kaptân-ı derya olmuştu. Bu, 1063 H. /1653 M. baharında boğazı düşman gemilerinden hâli bulup Girife kuvvet ve mühimmat gönderdi; dönüşte Rodos'a uğradı. Venedik donanması buraya geldi ise de muharebeye cesaret edemedi; Çavuşoğlu da taarruza cesaret edemiyerek İstanbul'a, döndü, azlolunarak yerine 1064 muharrem / 1653 aralıkta Budin valisi esbak vezir-i âzam Kara Murad Paşa tayin edildi[454].

Kara Murad Paşa'nın Kaptan-I Deryalığı

Derviş Mehmed Paşa kaptan-ı derya iken donanma masrafı dolayısiyle Tarhoncu Ahmed Paşa ile araları açılmıştı. Bu defa Kara Murad Paşa'nın kendisinden donanma için para istemesi üzerine o da, kendi kesenden sarfet sonra veririz demişti.

Murad Paşa donanma ile Boğazdan çıkarak; dışarıda donanmayı

[453] Siyavüş Paşa, Derviş Paşa*ya olan mektubunda şöyle diyordu: "Eniştemiz Mümin Ağa el'an hapis ve cefada imiş; malûmunuzdur» sadaret rütbesine biz de nail olduk. Kethüdaların ne cünnü vardır? Halbuki katlolunan Ahmed Paşa merhum ol sadre sizden ve bizden ve sair eslâfından efdal idi; nizam-ı devlete ne gûna istikametle damen dermiyan ettiği cümlenin malûmudur; yine mukabelesinde bostancı cellâdlan elinde hunharlıkla katlolundu. Acaba bu hizmetler mukabelesinde cenab-ı şerifiniz ne gûna lûtfa mazhar olmak mülâhazasmdasız? bilcümle bizimle karabeti malûm iken bu eziyet ve cefaya uğraması melhuzumuz değil idi; hâlâ af buyurulması rica olunur (JVaıma, c. 5, s. 304).

[454] "Bittim'den davet olunan Murad Paşa Âsitaneye vusul buldu. Müneccim İsmail Efendi kendüye mensup idi; haber gönderip ihtiyâr-ı vakit emretti. Çarşanba günü altıncı saatte vakt-i duhul mübarektir deyip gurre-i muharrem sebt (cumartesi) olmağın beşinci çarşanba günü, kavl-i müneccime riayeten küçük tülbend ile şehre girdiler. Evvelâ vezire vanp vezir kendü arkasından samur kürkünü çıkarıp giydirip tazim ve tekrimden sonra pâdişâha götürüp el öptürüp kaptanlık tevcih ve hu*at ilbâs olundu". (Naîma, c. 5, s.

bekleyen Venediklilerle çarpıştı. Bu defaki deniz muharebesi yeni bir tabiye ile Osmanlı donanmasının galebesini mucip oldu. 1043 H. /1634 M. senesine kadar donanmanın önünde çerhacı denilen öncü gemileri gider, asıl kısm-ı küllî de merkez sağ ve sol cenahlara ayrılırdı; merkezdeki kaptan paşa baştardesi olan Umiral gemisi kati'yyen düşmana top atmaz ve kendisini tehlikeye sokmazdı. Halbuki bu tarihte, Cafer Paşa Kesendire muharebesinde bizzat kendi amiral gemisiyle düşmana saldırıp tehlikeli duruma düşmüş ve baştardesi yanıp kendisi çok zor kurtulmuştu. Bundan sonraki deniz muharebelerinde hep böyle iptida baştardeden hücum yapılmış ise de çok zayiat verilerek muvaffakiyet de hasıl olmamıştı. Bu defa ise Trablusgarp kalyonları ağası Mehmed ile kalyonlar kaptanı Küçük Mehmed'in tavsiyeleriyle baştarde hücumu kaldırdarak eskisi gibi muharebe nizamı ihdas edildi.

Murad Paşa 1064 cemaziyelâhırm yirmi birinci pazar günü (1654 mayıs) Haliçten çıktı. Düşman gemilerinin boğaz dışında bekledikleri keşif donanması vasıtasiyle haber alındı; Mısır gemileri ile bey gemileri Bozcaada'da asıl donanmayı bekliyorlardı. Donanma boğazdan çıkınca muharebe tertibatı aldı[455].Girit seferi başlayalı beri Osmanlı donanmasının Girit*e asker ve cephane ve zahire götürmesi âdet olmuştu. Venedikliler bu seferde aynı suretle hareket edileceğini zannettiler; halbuki bu defa Osmanlı donanması öyle yapmayıp muharebe etmek üzere Venedik donanması üzerine gitti ve deniz muharebesi yaptı; Venedik donanması mağlûp olup yirmi altı kalyonundan sekizi ya yandı veyahut zaptedildi, sekiz yüz kadar esir alındı, düşman amirali maktul düştü. Kara Murad Paşa donanma ile Bozcaada'ya varıp muvaffakiyet haberini İstanbul'a, göndererek barut istedi; istenilen barut ile asker ve para gönderildi; Murad Paşa, Sakız, Foça, Rumeli sahilleriyle Ağriboz adası taraflarını dolaştıktan sonra Gîrît'e gitti ve oraya bırakacaklarını bıraktıktan sonra Rodos, Sisam, Sakız ve İzmir'den geçerek (1064 zilhicce / 1654 kasım) da İstanbul'a

---

[455] Bu tertibata göre kısm-ı küllî ilerisinde bey gemileri ve içinde eyâlet askeri olan kalyonlar, sağ kolda Trablusgarp kalyonları sol kolda yine bir kısım kalyonlar saf bağlayıp arkalarında mavnalar bulunup merkezin ön kısmında yeniçerileri havi sefinelerle kadırgalar ve tam merkezde kaptân-ı derya Murad Paşa, baştardeye binmeyip başında fes ve hareketine mani olmamak için arkasında levend elbisesi elinde ok ve yay olduğu halde bir firkateye (firkate on ilâ onyedi oturaklı hafif kürekli gemi) girip donanma arasında gezerek askeri teşc etmekte idi (Naîma, c. 5, s. 391).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/267

geldi.[456]

Defterdar Morah Mustafa Paşa

1063 H. / 1653 M. de Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa azlolunup, yeni vezir-i âzam Derviş Paşa, Baş baki kulu Morali Mustafa Efendi'yi başdefterdarlığa getirmiş kendisine emîr-ül-üme-ralık yani küçük derecede paşa rütbesi verdirmişti. Morali defterdar 1065 H. / 1656 M. de vezir-i azama kırk kise caize vermek suretiyle vezirliğe terfi edildi; gayet dessas bir şahıstı. Vezir-i âzam Derviş Paşa'yı valide sultan himaye ediyordu; Morali Mustafa Paşa da bazı Enderunluların tavassutu ve mühim bir para vermek suretiyle Dar-üs-saâde Ağası Süleyman Ağa'ya çatmış ve bu sayede kendisini o mevkie getiren efendisi aleyhine vezir-i âzam olmak sevdasına düşmüştü; bu arzusuna mebnî saray ağalarından biri vasıtasiyle valide sultana bir arîze takdim ederek bunda :

— "Mührü bana verirlerse şöyle hizmet ederim, böyle hizmet ederim ve derhal altıyüz kise takdime hazırım" demişti. Valide sultan vezir-i âzami himaye edip azline razı değildi. Morali Mustafa Paşa, hakikaten faal, işgüzar, halk ile imtizaç etmiş, para tahsili yolunu bilir bir zat ise de gayet hilekâr, vefasız, gaddar, eline fırsat geçince ana ve babasına bile merhamet etmez takımından olduğu için isteğine ehemmiyet verilmemiş ve valide sultana yolladığı tezkire de gizlice veizr-i azama gönderilmişti. Valide sultan bu münasebetle Derviş Paşa'ya haber gönderip :

-— "Biz sizden geçmeziz; edânî sözüne ve eracife vücut ver-miyesiz ve bazı çirkin sözler için kimseye gücenmeyiniz; zira tertib-i mücazat vakti değildir." dediğinden Derviş Paşa, Morali hakkında hiç bir şey yapmıyarak iptida bilmemezlikten gelmiş, fakat az bir müddet sonra Defterdar Morahyı çağırıp :

— "Benim oğlum, masarif çoğaldı, akçe yok, hemen beş altı yüz kise akçe getir, lâzım olan mühimmata sarfolunsun; mühr-i şerifi hüsn-i rızam ile sana ipka ederim; ben tekaüt olurum" deyince Morah'nın etekleri tutuşmuş ve yaka silkerek :

— "Maazallah sultanım, bu ne sözdür ? Ben akçeyi nereden bulayım

[456] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/268-269

ve halkı dolandırıp geçinmekte olan adamda bu kadar akçe ne gezer? Sen benim velinimetim efendimsin; kuluna niçin böyle sû-i zan edersin" demesi üzerine vezir-i âzam koynundan tezkireyi çıkarıp göstererek :

— "O1 miktar akçeyi getir; ben tatyib-i hatırla sadareti sana terkederim" diye temin etti. Morali ağlayarak Derviş Paşa'nın ayağına düştü ve :

— "Beni sen çırağ ettin; bu makama getirdin; ben nice se makamına talip olurum, küfran-ı nimet ederim" diye yemin ederek Kur'ana el bastı; vezir-i âzam da ileri gitmiyerek inanır göründü ve valide sultanın tavsiyesine riayetle defterdara kürk giydirdi.[457]

Dâr-Üs-Saâde Ağasının Pâdişâha Tahakkümü

1064 H. / 1654 M. de IV. Mehmed on üç yaşma basmıştı. Bayramdan bir gün evvel Sınan Paşa Köşkü'nde enderunlu sanat ve hüner sahiplerin muhtelif oyunlarını ve Aislanhâne denilen h vanat bahçesindeki hayvanları seyrettikten sonra, ecdadı zama mnda olduğu gibi Enderun ağalarının âdet üzere sabaha kada gösterdikleri muhtelif oyun ve eğlenceleri seyretmek istemiş Hasoda'ya. gelmişti.
Enderun ağaları en yeni elbiselerini giyerek o gece pâdişâhları eğlendirirlerdi; bunların arasında, nüktedan, hoş sohbet meddah, malûmat sahibi bir hayli şahsiyet vardı. Padişahlar M ağaların sohbetlerinden mütelezziz olurlardı. Sultan Mehmed de ecdadı âdetine riayet ederek o gece Hasodaya gelmişti; fakat o. nâdisahın yaşları küçük, güzel ve sohbetleri ve terbiyeleri mükemmel olan Enderunlular arasından kendisine musahipler seçerek kendilerine itibar edilmeyeceğini ve sözlerinin yürümiye-ceğmi tahmin eden Dâr-üs-saâde Ağası Behrem Ağa ile maiy-yeti olan diğer musahip kara hadımlar, Sultan Mehmed'i bunlarla temas ettirmek istemiyerek padişahı o gece Hasoda'da tutmak istememişlerdi.
Yatsı namazı kılındıktan sonra IV. Mehmed taht üzerinde oturup Enderunluların oyunlarını seyrederken başında mücev-veze kavuğu ve resmî kıyafetiyle Dâr-üs-saâde ağası içeri girerek tahtın yanında durup lisanı hal ile içeriye buyurmaz mısınız demek istemişti; bu oyunları

[457] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/269-270

seyretmek isteyen genç hükümdar Dâr-üs-saâde ağasına :
— "Ağa lala! Ecdâd-ı izamımızın bayram geceleri Hasoda'da eğlenmeleri ağaların bu hünerlerini görmek için imiş; eğleniliyor, epi zaman uykumuz gelmez" demiş.
Bu söz ağayı kıskandırdığından hiddetle dışarı çıkmış, Harem dairesine gidip keyfiyeti valide sultana söylemiş ve "Pâdişâhın Hasoda'da kalmasının manası nedir ? İç oğlanları bilmez misiniz ? kulağına söz girer musahipler peyda olur, sonra oğlunuzu inkıyattan çıkarmış olursunuz, siz bilirsiniz" deyince valide sultan :
— "Behey ağa, bu bayram gecesidir; arslanım dahi masumdur; bu gece ağaların lû(b ve hünerlerin seyretmek kanun-ı kadîmdir. Gece yansından sonrayadek eğlensinler, sonra yerlerine gelsinler" diye cevap vermiş. Karahadım bu sözden fırsat bularak tekrar Hasoda'ya gelmiş yer öperek "Pâdişâhım içeri buyurun demiş, Sultan Mehmed:
"Bu gece bunda eğleniriz demişse de Arap hiddetle :
- "Valide hazretleri istiyor, buyurmalısmız" diye zavallıyı yerinden kaldırıp götürmüştür.[458]

Derviş Mehmed Paşa'nın Hastalığı

Vezir-i âzam Derviş Mehmed Paşa yetmiş yaşında tecrübeli bir vezir olduğundan işlerinde dikine gitmiyerek gerek sarayı, gerekse dışarı idare ediyor ve valide sultanın kendisine ark olması neticesinde mevkiinden emin bulunuyordu. İşleri teferrua tına kadar takip ile yorulmayıp kendisine içeriden ve dışanda
severse de bunu bizzat yapmayıp defterdar vasıtasiyle dercep ettiğinden kendisine de bir lâkırdı gelmez, bütün günah Defterdar Morali Mustafa Paşa'ya yüklenirdi.
Derviş Paşa, şeyhülislâm ile kadılar arasındaki bir ihtilâfı hal için pâdişâhın huzurunda yapılan bir görüşmede bir saatten fazla ayakta durması ve vücutça zayıf ve kulunç illetine müptelâ olması sebebiyle sarayına gelir gelmez hastalandı; ertesi günü divana gittiyse de rahatsızlığının artması sebebiyle yerine dönüp bir tarafına nüzul isabet ederek eli ve ayağı hareketten kaldı. Kendisine kubbe vezirlerinden Yusuf Paşa vekâlet etti. Bir kaç gün sonra diğer tarafına

[458] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/270-271

da isabet vaki olduğundan yerine bir münasip vezir-i âzam arandı; Siyavüş, Kara Murad, Melek Ahmed, Ibşir ve Morali Mustafa Paşalardan bilinin vezir-i âzam olması kararlaştırıldı.[459]

Ibşır Paşa Nın Vezir-İ Âzamkğı

Pâdişâh, vezir-i âzamin hastalığının uzaması ve ku yüzden işlerin geri kalması sebebiyle kendisine hatt-ı hümâyun yollayıp hastahğımn iyi olup olmıyacağını sormuş, o da etibbanm iyi olacağını söylediklerini ar-zetmişti[460]. Fakat padişah hekimbaşıyı davet ile onunla görüşüp iki taraflı olan felcden kurtulamıyac ağını beyan ettiğinden yerine bir münasibi araştırılmıştı.

Derviş Paşa mührün kendisinden alınacağını anlayınca Şeyhülislâm Ebu Said Efendi'yi davet ederek eğer mühür kendisinden alınırsa mağrur ve kibirli olan ve kendisiyle arası iyi olmayan Kaptân-ı derya Murad Paşa'ya verilmemesi için çalışmasını rica etti. Bir az sonra Şeyhülislâm pâdişâh tarafından davet edilerek görüşüp Siyavüş Paşa'yi söylemek istediyse de onun valide sultan ve kara hadımlarla arasının iyi olmadığım düşünerek[461] teklif etmedi. Melek Ahnıed Paşa'ya temayül fazla ise de Ayşe Sultan'ın başlalası Mercan Ağa'rnn dâr-üs-saâde ağasiyle musahiplere tesiri neticesinde Ayşe Sultan'ın nişanlısı Halep Valisi îbşir Paşa'nm adı meydana çıktı; îbşir Paşa olmazsa valide sultan mühr-i hümâyunu Kara Murad Paşa'ya verdirmek istiyordu.

Derviş Paşa, Kara Murad Paşa'nm gelebileceğini duyunca Ebu Sai.d

---

[459] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/271-272

[460] Benim lalacığım, Allah rızası için bana doğru cevap ver; hastahğ kabil-i ilâç mıdır değil midir? Zira din ve devlet umuru tatil kabul etmez, tlâ kabil ise madem ki sen hayattasın sana azl yoktur; ilâç kabul etmezse îlâ eyliyesin." Vezir-i âzam iyi olacağı kanaatiyle pâdişâhın hatt-ı hümâyununa cevap olarak şunu yazmış :
Benim şevketlû, kerametlû hünkârım.
Mizacım dürüst ve akıl ve fikrimde ihtilâl ve tegayyür yoktur; ama bir elimle bir ayağım hareket etmez.
Nev'â kuvvet-i hissiyeleri vardır, amma gereği gibi tahrik edemem; hükenıa felçtir derler; lâkin bazı hâzik tabipler kabil-i ilâçtır dediler; hâlâ mualeceye meşgullerdir; ferman pâdişahımındır (JVaîma,

[461] Şeyhülislâm, pâdişâhın huzurunda kimin sadarete getirilmesini görüşürlerken mukarriplerden biri Siyavüş Paşa'yı söylemiş. Buna karşı Valide Turhan Sultan "Siyavüş'ün azameti benini arslanımdan artuktur; öyle mütekehbir adam nasıl kulluk eder ve ne hizmet vücuda getürür?*' demiş ve Dâr-üs-saâde ağasiyle diğer kara hadımlar "Evet sultanım öyledir, buyurduğunuz mertebeden ziyadedir" diye tasdik etmişlerdir. Hattâ Musahip Lala İbrahim Ağa, "Siyavüş, pâdişâhımın mukarriplerine adüvv-i candır. Eğer duvarda bir tevaşi resmi görse parmağiyle bozmadıkça oradan geçmez, öyle adama nasıl emniyet olunur'* demişti. îşte bu aleyhdarları yüzünden Şeyhülislâm Siyavüş'ü teklif edememişti (Naîma^ c. 5, s. 432).

Efendi'yi, îbşir'in sadaretine çalışması için teşvik etti; tekrar davet edilen Şeyhülislâma, îbşir Paşa hakkınca mütaleasım sordular o da muvafık gördüğünü söyledi, bunun üzerine 1064 zilhiccesinde (1654 ekim) mühr-i hümâyun Derviş Paşa'dan alınarak ertesi perşenbe günü büyük mirahur Mehmed Ağa ile îbşir Paşa'ya yollandı.
îbşir Paşa, meşhur Abaza Mehmed Paşa'nm yeğeni olup cahil, sadedil, şöhret meftunu idi; başına topladığı sekban ve levend'leile enva-i mezalim yapan, söz anlamaz bir vezirdi; isyanının önünü almak için kendisine valilik verilmişti; aynı zamanda I. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'la nişanlayarak elde tutmak istemişlerdi; lüzumundan fazla mağrur olduğundan söylediği sözün nereye varacağını hiç düşünmez patavatsız bir zattı.
îbşir Paşa gelinciye kadar Melek Ahmed Paşa sadaret kaymakamı tayin edildi; îbşir Paşa, hemen İstanbul'a hareket etmiyerek Anadolu'daki karışık durumu düzelttikten sonra geleceğini bildirdi; bundan dolayı îbşir'in sadaretini tavsiye eden dâr-üs-saâde ağası ile Şeyhülislâm ve diğer taraftarları telâşa düştüler ve tekrar davet için bir bostancı hasekisi gönderdiler. İbşir Paşa hasekiye :
— "Baka bire bostancı, siz beni sair vüzera gibi mi kıyas cdersiz? Acele ile İstanbul'a varayım ve oradaki nüfuzluların emir kulu olayım; otur diyeler oturayım, kalk diyeler kalkayım; çünkü bana mühür gönderildi, bugün, vezir-i âzamim; bundan Mısır'a ve Bağdad'a. varınca Halep ve Şam ve Anadolu fitne ve ihtilâl ile doludur; bunları defetmeyince îstanbuPa. varmanın faydası nedir? Bunlara gereği gibi nizam verdikten sonra varırım, işittim ki pâdişâhımın devletine içeriden ve dışarıdan nice kimseler müstevli olmuşlar; çöplük subaşıhğı'na kadar her şeyi rüşvet ile verirlermiş; bu tarafın nizamım yoluna koyduktan sonra o tarafa da varıp ıslah ederiz" sözleriyle hasekiyi geri göndermiştir.[462]

Defterdar Moralının Faalıyetlerı

îbşir Paşa, tatbiki kabil olmayan bir çok vaidlerle başındaki kalabalık bir güruhla Halep'ten faaliyeti Konya'ya doğru geldi; Şam, Halep ve Bağdad valiliklerini kendi taraftarlarına verdi. Gecikmesi

[462] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/272-274

İstanbul'da, dedikodulara yol açtı. isyan ettiği söylendi ve kendisini alıp getirmeğe nişanlısı Ayşe Sultan'm ağalarından Reyhan Ağa gönderildi; bu adam, İstanbul'da Ibşir'in kapı kethüdası gibi idi[463].

Ibşir'in malî işleri bizzat yapması mültezimlerin işlerini bozdu; bilhassa Morali Defterdar ile onunla müşterek mültezimler aralarında konuşarak Moralıyı sadarete teşvik ettiler. O da bu işe teşne olup :

— "îbşir gelmez, muradı Anadolu'yu, istilâdır; mühür bana verilsin, Katırcıoğlunu çarhacı (öncü-pişdar) edip hakkından gelirim" demiş ve bu mütaleasım pâdişâh kabul etmişti; fakat bunu haber alan Kaptan-ı derya Kara Murad Paşa, Ibşir Paşa'yı sevmemekle beraber bu halin büyük bir isyana sebebiyet vereceğini takdir ederek davet edilmediği halde birden bire saraya gidip pâdişâhı görmüş :

— "Saadetlû padişahım, bu bapda kat'iyyen evvelki kararınızdan dönmeyiniz; isyan ettiğini söyleyenlere ben lalamı getiririm^ mühre nail olanlarda isyan olmaz deyiniz; elbette lalanız gelir;} geleceğine ben müteahhidim. O taşrada iken sadareti başkasına verirseniz vukuundan çekimlen fitnenin zuhur etmesi muhtemeldir" gibi mütalea ve buna benzer sözlerle valide sultan ile padişahı fikrinden caydırdı ve kendisi de îbşir'e mektup yazarak vaziyeti bildirdi. îbşir de ağır ağır geliyordu. Bütün bunlardan habek-darı olan îbşir Paşa, Defterdar Morali Mustafa Pa-şa'ya, korkusunu bertaraf edici buyruldu göndererek :

— "Benim oğlum biz varınca sipahin ulufelerini veip, bö İliklerini devrettir, akçe lâzım olursa ben göndereyim" demişti

Morali Defterdar böyle oyalamalara kanmadı; tbşir'in ken dişini bij: vartaya düşüreceğini bildiğinden vezir-i âzam olmak için tekrar saraya başvurdu; bu sırada îbşir Paşa İzmit'e yaklaşmış bulunuyordu; hemen bütün saray halkı defterdarın vezirliğini istiyorlardı. Bu hususta görüşülmek üzere Sadaret kay makjamı Melek Ahmed Paşa, Kaptân-ı derya Murad Paşa ve Şeyhülislâm vesair bazı zevat saraya davet edildi. Padişah M erek ^hmed Paşa ile Şeyhülislâma hitap edip :

— 'lîbşir'in rızay-ı hümâyunuma mugayir hareket ve sû-i niyeti rftalûm

---

[463] İbşir Paşa mübr-i hümâyunun gönderilerek kendisinin bir tuzağa dü-sürülmesinden korkuyordu; emniyet hasıl etmesi için Reyhan Ağa ile bû hattı-hümâyun ve bir mushaf gönderilerek teminat verilmişti (Abdi Paşa vekayi-nâmesi, Vrh, 30).

oldu; mührü ondan ahp defterdar paşa lalama veri ıek murad ederim; zira doğru kurumdur ve sadakat ile hizmeti malıimuin olmuştur, siz ne dersiniz?" demesi üzerine her ikisi de :

— Padişahımız daha iyi bilir" diye işi on dört yaşma henüz basmış olan tecrübesiz çocuğa bırakmışlar, bunun üzerine padişah Kaptân-ı derya Murad Paşa'ya dönüp "Lala sen ne dersin?" deyince o da :

—"Devletlû pâdişâhım, tbşir lalanız doğru kulunuzdur; hâli gelip yaklaştı, birkaç günedek hurdadır, garazkâr sözüyle bilârnûcip azl lâyık değildir. Anadolu'nnn karışıklığına sebep olur; şay st hatır-ı hümâyuna keder verecek bir iş yaparsa gelince suhuleti s icra edersiniz, makulü budur" cevabını verdi.

Padişah tekrar kaymakam ile müftüye bakıp siz ne dersiniz deyimceı onlar yine evvelki gibi pâdişâhımız daha iyi bilir diyerek dâr üs-saâde ağasiyle diğer kara hadımların iltizam ettikleri Morah'iun sadaretini ister gibi bir vaziyet aldılar.

Murad Paşa'nin sözleri pâdişâh üzerinde tesir yapıp toplantıda kat'î bir karar verilmemiş, fakat kara hadımlar Murad Paşa'ya hain hain bakarak pâdişâhın huzurunda kendisine ağır sözler söylemişler ve bu arada :

— "Padişahım, siz Murad Paşa'nm sözüne kulak tutmayınız, pederiniz Sultan İbrahim'in katline sebep olan bu zalim değil midir?" diye işi karıştırmışlar, bu halden sıkılan pâdişâh "Varın gidin" sözleriyle hepsini yanından çıkarmıştır.

Musahip ağalar dışarıya çıkınca Murad Paşa'ya hücum edip "Kendinin ceberuti yetişmiyormuş gibi bir celâlîye sahip çıkıp pâdişâhımızın tedbirini iptal edersin" diyerek üzerine hançer çekip kendi hizmetlerindeki baltacılara "Bire urun şunu" deyince onla*- da Murad Paşa'nın üzerine hücum etmeleriyle kaptan paşa hançerine el atıp dışarıya doğru kendisini koruyarak çekilip gitti. Ağalar Murad Paşa'mn ardından bostancılara haykırıp "Bire koman, vurun paralayın" diyerek onları Murad Paşa'mn üzerine sevkettilerse de Murad Paşa uzun boylu, güçlü kuvvetli, pehlivan yapılı olduğundan yanına sokulana a dil ar ve eli hançerinde olduğu halde dışarı çıkması üzerine orada bekleyen kendi şatır ve çuhadar makulesi adamlarının muhafazası altında kurtuldu ve konağına kapandı, nıkris hastalığım bahane ederek Ib-şir Paşa gelinceye kadar divana gitmedi.

Bütün bu hâdiselerden haberdar olan îbşir Paşa izmit'ten ileri gelmiyerek Şeyhülislâma gizlice bir mektup gönderdi. Mektubunda Defterdar Morah'yı vezir etmek istediklerini ve Murad Paşa'ya hançer çekildiğini yazıp :
— "Bu ne iştir; saray-ı pâdişahîde vezirlere hançer çekilmek ve mühr-i hümâyun tahviline müdahale olunmak ne demektir?" sözleriyle şikâyette bulunmuş ve Ebu Said Efendi de bu mektubu Reyhan Ağa eliyle valide sultana göndererek :
— "Korkarım iş başka türlü olur; mutlaka îbşir'e müdara etmek ve kalbini celbetmek lâzımdır" demesiyle tekrar görüşülüp padişahın hocası ve valide sultanın mutemedi Reyhan Ağa, iltifatlı bir hatt-ı hümâyun, samur hiFat ve murassa hançerle îbşir Paşa'ya yollanıp acele gelmesi istendi. Reyhan diğer kara hadımlar gibi olmayıp ilim sahibi, edebiyat ve muhadarata vâkıf, söz bilir, natuk bir zat idi; Ibşir'in kürkünü giydirip bançeri de beline takarak batt-ı bümâyunu kendisine verdi.
Ibşir Paşa mahremleri olan Abaza Hasan ve Kürd Mebmed Ağalarla Kâtip Hayreddinzâde ve daha sair itimat ettiği adamlarla görüştü; sonra Reyhan Ağa'yı tekrar kabul ederek, onun söylediği sözlere ve mushaf üzerine ettiği yeminlere inanarak aralarında birbirlerine dost olmak ahidleri yapıldı; îbşir Paşa daha İstanbul'a ayak basmadan evvel, etrafındaki ileri gelen adamları kendilerine dehalet eden gümrük emini ve saireyi haklayarak rüşvet alıp himaye ettiler.
Ibşir Paşa başında yirmi bin kişilik bir çapaçul alayı ile Üsküdar'a, geldi; oradan nişanlısı Ayşe Sultan'm oturduğu Nasühpaşa Sarayı'nda, sultan tarafından kendisine ziyafet çekildi. Karşılamağa gelenler arasında sadaret kaymakamından başka Şeyhülislâm Ebu Said Efendi de vardı; îbşir Paşa Üsküdar'da Şeyhülislâmın kayığına binip saraya gitti ve pâdi* şahla görüştükten sonra tekrar Üsküdar'ca, döndü ve ertesi günü maiyyetiyle Üsküdar'dan Eyüb'e geçip oradan alay tertibiyle İstanbul'a, girdi.[464]

Ibşir Paşa Nın İcrââtı

Yeni vezir-i âzam 1065 rebiulâbırm yirmi birin Pazar günü (1655

[464] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/274-277

şubatın son günü) Ayşe Sultan'la evlenip ertesi Pazartesi günü vazifesine başladı. İlk işi, mükerreren vezir-i âzami iği istemiş olan Morali Defterdarı çağırmak ve ondan maaş için para istemek oldu. Yoktur cevabını alınca :

— "Ya mühür için (vezir-i azandık için) padişahımıza beş kise arzeylemişsin; var getir ulufeye verelim" dedi. Morali yemin ile inkâra kalkınca îbşir Paşa:

— "Bire sefih hain, bu sözü pâdişâh hazretleri mübarel lisanlariyle buyurdular, hiç pâdişâhlarda kizb ve iftira olur mu? Kaldırın şunu!" diyerek kendi kethüdası Salih Ağa'nın hapsine verip derhal sarayını mühürlediler. Defterdar Moralı'mn altın ve gümüşle dolu yirmi arabayı Afora'ya kaçırdığı haber alınması üzerine sabık Mora Paşası Kürd Ahmed Paşa Mora'ya yollanarak Defterdar'a ait bütün nakid ve eşyanın müsaderesi emredildi.

Ibşir tarafından sadarete rakip addedilen Melek Ahmed Paşa'ya Van eyaleti verilerek îstanbuV&an uzaklaştırıldı. Hattâ konağına gitmeğe izin verilmeden Vezir-i âzam sarayından Üsküdar'a, geçilip acele yola çıkarıldı. Sabık defterdar Morali Mustafa Paşa dalıa sonra Yedikule'ye hapsolundu; nesi varsa hazineye alındı. Müsadere edilen bir hayli parasından başka iki sandık içinde elli bin altını çıktı. Valide sultan tarafından yezir-i azama gelen tezkirede öldürülmeyerek bir yere sürgün edilmesi emro-lunuyordu; Kıbrıs adasına gönderilmesine karar verilerek karadan yola çıkarıldı; fakat arkasından adamlar tayini ile Dil iskelesi taraflarında boğulmak suretiyle katledildi; tbşir Paşa müsa-dere edilen altınları pâdişâha gönderip :

— "işte bir akçem yoktur diye yemin eden adamın sakladığı altınlar" diyerek Morah'nın katlinin yerinde olduğunu arzetti. Morah'run katlini, onun akıl hocası olan ve kendisini sadarete teşvik eden Mevkuf atî Mehmed Efendi[465] ile Melek Ahmed Paşa'nın sadaretine çalışan Gadde Mehmed Kethüda'nın katilleri takip eyledi. Bu münasebetle epey müsadereler yapıldı ve ortalığı dehşet bürüdü.[466]

[465] Mevkufatî Mehmed Efendi âlim bir zat olup kalemden yetişmiş reis-ül-küttap ve nişancı olmuş ve Morali Mustafa Paşa'nın adamı olduğu İçİnlbşir Paşa sadaretinde katlolunmuştur. (Müîtek-eî-ebhur) isimli telifi vardır. Karıştırıcı, tek durmaz bir şahıs olup bu yüzden bir kaç defa ölüm tehlikesi atlatmıştı.
[466] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/277-278

Halka Yapılan Mezalim

ibşir Paşa evvelden beri devam eden serkeşliği sebebiyle sadarette iken ihtiyatlı hareket edip Anadolu'daki bir çok eyâletlere kendisine yakın olanları tayin eylediği gibi bir çok levend ve sekbanh ve cazip vaidlerle Kapıkulu sipahilerini başına toplayıp İstanbul'a getirmişti. Anadolu Valisi Şeydi Ahmed Paşa ile Şam Valisi Tayyar Paşazade Ahmed Paşa ve Bolu sancak beyliğine tayin ettiği Kürd Mehmed ve beylerbeylikle Trabzon valiliğine musallat edilen bir bölük başı o taraflarda halkı soyup perişan ettiklerinden şikâyetçileri İstanbul'a dökülüyorlar ve divana gelerek mezâlimden dolayı şikâyet ediyorlardı, Hattâ Şeydi Ahmed Paşa'nın mezâlimini duyan Sultan Mehmed, paşanın getirilmeşini emretmişti. Şeydi Ahmed Paşa'yı icabında kendisine yardımcı bilen îbşir Paşa, onu Kütahya'da, alıkoymuştu; bütün bunlar îbşir'in Ölüm korkusiyle mukabil bir tedbir almasından ileri geliyordu.
Bundan başka bir çok vaidlerle istanbul'a, getirilen ve bir kısmı Üsküdar'da bulunan sipah taifesi ile vezir-i âzam arasında ihtilâf çıktı. Etraftaki mahremleri böyle levend, sekban ve sipahlere güvenerek padişahtan kaçınmasının doğru olmadığım ve hükümdara hulûs ile îtimad edip mutî olmasını tavsiye ettiler. O da bu tavsiyelere riayet ederek söylenileni yaptı; fakat kendisine rakip saydığı Kara Murad Paşa'yı donanma ile İstanbul'dan aşırdıktan sonra Anadolu işini ele alacağını vadetti; halbuki Anadolu'da seki an ve sarıcalar yer yer gezip kapıkulu süvarisinin oralardaki mal ve eşyalarını gasp ile bunların ailelerine bile taarruz ediyorlardı. İstanbul'a gelen sipahiler, îbşir Paşa'ya müracaatla avdetlerine izin istedilerse de, gitmelerini donanmanın çıkışından sonraya bıraktı; bunun üzerine sipahiler padişaha müracaat ettiler. O da kendilerim îbşir Paşa'ya gönderdi; müftü yani Şeyhülislâma gidenleri o da münasip suretle savdı. Buralardan ümitlerini kesen sipahiler yeniçeri ocağına müracaat eylediler; oradan da bir ses çıkmamakla beraber bu müracaat sonradan meydana pâdişâhın sû-i zannı varsa da isimleri belli değildi; bu sû-i zandan Abaza Hasan ve Kürd Mehmed Ağalarla diğer bazı sipahiler kocunuyorlardı; vezirin yanına sık sık gelmemeğe başladılar; hulâsa îbşir'in getirdiği sipah, sarıca, sekban ile kendi arasında bir

soğukluk girmişti. Bu sırada vezir-i âzam hamakatinden, kendisinin o makama gelmesi için canını tehlikeye koymuş olan Kap-tan-ı derya Kara Murad Paşa'yı gücendirip aleyhine çevirdi ve nihayet gurur, kibir ve tedbirsizliğinin cezasını gördü.[467]

İbşir Ve Kara Murad Paşalar

Kaptan-ı derva Kara Murad Paşa, yeniçeri ocağından yetişmiş ümmî bir şahıstı; fakat yerine göre çok cesur, icabında çok yumuşak olup hatır gözetir, zekâ ve tecrübesi sebebiyle işin neticesini kestirerek ona göre hareket eder, ifrattan ziyade itidali sever, natuk, hâdiselerden ders almış bir vezirdi; cömertti, doğruyu söylerdi, müşkül
hayatî bir durumda ve müztar kalmayınca bir hâdiseye meyaaa vermek istemezdi. Bu meziyetleri ve cömertliği, hatirnüvazlığı sebebiyle gerek dışarıda ve gerek sarayda kendisini sevenler çoktu. Fakat Murad Paşa'nın hayatım kurtarmak için tertip ettiği aşağıda zikredeceğimiz isyan hareketi devlete pek ağıra mal olmuştu. Devrin âdeti üzere devlet erkânının ve tarayın her tarafta adamları ve casusları olup her işten günü gününe haber alıyorlardı. Murad Paşa'nm külliyetli serveti vardı; birinci sadaretinde müsadereye uğramadan çekildiği için maddî sıkıntısı yoktu. Son aylarda pâdişâh îbşir Paşa'dan gizli kendisini saraya davet ederek birbiri üzerine iki samur kürk giydirip :
— "Lala göreyim seni, donanma üzerine takayyüd eyle; sene-i^sabıkada vücuda getirdiğin hizmetten ziyade senden hizmet memûl-i hümâyunumdur" demişti.
Bunu haber alan îbşir Paşa kuşkulanarak Murad Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak üzere bir an evvel donanma ile çıkmasını isteyip kendisini sıkıştırıyordu. Murad Paşa, îbşir'den istediği bazı ricalarının yapılmamasmdan veya kendi adamlarına vezir-i âzamin istiskal göstermesinden dolayı ona gücenik ise de bunu hissettirmiyordu.
Îbşir Paşa bir defa donanmanın çıkması için Murad Paşa'yı sıkıştırınca :
— "Hizmette kusurumuz yoktur, donanmanın çıkması dört yüz kiseye

[467] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/278-279

muhtaçtır; defterdara emir buyurun, versin" diye haber göndermişti. Kendi haberi olmadan Murad Paşa'nra pâdişâhtan kürk giydiğini kıskanmış olan Îbşir Paşa:

— "Varıp iki kürk giyen akçeyi dahi bulmak gerektir" sözleriyle hasedini dışarıya vurması üzerine bu sözler nakledilmek suretiyle iki tarafın arasını daha ziyade açmıştı.

Îbşir Paşa bir gün tersaneye gelip kaptan paşaya bu haftanın içinde çıkasm diye kat'î emir verdi ise de o da yine para işini açtı ve temin edilmedikçe çıkamıyacağını söyledi. Bu söz üzerine Ibşir Paşa:

— "Evvelki sadaretinizde padişahımızdan dört yüz kise alıp hâlâ ödememişsiniz; verdiğiniz borç senedi hâlâ pâdişâhımızın çekmecesindedir; bize tahsilini emretti ise de şimdi işiyle meşguldür diye tehir etmiştik" dedi; buna karşı Kara Murad Paşa:

— "Biz o borcu fazlasiyle ödedik ama senedi istemedik" dediyse de îbşir Paşa dinlemiyerek onu borç saydı ve onunla iş görmesini tekrarladı. Bu halden Murad Paşa, vezir-i âzamin kendisine karşı olan adavetini açıkça anladı ve daha ileri gitmi-yerek işi yumuşak tuttu ve mülayim surette vezir-i azama :

— "Sultanım, bu bapta pek sıkıntı çekmiyelim diye bir miktar olsun nakit ümit etmiştik; çünkü siz böyle ferman buyurdunuz, gayri lâzım olan mühimmatı biz tedarik edelim; devlet-i pâdişahîde mal ve mülkümüzü hizmet ifasına sarfederiz" sözleriyle işi tatlıya bağladı ve bundan sonra vezir-i âzami defetmek üzere hazırlığa başladı.[468]

Ibşır Aleyhine İsyan Hazırlığı

Kaptan paşa, vezir-i âzamin kendi aleyhindeki vaziyetini anlayınca Ibşir in Tersaneye geldiğinin
akşamı, vezir-i âzamin sû-i kasdmdan korkarak Üsküdar'dan İstanbul'a, geçemeyen Kürd Mehmed'i Tersaneye davet edip gizlice görüştü. Kürdün koynuna beşyüz altını havi bir kise koydu; vezir-i azamdan şikâyet etti. Ibşir Paşa'mn kendi müdafaasiyle o makama geldiği halde şimdi fenalığa başladığını bir çok müsadereler yapıp para toplayarak ortalığa yaranmak istediğim", fakat kendisi donanma ile İstanbul'dan çıkar çıkmaz sipahilerin hakkından geleceğini söyledi.

[468] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/279-281

Kürt Melımed donanma gider gitmez İbşir'in sipahileri temizliyeceğini evvelden de duymuş olduğundan Murad Paşa'mn bu sözleri onun duygusunu teyit etti ve cevap olarak :

— "Sultanım, bu sözünüz gerçektir; bu cümlemizi sağ komaz ve bunu cümlemiz biliriz; hemen siz bir iş görün, ben can ve baş ile hizmet ederim ve cümle sipahi kendimize uydurmağa teahhüd ederim, siz gayri hususları görün" deyip anlaşarak ayrıldı ve Kürd Mehmed gece yansı yine gizlice Üsküdar'ca gönderildi.

Murad Paşa ertesi gece hazinede malları zayi olan Deli Birader, Ak Ali, Mimar Mustafa, Gümrük emini Salih Efendi ve sair mültezimleri yanma davet ile görüştü ve eğer bizimle beraber olursanız elden çıkan paralarınızı taahhüt ederim dedi; onlar da söz verip maldan ziyade Ibşir'den intikam almak istediler.

Murad Paşa, bundan, sonra yeniçeri ağalığından mütekaid Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'yı[469] davet etti. Bu, Koca Muslihuddin Ağanın Ölümünden sonra ocakta en ziyade sözü geçen ve her teklifine itaat olunan bir şahıstı. Bu da ikiyüz kise kadar bir parasını kaptırdığından dolayı îbşir'e düşmandı. Bu nun, Murad Paşa ile arası iyi değildi; Murad Paşa, Kara Hasanoslu hakkında :

— "Çok bilir kurnaz tiryakidir" dedi. Kaptan paşa, bunu davet edip gelince ona :

— "Ağa karındaş, size olan bürudet ve adaveti derunumuz dan çıkardık; bundan sonra ittifak ve ittihad üzere olabm. Hayb akçen karaya çaldı bilürüz; bize yardım eder ve arkadaş olursan cümle paranızı almağa taahhüt ederiz" deyince Hüseyin Ağa

— "Emir sultamnundır; hemen hizmet buyurun" diyerek kalkıp etek öptü.

Bundan sonra Murad Paşa geceyarısı valide sultanın kah-vecibaşısı Şaban Halifeyi - ki IV. Mehmed'in dadısının kocası idi — yalısından davet edip görüştü ve ona :

— "Baka adam ben devletlû valide sultan efendimizin çırağ hâssıyım; îbşir Paşa beni dışarı yolladıktan sonra Morali defterdara ettiğini size edeceğini bilir misiniz?" demesi üzerine Şaban Halife yana yakıla :

---

[469] Bu Hüseyin Ağa'nın babası Kara Hasan da ocaktan yetişmiş olup 1014 H. - 1605 M. de Lala Mehmed Paşa tarafından Estergon'un istirdadında küçük çavuş olup daha sonra sekbanbaşılığa kadar çıkarak 1029 H. - 1620 M. de tekaüd olmuştur. Hüseyin Ağa kayın pederi Koca Muslihuddin Ağa yerine 1054 H. - 1644 M. de sekbanbaşı, 1061 H. - 1651 M. de yeniçeri ağası olmuştur

— "Ya efendim, bizim korkumuz bu değil midir ? Moralinin sende emanet malı vardır diye mâmelikimizi aldı. Şimdi korkumuzdan halk ile görüşmek değil evimizden dışarı çıkamaz olduk, şerrinden Allaha sığındık" dedi.

Bunun üzerine Murad Paşa, Şaban Haîife'ye güler yü gösterip :

— "îmdi var kadın hazretlerine (Şaban Halife'nin zevcesi) selâm eyle; valide sultan efendimize varsın. Ben, kadimi bendesi olup sadakatim, malûm-ı devletleridir; hâlâ vezir aleyhinizde çalışıyor; iftira ederek bizi bir töhmet altında bulundurmak ister. Tedarikimizi görüp donanma ile çıkıncaya değin üzerimize hüsn-i nazar ve himayeleri olsun; aleyhimizde bir şey yazarsa îtima buyurulmasın; biz derya seferine gittikten sonra ne hali varsa, görsün. Zira cümle halk kendisinden yüz çevirip dedikoduya başladılar. Keşke bir gün evvel çıkıp gitmiş olsaydık! İstiskal ettiği bazdarma iftira atmak fikrindedir; siz de iftirasından hazer edin; Allah emaneti bu sözleri valide sultana tebliğ etsinler" sözleriyle Şaban Halife'yi de savdı; o da zevcesi Mülkî Hatun'u bu haber ile valide sultana yolladı.

Murad Paşa bundan sonra ocaktaki adamlarına ve yetiştirmelerine ayaklanmak üzere lâzım gelen talimatı verdi ve kendisi güya gitmek üzere hazırlanıp baştarde'yt yani kaptan paşaya ait kadırgaya fenerler koyup "Donanma gemilerine levend yazısı (kaydı^dır, bir hafta sonra flandire açılacaktır" diyerek gideceklerin paralarını tedarik için gayret sarfediyordu.

Bu sırada, vezir-i âzamin levend ve sipahilerini Üsküdar'dan İstanbul'a, geçirerek yeniçeri odalarını bastırıp ocaklıyı kırdıracağı şayiası çıkarıldı ve ortalığı telâş ve heyecan aldı. Bunun, üzerine ocak kethüdasının emriyle yeniçeri odalarının (kışlalarının) dış kapılarına hariçten girilmesini men için zincir gerildi. Bundan başka îbşir Paşa, Üsküdar'a geçip kaçacaktır lâfları dolaşmağa başladı; bu rivayetler hep Murad Paşa'nın talimatı üzerine adamları tarafından tertip ediliyordu.[470]

Îbsir Pasa Aleyhıne Ayaklanma

1065 recep ayının ikisinde (8 mayıs 1655) îbşir Paşa'nın

[470] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/281-283

vefasızlığından müteessir olan Kürd Mehmed, Murad Paşa'nın vaidlerini söyleyip sipahi kendisine uydurarak beşyüz kişi ile Üsküdar'dan tstanbuVa, geçti ve At meydanına geldi. "Devlet nizamına ve mezâlimin define dair davamız vardır" diye yeniçerileri davet etti. Zaten hazır olan yeniçeriler de odabaşılarını önlerine katıp oraya geldiler; güya gelmek istemeyen ağalarını zorla dairesinden (ağa kapısından) alarak At meydanına (Sultan Ahmed meyda- getirdiler. İsyanı Kürd Mehmed idare ediyordu. Ayaklananlar, şeyhülislâmı davet için adam gönderdiler ve' kendisini alıp "Elbette gidip vezir-i âzami buraya getir, şer'an davamız vardır" dediler; Ebu Said Efendi, kaçmak için bunu fırsat bildi ve veziri getireyim diye oradan ayrıldı; aynı zamanda giderek îbşir'i keyfiyetten haberdar etti. îbşir Paşa, davete icabet etmeyip şeyhülislâma :

— "Hay efendi, beni yanar ateş içine mi götürürsün? Paralatmak mı istersin? Ölürsek beraber ölürüz" diye Ebu Said Efendi'yi yanında alıkoydu ve padişaha bir arîze yazıp bu fitnenin defini rica etti.

IV. Mehmed bu sırada Tersane bahçesinde idi; kapıcılar kethüdasını gönderip muratları ne ise bildirip dağılsınlar dedi; Kirrd Mehmed ayağa kalkarak :

— "Emir pâdişahımızmdır; huzûr-ı hümâyuna yüz sürmek isteriz; arz-ı halimiz vardır; müsaade buyrulsun" dedi. Bir kaç defa adam gidip geldi; istekleri îbşir'in katli idi; fakat müsaade olunmadı; cemiyet iki gün sürdü, dağılmadılar; kalabalık git» tikçe arttı; Murad Paşa işi tertip ettikten sonra hiç bir alâkası yokmuş gibi donanma işiyle meşgul görünüyordu, isyanın ikinci günü Sultan Mehmed saraya döndü. îbşir Paşa'nın azledilmesi teklifi de pâdişâh tarafından kabul edilmedi; lâkin âsiler, vezir-i âzam ile şeyhülislâm ve îbşir'in adamı olan kul kethüdasını isteriz diye ayak dirediler. îbşir Paşa Üsküdar'a geçmek istediyse de her taraf kapanmış olduğundan muvaffak olamadı ve şeyhülislâmın tavsiyesiyle beraberce saraya gittiler.[471]

Ibşır Paşa Nın Katli Ve Murad Paşanın Sadareti

îbşir Paşa müftü ile beraber saraya gitti maıyyetı de dağıldı; isyan edenler vezır-ı azamın Ayasofya'âaU sarayına hücum ile

[471] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/283-284

yağmaladılar[472]. Ertesi günü de şeyhülislâmın konağını talan edip Hasan Can ailesinin yüzelli seneden beri biriktirdikleri eşya, mücevherat ve kitapları yağmaladılar; hattâ müftünün kütüphanesindeki sedefli işlemeleri ve sanatlı dolap kapaklarına kadar söküp aldılar.Âsiler, îbşir ile Şeyhülislâmın öldürülmelerinde ısrar edi-yorlardı, îbşir Paşa "Sancağ-ı şerifi çıkaralım, t/sfcüdar'dan levend geçirelim" dediyse de asd maksat kendisinin katli olduğundan işin farkında değildi; sarayda kendisine yardımcı hiç kimse yoktu. Sultan Mehmed, vezir ve müftünün konaklarının yağmalanmasından müteessir oldu ve maksadın ne olduğunu sordu. Bu sırada padişahın yanında bulunan Murad Paşa kul kethüdası tayin edilenKeçecizâde Mehmed Ağa'yagoz ucuyla söyle diyerek işaret etti; o da ileri varıp duadan sonra :

— "Devletlû pâdişâhım, kullarınız cümleten padişahımızdan hoşnut ve razilerdir; ancak vezir lalam istemezler" deyip îbşir'i göstefdi. Pâdişâh "Daha neyi istemezler" deyince :

— "Müftüyü de istemezler" dedi. Bu sırada yeniçerileri yatıştırır mütaleasiyle şeyhlerin meşhurlarından Veli Efendi gönderilmişti; o da gelip aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine îbşir Paşa hayatından ümidini keserek mühr-i hümâyunu padişaha teslim etti; Sultan Mehmed:

— "Al bunu, götürün bir yerde otursun" diye îbşir'i bostan-cıbaşıya teslim etti ve elindeki mührü Murad Paşa'ya uzatarak :

—"Gel lala, al mührü, seni vezir eyledim" dedi. Murad Paşa özür dileyerek almak istemiyormuş gibi numaralar yaptı ve ağlayarak :

— "Pâdişâhım ben uhdesinden gelemem; donanma hizmetinde olayım, vüzera kullarınızdan bir gayrisine ihsan buyurun" dediyse de pâdişâh ısrar eylediğinden mührü alıp vezir-i âzam oldu ve bu fena tertiple hasmına galebe çaldı.

Pâdişâh bundan sonra Şeyhülislâm Ebu Said Efendi'ye "Sen de var başka odada otur" dedi. Bostancıbaşı onu bir mükellef odaya götürüp teselli etti ve şeyhülislâmlığa Hüsamzâde Abdurrahman Efendi tayin olundu.

Sultan Mehmed bunları azledip öldürülmemelerini rica ettiyse de

---

[472] Ibşır Paşa Sarayı, zevcesi Ayşe Sultan'a ait olup sonradan Köprülü zade Fazıl Ahmed Paşa'ya intikal etmiştir. Ayasofya'&an Soğukçeşme'ye inerkeı tramvay yolunun solunda olup hâlâ kârgir olarak bakayası görülmektedir.

kabul edümiyerek katillerinde ısrar edildi ve bostancı-başiya iki cellâd hazırlanması emrolundu. Fakat bu anda nakib-ül-eşraf Zeyrekzâde Abdurrahman Efendi'nin meydana atılarak ebu Said Efendi'nin katline itiraz eylemesi üzerine sabık müftü bu suretle Ölümden kurtuldu ve îbşir Paşa boğdurularak cesedi sarayın dışına bırakıldı[473]. Ebu Said Efendi'nin oğluyla beraber Gelibolu'ya sürülmesine irade çıktıysa da saraymı daki taraftarlarının tavassutiyle Azadlı'daki çiftliğinde otur sına müsaade olundu[474].

Kara Murat Paşanın Zaralı Icraatı

Vezir-i âzam tertip ettiği fesat neticesinde ıbşir Paşa'ya galebe çaldıysa da bol vaidlerle hazine işlerini ve devlet itibarım alt üst etti. îbşir Paşa, iş başına gelince kendisinin sadaretinden evvel iltizama verilen mukataaları tammıyarak onları yeniden kendi adamlarına vermekle evvelkilerin peşin taksitleri zayi olup bunlar mağdur ve mutazarrır olmuşlardır; Murad Paşa bu mağdur mültezimlere yine mukataalarım vereceğini vadetmiş ve vezir-i âzam olunca vadini yerine getirmiş, fakat bu defa da îbşir zamanındaki mültezimlerin taksitleri yanmıştı. Bundan başka Kara Murad Paşa daha fena bir harekette bulunarak kapıkulu süvarilerinin veledeş denilen paralarım kabul edip onları da verdiği gibi Revan ve Bağdad seferlerinde isimleri defterden çıkarılıp tardedilmiş olan sipahileri tekrar deftere kaydetmiş ve Tarhoncu Ahmed Paşa'nm Ölümü bahasına büyük bir gayretle yirmi beş bin beşyüze indirmiş olduğu sipah mevcudunu elli bine ve yine Tarhoncu'nun himmetiyle elli beş bine düşürülen yeniçeri ulufesini de seksen binden ziyadeye çıkarmak suretiyle zaten

[473] Îbşir Paşa öldürüleceğini anlayınca, yanına bir okumuş adam verilerek tövbe ve istiğfar ettirilmesini Bostancıbaşı'ndan rica etmiş, o da Bostancı-başı Kâtibi Koca Mabmud Efendi'yi vermiş, saîâh-ı hal sahibi olan Mah-mud Efendi, îbşir Paşa ile beraber abdest alıp namaz kılarak dizdize dm ederlerken îbşir ile Şeyhülislâmı öldürmeğe memur edilen haseki, beraberinde getirdiği iki cellâdı îbşir'in bulunduğu odaya sokup kendisi dışarıda kalmış. İçeri giren cellâdlar Şeyhülislâm ile beraber iki kişiyi öldüreceklerini bildikleri için odada gördükleri Mahmud Efendi'yi* Şeyhülislâm zannederek Ibşir'le beraber onun boynuna da kemendi atıp boğmak isterlerken adamcağızın feryat üzerine dışardaki haseki içeri girip Mahmud Efendi'yi kurtarmış. Mahmud Efendi kurtulduktan sonra : "Subhanallah dirisinde ve ölüsünde böyle adamların yanına yaklaşmak muzır imiş" diye çıkıp gitmiştir. îbşir'in başı sonradan cesedi ile birleştirilerek Parmakkapı'da (Çarşıkapı'sında) Kemankeş Kari Mustafa Paşa türbesine defnedilmiştir.

[474] Ebu Said Efendi çiftliğinde oturup afvi için emir beklerken Çınar Kafc'ası'nda kendisini himaye eden saray ağalarının öldürülmeleri üzerine aleyh-darlannm tesirleriyle arpalığı olan Gelibolu'ya gönderilmiştir

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/284-286

açık olan devlet hazinesine en büyük darbeyi indirmiştir,[475]

Süleyman Paşa'nın Sadareti

Ocaklar mevcudunun pek fazla artması sebebiyle masraf bütçesi evvelkinin iki misli olmuştu; vezir-i âzam Kara Murad Paşa bu hal karşısında şaşırdı. Bu arada bir takım tayinler için saraydan tezkireler gelmekte idi. Darlık sebebiyle itiraz ettiği işler ve tayinler valide sultan ve padişahın emirleriyle zorla yaptırılıyordu; hattâ kendisi bu emirlere karşı :

— "Masraf fazla irad az; nereden bulayım? işime karışmasınlar" dedikçe :

— "Sen fitne kaldırıp bir alay eşkıyaya veledeş vermek ve ocaktan tardedibniş olanları tekrar ocağa kaydetmek suretiyle masrafı arttirdm" diye cevaplarla tehdit ediliyordu. Bundan başka Anadolu'da, da Abaza Hasan'ın meydana çıkarak muhalefete başlaması üzerine büsbütün şaşırdı ve tehlikesizce işin içinden sıyrılmak istedi. Hacca gitmek fikriyle 19 ağustos 1655'de (16 şevval 1065) yani sadarete geçişinden üç ay sonra istifa ederek Şam valiliğine tayin edildi. Yerine Malatyalı Ermeni Süleyman Paşa adında âciz bir adam -ki vezir-i âzam olacağı vadiyle Tarhoncu Ahmed Paşa'nm katline sebep olmuştu - vezir-i âzam oldu[476].

Murad Paşa, deniz yoluyla Payas'a gitti. Oradan da kara yoluyla Şam tarafına hareket edip yerine varmadan hastalanarak Hama9da vefat etti.

Murad Paşa, yerine Süleyman Paşa'yı tavsiye etmekle kendisine zarar vermiyecek birisini getirtmişti. Hazinenin darlığı sebebiyle yeniçerilere zoruna maaş verilebilip sipah açıkta kalmıştı; Girit'ten gelen haberler de iyi değildi; Kandiye^ji muhasara eden askerler vezir-i âzamin bizzat kapıkulu ocaklariyle beraber gelmelerini istemişlerdi, Pâdişâh da

[475] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/286-287

[476] Zayıf bir rivayete göre Murad Paşa, îbşir Paşa'yı bertaraf ettiği gibi mütemadi surette devlet işlerine müdahale etmekte olan kara hadımları da bir takrip ortadan kaldırmak istemiş ve bu fikrim Şeyhülislâm Hüsamzâde'ye açıp "Efendim benim takatim kalmadı; hazine zarureti ve haremin kesret-i şefaati çekilmez bâr-ı belâdır, ne veçhile tedarik edelim" diye sormuş. Hüsam-zâde arifane tecahülden gelerek tahammül ve müdara tavsiye etmiş. Şeyhülislâmdan ümidini kesen Murad Paşa onu değiştirip yerine kendi düşüncesine uygun birini getirmek isteyince Hüsamzâde Abdurrahman Efendi, Murad Paşa'nın maksadını Valide Sultan'a bildirmiş ve bu suretle padişahın huzurundaki bir toplantıda Murad Paşa mührü padişaha teslime mecbur

beraber olarak üç gün süren görüşmede eski sadrazamlardan Siîistre Valisi Siyavüş Paşa'-run Girit seraskerliğine ve serdar Hüseyin. Paşa'mn da kaptan-ı deryalığa getirilmelerine karar verilerek göya bir iş görüldü.

Vezir-i âzam Süleyman Paşa bütçenin muvazenesizliği ve devlet işlerine her taraftan vaki müdahaleden şaşırmış olup Para meselesi en mühim bir dertti; bir kuruş, ismen seksen ve bir esedî (arslanlı kuruş) yetmiş akçe ise de hakikatte böyle değildi. Kesik ve ayarı noksan kuruş ve bozuk ve karışık akçe sebebiyle esnaf, halk ve asker arasında kavga ve çekişme eksik olmuyordu. Sarraflar ise ayarları bozulmuş olan bu paraları sikke kıymeti itibariyle değil maden olarak okka ve terazi ile alıp verdiklerinden, memlekette iktisadî sıkıntı en had şeklini bulmuştu. Hattâ hükümet, memuriyet tevcihi ile müsadereden ve ödünç olarak tedarik ettiği halis ayarlı akçelerden ocaklara maaş vermek istediyse de bunun kifayet etmiyeceği görüldüğünden bu halis akçeler o tarihlerde çingene ve meyhane akçesi denilen kesik ve kızıl akçeye tebdil olunarak miktarı artmış ve böylece müşkülâtla kapı-kulu ocaklarının maaşları verilebilmişti.

Bu tehlikeli vaziyeti gören Süleyman Paşa vezir-i âzam-hktan çekilmek istemiş ise de bu âciz adamın yumuşaklığı sebebiyle ipliklerini boyayanlar onun sadaretten ayrılmasını istemiyorlardı. Valide sultan kethüdası meşhur Mimar Kasım Ağa, Süleyman Paşa'nın dostu olup kendisiyle mahrem olarak görüşmüş. Kasım Ağa'nın, hükümetin ıslahı hakkındaki tavsiyeleriyle Süleyman Paşa'nın cevapları o tarihlerde hükümet vaziyetini ve zihniyeti göstermesi itibariyle kayda şayan olup

— "Süleyman Paşa'ya eskiden beri aramızdaki dostluğa mebni bir gün. yalnızca görüştüğümüz sırada, behey devletli, ortalığın, hali malûm, iş görmeğe bir hoşça başlasanız, dedim; paşa, ben de hayrette kaldım, ne işleyeyim bilmem, dedi. Kendisine ocak ağalarından Kara Hasanoğlu'nu ele alıp Bodur Süleyman'ı kulkethüdası yap, şunu defterdar bunu yeniçeri efendisi ... ilh yap dedim. Aciz gösterip "behey Kasım Ağa, bu söylediklerinin iş bildiklerini ben de bilirim, lâkin bu memuriyetlerin her biri bir ejder ağzmdadır, kudretim yoktur, himaye edenlerden korkarım; müstaid adamları çağırıp konuşamam; çünkü hükümet üzerindeki müessir

şahıslardan her birinin etrafımda casusları vardır, haber verirler, dedi. Köprü kasabasında Şam Trablus valiliğinden mazul Melımed Paşa (Köprülü Meh-med Paşa) vardır; getir müşkül işlerinizde size yardım eder, diye söyledim; cevaben "behey adam vardığı yerde geçimsizliği yüzünden azlolunan müflis adamı tavsiye edersin; anı getürüp işe komak için harçlık vermek lâzımdır, şimdi padişaha bayram hediyesi olarak şu kadar paraya ihtiyacımız vardır; bize öyle adamlar tavsiye et ki nakdiyle bize yardım etsin; böyle dar vakitte kuru söz laklakası akıl ve tedbir ne işimize yarar, bizden söz istemezler, diye cevap verdi" dedikten sonra Kasım Ağa, vezir-i âzam hakkında :

— "Herkesten menfaat celbi sevdasiyle umuruna telâş gelmiş olduğundan bir işe yarayacak hali olmadığını anlayarak kendisine acıdım" demektedir[477].

îşte hükümet başkanının bu sözü kendisinin ne durumda, ne kadar acz ve korkaklık içinde bulunduğunu ve bilhassa kara hadım ağalarının ne derece tesiri ve korkusu altında kaldığını göstermektedir. Nihayet vaziyetin tehlikeli bir safhaya girdiği ve masarif ile varidata bir çare bulunmadıkça işlerin yoluna girmiyeceği bazı devlet adamları tarafından valide sultanla kızlar ağasına yazılıp ocaklara kızıl akçe olarak verilen maaşın dedikodusu hükümet durumunu iyice müşkülleştirdiğinden bahis ile yapılan tavsiye üzerine saderet makamına bir ehlinin getirilmesi münasip görülmüştür.[478]

Girit Serdarının Sadarete Daveti

Süleyman Paşa'nın talihi varmış; yukarıdakitavsiyeyi müteakip Süleyman Paşa ihtiyarlığını ileri sürerek yüz doksan yedi gün sadaretten sonra 1066 cemaziyelevvelinin ikinci günü (27 şubat 1656) istifa etti; saraydaki gizli müzakerelerde her zümre o makama kendi mensuplarından birisini getirmek istiyordu; adları
ileri sürülenler arasında Girifdeki kahramanlığı sebebiyle serdar Deli Hüseyin Paşa da vardı. Sultan Mehmed bunu kabul etti ve kendisine gönderdiği hatt-ı hümâyunda :

— "Eğer senin vücudun Girit ceziresinde lâzım değilse karadan (yani

---

477 Naıma tarıhı c.6,s.135 ıla 137

478 Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/287-289

Moraya geçerek oradan) gelesin; eğer hareketinde din ve devlete terettüp edecek mahzur ihtimali varsa muhafaza hizmetinde olasın" denilerek kendisi gelip gelmemekte muhayyer bırakılmıştı. Hüseyin Paşa'nin gelmesine kadar sadaret kaymakamlığı Kaptan-ı derya Zurnazen Mustafa Paşa'ya verildi; fakat bu, ne yapıp yaparak mührü geri döndürmeğe muvaffak olup kendisini vezir-i âzam tayin ettirdi ise de dört saat sonra isyan eden ocaklının kendisini istememeleri üzerine azlolundu[479].

At Meydanı Veya Çınar Vakası[480]

Kara ve ak hadımlardan ileri gelenlerin hükümet işlerine müdahale ile vezir-i âzamları istedikleri gibi emirlerine ram ederek muhalefet etmek istiyenleri Öldürtmeleri idareyi çığrmdan çıkartmış, artık son haddi bulan müdahale yüzünden askerin tahrik edildiği haber alınarak bazı devlet hayırhahları Süleyman Paşa'nın yerine bir ehlinin getirilmesini tavsiye etmişlerdi.
isyanın zahirî fakat en haklı sebebi askere verilen mağşuş para ile bir kısım askere maaş verilmemesi idi; Yeniçerilere aylık olarak verilmiş olan züyuf veya kızıl akçe'yi alışverişte esnaf almryor ve alanlar da pek zorlukla ve tehditle kabul ediyor ve fiu yüzden her gün yüzlerce vak'a oluyordu. Henüz kapıkulu süvarilerine maaş verilmeğidi için bunlar da şikâyetçi idiler. Yine bu sırada Gırû'den avdet eden bir sınıf yeniçeri askeri dokuz ay maaş alamadıklarından şikâyeti olanlar Ağakapısı'na varıp hallerini arzetmeleri üzerine kul kethüdası Osman Ağa'nın hakaretine uğrayıp odalarına gelip dertlerini oda arkadaşlarına yanmışlardı. Zaten züyuf paradan yürekleri yanmış olan yeniçeriler de bunları tasdik ile derdlerine çare ararlarken bu haberi alan sipahilerin iltihakiyle evvelâ yeni odalardaki Etmeydanı'nâa. ve daha sonra da Su/tana/ımed'teki Atmeydani'nâa. toplanıp :

[479] Zurnazen Mustafa Paşa, Rumeli beylerbeğisi iken Girit serdarı Hüseyin Paşa ile Girü'de bulunup araları açılmıştı. Hüseyin Paşa'dan korktuğu için mührü elde ettiyse de dört saatten fazla arzusuna nail olamadı.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/290
[480] Çınar Vak'ası'na dair Eremya Çelebi, Kömürciyan tarafından tutulmuş olan bir vekayinâme o devirdeki vekayi ile tetabuk etmektedir. Eremya Çelebi olayları günü gününe kaydetmiştir. Bu vekaymâme Fahri Prof. Hırand An-dreasyan tarafından İstanbul Enstitüsü dergisinin üçüncü sayısında 1957 de vavınlanmıstır.

— "Vezir ve defterdar elinde iş yoktur; bu müzayekaya sebep olanlar malûmdur" diyerek 1066 cemaziyelevvelinin altıncı cumartesi günü (4 mart 1656) pâdişâha bir arıza takdimi ile ayak divanı istemişler ve öldürülmesini istedikleri otuz kişinin ismini havi bir liste vermişlerdir[481].

Bu müracaat üzerine yeniçeri ağası ile kul kethüdası değiştirilmiş ise de bu fitneyi meydana getirmekte kubbe vezirleriyle ulemadan ve devlet adamlarından bir takımlarının elleri olduğundan isyan bu azillerle yatışmayıp kendilerine nasihat etmek üzere birkaç defa gidip gelenler de bir başarı elde edemediklerinden askerin cemiyetleri daha büyümüştü.

Nihayet padişah ayak divanım kabul edip vezirler ve ulema beraberinde olduğu halde Alayköşkü'ne [482]gelerek köşkün önünde toplanan askerle konuşmuştur. Burada sipah zümresinden Mehter Hasan Ağa, Şamlı Mehmed, Galata voyvodalığından kovulma Karakaş Mehmed ileri varıp padişaha dua ettiler; sonra Hasan Ağa umum namına söze başlayarak padişahın yaş itibariyle işleri ele alacak bir sinne geldiği için (bu sırada henüz on beş yaşında idi) bizzat meşgul olmasını, Girifin, acıklı durumunu, memleketin harabîsini, köylünün zulümlerden bıkarak Jıarp meydanlarına gittiklerini, padişahın kul ile kulun hazine ile ve hazinenin de tebaa ile vücut bulduğunu, askerin maaş yüzü görmediğini, verilenlerin de geçmez akçe olduğunu vezirlerin ve defterdarın saltanat şeriklerinden korkarak hakikati arzedeme-diklerini ve pâdişâha yakın olan ağa ve musahiplerin devletin her işine karışarak çok mal topladıklarını, hizmet ehli denilen saray dışındaki bir takım adamların elleri altındaki sarraflardan kalp ve züyuf akçe hazırlatıp defterdarın dar vaktinde ödünç vermek suretiyle bunları sarfettirip sonra bunun yerine halis altın ve gümüş aldıklarını ve bu suretle hazinede iki senelik açık olduğunu (yani iki

---

[481] Sipahilerin vezir ve defterdarın elinde iş yoktur denilmesi, ve şürekây-i saltanat diye aaray ağalarına mahsus bir defter tertip edilmesi ve askerin isyana tahrik olunmasında kimlerin âmil oldukları sarih olarak bilinmiyor; fakat o sırada hazine kethüdası ve sırkâtibi olan Maanzâde Hüseyin Bey'in, saray dışındaki sadık ahbaplarından aldığı haberde isyanın zahirî sebebinin ulufe ve kalp ve züyuf para işi olduğu ve hakikatte ise devlet tarafından mağdur olanların bu isyanı hazırladıklarını beyan ediyor. Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi ise muharriklerin başında Zurnazen Mustafa Paşa'nın bulunduğunu yazmaktadır. Naîma tariki de isyanı tahrik edenlerin reisi Zurnazen olduğunu Mesudzâde'den naklen kaydediyor (e. 6, s, 148).

[482] Üçüncü Sultan Murad zamanında yaptırılan Alay Köşkü, Topkapı Sarayı9-nın vilâyet konağı tarafındaki köşesinde olup II. Sultan Mahmud tarafından seklinde tamir edilmiştir.

sene sonraki gelirin iki sene evvelinden tahsil edildiğini) ve bu yüzden hazinenin hali feci olup bu hale sebep verenlerin temizlenmesini söyliyerek bu cüretlerinden dolayı isyan edenler adına aflarını istemiş ve bize ulufe diye verdikleri akçe budur diye bir avuç züyuf akçe çıkarıp verdikten sonra otuz kişinin listesini takdim etmişti[483].

Padişah, defterde isimleri zikredilenlerin mallarım alıp kendilerinin sürgün edileceklerini dört saat evvel vezir-i âzam olan Zurnazen Mustafa Paşa ile askere tebliğ ettirdiyse de hep birden :

— "Hayır, kati olunmadıkça feragat etmeziz, seni de istemeziz" diye Zurnazeni de istemediler. Bunun üzerine istekleri kabul edildi ve orada bostancıbaşıya bir hatt-ı hümâyun yazılıp Dar-üs-saâde Ağa'sı B ehram, Kapıağası Bosnalı Ahmed, Raca İbrahim Ağalar derhal boğulup ölüleri saray duvarından dışarı atıldı. Hasodabaşı Hasan Ağa, padişahın hocası Bilâl ve Hazinedar Yusuf Ağalar sarayın diğer tarafındaki duvarlarmdan iple inip Üsküdar'a kaçtılar; Hasan Ağa sonradan yakalanıp Öldürüldü. Maktullerin cesetleri sürünerek Atmeydanı^n-daki çınar ağacına asılmış olduğundan bu vak'aya Çınar Vakıası veya Vak'a-i Vakvakiye denildi[484]. Olaylar altı gün sürdü.[485]

Siyavüş Paşanın Vezir-İ Azamlığı

Zurnazen Mustafa Paşa'nın dört saat süren sadareti esnasında asilerin reisi Hasan Aga padişaha haber gönderip Mustafa Paşa kendi âleminde sakin bir adamdır; ona başka mansıb verilip sadarete başka müstait birinin getirilmesini arzetmesi Eremya Çelebi'ye göre Siyavüş Paşa'yı istemeleri üzerine Esbak vezir-i âzamlardan Silistre Valisi Siyavüş Paşa ikinci defa vezir-î âzam olup kubbe vezirlerinden Yusuf Paşa sadaret kaymakamı tayin edilmiş ve azlini isteyen Hüsamzâde Abdur-rahman Efendi'nin yerine de onun tavsiyesiyle Memikzâde (bir beyitte Memek) Mustafa Efendi şeyhülislâm olmuştur. Hüs amz ad e'nin tebdiline sebep ağaları müdafaa ile padişahı ayak divanına

[483] Eremya Çelebinin nakline göre katli istenenler arasında pâdişâhın validesi de zikredilmişti. Padişah boynuna makreme (mendil) takarak ve ağlayarak annesinin kendisine bağışlanmasını rica ettiğinden valide sultan bu suretle kurtulmu stı r

[484](Vakvak) Şark mitolojisinde meyvası insan olan bir ağaç imiş. Maktullerin cesetlerinin çınara asılması sebebiyle ona telmih olarak bu vakaya VaWa-i Vakvakiye denilmiştir.
[485] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/290-293

gitmekten vazgeçirmek istemesi idi. Fakat Hocazâde Mesud Efendi'nin adamları asker arasına girip, Memikzâde gibi afyon müptelâsı, ilmî meziyeti olmayan mürtekip bir adam nasıl müftü olur? böyle vakitte hak sözü söyleyen Hocazâde gibi cesur bir adama ihtiyaç vardır" demeleri üzerine tayininden bir kaç saat sonra Memikzâde azlolunarak Hocazâde Mesud Efendi şeyhülislâm olmuştur.

Liste mucibince bundan sonra ele geçenler öldürüldü; bu arada valide sultan musahibesi pâdişâh dayası Mülki Usta ile zevci Şaban Halife, padişah hocası Bilâl Ağa ve dışarıdan Defterdar Hacızâde Mehmed Paşa ve Zurnazen Mustafa Paşa'nın defterdar tayin ettiği "Karagöz Mehmed Efendi[486] gümrük ve tersane eminleri ve diğer bazıları katlolunarak cesetleri hep Atmeydanı'jıdaki çınar ağacına asıldı; bu suretle altı gün süren cemiyet istediklerinin çoğunu öldürüp elde edemediklerinin de öldürüleceği vadiyle dağıldı. Bu Çınar vak'ası sebebiyle bir şair aşağıdaki üç beyiti söylemiştir :

Gûş-ı merrihe irüp tantana-i câh-ü-celâl Lerzenâk itti bu kavga gede-i âfâki Oldi mahmur nice mest-i müdâm-ı devlet Câm-ı ikbale ne tarh etti bilinmez saki

Bâgbân-ı felek-i kîne-güzân seyr it Ât meydânına dikti şecer-i vakvaki

Başka bir şair de :

Meyve vaktinde yetiştik şecer-i vakvakın mısraını söylemiştir.

Siyavüş Paşa vezir-i âzam olunca acele İstanbul'a geldiyse de hastalandığından ancak bir defa divan yapabilmiştir. Bu hasta halinde kendi yerine vezir-i âzam olmak ihtimaline binaen değerli vezirlerden Defterdarzâde Mehmed Paşa'yı istirkap etmiş ve onun, maktullerin müsadere ettiği para ve eşyasından hazineye onda birini göstermedi vesilesiyle katline sebep olmuş ve defterdarın boğulduğu gece Siyavüş Paşa da öldüğünden ertesi günü Siyavüş Paşa'nın Sultan Ahmed ve Defterdar zadenin Sü-leymaniye CamiVnâe cenaze namazları kılınmıştır (1066 recep / 1656 nisan sonlan). Siyavüş Paşa kibirli, gaddar ve tam mana-siyle cahil bir vezirdi.[487]

[486] Zurnazen Mustafa Paşa'nın vezir-i âzam olur olmaz Karagöz Mehmed Efendi'yi defterdar tayin etmesi üzerine zurefadan bir şair şu mısraı söylemiştir :

[487] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/293-294

Boynueğri Mehmet Paşa'nın Sadareti

Pâdişâh şunun bunun tesirleri altında tecrübesiz, valide sultan cahil ve düşüncesiz olup yukarıdanberi görüldüğü üzere hükümet işleri hakkiyle görülemiyordu; son çınar vakası bunları temizledi ise de ortada muktedir bir hükümet bulunmadığından işler bir türlü düzene girememekte idi. Bu defa Siyavüş Paşa'nın yerine

vezir-i âzam olan Boynueğri Mehmed Paşa da bu kabildendi; gençliğinde cesareti ile meşhur olan muharebe meydanlarında kırk kadar yara alan bu ihtiyar vezir fevkalâde hallerde hükümet başkanlığını yapacak kabiliyette değildi. Siyavüş Paşa'dan sonra mührün kime verileceği görüşüldüğü sırada Şeyhülislâm Mesud Efendi'nin tavsiyesiyle mühr-hümayun Sam Valisi'miş ve kubbe vezirlerinden ihtiyar Yusuf Paşa sadaret kaymakamı tayin olunmuştu. Mesud Efendi'nin Boynueğri'yi sadarete sevketmesinden kasdı safdil sandığı bu ihtiyar vezir zamanında, istediği gibi devlet işlerinde rol oynamaktı.[488]

Sipahın İsyanı

Çınar vak'asını yapan sipah ağaları (Kapıkulu süvarileri ağalan) onları temizledikten sonra bu defa da kendileri küplerini doldurmağa başlamışlardı[489]. Bunlann elebaşılarından Hasan, bir kaç defa pâdişâh tarafından kabul olunduğu için kabına sığmıyordu. Diğer ileri gelenlerden Şamlı Mehmed, Karakaş, Kara Osman ve Yamak Ali gibiler îstanbuVâa birer konak peyda edip ellişer, altmışar adam ile yaşıyorlar ve halk arasında kendilerine meydan ağalan deniliyordu. Bu zorbabaşılar saderet kaymakamına henüz Boynueğrî Mehmed Paşa gelmemişti - ve diğer devlet ricaline gidip istediklerini yaptırıyorlardı. Her ne suretle hükümette işleri olanlar, bunlar vasıtasiyle arzularına nail oluyorlardı. Bu hale bir çare bulmak için hükümet adamları sadaret kaymakamı Yusuf Paşa ile şeyhülislâma dertlerini yanmışlardı. Bunun üzerine Yusuf Paşa, yeniçerilerin ileri gelen ağalarından ocak

[488] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/294-295

[489] Meşhur bir İran darbı meseli vardır. Onlar böyle bit hale karşı Ay(& jj\j ÖUlaU derler; Yani "kabak gitti patlıcan geldi". Bunun gibi tegallüp eden saray ağaları ve adamları gitmişler, onların yerine sipah soyguncuları gelmişlerdi.

fettanı Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'yı gizlice davet ederek bu meseleyi görüşüp buna bir çare bulmasını istemişlerdi.

Hasan Ağa bu hususta ocağın yardım edeceğini, yalnız ocağa zabitlerin kendisini sevecekleri bir yeniçeri ağasiyle bir kethüda getirilmesini tavsiye eylemiş ve kethüdalık için de eski ocak kethüdası Keçeci oğlu Mehmed Ağa'yı tavsiye eylemiştir.

Bu sırada sipah elebaşıları, Şeydi Ahmed Paşa'run mezalimi ve ele geçirdiği sipahileri öldürmesi sebebiyle padişahın bizzat Anadolu'ya çıkmasını istediler. Bu zorbalardan Sipahi Mehmed, padişah tarafından kabul olunarak cemiyetin Anadolu seferini istediğini arzetti. Bu teklifleri, Kara Hasanoğlu'nun teşvikiyle zahiren kuvvetlendi. Vezir-i âzam vekili ve müftü ile görüşen Kara Hasanoğlu, zorbabaşıîarın topyekûn ele geçmeleri için yaptıkları teklifin kendileri için bir tuzak olduğunu söyledi. Bunun üzerine padişahın Anadolu seferi için tuğlar çıkarılarak cephanelik önüne dikildi ve sefer işi görüşülmek üzere sadaret kaymakamı, müftü, devlet erkânı sipah ve yeniçeri ocağı ağalan saraya davet edildiler ve bu miyanda tabiî meydan ağaları da geldiler. Bütün tertibat alınmıştı.

Sadaret Kaymakamı Yusuf Paşa bu hey'ete pâdişâh namına ocaklıların bizzat niçin Anadolu'ya sefere gitmesini istediklerini sordu. Zorbabaşı Hasan ileri atılıp :

— "Şeydi Ahnıed Paşa yoldaşlarımıza fenalık ve reayaya zulüm yaptı ve yapıyor; bizzat pâdişâhımız gitmedikçe defi mümkün değildir" diye cevap verdi. Bunun üzerine Yusuf Paşa bu seferin meşru olup olmadığını şeyhülislâmdan sorup o da bir vezir serdarlığiyle işin halledileceğini söyledi; sonra yeniçeri ocağına siz ne dersiniz denildi; ocak kethüdası Keçecioğlu:

— "Pâdişâhımızın kılıcı uzundur; Şeydi Ahmed Paşa'nm isyanı vâki ise hakkından gelmeğe vezirlerden bir kulları kifayet eder" dedi; daha sonra Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa, şeyhülislâma :

— "Sultanım, padişah üzerine tahakküm edip, devlet ve reaya nizamını bozup ortalığı fesada verenlerin cezası nedir?" diye sordu; şeyhülislâm da şeriat kılıcı ile izaleleri lâzım geleceğini söyleyince padişah tarafından verilen işaret üzerine içtimaa gelmiş olan Hasan, Şamlı Mehnıed, Yamak Ali ve Kara Osman denilen dört elebaşının kafaları kesildi ve İstanbul'da bunlara mensup yirmi kadar zorba

katîolundu ve bu suretle bunların yetmiş günlük derneği de dağıtıldı (1066 şaban / 1656 haziran).[490]

İstanbul'un Nazik Durumu

Donanmanın Mağlübiyeti Düşmanın Bağazı Kapatması

İstanbul isyan ve ihtilâller içinde alıp verirken daha aşağıdaki kısm-ı mahsusunda görüleceği üzere Anadolu vaziyeti de çok endişe verici idi. Bir zamanlar müttefik Akdeniz Frenkleriyle savaş yapmış olan Türk donanması bu, sefer yalnız bir Venedik donanmasiyle başa çıkamıyacak kadar âciz bir duruma düşmüştü. Bu tarihe kadar Girit adasına şöyle böyle yarım yamalak bır yardım yapılırken osmanlı donanmasının son durumu sebiyle o da yapılamıyacak bir hale gelmişti. Bu sırada kaptan paşalıkta Atike Sultan'ın zevci olan Sarı Kenan Paşa bulunmakta idi.Senelerden beri Girime yardım için donanma çıktığı sırada Boğaz dışında bekleyen Venedik donanması ile çarpışmak âdet olmuştu; 1066 H. / 1656 M. de Venedikliler Avrupa devletlerinden yardım görüp Amiral Moçeniko kumandasında olarak yetmiş kadar yeni gemi tedarik etmişlerdi. Osmanlı donanmasının çıkma zamanı gelince Kenan Paşa kumandasındaki gemiler 1656 haziranında hareket ettiler. Gemi mevcudu kırk beş kadırga, yedi mavna, yirmi yedi kalyondan mürekkep olarak yetmiş dokuz parça idi. Donanma efradı tamam olmadıktan başka içlerinde dentz harbi bilir asker de yok gibi idi. Düşman taarruz etmeden müdafaa tertibatı alınmak suretiyle Akdenize çıkmak mümkündü. Lâkin tstanburûaıı gelen emirde mutlak surette düşmana taarruz edilmesi bildiriyordu. Bunun üzerine asker yazılmağa başlandı, fakat paralarının muharebeden sonra verileceğinin söylenmesi üzerine kimse razı olmadı. Zaten bunların para alıp cenk etmi-f yerek savuştukları malûm olduğundan mevcut kuvvetle düşmana taarruza karar verildi. Bu sırada înbat denilen (denizden karaya doğru esen rüzgâr) rüzgârla suların da düşman tarafına müsait olması sebebiyle Osmanlı donanması fena halde mağlûp oldu ve yetmiş dokuz gemiden sekizi düşman eline düşüp diğer bir çoğu yanıp kaptan paşa baştardesi ile

[490] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/295-296

yedi sekiz pare tersane ve on iki bey gemisi kurtulabilmiştir; hattâ kaptan paşa baştardesi düşman eline geçmek üzere iken bey gemileri kaptanlarından Ali Paşazade Abdülkadir Paşa ve Memi Paşazadelerden birinin hücumiyle zorlukla kurtanlabilmişti; bin kadar top ile pek çok tüfenk, cephane ve yedi sekiz bin forsa (kürekçi) Venediklilerim eline geçti. Meşhur Lepanto (înebahtı) mağlûbiyetinden sonr^ Osmanlı donanması böyle bir mağlûbiyete uğramamıştı. O zamaî1 süratle gemi ve levazım tedarik edilmişti; fakat bu defa olmadığı gibi tersane ocaklarının ehemmiyetini kaybetmesi rine ne levazım ve ne de asker vardı; bundan dolayı tehlike mühimdi.

Donanmanın bu bozgunluğu üzerine Venedikliler muhasara ettiler; ada muhafızı olan Damad Abaza Ahmet

Paşa, kal'a muhafazasında bulunan askerin tir kısmına izip vermek suretiyle adanın müdafaa kuvvetini azaltmış olduğundan muhasaranın dokuzuncu yani 1066 ramazanının birinci günü (1656 temmuz) aman ile ada Venediklilerin eline geçti.

Bozcaada'nın düşman eline geçmesinden on gün evvel yani Vezir-i âzam Boynueğri Mehmed Paşa İstanbul'a gelmiş ve bu sırada adanın işgali İstanbul'da, büyük heyecanı mucip olmuştu, îş yalnız Bozcaada'nın elden çıkmasiyle kalmayıp donanmanın perişan olması sebebiyle cesaretleri artan Venedikliler, Limni adası üzerine de giderek on dokuz gün muhasaradan sonra orayı da aman ile almışlardı (1659 ağustos). Bu haberin de İstan-buVda duyulması üzerine panik başlamış ve üst üste gelen bi haberlerden şaşıran vezir-i âzam düşman donanması şayet İs tanbula hücum ederse ona göz dağı vermek üzere İstanbul surla rımn deniz tarafına düşenlerini badana ettirmeğe başlamış ve Ahırkapı ile Yedikule arasında bulunan burçlar üzerindeki evleri yıktırmış ve hükümetin bu hazırlığını gören İstanbul halkının ileri gelenleri birer bahane ile satıp savarak Üsküdara geçmeğe başla mışlardı.

Kenan Paşa kumandasındaki donanmanın mağlûp olup düşmanın Rumeli sahillerine de taarruza geçmek istediği sırada tayin olunduğu Silistre eyaletine gitmekte olan Şeydi Ahmed Paşa vaziyetten haberdar olur olmaz kendisine emir verilmeden hemen sahillerin muhafazasına koşarak dışarı çıkan düşmanı yüz-geri etmiş ve az sonra

da Kenan Paşa'nın Ağriboz muhafızlığına nakliyle yerine kaptan paşalığa tayin edilmiştir.[491]

Durumun Cıddıyetı Dolayısıyle Mazakere

Bozcaada ile Limni adasının birbiri arkasından elden çıkması sebebiyle istanbul da müthiş bir panik görüldüğü gibi boğazın tamamen kapanmış olması eşya fiyatlarını da birdenbire fırlatmış olduğundan zahire daralarak yer yer dedikodular çoğalıp herkes ağzına geleni söylemeğe başlamıştı. Bu söylentiler arasında :

— "Bu nasıl iştir? Devlet vükelâsı fena maksatlarını icra edip mal (yani para) kaydına düştü; donanmayı ve adaları düşmana teslim edenlere ceza yok[492]; bir miktar akçesini alıp memuriyet verirler; pirincin kilosu yüzelli akçeye, sair şey dahi bahaya çıkıp vezir-i âzam tedbir ve tedarikten âciz, küffar geliyor diye hisar üzerindeki haneleri yıktırdı; bu halin sonu ne olacak? Saa-detlû padişahımız ise Üsküdar'da zevk ve sefasında, ahval-i âleme karşı kayıtsız" gibi sözler ve dedikodular her yerde alenen söylenir ve bu mealde ulema, ocak erkânı ve kürsü şeyhleri tarafından da pâdişâha arızalar takdim edilmekte bulunmuştu; hele Limni adasının işgali haberinin gelmesi heyecanı arttırdığından bu işin akıbetinin büyük bir ihtilâle ve saltanat tebeddülüne kadar gideceği anlaşıldığından IV. Mehmed Üsküdar'dan Yeni saraya geçmişti (3 eylül 1656).

Bunun üzerine 15 zilkade 1066 / 15 eylül 1656'da vezirler, ulema ve devlet erkânı vaziyeti görüşmek üzere Yalı köşkiTne davet edilmişlerdir. Görüşme neticesinde hazineye ait olan Manisa ve Aydın sancaklariyle Anadolu ve Karaman eyâletlerine sancakbeyi ve valiler tayini ile bunların İzmir, Sakız, îstankoy vesair ada ve sahillerin muhafazalarına memur edilmeleri, Tersanede çektirme (kürekli gemi) yaptırılıp kalyon inşasının terki ve herkesten imdadiye namiyle para alınması ve iç hazineden bir miktar para çıkarılması karar altına alınmıştır.

Vezir-i âzam Boynueğri Mehmed Paşa devlet işinde tedbirden âciz bir

---

[491] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/296-298

[492] Filhakika donanma kumandanı Sarı Kenan Paşa hiç ceza görmeden Ağriboz muhafızlığına naklolunduğu gibi Bozcaada'nın düşmesine sebep olan Abaza Ahmed Paşa'ya da o sırada bir şey yapılamamıştı

zavallı olmakla beraber külliyetli para mukabilinde memur tayini işlerinde kesesini dolduran bir açıkgözdü. Verilen karar mucibince havass-ı hümâyundan ayrılan Manisa ve Aydın sancaklarına mühim bir para mukabilinde kendi adamlarını tayin ettiği gibi Anadolu ve Karaman (Konya) eyaletlerini de külliyetli para ile bazılarına verdi.

IV. Mehmed sadarete geldiği günden beri vezir-i âzamin işlerini beğenmiyordu, hattâ :

— "Bir ihtiyar umurdide adamdır diye sevkolumnakla mührü verdik; geldiği günden beri biç bir işte bir faydası görülmedi; cülus töhmeti ile bu kadar adamı katlettirdi; memuriyetlere lâyık olanları değil mensuplarım tayin ettirdi; ne kuvvet-i şecaatle iş görecek kuvveti var, ne de zekâ ve firasetle hüsn-i tedbirde mahareti var? Sefer için olan müzakerede hareket böyle mi olur?" diye teessürünü göstermişti.

Bu birinci görüşmeden sonra aynı mesele için ikinci bir görüşme daha yapıldı; bu görüşme esnasında padişah :

— "Bizzat sefere gideceğim, denizde ve karada hazırlığını gör" diye vezir-i azama emir verdiği zaman Boynueğri ellerini oğuşturup meclistekilerden lisanı hal ile yardım bekliyerek :

— "Padişahım Allah ömrünüzü uzun etsin; ortalığın ihtilâli, askerin nizamsızlığı vaktinde sefer etmek zordur; hazinenin ise zarureti pek büyük, azimetiniz takdirinde iç hazineden derhal yirmi bin kese yardıma ihtiyaç vardır; aksi takdirde sefer-i hümâyun ihtimali yoktur" diye kat'î olarak mütaleasını söylemesi üzerine padişah kızmış ise de ses çıkarmamış ve hiç bir netice almadan meclisi dağıtmıştır.[493]

Şeyhülislâm Hoca Zade Hakkında

Olaylardan bahsettiğimiz bu tarihlerde Şeyhu islâm Hocazâde Mesud Efendi şöyle böyle okumuşlardan, fakat eli ve dili silâhlı müftülerdendi; fikir ve mütaleasını açık söyler ve söylerken hiç kimseden çekinmezdi. Gürcü Mehmed Paşa'nın vezir-i âzamlığında kendisi henüz kazaskerken Mehmed Paşa ile mücadelesi sebebiyle valide sultan ve pâdişâh açık konuşmasına binaen kendisine teveccüh göstermişler ve her işte fikir ve muta-lealarını sormuşlardı; bununla beraber pervasız sözleriyle haklı haksız herkesi kırdığından gerek İbşir

---

[493] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/298-300

Paşa ve gerek Kara Murad Paşa sadaretlerinde kendisine yüz verilmemiş, fakat Çınar Vak'asında meydan ağaları'nm istemeleri üzerine şeyhülislâm olmuştur.
Sipah zorbalarının istemeleriyle bu makama gelmiş olması pâdişâh ve valide sultanın kendisine îtimadlarım sarstı ise de hükümetle beraber hareket ederek zorbaların katlinde hizmet etmesi sebebiyle yine eski îtimad ve teveccühe mazhar olmuş hattâ bu hizmetinden dolayı Sivas mukataası dahilindeki on bin kuruşluk bir has kendisine ihsan olunmuş ve yine ön safa geçmişti.

Siyavüş Paşa'nın vefatı üzerine sadaret makamına kimin getirilmesi lâzım geleceği hakkında vaki müzakerede Mesud Efendi, Şam valisi Boynueğri Mehmed Paşa'yı tavsiye eylediğinden mühr-i hümâyun derhal ona gönderilmiş ve bu suretle Mesud Efendi safdil ve devlet idaresinde vukufsuz olması set! bebiyle davulu Mehmed Paşa'nın boynuna takarak işleri kendisi ele almak istemişti.
Boynueğri Mehmed Paşa istanbul*a. gelince Mesud Efendi'nin her işe karışarak mütehakkimâne vaziyetini görüp kendisine yüz vermemiş ve işlerini yalnızca görmeğe başlamıştı. Bu halden müteessir olan Mesud Efendi:
— "Bu adamı yanlış sevk etmişiz; bu makamın ehli değildir; bir "başkasını burmak lâzımdır" demeğe başlamış ve hattâ bu hususta valide sultana da haber göndermişti. Valide sultan bu tahavvüle kızarak :
— "Bu adamı kendüler tarif etti; icap ettirir ne cürmü var? Küffar ahvali böyle; devletin zaruret ve ihtilâli malûm; böyle vakitteyisiz iki günde bir vezir tebdil olunmak zararını mülâhaza etmeden niçin böyle ham fikre zâhip olurlar?" diye cevap yollayarak bu haris adamı ilzam etmişti.
Müverrih Vecihî ile Kara Çelebizâde'den başka diğer Osmanlı tarihçilerine göre hükümet işlerinde ön safta bulunmak ve birinci derecede söz sahibi olarak sözünü yaptırmak hırsını taşıyan Şeyhülislâm Hocazâde Mesud Efendi bu mağlûbiyete sabredemeyip Dördüncü Mehmed'in hal'iyle yerine biraderi Şehzade Süleyman'ı geçirmek için faaliyete geçmiş ve yeniçeri ocağından bazılariyle görüşüp bilhassa sabık sadaret kaymakamı Haydar Ağazâde'ye, düşmanın îstanbuVa hücum etmesi ihtimalini ve sadarete sevkettiği

bunağın bir iş göremiyerek kendi aleyhinde hareket etmekte olduğunu ve pâdişâha nasihat için haber göndermiş ise de dinlemediğini ve ocağın harekete geçerek şehzade Süleyman'ı iclâs etmelerini söylemiş ve aynı zamanda Şehzade Süleyman'ın validesinin kethüdasiyle diğer bazılarını ele alıp aynı maksatla ocaktan da bazı taraftarlar bulmuştur. Vezir-i âzam bunu duyunca keyfiyeti padişaha arzeylemiş olduğundan evvelden beri devam eden ihtiras ve maceraları zâde. 1066 ramazanının yirmi beşinci günü (17 temmuz 1656) hükümet işlerini görüşmek üzere Sinan Paşa Köşkü^ne davet edilerek geldiği gibi padişahı görmeden hemen bir kayığa konup beş, altı bostancı muhafazasında arpalık olarak verilen Diyarbakır'a gitmek üzere Bıırsa'ya gönderildi ve yerine Rumeli kazaskerliğinden mâzul Hanefî Efendi şeyhülislâm oldu.

Mesud Efendi bir müddet Bursa'da kalıp hazırlık gördü; yolların Abaza Hasan levendleriyle kapalı olması sebebiyle kendisine muhafız olarak sekban yazmağa başlamış fakat bunun, vezir-i âzam tarafından isyan etmek istediği şeklinde padişaha bildirilmesi üzerine katline emir verilerek misafir bulunduğu evde bastırılmış ise de kendisi cesur olduğundan bir kaç kişiyi yaraladıktan sonra öldürülmüştür (11 şevval 1066 / 2 eylül 1656).

Bu sırada Bursa'da menfiyyen oturmakta olan Karaçelebî-zâde Abdülaziz Efendi, Hocazâde'nin IV. Mehmed'in hal'ine teşebbüsünü varid görmemekte ve yalan şehadetiyle Defterdar-zâde Mehmed Paşa gibi âlim ve arif bir zatın şehadetine sebep olduğunun cezasını çektiğini beyan etmektedir[494].

Köprülü Mehmed Paşa'mn Sadarete Getirilmek İstenmesi

Köprülünün İlk Zamanları

Köprülü Mehmed Paşa, vezir-i âzam Boşnak Hüsrev Paşa

[494] Mes'ud Efendi'nin idamından sonra, Haydar Ağazâde Mehmed Paşa ve Şehzade Süleyman'ın validesinin kethüdası Ali Ağa ile Karaçe-lebizâde Mahmud Efendi'nin kethüdası üçüncü bir Ali Ağa cülus işinde alâkaları sebebiyle katledilmişlerdir. Vezir-i âzam, bu işte malûmatı olan yeniçeri ocağının kul kethüdası Keçecizâde Mehmed Ağa'yı da öldürtmek istediyse de Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa sahip çıkıp Valide Sultana haber göndererek işe yarar adamdır az hizmet etmedi, müfti ile iktifa olunmak makuldür demesiyle azlolunarak Mihaliç'teki çiftliğine sürgün edildi.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/300-302

hazinedarlığından yetişmiş olup 1057 H./1647 M. senesinde Sultan İbrahim'in yedinci hasekisi olan sultana başmaklık olarak verilen Şam eyaleti mütesellimi idi[495]. Bir sene sonra Karaman beyler-beğisi bulunurken isyan eden Sivas valisi Varvar Ali Paşa üzerine memur edilmiş ise de Ali Paşa kuvvetlerine esir düştügünden Ibşir Paşa tarafından kurtarılmasını müteakip azledilmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa, daha sonra memuriyet almak üzere İstanbul'a, gelmiş, ahbabı Mimar Kasım Ağa ile düşüp kalkarak devlet işleri hakkında söylediği sözler, yaptığı tavsiyeler dolayısiyle Kasım Ağa bunun müşkül işleri başarabilecek bir şahsiyet olduğunu anlayarak her fırsat düştükçe meth-ü senasında bulunmağa başlamıştır.

1061 H./1651 M. de vezir-i âzam Siyavüş Paşa'nm sadaretten azli tekarrür edince valide sultan, kethüdası olan Kasım Ağa'yı davet ederek bu hususta görüşmüş, Gürcü Mehmed Paşa halfanda mütaleasını sormuştur. Açık sözlü bir adam olan Kasım Ağa, Gürcü Paşa'nın belâhetinden bahis ile Siyavüş Paşa ondan bin kere daha ehildir; eğer mutlak azli icap ediyorsa bir münasibini getirmek lâzımdır demiş ise de valide sultan münasip olan kimdir demediği için Kasım Ağa tavsiye etmek istediği Köprülü Mehmed Paşa'dan bahsedememiş ve valide sultan da :

— "Şimdilik Gürcüyü yapalım uhdesinden gelemezse değiştiririz" demesi üzerine Gürcü Mehmed Paşa vezir-i âzam olmuştu; fakat bir müddet sonra Gürcü Mehmed Paşa'nın aczinden istifade eden Mimar Kasım Ağa Valide Sultan'a :

— "Devletlû sultanım, merhum Hüsrev Paşa hazinedarlığından çıkma Köprülü Mehmed Paşa vardır. Vezir-i âzam-lığın uhdesinden gelmeğe kadirdir; başkalarının bu işin uhdesinden geleceklerini zannetmiyorum" demişti. Buna karşı Valide Sultan :

— "Henüz halk arasında nam ve şâm olmayan adama mühür nasıl verilir?" deyince Kasım Ağa :

— "Onun kolayı, iptida, kubbenişîn yapıp sonra hizmetinizde kullanırsınız" demiştir.

Bunun üzerine Valide Sultan Kasım Ağa'nın bu sözünü Pâdişâh'a söylemiş, o da kızlar ağasını çağırıp :

---

[495] Naîma tarihi, c. 4, s. 235

— "Köprülü Mehmed Paşa derler bir adam varmış, devlete hizmet etmeğe kudret ve tecrübesi var imiş; anı kubbe veziri yapalım" demiştir. Dar-üs-saâde ağası padişahın bu iste-
— "Makul pâdişâhım, ancak ben kulun da sorup sual edeyim" deyip Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa'ya haber göndererek vaziyeti bildirmiş bu telkinin Kasım Ağa tarafından olduğunu da ilâve etmiştir. Bunun üzerine kubbe vezirliğine tayin edilmiş olan Köprülü Mehmed Paşa ancak bir defa divanda bulunabilip sonra arpalık olarak Köstendil sancağı verilerek İstanbul'dan çıkarıldığı gibi Mimar Kasım Ağa da bir iftira ile valide kethüdalığından azlolunarak evinde otursun denilmesine rağmen Yedikule zindanmdaki Kanlikuyu'ya indirilip bütün varlığı müsadere edildikten sonra Kıbrıs'a, sürgün edilmiştir.
Köprülü Mehmed Paşa Köstendil sancağından da azledildikten sonra Amasya sancağında zevcesinin memleketi olan Vezirköprü kasabasına gidip orada oturdu; îbşir Paşa vezir-i âzam olup IstanbuVa gelirken kendisinden bir memuriyet almak üzere Kütahya'ya gelip orada îbşir Paşa ile görüşüp kendisine Şam Trabîusu beylerbeğiliği verilmiştir. Köprülü, iltifat gördüğü îbşir Paşa ile İznik'e kadar geldikten sonra oradan yeni memuriyeti olan Trablus'a hareket etti (1065 rebîulevvel / 1655 ocak) ve oğulları Ahmed ve Mustafa Beyler de Köprü kasabasında babalarının ağırlıklarını alıp arkasından Trablusşam'a gittiler; fakat talihsizliği eseri olarak Köprülü henüz işe başlamadan îbşir Paşa maktul ve yaptığı tayinler battal olunca Trablusşam eyaleti Morali defterdarın çırağı Abdi Paşa'ya verilmiş olduğundan zavallı Köprülü bin türlü sıkıntı içinde yine Köprü kasabasına döndü[496].
1066H./1655M.'deBoynueğri Mehmed Paşa vezir-i âzam olup İstanbul'a gelirken Köprülü Mehmed Paşa bir memuriyet almak üzere Eskişehir'e gelip vezir-i âzami orada karşılamış ve beraberce İstanbul'a gelmişlerdir. Vezir-i azamla birlikte İstanbul'a gelirlerken Köprülü devlet işleri hakkında Boynueğri ile çok şeyler konuşmuş ve İstanbul'a, gelince vezir-i âzam ona bir miktar tayinat verdirip Beyazıd'ta. bir konakta oturtmuştur. İşte Köprülü bu konakta oturup

[496] Trablusşam valiliği tevcihi muharremden muharreme olup fakat valilerin teaddisi ve tedahül sebebiyle vilâyetin malî ahvali karışık olduğundan dolayı bu eyâlet Köprülü Mehmed Paşa'ya cemaziyelevvel ayına tesadüf eden marttan itibaren yani üç buçuk ay sonradan itibar edilerek tevcih olunmuş olduğundan Köprülü o müddetin gelmesini beklemek mecburiyetinde idi. Fakat işe başlayacağı sırada îbşir Paşa'mn katli ve eyaletin yine muharrem'de tevcihi kabul edilmiş İstanbul'dan bir başkasına verilmesi yüzünden Köprülü Mehmet paşa açıkta kalmıştır.

kendisinin bir valiliğe tayinini beklerken eski dostu Mimar Kasım Ağa ve onun vasıtasiyle daha bir kısım yeni dostlarla tanışmıştı.[497]

Körülünün Sadaretini İsteyenlerin Faaliyetleri

Köprülü Mehmed Paşa, İstanbul'da, bu suretle veui kir memuriyet almak üzere beklediği isteyenlerin sırada kıyafetini tebdil ile Mimar Kasım Ağa'mn evine giderek orada reis-ül-küttaplardan Şamîzâde Mehmed ve Saray hocası Mehmed Efendi'lerle gizlice görüşürdü. Bu sırada Mimar Kasım Ağa yine K,öprülü hakkında valide sultanın itimat ettiği Hazinedar Solak Mehmed Ağa vasıtasiyle içeriye telkinatta bulunmakta idi. Boynueğri Mehmed Paşa'nın kethüdası Ahmed Ağa tecrübeli bir adam olup kendi efendisinin gidişinin iyi olmadığını takdir ederek gizlice Mimar Kasım Ağa grubuna katılmış ve onlar da vezir-i âzami iğfal etmesini tavsiye etmişlerdi.
Bu sırada Bozcaada^mn Venedikliler tarafından işgal edildiği haberinin gelmesi üzerine Kasım Ağa ve taraftarlarının Köp-rülü'nün sadareti hakkında valide sultan üzerindeki telkinleri artmıştı; fakat bunu Silâhdar Siyavüş Mustafa Ağa[498] hissedip vezir-i azama haber göndererek :
— "Gafil olma, mühr-i hümâyunun başkasına verilmek ihtimali vardır" diye Boynueğri'yi ikaz etmiş olduğundan vezir-i âzam Trablusşam valiliğini Köprülü Mehmed Paşa'ya verip "Elbette bugün gidesin" demişti.
Köprülü Mehmed Paşa gitmek için bir taraftan tüccardan bir kaç kese Ödünç para tedarikiyle uğraşırken diğer taraftan da adamları vasıtasiyle mühr-i hümâyunu elde etmek için çalışıyordu; bu sırada Limni adasının da düşman eline geçtiği haberi gelince heyecan daha ziyade artmış olduğundan pâdişâh müzakere emrettiği esnada casuslar tarafından vezir-i azama :
— "Mühür elden gitti, Köprülü'nün çaresine bak" denilmişti; bunun üzerine vezir-i âzam, kethüdası Ahmed Ağa'yı çağırıp :
— "Bu kocaya mansıp verdik gitmeyip bunda kalmasının sebebi

---

[497] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/302-305
[498] Köprülü Mehmed Paşa sadr-ı âzam olduktan sonra Şam. Valisi Siyavüş Mustafa Paşa'yı bir bahane bulup öldürtmüştür.

nedir? Galiba dimağı fesattadır, tiz şimdi adam gönderip davet eyle; onun vücudundan adem-i evlâdır" demesi üzerine işin duyulduğunu ve Köprülü'nün hayatının tehlikeye düştüğünü gören Ahmed Ağa:

— "Sultanım, bu sözü size söyleyen yanlış söylemiş; eğer ihtirazınız varsa diğer nam ve şan sahibi adamlardan çekinin; Köprülü Mehmed Paşa, kendi zaruret halinden akşam yemeğini tedarikten âcizdir; her gün valide hanına varıp yol harçlığı tedarikine sây için bu kadar zamandır kaldı; bugün beş kese bulsa akşama kalmaz kalkar gider" demesi üzerine vezir-i âzam evvelâ üç kese ve sonra kethüdasının ısrariyle beş kese vermeğe razı olup Köprülü'ye beş kese akçe yollamıştır.

Vezir-i azamın Köprülü'yü istanbuVA&n çıkarmak için üstüne düştüğü görülünce kendisini şaşırtmak üzere Boynueğri'-nin dostu olan pâdişâh silâhdarı Siyavüş Mustafa Ağa vezirlikte Şam valiliğine tayin edilip Şam valisi Haseki Mehmed Paşa acele îstanbuFa davet edildi; bu suretle işin iç yüzüne vâkıf olmayanlar Haseki Paşa'nın sadarete davet edildiğini zan ile Köprülü'yü şüphe altından kurtardılar.[499]

Köprülü Mehmet Paşanın Sadareti

Köprülü'nün vezir-i âzamhjh tekarrür etmişti; tebeddül esnasında Boynueğrinin adamı olan Yeniçeri ağası vezir Gürcü Hüseyin Paşa azlolunarak birinci mirahur Sührab Mehmed Ağa Yeniçeri ağası tayin edilip bir kaç gün sonra kendisine vezirlik de verildi; Sührab Mehmed Paşa, Köprülü taraftarlarının dostu olduğundan o cihetten emniyet hasıl olmuştu.

Köprülü Mehmed Paşa, kendisine sadaret teklif edilecek olursa bazı şartlarının kabulü takdirinde mesuliyeti üzerine alacağını söylemiş ve bu teklifi valide sultana arzedilmişti; Yeniçeri ağasının değiştiği gün ikindi zamanı zülüflü ta/tacı'lardan biri gelip Köprülü'yü gizlice saraya kızlar ağası odasına götürmüş ve orada valide sultanla buluşturmuştur. Köprülü Mehmed Paşa yer Öptükten sonra Valide Sultan kendisine Paşa hoş geldin

— "Padişah hazretleri size sadaret mührünü ihsan buyurmak murad

[499] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/305-306

eder; din ve devlete matlup olan hizmetin uhdesinden gelebilir misin?" deyince Köprülü:

— "Devletlû Sultanım, taraf-ı saltanat-ı aliyyeden bir kaç şart ile himmet ve inayet buyrulursa inşaallahü teâlâ devlet-i pâdişahîde her iş lâyik olduğu derecede görülmek me'muldür" diye mukabele etmiştir. Valide Sultan şartlarının neler olduğunu sorması üzerine Mehmed Paşa:

1. Huzur-ı hümâyuna ne telhis edersem kabul edilip redolun-maya.

2. En büyükten en küçüğe kadar bütün rütbe, tayin ve aziller hususunda kat'iyyen hiç bir taraftan bu kullarına ibram buyrul-maya ki işe kabiliyetli adam kullanıla.

3. Vüzera ve vükelâdan birinin ya malına itibar veya hüsn-i itikadına mebnî müsteşar veya şerik olarak ileri çekilerek bu kullarının istiklâline halel verilemeye.

4. Bu kulları hakkında garez sahipleri olan münafıkların sözlerine itimat olunmaya ve söz söyletilmeye; zira herkes devlete hissemend olmak ister; herkesi hakkına razı etmek ve ikna eylemek mümkün değildir; bu cihetten vezir-i azama düşman olanlar ve hased edenler çoktur.

Bu dört şart kabul buyur ulursa Allahın inayeti ve duanız berekâtiyle vezaret hizmetinin uhdesinden gelmek mümkündür." demiştir. Bunun üzerine Valide Sultan hak sözü kabul edip :

— "Vallahilazîm bu ricalarına müsaade olunur" diye üç defa sözünü tekrarladı ve sonra Köprülü, Valide Sultanı selâmlayıp yerine döndü. Bu görüşme 1066 senesi zilkadesinin yirmi dördüncü perşenbe günü (13 eylül 1656) vukua gelmişti.

Görüşmenin ertesi cuma günü Köprülü Mehmed Paşa saraya davet olunmuş ve aynı gün cuma namazından iki saat evvel de vezir-i âzam Boynueğri Mehmed Paşa da oraya çağırılmıştı. Vezir-i âzam gelir gelmez padişah tarafından kabul olunarak sefer hazırhğmdaki ihmali sebebiyle tekdir edildikten sonra elinden mühr-i hümâyun alınıp Köprülü'ye verilirken Sultan Mehmed dört şartı beraber okuyarak :

— "Bu şartlara riayet olunmak üzere seni müstakillen vezir eyledim, göreyim seni nice hizmet edersin" demiştir; bunun üzerine

— "Şevketlû Pâdişâhım Allah ömrünüzü ve devletinizi uzun etsin; doğrulukla hizmet-i şerifinizde iktidarımı sarf ve uğrunuzda canımı

veririm. Devletlû padişahımızın hizmeti ve hayır duası berekâtiyle hak teâlâ tevfik ihsan eyliye" diyerek huzurdan çıkmıştır (14 eylül 1656).

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti gerek saray ve devlet ricali ve gerekse halk arasında hayreti mucip oldu; hu tarihe kadar hiç hir başarısı ve şöhreti olmayan ve Varvar Ali Pâşa'ya esir düşmüş olan Köprülü aleyhinde her kafadan bir ses çıkıyordu. Ulema sınıfı okumak, yazmak bilmediğini; ağalar, liyakatsizliğini söylüyorlar ve hükümet adamları da müflis olan bu yeni vezirin hiç bir iş göremiyeceğini ve maliyeyi düzeltemiyeceğini beyan ediyorlar, memleketin dışardan ve içerden tehlikeler geçirdiği bir sırada hükümet başında muktedir ve mahir bir adama ihtiyaç varken bu ihtiyar ve istirahata muhtaç vezirin iş başına
gelmesini pek isabetsiz buluyorlardı.

Bu tarihte Dördüncü Mehmed onbeş yaşını henüz bitirmiş ve Köprülü Mehmed Paşa da yetmiş yaşını aşmıştı.[500]

Anadolu Olayları

Bu Tarihlerde Memleket Ahvali Hakkında Bir İcmal

XVII. yüzyılda Osmanlı devleti, idarî, malî, askerî, adlî ve hukukî bakımdan içeriden yıkılmakta idi; bu yıkılışta muhtelif sebepler vardı. Padişahın mizaç, bünye ve yaşları dolayısiyle bizzat işleri ele almamalarının ve buna mukabil ekserisi cahil, menfaatperest, iktidarı olmayan vezirlerin hükümet reisi olmalarının, vali, memur ve hâkim tayinlerinde ehliyetten ziyade rüşvetle tayinin yer almasının ve malî işlerin, iltizamın mütegallibelerin ellerine bırakılarak halkın bunların ellerinde perişan olmasının ve bunun neticesi olarak çift ve çubuklarım terkeden bir kısım çiftbozan reayasının levend adiyle şakavete başlamalarının ve kadılarla onların tayin ettikleri naiplerin -pek azı müstesna-vali, sancak beyi veya mütegallibe güruhiyle uyuşarak vazifelerini sû-i istimal etmelerinin tesiri vardı. Bu mezalim sebebiyle bir çok köylü halk (reâyâ) acıklı duruma düşmüştü. Köylü halktan bir kısmı biraz evvel söylediğimiz balara iltica eylemişler, kalanlar da ezilmişlerdi; halkı ezen bu levend ve sekbanlardan başka

[500] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/306-308

vilâyetlere, kasabalara yerleşmiş olan bir de kapıkulu süvarileri vardı.
Evvelâ Kuyucu Murad Paşa'nın ve daha sonra IV. Murad'ın şiddetli darbeleriyle bu isyan ve şakavetler önlenmiş ise de merkez zayıf düştükçe yine baş kaldırmakta tereddüt etmiyorlardı. Bilhassa Sultan İbrahim'in son seneleriyle oğlu IV. Melımed'in ilk sekiz senesinde eski durum bütün şiddetiyle devam etmiştir.

Hükümetin aczi ve devlet idaresine el koyan ocak ağalarının, ak ve kara hadım ağalarının nüfuz ve tesirleri sebebiyle eyâletler ihmal olunarak yalnız İstanbul düşünülmüş olup bilhassa Ana-doZu'claki isyanlar söndürülemeyip âsilerin resilerine valilikler verilmek suretiyle bunlar hükümetin mümessili sıfatiyle eli bayraklı olarak halkın başına belâ kesilmişlerdir.
IV. Mehmed'in çocukluğu dolayısiyle bütün işler ilk devirde ocak ağalarının elinde olup üç, dört ayda bir vezir-i âzam değişmesi hükümet makenizmasını bozmuştur; hazine gelirini tahsil için mültezim olanlar aldıkları mahallin varidatına nisbetle hazineye, defterdar ve vezir-i azama verdiklerinin iki mislini çıkarmak için maiyyetlerine aldıkları sarıca ve sekbanlarla iltizam mınta-kalarını dolaşıp halkı ezerler, şikâyet edenlere de ehemmiyet verilmezdi. Vali ve hâkim olarak tayin edilenler, bu memuriyetlerim muhtelif nüfuzlu şahıslara başvurmak suretiyle rüşvetle aldıkları için onlar da verdiklerinin bir kaç mislini çıkarıyorlardı. Çünkü tekrar azilde geçinme ve yeni bir tayinde rüşvete para lâzım olduğundan bunu tedarik için muhtelif vesilelerle halka salgın yaparlardı. Herhangi bir eyâletin valisi eğer himaye görmüyorsa veya isyan etmesinden çekinilir bir adam değilse altı aya varmadan ve hazan daha memuriyetine gitmeden yolda iken azl ve tebdil edilir ve yerine hazineye menfaat ve vezir-i azama fazla caize veren bir yenisi tayin olunurdu.
1648 den 1656 (1058 - 1067 H.) sonlarına kadar İstanbul ahvalinin hulâsası hükümetin ne gibi ellerde ve ne gibi tesirler altında bulunduğunu ve günden güne fenalaşan durumun niçin ıslah edilmediğini, irtikâp ve irtişa ile husumet ve gayzın ve bunlara munzam olan iktidarsızlığın ve aczin ve muhtelif vesilelerle ocakların isyana tahrik edilmelerinin ve devlet hazinesindeki acıklı durumun sebeplerini olayları göstermek suretiyle yukarıda ayrı bir kısımda

gösterdik. Şimdi de aynı seneler içinde bir çok vakalarla dolu olan Anadolu durumunu gözden geçirelim.[501]

Aynı Seneler İçinde Anadolu'nun Durumu

Bu seneler içinde Balkanlarda, Mora, Bosna v_ Macaristan tarafları bazı ehemmiyetsiz kısa hâdiseler istisna edilecek olursa iç durum itibariyle sükûn içinde bulunmakta olup tehlike asıl Anaddl tarafında idi.

^Sultan İbrahim'in cülusundan sonra tedricî surette lıc zulmuş olan durum onun son senelerinde çok artmış ve artık 1\ Murad zamanındaki ihtiyatlı hareket ve çekinmek tamame ortadan kalkmıştı. Yedi yaşında hükümdar ilân edilen IV. Meh med, Köprülü'nün sadaretine kadar olan ilk sekiz senesi Anadolu'da, isyan ve şekavet yapanların alıp vermeleriyle geçmiş ve bu kıtada emniyet ve asayiş namına hemen hiç bir şey kalmamıştı.

Anadolu isyanlarının belli başlıları Haydaroğlu, Katırcı-oğlu, Gürcü Abdünnebi, Abaza Hasan ısyanlariyle Şeydi Ahmed Paşa cemiyeti idi. Bundan evvel yani Sultan İbrahim devrinde meydana çıkan Nasuh Paşaoğlu Hüseyin ve Var-var Ali Paşaların hükümete karşı isyan hareketleri ve daha sonra Ibşir Paşa ve Boynueğri Mehmed Paşa[502] muhalefetleri varsa da bu olaylar hakkında daha yukarıda malûmat verilmiştir.[503]

Haydar Ve Katırcı Oğulları

1055 H /164-5 M. den beri Anadolu'da Kara Haydar adında yol kesip kervan soyan bir şakı türemiş; İsparta, Uluborlu ve havalisinde epi can yakmış; nihayet yakalanıp öldürülmüştür. Bunun oğlu

---

[501] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/308-310

[502] Katırcıoğlu'nun 1059 H. /1649 M. senesindeki »yanı sırasında onun tenkiline Boynueğri Mehmed Paşa serasker olmuş ise de mezlimine binaen seraskerlikten azledilip katline emir verilmiş ve üzerine de Köprülü Mehmed Paşa ile kusuru afvedilen Katırcıoğlu gönderilmiştir. Bunun üzerine Boynueğri Mehmed Paşa, kendi üzerine gelerek kuvvetlere karşı hazırlanmağa haşlamış ve bu sırada Köprülü Mehmed Paşa tarafından Boynueğri'ye gönderilen mektupta nasihat yollu, derhal kuvvetlerinden ayrılarak İstanbul'a gidip Valide Sultana dehalet etmesi tavsiye edilmiş olduğundan o da bunu kabul edip İstanbul'a gelmiş, Valide Sultana bir kaç bin altın ve cevahir hediye-ı»;-tU iltina evledieinden kusuru afvolunmuştur (JVofm, c. 4, s. 453).

[503] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/310

olan, Mehmed babasının intikamım almak üzere meydana atılarak Haydaroğlu namiyle senelerce ortalığı kasıp kavurmuştur. Haydar o ğlu'nun tenkiline iptida sabık Anadolu valisi îbşir Paşa tayin edilip Söğüt taraflarında bunun derneğini dağıtmış ise de kendisi ele girmeyip kaçmış ve sonra yeni baştan faaliyete geçmiştir. Ilgın ile Akşehir arasını keserek hacıları ve tüccarı soyan ve türlü yağmalar yapan Haydaroğlu üzerine bu defa da Anadolu beylerbeğisi Küçükçavuş Ahmed Paşa memur* edilmiştir. Anadolu valisi, Haydaroğlu'nu Afyon Karahisar yakınlarında bozduysa da iyice takip etmeyip işi gevşek tuttuğundan, Sandıklı ovasında birdenbire eşkıyanın baskınına uğrayarak maiyetinin kendisine yardım etmemesinden dolayı esir düşmüştür, Haydaroğlu, Küçükçavuş Ahmed Paşa'yı öldürmeyip serbest bırakmış ise de kendisinin en cesur ve kuvvetli adamı Katırcıoğlu'nun muhalefeti üzerine Ahmed Paşa öldürülmüştür. Bu hâdise üzerine Ahmed Paşa maiyyetindeki sarıca sefc&an'lariyle levend^lerin Haydaroğlu'na iltihak etmeleri neticesinde cemiyeti büyümüş ve gailesi mühim bir şekil almıştır. Bu fena durum hükümetçe haber alınır alınmaz Bosna valiliğinden mazul Ketencizâde Mehmed Paşa'ya Anadolu valiliği verilip Haydaroğlu üzerine yollandı ve her kim Haydaroğlu'nu katledecek olursa elde ettiği malları kendisinden sorulmayacağı gibi aynı zamanda bir valiliğe de tayin edileceği ilân edildi. Bu hal Haydaroğlu isyanının ne derece ehemmiyet kesbettiğini göstermiştir. Haydaroğlu, Küçükçavuş Ahmed Paşa'yı mağlûp edip öldürdükten sonra Afyon Karahisar üzerine yürüdü, şehri bastı, yağma ve katillerden sonra İsparta taraflarına gitti. Bu sırada İsparta sancak beyliğine Hacı Sinan Paşazade Mehmed Paşa tayin edilmiş ve mütesellimi olan Abaza Hasan Ağa'yı İsparta'ya, göndermişti. Bu sırada İsparta önüne gelmiş olan Haydaroğlu'na, şehir halkı bir heyet yollayıp ne isterse verelim bize taarruz etmesin dediklerinden o da şehre üç bin kuruş salinişti. Şehir halkı bu parayı tedarik etmek üzere Haydar o ;lu*mt oyalarkenJAbaza Hasan Ağa cenge yarar genç, dinç kuvv toplayarak, ayş-ü-nûş ve eğlence ile meşgul olan Haydaroğ kuvvetleri üzerine ânî bir baskın yaparak bunları perişan etmiş ayağından yaralanıp bir köyde yakalanan Haydaroğlu ile maiy yetinden ileri gelenlerle İstanbul'a, yollamış, Haydaroğlu Pır makkapı^da. asılıp adamlarının da başları kesilmiştir

(1058 H. 1648 M.).
Haydaroğlu Mehmed, at ve silâh kullanmakta mahir olu henüz bıyıkları gelmiş genç bir adam imiş; bu hizmetine karşılık olarak mütesellim Abaza Hasan. Ağa'ya - ki meşhur Abaza Hasan Paşa'dır - yeni il voyvodalığı verildi; hattâ bu tevcih dolayısiyle hükümete tahakküm etmiş olan ocak ağaları bir sipahiyi birdenbire türkmen voyvodası yaptı diye itiraz ettilerse de Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa bu adam büyük hizmet etmiştir, ben bu tevcihten dönmem, mührü alıp istediklerine versinler diye ayak direyince ağalar ses çıkarmamışlardır.[504]

Katırcioğîu Mehmed

Haydaroğlu kuvvetlerinin en değerli reisleri dendi. Aslen Hamiteli (İsparta) taraflarında! ;i türkmenlerden olup Haydaroğlu'nun yakalanmasından sonra onun yerine baş olup aynı suretle faaliyete geç Daha aşağıda görüleceği üzere bu sırada meşhur Gürcü Abdü nebi hükümeti devirmek üzere mühim bir kuvvetle îstanbu yürümekte idi. Katırcı o ğlu'ya bunlar vasıtasiyle kusurur affettiririm veyahut bir zaman da böyle yaşarım diyerek Gürcü Abdünnebi kuvvetlerine iltihak etti (1059 cemaziyelevvel, 1949 mayıs). Gürcü Abdünnebi'nin muvaffak olamaması üzenine Katırcıoğlu yine yerine dönüp şekavete devam etti; Beyşehri, Seydişehri taraflarına gelerek aman parası aldığı sırada Hamiteli sancağı mutasarrıfı Topal Mehmed Paşa, yedi yüz mevcutlu Katırcıoğlu'nu bozmuştur. Bunun üzerine Katırcıoğlu dağlarda gezmekten bıkarak Çay kasabasına gelip oranın ayanına olan îsa Ağa'mn çiftliğine inerek[505] kendisine
— Ya Igelsiîı beni afvettirsin ve illâ hanumanmı yakıf iran'a. giderim haberirİL göndermiştir.
Bunun1 üzeltine Yeniçeri ocağından yetişmiş olan İsa Ağa IstanbuVa, ğelerjîk eski kapı yoldaşlarından olan ve o sırada sadr-ı n buluiıan [Kara Murad Paşa ile görüşerek ona :
— Sultanım Haydaroğlu bir yarar bahadırcıktır; üzerine bu' kadar

---

[504] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/311-312
[505] Çay kasabasında oturan tsa Ağa, yeniçeri ocağında talimhaneci ölüp sonra zeamet alarak ocaktan ayrılmış ve Çay'daki çiftliğinde ziraatle olmuştur. Kışı Afyon*da ve yaz aylarını da Çay'da geçirirdi

kuvvet sevkolunmuştur. Zarnan-ı devletinizde birinin cürmü afvolunup, sairlerinin gönlü alınıp teslim olmalarına senet olsun. Zorlu işlerde istihdama liyakati vardır; nasihat kabul etmezse hakkından gelinmek kolaydır diye afvmı rica etmiştir.

Bunun üzerine Murad Paşa bu teklifi münasip görmüş, fakat Ben mekjtup veremem; devlet erkânı mektup göndersinler diye muvafakatini beyan etmesiyle, yeniçeri ağası, bazı devlet erkânı ile şeyhülislâm ve kazaskerlerden giden teminat mektupları üzerine Katırcıoğlu afvolundu ve derhal IstanbuVa. geldi; vezir-i âzam kendisine bir kürk giydirip sonra pâdişâhın huzuruna götürerek :

—"işte Katırcıoğlu dedikleri budur hünkârım; af rica-siyle dergâhınıza yüz sürmeğe geldi" diyerek işaret edip yer öptürdü. Kusuru afvolunarak kendisine Beyşehri sancağı tevcih olunup yanındaki on sekiz adamına da kapıkulu ocağı sipahiliği verildi (1649 senesi sonları), bunlar arasında Yakalı Bekiroğlu denilen ve ikiyiüz levendle eşkıyalık eden birisi de vardı; bu sonradan Katirçioğlu'yla birleşmişti. Abaza Hasan Paşa'nm isyanı kısmında görüleceği üzere Katırcıoğlu Karaman beyler-beğisi olarak Abaza Hasan üzerine serdar tayin edilmiştir.

Katırcıoğlu bir müddet îstanbuV&a oturmuş vezir-i âzam şehulislâm ve sair devlet ricaliyle görüşmüştür. Cirid oynamaktaki mahareti fevkalâde olup oyununa herkesi hayran bırakırdı.

İstanbul'da, büyük ikram gören Katırcıoğlu sonra sancağına gitmiş; bir aralık Karaman valiliğinde ve İsparta sancağında bulunmuştur. Klatırcıoğlu, Abaza Hasan ile îbşir Paşa'nın isyan hareketlerinde hükümet rarafmdan bunları tenkile memur edilmiştir. 10Ö2 H./1652 M. de Karaman valisi bulunduğu, sırada Ibşir'in ikinji defaki muhalefetinde onun kendisiyle beraber Katırcıogluî Îİbşir'in sadr-ı âzam olması üzerine kaptan paşa bulunan Kara JVLuraa Paşa'nm himayesiyle îbşir'in elinden kurtulmuştur[506]. Katırcıoğlu Mehmed Paşa Türkmen aşiretinden olması sebebiyle kendi lehçesiyle konuştuğu için o senelerde tarihini yazan Şarih-ul-menar zade İstanbul lehçesiyle konuşmamasından dolayı kendisine "türkçe bilmez" demektedir[507].

[506] Naîma, c. 6, s. , 31
[507] Katırcıoğlu İstanbul'da ulema ve devlet adamlariyle görüşürler iken padişah tarafından kabulünden bahsederken :

Katırcıoğlu çok zeki, intikali seri ve hazırcevap imiş; Giri Seferinde Karaman ve Anadolu beylerbeğilikleriyle hizmet etmiş ve 1079 H. / 1668 M. de orada şehid düşmüştür. Girid'de Kandiye muhasarası esnasında bir gün vezir-i âzam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Faşa, Katırcıoğlu'na yüksek dağları gösterip lâtife yollu :

— "Paşa, ne güzel beklenilecek dağlardır" sözleriyle kendi sinin eşkıyalığını telmih etmiş; fakat vezir-i âzamin maksadını anlayan Katırcıoğlu derhal :

— "Efendim, iyi dağlardır amma kervanı işlemez" diye cevap vermiştir.[508]

Gürcü Abdünnebi

IV. Mehmed'in ilk devirlerinde vezir-i âzam olan Gürcü Mehmed Paşa'nm akrabasından olan Gürcü Abdünnebi Kapıkulu süvarilerinin ileri gelen dişlilerinden olup IV. Murad'ın sipahi zorbalarını tepelediği sırada bir müddet kaçıp kurtulmuş, sonra Murad'ın sevgili silâh-darı Mustafa Paşa'nm şefaatiyle afvolunmuştur. Silâhdar Abdünnebi için padişahın ayağını öptüğü sırada Sultan Murad: — "Sana bağışladım, bir kıyafetli kâfidir, kapıcılar kethüdası yap" demiştir.

Gürcü Abdünnebi bir müddet silâhdar paşanın yanında bulunarak onun nüfuzundan istifade ile Niğde ve Bor taraflarında çiftlikler elde etmiş ve efendisinin katlinden sonra jVîğde'ye çekilmiş ve sözü geçen ve itibarı yerinde olduğundan îstanbuVa. mektuplar yollayarak varidatk iltizamları ve voyvodalıkları ve sair hizmetleri kendi adamlarına almıştı.[509]

İsyanın Sebebi

Abdünnebi, Sultan İbrahim'in hafinden az evvel Suriye'de hazineye ait olan bajed taralının voyvodalığını (mültezimliğini) yüz doksan bin

---

"...Saadetlû hünkârımın gara gara gözlerini gördüğüm gibi ödüm sına-yazdı. Paşa düş dedi (yani vezir-i âzam yer öp dedi), yüzüm üstüne düştüm. Emme düş demese hemen düşmeğe durup yıkılu verdim. Allah hünkârımın yaşın uzun eylesün; yer öptüm. ." Müverrih bunu söyledikten sonra "Eğerçi böyle türkçe bilmez Türk idi; lâkin umur-ı hariciyeyi anlar ve mahalline göre istida-dınca cevap vermeği güzel bilîrmiş demektedir (Naîma tarihi, c. 4).

[508] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/312-314

[509] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/314-315

kuruşa iltizam edecek yüzbin kuruşunu peşin vermiş ve bakiyesinden otuz bin kuruşu Vezir-i âzam Hezarpâre Ahmed Paşa'ya göndermiş ve bu suretle altmış bin kuruş borcu kalmıştı. Fakat bu sırada Sultan İbrahim halc ve Ahmed Paşa katledildiklerinden yeni hükümet onun Hezarpâre Ahmed Paşa'ya gönderdiği otuz bin kuruşu tanımak istememişti[510]. Bunun üzerine Gürcü Nebi bu parayı tekrar ödememekte ısrar eylediğinden voyvodalık başkasına verilmiş; verdikleri de havaya gitmişti.

Bu esnada İstanbul'da, sipahiler vak'ası olduğundan Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa yeniçerilerin yardımı ile sipahileri tedip etmişti. Arkadaşlarının "Sende sıpah gayreti yok mudur?" diye teşviklerini vesile yapan Abdünnebi, vezir-i âzam ile şeyhülislâmdan intikam almak üzere etrafına sipahileri ve muhalifleri toplayarak cemiyetini büyütmeğe başladı; kendisine Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa tarafından mektuplar yazıldıysa da dinlemedi ve bu sırada Sofu Mehmed Paşa'nın yerine Kara Murad Paşa vezir-i âzam oldu.

Gürcü Abdünnebi topladığı sipahilerle İViğde'den Konya'ya, geldi; oradakiler de kendisine iltihak ettiler. Etraftan maiyyetine adam davet edip muhalefet edenlerin mal ve mülklerini yağma ettiler. Yeni Vezir-i âzam Murad Paşa, Abdünnebi'ye haber ve mektup gönderip :

—"Murad, Mehmed Paşa ise onun hakkından gelindi; cemiyetini dağıt, yerine git" dediyse de Abdünnebi:

— "Bizlerin Yenicami (Sultan Ahmed camii) vak'asında bu kadar arkadaşlarımız Öldürüldü, namazları kılınmadı; bu fitneye sebep olan vezir-i âzam gitmiş, lâkin fetva veren müftü oradadır; pâdişâh huzurunda onunla davamız vardır" diyerek muhalefette ısrar etti.

Cemiyetini çoğalta çoğalta ilerliyordu. Bolvadin ve Çay taraflarından geçerken o sırada henüz âsi vaziyette bulunan Katırcı-oğlu da^kendisine iltihak eyledi. Altıntaş taraflarına geldiği vakit maiyyetinde onbeş bin kişi vardı; İstanbul'u, telâş almıştı. Yeniçerilere

---

[510] Gürcü Abdünnebi ile Murad Paşa iptidalarda hocadaşlar olup hattâ Abdünnebi'nin mirîye geçen parasının ruznâmçe suretini yani Vezir-i âzam Ahmed Paşa zamanında hazineye verdiği otuz bin kuruşun varidata kayıt suretini alıvennek için o tarihte yeniçeri ağası bulunan Murad Ağa, Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa'dan rica etmişti. Fakat vezir-i âzam "Onun parasını Ahmed Paşa aldı; mal-i Karûna malik bir zorbayı niçin himaye ediyorsun?'* diye Murad Ağa'ya çıkışmış, o da "Sultanım, Hezarpâre*nin dahi cümle malı mirîye geldi, bu az akçe değildir. Bu kadar cerimeyi çekmeğe Gürcü Nebi'nin borcu ve suçu nedir?'* demiş ise de ruznâmçesini kurtaranuyarak bu yüzden vezir-i âzam İle yeniçeri ağasının aralan açılmıştı (JVaîma tarihi, c, 4,

o kadar güvenilemediğinden ocağa, acemilerden asker alındı ve İstanbul'daki sipahilerin Abdünnebi ile birleşmemeleri için kendilerinden söz alındı; bundan sonra Abdünnebi'nin "hurucun ole1 s-sultan" (pâdişah'a karşı isyan) töhmeti ile katli hakkında fetva verildi.

Abdünnebi, İzmit üzerinden İstanbul'a yaklaştı. Üsküdar'a kuvvet geçirildi; İzmit'te, siperler kazılarak o tarafa gemilerle onbeş oda yeniçeri yollandı ve müdafaa tertibatı alındı, ilk müsademe esnasında Katırcıoğlu dörtyüz zırhlı levend ve bir kaç yüz sipahi ile geldi. Yeniçerilerin tüfenk atmağa başladığı sırada Katırcıoğlu at sürüp :

— "Atman yoldaşlar, bizim sizinle çengimiz yoktur, sizinle adavete gelmedik" demesi üzerine yeniçeriler tüfenklerini çekip birbirleriyle görüştüler; bir kaçı Abdünnebi'nin yanına gönderildi. Abdünnebi bunlara :

— "Bizi ne mesele ile tekfir edip katlimize emirler göndermişler; sual edip şer'-i şerif mûcebince malûmat edinmeye geliyoruz; siz bizim din karındaşlarımız ve yoldaşlarımızsmız, sizinle adavete gelmedik" diyerek teminat verdi ve yeniçerileri geri döndürdü; onlar da harpten el çektiler. Bunun üzerine Abdünnebi Üsküdar'a doğru yürüdü. Mukavemet için bostancı kuvvetleri de Üsküdar'a geçirildi. Kayışdağı ile Bulgurlu taraflarında iki taraf karşılaştı: bir aralık uvuşulacak gibi bir hal oldu; çünkü Abdünnebi'nin iddiası yapılmıyacak bir şey değildi; fakat Katırcıoğlu kuvvetlerinin yağmacılığı işi bozdu ve bunun üzerine Abdünnebi çarpışmaya cesaret edemiyerek geri döndü. Katırcıoğlu çarpışmadığından dolayı Abdünnebi'yi muaheze edip ayrıldı ve Abdünnebi de Mudurnu taraflarında şakavete başladı. Kendisini yakalamak için her tarafa hükümler yollandı; nihayet Kırşehri Sancakbeyi îshak Bey, Karapınar taraflarında bulunduğu sırada Gürcü Nebi'yi ansızın bastırıp yakaladıktan sonra başını kesip İstanbul'a, yolladı (1059 ramazan /1649 eylül). Gürcü Ab dün-nebi'nin saraydan teşvik gördüğü ve valide sultanın kendisine taraftar olduğu bazı karinelerden anlaşılmaktadır.[511]

Abaza Hasan'ın Birinci İsyanının Sebebi

[511] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/315-317

Gürcü Abdünnebi'nin isyanına sebep, kendisine karşı yapılan haksızlık olduğunu gördük. Hükümdar çocuk, hükümet reisi âciz, ocak ağaları her işte nafiz ve mütehakkim oldukları için doğru iş görmeğe imkân yoktu.

Daha yukarıda Haydaroğlu kısmında bu şakiyi yakalayarak İstanbul*a gönderdiğinden bahsettiğimiz Abaza Hasan Ağa o tarihte henüz mütesellim yani sancakbeyinin bulunmadığı zaman onun namına sancağı idare eden bir vekil idi. Haydaroğlu'nu yakalamasına mükâfat alarak ocak ağalarının İtirazlarına rağmen. Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa tarafından kendisine üç şene müddetle Yeni-il voyvodalığı verilmiş fakat vezir-i âzamin azli üzerine bir sene sonra burası ocak kethüdasının adamlarından bir başkasına tevcih edilmişti.

Bu haksızlık üzerine Abaza Hasan Ağaırkdaşı olan Melek Ahmed Paşa sadaretinde (1061 H. / 1651 M. de) İstanbul'a, geldi. Voyvodalıkta daha iki sene müddeti varken hatt-ı hümâyun'a muhalif olarak voyvodalığın başkasına verildiğini ve hükümetten altmış bin kuruş alacağı olduğunu iddia ederek ocak ağalarına, sonra da vezir-i azama başvurdu ve hakkını istedi ve :

—- "Bana olan zulüm ve haksızlık reva mıdır? Haydaroğlu ki üç tuğlu bir veziri katledip Anadoluyu haraba verip elinden âciz kalınmıştı; başını meydana koyup tutup getirdim; hizmetim mukabili verilen bir voyvodalık parasına göz diktiler. Elimden kurtulup kaçan Katırcıoğlu'na üç tuğ ile eyalet (valilik) verdiler..Almak üzere gelen sipahileri zorla geri döndürüp izmit'ten itibaren soygunculuğa başladı. Yolda ocak ağalarından Bektaş Ağa'ya gönderilen otuz bin kuruş ile at ve deve katarlarını müsadere etti ve bunu Bektaş Ağa'ya da bildirdi. Sonra Bolu taraflarındaki eşkıyalardan Köleoğlu bunlara iltihak eyledi. Abaza Hasan üzerine Sivas valisi tbşir Paşa tayin edildi; bu Hasan Ağa'nın hemşehrisi olduğu için ocak ağaları îbşir'in tayinini hoş görmediklerinden ondan vazgeçilip Karaman beylerbey iliği verilen Katırcıoğlu Mehmed Paşa serasker oldu (1061 H./1651 M.).[512]

Îbsir Paşanın Abaza Hasan İle Birleşmesi

ibşir paşa, Abaza Hasan üzerine serasker olmuşken sonradan

[512] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/317-319

başkasının tayınını duyunca müteessir oldu ve güya hükümetle Abaza'nın aralarını bulmak istiyormuş gibi Abaza'nın cemiyetine katıldı. Katırcıoğlu, Abaza Hasan üzerine yürüdüyse de Konya Aksaray'ı taraflarında bozuldu. îbşir'le Hasan Ağa birleşince cemiyetleri çok arttı, Orta Anadolu'daki bazı valiler ve sancak beyleri bunlara tâbi olmak zorunda kaldılar. Her taraf yağmalanıyordu; sipahiler, îbşir Paşa'nın vezir-i âzam olmasını istiyorlardı; mevcutları otuz bin kadardı; bunlar Ankara'ya, geldiler; orada ocak ağalarından Bektaş Ağa'nın adamı Abdullah Bey sancakbeyi bulunuyordu; bu adam, meşhur eşkıyadan olup Abaza Hasan ile birleşmiş olan Köleoğlu'nu Öldürttüğü için tbşir Paşa da Abdullah Bey'i öldürtmüştür.

Ibşir Paşa, etrafa buyruldular gönderip tuğra çekmeğe müsaade edilmiş olduğunu ilân ile memur tayinine başladı. Bu sırada Abaza Siyavüş Paşa vezir-i âzam bulunuyordu. Si-yavüş Paşa, hemşehrisi olan Abaza Hasau'a mektup yazarak cemiyetini dağıtmasını tavsiye ile iyi bir vilâyete tayin edileceğini yazdı. Abaza Hasan buna verdiği cevapta ocak ağalarından Bektaş Ağa ile Karaçavuş, Kethüdabey (Ocak kethüdası) Sarıkâtip,Delibirader, Gadde Kethüda,Samsuncu Ömer ve Tezkireci Gınâyî'nin başlarını istedi. Siyavüş Paşa bu mektubu pâdişâh ile saraydaki nüfuzlu adamlara gösterdiyse de ocak ağalarına gösteremedi. Bu sırada da ocak ağaları temizlendiğinden Siyavüş Paşa vaziyeti Ibşir'le Hasan Ağa'ya bildirdi ve cemiyetlerinin dağılmasını istedi. Aynı zamanda sipahilerin önayak olmasiyle vezir-i âzam olmak isteyen Ibşir Paşa'ya da :

— Dağlar başında mühür istenmez; eğer mühre talip ise buraya gelsin" diye haber gönderdi. Nihayet hükümet tarafından uyuşulmak üzere gönderilen Boynueğri Mehmed Paşa'nın tavassutiyle Ibşir Paşa'ya Halep ve Abaza Hasan Ağa'ya Türkmen ağalığı, Topal Mehmed Paşa'ya Karaman[513] ve ileri gelen sipahilerden Konya ayanı Hasan Ağa'ya da üç sene müddetle Bozuluş voyvodalığı verilerek hüccet yapıldı; henüz katledilmeyen Gadde Mehmed ile defterdar ve sairenin katilleri de vaid olundu ve bu suretle 1061 H. / 1651 M.

[513] îbşir'le beraber bulunan Topal Mehmed Paşa'ya âsilerin istekleri üzerine Karaman eyaleti verilince, Karaman Valisi Katırcıoğlu'na da Şehrizor valiliği ihsan olundu ise de kabul etmeyip Konya'da kaldı ve emrini getirtti. Fakat Ibşir Paşa'nın kendi üzerine memur edildiğuini duyunca Konya etrafına hendekler kazılıp müdafaa tertibatı almış ve sonra kendisine Hamideli yani İsparta sancağı verilmiştir

sonlarına doğru bu tehlikeli isyan bastırıldı. Böylece, ocak ağalarının Türkmen voyvodalığını üzerinden aldıkları Abaza Hasan memleketi vurup soymak ve adam öldürmek suretiyle kendisini hükümete pek pahalıya sattı.[514]

Hükümetin Ciddiyetsizliği Yüzünden Çıkan Yeni Bir Hâdise

1063 H. / 1653 M. de Konya ayanından olup kendisine Bozuluş voyvodalığı verilen hadım kardeşi Abaza Hasan yaranından Hasan Ağa'dan şikâyet olunması üzerine tahkikat yapılmadan derhal Hasan Ağa üzerinden voyvodahk abna-rak Usta Rıdvan denilen birisine verilip hazinenin darlığı sebebiyle peşin olarak bir miktar parası alınmıştı. Buuu haber alan Hasan Ağa, elindeki hatt-ı hümâyunu göstererek burasının kendisine üç sene için verildiğini söyledi; fakat Usta Rıdvan bir miktar kuvvetle Hasan Ağa'nın üzerine yürüyüp çarpış-tıysa da bozuldu ve Ankara'ya çekilip kuvvet toplamağa başladı; Hasan Ağa da eski kafadarları Ibşir Paşa ile Abaza Hasan'a haber göndererek yardım istedi; hükümet Rıdvan'ı tutarak Hasan Ağa üzerine İsparta Sancakbeyi Katırcıoğlu'nu memur etti; fakat Hasan Ağa kaçtı ve nihayet Türkmen ağalığı yine kendisine verilmek suretiyle iş bastırıldı.[515]

Devlete Nizam Vermek İsteyen İbşirin İkinci Muhalefeti

İbşir Mustafa Paşa, barışıklık olduktan sonra Halep valiliğine tayin edilip vilâyetine gitmişti; içinde vezir-i âzam olarak devleti ıslah etmek arzusu vardı. Devlet merkezinin acz ve za'fından cesaret alarak kendi eyâletinin haricindeki valilikler üzerinde de nüfuzunu göstermeğe başladı; hattâ Trablus-Şam beylerbeğiliğine tayin edilen Ömer Paşa'yı geri döndürmüş, o da Konya'ya gelerek Katırcıoğlu'na misafir olmuştu.
İbşir Paşa JTa/ep'te âdilâne bir idare kurmak suretiyle halkı tatmin ettikten ve Halep ayanının kendisine verdikleri hediyeler mukabilinde onlara Halep şehri haricinde bir ziyafet çektikten sonra bir nutukla

---

[514] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/319-320
[515] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/320

içinde olan muhalefet fikrini açmış, devleti idare edenlerin fena hallerinden, asker arasına ikilik soktuklarından halkın zulüm içinde yaşadığından, rüşvetle her işin bozulduğundan ve rüşvet kalkmayınca işlerin düzelmiyeceğinden bahsetmiş ve bundan sonra memuriyet verilirken rüşvet alınmamasını, vali ve kadıların üçer seneden evvel azledil memelerini, işlerin kanun dairesinde görülüp para ayarının düzeltilmesini ve bu karardan dönülmemesini K.ur'an-1 kerîm ve talâk üzerine yemin ettirmek suretiyle asker ve memurları tahlif eylemiş ve bu hususa dair Diyarbakır, Bağdad, Erzurum, Sivas, Karaman vesair Anadolu eyâletlerine mektuplar göndermişti. îbşir Paşa bu mektubunda 1062 H. /1652 M. senesi ilkbaharında memlekete nizam vermek üzere Maraş'da toplanmalarını da valilere bildirmişti.
îbşir'in adamlarından Hacı Bayram Sofu adında biri Konya valisi Katırcıoğlu'na gelip paşanın, mektubunu vermiş ve o da mektubu okuduktan sonra "Mektuba bak" diyerek kendisinin yanında bulunan Ömer Paşa'ya vermiştir. Katırcıoğlu mektubu getiren adama :
— "Bakın bire herifler, paşanız beni Öldürmek istedi, öldüre-medi. Hâlâ böyle suret-i salâhda tuğyan etmek ister. Ben dağ başında bir harami iken Hak Teâlâ bana böyle büyük ekmek verdi, hergiz padişah nusretinden dönmezim ve üzerime gelirse altı bin yarar askerim vardır; derbendleri kapayıp basıp kırarım ve size mektup dahi vermem, cevabım dahi budur; varın istediginiz gibi söyleyin bire kahbe avrath gidiler" diyerek yanından kovmuştur [516] îbşir'in teklifini diğer valilerin kabul etmemeleri üzerine iş kuvvete kalmış bir isyan hâdisesine meydan vermemek için hükümet de buna göz yummuştur.
Seydî Ahmed Seydî Ahmed Paşa, Kara Ahmed Paşa'nın Paşa'nın kölesi olup Çerkestir; sarayda iken kazaen bir maceraları ağanın ölümüne sebep olduğu için dışarı çıkarılarak sancak beyi olmuştur. 1064 H. / 1654 M. de Maraş beylerbeğisi tayin edilen Seydî Ahmed Paşa memuririyeti mahalline giderken yeni Vezir-i âzam Ibşir Paşa ile tanışarak îbşir Paşa ona :

---

[516]Naîma Tariki, c. 5, s. 198. Katırcıoğlu Larende (Karaman)'de ölen bir sipahinin karısını kendi adamlarından birine istemiş ise de kadın varmamış. Bunun üzerine Katırcıoğlu kadını zorla alıp kendi adamına nikahlamış. Halk İstanbul'a şikâyet etmiş, Vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa, gelenlere tatmin edici cevap vermemiş. Bunun üzerine Şeyhülislâm Ebu Said Efendi, vezir-i âzam'a niçin bu mezalimi ümmet-i Muhaınmed'in üzerinden kaldırmıyorsun deyince Gürcü Paşa da, "Ol orospu oğlu için saklayıp müsamaha ederiz" diyerek icabında Katırcıoğlu'nun Îbşir Paşa'ya karşı kullanmak istediğini söylemiştir.

— "Senin gibi cesur bir vezire Maraş azdır" diyerek Paşa'yı Anadolu valiliğine tayin etmek suretiyle icabında kendisinin muavenetinden istifade etmek istemiştir.

Tab'an zulme meyyal olan Seydî Ahmed Paşa, îbşir'e güvenerek pervasızca halkı soymağa başlamış ve fenalıkları tahammül edilemez bir hal aldığından Kütahya ve havalisi halkı vasıtalı vasıtasız İstanbul'a, şikâyete başlamışlar. İstanbul'a gelenler îbşir Paşa'nın atının yularına yapışarak "Bu zalimi vilâyetimize sen musallat ettin" diye bağırmışlar ve sonra pâdişâha şikâyet ile kendisini 1065 H. / 1655 M. de Şehrizor (merkezi Kerkük) valiliği ile Boğazhisan (Çanakkale boğazı) muhafazasına tayin etmişlerdir. Seydî Ahmed Paşa Boğazhisar'a karşı Venediklilerin taarruzlarında iyi iş görmüş vilâyetine dönüşünde mezaliminden dolayı halk kendisini şehre sokmamış; bunun üzerine Karaman beylerbeğiliğine tayin edilmişti. Fakat bu sırada îbşir Paşa'nın katline sebep olan Kürd Mehmed, îbşir'in adamı olan Seydî Ahmed Paşa'nın Abaza Hasan ile anlaştığını haber ahuca pirelenip Konya'nın ileri gelenlerini toplayarak Seydî Ahmed Paşa'nın Anadolu'daki mezaliminden bahis ile onu Konya'ya sokmayacağını anlatarak kendisine yardım etmelerini istemiş ve aynı zamanda bu hususları arz için Konya*dan İstanbul'a, da bir heyet göndermiştir.

Kürd Mehmed, halkı korumaktan ziyade kendi hayatını korumak için bu tertibatı aldıktan sonra üç bin kadar sipah ile Konya'ya kapanıp müdafaaya karar verdiği gibi Konyalılar ağzından Seydî Ahmed Paşa'ya, vilâyetimize gelmiyesin, seni istemezler diye haber gönderdi. Seydî Ahmed Paşa bunu duyunca :

— "Bire bu gidiler ne yabana söylerler; bana pâdişâhın verdiği mansıbı zapt ettirmeziz demek ne herze yemektir? Hepsini kılıçtan geçiririm; bunlar Kürd Mehmed'in başının altındandır; Allah canımı almazsa onu bin parça edeyim" diye gelen adamı iade etti; derhal Abaza Hasan Ağa'ya haber gönderip kuvvet istedi; o da iki bin kadar tüfenkendaz yolladı. Seydî'nin maiyye-tinde de üç bin kendi kuvveti vardı; Kürt Mehmed mağlûp olarak Konya'ya kapandı; hükümet bunu haber alınca Karaman valiliğini Kör Hüseyin Paşa'ya verip Seydî Ahmed Paşa'yı Halep valiliğine nakleyledi ve derhal kalkıp gitmesi için bizzat padişah hatt-ı hümâyun gönderdi. Hükümet Seydî Ahmed ile Abaza Hasan'ın ittifakını haber alır almaz yeni bir isyanın Önüne

geçmek için Kürt Mehmed'i voyvodalıktan azl ile voyvodalığı Abaza Hasan'a vermiş, azlini haber alan Kürd Med-med memleketine gitmek istediğini söyliyerek Konya'dan çıkıp sapa yollardan Haleb'e varıp Seydî Ahmed Paşa aleyhinde tahrikâta başlamıştı. Bu tarihte, yani 1065 senesi sonlarında (1655 ekim) Halep valiliğinde Kara Mustafa Paşa adında bir vezir bulunmakta idi; Haleb'in Şeydi Paşa'ya verilmesi üzerine bu zat İstanbul'a döneceği sırada oraya gelen Kürd Mehmed'le görüşmüş, Kürd gerek Ibuna ve gerek Halep ahalisine Seydî Ahmed Paşa'nın mezalimi hakkında birçok şeyler söyleyerek kendilerinin de aynı akıbete uğrayacaklarını anlatmış ve istanbul'a, başvurulmasını tavsiye eylemiştir; bunun üzerine Halep ahalisi sabık valiye :

~ "Biz Seydî Ahme d Paşa'yı istemeziz, gelirse size yardım ederiz" diye onu salıvermeyip Seydî Ahmed Paşa'nın mütesellimin! geri döndürdüler; aynı zamanda İstanbul'a mahzar gönderip "Haleb'in Seydî Ahmed Paşa gibi levendi çok ve kapısı harcına kifayet etmez bir vezirin masrafına tahammülü yoktur; valimizden hoşnuduz" diye muhalefetlerini bildirdiler; eski vali Mustafa Paşa icabında müdafaa için Haleb'e kuvvet yolladı.

Seydî Ahmed Paşa, Halep'ten de istenmediğini duyunca Abaza Hasan'dan da kuvvet alarak gelip Haleb'i muhasara etti. Muhasara iki ay sürdü; şehir açlıktan çok bunaldı; hükümet Seydî Ahmed Paşa'ya bir iki defa nasihat için müracaat ettiyse de dinlemedi; nihayet kendisi Sivas valiliğine naklolunarak Halep valiliğine Murtaza Paşa tayin olundu; Kehleli Ahmed Paşa vasıtasiyle Seydî Ahmed Paşa'ya yollanan hatt-ı hümâyunda :

— "Halep üzerinden kalkıp gidesin ve rızama muhalif hareketin badema duyulmasın" deniliyordu. Seydî Paşa, hatt-ı hümâyuna karşı itaat ederek Halep muhasarasını kaldırarak Sivas'a gitti.

Seydî Ahmed Paşa'nın iki vilâyet halkı tarafından kabul edilmemesine sebep olan Kürd Mehmed, Haleb'in düşmesi ihtimaline binaen oradan kaçarak Trablus-Şam'a gitti. Oradan bir sömbeki ile denize açılıp İstanbul'a kaçarken Adana sahillerinde yiyecek içecek tedarik ettiği sırada arkadaşlariyle beraber elde edilip öldürüldü.

Seydî Ahmed Paşa kalabalık maiyyetini doyurmak için âdeti üzere dört beş ay Sivas ve Tokat havalisini de vurup yağmalattı, envâ-ı

mezalim yaptı; Boğaz muhafazasına tayin olunup bazı mazul beylerbeyiler de yanında olduğu halde beş, altı bin sarıca ve sekban eşkıyasiyle Sivas'tan hareket etti; etrafı yağmalaya yağ-malaya Kütahya taraflarına geldiği sırada Silistire eyâletine tayin edildi ve hayatına kasd edilmiyeceğine dair padişah, hükümet ve ocaklı teminat verdiler. O da İstanbul'a geldi[517].

Van Hadisesi

Yine bu sekiz senelik Anadolu olayları arasında hiç yoktan bir de Van hâdisesi çıkmıştır. 1061 H. /1651 M. de olunmuştu; Mehmed Emin Paşa, henüz verdiği caizeyi çıkarmadan azlolunarak yerine ocak ağalarından Bektaş Ağa tarafından kendisinden külliyetli rüşvet alınan İbrahim Paşa adında birisi tayin edilmişti; fakat halk bu sonraki valiyi kabul etmediklerinden Fian'daki yerli-kulu askeriyle kapıkulu muhafızları arasında top, tüfenk muharebesi oldu. Hudut üzerinde cereyan eden bu tehlikeli durum nihayet Bitlis hâkiminin tavassutiyle bastırıldı; tbtahim Paşa idareyi ele aldı ve Mehmed Emin Paşa da kaçarak İstanbul'a, geldi.[518]

Basra Vak Ası

Basra beylerbeğisi Efrasyaboğlu Ali Paşa'-nın 1062 H. /1652 M. de ölümü üzerine, yerine oğlu Hüseyin Paşa vali olmuştu. Bunun beylerbeyliğini istemeyen amcaları Ahmed ve Fethi Beyler ve taraftarları Bağdad valisi Murtaza Paşa'ya külliyetli para vadiyle Bağdad'a. Ahmed Bey'in tayinim istediler. Murtaza Paşa, para tamama mebni kethüdasını askerle Basra'ya, gönderdiyse de halk Hüseyin Paşa'ya taraftar olduklarından kethüda muvaffak olamadı, bunun üzerine Murtaza Paşa, vaziyeti Ahmed Bey'in lehine olarak tstanhuVa. bildirdiğinden Ahmed Bey vali oldu ve beraberce hareket eden Murtaza Paşa bizzat Basra'ya giderek Ahmed Bey'i yerine

---

[517] Seydî Ahmed Paşa, bu kadar fenalık yaptıktan sonra kabahatinin afvını ünid etmediği halde basireti bağlanarak İstanbul'a gelmişti. Hattâ yanındaki adamlar "Ettiğimiz suç bağışlanacak mertebede değildir; bizim için İstanbul'a varmak kanaraya girmekle beraberdir" demirlerse de dinlememiştir (Naîma Tarihi, c. 6, s. 174)
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/321-324
[518] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/325

oturttu. Yeni vali Ahmed Paşa, Murtaza Paşa'ya vadettiği para ve hediyeleri fazlasiyle verdiyse de Murtaza Paşa buna kanaat etmedi. Kapan hanı'nda Basra ile alışveriş yapan tüccarlara ait bütün paraları istedi. Kendisine, bu paralarla eşyalarla tüccarın olup bu handa emniyet altında bulunması dolayısiyle ticaretin revaçta olduğu ve kimsenin bu para ve eşyaya el süremiyeceği büdirüdiyse de hırs ve tama'ı sönmeyen Bağdad valisi bu sözleri dinlemek istemedi. Hattâ bu halin bir isyana sebep olacağı anlatıldı, yine ikna edilemedi ve arzusuna mâni olmak isteyen Ahmed Paşa ile Fethi Bey'i öldürttü. Çıkan isyana Urban da iştirak etti. Murtaza Paşa kendi eşyasından da mahrum olarak canım kurtarıp Bağdad'a kaçtı; lâkin Bağdad halkı da kendisinden memnun olmadıkları için kapılan kapayıp şehre sokmadılar. Bunun üzerine azledilip Halep ahalisinin Seydî Ahmed Paşa'yı Haleb'e sokmamaları üzerine Murtaza Paşa Halep valisi oldu (1065 H. /1655 ekim) Basra valiliği yine eski vali Hüseyin Paşa'ya verildi.

îşte yukarıdan beri hulâsa ettiğimiz Anadolu ve Jrafc'taki iç olaylar memlekette asayişin ne derecede bozuk olduğunu valilerin ve maiyyetlerindeki levend, sarıca ve sekbanların neler yaptıklarını göstermektedir. Bu belli başlı vak'alardan başka diğer eyalet ve sancaklarda da buna yakın hâdiseler varsa da nisbeten ehven olduğundan bahsedilmedi.[519]

Siyasî Olaylardan Osmanlı - Venedik Mücadelesi

Hudut Devletleriyle Münasebetleri

Osmanlı devleti bu sekiz senelik (1648—1656) müddet zarfında tran, Lehistan, Rus, Avusturya ve Venedik gibi hemhudut devletlerden yalnız Venedik ile muharebe etmekte idi. Hanya kalesinin işgaliyle başlayan Girit işi uzun sürüp üzücü bir mahiyet almıştı. Kırım hanları ile olan hasmane münasebetler sebebiyle İstanbul'a gelen Leh ve Rus elçilerinin şikâyetleri hükümeti müşkül duruma sokuyorsa da bu hal bu devletlerle olan münasebatı harbe kadar Ötürmüyordu;yine bu tarzda Lehlilerin BoğdanMaki entrikaları

[519] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/325-326

Rusların Don kazaklarını tahrikleri de karşılık olarak Osmanlı hükümetinin şikâyetini mucip oluyordu; diğer devletlerle elçiler gidip gelmekte ve dostça münasebat temadî ettirilmekte idi.[520]

Girit Meselesi

Malûm sebepten dolayı 1055 H. /1645 M. de Girit seferi açılmış olup halen devam edip duruyordu; adanın merkezi olan Kandiye uzun mücadelelere rağmen hâlâ dayanmakta idi. Giritlin işgaline karşı Venedikliler de Mora ve Bosna'da faaliyete geçmişlerdi, nitekim Hanya muhasarası esnasında büyük bir Venedik donanması Balyebadra'ya. taarruz ile asker çıkardılarsa da muvaffak olamayıp çekilmişlerdi; yine bu sıralarda adalarına lâzım olan zahireyi almak için Zanta ve Kefa-lonya adası gemicileri Karh-eli sahiline hücum etmişlerse de epey telefat vererek kaçmağa mecbur olmuşlardı (1648). Bosna taraflarında vaziyet Osmanlıların aleyhine idi; 1057 H. /1647 M. de Dalmaçya taraflarına taarruza memur edilen Tekeli Mustafa Paşa fena halde mağlûp olduğundan Venedikliler Kırka sancağından mühim kale ve plangalar alarak ilerledikleri için tehlikeye düşen Bosna-saray halkı kendilerini müdafaaya kalkışmışlardı. Hudut üzerinde mühim bir kale ve sancak merkezi olan Kilis'in düşmesi Bosna taraflarındaki durumu zorlaştırdı; Kilis'in düşmesi İstanbul'a, Bildirilmiş fakat o sırada vezir-i âzam bulunan Hezarpâre Ahmed Paşa bunu ehemmiyetsiz göstermek isteyerek iki sancaklık yerin elden gitmesini Sultan İbrahim'den saklayarak bunu iki palanga (küçük kale) ile bir kilise olarak bildirmiştir; hattâ Bosna'daki fena durumu pâdişafefa anlatan Rumeli beylerbeğisi Damat Fazlı Paşa bunu Sultan ibrahim'in huzurunda vezir-i azamın yüzüne karşı da söylemiş ise de hükümdar yine vezir-i âzamin sözüne itimat ederek Fazlı Paşa'yı Azak kalesi muhafızkğiyle İstanbul'dan çıkarmıştır (1648).
Girit seferi başlayab dört sene olduğu halde Venedik balyozu (elçisi) serbest olarak İstanbul'da, oturup bura ahvaline dair hükümetine malûmat göndermekte idi. Venedikliler'e yardıma gelen Frenk donanmasından kaçarak Osmanlı hükümetine iltica ile îslâmiyeti

[520] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/326

kabul eden Fransalı bir kaptan[521] Venedik Koç'undan (cumhurbaşkanından) elçiye mektup geldiğini gizlice vezir-i azama haber verip derhal çavuşlar gönderilerek elçinin masası mühürlenip gelen mektup tercüme ettirilmiştir. Doç'un mektubunda Osmanlı donanmasının boğazdan çıkmasını geciktirdiğinden dolayı elçiye teşekkür olunmakta ve kendilerinin yetmiş gemi hazırlayıp bir kısmının Cezair donanmasının geleceği yoîa konup diğerlerinin de Osmanlı donanmasına karşı sevkedileceğîni, sultanlar, musahipler ve iş başında olanlar vasıta» siyle ne suretle olursa olsun kendi donanmalarının boğaza varıp oradaki donanmayı değiştirinceye kadar Türk donanmasının dışarı çıkmasının yine geciktirilmesini ehemmiyetle tavsiye eylemekte idi. Mektupta beyan edildiğine göre Boğaz dışında bekleyen Venedik donanmasında askere hastalık gelerek mevcudu azalmıştı.

Doç'un mektubunun münderecatı malûm olunca hükümet Venedik balyozunun mallarını müsadere ederek kendisini Ru~ melihisari'na hapsetmiş ve Venedik tercümanını da boğdurup denize attırmıştır (16 rebîulevvel 1059 / 1649 mart sonu).

1062 H. /1652 M. de Hırvat Beyi Zerinoğlu Venedik kalyonundan Nove sahiline çıkarılan askerle beraber Zadre (Zara) kalesini amanla teslim aldıktan sonra Mostar üzerine yürümüş ise de büyük bir fedakârlık mukabilinde Mostar gençleri kendisini yüz geri etmişlerdir.

Yine 1652'de İngiliz elçisinin tavassutuyla Venedik'ten bir elçi istenerek sulh yapmağa teşebbüs edilmişti. Ertesi sene başında gelen elçi Kandiye şehri için cizye ve donanma için bir para teklif etmişse de Kandiye teslim edilmedikçe sulhe yanaşılma-mıştı.

Hanya'nın zaptından itibaren 1656 senesine kadar on bir senede Girift yardım için on üç defa Akdenize çıkarılan donanmadan yalnız 1064 H. /1654 M. de Kara Murad Paşa kuman-dasiyle çıkan donanma Venedik donanmasına galebe edebilmiş diğerlerinde ya her iki taraf berabere kalmışlar veya bizimkiler mağlûp olmuşlardır. 1656'da Sarı Kenan Paşa'nm feci surette mağlûbiyeti Bozca ve Limni adalarının elden çıkmasını ve ıstan-buVun tehlikeye düşmesini mucip olmuştur.[522]

---

[521] Bu sırada düşman donanmasından namlı bir kaptan otuz kadar adamîyle kaçarak Boğaz muhafazasında bulunan Çatalbaş Mustafa Paşa'ya iltica ile islâmiyeti kabul etmiş ve maiyyetiyle îstanbuV& yollanarak kendisine tersane kaptanlığı verilmiştir (Naima tarihi, c. 6, s. 175, sene 1066).

[522] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/326-328

Deli Hüseyin Paşa Ve Girit Savaşı

Hüseyin Paşanın Kısa Tercüme-İ Hali

Hüseyin Pasa, Naîma Tarihi'ne göre Bursa i Yenişehir ve Enderun Tarihine nazaran da Kastamonulu bir Türk oîup zülüflü baltacı olarak saraya girmiştir. Zülüflü baltacılar^ sarayın hükümdar ailelerine mahsus harem kısmının odunlarını taşırlar ve kara hadım ağalarına da hizmet ederlerdi. Rivayete göre Baltacı Hüseyin bu ocakta acemi olarak hizmet ederken İran'dan gelen bir elçi, kurulmuş bir yay getirip: "Bu yayın kirişini çıkarıp yine kurmağa muktedir Osmanlılarda bazusu kuvvetli bir pehlivan ulunur mu?" diye sormuş; İstanbul'da aranmış, bunu bozup urmak değil kirişini bile oynatan henüz kimse bulunmamış; kızlar ğasının odasının duvarına asılan bu kurulmuş yay için bir pehli-n aranmakta imiş.
Baltacı Deli Hüseyin, kış münasebetiyle kızlar ağasının dasına odun taşırken duvarda asılı duran bu kurulu yayı görüp danın tenhalığından istifade ile yayı duvardan alıp bir kaç defa kip dururken "Ağa geliyor" denilince yayı karma karışık olarak erine asmıştır.
Kızlar ağası odasına gelip yayı bozulmuş vaziyette görünce bunu kimin karıştırdığını sormuş; ağanın kethüdası da "Deli Hüseyin odaya odun getirdi; yayı görünce abp bir kaç defa çekti ve sizin geldiğinizi duyunca kaçtı" demesi üzerine kızlar ağası memnun olmuş ve derhal Deli Hüseyin'i getirtip bir kaç defa çektirdikten sonra kethüdaya: "Bunu derhal iyice giydirin, padişaha götüreceğim" demiş. Hüseyin, padişahın huzurunda da yayı bir kaç defa çekmiş; bunu takdir eden IV. Murad îran elçisini davet ile Hüseyin'e yay çektirmiştir.
Deli Hüseyin, Iran elçisinin yanında da bu yayı talim yayı gibi çekerken fazla kuvveti sebebiyle yayı parça parça edip bu parçalan elçinin Önüne koyuverince pâdişâh ve maiyyeti memnun ve elçi ise mahcup olmuştur[523]. Deli Hüseyin bu suretle hâriku lâde bazu ve pençe kuvveti olan Sultan Murad'a intisap ve daha sonra imrahor ve pâdişâhın musahibi olmuştur.

---

[523] Son zamanlara kadar Topkapı Sarayının zülüflü baltacılar ocağın Deli Hüseyin Paşa'nm kırdığı yay olduğu söylenerek muhafaza edilen y şimdi sarayın Silâh müzesindedir

Deli Hüseyin bundan sonra Mısır beylerbeyliği ve kapt paşabk edip Bağdad seferinde IV. Murad'ın maiyyetinde bulunmuştur. Sultan Murad'ın vefatı üzerine adamlarının her bi i bir tarafa gönderilirken Hüseyin Paşa 1049 H. /1639 M.de ikinci defa kaptan paşalığa tayin edilmişti. 1050 H. /1640 M.de Karadeniz'e çıkan Deli Hüseyin Paşa Rus kazaklarının şaykalarmdan otuz kadarını alarak yüzaklığı göstermiş ve avdetim Silistre veya Özü valiliğine naklolunmuş tur. Deli Hüseyin Paşa 1051 H. / 1641 M. de Azak kalesin istirdadı için serasker tayin edildi; Kırım Hanı Bahadır Giray da beraberdi. îstanbuVdan istenilen barut zamanında gelmediği için kale alınamadı. Hüseyin Paşa aynı sene sonunda Bosna valiliğine naklolunarak orada epey iş gördü ve sonra Bağdad valiliğine gönderildi; 1054 H. /1644 M. de Bağdad'tan avdette Sultan ibrahim'in musahipleri arasına girmişken patavatsız sözleri sebebiyle bazılarını kırdığından aleyhdarlarının tesiriyle aynı senede Budin valiliğine tayin olundu[524]. Deli Hüseyin Paşa 1055 H. / 1645 M. de Budin valiliğinden alınarak Girip e naklolunup Hanya'nın muhafazasına tayin edildi ve kendisine vezaret hasları ve Mora sancağı arpalık verildi. Karadan Mbra'daki AnapolVye gelip on bir kıt'a bey gemileri, asker ve mühimmat ile aynı sene şevvalinin ikinci günü (21 kasım 1645) denize açıldıysa da fırtına sebebiyle tekrar Anapoye döndü ve nihayet aynı sene zilhiccesinden onbirine (28 ocak 1646) müsait bir hava ile üç günde Hanya'ya, geldi.[525]

Hüseyin Paşa Hanya Muhafızı

Hüseyin Paşa, 1056 H. / 1646 M. de Girit adasına geçtiği zaman vazifesi Hanya kalesi muhafız-muhafizi lığı idi. Koca adada yalnız bu kale Türklerin elinde bulunup adanın diğer şehir ve kaleleri Venediklilerde idi; ve ancak büyük kuvvet ve üstün bir donanma ile bu adada tutunabilmek mümkün olabilecekti; halbuki daha aşağıda görüleceği üzere üstün donanma yoktu, fakat bu gayretli ve azimli vezir, donanmamızın Venedik donanmasına galebe edememesi

[524] Hüseyin Paşa, Sultan İbrahim'in huzurunda bulunduğu sırada pâdişâhın nedimi Acem Mehmed ile lâtife ederken işi azıtarak Acem'e ağır sözler söylemesi ve aleyhdarl arının bunu fırsat bilerek kendisini istanbul'dan uzaklaştırmağa muvaffak olduklarını Naîma yazmaktadır (c. 4, s. 111).

[525] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/328-330

sebebiyle istediği asker, mühimmat ve cephanenin gelememesine ve gelenlerin de az olmasına rağmen bin müşkilâtla bütün yokluğa katlanarak askerin çıplak ve parasızlığına ve müteaddit defalar ayaklanmalarına bakmayarak yokluk içinde mücadelesine devam etti.

Hüseyin Paşa evvelâ 1056 muharrem /1648 şubat'ta Hanya'nın kuzey-batısında ve sahilde bulunan Kisamo kalesini almakla işe başladı. Adanın Rum halkına güleryüz gösterdi; Venediklilerin sekiz bini Rum olmak üzere on sekiz bin kişilik bir kuvvetle Hanya'yı muhasara edeceklerini haber alarak istanbvVa yazıp yardım istedi. Aynı zamanda Suda limanının dışına toprak sürüp Hanya'yı toptan muhafaza altına aldığı gibi Hanya etrafına hendek kazıp içerisini su ile doldurdu. Suda limanı tarafından yapılan çıkarmaya karşı bir kaç defa bizzat taarruza geçti. Hattâ kırk atlı ile gezerken Tuzla mevkiine kurulan pusudan üzerine çıkan düşmanı bu az mevcudiyle bozarak beş on kadarını bizzat eliyle öldürdükten sonra Marho ismindeki meşhur bir kaptanı da yıkıp bağlayarak Hanya'ya, getirdi. Bu suretle Hüseyin Paşa'-nın çok cesur ve fevkalâde kuvvetli olduğu Rumlar ve Frenkler arasında yayıldı ve aralarına korku saldı; hattâ ressamlar, Hüseyin Eaşa'nın Kaytos adındaki atiyle resmini yaparak Avrupa'ya, yolladılar. Tuzla müsademesinden kurtulanlar gemilerine kaçtılar; tutulan esirlerden düşman kuvvetlerinin Kandiye'&e toplanıp sonra karadan ve denizden Hanya'yı saracakları tahakkuk etmişti.

Türk kuvvetleri arasında süvari için at yoktu. Hüseyin Paşa fütuhatını ilerletmek ve etraftan haber almak üzere bir atlı kuvveti teşkiline başladı. Evvelâ Hanya fâtihi Yusuf Paşa ile Hanya'ya, getirilip yerli halka verilen yüz kadar atı geri aldığı gibi Tuzla savaşından aldığı atların da ilâvesiyle üçyüz kişilik bir süvari bölüğü kurdu.

Hüseyin Paşa 1056 cemaziyelevvel iptidalarında (1646 haziran) Suda limanının Hanya tarafındaki bir üssünü alıp tahrip etti. Bu sırada sabık Vezir-i âzam Sultanzâde Mehmed Paşa*-nm serdarlığiyle istenilen asker ve donanma geldi ve bununla Suda limanı kuşatıldı. Hüseyin Paşa Ebu-Koron ve Granbosa'yı aldı.[526]

Hüseyin Paşanın Serdarlığı

[526] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/330-331

Bu tarihe kadar Hanya muhafızı olan Deli Hüşeyin Paşa, Serdar Sultanzâde Mehmed Paşa'nın 1056 cemaziyelâhırında (1646 temmuz) Gim'de vefatı üzerine ordu erkânının karariyle serdarhğa seçildi ve keyfiyet İstanbul'a, arzolunarak kendisine murassa kılıç, iki hıPat ve bir samur kürk ile serdarhk beratı yollandı (1056 şaban /1646 eylül). Bunun üzerine Hüseyin Paşa Hanya muhafızlığına Sekbanbaşı Kara Murad Ağa'yı
Sarası (daha sonra vezir-i âzam olan Kara Murad Paşa) vekil bırakarak kendisi gelip kumandayı ele aldı. Bundan sonra muhasara edilmiş olan Retmo'nun doğusunda yani Kandiye ile Retmo arasındaki Milopotamos (Servi Hisarı) kalesi alınıp onu müteakip bir buçuk aydan beri muhasara edilmekte olan Retmo elde edildi (1646 kasım). Bu muvaffakiyetleri müteakip zaptedilen Retmo, Kisamo, Ebu-koron, Milopotamos kalelerine muhafız asker ve cephane koyup sonra Hanya'ya döndü.[527]

Kandiye'nin Birinci Muhasarası

Serdar Deli Hüseyin Paşa, adanın merkezi olan Kandiye muhasarasına karar vererek keyfiyeti İstanbul'a yazıp mühimmat, top ve asker ile donanmanın gelmesini bildirdi. Kendisi de karargâh ittihaz ettiği Retmo'ya gelip 1057 rebîulevvelde (1647 nisan) Kandiye muhasarasına çıktı.
Adanın merkezi olan Kandiye'nin bir tarafı deniz olup üç tarafı da derin hendekti. Deniz ve karadan muhafazası için iki metîn tabyesi ve yine karşı tarafında da her biri bir hisar kadar büyük beş tabyesi olup daha başka küçük tabyeler de vardı.
Hüseyin Paşa tertibatını tamamladıktan sonra muhasara kumandanlığına Rumeli beylerbeğisi Hasan Paşa'yı tayin ile kendisi Retmo'ya döndü; bu sırada Kaptan-ı derya Fazlı Paşa ile gelen donanmadan bin beşyüz yeniçeri ile Anadolu'dan gelen asker çıkarıldı; Kandiye muhasarasında kullanılacak büyük topların karadan nakli pek müşkül olduğundan bunların donanma ile taşınması îcap ediyordu. Fakat Kandiye limanının Venedik gemileriyle dolu olması ve Osmanlı donanmasının da acele İstanbul'a çağrılması üzerine halka ve

527 Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/331-332

askere yollar açtırılıp toplar bin müşkülâtla kara yoluyla Kandiye önüne getirildi. Bu toplardan biri dokuz, ikisi yedişer ve üçü beşer okkalık gülle atmakta idiler. Sekiz yüz lâğımcı ile üçyüz topçuya ihtiyaç olduğu İstanbul bildirildi; daha sonra yine Kandiye'nin dağlık kısımlarına on balyemez topu daha gönderildi; Osmanlı donanmasının, Venedik donanmasına faik olmaması cihetiyle Kandiye deniz tarafından muhasara edilemediği için kale daimî surette hariçten yardım görüyordu; buna mukabil Venedik gemilerinin Boğaz dışında Osmanlı donanmasını dışarı çıkarmamak için beklemeleri sebebiyle osmanlı serdarı Kandiye'nin ikinci defa muhasarası esnasında emri geldi ve donanmayı alıp İstanbul* a, götürdü.[528]

Girit'teki Askerin İsyana Teşvik Edilmesi

Rumeli heylerheğisi vezir Zuruazen Mustafa Paşa, Girit'te Hüseyin Paşa'nm kumandası altında bulunmayı istemeyip bir isyan çıkartarak serdarlığı elde etmeği kurmuştu. Seferlerde kim serdar olursa onun maiyyetinde eyâlet valilerinin defterhâneleri yani tımar ve zeamet defterleri serdarın emrinde bulunup hizmet edenlerin veya ceza görecek olanların defterlerine serdarın emriyle kalem yürütülürdü. Zurnazen Mustafa Paşa bu umumî kaideye muhalif olarak serdardan Rumeli eyaletinin defterhânesini istemişti; bunun üzerine Hüseyin Paşa bu isteğe kızarak :

— "Ben serdarım, mahlûlât ve tevcihât bana aittir; senin alâkan nedir? Edebinle otur" diye kendisine ihtarda bulunmuş ve bu yüzden araları açılmıştı. Hüseyin Paşa'ya karşı ses çıkaramayan Zurnazen el altından, düşen (yani inhilâl eden) mahlûlleri satıp müstahiklerine vermez diye Hüseyin Paşa aleyhine askeri kışkırttı. Bundan başka asker, "Bize lüzumu kadar kuvvet, cephane ve lağımcı gelmezse siperlere girmeyiz" dedi; askerin bu muhalefetini Zurnazen ile Sekbanbaşı Mahmud Ağa derhal vesile yaptılar : "Serdarın küffar ile gizli sözü vardır" diye asker arasına bir söz bıraktılar; asker ertesi günü serdarın sarayına hücum ile kendisini öldürüp sarayı yakmak istedi; Hüseyin Paşa maiyyetine vurun diye izin verdiğinden iş alevlendi. Bir yeniçeri bizzat Hüseyin Paşa'yı öldürmek isteyerek üzerine

[528] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/332-334

saldırdığından Hüseyin Paşa bunu bir vuruşta ikiye ayırdı. Fakat isyan eden asker paşanın sarayını yakıp eşyalarını yağmaladı. Ertesi günü düşman karşısında isyan hareketinin vahametini anlayan Zurnazen ile sekbanbaşı, Hüseyin Paşa'nın yanma gelip askerle serdarı barıştırdılar; asker "kasım gününe kalır, fazla kalmayıp gideriz" dediklerinden vaziyet İstanbul'a yazıldı.

Serdar Hüseyin Paşa kendisine karşı yapılan muameleden son derece müteessir olmuştu. Askeri topladı; şahsına olan isnat ve iftirayı reddedip teessüründen ağlayarak :

•— "Bire Allahtan utanmazlar, devlet şeref ve haysiyetini ve vezirlerin hürmet ve riayetini bilmezler; bu ettiğiniz edepsizlik nedir? Ben pâdişah-ı îslâmm vekili ve veziri ve cümlenizin serdarı değil miyim? Benim cürmüm ve kusurum nedir ki bu eziyet ve hakarete müstahik oldum? Kâfire şatır gönderdi demişsiniz; tutulan satırı getirin göreyim; bu kadar zamandır dîn-i mübîn uğruna mal ve canımla sâyu hizmet etmiş emekdar vezir iken böyle fena ve ağır töhmeti bana nasıl isnat ve iftira edersiniz? Allahtan korkmaz mısınız ? A'day-ı dinime karşı şerefimi ayaklar altına aldınız; muhalif-i din olan milletlerden hiç bir zümre serdar ve zabitlerine bu resme ihanet ettikleri hiç duyulmuş mudur? Cümle malımı garet edip yine benden ulufe istersiz; bu ne gûna insafsızlık ve edebsizliktir" demiştir.

Bu^ısyanın muharriklerinden olan Sekbanbaşı Mahmud, işin vehametinden korkarak hem paşanın gönlünü almak ve hem de üzerindeki töhmeti sümek için serdarın ayağına kapanıp askerin bilmemezlik ve tehevvür ile bir iş yaptıklarını, şimdi pişman olduklarını ve af talep eylediklerini, hepsinin uğrunda can ve baş feda edeceklerine kefil olduğunu söylemiş, Hüseyin Paşa'nın ayaklarını Öperek gönlünü almıştı. Bu sırada yeniçeriler de paşaya yardımcı olacaklarını taahhüd etmişlerdi.[529]

Kadriye'nin İkinci Muhasarası

Serdar Hüseyin Paşa'nın teessürü zâü olunca Kandıyenın tekrar faaliyete geçti. Kaptan paşanın şehadeti sarası sebebiyle derya beyleri denizden yardam teklifinde bulundular ve" Siz metrise

---

[529] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/334-335

girerseniz biz de denizden size yardım ederiz'* dediler; bunun üzerine serdar askerin zabitlerini çağırarak :
— "Beni kâfirle müttehiddir dersiniz, siz kale almak isterseniz metrise hazır olun; kürekçi ve cenkçi yardımına muhtacız derseniz donanma gemilerinde olan kürekçiler dışarı çıkıp metrise beraber girerler ve gemiler de top nakline yardım ederler; bundan sonra Özür ve bahane istemem" deyince sekbanbaşı ve diğer asker kumandanları muhalefet edemeyip sipere girmeğe muvafakat ettiler ve hep birden metris'e girildi. Düşmanın yaptığı hücum muvaffakiyetle tardedildi ve tabyeler tekrar ele geçti. Lâğım ve humbaralardan çok zayiat veriliyordu. Hattâ askeri isyana tahrik etmiş olan Sekbanbaşı Mahmud Ağa, bir ayağını humbara kopardığından dolayı dört beş gün sonra öldü (1059 H. /1649 M.).[530]

Hüseyin Paşa’nın Şöhretine Hased

Ser<iar aleyhindeki propaganda İstanbul'a kadargitmişti; İstanbul'dan gelen bir fermanda yeniçeri-hasedlerden ve azaptan bin beşyüz kişinin İstanbul'a iadesi emrolunmuş ve yerlerine üç bin yeniçeri ve bin sipahi yazılmıştı; bu ferman ocak ağalarından Kör Hüseyin Ağa ile yollanmıştı. Serdar bu sırada bu kadar askerin metrisden çıkarılması diğerlerine de sirayet edeceğinden bahs ile tehirini istedi ise de fermana muhalefet edilemiyeceği söylendiğinden serdar bunu tatbike mecbur oldu. Fakat bu hal diğer askerlere de sirayet ederek bir gece elli birinci cemâat ortasının tamamı ve elli üçüncü cemâatin yarısı ve on dokuz ve otuz sekizinci bölüklerin efradı tamamen ve kırk birincinin de bir miktarı kaçmış olduklarından bunların orta zabitlerinden başka kimse kalmamıştı; fermanın tatbiki bu fena durumu meydana getirdiğinden serdarın bütün gayreti yeniden boşa gitmişti. Kör Hüseyin ocağa iade edilen askeri İstanbul'u götürdükten sonra sekbanbaşılık ile tekrar Girid'e geldi.
Serdar Hüseyin Paşa'nın şöhreti her tarafta çalkandığm-dan ocak ağaları buna hased edip bir vesile ile kendisini bertaraf etmek istiyorlardı; bu hususta Yezir-i âzam Kara Murad Paşa'yı da ikna etmişlerdi. Fakat Murad Paşa derhal serdar aleyhine harekete

[530] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/335

geçmedi. Serdarı Girid'&e sekbanbaşı iken tanıyan v< maiyyetinde bulunan vezir-i âzam, Girid'deki askerî kumandanlara mektuplar göndererek Hüseyin Paşa'nın askere eziyet edip etmediğini, mahlûl olan zeamet ve tımarlan müstahiklere verip vermediğini, Kandiye'nin zaptında tekâsül edip etmediğini ve askerin isyanı sebebinin onun sû-i tedbirinden ileri gelip gelmediğini sormuş; eğer vâki ise sicil ve hüccet edip gönderiniz demişti.

Serdar Hüseyin Paşa bu mektupların münderecatına vâkıJ olmuş, hizmetinin takdir edilmediğine teessüf etmiş, yeniçerilerin Gtrid'deki ağa ve zabitlerini Rumeli, Anadolu beylerbeği ve san-cakbeyleriyle alay beylerini davet ederek vaziyeti hepsine bildir dikten sonra :

— "Baka, ihtiyarlar ve gaza yoldaşları; benim sây u hizmette kusurum ve müstahik olmayana dirlik tevcih eylediğim var ise söylen; hak kelâmı ne ise diriğ etmeyin; dünya ve ahrette sizden de şehadet isterim" deyince hepsi birden :

— "Bizim bu adada üç dört senedir bulunmamız sizin görüp gözetmeniz sayesindedir. İllâ bu makule bir büyük kale muhasarasına iki, üç sene yaz ve kış oturup mütemadi surette harbe tahammül ne mümkündür? Biz sizden her veçhile hoşnuduz ve zerre kadar incindiğimiz yoktur. Düşen mamulleri kılıç ehli olanlara verip müstahik olmayanlara vermediniz, kale hususunda kusur etmediniz. Aramızda zuhur eden lâyıksız hareket dört seneden beri çekilen muhasara sıkıntısına tahammül edilemediğinden ve bıçak kemiğe dayandığındandır. Hakikat-i hal ne ise arzederiz" diye cevap verdiklerinden bu hususta tertip edilen mahzar ve hüccet îstanbuVa yollandı.

G^rit ordugâhının bu husustaki şehadeti Hüseyin Paşa aleyhdarlarını sükûta mecbur etti. Yoksa kendisine sû-i kasd muhakkaktı. 1059 şevvalinde (1649 ekim) gelen bir hatt-ı hümâyunla Kandiye muhasarasına ihtimam olunarak bir adım geri çekilinmemesi tavsiye olunuyor ve külliyetli asker yollanacağı bildiriliyordu. Fakat dört beş bin dinç asker gönderileceği lâfta kalıp ancak üçyüz yeniçeri, yetmiş seksen kadar sipah yani süvari gelmiş ve bu hal hem serdarı ve hem askeri yese düşürmüştü. Kandiye kumandanı gönderilen askerin dört yüz kişi bile olmadığını Sakız hıristiyanları vasıtasiyle haber aldığından müsterih olarak kaleden pervasızca çıkıp taarruz eylemekte idi.

Serdar Hüseyin Paşa Kandiye kalesine karşı iki, üç yerde kale bina edip yeni gelen askeri o kalelere koyup eski askere izin verirdi.[531]

Serdar Hüseyin Paşa'nın Mühim Bir Başarısı

1060 senesi şaban ayında (1650 ağustos) Türkler tarafından esir edilen General oğluyla Venedik-bir başarısı lilerin esir ettikleri Ayamavra beyinin mübadelesini ve diğer esirlerin de üçer yüz kuruş verilmek suretiyle serbest bırakılmalarını görüşmek üzere Kandiye kalesinden bir heyet gelmişti. Zahirî vazifesi bu olan hey'etin asü maksadı vaziyeti tecessüs ederek ona göre taarruza geçmekti. Serdar Hüseyin Paşa, bu hey'eti merasimle kabul ederek tekliflerini dinledikten sonra :

— "Biz ceneral oğlunu salıvermeyiz; Ayamavra beyinin de salıverilmesi kat'iyyen muradımız değildir. Bizden esir olanlardan dolayı hatırımız kırılmaz. Zira biz buraya Allah için gaza niyetine gelmişiz; şehid ve esir olanların ecirleri Allah üzerindedir; eğer kaleyi teslim ile adadan tamamen el çekerseniz size aman verip yerlerinize götürürüz; başka türlü anlaşmak mümkün değildir" sözleriyle, onları geri döndürdü.

Bundan sonra bir gece orduya baskın yapmak üzere hazırlanan Venedik plânı elinde olarak baskın gecesi kaçıp serdara iltica eden biri tarafından vaziyet haber verildiğinden Hüseyin Paşa ona göre hazırlandı; serdar askeri iki bölük edip sağa ve sola ayırdı ve asıl kuvvetlerin bulundukları yeri boş bıraktı. Gece düşma"n bu boşluğa hücum ederek Türk kuvvetlerinin arasına düşürüldü ve gerilerini de Hüseyin Paşa çevirdi. Kalenin iki kapısından çıkan düşman kuvveti on bin kadardı. Pusudan çıkan Hüseyin Paşa ile sekban başı iki ateş arasında kalan Kandiye kuvvetlerini üçyüzü hariç olmak üzere tamamen imha ettiler; Hüseyin Paşa düşman kellesinden kule yaparak bu büyük muvaffakiyeti düşmanlarına gösterdi (16 şaban 1060 / 14 ağustos 1650).

Hüseyin Paşa yalnız Kandiye muhasarasiyle meşgul olmayıp sevkettiği bölükler vasıtasiyle adanın diğer yerlerindeki ufak kale ve palangaları da alıyordu; fakat asıl iş adanın merkezi olan Kandiye kalesi idi;

[531] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/336-337

halbuki ne istenilen asker ve ne harp levazımı ve hattâ askerin ulufesi yarı yarıya olsun gönderilemi-yordu; bu yüzden Girit işi uzuyor ve buna mukabil düşman daimî surette takviye kıt'aları alıyordu.

Bu haller dolayısiyle 1066 H. / 1656 M. senesinde Kandiye muhasarasındaki askerler tarafından hükümete gönderilen feryad-nâmede : "Bu tarafın ahvali perişandır; kuvvet azdır, maaşımızı vakit ve zamaniyle alamadığımızdan durumumuz fenadır, düşmandan kale almak değil alınanları da muhafaza etmeğe kuvvet ve kudretimiz kalmamıştır; eğer bu yıl vezir-i âzam umum yeniçeri ve sipah ile gelirse ada tamamen alınır, aksi takdirde muhafaza dan el çekerek aman ile kaleleri düşmana teslim edeceğiz" deniliyordu.

Bu kât'î müracaat üzerine pâdişâh huzurıyıe u^ madi görüşüldü. Herkes bir türlü söyleyip işi uzattılar; geceleri vezirlerin konaklanndaki görüşmelerden de esaslı bir netice hasıl olmadı; en son eski Vezir-i âzam Siyavüş Paşa'nm serdarhkla Girid'e gidip Hüseyin Paşa'nm da kaptan-ı deryalığına karar verildi; fakat bu da hâdiseler sebebiyle fi'le çıkamadı.[532]

Hüseyin Paşanın Saderette Daveti

Yine 1656 senesinde Vezir-i âzam Malatyalı Süleyman Paşa nın azli tekarrur edince yerine Girid serdarı Hüseyin Paşa'nm getirilmesine karar verilerek kapıcılar kethüdası vasıtasiyle mühr-i hümayun gönderildi ve Hüseyin Paşa gelinceye kadar sadaret kaymakamlığına Zurnazen Mustafa Paşa tayin edildi. Fakat aralarındaki malûm hâdise sebebiyle Hüseyin Paşa'dan korkan Mustafa Paşa, bir yolunu bulup kendisini vezir-i âzam-hğa tayin ettirdi ise de bu sırada çıkan meşhur Çmar Vakıası yüzünden dört saat sonra isyan eden askerin kendisini istememeleri sebebiyle azlolunarak yerine Siyavüş Paşa ikinci defa veziriazam oldu.[533]

Girit'teki Tehlikeli Durum

Bu sene de Girid işi büsbütün fenalaşmıştır. Çünkü şöyle böyle Girid'e

---

[532] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/337-339
[533] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/339

asker ve mühimmat götürmekte olan Kenan Paşa kumandasındaki donanmamız, boğaz Önünde pek feci surette mağlûp olmuş evvelâ Bozcaada ve sonra da Limni adası elden çıkmıştı. Böylece, değil Girid'e yardım, tstanbuVvm müdafaa vaziyeti bile zorlaşmış ve bir panik başlamıştı.

Osmanlı donanmasının yenilmesinden artık Giritfe yardım yapılamıyac ağından dolayı cesaretlenen Kandiye kalesindeki Venedik kuvvetleri aldıkları yirmi bin kişilik bir yardımla kara ve denizden ansızın taarruza geçmiştler. Fakat gazi serdarın bizzat mukavemeti ve bilhassa meşhur Katırcıoğlu Mehmed Paşa'nm fevkalâde cesaret ve manevrası sayesinde dört beş saat süren muharebede düşman yarı kuvvetini kaybederek kaleye çekilmiştir ,1067 rebîulâhır / 1657 ocak). Bu muvaffakiyetten beş buçuk ay evvel sadr-ı âzam değişerek Boynueğri Mehmed Paşa'mn vrine Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olmuştu.[534]

Köprülü'nün Hüseyin Paş'yı İstirkabı

Serdar Deli Hüseyin Paşa gibi şöhret sahibi bir veziri, yeni Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa istirkap ediyordu; serdarın Girid'de yokluk içindeki başarıları, Kandiye kalesinden başka hemen bütün adayı elde etmesi ve bundan dolayı Sultan Mehmed'in kendisine temayülü sebebiyle iki defa onu vezir-i âzam yapmak istemesi gibi haller Koca Köprülüyü kıskandırmış ve bu hal Hüseyin Paş^ı için bir tehlike teşkil etmişti.

Köprülü Mehmed Paşa ilk muvaffakiyetlerini müteakip şöhretine hased ederek sadarete getirilmesinden korkduğu Hüseyin Paşa'nm hakkından gelmek isteyerek 28 recep 1068'de (1 mayıs 1658) serdarlıktan azledip katletmek üzere bostancı hasekisi*Ib rahim Ağa vasıtasiyle o sırada padişahın bulunduğu Edirne'ye davet ile yerine İstanbul kaymakamı Kör Hüseyin Paşa'yı tayin ettirdi.

Köprülü, Deli Hüseyin Paşa'nm mezalimini pâdişâha arzederek bu kadar senede bu kadar bin akçe ve mühimmat gönderildi; kendisi para biriktirmekle meşgul olup bir iş görmedi ve daha buna benzer aleyhinde epi veriştirip tarihî hakikatlere aykırı olan sözlerle genç

[534] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/339

hükümdarı Hüseyin Paşa aleyhine tahrik etti. Fakat Hüseyin Paşa baltacılıktan çıkma olduğu için gerek Dar-üs-saâde ağası Solak Mehmed Ağa'nın-ki Köprülü onu oğulluğu olarak kabul etmişti - ve gerek Reis-ül-küttap Şamîzâde ile valide sultanın müdahaleleleriyle Hüseyin Paşa ölümden kurtuldu; hattâ bunlar :

-— "Bu kadar zamandır Girit gibi bir cezirede hizmeti sebk eden namdar bir vezir ne töhmetle katlolunsun? Katli mucip bir töhmeti varsa fetva alınıp Öyle hakkından gelinsin" diye Hüseyin Paşa'yı müdafaa eylediler. Köprülü ayak basıp "Zâlimdir" dedi ise de müdafaa edenler :

— "Şikâyetçileri yok, böyle hafif sebeplerle öldürülse halk gareze hamlederler; hakkında söylenen sözler isbat olunmak lâzım olup sabit olursa fetva alınmak icap eder" diye Köprülü'nün sözlerini reddettiler.

Köprülü Mehmed Paşa dediğini yaptırmak isteyerek Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi'den Hüseyin Paşa'nın katli hakkında fetva istedi ise de o da katli mucip bir suçu olmadığını Şemizâde Mehmed Efendi vasıtasiyle ve gayet tatlı dil ile vezir-i azama bildirildi ve böyle namdar bir vezirin katlinde mahzurlar vardır; kendisine bir mansib verilsin şiddeti sebebiyle bir zulüm yapar ve şikâyetçileri gelerek katlolunur diye tavsiyede bulundu. Köprülü Mehmed Paşa Şeyhülislâmın itirazlarını mimlemekle beraber tavsiyesini kabul etti.[535]

Hüseyin Paşa'nın Son Memuriyeti

1068 şevval (1658 temmuz)'de Hüseyin Paşa Paşanın son Edirne'ye gelip pâdişâh tarafından kabul olunarak memuriyetleri kaptan-ı deryalığa tayin edildi. Köprülü, bunun deryabeyleri ve adalardan para almak sevdasına düşerek bu suretle hakkından geleceğini tahmin etmişti. Halbuki Hüseyin Paşa'ya arka olan dâr-üs-saâde ağasiyle diğer kapı yoldaşları kendisine gizlice haber gönderip "Olmaya ki, derya beylerinden, tersaneden ve adadan bir şey alasın, bin canın olsa birini kurtaramazsın" diye vezir-i âzamin, aleyhindeki kasdını bildirdiler.

Filhakika Hüseyin Paşa böyle bir hale teşebbüs etmediği gibi hattâ derya beylerinin âdet üzere veregeldikleri, köle, saat, çuha, kumaş, ehram makulesi mutad olan hediyeleri de almadı. Köprülü bu

[535] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/340-341

tertibinde muvaffak olamayınca 1069 rebîulevvel / 1658 kasımda Hüseyin Paşa'yı kaptanlıktan alarak Rumeli beylerbeyiliğine nakleyledi.

Hüseyin Paşa kaptanlığında GincFtlç tedarik ettiği para ile idare olundu; Rumeli'ye nakledildikten sonra parası tükendiğinden maiyyetindeki levendlerin ulûfesiyle diğer bazı masarifine medar olmak üzere zahire baha namiyle zenginlerden bir miktar para toplaması ve onları sıkıştırması sebebiyle vezir-i âzamin eline fırsat geçti. Rivayete göre Köprülü Mehmed Paşa Filibe Kadısı Süleyman Efendi'ye gizlice adam gönderip Hüseyin Paşa'nın mezalimi var ise arz-ı mahzarla şikâyetçilerinin İstan-buVa gönderilmesini yazmış ve o da göndermişti.[536]

Hüseyin Paşa'nın Katli

Abaza Hasan Paşa isyanını bertaraf eden Köprülü Mehmed Paşa artık tamamen serbest kalarak Hüseyin Paşa'nın hakkından gelmeğe karar verdi ve onu tatlı dilli ve iltifatı havi bir emirle îstan-buVa. davet etti, geldiği zaman güler yüz gösterip kürk giydirdi

ve o gece padişahı görüp Hüseyin Paşa aleyhindeki şikâyet mahzarlarını arz ile katline müsaade aldı. Ertesi günü saraya davet edilen Hüseyin Paşa'ya Sultan Mehmed: On beş sene Girifte serdar olup her sene hazineden giden bu kadar bin kesenin onda birini mahalline sarfetmediğinden, hizmetin muattal kaldığından, Kandiye'nin alınması pek yakın iken ihmal ve müsamaha ettiğinden ve emekdarlığına binaen, kendisi hakkında takibat yapılmayıp şimdi de Rumelinde celb-i mâle başladığından dolayı kendisine itab edince; Hüseyin Paşa kendisini müdafaa edebilecek taiâkati olmadığı için bu ithamlar karşısında :

— "Bana edenleri Allaha havale eyledim; beni çoktan öldürtmek isterlerdi; bu arz-ı mahzarları ısmarlayıp getirttiler" diye Köpriîlü'nün tertibatını îma ettiyse de dinlenmeyip hapsolun-mak üzere Yedikule'ye gönderildi. Kendisini kurtarmak isteyenlerin ricaları fayda vermedi; hapsinden iki gün sonra boğulmak suretiyle öldürüldü (3 rebiulâhır 1069 ve 1658 araJık). Kabri Yedikule'de Yaldızlıkapı

[536] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/341

(Mücevherkapı) bahçesindedir. III. Ah-med'in kızı Saliha Sultan'ın ilk zevci Sarı Mustafa Paşa bunun oğludur; Hanyo, Retmo ve tmadiye'de cami ve mektepleri vardır. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye'yi aldıktan sonra camie tahvil ettirdiği müteaddit kiliselerden birini de Deli Hüseyin Paşa adına camie çevirmek kadirşinaslığında bulunmuştur.

Şehadeti münasebetiyle Deli Hüseyin Paşa ağzından bir türkü
Benimle Girit'te olan gaziler Bu imiş alnımda yazılan yazı Cenk içinde uyanırım ben böyle Bin yedi yüz küffar kestim elimle Ben gittim hünkârım sen binler yaşa Birgün lâzım olur Hüseyin Paşa Uğrarsa kabrime eğer yolunuz Şehitler, gaziler kaldım yalunuz
Elveda gaziler unutman bizi Elveda gaziler unutman bizi Şehitlik isterdim kendi dilimle Elveda gaziler unutman bizi Devlete hıyanet etmedim hâşİ Elveda gaziler unutman bizi Hüseyin Paşa'ya fatiha kılınız Elveda gaziler unutman bizi.[537]

SOFÎYYE RİCALİ VE KADI-ZÂDELÎLER

Türkiye'deki Tarikatler Hakkında Bir İcmal

XV, yüzyıl ortalarından itibaren tasavvuf cerayaları

Osmanlı talihinin birinci cildinde ondördüncü yüzyılın ikinci yarısından onbeşıncı yüzyılın ortalanna kadar Osmanlılar zamanındaki tasavvuf cereyanlarmdan bahsetmiştik. Onbeşinci yüzyıldan İtibaren bilhassa tedrisi tasavvuf dediğimiz ilmî tasavvuf daha kuvvetli olarak yayılmağa başlamış, hududun genişlemesi nisbetinde muhtelif tarikat zümreleri Osmanlı mem-leketleriöde yer alarak âyîn ve tarikatlerini neşretmeğe başlamışlardır.
Onbeşinci yüzyılın ikinci yarısından onaltmcı yüzyıl ortalarına kadar AnkarcCh. Hacı Bayram-ı Velî halifelerinden Ak Şemşeddin namiyle maruf Mehmed bin Hamza ile Vefa mahlâsiyle meşhur Konycfh. Şeyh Muslihüddin Mustafa ve Çelebi Halife denilen Cemalüddin Aks ar ay î, Sünbül Sinan, Merkez Muslihüddin, İbrahim Gülşenî, Ümmî Sinan, Şaban-ı Velî gibi muhtelif tarikat erbabı oları arif zatlar kendi

[537] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/341-342

tarikatlerini neşrederlerken bu tarikatlerden herhangi birisine intisap ederek vahdet-i vücut felsefesini neşreden Melâmiyye ricali de görülmektedir.

Osmanlı memleketlerindeki bu bir asırlık fikrî hayat - adedi mahdut bazı âlimler müstesna olarak - daha sonraki onyedinci yüzyıla nisbetle serbest olduğu için tarikat erbabının neşriyatına karşı iki taraf arasındaki münakaşa fikir ihtilâfından ibaret kalmakta idi; zaten tarikatleri doğuran sebeplerden birisi de meşrep, meslek ve düşünceler arasındaki fikir ihtilâfları olduğundan buralara intisap edenler de yine aynı meslek ve meşrepteki insanlardı.

Onbeşinci yüzyıl ortalariyle onaltıncı yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı ülkelerinde en çok yayılan tarikat Şirvanlı Ş eyh Yahya'ya mensup Halvetiye tarikatı olup Sünbüliyye, Gülşeniyye, Şem-siyye \e Ahmediyye ve saire gibi muhtelif kollar halinde genişleyerek devam etmiştir[538] Mevlâna Celâlüddin Rumî'ye mensup olan Mevlevîlik ondördüncü asnn ilk yarısından itibaren Anadolu'da, yayılmağa başlayıp Osmanlı devletinin kuruluşundan sonra onun hudutları içinde de yayılmıştır.

Osmanlı memleketlerinde ilk yayılan tarikatlerden Nûrbah-şiyye tarikati[539], Yıldırım Bayezid'e damat olan Emîr Sultan denilen Şemseddin Mehmed bin Ali El-Hasan El-Buharî vasıta-siyle Bursa'da kurulmuş ise de kendisinden sonra çok devam etmemiş "ve iki nesil sonra münkariz olmuştur.

Bundan başka Hacı Bayram Velfye mensup Bayramiyye tarikati de bilhassa Melâmiyye, Şemsiyye, Celvetiyye olarak müteaddit kollar ve o kollarda bir takım şubelere ayrılmak suretinde devam etmiştir. Bunlardan sonra Osmanb hudutlarının Basra, Mısır taraflarına kadar genişlemesi Irak, Suriye ve Mısır'da intişar etmiş olan tarikatlerin de Anadolu ve Rumeli'de yayılmalarını mucip olmuştur ki Kadiri, Rifaî tarikatleri bunun önünde gel-

[538] Halvetiyye tarikatinin kurucusu Şeyh Ömer Ekmeleddin olup bir çok yerlere halife göndermek suretiyle bu tarikati her tarafa yayan pîr-i sâni yani bu tarikatin ikinci pîri sayılan Seyyid Yahyay-i Şirvanî (vefatı 869 H./1464 M.) dir. Osmanlı memleketlerinde Halvetiyye tarikati Şirvanfnin Pîr Mehmed Erzincanî, Ömer Ruşenî, Alâüddin Rumî ve Habib Karamanı vasıta-lariyle yayılmıştır. îstanbuVâa Koca Msutafa Paşa'nın yaptırdığı tekke Pîr Mehmed Erzincanî halifesi Cemalüddin Aksarayî için yapılıp daha sonra buraya Sünbül Sinan Efendi şeyh olmuştur.

[539] Nûr bahşiyye tarikati Necmeddin Kübra'ya (vefatı 618 H. / 1221 M.) mensup Kübreviyye tarikatinin bir şubesidi

mektedir [540].

Bu muhtelif tarikat zümrelerinin şeyhleri bulundukları şehir ve kasabalarda ve devlet merkezinde hükümet işlerine karışmayarak kendi âlemlerinde zikr, sohbet ve bazılarına verilen büyük camilerin kürsü şeyhlikleriyle ve va'z ve nasihatle halkın irşadiyle uğraşırlardı. Bu asırlarda gelen şeyhlerin hemen hepsi hem şer'î ve hem tasavvuf! ilimlerde malûmat sahibi oldukları gibi arala rında şair, musikişinas olanlar da vardı.[541]

Ak Şemseddin Mehmed Bin Hamsa

Hacı Bayram Velî halifelerinden olan bu zat istanbul fethinde bulunarak pâdişâhı bu feth teşvik etmiştir. Daha sonra memleketi olan Göynüfc'e çekilen Ak Şemseddin 863 H. /1459 M. d orada vefat etmiştir. Bayramiyye tarikati şubelerinden Şemsiyye tarikatı buna mensuptur. Ak Şemseddin'in tasavvuftan (Risale-i nur), (Hall-i müşkilât)^ ve Maddet-ül-Hayat ismiyle de tıbtan bazı tecrübeleri havi eseri vardır.[542]

Muslihuddin Vefa

Fatih ve II. Bayezid devirlerinde Konyalı Şeyh Muslihuddin Vefa'nın istanbul'da, hâlâ ismine mensup mahallesindeki tekkesi münevverlerin toplandığı bir yerdi. Kendisi Zeyneddin Hâfî'ye mensup Zeyniyye tarikatinden olup Burscfâa medfun Abdüllatif Mak-desî'den (Vefatı 856 H. /1452 M.) hüâfet almıştır. Şeyh Vefa tekkesi (Tezarruat) sahibi Sinan Paşa ile Molla Lütfi, Bursalı Hocazâde, Zenbilli Ali Efendi, Şair Balıkesirli Zatî ve sair münevverler buranın müdavimi idiler; zamanında büyük bir hürmete mazhar olan Şeyh Vefa, 896 H. /1491 M. de vefat ettiği vakit cenaze namazında bizzat II. Bayezid de bulunmuş ve kefenini açarak yüzünü öpmüştür.(Evrad-ı Vefa) (Makam-ı

[540] Rifaiyye ve Kadiriye tarikatleri daha on dördüncü asır sonlariyle onbeşinci asrın ilk yansında Anadolu'da vardı. Bizim metindeki mütaleamız bu tarikatlerin onaltıncı asnn sonlarında bile diğer tarikatlere nazaran inkişaf edememeleridir. Kadirîlik Eşref-i Rumî (Ahdullah-ı Rumî) ile Osmanlı ülkesine girmiş fakat diğerleri gibi süratle yayılamıyarak ancak onyedinci yüzyılda Tos-ya'li İsmail Rumî'den (vefatı 1041 H. / 1631 M.) itibaren taanımüme başlamıştır.

[541] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/343-345

[542] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/345

sülük), (Sâz-ı irfan) ve kozmografya-daıı İstanbuVnn tul ve arzına göre tertip ettiği Ruznâme-i Vefa isimli eserleri vardır.[543]

Osmanlı Memleketlerinde Tarikatlarını Neşreden Halvetiyye Büyükleri

Bunlardan birincisi Çelebi Halife diye şöhret bulan Cemaiüddin Halveti[544] ile Cemaleddin lshak Karamanı2[545]ve Sünbüliyye tarikati pîri Sinanüddin Sünbül Sinan[546] ve Halvetiyye' nin Qnişeniyye şubesini kuran Diyarbakırlı îbrahim Gülşenî[547] ve Sinaniyye şubesi kurucusu İbrahim Ümmi Sinan[548] ve bunun halifesi Seyid Seyfullah[549]onaltıncı asırda gelmiş olan Halvetiyye tarikati ulularından

---

[543] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/345

[544] Cemal-i Halveti aslen Karaman'h. bir ailedendir. Yahyay-î Şirva-nî'nin halifesi Erzincanlı Pir MehmedMen hilâfet almış ve Amasya'da bulunurken II. Bayezid'in cülusu üzerine îstanbuVa gelmiş ve sonrza Hicaz'a gitmiştir. Yirmiden fazla ilmî eseri vardır. Vefatı 899 veya 912 hicret senesinde (1494 veya 1506)Mir.

[545] Bu da Karaman'h. olup Habib-i Karamanî'nin halifesidir; vezir-i âzam Pirî Mehmed Paşa'nın İstanbul'da yaptırdığı tekkesinde şeyhlik etmiştir Vefatı 923 H. / 1517 M. de ve kabri Haliçteki Süf/üce'dedir; müteaddit eserlerinden biri olan Vahdet-i Vücud risalesi esbak Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi tarafından tercüme olunmuştur.

[546] Sünbül Sinan Efendi Merzi/bn'ludur; hem zahir, hem bâtın ilimle-lerinde âlimdir. Çelebi Halife, yani Cemaleddin Haîvetî'den hilâfet alıp şeyhine damat olmuştur. Şeyhinin hacda vefatı üzerine yerine Koca Mustafa Paşa tekkesine şeyh olmuş ve vefatı tarihi olan 936 H./1529 M. senesine kadar şeyhlik etmiştir. Tasavvufî üç beyti:
Ezelden aşk oduna yâna geldim Saray-ı vahdet olmuşken makamım Çü birdir Sünbülî mârufu arif
Anın çün tâ ebed mestâne geldim. Bu keseret âlemin seyrâne geldim. Edip dâva deme irfana geldim.

[547] Diyarbakırlı olan İbrahim Gülşenî, Aydın'k Ömer Ruşenî halifelerinden olup Mesneviye nazire olarak Ma'nevî ismiyle farsca manzum kırk bin beyitlik bir eseri vardır. Bundan başka arifane risaleleri de görülüyor. Gülşenî 940 şevval H. / 1534 nisan M. senesinde Mısır'da vefat etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'ın vezir-i âzami meşhur İbrahim Paşa bunun hakkında bazı münasebetsiz isnadlarda bulunarak kendisini İstanbul'a getirtmiştir. Bunun üzerine pâdişâhın emriyle iptida İbn-i Kemal bununla görüşmüş zahir ve bâtındaki ilim ve irfanına hayran kalıp keyfiyeti padişaha arzetmiş ve sonra bizzat Sultan Süleyman tarafından kabul olunarak kendisine karşı yapılan hatadan dolayı özür dilemiştir (Âlî tarihi, basılmamış ikinci cilt, varak 9 ve 10).

[548] İbrahim Ümmî Sinan Bursa'h veya Pizrerc'Iidir. Babasının adı Ab-durrahman olup İstanbul'da tahsil görmüş, Konya'ya giderek Habib Kara-manî'ye intisap eylemiş, sonra Halvetiyye tarikatinin orta kolunu kuran Yiğitbaşı Şeyh Ahmed Efendi'den hilâfet alarak İstanbul'da Şehremini taraflarındaki tekkesinde şeyhlik etmiştir. 958 veya 976 (1551 veya 1568) tarihinde vefat edip JSyup'ta Olukbayır tarafında halifesi Nasuhi Efendi tekkesinde medfundur.
Erenlerin sohbeti ele giresi değil İkrar ile gelenler mahrum kalası değil
İkrar gelerek bir ere bakıcak didar göre Sarraf gerek cevhere nadan hilesi değil Vmmî Sinan yol ayan oîupdur belli beyan Dervişlik yolu hemen tac-u hırkası değil ilâhisi bunun olup bestelenmiştir,

[549] Ümmî Sinan'ın en değerli halifelerindendir. Seyyid Seyfhllah, kihar-ı meşayihten Seyyid Nizameddin'in oğludur; bir hayli arifane risaleleri olup külliyat halinde basılmıştır.
Bu âşık bir bahr-i ummandır Buna hadd ü kenar olmaz
Delilim sırr-ı Kurbandır Bunu bilende âr olmaz.
meşHur ilâhisini bazı zevat şerh etmişlerdir.

idiler.[550]

Melamiler

Bu tarıkatler arasında münhasıran vahdet-ı vucud akidesini neşreden Bayramıyye tarikatının şeyh Ömer Sıkkın (Bıçakçı ömer)'e bağlı bir kolu vardır. Bu, XV. yüzyıl ortalarından XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı memleketlerindeki Melâmiyye-i Bayramiyye arifleri arasında Şeyh Ömer Sikkîn'in yâni Bıçakçı Ömer'in halifelerinden Ayaş'h Bünyamin (vefatı 926 H. /1520 M.) ile onun halifesi Pîr Ali Aksarayî (vefatı 945 H. /1538 M.) ve bunun oğlu olup 935 H. / 1529 M. de şeriate mugayir söz sarf ettiğinden dolayı Çivizâde'-nin fetvasiyle öldürülen ve oğlan Şeyh denilen Şeyh İsmail ve yine Pîr Ali Aksarayî halifelerinden Ahmed Sarban yani Deveci Ahmed (vefatı 952 H. / 1545 M.) ve onun da halifesi Ankaralı Hüsamüddin (vefatı 964 H. / 1557 M.) ve Hüsa-müddin'in halifesi olup akidesinin şeriate aykırı olmasından dolayı 980 H. / 1572 M. de îstanbuV&a katlolunan Hamza, Bayra-miyye-i Melâmiyye'mn meşhurlarındandır. Bu Melâmiyye ricali ile şeriat uleması arasında fikir ve görüş noktasından ihtilâf olup bunların felsefe ve akideleri cahil halkı şaşırtıp dalâlete düşürebileceği için esas dinî akideleri muhafaza ile mükellef olan âlimler bunlardan fikirlerini meydana vuranlardan bazılarını îdam ve bazıjarını da haps ettirmişlerdir. Melâmîlerin tarikatleri esas sohbet üzerine olup diğer tari-katler gibi tac ve hırkaları, yani muayyen kıyafetleri yoktur. Şeyh-i Ekber Muhy iddin Arabi'nin Fusus-ül-hikem'i ve onun esası olan vahdet-i vücûd felsefesi bunların umdelerindendir. Melâmî Hamzavilerde bilhassa Samavnah Şeyh Bedreddin'in tesiri vardır.[551]

Osmanlı Hükümdarlarının Tarikat Erbabına Hürmetleri

Osmanlı pâdişahlariyle devlet adamları tarikat erbabına karşı lâzım gelen hürmeti fazlasiyle yapmışlar, namlarına tekkeler açtırıp vakıflar yaptırmışlardır. Padişahlar sefere giderken onlardan bazılarından gaza

[550] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/346
[551] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/347-348

kılıcını kuşanmışlar ve bazı şeyh ve müridlerini teberrüken beraberlerinde sefere götürmüşlerdir. II. Sultan Murad sefere giderken Emîr Şemseddin Buharî'den kılıç kuşandığı gibi[552] yine aynı hükümdar seferlerinde tarikat erbabı cepheye götürmüştür. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul fethinde Hacı Bayram Velî halifelerinden Ak Şemseddin ile Akbıyık bulunmuşlardır; Yavuz Sultan Selim mutasavvıf ve arif bir hükümdar olup Mısır seferinde Muhyiddin Arabi'ye karşı yüksek hürmeti sebebiyle onun türbesini ihya ile cami ve imaret yaptırmış ve bu seferden avdette bazı mutasavvıf zatlarla görüşmüştür. Kanunî Sultan Süleyman'ın seferlerinde de bazı şeyhlerin müridleriyle beraber bulundukları görülüyor; bu padişahın son seferi olan Sigetvar'da İstanbul şeyhlerinden Nureddinzâde Şeyh Muslihüddin Efendi de bulunmuş ve padişahın vefatından sonra cenazesini İstanbul'a getirmiştir[553]. III. Sultan Mehmed 1004 H. / 1596 M. de Eğri seferine giderken Sivas'ta, bulunup irfan ve fazileti İstanbul'da duyulmuş olan Şemseddin Ahmed Sivasî'yi İstanbul'a davet ederek beraberinde muharebeye götürmüş ve avdette İstanbul'da alıkoymak istemişse de şeyhin ihtiyarlığına mebnî Sivas'a dönmesine müsaade etmiştir[554]. Filhakika Şemseddin Sivasî memleketine döndükten az sonra 1006 H. / 1598 M. de vefat etmiştir. Yine aynı hükümdar Şemseddin Sivasî'nin birader zadesi ve halifesi olup fazl ve kemali İstanbul*a. kadar yayılan Abdülme-cîd Şeyhî Efendi'yi bir hatt-ı hümâyunla İstanbul'a, getirtmiş[555] ve gelir gelmez kendisine Çarşanba'da Mehmed Ağa'nın yaptırdığı tekkenin şeyhliğini

---

[552] Mecdi Efendi Şakayik tercümesi, s. 76.

[553] Nureddin zade aslen Filibe köylerinden olup meşhur Fusûs-ül-Hikem isimli Muhyiddin Arabi'nin eserim tercüme eden Sofya1}! Bâli Efendi'den (vefatı 960 H. /1553 M.) hilâfet almıştır. Müridlerinin çokluğu sebebiyle isyan edeceği hükümete haber verildiğinden bunu haber alan Şeyh Muslihüddin derhal istanbuVa gelerek Ebüssuûd Efendi ile görüşmüş fazilet ve kemaliyle Ebüssuûd'un takdirini kazanmış ve kendisine Küçük Ayasofya dergâhı verilmiştir. Sokullu Mehmed Paşa buna intisap etmiştir. Vefatı 981 H. / 1573 M. senesindedir.

[554] Şemseddin Sivasî aslen Zile'li olup Kara Şems diye meşhurdur. Abdülmecid Şirvânî'den hilâfet alıp Sivas'ta Beylerbeyi bulunan Hasan Paşa'nın meydan camii denilen camiin yanında sonradan yaptırılmış olan türbede medfundur, Şemseddin Sivasî Efendi 1006 H. /1598 M. de seksen yaşında vefat etmiştir. Bir hayli eseri ve divanı vardır. Biraderi Muharrem Efendi, Molla Câmi'nîn Kâfiye'sini şerhetmiş ve bunun oğlu Abdülmecid Efendi amcası Şemseddin Sivasî'den hilâfet almıştır. Ahfadı zamanımıza kadar gelmiştir

[555] Faziletlû ve kerametlû Abdülmecid Sivasî Efendi merhum aminim Şemseddin Efendi'nin Eğri seferinde refakatinden zahiren ve bâtınen çok menâfi müşahede etmişizdir, baderrucû Dar-üs-saltanada ikametlerin murat etmiştim; pirliği özr-ü kavi olmağın icazet vermiştim. Hâlâ seni kavlen ve filen ve vasfen ona müşabehet-i tamme ile müşabehetin olduğu mesmûum olmağın derunumuz-dan meyl-i tam etmişizdir. Hatt-ı şerifim vusulünde Dâr-üs-aaltanaya bicret etmek emrim olmuştur; ihmal olunmaya."

vermiştir.[556]

Tarikatlerde Zikr Usûlü

Tarikatler deveranı, kıyamı, kuudî olup bir de semâ denilen Mevlevîlere mahsus olarak - hem mihver ve hem mahrek üzerinde dönmek olmak üzere - bir zikr usulü daha vardı. Halvetîlerle Kadiriler devr yaparak Rifaîler ayakta durdukları yerde, Nakşibendîler oturarak zikrederlerdi; Bektaşîler ile ftlelâmîler de ise esas sohbet üzerine olduğundan bunlar yukarıdaki üç zümreden birine dahi değillerdi. Mamafih bilhassa Melâmiler herhangi bir tarikate girerlerdi. Tarikatlerde bu zikr tarzlarını burada basit olarak kaydetmekten maksadım, daha sonra, yani XVII. asırda tarikat erbabı ile Kadı-zâdeli veya Fakılar denilen zümre arasındaki münakaşadan dolayıdır; tarikatlerdeki devir ve raksın haram olduğu hakkında îbn-i Kemal ve Ebüsuûd Efendilerin de fetvaları varsa da bunların zamanında tarikat erbabına dokunulmamış ve bu fetvalara karşı da deveranı olan sofiyye ricali devr suretiyle Zikrullahın meşru olduğuna dair müteaddit eserler yazarak bunlara cevap vermişler ve Mevleviyye ricali de semâm haram olmadığını ispat eden risaleler kaleme almışlardır [557].

XVII. Asırdaki Tasavvuf Cereyanları

Bu Asırdaki Bazı Yüksek Mutasavvıflar

Bu XVII. asırda sofiyye ricaline karşı müthiş bazı yüksek hasım olarak bir vaiz sınıfı görüyoruz; vaızla-mutaaavvıflur riyle avamı okşayan bu zümre ile münevverlere hitap eden mutasavvıflar arasında bir zamanlar kitaplar ve risalelerle yapılan ilmî münakaşa bu asır ortalarına doğn* tstanbuV&a. fi'lî, mücadeleci ve ihtilâlci bir mahiyet arzedi-yordu. Fikrî mücadelenin silâha sarılıp kıtale varacak dereceye

---

[556] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/348-349

[557] Deveran ve semâhn meşru olduğuna dair Sünbül Sinan'ın Tahkikiyyev Rüsuhî İsmail D e de'nin Hüccet-üs-semâ adlı eserleri ve merkez efendi halifelerinden Çavdar şeyhî Beşir Efendi'nin yine bu vadide bir risalesi ve yüksek âlim ve mutasavvıf şeyh Abdül-ahad Nuri Efendi'nin"Risale fî beyan-ı deveran-is-sofiyye" isimli telifi ve yine bunlar gibi Dördüncü Mehmed zamanındaki Halvetiyye şeyhlerinden Niksar'a İbrahim Efendi ile Tatar imam Kefeli Feyzî Efendi'nin risalesi vardır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/349-350

gelmesinde hükümetin aczi ve saraya mensup veya sarayda vazife gören bazı cahil ağaların vâızlann teşvikleriyle Sofiyye ricaline düşman olmalarının tesiri vardır.
Biz bu bahsi daha sonraki Kadı-zâdeliler kısmına bırakarak bu onyedinci asırda yetişmiş olan belli başlı mutasavvıf şahsiyetlere geçeceğiz.

Onyedinci asırda sofiyye ricali arasında Tekke şeyhi olarak Halvetiyye tarikatinin Şemsiyye kolundan Abdülmecid Şeyhî[558] ve Bayramiyye tarikatinin Ceîvetiyye kolundan Aziz Mahmu Hüdâî[559] Efendi'lerle Abdülmecid Efendi'niu halifesi Abdül-ahad Nuri Efendi[560] ve Sohbet-nâme sahibi tasavvufî sohbetleri halifesi Sun'ullah Gaybî tarafından kaleme alınan Oğlanlar şeyhi İbrahim Efendi [561]ve Halvetiyye tarilçatminRama-zaniyye şubesi müessisi Şeyh Ramazan Mahfî[562]

---

[558] Abdülmecid Şeyhî Efendi, amcası Şemseddin Sivasî'den sonra Sivas'ta şeyh iken, Üçüncü Sultan Mehmed'in daveti üzerine İstanbul'a gelerek Çarşanba'da Mehmed Ağa tekkesinde şeyhlik etmiş ve yetmiş sekiz yaşında iken 1049 H. / 1639 M. de vefat ederek Eyup'ta Nişancı mahallesinde kendisine temlik olunan bahçeye defnedilip Kösem Sultan tarafından üzerine türbe yaptırılmıştır. Elliyi mütecaviz eseri ve bin ciltlik bir kütüphanesi vardır. Şiirde Şeyhî mahlasını kullanırdı; mürettep ilahiyat divanı vardır; meşhur Kadızâde
bununla mücadeleye kalkmıştır. Zamanında umumî hürmete mazhar olmuştur.

[559] Aziz Mahmud Hüdâî Efendi Si«ri/usar*hdır. Medrese tahsilinden sonra mülâzım olup bazı yerlerde kadı naipliklerinde bulunup 981 H. / 1573 M. de Bursa* da. Ferhadiye medresesinde müderris ve aynı zamanda eski cami mahkemesinde naip iken vazifesinden çekilerek Celvetiyye şeyhi Bursalı Uftade Mehmed Ef endi'ye intisap ile hilâfet almış ve sonra İstanbul'a gelerek vefatına kadar Üsküdar'daki tekkesinde irşat ile meşgul olmuştur. Vefatı 1038 H. / 1628 M.*de doksan iki yaşında vefat edip türbesine defnedilmiştir. Zamanının en tanınmış ve hürmet görmüş şeyhlerinden olup I. Ahmed ile oğullan Osman ve Murad kendisine lâyık olduğu hürmeti göstermişlerdir. IV. Murad'ın cülusunda genç pâdişâha gaza kılıcım Aziz Mahmud Efendi kuşatmıştır. Bir kısmı arapça olmak üzere yirmi üç eseri vardır. Bunnlardan divanîyle Tanknûme ve Necat-ül-ferik isimli eğerleri basılmıştır.

[560] Abdül-ahad Nuri Efendi, Şemseddin Sivasfmn biraderi fıkıhtan Mülteka'yi şerheden İsmail Efendi'nin torunu ve kadı Mustafa Safaî Efendi'nin oğludur. Mükemmel bir tahsil gördükten sonra dayısı Abdülmecid Şeyhî Efendi'ye intisap ile hilâfet almıştır. Abdülmecid Efendi'den sonra onun yerine Çarşanba tekkesine şeyh olmuş Fatih, Bayezid ve Ayasofya camilerinde de kürsü şeyhliği etmiştir. Abdül-ahad Nuri Efendi 1061 safer / 1651 şubatta vefat edip Eyub'da şeyhinin civarına defnedilmiştir ve sonra üzerine türbe yapılmıştır. Otuza yakm değerli eseri ilmî hüviyetine dedlilir. Şeyhliği Kadızâdelilerin amansız ve şuursuz hücumları zamanına tesadüf ettiyse de ilmî cepheden kendisine karşı çıkan olmamıştır. Yüksek kemal ve irfanından dolayı Oğlanlar Şeyhi ibrahim Efendi gibi arif bir zat teberrüken kendisinden hilâfet almıştır. Abdül-ahad Nuri Efendi'nin Mir'at-ülvücûd ve Mirkat-üş-şuhûd ismindeki arifane risalesini Arif-i billah Abdülgani Nablusî şerhederek Itlak-ul-kuyûd adını vermiştir.

[561] İbrahim Efendi Eğriderc'lidİT. Sinaniye'den ve Seyyid Nizam halifelerinden Eğrikapısısnâa tekkesi olan şeyh Hakikîzâde Osman Efendi'den, daha sonra Aziz Mahmud Hüdaî ve daha sonra da Abdül-ahad Nuri Efendi'lerden hilâfet almıştır; vefatı 1065 H. / 1655 M, de kabri İstanbul'da. ^fcsaray'daki tekkesindedir; arif ve derin vukuflu bir zat olduğu Dil-i Dana ismindeki meşhur kasidcsiyle küçük divanından anlaşılıyor. Melâmiye tarikatine de intisabı vardır.

[562] Halvetiyye tarikatinia Hamazaniye kolunun kurucusu olup Afyonkara-/nsnr'hdır. Memleketinde Halvetiyye şeyhi Muhyiddin Efendi'den hilâfet ahırak 991 H. / 1586 M. de îstanbbuVn gelip Koca Mustafa Paşa taraflarındaki Bezirgan Tekkesinde şeyh olup 1052 H. / 1616 M. de vefat etmiştir. Mahfî mah-lı-ıvlı- ârifitftc manzumeleri vardır

ve Galata Mevlevî şeyhi Mesnevfyi şrheden Rüsuhî İsmail Dede[563] ve Kadiriyye tarikatinin Türkiye'de ikinci pîri sayılan Tosyalı İsmail Rumî[564] gibi arifane eserleriyle tanınmış şahsiyetleri görmekteyiz. Sohbet tarikatı olan Bayramiyye tarikatı Melâmîlerinden Hasan Kabaduz (vefatı 1010 H. / 1601 M.) ve onun halifesi Hüseyin Lâmekânî (vefatı 1034 H. / 1625 M.) ve Hüsamüd-din Ankaravî halifesi olup halk tarafından tüccar Hacı Ali Bey[565] diye tanılan Idris Muhtefî (vefatı 1024 H. / 1615 M.) ve Hüseyin Lâmekânî ile Aziz Mahmud Hüdaî Efendi mün-tesiplerinden Mesnevfyi şerheden Reis-ül-küttap Sarı Abdullah Efendi (vefatı 1071 H. / 1660 M.)[566] ve Ahmed Sarban halife-leriyle sair kollardan gelen Melâmiler ve Hamzavîler sohbet halinde vahdet-i vücud akidelerini neşretmişlerdir. Bu Bayramiyye müntesipleri arasında diğer tarikatlere mensup bîr hayli arif şahsiyetler de vardı. Meselâ OğJanlar Şeyhi İbrahim Efendi ile halifesi Kütahyalı Sun'ullah Gaybî de meşrep itibariyle Bayramı idiler. Keza Sarı Abdullah Efendi tarikaten Celvetî olup meşreben Melâmı idi; keza Halvetiye tarikatine mensup Kasımpaşa Saçlı Emîr diye meşhur Haşimî Emîr Osman Efendi (vefatı 1003 H. / 1594 M.) de aynı zamanda Meiâmî idi[567].

---

[563] Ankaralı olan Rüsuhî İsmail Dede iptida Bayramiyye tarikatine intisap edip sonra Konya'ya, giderek Mevlevî Şeyhi Birinci Bostan Efendiden hilâfet alarak İskender Paşa tarafından yaptırılan Galata Mevlevihane-sine şeyh ve mesnevihan olmuştur. Vefatı 1041 H. /1631 M. de kabri Galata Mevlevihânesindedir. Mesneviyi tamamen şerhetroiş olup bundan başka çok değer H ve derin vukuflu eserleri ve bazı şerhleri vardır. Mesnevi şerhi ile Zübdet-ül-Fusus, Minhac-ül fukara ve Hüccet-üs-semâ) isimli eserleri basılmıştır, Rüsuhî mahlâsiyle şiirleri vardır.

[564] TosyVhdır. Tahsilini Küastamonu'da yaptıktan sonra Bnğdad'a gitmiş, Abdülkadir Geylânî tarikatine yani Kadiriyye tarikatine intisap ile Şeyh Feyzullan Ef endi'den hilâfet almış Pîr-i sânı unvaniyle İstanbul'a gelip Tophane'deki Kadirhânede vefatına kadar irşat ile meşgul olmuştur. 1041 H. 1631 / M. de vefat edip dergâhında medfundur. Tekkenin bulunduğu yer evvelce kilise yeriimiş. İsmail Rumî, Osmanlı memleketlerinde Kadiriyye tarikatinin yayılmasında âmil olup birçok şehir ve kasabalarda tekke açtırmıştır

[565] Hacı AH Bey veya Idris Muhtefî aslen Tesaiya'daki Tır/ıoJa'dandır, Rüstem Paşa'nın terzi basısı olan amcasının himayesinde yetişmiş; 955 H. / 1548 M. de İran seferine iştirak ile avdette amcasının intisap ettiği ricali Melâ-miyyeden Hüsameddin Ankaravî'ye intisap eylemiştir. Hacı AH Bey mükerreren hacca gitmiş ve ticaret için çok memleket gezmiş ve sonra İstanbul'da Sultan Selim'deki evinde oturarak adamları vasıtasiyle ticaret yapmıştır. Kendisini mahallesinin halkıHacı AH Bey, ticaret yaptığı Araplar Hoca Aliyyü'r-Tumî diye tanırlardı.

[566] Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Sarı Abdullah Efendi'nin mürşidini tdris muhtefî yani Hacı Ali Bey olarak gösteriyor. Ben o devri yaşayan Atâyî'nin Şakayik-i Numaniye tercümesi zeyii*ndeki kaydını tercih ettim.

[567] Haşimî Osman Efendi Sivas'lıdır. Medrese tahsili görmüş ve sahn müderrisliğine kadar çıkmıştır. İstanbul'a geldikten sonra Bayramiye tarika-tinden Gazanfer Efendi'den hilâfet aldı; Kasımpaşa' d ak i tekkesinde otururdu. Düşüncesi cihetiyle halk ve zahir uleması nazarında itikatsızlıkla mütte-hem olduğundan hakkında takibata girişileceğini anlayarak asrının büyük şeyhlerinden Nureddinzâde'ye dehalet ve ondan hilâfet almak suretiyle yakasını kurtarmış ve 1063 H./1595 M. de vefat etmiştir. Haşimî

Bu kısa izahatten anlaşılacağı üzere Osmanlı memleketlerinde muhtelif tarikat zümreleri tarafından muhtelif kanaat ve inançlar halinde tasavvuf cerayanlarının ilerlediği görülmektedir. Bunlardan gidişlerinin bir kısmı zahirî şeriate uygun ve bazılarının da aykırı olduğundan bu sonrakiler haklarında bazan takibat kapılmıştır[568]. Şeriate aykırı görülen tesavvuf Melâmîlerin telkinleri olup bunun havassa ve irfan sahiplerine telkini icap-ederken bazan sahasını aşması dolayısiyle avamın ve zahir ehlinin itikadını sarstığı için şer'î nizamı bozmamak için zarurî olarak bu gibilerin bir kısmı saklı neşriyat yapmışlar ve bazıları da yanlış ve mübalâğalı bir propaganda ile salâh-ı hallerine rağmen zan altında kalmışlardır[569].

XVII. yüzyıl ortalarına doğru Kadı-zâdeliler veya Fakılar demlen cahil, mutaassıp ve riyakâr bir zümrenin hücumuna maruz kalan Halveti, Kadiri ve Mevlevi tekkelerinde serbest âyin icrası tehlikeli duruma girmiş ve elıl-i tarik ile Kadı-zâdeliler arasındaki münaferet İstanbul halkını ikiye ayırmış, saraydaki baltacılar ve diğer bazı saray adamları tarafından himaye gören Fakılar, hükümetin aczinden de istifade ile kendileriyle muhakeme ve mantık üzerine konuşmak isteyen şeyhleri, tekkelerini basmak ve öldürmekle tehdit etmişlerdir.

İlk zamanlarda Kadı-zâde'nin Sofiyyeye itirazlariyle başlayan münakaşa memleketin Girit harbi ve iç durumdaki vahim seneler

---

mahlâsiyle arifane ilâhileri vardır.

[568] Atayî, Emîr Efendi diye meşhur Haşimî Osman EfendiMen bahsederken "silsile-i tariki maktul Hamza ve oğlan şeyhe peyyeste ve hulefa-i Bayramiye'den Ömer Sikkîn ve Bünyamin Ayaşî koluna beste olmağın medhul olmağla.." sözleriyle Melâmîlerin daima zan altında bulunduklarını ve takibata mâruz kaldıklarım söylüyor (s. 463). Yine bunun gibi Melâmîlerden Vizeli Alâüddin halifesi Gazanfer Dede de itikatsızlıkla itham edilerek İstanbul'a getirtilip, Şeyhülislâm Ebüssuud Efendi bâzı hususlarda kendisini zan altında görmekle beraber serbest bırakmıştır. Ebüssuud Efendinin bu hususta vezir-i azama gönderdiği mektup, Şakayik zeylinde vardır (s, 87).

[569] Hacı Ali Bey denilen îdris Muhtefi Sultan Selim taraflarındaki evinde oturup kendisini ziyarete gelen müridleriyle sohbet yapardı. Telkînatı yalan yanlış avam arasında yayılıp kimse kendisini bilmediği halde lehine ve aleyhine bir çok şeyler söyleniyordu. Hattâ kendisini tanımayan Sivasî Efendi ile tercüman Şeyhî Ömer Efendi halkın bir kısmım duyguları üzerine Îdris Muhtefî aleyhinde bulunmuşlardı. Bir gün tercüman Şeyhî Ömer Efendi, kendisine ahret kardeşi yaptığı ve salâh ve tekvasına meftun olduğu Hacı Ali Bey'le görüşürlerken Ömer Efendi: "Şehirde îdris demlen bir zındık halkı ızlâl ediyor, dedikodusu bizleri meşgul etti; başına epi adam toplamış, elde edilse derhal idam edilecek amma yakalanmadı, müridlerinden birisini yakalamayınca elde edilemiyecek" diye îdris Muhtefî hakkında daha bir çok şeyler söylemiş. Bunun üzerine Hacı Ali Bey: "Siz o adamı görüdünz mü? Dediklerinizi huzurunuzda itiraf etti mi? Yahut bir tarikle size şer'î kanaat geldi mi?" diye sorunca Ömer Efendi hayır demiş. Onun üzerine Hacı Ali Bey: "Madem ki malûmunuz değildir, bir müslümanın hakkında bu mertebe iftira niçin ibtiyar olunur?" demesi üzerine Ömer Efendi mahcup olmuş. Bundan sonra Ali Bey, işte îdris dedikleri adam benim, ismim Ali, lâkabım îdris'tir; beni nice bilirsiniz deyince Ömer Efendi afvini dileyip hakkının helâl edilmesini rica ederek "Ben sizi salâh ve tekvada pirim ve azizim makamında bilirim" demiştir (Atayı, s. 602).

zarfında da devam etmiş ve bu geri zihniyetin iddialarının ne derecede düşüncesiz olduğu bundan sonraki kısımda gösterilmiştir.[570]

Kadı-Zâdeliler Veya Fakılar

Bırgıvı Menmed Efendi

Kadı-zâdeli veya Fakülten ealat olarak fakılar hakkında malûmat verebilmek için iptida bun-
ların Tarikat-i Muhammediyye isimli eserini zahiren kendilerine umde ittihaz ettikleri Birgili Mehmed Efendi'-den kısaca bahsetmek lâzımdır. Birgivî Mehmed Efendi aslen Balıkesirli olup Ali adında bir müderrisin oğludur. Kendisi müderris ve vaiz olup ikinci Selim'in hocası Birgili Ataullah Efendi'nin memleketinde yaptırdığı medreseye iptida Mehmed Efendi müderris olup vefatına kadar burada kalmış ve bundan dolayı Birgivî lâkabı ile şöhret bulmuştur.
Birgivî Mehmed Efendi gerek va'zlarında ve gerek eserlerinde samimî olup kanaatini hiç kimseden çekinmeden söyler ve müdafaa ederdi. Kendisi bir aralık tarikate intisap hevesine düşüp Bayramiye Melâmîlerinden Karamandı Abdurrahman Efendi'ye intisap eyledi ise de tarikatteki riyazet ve vahdet-i vücûd felsefesini kavrayamadığından şeyhi tarafından zahir ilimlerle meşgul olması tavsiye edilmiştir.
Yirmi kadar eseri olan Birgivî'nin bunlar arasında en mühim eseri Tarikat-i Muhammediyye isimli mev'izeye ait kitaptır; bazı risaleleriyle bazı mütalealarıı Ebüssuûd Efendi ile Bilâl-zâde taraflarından cerhedilmiştir. Birgivî 981 H. / 1573 M. de BirgVde vefat etmiştir.
Birgivî'nin eserleri XVII. yüzyıldaki bazı vâızlarm ellerine geçip bunu kendi ipliklerini boyamalarına alet edip suret-i haktan görünmek suretiyle menfaatler elde etmişlerdir. Bu Kadı-zâdeli*-lerin başında meşhur Küçük Kadı-zâde denilen Balıkesir'U Mehmed Efendi gelmekte olup mahlası kurduğu teşkilâta alem olmuştur.[571]

---

[570] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/350-354
[571] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/354-355

Küçük Kadi-Zâde[572]

Kadılardan Doğanı Mustafa Efendi'nin1 oğlu olan Kadı-zâde Mehmed Efendi 990 H. / 1582 M. de Balıkesir'de doğmuş; memleketinde Birgivî talebelerinden ders görmüş İstanbul'a gelerek tahsilini bitirip icazet almıştır; Kadı-zâde bir ara, Tefsiri demekle meşhur Terceman Yunus tekkesi şeyhi Ömer Efendi'ye intisap ettiyse de meşrebine muvafık gelmediğinden bir müddet sonra çekilerek kürsülerde vaiz ve nasihat etmeğe başlayıp serbest ve güzel söz söylemesi ve avamı cezp ve celp etmesini bilmesi sebebiyle az zamanda meşhur olmuş ve bu şöhreti ile saray adamlarına ve anlar vasıtasiyle pâdişâha çatmış ve 1041 H. /1631 M. de Ayasofya câmiVne vaiz olmuştur.
Kadı-zâde kurnaz, cerbezeli ve çok haris bir şahsiyet olup Sultan A hm e d'in ölümünden sonraki vaziyetlerden, kühûmetin sıkışık durumundan ve halkın bunaltısından istifade ile şeriatin müdafii olarak kendisini gösterip bütün hataların şer'i şerife aykırı hareketlerden ileri geldiğini ilân ile İstanbul'u birbirine katarak bir kısım ayak takımını hükümete ve şer'a mugayir say-dığı tarikatlere karşı cephe aldırmağa muvaffak olmuştur.[573]

Kadi-Zâdenin Dar Görüşü

Çok haris olan Kadı"zâ<le va'zlariyle kendisini gösterdikten sonra arzusu olan saraya çatmağa muvaffak oldu; IV. Murad'a hulul etti; pâdişâhın tütün yasağını bahane ederek İstanbul'da, temizlik yapmasında âırnl oldu; devlet idaresini ele alan pâdişah'ın tütün kullanmağı men eylemesi üzerine Kadı-zâde bundan istifade ile padişahın men eylemesiyle tütünün haram olduğunu beyan eylemek suretiyle hükümdarın fermanına destek oldu1. Kadı-zâde'ye tütün ve kahvenin Allah tarafından haram edilmemiş olduğu söylendiği zaman "ülülemr olan padişahın menetmesiyle terki lâzım gelir dinlemeyenler katlolunur" diye sudan cevap verdi; bu sayede Sultan Murad tütün yasağı bahanesiyle haklı, haksız çok adam öldürdü; bu hususta Naîma

[572] Büyük Kadı-zâde Şeyh Mehmed Efendi Sofyalı olup Kadırgamda Sokullu Mehmed Paşa tekkesinde şeyhlik etmiştir.
[573] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/355-356

şöyle diyor :
'Fermân-ı mülûkânelerin tenfiz için bî-nihaye halkı kati etmeğe Kadı-zâde'yi siper edip satvet ve mehabetleri âlemgîr oluncaya dek nice bin derdimend-i bî-günahı şimşir-i gazap ve siyaset ile tebah etmişlerdi[574]".
Kadı-zâdenin mücadelelerinden biri de Sofiyye ricali ile uğraşmak olmuş; devran ve semain haram olduğunu iddia etmiş ve bu iddiası kendisinden sonra gelen tebaası tarafından asabiyet, tehditle takip olunmuştur.
Kadı-zâdelilerin ortaya attıkları meseleler ;
O devirde hayatta olup tarihini yazan Şarih-ül-menar-zade Ahmed Efendi, kadı-zâdelilerin yaptıkları fenalık dolayısiyle onlara adamakıllı hücum etmektedir. Kadı-zâdr, aralarındaki meşrep ve kanaat farkı olmaksızın tarikatler ve mutasavvi-fenin kanaat ve düşünceleri hakkında iptida muasırı olup Sıva si Efendi diye meşhur olan Abdülmecid Şeyhî Efendi ile çatışmıştır. S iv asî Efendi ile Kadi-zâde arasındaki ihtilaflı mesele on altı idi:
1- Müsbet ilimlerin ve bu miyanda riyaziyenin (matematik) tahsili meşru mu değil mi?
2- Hızır Peygamber sağ mı, değil mi ?
3- Ezan ve nât-i nebevi, mevlût ve sair şeylerin makamla ve güzel sesle okunması caiz mi değil mi?
4- Tarikat erbabının devran ve semâları meşru mu değil mi ?
5- Makam-ı tazimde Peygambere sallallahü aleyhi ve sellem ve ashaba radiyallahü anh demek lâzım mı değil mi?
6- Sigaranın, kahvenin ve sair muhdesatm haram olup olmadığı.
7- Hazreti Peygamberin peder ve valdelerinin imamları hakkında.
8- Firavnun imanla ölüp ölmediği?
9- Şeyh-i ekber Muhyiddin-i Arabî hakkında mutasavvife ve Kadı-zâdenin kanaatleri.
10- Hazret-i Hüseyin'in şahadetine sebep olan Yezid'e lanet edilip edilmemesi.
11- Peygamber zamanından sonra meydana gelen ve tatbik edilen bid'atler hakkında.
12- Kabirleri ziyaret edip etmemek.

---

[574] Nâîma tarihi, c. 6, s. 221. Nâîma tarihi, c. 6, s. 221.

13- Cemâatle nafile, regaib, berat, kadir namazları kılınmak bahsi.
14- Kibarın elini, eteğini, ayağını öpmek ve selâm almakta eğilmek bahsi.
15- Emr-i bi'1-mâ'ruf ve nehy-i ani'l-münker bahsi1
16- Rüşvet bahsi.[575]

Sofiyye'nin Bunlara Cevabı

Bu sualere karşı Abdülmecid Sivasî Efendi bunlara cevabı nıüsbet ilimlerin tahsilini, Hızır Peygamber'in hayatta olduğunu, ezan, ve buna benzer okunan şeylerin güzel sesle ve makam ile okunmasını, devran ve semain caiz olduğunu, tazim makamında gerek Peygambere ve gerek ashabına lâzım gelen hürmetin İfasını; sigara ile kahvenin haram olmadığını, Peygamberin peder ve validelerinin iman ile vefat ettiklerini, Muhyiddin-i Arabi'nin Şeyh-i ekber namiyle en büyük İslâm mutasavvıfı olduğunu; Peygamber zamanından sonra meydana gelen güzel âdetlerin kabul edilmesini ve diğer buna benzer meselelerin aklî ve mantıkî olanlarının yapılmasını tasrih ve isbat ile bujhususa dair kanaatini risale ve vaiz suretiyle beyan etmiştir, Kadı-zâde Mehmed Efendi 1045 H. /1635 M. tarihinde vefatına kadar müfritâne iddialariyle vaızlanna devam etmiş ve bu iki zat ile tarafları arasındaki münakaşa sözde ve yazıda kalıp münazaa ve mücadeleye kadar gitmemiştir. IV. Murad bunların münakaşalarına müdahale etmeyip siyasetine âlet olan Kadı-zâde'yi tutmakla beraber Abdülmecid Sivasî Efendi'ye de lâzım gelen riayeti göstermiştir.[576]

Kadı-Zadehlenn Saraydan Kuvvet Almaları

Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin ölümünden sonra ona tâbi olan kürsü vâızlan saraya hulul almaları ederek para almak ve mevki elde etmek için haram olduğu kat'î delillerle sabit olmayan şeylerin haram olduğunu iddia ve bunları yapanların kâfir olduklarını beyan eylediler; yani hocaları olan Kadı-zâde'nin kanaatlerini kürsülerde izhar ile nafile namazı kılanları, güzel sesle okuyanları, cumalarda salevat getirip

[575] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/356-357
[576] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/358

(<a* -Sil ^J) Radiyallahü anh diyen müezzinleri, na't-ı şerîf okuyanları zorla ve tehdit ile menettikten başka Hazret-i Peygamber'in vefatlarından sonra hadis olan güzel ve mâkul şeyleri yapanların küfürlerine hükmedecek kadar ileri gittiler.[577]

Sofıyye'nın Devran Ve Semâ Meselesi

Kadı-zâdeliler, asıl hasım oldukları tarikat el <*evran ve semâlarını raks telâkki edip raksın ise haram olmasına mebni Müslümanların bunları menetmelerini vaızlannda telkin eylediklerinden cahil halktan ekserisi bunların sözlerine uyarak Halvetiyye,, Mevü ve sair tarikat erbabının düşmanı olmuşlar ve bunları tek-rden başka tekkelerine gidenlerin bile küfürlerine hükmedecek adar ileri varmışlar ve bu yüzden tarikat erbabı sinerek bu mü-îcavizlere karşı hükümeti ele almış olan ağaların da bu şuursuz alabalığa uymaları üzerine devranî ve mevlevî tekkeleri âyin apamaz olmuşlardı.
Bu husus hakkında Naîma me'hazlerinden naklen hulâsa larak şöyle diyor :
"IV. Sultan Mehmed'in ilk zamanlarında devlet işleri saltanat şerikleri ellerinde olduğu sıralarda Kadı-zâdeliler şöhret eyda etmişlerdi; sebebi bu iki ehli tarik şeyhlerinin pek çoğu ünya malma haris olmayıp kanaatle geçinip mal peydasına lâzım lan hiyle ve dalavere nedir bilmezlerdi. Ama Kadı-zâdeliler zühte tekva suretinde görünmeği dünya tahsiline bir vesile edip ekseiya murabahacı habisleri ve muhtekirleri ve mürаî kallaşları eshir edip envâ-ı tezvirat ve hiyle ile işlerini görürlerdi. Saray idamlarından baltacılar, bostancılar ve kapıcılardan bazı kimseler tunların va'ızlarında bulunup. ve kimisi derslerine devam edip lünya tahsiline münasip vesiledir diye saraydan kızlar ağasına ve calide sultana bunları tanıtarak iltifat ve atiyyelere nail etmişerdi.[578]

Üstüvani Mehmed Efendi

Kadı-zâde'den sonra gelen vaizlerin en cerbeselisi, cerrar ve riyakârı

[577] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/358
[578] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/358-359

Ustüvanî Efendi denilen Şamlı biri idi. Bu adam memleketinde birisini ildürerek kaçmış, sonra İstanbul'a, gelerek Ayasofya camiinde lirek dibine oturup somaki direğe dayanarak va'z ve nasihatte bulunduğu için Ustüvanî diye meşhur olmuştur.

Saraya mensup baltacı, bostancı, kapıcı ve Ae/vacı'lardan okur pazarlar bunun dersine devam ederek kendisini içeriye yani ha-rem-i hümâyuna duyurmuşlar ve padişah hocası Reyhan Ağa da bu riyakâr adamı himaye etmiş ve hattâ kanuna mugayir olarak sarayda Hasoda'ya kadar alarak orada va'zettirmiş ve Pâdişâh şeyhi diye İstanbul*a velvele salmıştı. Bu suretle saraya arka veren Us t iivanî Efendi, kendisi gibi mutaassıp vaiz olan Sultan Mfîhmcd camii vaizi Şeyh Veli, Çavuşzâde, Köse Mehmed, İç oğlanları îıocası Süleymaniye vâızı, Şeyh Osman, Çelebi Şeyh ve yeniçerilerin Orta camii vâızı Hüseyin Efendi, bu Üstüvanî ile ittifak ederek tarikat erbabına karşı kürsülerde atıp tutmağa ve halkı tahrike başlamışlardı[579].

Kadı-Zadelilerin Mütecavizane Vaziyet Almaları

Kato-zâdelilerin mütecavizâne vaziyet almaları Kadı-zâde'lilerin saraydaki hamilerinden aldık-ları cür'ete ilâveten vezir-i âzam tarafından da verilen buyruldu ile SalkımsÖğüd'&e Demirkapı tarafındaki Halveti tekkesini basarak dervişleri dağıtmışlardı. Vezir-i âzam olan Melek Ahmed Paşa'nm hamakati yüzünden İstanbul'da, büyük bir kıtal olmak üzere idi. Çünkü vezir-i azamın bu müsaadesinden cesaret alarak diğer tekkelere taarruz etmek istediler

[579] Bu vâızlardan Çavuşoğlu denilen şahıs, va'ız esnasında şâir Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin:
Mescidde riya - pîşeler etsün ko riyayı Meyhaneye gel kim ne riya var ne mürâyİ beytin okuyarak "Ümmet-i Muhammed, her kim bu beyti okursa kâfir olur. Zira bu beyit sarih küfürdür" diyerek şeyhülislâmı tekfir etmiştir ki bu zihniyet bu cahil vâızlann ne derece cür'etkâr olduklarını göstermektedir (Naıma, c. 5, s. 55) vâızın bu sözlerini Yahya Efendi'ye söyledikleri vakit hiç bir kıymet vermemiştir. Yalnız ara sıra Birgivî Mehmed Efendi torunlarından ve ulemadan İsmeti Efendi'ye bakıp "îsmetî, ceddin sûret-i salâhta bu âleme ne gûna şikak ve niza tohumu ektiğini bilir misin?" dermiş. Bu vâızlardan Çavuşoğlu denilen şahıs, va'ız esnasında şâir Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin:
Mescidde riya - pîşeler etsün ko riyayı Meyhaneye gel kim ne riya var ne mürâyİ beytin okuyarak "Ümmet-i Muhammed, her kim bu beyti okursa kâfir olur. Zira bu beyit sarih küfürdür" diyerek şeyhülislâmı tekfir etmiştir ki bu zihniyet bu cahil vâızlann ne derece cür'etkâr olduklarını göstermektedir (Naıma, c. 5, s. 55) vâızın bu sözlerini Yahya Efendi'ye söyledikleri vakit hiç bir kıymet vermemiştir. Yalnız ara sıra Birgivî Mehmed Efendi torunlarından ve ulemadan İsmeti Efendi'ye bakıp "îsmetî, ceddin sûret-i salâhta bu âleme ne gûna şikak ve niza tohumu ektiğini bilir misin?" dermiş.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/359-360

ve bir gece Mısırlı Ömer Efendi'nin Ekmel tekkesini basmağa karar verdiler; yeniçeri ocağının büyük ağalarından Samsuncubaşı Ömer Ağa o tekkenin dervişlerinden bulunuyordu. O gece on beş kadar silâhlı çuhadar-lariyle gelerek tekkeyi muhafaza ettiği gibi kendisi de zikre girdi. Bundan başka ocak kethüdası da o tekkeye müntesip olduğundan onların teşebbüsleriyle Üstüvanî ve taraftarlarına verilmiş olan vezir-i âzamin buyruldusu ellerinden alındı. Fakat tek durmayan bu mutaassıp ve mütecaviz zümre, Şeyhülislâm Bahaî Efendi'-yi sıkıştırıp şeyhlere ve tekkelere karşı mücadelelerine devam etmek üzere devran ve semâ aleyhine olarak fetva alarak yine fesada başladılar ve Hoca Üstüvanî ağzından Şeyh Abdül-kerim Çelebi'ye kâğıt yazıp kendisini ölümle tehdit ettiler.
Abdülkerim Efendi bu kâğıdı alıp Bahaî Efendi'ye göstermiş, verdiği fetvanın kanlı bir hâdiseye sebep olacağını anlayan Şeyhülislâm, Üstüvanî'yi celbetmiş ise de korkusundan gelemiyerek vezir-i âzamin himayesine sığınmış ve o da afvı için Reis-ül-küttabı göndermiştir [580].

Kadı-Zadelilere Karşı Şeyhlerin İlmî Mukabeleleri

Kadı-zâde ile Sivasî Efendi arasındaki ilmî münakaşa yukarıda görüldüğü üzere kadızâde mensuplarının fi'lî taarruzlariyle çirkin bir şekil almış ve buna karşı Halvetiyye şeyhlerinden bazıları da ilmî şekilde risaleler yazarak cevap vermekte bulunmuşlardı. Kadı-zâdelilerin elinde esas umdeleri olan B i r g iv î'nin Tarikat-i Muhammediyye isimli kitabı vardı,
Abdülmecid Sivasî Efendi'nin halifesi ve zamanının en büyük şeyhlerinden olan Abdülahad Nuri Efendi Tarikat-Muhammediyye'ye

---

[580] Bahaî Efendi bu sırada, Şeyhülislâm Ebû Said Efendi'nin zevcesi olan kız kardeşini ziyarete gitmiş. Görüşmesi esnasında Ebû Said Efendi, kayınbiraderi olan Bahaî'ye "..bu ânedek bizim hanedanımız meşayih ve eizze-i tarikatin hayır duasiyle revnak bulmuşken aslı nedir ki sizin zamanınızda bu makule fitnelere cüret ederler de men'Ierine takayyüd etmiyesiniz" diyerek nmâhaze etmiş. Bunun üzerine Bahaî Efendi faaliyete geçerek İstanbul kadısına bu vâızlardan herhangi birisinin tarikat ehli hakkında söz söylemesini menederek dinlemeyenlerin şiddetle cezalandırılmasını emreylemiştir (Naîma tarihi, ç. 5, s. 58). Bahaî Efendi bu sırada, Şeyhülislâm Ebû Said Efendi'nin zevcesi olan kız kardeşini ziyarete gitmiş. Görüşmesi esnasında Ebû Said Efendi, kayınbiraderi olan Bahaî'ye "..bu ânedek bizim hanedanımız meşayih ve eizze-i tarikatin hayır duasiyle revnak bulmuşken aslı nedir ki sizin zamanınızda bu makule fitnelere cüret ederler de men'Ierine takayyüd etmiyesiniz" diyerek nmâhaze etmiş. Bunun üzerine Bahaî Efendi faaliyete geçerek İstanbul kadısına bu vâızlardan herhangi birisinin tarikat ehli hakkında söz söylemesini menederek dinlemeyenlerin şiddetle cezalandırılmasını emreylemiştir (Naîma tarihi, ç. 5, s. 58).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/360-361

karşı bir eser yazarak onun bazı kısımlarını tenkit etmiş ve aynı zamanda kendisine mensup olan bazıları da kitaptaki mevzu hadisleri ileri sürerek bu kitabı çürütmek istemişlerdi. Fakat sarayda elleri olan Üstüvanî ve diğer Kadı-zâde-liler bundan müteessir olup bu iddialara karşı ilmî surette mukabele edecekleri yerde açkıca münazaraya cesarçt edemiyerek sağa sola başvurup Birgivâ'nin eserini çürütenlerin katlolunma-larmı isteyerek Şeyhülislâm Bahâî Efendi'yi sıkıştırdılar. Birgivî'nin eserindeki bir çok hadislerin mevzu olduğunu iddia eden Mehmed Ağa camii imamı Tatar imam (Kefeli Hüseyin Efendi) müdekkik bir zat olup Kadı-zâdelilerin Şeyhülislâma müracaat ettiklerini duyunca Bahaî Efendi'ye gelerek :

"Kadı-zâde adamları efendimi rahatsız etmişler. Eğer mutlaka onların arzusiyle kati lâzım gelirse emr-i hak ne ise Öyle olsun. Fakat ben Kür d Molla değilim ki[581] saklanayım; mevzu hadisleri isbata hazırım; Sultan Mehmed (Fatih) camiine gelerek beni ilzam etsinler, sonra şer'in emrine razıyım" demiş ve bu meseleye ait olan kitapları bir katıra yükletip Fatih camime gelip "işte meydan" diye oturup Üstüv ani ve taraftarlarını davet etmiş ise de bu şarlatanlardan hiç biri meydana çıkıp gelememiştir. Bu suretle maksatlarının koyu bir taassup ve yaygara ile din perdesi altında ortalığı karıştırarak menfaat temin etmek olduğu anlaşılmıştır; fakat ilmî şekilde iddialarını ispat etmekten âciz kalan Kadı-zâdeliler Saraya başvurarak :

"Birgivî gibi sâlih ve mütedeyyin bir fazılın eseri padişahımız zamanında tezyif olunmak alâmet-i hayır değildir; hadislerin mevzu olduğu farzolunsa bile ıslah-ı nas için kaleme alınmıştır. Pâdişâh hazretleri bu kitabın itibarını muhafaza etmek icap eder" yollu sözlerle Tarikat-i Muhammediyye kitabının İtibarının iadesine çalıştılar ve Şeyhülislâm Bahaî Efendi'ye hu hususta pâdişâhın bir emrini[582] tebliğ eylediler; 1063 saferinde (1653 ocak) toplanan ulema meclisinde sarayın direktifi üzere Tarikat-i Muhammediyye kitabına

---

[581] Bu Kürd Molla'nın adı Mehmed olup fâzıl bir zattır. Kendisi Abdül-ahad Nuri Efendi mensuplarından olup bu da Tariktu-i Muhammediyye kitabını tenkit etmiş ve bu kitaptaki mevzu hadîsleri göstermek suretiyle bir eser yazmış. Bunun kitabını okuyan Kadi-zâdeli vaızlar buna kargı da mukabele edemiyerek şeyhülislâmdan katlini istemişler. Bunun üzerine Bahaî Efendi, Molla Mehmed'i çağırarak gözden kaybolmasını söyleyip kendisine bir miktar da harçhk vermek suretiyle onu memleketine göndermiştir. Kefeli Hüseyin Efendi, şeyhülislâma, Molla Mehmed gibi saklanmıyacağını söylemek istemiştir.

[582] Pâdişâh henüz küçük olduğundan bu emirler, Kadı-zâdelileri himaye eden pâdişâhın hocası Reyhan Ağa ve diğer tarafdarlarmın gayretleriyle verilmiştir.

yazılan şerhlerin merdud olduğuna ve kibar-ı eslâfın eserlerine dil uz atılmam asm a karar verildi ve ilmî münazara ilzam edemedikleri Kefeli Hüseyin Efendi*-ye bu hususta tebligat yapıldı.[583]

Kadı-Zadelilerin Hükümet İşlerine Müdahaleleri

Suret-i haktan görünen Kadı-zâdeli veya Kaaı-zâdelilerın hükümet avamı ve murabahacı ve muhtekir esnafı ele alıp işlerine saraydaki hamileri vasıtasiyle kuvvet bulup mua-
müdahaleleri rızlarım kâh tehdit ve kâh itikadsızlıkla itham veya saray vasıtasiyle öldürmekle korkutarak devletin içerden ve dışardan en buhranlı zamanında istanbuV&a. istedikleri gibi rüşvet ile kendi üzerlerine aldıkları işleri hükümette hallediyorlardı; bir kısım azil ve tayinler bunların delaletiyle oluyor ve mevkilerini muhafaza etmek isteyen vezir-i âzamlar bunlara yumuşak ve müsamahalı davranıyorlardı; hele valide sultanla dâr-üs-saâde ağasına çatmış olan Üstüvanî Efendi'nin bir dediği iki olmuyordu [584].
Çınar vak'asından sonra saraydaki hamilerinin katledilmeleri üzerine Kadı-zâdelilerin bu gayr-i meşru kazançlarına halel geldi; vezir-i âzamhğa getirilen Boynueğri Mehmed Paşa:
— "Tayin ve sair işleri ulemâya ve vâızlara danışmak ve onların medh ü zemmine kulak asmak ne demektir?" diyerek bütün tayinleri kendisi yapıp rüşveti de kendisi almağa başlamıştır; kârlarına kesat gelen Kadı-zâdeli vâızlar bundan müteessir olarak fırsat kollamağa başladılar; bu sırada Boğazın Venedikliler tarafından kapatılmasından bunlar cesaret alıp cami kürsülerinde ve bulundukları meclislerde :
— "Zalim ve mürteşi çok, şer'-i şerîf icra olunmaz; memâlik-i islâmiyye bid'atle doldu; vezir ve müftü ehl-i tariki himaye ederler" gibi sözlerle

---

[583] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/361-362
[584] tîstüvanî ve adamları *'.. .kendülere mûtekid geçinen mütemevvil eşhasla bazı menasıp ve tevcihat ve tebdilât ve buna müteallik nice mesalih söyleşip bayağı pazar edip gizlice casuslar ile Tnukarribîn tarafına haber gönderip "bu hususta makuldür, din ve devlete nâfidir" derler idi. Sırren mühürlü keseler ruhanî yürüyüp Kadı-zâdelilerin makul gördükleri iş suret bulurdu; vaiz ve nâsıh efendilerin makul gördükleri işe kimin hata demeğe kudreti vardır? Alelhusus matlup olan nukud gizlice, anların sây u himmeti ile husule gele; suret-i salâhta böyle faydalı pazara Hind tüccarı bile zafer bulamaz deyip bu veçhile bir kaç sene muamelât vadisinde revaç bulmakla harem-i hümâyun ağalan ve mabeyne tavassut eden huddam-ı saray, emvâl-i azîme iddihar etmişlerdi ve azl ve nasba müteallik bir emre şürû olunsa efendilere (Kadı-zâdeli vâızlara) ihsan sürresi peşin giderdi... bu mekruh ve menfur işleri onlar bir takım tevillerle kendilerine mubah göstermek yolun bilürlerdi" (Naîma tarihi, c. 6, s. 222-224).

ortalığı tahrike başladılar.[585]

Köprülü Ve Kadı-Zadeliler

Köprülü Mehmed Paşa'nın vezir-i âzam olduğunun sekizinci cuma günü Fatih camiinde cuma deliler namazı esnasında müezzinler na't-i şerif okurlarken Kadı-zâdelilerden bir güruh bunların nağme ve makam ile okumalarını menetmeğe kalkıştılar; az kalsın kan dökülecekti. Bundan sonra hasımları olan tarikat erbabına tekrar taarruza geçtiler; ne kadar tekke varsa yıktıktan sonra taş ve topraklarını denize dökmeğe ve 1stanbuV'da rastgeldikleri şeyh ve dervişlere tecdid-i iman teklif edip kabul etmiyenleri öldürmeğe ve sonra padişaha gidip cümle bid'atleri kaldırmağa izin isteyip salâtîn camilerinde birer minare alıkoyup diğerlerim yıkmağa ve peygamber zamanından sonra ihdas olunan şeyleri kaldırıp zihniyetlerine "göre ortalığa nizam vermeğe ve mâni olmak isteyenlerle eli silâhlı olarak mücadele etmeğe karar verip ertesi günü Fatih camiinde toplanmak üzere taraftarlarına haber gönderdiler : "... ol gece bu gulgule şehr-i İstanbul'a, münteşir olup softalar sopalar ve kürdeler ile ve muhtekir ve mürâi esnaf ve bunlara mensup şahısların elebaşıları Hacı Mandal ve Fakı Döngel madrabazları şagirdleri ve köleleri olan hatvan kazak kakavanlariyle silâh kuşatıp din davasına gidelim şeklinde güruh güruh Sultan Mehmed camiine toplanmağa başladılar.. ." [586].

Bu toplantıyı Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa haber alınca, fakılann elebaşılarına, haber gönderip nasihat ettirdi ise de dinlemediler; sonra ulemayı davet ile onlarla görüştü ve onlar fakılann iddialarının bâtıl olduğunu beyan ile fitne çıkaranların te'diplerinin caiz olduğunu söylediler; bunun üzerine vezir-i âzam keyfiyeti pâdişâha arzederek fesatçıların katillerine emir aldı; fakat öldürmek tarafına gitmeyi programına uygun görmeyerek sürgün edilmelerine müsaade istedi ve derhal Üstüvanî ile Türk Ahmed, Divane Mustafa gibi muharrik vâızlan yakalatıp Kıbrıs'a sürdürüp şeyhleri ve tekkeleri bunların ellerinden kurtardı (1066 H. / 1656

[585] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/363
[586] Nalına tarihi, c. 6, s. 225.

M.)[587].

Kadı-Zadelilerin Zihniyetleri

Bunlar hakkında yukarıdan beri verdiğimiz marihlûmat falcıların pek dar olan zihniyetlerini ve avama sureti haktan görünerek asıl emellerinin yaygara ile gayr-i meşru menfaat temin etmek olduğunu açık olarak göstermektedir.

Bunların güya dini ıslah maksadiyle isyan çıkarmak istedikleri sıralarda Osmanlı devleti dışarıdan ve içeriden tehlikeli buhranlar geçirmekte idi : pâdişâh çocuktu; hükümet evvelâ ocak ağalarının ve sonra da saray ağalarının emirleri altında olup Anadolu'da, asayiş namına bir şey olmadığı gibi Venedikliler de denizde üstün vaziyette olup İstanbul tehdit altında idi. Bu mütecavizlere mümaşât>edilmesi kendilerini şımartmış ve beş altı sene istedikleri gibi alıp vermişlerdi.

Kadı-zâdeliler veya fakılar Peygamber zamanından sonra ihdas olunan şeyleri kaldırmak istemeleri üzerine bunlarla münasebeti olan birisi vâızlardan Türk Ahmed''e :

— "Peygamber zamanında çakşır ve don yoktu, şu halde sizlere göre bunları giymek bid'attir; onları da kaldırır mısınız?" diye sormuş o da :

— "Evet menederiz, izar (futa) ve peştemal kuşansınlar" demiş. Bunun üzerine sual sahibi tekrar :

— "Kaşık kullanmak da bid'atdır, anı ne yaparsınız ?" deyince Türk Ahmed:

— "Taamı elleriyle yesinler, ellerine bulaşmakla ne lâzım gelir?" mütaleasiyle mukabele eylemiş bunun üzerine sual sahibi dayanamayıp :

— "Efendiler halk-ı âlemi soyup götü çıplak çöl arabı kıyafetine sokmak istersiniz" diyerek ortalığa nizam vermek isteyen vaiz efendi ile alay etmiş.

Bu musahabeyi dinleyen diğer birisi vaiz efendiye :

— "Kaşıklar yasak olunca kaşıkçı esnafı ne yapsınlar?" diye sorması üzerine :

---

[587] Naîma'dan naklettiğimiz bu hulâsanın sonunda "tasarrufat-ı evliya-i kiram ile akd-i meclis-i cemiyyet-i mutaassıbın küsiste ve şohret-i kâzibeleri gibi giimnam oldular.." demektedir (c. 6, s. 226). Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/364

— "Misvak ve teşbih yapıp anınla geçinsinler" cevabını vermiştir.
Meşhur Maan-zâde Hüseyin Bey bu Kadı-zâdeUlerden görünüşleri âbid ve zâhid fakat içleri fâsık ve iğrenç bir çok riyakâr adam gördüğünü ve bunların her türlü ahlâksızlıkları yaptık-

larını, yalnız bıyıklarını kırpıp küçültmek suretiyle sünnete riayet göstermek istediklerini naklettikten sonra bunlardan birisinin yetiştirmiş olduğu genç oğlanına vuslat zamanında oğlanın ipek uçkurluğunu görüp ipeğin haram olmasından dolayı "Bu haram kuşağı gider, vücuduma dokunuyor, günahkâr oluyorum" dediğini ve yaptığı şenî fi'ilinden utanmayıp tütün içmek, ipekli giymek, bıyığını kesmemek gibi şeylerin haram olduğunu ve tekke-lerdeki semâ ve devranların ve buralara gidenlerin büyük günah işlediklerini söylediklerini beyan etmektedir[588].

KÖPRÜLÜLER DEVRİ

Köprülü Mehmed Paşa'nın İşe Başlaması

İlk İcraat

Köprülü Mehmed Paşa işi ele aldığı zaman dış tehlikeden başka içeride icraatına engel olmak isteyecek zümreler vardı. Bunun için saray mensupları ile bun-ların tahrik edecekleri Kapıkulu ocaklarından her birini gözden ayırmayarak işlerini ona göre mahirane çevirmek mecburiyetinde idi; bundan dolayı pâdişâhtan geniş salâhiyet alarak işe başladı.
Köprülü, mühr-i hümâyunu alıp saraydan çıktıktan sonra selefi olan Boynueğri Mehmed Paşa'nın katli için hatt-ı hümâyun gönderilmişti; fakat vezir-i âzam şefaat edip öldürül-miyerek mab müsadere edildikten sonra Malkara'da ikamete memur edildi.
Bundan evvelki bölümde görüldüğü üzere Kadı-zâdeli vâız-ların pek aşın hareketleri ve nizam-ı âlem için isyan çıkarmak istemeleri üzerine

---

[588] Naîma tarihi, c. 6, s. 226, 227. Fazıl Ahmed Paşa'nın vezir-i âzam iken zühd ve salâhına aîdanıp pâdişâha takdim ettiği meşhur Vanî Ef endi'nin sonradan velinimeti olan Fazıl Ahmed Paşa aleyhindeki harekâtı ve riyakârlığı hakkında NaîmaMaki kayıt hu Kadi-zâdelilerin iğrenç zihniyetini göstermektedir (Bk. Naîma tarihi, c. 6, s. 228-229).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/365-366

Köprülü Mehmed Paşa'dan yedikleri sille ile bu hareketleri bastırıldı ve ileri gelen vâızlar sürüldü.

Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olduktan sonra saray mensupları ihtiyar sadr-ı âzamin bir iş yapacağını tahmin etmiyerek kendisine ehemmiyet vermeyip âdetleri üzere hükümet işlerine burunlarını sokmak istediler. Bunun üzerine vezir-i âzam, sarayda hasoda başı olup pâdişâh üzerinde tesir yaparak işlere engel olmak isteyen Halil Ağa'yı tekaütlükle oradan atarak yerine kendi mutemedi Galatasarayı Ağası Kürd Safer Ağa'yı tayin ettirdi. Bundan sonra paralarını alarak askerleri terhis ile Bozcaada'nın düşman eline geçmesine sebep olan Abaza Ahmed Paşa'yı îstanbuVa getirterek valide sultana mensubiyetine ve onun himayesine bakmayarak derhal îdam ettirmiş olduğundan bu icraatı saray halkına şaşkınlık verdi; bunun üzerine el altmdan azli çaresini araştırmağa başladılar.

Seydî Ahmed Bu sırada seydî Ahmed Paşa Kaptan-ı derya Paşa'yi vczir-i bulunuyordu; kendisi Sarayda baltacılıktan çıkma âzam yapmak olup orada taraftarları vardı. Bunlar Seydî teşebbüsü Ahmed Paşa'nm vezir-i âzam olmasını istediklerinden musahipleri ve Enderun ağaları vası-talariyle bu hususta vaid de almışlardı. Fakat Köprülü Meh-med Paşa bunu haber alır almaz 1067 saferinin sonlarına doğru (1656 aralık) Seydî Ahmed Paşa'yı Bosna valiliğine tayin ettirip derhal İstanbul'dan çıkardı ve yerine Temeşvar valiliğinden açıkta kalan Topal Mchmed Paşa'yı getirtti.

Köprülünün bu cezrî harekâtı saray adamlarının cüretlerini kırdığından Seydî Ahmed Paşa'nın Bosna'ya, tayini münasebetıyle bu defa da el altından Kapıkulu süvarilerini tahrik eylediler.[589]

Sipahilerin İsyan Hazırlıklarına Karşı Köprülü'nün Tedbirleri

Bu isyana takaddüm eden günlerde Kapıkul süvarileri maaşlarını istemek bahanesiyle Defterdar Divrikli Mehmed Paşa'nın Süleymaniye'-deki konağını taşlayıp camlarını kırmışlardı; bunun üzerine konağından kaçan defterdar, vezir-i azama gelip dert yanmış ve nihayet tebdil edilmişti[590].

---

[589] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/367

[590] Defterdar Paşa sipahin hücumu üzerine arka kapıdan kaçarak gelip vaziyeti vezir-i azama anlatmış; bu

Köprülü Mehmed Paşa, sipahilerin daha o zamandan beri isyan için bahane aradıklarını gerek saraydaki ve gerek dışar-daki casusları vasıtasiyle öğrenmiş olduğundan ona göre tedbir almakta idi; hattâ isyandan bir gün evvel gizlice Şeyhülislâm Bâli Efendi'yi ziyarete gidip :

— "Efendi hazretleri, biz vezir olalı bizden şer'-i şerife aykırı ve devlet haysiyetini ihlâl eden bir hareket sâdır oldu mu?" diye sormuş; Bâli Efendi de:

— "Hayır, cümle hareketiniz şer'îdir ve güzeldir" diye cevap vermesi üzerine Köprülü, bu mütaleasmm pâdişâha arzını rica etti ve o tarzda Şeyhülislâmdan bir hüsn-ihal vesikası olarak lüzumu halinde gösterilmek üzere koynuna koydu; hattâ Şeyhülislâm efendi, ortada hiç bir sebep yokken böyle bir vesikanın alınmasına hayret ederek :

— "Bu îlâma niçin ihtiyaç hasıl oldu?" diye sorunca Köprülü :

— "Şimdiki halde ihtiyaç yok; fakat nıaksad dostluğunuzu tecrübedir; muhaliflerimiz sizi de kendilerine celbedip etmediklerini anlamaktır" diye cevap vermişti.

Köprülü yine o gece kıyafetini tebdil ile yeniçeri ocağının bir sözü iki olmayan eski ağalarından Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa ile görüşmeğe gitti ve ona ;

— "Siz devletin hayırhahı ve ocağın mutemedisiniz; bu âne kadar cereyan eden vak'alar malûmumuzdur; düşman Boğaz'a geldi; askerin zapt ve raptı yok; benim maksadım din ve devlete hizmet edip bu âhır ömrümde canla başla çalışmaktır; düşmana galebe ile nizam müyesser olur ise cümelmiz rahat oluruz; yoksa neticesi vahimdir; Seydî Ahmed Paşa'mn şecaati malûm; lâkin zulüm ve adaveti ne derecededir biliyorsunuz; kaptanlığa ve serdarlığa liyakati vardır; fakat gözü sadr-ı âzam olmaktadır; gareze mebnî tek durmaz; sadarete liyakati varsa ben arzumla çekileyim, anı vezir etsinler; lâkin ifrat hiddet ve şiddeti ve tedbirsizliği ile bu zamanda fenalığa sebep olacağında şüphe yoktur; anı vezir etmeğe çalışanların maksatları

halden dolayı hiç telâş eseri göstermeyen Vezir-i âzam gülerek "Sen ahval-i âlemi bilmez misin? Muztarip olma; selefte gelen defterdarlar, bu gaileyi çekmişlerdir; hattâ sakini oldukları sarayın camları iki, üç kat müheyya dururdu. Taşla kırılanları camcı dükkânına gidip hazır olan camları derakap vaz'olunurdu. Hak Teâlâ hazretleri nizam-ı ahvale tevfik ihsan edinceyedek bu hale tahammül zaruridir; sabreyle görelim" diyerek defterdarı teskin etmek istemişse de bunun böyle şeylere tahammülü olmadığını anlayarak azl ile yerine baş bakikulu Ahmed AğaV defterdarlığa getirmiştir (15 safer 1067/1656 aralık). Bk. Naîma tarihi, c. 5, s. 237.

kendi ipliklerini boyamaktır; işin neticesinin îbşir Paşa ahvaline benzeyeceğine şüphe yoktur; kaptanlıkta kalsa da arzumuz gibi istihdam edemeziz [591]. Anın için Bosna tarafına serdar eyledim; hâlâ fesat çıkarmak mutadları olan sipah zorbaları Seydî Ahmed Paşa'mn tebdilini bahane edip fitne çıkarmağa teşebbüs ettiler; âhır ömrümde şehit olmaktan korkmam; bu hususta cenabınız bize taraftar olup nasihat ederek yeniçeriyi zapt ile devlet şerefini muhafaza ederseniz sipahin muhalefeti bertaraf olur; eğer ocak halkını zapt etmeği taahhüd etmezseniz, bizden hoşnut değilseniz bizi haberdar edin de biz de ona göre işten el çekelim" dedi.

Kara Hasanoğlu, Köprülü'nün mütaleasım doğru buldu; vezir-i âzam da Hüseyin Ağa ile beraberce hareket edip onun sözünden dışarı çıkmıyacağma dair söz verdi; bunun üzerine o gece yeniçeri ağası ile kul kethüdası gizlice davet olunarak alınacak tedbirler tesbit olundu.[592]

Sipahilerin İsyanı

1067 senesi rebîulevvelinin on sekizinci perşenbe sipahilerin isyanı günü (1657 ocak) sipahiler ağalarının evlerini taşlayarak yolda rast geldikler ini çevirip Atmey-danı'na topladılar; keyfiyet vezir-i âzam tarafından padişaha arzedildi. Sultan Mehmed, Köprülü'nün telhisi üzerine yeniçeri ağasiyle ocak kethüdasını davet ederek :

— "Ocağınız devletin hayırhahıdır. Fesatçıların bertaraf edilmesi sizden memûlümdür" demesi üzerine onlar da başüstüne diyerek yeniçerileri sipahilerle birleştirme diler. Sipahilerden adamlar gelip onları da kendileriyle beraber olmağa davet ettilerse de ocaklı ağa ve zabitlerinin nasihatlerini dinleyerek birlik olmadılar. Bunun üzerine sipah Atmeydanı'n&an yavaş yavaş çözülüp saklanmağa başladılar; o gece her tarafta kol gezilerek ufak bir toplantıya meydan verilmedi; ertesi cuma günü vezir-i âzam sarayında (Paşa kapısında) büyük bir toplantı yapıldı. Bu sırada padişah tarafından gönderilen hatt-ı

[591] Köprülü Mehmed Paşa, dahilî vaziyeti düzelttikten sonra sefere çıkacağı İçin kendisine muhalif ve sadr-ı âzam olmak isteyen Kaptan-ı derya Seydî Ahmed Paşa'nın donanma ile çıkışında aykırı bir vaziyet almasından endişe etmekte idi

[592] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/368-370

hümâyun okundu.[593]

Asillerin Temizlenmesi

Genç hükümdar bu hatt-ı hümâyununda : "Cülûsumdan bu âna kadar sipah eşkıyasının ienalıgı hadden aşmış, ekmek yedikleri kapıya fenalıkları çoğalmıştır; bu makule eşkıyanın vücutlarının ortadan kalkması elzem olduğundan tedipleri vezir-i azama havale olunmuştur; din ve devlete hayırhah olanların vezir-i azama yardım etmeleri" beyan olunmakta idi. Bunun üzerine yeniçeri ocağı erkânı :
— "Fesat ve fitneden biz de bıktık; padişahımızın emrini bekliyorduk" diye müttefikan beyanatta bulunmaları üzerine ele geçenlerin derhal katledilmelerine karar verildi ve hemen o gün silâhdar ağalığından mâzul Ahmed Ağa'nın katliyle işe başlandı;
İstanbul ve Üsküdar'daki evler ve odalar basılarak zorbabaşılar ve zorbalardan ele geçenler günden güne katledildiler; bu suretle ortalığa sükûnet geldi.[594]

Köprülünün Sedaretten Çekilmek İstemesi

Vezir-i âzam 1067 H. /1657 M. deki vali tayinlerinde sılâhdarlıktan çıkma Şam valisi Sıyavuş Mustafa Paşa'nın yerine Halep valisi Murtaza istemesi Paşa'yı tayin etti[595]. Fakat Siyavüş Mustafa Paşa vezir-i âzam olmak isteyerek saraydaki araftarlarına güvenip azli kabul etmeyip Şam ahalisini isyana teşvik eyledi; bunun üzerine Şamlılar yeni vali Murtaza Paşa'yı kabul etmemişler ve eski valinin yerinde bırakılmasını istemiş-lerse de-Köprülü bunu yapmayarak Şam'a Tayyarzâde Ah-med Paşa'yı ve Maraş'a, da Siyavüş Mustafa Paşa'yı tayin etmişti.
Siyavüş Paşa'nın bu serkeş vaziyeti Köprülü'ye fırsat erdiğinden makamına göz dikmiş olan Siyavüş Mustafa Paşa akkında pâdişâha bir telhis takdim etti ve onda :

---

[593] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/370
[594] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/370-371
[595] Siyavüş Mustafa Paşa zamanında Şom kulu, Girit seferine memur olmuştu; fakat bunlar "Biz deniz seferine gitmiş değiliz. Şam'ı muhafaza ve nöbetle hacca gidip muhafızlık yaparız; icabında kara seferine de gideriz" diye gönderilen fermana muhalefete kalkmışlardı, Siyavüş Paşa bunların elebaşılarını cezalandıracak yerde arzularına uyarak keyfiyeti İstanbul*a yazmış ve bundan dolayı Şam valiliğinden azlolunarak yerine Halep valisi Murtaza Paşa tayin edilmişti (Naîma tarihi, c. 6, 8. 322).

"Padişah hizmetinden ve hususiyle silâhdarlıktan çıkmış olan ir zâtın pâdişâh fermanına herkesten ziyade itaat etmesi lâzım elirken Siyavüş Mustafa Paşa'nın Şam âsileriyle beraber olarak azli kabul etmeyip pâdişâh fermanına karşı isyan etmesi ebebiyle katli lâzımdır" diyerek buna dair hatt-ı hümâyun istedi e istediğini aldı ise de hemen tatbik etmedi.

Enderun'da bulunan Siyavüş Mustafa Paşa'nın kapı oldaşları ve bilhassa pâdişâhın silâhdarlariyle çuhadar ve rikâb-dar gibi ileri gelen Enderun ağaları ve sairleri bunu imleyip Si-avüş Mustafa Paşa'yı kurtarmağa çalıştılar, Köprülü bunu haber alınca acele saraya giderek pâdişâhla buluşup :

— "Hükümet idaresi başkalarının elinde olunca iş görmek mümkün değildir; bu kölenizin yaptığını diğerleri bozmak istemektedir; bir gün kusur isnadiyle öldürülmekten ise daha evvel bu makamdan çekilmek iyi olur" diyerek mühr-i hümâyunu padişahın eline verdi; fakat Dördüncü Mehmed, evvelki verdiği sözü tekrar ile bundan sonra da hiç kimsenin sözünün kat'iyyen dinlenmiyeceğini teyid edip mührü Köprülüye verdikten sonra ona:

— "Senin işine karışanların cezalarım sana bıraktım; nice bilirsen öyle eyle, bundan sonra işine kimse karışmasın; müdahale edenlerin haklarından gel" diye kat'î salâhiyet verdi.

Köprülü Mehmed Paşa ince düşünceli olduğundan işine müdahale eden Enderun ağalarına derhal dokunmadı ve iki ay kadar bekledi ve ondan sonra silâhdar, rikâbdar, tülbend ağası ve doğancıbaşı gibi içerdeki iş bozanları uzaklaştırdı ve bu suretle ses kesildi [596]

Enderun ağalarının çıkarılmalarından epey zaman sonra Köprülü Mehmed Paşa, Siyavüş Mustafa Paşa'yı Maraş*-tan azl ile İstanbul'a, getirerek [597] Erdel seferine hareketinden evvel katlettirmiştir (1068

---

[596] "...Tâ cemaziyelâhır evâhirinde bir gün nâgehanî Rikâbdar Anber Mustafa Ağa ve Dülbend ağası Gürcü İbrahim Ağa kapıcıbaşılıklar ile ihraç olunup Doğancıbaşı Ömer Ağa dahi Saray-ı ânıireden ihraç badehu Maraş payesiyle tekaüd ve Silâhdar Abaza Mustafa Ağa dahi nazar-ı iltifat-ı pâdişabiden sukut ile ihraç olundu" (Naîma tariki, c. 6, s. 248). Bunların ihracı münasebetiyle arşiv vesikaları arasında rikâbdar ile tülbend gulâmmın çıkarılmalarına dair IV. Mehmed'in hatt-ı hümâyunları vardır. Fotoğrafileri bu cildin sonuna konmuş olan hatt-ı hümâyunlar aynen şöyledir :

"Sen ki rikâbdar ağasın; sana kapıcıbaşıhk ihsan eyledim, hayır duamda olasm. Fî 27 c. sene 67."

"Sen ki dülbend gulâmısm, sana kapıcıbaşıhk ihsan eyledim, hayır duamda olasm, Fî 23 c. sene 67."

[597] Köprülü Mehmed Paşa bir müddet sonra Siyavüş Mustafa Paşa'yı Maraş valiliğinden azledip İstanbul'a davet etmişti. Vezir-i âzam Boğaz seferinden Edirne'ye dönünce Siyavüş Mustafa Paşa da oraya gelmişti. Köprülü âdeti üzere zahiren Siyavüş Paşa'ya güler yüz gösterip fakat eski hâdiselerden bahis ile pâdişâha bir telhis takdim eylemişti. Siyavüş Mustafa Paşa, vezir-i azamla görüşürken, padişah

şevval / 1659 haziran).[598]

Bütçe Tenkihatı Ve Şeyh Selimin Katli

Onbeş seneden beri îstanbuVda bulunarak Ebû Bekr-i Sıddîk evlâdından olduğunu iddia keramet satıp ulûmı garibe denilen gaip şeyleri haber vermekle tanınmış olan Mağribî Şeyh Salim adındaki sahtekâr ve hilekâr bir herif, devlet erkânına intisap etmek ve sarayda valide sultana çatmak suretiyle epey şöhret bulmuş ve bu sayede külliyetli para sahibi olduğu gibi kendisine gümrük, ipek ve sair mukataalarla evkaftan yevmiye bin akçe maaş tahsis kılınmıştı. Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olunca hazinenin darlığına mebni bütün vazifeleri ve vazife sahiplerini bizzat yok-layarak gümrükten vazifesi olanlardan sermaye sahibi ve vaziyetleri çabşmağa müsait olanlarla iki yerden maaş alanların birinden maaşlarını kesmiş ve yalnız bir yerden maaş verdirmişti. Mahlûl olan vazifelerden ancak iki akçesiyle tayin yapıp diğerlerini hazineye irat kaydediyordu; bu halden şikâyet ile kendisine başvuranlara, "Allah muvaffakiyet ve hazineye genişlik verince yine herkes gelsin, haline göre ihsan edelim" diye cevap veriyordu.
Vezir-i azamın yoklaması münasebetiyle Şeyh S alim de geldi; beratlarını gösterdi. Köprülü bu işle meşgul memurlara "İstanbul gümrüğünden iki yüz akçe bırakın; bu para şeyhin maişetine yeter, geri kalan yedi, sekiz yüz akçesi hazineye kaydo-lünsun" deyince Şeyh Salim hiddetlenerek "Pâdişâh ihsanıdır, niçin kesersiniz?" diye bağırması üzerine vezir-i âzam müîâyi-metle :
— "Sefer etsek gerektir ve hem hazinenin darlığı vardır; şimdi bu kadar ile kanaat et. înşaallah genişlik zamanında ikram yine mümkündür" cevabını verdi.
Bu yumuşak ve makul söze mukabele olmak üzere Magribli Salim terbiyesizce bağırarak "Biz size gör ne yaparız" diye meclisten fırlayıp gitti; Köprülü gülümseyerek Asesbaşı Zülfikar Ağa'ya emir vererek

---

Siyavüş'ü çağırmış ve kendisinin Şam kullarını tahrik etmesini ve diğer kusurlarım saydıktan sonra kap'ı arasına hapsettirdikten sonra katlettirmiştir. Köprülü Mehmed Paşa'mn sadarete geçmesine takaddüm eden günlerde Silâhdar bulunan Siyavüş Mustafa Paşa, sadaret elden gidiyor diye Boynueğri Mehmed Paşa'yı ikaz eylemiş ve bundan dolayı Köprülü buna mim koymuştu.

[598] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/371-372

Şeyh Salim'i
tevkif ettirip o gece boğdurdu.[599]

Rum Patriğinin Asılması

Devletîn içten ve dıştan ne kadar tehlikeli duruma geçirdiği yukarıdan beri verilen izahattan anlaşıldığından, cidden mühim olan bu anlarda dahildeki bazı gayr-i müslim unsurlar da büyük ümide düşmüşlerdi. İşte bu arada Ortodoks kilisesinin mevcudiyetini Fatih Sultan Mehmed'in himaye ve müsamahasına medyun olduğunu unutan Rum patriği III. Partenios'un devletin bu karışık vaziyetinden istifade ile Ortodoks kilisesine bağlı olan Eflâk ve Boğdan voyvodalarını isyana teşvik ettiği elde edilen mektubundan anlaşıldı.
Eflâk voyvodası Kostantin metbuı olan hükümete karşı isyankâr bir tavır takınmıştı. Rum patriğinin, Eflâk voyvodasına gönderip elde edilen mektubunda şöyle deniliyordu :
— 'Müddet-i devr-i islâm tamam olmağa az kalmıştır; hıris-tiyanlık velvelesi âlemi tekrar tutacaktır. Ona göre tedarikte olasınız; pek yakında cümle vilâyetler mesihîler (hıristiyanlar) eline girip haç ve çan'a (Salip ve nâkus'a) mensup olanlar islâm memleketlerine sahip olacaklardır."
Bu mektubu elde eden Köprülü, işi tahkik için Rum patriğini davet ederek mektubu kendisine gösterdi ve yazılmasının sebebini sordu; o da cevap olarak her sene sadaka için böyle kâğıt gönderildiğini söyledi; bu hazırlıksız cevap vezir-i âzami tatmin etmedi ve verilen emir üzerine Partenios Parmakkapi'&a asıldı (8 cemaziyelâhır 1087 / 24 mart 1657)[600]; derhal Patrikhane basılarak Rumların yeniçeri kıyafetine girip isyan edeceklerine dair olan şayiaları teyid edici kırk elli kat dolama, fes ve yeniçeri üsküfü elde edildi[601].
Fatih Sultan Mehmed'in tayin ettiği patrikten itibaren bu III.

---

[599] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/373
[600] III. Partenios, Sakız metropolidi iken 1656'da patrik intihap olunmuştu. Asılı cesedi üç gün kaldıktan sonra denize atılıp Rumlar tarafından bulunan cesed Heybeliada'&aki Panaiya manastırına defnedildi. Vizandios Skarlatos, Kostanünopolis isimli eserinin ikinci cildinde (s. 536) III. Parte-nios'un idamına sebep olarak Cizvitlerin buna husumetlerinden dolayı Ruslarla muhaberede olduğunu Kırım hanının ihbar ettiğini yazıyorsa da bizim tarihler bunun hıyanet vesikası tercümesini aynen koyduklarından Vizandiyos'un tevili yerinde değildir.
[601] Naîma tarihi, c. 6, s. 252 ve Silâhdar tarihi^ c, 1, s. 68 ve Hammer tarihi tercemesU c- 11» s« 16.

Partenios'a kadar bütün Rum patrikleri milleti tarafmdan intihaptan sonra bizzat padişahlar tarafından kabul olunurlarken bundan sonra kendilerine karşı yapılan bu imtiyazlı muamele kaldırılarak vezir-i âzamlar tarafından kabul edilmeleri kanun olmuş ve bu tarz Tanzimata kadar devam etmiştir.[602]

Köprülü'nün Venediklilere Karşı Hareketi

Donanmalın Akdenize Çıkması

Vezir-i âzam bir taraftan îstanbuV&a temizlik yapıp aleyhinde çalışanları bertaraf ile işlere oldukça nizam verdikten ve Venedik seferine gitme hazırlığını yaparak vilâyetlere îcap eden fermanları gönderip tertibat aldıktan sonra 1067 cemaziyelevvelinin dokuzunda (23 şubat 1657) sefer münasebetiyle tuğlar çıkarıldı; verilen karar üzerine Venedik donanması Boğazca, gelmeden evvel bizim donanmanın Akdeniz'e çıkarılmasına karar verilerek mevcut gemiler Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa kumandasiyle sevkedüdi; hattâ kaptan paşanın bineceği bastarda yani birinci amiral kadırgası tamam olmadığından arkadan çıkarılacak donanma ile gönderilmek üzere geri bırakılmış ve kaptan paşa yedek gemisine üç fener koymak suretiyle hemen hareket ettirilmişti.[603]

Vezir-İ Âzamin Boğaz'a Hareketi

Köprülü Mehmed Paşa hareketinden evvel İstanbul'da, hazırlanan donanmanın ikinci kısmını da şevketti; içine mühim miktarda asker konan bu donanma on dokuz kalyon, on mavna ve otuz çekdiri ile kaptan paşa baştardesinden mürekkepti; fakat gemiciler acemi, asker nizamsız olup gidenler bir kuru kalabalıktan ibaretti.
ikinci kısım donanma da gittikten sonra vezir-i âzam pâdişâh tarafından kabul olunarak serdâr-ı ekrem tayin olundu ve Arz odasında başına iki kıt'a murassa sorguç takılıp biri samur diğeri sade iki hil'at giydirildi ve bizzat pâdişâh kendi eliyle sancağ-ı şerifi teslim

[602] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/374-375
[603] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/375

ettikten sonra Çırpıcı Çayırı'ndaki ordugâha gitti ve ramazan iptidasında Boğaz tarafına hareket etti (1657 haziran) istanbul'da sadaret kaymakamı olarak Ankebut Ahmed Paşa kaldı. Köprülü Mehmed Paşa, ordu inzibatını bizzat ele alıp hareketinden sonra ikinci konakta askeri yokladı; bulunmayanlarmın dirliklerini keserek münasiplere verdi; bu sırada Boğaz-hisarı yani Çanakkale Boğazını işgal etmek üzere Venedikliler sekiz bin kadar kuvvet çıkardılarsa da muhafızların müdafaa ve hücumiyle dayanamıyarak beşyüzü esir düşerek mütebakisi gemilerine kaçtılar; vezir-i âzam Gelibolu'ya, geldikten sonra Anadolu yakasına geçti ve KaVe-i Sultaniye etrafını karargâh yaptı (18 ramazan 1067 / temmuz 1657).[604]

Venediklilerle Savaş

Boğazın Rumeli tarafındaki Soğanlıdere ile Anadolu tarafındaki Küçük Kepez mevkilerine toplar kuruldu; buradan atılan gülleler ile o taraflara demirlemiş olan düşman gemileri hasara uğradıklarından çekildiler. Şevvalin beşinci salı günü (17 temmuz) düşmana denizden hücum edilmesi emrolundu; ilk çarpışmada bir kaç Osmanlı mavnası yardım edilmemek yüzünden muvaffak olamayıp biri düşmanın eline geçtiği gibi diğeri de battı; yeniçeriler de bindikleri çektirVleile Rumeli sahiline çekilip deniz muharebesine seyirci kaldıklarından diğer askere de zaaf ve fütur gelmiş ve askerin bir kısmı da gemilerinden çıkarak karaya dökülmüşlerdi.
İşte bu sırada Venedikliler elde ettikleri Süleyman Kaptan mavnasını çekip götürürlerken Alâiye sancak beyi Küçük Meh-med Bey, beşer oturaklı bir, iki kayık ile üzerlerine varıp yedeklerini keserek döğüşe döğüşe mavnayı kurtardı; kalyonlar ise muvafık hava ile yelkenlerini açarak Boğaz dışında kaptan paşa kumandasındaki donanmaya iltihak etmek üzere denize açılmışlardı.
Bu muvaffakiyetsizlikten Ötürü fevkalâde hiddetlenen vezir-i âzam hemen bir kayığa atlayarak Rumeli sahiline geçti ve düşman donanması önünden kaçarak çektirilerden ve mavnalardan karaya çıkan firarileri alıp Anadolu sahiline getirdi; bu sırada onbeş kadırga ile düşman önünden kaçarak karaya dökülenlerden yedi, sekiz yüzünü

[604] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/375-376

vezir-i âzam derhal îdam ettirdiğinden diğerleri yine gemilerine döndüler. Bundan sonra muharebe karadan Osmanlı-larm ve denizden Venediklilerin müdafaa ve hücumlariyle uç gun üç gece devam etti.

Bu sırada düşman gemileri Kum Burnu'nda bulunan baştarde ile on yedi parça çektiri üzerine hücum ettiyse de muvaffak olamayarak çekilmişti. Fakat ertesi günü Osmanlı tarihlerinin Kör Kaptan dedikleri Venedik amirali Moçeniko bizzat kendi amiral gemisi, kendilerine yardım eden devletlerin bayraklariyle de donanmış olduğu halde Osmanlı baştardesini zaptetmek üzere akşamdan bir saat evvel Kum kalesi önünden geçerek taarruz etmişti. Müdafaadan âciz olan Osmanlı donanması sahildeki topların himayesi altında tutunabiliyordu,

Moçeniko'nun bu taarruzu üzerine sahilden toplar yağdırılıyordu. Köprülü Mehmed Paşa teessüründen ağlıyor ve bu tehlikeli durumu önlemek için gayret sarfediyordu. Venedik amiral gemisi, Osmanlı baştardesini almak üzere iken Kumburnu*n-daki metrislerden Kara Mehmed adındaki bir topçu tarafından atılan bir gülle Venedik amirali baştardesinin barut mahzenine isabet ederek baştardeyi berhava etti; bu muvaffakiyetli isabet bozulmuş olan kuvve-i maneviyenin düzelmesine yaradı ve Osmanlıların galebesini temin etti.[605]

Hizmet Eden Ve Kaçanlar Hakkında Koprülü'nün Muamelesi

Venedik amiralinin bastardesi ve maiyyeti ile berhava olması neticesinde Venedik donanmasının faaliyetinin durması Köprülü'ye geniş nefes aldırdı. Hemen düşman eline düşen mavnayı kurtaran Küçük Mehmed'i yanına çağırdı; gelip vezir-i azamın eteğini öptü: Köprülü ona :

— "Gel şahbazım, padişahın ekmeği sana helâl olsun; senin gibi gayretli dilâveri Allahü Tealâ berhudar etsin" diyerek alnından ve gözlerinden öptü ve arkasındaki samur kürkü çıkarıp Küçük Mehmed'e giydirdi ve kendi eliyle başına iki "Gazi çelengi" taktı ve kendisine iki yüzden fazla altın ve beraberinde giden adamlarına dağıtılmak üzere bir kese kuruş verdikten sonra :

[605] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/376-377

—"Bu istidadına riayet için seni akranından mümtaz mertebeye nail ederiz; elem çekme" diye de ayrıca gönlünü aldı.
Bundan sonra Amiral Moçeniko'nun. baştardesi cephaneliğine isabet ettiren Kara Mehmed'i huzuruna çağırtarak ona da :

— "Berhudar ol, kerametlû pâdişâhımızın nimeti sana helâl olsun" diyerek yetmiş akçe sipahilik ulufesi ile çırağ edip yüz altın harçlık ve bir kat ağır elbise ile topçuyu da sevindirdi. Bunlardan
başka az çok hizmeti ve gayreti görülenleri de derecelerine göre mükâfatlandırdı.
Bu iş bittikten sonra sıra harpten yüz çevirenlere geldi. Evvelâ cezaya Ferhad Paşa adındaki deniz kumandanından başladı. Ferhad Paşa, daha harbe başlamadan evvel bindiği kalyonu Rumeli tarafına baştan kara edip kaçmış ve o gece bir Venedik filikası gelip bu kalyon ile diğer iki kalyonu yakmıştı. Ferhad Paşa yakalanıp getirilmesini müteakip çökertilip boynu vuruldu; sonra Yeniçeri kethüdası Yusuf, yeniçerileri cenge teşvik etmedikten başka çorbacüariyle (bölük kumandanlariyle) beraber iptida kendisi kaçtığından dolayı derhal getirtilip hem kendisi ve hem çorbacılar vezir-i âzam çadırının arkasında boğulup cesetleri denize atıldı. Kaptan Paşa'ya vekâlet eden ikinci filo kumandanı Sivas beylerbeğisi Osman Paşa da aynı akıbete uğradı ve mavna kaptanlarından Tophaneli Mehmed Kaptan ile diğer birkaç mavna kaptanı da muharebe esnasında sahile çıktıkları için asıldılar. Gayretsizliği görülen Yeniçeri Ağası Sürhab Mehmed Paşa Köprülü'nün sadareti için çalışanlardan olduğu için yalnız azlolunup birkaç gün sonra Sivas beylerbeyliğine tayin edildi.[606]

Bozca Adanin Geri Alinmasi

Köprülü harpte hizmeti görülenlerle görülmeyenler hakkında kesin olarak icraattan sonra Bozcaada karşısındaki Eski İstanbul namiyle meşhur Çaybaşı (Trova) mevkiine geldi. Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa, donanma ile Boğazdan çıktıktan sonra bazı yolsuz hareketlerde bulunmuş forsaları (kürekçileri) ölen bey gemilerine forsa vermemiş olduğundan hakkında şikâyet edilmişti. Bundan dolayı kaptan paşa vezir-i azamdan korkarak MidillVde demirleyip bazı

[606] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/377-378

özürler ileri sürerek davete icabet etmiyordu. Mavna kaptanlarından bazılarının katledilmesi gerek kendisini ve gerek maiyetindeki kaptanları korkutmuş olduğundan Cezayir*e gitmek istiyorlardı. Bunu haber alan Köprülü, bunların korkularını gidermek için Kaptan paşaya hil'at ile bin altın yollayıp :

— "Sizler muharebe mahallinde bulunmadığınız için özrünüz makbuldür; bulunsaydımz dilirâne hizmet edeceğinize şüphe yoktur; inşaallah bundan sonraki harekâtta hizmet edersiniz" gibi sözlerle hem kaptan paşanın ve hem de diğer kaptanların korkularını giderdi. Cezayir, Tunus ve Trablus gemileri dayılarına
da hil'at ve para yollayıp onları da Bozcaada'nın istirdadına davet etti.

Venedik amirali baştardesinin berhava olmasından sonra Venedik gemileriyle onlara yardıma gelmiş olan Malta ve Floransa gemileri Bozcaada'ya, çekilip Boğaz ağzında bir kalyon bırakmışlardı. Vezir-i âzam, Kurt Paşa kumandasiyle bir kısım askeri Kaptan paşa gemilerinden otuz üç çektiriye koyarak gece yarısı Bozcaada'nın Kemer deresi mevkiine çıkarttı; sabahleyin düşman bunu görünce gemileriyle Türk askerini topa tuttuysa da tesiri olmadı ve vezir-i âzam adaya mütemadiyen asker şevketti. Bunun üzerine Venedikliler de karaya asker döküp Türk askerini iki ateş arasında bırakmak istediler; fakat bu plân haber alınarak düşnrân denize döküldüğü gibi, Türk askerini arkadan vurmak isteyen kale muhafızları da kaleye kaçırıldı. Adaya ihraç edilen askerin çokluğuna ve taarruzlarına dayanamayan Venedik kuvvetlerinin bir gece kalenin bazı burç ve bedenlerini berhava edip gemilerine binerek kaçmaları üzerine Bozcaada tamamen istirdat edildi (21 zilkade 1067 / 31 ağustos 1657).[607]

Hasanoğlu'nun Köprülü Aleyhindeki Faaliyeti Ve Ölümü

Yirmi seneden beri gerek Yeniçeri ocağında ve gerek padişah ve devlet ricali arasında bir sözü iki olmayan ve müşkül durumlarda yeniçeriler üzerindeki nüfuzundan ve tecrübesinden istifade edilen ocak ağalarından Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa, Köprülü'nün sadaretini müteakip sipahi isyanına yeniçerileri iştirak ettirmiyerek o

[607] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/378-379

sayede sipahilerin temizlenmesine hizmet etmişti. Kara Hasanoğlu'nun daha evvel de hadlerini aşan ocak ağalarının temizlenmesinde, İbşir Paşa aleyhindeki harekâtta ve daha sonraki bir sipahi isyanının bastırılmasında da mühim rolleri olmuştu. Yeniçeri ocağı zabit ve efradı, bunun emrinde idi; hiç kimse bunun reyinden dışarı çıkamazdı. Pâdişâh ve valide sultan taraflarından sorulan şeylere cevaplar yazarak mütaleasım bildirirdi; eğer görüşülecek iş bizzat kendisinin bulunmasını îcap ettirirse vücutça zayıf ve hastalıklı olduğundan gönderilen araba ile Saraya gelirdi. Zeki, tecrübeli, sinsi, hissiyatını gizlemesini bilirdi. Sipahi kıyammdaki yardımına mukabil Köprülü Mehmed Paşa da, Kara Hasanoğlu'nun reyinden çıkmayacağına söz vermişti.

Kara Hasanoğlu ordudaki casusları vaaıtasiyle muntazaman haber almakta idi. Köprülü bu şahısları bildiği halde Kara Hasanoğlu'ndan çekindiği için kendilerine ses çıkarmıyordu. Vezir-i âzamin Boğazda harpten kaçanları tedip ettiği sırada ocak kethüdasiyle yedi sekiz çorbacı ve bazı yeniçerileri boğdurması Kara Hasanoğlu'nun kapı yoldaşlığı gayretine dokunarak :

— "Bu koca'nın (ihtiyarın) hareketi hareket değildir; yeniçeri ocağına kılıç koyup zabitler katline başladı; birgün evvel bunun tedariki görülmek gerektir" sözleriyle Köprülü aleyhine padişaha mütemadi surette tesir yapıyordu.

Sultan Mebmed, vezir-i azama karşı hüsn-izan besliyorsa da'yeniçeri ocağı elinde olan Kara Hasanoğlu'ndan çekiniyordu. Bu sırada şeyhülislâm bulunan Bolulu Mustafa Efendi, Köprülü taraftarı idi; Kara Hasanoğlu, buna da müracaat ederek Köprülü aleyhinde kullanmak istiyorsa da şeyhülislâm, seferde bulunurken vezir-i âzam değiştirilmenin doğru olmadığını beyan ile azl teklifini reddediyordu.

Kara Hasanoğlu yine bu iş için kendi adamlarından Baki Çelebi'yi şeyhülislâma gönderip :

— "Köprülü Paşa'ya sahip çıkmasınlar; pâdişah-ı âlempenaha ahvali ifade olunup azli karardâde ve yerine Ankebut Ahmed Paşa'nın gelmesi takarrüc etmiş gibidir. Aksine say etmesinler; onun zuhur ve hareketi gayet korkunçtur. Kuvvetlenirse bizi ve kendilerini ve sair ileri gelenleri sağ koymayacak alâmetleri vardır. Himaye ederlerse sonra kendileri pişman olurlar." yollu sözlerle şeyhülislâmı kendisine

uydurmak istemiş; Mustafa Efendi bu mütalealara karşı Burnaz Baki Çelebi'ye :
— "A Baki Çelebi, şimdi sefer üzere azl güçtür. Muvaffak olup kâfir gemilerini Boğazdan kaldırdı ve Bozcaada'yı kurtarmakla meşguldür; seferden avdetine dek sabrolunsun, görelim" diye mukabele etmesi üzerine Baki Çelebi:

— "Hayır sultanım, ağanın reyi budur ki Bozcaada yi LimnVyi alıp mansûren gelirse bir daha ona zafer bulmak müşküldür; hemen fırsatı kaçırmamak gerektir" diye ısrar ettiği sırada şeyhülislâmın kethüdası içeriye girip efendisinin kulağına Kara Hasanoğlu'nun öldüğünü haber vermiştir. Ve Bu lıaber üzerine şeyhülislâm hem hayret ve taaccüp ve hem de gülümsiyerek keyfiyetten B âki Çelebi'yi haberdar edince o da şaşırarak "Sultanım, kusura bakmayın bizim bu derece ısrarımız ânın emriyle idi" gibi sözlerle özür dileyerek çıkıp git-mistir.
Kara Hasanoğlu'nun ölümü, icraatında Köprülü'yü, önlemek isteyen birinci derecede bir maniadan kurtardı. Hüseyin Ağa sağ olsa idi, Köprülü mutlak surette azl ve belki idam edilecekti; padişah ve diğerlerinin bunu önlemelerine imkân yoktu. Çünkü Kara Hasanoğlu'nun bir işareti yeniçerilerin ayaklanması için kâfi idi.
Köprülü Mehmed Paşa, Kara Hasanoğlu'nun ölümünü haber alır almaz ordudaki vaziyet ve ocaklıdan katledilenler hakkında Kara Hasanoğlu'nu daimî surette haberdar eden zaimlerden Mümin Ağa ile Sekbanbaşı Çoban Kasım Ağa'-dan evvelkisinin ordugâhta boynunu vurdurduğu gibi sekbanba-şıya Hüdavendigâr (Bursa) sancağını tevcih ile gönderdikten sonra olda öldürttü.[608]

Limni'nin Geri Alınması

Bozcaada'ıan zaptı îstanbuV&a. sevinci mucip oldu,şenlikler yapıldı. Pâdişâh Limni adasının zaptına kadar vezir-i âzamin dönmemesini emretti. Bozcaada kalesi tamir olunarak asker ve mühimmatla tahkim edi- muhafızhğına da Sivas Valisi Sührap Mehmed Paşa Bundan sonra LimnVmn alınması için kaptan paşa yol-Çok sarp bir mevkide olan kalesi iyice tahkim edilmişti. Kaptan Moçeniko'nun biraderi on yedi kalyon ile gelip kaleye mühim miktarda asker koyduğundan muhasara

[608] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/379-381

uzadı. Kaptan paşa yaralandı ise de Köprülü'nün korkusundan iş sıkı tutuldu ve nihayet kalenin gerisine bin müşkülâtla toplar çıkarılarak iki ay muhasaradan sonra muhafızlar ve kale halkı bütün eşyaları ve kendi gemileriyle gitmek şartiyle teslim olacaklarını bildirdiler ise de Kaptan-ı derya Topal Mehmed Paşa hiç bir şeyin çıkmasına müsaade edilmeyeceğini ve yükte hafif eşyalariyle gitmelerine müsaade olunacağını bildirdiğinden bu teklif kabul olunarak Venedikliler adayı terk ettiler (1068 safer / 1657 kasım).
Köprülü Mehmed Paşa, Boğazı açıp iki adayı da kurtararak müşkül ve tehlikeli durumu bertaraf ettikten sonra Erdel (Transüvanya) taraflarındaki vaziyetin ciddiyeti üzerine acele Edirne'de bulunan padişahın yanına çağrıldı ve derhal oraya gitti.[609]

Köprülü'nün Erdel Seferi

Erdel Vaziyeti

vezir-i azam Edirne'ye geldikten sonra Osmanlı devleti himayesinde bulunan ve isyan etmiş olan Erdel Kiralı Rakoçi üzerine memur edildi. Osmanlı-Erdel münasebetleri kısmında da görüleceği üzere II. Rakoçi Alman imparator hanedanı olan Habsburg'la.ta. karşı sefer açıp galip gelmiş olan tsveç kiralının müttefiki olarak Lehistan kıralbğını elde etmek istiyordu; Rakoçi metbûı olan Osmanlı devletinin iç ve dış vazi-yetlerinden istifade ile Eflâk ve Boğdan voyvodalarını da nüfuzu altına alıp kendisine yapılan nasihati dinlemiyerek Lehistan üzerine yürüdü; fakat Kırım hanı tarafından mağlûp edilerek yerine döndü ise de yine serkeşliği devam etti.
Osmanlı hükümeti, kuzey hududunda Lehistan ile ErdeVin bir idare altında geniş bir devlet halinde bulunmasına müsaade etmiyeceği gibi bu devletin o tarihlerde Avrupa'nın büyük ve kudretli devletleri arasında bulunan İsveç'in müttefiki olmasına da muvafakat eyleyemiyeceği siyaseti İcabından idi ve bu hususta gayet hassas davranıyordu. Lehistan kıralhğı bu tarihlerde hem içeriden sarılmış ve hem de dışarıdan Kırım hanlığının akınlariyle zayıf düşmüş olduğundan Osmanlı devleti bu cihetten kuzey hududundan emin

[609] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/381-382

bulunuyordu; bundan dolayı Rakoçi'nîn Lehistan'a karşı olan taarruzunu önlemek suretiyle hem kendi siyase tine ve hem de Lehistan'a hizmet etmiş oluyordu.
II. Rakoçi'nin temadi eden isyan hareketini sona erdirmek üzere Köprülü Mehmed Paşa serdâr-ı ekrem tayin edildi ve hemen hareket etmeyerek bir taraftan hazırlık yaparken bir ta raftan da Eflâk ve Boğdan işiyle ve aynı zamanda bir takım te mizlik hareketleriyle uğraşıyordu.[610]

Voyvodaların Azilleri

Vezir-i âzam ErdeVe hareketinden evvel Rakoçi kirlikte hareket eden Eflâk beyi Kostantin ile Boğdan beyi Istef an'ı azlederek yerlerine yeni-lerini tayin ile kendilerini makamlarına oturtacak iskemle ağcısını[611] bir miktar kuvvetle gönderdi; fakat eski voyvodalar azli kabul etmeyerek isyan ettiklerinden üzerlerine Kırım Hanı ile Silistre Valisi Fazlı Paşa memur edildiler; Fazlı Paşa bir takım bahanelerle ayak sürüdü ise de Kırım Ham kuvvetleri, âsi voyvodaları mağlûp etti[612]. Bunlar, müttefikleri olan Erdel kiralının yanma kaçtılar. Bu suretle Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarına tayin edilmiş olan Mihne ile Ghika yerlerine oturtuldular.[613]

Hareketten Evvel Ocaklarda Temizleme

Köprülü kumandası altında itaatli bir kuvvetin bulunmasını şiddetle arzu ederek bunları tahrik edenleri ve edeceklerden ileri gelenleri kendi casusları vasıtasiyle haber aldıkça öldürttü. Hattâ Boğazdan Edirne'ye döndüğü sırada ve Edirne'de gerek sipah ve gerek yeniçerilerden epi adam öldürtmüş ve hattâ yeniçerilerin kendilerine kışlık tayin olunan Edirne'ye gitmek istememelerinden dolayı yeniçeri ağası Ali Ağa'yı mes'ul tutarak azleylemisti; bunun üzerine Ali Ağa

[610] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/382
[611] Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodalarını tahtlarına oturtmak üzere gönderilen memurdur. Bunlar devletçe bir kıral olarak tanınmayıp himaye altında bulunup vergi verir olduklarından kendilerini makamına oturtacak memura taht ağası denilmeyip iskemle ağası adı verilmiştir.
[612] Fazlı Paşa, YergöğVden Bükreş üzerine gitmiyerek Kostantin'in kaçmasına sebep olup bu hali dedikoduyu mucip olduğundan dolayı bir müddet Bonra îdam edilmiştir.
[613] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/382-383

kendisini yerinde bıraktırmak üzere askeri tahrik etti, yeniçerilerin bunu tekrar ağalığa tayin ettirmek isteyeceklerini haber alan Vezir-i âzam Ali Ağa'yı Edirne'ye celp ettirip pâdişâh huzurunda îdam ettirerek çıkacak isyanı önlemişti.

Yine bu sırada sipahi serdengeçti ağalarından olup Bozcaada'nın zaptında [614]hizmeti görülen Nakkaş Hasan Ağa'nın ortaya çıkarmak istediği isyan bastırıldı. Nakkaş Hasan, muharebedeki hizmetine mukabil İstanbul'un intisap ağabğını almış ise de elaltından isyan için bazı tahrikatı ve İstanbul muhafızı Kör Hüseyin Paşa ile birlikte hareketi haber alındığından ibtisap ağalığından azli ile iktifa edip Bozcaada'da, hizmeti görülmüştür diye öldürtmemişti; Nakkaş Hasan bir vazife almak üzere Edirne'ye geldi ise de muvaffak olamadı. Bunun üzerine sipahilerden bir çoklariyle görüşüp bir isyan tertibine teşebbüs ile bu hususta Silâhdar kethüdası Mustafa Ağa'yı da kendisine uydurmuş ve ilk teşebbüste Erdel seferi münasebetiyle çatıira çıkmış olan Köprülü'yü çadırında öldürmeği kararlaştırmışlardı. Nakkaş Hasan başına topladığı bir kaç yüz kişi ile ortaya çıkarak :

— "Bu vezir-i âzam pâdişâh kullarını katlederek mahvetse gerektir; böyle kan. dökücü vezir bize lâzım değildir, anın kılıcından kurtulmak isteyenler gelsin" diye bağırarak etrafına epice güruh «topladı.

Köprülü Mehmed Paşa soğukkanlılığını muhafaza ile yeniçeri ağasiyle kul kethüdasını çağırıp bu toplantıyı derhal dağıtıp fesat başlarının tevkiflerini emretmiş ve Kul kethüdası Süleyman Ağa bir kaç yüz yeniçeri ile bunları dağıtarak Nakkaş Hasan ve arkadaşlarından dört beşyüz kişiyi ele geçirip vezir-i azamın yanına getirmiş ve hemen katledilmişlerdir. Yakalanan Nakkaş Hasan'ı yeniçeri kethüdasının elinden almak isteyen Silâhdar Ağası Mustafa Ağa da öldürülmüştür.

Sarayda pâdişâh yanında kendisine taraftar birisini bulundurmak isteyen Köprülü Mehmed Paşa, Boğaz seferinde iken birkaç defa pâdişâhın hatt-ı hümâyuniyle kendisinin yanına gelip giden Hazinedar Solak Mehmed Ağa ile anlaşıp dost olmuşlardı. Vezir-i âzam bu dostluğu kuvvetlendirmek için Solak Mehmed Ağa'yı Dâr-üs-saâde ağası yaptırmağı vaad eylemiş olduğundan Erdel seferine hareketten

[614] Vezir-i âzam, Boğazdan Edirne'ye gelinceye kadar ve Edirne'de her gece yeniçeri ve sipahilerin fesada müstait dişlilerinden ve meşhur elebaşılardan kırk, elli kişiyi gizlice öldürttü, öyle ki .Edirne'nin Tunca suyu kenarında bulunan başsız adam cüsselerinin adedi fazla idi {Naîma tarihi^ c. 6, s. 315).

evvel, Dilâver Ağa'nın yerine Solak Mehmed Ağa dâr-üs-saâde ağalığına tayin edildi (1068 rebîulâhır / 1658 ocak).[615]

Köprülünün Erdel'e Hareketi Ve Avdeti

Kırım Hanı tarafından mağlûp edildikten sonra kendisine yapılan nasihati dinlemedikten başka yanına kaçan Eflâk ve Boğdan voyvodalarını da himaye eden Rakoçi, üçüncü defa giden fermana da itaat etmediğinden Köprülü bizzat hareket etti (22 ramazan 1068 / 23 haziran 1658). Orduya yüz binden fazla Kırım ve Kazak kuvvetleri ile Budin valisi Kenan ve Silistire valisi
Kadri Paşa'lar iltihak ettikleri gibi Lehistan kiralı da on iki bin kişilik bir kuvvet göndermişti. Belgrad*dan kalkılıp ErdeVe girildi. Sultan Süleyman zamanında zaptedilerek sonra ErdePe geçmiş olan Yanova kalesi amanla alındı (1068 zilkade ve 31 ağustos 1658); bundan sonra kırallığm merkezi olan Erdel Belgradh zabte-dilip Rakoçi Avusturya hududundaki bir kaleye kaçtı ve Ra-koçi'nin yerine Erdel beyzadelerinden Ekoş Barcgay tayin edildi ve Osmanlı-Erdel münasebetleri kısmında görüleceği üzere Yanova (Jeneo) Şebeş, Lügoş kaleleri Osmanlı hudutları içinde kalmak ve her sene kırk bin altın haraç vermek üzere yeni Erdel kıraliyle anlaşma yapddı.
Vezir-i âzam daha Yanova muhasarasında iken Anadolu'da Köprülü aleyhine büyük bir isyan çıkması sebebiyle pâdişâh tarafından acele davet edilmiş ise de kalenin zaptına kadar bunu hiç belli etmemişti. Fakat Yanoua'yı aldıktan sonra Rakoçi'nin kaçtığı kale üzerine gidemiyerek yeni Erdel kiralı ile olan anlaşmayı imza ve o tarafların muhafazasını Budin valisi Kenan Paşa'ya bırakarak Edirne''y& döndü ve hareketinden evvel Tel-hisçi Mustafa Ağa vasıtasiyle Yanouo'nın zaptını müjdeleyerek yirmi güne kadar geleceğini ve Anadolu kıyamından dolayı keder ve telâş edilmemesini arzeyledi.[616]

Erdel İşinin Hali

Köprülü avdet ettikten sonra Erdel harekâtı devam etmiştir; çünkü

---

[615] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/383-384
[616] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/384-385

mukabil harekâta geçerek yeni kıral Barcgay'ı mağlûp eden Rakoçi muhtelif yerlerde mukavemet ettiğinden Bosna'dan Budin valiliğine naklolunan Seydî Ahmed Paşa ve ondan sonra Köse Ali Paşa Erdel işine serdar olmuşlardır. Rakoçi, Seydî Ahmed Paşa ile yaptığı iki muharebede mağlûp ve maktul olmuş ve kendisine yardım etmiş olan Avusturya kuvvetleri Seydî Ahmed Paşa tarafından fena halde perişan edilmiş ve hattâ Avusturya ile sulhu bozacak derecede aşırı olan bu vaziyet Seydî Ahmed Paşa'nın azliyle Köse Ali Paşa'nın tayinine sebep olmuştur (1070 şaban / 1660 nisan). Köse Ali Paşa 1660 ağustosunda (1070 zilhicce) Varad kalesini zapteylemiş ve sonra Erdel Bel-grad'ına giderek Ekoş Barcgayı makamına oturtmuştur; fakat buna karşı Kemeni Yanoş, Avusturya tarafından rakip çıkarılmış ve bu Ekoş Barcgay'ı yakalayarak öldürüp kendisinin kıralhğının tasdikini istemiş ise de kabul edilmeyip üç sınıf Erdeİ halkı tarafından kıralhğı talep edilen Apafi MihaPin kıralhğı tasdik edilmiş ve bu suretle Erdel işi kapanmıştır (1071 H. / 1661 M.) [617]

Abaza Hasan Paşa İsyanı

Abaza Hasan Paşa

Aslen Kapukulu süvarilerinden olan Abaza Hasan Haydaroğlu vak'asmda hizmet görmüş, sonra Vezir-i âzam îbşir Paşa ile beraber Jfsfj tanbuVa gelmiş ve onun katlinden sonra bin kadar maiyyeti ile Anadolu'ya dönüp îbşir'in adamlarından başına epey adam toplamış ve Seydî Ahmed Paşa ile birlikte hareket ettiği için bir gaile^çıkarmasından korkularak evvelden beri arzu ettiği Yeni-il voyvodalığı kendisine verilmişti (1065 H. / 1655 M.). Aba'za Hasan, bir sene sonra vezirlikle Diyarbakır valiliğine tayin olunup 1067 H. / 1657 M. de Halep valiliğine naklolunmuştu.[618]

---

[617] Evliya Çelebi Apafi Mihal'in ne suretle kıralhğa seçildiği hakkında malûmat vermekte ve bizzat gördüğü Apafi'nin henüz genç olduğunu beyan eylemektedir {Seyahatname, c. 6, s. 56). Bu münasebetle Seyahatnamenin bu cildinde Erdel hakkında mufassal malûmat vardır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/385-386

[618] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/386

Bu Sırada Anadoluda Durum

Köprülü idareyi ele aldığı zaman Anadolu du-du sırada anadolunun durumu çok fena idi. Valilerin isyanları ve hükümet merkezinin aczinden dolayı emir ve fermanların dinlenmemesi ve yer yer levend, sekban ve sarıca'ların şehir, kasaba ve köyleri yağmalamaları, valilik, kadılık, mültezimlik vesair hizmetlerin değerlerinden birkaç misli farkla ve rüşvetle satılmaları ve bunların da verdiklerini çıkarmak için halkı soymaları Anadolu'da emniyet ve asayiş namına birşey bırakmadığından bir kısım köy halkı çiftlerini bozup ya şehir ve kasabalara iltica etmişler veya levend olarak bir tarafa kapılanıp soygunculuğa başlamışlardı.[619]

Köprülü Aleyhine Faaliyet

Vezir-i âzam'm, işi ele aldıktan sonra amansız olarak hareketi kendilerinden şüphelen olan sipahin Abaza Hasan Paşa'nın yanına gitmelerine sebep oldu; bu hallerden cesareti artan Abaza, diğer valileri de kendisiyle beraber harekete teşvik ederek Köprülü'yü ber-
ı taraf etmek için Konya*da toplanılmasını bunlara yazdı. Bu davete, Şam valisi Tayyar Paşaoğlu Ahmed Paşa, Anadolu beylerbeğisi Can Mirza Paşa ve bunlardan başka Ankara beyi Ali Mirza Paşa, Deli Ferhad Paşa, Mustafa Paşa vesair onbeşten fazla vazifeli vazifesiz vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi ile onların hizmetlerinde olan sarıca ve sefc&an'lardan maada birçok îevend de icabet etti; bu cemiyete dahil olanların mevcutları otuz bini bulup Konya Ouası'nda toplanmışlardı. Vezir-i âzam Erdel seferi münasebetiyle bunları davet ettiyse de geleceğiz geldik söz-riyle kendisim oyaladıklarından dolayı Köprülü Erdel seferine ancak haziran sonlarına doğru hareket edebilmişti; bunların maksatları Köprülü'nün sefere gitmesinden sonra faaliyete geçmekti; çünk"u Abaza Hasan Paşa ve arkadaşları sefer münasebetiyle Rumeli'ye geçerlerse kendi ayaklariyle tuzağa düşeceklerini ve yaptıklarının yanlarına kalamıyacağını bildikleri için vaziyetlerini düşünerek aralarında bir karar verip keyfiyeti padişaha arzettiler. Evvelâ Köprülü'nün öldürdüğü binlerce ocaklıdan ahsettiler

[619] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/386

ve sonra vezir-i âzamlığa Bağdad muhasarası esnasında şehid olan Vezir-i âzam Tayyar Paşa'nın oğlu Ahmed Paşa'nın tayinini istediler. Köprülü sadarette kaldığı müddetçe öldürülmeleri korkusundan sefere gidemiyeceklerini ve dilekleri kabul edilmedikçe itaat etmiyeceklerini bildirdiler. Bunların Ru-me/f de sefere gitmelerinden vaz geçilerek Bağdad muhafazasında bulunmaları emrolunduğu zaman kendilerine ferman tebliğ eden memura kararlarını açıkladılar.[620]

Köprülünün Katli Teklifi

Bu arada "Vezir-i âzam öldürülmedikçe ne sefere gideriz ve ne de ferman olunan tarafa gideriz; on beş güne kadar kat'î cevap bekleriz; müsaade olunursa ne alâ; aksi takdirde biz de bildiğimiz gibi hareket ederiz" cevabını verdiler. Nizam ve intizamı olmayan bu kadar kala-balığın zaptı kabil olmadığından evvelâ muhitlerinde yağmacılığa ve tahribata başladılar, orduya gönderilen erzak paralarım kazalara buyruldular yazarak tahsile devam ettiler. Bu suretle Bursa taraflarına kadar geldiler.

Bu sırada Rikâb-ı hümâyun kaymakamı olan Topal Sarı Kenan Paşa, makamından azlolunarak Bursa muhafazasına tayin edilmiş olup azline gücenerek evvelâ gizlice Abaza ile mek-tuplaşıp aynı zamanda el altından âsilere barut, kurşun ve zahire yolladıktan sonra kendisi de âsiler tarafına geçmişti. Âsiler, Bur-sa'ya girdikten sonra Bursa kadısı Haşimzade ile Bursa eşrafından bazıları zorla Edirne'ye gönderdiler. Sultan Mehmed gelen hey'eti kabul ettikten sonra "Sizi kim gönderdi?" diye sordu; onlar da "Abaza Hasan Paşa kulunuz ile yanındaki kullarınız gönderdi" diye cevap verdiler.

Genç hüküm gönderdikleri hey'etin, "kullarınız" tabi darın metîn "m kullanmasına kızan IV. Mehmed onlara : hareketi

— "Hâşâ, anlar benim kullarım değildir; Leh kiralı kâfir iken bu gazây-ı azîme imdad eyledi; bunlar mümin ve muvahhid ve pâdişah-ı islâm kuluyuz derler; ehl-i din ve ehl-i îmana lâyik olan bu mudur ki vesvese-i şeytaniye ile baş korkusuna düşüp bu kadar adamı kendüye uydurup küf-ran-ı nimet ede. Bundan evvel afv ve amanı müş'ir

[620] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/386-387

ferman gönderdim. Bu tarafa gelmekten korkarlarsa Bağdad muhafazasına varsınlar, yahut cemiyetlerini dağıtıp herkes vilâyetine gitsin, vezir azlolunacak zaman değildir dedim; Allah ile ahdim olsun bundan sonra katl-i âm ile hepsini kılıçtan geçirip hiç birisini sağ koymayacağım; sizleri de katlederdim, lâkin elçiye zeval yoktur. Varın yıkılın gidin" sözleriyle gelenleri kovmuş [621] ve padişahlığına da mal olması ihtimali olan bu tehlikeli anda Köprülü'ye verdiği söze sadık kalmak büyüklüğünü göstermiştir. Padişahın, vezir-i azama karşı o kadar itimadı vardı ki yanında hiç kimse Köprülü aleyhinde söz söylemeğe cesaret edemez olmuştu.[622]

Bu Nazik Durumdan Vezir-İ Azamın Haberdar Edilmesi

Abaza Hasan Paşa henüz Konya'da iken kendi fermanla kapıcıbaşılardan Sence fi i oğlu Hasan Ağa gönderilmişti. Bu adam, Abaza Hasan karargâhiyle kalabalığı görüp pâdişâha nakl ile vezir azl olunmadıkça bu fitne bastırılamaz demişti; bundan sonra da âsiler tarafından gelen evrak da pâdişâh, tarafından bu Sencefli oğlu'na verilerek, vaki hali var gördüğün gibi sadr-ı azama bildir diye gönderilmiş ve pâdişâh vezir-i azama verilmek üzere Hasan Ağa'ya ayrıca bir zarf ve olun, köprülü gönderilen evrakı tetkik ederek vaziyetten haber-ıca kapıcının sözleri duyularak bir fesat çıkar diye Sencefli oğlu'nu derhal öldürttü ve sonra ocakların ihtiyar ve zabit-leriyle Abaza Hasan isyanını görüşüp askexin lisanından Abaza kuvvetleri arasındaki yoldaşlarına haber gönderip isyandan el çek-melerini ve kendi yanlarına gelerek düşmana beraberce kılıç vur-malarını, aksi takdirde Erdel işi bittikten sonra üzerlerine geleceklerini yazıp ikaz yollu mektuplar yazdırarak her ocaktan birer kişi ile Abaza Hasan ordugâhına gönderdi ve keyfiyeti de pâdişâha arzetti.[623]

Âsiler Hakkında Fetva Verilmesi

---

[621] Bursa kadısı sâdâttan yani peygamber evlâdından olan Haşimzâde iki tarafın anlaşması için âsilerin ısrarlariyle geldiğini özür makamında söylediyse de pâdişâh kendisine gazab edip katlini emretti. Fakat bilâhare seyyid olmasına hürmeten katilden kurtarılmıştır.
[622] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/387-388
[623] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/388-389

Köprülü'nün Kapıkulu ocaklarından intihap hakkında fetva ettirdiği adamlar evvelâ Edirne'ye gelip padişahı verilmesi görerek askerin sadakatini arzettikten sonra Ab a-za Hasan ordugâhına gittiler. Abaza Hasan, Köprülü'nün feda edilmiyeceğini anlayınca "Rumeli anların, Anadolu bizim olsun" diyerek memurlar tayin ile pâdişâhı yola getirmek ve vükelâsını katletmek üzere her tarafa adamlar yolladı.
Sultan Mehmed, âsilerin yola gelmediklerini görünce o da islâm askeri düşmanla muharebe ederken fesat çıkaranların düşmandan daha eşed olduklarına dair onlar hakkında fetva aldı ve bu fetvaların adedi çoğaltılarak vilâyet ve kazalara yollandı. Bağdad muhafazasına tayin edilen vezir Murtaza Paşa'ya âsiler üzerine serasker tayin edildiğine dair ferman gönderildi. Ve Doğu Anadolu sancakbeyleri ve Diyarbakır ve Erzurum valileri ile Abaza Hasan Paşa'nın yerine Halep valisi olan Sofu M ah mud Paşa'nın İçel askeri ile (çünkü Halep kuvvetleri Abaza'nın yanında idiler) Murtaza Paşa emrinde olarak hareket etmeler emrolundu; bu işler tamamlanıncaya kadar âsilerin kuvvetleri çok artmıştı. Padişahın etrafındakiler, devlet ricali vesair iş adam larımn hemen hepsi Abaza'nın galebesini ve Köprülü'nün katlin istiyorlardı; fakat padişahtan korktukları için ses çıkaramıyor lajrdı. Abaza, Allah tarafından gönderilmiş müceddid-i dindir bunun yüzünden şöyle olacak, böyle olacak diye ber tarafta propagandalar yapılıp söylenir olmuştu.[624]

Köpriilü'nün Nazik Durumu

abazza cemiyetinin her gün biraz daba artması saraydan, hariçten ve el altından taraftarlarının faaliyet ve gayretleri ve Köprülü aleybdarlannın dedikoduları pâdişâhı müteessir ettiği gibi aynı zamanda korkutmuş ve âdeta kendisini yalnız bırakmıştı. Bunun üzerine Köprülü'yü acele davet için mahremlerinden birisiyle vezir-i azama şu batt-ı hümâyunu göndermişti :
"Benim lalam, Abaza Hasan dedikleri şakinin hakkında nefir-i âm[625] ferman ettim, lâkin cemiyetleri gittikçe ziyade olmaktadır ; zdbt u rabt'i umura müteallik olan hizmetine hased edip senden hoşnut

---

[624] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/389-390
[625] Nefir-i âm = Umum halk manasına olup eli silâh tutan halk kasd olunur

olmadıkları için halkın çoğu eşkıya tarafına meyi üzeredir, suhuletle de/4 olmaz ve ihmal götürmez iştir; halen memur olduğun umurdan ve feth-i kaleden bu gailenin defini ehem ve takdim ve mühr-i vekâletim sana lâzım ise tehir ve tevakkuf etmeyip bir gün evvel erişesin[626]

Köprülünün Gelmesi Ve Ayak Divanı

Köprülü pâdişâhtan son ve kat'î hatt-ı hümayunu alınca ağırlığı arkadan gelmek üzere kendisi acele hareket edip 14 muharrem 1069 ve 1658 ekimde Edirne'ye geldi ve üç gün sonra otağ-ı hümayunda pâdişâhın huzuriyle bir ayak divanı tertip olunup vaziyet görüşüldü. Divanda ocak ağaları da vardı. Pâdişâh, Abaza Hasan Paşa'nın emre muhalefetini ve gazaya iştirak etmediği gibi mani olduğunu söyledikten sonra :

— "Abaza üzerine benim seferim vardır; gitmeniz memul-i hümayunumdur, gider misiz V deyince ocak ağa zabit ve ihtiyarları hepsi birden :

— "Uğrunuza can ve başımız fedadır gideriz ve ahdimiz üzere dururuz; haklarından gelmedikçe kılıncınnzı kınına koymazız, lâkin pâdişâhımızdan ricamız budur ki korkularından dolayı Abaza cemiyetine dahil olanlardan itaat edip gelenler afv buyrulsun ve gelmeyenler bizden değildir; cümlesinin cezaları verilsin" dediler[627]; dilekleri kabul olundu.[628]

Asillere Karşı Hazırlık

---

[626] Naîma tarihi, c. 6, 8. 339,
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/390

[627] Bu sırada Halep valiliği fermanını Softa Mahmud Paşa*ya götüren Bostancı .Edirne'ye dönmüş, Mahmud Paşa tarafından rikâb-ı hümâyuna gönderilen mektubu Dar-üs-saâde ağasına verip gördüklerini anlatmış ve vezir-i azama olan mektubu da Köprülü'ye vermişti. Köprülü bostancıyı dinleyip iyice söyletti; Bostancı, Sultanım Anadolu elden gitti, Murtaza Paşa, Mahmud Paşa, ve gayri paşalar Abaza Paşa'ya denk olamazlar; bu, zor bazu ile def olacak iş değildir, buna bir çare gerektir diye heyecanla yaygarayı basmıştı; yani Köprülü sadaretten gitmeyince bu iş düzelmez demek istiyorsa da sözün buraya geleceğini hesap etmemişti. Köprülü, bostancıyı sonuna kadar serbestçe söylettikten sonra boşboğazlıkla ortalığı velveleye vereceğini hesap ederek Çavuşbaşı'ya emredip çadırının arkasında boğdurduktan sonra dimağında fesat var diye saraya bildirmiştir (Naıma tarihi, c, 6, s. 359).

[628] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/390-391

Pâdişâh ve ocaklar Edirne'den İstanbul'a, geldiler; olmasına rağmen saraya ınmeyıp Kağıthane de otağa inildi. Askere iki kist maaşları verilerek hemen Üsküdar'a, geçildi. Eşkıyaya iltihak etmiş olan Can Mirza Paşa'nm yerine Anadolu valiliğine Konakçı Ali Paşa, Ankara'ya. Neyzen Hasan Paşa tayin olunarak yolların eşkıya tarafından kapalı olmasından dolayı bunlar eyalet merkezleri olan Kütahya ve Ankara'ya, mütesellimlerini göndermişlerdi. Bu mütesellimler ahalinin yardımiyle şehre girip oradaki sabık valilerin "mütesellimleriyle sekban ve saruca efradını öldürüp şehri zaptetmiş olduklarından Abaza Hasan icabında sığınacak bir kale bulamayacağını ve bu sırada kendi üzerine serasker tayin edilen Murtaza Paşa'nın Sivas taraflarına geldiğini de duyarak Bursa taraflarından Eskişehir9e geldi.[629]

Koprulu'ye Â-İ Kasd Tertibi

Abaza Hasan'ın maiyyetindeki sipahiler İstanbula. ocaklara iki kist mevaciplerinin (altı aylık maaş) verildiğini duyunca Abaza Hasan'ın ertibi ile bunlardan beş binden fazla sipah ulufelerini almak bahanesiyle zahiren itaat yollu orduya dahil olacaklar ve yoldaşlarını kendilerine uydurup hep birden ayaklanıp Vezir-i âzami öldürecek-lerdi. Aralarında verilen bu karar üzerine maaş almak üzere bölük bölük İstanbul'a, gelmeğe başlamışlar ve bir kısmı da daha evvel gelip şehre inmişlerdi.Köprülü'nün her sınıf arasında casusları vardı. Sîpah ocağında Pîrî Çavuş ve Koca Halife isinüerindeki casuslar alınan tertibattan kendisini haberdar ettiler. Köprülü defterlerini getirerek evvelâ bizzat kendisiyle sefere gelmeyip Abaza Hasan cemiyetinde olan yedi bin sipahinin isimlerini defterden çıkardı ve bu isimleri Murtaza Paşa ile onun maiyyetindeki paşalara bildirerek elde edilenlerin derhal öldürülmelerini emretti. Kendisi de yolları bağlatarak ulufe için gelmekte olanları yakalatıp binden fazlasını öldürttüğü gibi İstanbul'a girmiş olanları da katlettirdi.
Pâdişâh bizzat Abaza Hasan üzerine gitmek istediyse de vezir-i âzam ve diğer devlet adamları muvafık görmediler. Vezir-i azamın gitmesi tekarrür etmişti; fakat Abaza Hasan cemiyetinden-gelen sipahilerin isimlerinin defterden çıkarılması ve bin kadarının katli askerin kalbine

[629] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/391

korku verdiğinden aralarında "Biz seferimizi yaptık, niçin din karındaşlarımıza ve ocak arkadaşlarımıza kılınç çekelim?" gibi sözlere başladıklarından bir sû-i kasda uğramamak için Köprülü de bizzat gitmeyip işi Murtaza Paşa'nın dirayetine bıraktı.[630]

Murtaza Paşa'nın Mağlubiyeti

Serasker Murtaza Paşa Ankara'ya, geldiği zaman Halep valisi Softa Mahmud Paşa ile Fars'tan ma'zul Dilâver Paşa orduya geldikleri gibi Abaza Hasan'ın damadı ve Halep'te mütesellimi olan Hamamcıoğlu da kendisini itaat etmiş göstererek Murtaza Paşa'nın yanına gelmişti; bu üç paşa gizlice Abaza Hasan Paşa ile muhabere ediyorlardı; çarpışma esnasında maiy-yetleriyle beraber Abaza tarafına geçmeği kararlaştırmışlardı. Fakat Murtaza Paşa bunların muhaberelerine ait mektuplarını elde edip üçünü birden öldürdükten sonra muhabere evrakını da tstanbuVa yolladı.
Murtaza Paşa Eskişehir'e doğru yürüdüğü esnada Abaza Hasan, Konya'ya, çekilmeğe başlamış olduğundan onu yakahya-mıyor ve Abaza'nın kalktığı yere Murtaza Paşa konuyordu; nihayet âsiler üzerine sür'atle ilerleyip baskın yapmak isteyen Murtaza Paşa'nın plânı kendi ordusunda bulunan Abaza Hasan'ın casusları tarafından karşı tarafa haber verildiğinden Abaza da ona göre tertibat almış ve pusu kurmuştu. Murtaza Paşa sür'atle ilerlerken Abaza'nın pususuna düşerek mağlûp oldu ve Afyon Karahisan'na. can atarak dağılmış olan kuvvetlerini orada topladı ise de kış geldiği için yeniden sefer tedariki ilk bahara bırakıldı; kendisine de ağır bir şey yazılmayarak korkutulmada teminat verilip :
"Mutlak eşkıyanın hakkından gelmeğe gayret edesin; il bahara kadar lüzumu derecesinde asker gönderilir" denilmişti.[631]

Abaza Ve Arkadaşlarının Katilleri

Murtaza Paşa Afyon Karahisarı'nda bulunduğu sırada Şam valisi Kadri ve Halep valisi olan Tutsak Ali Paşa orduya gelmişlerdi. Ab aza Hasan,

[630] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/391-392
[631] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/392-393

seraskere galebesinden sonra Antep'e çekilip kış münasebetiyle etraf kazalara askerini yerleştirmişti. Murtaza Paşa da kışı Halep'te geçirmeğe karar verip bütün kuvvetleriyle o tarafa geldi ve etrafa buyruldular yollayıp Suriye, Birecik, Sivas ve Doğu Anadolu'daki kuvvetlerle Abaza Hasan kuvvetlerini sıkıştırıp kat'iyyen erzak ve saire verilmemesini emreylemiş olduğundan Abaza kuvvetleri ziyade sıkıntıya düşmüşlerdi; bundan başka elde edilen Abaza kuvvetlerinden bir kısmı Haleb'e gidip Murtaza Paşa'ya teslim oluyorlardı; bu halden ümitsizliğe düşmüş olan Abaza Paşa, Antep müftü ve kadısının tavsiyeleriyle zahiren kusurunun afvi ve hakikatte ise güya Murtaza Paşa'dan memnun olmayan askerin de kendisine iltihakiyle Haleb'i elde etmek plâniyle aldatıldı; Murtaza Paşa hayatına dokunmıyacağma dair yeminle Abaza'ya teminat verdikten başka Ar si an Paşa'yı da rehin gönderdi; bunun üzerine Abaza Hasan ve arkadaşları olan paşalar Haleb'e gelip Murtaza Paşa'ya dehalet ettiler. Güzel bir plânla kan dökülmeden bunları eline geçiren Murtaza Paşa kendilerine güler yüz gösterdi ve afivleri hakkında İstanbul'a arıza yazdırdı; Abaza ile Tayyarzâde Ahmed ve Sarı Kenan Paşa'ları kendi sarayında misafir ederek diğer otuz kadar ikinci derecedeki paşaları Halep Valisi Ali Paşa ile diğer beyleri Halep eşrafına misafir etti. Murtaza Paşa vakit geçirmeden bunların hesaplarını görmeği kararlaştırıp asıl elebaşıların misafir edildikleri hane sahiplerine kaleden top atıldığı vakit misafirlerini derhal öldürmelerini, aksi takdirde kendilerinin öldürüleceklerini gizlice haber verdirmiş ve kendisi de tertibat almıştı.

1069 cemaziyel evvelinin yirmi dördüncü gecesi (16 şubat 1659 pazar günü akşamı) Murtaza Paşa'nm konağında akşam yemeği yenilip yemekten sonra musahabe ile vakit geçmiş ve Murtaza Paşa yatsı namazına abdest almak için kalktı&i sırada maiyyetine de "Paşa kardeşlerimize abdest verin" diye emredip dışarı çıkınca hazırlanmış olan yirmi otuz kişi abdest bahanesiyle odaya girip, paşaları hançerliyerek Öldürmüşler ve bunun üzerine kaleye haber gönderilip oradan atılan top ile de diğerleri temizlenmişlerdir[632].

---

[632] Maktullerin bazılarının isimleri şunlardır: Abaza Hasan, Tayyarzâde Ah-med, San Kenan, Ali Mirza, Deli Ferhad, Tayyarzâde*nin kardeşi Mustafa Paşa'larla Deli Ferhad'ın oğlu Yahya Bey, Mustafa Paşa kethüdasiyle oğlu ve hadım karındaşı Konyalı Hasan ile üç oğlu ve Abaza ordusunun yeniçeri ağası olan Ankara kethüda yeri Mir Ali ve Ordu kadısı Abdülvehhab ve saire ki mecmuu otuz bir kişidir. Paşalar

Keyfiyet hemen o gece İstanbul'a, bildirildiği gibi maktul paşalarln başları da yüzülerek âdet üzere içlerine saman doldurulup boyunlarına takılan yaftalariyle beraber yollanmıştır. Muvaffakiyetinden dolayı Murtaza Paşa'ya memnuniyeti havi hatt-ı hümâyunla hil'at ve kılıç gönderilmiştir.

Bu muvaffakiyetten sonra Sultan Mehmed vilâyetlere kat'î hükümler yollayarak âsilerden, sanca ve sekbanlardan ele geçenlerin aman verilmiyerek derhal katillerini emrettiğinden bu suretle epi şaki öldürülmüş ve daha aşağıda görüleceği üzere teftiş suretiyle de daha esaslı temizlik yapılmıştır.[633]

Müteferrik Bazı İcraat

Şam Vak'ası

Gerek hudut ve gerek dahildeki bazı mühim kalelere kanun üzere her üç senede bir nöbetçi olarak istanbul'daki ocaktan bir kaç oda yeniçeri gönderilir ve bu müddet bitince onlar devlet merkezine getirtilerek yerlereine yeni efrad[634] sevkolonurdu; fakat daha sonraki gaileli zamanlarda bu kanundan başka yerli kulu nâmiyle mahallî halktan ve ocak haricinden yeniçeriler yazılıp maaşlarının mahallinden verilmesi kanun olmuştu. Şam'da da böylece yerli kulu bulunup bunların adedi artarak şımarmışlar, her işe burunlarını sokarak valileri ve diğer memurları dinlemez olmuşlardı; istemedikleri valiyi kabul etmezler ve valilik edenlere de dirliklerinin yani maaşlarının onda birini verip diğer kısmını kendileri tahsil ederlerdi.

Köprülü Mehmed Paşa, Abaza Hasan işini bitirdikten sonra bu gibi yolsuzlukları bertaraf ederek devleti bir elden idare için icraata geçmiş ve Şom'a da derhal beş oda yeniçeri yollayıp yerli-kulu namiyle olan askerin kale hizmetini bırakıp, sabık Şam

---

arasında bir de Anadolu valisi Can Mirza Paşa vardı; fakat bu Murtaza Paşa'ya dehalet eder gibi hareket ile Haleb'i zaptetmek isteyen şakilerin maksatlarını seraskere haber verdiğinden dolayı Paşanın rica-siyle o sırada öldürülmemiş ve Murtaza Paşa ile birlikte Diyarbakır'a, gitmişti. Fakat Köprülü bu gibileri ortada bırakmak istemediğinden hatt-ı hümâyun gönderterek onu da Diyarbakır'da öldürtmüştür.

[633] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/393-394

[634] Bu hususta tafsilât için bu cildin ikinci kısmındaki Şeyhülislâmlar faslında Bolulu Mustafa Efendi'nin terceme-i haline bakınız.

valisi"*Tayyarzâde ile birlikte gidenlerin isimlerini defterden çıkardığı gibi bunların da derhal .Şam'dan çıkıp gitmelerini ve dinlemeyenlerin katillerini emreylediğinden yüz kadarı da bu arada temizlenmiştir.[635]

Deli Hüseyin Paşanın Katli

Köprülü Mehmed Paşa'mn sadaret makamına kakip addettiği eski Girid serdarı Deli Hüseyin Paşa Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi'nin muhalefetine rağmen 1069 H. / 1659 M. de vezir-i azamın hileli tertibiyle maktûlen vefat etmiş olup daha yukarıda Girit mücadelesi kısmında malûmat verilmiş olduğundan burada tekrar edilmedi.[636]

Şeyhülislâmın Azli

Köprülü Mehmed Paşa'mn hayatını kurtar- dığı ve en buhranlı anlarda vezir-i azama arka olduğu daha yukarılarda gösterilen Şeyhülislâm Bolulu Mustafa Efendi, Deli Hüseyin Paşa'mn katline aleyhdar olmasından dolayı Köprülü ile arası açılıp azlolunarak yerine Bursalı Mehmed Efendi tayin edilmiştir.[637]

Mısır Vak'ası

Erdel meselesi münasebetiyle bir kısım kuvvet-Mısır vak asılerin Transilvanya'da ve diğer bir kısmının da Abaza Hasan ısyaniyle uğraştıklarını fırsat bilen Mısır beylerinden Çerce beyi Çerkeş Mehmed Mısır'ı zaptederek hükümdarlığını ilân etmeği kurup on bin kadar kuvvetle Kahire'yi almak üzere gelerek bazı va'idlerle bir kısım ümerayı ve hükümet adamlarını elde etmiş ve derhal Kahire'yi terk etmesi için Mısır valisi Şah Gazi Paşa'ya haber göndermişti. Şah Gazi Paşa Kahire'deki ümera ve asker zabitleriyle görüşerek onların sadakatlerini anladıktan sonra İCa/ıtre'deki ileri gelen bütün beyleri kalede gözaltı edip kaledeki toplarla mukabele ve müdafaaya karar

[635] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/394-395
[636] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/395
[637] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/395

verdiklerini duyan Çerce beyi bir iş göremiyerek daha fasla kuvvetle gelmek üzere çekilip gitmiştir. Filhakika Çerce beyi Urbandan tedarik ettiği kuvvetlerle beraber yani otuz bin kişi ile tekrar Kahire üzerine geldi ise de Gazi Paşa, müdafaa tertibatı almış olduğundan sevkettiği beş bin kişilik "bir kuvvetle Çerce beyini bozmuş ve kendisi de yakalanıp ileri gelen adamîariyle beraber başları kesilmiştir (1069 H. / 1659 M.).[638]

Antalya'da Körbey İsyanı

Yine bu sırada arpalık olarak Antalya sancağına mutasarrıf olan Körbey lâkaplı Mustafa Paşa, uzun müddet Süveyş kaptanlığında ve Cidde sancakbeyliğinde bulunarak epi para sahibi olmuş ve bir kaç defa da Antalya'da, sancakbeyliği yapmıştı. Körbey, devletin iç ve dış gailelerini fırsat bilip müstahkem oluşuna da güvenerek bir aralık isyan etmiş ise de kadılardan Vehhab Kadı[639] araya girerek isyanını önlemeye muvaffak olmuştu; fakat Körbey daha sonra Abaza Hasan gailesinden dolayı cesaretlenip tekrar isyan etmiştir. Bunun üzerine karadan Anadolu beylerbeğisi Ali Paşa ile Manisa sancakbeyi olan Küçük Mehmed Paşa[640] ve denizden de Kaptan-ı derya Ali Paşa memur olmuşlardır. Kaptan Paşa'nın sahile asker ve top çıkardığını gören Antalya halkı Körbey'i afv va'diyle kendilerine teslim etmişlerse de kaptan paşa bunu ve adamlarım boğdurup mallarım müsadere ile başlariyle beraber istanbul*a. yollamış ve bu suretle bu gaile de basdırılmıştır (1069 H. / 1659 M.)[641]

Anadolu'da Temizleme

Köprülü Melımed Paşa, Celâlîlerin temizlenmesi için Kuyucu Murad Paşa'mn yaptığı gibi Anadolu'yu isyan ve şekavetten temizlemeğe azmetti; bunun için padişah Bursa'ya geldikten sonra İstanbul

[638] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/395-396
[639] Bu Kadı Vehhab (Abdülvehhab) sonradan Abaza Hasan Paşa ordusuna kadı olmuş ve Halep'te katledilmiştir.
[640] Bu, Küçük Mehmed, Köprülü ile Boğaz muharebesinde bulunan ve düşman eline düşen mavnayı kurtaran meşhur gazi olup Köprülü vaadi üzerine kendisini terfi ettirerek Manisa sancakbeyliğine getirmişti. 1078 H. / 1667 M. de Rumeli beylerbeğisi iken harpte şehid olmuştur.
[641] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/396-397

kaymakamlığında bırakmış olduğu İsmail Paşa'yı oraya getirterek kendisini Üsküdar'dan Arabistana. varıncaya kadar Anadolu eyaleti ile Karaman ve Maraş taraflarını teftişe memur edildi [642]Vazifesi Celâlîlerle beraber bulunan veya onların isyanlarında her ne suretle olursa olsun kendilerine yardım etmiş olan gerek yeniçeri, slpah, çavuş, zaim, müteferrika, yani hükümet hizmetindeki vazife sahipleri ve gerek sancakbeyi, müderris, kadı, softa ve sâdât'tan kim varsa haklarında fetva verilenleri aman vermeden katletmekti; bundan başka askerî sınıftan veya hükümet hizmetinde olmayıp askerlik iddiasiyle ortaya çıkan çift bozanların yine eskisi gibi çift ve çubuklarına iadesi ve nesepleri sahih olmayıp ellerinde şereceleri bulunmayan sâdâtm başlarından sarıklarının (bunlar yeşil sarık sararlardı) alınması, reâyâ yani köylülerin ellerindeki harp silâhlariyle tüfenklerin toplattırılması da İsmail Paşa'nın vazifeleri cümlesindendi. Vezir-i âzam, müfettiş İsmail Paşa'ya verdiği talimatta valide sultanın başmaklık haslarından olan Kilis, Azaz ve diğer haslarına müdahale etmiyerek kendisinin gücendirilmemesini tavsiye etmeği unutmamıştı. ismail Paşa'nın maiyetine yeniçeri ve sipah ocaklarından zenberekçi başı ile çavuşlar, ulemadan bir kadı ve sarıca ve sekbanlar için serçesine namında bir bölükbaşı koşulup geniş salâhiyetle vazifesi başına hareket etti (1069 H. / 1659 M.).

ismail Paşa Bursa'dan hareketini müteakip beşyüz kişi ile »ir ağasını Anadolu'nun sağ kolunua ve yine aynı kvvetle diğer bir ığasmı sol kola tayin edip kendisi de orta kolda olmak üzere vilâyet, taza, nahiye ve köyleri tarayarak içerilere girdiler; sağ ve sol kol-arda elde edilen Abaza Hasan adamları veya onlarla uzaktan ve yakından münasebetleri olanlardan ve mütegallibeden yakaladıklarını orta kola, İsmail Paşa'nm yanına gönderdiler. Bu gelenler herhangi sınıftan ise maiyyetindeki ağa ve zabitlere teslim ettiler; derhal boğularak başları devlet merkezine gönderildi. İsmail Paşa'ya gönderilenlerden kurtulanlar pek azdı.

Konya'ya gelindiği zaman ağalarından birisi sekiz Mevlevi dervişi

[642] ismail Paşa, İstanbul iktisap ağalığında (Belediye reisliğinde) bulunup '■mmCui narha riayet etmesi hususunda gayret göstermiş ve sonra dergâh-ı âli l<ıpıcı!Laşi£i olmuş ve daha sonra çavuş başılığa ve imrahorluğa tayin edilmiş ve 1068 II. do Vezirlikle İstanbul kaymakamı olmuş ve buradan da Anadolu ldişliğini gönlrlcriltnişlir, İsmail Paşa, Abaza Hasan'la beraber kat- arı Kcnııı Paşa'dan dul kalmış olan Sultan İbrahim'in kızı Atiye fcıünişlir. Valiliklerde bulunarak 1076 H./1665 M. de Erzurum elmUtir.

tutup göndermiş. Bunlar İsmail Paşa'nm divanına gelince kimsiniz diye sormuş, onlar da Mevlevi fıkarasıyız diye cevap vermişler. Bunun üzerine İsmail Paşa emretmiş bir Mesnevi, bir ney getirtmiş; "Mevleviler ya Mesnevi okur veya ney üfler, yahut ta semâ eder. Seyahate çıkan ve bu üç hünerden birisini bilen mevlevîdir; bunları bilenlere taarruz olunmaz" demiş; imtihan etmiş, bu sekizden birisi Mesnevi okumuş, biri ney üflemiş ve ikisi de semâ etmişler; bunları serbest bırakıp diğer dört kişiyi hapsedip hüviyetlerini tahkik ile Abaza Hasan bölükbaşılanndan dolduklarını anlayınca Öldürtmüştür.

Müfettiş İsmail Paşa bu suretle gerek askeri sınıftan ve gerek levende sekban, sarıca ve bunlara müntesip geçinen ve tas-lakçı makulesinden ve sahte seyyidlerden Anadolu'yu temizleyip bir çok silâh elde ederek İstanbul'a, göndermiştir[643]. Rivayete göre toplayarak İstanbul'a, cepehâneye göndermiş olduğu tüfenlkerin mevcudu seksen bin kadardı[644].

Seydi Ahmed Paşa'nın Katli

Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olduktan sonra kaptan paşa bulunan Seydî Ahmed Paşa ona rakip çıkarak vezir-i âzam olmak istemiş ve hattâ kendisine saray erkânı ve sipahiler taraftar olmuşlar ve nihayet Köprülü, Kara Hasanoğlu'nu kola alarak bu rakibinin sadarete geçmesinden kurtulup az sonra da Seydî Ahmed Pa-şa'y1 Bosna valiliği ile îstanbuVdan uzaklaştırmıştı[645]. Seydî Ahmed Paşa Erdel kiralı Rakoçi işinde büyük yararlık göstermiş ve o taraflardaki kahramanlığı ile herkese parmak ısırtırmış, Erdel seraskeri olmuş ve Avusturya'ma Erdel kiralına arka olduğundan dolayı hududu aşan Seydî Ahmed Paşa içerilere kadar girmiş ve imparatorun hakkındaki şikâyeti üzerine Köse Ali Paşa serdarlığa tayin edilerek Seydî Paşa

[643] Bir köylü dağ başında öten bir keklik görüp, "öt gidinin kekliği Öt; İsmail Paşa gibi arkan var, bizde ttifenk komadı'* diye tüfenksizlikten şikâyet etmişti (Naîma tarihi* c. 6, s. 405).
[644] Abdi Paşa, Vekayinâme, varak 59; Naîma tarihi, c. 6, s. 402
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/397-398
[645] Köprülü Mehmed Paşa, Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa*nın himayeye müzaheretini istemek üzere onunla görüştüğü sırada "Seydî Ahmed Paşa'nm şecaati malûm, lâkin sulm ve adaveti ne mertebede ve ne keyfiyetledir bilürsiz; kaptanlığa ve serhadlerde serdarhğa liyakati mukarrerdir; lâkin piizü sadaret mühründe, garaza mebnî tek durmaz; sadarete liyakati var \.v ı misti-i rizam ile fariğ olayım, anı vezir etsinler, lâkin ifrat-ı tehevvür ve mı-i tedtnr ile bu vakilte neler eylese gerektir" demişti (Naıma tarihi, e. 6,

onun maiyyetine verilmişti.

Köprülü Mehmed Paşa, Abaza Hasan isyanını bastırdıktan sonra rakibi olan Seydî Ahmed Paşa'yı da temizlemeğe karar vermiş ve serdar tayin ettiği Köse Ali Paşa'ya verdiği talimat üzerine onu da öldürtmüştür (1071 H. / 1661 M.). Seydî Ahmed Paşa, cesur, pek gözlü, azim sahibi bir vezir ise de Anadolu taraflarındaki valiliklerinde yaptığı mezalim meşhurdu; fakat Bosna ve Budin valiliklerinde ve Erdel serdarlığındaki büyük hizmeti ile yüz ağartmıştı; tercüme-i haline göre kendisi asabı mizacı ve şedit hareketi sebebiyle vezir-i âzam olamazsa da Köp-rülü'nün de söylediği gibi çok değerli bir hudut kumandanı bir serdar idi.[646]

Akdeniz Boğazı Kalelerinin Tamiri

IV. Sultan Mehmed on sekiz yaşına basmıştı, Abaza isyanının bastırılmasından sonra Bursa'ya giderek bir müddet oturmuş ve orada bulunduğu sırada Köprülü'nün büyük oğlu olup o sırada yirmi dört yaşında bulunan Fazıl Ahmed Bey'i huzuruna kabul ederek vezirlikle Erzurum valiliğine tayin etmiş ve yine burada iken Çanakkale Boğazına karşılıklı iki kale yapılması emr olunmuş tur. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra gerek burasının ve gerek Marmara denizi sahillerinin muhafazası için karşılıklı iki kale yaptırmıştı; bu kaleler en müşkül zamanlarda Akdeniz'de hücum edecek düşman gemilerine karşı iç denizi muhafaza -ediyorlardı; bu hal Girit adasının zaptına teşebbüs dolayı-siyle Venediklilerle muharebe yapıldığı tarihlere kadar sürmüştür. Venedik gemileri kaledeki toplar sayesinde KaVe-i Sultaniyle"[647]-den içeriye giremeyip Marmara'ya, geçemedilerse de Boğazın med-halinden girip kalelerin arkasında yatarak Osmanlı gemilerini dışarıya çıkarmadıkları gibi dışarıdan içeriye giren gemileri de zapt etmekte olduklarından, Bozcaada ve Limni'nin geri alınmasından sonra Boğazın Akdeniz medhalinde padişahın validesi Turhan Sultan tarafından karşılıklı iki kale yapılması tasavvur edilmiş ve Köprülü Mehmed Paşa'nm ısrarla ricası üzerine Boğazın Anadolu kısmının Ağzına Kumkale ve karşısında Rumeli

[646] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/398-399
[647] Bu arşından maksat, mimarî arşın yani zırâ-ı mimarî olup 75,8 santimetredir.

sahilinde ise Seddülbahir isimleriyle üçer yüz arşın kare üzerine1 iki metîn kale yapılarak Boğaz tamamen emniyet altına alınmıştır (1071 H. / 1661 M.) [648]; pâdişâh ile validesi gidip bu kaleleri görmüşlerdir.[649]

Köprülünün Ölümü

Mehmed Paşa hem yaşlı ve hem yorgundu; beş seneyi aşan sadareti zamanında hiç durmadan bin bir tehlikeye göğüs gererek azimli ve cezri hareketleriyle işleri düzenine koymuş ve fakat fazla yorulmuştu. Bu sırada Erdel meselesi dolayısiyle pâdişâh Edirne'ye hareket etmiş olup hasta olan vezir-i âzam da beraberinde bulunmakta idi. Az çok şöhretli vezirler ortadan kalkmış olduğu için kendisinden sonra ortada iş görecek bir vezir görülmüyordu. Oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı yerine vezir-i âzam yapmak hususundaki emeli tahakkuk ediyordu; hayatının son günlerinde genç pâdişâha :

suretle süratle takibat yapılması bu yolda hareket edeceklere ders oldu (1072 H. / 1661 M.).

Avusturya Seferi

Muharebenin Sebebi

IV. Mehmed Avusturya'yı kuşkulandırmamak için zahirî surette Venediklilerden intikam almak için karadan Dalmaçya taraflarına sefer yapmak isteyerek îcap edenlere emirler verilmiş ve Arnavutluk taraflarından asker ve harp levazımı geçmek için yollar açılıp her türlü hazırlığın yapılmış olduğu bildirildiğinden padişah, vezir-i âzam ve kapıkulu askerleri 1073 şabanının onaltıncı günü (26 mart 1663) tstanbuFâ&n Edirne'ye gelip askere geçit resmi yaptırılmıştı; fakat bu sırada Avusturya hududundaki sancak beyi ve valilerden gelen haberler de Alman İmparatorunun Erdel meselesi bahanesiyle huduttaki mütecaviz vaziyetinden şikâyet edilmesi dolayısiyle

---

[648] Kara Murad Paşa'nın sadareti zamanında Fatih devrinde yapılan kalelerden yirmi mil aşağı Boğazın Akdeniz medhaline karşılıklı iki kale yapılması düşünülmüş ise de yapılmamıştı (Silâhdar tarihi, c. 1, s. 168).

[649] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/399-400

Venedik seferi geri bırakılarak Avusturya taraflarına sefer açılması kararlaştırılıp Fazıl Ahmed Paşa serdar-ı ekrem tayin edildi ve aynı zamanda Kırım Hanı Mehmed Han'ı muharebeye davet için nâme-i hümâyun ile on bin altın çizme parası ve kılıç ve kürk gönderildi. Alman imparatoru Erdel işlerinde daimî surette rol oynadığından Rakoçi'nin son isyan hareketleri esnasında da arkadan arkaya ErdeVde tahrikat yapıyordu; hattâ bu tahrikâta tahammül edemeyen Erdel serdarı Seydî Ahmed Paşa pek şiddetli hareketle hududu aşmış ve imparatorun topraklarına girmiş, fakat hükümet bir hudut hâdisesini önlemek üzere Seydî Ahmed Paşa'yı serdarhktan azlederek meseleyi kapatmıştı. Lâkin bu uysallığa rağmen ErdeVe ait olup Avusturya sınırında bulunan Sikeîlid (Szechelhyd) ve Kolojvar isimlerinde iki kale Avusturya kuvvetleri tarafından zaptolunduktan başka Avusturyalıların muahedeye mugayir olarak batı Macaristan'da Kanije taraflarında kale yaptıkları da haber alınmış olmasından dolayı Avusturya seferi zahirî olan Venedik seferine tercih edilmiştir[650]

Avusturya Elçisinin Gelmesi

Vezir-i âzam ve Serdar-i ekrem Fazıl Ahmed Paşa 1073 ramazanı iptidalarında (1663 nisan) Edirne'den hareket edip Belgrad'a geldiği vakit orada görüşmek üzere gelmiş olan Baron De Goes adındaki elçiyi buldu; İstanbul'dan ordu ile beraber gelen Avusturya kapı kethüdası (Maslahatgüzar) Reninger ile diğer elçiler serdar-ı ekrem tarafından kabul edilip görüşüldü; büyük elçi imparator Leopold'ün nâmesini getirmişti, serdara teslim etti, gelişlerinin sebebi soruldu; imparatorun arzusu sulhtur, onun için geldik dediler. Bunun üzerine serdar-ı ekrem :

—"Madem ki imparatorunuzun arzusu sulh idi; iki seneden beri niçin sulhu bozdu; topraklarımızda kaleler yapmak ve Erdel kalelerifîden Sikelhid'i ve Kolojvarh alıp palangalarımızı yakıp hudut halkını esir etmek ne demektir? Bu nasıl sulhtur? Venedik üzerine sefere

[650] Mübalâğalı kayıtlara göre, Osmanlı ordusu mevcuda yüz elli bin kadı olup bundan başka Kırım hanının oğlu Ahmed Giray'ın emrinde yüzelli bin Tatar ve biraderinin kumandasında da on bin Kardeş Kazak kuvvetleri olup düşmanın ifadesine göre Osmanlı ve Tatar kuvvetleri mevcudu dört yüz bin imiş (Siîâhdar tarihi, c. 1, s. 272 ve 287); halbuki eldeki kayıtlara göre Osmanlı ordusu yüzbinden fazla değildi.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/402

giderken bizi yolumuzdan çevirip üzerinize getirdiniz; sizlerin sözlerine itimadımız yoktur" diyerek elçilere red cevabı verdi; sonra imparatorun nâmesini okutup kapı kethüdasının murahhas tayin edildiği bildirildiğinden Reninger davet olunarak görüşüldü; vezir-î âzam murahhasa bizimle sulh için :

‘’1 — Kanije karşısında yapılan kalenin yıkılması. 2 — İmparator kuvvetlerinin Erdeli tamamen terketmeleri. 3 — îki taraftan çete hareketlerine son verilmesi. 4 — Esir edilen müslü-manların para alınmadan serbest bırakılmaları lâzımdır; bunlardan biri noksan olursa sulh olmaz" diye kat'î mütaleasını söyledi.

Buna mukabil Avusturya murahhası, imparatorun kendisini Sikelhid ve Kolojvar kaleleriyle yine Erdemdeki bazı varoşları istemeğe memur ettiğini ve bunlar kendilerinde kalırsa sulh akdine mezun olduğunu bildirdi.

Vezir-i âzam bu görüşmeleri pâdişâha bildirdi; Sultan Mehmed bu sözlerin kıymeti olmadığını ve ileri gidilmesini emretti; vezir-i âzam imparatorun başvekili Duc de Sagan'a bir mektup yazarak küçük elçi ile yolladı; Fazıl Ahmed Paşa bu mektubunda Kanije karşısında yeniden yajfilan kalenin yıkılması ve ErdeVdcn Nemçe askerinin çekilmesinin sulhe esas olduğunu beyan ediyordu. Büyük elçi orduda ahkonarak kendisine ve maiyye-tine yiyecek ve muhafız tayin edilip istirahatı temin olundu.[651]

Tekrar Müzakere

Belgrad'tan Sava nehri üzerine kurulan köprüden Zemon (Zemlin) yakasına geçilip toplarla, erzak ve bir kısım yedek cephane nehir gemileriyle yollandı; Drava nehri kenarındaki Eşek (Eszek) kasabası Önüne gelindiği zaman imparatorun başvekilinin cevabî mektubu geldi (1663 temmuz başı); mektupta memurların sulh için salâhiyetleri olduğu bildirilmişti; bunun üzerine vezir-i âzam elçileri yanına davet ederek görüşmüş ve bunların maksatlarının oyalayıp vakit kazanmak olduğunu anlayınca son olarak : Kanije kalesi karşısındaki Zerinvar kalesinin yıkılması, Nemçe askerinin Erdemden çıkması ve Sultan Süleyman zamanında her sene verilen otuz bin

[651] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/403

altının tediyesini de evvelki iki maddeye ilâveten ileri sürünce elçiler şaşırarak :

— "Hele kale yıkılması ve ErdeFden Nemçe askerinin çekilmesini taahhüt edelim; lâkin otuz bin altın vergi vermeği imparatorumuz kabul etmez ve olmıyacak iştir; Çasar efendim şimdi böyle midir ki Al-i Osman padişahına haraç vere; biz bunu kabul etmeziz, madem ki can tendedir, birimiz kabncaya kadar harp ederiz" diye kat'î red cevabı verdiler.[652]

Ilerı Hareket, Uyvar Üzerine Gidiş

İmparator Leopold Türklere karşı İsveç'ten yardım istediyse de yapılan teklıtlerı kendi aleyhine gördüğünden dolayı yardım istemekten vazgeçti. Budin valisi Sarı Hüseyin Paşa'nın Pespirem veya Vesprem[653] taraflarını vurup külliyetli ganimet aldığı haberi geldi. Yüz bin kişiyi bulan ordu JBudin'e vardı. Kazaklarla Kal-mukların taarruzları cihetiyle Kırım Hanı bizzat gelemeyip oğlu Ahmed Giray'ı göndermişti.

Vezir-i âzam genç olmasına rağmen tedbirli hareket ediyordu;

tecrübeli olanlarla görüşmeden iş yapmıyordu. Belgrad'tan itibaren düşman ahvaline dair casusları vasıtasiyle muntazaman malûmat aldı. Budiri*e gelindikten sonra ordu erkânını ve ocak ağalarını toplayarak onlarla görüştü, herkesi mütaleasmda serbest bıraktı. Yanıkkaîe[654] ve Komaron [655] ve Uyvar[656]'dan hangi tarafa gidilmesi lâzım geleceğini sordu; ordu erkânı nereye emrederse o tarafa gideceklerini söylediler; bunun üzerine serdar-ı ekrem :

—- "Evet sözünüz yerinde; fakat sizin de nice işittiğiniz ve gördüğünüz şeyler vardır, gönül olmaz; herkes mütaleasını söylesin" dediyse de hey'et kendisinin reyini sordu. Fazıl Ahmed Paşa:

—j- "Eğer Yanıkkaîe muhasarasına gidersek yollar dağlık ve etrafta şenlik yok; askeri doyuracak köyler mevcut değil. Metîn bir kale olup alsak bile bir kale almış oluruz; vilâyet almış olmayız. Komaron

[652] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/404
[653] Vesprem Budin'in Güney-batısına ve Balaton gölünün Kuzeyine düşer
[654] Yanıkkale'ye Almanlar Raab derler. Budm'in batısında Tuna'ya dökülen Raab suyu kenarındadn
[655] Komaran veya Komaron, Macarca Komarom ve Almanca'da Komaran olup Budin'in batı kuzeyinde ve Tuna nehri kenarındadır
[656] Uyvar (Macarca Ujvar) Budin'in Batı-kuzeyinde olup ÜComaron'un da kuzeyine tesadüf eder.

üzerine gidilse Adada vaki müstahkem bir kaledir, köprü kurup geçmek îcap eder; askeri o adada kapatmak müşküldür; fakat orta Macar tarafındaki Uyvar muhasara olunsa büyük ve Macarların baş kalesidir, ona tabi otuzu mütecaviz palanga ve kaleler bulunduğu gibi altın ve gümüş madenleri de vardır; büyük bir eyâlet elde etmiş oluruz demesi üzerine mütaleası ittifakla kabul olundu ve Estergon Önünden Turaa'ya köprü kurulması emredildi.

Bundan sonra Budin'de gözaltı edilen elçi tekrar getirtilerek sulh hakkındaki fikri soruldu. Kanunî zamanındaki vergiden vaz geçilerek Kuyucu Murad Paşa ile aktedilen Zitvatorok muahedesi mucibince iki yüz bin kuruş vergi istendi; elçi para işine yanaşmadı ve "Çasar efendimizin sikkeli akçe vermeğe rızası" yoktur demesi üzerine vezir-i âzam :

— :"Madem ki sulhe yanaşmadınız, biz işimizi biliriz; şen var Budin kalesinde otur; zevk ve safada ol; hatırını hoş tut. Elçiye zeval yok; biz efendinin memleketine gideriz. Bakalım Allah ne gösterir" diye elçiyi tekrar Budin'e yolladı[657].

Uyvar Muhasarası

Askerin bir kısmı 1074 muharreminin ikinci günü (6 ağustos 1663) Estergon'd&n köprüyü geçerek Tuna'nın sol sahilindeki Ciğerdelen (Adony) sahrasına geçti; köprü henüz tamamlanmamıştı; müslüman olmuş Macarlardan iki kişi Uyvar kalesine gidip kale muhafızı Forgaç'ı köprü başında Türk ordusunu basmağa teşvik eylediler. Foreaç geceleyin epi kuvvetle bu baskını yaptıysa da muvaffak olamayıp altı bin telef ve bin kadar esir verdikten sonra çıkan kuvvetlerin pek azı kaleye dönebildi ve iki de topları alındı.

Ciğer delen* den hareket edilerek 13 muharrem (15 ağustos)'ta Uyvar Önüne varılıp kale kuşatıldı[658].

Serjiar-ı ekrem kalenin teslimi için muhafızı olan Orta Macar beylerinden Forgaç'a mektup yazdı ise de red cevabı aldı; kurbanlar

[657] Fazıl Ahmed Paşa'nin vergi işini ortaya atması muvaffakiyetli bir seferle sadaretinin ilk senelerini parlatmaktı; çünkü imparatorun murahhası diğer teklifleri kabul etmiştir.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/404-405
[658] Uyvar 1012 H. /1603 M. de Osmanlılar tarafından zaptedilip Erdel kırallığına verilmişti.

kesilip dua edildikten sonra muhasaraya başlandı. Muhasaranın yirmi dördüncü günü Kırım hanzadesinin kumandasındaki Tatar kuvvetleriyle EfJâk ve Boğdan kuvvetleri geldiklerinden orduda maneviyat arttı. Bu sırada elde edilen tutsaklardan imparatorun büyük kumandanlarından Montecuccoli'nin otuz bin kişilik bir kuvvet ve kırk beş topla kaleyi kurtarmağa geldiği haber alındı; filhakika bu kumandan geldiyse de seksen bin kadar Tatar ile Eflâk ve Boğdan kuvvetleri tarafından mağlûp edilerek çekilmeğe mecbur oldu; Han kuvvetleri Viyana önüne kadar akın yaparak bir çok ganimet maliyle döndüler. Ordugâhta bir koyun on beş akçeye satılır oldu.[659]

Uvar'ın Zaptı

Kale epi dayandı; kale muhafızı yardıma gelen kuvvetlerin muvaffak olamıyarak mağlûp edildiklerini görüp bir müddet daha mukavemetten sonra muhasaranın otuz sekizinci günü (21 safer 1074 / 13 eylül 1663) kaleyi teslim etmek üzere orduya bir murahhas gönderdi. Sekiz madde üzerine teslim şartları tespit olundu:
1 — Mal ve canlarına zarar gelmiyecek. 2 — Tatar yüzü görmeden gidilecek. 3 — Ağırlıklarını nakl için bin kadar araba verilecek. 4 — Kaleyi büyük fedakârlıkla muhafaza ve müdafaa
ı ettiklerine dair imparatora gösterilmek üzere ellerine mektup verilecek. 5 — Kaleden çıkmayınca Osmanlı kuvvetleri kaleye girmiyecek. 6 — Kendilerine zahire verilecek. 7 — Yaralılar kalede kalıp iyi olduktan sonra yerlerine dönebilecek. 8 — Kaleden çıkınca bayrakları açılıp trampetleri çalınarak gidilecek.
Serdar-ı ekrem bu teklifleri dinledikten sonra kaleyi teslim ettikleri için matem edecekleri yerde son teklif olarak trampetlerini çalarak ve bayraklarını açarak gitmek istediklerini işidince :
— "Böyle yapmağa utanmazsanız yapın, tabıhânenizi (bando muzika) döğün, borularınızı çalın ve bayraklarınızı açın" demiştir. Vezir-i âzam bu şartlara karşı :
— "Mal ve canınıza zarar ve ziyan olmaz, sizi ordudan geçir-miyelim; ancak bir günlük zahire ve dört yüz araba verelim ve selâmet ile Komaran adasına götürelim, fakat gediklerle kale bedenleri bugün

[659] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/406

zapt olunsun" dedi ve mutabık kalındı. Kale işgal edilerek külliyetli cephane ve top ve erzak elde edildi. Vezir Kaplan Mustafa Paşa, kaledekileri Komaron adasına kadar götürdü; yerli halka aman verildi. Kale iyice tamir olunup içine yerli kulu, farisan, cebeci, topçu, azap, martalos olarak dört bin muhafız ile külliyetli harp levazımı konuldu.

Uyvar'm. zaptından sonra Erdel kiralı Apafi Mihal de orduya geldi; sefere yetişemediğine dair bir takım vâhî özürler beyan etti; vezir-i âzam kendisine güler yüz gösterdi. Bu tarzda muamele ile Macarların devlete ısınmalarını temin etmek istiyordu.[660]

Diğer Bazı Kalelerın Alınması Ve Belgrad'a Avdet

Uyvarm zaptı padişaha arzedildi; vezir-i azama rin alınması ve iltifatı hâvi hatt-ı hümâyun, samur kürk ve ayrıca Belgrad'a kaftan (hil'at), sorguç ve kılıç gönderildi. Fazıl Ahmed Paşa bundan sonra ordu erkânını toplayarak devlet merkezine dönmek veya hudutta kışlamaktan hangisinin münasip olacağını sordu. Kumandanlar, düşman henüz ayakta iken İstanbul'a dönmenin doğru olmadığını, çünkü kış esnasında imparator kuvvetlerinin ânî hücumu ile kale ve palangaların muhasara edilebilmesi ihtimalini ileri sürüp hududa yakın bir yerde kışlamasının isabetli olacağını beyan ettiklerinden teklifleri kabul edildi.
Vezir-i âzam dönüşte Estergon (Gran) tarafından yani geldiği yoldan dönmeyerek Tuno'nın sol sahilim takip etmek istedi; bu suretle Uyvarhu doğusundaki Neograd, Leva müstahkem kaleleri alındıktan sonra Osmanlılara ait olan Tuna'mn sol sahilinde dirsek üzerindeki Vaç (Waitzen) kalesi[661] Önüne ve oradan Peşte'ye geldi ve sonra Budin sahrasına geçildi. Orduda bulunan Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodalarına ve Kazak beyine ilkbaharda sefere gelmeleri emriyle memleketlerine gitmelerine müsaade edildi ve sonra Budin'de bulunan imparatorun elçisini davet eden serdar-ı ekrem :
— "Seni burada alıkoyduk, birkaç gün memleketinizde gezdik, yürüdük, şimdi kışlağa gideriz sen de efendine var, bu kâğıdı götür;

[660] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/406-407
[661] Voç Budin'in kuzeyinde ve Tuna nehrinin güneye döndüğü dirsek üzerinde olup Almanlar Vaytzen derler

Kanije karşısında sulha mugayir olarak yaptığınız kaleyi yıkın, ErdeVden Nemçe askerini çıkarın. Yolunmuz uğrayınca yeni yaptığınız kaleyi yıkar ErdeVden de askerinizi çıkarırız" dedi ve imparatorun başvekiline bizzat müsveddesi kendisi tarafından yazılan bir mektup yollandı. jı /

Elçi gittikten sonra vezir-i âzam, imparatorun İstanbul'da kapı kethüdası olan Reninger'i beraberine alarak Belgraa"*a hareket etti. Yolda Yeni Palangaya gelindiği zaman vezir Kaplan Mustafa Paşa seraskerliğiyle Batı Macaristan beyi Zirin-oğlu (Zerini) memleketlerini vurmak üzere elli bin Tatar askeri ve Kanije bey-lerbeğisi Pantor Hasan Paşa ve Istoni Belgrad sancakbeyi memur oldular.
Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem 1074 cemaziyeîevvelinin üçünde yani 1663 aralık ayının üçünde Belgrad'a. geldi ve askerler münasip yerlere kışlağa yollandı.[662]

Düşmanın Kış Taarruzu

Vezir-i âzamin cephede kalarak İstanbul*a. gitmemesi cok isabetli olmuştu; çunku kış içinde imparator kuvvetleri ortalığın askerden hâlî olduğunu hesap ederek Batı Macaristan'da General Zirini (Zirin-oğlu) ile Hırvat beyi Bakânoğlu otuz bin kadar yaya ve atlı askeri ve kırk top ile ansızın taarruza geçerek Sigetvar^a yakın bazı palangalan zapt ve halkını esir edip oradan da ilerleyerek Sigetvar"'! mu hasara ettikleri haber alındı (1664 ocak).
Bir an evvel yetişmeleri için Tatar kuvvetleriyle diğer yakın kışlakta bulunan kuvvetler ve vezir-i âzam vaziyetten haberdar edilmeleriyle fevkalâde soğuk bir zamanda şöyle böyle hazırlık apılmış ve vezir-i âzam bizzat atlandığı gibi etraftan da süratle sker sevkedilmişti. Düşman Sigetvarh ele geçiremeyip oradan sek köprüsünü, Peçevi (Peçuy) kalesini sarmış ve etraftan henüz kuvvet gelmediği için cesareti artmıştı; fakat vezir-i âzam ile Mehmed ve Kaplan Paşa'ların gelmekte olduklarını duyunca üç ateş aj-asmda kalmamak için çekildi ve bu suretle tehlike bertaraf oldu. Bu sene kışın pek şiddetli olması sebebiyle asker buz tutan nehirlerden yürüyerek karşı tarafa geçmişti. Vaziyet düzelince vezir-i âzam daha sıkı tedbir' alarak Belgrad'a döndü

[662] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/407-408

(24 recep 1074 / şubat 1664).
Bu sırada barış için vezir-i âzam ile imparatorun başvekili mektupl aşmışlar s a da netice çıkmadı ve ilkbaharda yine sefere karar verildi ve bu münasebetle padişahtan vezir-i âzamin serdar-ı ekrem tayin edildiğine dair hatt-ı hümâyun geldi.[663]

Alman Seferi

Kış esnasında harp hazırlığı yapılıp 1074 ramazanının on yedisinde (13 nisan 1664) vezir-i âzam Zemlin (Zemon) yakasına kurulan çadırına çıktı. Düşman geçen sene gafil ve tedariksiz avlanmış olup bu sene çok hazırlık yapmış, Papanın teşvikiyle İspanya, Fransa ve Alman prenslerinden mühim yardım almıştı. Casuslar vasıtasiyle düşmanın Eşek köprüsü tarafına şiddetli hücum yapacağı haber alınmış ve ona göre tedbir ittihaz edilmişti. Bu sırada Avusturya kumandanının altmış bin kişilik bir kuvvetle Kanije'yi muhasara ettiği haberi alınması üzerine bizzat vezir-i âzam hareket etmişse de Kanije'ye gelmeden evvel düşman muhasarayı kaldırarak kaçmış ve bir hayli barp levazımı bırakmıştır. Otuz altı gün süren Kanije muhasarasında gösterdiği büyük hizmet ve gayret dolayısiyle vezir-i âzamin arzu-siyle Kanije beylerbeğisi Hasan Paşa'mn Pantor lâkabı Yen s ur (Yardım eder) Hasan Paşa olmuş ve orduda tamim edilmiştir.
Bu seferde Yanık-kaîe üzerine gidilmesi tekarrür etmişti. Fakat düşmanın daha güneyde General Zerini'nin kendi mınta-kasında sulhe mugayir olarak yaptığı Zerinvar kalesi üzerine gidildi. Bu kaleye Türkler Yeni kale adını vermişlerdi. Zerinvar kalesi Kanije^mn güney-batısmda idi. Burası yirmi gün muhasara edildi ve düşmanın yardımına rağmen daha fazla dayanamadı Ve vezir-i âzamin maiyyeti adamlarından Erzurumlu Abbas'ın iptida kaleye bayrak dikmesini müteakip müthiş bir hücumla kale alındı[664]. Kaledeki cephane, top ve

[663] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/408-409
[664] Fazıl Ahmed Paşa seferden döndükten sonra Sultan Mehmed kendisine "Berhurdar olasın, nan ve nimetim sana helâl olsun" demiş ve sonra Zerinva,Ttw. nasıl zaptedildiğini sormuş. Köprülüzâde "Kerametlû padişahın hayır dualariyle fetholdu. Ama ben kulunun yanında Erzurumlu Abbas namında bir yiğit vardı, kale döğülürken cümleden evvel kale üstüne çıkıp bayrak dikti, kâfir bir hayh hücum eylediler. Lâkin avn-i hakla bedenden ayıramadılar, derakap bir yeniçeri yiğiti dahi onun yamna çıkıp asker-i islâm bunları böyle görünce AUah Allah çağrışıp, gülbang-i Muhammedi ile yürüyüş edip biavnillâhi teâla kalenin fethi müyesser oldu" diye cevap vermiş. Bunun üzerine pâdişâh Abbas'i getirip söyletmiş, başına çelenk takdırmış, ne istediğini sormuş, arzusu üzerine Erzurum gümrüğünden günde

sair mühimmat tamamen çıkarıldıktan sonra yıktırıldı.
Bu sırada imparatorun meşhur kumandanlarından General Strozzi Osmanlılara hücum etmek üzere Drava nehrinin ayakla-undan olan büyük Mor NehrVni geçmek isterken maktul düştü. Zerinvarhn zapt ve tahribinden sonra Komar ve Balaton gölü yakınlarındaki Eğersek (Ersekiyvar) kaleleriyle diğer bir hayh palanga elde edildi.[665]

Sulh Görüşmeleri

Nemçe kuvvetlerinin gerek kış taarruzları Sulh görüşmeleri gerek ilkbahardaki hareketleri kendi lehlerine bir netice vermediği gibi Osmanlı kuvvetlerinin Uy» var\ aldıktan başka kavgaya sebep olan Zerinvar kalesini de alıp yıktıktan başka daha bir hayh kale ve palangaları zapt eylemeleri üzerine Papanın tesiriyle Türklerin yeni istilâlarına karşı Avrupa devletlerinden yapılan yardıma rağmen Nemçe hudut kumandanları imparatora müracaat ile sulh yapılmasını istediler. O taraflarda kıtlık olması da düşman ordularının durumunu güçleştirdiğinden daha zararlı çıkmadan bir an evvel barış yapılmasını muvafık buldular. Bu münasebetle imparatorun başvekilinden sulh talebini havi vezir-i azama gelen mektupta, Osmanlı ordusunda bulunan Avusturya kapı kethüdası Simon Reninger'in imparator tarafından murahhas tayin edildiği bildiriliyordu; bunun üzerine 5 muharrem 1075 / 29 temmuz 1664 salı günü gece yansına kadar devam eden müzakere neticesinde on madde üzerine sulh şartları tespit olundu. Bu muahedenâme Osmanlı pâdişahiyle Alman imparatoru tarafından tasdik edilip gelinceye kadar Osmanlı ordusu harekâtında serbest kalacaktı. Vezir-i âzamin bu kaydı koydurması imparatorun bir an evvel muahedeyi kabul ve tasdik etmesi içindi.[666]

Vasvar Muahedesi

Asıl muahede Vasvar (Eisenburg) merkeziyle onun batısındaki Sen

yetmiş akçe tekaütlükten gayri kendisine dört top kumaş, dört top çuha bir hayh altın ve kardeşine de yine ayrn gümrükten maaş bağlatmış ve bedene çıkan yeniçeriye de ocaktan yüksek maaş ile tekaütlük verdirmi§tİr (Abdi Paşa, Vakayiname, vrk. 83, 84).

[665] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/409-410

[666] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/410-411

Gotar mevkii arasında Rab nehri üzerinde bulunan Çakani (Cskany) palangası yakınında aktedilmiş ise de büyük bir kasaba olan Vasvat'a izafe olunmuştur. Osmanlı murahhası vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa ve imparatorun murahhası da lstanbuVda\d kapı kethüdası îstirycfh. Simon Reniger von Reningen idi[667]. Osmanlı ordugâhında on madde üzerine tertip edilen muahedenin başlıca şartları :1. Osmanlılar tarafından zapt edilmiş olan Uyvar ve Neograd kalele-riyle etrafındaki palangaların Osmanblarda kalması, 2. tki taraf askerinin JErdeZ'den çıkması, 3. Erdel kıratlarının Avusturya topraklarına tecavüz ettirilmemesi, 4. Yıkılan Zerinvar veya Yeni Kale'nin, tekrar yapılmaması, 5. îki taraftan da akın ve çeteye son verilmesi, 6. Muahedenin akdinden İtibaren yirmi sene müddetle devam etmesi, 7. Dostluk nişanesi (Zitvatorok muahedesinde olduğu gibi) olmak üzere imparatorun Osmanlı pâdişâhına iki yüz bin kara kuruş değerinde hediye yollaması, 8. Buna karşı da Osmanlı hükümdarının büyük elçi ile münasip hediye göndermesi.

Vasvar muahedenâmesi türkçe ve lâtince olarak kaleme alınıp iki tarafın murahhasları tarafından mühürlendikten sonra lâtince ahidnâmeyi vezir-i âzam alıp türkçesi de murahhas Re-ninger'le imparatorun başvekili Duc de Sagan'a gönderildi[668].

Sen Gotar Vezir-i âzam musalehadan sonra iki taraf arasm-muharehesi daki anlaşmaya göre harekât serbestisini muhafaza ettiğinden bulunduğu Çagani mevkiinden kalkarak daha batıya doğru gitti. Sen Gotar mevkiinde Feld -Mareşal Montekukuli (Montecucculi) kumandasında[669] ki Alman, Fransız, İspanyol ve diğer müttefiklerin kuvvetleriyle karşılaştı; iki taraf arasında Raab nehri vardı. Alman kumandanı köprü teşkilâtı noksan olan Osmanlı kuvvetlerinin nehri geçmelerini bekledi ve Türk topçusunun bombardımanı karşısında nehir kenarındaki kuvvetlerini gerideki ormana çekti. Köprülü-zâde de müsait bîr geçitten nehri geçip düşmanı bastıktan, Raab yahut Yanik-

[667]Bu isim Osmanlı vesikalarında Simon de Reningen imlâsında yazılıdır în^ Hariciye vesikaları, Numara 408).

[668] Rabe cengi de denilen Sengotar muharebesinde Evliya Çelebi de bulunmuş olup kırmızı elbiseli yeşil kadifeli ve beyaz bayraklı Fransız askerlerinden bahsediyor (c. 7, s. 89) gene Evliya Çelebi'ye göre Rabe çenginde üç vezir, altı sancak beği. onbir alay beği, bin seksen yeniçeri, bin sekizyüz sipah ve dört-bin yetmiş kadar diğer askerden şehid varmış (c. 7, s. 102).

[669] Alman imparatorluğunun o tarihte en değerli kumandanlarından olan Kont Montekukuli 1608'de doğmuş ve 1681'de vefat etmiştir; kendisi topçu sınıfından yetişmiştir. Bir sene evvel Uyvar'ı muhasara eden Osmanlı kuvvetlerine karşı muvaffak olamayarak çekilmişti

kale'yi aldıktan sonra Viyana'ya doğru gitmek plânını tatbik etmek istiyordu. Fakat iş gevşek tutulmuş, atlı asker için büyük köprü yapılmak lâzım gelirken yaya askeri köprüsü yapılmış ve o köprü de daha ilk anda üzerinden asker geçerken yıkılmıştı.

Vezir-i âzam 31 ağustosta bir kısım askeri Bosnalı İsmail Paşa kumandasında olarak süratle nehrin karşı kıyısına geçirdi; üç bini yeniçeri ve üç bini süvari olan bu kuvvetlerin geçişi, düşman ordusunda bir panik çıkardı. Fakat vezir-i âzam burada düşman cenahlarını işgal etmediği gibi aynı zamanda nehri geçen askere süratle imdat göndermemek hatasında bulunduğundan her şeyin kaybolduğunu zanneden Montekukuli (Montecucculi) bu hatalardan istifada ederek soğukkanlılığı ve seri tedbir alması sayesinde vaziyetini kurtardı. Mukabil taarruz yaparak kendi karargâhlarına kadar girmiş olan Osmanlı kuvvetlerini çekilmeğe mecbur etti ve bu sırada vezir-i âzamin beş bm kişilik bir kuvvet daha göndermesi Osmanlıların vaziyetlerini düzeltti ve düşman tekrar ormana kadar sürüldü.

Sabahtan ikindiye kadar devam eden bu harbin ilk safhası Osmanlıların galibiyeti ile bitti. Fakat elde edilen bu muvaffakiyet askere rehavet verip yağmurun fazla yağması bu rehaveti arttırdığından Osmanlıların bu vaziyetini tarassut eden Monte-kukuli, vezir-i âzamin emriyle bir miktar nehre doğru çekilen yeniçerilerin vaziyetinden istifade ile ekser generallerinin itiraz eyledikleri cephe plânını tatbik etmek suretiyle ânı bir taarruza geçti. Sonradan cenahlara gönderilen ve bilhassa düşmanın sağ cenahını tehdit eden Osmanlı süvarileri geri püskürtülüp düşmanın sol cenahını çevirmek isteyen Osmanlı kuvvetlerine karşı da o tarafta bulunan Fransız kuvvetleri topçuları, nehri geçmekte olan Osmanlı süvarilerini önlediklerinden Montekukuli'nin pek şiddetli taarruziyle nehrin karşısında kalan dört bin kadar Osmanlı askerinin çoğu şehit olup kaçabilenler de kabarmış olan Raab çayına atlayıp boğuldular, on beş kadar top düşmanın eline geçmişti.

İmparator ordusunun askerce zayiatı çok değilse de[670] bu ordunun asıl can damarı olan altmış kadar zabitin telef olması kumanda

[670] Silâhdar tarihi, düşmanın telefatını sekiz bin gösteriyor (c. 1, s. 363).

kuvvetini sarsmıştı[671].

Muahedenin Tasdiki Ve Ordunun Avdeti

Fazıl Ahmed Paşa'nın bu muvaffakıyetsizimi tasdiki ve or- muahedeye tesir etmedi; bir şans eseri olarak dunun avdeti kazanılan Sen Gotar muharebesinden sonra düşman kuvvetleri bir adım ileri gidemedi. Osmanlı ordusu da Vasvar'a. döndü. Mağlûbiyete rağmen muahedenin İmparator tarafından kabulünün bir sebebi de İspanya kırallığı tacı meselesinden dolayı vuku bulacak bir harpte Leopold'ün serbest kalmak istemesi idi. Vezir-i âzam orada imparator tarafından gönderilen tasdik edilmiş muahedeyi alıp döndü. Bu suretle iki sene süren Avusturya harbi sona erdi; iki taraf muahede mucibince büyük elçilerini gönderdiler[672]. Vezir-i âzam 1075 zilhicce / 1665 temmuz'da pâdişâhın bulunduğu Edirne'ye geldi.[673]

Vezir-İ Âzamin Girid'e Hareketi

Pâdişâhın Kandiye'nin Zaptını Emretmesi

Venediklilerle yirmi bir seneden beri muharebe devam etmekte idi. 1076 şabanı içinde (1666 şubat) pâdişâh vezir-i âzam şeyhülislâm ve devlet erkânı ile kazaskerleri davet ederek : "Kandiye*-den başka bütün Girit adası elimizdedir; bunlar tüccar ve hacı gemilerine rahat vermediklerinden Kandiye'mn de alınması zarurîdir, seni Girid'e serdar yaptım" diyerek Fazıl Ahmed Paşa'yı Girit seferine memur etti; on iki seneden beri Edirne'de gözaltı edilmiş olan Venedik elçisi vezir-i

---

[671] Muharebe hakkında Askerî Müze Müdürü merhum Ferik Ahmed Muhtar Paşa tarafından yazılmış olan "Sen Gotar'da Osmanlu Ordusu" isimli 1326 tarihli matbu eserden istifade edilmiştir.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/411-413

[672] İmparatora gönderilen Türk büyük elçisi müteferrikalardan Kara Meh-med Ağa olup kendisine Rumeli beylerbeğiliği verilerek paga rütbesine çıkanlmiştı. Meşhur seyyah Evliya Çelebi de Mehmed Paşa ile beraber bulunup bu münasebetle eserinde çok güzel malûmat vermektedir. Evliya Çelebi'nin tarifine göre İmparator Leopold henüz yirmi iki yaşlarında, orta boylu, ince belli, balık etli, sakalsız olup uzun başlı, yassı alınlı, araları açık siyah kalın kaşlı, yuvarlak ela gözlü, uzun kirpik ve uzun çebreli, kalın dudaklı, büyük ve kırmızı burunlu ve büyük kulaklı, siyah uzun bıyıklı çirkin bir adam imiş (Seyahatname, c. 7, s. 298, 299) Kara Mehmed Paşa'nm sefareti hakkındaki malûmatı, pâdişâhın emriyle Abdi Ağa (Abdi Paşa) aynen tarihine yazmıştır (Vekayinâme, varak 97). Leopold'ün 1640'da doğduğuna göre bu sıralarda yaşının yirmi dört, yirmi beş arasında bulunmasına göre Evliya Çelebi pekaz farkla tah-mininde isabet etmiş demektir.

[673] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/413

âzamin Girid'e gideceğini haber alınca görüşmek istedi ve geldi; vezir-i âzam elçiye :
Kandiye Venedik'te kalıp her sene on bin altın verilmesini ve yalnız bir defaya mahsus olmak üzere yüz bin altın tediye edilmesini ve Suda kalesinin yıkılarak limanın Venedikliler elinde kalmasını ve Bosna hududunda Venediklilerin zaptettikleri kale ve palangaların iadesini ve Kandiye kalesindeki müslüman esirlerin para alınmadan serbest bırakılmasını ve Yeni Kale'nin yıkılmasını teklif etti ise de elçi Suda kalesinin yıkılması müstesna olarak diğer tekliflerin kabul edileceğini fakat Suda kalesi iftiharımız olup bir taşına bin canımız fedadır diyerek cevap verdiğinden vezir-i âzam inşallah Kandiye ile Suda'yı da alırız sözleriyle elçiye yol verdi. Bundan sonra Venedikten suret-i mahsusada gönderilen murahhasın teklifinden de bir netice çıkmadığından pâdişâh ordu ile beraber Edirne'ye kadar gelip Köprülüzadeyi serdar yapıp gönderdi (10 zilkade 1076 / 14 mayıs 1666).[674]

Gırıd Adasına Geçiş

1666 ağustosunda (1077 safer) Tesalya'dan Mora'ya geçen vezir-i âzam Istefe (Teb)'de iki ay oturdu. Bu sırada Ağriboz adasiyle Benefşe[675] ve nik iskelelerinden, donanma muhafazasında olarak gemilerle Girtfe asker, mühimmat ve cephane nakledildi. Vezir-i âzam bu rada iken Venedik elçisi tekrar gelerek görüştü; çünkü bizza vezir-i âzamin gitmesinin Kandiye'yi mutlak surette almak oldu ğunu bildikleri için bunu Önlemek istiyorlardı; görüşme müspe bir netice vermedi.
Fazıl Ahmed Paşa 1666 ekim ayı sonlarına doğru (26 rebîulâhır 1077) îstefe'den kalktı ve Benefşe'ye gelip oradan do nanma ile 3 kasım'da hareketinden üç gün sonra Hanya'ya, çıktı ve oradan da Kandiye ordugâhına geldi ve merhum Deli Hüseyin Paşa sarayına indi.[676]

[674] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/414
[675] Onaltıncı yüzyıldaki eserlerimizde Manvasya, Manavaşya denilip daha sonraki vesikalarda, tarihlerimizde Benefşe veya Menekşe denilen hu mevki İVfora'nın doğusunda ve Malea burnu üzerinde bulunuyordu. Osmanlılar Mone-vazya'da.n bozma olarak buraya Benefşe (Menekşe) demişler ve bu adı buruna da vermişlerdir
[676] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/415

Kandiye Muhasarası

Vezir-i âzam kumandanları çağırıp görüştü ve onların gönüllerini aldı, beraberce kalenin zaptına çalışacaklarını söyledi. Bu sırada Venedik Cum-hurreisi Kont dö Kontarini'nin elçisi geldi. Vezir-i âezamın kendilerinden vergi istemesi teklifini muvafık şekle bağlanmasını istiyor ve sulh yapılmayacak olursa Akdeniz'de cumhuriyet donanmalarından başka Papa^ Malta ve Floransa ve diğerlerinin gemileriyle kendilerine yardım edeceklerini tehdit makamında bildiriyordu; fakat vezir-i âzam bu kadar sefer zahmeti çekilip gelindikten sonra Kandiye teslim edilmedikçe sulh mümkün değildir deyip red cevabı verdi.
Kandiye'nin. vezir-i âzam tarafından muhasarası 1077 zilhiccesi iptidasından (25 mayıs 1667) başladı; her sene taze kuvvet geliyor ve bir taraftan da Venedikliler kaleyi kurtarmak için murahhaslar gönderiyorlar di. Muhasaranın ümit edildiğinden fazla uzaması üzerine 1668 mart sonunda pâdişâh muharebe sahasına yakın olmak üzere Tesalya Yenişehiri'ne geldi[677]. Mütemadi surette vaziyetten haberdar ediliyordu. Bir müddet sonra buraya Venedik murahhası da gelmişti.[678]

Îcap Ederse Muhasaranın Kaldırılması Hakkında Padişahın Hatt-I Hümâyunu

Vezir-i azamdan kat'î red cevabı alan Venedik Cumhuriyeti, padişahı elde etmek istedi; Yenişehir'e gelmekte olan Venedik Elçisi Molini'in bu hususta Sultan Mehmed'i iknaa çalışarak muvaffak olması ihtimali vardı. Hattâ Sultan Mehmed, elçi ile yapılacak görüşme hakkında 1668 kasım iptidasında vezir-i azama şu hatt-ı hümâyunu göndererek bu hususta mütaleasmı istedi :
-. "Bihamdillâhi teâla Yenişehir'e gelip vasıl olmuşumdur; Venedik elçisi dahi Yenişehir'e karip geldi; lâkin dahî' (daha) gelip rikâb-ı

---

[677] IV. Mehmed'in Tesalya'ya hareketi tarihi olan 1079 Ra. ve 1668 ey ül başlarında yaşı yirmiyediidi. Kavala'ya geldiği zaman burada sakal bırakmıştır (Abdi Paşa Vekayinamesi).
[678] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/415-416

hümâyunuma yüz sürmemiştir. Benim lalam ne dersin? Elçi geldikte ne cevap verelim? Filvaki kaVa fethini eğer aklınız keserse elçiden kaleyi isteriz ve eğer bir sene dahi kaVa ile cenk olunursa asker ve cephane, mühimmat ve âlât yetiştirmeğe cümle memâ-lik-i mahrûsam âciz olmuştur; imdi bu hususta bir iki kimse ile söyleşip bir gün evvel haberini irsal edesin".

Bu hatt-ı hümâyun Köprülü-zadeyi pek müteessir etti ve ağlattı; îcap edenlerle görüşüp bu teessür şevkiyle müsveddesi kendi kaleminden çıkmak üzere padişaha aşağıdaki arızayı takdim etti :

"Benim şevketlû pâdişâhım, Haliyâ Venedik elçisi gelip rikâb-ı hümâyuna dahî (daha) yüz sürmemiş; eğer gelen elçide kaleye müteallik söz var ise ne güzel yüz sürsün ve illâ yine yerinde otursun. Eğer kal'a ahvali sual huyrulursa kal'a iki taraftan üçer yüz zira' (bir zira' 75,5 santimetre) miktarı yıkılıp içine girmeğe mabeynimizde on kulaç (bir kulaç bir metre yetmiş santimetredir) yer kalmıştır. Bu kadar yüz kulaç yerden parmaklıkları, domuz damları, lâğımları ve püskürmeleri zahmetin çektik; şimdiki halde on kulaç yer içeri gidilir ise kal'a bizimdir.

Benim şevketlû padişahım

Beldar[679] kılleti ve asker yorgunluğu sebebiyle bir az eğleniyoruz, yoksa katî az zamanlık işimiz kaldı; lâkin buna zaman tayin eylemek olnıa'z; amma sağır ve kebîr sulb-ü-mesâ, Hak Teâlâ cümlemizin canını alsın, tek bu kale kefere elinde kalmasın; deyu dergâh-ı hakka niyazda olduklarında iştibah buyrulmasm kale bir hale varmıştır ki saat be-saât Hak Teâlâdan fethim ümit ederiz. Benim efendim, elçinin akçesine ve yahut münafıkların sözlerine itimat buyurmayıp bir en yakın kulunuzu irsal buyurun ki Kandiye kal'ası ne halde olduğun görüp rikâb-ı hümâyunlarına takrir eyleyip elçiye merdâne cevap verile."

Fazıl Ahmed Paşa bu arızadan başka padişahın yanında bulunup itimadım haiz Musahip Mustafa Paşa ile kendi eniştesi olan Sadaret kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ve Şeyhülislâm Minkarîzâde Yahya ve pâdişâhın şeyhi Vanî Efendi'ye ve Silâhdar Kız

---

[679] Belden-^ dağlar arasındaki geçitleri açan, temizleyen ve muhafaza eden, hendek kazan ve diğer kazı işlerinde kullanılan bir sınıf amele taburu efradı olup lüzumu halinde ücretle istihdam, edilirlerdi. Hizmet zamanlarında vergilerden muaf idiler

Hüseyin Ağa'ya da mektuplar yollayarak bu hususta kendisine yardım edilmesini rica etti.[680]

Elçinin Gelmesi Ve Pâdişâhın Tekrar Verir-İ Azama Müracaatı

Filhakika bu sırada yani 3 cemaziyelâhır 1079'da (8 kasım 1668) Venedik elçisi gelip Kandiye kalesinden el çekmek şartiyle senevi yirmi dört bin riyal kuruş olarak vergi vermeği ve bundan başka Bosna'da Kilis sancağının geri verileceğini teklif etmişti. Bunun üzerine IV. Mehmed, vezir-i azama aşağıdaki hatt-ı hümâyunu gönderdi : "Venedik elçisi rikâb-ı hümâyunuma yüz sürmekle bu kadar akçe arzedip Kandiye kaV asından feragat edin (diyor) ; rikâbımda ve sair işde olanlarapişkeş veriyor; ne dersin? KaVanınfeth ve teshirin aklın keser mi? Filvaki yakinin var ise ne güzel ve illâ bize ona göre Vlâm eyİiyesin."
Bu hatt-ı hümâyuna da vezir-i âzam verdiği cevapta bütün vezirler ve asker kumandan!ariyle ve ihtiyarlariyle görüşüp bu kalenin düşman elinde kalmasına razı olmadıklarını ve bir buçuk seneden beri (kendisinin bulunduğu müddet) çekilen zahmetlerin, devlet ve millet şerefinin boşuna gideceğini ve bu kış siperlerde kalınacağını, elçinin iadesiyle bir miktar asker, cephane ve beldar gönderilmesini ve ilkbaharda kalenin zaptının mümkün olabileceğini bildirdi.[681]

Venedik Murahhasının Vezir-İ Azamla Görüşmesi

Bundan sonra mücadele devam etti. Kalenin kutunun yaklaştığını gören elçi bu defa adaya geçerek vezir-i azamla görüşmek istedi; ne istediği Divan tercümanı Panayot Efendi vasıtasiyle soruldu; yine Kandiye kendilerinde kalmak şar-tiyle vergiden bahsedilince vezir-i âzam kızdı :
— "Biz buraya bezirgânlığa gelmedik; devletin paraya ihtiyacı yoktur, Kandiye'yi verirlerse ne hoş ve illâ başka türlü olmaz" cevabını yolladı. Bunun üzerine elçi Kandiye Venedik'te kalıp Suda kalesiyle Bosna hududundaki Kilis kalesini teslim etmeği tekHf ettiyse de o da kabul

[680] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/416-417
[681] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/417-418

olunmadı ve son olarak Kandiye kalesinin yıkılmasını, fakat adanın bir köşesinde bir kale inşasını teklif eyledi; bu teklifi de reddedildiğinden dönüp gitti. Kale durumu çok fenalaşmıştı. Duc de Noailles kumandasında yardıma gelmiş olan Fransız kuvvetleri de kale kumandanı Morozini ile Fransız dükü arasında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden[682], geri gittiğinden müdafaa kuvveti dört bine inmişti (1669 ağustos sonu).[683]

Venedıklerle Sulh Akdi

îşte bu suretle Kandiye muhasarası 1080 rebîı evveli sonuna kadar (1669 ağustos sonları) surdu; ayın son günü kale muhafız kumandanı Fran-çesko Morozini tarafından vire bayrağiyle bir kayık gelip sahile yanaştı; vezir-i âzam adam gönderdi; eğer kayık Fransalının ise uğratma, Venedik'in ise ne için geldiklerini sor, kaleyi teslim
için geldilerse getir yoksa geri döndür diye kat'î emir verdi. Gelişin sebebi soruldu; görüşmek üzere geldiklerini söylediler; kale teslimi için izinli olmayınca kabul etmediler; gidip iki saat sonra dönerek kalenin teslimi için geldik demeleriyle içeriye alındılar; bu murah-haslar, Anandı ve Skordili isimlerinde iki kişi idi.
Halep Valisi Şişman İbrahim Paşa'nm riyasetinde vezir-i âzamin eski kethüdası İbrahim Ağa, Ocak kul kethüdası Zül-fikar Ağa'larla divan tercümanı Panayot Efendi olduğu halde dokuz gece süren müzakere neticesinde on sekiz madde üzerine musaleha yapıldı ve 1080 cemaziyelevvel iptidasında (27 eylül 1669) kale anahtarı gelip kale o gün Türk kuvvetleri tarafından işgal edildi. Kale son bir ay müstesna olmak üzere Venedik, Fransız ve Alman kuvvetleri tarafından müdafaa olunduğu gibi deniz tarafından da Papa, Malta ve tabiî Venedik donanmaları tarafından korunmakta idi.[684]

Sulh Sartları

[682] Fransız kumandanı, Osmanlılar üzerine bir huruç hareketi yapmak için Morozini'nin elindeki ihtiyat kuvvetlerinden dört bin kadarını istemişse de Morozini bu son kozunu bir kumar gibi kaybetmekten korkarak vermemişti (Hammer tariki c. 11, c. 223).
[683] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/418
[684] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/418-419

1 — Kandiye kalesi bütün cephanesiyle teslim edilecek, 2 — Suda ve Esperlonga (Spirna Longa)
ile Granbusa (Karanbasa) palangası Venediklilerde kalacak[685], 3 —j Akdenizdeki Osmanlı adalarına Venedikliler tecavüz etmiyecek, 4 — Bosna taraflarında Dalmaçya hududundaki mühim bir kale olan Kilis Venediklilere bırakılacak [686].

Kandiye kalesi, sırf vezir-i âzamin bir şeref meselesi yaparak gayret ve ısrarı ve tabiî olarak kumandanların da onunla aynı fikirde olmaları neticesinde elde edilmiş, fakat Suda, Ispirlonga ve Granbuscfmn alınmaması ve bilhassa Dalmaçya hududundaki Kilis'in elden çıkması Kandiye'nin düşman elinde kalmasından daha ağır olmuştur. Kandiye^nin vezir-i âzam tarafından muhasarası yirmi sekiz ay dokuz gün sürmüştür[687].

Yirmi dört sene süren Girit muharebesi esnasında, Fransa, Papa, Malta, Floransa, donanma ve askerleriyle Venediklilere mühim yardımda bulunmuşlar ve hattâ 1078 H. / 1667 M. de Fransızlar yetmiş parça kalyon, Papa ile Malta otuz kalyon ile gelmişlerdi; bu yardım esnasında vukua gelen çarpışmada Fransa kiralının amcazadesi maktul olmuştur[688]. Kandiye'nin alındığı müjdesi Girit adasına geçmek üzere Livadya'ya geldiği sırada bir telhisle[689] Sultan Mehmed'e muide-lenmiştir. Pâdişâh sevincinden ağlayarak gelen telhisi okuyamayıp sırkâtibine vermiş ve onun tarafından okunmuştur. Vezir-i âzam Kandiye'nin işgalinden bir hafta sonra yani cemaziyelevvelin sekizinci salı günü (4 ekim) alayla kaleye girmiş[690] ve derhal tahkimata başlanmıştır. Bu suretle şehir ve kale asker tarafından tamamen işgal olunup iyice tahkim edildikten sonra mevcut büyük kiliseler camie çevrilerek Sultan Mehmed, babası Sultan İbrahim, Valide Sultan, Fazıl Ahmed Paşa, eski serdar Deli

---

[685] Suda, Spirna Longa kaleleriyle Granbosa adası yirmi bir sene sonra Girit'e ilhak edilmiştir.
[686] Bosna'daki Kilis kalesi Kanunî Sultan Süleyman zamanında zapt edilip müstahkem mevkilerden biri idi ve Bosna'nın muhafazası için mühim olduğundan Venediklilerin ellerine geçmesi mühim zayiattandı.
[687] 3 Kandiye'nin iki buçuk senelik muhasarasındaki faaliyete dair Kandiye FetihnâmesVylc Raşid TarihVnât malûmat vardır (c. 1, s. 164).
[688] Abdi Paşa, Vekayinârne varak 136 ve Raşid tarihi, c. 1, s. 162.
[689] Vezir-i âzamin Kandiye fetihnâmesiyle pâdişâha telhisi Silâhdar Ta\ At'nde vardır
[690] Vezir-î âzam sancağ-ı şerif ve alayla kaleye girerken bir siperin altından geçtiği esnada başı ilişerek kavuğu yere düşmüş, fakat aldırış etmiyerek yürümüş, arkasından sarığını getirip giydirmişler. Bazı yakınları, niçin bekleyip sarığınızı giymediniz dîye sormaları üzerine bu sarık düşmesini avam, şeamet ve uğursuzluk addederler; yok yere dedikodu olmasın diye başı açık gittim cevabını vermiştir (Silâhdar tarihi, c. 1, s. 525).

Hüseyin Paşa, ile serdarlardan Ankebut Ahmed Paşa, Kaplan Mustafa Paşa^ Defterdar Ahmed Paşa, Şişman İbrahim Paşa ve diğer bazı ocak ağalarının adları verilmiştir[691].

Vezir-i âzam Kandiye'&en ayrılmadan evvel Kandiye'nin ondört tabyasından her birine muhafız kumandanı olarak birer ağa ile muayyen miktar asker tayin edip bu muhafız askerin süvarisine yedişer bin akçe tımar ve ikişer dönüm tarla ve piyadesine beşer bin akçe tımar ve birer dönüm tarla ve kale ve Sukulesi müstahfızlarından her birine on sekizer akçe gündelik ve birer dönüm tarla ifraz olunarak verildi[692], bundan başka yeniçeri kâtibi Mehmed Efendi tahrir memuru tayin olunarak ada baştan başa tahrir edilip muntazam bir defteri yapıldı[693].

Vezir-i âzam Girid'ten ayrılmadan evvel Venediklilerin tahrikiyle yirmi seneden beri devlete karsı isyan halinde bulunan yirmi bin nüfuslu Manya veya Mayna halkı[694] yapılan tehdit üzerine isyandan el çekip itaat ile vergilerini vereceklerini bildirdiklerinden senelerce yaptıkları fenalıkları affedilmiştir[695].

Vencdikle barış yapıldıktan az sonra cumhuriyetin Bosna hududunda sulhe aykırı bazı palangalar yaptığı haber almması üzerine padişah bu defa Bosna üzerinden Veneditfe sefer yapmak için Edirne'de çadırını

---

[691] Meryem Ana kilisesi Sultan îbrahim, Papa kilisesi Valide Sultan, îspanya kilisesi Fazıl Ahmed Paşa, Sen Piyer ve Baş Petro kilisesi Kaplan Mustafa Paşa, Sen Marko kilisesi Defterdar Ahmed Paşa, Sen Jan kilisesi Şişman îbrahim Paşa camii ittihaz edilmişlerdir; Malta manastırı denilen, Ayasofya camii büyüklüğündeki ahşap kilise IV. Mehmed adına cami olmuştur.

[692] Kandiye'nin Fazıl Ahmed Paşa tarafından muhasarasından zaptına kadar geçen iki buçuk sene zarfında on beş paşa ile 799 sancakbeyi, çorbacı ve çavuşu da dahil olduğu halde 26.000 yeniçeri, 6.985 cebeci, 22.965 topçu, 29.965 lağımcı, 37.645 zeamet ashabı ve tımarlı sipahi, 7.900 garip yiğit ve 49.635 serdengeçti sipahi ki on beş paşa hariç olarak cem'an iki yüz kırk beş bine yakın şehit verilmiştir; bu miktarı Hanya kalesinin zaptından tutarsak şehid adedi yarım milyonu aşar. Fazıl Ahmed Paşa muhasarasında 199.775 gülle atılıp bir milyon yüz on üç bin kantar barut ve mütenevvi olarak 428 binden fazla humbara ve 139 bin havan taşı atılmıştır (Kandiye Fetihnamesi). Evliya Çelebi de SeyahatnâmesVnds (c. 8, s. 483) Fazıl Ahmed Paşa'nın muhasarası esnasında Kandiye'Ae iki buçuk senede verilen telefat miktarı, vezir-i âzam*a verilen defterden nakletmiştir

[693] Girid tahrir defteri Başbakanlık arşivindeki tapu defterleri arasındadr Girid adası ve Kandiya kalesi, istihkâmları ve kale binaları, hakkında Silâbdar tarihinde çok etraflı malûmat vardır. Fazıl Ahmed Paşa'nm mühürdarı Hasan Efendi, Kandiye fethine dair Cevahir-üt-tevarih isimli bir eser yazmıştır. Bu esere göre JCandiye'de seksen iki bîn hâne vardı

[694] Manya güney Mora'da Mataban burnu Üzerine uzanan Taykenos dağına, Manyo dağı ve balkına da Manyot denilirdi. Çok zaman isyan halinde yaşarlar, bazan itaat ederlerdi. Hariçten tahrik görürlerdi. Merkezleri Zerende veya Zar-nata idî; burası 1081 H. / 1670 M. de Serdar Ali Paşa tarafından zaptedilmiştir.

[695] Kandiye muhasarası esnasında vezir-i âzamin validesi ile kardeşi Fazıl Mustafa ve amcazadesi Hüseyin Bey'ler de Girit'de bulunmuşlardır. Köp-rülü-zâdenin validesi Kandiye alınırsa haccetmeği vadetmiş ve sonradan nezrini yerine getirmiştir

kurdurmuş ise de Venediklilerin yaptıkları palangaları yıktırdıkları haberinin gelmesi üzerine seferden vaz geçildi.[696]

Lehistan Seferi

Kısm-ı mahsusunda Kazaklardan bahsederken kaydedildiği üzere Lehlilere tâbi olan Sarıkamış Kazakları hatmanı Doreşenko 1080 muharrem / 1669 haziran'da Padişah Yenişehir (Tesalya'da) yaylasında bulunduğu sırada bir elçi göndererek Leh kiralı ve Tatar hanından şikâyet edip himaye edilmesini ve Avrupa tarafına olan seferde Osmanlı ordusunda hizmetinin kabulünü istirham etmiş olduğundan kendisi devletin himayesine alınarak bayrak, tuğ ve mehterhane gönderilmişti. Sabık Kırım hanı Âdil Giray, Kazak Hatmanının şikâyetinden münfail olarak Potkalı kazaklarına kendilerinden Hanenko adında birini Hatman tayin ederek Doreşenko üzerine saldırtmış ve bundan istifade eden Lehistan kiralı da kendi himayesinden çıkıp Osmanlı tarafına geçmiş olmasından dolayı diş bilemekte olduğu Doreşenko üzerine yüklenip bir kaç palangasını almıştı. Bunun üzerine iptida bu hâdiseye sebep olan Kırım Hanı Âdil Giray azlolunarak yerine Selim Giray, Han olup gönderildi (1081 zilhicce / 1671 mayıs).

Devletin himayesine geçmiş olan kazak hatmanma taarruzdan el çekmesi ve dinlemezse sulha aykırı hareket etmiş olacağı Lehistan kiralına bildirilmişti; fakat Lehistan kiralı, padişahın nâmesine muvafık cevap vermediğinden 1082 zilkade / 1672 mart'ında Lehlilere karşı harp ilân edildi.[697]

Padişalın Sefere Hareketi

IV. Mehmed Edirne ordugâhından 1672 mayı- smda (1083 safer) hareket etti[698] Maıyyetmde henüz dokuz yaşında bulunan büyük oğlu Şehzade Mustafa da vardı[699]. Babadaği'na. gelindiği vakit oğlunu

---

[696] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/419-421
[697] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/422
[698] Amcası ikinci Sultan Ahmed'den sonra hükümdar olan II. Sultan Mustafa
[699] Doreşenko'nun Leh ve Ruslarla uğraşmak istemesi ve Osmanlı devletinin Lehistan'a karşı sefer açmak üzere hazırlanması sırasında Rus çan 1671 senesi sonunda Sultan Mehmed'e bir nâme yollayarak Lehistan'a harp açıldığı takdirde kendisinin de Kalmuk, Nogay ve Yedisan Tatarlarını karadan ve Don

orada bırakıp kendisi ileri gitti. Yakalanan esirlerden Lehlilerin Rus ve Avusturyalılardan yardım istedikleri haher alındı; Boğdan hududuna girildiği vakit asker yiyecekten sıkıntı çekti. Pâdişâh zahire memleketi olan Boğdan'dan görülen bu darlıktan dolayı bura voyvodası Duka'yı öldürmek istediyse de vezir Kara Mustafa Paşa'mn istirhamiyle kurtarıldı. Yaş'da askeri yoklatıp kapıkulu ocaklarına kanun üzere sefer bahşişi verildi ve sonra Turla yani Dinyester nehri kenarındaki Pınarbaşı mevkiine gelindi. Karşı taraf yani nehrin sol sahili Lehistan toprağı idi (1672 ağustos). Nehir üzerine köprü yapılıyordu; düşman tarafından taarruz edilmemesi için sal biçiminde kayıklarla karşı tarafa üçyüz kadar serden geçti fedai asker geçirildi; bunlar, Şeranpo denilen ağaç parmaklıklarla siperler yaptılar. Hudutta ilk olarak içinden muhafızları kaçmış olan Izvance palangası işgal edildi; bunu müteakip Selim Giray'ın Bar kalesini aldığı haberi geldi.[700]

Kamaniçe'nin Zaptı

Dinyester köprüsü on günde bittikten sonra 15 ağustos 1672 (1083 rebiulâhır 20) de pâdişâh geçti ve doğruca hududa dört saat mesafede bulunan Kamaniçe kalesi üzerine gidildi; ertesi günü Kırım hanı ile Kazak hatmanı orduya geldiklerinden merasimle kabul edildiler. 1083 rebiulâhırın yirmi üçüncü çarşanba günü (18 ağustos 1672) müstahkem Kamaniçe kalesi Önüne varıldı ve derhal kuşatıldı. Kalede Leh kuvvetlerinden başka Avusturya ve Rus kuvvetleri de vardı. Muhasaradan bir hafta sonra içhisarm batısındaki pek müstahkem olan altı köşeli büyük tabye alındı. Muhasaranın onuncu günü aktedilen beş maddelik teslim şartları mucibince Kamaniçe işgal edildi (3 cemaziyelevvel / 27 ağustos)[701].

Kazakları'm da denizden Osmanlılar aleyhine sevkedeceğini beyan ve bundan başka daha bir takım tehditler savurmuşsa da 1672 seferinin önüne geçmeğe muvaffak olamamıştır (Akdes Nimet Kurat, Rusya tarihi, s. 237).

[700] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/422-423

[701] Vekayinâme müellifi şair ve müverrih Abdurrahman Abdi Paşa bu Kamaniçe muhasara ve zaptında Hasodalı olup zamanı vekayiini kaleme almakta îdi. Kamaniçe muhasara edilirken Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'mn çadırına gitmiş "fakire hitap edip bu cengi gözünüz ile görüp yazıversen gayet esah olur. înşaallah biz dahi size tafsil ederiz..." demiş (Vekayinâme^ vrk. 169 b). Pâdişâhın emriyle Abdi Ağa Kamaniçe zaptına manzum tarih kaleme almıştır. Yirmi dört beyit olan hu tarihin birinci beyti ile son beyti şöyîîah mübarek ede ey pâdişah-i âlemgîr Bu gazayı ki sana eyledi mevlâ îeysir
Dedi fermân-ı hümâyun ile Abdi tarih kam anice'yi döği'ıp aldı Ebu'l-feth-i dilîr.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/423

Diğer Muvaffkıyetleri

Bundan sonra padişah ordu ile Lehistan'ın içerilerine girdi; taraf taraf kale ve palangalar ya tes lim oluyor veya az mukavemetten sonra zapte diyordu; Lehistan''da görülmemiş bir panik başlamıştı. İlbav (Lem berg) meşhur şehir ve kalesi vezir Kaplan Mustafa Paşa tara fmdan muhasara edilip adı muahedeye alem olan Bucaş (Buscacs palangası alınmıştı.[702]

Bucaş Muahedesi

Bu suretle Leh kale ve palangalarının sürati düşmesi ve Lemberg muhasarası üzerine Lehista kiralı Mihal (Misel) Kırım Hanı vasıtasiyle sul istedi; Lehlilerin başkenti olan Lemberg'in zaptı yaklaşmıştı fakat burayı kurtarmak için senevi bir vergi teklifi ile murahhasla göndermiş olduklarından Bucaş mevkiinde muahedeye esas olarak dört madde üzerine bir anlaşmadan sonra asıl muahede tespi onludu.
Musalehaya Osmanlılar tarafından üçüncü vezir Merzifon Kara Mustafa Paşa, Reis-ül-küttap Firenk Mustafa Efen di, Çavuşbaşı Sarı Süleyman Ağa ve divan-ı hümayun ter cumanı memur oldular. Lehliler tarafından ise Volkinie, kal muhafız kumandanı Fransuva Lubomirski ile diğer bir kale muhafızı ve bir de hazinedar olmak üzere üç murahhas iştira etti; müzakere dört gün sürdü ve nihayet bir anlaşma oldu. Mua hedenin bilhassa birinci maddesi pek ağır olup Lehistan'ın bağım sızlığma halel veren bu muahedenin başlıca maddeleri şunlardır
1- Leh kiralı her sene kasım'dan kasım'a Osmanlı hazine sine yirmi iki bin altın pişkeş verecek.
2- Podolya ülkesi eski hududiyle ve kalelerindeki cephane ve mühimmatiyle Osmanlılara teslim edilerek Leh kuvvetleri tarafından tahliye olunacak.
3- Ukrayna memleketi eski hududiyle kazak hatmanı Do reşenko'ya. verilecek ve bu mmtakadaki Leh kuvvetleri tamamiyle Ukrayna'yı terk edecek.

---

[702] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/424

4- Lehistan kırallığının İslâm Giray Han zamanındam beri [703] Kırım hanlarına vermeği taahhüt eyledikleri vergi yine her sene Kıtım hazinesine teslim edilecek ve buna mukabil Kırım Hanı hic bir suretle Lehistan'a, taarruz etmiyecek.

5- Osmanlı devleti Avrupa kıt'asında her hangi bir devletle muharebe ettiği sırada Leh devleti, Osmanlılarla savaş yapan devlete her hangi bir vesile ile yardımda bulunmayacak.

6- îlbav (Lemberg) şehrinin zaptedilmeyip muhasarasının kaldırılmasından dolayı Lehistan hükümeti bir defaya mahsus olmak üzere seksen bin kuruş verecek.

7- Podolya eyaletinde zaptedîlen ve edilmeyen kırk sekiz pare palanga Osmanlılara teslim edilecek.

Bucaş muahedesi türkçe ve lâtince olarak iki dil üzerine yazılıp teati edilmiş ve Bucaş palangası Osmanlılara geçen Podol-ya'ya ait olmadığından içine konmuş olan muhafızlar çıkarılarak Lehlilere terkedilmiştir (24 cemaziyelâhır 1083 / 17 ekim 1672).[704]

Lehistan'a Karşı Ikinci Sefer

II. Osman'ın Hotin önünde muvaffakiyet elde Lehistan a karşı ikinci sefer edemeden geri dönmesinden sonra Lehliler, Osmanlı devletinden o kadar çekinmiyorlardı. Bu 1672 seferinde Osmanlılardan hiç beklemedikleri müthiş bir darbe yemeleri Podolya ve Ukrayna bölgeleri elliernden çıktıktan başka bağımsızlıklarını muhîl olan vergi vermeğe mecbur tutulmaları onları çok sarsmış, fakat aynı zamanda intibaha getirmişti.

Bucaş muahedesinin Lehlilere en ağır gelen maddesi vergi vermeğe mecbur tutulmaları idi. Kıral tarafından tasdik edilmiş olan muahedenin vergi maddesini Diyet meclisi kabul etmiyerek îcap ederse muharebe etmeğe kat'î surette karar vermişti; bunun üzerine Osmanlı devleti Lehistan'a tekrar sefer îlân etti ve 15 safer 1074 ve 18 eylül 1663'de Edirne'de bulunan padişahın tuğları çıkarıldı. Ordu Leh hududuna geldiği zaman Lehistan kiralına, padişah tarafından nâme

[703] Kırım Hanı islâm Giray, Devlet Giray'ın oğlu olup 992 H. / 151 M. den 996 H. / 1588 M. senesine kadar dört sene hanlık etmiştir

[704] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/424-425

gönderildi. Bu nâmede tasdik ettiği tnu ;riayet etmiyerek hem vergisini göndermediği ve hem îeap eden palangaları hâlâ vermediği ve bu hususta edilmekte idi.[705]

Lehlilerin Taarruzu

Lehlilerin Lehistan kiralı, padişahın nâmesine, Kamaniçe taarruzu kalesini boş bulup almak ve Podolycfyı işgal etmek hüner değildir; işte biz de askerlerimizle geliyoruz; pişkeşi (vergiyi) kılıç üe alırsınız diye cevap verdiğinden muharebe her iki tarafça çekinilmez bir şekil aldı; filhakika Lehistan bu muahedenin altından kalkabilmek için sağa, sola baş vurmuş kendi kuvvetlerinden başka Avusturya, Macar ve kazak-lardan da yardım görmek suretiyle elli bin atlı ve otuz bin yaya askeriyle Osmanlı kuvvetlerine mukabeleye çıkmıştı; bu sırada Kıral Mihail hasta olup kendisi Karakovi şehrinde kalarak ordusunu Lehistan'ın başhatmanı Sobieski'nin kumandasında olarak hududa sevk etti.[706]

Hotin'in Elden Çıkması

Sobiesknin süratle hududa ederek Dinyester Hotin m elden çıkması nehrini geçip Hotin üzerine yürüdüğü haber alınınca Özi valisi vezir Sarı Hüseyin Paşa derhal Hotin'i muhafaza için gönderildi; Sobieski gelip kaleyi kuşattı; bu sırada evvelâ Boğdan voyvodası Istefan ve daha sonra Sarı Hasan Paşa ordugâhından kaçan Livroşko Leh kumandanını Osmanlı kuvvetlerinin zayıf taraflarına sevkettiklerinden kale önünde Hotin'i müdafaa eden Sarı Hüseyin Paşa kuvvetleri bozulduğundan kale Lehliler tarafından zaptedildi (1084 recep / 1673 kasım). Bu esnada Karakovi de bulunan kıral Mihal ölmüş ve baş hatman Sobieski acele KarakovVye davet olunarak Lehistan kıratlığına seçilmiştir.

Mevsim kıştı, askerî harekât tabiatiyle durmuş olduğundan pâdişâh, vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'yı serdar-ı ekrem tayin ederek kendisi kışı geçirmek üzere Hacıoğlu pazarına çekildi; bu sırada sabık Boğdan

[705] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/425
[706] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/426

voyvodası fırsat bulup Boğdanhn merkezi olan Yaş şehrini zaptettiyse de tekrar geri alındı.[707]

Hotin'in Tekrar Osmanlılara Geçmesi

1085 muharreminde (1674 nisan) pâdişâh sefere çıktığı gibi kanun üzere Kırım hanım da sefere davet fermam ile kılıç, hil'at ve yol harçlığı (Çizme-baha) olarak da onbeş bin altm yollandı. Han geldi ve ilk olarak Hotin geri alındı. Leh seferine devam edileceği sırada Rusların, Dpreşenko'nun bazı kalelerini aldıkları haber alınması üzerine Kazak hatmanma yardım edilmek üzere Osmanlı ordusu Ukraynaca girdi; bazı kale ve palangalar alındı; pâdişâh zapt olunan Ladjin kalesi önünde bulunurken Leh elçisi gelip Podolya ve Ukrayna'ma iadesi şartiyle sulh istediğinden bu münasebetsiz isteğe karşı yeni kirala cevap yazılmadı ve yalnız vezir-i âzam tarafından mektup gönderilmesi yeter göründü (1674 kasım).[708]

Şişman İbrahim Paşanın Serdarlığı

Ordunun avdeti esnasında vezir-i âzam hastalanmış olduğundan Halep valisi vezir Şişman İbrahim Paşa 1086 H. / 1675 M. baharında Lehistan tarafına serdar tayin edildi ve Kırım hanı Selim Giray da geldi. Podolya kıt'asında iki ay süren harekâtta Bucaş muahedesiyle Osmanlılara terki icap ettiği halde teslim edilmeyen kırk sekiz palanga zapt ve tahrip olundu; Leh kiralı meydanda yoktu; kış geldiğinden serdar BabadağCna, çekilip kışlağa girdi.[709]

Şeytan İbrahim Paşa'nın Serdarlığı

Şişman İbrahim Paşa kışlıkta iken vefatı haberi geldiğinden yerine Şam valisi vezir Şeytan serdarhği İbrahim Paşa serdar oldu ve ilk baharda Kırım haniyle beraber taarruza geçip epi muvaffaki-yetler elde edildikten sonra tzvanca muharebesinde kıral kuvvetlerini

[707] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/426
[708] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/426-427
[709] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/427

mağlûp edip ordugâhlarını muhasara etmeleri üzerine Le-histan kırab sulh istediğinden muharebe tatil edildi.[710]

Lehlılerle İkinci Musalaha

Bu 1087 H. /1676 M. musalehası Lehlilerin Bucaş'a kabul ettikleri vergi maddesinin kaldırılmasiyle eski muahedenin aynen kabulü demekti; Podolya ve Ukrayna yine Osmanlılarda kaldı; muvaffakiyetli muahede akdini temin etmelerinden dolayı serdar ile Kırım hanına murassa kılıç ve samur gönderildi. Bu musalehadan bir müddet sonra padişah tarafından tasdik edilmiş olan muahedeyi almak üzere istanbul'a, gelen Leh elçisi Osmanlılara terkettikleri kalelerden üçünün kendilerine ait olup o suretle sulh yaptıklarını iddia ile ahidnâmeyi mübadele etmek istemediyse de Ruslar üzerine yapılan hazırlığı görüp bunun üzerlerine çevrilebileceğini hesap ederek beyhude ısrardan vazgeçip esas musalehaya muvafakat etmiş ve 1089 muharrem / 1678 martta o suretle muahedenâmeyi abp götürmüştür.[711]

Fazıl Ahmed Paşanın Vefatı

Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa 1087 rece-Paşa'nm vefan tinde (1676 eylül) pâdişâhın İstanbul'dan Edirne'ye hareketinde ağır hasta olduğundan dolayı gidiş alayında bulunamamış ve arkadan ağır ağır gelmesi münasip görülmüştü. Vezir-i âzam istiskadan hasta bulunuyordu. Padişahın gidişinden sonra o da yola çıktı; Çorlu ile Karıştıran arasındaki Karabiber Çiftliğinde 1087 şaban ayının yirmi altıncı salı gecesinde vefat etti[712]. Cenazesi araba ile İstanbul'a, getirilip Divan-yo/u'nda babasının medfun olduğu açık türbeye defnedildi; vefatında kırk iki yaşlarında bulunuyordu.

Fazıl Ahmed Paşa'nın sarayı Ayasofya camii yanındaki tramvay yolundan aşağıya park kapısına doğru inerken yolun sol tarafında bulunmakta idi; şimdi orada Fazıl Ahmed Paşa kütüphanesi denilen

---

[710] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/427
[711] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/427
[712] Hammer, vefatını 30 ekim 1676 / 22 şaban 1078 olarak gösteriyorsa da (c. 11, s. 296) ben o devre ait Silâhdar TarihVnin kaydım tercih ettim

kârgir bir kısımdan başka bir eser kalmamıştır; bu saray daha evvel Sultan ibrahim'in kızı, tbşir Paşa'nın zevcesi olan Ayşe Sultan'a ait iken daha sonra Fazıl Ahmed Paşa'ya intikal etmişti. Fazıl Ahmed Paşa babasının kütüphanesine de bir çok değerli eserler koymuştur.[713]

Merzifoni Kara Mustafa Paşa'nın Sadareti

Fazıl Ahmed Paşa vefat ettiği esnada yanında kardeşi Fazıl Mustafa Bey bulunuyordu. Biraderinin boynundaki sadaret mührünü (mühr-i hümâyunu) alarak akşamla yatsı arasında henüz Hasköy mevkiinde bulunan pâdişâha teslim etti; bunun üzerine IV, Mehmed derhal Köprülü'nün damadı üçüncü vezir Merzifonî Kara Mustafa Paşa'yı davet ederek[714] kendi eliyle mühr-i hümâyunu verip :
— "Seni kendime vekil-i mutlak ve cümle ibadullahı sana emanet eyledim" diye onu vezir-i âzam tayin eyledi (1087 şaban 28 /1676 kasım 6).
Kara Mustafa Paşa Köprülü Mehmed Paşa'nın oğullariyle beraber yetişmiş, Fazıl Ahmed Paşa zamanında sadaret kaymakamı, kaptan paşa, üçüncü vezir bulunmuş malûmatlı ve değerli bir zat ise de Fazıl A hm e d Paşa'nın zıddına haşin tabiatlı, inatçı ve garazkâr olduğu için selefinin zamanında onun nezaket ve hilm ve mülâyimetine alışmış olanlara karşı yeni vezîr-i âzamin kibir ve gururu ikisi arasında tam bir tezad teşkil etmekte idi.[715]

İlk Moskof Seferi

Doreşenko'nun İsyanı

Sarıkamış kazakları hatmanı olan Doreşenko, Osmanlı himayesinde olarak Lehlilerden alınan Ukraynaca sahip olmuştu; fakat bir kararda durmayan ve efendi değiştiren bu adam, 1086/H. 1675 M. de Moskof çarının gönderdiği kuvvetlere k?rşı Osmanlılardan yüz döndürüp

[713] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/428
[714] Bu tarihte ikinci vezir pâdişâhın musahibi ve kızı Hatice Sultan'ın zevci Musahip Mustafa Paşa diye şöhret bulmuş olan zattı
[715] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/428-429

Ruslarla anlaşarak merkezi olan Cehrin kalesini[716] Ruslara teslim etti. Bunun üzerine 1088 H. / 1672 M. ilk baharında Şeytan İbrahim Paşa serdar tayin edilip Kırım Hanı Selim Giray'la beraber o tarafa gönderilmişlerdir.[717]

Çehrin'in İlk Muharası

Ruslara tabi olduğu için hatmanlıktan azledilen Çehnn'uı ilk muhasarası Doreşenko'nun yerine eskiden Zaporug kazakları hatmanı iken sonradan papas olup Yedikule^de mevkuf bulunan Himielnitski, hükümetin emriyle Rum patriği IV. Parteniyos ile[718] Divân-ı hümayun tercümanı Mavrokor-dato tarafından mahbesten çıkarılarak hatman tayin edilip o tarafa gönderildi[719] ve ÇehrinHn Ruslardan alındıktan sonra yeni hatmana teslim edilmesi serdar İbrahim Paşa'ya yazıldı (1677).

Serdar Şeytan İbrahim Paşa 1677 haziranında Cehrin üzerine varıp kaleyi kuşattı. Pek yüksek bir kaya üzerinde olan kalenin üç tarafı bataklık olup ancak bir taraftan yanaşilabili-yordu; Tasma veya Tasmin nehri vasıtasiyle kaleye yiyecek ve cephane geliyordu; kale dört bin kadar Rus, Kazak ve Alman tarafından müdafaa edilmekte idi; Muhasaranın yirmi üçüncü günü Moskov kuvvetlerinin kaleyi muhasaradan kurtarmağa geldikleri ve bunlara karşı gönderilen Bosna kuvvetleriyle on altı bin Kırım askerinin Ruslara karşı koyamıyacakları anlaşılması üzerine İbrahim Paşa Cehrin mu-hasarasını kaldırıp toplan alarak çekilmeğe mecbur olmuştur. Bu

---

[716] Kal'a-i Cehrin, Çehril dahi derler amma kazak Çehrilineşe derler. Sol tarafında nehr-i özü dibinde nelır-i Tasma üç kat konabalka ve üç kat hendekli şeddadî bina. Dorozenko hükmündedir (Evliya Çelebi, c. 7, s. 554).

[717] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/429

[718] IV. Partenios'un ilk patrikliği 1652 mayısında olup son patrikliği 1684'dedir.

[719] Bu Himielnitski Lehlilere tâbi iken onların mezalimi dolayısiyle Ruslara meyletmiş ise de onların buna ehemmiyet vermemeleri üzerine Osmanlılara başvurmuş ve daha sonra 1654'de Ruslar tarafına geçerek Rus - Leh muharebesine sebep olmuş ve sonra yerini Doreşenko'ya terke mecbur olup Osmanlılar tarafından hapsedilmişti. Bunun hatmanhğa tayini münasebetiyle bizim tarihler şöyle diyorlar :
"Kazak hatmanı Doreşenko Moskova'ya geçip Cehrin kalesini ona teslim edince kazaklara taraf-ı devletten batman lâzım gelmeğin mukaddem kazak hatmanlığından papazlık ihtiyar edip kendü hâlinde âzâde iken Bucak taratlan tarafından esir edilip Edirne'ye getirilen ve belki bir mahalde lâzım ola deyu Yedifeu/e'de beş, altı senedenberu mahbus bulunan Yorgi Ehmilikçi makul görülüp eline tayin emri verildi ve kendisine imtiyaz olarak verilecek olan tabi ve alem, topuz ve menşur'un serdar İbrahim Paşa tarafından verilmesi muvafık görülerek o tarafa yollandı" (Vekayinâme, varak 189 b, ve Silâhdar tarihi, c. 1, s. 655 ve Hammer tarihi, Hellert tere., c. 12, s. 3).

başarısızlıklardan dolayı İbrahim Paşa ile Kırım Ham Selfm Giray azlolunarak gelecek ilk baharda padişahın bizzat Moskov seferine gitmesi tekarrür etmiş ve Kırım hanlığına da Murad Giray tayin edilip gönderilmiştir.[720]

Cehrin Seferi

Serdar Şeytan İbrahim Paşa ile Kırım hanının muvaffakıyetsizliklerinden sonra 1089 H. / 1678 M. senesinde Rus Çarı nâme ile bir elçi gönderip Cehrin*den bahsetmiyerek eskisi gibi dostluğun devamından dem vurmuş olduğundan Osmanlı hükümdarı da dostluğun kendisine ait bir kalenin işgaliyle telif kabul etmediği yollu mukabele etmiş ve bu nâmesinin cevabını Cehrin önünde almak istediğini bildirmiş ve bu suretle 11 nisan 1678 (1089 rebiulewel)'de Rusya'ya harp ilân olunmuştur.
Filhakika pâdişâh 8 rebiulevvel 1089'da (30 nisan 1678) Davud Paşamdan hareketle Silistre'ye kadar gidip oradan vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'yı serdar tayin ederek Cehrin üzerine yolladı. Boğ nehri geçildiği sırada yeni kazak hatmanı Hi-mielnitski (Chmielncky) orduya gelip el öptü. Cehrin kalesine
üç konak kalındığı zaman Kırım Hanı Murad Giray da geldi. Cehrin önüne varılarak kanun üzere kurban kesildikten sonra kale muhasara edildi. Kalede çok miktarda asker ve harp malzemesi vardı. Bundan başka Romodanovski kumandasiyle mühim miktarda[721] Rus askerinin yüzelli kıta alay topuyla kaleye yardıma gelmekte olduğu haber alınarak Kırım Hanı ile Kara Meh-med Paşa Tasmin nehrini geçerek bu kuvvetlere karşı gittiler. Kaleden yapılan hücumlar tardedildi.[722]

Tehlikeli Durum

Ruslara karşı giden Han ve Kara Mehmed Paşa kuvvetleri, düşmanın kalenin yardımına gelmesini birinci defa yaptıkları taarruzla önle-meğe muvaffak oldularsa da Romodanovski'nin yaptığı mukabil

[720] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/429-430
[721] silâhdar TarihVnin kaydına göre imdada gelen Rus askerinin miktarı iki yüz bin kadarmış.
[722] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/430-431

hücum yatsı zamanına kadar devam edip zorla tard edildiyse de düşman mağlûp edilemediğinden vaziyet serdar-ı ekreme bildirildi ve düşman kale tarafına gelebileceği için acele yardım istendi. Filhakika vezir-i âzam derhal yardım kuvveti göndererek bir taarruzla düşmanın hareketi durduruldu. Fakat müdafaa hattı yarılamadığından tabiî bu durum Cehrin üzerinde faaliyete tesir ile tehlike teşkil etmişti.

Bunun üzerine vezir-i âzam ordu erkâniyle yaptığı müzakerede kumandanlar, muhasaradan el çekilerek saf cengi yapılmasını ve askerin maneviyatı kırılmış olduğunu söylediler; defterdar Ahmed Paşa muhasarada devamda ısrar eylediğinden serdar-ı ekremin de arzusuna uygun gelen bu mütalea kabul edildi[723].

Serdar-ı ekremin balenin yardımına gelmekte olan Rus kuvvetleri soğukkanlılığı yavaş yavaş ilerlemeğe muvaffak olarak Cehrin yakınından geçen Tasmin suyunun yukarı batak-ına gelip vaziyet aldılar ve gece karanlığından istifade kaleye elli bine yakın asker koydular. Serdar-ı ekrem bu tehlikeli zamanda temkin ve muhakemesini kaybetmiyerek soğukkanlı hareketiyle kumandanların maneviyatını arttırmağa çalışıyordu. Her iki taraftan top muharebesi oluyordu. Bu sırada Brabaş Kazakları da Ruslara yardıma gelmişlerdi; onlar da ayrı bir cepheden taarruza başladılar.[724]

Çehrin'in Zaptı Ve Düşman Kuvvetlerinin Mağlûbiyeti

Osmanlı ordusu bir taraftan kale muhasarası ve diğer taraftan kalenin imdadına gelen Moskov taburiyle muharebe edip çok tehlikeli durumda iken kale altına sevkedilen iki lâğımın atılarak arkasından yapılan şiddetli hücumla muhasaranın otuz üçüncü günü Cehrin düştü (3 recep 1089 / 12 ağustos 1678) ve kaledeki otuz bin muhafız imha edildi.

Bunu müteakip Tasmin suyunun karşısına kadar gelmiş olan Rus, Kazak ve Tatardan mürekkep iki yüz bin kişilik düşman kuvveti[725], kalenin düştüğünü görünce kuvve-i maneviyeleri kırılıp kale zaptının

---

[723] Kara Mustafa Paşa, Çefcrira'de tatbik ettiği bu plânı, daha sonra Viyana önünde de tatbik etmek istemesi yüzünden büyük mağlûbiyete uğramıştı.

[724] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/432

[725] Silâhdar tarihi (c. 1, s. 709) bu muhtelif cins Rus kuvvetlerini Moskov askeri, Barabaş Kazağı, Tura ve Eşker Tatarları, Kazan tatarları, Boyluk Tatarı, Kalmuk ve s^ire olmak üzere kırk dört sınıftan gelen kuvvet olarak gösteriyor

ertesi günü çekildiler; derhal takiplerine Kırım Hanı ile bazı eyalet kuvvetleri ve daha sonra da bizzat vezir-i âzam gitti. Ruslar, takip edildiklerini görünce müdafaaya karar verip arkalarını Özü (Dinyeper) suyuna verdiler ve Osmanlı ve Kırım kuvvetleri tarafından kuşatıldılar. Bundan sonra pek kanlı ve çetin muharebe oldu; düşman kendisini iyice müdafaa ettiğinden bozguna uğratılamadı; mevsim geçmiş ve orduda zahire azal makta olduğundan avdete karar verildi.[726]

Ordunun Avdeti

Ehemmiyetsiz bir kale telâkki edilen Cehrin a mışj fakat Osmanlı ordusu pek tehlikeli günler atlatmış ve bu fena vaziyet vezir-i âzamin metaneti sayesinde kurtarılmıştı. Ordu 1678 eylül ayında geri döndü ve daha sonra düşman karşısında bırakılan kırım hanı da avdet etti; Çehrin'in muhafazası imkânsız olduğundan tamamen yıktırıldı. Cehrin muhasarası Rusların kuvvetli ve tehlikeli bir düşman olarak gelişmekte olduğunu göstermesi itibariyle Osmanlı hükümetini düşündürecek bir hal arzediyordu.
Vezir-i âzamin dönüşü Rus seferim bitirmemiş ve Kar Mehmed Paşa serdar tayin kılınarak Babadağı'nda bırakılmış ve Bosna valisi vezir Defterdar Ahmed Paşa'mn da Turcan kazağının geçtiği özü suyu üzerine iki kale yapması emrolundu-ğundan 1090 H. / 1679 M. de ikmal olunan bu kalelere muhafız konmak suretiyle hudut mümkün mertebe emniyet altına alinmistir.[727]

Ruslara Karşı Tekrar Hazırlık Ve Sulh

Babadasinda. bulunan serasker Kara Mehmet paşa Kırım hanmdan gelen haberlerde Rus sulh larm faaliyette oldukları bildirildiğinden 1091 şaban / 1680 eylülde devlet erkânı saraya davet olunarak bu iş görüşülmüş ve pâdişâhın bizzat sefere çıkması takarrür ederek Edirne'ye hareket olunmuştur.
Rus çarı, Osmanlı devletinin kendi üzerine sefere hazırladığı] haber alınca, Kırım Hanı Murad Giray vasıtasiyle sulh için müracaat etmiş

---

[726] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/432
[727] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/432-433

olduğundan 22 muharrem 1092 / 13 şubat 1681'-den itibaren on iki madde üzerine ve yirmi sene müddetle barış yapıldı; bu musaleha mucibince Özü (Dinyeper) nehrinin sağ kısmında olan yerler Osmanlılarda, Kiyev meşhur şehir ve kale-siyle ona tabi, üç veya beş palanga Ruslarda kalacak ve Kiyev kalesinin hududu üzerine ve Potkalı kazakları sınırına varıncaya kadar Özü Suju'nun iki tarafındaki yerlere yani Dinyeper ile Bog nehirleri arasına her iki devlet tarafından kale yapılmıyacak, Potkalı Kazaklarına Karadeniz'de balık avı serbestisi verilecek Kırım hanının Rus topraklarına taarruzu önlenecek ve esirler de iade olunacaktı.

Bu anlaşma ile harp gaileleri bertaraf olduğu için pâdişâh dirne'âen İstanbul*a döndü.[728]

GERİLEME DEVRİ

Avusturya Seferinin Mukaddimatı

Katolik Ve Protestan Macarları

Macar halkı Katolik ve Protestan olarak birbirlerine düşman, iki mezhepte idiler; Katolik olanları Macarlan Avusturya himaye ederek diğerlerini eziyordu; bunlardan Orta Macar denilen zümre ile Osmanlı tarihlerinin Zerin-oğlu dedikleri Zirini ile Bakânoğlu denilen. Battiyani'ye tâbi Macarlar Protestan mezhebine mensup bulu-nuyorlardı; iki mezhep taraftarları daimî surette birbirleriyle mücadele halinde idiler.

Habsburg imparator ailesinin idaresi altmda bulunan ve irs tarikiyle ellerindeki yerlere sahip olan bu üç Macar beyi her sene yılbaşı bayramı münasebetiyle Fıyana'ya kadar gidip imparatoru tebrik ederlerdi; yine böyle 1078 H. /1668 M. senesindeki bir yılbaşı tebriki esnasında imparator, bunların Katolik mezhebini kabul etmelerini teklif etmiş onlar da tebealarırun muvafakatlerini almağı vaid etmişlerdi.

Bu üç Macar beyi mezhep değiştirmeğe yanaşmayarak vicdan hürriyetine müdahale etmeyen Osmanlı hükümetine müracaat ile o

[728] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/433

tarafa geçmeği kararlaştırmışlar ve bu işin hallini Zerin-oğluna bırakmışlardı; bunun üzerine Zirini Osmanlılara bir elçi gönderdi ise de o sırada Vezir-i âzam Köprülüzâde Fazıl Ahmad Paşa Kandiye muhasarasiyle meşgul olduğundan elçi Bosna eyaleti sancaklarından Banaluka (Banyaluka)'da kalıp orada ölmüştü.[729]

Tököli İmre İsyanı

Zerini'nin bu müracaatı, aralarındaki kararı bozan Bakânoğlu yanı Battıyanı (Batthyany) tarafından imparatora bildirilmiş olduğundan ertesi sene Viyana'ya. gidea Zirini ile Orta Macar beyi imparator tarafından katledilip bunlara ait yerlere Avusturya kumandanları gönderilerek oraları işgal olunmuştur.
"Daha aşağıda "Orta Macar ve Tököîi îmre" başlığiyîe aÇılan ayrı bir kısımda görüleceği üzere bu hâdise neticesinde Avusturya hâkimiyetini kabul etmeyen Orta Macar beyinin oğlu Tököli îmre Avusturyalılarla mücadeleye girişip bir müddet mukavemetten sonra muvaffak olamıyarak Osmanlıların himayesine girmek isteyip 1086 H. /1675 M. de bir vesile ile İstanbul'a, elç igönder-diyse de Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa Avusturya ile yaptığı muahedeyi bozmak istemediğinden Tököli'nin müracaatını reddetmiş ve o da maiyyetiyle çete halinde Nemçe ve Macar hudutlarında dolaşır olmuştu.[730]

Tökölinin Osmanlı Himayesine Girmesi

Fazıl Ahmed Pasa'nın vefatından sonra Tököli yine bır yolunu bulup ağır hediyelerle Vezır-ı âzam Kara Mustafa Paşa'ya başvurarak Osmanlı devletinin himayesini istemiş ve paraya fazla düşkün ve şöhret harisi olan vezir-i âzam da Tököli'yi devletin koltuğu altına sokup kendisine Kruç (Krucz) ve Orta Macar kiralı unvaniyle berat ve ahidnâme verdirmişti. Bu himayeden cesaret alan ve bayraklarında "Allah ve vatan için" yazısı bulunan Tököli Imre, bazı serhadli Osmanlı kuvvetlerini de beraberine alarak Avusturyalılara ait yerlere taarruz eylediğinden imparatorun başvekili tarafından

[729] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/434
[730] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/434-435

hükümete müteaddit müracaatlar olmuş ise de vezir-î âzam bu şikâyetleri padişaha bildirmemiş ve kendisi de :
—"Memleketlerini almak isteyen taifeye karışmayız" diyt cevap vermişti.[731]

Tököliye Yardım Edilmesi

Tököli Imre Osmanlı himayesine güvenerek işi edilmesi azıtmış, gönderdiği külliyetli macar altınlariyle
vezir-i âzami memnun edip mukabelesinde kendilerine ait olup Avusturyalıların işgalinde bulunan Kaşav veya Kassa ile Honad, Fülek[732] kalelerinin geri alınması için devletten
yardım istedi. Kaşav^ Orta Macarhlarm merkezi idi. I
Bu isteğe karşı Kara Mustafa Paşa müddetinin bitmesine
henüz iki sene kalmış olan Vasvar muahedesinin hilâfına Tököli'ye
yardıma karar verdiğinden TokolVain İstanbul'a gelmiş olan elçisini pâdişâha takdim edip yardım va'dini aldırdı (5 recep 1092 / 21 temmuz 1681).
Bunun üzerine Kara Mustafa Paşa, Avusturya ile Orta Macarlar arasındaki ihtilâfa müdahale etti; 1681 ağustos'ta (1092) şaban) Varat beylerbeğisi Hasan Paşa serasker tayin edilip Eğri ve Temeşvar beylerbeğileri, Erdel kiralı ve birer miktar da Eflâk ve Boğdan kuvvetleri ile on beş bin kişilik kuvveti olan Tökeli îmre harekete geçtiler; Avusturyalılardan alınan bazı kaleler Tököli'ye verildi; askerler geri döndü.
İmparator Leopold bunu haber alınca Türk kuvvetleri: dönmelerinden istifade ile elinden çıkan kaleleri geri aldı ve işt bu sur-etle Osmanlılarla Avusturyalılar arasında ilk çarpışma başlamış oldu; Osmanlı hükümeti derhal harekete geçerek Orta Macar halkını Avusturyalıların ellerinden kurtarmak için Tö-köli'ye yardım edilmesi hakkında bu defa da Budin beylerbeğisi İbrahim Paşa'yı serasker tayin etti; yeni serasker 1093 H. / 1682 M. baharında taarruza geçti.
Serasker ibrahim Paşa Honad kalesini alıp eşkıya yatağı olan bu kaleyi yıktırdıktan sonra Orta Macarın merkezi olan Kaşav'ı muhasara etmek

[731] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/435
[732] Hammer'de (Hellert tere, c. 12, s. 378) iptida Füleh'in alındığı yazılıyor

üzere geldiği zaman Tököli îmre de onbin kişi ile Türk kuvvetlerine iltihak etti; Kaşav iki gün muhasaradan sonra teslim alındı ve bütün levazımatiyle beraber Tököli'ye bırakılıp Tököli orada Orta Macar tahtına oturtuldu bundan sonra orta Macarlara ait yirmi sekiz kale ve palanga geri alınarak Tököli'ye verildi, daha sonra evvelce Osmanlılara ait iken sonradan Avusturyalılar tarafından işgal olunan Fülek kalesi on beş gün süren şiddetli bir muhasaradan sonra teslim alınıp iç ve dış hisarları yıkılarak müdafaasız bırakılıp ordu avdet etti.[733]

İmparator Tarafından Elçi Gelmesi

Tököli'ye yapılan yardım ve Orta Macar topraklarının geri alınarak irs yoluyla sahibi olan köli'ye verilmesi İmparator Leopold'ü büyük telâşa düşürdü; henüz müddeti bitmemiş olan sulh muahedesini yenilemek üzere 3 şubat 1682'de Kont Alber dö Kaprara (Comte Albert de Caprara) adında bir orta elçi gönderdi;
bunun üzerine Sultan Mehmed:
— "Pek iyi, pek iyi, devlet erkâniyle görüşülsün" diyerek hükümetle görüşülmesini söyledi (4 cemaziyelâhır 1093 / 10 ha-1682).[734]

Vezır-I Âzamın Harp Açmak İçin Entrikaları

Veziri azam Kara Mustafa Paşa şöhret harisi Vezir-i âzam'ın harp açmak olduğundan Avusturya ya karşı açacağı seterle İçin entrikaları sadaretini Fazıl Ahmed Paşa'dan üstün süslemek istiyordu. Fakat Cehrin seferinin meydana çıkması vezir-i âzamin Avusturya'ya karşı alacağı mütecaviz vaziyeti geri bırakmıştı. Hattâ 1677'de İstanbul*a. yeni gel miş olan Fransa Elçisi Nuvantel kendi hükümetiyle harp halinde bulunan İmparatora karşı Türklerin de harp etmesi için çalışmış ve bir Venedikli mühendisin verdiği[735] Raab ve Komoran kalelerinin plânlarını vezir-i azama teslim etmişti; Kara Mustafa Paşa Tökeli'yi devlet himayesine almak suretiyle Avusturya'ya karşı cephe almıştı. Sen Gotar Muharebesindeki

---

[733] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/435-436
[734] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/436-437
[735] Bu Venedikli mühendisin adı Borozzi olup Kandiye'nin Osmanlılar germesi için çalışmış ve daha sonra Türklere iltica ile kendisine maaş tahsis olmıştı.

muvaffakıyetsiz ligi telâfi etmek ister görünerek pâdişâhı tahrik etmekte idi. Bu arada "Sen Gotar çenginde bulaşan yağlı kara henüz silinmedi" sözleriyle muahedenin yenilenmesine mâni oldu; bundan başka kendi fikrine uydurduğu Yeniçeri Ağası Tekirdağlı Bekr Mustafa Paşa vasıtasiyle yeniçeriler :

— "Pâdişâh bizi niye besler, oturmadan kötürüm olduk; cen isteriz. Sen Gotar'da kalan elbiselerimizi varıp düşmandan alalım demeğe başladılar. Fakat pâdişâh sulhu bozmağı muvafık bu madiği için vezir-i âzam bu defa da hiyleyc başvurdu; şerha beylerine ve valilere yazarak oralardan Avusturyalıların taarruz lanna dair sahte feryatnâmeler gietirterek pâdişâha arzetti; bu nunla beraber sulhu bozmamakta ısrar eden pâdişâhı hareket getirmek için kürsülerde vâızlara ve hattâ padişahın hocası Van Efendi'ye vâ'ızlar yaptırdı ve böylece muharebeden çekinen IV. Mehmed'i ne yapıp yaparak kandırıp hazırlığa başladı[736].

Avusturya Elçisi İle Görüşme

Vezir'i âzam bu suretle bir taraftan harp işini arzusu gibi yoluna koyarken diğer taraftan da reis-ül-küttap ile çavuşbaşı ve yeniçeri ağasını Avusturya elçisi ile görüşmeğe memur etti. Fakat asıl maksadı harp olduğundan elçiye muahedeyi yenilemek için Yanıkkale'sinin Osmanlılara terki ile sefer hazırlığı masrafının tazminini teklif ettirdi. Bu müzakere ve tekliften maksadın ne olduğunu anlayan Avusturya elçisi :

— "Beni Çasarim sulhu yenilemek için gönderdi, yoksa mal ve memleket ver demedi; siz ise sefer kapısını açtınız, üzerimize asker çektiniz. Nahak yere bu kadar kan dökmek Allahtan reva mıdır? Ben Çasarıma ne yüzle varayım? diye mukabele eyledi ve sonra vezir-i

---

[736] Silâhdar tarihi, c. 1, s. 757. Haşid tarihi de Silâhdar'm mütaleasmı hulâsa 'İçrek şöyle diyor; Avusturyalıların "sulha mugayir nice hareketlerini isbatta mnkaddiinnt trrlip edip nıevrid-i itham olan deruiı-ı pâdişah-ı âlempenahdan meyl-i sebat-ı sulh ve salâhı izale ve hâh nâ hâh tab'-i hümâyunu sefere imale eyledi" (c. 1, s. 387). MVyar-üd-Düvel ve Misbar-ül-Mileî isindi eserde de (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, Sene 3, s. 998). "Avusturya'dan elçi gelip sulha talip olup aman dediler, ama rical ve çok kimesnelerin dimağını gurur kaplayıp iltifat etmediler ve bâ'dehu fetvây-i şerife müracaat edip emir şer'in dediklerinde kul sefer ister deyu nâ-meşrû ve nâ-mâkul red ve sefer tertip edilmiştir*' denilmektedir.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/437

azamdan ümidini keserek Silâhdar'm yazdığına göre :

— "İslâm şeriati üzere boğazına bez bağlayıp aman diyene kılıç olur mu ? Üzerine sefer caiz midir?" diye bir vasıta ile Şeyhülislâm Ali Efendimden fetva istedi ve bu suretle sefer caiz olmadığına dair fetva aldı ve gösterdi ise de Kara Mustafa Paşa aldırış etmedi ve elçiyi göz hapsine 'aldırdı.

Sonbaharda padişah ve kapıkulu ocakları Edirne'ye gidip kışı orada geçirdiler, bu münasebetle imparatorun daimî elçisi ile fevkalâde elçi de Edirne'ye gittiler ve oradaki görüşmeler de neticesiz kaldı (1093 zilhicce / 1682 aralık).[737]

Avusturya (Nemçe) Nin Durumu

Avusturya bu XVII. asırda otuz sene muharebesi sebebiyle fena durumda idi; harbi önleye-durumu meyerek sağa, sola başvurmak suretiyle kendisine yardımcı aradı. İspanya, Venedik, Polonya (Lehistan) devletleriyle Papalık ve Brandenburg Elektörlüğü ile Bavyera ve Saksonya, Frankonya, Suab prensliklerine müracaat etti; Fransa yardım etmemekle beraber hasmane bir vaziyet al-mıyacağmı bildirdi; nihayet bir takım vâidler ve mukabil teklifleri kabul etmek şartiyle arzusuna muvaffak oldu; Venedik cumhuriyeti teklifi kabul etmekle beraber çok ihtiyatlı hareket edip ittifaka girdiğini sezdirmiyerek vaziyeti idare ediyordu.

Papa XI. Inosan nakden yardım ettiği gibi Katolik mezhebinde olan devletleri Osmanlılar aleyhine hareket ettirmek için çalışıyordu; bu suretle her taraftan Avusturya'ya para ve gönüllü gelmekte idi; en kuvvetli ittifak hem-hudut olan Lehistan devletiyle oldu. Başında iyi bir kumandan olan Jan Sobyeski adında bir kıral bulunan Lehistan, Osmanlılarla harp ederken kendisine yardım edilmemesinden dolayı Avusturya'ya gücenik idi; bununla beraber siyasî menfaatler ve bu arada Papa'nm tesiri ile 31 mart 1683'de Avusturya ile Lehistan arasında Osmanlılara karşı tedafüi ve tecavüzî bir ittifak aktedildi. Lehliler, sonuna kadar Avusturyalılarla beraber hareket edip verecekleri kırk bin askere Lehistan kiralı kumanda edecekti. Türkler mağlûp edilirse Lehliler, Bucaş muahedesiyle Osmanlılara geçen

[737] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/438

yerleri ve hattâ Boğdan ve Eflâk'ı alacaklardı.[738]

AVUSTURYA ÎLE BÜYÜK SAVAŞ

Sefere Hareket

Edirne'de, bulunan fevkalâde Avusturya elçisi son defa olarak Yeniçeri asası Vezir Bekrî Mus-tafa Paşa tarafından davet edilerek :
— "İşte üzerinize sefer tahakkuk etti. Yanıkkale'si teslim edilirse sulh yenilenir" deyince elçi :
— "Kale kılıç ile alınır, yoksa buradaki söz ile kale verilmez[739]" diye son cevabını vermiş olduğundan 1094 muharreminin 22. günü (1683 ocak) pâdişâh tuğları çıkarılarak sefere memur olanların Hızirilyas'ta Belgrad^da. bulunmaları hakkında her tarafa fermanlar gönderildi ve pâdişâhın Belgrad^da kalarak vezir-i âzamin serdarlıkla ileri gitmesi kararlaştırıldı; 1683 şubat sonunda Edirne^den hareket olunup mayısın üçünde (6 cemaziyelev-vel 1094) Belgrad^a gelindi; Avusturyarun durumu kısmında söylenildiği üzere işte bu sırada yani 31 martta Avusturya-Lehistan • tîifakı imzalanmıştı.[740]

Osmanlı Ordusu Mevcudu

Ordu mevcudu şimdiye kadar sefere çıkmış olan mevcudu orduların asker itibariyle en kalabalığı idi. Kapıkulu yayaları (Yeniçeri, cebeci ve topçular) altmış bin, Kapıkulu süvarileri (Atlı bölük halkı) on beş bin, Kırım Hanı kuvveti elli bin, tımar ve zeametliler kırk bin, Mısır kulu üç bin ve Şam kulu beşyüz olup Erdel kıraliyle Eflâk ve Boğdan voyvodalarının onar binden otuz bin ve Orta Macar kiralının yirmi bin idi. Bunlardan başka sekiz vezir (üç tuğlu paşalar) ve yirmi üç beylerbeği (iki tuğlu paşalar) ve on bir sancakbeyi (bir tuğlu bey)'nin kendi maiyyet kuvvetleri ile beraber ordunun asjd muharip kısmı üçyüz elli bin kadar olup yüz elli bin kişilik geri hizmet erbabı ile

[738] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/438-439
[739] elçinir mukabelesi aldığı talimata göre cesurânedir
[740] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/439

beraber mevcut beşyüz bini geçmekte idi. Bu kuvvetler arasında vezir-i âzamin kendi kapı halkı altı bin ve diğer vezirlerin çoğunun üçer bin idi[741]. Silâhdar tarihinin kaydına göre, orduda elli bin araba vardı[742].

Vezır-I Azamın Serdar Tayin Edilmesi

Pâdişâh, sancağ-ı şerîPi vezir-i azama verip Ro,ab kalesinin[743] zaptına serdar tayin etmişti. Kara Mustafa Paşa 1094 cemaziyelevvelinin onsekizinci günü (15 mayıs 1683) Zemlin (Zemuu) yakasına geçtikten sonra hareket etti ve kendi yetiştirmelerinden üçüncü vezir Kara İbrahim Paşa sadaret kaymakamı tayin edildi. Ordunun Belgrad'dan hareketinden evvel Orta Macar Kiralı Tököli İmre'yi sefere davet için memur gönderilmişti; ordu simle karşılanıp serdar-ı ekrem tarafından kabul edildi (10 haziran 1683). Burada bulunulduğu sırada TJyvar üzerine gelen düşman kuvvetleri kumandanının mağlûp olarak bu kuvvetlerin çekildikleri haberi geldi.[744]

Serdarı Ekremin Fikri

Merzifonî Kara Mustafa Paşa şan ve şöhrete duşkun, haris ve inatçı ıdı. kendısınm mizacına vâkıf olan Reis-ül-küttap Mustafa Efendi onun hırsını tahrik etmek suretiyle vezir-i âzami maceraya sevke-dîyordu; kendisine askerin çokluğundan ve hiç bir seferde bu kadar mevcutlu bir ordu görülmediğinden ve her işe kudreti olan serdar-ı ekremin başkalarının sözleriyle hareket etmesine (yani istişareye) lüzum kalmıyacağından ve bu kadar büyük kuvvetle Yanık-'fcale gibi

---

[741] Lâleli kütüphanesindeki 1608 numaralı mecmua, varak 45 b. Türk Tarih Kurumu tarafından 1941'de neşredilen Cevat Üstün'ün Viyana Seferi isimli eserinde ToSf'in eserinden naklettiği Kapıkulu ocakları mevcudu yanlış olduğu gibi eyalet paşalarının da yalnız kapı halkı gösterilip tımar ve zeametliler gösterilmemiştir. Kırım Hanı kuvvetleri de yanlış yazılmıştır. Hammer, Kara Mustafa Paşa'nm 19 receb 1094/15 temmuz 1683*de iki yüz bin kişi ile Viyana'yı muhasara ettiğini yazmaktadır (c. 12, s. 402). Tabiî Raab'da bırakılan Budin valisi ve Kırım kuvvetleri bunun dışındadır

[742] Silâhdar tarihi, c. 2, s, 25.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/440

[743] Kalenin adı macarca Gyoer ve almanca Raab olup Takvim-üt-tevarinte macarcasından bozma olarak Gülvar'diT. Cihannüma'nm Rumeli kısmında da eski ismi Gülvar'dır. Kanunî Sultan Süleyman Viyana muhasarası'na giderken halkı itaat etmiş, fakat avdette kalenin yanından geçerken alarga topu atıldığı için canı sıkılan padişah kalenin yakılmasını emretmiş ve bundan sonra asıl adından ziyade Yanık-kale diye şöhret bulmuştur.

[744] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/440-441

ehemmiyetsiz bir kale zaptına gidilmiyerek hemen ayağının tozuyla Viyana'yı muhasara etmesini tavsiye eylemiş ve orada elde edeceği hazine ve servetlerden ve kazanacağı şöhretten bahis ile Merzifonî'nin hırsını şahlandırmıştır.

işte ordunun hareketinden itibaren bu telkinleri kendi düşüncesine uygun bulan vezir-i âzam, Yanık-kale muhasarasından vazgeçti; serdar, Istoni Belgrad'a gelmeden evvel Eflâk voyvodası ve arkasından da Kırım Hanı Murad Giray orduya iltihak ettiler.[745]

Gidilecek Taraf Hakkında Görüşme

Vezir-i âzamin fikri pâdişâhın kendisini memur taraf hakkında etmiş olduğu Yanık-kole üzerine gitmeyip Viyana'yı almaktı; halbuki Estergon (Gran) ile Yanık-kale (Raab) alınmadıkça ve Macaristan, imparator kuvvetlerinden temizlenmedikçe Viyana'yı muhasara tehlikeli idi; bundan başka Beç yani Viyana'mn muhasarası Avrupayı Türkler aleyhine kaldırabilirdi. Fakat vezir-i âzamin kininden ve şiddetinden çekinen devlet erkânı ve ocak ağalan kendisinin mütaleasına iştirak ettiklerinden Viyana üzerine gidilmesi takarrür etti; bu müzakere esnasında Budin beylerbeğisi Uzun ibrahim Paşa bulunmamıştı.

Vezir-i âzam Viyana muhasarasına gitmeği bir kısım ordu erkâniyle beraber kararlaştırmıştı; bundan sonra büyük bir harp meclisi toplandı; burada eyalet vezirleri, Kırım Hanı ve serhad ihtiyarları vardı; yalnız Budin valisi yoktu; iptida vezir-i âzam söze başlayarak :

— "Gerçi maksadımız Yanık-katâsiyle Komaran kalesidir; Allahın inayetiyle alınması mümkün; lâkin kale almış oluruz, memleket değil. Muradım inşaallah Beç*e (Viyana'ya) gitmektir, ne dersiniz?" diye sağa sola bakıp mütalea sorunca herkes sükût etmiş. Bunun üzerine vezir-i âzam evvelce tertip edilen plân mucibince ve Şam valisi vezir Sarı Hüseyin Paşa'ya bakarak:

— "Ağzın bağlı mı? Neye söylemezsin?" demesi üzerine Hüseyin Paşa:

— "Ferman sizden, hizmet bizden" sözleriyle mukabele etmiş ve bu mütalea Kırım Hanı hariç olarak muvafık görülerek bu suretle Viyana

[745] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/441

üzerine gidilmesine karar verilip fatiha okunmuştu.[746]

Kırım hanının müteleası

Murad Giray, tecrübeli bir zat olduğundan böyl mütaleası mühim bir işte bir kişinin sözüyle derhal karar alınmasını muvafık görmeyip vezir-i azamın gazabından korkarak aksi mütaleada bulunamayanların kanaatlerine tercüman olarak :

Verilen kararın doğru olmadığını ve bu sene, Yanık ve Komaran kaleleri alınarak etrafa akınlar yapılmasını ve kış hudutta geçirilerek ertesi sene Viyana üzerine gidilmesini söyledikten sonra karşıdaki düşmanın şöhret sahibi bir imparator olduğunu ve kendisine diğer kıralların yardım edebileceklerini ilâve etti.

Vezir-i âzam, fikrinin hilâfına olarak söylenen bu söze kızdı ise de ses çıkarmadı ve o dakikadan itibaren Kırım hanına hasım oldu.[747]

Serdarın Budin Valisiyle Görüşmesi

Kara Mustafa Paşa Kırım hanının muhalif dinledikten sonra hudut bekçisi ve tecrübeli görüşmesi[748] rübeli bir vezir olan Budin valisi Vezir Uzun İbrahim Paşa ile görüştü ve kendisine : — "Paşa baba! Beç'e gidecek olduk, ne dersin?" diye sorunca İbrahim Paşa : Zerini, Nadasdı, Battani oğullan gibi imparatora bağlı külliyetli asker sahibi ocaklık Macar beylerini memleketleri alındıktan sonra Yanık ve Komaran'ın alınmasını ve sonra Beç üzerine gidilmesini tavsiye ile birden bire Viyana'tan zaptı fikrine hayret ettiğini söyledi.

Bu mütalea üzerin evezir-i âzam : Bu son kararın (yani Viyana önüne gidilmesinin) asker ve mühimmat telef etmeden daha kolay tatbik edileceğini, Viyana elde olmadıkça bütün Avusturya'nın işgalinden bir fayda hasıl olamıyacağım ve eğer imparatorluğun merkezi olan Beç

---

[746] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/441-442

[747] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/442

[748] Müverrih Paşid, bu görüşmenin Yamkkale altında ve vezir-i âzamin otağında kumandanlarla beraber yapıldığını ve Uzun İbrahim Paşa'nın bir hikâye naklederek Yanıkkale alınmadan Viyana muhasarasını doğru bulmadığını beyan ettiğini yazar ve daha evvel Kınm hanının itiraz ettiğini kaydetmez. Hattâ bu istişare esnasında Şam Valisi Hüseyin Paşa: "Efendim, paşa babanızın isabetli mütaleasiyle amel olunmak münasiptir" demesi üzerine vezir-ı âzamin, İbarhim Paşa'nın korktuğunu telmihen: "Paşayı ben beraber götürmem, burada kalıp bize asker ve zahire yollasın" demiş olduğunu zikreder (c. 1, s. 400).

kalesi (Viyana) alınacak olursa bütün boy beylerinin ve Frenklerin itaat edeceklerini beyan etti. Bunun üzerine Uzun İbrahim Paşa:
— "Bu düşmanı diğer düşmanla kıyas buyurmayınız; sıkılıp feryat edince Frengistanın en köşe bir yerinden bile asker ve para ile yardıma koşarlar; âciz mütaleam şudur ki bu yıl Yanıkkale ile Komaran zaptedilip nizam verildikten sonra Avusturya içerilerine kadar akın yapılsın ve serhadde kışlanarak ertesi sene arzunuz gibi Beç muhasara ve zapt olunsun" dedi ve bundan sonra Yanıkkale alınmadan Beç'e gitmenin büyük hata olduğunu beyan ile yol üzerindeki kalenin zaptında ısrar etti.

Bu mütaleaya canı sıkılan mağrur vezir-i âzam, Budin valisine :
— "Sen bunamışsın, bir adamın yaşı sekseni geçince idraki kalmayacağı hakkında söylenen sözler yerinde imiş. Akıncılar bir taraftan akın yapıp etrafa dehşet salarken biz de bir taraftan kale alırız; hemen sen memur olduğun hizmeti gör; Yanık, Kamoran dediğin kaleler bize helva gelmez; alınırsa muhafız askere zeamet ve tımar verilip hazineye faydası olmaz; fakat Beç alınırsa bu kaleler harpsiz elde edilir; sarf edilecek hazine ve cephaneyi Beç kalesi için sarfederiz" diyerek başka söz söyletmeyip Beç üzerine gitmemize mani oluyor diye İbrahim Paşa'ya düşman oldu ve bundan sonra Viyana muhasarasından kendisini men etmek isteyenleri katledeceğini beyan ile kararında ısrar etti.[749]

Viyana Üzerine Hareket

istoni Belgrad'tan kalkılarak 1 temmuz'da (6 re-hareket cep) Yanık-kale Önünden geçti, Raab suyu sahiline gelindi[750]; on iki bin kişilik düşman kuvveti ordunun nehri geçmesine mâni olmak istediyse de muvaffak olamadılar. Süratle karşı tarafa geçen Osmanlı ve Tatar kuvvetleri bu düşman askerini fena halde mağlûp ettiler; on yerden nehir üzerine kurulan köprüden bütün asker geçerek Yanık-kale zapte-dilmeden geride bırakılıp Viyana'ja doğru gidildi; Budin Valisi Uzun ibrahim Paşa Raab nehri üzerindeki köprülerle bu köprülerden

[749] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/442-443
[750] Tuna nehrinin ayaklarından olan Raab suyunun sol sahilinde ve Tuna ya yakın yerinde Raab veya Yanık-kale vardı. Vezir-i âzam Istuni Belgrad'dan sonra buraya gelmişti.

geçecek askerin muhafazasına memur edilerek yirmi bin kişilik bir kuvvetle orada bırakıldı.
Turca'ya yakın yol üzerindeki Ovar veya Aîtenburg kalesinin zaptına ordu öncüsü kumandanı olan Diyarbakır beylerbeğisi Kara Mehmcd Paşa ve Viyana'nın doğusunda ve Tuna kenarında hükümdar taçlarının bulunduğu Pojon veya Pojin[751] yani Presburg kalesinin zaptına da Eğri beylerbeğisi Abaza Kör Hüseyin Paşa tayin edilip gönderildiler. Kara Melun e d Paşa muvaffak olduysa da Kör Hüseyin Paşa bir başarı elde edemedi. Yine Kara Mehmed Paşa ile Deli Bekir Paşa tarafından Viyana'nın güney-doğusunda pek müstahkem olan Hanburg (Haimburg) kalesi de elde edildi; bu suretle Yanık-kale önünden kalkıldıktan sonra sağdan soldan bir hayli kale ve palan-galar[752] zaptedildi; nihayet 19 recep 1094 / 14 temmuz 1683 çar-şanba günü Viyana önüne gelindi.
imparator Leopold muharebenin çekiniimez bir şekil aldığını görünce ordularının baş kumandanlığını eniştesi olup evvelce Lehistan kırallığma namzed göstermiş olduğu Şarl dö Loren (Charles de Lorraine)'e vermiş, fakat hiç bir zaman Türklerin Viyana üzerine geleceklerini tasavvur etmiyerek Macaristan'da harekât yapacaklarını tahmin etmişti.[753]

Padişah Viyana Muhasarasını İstemiyordu

Vezir-i âzam, Yanık-kale*den hareketten oraya kadar gelişini ve Yanık - kalemden de Viyana önüne gidişini, bir telhis ile pâdişâha bildirmişti. Telhisi götüren İsmail Ağa Belgrad'a. Gelerek sadaret kaymakamı Kara İbrahim Paşa'nın delaletiyle huzura kabul olunup arızayı takdimden sonra ağızdan söyleyeceğini söyleyince vezir-i âzamin kendisine danışmadan Viyana'yı muhasaraya gitmesindeki cüretine hayret eden IV. Menmed :
— "Kasdımız Yanık ve Komaran kaleleri idi; Beç kalesi dilde yoktu; paşa ne acip saygısızlık edip bu sevdaya düşmüş. Hoş imdi Hak Teâlâ

---

[751] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 19 (Pojon kalesini dahi fethedip içinde mahfuz Nemçe Çasarınm kornesini (tacını) başına giydirip...)
[752] Müstahkem yerlerin en büyüğüne kale, ondan küçüğüne hisar, daha küçüğüne palanga ve palangadan küçüğüne parkan ve en küçüğüne de beçine denilirdi. Beçine, direk ve toprakla yapılırdı ki şimdi buna siper adını vermekteyiz.
[753] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/444

asan getüre; lâkin mukaddem bildireydi rıza vermezdim [754]diye muztarip olup bu emr-i vâkii istemiyerek kabule mecbur olmuştu.[755]

Muhasaranın Heyecanı

Osmanlı ordusunun Viyana üzerine teveccühü heyecanı bilhassa Almanya'da büyük heyecanı mucip oldu; şehir surları tahkim edilmiş; fakat imparator on gün evvel Viyana'da yirmi, yirmi beş kişilik bir kuvvet bırakıp bir çok muhacirle beraber başkentten kaçarak Viyana'ya altmış saat mesafede bulunan Lenz kasabasına sığınmış ve Viyana kumandanlığını da Von Starhemberg'e bırakmıştı. Lehistan'la Bavyera, imparatorla ittifak ederlerken Papa XI. Inosan da bir taraftan Fransa kiralı XIV. Lui'yi ittifaka sokmağa çalışıyor ve diğer taraftan da hıristiyanları yardıma davet ediyordu. Fransa kiralının daha evvelki Avusturya seferiyle Kandiye muhasarasında Avusturya ve Venediklilere yardımı sebebiyle şarktaki ticarî menfaatlerinden çok kaybettiği için bu defa da yardım yapacak olursa menfaatine bütün bütün halel geleceğini takdir ettiğinden bu işe girişmek istemiyordu.[756]

Viyana (Beç) Muhasarası

İlk Muhasara Durumu

Evvelce küçük iken sonraları genişleyen Viyam sen" surlarla muhat olarak Tuna'nın sağında ve Tuna'dan ayrılan kanalın kenarında bulunmakta idi. Tuna nehri ile kanal arası dört saat muhitinde bir ada teşkil etmekte idi[757]. Osmanlı ordusu daha yukarıda söylendiği gibi 14 temmuz 1683'de Viyana önüne gelmişti. Âdet üzere teslim teklif edilmiş ise de red Cevabı alındıktan sonra muharebe başlamıştı. Birinci Viyana muhasarasmdaki hata tekrar edilerek ağır toplar getirilmemişti; çünkü sefere çıkışta hedef Viyana değildi. Viyana

[754] Silâhdar tarihi* c. 2, s. 39.
[755] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/445
[756] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/445
[757] Eski Viyana, şimdiki Viyana'nın tam ortasında ve hâlen înnereştad denilen, Tuna kanalının sağ sahilindeki kısım olup etrafı kale ile muhattı (İkinci Viyana Muhasarası - 89 numaralı Askerî Mecmuanın lahikası - 1933, Askerî Matbaa).

muhasara edildiği zaman Osmanlı ordusunda ancak üç okkadan dokuz okkaya kadar [758]yuvarlak yani gülle atan on dokuz Kolon-borna top ve bir miktar humbara havanı ve yüz yirmi kadar şâhî Zarbezen bulunmakta idi; halbuki buna mukabil düşmanın otuz kadar dörder okka gülle atan yüz otuz adet balyemez ve bir miktar da Kolonborna topları vardı[759]. Bu hal muhasaranın uzamasına sebep-oluyordu; Viyana'ınn çevresindeki palangalar alındı ise de kale dayanıyordu. Bir tarafı kanal olan Viyana batı tarafından sarılmış olan orta kolda serdar-ı ekrem bulunmakta idi; Tuna ile kanal arasındaki ada muhasaradan bir müddet sonra Tuna'dan yüzerek geçilmek suretiyle alınmış ve muhasara yalnız kaleye inhisar etmişti.[760]

Erdel Kiralının Vezir-I Azamla Görüşmesi

Muhasara esnasında yani 28 şaban pazar günü (1683 ağustos sonları) Erdel kiralı Apafi Mihal orduya geldi; divan-ı hümâyun tercümanı İsker-letzâde Aîeksandr ile Eflâk ve Boğdan voyvodaları, çavuşbaşı ve divan-ı hümâyun çavuşları ve protokola dahil diğer zevat taraflarından karşılandı; vezir-i âzam tarafından kabul ve ikram olundu. Vezir-i âzam, muhasara münasebetiyle Erdel kiralının fikrini almak istedi ve kendisine :

— "Elhamdülillah işte gelip Beç'i muhasara edip dövüyoruz; kale duvarlarına el uruldu, inşaallah bir kaç göne kadar feth ederiz, ne dersin?" deyince Erdel kiralı :

— "Pek güzel olmuş; Allah kolay getüre; isabet buyurmuşsuz gibi beylik sözleriyle mukabele etti; fakat vezir-i âzam bu mûtad dalkavukça sözlerden ziyade kırabn hakikî kanaatini öğrenmek isteyerek :

— "Yok, izin sana. Korkmadan kanaatini söyle" demesi üzerine Apafi Mihal :

— "Sofraya pilav konsa evvelâ ortasından mı başlanır, yoksa kenarından mı?" diye sordu; vezir-i âzam "zahir kenarından" diye cevap verince hulâsa olarak şunları söyledi :

---

[758] Bir okka dört yüz dirhem olup bugünkü kilo hesabı ile bir okka, bir kilo ikiyüz seksen iki gramdır.

[759] Üç okkadan dokuz okkaya kadar gülle atan topa kolonborna ve on okkadan kırk okkaya kadar gülle atan topa da Balyemez denilirdi (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 47).

[760] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/445-446

— "Askerinize, mühimmat ve cephanenize söz yok; cümle hıristiyan devletleri bir yere gelse bu cemiyete malik olamaz ve mukabelenize kimse gelemez; lâkin Beç sarp kaledir; gelindiği gibi eğlendirilmeyip yürüyüş veya vire ile alınması mümkün olaydı güzel iş idi ve illâ bu teenniye göre fethi gittikçe güçleşir ve bu kadar insan ve hayvana dağlar dayanmaz; ganimet elde edenler kaçarlar; hem kaht u galaya uğrar ve hem de buralarda erken gelen kıştan çok sıkıntı çekersiniz; haber aldığımıza göre imparator hıristiyan devletlerden yardım istemiştir; benim fikrim bu idi ki Yanık-kaîe'sinin zaptına himmet edip kışı orada geçirip düşman topraklarını vurmuş olsa idiniz imparatoru amana düşürürdünüz, madem ki Yanik-katâsini almadınız, Turaa'nm etrafım vurup sonra Uyvar üzerinden Budin'e gidip kışı orada geçiriniz" dedi ise de vezir-i âzam kendi plânına muhalif olan bu mutaleaya da kızdı :

- "Sen Nemçe'den korkarsın; var git Yanık-kale altında zevkine bak" diyerek Erdel kıralım geri Yanık tarafına gönderdi.[761]

Muvaffakiyetsizliğin Başlangıcı

Vezir-i âzam Yanık önünden kalkıp Viyana'ya giderken Eğri beylerbeğisi Abaza Kör Hüşeyin Paşa'yı altı bin askere serasker yapıp Tököli İmre ile buluşarak kuzey Macaristan'da faaliyette bulunmak üzere memur etmişti. Hüseyin Paşa, on bin kadar kuvveti olan Tököli İmre ile birleşmiş bazı kale ve palangaları almağa teşebbüs etmişseler de bunlar Beç'e kim sahip olursa biz ana tabiiz diye teslim olmamışlar ve aksi takdirde biz buraları teslim etsek bile siz Ueç'i alamayınca imparator bunları işgal ile askerinizi kırar dediklerinden onlar da bu mütaleayı kabul
ile bu kale ve palangalara dokunmamışlar ve bunlar zahiren Tö-köli'ye itaat etmişlerdi.

Bundan sonra Hüseyin Paşa ile Tököli Pojon tarafına gittiler; fakat Tököli'nin casusu gelip de düşman kuvvetinin otuz binden fazla olduğunu ve Pojon altında beklediklerini haber vermesi üzerine Tököli îmre ellerindeki cüz'î kuvvetle iki misli olan düşman üzerine gitmenin doğru olmadığını söylediyse de Kör Hüseyin Paşa ile maiyyetindeki

---

[761] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/446-447

kumandan ve ihtiyarlar :

— "Biz ne düşman kuvvetlerini ve ne de kaleyi gördük; pâdişâhımızın vekili bize kaleyi ve düşmanı görmeden neden döndünüz derse ne .cevap veririz?" diyerek ileri gittiler. Tököli ise "Ben muharebeye giremem, askerim aynı millettendir, karşı tarafa geçerler" diyerek çekilip gitti. Hüseyin Paşa altı bin kişilik kuvvetiyle Pojon kalesi Önüne geldiği vakit kırk bin kişilik düşman kuvvetiyle karşılaştı. Tököli tekrar haber gönderip :

— "Bu kadar düşmanla bir avuç askerin karşılaşmasına imkân yoktur; ben baş olsaydım dönerdim" demesi üzerine Hüseyin Paşa, Magrav-oğlu Gürcü Mehmed Paşa'yı ardcı yaparak geri döndü ve cesur ve kabiliyetli bir kumandan olan serasker düşmanın yandan sıkıştırmasına rağmen vaziyetini kurtarıp çekilmeğe muvaffak oldu ve düşmanın çokluğunu serdax-ı ekreme bildirip on bin Osmanlı ve on bin Tatar kuvveti istedi ve aynı zamanda mütemadiyen takviye alan düşman kendisine ga-labe edecek olursa îskender (Hörelen) köprüsünden geçerek Vi-yana'ya yardım için Türk ordugâhına yürüyeceklerini ve bunlardan daha mühim olarak Bucaş muahedesinin acısını çıkarmak isteyen Lehistan kiralı Jan Sobyeski'nin atlı ve yaya otuz beş bin kişilik bir kuvvetle Viyana'mn yardımına gelmekte olduğunun haber alındığını da arzeyledi.[762]

Abaza Hüseyin Paşanın Şahadeti

Gerek Osmanlı ve gerek Kırım kuvvetleri daha Viyana'mn sukutunu beklemeden evvel pek çok şehadeti ganimet malı elde ettiklerinden bir an evvel dönmek istiyorlardı. Abaza Hüseyin Paşa'ya serdar tarafından gönderilen cevapta :

— "Üç dört bin Lehli ile beş on bin Nemçe kuvvetini tevatür edecek ne var? Askerinle Viyana Önüne kadar gelip oradan Tu-no'yı geçerek orduya kadar gel" diye kendisine emir verildiği gibi aynı zamanda Hüseyin Paşa'ya yardım için on bin Tatar kuvveti göndermesini Kırım hanına bildirmiş ise de ganimet malı yüklü olan Tatarlardan ancak üçyüz kadarı Hüseyin Paşa'nın yanına gitmiş ve o da imdat gelecek ümidiyle Viyana?mn karşısına gelmişti.

---

[762] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/447-448

Yetmiş seksen bini bulan Nemçe kuvveti Hüseyin Paşa'-nın buraya geldiğini haber alınca üzerine yürüyüp kendisini sıkıştırmışlardı; bunun üzerine Hüseyin Paşa geri dönmiyerek bir avuç askerle muharebeyi kabul edip pek şiddetli bir savaştan sonra Kırım kuvvetleri kaçıp kendisi de müteaddit yerlerinden yaralanarak Moravya suyu köprüsüne doğru çekildi ve yıkılmış olan köprüyü geçtiği sırada yaralarından fazla kan akması sebebiyle nehre düşüp boğuldu. Bu suretle vezir-i âzamin kendi yakınına Tuna'nm sol sahiline celbettiği Hüseyin Paşa'ya yardım edilememesi yüzünden bu değerli kumandan şehid düştü.[763]

Muhasara Ordusunun Durumu

Viyana muhasarasının iki ayı bulmasına az kalmış ve askere bıkkmtı gelmişti; vezir-i âzam tamahı yüzünden kalenin hücum ile alınmasını istemiyordu; fakat imparator etraftan yardım alarak faaliyete geçmişti; orduda yiyecek sıkıntısı da başlamıştı; süvarilerin ve mekkâri hayvanlarına lâzım olan ot, saman, yulaf ve sairenin tedariki güç-leşmişti; bunlara yiyecek bulmak için on beş yirmi saat uzak yerlere gitmek lâzım geliyordu; yemsizlik yüzünden ordudaki hayvanlar telef olmağa başlamış ve topların nakli için tayin olunan mandaların bir kısmı bu yüzden telef olmuştu. İnsan yiyeceği de daralmış ve fiat yükselmişti.[764]

Nemçe Ve Leh Kuvvetlerinin Gelmekte Oldukları Haberi

4 eylül de yakalanan esirlerden otuz beş bin Leh kuvvetiyle seksen beş bin Almandan (Avusturya, gelmekte Saksonya, Bavyera, Frankonya) mürekkep yüz oldukları halteri yirmi bin kişilik bir kuvvetin yaklaşarak Osmanlı muhasara hattını saracakları haber alındı[765]; bunun üzerine Yanık-kaîe altında köprülerin muhafazasına bırakılan

Budin Valisi Uzun ibrahim Paşa'nın, yerine Silistre Valisi Mustafa

---

[763] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/448-449
[764] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/449
[765] Zübdct-ül-VekayVe göre yaya ve atlı olarak yirmi dört bin Leh, otuz beş Alman ve kırk bin Nemçe askeri ve saireden mürekkep olarak düşman kuvveti yüzbinden ziyade idi (Varak 78 b).

Paşa'y* bırakarak maiyyeti kuvvetleriyle acele orduya gelmesi bildirildi. Sekiz bin kişilik maiyyeti ile gelen ibrahim Paşa ordu yakınına kondu (15 ramazan / 8 eylül).[766]

Viyana'mn Durumu

Hüseyin Paşa'nın şehadetinden sonra serdar-ı ekrem işin ciddiyetini kavradı; Viyana'nın teslim olma teklifini beklemeden 26 ağustosta kuvvetli bir hücum yaptı, bazı tabyaları düşürdü, müdafaa kuvvetleri epey zayiat vermiş, bundan başka şehirdeki dizanteri hastalığı da mühim telefatı mucip olmuştu; zahire çok azalmış olup kal'a kumandanı acele yetiştirilmesini bildiriyordu.[767]

Viyananın Durumu

Elde edilen iki tutsaktan imparatorla LehistanTunayı geçmesi kralının ağırlıklarını karşı tarafta İskender (Hö-relen) köprüsünden Tuna'mn sağ sahiline yani Osmanlı ordusunun bulunduğu tarafa geçirip büyük, küçük iki yüz pare topla Osmanlı ordugâhı üzerine gelmekte oldukları haber alındı; bu haberin doğru olduğu da anlaşıldı. Vezir-i âzam buna mani olmak için Kırım hanını gönderdiyse de rivayete göre vezir-i azamla arasının açık olmasına mebni işi gevşek tutup daha doğrusu düşmanın geçişine seyirci kalmasından dolayı müttefik kuvvetler mukabele görmeden karşı tarafa geçmişlerdi. Bu tehlikeli hal üzerine vezir-i âzam ordu erkânını çadırına davet ederek vaziyeti görüştü. Serdar-ı ekremin arzusuna uygun olarak verilen karara göre düşman geldiği zaman paşalar maiyyetleriyle karşı gidip harp edecekler. Fakat siperlerde Viyana'yı muhasara eden askerler yerlerinden ayrılmıyacaklardı.[768]

Düşman Taarruzu

Filhakika başkumandan olan Jan Sobyeskı kumandasındaki yüz bin

[766] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/449-450
[767] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/450
[768] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/450

mevcutlu müttefik kuvvetlerinin bir kolu Dük de Loren kumandasında kuzeyden Tuno'yı geçip diğer bir kolu da Sent Andre'den gelerek her ikisi birleştikten sonra Kalenburg Dağı'm işgal ile sol cenahtaki Osmanlı ordusunun gerisine düşmüşlerdi.

Serdar-ı ekrem gelmekte olan düşman kuvvetlerine karşı çerhacı olarak altı bine yakın bir kuvvetle vezir Kara Mehmed Paşa'yı göndermiş ve Budin valisi ibrahim Paşa'yı da yirmi üç bin kişilik askerle ordunun sağında Kalenburg dağı üzerindeki kilisenin yanından geçen yolun muhafazasına memur etmişti[769] Düşman Tuncfyı geçtikten sonra dahi Kırım hanının bunların arkasını çevirmemesi Osmanlı ordusunu pek nazik duruma sokmuştu[770]; düşmanın geleceği yol ağzına metristen iki kolonborna topu ile altmış tane şâhî Zarbezen konduğu gibi metristen bir miktarda asker çıkarılarak tertibat alındı.

18 ramazan /10 eylül cuma günü akşam namazından sonra sağ cenahtan Uzun ibrahim Paşa'dan adam gelip düşmanın gerisindeki iki yoldan^ üç saatlik mesafeye geldikleri haberini getirdiğinden vezir-i âzam ona göre hazırlandı; yeni elde edilen bir esirden düşmanın ertesi günü orduyu basacakları haber alındığından bütün askerin hazırlanması emrolundu; öncü kumandanı Kara Menin e d Paşa'dan gelen haber de düşmanla harp başladığı bildirilmiş olduğundan vezir-i âzam önünde toplar olduğu halde kapıkulu ocaklariyle muharebe tertibatı aldı[771].

[769] İbrahim Paşa ordusu, Tuna nehrinden ayrılma su kenarında Beç'in yolu üzerinde idi (MVyar-üd-düvel).

[770] Vezir-i âzamin, Murad Giray'a karşı evvelce teveccühü vardı; fakat serdar-ı ekremin arzusu hilâfına Viyana Muhasarasını muvafık bulmaması ve Yanık-kale ve Komaran'ıa alınmalarını tavsiye etmesi üzerine gözden düştü ve vezir-i azama karşı ihtiyatlı hareket etmeğe başladı. Murad Giray maiyyetini Selim Giray gibi zapt ve rabttan âcizdi; kuvvetleri üzerinde otoritesi olmadığı görülüyordu. Düşmanın Tuna*yı geçmesine mâni olmak için tayin edildiği İskender Köprüsü'nü muhafaza edememiş ve yüksek bir yerden elini böğrüne koymuş olduğu halde at üzerinde düşmanın geçişini seyrediyordu. Bu hal üzerine kendi imamı yanına giderek ;
— "Han'un, şu bölük bölük geçen kâfirleri kırdırsanız gerisi kesilmez miydi?" demesi üzerine Han :
— "Behey efendi sen bu Osmanlının bize ettiği çevri bilmezsin; ancak bizi bir hale kodular ki yanlarında Eflâk ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı; bu düşmanın cemiyet ve hareketini kaç defadır yazıp bildirdim; düşman Çok, mukavemet mümkün değil, askeri ve topları metristen çıkaralım, iktiza ederse saf cengi edelim ve illâ selâmet yere gidelim dedim, inadından dönmeyip söz geçiremedim, tekdir yollu cevapları ve gönderdiği mektuplarında kokmuş beygir eti yediğimize varıncaya kadar yazmış. İnşaallahü teâla bu düşmanın def i yanımda işten değildi ve bilürüm ki dînimize de düşmez ihanettir, lâkin gayret beni komadı, anlar da görsünler kendilerin; kaç akçelik adam imiş, Tatar kadrin bilsinler" diyerek atını depip kuvvetlerini alarak ordugâha geldi ve sadr-ı azamın çadırına inip vaki hali söyledi ve düşmanın yürüyüşüne göre Pazar günü mukabil olacaklarım beyan etti (17 ramazan).

[771] Düşmanın, takarrübü üzerine vezir-i âzam dörtte biri erimiş olan askeri teftiş ettikten sonra ordugâhını kaldırarak Dornback ormanı yakınına kadar gelmiş olan düşmana karşı mevzi aldı. Ertesi günü Lehli veya Bavyeralı kuvvetler Avusturya ve Saksonyahlarla birleşmişlerdi (Hammer tarihi, 12, s. 410).

Müttefik kuvvetleri Tuna yalısı tarafında Alman dağı veya Kalenburg eteğindeki manastır etrafına gelince Viyana'da muhasarada olanlar sevinç şenlikleri yaptılar; 20 ramazan ve 12 eylül pazar günü dağ gerisinden yürüyen düşmanla Kara Mehmed Paşa kuvvetleri arasındaki muharebe duyulunca vezir-i âzam maiyyeti ve kapıkulu halkiyle ileri vardı; Osmanlı ordusunun sağında Budin valisi Uzun İbrahim Paşa, merkezde vezir-i âzam ve sol kolda da Kırım hanı ile Sarı Hüseyin Paşa bulunuyorlardı. Osmanlı ordusunun gerisine inmek isteyen düşmanın plânı bir orduyu ortaya almak idiyse de bunda muvaffak olamadı.[772]

Savaş Ve Bozgun

Düşmanın top, gülle, kurşun gibi harp levazımı mebzul olduğundan mütemadi yağdırıyordu. Tuna yalısı tarafında yani sağ kolda bulunan Budin beylerbeğisi İbrahim Paşa kolu bozulduğundan düşman ordunun içine yol buldu[773]. Sol kolda bulunan Vezir Sarı Hüseyin Paşa dayandı ise de o tarafta bulunan ve elindeki kuvvetleri
dağılmış olan Kırım hanının yardımını görmediğinden [774] o da sar-sılınca iki cenahı açılmış olan serdar-ı ekrem kolunda panik başladı; bunun üzerine Leh kiralı, doğrudan doğruya merkeze san-cağ-ı şerif üzerine yürüdü; Serdar-ı ekrem yerinden kımildamayıp beş, altı saat mücadele etti; nihayet cenahların çökmesi ister istemez onu çekilmeğe mecbur etti; artık bir ana baba günü olup herkes cam

---

[772] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/450-452

[773] Müellifi bu harpte bulunmuş olan MVyar-üd-düvel isimli yazma eser kabahati Uzun ibrahim Paşa'ya yükleterek şöyle diyor: "..Budin Valisi İbrahim Paşa serdarın işi ileri götürdüğünü istemiyenlerin başı idi; mukaddema Yanık altında köprüler muhafazasına tayin olunmuştu; orduy-ı hümâyuna gelip müşavere ettiklerinde ibrahim Paşa nice illet ve özürler îrad edip kâfir gayet çoktur, münasip olan metristen topları ve askeri çıkartıp avdet eylemektir, dedi. Serdar dahi altmış güne kariptir ki kale muhasara olunup nice bin adam şehit ve mecruh olup her bir ocağın şühedasiyle orta çadır ardı mezaristan oldu; bu kadar cephane ve hazine masraf oldu; Elhamdülillah ele girmiş vaziyete varmış iken avdet olundukta pâdişâha ne cevap verilir? Kara Mehmed Paşa ve sair paşalar tabur ile harp ediyorlar diye ibrahim Paşa'ya* pâdişâh seni tabur üzerine serdar etti dedi ve Kırım hanını da düşman taburlarını karşılamağa yolladı. .". (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 3, s. 1007).

[774] "... Bu aralıkta iki, üç bin kadar Tatar ile han çıka geldi, serdar-ı ekrem, Han hazretleri bu ne şekil harekettir, kani askerlerin dedikte ol dahi Sultanım biz sana, Tatar ve sair asker gayet doyum olmuşlardır, şimdengeru bunlardan hayır yoktur ve gelen küffar gayet çoktur, mâkulü topları çekip ırzımız ile git-mektir demedim mi? dedikte Serdar-ı ekrem hoş imdi bu işte tedbir olmaya illâ hayır deyip gayri cevap vermeyip düşman tarafına meşgul oldu (MVyar-üd-düveVden — Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, sene 3, s. 1010).

kaydına düşmüştü. Harp ede ede otağına kadar gelen Kar [775] Mustafa Paşa burada hâlâ metriste bulunan otuzbin askerin siperlerden çıkmalarını emretti; düşman ordugâhın çadırlarına kadar girmişti. Vezir-i âzam tamah ve inadının böyle netice verdiğini görünce şaşkın bir halde bu günleri görmektense, ölmek iyidir diyerek kendisini düşman üzerine atıp maiyyetiyle bearber çarpıştığı sırada Sipahiler Ağası Osman Ağa, serdar-ı ekremi îkaz ederek :

— "Efendim, lûtf ve kerem et, iş işten geçti, senin vücûdun askerin ruhudur; feda olmakla asker felâkete uğrar; buyurun gidelim" diyerek sancağ-ı şerifi alıp otağın arka kapısından çıkarak Yanık-kaîe tarafına doğru kaçtı; bütün eşyası, hazinesi çadırında kaldığı gibi üçyüz top, on beş bin çadır, hesapsız harp levazımı, ordu hazinesi, hulâsa ordunun bütün eşyası düşmana terkedildi[776].

İki koldan gelen düşmanın bir kolu Viyana?ya girip diğer kolu da ordugâhı işgal eyledi; burada bulunan ve basta veya yaralı ve zayıf olmalarından dolayı gidememiş on bin kadar askeri öldürdüler.[777]

Uzun İbrahim Paşanın İdamı

Serdar, 22 ramazan / 14 eylülde Yanık-kale Paşa'mn idamı önüne geldiği zaman, orada ilk defa bozulan Bu-
din valisi Uzun İbrahim Paşa'yı görünce hiddetlendi, İbrahim Paşa, serdardan bir gün evvel gelmişti. Vezir-i âzam İbrahim Paşa'yı yanma davet ettiyse de temaruz edip gelmedi; "Görüşülecek iş vardır" diye tekrar haber yolladı ve hasta ise araba ile gelsin deyince İbrahim Paşa çaresiz kalarak yanına geldi ve eteğini öptü; vezir-i âzam, kendisine hiç tazim etmiyerek :

— "Bire dinsiz koca mel'un; seni bu kadar zamandan beri

---

[775] Metindeki mütalea Silâhdar tarihinden nakledilmiş olup Bursalı Hasan Esirî'nin MVyar-üd-düvel isimli tarihinde ise şöyle deniliyor : **. .dahi akşam karip oldu ve akıbet amca Hasan Ağa (Köprülü Mehmed Paşa'nin kardeşi) serdar-ı ekreme buyurun gidelim, sancağ-ı şerifi ve asakir-i islâmı selâmete çıkarmağa sây eyle; şimdengeru iş işten geçti iyazenbillâh şimdi sancağ-ı şerifi küffara aldırırsın da kıyamete değin siper-i lanet oluruz; dedikte ağlayarak oturduğu iskemle üzerine çıkıp bir koltuğuna Amca Hasan Ağa bir koltuğuna Cebecibaşı Siyavuş Ağa girip ve bile olan cümle topları ve cephaneyi bırakıp orduy-ı hümâyuna (yani gerideki ordu karargâhına) avdet olundu.." (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 3, s. 1012 ve 1014).

[776] Bu muzafferiyet münasebetiyle Sobyeski'nin, işgal etmiş olduğu vezir-î azamın otağından zevcesine gönderdiği mufassal mektupta elde edilen ganimetlerden bahsedilmektedir

[777] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/452-454

padişahımızın vezirleri arasında gayret ve himmeti vardır diye itibarda tutardık; bu defa cümleden evvel kaçarak bütün askerin bozulmasına sebep oldun; bundan başka ordu Öncüsü gibi buraya gelip bir iş görmüş gibi çadırında oturursun"[778] dedikten sonra çavuşbaşıya verip boğdurdu ve İbrahim Paşa'mn gerek Bu-dinide ve gerek ordudaki eşyalarını müsadere ettirdi ve Budin valiliğini Diyarbakır valisi Kara Mehmed Paşa'ya verdi.[779]

Bozulan Kuvvetlerin Toplanması

Yanık-kale altına selen vezir-i âzam döküntü halinde gelen ordu efradım topladı, düşman, ordu toplanması gâhm yağmasiyle meşgul olduğundan ve aralarında ihtilâf olması sebebiyle bozgunları takip etmedi. Serdar-ı ekrem üç gün kadar burada kaldı ve sonra evvelâ Tata kasabasına ve oradan da Budin'e geldi. Viyana bozgunluğunu haber alan IV. Mehmed Belgradhan Edirne'ye döndü.
Kara Mustafa Paşa hatalariyle beraber sevk ve idare kabiliyeti olan soğukkanlı bir hükümet reisi olduğundan, bu mu-vaffakıyetsizlikten dolayı tabiî pek müteessir olmakla beraber Budin'e geldikten sonra fena durumu düzeltmeğe çalıştı; muharebede kusurları ve kayıtsızlıkları görülenleri cezalandırıp düşmanın gelmesi ihtimali olan kale ve palangalara muhafız kuvvetler yolladı ve aldığı tedbirlerle perişanlığı önleyerek orduda zapt u raptı tesis etti. Viyana bozgunu, Avrupa'nın göbeğine kadar girmiş olan Türk ordularının son seferidir bu dönüş, Kanunî Sultan Süleyman zamanından sonra bir tevakkuf devresi geçiren Osmanlı ordularının Avrupayı telâş ve heyecana düşüren istilâlarının sonu olmuştur. Karşı taraf galibiyetlerinden istifade ile mütemadi taarruzlariyle Osmanlı kuvvetlerini hırpalamışlardır.[780]

Bozgundan Sonraki Durum

---

[778] 1094 senesi Ruznâmesi Top. arşivi Revan odası kitapları No. 1310, varaV 'ti...
[779] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/454
[780] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/454-455

Ciğerdelen Palangasının Sukutu

Vezır-ı âzamin Budınde bulunduğu sırada tutu-Gğerdelen palanlan JNemçe ve .Leh esirlerinden muttetıklerın Komaran ve Estergon üzerine yürüdükleri haber alındığından derhal o kalelere muhafız kuvvet gönderildiği gibi aynı zamanda düşman üzerine Budin valisi Kara Mehmed Paşa kumandasiyle otuz bin kişilik bir kuvvet sevkedilmiştir[781]. Kara Mehmed Paşa Turca'nın sol sahilindeki Ciğerdelen tarafına geçip düşmanı karşılayarak Leh kiralının kumanda ettiği büyük ordunun yirmi dört bin kişilik Öncü kuvvetini bozarak yarısından fazlasını kırmış ise de daha geride bulunan altmış bin kişilik büyük kuvvete mağlûp olarak [782] Estergon kalesine girmiştir. Bu muharebede tecrübeli Osmanlı kumandanları şehit olmuştur. Ciğerdelen önüne gelen düşman palanganın teslim olmasına rağmen içindeki muhafızları, kadın ve çocukları öldürmüşlerdi (17 şevval 1094 / 9 ekim 1683) bundan sonra müttefikler Tuna'mn sağ sahilinde ve Ciğerdelen>in karşısındaki Estergori'a. yürümüşlerdir. Bozulduktan sonra EsÎergorCa. çekilen Budin valisi Kara Mehmed Paşa Budin'e dönerek Estergon'un müdafaasına Halep valisi Deli Bekir Paşa gönderilmiştir.[783]

Kınm Ham'nın Azli

Murad G-iray'ın muharebe esnasındaki kayıtsız bğı ve külliyetli miktarda doyumluk elde etmiı olan kuvvetlerinin dağılmaları ve vezir-i âzami olan küskünlüğünden ötürü vazifesini el ucuyla tutması sebebiyle mağlûbiyette kısmen âmil olmuştu; Budin'e gelindikten sonra düşmana karşı Ciğerdelen üzerine gitmesi emredildiği halde askerinin azlığını ileri sürerek gitmek istemediğinden dolayı hanhktan

[781] Serdar-ı ekrem, düşmana karşı Kara Mehmed Paşa kumandasiyle asker gönderirken gerek seraskere ve gerek diğer paşalara "Askerinizi tamam götürün; ben de arkanızdan gelirim ve gerek kapı halkınızı ve gerek eyalet kuvvetlerinizi yoklarım, noksan bulursam hakkınızdan gelirim" demiştir (Silâhdar tariki, c. 2, a. 100).
[782] Kumandanlar, Serasker Kara Mehmed Paşa'ya düşmanın kuvvetli olup galebe edilemeyeceğini ve bundan dolayı Ciğerdelen'in boşaltılarak Tuna'nın 8ağ sahiline çekilip Estergon kalesine arka verilmesini teklif ettilerse de serasker terman böyledir diyerek kumandanların mütalealarmı dinlememiştir. Bu harpte tecrübeli paşalardan olan Silistre, Sivas, Bosna, Karaman beylerbeğileri ya esir veya şehid olmuşlardır ki bunların ziyâı temadi eden harpte acı tesirini göstermiştir
[783] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/455-456

azlolunarak yerine Kırım Giray'ın oğlu II. Hacı Giray Han tayin edilmiştir (1683 ekim).[784]

Vezir-I Azamın Belarad'a Dönüşü

Serdar-ı ekrem Budin?&ç yirmi iki gün oturdu; hudutlara mümkün mertebe nizam verdikten sonra Budin valisi Kara Mehmed Paşa'nın yanına Kapıkulu ve Şam valisi Sarı Hüseyin Paşa ile bir miktar eyalet askeri koyduktan sonra Erdel kiralının da avdetine müsaade edip kendisi de kışı geçirmek üzere 24 şevval'de (16 ekim) Belgrad^a. hareket etmiştir. Yolda düşmanın Kanije ve Sigetvar taraflarına sokularak bazı palangaları işgal
ettiği ve bundan dolayı bu tarafların tehlike altına girdiğini haber aldığından o tarafa bazı kuvvetler gönderdiler.[785]

Estergon'un Düşmesi

Tuna'nın sol sahilinden gelen düşman epi kayıp vererek karşı tarafa geçtikten sonra 8 zilkade / 29 ekim'de kaleyi kuşatıp döğmeye başladı; düşman kumandanı kalenin teslim edilmesini teklif etti; kale kumandanı Deli Bekir Paşa bunu reddettiyse de asker, "Kaleyi veririz, bizden cenk eden yok" diyerek Deli Bekir Paşa ve Arslan Mehmed Paşa ile oradaki ocak ağalarından Zağarcı ve Sam-soncu basıların üzerlerine hücum ettiler; onlar kendilerine nasihat ettilerse de dinlemediler ve teslim bayrağını çektiler; harp levazımından başka eşyalarını alıp Budine geldiler. Pek müstahkem Ve bütün harp malzemesi tamam olan mühim bir kalenin dört günde teslimi suçuyle Deli Bekir ve Arslan Mebmed Paşalarla ocak ağaları katledildiler; hâlâ türküsünü dinlediğimiz düşmana geçmesi büyük teessürü mucip oldu.[786]

Vezir-İ Azam Kara Mustafa Paşa'nın Katli

[784] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/456
[785] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/456
[786] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/456-457

înatci, sert ve garazkâr olması ve fikrine muarız K ra Mustafa olanlara karşı kindarlığı ve kalp kırıcılığı sebebiyle vezir-i âzami gerek ordu ve gerek sarayın ileri gelenleri sevmiyorlardı; arzu ve mütaleasma itiraz edenlerin en hafif cezaları sürgündü; doğru veya yanlış mtrtlak surette kendi düşüncesinin kabul ve tatbikini isterdi.

Sefere giderken kayın pederi Büyük Köprülü ve kayın biraderi FazıL Abmed Paşa gibi hareket ederek kendisine muhalif olanları ayak basıp padişahın yanından uzaklaştırmamıştı. Kızlar ağası Yusuf Ağa ile Büyük mîrahur Boşnak Sarı Süleyman Ağa, vezir-i âzamin en amansız düşmanı idiler; bunlar Kara Mustafa Paşa'mn ayağını kaydırmak için fırsat bekliyorlardı; Viyana muhasarasının muvaffak olmaması bu iki hasmı faaliyete geçirdi; bunlar, vezir-i âzamin kendi adamı olan Sadaret kaymakamı Kara İbrahim Paşa'yı sadaret va'diyle kendileri tarafına çektiler. Kara İbrahim Paşa, iptidadan beri efendisi Kara Mustafa Paşa'mn yanında bulunmuş, efendisi yükseldikçe onun da derecesi artmış, kethüdası iken saray imrahorlu-ğuna tayin edilmiş ve kendisi sefere giderken de Kara İbrahim'i vezirlikle sadaret kaymakamı tayin ettirmişti.

Viyana*dan mağlûp olarak döndükten sonra vezir-i âzam aleyhinde faaliyete başlamıştı. Bundan haberdar olan dostları ve bu arada kendisinin İstanbul'da, kapı kethüdası olan çavuşbaşı Kadıköylü Mehmed Ağa vaziyeti bildirip pâdişâha bazı hediyeler takdimini tavsiye ettiklerinden bu tavsiye üzerine vezir-i âzam da hediyelerin tedariki için telhiscisi İsmail Ağa'yı İstanbul'a göndermişti.

Efendisinin yerine kendisine sadaret va'dolunan sadaret kaymakamı Kara İbrahim Paşa, telhiscinin gelmesinden telâşa düşerek hediyelerin takdimi vezir-i âzamin yerinde kalacağını temin edeceği için bu hediyelerin takdimini geciktirerek kızlar ağasını sıkıştırıp o vasıta ile pâdişâhı vezir-i âzam aleyhine çevir-nıejro muvaffak oldular.

Sultan Mehmed, mûtadı olan avdan dönüp saraya (Edirne sarayına) gelince telhisci ismail Ağa'yı çağırıp hudut vaziyeti hakkında bazı şeyler sormuş ve sonra hiddetlenerek :

— "Paşan da sen de yalancı bir alay mel'unlarsız; devletim yıkıp ırzım pâymal eyledi; askerim kırdırıp benam paşalarım öldürdü ve memleketlerimi kâfirlere aldırdı" diyerek İsmail Ağa'-nın tevkifini emredip kendisi içeri hareme gitti ve Kara Mustafa Paşa'nın katliyle

mühr-i hümayun, sancağ-ı şerif ve Kabe Anah-tarı'nın alınıp getirilmesine dair bir hatt-ı hümâyun gönderdi. Kara Mustafa Paşa Belgrad'da. îdam olunarak başı Edirne'ye getirildi[787]. Yerine Kara İbrahim Paşa vezir-î âzam ve Boşnak Sarı Süleyman da vezir ve onun da adamlarından Boşnak Recep kapıcılar kethüdası oldular. Padişah, yeni vezir-i azama mühr-ü hümâyunu teslim ederken :

- "İbadullahı sana ve seni Allaha emanet ettim, gözünü a< sonra seni selefinden beter ederim" dedi. Kara Mustafa Paşa' nm bütün mal ve mülkü müsadere edildi; vezir-i âzam bizzat sefere gitmeyip Halep valiliği ile Avusturya cephesine Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa ve Leh cephesine de Sarı Süleyman Paşa tayin edildiler.

Hâdiseler iyice tetkik edilecek olursa katledilmemiş olsa idi, bazı kusurlarına rağmen Kara Mustafa Paşa'nm Viyana mağlûbiyetinden sonra âz zayiat ile ve belki de başa baş olarak vaziyeti düzelteceğinde müverrih ve müdekkiklerin ittifakları vardır; hattâ iptida bozulan sağ kol kumandanı Uzun İbrahim Paşa bile öldürüleceği sırada :

— "Bu adam beni haksız yere öldürüyor, zayiatı telâfi ede-yine odur; pâdişâhımıza söyleyin, Öldürmesin" dediği meşhurdur; yerine gelenlerin hiç birisi onun yarısı kadar bile iktidara sahip olmadıklarını uzun süren muharebe göstermiştir.

Kesin olarak hüküm verilmemekle beraber bazı tarihî karinelerden istidlal edileceği üzere Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nm dürü,st ve

---

[787] Kara Mustafa Paşa'nın katline dair kendisine hatt-ı hümâyun verilen Kapıcılar Kethüdası Cazaz Ahmed Ağa ile Çavuşbaşı Kadıköylü Mehmed Ağa Belgrad'a girecekleri gün yeniçeri ağası Bekrî Mustafa Paşa'ya haber gönderip kendisiyle gizlice görüşerek Nemçe cephesi serdarhğına dair olan hatt-ı hümâyunu kendisine verip kürkünü de giydirip meseleyi söylediler. Bundan sonra vezir-i azamın oturduğu yere gittiler. Kara Mustafa Paşa, imanı Mahmud Efendi iJe öğle namazının sünnetini kılmak üzere ayağa kalktığı sırada sokakta at nalı sesleri duyulunca nedir diye pencereden sokağa bakıp yeniçeri ağası ve arkasında kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşıyı görünce "İmam efendi namazı boz, iş gayri yüzden oldu" diyerek ellerini oğuşturup gezinmeğe başladı. Gelenler yukarı çıkıp yanma girmişler; yeniçeri ağası eteğini öpüp kapıcılar kethüdasiyle çavuşbaşı selâm verip durmuşlar. Vezir-i âzam ne haber diye sorunca Gazaz Ahmed Ağa mühr-i hümâyunla sancağ-ı şerif ve emanetlerin istendiğini söylemiş ve o da bunları teslim edip "Bize ölüm var mı?" diye sormuş, "Olmak gerek, Allah imandan ayırmasın" cevabını alması üzerine "Rıza Allanın" diyerek seccadesini serdirip öğle namazını kıldı; kendüye asla infial gelmedi ve dua edip el yüze çaldıktan sonra iç oğlanlarına "artık siz vann gidin beni duadan unutman" dedi ve kendi eliyle kürkünü, sarığını çıkarıp "gelsinler ve şu kaîiçeyi (halıyı) kaldırın; cesedim toprağa âlude olsun dedi, kaldırdılar ve cellâdlar dahi gelip iplerini hazırladıkta kendü elleriyle sakalını kaldırıp bir hoş usulüyle takın deyip kazaya rıza verdi, onlar da takıp iki defa çekip-teslim-i ruh eyledi; badehu esvabını soyup aşağı saray havlusunda bir köhne çadıra indirip gasl ve tekfin ve kaldırıp namazın kıldılar ve yine ol çadıra götürüp tabut içinde cellâd başını yüzüp cenazesini saray karşısında cami-i şerif havlu suna defneyledîler (SiVâAdar/arifti, c. 2, s. 123). Kara Mustafa Paşa'yı teşvik-ederek anı Viyana muhasarasına imale eden Reisü'l-küttap Laz Mustafa Efendi de Edirne'ye getirtilip bu felâketin müsebbiplerinden olmak üzere Üç şerefeîi cami önünde asıldı. Raşid, yeni vezir-i âzamin husumeti sebebiyle katledildiğini yazıyor (c. 1, s. 437).

garazkâr hareketleri ve kinciliği kendisine karşı içten bir nefret uyandırmış ve muvaffak olmaması temenni edilmiş ve hattâ muvaffak olmaması için çalışılmıştır.[788]

OSMANLILAR ALEYHİNE MUKADDES ÎTTÎFAK

Dört Cephede Savaş

Osmanlı devletinin Fazıl Ahmed Paşa zamanındaki muvaffakiyetleri Papa XI. Inosan'ın dikkatim çekerek Avrupa'nın göbeğine doğru yeniden başlayan bu istilâyı önlemek üzere evvelâ Osmanlılardan sille yiyen Leopold ile Lehistan arasında bir ittifak akdine tavassut etmişti; bundan dolayı Avusturya seferi, İmparator I. Leopold'a ilk olarak Lehistan kiralı Jan Soubyeski'yi müttefik olarak fi'len yardıma sevk eylemişti. Daha sonra Papanın daimî surette tahrik etmesi neticesinde ve 1095 H. 1684 M. de bu iki müttefike üçüncü olarak Venedik katıldı. Daha sonra harbin bitmesine yakm olan 1107 H. 1696 M. senesinde de Rusya dördüncü müttefik olamk üzere meydana çıktı; bu suretle Osmanlı devleti dört cephe üzerinde muharebe yapmak suretiyle kuvvetini dörde bölmek mecburiyetinde kaldı. Lehistan ve Rus cephelerinde daha çok Kırım hanlığının faal rolü vardı [789].

Biz burada her bir cephe vaziyetini senelere ayırıp bölümler halinde ayrı ayrı göstermek suretiyle her cephe için bir usul takip edeceğiz. Bu bölümde iptida üç cephenin olaylarını kaybettikten sonra aynı senelerdeki iç durumu gözden geçirip diğer bölümle yine cephelerdeki savaşları göstereceğiz.[790]

---

[788] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/457-459

[789] 31 mart 1684'de Avusturya ile Lehistan arasında akdedilen anlaşmaya Rusların da iltihakı arzu edilerek ittifaknâmeye bir madde konmuş ve bu suretle Osmanlı ordusunun Kırım Hanı kuvvetlerinden mahrum kalması düşünülmüştü; Osmanlılara karşı harp için 1686'da Polonya ile Rusya arasında Moskova'da imzalanan mukaddes ittifak gereğince Polonya bir buçuk milyon lira mukabilinde Simolenks, Kiyev ve Ukrayna üzerindeki haklarını Ruslara terk ediyordu; nitekim aynı sene Eylülünde Vasili Galiç'in kumandasiyle Kının üzerine kuvvet sevk edildi ise de ne o sene ve ne de ertesi sene bir muvaffakiyet elde edilemedi ve 1695'den itibaren Osmanlılara âit Azak kalesi üzerine yüklenildi (Zinkeisen, c. 5, s. 103, 139).

[790] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/460

Nemçe (Avusturya) Cephesindeki Durum

Avusturyalıların İleri Haraketi

Merzifonî Kara Mustafa Paşa gibi sevk ve idare kudretine malık bir vezirin yerine gelen hareketleri Kara İbrahim Paşa devlet merkezinde kalmak isteyip Avusturya cephesine serdar tayin ettirdiği Yeniçeri Ağası Bekrî Mustafa Paşa'nm ilk işi mağlûbiyetle başladı; serdarın baş plânı Estergorfu[791] geri almaktı; halbuki düşman burayı aldıktan sonra Brandenburg dukası kuman-dasiyle sevk ettiği kuvvetler 6 recep 1095 / 19 haziran 1684'de Budin yakınındaki Vişegradh alıp sonra Tıma'nm sol sahiline geçip sahildeki Vaç veya Vayçen'i kuşatmış ve bunun üzerine Kara Mehmed Paşa s er askerliğiyle o tarafa sevkedilen kuvvetleri de mağlûp ederek Vayçen kalesini aldıktan sonra daha evvel boşaltılmış olan Peşte'yi işgal etmiştir[792].

Budin Muhasarası Ve Kara Mehmet Paşa Nın Ölümü

Bu muvaffakiyetlerden sonra pervasızca hareket eden Avusturya kuvvetleri Budın m kuzeyinde Tuna'yı geçip Ak-kilise sahrasında kendisine karşı gelen serdar Bekrî Mustafa Paşa kuvvetlerini bozduktan sonra gelip Budiri'i muhasara ettiler (1095 şaban / 1684 temmuz). Bu muvaffakiyet sizlik üzerine serdar, Budin'm. Güney-batısmdaki Hamzahey palangası tarafına çekilmişti. Budiri'i muhasara eden Avusturya kumandanı kuvvetleriyle Budin'in dört saat yakınında bulunan serdar kuvvetleri üzerine yürüyerek onu bütün ordugâhını terkedip kaçırmak suretiyle bozdu; bu suretle Mustafa Paşa Tuna ile Drava arasındaki mühim şehir ve kasabaları düşman istilâsına açık bıraktıktan sonra Eşek taraflarına can attı; bu muvaffakiyet üzerine Avusturya kumandanı emniyet içinde Budin'i sıkıştırdı.

---

[791] Budin'e üç günlük mesafede ve Budin'in kilidi sayılan Estergon ismi Cihannümâ*nııı Rumeli kısmında Üsturgon diye okunuyor.

[792] Vaç muharebesinde değerli bir kumandan olan meşhur Seydî Ahmed Paşa oğlu Mehmed Paşa topları kurtarmak için çalıştığı sırada şehid düşmüştür

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/461

Budin muhasarasının yirmi sekizinci günü Budin valisi Kara Mehmed Paşa hastalanıp yattığı sırada düşen bir hum-bara ile ağır surette yaralanarak hemen Divrikli Şeytan 1brahim Paşa'yı çağırıp Budin'in müdafaasını ona vasiyet ederek yarım saat sonra ölmüştür. Bu değerli kumandanın yerine vekil olan İbrahim Paşa'nın asaleti tasdik olunarak müdafaada sebat gösterdi.

Kışı cephede geçiren Bekri Mustafa Paşa'ya imdat gönderildiği gibi padişah tarafından gelen hatt-ı hümayunda da Bu-din'in mutlak surette muhasaradan kurtarılarak içine asker konulması emrolunuyor ve Budin elden çıkacak olursa katledileceği bildiriliyordu.[793]

Serdarın Budin'i Kurtarmağa Gitmesi

Bekrî Mustafa Paşa 26 ramazan / 6 eylül 1684'de Esek'ten kalkıp Istoni Belgrad'a ve oradan da Dalderesi mevkiine geldi; ileri sevkettiği çarhacılar (öncüler) bazı muvaffakiyetler elde ettiler; yapılan müzakerede ilk iş olarak ferman mucibince Budin'e asker konmasına karar verilerek evvelâ Köprülünün damadı vezir Abaza Siyavüş Paşa ile Rumeli beyler-beğisi Kadıköylü Mehmed Paşa'nın, Budin'i muhasara eden düşman kuvvetleri üzerine gitmelerine karar verildi; bunlar ayrı ayrı iki koldan yani biri dağdan diğeri ovadan ilerleyerek düşmanın siperlenmiş hırvat taburu üzerine yüklenip üç saat muharebeden sonra onu bozdular; Budin'deki mahsur kuvvetler, kendilerine imdad geldiğini görünce sevindiler. Bu taarruzdan iki gün evvel de Ekre (Eğri) beylerbeğisi Sarhoş Ahmed Paşa ile hudut gazileri Peşte tarafından gelerek düşmana baskın yapmışlardı, bu baskını müteakip Budin tarafından da serdarın yardıma gelmesi kaledekilerin ümidini artırmıştı.

Serdar Bekrî Mustafa Paşa Budin'e daha yakın olmak üzere ilerledi ve karşısına çıkan düşman kuvvetlerini bozdu; bundan sonra kaleye koymak için dört taraftan düşman üze hücum edilmesi kararlaştırıldı.[794]

---

[793] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/461-462
[794] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/462

Siyavüş Ve Ahmed Paşaların Kahramanlıkları

Verilen karar üzerine Siyavüş Paşa ile Kutahyalı Osman Paşazade Ahmed Paşa mecmuu üç bin kadar kuvvetle Estergon istikametinden kaleye doğru ilerlemişlerse de diğer paşalar şiddetli yağmuru bahane ederek tertip edilen plâna göre hareket etmediler; hu suretle Siyavüş Paşa ile Ahmed Paşa yalnız kaldılar; fakat bu iki cesur kumandan her ne bahasına olursa olsun ellerindeki cüz'î kuvvetle yüz bin kişilik muhasara kuvvetinin bir tarafından daldılar. Düşman ve kaleden atdan top ve humbaralar arasında Budin'in Viyana tarafına açılan kapısı istikametinden yürüyüp tabyalardaki Avusturya kuvvetlerini kıra kıra ilerlediler; bunu gören kale gazileri de içeriden çıkarak yalın kılıç yedi saat süren bir muharebeden sonra düşmanın gözü önünde bin kadar askeri kaleye koyup yine döğüşe döğüşe geri çekilerek ordugâha geldiler bu harikulade cüret ve cesaretten şaşıran düşmanın kuvve-i mâneviyesi kırıldı; eğer yağmur olmayıp diğer paşalar da taarruza geçselerdi, Viyana önünde Osmanlı ordusunun uğradığı akıbete düşmanın uğrayacağında şüphe yoktu.

îki kumandanın bir avuç maiyyetleriyle gösterdikleri bu cesaret kaledeki Türk kuvvetlerini heyecana getirmişti; bunlar da birbirlerini teşvik ederek paşalara yardım olmak üzere kaleden dışarı çıkıp metrisleri basarak düşmandan üç bin kadarını öldürüp bu arada Avusturyalıların Estergon beyini de katletmişlerdi; kale gazilerinin elde ettikleri düşman lâğımcı efradından biri kale altına koydukları lâğım yerlerini gösterdiğinden buradan dört yüz yetmiş kese barut elde edilip lâğımlar bozuldu.[795]

Avusturya Kumandanının Budın'ın Teslımını Istemesı

Serdar Bekrî Mustafa Paşa başka bir iş görememişti; bu sırada Budin'i muhasara eden kuvvetlere imparatorun damadı Maksimilyan kumandasında olarak otuz bin kişilik taze kuvvet geldi; Budin muhasara edileli iki ay olmuştu. Maksimilyan geldikten sonra beraberinde bir miktar da ekmek alarak Budin valisi Şeytan İbrahim

[795] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/462-463

Paşa'ya elçi gönderdi[796]. Paşa yemek yerken elçinin geldiğini haber verdiklerinden buyursun deyip yanma getirtti. Maksimilyan, kaleyi zahiresiz sandığından Budin paşasına ekmek yollamıştı, İbrahim Paşa elçiye mükellef ziyafet çekti; bu ikramdan şaşıran elçi:

— "Biz sizi zalıiresiz sanıyorduk" demesine mukabil kumandan :

— "Allaha şükür, beş sene idare edecek zahiremiz vardır" dedikten sonra elçiye :

— "Sen niye geldin, söyle" diye sordu ve o da Maksimil-yan'ın mektubunu verdi. Bütün kale kumandanları ve ağalarının huzurlariyle okunan bu mektupta, İbrahim Paşa'nm ve muhafızların hizmetleri takdir edildikten sonra "Yüz gün süren muhasaradan Budin'in dört duvarından eser kalmadı, kaleden size hayır yok, kaleyi bize teslim edin; bütün kuvvetleriniz, eşya, aileniz müreffehen naklolunacaktır, harben alınırsa umumen katl-i âm yapılacaktır" deniliyor ve kalenin teslimi isteniyordu.

Bunu anlayan Şeytan İbrahim Paşa elçiye :

— "Bu kaleyi Sultan Süleyman fethedince paşalara sipariş etmemiş, içindeki kul taifesine ısmarlamış. İşte kul ağaları verir-erse kendüler bilir" diye sözü ağalara bıraktı onlar da :

— "Pâdişâhımız bizi bu kaleye tayin ettiği zaman kullarım Aliaha emanet olsun, kalemi bir hoş muhafaza edin dedi; yoksa düşmana verin demedi. Fütur getirmedik, şevk ile harp ederiz, Siyavüş Paşa içeri imdat gönderdi; zahiremiz vardır, bir neferimiz kalıncaya kadar harp edeceğiz. Allalun inayetiyle bu asker

sağ oldukça size kale yok. Kumandanına öyle söyle" cevabiyle gelen elçiyi geri gönderdiler.[797]

Budin'e Yapılan Şiddetli Hücum

Teslim teklifinin reddi üzerine Maksimilyan yirmi binden ziyade serdengeçtı yazarak 24 şevval hücum 1095 / 4 ekim 1684'de öğle vakti dört taraftan kaleye hücum yaptırıp arkasından bütün kuvvet-

[796] Bu elçi, Fazıl Ahmed Paşa kullarından olup onun hizmetinde yetişmiş ve Sen Gotar muharebesi esnasında düşman tarafına kaçıp yine eski dinine dönmüştü. İbrahim Paşa ile tercümansız olarak konuştu (Silâhdar tarihi^ c. 2, s. 165).

[797] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/463-464

leriyle taarruza geçti. Dört saat süren pek şiddetli muharebede muvaffak olamıyarak siperlerine kadar tardedildiler. Düşmanın bu hücumu kendisine çok pahalıya mal oldu. Hücumda muvaffak olamayan düşman kale altına lâğım koydurmağa teşebbüs ettiyse de yapılan taarruz üzerine lâğım bulunarak içindeki ikiyüz kese barut alındı; yine bunun gibi düşmanın, Karakaş Mehmed Paşa tabyesi yakınma koyup ateşlemek üzere olduğu lâğım da elde edildi.[798]

Avusturya Kumandanının Budin Muhasarasını Kaldırması

Serdar Bekri Mustafa Paşa şöyle böyle bir kuvvetle Budin'e bir miktar imdat koyduktan sonra geri Istoni Belgrad'a dönmek üzere iken kırk bin Tatar kuvvetinin gelmekte olduğunu haber alması üzerine bir casus vasıtasiyle bunu Budin valisine bildirmiş ve aynı zamanda gerek kendisi tarafından ve gerek kaleden yapılacak müşterek hücumla düşmanın iki ateş arasına alınması tekarrür etmiş ve günü de tespit olunmuştu.

Budin'i muhasara eden kuvvet hem umumî hücumdan ve hem de lâğım işinden dolayı muvaffak olamayınca bir taraftan kışın yaklaşmakta olması ve diğer taraftan hastalık ve yiyecek darlığı sebebiyle sıkıntılı bir duruma düştüğü sırada Tatarların gelmekte olduğunu duyunca kaleyi almaktan ümidini keserek gizlice ve acele ağırlıklarını çekmeğe başladı; çünkü Herzog Maksimilyan serdar ile Budin valisinin 24 zilkade gecesi (kasım'ın 2. gecesi) müştereken yapacakları baskından haberdar olduğu için bazı ağırlıklarını terk ve çadırlarını yakarak sür'atle çekilmişti. Budin muhasarası yüz on üç gün yani dört aya yakın bir zaman sürmüştü. Düşmanın çekildiğini haber alan Serdar Bekrî Mustafa Paşa bazı kumandanlarla Tatarları takibe memur ederek yirmi bin kadarını kırdırdı. Düşmanın terkettiği külliyetli cephane Budin kalesine alındı (24 zilkade ve 2 kasım 1684). Kale zahirece çok darda olmasına rağmen harice bir şey sızdırılmayıp yiyeceğin bol olduğu işâa olunmuştu.[799]

[798] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/464
[799] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/465

Şeytan İbrahim Paşa'nın Avusurya Cephesi Serdarlığı

Serdar Bekrî Mustafa Paşa'mn bütün harekâtı beceriksizlikle geçmiş olup Budin valisi Şeytan İbrahim Paşa'mn kullandığı tedbirlerle kaleyi müdafaa etmesi pâdişâh tarafından takdir olunarak Macaristan'daki orduya serdar tayin edilmiş ve şöhreti olan Şeytan lâkabının bundan sonra terk olunarak Melek lâkabının kullanılması emrolunmuştur[800].
Avusturya cephesindeki muvaffakıyet sizlikler den mes'ul tutulan sabık serdar ile bazı kumandanların katillerine irade çıkmış sonra hudutlarda icap eden tertibatı aldıktan katli sonra sonbaharda Belgrad kışlağına döndü. Serdarın Budin müdafaası dolayısiyîe şöhreti her tarafa yayılmış, hattâ pâdişâh bile Şeytan lâkabını Melek*e tahvil suretiyle hakkında teveccüh göstermiş olduğundan dolayı Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa, kendisinin yerine Melek İbrahim Paşa'nın vezir-i âzam olacağından endişe etmekte idi; hattâ Kapıkulu süvarilerinin sefere gidip gitmemek hususlarındaki muhalefetleri esnasında serdar Melek İbrahim Paşa'nın vezir-i âzam olmasından bahsetmeleri vezir-î âzami bütün bütün kuşkulandırdığından, Kara İbrahim Paşa, serdarın bu muvaffakı-yetsizliğini fırsat bilerek katli için elinden geleni yaptı. Melek İbrahim Paşa'nın bu başarısızlığı bir kusur olmakla beraber buna ilâve olarak pâdişâhın haberi olmadan sulh teşebbüsünde bulunması katli için vezir-i azama çok müsait bir vesile vermişti. Uyvar\n sukutundan sonra Melek İbrahim Paşa kendisinin itimat ettiği adamlardan Ahmed Çelebi isminde birisini sulh teklifini havi bir mektupla Avusturya kumandanı Lothe-ringen'e göndermişti. Cevapsız kalan bu mektup, hükümetten emir almadan kendi kendine sulh istemiş olması serdar aleyhinde bir ittiham teşkil etti ve nihayet pâdişâhın huzuriyle yapılan görüşmede katline fetva verilerek 1097 muharreminin beşinde (2 aralık 1685) Belgrad*âa boğulup başı Edirne'ye getirildi ve kaide üzerine vezir-i âzam tarafından gümüş tepsi içinde padişaha gösterildi. Sultan Mehmed, Melek İbrahim Pasa'nın, vezir-i âzamin garazına kurban gittiğini anlayarak müteessir olmuş ve Kara ibrahim Paşa'ya :
— "Yüzün kara ve canın rahat olsun; vücuda getirdiğin hüneri bir hoş

---

[800] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 182.

gör" sözleriyle kesik başı vezir-i azama iade etmekle beraber[801] ona karşı olan nefret ve itimatsızlığını hissettirdi.
Melek ibrahim Paşa'mn yerine Halep valiliği ile Budin valisi Abdi (Abdürrahman) Paşa serdar oldu; fakat hemen onu müteakip sabık Eğri valisi olup o sırada kaptan-ı derya bulunan Sarhoş Ahmed Paşa Nemçe tarafı serdarhğma getirildi.[802]

Vezir-İ Âzam Kara İbrahim Paşa'nın Azli

Kara İbrahim Paşa bizzat sefere gitmeyerek üc cepheye lâzım olan asker ve mühimmatı göndermekle meşgul olup oraları serdarlarla idare ile padişahın yanından ayrılmıyordu; fakat kendisi iktidarsız olduğundan hizmeti görülen serdar ve vezirleri istirkab ve birer bahane ile azl veya kati ettirmekte idi. Kendisi son zamanda hasta olduğundan vekâlet etmek üzere Özü valisi Sarı Süleyman Paşayı -ki her ikisi Kara Mustafa Paşa'mn katli için çalışmışlardı - Lehistan serdarlığından alarak Edirne'ye getirtmişti.
IV. Mehmed'in vezir-i azama karşı itimadı azalmış olduğundan vezİT-i âzam olacağını Süleyman Paşa'ya gizlice vadet-mişti; Kara ibrahim Paşa bu defa da Süleyman Paşa'nın fazlaca teveccühe mazhar olduğunu görünce Lehistan cephesindeki başarılarından bahisle anı da Avusturya cephesine serdar yapmak istedi; fakat eski dostuna da oyun yapmak istemesi kendisinin daha evvel azline sebep oldu; mühr-i hümayun alınarak Sarı Süleyman Paşa'ya verildi (24 muharrem

[801] Melek İbrahim Paşa hakkında vezir-i âzam ile Boşnak Sarı Süleyman Paşa ittifak etmişlerdi; Vezir-i âzam kendisine rakip saydığı Melek ibrahim Paşa*yı bertaraf etmeyi düşünürken gizlice kendisine sadr-ı âzamlık vâMedüen Sarı Süleyman Paşa da aynı rakipten kurtulmak istiyordu. Bunun için padişahın huzuriyle hasta bulunan vezir-i âzam hariç olarak Süleyman Paşa, şeyhülislâm ve iki kazasker, yeniçeri ağası ve Köprülü Mehmed Paşa'nın biraderi Hasan Ağa ve kâtiplerden Acemzâde Hüseyin Efendi toplanarak görüştüler; bu içtimada Enderun ağalarından müverrih Fmdıklıh Mehmed Halife de hizmetkâr olarak bulunmuş ve gördüğünü tarihine kaydetmiştir.
Müverrih, Süleyman Paşa'mn, Melek İbrahim Paşa aleyhinde söyleyip katlini istedi; vezir-i âzam da gönderdiği arızasında katlini istiyor ve mizaçgîr olan Şeyhülislâm Ali Efendi de onlara uyuyordu; bunlara karşı Anadolu Kazaskeri Ebu Said-zâde Feyzullah Efendi, öldürülmeyip bir tarafa sürgün edilmesini söyledi ise de ekalliyette kaldı ve katli için acele kapıcılar kethüdası yollandı. Ölümü kendisine tebliğ edilen Melek ibrahim Pasa, abdest alıp iki rikât namaz kıldıktan sonra : "Yarab din ve devlete kırk yıldır sadakat ile ettiğim hizmeti bilirsin, ömrüm ahar oldu; hüsn-i hatime müyesser kıl ve bana edenleri hazretine havale eyledim" diyerek oruçlu olarak akşam vakti boğulmuştur. Başı yüzülüp bostancı ustalarından Recep Usta ile Edirne'ye gönderilmiştir (Siîâhdar tarihU c. 2, s. 216). Kapıcılar kethüdası Osman Ağa'ya gönderilen 1096 zilhicce sonu tarihli bükümde de katliyle nesi varsa müsadere edilmesi ve bir kısım adamlarının Edirne'ye getirilmeleri emrolunmuştur (Mü-himme 180, s. 267).
[802] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/465-466

1097] / 1685 aralık)[803]. Vezir-i asam Sarı Süleyman Paşa da bizzat cepneye gitmiyerek[804] ası mühim olan Avusturya cephesine daha gösterildiği üzere Sarhoş Ahmed Paşa serdar oldu.[805]

Vezir-İ Âzamin Serdar-I Ekremliği

Üç senedenberi devam etmekte olan Avusturya seferinin hiç bir muvaffakıyyetli netice vermiyer memleketçe, asker, hazine ve mühimmat îtib riyle mütemadi ziyaı mucip olduğu gözöuüne alınarak buna bir çare bulmak üzere pâdişâhın huzuriyle toplanan mecliste :
— Ungürüs seferi yalnız serdar işi değildir, buna bizzat pŞâ-dişah veya mühr (vezir-i âzam) gitmelidir. Eğer padişah giderce ne güzel ve illâ mühr giderse pâdişâhın Edirne'de oturmasın lüzum olmayıp her cihetle İstanbula nakletmek lâzımdır; zira kjjı senedir Edirne halkı tekâlif vermeden fakir oldular, bir zamir rahat olsunlar" diye müttefikan karar verilmekle bu felâketi: zamanlarda av peşinden ayrılmayan Avcı Mehmed'in yerine vezir-i âzam kendisinin sefere gideceğini söyleyerek etrafa fermanlar yollanıp sefere davet yapıldığı gibi ikinci defa han olar Selim Giray'a da kırk bin altın çizme baha ile murassa kılıç yollanıp îcap ethn yerlere kuvvet göndermek üzere hudutts hazır bulunması bildirilmiştir. Vezir-i âzamm sefere hareketi sebebiyle yerine kendi adamlarından olup sabık Vezir-i âzam ibrahim Paşa'nın mal ve eşyasını müsadere edip Edirne'ye getirmiş olan büyük mirahur Şatır Recep Ağa vezirlikle sadaret kaymakamı tayin edildi.
IV. Mehmed 1097 cemaziyelevvelinin yirmi beşinde (19 nisan 1686) serdar-ı ekrem tayin ettiği vezir-i azama sancağ-ı şerifi verip gönderdiği gibi verilen karar üzerine dört gün sonra kendisi de

[803] Kara İbrahim Paşa azlinden sonra İstanbul'da Üsküdar'daki Bayrdu paşa Yalısında oturtuldu; az sonra hacca gitmek istedi ve müsaadesini aldı de düşmanları "Çok para sahibidir; Anadolu'ya geçer geçmez Abaza Has Paşa gibi isyan bayrağını açar, şimdiden para ile kendisine maiyyet yazry diye pâdişâhı şüpheye düşürdüler. Bunun üzerine Sultan Mehmed, kendis bir hatt-ı hümâyun göndererek sefer ianesi olarak beşyüz kese akçe istedi; o ildi "Hac için topladığım yetmiş bin altından başka param yoktur, bu nasd iş beni soyar mısınız?" diye gönderilen adamı kovdu. Bunun üzerine malı müsaderesi emrohınarak kapı arasına alınıp tazyik ve işkence ile kırk günde bin beşyüz kese nakdinden başka bir çok nefis eşya ve mücevheratı, beş^j ü okka öd anberi ve sairesi müsadere olunup Kıbrıs'a sürgün edildi. Orada ike:ı sadareti istemek üzere askeri tahrik ettiği duyulduğundan 1098 sonlam 'i637 tjkim) katledilmiştir.
[804] vezir-i âzamların bizzat cepheye gitmek istememeleri hem mesuliyet meşakkati mucip olan büyük bir yükten kurtulmak, hem de bizzat devlet rr bulunarak makamını muhafaza etmek içindi.
[805] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/468-469

îstanbuVa. hareket etti.[806]

Nemçe Cephesi Harekâtı

Budi 'İn Düşmesi

Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Sarı Süleyman düşmesi Paşa 1097 cemaziyelâhır iptidasında (1686 mart) Belgracfa, vardı; fakat bu sırada Lotheringen kumandasındaki Macar, Hırvat, Alman (Frankonya, Branden-burg, Suab, Saksonya ve Bavyera kuvvetleri) ve hemen bütün Avrupa'nın milletleri şövalyelerinden mürekkep doksan bin kişilik[807] büyük bir kuvvetle gelip 18 haziran 1686 da (1097 recep) üç yandan BudirCi sardıkları gibi Peşte yakasından da burasını dövmeğe başladılar; Süleyman Paşa Budin kalesinin sukutuna ihtimal vermiyerek ağır hareket etti; durumun vehameti kendisine bildirildiği halde ehemmiyet vermedi; sonradan kaleye girmek üzere sevkedilen kuvvetler de bozuldu; iç kale cephenasine isabet eden humbara, otuz altı bin kantar cephaneyi ve kıral sarayiyle kalenin yarısını berhava ederek dört bin muhafız bir anda öldürdü; Budin valisi Ali Paşa şehrin Viyana kapısı tarafında döğüşü-yordu. Nihayet yetmiş sekiz gün muhasaradan sonra 11 şevval 1097 / 2 eylül 1986'da bir pazar günü toprak kuleden kaleye yapılan hücum neticesinde Budin sukut edip vali Abdi Paşa şehit düştü.

Budin, yüz kırk beş sene Osmanlı idaresinde bir eyalet merkezi olarak kalmış olup altı defa muhasara edilmiştir. Burasının zaptı hıristiyanları ne kadar sevindirdi ise müslümanlan da o derece müteessir etmişti[808].

---

[806] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/469-470

[807] Hammer tarihi (Fransızca tercümesi), c. 12, s. 469.

[808] Budin'in sukutunda ganimet arayanlar arasında Polonyalı meşhur âlim Marsigli de vardı. Avusturya ordusunda Türklere karşı harp etmiştir. Venedik Elçisi Donado ile İstanbul'a gelen Marsigli burada Türk âlimleriyle münase-batta bulunmuştu. Viyana Muhasara si'nd a esir edilerek siperlerde hizmet görmüş ve dokuz ay sonra serbest bırakılmıştır. Osmanlı devletinin askerî teşkilâtına dair, UEtat Militaire de VEmpire Ottoman isimli eserini yazmış olup 1733 de Amsterdam'da basılmıştır. Bu eser ordumuzun değerli erkânından 1934'de Yarbay bulunan Bay Nazmi tarafından Türkçeye çevrilerek Askerî matbaada basılmıştır. Marsigli 1730'da ölmüştür.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/470-471

Mühim Kalelerîn Elden Çıkması

Düşman kuvvetlerini tutan Budin'in düşmesi bu kuvvetleri serbest bıraktı; serdar-ı ekrem Eşek tarafına döndü; bir kısım kale ve palangalar ya düşman tarafından işgal ediliyor veya bizzat Osmanlılar tarafından boşaltılıp yıktırılıyordu; Avusturya orduları artık müteaddit cephelerden Macaristan içlerine dalmıştı. Serdar-ı ekrem Segedin kalesi tarafına kuvvet gönderdiyse de gönderdiği kuvvetler mağlûp olduğundan yirmi sekiz gün muhasaradan sonra Segedin düştü; daha sonra Şemontorna, Peçevi (Peçuy), Kapoşvar ve Şikloş mühim kaleleri elden çıktı. Kışın gelmesi sebebiyle ordu Eseften kalkarak Belgrad'a geldi. ErdeVe tâbi Marmaroş mıntıkasına gelen Avusturya kumandanı Osmanlı ordusunun fena durumundan istifade ederek bir takım vaidlerle Erdel kalelerini işgal ederek içerisine Avusturya kuvvetleri koydu.[809]

Mohaç Ve Ya Şikloş Mağlubiyeti

1098 H. / 1687 M. senesi Avusturya cephesindeki Osmanlı ordusu olayları bir facia şeklini aldı. Bu sene baharında serdar-ı ekrem Sarı Süleyman Paşa Belgrad'da, eyaletlerden gelecek kuvvetleri beklediği sırada Avusturya kuvvetlerinin Eşek kalesini muhasara ettikleri haber alındı; derhal o tarafa gidilerek düşman mağlûp edilip takip olundu ve düşmanın geçen sene zaptettiği Şikloş kalesini boşaltarak Budin taraflarına çekildiği haber alınarak ileri hareket olundu ve Şikloş Önlerinde Prens Şarl kumandasındaki Avusturya ordusiyle karşılaşıldı; bazı muvaffakiyetler elde edildi. Fakat vezir-i âzam'm orduyu zapt ve rapttaki hatası sebebiyle bu başarılar kahkarî bir mağlûbiyetle neticelendi. Anadolu kolundaki muvaffakiyet sizlik bütün orduya sirayet etti; ordugâh terk edilerek Eşek taraflarına kadar kaçıldı; defterhâne ve ordu hazinesi düşmana kaldı; serdar-ı ekrem Eşek kalesine asker koyup kendisi Peter-Vardayn'a geldi. Bu sırada Eğri kalesinden feryadcı gelip zahire istiyordu; fakat yollar düşman elinde olduğundan zahire göndermeğe imkân yoktu; ancak ordu ile gidilirse belki bir yardım yapılabilirdi; bunun üzerine askerin muhalefetine

[809] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/471

mâni olmak için hileye başvuruldu; güya onbeş saatlik yerde düşman olduğu söylenerek Cafer Paşa seraskerliğiyle EğrVye asker ve mühimmat göndermek istendi; fakat bu tedbir duyulduğundan "On konak yere bu kuvvet ve zahire nasıl gider?" diye o tarafa gitmeğe memur edilen Serçeşme Yeğen Osman Paşa'nm teşvikiyle muhalefet edilip ordugâha dönüldü.[810]

Düşman Karşısında Ordunun İsyanı

Daha aşağıda Anadolu ahvali kısmında görüleceği üzere şakaveti afvolunarak kendisine paşalık verilip orduya gelen Yeğen Osman Paşa ile isyanı tertip edenlerden ve silâhdar bölüğü efradından Amasyalı Küçük Mehmed, askerin maaşı verilmediği bahanesiyle kapıkulu ocaklarını Vezir-i âzam Süleyman Paşa aleyhine ayaklandırarak serdarın otağı üzerine yürüdüler. Bunu haber alan vezir-i âzam hemen sancağ-ı şerifi beraberine alıp ikinci defa yeniçeri ağası olan Bekrî Mustafa Paşa ve defterdarla beraber Tuna nehri yoluyla Belgrad'a kaçtı. Yeğen Osman Paşa serdarın otağında bir meclis aktederek âsi reisi olan Küçük Mehmed'in işaretiyle isyanı tertip edenler Köprülü damadı Vezir Siyavüş Paşa'ya gidip "Seni vezir-i âzam ettik" diye zorla ata bindirip Süleyman Paşa'nın otağına getirerek vezir-i âzam ve serdarlığını ilân ettiler ve aralarında birbirlerine fenalık etmiyeceklerine dair sözleşip ve Avcı Sultan Mehmed'in hal'ini kararlaştırıp cepheyi boş bırakıp İstanbul'a hareket ettiler (1098 zilkade iptidası / 1687 eylül).

Ordudan kaçan Süleyman Paşa İstanbul'a, gelerek, sadaret kaymakamı Recep Paşa vasıtasiyle mühr-i hümâyunu pâdişâha takdim etti; IV. Mehmed, mühr-i hümâyunu askerin vezir-i âzam yaptıkları Siyavüş Paşa'ya gönderip Belgrad'tan ileri gelinmiyerek cephenin boş bırakılmamasını emrettiyse de dinlenmedi ve İstanbul'a doğru yola çıkıldı.

Düşman, ordunun isyanından istifade ile Eşek, Varadin, Sirem taraflarını zapt ve Belgrad'a yakın Zemiin veya Zemon taraflarını kolayca elde etti. Biz, Avusturya cephesi harekâtım burada keserek harbin başlangıcından itibaren Lehistan ve Venedik cepheleri

[810] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/471-472

harekâtım, bu müddet zarfında iç durumu tetkik ettikten sonra muharebenin ikinci safhasına avdet edeceğiz[811]

Lehistan Cephasi

Lehlilerin Durumu

Lehistan kiralı Jan Sobyeski'nin[812] İmparator durumu Leopold'e yardımiyle kazanılan Viyana muharebesi Avusturya için büyük bir kazanç olduysa da zaferi elde eden imparator, kendisine bu büyük muvaffakiyeti temin eden Lehistan kiralına lâyık olduğu ehemmiyeti vermemiş ve onu âdeta istiskal etmişti; bundan sonra Lehliler Osmanlı hududu üzerinde açtıkları cephede mücadele etmişlerdir.
Eski Boğdan beyi İs tef an, Lehlilerin yanına kaçtıktan sonra onlarla birlikte hudutta faaliyette bulunmakta idi; Viyana bozgunundan sonra İstefan bu faaliyetini arttırıp, hattâ bir aralık Boğdan voyvodası Duka Bey'i bastırarak esir edip götürmüş olduğundan onun yerine îstanbuVda. bulunan sabık Boğdan voyvodası Dimitraş tayin olunup gönderilmişti.
Lehlilerin Kamaniçe ve Boğdan taraflarında taarruza geçtikleri sırada Özi (Silistre) valisi ve Babadağı muhafızı olarak o cephede Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa bulunmakta idi; hükümet Fazıl Mustafa Paşa'nm ihtimal âlim olmasından dolayı dünya adamı olmadığı mütaleasiyle yerine Lehistan cephesi serdarı olarak Sarı Süleyman Paşa'yı tayin edip göndermiş ve Köprülü-oğlunu da kubbe veziri yani sandalyasız nazır olarak Edirne'ye davet edilmişti.
Sarı Süleyman Paşa vazifesine başladıktan sonra kuvvetli bir Leh ordusunun hududa geldiğinden bahis ile acele yardım istemişti; halbuki hükümet asıl orduyu Avusturya cephesine sevk-«atigi için elde derhal hazır yardımcı kuvvet yoktu; bunun için Haseki Sultan kethüdası Gümrükçü Hüseyin Ağa'ya vezirlik verilip ÇorZu'dan Tuna sahiline varıncaya kadar harbe muktedir olanları toplayıp Süleyman Paşa'nm yanına götürmesi emro-lundu; aynı zamanda Lehistan elçisi

[811] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/472-473
[812] İn Kız Ilalıııan demekle maruf Sobieski mülûkkab Yuvanis nâm Ulı kınılı" (Silâlular tarihi, e. 2, s. 127).

Proski vasıtasiyle Lehistan kiralına sulh teklif etti.[813]

Sobveski'nin Taarruzu

Filhakika 1095 senesi ramazanında (1684 ağustos) kıral Sobyeski seksen bin kişilik bir kuvvetle merkezi olan KrakovVden çıkarak Kamaniçe üzerine gelmişti; plânı mucibince burasını aldıktan sonra Buğdan'ı işgal edecekti; Hotin kalesi karşısına gelen Sobyeski kale tarafına geçmek için otuz bin kişi ayırıp bunları köprü kurmağa me-mur jetmiş, fakat nehir taşkın olduğundan temel tutturamayıp bu köprü yapılıncaya kadar sekiz bin kadar Barabaş Kazağını muhafız tayin eylemişti.
Bu sırada ikinci defa Kırım hanlığına tayin edilen Selim Giray Han yüz bin kişilik bir kuvvetle sefere çıkıp Lehistan cephesi serdarı Sarı Süleyman Paşa ile Turla yani Dinyestr nehri kenarında buluşmağı kararlaştırdıklarından her ikisi de o tarafa hareket etmişti.
Selim Giray, büyük oğlu ve kalgayı Devlet Giray Sul-tan'a otuz bin kadar kuvvet verip Hotin Önündeki köprüyü muhafaza etmekte olan Barabaş Kazakları üzerine yolladı; Devlet Giray Sultan bunlara baskın yapıp yakalayarak hemen hepsini kılıçtan geçirdi.[814]

Kırım Hanı'nin Askerine Hitbesi

Dinyeper nehri kenarına gelindiği zaman Selim G«ay bir yüksek yere çıkıp bütün Tatar kuvvetlerini etrafına toplayarak heyecanlı ve yüksek sesle :
— "Dinimize za'f gelmekle her taraftan üzerimize din düşmanları galebe eyledi; Kerbelâ günüdür; bu cengi ne Al-i Osman ve ne de benim için edin. Ölünceye kadar din uğruna çalışıp din düşmanına arka vermiyelim ve kıyamete kadar iyi adla anılalım" deyip attan inerek secdeye vardığı zaman Tatar askeri titreşip bağırarak düşmandan yüz çevirmeyip şehit oluncaya kadar döğü-şeceklerine and içtikten sonra Hotin önüne geldiler.[815]

[813] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/473-474
[814] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/474
[815] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/474

Sobyeskı'nın Mağlûbiyeti

Beri taraftan Lehistan cephesi serdarı Süleyman Paşa, maiyyeti kuvvetleriyle Jsofeçr dan Atırta/ yakasına geçip yürürken askere bakmayıp bir gün evvel yetişmesi hakkında Kırım hanından mektup abnca süratle hareket edip Turla kenarında Selim Giray'la buluştu. Han ve Osmanlı kuvvetlerinin geldiğini haber alan Sobyeski taarruza cesaret edemiyerek kuvvetlerini tedricî surette geri çekiyorsa da her taraftan Osmanlı ve Tatar askerleri tarafından sıkıştırıldığından epi zayiata uğruyordu; Sobyeski bir iş başara-madan çekilmiş olduğundan Süleyman Paşa Babadağı kışlağına ve Kırım hanı. .da yerine döndüler; bu cephe olayları tafsilâ-tiyle pâdişâha bildirildi (27 zilkade 1095 / 5 kasım 1684). Bu muvaffakiyetten memnun olan IV. Mehmed, Selim Giray ile Süleyman Paşa'ya ve maiyyetlerine hiTat, kibç ve atiyye gön-derdi.[816]

Lehlilerin Tekrar Taarruzları

Lehistan kiralı kendisine ait otuzbin askerden başka Litvanya kuvvetleri, Boğdan eşkıyası Özi kazağı, on bin İsveç ve on bin Avusturya askeri olmak üzere seksen üç bin kişilik büyük bir kuvveti Başhatman Ziboytorski'nin kumandasına verip Buğdan'a, doğru taarruza geçtiği haber alınınca yine Kırım hanı ve Sarı Süleyman Paşa kuvvetleri birleşerek hareket edildi. Bu kuvvetler Pomaveski boğa-zından geçip Boğdan tarafına Pirut nehri kenarına konmuşlardı. Kırım hanı ile serdar, ordugâhı geride Çuçura mevkiinde bırakarak üç günlük yiyecek ile süvari kuvvetlerini alarak düşmanın üzerine yürüdüler; sabahtan ikindi zamanına kadar harp oldu; düşman siperlerinden çıkamadığı gibi avdet için geçecekleri boğaz da kapatılmıştı; geriden getirilen toplarla düşman ordugâhı dövüldü; nihayet döğüşe döğüşe epice hırpalanan düşman çekilmeğe mecbur oldu. Lehistan içerilerine akın yapıldı; bu muvaffakiyet de 1096 senesi zilhicce ayında (1685 kasım) Edirne'de bulunan padişaha bildirildi. Yine aynı sene sonunda Lehistan serdarı Sarı Süleyman Paşa Edirne'ye davet olunarak yerine

[816] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/475

vekâleten Niğebolu mutasarrıfı Ahmed Paşa'yı bırakıp gitti. Vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa üç aydan beri nikristen yatmakta olduğundan ona vekâleten sadaret kaymakamı tayin olunup Özi valiliği ve Lehistan cephesi kumandanlığı da Bozoklu Mustafa Paşa'ya verildi.[817]

Lehlilerin Kamaniçe Üzerine Yürümeleri

1098 senesi ramazanında (1687 temmuzu) Lehis-Kamauiçe Üzerine tan kiralı Jan S oby eski'ıın büyük oğlu Yakob yürümeleri Sobyeskî kumandasındaki altmış bin kişilik Leh kuvvetinin kendi üzerine geldiğini haber alan Kamaniçe muhafızı Boşnak Hüseyin Paşa, keyfiyeti serdar Bozoklu Mustafa Paşa'ya bildirdi; serdarın yanında kâfi kuvvet olmadığından hazırlığa başladı. Fakat bu sırada da düşman gelip Kamaniçe'yi muhasara edip kaleyi dövmeğe başladı. Bundan başka bir kısım Leh kuvvetleri Yaş şehrini işgal eylediler; Lehliler muhasara esnasında zahireden sıkıntı çekiyorlardı; .Bucak'taki Tatarların buğday anbarlarını elde etmek için Pirut nehrim geçip o tarafa gittilerse de tatarlar her tarafı ateşe verdiklerinden Leh ordusu muharebe etmeden külliyetli telefat verdiği için Pirut u tekrar geçerek geri döndü.
Bu sırada Kırım hanının göndermiş olduğu on bin kişili kuvvet imdada yetişti; bunlar gelince Lehliler Kamaniçe'yi muhasaradan vazgeçip bütün ağırlıklarını alıp, süratle çekildiler. Bu suretle Lehistan kiralı birinci emeli olan Kamaniçe'yi alamadı (24 şevval 1098 / 2 eylül 1687).[818]

Venedik Cephesi

Avusturya Venedik İttifakı

İmparator Leopold'ün Osmanlılara karşı kendişine müttefik aradığı sırada bilhassa Papanın mükerrer teşviki üzerine nihayet Venedikliler de imparatorla uyuşmuşlardı; bununla beraber cumhuriyet birden bire meydana çıkmayarak işi Viyana muhasa-

[817] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/475
[818] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/476

rasının sonuna bırakmak suretiyle ihtiyatlı hareket etmişti. Linz şehrinde bulunan imparatorun gönderdiği iki murahhas 25 nisan 1684'de Venedik Doji Jüstinyani ile mukaddes ittifakı akd eyledi.[819]

Bozuşmanın Zahiri Sebebi

Cumhuriyet, Girifin elden çıkmasından sebebi büyük bir kayıba uğramış, Akdeniz deki muhım bir üsten mahrum kalmıştı;Viyana muhasarasının muvaffak olmaması Venediklilere fırsat vererek imparatorla anlaşmalarına vesile olduğu gibi Venedik tüccarlarına ait bazı kalyonlardaki eşyanın vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'mn emriyle müsaderesi ve onların da bilmukabele Venedik'te bulunan bin kadar müslüman tüccara aynı muameleyi yapmaları ve bazılarını öldürmeleri iki taraf arasında harbe sebep oldu[820].

Venediklilerin Kara Ve Denizden Taarruzları

Venedik cumhuriyeti kendi donanmasından başka fcaica ve"de^den Po,pa, Floransa, Malta, Ceneviz ve İspanya'dan taarruzları da gemiler tedarik edip yüz parça gemi ile taarruza geçti; cumhuriyet donanmasının umum kumandanlığı Kondiye müdafii Françesko Morozini'ye verilmişti; Osmanlı hükümeti buna karşı sahil ve adaların muhafazası için mümkün mertebe tedbir aldı (1095 H. / 1684 M.). Venedikliler deniz cephesinde yerli Rumların yardımlariyle Ayamav$a adasını işgal ettiler; Mora'nın işgali için birinci adım olan Ayamavra'nın elden çıkması üzerine Osmanlı hükümeti Boğaz muhafızı Şahin Mustafa Paşa'yı serdar tayin ederek Mora'ya gönderdi. Bayram namazından istifade ile Venedik donanmasından iki kalyon ve üç firkatenin LimnVyi işgal için yaptığı harekât kendilerine ağır kayıp verdirilerek tardolundu. Yine bu yıl içinde papaslarm

---

[819] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/4765

[820]Venedik Elçisi Kap eli o Avusturya muharebesinden üç buçuk ay sonra Budin'in Dük Loteringen tarafından muhasarası gününe tesadüf eden 15 temmuz 1684'de sadaret kaymakamına gelerek cumhuriyetin Osmanlı devletine harp îlân ettiğini bildirmiş ve onu müteakip saç ve sakalım kestirerek Ceneviz elçisi ile beraber bir Sakız kayığına binerek kaçmışlardı. Venedik ile ilk çarpışma Dalmaçyd'da başladı. Burada bulunan ve evvelce Osmanlıların tebeası olan Morlah'ın yardımîyle Venedikliler bazı kazançlar elde ettikleri gibi aynı zamanda Güney Mora'daki Manya ve Epir sahilinde Himara'hlar da metbûlan aleyhine ayaklandırmışlardı.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/476-477

teşvikiyle Mora, Yanya ve Yenişehir hıristiyanları isyan edip Venediklilerle birleşip faaliyete geçtiler; bunlar Preveze kalesini karadan ve denizden sararak Mora seraskeri Şahin Mustafa Paşa'nın yaptığı yardımın muvaffak olamaması üzerine Preveze düşmana teslim oldu. Azledilen Şahin Paşa'nın yerine Vezirlikle Edirne bostancıbaşısı Karayılan Ispanakçı İsmail Ağa tayin edildi (1684 sonları). ismail Paşa ile Şahin Mustafa Paşa'nın araları iyi olmadığından düşman karşısında bir fenalığa sebep olurlar diye 1096 saferinde (1685 ocak) İsmail Paşa Sakız adası muhafızlığına tayin olunup Sakız muhafızı vezir Halil Paşa da Mora seraskeri oldu.[821]

Bosna Ve Dalmaçya Durumu

Venedikliler taarruzlarını Bosna, mora ve adalar olmak üzere üç cepheden yapıyorlardı. Bu cümleden olarak 1096 H. 1685 M. iptidalarında1' tâosna «^lerbeğisi olan Fındık Mustafa Paşa tarafından getÖt ha-herde Bosna hududundaki Sign (Sin) kalesi üzerine gelen'i^irmi biri'kişilik \ enedik, Hırvat, Uskok vesaireden mürekkep düşman kuvvetleri Çetine nehri kenarında yedi bin kişilik Osmanlı kuvveti tarafından bozguna uğratılıp bir kısmının kati ve iki bin kişinin de esir edildiği bildirilmiştir. Bundan başka Venedikliler yirmi bin kişilik bir kuvvetle Adriyatik denizi sahilinde Osmanlılara ait olan Katar o kalesi üzerine gelerek karaya asker çıkarmışlarsa da îşhodra sancak beyi Süleyman Bey on bin kişilik bir kuvvetle iki koldan bunlara baskın yaparak sekiz binini kati etmiş, kurtulanlardan bir kısmı gemilerine ve bîr kısmı da dağlara kaçmışlardır (1096 H. / 1685 M.). Bu hizmetine mukabil Süleyman Bey beylerbeği rütbesiyle iki tuğlu paşalığa terfi ettirilmiştir. Yine bu zat; âsi Arnavutları devlete itaat ettirip, Nove, Ülkün, Bar (Anti-vari) taraflarını Venedik taarruzundan muhafaza eylemiş ve aynı zamanda îstavigrod kalesini zapteylemeğe muvaffak olmuştur. 1687 nisan (1098 cemaziyelâhır)'da Venedik kumandanı Kartaro, Karnaro^ Sin kalelerini zaptetti; buralarını istirdat için on iki bin kişilik bir kuvvetle Bosna valisi ile Hersek sancak beyi çahşmışlarsa da muvaffak olamamışlardır. Yine bu Venedik kumandanı 1098 zilhicce / 30 Eylül 1687'de Daîmaçya'ıiin şeddi Kastelnova'yı işgal

[821] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/477

eyledi.[822]

Moradaki Durum

1096 cemaziyelâhirmda (1685 mayıs) elli bin kadar Venedikli, Karadağlı, Hırvat ve âsi Hıristiyan Arnavutlarmdan mürekkep bir Venedik kuvveti kendi donanmalariyle beraber, Papa, Floransa, Malta, Ceneviz ve İspanya'dan aldıkları cem'an ikiyüz yirmi parça gemi ile Venedik amiralinin kumandasında olarak Ayamavra adasına geldiler: ilk plânları İnebahtı (Lepanto) körfezine girip Gördös boğazını elde etmekti; bunun için iptida körfezin sularını yoklamak istedilerse de Mora valisi Siyavüş Paşa tarafından Rumeli kasti-linden atılan toplarla menedildiler; o sırada Mora sahillerinde Palamut yüklemeğe gelmiş olan iki Fransız kalyonunun Venedikliler tarafından zapt edildiğini haber alan Balyabadra Fransisi konsolosu hemen Ayamavra adasına giderek kalyonları kurtardı ve avdetinde düşmanın Mora'ya taarruz edeceğim haber verdi. Venedik donanmasının ne tarafa saldıracağı bilinmiyordu; Venedik Amirali Morozini Manyamdan yani güneyden Mora'nm işgaline başlamak istedi; fakat Manyahların bir casusu gelip 1685 temmuzunda îsmail Paşa'nm onbin kişilik bir kuvvetle Manya'ya. baskın yapıp köylerini yakarak rehin makamında kadın ve çocuklarım alıp götürmüş olduğunu söylediğinden amiral plânını değiştirdi ve içeriden yardım gelinceye kadar Koron ve Mudon kale lerinin zaptına karar verdi; evvelâ Mudon önüne geldilerse de top ateşiyle karşılaşıp bir kaç gemi battıktan sonra Koron önüne de-mirlediler. Derhal karaya on bin kadar asker çıkaran düşman amiraji, Koron'u hem deniz ve hem karadan muhasara ederek dövmeğe başladılar (1096 recep iptidası / 7 ağustos 1685). Vaziyeti haber alan Mora seraskeri Halil Paşa dört bin kadar kuvvetle yardıma geldiyse de muharebede şehit düşüp yerine tayin edilen Siyavüş Paşa da kaleyi kurtarmak üzere Venedik kuvvetlerine yaptığı taarruzda o da şehit olmuştur; bunun üzerine Mora seraskerliği kaptan-ı derya olup o sırada donanma ile Ana-polVye gelmiş olan padişahın damadı musahip Mustafa Paşa'ya verilmiştir.
yeni Mora seraskeri Koron Önüne gelince Osmanlı kuvvet lerinin fena

[822] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/478

durumunu görüp hayrette kalarak Şahin Mustafa Paşa'ya "Bu nasıl muhasaradır?" diye sormuş, o da "Beş defadır yardım istedimse de dinletemedim" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Musahip Mustafa Paşa acıklı vaziyeti, kuvvetin azdan az olup düşmanın ise çok kuvvetli olduğunu ve mühimmat ihtiyacını bildirdi. Fakat yardım gelmeden evvel düşmamn bir baskını neticesinde üç ay muhasaradan sonra Koron kalesi düştü ve içindekiler tamamen öldürüldü.[823]

Mora'nın Elden Çıkması

Amiral Morozini bundan sonra Zarnata yakınında karaya çıkardığı kuvvetle Mora seraskeri Musahip Mustafa Paşa ile yaptığı muharebede galebe çaldığından Zarnata ve Kalamata kalelerini zapteyledi; bundan sonra Korfo adasına dönen Venedik donanması amirali gelecek sene de Mora seferini uygun görüp Navarin üzerine yürümeğe karar verdi. 1097 recep / 1682 haziranında Venedik donanması yetmiş kalyon, elli çektiri ve kırk firkate ile Eski Navarin (Zonchio) önüne gelmiş olduğundan kale müdafaa etmeden teslim olmuş ve sonra Sefer Paşa tarafından müdafaa edilen Yeni Navarin ise on yedi gün mukavemet edip sekiz on bin kişilik kuvvetle yardıma gelen îsmail Paşa'nın General Königsmark tarafından mağlûp edilmesi üzerine orası da teslim oldu; kalenin teslim olduğu gece iç kaledeki barut ateş aldığından Sefer Paşa bir kısım askerle beraber berhava oldu; bundan sonra Königsmark karadan Mudon üzerine yürüyüp on dört gün sonra 7 temmuz 1686'da (1097 şaban) orası da düştü.

Bu suretle Venedikliler Güney Mora'da mühim limanları elde etmeğe"foaşladılar; bu arada yirmi gün muhasaradan sonra Mora'nrn doğusunda mühim bir liman olan Anapoli kalesi, muhafızın ihaneti neticesi olarak düştü. Buranın kumandanı deniz ümerasından Rum Hasan Paşa olup kaleyi Venediklilere teslim ederek kendisi de eski dinine döndü (1097 ramazan / 1686 ağustos). Bu suretle 1686 sonlarına kadar Amiral Morozini ile General Königs-mark tarafından Zarnata, Kalamata, Koron, Mudon, Anapoli ve Arkadya kaleleri elden çıktı.

Mora'ya. ikinci defa Ispanakçı ismail Paşa tayin edildiyse de

[823] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/478-479

başarısızlığı sebebiyle tekrar azlolunarak 1098 iptidasında (1686 aralık) Divrikli Mehmed Paşa getirilmişti; halkı hemen tamamen Rum ve katolik olan Mora yarımadasında vaziyeti muhafaza edecek kuvvet olmamasından dolayı serasker değiştirmekle bir iş görülemiyordu.[824]

Orta Yunanistandaki Durum

Mora'da başlayan çözüntü oranın işgalinden sonra istanbuldakı durum devam etti[825]. Venedikliklerin Balyabarda'yı da işgal etmeleri üzerine serasker Divrikli Mehmed Paşa üç bin kadar mevcudiyle 29 ramazan 1098 de (1687 ağustos) Atina'ya geldi. Morozini, hizmetine mükâfat olarak 1687 senesinde şövalye rütbesiyle taltif edilmişti. Amiral evvelâ Mora'nın kuzeyindeki Patras'a. çıkarak burasını işgal ettikten sonra Mora'-nın kapısı olan Korent elde edildi; bunları müteakip Yunanistan işgaline başlandı; evvelâ înebahtı ve arkasından Mezestre (Mizistre) ile diğer bazı mevki ve kaleler teslim oldular. Serasker Melımed Paşa, Teb (îstefe)'ye çekilmişti; Atina, General Königsmark tarafından muhasara ediliyordu. Atina'yı kurtarmağa gelen serasker muvaffak olamadı; bu muhasara esnasında Venedik orud-sundan atılan bir gülle Panteon1daki barut mahzenine tesadüf ettiğinden buranın en güzel kısmı yıkıldı; nihayet 25 eylül 1687'de (1098 zilhicce) Atina Venediklilerin eline geçti. Bu vaziyet karşısında Osmanlı donanması Venedik ve yardımcılarına mukabele edememekle beraber mümkün mertebe yakın sahillerini muhafaza edebilmekte idi.[826]

1684 — 1687 SENELERİ ARASINDAKİ DURUM

Cephelerin Vaziyeti

Vezir-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'mn katli üzerine serdar-ı ekremliğe, onun yerini tutacak kudrette idarî ve askerî inzibatı temin

---

[824] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/479-480
[825] Venedikliler Mbra'yı işgal ettikten sonra burasını Romanya, Lakonya, Mezonya ve Ahaiya adlariyle dört sancağa ayırdılar; bunlardan Romanya'nın merkezi Anapoli, Lakonya'nın Malvazya, Mezonya'nm Navarin ve Ahaiya'nın da Patras idi
[826] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/480-481

edebilecek bir kumandan gelmedi; bunun için ordu nizamı yavaş yavaş bozulmağa başlamış, muharebenin uzaması ve aynı zamanda mağlûbiyetlerin devamı bunu arttırmıştı. Padişah genç olupjıenüz kırk dört ve kırk beş yaşlarında bulunuyrosa da ifrat derecede av merakı sebebiyle Edirne taraflarından ve îstranca ormanlarından ayrılmıyor, ordularının başında bulunmuyordu.

Üç cephedeki muharebenin bir elden idaresi için vezir-i âzamlar devlet merkezinde bulunup üç tarafa serdar göndermek suretiyle savaşları idare etmek istiyorlar; fakat mevkilerini muhafaza için kendilerine rakip saydıkları değerli vezirleri birer bahane ile azl ve kati etmeği de ihmal etmiyorlardı.
Avusturya cephesindeki mağlûbiyet birbirini takip ederken Venedikliler de bilhassa Mora'da mühim başarılar elde ediyorlardı; yalnız Lehistan cephesi Kırım Hanı Selim Giray'm, Leh cephesi kumandanına büyük mikyasta yardımı sayesinde iyice müdafaa olunabiliyor ve düşmanın, taarruzları kendisine ağır kayıplar verdirilerek tardolunuyordu.[827]

Anadolu Ahvali

Muharebeler sebebiyle eyaletlerden gelen kuvvetlaerin cephelerde kalmaları, şehir ve kasabaları tenhalaştırmış olduğundan yavaş yavaş vilâyetlerde başlayan asayişsizlik muharebenin devamından ötürü git-tikçe artmağa başlamıştı; asker kaçaklarının şakavetleri de Anadolu durumunu zorlaştırmıştı. Bundan dolayı hükümet düşmana karşı sevk edeceği kuvvetlerin bir kısmım bunların üzerine göndermeğe mecbur olmuştu.
Viyana bozgunluğundan sonra Anadolu'da Akkaş, Kara Mahmud, Yadigâr-oğlu ve Bölükbaşı Yeğen Osman adlarındaki elebaşılar, sekban ve levend kuvvetleriyle Sivas'tan Bolu'ya kadar olan yerlerde faaliyete geçerek köy ve kasabaları soymağa başlamışlardı; bu şakiler üzerine evvelâ Teftişçi Ali Paşa ve onu müteakip Ömer Paşa tayin edilmişlerse de bir iş görememişler ve bu hal eşkıyanın cüretini arttırmıştı. Bundan dolayı Canik mutasarrıfı olup sefere memur edilen Vezir Cafer Paşa'nın cepheye gitmesinden vazgeçilerek eşkıyayı

[827] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/482

tenkile memur edÜdi (1097 H. / 1686 M.). Cafer Paşa, eşkıya üzerine gitmeğe hazırlandığı sırac . kendisine ağır bir hatt-ı hümayun geldi; padişah bunda :

— "Memur olduğun türedi eşkıyası üzerine neye varmayıp avrat gibi gezip durursun. Ya varup haklarından gel, veya başını (sen kendi başını) rikâb-ı hümâyunuma gönder" demişti[828]. Bun üzerine Cafer Paşa yerini öğrenmiş olduğu Yadigâr -oğlu'n Şebinkarahisar civarındaki Koyluhisar'da bastırıp kendisiyle beraber yirmi sekiz arkadaşının başını keserek îstanbuVa gönd misti; daha sonra Bitlis hanı da Akkaş adındaki eşkıya reisi yakalayıp başını keserek hükümete göndermişti[829]. Cafer Paşa bundan sonra Yadigâroğlu adamlarını takip ederek yakaladığını ya öldürdü veya ÎstanbuVa gönderdi Eşkıyanın şiddetle takip edildiğini gören Bölükbaşı Yeğe_ Osman[830] eşkıyalıkta tutunamıyacağını görünce hükümet kuvvet lerine delahet ederek Anadolu'dan asker şevkine memur Teftişçi Halil Paşa bölükbaşı oldu ve sonra 1098 H. /1687 M. de iki tuğ ile Afyonkarahisar mutasarrıflığı verilip beşyüz adam ile sefere gelmesi emrolundu; Yeğen Osman Paşa bir müddet sonra dört bin kişi ile Rumeli tarafına geçirildi ve arzusu üzerine sancağına ilâveten kendisine serçeşme^lık[831] de verildi; bu suretle büyük bir tehlike teşkil eden Yeğen Osman Paşa'nın Rumeli'ye geçirilmesiyle Anadolu bunun ve maiyetindeki sekban ve levendlerin fenalıklarından kurtulmuştu[832].

Pâdişâhın Vaziyeti

Bütün devlet idaresini Köprülülere bırakarak vaziyeti yirmi beş seneden fazla bir zaman Viyana bozgunluğuna kadar vaktini rahat

---

[828] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 241.

[829] Bu Akkaş'ın başı gelip, görmesi için pâdişâha gönderildiği zaman müverrih Fındıkhh Mehmed Efendi hükümdarın yanında bulunmakta imiş. Müverrih, bunun sağ kaşı beyaz, uzun saçlı bir şahıs olduğunu yazmaktadır (c 2, s. 243).

[830] Yeğen Osman 1096 H. / 1685 M. de Ungurus yani Macaristan serdarı olan Melek ibrahim Paşa'nın bölükbaşısı idi. Seferden firar ile Anadolu yakasına geçip Yadigâr-oğlu ile beraber şekavet yapıyordu.

[831] Serçesine; sekban ve levendlerin en büyük zabiti olup tımarlı sipahilerin alaybeğileri ve hattâ sancakbeyi derecesinde idi. Serçeşmenin maiyyetinde tü-fekçibaşı ve ondan aşağıda gönüllü zabiti vardı.

[832] Anadolu'nun kurtulduğu bu levend ve sekban zorbaları bu vak*ada ordunun içine sokularak inhilâle sebep olmuş ve bu yüzden memleket, harp mühimmatı ve saire itibariyle hudutsuz zarar görmüştür.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/482-484

geçirerek avcılıkla meşgul olan IV. Sultan Mehmed, Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra o ayarda bir hükümet başkanı bulamadığından dolayı sıkışık bir durumda kaldı. Fakat bu felâket senelerinde olsun itiyadı olan avcılığı bırakarak idareyi bizzat ele abp ordularının başında bulunmamakta ısrar etti.

Padişahın bu hali dedikoduyu ve halkın kendisinden yüz çevirnaesini mucip oluyordu. Her tarafta alenî olarak şikâyetler başlamıştı. Halk, asker ve ulema tarafından :

— "Memleket elden gitti, avdan nice bir feragat etmez ve halktan utanmazsa Allah'tan da mı korkmaz? Bu daha ne kadar sürecek? Kırk yıldır avlandı, reayaya zulmetmeden gayri ne' fayda gördü ? Bu çekilen şeyler hep şikâr fezahati değil mi ?" gibi sözlerle Sultan Mehmed muaheze ediliyor ve bu tarzdaki sözler her yerde korkmadan söyleniliyordu.

Bir gün Avcı Sultan Mehmed, Hacı Evhad tekkesi şeyhi Hacı Hüseyin Efendi'yi avlanmak üzere Davudpaşa^da bulunduğu sırada va'z için Davutpaşa camime davet ettiyse de Hüseyin Efendi:

— "Vaz isteyen İstanbul'a gelip diğerleri gibi camide meclisimizde hazır olurlar; buraya gelsünler, benim söyleyeceğim, avdan vazgeç, gelip tahtında otur, ibadet ve taata meşgul ol; vilâyetler harap oldu, ibadullahı gör gözet demekten ibarettir" sözleriyle padişahın gönderdiği adamı geri çevirdi; pâdişâh bu sözlere kırıldı. Bunun üzerine hem Bayramiyye tarikatı şeyhlerinden ve hem salâtîn camileri kürsü şeyhlerinden Himmet-zâde Abdullah Efendi'vi davet etti; Himmet-zâde daveti reddetmiyerek Davud-paşa'yo. gitti; camide pek acı sözlerle halkı hüngür hüngür ağlatacak bir va'zda bulundu ezcümle :

— "Ummet-i Muhammed, devlet sahipsiz kaldı, şehir ve kaleler düşman eline düşüp cami ve mescitler kilise oldu, fiilinizi değiştirin, günahınıza tevbe edin; şimdiden sonra bize lâzım olan gözümüz yaşından çimen bitinceye kadar başımızı yerden kaldırmamaktır" dedikten sonra pâdişâha tariz ile :

— "Nedir bu inip binme, bu hay huy ve nefs-i emmarenize uymalar? Nice bir gaflet uykusunda yatursunuz? Gerçi pâdişahl ava gide gelmiştir, ancak şimdi zamanı değil; her zamanın bir icabı var" dedi; fakat bu sözler padişahın kulağına girmediği gibi şeyh efendi vaiz

ederken o binip ava gitti ve ava gittiği yerlerin camilerinde va'z edilmesini menetti. Padişahın bu kayıtsızlığı herkesi müteessir ettiğinden ulema şeyhülislâma gidip :

— "Pâdişâh hazretleri niçin cumaya ve duaya gelmez ? Ye-dekçilikten bozma bir serhoş sefihi[833] kaymakam edip devleti sipariş etmiş; kendü havây-ı nefsine tâbi avında ve kuşunda; vilâyet harap olduğuna bakmayıp umur-ı müslimîni görmez oldu ve işte din ve devlet bu hallere girdi; eğer pâdişâh ise şikârdan el çekip tahtında otursun ve ibadullahın hizmetini görsün; şikâra gittiğine ve duaya gelmediğine rızamız yoktur" diye şikâyet ettiler.

Keyfiyet Şeyhülislâm Ali Efendi tarafından sadaret kaymakamı vasıtasiyle arzedildiği sırada, bu işte bazı ocak ağalarının da eli olduğu söylendiğinden Sultan Mehmed korkarak pazar günü ava gitmeyip pazartesi Valide camiine (şimdiki Yeni cami) gelerek muzafferiyet duasına icabet etti.

Bu sırada Rumelinin en mühim hudut kalesi olup bir buçul asırdan beri eyalet merkezi olan Budin'in düşmesi haberi gelince halk birbirine girdi; pâdişâh vaziyetin görüşülmesi için şeyhülislâmı davet ettise de Ali Efendi:

— "Bizim gelmemize ulemanın müsaadesi yoktur; emirler ne ise bildirsinler" diye haber gönderdi. Bu hal Sultan Menin e d'in bütün memlekette nüfuz ve itibarının ne kadar kırık v€ halkın kendisine ne derece küskün olduğunu gösteriyordu.

Pâdişâhın davetine icabet etmiyen şeyhülislâm azlolunarak yerine Rumeli kazaskeri Ankaralı Mehmed Efendi getirildi. Yeni şeyhülislâm umumî efkârın pâdişâha karşı hoşnutsuzluğunu bildiğinden Sultan Mehmed'e :

— "Pâdişâhım lütfedip bir kaç gün şikârdan el çekip ya Yenisaray'a veyahut yalıların birini teşrif buyurup şu dedikodu basılsın, yine zevkinizde olun; şikârdan el çekmeyip burada oldukça halkın söylentisi eksik olmaz, hususiyle hudut işleri böyle olduğundan halkın kalbi kırıktır, bir yaramaz meydana çıkacak olursa ona uymağa (yâni isyana) fırsat bekliyorlar, sonra defi müşkül olur, dilediklerini

[833] Bu tarihte sadaret kaymakamı, Vezir-i âzam Sarı Süleyman Paşa' mn yetiştirmesi Hersek sancağının Aydonat kazasında doğma Recep Paşa idi. Efendisi Süleyman Paşa bu tarihlerde cephede bulunuyordu. Zâlim, ayyaş bir adam idi.

yaparlar" diye nasihat yollu pâdişâhın hal'edilmesi ihtimalini söyliyerek sözleriyle hükümdara tesir yaptı. Bu doğru sözleri dinleyen Avcı Mehmed:

— "Şikârdan vazgeçtim, inşallah bir kaç güne kadar Tersaneye geçerim" diye cevap verdi; filhakika 1098 zilkadesinin onikinci günü (19 eylül 1637) D avutpaşa" dan tersane bahçesindeki köşke nakletti; bir ay kadar ava gitmemek için sabredebildi; geceleri uyku uyumaz oldu; bu halini devlet ricaline bildirdi; haline acınarak Davutpaşa* dan öte geçmemek şartiyle ava çıkmasına müsaade edildi.[834]

Bu Senelerdeki Malî Durum

Savaşın üç cephede devamı dış hazinede (Maliye hazinesinde) para bırakmadığı gibi iç hazinede (Enderun hazinesi) de para kalmamıştı; bundan dolayı kapıkulu ocaklarının maaşı muntazam verilmediğinden dört kist yani bir senelik maaşları birikmişti, bunun için 1098 H. / 1637 M. senesinde imdad-ı seferiyye nâmiyle yardım olarak Osmanlı memleketleri dahilindeki şehir ve kasabaların zengin ve tüccarlarından ve devlet memuriyetinde bulunanlardan para tedarikine karar verilerek her tarafa fermanlar gönderildi.

Bu hesaba göre İstanbul'dan bin beşyüz, Bursa'dan ikiyüz, Mısır'dan üçyüz elli, Bağdad ve Basra'dan yüzellişer kese alınacaktı; vali olan vezir ve beylcrbeğiler de haslarına göre birer miktar para vereceklerdi; bundan başka sultanların paşmaklık haslarının yarısı da hazineye alınacaktı.

Bu para yardımı ihtiyacından dolayı IV. Mehmed sadaret kaymakamına îıatt-ı hümâyun gönderip şeyhülislâmdan başlayarak aşağı payede olan müderrislere kadar ulema sınıfından imdadiyye ismiyle iane istenmesini emretti; fakat almasını bilip vermesini istemiyen bu sınıf derhal gürültüye başladılar ve Rumeli kazaskeri Deli Hâmid Efendi'yi önlerine katarak sadaret kaymakamının yanına gittiler; paşa bunlara :

— "Padişahımız her birünüzün vus'at-i haline göre yardım lep eder, ne dersiniz?" deyince sözbaşılan olan Hâmid Efendi:

— "Kırk yıldır padişahlık edip havây-ı nefsine uyup beyt-ül-mal-i

[834] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/484-486

müslimîni manasız olarak kasırlara, âJî binalara sarfedeceğine bugünleri fikredip imsak etmek gerek idi, biz bir alay fıkarayız; arpalık olarak verdikleri kaza ölmiyecek kadar bile ihtiyacımıza yetişmez, nerede bulup verelim? IstanbuPda bu kadar hizmet ehli faizciler var, onlardan alın; bu âne değin ulemaya bu teklif olmamıştır. Artık kitaplarımızı ateşe yakmak iktiza eyledi" gibi sözlerle işlerine gelmeyen harp ianesini kabul edemiyeceklerini söyledi.[835]

Bu sözlerinden ötürü Hâmid Efendi Kıbrıs^ a. sürgün edildi ise de ulemadan yardım istenmesi hakkındaki hatt-ı hümâyun geri alındı; fakat ihtiyaca mebni şehirdeki zenginlerin mâlî vüs'at-lerine göre verdikleri paradan epi bir yekûn hasıl oldu. Sultanların hasları da tamamen hazineye alındı; padişah kendi kızı Hatice Sultan'a ayda bin kuruş tahsis edip diğer sultanlara da saray kilerinden tayın bağladı; bu arada pâdişâhın zevcesi Haseki Sultan da kendi haslarından bir miktarını hazineye terk etti.

Bir sene sonra II. Süleyman'ın cülusunu müteakip askerin beş kist maaşını kapatmak ve cülus bahşişi verilmek için dış ve iç hazinelerde para yoktu; bundan dolayı iç hazine ile saray kilerinde ne kadar altın, gümüş eşya, kılıç, gaddare varsa alınarak eritilip sekiz yüz okka gümüş ve yüz elli okka altından darphanede para kestirildi; fakat bu miktar yetmediğinden has ahır hazinesinden (raht hazinesinden) bir o kadar daha altın ve gümüş eşya çıkartılarak para darp olundu; lâkin bu da kâfi gelmedi; ilkbaharda sefer için külliyetli paraya lüzum olmasına mebni zenginlerden evvelâ yumuşaklıkla ve vermek istemeyenlerden de zorla para alındı [836] Yine cülus bahşişine yardım olmak üzere Basra eyaleti vezirlikle hazine kethüdası Ahmed Ağa'ya verilip kendisinden tûğ-ı hümâyun caizesi olarak kırk beş kese akçe alınmıştı[837]. Malî durum o kadar fena idi ki Yeğen Osman Paş a ile Ru-melVye geçmek üzere İstanbul'a, gelmiş olan Samca ve sekbanlar, peşin altışar aylık ulufe ve yüzer kuruş bahşiş verilirse sefere gideriz dedikleri için ne ise topluca beherine sekizer kuruş verilmek üzere uyuşulup padişah da bunu kabul etmiş ise de mecmuu üç-yüzyirmi bin kuruş tuttuğundan

---

[835] Sadaret kaymakamı huzurunda fakirliğinden bahseden Hâmid Efendi sürgün edildikten bir müddet sonra vefat ettiğinden evinde üçyüz seksen kese kuruş bulunup elli keseyi oğullarına terk edilerek üst tarafı hazineye alındı {Zübdeuül-vekayi, vrk. 116 ve Silâhdar tarihi, c. 2, s. 272).

[836] Silâhdar, bu imdadiyye vergisini "Belây-ı saîyâne der ecnâs-ı muhtelife" başlığı altında kaydediyor (c. 2, s. 306).

[837] Zübdet-ül-vekayi, vrk. 137 b.

hazinede bu para bulunmadığı için Bedestende mevcut yetim malinden cebren üçyüz kese altın alınarak vasilere birer miktar rehin verilip bundan başka cami ve mescit paralarıyle üst tarafı ikmal olunarak tekmil edilmişti. Dalıa sonra Rumeli'deki bir kısım yerler ile Mora ve bazı mahallerin istilâya uğraması sebebiyle nıukataat, nezl, cizye ve avarız vergilerinin tahsilleri mümkün olmadığından başka Anadolu'daki âsayişsizlik ve darlık sebebiyle bir çok köy halkı dağılıp bu hal de vergilerin tahsilini azalttığından bütçe muvazenesi alt üst olmuştu. Nihayet parasızlığa bir çare olarak her bir okka halis bakırdan sekiz yüz mangır kesilip iki mangırın bir akçeye geçmesi kararlaştırıldı ve IslanbuPda Tavşantaşı'nda. yaptırılan darphânede bu suretle hayli mangır kesildi (1099 şevval / 1688 ağustos). Bu suretle mangır para itibar görüp sürülürken bu rağbetten daha fazla istifade edilmek zihniyeti ile bir kaç ay sonra mangırın bir akçeye alınıp verilmesi hakkında ferman çıkar çıkmaz mangır derhal itibardan düştü[838] ve daha sonraları ise rayicini tamamen kaybedip onunu bir akçeye alıp veren olmadı ve nihayet 1103 iptidalarında kaldırıldı[839].

SALTANAT TEBEDDÜLÜ VE İSTANBUL AHVALİ

Ocaklıların İsyanı

Siyavüş Paşa'mn Sadareti

Avusturya cephesi kısmının, sonunda gösterildiği üzere kapıkulu ocakları yaradın de isyan etmiş ve vezir-i âzam sancağ-ı şerifi alıp defterdar ve yeniçeri ağası paşalarla birlikte bir Tuna şaykasiyle ve nehir yoluyla kaçmıştı; bunun üzerine asker orduda bulunan Köprülü damadı Siyavüş Paşa'yı vezir-i âzam yaparak düşman karşısında cepheyi bırakıp aralarındaki karar mucibince Sultan Meh-med'i hal'

---

[838] Zübdet-ül-vekayi, vrk. 151 ve 155 b.

[839] Bakır sikkenin gördüğü rağbetten daha ziyade istifade eylemek, toptan bir akçeye alınup verilmesi bakırın itibarına halel getirerek itibardan düşmüş, herkes altın ve gümüş parasını saklayarak bakırın kıymeti kalmamış, es'ar yükselip ,_,.hire gelmemeğe başlamıştı. Bunun üzerine bakırın kaldırılması arz olu-M-ırak yaldız altını dörtyüz akçeye ve Şerifi ve Macar altınları üçyüz altmış ak-'eye ve guruş yüz altmış akçeye ve para dörder akçeye olmak üzere karar veril-,vr bahir para kesilmesi 36 safer 1103'den itibaren kaldırılmıştır. Bu hususa dair i-lhıı suwti (tskiidarî Vakayinamesinde vardır (Topkapı sarayı kütüphanesi

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/486-488

etmek üzere İstanbul'a, hareket etmişlerdi. Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Süleyman Paşa den kaçarak Belgrad'a. gelince yeniçeri ağası Bekrî Mustafa Paşa'yı orada bırakıp kendisi defterdar Mustafa Paşa ile beraber 1098 zilkadesinin sekizinde (15 eylül 1686) İstanbul civarına gelip gizlice sadaret kaymakamı Recep Paşa ile görüşüp ona sancağ-ı şerif ile sadaret mührünü teslim ile vaki hali bildirmiş ve alevlenmiş ateştir, Önünde olanı yakıp geliyor diyerek Kuruçeşme'ye yakın olan yalısında gizlenmişti. IV. Mehmed, Süleyman Paşa'mn geldiğini duydu; getirdiği mühr-i hümâyunu bir çevirme hareketiyle Recep Paşa kendisi abp vezir-i âzam olmak istedi; bunun için iptida Siyavüş Paşa'ya serdarlık menşuriyle hıl'at ve kılıç gönderip Belgrad'dan. ileri gelmemelerini emretti[840].

Hatt-ı hümâyunu havi ferman ile murassa kılıç ve kürkü almiş olan Siyavüş Paşa hatt-i hümâyunu umum muvacehesinde okutup îstanbuVdan gönderilen sancağ-ı şerifi de almış ise de ocaklar halkı :

— "Bu hatt-ı hümâyunu gönderen adamın mutlak padişahlığım istemeziz; bunda kışlamayıp şer' ile davamızı görmeğe İstanbul'a varmayınca bir mahalde dizginimizi çekmeziz" diyerek Belgrad'du kalmıyacaklarını söylediler (16 zilkade / 22 eylül); bunun üzerine Siyavüş Paşa bazı kalelere asker koyup kumandan tayin ettikten sonra Anadolu beylerbeğisi Hazinedar Hasan Paşa'yı Esek'ten, Belgrad'a getirip vezirlik ile serdar tayin eyliyerek yanına bir miktar kapıkulu askeri bırakıp Niş'e geldiği sırada pâdişâhın kendisine göndermiş olduğu sadaret mühriyle hatt^ı hümâyunu aldı. Burada bulunduğu sırada yeniçerilerin ısrariyle azlolunan yeniçeri ağası Betrî Mustafa Paşa'yı Boğaz-hisar (Çanakkale) muhafızlığına gönderip yerine kul kethüdası Cadı Yusuf Ağa'yı yeniçeri ağası tayin eyledi ve tstanbuVa doğm hareket etti.[841]

IV. Mehmedın Hal'i İçin Askerin Ve Ulemanın İttifakları

---

[840] Sadaret Kaymakamı Recep Paşa, Ocaklıların isyanı ve istanbul'a gelmek istemelerinin pâdişâhın kardeşi Şehzade Süleyman'ı hükümdar yapmak olduğunu anlayarak onlardan evvel davranıp Sultan Mehmed'in oğlu Mustafa'yı pâdişâh yapmalarını Şeyhülislâm Ankaralı Mehmed Efendi'ye teklif eylemiş ise de kabul ettirememiş ve sonra sekbanbaşı ya da aynı teklifi yapmış, fakat o da muvafakat etmediği gibi meseleyi pâdişâha bildirmiş ve bunun üzerine IV. Mehmed, Recep Paşa'mn yakalanıp kapı arasına hapsini emreylemiştir (Zübdet-ül-vekayU vrk. 125 b).

[841] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/489-490

Siyavüş Paşa daha Varadin'de bulunurken kul IV. Mehmcd'in için askerin ağalan (ocak ağalan) lisanından şeyhülislâm re ulemanın Ankaravî Mehmed Efendi'ye gizlice mektup ittifakları gönderip: — "Din ve iman ve ırz ve namus gidip düşmanlar arasında bednam olduk; madem bu pâdişâh tahtındadır, askerde gönül birliği olmayıp bir iş vücut bulmaz; umumun ihtiyariyle cümlenin önüne düşüp şer ile davamız görmeğe tstanbuVa. azimetten murad ancak pâdişâhın hal'ine ve ortanca biraderi Şehzade Süleyman Han'ın cülusuna müttefikan karar verildiğini" bildirmişti.
Bunun üzerine şeyhülislâm, gizlice ulemayı davet edip gelen kâğıdı gösterip mütalealarım sordu; onlar da:
—"Bu padişahtan biz de emin değiliz; ulemayı ayak altına alıp bir alay liyakatsiz adamları ileri çekti; havasına düştü, nasihat kabul etmez oldu: bunun hal'i bizim de muradımızdır; fakat gelmekte olan orâzil istanbul'a, gelince edepsizce hareket etmeyeceklerine söz nrlerse biz de onlara yardım ederiz" diye cevap verdiler; ordu cevapta ulemanın teklifi kabul olunarak iki taraf anlaştı. Sivavuş Paşü'nm yalnız unvanı vezir-i âzam olup kendisinin asker üzerinde hiç bir hüküm ve nüfuzu yoktu; söz' ayağa düşmüştü. Niş'te bulunduğu sırada defterdar Seyyid Mustafa Paşa ile birinci ve ikinci tezkirecileri ve defter emini Hüseyin Efendi'yi vezir-i âzamin kendi çadırına hücum ile öldürmüşlerdi; işte vezir-i âzam bu söz anlamaz güruh ile İstanbul*a. geliyordu.[842]

Sarı Süleyman Pasa'nın Îdamı Ve Padişahın Fena Durumu

Sabık Vezir-i âzam Boşnak Süleyman Paşa istanbul'a gelip saklanmıştı; bir müddet sonra ve pâdişâhın pâdişâh bostancıbaşıyı gönderip Süleyman Pa-fena durumu şa ile sadaret kaymakamı Recep Pasa'nın ikisinin birden kapı arasında hapsedilmelerini emretmişti; fakat Recep Paşa tevkife gelen bostancıb aşıyı aldatıp[843] paşa

[842] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/490-491
[843] 'Zilkadenin otuzuncu salı günü (7 ekim 1687) Padişah hazretleri Bos-tancıbaşı Midillili Mustafa Ağa'yı Tersane bahçesine getirtip Sadr-ı esbak Süleyman Paşa, Kaymakam Recep Paşa yanındadır ikisini de kaldın kapı arasına hapsetmeğe hatt-ı şerif verdi ve Recep Paşa'yı Beylik Sarayd (Paşakapısı - Bâb-ı âlî) bulup "Senin ile Süleyman Paşa hakkında ferma: var kapı arasına buyurun, dedi ve Süleyman Paşa "bunda yok emir hünkârımın" diyerek binek taşına inmişken "Siz bunda biraz tevakkuf edin içeride baz muktazî hatt-ı şerifler var; bir miktar akçe ile yanıma alayım" dedi; bostancıbaş gaflet edip bu tezvir

kapısının (Bâbıâlînm) arka kapısından kaçmış ise de Süleyman Paşa yalısından alınıp kapı arasına hapsolunarak hemen boğulduktan sonra başı, İstanbul'a gelmekte olan askere gönderildi; padişah bu vesile ile yolladığı hatt-ı hümâyununda :

"Bu hatt-ı şerifim her ne mahalde vasıl olursa anda kışlayıp matlubunuz üzere beş kist ulufe ve gönderdiğiniz defter mucibince elde edilenler ölü ve diri size yollanır, hattâ ciğer köşem Mustafa'yı da isterseniz müsaade olunur" diyerek Edirne'den ileri gelmemelerini emretti ve Yeğen Osman Paşa'ya da ayrıca bir hatt-ı hümâyun yollayıp bu husustaki müzaheretini isteyerek kendisine bin altın göndermekle beraber kızı Hatice Sultan'ı vereceğini de vaid eyledi[844].

Siyavüş Paşa'ya gelen hatt-ı hümâyun ocak ağaları ve zorba elebaşıları huziuryle okundu; zorbalar :

— "Evvelâ kullarım diyen kimdür? Şimdi zahirde bizim pâdişâhımız yoktur, millet kaydında olmayıp memleketi bu hale koyup gece gündüz köpeklerle (av köpekleriyle) sohbet edip dağda gezen adam nasıl padişah olur ? Bundan sonra sözü nafiz ve hükmü câri değildir; İstanbul'a, varıldıkta pâdişâhımız bellüdür, İstanbul*a. şer ile dava görmeğe gideriz, Edirne'de dahî kışlamak ihtimalimiz yoktur[845]" diyerek vezir-i âzamin yanından ayrıldılar.[846]

Fazıl Mustafa Paşanın Kaymakamlığı

Sadaret kaymakamı firarî Recep Paşa'nın yerine Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu Boğaz kamhği muhafızı Fazıl Mustafa Paşa tayin edilerek acele İstanbul*a çağrıldığı gibi boğaz muhafızlığına da Bekrî Mustafa Paşa gönderilmişti; Fazıl Mustafa Paşa, vezir-i âzamin kayın biraderi olduğu için pâdişâh vaziyetini kurtarır ümidiyle kendisini acele davet etmişti; Silivri'den sandalla İstanbul'a, gelen sadaret kaymakamım pâdişâh alay köşkünde kabul etti ve kendisine :

— "Sana ettiğim cevirlere göre memur olduğun hizmette kusur etmedin, berhudar ol; baban ve kardeşin sadaretinde rahat

ile elinden kurtuldu ve hareminde tebdil-i câme edip gizi kapıdan çıkıp firar eyledi ve Topkapısı'ndan çıkıp saklandı (Silâhdar tarihi c. 2, s. 283).

[844] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 284.

[845] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 285.

[846] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/491-492

olmuştum; sen dahî şu alevlenmiş ateşin itfasına çare görmek gereksin, duam seninle beraberdir" yollu mütalea ile ondan bir yardım bekliyordu[847]. Halbuki bu sel önüne geleni yıkacak ve hızını alıncaya kadar durmayacak bir âfet idi; askeri idare edenlerin padişah hakkındaki gayzları işin vehametini gösteriyordu. Bundan başka Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra Köprülü ailesi ve onlara mensup olanlar istiskal görmüşlerdi; padişah bile sözleriyle Fazıl Mustafa Paşa'ya yaptığı eziyetleri itiraf ediyordu; o da hükümdara düşmandı[848]. Bu sırada Çatal' ca'da yakalanan sabık Kaymakam Recep Paşa kapı arasına hapsedilip daha sonra Siyavüş Paşa'nın İstanbul'a. gelmesinden bir kaç gün sonra boğuldu.[849]

IV. Mehmed'in Avcılığa Tövbe Etmesi

Sultan Mehmed askerin fikrini ve kendisinin nalc edileceğini haber almamıştı; hattâ vezır-ı tövbe etmesi azama mühr-i hümâyunu götürmüş olan Silâhtar Morali Hasan Ağa[850]avdet ettikten sonra ocakların ne için geldiklerini sormuş ve o da bildiği halde kendisini padişahlıkta istemediklerini söylememişti[851]. IV. Mehmed, ava fazla iptilâsmdan dolayı yeniçerilerin kendisine küskün olduklarım tahmin eyliyordu; bunun için ileri gelen söz sahibi ocak ağalarına altınlar gönderip bu isyan hareketini hafifçe geçirmek istiyordu.

Padişah artık büsbütün Yenisaray'a (Topkapı sarayına) nakledip avcılıktan tamamen el çekerek tevbe etmiş, av tazılarım elden çıkarmış, tayinatlarmı kesmiş ve yattıkları yerleri yıktır-mıştı. Kendi şahsı için yüz at alıkoyan padişah, mütebaki iç oğlanı atlarından ve hizmetkâr bineklerinden bin kadar atı ucuz fiyatla at pazarında sattırdığı gibi beş yüzünü de atsız olan Kapıkulu süvarisine verdi; sarayın iç ve dış masraflarını azaltarak harem-i hümâyundan beşyüz

---

847 Siiâhdar tarihi, c. 2, s. 284.

848 "Şehzade Süleyman'ın, ordunun îstanbuVa girmesinden evvel cülus ettirilmesi tekarrür etti; şeyhülislâm hasta olmakla cülus işi sadaret kayma-knmı Küprüliizâde Fazıl Mustafa Paşa'ya kaldı; ol dahi bazı ehl-i garaz v.,üpra Hân n;fetıgiylc gah hasların ve gâh tuğların alıp berzahlara atılmakla p.t lifjıhlaıı ıııfte türlü cevr görüp incinmiş idi; fırsatı ganimet bilip ittifakta ve«d i I Mu" (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 286).

849 Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/492

850 Bu Morali Hasan Ağa 1115 H. / 1703 M. de vezir-i âzam olan Enişte Hasan Paşa'dır.

851 Silâhdar tarihi, c. 2, s. 284.

kadar cariyeyi dışarı çıkarttırdı[852]. Pâdişâh bu hareketleriyle Kapıkulu ocaklarının kendisine karşı olan gayızlarıru önlemek istiyordu. Fakat iş işten geçmişti.[853]

IV. Mehmcd'in Ümidsiz Durumu

Siyavüş Paşa, Pâdişah'm gönderdiği son hatt-ı hümâyuna uyarak Edirne'de kışlamak ister gibi göründü; fakat el altından da îstanbuVa harekette ısrar etmeleri için ocaklı zorba başlarını ve bu arada Ebüsseyf oğlu Ahmed, Küçük Mehmed, Deli Pîrî, Tekeli Ağa gibi sipah ve silâhdar bölükleri kethüda yerlerini ve yeniçerilerden Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Hacı Ali Ağa'yı tahrik eyliyerek ÎstanbuVa gitme kararı aldı ve pâdişâha da:
-"İradeleri üzere Edirne'de kışlamağa ittifak olunmuşken kul taifesi otağımı basıp bunda kışlamazız ve ulufelerimizi İstanbul'da alıp şer' ile davamızı anda görürüz ve illâ otağını başına yıkarız" diye cebren tuğları kaldırdılar ve Yeğen Paşa kulunuz her ne kadar men'e çalıştı ise de çare edemeyip kıtale şurû olunmakla ol tarafa azimet ile fitne defedildi diye bir arîze takdim etti. Filhakika Yeğen Osman Paşa pâdişâhtan aldığı altınlar mukabilinde İstanbul'a, gidilmesini önlemek istemişse de muvaffak olamamış ve ocaklılarla aralarında kanlı bir hâdise çıkması güçlükle önlenmişti; bundan başka ocak ağaları, ordunun Silivri'ye vardığı sırada Pâdişâhın kardeşi Şehzade Süleyman'ın cülusunu kararlaştırdılar.[854]

IV. Mehmed Oğlu Mustafa'nın Cülusunu İstiyor

Vezir-i âzam Siyavüş Paşa, ordunun Edirne'de oğlu Mustafa'- kalmayıp İstanbul'a gelmek üzere yola çıktığı mn cülusunu hakkındaki arızayı sadaret kaymakamı veriyor alıp okuyunca "Netice malûm oldu" diyerek 29 zilhiccede (6 kasım 1689) fetva emini ile, vezir-i azama aşağıdaki ağır ve ümidsiz hatt-ı hümâyunu gönderdi[855]:
Sen ki vezir-i âzam Siyavüş Paşasın, Cümle ocak ağaları ve ihtiyar

---
[852] Silâhdar tarihû c. 2, s. 287.
[853] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/493
[854] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/493-494
[855] SÎlâhdar tarihî, c. 2, s. 291.

kullarıma selâm ve dua ederim; üç defadır hatt-ı şerif gönderdim, Belgrad ile Edirne arasını kışla tayin ettim; muradınız her ne yüzden ise gerek ulufe ve gerek gönderdiğiniz defterde mastûr-ül-esâmi olan devlet hainlerini tutup irsalini va'd eyledim; asla mültefit olmayıp hatt-ı şerifime itaat ve inkıyat etmediğinizden fikriniz belli oldu; muradınız beni tahttan indirmek ise oğlum Mustafa size Allah emaneti olsun, yerime geçirip beni kendi halime koyasız ve Küçük Ahmed (Üçüncü Ahmed) dahî size Allah emaneti eyledim; hak celle ve ala hazretlerinin bir ismi de kahhardır; dilerim Allahtan ki cümleniz kahr olasız.

Bu hatt-ı hümâyun Silivri'de vezir-i azama verildi; oc ağalan ve işi idare eden zorbaların huzûriyle okundu; ehemmiyet vermediler ve bizimle gidersiniz diye hatt-ı hümâyunu götüren fetva eminini alıkoydular.[856]

İkinci Süleyman'ın Cülusu Ve İstanbul Ahvâli

1099 muharreminin iptidasında (7 kasım 1687) vezir-i âzam Silivri'de ocak ağalariyle görüşerek ertesi günü IV. Mehmed'in haPiyle kardeşi İkinci Süleyman'ın cülusuna karar verip umum ağzından yazılan mahzarı sadaret kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa'ya yolladılar.O da şeyhülislâm ile kazaskerleri, devlet eıkânı ve ulemayı davet edip görüşerek ittifak ettiler. Ertesi günü pek erken saatte Fazıl Mustafa Paşa ile Nişancı İsmail Paşa, Şeyhülislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi[857] ve kazaskerler ile sair bazı ulema, sekbanbaşı ve yeniçerilerin îstan-buVda bulunan korucuları ve tekaüdleıi Ayasofyd'da. toplanıp içlerinden haseki Mustafa Ağa'yı kapı ağası Hacı İbrahim Ağa'ya yollayıp Şehzade Süleyman'ın cülusu için olan ittifakı bildirdiler. Bunun üzerine kapı ağası, sarayın Enderun efradını :

— "Feth-i şerîf okunacak, kimse dışarı çıkmasın" diye odalarına doldurup ortalığı tenh al aştır diktan sonra hazine kethüdasını davet ederek:

— "Ayak divanı var, tahtı hazırla" dedikten sonra Dar-üs-saâde ağası

[856] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/494-495

[857] Şeyhülislâm Ankaralı Mehmed Efendi 1098 zilkadesinin yirmi altısında yani hal'den otuz heş, otuz altı gün evvel vefat edip yerine Debbağ-zâde Mehmed Efendi şeyhülislâm olmuştu.

ile Silâhdar Morali Hasan Ağa'yı davet edip vaziyeti anlatarak Sultan İbrahim'in ikinci şehzadesi olan Sü1eyman'ı kafesten (oturmağa mecbur ol duğu yerden) alarak getirmelerini söyledi[858].

Şehzade Süleymanın Acıklı Hali

Dâr-üs-saâde ağası Ali Ağa, Şehzade Süleymanın Şimşirlik denilen daireden çıkarmak üzere acıklı hali gitti ve keyfiyeti anlattı; şehzade, öldüreceklerini zannederek çıkmadı; çünkü Sultan Mehmed, erkek çocuğu olduktan sonra saltanatı ona temin için kardeşlerini öldürmek istemişse de validesi Turhan Sultan oğlunun bu hareketini şiddetle Önlemiş olduğundan şehzade Süleyman bu defa bir felâkete uğrayacağını zannetmişti; bunun üzerine kızlar ağası (Dar-üs-saâde ağası) :

— "Benim şevketlû pâdişâhım, korkmayın vallah ve billâh zarar maksadına gelmedim, cümle vezirler ve ulema ve ocaklı kulların sizi pâdişâh edip teşrifinizi bekliyorlar" dedi ise de yine emin olmayıp :

— "izalemiz emrolundu ise söyle, iki rekât namaz kılayım, andan sonra emri yerine getir, çocukluğumdan beri kırk yıldır hapis çekerim, hergün ölmekten ise bir gün evvel Ölmek yeğdir, bir can için ne bu çektiğimiz korku" diye ağlamağa başlamıştı. Ağa tekrar ayağını Öpüp :

— "Estağfurullah hâşâ ki size bir kasd ola, taht kurulmuş, cümle kulların size bakar" deyince yanında bulunan küçük biraderi Şehzade Ahmed (İkinci Sultan Ahmed) de kendisine cesaret vererek :

— "Buyurun, korkman; ağa yalan söylemez" demesi üzerine dışarı çıktı, fakat perişan bir halde olup üzerinde bir şey yoktu; kızlar ağası kendi kürklerinden bir samur erkân kürk getirip arkasındaki kırmızı atlas entari üzerine giydirdi ve arzodasmda başına amâme ve sorguç takıldıktan sonra kanun üzere akağalar (Bab-üs-saâde) haricine konan tahta cülus edip kendisine biy'at olundu (3 muharrem 1099 / 9 kasım 1687); kırk yedi yaşında idi.

Alınan sıkı tertibat üzerine IV. Mehmed'in Dâr-üs-saâde ağası

---

[858] Sultan İbrahim'in Mehmed, Süleyman, Ahmcd, Murad, Selim, Osman, Cihangir, Bayezid isimlerinde sekiz oğlundan ilk üçü pâdişâh olmuş ve Selim'den maadası babalanılın hükümdarlığı zamanında ve Selim ise biraderi devrinde ve 1082 H. / 1681 M. de vefat etmişlerdir.

vasıtasiyle yeni pâdişâhın hatt-ı hümâyununu abncaya kadar hiç bir şeyden haberi olmamıştı[859]. Dar-üs-saâde ağası Ali Ağa kendisine Sultan Süleyman'ın hatt-ı hümâyununu verip "mura-dullah bu imiş buyurun hapishaneye" deyince IV. Mehmed—"Bize kati var mı?" diye sormuş, ağa da hapis emrolundunuz" cevabını vermiştir; bunun üzerine sabık hükümdar iki oğlu Mustafa ve Ahmed'le beraber kardeşi Sultan Süleyman'ın kırk senedir oturduğu Şimşirlik dairesine götürülmüşlerdir.[860]

Kapıkulu Ocaklarının İstanbul'a Gelmesi

Esas vazifelerini bırakarak düşman önünden kaletmek ıçm istanbul a gelmekte olan ocaklar plânlan mucibince arzularına nail olduktan sonra yeni pâdişâhın cülusunu müteakip gelip Çırpıcı Çayırına kondular; vezir-i âzam Siyavüş Paşa, nüfuzu olmayan bir baş idi. Maksadı bir kaç gün oturup maaş verdikten sonra bu derneği dağıtmaktı; halbuki ağalar ve zorbalar tahakkümlerini devam ettirmek istediklerinden onu Çırpıcı Çayırından kaldırıp zorla îstanbuVa. soktular; hattâ saraya yakın olduğu için Paşakapısında oturtmayarak yeniçerilerin Eski Oda-ları'na (Şehzâdebaşı) yakın esbak Vezir-i âzam Kara ibrahim Paşa'nın kendi mülkü olan sarayda oturmağa icbar ettiler. Yeni hükümdar tarafından kabul edilen Siyavüş Paşa'ya bizzat pâdişâh sadaret mührünü vererek bu münasebetle :

"Seni kendime vezir-i âzam ve vehil-i mutlak ettim9 şer^i şerif üzere hareket edip hilafından sakın; Allahın rizasında olalım, kırk yıldır bir karanlık yerde mahpus ve hayattan meyus iken yeniden dünyaya gelip gözüm açtım ve âlemi here ü merc buldum iki eteğimizi belimize çalıp din ve dünyamıza hayırlı olan işlerde bulunup gereği gibi ibadullaha hizmet edelim; eşkıya define (yani bu Ocaklı isyanına) çare görüp dağıtmak gereksin" dedi. ÎstanbuVa giren Ocaklılardan

---

[859] IV. Mehmed lıal'inin takarrür ettiğini anlayınca yerine geçecek olan biraderi tarafından öldürüleceğini zan ile korkmuş ve yerine oğlu Mustafa'nın hükümdarlığını teklif etmişti. Eğer son defa gönderdiği hatt-ı hümâyunu götüren fetva emini orduda alıkonmayıp İstanbul'a gelmiş olsaydı hayatını muhafaza ümidiyle Dördüncü Mehmed'in kardeşlerini öldürüp saltanatı oğluna bırakmak emr-i vâkiini tatbik etmesi muhtemeldi. O tarihte kapı ağası maiyye-tinde bulunan Silâhdar tarihi müellifi Fındıkhh Mehmed Efendi, Enderun halkının haberi olsaydı "efendileri uğruna Sultan Süleyman'ın kaydım göreceklerini" (öldüreceklerini) yazıyor (c. 2, s. 296).

[860] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/495-496

yeniçeriler odalarına girip sipah zorbaları Sultan Ahmed meydanındaki îbrahimpaşa Sarayı'm işgal ve bunlara mensup bölükler de han ve kervansaraylara yerleştirildi; verilen süz hilâfına bunlar IstanbuVda edepsizliğe başladılar, şehrin asayişi bozuldu : Yeğen Osman Paşa çekindiği için İstanbul’a gitmeyip Çırpıcı Çaym'nda kaldı, Davutpaşa Kış-lası'yle ahırları atlara ve hayvanlara tahsis edildi.[861]

İstanbulda Hükümetsizlik

Ocaklılar iptida kapı arasında mahpus bulunan sabık kaymakam Recep Pasa'yı parçalamak üzere istedilerse de vezir olduğu için zorbalar eline verilmiyerek boğulup cesedi kendilerine bırakıldı. Sonra ulufe bahanesiyle çarşıları yağmalayıp Sultan Ahmed meydanında (Atmeydanı) toplandılar; maaşlariyle beraber cülus bahşişi, terakki, gulâmiyye ve veledeş istediler; hazmede para yoktu; vezir-i âzam ocak ağalariyle zorba basıları kendi sarayına davet ederek vaziyeti anlattı ve yalnız ulufe ile terakki (zamm-ı maaş), gula-[862] verilebileceğini fakat cülus bahşişi verilmeşine malî imkân olmadığını ve cülus bahşişine mukabil bîr miktar zam yapılabileceğini söyledi ve ısrar ederlerse sadaretten çekileceğini beyan etti; toplantıda bulunanlar bunu kabul ettiler. Sipahiler vezir-i azamın teklif ettiği cülus bahşişine bedel beşer akçe terakkilerine birer akçe zammı kabul edip almağa başladılar; fakat yeniçeri zorbalarından Canikli Fetvacı Hüseyin Çavuş ile arkadaşı Burgazlı Hacı Ali yeniçeri ağası Cadı Yusuf Ağa'mn bazı zorbaları öldürdüğünü haber alarak bunu vesile yapıp yeniçeriyi tahrik edip kanun üzere üçer bin akçe cülus bahşişi ve birer akçe terakkimizden vaz geçmeyiz diye toplanıp ağalarını öldürmek istediler; Paşakapısında maaşlarım almakta olan süvarileri de kendilerine uydurdukları gibi cebecileri de ele aldılar; çarşı ve pazarlar kapandı.
Vezir-i âzam, söz verdikleri halde tekrar ayaklanmala sebebini sordu. Yeniçeri ağasiyle kul kethüdasının aleyhinde söyledikleri gibi— "Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa bize cülus in'amı ve sair verilmesini

[861] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/496-497
[862] Kapıkulu süvarilerinden bir kısmı nöbetle her sene cizye ve sair vergilerin tahsilinde istihdam edilip buna mukabil gulâmiyye ismiyle bir ücret alırlardı. Sonradan bunlara gulâmiyye ismiyle altışar akçe verilmesi kanun oldu.

menedip izalemizi kast etmiş; babası ve karındaşı ceddimizi kırıp ocağımıza incir dikti; ilmiyle âmil değil" dediler; nihayet Fazıl Mustafa Paşa, pâdişâhın şefaatiyle yerinde kalıp yalnız yeniçeri ağası Cadı Yusuf Ağa azl ve tekaüd olarak yerine padişahın silâhtarı Cerrah Mustafa Ağa yeniçeri ağası tayin edildi ve ocaklıyı ayaklandıran Fetvacı Hüseyin, ocak başçavuşu olarak kısa bir müddet için isyan bastırıldı.[863]

Tekrar Ayaklanma

Bu ayaklanma, İstanbul'a geldikleri yirmi üç gün zarfında ocaklıların dördüncü isyanı idi. Bu isyanda da defterdar olmak isteyen Kifrî Ahmed Efendi'nin parmağı vardı; muharremin 28'inci perşenbe günü (4 aralık 1687) bütün ocaklılar bir yere gelip, çarşı ve dükkânlar kapandı, ocakların maaşları verildiği sırada evvelâ defterdarın ve sonra vezir-i azamın saraylarına gidip taşlayarak bunları kaçırdılar; yeniçeriler "Bizim bakiyye bahşişimiz kaldı", sipahiler de "Bizim de bölüklerimiz devr olmadı" ve cebecilerle topçular "Bizim de ulufe ve bahşişlerimiz verilmedi" diyerek feryada başladılar; bu olayları o senelerde bu vakalara şahit olan Fındıklılı Mehmed Halife şöyle anlatıyor :

"Bir mertebe sokaklar izdiham oldu ki vasfolunmaz; şehirde oğlan, avrat, ehl-i ırz dışarı çıkmadan kaldı; alım satım bertaraf olup halk bir derde müptelâ oldu ki mutasavver değildir. Meselâ çarşı pazarda halkı cebren soymağa ve nicelerin Öldürmeğe başladılar; zapt u rapttan kalıp zabitlerin dinlemez ve sözlerin tutmaz, karşı söyleyenlerin öldürür oldular. Meselâ beş, on erzel ellerinde birer testi şarap aralarında birisin bir eşeğe bindirip sairleri etrafını alıp halka karşı şarap içerek çarşı, pazar gezerler ve bir ehl-i ırz adamı tutup cebren iç şu şarabı diye teklif ederlerdi. Hangi birisin yazalım âlem haraba varıp here ü merc oldu hasıl-ı kelâm eşkıyaydı asker vezir-i âzam sarayına dolup nâra vurdular; defterdar bu kadar gündür ulufe ve bahşişimizi tahsil edip vermedi istemeziz diye bağrıştılar. Meğer bu fitneye bâis Kifrî Âhmed Efendi imiş; el altından ocaklıya akçeler verip, beni defterdar edin, üç günedek cümle ulufe ve

[863] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/497-498

bahşişinizi vereyim deyu va'd eylemiş"[864].

Şöyle böyle ocaklının ulufe, başhiş ve terakkileri verildi[865]. Bundan sonra vezir-i âzam ocak ağalariyle zorbabaşıları davet ederek :

— "Bakın ağalar, her ne murad ettiniz ise aldınız; pâdişâhımızın emri bundan sonra cemiyet yapmayıp şehirli' ve yerli askerden başka kimse kalmayıp herkesin vilâyetine gitmesidir" diye hükümdarın iradesini kendilerine bildirdi; hepsi baş üstüne deyip dağıldılar; fakat bu da muvakkat idi.

Bundan sonraki bölümde görüleceği üzere kaldırım kabadayısı olan ocaklılar İstanbul'da, şenaatin envaını yaptıkları sırada önünde durduracak kuvvet bulmayan Avusturya ordusu kaleleri işgal ede ede Belgrad'a doğru pervasızca ilerlemekte idi.[866]

Fazıl Mustafa Paşanın Sürgün Edilmesi

Divanda ikinci vezir bulunan Fazıl Mustafa paşa babasının kölesi ve eniştesi olan Siyavüş kendisine :

Paşa'nm idaredeki aczinden ve zorbaların ortalığa belâ olup sık sık isyan etmelerinden bıkarak[867]

—j- "Bu eşkıyaya niceyedek yüz verirsin; bunları birer takrip ile îstanburdan dağıt, tedriç ile haklarından gel; madem umûr-ı devlet ellerindedir, sana sadarette istiklâl, huzur ve rahat vermezler;* sipah zorbalarının işi âsân, mukaddem yeniçeri eşkıyasını ağalarına kırdır; sen uzaktan seyirci ol" gibi sözlerle eniştesini teşvik etmiş ve o da Yeniçeri Ağası Cerrah Mustafa Ağa'yı Tunus valiliğine nakl île Sekbanbaşı Harputlu Ali Ağa'yı yeniçeri ağalığına getirmişti.

Harputlu Ali Ağa, padişahtan aldığı hatt-ı hümâyun üzerine ocak zorbalarını temizlemeğe başladı ise de maksadı duyulduğundan asıl

---

[864] Silâhdar tarihi^ c. 2, s. 311.

[865] Yeniçerilerin 70.394 mevcuduna 3977 kese ve 2653 nefer cebeciye 242 kese ve 5084 nefer topçulara 102 kese ve top arabacılarına 13 kese ve süvari ocağına 290 kese akçe cülus bahşişi verilmiş olup cümlesi 4557 kese akçe tutmuştur. Ulufe, terakki vesair bu miktardan hariçtir (Zübdet-ül-vekayi, varak 138b).

[866] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/498-499

[867] "...vezir-i âzam Siyavüş Paşa, Abaza olmakla sâdedil ve sade akıl bir adam idi, ball ü akd elinde olmayıp zimâm-ı hükümet yeniçeri ve sipah zorbaları elinde olup hemen kendu uyuk (ne derlerse onu yapan) mesabesinde idi; menâsıb-ı ilmiyye ve seyfiyye mezburların re'yile tevcih olunduğundan gayri vezir-i sâni Köprülü oğlu vezir Fazıl Mustafa Paşa külli umura müdahale edip cülusa sebep ben oldum deyu vezirliği (sadr-ı âzamliği) ol edip kimseye söz söyletmez oldu. Babam kölesidir deyüp defeat ile *Behey Abaza çok söyleme, şunu buyurun' derdi ve devlete pençe urup sadra geçmek şikriyle âleme fitneler bırakıp balkı birbirine katıp kul beynine tefrika düşürdü.'* (Si-lâhdar tarihi, c. 2, s. 318).

fitnebaşı olan Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Hacı Ali ocaklıyı tahrik ile yine bir isyan vücûda getirmişlerdir; bunlar:

— "Köprülü oğlu ile yeniçeri ağasını istemeyiz, sürgün edilsinler; yoksa evlerini basıp kendilerini öldürürüz" diye ayak dirediler ve vezir-i azama :

— "Bunlar bizim aleyhimizedir, seni kandırıyorlar, bütün ocak ağalarının değişmesini isteriz" diye ileri gidip Fazıl Mustafa Paşa'nm Boğazhisaıı'na sürgün edilmesine muvaffak olup yeniçeri ağasının kendilerine bir fenalık yapmıyacağma dair yeminle verdiği söz üzerine onu yine ağalıkta bıraktılar; fakat diğer ocak ağalarını tebdil ettirdiler. Zorba basılar, Köprülü-oğlünun sürgün edilmesiyle ona karşı olan düşmanlıklarım tatmin edemediler; Fetvacı Çavuşu ile

Deli Pîrî Ağa ve Tekeli Ahmed adlarındaki zorbalar Fazıl Mustafa Paşa'nm katli için Şeyhülislâm Debbağ-zâde Meh-med Efendi'den fetva istediler; fakat şeyhülislâm :

—"Cürmü nedir? Padişaha âsî mi oldu? Düşmana kal'a mı verdi? Düşmandan yüz çevirip bozgunluğa mı sebep oldu? Söy-leyinJ Allahın emri ve peygamberin şeriati üzere sizin fetvanız verilmelidir ki, hem padişaha âsî oldunuz ve hem nice bî günâh ümmet-i Muhammedi soyup vilâyeti haraba verdiniz; ben anın hakkında fetva veremem; veren var ise benden izin" deyip hepsini kovdu. Bunun üzerine zorbalar vezir-i azama gidip şeyhülislâmın azlinde ısrar eylediklerinden Debbağ-zâde azlolunarak yerine zorbaların istediklerini nakib-ül-eşraf olan sabık Rumeli kazaskeri Erzurumlu Seyyid Feyzuîlah Efendi tayin edilip[868] vezir-i âzamin ricasiyle Köprülü-oğlu'mm katlinden vaz geçtiler.[869]

Sefere Hareket

Ocak elebaşısı Fetvacı Hüseyin gidişin iyi kararı olmadığını takdir ederek daima tahrik ettiği ocaklının gemi azıya alıp zapt edilemiyecek bir hale geldiğini görünce vezir-i âzami sefere harekete teşvik ederek

[868] Silâhdar tarihinin kaydına göre Feyzuîlah Efendi'nin sâdattan olması sahte idi ve kendisi sihirbazlıkla meşhurdu; hattâ padişah huzurunda şeyhülislâmlık hiTati giydiği sırada padişah hasoda fiaşı*nın kulağına "Bu adam sahirdir yani sihirbazdır" demişti (c. 2, s. 323).

[869] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/500-501

bu "Azgın tayfayı cenkte top ve tüfenge yedirelim" demeğe başladı; fakat sefere hareket için para yoktu; nihayet ocaklıdan birer altun alınmak ve İstanbul ile Edirne ve Bursd'ya. salgın yapılarak para bulmak çareleri kararlaştırılarak emirler gönderildi ve vezir-i âzam da serdar tayin edildi ve ocakların sefere hareketleri için ağır bir hatt-ı hümâyun çıktı; pâdişâh bu hatt-ı hümâyununda şöyle diyordu :

"Siz ki vezir-i âzam ve yeniçeri ve sipah ve cebeci ve topçu kullarımsız; cümlenize selâm, dualar ederim; bu âne gelince payitahtımızda ve Rumeli ve Anadolu'da halkı ateşlere yakıp âlemi haraba verdiniz; bu devlet padişahlığın yoksa size mi sipariş ettiler. Içeru ve taşra mansıblarımda olan ocak ağalarımı istediğiniz gibi tebdil ve tağyir edip gün geçmez cemiyetten şehr-i İstanbul'u ber-bad edip zengini fakir ve fakiri zelil oldu ve bir alay ibadullahın ırzların pâymal ve âleme rüsvây eylediniz; yoksa size dünyada cevap verir yok mu? Ba'delyevm bu fena hallerden el çekip hayır duam alasız ve illâ bedduama uğrarsız; vezir-i âzami serdar ettim; sefere âmâde olup gönül birliği ile din-i mübîn, uğur-ı hümâyun ve hizmet-i ibadullahta bulunasız vesselam"[870].

Bu batt-ı hümâyun okununca hepsi itaat edeceklerini söyle yerek dağıldılar.[871]

Fetvacı Hüseyin'in Katli

Kendi menfaatleri için Ocaklıları tahrik edenler yeniçerilerden Fetvacı Hüseyin Çavuş ile Hacı Ali ve Sipahilerden Deli Pîrî ve Tekel Ahmed isimi erindeki şahıslardı; Ocak ihtiyarları ocağın bu hale gelmesinde bunların âmil olduklarını söyliyecrek yeniçeri ağası Harputlu Ali Ağa'yı, Fetvacı ile Hacı Ali'yi öldürmeğe teşvik edip kendisine yardımda bulunacaklannı yeminlerle vâdet-tiler. Bunun üzerine yeniçeri ağası, sekbanbaşı ve kul kethüdasını da ele alarak bu iki şahsı öldürmeğe karar verdi; fakat casus vası-tasiyle Fetvacı Hüseyin bunu haber alınca o da yeniçeri ağasını öldürmek üzere hareket etti. Bunu da Fetvacı'nın yanında bulunan yeniçeri ağasının casusu duyarak gelip ağaya haber verdi.

---

[870] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 324, 325.
[871] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/501-502

Fetvacı Hüseyin daha evvel davranarak büyük bir kalabalıkla ağa kapısına geldi. Yukarı pencereden ne için geldiği sorulunca Belgrad^a gidecek askerin yiyecek masrafını almağa geldiğini söyledi. Bunun üzerine yeniçeri ağası :

— "Benim sözüm senettir, her ne murad edersen makbuldür; cemiyetini dağıt, yukarı yalnız gel" dedi; Fetvacı getirdiği kalabalığı dağıtarak dört çuhadariyle yukarı ağanın yanına çıktı; yeniçeri ağası:— "Benim senden çektiğim nedir?" diyerek maiyye-tine emredip öldürttü ve başını kesip aşağı attırdı ve gelip vaziyeti sadr-ı azama bildirdi; Siyavüş Paşa bundan memnun olmayarak :

— "Allah belânı versin, sana kim dedi? Fetvacıyı öldürmenin şimdi zamanı mı idi? Sefer yaklaştı, ortabğm fitnesi sükûn bulmadan ne vardı bu küstahlığı edecek a zalim diye yeniçeri ağasına çıkıştı ve o da : "Bu işi ocak ihtiyarlarının karariyle yaptım; olan oldu, giden gelmez" diye diğer zorbaları da temizlemek üzere ferman alıp gitti.

Fetvacı'nm katli çuhadarları tarafından sipah zorbalarına haber verildiği gibi bunlar derhal Âtmeydanı'nda toplanıp yeniçerilere haber gönderip davet ettiler; yeniçeri ağası doğru kışlalara gidip "Pâdişâhımızın fermaniyle Fetvacı Hüseyin katîo-lundu; diğer zorbalar da temizlenecektir, buyurun" demesine kalmadı üzerine kılıç üşürüp parça parça edip kanlı gömleğim Atmey-danı'na sipahilere gönderdiler ve sipahiler Atmeydanı'ndan kalkıp yeniçerilerin yanlarına geldiler.

Yeniçeriler Harputlu'nun katlinden ve evvelâ eski ağaları lan Cerrah Mustafa Paşa'yı zorla yeniçeri ağası yaptırdıktan sonra vezir-i âzamin tehdidi üzerine onunla arası açılarak evinde saklanmış olan zorbabaşı Hacı Ali Ağa, yeniçeri ağasının katlini ve ocaklının cemiyetini haber alır almaz onların yamna koştu. Hacı Ali bunları vezir-i âzam aleyhine tahrik etti[872]. Bunun üzerine ocaklılar :

— "Vezir-i âzam dedikleri Abazayı istemeyiz, hemen silâhlarımızla vezir-i âzam sarayına gidelim" diyerek o tarafa yürüdüler.[873]

---

[872] Evvelce ocak ağalarının değiştirilmesi esnasında vezir-i âzam Siyavüş Pag a bu Hacı Ali'ye : "Gidi mel'un fitne dağarcığı. Bu fesadın mebdei hep sensin, Allah hakkı için şimdi seni katlederim; çık bire mePun.." diye odasından kovmuştu. Bundan sonra Hacı Ali ile Fetvacı'nm arası bozulduğu için Hacı Ali hastalık bahanesiyle evinden çıkmıyordu. Sonra fetvacının ve yeniçeri ağasının katledildiklerini duyunca meydana gelmiş ve o da Siyavüş PaşaMan intikam almak üzere yeniçeri ve sipahiyi sadr-ı âzamin sarayına sev-ketmişti (Silâhdar tariki, c. 2, s. 328).

[873] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/502-503

Siyavüş Paşa'nın Azli

Hay huyla küfürler savurarak önlerine düşen Hacı Ali ile birlikte yürüyen âsiler vezir-i âzam sarayına gelip orayı kuşattıktan sonra içeri girip divanhanesine kadar çıktılar ve kendisine :
— "Seni vezir-i âzalmığa kabul etmeziz, mührü ver" diye ağırmağa başladılar. Az sonra bunlar saraydan dışarı atıbp kapılar kapandı ise de dışarıda naralar atılıp tehditler savrulmağa devam ediliyordu. Siyavüş Paşa'mn yanında bulunan devlet erkâniyle ulema kendisine :
— "Bunların arasından çıkmak kolaydır, saraya gidip san-cağ-ı şerîfi çıkaralım, gailelerini defederiz" dedilerse de o, bu teklifi kabul etmedi ve :
— "Geçen gün huzûr-ı hümâyuna vardığımda pâdişâh hazretleri bana itab edip sen de zorbasın dedi; ben hünkârdan emin değilim, ihtimaldir kendi ayağımla tuzağa düşmek gibidir; memû-lümüz olmayıp zorbalar galebe ederlerse göz göre beni içeride katlederler; Allanın emr-i şerîfi ne ise razıyız ve her ne kaza gelirse burada gelsin" diyerek maiyyetini silâhlandırdı.
Zorbalar dışarıda tüfenkler atıyor: — "Mührü gönder, şimdi sarayı yakacağız" diye bağırışıyorlardı; akşam gemçiş ve kalabalık artmıştı; vezir-i âzam mühTÜ vermek istemiyerek :
— "Beni vezir-i âzamlığa zorla getirdiler, istemiyorlarsa yarın sabah mührü bana veren pâdişâha teslim ederim; Ölürüm, sağ iken onlara mührü teslim etmem, ellerinden geleni yapsınlar" diye Rumeli kazaskeri ve çavuşbaşı ile haber gönderdi.
Bunun üzerine âsiler, "Eğer ölmek istemiyorsa iyilik ile mührü göndersin, yarın pâdişâha arzedip tekaüd mü ister ve mansıb mı ister ne murad ederse şefaat edip alrverelim" sözleriyle çavuş basıyı yolladılar; fakat paşa "Mührü pâdişâha teslim ederim" diye eski sözünde ısrar etti.
Bunun üzerine âsiler bizzat pâdişâha müracaat ederek Özi muhafızı Bozoklu Mustafa Paşa'mn sadaretine ve o gelinceye kadar Nişancı İsmail Paşa'nın vekâlet etmesine dair hatt-ı hümâyun alıp kethüdasiyle kendisine bildirdiler; Siyavüş Paşa da mühr-i hümâyunu şeyhülislâm vasıtasiyle zorbalara yolladı; bunlar mührü görünce

sevinip sadr-ı âzam gelinceye kadar kendisinde durmak üzere şeyhülislâma verdiler; sadaret kaymakamı olan İsmail Paşa da işe başladı.[874]

Siyavüş Paşa'nın Katli

Artık meydan beş, altı bin kişi ile Hacı Ali'ye almıştı. Siyavüş Paşa hakkındaki kinini meydana koyan Hacı Ali, eski vezir-i âzami öldürmek istedi; oturduğu saraya kurşun yağdırmağa başladılar; yanındaki devlet erkânı saraydan ayrıldıktan sonra binaya ateş verdiler: — "Hani bizim Fetvacımız, bizim elimizden sana kurtuluş yoktur" diye haykırmağa başladılar.

Siyavüş Paşa cesur ve pervasız bir zattı. —"Benim işim Allaha kaldı. Ekmeğim size helâl olsun, hizmet hu kadar olur, gidebilen gitsin" diye maiyyetine izin verdi ve elli kadar kölesiyle sarayın harem kapısı önüne oturup önüne ok ve yay koyup kendisini müdafaaya başladı.

Hacı Ali zorbaJarla kapıyı kırıp içeriye girdi ise de birkaç defa geriye püskürtüldü; Deveci Mustafa adında bir yeniçeri, paşayı göğsünden vurup diğerleri de kılıç üşürüp öldürdüler. Haremden içeriye girip kızlarını ve cariyelerini bağlayıp üzerlerindeki mücevheratı alarak hareminde ne buldularsa yağmaladılar; hattâ tahta sedefkâî dolap ve pencere kapaklariyle möblesini parça parça ettiler (28 rebîulâhır 1099 / 1688 mart başı).

Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı olan Siyavüş Paşa'nın hanımı, bu fecaat karşısında bayılmış, küpe ve bilezikleri zorbalar tarafından alınmıştı; pek şişman olan hanımı kilime koyup götürürlerken paşanın akrabaları ve iyiliğini görmüş bazıları : — "Bu hakareti düşman bile etmez" diyerek gerek bu hanımı ve gerek paşanın kızlariyle cariyelerinden bulduklarını birer miktar para vermek suretiyle kurtardılar.[875]

Zorbaların Son Durumu

Zorbalar tarafmdan gazası tebrik edilen Hacı Ali kendi kendisini

---

[874] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/503-504
[875] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/504-505

yeniçeri ağası tayin ettiği gibi Deli Pîrî sipah ağalığını, Tekeli Ahmed si-lâhdar ağalığını yakalamışlardı. Bunların bu keyfî tayinleri Pâdişâha arzedildi; Sultan Süleyman, bunların kanun üzere tayin
hilkatlerini gelip huzurunda giymelerini emretti ise de bir tuzağa düşmekten korkarak :

— "Biz saraya varmayız, kaymakam paşanın kendi hanesine gelsin, orada giyeriz" diye cevap verdiler; dedikleri gibi yapıldı.[876]

Sancak Vak'ası

İstanbul nal ve bilhassa esnaf takımı zorbaların edepsizliklerinden, yağmacılıklarından pek müteessirdi; ortada dertlerini anlatacak bir hükümet yoktu. Son hâdise bunları büsbütün çileden çıkartmıştı. Sükûnet iade edilip dükkânlar açıldıktan sonra bu zorbalardan bir kısmı yağlıkçı ve sipahi çarşılarını yağmaya başlayıp bu arada esnaftan bir Yağlıkçı Emir'in dükkânını da yağmalarken bu adam bir sırığın ucuna beyaz bir mendil bağlayarak :
— "Ümmet-i Muh amme d 'd en olan sancak dibine gelsin'11 diye bağırmağa başlayınca yüreği yanık olanlar sancağ-ı şerîf çıktı zannederek dükkânlar kapanıp zorbalara karşı bir mukabil bareket başladı ve bıı hareket dairesini genişleterek Bedestan Arasta, Saraçhane, Bit (bat) pazarı, Uzunçarşı ve diğer çarşılar esnafının da iştirakiyle bir anda beş, altı bin kişiyi bir araya getirdi; bunlar sancakdar Emîr önlerinde olduğu halde gülbenk çekerek Saraya doğru yürüdüler. Yollarda düşmandan intikam almak isteyen sancak dibine gelsin diye îlân ede ede saraydan içeriye girdiler, mevcutları on iki bini aşmıştı; iptida zorba diye kapıcılar kethüdasını paraladılar.[877]

Sancağ-I Şerifin Çıkarılması

Sarayın Orta kapısı kapanmıştı; bunlar gülbank çıkarılması çekip padişahtan sancağ-ı şerifin çıkarılmasını istediler ve :
— "Eşkıya elinden elaman! Bir âdil padişahsın; hakkımızı hak et; şerlerinden bîtap kaldık; ehl ü ıyalimiz dağıldı, mal ve mülkümüz gitti;

[876] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/505
[877] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/505-506

ölümü ihtiyar ettik; sancağ-ı şerifi ihsan buyurun, eşkıyayı kıralım; ya biz burada ölürüz veya sancağ-ı şerifi çıkarırız" diye içeriye haber gönderdiler.
Sultan Süleyman bu halden korktu[878] ve maksatlarını sordu; anlaştılar ve iş gecikirse Ağa kapısında zorbalar silâhlanırlar, gelip bizi kırarlar dediler; sadaret kaymakamı, vezirler devlet ricali ve ulema saraya davet edildiler. Zorbalar bu hali duyunca yüreklerine korku düştü; vaziyeti anlamak üzere gönderdikleri casus bilinerek paralandı; bostancıbaşı ile bostancı hasekisi zorbaların adamları olduklarından sancağ-ı şerifi çıkarttırmak istemiyorlardı; nihayet hükümet erkânının ve ulemanın gelmesi üzerine uzun münakaşalardan sonra sancağ-ı şerifin çıkarılmasına karar verildi; sadaret kaymakamı ile kapı ağası zorba başlardan aldıkları tehdit haberleriyle zahiren sancağın çıkarılmasını muvafık görmüyorlardı; nihayet çıkarılan sancağ-ı şerîf Sarayın Orta kapısı üzerindeki bedene kondu ve pâdişâh :

— "Zorba şakileri üzerine sancağ-ı şerîf çıkardım. Ümmet-i Muhammed'den olan sancak dibine cemolsun; gelmeyen kendi kâfir ve avreti boştur" diye ocaklara haber gönderdiği gibi halk da dellâllarla sancağ-ı şerîf altına davet edildi.
Zorbalar, esnaf ve halkın Yağlıkçı Emtrin arkasına düşüp saraya geldiklerini duydukları zaman bunlardan beşyüz kadarı atlanıp şehirliyi basmak üzere hareket edecekleri sırada sancağ-ı şerifin çıkarıldığım duyunca şaşırdılar; içlerinden Deli Pîrî : — "Şeyhülislâm ile kazaskerler ve sadaret mührü yanımızdadrr" diyerek Tekeli Ahmed'in sadr-ı âzam ve kendisin sadaret kaymakamı ve Hacı Ali'nin de yeniçeri ağası olmasını teklif ederek hükümet kurmak istemişti; fakat bu esnada sancağ-ı şerîf altına davet hatt-ı hümâyunu gelince sekbanbaşı Koca Mahmud Ağa ile kul kethüdası Bekir Ağa gelen emre itaat ile ocak ihtiyarları ve oradaki yeniçerilerle birlikte hemen kalkıp saraya geldikleri gibi eski odalardaki yeniçeriler de çorbacı ve oda başılariyle beraber sancağ-ı şerîf altına toplandılar.
Zorbabaşı Hacı Ali, sancağ-ı şerîf altına gidenleri çevirmek isteyerek yüz kadar atlı ile arkalarından gittiyse de muvaffak olamadığı gibi kendisi halk tarafından tamnarak üzerine hücum edilmesi üzerine

---

[878] II. Süleyman, saraya gelen bu kalabalığın maksatlarım bilmeyerek kendisini haPetmek istediklerini zan ile korkmuştu.

zorla canını kurtararak ağa kapısına kaçabildi.
Bu halden şaşkına dönen zorbabaşılar kâh padişahı indirip küçük biraderi Ahmed'i hükümdar yapalım ve kâh Şehzade Mustafa'yı getirelim dediler; Şehzade Mustafa'nın gazaplı olduğunu söyleyip istemediler ve bazıları da Kırım hanını padişah yapalım ve bütün şehzadeleri ve saray halkını kıralım sözlerini söyleyerek bir neticeye varamadılar ve bir kaç defa pâdişâh tarafından istenilen mühr-i hümâyunu da göndermediler.

Sarayda toplananlar şeyhülislâmlığa ikinci defa Debbağ-zâde Mehmed Efendi'yi tayin ettirdiler; Hacı Ali'ye Bosna valiliği, Deli Pîrî'ye Bursa ve Tekeli Ahmed'i Karası (Balıkesir) sancakları tevcih olundu; yeniçeri ağalığına peşkir oğlanı Bosnalı Hasan Ağa getirildi; saray, o gece içeriden bosntacılar ve dışarıdan cebecilerle topçular tarafından muhafaza olundu; sarayın Has bahçesine gelen tersane halkı da Galata'yı muhafazaya memur oldular; İstanbul, Sekbanbaşı ve Kul kethüdasının ko gezmesiyle geceyi sükûnet içinde geçirdi.
Bundan sonra halk ile pâdişâh ve hükümet arasında olan Atpazarî Şeyh Osman Fazlı Efendi[879] zorbaların bertaraf olup pâdişâhın dağılmalarını tebliğ etmesi üzerine kalabalık dağıldı
Zorbabaşı olan Hacı Ali Bosna valiliğini kabul etmiyerek ocaktaki kendi odasına gelip — "Karaçizmeli bir garip yeniçeriyim" diye ocağa iltica eyledi; kendisine yeni ağa tarafından tekaütlük teklif edildi ise de kabul etmiyerek saklandı ve sonra Fatih civarında bir kadının evinde saklı iken yakalanıp kapı arasında boğuldu.
Sipah ağalarından Deli Pîrî Aksaray'da tutulup sürüklene sürüklene saraya getirilerek daha Orta kapıya sokulmadan parçalan*, yeniçerilerin Yeni odalarında yakalanan Tekeli Ahmed de kapı arasında boğuldu; daha sonra ikinci ve üçüncü derecedeki zorbalar temizlendi.
Dördüncü Mehmed'in haFini müteakip İstanbul'a gelen Kapıkulu

[879] Âlim ve arif bir zât olan Osman Fazlı Efendi Celvetiyye tarikatı şeyhlerinden olup meşhur Bursalı İsmail Hakkı Efendi'nin mürşididir. Aslen Şum-nu'lu olup vahdet-i vücud felsefesi mensup] anndandi. Sadreddin Konevî'nin Miftah-üî-Gayb isimli eserini Mısbah-ul-kalb adiyle şerhetmiş ve yine Sadreddin'in tasavvuf felsefesi üzerine kaleme almış olduğu Fatiha tefsirine Mir'âtu esrar-il-irfan alâ îcaz-il-beyan adiyle haşiye yazmıştır. Bunlardan başka Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabi'nin bir kasidesine şerhi ve Füsus şerhine haşiyesi ve daha bazı âlimane ve arifane aserleri vardır. Zamanında hüsn-i zan kazanmış şeyhlerden bulunması sebebiyle halkın murahhası olarak zorbaların tedibinde hizmeti görülmüştür. Sultan Selim camii kürsü şeyhi iken alyehdarlarmın tesiriyle Kibri? t& ikamete memur edilmiş ve on beş ay sonra 1102 H. / 1691 M. de orada vefat ederek Magosa kalesi haricine defnedilmiştir.

ocaklarının zorbalıklan 1099 muharreminden cemazi-yelevvel başına kadar (1687 kasımından 1688 martına kadar) dört ay sürmüştür.[880]

1688'DEN 1691 SONUNA KADAR HARP DURUMU

AVUSTURYA CEPHESİ

Ordunun İstanbul'a Hareketinden Sonraki Vaziyet

Devletin maaşlı yaya kuvvetleri olan yeniçeri lerle süvari kuvvetleri istanbul'da zorbalık eder lerken Avusturya ve VenediklVler ilerliyorlar Süleyman Paşa'nm Mohaç mağlûbiyetini mi teakip ordunun evvelâ Petervardayn'a ve sonra Belgrad'a çekilmesi üzerine Hırvistan ve Slovanya'daki Türkle arasında panik başladı; 1098 sonlarında (1687 ekim) evvelâ Eşek, arkasından Volpo ve Petervardayn düştüğü gibi 1099 H. / 1687 M. de Kuzey Macaristan'da kalıp imdat almaktan ümidini kesen Eğri kalesi kuvvetleri Muhafız Osman Paşa'nın şehadeti üzerine serbestçe çıkıp gitmek şartiyle 8 safer 1099 / 14 aralık 1687'd General Karaffa'ya teslim edildi; daha sonra Solnok ile Lipve v< onu müteakip tstoni Belgrad elden çıkmıştı; Osmanlı hâkimiye tinden sıyrılmak isteyen Erdel kiralı Apafi de (Klozenbug)' işgal etmiş olan imparator ile müzakerede bulunuyordu; yine bu esnada Temeşvar Muhafızı Gürcü İbrahim Paşa kale muhafızlarına eziyet ettiği için asker tarafından katlolunduğundan yerine Diyarbakır Valisi Cafer Paşa tayin edilmişti. Bu suretle birbirini takip eden mağlûbiyetler sebebiyle Avusturya cephesi pek nazik bir safha arzetmekte olup bu gidişle Belgrad'da dahi tutunulabile-ceği pek şüpheli idi.[881]

Yeğen Osman Paşa'nın Serdarlığı

Böyle pek nazik ve tehlikeli bir zamanda ordunu başına kuvvetli bir kumandanın gelmesi ica ederken Yeğen Osman Paşa gibi zorbalıkta paşalığa çıkmış bir eşkıya bozuntusu serdar tayi edilmişti. Vezir-i âzam

---

[880] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/506-508
[881] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/509

ihtiyar İsmail Paşa kendisi sefer gitmemek için Siyavüş Paşa sadaretinde kendisine Rume beylerbeğiliği verilmiş olan Yeğen Osman Paşa'ya Halep valiliği ile o mühim makamı verdirmişti (16 cemaziyelevvel 1099 / 20 mart 1688).

Zorba serdar on bin kadar samca ve sekban ile Kosovtfda oturup sancak vakasından sonra İstanbuVdan kaçanlar da etrafına toplanmışlardı; bunlar İstanbul'a gidip seni vezir-i âzam yapalım diye kendisini teşvik eylediler; Yeğen Osman Paşa bundan cesaret alarak iyice kabardı; bir gaile çıkarmaması için her istediği yapılıyordu; daha sonra dayısı Deli Veli'ye Rumeli beylerbeğiliği ve Anadolu'dan levendleri toplamak üzere kethüdası Kara Mustafa'ya Karaman eyaletini verip İstanbul9a gönderdi; sonra kendisi de :

— "Ben bu ıcadar az askerle düşmana mukabele edemem; bu tarafa ya vezir-i âzam gelmeli veyahut bana mühr-i hümâyun ile sancağ-ı şerîf gönderilmelidir" diye haber gönderdi ve Üsküp'-ten kalkıp Sofya'ya geldi. Bunun üzerine serdarlıktan alınarak yerine Hazinedar Hasan Paşa ikinci defa olarak tayin edilip Yeğen Osman Paşa'ya Bosna valiliği ve dayısı Deli Veli'ye de Hersek sancağı verilerek memuriyetleri başına gitmeleri emro-lundu; eğer Yeğen Paşa verilen emre itaat etmiyecek olursa baklanda verilen fetva mucibince gailesinin defi için bütün Rumeli sancaklarına emirler gönderildiği gibi yeni serdara da icap ederse Belgrad'dan Sofya'ya doğru Yeğen Osman Paşa üzerine yürümesi yazılmıştı. Bundan başka Anadolu'daki Yeğen Osman Paşa levendleri üzerine nefîr-i âm yapıldı.[882]

Yegen Osman Paşa'nra Tekrar Serdarlığı

Aldığı tertibat ile Yeğen Osman Paşa'yı kısvrak bağlamak isteyen Vezır-ı azam İsmail Paşa aleyhinde şeyhülislâm ile kızlar ağasının tertipleriyle bir hareket yapılarak azledildi. İsmail Paşa zorbaların tedibinden sonra idareyi ele almış olup padişah hocası Abdülvehhab Efendi ile Dar-üs-saâde ağasının rüşvet alıp devlet işlerine müdahalelerinden dolayı vezir-i âzamin bunlarla arası açılmış ve şeyhülislâmı da ittifaklarma alau Abdülvehhab ile Dar-üs-saâde ağası, pâdişâha tesir yaparak vezir-i âzamin azline muvaffak olmuşlardı

[882] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/509-510

(1099 recep / 1688 mayıs). İsmail P a ş a'nın yerine Boğaz muhafızı Tekirdağh Bekrî Mustafa Paşa vezir-i âzam oldu.
İsmail Paşa'nın azli üzerine Anadolu'da Yeğen Osman Paşa taraftan Sanıca ve Sekbanlar üzerine sevketmek istediği nefîr-i âm demlen halk kuvvetlerinin dağıldığını haber alınca Bosna'ya, gitmeyip "Benim istediğim mansıbı almak elimdedir" diyerek başındaki on iki bin kişi ile Belgrad'da bulunan serdar Hazinedar Hasan Paşa adına gelen serdarlık beratını da kendi adına okutarak serdarhğı zorla aldı. Bir isyan hareketini Önlemek isteyen hükümet de bu emr-i vâkii kabul etti (10 ramazan 1099 / 9 temmuz 1688).[883]

Belgrad'ın Düşmesi

Şakavetten başka bir şeyden anlamayan serdar Yeğen Osman Paşa tarafından gelen haberde Sava nehrini geçerek karşı koymak mümkün olmadığı için 12 şevval'de Belgradhn muhasara edildiğini ve kendisinin Belgrad müdafaasına Rumeli beylerbeğisi Ahmed Pa-şa'yı bırakarak Niş'e geldiğini bildirmiştir; filhakika Nemçe Kumandanı Maksimilyen otuz bin kişilik bir kuvvetle Zemlin'de bulunan Tökeli îmre ve Osmanlı kuvvetlerini mağlûp ettikten sonra serdar Yeğen Osman Paşa'nın dayısı Veli Paşa'nın gafletinden istifade ile on bin kadar askerle Belgrad tarafına geçip karşısına gelen Osmanlı kuvvetlerini bozduktan sonra Belgrad"'\ kuşattı. Serdar, Belgradh yağmalattıktan ve orada bin yedi yüz muhafızla Ahmed Paşa'yı bıraktıktan sonra Niş*e kaçtı.
Beîgradhn zaptı düşmanı kolayca Balkan yarımadasına indi receği cihetle telâşı mucip olarak imdat yetiştirilmesi için îcap edenlere fermanlar yollandı. Serdann kaçmasiyle serbest kalan düşman her taraftan kaleyi kuşattıktan sonra şehri zapt ile kati ve yağma yaptığı ve kısa bir zaman yardım edilmezse kalenin sukut edeceği bildirilmiş olduğundan Rumeli'de eli silâh tutanlardan başı bozuk kuvvet sevkedilmesi emrolundu; fakat serdarın ehemmiyet vermemesi yüzünden Belgrad kalesine kuvvet konulamadı ve nihayet 29 gün muhasaradan sonra Belgrad da düştü (12 zilkade 1099 / 8 eylül 1688) ve bunu müteakip Tuna'nın sol sahilinde Macaristan topraklarında

---

[883] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/510-511

kalan Pançova palangaları da işgal edildi. Macaristan'da yalnız Tcmeşvar, yokluk içinde müdafaasına devam edivordu.[884]

Osmanlı Devletinin Sulh Yoklaması

Daha evvel Vezir-i âzam Sarı Süleyman Paşa zamanında onun tarafından 1688 kasım'ında Budin Cin sukutundan sonra Baden margrafına yazılan mektupta sulh için murahhas tayini istenmiş ve hattâ Avusturya kumandanı Graffa'ya Tökeli'nin teslimi hile teklif edilmiş ise de buna ehemmiyet verilmemiş ve mektubu götüren murahhas orada alıkonulmuş idi. Avusturya ordularının Belgrad'u hücumları sırasında Osmanlı hükümeti hem yeni hükümdarın cüJûsunu bildirmeğe ve hem de sulh için Viyana'ya. bir elçi göndermeğe karar vermişti; filhakika II. Sultan Süleyman Avusturya cephesindeki daimî gerilemelerden ve bilhassa o sıralarda Belgrad ve arkasından Nif in sukutundan müteessir olarak bizzat ordunun başında bulunmak üzere sefere çıkmak istemişti. Bu arzusu hükümet erkânı tarafından görüşülerek iptida imparator Leopold'e sulh teklif edilerek bir murahhas gönderilmesi ve şayet anlaşma olmazsa pâdişâhın bizzat sefere gitmesinin muvafık olacağı takarrür etti ve Siyavüş Paşa'nın sadareti zamanında çavuşbaşı olan sabık Ruznâme-i evvel Zülfikar Efendi Rumeli beylerbeğisi pâyesiyle elçi tayin olunarak Divan-i hümâyun Baş-tercümani İskerlet-zâdc Aleksandr ile [885] birlikte gönderildi (12 ramazan 1099 / temmuz 1688) yine bu arada pâdişâhın harp mahalline yakın bulunmak üzere Edirne'ye gitmesi münasip görüldü.

Osmanlı murahhas heyeti Belgrad\n tesliminin ikinci günü (8 eylül 1688) Belgrad'a. gelerek oradan hareket ile name teslimi ve protokol usulleri hakkında aradaki ihtilâf ve bir de müttefiklerin mukaddes ittifakı dolayısiyle aradaki fikir birliği için görüşmeler halledildikten sonra - ki üç ay sürmüştü - Osmanlı hey'eti 8 şubat 1689'da imparator tarafından kabul olundu.

Zülfikar Efendi, padişahın hem cülus tebliği ve hem de sulh için

[884] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/511

[885] Bu isim Hanımer'de Mavrokordalo ve Silûlıdnr tarihinde ise iskerlet zfıde Aleksandr diye geçmektedir.

gönderdiği nâmeyi imparatora takdim etmiş ve Avusturyahlardan dört, Lehlilerden iki ve Venedik'ten bir murahhasın iştirakiyle sulh için müteaddit görüşmeler olmuştur[886].

Osmanlı murahhasları, murahhas elçi göndermeyen Lehlilerin müzakerelerde bulunmamalarını teklif etmişlerse de kabul edilmemiş; fakat Lehliler görüşmede bulunmakla beraber söze iştirak ettirilmemişlerdir. Osmanlı heyeti elden çıkan yerlerin terkini kabul etmekle beraber ErdeVin. serbestisini istiyor ve Avusturyalılar da Macaristan'da henüz Osmanlıların ellerinde bulunan Temeşvar, Arad, Yanova ve Gole gibi kaleleri talep ediyorlardı. Venedik cumhuriyetinin dokuz maddeden ibaret teklifleri arasında elde ettikleri yerlerden başka Ağrıboz adasiyle Dalmaçya ve Bosna ve Hersek'te de bazı yerlerin verilmesi isteniliyordu; Lehliler henüz Osmanlıların elindeki Kamaniçe ile Ukrayna ve Podol-ya'yı istemekte idiler. Bu hususta bir anlaşmaya varılmak için on dört defa toplanıldı ise de hiç bir neticeye varılamadı; son görüşme 11 haziran 1689'da yapıldı.

Avusturyalılar, silsile halinde elde ettikleri başarılar sebebiyle - Fransa ile muharebeye girişmelerine rağmen - kolayca sulhe yanaşmadıkları gibi murahhaslara istiskal göstererek: — "Osmanlı askeri oklanmış şikârımız dır, ne sulha talip olduk ne de sizden adam istedik; bizzat hedefimiz îstanbuVdur; sefer iptidalarında elçimizi Budin'den salıverdiğiniz gibi biz de seni Edirne'den salıveririz" dediklerini murahhas Zülfikar Efendi beraberinde bulunan Cebeci zabiti Mustafa Ağa ile hükümete bildirmiştir. Bunun üzerine daha aşağıda görüleceği üzere Edirne'ye gitmiş olan padişahın sefere çıkması kararlaştırılmıştır [887].

Yeğen Osman Paşa'nın Vaziyeti

Belgrad'tsaı JViş'e kaçarak harp meydanında iş göremeyen serdar

[886] Zübdet-ül-vekayi (Defterdar Mehmed Paşa tarihi), vrk. 229 b. ve Hamı tarihi (Fransızca tercümesi), c. 12, a. 533.

[887] Zülfikar Efendi'nin sefareti hakkında takdim ettiği mükâleme ceridesinin muhtasar sureti Silâhdar tarihi, c. 2, s. 652-668'de vardır. Asıl mükâleme takriri on cüz olarak mufassaldır. Fındıklılı Mehmed Halife aslını getirterek tarihi için ondan faydalanmıştır. Zülfikar Efendi dört sene sonra, yani 1103 senesi ramazanında (1669 mayıs) dönmüştür (Zübdet-ül-vekayi, vrk. 155 ve 229 b). Haramer, Zülfikar Efendi'nin mükâleme lâyihasındaki müzakere tarihlerinin yanlış olduğunu yazmaktadır.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/512-513

Yeğen Osman Paşa bu defa da yüzünün karalığına bakmıyarak kabahati üzerinden atmak isteyip alıştığı kaide ile hükümette ve belki saltanatta değişiklik yapmak kasdiyle "şer' ile davam var, Âsitane'ye giderim" diyerek cepheden çekilmek istediğinden kendisine yerinden ayrılmaması için bir hatt-ı hümâyunla hançer gönderilmişti. Yeğen Osman Paşa kendisine hançeri götüren Kapıcıbaşı îsmail Ağa'ya :

— "Ben ne yüz aklığı ettim ki hançere müstahak olayım; bunu sana kim verdiyse götür teslim eyle; şer' ile davam var, Âsitarufye giderim; kâh üzerime nefîr-i âm ettiler, kâh serdarhğım âhara verdiler ve serdar olduğum halde asker, cephane ve mühimmat göndermediler, Yeğen Paşa hâindir, döğüşmez kaçar diye âlemi benden nefret ettirdiler" sözleriyle kapıcıbaşıyı geri döndürmek istediyse de ileri selen adamları :

— "Padişahın ihsanı reddolunmaz; elbette kabul edin, sonra peşiman olursunuz" diye îkaz ettikleri için gönderilen hançeri beline taktı ve sonra kapıcıbaşıya :

— "Baka ağa pâdişâhın emri üzere kudretim mertebe bu tarafları korurum ve yine kasim'dan sonra davamı görmeğe Âsitane*ye giderim; vezir-i azama böylece söyle" diye cevap göndermiştir.[888]

Nefîr-i Âm Yazılması

Nefir,, insan kitlesi, cemâat demek olup Nefîr-i âm ise, ihtiyaca mebni askerden başka halktan toplanılan eli silâh tutan kuvvet demektir. Üç cephede muharebenin devamı ve hususiyle Macaristan cephesindeki müşkül durum üzerine eldeki askerî kuvvetlerin yeter derecede olmamasına mebni verilen fetva üzerine 1099 H. /1688 M. de Anadolu eyaletlerindeki her sancak ve kazanın kudretine göre din uğruna sefere gelmek üzere muharebeye yararların şevkleri için her tarafa fermanlar yollandı ve bu kuvvetlerinin Nevruzdan (22 mart) evvel Edirne'de bulunmaları ve gelmiyenlerin dinden çıkıp ailelerinin boş olacağı ve bundan başka en şedit cezayı görecekleri bildirildi [889].

---

[888] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/514
[889] Sitâhdar tarihi, c. 2, s. 378.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/514

KIRIM HAM SELİM GİRAY

Devletin Karagün Dostu

İçerden ve dışardan devletin düştüğü müşkül ve pek nâzik durumlarda canla, başla memlekete
sadık olan Selim Giray gibi her hususta değerli ve vatanperver bir şahsiyetin Kırım Hanlığında bulunması Osmanlı devletinin düştüğü tehlikeli vaziyetten kurtulmasında âmil olmuştur. Selim Giray, devletin geçirmekte olduğu buhranı takdir ederek bazı aleyhdarlarının istiklâl sevdasmdandır diye söyledikleri sözlerden müteessir olarak vezir-i azama gönderdiği mektupta devlete sadakat ve bağlılığını arzettikten sonra :

— "Düşman ayakta olup bu kışta Kırıın'da Boğdan, Eflâk ve Er del ve bütün Rumeli hıristiyanları isyan edip Karadeniz kenarlarına kadar bütün memlekete yayıldı; bundan dolayı islâmiyet gayretiyle Kırını'dan çıkıp Bucak'ta kışlamak için hareket etmek üzereyim; bu işe göz yumulursa memleket elden gider; bundan başka bizzat gelip padişah hazretlerini ziyaret etmek isterim" diye Kırım'dan çıkmasına ve Edirne'ye gelmesine müsaade istemiştir.

Kırım hanının bu müracaatı devlet erkânı arasında görüşülerek müzakerede bulunanlar vezir-i azama :

"Gelmesi Hızır yetişmiş gibidir; tecrübeli, iş görmüş, iş bilir gazi bir hükümdardır; davet buyurun gelsin, meclisinden safalanırız" demeleri üzerine müttefikan verilen karar, pâdişâha azlolunarak gelmesi için derhal kendisine nâme-i hümâyun gönderilerek Edirne'ye davet olundu (8 rebîulevvel 1100 / 31 aralık 1688). Bir ay sonra Edirne'ye gelen Selim Giray'a Sultan Selim camii yakınındaki Merzifonî Kara Mustafa Paşa Sarayı tahsis olundu.[890]

Selim Giray Huzurîyle Muharebe Vaziyetinin Müzakeresi

8 OCak l689 saİ1 günü rebîulânır 110°) Kırımhanı vezirler, şehyulislâm, kazaskerler, nakîb-ül- eşraf, yeniçeri ağası, süvarilerin bölük ağaları, ocak ihtiyarları vezir-i âzam sarayına davet olunarak

[890] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/515

muharebe durumu hakkında görüşüldü; acıklı ve tehlikeli hali yakından görüp öğrenen Selim Giray, heyetin ricasiyle ilk söze başladı.
Ungurus (Macaristan) serdarı Yeğen Osman Paşa'ya karşı hükümetin aczinden bahis ile bunun bir küçük yılan iken şımartılarak yedi başlı bir ejder olduğunu ve göz göre muharebesiz, Belgradhn düşmesine sebebiyet verdiğini, Rumeli ve Anadolu'daki akrabalarından ve taraftarlarından vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi tayin ettirerek her iki kıt'ada kuvvetli taraftarlar peyda ettiğini, bunların zulmünden dolayı halkın dağlara, sarp yerlere ve büyük şehirlere sığındıklarını söyledikten sonra :
— "Yeğen dediğiniz vakitte korkunuzdan akciğeriniz görünür; kaht-ı rical mi vardır? Kaldı, kaldı da devlet bu herife mi kaldı? Ulema ve meşayihten bazıları sen sâhib-i huruçsun diyor-larmış; çok yazık Âl-i Osman devletine ki bir hayırhah adamı kalmamış; eğer bunun tedariki görülmezse ne taraftarınız olur ve ne de işinize karışırım ve ne kılıç salıp işinizde bulunurum" diyerek ilk ve son kat'î mütaleasım beyan etti.
Kırım hanının açıkça söylediği sözler Yeğen Osman'dan korktukları için fikirlerini açıklayanı ayan hey'eti ferahlandırarak mütaleası müttefikan muvafık görüldü ve Yeğen Osman Paşa ile ona tâbi olanların katilleri hakkında fetva alındı. İptida maksadını anlamak üzere kendisine Kamaniçe kumandanlığı tevcih olunup kalkıp gitmesi için ferman gönderildiği gibi Rumeli eyaletine de nefîr-i âm hükümleri gönderildi ve Ungurus serdarlığı Halep eyaleti ile Selim Giray'ı ordugâhından alıp Edirne'ye getirmeğe mihmandar tayin edilmiş olan Arap Recep Paşa'ya verilip aynı zamanda Yeğen Osman Paşa'nın tenkiline memur edildi, ertesi günü padişah, Selim Giray'ı kabul ederek görüştü. Selim Giray bir aya yakm Edirne'de kaldıktan sonra da Kiledeki ordugâhına döndü (1689 şubat sonu).
Bu sırada Kırım hanının memleketinde bulunmamasını fırsat bilen Rusların 1100 recep / 1689 mayıs'ında taarruza geçtikleri haber alınması üzerine Selim Giray ordugâhından süratle yetişerek bunları mağlûp ettikten sonra tekrar KilVye geldi.[891]

[891] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/515-516

Yeğen Osman Gailesinin Defi

Ocaktan gönderilen çavuş, Yeğen Osman Paşaya Kamanıçe'ye tayını emrini tebliğ edince hiddetlenerek;

— "Şimdi seni katlederim lâkin elçisin ve hem ocak tarafından geldin; seni gönderenlerin maksa-
dini bilirim, beni Kamaniçe'ye gönderip bildikleri gibi katlederler; gözüm görürken ben kendimi diri diri vermem; işte meydan elle-rinden geleni geri komasmlar" diye adamlariyle İViş'ten çıkıp Vitoş dağına gitti.

Geri dönen çavuş, vaziyeti ve Yeğen Osman Paşa ile ayısı Veli Paşa'nin isyanlarını anlattı; bunun üzerine Kırım hanının huzûriyle ertesi günü mesele tekrar görüşüldü; giden
çavuş çağrılıp keyfiyet soruldu : — "Sefere giderim diyor, kılıç ve kaftanla gönlü alınsın" der demez Selim Giray:

— "Çık bire boğazı ipli nikbeti o da sen de görür müsün söylediği sözü?" diyerek çavuşu kovdu ve mutlak nefîr-i âm şevkini söyleyip ayak bastı ve Rumeli'ye tekrar nefîr-i âm emirleri yollamji.

Yeni serdar Arap Recep Paşa, Yeğen Osman Paşa üzerine giderken Filibe'ye geldiği zaman Yeğen'in kız kardeşinin oğlunu yakalayıp öldürdü ve sonra da Sofya sahrasında vaziyet almış olan Yeğen Osman Paşa üzerine yürüdü; Yeğen Osman Paşa, Sofya'yı işgal etmek istediyse de muvaffak olamı-yarak Recep Paşa'nın gelmekte olduğunu haber alınca etrafındakiler dağılıp kendisi ve levendlikten paşa olmuş taraftarları ve bin kadar adamiyle kalıp, Şehirkö'y ve İViş'ten Kosova ve İpek taraflarına kaçıp yanındaki kalan kuvvetleri de dağıla dağıla nihayet maiyeti ile İpek kasabasında yakalandı ve dayısı Veli Paşa ile Yadigâr oğlu Mustafa Paşa, Uzun Mehmed Paşa, Nişancısı Mehmed ve reis-ül-küttabı Aklî Mehmed ve çavuşbaşı vekili Mahmud ve sairleriyle beraber başlan kesilip düşman karşısındaki tehlikeli gailesi ortadan kalktı.[892]

Pahdişahın Sefere Hareketi

Murahhaslıkla imparatora gönderilmiş olan Zül-fikar Efendi'den gelen

[892] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/516-517

mektupta Avusturyalıların sulha yanaşmadıkları anlaşddığmdan evvelce verilen karar üzerine bizzat padişahın sefere çıkması îcap ettiğinden 21 cemaziyelevvel 1100'de (1689 mart) tuğlar çıkarılıp bir ay sonra da padişahın otağı Edirne sahrasına kuruldu.

Pâdişâhın sefere hareket etmek üzere bulunduğu sırada Macaristan cephesindeki durum şöyle idi:

Belgradh alan düşman, Güneye doğru sarkarak Niş'e yakın yerlere kadar geldiği gibi bir kolu da birdenbire Yenipazar tarafdini bilirim, beni Kamaniçe'ye gönderip bildikleri gibi katlederler; gözüm görürken ben kendimi diri diri vermem; işte meydan ellerinden geleni geri komasmlar" diye adamlariyle İVi^'ten çıkıp Vitoş dağına gitti.

Geri dönen çavuş, vaziyeti ve Yeğen Osman Paşa dayısı Veli Paşa'nm isyanlarını anlattı; bunun üzerine Kırım hanının huzûriyle ertesi günü mesele tekrar görüşüldü; giden çavuş çağrılıp keyfiyet soruldu : — "Sefere giderim diyor, kdıç ve kaftanla gönlü alınsın" der demez Selim Giray:

— "Çık bire boğazı ipli nikbeti o da sen de görür müsün söylediği sözü?" diyerek çavuşu kovdu ve mutlak nefîr-i âm şevkini söyleyip ayak bastı ve RumelVye tekrar nefîr-i âm emirleri yollandı.

Yeni serdar Arap Recep Paşa, Yeğen Osman Paşa üzerine giderken Filibe'ye geldiği zaman Yeğen'in kız kardeşinin oğlunu yakalayıp öldürdü ve sonra da Sofya sahrasında vaziyet almış olan Yeğen Osman Paşa üzerine yürüdü; Yeğen Osman Paşa, Sofya'yı işgal etmek istediyse de muvaffak olamı-yarak Recep Paşa'nın gelmekte olduğunu haber alınca etrafındakiler dağılıp kendisi ve levendlikten paşa olmuş taraftarları ve bin kadar adamiyle kalıp, Şehirkö'y ve iViş'ten Kosova ve İpek taraflarına kaçıp yanındaki kalan kuvvetleri de dağıla dağıla nihayet maiyeti ile İpek kasabasında yakalandı ve dayısı Veli Paşa ile Yadigâroğlu Mustafa Paşa, Uzun Mehmed Paşa, Nişancısı Mehmed ve reis-ül-küttabı Aklî Mehmed ve çavuşbaşı vekili Mahmud ve sairleriyle beraber başları kesilip düşman karşısındaki tehlikeli gailesi ortadan kalktı.

Murahhaslıkla imparatora gönderilmiş olan Zül-fikar Efendi'den gelen mektupta Avusturyalıların sulha yanaşmadıkları anlaşddığından evvelce verilen karar üzerine bizzat padişahın sefere çıkması îcap ettiğinden 21 cemaziyelevvel 1100'de (1689 mart)

tuğlar çıkarılıp bir ay sonra da padişahın otağı Edirne sahrasına kuruldu.
Pâdişâhın sefere hareket etmek üzere bulunduğu sırada Macaristan cephesindeki durum şöyle idi :

BelgratTı alan düşman, Güneye doğru sarkarak Niş*e yakın yerlere kadar geldiği gibi bir kolu da birdenbire Yenipazar taraflarma baskın yaparak şehri yakıp kadın ve çocuklarım esir etmişler ve sonra Bosnalı ve Arnavut kuvvetleri taraflarından mağlûp edilerek Belgrad'a doğru kaçırılmışlardı. Yine bir kısım Avusturya askerleri de Tuna kenarındaki Feth-ül-islâm kalesini aldıktan sonra 1100 H. / 1688 M. kasim'mda Vidin üzerine gelmişlerse de buranın muhafızı Bayezid Bey ile Tökeli îmre taraflarından mağlûp edilmişlerdir. Daha sonra Feth-ül-islâm ile onun batısında ve Tuna'nm sol sahilindeki îrşova (Hisrova = Orşova) düşmandan geri alınarak Macaristan içerisinde düşmana mukavemet etmekte olan Temeşvar yolu açılmıştı; işte Macaristan cephesi bu durumda iken padişah sefere hareket ediyordu.[893]

Serdarın İlk Mağlübiyeti

II. Süleyman 1100 senesi şabanının onsekizinci mağlûbiyeti günü (7 haziran 1689) kapıkulu ocaklariyîe Edirne'den hareket etti; Sofya'ya, gelince kendisinin orada kalıp serdar Recep Paşa'nm Belgradh kurtarmağa gitmesi kararlaştırıldı; Recep Paşa'nm maiyyetinde ellibin kadar kuvvet vardı; Alacahisar (Kruşevaç) sahrasına konulduktan sonra yaya asker ileri gitmek istemediğinden Recep Paşa yirmi bin kadar süvari kuvvetiyle yürüdüyse de yaya askeriyle topların gelmemesi tabiî olarak bu kuvvetlerin Belgradh muhasara etme sine kâfi gelmiyecekti; bunun üzerine Recep Paşa geri dönerek Alacahisar'a geldi; bu sırada orduya iltihak eden yeni kuvvetlerle düşman üzerine gidilmeğe karar verildi ise de düşman daha evvel davranıp Niş ordugâhını basmak istemiş, fakat muvaffak ola-mıyarak çekilmişti. Bunun üzerine Pasarofça?ya doğru çekilen düşmanı takip etmek üzere ileri sevkedilen Ömer Paşa'nm ve arkasından Recep Paşa'mn mağlûp olmaları üzerine tekrar Alacahisar'a gelindi; toplar, çadırlar, mühimmat düşman eline düştü. Bu mağlûbiyet Sofya? âa

[893] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/517-518

bulunan padişaha haber verildiği vakit yerinde oturamayıp ağlamağa başlamış ve yanında olan adamlarına :
— "Bir sadık kulum yok ki ortalığın ahvalini doğru söyleye diye teessürünü beyan etmiştir (20 zilkade 1100 / 5 eylül 1689). Bu hal orduda bir disiplin ve kumanda heyetinde bir liyakat ve enerji bulunmadığını ve devam eden mütemadi mağlûbiyetlerin ordunun kuvve-i maneviyesini bozmuş olduğunu göstermekte idi.[894]

Orduda İsyan

Bu mağlûbiyet üzerine ordudan kaçan kapıkulu askerleriyle nefîr-i âm askeri İViş'e gelip tekrar orduya dönmedikleri gibi serdarın emrine itaat etmiyerek düşmandan yüz çeviren kapıkulu ocakları cürümlerini bastırmak için bundan evvel alıştıkları gibi :
— "Pâdişâh huzurunda şer-i şerîf ile dâvamız vardır" diyerek Sofya'ya doğru hareket ile yine düşmana meydanı geniş bırakmışlardır; bunlar Şehirköyii'ne geldikleri zaman maaşlarının verilip muhalefet ettikleri takdirde katledilmeleri hakkında fetva alındığını duymaları üzerine korkarak geriye Niş^e dönmüşlerdir.[895]

Niş'in Düşmesi

Bütün ordu mühimmatını bırakarak Nişsin kuzeyindeki Dragmana'ya kaçan serdar Recep Paşa orada iki gün kaldı. Düşman ümit etmediği harp malzemesi ele geçirmiş olup aynı zamanda imdat da aldıktan sonra Niş üzerine yürüdü; düşmanı karşılayacak ne asker ve ne de silâh vardı; Nişsin müdafaasına karar verildi. Serdar Arap Recep Paşa'da iktidar namına bir şey olmadığı malûm olmakla beraber Kırım hanının arzusiyle belki bir iş görür diye o makama getirilmişti.
Viş'in müdafaasına karar verilince ilk iş olarak kadın, çocuk ve ihtiyarlar arabalarla kasabalardan çıkarılarak Üsküp ve Sofya taraflarına gönderildi; etrafa hendekler kazıldı; 24 eylül 1689'da düşman geldi; kuwe-i maneviye bozuk olduğundan daha ilk çarpışmada kaçmağa başladıklarından kurşuna tutulmalarına rağmen

---
[894] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/518-519
[895] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/519

geri dönmeyip düşmanın metrisleri işgaline sebebiyet verdiler. Buradaki bütün top, harp levazımı, çadırlar düşmanın eline geçti; kaçanların bir kısmı yağmurdan taşan Niş Suyu'nda boğuldu ve bu suretle Niş de düşman eline düştüğünden Recep Paşa zorlukla Samoko'ya. gelebildi (26 eylül 1689).[896]

Pahdişahın Dönüşü Ve Rezir-İ Azamın Serdarlığı

12 zilhicce / 27 eylüTde İViş'in sukutunun haber alınması üzerine Vezir-i âzam Tekirdağlı Bekrî âzamin Mustafa Paşa, Padişahla beraber Filibe'ye giserdarhğı dip bizzat serdarlığı almak istemiyerek yine Recep Paşa'yı veya diğer birisini serdarhkla Sofya'da bırakmak istemişti; fakat gerek bizzat Sultan Süleyman ve gerek o sıradaki görüşmede Padişahın yanında bulunan Atpa-
kim Yahya Efendi ve Padişahın üzerinde sözü nafiz olan Dar-üs-saâde ağası Mustafa Ağa[897] bu mütaleayı muvafık bulmadılar ve vezir-i âzamin mühür elden gider korkusuyla ayrılmak istemediğini söylediler; bilhassa ilk ikisi, vezir-i azama pek ağır ithamlarda bulundular.
Bu görüşmeden sonra Bekrî Mustafa Paşa'nm sancağı şerifle serdar-ı ekrem tayin kılınarak Sofya'da kalması ve pâdişâhın da Filibe'de oturması kararlaştırıldı.[898]

Pâdişah'ın Sofya'dan Geri Dönüşü Esnasındaki Acıklı Durumu

Vezir-i azamın serdarhkla Sofya9da kalıp pâdişa dönmesi sırasında halk ümistiz bir halde dönüşü esna- sokaklara ve pâdişâhın yolu üzerine dökülüp ağ-sındaki acikh laşmağa, çağrışmağa başladılar; bu acıklı hali bizzat görmüş olan Silâhdar şöyle diyor : "...Namazgah mahallinde, mevcut ikibin neferiyle yeniçeri ağası, daha ötede sipah silâhdar ağaları selâmladığı vakit keçelerin (başlıkların) ellerine alıp hal diliyle 'Bizi garip kodun pâdişâhım' deyu bir mertebe zârlıklar ettiler ki vasfolunmaz ve alel-husus şehir halkı büyük, küçük, erkek,

[896] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/519
[897] Dâr-üs-saâde ağalarının seferlerde pâdişâhlarla beraber bulunmaları âdet değilken, fikir ve mütaleasından istifade edilir diye Mustafa Ağa beraber getirilmişti. Pâdişâh bunun tesiri altında idi.
[898] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/519-520

kadın ve çocuk yalın ayak, başı kabak sokaklara dökülüp 'Bizi nereye koyup gidersin pâdişâhım, düşmana esir etmeğe mi?' deyu feryat edip saçların sakalların yolarak kaldılar ve reâyâ ise 'Üzerimize havale olunan onbeş teklifi (örfî vergileri) bin türlü mihnet ile eda ve tek padişahımız iş görüp düşmandan intikam ala deyu her cefaya sabr ve tahammül ve zulmü kendimize rahmet bilip fermana itaat eden bir alay zuafâyı dörtyüz yıldan beri kulluk eden fıkarayı Nemçe keferesine verdin' deyu ağlaştıkları aynelyakîn müşahede olundu".

Sultan Süleyman Filibe'de kalmayarak Edirne'ye hareket etti; serdar-ı ekrem, muvaffakıyetsizliğinden dolayı Arap Recep Paşa'yı îdam ettirerek onun yerine Mora muhafızı Halil Paşa'yı Avusturya cephesine tayin eyledi.[899]

Sır Tebanın Düşmana Yardımları

Osmanlıların Macaristan'ı bırakıp Tuna ve Sava düşmana yardım- nm *>eri tarafına geçmeleri ve oralarda da tutunalanmıyarak daha güneye doğru çekilmeleri Sırpların düşmana yardım edip müdafaada kalan Osmanlılara müşkülât çıkarmalarına ve çete teşkilâtı yaparak bir kısım yerleri ellerine geçirmelerine sebep oldu; Nişsin ve Şekirköy taraflarının elden çıkması üzerine Sırplar tarafından yardım gören Avusturya Generali Piccolomini t/s/cüp'e kadar inmiş ve imparatorun, kendisine Komanova prensliği tacını göndermiş olduğu Sırp serkerdesi Karpoz'da Komanova, Kaçanik ve Eğridere*-de iyice yerleşmişti. Bu Sırp çeteleri, Avusturya kuvvetlerinin Balkan yarımadasına, sarkmalarından itibaren harbin sonuna kadar asltere baskın yapmak, hazineyi ve mekkâre kollarım vurmakta devam etmişlerdir.[900]

Pâdişâhın Huzurunda Vezir-İ Âzamin Azli Hakkında Bir Görüşme

İkinci Süleyman Sofya^dan hareket edip Ta-tarpazari'na. geldiği sırada Dar-üs-saâde ağasının teşvikiyle Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Şey-hülislâm Debbağ-zâde Melımed Efendi'ye gelip ona:

— "Allahtan korkmaz, ne zamana kadar bu Bekrî zâlimin (vezir-i

[899] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/520
[900] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/521

âzam'm) kılıcını salıp sadaretini istersiniz? Yarın kıyamette Allaha ne yüzle cevap verirsiniz; bunun azliyle bir ehlinin tayini lâzımdır; bu rüsvaylık ile dönmek hep o Bekrî zalimin su-i tedbiri iledir; bütün ahvalini duydunuz; hemen şimdi huzur-ı hümâyuna gidip bir ehlinin getirilmesini arzeyle diyerek Şeyhülislâmla padişah hocası Abdülvehhab Efendi'yi padişahın yanına gönderdiler.

Padişah bunları kabul ederek görüştü; Şeyhülislâm :

— "Devletin hayırhah bendeleriyiz; cümle ulemâ elinizi Öperler, vezir-i âzamin hıyaneti meydana çıktığından azlini rica ederler" deyince Sultan Süleyman, şeyhülislâmın bu sözlerine hayret ederek :

— "Ya efendi, İstanbul'da. Bağdad KöşkiVn&e hepiniz huzuruma gelip İsmail Paşa'nm sû-i halini söyleyip ve bunun salâbet ve diyanet ve akıl ve firasetini arzedip hor ahvaline kefil oldu-nuzdu; evvelki sözünüz şimdiye uymadı; bundan maksadını; nedir?" diye hitap edince Debbağzâde :

Hata etmişiz, me'mıdümüz gibi çıkmayıp hilafı zuhur etti; azli ihmal olunur ise devletin berbâdına ve memaliki islâmi-yenin düşman eline girmesine sebep olur; behemehal azli lâzımdır" sözleriyle ısrar edip kendisine padişah hocası da yardım edince Sultan Süleyman :

— "Dün serdar ettik, bugün azlolunmaz, dört taraftan düşman ağız açıp ayakta iken azli askerin dağılmasına sebep olur; istediğinize müsaade ederim; lâkin Edirne'ye varıp, kasım geçsin düşman ayağı kesilsin, müşavere olunup münasip birisine sadaret verilir" diye cevap verdi.

Vezir-i azamın kethüdası iken sadaret kaymakamı tayin olunan Mehmed Paşa, şeyhülislâmın usûl hilâfına kendisinden müsaade almadan pâdişâhla buluşmasını muvafık bulmadığından şikâyet etti ise de, "Lüzumu halinde vakitli vakitsiz buluşula-gelmiştir" cevabı verilerek görüşülen mesele harice sızdırılmadı.[901]

Fazıl Mustafa Paşa'nın Sadareti Zamanı

Cephe Vaziyeti

---

[901] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/521-522

Vezir-i âzam gerek iki defaki yeniçeri ağalığmd ve gerek Macaristan serdarlığı ve daha sonraki vezir-i âzamlığı zamanında hiç bir başarı elde edememişti; vaktini eğlence ve sefahate vermiş olan Tekirdağh Mustafa Paşa, Vidin taraflarında bulunmakta olan Tökeli Imre'yi öldürerek Avusturya ile anlaşmak sevdasına düşerek onu hudut ahvaline dair görüşmek üzere Sofya'ya davet etmiş ve o da gelmiş ise de Tökeli uyanık bulunup tuzağa düşmemiş ve vezir-i âzam da katli bir fitne çıkmasına sebep olur diye cesaret edemiyerek geri göndermişti (1101 muharrem / 1689 ekim). Filhakika vezir-i âzam, sulh akdi için Ftyana'ya gitmiş olan Osmanlı murahhası Zülfikar Efendi'ye 1689 sonlarında yeni sulh şartlarını havi talimat göndermiş, fakat bir az müddet sonra kendisinin azli ve yeni Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa'nın hazırlığa başlaması üzerine bir neticeye varılamamıştı.

Bu sıralarda yirmi bin kişilik bir Avusturya kuvveti Vidin'e gelerek mukabelesine çıkan kuvvetleri mağlûp ettikten sonra üçüncü günü kaleyi alarak bir çok esir ve ganimet malı elde etti.[902]

Bekrî Mustafa Paşa'nın Azli

12 muharrem 1101 / 25 ekim 1689 salı günü Paşa'nınazlî pâdişâh mühr-i hümâyunun, Sakız muhafızı bulunan Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'ya verilmesini ve sadaret kaymakamlığına da Boğaz muhafızı Vezir Türk Aîi Paşa'nin getirilmesini muvafık görüp her ikisi de gizlice davet olundular. Ordunun henüz dönmemesine mebni yeni serdar Halil Paşa gelinceye kadar Ongürüs yani Macaristan serdarlığı vezirlikle yeniçeri ağası Koca Mahmud Ağa'ya verilip azledilen Bekrî Mustafa Paşa'nın tekaütlükle Malkara'da oturması emrolunmuştur.[903]

Yeni Vezir-İ Âzamin İlk İcraatı

Fazıl Mustafa Paşa 25 muharrem 1101 / 7 kasım 1689'da Edirne'ye gelip mühr-i hümâyunu aldı ilk icraatı ve ilk iş olarak bir beyanname ile askeri vazifeye davet etti, halka ağır bir yük ve aynı

---

[902] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/522
[903] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/523

zamanda zulüm olan avarız, nezil, sürsat ve iştirayı ve imdadiye ismiyle hane başına olan angarya vergileri ve bundan başka 1099 H./1688 M. senesinde fazla varidat getirmek üzere ihdas olunan içki resimlerim kaldırıp x bunlara mukabil bazı zarurî vergiler koydu.

Harpler dolayısiyle gayr-i müslimîerin Avusturya ve Venediklilerin teşvikleriyle ayaklanmalarını nazar-ı dikkate alan vezir-i âzam konmuş olan gayri âdilâne kanunları tadil ederek tebeamn
memnuniyetini ele aldı ve filhakika bu icraat istenilen tesiri gösterdi.
Fazıl Mustafa Paşa devlet ricali ve ocak ağalariyle yaptığı görüşmelerde bizzat sefere gitmeği muvafık görerek keyfiyeti pâdişâha arz eyleyip serdarı ekrem tayin edildi, Kırım hanı ile eyâlet valilerini sefere davet ederek Sofya'da toplanılmasını yazdı.
Vezir-i âzam babasının siyasetini takip ederek kendisi cephede iken pâdişâh üzerine tesir yaparak icraatına engel olacaklardan kurtulmak istedi ve iptida Sultan Süleyman üzerinde müessir olarak vezir-i âzamları bir sözüyle azlettiren Dar-üs-saâde ağası Mustafa Ağa'yı azlcttirmeğe muvaffak oldu[904] ve yerine gelen ağaya pâdişâh, memur olduğun hizmetten başka dışardaki vükelâm işine karışma diyerek selefinin azlinin sebebini anlatmış oldu.[905]

Kanije'nin Düşmesi

Bu esnada dört seneden beri düşman içinde Kalarak harikulade kahramanlıkla müdafaa edilmekte olan Kanije kalesinin zahiresi tükenip kedi, sıçan, köpek gibi hayvanlar da yendikten ve bir hayli da telefat verildikten sonra imdat gelmesinden tamamen ümit kesilerek içindeki bine yakın kadın, erkek ve çocuklara taarruz olunmamak ve verilecek arabalarla nakledilmek şartiyle Kanije teslim oldu; bu kalenin son kahraman kumandanı Fındık Mustafa Paşa'-dır (1101

[904] II. Süleyman'ın validesinin vefatından sonra (1101 rebîulevvel / 1689 aralık) harem-i hümâyun cariyelerinin zapt u raptına kethüda kadın tayin edilmiş ve bazı yakınlarının telkini ile bu başkethüdaya hazineden bir miktar has tayinini pâdişâh vezir-i azama emreylemiştir. Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa, emsali mesbuk olmayan bu emri yapmamış, fakat Sultan Süleyman Dar-üs-saâde ağasının tesiriyle tayininde ısrar eylediğinden zarurî olarak kethüdaya bir miktar has tayin kılınmıştı. Fakat Fazıl Mustafa Paşa buna mum yapıştırarak işlerine engel olan kızlar ağası ile pâdişâh bocası Arapzâde Abdülvehhab Efendi'y* ilk fırsatta padişahın yanından uzaklaştırmıştır (Zübdet-üî-vekayi, vrk. 188 b).
[905] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/523-524

recep / 1690 nisan).
Yine bu sırada Sofya'ya, gelmiş olan Kırım Hanı Selim ray'ın arzusu hilâfına bazı Erdel halkının müracaatı üzerine Tökeli Imre Erdel kiralı tayin olunarak kendisini makamına oturtmak üzere bir miktar kuvvetle Çerkeş Ahmed Paşa serdar tayin edildi; filhakika görünüşe göre lüzumsuz ve manasız gibi sayılan bu hareketin daha aşağıda gösterileceği üzere faydası görüldü.[906]

Vezir-İ Âzam Ve Serdar-İ Ekremin Hareketi Ve Muvaffakiyetleri

Fazıl Mustafa Paşa 1101 şevvalinin altıncı (M, 13 temmuz 1690) perşenbe günü sancağ-ı şerifi alıp Avusturya cephesine hareket etti ve ilk muvaffakiyeti olarak iki gün muharebeden sonra Avusturyalıların Dragman'da bulunan kumandanı Şeıkendorf mağlûp edilerek Şehirköy'ü ve arkasından Musapaşa palangalarımın aldıktan sonra Niş üzerine yürüdü ve Nişsin teslimi için kale Kumandanına meKtup gonaeruı; fakat red cevabı aldıeından muhasara etti. Bu sırada Kırım Hanı Selim Giray yılancık denilen hastalıktan dolayı rahatsız oldu-ğundan mühim bir Tatar kuvvetiyle büyük oğlu Kalgay Devlet Giray orduya geldi; o sırada Morava nehri kenarında bulunan Avusturya ordusu Niş'i muhasara etmekte olan Osmanlı kuvvetleri üzerine gelmek üzere iken Kırım kuvvetlerinin gelerek taarruza geçmek üzere olduklarını haber alınca Alacahisar (Kruşevaç)'ı boşaltarak Semendire ve Belgrad^a doğru çekildikleri haber alınarak takiplerine Kemankeş Ahmed Paşa kumandasiyle kuvvet gönderildi. Avusturya kuvvetleri Semendire, Belgrad ve Sirem taraflarına doğru kaçtıkları için Ahmed Paşa, Pasarofça, Güvercinlik (Kolombaç) ve diğer bazı palangaları eled etti.
Bu esnada pek isabetli olarak mühim düşman kuvvetlerini o tarafa çekmek için ErdeVe sevkedilip o mıntakaya giren Çerkeş Ahmed Paşa ile Tökeli kuvvetlerine karşı vezir-i âzam cephesinden alınarak Erdel'i müdafaaya gönderilen Avusturya Başkumandanı Heister[907], Tökeli tarafından Tserneşt yakınında mağlûp ve esir edildiğini haber almış

906 Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/524
907 Bu isim Silâhdar TarihVnde Hizer imlâsiyle yazılmaktadır (c. 2, s. 488 ve 519).

olan[908] Niş muhafızı Veterani1 ile Baden Margrafi Nişsin mutlak surette düşeceğini anladıklarından dolayı yirmi üç gün muhasaradan sonra kaleyi teslim etmişlerdir (5 zilhicce 1101 / 9 eylül 1690).[909]

Belgrad Üzerine Hareket

Niş kalesi tamir edilip içine kuvvet ve harp azımı konduktan sonra vezir-i âzam ordu erkâniyle ocak ağalarım davet ederek:
— "inşaallah benim maksadım Belgrad fethidir, ne dersiniz?" diye fikirlerini sordu. Ocak ağaları askerin Niş muhasarasında hırpalandığından dolayı faaliyetleri azaldığım, asker, cephane ve mühimmata ihtiyaç olduğunu, Tuna yolları ele geçtikten sonra Belgrad üzerine gidilmesini ve muhasara uzayıp kale alınamıyacak olursa fena bir durum hasıl olacağını ve bu yıl bu kadarla iktifa edilerek gelecek sene yeni kuvvet ile hareket edilmesini tavsiye ettilerse de vezir-i âzam :
— "Allahın inayetiyle fırsat ve nusret bizimdir; ben giderim, isteyen gelsin, gelmeyene cebretmem" diye Yavuz'un Çaldıran seferinde yaptığı gibi kesin olarak mukabele edince oradakilerin hiç birisi muhalefet edemeyip :
— "Siz bilirsiniz; emrinize imtisal en gideriz ve canla başla çalışırız" diye cevap verdiklerinden harekete karar verilip Fatiha okundu. Fazıl

---

[908] Silistre valisi Çerkeş Ahmed Paşa seraskerliği ile sevkedilen on beş bin Osmanlı kuvvetine Tökeli İmre ve yirmi bin akıncı ile Kırını Hanz-âdesi iltihak etmişlerdi. Eflâk'a geçildikten sonra Eflâk voyvodası da üçbin kişilik kuvvetle bunları karşılayarak beraberce ErdeVe girip Rokdl Boğazı'm tutmuş olan düşman kuvvetlerini, bir kısım askerle dağları aşarak gerisinden vurmuşlardır. Bundan sonra boğazın Erdel sahrasına çıkılacak yerinde ve boğazın sonundaki düşman tard edildikten sonra ovaya çıkılmıştır. Düşman kumandanı meşhur Heister olup yanında Avusturyalıların Erdel beyi yapmış oldukları Teleki de vardı. Osmanlı kuvvetleri ânî ve şiddetli hücumla top kullanmasına meydan vermeden kılıç ile ileri atılarak az bir zamanda düşmanı mağlûp etmişlerdir. Bu harpte Teleki ve diğer iki general bir hayli Erdel beyi ve asilzadeleri (yani han, boyar ve nemişleri) maktul ve başkumandan Heister, sekiz generali ile esip edilmişlerdir. Serdar Ahmed Paşa harp esnasında hasta olup hastalığına bakmıyarak bizzat düşman üzerine atdarak şehit olmuştur. Başkumandan Heister'i Deli ibrahim adında bir serhadli asker keserken kendisini bildirdiğinden bu suretle ölümden kurtulmuştur. Şehid Ahmed Paşa'nın yerine son Kanije mubafızı olup orduda bulunan Fındık Mustafa Paşa serasker intihap edilmiştir; bundan sonra vaziyet görüşülüp ErdeVin bîr çok kaleleri Avusturyalıların ellerinde olduğu gibi bu sırada Kont Karafa kumandasında Avusturya kuvvetlerinin geldiği haber alındığından Tökeli îmre de ErdeTde kalamıyarak geri dönüldü (1101 zilkade sonu / 1690 eylül). Belgrad'ın zaptından sonra Heister ile on sekiz kumandan Tökeli Imre'ye hediye olunarak Temeşvar yakasında zaptedilen Yeni Palanga kendisine mesken olarak verilmiştir. Esir düşen Avusturya generali 1692 senesine kadar Tökeli îmre'nin esiri olarak kalmış ve sonra Tökeli'nin imparatorun elinde esir bulunan ailesiyle mübadele edilmiştir (Siiâhdar tarihi, c. 2, s. 518).

[909] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/524-526

Mustafa Paşa, Osmanlı kuvvetleriyle Tökeli Imre'nin ErdeVâeki muvaffakiyetlerini ve düşman başkumandanının esir edildiğini o sırada haber aldığı gibi Fransa ile imparator arasındaki muharebeden dolayı harbe müncer olan durumdan da istifade ile bu mühim fırsatı kaçırmamak istiyordu.[910]

Semendire'nin zaptı

Belgrad üzerine yürünürken düşman elinde bırakılarak geçilmesi doğru olmadığından evvelâ burasının alınmasına karar verildi; Belgi ad'dan Tuna vasıtasiyle Semendire'ye yapılmak istenen yardım muvaffak olamadığından evvelâ Sukulesi yakınındaki bir delikten giren bir bölük başı ile arkadaşları ve daha sonra asker tarafından dışkale alınıp onu müteakip muharebe ile içkale işgal olunarak yedi yüz esir almdı (24 zilhicce 1101 / 28 eylül 1690). Burası da tahkim edilip içine kuvvet konduktan sonra Semendire ile Belgrad arasındaki Hisarcık mevkii alınıp 2 ekim'de Belgrad önüne gelindi, düşman, Osmanlı ordusunu görünce varoşu[911] yakarak iç kaleye çekilip müdafaaya başladı.[912]

Belgrad'ın Zaptı

Vezir-i âzam Belgrad önüne geldiği gün kaleyi kuşatarak dövmeğe başladı; muhasaranın sekizinci günü (5 muharrem 1102 / 9 kasım 1690) Belgrad^m Sava nehri tarafında bulunan iç kalesindeki barut mahzenine isabet eden bir kumbara oradaki dört bin kişiyi öl-dürdüğü sırada vezir-i âzamin bulunduğu taraftan açdan asıl kale gedikleri görülünce bizzat kendisinin "Yürüyün ümmet-i Muhammed" diye bağırması üzerine kaleye karşı yapılan şiddetli hücum diğer muhasara kollarına da sirayet ettiğinden bu suretle az zamanda Belgrad düşmüştür. Bu muvaffakiyetten düşman o kadar şaşırmıştı ki Tuna kenarında karşı sahille muvasalayı temin eden on iki gemi

[910] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/526
[911] Varoş, kale dışında bulunup hendek ve şaranpol (Kazık kakılarak yapılan sed) ile muhafaza edilen şehre denildiği gibi kalesi olmayıp etrafı hendekli olan şehre de varoş denilirdi. Umumî tabirle şehir ve kasabanın kale dışındaki binaları ve mahalleleri.
[912] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/527

içindeki Avusturya kuvvetleri kaçamıyarak esir edilmişlerdir. Rivayete göre kalede on altı bin muhafız vardı. Belgrad'ın zaptı üzerine büyük, küçük üçyüz top ele geçmiştir. Yürüyüş esnasında alnından kurşunla vurulup şehit düşen Rumeli beylerbeğisi Arnavud Mustafa Paşa'mn cesedi vezir-i âzamin otağı Önüne getirilip bizzat vezir-i âzamin imametiyle cenaze namazı kılındıktan sonra yine bizzat Fazıl Mustafa Paşa tarafından kanlı elbisesiyle defnedilmiştir.[913]

Bu Sıradaki Diğer Harekât

Belgrad muhasarası esnasında akına sevkedilen Tatar kuvvetleri karşı tarafa Sirem sahrasına geçip
Varadin taraflarına kadar giderek iki binden fazla düşman askerini katlettikleri gibi kalenin zaptından sonra Kalgay Devlet Giray umum Tatar askeriyle Sava nehrfni geçip Eşek taraflarına kadar olan yerleri vurup nehirde de bazı gemiler elde etmişlerdir.
Belgradhn zaptından sonra hastalığı geçen Selim Giray Han evvelâ Edirne'ye gelip sonra da orduya iltihak etmiştir; bu sırada Sava nehri kenarındaki Böğürdelen (Sabaç) kalesi de elde edilmiştir; daha sonra Bosna beylerbeğisî Topal Hüseyin Paşa kapısı halkı ve eyaleti kuvvetleriyle Eşek kalesini muhasara edip döğdü ise de yağan yağmurlardan metrisler su ile dolup yaya askeri hareEetten kaldığından alınamadı.
Vezir-i âzamin bu seferi esnasında daha evvel düşmanın eline geçmiş olan Tuna kenarındaki Vidin kalesiyle Feth-ül-islâm, Hırsova ve ikisi arasındaki Şansi adası ki ıssız bir ada iken düşman tahkim etmişti - elde edilerek Tuna'nın Güney kıyısındaki yerler tamamen alındı.[914]

Hıristiyan Tebeaya Karşı Gösterilen Şefkat

Düşman tarafından işgal edilen Türk toprakrındaki Hıristiyan halkın bir kısmı onlarla iş ligi yapmıştı; bundan dolayı Avusturyalılar kilirken Niş ile Belgrad arasındaki on bin kadar Sırp tebeayı beraberlerinde götürmüşlerdi; Bel-grad'm zaptından sonra vezir-i âzam kimin elinde

[913] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/527
[914] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/528

reayadan esir varsa onları toplatıp zahirelerini hükümetten temin ettiği gibi düşman tarafından dönüp gelenleri de afvedip incittirmeden yerlerine gönderip ziraate kudreti olmayanlara da yine hükümetten tohumluk buğday ile çift hayvanı verdirmek suretiyle bunla himaye ve şefkat elini uzatmak suretiyle o tarafları harabîd kurtarmıştı.[915]

Padişahın İstanbul’a nakletmesi

Fazıl Mustafa Paşa İVi^'den sonra sekiz gün İstanbul'a Belgradhn alındığını Edirne'de bulunan pâdişal nakletmesi tebşir ettikten sonra hükümdarın, Edirne'de bulunmasının reayaya yapılan angarya cihetiyle zulmü mucip olduğunu ve bundan dolayı padişahın İstanbul'a naklinin muvafık olacağını ordu erkâniyle görüşüp karar altına aldıktan sonra bu kararlarını tavsiye yollu sadaret kaymakamı Türk Ali Paşa'ya bildirilmişti.
Kendisine arzedilen bu teklife II. Süleyman, evvelâ muva fakat ettikten sonra içeri harem dairesine gidince kadınlarla kara hadımların :
--"Karındaşın Sultan Mehmed'i böyle İstanbul'a götürüp tahtından indirdiler, bunların fikri seni de böyle etmektir" sözleriyle kendisini korkuttuklarından ertesi günü sadaret kaymakamına :
"Artık ben İstanbul'a, gitmem, vezir-i âzam doğru buraya gelsin, burası da tahtınuzdır; bunda yazlayıp kışlarız" haberini gönderince kaymakam paşa erkân Ve ulemâyı davet ederek bu hususu kendileriyle görüşmüş, onlar :
— "Bu, münafık sözüdür; herkes pâdişâhtan hoşnuttur; hâşâ ki suikasd oluna, burada oturmak zararlı olduğundan gidilmek münasip görülüyor; pâdişâha selâmımızla bunu arzeyle" diyerek Ali Paşa'yı pâdişâha yolladılar. Sadaret kaymakamı bu kararı arzeyledikten sonra :
— İstanbul** gidilmesini yalnız vezir-i âzam kullan murad etmedi, vükelânın reyiyle olmuştur; niçin şüphelenirsiz; reaya imdat etmeden iştira, nezl ve sürsat vermekten fakir oldu ve ellerinde bir şey kalmadı, sıyaneti üzerine vaciptir, yarın kıyamet gününde siz de ve biz de

[915] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/528

mes'ul oluruz ve ecdad-ı izamınız Acem ve Ongürüs seferlerine seferleyip reayaya zulüm olmasın deyu istanbul'da kışlaya gelmişlerdir" sözleriyle muvafakatini aldı ve pâdişâh 14 safer 1102 / 17 kasım 1690'da Edirne'den İstan-buVa. hareket etti.[916]

Vezir-i Azamın Dönüşü

Fazıl Mustafa Paşa, Belgrad kalesini iyice dönüşü tamir edip içine yeter derecede asker, mühimmat ve zahire koydu. Kendisinden evvel Selim Gi-ray'ı İstanbul'a yolladıktan sonra 15 kasım'da Belgrad'd&n hareket etti ve kırk gün sonra Davudpaşa sahrasına gelerek hastalığı sebebiyle oraya araba ile gelmiş olan padişah tarafından karşılanarak kabul edildi[917]. II. Süleyman vezir-i azamı oturtup :
- "Hoş geldin, yol zahmetleri, berhudar ol, yüzün ak, kılıcın berrak, ekmeğim sana helâl olsun, arzum üzere hizmet eyledin, seleflerinden birine böyle bir ulu gaza müyesser olmadı" diyerek köşke karşı at çekip saf bağlayan ordu erkânının önünde arkasından çıkardığı gülgülî çuhaya kaplı samur erkân kürkünü vezir-i azama giydirdiği gibi belinden çıkardığı hançeri beline ve başından çıkardığı bir kıt'a murassa pençe sorgucu da başına taktı ve sonra elini kaldırıp ağlayarak :
— "Ben mükâfat etmeğe kadir değilim; Allah iki cihand yüzün ak etsin" diye dua etti ve tekrar üst üste iki hil'at giydi rerek sarayına döndü ve onu müteakip vezir-i âzam da alayl İstanbul'a, girerek protokol îcabı doğru saraya gidip Sancağ-ı şerîf bizzat pâdişâhın eline teslim eyledi.[918]

Erdel Harekatı

Vezir-i âzam Belsrad^dan İstanbul'a dönerkeı Erdel harekatı kasım ayında Salahor Süleyman Paşa'; Erdel'in zaptı ile Tökeli

---

[916] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/528-529
[917] Pâdişahlar bizzat sefere gitmedikleri zamanlarda vezir-i âzami serdar-ekrem tayin edip gönderirlerken sancağ-ı şerifi ve ocakları selametlemek üzeı Davulpaşa'ya. kadar gider ve avdette de yine oraya kadar gelip sancağ-ı şeı* ve ocakları karşılardı
[918] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/529-530

îmre'yi kıral olarak makamına oturtmağa memur etmiş ve yanma Kalgay Sultan ile Tatar askeri ve sair serden geçti kuvvetleri verilmişti. Süleyman Paşa ay zamanda Türk kuvvetleri tarafından müdafaa edilmekte ola: Temeşvar, Göle, Yanova ve Varat kalelerine asker ve zahire koymağa da memurdu.

Pançova sahiline geçen Süleyman Paşa, iki günde Temeş-var'a. varıp oranın beylerbeğisi Büyük Cafer Paşa ile görüşü] Varat tarafından ErdeVe girilmesini muvafık buldular. Süleyma: Paşa, filhakika yol üzerinde bulunan Lipve kalesini düşmanda] aldıktan sonra ErdeFe girilmiş ise de buradaki kalelerin hemeı hepsi Avusturyalıların eline geçmiş ve bu sırada meydana çıkaı II. Apafi ErdeVdeki Tököli îmre taraftarlarını bertaraf etmi^ olduğundan Erdel harekâtı muvaffakiyetli bir netice vermedi;

Paşa kış mevsiminin gelmesi sebebiyle bu havalide bulunan turya kumandanlarından Veterani ile Karafa'ya taarruz ede-miyerek Kolosvar, Sebin ve Norde havalisini vurduktan sonra döndü (1102 rebîulâhır / 1691 ocak).[919]

Pâdişâhın Edirne'ye Ve Vezir-İ Âzamin Sefere Hareketlen

Fazıl Mustafa Paşa yeniçeri ocağında tensikat vapt*î OT&U noksanları tamamlandı. Devlet erkânı ve ulema ile görüşerek bu sene sefere bir serdar gönderilerek kendisinin üç cepheye yardım etmek üzere merkezde kalmasını teklif ettiyse de ekseriyet, imparatorun hummalı faaliyetini ve hazırlığını ileri sürerek bunun serdarla defi mümkün olannyacağmı beyan ile ya bizzat padişahın veyahut vezir-i âzamin gitmesi lüzumunu beyan ettiler; bu esnada pâdişâh hasta idi; vezir-i âzam bizzat hareketi kabul etti ve 14 şaban 1102 / 13 mayıs 1691'de saraya gidip kanun üzere pâdişâhın elinden sancağ-ı şerifi aldıktan sonra Davutpaşa sahrasi'na çıktı; bu sırada tstanbuVda. bulunan IV. Mehmed taraftarlariyle tensikat dışı kalmış olanlar ve diğer gayr-i memnunların vezir-i âzamin îstanbuV&a. bulunmamasından istifade ile saltanat tebeddülü yapacakları haber alındığından devlet erkânı fevkalâde telâşa düştüğünden istiskadan ağır hasta olmasına rağmen pâdişâhın Edirne'ye götürülmesine ve

[919] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/530-531

ölüm vâki olursa orada yeni hükümdarın iclâsma karar verildi. Vezir-i âzam: — "Padişahı bir dahi İstanbul'dan çıkarmamak şartiyle getirdik" diye itiraz ettiyse de ihtilâl tehlikesinin gelip çattığını ve mutlak surette tedbir alınmasında ısrar eylemeleri üzerine Fazıl Mustafa

Paşa bu kararı pâdişâha arzetti ve gidilmesinde ısrar eyledi; bunun üzerine pâdişâh:

— "Behey paşa, gör bak ne haldeyim; diye şişmiş olan vücudunu gösterdi ve bu hal ile nasıl giderim vükelâ halimi bilmezler. Dün gel bugün git, gidecektik neye geldik?" dedi ise de vezir-i âzam, pâdişâhın nazik durumunu da anlatarak muvafakatini aldı ve hemen evvelâ büyük biraderi IV. Mehmed ile küçük kardeşi Şehzade Ahmed ve Mehmed'in oğulları Mustafa ile Ahmed daha evvelden Edirne'ye gönderilip Davutpaşa'ya getirilmiş olan pâdişâh da arkalarından gitti.

Filhakika vezir-i âzamin hareketinden evvel Rumeli kazaskerliğinden mâzul olan mahlû4 hükümdar IV. Mehmed'in imamı ibrahim Efendi bir kısım taraftarlariyle beraber:

— "Padişah ölüp cülus olursa, vezir-i âzam IV. Mehme sevmediği için Şehzade Ahmed'i hükümdar yaptırır, o da Süleyman'ın eşidir. Vefatından evvel bir gece ulema ile Davut-paşa'ya giderek IV. Mehmed'i hükümdar yapalım diye karar verip bunu temin için müderris Türk Hasan Efendi'yi Silâhdar Ağaya gönderip :

— "Bu gece ulemâ cem' olup erken buraya (Davutpaşa'ya) geleceklerdir. Sultan Mehmed'i çıkarıp hazır edesiniz" diye söyletmiş. Silâhdar zahirde muvafakat edip meseleyi sadr-ı azama haber verdiğinden hemen o gece bu cemiyetin ileri gelenleri yakalanıp kalebend olmak üzere Kıbrıs'a yollandılar.[920]

II Ahmed'in Hükümdarlığı

Pâdişâhın Davutpaşa'da hastalığının arttığı hükümdarlığı üs-saâde ağası tarafından haber verilmesi üzerine vezir-i âzam Rumeli kazaskeri bulunan Hekim Yahya Efendi'yi göndermişti. Yahya Efendi hastayı muayeneden sonra ümitsiz olduğunu vezir-i azama anlatınca ölümünde yerine kimin hükümdar olması lâzım geldiği görüşüldü. Bu tarihte II. Süleyman'ın biri sabık hükümdar IV. Mehmed ve diğeri

[920] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/531-532

küçük biraderi Şehzade Ahmed isimlerinde iki kardeşi ile Dördüncü Mehmed'in oğulları Muşta fa ve Ahmed hayatta idiler. Köprülü-zâde çok cefasını çektiği ve aynı zamanda İstanbul kaymakamı iken hal' ettiği IV. Mehmed'i sevmediği gibi tabiî oğulları ve bilhassa sert olduğu söylenen Mustafa da babasının intikamını alacağı için ona da taraftar değildi; diğer hükümet ve ordu erkânı da harp felâketine sebep olup avla meşguliyeti sebebiyle hükümet işleriyle iştigal etmemiş olan IV. Mehmed'e aleyhdar idiler; hepsi müttefikan pâdişâhın küçük biraderi Ah-med'in hükümdar olmasına karar verdiler; vezir-i âzam Davudpaşa köşkünde pâdişâhı pek zayıf görüp kendisinden ümidini keserek yanından çıktığı sırada Dar-üs-saâde ağasiyle Silâhdar Ağa'ya :

— "Hünkârımın za'fını gördüm; yolda bir hal olursa zinhar sakınıp küçük karındaşı Sultan Ahmed'den gayrisin iclâs ettir emr-i hak vukuunda tahtın sahibini göstermişti,

II. Süleyman bîtab bir halde Edirne'ye gelebildi. Sadr-ı âzam Edirne'den cepheye hareketinden evvel rikâb-ı hümâyun kayma-kamlığına yeniçeri ağalığından ikinci vezir olanK.adı Ali Paşa'yı tayin ettirmişti.

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem 18 ramazan 1102 /15 haziran 1691'de Edirne'den kalkarak hareket etti; gidişinden bir gün evvel padişahın yanından çıktıktan sonra kızlar ağasiyle silâhdara pâdişâha bir hal olursa Şehzade Ahmed'i hükümdar yapmalarını tekrar tenbih etti; filhakika serdar-ı ekremin hareketinde sekiz gün sonra iki senedenberi eli ayağı şişerek tedavisi mümkü olamayan II. Süleyman, dört seneye yakın (üç sene sekiz ay yirmi jlört gün) hükümdarlıktan sonra elli bir yaşında vefa ederek yerine elli yaşındaki kardeşi II. Ahmed hükümdar ol muştur (26 ramazan 1102 / 23 haziran 1691) [921]; hazinenin darlı sebebiyle Kapıkulu ocakları cülus bahşişi almamışlardır.[922]

Salankamin (Slankâmen) Muharebesi

[921] II. Süleyman'ın cenazesi .Edirne'den acele îstanbuVa. gonderilerel Sultan Süleyman'ın Süleyman iye* deki türbesine defnedilmiştir.

[922] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/532-533

Belgrad'a Varış

Serdar-ı ekrem Sofya'ya geldiği vakit II. Süle man'ın vefatiyle II. Abmed'in cülusunu ve kendisinin sadarette ipka fermaniyle yeni padişahın gönderdiği mühr-i hümâyunu ve samur kürkü aldı. Belgrad'a varılır varılmaz Zemun [923] yakasına geçmek üzere Sava nehri üzerine köprü kurulup kısmen Macaristan topraklarına geçildi; kış esnasında sekiz bin mevcu-diyle Temeşvar muhafazasına tayin olunan Tökeli Imre üçyüz kadar maiyeti ile orduya geldi ve beraberinde getirdiği esir Avusturya Generali Haysler yine kendi yanında bırakıldı.[924]

Vezir-İ Âzamin Acele Etmesi

Fazıl Mustafa Paşa bir kısım askeri Zemun yakasına geçirdi ise de Tuna ve Sava nehirlerinin taşması münasebetiyle geri kalan kuvvetlerle kendisi henüz geçmemişti; bu sırada elde edilen dillerden yani esirlerden Varadin'de bulunmakta olan düşmanın köprü başını «asması ıntimali olduğunu haber aldığından nehrin taşkınlığına bakmayarak acele Zemun tarafına geçmek istedi; ordu erkânı : — "Henüz eyâlet askeri ve Tatar kuvvetleri tamamen gelmemişlerdir" dedilerse de dinlemiyerek karşıya geçti. Varadin9 deki düşman kumandam Baden Margravı Prens Ludvig (Lui)[925] kumandasında elli bin yaya ve elli bin atlı olmak üzere yüzbin kişilik bir kuvvet vardı; bunlar da Varadin ile Zemlin (Zemun) arasına gelip ordu kurdular; bu sırada Osmanlı ordusuna üç saate yakın bir mesafeye kadar gelmiş olan Avusturya kuvvetleri, taarruz edemiyerek geri çekildiler; buraya kadar vezir-i âzamin plânı Kırım Hanı kuvvetlerini beklemekti; fakat düşmanın birden bire çekilmesi bu plânı değiştirdi; bunda vezir-i âzamin kethüdası Mustafa Efendi'nin tesiri oldu; o, "Oklanmış şikârı kaçirmı-yalım" diye düşman üzerine yürümesi hususunda serdarı tahrik etti. Fazıl Mustafa Paşa ordu erkânını toplayarak görüştü ve Kırım kuvvetlerinin beklenmesi müfcalealarına rağmen ileri gidilmesi

---

[923] Bu isim Osmanlı tarihlerine Zemun İmlâsiyle ve sırpça okunuşiyle kayıtlı o up macarcası Zimony'dir, Sonra Zemiin telâffuzu kabul edilmemiştir

[924] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/533

[925] Bu isim bizim tarihlerde Preslo ve Prenclay imlâlarında yazılır ki Prens Lui demektir.

kararlaştırıldı ve düşman takip olundu.
Varadiri'e çekilmekte olan düşmanın yolu üzerindeki Kar-lofça boğazı daha evvel zaptedilecek olursa ister istemez sahra yoluyla gitmek icap eder ve o zamana kadar da Kırım hanı da yetişir diye düşünülerek cebrî yürüyüşle düşmana dokunmadan ileri geçilip Sîankamen palangasiyle Varadin arasında mevzi alındı; Türk ordusunda Kırım kuvvetlerinin bulunmadığını ve Varadin yolunun da kapandığını öğrenen düşman iki kuvvet arasında kalmamak için taarruza geçti; 25 zilkade 1102 / 20 ağustos 1691 pazartesi[926] günü Sîankamen muharebesi diye meşhur olan muharebe vukua geldi.[927]

Serdarın Sehadeti

Düşmanın taarruzu üzerine vezir-i âzam siperler önünde muharebe tertibatı aldı; Prens Ludvig yaya askerini metrisler üzerine yürütürken süvari alaylarını da ağır ağır Osmanlı atlılarına karşı sevketmiş ve ikindi zamanı muharebeye başlamıştır.
Osmanlı siperlerindeki kuvvetler üzerine yüklenen düşman büyük bir gayret ve zorlukla çekilmeğe mecbur edilmiş ve bu kanlı muharebede yeniçeri ağası ile bir hayli çorbacı (yeniçeri bölük kumandanı) ve odabaşı şehid düşmüşlerdi. Fakat bu çekilmeden yümayan düşman kumandanı tekrar metrisler üzerine yeni kuvvetler şevketti. Osmanlı atlılarına taarruz eden düşman atlıları arasındaki muharebede Osmanlı süvarileri düşmanın attığı kurşunlardan müteessir olmuşlar ve bunun üzerine sağ cenahta Anadolu beylerbeğisi Kemankeş Ahmed Paşa kolundaki Türkmen ve Kürd kuvvetlerinin geri çekilmesi ve kapıkulu süvarilerinin onları takviye etmiyerek kaçmaları sağ kolun bozulmasına sebep olduğundan vezir-i âzamin kumanda etmekte olduğu merkezin bir tarafı açık kalmış ve düşman buradan merkeze doğru girmiştir.
Bu tehlikeli anda vezir-i âzam bizzat kılıcım çekerek askeri teşcî ile sağ cenahtan taarruz eden düşman üzerine saldırmış, kendisini gören asker de ileri atılmıştı. Yine bu sırada sağ koldal Kemankeş Ahmed

[926] Muharebe tarihini Silâhdar, 25 Zilkade Pazar günü diyor ve Raşid de bir gün sonra olarak kaydediyor. Zilkadenin yirmi beşi takvim hesabı özere Pazartesi gününe tesadüf ettiğinden ben o günü yazdım.
[927] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/533-534

Paşa kuvvetlerinin bozulduğunu görei Karaman beylerbeğisi Vezir Çelebi İsmail Paşa hemen o tarafı yardımına koşup iki kat düşman yaya ve atlı kuvvetlerini bozar* galebenin temin edileceği sırada düşman tarafından atılan bıı kurşunla serdar-ı ekrem alnından vurularak yere düşmüş ve paşaı etrafındaki adamların "Serdar düştü" diye bağırmaları ve yanında bulunan Sipahi ağası Ömer Ağa'nın yerinde sebat göstermesi lâzım gelirken geri çekilmesi neticesi zaferle bitecek olan bu savaşı mağlûbiyete çevirmiş ve sağ koldan giren düşman gerideki ordugâhı işgal eylemiştir; fakat düşmanda da daha fazla döğüşecek takat kalmamasından istifade eden Halep Valisi Vezir Koca Halil Paşa ile Küçük Cafer Paşa, sancağ-ı şerifi alıp at üzerinde orduyu selâmete çıkarmağa karar vererek ordu hazinesi ve bütün top ve cephane terk edilmek suretiyle Belgrad^a, dönülmüştür. Bu sırada Tuna Kaptanı Mustafa Kaptan. Tuna nehrinde düşmanın sekiz yüz kıt'a cephane ve zahire kayıklarına zapt eylemişti.[928]

Slankamen'den Sonraki Durum

Belgrad'a dönen ordunun serdarlığına müttefikan Vezir Halil Paşa tayin edildi; bozguna sebep olan sipahiler ağası Belgrad'da idam olundu; o sırada derme çatma kuvvetle Kırım Hanı Saadet Giray geldiyse de tabiî zamanında yetişmediği için bir faydası olmadı[929]. Sabık Kırım hanı Selim Giray istifa etmeyip hanlıkta bulunmuş olsaydı zamanında yetişerek bu felâket vuku bulmazdı; bundan dolayı II. Ahmed, Kırım Hanı Kör Saadet Giray'ı ağır ve acı bir hatt-ı hümâyunla tekdir ederek, bundan sonra vazifesini iyi görmesini bildirmiştir[930].
Şehid düşen Fazıl Mustafa Paşa'nin cesedi bulunamamış ve pek zebun düşen düşman kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerini takip edememişlerdir.

---

[928] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/534-535

[929] Selim Giray istifa ettikten sonra yerine tavsiye ettiği Kör Saadet Giray'ın hanlığı kendi kavmine de hayret vermiş, Kınm halkı, "Allah Allah, şimdi Kınm sultanları tükendi de kala kala Kınm tahtı böyle bir köre mi kaldı?" demişler (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 615).

[930] Sen ki Kırım hanı Saadet Giray'sm, Mukaddema seninle ahd ü misak, re*y-i sevab, kavi ü karar böyle miydi Yazık senin nâm ü şanına. Asakir-i İslâm kullarım can ve başlariyle din uğruna çalışıp niceleriyle vezir-i âzam ve yeniçeri ağam şehid olalar; sen, yedi, sekiz saatlik yerde bulunup imdada erişmeyesin? Murad etsen bu denlu mesafe sana göre ancak bir kamçılık yer idi. Gayret-i islâm bu mudur? Malûm oldu ki ihmal ve tekâsül ve hıyanet sende imiş. Hiyanet bana değil Allahadır. Takdir bu imiş; bir iştir oldu, olmamak gerek idi; biz bunu Allahtan biliniz. Bâdelyevm tıynetinde olan vahşeti giderüp var kuvveti bâzuya getürüp Serdar Halil Paşa ile yekdil hizmet-i hümâyunumda bulunup gayret-i islâmiyeyi yerine getürüp âdây-ı dinden ahz-ı intikam etmede makdurun sarfedesin" (Silâhdar tarihi^ c. 2, s. 615).

Mağlûbiyet Belgrad'a gelindikten sonra hükümet merkezine bildirilmiş ve talimat istenmiştir. Bu arada Varadin taraflarına Tatar ve gönüllü kuvvetleri sevk olunarak düşman vaziyeti öğrenilmek istenmiştir.

Bu muvaffakiyetten sonra Avusturya kuvvetlerinin bir kısmı Varadiıı'den Segedin'e ve oradan da Temeşvar yakasındaki Çanad (Csanad) taraflarına gönderilerek üç gün dövdükten sonra Lipve'yi almışlardır; bu esnada Temeşvar kalesinin zor durumu sebebiyle Sivas beylerbeğisi Deli Ömer Paşa kumandasiyle üç bin Tatar ve altı yüz sipah ve silâhdar süvari kuvveti ile ve araba ve deve ve katırlarla Temeşvar muhafızlarına yedi bin kile zahire gönderilmiştir.

Fazıl Mustafa Paşa'nın şehadeti ve ordunun Belgrad'a. döndüğü, Edirne'de bulunan padişaha bildirilince Rumeli kazaskeri Yahya Efendi ve diğer ulemâ tarafından vezir-i âzamlığın sadaret kaymakamı ikinci vezir Kadı Ali Paşa'ya verilmesi şeyhülislâm vasıtasiyle padişahtan rica edildi. Bunun üzerine mühr-i hümâyun Kadı Ali Paşa'ya verilmiş ve Belgrad'a gitmeğe memur olmuştur.

Yeni vezir-i âzam ne yapıp yaparak Belgrad'a. gitmeyip ordunun levazım ve mühimmatını hazırlamak üzere merkezde kalmasını teinin ettiğinden Macaristan cephesi serdarlığı Koca Hali Paşa'ya verildi (6 zilhicce 1102 / 31 ağustos 1691).[931]

1688'den 1691 Sonuna Kadar Lehistan Cephesi

Lehlilerin Birinci Hedefi Kamaniçe İdi

Lehistan kiralının birinci derecedeki hedefi 16 sen evvel (1672'de) ellerinden çıkmış olan Podolya eyaletinin merkezi bulunan Kamaniçe'yi geri almaktı; bundan dolayı bütün gayretlerini bunun için sarf ediyorlarsa da gerek kalenin şiddetle mukavemet v müdafaası ve gerek Kırım kuvvetlerinin yetişerek Lehistan içer lerine kadar akın yapmaları sebebiyle isteklerine muvaffak olamıyorlardı.

1099 H. / 1687 M. de II. Süleyman'ın cülûsiyle Kırım hanlığında ipka edilmiş olan Selim Giray, ikinci oğlu Azamet Giray kumandasiyle Bucak ve jVogay'lardan mürekkep otuz bin Tatar kuvvetini Lehistan

[931] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/536-537

üzerine sevk ve Lipka Ta(ar/on'ndan alınarak kılavuzlarla Komaniçe'nin sağından Le/tistan'a girip tlbav yani Lemberg taraflarına kadar ilerliyerek bazı palangaları zapt ve tahrip ve külliyetli ganimet malı alarak geri dönmüştür (1688 nisan / 1099 cemaziyelâhır).[932]

Lehlilerin Sulh Teşebbüsleri

1099 şevval / 1688 ağustosla Leh kiralı Sobieski Kamaniçe mühim bir kuvvetle gelip Kamaniçe'yi dört ta-muhasarası raftan sararak topla dövmeğe başlamıştı; bunun üzerine bir taraftan Özi muhafızı Bozoklu Mustafa Paşa ve diğer taraftan Azamet Giray derhal yardıma koşmuşlar ve Mustafa Paşa yetişmeden evvel Azamet Giray müteaddit hileli plânlarla evvelâ Lehlilerin bir kısım kuvvetini mağlûp ettiği gibi Litvanya hatmam kumandasiyle yardıma gelen diğer Leh kuvvetlerini de bozduktan sonra Kamaniçe'yi almağa gelen kuvvetleri çekilmeğe mecbur etmiştir, bu sırada Kamaniçe önüne gelmiş olan Özi muhafızı Kamaniçe müdafilerinin maaş yiyecek ve harp levazımım teslim ettikten sonra dönmüştür.[933]

Lehlilerin Sulh Teşebbüsleri

Harbin başından beri Leh kuvvetlerinin Kamaniçe'yi almak için yaptıkları hareket her defasında boşa çıkmış olduğundan başka memleketleri Tatar kuvvetlerinin akmlariyle harap olduğundan Leh askerleri "İl ve memleket harap oldu" diye krallarını sulh yapmak için sıkıştırmışlardı; Lehistan hükümeti İmparatorla birlikte sulh yapacağı için bu vesile ile Osmanlı devletini bîr yoklamak istemiş ve Kırım Hanı Selim Giray vasıtasiyle müracaat etmişti; fakat hükümet bunların maksatlarının oyalama ve bu suretle harekâtı gevşetmek olduğunu hissederek sulh yapmakta samimî iseler salahiyetli kefillerini alınız diye Kırım hanına cevap yazdı.
Bunun üzerine Kili* de bulunan Selim Giray, Lehlilerin sulh teklifi için gönderdikleri elçiye :
— "Sizin sözünüze inanılmaz dönek bir milletsiniz; hangi taraf ağır

[932] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/537
[933] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/538

gelirse o tarafa geçersiniz. Madem ki sulh istiyorsunuz. Devlet-i aliyye kapısı açıktır; her sene verginizi vermek ve muteber bir rehin göndermek şartiyle tavassut ederim" diye cevap göndereceği sırada Rusların mühim bir kuvvetle Kırım üzerine yürümeleri üzerine hemen o tarafa koşarak avdetine kadar Leh elçisini nezaret altında bulundurmuştu; filhakika bu esnada Lehistan büyük elçisi yola çıkmış iken Rusların Kırım üzerine saldırdıklarının duyulması üzerine neticeye intizar etmek üzere geri dön-
müş ve daha sonra da bir anlaşma olmamıştır (1100 recep / nisan) [934].

1689'da (1100 zilkade) Lehistan kuvvetleri yine Kamaniçe üzerine yürümüşlerse de kale muhafızı Kahraman Paşa'nın şiddetli mukavemetiyle karşılaşmışlar ve bu sırada kale yardımına kuvvet gelmekte olduğunu duymaları üzexine çekilip gitmişlerdir.[935]

1688den 1691 Tarihine Kadar Venedik Cephesi

Mora'nın Son Durumu

Bundan evvelki Venedik cephesi harekâtı kısmında görüldüğü üzere -şimdilik Benefeşe kalesi hariç olarak- Mora yarımadası elden çıkmış ve keyfiyet Mora seraskeri Divrikli Mehmed Paşa tarafından hükümete haber verilmişti. Bunun üzerine Divrikli'nin yerine Şam Trablusu'ndan mâzul Arnavud Koca Halil Paşa İVfora seraskerliğine tayin olunmuştur. Maiyyetine bir miktar yeniçeri verilen Koca Halil

[934] Silâhdar tarihî, c. 2, s. 427, 432. Kırım hanı Rusların taarruzunu haber alınca Kili'den hareketle gece ve gündüz giderek altı günde Ur berzahı ağzına yetişmiş ve iki yüz bine yakın Rus ve Kazak kuvveti ve iki bin kadar topla Kara Yılga mevkiine gelmiş olan Rusların üzerine gitmiştir. Eğer muvaffak olurlarsa Kınm istilâdan kurtulacak, aksi takdirde yanmada işgal altına girecekti; tehlike büyüktü.
Düşmana yakın gelince Kırım müftüsü, cihadın fezâilinden bahs ile Tatar kuvvetlerini teşci edecek hitabede bulundu; bu heyecanlı hitabeden sonra Tatarlar atlanıp ordugâhlarını topla çevirmiş olan Rus kuvvetleri üzerine yüklenerek on beş, yirmi kat arabadan yapılmış manialari bozup Rus kuvvetlerinin içerisine daldılar ve epey kırdıktan sonra ikindi zamanı karargâhlarına döndüler. Miktarları pek çok olmakla beraber maneviyatı kırılmış olan Ruslar siperlerinden çıkıp taarruza geçemediler. Kendilerinden on defa büyük olan Rusların şayet taarruz ederlerse Ur berzahında karşılamayı muvafık görüp o tarafa çekildiler. Düşman, Kırım kuvvetlerini takiben Ur berzahı önüne kadar geldiyse de askeri çokluğundan Ötürü, ot, su ve yiyecek bulamadığından taarruza cesaret edemi yerek geri döndü ve Tatarların takipleri neticesinde çok zayiat verdi. Bunda başka Ribat mevkiinden Kefe'ye geçmek is-.eyen ayrı bir Rus kuvveti de mağlûp edildi; Kırım hanının bu tehlikeyi muvaffakiyetle atlatması haberi 1100 senesi ramazanında (1688 ağustos) hükümetçe haber alındı.
[935] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/538-539

Paşa'nın esas vazifesi Ağriboz adasına yardım edip onu istilâdan korumaktı (25 safer 1099 / 1688 ocak iptidaları). Mora seraskerinin karargâhı, 1687 eylül sonlarına doğru elden çıkmış olan Atina'dan sonra Tep (îstefe) olup burası da 1687 sonlarında Venediklilerin eline geçmişti. Bu fena durum karşısında Osmanlı hükümeti, Moralıları Venediklilere karşı ayaklandırmak için oraya bir Rum beyi tayinini muvafık gördüğünden Tekirdağh Bekrî Mustafa Paşa sadaretinde, yirmi seneden beri Galata zindanında mahpus bulunan Manyaslı Rum beylerinden Limbraki (Libarius Geratschari) adındaki Manya reisini mahbesten çıkarıp kendisine tuğ ve alem ile Mora beyliği verilip Koca Halil Paşa'nm maiyyetine gönderilmiştir[936].

Ağrihoz Muhasarası

Filhakika Mora yarımadasiyle Orta Yunanistan'da Atina ve Istefe^nin düşmesinden sonra Venediklilerin hedefinin Ağriboz adası olduğu haber alınarak buraya 1688 başlarından itibaren muhafaza kuvveti sevkedilmişti; nitekim aynı sene haziranında (1099 şaban) Venedikliler, altmış iki kalyon ve elli dört kıt'a Venedik, Papalık ve Malta çekdirmeleri (kadırgaları) ve altı mavna ve on sekiz tane îsklavon firkatesi ve sair iki yüzden fazla donanma ile Afora'nın Anapoli limanından çıkıp [937] Atina limanına gelmişler ve Kaptan Morozini[938] buradan Ağriboz kalesi hakkında malûmat almak üzere bir papazı casus olarak Ağriboz'a gönderdi ise de ada muhafızı Çelebi ibrahim Paşa bu papazı yakalatarak düşman hakkında etraflı bilgi edinmiş ve bundan bir müddet sonra Venedik donanması da gelmişti (20 ramazan 1099 / 19 temmuz 1688).[939]

Kale Muhafızının Kumandanlarla Görüşmesi

---

[936] Lembiraki 1692 temmuz'unda Venediklilerle gizlice haberleşip bunların tedarik etmiş oldukları gemilerle înebahtı'dan kaçmıştır (Raşid tarihi, c. 2, s. 367).
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/539-540

[937] Anapoli, Mora yarımadasının doğusundaki bugünkü Navilya ve yahut Napoli di Romaniyd'tan Osmanlılar zamanındaki adıdır

[938] Morozini, Kandiye'nin son müdafii olan amiraldir. Bu isim Silâhdar Tarihi'nâe (c. 1, s. 381) Morçin diye yazılıdır.

[939] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/540

Muhafız Çelebi İbrahim Paşa vaziyeti gözden geçirerek bazı tertibat aldı ve maiyyetındekı kumandan, ocak ağaları ve alay beyilerini, yerli kulu ağalarını ve Mısır kuvvetleri kumandanını ve sair
îcap edenleri yanına davet ederek onlarla görüştü ve kendilerine :

— "îşte düşman geldi ve bizi de padişahımız üzerinize kumandan tayin etti ve siz de kabul ettiniz, şimdi size bir sualim var : Dörtyüz seneden beri din uğruna kimler hizmet etti? Padişahlar bu memleketleri kimler ile aldı? Serhadleri kimlere sipariş edip kimler bekledi? Bizim gibi paşalar ve sizin gibi askerler değil midir? Onlar kendi zamanlarında iş görüp efendilerinden hayır dua aldılar; iltifat gördüler. Onların aldıkları memleketleri göz göre düşmana vermek lâyık mıdır?" deyince hepsi birden heyecanla hayır diyerek ağlaştılar ve : — "Can ve baş ile çalışıp efendimizin ve Ümmet-i Muhammed'in duasını isteriz" dediler. Bunun üzerine Çelebi İbrahim Paşa:
— "Öyle ise kardeşler, biz bu cengi, padişah, vezir-i âzam kale, ehl ü ıyal ve saire için değil, Allahm fermanı, Peygamberi mizin emri ve şefaati için edelim; kıyamet gününde Habibulla sancağı dibinde haşrolalım; eğer gönül birliğiyle yerimizde sabit kadem olursak inşâallah her veçhile muzaffer oluruz" dedi v hepsi de bu suretle çalışacaklarına söz verdiler,
İbrahim Paşa bu suretle toplantıya son verdikten sonr yeniçeri ocağı ağalarını geriye bırakıp onlarla gizli konuştu v kendilerine :
— "Sizler bu devletin bir rüknüsünüz, içeriden biri bana kasdetmedikçe düşman bu kaleyi elde edemez. Küçük yaştanberi kara postal çekip ocağınızda yetiştik[940], gayretli iseniz beni muhafaza etmek size düşer; hasmımız çok, Allah hıfzeyleye, bizi kurs ile vururlarsa cemiyet edip sizi de öldürürler, kale de elden gider dedi; ocak ağaları da :
— "Madam ki can tendedir, cümlemiz kırılmadıkça sa zarar eriştirmeyiz" dediler.
Çelebi İbrahim Paşa, düşmanın kale önüne asker çıka masından evvel kale dışında müdafaa tertibatı aldı; Mısır, Alonya-) Delvine, Tırhala, Inebahtı sancakları kuvvetlerini de ih yatta bıraktı; Mora cephesi seraskeri Koca Halil Paşa'ya haber gönderip düşman sahile kuvvet çıkarmadan evvel onları karşılamak üzere iki bin kadar süvari

[940] Çelebi İbrahim Paşa, Yeniçeri ocağından yetişmişti. "Kara postal çı demesi ondandır

istediyse de Halil Paşa:
— "Düşman çıkıp yerleştikten sonra bizzat kendimiz geliriz" cevabını verdi.[941]

Düşmanın Taarruzu

Venedikliler adaya kuvvet çıkarıp Osmanlı siperlerine karşı harekete geçtiyse de püskürtüldüler. Fakat kale ve varoşlar her taraftan kuşatıldı; asıl kale ve şehirden başka adanın diğer yerleri Venediklilerin işgali altına girip mahallî halktan tedarik ettikleri adamlardan yardım görüyorlardı. Çelebi İbrahim Paşa vaziyeti Serasker Halil Paşa'ya tekrar bildirip tehlikeyi anlattığından o da üç bin kadar asker yolladı ve bir müddet sonra bu askeri geri alıp onların yerlerine Mustafa Paşa kumandasiyle üç bin Arnavut askeri gönderdi.[942]

Arnavut Kuvvetlerinin Hıyaneti

Yeni gelen bu Arnavut askeri, bir müddet sonra toplanıp kalenin Hayırlı kapısına bayraklar dikip :
— "Biz cenk etmeyiz; kale kapısını açın dışarı çıkalım; yoksa geri döner sizin ile döğüşürüz" dediler; Çelebi ibrahim Paşa bunlara selâm çavuşunu gönderip bazan arnavutça ve bazan türkçe söyleyerek nasihat ettiyse de fayda vermedi, ve nihayet gece yarısı düşman görmeden kaleden dışarı çıkarılmaları kararlaştırıldı.
Casuslar vasıtasiyle bu vaziyetten haberdar olan Venedik kuvvetleri, bir metris ileri yürüyüp kaleye yaklaştılar; bu sırada kaleden çıkıp düşmana hücum eden üçyüz yeniçeri serden geçtisi muvaffakiyetli iş gördü; yine bu esnada kale muhafızı ibrahim Paşa'ya, padişah tarafından kılıç, kaftan (hil'at) ve askeri teşcî için hatt-ı hümâyun ile bin altın geldi; hatt-ı hümâyun okunduktan sonra muhafızlar :
— "Hizmetimiz beğenilmiş; padişah duası almışız" diye gül-benk çekerek siperlerine girdiler; serdar Halil Paşa, bu defa da Tırhala beyi olan kendi oğlu Mehmed Paşa ile yeniden üç bin Arnavut askeri

[941] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/540-542
[942] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/542

yolladı, fakat bunlar da düşmandan yüz çevirip kendilerini döndürmek isteyen Mehmed Paşa'yı öldürdükten sonra düşman tarafına geçtiler[943]. Kırk gün devam eden muharebe hep kale dışında, varoş etrafında cereyan etmişti; düşmanın son taarruzu püskürtülüp siperlerine kadar sürülmüşken düşmanla gizlice anlaşan Arnavutların hiyaneti üzerine varoş düşmüş ve muharebe kaleye inhisar etmişti.[944]

Çelebi İbrahim Paşa'nın Tedbirleri

Muhafız paşa, uzun seneler sefer ve muharebe görmüş tecrübeli bir kumandan olduğundan bundan sonra devam edecek olan kale müdafaası için tedbirler aldı. Düşmanın, kalenin Hayırh-kapi'siyle Mahmudpaşa kulesi tarafından hücum etmesi ihtimalini düşündü ve ben kumandan olsam buradan taarruz ederim demiş ve Morozint'nin tecrübeli bir kumandan olmasına mebni bu taraflardan kaleyi dövmesi ihtimalini düşünerek ona göre tertibat almıştı; bütün kuvvetleri kaleye yerleştiren İbrahim Paşa kendisi de düşmanın galip geldiği tarafa yardım etmek üzere ihtiyatta kaldı.
Morozini her taraftan kaleyi dövmeğe başladı, kalede tutuşacak evleri söndürmek üzere ibrahim Paşa esirlerden mürekkep grup tayin etti; on günde kale yerle beraber oldu askerler hendeklerde kalıp mümkün mertebe müdafaa için duvarları tamir etmekle iktifa ediyorlardı.[945]

Morozın'in Teslim Teklifi

Bu sırada düşman tarafından kalenin teslim olmasını îstemek üzere bir elçi geldi; Çelebi ibrahim Paşa bu elçiye :
— "Biz sulha vekil değiliz, cenge vekiliz, padişah .Edirne'dedir, oraya gitsin, sözünü söylesin" diyerek gelen elçiyi geri gönderdi. Bu sırada

[943] Halil Paşa oğlu Mehmed Paşa, üç bin Arnavut askeriyle adaya geldikten sonra muhafız İbrahim Paşa, Mehmed Paşa'ya "—Senin askerin reâyâ (köylü halk)'dtr, cenk görmemiş, top ve humbara yememiştir; cenge takat getüremezler; diğer askerler arasına kısım kısım tevzi edip size başka asker verelim" demiş ise de Mehmed Paşa: "—Bunlar benim kefilli aşire-timdir, murdar kılım için baş verirler ve uğrumda döğüşe döğüşe kırılırlar, lûtf edip bizden ayırmayın" diye yalvarmış. İbrahim Paşa ise "—Gel etme oğul, asker-i İslama zulmedersin, öte gün numunesi zahir oldu; sana acının" dedi ise de dinletemedi; İbrahim Paşa, daha ileri gitmiyerek babası Halil Paşa*nın hatırına riayeten muvafakat etmekle beraber Mehmed Paşa'nra inadından dolayı müteessir olmuştu (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 387).
[944] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/542-543
[945] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/543

bir kısım asker: — "Biz bu ateşi ne zamana kadar çekeceğiz ? İzin ver ne olacaksa olsun" diye kalenin sulhen veri meşini istediler; bunun üzerine muhafız paşa kumandanlarla gc rüşelim diyerek bunları savdı ve teessüründen ağlayarak Dizda kapısı denilen mahaldeki kumandanların yanma gitti, sebat tasiye etti, onlar da "Biz sana tâbiiz" dediler.

Bu sırada düşmanın Mahmudpaşa Kulesine[946] hücum edere beden başlarına bayrak diktiğini haber alan ibrahim Paşa dört buçuk saat bir muharebeden ve beş bin kadar düşmanı öldüı dükten sonra kuleyi kurtardı ve bu esnada Magravzâde Güre Mehmed Paşa kumandasiyle Edirne'den gönderilen yardımc kuvvet Mahmudpaşa kulesine yerleştirildi. Harp bundan somda dey,am etti. Çelebi ibrahim Paşa, Morozini'nin yanında kâtiplik eden bir Rum çocuğunun babası vasıtasiyle Venedik ordusu hakkında malûmat alıyor ve casusa bol para veriyordu.[947]

Venedikliler Adayı Alamadılar

Düşman tarafından kaleye kaçan iki Fransız askeri, düşmanın biri denizden olmak üzere üç koldan (Hayırlı kapı, Mahmudpaşa kulesi) yürüyüş yapacaklarını haber verdiler; ona göre hazırlık yapılıp asker teşci edildi; filhakika ertesi günü sabahı yapılan şiddetli taarruzlarda Mahmudpaşa KulesVne yürüyen düşman kuvvetleri yüz geri edildi; deniz cephesinden atılan Osmanlı topları düşman gemilerini hasara uğratmakta idi; bunun üzerine 1100 senesi muharreminin beşinci (30 ekim 1688) ve muhasaranın yüz onuncu günü Morozini muvaffak olamadan muhasarayı kaldırdı ve donanmasına girip Atina sahiline geçti. Çelebi ibrahim Paşa bu uzun müdafaasında Tiryaki Hasan Paşa gibi tedbirli hareketi ile Ağriboz^u kurtarmağa muvaffak oldu.[948]

Venediklilerin Bosna Cephesindeki Faaliyetleri

Venedikliler Bosna ve Arnavutluk taraflarında da faaliyette idiler.

[946] Bu, Mahmudpaşa KulesVne, Ağriboz'n Venediklilerin elinden almış ola Fatih Sultan Mehmed'in vezir-i âzamlanndan meşhur Mahmud Paşa*nın adı verilmişti.
[947] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/543-544
[948] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/544

1099 muharrem / 1687 kasım da Dalmaçya'da Kanin (Kaninno) kalesi düştü; 1100 cemaziyelevvel / 1689 martta Venedik donanması Zara, Nove ve Kataro kıyılarına yanaşarak otuz binden ziyade asker çıkarıp onlar bu taraftan ve Avusturya kuvvetleri Kuzeyden yürüyerek Bosna'yı almağı kararlaştırmışlardı; bu sırada Bosna valisi bulunan Vezir Topal Hüseyin Paşa, Bosna'da eli silâh tutanları silâhlandırıp aynı zamanda keyfiyeti hükümete bildirmiş ve yardım istemişti.
Venedik kumandanı Hersek sancağında ve Mostar şehrinin güneyindeki Gabela kalesini muhasara edip dövdüğü sırada Bosna valisi kendi kapısı halkı (maiyeti askeri) ve Serhad kuvvetlerini sevk ederek düşmanı mağlûp edip çekilmeğe mecbur etmiş ve bir hayli da harp malzemesi almıştır (1100 zilkade / 1689 eylül)[949].

Benefşe Kalesinin Düşmesi

Osmanlı tarihlerinde Menekşe denilen ve Mora'nın doğu sahilinde Mataban burnu üzerinde bulunup Osmanlı hükümetinin Giriâ**le muvasalasın temin eden Benefşe sahil kalesi 1100 H. / 1689 M. de denizden ve karadan muhasara ediliyordu. Burayı kurtarmağa Ahmed Paşa memur oldu; fakat Cezayir, Tunus ve Trablus ocakları gemicileri kendi kalyonlariyle Venediklilerin metin kalyonlarına mukabele edemiyeceklerini söylediklerinden bir iş görülememişti; aynı sene yani 1689 eylül'de pek sıkışık bir duruma düşmüş olan Menekşe kalesine kış esnasında istanbul'dan donanma kalyonlariyle Buğday yollanıp kal'aya zahire teslim edilmekte iken bunu haber alan Venedik kalyonlariyle çarpışıldı; zahire tamamen teslim edile-meyip bir kısmı Rodos adasına emanet olarak bırakıldı; nihayet yardımdan ümidini kesen kale teslim oldu.[950]

Avlonya'nra İşgal Ve İstirdadı

1101 H. / 1690 M. da Rumeli beylerbeğisi ve aynı zamanda Avlonya mutasarrıfı olan Küçük Cafer Paşa, Ungurus yani Macaristan seferine

---

[949] Fakat daha sonia Venedikliler Hersek kıtasının anahtarı olan Gabella'yı almışlardır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/544-545
[950] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/545

memur olduğundan bütün maiyyeti ve sanca-ğındaki tımarlı sipahilerle birlikte o tarafa gitmiş ve bu suretle Avlonya taraflarında pek az kuvvet kalmıştı; bunu fırsat bilen âsi Arnavut tebeası keyfiyeti derhal Venedik kumandanına bildirip kaleyi almasına yardım edeceklerini vâdeylediklerinden Venedik amirali elli beş kalyon, mavuna ve çekdiri ile gelip alman tertibat üzerine Avlonya kalesini zapt eylemişlerdir.

Avlonya'nın düştüğünü, Belgradh muhasara ettiği sırada haber alan Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa oraya derhal Koca Halil Paşa'yı tayin ile Arnavutlukta eli silâh tutanları seferber edip Avlonya üzerine yollamış ve o sırada Rumeli beyler-beğiei bulunan Küçük Cafer Paşa ile fşkodra sancakbeyi Süleyman Paşa, Pizren sancakbeyi Mahmud Paşa gibi Arnavutluk paşalarının gayretleriyle bir ay muhasaradan sonra 1102 cemaziyelâhır / 1691 mart'da Avlonya geri alınmıştır. Avlonya kalesinin mevkii fena olup tamire lüzum görülmeyerek terkedilmiş ve içindeki muhafız askerlerle kadın ve sairleri yine düşmandan istirdat edilmiş olan anın yakınındaki Kanina[951] kalesine naklolun-muşjardır.[952]

YİRMİ ALTINCI BOLUM

1697'DEN 1699'DA KARLOFÇA MUAHEDESİNE KADAR DÖRT CEPHEDE SAVAŞ

Avusturya Cephesi

Fazıl Mustafa Paşa'nın Halefi

Vezir-i âzam şehid Fazıl Mustafa Paşa'dan sonra mühr-ı hümayun sadaret kaymakamı Kadı Ali Paşa'ya verilerek sefere serdar olduysa da ne yapıp yaparak cephelere asker ve cephane ve erzak yetiştirmek üzere muvakkaten merkezde kalıp Avusturya cephesine Koca Halil Paşa'yı serdar tayin ettirmişti (1102 zilhicce / 1691 eylül). Pâdişâh II. Sultan Ahmed, vezir-i âzamin bizzat ordunun başında bulunmasını

---

[951] Bu isim Silâhdar'da (c. 2, s. 558) ve Raşid'te (c. 2, s. 135) ise Kanta imlâ-siyle yazılıdır.
[952] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/545-546

istediği için onun cepheye gitmesinde ısrar ederek :
— "Nice özür ve bahane edersin; kalkıp git ve ille hakkından gelirim" dedikçe :
— "Hazine yok, tahsili imkânsız, asker dağıldı, cephane ve mühimmat düşmana kaldı, kolumuz, kanadımız kırık; vakit geçip kasım geldi; bu kış burada kışlayıp ilk baharda gideriz" diye müsaade aldı; serdar olan Halil Paşa'ya da geniş salâhiyet verildi.[953]

Yarat Muharebesi Ve Temesvar'a Yardım

Büyük bir Avusturya kuvvetinin 1103 Safer / 1691 kasımda Osmanlıların elinde bulunan Varat yayardım hut Gros- Vardayn kalesini muhasara ettiği haber alınarak buna karşı ne yapmak lâzım geleceği orduda görüşüldü; yeniçeri ağası Eğinli Mehmed Ağa, Varatt Yanova ve Göle kalelerinin bataklık mahallerde bulunup bir müddet daha dayanabileceklerini fakat en lüzumlu iş Temeşvar kalesine zahire ve müstahfız asker koymak olduğunu beyan etmesi üzerine serdar Koca Halil Paşa'nın bizzat o tarafa hareket etmesi münasip görülüp Tuna'tun öte tarafındaki (sol tarafındaki) Paçova sahiline geçilerek dört günde Temeşvar önüne gidilip kaleye zahire, harp levazımaı ve asker teslim edilmiş ve kalenin muhafızlığına da Kandilci Hüseyin Paşa'nın yerine Fındık Mustafa Paşa tayin edilmiştir. Bu sırada Varandan alman haberde şimdiki halde düşmanın def edildiği fakat ilkbaharda mutlak surette yardım edilmesi bildirilmiş olduğundan ordu Belgrad'a döndü.
Temeşvar'dan Belgrad'a gelinmesini müteakip pâdişâh tarafından gönderilen hatt-ı hümâyunda sancağ-ı şerîf ile kapıkulu ocaklarının Edirne'ye dönmeleri emrolunduğundan serdar, sancağ-ı şerîf ile ocakları yeniçeri ağasiyle gönderdikten sonra Silistire beylerbeğisi Vezir Topal Hüseyin Paşa'yı Belgrad muhafazasında bırakarak îcap eden zahire ve mühimmatı koyduktan sonra kendisi de OhrVye gitti.[954]

[953] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/547
[954] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/547-548

Topal Hüseyin Paşa'nın Serdarlığı

Serdar Koca Halil Paşa, orduda sevilmiş, görülmüş tecrübeli bir kumandandı; Vezir-i âzam Kadı Ali Paşa, bunu kendisine rakip görerek sahneden çekmek istedi; evvelâ Fazıl Mustafa Paşa zamanında yeniçeri ocağının intizamım yoluna koymağa muvaffak olan Yeniçeri Ağası Eğinli Mehmed Ağa'yı bir bahane ile öldürttü ve sonra da sadr-ı âzam olmasından korktuğu kendisinin eski efendisi Koca Halil Paşa hakkında1 :[955]

— "Gözleri görmez oldu, bir şeyi teşhis edemez, ihtiyarlığından vücûduna lerze gelmiştir, tekaüdlük ister" diye onu da tekaüd ettirip yerine Belgrad muhafızı Topal Hüseyin Paşa'yı tayin ettirdi (1103 rebîulâhır / 1692 ocak).

1103 şaban / 1692 nisan'ında gerek Varaftan ve gerek Tö-keli İmre'den gelen haberlerde Avusturyalıların daha ziyade içeride kalan kalelerden Varat, Erdel ve Temeşvar taraflarında faaliyette bulundukları ve bir plânlarının da Bosna'ya taarruz olduğu haber alınarak ona göre tertibat yapılmıştır. Yine bu suretle Tökeli îmre'den gelen haberde Lehistan kiralının imparatorla araları açılıp bu sırada Fransa ile Avusturya arasında devam eden muharebede Lehistan'ın Fransa dostluğunu tutup Osmanlılarla anlaşmak istediği bildirilmiştir. Bu sırada sadarete, Hacı Ali Paşa getirildi[956].

İngiltere İle Felemenk'in Sulh İçin Tavassutları

27 ramazan 1103 / 1692 haziran'da Vezir-i âzam Hacı Ali Paşa[957] sefere memur olmuştu.

Bu tarihlerde Fransa ile Avusturya arasındaki muharebe devam etmekte idi; İngiltere ile Felemenk hükümetleri hasımları olan Fransa kiralı XIV. Lui'ye karşı imparatorun bütün kuvvetleriyle Fransa'ya yüklenmesi için Osmanlı hükümetiyle Avusturya arasında barış

---

[955] Kadı Ali Paşa, bir zaman Koca Halil Paşa'ya imamlık etmişti. Buna Arabacı Ali Paşa da denilir

[956] Silhâdar tarihi, c. 2, s. 647.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/548

[957] Vezir-i âzam Kadı Ali Paşa, yalancılığı ve garazkârlığı sebebiyle azlo-lunarak yerine Diyarbakır valisi Hacı Ali Paşa getirilmişti

yapılmasına tavassutta bulunmuşlardı[958], ingiltere sefiri Paçet (Paget) ile Felemenk elçisi Henskerke 21 haziran 1692'de (6 şevval 1103) II. Ahmed tarafmdan kabul edildiler. Bunlar, Avusturyalıların muayyen bir müddet zarfında Drava nehri üzerindeki Esek'ten hudut kesmek istediklerini bildirdiler; bunun üzerine pâdişâh bu hususta Avusturyalıların bir elçisi gelip gelmediğini veyahut kendilerinin sulh akdine mezun olup olmadıklarını sordu; hayır cevabını alınca :

— "Böyle sözle sulh nasıl mümkün olur V cevabını verdi ve Fransız sefirinin harbe devam edilmesi hakkındaki teşviklerinden cesaret almış olan Sultan Ahmed bu iki elçiye :

— "Budin, Yanıkkale ile ona tâbi olan yerlerin iadesiyle esirlerin salıverilmesi, Komaran kalesinin teslimi, evvelce verdikleri yıllık verginin verilmesi şartiyle sulh olurum; başka türlü olmaz" demiş ve tabiî olarak bu havadan atma sözler sulh teşebbüsünü akim bırakmıştır.[959]

Neticesiz Kalan Sulh Teşebbüsü

Ordunun Edirne'ye dönüşünden sonra İngiliz ve Felemenk elçileri, Osmanlılarla Avusturya arasında barışı temin için Edirne'ye gelerek pâdişâh tarafından kabul olunup namelerini vermişler ve 24 Mart 1693'te de vezir-i âzam ile görüşmüşlerdir. Bunların getirdikleri nâmeler tercüme ettirilerek okunmuştur. Teklif edilen sulh şartlarına göre Osmanlılar ErdeVden el çekecekler ve Macaristan'da Osmanlıların elinde bulunan Yanova, Göle ve Temeşvar kaleleri Avusturya'ya terk edilip Tuna nehri hudut kesilecekti.

Lehlilerle yapılacak barışta da Ukrayna ve Podolya ile Kama-niçe kalesi, Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları ve Bucak (Basarabya) Leh

[958] Vestefalya ve Nimeg muahedeleriyle (1678) Fransa'nın nüfuzunu son haddine çıkarmağa muvaffak olan XIV. Lui bu muahedelerin bir maddesinden istifade ile bir kısım memleketleri daha Fransa'ya ilhak eylemiş ve buna karşı hiç bir devlet sesini çıkarmadığı gibi imparator ile İspanya bu ilhakı kabule mecbur olmuşlardı (1684); fakat Fransa'nın bu tahakkümü Avrupa devletlerine ağır geldiğinden aralarında anlaşmak istemişler ve 1685'de Fransa kiralının Nant fermanını feshetmesi üzerine Protestan devletler Fransa aleyhine birleşmişlerdi; 1688'de Alman ve İsveç ile Savua dukası ve ispanya kiralı Augus-buTg muahedesiyle aralarında Fransa'ya karşı tedafüi bir anlaşma yaptılar, daha sonra bunlara İngiltere ile Hollanda (Felemenk) da iltihak etti. Harbin zahirî sebebi XIV. Lui'nin Kolonya elektörlüğüne kendi namzedini kabul ettirmek istemesi olmuştur. 1688'de başlayan muharebe dokuz sene sürmüştür; bıı sırada imparator ile Osmanlılar arasındaki muharebe devam etmekte idi. Avrupa muharebesi 1697'de Lâhcy civarında Risvih'de aktedilen muahede ile sona ermiştir

[959] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/549

kiralına ve Moro'da Venedik cumhuriyetine terk edilecekti.
Osmanlı pâdişâhının Avusturyalılardan Budin, Komaron ve Yanıkkale ile beraber vergi istemesine mukabil müttefikler tarafından bilvasıta yapılan bu teklif de tabiî pek müfritçe idi; hattâ teklif edilen bu sulh şartlarından dolayı hiddetlenen Rumeli kazaskeri :

— "Bire dinsizler, biz sizden memleket isterken elimizdekileri istemek nasıl sözdür ?" diye bağırmış ve tabiî bu tavassuttan bir netice hasıl olmamıştır.[960]

Serdar-I Ekremin Erdel Üzerine Hareketi

Vezir-i âzam Hacı Ali Paşa, pâdişâhın ısrarına rağmen defterdarı azletmek istememesinden dolayı azl olunarak yerine İkinci vezir Bozoklu Mustafa Paşa vezir-i âzam olarak Avusturya üzerine serdar tayin edilmişti.
Bu sırada üçüncü defa Kırım hanı olan Hacı Selim Giray'-dan gelen nâmede, vezir-i âzamin bu defa Belgrad^a değil Avusturya işgali altındaki ErdeVç gelmesi yazılmış olduğundan o tarafa gidilmesi kararlaştırılmıştı; Kırım hanı elde ettiği esirlerden Osmanlı kuvvetlerinin Be/grad'da bulundukları sırada Avusturyalıların ErdeVden yürüyüp Eflâk ve Boğdan\ zapt ile Bucağ'a ve Bulgaristan taraflarına inmek istediklerini haber almıştı; düşman bu tasavvurunda Eflâk ve Boğdanlılarla yerli hıristiyanlardan istifade etmeği düşünmüştü. Bucak'ta (Basarabya'da) bulunan Kırım hanı vezir-i azama gönderdiği mektupta :
— "Erdel tarafının ehemmiyetine mebni Belgradh Allaha emanet eyleyip siz asâkir-i islâm ile Rusçukla, gelip Turaa'dan Eflâk yakasına geçip ErdeVe girersiniz ve düşman gelirse harp ederiz; bozarsak ErdeVi tamamen zaptederiz; kaleleri Avusturya askeriyle dolu olan Erdel alınmadıkça diğer Avusturya kalelerinin alınmalarına imkân yoktur" demişti.
1693 temmuzunun altısında (2 zilkade 1104) vezir-i âzam Edirne'den hareket ederek on üç gün sonra Rusçukla vardı; külliyetli Tatar kuvvetiyle gelen Kırım hanı Rusçuk karşısındaki Yer-göğVye indi, karşıya geçerek vezir-i azamla görüştü ve ordu erkâ-niyle

[960] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/551

müzakereden sonra ErdeVe girilmesine karar verildi; Eflak -tan geçilerek Proşo boğazından ErdeVe girilecekti. Osmanlı ordusu Totrakan'dan karşı Eflâk yakasına geçtiği sırada yüz bin kişilik bir Avusturya kuvvetinin Sava nehri üzerine köprü yapıp Belgradh muhasara etmek üzere olduğu haber alındı[961].

Belgrad'ın Muhasaradan kurtarılması

Düşmanın Belgrad Önüne geldiği haber alınınca uzun müzakere cereyan etti; muhtelif mütalealardan sonra Vidin taraflarına doğru gidilmesi ve şayet Belgrad muhasara olunursa o tarafa yürünmesi, muhasara edilmediği takdirde Demir-kapıdan ErdeVe girilmesi kararlaştırıldı.
Filhakika Belgrad muhafızlığından alınan haberde Sava nehri üzerine kurduğu köprüden geçen düşmanın Belgradh kuşattığı ve Osmanlı kuvvetlerinin geleceği tarafa da hendekler kazıp, siperler yaparak ağır toplarla kaleyi dövdügü~öğrenilmişti; bunun üzerine Tatar kuvvetleri de beraber olarak ordunun Belgrad üzerine gitmesi muvafık görüldü; 8 eylül 1693'de (7 Kasım 1105) Tuna'dan Vidin tarafına gelindi ve süratle hareket olunarak Morova nehri geçildikten sonra Yagodine"1 den itibaren Kuzey'e doğru muharebe tertibatı alınarak ileri gidildi; Osmanlı ordusunun süratle geldiğini gören düşmanın ileri kuvvetlerinden karakol efradı, Semendire''de bulunan Kırım hanı ve Rumeli beylerbeğisi kuvvetleri tarafından baskına uğratılarak bir hayli öküz arabası ve hayvan alınmış olduğundan Avusturya kumandanı sür'atle muhasarayı kaldırıp Sava nehrinden geçtikten sonra köprüyü yakıp çekilmişti [962].
Avusturya kumandanı muhasara teşkilâtım, tecrübelerden aldığı yeni harp kaidelerine göre yapmış olduğundan pek müstahkem olan Belgrad'ı az zamanda düşürecek kadar işi ileri götürmüştü. Eğer zamanında yetişilmemiş veya ErdeVe girilmiş olsa idi Belgrad'uı tekrar düşmesi, Rumeliyi yeni bir tehlikeye sokacaktı. Belgrad muhasarası bir buçuk ay sürmüştür. Bu muhasara esnasında Belgrad muhafızı Koca

[961] Silâhdar tarihi, c. 2, s. 717 ve Zübdet-ül-vekayi, vrk. 244
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/552
[962] Belgrad 1693 temmuzda Avusturya Kumandanı General Dükdu Groy'u muhasara etmiştir

Cafer Paşa humbara parçasının isabetiyle yaralanmıştır; düşmanın mühim tahribatına uğrayan Belgrad şöyle böyle tamir edilerek[963] Varadin'e çekilmiş olan Avusturya kuvvetleri üzerine bir gösteri yapılmış ve duruma göre verilen karar îcabınca Temeşvar ile Göle kalelerine zahire konularak geri dönülmüştür.

Vezir-i âzam Bozoklu Mustafa Paşa 1693 aralıkta Edirne'ye gelmiş ve askerini Rusçuk'tan Eflâk'a geçirip Kırım'a göndermiş olan Hacı Selim Giray'da bir müddet sonra Edirne'ye gelerek iki aya yakın oturduktan sonra Kırım'a dönmüştür (4 ocak 1695).[964]

Vezir-İ Âzam Ali Paşa'nın Serdarlığı

Bozoklu Mustafa Paşa, seferden döndükten sonra gelecek baharda Avusturya üzerine tekrar serdarhğı serdar olduğu halde ordu hazırlığıyle meşgul olmayıp avcılıkla vakit geçirdiği için azlolunarak ye^ne Şam Trablusu beylerbeğisi sabık Defterdar Sürmeli Ali Paşa tayin olunup gelir gelmez serdar-ı ekremlikle cepheye memur edilmişti (recep 1105 / 14 mart 1694).

Bu sırada Belgrad muhafızı Cafer Paşa'dan gelen tahriratta düşmanın Varadin'de bulunduğu bildirilmiş olduğundan Rumeli beyîerbeğisi Mahmud Paşa'mn kuvvetiyle Belgrad altına gitmesi emrolunup Kırım hanı da sefere davet edildi. Vezir-i âzam 1694 temmuzunda Belgrad'a varıp bir müddet sonra Hacı Selim Giray da gelmiş ve yapılan müzakerede Zemlin yakasına geçilip Macaristan'a girilmesine karar verilmiştir.[965]

Varadin Muhasarası

Sava nehrinden geçildikten sonra Varadin üzerine gidildi; burası beş seneden beri tahkim edilmiş olup içinde on dört bin muhafız kuvvet vardı; siperler kazılarak iki ucu Tuna'ya gelmek üzere kale tamamen kuşatıldı; nehir tarafından da Tuna kaptanı Ali Paşa faaliyette idi; buna rağmen düşman, nehir yoluyla Erdel ve Eşek taraflarından

---

[963] Vezir-i âzam Belgrad'ı iyice tamir etmeden avdet etmiş ve pâdişâh sorduğu zaman "iyice tahkim ettim" diye yalan söylemiş, fakat sonradan alınan haberde doğru söylemediği anlaşılmıştır

[964] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/553-554

[965] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/554

yardım alıyordu; hattâ sonraları Brandenburg dukası dört bin yaya ve iki bin atlı île kaleye girmişti.
Bu sırada şiddetli yağmurlardan metrisler su ile dolmuş ve yağmurun devamı durumu fenalaştırmıştı; bununla beraber hiç kimse şikâyet etmeden sular içinde siperlerde çalışılıyordu. Muhasaranın uzaması ve Kasım'm yaklaşması, yağmurların devamı ve nihayet bir düşman kuvvetinin yaklaşmakta olduğu haber alınarak muhasaranın yirmi üçüncü günü (12 safer 1106 / 2 ekim 1694) geri dönülüp Belgrad'a gelindi; buradan Temeşvar ve Göle'ye erzak ve harp levazımı gönderilmesine karar verilerek Belgrad muhafızı ve Halep valisi Koca Cafer Paşa kumandasiyle yollandı; fakat Temeşvar'a yardım edildi ise de kış münasebetiyle Gö/e'ye imdat ve zahire gidemediği için burası teslim olmak zorunda kaldı; bu suretle Macaristan'da Osmanlıların elinde yalnız Temeşvar kalmıştı.[966]

II. MUSTAFA'NIN CÜLUSU VE ÜÇ SEFERİ

II. Ahmed'in Vefatı

Vezir-i âzam kapıkulu ocaklariyle Edirne'ye geldikten bir müddet sonra 22 cemaziyelâhrr 1106 / 7 şubat 1695 pazar günü vezir-i âzam divan işleriyle meşgul bulunduğu sırada bir müddetten beri menzûlen hasta bulunan II. Ahmed'in vefat ettiği Dar-üs-saâde Ağası îshak Ağa tarafından gizlice bildirildiğinden Vezir-i âzam Ali Paşa vaziyeti belli etmeden divanı dağıtmış ve emre intizarda bulunmuştu[967].
Amcası II. Ahmed'in vefatını haber alan Avcı Sultan Meh-med'in [968]büyük oğlu Şehzade Mustafa, ailenin en büyüğü olması dolayısiyle hiç bir teklife bakmadan bulunduğu mahalden çıkarak doğruca hasodaya gelip vezir-i âzam ile şeyhülislâmı davet ettiği gibi onlar gelmeden evvel orta kapı dışına taht kurdurmuş ve o esnada yetişen vezir-i âzam ile şeyhülislâm ve diğer teşrifata tâbi olanlar tarafından tebrik merasimi yapılmıştır.

---

[966] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/554-555
[967] Nusretnânte, Topkapı Saray Kütüphanesi, Varak I
[968] Avcı Sultan Mehmed, 1693 ocak ayında yani oğlunun cülusundan iki gene iki ay evvel elli üç yaşında Edirne'de vefat edip cesedi tstanbuVa naklolunarak Eminönu'n&e validesinin yaptırmış olduğu Yeni Cami'deki türbeye defnedildi.

Üç sene, sekiz ay yirmi beş gün hükümdarlık etmiş olan II. Ahmed, ölümünde elli dört yaşını henüz geçmişti. Yeğeni II. Mustafa ise hükümdar olduğu zaman otuz iki yaşımda idi. II. Ahmed'in cesedi îstanbuVs. gönderilerek biraderi Süleyman gibi Kanunî'nin türbesine defnedilmiştir.[969]

Sultan Mustafa'nın Birinci Seferi

Genç hükümdar, amcaları zamanındaki vaziyetten ve onların za'f ve tereddütlerinden müteessir ve aynı zamanda bir an evvel hükümdar olmaca haris olup[970] devlet idaresini ele alarak hizzat çalışmak istiyordu; II. Ahmed'in ölümünü duyar duymaz hiç bir davete ve merasime riayet etmeden hemen koşup tahta oturmuştu. Hükümdarlığının üçüncü günü vezir-i azama gönderdiği hatt-ı hümâyunda :

— "Padişahların herhangisi zevk u safa ve rahata düşmüşse tebeasımn rahat yüzü görmediğini ve babası zamanından kendi hükümdarlığına kadar gelen pâdişâhların zevk ve safa ile işteki ihmalleri sebebiyle düşmanların dört taraftan hücuma geçtiklerini ve bundan dolayı zevk ve safa ve rahatı kendisine haram edip büyük ceddi Kanunî Sultan Süleyman gibi bizzat ordusunun başında sefere gitmeğe azmettiğim, fakat bizzat sefere gitmesi mi, yoksa Edirne'de kalması mı muvafık olacağının iyice görüşülerek Allah rızası için doğrusunun bildirilmesini" yazmıştı[971].

Bu hatt-ı hümâyun vezir, kazaskerler ve devlet erkânı huzurlarında okunarak üç gün mütemadi görüşüldükten sonra padişahın bizzat sefere gitmesi büyük masrafı mucip olduğundan kendisinin bu sene Edirne'de oturup vezir-i azamın serdar-ı ekrem tayini hususuna karar verilip arzedildi ise de[972] II. Mustafa:

[969] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/555

[970] Avcı. Sultan Mehmed zamanında Eski Saray baltacılarından olup kahvecibaşılık ederek sonra Trabhıs-Şam beylerbeğisi olan Benli Hüseyin Paşa mâzul olarak Edirne'de bulunduğu sırada ocakların Edirne'de bulunmamasından cesaret alarak kendisine uydurduğu adamlarla 1106 H. / 1694 M. de Sultan Ahmed'i hal' ile Şehzade Mustafa'yı cülus ettirmek için isyan tertip ettiyse de muvaffak olamamıştı (Zübdet-üLVekayi, vrk. 273 ve Raşid tarihi, c. 2, s. 277).

[971] Zübdet-üî-Vekayi, Nusretnâme ve Raşid tarihi.

[972] ".. .Padişahların hareketine nukud beş on bin kese bulunmalıdır. Her veçhile irad, masrafı kurutmayıp ulufe vermeğe kudretimiz yok. Memleket harap, reaya berbat olmuştur. Mirî mal tedarikine tahsildarlar bile âcizdir. Bu yûhk Âsitânede rahat olup ben kulun serdarhk ile gideyim. Sene-i âtiyede mühimmat

— "Bana ağırlık ve hazine lâzım değil, mahallinde kuru ekmek yerim, vücûdumu din uğruna bezi ederim; her ne denlü meşak arzolunursa sabrü tahammül ederim; hizmet-i ibadullah tamama ermeyince seferden dönmem; elbette kendim giderim" diye kat'î cevap vermesi üzerine sefer hazırlığına başlandı [973]. Askerin vaktiyle yetişmesi ve Kapıkulu süvarilerinin mutlak surette ocaklarda bulunmaları için her tarafa fermanlar ve memurlar gönderildi. Bundan başka bir müddet sonra vezir-i azama gönderilen diğer bir hatt-ı hümâyunda da Kapıkulu ocaklarının ve bilhassa yeniçeri, cebeci ve topçuların muntazam ve işe yarar bir halde yola çıkmaları kaydedilmekte idi [974].

Vezir-i âzam Ali Paşa, sefere hareketten evvel bazı aleyh-darlarmın ve bu arada pâdişâhın hocası olup menfası olan Erzurum'dan yeni gelen Seyyid Feyzullah Efendi'nin tesiriyle azlolunarak yerine sadaret kaymakamı Elmas Mehmed Paşa getirildi [975]

Lıpve Ve Lügoş'un Alınmaları

II. Mustafa 30 haziran 1695 / 18 zilkade 1106'da Edirne^den Belgrad'a hareket ederek kırk gün sonra oraya vardı; hangi tarafa gidilmesi îcap edeceği görüşüldü; uzun mütalealardan sonra Temeşvar kalesinin iyice tamiri ile uzun zamandan beri düşmanın

görülüp hareket buyurmanız mâkuldür.." sözleriyle sadr-ı âzam, pâdişâhı seferden vaz geçirmek istemişti (Nusretnâme'den).

[973] Pâdişâhın sefer arzusiyle gönderdiği hatt-ı hümâyun müzakere olunduğu sırada kul kethüdası Deli Balta-zâde Mahmud Ağa "Padişahın emrine mutîiz; düşman bir olaydı hazzederdik, Mora düşman eline girmiş iken Sakız'a dahi müstevli oldu. Padişah sefere hareket ederse devlet merkezi boş kalır, Venedik fürce bulup taarruz eder. Bundan dolayı padişahın sefere gitmesi muvafık değildir" dediği için azledilip Çirmen beyliğiyle sürgün edilmesine irade çıkmış ise de Vezir-i âzamin şefaatiyle tekaüt edilmişti (Nusretnâme*den ve Raşid tarihi, c. 2, s. 300).

[974] Sen ki Vezir-i âzam Ali Paşasın, yeniçeri ağası ve kul kethüdası ve cebeci ve topçu basıya tenbih eyliyesin ki inşaallahü Teâlâ bizimle seferli olan odalarından her bir odadan on nefer el humbaracısı olsun ve ehil ve üstad adamlar buldurup yoklarım; rızây-ı hümâyunumu isterseniz bu gazi ocakların nizam ve intizamiyle nıukayyed olunuz; olur, olmaz işe, güce yaramayan ve cenk bilmeyen adamlarla ocakları doldurman; güzide ve tüvâna ve silâhı pak yiğitler isterim; göreyim sizi gayret ediniz, hayır duamı isterseniz. Fî evasıt-ı Ş. (şaban), sene 1106 (Mühimme defteri, Nr. 106, s. 3).

[975] II. Mustafa hükümdar olur olmaz şeyhülislâm yapmak üzere hocası Feyzullah Efendi'yî menfası olan .Erzurum'dan davet etmişti. Vezir-i âzam Ali Paşa, Feyzullah Efendi gelmeden evvel Şeyhülislâm Sâdık Efendi'yi azlettirip yerine Rumeli kazaskeri Mirza Mustafa Efendi'yi tayin ettirmiş ve bu suretle bir müddet için Feyzullah Efendi'nin tayinini önlemiye muvaffak olmuştu. Edirne'ye geldikten sonra vezir-i azamın manevrasını anlıyan Feyzullah Efendi, Ali Paşa'ya hasım olup ilk fırsatta Ali Paşa'nın azline ve arkasından da katline sebep olmuştur. Feyzullah Efendi'nin hükümet işine müdahalesi bu tarihten başlayıp ölümüne kadar devam etmiştir.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/556-557

tahkim ettiği Temeşvarhn kuzey-doğusunda ve Maroş nehri üzerinde bulunan Lipve (Lippa) kalesi üzerine gidilmesine karar verildi (3 ağustos 1690). Osmanlı idaresi zamanında burası Temeşvar eyaletine bağlı bir sancak merkezi idi.

Tuna'nın sahilinde ve Macaristan topraklarında bulunan Ponçova tarafına geçildi; ordtı Temeşvar taraflarında bulunduğu sırada düşmanın gelip Belgradh muhasara etmesi ihtimaline mebni burasının iyice tahkimi Belgrad muhafızı Büyük (Koca) Cafer Paşa'ya bırakıldı ve kale mevcuduna ilâve olarak Belgrad'a bir miktar kuvvet daha konuldu.

29 ağustos 1695 / 18 muharrem 1107'de Temeşvar sahrasından Lipve kalesi üzerine bir miktar kuvvet sevkolunarak Tise nehri üzerindeki Ohca palangası alındı; ordu Temeşvar önüne geldi; buranın muhafızı Topal Hüseyin Paşa tecrübesine binâen orduya alındı ve sonra ordu Lipve üzerine gitti.

Saks herseği (Saksonya prensi) tarafından elli, altmış bin kişilik bir kuvvetle kendisine yardım edileceği bildirilen Lipve kumandanı, bu kuvvetin gelmesine güvenerek teslim etklifini reddettiğinden heyecan içinde bulunan asker siper kazmağa lüzum görmeden kaleye taarruza geçmiş, evvelâ kale varoşunu ve arkasından kaleyi düşürmüştür. Lipve*de çok ganimet malı ve esir alınmış olup kale kumandam da esirler arasında bulunmuştu[976]. Temeşvar kalesini almak istiyen Avusturyalılar bu Lipve'ye pek çok harp levazımı yığmışlardı; otuz dokuz balyemez ve kolon-borne ve beş havan topu ile külliyetli barut ve cephane, elde edilen harp malzemesi arasında bulunuyordu. Lipve kalesinin muhafazası müşkül olduğundan tamamen yıktırılmıştır.

Bu sırada Kırım Hanı Hacı Selim Giray orduya geldi. Lüeos'un zaptına gönderilmiş olan Rumeli beylerbeğisi Mahmud Paşa, Erdel Generali Veterani[977] kuvvetlerinin kendi üzerine geldiğini, süvari kuvvetlerine ihtiyacını bildirmişti; bunun üzerine evvelâ Veterani'ye karşı gidilip daha sonra Lipve'yi kurtarmak üzere Çanad (Çsanad) mevkiine gelen [978] Avusturya kuvvetleri üzerine yürünmesine karar verildi ve o tarafa

---

[976] Sultan Mustafa Lipve kumandanım getirterek konuşmuş, soura "Öldürmeyin, hapsedin" demesi üzerine İstanbul'a YedikuUyt gönderilmiştir (Nusretnâme).

[977] Veterani, İmparator tarafından ErdeVe kıral (umumî vali) tayin edilmişti

[978] Çanad Macaristan'da Maroş veya Muroş nehri üzerinde ve Segedin kasabasının doğusunda bulunup Osmanlı idaresinde iken Temeşvar'm sancak merkezlerinden idi.

gidildi (22 eylül 1695).
Veterani, Tamş nehri kenarında etrafı bataklık ve arkası orman olan bir mahalle ordusunu kurmuş, zahire ve ağır araba-lariyle de etrafım çevirmişti; Osmanlı ordusu serî hareketle düşmanı çenber içine aldı; padişah taarruz edilmesini emredince Kırım ham Tamş iVe/ırı'nden karşı tarafa geçerek dağ arkasından dolaşıp düşmana taarruza geçtiği gibi Osmanlı yaya ve atlı kuvvetleri de karşı taraftan atılan top ve tüfenge bakmayıp cepheden taarruz Eylediklerinden düşman kuvvetleri bozulup başından kıhnç ile yaralanan Veterani kaçmış ve Şebeş generali Antoni de maktul düşmüştür. Savaş sonunda düşmandan külliyetli ganimet malı ve harp levazımı alındı; yaralı olarak kaçan Veterani de aldığı yaradan müteessiren vefat etmiştir [979]. Bu galebeyi müteakip derhal Lügoş kalesi üzerine gidilip hücumla alında.
Bu harpte Rumeli beylerbeğisi Mahmud Bey oğlu Mah-raud Paşa ve Diyarbekir Valisi Şahin Mehmed Paşa [980] gibi iki değerli kumandan şehid düştü. Sol kol kumandanı olan Mahmud Paşa'nın şehid düşmesi üzerine o tarafta bozgunluk alâmeti görülmüş ise de pâdişâhın harbi bizzat idaresi ve verdiği şiddetli emir üzerine Kırım hanının yetişmesi tehlikeli durumu düzeltmişti [981].
Lügofun zaptından sonra Şebeş kalesi üzerine gidildi; dört bin kadar Avusturyalı muhafız korkularından kaleyi bırakıp kaçmış olduklarından işgal olundu ise de ordunun avdetini müteakip yine düşmanın eline geçti.
Bundan sonra evvelki karar üzerine ordunun Canandaki Avusturya kuvvetleri üzerine gitmesi icap ediyorduysa da Ve-terani'nin mağlûp edilip mecruh olarak kaçtığını haber alan Avusturya kumandanının

---

[979] Nusretnâme, Veterani yaralandıktan sonra bir arabaya bindirilerek bin kadar maiyyetiyle Şebeş kalesine kaçıp orada yarasından müteessiren iki saat sonra ölmüş olduğunu, kaleden kaçmış olan bir Türk esirinin söylemiş olduğunu, Hammer ise Ürbino'hı Şövalye Frederik Veterani*nİn iki kılıç ve bir kurşun yarası alıp Türkler tarafından yakalanıp başının kesildiğini beyan etmektedir (c. 12, s. 612).
[980] Bu, Şahin Mehmed Paşa, sekiz sene Yanova kalesini düşmana karşı müdafaa etmiş ve yerine başkası tayin edilip kendisi .Edirne'ye geldiği zaman II, Sultan Ahmed kendisini kabul ile: **— Berhordar ol, yüzün ak, ekmeğim helâl olsun. Sekiz seneden beri kapandığın Yanova kalesinde üryan, ciğerin püryan, mal ve menalden rûgerdân, din uğrunda ettiğin hizmet ise ancak olur. Ben mükâfat edemem; Allah seni didariyle sevindirsin, şimdilik sana Diyarbekir eyaletini virip Anadolu'nun teftişine memur ettim.." diye iltifat ederek samur kürk giydir-miştir (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 669).
[981] Zaferden sonra Sultan Mustafa, şehid Mahmud ve Şahin Mehmed Pa^a'lann cesetlerini otağı içine getirterek yüzlerini açtırıp ruhlarını taziz etikten sonra "Tabur fethine muvaffak oldum, lâkin Şahinimle Mahmudum'dan ayrıldım" diyerek teessürünü izhar ile her ikisini yan yana defnettinniştir (Nus-retnâme).

Erdel taraflarına gittiği haber alındığından avdete karar verildi; Temeşvar'a asker, cephane ve yiyecek konduktan sonra Mehadiye, Eflâk ve Niğeboîu yoluyla Edirne'ye gelinip (1 kasım 1690 / 23 rebîulevvel 1107) üç gün sonra da istanbul'a hereket olundu. Avdet esnasında pâdişah'a "Gazi" unvanı verildi [982].

Sultan Mustafa, Şebeş kalesinden alınan ve balyemez ve kolonborne nevinden olan nakışlı topların İstanbul'a naklolunarak sarayburnuna konmasını emretmiş ve öyle yapılmıştı. Bu sefer esnasında Belgrad muhafızı vezir Koca Cafer Paşa, yerine bir vekil bırakarak bizzat Varadin taraflarına giderek Tise (Tayis) nehrinin Tuna ile birleştiği yere yakın olan Titel kalesi üzerine
yürüyüp orasını zapteyl e dikten sonra kaleyi yıktırıp Belgrad'a dönmüştür.
Lügoş meydan muharebesinde pek çok esir alınıp bunların öldürül memeleri emrolunarak işe yarayacak genç ve kuvvetli olanları hazine tarafından on beşer kuruşa satın alınmış ve bunlardan bin kadarı Kapıkulu ocaklarına verilmişlerdir.[983]

Padişahın İkinci Seferi

II. Mustafa, birinci seferinden döndükten sonra ikinci sefere hazırlığa başladı; düşmana karşı mâlen ve bedenen harbe devam zaruretine ve mâlî durumun müsaadesizliğine binaen İstanbul'da, bulunup cedbeced hanedandan bulunan Sokullulardan İbrahim Han-zâde Ali Bey, Civan Kapıcıbaşı-zâde Mustafa Bey, Köprülü-zâde Numan Bey bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere tedarik edecekleri kuvvetlerle sefere memur edildiler. Ali Bey üçyüz, Mustafa Bey elli ve Numan Bey yüzelli ve Yenişehir (Bursa Yenişehri) ayanındanMihal-oğluelli,Turhan Bey-oğlu yüz ve sair ileri gelen vilâyet ayanları ile hal ve vakti müsait olanların asker tedarik edip göndermeleri emrolunduğu gibi defterdar yüzelli ve diğer kalem hocaları (daire müdürleri) de birer miktar kuvvetle sefere gideceklerdi. Bu kuvvetlere

---

[982] Bu seferden avdette Feth-ul-islâm palangası geçirildikten sonra bir konakta bulunduğu esnada kanun üzere ikindi divanı yapılırken Mehterhanenin çalınmasını müteakip duacı çavuş'u irticalen Gazi Sultan Mustafa diye dua ettiğinden bu tevcihten dolayı memnun olan padişah ağlamış, ve duacı çavuşa bir avuç altın ihsan etmiştir (Nusretnâme).

[983] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/558-560

ilâve olarak İstanbul ve Edirne bostancı ocaklarından da güçlü, kuvvetli bin beşyüz bostancının seferber edilmesi münasip görüldü[984]; bu suretle kuvvet toplanması, artık dört cepheye asker yetiştirilme menbaınm tükenmekte olduğunu gösteriyordu.

26 şaban 1107 / 31 mart 1696'da Davutpaşa ordugâhına. çıkıldı; yirmi bir gün sonra buradan hareket olunarak dokuz günde Edirne'ye ve oradan da hareketle kırk gün sonra Belgrad'a gelindi. Bu sırada Rusların bir sene evvel zaptına muvaffak ola madıklan Azak kalesi için hazırlandıkları haber alınması üzerine Kırım Hanı Hacı Selim Giray'ın yerinde kalması muvafık görülerek bir miktar kuvvetle oğullarından birisini göndermesi kendisine yazıldı.

Pâdişâh Belgrad'a geldiği esnada Saksonya Prensi'nin kumandasındaki kırk bin yaya ve yirmi bin atlı ve yüzü mütecaviz topl büyük bir düşman kuvvetinin Temeşvarh kuşattığı haber alındı Sivas Valisi Dursun Mehmed Paşa ordunun çerhacısı (öncüsü) ve Şam Valisi Osman Paşa da dümdar yani ardcısı idi. Pançova sahrasına geçilip askere yirmi günlük umum zahiresi verildi ve sonra düşmanın Tuna üzerindeki Osmanlı donanmasına mümanaatları sebebiyle iptida Titel kalesi tarafına ve oradan da Laçka sahrası üzerinden Temeşvar''a gidilmesi kararlaştırılıp ha reket olundu.[985]

Ulaş Muharebesi Ve Prens Frederik'in Mağlûbiyeti

Tuno'nın ayaklarından olan Temeş nehri üzerine tonbazlardan iki köprü kurularak geçildi; Koca Cafer Paşa'nın gayretiyle düşmanın nehir donanması mağlûp edilip nehir yolu emniyet altına alındı: bu muvaffakiyetten dolayı Cafer Paşa'yı taltif eden padişah TiteVin alınmasını istedi bunun üzerine Cafer Paşa:

— "TiteVin alınmasını benden bilin; ancak düşman kısm-ı küllisinin mağlûp edilmesi elzemdir bu, aradan kalkmadıkça Titel ve sair kale ve kasabaların alınması mümkün olsa da elde tutulması mümkün değildir" diye cevap verdiğinden Titel tarafma yani nehrin sağ tarafına geçilmeyip tahminen yetmiş bin kişilik bir kuvvet* ile Temeşvarh muhasaraya gelmiş olan düşman üzerine gidilmesine karar verildi ve

[984] Nusretnâme'de her kimden ne miktar asker istendiği gösterilmiştir
[985] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/561

dokuz günden beri muhasara edilen Temeşvar^ın imdadına yetişildi. Evvelâ Temeşvar'ın tek yolu olan bataklık bir boğaz müşki-lâtla düşmandan alındı ve sonra Ulaş (Bega) mevkiine çekilen Avusturya kuvvetleri yürüdü; Avusturya başkumandanı Saksonya Prensi Frederik'in[986] maiyyetinde on bin atlı ve yirmi bin yayası olup bütün kuvvetiyle Osmanlı ordusu üzerine yürüdü; yaptığı anî ve şiddetli taarruz defedildi ve yapılan mukabil harekâtla Frederik mağlûp edildi; düşman on beş bin kadar kayıp vermişti; maktuller arasında meşhur kumandanlardan Heisler de vardı; yine kumandanlardan Jorger de[987] top parçasiyle ağır surette yaralanmıştı; bundan sonra düşman, asıl ordugâhlarına kadar takip olundu ve orada da galebe edilip takiplerine süvari kuvvetleri gönderildi (29 muharrem 1108 / 25 ağustos 1696) [988]. Bu muharebe esnasında pâdişâhın bulunduğu Hırka-i şerîf arabası dibine bir top yuvarlağı düşmüştü; bunun üzerine derhal bir saat zarfında oraya bir siper kazılarak pâdişâh içerisine alınmıştır.

vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nm kardeşi Mustafa Paşa bu sırada şehit olduğundan burasının muhafızlığına Koca Cafer Paşa tayin edilip kal'aya lâzım gelen asker, mühimmat ve yiyecek konduktan sonra Belgrad'a dönüldü; Belgrad muhafızlığına da Cafer Paşa'nm yerine Konya ve Adana Valisi Acemzâde Hüseyin Paşa getirilerek padişah 1108 rebîulevveî / 1696 ey-lül'de Belgrad'dan ayrıldı; Edirne'ye gelerek kışı orada geçirip hazırlık yaptı.[989]

Sultan Muştafa'nın Üçüncü Seferi

1697 nisanında (27 ramazan 1108) tuğlar dikilerek yirmi gün sonra da padişah otağa çıktı ve 28 muharrem 1109 / 14 ağustos 1697'de Belgrad'a varıldı. Daha yolda iken Hırvatistan kumandanı tarafından muhasara edilmekte olan ve Hırvatistan kırallannın eski merkezi bulunan Bihke (Bihaç)'nin muhasaradan kurtarıldığı haber alındı.

---

[986] Bu sefer esnasında orduda bulunan Nusretnâme (Silâhdar tarihinin zeyli) müellifi Fındıkhh Mehmed Efendi Saksonya prensinin adını Firedeikos Kır al diye yazar

[987] Nusretnâme'de buna bir yerde Kaplar Ceneral ve diğer bir yerde Kaprara, Raşid TarihVnde ise Gabrara denilmektedir.

[988] Bu harpte Avusturya ordusundan kaçan bazı Fransızlar düşman ordusu ahvaline ve plânlarına dair malûmat vermişlerdi

[989] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/562-563

Bu tarihten az evvel fakat aynı sene içinde Fransa ile Alman imparatoru, ingiltere, İspanya Hollanda devletleriyle Savua dukası arasında dokuz seneden beri devam etmekte olan muharebe Risvik muahedesiyle sona ermişti; Fransa kiralı XIV. Lui, Risvik muahedesine Osmanlıları da sokarak barış yapmak istediyse de iki muharebede muvaffak olan genç Osmanlı pâdişâhı bu tavassutu kabul etmemişti; halbuki Fransa cephesinden kuvvetini çeken imparator bunları Osmanlılara karşı sevketmekle bu cephedeki durumunu düzeltmişti.

Bu sırada Temeşvar muhafızı Koca Cafer Paşa Şebeş palangası tarafına çete kuvveti göndermiş; bunlar da ava çıkmış bulunan palanga kumandanını avlamışlardı.[990]

Harp Meclisi

Padişahın Belgrad'a gelmesi üzerine yapılacak harekâtın ne tarafa olması lâzım geleceği müzakere edilmek üzere Temeşvar muhafızı Cafer Paşa ile İstanbul''da oturmakta olan Kurs kiralı Tökeli İmre de Belgrad''a davet edilmişlerdi; yapılan müzakerede yine evvelki gibi Pançova tarafına geçilerek Temeşvar taraflarına mı yoksa Sava nehrinden geçilip Varadin taraflarına mı gidilmesi muvafık olacağı hakkında biri padişahın ve diğeri vezir-i âzamin riyasetinde iki görüşme yapıldı (24 muharrem 1109).

Elmas Mehmed Paşa evvelki iki sefer gibi Temeşvar tarafına gitmeğe taraftar idi; bazıları ise Varadin tarafına gidilmesini muvafık buluyorlardı; kendi fikrim kabul ettirmek isteyen vezir-i âzam: — "Her kim Varadin muhasarasına sevk ederse sefer dönüşünde her birinin birer bahane ile kati olunması mukarrerdir" dediğinden pâdişâhın vezir-i azama teveccühü dolayısiyle bu söz üzerine bir kısım ordu erkânı hayrette kalmışlardı.

Tarihin kaydına göre Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'-nın haşin muamelelerinden dolayı kalbleri kırık olan diğer ordu erkânı da [991] onun dileği gibi evvelâ Temeşvar9a. ve sonra da Barçıka tarafına-

---

[990] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/563

[991] Zübdet'ül-VekayU Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nın vezirlerle iyi geçinmiyerek aralarının açık olduğunu ve padişahın hocası Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin de vezir-i azama aleyhdar bulunduğunu ve bu hallerden pâdişâhın haberi olmadığını yazmaktadır (Vrk. 335 b).

gidilmesini ileri sürdüler; bunlar Tuna, Tise (Tayis) ve Flora nehirleri geçilip Titel üzerinden Tayis ve Tuna nehirleri arasındaki Baçka sahrasına geçilmesini muvafık buluyorlardı. Halbuki doğrudan doğruya Varadin üzerine gidilip orası alınırsa üTuna'nm sol kenarından Baçka'ya geçilmesi üç nehri geçmekten daha kolaydı. Belgrad Muhafızı Amca-zâde Hüseyin, Mısırlı-zâde ibrahim ve Bostancı Mahmud Paşa'lar bir çok nehir geçilmek zorluk ve tehlikesine binaen Varadin üzerine gidilmesini doğru buluyorlardı.[992]

Amca-Zâde Hüseyin Pasa'nın Müteleası

Belgrad Muhafızı Amca-zâde Hüseyin Paşa, hudutta bulunması sebebiyle düşman ahvaline mütaleasi vâkıf olduğundan yukarıki fikri tavsiye edenlere karşı düşmanın ilk hamlede bu nehirleri geçenlere mâni olmayacağım yahud ya geçişten sonra veya geçişin ortasında birdenbire baskın yapabileceğini ve düşmanın bu hali müteaddit defalar yaptığım hattâ Sen Gotar harbinde de aynı suretle hareket ettiğini ve eğer padişah bizzat gidecekse bu kadar nehirleri geçerek içerilere kadar gitmesinin muvafık olmadığını, muvaffakiyet hasıl olsa bile bunun yapılan külfete değmiyeceğini, maazallah iş beraks olacak olursa fena neticeler doğurabileceğini eğer Sava nehrinden Zemlin yakasına geçilerek Varadin tarafına gidilecek olursa, donanmanın Tuna vasıtasiyle ordunun zahire ve mühimmatını temin edeceğini arz ile vezir-i âzamin mütaleasma uygun olmayarak Varadin tarafına gidilmesini tavsiye eyledi ise de ekseriyet diğer tarafta olduğundan Baçka tarafına gidilmesi takarrür etti[993]

İki Taraf Ordularımn Durumu

Tuna Temş ve diğer bir nehir daha geçildikten sonra Tıse nehri

[992] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/563-564

[993] Mütaleası hilâfına tehlikeli karar verildiğini gören Amca-zâde : ".. .Fer-yad ide gördü : *Bu gideceğiniz yollar, sazlık, bataklık yerlerdir, küllî zahmet çekilip azîm köprülere muhtaçtır, eğer bir miktar yağmur yağarsa cümle zahire ve top arabaları dökülüp kalır, akıbetinde bir şeamete uğranır. Varadin kalesi ele girmedikçe söylenen şeylerin husulü mahz-ı hayaldir; burnumuz dibinde Varadin kalesi dururken ahar yere gitmek neden iktiza eder?...' deyüp yandı yakıldı. Isga olunmayup Vezir-i âzam ile mâbenylerinde bürudet basıl oldu. Huzur-ı hümâyunda dahi bu sözden dönmemeğin Senta vak'ası zuhurunda sadaret- i uzmâya vasıl olmağa bu muâraza sebep oldu..." (Nusretnâme'den)
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/564-565

kenarına gelindi; Avusturya kumandanı Nehm müsademe neticesinde oradan kuvvetlerini çekip Titel kalesi muhafazasında yedi, sekiz bin yaya ve» atlı bırakmıştı; Avusturya ordusunun büyük kumandanı Prens Ojen dö Savua (Nusratnâme'de Prenç di Savye deniliyor) idi; ordusunun büyük kısmiyle Tise yakınında bulunuyordu.

Vezir-i âzam düşmamn ateşine bakmayarak nehir üzerine köprü kurulmadan Titel kalesini almak üzere karşı tarafa geçip üç saatte kaleyi zaptederek burası aslen manastırdan bozma olduğundan yıktırıldı ve sonra ordu Fulvar nehrini geçip Tise kenarına geldi; Osmanlı ordusu büyük, küçük on kadar nehir geçip buraya gelmişti. Düşman nehirden uzak mahalde bulunduğu için vezir-i âzam ileri gidilmesini teklif eyttise de ona muhalif olanlar, itiraz ettiler; bu münasebetle epi münakaşa oldu ve neticede Segedin üzerine gidilmesine karar verilip donanmanın da Tise nehri ağzına gelmesi emroiundu.[994]

Zanta Muharebesi

Osmanlı Ordusu Kararını Düşmanın Haber Alması

Casus vasıtasıyle bu karardan haberdar olan bu kararım Prens Ojen acele Segedin'e kuvvet gönderdiği gibi pâdişâhın Segedin üzerine gitmekten vazgeçip haber alması Zanta'da 7Wyi geçip Temeşvar yoluyla Yukarı Macaristan ve Er del taraflarına yürüyeceğini öğrendi. Bunun üzerine Osmanlı ordusunun Tise'yi geçmesinden evvel oraya yetişmek istedi. 7 eylül 1697'de evvelâ mühim bir kuvvetle Prens Kommercy'yi ileri gönderdiği gibi kendisi de onu takip eyledi ve bu suretle Sen Gotarda. olduğu gibi Zanta mevkiinde nehri geçerken Osmanlı ordusunu yakaladı.

Zanta mevkiine gelen Osmanlı ordusu plân mucibince Tise nehrinin sol sahiline yani Temeşvar tarafına geçmek için nehir üzerine köprü kurmağa başladı; bu sırada ordu erkânı arasındaki ihtilâf efrada da sirayet ederek intizama halel gelmişti; bundan başka düşmanın sür'atle gelmekte olduğu haber alınarak bu hal orduda karışıklığı mucip olduğundan asker emir ve kumanda dinlemeden sür'atle karşı

[994] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/565

tarafa geçmeğe başlamış ve işte tam bu Birada düşman yetişmişti. Düşmanın baskına mâni olmak için bir miktar kuvvet gönderilip Boşnak Cafer Paşa da ince karakol tayin edildi. Cafer Paşa birden bire düşman üzerine varıp elindeki kuvvetle muharebe mümkün olmadığım görünce geri kaçarken atı yuvarlanarak düşmana esir düştü; Prens Ojen, Cafer Paşa'yı istintak etti; o da pâdişâh ile bütün ağırlık ve atlı askerin karşı tarafa geçip bir kısım askerin henüz geçmediğini söyleyince Ojen memnun olarak derhal Osmanlı kuvvetleri üzerine yürüdü. Bunu gören müdafaa kumandanı Mısırlı-zâde İbrahim Paşa, keyfiyetten vezir-i âzami haberdar etti ve düş-manın taarruzuna mebni Zanta'ya doğru çekildi.[995]

Tehlikeli Ân

Avusturya ordusunun, Fransa cephesinde muvaffakıyetle döğüşen kumandanlarından olan Prens ojen, Tise yakınında bulunduğu halde Osmanlı ordusuna karşı taarruza cesaret edemiyerek fırsat kollamakta idi; halbuki Osmanlı kumandanı 20 bin kişilik bir kuvvetle taarruza geçmiş olsa idi. Öjen'in kuvvetini bozabilirdi. Fakat böyle bir hareket yapil-mayaıak düşmana fırsat verildi.
Türk kuvvetlerinin yedi bini Zanlardan Temeşvar tarafına geçip, vezir-i âzam, vezirler ve diğerleri ordunun ağırlıklarını karşı tarafa geçirmek için Zanta tarafında kalmışlardı; daha yukarıda gösterildiği gibi Boşnak Cafer Paşa'mn esir düşmesiyle vaziyetten haberdar olan düşman bu suretle mühim bir fırsat elde etmiş olduğundan derhal taarruza geçti (11 eylül 1697).
Vezir-i âzam Elmas Mebmed Paşa, düşmanın maksadını anlamış ise de nehir üzerindeki köprünün askerin intizamsız geçmesi neticesinde yıkılmağa mail olması sebebiyle kendisi ordu ağır-bklanm geçirmeden, bunları yüzüstüne bırakıp geçmesinin katline sebep olacağını düşünerek tereddüt etti ve ağırlıkları sür'atle karşı tarafa geçirip köprüyü kaldırmak istedi ise de Yeniçeri Ağası Mahmud Paşa: — "Bu arabalar ancak sabaha kadar geçer, askerin çoğu geçti, düşman da yakın geldi, bu daire büyüktür, ihata edecek kadar piyademiz kalmadı; metrislerden piyade askeri ve top ve zahire arabalarını çekip eldeki

[995] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/566

askere göre köprü başında bir kuvvetli metris alınmalıdır" tavsiyesinde bulundu; bu tavsiyeye göre müdafaa hattı daraltıldığı sırada bu plândan haberi olmayan asker düşman bastı zanniyle panik yaparak kendilerini köprü ve nehre doğru çektiler ise de vezir-i âzam yalın kılıç köprü başına koşup diğer vezir ve kumandanlar da kaçanları önleyip askeri sipere soktular.[996]

Vezir-i Azamın Asker Tarafından Katli

Düşman bu halden cesaretlenerek ikindi vakti terk edilen eski metrise girip yeni metrise hücuma dan katli başladı ve iğfal edici bir plânla Osmanlı kuvvetlerini nehir kenarma döktü ve askeri kurşun yağmuruna tutup köprü başına kaçırdı; vezir-i âzam köprüye ve nehre doğru kaçan askeri görünce köprünün iki tombazını kaldırıp yalın kılıç firara mâni olmak isteyip :

— "Ben Ölünceye kadar döğüşürüm, siz nereye kaçarsınız" diye bazılarını öldürüp bazılarını yaraladığı sırada kendisinden dilgir olan asker: — "Bizi bu berzahlara düşürmek senin tedbirsizliğindir" diyerek kılıç üşürüp parçaladılar ve karşılarına gelen düşmanı kırarak nehre geldiler; fakat düşman köprü başını zaptettikten başka köprüyü ortasından ikiye ayırdığından Büyük Cafer Paşa, Mısırh-zâde İbrahim Paşa, Fazlı Paşa,
Kavukçu ibrahim Paşa, Küçük Cafer Paşa, yeniçeri Ağası Mahmud Paşa, metriste kalmışlardı. Bunun üzerine met-ristekiler düşmana karşı muvaffakiyetle savaşırken nehir üzerinde köprü kurulan mahalde düşmanın nehir sahili ile Osmanlı ordusunu ihata etmesi muhtemel olan yol üzerine bazı tecrübeli kumandanların tavsiyelerine rağmen bir kaç top konmaması Zanta faciasına sebep olmuştur; çünkü muharebede sarsılan düşman bu mevkii elde ederek askerin gerisini çevirdiğinden mukavemet ve kurtuluş imkânı kalmadığından nehrin bu tarafında bulunan kuvvetler döğüşe döğüşe ya şehit düşmüşler veyahut köprünün yıkılması sebebiyle karşı yakaya geçmek için Tise nehrine atılarak boğulmuşlardır.[997]

[996] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/566-567
[997] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/567-568

Zanta Mağlubiyeti

Düşman baskınından evvel nehrin öte tarafına geçirilmiş olan ordu efradı köprünün yıkılmış olmasından dolayı karşı tarafa yardım edemeyip seyirci kalmağa mecbur olmuşlardır.

Zanta faciasında Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa asker tarafından katledilip değerli ve tecrübeli kumandanlardan Temeş-var Muhafızı Koca Cafer Paşa, Anadolu beylerbeğisi Mısır-lı-oğlu ibrahim Paşa, Yeniçeri ağası Balta-oğlu Vezir Mahmud Paşa, Rumeli beylerbeğisi Küçük Cafer Paşa[998] Diyarbekir Valisi Kavukçu ibrahim Paşa, Adana Valisi Vezir Fazlı Paşa ve diğer bir hayli sancakbeyi, ocak ağaları, alaybey-leri ve ordunun sekizde biri kaybolmuştur.

Bu muvaffakiyetten sonra düşman Osmanlı ordugâhında bir çok top ve diğer harp malzemesiyle beraber bu arada dokuz bin araba, altmış bin deve, on beş bin öküz, yedi bin at, yirmi altı bin gülle, beşyüz küsur bomba ve hükümdar hazinesi -ki kırk bin altın tahmin ediliyordu - ve bundan başka içinde üç milyondan fazla altın olan ordu hazinesi ve padişah ailelerine mahsus on sekiz koşulu araba ve padişaha mensup on kadın alman ganimetler arasında idi. Vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa'nm katli ile zayi olan mühr-i hümâyun da düşmanın eline geçmişti[999].

Osmanlı Ordusunun Durumu

Nehrin karşı tarafında bulunan ordu erkânı pâdişahın riyaseti altında toplanarak vazıyeti, görüşüp orduya bu kadar zarar geldikten sonra ikinci bir mağlûbiyete uğramadan Temeşvar'a. avdeti kararlaştırıp acele o tarafa gidildi (24 safer 1109 / 11 eylül 1697). Bu muharebe

---

[998] Hamraer, Küçük Cafer Paşa'mn Zanta muharebesinden evvel esir düştüğünü ve hattâ kendisinin Avusturya kumandanı tarafından ölümle tehdid edilmesi üzerine pâdişâhın, evvelce karar verildiği üzere Segedin'e sonra Zanuf-dan nehri geçip Temeşvar'a gideceğini söylediğini ve bundan dolayı Prens Öjen'in Zanta önünde Osmanlı ordusuna baskın yaptığını yazmakta ise de daha yukarıda metinde gösterildiği veçhile düşmana esir düşen Boşnak Cafer Paşa'dır

[999] Bu galibiyet üzerine Prens Ojen elde ettiği esirlerden bir paşa ile onyedi nefer belli başlılarını alıkoyup maadasını öldürdü, kendi askerini yoklayrp altı bin yaralıdan başka onüç bin noksan vardı. Senta köprüsünü bozup üç gün oturduktan sonra Pâdişâhın Belgrad tarafına gittiğini haber alınca sekiz bin askeri Erdel muhafazasına ve sekiz binini Varadin'e ve bin kişiyi orta muca muhafazasına koyup ağırlıklarını Sekedin'e yolladı (Nusrctnâme'den)
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/568-569

esnasında Avusturya kuvvetleri de oldukça telefata uğradığından dolayı taarruz etmek ve kale muhasara eylemek kudretini kaybettiğinden Osmanlı kuvvetlerini takip edemedi. Temeşvar kaPasına, mevcut iki bin elli nefer nöbetçi yeniçeri ve topçu ve cebeciye ilâveten mühim muhafız kuvvet ile eyalet kuvveti bırakıldı. Osmanlı ordusu 21 eylül'de Temeşvar önünden kalkıp Belgrad'i geldi; pâdişâh, kapıkulu ocaklariyle Edirneye döndü.

Hudut ahvaline vâkıf olup Osmanlı ordusunun en liyakatli kumandanlarından bulunan Koca Cafer Paşa'nın şelıadeti üzerine[1000] Temeşvar muhafızlığı vezirlikle, maktul Elmas Mehmed Paşa kethüdası Abdi Ağa'ya verildi.

Zanta muharebesinden bir ay sonra bizzat Prens ojen dört bin atlı ve iki bin beşyüz yaya ve on dört top ile Bosna üzerine akın yaparak Kotors üzeıinden içeriye girip Bosna'nın büyük şehri olan Saray kasabasını yaktıktan sonra çekildi (24 ekim 1697).[1001]

Amca-Zâde Hüseyin Paşa'nın Sadareti

Belgrad Muhafızı Amca-zâde Hüseyin Pa§a'nm harp meclisindeki mütaleası hilâfına yanın sadareti askerî harekâtın tamame menfî netice vermesi iyi görüşünü meydana koymuş olduğundan, Temeşvar'âan hareketten evvel orduya davet edilerek vezir-i âzamlığa

[1000] Koca Cafer Paşa, saçını, sakalını harplerde ağartmış, kendisine verilen hizmetleri yüz akliğiyle başarmış değerli bir vezir idi. Belgrad muhafızı iken 1105 H. / 1695 M. de ehemmiyetine binaen düşman içerisinde kalmış olan Temeşvar muhafızlığına gönderilmişti. Avusturya Kumandanı Saksonya prensi Frederik 1107 H. / 1696 M. de Temeşvar'ı muhasara etmişti. Bu esnada bir gün prens, Cafer Paşa'ya mektup göndererek, kalede yiyecek ve içecek kalmadığını ve imdat gelmek ihtimali de olmadığını ve kudret ve meziyetini takdir ettiği paşanın inat ederek beyhude yere asker telef etmemesini ve kalenin mutlaka sukut edeceğini ve kaleyi teslim ederse askeriyle beraber ne tarafa isters< gidebileceğini ve askere yol harçlığı vereceğini beyan etmişti.
Bir memurla gönderilen mektubu okuyan Cafer Paşa, gelen memura askerin yediği ekmekten bir parçasını gösterdi; bu ekmek çamur gibi idi; bundan sonra paşa : "Kale muhafızlarının sıkıntıları ve mahrumiyetleri doğrudur, işteyediğimiz ekmek de budur; kumandanınızın istediği kale benim değildir; ben muhafazasına memurum; bundan dolayı benim olmayan bir şeyi nasıl başkasına verebilirim? Ben zengin değilim; fakat rüşvet almak da mûtadım değildir; Evlâdıma miras olarak şu getirdiğiniz mektubu bırakacağım. Kumandanınıza selâm söyleyiniz. Madem ki muhafızların zarûret-i haline acıyor, benim de mukabil bir teklifim var". Cafer Paşa bu sözü söyledikten sonra ayağa kalkarak birkaç adım yürüdü; Belgrad muhafızı iken ayağından yaralanarak topal kalmıştı. Murahhasa dönerek : "Görüyorsunuz ki ben ihtiyarım ve bir ayağım sakattır; sizin kumandanınız genç ve dinçtir. Birer kılıç alalım ve kale önünde mübareze edelim. O beni haklarsa benim adamlarım kaleyi kendisine teslim ederler. Ben onu haklarsam çekilip gider misiniz?" demişti. Temeşvar'ın bu muhasarası II. Sultan Mustafa'nın gelmesi üzerine kaldırılmıştır
[1001] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/569-570

tayin olundu (2 rebîulevvel 1109 / 18 eylül 1697). Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'mn kardeşi Hasan Ağa'nm oğlu olup Fazıl Ahmed Paşa'mn sadaretinde kendisine Amca-zâde denildiği için o lâkapla şöhret bulmuştur. Amca-zâde'nin yerine Belgrad muhafızlığına Karaman Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa getirildi.

Amca-zâde ilk iş olarak pâdişâhın etrafında dalkavukluk ile hükümet işlerine müdahale eden ve ahlâksızlığı görülen Anadolu muhasebecisi Küçük Müezzin denilen şahsı ve yine o kabilden olan Birinci mîrahur Ahmed Ağa'yı oradan uzaklaştırdığı gibi ehemmiyeti cihetiyle ve pek isabetli olarak Râmî Mehmed Efendi gibi değerli bir zatı reis-ül-küttap'lığa ve kapıcılar kethü-dalığma da akrabasından Kıblelizâde Ali Bey'i getirdi.[1002]

1692 — 1699 Senelerinde Lehistan Cephesi

Lehlilerin Kamaniçe'yi İşgal Planı

On iki seneden beri Lehlilerin müteaddit taarruz ve muhasaralarına rağmen Kamanıçe dayanıyordu. Lehliler en son çare oîarak Kamanıçe yakınında bulunan Yuvaniça ismindeki harap bir palangayı tamir ile içine külliyetli asker koyarak müsait bir fırsatta Kamaniçe'yi işgal etmeğe karar vermişlerdi.

1106 H. / 1694 M. de kale hatmanı, Kamaniçe'de "Türk azdır, ansızın yürüyüş olursa zaptı kolaydır" diye kiralı tahrik ettiğinden baş hatman kumandasiyle on dokuz bin Lehli ve on bin kadar âsi Boğdanlı kuvvetin, dört bin kadar kale merdiveni tedarik edip her bir merdivene dört kişi tayin eyliyerek taarruza hazırlandıkları elde edilen bir esirden öğrenilmiş ve ona göre tertibat alınmıştı.

Kale muhafızı Kahraman Paşa, kaledeki ikiyüz elli süvari ile yaya kuvvetlerini kaleden dışarı çıkararak düşmanı kale tarafına sokmamış, onlar da plânlarında muvaffak olamıyarak çekilmişlerdi.[1003]

Şehhaz Giray'in Lehlilerle Mücadelesi

[1002] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/570
[1003] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/571

Bu sırada Kamaniçe kalesi muhafızlarına gönderilen zahire ile Boğdan vergisinden tahsis edilen caddesi maaş[1004] ve , diğer tüccar eşyasını taşıyan iki bin kadar arabayı Özi muhafızı Mustafa Paşa Kamaniçe'ye üç saat mesafede Yuvaniça kalesine yakın mahalle kadar götürüp Hanzâde Şehbaz Giray'a teslim edip geri döndüğünü Lehliler haber alınca Tatarların üzerine yürüyüp Şehbaz Giray'ı mağlûp ederek hazineyi ve zahireyi elde etmişlerdir[1005]. Bunun üzerine Kamaniçe muhafızları :

-14- "Üç yıldır ulufe ve zahire yüzü görmedik. Bunun elden çıkmasına Mustafa Paşa sebeptir; zahireyi kaleye kadar götürmek vazifesi iken ihmal etmiştir" diye pâdişâha şikâyet etmişlerdir (1693 sonbaharı). Han-zâde Şehbaz Giray bu mağlûbiyetin acısını çıkarmak üzere gerek Bucak ve gerek diğer taraflardan mühim bir kuvvet ile 1695 ilkbaharında Lehistan'a, girip Lemberg taraflarına kadar geniş mikyasta akın yaptı; kiralın baş lıatmanı bir kaç top ve on iki bin askerle karşıladıysa da mağlûp olarak elindeki toplardan altı tanesini de bırakıp kaçmağa mecbur oldu. Şehbaz Giray büyük ganimet malı ve otuz bin esir aldıktan sonra döndü.[1006]

Kırım Han Zâdelerinin Faaliyetleri

yine Buca^ yani Basarabya?-delerinin faalian tedarik edilen zahire Silistre valisi ve Baba dağı seraskeri Yusuf Paşa ile Han-zâde Gazi Giray vasıtalariyle hiç bir mukavemetle karşılaşmadan JCamaniçe'ye götürülüp teslim edilmişti. Gazi Giray bu vazifeyi yaptıktan sonra Turla yani Dinyester nehrinin karşı tarafına geçip Lehistan içerilerine akın yaparak külliyetli ganimet v< bir hayli esir alarak dönmüştür.
Bundan sonra 1109 H. / 1697 M. de Han-zâde Kaplan Giray da Kamaniçe kalesi üzerinden Lehistan'a girip on iki bin kişilil Leh kuvvetini Purcan manastırı taraflarında bozduktan sonr* elde ettiği esir ve ganimeti Kırım'a gönderdikten sonra yine diğeı bir yerden Lehistan'a dalarak bu defa da bir çok ganimet ile dönmüştür,

[1004] Nusretnâme, 1106 hicret senesi vekayii
[1005] Bu zahirenin mecmuu yirmi beş bin kile buğday olup Bucak Tatarları'ndan satın alınmıştı. Bunun onyedi bin kilesi daha evvel Şehbaz Giray tarafından Kamaniçe'ye teslim edilmiş, bu defa da bakiye kalan sekiz bin kilesi götürülürken otuz bin kişilik Leh kuvvetinin eline düşmüştü (Haşid tarihi, c. 2. s. 298).
[1006] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/571-572

Lehistan kiralı Jan Sobieski'nin, İmparator Leopold ih ittifakı Avusturya'ya hiç ummadığı yeileri kazandırmış ise kendisi bir muvaffakiyet elde etmek şöyle dursun, esas umdesi olaı Kamaniçe'yı bile geri alamamış ve memleketi her zaman Tatarların akınlariyle harap olmuştur, Osmanlılaim Lehistan cephesindeki mukavemetlerinde Kırım hanlığının mühim yardımı olmuştur.[1007]

1692 — 1699 Seneleri Arasında Venedik Cephesi

1103 H. / 1692 M. den 1110 H. / 1699 M. arasında Karlofça muahedesine kadar hem deniz ve hem kara cephelerinde Vene-dikle yapılan savaşın hulâsası ayrı ayrı şöyledir :

Girit Cephesi

1692 senesinde Ağrıboz muhafızı Çelebi İbrahim Paşa'dan alınan haberde Venedik donanmasının înebahtı (Lepanto) limanında toplanarak Ağrıboz, Selanik, Girit ve sair sahillere taarruz edeceği bildirilmiş olduğundan tekaüd-lükle O/ırt'de oturmakta olan Koca Halil Paşa'nın tecrübesine binaen tekaüdlüğü kaldırılarak Yunanistan cephesine tekrar serasker tayin edildi.[1008]

Hanya Muhasarası

Venedikliler elde ettikleri Mora'dan başka asıl arzuları olan Girit i zaptetmek için üç seneden beri ellerindeki Suda kalesine silâh, cephane ve sair harp levazımı yığmışlardı. Cumhuriyet, kendi kuvvetlerinden başka Hırvat, Bosna, Mora ve âsi Arnavutlardan tedarik ettiği on bir bin kişilik bir kuvvetle ve Malta şövalyeleri ve Floransa ve Papa'nm verdiği donanmaların iltihakıyle cem'an yüz kadar gemi ile-Amiral Françesko Moçeniko kumandasında olarak Hanya'ma, zaptına gelmişlerdi.

Amiral Moçeniko 1692 Temmuz'da Hanya civarına asker ihraç edip Hanya'yı muhasara için yürümüş ve buna karşı Hanya muhafızı

[1007] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/572
[1008] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/572-573

Ispanakçı ismail Paşa, saf cengi yaparak düşmanı kale altına sokmamak için üçyüz kadar kuvvetle karşı çıkmış ise de bu kadar cüz'î kuvvetle düşmana karşı koymak mümkün olmadığından geriye dönüp ve ordusundaki halkı kaleye almak suretiyle müdafaaya geçerek durumu hem Kandiye muhafızı paşaya ve hem de hükümete bildirerek yardım istedi.

Filhakika hükümet Kapıkulu ocaklarından bir miktar yeniçeri, cebeci ve topçu ile bin kadar Mısır askerinin donanma ile şevkini emrettiği gibi buradaki cepheye de Kandiye muhafızı Fındık Mehmed Paşa'yı serasker tayin eyledi ve bundan başka düşmanı Hanya muhasarasından çekmek için Mora tarafında bulunan Koca Halil Paşa'ya da Mora'ya. akın yapmasını emretti.

Halil Paşa emir gelmeden evvel taarruz için hazırlanmış olduğundan derhal faaliyete geçerek Gördös boğazına varmış ve müteaddit kollarla Anapoli ve înebahtı taraflarına kuvvet şevkiyle bazı kaleleri zaptedip yıkmıştı. Halil P aş a'nın bu faaliyeti üzerine Mora'daki Venedik muhafızları Mbro'nın elden çıkacağından dolayı telâşa düşüp yardım istemelerine rağmen Amiral Moçeniko Hanya muhasarasını kaldırmak istememişti.

Osmanlı hükümetinin sevkettiği kuvvetler Kandiye'ye gelerek oradan kara yoluyla Hanya'ya sevkedilmiş ve hattâ bir miktar kuvvet te kaleye girmeğe muvaffak olmuştu. Moçeniko mutlak surette burasını almağa azmetmiş, yıkılan kale duvarından hendeği geçerek içeriye girmek istemiş, fakat kale kuvvetleri tarafından yapılan mukabil taarruz üzerine siperlerine kadar geri sürülmüştü; bu sırada alman esirlerden Malta şövalyeleri kaptanının maktul düştüğü de öğrenilmişti.

Amiral Moçeniko, Ho/ıja'nın teslim olmasını teklif ettiyse de: — "Harpten başka cevabımız yoktur; bir daha teslim talebiyle adam gönderirsen öldürürüz" diye cevap yazıldı. Bu sırada Koca Halil Paşa'nın Mora üzerine yaptığı şiddetli taarruzlar sebebimle bir taraftan "Mora size lazımsa acele imdada geliniz" diye aldığı feryadnâmeler ve diğer taraftan Serasker Fındık Mehmed Paşa'nın sekiz bin kişilik kuvvetle Hanya'ya yürüdüğünü haber alan amiral, muhasaranın kırk ikinci perşenbe günü yani 15 zilhicce 1103 / 29 ağustos 1692'de muhasarayı kaldırıp gitmeğe mecbur oldu.[1009]

[1009] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/573-574

Bosna – Hersek Cephesi

Venediklilerin bir cephesi de Bosna ve Hersek taraflarında idi; bunlar, Osmanlı idaresi altındaki halkı isyan ettirip Nikşik, Brobniyak ve Graska (Gaçka) nahiyelerini yağmalayıp o taraflardaki bazı kuleleri zapt ile yıkmışlar ve Vırgoraç kalesini muhasara etmişlerdi; bunun üzerine 1105 recep / 1694 martında bu taraflardaki muharebeyi idareye Hersek mutasarrıfı Selim Paşa memur edilmişti; fakat bu sırada, yani ayni sene temmuzunda Venediklilerin Zadra (Zara) kumandanı Hersek sancağının mühim kalelerinden olan Gabela kalesini muhasara edip kale muhafızları irtidat ile burasını teslim etmişlerdir; bunun üzerine kaleyi kurtarmak için sevk edilen kuvvet muvaffak olmıyarak Mostar üzerinden Bosnasara/a. çekilmiştir (1695). Bir sene sonra yine Zara kumandanı deniz sahilindeki Ülgün kalesi önüne gelip karaya on bin asker ve top çıkarı] denizden ve karadan şehir ve kaleyi on sekiz gün dövdüyse muvaffak olamıyarak beş bin maktul verdikten sonra çekilmeğe mecbur oldu.

Venedik kuvvetleri 1107 H. / 1696 M. de Bosna eyaletinin Kuzey-batısmdaki sancak merkezlerinden Bihke'yi muhasara ile otuz bir gün çalışmışlardı. Bu sırada Bosna Valisi Mehmed Paşa'mn gelmesi üzerine çekilip gitmişlerdir.

Bundan başka 1108 H. / 1696 M. de Hersek sancağının kazalarından Poçüel ve Nevesin kalelerine karşı yapılan Venedik taarruzları da akim kaldı.

1103 H. /1692 M. den beri beylerbeğilikle Bosna valisi olan Mehmed Paşa, tedbirli, cesur ve asker üzerinde otoritesi olan bir zat olup Bosna havalisinde Venediklilere karşı muvaffak olmakta ise de 1109 H. / 1697 M. de vefat ettiğinden [1010] bu hal askerî disiplinin bozulmasına sebep olmuş, bundan istifade eden Venedikliler eyalet merkezi olan Saray Bosna'yı işgal eylemişlerdir. Bu hal, telâşı mucip olup Bosna ve havalisi seraskerliği sürgün suretiyle Hersek'te Poçitel kalesinde oturan Daltaban Mustafa Paşa'ya verilmiştir.[1011]

[1010] Bu, Mehmed Paşa'ya, Gazi Mehmed Paşa denilir. Bir aralık Macaristan serdarı olan Topal Hüseyin Paşa kethüdalığından yetişmiş, muharebelerde fevkalâde cesaret ve şecaatiyle tanınmıştır. Kendisine vezirlik verilmiş ise de fermanı varmadan vefatı vukua gelmiştir.

[1011] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/574-575

Sakız Adasının Elden Çıkması

Akdenizde Osmanlıların elindeki adalar halkının kir kısmı Lâtin ırkına mensup Katolik ve bir kısmı da Ortodoks mezhebine mensup Rum ırkından idiler. Lâtinlerin el altından Frenklere yardım edip devlet merkezinden aldıkları malûmatı Venedik, Papa ve Malta ile sairlerine bildirirler fakat kalelerde hem kapıkulu ve hem yerli kulu muhafızlarının bulunmasına mebnî isyana cesaret edemezlerdi. Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa, vezir-i âzam iken ihtiyaca mebnî Girit müstesna olarak diğer adalardaki yerli kulu ile birer oda kapıkulu askerlerinden maadasını alarak cepheye götürmüş ve daha sonraki senelerde buralardaki boşluklar doldurulmayarak bilhassa îstanköy, Midilli, Sakız ve Bozcaada gibi sahil adalannan muhafazası yaz mevsimine inhisar etmek üzere kalyon levendlerine bırakılmıştı.
Yıllardan beri üç cephede devam eden muharebeler sebebiyle malî durum iyice bozulmuş, vergilerin miktarı artmış, vergi tahsil usulleri karışmış olduğundan tabiî olarak bu hal uımımî surette hoşnutsuzluğu mucip olmuştu; fakat vaziyetin vahametini takdir eden müslüman kütle bu hale karşı tahammül ve tevekkül gösterdiği halde bir kısım gayr-i müslim tebea el altından teşvik görerek isyan için fırsat bekliyorlardı. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti Arnavutlukta başlayan ve sonra Mora'nm süratle elden çıkmasını mucip olan isyanlardan başka adalardaki isyanları da önlemeğe mecbur oluyordu.
1106 H. / 1694 M. senesinde tebeadan alınmakta olan cizye (baş vergisi) marttan marta tahsil edilmekte iken ihtiyaca mebnî bu yıl marttan yedi ay evvel yani eylülde bir vergi daha alınmak istenmiş ve bu suretle bir senede iki vergi tahsili sebebiyle Adalar halkı düşmanla birleşmeğe karar vermiştir. Bu hususta Sakız hıristiyanları evvelâ hükümete bir heyet gönderip levendlerin her sene bir çok fenalıklarından şikâyet ile eğer maksat adanın muhafazası ise kendilerinin yirmi otuz bin kuvvet tedarik ile adayı muhafaza edeceklerini ve Sakız'ın Türk idaresine geçmesinde! beri kendilerinin hiç bir suretle muhalif hareket etmediklerini söy-liyerek hükümet adamlarını ikna etmek ve bir miktar da par* vermek suretiyle her sene Sakız adasında bulunması mûtad olaı üç bin

levendin kaldırılmasına muvaffak olmuşlar ve el altındaı da "Bu sene Sakız'da asker yoktur" diyerek vaziyetten Venediklileri haberdar etmişlerdir.

Bunun üzerine kış münasebetiyle Osmanlı donanması Akdeniz'den dönmesini bekleyen ve kendisinden başka Papabk, Floransa ve Malta gemilerinden mürekkep yüz on beş parça Venedik donanması 1106 muharrem / 1694 eylüTünde adaya gelerel on iki bin yaya ve sekiz yüz süvariyi karaya çıkarmıştır. Ada mı hafızı Hasan Paşa bir taraftan bunlara karşı koyup bir taraftaı da vaziyetten kaptanpaşayı haberdar etmiş ise de adadaki otuz bin kişilik yerli hıristiyanlarm silâhlanarak arkadan taarruza geçmeleri üzerine zaten mevcudu az olan muhafız Hasan Paşa kaleye çekilmeğe mecbur olmuştur.

Hasan Paşa kalede sekiz gün mukavemet edip kaleye atılan beşyüzden fazla top ve humbaradan bütün evler yıkılarak yiyecek ve peksimetler de yanmış olduğundan nihayet askerin ısrarı üzerine kale vire ile teslim edilmiş (1106 safer / 12 ekim 1694) ve adadaki müslüman halk ve muhafız paşa Venedik gemileriyle Çeşme limanına nakledilmişlerdir.

Sakız muhafızının yardım istemesine karşı Kaptan-ı derya Yusuf Paşa tereddüt etmiş, fakat Kalyonlar kaptanı Mezo-morto Hüseyin Paşa gitmekte ısrar ederek Bozcaada'ya doğru açılıp, kaptan paşa da mecburen arkasından gitmiş ise de yolda Sakız'ın sukutu haber alınmıştır.

Osmanlı donanmasının gelmekte olduğunu haber alan Venedik amirali, adadaki fazla askerini gemilere alıp karşı çıkmış ise de Kaptan Yusuf Paşa bir deniz muharebesine cesaret edemi-yerek Midilli adasına çekilmiş ve mîrî kalyonlar da İzmir limanına girmişlerdir.

Türk donanmasının ikiye ayrıldığını gören Venedik amirali körfezi kapayarak hem şehri ve hem de kalyonları denizden abluka etmiştir; bunun üzerine İzmir Fransız konsolosu bir filikaya binerek Venedik amiralına gidip silâha sarılmış olan Türklerin bir tecavüz vukuunda bütün hıristiyanlara tecavüz edeceklerini beyan ile böyle bir hale sebebiyet vermemesini tavsiye ederek on iki gün sonra Venedik donanmasının körfez ağzından ayrılmasını temine muvaffak

olmuştur.[1012]

Sakızın Geri Alınması

Adanın düşmesi II. Sultan Ahmed'i çok müteessir etmiş, Belgrad'&a bulunan Vezir-i âzam Ali Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümâyunda :
— "Madem ki Sakız düşman elindedir, bütün Ungurus (Macaristan) memleketini fethetsen makbulüm değildir" diyerek Sakız'ın kış esnasında Venedik donanmasının faaliyetten kaldığı sırada zaptını emreylemiş ve ordunun avdetinden sonra da :
— "Sakız ahvali derunum yaktı; teshiri muradımdır, îcap edenlerle görüşüp ne yapmak lazımsa bildir; bu kış Sakız elde edilmezse şöyle bilin ki bütün Reisleri (gemi kaptanlarını) katlederim' diye kat'î emir vermiştir.
Sakızın geri alınmasına evvelâ ordudan Genç Mehmeı Paşa tayin edilmiş ise de sonra bundan vaz geçilerek sabık kaptaı paşalardan, Anadolu beylerbeğisi Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa serasker olarak Çeşme limanı taraflarına gönderilmiş ve kaptan paşalığa da Boğaz-hisar muhafızı Amca-zâde Hüseyin Paşa getirilerek o tarafa gönderilmiştir (24 rebhılâhır 1106 / 12 kasım 1694).
II. Ahmed, istirdadını şiddetle arzu ettiği Sakız'ın kurtuluşunu görmeden vefat etti; yirmi kalyon ve yirmi dört kıta çek-diriden mürekkep olan Osmanlı donanmasının Foça taraflarına geldiğini duyan yirmi kalyon, yirmi dört çekdiri ve altı mavnadan mürekkep Venedik donanması Sakız'dan kalkıp Osmanlı donanmasını karşdamak üzere Karaburun veya Urla yarım adasiyle Sakız adasımn Kuzey doğusu arasında Koyun adaları1 denilen taşlık adalar tarafına gelmişti. Osmanlı donanmasının plânı, evvelâ düşmanın amiral gemisini harp dışı etmek ve sonra da diğer kısımlarını kolayca mağlûp eylemekti. Türk donanmasının beklediği muvafık rüzgârın çıkması üzerine Koyun adaları önünde Venedik donanması amirali Molino Kontarini'nin bulunduğu kalyonu, alabanda ateş etmek suretiyle saf harici etmiş ve Vik-torya gemisinde bulunan donanma kumandanlarından Pizani Benedetto ile yüzelli kadar gemi mürettebatı maktul olduktan sonra yardıma gelen diğer bir Venedik

[1012] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/575-577

kalyonu da yandığından Venedik donanması Sakız limanına kaçmıştır. Muharebenin bu birinci safhası altı saat sürmüştü; bundan sonra düşman takip olunmayarak yeni tertibat alındı; açıkta ve ihtiyatta kalındıktan sonra Tirfil limanına doğru gidilerek yapılan baskındaki muharebede Venedikliler ikinci defa mağlûp edildi; takip esnasında Aşçı Mehmed Kaptan'ın kalyonundan atılan bir gülle düşmanın elli beş tunç top çeker gemisinin cephaneliğine isabet ettiğinden geminin yarısı berhava olup diğer yansı da battı; düşman donanması bundan sonra evvelâ Sakız'a, geldi ise de burada tutunamayıp adayı muhafaza için atlı ve yaya olarak bin kadar asker çıkardıktan sonra Istendil adasına doğru kaçtı.

Düşman donanmasının mağlûp edilmesi üzerine, karşı Anadolu sahilinde Çeşme limanında beklemekte olan Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki asker hemen Sakız'a geçirildi;[1013]

manidarın sağ kolu olan Kırım kuvvetlerini yardımdan alıkoymuş olacaklardı; bu münasebetle 1687'de Ruslar ile Lehliler arasında ikinci bir anlaşma oldu; filhakika bundan bir sene sonra Ruslar birden bire pek büyük bir kuvvet ve iki yüz top ile yani Rus ve Kazak kuvvetlerinden müteşekkil üçyüz bine yakın bir kuvvetle bir taraftan Kırım ve bir taraftan da Kefe üzerine yürüdüler; pek çetin bir muharebeden sonra güçlükle mağlûp edilerek çekildiler; fakat bunlara kuvvetli bir darbe vurulamadığından Kırım'ın başında mühim bir tehlike baş göstermiş demekti; muharebenin devamı Kırım hanlarını endişeye düşürdü; fakat Ruslar da Tatarların darbesi dolayısiyle bir daha Kırım üzerine saldırmak için yeni bir tecrübeye girişmediler (1689 haziran) [1014].

Rusların Azak Kalesine Taarruzları

Osmanlıların Avusturya ve Venedik cephelerinde kalesine temadî eden mağlûbiyetleri ve yıpranmalarından taarruzları büyük ümide

---

[1013] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/577-579
[1014] Rusların bu âıî hücumu ile Kırım hanının mukabelesine dair Selim Giray'ın 1100 H. / 1689 M. tarihiyle hükümete bir arîzası vardır [Silâhdar tarihi, c. 2, s. 440).

düşen Ruslar, Lehlilerle anlaşdılar. Ruslar, on yedinci yüzyıl başlarındanberi göz koydukları Azak kalesini elde etmek için ansızın taarruza geçmeği kararlaştırmışlardı; fakat bu plânları casuslar vasıtasiyle haber alındığından Azak sancağı beyi Mustafa Bey, kalenin hücuma mukavemet edemiyeceğini düşünerek alâkadarlarla görüşüp kale dışında siperler kazarak müdafaa tertibatı aldı ve aynı zamanda düşmanın hücum etmek üzere olduğunu Kırım hanı vasıtasiyle hükümete bildirdi; filhakika bir müddet sonra Ruslar denizden on beş bin ve Çarm kumandasında olarak karadan altmış bin kişilik öncüsüyle iki yüz bin kişilik bir kuvvet ve üçyüz pare top ile saldırıp kaleye yakın gelmişlerdi (28 zilkade 1106 / 8 temmuz 1695). Bundan başka Rus Generali Şeremet of (Schere-metov) kumandasında olarak Kazak batmanı Mazeppa'nm da iştirak ettiği bir Rus ordusu da özi (Dinyeper) tarafından taarruza geçmişti.

Azak kalesine yapılan taarruz dolayısiyle Kefe beyîrbeğisi Murtaza Paşa ile Kırım ham Hacı Selim Giray'm oğullarından Kaplan Giray kale dışında müdafaada bulundukları için kale yakınma gelmiş olan Ruslara karşı hücum yaparak onları bir miktar geri atmağa muvaffak oldularsa da mevcutları çok olan Ruslar mukabil taarruzla Osmanlı ve Tatar kuvvetlerini kaleye çekilmeğe mecbur ederek hem kara ve hem denizden Azak1! sarmışlardır[1015].

Ruslar, Azak kalesinin Kuş kulesi karşısına bir kule yapıp balyemez toplariyle oradan kaleyi iyice dövmeğe başlamışlardı; bu sırada bir miktar kuvvetle yetişen Trabzon beylerbeğisi Ali Paşa kaledekilerin kuvve-i maneviyelerini arttırarak mukavemete hız vermişti; muhasaranın on üçüncü günü kalenin teslimi hakkında çar tarafından mektup geldiyse de kabul edilmeyip dayanmağa karar verildi; muhasara müddeti içinde çok tehlikeb' anlar geçirildi; bir avuç mücahid bu müdhiş taarruzlara mukabele etti [1016]. Nihayet Ruslar, Kırım veliahdı Devlet Giray'ın geleceğini haber aldıkları gibi bu sırada Kaplan Giray'm kaplanca taarruzu üzerine epey maktul bırakarak çekilmeğe mecbur olmuşlar ve yine onun tarafından takip olunarak

---

[1015] 1106 zilkadesinde (1695 haziran) Rus çan, bin heşyüz adet transa tabir olunur kayıklar peyda ve her birinin içine yüzer nefer tüfenkçi vaz* ve kendü dahi kara tarafından iki yüz binden mütecaviz asakir ile ve üçyüzden mütecaviz topla 1107 senesi rebmlevveHnin dördüncü gününe kadar doksan altı gün Azak kalesini muhasara etmişti (Zübdet-ül-vekayi, vrk. 307 b).

[1016] Azak kalesi muhasarası hakkında Silâhdar Tarihi'nin zeyli olan Nusretnâme'âe tafsilât vardır

yolda da epey zayiat vermişlerdir.
Azak kalesinin muhasarası doksan altı gün sürmüştür; Rusların zayiatı Osmanlı tarihlerine göre elli altmış bin ve Hammer'e göre otuz bin kadardır (4 rebîulevvel 1107 / 13 ekim 1695).

özi tarafından taarruza geçen Şeremet-oğlu, Doğan (Togay) kalesi muhafızlarının Azak kalesi muhafazasına memur edildiklerini haber alarak elli, altmış bin Barabaş Kazağı ve otuz bin Rus askeriyle gelerek burayı almışlardır; bundan başka yine o taraflardaki Nusret Kerman ve Şahin Kerman kaleleri de Rusların eline geçerek özi nehri Rusların hâkimiyeti altına düşmüştür[1017].

Azak Kalesinin Düşmesi

Ruslar Azak'ın muhasarasındaki muvaffakıyetsizilkten dolayı ümitlerini kesmediler; Kırım kuv-
vetleii, devam eden muharebeler sebebiyle müteaddit cephelerde çok zedelenmiş olduklarından eski cevvaliyeti gös-teremiyorlardı; hem bu vaziyet ve hem de Azak kalesinin henüz tamir ve tahkim edilememesi Rusları tekrar taarruza şevketti; bunun için Azak muhasarasından bir sene sonra (2 zilkade 1107 / 3 haziran 1696) tekrar kale önüne gelip muhasara ettiler. Kale evvelki muhasaradan dolayı son derecede harap olup tamirine Trabzon valiliği ile Kalaylı koz Ahmed Paşa memur edildiği gibi muhafazasına kuvvet de tayin edilmişti; fakat bunların hepsi ihmal edilerek zamanında gelmediğinden, zaten cephane ve mühimmatı azalmış olan kalenin bu ikinci taarruza mukavemet etmesi ihtimali yoktu; kale muhafaza ve müdafaasına tayin edilip sonradan gelen kuvvetlerle, bu arada Kırım ham kuvvetleri de kaleye girememişlerdi.
Ruslar bu suretle Azak kalesinin muhasarası esnasında Özi kalesini muhasara etmek üzere elli bin Rus ve Barabaş Kazağıyle Doğan kalesi tarafına gelmiş olan Şeremet-oğlu'nu da Azak tarafına getirmiş olduklarından tehlike daha çok artmıştı.
Kaleyi çeviren Ruslar, hariçten yardım gelmesi ihtimaline binaen

[1017] Barabaş Kazakları"mn Ruslarla birleşerek yaptıkları taarruzdan dolayı Azak kalesi muhasarasından sonra Devlet Giray bunlardan adam akıllı intikam almıştır.
Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/581-582

muhasara kuvvetlerinin gerisine derin siperler ve hendekler kazmak suretiyle o tarafta da tertibat almışlardı; filhakika Erzurum Valisi Baki Paşa, Ali Paşa ve Hasan Paşa kuvvetleri kalenin imdadına gelmişlerse de düşmanın aldığı tertibat üzerine içeriye girememişlerdir.

Bu hal karşısında ümitsiz duruma düşen dört beş yüz muhafız iki ay kadar müdafaa ve mukavemetten sonra teslim olmak zorunda kalmışlardır (7 muharrem 1109 / 26 temmuz 1697). Bu fena haber alınır alınmaz büyük heyecanı mucip olmuş, vaktiyle imdada yetişmeyenler ile kalenin tamiri için zamanında îcap eden kereste ve saireyi yetiştirmeyenîer derhal îdam olunup diğerleri <lc muhtelif cezalara çarptırılmışlar ise de ne çare ki kale elden eritmiştir.[1018]

Azak Kalesinin Ehemmiyeti

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tedricî surette Orta Asya ve Kafkasya'ya doğru yayılmakta olan Ruslar, Azak kalesini elde ederek bu suretle Karadenize inmek için vasıtalı vasıtasız müteaddit teşebbüslerine rağmen muvaffak olamadıkları şiddetli isteklerini bu suretle elde etmeleri onların menfaatine ne kadar uygun ise, Rusları Karadenize indirmek istemeyen Osmanlılar da burasının elden çıkmasiyle aynı derecede zararlı çıkmışlardır.

Rus çarı, Azak kalesini iyice tahkim edip tabyeler yaptırdıktan sonra içine sekiz bin muhafız ve Don nehrVne de donanma koyarak işi sağlamış ve Kırım hanından alınan haberlerde de Çar'jja Karadeniz'de faaliyete geçtiği ve karadan da Kırım'a hücum etmek istediği öğrenilmiştir.[1019]

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

KARLOFÇA MUAHEDESİ

Uzun Savaştan Muahedeye Kadar Bîr Hulâsa

[1018] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/583
[1019] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/584

Dört Cephe Vaziyeti

Osmanlı devleti 1094 H. /1683 M. den 1110 H. / 1699 M. senesine kadar evvelâ üç ve sonra dört devletle 16 sene muharebe etmiş ve hiç yoktan muharebeye sebep olan Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nm katlinden sonra gelen vezir-i âzam ve serdar-ı ekremlerin acizleri, bilhassa ""Avusturya cephesindeki mağlubiyeti bir silsile halinde devam ettirmiş, Balkanlara inen düşman Edirne'yi tehdide başlamış ve bu tehlikeli durum esnasında Arnavutluk, Mora ve Sır-6istan'daki hıristiyan tebea düşmanların tahrikleriyle ayaklanmak suretiyle vaziyeti büsbütün fena bir mecraya sokmuşlardı.

îşte bu korkunç sarsıntı ve yıkıntı sırasında Köprülü-oğlu Fazıl Mustafa Paşa'nm vezir-i âzam olarak idareyi ele aldıktan sonra memleket dahilinde tebea üzerinde emniyet uyandırıp seferlerde de muvaffak olarak düşmanı Balkanlardan çıkararak Macaristan topraklarına atmış olması, tehlikeli durumu önlemiş ise de bundan sonraki muharebeler Osmanlı ordularının ilerlemesine imkân bırakmamış ve Avusturyalılar da aynı zamanda Fransa ile yaptıkları muharebe sebebiyle ilerlemeğe imkân bulamamışlardır.

Serdar-ı ekremlerin daimî surette çekinilecek düşmanı olan Avusturya cephesinde meşgul olmaları en büyük kuvvet ve harp levazımını o tarafa vermeleri sebebiyle Venedik ve Lehistan cepheleri yarım yamalak yardımla ve seraskerler vasıtasiyle idare olunduğundan Kırım hanlığının pek mühim yardımı sayesinde LehlÜer, en önemli istekleri olan Kamaniçe'yi bile elde edememişler, fakat Venedikliler Bosna ve Daîroaçya'da bazı mühim yerleri elde etmeğe muvaffak oldukları gibi Mora'yı da tamamen alıp Orta Yunanistan'a kadar sokulmuşlardı.

On altı sene sürmüş olan bu dört cephe savaşı, ihmal edilmiş olan Osmanlı askerî teşkilâtının bozukluğunu gösterdiği gibi yeni sistemle muharebe eden Karşı taralın (la ıııuir.muuı mu\ aiuıkr. ; tine sebep olmuş ve Osmanlı kuvvetlerinin asrî bir şekilde hazı lanması îcap ettiğini ihtar etmiştir.

Avusturya harbinin uzun sürmesi cepheden cepheye koşan Tatar kuvvetlerinin iyice yıpranmasını mucip olup bu hal i^ Kuzey huduttaki Ruslarla Lehlilerin kuvvetlenerek hem Kırım hanlığını ve hem de Osmanlı devletini tehdit edecek bir dururh; ihdas etmiştir. Bu seferler

esnasında üç defa Kırım hanı olan Hacı Selim Giray'ın hem dahilde ve hem hariçte pek büyük hizmeti görülmüştür.[1020]

Sulh Teşebbüsleri

Gerek Osmanlı devleti ve gerek Avusturya, uzun sürmekte olan harbin ağırlığını iyice hissettiklerinden sulh için ara' sıra yoklama yapıyorlardı; bilhassa üç cephede muharebeye mecbur olan Osmanlı devleti bu hususta daha evvel davranarak daha Melek İbrahim Paşa v,e Sarı Süleyman Paşa zamanlarında Avusturyalıları yokladılarsa da muvaffakiyetten muvaffakiyete koşan imparatorun ağır teklifleriyle karşılaştıklarından bir netice hasıl olmamıştı.
II. Süleyman'ın hükümdar olması üzerine hem saltanat tebeddülünü bildirmek ve hem de bu vesile ile mümkün olursa sulh yapmak için Zülfikar Efendi riyasetinde Viyana'ya bir hey'et gönderilmişti. Bu hey'etin Viyana'ya gidişi Belgrad\n düşmesini müteakip olup ümidin üstünde olarak elde edilen başarılar, İmparator Leopold'un burnunu kabartması sebebiyle müttefikleriyle beraber geniş ölçüde isteklerde bulunarak ellerindeki yerlerden başka şehir ve kaleler de istemişlerdi. Uzun süren müzakerelerden sonra bu fazla talepler karşısında bir anlaşmaya varılamadığından bu teşebbüs de akim kalmıştı.
Bu sırada Fransa ile Avusturya arasında çıkan muharebeni uzaması ve Fazıl Mustafa Paşa'nm Belgradh geri alarak Avusturya kuvvetlerini Tuna ve Sava'oın öte tarafına atması imparatorun burnunu kırmış olduğundan bu defa da müttefikler müsai şartlarla anlaşmak istiyorlardı; nitekim bu hususta Fransa'y karşı imparatorun müttefiki olan İngiliz ve Felemenk devletle iki tarafın arasını bulmak için çalışıyorlar ve aradaki müfrit ina ve istekleri tadil etmek istiyorlardı; bu sırada Fransa'nın Türkiy
elçiliğine tayin ettiği Şatonöf ile beraber suret-i mahsusada îs-tanbuVa gelen Ferriol -ki daha sonra elçi olarak gelmiştir- müttefiklerle yapılacak sulhu geri bıraktırmak için Osmanlı hükümeti nezdinde faaliyette bulunuyorlardı; Ferriol, Lehlileri imparatordan ayırıp Osmanlılarla ayrı bir sulh yaptırmak için çalıştıysa da muvaffak olamamış ve bu hususta Kırım hanının gayreti de bir netice

[1020] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/585-586

vermemişti[1021]. Fransa'nın bu gayretine karşı rakibi olan İngiltere ve Felemenk hükümetleri faaliyetlerine halel getirmeyip gidip gelip bir anlaşmaya varılması için çalışıyorlar ve yavaş yavaş her iki tarafı da inad ve ifrat isteklerinden vazgeçiri-yorlardı; 1006 H. /1695 M. tarihinde yeni tahta çıkan II. Mustafa'nın birbiri arkasından iki seferinde muvaffak olması bir ümit uyandııdı ise de üçüncü seferdeki muvaffakiyet sizlik neşeyi kaçırmıştı.[1022]

Sulhe Takaddüm Eden Günlerdeki Durum

Zanta mağlûbiyetinden sonra vezir-i âzamlığa getirilmiş olan Amca-zâde Hüseyin Paşa, ferdeki durum tecrübeli ve iyi görüşlü bir vezir olduğundan artık harbin mevziî bir şekil alıp elden çıkmış olan yerlerin geri alınmasının mümkün olmadığını takdir ettiğinden bundan sonra bir fayda elde edilmedikten başka lüzumsuz yere hem askerin ve hem de hazinenin zararını mucip olacak olan dört cephedeki muharebeye son vermeği muvafık görmüştür; çünkü bu sırada imparatorla Fransa kiralı arasında imzalanan Risvik muahedesiyle Avusturya ve Fransa arasındaki harp sona ermişti; bundan dolayı imparator bu cephedeki kuvvetlerim Türklere karşı sevkedecekti; nitekim Zanta'daki mağlubiyete sebep Fransız cephesinden Türk cephesine getirilen kuvvetlerdi. îşte bu düşüncelere mebnî harbe son verilerek anlaşmaya yanaşılmıştır.
Bu sırada barış yapılmasını Avrupa'da siyasî vaziyet sebebiyle Türklerden ziyade imparator istiyordu; çünkü Fransa ile Risvik muahedesini akteden imparator iki taraflı harbin birisinden kurtulmuş ve Türklere karşı serbest kalmış ise de siyasî ahval dolayısiyle Risvik muahedesi her iki devlet için bir mütareke vaziyetinde kalarak harbin yeniden başlaması kaçınılmaz bir bal almış olduğundan Leopold, Türklerle barışın bir an evvel yapılmasını istiyor ve bu hususta İngiliz elçisi Paçet, Kırım hanmı da kendisine uydurmak suretiyle dört sene evvel Hacı Ali Paşa sadaretinde yapılmış olan teklifleri hatırlatarark vezir-i âzami iknaa çalışıyordu.

[1021] Zülfikar Efendi'nin znükâleme mazbataları hülâsası Silâhdar TarihVnde (c. 2, s. 652-664) yine Osmanlı murahhası Zülfikar Efendi ile müttefiklerin murahhasları arasındaki görüşmeler ve neticeleri hakkında Hammer Tarihi'nde (c. 12, s. 533-543 ve 571-588) malûmat vardır.
[1022] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/586-587

ingiliz ve Felemenk elçilerinin bu gayretlerine karşı Fransa murahhası Ferriol da Türklerin imparatorla barış yapmaması için gayret sarlediyor ve ispanya veraseti dolayısiyle XIV. Lui'-nin pek yakında imparatorla harp edeceğini ve Risvik muahedesinin bozulacağını söylüyordu [1023].
II. Mustafa, elden çıkan yerlerin hiç olmazsa bir kısmı geri alınmadıkça sulhe yanaşmak istemiyordu, ingiliz ve Felemenk sefirleriyle görüşerek sulh akdine lüzum gören vezir-i âzam bu hususta padişah ve devlet erkâniyle görüşerek onaltı senedenberi devam eden muharebenin devletin her cihetten iç durumunu iyice bozduğunu, halkın vergi vermekten kalarak bir çok köylülerin yerlerini terk edip dağıldıklarını, muharebeye devam için asker ve mühimmat tedarik edilmesinin imkânsız bir hale geldiğini ve Anadolu'da asayişsizlik ve Rumeli'de hıristiyan tebeanm isyan edip çeteler teşkiliyle faaliyette bulunduklarım ve Irak taraflarındaki fena vaziyeti[1024] ve miktarı artan vergilerin tahsiline imkân olmayıp bu yüzden hazinenin bomboş olduğunu ve bundan başka elde para basacak gümüş ve altın eşya kalmadığım inceden inceye anlatarak sulhun zarurî olup fırsat düştükçe bu dört devletin birer birer haklarından gelinebileceğini söylemiş ve uzun münakaşalardan sonra sulhe karar verilmiştir.[1025]

Müttefiklerin Sulh İstekleri

Her iki taraf anlaşmaya karar verdikten sonra sulhltekS müttefikler iptida 24 nisan 1698'de Viyana'da toplanıp aralarında sulh şartlarını tespit etmeğe başladılar; İmparator Leopold, aldığı yerlere kanaat ederek mutlak surette sulha taraftar olmakla beraber Lehistan ile Rusya ellerinde olmayan yerlerden de bazı parçalar koparmak istiyor-lardı; bundan dolayı imparatorun, herkesin mevcudu muhafaza etmesi suretiyle sulha muvafakat etmesinden memnun değillerdi;

[1023] Filhakika 1697Me Lahey civarında Risvik şatosunda aktedilen muahede az sürmüş ve 1701'de İspanya veraseti muharebesi başlamıştır

[1024] Muharebeler dolayısiyle eyaletlere bakılanıadığmdan her tarafta asayişsizlik vardı; merkeze uzak olan Jrafc'ta vaziyet vahimdi. 1108 H. / 1697 M. de Mâni isminde bir aşiret reisi isyan ile .Basra'yı muhasara eylemiş ve bunu müteakip Bağdad valilerinin ihmalleri yüzünden îran'a tabi Hüveyze banı gelerek kolayca burayı işgal eylemişti; fakat bir sene sonra İran Hükümdarı Şah Hüseyin dostluk göstererek Küstem Han adındaki elçisi ile Basra'nın anahtarlarını göndermek suretiyle burasını Osmanlılara iade etmiştir. (Zübdet-ül-vekayi, vrk. 340, 314 ve Raşid tarihi, c. 2, s. 418 ve 475).

[1025] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/587-588

hattâ Çar Petro ile Lehistan kiralı Ogüst aralarında mutabık kalmak için buluşup görüşmüşler, fakat birbirlerine îtimad-sızhklarından dolayı bir anlaşmaya varamamışlardı; Ruslar zapt ettikleri<»Azak kalesinden başka Kerç kalesini ve Lehliler de senelerce hücum edip alamadıkları Kamahiçe'yi istiyorlardı; Bosna'da pek o kadar başarılı bir iş göremeyen Venedik cumhuriyeti burada bazı hudut tashihiyle elde ettikleri Mora ile kanaat ediyorlardı; işte müttefiklerin sulh masasına oturdukları zaman arzu ve kararları bu merkezde idi; yalnız Lehistan harple alamadığı Kama-niçe'yi sulh masasında elde etmek için Papanın tavassutunu istiyordu.[1026]

Sulh İşini Görüşme Yeri

Osmanlılarla müttefikler arasında sulh görüşmeleri yapılacak şehir hakkında ihtilâf çıktı; müttefikler Viyana veyahut Yukları Macaristan'da, Karatfın kuzeyindeki Dobreçin kasabasının görüşme yeri olmasını ileri sürdülerse de Osmanlı hükümeti, Türk hududuna yakın bir mahallin intihabında ısrar eylediğinden Belgrad'a yakın olarak Karlofça kasabası münasip görüldü.[1027]

Dört Devletin Murahhasları

Musalehaya karar verilip, müzakere yeri tayin olunduktan sonra vezir-i âzam Amca-zâde Hüseyin Paşa sulhun akamete uğrayıp muhare-benin tekrar başlaması ihtimaline karşı orduyu alarak Belgrad'a hareket etti ve Sofya'ya geldiği sırada Avustuıya ve Venedik murahhasları tarafından sulhun esasına dair beyanname geldi ve kabul olunarak Osmanlı murahhası olarak Reis-ül-küttap Râm Mehmed Efendi ve Divan-ı hümâyun tercümanı İskerletzade Aleksandr Mavrokordato tayin olunarak bir heyetle Karlofça'ya gönderildi [1028].

[1026] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/589
[1027] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/589
[1028] Zübdet-ül-vekayi, vrk. 354 b ve Raşid tarihi c. 2, s. 448. Râmî Efendi -nin murahhaslık fermanı büyük bir âbâdî kâğıt üzerine yazılarak altın tuğral ve gümüş zarflı olarak seraser denilen kumaştan yapılmış bir keseye konup kendisine verilmiştir. Tercüman Aleksandr Mavrokordato İtalya'da tahsi görmüş, oradaki üniversitelerden birinden mezun olmuş, sonra İstanbul'a dönere. Rum büyük mektebinde öğretmenlik etmiş, sonra tababetle meşgul olmuş v daha sonra Fazıl Ahmed Paşa zamanında Divân-ı Hümâyun

Osmanlı murahhaslariyle Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rus murahhasları ve iki taraf arasım bulan İngiliz mümtaz elçisi Baron Vitorvendi ile İstanbul'daki İngiliz Elçisi Baçet \h Felemenk Elçisi Hemsberke (Nusretnâme'de de Yakobas Konte Kalyer) Karlofça kasabasında[1029] toplanıp görüşmeğe başlamışlardı (1110 H. /1699 M).

Karlofça muahedesine Avusturyalılar tarafından Kont Ötrin gen ile Şihink ve Venedikliler tarafından Şövalye Ruzzini (Nusretnâme'de Sinyor Kavaliyer Karlorto deniliyor) ve Lehistan murahhası olarak Kont Malahovski tayin edilip Ruslar da Prokop Boganoviç adında bir müşahit göndermişlerdi.

Karlofça'daki görüşmeler ve tartışmalar tam dört ay devam ederek otuz altı celse sürmüş, sert ve çetin müzakerelerle inkıtaa pek yakın ânlar olmuş ve nihayet sulh kararını imzalamağa mezun olmayan Rusya hariç olarak üç devletle yirmi beşer sene müddetle ayrı ayrı muahede ve Rusya ile de üç sene için mütareke imzalanmıştır (26 ocak 1699 / 24 recep 1110).

Osmanlı birinci murahhası Râmî Mehmed Efendi'nin musalehamn akdi esnasındaki ehliyet ve kiyaseti, iyi görüşü ve görüşülen meseleleri sür'atle kavrayarak vukuflu itirazları ve aynı zamanda ecnebi murahhasları üzerindeki sempatisi sebebiyle karşı tarafı ilzam etmek suretiyle inkıtaa meydan vermeden sulhun imzalanmasına muvaffak olmuştur[1030].

Avusturya İle Başlıca Musaleha Şartları

---

tercüma olarak Viyana bozgunluğunu müteakip azlolunmuştur. Kendisi Karlofça muahe desinde bulunarak Osmanlı hükümetinin haberi olmadan İmparator Leopol tarafından nişanla taltif edilmiştir.

[1029] Karlofça (Karlowitz) Iskolvanya kıt'asmda ve Tuna nehri kenarına ya olup sulh muahedesini akdinden dolayı şöhret bulmuştur. Nusretnâme şöyl diyor : "Sireni yakasında sınır başına karip Karloviçe nâm mahalde..."

[1030] Bu hususta Müverrih Naîma, Amca-zâdeye ithaf ettiği tarihinin mukaddimesinde (c. 1, s. 62) şöyle diyor: "...Cenâb-ı reis-ül-küttab*ın ol mecliste (Karlofça müzakerelerinde) olan harekât-ı vakurâne ve sekenat-ı âkilânesi hayret-efken-i erbâb-ı encümen olurdu; ol beliğ-i nüktedan ve fasih-i azb-ül-be-yamn kalem-i bedî-ül-insicamı kuzzâr-ı meclisi tesâvir-i divar gibi mütebayyir ve mebhut edip mütesaddî-i sual olanlara cevab-ı mülzimanesi.." murahhasları acze düşürürdü. Rami Mehmed Efendi müzakereleri günü gününe zapt ettirmiş ve teati edilen mektupları da aynen muhafaza ettirmiştir; bu mükâleme-leri hâvi eserden bir nüshası Millet Kütüphânesi'nde Reşid Efendi kitapları arasında 685 numarada ve diğer bir nüshası da Üniversite Kütüphanesi'nde Tarih yazmaları arasında 268 numarada kayıtlıdır. Prof. Bay Ali Canib'in bu müzakere zabıtları hakkındaki bir tebliği Türk Tarih Kurumu'nuu 1948'deki IV. Kongresinde okunmuştur.

Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/589-591

Avusturya ile akdedilen muahede yirmi madde - idi- Banat veyahut Temeşvar eyaleti bütün san-ha şartlan cakbeyleriyle (Tise, Tuna ve Moroş köşesi) beraber Osmanlılarda kalıp Erdeî de dahil olmak üzere Macaristan'm diğer yerleri Avusturya'ya terk edilip Tise ve Moroş nehirleri balık avı ve sair ihtiyaçlar ve nehir gemileriyle yapılacak nakliyat için her iki tarafça serbest bırakılıyordu. Hırvatistan taraf-larında da her iki devlet ellerindeki yerleri muhafaza ediyorlardı. Bu taraftan da Sava nehri tabiî hudut olarak kabul edilmişti. Muah&denin onuncu maddesi mucibince muharebe esnasında Macar, Erdelli ve Kurslu'dan Osmanlılarla beraber çalışanların bir huzursuzluk yapmamaları için bunların lıudud üzerinden alınarak dahilde iskânları ve bunların Macaristan, Erdel ve Orta Macaristan''da kalan ailelerinin kocalarının yanına gitmeleri kabul edilmiştir. Muahedenin diğer maddeleri ise hudut tespitine, eski ahidnâmelerin devam ve tatbikine, ticaret işlerine, elçiler ve nâme teatisine dairdi. Muahedenin sonuncu maddesinde sulhun yirmi beş sene devam edeceği ve bu müddetin devamında veya ortasında iki tarafça arzu edildiği takdirde uzatılabileceği ve bu sulh müddeti içinde Kırım hanının da dostluk ve barışıklık hususuna riayet etmesi kaydedilmektedir. Bu muahedenin akdiyle Erde], Osmanlı devletinin nüfuzu altından çıkarak Avusturyanın bir eyaleti oluyordu; Muahedenin akdi sırasında Avusturyalılar Tökeli'nin kendilerine tesliminde ısrar etmişlerse de Osmanlı hükümeti îcap ederse harbi göze alacağını ve fakat Tökeli'yi teslim etmiyeceğini kat'î surette beyan etmiş olduğundan Avusturya murahhasları daha ileri gitmemişlerdi.[1031]

Lehistan'la Akdedilen Muahede

Lehistan'la da on bir madde üzerine yirmi beş maddelik bir muahede imzalanmış olup Osmanlı devleti Bucaş muahedesiyle Lehlilerden aldığı yerleri yani Podolya eyaleti ve bu meyanda Kamaniçe ile Ukrayna'yı terk ederek buna mukabil Lehlilerin Boğdan'âan Ukrayna Kazak hatmanlığma tayin edilip Boğdan'da oturmakta olan hatmanın vazifesine son veriliyordu; bundan başka muahede-nâmenin

[1031] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/591-592

dördüncü maddesi mucibince Osmanlı hükümeti Kırım hanının Lehistan'a taarruzunu önlemeği taahhüt ettiği gibi aynı zamanda Lehlilerin Kırım hanlarına her sene veregeldikleri vergi de kaldırılıyordu.[1032]

Venediklilerle yapılan anlaşma

Cumhurivetle de on altı maddede ve yirmi beş sene üzerine yapılan anlaşma gereğince Kuzey anlaşma Mora'da yarım adanın kapısı olan Korent şehri müstesna olarak Mora yarıma d asiyi e Ayamavra adası ve yanındaki Küçük-ada ve Dalmaçya da Knin, Sin, Gabela, Zadvarya, Vorgoraç, Velika Çeklot kaleleriyle daha güneyde Kotor (Kataro) taraflarındaki Nove (Hersek Novesi) ve Risen yahut Resne kaleleri muharebe esnasında Venedikliler tarafından elde edilmiş olmağla yine onlarda kalıyordu; yalnız Kotor mmtakasmda Osmanlı hududiyle Osmanlı nüfuzu altındaki Dubrovnik hududunun ittisali muhafaza ediliyordu; Osmanlı elinde bulunan Preveze kalesini yıkmağı kabul etmekte idi; bu muahedeye konan bir kayıtla Venediklilerin Zaklisa (Zanta) adasından dolayı veregeldikleri vergi kaldırılıyordu; Venedikliler înebahtı körfezinin kuzeyinde elde ettikleri bütün şehir ve kasabaları geri veriyorlardı: înebahtı liman ve kalesi de bu suretle Osmanlılara iade ediliyordu.[1033]

Ruslarla Muahede

Rus Çarı Deli Petro Azak kalesini alarak Karadenize çıkmak istemişti; fakat Kerç boğazının Osmanlılar elinde bulunması ve bu sırada Osmanlılarla Avusturya arasında sulhun takarrür etmesi onun emelini tahakkuk ettiremediğinden Karlofça'ya gönderdiği murahhas sulhe yanaşmıyarak üç sene üzerine bir mütareke aktedip memleketine dönmüştü; fakat Çar, yalnız başına emelini tahakkuk ettiremiyeceğini anladığından sulhe karar verdi1 ve ertesi sene yani 1700 senesinde Çarın Azak denizi üzerinde yaptırdığı bir kalyon ile Rus murahhası İstanbul9a gelerek Kumkapı'da hazırlanan bir konağa

[1032] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/592
[1033] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/592

misafir edilmiş ve 1112 safer / 1700 temmuz'da padişahın Edirne'den İstanbul*a naklinden sonra Reis-ül-küttap R â m î Mehmeli Efendi ile Rus murahhası Ukraynçov (Ukraintza\v) arasında görüşmelerden sonra on dört madde üzerine sulh muahedesi imzalandı; bunlarla da muahede müddeti yirmi beş sene idi.

Muahedenin dördüncü maddesi mucibince Azak kalesiyle etrafında ona tâbi kale ve hisarlar Ruslara terkedildiği gibi yedinci madde mucibince Koban taraflarmdan da Ruslara on saatlik bir yer bırakılmıştır. Muahedenin ikinci maddesi gereğince Özi suyu üzerindeki Doğan (Togay), Gazi Kerman, Şahin Kerman, Nusret Keıman hisarları yıkılmak üzere o havali Osmanlılara iade olundu; yine bu muahedenin on üçüncü maddesi mucibince Rusların daimî surette İstanbul'da, kapı kethüdası ismiyle küçük elçi bulundurmaları ve bunun diğer devletlerin daimî elçileriyle aynı hakkı haiz olmaları kabul edilmekte idi. Anlaşmanın sekizinci maddesinin son fıkrası îcabınca Rusların muahede mucibince ilk daimî kapı kethüdası Tolstoy adında bir zattır. Müzakere esnasında, Rus murahhası Azak ile İstanbul arasında Rus gemilerinin seyrüseferini teklif etti ise de Karadenizi kendi iç denizi addeden Osmanlı hükümeti bu teklifi derhal ve şiddetle reddetti.[1034]

Karlofça Muahedesinin Tesiri

I. Ahmed zamanında Avusturya ile akdedilen hedesinin Zidvatoruk muahedesi, Osmanlı pâdişâhlarının imparatorun üstünde tuttukları mevkilerine imparatorları da çıkartmış ve bu suretle müsavat esası üzere bir anlaşma yapılmıştır. Zidvatoruk muahedesini îcap ettiren ve on dört sene süren muharebede Kanunî Sultan Süleyman zamanında görülen serî muvaffakiyetler görülmemiş olmakla beraber netice yine Osmanlıların lehine olmuştu; fakat harbin uzun yıllar devamı idarî, malî, askerî, adlî ve iktisadî bir çok buhranlar doğurmak suretiyle devleti sarsmış ve bundan sonra meydana çıkan iç ve dış gaileler yüzünden devlet kendisini toparlayarak eski düzeni bulamamıştır; bununla beraber devletin esas temeli sağlam olduğundan karşısına çıkan çeşitli zorlukları yenmiş ve

[1034] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/593

büyük fedakârlıklar mukabilinde Venediklilerden Girid'i, Lehlilerden Ukrayna ve Podolya'yı ve Avusturyalılardan da Uyvar'ı almış ve bu hareketleriyle eski devirlerdeki istilâ harekâtına benzer bir canlılık göstermişse de bu canlılık çok sürmeyerek en büyük ülkelerin elden çıkmasına sebep olmuştur. Yani Viyana Önündeki bozgunluk devletin asırlardan beri elde ettiği yerleri uzun mücadelelerden sonra on altı senede elden çıkarmış, Macaristan, Erdel, Podolya, Ukrayna, Mora gibi geniş bölgeler Bosna ve havalisinden mühim yerler düşmanların ellerine geçmiştir.

Bu, 1094 H. / 1683 M. de başlayan büyük muharebede Osmanlı muhafızlarının kendilerine tevdi edilen kaleleri her mahrumiyete katlanarak ve düşman içinde kalmalarına bakmayarak büyük bîr fedakârlık ile müdafaa etmeleri düşmanların bile takdirini ve hayretini mucip olmuştur; düşman bu gazi kale müdafi-lerine, en ümitsiz zamanlarında kaleyi teslim etmeyi teklif ettikleri zaman gerek kumandan ve gerek muhafızlar "Biz kalenin müda-faasiyle mükellefiz, vermeğe salâhiyetimiz yoktur" cevabiyle mukabele etmişlerdir.

Bu XVII. yüzyıl sonlarında Avrupa devletlerindeki ha usullerinin muharebe icaplarına ve yeni tabiye ve silâhlara gör mütekâmil bir şekil alması ve Osmanlı harp sisteminin ise b buçuk asır evvelki sistemi muhafaza etmesi ve menbamın tüke mesi üzerine askere alınanların toplama bir alay nizamsız askerden lekiil etmesi ve bu yetmiyormuş gibi ordu serdarlısının liyakatsiz ellere ve hattâ eşkıyalıktan gelme türedilere verilmesi pek acı ve telâfisi imkânsız neticeler doğurmuştur; bu kadar karanlık ve ümitsiz anlarda ve intizamı bozuk bir ordu denilen fakat cevherli ve vatanperver bir kalabalığın İcabında sevk ve idare kudretini gösteren değerli kumandanlar elinde ne fedakârlıklar gösterecekleri de tarihin şehadet ettiği hâdiselerdendir. Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın bu husustaki başarısı malûmdur.

Karlofça muahedesiyle neticelenen ve dört cephede ve bilhassa Avusturya ve Venedik cephelerinde en kıymetli toprakların terkini mucip olan muharebe, Osmanlı ordusunun bundan böyle yeniden tertip ve tensîkiyle yeni usullere göre harp etmesini îeap ettiriyordu. Karlofça muahedesi, Osmanlıların askerî kudretinin mühim surette za'fa uğradığını meydana koymuş ve asırlarca süren düşman

üzerindeki Türk kudret ve satvetini silmiştir.[1035]

NOT:
579-580 yok
217 sayfadan sonra karışmış

[1035] Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı , Büyük Osmanlı Tarihi , Türk Tarih Kurumu Yayınları : 3/594-595

ATATÜRK KÜLTÜR, DÎL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ - Sa. 16 c2d

DÜNYA TARİHÎ
OSMANLI TARİHÎ
IV. Cilt, 6. Baskı
XVI. YÜZYIL ORTALARINDAN
XVII. YÜZYIL SONUNA KADAR

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI
Türk Tarihi Kurumu Üyesi

Metin dışında 1 soy kütüğü, 23 resim vardır.

İÇİNDEKİLER

£

YİRMİ SEKİZİNCİ BOLUM

OSMANLI DEVLETİNE TABÎ HÜKÜMET VE BEYLİKLER

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılda Kırım Hanlığı

w « ■ -. XVI. yüzyılın ilk yansından itibaren Kırım han-Kırım Hanlığının j
j j

ehemmiyeti kğı, hududunu genişleterek ehemmiyet kesbet-meğe başlayan Ruslarla, XVI. ve XVÎI. yüzyıllarda kuvvetli olan Lehistan "a karşı Kuzeyde bir kale vazifesini görmekte ve Osmanlı devletini o tarafan emniyet içinde bulundurmakta idi ; bundan başka Kırım hanlığı Eflâk, Boğdan ve Erdel ve hattâ İran işlerinde ve Avusturya ile olan muharebelerde atlı kuvvetleriyle düşman içerilerine kadar akın yaparak mühim hizmetlerde bulunmakta idi ki bu hususlar gerek Osmanlı vekayii kısmında ve gerekse Rus ve Leh devletleriyle olan mim as ebat kısımlarında görülmektedir.

Osmanlı imparatorluğunun Kuzey hududunda bulunan Lehistan kıra İlığı ve Rus çarlığı her sene kendilerine gönderilen liste mucibince Kırım hanlarına fiş (Tiyiş) adiyle vergi vermekte idiler. Lehistan kiralı her sene kırkbin ve Rus çarı da doksan bin kuruş yollarlardı.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyıl sonlarına kadar gelen Kırım hanları aşağıda sırasiyle gösterilmiştir.

II M h pd Kitabımızın II. cildinde hanlığından bahsettiği-
Giray m*z üevlet Giray 985 H-1577 M. senesinde
vefat ederek yerine oğlu Semiz Mehmed
Giray, Kırım ham olmuş ve kendisine hanlık alâmeti olarak
berat, sancak ve hil'at gönderilerek ı kardeşi Âdil Giray,
kalgay tayin edilmiştir.

1 Han hazretlerine name-i hümâyun; vâlid-i maddiniz merhum Devlet
Giray han. . dar-i bekaya rihlet ve sizi veliahd itmekle-----elçiniz gönderüp

arz-ı ihlas ve ihtisas eylediğiniz ecüden ol babda mezîd-i avâtıf-ı aliyye-i

Bu sırada İran muharebesi dolayısiyle Kafkasya'deki askerî harekâta yardım etmesi hakkında Kırım hanına emir verilmişti. Mehmed Giray 987 cemaziyelâhır- 1579 Temmuz'unda yüz bin kişilik bir kuvvetle bizzat Kırım'dan hareket ederek Şirvan'a geHp özdemir-oğlu Osman Paşa ile görüştükten sonra birlikte ŞamohCyA varmışlar, Araş nehri, (£*x) Berda ve Gence taraflarına akın yapmışlardı.

Mehmed Giray, o sene kış ayını Şirvan'da geçirip ertesi sene yine fütuhata devam edecek iken özdemir-oğlu'yla aralan açılarak oğlu Gazi Giray'ı orada bırakıp kendisi Kırım'a dönmüş ve bu hali pâdişâhın gazabını mûcîb olmuş ise de bu harp sırasında bir gaile çıkmasından çekinilerek ses çıkarılmamıştı *.

özdemir-oğlu Osman Paşa, bin türlü müşkülâta rağmen Kafkas işlerini muvaffakiyetle başarıp Demirkapı ve Şirvan muhafazasına Cafer Paşa'yı bıraktıktan sonra bir miktar askerle ve Kefe yoluyla İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmış ve yolu üzerinde karşı gelen Ruslarla çarpışmış ve üç bin kadar maiyyeti ile Kefe'ye gelmiştir.

Osman Paşa kefe'de iken kendisine müsaade edilmeden muharebe cephesini terk ederek Kırım'a dönen Mehmed Giray'm katline dair ferman gönderilmiştir8. özdemir-oğlu elindeki kuvvetin azlığına bakarak belki muvaffak olamam ve tran gailesinden başka ikinci bir gaileye daha sebep olurum diyerek bu husustaki mahzuru arz ettiyse de evvelki emir tekrarlandığından harekete geçmeğe mecbur kalmıştır.

Bunun üzerine Osman Paşa, Mehmed Giray'm kardeşi ve kalgayı olan Alp Giray'a Kırım hanlığını tevcih ederek berat göndermiştir ; fakat Mehmed Giray :

şahane ve mezid-i avarif-i seniyye-i padişahânem zuhura götürüp Berât-ı alışan yazılup ve sancağ-ı hümâyûnumuz inayet ve ihsan olunup, hıla-i fâhirenüzden iki sevk hıl'at-i mûrİsü'l-behcet ve on tak akmişe-i mütenevvia ve bunlardan mâada kırk sevb dahi hlı'at-i fâhiremiz ve iki semend, dergâh-ı izzet destgâhumz çaşnigf derinden Ali dâme mecdühu ile irsal olunmuştur.... (Mühîmme 31, s. 306).

1 Sâlanîkî, s. 153 ve Peçevî c.2, s. 61.

1 Acem seferine gitmekte tekâsülü ve badehu bizarure vardıkta kışla-mayıp avdeti ve ekser zaman Kefe reayasının şikâyeti ve cânib-i pâdişahîden hizmet ferman olundukta "Yoksa biz Osmanlı beylerinden miyis?" deyu gururu

"Ben sikke ve hutbe sahibiyim ; beni azle kim muktedirdir ?„ diyerek yüz bin kişilik bir kuvvetle gelip Osman Paşa'yı Kefe*de kuşatmıştır. İş bu şekli alınca, bu mevsimsiz ve tehlikeli vaziyeti Osman Paşa derhal İstanbul'a, bildirerek kuvvet ve top istemiştir 1.

Kefe muhasarası otuz yedi gün sürmüş, Mehmed Giray tarafından su yollan kesilmiş, kale ve şehir toplarla dövülmüştür ; bu muhasaraya bütün kuvvetiyle Osman Paşa mukavemet etmiş ve Kaptân-ı derya Kılıç Ali Paşa ile tstanbuVdan yeniçeri ve topçu olarak on bin askerle otuz beş top gönderilip ve aynı zamada rehin olarak Konya'da oturtulan Devlet Giray'ın diğer oğlu ve Mehmed Giray'ın kardeşi tslâm Giray acele tstanbuVa davet edilip Kırım hanlığına tayin olunarak o da aynı donanma ile Ke/e'ye yollanmıştır.

istanbul'dan asker ve top ile yeni Kırım hanının gelmesi üzerine Mehmed Giray, Kefe muhasarasını kaldırarak şişman olduğu için araba ile Ur taraflarına kaçmak istediyse de muvaffak olamıyarak bir su kenarına inip seccadeye oturup kalmış ; arkasından iki yüz kişi ile kendisini takip eden biraderi Kalgay Alp Giray tarafından yakalanmıştır ; Alp Giray :

"Hanların yüzü suyun nâmerdlik ile yere döküp Kırım ocağına su kodun hey kaltaban,, diye Mehmed Giray'ı bir ağaç gölgesinde kemend ile boğmuştur. Mehmed Giray, kahraman ve değerli bir zat idiyse de bazı serkeşçe tavır ve sözleri, kendisini müstakil görüp pâdişâhın emirlerini dinlemek istememesi ve bütün bunlardan başka özdemir-oğlu ile aralarının açık bulunması felaketine sebep olmuştur (992 H.-1584 M.). Hanlığı yedi sene kadardır a.

Mehmed Giray'ın hanlığının ilk senelerinde kardeşi Âdil Giray, kalgay idi; lâkin bunun, diğer kardeşi Gazi Giray île birlikte esir düşmesi ve sonra katledilmesi üzerine s
ve dahi bâis-i gayz-ı vüfur olacak vaz-ı menfuru sebebiyle hakkından gelinmek için Osman PAŞA'ya hatt-ı şerif ısdar edildi.

1 Peçevî, c. 2 s. 90.

a Selânikî tarihi, s,176 ve 177 vtGülbün'İ Hânân yahut Kırım (arifti, (îlâ-veli,nüsha s. 55, 56)

8 Esir düşen Gazi Giray yedi sene sonra hapsedildiği Kahkaha kalesinden kaçmağa muvaffak olarak Erzurum yoluyla /sfanduTa gelmiştir.

Mehmed Giray kalgayhğa kendi oğlu Saadet Giray'* getirmek istemişti ; fakat Mehmed Giray'ın Alp Giray adındaki kardeşi yaşça büyük olduğundan onu kalgay yapmış ve oğlu Saadet Giray'ı da mahrum bırakmamak için Nureddin ismiyle ikinci bir veliahdbk ihdas ederek oğlunu da oraya getirmiştir 1.

Kalgaylann idare merkezleri hanın payitahtı olan Bahçe-saray9a dört saat mesafede Akmescid olup, "Nureddin Sultan,, yani ikinci veliahdlerin merkezi de Bahçesaray* d&n bir saatlik mesafede Facı mevkii idi ; her ikisinin vezir, defterdar v« kadıları ve mükemmel maiyyetleri vardı.

İslâm G' İslâm Giray babasınm hanlığı zamanında

İstanbul'a rehin olarak gönderilmiş ve ilk zamanlarda gözde iken III. Murad zamanında -biraderi Mehmed Giray'ın tesiriyle olacak- gözden uzak olmak için Konya'da ikamete mecbur edilmişti ; yukarıda yazıldığı gibi oradan getirtilerek Kırım hanlığına tayin olundu ve kardeşi Alp Giray da yine kalgayhkta kaldı.

Mehmed Giray'ın katlinden üç ay sonra bunun oğlu Saadet Giray babasının intikamım almak üzere iltica etmiş olduğu JVogoy'îarın yardımlariyle 992 H.-1584 M. de ansızın Bahçesaray'a yani Kırım hanlarının payitahtına hücum ederek tslâm Giray'ı Kefe*ye kaçırdı 2. Kırım hanı hadiseyi Istan-

1 Hanzâde Saadet Giray, Nureddin MİRZA'nın nezaret ve terbiyesi altında yetiştirildiği için "Nureddin Mirza Sultanî" dîye şöhret kazanmıştı; bundan dolayı Saadet Giray bu unvanla anılmış ve bu tabir ikinci veliahtlara alem olmuştur.

2 Seîaâikî tarihi, s. 182,183 ve 187. 992 senesi Ramazanında Kırım Hanı İslah GİRAY'dan haber gelip maktul Mehmed GİRAY'ın oğullarından bir, iki âsi büyük Nogay tatarlarına iltica ile babamızın kanını almak için bize yardım edin demişler ve onlarda on bin miktarı Çapkoncu (yağmacı, akıncı) vermişler, bunlar Islâh Gibay'i yaralı olarak kaçırıp bu şurada Demirkapı muhafazasına tayin olunup Ke/e'ye gelen askerle çarpışmışlar Bahçesaray'ı işgal eden Selâmet Giray, Kırım hanlığının kendisine verilmesini istemiş. Bu haber îstanbuV* gelince padişahın huzuriyle divan olup görüşülmüş, Vezdr-i âzam ÖzdemİR-o&ltj Osman paşa kendisinin gitmesine müsaade istemiş ve aynı zamanda kaptan paşaya da hazırlanması emrolunmuştur. Mevsim kış olduğundan vezir-i âzam kara yoluyla Sinop\ gidip karşı Kırım yakasına geçecekti. Fakat kışın fazlalığı sebebiyle Kastamonu'da, kışlamağa mecbur oldu ve bu şurada Selamet Giray mağlup edilerek kaçtığı ve adamlarından ileri gelenlerin maktul düştüğü haberi alındığından Kırım'a geçilmekten vaz geçilip vezir-i âzam İran taraflarına gitti.

buV& bildirerek yardım istedi ve aldığı kuvvetle yeğenini mağlup etti; Saadet Giray ikinci defa talihini tecrübe ettiyse de muvaffak olamıyarak Volga taraflarına çekildi.

İslâm Giray'ın hanlığına kadar Osmanlı pâdişâhı Kırım hanı olanların yalnız hanlığım tasdik ile berat gönderirken bundan sonra bizzat Kırım hanını tayin etmek suretiyle onların dahilî işine de müdahale etmiş ve buna da Semiz Mehmed Giray 'm isyanı sebeb olmuştur. Hattâ bu hâdiseden dolayı Alp Giray yakaladığı Mehmed Giray'ı öldüreceği sırada "Kırım ocağına su kodun,, diye onun isyanı dolayısiyle Osmanlı hükümeti tarafından han tayin edilmesine işaret

etmiştir. Bundan başka yine İslâm Giray zamanına kadar hutbelerde yalnız Kırım hanlarının isimleri okunurken bunun hanlığından itibaren hutbelerde ihtida Osmanlı hükümdarının ve sonra da Kırım hanının isimlerinin zikredilmesi kabul edilmiştir.
Ömrünün çoğunu İstanbul'da geçirmiş olan İslâm Giray uzak görüşlü, ince düşünceli tedbirli bir zat olup biraderzadesinin iki isyanı hariç olarak dört sene süren hanlığını sessiz idare etmiştir. İslâm Giray 996 H.-1588 M. de Akkerman civarında vefat etmiştir.
„ . „. Bu da Devlet Giray'ın oğludur; ilim ve fazile-
Gau Giray J °
(Birinci defa) tiyle meşhur şâir, edip bir zat olup iran'da esir iken kaçarak İstanbul'a, gelmiş ve gelişi biraderi İslâm Giray'ın ölümüne tesadüf etmekle 996 H.-1588 M. de Kırım hanlığına tayin edilerek gönderilmiştir. Gazi Giray 1001 H. 1593 M. ve 1002 H. 1594 M. senelerinde davet üzerine iki defa Avusturya seferlerine geldiği gibi1 1005 H. 1596 M. de ki Eğri seferine de biraderi Kalgay Fetih Giray ile kuvvet göndermişti. Gazi Giray bizzat geldiği ilk iki seferinde Lehistan içerilerinden geçerek süratle orduya yetiştiği gibi Eğri seferinde de kendisi Eflak'ta, kalarak kardeşini yollamıştır.
F ı'h C* Eğri muharebesinde Fetih Giray'ın büyük hiz-
meti görülmüş ve bu sırada vezir-i âzamlığı elde eden Çağala-zâdc Sinan Paşa'nın tavsiyesiyle ve zorla Fetih Giray Kırım hanlığına tayin edilmiştir (1005 H. 1597 M.). Bu
1 Kırım hanlarını sefere davet için gönderilen fermanlardan birisi daha aşağı kısımlardaki notlar arasındadır.

münasebetsiz tayin üzerine Gazi Giray zahiren itaat etmekle beraber yapılan tayine itiraz ederek, Eflâk ve Tergovişte*de bulunup "Memleketi düşmandan muhafaza etmek hizmet değil midir ?„ demiş ve Tatarların ileri gelenleri de Gazi Giray'dan memnunluklarım bildirerek yerinde kalmasını istirham etmişlerdir. Gazi Giray itirazında ileri giderek "Kırım hanları, reayaya zulm, irtişa ve hükümdara isyandan başka sebeplerle azl olunamaz ; hâşâ bende bunlardan biri yoktur,, demiş ise de Fetih Giray'm tayininden geri dönülmemiştir.
Fetih Giray hanlıkla Kırım'a gelmiş ise de halk iki taraf olmuş ve Gazi Giray Kırım'dan çıkarak Kefe'ye gelmiştir. Çağala-zade Sinan Paşa'nın kısa süren vezir-i âzamhğından sonra yerine gelen eski Vezir-i âzam İbrahim Paşa da Gaai Giray'ı tekrar Kırım hanlığına tayin ettirdiği için iki taraf birbirine girmiştir. Çünkü, Fetih Giray elinde hanlık beratı olduğunu iddia ederken Gazi Giray kendisinin de hanlıkta ibka edildiğine dair ferman bulunduğunu söylediğinden Kırım kadısı Fetih Giray'ı ve Kefe müftüsü de Gazi Giray'ı tutmuş ve nihayet Gazi Giray'ın tekrar han tayin edildiği anlaşılmıştır *.
Fetih Giray, ihtidadan kendisine verilen hanlığı kabul etmemekte ısrar ederek özür dilemiş ve bundan münfail olan pâdişâh, kabul etmezse Kırım M a hanlığı kabul edecekler vardır demesi üzerine istemiyerek han olmuştu. Üç ay sonra biraderinin tekrar hanlığa getirildiğim öğrenen Fetih Giray Kefe yoliyle İstanbul'a dönerken bazılarının tavsiyesiyle biraderini tebrik etliği sırada kendisine rakip çıkması sebebiyle katledilmiştir3. III. Mehmed, Fetih Giray'm katlini duyunca, bu hadiseye Vezir-i âzam ibrahim Paşa'nın sebebiyet vermiş olması dolayı-siyle onu sadaretten azletmiştir (1006 H.-1597 M.).
_ . „. Gazi Giray bu ikinci defaki hanlığında da devlete
Gazı Giray ■* ...
(ikinci defa) bağlılığı ve tabeası üzerindeki sevgi ve otoritesi ile
memleketi eyi idare etti 3. Seferlerde bulunarak
güzel hizmet gördü. Kendisiyle temas edenler vakar ve ciddiyetini
1 Selânikî, basılmamış nüsha varak 360 ve 361 ve Gülbün-i Hânân, (ilaveli nüsha Sene 1327).
2 Naima, c. 1, s. 169. * f
3 Gazi Giray'hi şiddetinden korkan kardeşi Selamet Giray ile karde-

ilim ve faziletini sena etmektedirler. Türkçe, arapça ve farsça şiirleri ile şairler arasında mevkii vardı. Gazi Giray'ın müretteb divanı re Fuzulî'nin manzumesine nazire olarak Gül ü Bülbül manzumesini kaleme almıştır. Memleket müdafaası için senelerce ser-hadlerde kışlamış ve bu kışlak esnasında da ilmi musahabeleri ihmal etmemiştir. Hattâ 1012 H.-1603 M. de Peçevi (Peçuy) kasabasında kışlarken Fuzulf nin Bengü Bade manzumesine Kahve ve Bade naziresini tertip etmişti *. Hizmetlerine karşılık olarak Silistre sancağı kendisine dirlik olarak verilmiş ve bundan başka ayrıca otuz bin altın cep harçlığı ihsan olunmuştur.
Gazi Giray, 16 Zilkade 1016 -Mart 1608'de tâun'dan vefat ederek Bahçesaray'da babasının yanına defne dil mistir ; her iki defa da hanlığı yirmi seneden ziyadedir. Avusturya seferi esnasında kendi el yazısiyle pâdişâha takdim edilmek üzere Hoca Sadeddin E fen d i'ye göndermiş olduğu 1006 H.-1698 M. tarihli bir gazelinin ilk ve son beyitleri 2 :
Biz mücâhid kulunuz terk ederiz can ü seri, Pâdişâhım ne deyim sonra duyarsın haberi. Azmeder oldu gazayıy sefere sultanım Kıl âna hayr-ı dua, ol da kulundur iş eri,
Kırım hanlarının ilk defa Osmanlı vezir-i âzam ve serdar-ı ekremlerinin beraberinde tutulması Koca Sinan Paşa sadaretinde ve bu Gazi Giray'ın hanlığı zamanındadır ; bu hal Gazi Giray'ın canım sıkmış ise de muharebe sahnesinde böyle teşrifat usûlünün münakaşasını muvafık görmemiştir. Buna mukabil daha sonra Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Damad İbrahim Paşa, Gazi Giray'a hürmette kusur etmemiş, orduya geldikçe attan inerek koltuğuna girmek suretiyle eski an'aneye riayet göstermiş ise de 3 daha sonraları buna lüzum görülmiyerek Koca Sinan Paşa'mn usûlü devam etmiştir.
Şİnin oğlu Şahin Giray bir fırsatını bularak Anadolu'da isyan eden Celali Deli Hasan'ıı yanına kaçarak muhalefete geçmişlerdi. Deli Hasan'hi afvın-dan sonra Selâmet Giray onun vasıtasiyle Kırım hanlığını elde etmek istediyse de muvaffak olamı yarak İstanbul'da Rumeli hisarı'nda, hapsedilmişti. Gazi GİRAY'dan sonra Han olmuştur.
1 Peçevi tarihi c. 2 s. 251.
2 Selânikî, basılmamış nüsha varak 408 ve Gülbün-i Hânân, ilaveli nüsha, s.67.
3 Peçevî tarihi, c. 2. s. 150 ve 153. #

Gazi Giray'm şöhreti asırlarca devam edip bize kadar gelen ve nazireleri yapılan meşhur bir gazeli :
Râyete meyi ederiz kamet-i dilcû yerine Tuğa bel bağlamışız kâkul-i hoşbû yerine Heves-i tir ü keman çıkmadı dilden asla Nâvek-i gamze-i diidûz ile ebru yerine Severiz ligimizin zevk-u-safâsın herdem Sim - tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine Gerden-i tûsen-i zîbâde kotas-ı tülbend Bağladı gönlümüzü zülf ile keysu yerine Severiz esb-i hünermend-i saba-reftârı Bir peri-şekl sanem, bir gözü âhû yerine Gönlümüz şahid-i zibây-ı cihâda verdik Dilber-i mâh-ruh u yâr-ı peri-rû yerine Seferin çevri çok ümmid-i vefa île veli Olduk- aşüftesi bir şûh-ı cefâcû yerine Olmuşuz can^ile billâh gazaya teşne Kanını düşmen-i dînin içeriz sû yerine
Selâmet G' Devlet Giray'm en küçük oğlu olup * biraderi Fetih Giray'm üç ay süren hanlığında ikinci veliahd bulunmuş ve onun katlinde büyük biraderi Gazi Giray'm verdiği teminat üzerine "kalgay,, tayin edilmiştir ; fakat Gazı Giray'ın kan dökücü olması sebebiyle öldürüleceğinden korkan Selâmet Giray Kırım'dan kaçmış Yanbolu'da. oturtulmuş ve sonra Gazi Giray'ın kendisinden kocunmasiyle vaki ricası üzerine evvelâ tstanbuVa. getirtilip daha sonra da Bursd*ya. yollanmıştı. Selâmet Giray Bursa'da da rahat ettirilmeyeceğim düşünerek bir yolunu bulup 1010 H.-1601 M. de Celâli Deli Hasan'ın yanma kaçmağa muvaffak olmuştur2. Deli Hasan'm afvi üzerine Selâmet Giray İstanbul'a, getirtilerek
16 Merhum Halil Edhem Bey, Düvel-i îslâmiye'de bu Selâmet Giray\ Semiz Mehmed Giray'hi oğlu olup İslâm Giray'a karşı mücadeleye girişerek Volga taraflarına kaçmış olan Selâmet Giray olarak göstermekte ise de gerek Feridun bey Münşeatmdaki bir nâme-i hümayunda (1264 basım C. 2 s.74) ve Gülbün-i Hânân'da ve gerek Peçevî tarihinde (C.2

s.250) Gazi GiRAY'ın kardeşi olarak gösterildiği gibi biz de o kayıtlan tercih ettik.
17 Mustafa Safi Efendi, Zübdetü't-tevarih varak 10 ilâ 17.

amcası Semiz M e hm e d Giray'ın torunu ve Selâmet Giray'ın oğlu Mehmed Giray'la beraber Rumeli hisarına hapsedilmişlerdir, işte Selâmet Giray burada iken Gazi Giray'ın Ölümü üzerine Kırım hanı tayin edilmiştir (20 Zilhicce 1016 -1608 Mart.
Gazi Giray ölümünden evvel yerine oğlu Tohtamış Giray'ın han olmasını vasiyet ederek keyfiyet İstanbul'a, bildirilmiş ise de bunun böyle danışmadan han yapılması hoş görül-meyip bundan başka yaşının müsait olmaması da bir vesile olduğundan dört senedenberi Rumeli hisarında bulunan Selâmet Giray Kırım hanı tayin edilip1 aynı zamanda kendisiyle beraber mahbus bulunan Selâmet Giray-zâde Mehmed Giray da kalgay yapılmıştır2.
Selâmet Giray, iki sene iki ay hanlıkta bulunup 1019 Rebîulevvel 1610 Mayıs'mda vefat etmiştir. Bunun zamanında kalgay bulunan Mehmed Giray hanlık için isyana hazırlanmakta iken bu tertibatı haber alındığından kaçmağa muvaffak olarak Kafkasya taraflarına gitmiş ve yerine Mübarek Giray oğlu Canbey Giray kalgay olmuştur3. Mehmed Giray'la kardeşi Şahin Giray f\rsat düştükçe Kafkasya'dan Kırım'a doğru saldırarak ortalığı karıştırıyorlardı..
1 NaIma'ımi Hasan Bey-zâde tarihinden nakline göre (c. 2. s.23, 24) Toh-TAMiş'ın fuzulî olarak hanlığa geçtiği fafanfeu/'da duyulunca Hocazade Mehmed Efendi ile Kaptan-ı derya Hadim Hafız Ahmed Paşa Selâmet GîRAY'm hanlığına ve şeyhü'l-islâm Sun'ullah Efendi ile Ekmekcizâde Ahmed Paşa ToHTAMiş'ın Han tayinine taraftar olmuşlar ve halkın Kınm hanlığına Selâmet Gİray'i kabul etmeyeceklerim iddia etmişlerdi; fakat SeıAmet Giray mücade-lesîzce Kırım tahtına oturunca şeyhü'l-ialâm isabetsizliğinden dolayı azledilmiştir. Tohtamış Giray, Selâmet GİBAY'jn Han olduğunu duyunca Kırım'dan kaçarak Akkermanz gelmiş ise de, kara yoluyla Kırım'a giden yeni Kalkay Mehmed Giray tarafından yakalanarak biraderi Sefer Gîray'U beraber katledilmişlerdir.
2 Selâmet Giray'la "mahbes-i mezbur'da bile olan Mehmed Giray tatar ıstılahınca vezir demeden ibaret olan Kagüga kılmıp gönderildiler.." Zübtetü't-tevarih varak 96 b.
3 £s-Se'&«VscYYâr'"a göre Canbey Giray, Fetih Giray'iıı oğlu olup validesi bir çerkes beyinin kızıdır. Bu kadın kocası Fetih Giray'hi şahadetinden sonra ailesinin yanına dönmüş ve Gazi GiRAY'ın vefatı üzerine Kırım'a gelerek Selâmet GîRAY*a varmıştır. Düvel-i Islâmiyye ise Canbey Girayım babasını Semi/ Mehmed Giray gösteriyor. Umdetü't-tevarih de babasını Menkli Giray ve büyük babasını da Devlet Giray Han göstermektedir {Naîma tarihi.

r, . «. Selâmet Giray'ın ölümü üzerine Kırım hanı ol-Lanbey oıray
muştur. Kafkasya*da bulunan Mehmed Giray,
Kırım hanının ölümünü duyar duymaz mücadele ve isyandan bîr netice çıkmıyacağını düşünerek 1022 H. 1613 M. de bir takrip başındaki adamlarla Rumeli'ye geçerek hükümete dehalet etmeği muvafık bulup pâdişâhın Tekirdoğı'nda bulunduğu sırada gelerek huzura kabul edilip afvedildi ve sonra bazı hareketler? aleyhdarları tarafından I. Ahmed'e göya suikasd yapmak istediği şeklinde uydurulduğundan YedikuWye hapsedilmiştir.
Canbey Giray 1026 H. 1617 M. de İran seferinde bulunmak üzere Vezir-i âzam Halil Paşa tarafından davet edilmesi üzerine kırk bin kişilik bir kuvvetle Kefemden Anadolu sahiline geçip Diyarbakır'1 da bulunan vezir-i âzamin yanına gitmişti. Vezir-i âzam kendisini at üzerinde karşılayarak ziyafet çekti ; murassa kılıç ve donanmış at verilip pâdişâhın gönderdiği beş bin altın harçlık kendisine teslim edildi. Maiyyetindeki mirzalara ağır hıTatler giydirilip Cizre (Cezire-i ibn-i Ömer) tarafları kışlak tayin olundu.
tik baharda Erdebil üzerine gidilmesi kararlaştırıldı ; Tebriz'e gelindiği zaman bazı ordu erkânı tarafından Canbey Giray'ın bir akın yapması ileri sürüldü, buna itiraz edenler olduysa da dinlenmedi. Canbey Giray kendi kuvvetlerinden başka diğer bazı kuvvetlerin de ütihakiyle sekiz konak yeri iki buçuk günde alıp vurguna ve intizamsız bir halde harbe başlayıp neticede

Serav sahrasında fena halde bozuldu ve kendisi sırf yeniçerilerin şiddetli müdafaasıyla esir olmaktan kurtularak ordugâha can attı (1027 H. 1618 M.).

Canbey Giray, 1030 H. ,1621 M. deki Hotin seferinde de bulundu ve 1032 H. 1623 M. de ortada hiç bir sebep yokken hanhktan azlolunarak evvelce Rodos'ta, kendisiyle tanışmış olan Vezir-i âzam Mere Hüseyin Paşa'nın iltizamiyle Selâmet Giray-oğlu Mehmed Giray Kırım ham tayin edildi 1 ve

c.2, s. 325). ".. Mesned-nişin-i taht-ı Kının Canbey Giray idi ki Şakay sultan oğludur.." diyor. Gülbün-i Hânâh'da da (ilaveli nüsha s. 75) CanbeyGiray'ın babası Naîma'daki gibi Şakay Mübabek Sultan Bin Devlet Gibay olarak göstermektedir. Ben, son kaydı doğru buldum.

1 Mehmed Giray, ya I. MusTAFA'nm ilk cülusunda veyahut II. Osman'ih tahta çıktığı esnada mahbus bulunduğu YEDİKULE'deir kaçmış ise de derhal

biraderi Şahin Giray da kendisine kalgay tayin olundu. Canbey Giray'a Çirmen »ancağı dirlik verilip Rodos1 a yollandı.

m M«hm#d Saadet Giray b. Semiz Mehmed Giray'm Gbmy oğluduru. Didişken ve gözü pek bir handı; hayatı

macera içinde geçti; I. Ah m e d'ten sonraki çocuk ve deli hükümdarlar zamanındaki karışık durumlardan istifade ile biraderi Şahin Giray'ın teşvikiyle Osmanlı idaresinden kurtulmak isteyerek isyan etmiştir. Mübalağalı rivayetlere göre bu iki kardeş mühim bir kuvvetle Edirne ve tstanbuPa. yürüyüp muvaffak olurlarsa hâkimiyeti ele almağı ve olamazlarsa kaçarak İran'da oturmağı kararlaştırmışlardı. Bu sırada Osmanlı tahtında henüz çocuk olan IV. Murad hükümdar bulunmakta idi ; Mehmed Giray'la kardeşi ve kalgayı Şahin Giray'm bu halleri duyulunca derhal azlolunmuş ve Canbey Giray ikinci defa Kırım hanlığına münasip görülüp menfası olan Rodos'tan getirtilerek Kaptan-ı derya Vezir Hasan Paşa seraskerliği ve dört kadırga ile JCe/e'ye gönderildi 2.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Mehmed Giray silâh kuvvetiyle hanlığını muhafaza ettiğinden daha ileri gidil-miyerek vaziyete göz yumuldu ve hanlıkta ibkasına dair ferman yollandı; Mehmed Giray bu muvaffakiyetten dolayı şımardı; hasmı olan JVogay'lardan Silistre valisi Kantemir Mirza'ya taarruz ederek Akkerman, Kili ve İsmail taraflarını yağmalattı ve Edirne'ye kasd için Tuna sahiline geldi ve Kantemir Mirza istanbuVd gelerek durumu bizzat arzedip Şahin Girayla çarpışmağa mezun oldu ve Şahin Giray'la harp ederek onu bozdu ve daha sonra azledilen Mehmed Giray'ın yerine Canbey

etrafa haber salınarak Balkanlar'da Pravadi kasabasında yakalanıp tekrar Yedikule'ye konmuş ve sonra buradan da Rodos adasına yollanmıştı,

1 Düvel-i îslâmiyye'de babası olarak Semiz Mehmeb Giray gösteriliyor; Gülbün~i Hânân'dâ babasının Semiz Mehmed Giray oğlu Saadet Giray olduğu kayıtlıdır. UmdetU't-tevurih'te ise babasının Devlet Giray olduğu beyan ediliyor; ben Gülbün-i Hânâtım yazdığım tercih ettim.

2 Cansey Giray'i makamına oturtmağa memur edilen Hasan paşa tarafından 28 Şevval 1037 (1628 Temmuz ihtidası) tarihiyle Kefeden Mehmed ve Şahin Giray'lara gönderilen ferman suretleri Mühimme defterinde vardır (Afü-himme 83, s. 65)

Giray tekrar Kının hanı tayin olunarak deniz yoluyla ve mühim bir kuvvetle gönderildi *.

Mehmed Giray ile kardeşi Şahin Giray mağlûp edilerek Lehistan*& kaçtılar. Bir aralık Ruslara tâbi kazak kuvvetleriyle Kırım'a hücum ettilerse de muvaffak olamadılar ; bu çarpışmada sağ memesi üzerinden yaralanan Mehmed Giray maktul düştüğünden Canbey Giray bu suretle rahat kalabilmiştir.

Mehmed Giray öldüğü zaman kırk beş yaşında olup birinci hanlığı bir sene üç ay ve ikinci hanlığı ise üç sene dokuz ay* dır2. Biraderinin ölümünden sonra kaçmış olan Şahin Giray Rusya, Lehistan, îran ve TataristanMa dolaşarak hiç kimse tarafından yüz verilmediğinden nihayet devlet kapısına iltica edip kabahati afvolunup kendisine diğer han ve han-zâdeler gibi

maaş tahsis edilerek Rodos'ta oturtulmuştur.
Canbev C Bunun ikinci defa hanlığı ismen olup Kefe'ye kadar
(Ücüncö defe) giderek Mehmed Giray*ın ibkası üzerine geriye dönmeğe mecbur olmuş 3 Mehmed Giray'ın kat'î surette azli üzerine üçüncü defa Kırım hanlığına getirilmiştir (1037 H. 1628 M.). Canbey Giray, Mehmed Giray'a yardım eden Ruslardan intikam almak için çalışmış ve Kantemir Mirza ile müştereken hareket etmiştir (1039 H. 1629 M.), Canbey Giray Ruslara karşı yeni bir sefer hazırladığı sırada şark seferine gelmesi emredildiğinden kuvvetliden bir miktarını Diyarbekir'de bulunan Vezir-i âzam Hüsrev Paşa'nın yanına göndermiştir (1040 H. 1631 M.) 4.
1 Mehmed GiRAY'la kardeşi Şahin GÎRAY'ın azilleri hakkında Mübimme defterinde mufassal malûmat vardır (Mühimme 85, Sene 1037).
2 Gulbüti'i Hûnân İlaveli nüsha, s. 83.
3 Mehmed GtKAY'ın birinci azli 1033 H. 1624'de olup yerine tayin edilen Canbey Giray, Kefeye kadar gidip orada kalarak Mehmed Giray'iıi ibkası üzerine geri dönmüş ve 1037 H. 1627 M. de üçüncü defa han olmuştur.
4 Kâtib Çelebi Fezleke'd» şöyle diyor: **.. sefere memur olan Mirza tatar askeriyle gelip vezir-i âzam âli ziyafetler edip hil'at giydirdi.. Tatar askeri Dicle'yi geçip alay gösterdiler; bir bölük abalı, kebeli, çıplak taife, hayvanat sürüsü gibi giderler; alaylarında ne çavuş var, ne tertip-i sufuf var, cenk askeri değil ancak bir diyar-ı garet maslahatına münasip idi (C 2, s. 138) Naîma da Kâtip Çelebi'nin sözlerini tekrarladıktan sonra (C. 3, s. 71):**... mukabele-i hasım ve mukatele-i odûda hususen kaJegîrlikte ve kale* küşahkta çendan ma-

1044 H. 1635 M. senesinde Kapıcılar kethüdası Şahin Ağa ile kanun üzere Kırım hanına kırk bin filori çizme parası gönderilerek sefere davet edildiyse de tenperverliği cihetiyle hanlıktan istifa ederek çizme-baha'yı kabul etmediği için azlolonub yerine tnayet Giray, han olmuş ve Ganbey Giray da Rodos'ta ikamete memur edilmiştir (1046 H. 1636 M.).
* G. Gazi Girayın oğuUarındandır. Kendisinden büyük olan kardeşleri Toktamış ve Sefer Giray'ların Ölümlerinden sonra /sftmye'de büyümüştü. Kendisi harp ve darpten uzak çelebi-meşrep zannedilerek Ganbey'in yerine 1636 Şubat'ta (1044 Ramazan) Kırım hanlığına tayin olunup "Pehlivan,, unvaniyle maruf kardeşi Hüsam Giray da kendisine kalgay oldu.
İnayet Giray, Revan seferine davet edildiyse de o, kardeşi Hüsam Giray'ın teşvikiyle topladığı kuvveti Akkerman adasında oturmakta olan iVogoy'lardan Kantemir Mirza'ya mensup Mansurîler üzerine şevketti ; onun memleketini yağmaladıktan sonra mansurVleri kaldırıp Kırım'a görürmeğe teşebbüs etti, Akkerman taraflarım yağmaladı ; Kili'yi muhasara edip Kantemir'in ailesini oradan zorla aldı; sonra dönüp Kefe'yi kuşatarak almak istedi ve Kefe beylerbeğisi ile kadısını elde edip boğdurdu ve aman ile Kefe*yi işgal edip yağma ettirdi ; Kantemir'e mensup iVogoy'lar kendisine itaat edip serkeşlik etmemek üzere kendi topraklarına iskân ettirdi, Kantemir Mirza bu hallerden şikâyet ile yanıp yakıldı..
inayet Giray bundan sonra Şeyhu'l-islâm Yahya Efen-di'ye mektup yazarak tstanbuPa. kaçmış olan Kantemir Paşa'mn kendi tabeasmdan olmasına mebni teslimini istedi ve "Eğer pâdişâh onu vermezse Tuna'yi geçip bizzat İstanbul civarına varıp Kantemir'i isterim ; eğer Kantemir'e Silistre eyâleti verilip bizim beylerbeğimiz olmuştur denilirse bu söz fitneye sebep olur ; bizim yüzümüze gülüp aldatmanıza inanmazız ; yine birini han yapıp gönderirsiniz ; biz askeri dağıtmazız ; dağıtmak için ulemâdan rehin isteriz ; Kantermir'in talebi
haretleri olmayıp hemen diyar-ı adûye taslite yarar bir kavimdir../1 sözlerini ilâve ediyor. Filhakika aaıl hizmetleri de düşman topraklarına akın ederek etrafı Bindirmek ve bu arada çapul yapmaktı. '

için o tarafa varmak bizce kolaydır ; bildirmedik demiyesiz ; siz hallâl-i müşkilâtsız, ma'kul olanı idesiz,, demişti *.

Kendisine iskat edici cevap yazılıp yollandı ve bunda Kan-temir Mirza hakkında "Murad-ı pâdişâhıdır, afv ile muamelenizi ister,, diye yazılan nazik ve yumuşak cevaplardan ş im ar ip huşuneti artmıştı 2.
Kantemir Paşa'nın biraderleriyle akrabaları tnayet Gi-ray'a istemiyerek itaat ile ölümden kurtulmuşlardı. Bunlar, gece, gündüz sarhoş olan Kalgay Hüsam Giray ile "Nureddin,, olan Saadet Giray'ın bu ayyaş hallerinden istifade fırsatını bulup ve Nogay oymağiyle gizlice haberleşip bir gece bastırarak her ikisini birden öldürüp maiyyetlerindeki tatarları kati ile intikam aldıktan sonra Özi boğazına gelip keyfiyeti derhal İstanbul'a bildirdiler (1046 Zilhicce ve 1637 Mayıs) 3.
Biraderlerinin ölümüyle İVogay'ların galebesinden şaşıran İnayet Giray derhal azlolunarak Kırım hanlığı Selâmet Giray oğlu Bahadır Giray'a verildi (10 Muharrem 1047-4 Haziran 1637) ve derhal kadırga ile .Kırım'a yollanarak hiç bir taraftan müşkülata uğramadan tahtına oturdu.
Yaptığı küstahlıklardan dolayı tnayet Giray İstanbul'si gelmek istemiyordu ; fakat her taraftan kendisinden el çekildiğinden naçar kalarak Kantemir Paşa ile pâdişâh huzurunda murafaa olmak için deniz yoluyla geldi ; Kantemir ile pâdişâh huzurunda karşılaştılar ve yapılan işleri birbirlerine atfettiler. Bu çekişmeleri dinleyen IV. Murad, tnayet Giray'a :
"Baka tnayet Giray! Biz sana kemlik etmedik, taç ve taht, devlet ve eyâlet verdik, mukabelesinde isyan ile küfran-ı nimet edip memalik-i mahrûsamdan Kefe şehrini ve Kili kalesini muhasara ve tahrip eyledin ve bir beylerbeği ve kadısını ve nice müslimîni nahak yere katleyledin ; ihsan ve inayetin mükâfatı tuğyan ve isâet midir ? Benim kılıcımdan korkmadın ise hakkın
1 Fezleke, c. 2, 8. 187 ve Naima, c.3, s. 288.
2 Umdetü*t-tevarih sahibi, tnayet Giray'ın göndermiş olduğa müteaddit mektuplarından bazılarını görmüştür; bunlar münşiyâne yazılmış ise de lüzumsuz bir takım haşviyyattır demekte ve inayet Gîray'iıi mektubunun bîr ye* rinde Edirne'ye geleceğini yazmakta olduğunu beyan etmektedir (Tarih Encümeni Mecmuasındaki tefrika s. 122, 123.) *
8 Fezleke* c. 2. s. 188 ve Naîma, e. 3, s. 285 ilâ 290.

kahr ve intikamından niçin havf etmedin ? Senin gibi hakk-ı nimet bilmez gaddarın idamının da din ve devlete iıe'f-i tammı vardır,, dedikten sonra huzurundan dışarı çıkartıp bostancılara fcemend ile boğdurdu ; cesedini sarayın bir yerinde gaslettirip kalıkla Beşiktaş'a naklettirerek Yahya Efendi türbesi mezarlığına defuini emretti (8 Safer 1047-2 Haziran 1637) *.
_ , , „ Daha yukarıda hanlığım yazdığımız Selâmet
Bahadır Giray ; jP **
Giray in oğludur. Babasının hanlığında rehin
olarak istanbuVda bulunmuş, sonra Yanbolu*da. oturtulup orası kendisine dirlik olarak verilmiştir. Halûk, zarif, hoş sohbet bir han olan Bahadır Giray 10 Muharrem 1047-4 Haziran 1637 de İnayet Giray'ın yerine Kırım hanlığına tayin edilmiştir.
Kazakların zabtetikleri Azak kalesVni geri almak için 1051 H. 1641 M. tarihinde kaptan-ı derya Siyavüş Paşa sevkedildiği zaman ona yardım etmesi için Bahadır Giray'a da emir veril-miştir. Bahadır Giray emir mucibince Azak muhasarasında bulunup orada hastalanarak Gözlöve'ye geldiği zaman aynı sene içinde (1051 Receb -1641 Ekim) vefat etmiş olduğundan 2 yerine Vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın tesiriyle ortanca kardeşi îslâm Giray dururken en küçük biraderi Mehmed Giray, han tayin olunmuştur3. Bahadır Giray, mükerreren isyan eden Mansuroğlu kabilesini tedip için4 Kefe müftüsü Abdullah Afifüddin Efendi'den aldığı fetva üzerine bunların kadınlariyle buluğ sinnine varmamış olan erkeklerinden maadasını katlettirmek suretiyle Kırım dahilindeki isyan hareketlerini bastırmıştır.

Bahadır Giray'ın Rezmî mahlasiyle manzumeleri vardır ; zevcesi Han-zade Hanım meşhur Gazi Giray'in kızı olup

1 Naîma, c. 3, s. 303 ; Kâtib Çelebi ve Naîma ile Gülbün-i Hânân, inayet Giray*ıii azlini 1047 Muharremi olarak gösterdikleri halde Umdet'üt-tevarih ve ondan naklen Düvel-i Islâmiyye bir sene sonra göstermek suretiyle yanılmışlardır.

2 İlaveli Gülbün-i ifânan'da vefatı bir sene evvel gösteriliyorsa da yanlıştır.

3 Naîma, c. 4, s. 79

* Bu, Mansur oğlu kabilesi, Nogaylardan idgi) Mirza evlâdından olan dokuz kabileden birisidir.

o da şairdi ; yazısı da güzeldi. Bahadır Giray'ın manzumelerinden bazı beyitler :

Sunmazız biz her şikâra pençe-i teshirimiz Şâhbâz-ı himmetiz sadr-ı hümâdır yerimiz Eylesek hüsn-i beyan gülkoncalar vasfında ger Bülbül-i şeydâya takrir öğredir tâbirimiz Gûşiş-i merdan idüp tahsil-i irfan eyledik Oldı Rezmî himmet-i merdan manen pirimiz

* *

Bu çarh-ı sufle-perver ekl-i tab*a cÛd göstermez Metâ-ı marifet güya ziyandır sûd göstermez matlaîı gazel de onundur.

iv mi. «^ Yanbolu'da bulunurken büyük biraderi Bahâdır Giray Giray'ın yerine han olmuş ve ortanca biraderi

tslâm Girayda Çanakkale'sinde ikamete memur edilmiştir 1. Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra 1054 H. 1644 M. de tslâm Giray'ın kethüdası Sefer Gazi Ağa îstanbuVa gelerek vezir-i âzamin arzusu hilâfına bazı ileri gelenleri ele almış ve bu suretle Kırım hanlığının tslâm Giray'a verileceği şayiasını çıkararak Kırım'a haber göndermesi üzerine Mehmed Girayın vaziyeti sarsılmıştı. Bu halden dolayı gerek Kefe beylerbeğisi ve gerek Mehmed Giray hükümete şikâyette bulunduklarından tslâm Giray, Çanakkale'den ahnarak Rodos9* gönderilmiştir; fakat Mehmed Giray, fazlaca sefahate düşkün olup halk tarafından sevilmediğinden dolayı aynı sene içinde azlolunarak Rodos'a gönderilip yerine tslâm Giray Kırım hanı olmuştur.

tıs Biraderi Bahâdır Giray zamanında kalgaydı.

Giray Canbey Giray'ın hanlığında Lehlilerin eline esir

düşerek yedi sene orada kalmış ve sonra IV.

Murad'ın lehlilerle yaptığı muahedeyi müteakip serbest bırakı-

1 Müverrih Şârihü'l-menar-zâde, Şeyhü'l-islâm Ebü Said EFENDİ'nin Gelibolu'daki arpalığı sebebiyle onun tarafından Gelibolu naibi iken Kola-i Sultaniye* ye giderek Îslâm Giray ve veziri Sefer gazi ile mükerreren görüşmüştür; hattâ Sefer Gazi bir musahabe esnasında yarlığın islam GİRAY'a tevcihi Cengiz ve Kırım Hanları kanunundan iken Vezir-i azam Kara Mustafa PAŞA'nın

larak1 Yanbolu'&a. oturmuş ve biraderi zamanında da kalgay olmuştur.

Rodos'tan getirtilerek Kırım hanlığına tayin edilen islâm Giray'ı Sultan İbrahim kabul edip görüşerek çok iltifat etmiş ve kendisine :

— "Sen bana bak, gayrısın sözünü dinleme,, demiş. İslâm Giray pâdişâhın yanından çıktıktan sonra pâdişâhın sözlerinden cesaret alarak açık bir tarzda Vezir-i âzam Sultan-zâde Mehmed Paşa'ya :

— "Çün beni tatara han ettiniz ; şimdiden sonra yazdığım şeylere kulak tutun ve filân kâfir ile bozuşma ve filân kâfire müdara eyle, filânla barışma, falanı incitme ve falanı filân eyle deyu bana zinhar kâğıt gönderip ol tarafların umuruna bu taraftan gaibâne re'y u tedbir edip karıştırman ki ben nice etmek gerektir bilürüm ; küffar ile dostluk ihtimalim yoktur ; bâ'de'l-yevm onlar ile aramızı kılıç aralar, dostluk eylemek ve sulhlarına rağbet etmek muhaldir,, demiş ; vezir-i âzam devlet siyasetine aykırı olan bu sözleri dinleyerek bir

dırıltıya meydan vermemek için :
— "Hemen Allah tevfik vere. umurunuza karışılmaz,, diyerek işin yumuşak tarafını tutmuştur2.
İslâm Giray, Çerkeş bölgesini nüfuzu altına almış, Rusların Kazaklarla beraber Azak üzerine yaptıkları taarruzu tardetmiş, Lehistan'a, taarruz ederek muvaffakiyetli sulh akd eylemiş ve Karadeniz sahillerini vuran Kazakların, Ruslarla beraber Lehistan'daki meşguliyetlerinden istifade ile Kazak şehirlerini işgal ve tahrip eyliyerek üzerine gelen kuvvetleri bir bataklıkta imha edercesine bozmuş ve ta Moskova kapılarına kadar dayanan Nureddin Sultan (Âdil Giray) Rusların veregcldikleri vergiyi fazlasiyle almış ve her sene muntazaman vergilerini göndermek suretiyle Moskoflarla sulh yapmıştır.
te'siriyle küçük olan Mehmed GiRAY'a verilmesinden şikâyet eyliyerek hüküm galibindir demişti (Naîma, C.4, s. 79, 80) tlâveli GülbİIn-i Hânân'da islAm Gibay'ıı İstanbul'da Haliste oturtulduğundan bahsedilmesi yanlıştır; Ça-nafc/co/e'de oturmuştur.
1 Naîma tarihi^ c. 4, s. 79.
2 Naîma tarihi, c. 4, s. 82.

İslâm Giray'm 1062 H.-1652 M. de Lehlilerle yaptığı son muahede pek mühim idi. Lehliler her yıl veregeldikleri vergiden başka asil-zâdelerden iki kişiyi rehin verecekler ve lüzumu halinde Kırım hanlarına askerle yardım edeceklerdi. Buna mukabil Kırım hanları da hariçten bir taarruz vukuunda Lehlileri müdafaa edecek ve askerle yardım eyliyecekti.
İslâm Giray 1064 Şaban-1654 Temmuz'da küçük oğulları için tertip ettirdiği sünnet düğününde şirpençeden vefat ederek yerine Rodos\& bulunan kardeşi Mehmed Giray, ikinci defa Kınm ham oldu.
IV Mehmed G* Mehmed Giray Kırım'a gelince biraderinin (İkinci defa) adamlarını yerlerinde bıraktı; daKa olgun olarak işe başladı. Devlete karşı serkeşlik edip Lehistan kıraüığını elde etmek için o tarafa yürüyen Erdel kiralı Rako-çi'yi fena halde bozdu (1067 H.-1656 M.) x.
Osmanlıların Erdel, Eflak ve Boğdan işleriyle uğraştıkları sırada Ruslar bu meşguliyetten istifade ile kendi nüfuzları altındaki Don Kazakları ile Lehlilere tabi Özi kazaklarını —ki bunlar bir ara Lehlilerden yüz çevirip İslâm Giray zamanında Tatarlara tabi olarak Kardeş Kazak adını almışlardı— ittifaka davet ile Kırım üzerine yürümeği teklif etmişti; fakat özi kazaklarının çoğu bu ittifaka girmeyip keyfiyetten Mehmed Giray'ı haberdar etmişler ve o da hazırlanarak bunları fena halde bozmuş, rivayete göre yüz bin kişiyi telef edip elli bin de esir almıştır (1069 Şevval-1659 Temmuz).
Köprülü-oğlu Fazıl Âhmed Paşa, Avusturya seferine giderken Mehmed Giray'm bizzat sefere gelmesini bildirmiş ise de o, Rusların taarruzlarından çekinerek : "Düşmandan havfımız var ; Kırım diyarının muhafazasında kalmak zarureti vardır,, yollu mazeret beyan ederek oğlu Ahmed Giray'ı göndermişti.
Bu sırada Kırım hanlarını sevmeyen Nogay Tatarlarının doğrudan doğruya Osmanlılara raiyyet olmak arzusiyle Silistre
1 Rakoçi OĞlu, Lehistan kiralı olmak isteyip Lehlilerin Kırım Hanları ile olan muharebelerindeki harabîden istifade eylemek istemiş ve bu hususta kendisine yardım edilmek için İsveç devleti ile Eflak* ve Bpğdan'a da müracaat eylemiştir.

taraflarında iskân olunmak istemeleri ve bunun Mehmed Giray tarafından önlenmek istenerek bir kısmını katledip bir kısmını dağıtması ve kendisine edilen nasihate ve gönderilen hatt-ı hümayuna ehemmiyet vermemesi üzerine azledilmiştir (1076 H.-1666 M.) ı.
Mehmed Giray azlini duyar duymaz istanbuVa. gelmekten çekinerek mallarını oğullan arasında taksim eyledikten sonra evvelâ Kumu/c'lann yanına ve oradan da Dağıstan taraflarına gitti. Dokuz sene daha orada yaşadıktan sonra 1085 H.-1674 M. de seksen yaşında vefat etti. Kahraman bir han olan IV. Mehmed Giray Bahçe saray Mevlevihane si'ni yaptırmıştı.

ld"i c Fetih Giray ile Kontes Potoçki'nin torunu ve
Devlet Giray'in oğludur 2. Bir müddet Vize'de oturup sonra Kırım hanlarının ricası üzerine Rodos'ta oturması münasip görülmüştür. Nesebinin meşkûk olması cihetiyle Kırım hanlığına tayini dedikoduyu mûcib olmuş ise de uzun sürmemiştir. Kendisinin Kırım Hanı olmasına sebep olan veziri tslâm Gazi'yi öldürmesine sebep olan Kınm beylerinden intikam almak istemesi ve bilhassa Şirin beylerVmn başı olan Mengli Giray ve kardeşlerinin memleketi terk edip Kazak olmaları neticesinde Kırım'da huzur ve rahat kalmamıştı ; hükümet tarafından ikaz edilmesine rağmen idaresizliği devam ediyordu ; nitekim Osmanlı hükümetinin himayesini kabul etmiş olan San-Kamış Kazakları hatmam Doreşenko'ya karşı Potkalı Kazaklarına, başka bir hatman tayin ederek iki tarafı birbirine düşürüp Lehlilerin müdahalesini mûcib bir durum ihdas etmesi, devletin takip etmek istediği iç

1 Mehmed GiRAY*ın azli Düvel-i /stömryyeMe bir sene evvel gösteriliyorsa da ben SUâhdar ve Râşid (ariAim'nin kayıtlarını tercih ettim.

2 Bazı kayıtlara göre Âdil Giray, Çoban Giray'ui oğludur. Çoban Giray in babası Fetih Giray, Kalgay iken Lehistan'a yaptığı bir akında oranın beylerinden bîrinin kızını (Kontes Potoçki'yi) esir alarak ondan Çoban Giray doğmuştur. GiUbün-i HânİSn'ın ilaveli nüshasında Fetih giray, islamiyeti kabul etmeyen bu Kontes'i nikâhlamayıp baba&ına götürmek üzere adamlarından Hacı Ahmed namında birine teslim etmiş ve güya kız bu Hacı Ahmed ten gebe kalarak doğurduğu çocuğa Mustafa adı verilmiş ve bu çocuk büyüyünce bir müddet çobanlık etmiş ve ondan dolayı kendisine Çoban Giray denilmiş ve ondan da asıl adı Çulbuldı olan Âdil Giray doğmuştur; bunun Adil giray aleyhdarlan tarafından uydurulmuş bir şey olduğu küçük bir tetkikle anlaşılır.

ve dış siyasete tamamen aykırı olduğundan 1081 Zilhicce-1671 Mayıs'ta azlolunarak Rodos"a gönderilip yerine Bahadır GirayVn oğlu Selim Giray Kırım hanı oldu 1.

«j. G. XVII. yüzyıl sonlarında gelen Kırım hanlarının en
kahramanı ve Osmanlı devletinin karagün dostu olan Selim Giray Bahadır Giray'ın oğlu olup amcası îslâm Giray zamanında onun himayesinde olarak Kırım'da kalmış ise de islâm Giray'ın ölümü üzerine Yanbolü'ya. nakledilmiş ve Âdil Giray'ın memlekete dönmelerine müsaade etmiş olduğu mirzaların pâdişâha müracaatleri üzerine Kırım Hanı olmuştur. Selim Giray'ın hu birinci defaki hanlığında (dört defa han olmuştur) ve 1082 H. - 1671 M. senesinde bizzat IV. Mehmed'in bulunduğu Kamaniçe seferine davet edilerek 2 mükemmel maiyyetiyle gelmiş ve muzafferiyetten sonra Lehliler bunun vasitasiyle sulh yapmışlardır.

Selim Giray 1088 H.-1677 M. İlkbaharında serdar Şeytan İbrahim Paşa ile beraber Kazaklara ait olup Ruslara terkediien Cehrin kalesini almak için memur edilmişlerse de muvaffak olamamışlar ve bundan dolayı İbrahim Paşa serdarlıktan ve bu da Kırım hanlığından azledilmişlerdir. Selim Giray'ın yerine amcazadesi Murad Giray tayin edilmiştir. Selim Giray ailesiyle beraber Kefemden, bir gemi ile İstanbul'a, gelip yeni Kırım hanının arzusu üzerine Rodos'ta ikamete memur edilmiştir (1088 Zilhicce-1677 Aralık).

. _. Kırım hanı I. Selâmet Giray'ın torunu ve Müba-
Murad Giray J
rek Giray'ın oğludur. Selim Giray'ın azli üzerine bir çekdiri ile acele Rodos'tan getirtilip Kırım hanlığı hattını

1 Silâhdar tarihVnâe (C. 1, s. 561) Âdil GİRAY'ın harp adamı olmayıp bazı hallerinin padişaha mülayim gelmemesi sebebiyle azledildiği yazılmaktadır ki bu mülayim gelmeyen hallerin metindeki kayıtlar olması îcabediyor.

42 Selim Giray Han'ı sefer-i hümayuna daveti mutazammin hatt-ı hünıa-yun-ı şevket-makrun ve bir kabza murassa şimşir (kılıç) ve kürklü ve sade iki kat biTat-i fâhire ve on beş bin sikke-i hasene (altın) ve kagdgay ve Nureddin sultanlara ikişer sevb hiTatten maada Şirin ve Mankıt beylerine ve mirzalarına ve bellü paşalarına (belli başlılarına) elli adet hil'at ve vezir-i âzam

tarafından dahi Han hazretlerine bir mücevher hançer ile kapıcılar kethüdası Gazzez Ah-med ağa gönderildi (Silâhdar, c. 1, s. 567).

bizzat pâdişâhın elinden aldı ve 1088 Zilhicce îbtidalannda (1677 Aralık) Kırım'a gönderildi. Murad Giray Rus ve Lehlilerle muharebeler yapmış ve ikinci Viyana muhasarasında vezir-i âzam ve serdar Kara Mustafa Paşa ile aralarının açılması ve muhasaranın son günlerindeki kayıtsızlığı ve himmetsizliği sebebiyle mağlûbiyete sebebiyet vermesinden dolayı mes'ul tutulduğundan 8 Şevval 1094 ve 30 Eylül 1683'de azlolunarak yerine bu Avusturya seferinde hizmeti görülen II. Hacı Giray tayin edildi *. Sabık Kırım hanı Murad Giray'a yol parası verilerek ordudan Yanbolu'daki 2 çiftliğine gönderildi. Avusturya seferinde Kırım kuvvetleri üzerinde hiç bir otoritesi olmadığı görülmüş ve başındaki kuvvetlerin çoğu orduyu terk edip gitmişlerdir ; vefatı 1107 H.-1695 M. dedir.

„ „. I. Selâmet Giray'ın torunu ve Kırım Giray'ın

Hacı Giray J # J

oğlu olup sabık Kırım ham Murad Giray ile kardeş çocuklarıdır; ikinci Viyana muhasarasında bulunup sancağ-ı şerifi muhafazada cesurâne hizmeti görülmüş ve orduda bulunan diğer Kırım şehzadelerine tercihan Kırım ham olmuştur (8 Şevval 1094-30 Eylül 1683). Viyana bozgunundan sonra Kırım'a dönerken Bucak havalisini işgal etmiş olan Lehlileri oradan çıkarmıştır.

Hacı Giray tamahkârdı ; Kırım'da büyük nüfuzları olan Şirin fcey/eri'ne ehemmiyet vermeyip içinde büyümüş olduğu Nogaylar'ın Mansuri koluna itibar ettiğinden bu hal hoşnutsuzluğu mûcib oldu. tamahı sebebiyle geliri fazla bazı yerleri satın alması ve bu arada Karaçi beyhrVne ait yerlere el uzatması hoşnutsuzluğu arttırdı. Bu memnuniyetsizlikten istifade etmek

1 Viyana bozgunundan sonra Budin Önüne gelindi. Sonra Varadin önüne gelindiği vakit serdâr-ı ekrem, 'Kırım hanını davet ettiyse de bazı adamları varmanız mahz-ı hatadır gitmeyiniz diye kendisini şüpheye düşürmeleri üzerine bugün varamam diyerek temaruz edip veziri Bahadır ağa ile haber gönderdi. Bunun üzerine vezir-i âzam, gelmiş olsa kendüye ikramdan gayri mâna nıuta-savvur değildi diyerek azline karar verdi ve yerine hanlığa lâyık kim vardır diye soruşturularak sonradan gelip orduya iltihak etmiş olan Hacı Gibay sul-TANfın hanlığa münasip görülüp davet edildi; vezİr-i âzamin yanına gelince kendisini karşıladı ve "Allah mübarek ede; şevketlu efendimiz hazretleri size Kırım hanlığını ihsan buyurmuşlar diye hiFat giydirdi ve şimdiden sonra sakalınızı koyuveriniz" dedi (SilâhHar, c. 2, s. 98).

% Yanbolu kasabası, Osmanlı devleti idarî teşkilâtından Şarkî Rumeli eyaletinin Islimiye sancağında bir kaza olup Tunca nehri kenanndadır.

isteyen eski Kınm Hanlarından Selim Giray taraftarları bir isyan hareketi tertip ettiler ; mallan yağma edilen Hacı Giray, Bahçesaray1*dan kaçarak Afenküp kalesine çekildi. Bunun üzerine taraftarlarının Osmanlı hükümetine müracaat etmeleri üzerine Selim Giray ikinci defa Kırım ham oldu (1095 Receb-1684 Haziran). Hacı Giray'ın hanlığı dokuz aydır1. Rodos'ta, ikamete memur edilen Hacı Giray 1100 Ramazan-1689 Haziranında kırk bir yaşında iken vefat etmiştir.

e» r. Selim Giray, Hacı Giray'ın zıddına çok eli açık

(ikinci defa) *>"" zattı; hanlığı zamanında iyiliğini görenler çok olduğundan Kırım'da taraftarları fazla idi ;Ve*ir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra'2 Kırım'a mektuplar gönderip Hacı Giray aleyhine hareket ederek kendisini istemelerini yazmış olduğundan, adamlarının tertip ettikleri bir isyan hareketiyle Hacı Giray BaAçesoroy'dan kaçırılıp bu hal 0si muhafızı ve Lehistan seraskeri Sarı Süleyman Paşa tarafından hükümete bildirilmesi üzerine bu sırada üç devletle vuku bulan muharebe sebebiyle mürettep olan isyan hareketine

göz yumularak Selim Giray Rodos^tan gelinceye kadar oğlu Devlet Giray'ın babasına vekâlet etmesi hakkında Kırım'a ferman yollandı ve kendisi de .Rodos'tan gelir gelmez Kırım'a gönderildi (1095 H-. 1684 M.).
Selim Giray bu ikinci hanlığında ve devletin en müşkil durumunda büyük hizmetlerde bulundu ; mukaddes ittifaka giren Rusların Kırım üzerine olan korkunç taarruzlarını menettiği gibi Lehistan cephesine çok yardım etti ve Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Avusturya kuvvetlerinin Balkanlara sarkması üzerine husule gelen tehlikeli vaziyetin düzelmesinde büyük yararlığı görüldü.
Selim Giray, 1101 Şevvalinde (1690 Temmuz) otuz bin Tatar kuvvetiyle Kırım'dan çıkıp gelirken Niğebolu'da JViş'in sukutunu haber almış ve süratle Sofya'da orduya gelmişti. Nifi elde eden Avusturya kumandanı Veterani Kümelideki hıristiyan
1 Mühimme deften No. 56, 57, 180. Sene 1095 cemaziyülâhır.
2 Süâhdar tarihi'nin İmasına göre (C. 1, s. 669) Selim GİRAY'ın birinci defaki hanlığında azline sebep olan vezir-i âzam Kara. Mustafa Faşa olduğun* dan, onun ölümti Selim GİRAY'a cesaret vermişti.

tabeayı isyana teşvik için beyannameler gönderip belli başlı Hıristiyanlar ve papaşları My'e giderek ondan talimat alıp yeryer isyan ettikleri sırada yetişmiş olduğundan asıl isyan mahalli olan Üsküp taraflarına gittıı. Burada Osmanlı tarihlerinin Karpuz ismini verdikleri Osmanlı tebaasından bir hıristiyan, hükümet kurmağa yeltenmiş olduğundan Selim Giray, tayin ettiği kuvvet ile Karpuz'u iki yüz kadar adamı ile elde ederek kazığa vurdurduğu gibi, kırallık sevdasiyle meydana çıkan bir papası da Manastır'da yakalatıp a s dır di. Bundan sonra Kaçanik boğazında, Kaçanik palangasının yardımına gelen on iki bin kişilik seçkin bir Avusturya kuvvetini bozduktan sonra bu palangayı aldı ve bunu müteakip Priştine, Pizren tarafları kurtarıldı ; buralardaki asî kuvvetler imha edildi ; işle bu suretle bu büyük hanın himmetiyle Rumeli mıntakasındaki isyanın ve bu suretle Avusturya istilâsının önüne geçildi. Selim Giray'in bu Kaçanik muzafferiyeti dolayısiyle Bosnalı Sâbit'in Selim-nâme isimli manzum ve mensur risalesi vardır2.
Selim Giray, Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa ile geçinemiyeceğini anlayarak 1102 H. 1691 M. senesinde Edirne'de bulunduğu sırada hanlıktan istifa ile yerine amcası oğlu Kör Saadet Giray'ı tavsiye eyliyerek3 kendisi hacca gitti; Yanbolu kasabasında bulunan Saadet Giray davet edilerek Kırım hanı oldu.
1 Bu sırada Nemçelilerin teşvikiyle îpek, Pizren^ KaUcanddfin, îştip, Prif* tine, Vüçitrin, Kosova, Yenipazar, Metroviçe, Üsküp, Çaçka, Püevne, Yenivaros* Yagodina, Komanova ve sair o taraflardaki şehir ve kasabalar isyan halinde olup, tslâm nüfusu büyük, küçük katl-i âm edilmişlerdi.
2 Düşmanın çokluğuna ve çapula giden tatar kuvvetlerinin henüz dönmemelerine mebni tatar beyleri düşmanla çarpışmağa imkân olmayıp geri dönülmesini tavsiye etmeleri, üzerine Selim Giray: "Boğdan, Eflak ve Niğebotu dağlarını aşıp geldik. Bu düşmanı bertaraf etmeden gidersek artık düşman arasında nam ve sânımız kalmaz; her ne olursa olsun akşama kadar ya taburu sököndürürüz veya cümlemiz kırılıp kıyametedek bir nam koyup gideriz. Kalb-ten gıll-u gışı giderip gönül birliği ile varmak gereksiz,, diyerek Kınm kuvvetlerini sürüp harbi kazanmıştır (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 493).
3 Saadet Giray Kamaniçe çenginde sol gözünü kaybetmişti.

n S ât* c 1W% Cemaziyelâhır -1691 Mart'mda Kımn hanı oldu; babası Kırım Giray olup daha evvel Han olan II. Hacı Gir ay'm kardeşidir. Kırımca nam ve şan sahibi olarak tanınmadığı gibi para sahibi de olmadığından devam eden seferler dolayısiyle lüzumu kadar asker toplayamayıp ancak on bin mevcutla o da Fazıl Mustafa Paşa'mn şehadetini intaç eden Salankamen muharebesinden sonra orduya gelebilmiş olup maiyyetî ve mirzalar üzerinde bir

otorite tesisine muvaffak olamadıktan başka maiyyeti askerinin dağılarak Kırım'a kaçmaları üzerine kendisinden hiç bir fayda gelmiyeceği anlaşıldığından on ay sonra azlolunarak Rodos'a, gönderilip yerine Safa Giray, Kırım hanı olmuştur (1103 Rebîulevvel -1691 Aralık).
o -. «. Gülbün-i Hânân'a göre Selâmet Giray zade
Safa Giray ° J
Nureddin Safa Giray'ın ve Düvel-i Islamiye-ye göre de Ahmed Çoban'ın oğlu ve daha evvel bahsettiğimiz Âdil Giray'm kardeşidir. Bunlardan birincisi doğru olup babası Nureddin Safa Giray öldüğü zaman henüz doğmamış olduğundan dünyaya gelince babasının adı konmuştur.
Kırım halkı Selim Giray'ın tekrar han olmasını istiyorlar ise de Vezir-i âzam Kadı Ali Paşa, Saadet Giray'ın azlinin kararlaşması üzerine Safa Giray'dan otuz bin kuruş rüşvet alarak onu Yanbolu'dan getirtip Kırım Hanlığına tayin ettirmiştir ; padişah Safa Giray'* kabul ettiği zaman ona :
—"Sana Kırım hanlığın ihsan eyledim; sadakatü zere senden hizmet me'mul ederim ; göreyim seni, selefin gibi olma ; Tatar askerine reayayı çiğnetme, nzây-ı hümâyunum yoktur,, ve saire gibi tavsiyelerde bulunduktan sonra vezir-i âzam ile ittifak üzere olmasını söylemiştir.
Safa Giray ilim sahibi idiyse de gayet çakır pençeli bir zât olup han olmak için vermiş olduğu rüşveti ve sair masrafları çıkarmak için Kırım'a varır varmaz zenginleri sızdırmağa ve para vermiyenleri birer bahane ile katletmeğe başlamış olduğundan sefer vakti yanına kuvvet gelmemiş ve gelenler de Eflak hududunda kendisine isyan ile bunula sefere gitmiyeceklerini beyan ederek yanından dağılmışlardır. Buna karşı akserin isyanında Selim Giray ile oğullarının parmağı da vardı ; nihayet azlolunup haçtan dönüşünden beri Silivri'de kendisine verilen çiftlikte oturmakta

olan Hacı Selim Giray Edirne'ye davet olunarak üçüncü defa Kırım hanı olup selefi Safa Giray da Rodos adasına gönderildi (10 Safer 1104 21-Eldm 1692). Sabık han daha sonra Devlet Giray zamanında affolunarak Karinâbâd1 kasabasında oturup 1115 H.-1703 M. de orada vefat etti.
Sofim Cin Haçtan döndükten sonra üçüncü defa han olduğu (Üçfine& itim) içinHacı Selim Giray denilir. Bunun bu defaki hanlığında da üç cephedeki muharebe olanca şiddetiyle devam ettiğinden Selim Giray lüzumu halinde Rus, Leh ve Avusturya cephelerine yardım etmekte idi.
Karkfça muahedesi aktedildiği tarihte (1110 H.-1699 M.) Selim Giray Kırım hanı bulunmakta idi ; muahedenin akdinden sonra kendisinin nikris hastalığına mebni hanlıktan afviyle büyük oğlu Devlet Giray'ın han olmasını rica ettiğinden dileği kabul olunup kendisine senevi sekiz yük akçe has tayin edilerek Silivri civarında Kadıköyü'ndaki çiftliğinde oturdu (1110 Ramazan-1699 Mart). Evliya Çelebi 1077 H.-1666 M. de ve şehzadeliği zamanında Kırımda bulunduğu sırada Selim Giray'la görüşmüştür ; Evliya Çelebi, bu zatın ulûm-ı acîbe ve garibeye vâkıf olduğundan başka hafîz-ı Kur'an, farscaya vakıf, hezarfen şuh-meşrep, cömerd, kerem sahibi olduğunu beyan etmektedir.
Hacı Selim Giray Hanlıktan çekilmeden evvel muharebe hakkında görüşmek üzere Edirne'ye davet edilerek 1109 H.-1698 M. de geldi; görüşüldükten sonra ihtiyarlığını ileri sürerek hanlıktan çekilmek istedi; hattâ bu niyetle ailesini de deniz voliyle Çotaica'daki çiftliğine göndermişti; fakat II. Mustafa çekilmesine kat*iyyen muvafakat etmedi ve kayd-ı hayat şartîyle hanlıkta kalmasını istedi; haremini tekrar Kırım'a gönderip makamında kaldı ve ancak muahede akdinden sonra çekildi.
1 Karinâbâd etki idarî teşkilâtımızla Şarki Rumeli'nin Bingo* sancağına tabî bîr kaça olup Burgo**\a tslimiy* arasında idi.
Kaptfin-ı Derya Vezir Elbac Hüseyin Paşa'ya hüküm ki. Sabıka Kınm ham olup hâlen Jtafcu'ta olan Safa Giray Sultan dfime ulüvvühû, pir ve ihtiyar olmağla Cenre-i merkumeden ıtlak ve Yanbolu kur-binde vâki çiftliğinde ikametine hatt-ı hümayun-ı gevkct-makrunnmla

izn-i hümayunum aeref-yâfte-i sudur olmağın sen ki vezir-i müjarünileyhain emr-i şerifim varduğu gibi müşarünileyhi Cesire-i mezbur edenahp kendüyi semt-i

Kınm Hanlarına ait bazı malûmat

XVII. yüzyıl sonlarına kadar kısaca kendilerinden bahsettiğimiz Kırım hanları zamanında bunlara ait bazı âdet, kanun ve devlet teşrifatım yine kısaca zikretmek zarurî olduğundan bu husustaki malûmatı veriyoruz.

K ha la fırını Hanlığı Osmanlı nüfuzu altına girdikten sonra II. Mehmed Giray'ın azline kadar (992 H. 1584 M.) aileden veliahd olan Kırım tahtına oturursa keyfiyet pâdişâha arzedilip yeni hana berat yani hükümdarlık alâmeti olan menşur ile sancak ve pâdişâhın kendisine mahsus hilkatlerden iki hiTat, kumaş ve maiyyetindeki mirzalara kırk kadar hil'at ve hana iki donanmış at gönderilir ı ve hanlara Osmanlı hükümdarı tarafından küçük kardeş muamelesi yapılırdı. Fakat daha sonraki tarihlerde yani II. Mehmed Giray'ın yerine tayin edilen İslâm Gir ay Man itibaren Han tayinini Osmanlı hükümeti eline alıp bundan sonra hanların derecesi azalmış, seferlerde ve teşrifatta vezir derecesine inmiştir.

Kınm hanlarının ilk defa vezir-i âzam ve serdar-ı ekremlerin dûnunda tutulması Gazi Giray'ın hanlığında ve Serdar-ı ekrem Koca Sinan Paşa'nın sadareti zamanındadır ; halbuki o tarihe kadar böyle olmamıştı, nitekim Kanunî zamanındaki Boğdan seferinde Kınm hanı Sahib Giray sefere davet edilmiş, gelince Rumeli beylerbeğisi bütün maiyyeti beyleriyle beraber istikbaline gönderilmiş di. Han, bu suretle ordugâhın dışındaki harem kapısından (çadırlarla kapanan padişaha mahsus kısımdan) iç hareme kadar özengi ağalan2 yaya olarak yanında yürümüşler ve buradan içeri girince kendisini vezirler karşılamışlar «ve önüne düşüp padişahın bulunduğu mahalle kadar götürüp atından indirmişlerdir. Bundan sonra vezir-i âzam. hanın koltuğuna girip diğer vezirler rikâbında yürüyerek Sultan Süleyman'ın huzuruna götürmüşlerdir. Sultan Süleyman Kınm hanını

münasip olan îskele'ye nâkli için bir kıt*a çekdiri tayin ve İrsal eylemen babında. Sene 112 cemaziyelevvel sonlan {Mühimme 111, s. 432).

1 Mühimme 31, s. 306: 6 Şaban 985.

2 Yeniçeri ağası, mirâlem, çavuşbaşı, imrahur, çakırcıbaşı, çaşnigîrbaşı, kapıcıbaşı ile kapukulu süvarilerinin altı bölük ağalınna rikâb-ı hümayun veya özengi <ığaları denilirdi. Bunlar pâdişâhın atının iki t- tarafında yürümek imtiyazına malik idiler.

karşılayıp sağ tarafına kurdurduğu ayrı bir tahta oturmasına işaret etmiştir. Kırım hanı yanyana oturmağa teeddüp edip tahtı biraz yana çekip oturmuş ve pâdişâh hana:

"Han kardeş, hoş geldiniz,, diye aşinalık etmiştir ı.

Vezir-i âzam Koca Sinan Paşa sadaretine kadar Kırım hanı geldiği zaman vezir-i âzamin onu yaya olarak karşılaması ve avdetinde de aynı suretle hareketi teamül iken 1001 H. 1593 M. senesindeki Avusturya seferinde Kırım hanı Gazi Giray orduya geldiği vakit Sinan Paşa, müsavi muamelesi yaparak hanı at üzerinde karşılayıp kendi çadırına indirip sağ tarafına oturtmuştu2. Daha sonraki tarihlerde Kırım hanlarının pâdişâh tarafından kabullerinde pâdişâh, bir kaç adım yürüyerek Kırım hanını karşılar ve han ya inak'ad veya yere serilen ehram üzerine oturtulurdu. Bu kanun hanlığın son zamanlarına kadar devam etmiştir3. Kırım hanları pâdişâhın etini veya eteğini öperlerdi 4.

Kırım hanları tamamen Osmanlı nüfuzu altına girip valiler

1 Eyyûbî kanunnâmesi, s. 54 ve Ali, KünhüH-ahbâr, basılmamış ikinci cilt, vrk. 319. Âli bu merasimi Budin kısmında göstermişse de yanlıştır. Bu merasimin Eyyübî kanunnâmesi'nde Eflak seferinde diye kaydedilmesi (Boğdan olacak) ve Kırım hanının Gazi Giray olduğunun zikredilmesi de doğru değildir.

2 Bu 1001 H. 1593 M. 'de Sinan Paşa orduya gelen Gazi Gibay'i karşılayarak at Üzerinde konuşup çadırına alıp yanına oturtmuş ve kendisine bir hükümdar muamelesi yapmamıştır;

Ait bunu kaydettikten sonra vezir-i âzamin hanı kendi otağına davetinin yanlış ve avam ve havas huzurunda ona ziyafet çekmesinin layıksız olduğundan gayri, Kırım hanını beylerbeyi mertebesine tenzil ile sağ yanına oturtmasının kötü bir vaziyet olduğunu kaydediyor (Vrk. 320). 1594 senesindeki seferde de Kırım Hanı hakkında aynı muamele yapılmış ziyafetten sonra murassa kılıç ve hazmeden kudumiyye olarak beş bin altın yol harçlığı verilip vezir-i âzam tarafından hediye edilen donanmış atla beylerbeğiler önüne düşüp çadırına götürmüşlerdir (Fezleke C. 1, 5. 30 ve Naîma, c.l, s.94); Müverrih Alî, Lala MUSTAFA PAŞA'nm tran seraskeri olduğu zamanda maiyetin-da bulunup Paşa'ya; Kırun Hanı ile yoldaşlık îcabederse ne suretle buluşursunuz ? demiş o da at üzerinde rast gelirsem attan inip dizlerini öpüp tekrar ata binerim cevabını vermiş. Bunun üzerine Âli, siz burada padişah vekili olarak umum kumandansınız, attan inip rikâbım öpmek makul olmaz gibi gelir deyince Lala Mustafa paşa: bu kelâmı sizden ummazdım çünkü Han hazretleri eben an ced hutbe ve sikke sahihidir, ben ise kapıda yetişmiş bir vezirim; neden derecemi bilmezim demiştir.

3 Silâhlar tarihî, c.2,411, 495, 68, 4, 737 ve Izzî tariki, 97 b. * Raşid, c. 1, s. 443 ve Izzî 97 ve müteakip sahifeler.

gibi azl ve tayin edilir oldukları asırlarda bir Kırım ham tayin edilince Osmanlı hükümdarı tarafından kendisine reisü'l-küttab vasıtasiyle berat ve emir-i âlem eliyle sancak ve iki tuğ verilip hükümdar tarafından da altın düğmeli kırmızı kadifeye dikilmiş samur ile kap anice, kalpak üzerine iki mücevher top sorguç, kılıç, tirkeş (okluk) bir adet hançer divan rahth abayı yani merasime mahsus donanmış bir at ve beş bin sikke-i hasene (yani altın) verilmesi kanundu x. Kırım hanları Görünüş*te yani divanda tahta cülus edince hanın Şeyhu'l-islâmı yeni hükümdardın beline kılıç kuşatıp eline bir Kur'an verir ve "pâdişah'ım, kitabu'l-lahın hükmünden hariç bir şey etme,, diyerek Fatiha okur ve sonra tebrik yapılırdı2.

Vezir-i âzami arın ordudaki mevkilerine rağmen Kırım hanlarının teşrifattaki dereceleri vezir-i azamdan yukarı idi ; meselâ padişah tarafından kabullerinde ehram veya bir minder üzerine otururlardı ; halbuki vezir-i âzam XVII. yüzyıl ortalarından itibaren padişah huzurunda ayakta dururdu ; yine Kırım hanı ata biner veya attan inerken pâdişâhlara mahsus binek tahtası üzerine ve vezir-i âzamlar ise iskemle üzerine basarlardı.

Sefer esnasında gerek Kırım hanının ve gerek kalgay veya Hanzâdelerden birisinin tatar kuvvetleriyle orduya gelişlerinde top ve tüfeklerle karşılanmak suretiyle şenlik yapılması adetti3.

Osmanlı hükümdarı tarafından Kırım hanına nâme ismiyle tahrirat gönderilirdi; bu nâmenin baş tarafındaki elkab birbirlerine yakın kelimelerle muhtelif şekilde olurdu ve en meşhuru şu idi:

Cenab-ı emâret-meab, eyâlet-nisâb, devlet-iktisâb zü'l-kadri'l-etem veH-fahrVl-esem el-mahfuf bi mezîd-i inayetVl-melikıl-mennan Kırım hanı Gazi Giray Han dâmet mealihu 4.

Veliahd olan kalgay (kagilgay) sultana :

Halefâs-selâtinVl-kiram (veya 'izam) şerej"üH-havakînVl-ızam (veya fiham) Kagilgay Saadet Giray dâme ulüvvühü.

1 Naima, c. 1, s. 94; Peçevî c. 2, s. 151 ve Silâhdar tarihi, c. 1, s. 567 ve c. 2, s. 99. Yol parası miktarı zaman zaman tehalüf etmişti. IV. Mehmed zamanında on bin ve on beş bin altın da verilmiştir.

2 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 8, s. 33.

3 Silâhdar tarihi, c. 1, s. 271.

4 Mühimme 66^ s. 1, 2 ve Feridun Bey Münşeatı, c. 1, s. 6.

Bazan Kalgay veya Kagılgay sıfatından evvel "El-muktas bimezid-i inayetVl-melikVl-allâm^ şeklînde bir cümle ilâve olunurdu 1. Kırım hanlarının kardeşlerine de elkab yazılırdı.

Kırım hanlığına tayin edilen bir hanzâde, tayininden sonra sakal salıverirdi 2. Kırım hanları

fermanlarına üç keşideli fakat kavissiz olarak tuğra çekerler ve tuğranın sonuna da "sözümüz,, yani fermanımız, emirimiz ibaresini yazdırırlardı; hanların tuğraları Osmanh padişahlarınınki gibi fermanın üstüne ve tam orta yerine çekilmeyip üste fakat sağa, satırın baş tarafına çekilirdi. Hanlar metbuları olan Osmanh pâdişâhlarına gönderdikleri nâmenin sonuna imza korlar veya mühür basarlardı. Kırım hanları pâdişâh1 a gönderdikleri nâmelerde müfred-i muhatap yani "sen,, diye yazarlardı3; bunu cemi olarak "siz,, tabiriyle kullanmamalarına sebeb yalnız pâdişâha bağh olduklarını göstermek içindir.

1136 H. 1724 M. den 1143 H. 1730 M. tarihine ve 1150 H. 1737 M. den 1152 H. 1739 M. tarihine kadar iki defa Kırım ham olan Hacı Selim Giray-zâde II. Menegli Giray Han'a ait olup elimizde bulunan ve îsakcı kazası halk-na hitaben yazılan bir yarhğ yani fermanın tuğrası.

Menegli Giray Han bin Hacı Selim Giray Han El-Muzaffer Sözümüz

şeklindedir. Bunların tuğradan başka "tarak damga,, denilen al ve yeşil damgaları da vardı4. Kırım hanlarının mühürlerinde de tarak damgaları görülmektedir.

1 Mühimme 66 s. Af, 2.

2 Kaplan Giray'in bir namesinden :

Şevketlû, kerametlû, kudretlu, azametlu hünkârım hazretlerinin atebe-i aliyyelerine... m aruz-ı bende-i halisleri budur ki... bu defa rikâb-ı cihan-tab-ı hüsrevanenden... irsal olunan nâme-i hümâyun ve hutut-ı şevket-mak-runun ile hıla-ı hassa-ı şahanemden samura duhte bîr hil'at ve bir kabza murassa şimşir i]e bir aded tirkeş-i hakanS ve atıyye-i mülûkânenden sekban akçesi... vürud edip nâme-i hümâyununda... (Mühimme defteri No, 141 sene 1148 cemaziyelevvel evaili).

3 Silâhdar tarihi c. 2, s. 98 (Hacı GİRAY'ın Kırım hanı olması dolayısiyle). * Eyyubî Efendi Kanunnâmesi, s. 58. ' f,

Moğollarla, Moğollara tâbi diğer devletlerde fermana yarhg denildiği gibi irademiz, fermanımız, buyruğumuz yerine de sözümüz tabiri kullanıldığından bunlar da aynı ıstılahı istimal etmişlerdir ı. Kalgay ve Nureddin sultanlar da kabında tuğralı ahkâm verirlerdi 2.

.. . . Pâdişâh veya serdar-ı ekrem olan vezir-i âzam se-

Kırim hanlarının t j

sefere daveti ^ere gideceği zaman lüzum olursa hareketinden bir kaç ay önce kırım hanına nâme-i hümayun gönderilerek sefere davet olunurdu. Hanlar, sefere davet edilecekleri zaman kendilerine âbâdî kâğıt üzerine yazılması âdet olan nâme-i hümayun pâdişâhın kendisine mahsus hilkatlerden bir hil'at ile murassa kılıç gönderilmesi kanundu 3 ve aynı zamanda kendisine çizme-baha veya tirkeş-baha ismi altında beş binle onbeş bin arasında altın ve kalgay sultana da daha az miktarda harcırah giderdi *. Osmanlı hükümeti tarafından han maiy yetinde

1 Kırım hanlarından Sahîb Giray'in daha Kırıma han olmadan evvel Kazan hanı iken vernüş oldıgı 13 Saf er 929 [1 ocak 1523] tarihli bir Yarh£ île bunun izahı Türkiyat mecmuasında B. Abdullah Battal tarafından foto-ğrafilc birlikte yayınlanmıştır (C. 2. S. 75).

2 Eyyubî Efendi Kanunnâmesi, s. 56.

8 Cenâb-ı emaret-meab, eyâlet-nisab, rif'at-iktisab melekil-hisal zül-kadri'1-etem verfahrü'1-esen el-muhtas, el-mahfuf bi sunûf-i avatifil-me-lik-i'l mennûn Kırım hanı Gazi Giray dâmet mealîhu tahiyyât-ı safiyat-ı anberbâr ve teslimat-ı sâfiyât-ı abher-nisar ki mahz-i inayet-i pâdişahî-den sâdır olur, mutalea kılındıktan sonra malûm ola ki hâliya küffar-ı bîdin canibine sefer-i zafer eserim olup dü&tur-ı mükerrem vezir-i âzam Sinan Faşa edamallahü Teâla iclalehu asakir-i nusrat-sianma serdar tayin olunup işbu sene ihda ve elf Şevvalinin yirminci günü İstanbul'dan çıkıp Betgrad canibine azimet üzre olmağın bundan akden merhum ceddin Sultan Süleyman han zamanında gönderdiği üzre asakir-İ tatar-ı saba-reftardan elli altmış binden ziyade yarar güzide asker intihab idüp dahi mümkün ise bizzat kendünüz teveccüh

idüp değil ise karındaşınız olup hâlâ Kagılgayunuz olan... Fetih Giray sultan dâme ulüvvfihu'yı serdar tayin idüp...evvel-ibaharda küffar-ı hâksar üzre gönderilmek babında fermân-1 kadir tüvânımız sâdır olmuştur. ... hâlâ ızhâr-ı müvalat için mezid-i inayet-i hÜsrevânemizden bir kabza şimşir-i dümen-gîr ve hıla-ı fahiremden bir sevk hil'ât... dergâh-ı rauallam çaşnigirlerinden Malkoç zîde mecdühû ile irsal olunmuştur ^gerekdir ki... (Mühimme defteri, 71, s. 298) Hanlara yazılan nâmelerin sonuna ferm atıl ardaki "Alâmet-i şerife itimad kılasız" ibaresi yazılmazdı.
4 Selânikî s. 322 ve Silâhdar, c, 2, s. 691, 743 ve Raşid tarihi, c. 1 s. 39, 259 ve c. 2 s. 523 ve c. 3, s. 355.

istihdam edilmek üzere verilmiş olan ve kan defterlisi denilen sekban askeriyle müteferrika, çavuş, sipah, silâhdar, zaîm vp tımarlılar için de muayyen bir miktar para (bir zaman kırk bin kuruş) gönderilirdi J. Harp olmadığı zamanda da sekban parası gönderilirdi 2. Sekban akçesi, han defterlisi denilen askere tevzi olunurdu. Kırım hanlığında da sancağ-ı şerif vardı 3.
„ , . , Kırım hanının hükümet merkezine geliş ve gidişinde Kırım hanları nın
° * ° *
■âdişah tarafından fevkalâde merasim yapılırdı. Eğer merkeze gelen kabulleri Kırım hanı yeni tayin edilmişse huzura kabul olunup arz ağaları taraûndan kanun üzere başına, hanlara mahsus iki tarafı iki mücevherli top sorguçla müzeyyen yeşil çuhadan dikilmiş samur kalpak ve darü's-saade ağası tarafından arkasına dokuz adet altın düğmeli ve sırma çaprastlı kırmızı kadifeye kaplı samur kapaniçe giydirilip silâhdar ağa tarafından da beline mücevherli kılıç ve incili tirkeş, ok ve yay takılırdı. Yeni han padişah huzurundan çıktıktan sonra altına divan günlerine mahsus eğerli ve abâyi ile müzeyyen altın zincirli at çekilir ve maiyyetine de hil'atler ihsan olunur ve bunlardan başka hana bir sandık içinde otuz bin kuruş ve yahut beş bin ile onbeş bin arasında altın verilirdi. Kırım hanı daha evvel de kaydedildiği üzere pâdişâh tarafından üç adım yürünerek karşılanır ve ehram veya mak'ad üzerine oturup biraz görüşürlerdi4.
Kırım Hanı pâdişâh huzurundan çıktıktan sonra kendisine verilen donanmış ata binerek ikametine tahsis edilen konağa gelir ve hükümet merkezinde kaç gün kalırsa kendisinin ve maiyyetinin bütün masarifi hazine tarafından görülürdü; Kırım hanını tayininden sonra vezir-i âzam ile diğer vezirler, devlet ricali tebrik ederlerdi.
Kırım hanı tayin olunan zat İstanbul'da değilse, hanlık alâmeti olan berat, sancak, hil'at kılıç ve diğerleri bir memur-1
1 Raşid, c. 4, s. 217.
2 Raşid c. 2, s. 523. *
2 Evliya Çelebi, c. 8, s. 37.
* Silâhdar tarihi, c. 2, s. 99. Bu merasim 1136 H. 1724 M. de ikinci Me-ne&li GİRAY'ın hanlığa tayininde yapılmış olup (Raşid Zeyli, 194) "bermucebi-kanun" kaydiyle daha evvelki kabullerin de böyle olduğu anlaşılıyor. Meselâ 1976 M. 1666 M. senesinde Âdil GiRAY'm tayini dolayısiyle «aynı merasim yapılmıştır Rofid., (c. 1» e- 115).

mahsusla gönderilirdi, han bunları merasimle karşılar, bundan sonra yeni Kırım hanı kendisine pâdişâh tarafından gönderilen nâme-i hümâyun île yol harçlığı olan parayı aldıktan sonra pâdişâh nerede ise oraya gelir ve merasimle karşılanırdı ; han yol yorgunluğu çıktıktan bir kaç gün sonra huzura kabul olunurdu \ Eğer yeni han olacak zât Rodos ve başka bir adada ikamete
memur veyahut Rumeli'de çiftliğinde ise acele davet olunarak gelişinde merasim yapılırdı.
Kırım hanları bazan fevkalâde ahvalde kendileri tarafından izhar olunan arzuya binaen pâdişâhın müsaadesi üzerine devlet merkezine gelirlerdi ; meselâ 1100 H, 1689 M. tarihinde uzun zamandanberi üç cephede devam eden -muharebe sebebiyle bu seferlerde büyük hizmeti

görülen ve isyan edecekmiş diye hakkında dedikodu yapılan Selim Giray, hakkındaki şüpheyi def için .Edirne'ye gelmiş, merasimle karşılanmış, ertesi günü II. Süleyman tarafından huzura kabul olunmuştur. Padişah, Kırım hanını üç adım yürüyerek karşılamış, elini tutup ileri çekerek tahtının yanına oturtmuş, "Hoş geldiniz, safa getirdiniz,, demiş, sonra da bilmünasebe :

"Yine Kırım hanısın, göreyim seni, din ve devlet ve uğur-ı hümâyunumuza nice hizmet edersiz,, demiş; devletin en buhranlı zamanı ve Rumeli'deki vaziyetin pek tehlikeli bir anında gidişin iyi olmadığını görüp sırf bir hizmet emeliyle Edirne'ye koşan, Selim Giray pâdişâhın bu sözüne karşı :

"İnşallah pâdişâhım, bu gayret din gayretidir ; melhuzunuzdan ziyade hidemât-ı aliyyenize de can ve baş fedadır,, diyerek yüzünü yere koymuştur 2. Bundan sonra mûtad olan kalpak, sorguç, hil'at merasimi yapılmıştır.

Müverrih Silâhdar Mehmed Efendi, Selim Giray Han'ın gerek gelişi ve gerek gidişinde ve huzura kabulünde yapılan
merasimin kendisinden evvel hiç bir Kırım hanına nasip olmadığını beyan etmektedir 3.

1 îzzî tarihi, s. ,93 b ve 97 ve 108.

2 Padişahın, Selim Giray'i kabulünde "yine Kırım kantsın" demesi. Güya, hanın, Osmanlılardan ayrılarak müstakil olacağı rivayetinin çıkması ve vezir-i âzamin bundan telâşa düşerek azletmek istemesi ve sonra bunun aslı olmadığının tebeyyün etmesi üzerine azlinden sarf-ı nazar edilmesidir. Selim
GİRAY'ın, bizzat Edirne'ye gelmek istemesinin bu şayia ile de alâkası olup gelişi, aleyindeki cereyanı ve şüpheyi kapatmıştır. ,.

3 Silâhdar, c. 2. s. 411-421, 422.

Kmm hanlarına
Osmanlı padişahları t ahi a cüluslarını, bir nâme-i
, . _.v „ hümâyun ile Kırım hanlarına bildirirler ve cülusiye dair diğer mü- _J
. , _ , ,, _ ,/
teferrik m*lfi""tt olarak kırk bin altın seraser nîmten, samur kürk
ve murassa kılıç gönderirlerdi1. Kırım hanına ibti-da berat ihsanında Beratının altına Kefe mukataasmdan almak üzere onkerre yüzbin [bir milyon] akçe salyanesi yazıhr2.

Kanun-u kadîm üzere hanzadelerden biri on sekizinci asra kadar rehin olarak alınup Kümelide bir mahalde m üs af ir olarak oturtu-lurdu 3. Kırım hanlarının Osmanlı teşrifatında dereceleri (XVII. yüzyıl başlarında) Rumeli beylerbeyi derecesinde sayılmış ve kendilerine iki tuğ ve iki sancak verilip yedi kat mehterhaneleri olmasına müsaade edilmiştir. Fakat bunların ayrıca kendilerine mahsus mehter takımları ve saltanat kanun ve kaideleri de vardı.

Kırım hanlarına, Osmanlılara ait Kefe gümrüğü mukataasmdan bir milyon yüz bin akçe tahsis edilmişti. Bu, Kefe gümrüğü evvelce Kırım hanlarına ait olup Cenevizliler tarafından her sene han'a muayyen para verilirdi. Osmanlılar burayı aldıktan sonra Kırım hanlarının buradan aldıkları parayı yine kendilerine ayırmışlardır.

XVII. yüzyıl ortalarında hanların Kefe mukataasmdan aldıkları paranın miktarı arttırılmış olup bu miktar onbeş yük (bir buçuk milyon) akçeye çıkarılmıştır. Bundan başka Kalgay 4 suitanhn on yük ve Nureddin sultari'ın. beş yük akçe yıllıkları da vardı. Kalgay ile Nureddin bu yıllıklarını bazan Gözlöve ve bazan da Balıklova iskelesi gümrüklerinden alırlardı, Kırım hanı Gazi Giray'ın Avusturya seferindeki hizmetine karşılık olarak 1003 Safer 1044 Ekim'de salyanesine beşyüz bin akçe zamedilmiştir5.

Bazı Kırım hanlarının malikâne suretiyle üzerlerinde bazı sancaklar da vardı6. Kırım han-zâdeleri tebriklerde ve merasimlerde vezirlerin üstünde dururlardı7. İstanbul"da bulunan veya bayramdan az evvel Rumeli'deki yakın yerlerden davet edilen bazı han-zadeler bayramlarda ibtida padişahı tebrik ederlerdi. Bayram münasebetiyle hükümet merkezine davet edilen Han-

zadelere burada kaldıkları müddetçe tayinat verildi 8.
Ruslarla Lehliler her sene Kırım hanlarına vergi verirlerdi; bu vergi verme işi Karlofça muahedesVne kadar devam etmiştir.
1 Silâhdar. 2 s. 312.
2 Evliya Çelebi seyahatnamesi, c. 7, s. 602. Selanik! tarihi bin tarihinden bin-dört tarihine kadar Kırım hanlarını sefere davet ve gönderilen teşrifat hakkında bilgi verir. (Topkapı Sarayı Revan K. 1137)
8 Topkapı Sarayı Arşivi (defter numarası 801).
4 Kalgay'ın XVIII da kefe cizye mukataasmdan onyedi kese ceb harçlığı vardı. (Vasıf Cild. 2-132).
5 Selânikî, Basılmamış kısım, varak 25.
e Mühimme, 154 s. 276 sene 1163 Rebiülâhir.
7 Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i Asitane s. 23.
8 Ahmed III devrine aid Emîri tasnifi, vesika No. 19698.

Kırım hanlarının Boğdan voyvodalığım icabında müdafaa etmeleri dolayı&iyle buradan aidatları vardı1 Kafkasya'daki Çerkeş» kabileleri de hanlara esir vergisi verirlerdi2. XVI. yüzyıl sonlarına doğru (985 H. 1577 M.) Lehistan'ın vergisi senede otuz bin altın veya bunun mukabili olarak aynı miktara tekabül eden çuha ve kumaş gibi şeylerdi 3. XVII. yüzyıl sonlarında Lehliler tarafından kırkbeş bin ve Ruslar tarafından da doksan bin kuruştu.
„ , , Kırım hanları iç işlerinde müstakil olup adlarına
dîvanı hutbe okuturlar ve sikke yani para kestirirlerdi; 992
H. 1584 senesinde 1 slâm Giray'ınhanlığına kadar
hutbelerde Kırım hanlarının yalnız kendi isimleri okunurken
bu tarihten İtibaren ihtida hem halîfe ve hem de metbûları olan
Osmanlı hükümdarlarının isimlerinin de okunması teamül oldu ;
bundan dolayı hatipler hutbelerde evvelâ Osmanlı pâdişâhının
ismini söyler ve onu müteakip hanın adım zikr ile dua ederlerdi 4.
Kırım hanlığını alâkadar eden işleri görüşmek üzere Bahçe-Saray'da. Kırım hanının riyaseti altında muayyen zamanlarda veya lüzumu halinde divan toplanırdı ; Kırım'da divanın toplan-dığı yere yani divanhaneye görünüş denilirdi 5. Görünüşlün yani divanhanenin dışında içi boza dolu bir havuz bulunup divan azaları keyif olup han huzurunda serbest konuşmak için bu havu-
1 Mühimme, 129 s. 270 sene 1132 Receb.
2 Ra§id, C. 5, s. 175.
8 Mühimme defteri, 33 s. 123, Sene 985 h.
4 Evliya Çelebi, Kının Ham Dördüncü Mehmed'in ikinci hanlığı zamanında Kırım'da bulunmuştur; anın yazdığına göre Hatip hutbede evvelâ Cena-b-ı hakkı sonra Hazret-i peygambere ve daha sonra çiharyar [ilk islâm halifeleri Ebu Bekir, Ömer, OBman, Ali] ve şühedâ-i kerbelâyı zikrettikten sonra Osmanlı hükümdarına ve onu müteakip sahib-i Kıpçak ve Solgat (Kefe'ye dört saat mesafedir) zü'1-kudret-i ve'1-kuvve Gazi Mehmed Giray Han ibniVsultan Selâmet Giray Han.., diye Menekli Giray hana kadar kırım hanlarını zikr ile dua ettiğini yazmaktadır. (C. 7, s. 604).
5 "... cümleten üç yerde görünüşler var kim herbirine uç bin adem sığar, bazı divanhanelerdir kim lisan-ı Tatarda görünüş deyu divanhaneye derler.. Bu görünüşlerde hanlar cülus edip Kaide-i Âl-i Cengizîyan üzere divan-ı şehinşahS edip hükm-i hükümet ve adi ü adalet ederler.." Evliya Çelebi^ c. 7. a. 598, 599. Evliya ÇELEBİ'nin kaydı gibi Eyyüb! efendi kanunnâmesinde de (.. ve dahi görünüş tabir ettikleri divanhaneden..) kaydiyle Han görüşünden bahsediliyor, (s 56).

zun kenarına konmuş olan kabaktan bardaklarla bozadan içtikten sonra görünüş'e girerlerdi }.
Görünüş'te Kırım banının sağında Kalgay sultan ile hanın veziri demek olan kapı ağası 2 ve solunda Nureddin sultan otururlardı 3. Kapı ağası bazan ayakta dururdu. Bunların arkasında kazasker 4 onların gerisinde şahittiler yani küçük Kırım şehzadeleri ve onların arkasında da han ağası 5 ve daha geride darphane emini ve en geride de Şirin mirzaları 6 derece sıralariyle oturup işleri görüşürlerdi 7.
Evliya Çelebi XVII. yüzyüın ikinci yarısındaki görünüş'ü . şöyle anlatıyor :
"Divanda banın sağ tarafında Kalga (kalgay-kağılga) sultan ve solunda Nureddin sultan otururlardı ; bunlar kendi idarelerin-deki yerlere ait davaları han huzurunda dinlerler ve verilen karar üzerine han, tasdiki havi tuğrah yarbğı verirdi. Kırım hanının yine sağına tesadüf eden tarafta hanefî mezhebi şeyhu'l-islâmı ve diğer üç mezheb müftüsü ve solunda kazasker ve onun yanında şehir mollası yani Osmanlıların istanbul kadısı gibi Bahçesaray mollası ve daha alt tarafta Kırım yarımadasındaki yirmi dört kadı oturup kendi mıntakalarına ait davaları dinlerlerdi.
Hanın veziri olan kapı ağası bazan ayakta durur ve bazan kalga sultan tarafında otururdu. Defterdar, kalgay sultan tarafında

1 Kisbî Mustafa. Efendi Tarih-i İbretniimay-ı devlet. Millet kütüphanesi No. 484.
2 "... Han hazretlerinin divanında hazır idim. Cümle şehirden mevcut olan mirzalarını ve çerâkiseden Han kullan addettikleri agavatın ve başveziri makamında olan kapıağası dedikleri Ahmed ağasını ve yine bir veziri ve hazinedarı olan A bu ül aziz Çelebi ve kazaskeri ve nişan ağasını getürmüşler ayağ üzre mukabelesinde dururlardı." Peçeuî, c. 2, a. 244.
8 Kavânin-i Osmanî ve Râbıta-i âsitane'de fcoigay'a büyük vezir ve JVu-reddirCe küçük vezir denilmektedir.
4 Kazaskerlik, Kırını hanlığında en büyük ilmiye rütbesi olup maaşları vardı. İş sahiplerinden resm-i kısmet,, çuhdariye* huddmiye, muhziyyet mühür akçası, îlâm harcı vesaire isimleri altında Osmanlı kadıları gibi para almazlardı.
8 Han ağası bir taraftan Osmanlıların yeniçeri ağasına benzer diğer taraftan da Bahçesaray\n ihtisap ve esnafın narh işlerine bakardı; yani belediye vazifesini görürdü. I. Gazi Giray zamanında ihdas edilmiştir.
• Kavânin-i Osmanî ve râbıta-i âsitane'de Şirin beyleri* Sancak beylen olarak gösteriliyor.
7 Kisbî Mustafa efendi, Tarih-i lbretnümây-ı devlet. Millet kütüphanesi numara 484 varak 6, 7. *

ve divan efendisi (reisü'l-küttab veya tezkireci) ise solda yani Nureddin sultan taraflarında bulunurlardı ; Osmanlılarda olduğu gibi divan teşrifatçısı kapıcılar kethüdasıdır ; bu, elindeki gümüş asa ile durup şikâyetçileri görünüş'e sokardı.
Divanda tabiî olarak divan kâtipleri, ruznaineci, hazinedarlar, eminler, mültezimler ve saire de bulunurlardı.
Müzakereden sonra somat çekilir yani yemek verilirdi ; yemekte mutlaka tay eti bulunmak adetti. Yemekte han ile kalgay ve Nureddin sultanlar, müftü, kazasker ve şehir mollası bir sofrada otururlar ve keza kapıcılar kethüdasiyle kapıcı basılar da ayrı bir yerde yerler ve bu suretle yirmi iki yerde yemek yenirdi *.„
Kırım'a ait olağanüstü işlerde dört Keraçi denilen Şirin, Mansur, Barın ve Secut isimlerindeki dört rükn beylerinin reyleri olmadıkça kat'î karar verilemezdi ; Şirin beyleri Kırım hanının tuğrasından daha küçük tuğra (pençe) çekmek ve badem gibi beyzî şekilde mühür taşımak ve sah çekmek selâhiyetini haiz idiler ; Şirin beylerinin bu tuğra ve mühürleri olmazsa hanın yarlığı makbul olmayıp sahte addedilirdi.
Hanların devlet merkezindeki işlerini takib için istanbul'da kapı ketpudası vardı2.
Mr . ■ - Kırım hanlarının emirleri altında hanın hizmetine Kının hanlığının
kuvvetleri verilmiş bir miktar Osmanlı askeri istisna edilecek olursa muntazam yani talimli

asker yoktu. İyi binici pek cesur, gözü pek ve seferin bütün meşakkatlerine mütehammil olan tatar kuvvetlerinin bütün muvaffakiyetleri akıncıhkta idi ; bunların akın yaptıkları mahalden hayır kalmazdı ; bundan dolayı düşman, hem memleketi tahrip ederek pek çok esir alan ve hem de kuvve-i maneviyeyi sıfıra indiren tatarların akınlarından fena halde yılmışlardı ; XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı akıncıhğı sönünce onların yerine tatar akınları kaim olmuştur.

Kırım hanları, Osmanlıların yüksek hâkimiyetlerini kabul ettikten sonra görülen lüzum üzerine II. Sultan Bayezid veyahut Kanunî Sultan Süleyman zamanında han maiyetine kapıkulu ocaklarından [Sipah, Silâhdar, müteferrika, Çavuş]

1 Evliya Çelebi seyahatnamesi, c. 7, s. 599, 600. t

2 Subhi tarihi, s. 170B.

ve ocak sekbanlarından muhafız gönderilmiştir. Hankulu ve Han sekbanları adı verilen bunlar Han'ın yarhg ve sair emirnamelerinin infazı için Osmanlı divanındaki çavuşlar gibi mübaşirlik ve inzibat işlerini gördülerdi 1. bunların maaşları devlet merkezinden gönderildi 2. Bu asker, Tatar olmayıp Kırım hanının maiyyeti kuvvetini teşkil ederlerdi,Han-kulunun mevcudu ilk zamanlarda oniki bin kadardı; bu askerlerin evladlan ve torunları da hanın maiyyeti olarak vazife görmüşlerdir. XVII. yüz yılın ikinci yarısında bunların miktarı üç bine kadar inmiş ise de yine Kırım'ın oniki bin kapı kulusu diye şöhretleri varmış. Osmanlı pâdişâhları Kırım hanını sefere davet ettiği zaman çizme-bahası olarak gönderdiği onbeş bin altın bu askere ve mirzalara tevzi olunurdu 3. Daha yukarıda gösterildiği gibi Hanın maiyyetinde ayrıca maaşları devlet hazinesinden verilen ulufeli yani maaşlı, müteferrika, çavuş, sipah, silâhdar, tımar ve zeamet sahibi olarak bir kısım Osmanlı hizmet efradı da vardı. Uzun seferler dola-yısiyle bunların miktarı üçyüzü aşmışken on sekizinci yüzyıl başlarında doksana indirilmiştir 4.

Osmanlı padişahları herhangi bir sefer için Kırım hanlarını davet ettikleri zaman sekban akçesi namiyle gönderilen para bu ulufeli ve dirlikli Osmanlı askerine dağıtılırdı; Han-kulu denilen asker Kırım hanının yanında Jîofeçcsaroy'da ve Bahçesaray yakınındaki köylerde ve Otar denilen çiftliklerde otururlardı 5.

Kırım hanları vaziyetin icabına göre ya bizzat oiduya gelirler veya kalgay yahut diğer han-zadelerinden biriyle kuvvet gönderirlerdi. Çok zaman, pâdişâh veya vezir-i âzam sefere çıktığı zaman Kırım hanı bizzat bulunurdu, maamafih bazan vezir-i azamdan başka serdarlarla da seferde bulunmuşlardır. Meselâ Kafkas harekâtında Kırım hanı Mehmed Giray, Özdemir-oğlu Osman Paşa ile ve Gazi Girayda 1007 H. 1598 M. de Avusturya

1 Name defteri, 2, s. 100.

2 Mühimme 154 s. 37 ve Mühimme 155, s. 82 ve 523.

3 Evliya Çelebi seyahatnamesi c. 7, s. 602 ve Eyyubî Efendi kanunnâmesi^ s. 59.

4 Raşid tarihi, c. 3. s. 238 sene 1119 H. 1707 M. yani yirmi nefer ulufeli müteferrika yirmi nefer ulufeli çavuş ve yirmi nefer sipah ve silâhdar ve otuz nefer de zaim ve tımarlı efrad bırakılmıştı.

5 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 7, s. 602. "

serdarı Satırcı Mehmed Paşa ve Selim Giray Cehrin muhasarasında serdar ibrahim Paşa ile birlikte harekâtı idare etmişlerdir. Evliya Çelebi'nin yazdığına göre Kırım hanı sefere gidecek olursa Âl-i Cengiz kanunu üzere on i ki ot ağalarını ileriye kılavuz tayin edip askerini "tapkur„ yani katar halinde oniki kısma ayırarak birbiri ardından sevkeder ve kendisi de beraber giderdi. Eğer kajgay sefere atlansa sekiz tapkur'da elli bin askerle, Nu-reddin sultan altı tapkur'da kırk bin askerle giderdi.

Kırım'da onar bin adamla ayda veya haftada bir yapılan akına "beşbaş» adı verilirdi *.

Kırım hanları veya gönderdikleri kuvvetler, harbin ehemmiyetine, hanın kudret ve nüfuzuna ve bizzat gelip gelmediğine, kendi tarafında bir tehlike bulunup bulunmadığına göre çok veya az olurdu. Bundan dolayı Osmanlı seferlerinde en aşağı otuz bin ve en yukarı yüz bin

kuvvetle gelirlerdi ; Lehistan'a. ve Rusya'ya yaptıkları akınların hudut komşuları üzerine olması ve başka düşmandan çekinmek kaygusunun bulunmaması sebebiyle bu akınlara doyumluk için daha fazla tatar kuvveti giderdi ; meselâ 997 H. 1589 M. senesinde Kırım hanının ikiyüz bin kişilik bir kuvvetle Lehistan'a girdiği haber alınmıştı 2.
Kırım kuvvetleri muhasara veya meydan muharebesi gibi harplerde bir iş göremezler, akın, takip ve sarsılan düşmana hücum gibi harekâtta mühim hizmetler başarırlardı ; bir Kırım tatarının bir atı ve bir silâhı olup yiyeceği de kavrulmuş darı ile keş yani yoğurt kurusundan ibaretti.
Kırım hanı -askerinin miktarım öğrenmek istediği zaman kuşçu veya huşcu 3 yani yemek kazanı usuliyle mevcudu anlarlardı. Yani tatarlar bazan on, oniki ve bazen yedi kişiye kuşun denilen bir kazan götürürler ve şimdiki tâbirle oniki kişi bir karavanadan yemek yerdi4. Bu on veya oniki
1 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 7. S. 533, 536,
2 Mühimme 66, s. 8.
3 Evliya Çelebi şöyle diyor : "... Her koşunda yani yüz adımda bir hoşçı nam kazanları bir beygir üzere tokmak kayışlarla bağlı olup, birkaç beygirler üzere koyun ve keçi derileri içinde yoz pastırması yani kavrulmuş darı ve keş kurutları var; gayri me'külâtları yok bir alay tatar sabâ-reftar adû-şikâr-lârdır (C. 7, s. 603).
4 Bir yere asker çıkarmak (asker göndermek) lâzım gelse oniki adam

kişilik mangaya kuş derler ve her köyden kaç kuş çıkacağını bilirler ve harpten sonra o miktara göre Soga ağaları vasıtasiyle Kırım hazinesi beşte bir ganimet malı alırlardı 1. Bu kuş yani manga hesabı yüzde doksandan ziyade bir ihtimal ile doğru çıkardı ; bazan Kırım'dan çıkıştaki hesapla cephedeki miktar arasında fark bulunur ; bu da tatarların firarları veya ganimet malı elde ettikten sonra izinsiz olarak Kırım'a gitmeleri sebebiyle değişirdi 2.
Kırım hanları Tatar kuvvetleri ile Osmanlı ordusuna gelince bu askerlere âdet üzere hazırlanan pilav, püryan (kızartılmış et) ikram edilir ve âdet üzere bunlar derhal kapışürdı 3.
Kırım ordusunun sağ kolunda yani "kalgay kolu,,nda hanlarla akrabalıkları olan 4 Şirin beyleri ile bunlara tâbi olan oymaklar ve sol kolda yani "Nureddin sultan kolu,,nda da No-gaylar'dan Mansurlu ve diğer Nogay beyleri giderlerdi 5.
bir kazan götürürler ve bir koşun tayin ederler, her karyede kaç koşun çıkabilir bu defter ile ona göre çıkarlar.
1 Soga ağaları, hums-i ganâim denilen ganimet malının beşte birini alan memurlardır. Kalgay ve Nureddin sultanlar sefere serasker olurlarsa ganimet malından onda bir alırlardı. Soga ağaları Osmanhlardaki pencikcilere benzerler {Eyyubî kanunnâmesi s. 55).
2 "... Tatar askeri Hod hân'ın lisanından biddefaat mesmum olmuştur, yüzelli bin tatar ile gelmiş idik buyururlar idi. Yüzelü bin olmak ne ihtimaldir? ve Ula otuz kırk bini mütecaviz idüğünde iştibah yogidi" Peçevî, c. 2. s. 156. Kırım hanının fazla mübalağa ettiği an aşılıyor.
8 Silâhdar tariki, c.2 s.27 "Aylak çadırı kurbinde üçer sıra iki somat (sofra) dizildi. Bütün olarak dana ve sığır yere konulup üzerlerine sahanlar ile yemekler dizildi; etmek ve kaşık kondu.. .Han hazretleri Aylak çadırı kurbine geldiği gibi tatar askeri aç kurt gibi meydanda olan somatı göz yumup açınca yağma edip hora geçirdiler.." hanın diğer bir gelişinde de pilâv, püryan sığır ve koyun verilip o da kaide üzere yağmalanmıştır (Aynı eser, c. 2 s. 710). 1106 h. 1695 m. senesinde Kırım hanının Zemlin tarafından orduya iltihakı üzerine Tatar askeri için yüzelli öküz dÖrtyüz koyun kesilmiş ve sekiz yüz sahan diğer yemekler hazırlanmış ve Tatar askeri bunları kapışmışlardı (C. 2, s.755) yemek kapışmak, sadakat ve memnuniyet alâmetidir.
4 Naima, c. 3, s. 2JJ5, 286, Evliya Çelebi seyahatnamesi, c. 7, s. 601 ve Hammer tercümesi, c. 9, s. 231 ve Eyyubî kanunnâmesi, s. 57. Şirin beyleri yirmi otuz bin kuvvet çıkarırlardı.

6 Nogaylar, Ulu Nogay, Mansurlu, Küçük Nogay ve Şıdak tamgası olarak dört kısımdır; bunların içinde en şeci ve en hun-rizi Mansur oğlu Nogayları olup meşhur Kantemir Mirza Paşa bunlardandır (Eyyubî Efendi kanunnâmesi, s. 57 ve Naima, C. I, s. 285). Yalnız Mansurlu kolu yirmi bin kuvvet çıkarırdı.

Evliya Çelebi'nin kaydına göre Kırım kuvvetleri XVII. yüzyılın ikinci yarısında yüz bin ile yüzyirmi altı bin arasında olup sefer esnasında bunun kırk bini eşer yani sefere giderdi ; icabederse Kırım hanı seksen bin tatar ile gelir ve diğerleri Kırım'ın muhafazasında kalırlarını^ 1.

K h -. i • Kırım tahtında her han değiştikçe, yeni han tarafından öldürülmek korkusuyla yetişmiş olan han-zâdeler ya bir yolunu bulup Lehistan'a, Rusya'ya veya Osmanlı topraklarına kaçarlar, yahut muhalefet ederlerdi. Kırım tahtına yeni çıkan bir zât, kendisine muhalefet edebilecekleri bazan desise ile elde edip2 öldürürlerdi ; daha sonraları hanların azl ve tayin işlerini Osmanlı hükümeti ele alınca yeni Han gerek selefini ve gerek Kalgay ve Nureddin sultanları öldüremez ancak pâdişâhın müsaadesiyle cürümlerine göre cezalandırırdı *\ Fakat herhangi bir vesile ile bu gibilerin Kırım'a ve hattâ Balkanların kuzeyine gitmelerini men etmişti4. Azledilen hanın bir miktar yıllık tahsisat ile Osmanlı hükümetinin göstereceği yerde ikameti -ki Yanbolu,

1 Evliya Çelebi seyahatnamesi c. 7, s. 601 Satibcı Mehmed Paşa serdar-hğında Gazi Giray Han seksen bin mevcutla orduya gelmişti.

2 Mühimme defteri No. 158 5.58 sene (169) (Vekayi-i tarihiye sene 1006 h. 1579).

8 Erdel kiralına yazılıp birer sureti Eflâk ve Boğdan voyvodalarına gönderilmiş olan 989 Cemaziyelevvel ve 1581 Haziran tarihli fermanda şöyle denilmektedir :

"Cenâb-ı emaret-meab Mehmed Giray Han dâmet maalihu*nun Alp Giray ve Selâmet Giray nam kardeşlerine Cihan Giray merhumun katli hususunda havf ve dehşet müstevli olmağla firar edip vilâyet-i Leh'e tâbi Çerkeş Kermatı nam kalede mahfuz oldukları îlâm olunmağın ıtlak olunmak için Leh kiralına name-i hümâyunum yazılıp... irsal olunmuştur... (Mühimme defteri, 42 s. 24) bu iki Kırım şehzadesi kıral tarafından teslim edilmiş ve zavallılar Kırım hanı tarafından öldürülmüşlerdir. Eğri seferinden sonra devam etmekte olan Avusturya harbine Kırım Hanı Gazi Giray da davet edilmişti. Gazi Giray sefere geleceğini arzettikten sonra İstanbul*da rehin olarak bulunmakta olan biraderi Selâmet Giray'iii Kırımla mektuplaşıp bir hâdise çıkaracağından korktuğu için kendi yanına gönderilmesini, bildirmiş ise de Osmanlı hükümdarı bu isteğe muvafakat etmemiş fakat hücra bir yerde oturtulup Kırımla muharebesinin men edileceği cevabını bildirmiştir. (Feridun Bey Münşeatı, 1264 tab'ı, c. 2, s. 74) Selâmet Giray İstanbul'dan Bursa'ya gönderilip orada da hayatını emin görmediğinden Celâli Deli HASAN'ın yanına kaçmıştır.

* Tarİk-i ibretnümây-ı Devlet, varak 9. "

Karinabad) tslimye, Çatalca^ Aydos bunlardandı - emrolunmak suretiyle * aile arasındaki kan dökülmesine son verilmiştir2. Eğer yeni Kırım ham eski han veya han-zâdelerden birinden şüphe eder ve şikâyet eylerse vaki müracaati üzerine o zât ya bir adaya -ki çok zaman Rodos adası idi - veya başka bir yere sürülürdü. Hanlar sefere davet edildikleri zaman kendilerine Pâdişâh tarafından kılıç, kaftan tirkeş parası ve sefer bahşişi gönderilirdi.

* * *

Kuzey Kafkasya'da şamhallık denilen Korno ki arın büyük bir aşiret reisliği olup bundan başka bir de Dağıstan taraflarında Kırım hanlarının nüfuzları altında Kırım Şamhallığı vardı. Bundan başka Tuna ile Turla (Dinyestr) arasında uzunluğu yetmiş ve genişliği otuz dört saat süren bir Bucak (Basarabya) mmtakası olup 3 burası bir seraskerlik addedilip han-zâdelerden biri burada serasker bulunurdu. * Bu sahadaki köyler mamur olup her bir köyde Şirin mirzalardan biri otururlardı. Köyleri mirzalar idare ederler ve bunlar da Bucak seraskerVm

âmir tanırlardı.
1 Evliya Çelebi yanbolu kazasının maktu-ul-kalem tatar han sultanlarına (Han-zâdelere) Has kaydolduğunu yazar (C. 8. 5, 60) daha sonra Çatal-ca'nın subaşı, gökçeli, tncegiz, Akviran, Karasinan, Haraççı, Karakızıl, veli-meşe, Bekçiler, Dursun köyde çiftlikleri vardı. Bunlar şimdi birer köydür. Su-başıköyü mezarlığında bunlardan bazdan medfundur. Fakat onaekizinci yüzyıl başlarında Han-zâdeler ve diğer kırım şehzadesinin istanbul civarında oturmalarına müsaade edilmezdi (1121 Cemaziyelevvel tarihli hüküm, Mühimme 116 s.177)
2 Sabıka Kagılgay olan Adil Giray sultan zide ulüvvühu'ya ; Yanbolu kurbunda olan çiftliğine varup ikamet eylemen fermanım olduğu (halde) doğru çiftliğine gitmeyüp Nogaylu içine varup Cemiyyete tesaddi eylediğini, Kırım hanı Mengli Giray hanın sana iğbirarı sebebiyle sui kasdından, havfinden nâşî oldığı münfehim olmağla senkî mumaileyhsin Kırım hanlarına selatin-i llhaniy-yenin ancak azil ve istihdamları umun müfevvaz olup lütuf ve kahra müteallik umur taraf-ı hümayunumdan zuhur itmedikee vukuı mesbuk olmadığından (Mühimme 134 s. 234) yine bu hususta a al atin-i Cengiziyye'nin Balkan'ın kuzeyine gitmemeleri hakkında büküm (Mühimme 158 s. 58 sene 1169).
3 Akkerman ile îsmail kazası arasındaki araziye Bucak denilirdi. 8u mıntıkadaki köyler mamurdu (Evliya Çelebi seyahatnamesi C. 8. s. 55t 56).
4 İsmail geçidi ve Kili ve Akkerma Kadılannan Bucaklu ve Nogaylu ve uraumen o havalide olan tavaîf-i tatar, Kının hanlarının zir-i hükümetlerinde olmağla İsmail geçidi ve Kili ve Akkerman kazalannda sakin ve mütemekkin olan tatar taifesinin zah-u-rabıtlan içün deb-i kadim üzre Hanlar tarafından
Kaimmekam nasb u tâyin oluna gelmiş___ (Mühimme 130 s. 235 sene Mu~
harrem 1134).
XVI. Yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonuna kadar Kırım hanları silsilesi
en
Devlet Giray 1551-1577
II. Gazi Giray Fetih Giray Selâmet Giray II.Mehmed Giray Şakay Mübarek
1588-1596 1697-1608
İnayet Giray 1635-1637
1596
I
Devlet Giray
I
Adil Giray 1666-1671
1608-1610 1577-1588
Sa'adet Giray
III. Mehmed
Giray
1610
1623-1627
Giray
1
Canbey Giray 1610-1623 1624-1624 1627-1635
I III II
Mübarek Giray IV. Mehmet Giray Bahadır Giray tslâm Giray Kirim Giray Safa Giray Adil Giray
Murad Giray 1*78-1683
1641-1644 1654-1666
1637-1641
! _

Hacı Selim Giray 1671-1678 1684-1691 1692-1699 1802-1704
1644-1654
II. Hacı Giray 1683-1684
II. Saadet Giray 1691-1691
Safa Giray 1691-1692
III. Devlet Giray 1616-1617
O w
5
I—f

XVI. Yüzyıl sonuyla XVII. yüzyılda Mekke-i Mükerreme Emirliği
Kitabımızın II. cildinde Hicaz'ın ne suretle Osmanlı idaresine geçtiğini ve Mekke emîri bulunan Şerif Ebu Nümey b. Berekât zamanındaki işleri kısaca anlatmıştık.
Ebu Nümey daba hayatta iken yani 960 H. 1553 M. de yerine, oğlu Şerif Ahmed'in Mekke emîri olmasını hükümetten rica etmiş, kendisinin nezareti altında olmak üzere Şerîf AlımecT-in emirliğine müsaade olunmuş ise de bunun bir sene sonra vefatı üzerine diğer oğlu Şerîf Hasan, Mekke emirliğine tayin edilmiştir (961 H. 1554 M.).
Şerîf Hasan'ın bir çok oğlu vardı ; kendisi daha hayatta iken bunlardan ikisini kendisine birinci ve ikinci nâib yani vekil yapıp bunların memuriyetlerini hükümete tasdik ettirmek suretiyle bir nevi veliahdlık ihdas etmiştir. 1010 Cemaziyelâhır 1601 Ekim'inde vefat eden Şerîf Hasan'ın yerine birinci naibi Şerif Ebu Talib, Mekke emîri olmuş ise de kardeşleri kendisine karşı rakip çıkmışlar, fakat Ebu Talib'in ehliyeti ve iyi idaresi sebebiyle kendisine diş geçirememişlerdir.
Şerîf Ebu Talib, iki sene kadar Mekke emirliği etmiş ve Ölümü üzerine (1012 H. 1603 M.) Şerîf ailesi arasında riyaset kavgası baş göstermiştir. Ebû Talib'ten sonra Mekke emirliği biraderi Şerîf tdris b. Hasaıı'ın eline geçmiş ise de kardeşi Füheyd ile kardeşinin oğlu Şerîf Muhsin! dr is 'e karşı vaziyet almışlardır.
Bu tarihlerde Osmanlı devleti İran ve Avusturya muhare-beleriyle meşgul olduğu gibi, aynı zamanda Anadolu^&a. da yer yer Celâli isyanları devam etmekte olduğundan Mekke şeriflerinin emirlik kavgalariyle yakından meşgul olunamadığından emîr olmak isteyen üç şerifin müşterek hükümetleri muvafık görülerek I. Ahmed tarafından kendilerine o yolda menşur (berat) gönderilmiştir (1013 H. 1604 M.). Fakat bunlardan her biri kendi başına emirlik etmek istediğinden aralarındaki geçimsizlik devam etmiş Şerîf Muhsin ile birleşen Şerîf îdris evvelâ Füheyd'i bertaraf etmişler ve Sonra bu ikisinden Şerîf Muhsin amcası Şerîf İdris'i bertaraf ederek Mekke emirliğini yalnız kendi idaresine almıştır (1034 H, 1624 M.).

Bu tarihlerde Yemen beylerbeğiliğine tayin edilmiş olan Gürcü Ahmed Paşa, o tarafa giderken Şerif Muhsin aleyhdar-ları Ahmed Paşa'ya Şerif hakkında şikâyette bulunmalarına mebni. onun müdahalesiyle Şerif Ahmed b. Abdülmuttalib Mekke emîri Üân olunduğundan Şerif Muhsin Yemen'e kaçmağa mecbur olmuştur (1037 H. 1628 M.).
Şerîf Ahmed, idareyi ele alınca lüzumsuz şiddet gösterip Şerîf Muhsin'in adamlarını idama başlamış ve bu arada Mekke müftüsü Abdurrahman Mürşidî'yi de .öldürmüş ve elinden kaçıp kurtulan Şerîf îdris'in oğlu Mes'ud, Yemen taraflarına gitmekte olan Çerkeş Kansu Paşa'ya dehalet etmiştir. Kan su Paşa Cidde'ye gelince bir desise ile Şerîf Ahmed'i oraya getirterek öldürmüş ve yerine Mes'ud'u Mekke emirliğine tayin edip göndermiştir (1039 H. 1629 M.).
Tecrübeli ve iyi idareli olan Mes'ud'un emirliği az sürmüş ve 1040 H. 1630 M. de vefat ederek bütün Mekke ileri gelenlerinin ısrarları ve ricaları üzerine Ebu Nümey ailesinin en yaşlısı olan Şerîf Abdullah b.Hasan Mekke emîri olmuş, fakat dokuz ay sonra istifa ederek yerine kendi oğlu Mehmed'le sabık emirlerden Şerîf Muhsin'in oğlu Şerîf Zeyd'i müştereken emirliğe inha edip beratlarım getirtmiştir (1041 H. 1631 M.).

Bu sırada Yemenide Zeydî imamların isyanını bastıramayıp mağlup olarak avdet etmekte olan Kansu Paşa Konfüde'ye geldiği esnada şeriflerden Nâmi b. Abdülmuttalib'in teşvikiyle Mekke üzerine kuvvet sevkedip Cidde sancak beyinin emirlere yardım etmesine rağmen Şerîf Nâmi, Kansu kuvvetleriyle Mekke'ye girmeğe muvaffak olmuştur. Bu çarpışma esnasında Mekke emirlerinden Şerîf Mehmed bir gülle parçası isabetiyle maktul olup ve Şerîf Zeyd ise kaçmağa muvaffak olmuştur. Bunun üzerine, Mekke emirliği Şerîf Nâmi ile Şerîf Abdülaziz b. Şerîf İdris'e verilmiştir (1041 Şaban 1632 Mart).

Şerîf Nâmi bundan sonra intikam almak maksadiyle Cidde'ye yürüyüp orayı zabt ve sancakbeyi Mustafa Bey'i Öldürüp orada da çok fenalık yapmış ve Hicaz durumu Mısır valisi Halil Paşa'ya anlatılarak yardım istenmiş olduğundan Halil Paşa tarafından sevkedilen kuvvetler Şerîf Nâmi'yi yakalayıp Öldürmüşler ve asayiş iade edildikten sonra Şerîf

Zeyd'i tekrar Mekke emirliğine inha ile beratını getirtmişlerdir (1042 Muharrem 1632 Ağustos).

Hicaz'da bu olayların devam ettiği sırada Osmanlı hükümeti tran muharebesi, Celâli temizlikleri, Lehistan seferi deli ve çocuk hükümdarlar zamanındaki kapıkulu ocakları isyanları ile fazla meşgul olup devlet merkezinden uzak yerlere bakacak durumda olmadığından Yemen elden çıkmış ve Mekke emirleri de Mısırdan Yemen1 e giden ve dönen paşaların ve Mısır valilerinin tesir ve müdahaleleriyle azl ve tayin edilir olmuşlardı.

Bu XVII. yüzyılın son yarısında Mekke emirliğinde bulunmuş olan Zeyd'in oğlu Şerîf S ad devletin dört cephede düşmanla çarpıştığı esnada çıkarmış olduğu gailelerle hükümeti çok yormuştur. Babasının 1077 H. 1666 M. de vefatı üzerine ihtida kardeşi Şerîf Ahmed'le müştereken emirlik etmiş, fakat altı ay sonra yalnız başına Mekke emirliğine tayin olunmuştur. Cesur ve cür'etkâr olan Şerîf Sâd bir sızıltı çıkarmaması için taşkınlıklarına karşı gösterilen müsamahayı sûy-i istimal ederek tüccar eşyalarını ve gönderilen sürreyi gasbedip âsi Yemen imamından kuvvet getirtip o kuvvetle Cidde'yi işgal eylemiş ve tavaf esnasında emîr-i Hac Hasan Paşa ile harp etmiştir. Bunun üzerine kendisini elde etmek üzere Şam valisi Sarı Hüseyin Paşa memur olarak azledilen Şerîf Sâd'in yerine Şerîf Bere-kât bin îbrahim getirilmiştir (1082 H. 1672 M.).

Şerîf Sâd azlinden bir müddet sonra hükümete dehalet ederek kendisine Vize ve Kırklareli sancakları dirlik olarak verildi ; Hicaz'da urbanın şakaveti ve buna karşı Mekke emîrinin bir iş görememesi sebebiyle Urban (Çöl Arapları) üzerinde nüfuzu olan Şerîf Sâd ikinci defa Mekke emîri oldu (1103 H. 1692 M.). Fakat iki sene sonra Mısır valisinin tesiriyle azlolunmuş ise de azli kabul etmiyerek Yemen'den aldığı kuvvetle Mekke^ye gelip yerine emîr olan Şerîf Abdullah bin Haşim'i Mısır'a firara mecbur etmiş ve aynı zamanda hükümete müracaatla âsi olmadığını ve sadakat üzere hizmet edeceğini bildirmiş olduğundan harple meşgul olan hükümet, gailesini def için mecburen üçüncü defa Mekke emîri yapmıştır (1106 H. 1694 M.).

Şerîf Sa'd 1113 H. 1702 M. senesine kadar Mekke emirliğinde kalarak arzusu ile çekilip yerine oğlu Şerîf .Said'i tayin ettirmiş ve kendisine tahsis edilen tekaüd maaşiyle oturmuştur.

XVI. Yüzyıl ortalarından XVII. Yüzyıl sonuna kadar

Erdel kırallığı

Eserimizin II. cildinde görüldüğü üzere metbûundan gizli olarak Macar kıraüığı tacını, Alman imparatoruna terkederek aynı zamanda efendisi olan Osmanlı hükümdarı aleyhine 1570'de imparatorla bir muahede akdetmiş olan tstefan Yanoş'un bir sene sonra çocuk bırakmadan vefatı üzerine Osmanlı hükümeti Erdel kıratlığına * Batori îştvan adında bir asil-zâdeyi tayin edip kendisine kıralhk alâmeti olarak berat, sancak, tuğ, topuz ve kuka denilen serpuş göndermişti (978 H. 1571 M.)2.

•vvr _« ı i Yeni Erdel hakimi mevkii îcabı olarak hem XVI. yüzyıl sonlarında

Erdel variyeti me™>ûı olan Osmanlı devletini ve hem de
ve Batori ailesi imparatoru idare etmek siyasetini takip edip Osmanlı pâdişâhına sadakatten bahis ile vergisini gönderirken diğer taraftan da sessizce Speyer anlaşma-siyle imparator Maksimilyen'i Macar kiralı olarak tanı-
1 Osmanlı Hükümdarlarının nâmelerinde Erdel kiralına Erdel hakimi veya Voyvoda diye hitab edilirdi. Eğer vezir-i âzam veya vezirler tarafinden ona bir şey yazılırsa o zaman Erdel Hakimi veya Erdel kiralı elkabiyle yazılırdı. Name-i hümayunlarda bazan ismen Macar kiralı ve Erdel hâkimi denilirdi.
2 Erdel beyleri tarafına gönderilmiş olan ahidnâme suretinden : Tevki-i refi-i hümayun vâsıl olıcafc malûm ola ki ben ki Sultan-ı Selatin... Sultan Selim Han bin Sultan Süleyman Han'uh vilâyet-î Erdel voyvodası Batori istivan ve sair beyler südde-i seâdetime adamlar ve mektuplar gönderip kadimi vilâyet-i Erdel'e müteallik olan nevahi ve kura ve sair kıla ve buka beru canibinden (imparator tarafından) dahi olunmayıp sabıkta kıral olup fevt olan îs-tefan kiralın tasarruf eylediği üzere vilâyet-i mezbûreye mutasarrıf olup voyvodalık mahlul oldukta evladından ve karındaşından ve sair akrabasından voyvodalığa lâyik ve sezâvâr olanı şöyle ki vilâyet-i mezbûre ümerası ve sair ayam voyvodalığa kabul edip âstân-ı devlet medarıma sadakat ve ihlas ve kemal-i ubûdiyyet ve ihtisas üzre olduğunu İlâm ideler Ol vakit voyvodalık ona mukarrer ola deyu îlâm edip Îstefan kıral'a inayet olunduğu üzre ahidnâme-i hümayunum sadaka ve ihsan olunmasın rica eylediler, öyle olsa vilâyet-i Erdel» kadimden şimşir-i husrevânemizle feth ve teshiri müyesser olmuş memâlik-i mahrusa-mızın biri ve reaya ve berayâsı haraçgüzarlarımdan olmağın... ve Istefan kıral südde-i saadetimize izhâr-ı sadakat ve istikamet itdügi ecilden ahidnâme-i hümayunum ihsan edip reaya ve beraya sâye-i himayetimde âsûde olmuşlardı. Hâlen dahi vilâyet-i mezbûre voyvodası ve beyleri sadakat ve ubudiyette sabit-kadem oldukları ecilden işbu ahidnâme-i şerifi verdim ve büyürdüm ki vilâyet-i

mıştır. Batori zamanında Erdel vergisi beşbin filori artarak onbeş bin altına çıkarılmıştır1.
Batori tştvan 1576 senesinde Osmanlı hükümetinin yardı-miyle Fransa kıralhğım kabul etmiş olan H anr i'nin yerine Lehistan kıratlığına intihab edilmiş ve Erdel ki ralli gına da kardeşi Batori Krist of getirilmiş ve 1581'de ölümüne kadar sızıltısızca memleketi idare etmiştir2.
KristoPun oğlu Batori Sigismound 1581'de henüz küçük yaşta babasının yerine Erdel kiralı olmuştu; fakat bunun voyvodalığı vezir-i âzam Sinan Paşa tarafından kabul edilmemiş ve yerine fazla vergi vermeği taahhüt eden Pol Markazi adında birisi3 tercih edilmiş ise de o sırada vezir-i azamın azli üzerine Batori Sigismund'un kırallığı hükümetçe tasdik edilmiştir.
Temeşvar ve ona tâbi memâliki, ümera kullarından Halil bey (Çandarh zadelerden) sabıka tahrir eyledüği defterinde mevcut olan kura ve nevahi ki vilâyet-i Bü-dün (Budin) ve Temeşvar mülhakatından olan kura ve nevahiye dahi olunmayıp mâadası vilâyet-i Erdel voyvodası Batorî iştvan voyvoda, kıral-ı sabık mutasarrıf olduğu üzre tasarruf edip kendinden sonra eğer evlâd ve karındaşından ve sair akrabasından bilcümle içlerinden voyvodalığa yarar olanı ve sair beyleri ve sair ayam kabul edip âsitâne-i saadetime ihlas ve ubudiyette sabitkadem olduğun ilâm ideler olvakit voyvodalık umuru ona tefviz olunup... bir taraftan düşman hareket edip muavenet lâzım geldikte serhadde vaki olan beylerbeğiler ve beyler kullarım haber aldıkları gibi kenduler bizzat ve bilvasıta yardım ideler... (Feridun bey münşeatı c. 2, s. 461) bu hususta Erdel beyleriyle, Temeşvar valisine, iştvan BATOBİ'ye gönderilen hükümler ve nâmeler Mühimme defterindedir. (Mühimme 12, s. 148, 150, 152, sene 978 Zilhicce;.
1 Mühimme 27, s. 130. Bu mıkdar sonra ihtimal para rayici sebebiyle artmıştır. Nitekim Sultan ibrahim zamanında onbin altun olup her altun ikişer kuruş hesabı üzere yırmibin kuruş gönderilmiştir (Top. arşivi No 7022. aynı arşivde 34 numaralı Hazine defterinde 1060 senesinde Erdel vergisi onbeşbin Macar altındır.

2 Bu, Batori Kristof adı mühimmelerde Batori Hiristo (yj^^ ^j_>;lj) ve Batobi Kristo (*~-İ iSj^^) ^*Ye gecm*ktedir (Mühimme, 30, s. 291 ve Mühimme 31, s. 185, Sene 985 H. 1577 M)

3 Mühimme defteri, 42. s. 98 ve 101, sene 989 Receb Pol MARHAZİ'ye verilmiş olan ahidnâmeden :

"Erdel voyvodası olan Batori Krişto (Kristof) mürd olup voyvodalığı oğlu olan JİKMUND'a (SİKismund'a) olmasını rica eylediklerinden yarar olup memleket zabtına kadirdir deyu îlâm olunmağın tevcih olunup ahidnâme-i hümâyunum verilmişti; lâkin hâlâ mezbunın oğlu sagir olup memleket ve vilâyet zabtına kadir olmadığından maada babasının atebe-i ulyamıza irsal eylediği haraçtan ziyade vergi göndermek emrolundukta teallül ve tereddüt edip vilâyet-i Erdel bey-zadelerînden (İsim yeri açık olup Pol Marhazi olacak) her veçhile yarar ve şecaat-şiar ve vilâyet-i Erdel'in ıamdarlarından ve kadimi beyzadelerinden olduğundan" vergisini ziyade göndermeği teahhüt etmesinden dolayı Erdel voyvodalığı Pol MARHAZİ'ye verilmiştir {Mühimme 42, s. 101, 102). Pol

Batori Sigismund ilk zamanlarında Osmanlılara sadık kalmış ise de sonradan O s manii-Avusturya muharebesinde karşı tarafın ittifakına girerek Eflak ve Boğdun beylerîyle de ittifak etmek suretiyle devletin başına bir gaile çıkarmıştır. Bundan dolayı vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem bulunan Sinan Paşa, Avusturya cephesi harekâtını bırakarak ehemmiyetine mebni Eflak tarafına gelmeğe mecbur kalmış fakat başarısızlıkla geri dönmüştür (1595).

Batori Sigismund, Prag'da- imparatorla aktettiği bir muahede ile Erdel kıtasını imparator Rodolf'a bırakmış ise de bunu haber alan Erdel mültecileri kararı protesto edip Osmanlı idaresi altında bulunmak üzere Erdel voyvodalığına Eflak beyi MihaVin getirilmesini muvafık bulmuşlardı ; bunun için isyan halinde bulunan Mi hal devlete itaat eder görünüp divan-ı hümayuna müracaat ile padişaha altıyüz bin akçe yolladıysa da isteği kabul edilmemiştir.

Sigismund, Banat ve Temeşvar taraflarında Osmanlılar aleyhine faaliyete geçtiyse de muvaffak olamadığı gibi Haçova meydan muharebesinde de imparator kuvvetleriyle beraber ağır bir mağlubiyete uğradı ve artık ErdeVde tutunamıyarak Avusturya'ya iltica etti.

Osmanlı devletinin uzun süren Avusturya seferi esnasında ErdeVe bakılamadığından burada Osmanlılarla Avusturya siyasetleri çarpışmakta idi. Sigismund, Erdel beyliğini, imparatorla aktetmiş olduğu Prag muahedesi hilafına amcazadesi Kardinal Andras Batori'ye terkettiğinden bundan münfail olan imparator, ErdeVin işgalini Eflak voyvodası Mihal'e tavsiye ettiğinden ötedenberi Erdel voyvodası olmak isteyen Mihal derhal faaliyete geçmiştir. Mihal, Erdel'e girip 28 Ekim 1599'da Şelenberg (Şelin-bar) ile Hermanştad arasında Andras Batori'yî mağlup ederek ErdeKi işgal etmiş ve Kardinal kaçarken arkadaşı Piyer tarafından öldürülmüştür.

Marhazi sergüzeştçi bir asker olup Transilvanya'nın (Erdel'in) asıl bir ailesine mensup olan zevcesiyle münazaa edip mahkûm olmuş ve Osmanlılara iltica ile SİNAN PAŞA'ya hulul ederek Erdel kırallığına getirilmek istenmiş ve bu hususta Lehistan elçisiyle Sinan Paşa arasında şiddetlice bir münakaşa da olmuştur. (Hammer tercümesi, c. 7. s. 105) Marhazi sonradan müslüman olarak Litve sancak beyliğine tayin olunmuştur.

Mihal, 1600 senesinde Osmanlılara Badik kalmış olan Boğdan prensi tremia Movila'yı da mağlup etmişti; fakat Erdel halkı bunun şiddetinden korktukları için Osmanlı hükümetiyle anlaşmak istediğini sezen Avusturyalıların teşvikiyle ayaklanıp 16Öl'de Mihal'i Öldürmüşlerse de bu defa Avusturya c ener ali Jorj Basta 1 Erdel'e hâkim olmuştur; bu sırada Batori Sigismund tekrar Erdel'e geldiyse de muvaffak olaınıyarak kaçtı ; imparator, ErdeVin serbestisini kaldırıp orasını bir vilâyet haline koydu.

* „ İmparator' Rodolf pek mutaassıp bir katolik

imparatorun Er- r r r

dfllMekî tahakkümü °*UP bütün Macarların bu mezhepten olmasını istiyordu; bundan dolayı protestan mezhebindeki halkı tazyika başlayıp bunların da katolik olmalarım emretti ve protestanlann Kassa şehrindeki en büyük kiliselerini ellerinden aldı ve bütün şehir ve kasabalardaki protestan ayinlerini yasak etti. Vicdan hürriyetine karşı yapılan bu tazyik protestan Ma-carlan galeyana getirdi.
Erdel'in bu karışık durumu ve serbestisinden mahrum olarak Avusturyalıların tahakkümü altına girmesi üzerine Erdel'deki Sikel asil-zâdelerinden Szekeli Mozes, Vezir-i âzam Yemişçi Hasan Paşa'ya müracaatle kendisine irsi olarak Erdel voyvodalığı verildiği takdirde devlet hazinesine senevi on bin altın haraçla hizmet edeceğim arzettiğinden dileği kabul edilerek Os-manlı ordusunun Erdel tarafına gitmesine karar verildi.
Vezir-i âzam tstoni Belgrad\n istirdadından sonra, düşmanın seksen bin kişilik bir ordusunun Estergon taraflarında bulunduğu öğrenildi. Bu kadar mühim bir kuvveti arkada bırakarak Er-del'e hareket tehlikeli idi ; ordu erkânı bu gidişin felâket olacağım söylemelerine rağmen2 vezir-i âzam yapılan tavsiyeleri

* Peçevi ile Naima'da Yorgi Baştayi deniliyor.
* Yemişçi Hasan Paşa Budin önüne gelip tstonî Belgrad'da yaralanmış olan Budin beylerbeğisi Ali paşa ve diğer ümera ile müzakere ettiği esnada Ali paşa vezir-i azama : gece casusum geldi, eskiden adamım olmakla mûtemeddir; kırk adet büyük toplan mevcut ve kuvvetleri seksen binden fazla imiş ve eğer bu sözüm yalan çıkarsa ve siz gittiğiniz gibi onlar gelip Budin'i muhasara etmezlerse işte orduy-ı hümayun kadısı bu sözü sicil ve hüccet etsin, hilafı zuhur ederse beni eşedd-i siyaset ile katledin dediyse de Yemişçi 4rnavud, inadından dönmedi ve düşmanın altı bin kadar olduğunu söyliyerek Erdel taraflarına gitti (Peçevî tarihi,, c. 2, s. 244).

dinlemedi: bunun üzerine vaziyeti öğrenen düşman derhal Buditîi kuşatıp karşısındaki Peşte'yi işgal etti; bunun üzerine Yemişçi Hasan Paşa geriye dönmeğe mecbur olup Erdel taraflarına Kırım hanı ile Temeşvar beylerbeğisi Bektaş Paşayı memur etmiş olduğundan general Jorj Basta Erdel'den çekilmiştir. (1011 H. 1602 M.).
Bu suretle Mozes ErdeFe girdiyse de Mihal'in ölümünden sonra Eflâk beyi olan Radu Serhan'ın muhalefetine uğradı. Şerban ErdeVe girerek, Mozes'in üzerine yürüdü ve Sigetvar beylerbeğisinin yardımına rağmen Braşav muharebesinde onu mağlup edip öldürdü (1603). Fakat Radu çekildikten sonra Avusturya cenerali tekrar Erdel'e girerek eski şiddeti devanı ettirdi ve bu hal Erdel'de Avusturyahlara karşı derin bir nefret uyandırdığından memleketin ileri gelenlerinden kaçabilenler Osmanlılara iltica ettiler 1.
+ -, , Osmanblara iltica edenlerden birisi de ErdeL bey-
Iştvan Bocktty . J
zadelerinden Iştvan Boçkay (Bocskay) idi. Boçkay daha evvel Erdel beyi Sigismund Botari'nin yanında bulunmuş bir macar asil-zâdesi olup protestan mezhebine mensup fakat Habsburg'lar sâdıktı. Lakin imparatordun kumandanı olan Barbiano tarafından elindeki kaFanın taarruza uğraması üzerine isyana karar verdi. Boçkay Nemçelilerin mezalim ve tahakkümlerinden memleketini kurtarmak için kendi milletinin çoğunluğu yani topraksız asil-zâdeler ve köylülerle anlaşmış, evvelâ Tise havalisinde Yukarı Macar beyleri denilen protestan asil-zâdelerinin başına geçip (1604) sonra da Erdellilerin kendisine tâbi olmaları üzerine Avusturyahlara karşı bazı muvaffakiyetler elde etmiş ve Tisa nehrVnin iki taraûnda Nemçelilere ait birkaç kale almıştı. Bu sırada Osmanhlar'la Avusturyalılar arasındaki muharebe devam etmekte idi.

1 "Ecnas~ı kefereden Nemçe cinsi ki... kuvvet bulup Erdel ve Macar kılaını külliyet ile zabt ettikten sonra bu nevi küffarın ata ve dona kadir olanlarını asker ve sipahi ve zuafası raiyyet ettiklerinden gayri enva-i cefa ve eziyet ve Macar ve Erdel cinsinin ehil ve ıyallerine taarruz ve ihanet edip bunlar dahi müdafaaya kadir olmadıkları cihetten Nemçe taifesine sureta ser-

füru edip lâkin derûnen adavetleri mertebe-i nihayede idi... Macar ümerası, Nemçe edânisi yanında bile reayadan hor ve hakir idi; faraza yolda geçerken kakma çalıp ve ardından gelirken şapkasını kaldırıp yÜ2üne tükürmek .'gibi evzâ ederlerdi..." "Peçevî, c. 2. s. 298 ve Naima c. 1, s. 386.

Boçkay'ın bu faaliyetine karşı Nemçe kumandanı Başta (Baştay Gorgi) mukabil taarruz ile Boçkayı mağlûp etmiş ve o da Macaristan serdarı Lala Mehmed Paşa'dan yardım istemişti. Bunun üzerine Lala Mehmed Paşa derhal Budin valisi Bektaş. Paşa ile Kırım askerinden yardımcı kuvvet sevk edip Boçkay*m muvaffakiyetini temin eylediğinden Nemçe ceneralî mağlûp olarak ErdePden çıkmış ve Boçkay da bu sayede protes-tanlara yapılan mezalimi bertaraf etmiştir.

Bu muvaffakiyet üzerine serdar tarafından Boçkay'a hil'at ve kılıç yollandığı gibi kendisine Erdel kıratlığı da va'dolunmuştur; filhakika o sırada İstanbul9a gelen vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa keyfiyeti pâdişâha arzederek Boçkay'ın Erdel kıralhğına tayini muvafık görülmüştür (1013 H. 1604 M.).

Osmanlıların yardımına güvenerek faaliyete geçen Boçkay her ne tarafa saldırırsa muvaffak oluyor ve cemiyeti günden güne artıyordu ; vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Lala Mehmed Paşa 1014 Rebiulahır 1605 Ağustos'ta Estergon'n muhasara ederken Boçkay da Varad, Tokay, Kassa veya Kosiçe ve daha sair kaleleri aldıktan sonra Uyvar kalesini muhasara için serdardan müsaade alıp kendisine Eğri beylerbeğisi Sinan Paşa, Budin beylerbeğisi Bektaş Paşa ve bazı sancak beyleriyle kuvvet yollanmış ve Estergori*un fethinden sonra Bosna beylerbeğisi Hüsrev Paşa, t/yuar'dabütün kuvvetlere serdar tayin edilmişti.

Lfyuar'dakî Nemçeliler Macarİarla anlaşmağı isteyip o suretle kaleyi teslim etmişler ve Boçkay da burasının kendi elinde kalmasını istediğinden faaliyetine halel gelmemesi için Uyvarhn onun işgali altında kalmasına müsaade edilmiştir.

Vezir-i âzam Lala Mehmed Paşa, İstanbul'dan Boçknyın Erdel «J^nüp Macaristan'a gelince, Boçkay ile Osmanlı-

İr 11 Htm • '

. " . lıların işbirliği yapmalarında mühim rol oynayan

Belgrad^h Seyyid Mehmed Efendi'yi1 onun

yanına gönderip Boçkay'ı orduya davet etti; vezir-i âzam bu sırada

1 Bu, Seyyid Mehmed Efendi harpte esir olmuş ve BoçkayVmn hissesine düşmüştü. Ondan dolayı kendisine Boçkayi emir derlermiş. Seyyid Mehmed bir gün Boçkayi'nin bahçesini tımar ederken, Boçkayi, Avusturyalıların mezaliminden şikâyet etmiş. Seyyid Mehmed efendi beni serdara gönder cümle müslüman askerini senin imdadına getireyim demiş. Böyle bir isyan BoçKAYİ'nin

Peşte karargâhında idi; on bin kadar Macar kuvveti ile ordugâha gelen Boçkay fevkalade merasimle karşılandı ; kendisine ziyafet çekildi ve sonra serdar-ı ekrem tarafından kabul edildi. Lala Mehmed Paşa'nın huzurunda diz çökerek reisü'l-küttap efendi tarafından başına üç bin altın ile yapılmış mücevherli kıralhk tacı kondu ve beline murassa kılıç kuşatıldı ve hazineden gönderilen tuğ ve bayrak teslim edildi ve kalkıp serdar-ı ekremin elini öptü ve

"Hâlen biz pâdişâha kul olduk, akçe ile alınan kul ekseriya istemiyerek kulluk eder, amma biz abîd-i ihsan olduğumuzdan can ü dilden itaat ve kulluk ederiz,, diye teşekkür etti.

Osmanlı hükümetinin Erdel işini bu suretle halledip Boçkay'ı kıral yapmaları Avusturyalıları müteessir etti, hem Osmanlı ve hem Boçkay kuvvetleriyle uğraşmalarının sonu iyi olmayacağını takdir ederek sulhe yanaştılar.

Boçkay'm M acarları Nemçe esaretinden kurtarması kendisine karşı halkın minnettarlığını mûcib olduğu gibi Erdeüilerle Macarlar da kendi hürriyetlerine müdahale etmeyen Türklere karşı aynı derecede minnettar kalmışlardı ; hattâ Boçkay'ın durumu hakkında 16 06 M a

Alman protestanlanna murahhas olarak gönderilen Bocatiüs bu münasebetle şunları söylemektedir :
"Habsburg zulmüne karşı isyan eden Macar asil-zâdelerinin büyük bir kısmında Türklere karşı itimad o derecede kuvvetlidir ki eğer Boçkay Türklerden ayrılarak Rodolf (imparator) ile anlaşacak olsa bu hareketi muhakkak hayatına mal olur \v
Boçkay 1606 senesinde imparator Rodolf ile yaptığı 23 Haziran tarihli Viyana muahedesinde imparator, Boçkay'ın Erdel ile Yukarı Macaristan'daki prensliğini tasdik edip, o da imparatorun Macaristan üzerindeki haklarını kabul ve Erdel üzerinde imparatorun hiçbir hakkı olmadığını tasdik ettirdikten sonra Zutmar, Ugosa, Tokay gibi bazı şehirleri de hududu içerisine
hatırından geçiyorsa dâ Erdel ahalisinin hıristiyan olmasına mebni Türke baş eğmiyeceklerini, yoksa mütalâasının çok muvafık olduğunu söylemiş. SevyİD Mehmed efendi, Kanuni Sultan Süleyman zamanında bu suretle hareket edip rahat ettiklerini anlatmış ve bu suretle Seyyid Mehmed birkaç defa Boç-kayı ile vezir-i âzam arasında gidip gelmiş ve nihayet iki taraf anlaşarak Boç-KAYi meydana atılmıştır (Naima c. 1, s. 388)1 ?. 1 İslâm Ansiklopedisi, Erdel maddesi, s. 301.

almıştı ; yine bu muahede mucibince protestanlara serbesti verilmişti. Bunlar tekrar eski intihab haklarını elde ediyorlardı. Bununla beraber, bu Viyana muahedesindeki bir maddeye göre Boçkay varis bırakmadan Ölecek olursa ErdeVi Avusturya yani Habsburg hanedanına bırakmağı kabul etmekte idi ; bu madde daha sonraları Erdel'i kendilerinin fethedilmiş yerlerinden sayan Osmanlılarla, Avusturya arasında siyasî ve askerî mücadelelere sebep olmuştur.
_ . „ . Boçkay Viyana muahedesini aktettiği sene 5 Ramazan 1015 ve 14 Ocak 1607 tarihinde Naîma'ya göre imparatorun tertibi üzere yemeğine konmuş olan zehir in tesiriyle öldüğünden Erdel yine karıştı; Boçkay'ın çocuğu yoktu; fakat Osmanlı pâdişâhı tarafından verilen berat mucibince kendisinden sonra halefi olacak Erdel kıralım intihab etmek hakkı Boçkay'a bıra-kılmıştı. Bundan dolayı Boçkay ölümünden evvel yerine kızkar-deşinin damadı olan Homonanaî'yi 1 göstermişti; fakat Erdel Diyet Meclisi bunu kabul etmiyerek Habsburgların tesiri ve hile ile Macar beylerinden Rakoçi Sigismund'u intihab etmişti 2 ; lâkin Osmanlı hükümeti bunu kabul etmiyerek Boçkay'a verilmiş olan berattan bahis ile Homonnaî'yi3 Erdel kiralı yaptırmak
1 Feridun Bey Münşeatında HoMONNAÎ'nin ismi zikredilmiyerek Boç-KAYi'nm ölümünden evvel kırattık alâmeti olan topozu kız kardeşinin damadı ve veziri olan, kendisine terkettiğinden bahis eylemiş olduğundan HoMONNAÎ'ye bu suretle berat gönderilmiştir (C. 2, s. 376).
2 Vezir-i âzam Kuyucu Mubaö Paşa tarafından 1015 Zilkade (1607 Mart) tarihiyle Arşidük Matyas'b gönderilmiş olan mektupta Erdel beyi ve Macaristan kiralı Etyen BoçKAYi'nın elindeki beratı mucibince halefini intihap etmekte serbest olup o da tacı, bayrağı, topuzu Valatin HoMONNAÎ'ye terk-ettiği ve BoÇKAYi'nın vasiyyeti üzerine HoMONNAÎ'nin kıral tayin edilerek hükümdarlık alâmetlerinin bir kapıcı başı ile gönderildiği fakat bu memurun Erdel Belgradi*na vasıl olmadan evvel ahalinin Sikismund RAKOÇİ'yİ intihap eyleyip onun da hile ile kırallık alâmetlerini kapıcı basıdan aldığı ve Osmanlı pâ-dişâhının RAKOÇi'nin intihabına muvafakat etmiyerek alâmetlerin HoMONAYİ*ye verilmesini arzu ettiği yazılmış ve muahedenâmeye riayet edilerek yeniden fesat çıkmaması tavsiye olunmuştur. (Hammer tercümesi, c. 8, s. 291).
s BoçKAYi'nın ölümü dolayısiyle Erdel beylerine gönderilen nâme-i hümayundan hülasa :
Boçkayı Iştvan kıral işbu bin onbeş senesi Ramazmının beşinci günü (14 Ocak 1607) dünyadan ahrete intikal eyleyip fevtinden evvel sizi yanına davet

istemişti; 1608'de Avusturya aleyhdarı olan Erdel ve Macarlı-1 ardan mürekkep bir heyet istanbul'a gelerek Rakoçi'yi istemediklerini söylediler; nihayet Osmanlı hükümeti Hamonnaî'nin kıratlığından vazgeçerek kıralhğı için İstanbul'a elçi göndermiş olan Batori Gabor (Gabriel Batori)'u Boçkay'dan sonra kıral tanıyarak menşur (berat) sancak, topuz ve üsküf gönderdi ve bu suretle bir seneden fazla süren Erdel ihtilâfı halledildi (1608) 1.
Batori Gabor, zalim ve mücadeleci bir kuraldı. Naîma tarihinde, deli kıral denilen Batori2 memleketin başına bela kesildi ; Erdel beylerinin mallarına taarruz edip muhalefet edenlerin bazılarını öldürüp bir kısmını da sürgün ediyordu ; bundan başka Erdel'deki sınıflardan Saksonlar^si karşı mücadeleye giriştiği gibi Eflâk voyvodası ile de bozuştu ; metbûı olan Osmanlı padişahına elçiler göndererek Erdel'in, kendisinden sonra evlâd ve ahfadına intikal edeceğine dair Zitvatoruk muahedesine bir madde ilâve edilmesini istediği gibi onbeş sene vergi vermeyip bunu müteakip Kanunî Sultan Süleyman zamanında verilmiş olan on bin altım tediye etmeği teklif etmişti ; bunlardan başka kendisine para ikraz edilmesini, Eflâk ve Boğdan ile Temeşvar ve Eğri eyaletlerinin ve bazı hudud sancaklarının kendisine bırakılmasını da istiyordu.
Osmanlı hükümetince durumu iyi görülmeyen Batori'nin kır allıktan atılması îcabetmiş ve kır allığa Türk taraftarı olan Betlen Gabor'un getirilmesi münasib görülerek3 onu
edip vasiyyet itdügin ve müşarünileyhin (kız kardeşinin) damadı ve veziri ve mûtemed ve müşiri ve Macar ümerasının diliri ve haseb ve neseb sahiplerinin asili ve muhtarı., olup mukaddema verilen ahidnâmede müşarünileyhten sonra kıral olması mastûr ve mukayyed ve bundan evvel yazılan nâme-i hümayunumuzda bu hususa izn-i şerifimiz olduğunu yazmışsız, mufassalan malûmmız olmuştur. İmdi müşarünileyh hakkında mezîd-i iltifat-i pâdiş anânem zuhura getirip Erdel ve Macar memleketlerine hâkim ve kıral nasbedip kendüye be-rat-ı izzet-nümun ve nâme-i hümayunum gönderilmiştir, denilerek Homonnaî Erdel ve Macaristan kiralı tayin edilmişti. (Feridun bey Münşeatı, c. 2, s. 377).
1 Naima tarihi, c. 1, s. 404 ve Hammer tercümesi, c. 8, s. 108.
2 Naima c. 2, s. 131.
8 Betlen Gabor cevval ve haris olup Yemişçi Hasan PAŞA'nın Belgrad'-da bulunduğu sırada ErdeV&en kaçarak ona iltica etmiş ve kışı Semendire'de geçirdikten sonra ErdeVt girmişti. Fakat bunun orada oturmasına imkân ol* madığından tekrar kaçarak İstanbul'a kadar gelmişti *(Hammer tercümesi, c. 8, s. 147).

makamına oturtmak vazifesi Kanije beylerbeğisi İskender Paşa'ya verildi. Betlen Gabor, Kıral Batori'nin şerrinden Erdel'den kaçarak 1021 H. 1612'de İstanbul1 & gelmiş ve İskender Paşa vasıtasiyle vezir-i âzam Nasuh Paşa'ya çatarak hasmı olan Batori aleyhinde çok şeyler söylemişti ; nihayet hükümet Betlen Gabor'un kıraüığına karar vermişti.
Batori Gabor'un, değiştireleceğini duyarak bir hadise çıkarmaması için; Budin kalesinin bazı yerlerinin tamiri sebebiyle fazla askere ihtiyaç vardır diye hudut beylerine emirler gönderilerek asker toplamaları emrolundu;kendi-sine Kanije beylerbeyiliği verilen İskender Paş a,Sircm sahrasında asker toplayıp birdenbire Demirkapı tarafından ErdeVe girdiği gibi aynı zamanda Eflâk ve Tatar kuvvetleri de Erdel'e girdiler. İskender Paşa, Erdel beyleriyle Erdel halkına hitaben bir beyanname gönderdi ; bunu duyan Batori kaçarak Var at kalesine sığındı ; ErdeVin ileri gelen beyleri yeni kiralın başına toplandılar ; İskender Paşa Koîojvar'd.s. kıral intihabı için Diyet Meclisini toplayarak onların da muvafakati ile Betlen Gabor'u kıral ilân etti ve yeni kiralı makamına oturttuktan sonra döndü.
İskender Paşa'nın Erdel'den çekildiğini haber alan Batori, Varathan çıkarak, Betlen üzerine gelirken bir pusuya düşürülerek katledildiğinden hem Erdel ve hem de Osmanlı hükümeti bu deli kıraldan kurtuldu (27 Ekim 1613).
Betlen Gabor, Protestan mezhebinde olup zeki, kurnaz ve müdebbirdi; Boçkay'ın teşkilâtını devam ettirdi. Sultan Süleyman zamanında Erdel kiralına verilmiş olan ahidnâme gibi

pâdişahdan bir ahidnâme istedi ve aldı ; 23 Cemaziyelevvel 1023 17 Temmuz 1614'de İskender Paşa ile yaptığı bu anlaşma üe 2:

1 - Erdel kiralının vefatı veya tebdili halinde kıralhğa üç milletin ayanının (Senato'nun) karariyle Erdel beylerinden birisinin seçilerek kabul edilip kıralhk hariçten kimseye veril-miyecek.

1 Naima tarihinde Koca Betlen deniliyor (C. 3, s. 292).

2 Bu ahidnâme sureti Feridun Bey Münşeatında^ vardır (Bk. 1265 tab'ı, c. 2, 8. 351).

2 - Erdel halkı itaat üzere oldukça hem hudud beyleri ve askerinden hiç kimse Erdel topraklarına taarruz etmiyecek ve alınan esirler islâmiyeti kabul etmezlerse iade olunacak.

3 - Erdel kiralı kendi hududu haricine taarruz etmeyip başka yerler reayasından Erdel'e gelecek olanlar kabul olunmayacak.

4 - Teahhüd olunan haraç vakit ve z a maniyle gönderilecek.

5 - Eflâk ve Boğdan ile dostluk üzerine olup komşuluk şartlarına riayet edilip düşman zuhurunda birbirlerine yardım edilecek.

6 - Beç (Avusturya) tarafiyle Erdel kıratları eskiden beri ne veçhile muahede ve müsaleha yapıyorlarsa ve hududları nasıl tayin ve tahdit olunmuşsa yine o suretle kalıp taarruz olunma-yacak.

7 - Macar beylerinden Erdel kiralına tâbi olanlara hiçbir taraftan mümanaat edilmiyecek.

Boçkay'ın ölümünden sonra ona tâbi olan Yukarı Macar beyleri —ki bunlar da mezhep itibariyle protestan idiler— arasına ihtilâf girip tekrar Avusturyalılara tâbi olmuşlardı ; fakat Nem-çeliler îtiyadlan üzere bunlara yine fena muamele ettiklerinden başka katolik mezhebine döndürmeğe çalıştıklarından dolayı Betlen Gabor bir taraftan bunları müdafaa etmekle beraber icabında Osmanlı hükümetini de işe müdahale ettirerek kuvvetini arttırmak üzere bunları Osmanlı himayesine sokmak istemiştir. Bundan dolayı Erdel kiralı bu Yukarı M acarları hem hüriy eti erine sahip etmek , hem de dinî serbestilerini temin eylemek için Osmanlı hükümetine müracaat ettirmiş ve bu teşebbüsünde de muvaffak olmuştur ; bu himaye meselesini temin etmek üzere istanbul*a görderilen Belazi Sigismund, Yukarı Macarların Osmanlı devleti himayesine kabul edildiklerine dair bir ahidnâme almağa muvaffak olmuştur.

Bu ahidnâme mucibince yukarı Macar beyleri, kaptanları (Kale muhafız kumandanları) ve sair Boyarları gönülden devlete sadık olup Erdel kıraliyle müttefik olacaklar ve memleketlerinin gelirinin derecesine göre tabiiyet alâmeti olarak her sene devlet hazinesine vergilerini gönderecekler ve icabında hükümetten yardım göreceklerdi ; ellerindeki kalelere^ nahiyelere kimse taarruz etmiyecek eskiden verilenden ziyade vergi alınmayacak

Lehistan kiralı, Eflâk ve Boğdan beyleri Erdel kalelerinden kale satın almak isterlerse asla muvafakat edilmiyecek, Eflâk ve Boğdan voyvodalarından biri âsi olup ErdeVe girerse kabul edilmiyecek ve başka tarafa gitmek isterse salıverilmeyip hükümete teslim edilecek ve yeni tayin olunan Erdel kıratlarına eskisi gibi sancak, tuğ, topuz, hiTat ve üsküf verilecekti ı.

1026 H. 1617 M. senesinde Lehistan'a karşı yapılacak askerî harekât için Betlen Gabor'un Özi beylerbeğisi îskender Paşa yanına gitmesi emrolunmuş ve o da onüç bin yaya ve on-iki bin atlı ile gelmişse de Lehlilerle anlaşma yapıldığı için geri dönmüştü 2.

Mezbeb muharebeleri esnasında ve 1619 senesinde Fransa, İsveç ve Brandenburg ile ittifak ederek durumdan istifade eden Betlen Gabor Yukarı Macaristan'da mühim rol oynamıştır.

II. Osman'ın Lehlilerle muharebe etmek üzere hareketi esnasında Nemçe imparatoru Lehlilere yardım için gizlice bir miktar kuvvet göndermiş ise de, Betlen Gabor Nemçe kumandanı Wallenstein kumandasında olan bu kuvvetleri Garam nehri kenarında mağlup ederek Bratislava'yı işgal eylemiş ve harpte aldığı sancaklarla başlardan bir kısmım göndermiştir. Erdel kiralı yine bu sene bazı Türk kuvvetlerini de beraberine alarak Pojon (Pozoni) kalesini muhasara eyleyip üzerine gelen Nemçe kuvvetlerini bozmuş ve bu muvaffakiyetlerden dolayı

Avusturya nüfuzu altında bulunan macar beyleri Betlen Ga bor'a tâbi olmuşlardır (1030 H. 1621 M.).
1031 H. 1622 M. de geçen seneki mağlûbiyetin acısını çıkarmak üzere Erdel üzerine gelen Avusturya kuvvetlerine karşı Betlen Gabor hükümetten yardım istediğinden Bosna eyaletine tayin edilen Sarhoş İbrahim Paşa, doğrudan doğruya Erdel kiralının yardımına koştu ve bu sayede kuvvetlenen Erdel kiralı Nemçe kuvvetlerine karşı tekrar bir muvaffakiyet elde etti.
Betlen Gabor kendi menfaatini kollamakla beraber devlete sâdık olup Avusturyalılarla anlaşmak taraftarı değildis

1 Bu ahidnâme sureti Feridun Bey Münşeatında vardır (C. 2,'s. 354?)
2 Naima, c. 2, s. İSİ. Sulhnâme biri türkçc diğeri Leh lisaniyle yazılmış olup 26 Ramazan 1026 (28 Eylül 1617) tarihlidir.
• Betlen Gabor kurnaz bir kıral olup sadakatle menfaatini telif etmek suretiyle işini yürütmüştür. Tarih sahibi Peçevî'ibrahim efendi ile görüş-

Bir nâme-i hümâyunda kendisi hakkında "Asitâne-i saadetimizin hayr-hâhı olan,, ve "bizim doğru hayr-hâhımız,, tabirleriyle kendisinin sadakatine îtimad gösterilmekte idi *. Her sene on bin altın olan haracım gönderiyordu.
1033 ,H. 1624 M. de Alman imparatoruna karşı harekete geçen îsveç, Felemenk ve Danimarka devletleri, Osmanlı devletiyle dostluk tesis etmek istediklerinden Betlen Gabor'a adamlar gönderip tavassutunu rica etmişler ve o da bunu hükümete bildirmişti ; yine bu sene de pâdişâh tarafından tam salâhiyetle murahhas tayin olunan Budin beylerbeğisi Vezir Sofu Mehmed Paşa Betlen Gabor'la Avusturya hududu işini görüşerek sulhu tecdit eylemiş olup Vaç kalesinin kat'iyyen Avusturyalılara iade edilmemesi kendisine yazılmıştı2.
Bundan sonra da Zitvatoruk muahedesVne rağmen Avusturyalılarla hudut kavgaları devam etmiş ve bundan en çok Osmanlılara güvenen Betlen Gabor âmil olmuştur.
Betlen Gabot, 1036 Rebiülevvel 1626 Kasım tarihinde harp cephesinden memleketine döndükten sonra İstanbul'daki kapı kethüdasına mektup gönderip oğlu olmadığından ölümünden sonra Erdel kıralhğın üç milletin ittifakı ile zevcesi Brandeburg'hı Katerina'ya verilmesini rica eylediğinden 3 dileği kabul olunarak 1036 Receb 1627 Mart'ında bu yolda kendisine ahidnâme gönderildi 4.
Betlen Gabor, 1037 Rebiulâhır 1627 Aralıklında Osmanh-Avusturya muahedesinin yeniden tetkiki sırasında hükümetin gösterdiği kayıtsızlıktan ve birçok menfaatlerin elden gitmesinden tükleri sırada "benim eh-i İslama muavenetim dinlerine meyi ve kendilerine muhabbetten değil ancak kendi maslahatım ve nefsimden zararı def içindir" dermiş. (Naima, c. 2, s. 399).

1 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 372.
2 Vaç veya Vayçen^ Budinin kuzeyinde ve Tuna dirseğinde bulunup 1029 H. 1619 M. de Budin beylerbeğisi Karakaş Mahmed Paşa tararından sulhe halel gelmeden, Avusturyalıların aldıkları bazı şeylere bedel tutulduğundan buna karşı imparator ses çıkaramamıştı.
a Betubn Gabor, üç milletin muvafakatim havi Tomaşi üe yaptığı müracaata 1036 Receb 8 tarihli (25 Ağustos 1627) beratla muvafakat edilmiştir, bu beratta kıraliçenin adı müstensih hatası olarak "Brandiburgi Katalin Esven" imlâsiyle yazılmıştır (Feridun Bey Müşeâtı* c 2, -s, 358).
* Naima tarihi, c. 2, s. 414.

dolayı devlet erkânı ve ulemâyı acı acı pervasızca muaheze etmiş ve kendi görüşüne göre yapılan hataları ve verilen emirlerden hasıl olan neticeyi beyan etmiştir 1.
Betlen Gabor 1039 H. 1629 M. de vefat etmiştir. ErdeVin mesut devri bunun kıralhğı zamanıdır. Erdel Belgradi'n&a. yüksek bir okul, bir kütüphane ve bir de matbaa yaptırmıştır.
Betlen Gabor'un ölümünden sonra verilen ahid-Betlen Istvan . ... .

,r . ,-, , , ,
name mucibince zevcesi Katerına, fcrdel kıra-
liçesi olup Gabor'un kardeşi Betlen îştvan nâib sıfatiyle kırallık işlerine bakmağa başladı; bu, sonradan Erdel beyleriyle ve kale muhafız kumandanlariyle bozuştu ve nihayet Erdel kır allığı 1630 senesinde Betlen Gabor zamanında büyük rol oynamış olan I. Gorki Rakoçi'ye geçti 2. Rakoçi, îştvan zamanında bozulmuş olan işleri yoluna koyarak 1040 H. 1630 M. senesinde kırallığını IV. Murad'a tasdik ettirip aynı tarihli bir ahidnâme aldı ve kendisinden memnun olmayan ve Skeller'e istinad eden Mozeş Szekeli3 isminde genç bir müddei ile karşılaştı. Bu, Mozeş'i Temeşvar beylerbeğisi Murad Paşa destekliyordu; fakat bir netice çıkmadı 4.

1 Naima, c. 2, s. 431.

2 Osmanlı tarihlerinin yazdıklarına göre Îştvan, idareden âciz kalıp Orta Macar bey-zâdelerinden Rakoçi ile anlaşarak kıralhğı ona terkedİp bir müddet çekilecek ve Rakoçi vaziyeti ıslah ettikten sonra idareyi yeniden ele alacaktı. Cevval ve enerjik bir bey-zâde olan Rakoçi Gorki, durumu düzelterek halkı memnun edip ku-allığı bu suretle eline geçirdikten sonra tştivan'ın avdetine müsaade etmemiştir.

3 Arşiv vesikasında Seykel Moyiziz diye kayıtlıdır. Bu, Mozes, daha yukarıda adı geçen ve Yemişçi Hasan i>aşa zamanında Erdel kırallığına talip olan MoZes ailesindendir.

* Rakoçi GoRKİ'nin "1045 H. 1635 M. de pâdişâha takdim ettiği nâmesinin tercemesinden :
Hak sübhanehû ve teâla azametlu, şevketlu pâdişah-ı âlem-penah hazretlerinin izzet ve saltanatların ziyade eyleyip düşmanların ser-nigûn ve zebun eyliye. Bu kullarına Erdel hükümeti inayet buyrulalıdan beru mübarek kanatları altına sığınıp sadakat ve doğruluk ile hizmet edip her sene memleketin haraç ve pişkesîni vakti ile gönderip ubûdiyyetimi bildirmekten hâli olmadığım gibi hâlâ bu sene dahi vilâyet-i ErdeVin haraç ve pişkeşini ohgeldügi üzere tedarik edip... . gönderilmiştir ve bilcümle Seykel Moyizez hususu için Erdel memleketinde olan üç millet ayanı içlerinden bir muteber ve namdar kimesneyi

I. Rakoçi Gorki'nin kıralhğı ismen fasılaya uğramak suretiyle iki devre gösterir; bunlardan biri az evvel kaydedildiği gibi 1630'dan 1636 senesine kadar olan devredir. Bundan sonra Budin valisinin, kendisine iltica etmiş olan Betlen Iştvan'ın teşvikiyle Rakoçi'yi azlettirip, îştvan'ı tayin ettirmek suretiyle olan ikinci devre başlamaktadır. Bunun hülâsası şöyledir : Betlen îştvan Erdel'i terke mecbur olduktan sonra Budin beylerbeğisi Nasuh Paşa-zâde Hüseyin Paşa'mn yanma giderek, onu tahrik edip para va'diyle elinden kıralhğı alan Rakoçi üzerine şevketti. Hüseyin Paşa, Rakoçi'ye haber gönderip ErdeVin tştvan'a iadesini istedi ; Rakoçi, halkın îştvan'ı istemeyip kendisini kır a İlığa seçtiklerini ve pâdişâha kulluk ve dostluk hususunda kusuru olmadığını, pişkeş ve haraç ne ise onu muntazaman yollayacağını ve Budin valisiyle işi olmadığını beyan ettikten sonra son olarak :

—"Ben kulluğumu padişaha arzederim ; Betlen îştvan'ın ahvalini siz bildirin ve ben pâdişâha âsi değilim ve ittifakla hükümeti ele aldım ; âciz bir adamın malını alıp halka musallat etmek iyi değildir,, sözleriyle mütalâasını açık olarak söyledi.

Hüseyin Paşa, kendi görüşüne göre vaziyeti İstanbul'a. bildirdi ve tabiî olarak Rakoçi'yi kötüliyerek Iştvan'a taraftar oldu ve onun yazdığı gibi Betlen Iştvan'ın kıral olması hakkında ferman getirtti ; Nasuh Paşa-zâde elindeki kuvvetlerle Erdel üzerine hareket ederek Lipve sahrasına geldi ve oradan ErdeVe girip Varad civarında Salanta'da Rakoçi kuvvetleriyle karşılaştı ; vukua gelen muharebede iki tarafda zedelenip çekildiler (1046 Cemaziyelevvel 1636 Ekim) Rakoçi, kendisini toparhyarak Hüseyin Paşa karargâhına baskın yapmak isterken aksine

müstakil elçi tayin edip bu kullarının elçisiyle maan göndermişlerdir. Ol fukara kullarının iltimas ve ricalarına dahi inayet ve ihsanları ola ki Erdel fukarası ecdâd-ı izamları zaman-ı şeriflerinden bu ine gelince ne veçhile emn ü aman içinde gelmişler ise keirâkân huzur ve istirahatte olup âsûde-hal olalar ve bu elçimiz eğlendiril mey ip vech-i meşrûh üzre nâfi ve

hayırlu cevaplar ile bu canibe irsal bıyurula... Bu namemiz Erdel BelgradCnda Hazret i İsa aleyhisselânun velâdeti tarihinin 1635 inci senesinde yazılmıştır (Îbnu'l-Emin tasnifi Hariciye vesikaları., Numara 13.

1 Gorki (Rakoczy) Orta Macaristan'da, eski bir prens aUesindendir. Babası SiGismund 1608 senesi son ayında ölmüştür. Rakoçi 1591 veya 1593 senesinde doğmuş ve 1630 'da kıral olmuştur.

olarak hiç yoktan ortaya çıkan "vezir basdı,, sözleri Rakoçi'yi şaşırtarak karargâhı bırakıp kaçmağa mecbur oldu ve bütün ordugâhı ve- ağırlıkları elde edildi.

Hüseyin Paşa'nın, hiç yoktan hükümetin başına bir gaile açması ve Rakoçi'nin 1636 Aralık (1041 Receb) tarihli mektubiyle vaziyeti arzederek sadakatini teyid etmesi üzerine1 Budin valisi azlolunarak hükümet yine Rakoçi'yi kıral tamdı.

I. .Rakoçi 1052 H. 1642 M. tarihine kadar kıralhk edip sonra üç milletin muvafakatiyle kıralhğa oğlunu namzed gösterip keyfiyeti hükümete arzederek bu hususta pâdişâhtan bir ahid~ nâmealdı2.

Bu tarihlerde isveç ve Fransa kıralları, imparatorlukta bulunan Habsburglar aleyhine harekete geçmişlerdi ; onların el altından teşvikleiiyle Erdel kiralı da Betlen Gab-or zamanında ErdeVe bırakılıp onun ölümünden sonra imparator tarafından işgal edilmiş olan yedi kalenin istirdadı vesilesiyle Avusturyalılarla harbe girişti ve 1054 H. 1644 M. de Osmanlı hükümetini de Avusturyalılara karşı harbe teşvik ettiği gibi kendisi de bazı muvaffakiyetler elde eyledi; Rakoçi'nin bu hareketi sebebiyle imparator III. Ferdinand Erdel kiralının taarruzundan şikâyet ile menedilmesi için tstanbuV& elçi göndermişti. Rakoçi bu sırada yani 1645'de Avusturyalılara geçmiş olan Semendire kalesini muhasara etmişti3.

1 Rakoçi1 nin iltica etmiş olduğu Saz varoşından gönderdiği 1046 Receb (1636 Aralık) tarihli nâmesi tercümesinde rakibi olan Betlen Îştvan ile mücadelelerini ve Betlen lş.TVAN*ın Hüseyin paşa ile beraber taaruzunu ve kendisinin Milletçe ErdeVe kıral intihap edilmiş olduğunu ne Nemçe ve ne de Lehlilerle beraber olmıyacağını ve Betlen IŞTVAN'ın ahvalinden dolayı daha evvel vezir Hüseyin FAŞA*nın istediği üzere Îştvan ile oğluna ait hisar ve memleketlerini ona vereceğini ve bunun tştvarCa bildirildiğini gerek *, rvAN ve gerek oğlunun ve maiyyetlerinin hayatlarına dokunulmıyacağını ve kendisine ahidnâme gelirse teahhüd ettiği tırkbin kuruşu bir kalemde hazineye teslim edeceğini, yazdıkların and içip sadakatten padişahın kapısından ayrılmayacağını ve kendisine Sultan Süleyman zamanındaki gibi ahidnâme verilmesini istemiştir (tbrCl-Emin tasnifi Hariciye vesikaları. Numara 15) ve Naima c. 3, s. 292. Rakoçi'nin gönderdiği diğer nâmeleri aynı tasnifte 13 ve 14 numaralardadır,

2 Bu ahidnâme sureti Feridun Bey mün$eoii'ndadır (C. 2. s. 377—379). 8 Naima tarihi, c 4. s. 90, Sene 1054.

Osmanlı hükümeti bunu haber alınca Rakoçi'nin Nemçelilere karşı taarruzunu, sulha ve muahede ahkâmına mugayir bulduğu için Rakoçi'ye bir memur gönderdi ; Rakoçi bu sırada Avusturya topraklarında bulunuyordu ; Semendire kalesini alamayıp kasabayı tahrip edip sonra Fülek kalesini muhasara için o tarafa gitmişti. Hükümetin gönderdiği memur (Bey-zâde Mehmed Çavuş) Rakoçi'yi bu Fülek taraflarında bulup kendisine gönderilen fermanı verdi. Rakoçi memura müttefiki olan İsveçlilerle görüşmek üzere gidiyorum diyerek Lipve üzerinden C/yuar'a gitti ; bu sırada îsveç kuvvetleri Avusturya içine girmiş Viyana'ya. sekiz mil mesafedeki bir kaleyi muhasara etmekte bulunmuştu.

Osmanlı hükümeti isveç ve Erdel kuvvetlerinin birleşmesinin ihtilatlara sebebiyet verebileceğini nazar-ı dikkate alarak bir emr-i vâki karşısında kalmamak için hudutlara lâzım gelen cephane ve mühimmat sevk etmekte idi ; bu sırada Avusturya kuvvetleri, R akoçi'nin, İsveçlilerle birleşmesinden önce onu bertaraf etmek üzere hareket ederek galebe çalmıştı. Bu

vaziyet üzerine Rakoçi'ye kat'iyyen yardım edilmemesi hakkında emir almış olan Budin valisinin tavassutiyle iki tarafın arası bulunarak 1055 H. 1645 M. de imparatorla Rakoçi arasında Linz sulhu imzalandı ve bu muahede mucibince Erdel kırah, Avusturyahlara geçmiş olan bazı kalelerini yani Macaristan'ın Kuzey-batı kontluklarım geri aldığı gibi x Macaristan'da protestan mezhebi serbesti tanındı.
I. Rakoçi Gorki'nin 1058 H. 1648 M. tarihinde ölümü üzerine yerine daha sağlığında (1642 senesinde) kendisinden sonra kıral olması milletçe kabul edilmiş olan oğlu II. Rakoçi, ahidnâme mucibince Erdel kiralı olmuştur 2.
Babasından sonra sağlam ve gürültüsüz olarak OÇ1 Erdel kiralı olduysa da muvazenesiz hareketleri ve hudutsuz ihtirasları sebebiyle kendisini ve memleketini felâkete sürükledi. Romen dilinde kitaplar yayınlayarak Romenlerin mezheplerini değiştirmelerine çalıştı; babası gibi en büyük emeli Lehistan kiralı olmaktı; bundan dolayı Lehliler aleyhine hareket

1 Naima tarihi, c. 4, s. 174, Sene 1055.
2 Naima'da II. GoBKİ'nin İstanbul'Aa [ihtimal rehin olarak] Yedikule'Ae bulunup babasının ölümü üzerine kırallığa tayini kaydediliyor. 34 numaralı Hazine defterinde (Top. Arşivi) 13 Muharrem 1063 Erdel kiralı kendi yerine oğluna feragat ettikde oğlu rikâb-ı hümayuna yüz sürüb beşbin Macar ahunu takdim etmiştir.

eden isveç kıralîyle anlaşarak dahilî çekişmeler ve Kırım hanının mütemadi akınlarından dolayı zaafa düşmüş olan Lehistan'a, saldırmak istedi ; serkeşçe harekette bulunmayarak işlerinde pâdişâhın muvafakatini alması kapı kethüdası vasıtasiyle kendisine bildirildi ise de Rakoçi bu sırada devletin iç ve dış gailelerini fırsat bilerek yapılan tavsiyeleri dinlemedi; en birinci emeli olan Lehistan'ı işgal için kendi kuvvetlerinden başka İsveç kiralından ve nüfuzu altına almış olduğu Eflâk ve Boğdan voyvodalarından da yardım istemiş, hattâ bu hususta Kırım haniyle Kazaklara bile ittifak teklif etmişti.
II. Rakoçi, isveç kiralı Güstav Adolf ile Eflâk ve Boğ-dan'dan aldığı yardımcı kuvvetler de beraberinde olarak Lehistan'a yürüdü ve Varşova'yı aldı ; fakat isveç hükümeti bu sırada Danimarka ile mücadele etmek zorunda kaldığından Rakoçi'nin yanındaki askerini çektiğinden Erdel kiralı kendi ve Eflâk, Boğdan kuvvetleriyle kaldı ; mevcudu altmış bin kadardı.
Osmanlı hükümeti kendi hududu üzerinde isveç'in de nüfuzu altında olarak Erdel ile birleşmiş kuvvetli bir kıralhğın bulunmasını istemediğinden bu tehlikeli duruma karşı kendisine müracaat eden Lehistan kiralının da tahrikiyle hükümet harekete
geçti; keyfiyeti Kırım hanına yazarak Rakoçi-oğlu'nun bu hareketini önlemesini bildirdi.
Bunun üzerine Kırım ham IV. Mehmed Giray büyük bir kuvvetle Rakoçi üzerine yürüdü ; bunu duyan Rakoçi Gorki müdafaa tertibatı aldı ; fakat Kırım hanı mevcut kuvvetin yansiyle Rakoçi üzerine gittiği gibi diğer yansını da Kalgay Sultan kumandasiyle ErdeVi yağmaya gönderdi; bunu haber alan Rakoçi'nin kumandanı Kemeni Yanoş, Kırım kuvvetlerine karşı koymaktan vazgeçip memleketi içine çekilerek ErdeVi yağmadan kurtarmağa koştu ise de gerisinin Kalgay kuvvetleriyle kapandığını anlayınca Vistül nehri kenarında muharebeye mecbur oldu; muharebede yirmi bin telef ve yedi yüzü beylerinden olmak üzere yirmi ♦ bin kadar da esir verdi ; esirler arasında Kemeni Yanoş da vardı ; bütün Erdel ordugâhı ağırhklariyle ele geçti ; Erdel yağmalandı ; Kırım hanına hizmeti mukabelesinde memnuniyeti havi fermanla hil'at, kılıç, hançer ve mücevherli
altın kemer ve bir sorguç gönderildi (1067 H. 1657 M.) 1.

t 1 Naima, tarihi^ c. 6. s. 289.

Bu vaziyet üzerine Diyet Meclisi Rakoçi-oğlu'ndan yüzce-virip Osmanlı hükümetinin emri üzerine Erdelkıraîhğma RhSdSy
Fes ene (Redey Fesenets) i seçtiyse de az müddet sonra Rakoçi

tekrar gelerek Fesenc'i çekilmeğe mecbur etti.
Erdel işinin bu şekli alması dolayısiyle bu sırada vezır-i âzam
bulunan Köprülü Mehmed Paşa o tarafa gitmeğe memur oldu.
Evvelâ Rakoçi'ye tâbi olan Eflâk ve Boğdan voyvodalarım azledip yerlerine yenilerini gönderdiği gibi kendisi de 22 Ramazan 1068 1658 Haziran'da Erdel'e hareket etti. Bu sefere Lehliler de oniki bin kişilik bir kuvvetle yardıma geldiler.
Erdel'e girilerek Kanunî Sultan Süleyman zamanında alınarak III. Mehmed zamanında Erdel kiralının eline geçmiş olan Yanova kalesi elde edildi ve yine o sırada muharebe ile Erdel krallığının merkezi olan Erdel Belgrad\1 alınıp yağmalandı ; Rakoçi-oğlu Nemçe hududundaki bir kaleye kaçtı; ikiyüz bin kişilik Tatar ve Kazak kuvvetleri her tarafı vurdu ; bir Osmanlı kuvveti de Varad önlerine geldi.
Erdel murahhasları Osmanlı ordusuna gelerek aman ^"^ y °f istediklerinden harekâta son verildi; Erdel bey-zâ-delerinden olup Rakoçi - oğlu'nun defterdarlığını yapmış olan Lugoş beyi Barçkay Ekoş2 Erdel kiralı tayin olunup ErdeVin senelik haracı olan onbeş bin altın, kırk bin altına çıkarıldığı gibi harbe kendilerinin sebebiyet vermelerinden dolayı da ayrıca bin kese akça sefer tazminatı alındı. Ordunun avdeti sırasında Eğri eyaletinden açıkta bulunan Çengî Ali Paşa Temeşvar valiliğine tayin olunarak Erdel'de bırakıldığı gibi Yanova'nm muhafazasına da Budin valisi Kenan Paşa tayin olunup Erdel kıraliyle müzakereye memur edildi ; beş madde üzerine bir anlaşma yapıldı ; bu anlaşmaya göre Yanova^ Şebeş ve Lugoş kaleleri mülhakatiyle beraber Osmanlı devletine bırakılıp Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki hudut muteber tutuluyordu. II. Rakoçi, bu fena durumu üzerine imparatora başvurarak

1 Erdel Belgrad'ı, Maroş nehri üzerinde bulunup bir ismi de Gyulafehfr-var olup almancasi Karlsburg*dır.
2 Bu isim ahidnâmede Ekakeoş Berçskay foU,-*/. J^jl^lSl) ve vezir-i âzamin telhisinde Barçkay Ekoş ve İslâm AnsikUSpedisVndeki Erdel maddesinde asıl isim olarak Bahcsay Akos imlâsiyle yazıbdır.

afvı için Osmanlı pâdişâhı Hezelinde tavassutta bulunmasını rica etti; filhakika imparator 1069 H. 1659 M. de Rakoçi'nin afvı için nâme ve hediye gönderdi ise de pâdişâh, bu tavassutu kabul etmiyerek imparatorun maksadı barışın devamı ise Rakoçi-oğlu* nu elde edip teslim etmektir demek suretiyle imparatorun nâmesine o yolda cevab verdi1.
Rakoçi-oğlu bundan sonra Kınm ham kuvvetlerine esir düşmüş olan Eflâk voyvodası Civan Bey'in tavassutuyla kurtulan Kemeni Yanoş'ı, yeni Erdel kiralı Barçkay üzerine sevkedip onu Güney Erdel'e çekilmeğe mecbur etti; bunun üzerine Barç-kay'ı makamında muhafaza için Budin valiliği ile Seydî Ahmed Paşa serdar oldu ; bu, Demirkapı civarında Rakoçi-oğlu'nu mağlûp ettiyse de kat'î bîr netice alamadı; Rakoçi-oğlu yine Nemçe hududuna çekilmişti ; fakat kışın, Barçkay'ın bulunduğu Sibin kalesi üzerine yürüdüy&e de kiralın yardımına gelen Küçük Mehmed Paşa tarafından mağlup edildi. Fakat fırsat bulunca tekrar meydana çıkıyordu.
İlkbaharda Serdar Seydî Ahmed Paşa ordu
T7^ ^ , ^ A" erkânivle görüşerek üç milletten müteşekkil olan fa'nra Erdel harekâtı
- & -* _,__.__. „ ...
Erdellilerden, yan Saz (Saks), Sıkel ve Haydukşa-
lardan ve bilhassa, bunların en çetin ve muharibi haydukşa'lar üzerine gitti; meşhur Varad kalesi bu tarafta idi. Haydukşa'\ax ibtida mukavemet ettilerse de sonra bırakıp kaçtılar ; ellerindeki kaleler ve palangalar alınıyordu ; 1070 Ramazan 1660 Mayıs'mda Kolojvar önüne gelindi ; düşman kuvveti fazla olduğundan Osmanlı askerinin kuvve-i maneviyye8İ biraz za'fa uğradıysa da cesur serdarın teşvik ve teşeî ile askere şevk geldi' ve 1660 Mayıs'mda (Ramazan 1070) Kolojvar ile Sasfeneş arasındaki Fenoş muharebesinde Seydî Ahmed Paşa âsileri imha

edercesine bozdu ve üç yerinden yaralanan Rakoçi-oğlu kaçıp Varad kalesine iltica ettiyse de yirmi beş gün sonra aldığı yaranın tesiriyle öldü (22 Mayıs 1660).
Bu muharebede Rakoçi-oğlu beş bine yakın telef verip oniki balyemez, onsekiz şahı top ve birçok harp levazımı terk-ettiği gibi elli bir kale kumandanı esir alındı. Rakoçi, Varad
1 Naima* tarihi c. 6. a. 401. t

kalesinde Öldükten sonra cenazesini oradan başka mahalle nakledecekleri haber alınarak bir miktar kuvvetle Sarı Hüseyin. Paşa memur edilmiş ve cenazeyi götüren kuvvetler dağıtıldıktan sonra Rakoçi'nin başı kesilerek İstanbul** gönderilmiştir 1.
Seydî A hm e d Paşa Haydukşa'lardan Avusturya tarafına kaçanların oradan çıkarılması hakkında bir taraftan Avusturya hükümetine müracaat etmiş ve oradan cevap almadan acele hududu geçmişti; anın bu hareketi, aradaki sulhu tehlikeye düşüreceğinden dolayı imparatorun şikâyeti üzerine S ey dî Ahmed Paşa, Budin valiliği ve serdarkktan azlolun-muştur.
Bunun üzerine Budin valiliği Boşnak İsmail Paşa'ya. verilerek Erdel tarafı seraskerliğine de Kaptan-ı derya Köse Ali Paşa tayin olunarak Seydî Ahmed Paşa, yeni seraskerin maiyyetine verilmiştir.
,. „ . Serdar Köse Ali Paşa ErdeVe çeldikten sonra Varad'ın saptı
t o
Erdel kiralı Barçkay E koş da beraber olarak Varad (GrosVaradin) kalesi üzerine gidildi; burası Kuzey Erdel'in en müstahkem ve en mâmur kalelerindendi. Kırk beş gün süren bir muhasaradan sonra Avusturya kumandanı Souches burasını Türklere teslime mecbur kaldı ; bu suretle Varad, mülhakatiyle yeni bir eyalet oldu (1070 Zilhicce 1660 Ağustos).
Serdar Köse Ali Paşa, Varadh aldıktan sonra oraya Sinan P aş a 'yı tâyin edip döndü ; Yanova kalesi altına gelince Erdel kır ah Barçkay Ekoş'u yerine gönderip kendiside kışlağa çekilmişti ; fakat bu sırada Rakoçi-oğlu'nun kumandanlarından olup Tatarlara esir olduktan sonra kurtulan Kemeni Yanoş, Avusturyalıların himayesinde olmak üzere Erdel kıratlığına talip olmuş ve imparatorun yardımiyle bazı Erdel kalelerini elde ederek buralara Avusturya askeri koydurmuş ve halkın ekserisi kendisine taraftar olduğu için Diyet Meclisi tarafından kıral seçilmişti ; bu vaziyet dolayısiyle yalnız kalan Barçkay Ekoş keyfiyetten serdarı haberdar ettiği gibi kendisi de küçük bir kaleye iltica etmişti.
1 Silâhdar tarihi, c. 1, s. 202; SeydÎ Ahmed PAŞA'nın Erdel harekâtına dair Silâhdar tarihinde mufassal malûmat vardtf- (C. I. s. 197-203).

„ . „ Diyet Meclisi tarafından Erdel kiralı ilân edilen
KemeDi Yanoş J
Kemeni Yanoş, Barçkay Ekoş un iltica ettiği
kale üzerine giderek muhasara etmiş ve amanla kendisine teslim olan Ekoş'u öldürüp hâkimiyeti altına girmiş olan Erdel kıraL-hğının kendisine verilmesi hakkında Serdar Köse Ali Paşa'ya müracaat etmiştir.
Kemeni Yanoş'un bu teklifine karşı Erdel serdarı Âli Paşa ona oğlunu rehin yollayacak olursa arzusunun kabulüne vesiledir diye haber yolladı ise de bir cevap alamadığından dolayı 1071 H. 1661 M. ilkbaharında derhal Erdel'e girip Yanoş'a tâbi olan bütün şehir ve kaleleri zabtettikten sonra Erdel halkının îtimad ettiği asilzadelerden Apafi Mihal (Apafiy Mi-haly)'i Erdel kiralı yaptırmış 1 bu durum üzerine bir iş göremi-yeceğini anlayan Kemeni Yanoş müsait bir fırsat kollamak üzere Avusturya'ya çekilmiştir (1661 Kasım).
. *• »-. ■ y»»« Kemeni Yanoş2 ilk fırsatta başına topladığı Apafı Mıhal (Mıha-
*. 1 « 1 1
lu Apafiy): kuvvetle Ap afi Mihal in bulunduğu kale üzerine
gelmiş ve kiralı muhafaza için orada bulunmakta olan Yanova beylerbeğisi Küçük Mehmed Paşa tarafından üzerine varılarak vukua gelen çarpışmada Kemeni maktul düşmüş

1 Apafi MihaTin ne suretle Kiral tayin edildiğini orada bulunan Evliya Çelebi şöyle anlatıyor :
". .Apafi MİHAL-zâde nam bir kıral-zâde gelip iki bin kese mâl-i pâdişahiyi tahsil edeceğini taahhüd edip Kemin Yanoş'u (Kemeni Yanoş) her kande bulursa hakkından gelmeği ahdü misak eyledi. Amma serdar bunu beğenmeyip fikri Haller gabor tarafında olmakla bu kıra! olamaz diye igmaz edince hemen Melek Ahmet paşa efendimiz, vallah bu eyi kıra! olur diye melek paşa Muhzır ağa'tnn başından Fasurle'sini alıp kural olacak gencin basma koyup Bismillah diyerek serdar'ın elini Öpdürüp bir iskemle üstüne oturttu, derakab bir fatiha tilavet olunup Apafi Mihal kıral nasbolundu. İptida Çavuşbaşı ve sair divan Çavuşları kurala mübarek bâd edip andan sonra kıral iskemleden kalkarak vü-zera ve Mirmiranlann ellerini bus edip badehu mevcud olan kaptanlar kiralın elini öpüp biat ettiler (Evliya Çelebi seyahatnamesi, c. 6, s. 56).
2 Kemeni Yanoş l*607*de doğmuş I. ve II. RAKOçi'lerin seferlerine iştirak etmiş 1657 senesinde Polonya'da. Tatarlar taradından esir edilmiş ve iki sene sonra yani 1659'da memleketine dönüp 1660'da kendisini Diyet MeclisVne kıral îlan ettirmiş ise de Türkler tarafından memleketinden çıkarılmış ve Monte KuKULİ'nun yardımiyle imparator LEOPOLD'ün himayesine mazhar olmuş ise de metinde gösterildiği üzere 1662 tarihinde Segeşvafd& mağlup ve maktul düşmüştür.

(1662 Ocak) ve Apafi Mihal da bu suretle serbest kalmıştır 1.
Senede kırk bin altun haraç vermek şartiyle Erdel kıratlığına getirilen2 Apafi Mihal 1662'den 1684 (1072-1095) senesine kadar yirmi iki sena Erdel kiralı olup devlete sadık kalmıştır. Erdel hududunda Sikelhit (Szchelhyd) ve Kolojvar kalelerinin Avusturyalılar tarafından hile ile işgal edilmesi üzerine Osmanlı devletiyle Avusturya arasında vukua gelen 1073 H. 1663 M. muharebesinde Apafi Mihal Osmanlı ordusuna asker göndermiş ve Uyvar'ın zabtım müteakip vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'nın hudud ahvalini görüşmek üzere muslrren daveti üzerine orduya gelmiştir 8.
Fazıl Ahmed Paşa'mn Erdel kiralının orduya gelmesini
1 Süâhdar tariki c. 1. s. 212-214.
1 Apafi evvelki senelerle beraber üç senelik haracını teslimine dair bir tahsil kaydı numunesi :
** »yi A
l,. \r
JU Tl»
\^ t.....
8 Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya seferine giderken Apafi Mihal'i de davet etmiş ise de kural, maiyetinden bazılarının sefere gitme Türk, büyük adamları Öldüregelmiştir, nice seleflerini böyle J1 âl ile getürüp öldürdükleri çok-tur diye kendisini korkuttuklarından kıral da askerim az, sefere ne yüzle varayım düşman vilâyetlerimizdedir, pişkeş vermeğe kudretim yok gün bir takım Özür ve bahanelerle gelmek istememişti. Uyvar muvaffakiyetinden sonra vezir-i âzam bunun öldürülmekten korktuğunu anlayıp hemen gelsin, görüşülecek işlerimiz vardır, asker ve hediyeye ihtiyacımız yoktur diye yemin ederek kiralın kapı kethüdasiyle haber göndermiş. Bunun üzerine Apafi Mihal üçyüz atlı ile, 1074 Rebîulevvel 1663 Ekim'de orduya gelip merasimle karşılanmış, kendisine iltifat olunmuş ve hudut işleri görüşülmüştür (Süâhdar tarihi, c. 1. s. 290).

istemesi ona teminat verip o sayede Orta Macar halkını devlete ısındırmak ve bu suretle Nemçe yani Avusturya'nın elini ErdeFden kesip bütün Macarlara Apafi Mihal'i kıral tanıtmaktı. Seferden avdet edilip BelgracTa. gelindiği vakit vezir-i âzam Apafi MihaFe samur kürk giydirip ona memleketine dönmeğe izin verdiği sırada :
—" Yar imdi göreyim seni, pâdişâha nice istikamet üzere hizmet edersin. Gerçi buraya

gelince vâfir zahmet çektin, lâkin bunu kendüne nimet bilip bu zahmetine göre padişahtan çok lûtf ve ihsana müstağrik olursun, pes-i perdeden Orta Macarlara, her sınıfa başka başka mektuplar gönderip pâdişâhımıza itaat ve inkıyat ettirmeğe sa'y eyle. Bu yıl selâbet ve azamet ve heybet ve kudretini ayne'l-yakîn müşahede edip anladılar ve baharda sen dahî vâfir asker cem'eyle. Ya bizim ile maan sefere gidersin ve yahut memleketinde olan düşman askerini çıkarırsın ; münasib nice ise sana ferman olunur, göreyim seni,, diye vesâyâda bulunduktan sonra memleketine gönderdi *.
Apafi Mihal, vezir-i azamın Belgrat da kışladığı sırada gönderdiği mektupta Avrupa ahvaline dair bazı malûmat verdikten sonra Avusturyalıların işgal ettiği Kolojvarhn kendisine itaat ettiğini ve diğer bazı kalelerin kimini zorla ve kimisini itaatle elde eylediğini bildirmiş ve bu mektubu padişaha takdim olunarak kendisine kapıcıbaşı ile hil'at gönderilmiştir.
_7 ... 1075 H. 1664 M. tarihinde on madde üzerine akte-
V as var muahedesi
V as var muahedesi mucibince Erdel ki- ö^en Vasvar muahedesinin birinci maddesi mûci-
ralhğının vaziyeti: bince Nemçeliler ErdeVde işgal ettikleri kaleleri Erdel kiralına teslim edip gerek Osmanlı ve gerek Avusturya kuvvetleri ErdeVden çekileceklerdi. Erdel'de kırallık münhal oldukça Erdel halkının arzusıyla kıral seçilecekti ; yine bu muahedenin dördüncü maddesi gereğince Rakoçi ve Kemeni Yanoş oğullan veya Orta Macarların kat'iyyen Erdel'e tecavüzlerine müsaade *edilmiyeceği gibi gerek Osmanlı ve gerek Erdel kuvvetleri de Avusturya topraklarına girmiyeceklerdi.
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Apafi Mihal 1094 H. 1683 M. deki Avusturya seferi ve Viyana muhasarası

1 Silâhdar tarihi, c. 1. s. 30.

esnasında orduya gelip daha evvel alınması îcabeden Yanık-kale'nin alınmadan Viyand'nın muhasarasını doğru bulmadığını Yamk alındıktan sonra Kırım Tatarları vasıtasiyle düşman memleketine akın yapılmasının doğru olacağını beyan eylediyse de bu sözleri plânına muhalif olduğu için Vezir-i âzam Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın boşuna gitmedi ve "Sen Nemçe'den korkarsın ; var imdi Yanık altında zevk eyle,, diye Apafi'yi geri gönderdi 1.
Apafi M i hal. bu harp sırasında İmparator LeopoWe gizlice gönderdiği bir mektupta Viyand'nın muhasarasına muhalif olmasına rağmen sefere iştirake mecbur olduğunu yazmış ve bozgundan sonra da imparatorla münasebatı sıklaştırmıştır.
Viyana bozgunundan sonra Budin önüne gelen vezir-i âzam Erdel kıralım davet ederek memleketine dönmesine müsaade etti.
n A af' M'tıı] Avusturya ile olan savaş Osmanlıların aleyhinde cereyan etmekte ve Macaristan'daki bir kısım yerler Leopold kuvvetlerinin eline geçmekte olduğundan Apafi Mi hal durumu nazik gördü ve ihtiyarlığını ileri sürerek kırallığın oğlu Apafi Mihal'e verilmesi için elçi gönderdi ; elçi 26 Şaban 1095H., 8 Ağustos 1684 M. de pâdişâh tarafından kabul olunarak II. Apafi'nin kıratlığı kabul edilip beratı verildi ve kendisini Erdel tahtına oturtmak üzere bir iskemle ağası tayin ve kır allık alâmeti olarak kırmızı .kadifeye kaplı kap anice kürk, hasoda ağalarının giydikleri üsküf, sorguç gönderildi ; bu yılın haracını yollamayıp onunla orduya zahire göndermesi şart kondu2. Fakat idare yine I. Apafi'nin elinde idi.
Osmanlı kuvvetlerinin mütemadi surette mağlup olup çekilmeleri üzerine Erdel kendi başına kaldı ve 1096 H. 1685 M. de imparatorun göndermiş olduğu bir Cizvit papasiyle görüşen Apafi bununla gizli bir anlaşma yaptı ; ertesi sene Fiyana'ya kadar giden Büyük Apafi bizzat imparatorla görüşüp Blaj anlaşması neticesinde Avusturya kuvvetlerinin ErdeVe girmesini kabul ediyordu.Halbuki Erdel vaziyetinden ümidini kesmeyen ve Apafi'nin sadakatine îtimad eden Osmanlı hükümeti Erdel'den

1 Silâhdar tarihi, c. 2. s. 68. ?
9 Silâhdar (ori/ıi, c. 2. s. 133.

gelen üç milletin (Macar, Sikel, Saz) murahhaslariyle görüşüp Avusturya'yı Erdel'den çıkarmak için yedi maddelik bir ittifak akdetmişti (3 Kasım 1687) K
v j ı ■ ıı x. Filhakika Avusturya kumandanı Garaffa, Er-Erdel kıralliğınm
J t '
Avusturya'ya del'e girerek bir kısım yerleri işgal eyledi. 1687'de
geçmesi -. Macaristan'ın pek çok yerinin elden çıkması üzerine
Erdel artık tamamiyle Avusturyalılara geçti ;
Apafi muharebe masrafı olarak imparatora yetmiş bin filori
ö'dftmeği kabul eyledi ve buna mukabil Erdel beyliğinin Apafi
evlâdına intikali kabul ediliyordu. Fakat Apafi 1690'da
öldüğü zaman imparator muahedeye sadık kalmayarak Erdel
valiliğini Teleki'ye verdi.

Fazıl Mustafa Paşa, sadaretinin ilk aylarında Avusturya kuvvetlerinin henüz Balkanlarda bulunduğu sırada yani 1101

1 ErdeFIe akdedilen yedi maddelik ittifakın hülâsası : Madde 1- Erdel halkı silâhlanıp Nemçe'yi tard etmek İçin çalışacaklar, Osmanlı
devletinden asker ve para yardımı görecekler.
Madde 2- Nemçe ile harp bertaraf oluncaya kadar haraçları, masraflarına karşılık olarak Erdel'liye bırakılacak. Madde 3- Eyi askerle Erdel'liye imdad edilecek ve emir ve kumanda Erdel
beyinde olacak. Madde 4- Nemçe ile harb eden erdel beyinin sözlerine îtimad olunacak ve ErdeFli aleyhindeki münafık sözüne bakılmayacak. Madde 5- bir mağlubiyet halinde Osmanlı tarafına yapılacak ilticalar kabul
edilerek mültecilerin iaşeleri temin olunacak. Madde 6- ErdeFe nekadar askerle imdad edileceği ve nereye gönderileceği
hususunda Erdel beyinin arzusı ile olacak. Madde 7- tşler bittikten sonra ErdeFlilerin haraçlarına, muafiyetlerine ve
bazı ricalarına müsaade olunacak.
Bu anlaşmanın sonunda : İşbu mevad cümlemizin ittifakiyle ve imzalarımızla kabul olunup (Asitane-i saadet'te teşrin-i saninin üçüncü veladet-i bazret-i İsa'nın 1687 senesinde) teslim eyledik deniliyor.

Yusanis Sarosi	Gabriyel Yozig	Yuvannis Sarosi
îlçi-i hakim-i .	îlçi-i Millet-i	Elçi-i Millet-i
Erdel	Macar	Sikel

Marko Dravend
Elçi-i Millet-i
Saz

Bu hususta Kıral Rokoçi'ye 1099 Safer tarihli (7'Aralık 1687) nâme yazılmıştır, (Nâme defteri 5, s. 10-14).

H. 1690 M. de Avusturyalılara karşı bir kısım Erdelliler Tököli îmre'yi kuralkğa isteyip bunu temin için Sarım hanı Selim Gir ay'a adam gönderip tavassutunu rica ettilerse de Kırım banı, hemen tamamen Avusturya işgali altında bulunan ErdeVe Tököli'yi kural yapmak için bir maceraya girişilmesini doğru bulmayarak reddetmiş ise de gelenler vezir-i azama müracaat edip yalvarmışlardı.

Bunun üzerine Faul Mustafa Paşa bu müracaatı müzakere etmek üzere ordu erkânını toplayarak görüşmüş ve bu müzakerede bulunan Kırım hanı:

—"Bu sevdadan feragat edin, Erdel, İslâm hududundan uzak bir memlekettir, koruyamazsınız; Budin elde bulunmadıkça Erdel elde tutulamaz, son pişmanlık fayda etmez.

Düşmanımız şöyle dursun sairleri bile bize gülerler,, dediyse de akalliyette kaldı.
«•.ı«u * » . Bunun üzerine Tököli İmre'ye Erdel kıralhğı Tokölı Imrc nın
J D
Erdel kırallıfrı t tevcih olunarak1 kendisini makamına oturtmağa Tuna muhafızı Çerkeş Ahmed Paşa serasker tayin olunarak maiyyetine bir miktar kapıkulu askeri ile Tatar kuvveti, bazı hudud sancakbeyleri ve Eflâk voyvodası Kostantin memur edilip bu suretle kırk bin kişilik bir kuvvet ile gönderildi ; Tököli îmre de maiyeti kuvvetleriyle beraberdi.
Bu kuvvet Erdel'e girip boğazları tutan Avusturya kuvvetlerini mağlup etti. Bu mağlup kuvvetler arasında Avusturya kumandanı Heisler ile birlikte hayli Avusturya kumandam esir edilip Avusturyalıların ErdeVe vali tayin ettikleri T e 1 e k i de harpte maktul düştü ; fakat ErdeVin ekser kaleleri Avusturyalılar eline bulunduğu için gizli olarak Tököli'ye pek az şehir ve kale tâbi oldu ; Diyet Meclisi Tököli'yi kıral intihab etti ; bu suretle bir müddet Sibin şehrinde kalan Tököli İmre Erdel kuvvetleriyle beraber geri dönüp Bükreş'te oturdu 2.
1102 H. 1691 M. de Avusturya kuvvetleri Balkanlardan tamamen atılıp Belgrad geri alındıktan sonra Fazıl Mustafa

1 TÖKÖLİ'ye Erdel kıralkğı tevcihine dair olan 1101 Ramazan başı tarihli nâme-i hümâyun île Erdel halkına ve Bey-zâdelerine gönderilen Fermanlar nâme defterindedir (Nâme defteri 5, s. 101, 10*—106).
2 Raşid tarihi, c. 2. ». 334.

Paşa Erdel'in teshiriyle Tököli'yi tahta oturtmağa Süleyman Paşa'yı memur edip emrine bir hayli kuvvet verdiyse de bu sırada Salankamen'de kendisinin şehadeti üzerine bu teşebbüsü akim kaldı ve 1699'da Karlofça muahedesiyle yüzelli sene os-manlı hâkimiyeti altında kaldıktan sonra Erdel, Avusturya'ya terkedildi.
Nâme-i hümâyunlarda Erdel kurallarına bazan "Macar kiralı ve Erdel hâkimi,, ve bazan da yalnız "Macar kiralı,, diye hitap edilmekte idi K .
Bohemya'da zuhur eden Jan Hüs mezhebi yavaş yavaş Macaristan'a girmiş ve ErdeJ de dahil olmak üzere Macaristan'ın Osmanlılara ait kısmında serbestçe yayılmış ve Orta Macaristan'da da Kalvenizm mezhebi ilerlemişti. Hattâ Rakoçfnin istifasından sonra Erdel Meclisi protestan olduğu için B etlen Gabon Erdel kiralı intihab ederek imparatorun bir katoliği intihap etmek istemesinin önüne geçmişlerdi ; bu suretle 1629 senesine kadar Erdel kıralhğında kalmış olan Betlen, Avusturyalıları ne mezheplerine ve ne de işlerine karıştırmamış t ir.
Orta Macar (Kurs) kıralhğı
Orta Macaristan'ın doğu ve güneyinde Tuna I. Leopold zama- ve Tise nehiriz olup bu cihetten Osmanlıların nında Macarların n,> rr + ip • r ı- ı ı ı
ı •
Budın, hstergon ve Jbgn [fc-rlav] eyaletleri ve Erdel kırallığı vardı ve aralarında Tuna ile Tise nehirleri bulunuyordu. İmparator I. Leopold zamanında onun hududu dahilindeki Macaristan gerek idare ve gerek vicdan hürriyeti cihetinden büyük bir tazyik altında îdi. Protestan mezhebindeki halkın dinî ve millî hissiyatı rencide edilerek Macarlara karşı pek ağır muamele yapılıyordu. Halbuki imparator, Macaristan tacını giyerken bütün bunlara riayet edeceğini vaid ettiyse de bu vadine riayet etmi-yerek aksini yapıyordu;, vergilerin ağırlığı itikadlarına müdahale, bütün hak ve imtiyazlarının ellerinden alınması, M acarları hayal sukutuna uğratmıştı; bu hallerine bir çare bulunması için Fransa'ya müracaat ettilerse de red cevabı aldılar.

1 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 334, 356, 358, 362, 372, 373.

Orta Macarların isyanına sebep katolik ve protestan mezhepleri arasındaki ihtilâftan çıktı; Macarların bir kısmı Katolik ve bir kısmı, yani Orta Macar halkı da Protestan idi. Orta Macarların bulundukları mıntaka Avusturya, Erdel arasında bulunup merkezi Kuzey

Macaristan'da Kaşav veya Kaşşa kalesi idi.
Yapılan mezalime karşı Macarlar ayaklanmak istediler fakat kendilerini destekleyecek bir hami arayıp Osmanlılarla anlaşmak istedilerse de bu komplo duyularak elebaşıları Ferec Nadasdy ile diğer ileri gelenler katledildiler (1671).
Avusturyalılar, Orta Macarlan Katolik yapmak için faaliyete geçtiler ; bu hal Orta Macar halkını mukabeleye sevk etti ; bu suretle mezhep ihtilafı yüzünden iki Macar sınıfı birbirine girdi. Orta Macarlar, katolik Macarlara galebe çaldılar ; fakat katolik Macarlar imparatora şikâyette bulunduklarından bu hale kızan imparator Leopold, Macaristan'ı bir eyalet haline koyarak General Kaspar Ampringen vali ve kumandan tayin edildi; kurulan ÜÎvanı harplerle Yukarı Macaristan halkı merhametsizce ezildi. En fena muameleye ve ölüm cezasına protestanlar çarptırıldılar. General Ampringen ile gelen Avusturya kuvvetleri Yukarı Macaristan'a girerek ele geçirdiği protestan Macarlan ateşlere atıp atlarının ayakları altında çiğnetti ; fakat bu mezalimden yılmayan Orta Macarlar, mukabele etmek suretiyle Avusturya kuvvetlerini bozup elde ettikleri üçyüz kadar namdar adamlarını kazığa vurmak ve sair akla gelmez işkencelerle Öldürdüler.
Orta Macarların başında Apafi Mihal zamanında
Teleki Mihal ye -n ı ı • i • • *• i m ı ı• nr-ı ı ı
_....... t Erdel idaresini elinde tutan Teleki Mihal vardı;
Tokolı Irare t '
Apafi Mihal'in, buna yardım etmesi imparatoru düşündürmekte idi; daha sonra Yukarı Macaristan'da ve Karpat dağlarının eteğindeki Kesmark (Sokmar) malikânesi sahibinin 1 oğlu olup o tarihte pek genç olan Tököli îmre isyanı idare ediyordu. 1656 veya 1657 senesinde Arca şehrinde doğmuş olan Tököli'nin

1 Silâhdar tarihVnde (c. 1. s. 741) TÖKÖLİ'nin babasının adı imlâsiyledir, kendisi Orta Macar kiralı olarak gösteriliyorsa da tabiî kıral olmayıp malikâne sahibi bir asilzadedir. Rivayete göre TÖKÖLİ'nin büyük ceddi bir at taciri iken 980 h. 1572 m. de kişi-zâdelik unvanını almış ve birkaç sene sonra da Kesmark malikânesini elde etmiştir. TöjsÖli bu zatın torununun oğlu idi (Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası. Sene, 3 s. 928).

babası Avusturyalılar tarafından katledilmişti. Tököli, isyan ettiği ilk senelerde henüz ondört onbeş yaşlarında bulunuyordu ; genç Tököli'ye Osmanlı tarihlerinde Kurs kiralı denilmektedir '
Orta Macarları ortadan kaldırmak isteyen Avusturyalılar bütün şiddetleriyle onların üzerine yürüdüler ; mukavemet ede-miyeceğini anlayan Tököli îmre 1081 H. 1670 M. de on bin kadar Macar kuvvetiyle Erdel'e iltica etti; Orta Macar kaleleri işgal olunup içerisine Avusturya askeri konuldu.
T'k'T' . 0 _ Avusturyalıların Orta Macarlara yaptıkları meza-
lılara başvurması ^m Pe^ §em* Du* surette ve olanca şiddetiyle devam ettiğinden bu hal millî heyecanlan artan Macarları Almanlardan tamamiyle nefret ettirdi. Bura halkı kendilerini bu halden kurtarmak üzere Tököli'yi davet etmişler ve kendilerinin hazırlanacaklarını bildirmişlerdi 2 Fakat TökÖİi'nin maiyyeti erkânı buna imkân olmadığını söyliyerek onların tavsiyesiyle Osmanb devletine müracaatı muvafık bularak 1083 H. 1672 M. de ibtida Yanova beylerbeğisi Cerrah Kasım Paşa'ya müracaat ile kendisiyle görüştü ve Erdel gibi Osmanb devleti hizmetine girip seferlere iştirak etmeği ve pâdişâhın dostuna dost ve düşmanına düşman olmağı teklif ettiyse de Kasım Paşa, tecrübesine binaen ele avuca sığmayan ve kendilerine îtimad edilemiyen Orta Macarlar hakkında hiçbir tavassutu kabul etmedi.
v w . t » Tököli tmre bundan sonra 1086 H. 1675 M. de Kara Mustafa Fa-
.
ta*nın Tököli'yi kir yolunu bulup istanbul'a elçiler yolladı ise de
himayesi bunu himaye etmek Nemçe île akdedilmiş olan

sulhu bozacağı için teklifi kabul edilmedi. Bunun
üzerine Tököli Avusturya ve Macar hududlannda serseri bir hayat
yaşarken vezir-i âzam olan Merzifon!. Kara Mustafa Paşa'yı
elde etmeğe muvaffak oldu ; yeni vezir-i âzam Nemçelilerle bir

1 Macarlar âsilere Kurucz derler. TÖKÖLİ'nin Habsburglara karşı mücadelesi sebebiyle kendisine Kurs kiralı denilmiştir. Silâhdar tarihi (c. 1, s. 743) Kurs kelimesinin Yunan lisanında eşkiya mânasına geldiği yazılıyor.

2 Tököli İMRE'ye Orta Macaristan'dan gelen haberde TVemçe'nin tecavüzü hadden aştı; ehl ü iyalimizi gözümüzün önünde fahişe gibi kullanıp başlarım bize tutturur oldular; bunları görmekten ise ölmek yeydir; hemen bir taraftan haber verip yürüyesiz denilmekte idi (Silâhdar tarihi, c. 1. s. 742).

harp vukuunda Erdel gibi Avusturyalılardan memnun olmayan Orta Macarlardan da istifade etmek istiyordu. Bunun için Macar-lara yardım vâdeden Fransa kiralı XIV. Lui'nin tesiriyle Tököli, daha sonra Osmanlı hükümetinden ondört maddeyi havi 1093 Şaban 1682 Ağustos tarihli 1 bir ahidnâme almak suretiyle devletin himayesi altına girdi ve bundan cesaret alarak Avusturya topraklarına akma başladı; bu akınlara bazı Türkleri de iştirak ettirdi; nihayet bu hal Avusturyalıların şikâyetlerini mûcib oldu.

_„„„.., . ft Tököli'nin faaliyeti sebebiyle Avusturya'başvekili Macar kiralı olman şikâyet ederek bunun hareketinin sulha mugayir olup Avusturya hudud kuvvetleri de Türk topraklarına girerlerse sulh bozulur dediyse de maksadı Avusturya ile bozuşmak olan Kara Mustafa Paşa bu şikâyete ehemmiyet vermedi ve "Kendi ülkesini almak isteyen taifeye karışmayız,, diye mukabele etti Bunu müteakip Tököli'nin elçisi pâdişâh tarafından kabul olunarak 2 ona Orta Macar kırallığı verilip berat, mücevherli topuz ve saire gönderildi (1092 H. 1681 M.) ve Budin beylerbeğisi Arnavut İbrahim Paşa Orta Macar memleketlerini alıp Tököli İmre'ye vermek üzere serasker tayin olundu (21 Temmuz 1681 5 Receb 1092) Avusturya ile sulhun bitmesine daha iki sene vardı ; vezir-i âzamin sergüzeşt peşinde koşması ve seleflerinden ziyade şöhret sahibi olmak istemesi onu bu maceraya şevketti ve daha yukarıda gösterildiği üzere Tököli ile ondört maddelik 1682 anlaşmasını yaptı.

a ı■ T-ı •- Budin valisi aldığı emir üzerine Orta Macaristan Osmanlıların Tok©-
(°
HVe yardımı taraflarına gitti ve hudud sancak ve kazalarına ve
hattâ daha içerilere kadar sokularak şakavet
yapan eşkıyanın barınağı olan Honod kalesini aldıktan sonra
Orta Macarların merkezi bulunan Kaşav veya Kaşa tarafına gitti
ve kendisini orada oniki bin kişilik bir kuvvetle Tököli îmre

1 Başbakanlık Arşivi, Cevdet tasnifi Hariciye. No. 4013.

2 1092 Receb'inin beşinci salı günü (21 Temmuz 1681) Tököıı'nin elçisi padişah tarafından kabul olunup nâmesiylc hediyelerini verdi.. IV. Mehmed elçiye "sözünüzde sâbit-kadem olursanız me'mulünüz husule gelir,,deyip kiralına götürmek üzere bir mücevher topuz ihsan olunup gitmeğe mezun oldu (Silâhdar tarihi c. 1. s. 743).
'

karşıladı. Kaşa teslim oldu ; bunu diğer kale ve palangalar takip eyledi ; evvelce Osmanlılara ait iken sonradan Avusturyalılara geçmiş olan ve Eğri şehrinin batı-kuzeyinde bulunan Fülek ve güneyde Foç'a kadar bütün Yukarı Macaristan alınıp Tököli'ye teslim edildikten sonra serasker Budin'e döndü (1682 Kasım).

TKkar* ' Erdd ^^^ ^" ^f& M. de Avusturyalılara karşı harp kınlhJh ve son ^**n olundu ; Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü dunun üzere muharebede mağlubiyet temadi etti. Viyana

bozgunundan sonra Tökoli de harbe ve felâkete sebep olanlar arasında bulunduğundan 1096 H. 1684 M. de Belgrad^a. celb ve tevkif olunarak1 mahfûzen evvelâ Edirne'ye ve oradan da tstanbuVa. gönderildi; daha sonra yani Sarı Süleyman Paşa sadaretinde serbest bırakılıp müsadere edilen mallan iade ve harp teçhizatı verilerek Apafi'yi dizgin altında tutmak üzere Yanova'ya gönderildi; harbin devamı sebebiyle Fazıl Mustafa Paşa sadaretinde 1102 H. 1691 M. de Erdel kiralı tayin olunup Zernyest mevkiinde Osmanlıların yardı miyle Avusturyalılara galebesi üzerine Diyet Meclisi tarafından kır allığa intihap edildi ve 1103 ve 1691*de Edirne'ye gelip Erdel kiralı sıfatiyle II- Süleyman tarafından kabul edilmişti.
Tököli îmre 1107 H. 1696 M. de Erdel'in tamamen elden çıkması üzerine bulunduğu hudud kalesinden ayrıldı. Tököli îmre Zenia mağlûbiyetinden sonra Belgrat a gelip padişahla beraber İstanbul'a, gitmesi emrolunup başkumandanı olan Mi-yanoş Mihal de beşyüz kadar maiyyeti ile Temeşvar'a. gönderildi 2. Bu suretle İstanbul'a, gelen Tököli Imre'ye Haliç'te Fener taraflarında oturacak bir konak verilmişti. Tököli, Karlofça muahedesinde kendisinin de hukukî cihetten muahedeye idhalini istemiş ise de muvaffak olamadıktan başka Avusturya murahhaslarının evvelâ Tököli'nin kendilerine teslimini istemeleri ve bunun şiddetle ve kat'î surette rededilmesi üzerine vâki ısrarlarına binaen İstanbul'dan uzak bulundurulması kabul olunarak İzmit'te
1 Kurs kiralı Tököli tmre'nin dimağında fesat olmak üzere haber verilmekle istimalet üzere Belgrad^a gelmek teklif ve sadır olan ferman mucibince anda tevkif olunup yanında olan askeri Nemçe'ye tebaiyet etmekle zabtında olan kaleleri dahi teslim eylediler (Ra§id, tarihi c. 1, s, 476).
8 Fmx>ntı,iLi Mehmed Halife [Silâhdar] Nusretnâme.

kendisine bir çiftlik alınarak 1113 H. 1701 M. de zevcesiyle beraber oraya gönderilmiştir 1.
Tököli tmre 1115 H. 1703 M. de kırk altı, kırk yedi yaşlarında İzmit'te vefat etmiştir 2.
Padişah tarafından ihsan olunan bin aded tuğrab altını aldığına dair Kurs kiralı Tököli tmre imzalı bir makbuzı görülüyor 3.
Kanun! Sultan Süleyman zamanında Erdel kıralhk olunca kiral her sene on bin altın haraç verir ve ayrıca muayyen devlet erkânına da hediye yollardı. XVII. yüzyıl ortalarında haraç onbeş bin altın oldu. II. Rakoçi'nin isyanından sonra yerine Erdel kiralı olan Barckay E koş kırkbin altın vergi vermek şartiyle intihab olundu4.
XVI. Yüzyıl ortalarından XVII. Yüzyıl sonlarına kadar Eflâk voyvodalığı
Kitabımızın II. cildinde görüldüğü üzere III. Aleksandr'dan sonra oğlu II. Mihne Eflâk voyvodalığına tayin edilmiştir (1577). Bunun voyvodalığım haber alan amcası ve sabık Boğdan voyvodası, âsi Yuvan, Eflâk'a geçerek "istanbul'dan yeni voyvoda
1 Raşid c. 2, s. 524 ve bu münasibetle yazılan hüküm : tznikmid kadısına ve Kocaeli mütesellimine hüküm ki îftiharü'l-ümerai'l-miUetri-izanıi'I-îseviyye Tököli imre hutimet avakibühü bilhayr zevcesi kıraliçe ve sair etbaiyle îznikmid*e nakli ve anda bir makul ve münasip mahalde iskân ettirilmek babında rikâb-ı hümâyun tarafından ferman-ı âli sâdır olmağla bir mÜnasib konak tayin olunmak) Üzre hüküm yazılmıştır. Evâsıt-ı Bebiülâhır sene 1113 (Mühimme defteri, 113, s. 10).
2 Tököli imre Protestan (Kalvinist) mezhebinde olup vefatından sonra İzmit'teki Ermeni kabristanına defnedihniştir. Zevcesi Heleni Zerini ise katolik mezhebinde olup kocasından bir sene sonra vefat ettiğinden onun naşı da İstanbul'a naklolunup Galata" Aa Sen Benova kilisesVne gömülmüştür. 1314 h. 1896 m. senesinde Rakoçi-oğlu ikinci FRANSUVA'nın kemiklerinin Macaristan'a nakli esnasında TÖkÖli ile zevcesinin kemikleri de Macaristan'a götürülmüş ve TÖKÖLİ kendi malikânesi olan Kesmark'a defnedilmiştir. TÖKÖLİ İmre'nin beş cilt üzerine yazdığı hatıratı 1863-1896 seneleri arasında basılmıştır. Teftirdağı'ndan nakledilen Fransuva Rakoçi üe validesinin kemikleri de Kaşa veya Kaşav'a defnedilmiştir.
3 tbn-ü'1-emin tasnifi hariciye vesikaları No. 470.

4 Bu hususlarda Feridun Bey Münşeatı c. 5, s. 373 Naima c. 6, s. s. 318 ve Silâhdar c. 1, s. 119. 129 ve c. 2, s; 11,3. Nimeti Efendi Kanunnamesi, Hammer (Ata Bey tercümesi) c. 9, s. 228.

geliyor, Mihne Voyvoda'ya îtimad etmeyin,, diye propoganda yapmışsa da tesiri olmamış ve Yuvan'ın yakalanması hakkında Boğdan voyvodası Petro'ya hüküm gönderilmiştir *. Mihne, Türk dostu olmasına rağmen siyasî entrikalar neticesinde yerini ıakibi olan Petro Çerçel'e bırakmış (1583) ve Halelde ikamete memur olmuştur 2. Mihne, Türkçe, Rumca ve ttalyancaya vakıf olup Türkçeyi fesahatle konuşurdu.

Fransa sefiri Jermini'nin delaletiyle Eflâk voyvodalığına tayin edilen Petro Çerçel3 alışmış olduğu Fransız hayatım Eflâk'da da tatbike kalkıştığı için Boyarlarım şikâyetleri üzerine azlolunup bundan haberi olunca Eflâk hazinesinden dörtyüz bin altın alarak Lehistan'a kaçtı 4 ve yerine, Çerçel'in borcunu ödemek şar t iyi e ikinci defa II. Mihne getirildi (1585). II. Mihne 1591'de islâmiyeti kabul ederek Niğebolu s ancakbey ligine tayin edilmiştir. Yerine gelen Radu'nun hal'inden sonra Aleksandr* voyvoda olmuştur.

n M'h v* XVI. yüzyıhn ikinci yarısındaki Eflâk voyvodaları voyvodalığı arasında en meşhuru, müstakil büyük bir Rumen devleti kurmak isteyen Cesur Mihail (Mihail Vite-azül)'dir. Mihail, 1554'de vefat etmiş olan Eflâk voyvodası Petr-

1 Mühimme, 30, b. 253 ve Mühimme, 31, s. 161 ve 268. Hammer, Alek-SANDR*in voyvodahk beratı tarihinin 985 h. 29 Temmuz 1577 m. olduğunu ve vefatında yerine onbir yaşındaki oğlu MİHNE'nİn geçtiğini beyan ediyor. Hammer'in ÂLEKSANDB'ın olarak bahsettiği berat, tarihi itibariyle oğlu MİHNE'ye aittir; çünkü MİHNE'nin tayini 17 Cemeziyelevvel 985*de olup milâdi 1577 Ağustos'tur.

Aleksandr voyvodaya (fena) lakabı verilmiş ve bir seneden az voyvodalık etmiştir.

2 Kaptan paşaya hüküm ki;

Bundan akdem Eflâk voyvodası olup Cezair-i garb'e gönderilen Mihne voyvoda Haleb'e gönderilmek fermanım olmağın dergâh-ı muallam çavuşlarından Ivas çavuş irsal olundu; büyürdüm ki vusul buldukta te'hir ve tevakkuf eylemeyip müşarünileyhe bir kalite koşup muaccelen irsal eyliyesin (Mühimme 66, s. 150, Sene 992).

8 Petro Çerçel, voyvoda olmadan evvel üç sene İstanbul'da Fransa sefirinin hanesinde kalarak lisan tahsil etmiş ve sefirin ütimasiyle Osmanlı hazinesine dörtte birini peşin vermek üzere seksen bin altın tediyesiyle voyvoda olduğunu Hammer yazıyor (Hammer, Atâ Bey tercemesi, c. 7, s. 105).

4 Fransa elçisi Zerini, Petro Çerçel*i afvettirmek istediyse de muvaffak olamamıştır; Petro Çerçel daha sonra hükümete dehalet edip Yedi-kule*de bir müddet hapsedildikten sonra boğulmuştur. \

eşku'nun oğludur, tkinci defa bir sene kadar voyvodalıkedeu III. Aleksandr'ın yerine tayin edildi (1593) K

Son onbeş yirmi seneden beri ve bilhassa tenperver bir hükümdar olan III. Murad samanında Boyarların birbirleriyle uğraşmaları yüzünden voyvodaların sık sık değiştirilmeleri ve her değişen voyvodanın kanun üzere hazineye ve vezirlere para ve hediye vermeleri ve bu parayı tedarik etmek için voyvodaların halkı tazyik etmeleri, Boyarlar arasındaki zıddiyet ve münaferet ve bir takım entrikalar neticesinde halk iyice ezilmiş ve bir kısmı da memleketi terketmişti 2 nihayet, bu fena durum, Avrupa'da Osmanlılar aleyhine hazırlanmakta olan ittifak dolayısiyle bir isyanın çıkmasına vesile oldu ; Mihal Voyvoda, Osmanlı hazinesine ve tüccara olan borçlarını ödeyemeyerek onların tazyikinden bıktığını vesile yaparak isyan bayrağını kaldırdı.

A .. ... Osmanlılar aleyhine 1592'de tertip edilen ittifak, Osmanlılarla aleyhi-
J *

ne ittifak ve Mi- papa üe Avusturya imparatoru Rudolitarafların-hal'in ısyam : dan idare ediliyordu; bu ittifaka Erdel voyvodası Si^igmund B at oriile Eflâk voyvodası Mihal ve Boğdan voyvodası Aron Tranul de girmişlerdi. Mihal voyvodanın isyanım vezir-i âzam Sinan Paşa'nın tehdidi tacil etti 8 ;

1 Selânikî tarihVnde 1591'de Eflâk voyvodalığına sabık Boğdan voyvodası iken isyan edip katlolunan voyvodanın (Yuvan olacak) oğlu Aleksandr'-ın tayin edildiği zikredilmektedir (S. 286). Mühimme defterinde de 1001 H. 1593 M. de Aleksandu* voyvodanın Eflâk taraflanndaki Kapukulu ocaklısı ile aralarının bozulması üzerine azil edilerek Haleb'e gönderildiği yanlıyor (Mühimme No. 71 s. 327).

2 Müverrih Âli sık sık değiştirilen voyvodaların yeni tayinlerinde her birinden hazine için üçyüz bin altın, vezir-i âzam ve diğer vezirler için de muayyen para ve pişkeşler ve buna mukabil yeni voyvodanın da halkı soyduğunu yazdıktan sonra ". .derdmrnd reaya bu makule bâr-ı girâne tahammül edemeyip mâ meleklerin vermeğe mecbur oldukların beyan ederek Eflâk'ın Kanunî Sultan Süleyman zamanında kırk sekiz bin hane iken (onaltıncı asır sonlarında) onüç bin haneye indiğini yazarak bu halin zaruri olarak isyana sebep olduğunu kaydetmiştir (Kütüphanemizdeki son cilt, vrk. 323 b).

8 Osmanlı ordusu sefere giderken âdet ve teamül îcabı olarak vezir-İ âzam bir buyruldu ile Eflâk voyvodası Mihal*den top arabası beygiri istemiş ve o da iki, üçyüz hayvan göndermiş ise de bunlar vezir-i âzamin BelgretiFdan hareketine kadar yetişmemiş ve ancak dörtyüz j^eygir ile hediyeleri Yanık-kale muhasara edilirken orduya gelebilmiş. Bu gecikmeden dolayı hiddetlenen

Mihal, 1594'de isyan ederek Bükreş'teki tüccar Türkleri, memurları ve iki bin kişilik Türk garnizonunu kestirdi ; tbraiVi zabtettik-ten sonra Tuna'yı geçerek Dobrice, Hırsova ve Silistre taraflarını yağmalattı ve oraları kana boyadı ; Erdel ile anlaştı ve Erdel'in himayesini kabul etti ve bu işleri yaptıktan sonra takip olunmasına binaen ErdeVe çekilmeğe mecbur oldu (1595).

Bu hal üzerine Osmanlı hükümeti tarafından Eflâk'ın Macaristan gibi bir eyalet haline konulması tekarrür ederek Satırcı Mehmed Paşa beylerbeği tayin olunup gönderildiği gibi, tehlikeli bir hal almış olan M i ha Tin isyanını bastırmak üzere vezir-i âzam Sinan Paşa memur oldu (1595). Mihal, isyanı esnasında aralarındaki ittifak neticesinde ErdeVden yardım gördü ; aynı sene Ekim ayında Erdel kiralı Batori'nin kırk bin kişilik bir ordu ile Eflâk'a inmesi üzerine Mihal yeniden Eflâk'a sahip oldu ; Yergögü karşısındaki küçük ada bile bunun eline geçti ; fakat Mihal ErdeVia kendisine verilmesini Osmanlı hükümetinden isteyerek padişaha altı yüz bin akçe gönderdi ise de emeline nail olamadı. ErdeVden yardım görmeyince kendi vaziyetini kurtarmak isteyerek iki misli vergi vermek şartiyle voyvodalığın yine kendisine verilmesini rica etti ve gizli olan emellerini tahakkuk ettirmek için Osmanlılarla zahiren anlaştı K Lâkin Osmanlılar tarafından Erdel kiralı tayin edilen Kardinal Andras Batori'ye karşı Avusturyalıların teşvikiyle mücadeleye girişti ve ErdeV&e Şelimbar muharebesinde Kardinal'ı mağlup ederek Erdel'i işgal etti. Mihal'in eski müttefiki olan Boğdan prensi mücadeleden vazgeçerek o da Osmanlı hükümetine itaat etmişti ; bunun üzerine Mihal yine imparatorun teşvikiyle Boğdanh istilâ arzusuna kapıldı ve hücum ederek bazı muvaffakiyetler elde etti (1599-1600).

Bu suretle Moldavya'yı (Boğdan'ı) işgal eden Mihal, hükümete müracaatla oranın idaresini ele aldı ve kendisine tâbi olmak üzere oraya bir vekil tayin etti ; bu suretle Erdel, Boğdan ve bir de Eflak'ın eline geçmesi ErdeVe yerleşmek isteyen Avusturyalıların

vezir-i âzam Koca Sinan paşa Mihal'ıiı hediyesini kabul etmiyerek inşaallah bundan sonra seferimiz Eflâk üzerinedir diye gelen adamlarım bir müddet hapsettikten sonra geri yollamıştır. Vezir-i âzamin sözleri zaten imparatorla ittifak ederek müsait fırsat arayan MİHAL'in biran evvel isyanına vesile olmuştur. (PeçevU c. 2, s. 152).

1 Naima tarihi, c. 1, a. 221.

işine gelmedi ve MihaPin hilekâr siyasetine son vermek üzere Avusturya kumandam Başta onu öldürmeğe karar verdi ve vukua gelen bir çarpışmada Mihal mağlup ve maktul düştü ; bu suretle durup dinlenmeden yedi senede elde ettiği muvaffakiyetler hudutsuz ihtirası ve duracak yerde durmaması yüzünden bir anda hiçe indi (19 Ağustos 1601).

1009 H. 1601 M. de Vezir Mahmud Paşa ile Şaban Paşa kuvvetleri YergöğVden geçerek Eflâk'a, girip Bükreş ve Tergovişte taraflarını işgal ettikten sonra MihaPin kumandanını mağlup edip öldürmüşlerse de bununla Eflâk meselesi halledilmiş değildi.

Cesur Mih a Tin Ölümünden sonra yerine 1010 H.

Eflâk'ta Osmanlı 160lM. de Simion M o vila geldiyse de buna kar-

*d tccmflıιa ^ -^a^u Şwban rakip çıkmıştı; fakat Şerban

muvaffak olamıyarak ErdeTe kaçıp sonra o taraftan aldığı yardım üzerine voyvodalığı elde etti * B ; bu da Mihal gibi Türk düşmanlığı siyasetini takip ediyordu; bazı küçük muvaffakiyetler elde ettiyse de Osmanlılar tarafından tayin edilen Ra-du Mihne'nin Bükreş*e yerleştirilerek Osmanlı ve Tatar kuvvetleri tarafından mağlup edilen Serhan'ın Lehistan'a kaçması üzerine Eflâk'ta Osmanlı hâkimiyeti yeniden teessüs etti (102C H. 1611 M.).

Lehistan'ın Osmanlı devleti tarafından tayin

1 Pâdişâhım

Boğdan ve Eflâk voyvodaları kadim-ül- eyyamdan devlet-i aliyyenin dostuna dost düşmanına düşmandır ; haliya Nemçe ve Macar melunları Erdel ve Eflâk içine girüp Eflâk voyvodası Simon voyvoda mukavemete kadir olma-mağla tegallüben Eflâk içine girmişlerdir. Lâkin Boğdandan bu sene haraç telkif olunmayup atlu ve yaya vâfir asker yazup Eflâkda kendü karındaşımı pekleyüp ondan Erdel'e varup anda olan askerlerimizle ittifak ve ittihad üzre hizmette bulunsa olur idi; birkaç zamanda ki Boğdan'dan haraç dahi gelmeyor; hele bari bu tarik ile asker yazıp göndermek külli faidedir; bu sene olan haracına tuta vafir asker yazup Eflâk içinde olan ihtilâli bertaraf edip andan Erdel'e varup ErdePde Temeşvar beylerbeğisi Bektaş paşa ve asker-i İslama mülâki olup asker-i islâmla müttefik olup vilâyet-i Erdel'den Nemçe ve Macar leşkerini çıkarup uğur-ı hümayunda hizmette olmak üzere bu sene haraç taleb olunmasın ve eğer bu hizmete müteahhid olmaz ise zamanı ile haracını göndersin deyu hökm-i şerif gönderilmek babında Emr ü ferman devletlû saadetlû pâdişahumndır. 18 Rebiülâhır 1012 (lbnü'1-Emin tasnifi dahiliye vesikaları No. 690).

Bu tarihte Boğdan voyvodalığında Siman Movila'nın kardeşi yerelmiya Movila bulunmakta idi. Telhis kaydından anlaşıldığına göre Yeremiya askeriyle Eflâk'a girecek biraderi Simon'ı yerine oturtup sonra da Erdel'e geçecekti.

edilen voyvoda işlerine müdahalesi ve onları himaye etmesi cihetiyle iki devletin arası açıldı ve Leh kiralına giden nâmede Radu Serhan'ın başı ile hazinelerinin gönderilmesi aksi takdirde Tatarların Lehistan'ı vuracakları bildiriliyordu.

Eflâk voyvodası Radu Mihne, müslüman olan eski voyvoda Mihne'nin oğlu olup babası diğer oğluyla müslüman olunca annesi bunu Venedik'e kaçırmıştı ; daha sonra bunun Avusturyalılarla ittifakı haber alınarak azledilip yerine Aleksandr îliyaş getirilmiş (1025 H. 1616 M.) ise de bu da iki sene sonra köylülerin isyanı üzerine kaçmağa mecbur olduğundan yerine Gavril Movila tayin edilmiştir (1027 H. 1618 M.).

Voyvodalığı elde etmek için birbirleriyle rekabete düşen gerek sabık voyvodalar ve gerek nüfuzlu Boyarların mütemadi surette yekdiğeri aleyhinde hükümeti tahrik etmeleri eksik olmamakta idi. Bundan dolayı bu defa da Movila'nin rakibi olan sabık voyvoda Radu Mihne, devlet hazinesine fazla vergi teklif edip aynı zamanda devlet erkânına da hediyeler vermek suretiyle ikinci defa olarak voyvodalığı elde etmeğe muvaffak olmuştur (1029 İL 1620 M.).

II. Osman'ın Lehistan seferi esnasında, Radu Mihne altı bin kişilik kuvveti ile Osmanlı

ordusuna iltihak etmişti.
t. im- Osmanlı devleti, /ran'la devam eden ve uzun süren Basarab Mateı ve
Kostantiiı Şerban muharebe ve Anadolu'daki istikrarsızlığa mukabil voyvodaları: Macaristan ve Balkanlarda sükûnet vardı; bu arada gelen dört, beş voyvodanın içinde en mühimmi Matei Basarab (1633-1654) ile bütün sınıfların arzusiyle 1065 H. 1654 M. de voyvoda seçilen Kostantin Şerhan idi ; bu ikisinden Matei Basarab Özi valiliğine tayin edilmiş olan meşhur Abaza Mehmed Paşa'dan müzaheret görüp Eflâk prensi tayin edilen îlya-oğlu Radul'a karşı çıkarılarak onu mağlup edip Boğdan'a. kaçırdıktan sonra 1043 H. 1633 M. de voyvoda olmuştur x. Bunun son zamanlarında Boğdan voyvodasının kâtibi (Logotet) olan Görkiz, efendisine darılıp Eflâk voyvodası Matei'nin yanma kaçarak onu Boğdan üzerine sevketmek istemişti. Bunun üzerine Ma-tei, Boğdan kumandanı ile anlaşarak bu hususta
' Naima tarihinde (c. 5, s. 349) Eflâk beyi AgA Tatay denilen voyvoda bu, MATEİ'dir.

mektuplaşırken, bu mektuplardan birisinin Boğdan voyvodasının eline geçmesi meseleyi meydana çıkarmış ise de memlekette tahrikatın fazla artması sebebiyle Boğdan voyvodası Kurt Vasil Hotin kalesine ve oradan da damadı olan Kazak beyinin yanına kaçtı ; bunun üzerine Eflâk voyvodası, Boğdan'a. sabık yazıcı G orkiz'i tayin ederek kabulünü Osmanlı hükümetine yazdı ; bu sırada Kurt Vasil'in damadı olan Kazak beyi, Boğ-dan'j işgal ederek Eflâk kuvvetlerini oradan çıkardıysa da, Basarab Matei'nin tekrar faaliyete geçmesi üzerine Kazaklar mağlup olarak çekildiler; Suçava (Seçav) kalesinde muhasara edilen Kazak hatmanının oğlu bir müddet müdafaada kaldıysa da daha sonra elde edilerek öldürüldü (1063 H. 1653 M.),
Bu hâdiseler sebebiyle, Basarab Matei veya diğer ismiyle Agatatay voyvodalıktan azlolunarak yerine Kostantin Şerban ve Boğdan voyvodalığına da Stefan tayin edildiler (1065 H. 1654 M.) 1. Bunun zamanında, Basarab Matei devrinde başlayan maiyet askerlerinden Seymenler'le Dorobanti denilen ücretli askerlerin isyanı mühim bir hâdise teşkil etti ise de, Serhan'ın, müttefiki olan Er d e I kiralı Rakoçi'nin yardımiyle kanlı bir şekilde bastırıldı; Rakoçi'nin Lehistan kırallığını elde etmek için Lehistan topraklarına yaptığı seferde Eflâk voyvodası Şerban ile Boğdan voyvodası da onun müttefikleri arasında bulunuyorlardı (1067 H. 1656 M.).
Eflâk ve Boğdan voyvodalarının Rakoçi Görki ile müt-tefikan hareketleri haber alınmıştı. Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa Erdel seferine hazırlanarak pâdişâhı Edirne'ye götürmüş ve bu iki voyvodayı kolayca elde etmek için -çünkü pâdişâhlar Edirne'ye geldikçe voyvodaların hükümdarı ziyaret ile sadakatlerini arzetmeleri âdetti- oraya davet etmişti 2.
1 Riko (Ricant) yirmi seneden ziyade Eflâk vayvodası olan Matyo (Matei) in zenginliğine mağrur olarak Metburn'a karşı muhalefete kalktığını ve o tarihe kadar yüz yirmi kese olan Eflâk haracının 260 keseye çıkarıldığını ve bundan başka hediyelerine ilâve yapıldığım yazıyor (Osmanlı İmparatorluğunun zeman-i hazin, Fransızca tercemesi, s. 158, 159).
2 Vezir-i âzam Köprülü Mehmed paşa tarafından Eflâk beylerine yazılan mektuptan :
"KıdvetÜ'l-miUeti'l-mesihiyye Eflâk vilâyetinde olan Boyarlar ve Ruhbanlar mektup vusulünde malûm ola ki gönderdiğiniz mahzarın mefhumu malûm oldu; imdi malûmunuz ola ki voyvodanız KosTANTİfc'e gönderdiğimiz mektupta

Fakat bu davete karşı Kostantin Şerban serkeşâne bir tavır ile : -"Gidersem kılıcım ile giderim,, diyerek davete icabet etmemiş ve zaten Erdel beyi ile de ittifakları duyulmuş olduğundan her iki voyvoda da azlolunarak Eflâk voyvodalığına eski voyvodalardan Radu Mihne-oğlu Mihne * ve Boğdan'a da Jorj Lika (Chika) tayin olunup Çavuşbaşı İsmail Ağa iskemle ağası yani her iki voyvodayı da tahtlarına oturtmağa memur tayin edilmiştir.

Eflâk ve Boğdan voyvodaları azillerini duyunca mukabeleye kalkışmışlar ve hattâ Burunsuz Kostantin yani Ser-ban Yaş şehrini işgal etti ise de2 Tatar ve Osmanlı kuvvetlerinin taarruzları üzerine Erdel'e kaçmışlardır. Osmanlı hükümeti kaçan voyvodaları Erdel kiralından istedi ise de vermi-yerek himaye ettiği gibi aynı zamanda mütecaviz bir vaziyet aldığından, Köprülü Mehmed Paşa'nın ve arkasından serdarların Erdel seferleriyle hakkından gelinmiştir.
Yeni Eflâk voyvodası Radu-oğlu Mihne de Köprülü'nün Erdel seferinde bulunmuş ve seferden avdette Can Arslan Paşa'nın hiç yoktan sebebiyet verdiği aşağıdaki hâdise sebebiyle isyan etmiştir.
Köprülü Mehmed Paşa, padişah tarafından acele davet edilmesi üzerine Erdel harekâtını yarıda bırakıp yerine Budin valisi Kenan Paşa'y* serdar yaparak dönmüştü ; o s en eki harekâtın sonunda Eflâk voyvodası Mihne, Serdar Kenan Paşa'-dan müsaade alarak memleketine dönmek üzere hazırlanmış ve Silistre beylerbeğisi Can Arslan Paşa'ya da vedaa gitmişti.
şevketlû pâdişah-i islâm efendimiz Edirne'yi teşrif buyurmuşlardır; Eğer doğru kulu isen gelip mûtad-ı kadim üzere rikâb-ı hümâyununa yüz sürüp sorguç ve kaftan giyip voyvodalığına git deyu bildirildikte envai türlü bahane edip Boyarlar salıvermediler deyu size isnat eyledi___ birveçhile emr-i pâdişahiye
itaat etmemekle murâd-ı âli iktiza edip Radul voyvodanın oğlu Mikel voyvoda kariha-i hümayûn-ı pâdişahiden bir habbe ve bir akçesi alınmayıp... fi 22 Rebiulâhır sene 1067 ÇMünşeat, c. 2, s. 399).
1 Radu oğlu Mihne İstanbul'da bulunup Türk kıyafetinde gezer ve Eflâk voyvodası olmak için çalışırdı (Naima tarihi, c. 5, s. 351). Vazir-i âzam tarafından Eflâk Boyarlarına gönderilen mektupta MİHNE'nin adı Mikel olarak geçmektedir. (Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 399). Buna (Civan bey) de denilmektedir (Silâhdar tarihi, c. 1, s. 178 ve Naima, c. 3, s. 351). 2 Evliya Çelebi, c. 5, s. 344.

Can Arslan Paşa, Mihne'nin kendisinden de avdete izin almadan vedaa gelmesinden dolayı canı sıkılarak göğsüne bir tekme vurup yere yuvarlamıştı. Bu ağır hakaretten müteessir olan Mihne : v
-"Ahdim olsun bu ihaneti komayım ; tekme vurmak nice olur, görsün,, diyerek memleketine dönüp Can Arslan Paşa'nın dönüşünü beklemiş ve geldiği zaman güler yüz gösterdikten sonra üzerine hücum etmiş ve Silistre valisi canını kurtarıp kaçtıktan sonra vaziyeti hükümete bildirmiştir.
Bunun üzerine durup dururken bu gaileli zamanda devletin başına bir de Eflâk meselesi çıktı. Mihne Macarlardan epi taraftar topladığı gibi Yergöği taraflarım da vurdu ve hattâ fırsatı kaçırmayan sabık Erdel voyvodası Rakoçi-oğlu da Mihne'yi teşvik ediyordu ; Osmanlı kuvvetleri Can Arslan Paşa ile görüşerek harekâta başladılar ; Mihne Voyvoda, Tergovişte'de müdafaa tertibatı almıştı. Hükümet azledilen Mihne'nin yerine Boğdan voyvodası Jorj Lika'yı tayin edip gönderdi ise de (1069 H. 1659 M.) bunu haber alan sabık voyvoda Kostantin Şerban, Rakoçi oğlu'nun yardımiyle gelip Boğdan'ı istilâ ile Jorj Lika'yı kaçırdı x.
-.,,.«,, ,,-«<» Buğdan'ı istilâ eden Burunsuz Kostantin Şer-1659 dan 1699'a °
7
kadar Eflâk vaziyeti kan Yaş kasabası önünde biraz mukavemetten sonra "kalgay,, kumandasiyle gönderilen Tatar kuvvetleri tarafından mağlup edilerek birkaç kişiden ibaret maiy-yetiyle Erdel taraflarına kaçtı ; bunu müteakip Kırım kuvvetleri Eflâk taraflarına geçti ; Mihne bunu haber alınca TergovişUe ordugâhını terkederek o da ErdeVe sığındı 2;
1 Bu, Radu oğlu Mihne gençliğinde yirmi seneden fazla Ahisha fatihi Koca Kenan PAŞA'nm içoğlanlan arasında terbiye olmuş güzel bir delikanlı idi; başına samur kalpak ve

üzerine müslümanlara mahsus elbise giyerdi, arapça, farsça ve türkçe eserleri okuyup anlardı. Aynı zamanda hattat ve şair olup İstanbul'da kendisine Civan Çelebi derlerdi; Devlet erkânı arasında hayli itibarı vardı [Evliya Çelebi, c.5, s. 343] IV. Mubad zamanında Eflâk beyi olmak için çalışırdı; nihayet arzusuna nail oldu ise de Can Arslan PAŞA'nın hakareti yüzünden intikam almağa kalkıştı, isyan eder etmez memleketindeki binden fazla tüccarı öldürdü (Naima tarihi, c. 6, s. 421).
2 Mihne Erdel de Rakoçi tarafından malına tama edilerek zehirlenmek suretiyle ölmüştür (Evliya Çelebi c. 5, s. 345).

Boğdan voyvodalığına da Vasil Lupu'nun oğlu olup Evliya Çelebi'nin Dilber tstefan dediği [c. 7. s. 465] Y. Istefan tayin edildi (1070 H. 1659 M.) x 1660Ma Keorg Riga'nın vefatı üzerine yerine oğlu Greguvar Kiga Eflâk beyi oldu hükümetin emriyle Boğdan voyvodası Dabiça ile beraber âsi Erdel kiralı üzerine gittiyse de Leva*da. mağlup oldu (31 Temmuz 1664).
1073 H. 1663 M. de Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa9 nın Avusturya seferinde Eflâk voyvodası Greguvar Lika ile Boğdan voyvodası Dabiça (Babija) orduya gelerek Uyvar muhasarası esnasında hazır bulunmuşlardır. Kiga Vosvar mua-hedesVni müteakip Viyancfya kaçtığından yerine Radu getirildi.
1078 H. 1667 M. de Eflâk voyvodalığında bulunmuş olan Radu Leon bizzat devlet merkezine gelip pâdişâha bağlılığını göstermiş olmasından dolayı voyvodalık müddeti üç sene garanti edilmiştir 2. Radu'nun zalimane idaresinden şikâyet edilmesi üzerine azlolunarak Boyarlar tarafından Yorniç Antuvan adında bir voyvoda intihap olundu (29 Nisan 1669) bu sırada Kiga Venedik'ten çıkarak Edirne'ye gelip baştercüman P an ay o t Nikusios vasıtasiyle kusuru afvolunarak vaziyeti karışık olan Eflâk'a yeniden voyvoda nasbolup selefi Radu Edirne'ye gelerek tevkif olundu.
Avcı Sultan Mehmed'in 1083 H. 1672 M. deki Lehistan seferinde Eflâk voyvodası Leyoreşkoda bulunup Turla yani Dinyster nehri önünde on bin kadar kuvvetiyle alay göstermiş
1 Bu, Lupo yani kurt adını Naima, Lupol diye kaydeder (c. 6, s. 420) Evliya Çelebi, Lupu'nun karısının aslen Çerkeş olup vezir Derviş Meh-m e d Paşa'nın kızkardeşi olduğunu yazar ; hattâ D e r v i ş Paşa hemşiresini bunun elinden almak istemiş ise de IV. Murad muvafakat etmemişti. 1653'de Eflâk voyvodası M a t e i Basarab'a mağlûb olmuş, İstanbul'a gelerek Yedikule'de hapsolunmustur. Lupol'un mührü şöyle imiş
Muhibb~i hânedan-ı Âl-i Osman
Luptd voyvoda-i serhadd-ı Bûgdan
(c. 5, s. 347, 351, 354,* 355).
2 lbnü'1-Emin tasnifi Hariciye vesikaları numara 179 sureti : Bilfiil
Eflâk beği olan Radul Bey gelüp rikâb-ı----- şehriyâriye yüz sürüp se-
zâvâr-ı âtıfet-i hüsrevâni olup üzerinde olan Eflâk beyliği kemakân üç seneye değin kendüye ibka ve mukarrer kılınmağın Hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrun mucibince hüküm yazılmak buyruldu. 1078 Cemajdyelâhır.

ve pâdişâh huzurunda hilat giymiştir K Leyoreşko, Lehistan İçimimin merkezi olan İlbav (Lemberg)'ın muhasarasına memur olan kuvvetlerle beraber o tarafa gitti ; ikinci defaki Lehistan seferinde de bulundu ; Lehliler tarafından Hotin kalesinin muhasarasında hücum edecek mahalleri gizlice Lehlilere haber vermesi üzerine serdar Sarı Hüseyin Paşa'nm mağlûbiyeti ile Hotin kalesinin düşmesine sebep oldu ; fakat bütün kabahati verir Sarı Hüseyin Paşa'ya yükleterek ölümden kurtuldu ise de azlolunarak yerine Jorj Duka tayin edildi (1674).
Duka Bey aslen rum olup vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın Cehrin seferine iştirak etti ; 1678 veya bir sene sonra bunun yerine voyvoda olan Şerhan Kantagüzen ; kendisinin

Kantagüzen imparator ailesinden olduğunu iddia etmiştir. Şerban Kantagüzen, Viyana muhasarasına iştirak ederek rivayete göre bu muhasara esnasında Avusturyalılarla gizli muhaberede bulunmuştur 2.

1687'de Avusturyalıların Mohaç (Sikloş) galibiyetinden sonra imparator kuvvetleri Eflâk hududuna kadar geldiklerinden, Şerban Kantagüzen Nemçelilerle müzakereye girişerek Osmanlı idaresinden kurtulmak istedi ve kardeşi vasıtasiyle Viyana* da bir anlaşma yaptıysa da bir sene sonra vefat ettiğinden yerine Brankovano geçti; müstakil olmak için vaziyet aldı; bu da Avusturyalıların nüfuzu altına girmek istediyse de onların kat'î bir başarı temin edememelerinden dolayı Osmanlı hâkimiyetini red etmiyerek işi iki taraflı idare etti ve bunun zamanında da Karlofca muahedesi aktedildi (1110 H. 1699 M.).

Eflâk voyvodaları XVI. yüzyıl sonu ve XVII. yüzyıl başlarında haraç olarak devlet hazinesine yüz yük akçe verirlerdi. Bunların gerek saraya ve gerek seferde orduya gönderdikleri yiyecek, hayvan, kereste ve sair şeyler kitabımızın II. cildinde kısaca gösterilmiş olduğundan burada tekrar edilmedi.

1 Silâhdar tarihi, c. 1, s. 585, 608. Gali an, günlük hâtıralarında ve 1672 senesinde Eflâk voyvodası GREGORASKo'nun muharebe esnasında vezir-i âzamin gazabından korkarak imparator tarafına kaçıp bir müddet sonra kendisini af-vettirmeğe muvaffak olarak Venedik yoluyla İstanbul*& geldiğini ve voyvoda-bği tekrar elde etmek için faizle Rum ve yahudîlerden dört yüz kese alıp Edir-ne'ye hareket ettiğini beyan ediyor (c. 1, s. 50).

2 Şerban Kantakuzen Bizans İmparatoru ,olmak hülyasına kapılmış imiş (Cevdet tarihi, c. 1, s. 300). y.

Boğdan voyvodalığı

■w*™ v» . «ı • • Eserimizin II. cildinde 1564'de Aleksandr XVI. Yüzyılın ikinci yansında Boğdan Voyvodanın ikinci defa tayininden sonra Voyvodalığı XVI. yüzyıl ortalarına kadar gelen Boğdan
voyvodaları bahsine son vermiştik.

Aleksandr'dan sonra 976 H. 1568 M. de yerine oğlu IV. Boğdan * voyvoda oldu; bu da babası gibi el altından Lehistan taraftarlığını güdüyordu ; hattâ Lehistan kiralının hüküm ve nüfuzu altına girmeğe taraftardı ; bu hususa dair aralarında gizli bir anlaşma da olmuştu; hükümet bu işte uyanık bulunuyordu.

Boğdan'ın, Lehistan'ı ziyareti esnasında Boyarların isteği üzerine yerine Yuvan Çel Kamplit ve yahut Jan Armc Anol isminde eski voyvodalardan îstefan Çel Mare'nin oğlu olduğunu iddia eden biri voyvodabğa intihap edildi 2 ve Buğdan'dan şüphe etmekte olan Osmanlı hükümeti bu intihabı derhal tasdik etti (1572). Bunun üzerine bazı Leh beyleri, sabık voyvoda Boğdan'a yardım ettilerse de muvaffak olamadılarm Bu sırada Boğdan'ın afvi için Lehistan kiralı padişaha ricada bulundu ; kiralın tavassutu kabul edilip B o ğ d a n'ın

1 Niğebolu beyi Mehmed Hana hüküm ki

Hâlâ vilâyet-i Boğdan voyvodası olan Aleksandh voyvoda mürd olup voyvodalığı oğlu BoĞDAN'a tefviz olunup sancağ-ı hümayunum gönderilmiştir. İmdi vilâyet-i Boğdan sair memâlik-î mahrusam gibi reayası dahi haracgüzar-larım olduğu ecilden anun gibi âda tarafından bir hareket olursa muavenet için cenab-ı emaret-meab han damet maalihu'ya nâme-i hümâyunum ve Eflâk voyvodasına ve Silistre ve Vidin sancakları beylerine ahkâm-ı şerife yazılıp irsal olunmuştur. Vusul buldukta sen dahi mukayyed olup... (Mükimme 7) s. 400, Sene 975 Ramazan).

2 Mühimme, 12, s. 592. Yeni voyvodaya icabında yardım etmek üzere Eflâk voyvodasına hüküm gönderilirdi Mühimme^ 18» s. 143.

3 Boğdan voyvodası Boğdan 979 Ramazan 1572 Ocak'ta isyan halinde olup bu hususta Silistre ve Bender sancakbeylerine hükümler gitmiştir. BoĞ-DAN'ın, azli Üzerine yerine Yuvan tayin edilmiş ve Boğdan Lehistan'a kaçmıştır. Boğdan takriben 979 Zilhiccesi

başlarında (1572 Nisan) veya az daha evvel Lehistan'dan kuvvet toplayıp Leh beylerinden Melceki? ve Barlos-oğlu ile beraber Boğdan'a girip bazı Boyarları kati ve Boğdan'ın merkezi olan Yaj'a bir konak mesafeye kadar geldilerse de orada yardıma koşan Bender beyi ile yeni voyvoda YuvAN*ın kuvvetleri tarafından mağlup edilerek tekrar Lehistan'a kaçmıştır. (Mühimme defteri 16, s. 171 ve 240). î

kardeşiyle beraber İstanbul'a, gelmesi kendisine yazıldı ise de x bu sırada Leh kiralının vefatı üzerine ErdeFe geçti, Erdel kiralı, Boğdan'ı yakaladıysa da Avusturya'nın Sokman kalesi beyi, Boğdan'ı Erdel beyinin elinden aldı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti iki devlet arasındaki ahidnâmeye riayet edilmesini ileri sürerek İmparatordan Boğdan'ın teslim edilmesini istedi 2.

Boğdan'ın yerine gelen Yuvan (Jan) Voyvoda memleketi pek zalimane idareye başladı. Boğdan'ın vergisi altmış bin dukaya iblağ edilmişti. Bu da, Türklere ve Lehlilere karşı iki yüzlü siyaset takip ediyordu ; iki sene kadar voyvodabkta kaldı, vergisinin seksen bin altına çıkarılmasını kabul etmiyerek, Âkkerman Tatarlarının kırk kadarını Öldürüp yedi yüz kadar davarlarını sürdükten sonra isyan etti ve Lehistan kiralı Hanri'ye müracaat ile yardım istedi ise de Osmanlı hükümetinin takibi üzerine3 Lehistan kiralı Türklerle olan ahidnâmeye sadık kalacağını söy-liyerek teklifi reddetti (1574).

Yuvan, ilk hamlede üzerine sevkedilen Eflâk ve kazak kuvvetlerini Bucak'ta mağlûp etti ise de sonradan üzerine asker ve İstanbul'dan yeniçeri kuvvetleri sevkolunarak 4 1574Me yaptığı son muharebede mağlûp ve Silistre beyi tarafından elde edilerek öldürüldü 5. Yuvan'm yerine Eflâk voyvodası

1 Mühimme defteri, 12, s. 592 ve 627, 24 Zilkade 979 ve 8 Zilhicce 979 tarihli hükümler.

2 Mühimme defteri, 8, s. 5, sene 980 Ramazan ihtidası tarihiyle Beç kiralına nâme-i hümayun.

3 981 tarihiyle (1573 M.) Lehistan kiralına yazılan nâme-i hümayunda isyan eden Boğdan voyvodası YüVAN'ın Rusya'ya kaçmak ihtimali olup fakat o tarafların ve Avusturya yollarının kapalı olması cihetiyle Lehistan yoluyla gitmek istemesi muhtemel olduğundan katiyyen müsaade olunmayarak tevkif edilip bütün eşyasiyle beraber gönderilmesi beyan olunmuştur. (Mühimmef 24, s. 37, sene 29 Zilkade 981).

4 Mühimme defteri, 24, s. 186, 206, 259 ve 336.

6 îsyan eden Yuvan voyvodasının ilk zamanlarındaki muvaffakiyeti hükümeti telâşa düşürmüştü. Kırım hanı serdarlığı İle Eflâk, Erdel voyvodaları, Bender, Âkkerman, Silistre, Niğebolu, Vidin, Köstendil Alacabisar, Vil-çitrin, Cirmen ve hattâ Rumeli beylerbeğisi bunun tenkiline memur olmuşlardır. YuvAN'ın, daha evvel Boğdan voyvodanın yaptığı gibi kaçması ihtimali göz-önüne alınarak elde edilerek gönderilmesi Lehistan kırah HANRİ'ye yazılmıştır; Fakat uzun zaman uğraşmağa hacet kalmadan Sirei suyu üzerinde Silistre

Aleksandr'in kardeşi Topal Petro tayin edildi 1. Petro, bir aralık Kazak İvan Podkova tarafından kaçınldıysa da, Türk kuvvetleri ve Erdel kiralı Kristof Batori'nin yardım* lariyle kurtarılarak tekrar makamına oturtuldu (1579).

Bu tarihlerde Lehistan'ın Boğdan üzerinde bariz surette tesiri görülüyordu. Lehistan'la anlaşmayan voyvoda türlü türlü tahrikler ve zorluklar karşısında kalmakta idi; bu nüfuz, Erdel beyi iken Osmanlı hükümetinin tesiriyle Lehistan kırah olan î s tef an Batori'nin Lehistan kırah olmasından sonra daha ziyade artmıştı. Hattâ Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa îstanbuVa. gelen Lehistan elçisine, Batori'nin, pâdişâhın lütuf ve himayesine karşı Moldavya (Boğdan) hududunda haydutluk etmekle meşgul olduğunu söylemişti a.

Bundan sonraki senelerden ve bilhassa 1579'dan sonra Eflâk ve Boğdan işleri vergilerin arttırılması ve voyvodalığın rakipler arasından fazla verenin üzerinde kalması ve yeni voyvodanın parayı çıkartmak için halkı tazyik etmesi ve nihayet az zaman içinde ya azil veya memleketi terkedip kaçmaları gibi haller,

sancakbeyi Davud BEYİe Vüçitrin beyi Hızır bey*c karşı taaruz ettiği esnada diri olarak yakalanıp başı kesilerek İstanbul'a gönderilmiştir (bu hususa dair vesikalardan bazıları Mühimme, 24, s. 209,212, 312 ve Mühimme, 26, s. 23,34, 40 ve 52 ilâ 56). Bunlardan âsi Yuvan'ın ele geçmesi dolayısiyle SÜistre beyine gönderilen hükümde Davut bey'ül hizmeti takdir edilmektedir. Kırım hanına gönderilen nâmede de Lehlilerin böyle nazik bir zamanda yirmi beş şayka ile gelip Âkkerman varoşunu yağma ve ihrak etmeleri ve bu suretle ahd ve amana mugayir hareketleri dolayısiyle Lehistan'a karşı askerî hareket yapılması ve mümkün olursa Hotin kalesinin zabtı yazılmıştır (Mühimme, 26, s. 35).

1 Erdel voyvodasına yazılan hüküm (Mükimme, 24, s. 109, 23 Zilhicce 981/Nisan 1574-982 Muharrem). 1574 Nisan'da Kırım hanına yazılan nâme-i hümâyundan :

Sabıka Boğdan voyvodası olan Yuvan Voyvoda size tâbi Âkkerman Tatarlarının kırk nefer miktarını kati ve yediyüz nefer davarların garet itdüğin ilâm itdüğinizde girû sahiplerine reddolunup ve kati olunanların diyeti verilmek emrim olduğuna tenbih ve tekid olundukta mütenebbih olmadığı ecilden voyvodalıktan ref'olunup Eflâk voyvodası AiEKSANDH'a voyvodanın kardeşi Petro VowoDA*ya vilâyet-i mezbûre voyvodalığı inayet olunup... (Mühimme, 24, s. 157).

Azl ve katlolunan Yuvan VOYVODA'nut oğlu Kostantin, Petbo zamanında Boğdan beyliği için faaliyete başladı ise de Bender beyi tarafından yakalanarak Rodos'ta hapsedilmiştir (Mühimme, 35, s. 347, sene 986 H./1578 M.

2 Hammer, c\ 7, s. 39.

sık sık değişmeler hoşnutsuzluğu ve nihayet hariçten gördükleri müzaheret üzerine uzun süren isyanları mucib oluyordu ; yirmi sene içinde Boğdan'a altı voyvoda tayin edilmişti.

Topal Petro 1574-1579 ve 1582-1591'de olmak üzere iki defa Boğdan voyvodası oldu ; birincisinden azlinde validesiyle beraber Hakb'te ikamete memur edildi ve ikincisinde fazla vergi talebinden 1 ve hem rakipleriyle başa çıkamadığından dolayı Tirol eyaletine kaçtı; bunun iki defaki voyvodalığı arasında yani 1580'de Sakeonlardan Yanko Yuvan adında eski voyvodalardan Petro Rareş'ın tabiî oğlu voyvodalık etmiştir; bunun tardından sonra Topal Petro tekrar voyvoda olmuştu: Petro'nun yerine vergiyi arttırmak suretiyle yahudi olduğu rivayet edilen Aleksandr oğlu Âron Tiranül yeniçerilerin arzulan üzerine Boğdan voyvodası oldu 2. Bu arttırdığı vergiyi tedarik için tebaasını sıkıştırmış ve vaki şikâyet üzerine azlolunmuş ve İstanbul'a, gelerek yeniçeri ocağına gidip bol para ve hediye ile ve yeniçeri ocağının tavas-sutiyle iki ay sonra tekrar voyvoda olmuştur 3,

Ar on İstanbul'da bulunduğu sırada Osmanlıların deli lakabını verdikleri Piyer veya Petro, birdenbire Boğdan'a girerek devlet hazinesine daha ziyade para göndermek bahanesiyle ortalığı ihtilâle verdiyse de yakalanarak îstanbuVda. Balıkpazarı'nda asıldı 4.

1 "..Boğdan voyvodası Petho Voyvoda teklif-i malâyutâka tahammül edemeyip ahar diyara firar ettiği haberi geldi ve yerine AleksanöBA oğlu Abon nam kâfir nasbolundukta maaziyadetin maktua müteahhid olup birini oaa memleket ribaharlarmdan akçeler alıp vergisin verip pişkeş çekip börkünü giyip el öptü gitti..." (Selâniki, s. 301, sene 099 H./ 1591 M.)

2 Hammer, Ancm'un seyislikten gelme bir Boğdan'h yahudi olduğunu beyan eder (C. 7, s. 167); bundan evvelki notta da Aleksandr oğlu denildiğine göre Yahudi olmaması icabediyor; belki ana tarafından Yahudilikle alakası vardır.

3 Sene 1000, Evâil-i Şaban (1592 Mayıs) galebe divan olup Boğdan voyvodası dahi yeniçeriler odasında gizlenip yeniçeriler şefaatiyle voyvodalık tec-did olunup huzura girip çıktı. Kul taifesinden bu hüner dahî âlemde zuhur eyledi. Bâis olan rüşvettir; şeameti karîben yetişür; nedeameti mukarrerdir dediler; (Selânikî tarifti, s. 320 ve Hammer, c. 7, s. 167).

4 Hammer tarihi c. 7, s. 167. Selânikî tariki (S. 338)'de PETRo'nun voyvoda olarak gittiği ve eski voyvodanın muhalefet ederek sonra yakalandığı kaydediliyorsa da ben

Hammeh'ııi kaydım doğru buldum.

Aron, Osmanlılar aleyhine papa ve Alman imparatoru tarafından hazırlanan ittifaka Er d el ve Eflâk'la beraber dahil oldu ; Aron 1594'de birdenbire isyan bayrağını açarak taarruza geçti ; bunun üzerine azledilip yerine Vezir-i âzam Ferhad Paşa'nın maiyyetindeki Rıdvan adı verilmiş olan genç bir hıristiyan voyvoda tayin edildiyse de isyan büyümüş olduğundan bu yeni voyvoda Buğdan'a, giremedi *. Hükümete vaziyeti anlattılar ; ihtidalarda bu isyan hareketine ehemmiyet verilmediyse de sonradan gelen haberler işin ciddiyetini gösterdi ; bunun için M araş beyleri)eğiliğinden mâzul Mustafa Paşa kumandan tayin edilerek gönderildi ; kuvvetine güvenen Mustafa Paşa, o sırada Macaristan seferinden dönmekte olan Kırım hanından yardım istemeğe lüzum görmeden taarruza geçti ise de mağlup ve maktul düştü ; bunun üzerine Eflâk ve Boğdan isyanı iyice alevlendi ; bu sırada Erdel kiralı Batori, Boğdan voyvodası Aron'un vaziyetinden şüphelenerek onu katledip yerine evvelce islâmiyeti kabul etmiş iken sonradan eski dinine dönmüş olan Stefan Rıdvan adındaki şahsı Boğdan voyvodası tayin etmişti 2. Daha evvel Ferhad Paşa kölelerinden olan bu Rıdvan, faaliyette bulunduğu sırada Gazi Giray Buğdan'a, gelerek sükûneti iade etmek ve Rıdvan'ı ele geçirmek şartiyle Boğdan'ın bir tatar beyine tevcihini hükümete bildirmiş ise de buna muvafakat edilmediği için an-lamamazhktan gelindi 3.

Stefan Rıdvan, Lehliler tarafından rakip olarak çıkarılan Yeremiya Movila tarafından öldürülerek Movila, voyvoda olmuş ve Lehistan kiralının hâkimiyetini kabul etmiştir. 1600'de Eflâk beyi Mihal, Boğdan'ı işgal ederek Movila'yı kaçırmış se de Mihal'ın katlinden sonra Movila tekrar Boğdan?a dönmüştür (1601).

1 Peçevî tarihi, c. 2, s. 159.

2 Naîma tarihi, c. 1, s. 134. Müslüman olduğu zaman Rıdvan adı ve-ilen bu şahıs ile Ferhad Paşa'ıhü muslüman iken sonra irtidat ettiği söylenen dam aynı şahıs mıdırlar ? Voyvodalar cetvelindeki kayda göre bu, Stefan Iıdvan, Eron'u Öldürmüş ve efendisi olan Erdel beyi tarafından Boğdan beyi ayin edilmiştir. Rıdvan Lehliler tarafından katledilmiştir (1595).

3 Naîma tarihiy c. 1, s. 134.

XVn. YÜZYILDA BOĞDAN DURUMU

XVII. yüzyıl başında Boğdan'da yine Movila ailesi bulunuyor ve Lehlilerden müzaheret görüyordu. Yeremiy a Movila 1595 VI en 1606 senesine kadar voyvodalık etmiş ve vefatmda yerine oğlu Simeon Movila gfecnyse de bir sene sonra vefat etmişti.

m ... » Gerek Osmanlı tarihi ve gerek Rumen kaynaklan OnydUncİ aırda tö J

BtfrUn Yuireti du XVII. yüzyılda gelmiş olan Boğdan voyvoda-lannın isimlerini, tayin ve azil tarihlerini sarih olarak göstermeyip karıştırmaktadırlar ; aynı zamanda H a m-mer'in nakillerinde de tenakuzlar vardır1. Bununla beraber doğru veya hatalı da olsa Osmanlı kaynaklarına göre bazı hâdiselerden bahsetmek zaruri görülüyor.

1608-1611 seneleri arasında Kostantin Movila Boğdan voyvodası bulunmakta idi ; bunun Eflâk voyvodasiyle arasındaki muharebeye mebni azli üzerine yerine Boğdan prenslerinin Yaş kasabasındaki saraylarının banisi olan îstefan Tomşa (Etyen Tomza) voyvoda oldu. Kostantin, Lehistan'a kayın pederinin yanına kaçtı.

Tomşa'ya karşı, sabık voyvoda Yeremiya Movila'nın levcesi D o mine mücadeleye girişti. Bu kadın, emlâki dolayısiyle çocuklariyle beraber Lehistan'da bulunuyordu. D o m i ne, oğlu Topal Kostantin'i Boğdan voyvodası yaptırmak istiyordu ; bunun için damadı olan Korski (Koraki) kırk bin kişilik Leh

1 Meselâ elimizdeki Boğdan beyleri defterinde YEREMİYA'dan sonra Simeon Movila (1606-1608), Kostantin Movila (1608-1611), Stefan Tomşa (1611-1615), Aleksandr Movila (1615-

1616), Rado Mihne (1616-1619), Gasbab Gahatyani (1619-1620) Aleksandr iliyas (1620-1622) ve ikinci defa Stefan Tomşa (1622-1623), ikinci defa RADu'nun (1623-1626).. ilâh. Boğdan voyvodası oldukları görülüyor. Bu cetvelin, türkçe Osmanlı kaynakları ve Hammer ile mukayesesinde seneler ve isimler bazan birbirlerini tutmadıklarından cereyan eden vekayiin bunların hangisinin zamanında olduğu kestirilemiyor; meselâ fezlekeye göre 1026 h. 1617 m. de Boğdan beyi Badul, Hammer'de Tomşa ve cetvelde ise yeni tayin edilmiş olan Radu Mihne'dir. Peçevî ile fezleke Boğdan meselesinden bahsederken aynı şahsın ismini aynı sayfada Îstefan ve Radul olarak iki kişi göstermek suretiyle hata ediyorlar (Fezleke, c. 1, s. 379, Sene 1025 ve Peçevît c. 2, s. 346) NaÎma daha dikkatli olarak aradaki tenakuzu düzeltiyor (C. 2, a. 149) Radu Adı bizim tarihlerde Radul olarak geçiyor. Bu karışıklık sebebiyle islâm ansiklopedisindeki Buğdan maddesinde zaruri olarak bu cihetler MthÎ geçmektedir.

ve Rus kuvvetiyle Boğdan? a girerek S tef an Tomşa'yı memleketten çıkarmış Kostantin'i voyvoda yapmıştı. Bunun üzerine Osmanlı hükümetine müracaat eden Tomşa'yı makamına oturtmak üzere tayin olunan kuvvetler ihtida muvaffak olamadüarsa da İskender Paşa, Nogay kuvvetleriyle beraber, Kor ski kuvvetlerini mağlûp etmiş ve Yeremiya'nm zevcesi D o mine ile biri Kostantin olarak iki oğlu ve damadı Kor ski esir edilip îstanbuVa yollanmış ve Boğdan beyliği yine Tomşa'ya verilmiştir (1025 H. 1616 M.) K

Caspar Gratyani adında aslen Hırvat olan biri, Avusturya ile olan bazı mükâlemelerde tercümanlık etmek itibariyle İskender Paşa'nın tavassutu sayesinde Nakşe veya Naksos dukalığına ve daha sonra yine paşasının kefaletiyle 4 Şubat 1619'da Boğdan voyvodalığına tayin edilmiştir 2. Gratyani, bir seneden ziyade burada kaldı; Kazak ve Lehlilerin faaliyetlerine dair Erdel kırab Betlen'in mektuplarını elde ederek keyfiyeti Kazaklarla Lehlilere haber verdiğinden dolayı Betlen'in şikâyeti üzerine azledilip yerine sabık Eflâk voyvodası olan Aleksandr ti yaş (Aleksi llya) tayin edildi (1620) 3. Bu, aslen Rum olup îstanbuV da gümrük veznedarlarından imiş.

1 Naîma, c. 2, s. 149 ve Hammer, c. 8, s. 160. Bu muharebede Domine*-nin kızı olup Kazak Koraki'nin zevcesi bulunan kadın güzelliği ile meşhur olup Tatarların eline esir düşmüş, evvelâ bulunamamış ise de sonradan otuz bin kuruş fidye mukabilinde iki çocuk da doğurmuş olduğu halde bulunmuştur. Ye-REMİYA'nın zevcesi olan Domine Bosna sipahilerinden Ömer adında bir tımarlı süvarinin eline düşmüş, Kostantin de bu suretle yakalanmışın*. Domine ile Topal Kostantin, yakalandıktan sonra istanbul'da Galata kulesine hapsedil-mişlerse de sonra oradan kaçmağa muvaffak olmuşlardır. Bunların kaçmalarına sebebiyet verdiği için Galata kulesi dizdarı asılmıştır (Naîma, c. 2, s. 178). Ham-mer'de (C. 8, s. 182) Kazak Koreki (Korski) nin İstanbul'da, hapis iken fransız tercümanları vasıtasiyle kaçmasına yardım edildiğini ve bundan dolayı Fransız elçisi Fîlip DÖ HAHLEY'in hakaret gördüğünü yazar.

8 Bu isim, Peçm'de, (C. 2, s. 372) Gaşpar, Naîma'da (C. 2, s. 175) Gaş-PEB ve Feridun Bey Münşeatı'nda (C. 1, s. 398) PeçevVnin yazdığı gibi Gaşpar'dır.

* **.. Boğdan voyvodası olan Gaşpar VoYvoDA'mn bazı nâhemvar evzâ ve etvârı zuhur edip ref'i lâzım olmağın sabıka Eflâk voyvodası olup süd-
de-i saadetimde mülazimet üzere olan___ Aleksandr Voyvoda ... şecaat
şi*ar olduğundan gayri beyzade olup.." Feridun Bey ^Münşeatı (C. 2, s. 398) beratı mucibince Aleksandb, elli altı kere yüz bin (5,600,000) akçe haraç ile tayin olunmuştur.

Azlolunan Gratyani, azli kabul etmiyerek muhalefete kalktığından üzerine İskender Paşa tayin edildi, iskender Paşa, Nogay, Kantemir kuvvetleriyle beraber taarruza geçerek Gratyani ile ona yardım eden Lehistan kuvvetlerini bozarak kumandanlarım esir aldı; Gratyani kaçarken bir köylü tarafından öldürülerek başı voyvoda Aleksi îlya'ya gönderildi (1620 Ekim).

II. Osman'ın Lehistan seferinde yolların iyi tamir edilmemiş olmasmdan dolayı Aleksandr

azlolunarak yerine üçüncü defa Istefan Tomşa getirildi (1030 Şevval 1621 Ağustos). Bu zat Lehlilerin amansız düşmanı olduğundan Leh hükümetinin ısrarı üzerine sulhu müteakip azledilip yerine ikinci defa Radu Mihne voyvoda oldu (1033 H. 1623 M.).
XVI. yüzyıl sonlarından XVII. yüzyıl ortalarından sonraki tarihlere kadar, Osmanlı devleti muhtelif ve müteaddit dış ve iç gailelerle, isyanlarla uğraştığı için voyvodahklardaki hâdiselere mümkün mertebe göz yummak suretiyle durumu idare etmiş ve bu halden cesaret alan bazı voyvodalar da şımarıkça ve serkeşçe tavurlar takınmışlardı.
1616-1619 ve 1623-1626 senelerinde iki defa Boğdan voyvodası olduğu görülen Radu Mihne zamanında Romanya'ya İstanbul Rumları da gelerek ticaretten başka hükümet işlerine de karışmağa başlamışlar ve bu suretle daha evvel başlayan patrikhane ve kilise nüfuzundan başka Boğdana siyaseten de hâkim olmağa çalışmışlardır.
Radu Mihne'nin 1036 H. 1626 M. senesinde vefat etmesi üzerine yerine başka voyvoda tayin edilmiş ise de hükümetin dahilcn müşkül durumda bulunup zorbalarla juğraştığı sırada bu yeni voyvoda kabul edilmemiş ve onun yerine Radu Mihne'nin vasiyyet ettiği ve aslen Lehli olan Boğdan kumandanlarından Bernovski Miron (Bertoska) intihap olunduğundan Osmanlı hükümeti bunu kabule mecbur olmuştur.
Bu suretle Bernovski 1629 senesine kadar üç sene voyvodalıkta kalmış fakat hıyaneti duyulduğundan Lehistan'a kaçmış ve Osmanlı divanı tarafından yerine tayin olunan Aleksandr voyvodayı kabul etmiyerek Boğdan'a gelip faaliyete başlaması üzerine hükümet mecburen bunu tekrar voyvodalıkta bırakmıştır (1630). Bernovski, daha sonra Eflâk voyvodasının İstanbul'a, gelip

sadakatini arz eylemesinden cesaret alarak o da zahiren devlete bağlılığını güstermek üzere gelmesini müteakip tevkif olunup Yedikule'de hapsedilmiş, 1042 Zilhicce 1633 Haziran'ında Divan-ı hümâyuna getirilip orada idam olunmuştur1.
1044 H. 1634 M. de Rumlara karşı vuku bulan bir ayaklanmayı müteakip Kurt Vasil (Vasil Lupu) idareyi ele alıp yirmi seneye yakın (1063 H. 1653 M.) voyvodalıkta kaldı. Memlekette hasıl olan istikrar üzerine Boğdan^da kültür hareketleri ilerledi; Vasil'in en büyük emeli Eflâk voyvodası olmaktı; fakat bu emeline nail olamadı ve İcabında yardımını görmek üzere îstanbuVda. rehin bulunan güzel kızı Rükzandra'yı Kardeş Kazak reisinin oğlu Timote'ye verdi 2.
Kurt Vasil'in başsekreteri (Logotet) olan Görkiz Vasil ile aralanının açılması üzerine Görkiz, Vasil'in yanından kaçarak Eflâk voyvodasına iltica ile onu Boğdan üzerine harekete sevket-miştir. Bunun üzerine Kurt Vasil, damadı olan Timote'nin yanma kaçmış ve Eflâk voyvodası Besaraba, hiçbir tarafa sormadan Lögotet Görkiz'i Boğdan voyvodası yapmıştır.
Damadının yanına kaçmış olan Vasil oradan aldığı kuvvetle Buğdan'a, dönerek Görkiz'i mağlup ederek Eflâk'a ilticaya mecbur etmiş ise de Bas ar ab a tekrar faaliyete geçerek Boğdan'ı işgal edip Görkiz'i tekrar voyvodalığa getirmiş ve Vasil'in damadı Timote'yi Suçava'da elde edip öldürmüştür.
Bu hâdiseler hükümet tarafından haber alınınca hem Vasil hem de Basaraba azlolunarak Boğdan'a Stefan (Gheoghe Stefan) ve Eflâk'a da Kostantin Şerban voyvoda olmuşlardır (1044 H. 1634 M.)3. Kurt Vasil azlinden sonra İstanbul'a, gelmiş ve Yedikule'de tevkif edilip altı sene sonra burada Ölmüştür4.
Erdel kiralı Rakoçi-oğlu'nun serkeşâne durumu ve Eflâk Boğdan voyvodalarını da ittifakına alarak sahasını genişletmesi üzerine Osmanlı hükümeti, Kırım kuvvetleri vasıtasiyle Rakoçi'yi
1 Naîma tarihi^ c. 3, s. 139 ve Hammer tarihi (Atabey tercümesi), c. 9.
2 Bu kız îstanbuFd* rehindi; Vasil bu kızı İstanbul'dan almak yani rehinden kurtarmak için vezirlere, devlet ricaline çok para vaid eylediyse de müsaade edilmemiş, sonra Kaba JMubad Paşa vezir-i âzam iken babasına gönderilip o da kızını kazak hatmanının oğluna vermiştir (Naîma tarihi, c. 5, s. 349).

8 Boğdan voyvodalığım, ÎstanbuVda bulunan Radu MiHNE'nin oğlu Mihne istediyse de verilmİyerek Stefan oldu.
4 Lupu (Kurd Vasil'in ortasında Ökübaşıdan bir mührünün etrafında "talik hat ile
Lupul voyvoda-i ser hadd-i Boğdan. B Bende-i hakipây-ı Âl-i Osman
klişeli mührü (Top. Arşivi 4891 ve 5543).

mağlup ve azletmiş ve iki voyvoda da o sırada Edirne'ye gelen Avcı Sultan Mehmed'e sadakatlerini arzetmek üzere davet edilmişler fakat gelmediklerinden dolayı her ikisi de azlolunmuş-lardır. Bunun üzerine Boğdan'a Jorj Kika (Chika) ve Eflâk'a da Kadu Mihne'nin oğlu olup İstanbul'da bulunmakta olan Mihne tayin edilip kendilerinden hiçbir suretle voyvodalık tayini masrafı alınmadan bir miktar kuvvetle ve kendilerini makamlarına oturtmak üzere iskemle ağası ile gönderilmişlerdir (1068 H. 1658 M.) K
Azlolunan voyvodalar, yeni giden voyvodayı kabul etmiyerek mukabeleye kalkışmışlarsa da Kırım Hanı kuvvetlerine karşı dayanamıyarak âsi Rakoçi-oğlu'nun yanına kaçmışlardır.
1070 H. 1659 M. de özi valisi Can Arslan Paşa'nın münasebetsiz hakareti yüzünden isyan eden Eflâk beyi Mihne'nin isyanı sırasında sabık voyvoda Şerban da Boğdan'i işgal edip Kika'yı kaçırmış ise de bunlar Osmanlı ve Kırım Hanı kuvvetleri tarafından mağlup edildiklerinden Boğdan'a, Kika'nın yerine Kurd VasiFin oğlu Stefan ve Eflâk'a da sabık Boğdan voyvodası Kiga tayin edilip yerlerine oturtulmuşlardır (1070 H. 1659 M.) 2.
Bu tarihten itibaren Köprülüler devrinde merkezin kuvvet-lenmesiyle diğer yerler gibi voyvodalıklarda da bir sükûn husule gelmiş ve bu istikrar büyük Avusturya seferi esnasında da muhafaza edilmiştir.
Lupu'nun oğlu Stefan'dan sonra gelmiş olan 3 voyvodalar arasında en mühimleri Duka diye meşhur olan Jorj Duka
1 Bu tebeddül münasebtiyle vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa'sud Kırım Hanı ile Eflâk Boyarlarına göndermiş olduğu mektup suretleri Feridun bey Münşeatında, vardır (C. 2, s. 43 ve 399). Boyarlara yazılan mektupta şöyle deniliyor : "Rodol voyvodanın oğlu Mikel voyvoda karihti'i hümâyun pâdişahi-den bir akçe ve bir habbesi alınmayıp ve her veçhile himayet edip her ahvalinizde ohgelenden ziyade tecavüz etmemesi için bizzat tenbih'i hümâyun buyurmuşlar"dur.
2 Îstefan, voyvoda olduğu zaman babası Lufo Yedikule'de mevkuf bulunuyordu. Üç bin kese borç ederek oğluna voyvoda yaptırmıştı. (Evliya Çelebi, c. 5, s. 347).
3 Köprülü Mehmed Paşa tarafından Kırım hanına gönderilmiş olan mektupta bu, Stefan hakkında (.. Boğdan voyvodalığına bir makul ve münasip adem tecessüs etmekteyüz. Halıya Boğdan'dan Eflak'a giden Kiso'nun oğlu var; lâkin iki memleket bir adamda olması devlete nâfi değildir. Lupo'mra oğlu

olup Osmanlı tarihlerinde kendisine Duka Bey denilmektedir. Aslen Rum olan ve bakkal çıraklığı ettiği de söylenen Duka Bey, 1665-1667 ve 1671-1672 ve bundan sonra 1678-1684 tarihlerinde üç defada dokuz sene kadar voyvodalık etmiştir.
Avlonya sancağı köylerinden Poliçani de doğmuş olan [Bab-ı asafi evrakı sene 1089] Duka Bey, birinci Lehistan seferinde iki bin maiyyetiyle padişahı karşılayarak ağır hediyeler takdim etmiş ise de Boğdan'a girmiş olan ordunun yiyecek sıkıntısı çekmesinden dolayı Padişah hiddetlenip kendisini katlettirmek istemiştir. Fakat padişahın yanında bulunan üçüncü vezir Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın istirhamı üzerine ölümden kurtulmuş ı fakat pek az sonra yine bu sefer esnasında azlolunarak2 yerine Boyarların ittifakiyle Yedinci Stefan tayin olundu (1083 Rebîülevvel 1672 Temmuz) 3. Stefan Osmanlılara aleyhdar olduğundan İkinci Lehistan seferi başlamadan evvel 1673'de Lehistan'a. kaçtığından yerine orduda bulunan kapı kethüdası Dimitraşku Kantaküzino tayin olunarak Boğdan'a gönderildi4.
Sabık voyvoda Stefan, Hotirfin Lehliler tarafından istirdadında o sırada Lehlilerin başhatmanı

bulunan Jan Subyeski ile beraber bulunmuş ve onun Lehistan kiralı olduğu sırada da Boğdan sınırını Türklere karşı müdafaa için hududda alıkonulmuş ve bir aralık taarruza geçerek Yaş şehrine kadar gelmiş ise de üzerine kuvvet sevkolunarak kaçmıştır 5.
Duka Bey'in üçüncü defaki voyvodalığında bir aralık Boğdan'a ilâveten kendisine Ukrayna beyliği (hatmanhğı) ve
var, anı da görelim nicedir. Hazreti hak din ve devlete enfa olanı muvaffak eyleye. .*' Feridun Bay Münşeatı, c. 2, s. 43 (1265 tab'ı),
1 Silâhdar tarihi, c. 1, s. 579.
a Antüvan Galland Boğdan prensinin Dinyester üzerine yapılması emredilen köprüyü iyi yapmadığından dolayı azl üe İstanbul'a gitmek üzere yola çıkarıldığım ve yolda katledildiğini yazmakta ise de (C. 1, s. 189) yanlış olup bu zat daha sonra üçüncü defa da Boğdan beyi olmuştur.
3 Boğdan voyvodası DoMİNE*nin tehâvün ve taksiri sebebiyle azlolunup-çavuşbaşı Sabi Süleyman ağa hepsinde zincire vurulup yerine Boğdan Boyarlarından istefan tayin edildi (Süâhdar tarihi, c. 1, s. 586).
, * Silâhdar c. 1, s. 125. bunun sabık Boğdan voyvodası olduğunu yazıyor.
" ,.
fi Silâhdar tarihi, c. 1, s. 626, 628, 629, Sene 1084 H. 1673 M.)

1672'de Bucaş muahedesiyle Lehlilerden alınmış olan Podolya eyaletinin idaresi de muvakkaten kendisine bırakılmıştı. Duka, 1683'de Viyana muhasarasında bulunmuştur.
Avusturya seferinin fena netice vermesi ve Lehlilerin sefere iştiraki sebebiyle Boğdan hududu tehdit altına girmiş ise de Osmanlı kuvvetleriyle beraber Boğdan beyi olup aslen Tatar olan Kostantin Kantemir (1685-1693) Leh taarruzlarına mukavemet etmiştir1.
Bunun azlinden sonra yerine voyvoda olan diğer Kostantin 2 Boğdan vergisini almak üzere Yaş*a. giden Kapıcı-başı Hazinedar Osman Ağa'mn Boğdan'ın eşkiyası tarafından konağının basılarak öldürülmesi üzerine azledilmiş ve yerine Kırım hanı ve Çerkeş Mehmed Paşa'nın iltimasları üzerine sabık voyvoda Kantemir'in oğlu Antiyoh Kantemir voyvoda olmuştur (28 Cemaziyelevvel 1107 —1696 Şubat)3. Antiyoh Kantemir, birinci defaki voyvodalıkta 1112 H. 1700 M. senesine kadar Boğdan voyvodalığında kalıp Karlofca muahedesi bunun zamanında aktedilmiştir. Hakkında hükümetin itimadı vardı 4.
XVI. yüzyd sonuyla XVII. yüzyıl başlarında Boğdan'ın haracı yetmiş yük (yedi milyon) akçe idi. XVII. yüzyıl sonunda
1 Boğdan'a hicret ederek Hıristiyanlığı kabul etmiş bir Tatar aüesinden-dir. Voyvodalıktan azlinden sonra îsîanbul'a gelerek vefatına kadar ilmî teteb-buatla meşgul olmuştur.
2 B Yeni voyvoda Kostantin Edirne'de hilat kuka ve süpürge giyip ikinci Ahmed tarafından huzura kabul olunarak Padişah, halka zulm etmemesini duyarsa başını keseceğini söylemiş ve kendisine donanmış at, topuz ihsan edilmiştir Silâhdar, c. 2, s. 697).
3 Nusretnâme (Silâhdar tarihi zeyli), 1107 H. vukuatı arasında.
4 Boğdan voyvodasına hüküm ki,
Boğdan voyvodalığı sana ianeyet olunaldan berû sadâkat ve istikamet ile hizmetin zuhura gelip bâdelyevm dahi Boğdan memleketi kemayenbagî hıfz ve haraset ve reaya ve berayâyı himayet ve sıyanet ve ahvallerine nizam verip umurların tesviye ve tashih ve seferler takribi ile târi olan şedâyidin mükâfat ve mücazatiyle hallerin terfih edip Boğdan vilâyetinin ümranına ve ni-zâm-ı ahali ve sükkânına dikkat ve ihtimam eylemek şar tiyle sâdır olan hatt-ı hümayun-ı şevket-makrunum mucibince voyvodalık müceddeden sana tevcih ve hassatan hıla-ı fâhire-î mülâkânemden bir sevk hüat-i mûrisü'l-behcet sana inayet ve ihsanım olup... sene 1110 Zilkade sonu (mühjmme defteri numara 111, s. 678).

bu miktarın altmış beş bin kuruş olduğuna ve para rayici de nazar-ı dikkate alındığına göre aynı miktarı muhafaza ettiği görülüyor 1.

Nakşe ve Şira dukalıkları

„ . . „ . . Dördüncü Haçlı seferi esnasında İstanbul'da Dukalığın kuruluşu

Lâtin imparatorluğunun kurulması üzerine Ak-denizdeki Kiklad takım-adaları Venediklilerin hissesine düşmüştü ; Akdeniz'deki bütün deniz yollarına sahip olmak isteyen Venedik cumhuriyeti bu adaları kendi kanunlarına göre idare etmek ve ana-memlekete sadık kalmak şartiyle dukalık tarzında asilzadelere vermişti. Bu suretle hem bu adalar imar edilip metruk bir halden kurtulmuş ve hem de Venedik ticareti ve donanması için mühim ticaret üsleri haline

gelmişti.
Kiklad adaları 2 bu suretle 1207 senesinde Venedik beyzadelerinden Markosanoto adında birine verilmişti. S ana t o ailesine sonradan Bizans imparatoru tarafından duka unvanı da verilmiştir. 1397'de bunun nesli kesilince ada yine lâtinlerden başka bir aileye geçmişti.
« ı i- ^ . Osmanlıların Akdeniz'de faaliyete başladıkları sıra-liukalıgın Osmanlı J
nüfuzu altına ^a ve ^ğrı^oz adasının zabtını müteakip bir kısım girmesi adalar Osmanlıların yüksek hâkimiyetlerini tanı-
mışlar ise de bu adaların iyice Osmanlı nüfuzu altına girmeleri 943 H. 1536 M. de Barbaros Hayreddin Paşa'nın Korfo seferinden avdetinden sonradır.
Lâtinlerin ellerinde bulunup Osmanlı devletine vergi veren Nakşe (Naksos) Şira, Milo veya Değirmenlik adalarına sahip olan Yakomo isminde bir Italyandı. Yakomo'nun, babası da Os-manlı hazinesine her sene yüz dokuz bin altıyüz dokuz akçe haraç vermekte iken vefatı üzerine Nakşe dukalığı aynı vergi

1 Onyedinci asır ortalarında bir kuruş seksen akçe olduğuna göre altmış beş bin kuruş beş milyon iki yüz bin akçe etmektedir. Halbuki muharebeler sebebiyle bir kuruşun yüz yirmi akçeye kadar çıktığı gözönünde alınacak olursa haracın yine aynı miktar yani yedi milyon akçe üzerinde bulunduğu görülür.
2 Kiklad veya Siklad adaları, Ağnboz (uba) adasının güney-doğusundan itibaren Anadolu sahilindeki İstankÖy (Kos) adasına doğru uzanan silsile halindeki adalar olup en meşhurları Andre (Andros) îstendil (Tinos) Şira, Nakşa (Naksos) Paros, Santurin, Murtat (Zea) ve değirmenlik (Milo) adalarıdır.

ile Santorin ve Parüs adaları beyi bulunan oğlu Yakomo'nun divana müracaatı üzerine babasının üzerindeki adalarda ilâveten 16 Cemaziyelâhır 972-19 Ocak 1565 tarihli bir beratla Yakomo'ya verilmiştir. Y a k o m o'nun elindeki adalarla babasından sonra
kendisine verilen adalardan dolayı haracı miktarı yüzaltmış iki bin akçe tutmuştur.
Eline verilen berat mucibince Yakomo devlete sadık kalmağı, cizye veren reayadan başka hariçten hiç kimseyi adaya kabul etmemeği, Osmanlı devletiyle arası açık olan devletlerle dost olmamağı korsan gemilerini adalarına kabul etmemeği ve bunlara silâh ve yiyecek vermemeği kabul edip bunlara mukabil Osmanlı hükümeti de kendisinin adalardaki hâkimiyetini tanımağı kendi tebaasından gayri kimselerle olan dâvalarının Osmanlı devleti divanında görülmesini ve kendi idaresindeki halkın dâva ve nizalarmın kendi usul ve kanunlarına göre yapılmasını, cezaların yine kendi kanunlarına göre verilmesini, beylerbeği sancak beyi, kaptanlar ve kadılar taraflarından dukanın dahilî işlerine müdahale edilmemesini ve bunun adalarına mensup halktan vefat edenlerin terekesine Osmanlı beytülmalcisi'nin müdahale etmemesini ve saireyi kabul ediyordu x.

1 Nişân-I hümâyun oldur ki,
Nakşa adasına tâbi Santorin ve Paros Cezirelerine her sene 52391 akçe cizye (Haraç) eda etmek üzere mutasarruf olan Dârende-i ferman kidvetü'l-ümerâ il-miHetü'1-mesihiyye umdetü'l-kübera i't-tâifetü'n-nasrâniyye Yakomo der-gâh-ı muallama âdem gönderip zikrolunan iVafcja'nın beyi olup babası olan Duka, mürd olduğunu bildirip Cezire-i mezbure üe Şira ve Milo Cezireleri babası veregeldügi 109609 akçe cizyeleriyle kendüye sadaka olunmak babında istİday-ı atıfet eyledügi ecilden zikrolunan cizyeleri babası eda itdügi cizyeler ile müşaruileyhe tayin edip eline bu berat-ı hümayunu verdim ve büyürdüm ki bâdelyevm evvelden tasarruf itdügi cizyeler ile babası mutasarrıf olduğu cezirelerin cizyeleri ki cümleten yüz altmış iki bin akçadır sal besal vakti ile bittamam hazane-i âmireme eda edip ribka-i ubudiyet ve istikamette sabit-kadem ola. Cezire-i mezbure reayasından gayri haracgüzarlarımdan ve gayriden kimesneyi cezirelerine kabul etmeyip bâb-ı saadetimle adavet üzere olanlarla dostluk etmeyip gemileri ve harami korsan levend gemilerin, cezirelerine

götürmeyip, azık ve yarak vermeyip bilcümle doğruluk üzere sadır olan evamir-i aliyyeme imtisal üzre ola. Merkum ve mastur olan cezirelere evvelden babası tasarruf itdügi üzere mutasarrıf olup elinden alınmaya ve sayirleriyle dâvası oldukta vekil gönderip kaziyeleri südde-i saadetimde istimâ oluna, kendü raiyetleri babmda olan dâva ve nizaların kadimden ohgeldügi * üzre âyinlerince görüp fasledip anın gibi siyaset lâzım gelürse dahi dedesi ve babası itdügi üzre muhtaç-ı

v * tu •»■ Yakomo, kendi adalarında yabancı korsanları hi-Yasef Naşı nın
' J
dukalığı maye ile onların geniş miktarda faaliyetlerine sebeb
olmasından dolayı 975H. 1567 M. de Nakşa dukalığı bundan alınarak senede kırk bin altın vergi île Osmanlı hizmetinde bulunan Yasef Nasi isminde bir Yahudiye verilmiş ve Yakomo îstanbuVa çağrılmış ise de gelmiyerek * evvelâ Venedik?e ve oradan da papaya başvurmuştur. Bu suretle elindeki adalardan mahrum kalan 2 Yakomo'ya Venedik cumhuriyeti senede iki yüz ve papada dört yüz flori maaş bağlamışlardır 3.

Yakomo bundan sonra boş durmayarak tedarik ettiği Firkate ile elinden alınan adaları dolaşıp halkı isyana teşvik ettiği, yeni duka Yasef tarafından hükümete bildirilmiş olduğundan lâzım gelen tedbirin alınması için Anadolu ve Rumeli kadılarına hükümler yazılmıştır 4.

XVI. yüzyılın ikinci yarısı başlarında Osmanlı tarihinde meşhur bir sima olan Yasef Nasi, aslen Portekiz'H bir yahudidir. Engizisyon zamanında korkusundan hıristiyan olup Don Juvan Mikez adını almış, sonra İtalya'ya, sığınmış ve oradan da İstanbul'a gelerek Fransa'daki devlet adamlarından getirdiği tavsiyelerle Osmanlı paşalarına hulul etmiş ve tekrar asıl dinine dönmüştür. Yasef Nasi kitabımızın II. cildinde görüldüğü üzere hem halası ve hem kayın validesi olan Dona Grasya Mendes adına ve onunla müşterek bankamsı bir müessese açmış, ticaret âleminde epi iş görmüş ve bu münasebetle Kanunî Sultan Süleyman'a ve daha sonra da II. Selim'e çatmıştır.

Yasef Nasi bundan sonra siyasi işlerde de rol oynamış, II. Selim'in müşaviri olmuş kendisine müteferrikalık verilmiş ve

arz olmayan âdet ve âyinlerince istihkaklarına göre ehl-i fesada cezaların verip beylerbeyi ve sancak beyleri ve kadılar ve kaptanlar dahi dahi ve taarruz kılmaya___(Mühimme defteri, 6, s. 248 16 Cemaziyelevvel 972).

1 Hammer (Ata bey tercümesi), c. 6, s. 242.

2 Akdeniz'deki adalardan Osmanlılara tâbi diğer bir dukalık da SİNYOR Andros nâm-i diğer Somariva ismindeki Lâtin ailesinin elindeki adaları havi dukahkdı {Hammer tarihi, c, 7, s. 47) SoMARİvA*dan sonra onun verdiği vergiden kırk bin altın fazla vermek üzre bu dukalığa ait adalar, Süleyman Bey adında birisine verilmiştir.

3 Mühimmeden naklen Safvet Bey'ih makalesi (Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, sene 3, s. 990) *"

4 Mühimme defteri, 7, s. 550 sene 975 Zilhicce 16.

daha sonra da bütün Kiklad adatan?m havi merkezi Nakşe (Naksos) olan dukalığa tayin edilmiştir. (22 Cemaziyelevvel 975—1567 Kasım). Nasi dukalık merkezi olan Nakşe'de bulunmayıp İstanbul'da Kuruçeşme'deki yalısında oturur adaları, vekili Françesko Karpnelo adında bir İspanyol ile idare ediyordu1.

Yasef Nasi, Kıbrıs'ın zabtından sonra buraya kıral olmak istediyse de kendisini Nakşe dukası bile yaptırmamak için çalışmış olan Vezir-i âzam S okullu Mehmed Paşa'nın müessir müdahalesiyle karşılaşarak emeline nail olamamıştır.

Nasi, II. Sultan Selim'e o kadar hulul etmişti ki Fransa'dan alacağı olan paranın tediye edilmemesi üzerine Mısır beyler-beğisiyle İskenderiye beyine gönderilen 976 Receb tarihli hükümlerle o tarafa Fransız bandırasiyle gelen gemilerin, Yasef Nasi'ye verilmek üzere bin

florüik malının sülüsünün zabtedilmesi emrolunmuştur 2.
Yasef Nasi 991 H. 1583 M. de ölümüne kadar3 dukalığı muhafaza etmiş vo kendisinden sonra Nakşe dukalığına Süleyman bey tayin olunmuştur.

Gürcü Prenslikleri

Eski ismi Karthli veya Karthveli olan GeorgıVya Yunanlılarla Romalılar Iberya ve Osmanlılarla İranlılar da Gürcistan derler ; Kartlı, asıl Gürcistan'ı ihtiva edip Kuzeyde Ossetiya ve Dağıstan, Güneyde Revan (Erivan), Batıda Guriya veya Güri ve îmeretiya (İmereti) ile sınırlanmış olup fakat bu hudut muhtelif tarihlerde genişliyerek Gorya, Mingreliya, Abhazya ve îmeretiya ve hattâ Dağıstan'ı da içine almış ve Güneyde Araş nahrVne kadar inmiştir.

1 Mühimme defteri, 30, s. 318 ve Mühimme defteri, 31, s. 60. Yasefnasİ ve Nakşe, dukalığına ait bazı vesikalar Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuasında merhum Safvet Bey tarafından neşrolunmuştur (Sene 3, s. 982 ve sene 4, s. 1444).

s Mühimme, 7, s. 914 ve 978.

3 Âlî tarihi, (Basılmamış ikinci cilt, varak 236 b) Âlî, YASEFNASİ'nin ölümünden sonra başdefterdar Okcuzade Mehmed ve Anadolu defterdarı Metni ve şıkk-ı sanî defterdarı arnavud Sinan EFENDİ'ler bunun muhallefatı-zu yazmağa memur olmuşlardır. Hattâ kıymetli bir yü^ziik ile bazı mücevherat bu esnada yok olduğundan bu yüzden defterdarlar azl ve hapsedilmişlerdir.

Gürcüler hıristiyan dininde (Ortodoks) olup Gürcü kiralı I. Aleksandr (1413-1442) son zamanlarında memleketi üç oğlu arasında taksim ederek bu suretle memleketi, îmeretiya (Açıkbaş), Kahetya ve Kartlı (Asıl Gürcistan) olarak üçe bölünmüştür. Bunlardan tmeretiya Ruslar tarafından işgal edilinceye kadar ayn bir prenslik halinde kalmış ise de diğer ikisi az sonra birleşmiştir ; Kartlı veya KârtiVin merkezi Tiflis idi : 1.

Osmanlıların Gürcülerle ilk teması Yavuz Sultan Osmanlılarla ilk Selim'in Trabzon valisi bulunduğu zamana tesadüf eder; bundan sonra Çaldıran seferinde Gürcü kiralı orduya kasaplık hayvan göndererek askerin sıkıntısını bir dereceye kadar hafifletmişti. Kanunî SultanSüleyman'ınİran'a yaptığı seferleri esnasında vaziyeti îcabı olarak yakınlığı cibetiyle birçok defa İran'a ve bazan Osmanlılara meyleden Gürcülerin mecburen iki taraflı hareketleri ve Osmanlı hükümdarının Avrupa'-daki seferleri esnasında iran'ın teşvikiyle mütecaviz vaziyet almaları (956 H. 1549 M.) üzerine ikinci vezir Kara Ahmed Paşa tarafından bir buçuk ay süren bir harekâtı müteakip yirmiden fazla kaleleri elde edilmiştir.

Asıl Gürcistan haricinde kalıp sonradan bunun hududu içine girmiş olan tmeret, Dadyan (Kolhida veya Mingreli prensliği) Gürü kısımları ayrı ayrı beylik olup onaltıncı asır sonlarına doğru yapılmış olan Osmanlı tahririnde vergi ile mükellef olarak, tmiretiler altmış bin, Dadyanlar seksen bin ve diriller (Goryalılar) ise otuz bin hane olup Osmanlı nüfuzu altına girmiş olan bu üç sancaktan ikisine, yâni Dadyan ile GüriVt birer mikdar haraç konulmuş olup İmireti yani Açıkbaş hanlığı vergiden bir müddet muaf2 tutulmuştu. Bunlardan Dadyanlar onyedinci- asırda icabında, iki

1 Ansiklopedi Britannikd'dan hulâsa.

2 Peçevî tarihi (C. 2, s. 45) Gürcistan prensliklerini şöyle zikrediyor: Üç prenslikten merkezi Küt aş [Kütays] olan prensliğe Açıkbaşkan-lığı derler. Diğer hanlıklar [prenslikler] Simon oğulları ve bir de taht vilâyeti vardır ki bunlar da Levend oğullarıdır, bunların en nüfuzlusu Açıkbaş hanlığıdır : Diğer hanlar buna hörmet edip hanlık kılıcım andan kuşanırlar' Yavuz Sultan Selim anın memleketine giderek hörmet gördiği için anların vergilerini affetmiştir. Bunlardan vergi talebi olunmaz. ÂLİ de bunlardan vergi alınmadığını yazar (Basılmamış cild, s. 286). Fakat sonradan (onyedinci asırda) bir mikdar vergi alınmıştır.

yük akçe cizyeleri mukabilinde tersane için Halep arşıniyle seksen bin arşın kirpas (keten ve kendirden dokunmuş bez) verirlerdi 1. Bunu vermedikleri zaman cizyelerini elçileriyle gönderip teslim ederlerdi2.
Bu üç sancaktan tmireti beyine Osmanlılar (açıkbaş han) derlerdi ; îmireti veya Açıkbaş prensliği, Merkezi Ahisha olan Çıldır eyaletinin kuzeyinde ve Gürcistan ile Karteli prensliğinin kuzey-batışına düşer ; tmireti'nin kuzey tarafında Osmanlılar'ın Kutayis bölgesi vardır. Mingreli veya Dadyan prensliği kısmen Karadenize de sahip olup kuzeyinde Abaza bölgesi vardı ; Gürü prensliği ise MingrelVmn. güneyinde ve Karadeniz sahilinde bulunup Potı bunun iskelesidir3b. Bu üç sancaktan başka Lala Mustafa Paşa serdarhğında (986 Cemaziyelâhır 1578 Mayıs sonu) iran'a tâbi olan Davud Han'ın 4 Osmanlılara itaat teklifini kabul etmiyerek iran'a kaçması üzerine Tiftis'te alınmıştı5. Bu kısım Gürcistan beyliği Jorj Başı a çık ile Revan ve Şirvan arasındakiKahetya beyi Aleksandr tarafından istendi; fakat Lala Mustafa Paşa, islâmiyeti kabul şartiyle Tiflis'i Aleksandr'a vermeğe muvafakat eyledi ise de bu, dininden dönmedi ; bunun üzerine Mustafa Paşa, Davut hanın arazisinden bazı yerleri Aleksandr Han'a vermekle beraber Tiflis'i eyalet haline koyarak Solak Ferhad Paşa'nin oğlu Mehmed Bey'e verip Tiflis kalesine muhafız asker ve mühimmat koydu6.
1 tbnü'l-Emin tasnifi Hariciye vesikaları, Numara 12 ve 61 ve sene 1042 ve 1097 ve Hammer tarih, c. 7, s. 59 ve c. 9, s. 52 ve c. 10, s. 78.
8 A îbnül'Emin tasnifi Hariciye vesikaları, No. 231 Sene 1093. Rifco [Fransızca tercemesi s. 166], Mingirelilerin her üç senede bir vergi olarak yedi gene erkek ve yedi gene kız ve birtakım esir getirdiklerini yazmakta ise de elimizdeki vesikalarda böyle bir kayıd yoktur; belki bunlar muayyen vergilerden başka saray için yollamışlardır.
8 Cihannüma. s. 406,
4 Davud Han sonradan islâmiyeti kabul ederek kendisine Maras Bey-lerbeğiliği verilmiştir.
5 Âli Tarihi, (basılmamış ikinci cilt) Vrk. 246.
8 Tiflis hâkimi olan Davud Han daha sonra serdar Ferhad paşa vasıtasiy-
le 992 H. 1584 M. de hükümete müracaat edip bir oğlu ve beş kişiden mürekkeb
. maiyyeti ile İstanbul'a gönderilmesini istemiş ve geldiği zaman kendisine Divan-i
hümayunda ziyafet çekilmiş ve bundan sonra padişah tararından kabul olunarak
Maraş beylerbeyiliğine tayin olunmuştur. Davud Han tayininden sonra Fer-

îmireti, Dadyan, Gürü (Gorya) beyleri vefat edince yerine kim inha edilirse onun beyliği hükümet tarafından tasdik edilirdi ; Daha sonra Kafkasya'daki harekât esnasında Kartil veya Kartlı, Mekril veya Mingreli ve Zegem hanlıkları da bazan Osmanlı hâkimiyetini kabul edip bazan da îran devletine sadık kalmışlardır.
Kârtil yani asıl Gürcistan hâkimi Simon Han, Ferhad Paşa'nın Iran seferinde devlete itaat ederek vergiyi kabul etmiş kendisine merkez olan çünkü Tiflis Osmanlıların eyalet merkezi olmuşt. Küti ile diğer kaleleri kendisinden sonra evladına kalmak üzere ahidnâme verilmiştir 1. Fakat Simon han, cevval ele avuca sığmaz bir adam olduğundan etrafa tecavüz ederek ortalığı karıştırır, kendisine nasihat yollu fermanlar gönderilir ve bu suretle zahiren bir itaat gösterip fırsat beklerdi 2.
Simon Han 1008 H. 1599 M. de fırsat bularak serkeşliğe başladığından Tebriz muhafızı ve Van beylerbeğisi Cafer Paşa'nın gayretiyle Gürci beylerinden Kâhet beyi Aleksandr Han ve oğullariyle beraber ele geçirilip Aleksandr kati olunarak Simon ile Aleksandr'ın oğulları istanbul'a, gönderilerek Yedikule'de hapsedilmişi erdir.
Simon Han daha sonra islâmiyeti kabul ile Mehmed Paşa olmuş ve I. Ahmed devrinde vefat etmiştir 3. YedikuWde m ahim s iken aşağıdaki rubaiyi söylemiş :
Garet-zede-i Çarh-ı sitemkâr oldum Halkın gö'zine ânın için hâr oldum Ger gitti ise esb ü şülür bâriyle Bâri'ye şükürler ki sebük-bâr oldum.
Gürcü hanlarından Kârtil beyi Magrav ile 4 Zagem (Zegem) hâkimi Tahmors Han'lar

onyedinci asırda meşhur olan
HAD pAŞA'nın yanına giderek kardeşi Simon HAN'dan alınan yerlerin ocaklık olarak Davnd Han'a verilmesi hakkında Ferhad paşa'ya hüküm gönderilmiştir (sene 992 Zilkade) Sdânikî, s. 187.
1 Kartil hâkimi Simon HAN'a nâme-İ hümayun (Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 232).
2 Naîma tarihi, c. 3, 8. 206.
3 1017 H. 1608 M. de hayatta olduğu bir vesikadan anlaşılıyor (Emiri tasnifi Birinci Ahmed devri vesikaları, numara 5(^3).
4 Magrav Han'iıi devlete itaati ve İranlılara karşı yardım istemesi

Gürci beylerindendir. Bunlardan Magrav 1026 H. 1617 M. senesinde Osmanlı devletine itaat edip İran'ın, Gürcistan'a ve oradan Osmanlı memleketlerine kasdetmek istediği mütalâasiyle yardımcı kuvvet istemiş bunun üzerine Batum (Trabzon) beylerbeğisi Ömer Paşa, bazı sancak beyleri ve Osmanlılara vergi veren Gürci sancak beyleri, Magrav'a yardıma memur edilmişlerdir. Diğeri yani Zakem beyinin oğlu olan Tali mors Han'ın büyük babası Levend Han oğlu Aleksandr Han, XVI. yüzyılın sonlarına doğru yani 986 H. 1578 M. de Osmanlıların yüksek hâkimiyetini kabul ederek ilk senelerde otuz yük ipek yollardı. Daha sonra yani 1001 H. 1593 M. tarihli bir hüküm ile her yıl devlet hazînesine on yük akçe vergi vermesi tekarrür etmişti 1. Aleksandr, Iran hududu üzerinde bulunması sebebiyle icabında Şaha tâbi olurdu. Ruslarla da şüpheli münasebetlerde bulunduğu da vâkidi 2. Bunun oğlu Tahmors Han gayet güzel olup genç iken Şah Abbas bunu bir vesile ile hizmetinde kullanmış ve sonra merkezi olan Zageni'e, han tayin etmiştir; fakat bir müddet sonra Tahmors Han, Şah Abbas'a muhalefet ederek tecavüze geçmesi üzerine tran Şahı onun azli ile yerine prens neslinden olmayan Magrav'ı, han yapıp Tah-mors'un takibine göndermiş ise de Tahmors, Açıkbaş Han'ının (yani Imireti prensinin) yanına kaçmıştır.
Bunun üzerine, Şah Abbas, Gürcistan'ın bir kısmına Peyker Sultan adında bir bey tayin edip Magrav Han'ı da kendi korucubaşısı Karcgay Han ile beraber bunun yanına vermiş ve tahrip edilen Zagem şehrinin yerine yeni merkez olan diğer bir şehri (Kelhis —■ <j*?*X') îmar ile vergiden muaf olmak üzere oraya birçok Gürcüleri celbetmişti.
Şah Abba^'m, bu havalideki bütün Gürcileri öldürmek üzere -Magrav da dahil- verdiği gizli tahrirat yanlışlıkla Mag-
üzerine kendisine kuvvet yollandığına dair nâme-i hümayun sureti Feridun Bey Münşeâtı'nda (c. 2, s. 230) vardır ve Naîma tarihi, c. 2, s. 151.
1 Mükimme defteri, 70, s. 99. Sene 1001 H. 1593 M.
2 Revan beylerbsğisine hüküm ki
Halıya. Aleksandr Han ile Rus menhusun külli ittihadı olup birbirlerine asker ve yarak gönderip bir fesada mübaşeret etmek ihtimali olduğun bundan akdem Şirvan muhafazasında olan vezirin Hasan faşa ilâm eyledikte... (Mükimme, 69, s. 147. Sene 1000 H. 1592 M.). f

rav'ın eline geçtiğinden ihtiyatlı hareket ile Gürcüleri ele alıp bir gün uydurma bir tertip ile Tahmors geldi diye Karckay Han'ı çadırından çıkarıp öldürmüş ve Iran kuvvetlerini boz-muştur.
Magrav bunu yapmakla beraber Han neslinden olmadığı için halk kendisine meyletmeyip eski hanları olan Tahmors hanı istediklerinden Osmanlı hududu üzerinde bulumakta olan Tahmurs Han hemen memleketine dönerek hükümdarlığını tekrar ele almıştır 1. Magrav da bunun üzerine bir kısım maiyyeti ile Osmanlı devletine iltica ederek Gence, Karabağ, Şirvan ve hattâ ErdebiVin bile zabtı mümkün olduğundan bahis ile katletmiş olduğu Karckay'ın başını göndermek suretiyle Osmanlı serdarını o tarafa sevketmek istemiştir ; fakat Hafız Ahmed Paşa Bağdat üzerine memur olduğu için Azerbaycan taraflarına gitmiyerek o tarafa Trabzon

(Batum) beylerbeğisi Ömer P a ş a'yı serdar tayin eyleyip göndermiştir. (1034 H. 1625 M.). Magrav, daha sonra Husrev Paşa sadaretinde Erzurum'da orduya ve oradan da İstanbul'a, gelmiş islâmiyeti kabul edip Mehmed adını alarak Karaman beylerbeğliğine tayin edilmiştir. Magrav'ın Konya'ya gönderdiği mütesellim'in halka yaptığı muamele bir ayaklanmaya sebebiyet verdiği için vezir-i âzam ve serdar Husrev Paşa'nm emriyle Magrav ile oğlu Halep'te îdam edilmişlerdir.

1043 H. 1633 M. de Güril ile Dadyan beyleri aralarında ittifak ederek îranhlann Bağdad'ı muhasarası ve muvaffakiyetleri üzerine Osmanlılardan yüz çevirip iran'a tâbi olmuşlar, hattâ Güril beyi kızını, Tahmors'un yerine Zakem ve Kartffîe han tayin edilen Husrev Mirza'ya vermiş olduğundan Gürcistan işi karışmıştır.

Güril beyinin kızının, Husrev Hana gitmesi için Açıkbaş topraklarından geçmesi icabettiğiıden Açıkbaş hanı ile sabık Zagem hükümdarı Tahmors han buna mani olmak istedilerse de bir taraftan Husrev Bey otuz bin kişilik Kîzılbaş kuvveti ve diğer taraftan Güril hâkimi kendi askeriyle mukabele ettiklerinden Açıkbaş Hanı mağlup ve maktul olup, Açıkbaş'ın oğluyla

1 Tahmors Han, İranlıların taarruzları üzerine* 1042 H. 1632 M.de memleketini tekrar bırakarak Açıkbaş Han'ın yanına kaçmıştır.

Tahmors Han bir dağlık mahalle saklanmağa mecbur olmuşlardır. Bu suretle Açıkbaş ülkesi istilâ edilerek İranlıların taarruzları Dadyan ve Gürü vasıtasiyle Günye ve Trabzon hududlanna kadar dayandığından Osmanlı hükümeti o taraflarda da müdafaa tertibatı almıştı (1043 H. 1633 M.) *.

Rusların, çar Müthiş îvan zamanında Astragan'ı aldıktan sonra kuzey Kafkasya'ya nüfuz etmeleri hem siyasî ve hem iktisadî bakımdan bu havalide mühim tesir yapmış ve bu kıtadaki Türk, Çerkeş ve Gürcüleri kendi tarafına çekmeğe başlamış ve hattâ bir kısım çerkes ve Çeçen beyleri bizzat Moskova'ya gidip bilhassa Çeçenler Kırım hanları ve Osmanlılara karşı İvan'ın himayesini bile istemişlerdir.

Rusların Kuzey Kafkasya'da nüfuzlarını iyice tesis etmeleri güneydeki Gürcüleri de onun tarafına çekmeğe başlamış bu hal bilhassa XVI. yüzyıl sonlarından itibaren bariz bir şekil almıştır.

1011 H. 1602 M. de istanbul'a haraç ve pişkeş getiren Zagem Levend Han ile Simon oğlu Yorgi Han'ı görmekteyiz 2; yine bunun gibi 1093 H. 1682 M. de de Gürü hâkimi ile Açıkbaş hanın ve Şamhal denilen Komuk beyinin elçileri vergilerini vermek üzere İstanbul'a gelmişlerdir 3.

Kafkas kıtası sekenesi ve bilhassa Gürcülerle, Çerkesler XVI. yüzyıl sonlarından itibaren günden güne büyümekte olan Rusya ile dostane münasebetler tesis etmişlerdir ki bunun neticesi olarak XVIII. yüzyılda Ruslar burada mühim rol oynamışlardır.

Kazak Hatmanlikları

Bir Türk gölü haline gelmiş olan Karadeniz, XVII. yüzyılın ilk yarısında en emniyetsiz bir deniz olmuştu ; buna da sebep ismen Ruslarla Lehlilere bağlı bulunan Kazak'ların şayıka denilen kayıklariyle Don ve özi nehirlerinden çıkarak Karadeniz sahillerini vurup ele geçenleri esir ve kati ve etrafı yağmalamaları id<- Bundan dolayı bu asırda Osmanlı hükümeti zaman zaman bu denize donanma şevkiyle Kazaklar'dan ele geçenleri imha etmekte idi ; Kazakların bu faaliyetlerinin artmasında Ruslarla Lehlilerin de

1 Naîma tarihi, c. 3, s. 206.

2 İbnu'l-Emin tasnifi. Dahiliye vesikaları, Numara %İ4-, sene 1011.

3 İbnu'l-Emin tasnifi, Dahiliye vesikaları, Numara 231, sene

teşvikleri vardı; çünkü Kırım hanları vakit vakit Rus ve Leh topraklarına çapul (Beşbaş) için sık sık akın yaptıklarından dolayı, onlar da bu suretle mukabele etmekte idiler. Özi veyahut

Zaporog Kazakları, icabında karadan da Moldavya yani Boğdan topraklarına taarruz ediyorlardı ı.
wy .1 • .< , Bu başlangıçtan sonra Kazaklara dair Hammer'le Kazaklar hakkında
kua malûmat ^aaa Osmanlı tarihlerinden2 edindiğimiz malûmatı aşağıda hülâsa etmek suretiyle bunların yerleri ve nevileri hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Kazaklar, Azak denizVne dökülen Don nehriyle Dinyeper (Özi) ve Bog (Aksu) nehirleri arasında ve bu nehirlerin munsaplarına doğru olan bataklıklara yakın yerlerde yerleşmiş idiler. Bunlardan Don nehri taraflarındaküere Don veya baş şehirlerine nisbetle Çerkesk Kazakları denilmiş ve Ukrayna kıtasında özi nehri tara-fındakiler ise Zaporog yahut Şelale kazakları adiyle şöhret bulmuşlardır ; bu, özi Kazaklarının (Zaporog) başlıca barınakları olan Seca, Şelale yakınında bulunuyordu 3. Bu, Özi Kazakları, Barabaşy Sarıkamış, Potkalı Kazakları diye üç kısım olup bunlardan Dinyeper ile Bog nehirleri munsabbı arasında bulunan zaviyedeki bataklığa Türkler Sarısu veya Sarıkamış dedikleri için buradaki kazaklar Sarıkamış Kazakları adını almışlardır ; Potkalı ise o civardaki bir adanın adı olduğundan Özi Kazaklarının bir kısmı da bu ismi almışlardı. Evliya Çelebi elli bin nüfuslu olan Barabaş Kazaklardan evvel ve âhır Ruslara ve Potkalı Kazaklarının da bazan Leh ve bazan Ruslara tâbi olduklarını yazıyor 4. Zaporoglar, 1665 de Rusları, bir ahidnâme imzalamağa mecbur etmişlerdi. Zaporog Kazakları, bazan Kırım Tatarlariyle müşterek olarak Lehliler aleyhine ve bazan Lehlilerle beraber Osmanlılara ve Kırım hanlarına musallat olurlardı ; geçinmeleri yağma ve ve çapul olduğundan menfaatlerine hangi taraf müsaitse o tarafa dönüp hizmet ederlerdi.
1 Mühimme defteri^ Numara 35, s. 123 ilâ 125. Zaporog Kazakları reisi Boğdan voyvodası Lvpob (Lupol) yani Ktjet VASİi/in kızını zorla kendi oğlu TİMOTE'ye almış ve Moldavya'yı tahrip etmişti.
8 Hammer* c. Ii, s. 252, Fezleke* Peçevî, Naîma ve Süâhdar tarihleri.
3 Bazı tetkiklere göre Don., Volga, Yayık ve Terek Kazakları Türk ve Moğollarla karışık olup Ukrayna Kazakları da Rus ve Lehlilerle karışmıştır.
* Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 7, s. 528, 530.

Zaporog'laruı h atmam H e mi ye İn i 6 ki (Hemielni t ski) Tatarlarla Leh Boyarlarının esirleri hükmüne girmiş olan Ukrayna köylülerini ele alarak Ortodoks olan Kazak ve köylüleri Katolik mezhebine girmeğe icbar eden Lehliler aleyhine isyan etti ve büyük bir kuvvetle Galiçya'ya. kadar gittiyse de mağlup- oldu ; Lehliler Kief şehrini aldılar. Bunun üzerine Hemiyelniskî 1063 H. 1652 M. de Osmanlı himayesini kabul etmek üzere hükümete müracaat etti. Hükümet bunun müracaatını kabul edip hat inan a elindeki yerlere dair berat verip bunun idaresindeki Kazakları himayesi altına aldı ; bunlar kırk bin kadar olup Osmanlı himayesinde bulundukları veya Kırım hanlariyle beraberce hareket ettikleri zaman kendilerine Kardeş Kazağı denilmişti K
Vasvar muahedesinden iki sene sonra Dinyeper nehrinin iki sahilindeki iki kazak hatmanı birbirlerine hasım vaziyette bulunuyorlardı. Bunlardan nehrin sol sahilinde yani doğu Ukrayna'deki Kazak reisi Brokovezki (Brioukhvoetski)'ye tâbi Zapo-rog Kazakları Rusya'ya ve nehrin sağ sahilinde yani batı Ukrayna'da Doreşenko'nun idaresindeki Sarıkamış Kazakları da Lehistan'a tâbi idiler.
Zaporog Kazakları hatmanı Brokovski, ha t man Serko tarafından sıkıştınldığından Rusya aleyhine hareket etmek üzere Kırım hanına elçi gönderip bütün Ukrayna kıtasının Osmanb devletine terkini teklif etmişti ; bu teklif o sırada Osmanlı siyasetine uygun geldiği için Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa tarafından kabul edilerek Brokovski, Barabaş, Sarıkamış, Potkali Kazaklarına da hatman olmak üzere kendisine berat, tuğ ve sancak gönderilmiştir (1078 Zilhicce -1668 Haziran).
Bundan bir müddet sonra Doreşenko, doğu Ukrayna Kazakları hatmanını öldürttüğü için özi nehrinin iki tarafındaki Kazaklar Doreşenko'nun idaresi altında toplandılar; fakat bir müddet

geçince Zaporoglar Doreşenko'dan yüz çevirerek Kırım hanına tâbi olup kendilerine baş olararak Sokuvei'yi ve bir kısım da Ruslara tâbi olarak Damyen Greçenoy'u hatman yaparak bütünlüğü parçaladılar.
1 Naîma tarihi, c. 5, s. 257, 264 sene 1063 ve Hammer tarihi (Ata bey tercümesi) c. 10, s. 213. Evliya Çelebi, Lehlilere tâbi iken onlardan ayrılıp kardeş Kazak ile birlikte hareket eden ve sonra onlardan dafaynlip Doreşenko ü birleşen Sirke Kazaklarından bahseder (C. 7, s. 527).

Bunun üzerine fena duruma düşen Doreşenko, Osmanlı hükümdarına baş vurarak Sarıkamış, Barabaş, Potkali Kazaklarının idaresinin bir sancak itibariyle kendisine verilmesini rica ettiğinden Doreşenko'ya bu suretle berat, sancak ve topoz gönderilmiştir 1. Barabaş, Sarıkamış ve Potkali Kazaklarının bir idare altında toplanması için Kırım hanına da yazıldı. Bu kurnazca teşebbüs sayesinde Doreşenko, parçalanmış olan hatmanlığı kendi başkanlığı altına aldı. lMuharrem 1081 ve 1660 Haziran) ; lüzumu halinde Kırım haniyle beraber özi (Stfistre) valisinin Doreşenko'ya yardım etmeleri de emrolunmuştu ; aynı zamanda Lehistan kiralına da Doreşenko'nun Osmanlı himayesine ilticasından bahsolunarak kendisine ilişil memesi hakkında nâme gönderildi.
Bundan sonra yapılan Lehistan seferlerinde ve daha sonraki Cehrin seferinde Doreşenko'nun vaziyeti Osmanb vekayii kısmında gösterilmiş olduğundan Kazaklar hakkında bu kadar malûmat yeter görüldü. Doreşenko'nun, Osmanlılardan yüz çevirmesi üzerine hükümet Kazaklara başka bir hatman tayin ettiyse de Lehlilerle yapılan Karlofca muahedesVnin üçüncü maddesi mucibince Ukrayna?wn elden çıkması sebebiyle Osmanb hükümeti ismen mevcut olan bu hatmanlığı kaldırmağı kabul ediyordu.
1 DoBEŞENKO'ya verilen hatmanhk beratından :
Nişan-ı şerif oldur ki,
Çün malikü'l-mülk-i zü'1-celâl ve cenâb-ı vahibü'Umevâhib-i lâyezal celle an-iş-şebih-i ve'l-misâl'in kemal-i kudret-i ezeliyyesiyle... işbu dârende-i menşur-ı meşmır-u Sultanî ve nümâyende-i yarlig-i beliğ vâcibü't-tebliğ-i hakanî ifti-har*u ümera-il miUeti'l-mesihiyye muhtar-u küberâTt-tâifetTl-iseviyye mu-hâlesat unvan, miisadekat nişan Sarıkamış ve Barabaş ve Potkal üç kavim kazağı hatmaru Petro Doreşenko hutimet avakıbuhû bilhayr rikâb-i kâm-yabıma elçi ve adam gönderip.. hizmet ve ubûdiyyet arzedip memâlik-i mah-rusatü'l-mesalikimde zir-i himâye-i hüsrevâneme dahil olan Eflâk ve Boğdan ve sair ibâd-ı inayet mûtadım ıdâdrodan ad olunup üç ülke hâkimi olmak üzre avâtıf-ı aliyye-i mülûkânemden tuğ ve alem ve sancak verilmek rica etmekle
ricası karin-i kabul-i hümâyunum olup-----işbu sene semânin ve elf Muharrem-
ül-haramunun gurresinden hatt-ı hümâyun-ı saâdet-i makrunum verilip üç ülke hükümeti sancak olmak üzre berveçhi tebid tevcih ve taklit ve inayet edip eınr-i şerifim verilmekle......(îbnü'l'Emin Hariciye vesikaları. Numara 52).

Raguza veya Dubrovnik Cumhuriyeti
Orhan Gazi zamanından!) eri Osmanlılarla münasebati olan 1 ve Dalmaçya kıyısında yüzelli mil kadar bir araziye sahip bulunan Raguza veya Duhrovnik cumhuriyeti daha sonraları Osmanlıların Balkanları istilâları üzerine Osmanlı hâkimiyeti altına girip devlete her sene muayyen bir vergi verir ve bütün Türkiye'de serbest ticaret yapardı.
Venedik cumhuriyetinden daha eski olan Raguza cumhuriyeti, siyasî ve iktisadî mahareti sayesinde mevcudiyetini muhafaza edebilmiştir ; cumhuriyetin vergisi onyedinci asırda on iki bin beşyüz altın idi 2. Bunlar her sene [daha sonraları üç senede bir] iki elçi ile haraçlarını yollarlar ve elçiler pâdişâh tarafından kabul olunarak hil'at giyerlerdi; bu elçiler bir sene devlet merkezinde oturup vazifelerini ertesi sene gelen elçilere terk edip giderlerdi. Raguza cumhuriyeti vergiden başka vezir-i âzam ile kızlar ağası, valide sultan ve diğer sultanlara da münasip hediyeler takdim ediyorlardı; Raguza cumhuriyeti Osmanlı himayesine girdikten

sonra ticareti genişleyerek zengin olmuştu.
XVI. yüzyılda Raguzahlarm mallarını sattıkları zaman verecekleri resimlere ve muafiyetlerine dair elimizde 1038 H. 1628 M. tarihli bir ahidnâme vardır 3. Raguza tüccarları Türkiye'den en çok öküz, manda ve koyun derileri, gön, yapağı ve ipek alırlardı 4. Bundan başka kendilerine pek yakın olan Bosna ve Hersek taraflarından da canlı olarak öküz, inek, koyun, keçi almalarına müsaade edilmişti 6. Osmanlı hükümeti lüzumu halinde Raguza tüccarları vasıtasiyle mîrî için bedeli mukabilinde sırça getirtiyordu6.
1683'de başlayıp 1699 senesine kadar onaltı sene süren muharebede Raguza veya Dubrovnik cumhuriyeti tehdit üzerine
1 Başbakanlık arşivi, Dubronikli defteri, Sene 1038. ilâ 1056 H, numara 3, s. 6, 11, 111 ve Riko, (Fran. Tercemesi) s. 163
2 ZübdetÜ'l-vekayi,s. 165. ve Top. arşivi 30 numaralı Hazine defteri sene 1060 8 Başbakanlık arşivi, Îbnül-Emin Hariciye, 3Vo. 3
4 Başbakanlık arşivi, İbnü'l-Emin Hariciye vesikaları, Numara 95 ve Mü-himme defteri, 23, Vesika numarası 612, sene 981*
6 Cevdet tasnifi, hariciye vesikaları No. 6116. ' * 8 Mühimme defteri, 14, s. 303.

Venediklilerin harbe iştirakinden itibaren Osmanlı hazinesine veregeldikleri vergiyi kesmişler ve Avusturyalıların, Rumeli'den tekrar Macaristan'a atıldıkları tarihe kadar sekiz sene vergilerini vermemişlerdir; fakat Balkanlar'da Osmanlıların aleyhine olan vaziyetin düzelmesi üzerine her sene beşyüz duka olarak imparatorun hazinesine verdikleri vergiyi keserek eskisi gibi vergilerini tekrar Osmanlı hazinesine tediye etmişlerdir.
Raguza cumhuriyeti, Avrupa'daki siyasî askerî işlere dair Osmanlı hükümetini haberdar ettiği gibi 1 keza daha sonra Avusturya ile olan ve Pesarofca muahedesiyle [1716] neticelenen sefer sırasında da Raguza, vergisinin sülüsünü verip s ü lü s a mm üç sene vermemek için müsaa/le almış ve Avusturya ile sulh olunca yine eskisi gibi 12.500 duka vergisini yollamıştı3. Raguza, Türkiye vaziyeti hakkında da Osmanlı devletiyle münasebatı olan devletlere malûmat vermek ve her iki tarafa da sadık görünmek siyasetini takip ediyordu. Ricaut. ayda bir Cumhurreisi değiştiren Raguza idaresine itimatsız hükümet tarzı demektedir3.
1 Mühimme defteri, 7, s. 102 ve Mükimme 12, s. 123, 439 ve Mühimme 14, s. 596 (Daha böyle bir hayli vesika vardır).
2 Başbakanlık arşivi Karton 3, No* 770.
3 Kaguza'da Cumhurreisi, ayda bir, senoto haftada bir, kale muhafızı değişirdi {Riko-Fransızca tercümesi, s. 165),

YlRMİ DOKUZUNCN BÖLÜM

XVI. YÜZYIL SON YARISIYLE XVII. YÜZYILDA AVRUPA

Avrupa'ya umumî bir bakış

XVI. yüzyılın ikinci yarısiyle XVII. yüzyılın ilk Avrupa devletleri . . , A .
, , ,.. ,' .
yansı içinde Avrupa kıt ası nem dinî ve hem siyası
mücadele içinde çarpışmak şartiyle yeni yeni inkılâplara sahne olmuştur. Bu bir buçuk asırda Avrupa'da büyük hıristiyan devleti olarak Almanya (Avusturya ve bir kısım Macaristan ile Çekoslovakya dahil) Fransa, İngiltere, İspanya (Portekiz ile güney italya da ispanya'ya aitti). İsveç, Lehistan, Rusya ve bir de Venedik cumhuriyeti vardı. Bütün Balkan yarım adasVyle Eflâk, Boğdan, Erdel veya Transilvanya ve bir kısım Macaristan Osmanlı devletine ait olup yine bu kıt'adaki Kırım hanlığı da Osmanlı devletinin yüksek hâkimiyeti altında bulunmakta idi. İtalya'da Floransa ve Papa hükümetleri vardı ve İsviçre ise müteaddit kantonlardan mürekkep olarak idare ediliyordu; yeni meydana çıkmış olan Felemenk (Niderlanda) cumhuriyeti küçük olmakla beraber deniz ticareti ve bilhassa Hint denizindeki faaliyeti

sebebiyle zengin ve hatırlı devletler arasında yer almıştı.
T,, ... XVI. yüzyılın ilk yarısında Lüter mezhebinin yani
Luter mezhebinin J J J J
ya lma§ı Protestanlığım meydana çıkmasına kadar, Batı ve Orta Avrupa, Katolik ve Balkanlar ile (Raguza ve Dalmaçya ve bazı Arnavutluk bölgesi müstesna) Rusya, Ortodoks mezhebinde idiler.
Protestanlık türlü manialara rağmen sahasını günden güne genişleterek Almanya'nın, dışına çıkmış ve epi taraftar bulmuştu. Protestanlar hakkındaki şedid muamele Augsburg [Augsburg]'daki Diyet Meclisi karariyle (1555 Ağustos) şiddetini kaybederek Alman-ya'da protestanlığı kabul etmiş olanlara bir hak vermiş ve bu suretle katolikler ilk mağlubiyete uğramışlardı. Protestanlık, evvelâ İskandinavya'ya ve daha sonra Kalven yasıtasiyle Fransa'ya girip oradan İngiltere'ye geçmek suretiyle süratle yayıldı. îngi-

h'zler, Anglikan kilisesi'ni tesis edip devlet reisi bu kilisenin reisi oldu ; tskoçya'da ise kilise, Kalven usulüne göre Presbyteri denilen bir meclis tarafından idare edilmeğe başladı (1560). İngiltere'de Angilikan kilisesiyle Presbyteriyen'ler arasında husule gelen zıddiyet, büyük inkılâplara sebep olmuş ve onyedinci asır ortalarına kadar sürmüştür.
Kat lik ta "fc ti * ^rotestanuğuı meydana çıkması katolik mezhebinde de reformeye sebep oldu ve onlar da h asımla-riyle mücadele etmek üzere kendi kendilerini tasfiye ederek yeni yeni tarikatler halinde (başlıea Fransisken ve bunun şubesi olarak Kapüsen (Capucin) ve Cezvitler ve saire gibi) çalışmağa başladılar; bunların arasında rahibe tarikatları da vardı.
İspanya, îtalya ve Fransa'da, meydana çıkan bu tarikatler-den en mühimmi Yesûîler yani Cezvit (Jesuite) tarikatı olup mühim teşkilâtlariyle her tarafa dal budak salmış x ve Fransa Cez-vitleri ile Fransiskenler, Osmanlı memleketlerinde yaptıkları propogandalar ile onyedinci asırda Osmanlı hükümetini meşgul etmişlerdir; Osmanlı memleketindeki bu faaliyetin başında Fransa'nın Türkiye sefirleri bulunuyordu.
XVII. yüzyılda katolik tarikatlerinin Türkiye'deki faaliyetleri
_, _ Daha yukarıda hülâsa edildiği gibi Protestanlığın
Fransızların J . .. .. & , , , ,.,
çalışmaları meydana çıkması içinden çurumekte olan katolik
mezhebini yeni teşkilâta mecbur etmiş 1524 ile 1641 arasındaki ıslahat ve tarikatların faaliyetleri sayesinde Katolikliğe yeni bir veçhe verilmişti.
Osmanlı hükümeti I. Fransuva'dan itibaren Fransa'ya karşı iyi bir dostluk gösterdiği için Fransa kıratlığının arzusiyle
1 Cezvit tarikatını kuran, Îgnas dö Loyola adında bir İspanyol asilzadesi olup 1491 de doğmuştur. Bu, hıristiyan azizlerinin terceme-i hallerini okumuş Sen Dominik teşkilâtiyje ve onlar gibi vaiz ve nasihat ile meşgul olmuştu. Parts Üniversitesinde tahsil görüp dokrora yaptı. 1534 senesinde Urûc-ı Meryem yortusunda bir Cuma günü altı arkadaşiyle Paris'te Meryem Ana (Sent Mari) kilisesinde buluştular ve burada Allah'ın hizmetine vakf-ı vücut etmeğe fakir yaşamağa ve Kudüs'e gidip müslümanları hıristiyan yapmağa ve Papa'mn hizmetinde canla başla çalışmağa yemin ettiler. Papa III. Pol bu yedi arkadaşın topluluğuna (İsa cemiyeti) adını verdi. Cemiyet genişliyerek birçok yerde şubeler açtı ve dünyanın her tarafına yayıldı.

Cezvitler'e karşı müsait davranarak onların Galata'da oturmalarını kabul etmiş ve daha sonra Fransa kiralı IV. Hanri bunların İstanbul'daki Fransız sefirinin himayesi altında bulunmasını muvafık gördüğünden bu suretle Cezvitler bu himayeden istifade ile yalnız İstanbul'da değil Selanik, İzmir, Sakız ve Naksus (Nakşe adası) ve Atina'da yerleşerek faaliyete ve propogandaya başlamışlardır ; Hattâ gayet iyi türkçe bilir ve uzun müddet İstanbul'da oturmuş olan Fransa sefiri Savari dö Brev (Savariy de Brevs) Osmanlı devleti aleyhinde ve bu devletin ortadan kalkması hakkında eser yazarak eski haçlı seferleri harekâtını hazırlamak istiyordu.

Fransa sefiri Filip Harley'in bütün gayreti Yesûîleri, İstanbul'a, sokmaktan ve Ortodokslar ile Katolikleri Doğu ve Batı kiliselerini) anlaştırmaktı; bunun için yedi maddelik bir talimat ile Kardinal Bandini tarafından İstanbul'a gönderilen propogandacı bir Rumun faaliyetini kolaylaştırmak için çalıştı ; katolikliği kabul etmiş olan bu Rumun adı Kanakio R osi idi. Bu talimatnamenin ikinci maddesinde Rumları okşayıcı olan şu kayıt vardı :

"Roma (Katolik) kilisesi bütün kiliselerin, alelhusus mukaddema Katolik hemşiresi hakkında pek müsait bulunmuş olan Şark (Ortodoks) kilisesiyle sulh ve ittifak halinde bulunmayı her vakit arzu etmiştir. Cenâb-ı Hak şahittir ki yalnız geçmiş asırlarda değil hattâ son devirde Patrik Yeremi zamanında Roma, bu arzu olunan neticeye varmak için ne zahmetten ve ne de masraftan çekinmemiştir, daima bu maksatta bulunarak genç Rumlar için kolejler tesis etti ; elyevm bunları itina ile idare etmektedir ; ta ki bu necip ve zeki millet mazideki şerefli zamanında olduğu kadar feyzyâb olsun,, denilmektedir.

Fransa elçisi Asil dö Harle y'in yerine gelen Filip dö Harley, iki kiliseyi birleştirmek için yapılan propoganda ve faaliyette ön ayak olmuş, ingiliz ve Felemenk sefirlerinin aleyhdar oldukları beş Cezvitl İstanbul'da yerleştirmek istemiş ve bunları kilise mütevellisi Kalober Metaksas'ın evinde kurulan matbaada neşriyat için faaliyete geçirmiştir. Fransa sefiri aynı zamanda Rum kilisesine oniki bin kuruş da masraf etmişti.

Mütevellinin evinde kurulan bu matbaa Osmanlı hükümeti tarafından çabuk haber alınarak derhal basılarak kitaplar müsa-

dere edilip Metaksas tevkif ve hapsolunmuş ve Rum patrikhanesi oniki bin kuruş tazminata mahkum olmuş, Yesûîler yani beş Cezvit hudut dışı edilmek üzere tevkif olunarak Metaksas da İngiltere ve Felemenk elçilerinin tavassutları ile kurtulmuştur.

Beş Cezvit'in memleketten koğulmasiyle plânları suya düşmüş olan Filip Harley bundan pek müteessir olarak eğer beş Cezvit hudut dışı edilirse pasaportlarını isteyeceğini tehdit makamında söyledi ise de IV. M ur a d sadık bir dost bildiği Fransa kiralının, birkaç hâinin tedibinden dolayı eski dostluğu ihlâl edeceğine inanmadığını sefire söylemesini vezir-i azama emretmişti (22 Ocak 1627).

Bu Cezvitler işi ehemmiyetsiz bir mesele gibi görülmekte ise de, Papa'nın maksadı bu faaliyet sayesinde elden kaçırdığı Protestan ve Kalvinistlere mukabil genç Ortodoks Kumları kolejlerde Katolik akidesiyle yetiştirip asırlarca Şarkta elde edemediği iki mezhebin birleştirilmesini temin etmekti.

Yesûîlerin plânları Akdeniz adalarına ayak atmak, Kıbrıs, Haleb, Şam, Beyrut ve Kudüs kilisesinin yakınında yerleşmekti. Bunlar Naksos (Nakşe) adasında Rum kocabaşılannı elde etmişlerse de Sakız'da hap s olunmuşlardır..

Cezvitler daha sonra elçi olarak İstanbul'a gelen saltanat naibi Baron Guefştayn'a müracaatla Viyana müsalehanâmesinin 7. maddesindeki kiliselerin tamiriyle incil okumalarına müsaadeyi hâvi olan tsevî maddesinden istifade ile İstanbul'a girmek için onun tavassutunu is t e misle rs e de muvaffak olamadılar ; Yesûîler bütün gayretlerine rağmen İspanyol casusu telâkki edilerek kat'î surette Osmanlı memleketlerinden çıkarıldılar.

Osmanlı memleketlerinde Cezvitler ile Fransiskenlerin en çoğu faaliyet gösterdikleri yerler İstanbul, İzmir, Halep, Suriye, Filistin, Mısır, Irak ve Kıbrıs ve orta Yunanistan olup bu eyaletlerdeki teşkilât Paris, Tur, Britanya (Fransa'nın Kuzey-batı-smda) gibi üç merkezden idare edilmekte idi.

Osmanlı devletinin onaltı sene süren seferleri esnasında yani XIV. Lui zamanında durumun nezaketi sebebiyle hükümetin Fransızlara karşı müsamahakâr bir vaziyet alması sebebiyle Türkiye'de Katolik propogandası alıp yürüdü. Müslümanların hıristiyan olmayacakları anlaşılmış olduğundan propogandacılar Türkiye tebaasından olan hıristiyanları Katolik yapmak için

durmadan çalışıyorlardı ; bu hal, tebaanın Osmanlı devletinden soğumasını mûcib oluyordu; hattâ Antakya Rum patriği, halâslarını kıraldan beklediklerini XIV. Lui'ye yazmıştı ı.
1621'de ikinci derecedeki Katolik tarikatlerinden olan "Paris Kapusin cemiyeti» vâızı Rahip Pacifiko Türkiye'ye gelerek İstanbul, Rumeli, Kıbrıs, Suriye, Filistin ve Iro&'ta Kapusen manastırları tesis etmiştir 2.

XVI. YÜZYIL ORTASÎYLE XVII. YÜZYILDA BÜYÜK AVRUPA DEVLETLERİ

I Fransa

F M d* " ^U t^1" *n^^P yaQi protestanlık Avrupa'da gelişi siyasi mücadeleler &*zel yapılmayarak bir hayh kan dökülmesini mûcib olmuştur ; Fransa'da otuz sene süren (1563-1593) mezhep muharebeleri çok kanb ve insafsızca devam etmiştir. Yeni mezheb mensubu olan Protestanlar şiddetli takibata uğrayıp fırsat düştükçe onlar da mukabele eylediler; bu otuz sene zarfında sekiz defa mezhep muharebesi oldu ve yabancı devletlerden yardım bile istendi. Bu muharebeler esnasında ve 1572 senesinde meşhur Sen Bartelmi katl-i âmı oldu ve iki gün devam etti ; ele geçen Protestanlar katledildiler.
III. Hanri'nin (1574-1589) katlinden sonra ispanya kiralı II. Filip, kızı Izabel'i Fransa tahtına oturtmak, istediyse de Eta-jenero bunu kabul etmiyerek Hanri dö Navar'ı IV. Hanri olarak kıral ilân eyledi (1589). Hanri dö Navar kıral olduktan sonra* protest anlıktan çıkarak katolik mezhebine geçti; fakat 1598'de Nant fermanlını neşrettirmek suretiyle Protestanların vicdan hüriyetini ve bunlar hakkında eşit muameleyi tanımıştı.
IV. Hanri kıral olduktan sonra, mezhep muharebelerinde Katoliklere yardım etmiş olan ispanya kiralı II. Filip, kızının

1 Türkiye'de katolik propagandası (Tarih Encümeni mecmuası, sene 15, s. 257).
9 Türkiye'de ilk katolik Kapusin manastırları (Tarih Encümeni mecmuası, sene 14, s. 125).

Fransa tahtına kabul edilmemesini bahane ederek Fransa aleyhine harp açmıştı ; üç sene süren bu harpte Filip, ilk defa muvaffakiyetler elde ederek Burgonya ve Pikardiya x mıntakalarını işgal etti ise de IV. Hanri, 1598'de ispanyolları mağlûp ederek Verven muahedesiyle harbe son verildi.
Bunun Kıralhğı, Osmanlı padişahlarından III. IV. Hanri ve Murad'ın son seneleriyle III. Mehmed ve I. Ah-XIII. Luı med zamanlarına tesadüf etmektedir. IV. Hanri senelerdenberi muharebe yüzünden harap olan Fransa'yı kalkındırmak için çok çalıştı; seçdiği adamlarla ıslahat yaptı ve Sully vasıtasiyle maliyeyi düzeltti, eski Fransız sanayiini (çuha ve halıcılığı) canlandırdı; kumaş fabrikaları açtı, yollar yaptırdı ve Alman Protestanların! müdafaa için Habsburg hanedanı aleyhine muharebeye hazırlandığı sırada R a vay ak adında mutaassıb bir Katolik tarafından katledildi ve yerine oğlu XIII. Lui geçti (1610) meşhur Volter, Hanriyad adlı eseriyle IV. Han-ri'nîn tercüme-i halini kaleme almıştır.
XIII. Lui henüz dokuz yaşında olduğundan validesi Mari dö M edici, oğlu adına hükümet etti ve devlet idaresi bu kadınla aslen îtalyan olan Konçini'nin elinde idi; kıral onaltı yaşına gelince bu entrikacı adamı öldürterek bizzat idareyi ele aldı (1617) ve haris validesinin tahrikiyle zadegan ve protestanlarla uğraştı ve nihayet hükümetin idaresini Kardinal Rişliyö(Richelieu) 'ye verdi (1624).
Kardinal Rişliyö, kiralın hüküm ve nüfuzunu Rişliyö Te Mazaran yükseıtti . ısyan eden prote8tanlan yola getir-zamanları .. .r r , . , .ı ♦ ı
■.
di, Jyant jermanı yle onlara verilmiş olan imtiyazları kaldırmakla beraber katoliklerle müsavi haklara malik olduklarını ilân eyledi.
Rişliyö, Fransız ordu ve donanmasını ıslah ettiği gibi Habsburg hanedanına yani Alman İmparatoru ile îspanya kiralına karşı açılan otuz sene muharebesine iştirak etti; bu muharebede îsveç kıralhğı ile Alman Protestan prensleri Fransd*mn müttefiki idiler; bu yüzden Fransa'nın mali durumu bozuldu ;

1 Burgonya* doğu Fransa'da olup Savua eyaletinin güney-doğusuna düşer; Pikardiya ise Fransa'nın kusey eyaletlerinden olup * Şampanya eyaletinin batısındadır.

fakat müttefikleriyle birlikte neticede Avusturya'yı mağlup ederek onun nüfuzunu kırdı ve bu suretle Fransa'da kiralın nüfuzu artarak kıralhk kuvvetlendi.
1642'de ölen Rişliyö'nün yerine onun tavsiyesiyle Kardinal Mazaren (Mazarin) getirildi; XIII. Lui de yedi ay sonra öldüğünden Fransa kırallığına da henüz beş yaşındaki oğlu XIV. Lui geçti ve validesi ve İspanya kiralının kızı An Dotriş oğluna naibe oldu (1643 M.). Mazaren başbakanlıkta kaldı, otuz sene muharebesi devam ettiği için hazine vaziyeti fena idi; bununla beraber Fransa Habsburglara galebe etmek için müttefikleri olan İsveç ile Alman prenslerine para vermek mecburiyetinde îdi 1. Gerek Rişliyö'nün ve gerek Mazaren ilk zamanında Osmanlılarla Fransızların siyasetleri Avusturya'nın zaif kalması olduğundan onaltıncı asır ortalarındanberi devam eden bu siyaset bu tarihlerde de devam etti ve XIV. Lui zamanında Girit muharebeleri esnasında Fransızların, Venediklilere ve daha sonra Osmanlı-Avusturya muharebesinde imparatora yardımları sebebiyle bozuldu.
—... T . Bununkırallıjh, Osmanlı padişahlarından Sultan
XIV. Lui zamanı . ö r
ibrahim, Avcı Sultan Mehmed, II. Süleyman ve II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed olmak üzere altı hükümdarın saltanatı zamanına tesadüf edip (1643-1715) yetmiş iki sene sürmüştür.
XIV. Luî'nin çocukluk devrinde dahili isyanlar, muharebeler, parlâmentonun muhalefeti ve İspanyollara galebe eden Prens Konde'nin çıkardığı isyanlar yüzünden Fransa çok karıştı. Kıral ile Mazaren'i Paris'ten kaçırdılar; Prens Konde Paris'i işgal etti ; mühim maceralar geçiren ve tehlikeler atlatan Mazaren'in azim ve metaneti sayesinde Prens Konde Paris'i terke mecbur olarak İspanyol'lara iltica etti ; artık bilfiil hükümet etmek çağına gelmiş olan kıral dört sene sonra Paris'e dönünce halk tarafından alkışlarla kabul edildi (1652 Ekim). Fransa'nın bu iç mücadelesi 1648'den itibaren dört sene devam etti ki Sultan İbrahim'in hal'iyle IV. Mehmed'in ilk beş senesine rastlar.
1 Osmanlı vekayii ile Osmanlı-Avusturya ve Osmanlı-îsveç münase-batı kısımlarından görüldüğü üzere bu otuz sene muharebesi esnasında İsveç kuralı, Erdel kiralını ve Erdel vasıtasiyle Osmanlı hükümetini Avusturya ile harbe sevk etmek istemiş ise de Osmanlı hükümeti muahedeye sadık kalmıştır.

Mazaren'in ölümünde (1661) yirmi iki yaşında bulunan XIV. Lui geçirmiş olduğu hâdiselerden ders alarak bütün saltanatı müddetince kırallığın nüfuzunu muhafazaya muvaffak oldu; Lui aldığı terbiye îcabı olarak dünyada Allah'ın vekili olduğuna kani olduğu için tam mân asiyle müstebit ve hâkim-i mutlak idi ; maliye nazırı olan Kolber daha sonra diğer nezâretlerin (Bakanlıkların) işlerini de üzerine alarak yirmi iki yıl çalışmış, ticaret ve sanayi hususunda da Fransa'y1 ileri götürmüştür.
XIV. Lui, babası zamanındanberi Habsburg hanedaniyle olan otuz sene muharebesinde Monster ve Pirene muahedeleriyle Alsas, Artova ve Rosiyon kalelerini elde etmiştir.
Osmanlı devleti Avusturya ile onaltı sene süren muharebeyi yaparken Fransa kırallığı da Avusturya ve müttefikleriyle 1100 H. 1688 M. de başlayıp 1109 H. 1697 M. senesine kadar dokuz sene sürmüş olan muharebeyi yapmakta idi 1. Risvik muahedesiyle neticelenen harpte Fransa bazı fedakârlıklar yaparak evvelce aldığı yerlerden bir kısmını .terk etti.
II
İngiltere
M . a h ı ı " -^^* yüzyılda İngiliz kıraliçesi olup pek muta-assıb bir Katolik olan Mari Tüdor'un 1558Me vefatı üzerine yerine Kiraliçe olan kız kardeşi Elizabet, Tüdor'un tamamen aksine olarak protestan mezhebine mensup olup kendi memleketi dışındaki protestanların hâmisi vaziyetini aldığı gibi protestanlann düşmanı ve katoliklerin koruyucusu olan îspanya

kiralı II. Filip'in de müthiş düşmanı idi ; o tarihlerde denizde ve karada pek kuvvetli olan II. Filip'ten çekindiği için yine Filip'in hasmı olan Osmanlıları İspanya kiralı aleyhine tahrik etmek istemiş; fakat Osmanlılarla İspanyolları birbirlerine tu-tuşturmamakla beraber Osmanlı-lspanya dostluk ve ticaret münasebatını Önlemeğe muvaffak olmuştur.
Kıraliçe Elizabet, Katoliklik ile Kalven mezhebinden

1 Risvik muahedesiyle nihayet bulan bu muharebede Fransa'ya karşı Avusturya imparatoru ispanya kiralı, Alplerde Savua dukası, İngiltere ve Hol-landa harp etmekte idiler. Bu muharebeyi silâhdar tarihi de her sene vukuatı sonunda yazmıştır.

alınmak suretiyle meydana gelmiş olan Anglikan kilisesine 1 memleketinde herkesin tâbi olmasını isteyerek muhalefet eden katolik ve kalvenistleri cezalandırmıştır. Bu tarihte Büyük Britanya adasında E1 iz ab e t'e rakip olarak îskoçya kıraliçesi ve katoliklerin hâmisi Mari Stuart vardı. Mari Stuart, Elizabet'in babası sekizinci Hanri'nin yeğeni olup Fransa kiralı ikinci Fransuva'nın zevcesi idi. Elizabet'in, katolikler hakkındaki takibatı üzerine Ada'daki katolikler buna meylet-mişlerse de 1568'de îskoçya'da çıkan bir ihtilâl ile İngiltere kiralına ilticaya mecbur olan Mari Stuart onun tarafından tevkif ve hapsedilmiş ve onsekiz sene mevkuf kaldıktan sonra 1586'da Elizabet'in hal ve katli için teşekkül eden cemiyetin meydana çıkması üzerine bu işte Mari'nin de medhali olması iddiasiyle Öldürülmüştür.
Kıraliçe Elizabet İspanya aleyhine ayaklanmış olan Peyyiba yani Felemenk âsilerini himaye etti, bu hal zaten aralan açık bulunan iki tarafın harp etmesine sebep oldu ; İspanya'nın "Mağlûp olmaz Armada,, denilen donanması 1588'de fırtınadan dolayı perişan olduğundan İngiltere ispanyol istilâsından kurtuldu. Bunun kıraliçeliği Osmanlı hükümdarı III. Murad'la oğlu III. Mehmed zamanlarına rastlamaktadır.
f, „ . Elizabet'ten sonra yerine öldürtmüş olduğu zamanlan kıraliçe Mari Stuart'm oğlu Îskoçya kiralı Jak geçti ve bu suretle zahiren olsun İngiltere ve tskoçya kırallığı birleşti (1603).
Kıral Jak, evvelce presbiteriyen mezhebinde terbiye edilmiş ise de sonra koyu ang]ikan olmuştu ; tab'an müstebid olup parlamentoya verilmiş olan hakkın kiralın bir lutfu olduğunu ve istediğini yaptırabileceğini iddia ettiğinden dolayı2 parlâmento azala-

1 Anglikan mezhebi, katolikliğin zahirî merasim ye eşkâlini ve din adamlarının (azizlerin) derece ve mertebelerini kabul etmiş, hükümdarı kilisenin reisi tanımış ve diğer hususları da Kalven mezhebinden almıştır. Itikadca Po-ritenler ile Anglikanlar arasında fark yoktu; fakat Poritenler merasim dereceleri kabul etmiyerek sadelik taraftarı idiler.
2 İngiltere'de kıral mutlak surette âmir değildi, her istediğini yapamazdı. İngiliz milletinin onüçüncü asırdanberi lordlar ve avam kamarası olarak iki meclisi olup bunlar her sene toplanarak kiralın teklif ettiği kanunları ve vergileri tetkik ederek karar verirlerdi; bu iki meclisten kararr. alınmadıkça kiralın herhangi bir teklifi kanuniyet kesbedemezdi.

rının husumetini kazanmıştı. Her sene toplanması gereken Parlâmento (1621 senesine kadar) yedi sene toplantıya çağrılmamıştı.
1625'de ölen Jak'm yerine oğlu I. Şarl geçti; babasından nefret edildiği için bunun ki rai olması memnunlukla karşılanmıştı ; fakat sonra hakkındaki iyi ümitler boşa çıktı. I. Şarl 1628'de parlâmento kararlarına riayet edeceğine dair söz verdiyse de buna riayet etmedi ; yeni bir vergi konması dolayısiyle yapılan itiraz üzerine parlâmentoyu feshederek onbir sene mem-leketi bizzat idare etti (1619). Yapılan mezalim hadden, aştı ; I. Jak zamanında olduğu gibi bir hayli ingiliz ailesi ve bilhassa Poriten mezhebinde olanlar İngiltere'den çıkarak Amerika'ya hicret ettiler.
İskoçya da dahil olmak üzere İngiliz milletini Anglikan kilisesine bağlamak isteyen Lud adındaki KanterbÖri başpiskoposu, I. Şarl'a başvekil olmuş ve presbiteriyen mezhebinde olan îskoç-ya'yı Anglikan kilisesine bağlamak istediğinden dolayı tskoçya'âa çıkan isyan muvaffak

olunca kıral yeni parlâmentoyu toplantıya çağırmıştır.
,T .„ Uzun parlâmento adım almış olan bu parlâmento
Uzun parlamento r ...
1640Ma toplanarak onüç sene devlet idaresini ele
aldı; parlâmento azalarının mühim kısmı Poriten, müstakil, tüccar, sanat erbabı ve tüccar gemi sahipleri arasından seçilmişti. Bunun üzerine iç harp başladı. îbtida kıral galebe çaldıysa da 1644'den itibaren Kromvel adında, küçük zadegan evladından biri parlâmento kuvvetlerini tertip ve tensik ile kirala galebe çaldı ve bu suretle beş sene sürmüş olan iç harp sona erdi ; bunu müteakip 1649'da kıral yakalanıp îdam olunarak cumhuriyet îlân edildi. Bu cumhuriyet devri beş sene devam etti ; İrlanda ve îs-koçya muharebeleri bu cumhuriyet devrinde yapıldı ve hepsinde de cumhuriyet kuvvetleri galebe etti ; 1653 senesinde bir hükümet darbesiyle milletvekillerini dağıtan Kromvel diktatörlüğü ele alarak 1658'de Ölünceye kadar yalnız başına iş gördü.
Kromvel ölümünden evvel yerine oğlu Rişard'ı getirmişti : fakat bu, babası gibi metin, azim ve irade sahibi olmadığından bir müddet sonra istifa etti ve yapılan parlâmento intihabı neticesinde ekseriyet temin eden kıral taraftarları ^Hollanda'ya iltica etmiş olan II. Şarl'ı davet ederek yine Stuart hanedanının sal-

tanatını kabul ettiler ve bu suretle hiç bir kayıt ve şarta bağlanmadan kır allık iade edilmiş oldu (1660).
Uzun parlâmento ile Krom ve Tin diktatörlük zamanı Osmanlı tarihinde Sultan İbrahim'in saltanatı ile oğlu Avcı Mehmed'in ilk onüç senelik devresine tesadüf etmektedir.
Kayıtsız, şartsız hükümdarlığa davet edilen İL Şarl hâdiselerden tamamen değilse de şöyle böyle kısmen ders almıştı ; kendisini kırallığa getiren parlâmentoyu uzun müddet muhafaza etti. Sefih olduğundan kendisine para yetiştirilemiyordu ; paraya ihtiyacı sebebiyle Dünkerk'i Fransa'ya sattı ve yine para mukabilinde Fransızlarla ittifak ederek Hollanda'ya harp ilân etti ; bunun zamanında da Anglikan, Poriten 1 ve katolik mezhep mücadeleleri devam etti.
_ . .„ II. Şarl'm biraderi York dükü Jak, Katolik mez-Tor> ve Vıg 7
partileri nebinde olduğundan parlâmento bunu saltanat
hakkından mahrum bıraktı ise de kıral, bunu kabul etmiyerek parlâmentoyu feshetti. J a k'ın saltanat hakkından mahrum edilip edilmemesi hakkındaki mütalâalar memleketi Tori ve Vig adları verilen iki fırkaya ayırdı; Toriler, J a k'ın saltanat hakkının tanınması ve Vigler ise bu haktan mahrum edilmesini istiyorlardı; 1680 intihabı Vigler tarafından kazanılıp bunlar J a k'ın kıralhk hakkından mahrum kalmasına karar verdilerse de, II. Şarl bu kararı kabul etmedi ve ilk fırsatta Parlâmentoyu dağıtarak 1685 de ölümüne kadar memleketi kendisi idare etti ve öldüğü zaman yerine katolik olan kardeşi II. Jak geçti.
„ - , _. II. Jak mutaassıp bir katolik ti; ingilizleri katolik H. Jak ve Giyyom w
, , .
DÖrani yapmak isteyerek çok ilen gitti; papanın mutedil
hareket etmesi hakkındaki tavsiyelerine de riayet eylemedi; XIV. Lui'nin kendisine yardım teklifini de hakaret telâkki etti. Kiralın kızı M ar i Hollanda Cumhurreisi Giyyom Dö-ranj'ın zevcesi olduğundan kiralın bu müfritâne hareketine karşı bir kısım İngilizler Jak'ın yerine protestan mezhebinde

1 Poritenler* PresbyUrien denilen îskoçya protestanlarının bir şubesi olup kitab-ı mukaddesin mefhumuna diğer hiristiyan mezhebindekilerden ziyade bağlı bulunduklarını iddia ederlerdi. Stuart hanedanı bunların aleyhine şiddetli takibata geçtiklerinden bunların büyük bir kısmı Amerika'ya hicret etmişlerdir.

olan Giyyom'u kıral yapmak isteyerek kendisiyle muhabere ettiler ve nihayet 1688'de Giyyom gemilerle naklettiği mühim bir kuvvetle Büyük Britanya sahillerine asker çıkardı ; ve kıral Jak

da daha evvelden yardım teklifini red etmiş olduğu Fransa kiralının yanına kaçtı; parlâmento zevcesiyle Gi y y o m'un müştereken kıralhğıma karar verdi; fakat Giyyom kıralhğı kabul ederken parlâmentonun selâhiyetini temin ve kendi salâhiyetinin tahdit edilmesini kabul etti; bu suretle 1689 Şubat'mda Giyyom ile zevcesi Mari kıral ve kıraliçe ilân edildiler.
Giyyom'un kıralhğı kolayca olup bitmedi ; yeni kıral Iskoçya'da kayın pederi II. Jak taraftarları ile ve Fransa kiralından yardım gören Jak ile de uğraştı, Jak, 1689'da bir Fransız kuvvetiyle gelerek İrlanda'yı işgal ile bir sene kadar orada kaldı ; fakat 1690'da Giyyom Döranj topladığı kuvvetle İrlanda'ya. geçerek Jak'ı Fransa'ya ilticaya mecbur etti ; buna karşı XIV. Lui'nin ingiltere'ye asker çıkarmak istemesi de akim kaldı.
Giyyom Döranj'ın kıralhğı zamanında İngiliz kurallarının protestan mezhebinde olmaları kanun olarak kabul edildi. Giyyom, XVIII. yüzyıl başında 1702 senesinde vefat etti.
m
Avusturya (Alman) imparatorluğa
Osmanlı devleti ile komşu olan Avusturya, Habsburg hâne-danı'nın elinde olup buranın hükümdarı aynı zamanda hem Alman imparatoru ve hem de Bohemya ve Macaristan kiralı bulunuyordu. XVI. yüzyılın ikinci yansiyle XVII. yüzyılda bu aileden Arşidük Şarl (vefatı 1590) ile Rodolf (vefatı 1612) Matyas (vefatı 1619) II. Ferdinand (vefatı 1637) ve oğlu III. Ferdi-nand (vefatı 1657) ve onun oğlu I. Leopold (vefatı 1705) Alman ve Avusturya imparatorluğunda bulunmuşlardır.
Bunlardan Rodolf, Osmanlılarla müsavi şartlar dahilinde Zitvatoruk muahedesini yapmış ve kardeşi Matyas da mezhep mücadeleleriyle meşgul olmuştu; filhakika bu sıralarda Almanya kuzey Macaristan, Bohemya ve Alman prensliklerinde protestanhk intişar etmekte olduğundan müfrit katolik olarak yetişmiş olan bu .hükümdarlar, protestanlar hakkında şiddetli takibat yapmış olduklarından siyasî menfaatleri icabı olarak protestanlan müda-

faa için îsveç ve Fransa devletleri Alman imparatoruna karşı otuz sene (1618-1648) muharebesini açarak onu zor duruma düşürmüşlerdir, imparatorun bu tehlikeli durumu esnasında Osmanlı devleti tarafsız kalarak îsveç devletinin imparator aleyhine olarak teklif etmiş olduğu anlaşmayı kabul etmemiştir.
Vestefafya muahedesi (1058 H. 1648 M.) Avusturya (Habsburg) hanedanının Macaristan ve BohemyaMaki mezalimini'durduramadı ; Osmanlı hâkimiyeti altına düşmek istemeyen yukarı Macaristan balkı, Cezvitler tarafından yetiştirilmiş olan I. Leo-pold zamanında gördüğü tüyler ürpertici mezalimden dolayı Erdel kıralhğı vasıtasiyle vicdan hüriyetine hürmetkar olan Osmanlı hükümetine müracaat ile Alman imparatoruna karşı himayelerini istemişlerdi ; bu müracaat o sıralarda Avusturya ile Osmanlılar arasında akdedilen Vasvar muahedesini imzalayan (1664) Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa tarafından reddedilmiş ise de daha sonra Avusturya'ya karşı bir harp açmak fırsatını gözlemekte olan Merzifon! Kara Mustafa Paşa tarafından kabul olunmuş ve Tököli îmre'ye Orta Macar kıralhğı verilmek suretiyle o taraf Macarları Osmanlı himayesi altına alınıp bilâhare Avusturya'ya karşı açılacak harpte bunlardan istifade edilmek istenmiştir.
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Osmanlı devleti onaltı sene süren harpten sonra Karlofca muahedesVyle (1699) Temeşvar eyaleti müstesna olmak üzere bütün Macaristan, Erdel (Transilvanya) Hırvatistan ve tsklavonya'y\ aldı; Avusturya, gerek Osmanlı ve gerek Fransızlarla vukua gelen muharebelerde Monte Kukulı, Suşeş (Souches), Ojen do Savua ve Şarl dö Loren gibi mahir kumandanlar sayesinde muntazam ordularla bizim nizamı bozulmuş askerî tâlim ve terbiyeden mahrum kalabalığımıza galebe çalmışlardır.
IV XVII. Yüzyılda İsveç kiraUığı
Danimarka*dan ayrıldıktan sonra güney, isveç'ten
TeÇ S1 maada şimdiki îsveç ile Finlandiya'ya sahip
müstakil bir devlet olan İsveç kıralhğı XVII. yüzyılda Vosa

hanedanı zamanında büyük devletler safında yer almış ve Avrupa
kıt'asın da ehemmiyetli mevki işgal etmişti. îsveç kıralhğının

(Riksdag) ismiyle bir Diyet Meclisi olup bu, kuralın emriyle toplanırdı. Fakat bu meclis harp açmak, sulh yapmak gibi geniş salâhiyete malik idi.
tsveç kiralı II. Güstav Adolf (1611-1632) bu asırda otuz sene muharebesiyle Lehistan'dan Livonya ve Rusya'nın karışık zamanında Kareliya [Kareli] ve İngiryd'yı almak suretiyle mühim muvaffakiyetler elde etmiş ve bundan istifade ile Riksdag^m salâhiyetini tahdid ettiği gibi Senato denilen ve kanun yapan diğer meclisi de kiralın istişare meclisi haline sokmuştur.
Güstav Adolf dan sonra kızı Kristin kıraliçe olup çocukluk devri niyabetle idare edildi ; devam etmekte olan otuz sene muharebesinde Öder nehri munsabı ile Pomeranya, Şimal Denizi sahilinin bir kısmı Brem ve Verdon mıntakalannı aldı ve Danimarka'yı da mağlûp ederek Gotland, Dagp, Özel adalarını zabt eyleyerek otoritesi Avrupa'da kendisini gösterdi ; fakat İsveç'in melî durumu bozulmuştu ; buna inzimam eden kıraliçenin sefa-heti hoşnutsuzluğu mûcib olduysa da bu sırada arzusiyle saltanattan çekilmesi, bu memnuniyetsizliği giderdi ve yerine Güstav Adolf'un kız kardeşinin oğlu X. Şarl tsveç kiralı oldu (1654).
X. Şarl, idareyi ele aldığı zaman mâlî durumu pek fena buldu ; ilk iş bunu düzeltmek için çalışmak oldu ; fakat altı sene sonra vefat ettiğinden yerine beş yaşındaki oğlu XI. Şarl kıral ilân edildi (1660), Bunun ilk senelerinde memleket niyabetle idare edildiğinden iyi geçmedi ; fakat kıral meclisi halinde olan Senato da salahiyetli bir şekil aldı.
1675'deki Hollanda muharebesiyle Pomeranya elden çıktı ; Senato'nun nüfuzu icraata mani olduğu gibi geniş araziye ve muafiyete sahip olan zadegan da menfaatlerine aykırı gelen her terakkiye mani oluyorlardı. Bu vaziyet karşısında devlet işlerini eline almış olan XI. Şarl, Senato'nun salâhiyetini, Âdolf zamanında olduğu gibi kiralın müşavere heyeti derecesine indirdi ve kıra!
kanun yapmak hakkını Senato'dan aldı ve pederâne bir mutlakıyet ile İsveç'i pek güzel idare etti.
Köylüleri Serf Vaziyetine sokan zadeganın nüfuzu kırılarak Köylü tabakası esaretten kurtarıldı ; malî vaziyet düzeldi. 1697 de vefat eden XI. Şarl'ın yerine oğlu XII. Şarl kıral oldu ; babası kendisine çok iyi ve kıralım çok seven bir memleket ve bir halk
kitlesi bırakmıştı. İlk Osmanh-lsveç münasebati Güstav Adolf zamanında başlamıştır.

V Rusya çarlığı
R M C» İO1ez'likten çarlığa çıkan Rusya, günden güne geniş-İvan ailesi lemekte idi. Çar IV. îvan'ın 1584'de vefatı üzerine Feodor veDnıitri isimlerindeki iki oğlundan Feo-dor» Çar ilân olunup Dimitri de validesiyle beraber bir manastra gönderilmişti. Yeni çar'a Doma Meclisi azasından ve zadegandan olan Boris Godünov kız kardeşini vererek idareyi ele aldı* Aklen zayıf olan Feodor zamanında Godünov, Rusya'yı mâ-hirâne idare etti ve bu suretle mevkiini kuvvetlendirdi ; Feodor'-dan sonra çar olmak isteyen Godünov çarın kardeşi Dmitrî'yi gizlice öldürttü ve filhakika Feodor'un 1598'de ölümünden sonra çarlığı elde etti ise de her sınıf kendi menfaatleri icabı kendisine düşman oldular ; kıtlık ve hastalık da aleyhindeki cereyanı kuvvetlendirdi.
_,,. _ Tam bu sırada Dmitri olduğunu iddia eden birisi
Türeme çorlar °
meydana çıktı; Lehlilere bazı yerler terk etmek şartiyle ve Lehlilerin yardımlariyle epi taraftar buldu ve Rusya'ya girdi. Buna karşı koymak isteyen Godünov 1605Me öldü ve muvaffak olan Dimitri Moskova'ya girip çar îlân olundu.
Sahte Dimitri, idareyi ele aldıktan sonra Polonya'ya karşı va'dini yerine getirmedi kendisi katolik mezhebini kabul edip Rusları da katolik yapacağını papaya vadettiği halde bunu da

yerine getiremedi; Dimitri'nin katolik Lehlilere temayülü ve bunlardan maiyyet tertibi kendisinin maiyyet kuvveti olan Isterliç askerlerinin isyanına sebep oldu. Dimitri, asilerin elinden kurtulmak için kendisini pencereden aşağı atarak ayakları kırıldı ve sonra da öldürüldü (1606 M.).

Dimitri aleyhine isyanı tertip etmiş olan Rorik sülâlesinden Vasili îvanoviç ismindeki Prens VI. Vasil olarak çar îlân edildi ise de hükümdarlığı her tarafta tanınmadı ; fakat Vasili, tsveç kiralı IX. Şarl'dan beş bin asker almak mukabilinde ona Karetya mıntakasını verdi ve bu sayede Moskova'yı asîlerin elinden kurtardı ; fakat bu sırada Rusya'ya giren Lehistan ordusu çarın askerine galebe ettiğinden Vasili kırallığı terke mecbur kaldı (1610). Bazıları Lehistan kıralım çar yapmak istediler. Bundan bilistifade tsveç kiralı Güstav Adolf Karelya^dan

başka MingrelVyi de Ruslardan alarak ilhak etti. Bu tarihte yani Vasili, çarlığı terke mecbur olduktan sonra 1610'dan 1613 senesine kadar Lehistan kiralı III. Sigismund'un oğlu Vila-d i si as Vaza'da çarlık etti ; hattâ bu fîlen çarlıktan çekildikten sonra dahi 1634 senesine kadar bu unvanı muhafaza eyledi.

Ruslar, memleketlerinin yabancı ellere geçtiğini görerek uyandılar ve Moskova'yı Lehlilerin elinden alıp onları esir ettiler ; Moskova'da toplanan ve memleketin Milletvekillerinden mürekkep olan bir meclis Moskova metropolidi'nin oğlu Mihail Romanov'ı III. Mihail olarak çar îlân eyledi (1613).

Mihail Romanov, bazı yerleri isveç'e terk etmek suretiyle onunla anlaştı (1617) Lehistan kiralının oğlu Viladislas çarlıktan vaz geçmiyerek MihaÜ'i çar tanımıyordu. Mihail zor durumda idi. Lehlliler bazı yerler koparmak suretiyle -ki tsmolensk ve Kiyev bunlar arsasında idi- toprakça istifade ettiler. Fakat 1632'de Lehistan kiralı Sigismund'un ölümü üzerine Ruslar Smoîensk müstesna olarak diğer elden çıkan yerleri geri aldılar ve yeni Lehistan kiralı Vladislas'da çarlık iddiasından vazgeçti (1634).

Bu sırada Kazaklar bir fırsat bularak Osmanlıların Azak kalesini işgal edip bunu Ruslara verip yardım temin etmek istedilerse de, uzağı gören Çar Mihail, Osmanlılar ve Kırım hanla-riyle kanlı maceralara sebeb olacak olan Azak kalesVni Osmanlılara iade etti (1643).

Mihail'in vefatı üzerine yerine oğlu IX. Aleksi çar oldu (1645). Bu dindar bir hükümdardı; 1654'de Lehlilerle harp ederek bir kısım yerleri aldığı gibi, İsveç kiralı X. Şarl da Lehistan'a harp ilân edip Pozen, Varşova ve Krokovi şehirlerini elde etti ; Aleksi İsveçlilerin Lehistan'a yerleşmesinden korkarak onlarla sulh yaptı ve evvelce İsveç'e terkettiği Livonya'yı geri almak istediyse de muvaffak olamayarak orasını terke razı olup 1661'de sulh yaptı.

Aleksi'nin ilk zevcesinden Feodor, İvan isimlerinde iki oğlu ve ikinci zevcesi Natali'den de Petro isminde bir erkek çocuğu olmuştu. Aleksi 1669'da vefat edince yerine büyük oğlu Feodor çar oldu. Aleksi'nin birinci zevcesinden olan Sofya adındaki kızı çok haris bir kadmdı. Feodor 1682 de öldü ve

yerine îvanile Petro beraber hükümdar oldular ; Sofya bunlara niyabeten idareyi ele aldı.

Sofya, Osmanlıların Viyana bozgunundan sonraki vaziyetlerinden istifade ile gözdesi Prens Galicin kumandasındaki yüz elli bin mevcutlu bir Rus ve Kazak kuvvetiyle 1098 H. 1687'de Kırım'ı işgal etmek istedi ise de Kınm hanı Hacı Selim Giray'm müthiş mukavemetiyle karşılaşıp çekilmeğe mecbur oldu ; iki sene sonra 1100 Şaban 1689 Haziran'ında üç yüz bine yakın bir kuvvet ile tekrar Kırım üzerine yürüdüyse de Kili mevkiinden acele yetişen Hacı Selim Giray'ın çok şiddetli mukavemeti ve darbesi sebebiyle yine muvaffak olamıyarak çekildi.

Petro, yetiştikten sonra ilk fırsatta S o f y a'yı manastra attırıp 1 v a n'la beraber müşterek hükümette devam ettiler ; fakat Petro bizzat idareyi ele almıştı. Bu sırada Osmanlı devleti Avusturya, Lehistan ve Venedik ile harp etmekte idi. Petro asıl maksadı olan Azak kalesVni almak üzere pek büyük bir kuvvetle taarruza geçtiyse de muvaffak olamadı (1695) ; fakat

ertesi sene tekrar gelerek burasını aldı; 1699'da Karlofca muahedesVyle Osmanlı hükümeti Azak kalesini Ruslara terke razı oldu.

VI Lehistan kıralhğı

Q. . ,, Tarihimizin ikinci cildinde görüldüğü üzere Le-idaresi histan kırallığına isveç kiralı ailesinden Sigis-

mund Vasa intihap edilmişti (1587) ; yeni kıral pek mutaassıp bir katolik olup Cezvitler tarafından yetiştirilmişti ; memleketinde vicdan hüriyetine aykırı olarak Ortodoks ve Protestanlar aleyhine bir siyaset takip ederek ortodoks olan Ruslar ve protestan olan orta Macarlarla mücadele etmiştir.

Sigismund, îsveç kiralı olan babası III. Jan'ın 1592'de vefatı üzerine aynı zamanda buraya kıral olduysa da katolik mezhebinde bulunması sebebiyle çıkan isyan neticesinde isveç'i terke mecbur olmuş (1598) fakat kıraUıktan vazgeçmeyerek yerine kıral olan amcası IX. Şarl ile muharebe etmiş, Livonya'yı elinden çıkarmıştır.

Sigismund çok haris olduğu gibi takip ettiği siyasetteki isabetsizliği yüzünden memleketi zaafa düşürmüştür. Rusya'daki

çar ailesinin inkırazından sonraki karışıklıklarda çarlığı elde etmiş olan Vasili c Ivanovi Goiski'yi mağlûp ederek (1610) oğlu Vladislas'ı çar ilân ettirdi ise de Sigismund'un Ölümünden epi zaman sonra Ladislas, 1613 tarihinden sonra ismen taşıdığı Çar unvanından vazgeçerek Mihail Romanof'un Rus çarlığını tanımıştır (1634).

I hl'l ' C" Lehistan kırallığı, Kırım hanlığı, Boğdan ve Erdel hududundaki memleketleri dolayısiyle Osmanlılarla komşu siyasetleri idi ; bundan dolayı Avusturya'nın teşviki veya-«..>;-.- hut Boğdan voyvodalarını, metbuu olan Osmanlı devletî üzerine kışkırtması sebebiyle Lehistan kırallığı ile Osmanlılar arasındaki bazı zaman hasmâııe olan münasebat, XVII. yüzyılda fasılalarla devam etmiştir ki bunu Boğdan voyvodalığı kısmında, münasebet aldıkça göstermiştik.

r ■_■•■ --i.- Sieismund'dan sonra oğlu da İsveç'teki saltanat Lehlilere tabı °
fo v

Kazakların rolleri iddiasında devam etmiş ve bu yüzden elindeki Leh kırallığım bile kaçırmak tehlikesi başgöstermiş ise de vefatı sebebiyle yerine gelen biraderi K azim ir vaziyeti kurtarmıştır (1648). Kazimirin en çok uğraştığı dahilî mücadele Dinyeper Kazaklar?y\e olan tehlikeli oyundur. Lehistan kıral ailesi katolik mezhebinde olup idareleri altında muhtariyet halinde bulunan İCazafc'larla Ukrayna halkı ortodoks olduklarından Lehlilerin bunları katolik yapmak istemeleri Kazaklarla Ukrayna halkının isyanlarına sebep olmuştu ; hattâ Zaporog Kazakları hatmanı Himyelııitski Tatarlarla birleşerek GaYîçya'ya kadar girdi ise de 1651'de Beresteşko muharebesinde fena halde mağlûp olrnuş ve Kiyev şehri Lehlilerin eline geçmişti. Bundan sonra Kazakların Lehlilerden yüz çevirip Rusların hâkimiyetim kabul etmeleri, Lehlilerle Ruslar arasındaki dostluğu bozduğu gibi yine bu Kazakların Osmanlılara tâbi olmaları Osmanlı-Leh ve Osmanlı-Rus münasebetlerini bozarak muharebelere sebep olmuştur.

Himyelnitski'nin Ruslara meyletmesi çarların, Lehlilere karşı muvaffakiyetlerini temin etmiş ve Smolensk ve Litvanya eyaletindeki Vilna şehri Ruslara terk edilmiştir.

t T . Kıral Kazimir'in dış meselelerinden birisi, babası
İsveç ve JLen . *

muharebesi 8*^* isveç tahtı üzerindeki hak iddiası olup bundan dolayı İsveç kiralı Şarl Güstav'la mücadeleye kalkıştı ise de Lehistan zadeganının kendisinden memnun olmamaları cihetiyle mağlûp olarak Silizya'ya kaçtı ; bunun üzerine isveç kuvvetleri Litvanya ile Lehistan'ı işgal eylediler ; fakat pro-testan mezhebinde olan îsveç askerleri Lehistan'daki katolik mâbedlerine karşı tahribata başladıklarından galeyana gelen Lehliler, İsveçlilerle

mücadeleye giriştiler; bunun üzerine Kazı mir dönerek Galiçya'ya. girdi, i ^ :; ■ ; . -,.v--.; _;,-••.,..
Şarl Güstav, Erdel beyi ve Kazak hatmanı ile ittifak ederek Lehistan'a girdiyse de Osmanlı hükümetinin, Erdel beyi üzerine Kırım hanını sevk ile Rakoçi'yi mağlûp etmek suretiyle Lehlilere yardımı ve bundan sonra Lehlilerin Avusturyalılarla ittifak etmeleri neticesinde Şarl Güstav çekilmeğe mecbur oldu ve bundan sonra Fransa kiralı ile Alman imparatorunun araya girmeleri üzerine Oliva muahedesi imzalanarak harbe son verildi (1660).
T ,. , . Leh zadeganı Kazimir'den memnun olmadıkları Lehistan'ın iç D
durumu • S"*1 ° **a zadegandan memnun değildi; bunun için K a z i m i r esir vaziyetinde olan köylüleri, zadeganın elinden kurtarmak istediyse de muvaffak olamadı. îsveç istilâsını defeden Lehistan bundan sonra dahilî muharebelerle uğraştı. Kazak isyanı neticesinde Ukrayna ve Kiyev Ruslara geçti.; bu suretle evvelce doğrudan doğruya Lehlilere ait olan Dinyeper'in iki tarafındaki Kazaklardan nehrin solundaki Kazaklar 1660 anlaş-masiyle Ruslara terk edilmiş iken bu defa 1667 senesi mütarekesiyle de aynı nehrin sağındaki Kazaklar da Ruslara bırakılmıştı.
Kıral Kazimir, memleketin mâruz kaldığı felâketleri görüp Leh zadeganını îkaz ettiyse de sözünü dinletemediğinden müte-essiren kırallığı terkedip Paris'e çekilmiş ve yerine Lehistan asilzadelerinden Mihal Vişnevetski intihap edilmiştir.
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere IV. Mehmed zamanında ve Fazıl Ahmed Paşa sadaretinde Osmanlı-Leh muharebesinde Bucaş muahedesVyle Lehliler bir çok toprak terkine ve aynı zamanda vergi vermeğe de mecbur olmuşlarsa da

sonradan istiklâllerine halel veren vergiyi vermek istemediklerinden iki taraf arasında muharebe tekrar başlamıştır ; bu defaki muharebede Jan Sobyeski iki muharebe kazanarak bunun neticesinde vergi maddesi kaldırılmak ve Fransa'nın tavassutiyle Ukrayna'nın bir kısmı Lehlilere terk edilmek suretiyle Bucaş muahedesi yenilenmiştir (1087 H.—1678 M.). Bu muharebe esnasında Lehistan kiralı Mihal vefat etmiş ve yerine baş hatman Jan Sobyeski kır allığa intihap edilmiştir.
Jan Sobyeski, kırallıkta Fransa kiralı XIV. Lui'nin maddî ve manevî müzaharetini gördü. Lui'nin bu müzahereti sayesinde Sobyeski, Avusturya'ya karşı isyan eden Macarlara yardım edecek ve aynı zamanda Brandenburg dukasının elinden Prusya'yı alacaktı. Fakat Sobyeski daha sonra Fransa'dan yüz çevirerek Avusturyalılarla anlaşarak papanın tavassutiyle Türklere karşı imparatorla ittifak etti ; Viyana'yı kurtardıysa da İmparator Leopold kurtuluştan sonra kendisine ehemmiyet vermediği gibi hakaret bile etti.
Jan Sobyeski, Viyana'yı kurtarmak suretiyle imparatorluğa pek büyük hizmet etti ise de asıl kendi topraklarını Türklerden alamadı. Lehistan'daki zadegan rekabeti ve fırkaları memleketin sükûnetle idaresine ve kalkınmasına engel oluyordu.
Jan Sobyeski Lehistan'ın bu iç durumunu düzeltmeğe muvaffak olamadan öldü ve yerine bilhassa Avusturya ve Rusya'nın gayretleriyle (yani Fransa'ya rağmen) Saksonya elektörü olan Frederik, II. Ogüst nâmiyle Lehistan kiralı intihap olundu (1696). Karlofca muahedesi imza edildiği zaman bu II. Ogüst Lehistan kiralı bulunuyordu. Osmanlı tarihlerinde kendisi Nalkıran nâmiyle anılır.

OTUZUNCU BÖLÜM

XVI. YÜZYIL ORTALARINDAN XVII. YÜZYIL SONUNA KADAR OSMANLILARIN AVRUPA DEVLETLERİYLE MÜNASEBETLERİ

Osmanlı-Papalık Münasebetleri

Papaların yeni siyasetleri: Papalar türlü çarelere baş vurmak suretiyle asırlarca uğraştıkları halde Türk ve Osmanlı istilâlarını önleyemediler ; en son Lepanto (Ine-

bahtı) muharebesinde Venedik, papa ve îspanya hükümetleri bir dereceye kadar ümide düştülerse de ertesi sene karşılarına çıkan daha büyük Türk donanması karşısında Venedik cumhuriyetini yalnız bırakıvermişlerdi (980 H.—1572 M.).

Papalar bu tarihten sonra eli bayraklı Türk ve müslüman aleyhdarlığını terk ederek Cezvit papasları ve diğer katolik tarikatleri vasıtasiyle Osmanlı memleketlerinde katolikliği yaymak suretiyle memleket içinde kendilerine taraftar zümrelerle muvaffak olmak istiyorlardı.

Domuz çobanlığından sonra papas olup nihayet en yüksek ruhanî mevkii ihraz ederek 1587 senesinde papa olan V. Sikst, zahirî surette iaşe edilmeleri temennisiyle Boğdan voyvodalığına Cezvit pap asları yolladı, bunlar oradan Erdel'deki Sakson ve Macar köylerine dağıldılar.

„ . rt »V. Sikst'in faaliyeti bu kadarla kalmayıp asıl Tapaların Usmanu
^ _ #, J 1

ülkesindeki dinî Türkiye dahilindeki hıristiyan cemaatlerine faaliyetleri yani Ermeniler, Melkîler, Yakubî ve Keldanf-lere de sefaret heyetleri yolladı ; maksadı onları metbûlan olan Osmanlı devleti aleyhine tahrikti ; ilk işi de bu dört kiliseyi katolik mezhebine bağlamak suretiyle bunlar üzerinde maddî ve manevî nüfuz tesis etmekti ; fakat Sayda piskoposu vasıtasiyle yapılan bu teşebbüs fayda vermedi ; Ermeniler buna yanaşmadılar ; müzakereler akamete uğradı, daha sonra Şam kurbinde bir ovada sakin Melkî veya Rum olan hıristiyanların patriğine müracaat edilip Roma

kilisesiyle Floransa ruhanî mezhebini ve yeni takvimi (Gregoryen takvimini)1 kabul etmelerini teklif ettilerse de Melkî patriği, mezhep değiştirmenin ve yeni takvimin kabulünün İstanbul ve İskenderiye patriklerinin kabulüne vabeste olduğunu söyliyerek işi kapattı.

Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki Mezopotamya bölgesinde yaşayarak Halep ile Diyarbakır arasmda ticaret yapan Yakubî hıristiyanlarma da -ki Mardin kilisesini tanırlardı-yine aynı papa tarafından iki Yesûî yani Cezvit papası gönderildiyse de bunlar içerilere kadar gidemiyerek l/r/o'dan geri dönmüşlerdir.

Diyarbakır ve Sürt taraflarında bulunan ve Papa III. Jül (1550-1555) zamanında Roma mezhebini (Katolikliği) kabul etmiş olan hıristiyanlara papalıkça Keldânî ve Âsûrî denilirdi ; Musul civarında da Nestûrîler vardı; bu sonuncusunun itikadlan katolikliğe uymuyordu ; bundan dolayı papaların, Mutezilemden saydıkları ermeni, melkî, yâkûbî ve nesturîler arasında katolik propogandası yürümüyordu ; yalnız Dominiken papaslarmdan Bartoleme, Nahcevan taraflarında on iki kazada oturan Ermenileri Katolik mezhebine sokmağa muvaffak olmuştu.

Papanın gönderdiği vekillerle yapmak istediği katoliklik propogandası uzun gayretlerine rağmen o kadar semere vermemiş fakat XVII. yüzyılda başlayan ve gittikçe kuvvetini ve tesirini arttıran ve bilhassa XIV. Lui zamanında Doğudaki Hıristiyanlar üzerinde bir hami tesiri yapan Fransızların katolik propogandası faaliyetinde muvaffak olmuştur.

Papalar XVII. yüzyılda donanmaları vasıtasiyle de faaliyette bulunmuşlardır ; bu donanma Floransa ve Malta donanmalariyle birlikte Osmanlılara epi zarar vermiştir. Bundan başka Avusturya, Leh Venedik arasında Osmanlılara karşı aktedilen Mukaddes İttifak, Papa XI. înosan'm gayretiyle olmuştur.

1 Gregoriyen takvimi, 990 Hicret senesi Ramazan'ının on yedinci gününe tesadüf eden 1582 Milâdi senesi Ekim ayının 15 inci cuma gününden itibaren kabul ve tatbik edilmiştir. Bu takvimi Papa on üçüncü Gheguvah tertip etmiştir, Greguvar 157 2'den 1585 senesine kadar on uç sene papalık yapmıştır.

Osmanlı-Venedik münasebetleri

+ _ . . Lepanto yahut tnebahtı muharebesinden sonra

Inebahb muhare- r J
besinden sonraki Venediklilerle dostça münasebet yemden teessüs münasebetler etti; III. Murad'm cülusunda (982 H.—1572 M.) Di van-ı hümâyun çavuşlarından Mustafa Çavuş vasıtasiyle elli altı madde olan Osmanlı-Venedik ahid-nâmesinin yeni hükümdar adına tasdikli sureti Venedik'e gönderildiği gibi Venedik doç'u da bilmukabele şövalye Jak Soranzo vasıtasiyle cülus tebriki ile beraber ahidnâmenin senatodan çıkan musaddak suretini yollamıştı.
Venedik cumhuriyetinin İstanbul'da daimî olarak oturan balyozlarından (Elçilerinden) başka ayrıca gönderdikleri muvakkat elçiler vasıtasiyle de muahedeler yenileniyor, vergileri gelip ve lüzumu halinde siyasî temaslar yapılıyordu ; 1577 de (985 H.) gelen muvakkat elçi Soranzo hazineye elli bin ve vezir-i azama da dört bin duka teslim etmişti1. Gerek Soranzo ve gerek ondan sonra gelen Civanı Forer, Osmanlılarla Venedikler arasındaki Dalmaçya hududunu tahdit ederlerken Bafa hanedanı1 na mensup III. Murad'm zevcesi Venedikli Safiye Sultan ile III. Murad'ın validesi Nurbânu Sultan'dan ve saraya mensup yahudi Kira kadından yardım görmüşlerdi ; sarayın harem kısmının kilercisi olan Kira (Kiraze)nın hizmetlerine mukabil Venedik tüccarları kendisine I£ı6rıs'ta mühim menfaatler temin etmişlerdi 2 ; III. Murad, oğlunun sünnet düğününe Venedik doç'unu da davet etmişti ; yaşlı olduğundan bahis ile özür dileyen Doç'a 29 Şevval 989 26 Kasım 1581 tarihli nâme ile bedeli mukabilinde kendisinden istenilmiş olan eşyayı yollamıştı; III. Mehmed'in ölümüne kadar Venediklilerle olan münasebet hep dostça cereyan etmiş ve tabiî olarak bunda pâdişâhın validesi olan Safiye Sultan'ın baş rolü olmuştur.
Em had* " • D°stluk böyle devam edip giderken bu sırada meydana gelen bir hâdise bu dostluğu az kalsın düşmanlığa çeviriyordu.
Trablusgarp valisi olup bir isyanda maktul olan Ramazan
1 Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi), c. 7, s. 40.
2 Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi), c. 7, s. 1*36.*

Paşa ailesi, bîr kadırga ile İstanbul'a, gelirken Venedik donanması kumandanı E m m o bu kadırgayı zabt etmiş ve gemideki elli kişiyi ve Ramazan Paşa'nın zevcesi ile oğlu ve kırk kadar kızı kirlettikten sonra memelerini kesip hepsini denize attırmıştı.
Bu feci hal IstanbuVda duyulunca Venedik balyozunun hayatı tehlikeye girdiyse de Safiye Sultan'm himayesiyle kurtuldu ve derhal Venedik doçuna ağır bir nâme yollanarak tehdit olunup kaptanın tecziyesiyle ağır tazminat istendi ; senato bu işin sonunun Venedik için felâketi mûcib olacağını gözönüne alarak donanma kumandanı Piyer emmo'nun başı kesildi ve Ramazan Paşa'nın zevcesine ait kadırga ile gasbedilen bütün serveti ve uskuk denilen1 haydutların Bosna ahalisinden aldıkları mallar da bu vesile ile hükümete teslim edildi (1585)2.
Hudut ak'alan ^a^maÇya taraflarında karada ve denizde haydut çetesi olan uskuklar^m şekavetleri daha sonraları da devam ettiğinden Osmanlı devletiyle Venedik cumhuriyeti arasında 1590'da harp tehlikesi baş gösterdi ise de Safiye Sultan'la Venedikli kaptan-ı derya Hasan Paşa'nın gayretleriyle iş önlendi ; hattâ senato birbiri arkasından üç murahhas göndererek bunlara, hiç bir fedakârlıktan çekinmemelerini tavsiye etmişti.
I. Ahmed zamanın- 1013 H. 1604 M. de I. Ahmed'in cülusunu da ki münasebetler müteakip kanun üzere ahidnâmeler, beratlar ve saire yeni'hükümdar namına yenilenirken Venedik elçisi Bono, ticaret ve konsolosluk işleri hakkında ondokuz maddeyi havi ahidnâme kuvvetinde (1 Şaban 1013 - 23 Aralık 1604) tarihli bir vesika almağa muvaffak olmuştur :
1 Uskuk, Dalmaç lisanında kaçkun, serseri mânasına gelmektedir; Türklerin Dalmaçya, Hırvatistan ve Arnavutluğu işgalleri sırasında bunlar yerlerinden çıkıp kendilerine bir yer aramışlar, evvelâ Bosna ve Kilis taraflarına yerleşmişler ve oralarının da Osmanlılar tarafından alınması üzerine Adriyatik sahilindeki Küarnoro körfezi nihayetinde Senya

limanına girmişlerdir. Buraya karadan «irilmesine dağlar ve ormanlar mâni olduğundan ancak denizden kayıklar va-sıtasiyle girilebilirdi. Bunlar hem karadan ve hem deniz yolundan Osmanlıları mutazarrır ederlerdi. Alman imparatoru bunları alenen himaye ediyordu.

- Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi), c. 7, s-M 35.

Bunun başlıca maddeleri korsanlar tarafından alınan esirlerin iadesi, korsanların liman ve adalarda himaye edilmemesi, Venedik tüccarları arasındaki ihtilâfların sefir ve konsolosları vasıtasiyle halli, sulh esnasında esir edilenlerin salıverilmesi, Osmanlı gemilerinin Venedik gemilerinden almakta oldukları -şeker ve yiyecek gibi- hediyelerin bundan sonra alınmaması, müslü mani arın, Halek, Bağdad, Kahire konsoloslariyle olan dâvalarının divan-ı hümayun tarafından görülmesi, vergi memurlarının ve kassamların Venedik tüccarları işlerine müdahale etmemeleri gibi maddelerdjr1.

1604 senesinde Venedik cumhuriyetinin Dubro-

Lagos a sı njfc'liler(len zabtetmiş oldukları Dalmaçya s a Kilinde-meselesi

ki takım adalarından Lagosta adasının vaki şikâyet

üzerine yine Raguzahlar'a verilmesi hakkındaki Osmanlı talebi Venedikliler tarafından reddedilmiş olması 2 bir kaç korsan gemisinin zabtı ve İspanya'dan müslümanların çıkarılması hâdiseleri sebebiyle iki taraf arasında sık sık elçiler gidip gelmeğe başlamıştı. I. Sultan Ahmed, firenk kıyafetine girip de Osmanlı topraklarına iltica etmek isteyen Endülüs müslümanlarının Venedik toprak ve adalarından geçmelerine mümanaat edilmemesini Venedik cumhurreisinden istemişti.

Bu sırada Floransa ile Maltalılar denizde korsanlık yaparak Osmanlı sahil ve adalariyle ticaret gemilerine epi zarar veriyorlardı. Osmanlı hükümeti Venedik aleyhine yapılacak bir hareketin bunları birleştireceğini düşünerek ihtilaflı işlerde ileri gitmemiş ve hattâ bunların fenalıklarına iştirak etmediklerinden dolayı Venedik cumhurreisine teşekkür ederek hudut ve sahillerdeki beylere ve kadılara gönderdiği emirlerde Venediklilere karşı dostluğa riayet edilmesini bildirmiştir (1615 Nisan). Osmanlı hükümetinin bu vaziyetinden istifade eden Venedik elçisi Moro

1 21 Cemaziyelâhir 1013 tarihli olan bu ahidnâ menin yenilenmesi münasebetiyle Venedik doçunun adı Marin Îrf-ani? ve elçinin adı da Civan Mu-çiko (Muçeniko) diye zikrediliyor.

2 Lagosta adası Ragoza'mn batısındaki M elada adasının batısına düşen ve Dalmaçya sahili takım adalarmdandı. Îbnü'l-Emİn tasnifi hariciye vesikaları arasındaki 94 numaralı tarihsiz bir vesika, tuz nakleden Hagoza gemilerinin Venedik donanması tarafından zabtedildiğinden ve dört, beş pare adalarının alındığından bahseylemektedir. Bu münasebetle Ragoza cumhuriyeti tstanSuTa bir heyet gönderip Venediklilerden şikâyet etmiştir. *

Nani bu sayede hükümeti hesabına epi menfaatler elde

etmiştir1.

Dördüncü Murad Venedikliler Bosna'nın Kilis sancağına tâbi Adri-zamanındaki Av - yatık tarafındaki Zara (Zadra) ile daha lonya kâdisesi Güneydeki Şebenik veya Sebeniko kasaba-larını ve etraftaki otuz kadar köyü işgal eyledikleri hudut beyi tarafından bildirilmişti ; bu sırada padişah IV. Murad, Bağdad seferinde idi. Bundan başka Bağdad seferine hareketten pek az evvel 1047 H. 1637 M. de Cezayir ve Tunus beylerine ait onaltı korsan gemisinden mürekkep bir donanma Alî Biçenoğlu kumandasında olarak Adriyatik denizV-ne girmiş, Polye sahillerine asker çıkarmış, sonra Kataro önüne gelerek bir Venedik gemisini zabtetmişti.

Buna karşı yirmi sekiz gemiden mürekkep bir Venedik donanması 1638Me korsanlardan intikam almak için bunların üzerine gelerek korsanları Avlonya limanına ilticaya mecbur etmiş ve atmış olduğu bir topla kasabadaki camiin minaresini yıkarak on beş Cezayir gemisini

Korfo adasında batırıp onaltıncı gemiyi de zafer hâtırası olanak Venedik tersanesine götürmüştür.
IV. Murad Bağdad seferinde iken bunu haber alınca hiddetlenerek Türkiye'de ne kadar Venedikli varsa hepsinin katillerini emretmiş fakat vezir-i âzam ile Sil âh dar Mustafa Paşa'nın on üç gün devam eden rica ve istirhamları üzerine idam hükmü hapse tahvil olundu ve Venedik elçisi Lüiçi Kontarini evvela sadaret kaymakamı kethüdasının dairesinde ve daha sonra ecnebi sefirlerin ricaları üzerine kendi sefarethanesinde gözaltı edildi : aynı zamanda padişahın emriyle hudut kapatılıp ticarî muamele durduruldu ; hattâ Bosna defterdarı, Osmanlı Venedik hududu üzerindeki Spalatro gümrüğünden devlet hazînesine en az beş milyon akçe varidat geldiğini arzettiyse de pek hiddetli olan Sultan Murad :
-"Venediklilerden intikam almak muradımdır ; ben o varidattan vaz geçtim ; bana böyle garez edeni şahsî menfaati vardır diyerek katlederim,, diye, yapılacak tavassutları önlemek istedi ; fakat daha sonra hiddeti sükûnet bularak İstanbul'a, gelişinde

1 Hammer tarihi, c. 8, s. 163 ilâ 165.

mahbus Venedik elçisiyle Musa Paşa görüşerek bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmaya göre Venedikliler ikiytiz bin altın tazminat vermeği kabul ettiklerinden başka Magrib gemilerinin Venedik gemilerine taarruz etmeyecekleri teminatına mukabil Garp ocakları gemileri de Osmanlı limanlarına kabul edilecekti (1049 H. 1639 M.). Bu sırada IV. Murad öldüğünden eski baylozun yerine gelmiş olan Piyetro Foskarini saltanat tebeddülü münasebetiyle ahidnâmeyi yeniledi.
„. . . Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere kızlar
Girit meselesi J e e
yüzünden muharebe ağasını Mısır'a götüren geminin Malta şövalyeleri
tarafından zabtı ve bu geminin Girit ada s vnın
Güney sahilindeki Kalismen limanına demirleyerek yiyecek alıp,
satış yapmaları Malta şövalyelerinin yerine Venedik'e harp ilânına
sebep olmuştu (1055 H. — 1645 M.).
Girit adasının ve bilhassa adanın merkezi olan Kandiye'nın zabtı yirmi beş sene sürdü. Muharebe yalnız ada üzerinde değil denizde, Mora ve Epir sahillerinde, Bosna hududunda da devam etti ; Osmanlı donanmasının değersiz kaptan paşalar ve kaptanlar ve acemi efrad elinde bulunması ve kalyonların bu sırada kadırgalara (yani yelkenli gemilerin kürekli gemilere) nazaran daha elverişli olması Osmanlılar da ise henüz tamamen kalyonların kabul edilmemiş bulunması Girit işini ve sevkıyatı çok zor bir duruma sokmuştu. Bereket ki Girit'te Deli Hüseyin Paşa gibi azimli ve kahraman bir serdarın bulunuşu bütün bu zorlukları yenerek nihayet Fazıl Ahmed Paşa'nm Kandiye'yi işgaliyle mesele halledildi.
Bu uzun harp senelerinde Dalmaçya ve Kilis sancağı taraflarında Venedikliler bazı muvaffakiyetler elde ettiler ; Lika (Velika) sancakbeyi Ali Bey tarafından zabtedilen ve Zara'mn yakınında bulunan Novigradh geri alan Venedikliler bundan başka Zara (Zadra) Sebeniko veya Şebenik, Nadin ve Frano'yu da almışlardı. Zara ile Sebeniko'nun îstirdadlarına yeni Bosna valisi olan Tekeli Mehmed Paşa memur edildiyse de üç hafta muhasara ettiği Sebeniko^yu alamayarak mühim telefatla Bosna'ya avdet etmişti (1057 H. — 1647 M.). Bunun üzerine Venedik kuvvetleri daha içeriye girerek Kanin ile Sebeniko arasındaki Dprnisi ve onu müteakip pek müstahkem olan Kanin ile mühim

bir sancak merkezi bulunan Kilisli işgal etmişlerdir x. Bosna'da Venediklilerin işgal ettikleri bu mühim yerler Sultan İbrahim'den saklanarak Vezir-i âzam He zarp ar e Ahmed Paşa, bu Kilis mühim şehrini ehemmiyetsiz bir kilise ve bir palanga diyerek padişahı aldatmıştır 2.
Avcı Sultan Mehmed zamanında (1058 H. —1648 M.) Venedikliler, Giritfe mukabil Adriyatik sahilinde Osmanlılara ait Tine ve Parga liman ve kasabalarının kendilerine terkim

istedilerse de kabul edilmediği gibi Osmanlı hükümetinin de Kandiye'nin terki hakkında Venedik'e gönderdiği murahhası da eli boş döndü.
Venedik cumhurbaşkanı, İstanbul'daki daimî elçisi Kon-tareni'ye 3 bir mektup yollayarak sulh anlaşması yapar gibi görünerek Osmanlı donanmasının Girife gitmek üzere boğazdan çıkmasını geciktirmesine muvaffak olduğundan dolayı teşekkür etmiş ve o sene için de sultanlar, musahipler yahut münasipleri ile anlaşarak bir ay kadar yine donanmanın çıkmasını geciktirmesini ve bu müddet zarfında boğaz dışında bekleyen kendi donanmalarının değiştirileceğini yazmıştı.
Cumhurbaşkanının bu ikinci mektubu yeni müslüman olup kendisine Osmanlı donanmasında kaptanlık verilmiş olan bir fransız deniz zabiti tarafından hükümete bildirilmiş olduğundan divan çavuşları gönderilerek arızısın Venedik sefarethanesi basılıp doçenin gönderdiği mektup elde edilmiştir. Türkçeye çevrilen mektubun münderecatı haber verildiği gibi çıktığından elçi derhal
1 Kilis, Saraybosna ile Dalmaçya arasında bulunup Kanunî Sultan Süleyman zamanında Bosna beyi Gazi Hüsrev BEY'in kethüdası Murad bey tarafından zabtolunarak Murad bey oraya sancak beyi olmuştu. XVİL yüzyılda Kilis'in merkezi thlevne (LÎvno) idi.
2 Rumeli valisi Fazlı Paşa îstanbuVa gelip Rumeli ahvalini ve halkın ıztırap ve perişanlığını Sultan Ibbahim'c arzettikten sonra Venediklilerin Bosna hudut şehirlerini işgal eylediklerini de söylemiş. Bunun üzerine padişah : **-Ya bana vezirim dedi ki Bosna hududunda bir, iki palangayı ve bir kilise aldılar, evvelden kâfirin imiş. Bu senin söylediğin söz ne gûna sözdür. Bu kelamı lalamın önünde söyleyebilir misin?" deyince o da söylerim diye mukabele etmiş ve filhakika söylemiş ve vezir-i azamla münakaşa dahi etmiş ise de vezir-i âzam 'Ahmed Paşa birtakım safsatalarla padişahı kandırarak Fazlı PAŞA'yı hapset-tikten sonra Azak kalesi muhafızı olarak İstanbul'dan uzaklaştırmıştır.
3 Bu tarihlerde iki devlet arasında muharebe olmasına rağmen Venedik elçisi serbest olarak İstanbul'da oturabiliyordu.

tevkif olunarak malı müsadere ve Rumelihisarı"ua hapsolunup Venedik baş tercümanı da boğularak denize atılmış ve bundan başka Osmanlı memleketlerindeki Venedik konsoloslarının hapsedilmeleri emrolunmuştur (1059 H. — 1649 M.) x.
Gürcü Mehmed Paşa sadaretinde İngiliz elçisinin sulh için yaptığı tavassut üzerine 1650'de mahbus Venedik balyozu serbest bırakılarak bu hususta görüşülmek üzere bir murahhasın gönderilmesi için Venedik^ e gitti ve müzakerenin devamına Fransız elçisi Lahey memur oldu; filhakika 1062 H.—1652 M. de fevkalade murahhas olarak Kapello tayin olunarak 1063 Saferinin on-dokuzunda (1653 Ocak ihtidası) îstanbuVa geldi ; bu doksan yaşında baş ve elleri titrek bir diplomat idi2.
Kapello, kendilerinde kalacak olan Kandiye'den her sene yirmi bin kuruş cizye ve dörtyüz bin kuruş da donanma harcı gönderilmek üzere bir anlaşma teklif etti ise de Kandiye'nin anahtarlarını (yani teslim alâmetini) getirmediği için kendisine karşı hiç bir teşrifat yapılmayarak pâdişâh tarafından kabul edildikten sonra Edirne'de gözaltı edildi (20 Ocak 1653).
Bundan sonraki olaylardan Kenan Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının Ramazan 1065-26 Haziran 1656'da Boğazdaki mağlûbiyeti ve bundan sonra Venediklilerin Limni ve Bozcaada'yı elde etmeleri vaziyeti çok tehlikeli duruma düşürmüş ise de, Köprülü Mehmed Paşa'mn bu adaları geri alması ve elde edilen muvaffakiyetlerle devletin iç durumunun düzelmesi Venediklileri mütemadiyen sulh için müracaata sevk etti ; fakat Venedikliler Kandiye'yi vermeden anlaşmak istiyorlar, Osmanlılar da mutlak surette burasını almakda ısrar ediyorlardı.
Osmanlı hükümetinin Avusturyalılarla muharebe etmesi sebebiyle Venedik cumhurbaşkanı Kontarini bir müddet sıkı tazyikten kurtuldu ise de Avusturyalılarla aktedilen Vasvar

muahedesi*nden sonra Girit işinin yeniden canlanacağım takdir ederek 1657'denberi sulh müzakeresi için İstanbul'da bulunmakta

1 Abdi Paşa vekayinâmesi, varak 6 ve Naîma tarihi, c. 4, s. 382. Hamtner, bu hâdiseden hiç bahsetmiyerek sefirin ehemmiyetsiz bir iş için hapsedilip baş-tercümanın da boğulduğunu yazar (C. 10, s. 149). e

2 Naîma tarihi, e. 5, s. 264.

olan Sekreter Balları no ya yeniden talimat göndererek murahhas tayin edip bu hususta padişaha da bir nâme göndermişti.

Vezir-i âzam Fazıl AhmedPaşa, sulh için yüz bin duka verilmesini, her sene Kandiye için de on iki bin duka tediyesini, Suda^ıım terkini ve Bosna hududunun Osmanlılar lehine tashih edilmesini teklif etti ; bunlardan Suda'mn. verilmesi kabul edilmediğinden Girit muharebesi yeniden alevlendi K

Girit işini kökünden halletmek isteyen Fazıl Ahmed Paşa 1077 H. -1668 M. de bizzat adaya geçti. Kandiye'nin zabtının uzaması Avcı Sultan Mehmed'i, Venediklilerle sulha meylet-tirdiyse de vezir-i âzamin yazdığı cevaplar bunu önledi ; yapılan teklifler reddolunarak nihayet 1080 senesi rebîulevvelihde Kandiye alınarak Girit işi sona erdi (1669 Ağustos).

Venediklilerdin kandiye kumandaniyle on dört madde üzerine bir anlaşma yapıldı; anlaşmanın ikinci maddesi mucibince Suda ve Isperlonga kaleleri Venediklilere bırakıldığı gibi sekizinci madde mucibince Bosna hududundaki meşhur Kilis şehir ve kalesi de onlara veriliyordu.

Bundan sonra Venediklilerle on beş sene sulh içinde yaşandı. 1094 H- 1683 M. deki Avusturya seferinde Viyana bozgunluğunu müteakip Avusturyalılarla ittifak etmiş olan Venedik cumhuriyeti harbe girdi (1684) ve bunu sefiri Kapello vasıtasiyle hükümete bildirdi.

Uzun süren bu savaşta Venedikliler ibtida Ayamavra adasını almışlardır; bunu müteakip uzun mücadeleden sonra Mora yarıma-

1 Hammer tarihi, (Ata Bey tercümesi), c. 11, s. 162 Bu husustaki müzakere işini Silâhdar'dan hülâsa ediyorum. Evvelce tstanbuV da gözaltı edilen Venedik elçisi sulh için müsaade istedi; fakat Mbra'da Istefe'ye iki konak mesafede vefat ettiğinden yanındaki diğer murahhas işi ele aldı ve Osmanlı hükümetinin ne istediğini sordu. Osmanlı murahhası Suda kalesinin yıkılmasını Kandiye kalesinin tekmil etrafında dört saatlik yerin (tabiî Kandiye ile beraber) Venediklilerde kalıp orası için her sene iki bin ve pişkeş olarak da yüz bin altın verilmesini teklif etti; fakat murahhas adanın yarısının kendilerine bırakılması şar-tiyle teklifin kabul edileceğini bildirdi. İstedikleri yerler defterhane kayıtlarından yoklanınca buradaki tımar, zeamet ve evkaf hariç olarak yalnız haracın senede yüz bin kuruş olduğu görüldüğü gibi Kandiye karşısında yirmi dört se-nedenberi yapılmış olan tnadiye kalesinin ve bir çok cami ve mescidin yıkılması ve şüheda kabirlerinin düşman eline bırakılması ordu erkânı tarafından kabul edilmedi (Silâhdar tarihi, c. 1, s. 412, sene 1077).

rfast'm, Dalmaçya ve Bosna tarafından bazı yerleri işgal etmişlerdir. 1110 H. 1699 M. deki Karlofça muahedesinin birinci maddesi mucibince Mora ile bazı Dalmaçya kasabaları ve 1095 H. 1684 M. de yani harbin ilk senesinde elde ettikleri Ayamavra adası Venediklilere terk edilmiştir.

Karlofça muahedesi nin akdinde Venediklilerin murahhası olan Loranzo Soranzo muahedenin imzasından sonra Venedik elçisi olarak İstanbul'a gelmiştir.

Muharebenin devamı esnasında yani 1107 H. 1695 M. de Galotd'da çıkan bir yangından sahildeki bütün bina ve dükkânlar ve bu arada kiliseler de yanmıştı. Kiliselerin tekrar yapılmasına müsaade edildiği sırada yanmış olan Venedik kilisesi yaptırılın ayıp temelinden yıktırılarak yerine II. Mustafa'nın validesi Gülnüş Emetullah Sultan bir mükellef cami yaptırmış ve su getirmiştir (1109 H- 1698 M.)1.

Osmanlı - Floransa münasebetleri
Osmanlı tarihinin ikinci cildinde görüldüğü üzere Floransa Gran dukalığı ile olan münasebetler XVII. yüzyıl başlarına kadar dostça gitmiş ve XVI. yüzyılın ikinci yarısı ortalarına yani 981 Şevval - 1574 Şubat tarihine kadar Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılan ah i d nâme muteber olmuş ve bu tarihten itibaren de yeni bir anlaşma ile2 iki

1 Nusretnâme (Süâhdar tarihi zeyli) 1107 senesi vukuatı arasında ve HadikatüH-cevami, c. II, s. 3,4 ve Sicill-i OsmanU c. 1, s. 64.

8 Mühimme defterinde Floransa dukasına yazılan hÜkm-i hümâyunun (fermanın) hülâsası :
Yevm-el-hamis { u~&\ fym) fi 18 Şevval1 il-mükerrem sene 981. Hâlâ sudde-î saadet-mekân ve atebc-i aliyyemize... adamın gönderüp arz-ı dostluk ve ûbûdiyyet ve izhâr-ı muhalesat ve rükiyyet edip vilâyet-i mahru-samıza ticaret için gemilerin göndermeğe ve irsal olunacak bâzirgânlarımza konsolosluk etmek için bir mûtemedün-aleyh adamın göndermek hususunda icâzet-i hümâyunumuz rica-edip ve min bâd yüce aşhanemizin dostlariyle dost ve düşmanlariyle düşman olmak tarikiyle dâvây-ı sadakat ve muhalesat izhar eylemişsin. İmdi hâlâ muradınız üzre adamların südde-i saadetime ve bâ-zirgânlarınız memâlik-i mahrusamıza gelmekte icazet-i âli-nihmetimİz mukarin olmuştur. Büyürdüm ki vusul buldukta muradın üzre sÜdde-i saadetimde mektubun ile âdemin ve gemiler ile bâzirgânların gönderip ve bâzirgânlarınız konsolosluk edecek adamı tayin edip min bâd dahi tacirleriniz memâlik-İ mahru-

taraf arasında ticaretin serbestisi karşılıklı olarak kabul edilmişti. Fakat Osmanlı hükümeti Malta şövalyeleri, ispanya kiralının gemileri ve papanın donanmasiyle Akdeniz'de korsanlık etmekte olan Floransa gemilerini bu anlaşmanın dışında bırakmıştı.
1578'de Floransa dukası tarafından muahede akti için gönderilen Don Bonciyani, padişah'm musahibi Şemsî Ahmed Paşa ile Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'nm muzaheretlerine nail olmasına rağmen ancak orta elçilerle voyvodalar arasında bir teşrifata tâbi tutulmuştur.
_. , Floransa'nın ticaret filosundan başka bir de korsan
Floransa nm
korsan gemileri gemileri vardı; bunlar diğer akdeniz islâm ve hiris-tiyan korsanları gibi gemilere ve sahillere, adalara tecavüz ediyorlardı. Floransa korsanları bâzan Malta ve papa gemileriyle beraber Osmanlılara ait gemilere, sahil ve adalara taarruz ederek çok zarar veriyorlardı. 1587'de Floransa veya Toskana dukası, eski ahidnâmenin yenilenmesi için Osmanlı hükümetine müracaat etmiş, bunun üzerine divan-ı hümayun, dukanın evvelâ bir sefaret heyeti göndermesini ve sonra Floransa donanmasının papanın donanmasiyle işbirliği yapmayacağının vaid ve temin edilmesini şart koymuştur ; çünkü Floransa, ahid-nâme ahkâmına riayet etmeyerek düşmanca cephe aldığından hükümet bu dukalığa itimat etmiyordu.
1598 M. senesi Aralık ayının yirmi yedisinde Floransa elçisi Neri Kerardi ahidnâme için Osmanlı hükümetiyle temas etmek istediyse de muvaffak olamadı ; yine aynı sene içinde Floransa'ya ait Raçyano dukası'nın emrindeki bir kaç kadırganın ansızın Sakız'a, hücum edip muhasara eylemeleri hükümeti kızdırdı. Bunlara adalardaki katolikler de müzaheret ediyorlardı; bundan dolayı hiddetlenen III. Sultan Mehmed, Sakız katolikler in in kiliselerini camie tahvil etmek istediyse de Fransa elçisinin ricasiyle bitti d an vazgeçti.
Floranso'mn ticaretten ziyade korsanlıkla alâkası ve Osmanlı hükümetinin tekliflerine karşı yanaşmaması sebebiyle bu dukalıkla ticari münasebetler kesilmiş ve o da Osmanb devletine
f-
sanrfza gelip gitmek hususunda ruhsat verip cade-i ubûdiyyet ve ihlasta aâbit-kadem ola sız (Mühimme defteri, 23, Vesika numarası 603).

karşı artık açıkça düşman olmuştu. 1605 senesinde t b r a i m Ben a zor adında bir Yahudi, Floransa ile ticaret anlaşması yapması için İstanbul'a geldiyse de bir şeye muvaffak olamamıştı.
I, Sultan Ahmed zamanında Malta şövalyeleriyle mütte-fikan Floransa gemileri Osmanlı sahillerine hücum edip Osmanlı donanmasına karşı cephe alarak çarpışıyorlardı 1016 H. - 1607 M. de yirmi bin kişilik kuvvetle Kıbrıs^a. taarruz eden Floransa gemileri beylerbeyi Mustafa Paşa'nın mü d afa asiyi e defedil-mişlerdi1. 1018 H. - 1609 M. de Floransa donanmasının Soyda ve Beyrut taraflarına taarruz edecekleri haber alınmış olduğundan kaptan paşaya haber verilmişti 2. Bu tarihlerde Safed sancak beyi Maan-oğlu Fahreddin'in bunlarla anlaşarak Floransa donanmasını davet etmesi dukalığın Suriye sahillerine kadar sokulmasına vesile olmuştu.
1611'de (1020 H.) bir taraftan Malta kadırgaları Korent şehrini yağma ederlerken ertesi sene de Floransa kadırgaları îstanköy adasına hücum yaparak kaleyi zabt ile bin iki yüz esir almışlardı ; bunun üzerine kaptan-ı derya Öküz Mehmed Paşa bunların taarruzlarına son vermek üzere otuz kadırga ile denize çıkıp Floransa kadırgası kaptanı Prospera'yı mağlûp ettiyse de ertesi sene Floransa dukası Koznıa Dömedici'nin hazırlattığı altı kadırga Malta, İtalya, Fransız ve İngilizlerden mürekkep işsiz serserilerin iltihakiyle Akdeniz'e çıktı. Bunlar, Öküz Mehmed Paşa'nın bir sene evvel kırk Floransakyı astığı Selifke'nin Ağa limanını muhasara edip epi telefat verdikten sonra burayı zabtedip oradaki sekiz kadırgayı ve üçyüz kadar türkü esir alarak dönmüşlerdir.
Floransalı'ların bu mütecaviz ve bazan da muvaffakiyetli vaziyetleri deniz tarafındaki Güney Anadolu ve Suriye'de devletin durumunu zorlaştırmış ve bunların da tahriki ile Dürzi emiri Maan-oğlu Fahreddin ayaklanmış ve bundan başka daha evvel isyan halinde bulunan Canbuladoğlu da hükümdarlığını ilân ederek Floransa dukalığı bu âsi Osmanlı valisiyle bir anlaşma yapmıştı.
1 Miihimme defteri, 78, s. 169. t
- Mühimme 76, s. 66, 119.

.. , Floransa dukalığı ile bu çarpışma böylece devam Maan-oğlu'nnn , ö
ı i ı t
Floransa 'yi teşviki ettı' Vezır-i azam Nasun Paşa ile macerası olan ve Şof nahiyesinden Safed hududuna kadar olan yerlerin emiri bulunan Dürzi beyi M aan- oğlu Fahreddin, vermeği taahhüd ettiği vergisini vermemiş ve sonra Şam valisi Küçük A hm e d Paşa'nın tazyikine dayanamayıp frenklere iltica ile onları Suriye ve Filistin taraflarının işgaline teşvik etmiş ve hattâ bu hususa dair ailesine gönderdiği mektuplar hükümetin eline geçmişti. Maan-oğlu Osmanlı devletinin dahilî durumunun karışıldığından istifade ile iltica etmiş olduğu Floransa*dan, Suriye'ye dönerken Floransa dukası ile Fahreddin arasında 1033 H.- 1624 M. de bir de muahede aktedilmiş ve Floransa, Emîr Fahreddin'e beş kalyon ile asker ve top göndermiştir1.
Osmanlı hükümeti bu gaileli devrinde Akdeniz'de selâmeti temin için Floransa ile olan münasebatı yenilemeğe mecbur olmuş ve bundan sonra Maan-oğlu'nu da elde ederek katletmiştir.
Osmanlı - Ceneviz münasebetleri
Osmanlı devleti artık hiç bir ehemmiyeti kalmayan Ceneviz cumhuriyeti ile olan ahidnâmeye eskisi gibi riayet ederek zaman zaman gelen Ceneviz elçileri, pâdişâh tararından kabul olunup ahitnamelerini yenilemişlerdir ; hattâ Osmanlı hükümeti, Venediklilere askerle yardım eden Fransa'ya karşı 2 İstanbul'a gelen Ceneviz elçisine fazla itibar göstermek suretiyle Fransa'ya ehemmiyet vermez görünüyordu; yine böylece 1078 H. -1667 M. de devlet merkezine gelmiş olan Ceneviz elçisi Marki Dö-razzo'ya karşı gösterilen kabul resminden dolayı Fransa elçisi D

öl ah ey şikâyet etmiş ve bunun üzerine Osmanlı hükümeti :
Fransa kiralının Osmanlı hükümdarı tarafından padişah unvaniyle kabul edilmiş olduğunu ve o kadarla iktifa etmesi lâzım geleceği cevabını vermiştir 3.

1 ZübtetüC-tevaTİh, vrk. 375 ilâ 378.

2 Fransa, gerek Avusturyalılara ve gerek Venediklilere askerle yardım etmek suretiyle Osmanlı hükümetine kargı olan dostluğu bozmuştu.

8 Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi), c. 11. s. 179. Fransa hükümeti kendi nüfuzu altına girmiş olan Cenevizlilerde Osmanlıların münasebatı kesmelerini İstediklerini Antuvan Gaıaand da 1672 Mtpalarında beyan etmektedir (C. i, s. 47).

Osmanlı - Rus münasebetleri

Osmanlıların Ruslarla olan münasebetleri XVI.
• YiMyılm m* -^yj ortalarına kadar daha ziyade ticarî idi; fakat yansmdakı mfina J *
_T '
1556 da (963 H.) Rusların Astragan ı aldıktan sonra
İCrcsey Kafkasya'ya nüfuz edip bundan başka Kara-denize inmek istemeleri, Don İCazafc/a/Vnın Kırım üzerine ve Kırım hanlarının Ruslara taarruzları dolayısiyle iki taraf arasındaki münasebetler hasmane bir şekil almakta idi. Ruslar, Kırım hanının taarruzundan şikâyet ettikçe, hanlık da Rusların el altından Kazakları tahrik ederek Kırım'a ve sahillere s al dırt tıklarını bildiriyorlardı1. Filhakika Ruslara tâbi Don Kazakları yalnız Kırım taraflarına değil şaykalarla Karadeniz'de de mühim faaliyette bulunarak Osmanlı sahillerine zarar veriyorlardı.

Astraganım Ruslara geçmesi Kuzey Kafkasya1daki Çerkeş, Çeçen ve Kabartay'lsûn Ruslara imale ettirdiği sırada tdil-Volga boyundaki Nogay Tatarları da İstanbul'a elçiler yollayarak Rus mezaliminden şikâyet ediyorlardı; bundan başka Rusların yayılmasından ürken ve aynı zamanda hem ticaret ve hem de hac yolları Ruslar tarafından kapatılmış olan Semerkand ve Buhara9-daki Şeybânî hanları da Rusların istilâlarından ve halkı kitle halinde öldürdüklerinden bahis ile Osmanlı devletinin müdahalesiyle buraların açılmasını istiyorlardı.
îşte gerek Osmanlı nüfuzu altındaki Güney Kafkasya vaziyetinin nazik bir safha göstermesi ve gerek vaki müracaatlar üzerine Osmanlı hükümeti hem siyasî ve hem iktisadî bakımdan Astragandı almayı ve Volga ile Don nehirleri arasına bir kanal açarak bu suretle Karadeniz ile Hazer denizVm birleştirmeği menfaatine uygun görmüş ve 977 H. 1569 M. de faaliyete geçmiştir.

Osmanlı devletinin kanal açma teşebbüsü kısmen Rusların taarruzları ve kısmen de Kırım hanı Devlet Giray'm el altından teşvikiyle neticesiz kalmıştı (1569). Bir sene sonra ilkbaharda Rus çarı îvan tarafından Novosiltof adında bir elçi gelerek

1 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 50. Filhakika Kırım hanı Devlet GİRAYTın (1551-1577) müteaddit akınlarına karşı Ruslar da şiddetli ve korkunç taarruzlar yapıyorlardı. Rusların 1559 da kendilerine tâbi Don Kazaklarının reİBİ Dîhitbaş vasıtasiyle Azak kalesini muhasara ettirmeleri bunların maksatlarını göstennek-te ıdı.

Rus hükümdarı bu elçi ile gönderdiği nâmesinde dostluğundan bahsediyor ve dost olan Osmanlı devletinin hiç beklenmedik surette Rus arazisini istilâ ile Astragandı zabta teşebbüs etmesinden şikâyet ediliyor ve Rusya'daki tebaanın mühim bir kısmının müs-lüman oldukları ve Rusya'da yabancı dinlere hürmet gösterildiğinden bahsediliyordu *.

Yine bu kanal teşebbüsü münasebetiyle Çar îvan'ın, Petro-oğlu ismindeki elçisiyle gönderdiği nâmede bir kısım Osmanlı memurlarının Kefe ve Azak taraflarından Astragan kalesi tarafına geldiklerini taaccüple karşıladığını ve arada dostluğa halel verecek bir sebep olmadığını ve olsa bile bundan kendisinin haberdar edilmesi lâzımgeleceği yolunda şikâyet ediliyor ve kendi elçisinin bir Türk elçisiyle beraber iadesi isteniyordu 2.

III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde Rus elçisi bulunmamış, lâkin daha sonraki senelerde Çar Feodor' îvanoviç tarafından nâme ve hediyelerle elçi gelmişti. 24 Mart 1584'de Rusça bir mektupla gelen bir elçi, îran şahının Osmanlılar aleyhine Çar'dan yardım istediğini, fakat bu teklifin reddedilerek dostluğa sadık kalındığını bildirmişti. Bir sene sonra yani 29 Nisan 1585'de Çar tarafından gelen diğer bir Rus elçisi ser-Ijest ticaret ve iyi dostluk için nâme ve hediye getirmişti. Bu son defa gelen Rus elçisi İstanbul Rum ortodoks kilisesi patriğini Moskova^ya götürmüş ve patrik Rus Çar'ını takdis etmiştir (1589) 3.

1 Hammer tarihi, c. 6, s. 214, 215. Hammer, bu münasebetle İstanbul'a gelen elçinin huzura kabulünden sonra mûtad olan ziyafetin verilmediğini yazıyorsa da elçilere ziyafet çekilmesi padişah tarafından kabullerinden evvel olurdu.

2 Bu nâme tercemesinin sonundaki tarihte bir yanlışlık varsa da metinde nâmenin II. Sultan Selim'c yazılmış olduğu Don-Volga kanalının açılmasına teşebbüs edilmiş olması üzerine gönderildiği anlaşılmaktadır.

3 1590 senesinde Rusya'da ortodoks kilisesinin beşinci patrikliği kurulmuştur. Bundan evvel ortodoks kilisesi İstanbul, Kudüs, Antakya, İskenderiye adîyle en büyüğü istanbul olmak üzere dört patriklik idi, bu münasebetle Ruslar o tarihten itibaren İstanbul patrikhanesine sadaka nanıiyle yaptıkları para yar-dnnİyle beraber Osmanlı devleti aleyhine siyasî menfaatler de takip etmeğe başlamışlardır (Akdes Nimet Kurat, Rusya tarihi, s. 177). Rusların bu suretle patriği elde ederek siyasî emellerine de hizmet ettirmeleri daha sonraki tarihlerdi* do görülmüştür. Nitekim Patrik II. Partenyiis, halefi, JivAiNİşYo'nun {\ 4jjınnikos)ım ihhan üzerine Ruslarla hafi muhaberede bulunduğundan dolayı idnııı rdilmislir (1651 Mayıs). *

Rus ve Leh düş- Loştan kiralı III. Sigismund, Ruslara galebe
manhğına karşı ederek oğlu Ladislas'ı Rus çarı ilân ettirmiş ve
Osmanlı siyaseti buna karşı Ruslar ayaklanıp Moskova patHğVnin
önayak olmasiyle Moskova'yı zabtedip patriğin
oğlu Mihail'i çar ilân edip Lehlileri kovmuşlardı (1613).

Bu vaziyet üzerine yeni çarın vaziyeti nazik olduğundan Mi hail, hükümdarlığı senesinde hem cülusunu bildirmek ve hem de dostluğunu teyid etmek üzere İstanbul*a bir elçi göndermiş ve 1024 H.—1615 M. senesinde de ikinci bir elçi vasıtasiyle harp etmekte olduğu Lehlilere karşı Osmanlı hükümetiyle bir ittifak yapmak istemişti ; fakat Kazakların Karadeniz'deki faaliyeti ve Lehlilerin muahedeye mugayir bir harekette bulunmamaları dola-yısiyle Çar'm teklifi kabul edilmedi.

1032 H.—1622 M. senesinde Rus ve Leh elçileri istanbuPa gelerek her ikisi de vezir-i âzam tarafından kabul edilmişler ve bu tarihlerde yine iki devlet arasındaki muhasamadan dolayı iki elçi bu kabul esnasında birbirleriyle çekişmişlerdi K Ruslarla Lehliler arasındaki bu muharebede Lehliler, Moskovlara galebe çalmışlar ve Dö'lina muahedesiyle, evvelce Ruslara terke mecbur oldukları Smolensk şehrini elde etmişlerdi.

Rus çarı M İha il, Osmanlı ordusunun Hotin Önünde Lehlileri mağlûp edememesi (1621) ve kendilerinin Lehlilere mağlûp olması sebebiyle Türklerle müttefikan Lehlilere karşı bir hareket yapmağı arzu ederek bunun için bir nâme ile elçi gönderdi ise de bu sırada Osmanlı devletinin iç durumu iyi olmadığından ve aynı zamanda Lehlilerle yapılan anlaşma pek yeni olduğundan dolayı Çar'ın teklifi kabul edilmedi aynı zamanda İngiliz elçisi S ir Tomas Roe'nin tavassutiyle eski ahidnâmelere göre 18 Şubat 1623 tarihiyle ve on dokuz madde üzerine Lehlilere bir ahidnâme verildi ; bundan dolayı arzusuna nail olamayan Rus elçisi can sıkıntısı ile memleketine döndü.

833 Rus elçisi, Lehistan elçisine, Lehlilerin Rusya'dan korktukları için Türklere baş eğmek mecburiyetinde olduklarını söylemiş Leh elçisi Zabaravski de, Rusları sulh müzakeresini ihlâl etmekle itham etmiştir (Naîma tarihi, c. 2, s. 243 ve Hammer tarihi, c. 8, s. 248).

?

u ı . ı 1039 H- — 1629 M-de Kmm ham ve Nogay kuv-Kırım hanlanyle t
it» .
Rusların vetleri üç koldan Rusya'ya akın yapmışlar ve bir
çarpışmaları Çok ganimet malı almışlardı. Fakat avdette Rusların pususuna düşen Kalgay Sultan, fena halde mağlûp olarak elde ettiği ganimet malları bırakarak perişan bir halde Kırım'a dönmüş ve Nogay kuvvetleriyle dönmekte olan Kantemir Paşa da aynı suretle pusuya düşürüldü ise de kuvvetli mücadelesiyle bir miktar zayiattan sonra selâmete çıkmış, yalnız Nogaylardan Süleyman Mirza hiç zedelenmeden*bir çok ganimet maliyle dönmüştür.

Tatarların böyle fena bir mağlûbiyete uğramaları üzerine Kırım ham Canbey Giray heyecana gelerek ertesi-sene Ruslara taarruza hazırlanılması hakkında Tatar ve Nogaylara emirler gönderdi ise de kendisinin Iran seferine memur edilmesi üzerine Rus seferini yapamadı1.

Smolensk şehrini mutlak surette Lehlilerden almak isteyen Rus çarı, Zilhicce 1042 — 14 Haziran 1632'de tstanbuVa. bir elçi gönderip Lehlilere karşı müttefikan bir askerî harekât yapmağı teklif etmişti ; bu teklifi esas itibariyle kabul etmiş olan IV. Murad, özi valisi tayin olunan Abaza Mehmed Paşa'ya emir verdi ve o da Dobrica, Nogay Tatarları, Eflâk ve Boğdan voyvodalarıyle beraber olarak Lehistan üzerine akın yaptı. IV. Murad bu münasebetle Rus çarı Mihail Romanofv'a gönderdiği cevabî namede ; îsveç ile dostça muhabereye devam edilmesini ve kendisi yardım edecek bir hal buluncaya kadar Lehistan ile zahiren sulh üzere yaşamasını tavsiye etmekte idi 2. Fakat Ruslarla Lehliler arasındaki muharebede Ruslar arzularına muvaffak olamıyarak 1634 muahedesini imzaladılar, bu muahede mucibince Lehistan kiralı Vladislas Rus tahtı üzerindeki iddiasından vazgeçmekte idi.

1 Naima tarihi* c. 3, s. 63, 304.

2 Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 9, s. İSİ ve JSaîma tarihi, c. 3, s. 191 üâ 193.

Bağlara tâbi Ka- *nayet Giray'ın hanlığı zamanında (1635-1638) maltların Asık kardeşi olan Kalgay Hüsameddin Giray sefer kalesini elde bahanesiyle Azak kalesi havalisindeki Nogay Tatar' etmeleri lan 'nı maiyyetine alarak Akkerman taraflarına götürmüş olduğundan böyle cenkçi ve cesur bir zümrenin Azak taraflarından kaldırılması o tarafa inmek isteyen Ruslara fırsat vermiş olmakla bunlardan yardım gören Don Kazakları derhal Azak üzerine saldırarak burasını alıp halkını katletmişlerdir (1047 H.-1637 M.)1. 1049 H.-1639 M. de Sultan İbrahim'in cülusunu tebrik için gönderilen Rus elçisinin arkasından gelen ikinci bir elçi, Tatarların Rus topraklarındaki akınlarının önüne geçilmesini ve bunun mukabilinde Azak kalesinin teslim edileceğini bildirmişti.

Azak kalesVm geri almak için 1051 H.-1641 M. de denizden donanma ve asker karadan Kırım hanı memur edildilerse de muvaffak olamadılar. Yine aynı senede Sultan-zâde Mehmed Paşa Azak kalesinin istirdadına memur oldu 2; Kırım hanı da geldi.

,, , , Bu esnada Çar Mihail, Azak kalesi hak-
Çar tarafından
Azak kalesinin kında bir karar vermek üzere yurt mü-iadesi messillerinden mürekkep olarak toplamış
olduğu heyet'in Azak kalesinin ilhakı hakkındaki kararını kabul etmedi ; vaziyetin ciddiyetini ve bu ilhakın büyük bir felâket getireceğini düşünerek burasının Osmanlılara terkini muvafık buldu ve bu kararını 1642 Nisan'ı sonunda Don Kazakları katmanı'na bildirdi. Rusların tebliğinden memnun olmayan Kazaklar, kaleye ateş verip kaçtıklarından Azak tekrar işgal olunup tamir 'edildikten sonra muhafızlığına Kefe beylerbeğisi İslâm Paşa tayin olundu. Bu zat, Karadeniz sahillerini yağmalayan Don Kazaklarının karargâhı olan ada ile Çerkeş Kerman, Metace ismindeki hisarlarını zabtederek beş bin islâm esirini kurtardığı gibi oradaki Kazakları da esir etti (1643) 8.

1 Bu esnada Osmanlı hükümeti tarafından elçilikle Rusya'ya gönderilmiş olan Foma Kantakuzen, Kazaklar tarafından elde edilerek öldürülmüştür.
2 Sultan Zade Mehme» PAŞA*nin Azak kalesinin istirdadına memur olması dolayısiyle 1051 Zilkade ayının üçü tarihiyle yazılan seraskerlik beratı sureti Feridun Bey Münşeotı*nda vardır (C. 2, s. 140).
3 Naîma, c. 4, s. 5, 8, 14, 31. ■ ' *

Filhakika Osmanlı hükümetinin Azak kalesini geri almak için yaptığı hazırlıklar d o layı siyle Ruslar telâşa düşmüşler ve Kırım hanının taarruzuna uğramışlardı ; hattâ daha sonraları Moskov çarı Mihail'den1 vezir-i azama gelen mektupta Türklere karşı dostluktan bahsedildiği sırada bu münasebetle Kazakların Azak kalesini terk etmelerinin kendi muvafakatiyle olduğunu beyan ile Tatar ve Kefe askerlerinin Rus ülkesinden bir kaç kasabayı vurup esir aldıklarından şikâyet edilmekte idi (1053 H.-1643 M.).

1055 H.-1645 M. de gelen Etyen Vasili adındaki Rus elçisi yeni çar Aleksi Mihailoviç'in nâm esiyle cülus haberini getirip nâmede aynı zamanda Tatarlarla Kefendeki Türk askerlerinin kendi topraklarındaki cevelanlanndan şikâyet edilmekte îdi. Padişah bilmukabele Rus çarına cülus tebriki için bir nâme ile elçi göndermiş ve bu münasebetle nâme-i hümayunda, Kazakların Karadeniz sahillerine taarruz etmemeleri ve Kınm hanına verile-
gelen verginin verilmesi ve bunlara mukabil çarın namesindeki isteklerinin yerine getirileceği cevaben bildirilmiştir.

1056 H.-1646 M. den İstanbul'a gelen Rus elçisi Kırım kuvvetlerinin akınlarından şikâyet etmiş fakat kendi yaptıkları akınlardan bahsetmemişti ; aynı sene ilk aylarında o taraflardan alman haberde, çarın, seksen bin kadar Rus kuvvetiyle Azak üzerine geldiği ve Kırım hanının buna mukabele ile Rusları mağlûp edip dörtyüz esir aldığı öğrenilmişti ; bununla beraber vezir-i âzam Salih Paşa tarafından yeni Rus çarı Aleksi ile dostluk münasebatı tesis edilmesi sebebiyle Kırım hanına bundan böyle Ruslara taarruz etmemesini havi 1056 Safer ve 1646 Mayıs tarihinde mektup gönderilmiştir; fakat Rusların Çerkeş Kerman istihkâmlarını tamire başlamaları üzerine Kınm Hanı, hükümetin emriyle Ruslara karşı hücum edip bazı muvaffakiyetler elde etti ve Rus çarının bu defaki şikâyeti ise doğru görülmedi ve hattâ gelen elçilere kızan Sultan İbrahim bunları hapsettirdi 2. Bu elçiler ancak üç sene sonra Avcı Mehmed'in cülusu üzerine serbest bırakıldılar.

1 Bu isim JVaîma'da *51_ jjj >^^{^ imlâsiyle yanlış surette kayıtlı olup doğrusu Mihail Feodokoviç olacaktır.
2 Bu tarihte istanbul'a iki serseri Rus gelerek birisi Prens SiNSKİ'nin oğlu ve diğeri de altı sene Kırım hanının hizmetinde1" bulunmuş olan Dimİtri-

t „ „. , 1058 H. —1648 M. de Kızım ham tsl âm Giray'm İslam Giray m J
muvaffakiyetleri Rusya'ya yaptığı akın ve külliyetli esir alması vezir-i âzam Hezarpare Ahmed Paşa'nın itirazım mûcib olup istanbuVa. gelen hanın adamına hil'at giydir-meyip :

-"Rus bizimle barışık etmişti, han niçin anların üzerine akın eyledi ? Elbette ol aldığı esirleri bu tarafa gönderesin ki salıverelim,, yollu Kırım hanına mektup göndermişti. Bu mektub'a karşı yaptığını haklı göstermek isteyen îslâm Giray:

-"Padişahın bendeleriyüz ; Rus küffarı sureta müsaleha iddia ederler ve takke başlarım sıktıkça taraf-ı saltanatı aldatırlar ve fırsat buldukça şayıkalar ile çıkıp sahilleri -harap ederler : şunda iki hâli kal'a vardır ; defaatle 'içine asker tayin edin, maaşları bu sahillerin balık hasılatından verilir9 dedik aldırış edilmedi ; en sonunda Ruslar o iki kaleyi zabt edip içine cenkçi Kazak doldurduktan sonra yirmiden fazla kale yaptılar ; bu yıl da sabro-lunsa idi

Akkerman vilâyetini külliyen iş^al edeceklerdi ; nihayet üç bin Kazak şayıkalannı yaktık ve bu suretle kırk bin Kazak bize tâbi oldu ; bir büyük hatmanlariyle bunca küffarı esir eyledik ; inşaallah azimetim budur ki Rus kıralım Boğdan gibi taraf-ı saltanattan n a sb ettiriri m., mütaleasiyle hükümete cevap gönderdi *.
1058 H. —1648 M. de IV. Mehmed (Avcı Sultan Mehmed) hükümdar olduğu zaman Rus cariyle Lehistan kiralına yeni hükümdarın cülusu bildirildiği halde Kırım hanının taarruzunun önlenmemesi sebebiyle her ikisi de cülus tebriki için elçi yolla-madılar ; bununla beraber hükümet, bir zamandanberi mevkuf bulunan iki Rus elçisini serbest bıraktı.
1059 H. —1650 M. de Kırım ham III. İslâm Giray Lehistan'a akın yapıp geri döndüğü zaman Don Kazaklarına ait on iki şayıka Kırım sahillerini vurup ve bir şarap gemisini zabt ile tekrar Don nehri taraflarına döndüklerini haber almış olduğundan
YOs'un hafidi olduklarım söyliyerek her ikisi de Rus çarlığını istiyorlardı. Bunlardan ikincisi olan Looomirski arzusuna nail olacak olursa Kazan ile Ejderhan*! (Astragandı) devlete terk etmeği vadetmekte idi. (Hammer tarihi, c. 10, a. 80).
1 Naîma tarihi, c. 4, s. 280.

Moskov çarına nâme gönderip barışı bozan bu halden dolayı onu itham edip :
-"Vaktine hazır olasın. Umûmen tâife-i Cengiziyan ile üzerine varılmak mukarrerdir,, dedikten sonra Rus seferine hazırlık yapmağa başladığı gibi Dobriçe ve Niğebolu'âa. da Ruslara karşı sefer yapılacağını ilân ettirdi 1.
Ruslara karşı bir sefer açıldığına dair tarihlerimizde bir kayıt olmayıp yapılan seferin Lehliler üzerine olduğuna göre Don Kazaklari'nm yaptıkları işten dolayı Rus çarının Özür dilediği veyahut Osmanlı hükümetince hanın Rusya'ya akın etmesinin muvafık görülmediği anlaşılıyor.
_ ,, ,r 1062 H. 1652 M. de Don Kazaklari'nın on beş
Kazakların Kara- ı -ı« i « i i ı
deniz M ek i kadar şayıkası Rumeli sahilinde Balçık kasabasını
faaliyetleri vurup ahalisini kati veya esir ederek mallarım
yağmaladıktan sonra Misivri, Şile, Terkos taraflarını da vurmuşlardı 2. Bunun üzerine hükümet İstanbul boğazını muhafaza için o tarafa asker göndermeğe mecbur olmuştu. îki sene sonra (1654 M.) Kazaklar yine denize çıkıp bu seferde Ereğli, Varna taraflarını yağmalamışlar di. Bu hâdise haber alınınca tersanede gemi bulunmadığından (Girit harbi sebebiyle donanma o tarafta idi) Üsküdar kayıkları içine Yeniçeri konup Mahmud Paşa kumandasiyle Ereğli ve Varna tarafına gönderilmişlerdi ; fakat halkı Kazaklardan korumağa giden yeniçerilerin edebsizlikleri Kazaklara rahmet okutacak derecede zalimane olmuş ve kasaba halkı Kazaklar gelsin diye feryat etmişlerdi3.
1654 anlaşmasiyle Lehlilerden ayrılarak Rusların himayesine girmiş olan Zaporog Kazaklarının Ruslarla anlaşma plânlarında Kırım'ın istilâsı da vardı. Daimî surette Karadeniz'de fenalıkları görülen Kazakların bu hallerine mukabele olmak üzere 1065 H.
1 Naîma tarihi, c.,4, s. 454.
2 Naîma tarihi^ c. 5, s. 229.
3 "Mahmud Paşa kayıklarda olan yeniçeriler ile Ereğli'ye (Karadeniz Ercğlisi) varıp sevahilde olan kasabat ve kura halkına bir nevi muamele ve nüvaziş buyurdular ki bire meded Kazak gelsin: anların gelmesine ve garetine razı olduk ümmet-i Muhammed diye feryad edip tamam yalılarda (sahillerde) olan yerleri haklayıp yine kıy» kıyı geldiler..." Nalma, c. 5T s. 403

—1655 M. de Kırım hanı Mehmed Giray, Ruslarla Lehliler arasındaki muharebe esnasında daha evvel Rus himayesine geçmiş olan Zaporog Kazaklarının x Ruslarla beraber Lehlilere ait bir kaleyi muhasara ettikleri sırada bu Kazakların yerlerine girip kalelerini kolayca zabt ve

oradaki halkın bir kısmını kati ve bir kısmını da esir etmişti (1066 H.—1656 M.).
v Zaporoğ'lai bunu haber alınca, Lehistan tarafındaki kale
muhasarasını bırakarak Ruslarla birlikte kendi yerlerini kurtar* mağa geldilerse de bir bataklıkta Tatarların şiddetli taarruzlarına uğrayıp yüzbinden fazla olan Rus ve Kazağın yarısından ziyadesi imha edilmiştir. Bu büyük darbeyi yiyen Kazaklar bundan sonra taarruz ve tecavüzde bulunmıyacaklanna söz vermişler ve bu suretle Kırım hanı ile anlaşmışlardır ; bu anlaşma esnasında otuz bin Rus kuvveti öldürülmiyerek serbest bırakılmış ise de Tatarlar, anlaşmayı yalnız Kazaklara hasrederek, Rusları takip edip kaçabilen pek azından maadasını öldürmüşlerdir 2.
1066 H.—1656 M. de Don Kazakları'nın Azak kalesi*ni muhasara ettikleri haber alınınca Kırım hanı Mehmed Giray on bin kişilik bir kuvvet sevkedip kaleyi kurtarmıştır3.
1648 tarihinden beri Osmanlı devletinin iç ve dış durumunun bozuk olması sebebiyle hükümet yeni yeni gailelerle karşılaşmamak için komşu devletlere ve hattâ kendisine tâbi Erdel ile Eflâk ve Boğdan voyvodalarına karşı uysal bir siyaset takip etmekte idi ; bununla beraber bu yıllarda bir kısım Zaporog Kazaklarının Lehlilerden ayrılarak Rusların himayesine girmesi ve bu yüzden iki devlet arasında uzun süren muharebenin (1664-1667) devamı Osmanlı devletince bu taraftan endişeyi bertaraf etmişti.
1 Katolik olan Lehlilerin Ortodoks olan Zaporog Kazaklarına yaptıkları mezalim dolayısüe bu Kazaklar on altıncı yüzyıl sonlarından itibaren Rusya'ya göç ederek ortodoks Rus çarının himayesine girmeğe başlamışlardı. Daha sonra Leh tazyikinin artması sebebiyle Kazak hatmanı Himelnitski Moskova'ya müteaddit heyetler gönderip nihayet 1654 'de emeline muvaffak olarak Rus himayesine kabul edilmiş ve Ruslarla Lehliler arasında 1634'dc aktedilmiş olan ebedî sulhun bozulmasına sebep olmuş ve bu yüzden 1654'de başlayıp 1667'de sona eren Rusya-Lehistan muharebesi zuhur etmiştir.
2 Naîma tarihi, c. 6, s. 131 ve Silâhdar tarihi, c. 1, s. 59. 8 Silâhdar tarihi, e. 1, s. 61.

Rus çan Aleksi Mihailoviç kendisine tâbi olan Zaporog Kazakları'yla evvelce Lehlilere ve daha sonra Kırım hanına ve onu müteakip de Rusların himayesine girmiş olan özi Kazakları'm ittifakına almış ve Kırım üzerine yürümeğe karar vermiş ve bunun üzerine özi Kazakları hatmamna nâme ve elçi yollayarak ittifak teklif etmişti ; fakat kazak hatmanı bu teklife muvafakat etmediği gibi vaziyeti Kırım hanına da bildirmiş ve bunun üzerine Rusların hazırlanmasından evvel Kırım hanı 1069 Ramazanında (1659) harekete geçmiştir.
Rus çarı özi Kazakları'nm kendisiyle ittifak etmemesinden dolayı onları korkutmak için on yedi bin kişilik bir kuvvetle bu Kazaklara ait konotop kalesini muhasara etmiş ve Kırım hanı kuvvetlerini de ikiye ayırmak maksadiyle Azak kalesi üzerine de Kazakları sevk etmişti. Bu sırada Kazak hatmanı, Kırım hanına mektup yollayarak eğer Ruslar bu Konotop kalesini alacak olurlarsa bütün Kazakların Ruslara tâbi olacaklarım bildirmiş olduğundan Kırım hanının sevkettiği kuvvetler, Rusları mağlûp edip Konotop kalesini kurtarmışlardır. Bu muharebede elde edilen esirlerin ifadelerinden, çarın üç senedenberi hazırlanmakta olduğu Öğrenilmiştir ; bu kalenin kurtarılmasından sonra Kırım hanı kuvvetlerine altmış bin Kazak kuvvetinin de iltihakiyle bizzat Kırım hanı Mehmed Giray taarruza geçerek elli bin kişilik bir Rus kuvvetini imha etti; birisi başkumandan olmak üzere elde edilen binlerce muharip esirler arasında dört büyük Rus generali de vardı; bundan sonra hudut kalesi üzerindeki Rus kuvvetleri üzerine yüründü, onlar da bozulup bir kısmı nehirde boğuldu. Bu muvaffakiyetleri müteakip meydanda orduları görülmeyen Rusların bazı kaleleri alınıp talan edildikten sonra geri dönüldü. Tarihin kaydına göre yüzbinden fazla Rus ve Kazak telef olup elli bin kadar esir alınmıştı x.
Ruslar, Mehmed Giray'dan yedikleri bu kuvvetli silleden
1 Naîma tarihi, c. 6, s. 409 ilâ 416. Vecihî tarihi 1069 vekayii arasında "Moskov askeri Tatar ile eyledüği cengi beyan eder*' başlığı altında bu muharebeyi yazmış ve Naîma da ondan

nakletmiştir. Sitâkdar tarihi de (C. 1, s. 169) bunu Mehmed Gibay'hi gönderdiği fetihnameye göre yazmıştır. Bu senelerde Ruslarla Lehliler arasında muharebe devam etmekte olduğundan Kırım haniyle Ruslar arasmda olarak gösterilen bu savaşın, daha ziyade Ruslara tâbi Kazaklarla olduğu zannedilmektedir. *

sonra uzun zaman üzerlerine seferi icabettirecek bir harekette bulunmadılar ; fakat asıl ön safta gelen plânların icabı olarak d& Azak denizVne inmek plânını değiştirmediler ; bununla beraber Osmanlı devleti ile bozuşmayarak ahidnâme mucibince zaman zaman elçi ve hediyeleri geliyor ve hükümet de buna mukabele ile dostluğu devam ettiriyordu1.

o , «- ı, Zaporoe ve Sarıkamış Kazakları denilen
Sarıkamış Kazakları „ .
batmanı Petro @zi Kazaklarının bir kısmı on seneden ziyade Doreşenko bir zamandanberi Kardeş Kazağı ismiyle Kırım hanlarına tâbi olup onlarla beraber seferlere giderlerdi. Yine bu ösi Kazaklarından bir kısmı da Himel-nitski'nin idaresi altında olarak Ruslara tâbidi. 1665 senesinde Kazak hatmanı bulunan Doreşenko'nun Kırım hanı ve Osmanlılarla münasebeti hem Rusları ve hem de Lehlileri telâşa düşürmüş ve birbirleriyle muharebe etmekte olan bu iki devlet 1078 H. 1667 M. de aralarında sulh yaparak vaziyeti takip ediyorlardı.

1080 H-1669 M. de Doreşenko ne Lehlilere ve ne de Kırım hanlarına tâbi olmayarak doğrudan doğruya Osmanlı devletinin himayesini kabul ederek kendisine tuğ ve sancak verilmişti. Bunun Kırım'ın nüfuzu altından ayrılmasından dolayı canı sıkılan Kırım hanı Âdil Giray Potkali Kazakları denilen kazak sınıfına Hanensko adında başka bir Katman tayin eyleyerek Kazakları ikiye ayırdığından dolayı hanlıktan azlolunmuş ve bu Kazaklara tecavüz fırsatını bulan Leh kiralı da harple tehdit edilmiş2 ve aynı zamanda Doreşenko'nun, muhafazası için de Osmanlı askeri verilmişti.

4 Raşid tarihi, c. 2, s. 133-143.

2 Avcı Sultan Mehmed, Doreşenko ile ona tâbi Kazakların kendi himayesine girmiş olmasına rağmen bunların Lehliler tarafından tazyik edildiğinden bahis ile Lehistan, kiralına şikâyet yollu nâme göndermiş ve sulha riayet edilmesini beyan eyledikten sonra : "tarafından ve askerinden bir veçhile mezburlara ve memleketlerine ziyan olursa nakz-i ahd senin tarafından olur" demiştir: bu nâmeye karşı Leh kiralı da, DoREŞENKO'nun hilekârlığından ve Kazak memleketlerinin kendi toprağı olduğundan ve DoKEŞENKO'ya imdat bahanesiyle hudut memleketlerinin istilâsından bahsedilmektedir. (Silâhdar tarihi, e. 1, s. 565, 569).

1083 H.-1672 M. ve 1084 H.-1673 M. yıllarında Lehlüere karşı yapılan Osmanlı seferlerinde Doreşenko da Osmanlı kuvvetleriyle beraber bulunmuştur. 1085 H.-1674 M. de ikinci Lehistan seferinin devam ettiği sırada Ruslar Doreşenko üzerine hareket ile bir kaç palangasını alıp kendisini Cehrin kalesinde muhasara ettiklerinin haber alınması üzerine Osmanlı hükümeti Lehistan seferini geri bırakıp Doreşenko'yu kurtarmağa karar vermiş ve padişah bizzat Ukrayna taraflarına gitmiştir.

Bu sefer esnasında bazı palangalar alınmış, orduya gelen Kırım ham Selim Giray, Kazak hatmamm kurtarmak üzere Cehrin tarafına gönderilmiş, hanın gelmekte olduğunu haber alan Rus generali muhasarayı kaldırıp çekilmiş ve kurtarılan Doreşenko orduya gelmiş ve kendisinin Ukrayna bölgesine tayini münasebetiyle beylik alâmeti olarak bir altın topuz verilmiştir (1085 H. 1674 M.).

Doreşenko'nun Kazak hatmanı 1086 H. 1675 M. senesine kadar Ruslara tâbi Osmanlılara tâbi olarak geçindi; ve bu sene de °™a91 Cehrin kalesin deki cenkçi ve Kazak askerlerinin
kendisinin siyasetini beğenmiyerek Ruslara meyletmeleri üzerine o da bunlarla beraber Ruslara tâbi olarak başkenti olan Cehrin kalesini Ruslara teslim etti; bunun üzerine

Doreşenko'nun yerine Kazak hatm anlığın a Himiinitski adında bir papas tayin edilerek1 Şeytan İbrahim Paşa, ÇeArin'in zabitiyle yeni tayin edilen hatmana verilmek üzere serdar olup Kırım hanı Selim Giray'la beraber o tarafa gönderildi.
Pek yüksek bir kaya üzerinde bulunan kaleye ancak bir taraftan yanaşılabiliyordu ; kalenin diğer tarafları bataklık olup Tasmin nehrinden buralara kadar gelen küçük kayıklar kaleye erzak getirmekte idiler. Cehrin'de dört bin kadar Rus, Kazak ve Alman kuvveti vardı.
1 Yorgi Himilnitski Kazak hatmanlığında papaehk ederken Bucak Tatarlarına esir düşmüş ve sonra Edirne*ye getirilip icabında işe yarar diye İstanbul'da Yedikule'de hapsedilmiştir. Himilıvitski beş, altı sene Yedikule'de kalmış ve sonra Kazak hatmanhğına münasip görülüp gönderilmiştir (Silohdar tarihi, c. 1, s. 665 ve Raşid tarihi, c. 2, s. 338). Bu isim Silâhdar tarihinde Ehmİlcki ve Raşid'de Ehlicki diye geçiyor. r:

Yirmi üç gün muhasara olunan kaleyi kurtarmağa Rem-danski kumandasiyle yüz bin kadar Rus kuvvetinin gelmekte olduğu haber alınarak Kırım hanı ile Bosna valisi bu kuvveti karşılamak üzere gittilerse de mukavemet mümkün olmadığından bir baskına uğramamak üzere acele muhasaranın kaldırılmasını serdara bildirdiklerinden o da muhasarayı kaldırarak çekildi. Bu başarısızlık üzerine hem serdar ve hem de Kırım hanı azledildiler.
Bunu müteakip Rus çarı iki devlet arasında anlaşmak üzere İstanbul'a bir elçi yolladı ; fakat bu elçi geldiği zaman Vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa Rus seferi için tuğlarını çıkarmıştı ; vezir-i âzam dostluk için Çehrin'in iadesini istediyse de red cevabı aldı. Elçinin getirdiği nâme elinden alınıp padişah tarafından kabul edilmeden gelişinden on iki gün sonra bir nâme ile geri gönderildi. Pâdişâh, nâmesinde aradaki dostluğun Ukrayna ve Çehrin'in iadesiyle kabil olduğunu, aksi takdirde külliyetli askerle bizzat geleceğini bildiriyordu (1089 H. 1678 M.).
Çehrin'in zaptı Filhakika Osmanlı ordusu pâdişâhla beraber hare sulh reket edip Sultan Mehmed, Silistre'de kalarak Vezir-i âzam Cehrin üzerine gitti; yolda Kırım hanı orduya iltihak etti, Cehrin muhasara edildi ; serdar Remdanski Rus, Kazak, Kalmuk ve saireden tedarik ettiği ikiyüz bini aşan kuvvet ve yüzelli topla kalenin imdadına koştu ; Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere kale otuz üç gün muhasara edilip büyük Rus ordusu da mağlûp edildikten sonra zabt olunarak tamamen yıktırıldı (1090 H. 1679 M.). Ertesi sene Ruslara hadlerini bildirmek üzere ikinci bir sefer hazırlığı yapıldığı sırada Kırım hanı vasıtasiyle İstanbul'a gelen Rus elçisi, Kırım haniyle Bahçe' saray'da (Kırım hanlarının merkezi) tesbit edilmiş olan yedi maddelik sulh şartları üzerine mutabık kalınıp iki taraf barıştı. Bu anlaşma 1092 senesi başından (1681 Ocak) itibar olunmak üzere yirmi sene sürecekti *. Bu anlaşma mucibince özi (Dinyeper) nehrinin sağ sahilindeki yerler Osmanlılarda kalıp
1 Silâhdar'da muahede tarihine Yanar ayı ve Raşid'dc ise Eyar ayı denilmektedir ki Januar ve Janvier'den muharreftir ve Ocak ayı demektir. Metinde gösterildiği gibi bu muahedenin esasları Baftçesaray'da tesbit edilmiştir.

Kiyev ile ona tâbi olan Vasilko ve diğer iki palanga Ruslara ait olacaktı. Kiyev Kalesi sınırı ve Potkal Kazakları raıntakasına varıncaya kadar özi suyunun iki tarafına yani Dinyeper ile Aksu arasına her iki devlet tarafından kale yapılmamak üzere mutabık kalındı. Ruslar, Kırım hanına eskisi gibi bakayasiyle beraber senelik muayyen vergiyi-vermeği kabul ediyorlardı.
Bir çok hediyelerle İstanbul'a gelmiş olan Rus elçisi 1093 Rebîulevvelinin sekizinci sah günü (17 Mart 1682) pâdişâh tarafından kabul olunup Çar'ın nâme siyle hediyelerini takdim etti ; bu hediyeler arasında bin yüz doksan sekiz samur, yirmi balık dişi ve on sungur vardı ; iki ay sonra avdet ederken tekrar huzura kabul olunan elçiye IV. M eh m e d, Çar'ın sulhe riayet etmesini ve aksi halin iyi olmayacağını söyliyerek hil'at giydirip avdetine müsaade etti.
« , ,..,, 1097 H. — 1686 M. de üç devletle muharebe de-Usmanlı hukume-
tinin Ruslarla vam ederken Rus çan tarafından gelen elçinin bozuşmak getirdiği

nâmesinde dostluğun devamiyle tüccarın islememesi emniyet içinde gelip gitmeleri; Tatarların Rusya'ya tecavüz ettirilmemeleri ; elçinin uzun müddet kalmayarak geri gönderilmesi, tersanede forsa (esir kürekçi) olarak istihdam edilen isimleri yazılı kırk kadar Rus ve Kazağın parasız olarak serbest bırakılmaları, Kırım hududundaki Tuz/a'nın kendilerine terkedilmesi ve elçinin Ortodoks (Rum) patriğiyle görüşüp Fener kapısındaki kilisede (Patrikhanede) kendisine dua edilmesine müsaade olunması gibi ricaları vardı.

IV. Sultan Mehmed, Tuzla'nın verilmesinden maadasını kabul ettiğini beyan ile lüzumu halinde Rusların cemiyetsiz ve ellerinde harp alâtı olmadan Tuzla'ya gelip bedeli mukabilinde tuz alıp gitmelerini ve bu suretle cevabî nâmenin yazılmasını emreylemiştir.

» ■ » «- » Avusturya ile olan harbe evvela Lehliler ve sonra Kuşlar in Kırım a * J taarruzları Venedikliler iştirak edip 1100 H.—1689 M. tarihine kadar Ruslar katılmamışlardı; fakat altı seneden-beri devamlı olarak süren Osmanlı ordusunm mağlûbiyeti Ruslara da cesaret verip Kırım hanlarının da her sene sefere çıkarak Kırım haricinde bulunmaları bunların cesaretini arttırdığından külli-

yetli Rus ve Kazak (rivayete göre iki yüz binden fazla asker ve iki bin top) ile Kırım'ı zabta karar verip taarruza geçmişlerdi. Bu sırada Kırım hanlığında Selim Giray bulunmakta olup kendisi muharebeler sebebiyle Kırım haricinde Kili mevkiinde bulunmakta idi.

Selim Giray, Rusların Urkapı berzahından Kırım yarımadasına gireceklerini haber alınca hemen KilVden kalkıp gece, gündüz yol alarak altı günde Ur civarına gelmiş ve Ruslara nazaran beşte bir kadar kuvvetiyle çarpışmış ve bunları mağlûp ederek çekilmeğe mecbur etmiştir.

Ertesi sene Kırım hanının muharebe sebebiyle yine hariçte bulunması Barabaş ve Sarıkamış Kazaklarıma cesaret vererek bunların yirmi bini mütecaviz kuvvet ile Kırım etrafını vurmak ve Doğan kalesVni muhasara etmek üzere özi suyu'nn geçtikleri haber alındığından Kırım'a muhafız olarak bırakılan hanın oğlu Nurettin Sultan (Azamet Giray) Kazakları ânî olarak bastırıp imha etmiş ve keyfiyeti o sırada Edirne'de bulunan babası Selim Giray'a bildirmiştir (21 Zilkade 1100-Eylül 1689).

. . „. . . 1106 Zilkadesinde (1695 Haziranı) Ruslar Azak Kalesinin v ' sukutu Kırım yarımadasına tekrar hücum ederek muvaffak olamayınca artık bunu tekrarlamamış-lar, fakat eskidenberi gözleri olan Azak kalesini almak maksa-diyle denizden on beş bin ve karadan ikiyüz binden fazla Rus ve Kazak ve üçyüz pare top ile Azak kalesini muhasara etmişlerse de muvaffak olanuyarak doksan altı gün sonra çekilip gitmişlerdir.

Ruslar bu muvaffakiyetsizlikten meyus olmayarak ertesi sene yani 3 Haziran 1696-Zilkade 1107) tekrar gelip kaleyi sarmışlardır. Kale bir evvelki muhasarada çok harap olup henüz tamir ve tahkim edilmediğinden bir müddet mukavemetten sonra 7 Muharrem 1108-6 Ağustos 1696'da teslim olmuştur.

Karlofça'da. Avusturya, Venedik ve Lehis-
müiarekesi tan'la ayrı ayn sulh yapıldığı sırada oraya gelmiş olan Rus murahhasının sulh akdine salâhiyeti olmadığı için Ruslarla da üç sene üzerine mütareke imzalanarak harbe son verilmiştir (1699).

t tanhıil Azak kalesini aldıktan sonra Rus çan Büyük
muahedesi Petro hemen orada gemi yaptırmağa başlayıp 1111 H.-1700 M. senesinde yaptırdığı kalyonlardan birisiyle sulh müzakeresi için îstanbuVa bir orta elçi göndermişti ; sabık Vezir-i âzam Silâhdar Mustafa Paşa'nın Ayasofya civarındaki konağında elçi ile Reisü'l-küttab Rami Mehmed Efendi ve baştercüman tskerlet-zâde Mavro-kordato Efendi arasında

sulh şartları tesbit edilmiş ve Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere on dört madde üzerine anlaşma yapılmıştır.
XVI. Yüzyıl Ortalarından Sonralarına Kadar Ivan Hanedan
Müdhiş îvan (1553-1584)
I
Feodor (1584-1598)
XVII. Yüzyılında Romanov hanedanı
Feodor Nikitiş (Ölm. 1633)
I
III. Mihail Romanov
(1613-1643)
(I. Aleksi) (1645-1676)
I I ■
V. Ivan Büyük Petro III. Feodor
(1682-1689) (1682-1725) (1676-1682)

Osmanlı - Lehistan münasebetleri
» lv ■ ■> * 1 Mayıs 1568'de II. Selim .Edirne'den ts-
Leh Kiralının Boğ- ^
dan üzerinde nüfuz tanbuVa. gelerek üçyüz kişilik bir maiyeti ile tesis etmek iste- cülus tebriki ve muahedenin yenilenmesi için mesi payitahta gelmiş olan Lehistan kiralı Sigismun-
d'un elçisi Sohorvoski'yi * kabul etti. Kiralın namesinde :
1 - İkinci Bayezid zamanındanberi verilegelen ahidnâ-menin yenilenmesi, 2 - Tatarlar ile Moldavyalıların Lehistan topraklarına girmemeleri, 3 - Osmanlıların yanından kaçanların iade edilmemesi, 4 - Her sene Kırım hanlarına verdikleri verginin kaldırılması, 5 - Lehistan'dan muvafakat alınmadıkça Boğdan'a voyvoda tayin edilmemesi isteniyordu,
Lehistan kiralının son maddedeki kaydı, Boğdan voyvodası olan Boğdan ile (Osmanlı devleti hariç olarak) kendisi arasında diğerleriyle yapacağı muharebede ittifak etmelerinden ve Boğ-d a n'ın Lehistan kiralını metbû tanımak istemesinden dolayı idi. Kiralın teklifleri kabul edilmedi ve elçi gayri memnun olarak döndü ; yalnız yeniden tasdik edilen ahidnâme Hasan Çavuş adında bir divan çavuşuyla gönderildi 2.
Lehistan kiralı, Boğdan voyvodalığı üzerinde bir hami vaziyetini alıyordu. Hattâ voyvoda olan Boğdan'ın, Lehistan hükümetiyle olan münasebatı, Osmanlı devletinin dikkatini çekmişti. Kıral Sigismund Ogüst'ün yardımına güvenerek devlete karşı muhalefet etmek isteyen voyvoda Boğdan, azlo-lunarak yerine bazı Boyarlar tarafından Mazoryof]ı Ivonya isminde biri davet olunup voyvodalığı hükümetçe tasdik edilmiş olduğundan Boğdan isyan etxniş ve nihayet dayanaımyarak hamisi olup kend isine askerle yardım eden Lehistan kî ralımn yanın a kaçmıştır. î v o n y a'nın tayinini duymuş olan Lehis tan kiralı, Taranovski adında bir elçi gönderip Boğdan'ı yine voyvodalıkta bıraktırmak istediyse de muvaffak olamamış ve Osmanlı hükümetinin Buğdan'ın teslimini istemesi üzerine sabık
1 Başbakanlık arşivi Mühiimne defterinde Leh elçisinin adı Petros Li-varoski diye yazılmıştır. Ticaret muahedesi 976 Muharremi'nin yirmi altısında (1568 Temmuz) yenilenmiş ve keyfiyet ertesi günü Türkiye'deki kadılıklara tamim edilmiştir (Mühimme defteri, 7, s. 640 sene 976 ,Muharrem 27).
- Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi), c. 6, s. 206.

voyvoda Lehistan Boyarlarının yardımlariyle ahidnâmeye muhalif olarak Lehistan'dan Avusturya taraflarına kaçırılmıştır K
F kiralının Lehistan'da Yagellon hanedanının sonuncu kiralı kardeşi Hanri'nin Sigismund

Ogüst'ün 2 1572 senesinde vefat ii.-nii.g- intihabı etmesi üzerine münhal bulunan kıralhğa bir kıral intihabı meselesi hemhudut devletler ile Fransa kıralhğınca mühim siyasî bir mesele halini alarak Osmanlı, Alman (Avusturya) ve Rusya taraflarından ciddiyetle takip edildi.

Rus hakimiyetinin yayılması için Lehistan'ı kendi nüfuzu altına almak isteyen Rus çarı îvan, Polonya'da elde ettiği taraftarlar vasıtasiyle Lehistan kırallığım istemiş ve hattâ Leh hududunu geçerek kendisine taraftar islavlar vasıtasiyle bazı muvaffakiyetler temin etmiş ve Lehlilerin şikâyeti ve Kırım hanının karşısına dikilmesi üzerine 3 Çar arzusuna muvaffak olamamıştır.

Osmanlı hükümeti, komşusu olan Lehistan'ın Boğdan üzerinde oynadığı rolü nazarı dikkate alıp buraya gerek Rus ve gerek Avusturyalılardan (Habsburg hanedanından) hiç kimseyi getirmek istemiyerek kendisine zarar vermiyecek birisini arıyordu ; bundan dolayı kendi plânını tatbik için hükümet, îcab ederse silâhlı

1 Yeni întihap edilen Lehistan, kiralı HANRİ'ye yazılan ve sabık kıral zamanında, Moldavya voyvodasının firarından bahseden 982 Safcr II (1574 Haziran) tarihli hükümden : Hâlen vilâyet-i Lih kiralı olan Hanriko kirala nâme-i hümâyun yazıla ki

Abâ-i kiram ve ecdâd-i izamımız Vilâyet-i Lih kiraîiariyîe ve beyleri ve âyânı ile.. kadim! dostluk ve emo ü emane riayet olunup... lâkın oî esnada Boğdan. voyvodası iken isyan edip vilâyet-i Lih'e firarında Boğdan voyvodayı vilâyet** inezbûre beyleri kadîmi dostluğa muhalif sıyanet edip yüce âsitanenıize gönderilmek için defeatla ahkâm-j. şerife gönderilmiş iken beyler ihmal edip Nera^e vilayetine geçirdikleri ecilden..." (Mühimme. defteri).

;! Osmanlı vesikalarında bu isini Jislmutsb Ogust diye kaydedilmek' tedtr (Mükimme defteri, 6, s. 88; Kısım Ham Devlet Üis.AY*a yakılar, 972 Safer tarihli hükümden).

3 Lehlilerin şikâyeti üzerine bu hususta Kinm hai/inu emir verildiğine dair olan nâme-i hümayun sureti Feridun Bey Münşeatı* nda vardır(C. 2, s, 445).

müdahale ile Lehistan işini halletmeği göze almıştı1. Osmanlı hükümeti Lehistan kıralhğı için Leh Boyarları arasında bazı namzedler bulmuştu; hattâ Boyarlara gönderilen fermanda, hariçten bazı devletlerin Lehistan*a kendileri tarafından kıral nasbetmek istedikleri ve bundan maksatlarının Türkiye'ye taarruz olduğu ve böyle bir hal vukuunda katiyen kıral intihabı işine müdahale edileceği ve ancak kendi aralarından kıral intihabına muvafakat olunabileceği bildirilmişti.

Bu sırada birer nanızed göstermek suretiyle Avusturya'nın ve Rusların beliren ihtiraslarına karşı Fransa kiralı IV. Şarl ile kardeşi Hanri'nin valideleri Katerin dö Medici'nin Lehistan'a göndermiş olduğu Valans piskoposu M ani ok'un kiyasetiyle Hanri'nin Lehistan kıralhğına tayini tekarrür etti ; fakat bu namzedin Osmanlı hükümeti tarafından kabulü zaruri idi. Niha-yet Leh Boyarları arasından kıral intihabı işinden vazgeçen Osmanlı hükümeti dost bir devletin namzedini kabul etti ve bu muvafakatini hem Lehistan Boyarlariyle piskoposlarına ve hem de Fransa'ya bildirdi 2 ve işte bu suretle Osmanlı divanının tasvibi ile Lehistan kıralhğına Fransa kiralı IV. ŞarPın (1560-1574) kardeşi Anju dukası Hanri dö Valva münasip görülerek intihab edildi ; bu muvaffakiyetli işten memnun olan Osmanlı padişahı yeni Lehistan kiralına azametli bir name gönderdi 3»

1 Bu hususta Mühimme defterlerinde hudut beyleriyle Eflâk ve Boğdan voyvodalarına ve Kırım hanı'na her ihtimale karşı hazır bulunmalarına dair müteaddit hükümler vardır.

2 Mühimme defteri, 21» s. 170 ve Mühimme defteri, 22, s. 100» 111-115.

3 Françe pâdişâhının kardeşi olup vilâyet-i Lih kıralhğı inayet olunan Hanbik. kirala nâme-i hümâyun yazıla ki, Atebe-i âlem-penah ve südde-i saa-det-dest-gâhımıza kadîmden sadakat ve ihlas ile dostluk üzre olan karındaşınız Françe pâdişâhının muteber ve mûtemedün aleyh elçileri geldikte astân-ı devlet-aşiyâmmız kıbeline izhâr-ı ubudiyyet ve istikamet edenlerden vilâyet-i Lih kırah mürd olduğu işar olunup vilâyet-i mezkûreye kıral olmağa münasib ve evlâ kimesne olmamağın sizi kıral nasbetmek babında istida ve temenna eyledügİn takrir eylemişsin imdi.,. Astân-i saadet-dest-gâhımız canibine müşarünileyh

karındaşınız ve siz kemal-i sadakat ve İhlas... idegeldügüniz ecil-den mumaileyh karındaşınızın olbabta olan temenna ve istid'âsı hayyiz-i kabulde vaki olup vilâyet-i Lih dahi mahmiye-i hüsrevanemiz civarında vâki olmağın Ümera ve ayan ve sair ahalisi südde-i saadetimiz tarafına kâğıtların gönderip kuralları mürd olup kıralhğa münasib ve lâyık kimesne,. tedariki babında ferman hümâyunumuz suduruna müterakkib ve mütevakkıf oldukların îlâm eyledik-

Yeni kıral gelinceye kadar Rusların taarruzlarını durdurmak ve Lehistan'ı muhafaza etmek üzere Kırım hanına nâme yollandı *. intihabından bir müddet sonra H a n r i gelerek makamına oturdu (1573).

Hanri'nin Lehistan kırallığına intihabı dolayısiyle Osmanlı hükümeti kendine dost bir devlet hanedanından birinin gelmesinden memnun oldu ; bu suretle Kuzey hududu emniyet altına girdi.

Erdel Ki al Hanri'nin Lehistan kırallığı çok sürmedi; Fransa Leh Kiralı intihabı ^ıra^1 IX. Şarl'ın vefat etmesi üzerine Hanri Fransa kiralı oldu (1574). Leh halkı kendisinden memnun olup bırakmak istemedilerse de gizlice kaçtı ; bu suretle Lehistan kırallığı işi Osmanlı hükümetini yeniden meşgul etmeğe başladı; buraya Ruslarla Avusturyalılara karşı Osmanlı muhibbi hiç olmazsa tarafsız bir kıral arandı ve Lehlileri Osmanlıların arzusuna göre hareket ettirmek için îcabeden emirler verildi * Lehistan'da kıral intihabı meselesinde fikirler dağınıktı,

leri bâisden hükm-İ şerif-i vacibü*l-iz*anımız irsal olunup sizi kıralkğa kabu etmek tenbih olundukta emr-i şerifimize itaat ve inkıyat gösterip sene 981 mu-harrem'ül-haram ayının evasıtında.. sizi kırallığa kabul eylediklerin ve etraf ve cevanibte olan kurallar (Rusya ve Avusturya) sevdây-ı hamları sebebi ile her biri oğulların kıral etmek arzusunu eyleyip asker cem'ine ve sair efkâr-ı fâsideye meşgul oldukların bildirdiklerinde yeri ve göğü halk eden haasret-i perverdi-gârın... ulüvvü inayet-i bî gayetleri mukarenetiyle sizi ol diyara kıral nasb ve tayin eyledik; tedarikiniz görüp ol canibe mazarrat-ı âdâdan vilâyet-i mezbur hıfz ve heraset olunmak içün Devlet Giray (Kının hanı) dâmet maâtihû asker Tatar-ı sabâ-reftarla hazırlık olmak tenbih olunup... ol semtten memleket-i mezbureye mürurda usret var ise doğru astâne-i saadet-aşiyanemi z canibine tevcih ettirile deyu mumaileyh karındaşınıza nâme-î hümâyun gönderilmiştir (Mükimme defteri, 22, s. 119, sene 981).

1 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 449, Leh beylerine gönderilen nâme-i hümâyun.

2 Fülek (Filek) beyine hüküm,

Lih keferesinin kıralları firar edip yine Françe vilâyetine gidip memleketleri kıralsız kalıp ve Beç kiralının veya Moskov kuralının oğulların kıral nasb etmek murad ettikleri istimâ olundu. Mezkûrlar kadîmden bu canib ile adavet üzre olup birinin oğlu anda kural olursa fitneden hâli olmazlar, mezkûrlara gûşmal lâzım olmağın mahza bu canibe iltica ve müracaat etmek için Fülek'e karip vilâyetleri nehb ve garet olunmak emredip büyürdüm ki vusul buldukta bu bahta hüsn-i tedbir ve tedarik edip bu hususu bu cânibden işaret olunduğun bir ferde

muhtelif partilerden her biri bir başka namzed gösteriyordu ; Osmanlı hükümetinin propogahdası daha müessir oldu. Leh partilerinden birisinin müracaatı üzerine Lehistan kırallığına zevcesi tarafından Yagelloıı ailesiyle münasebeti olan Erdel voyvodası îştvan Batori münasip görülüp intihap olundu1. Yeni kiralın kendi topraklarından Lehistan'a geçmesine Avusturyalılar müsaade etmedikleri için Osmanlı hükümeti Batori'nin, Boğdan yoluyla Lehistan'a gitmesini emrettiği gibi maiyyetine bir miktar da kuvvet verdi 2.

tştvan Batori 1548'de vefat etmiş olan Lehistan kiralı I. Sigismund'un kızı Anna'nın zevci olup vefat eden son Lehistan kiralı Sigismund Ogüst de bu Prenses Aıına'nın küçük kardeşi idi. Bu suretle Osmanlı hükümetinin tesiriyle Batori gürültüsüzce 1575'de kıral intihap edilmiştir.

Yeni kıral intihabından sonra Lehistan'la eskidenberi devam

iş'ar etmeyip, Lih kiralı firar edip ahd ve eman bozulmuştur, düşmanımla olan Moskov kiralı oğlunu kıral etmişler, fırsat ganimettir deyu sît ve şada edip atı ve kendü yarar vâfir asker tedarik edip kendüler seğirdir gibi günderip serdar tayin ettüğün kimesneye tenbih eyliyesin ki muhkem garet ve hasaret ve kura ve kastülerin ihrak ve buldukların esir -edip birvecih üe zarar ve gezend ideler ki mucibi ibret olup daima bu canibe müracaattan hâli kalmıyalar. 17 Cemazi-yelevvei 982 (1574 Eylül) (Mühimme defleri, 28, s. 194).

1 Erdel voyvodasına hüküm ki,

Mektub gönderip vilâyet-i Lîh beyleri İki fırka olup bir fırkası seni kıratlığa kabul edip bir fırka Nemçe kiralı oğlunu murad edinip Nemçe kiralı asker çekip murad eden beyler muavenet ile cebren oğlunu kural etmek sevdasında olup ve Moskov kiralı Nemçe kırah ile ittifak ve ittibad üzeredir ve Lih beylerinden. dört yarar bey sana gelmek üzere oldukların bildirip olbabta fermân-ı hümâyunuma müterakkib olduğun ve han (Kırım hanı) Moskov tarafına gaza etmek ve düstûr-ı mükerrem vezirim Mustafa Paşa (Budin valisi) dahi cemiyet üzre olmak hususu ve andan mâada ol hususta her ne arz etmiş iaen malûm-ı şerifim oldu. tindi bundan akdem Mustafa Çavuş zîde kadrühû ile Lih beylerine hükm-i hümayunum irsal olunup hariçten kıral nasbetmekliğe nsaây-ı hümâyunum yoktur; ya sen yahut işlerinden müitasib gördüklerin kıral edeler deyu tenbih olunmuş İdi. Hâlâ zikredilen beyler seni kıral etmeğe gelirler ise muradları ve şartları muhalif olmayıp mümkünü'l*husul İse bu canibe şartları ve maksutları ne idügin bildirip cevap varınca fırsat fevt olmak lâzım gelir ise mademki ahd vfi emana mugayir olmaya, aynı İle atebe-î ulyâma yazıp dahi sen varıp murad ettikleri üzere Lih vilâyetine kıral olmak münasiptir... (Mühimme defteri, 27, s. 215, sene 983 Şevval).

2 Mühimme defteri, 27, s. 301.

edip gelen ahidnâmeler yenilendi ; Osmanlı himayesinde bulunduğu için îştvan Batori'nin elçilerine ve tüccarlarına kolaylık gösterildi. Fakat tştvan Batori bu iyiliği bilmedi ; bununla beraber devlet için hariçten geleceklere nisbetle daha ehven telâkki edildi; tştvan Batori, Lehistan kıratlığında on bir sene kaldı ve 995 H. — 1586 M. senesinde evlât bırakmadan öldü.

¥ _. , „ Osmanlı hükümeti Lehistan kıratlığına Leh, Nemçe, Lehistan'a Vasa
. e > v *
hanedanından ispanya, Fransa, ingiliz ve Rus olarak altı millet-kıral intihabı ten birinden gösterilecek herhangi bir namzedin intihap edilmemesini Leh elçisine tavsiye ettiği gibi Lehistan Boyarlarına da bu hususta ferman yolladı *; fakat Lehistan'daki üç partiden Leh beyzadeleri partisi, Habsburglardan Alman imparatoru Rudolf'un kardeşi Arşidük Maksimilyan'ı kıral intihap ettilerse de bu intihap devamlı olmadı 2 ve bir müddet sonra yapılan ikinci intihapta Lehistan başsekreteri Jan Zamoyeski partisi galebe ederek Vasa hanedanı* ndan îsveç kiralının oğlu Sigismund, üçüncü Sigismund unvaniyle kıral intihap edildi 3.

Yeni Lehistan kiralı Sigismund'un validesi Katerina, Leh kiralı I. Sigismund'un kızı olup isveç kiralı Jan Vasa'nın zevcesi idi. Yeni kıral, Osmanlı hükümetinin istemediklerinin dışında olduğundan matlub hasıl oldu ; ve keyfiyet Lehistan meclisi tarafından Osmanlı hükümetine bildirildiği gibi (1587) yeni kıral da kâtibi Jan Zamoyeski'yi Danzig'ten İstanbul'a göndererek kırallığa intihabını bildirdi ve aynı zamanda eskisi gibi iki devlet arasındaki dostluğun devamım muahedelerin yenilenmesini Lehistan hududuna, riayet için Kırını hanına emir

1 ".... şöyle ki icazet-i hümâyunum olmadın biziimle zahiren dost ve düşman zan. ettiğiniz Lih ve Nemçe ve İspanya ve Françe ve İngiltere ve Moskova arasından tayin olunanı nasbederseniz rızây-ı hümâyunum yoktur; astâne-i saadetimize olan ihlâs ve ihtisası terk edip sulha muhalif vaz etmiş olursunuz..." Mühimme, 62, s. 6İ, sene 995 Receb.

2 Mühimme defteri 62, s. 119.

3 Vaza Henedanı, İsveç'in Danimarka'dan ayrılarak başlı başına bir devlet olmasını temin etmiş olup ilk İsveç kiralı da Güstav V.4.ZA*dır. Bu, 1523, de kıral olmuş ve 1560 da ölmüştür. Bunun oğlu Eriıı \p ondan sonra diğer oğlu Jajv Vaza kıraî oldular (1568). Leh kıratlığına intihap edilmiş olan Sigismund Vaza bu Jas'uı oğlu vp Lehistan kiralı birinci SigismunoNih torunudur.

verilmesini rica etti ve dedikleri yapıldı. Yeni kiralın taç giyme merasiminde Turgut Çavuş adında bir Türk elçisi hazır bulundu; kıral III. Sigismund, kız kardeşini imparatorun oğlu Arşidük Maksimilyan'a vermek istediyse de Osmanlı hükümeti bu kızın evvelce Erdel kiralına verileceği vadedilmiş olduğu için başka birisine verilemiyeceğini kat'i surette söyleyerek her ihtimale karşı Avusturyalılarla Lehlilerin karabet dolayısiyle anlaşmaları ihtimalinin Önüne geçti ; împaartor RudoIf kardeşinin intihap edilmemesinden müteessir olarak Maksimilyan'ın terviç edilmesini pâdişâhtan rica ettiyse de kabul edilmedi ve Leh beylerine yapılan intihaba hükümetin muvafakat ettiği bildirildi ; aynı zamanda imparator tarafından bir emrivaki yapılmaması için ham, hudut beylerine ve hem de Erdel kiralına uyanık bulunmaları bildirildi ; filhakika M ak s i mil yan, mühim bir kuvvetle kıralhğı elde etmek için tecavüze geçtiyse de Zamoyeski kuvvetleri tarafından KrakovV&e fena halde mağlûp ve Maksimilyan esir edildi ve Leh kırallığı sevdasından vazgeçmek şar tiyle esaretten kurtuldu. Yeni kıral bu muvaffakiyeti derhal Osmanlı hükümdarına bildirmiş ve 21 Ramazan 996 Ağustos 1588 tarihli nâme ile memnuniyeti hâvi cevap almıştır 1.

Eflâk voyvodası Mihal'in isyanı ve Erdel ile Boğdan'm onlarla beraber olarak imparator ile Osmanlılar aleyhine ittifakları sırasında III. Sigismund 1597'de Osmanlı hükümdarına bir nâme göndererek vergileri kendi tarafından verilmek üzere Eflâk ile Üoğdan'ın Lehistan'a terkini istediyse de teklifi reddedildi 2.

Lehistan kiralı 1593Me isveç kiralı olan babası Jan Vasa'nın ölümü üzerine isveç kiralı da olduysa da mutaassıp bir katolik olduğundan İsveç protestanları tarafından çıkarılan isyan üzerine memleketi terke mecbur olarak Lehistan'a dönmüş ve yerine amcası IV. Şarl kıral olmuştur (1604). Leh kiralı ortodoks ve protestan tebaaları -hakkında da takibat yaptığı için onların da nefretini kazanmıştır.

1 Ahmed Refik, Lehistan'da Türk hâkimiyeti, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sene 14, s. 241 ilâ 243.

2 Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 7, s. 242.

* ı- i_,.. * Osmanlılarla Lehliler arasındaki münasebat, bil-Lehistan büküme-
'

tinin Boğdsn'a nassa XVII. yüzyılda Boğdan işlerine müdahale müdahalesi ve Boğdan ve Eflak voyvodalarını himaye etmek, kendisine tâbi Kazaklara Osmanlı memleketi sahillerini yağmalatmak veya bunların hareketlerine göz yummak suretiyle * dostluktan ziyade düşmanca bir şekil almış ve bunda Osmanlı devletinin son yarım asırdan fazla süren iç ve dış gailelerinin aldığı nazik durumda mühim âmil olmuştur.

Lehlilerin hudut itibariyle en çok temas ettiği Kırım hanlığı olup Leh kiralı her sene Kırım hanına muayyen olan vergisini göndermekle beraber yine aralarında tecavüz eksik olmuyordu. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti XVI. yüzyıl sonlarında ve XVII. yüzyılda Lehlilerle yaptığı muahedelerle Lehlilere tâbi Kazakların taarruzlarının menedilmesinin istenmesine mukabil onlar da Kırım hanlarının taarruzlarına son verilmesini istiyorlardı ; fakat buna rağmen her iki tarafın da vaidleri kâğıtta kalıyordu.

Lehistan'ın Boğdan işine ara sıra müdahalesinden başka Eflâk umuruna da karışması iki devlet arasını bozmuştu ; hattâ I. Sultan Ahmed, Leh kiralına gönderdiği nâmede Lehistan'da kayınpederinin yanına kaçmış olan sabık Eflâk beyi Radu Serhan'ın başiyle hazinelerinin yollanmasını, aksi takdirde Tatarlara Lehistan'ı işgal ettireceğini bildirmişti; Osmanlı divanı

Şerban'ın idamı için kirala iki kapıcıbaşı göndermiş olduğundan bunların avdetine kadar îstanbuVda bulunan Lehistan elçisi Samuel Targovski'yi alıkoymuşta 2.
20 Rebîulevvel 1016 — Temmuz 1607'da Osmanlı devleti ile Lehistan arasında kuvvetli esaslara istinad ile verilmiş olan muahede yenilendi 3 ; bu ahidnâmeye göre hükümet Lehis-tan'ı Tatarların ve Lehistan da Boğdan'ı Kazakların taarruzla-
1 özi Kazakları'mn taarruzları dolayısiyle Osmanlı pâdişâhının Lehistan kiralına göndermiş olduğu nâmeler Feridun Bey Münşeatında vardır (C. 2t s. 431, 433).
2 Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 8, s. 143. Radu Avusturya'ya kaçırıldı.
3 Feridun Bey Münşeatı,, c. 2, s. 418'de istivan BATOHİ'ye ve s. 414' de Lehistan kiralı üçüncü SİKİSMUND'a gönderilen nâme ve ahidnâmeler vardır (1265 Takvimhâne nüshası).

nndan muhafaza etmeği karşılıklı olarak teahhüt ediyorlardı ; yine bu ahidnâme mucibince Lehliler Kırım hanına vergilerini verecekler ve hanlar da herhangi bir taarruza karşı Lehistan'ı koruyacaklardı; ahidnâmede ticaret, esirlerin iadesi, gümrük resmi, para idhali, tazminat ve saire gibi maddeler de vardı 1.
Boğdan voyvodalığı kısmında da hülâsa edildiği üzere voyvoda Yeremiya Moviİa'nın üç oğluyla ittifak etmiş olan damadıözi Kazakları hatmanı'nın oğlu Koreski veya Kozaki'yi mağlûp eden (1025 H. —1616 M.) Bosna valisi İskender Paşa Eflâk, Boğdan ve Erdel kuvvetlerini de beraberine alarak Kazakların üzerine yürümüş ise de Leh kiralı, bu Kazakları himaye için başkumandanı Stanislas Zülkiyevski2, kumandasiyle Türklere karşı bir ordu sevk etmişti, iki taraf arasında muharebe olacağı sırada Boşa muahesiyle barış yapıldı. 26 Ramazan 1026 ve 27 Eylül 1617 senssinde akd edilen bu muahede mucibince bundan sonra Kazaklar özi (Uçakof) nehrini geçmeyecekler ve Lehistan hükümeti Boğdan, Eflâk ve Erdel işlerine müdahale ctmiyecek ve buna mukabil Osmanlı hükümeti de Kırım Tatarlarının Lehistan'a taarruzlarını menedeceklerdi 3.
1 Bu ahidnâme 1050 Muharrem 1640 Mayısta yenilenmiştir.
2 Bu isim, iskender Paşa tarafından Lehistan kiralına gönderilen 1026 Ramazan tarihli mektubta Îstanslav Jilkoski imlâsiyle yazılmaktadır (Münşeat, c. 2, s. 428).
8 Hammer tarihi (Atâ Bey tercümesi), c. 8, s. 161. Bu münasebetle iskender faşa tarafından Lehistan kuralına gönderilmiş olan 1026 Ramazan 26 tarihli mektubun sureti Feridun Bey Münşeatında vardır (G. 2, s. 428). Bu mektupta iskender Paşa, "Ben ki sadetlu, azametlu Mekke-i Mükerreme ve Me-dine-i Münevvere ve Kudüs-i şerif ve yedi iklim dört köşenin pâdişâhı ve ulu şehin-şahı hazretlerinin kulu iskender Paşayım. Leh vilâyetinden çıkıp memâlik-i mahrusa-i pâdişahinin bazı yerlerine zarar ve gezend iriştiren Kazak eşkıyasının def ve ref'i hususunda Rumeli ve Büdün [Budin] ve Kanije eyaletlerinden tayin olunan asakir-i nusret-karînin üzerlerine berat-ı pâdişahîyle nasbo-lunmuş serdar ve sipehsâlarım. Saadetlu padişahımın emr-i şerifleri Üzerine Bosna'dan bu denlu asker ile kalkıp ve yanımızda Erdel hâkimi olan Betı.en Gabor ve Boğdan hâkimi olan Erdel (Radu=Radol) ve Eflâk hâkimi olan voyvoda ile halen Boğdan vilâyetinde vaki olan furh suyu kenarına..." nüzul olunmuştur" diye bir mukaddime yapmıştır.

. . v . İki devlet arasındaki muahedelere rağmen muh-
lıtb Knr»""* Toy-
▼odalan himayesi te^ vesilelerle ve bilhassa Lehlilere tâbi Kazakların taarruzları sebebiyle hudut hâdiseleri eksik olmuyordu; hattâ 1027 H. —1618 M. de sefirlikle İstanbul'a gelen kiralın sırkâtibi Gargırofski'yi1 Vezir-i âzam Halil Paşa, Kazakların Karadeniz'deki faaliyet ve tahribatlarından dolayı muâhaze ettiği zaman sefir de, Kazakların isyanına sebep Kırım hanının taarruzu olduğu cevabını vermiş, bunun üzerine hükümet Kırım hanına muahede hilâfına Lehistan'a taarruz edilmemesini yazmıştır2.
Yine bunun gibi iki taraf arasındaki hâdiselerden biri de Osmanlıların azletmiş olduğu

Boğdan beyi Gratyani Gasbar'ı, Lehistan kiralının himaye ederek ona kuvvet vermesidir. Bu müdahale iki taraf arasında ehemmiyetli surette çarpışmayı mucip olmuş ve Gasbar ile ona yardım eden elli bin kişilik Lehli kuvvetler? özi valisi serdar İskender Paşa ve bir kısım Kırım kuvvetleri tarafından mağlûp edilip bir çok esir ve yüz yirmi pare top alınmıştır 3. Bu çarpışmada Leh ordusu başkumandanı Zülkiyevski telef ve ikinci kumandan Konyekapolski ve yüzden ziyade namdar Leh beyleri esir edilmek suretiyle hemen bütün Leh kuvvetleri imha edilmişti (7 Ekim 1620).

L*hNi ı mnh*r*k* ^^ mühîm °^an İskender Paşa galebesi Lehlilerle yapılacak bir muharebenin mukaddimesi oldu. Nitekim Lehlilerin Boğdan işine sık sık müdahaleleri özi Ka-zaklan'mn Karadeniz'e çıkarak sahilleri vurmaları genç hükümdar II. Osman'ı Lehlilerle harbe teşvik etmek isteyen Vezir-i âzam Ali Paşa'ya iyi bir vesile oldu ve 1004 H. —1596 M. den yani yirmi beş senedenberi padişahların terk ettikleri bizzat sefere

1 Vezir-i âzam Halil Paşa tarafından Kırım hânı Canbey Gislay'a gönderilen mektupta J-'y- M-^(Â imlâsîyle yazılıdır (Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 22).

2 Naîma tarihi, c. 2, a. 169 ve Halil Paça'nın, Kırım hanına mektubu (Feridun Bey Münşeatı, c. 2, «s. 22).

* (Peçevî, c. 2, b. 372 ve Naîma, c. 2, s. 175 ve Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi), c. 8, s. 188 ve 190. Lehliler süvarilerini de yaya yaparak ordularını üç saf araba ile örterek çekilmekteler iken Tatarların büyük bir cesaretle bu ordugâha hücumları üzerine muvaffakiyet elde edilmiştir.

gitme kaidesi tekrar ihya edildi ; muharebeyi Önlemek için gönderilen Lehistan elçisi tstanbuVa. girmeden Küçükçekmece'den geri döndürüldü, tki tarafın arasını bulmak için ingiltere Kiralı I. Jak tarafından gönderilen nâme dolayısiyle İngiliz elçisi Sîr Gon Eyr (John Eyres) yaptığı tavassuta da, Kazakların yaptığı hasarın intikamının alınacağı miitaleasiyle red edildi ve hareket olundu (1030 Cemaziyelâhın sonu 1621 Mayıs).

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere ordunun hareketinden iki ay evvel Vezir-i âzam ist anköylü Çelebi Ali Paşa vefat etmiş ve yerine Ohrili Hüseyin Paşa tayin edilmişti ; Lehistan kiralı III. Sigismund anlaşmadan ümidini kesince Kazakları harekete geçirip sahilleri vurdurdu ise de bunlardan bir kısmı elde edilerek orduda boyunları vuruldu bir kısım Kazak kuvvetleri de sefere geldiği sırada Kırım hanı Canbey Giray tarafından kırıldı.

Osmanlı ordusu ilerliyerek Hotin kalesi önünde muharebe tertibatı alarak iyice siperlenmiş olan Leh kuvvetleti üzerine altı defa hücum yaptı ise de hiç birisinde muaffak olamadı; çünki pâdişâhın hasisliği, kızlar ağasının tesiriyle harpte düşman başı getirenlere cüz'i ikramiye verilmesi askerin şevkini kırmıştı x. Leh topraklarına Kırım hanı tarafından yaptırılan müthiş akın yüzünden memlekette baş gösteren kıtlık sebebiyle Lehistan kiralı Eflâk voyvadası vasıtasıyla sulh istediğinden anlaşmaya karar verilip Hotin önünde barış yapıldı 2.

Rus çarı, Lehlilerin Osmanlılarla olan muharebesi dolayısiyle bunların bozgunluklarını fırsat bilerek Lehistan'a saldırdılarsa da mağlûp olduğundan 1032 H.-1623 M senesinde Kefe yoluyla İstanbul'a bir elçi gönderip Lehliler üzerine birlikte hareket edilmesi teklif edilmişti; garip tesadüf olarak aynı zamanda Hotin

1 Bu muvaffakiyetsîzlik sebebiyle Naîtna şöyle diyor : "... Eğerçi otuz dört gün müddet muhasarada diyar-i küffar garet ile hayli haşarat gördü; lâkin Sakcdibe dedikleri Leh taifesi ki fırak-ı küffar arasında çebanlık ile meşhurdur; Taburu üzerine iki pâdişah-ı âlem-câh (biri Sultan Osman diğeri Canbey Giray) azamet ve şevket ile varup tabur içinde'kıral mevcut olmayıp oğlu serdâr-ı küffar iken bu denlû hücum ve ikdamlar ile zafer müyesser olmadığı mahall-i istibahdır..." (C. 2, s. 205).

2 Aradaki anlaşma münasebetiyle vezir-i âzam Dilaver pAŞA'mn, Le-liî tan kiralına göndermiş olduğu mektup sureti Feridun Bey Münşeatında vardır (€. 2, s, 429). Bu mektupta muahedenâme ahkâmı tamamen zikredilmektedir.

önündeki anlaşma mucibince yeni ahitnameyi almak üzere Leh elçisi Prens Zibaravski de büyük elçi olarak yediyüz atlı ve büyük bir alayla İstanbul*a gelmişti .Her iki elçi paşa kapısında vezir-i âzam huzurunda birleşip epi münakaşa etmişlerdi. Leh elçisi aynı zamanda özü(silistre) beylerbeyisinin huduttan kaldırılmasını istiyordu *.
t Li-ı • n -a Leh kiralı Osmanlı kuvvetlerinin kendi kuvvetle-Lehluerra Boğdan
Eflâk'a *me ga^e edemediğinden dolayı eski mütevazı
ve
uarnuları vaziyetini bırakıp devletin iç durumundan da istifade ederek muahede hükümlerine riayet etmiyordu. Durumu kendisine müsait bulan kıral, yirmi bin kişilik bir kuvvetle Boğdanh ve Eflâkh vurdurmak istedi ; bunu haber alan voyvodalar keyfiyeti özi valisi ve Nogay Tatarlarının büyük reisi Kante-mir Paşa'ya bildirdiler. Kantemir Paşa acele yetişerek Leh kuvvetlerini bozduğu gibi Lehistan topraklarını da vurdu ; bundan dolayı Leh elçisi Kantemir'in azlini istediyse de Vezir-i âzam Gütcü Mehmed Paşa, elçinin teklifini red etti ve anlaşmak için zorluklar çıkardı; nihayet vezir-i âzamin azli üzerine İngiliz sefiri Sir Tomas Roe (Thomas Roe)'nin tavassutiyle Leh elçisi Sultan Süleyman zamanın d a nb eri devam ede gelen ahid-nâmeyi yeniledi (18 Şubat 1623 Rebîulâhir 1032). îki taraf da
Tatar ve Kazakların taarruzlarını Önleyeceklerini kâğıt üzerinde vadediyorlardı.
,,ft, ,,,,,, 1035 H.-1625 M. de selen Lehistan elçisi aradaki 1625 ve 1630
o
anlaşmaları dostluğu yenilemek istemişti; hükümet, Kazakların mütecaviz vaziyetlerim anlatarak bunların kat'i surette zabt edilmesi şartiyle muahedeyi yeniledi ve bu hususta te-cavüzî harekette bulunmamak için özi valisiyle Akkerman, Bender, Niğebolu sancak beyleriyle, afcmcı'lara ve Bucak Tatarlarına. a hükümler gönderdi ve bu hususlar Kırım hanına da bildirildi;

1 Leh elçisi hududa geldiği sırada îstanbuVda. Sultan Osman vakası zuhur etmiş ve sükûnetin iadesine kadar elçi Jfamaniçe'de beklemeğe mecbur olmuştur.

2 Akkerman ile îsmail arasındaki camili, inescitli mamur köylerin halkına (Bucak tatarı köylüleri) derler.Bucak Kili ve İsmail hududlarmm kuzeyinden başlayarak kuzeyde Potna veya ponta nehrinin Turla yani Dinyester'e döküldüğü yere kadar devam eder. Bucak Tatarları seksen bin güzide Bucak askeri çıkarırlarmiş (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c 8. S. 55,

Lehliler Kazakları zabt etmezlerse Kırım kuvvetleri de Lehistan'a taarruza geçecekti.
Kırım kalgayı Şahin Giray'ın isyanında, Kazakların ona yardım ettikleri anlaşıldığından ve Karadeniz'e Kazak çıkarılmaması Leh hükümetince menedildiği halde o ahde riayet edil-mediğinden dolayı Osmanlı hükümeti Şahin Giray'ın takibinde Leh hududuna geçen Kazak ve Şahin Giray'ın adamlarının tutulup teslim edilmelerini aksi takdirde Şahin Giray nerede olursa olsun takip edileceğini ve bunun için Leh hududu geçilecek olursa mes'ûliyetin Osmanlı devletine ait olamıyacağı 1037 H.-1628 M. tarihli bir nâme ile Leh kiralına bildirilmiştir 1.
1040 H.-1630 M.de özi valisi Murtaza Paşa ile Leh serdarı arasındaki yedi maddelik bir anlaşma ile Lehlilerle olan münasebat yeni bir şekle bağlandı. Bu anlaşma gereğince kazaklar bulundukları adalardan çıkarılacak ve Lehistan'da esir olan veya mülteci bumunan Kırım hanzadeleri İstanbul'a, gönderilecek yine eskisi gibi Leh hükümeti Kırım hanına vergisini (Kırk bin altın) verecek. Tatarlar Lehistan'a taarruzdan menedileceklerdi 2.
w un i. d 1042 H.-1632 M. de İstanbul'a bir Rus elçisi Lehlilere karşı Rus-
. J
Urla bir anlaşma ge*erek Çar in, Lehlilere karşı kendisine yardım teklifini hâvi nâmesini getirdi. Hükümet bunu kabul ederek o sırada Bosna valiliğinden azlolunan meşhur Abaza Mehmed Paşa, Özi (Silis t re) valiliğiyle Lehistan üzerine serdar oldu. Abaza Mehmed Paşa emri altındaki kuvvetlerle Eflak, Boğdan, Nogay ve Dobrice 3 Tatarları'nı da alarak Kazaklar

üzerine hareket etti ve bunları epi kırıp hırpaladı ; sonra Dinyester* in sol sahilindeki palangalara taarruza hazırlanırken Lehistan kiralı sulh yapmak istediğini Eflâk ve Boğdan voyvodaları vası-

1 Bu hususa dair olan nâme-i hümayun sureti Feridun Bey Münşea-tı'ndadır (c. 2, s. 433).

2 Naima tarihi, c. "3, s. 64, 65, Sene 1040.

3 Tuna'nın denize döküldüğü yere yakın olan Tolci ve îsakcı'd&n güneye doğru Hacıoğlu kasabasına kadar olan kısma Dobriça derler; ondan sonra Deli Orman mıntakası gelir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 8, s. 57, 58).

«mevcut eski haritalarda da Dobtiçe arazisi güneyde Karadeniz, Karasu ve Köstence Sle tahdid edilmektedir. *

tasiyle bildirdiğinden bir mütareke akdiyle harbe son verilip bir elçi gönderileceği bildirildi 1. Filhakika bir müddet sonra 1043 H. - 1633 M. de Âleksandr Terzebinski adında itibarlı bir Leh elçisi gelerek İstanbul'un Eğrikapı içerisindeki Tekfur Sarayi'na misafir edildi.

™ m. ■• x .. Pâdişâh elçi Terzebinski'yi huzuruna kabul V. Murad'ın Lehıs- *
T '

tan seferine ederek ne istediğini sormuş ; o da Sultan Sü-bazu-lığı ley man zamanındaki ahidnâmelere göre sulh için

geldiğini söylemişti ; fakat pâdişâh bunu kabul etmeyerek kiralın vergi vermesini ve Dinyester istihkâmlarını yıkıp Kazakları tedip eylemesini ve bunlar yapılmadıkça aralarında dostluk olamıyacağım beyan eyledi ; Lehistan elçisi bu ağır teklifleri kabul etmektense harbi müreccah gördüğünü söyledi ve bunun üzerine IV. Murad Lehistan'a sefer açılmasına karar verdi ve bu hususda daha evvel Özi taraflarında bulunmuş olan Diyarbakır valisi Murtaza Paşa'nm tecrübesinden istifade etmek üzere onu İstanbul'a davet etti. Murtaza Paşa gelir gelmez Leh seferine serdar tayin olunup gönderildi (9 Şevval 1043-8 Nisan 1634) ve aynı ay içinde padişah da Edirne'ye hareket edip elçi geri gönderildi.

Bu sırada daha evvel Lehistan'a elçi olarak gönderilmiş olan Mirahur Şahin Ağa'dan gelen haberde Lehlilerin Rusların şiddetli taarruzuna uğradıklarından bahis ile Leh kiralının Os-manlı devletiyle sulh üzere yaşamak istediği cevabını getirdi ; bunun üzerine Sultan Murad bizzat Lehistan seferine gitmi-yerek sulh veya harpten hangisi îcabediyorsa onu yapması hak-kında Murtaza Paşa'ya talimat verip onu serdar yaptı (1044 Safer -1634 Temmuz).

Murtaza Paşa, Rusçuk'tan karşı Yergöğü tarafına geçtiği sırada Lehlilerin sulh istediklerini haber alınca yine kendisinin 1040 H. -1630 M. de aktettiği yedi madde üzerine bir anlaşma yapıldı. Bu muahede mucibince Osmanlı hükümeti Bolgrod çöllerindeki Nogay Tatarlarını oralardan kaldırmağı ve buna mukabil Lehistan kiralı da Zaporog Kazaktanım zabtetmeği

1 Naima, c. 3, s. 191 ilâ 193 ve Hammer (Âta Bey tercümesi), c. 9, s. 181, 183.

taahhüt ediyorlardı. Esirler mübadele edilecek, eski ticarî müna-sebat yeniden kurulacaktı. Lehistan kiralı Kırım hanına yine muayyen vergisini verecekti.

„ , , IV. Murad'ın son senelerinde muahede hilâfına
Hudut boyu

ihtilâfları olarak Lehliler, hudut üzerinde Kodak isminde bir kale yaptıklarından Osmanlı hükümeti buna şiddetle itiraz etti; hattâ Sultan ibrahim'in cülusu münasebetiyle Avusturya'ya gönderilen elçiye, Lehlilere asla yardım edilmemek şartiyle imparator ile sulhun yenileneceği hakkında talimat verilmişti.

Lehistan kiralı IV. Vladislas yeni bir harbin önünü almak için İstanbul'a Adalber Miyazkovski adında bir elçi göndermiş, Sultan İbrahim'in cülusu sırasında îstanbuVa gelen bu elçi, hükümeti tatmin ile sulhu yenilemeğe muvaffak olmuştur.

1054 H. - 1644 M. senesinde Lehistan kuralının nâmesinde Kazak taarruzlarının önlenmesine rağmen Tatar akınlarının devam ettiğinden şikâyet olunarak bunun önüne geçilmesi istenmekte idi. Bu münasebetle nâmede Kırım hanlarına verilen vergiden bahsedilip bu verginin her sene ödenmesine rağmen Tatar taarruzlarının devam ettiği zikredilerek :
-"Hanın vergisi borcumuz değildir ; lâkin ecdadımız va'det-mekle verilegelmiştir,, denilip Kırım'a sürülen Bucak Tatarlarıma tekrar Basarabya'ya gelmelerinden şikâyet ediliyordu x.
„. , _ . 1058 H. - 1648 M. de Lehlilere tâbi olan ve Boe Bir kısım Kazak- _
o
ların Kırım ham ^^hri (Aksu) taraflarında oturan Sarıkamış (Zoka tarafına geçmeleri Vodi) Kazaktan'mn ■—ki fırsat düştükçe K aradenizdeki Osmanlı sahillerini vuruyorlardı— bir kısmı Osmanlılarla harp etmekte olan Venediklilerin yardım istemeleri üzerine Adriyatik'te Zara taraflarına gönderilmişlerdi. Leh kiralının bu hareketi ve aynı zamanda Kazaklara zahire ve yiyecek vermemesi üzerine bu Kazaklar Lehlilerden yüz çevirerek Kırım hanına başvurup onunla beraber seferlere gitmek üzere söz verip anlaşmışlar ve Kırım hanı îslâm Giray'la beraber Lehistan'a

1 Naima, c. 4, s. 98. ' #

akın yaparak kırk bin esir alıp dönmüşlerdi 1 ; bu Kazaklara, Kırım Tatarları Kardeş Kazak adını vermişlerdir.
Bu hâdise üzerine kıral, bir elçi gönderip muahedeye muhalif olan bu halden şikâyet edip esirlerin iadesini istemiş ve bu müracaat kabul olunarak Tatarların Gerson'da aldıkları esirlerin serbest bırakılması Kırım hanına yazılmış ise de bir netice hasıl olmamıştır; bundan dolayı Osmanlı hükümetine gücenik olan Lehistan kiralı, IV. Sultan MEHMED'in cülusunu tebrik etmek üzere elçi göndermemiştir.
İslâm Giray'm 1062 Zilkade -1652 Ekim'de, Leh kiralı kendisine Lehlileri ağır muhalefet ederek Kırım haniyle beraber olan
, . Kazakları (Kardeş Kazaklar) emri altına almak
mecbur etmesi v .
için kendi kuvvetlerinden başka Avusturya-blardan yirmi bin kişi alarak Kazak hatmanı Hemiyenitski üzeride yürümüş fakat Kırım hanı İslâm Giray Kazaklara yardım ederek pek fena duruma düşürülen Lehlileri Zibarav* da sulhe mecbur etmiştir; hattâ bazı Kırım beyleri, Lehlilerin bu düşkün vaziyetinden istifade ile Varşova'ya kadar gidilip kışlanmasını teklif ettilerse de İslâm Giray bu kadar galebeyi yeter görmüştü. Zibarav muahedesi mucibince Leh kiralı her sene Lehistan'ın vergisini gönderdikçe iki de rehin gönderecek ve bunlar her sene tebdil edilecek ve Kıral, Tatar ve Kazak memleketlerine taarruz etmiyecekti. Şartlardan birisi de kıral müsalehayı imzalarken Tatar ve Kazakların bulundukları yerlerdeki şehir ve kasabaları yağmalamalarına müsaade etmeği mecburen kabul etmekte idi; Zibarav muahedesi 1063 Muharrem - 27 Aralık 1662'de yapılmıştır2.
1066 H. - 1656 M. senesinde Leh kiralına isyan eden Özi Ka-zaklarVyİe beraber Rusların hududta bir Leh kalesini muhasara ettikleri sırada İsveç kiralının Lehistan'a girerek Leh kiralını Avusturya'ya, kaçırması, Osmanlıların Kuzey hududunda dikkati çeken ve tedbir alınması iktiza eden bir durum ihdas etmişti. O tarihlerde Avrupa'nın büyük devletlerinden olup Alman Iinpara-

1 Naima, c. 4, s. 279.
2 .Vaima, e. 6, s, 227 ve buna aît tafsilât içi» aynı cildin 358 ilâ 364 sayfalarına da bakılmalıdır.

torunu bile mağlûp eden isveç kiralının zayıf olan Lehistan'ın yerine yerleşmesi, Osmanlı devletince tehlikeli görülmüş ve buna karşı ciddi tedbir alınmasını icabettirmişti.
îsveç istilâsı ibtida Kırım hanını korkutmuş bir taraftan Lehlilere yardım için hazırlanırken

diğer taraftan vaziyetten Osmanlı hükümetini haberdar etmişti. Kırım hanının, îsveç kuvvetlerine karşı hareketi iyice hazırlanmağı icabettirmiş ve ondan evvel Lehlilerle muharebe eden Rus ve Kazakları geriden vurmağa karar vermiş ve filhakika bu hareketi ile Rus ve Kazak kuvvetlerini Lehlilerin üzerinden kendi tarafına çektikten sonra her ikisini de pusuya düşürüp imha edercesine mağlûp eylemişti.

isveçlilerin Lehistan'ı istilâları neticesinde Leh kırallığına, Osmanlı hükümetinin mümaneatına rağmen isveçlilerle birlikte hareket etmekte olan Erdel kiralı Rakoçi getirilmek istenmişti; fakat bu sırada siyasi durum icabı olarak isveçlilerin, Lehistan'dan çekilmeleri üzerine SHezycfya kaçan Leh kiralı Jan Kazimir Osmanlılara ve Kırım hanına baş vurarak yardım istediği gibi aynı zamanda birbiri ardından İstanbuVa elçiler yollayarak Osmanlı hükümetini isveçliler aleyhine de sevk için çalışıyor 1 ve lüzumu halinde Kırım hanı ile Eflâk ve Boğdan kuvvetleriyle kendisine yardım edilmesini rica ediyordu; buna mukabil. İsveç kiralı da elçiler gönderip Erdel kiralının Lehistan'a kıral yapılmasına muvafakat edilmesini bildirmekte idi.

« , ..., * . Bu vaziyet üzerine Osmanlı hükümeti siya-Usmanlı hükümeti-
J J
nin Lehlilere setine uygun olarak Lehistan kıral ailesine karşı yardımı himaye edici bir vaziyet aldı; evvelâ Erdel kira-
lını, Lehistan kiralı olmaktan vaz geçirmek istedi : fakat Eflâk ve Boğdan voyvodalarını da ittifakına almış olan Rakoçİ türlü Özür ve bahanelerle pâdişâh tarafından kendisine gönderilen nâmelere red cevabı vererek Lehistan'a taarruza geçti; bunun üzerine 1067 H. - 1657 M. senesinde hükümet, Lehistan kiralına yardım etmek üzere Kırım hanına emir verdiği gibi aynı zamanda Leh kiralı da on iki bin kişilik bir kuvvetle RAKOÇİ'ye karşı hareket etti.

1 Leh kiralının gönderdiği elçiler arasında daha sonraları Lehistan kiralı olan Jan Sobyeski de vardı. %

Büyük bir kuvvetle Rakoçi üzerine yürüyen Kırım hanı IV. Mehmed Giray, Vistül nehri kenarında Erdel kuvvetlerini fena halde bozdu; bunun üzerine hükümet merkezini terketmeğe mecbur olan Rakoçi, Avusturya hududunda bir kaleye sığınmağa mecbur oldu ve derhal Erdel kıratlığından azlolunarak yerine Erdel beyzadelerinden Ekos Barçkay getirildi (1656) ı. Bu sırada Avusturyalılarla ittifak etmiş olan Lehistan kiralı, İmparatorun tavassutiyle Ruslarla barışıp isveç kuvvetleri de Lehistan'ı terk etmiş olduklarından bu suretle Kazimir, Kırım hanı vasıta-siyle Osmanlıların yardımı ve bunu müteakip Avusturya ve Fransa'nın delâleti ve nihayet Oliva muahedesi üe vaziyetini kurtardı (1660 M).

Kazak h tm Osmanlı devletinin, Lehlilere yaptığı yardım ile
Doreşenko yüs&n- k»**"11 tahtını kurtarmasından sonra iki devden OsmanlıLdt let arasındaki münasebetler 1080 H. - 1669 M. dostluğunun senesine kadar dostça devam etti ve bu sene bozulması Ukrayna"'da Leh kiralına tâbi Sarıkamış Kazak-
ları batmanı DoREŞENKCrnun o taraftan yüzçevirip Osmanlı devleti himayesine girmek istemesi üzerine bozuldu ve nihayet iş muharebeye kadar vardı.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Doreşenko 1669'da Osmanlı devletinin himayesi altına girip kendisine elindeki yerlerin beyliği verilmişti; fakat Kırım hanı Âdil Giray, DoREŞENKo'ya aleyhdar olduğu için Potkali Kazaklarından Hanensko adında başka birini de Kazak hatmanı yaparak iki kazak reisini birbirine düşürmüş ve bundan istifade eden Lehliler de DoREŞENKo'ya ait bazı palangaları zabt etmişlerdi.

Bu vaziyetini Doreşenko Osmanlı hükümetine bildirmiş olduğundan Kırım ham derhal azlolunduğu gibi Leh kiralına da hem nasihat ve hem tehdidi havi nâme yollanarak sulhe aykırı hareket etmemesi ve aksi takdirde muharebeye sebep olacağı bildirilmiş ve icabında Kazak hatmanına yardım etmek üzere Rumeli'den bir kısım tımarlı sipahi seferber edilerek Özi muhafızı Halil PAŞA'nın emrine verilmiştir.

1 Naima tarihi, c. 6, s. 289 ve Hammer (Âta Bey tercümesi), c. 10, s. 258.
' p

Bu sırada Lehistan kıralhğında, Litvanya gran düklüğünden gelme Mihal Koribot bulunmakta idi; yeni kıral, gönderilen nâmeye, Osmanlı hükümeti hesabına muvafık cevap vermediği için Lehlilere harp ilân olundu (1083 H.-1672 M.); işin ciddiyetini anlayan Lehistan kiralı, pâdişâhın namesine cevap gönderdi; sulhu bozan Kazakların fenalıklarının men'i iki devletçe de matlup olduğundan DoREŞENKO'nun elinden alman yerlere Leh askeri konduğunu ve bu ha t m anın şımarıklığı yüzünden Lehistan'ın bir kaç defa taaruza uğradığını beyan ettikten sonra :
"Ukrayna bizim irs ile intikal etmiş memleketimizdir; Dore-şenko kendi bendemizdir ve bu kadar senedir bizim olan bir memleketi başkasına vermeğe bir reaya şakisinin ne hakkı vardır? Hususa Doreşenko öyle bir şaki meFundur ki bundan akdem Moskov'a tâbi olup ve lâkin hilesini bildikleri için onlar tarafından red olunup bizim dostluğumuza riayet eylemiştir" mütaleasında bulunmuştur.
Avcı Sultan Mehmed kendi tarafından bu nâmeye cevap vermemiş ve Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa, kiralın nâmesinden bahis ile kendisine mektup yollamış olan Lehistan başvekili-ne cevap göndermiştir. Vezir-i âzam mektubunda :
"Kazaklar evvelce müstakil iken sulh yoluyla ve nice vaid-lerle sizin idareniz altına girmişlerdir; fakat aranızdaki ahde mugayir kendilerine yaptığınız zulüm ve eziyete tahammül edemeyip mal, can ve memleketlerinin muhafazası için sizden yüz çevirip kılıca el vurmuşlar ve Kırım hanının himayesine iltica etmişlerdir x ve yirmi seneden ziyade de sizinle harp edip Kırım haniyle birlikte hareket etmişler ve nihayet hanın delaletiyle devletimizin himayesine girmişlerdir; bundan dolayı Ukrayna'ya mülk-i mevrûsumuz demek nice mümkün olur ve bu kadar senedir itaatinizden çıkıp sizinle mütemadi savaşan bir kavme bizim reâyâmızdır demek nasıl te'vil edilebüir? Bundan başka diğer bir devletin himayesini kabul eden bir kavme taarruz etmek ve ona sahip çıkmak ne demektir?" demişti. 2
1 Ortodoks mezhebindeki Kazakların isyanlarına sebep olan meselelerden en Önde geleni, katolik olan mutaassıb Leh kıratlarının bunları mezheplerini değiştirmeğe icbar edip mezalim yapmalarıdır.
2 Silâhdar tarihi, c. 1, s. 570. j

w Lcı i l «. Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere («ehlilerle muharebe
J e e
ve Bflca; muaheden lehlilerden bir çok kale ve palanga ve bu arada Kamaniçe abndı. Lehlilerin merkezi olan llbav (Lemberg) muhasara edildi; Osmanlı pâdişâhı buraya iki saat mesafeye kadar gitti. Kural, îlbav'm kuzeyindeki müstahkem kalelerden birisine kaçmıştı. Bu serî muvaffakiyetler Lehlileri şaşırttı. Kaleleri seri halinde elden çıkıyordu. Osmanlı ordusu, İkinci Osman zamanında Hotin önündeki orduya benzemiyordu; nihayet kiralın, Kıran hanına müracaatı ve onun da tavassutiyle Bücaş (Bucsacs) sahrasındaki ordugâhta sulh görüşmesine başladın 20 Cemaziyelâhir 1083-1672 Ekim) dört gün süren müzakereden sonra bir anlaşmaya varıldı.
Bücaş muahedesi mucibince Leh vilâyetinden çıkıp Osmanlı ordusuna dahil olan Lipka Tatarlarıma evlâd ve lyallerine ve mallarına zarar getirilmeyecek ve bunlardan Osmanlı memleketine gelmek isteyenlere müsaade edilecek ve hediye ve pişkeş adı altında Leh kırallığı her sene Osmanlı hazinesine yirmi iki bin altın verecek ve buna mukabil Lehistan, Tatar ve Kazaklar tarafından yağmalanmayacak ve Podolya eyaleti eski hu d udiyle Osmanlılara, Oferoyro'a ise Kazaklara terk olunacaktı.
Türkçe ve lâtince olarak iki lisan üzerine yazdan suîhnâmenin türkçesini Vezir Kara Mustafa Paşa mühürleyip Lehistan elçilerine verdi; onlar da lâtincesini mühürliyerek Osmanlı mu-

rahhaslarına vermişlerdir. Muahedenin en ağır maddesi Lehlilerin, Osmanlılara vergi vermeği kabul etmeleri idi. Sonra Podolya ile Ukrayna ise Lehistan'ın zahire deposu olduğundan maddeten kayıp büyüktü. Bu feci vaziyet dolayısiyle papa, aralarındaki ihtilâfı bertaraf ederek Türklere karşı koymalarını Lehlilere tavsiye etmişti x.

_. , , . , Lehlilerin vergi maddesi gururlarına dokun-Muharebenın tekrar
o o

başlaması ve sulhun ^ ve ertesi senenin vergisini göndermemiş yenilenmesi ve* bundan başka muahede mucibince teslim edilmesi lâzım gelen kalelerin bir kısmını boşaltma mış olduklarından Lehlilere karşı 1084 Safer-1673 Haziran'da

1 Antuvan GaUand (T. T. K. yayınlarından), c. fl, s. 188.

harp ilân olundu; Leh kiralına gönderilen nâmeye karşı kıral buna meydan okuyucu bir şekilde cevap vermiş ve :

—■ "Kamaniçe kalesini boş bulup almak ve hâli bulunan Po-dofyd*yı işgal kolaydır; kılıcınız varsa pişkeş alırsınız" diye mukabele ettiğinden harekât başladı. Leh kiralı kendi kuvvetinden başka Nemçe ve Macar ve Kazaklardan aldığı kuvvetlerle seksen bin kişilik bir ordu hazırlamıştı; bunun elli bini atlı ve otuz bini yaya idi. Kiralın kendisi hasta olduğundan KarakovVde kalıp ordusunu baş-ha t m an olan Jan S ob ye ski kumandasiyle sevk etmişti. Sobyeski Osmanlı kuvvetlerine karşı bazı muvaffakiyetler elde ettiğinden Lehistan işi ciddileşti (1673).

Osmanlı vekayii kısmında gösterildiği üzere bu ikinci Lehistan seferinin ilk senesinde bizzat pâdişâh da bulunmuş ve Lehlilerin müdafaası yüzünden harbin uzamasına mebni daha sonraki yıllarda serdarlar tayin olunmuş ve nihayet 1087 H.-1676 M. de Kırım hanı Selim Giray ve Şeytan İbrahim Paşa ile Leh murahhasları Korİtski ve Bidirtsîyski arasındaki görüşmeler neticesinde bir .anlaşmaya varılmıştır.

Buna göre Ukrayna'da Lehlilerin ellerinde bulunup Bücoş muahedesi mucibince henüz teslim edilmeyen iki kale Lehlilerde bırakılmış ve bir de en mühim olan vergi maddesi kaldırılmak suretiyle üç sene süren ikinci Lehistan seferine son verilmiştir 1

Bu ikinci Leh seferinin ilk senesinde hasta bulunan Lehistan kiralı Mihal (Misel) 1673 sonunda çocuk bırakmadan vefat ettiği için Lehistan orduları başkumandanı Kız hatmAN denilen Jan Sobyeski Lehistan kiralı intihap edilmiştir (1674 başı).

Sobyeski'nin tmpa- Lehistan'la aktedüen bu muahede 1094 H. - 1683 ratorla ittifakı M. senesine yani Viyana muhasarasına kadar dokuz sene sürmüştür. Bu arada Osmanlılara karşı Papa'nın da teşvikiyle imparatorla, Lehliler arasında Osmanlılar aleyhine bir anlaşma olmuş ve Jan Sobyes-

1 Lehliler bu ikinci" muahedenin akdinden sonra bazı palangalarla Pa~ doJya'dan yer istiyerek bizim sulhumuz bunlarla mukayyeddir diye yine bir oyun bozanlık etmek istedilerse de bu sırada pâdişâhın Cehrin seferine hareketi sebebiyle Rus seferinin kendi üzerlerine çevrilmesinden korkarak sulhe yanaştıklarından 1089 Muharrem ve 1678 Mart'ta kendilerine yeniden ahidnâme verilmiştir, f

Kİ'nin kumandasiyle sevkedilen müttefik kuvvetleri Viyana önünde Osmanlı kuvvetlerini bozarak Viyana"1 yi kurtarmışlardır.

Bundan sonra Osmanlıların müttefiklerle 1699 senesine kadar devam eden muharebelerinde Osmanlılarla-Lehliler arasında Boğdan'ın kuzeyinde Kamaniçe ve Hotin önlerinde muharebe-ler olmuş, Kamaniçe'yi elde etmek isteyen Lehliler, her defasında mağlûp olmuşlardır. Nihayet on bir madde ve yirmi beş sene' üzerine aktedilen Karlofça muahedesVyle Podolya ve Ukrayna eyaletleri ve bu arada muahedenin ikinci maddesi mucibince Kamaniçe kalesi Lehlilere terkedilip onlar da buna mukabil Boğ» dan'dan işgal etmiş oldukları yerleri bırakacaklardı. Muahedenin beşinci maddesi mucibince Kırım hanlarına her sene vermekte

olduklarıı vergi kaldırılıyordu; yine muahedenin üçüncü maddesi gereğince harp esnasında Osmanlılar tarafından Kazak hatmanı tayin edilip Boğdan^da bulunmakta olan hal manın vazifesine son verilmekte idi.
- ,. XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile onyedinci yüz-
kırallan yıldaki Leh kıratlarının hepsi bir hanedandan olmayıp müteaddit aileye mensupturlar. 980 H. - 1582 M. de vefat eden Yagellon hanedanından Sigis-münd Ogüst * 'ün Ölümünden sonra çocukları olmamasına mebni yerine Osmanlı hükümetinin yardım ve müzaheretiyle Fransa kırah Hanri DöVALVA'nın oğlu olan Anju dükü Hanri kıral olmuş (1573) ve bunun, bir sene sonra vefat eden biraderi IX. Şarı/iii yerine Fransa kiralı olması üzerine Lehistan kıratlığına yine Osmanlıların arzusiyle Lehistan kiralı I. Sigismünd'uu damadı olan Erdal kırah iştvan Batori Kıral intihap edilmiş ve onun çocuk bırakmadan 1586Ma ölümüne mebni yine I. Sig-İSMUND'un diğer kızı ve İsveç kıraliçesi olan KATERİNA'nın oğlu III. Sigismundile oğulları Lehistan kiralı olmuşlardır. Aşağıdaki cetvel bu suretle tertip olunmuştur.

1 Polonya ile Litvanya bunun zamanında birleşmiştir.

I. Sigismund Yagellon (1506-1548)
II. Sigismund Ogüst (1548-1572)
K aterina (tsveç kiralı Jan Vasa'nın
zevcesi) •
III. Sigismund
Vaza1 (1587-1632)
Ânna
Polonya kiralı olan (îştivan Batori'nin
zevcesi vefatı 1596)
Jan Kazimir VII. Vladislas 2
(1648-1668) (1632-1648)

Leh zadeganının tagallübünden bıkan Kazimir'iii kıral-lıktan çekilerek Paris'e gitmesi üzerine yerine Litvanya grandükü Mihal intihap edilmiş ve onun da 1673 senesi sonlarında ölümü üzerine Leh orduları baş-hatmam Jan Sobyeski kıralbğa seçilmiştir (1674 Ocak). Jan Sobyeski 1696'da öldüğü zaman epi mücadeleden sonra Lehistan kıratlığına Saksonya elektörü olan JoRj'un oğlu II. Ogüst, I. Frederik Ogüst adiyle kıral intihap edilmiştir (1697). L Fredrik 1704 senesine yani îsveç istilâsına kadar kıral olmuştur3.

1 Babası Jan Vaza'nuı ölümünden sonra aynı zamanda îsveç kiralı da olduysa da katolik olduğundan, protestanların isyanı neticesinde Lehistan*» kaçmış ve îsveç kırallığını tekrar işgal etmek için çalışmışsa da muvaffak olamamıştır.

2 III. Vladislas, babasının sağlığında, isveçlilerin Huşlara yardımına rağmen 1610'da Rus çarı ilân edildiği ise de, Lehlilerin tahakkümünü çekemeyen Ruslar bir sene sonra ayaklanarak Moskova patriği Germogen'in önder-ligiyle mücadele edip Moskova'yı zabt ile Lehlileri tard edip Mihail Doro-viç'i çar ilân ettiler (1613 Şubat).

3 Nusretnâme'de Fındıkhh Mehmed Halife (Zuhur-ı Filen der memleket-i Lih) başlığı altında şöyle diyor :
**Yuvannis-i sâlis ismiyle müsemma Sobeski kız hatmanı lakabiyle mulakkab olan Leh kiralı 1107 senesi Zilkade'sinde mürd olmağın LUı âyânı ve askeri beyin-

Osmanlı - Avusturya münasebetleri

Osmanlı devletinin Avrupa'da oynadığı hem askerî ve hem de siyasî mühim rol, on altıncı asırda Fransa'ya başeğdirmek suretiyle Avrupa imparatorluğunu kurmak isteyen V. Şarl'hi (Şarlken'in) plânlarını alt üst etmiş ve kitabımızın ikinci cildinde görüldüğü üzere halefleri

zamanında ve 975 H.-1568 M. senesinde sekiz senelik nir muahede akdedilerek pek uzun süren harplere son verilmişti.1 Daha sonra bu muahede müddeti 1576 senesi yanar (Niyar=Janviye=ocak) ayında biteceği için imparatorun müracaatı üzerine 982 Receb-1574 Ekim'de sekiz sene müddetle uzatılarak keyfiyet Tercüman Mahmud ile gönderilen nâme-î hümâyunla imparatora bildirilmiştir2, işte bu suretle muahedelerin yenilenmesiyle iki taraf arasındaki dostluk 1000 H.-1592M.

lerİnde azîm ihtilâl olup ittifakları olmamakla âdetleri üzre Varşova şehrine müşavere için bilcümle Lih ayanı cem olup kıral nasbi hususunda iki fırka oldular; bir fırkası Lehistan baş-hatmanı Yaylo (nüshada Yaylatenoski)ye bir fırkası kız hatmam Potoski'ye tabi ve aralarında fetret ziyade olup ve harp ve kıtale başlayup ve memleket muhafazasına memur on beş bin kadar asker sekiz yıllık ulufeleri verilmediğinden onlar da kıyam ile içlerinden Para-tovski'yi baş dikip isyan üzere olmalariyle iş tehlikeye düştü. Moskov çarı Aleksandire ve Nemçe çasarının hemşire zadesi Lutrikoğlu ve Françe kiralının ammizâdesi Dekonte ve Lûfe hatmam Sapice Lih askerine adamlar gönderip Lih kırallığına talip oldular ve İsveç kiralı dahi sekiz senelik geçmiş ulufelerini verip diledikleri gibi asker ile ellerinden giden kalelerini alıvermek üzere kıratlığa talip oldu. Asker buna meyletmişken mezhepleri gayrısıdir deyû kabul etmediler. Müteveffa kıral Yuvannis Salis'in büyük oğlu YakuL da Leh askerine adam gönderip kırallığa kabul ederseniz sekiz senelik ulufenizi veririm dedi ise de ona da sen kıral oğlu değilsin; baban hatman iken dünyaya geldin; biz hatman oğlunu kabul etmeziz; mademki tatar ile karındaşlaşmayıp sulh olmadıkça işimiz hayra yüz tutmaz; anlar ile barışalım ittifaklariyle bir kıral nasbolunsun dediler. Nihayet Yahub'da arzusuna nail olamadı; on yedi ay kavga devam edip nihayet Leh baş piskoposunun riyaset ettiği fırka Fransa kiralının ammi-zâdesi Dikonte'yi ve Lehistan başhatmam llya'nın riyaset ettiği fırka ise Saksonya hâkimi Fcriderikos'u isteyip çasara haber gönderdiler. Feriderikos askerin sekiz senelik ulufesini vermek şartiyle kıral olup Ka-rakovVye geldi; tac giydi. Piskopos taraftarları ise Dikonte'yi kıral ilân edip onu davet ettiler. Dikonte Danzie yakınında karaya çıkıp, Litvanya ve Leh kuvvetleriyle ilerledi ise de Feriderikos Nemçe, Moskova ve Kazaktan tedarik ettiği kuvvetle, Dekonte'ye galebe çalarak kırallığını pekleştirdi.

1 Osmanlı Tarihi, c. 2. s. 327

2 Mühimm» defteri, c. 26, s. 300 ve 313 sene 9#2 H.-1576 M.

tarihine kadar devam etmiş ve Osmanlılar tarafından ihlâl edilen muahede, uzun süren bir harbi intaç ederek Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Zitvatoruk muahedesiyle sona ermiştir. (1015 H. - 1606M.).

Zitvatoruk muahedesi teati edildikten sonra 1017 H. - 1608 M. de İstanbul'a gelen imparatorun büyük ekçisine sulh şartlarını havi ahidnâme verilmişti; fakat hudut köylerinden bir kısmının hangi tarafa ait olduğu ihtilâfı ve sulh ahkâmına mugayir bazı palangaların yapılması ve sair hudut ihtilâfları yüzünden her iki tarafı da tatmin etmeyen bu muahedenâmeyi imparator kabul etmek istemiyordu.

t t» Erd i împarator, Fiyarea'da Erdal kiralı Boçkay üzerinde hak iddiası ^e akdedilen muahedenin Zitvatoruk muahedesiyle Osmanlı hükümeti tarafından kabul edildiği hakkındaki fıkrayı elinde bir koz olarak kullanmak isteyerek Viyana anlaşmasına göre ErdeVin kendisine ait olduğunu iddia ediyordu; filhakika Zitvatoruk andlaşmasiyle Boçkay ile imparator arasında akdedilen Viyana muahedesini kabul etmek, imparatorun, Erdel üzerinde bir hakkı olduğunu kabul etmek demekti; çünkü Boçkay, muahede mubicince ölümünden sonra ErdeVi imparatora terk etmekte olup Osmanlı hükümetinin bundan haberi yoktu; halbuki Erdel pâdişâhın kılıcı Ue zab t edilmiş yerlerden olduğu için orasının hiç bir suretle terki ihtimali yoktu. Viyana muahedesinin Osmanlı devletince tetkik edilmeyerek BoçKAY'ın sadakatine itimad edilmesi hiç yoktan imparatora bu hakkı vermekte idi.

_. , , Bu ihtilâfın halli için imparator, Osmanlı

Zıtvatoruk muahe- r
desinde bazı tadilât hükümetinden murahhas istemiş olduğundan Ali Bey ile iskender Paşa'dui itimadını haiz Gaspar Gratyani * adında biri Zitvatoruk muahedesinin ta'dil edilmiş ayeni bir şekli ile Viyand'ya. gönderildiler. Nihayet uzun görüşmelerden sonra yeni bir harbe giriş-mekten çekinen imparator, kendi hükümet adamlarının da tavsiyesiyle Osmanlı teklifini tetkik edip on iki madde daha ilâve edilmek suretiyle Zitvatoruk anlaşması yeni bir şekle girmiş (1024

1 Bu, Gaspar Gratyani, daha sonra Boğdan voyvodası olmuştur.

H. ve 1615 Temmuz) 1 ve aynı milâdî sene sonunda Prag'da bulunan imparator tarafından tasdik edildikten sonra 1616 Ha-ziran'mda musaddak nüshası elçi Herman Çerniin ile îstanbuVa. gönderilmiştir; bu tadil edilen muahedenin dokuzuncu ve onuncu maddeleri ticarete ve tüccarlara aitti 2.

Muahede Viyana'da yenilenmiş olmasına rağmen Erdel işini halletmemişti. Murahhas Çerisin İstanbul'da bulunduğu sırada Erdel kıralı'nm, Arad, Lipa (Lipova) kale ve şehirlerini Temeşvar beylerbeğişine terk île bunların Osmanlı hududu içine ahnmalannı hükümeti namına protesto etti fakat Erdel kiralı Betlen GABOR'un elçisi bu toprakların Osmanlı pâdişâhının himayesi altında bulunduğunu beyan ile Çernîn'c mukabele eylediyse de o eski fikrinde İsrar eylemişti.

Bu 1615 snesi müsalehasında Osmanlılarla Avusturyalılara ait köylerin tefriki için hükümet tarafından murahhas olarak Viyana'ya gönderilmiş olan Budin valisinin kethüdası Ahmed ağa ile Gaspar Gratyani her iki tarafa ait köyleri Aralık 1617'de Kornom (Komaraıı) da bir mukavele imzalanmak suretiyle Erdel ihtilafı hariç olmak üzere bu hudud karışıklığını hallettiler.

1 Zitvatoruk muahedesine yapılan ilâve maddeler için Osmanlı hükümeti tarafından Budin valisi Ali Paşa'mn kethüdası müteferrika Ahmed Ağa ve Gaspar Gratyani ve Avusturya tarafından Kardinal Forgaç ve Klezel ve müşavere meclisi reisi Molar-kont Altayim ve Macaristan hazîne reisi Aponi vesairedir (Hommer, c. 8, s. 166) Naima tarihi Kardinal Forgaç ile (Klezel) e imparatorun birinci ve ikinci vezirleri ve hazine reisine de Macar vilâyeti defterdarı demektedir (C. 2, s. 137).

2 Dokuzuncu madde, her iki taraftan gelip giden tüccarların muayyen resmi verip emniyet içinde gelip gitmeleri ve onuncu madde de Roma imparatoru vilayetleriyle Avusturya'dan gelecek tüccarların ellerinde vesikaları ve imparator bayrağı olmayınca Türkiye'ye girmelerine müsaade edilmemesi ve Avusturya, Almanya, îspanya ve Felemenk'ten deniz yoluyla gelecek tüccarların da imparator bayrağı altında gelmeleri ve yüzde üç gümrük ile konsolosa yüzde iki akçe vermeleri ve ölen tüccarların malına beytülmal tararından müdahale edilmeyerek konsolosların el koymaları ve bu tüccarlar arasındaki dâvalardan dört bin akçeye kadar olanının mahallî kadılar tarafından görülüp fazlasının divan-ı hümâyunda kazaskerler huzûrıyle görülmesi gibi kayıtları
fi
ihtiva etmekte idi.

Zitvatoruk muahedesi mucibince fevkalâde za-Son anlaşmasına
kadar olan durum manlar hariç olmak üzere her iki devlet üç
senede bir hediyelerle büyük elçi gönderecekleri
için muahedenin akdinden sonra bu suretle elçiler gidip gelmekte idiler.

1619'da imparator MATYAs'ın yerine Alman imparatoru olan II. Ferdinand tarafından bir sene sonra gönderilen elçi, dostluğu yeniledi; fakat dostluk zahirî olup hakikatte Erdel (Tran-süvanya) ihtilâfı devam etmekte idi; bu ihtilâfa bir de 1029 H. 1620 M. de Karakaş paşa tarafından zapt edilen Vaç (Vayçen) kal'ası ilâve edildi *.

Bunu müteakip II. Osman'ıl Lehistan seferi esnasında imparatorun Lehlilere askerle yardımcı kuvvet göndererek bunların Erdel kiralı Betlen tarafından mağlûp edilmesi ve bundan bil-istifade Erdel kiralının Avusturya topraklarına taarruzu üzerine iki taraf münasebetleri bozuldu; bu hal iki devlet arasında harbe müncer olmamakla beraber hudutlarda çekişmeyi mûcib oldu; hattâ Nemçe kuvvetleri de faaliyete geçerek Betlen Gabor'Uı beraber hareket eden ve Noygradh (Nograd) muhasara etmiş olan Budin beylerbeğisi Murtaza Paşa'vi mağlûp ettiğinden mesele büyüyerek Erdel kiralı meselesi şeklinden çıkıp muharebeyi intaç edecek bir hal aldıysa da her iki taraf da ihtilâfların sulhen hallini istediler.

IV. Murad'hi culûsı senesinin sonlarına doğru İstanbul1 a gelen Avusturya elçisi, Foç'ın terkine imparatorun muvafakat etmediğini bildirdi (1624) Fakat Erdel hariç olmak üzere diğer ihtilaflı noktaları halletmek iç n 1035 H.-1625 M. de Zitvatoruk mua-hedesihû tamamen yenilemek için Osmanlı ve Avusturya murahhasları arasında Kiyarmat (Kârmat) da bir görüşme yapılması muvafık görüldü. Kiyarmafta akdedilen konferanstaki görüşmeler de Osmanlılar tarafından Budin müftüsü Îsa Efendi ve

1 Vaç kal'ası Budin'in kuzeyinde ve Tuna nehri kenarında bulunup Avusturyalıların zaptettikleri Bolondvar'a mukabil Budin beğlerbeğisi Karakaş Mehmed Paşa tarafından sessizce işgal edilmiştir, imparator burasının sulha mugayir abndığını ileri sürdüğünden Kârmat görüşmesinde halledilememiştir, t

Budin Defter kethüdası Mustafa Efendi, Kanije ve Eğri sancak beyleri ile imparator tarafından Kont Misel Altan ile Kont Esterhazi ve diğer dört murahhas ve Transilvanya yani ErdeVin de birisi Kamüt olmak üzere dört murahhası bulunuyordu; fakat bu toplantı hiç bir iş göremedi; hudut çarpışmaları devam etti1 Erdel kiralı Betlen Gabor tarafından 1036 H.-1627 M. de sadaret kaymakamına gönderilmiş olan mektupta, elli, altmış bin asker ve otuz pare top ile bir imparator ordusunun Osmanlılara ait Hatvarij Solnok, Segedin ve Peşte sancaklarında kışlayarak faaliyete geçtikleri bildirilmiş fakat Budin valisi MurtazÂ Paşa ile kendisi tarafından mukabele ve ordugâhlarında muhasara olunup bir kısmının açlıktan ve susuzluktan telef ve diğer kısmının anlaşmağa mecbur olması sebebiyle harbin sona ermiş olduğu arzedilmiş ve verilen üç ay mühlet zarfında iki taraf murahhasları Kornom bölgesi dahilindeki Sön (Sonbur) sahrasında müzakereye oturmuşlardır. .2

_. . . „.. Bu Sön veya Sonbur anlaşmasına mutlak selâ-Bırıncı Sim Jt
*

görüşmeleri hiyeti sebebiyle Budin valisi Murtaza Paşa
tarafından Eğri beylerbeyisi Mehmed Paşa ile
Budin müftüsü Isa Efendi ve diğer iki sancakbeyi ve Budin
azapları ağası ve Erdel kiralı tarafından Mihal ve imparator
tarafından Macar vali-i umumîsi, üç piskopos ve iki general
murahhas tayin edilmişlerdi 3.

12 Eylül 1627'de yirmi beş sene müddetle on bir madde üzerine bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Zitvatoruk ile ona müteallik olarak daha sonra akdedilen muahedeler ahkâmı hali üzere bırkıldı 4 Zitvatoruk*tan sonra Osmanlıların ellerine geçmiş olan Lipav, Vaç (Vayçen) -ki evvelkisi Erdel kiralı tarafından Temeşvar beylerbeyliğine terkedilmiş ve diğeri de Avusturyalıların işgal ettikleri Bolondvar'a karşılık olarak alınmıştı- meseleleri yine halledilemiyerek muallâkta bırakılmış ticaret ve esir

1 Hammer tarihi (Ata Bey tercümesi), c. 9, s. 33.

i Naima, c. 2, s. 413, 414.

4 Bu hususa dair Betlen Gabor'un vezir-i azama gönderdiği mektup sureti Feridun Bey Miinşeon'nda vardır (C. 2, s. 370).

4 Zitvatoruk muahedesiyle zeyilleri Beç (Viyana) Kamaran, Kârmat (Kiyarmat) da yapılmıştı (Naima, c. 2, s. 429, 430). '

mübadelesi ile, palanga inşası meselesi hallolunmuş ve esasb derdlerden biri olan hudut köyleri işi düzelememiştir 1. Şu halde dört ay sonra Osmanlılarla, Avusturya ve Erdel arasında teati edilen muahedenin ihtilâfı mucip olan asıl meseleleri hal edilememişti.
Osmanlı elçisinin Sön muahedesini imparatora takdimine mukabil imparatorun da tasdik etmiş olduğu muahedenâmeyi pâdişâha takdime memur edilen Aşağı Avusturya saltanat naibi Baron Küfştayn (Baron de Kuefstein) bu arada imparatorun emriyle Cezvit ve Fransisken papaslarına ait bazı ricalarda bulunmağa memur edilmişti; O, Türkiye'den tardolunun Cez-vitlerin Viyana akidnâmasVmn 7. maddesindeki bir fıkrayı kendi lehlerine tefsir etmek suretiyle Türkiye'ye kabullerini 8, bir de istanbul'da bir katolik patrikliğinin ihdasını istediyse de hiç birisinde muvaffak olamadı.
*.. . % . Büyük elçi Küfştayn altı ay sonra memleke-
sına kadar «ecen tme dönerken yerine daimî elçi olarak RüDOLF olaylar Şmid gönderilmişti (1628). Bu sırada Almanya
ile îsveç arasında muharebe başlamış olduğundan imparator Osmanlılarla bozuşmak istemiyordu.
1634'de Aşağı Macaristan meclisi müşaviri Kont Jan Ru-dolf Poşemb büyük ve muvakkat elçi olarak istanbul'a geldi; Bu, isveçlilerle muhabere eden Budin valisinin azlini ve Zitva-toruk müsalehasının 15. maddesi mucibince Fulek, Sumako, Seçen, Kiyarmat gibi Avusturya'ya ait kalelerin etrafındaki köylerden alınan vergilerin alınmamalarını ve hudut yağmalariyle esir alınmasına bir son verilmesini istemekte idi; Poşemb (Puchhamb) elindeki talimata göre istekleri hakkında on üç madde üzerine kaleme aldığı lâyihayı Osmanlı hükümetine takdim etti ve gayet tatlı dillerle vaidler alarak gelişinden bir buçuk ay sonra geriye döndü (16 Mayıs 1634).
1 Naima, c. 2, s. 429 ilâ 431 ve Hammer, c. 9, s. 102.
2 Bu 1024 Cemazİyelâhir ve 1615 tarihli, yirmi sene üzerine yapılan on iki maddelik anlaşmanın yedinci maddesinde (Memâlik-i mahrusada olan tsevîler ve papaslar kiliselerin meremmat edip âdetleri üzere indilerin okuya-Jar; hilâf-ı şer'i rencide olunmaya) deniliyor; sefir bundan istifade etmek istemişti. (Naima, c. 2, s. 138). ?

Hudut hâdiseleri devam etmekte idi; Osmanlılar Aşağı îs-tirya'yı işgal ederek Ratisbon'a kadar akın yaptılar, bu hal yeni bir istilâyı mûcib olacağından korkulduğu için Ratisbon Diyet Meclisi bu sırada hükümdar olan Sultan ibrahim'i tebrik vesilesiyle îstanbuVa bir elçi vekili gönderdi (26 Nisan 1641). Elçi yapılan akınlardan şikâyet etti; buna mukabil Avusturyalılar da Debicd'yı ve Balaton göliTnü geçip tahribat yapmışlardı. Bunun için muahedenin yeniden gözden geçirilmesi Avusturyalılar tarafından istenmiş olduğundan bundan on beş sene evvel görüşme yapılmış olan Sön mevkiinde ikinci bir görüşme oldu.
i, . . „...... Bu ikinci Sön müzakeresinde Osmanlı hü-
Ikıncı Sön görüşmeleri kûmeti tarafından tayin edilen Kapıcı-başı
Osman Ağa riyasetindeki bir heyet ile Viyana hükümeti tarafından Baron Kestenberg başkanlığındaki heyet bulunup Zitvatoruk ve ona zeyl sulh andlaşmaları tetkik olunarak yeniden dokuz madde üzerine bir ahidnâme kaleme alınmıştır. Evvelki Sön ile ikinci Sön görüşmeleri arasındaki on beş sene zarfında Türkler evvelce ellerinden çıkmış olan Bolondvar ile bazı köyleri geri almış olduklarından dolayı imparatorun murahhasları buna itiraz etmişler ise de mesele bir hudut komisyonuna havale olunmak suretiyle zahiren ihtilâfa son verilmiştir (1051 H.-1641 M.).
* ,. . , Hudut mücadelesi işi 2. Son görüşmeleriyle sona İsveç le muharebe
c 3 J
eden imparatorun erdiği sırada imparator büyük ve tehlikeli bir müşkül durumu durumla karşılaştı; yani 1052 H.-1642 M. tarihinde Erdel hududundaki yedi kalenin kendisine

verilmemesinden dolayı imparatorla arası açık olan ErdeJ kiralı I. RakoçÎ ile 1 tsveç ordusu başkumandanı Torstenson 2 arasında iki tarafın murahhaslariyle yedi madde üzerine ve Avusturya aleyhine tedafüi ve tecavüzî bir ittifak yapıldı.

1 İmparatorun, aralarındaki müsaleha mucibince evvelce Erdel kiralı Betlen Gabor'a verip onun Ölümünden sonra yine muahededeki bir madde üzerine geri almış olduğu yedi kasabayı Rakoçi'ye vermemesinden dolayı erael kuralı, İsveçlilerle anlaşmıştı.

2 Bu isim /Vaima'da (Jja &t>)3jj*) imlâsiyle yazılıdır (C. 4, s. 91).

İsveç'le Avusturya arasındaki muharebede Rakoçi evvelâ tarafsız kaldı; fakat yedi kale meselesi ve imparator III. Ferdinand *ın Macaristan'daki protestanlara karşı takip ettiği mezalim onu İsveç'le ittifaka şevketti; bu suretle Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanımakta olan Erdel (Transilvanya) kiralı İsveç'le müttefik an otuz sene muharebesine katıldı; halbuki bu ittifak Osmanh-Avusturya sulhunu bozacak mahiyette idi.

I. GÖrgi Hakoçi, İsveç'le muahedeyi imzalayınca kendi elçisi ve Fransa ve İsveç elçileri ile birlikte Avusturyalılara harp ilân etmesi hakkında metbuu olan Osmanlı hükümetinden müsaade istedi ve bu ittifak ve muharebe hakkında Osmanlı divanına mufassal bir de arıza göndererek isveçlilerin muvaffakiyetlerini anlattı ve imparatorun sulh için müracaatına derhal muvafakat edilmeyip vaziyetin aydınlanmasına kadar geri bırakılmasını tavsiye etti ise de hükümet dinlemedi1 halbuki Rako-çî tavsiye ettiği şekilden büyük faydalar ummakta idi; hattâ Yukarı Macaristan kıratlığını elde edecek olursa orası için de iki misli vergi vereceğini vadediyordu.

Bu sırada Moravya ve Avusturya'dan geçerek Viyand'ya doğru ilerleyen îsveç ordusu başkumandanı ToHSTENSON'un muvaffakiyetleri RAKOÇİ'nin ümitlerini arttırdığı gibi Osmanlıların da her ihtimale karşı tımarlı sipahi kuvvetlerini Budin taraflarına toplamaları da ona cesaret vermişti 2.

«. . ı... - • Osmanb hükümetinin 2. Sön muahedesi1yle Osmanlı hükümeti-
J
nin tarafsız kalması Avusturya ile anlaşıp bir an evvel sulh tasdik
namesini göndermesi ve bu sırada Rakoçi'-
nin, Avusturya kumandanı Boşyamb tarafından mağlûp edil-

1 Noimo, c. 4, s. 90 ilâ 93.

2 Bu sal içinde mah-ı şevvalde (1053) imparator Ferdinandos Âsi-taueye kapı kethüdasına (küçük elçi veya maslahatgüzar) mektup gönderip mukaddema Sön sahrasında akdolunan on yedi sene hükmün altısı gidip onbiri kalmakla üzerine dokuz sene terakki ile yirmi seneyedek tekrar ahval-i sulhu söyleşmek üzere birkaç madde zikreylemiş; mezbur dahi arzeyledi; Erdel voyvodası Rakoçi Görgi kendi ile düşmanlık üzere olduğundan şikâyet edip Nemçe'den aldığı kaleleri red ve ol vilâyetten ref*ini rica eylemiş (Naima^ c. 4, s. 62). Muahede müddetinin bitmesine daha on bir sene gibi uzun bir müddet varken, imparatorun böyle acele edip muahedeyi yenilemek istemesi ve Rakoçi Men şikâyeti, tehlikeli vaziyeti dolayisiyle Osmanlı hükümetini yok-layarak o taraftan da gelmesi muhtemel tehlikeyi Önlemek içindi.

miş olması durumu bir dereceye kadar Avusturya lehine döndürdü; Avusturya ile bozuşmak istemeyen hükümet, bu sırada hudut beylerbeyi ve sancak beylerine, RAKOÇİ'ye kat'iyyen yardım etmemelerini emreylediğin-den 1 Rakoçi, imparatorla Linz*âe bir muahede yaparak Avusturya tarafından işgal edilmiş olan kalelerin bazılarını geri aldı.

Bundan sonra imparator tarafından Baron dö Çernin'ih riyasetinde kıymetli hediyelerle beraber 2 îstanbuPa büyük bir sefaret heyeti geldi (1054 Şaban-1644 Ekim) Çernin, bundan yirmi sekiz sene evvel yani I. Sultan Ahmed zamanında da yine elçilikle istanbuVa gelmişti. Çernin'i kabul eden Sultan İbrahim, imparatorun, beş senedenberi kendisine elçi göndermemiş olmasından şikâyet etti ve sert konuşarak 3 :

"-İmparatorunuz bilmiyor mu ki beş senedenberi cülus ettim; bu hal dostane muamele değildir" demişti.
Elçi kendisine verilen talimat mucibince karşılıklı olarak bir sefaret hayeti gönderilmesini ve RAKOÇİ'nin İsveç'le ittifakının kesilerek kendisine terkedilen yedi kasaba ile iktifa edip diğer yerlere el uzatmaması için emir verilmesini ve Sön'da akte-dilmiş olan muahedenin tasdikini ve ihtilaflı meselelerin halli

1 Orta macar ile Nemçe muharebe edip Orta Macar beri canibe (Erdel tarafına) münkad olmakla Budin tarafından yardım istedikte bir miktar nefer verilip Nemçe galip gelmekle serhadli, çasarın ahdini bozduğu zanniyle vehme düşmesi üzerine istanbul'da bulunan zuama ve erbab-ı tımarın hudut muhafazasına gitmeleri ilân olunmuştu (Naima, c. 4, s. 94, sene 1054).
2 Çernin'in sefareti ve getirdiği hediyelere dair iVoimo'da mufassal malûmat vardır (c. 4, s. 95).
3 "...Sultan İbrahim Han hazretleri şiddet ve süratle tiz tiz bazı nesneler sorup elçinin aklı perakende ve ser-i sevdâvisi serasime olup anlar anlamaz mehmâ emken cevap verip hayretinden lerzenak olup irtiâdından (itremesinden) parmağında dört bin filori kıymetK bir elmas engüşterini (yüzüğünü) huzur-ı hümâyunda düşürüp nıahabet-i meclis-i hümâyun hayretinden haberdar olmayıp taşra çıkıp konağına geldikte hatemi, hademe, saray-ı hümâyunda bulduklarında bir kulu ile gönderdiler getirip hanede kendüye teslim eylediler. Elçi serasime olduğunu nakledip ben Sultan Ahmed Han hazret-lerine geldim idi; halim ve müteenni pâdişâh idi. Bana sualleri rıfk ve mülâ-yemetle oldu; amma bu padişah acîb yavuz ve tiz-mizac olup kati tiz tiz söyleyip acele ile sormakla suallerini bir hoş anlayamadım..." demiştir.
c. 4, s. 97.

için hudut komisyonu teşkilini ve bir de Kudüs-i şerif anahtarlarının Rumlardan alınarak Katoliklere verilmesini istiyordu. Bu tekliflerin sonuncusundan maadası kabul olundu ve Çernin 1645 senesi baharında (1055 Safer) Osmanlı elçisi Yusuf Çavuş ile birlikte * Viyana?ya. döndü.
İstanbul Dördüncü Mehmed'hi cülusunu imparatora
muahedesi tebliğ için gönderilen Kapıcı-başı Hasan AĞA ile uzun müddettenberi istanbuVda daimî elçi olan Şimid (Schmid de Scharzenhorn) ile beraber îstanbuVa döndüler; Şimid, temdidiyle beraber müddetinin bitmesine üç sene kalmış olan Zitvatoruk muahedesi"1 nin yeniden yirmi sene için uzatılmasına memurdu ve muvaffak da oldu ; 1059 H. - 1649 M. tarihinden itibaren yirmi sene için İstanbul muahedesi adı verilen muahede yenilendi 2. Şimid, muaheden â ine yi Viyana'ya götürüp imparatora tasdik ettirdikten sonra ertesi sene İstanbul'a getirdi. Muahede ahkâmına göre hu-

1 Hammer, c. 10, s. 47 (Âta Bey tercümesi) bu elçinin İbrahim Paşa olduğunu yazıyorsa da o tarihlere Kadar henüz paşa rütbesinde Viyana1 ya elçi gönderilmediğinden bunun Naîma'mn kaydı gibi Yusuf Çavuş olması ve belki muvakkat bir paye ile gitmiş bulunması îcabediyor. ".. .Ferdinandos imparatora, taraf-ı saltanattan elçilik ile giden Yusuf Çavuş, Rebiulâhırın beşinci günü (1645 Mayıs 31) Beç kalesine vardıkta âyan-ı devleti istikbal edip enva-ı ikram ile imparatora götürdüler. Nâme-i hümâyun ile taraf-ı şehriyari-den gönderilen hedâyâyı iletip buluştuklarında ayağ üzere kalkıp istikbal ve ziyade ikram etti. Mezbur çavuşun rivayeti ve mektubu üzere bu esnada İsveç askeri Tund'nın karşı yakasında vaki Beç kalesine tahminen sekiz mil yerde (takriben üç buçuk saat) Nemçe'nin Berim nam kalesini muhasara edip nice zamandanberi döğüp ve Rakoçi'nin seraskeri Yakos dahi Akyaylo'nın öte yüzünde Beç kiralı memleketinde geşt ü güzar ve teaddisinden kura ahalisi firar edip Rakoçi dahi hareket ve cemiyet üzere olmağla imparator gayet mütehayyir ve muztarip olup, Beç hisarı etrafında kavi hendekler çekip yeniden kapılar ve kal'a etrafına

topraktan sedler yaptırdı. Biraderi bundan akdem uzlet-nişîn olmuştu; ittîfak-ı ayan ile getürüp serdar tayin etti. . ." Naîmat c. 4, s. 175. Yusuf Çavuş'un mektubunda İsveçlilerin faaliyetlerine ve Ra-koçi'ye dair malûmat vardır.
2 Osmanlı elçisinin götürdüğü nâmede (Sen ki Nemçe imparatorusun) diye yazılmak lâzım gelirken (Sen ki Nemçe kiralısın) diye yazıldığına imparator itiraz etmiş ve Osmanlı hükümdarı namesinde ben ki yazıp biz ki diye yazmadığından dolayı yalnız kıral yerine imparator yazılmak suretiyle nâme tashih olunduktan sonra îade edilmiştir (Naîma, c. 5, s. 21).

dud komisyonları tayin edildiyse de iki tarafın hudud beyleri buna sıkı sıkı riayet etmediler.
İm torun 1061 H.-1651 M. de imparatorun büyük elçisi gelip
Erdel inne S$n muahedesini yeniledi; 1069 Şevval - 1659 Tem-
müdahale etmek muz'da hediyelerle gelen imparatorun elçisi getirdi
istemesi ği nâmede metbûuna karşı isyan etmiş olan II.
Gö'rgi RAKOÇi'nin afvını rica ediliyordu. II. Rakoçi
serkeşliği ile hükümeti epi uğraştırmış, Erdel'in harabisine sebep
olmuş ve Köprülü Mehmed PAŞA'nm ErdeVe girmesi üzerine
kaçmış ve yerine Barçkay Ekoş tayin edilmişti; işte böylece
Avusturya hududu üzerinde bir kaleye sığınmış olan II. Rakoçi,
imparatorun şefaatiyle tekrar Erdel kıratlığını elde etmek istemişti.
Pâdişâh bu tavassutu kabul etmeyip, Çasar'ın maksadı aradaki sulhu devam ettirmek ise Rakoçi'vi ele getirip gönder-mekdir cevabi verilip elçi iade olundu ve Erdel işinin kat'î şekilde halli için hazırlığa başlandı 1. 1660'da Rakoçi yara-lanark öldü; imparator, ErdeV in bu karışık vaziyetinden istifade için Osmanlıların Erdel kiralı tayin ettikleri Ekoş BARÇKAY'a karşı o da Kemeni Yanoş'u tahrik etti; Barçkay Ekoş'u öldürttü. Osmanlı hükümeti bu defa da Apafi Mihal'i Erdel kiralı ilân ederek yerine oturttu; imparator, ErdeVin9 Kemeni YANOş'a verilmesi hakkında İstanbul'a müracaat ettiyse de Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa, imparatorun elçisine Erdel'in Osmanlı devletine ait olması cihetiyle Avusturya'nın o işe müdahale ede-miyeceğini ve Apafi Mihal'ui kıral olduğunu kat'î surette beyan etmiş olduğundan 2 Erdel işi iki devlet arasında muharebeyi intaç edecek bir şekil aldı.
1606'deki Zitvatoruk muahedesi* y\e ona ek olan diğer muahedeler tadil, tecdit ve ilâvelerle 1073 H. -1663 M. senesine kadar —huduttaki bazı hâdiseler müstesna— elli yedi sene muharebesiz devam etmişti; bu sırada yani 1662'de pâdişâh zahiren Girit muharebesi sebebiyle Venedik'le devam etmekte olan harbi kat'î bir neticeye vardırmak için karadan ve Bosna üzerinden Venediklilere ait Dalmaçya'y» girmeğe karar verip nakliyat için yollar
1 Naima, c. 6, s. 401 ve Silâhdar, e. 1, s. 166.
2 Hammer, c. 11, s. 85. i

açtırmış ve 1663 baharında da sefere çıkmak suretiyle vaziyet hiç bir suretle Avusturyalılara sezdirilmemişti.
Bu sırada Avusturyalıların ErdeVe tâbi kalelerden Sekelhit (Szechelhyd) ile Kolojvar kalelerini aldıkları haberi gelip bu hususta imparatora nâme yazılıp muvafık cevap alınamadığından başka ahidnâmeye mugayir Kanije hududunda Zerinvar kalesi yapılmış olduğundan Venedik seferi Avusturya seferine çevrilmiş ve vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa serdar-ı ekrem tayin edilmiştir. Bu sırada Osmanlı tahtında Avcı Sultan Mehhed ve Alman imparatorluğunda da I. Leopold bulunuyorlardı.
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere bu sefer iki sene sürdü ve Yasvar muahedesiyle neticelendi (16 Muharrem 1074 -Ağustos 1664). Muahedenâmelerin teatîsi münasebetiyle her iki taraf büyük elçilerle nâme ve hediyeler gönderdiler ı Osmanlı hükümeti Rumeli

beylerbeğiliği payesiyle Kara Mehmed Pa-ŞA'yı gönderip a ona mukabil imparator tarafından da Val-ter dö Lesli (Walter de Leslie) riyasetinde bir büyük sefaret heyeti gelmiştir (1665). Büyük elçiyi huzuruna kabul etmiş olan IV. Mehmed : "- Vükelây-ı devletime tenbih etmişimdir, ahde ve şurûta riayet ederler; muhalefet karşı taraftan olmadıktan sonra bu taraftan olmaz" diye elçiye beyanatta bulunmuştur; filhakika Osmanlı hükümeti muahede şartlarına riayet etmiş ise de Avusturyalılar Uy var civarında yaptıran kale ile muahedeye riayet etmediklerini göstermişlerdir 3.

1 Osmanlı hediyeleri murassa sorguç, bir direkli otağ, yirmi seccade,, beş İran halısı, yüz sarık, kırk hilât bir okka anber ve divan tertibi raht ile eterlenmiş iki at ve sekiz eterlenmiş at idi.

2 Kara Mehmed Paşa, hareketinden avdetine kadar gördüğü şeyleri ve imparatorun mülakatını havi bîr lâyiha kaleme almıştır. Kara Mehmed Paşa Kiyema'da gezerken iç kaleyi görüp ölçmüş ve kale duvarlarının kalınlığı hakkında malûmat vermiştir (Silâhdar tarihi, c. I, s. 403 ilâ 409).

3 Uyvar beylerbeğiei Sübrab Mehmed Paşa, Avusturyalıların yaptığı kaleyi vaktiyle haber vermeyip müsamaha ettiğinden dolayı îdam edilmiştir (Silâhdar, o. 1, s. 552). Halbuki Sührab Mehmed Paşa, bunu daha başlangıçta haber vermiş ise de sadr-ı âzam kaymakamı Merzifon! Kara Mustafa Paşa ile aralarının açık olması sebebiyle sadaret kaymakamının ihmali buna yük!etiliniştir. Sührab Mehmed Paşa. Köprülünün sadarete geçmesine yardım edenlerdendir. *

İmparatorun sefaret heyeti tstanbuVda. bir müddet kalıp büyük camileri, yalı köşkünü ve tersaneyi gezmişler ve bunlara ŞamÎ'zade ve KANLiCA'da Bahaî Efendi bahçelerinde vezir-i Âzam tarafından ziyafet verilmiş ve cirit oyunu gösterilmiştir; hattâ büyük elçi cirit oyununu hayretle seyrettikten sonra kendi memleketinde böyle harp oyunu görmediğinden dolayı : "Bu oyun mu yoksa döğüş mü?" diye sormuştur 1.

Köprülü-zade Fazıl Ahmed Paşa sadareti müddetince Avusturya ile olan muahedeye riayet etmiş ve hattâ Avusturyalılara karşı isyan etmiş olan Orta Macar'ların serdarı TÖkölİ ÎMRE'nin himaye edilmek üzere hükümete müracaatını red ederek hiç yoktan bir sergüzeşte atılmak istememişti; filhakika katolik Avusturyalıların, protestan mezhebinde bulunan Orta Macarlar hakkındaki muameleleri tahammül edilemez derecede idi.

., , Fazıl Ahmed pAŞA'dan sonra vezir-i âzam

Kara Mustafa Paşa'nın siyaseti °*an MeRZİPONÎ KARA MUSTAFA PAŞA, TÖKÖLİ İMRE'nin müracaatını kabul île ona Orta Macar kırallığını verdirdi; imparator kendi topraklarında kendisine âsi bir serkerdeye beylik verilmesini protesto ile bunun sulh şartlarına aykırı olduğunu bildirmişti; yine bu sırada Uyvar veya Nöhozel taraflarındaki köylerin tefriki ve hangi tarafa ait olduğu meselesi de iki devlet arasmda çetin müzakere ve tartışmalara sebep olmakta idi. Vezir-i âzam Avusturya'nın itirazlarını pâdişâha bildirmedi; bundan başka vezir-i âzam "Macarların Almanlardan yüz şikâyeti" ismiyle eser yazmış olan Tököli İMRE'niı elçisini pâdişâha takdim ile himaye altında aldırdı ve askerle de kendisine yardım ettirdi; Orta Macarlar'a. ait bir hayh kale ve palanga ve bu arada Orta Macarların merkezi olan Kaşa alınıp TÖKÖLİ'ye verildi.

Bu sırada, 1093 Cemaziyelâhır 1682 Haziran'da ikinci defa imparatorun elçisi Kont Alber dö Kaprara (Albert de Capra-ra) gelip müddetinin bitmesine iki sene kalmış olan muahedenin yirmi sene müddetle temdidini teklif etti ise de mutlak surette Avusturya ile harbe karar vermiş olan Kara Mustafa Paşa, elçiye :

1 Silâhdar tarihi, c. 1, s. 385, 392.

- "Yanık kalesi verilip bu sefer dolayısıyla sarfedüen para tazmin olunursa belki sulhu yenileriz" demiş, bunun üzerine elçi de :

- "Beni çasanm tecdid-i sulh için gönderdi; yoksa mal ve memleket ver demedi, siz ise sefer kapısını açtınız, üzerimize asker çektiniz, arada ifsad ile bu kadar kan dökmek Allah'tan reva mıdır? Ben çasarıma ne yüzle varayım?" diye tekrar tekrar söylemişse de dinletememiştir. x
Mutlak surette bir maceraya atılmak isteyen Kara Mustafa Paşa 1094 H.-1683 M. seferiyle devleti on altı sene süren Macaristan ve Mora kıt'aları ve Azak kalesinin elden çıkmasına, memleketin harabîsine yüzbinlerce nüfusun ziyama sebep olan harbin çıkmasına sebep oldu.
Muharebe esnasında bir kaç defa sulh teşebbüsleri olduysa da 2 bir netice vermedi; nihayet 1110 H. - 1699 M. de İngiltere ve Felemenk devletlerinin tavassutlariyle Karlofca barışı yapıldı.
XVI. YÜZYIL SONLARÎYLE XVII. YÜZYİLDA AVUSTURYA (HABSBURG) HANEDANINDAN GELMİŞ OLAN ALMAN İMPARATORLARI I. Ferdinand
Arşidük Şarl Ferdinand II. Maksimilyan
(Vefatı 1590) (Tirol kontu) (1564-1576)
II. Ferdinand II Rudolf Matyas
(1619-1637) (1576-1612) (1612-1619)
III. Ferdinand
(1637-1657)
I. Leopold 3 (1658-1705)
1 SİIahdar c I, s. 758
2 II. Süleyman'ın cülusunu müteakip 1099 Ramazan tarihli Avusturya Leh ve Venedik'e gönderilen nâmelerle sulh yoklaması yapılmış ise de
imparator I. Leopold'un yüksekten atması sebebiyle bir netice çıkmamıştır (Nâme defteri, c. 5, s. 46-50).
3 Leopold'un imparatorluğuna kadar, Alman imparatoru seçimi elek-törlerin intihabiyle yapılırken bundan sonra irsî olmuştur.
XVI. YÜZYIL ORTALARINDAN XVII. YÜZYIL SONUNA 203 Osmanlı - Fransa münasebetleri
,, ... 1559*da ölen Fransa kiralı II. HANRi'den sonra
Kanuninin olumun-
den sonraki büyük oğlu II. FRANSUVA (vefatı 1560) ve münasebetler ikinci oğlu IX. Şarl (vefatı 1574) ve küçük oğlu III. Hanri (vefatı 1589) zamanlarındaki dostluk eskisi kadar kyvvetli olmamakla beraber yine samimi olarak devam etmiştir meselâ, Lepanto (înebahtı) muharebesi esnasında Fransa kiralı, Osmanlılara karşı muhasım bir vaziyet almadığı gibi papanın faaliyeti hakkında Osmanlı hükümetine malûmat da vermiş, İngiltere ve Navar kiralı ile birlikte İspanya aleyhine hareket için Osmanlıları da ittifaka idhal etmek istemiş ve 1572*-de Osmanlılardan deniz vasıtasiyle yardım talebinde bulunmuş ve bu suretle iki taraf münasebetleri iyi gitmiş x verdikleri ahidnâmelere riayet eden Osmanlı hükümeti de Fransa'nın Türkiye'deki mümtaz mevkiini muhafaza etmiştir ; III. Hanri biraderi Şarl'ui kıralhğı zamanında Anju dukası iken onun Lehistan kır allığın a intihabı hususunda Osmanlı hükümetinin ne suretle çalıştığı gerek Osmanlı vekayii ve gerek Osmanlı-Lehistan münasebetleri kısımlarında görülmüştür.
-*.,rx .- ı » IH. Murad hükümdar olduğu zaman (982 H. -XVI. yüzyılından ...
sonraki 1574 M.) Fransa ile olan münasebet eski sami-
münasebat miyetini kaybetmişti; yeni Osmanlı hükümdarı
ve bilhassa vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa,
Osmanlı devletinin yardımiyle Lehistan kiralı olduğu halde az
bit müddet sonra Fransa kıralhğını kabul eden III. HANRİ'ye

gücenik olduklarından ve aynı zamanda istanbuVdiA Fransız mümessili bulunan Giy dö Noay (Gilles de Noailles) adındaki piskoposla imtizaç edilemediğinden pâdişâhın cülusunu tebliğ için Fransa kiralına elçi gönderilmemiş ve bundan dolayı Fransa

1 Mühimme defteri, c. 19, s. 330 ve 359 ve Mühimme, c. 22, s. 49. Fransa kiralı IX. Şarl'm <982 H. -1574 M. de ölümü üzerine yeni kıral III. Hanri ile validesi Katerin Döiriedici taraflarından Osmanlı pâdişâhına Eks piskoposu elçiliği ile iki nâme gelmiştir. Bunda Şarl'm öldüğü ve Hanri'nin kıral olduğu yazılıp eskisi gibi Osmanlı hükümdarının dostluğu istenmekte idi. Buna karşı Osmanlı hükümdarı gerek kirala ve gerek validesine dostluğu teyid eden 982 Cemaziyelâhır 29 ve 1574 Ekim tarihli iki nâme yollamıştır (Mühimme defteri, u. 26, s. 269 ve 270). ' ,

mümessili istanbul'dan ayrılarak yerine bir maslahatgüzar bırakmıştı.

... . . Bu güceniklik sebebiyle iki devlet arasındaki münasebet kesilmemiş ve güceniklik de çok sürmiyerek bir müddet sonra yani 1577'de Jak Jermiıhi (Baron de Germoles) elçilikle İstanbul'a gelerek kırk beş sene evvel akdedilmiş olan ticaret ahidnâmelerini yenilemeğe muvaffak olmuştur; yeni ahidnâmeyi Fransa'ya götüren memur hünkâr müteferrikası rütbesinde idi.

Jermipti (Germigny) yavaş yavaş eski Fransız elçileri gibi şöyle böyle nüfuz tesis etmeğe çalışıyordu, nitekim yaptığı tavassut ile Piyer Çerçel'i Eflâk voyvodalığına tayin ettirmeğe muvaffak olmuş (1583) fakat iki sene sonra voyvodanın azlinden tekrar tayini için sarfettiği gayret boşa gitmiştir. Bunun elçiliği zamanında Fransa'yı tehdit etmekte olan îspanya kuralı II. FİLİp'e karşı Fransa'nın Osmanlı hükümetinden istediği deniz yardımı yapılmamıştır (1585).

Jermini bir müddet sonra Fransız elçileri gibi diğer elçilere (Venedik, Leh, İngiltere) de verilmiş olan müsaadelerden fazla olarak bir takım imtiyazlar daha istemek suretiyle III. MuRAD'a bir arıza takdim ettiyne de pâdişâh bu arızanın kenarına :

- "Şimdiye kadar size ettiğimiz inayetlere karşı sizin tarafınızdan da bilmukabele insaniyet ve mürüvvet gösterilmesi icab-eder" hatt-ı hümâyununu yazıp elçinin arızasını iade etmiştir.

1583 senesinden beri Galata da bulunan Cezvit pederler, Jermin? nin delâleti ve 1618 Kasım fermaniyle Sen Benuva kilisesine sahibe olmuşlardır *. Cezvit pederler Papa VIII. Gre-guvar tarafından gönderilmişlerdi.

jERMİNİ'nin yerine gelen Lanskom'uıi zamanında Jan Kle-man isminde bir rahip tarafından Fransa kiralı III. Hanri Öldürülmüş olduğundan (1589) yerine protestan mezhebinde bu-

1 Bu tarikatın lağvından sonra Sen Benuva kilisesi ile buna ait ikametgâh Lazaris'hre verilmiştir (Galtand, s. 21). £

lunan Navar kiralı IV. Hanri kıral olmuştruı koyu kato-lik olan Lanskom IV. HANRİ'nin kırallığının Osmanlı hükümeti tarafından tanınmaması için çalıştı ise de, hükümet böyle mezhep mücadeleleri kendisini alâkadar etmediğinden yeni kiralı tanımakla, ingiltere ile diğer devletlerin yaptıklarından başka bir şey yapmadığım bildirdi 2.

Yeni kirala aleyhdar olan sefir Lanskom'ıul yerine Fran-suva Savarı Brev dö Şasi (François Savary Brdves de Sasy) yollanmış ve selefi Lanskom da ispanya casusu addolunarak

1 III. Hanri'nin ölümiyle Fransa kırallığı Kapet hanedanı'nuı Valva şubesinden Bur6orı şubesine geçmiştir. Navar kıraliçesi Jane Albert ile An-tuvan dö Burbon'un oğlu Hanri daha Navar kiralı iken IX. Şarlan hemşiresini almış ve III. Hanri'nin katlinden sonra IV. Hanri unvaniyte Fransa kıratlığına getirilmiştir (1589). Protestan mezhebi taraftan olan IV. Hanri 1610'da mutaassıb bir katolik tarafından katledilmiştir. Mezhep ve vicdan hürriyetini temin için Nanet fermanİyie protestanlara karşı müsait davranmıştır. IX. Şarl daha hayatta iken hemşiresini bu Navar kiralına verdiğini ve bunun İspanya ile papaya düşman olduğunu ve

İngiltere ile protestan Alman prensleriyle müttefik bulunduğunu Osmanlı hükümetine bildirmişti (MÜhimme, c. 19, s. 330). Osmanlı vesikalarında (Navara beyi hutra'nın başı ve papanın düşmanı) diye tavsif edilen kıral bu Navar kiralı ve protestan olan Hanri'dir.
2 Bu tarihlerde ve daha evvel Fransa'da katolikler İle yeni mezhep taraftarı kalvenistler yani protestanlar arasında muharebe oluyordu. Osmanlı hükümeti, bu mezhep muharebelerine dair Dubruvnik yani Hagusa cumhuriyeti vasıtasiyle muntazaman malûmat ab yordu. 976 H.-1568 M. de Fransa'daki mezhep muharebeleri dolayısiyle Dubrovnik cumhuriyeti, Fransa kiralı IX. Şarl ile Prens Dökonde arasındaki muharebelerden (1567 ilâ 1570 bahis ile divan-ı hümâyum Fransa vaziyetinden haberdar etmekte ve Osmanlı hükümeti bu suretle Fransa'nın durumunu gözden kaçırmamakta idi (Mü/umme, c. 7, s. 1012. sene 976).
Fransa'da bu mezhep muharebeleriyle beraber kıralhk için de ihtilâflar vardı. III. Hanri katolik olmakla beraber protestanlara da dokunmayıp her iki tarafı da idare ediyordu; fakat buna karşı protestanların imhasını isteyen Hanri Dökiz de vardı; bu aym zamanda Fransa kiralı olmak istiyordu. III. Hanri bunu öldürmüş ise de bir katolik papası da Hanrİ'yi öldürmüştü. III. Hanri, Dökiz'i öldürdükten sonra kendi durumunu kuvvetlendirmek için kalvenist olan Navar kiralı Hanri ile birleşmişti. III. Hanri vurulunca Ölümünden evvel Burbon ailesinden olan Navar kiralının saltanat varisi olduğunu tasdik eylediğinden Navar kiralı bu suretle IV. Hanri adiyle Fransa kiralı olmuştur; bu tarihte istanbul'da elçi bulunan Lanskum, koyu katolîk olduğundan Osmanlı hükümetinin yeni kiralı tanımasını istememiştir.

evvelâ Galatd'da hapsedilip sonra yani 1592'de serbest bırakılarak Malta" ya gitmiştir 1
Selânikî tarihVne göre halkın Kabasakal adını vermiş oldukları Savarı dö Brey 1589'da IV. HANRİ'nin cülusunu tebliğ için elçilikle tstanbuVa gönderilmiş, getirdiği nameyi vermiş ve bilmukabele Osmanlı hükümdarı da yeni kirala Mutahher v Ağa ile cülus tebrikini havi namesini yollamıştır. Yeni Fransız elçisi Türkçeyi çok güzel konuşup yazıyordu.
Savarı do Brev 1004 H. -1596 M. de Eğri seferi esnasında tstanbuVda bulunmayıp Fransa'da olduğundan avdetinde kiralı namına padişahın Eğri saferini tebrik ile getirdiği hediyeleri takdim etmiş ve aynı zamanda Fransızlara ait iken İspanyolların eline geçmiş olan bir kalenin istirdadında ve hem de Endülüs Müs-lümanlarına yardımda bütün masarifi Fransa'ya ait olmak üzere yüz kadar Osmanlı donanmasının Fransız donanmasiyle birleşmesini teklif etmiştir 2.
Savarı dö BnEv'den sonra 1606 da Baron dö Salinyak (Salignac) veya as^l ismiyle Fransuva dö Ganto Biron (Fran-çois de Ganto Biron) elçi gelmiştir. Bu sefir, Cezair denizcilerinin tecavüzleriyle Fransız konsolosunun uğradığı kazadan dolayı hükümeti tarafından vukua gelen zarar ve ziyanın tazminine memur edildi; bu elçi İstanbul'da, vefat ederek Cezvit kilisesine defnolundu (1611).
İstanbul'da Osvit SALİNYAK'ın yerine Asil DÖ Harley (Achille faaliyeti de Harley) geldi bu Baron dö Lamol diye de tanınırdı. Bunun zamanında itibaren Cezvitlerin LstanbuVda bazı isyana benzer tahrikatı görülmüştür. Bu Cezvitler, kendi lehlerine Napoli kıraliyle papaya mektup göndermek üzere Rum patrik vekilini vasıta yapmışlar ve bundan dolayı patrik vekilinin asılmasına sebep olmuşlar (1025 H. -1616 M.) ve kendileri de hapsedilmişlerdir; dört hafta
1 Hammer tarihi (Âta Bey tercümesi), c. 7, s. 170.
2 Selânikî, s. 357 ve 358 (basılmamış kısım) bu elçinin adı Selâniki'de Kiyaskil'dir. Döbrev on beş sene İstanbul'da Fransız elçisi olarak kalmıştır. Türkçeyi iyi bildiğinden, Türkiye hakkında müteaddit eserler okumuş ve yazmıştır. Fransa'ya giderken bir kaç Türk lisanı muallimi götürüp bunlar vasi-tasiyle ve Türk harfleriyle on beş muhtelif kitap yazmıştîr (Hammer, c. 8, s. 300).

kadar mevkuf kalan Cezvitler Fransa elçisi AşİL DÖ HARLEY'in tavassutiyle hapisten çıkarılmışlarsa da bundan sonra istanbuVda oturmalarına müsaade edilmiyerek aynı sene Ekim ayında hudut harici edilmişlerdir.

AşİL DÖ HARLEY'in yerine gelen kardeşi Filip dö Harley (Kont dö Sezi) Osmanlı devletinin saray kadınları vasıta siyle idare edildiğini zannederek bu yüzden çok para sarfiyle külliyetli borç altına girdi ve bu borcu ödemek için Halep gümrüğünü iltizam eyledi ise de muvaffak olamıyarak daha fena bir duruma düştü, geri çağrıldı, fakat borçları sebebiyle alacaklıları kendisini salıvermediler; sonra ticaret eşyasına bir vergi zammiyle bunun borçlarının tedricen ödenmesine bir çare bulundu.

Filip dö Harley, Yesûrîler denilen bazı propagandacı Cez-vitlerin Türkiye'de yerleşerek Rumları katolik yapmak hususundaki faaliyetlerini müdafaaya kalktıysa da hükümet bunları tard etti. Hattâ Fransa elçisi Kont DÖ SEZİ'nin bundan mütees-siren pasaportlarını alıp gitmek istemesine ehemmiyet verilmedi ve o da yerinde oturdu. HARLEY'in kâtiplerinden biri Polonyalı bir mahbusun kaçmasını temin ettiği için dayak yedi ve sefir buna itiraz edince gözaltına alınıp sonra serbest bırakıldı x.

Filip dö HARLEY'in yerine Kont dö Marşevil yani Hanri dö Gürney tayin edildi (1631) 2; fakat azledilen Filip dö Harley cömert olduğundan kendisini sevenler vasıtasiyle el altından yaptığı tahrikat ve bol para vadiyle Marşevil'i geri döndürmek için çalıştı; Marşevil de iyi muhit yapamadı; oğlunun bir mahbusun kaçmasını temin etmesi ve bir bayram günü kilisede Avusturya imparatoru elçisinin yerini alıp üst tarafa geçmek

1 Hammer (c. 8, s. 182) İstanbul'da Fransız sefirinin, Kazak Koreki'nin kaçmasını teshil etmiş olan Fransız tercümanlarının tecziyesi dolayisiyle tevkif ve tahkir edilmesinden dolayı Osmanlı hükümeti Fransa kiralı XTT.I. Lui'ye hem özür dilemek ve hem yeni hükümdar Sultan Osman'ın cülusunu bildirmek Üzere Hüseyin Çavuş adında bir sefir göndermiş olduğunu yazıyor.

2 Hammer (c. 9. s. 283) Filip dö Harley yani Kont dö Sezi'nin hem 1631 ve hem de 1638 Eylül9ünde İstanbul'da Fransa elçisi bulunduğunu yazıyor, yine ifaromer'in sefirler cetveline göre 1631*de Harley'in sefirlikten ayrıldığı doğrudur; fakat Marşevil*den sonra Harley, asîl olarak değil Fransız tebeasımn arzusiyle vekil olarak sefirlik etmiştir. Marki dö Bonnakda muhtırasında Filip dö HarleyMn 1631 senesine kadar sefirlikte bulunduğunu beyan etmektedir (s. 11). £

istemesi ve buna muvaffak olamayınca temaruz etmesi gibi hallerden ötürü sefaret nüfuzunu kırması üzerine geri çağrılmış ve yeni sefir gelinceye kadar vekâleten Fransa tabeası işlerine sabık sefir Kont do Sezi yani Filip dö Harley baktı.

Sefir vekili olarak Filip dö Harley 1639'da yeni sefir gelinceye kadar kaldı ve bu defa elçi olarak gelen Jan do la Hey (Jean de la Haye) kendisine de bir oyun oynamak ihtimaline binaen karaya çıkar çıkmaz Filip DÖ Harley'i geldiği gemiye bindirip Fransa'ya yolladı. Harley yirmi iki sene Türkiye'de kalmıştır.

nv T . Franga kiralı XIV. Lui'nin ilk sefiri olan Dö

Do hahey zamanı

Lahey'hi sefareti 1660 senesine kadar yirmi busene sürmüş ve bazı hâdiseler ve bilhassa gerek bunun ve gerek kendisinden evvelki bazı Fransız elçilerinin Türkler aleyhine başlangıç olarak Osmanlılara tâbi hıristiyanları katolik yapma propagandası ile tahrik etmek suretiyle siyasî entrikaları ve casusluk peşinde koşmaları son zamanlarda zaten gergin olan Osmanh-Fransız

münasebetlerini büsbütün bulandırmıştır.
XIV. Lui zamanında Başvekil Rişliyö ve MAZAHEK'in başvekilliklerinde Avusturya'ya karşı Türkiye ile Fransa'nın siyasetleri birbirinin aynı olduğundan yani her iki devlet te Avusturya-mn zayıf kalmasını siyasetlerini esas yaptıklarından dolayı birbirleriyle anlaşmış idiler; daha evvel de Osmanlı hükümeti aynı siyaseti takip ederek Fransa'ya yardım etmişti.
Dö LAHEY'in ilk zamanlan sessiz geçmiş ise de Venedik muharebesi sebebiyle sonraları îstanbuVdaki vaziyet hakkında Venedik amiraliyle mektuplaşarak casusluk etmesi vezir-i âzam Köprülü Mehmed PAŞA'dan hakaret görmesine sebeb olmuştur. Bazı ecnebi eserler bunun hakaret görmesinin, vezir-i âzam değişmesinden yeni vezir-i azama verilmesi âdet olan hediyeyi geç vermesinden ileri gerdiğini yazarak sefirin casusluk işini örtmek isterlerse de Dö Lahay'i yine tamamen temize çıkaramazlar, çünkü casusluk ettiği hükümetçe resmen tebeyyün etmiştir. Hâdise şöyledir :
Vertaman adında Türkiye'ye seyahat etmek isteyen deniz-

ci bir Fransız subayı 1 Venedik amiralinin îstanbuVda Fransız elçisine verilmek üzere kendisine bir zarf içinde tevdi ettiği mektupları elçiye götünniyerek İstanbul kaymakamına teslim etmiştir; o sıra padişah ve vezir-i âzam Edirne'de bulundukları için İstanbul kaymakamı bunları Edirne'ye göndermiş bunun üzerine DÖ Lahey Edirne'ye davet edilmiştir.
Dö Lahey, mesane hastalığından bahis ile temaruz ederek oğlu Deniş DÖ Lahey'i göndermiştir. Mektupların şifreli olması sebebiyle bunların muhteviyatına dair elçinin oğlundan malûmat istenmiş ise de bu genç tehevvürle sert konuştuğundan vezir-i âzam bunu tevkif ettirerek babasını Edirne ye getirtmiştir. Köprülü Mehmed Paşa, Dö Lahey'iıi casusluk etmesinden dolayı ona sert muamele etti2 ve vezir-i âzam bu sırada Erdel seferine gittiğinden, Deniş Dö Lahey onun avdetine kadar mevkuf kaldı.
Do Lahey'iıi hakaret görmesi ve oğlunun hapsedilmesi Fra-sa'da haber alınır alınmaz, başvekil Kardinal Mazaren tarafından vezir-i azama hitaben yazılmış bir mektup ile bir Fransız asilzadesi îstanbuVa. gönderildiyse de ehemmiyet verilmedi; bundan dolayı Osmanlı hükümetine gücenmiş olan XIV. Lui Fazıl Ahmed PAŞA'nın Avusturya seferinin ilk senesindeki muvaffakiyetini müteakip papa VII. Aleksandr'ui teşvikiyle Osmanlılar aleyhine yapılacak mukaddes ittifaka dahil olmak isteyerek imparator Leopold'c yardımcı Fransız askeri gönderdi.
Dö Lahey 1660 da oğluyla beraber Fransa'ya döndü ve Fransa tebasmın karariyle sefaret işlerine bir müddet vekil olarak Roboli adındaki Fransız tüccarı baktı. Bu sırada iki Fransız memuru elçi vekiline hitaben yazılmış bir mektupla kralın pâdişâha nâmesini ve vezir-i azama mektubunu getirdiler. Fransa kiralı, elçisinin mâruz kaldığı hakaretten dolayı tarziye istemekte
1 Bu denizci Fransız subayı sonradan islâmiycti kabul ederek Osmanlı donanmasında kaptanlık etmiştir.
2 Bazı eserlerde Do LaheyTin dayak yediği yazılmakta ise de Marki dö Bönnak, bunun uydurma olduğunu ve Köpriüü'nün bunları tehdit etmekle beraber dayak atmak gibi bir muamelede bulunmadığını yazmaktadır. Yalnız gerek Marki dö Bonnak ve gerek diğerleri hediye takdimi işiyle casusluk meselesini birbirine karıştırarak güya Köprülü'nün hediyeyi geciktirmesinden dolayı sefire hakaret ettiğini yazmışlardır. ,,

ve bundan başka Dö LAHEY'in oğlu Deniş Dö LAHEY'in elçi olarak kabul edilip edilmiyeceği sorulmakta idi; tarziyeye yanaşıl-mayıp ikinci suale muvafık cevap verilmişti 1.
1665 senesinde Deniş Dö Lahey, Fransız elçisi olarak ve Kayser harp gemisiyle İstanbul'a, geldi ve Avusturya ve İngiltere elçileri gibi karşılanmasını istediyse de Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa, karşılamağa on divan çavuşundan fazla göndermedi; elçi de tantanasızca 7

Aralık 1665 de sefarethaneye girdi.

Fazıl Ahmed Paşa, Fransa kiralının, Girit'te Venediklilere ve daha sonra Sengotar da imparatora askerle yardımı ve Çicel'in Fransızlar tarafından işgalini bir türlü hazmedemiyerek Fransız elçisini ayakta olduğu halde kabul etmeyüp teşrifat kaidesi hilâfına oturduğu yerde kabul etti ve bundan dolayı da Deniş Dö Lahey şikâyette bulundu ve bu hal bir daha yapılacak olursa ahidnâmeleri iade ile Fransa'ya döneceğini bilvasıta vezir-i azama bildirdi. İkinci bir kabulde yine aynı halin devam etmesi üzerine elçi, ahidnâmeleri, vezir-i âzamin ayağına doğru attığından hakaret gördü. Vezir-i azama kılıç çekmek istediyse de divan çavuşundan bir tokat yedi; üç gün nezaret altına alındı ve sonra pâdişâhın emri üzerine vezir-i âzam elçiyi ayakta kabul etmek suretiyle ona tarziye vermiş oldu2.

Deniş dö Lahey 1670 tarihine kadar İstanbul'da elçilik etti; fakat kendisine yüz verilmediği için sefirliği sönük geçti ahidnâ-meler yenilenmedi; nihayet geri çağrıldı.

Kont dö Novantel (Naintel):

Deniş Do LAHEY'in yerine kıral XIV. Lui basit bir mümesil göndermek istedi ise de Türkiye ile mühim ticaretleri olan tüccarlar ve Marsilya Belediye reisinin ricaları üzerine bu fikrinden vazgeçerek Şarl Fransuva Oliviye yani Marki Dö Novantel adında hâkimlikten yetişmiş bir elçi tayin edilip 20 Ağustos 1670'de La Prenses firkateyni ile Marsilya'dan gönderildi; bu müdebbir bir zattı; fakat Fransızlarla olan münasebet iyi değildi; Fransa'nın, Türklerle muharip devletlere askerle yardım etmesi sebebiyle Osmanlı hükümeti Fransa ile ahidnâme-leri yenilememek t e idi; bundan dolayı Fransız tüccarları yüzde üç

1 Hammer, c. 11, s. 95 ve c. 16 (Fransa sefirleri cetveli).

2 Hammer (Âta Bey tercümesi), c. 11, s. 160. *

gümrük yerine yüzde beş ve daha ziyade veriyorlardı; Novantel'in esas vazifesi ahidnameleri yenilemek ve gümrük resminin yüzde üçe indirilmesini temin etmekti.

Novantel 1082 H. -1671 M. de İstanbul'a gelerek padişahın bulunduğu Edirne'ye gitti (I şubat 1671) ve huzura kabul olundu ise de kendisine pek iltifat edilmedi x. Çünki Girit harbinde Fransızların Venediklilere yardımları sebebiyle IV. Mehmed, Fransa kralına küskündü. 1080 H.-1669 M. de Fransa donanmasının Kandiye muhasarasında Venediklilere yardımından dolayı divan-ı hümayunda Fransız elçisinin yeri, Venedik'le sulh yapıldıktan sonra Venedik elçisine verilmek suretiyle Fransa elçisinin derecesi küçültülmüştü 2. Münasebet böyle gergin bir safhada iken Novantel İstanbul'a gelmişti.

Novantel, geldikten sonra ahidnâmenin yenilenmesini istedi, fakat Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa 1664 senesinde Fransa'nın Avusturya'ya yaptığı yardımı ve Kandiye muhasarasında Venediklilere hem asker ve hem para cihetiyle olan muavenetlerini unutmadığmdan ahidnâmesiııi yenilenmesine yanaşmamıştı; hattâ bir mülakat esnasında Kont Novantel, Fransızların Türklere karşı dostluğunda ısrar etmesi üzerine Köprülü zade ona :

- "Siz bana mütemadiyen Fransa'nın dostluğundan bahsey-lemektesiniz; bununla beraber ben her harp ettiğim yerde kiralınızın askeriyle karşılaştım" sözleriyle Fransız elçisini ilzam etmişti.

Ahidnameleri yenilemek üzere Novantel iki defa Edirne'ye kadar gitti ise de eli boş döndü ve nihayet 1088 H.-1677 M. de arzusuna muvaffak oldu.

Novantel, Vezir-i âzam Merzifonî Kara Mustafa pAŞA'nm s ad a t erinde divan-ı hümâyuna geldiği zaman vezir-i âzam kendisini sedirin altına ve kenar tarafına koydurduğu iskemleye oturtmak istedi; elçi, iskemlenin selefleri zamanındaki gibi sedirin ortasına tesadüf eden yerde olmayıp daha aşağıda olmasından dolayı

1 1081 H.-1671 M. de .. mâh-ı Ramazan'ra ikinci günü resen (Receb, Şaban, Ramazan) mevâcibi verilip Françe elçisi pâye-i serir-i şevket-masıre yüz sürüp kiralları tarafından arz-ı ubudiyet ederek hediyesiyle nâmesini verdikte asla iltifat-ı hümâyun buyrulmadı...) Silâhdar tariki, c. 1, s. 561.

2'Silâhdar tarihi, c. 2, s. 188, sene 1095. j

itiraz ederek oturmadı ve itirazını tercüman Mavrokordato vasıtasiyle vezir-i azama bildirdiyse de vezir-i âzam, iskemlenin yerini değiştirtmediğinden o da hediyelerini alıp geri döndü; fakat bu usulü diğer sefirler kabul ettikleri için daha sonra Fransa elçisi de bu yeni kaideye tâbi oldu ise de 1 bu son şekle tebaiyyet ettiğinden dolayı hükümeti tarafından muaheze edilip azlolundu; bu hususta kendisini sevmeyen Fransa başvekili Kol-ber'in de tesiri vardı. Hattâ kır al, Novanteli olmağa gelen gemi süvarisine, Novantel'c elçi muamelesi yapmamasını emredip kendisini Bastil hapishanesine atmak istemiş ise de bazı dostlarının himayesiyle cezası sürgüne çevrilmiştir.

Novantel'in elçiliği zamanında Fransa Başvekili Kolber masrafı kıral tarafından görülmek Türkçe ve diğer şart dilleri öğrenmek üzere İstanbul'a on iki genç göndermiştir. Daha sonra bunların evvelâ Fransa'da Büyük Lui kolejinde okuduktan sonra İstanbul'a gönderilmeleri takarrür etmiştir (1672).2 Calland "Istanbul*-a ait günlük hâtıralar" isimli eserin'de Fransa elçisinin Türkiye-deki hıristiyanlarla alâkadar olarak onları Kalvenizm'den uzak bulundurup Katolikliğe meyi ettirmeğe çalıştığını İstanbul, Kudüs, Antakya ve İskenderiye p atrikleriyle mektuplaşdığım yazıyor.

Novantel'in yerine Giyyeraj (Guillaagues) 3 tayin edildi (1093 H. -1682 M.) bunun ilk işi kiralın şeref meselesi addettiği divan-ı hümayundaki iskemle meselesini halletmekti; fakat bu sırada vukua gelen bir hâdise bu işi unutturmuştu.

1681 Ağustos'unda bir kaç Trablus korsan gemisini takip eden Fransız amirali Duguesne kumandasındaki Fransız gemisi, evvelâ dostluk flamasiyle Saha önüne gelerek demirledikten sonra adaya iltica eden korsanları istemiş ve red cevabı alınca harp flamasını çektikten sonra şehir ve kaleyi topa tutup kasabada epi hasaret yapmıştı; bunun üzerine hükümet Fransa'dan

1 Kara Mustafa Paşa sadaret kaymakamı iken Fransız elçisi geldiği zaman rahatsızlığından bahis ile özür dileyerek onu kendi oturduğu sedirin alt tarafına koydurduğu iskemleye oturtmuş ve vezir-i âzam olduğu zamandan tâ ölümüne kadar aynı tarzı değiştirmemiştir {Hammer, c. 12, s. 8 (fransızca tercümesinden).

2 Galland c. 1, s. 147.

3 Gabriyel Jeseph de la Vergne de Guilleragues.

tazminat istemiş, ve Fransız elçisi Giyyeraj ile uzun ve çetin görüşmelerden ve külliyetli tazminat alındıktan sonra hâdise kapatılmıştır.

Bundan sonra sıra divan-ı hümâyunda oturulacak iskemlenin yerine geldi. Bu iskemle işini bahane ederek Fransız elçisini tahkir eden MerzifonÎ Kara Mustafa Paşa Viyana bozgun-\ luğundan sonra îdam edilmiş olduğundan GİYYERA.rm getirdiği nâmede Fransa'nın bundan sonra Osmanlı devleti düşmanlarına yardım etmiyeceğine dair XIV. Lui'nin verdiği teminat ve gönderdiği dostluk hediyeleri üzerine x geçmişe bakümayarak yine divandaki iskemlenin eski yerine konmasına müsaade edildiği gibi ahidnâine de yenilendi 2.

GiyyÖrag 1685 Mart'ına kadar (1096 Safer) sefirlikte bulundu ve Osmanlı hükümetinin büyük harpte Fransa'yı bitaraf tutmak istemesinden istifade ile Fransa tebaası lehine ve gümrük serbestisini havi birtakım fermanlar almağa muvaffak olduktan başka makamât-ı mübareke denilen Kudüs'teki mukaddes emanetlerin Fransa'nın nezareti altına verilmesine dair de çalıştı.

GiyyÖrag harp münasebetiyle pâdişâhın bulunduğu Edirne-den İstanbul'a, dönerken nüzul isabetiyle vefat ederek yerine 1686 da Jiranden (Pierre de Giranden) tayin edildi. Bu elçi de Osmanlı kuvvetlerinin bilhassa Avusturya ve Venedik cephelerindeki muvaffakiyet sizliğinden ve Fransa'nın tarafsız kalarak sonra Avusturya ile Fransa arasındaki muharebe dolayisiyle olan vaziyetten istifade ile devleti hesabına bir takım menfaatler elde etmekten geri kalmadı 3. Bu elçinin 1689'da İstanbul'da vefatı üzerine

1 Silâhdar tarihi, c. 2, s. 189.
2 Fransa kiralının (... mİn baad nakz-ı ahdetmemek ve devlet-i aliyye düşmanlarına imdat ve iânet eylememek şartiyle îtizar nâmesiyle muteber elçisi gelip yine kelevvel iskemlelerini rica ve taleb etmekle mâh-ı Zilhicce'nin (1095 H.- 1684 Kasım) onsekiziııci pazar günü divan-ı hümâyuna davet ve ziyafet ve arz odasında kabul şerefine nail olup nâmesini sundu. . .ve kudretimiz oisbetinde dostunuza dost ye düşmanınıza düşman olacağız diye özür diledi. Sultan Mehmed (hemen sözünüzde sâbit-kadem olun bir şeyden acz ve ihtiyacımız yoktur. . .) diye cevap verdi (Silâhdar, c. 2, s. 189).
3 Jirarden, Edirne'de bulunurken, kiralın tenbihi üzere Has-ahır Raht Hazinesi"ni gezip bin çift murasa altın ve gümüş hayvan takımlarını dağlar gibi yığılmış görünce hayran olmuş, hepsi bu mudur diye,, sormuş ve kendisine asıl hazinenin tstanbul'âa bulunduğunu söylemişlerdir (Silâhdar, c. 2, s. 233).

yerine tayin olunan Şatonöf 1 aynı sene eylülünün yirmi sekizinde tstanbuVa geldi.
Bu tarihte Fransa ile Avusturya arasında başlayan muharebe 2 iki senedenberi devam etmekte idi.
Osmanlı hükümeti, Fransa ile Alman imparatoru, İngiltere ve müttefikleri arasındaki ihtilâftan istifade ile Fransa'yı harbe devama ve Fransa da Avusturya'nın galibâne vaziyetinden endişe ederek Osmanlı devletini muharebede sabata teşvik ediyordu. Bilhassa kıral bu hususu sefirine emretmişti3; hattâ II. SÜLEYMAN'ın cülusunu müteakip 1688 Temmuz'unda Avusturya ile bir anlaşmaya varmak için Viyana'ya gönderilen ZÜL-fikar EFENDİ'nin sulh müzakeresinde bulunması Fransız elçisini telâşa düşürerek keyfiyeti Paris'e yazmıştı. Bunun üzerine XIV. Lui, Osmanlı-Avusturya muharebesinin devamını kendi siyasî emeline muvafık görerek imparatora harp ilân edeceğini Osmanlı hükümetine bildirmiş ve filhakika 1688 Ekim ayında Fransa'nın, Almanya ile müttefiki olan devletlere harp ilân ettiği haber alınmıştır 4
1 Châteauneuf markisi Costagneres.
2 Fransa'ya karşı 1688'de Alman (Avusturya) imparatoruyla papa ve İspanya. îsveç kuralları, Savua dukası ve bir kısım Alman prensleri arasında Âugusbursfda aktedilen ittifakı müteakip zahiren Kolonya elektÖrünün tayininden çıkan ihtilâf üzerine başlayan bu muharebeye İngiltere de dahil olmuş ve düküz sene sürmüştür.
3 Sefir Şatonöf İstanbul'da dört meselenin halline memurdu; 1 — Avusturya harbinin devamını temin etmek, 2 — Lehlilerle sulh akdine tavassut» 3— Oranj prensi Giyyom'un İngiliz kiralı tanımaması, 4—Kudüs'teki mer-kad-i mukaddesin yani Kamâme anahtarlarının ortodokslardan alınarak kato-liklere verilmesi. Elçi bu dört işten birincisi ile sonuncusunu başarmağa muvaffak oldu. Lehlilerle müsalehaya Lehistan kiralı muvafakat etmedi. Üçüncü maddede vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa tarafından ilzam edici cevapla red olundu. Vezir-i âzam elçiye :
"ingiliz milletinin kıral olarak tanıdığı kimsenin hakiki kıral olduğunu; icabında padişahlarını tahtından indiren Osmanlıların başka milletlerin kıral-larını değiştirmek haklarını tanımasının pek tabîi bulunduğunu söylemiştir (Hammer, c. 12, s. 550, 551).
4 Kral XIV. Lui tarafından Kudüs'teki lâtin rakiplerine verilen imtiyazların istikrarını rica yollu Osmanlı Hükümdarına gönderilen nâmeye 1101 Recep ve 1690 Nisan tarihiyle verilen ceyabda kiralın arzusuna müsaade olunmuştur. (Nainıa defteri 5 s. 97)

ŞatonÖf, zeki olup Osmanlı hükümetinin idarî mizacını bilip kendi hükümetine ait işlerden başka bir şeyle meşgul olmadığından dolayı kendisini sevdirmişti; sarayda el tuttuğu gibi hariçte de Şeyhü'l-islâm Feyzullah Efeıvdi ile tanıştığından işlerim yorulmadan görmüştü; selefi zamanında başlamış olan Makamat-ı mübareke meselesini Fransa hükümeti lehine halle muvaffak oldu *.
1699'da ŞATONÖP'ün yerine Ferriol heldi; yeni elçi Osmanlı hükümetinin imparator ve

mütttefikleriyle sulh yapmasma mani olmağa çalıştı; 1697'de Fransa kiralının, Osmanlı devletini yalnız bn*akarak imparator ve mütttefikleriyle Risvik muahedesini yapması, Osmanlı hükümetini gücendirmişti 2. Ferriol bu muahedenin pek yakında bozularak muharebenin yeniden başlayacağını kiralı namına temin etmesine rağmen Osmanlı hükümeti Fransa'nın hasmı İngiltere ve Felemenk hükümetlerinin tesiriyle Karlofca muahedesini akdetti ; filhakika FERRİoi/ün dediği gibi Fransa ile İmparator ve müttefikleri arasında ve 1701 senesinde yeni bir muharebe(tspanya veraseti muharebesi) başladı.

1 Makamat-ı Mukaddesinin (Beytüllahim, Kamâme kilisesindeki eşya, İVasıriye'deki kilise ve manastırlar, tsa peygamberin salboîunduğu tepedeki kemerler, merkadini örten büyük ve küçük kubbeler; İsa'nın mukaddes zeytin yağıyle yağlandığı tas ve buna mümasil şeyler) anahtarları evvelce katoliklerde iken, Cezvit tahrikatından dolayı Osmanlı hükümeti bu emanetleri 1636'da bir beratla Rumlara vermiş ve buradaki Fransisken papaslarını çıkarmıştı; fakat iki sene sonra ne yapıp yaparak Fransiskenler bunları tekrar elde etmişlerdi. Bundan bir sene sonra yani 1049 H.-1639 M. de ve IV. Murad zamanında Sultan Ahmed camiine her sene bin kuruş îrad vermek suretiyle anahtarlar katoliklerden alınıp tekrar Rumlara verilmiş ve Osmanlı-Fransız münasebetlerinin bu tarihlerde iyi olmamasına mebni mukaddes makamların anahtarları Rum patrikhanesinde kalmış ve ŞatonÖf'un elçiliği zamanında anahtarlar yine Fransa'ya yani katoliklere verilmiştir.

2 Nusretnâme'de sulh-ı Nemçe ve Françe başlıklı kısımda şöyle deniliyor: "On bir senedenberû Nemçe ile Françe arasında iş'al bulan âteş-i cenk
ve cidalin itfasıçün İsveç kiralı olan XII. Karlo'nun ihtimam ve tavassutu île tarih-i veladet-i Hazretti İsa aleyhisselâmın 1697 senesi teşrin-i evvelinin (Ekim) yirminci günü ki hicret-i nebevi aleyhisselâmın dahi 1109 senesi Rebîul-âhınnın ondördüneü çarşanba günüdür, Nemçe çasannın ve Nemçe herseklerinin ve Françe kiralının mezun ve murahhas vekilleri ve tavassut eden tsveç elçisi Nederlande memleketinde vaki Risvik sarayında bir yere gelip mabeyinlerinde muvafakat-ı külliye ile otuz yedi madde üzerine sulh olmalariyle..." bu otuz yedi madde Nusretnâme'de aynen mukayyettir.

FerrİOl Pâdişâh tarafından kabulü şuasında teşrifat kanunu mucibince belinde taşıdığı meçi çıkarmak istemediğinden dolayı uzun münakaşalardan sonra huzura girmiyerek geri dönmüştür. Ferbiol asabi ve hırçın bîr zat olup elçiliği müddetince geçimsizliği devam etmiş ve bu hâli kendisinin geri çağrılmasına sebeb olmuştur. Bazı maceraları Marki Dö Bonnak'hi muhtırasında kaydedilmiştir 1.

XVI. YÜZYILIN SON YARISÎYLE XVII. YÜZYILDA GELEN FRANSIZ KIRALLARI

Valva hanedanından gelen lor allar

II. Hanri
(1547-1559)

II. Fransuva	IX. Şarl	III. Hanri
(1559-1560)	(1560-1574)	(1574-1589)

Bıu-bon Hanedanı

VI. Hanri
(1589-1610)
I
XIII-Lui (1610-1643)
I XIV. Lui
(1643-1715)

Osmanlı-tspanya münasebetleri

Osmanlı devleti XVI. yüzyılın birinci yarısından itibaren yani V. Şarl (Şarlken) zamanındanberi İspanya ile hasmâne münasehatta bulunmuş ve nihayet sekiz senelik bir

muahede ile 971 H. - 1563 M. de iki taraf arasında şöyle böyle bir barışıklık olmuştu.
1 Marki dö Bonnofc'ın muhtırası, s. 49 ilâ 60.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Lepanto veya înebahtı muharebesinde düşman müttefikleri arasında ispanya da vardı; Venedik, Papa ve ispanya arasında 1571 Mayıs'ının yirmi beşinde (979 Safer) Osmanlılara karşı bir ittifak yapılarak donanmaya V. Şarl'ui, tabiî, oğlu Donjuan Dotriş başkumandan tayin edilmişti. Venedik Osmanlılarla sulh yapıp harpten el çektiği halde ispanya kiralı amiral Dotriş'i Tunus'un zabtına memur etmişti; filhakika Tunus ispanyolların eline geçmiş ise de nihayet burası kat'i surette alınıp Kuzey Afrika'da nüfuz tesis etmek isteyen ispanya'nın ümitlerine son verilmiştir (1574
Ekim)
Hükümet Sokullu Mehmed Paşa, sadaretinin sonlarına doğru (985 (H.-1577 M.) ispanya ile müzakereyi kabul etmişti.
Kral II. FÎLİP'in murahhası olarak 1577 senesinde Milon'h Don Marigliyano adında1 bir murahhas tstanbuVa gelmiştir. On bir ay sonra bu murahhasın hükümete verdiği sulh ahidnâmesi tadilat ile beş sene sonra kabul olunup ancak üç sene için bir mütareke (sulh değil) yapılabildi.
Akdeniz'de geniş ülkelere ve Kuzey Afrika'nın dörtte üçüne sahip olan Osmanlı devleti bu denizde kendisine büyük rakip olarak İspanya'yı gördüğünden ona karşı daima îtimadsız davranıyor ve bundan dolayı diğer devletlerle olduğu gibi onunla bir ahidnâme imzalamak istemiyordu; üç sene için yapılan mütareke 1581 ve 1582 senelerinde birer sene müdetle temdit olunmuştu.
Bu sırada Kuzey Afrika'daki VadVs-sebil muharebesinde maktul düşmüş olaı Portekiz kiralı SEBASTİYANİ'nin tabii oğlu Don Antoniyo tarafından ispanya kiralı Filip aleyhine olarak Osmanlı devletinden yardım istemek üzere gönderilen elçi, aradaki mütarekeye sadık kalındığı için isteğini elde edemiyerek geri döndü.
ispanya kiralı II. Filip'in Fas'ta hükümdar ailesi arasındaki saltanat mücadelelerinden istifade ile Osmanlılar aleyhine Fas sultanı ile anlaştığı görüldüğü gibi on altıncı asır sonlarında tn-
1 Arşivdeki mühimine defterinde bu murahhasın adı (Don Martil) diye geçiyor (Mühimme 30, s. 32 sene 985 Muharrem 28 (1577 Nisan) Hammer tarihinin sonundaki elçiler cetvelinde, Margiliyano'nun 1581'de üç sene için bir mütareke akdine muvaffak olduğunu beyan ediyor. *

giltere ile olan temasta da Anglikan kilisesini tutan kıraliçe Eıi-zabet'ûi Osmanlı hükümdarı III. Sultan Murad'ı katolikliği himaye eden ispanya kiralı aleyhine sevk etmek istediği görülüyor1.
Şarlken, imparatorluğunun oğluyla kardeşi arasında taksimi sırasında Felemenk ülkesi ispanya ile beraber ikinci Filip' in hissesine düşmüştü. Felemenklilerin ispanyollara karşı muhalefetleri ve İngiltere'den himaye görmeleri ve kıraliçe Elizabet'iu protestanlan himaye etmesi ve ingiliz kıraliçesinin, II. Filip tarafından teklif edilmiş olan izdivaç teklifini red etmesi neticesinde ispanya ile İngiltere'nin arası açılmış ve nihayet İspanya'nın, İngilizler üzerine sevketmek istediği mağlûp olmaz Armadayı şevkinden evvel her ihtimale karşı Akdenizde anî olarak bir Osmanlı tecavüzüne uğramamak için divan-ı hümayuna müracaat ederek nihayet bir senelik bir mütareke elde edebilmişti (1583).
Bundan sonra İspanya kiralının, İngiliz kıraliçesiyle uğraşması, Mağlûp Olmaz Armada'ma mağlûp olması sebebiyle İspanya, kuzey Afrika* daki emellerinden vaz geçerek yavaş yavaş eski ehemmiyetini kaybetmekte bulunmuştu.
+ ., , İspanya ile aktedilen bu mütarekelerden sonra
İspanya ile anlaş- • « * -.
mamada tngilirie- Müverrih Hoca Sadeddîn Efendi'vi elde etmiş
rin tesiri olan İngiliz elçisinin tesiriyle hükümet, İspanya

ile mütareke yapmamak istemişse de sonra bu düşünceden vaz geçilerek 1587 de iki sene müddetle mütareke temdit edilmiştir.
Yine ingilizlerin teşviki ve Hoca Sadeddin'ih tesiriyle protestan olan Navar kiralına yardım etmek üzere Osmanlı donanma ve kuvvetlerinin İspanyollar aleyhine tahriki de neticesiz kalmıştır (1589).
Osmanlı hükümeti, Cezvitleri himaye ve teşviş eden devletin Fransa olduğunu bildiği halde asıl Cezvit menbaının İspanya olduğunu anladığı için Osmanlı memleketindeki Cezvitleri İspanyol casusu saymakta idi.
1 Elizabet, III. Murad'a gönderdiği nâmesinde.II. Filip'i putperest sayıp putperest olmayan müslümanların kendisiyle birlikte katolİk olan İspanyollara karşı muharebe etmeleri için Osmanlı hükümdarım tahrik etmek istemişse de Osmanlı hükümeti bu cihete yanaşmıyarak İngiltere ile yalnız ticaret anlaşmasiyle iktifa etmişti.

1625'de İspanya ile nrfzakeratta bulunmak üzere Napoli kiralı tarafından * Givani Maltalbano adında istanbul'a bir elçi geldi; bunun Osmanlılarla bir anlaşma yapması için Alman imparatorunun elçisi tarafından da gayret, gösterildi ise de în-giliz ve Fransız elçileri bu anlaşmayı önlemeğe çalıştılar; ingiliz elçisi İspanya'nın vaidlerinin imkân dahilinde olmadığını isbata kalkıştı 2 ve bu suretle bir muahede akdinde mani oldu; bu sırada Napoli kuralının, Kazakları Osmanlılar aleyhine tahrik edici mektubu elde edilmiş olduğundan Montalbano sadaret kaymakam iyi e mülakata bile nail olmadan 16 Kasım 1625'de eli boş olarak döndü.
Onaltıncı asır sonlarına doğru Portekizlilerin Hindistan'daki müstemleke faaliyeti zayıflamış ve yerini (her iki kırallık birleşmeden evvel) ispanya'ya terke başlamıştı; nitekim ispanyollar Aden kalesinin karşısında bulunup buraya yüz yetmiş mil mesafede olan Emtini kalesini - ki Hadım Süleyman Paşa burayı alarak yıktırmıştı - Portekizlilerden zabt ile her yıl buraya levazım getirip kaleyi yaptıktan başka orada Liman ve tersane vücuda getirmişler ve bu suretle islâm tüccarlarının Kızıl denize girip çıkmalarına mâni olmağa başlamışlardır.
Bu hal 994 H.-1586 M. senesinde Mısır beylerbeğisi Sinan Paşa (defterdar Sinan Paşa) tarafından İstanbul'a, yazılarak çaresine bakılması ve deniz yolunun emniyet altına alınması bildirilmiştir. Bunun üzerine hükümet keyfiyeti Yemen beylerbeğisi Hasan paşa'ya bildirdiğinden donanma ile faaliyete geçen Hasan Paşa İspanyolların Emtini kalesine getirdikleri kadırgalar, silâh, eşya
1 Bu sırada Napoli kırallığuıda, Şarlken'in torunu ve İspanya ve Napoli kiralı Filip'in oğlu (1598-1621) bulunmaktadır.
2 ingiliz elçisi, ispanya murahhassınm teklif ve taahhüd ettiği bütün islâm esirlerinin kurtarılmasının imkân haricinde olduğunu çünkü Malta ve Floransa'nm bunları salıvermiyeceğini İspanya'nın elindeki tarikat kadirga-lariyle Akdeniz'de diğer 'mütecavizlere karşı Akdeniz'in mahfuziyetini temin eyliycmiyeceğini, İspanya'nın Hint denizinde mağlûp olarak oralardaki yerlerinden tard edildiğini ve katolik kıral adiyle de anılan tspanya kiralının Osmanlı hudutlarının Kazaklara karşı emniyetini temin etmek istemesinin pek garip olduğunu bildirmesi üzerine Osmanlı hükümeti bu makul ve mantıki mütalâalardan dolayı îspanyollarla anlaşmak istememiştir.

ve mürettebatı elde ederek gemileri alıkoyup diğerlerini İstanbul'a, göndermiştir x.
Osmanlı hükümeti Fransa elçisinin mum an e atma rağmen imparatorun elçisi ŞiMİo'in teşebbüsü ile ispanya kiralı ile dostane münasebet tesis etmek ve tspanya kiralının maksat ve siyasetini anlamak üzere 1060 H.-1650 M. senesinde müteferrika Ahmed Ağa'vi İspanya'ya gönderip görüşmek üzere bir murahhas istemiştir 2; Ahmed Ağa Maârife giderek hürmetle karşılandı; avdetinde İstanbul'a bir sefaret heyeti gönderileceği cevabını getirdi 3. Filhakika tspanya kiralı IV. Fiıip 1651'de Roguzalı Alegreti adında bir memur göndererek bir murahhas

heyetinin gelmesi için katolik kiliseleriyle makamat-ı mukaddese için himaye hakkının tanınmasını; Arnavutluk ile Berberistarfûa. asker yazılmasına müsaade edilmesini Venedik ile sulh müzakeresinin kendilerine bırakılmasını şart koşmuşlardı; fakat Osmanlı hükümeti bu hususta hiç bir şey yazmayarak yalnız dostluktan bahis ile 12 Receb 1060 ve 11 Temmuz 1650 tarihli bîr nâme göndermekle iktifa eyledi 4.

Bundan sonra İspanya kıralhğı ehemmiyetini kaybederek 1580 tarihinde II. Filip zamanından beri idareleri altında bulunan Portekiz, ayrılarak yeni bir hanedanın eline geçmiş ve îspanya kiralı II. Şarl'in varis bırakmadan vefatı üzerine vasiyeti mucibince kıralhk Burbon hanedanından Anju dukası ve Fransa kiralı XIV. Lufnin torunu FiLİp'e verilmiştir5.

1 Selâniki tarihi, s, 209, 214 ve 223 ve sene 994 H.-1586 M.

2 Hammer{c. 10, s. 150, Âta Bey tercümesi) bu Ahmed Ağa veya Ahmed Çavuş'un aslen Portekizli bir yahudi dönmesi olup adının Doktor Alva olduğunu ve İslâmiyeti kabulden sonra Ahmed adını aldığım yazıyor.

3 Hammer (aynı pî&t) s. 150. 1 Hammer (e. 10, s. 197).

5 Bu yüzden 1700 senesinde İspanya kiralı olan V. Filip ve ona yardım eden büyük babası Fransa kiralı XIV. Lui ile Alman imparatoru, Felemenk, İngiltere ve diğerleri arasında 170lMen 1714 senesine kadar on üç sene suren bir harp vukua gelmiş ve V. Filip epey arazi fedaknrhğiyle tahtını muhafaza edebilmiştir. ?

XVI. Yüzyıl ikinci yarısiyle XVII. Yüzyıldaki ispanya Kralları

V. Şarl (1516-1556)
I
II. Filip x (1556-1598)
I
III. Filip (1598-1621)
I
IV. Filip (1621-1665)
I
II. Şarl 2 (1665-1700)

Osmanlı - Portekiz münasebetleri

Tarihimizin ikinci cildinde görüldüğü üzere Portekiz donanmasının Hint sularında ve hattâ Kızıldeniz'de faaliyette bulunması hem siyasî ve hem ticarî bakımdan Osmanlı devletine mühim bir darbe vurmuş ve aynı zamanda Hicaz taraflarına sahip olan devletin manevî itibarına da tesir yapacak dereceye gelmişti. Bundan dolayı hükümet, donanmasiyle Hindistan'da, harekât yapabilmek için Süveyş kanalını açmağa teşebbüs etmişti ki bunu bu cildin vekayii kısmında göstermiştik.

Portekiz kıralkğı bu Hint seferlerindeki başarılarından başka

1 İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Filipler aynı zamanda Portekiz kiralı idiler. IV. Filip zamanında ve 1640 tarihinde Burgovitı (Bourgogne) hanedanından Bragance dükü ve Teodos'un oğlu IV. Jan kıral olmuştur. Vefatı 1656 senesinde olup yerine oğlu VI. Aîfons geçmiştir.

959 Evlâdı olmayan II.-Şarl ölümünden evvel hükümetini hiç kimseye vasiyyet etmemişken son deminde ümitsiz bir vaziyete gelince Fransa, İngiltere ve Hollanda (Felemenk) Şarl'ın ölümünden sonra İspanya'yı taksim için bir proje hazırlamışlarsa da bunu imparator I, Leopoîd kabul etmemiş ve Şarl da ölümünden pek az evvel Napoli, Sicilya ve Milan da dahil olmak Üzere kıral-lığı XIV. Lui'nin torunu Anjo dukası Filip'e vasiyyet ft etmiştir, Şarl'dan sonra Filip kıral olduysa da arkasından ispanya veraseti muharebesi çıkmıştır.

kendi yakınındaki komşu topraklarına da göz koymuş ve saltanat mücadelelerinden istifade ederek Fas arazisine tecavüze kalkışmıştır; Osmanlıların siyasî ve askerî olaylarım yazarken

beyan olunduğu üzere Fas'taki Sâdiye şerifleri denilen hükümdar ailesi arasındaki vaziyet dolayısiyle bu aile efradından bazıları Os-manlılara iltica etmişler ve bundan dolayı İspanya'nın dostu olan Fas sultanı Abdullah Galib, Osmanlılara karşı îspanyol-larla anlaşmak istemiş ve daha sonra Portekizlilerin üstünlüğünü görünce onların dostluğunu tercih etmişti.

„ .. . , Osmanlı devleti, Cezair'e sahip olduktan sonra Fas üzerinde
; r
Osmanh - Portekiz yanında dost bir devlet görmek istiyordu, bunun
siyaseti için Fas hükümdarlığına aynı aileden olup yeğe-
ninin kendisini öldürmesinden korkarak Cezaice kaçıp sonra İstanbul'a gelmiş olan Ebu Mervan Abdülmelik'i hükümdar yapmak istemiş ve bunun üzerine Abdülmelik'i Cezair beylerbeğisi Ramazan PAŞA'nın yanma göndermiştir.

Ramazan PAŞA'nın yardımiyle Abdülmelik, birader-zadesi I. Abdullah bin s Muhammed'i mağlûp ederek Fas hükümdarı olmuş ve sabık Sultan, Abdullah El-Galibbillah da dostu olan Portekiz kiralından yardım istemiştir. Bunun üzerine Portekiz kiralı Sebastiyanı, seksen bin kişilik bir ordu ve üçyüz altmış top ile Fas'a çıktı. Vukua gelen meşhur Vadi's-sebil muharebesinde ordusu, Abdülmelik'c yardım eden Türk kuvvetlerinin manevralariyle imha edilip kendisi de kaçarken nehirde boğuldu (986 H. - 1578 M.).

SEBASTİYAN'nin evladı yoktu; ölünce bir buçuk sene kadar büyük amcası Kardinal Hanrİ kıral oldu; fakat buna karşı evvelâ SEBASTİYANİ'nin tabii oğlu olan Don Antoniyo adında biri çıkarak kıratlığı elde etmek istedi. Antoniyo, İstanbul'a bir elçi göndererek Kıral Hanri ile İspanya kiralı aleyhine kendisine yardım talebinde bulundu ise de Osmanlı devleti İspanya ile yeni bir mütareke yaptığından ona riayet etti; bu sırada İran seferi de başlamış olduğundan Antuvan veya ANTONİYo'nun elçisi bir iş göremeden geri döndü.

1580'de Hanri ölüp kırallığı Antoniyo işgal ettiyse de aynı sene içinde tardolunarak yine o yıl, validesi Îzabel tarafından Burgonyi hanedanına mensup olan fspanya kırah II. Filİp Portekiz kiralı olmuştur.

Portekiz kırallığı ile ispanya kırallığının birleşik idaresi 1580 den 1640 senesine kadar sürmüş ve bu sene de Portekiz kıral-lığına Burgonyi hanedanından Bragance dükü bulunan Jan veya Civan gelmiştir. On yedinci asırdan itibaren Portekiz, meşhur denizciliğini ve eski ehemmiyetini kaybetmiş olduğundan Osmanlı devletiyle siyasî münasebetleri kesilmiştir. On sekizinci asırda Portekizliler Osmanlı memleketlerinde Fransız bayrağı altında ticaret yapıyorlardı *.

XVI. yüzyıl sonlariyle XVII. yüzyıldaki Portekiz kıralları

Emamıel (1495-1501)
Izabel Kardinal Hanri Edvard Lui III. Civan
(Şarlken'in (1578-1580) (vefatı 1540) (vefatı 1555) (1521-1557) zevcesi)
I, Filip 2 Katerina4 Antuvan3 Civan
(1580-1598) (vefatı 1618) (1580-1580) (vefatı 1554)
II. Filip Teodos Sebastiyan
(1598-1621) (vefatı 1630) (1557-1578)
III. Filip IV. Civan
(1621-1640) (1640-1656)
VI. Alfons II. Pİyer
(1656-1683) (1683-1706)

1 Başbakanlık Arşivi, Çpvdet tasnifi hariciye vesikaları* No. 8705.

2 Filip, İspanya kiralı olarak ikinci ve Portekiz kiralı olarak da birinci Fil ip'tir.

3 Hammer, c. 7, s. 102 (ÂtaBey tercümesi) bu Antuvan veya Anton-yo'nun kıral Sebastiyani'nin tabiî oğlu olduğunu yazmaktadır.

4 Katerina, Bragance dükü I, Civan'ın zevcesidir; oğlu Teodos da aynı yerin dükü idi.

Osmanlı - İngiltere münasebetleri
tngiHalerle ilk Osmanlılarla ingilizler arasın da ilk temas 1396 temas senesinde Macar kiralı SİGİSMUND'un kuman-
dası altında toplanan haçlı kuvvetleri araaıuda bulunan ingiliz kuvvetleriyle başlar. Sultan Yıldırım Bayezid'ui Niğebolu zaferiyle neticelenen bu seferde Langaster kontu bin kişilik bir kuvvetle bulunmuştu. Bundan sonra ingilizlerle fi'lî bir temas olmamış ve 1399'da Lancaster hanedanından IV. Hanri kıral
ilân edilmiştir.
Ticari ve siyasi Osmanlılarla ingilizler arasında ticarî ve siyasî münasebetler münasebet XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve SoKULLu'nun vezir-i âzamhğı zamanında (986 H.-1578 M.) başlamıştır; Osmanlıların, ispanyollara karşı husumetlerinden istifade etmek isteyen ingiltere kıraliçesi Elizabet1 aynı surette hasım olduğu ispanya kiralına karşı Osmanlı dostluğunu kazanmayı ve böylece Osmanlılarla, ispanyolları tutuşturmayı siyasetine uygun bulmuş aynı zamanda Doğuda ingiltere ticaretini temin etmek istemiş ve buna da muvaffak olarak şark kumpanyasını (Levant Company) teşkil edilmişti (1588),
Elizabet, ibtida Villiam Harebon'uh riyasetinde göndermiş olduğu üç kişilik bir tüccar hay'eti vasıtasiyle 2 ingilizlerin Türk limanlarından serbest ticaret yapmaları için 3 mü-
1 Kıraliçe Elizabet Tüdor hanedanından XVIII. Hanri'nin kızıdır; 1533Me doğmuş ve 1588*de kız kardeşi Mari Tüdor'un vefatı üzerine hükümdar olmuştur. Bunun zamanında ingiltere, siyaset, ticaret ve maarif cihetinden yükselmiştir. Protestanlığın bir şubesi olan Anglikan mezhebi Elizabet'in gayretiyle İngilizlerin resmî mezhebi olmuştur. Bu şurada Avrupa'nın en kuv-detli devleti olan İspanya hükümdarı mutaassıb bir katolik olan II. Filip'ti. Bu kıral papa Sixtüs*un teşvikiyle İngilizlere karşı bir donanma sevk ettiyse de muvaffak olamadı (1588). Elizabet'in Osmanlı devletiyle münasebata girişmek istemesi bundan bir sene evveldir. Kırk beş sene hükümdarlık etmiş olan Elizabet 1603 senesinde ölmüş, çocuğu olmadığından yerine Mari Stuart'm oğlu Jak kıral olmuştur.
2 Hammer, bu memurların Wilyam Harebon, Edvard Elbon ve Ri-şar Stapei olduklarını beyan etmektedir. Mühimme defterVnâe de bytJ>- t/A-'J Vaylmoş Harebon ile iki arkadaşından bahsedilmektedir {Mühimme, 43, s. 96, sene 988 Cemazıyelevvel).
3 ingilizlerle doğrudan doğruya ticaret yapılmazdan evvel, İngiliz tüc-

aade istemiş ve Akdeniz ticaretini ellerinde bulunduran Venedik ve Fransızların itirazlarına bakılmayarak 987 H.-1579 M. tarihli bir nâme ile ingiltere kraliçesinin teklifine muvafakat edilmiştir (Muharrem 988-1580 Şubat)1.
Bu ilk ticaret münasebatı dolayısiyle Osmanlı sarayı da ingilizlere ticaret müsaadesi verdiği aynı senede Mart 1580 bilmukabele bazı eşya mubayaası için Londra'ya iki memur ve bu münasebetle Osmanlı hükümdarı kraliçeye bir nâme göndermiştir 2
Fransızların serbest İngilizlerin serbest ticaret müsaadesi almaları ticareti önlemek Fransızların istirkabnu mûcib oldu; çünkü bu istemeleri tarihe kadar İngilizler, Doğu Akdeniz'de Fransız bayrağı altında ticaret yaptıklarından şimdi verilen serbest müsaade Fransız nüfuzunun kırmıştı; hattâ bundan sonra Fransızların tesiriyle İngilizlere verilmiş olan serbest
car gemileri, Fransız bayrağı allında sefer yaparak Fransızlara verilmiş olan imtiyazlardan istifade ederler ve buna mukabil Fransa da bu vesile ile Batı Avrupa'da ekonomik ve bunun altında siyasi bîr nüfuz ve üstünlük elde etmiş olurdu. Osmanlı hükümetinin, İngilizlerle serbest ticaret yapmağı kabul etmesi onların kendi bayraklariyle gelip gitmeleri ve Fransızların nüfuzundan kurtulmaları demekti. Bu iç Fransa'nın işine gelmiyerek İngilizlere serbest ticaret fermam verilmesini Önlemek için çalışmışlar ve ilk anda muvakkat bir mu-

vaffakiyet elde etmişlerse de az zaman sonra İngilizler bunu temin etmişlerdir.

1 igiİtar vilâyetinin kıraliçesi olan Elizabet'e hüküm ki; Astâne-i saa-det-aşiyâneme adamlarımız gelip gitmek ve ol cevanibin tacirleri ve bazirgan-lan memâlik-i mahrusamıza ticaret eylemek hususlarını ilam eylemişsin... memâlik-i mahrusamızda olan beylere, kadılara ve deryada yürüyen kaptanlara ve gönüllü reislerine ve iskelelerde olan eminlere ahkâm-ı şerife yazılıp anun gibi îgiltar vilâyetinden deryada barçeleriyle ve gemileriyle adamları ve bazirgânlan gelirse ol taraftan kimesne rencide eylemeyip atebe-i ulyamıza sadakat tizre olan Francelü, Venediklü ve Lehlti gelip ticaret eyledikleri gibi îgiltar vilâyetinin dahi bazirgânlan gelip gidip, gelirken ve giderken ve memâ-b'k-i mahrusamızda ticaret tarikiyle gezerlerken kimesne asla mâni olmaya deyu muhkem tenbih ve yasak olunmuştur... 988 Muharrem (36 numaralı Mühimmeden hulâsa s. 120).

1 Mühimme defteri, 43, s. 187, 221 ve Tarih-i Osman» Encümeni Mecmuası sene, 3, s. 820. Bu nâme 18 Muharrem 988 tarihli olup Nikola ve Ahmed isimlerinde iki mubayaa memuru gönderilmiş, bedeli mukabilinde hükümet nisabına alınacak şeylerin ve memurların emin ve salim olarak gönderilmesinin temini rica olunmuştur. ' *

ticaret müsaadesi iki sene kadar geri alınmış (1581) ve yine tn-giliz tüccarlarının Fransız bandırasiyle ticaret yapmaları, yani eski usul avdet etmişse de İngilizler tekrar emellerine nail olmuşlardır.

Serbest ticaret müsaadesi verildiği zaman İngilizlerin henüz IstanbuVda bir elçileri yoktu; fakat bu müsaadeden sonra Eii-zabet derhal faaliyete geçerek ticaret müsaadesi almak için ev-velce İstanbul'a gelmiş olan Harebon (William Harebone)'u elçi tayin ederek 15 Aralık 1582 tarihli nâmesîyle ve kıymetli hediyelerle İstanbul'a yolladı 1. Kraliçenin nâmesinde ticaret serbestisi arzusundan başka Osmanlı devletini Ispanyollarla harbe teşvik edici kayıtlar da vardı.

Harebon, devlet erkâniyle iyi geçinmiş ve pâdişâhın hocası Sadeddin EFENDİ'ye hulul ederek 18 Mayıs 1583 tarihli bir ahid-nâme ile İngilizlere serbest ticaret müsaadesini almağa muvaffak olmuş 2 Fakat kraliçenin, putperest olarak tavsif ettiği İspanyollara karış harp açılması teklifi, İran muharebesi sebep gösterilerek nazikâne rededilmiştir 3. harebon 1588 de memleketine dönmüştür.

1002 H.-1593 M. de Harebon'mi yerine gelen kâtibi Edward Barton İspanyolların Hind denizVndeki faaliyetlerine karşı bir donanma şevki için Osmanlı hükümetini teşvik etti ise de muvaffak olamadı; bu elçi zamanında iki devlet arasındaki dostluk kuvvetlendi; gerek Harebon ve gerek Barton, Portekiz kiralı SEBASTİYANİ'nin Fas muharebesinde ölümünden sonra İspanya kiralı II. Filip'c karşı, 1581Me elçisi istanbuVa gelen Don An-TONİON'un Portekiz kralı olmasına yardım ederek bu suretle Portekiz krallığını elde eden Filip'c bir darbe vurmak istedilerse de siyasî durum buna müsaade etmemişti 4.

Edward Barton'ıuı mesasisinden birisi de Osmanlılarla İspanyollar arasında bir dostluk tesisine ve ticaret muahedesi akdine mani olmaktı. Barton ve kendisinden sonra gelen İngiliz elçileri bu isteklerine tamamen nail olamamakla beraber kısa

1 Elicabet'in İS Kasım 1582 tarihli olan mektubunun Utince sureti Hammer tarikVmn Myffleri arasındadır (Ata Bsy tercümesi), c. 7, s. 263.

* MiUûmme defteri numara 49, b. 30.

* Hammer (Ata B y tercümesi), c. 7, s. 134*

4 Hammer (Ata B.y tercümesi), c. 7, t. 102, 134.

mütarekelerle Osmanh-lspanyol anlaşmasını iki asır geri bıraktırmağa muvaffak olmuşlardır.

Edward Barton, sefareti esnasında eski muahedeyi yeni-leme,e muvaffak olmuş ve bu hususa dair Kraliçeye pek dostane bir nâme-i hümayun gönderilmiştir1.

1004 H. - 1596 M. de III. Sultan Mehmed Avusturya seferine giderken âdet üzere Fransız elçileri padişahla beraber giderlerken bu elçinin Paris'te bulunmasına mebni onun yerine Berton götürülmüştü 2. Edward Barton Eğri seferinden döndükten sonra İstanbul'da vefat ederek Haybeli-adcfya defnedil-mistir (1597). Barton'un ölümünden sonra yerine kâtibi hanri Lello vekil olarak kalmış ve 1599 da resmen elçi olmuştur, on sene elçilik eden Lello bazı ticari başarılar elde etmiştir. Nitekim 1010 Cemaziyelâhir 1601 Aralık tarihiyle ingilizlere verilen ahidnâme Fransa Venedik devletlerine verilmiş olan ahidnâmenin aynı olduğu gibi ayrıca Felemenk tüccarlarının İngiliz bayrağı altında sefer etmeleri müsaadesini de hâvi idi 3. KELLo'nun 1607 de ayrılması üzerine Sir Tomas Glive (Tomas Glover) elçi gelmiştir.

Bundan sonraki Avusturya seferlerinde Osmanlı hükümdar-lariyle beraber Fransız ve İngiliz elçilerinin de bulundukları görülmektedir; bu münasebet dolayısiyle İngilizler İstanbul'da. daimî elçi bulundurmuşlardır * Bu elçilere mukabil Osmanlı hükümeti de 1607 de Mustafa Çavuş'ı muvakkat elçi olarak göndermiş ve bunu Müteferrika İbrahim Ağa takib etmiştir. 1027 H. - 1618 M. de İstanbul'daki İngiliz elçisinin adı Pol Pindar olup bunun zamanında II. OsMAN'ın cülâsunu bildir-

1 Mühimme defteri, 71, s. 69 ve Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası sene 3, s. 814.

2 Kanunî Sultan Süleyman zamanındanberi âdet olduğu üzere Avusturya seferlerinde o tarihlerde Osmanlıların müttefiki sifatiyle Fransız elçileri de bulunurlardı; bu sırada îstanbuVda Fransız elçisinin bulunmamasına mebni bu sefaretin işlerine bakan İngiliz elçisi, Eğri seferine götürülmüştür.

3 Bu 1010 Cemaziyelâhir tarihli ahidnâme sureti Feridun Bey Münşeatında vardır (C. 2, s. 381). İngiltere elçisi Leüo'nun bu sefaretine âit bir muhtırası vardır. Bu muhtıra, Orhan Burian tarafından türkçeye çevrilerek 1952 de basılmıştır.

4 Bu elçiler, Rikardos ve 1606'd a Hanri (Hanri Lello) ile Sir Tomas Glober idiler.
?

mek üzere Fransa ve İngiltere'ye Hüseyin Çavuş adında Lir elçi gönderilmiştir. Pol Pîndar 1619'da İstanbul'dan ayrılmıştır; onu müteakip John Eyries gelmiştir. Bu zât, Kıraliçe Euzabet zamanındaki gibi mutavassıt rolü oynamak isteyerek 1 İngiliz kralı jAK'dan aldığı bir mektup üzerine Sultan Osman'ui Lehistan seferini önlemek istediyse de Kazak ve Lehlilerin memleket işine verdikleri zarar münasebettiyle red cevabı almıştır. John EYRİEsMen sonra yine Sultan Osman zamanında ve 1622 Ocak ayı başında Sır Tohmas Roe gelmiştir.

Bu ilk İngiltere elçilerinin asıl vazifeleri siyasî olmaktan ziyade Türkiye'de İngiliz ticaretinin gelişmesine çalışmaktı. Bu elçilerin bütün masrafları şark ticaret kumpanyası tarafndan temin ediliyordu. Fakat daha sonra gelmiş olan Tomas Roe*-den itibaren İngiltere elçileri siyasî rol oynamağa başlamışlardır.

Sır Thomas Roe hatırlı bir elçi olduğundan Lehistan ile de dostluğun iadesi için çalıştı ve eski ahid nâmeleri yenilemeğe muvaffak oldu ve Leh esirlerinin serbest bırakılmaları işinde muvaffak olmamakla beraber Cezayir, Tunus ve Trablus ocaklarının tecavüzlerini önlemek için olan teşebbüsünde muvaffak oldu.

Bu sırada vezir-i âzam bulunan Dilâver Paşa, Kendisi iş başmda bulunduğu müddetçe İngiliz tebeasımn hiç bir şikâyetine meydan vermiyeceğini vadedip elçinin de kendi işinin dışında başkalarının işleri peşinde koşmamasını ve geçmiş şeyleri tekrarlamamasını - ki bu geçmiş şeyler Müslümanlarla İngilizler arasındaki alacak, verecek meseleleri idi- tavsiye etti 2, ve 1034 H.-1625 M. de İngiliz kiralı olan I. Şarl'iii nâmesine karşılık olarak gönderilen nâme-i hümayunda kralın Cezayir bey-lerbeğisinden şikâyetine mukabil İngiliz tortoplarının Felemenk gemileriyle birlikte islâm tüccarlarının gemi ve eşyalarını alıp kendilerini esir ettiklerinden bahsedilmiş ve eğer dostluk devam edecekse bunların tamamen iadesi ve Cezayir'deki meşgullerin

1 O tarihte kıraliçe Elizabet'in tavassutu, Lehistan kiralı intihabı meselesinden dolayı

idi.
2 Sir Tomas Roe, Türkiye'deki elçiliğine dair bir vekayinâme kaleme almış olup bu eserinde vezir-i âzam Dilâver Paşa'yı mutedil, ciddi, müdebbir bir vezir olar&k tavsif etmekte olduğuna Hammtr yazıyor (c. #, *. 209).

te'dipleri için emir verildiği bildirilmekte idi ı. İngiliz sefiri bu mesele dolayısiyle epi sıkıldı ise de dirayet ve.kiyaseti ile vasiyeti önlemeğe muvaftak oldu.
Roe, Avrupa'da sulhu temin etmek ve Osmanlı devletinin Avrupa'da bir harp açmak teşebbüslerini önlemek üzere hükümeti tarafından talimat almış olduğundan buna gayret etmiş ve hattâ Erde! kralı Betlen Gabor'uıi Avrupa'da bir harp çıkarabilecek olan müfrit emellerine mani olmağa çalışmıştır. îngilitere ile İspanya arasındaki münaferet sebebiyle İspanya kiralının Osmanlı hükümetiyle anlaşmak üzere vaki müracaatları ve yaptıkları teklifler, SİR Thobıas RoE'nin, mukni delilleri üzerine akim kaldı2.
1 I. Şarl'ıu 1625 senesi Mart ayının ihtidası tarihiyle sadaret kaymakamına yazılan mektubiyle İsfanfruTdaki elçisi Roe vasıtasiyle gönderdiği nâmeye cevap olarak yollanan nâme-i hümâyun sureti Feridun Bey Münşeatımda (c. 2, *. 379, 385 ve 386) vardır. Kiralın sadaret kaymakamına gönderdiği mektubunda Cezair beylerbeğisi Hüsrcv Paşa'nın Cezayir'de bir korsanın teşvikiyle oradaki konsolos ve tüccara yaptığı zulümden ve mallarını ellerinden alıp askere maaş verdiğinden şikâyet olunmaktadır. Bu, Hüsrev Paşa, Cezayir dayılarından iken beylerbeği olmuş ve bu şikâyet esnasında ölmüştür. vaki şikâyet üzerine keyfiyet tahkik edilerek mesullerin tecziyeleri için emir verildiği sırada İngiliz gemilerinin, Felemenk burtonlariyle beraber Güney Yemen'in Kızüdeniz kenarındaki iskelelerinden olan MuAa'ya gelerek islâm tüccarlariyle bunların gemilerini zabt ile bunların mal ve canlarına yapılan ziyan ve mezalimden bilmukabele bahsedilmiş \e (dostluk merasimine riayet etmek muradınız ise Hindistan'dan Muha iskelesine gelmekte olan ve İngiliz burtonlan tarafından aabtedilen yirnıi dört pare gemi ile gasbedilen bütün raal ve eşyalarının iadesi ve tüccarların serbest bırakılması ve bn hususta dair cevap verilmesi yazılmıştır (Feridun Bvy Münşeatı, c.2, s. 381 sene 1036).
1 "tspanya ile zât-ı şahanenin ittifak ahidnlmesi hakkında 2 Ekim 1625 tarihinde sadr-ı âzaınla bîr mükûlemem" (Keo, s. 45S ve ondan naklen Hammer, c. 9, s. 95). İstanbul1 a gelen İspanya murahhası Civanı Batista Montalbani adında biri olup 20 Temim» 1.625'de gelmişti.
tspanya murahhası Malta ve Floransa Cezvit tarikatlarmdaki İslâm esirlerinin serbest bıraktırılacağım, İspanya kadırgalarının Akdeniz'de korsanlara karşı emniyet temin edeceklerim ve fazla idhalât resmî vererek Kızıl-deniz yoluyla Osmanlı memleketlerine Hint malı getireceklerim ve İspanya kırallarının Osmanlı hududunu Kazaklara karşı muhafaza edeceğim takdim ettiği beş maddelik bir muhtıra ile araetmişti. Bu tekliflere karşı Sir Tomas Roe» Malta ve Floransa Cezvit tarikatlcrinin İspanya'nın sözüyle esirleri sahvermi-ycceVlcrini ve İspanyolların kendi deniz vasıtalariyle Akdeniz'in emniyetini temin edemiyeceklerini ve ispanya'mn Hint sularında İngiliz ve Felemenkli-

SİR Thomas Roe, İstanbul'daki yabancı devletler elçilerinin en müdebbiri ve en liyakatlisi idi; istemeği ve istenecek zamanı ve tekliflerinden kabul edilmeyenler olursa huşunet göster-meyerek susmasını biliyordu; hükümet zihniyetini kavradığı için Fransız ve Venedik elçilerinin uğradıkları ağır ve dürüst muameleye maruz kalmıyordu.
Roe, 1041 H.-1631 M. de İstanbuV dan ayrılmış ve yerine 1632Me Biterviç adında yeni bir elçi gelmiştir K
Fransız elçilerinin Cezvit propagandası peşinde koşmaları dolayısiyle bu halden kuşkulanan Osmanlı hükümeti bunlara yan baktığı için İngiliz elçisi mevcudun en itibarlısı sayılıyordu; nitekim IV. Murad, Bağdad seferinden avdetinden sonra divan-ı hümayunda hazır bulunan elçiler arasındaki ingiliz elçisi Biterviç (Peter Wich)i mevki itibariyle diğerlerine takdim etmişti (1049 H. - 1639 M.) 2.

İngiltere'deki BİTERVİç'den sonra İngiltere'nin İstanbul elçi-inkılâp dolayısiyle liğinde gİR Sachville Qrow admda birmi gör.
istanbul'da iki ı • ı <•• ıw i + -ı
* ... ... mekteyız; bunun selırnğı zamanında lngiltere-
IngıhsG elçisi J D ° t
deki inkılâp sebebiyle "ingiliz Şark Ticaret Kumpanyası" arasında da kaynaşma olup ihtilâf çıkmıştı; bunun üzerine Türkiye'deki tüccar ve gemi sahiplerinin kirala aleyhdar olarak parlamentoya tâbi olmaları sırasında Grow, krallığı temsil etmekte olup bundan dolayı kralın bu elçisi ile kiralı tanımayıp parlâmentoyu tanıyan Şark Ticaret Kumpanyası arasında müna-feret baş göstermişti.
lere mağlûp olmaları sebebiyle bu denizden, Kızüdeniz'e Hint malları getirmek istemesinin gülünç olduğunu ve İspanya'nın kendi ihtiyacını bile güçlükle tedarik ettiği için Türkiye'ye mal idhal edemiyeceğini beyan ederek İspanya'nın Kazaklar münasobetiyle yardım teklifini de muhal görmüş ve bilhassa son şekil Osmanlı hükümetini îkaz ederek diğer teklifleri ile beraber red edilmiştir.
1 Riko (Osmanlı imparatorluğunun zaman-ı hazıra ait tarihi) isimli eserinde (Fransızca tercümesi, s. 229) Osmanlı hükümetinin İngilizlere karşı müsamahalı muamelesini yazıyor.
" Hammer (c. 9, s. 256) İngiliz elçisinin, imparatorun elçisine takaddüm etmesini elçinin on beş kese altın vermesine atfediyorsa da bu sözün kendi mensup oMugu imparatorluk elçisinin, ikinci kalmasından mütevellit bir gayz olduğuna şüphe yoktur. Hammer elçinin hediyeleriyle bu işi karıştırmak suretiyle mugalata yapmıştır.

İngiltere'deki dahilî mücadele yani kıral I. Şarl ile hükümet idaresini ele alan uzun parlamento (1640-1653) arasındaki harp, genişliyerek memleket ikiye bölünmüş olduğundan tstanbuVda hem kiralın ve hem de parlamentonun elçileri yerleşmişti. Bunlardan kiralın elçisi Grow ve parlamentonun elçisi de Sir Thomas Bendish idi. Her iki elçi de İngiltere'yi temsil ettiklerini iddia ediyorlardı. Sonradan gelen Thomas Bendish'iıi elçiliği epi müddet hükümet tarafından tanınmadı; fakat daha sonra İngiltere'deki inkılâp öğrenilince Grow memleketine dönerek Bendish parlâmentonun elçisi olarak kaldı *.
„ .. ... 1061 H. -1651 M. de bir ingiliz tacirinin tngi-Bir dara munasebe- g
° °
tiyle Şeyhü'l-islâmla ^z konsolosunda iki yük akçelik alacağı olup tüc-Bcndiah ihtilâfı car, konsolos aleyhine İzmir mahkemesinde bir dâva açmış; konsolos mahkemeye celbedilerek gelmiş ve kadıya elindeki ahidnâmeyi göstererek mahallî mahkemelerin ancak iki yükten aşağı dâvalara bakmağa selâhiyetleri olduğunu sert ve haşin bir surette kadıya söyleyince, bu sert sözden müteessir olan kadı : "Elbette dâvayı dinlerim" demiş ise de konsolos buna ehemmiyet vermiyerek çıkıp gitmiştir.
Bunun üzerine İzmir kadısı meseleyi Şeyhü'l-islâma yazıp aynı zamanda İzmir konsolosunun Venedik gemilerine gizlice zahire aldığından da - bu tarihlerde Osmanlılarla Venedikliler arasında muharebe oluyordu - bahis ile konsolosun azlini rica etmiş; Şeyhü'l-islâm BahâÎ Efendi de kadının ilâmını Vezir-i âzam Melek Ahmed PAŞA'ya göndermişti.
Vezir-i âzam ya hakikaten işinin çokluğundan veyahut işin pürüzlü olmasından dolayı bu meselenin hallini Şeyhü'l-islâma havale eylemiş, bunun üzerine BahâÎ Efendi, İngiliz elçisi Ben-
1 İngiltere'deki dahilî muharebe îskoçya ve İrlanda da dahil olmak üzere I. Şarl'ın idamından sonra da dört sene sürmüş olan cumhuriyet ve onu müteakip beş sene. süren Kromvel'in diktatörlüğü zamanında (1653-1658) cumhuriyet idaresine karşı I. Şarl'in oğlu II. Şarl Iskoçyahlar tarafından kıral îlân edilmiş ise de muvaffak olamıyarak Kromvel kuvvetleri tara-fından Hollanda'ya kaçmağa mecbur edilmiştir. Nihayet 1658'de Kromvel*in ölümü ve iki sene sonra oğlu Rişard'ın istifası üzerine Stuart hanedanı kıratlığı tekrar ele alarak II. Şarl'ı

kıral ilân etmişlerdir (1070 Ramazan-1660 Mayıs 25).
*

dİsh'i davet ederek konsolostan şikâyet ile sefirden azlini istemiştir.
Bu talep üzerine İngiliz elçisi - "Onu hükümet tayin etmiştir; ben azletmeğe kadir değilim" 1 deyince Şeyhül-islâm hiddetlenerek düşmanımız olan Venediklilere kendi gemileriyle yardım ettiklerini beyan ile elçiyi tehdit etmiş ise de elçi bunu inkâr etmiyerek :
- "Bizden her kim kalyon ve asker, isterse kira ile veririz, siz de isterseniz sîze de veririz, bununla ahidnâme bozulmaz" diye mukabele edince Şeyhü'l-islâm, elçiyi hapsetmek istemiş ve o da - "Sen beni hapse kadir değilsin" sözleriyle mukabele etmesi üzerine hiddetinden muhakemesini kaybeden BahâÎ Efendi derhal sefiri tevkif ve hapsettirmiştir.
Bunun üzerine ingiliz elçisi vezir-i azama ve bu sırada hükümet işlerine müdahale etmekte olan yeniçeri ocağı ağalarına haber göndermek suretiyle serbest bırakılmış ve Şeyhü'l-islâmın bu ağır muamelesi teessüfü mûcib ölmesiyle azledilerek Bergama'ya sürgün edilmesini intaç etmiş ve yerine uzun zamandanberi Şeyhü'l-islâmlığı bekleyen Kara Çelebi-zÂde Abdülaziz Efendi getirilmiştir 2.
Cumhuriyet idaresiyle Kromvel diktatörlüğünün sona ererek II. Şarl'ui kıral olmasını müteakip SİR Thomas Bendish 1661 Mayjs'ında elçilikten ayrılarak aynı sene içinde yerine II. Şarl'ih nâmesi ve ağır hediyeleriyle beraber Lord Winch-elsea geldi. Bu elçi, ilk iş olarak Mora'yâ ticaret için gelen ingiliz gemilerinin muayeneye tâbi tutulmayacaklarına dair ahidnâmeye bir madde ilâvesine muvaffak oldu 3.
Daha sonra îstanbvVda. İngiliz elçisi olan Harvey beş gün süren bir hastalıktan sonra 6 Eylül 1672'de İstanbul civarındaki Belgrad sayfiyesinde vefat ederek cesedi tahnit edilip İngiltere'ye gönderilmiştir4. 1686'da elçi bulunan Vilyam TrüMbul (V. Trurubulle) Osmanh-Avusturya muharebesi dolayısiyle bu harbi
1 İngiliz elçisinin bu sözü Naîma'da (anı kiralımız dikmiştir ben kaldırmağa kadiir değilim) diye yazılmış ise de bu tarihte İngiltere'de cumhuriyet idaresi bulunduğu için ben metinde hükümet tabirini kullandım.
* ISaîma, e. 2, s. 64 ilâ 69.
5 Hammfir (Ata Bey tercümesi), c. 11, s. 941 f.
"ı Antuvan Gattand, c, 1, a. 178.

durdurmağa ve Avusturya'yı hasmı olan Fransa'ya karşı serbest hırakdırmağa çalıştı ise de muvaffak olamadı.
İngiltere'de II. Jak aleyhine başlayan hareket ve nihayet ban şartlarla ingiltere kırallığma davet edilen Hanovr hanedanından Üçüncü Giyom, zevcesi olan Stuart hanedanının son hükümdarı II. Jak'ul kızı Maki ile beraber koral ilân edilmişlerdir.
Osmanlı nâmelerinde Vilyam-ı sâlis denilen Giyyom dd Ranj hükümdarlığını ingiliz Elçisi Sir Trumbul vasıtasiyle Osmanlı pâdişâhına bildirmiş ve bilmukabele Osmanlı hükümdarı II. Süleyman da 1101 H. -1690 M. tarihli nâme ile kendisini tebrik etmiştir1.
1691'de Şövalye TRUMBUL'un yerine Sir William Hüssey Türkiye elçiliğinetayin edilmiş ise de bir müddet sonra ölmüştür; bu elçi geldiği zaman eski kıral Jak tarafdan olan XIV. Lui, elçisi vasıtasiyle yeni kiralın (Oranj prensinin) tanınmaması hakkında Osmanlı hükümeti nezdinde teşebbüste bulundu ise de Vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa :
- "Her milletin kendi hükümdarım öldürmek veya saltanattan ıskat etmek hakkını haiz olup, bunu kendilerinin de yapmış olduklarını II. Osman ile ibrahim'in katilleri ve IV. Mehmed'in hal'i gibi - söylemek suretiyle elçiyi ilzam edici cevap vermiştir.
HusSEY'in yerine tayin olunan HAREBON'da yolda hastalanarak öldüğünden bu defa yani 1692'de Lord Paget gönderilerek Karlofça muahedesinin akdinde çalışmış ve bu husustaki faaliyetinden dolayı hükümetçe kendisi büyük bir İtibar içinde 1702 senesine kadar on yıl

elçilikte kalmıştır.
Osmanlı hükümeti İngilizlerle olan dostluğun devamını arzu ettiği için kendilerine verilen müsaade XVII. yüzyılın ikinci yarısında genişletilmiştir. Nitekim 1086 H.-1675 M. deki ahidnâme evvelkilere nazaran İngilizlerin lehine müsait şartları ihtiva etmekte îdi, II. ÂHMED'in kısa süren saltanatı zamanında (1691-1694) İngiliz elçisi Lord Paget'ui kiyaset ve dirayeti sayesinde münasebat çok samimî bir şekil almıştır.
Karlofça muahedesinin akdine muvaffak olan Paget, İn* giltereile F/ansa rrasında devam etmekte oîan muharebe sebebiyle
1 Nâme-i hümâyun defteri* 5, b. 107. '

Akdeniz'deki Osmanlı sahil ye limanlarından İngiliz donanmasına lâzım olan eşyanın verilmesini temin etmiş ve bu hususta o taraflardaki vali ve sancak beylerine ve kadılara emirler verilmiştir.
XVI. yüzyılın ikinci yansiyle XVII. yüzyıldaki ingiliz kıratları.
VIII Hanri Tüdor 1509-1547
Stuart Hanedanı
I. Jak
îskoçya Kralı
Mari Tüdor (1553-1558)
Elizabet
(1558-1603)
Mari Stuart (1542-1567) tskoçya Kıraliçesi
I. Jak
1567'de îskoçya kiralı
1603'de ingiltere kiralı (İngiltere ile îskoçya bunun zamanında birleşmiştir. Vefatı 1625)
Prenses Elizabet
Sofya (Hanovr Elek türünün zevcesi)
I
I. Jorj
(ingiltere'de Hanovr hanedanının müessisi.
1714-1727)
I. Şarl (1625-1649)
II. Jak (1685-1689) Kır allığı terk ederek 1701de Fransa'da ölmüştür).
II. Şarl (1660-1685)
Kır alice Anna
(1702-1714)
Mari 1689-1695
(İngiltere kiralı ilân edilen Giyyom Döranj'm zevcesi ■■ (1689-1702)

Osmanlı - Flemenk münasebetleri
tik ticari münasebet :
Osmanlı devleti ile Nederlanda 1 yahut Felemenk arasındaki münasebet on yedinci asırda yani 1022 H.-1613 M.de başlar; bir zaman Şarlken imparatorluuğna dahil olan Felemenk onun, memleketlerini taksimi sırasında ispanya kırallığına düşmüş ve daha sonra protestan olan Felemenkliler, kendilerine tahammül edilmez derecede zulüm yapan katalık ispanyollara karşı ayak* lanarak Giyyom isminde bir başbuğun önderliğiyle onaltıncı asrın ikinci yarısında kuzey Felemenk'te yedi sancak'ta bir cumhuriyet kurmağa muvaffak olmuşlar ve Giyyom'i kendilerine devlet reisi yapmışlar ve memleket idaresini de Eta Jeneral isminde bir meclise

vermişlerdir. İşte Osmanlı devletiyle onyedinci asır başlarında ticarî anlaşma yapmış olan bu Nederlanda cumhuriyeti idi.
Bu tarihe kadar Felemenklilerin doğu ticareti, Fransızlara verilen ahidnâme mucibince Fransa bayrağı altında yapılmakta idi; yani Felemenk ticaret gemileri şarkta ticaret yaparlarken Fransız bandırası çekmek suretiyle şark sularına gelirlerdi, ingilizlere ticaret serbestisi verildikten sonra Fransa ile ingiltere hükümetleri Felemenk tüccarlarının kendi bayrakları altında gelip gitmeleri hususunda ihtilâfa düşerek divan-ı hümayuna müracaat etmişler ve bu mesele hükümetçe görüşülerek kaptan-ı derya Çağa la-zade Sinan PAŞA'nın tavsiyesiyle Felemenk tüccarlarının ingiliz bayrağı altında ticaret yapmaları takarrür etmiş ve bu husus ingiltere hükümetine verilen ahidnâmeye kaydedilmiştir (1010 Cemaziyelâhir -1601 Aralık) 2
«. . . , Felemenk cumhuriyeti serbest olarak kendi
Nederlanda nın ser- J
best ticaret için bayrağıyle ticaret yapmak için müracaat ettiği müracaatı zaman 16
04 M eki Osmanlı-Fransız ahidnâme-
sini imzalamış olan Fransız elçisi Brev dö Sasi'-nin oğlu Baron Müller ile dostu olan kaptan Paşa'mn mümanaat
1 Naima tarikiyle (e. 2, s. 108) Mıtre^eot'taki (c. 2, s. 383) nâme-i hümayunda (Felemenk memleketine vali olan Flanderya dukası) denilmek suretiyle Felemenk'ten bahsediliyor ki bu tâbirin Flamand isminden alınmış olduğunu görülüyor.
2 İngiltere kıraliçesi Elizabet'e gönderilen 1010 Cemaziyelâhu* tarihti ahidnâme (Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 380).

etmelerine rağmen Osmanlı hükümeti 6 Haziran 1612 ve 1021 Re-bîulâhir de Felemenk birleşik hükümetleriyle (yedi hükümet idi) tıpkı Fransa ve ingiltere'nin ahidnâraeleri gibi bir ahidnâme verdi ı Bu ahidnâme verildiği zaman I. Ahmed hükümdar bulunmakta olup işlerini bitirip avdet etmek isteyen Felemenk cumhuriyeti heyetini Üsküdar bahçesinde kabul etmiştir •.
Halil Paşa kaptan-ı derya iken, protestan Felemenk ve F<ıs ile beraber isyan ettikleri ispanya'ya karşı bir ittifak yapmak isteyerek bunun için ispanyollara düşman olan Felemenk cumhuriyetini teşvik etmiş ve 1012 H. -1603 M. de istanbul'da gelmiş olan ilk Felemenk elçisi Haca'vı himaye etmiştir 3.
1668 senesine kadar tstanbuVda daimî Felemenk elçisi bulunmayıp bunlar ahidnameleri yenilemek için gelip gitmişler ve bu suretle ticarî münasebetlerini devam ettirmişlerdir; yalnız 1031 H.-1622 M. de Erdel kiralı Betletv Gabor lehine müzakeratta bulunmak üzere bir Felemenk elçisinin siyasî maksatlarla Osmanlılara müracaat etmiş olduğu ilk defa görülmüştür.
Yine bu tarihlerde yani 1620 ile 1625 arasında Fazlı ve Haydar Paşaların Yemen valilikleri zamanında Felemenk gemilerinin Hint denizVnden gelmekte olan Osmanlı tüccar gemilerine taarruz ederek ahidnâmeye mugayir olarak altıyüz bin kuruşluk mallarım almaları üzerine Fazlı Paşa Yemen'deki Felemenk ticarî mallarından yüzbin kuruş alıp Osmanlı tüccarlarına vermişti; bunun üzerine Felemenk gemicileri Yemen valisi Haydar Paşa zamanında yedi burton ile 4 Hint denizVne gelip ingiliz burtonlarının da yardımiyle Hindistan'dan Yemen iskelelerine gelmekte olan on dört tüccar gemisini basarak eşyalarını zabt ve tüccarları esir ettiklerinden, Osmanlı hükümdarı ahidnâme mucibince tüccarın tamamen serbest bırakılıp malların iadesi
1 Fransızlar, kendilerine verilen ticaret haklarından mühim surette istifade ederek bu hakkın diğer batı devletlerine verilmesini istemediklerinden, evvelce İngilizlere ve daha oonra da Felemenklilere verilen yeni ahidnâmeler-ferden dolayı Osmanlı hükümetini sadakatsizlikle itham etmek garabetinde bulunmuşlardır (Marki do Bonnak, s. 10).

2 Zübtet ü't-tevarih (Mustafa SAfi Efendi), varak 291 b. 1 İslâm Arufiklopsdisi (Halil Pasa maddesi).
4 Burton; yelkenle yürüyen kalyonun muhtelif nevilerinden biri olup kırk, elli topu vardı. *

hususunda her iki devlete nâme göndermiş ve İstanbul'a gelen Felemenk elçisine vaziyeti bildirerek müsbet cevap istemiştir1.

t ■. ı»j ^ ♦ - 1019 H. - 1668 M. senesine kadar Flanderya lstanbulda daimi J

Felemenk «İçişi cumhuriyetinin Osmanlı devleti nezdinde daimî elçisi olmayıp bu tarihe takaddüm eden senelerde Garb ocaklarına ait bazı gemilerin Felemenk gemilerine taarruzları sebebiyle, Osmanlı hükümeti nezdinde Felemenk tüccarlarının haklarını müdafaa etmek ve devlete ait işleri görmek üzere îstanbuVda daimî elçi bulunduruldu. Bu suretle ilk gelen elçinin adı Koli yer'di; bu, tantanalı bir surette 12 Ağustos 1668 senesinde Edirne'de bulunmakta olan pâdişâh tarafından kabul edildi2.

1091 Ramazan 25 Eylül 1680 tarihli olarak Avcı Sultan Mehmed tarafından Ne deri an da elçisine verilen ahidnâme sırf ticaret üzerine olup Fransa ile ingiltere'ye verilen ahidname-deki hakların aynı idi. Bu ahidnâmede Nederlanda tüccarlarının gerek getirdikleri ve gerek Rusya'dan alıp Osmanlı memleketlerinde satmak istedikleri eşya için Trabzon, Kefe ve diğer Karadeniz sahil şehirlerinde bunları satmalarına müsâade edilmiştir 3.

Büyük Avusturya harbinde (1683-1699) Avusturya ile Osmanlıları barıştırmak ve imparatoru, harp etmekte olduğu Fransa'ya karşı serbest bırakmak için ingiltere kırallığı ile beraber Felemenk hükümeti de faaliyette bulundu. Bu maksad dolayısiyle Felemenk elçisi HEMKERKE'nin sulh akdi hususunda gayreti görülmüş ve Karlofça muahedesinin müzakere ve imhasında hazır bulunmuştur.

1 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 381 ve 396.
3 Felemenk elcisinin pâdişâh tarafından kabulü hakkında (Hûmmer* c. 11, s. 180 ilâ 182) oldukça tafsilât vardır. Silâkdar tarihi 1079 senesi Rebiul-evveli'nin dördüncü pazar günü (12 Ağustos) otağ-ı hümâyunda Felemenk elçisinin kabul edilip kiralının nâme ve hediyesini takdim ettiğini yasmaktadır (c. 1, s. 506). Bu sefirin getirdiği nâmede İstanbul, İzmir ve HaUb'tt ticaret serbestisi ve icabında Felemenk gemilerine el konmaması ve bir de ahid-nâmelerin tasdiki isteniyordu; birinci maddeden maadası kabul edildi.
* Ahidnâmeden (... Françe ve tngilterelüye verilen abidnâme-i hümâyunda mastur ve mukayyed olan hususlar Nederlandelü hakkında dahi mukarrerdir, kaydı vardır (Nâme-i Hümâyun defteri, 1,B s. 68).

Felemenk birleşik devletleriyle olan ticarî münasebet dolayı-siyle Ese.di veya Arslanh denilen Felemenk kuruşları bir kaç asır Osmanlı piyasasında kullanılmış ve bazı yerde Osmanlı kuruşuna bile alem olmuştur.

Felemenk'te 1648 (1058 hicri) senesine kadar Giyyom'uıi evlâdları statholder yani Gumhureisi olmuşlardır. Felemenk onyedinci asırda ticaret ile fevkalâde zengin olduğundan bu hususta kendisine Fransa en müthiş hasım olmuş ve 1672'deki Fransa taarruzuna karşı şiddetle mukabele ederek Bendleri yıkıp memleketi su altında bırakmışlardır. Felemenkli 1678'deki Nimeg muahedesiyle kurtaran yirmi iki yaşındaki Cumhurbaşkanı
GİYYOM DE RANj'dlT.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Cumhurreisi olan Eta holder'~ ler, yavaş yavaş Eta jeneraVe tahakküme başlamış olduklarından dahilî vaziyetler ve bunu inziman eden siyasî olaylar yüzünden Felemenk zayıf düşmüş ve bir kısım yerlerini Fransa'ya kaptırmıştır *.

Osmdnlı - İsveç münasebetleri

Osmanlılarla îsveç arasındaki siyasî münasebât XVI. yüzyıl sonlarında başlarsa da asıl siyasî

temaslar Güstav Adolf (1611-1632) zamanında ehemmiyet kesbeder; nitekim ilk siyasî münasebetler 1632 senesinde İsveç kiralı tarafından Internons (tn-temonce) yani sefir vekili veya maslahatgüzar olarak İstanbul'a gönderilen Paul Strassbürg ile başlar. 2

* 1033 H. - 1624 M. de Danimarka ve İsveç dev-
Utuz sene
muharebesi ve letleri Osmanh devleti ile dostluk tesis etmek
Osmanlılar isteyerek Erdel kiralı Betlei* Gabor'u tavsit
etmişlerdir; Erdel kiralının bu arzuyı Osmanlı
hükümetine bildirmesi üzerine bunların devlet reislerine birer

1 Fransa ve İspanya'nın Felemenk'e karşı olan tecavüzlerinden bahseden 8 Mayıs 1702 tarihli uzun bir mektub'da Fransa'nın XVII. yüzyılda
Fransa ile olan mücadelesinin bir tarihçesi Osmanlı Mühimme defterVnde gösterilmiştir (Mii/timme, 111, s. 715).

2 XVII yüzyıldaki Osm anlı-İsveç müna&ebatına dair Prof A. JV. Kuralcın îsveç kralı XII KaroVun hayatı ve faaliyeti adlı eserine (s. 133) bakın.

name-i hümayun yollandı ise de ı siyasî hâdiselerin İsveç kiralının plânına göre cereyan etmemesi üzerine münasebat tesis edilememişti.

Malûm olduğu üzere bu tarihlerde Alman imparatoru II. FERDİNAND'a karşı Almanya'nın protestan prensleriyle ittifak etmiş olan îsveç kiralı Güstav Adolf ile imparator arasındaki muharebe şiddetle devam etmekte idi; bu sırada îsveç kiralı Almanya'ya girmiş 1631'de Leipzig muharebesini kazanmış ve ertesi sene de Luçen galibiyetini elde etmiş fakat bu sırada Güstav Adolf maktul düşmüştür.

Adolf'un yerine kızı Kristin, İsveç kıraliçesi olarak bunun zamanında da otuz sene muharebesi devam etmiş ve tsveç kıral-lığına bir hayli yer ilhak olunmuştur. Bu muharebe esnasında Fransa, İsveç'in müttefiki olduğu gibi îsveç aynı zamanda Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanımakta olan Erdel kiralını da ittifakına almış olduğundan Erdel kiralının, impatator aleyhine faaliyete geçmesi Osmanlıların imparatorla olan Zitvatork muahedesini ihlâl etmekte idi.

İsveç kiralı eğer Macaristan kırallığı tacını alacak olursa Osmanlı devletiyle Macaristan arasındaki ahidnâmelere riayet edeceğini beyan ile bu hususta görüşmek üzere İstanbul"a bir murahhas gönderilmesine müsaade istedi; fakat imparator, gönderdiği elçi vasıtasiyle aradaki dostluğun bozulmamasını temine muvaffak olduğundan tsveç kiralının gerek İstanbul'a ve gerek Kırım hanına yolladığı elçiler bir başarı elde edemediler; 1634'de İstanbul'a gelen imparatorun elçisi Poşemp, Budin valisi Hasan PAŞA'nm İsveç kiralı ile muhareberede bulunmasından dolayı azlini rica etti.

îsveç kuvvetlerinin Almanya'deki muvaffakiyetleri neticesinde İsveç ordusu başkumandanı Torstenson'uh adamı ile Erdel kiralı RAKOÇİ'nin murahhası arasında imparator III. Ferdinand aleyhine 16 Eylül 1643'de yedi madde üzerine tedafüi

1 Bu Balde (1033 H. - 1624 M.) Betlen GaborMan mektup gelip Flan-dere ve Danya ve tsveç kuralları mezbure adamlar gönderip taraf-ı satlanat-ı aliyye ile dostluk için tavassut rica ettiklerini bildirmekle her birine nâmeler yazılıp Budin beylerbeğisi vezir ve serdar Sofu Mehmed Paça'ya dahi emirler ve mektuplar gönderildi ta ki ol tarafta cemiyet ve Betlen ile tecdid-i sulh hususunda meşveret eyliye (Naîma, c. 2, s. 340). •

ve tecavüzî bir ittifak aktediidi; bunun üzerine Rakoçi İstanbul** acele bir murahhas gönderip isveç ve Fransa elçileri vasıtasiyle imparatorla muharebe etmek için müsaade istedi; bu müsaade kendisine verilmekle beraber hudut vali ve sancak beylerine de tedarikli bulunmaları emrolundu 1. Bunu haber alan imparator telâşa düşerek Osmanlı hükümetiyle sulbü yenilemek istedi.

isveç kumandanı Moravya?âan geçip Avusturya'ya girerek Viyana yakınlarına kadar gelmiş olduğundan bu muvaffakiyet Rakoçi'nin işini kolaylaştırmıştı; fakat bu sırada Rakoçi kuvvetleri Avusturya kumandanı tarafından mağlûp edilip Osmanlılarla Avusturya arasında Sön muahedesi 2 yapılmış olduğundan hudut kumandanlarına Rakoçi'vc yardım etmemeleri emrolun-muştur; bunun üzerine imparatorla harp etmekten el çeken Ra-koçt, imparatorlu. Ferdinand ile VİYANA'da kârlı bir sulh yaparak yedi kale ve şehir elde etmiştir (1055 Cemaziyelevvel-8 Ağustos 1645) 3.

t »- ■. İ062 H.-1652 M. delsveç kiralı İstanbul'a. Benüa
isveç Kırahaın
Ruslar aleyhine Skit adında bir elçi gönderip Osmanlı hükû-ittifak teklifi metini imparator aleyhine tahrik etmek istemişse de muvaffak olamamış ve Rakoçi de imparatorla anlaşmış olduğundan hudutlarda sükûnet avdet etmişti. Bu tarihten on bir sene sonra isveç kiralı ŞarlGüstav, Erdel kiralı ve Kazaklarla Ruslar aleyhine bir anlaşma yapmış olan Klod Sohalam (Claude Sohalam) 23 Eylül 1656 tarihli

1 İsveç serdarının Erdel kiralı Rakoçi'ye gönderip onun da îstan-buVa yolladığı mektupta Alman kumandan Galmaş ile geçen güz ayı sonunda Magdeburg önünde karşılaşarak Galmafı bozup bir çok top, harp melzemesi ve esir aldığını ve kış münasebetiyle Saksonya ve Çek taraflarında kışlayıp havalar ısınınca kendisinin Viyana üzerine yürüyeceğini bildirmiştir (Naima, c. 4, s. 99 sene 1054 vekayii).

a Sört'de (Naima j^ Son) imparatorla onyedi sene üzerine akdedilen muahedenin üzerinden henüz bir kaç sene geçtiği sırada Rakoçi'nin İsveçlilerle beraber hareket etmesi imparatoru korkutarak bu muahedeyi 1053 sonlarından itibaren (1644 Ekim) yirmi sene müddetle temdid etmek istemİ§ ve anlaşmağa muvaffak olmuştur.

8 Viyana veya Linz muahedesiyle Erdel kiralı Rakoçî'ye Avusturya'dan istediği on dört kaza yerine kaydı hayat, şartiyle yedi kaza verilecek ve bu yedi kazadan İkisi evlâdı üzerine devrolunacaktı.

(1067 Muharrem) nameeiyle İstanbul'a yollamış ve kendisi kuzeyden Rusya'ya hücum ederken Osmanlı kuvvetlerinin de Kırım hanı vasıtasiyle güneyden yürümelerini teklif etmişti. Bu teklife karşı Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa, bu tarihte İsveçlilerin Lehlilerle muharebe etmekte olduklarını ileri sürerek îsveç murahhasına :

"Osmanlı hükümeti, İsveç'in, Lehistan'la sulh yapmasından sonra îsveç kıraliyle müzakereye girişebileceğini,, söyliyerek kuzey hududda zayıf Lehistan kıralh,ının kalmasının Osmanlı devletince lüzumlu olduğunu anlatmak istedi.

İsveç Kiralının Köprülü Mehmed PAŞA'nın İsveç elçisinin tek-
Osmanhlan Lehtiler lifine verdiği cevaptan bir müddet sonra yan-
aleyhîne tahrik lannda Erdel kiralı RAKOÇİ'nin elçisi olduğu
etmesi halde diğer bir İsveç heyeti İstanbul'a geldi.ı
Bu gelen heyet de Osmanlı hükümetini Lehistan üzerine sevk-
etmek üzere Şabl Güstav'ui 12 Haziran 1657 (1067 Ramazan)
tarihli nâmesinin getirmişti. Hükümet Lehistan'a taarruz ederek
Leh kiralı olmak isteyen II. RAKOÇİ'nin elçisinin tevkif edip
Yedİkule*ye hapsetmiş ve İsveç sefaret lıayetinden birisi İstan-
buVda. vefat ederek diğerleri cavap alamadan geri dönmüşlerdir.

Osmanlı hükümeti Kuzey hududunda kuvvetli bir devletin yerleşmesini istemediğinden, İsveç'le müttefikan Lehliler üzeri-

1 1632Me babası Cüstav Adolf'den sonra İsveç kıraliçesi olan Kristin 1653 tarihinde kıralhğı hala-zadesi Şarl Güstav'a (X. Şarl) terk etti; fakat Vazo. hanedan Tından olan Lehistan kiralı Jan Kazimir, Şarl Güstav'ın kıralhğını tanımıyarak İsveç kıralhgına hak iddia etti. Bunun üzerine Şarl bir ordu ile gelerek hem Lehistan'ı ve hem de LUvanyd'yı işgal eyledi. Jan

Kazimir tebaasının sevgisini kazanamadığından dolayı Güstav kolayca ve her taraftan yardım görerek emeline nail oldu (1656). tşte yukarıda metinde bahsedilen İsveç elçilerinin tstanbuVa gelerek Osmanlı hükümetini Lehistan üzerine yürümek için teşvik «tmeleri bu tarihe tesadüf etmektedir.
İsveç'in protestan askerleri, katolik mezhebinde olan Lehlilere çok zulm yapmış olduklarından bu hal Lehlilerin isyanına sebep oldu; Avusturya'dan yardım isteyen Lehliler Ruslar ile de barışarak İsveç kuvvetlerim Lehistan1! tahliyeye mecbur etmişler ve 1660'da galibâne bir muahede akdine muvaffak olmuşlardır. İsveçlilerle beraber Lehistan'a yürüyen Rakoçi, Kınm ham tarafından fena halde bozulmuş olup bu muharebede Osmanh ve Kırım kuvvetleri ile birlikte on iki bin Leh kuvveti de bulunmuştur. ?

ne yürüyen RAKOçi'yi mağlûp ederek Erdel kırallığından da atmış ve bu sırada İsveç kuvvetlerinin kendi ülkesindeki durum sebebiy le Lehistan'dan çekilmeleri neticesinde Lehistan tsveç istilâsından ve kıral da tac ve tahtını kaybetmekten kurtulmuştur, bundan sonra XVIII. yüzyıl başlarına kadar tsveç ile ne siyasî ve ne de ticarî hiç bir münasebet olmamıştır.

İsveç'te Vaza Kıral ailesi

Güstav Vaza * (1523-1560)

XIV. Eyrih2 (1560-1568)	IX Şarl (1600-1611) 1	III. Jan (1568-1592)
Güstav Adolf 4 (1611-1632) 1	Katerin 1	Sigismund 3 1592-1600
Krifitin 5 (1632 1654)	X Şarl Güstav 6 (1654-1660) XI Şarl (1660-1697) 1	

XII. Demirbaş Şarl (1697-1718)

1 Güstav Vaza, İsveç'i Danimarka kıratları elinden kurtararak müstakil fcımllık yapmıştır.
1 Kıratlığı, biraderi IH. Jan*a terke mecbur olup 1577*de mahbeste maktûlen vefat etmiştir.
8 Daha evvel Lehistan kiralı olup babası Jan'm yerine geldiyse de mutaassıb katolik olması sebebiyle protestanların isyanı üzerine memleketi terke mecbur olup Lehistan'a dönmüştür.
* Protestan Alman prenslerini himaye Üe otuz sene muharebesine iştirak eylemiştir.
* Pek sefih olan bu kadın kıratlığını halasının oğlu X. Şarl'a terke mecbur olarak Paris'te vefat etmiştir.
* Şarl Güstav'ın babası Ren palantinesi yani umum! valisi prens Jan Kazimir'dir. î

OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

BAZI İSLÂM DEVLETLERİYLE OLAN MÜNASEBETLER

Osmanlı - İran münasebetleri

e , „ .   .   , ,   iran'daki Safevî hanedanı ile 962 H.-1555 M.
EMueYİIenn Anadolu J
Kınlbaşlannı tahrik <*e Amasya muahedesi akdedildikten sonra etmek emelleri doğu hududunda sükûnet husule gelmişti; fakat Osmanlılara karşı Avrupa'da yardımcı arayan ve hattâ papa VIII. GREGUVAR'la ve daha sonra Avrupa devletleriyle anlaşmak isteyen İran Şahı, aynı maksatla -bilhassa Şah Abbas zamanında- manevî nüfuzları dolayısiyle Anadolu'daki Kızılbaşlan da zaman zaman tahrikten hâli değildi; bundan dolayı Osmanlı hükümeti îran hükümetinin bu [siyasetini bildiği için uyanık bulunuyor ve iran'ın bu iki taraflı siyasetine karşı o da îran'aın doğusundaki sünnî mezhebinde bulunan hükümetlerle bir anlaşma yolu arıyordu1.

Anadolu kızılbaşlan nezr ve sadaka namiyle ve mıntaka mıntaka her sene birer Kızılbaş halifesi vasıtasiyle İran'a para yollarlardı. Bundan dolayı seneden seneye bu havaliden bir Kızılbaş, Alevîlerin nezirlerini şaha götürürdü; şah bu haifeler vasıtasiyle Anadolu Kızılbaşlarını icabında Osmanlı hükümeti aleyhine tahrik ederek neticesiz kan dökülmesine sebeb olurlardı 2.

1 Bu hususta dair Osmanh-özbek devletleri münasebetleri kısmına bk.

a Rum (Sivas) beylerbeğisi Mehmed Paşa'ya hüküm ki Mektup gönderip bu diyarın ekser halkı kızılbaş olup vaki olan nesirlerini Kızılbaşa (İran'a) gönderip Öte canibten dahi hilafetnâmeler gelip yer yer halifeler tayin olunmağla bu diyarlarda daima celâli huruç etmekten hali olmadıkları haber alınıp tetebbu olundukta ol makule bazı kimesneler gelip bu sene-i mübarekede asket-i islâm küffar üzreine gazada olup vilâyet hâlidir; şâh'ı seven şimdi malûm olur deyu mektuplar ile gelen adamlar iki bölük olup biri Çorum ve Kastamonu taraflarına gidip ve biri Sivas etrafında olmağın yarar adamlar gönderilip İlgar ile vardıklarında şahın bir paşmagın (ayakkabısını) ve üç, dört halifenin mektubunu ve bazı mektuplar ile bir kimesneyi tutup
götürüp sual olundukta veçh-i meşru üzere cevap vermişlerdir: ....
(Mühimme defteri 7K s. 118 sene 1001 H. - 1593 M).'

986 H. - 1578 M. de Bozok Alevileri arasında II. Şah Îsmail olduğunu iddia ederek faaliyette bulunan bir serseri, hükümeti epi telâşa düşürmüştü1.

c l v ı. l>. Şahın Alevîler üzerindeki bu nüfuzuna ve ban Şah Tahmasb tan Y
sonra İran vaziyeti Alevî kıyamlarına rağmen Amasya muahedesi
II. Selim zamanında yenilenmek suretiyle *
984 H. - M. 1576 de Şah Tahmasb'hi vefatı ve İran'daki tac
ve taht kavgalarına ve Osmanlı hükümetinin sulhu bozmasına
kadar devam etmiştir.

TAHMASB'tan sonra İran şahı olan II. îsMAİi/e kurt beylerini Osmanlılar aleyhine tahrik ettiğini vesile sayan Osmanlı hükümdarı, vezir-i âzam Sokullu Mehmed pAŞA'mn mümanaat etmesine rağmen İran'a sefer açtı (986 H. - 1588 M.).

Şah Tahmasb, ölümünden evvel hem yeni hükümdar olan III. MuRAD'ın cülusunu tebrik ve hem de muahedeyi yenilemek için Revan ve Nahcivan valisi bulunan Tokmak Han'ı îstanbuVa göndermişti 3. Tokmak Han büyük bir debdebe ve iki yüz elli kişilik maiyet ve beşyüz deve eşya ile İstanbul'a gelerek şahın namesiyle hediyeleri takdim etmişti; Tokmak Han'mi istikbali o tarihe kadar hiç bir sefire yapılmayan merasimle olmuştu. İran elçisi daha İstanbul'da iken Tahmasb ölmüş ve îran karışmıştı; Tokmak Han gelişinden onyedi gün sonra geri dönmüş ve hakkında riayet gösterilip padişah kendisine beşbin duka altını ile ağır takımlı iki at hediye etmişti.

Şah Tahmasb'ui ölümünden sonra yerine şah
w ■_ j o olan II. îsmail, Osmanlılarla olan dostluk mıa-
ye Ferhad Faşa g '

hedesini yenilemiştir; az sonra Şah IsMAİL'in
de vafatı üzerine iran'da tac ve taht mücadelesi başlamış ve nihayet Tahmasb'ui oğullarından olup gözleri
1 Tahmasb oğlu İsmail olduğunu iddia ile meydana çıkan bu serseri, Kigi sancak beyini mağlûb edip o tarafta hükümdarlığını îlân etmiş ise de Erzurum fceylerbeğisi tarafından yakalanarak 997 H.-1589 M. senesinde idam olunmuştur.
2 îran muahedesi II. Selim zamanında murahhaslıkla İstanbul'a gelmiş olan Şah Kulu vasıtasiyle yenilenmiş ve elçiye çok ikram edilip kendisine vezirler tarafından ziyafetler verilmiştir (Selânikî, s. 93).
3 Bu Tokmak Han» daha sonraları İran'la yapılan muharebelerde şahın serdarı olan Tokmak Han olup II. Selim'in cülusunu tebrik için gelen Şahkulu'nun oğlu idi.
"

pek az gören Mehmed Hüdabende şahlığa getirilmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı hükümeti İran tarafından muntazaman malûmat alıp hudut beylerine ve valilere uyanık bulunmalarını bildirmiş ve ilk fırsatta taarruza geçmiş (985 Zilkade - 1578 Ocak) 1 ve Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere lüzumsuz bahanelerle İran üzerine sefer açılarak Lala Mustafa Paşa serdar olmuştur (986 H. - 1578 M.).
^j(ran seferi muvaffakiyetle devam ederek nihayet 995 H. - 1587 M. senesinde HÜDABENDE'nin müracaatı üzerine sulh ak-tedilmek üzere iken, babasının yerine hükümdar olan Şah Ab-bas, sulhu istemediğinden harp harekâtı tekrar başlamış ve bir taraftan serdar Ferhad PAŞA'nın gayretiyle muvaffakiyetle devam ederken diğer taraftan da İran, Özbek hanı Abduılah Han tarafından sıkıştırılmış olduğundan genç hükümdar Şah Âbbas iki tarafla harp edemiyeceği için Osmanlılarla anlaşmağa mecbur olmuştur (998 H. - 1590 M.).
Harbin birinci safhasını muvaffakiyetle bir çok yerlerin ilhakiyle bitirmiş olan Ferhad Paşa, Şah Abbas'hi birader-zâ-desi (Hamza Mirza'nın oğlu) olan Haydar Mirza'vi rehin olarak almış ve Erdebil hanı Medhi Kulu-Han riyasetinde İstanbul*& bir murahhas heyeti yollamıştır.
tstanbuVda akdedilen muahede mucibince Osmanlılar başta Tebriz olmak üzere bütün Azerbaycan ile Şirvan, Gürcistan, Lû-ristan ve Şehrizor taraflarını alıyorlardı : bundan başka tran Şahı dört islâm halifesinden ilk üçü - Ebu Bekir, Ömer, Osman -ile Hazret-i Peygamberin zevceleri Ayşe hakkında fena söz söylememeği de kabul etmekte idi 2.
Osmanlıların batıdan ve Şeybanî hükümdarı Abdullah
1 Selâniki s, 144 ve Mühimme 32, s. 30 bu Mühimme'de 985 Zilkade'den ttibaren tran seferine ait hükümler vardır.
* Hammer (Âta Bey tercümesi), c. 7, s. 152, 153; Şah Abbas'a muharebeye kimlerin sebep olduğuna, sulhe ve sulh şartlarına dair yazılan nâme-i hümâyunda üç halifeye Ve Ayçe*y* fena söz söylenmemesi kaydedildikten sonra: "Gerek Tebriz ve Karacadağ ve nevahisi ve gerek Gence ve Karabağ havalisi ve gerek Şirvan ve levahiki ve gerek Gürcistan ve mürafıkı ve gerek Nehavend ve mülhakatı ve gerek Loristan ve muzafaü... mûtemedan-ı dergâh-ı âli tasarruflarında baki** kalacaktır denilmektedir (Feridun Bey Münşeatı., c* 2, s. 157 ila 160).
?

Han'ui doğudan vaki tazyiklerinden sonra sulhe yanaşan Şah Abbas'la serdar Ferhad Paşa arasındaki müzakere esnasında Ferhad Paşa tarafından Özbek hanına gönderilen mektupta îran şahının müracaatı üzerine sulhe yanaşıklığı Ve kendisinin daha ileri gitnûyerek Şah Abbas'Ir sulh yapması ve Şah Abbas şayet bu sullıten sonra Özbeklere karşı tecavüze geçecek olursa Osmanlı hükümetinin müsalehayı fesh ile iran'a harp açacağını bildirmiştir \
Bu sulh devri esnasında yani 29 Kasım 1596 da III. Meh-med'in cülusunu tebrik ve aynı zamanda Özbek hanına galebesini bildiren Şah Abbas'ih, Zülfikar Han adlı bir elçisiyle nâ-mesi geldi. Bu tarihte pâdişâh Eğri seferinden dönmüştü; elçiyi kabul etti; Şah Abbasi yazdan

cevapta îstanbuVda rehin olarak bulunmakta olan Haydar MİRZA'nm vefatından dolayı padişah teessürlerini bildirdi.
Zülfikar Han, Vezir-i âzam İbrahim Paşa ile görüştüğü esnada elçiye Şah Abbas'ih da dedesi gibi ilim muhibbi olup olmadığını sordu; elçi de şah'ın en çok fıkıh yani islâm hukukiyle iştigal ettiğini söyleyince vezir-i âzam:
"Filhakika devletlerin en sağlam temeli adalettir" diye mukabele etmiştir.
Bu tarihten iki buçuk sene sonra yani 1599'da şah'ın Kara Han adında bir elçisi daha gelerek Özbek HANi'na galebesinin ve Abdullah Han'ui vefatı üzerine dahilî karışıklıktan istifade ederek Horasan'ı işgal etmiş olduğunu bildirmiş ve zâbtettiği yirmi dört şehir ve kalenin anahtarlarını yollamıştı.
Şah Abbas'ih eşik ağası olan Karahan hey'eti arasında îstanbuVda vefat etmiş olan Haydar Mirza'nın babası Hamza MİRZA'nın tayası Gülter isminde bir kadın da vardır; bu kadın. Haydar MİRZA'nın kızını görmek üzere gelmiş olup saraya alınarak harem kısmında misafir edilmiştir 2.
1 Feridun Bey Münşeatı c. 2, s. 147 daha sonra Şah Abbas, Özbek hanını iki defa mağlûp ederek Horasan'ı almış ve buna karşı Osmanlı hükümeti ses çıkarmamış ve bir müddet sonra da Osmanlılardan intikam almıştır.
2 Hammer (Âta Bey tercümesi), c. 7, s. 222, 243*.

Şah'ın sulhu boz- iran'la on üç buçuk sene süren bu sulh. Şah man ve Nasuh ÂBBAs'm memleket durumuna hâkim olarak bazı Paça müsalehası Avrupa devletleriyle ve bilhassa o sırada Osmanlı larla harp etmekte olan imparatorla anlaşması neticesinde bozuldu. Bunun üzerine îran şahı 1012 H.-1603 M.de tecavüze geçmiş ve bu tarihlerde Anadolu'da yer yer pek geniş bir hal alan Celâlîlerin faaliyetlerinden istifade ederek iki cephede harp etmeğe mecbur olan Osmanlı devletini zor bir duruma düşürerek evvelce terk etmeğe mecbur olduğu bir kısım yerlerini geri almış ve bu arada Tebriz'i de işgal eylemiştir.
Avusturya ile sulh yapan Osmanlı hükümeti Celâli şaka-vetini de ortadan kaldırması üzerine Iran şahı sulh istemiş ve nihayet Amasya muahedesi esasma göre sulh yapılmıştır. Bu müsaleha mucibince tran hükümeti Ferhad Paşa müşahhası ile Osmanlılara terk etmiş olduğu yerleri harple geri almış olduğu için bu yerlere mukabil her sene Osmanlılara iki yüz yük ipek ve bir yük kumaş vermeği kabul etmekte olup iki taraf sınırının tahdidi için de Bağda d valisi Mahmud Paşa ile Yan valisi Meh-med Paşa tayin edilmişlerdi *.
Muahedenin diğer hükümlerine göre ehli sünnet mezhebinde olanlara fena muamele edilmeyecek ve Osmanlıların yüksek hâkimiyetini tanımış olan Şamhal Han ile Dağıstan hâkimlerine tecavüz olunmayacak Şehrizor eyaleti devlette kalacak, İran'dan hacca gidecek olanlar Halep ve Şam yolundan gideceklerdi 2.
iran'la tekrar ma- Bu Nasuh Paşa müsalehası Osmanlı hükümetini harebe ve Serav tatmin etmemiş olup aynı zamanda şahın her müsalehau sene vermeği kabul etmiş olduğu ipeği göndermemesi ve elçi olarak İran'a gitmiş olan İncili Mustafa ÇAVUş'un dönmemesi ve daha doğrusu Nasuh Paşa muahedesinin Osmanlı padişahı I. Ahmed tarafından istenmiyerek kabul edilmiş olması dolayısiyle Iran seferi yeniden başladı (1024 H. - 1615 M.).
1 "Her sene yüz yük harir ve yüz yük akçelik bazı emtia-i lâ nazire göndermeği taahhüd etmişti (Peçevî, c. 2, s. 343).
2 Naima c. 2, s. 112, bu Ntısuh Paşa muakedesVne dair Hoca Saded-din'in oğlu Şeyhü'l-islâm Mchmed Efendi taafından kaleme alınarak tran elçisi Kadı Han ve Osmanlı elçisi incili Mustafa Çavuş ile gönderilmiş olan nâme-i hümâyun sureti Feridun Bey Münfeotı'na'a vardır (c. 2, s. 165),

Şah Abbas, sulh yapalım diye Revanh muhasara etmekte olan Vezir-i âzam Öküz Mehmed

Paşa'vi iğfal ederek kış gelmesi üzerine Mehmed Paşa geri çekilerek Şah burasını kurtarmış ve onun yerine vezir-i âzam olan Halil Paşa da bir iş başaramamış ise de harbin devamı İran'ın mukavemetini azaltmış ve hattâ Halil Paşa taarruzuna karşı Şah Abbas Tebriz ve Erdebil taraflarını boşaltarak çekilmiş ve nihayet Serav sahrasında iki taraf arasında bir anlaşma yapılmıştı (6 Şevval 1027 - 26 Eylül 1618) K

Bu Serav müsalehası mucibince İran, Nasuh Pasa müsaleha-siyle kabul etmiş olduğu iki yüz yük ipeği yüz yüke indirip her sene ipek mukabili kumaş ve sair metalardan verecek, Bağdaşla tran hududunda bulunup evvelce İran'a ait iken Osmanlılara geçen Vehmin, Deme ve Dertenk sancaklarına ilâve edilen arazi ve köyler yine iran'a bırakılacak, Kars ve Ahısha Osmanlılarda kalacaktı; yani bu muahede de Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki Amasya muahedesinin aynı idi 2.

Bağdad'ra tealimi Serav muahedesi beş sene sürmüş ve 1032 H. -
fecrine İran'la harp 1623 M. de Bağdad subaşısı BEKİR'in isyanı ve
Ye Kaar-ı Şîrîn nihayet Bağdadh İran şahına vermek istemesiyle
muahedesi bozulmuştur. Osmanlı vekayii kısmında
görüldüğü üzere uzun harplerden sonra IV. Murad, ordusunun
başında bizzat gidip Bağdad'ı zabt eylediğinden îran'nm sulh
için müracaatı üzerine 1049 Muharrem -1639 Mayıs'da Kasr-ı
Şirin muahedesinin akdiyle on yedi sene sürmüş olan bu harp
de sona ermiştir 3.

Kasr-ı Şirin muahedesi mucibince Bağdad geri alındığı gibi Irak'ın doğu hududunda elden çıkmış olan Hassan, Bedra, Mende-U, Hanikin, Dertenk, Caf aşiretinin Ziyaeddin ve Hâruni bölüm-

1 Bu müsalehadan sonra kıymetli hediyelerle tstanbuVa gelen İran elçisi Burun Kasım Bey (Yadigâr Ali Sultan-ı Hülefa) ile şaha gönderilen nâme-i hümâyun 19 Şevval 1028 tarihli olup müsalehayı akteden Halil Paça bu »ırada divanda ikinci vezir bulunuyordu (Münşeat, c. 2, s. 170).

* 1031 H.-1621 M/de hediyelerle gelen İran elçisi Ağa Rıxa Hair getirdiği hediyeleri, dörtyüz kapıcı ve bin kadar yeniçeri tarafından pâdişâhın önünden geçirilerek teslim edilmişti. (Naima, c. 2, s. 237).

* Bu müftalehanın akdinden evvel yani 1037 H.-1628 M. de Şah Abbas vefat edip yerine torunu Şah Safi hükümdar olmuş ve muahede bunun samanında yapılmıştır.
*

leri, Zencir hüesVnin batısındaki köyler ve Şehrizor yakınındaki Zalim Âli kalesVain arkasındaki dağların Şehrizor tarafına (batı'ya bakan kısmı, Ahisha, Kars, Van, Şehrizor, Bağdad ve Basra'ma, eski hudutlanndaki yerler Osmanlılarda ve Zincir kalesVma doğusundaki kaleler ve köyler ve Mihriban kalesi iranlılara kalacak ve Van hududundaki Kotor^ Makur ve Kars taraflarında bulunan kaleler de iki tarafça yıktınlacaktıı. Sulbü müteakip her iki hükümdar birbirlerine ağır hediyeler göndermişlerdi *.

İşte bu tarihten sonra XVIII. yüzyılda ve II. Tahmasb samanında Afganlıların İranı istilâsiyle Osmanlıların da bundan bilistifade zebünküşlik ederek sulhu bozmalarına kadar iran'la Osmanlı devleti arasındaki dostluk devam etmiş ve elçiler gelip gitmişlerdir.

Sultan ibrahim^üi cülusunu müteakip Şah Safî tarafından cülus tebriki için 1051 Rrbîulevvel 1641 Haziran'da göıderilen elçi kıymetli hediyeler getirmiş ve YedikuW&e mahbus bulunan İranlıları afvettirerek beraberinde İran'a götürmüştür. İbrahim Han ismindeki bu elçinin, IV. Murad zamanında Osmanlılara iltica etmiş olan Revan hanı Emirgûne-oğlu Yusuf PAŞA'nın katlinde âmil olduğu zan ve tahmin edilmiştir3.

Iran hükümdarı Şah Safî * 1052 H. - 1642 M. de oğlu II. Abbas tarafından katledilmiş ve yeni şah cülusunu Maksud Han adındaki elçisi ile ve kıymetli hediyelerle Osmanlı hükümdarına

bildirmiş ve muahede mucibince Van dağlarındaki Millet kalesinin yıkılmasını rica etmişti 6. IV. Mehmed'ûi cülusunu tebrik için gelen Mahmud Han da iki fil hediye getirmişti (1059 H.-1649 M.).

1 Bağdad"m istirdadından sonra Şah Safi'nin pâdişâha göndermiş olduğu farsça nâmesiyle ona verilen türkçe cevap ve hudut işine dair tâhın Farsça nâmesi ve müsalehamn pâdişâh tarafından kabul edildiğine dair yanlan nâme-i hümâyun suretleri Feridun Bey Mungeolı'nda vardır (e. 2, $. 210 ilâ 219).

* İran şahmın gönderdiği hediyelerin listesi Feridun Bey Mün?eafı'nda vardır (c. 2y s. 216).

* Naima, c. 4, s. 4.

4 İran hükümdarı Şah Safi'nin adı SamMı (Naima, c. 3, s. 154). 6 Hammer (Âta Bey tercümesi), c. 10, s. 10.

1067 H. -1657 M. de gelen İran elçisi PÎR ALİ(Kelb-i ali) muahedeyi yeniledikten sonra dönerken bununla beraber ismail Ağa adında bir Osmanlı elçisi de bir takım ağır hediyelerle şaha gönderilmişti 1. II. Süleyman hükümdarlığını bildirmek üzere 1099 Zilhicce ihtidasında (27 Eylül 1688) İran şahına bir nâme yollamıştır. (Name defteri, C. S. 6I69)

1108 H.-1696 M. senesinde Basra Urban reislerinden MÂNİ*-in isyanı neticesinde Hüveyze aşireti Basra'yı işgal etmişti; dört devletle harp etmekte olan Osmanlı hükümetinin o taraflara bakacak vakti yoktu; fakat bu vaziyet karşısında İran hükümdarı Şah Hüseyin, bu aşiretin elinden Basra'yı zabtederek anahtarlarını Rüstem, Haî. adındaki elçisi ile Edirne9de bulunan II. Sultan MüSTAFA'ya göndermiş ve bu karagün dostluğu fevkalâde memnuniyeti mûcib olarak elçiye pek fazla ikram ile iltifat olunmuştur.

R Üste M Han avdet ederken Şah'a teşekkürü mutazammin bir nâme ile ve beylerbeyi rütbesiyle sabık reisül-küttab defter emini Mehmed Bey elçi tayin olunup mükellef ve ağır hediyelerle İran şahma gönderilmiştir (1109 H. - 1697 M.) 2.

1 İsmail Ağa, mû t addan fazla olarak bin kişilik bir maiyetle İrau'a gidip üç ay kaldıktan sonra geri dönüp Bağdadfta vefat etmiştir (Naima, c. 6, s. 237 ve 239 ve Silâhdar tarihi, c. 1, s. 63).

3 Rafiti tarihi, c. 2, s. 418, 428, 430. -

iran'da Safevî Hanedanı Silsilesi

Şeyh Cüneyd x (Ölümü 865 H. - 1460M.)
Şeyh Haydar (Ölümü 895 H. -1488 M.)
Sultan Ali
I Şah İsmail 2 (1502-1524)
İbrahim
1. Şah Tahmasb (1524-1576)
aydar Mirza 3
ı
Hamsa Mirza
ı
Haydar Mirza (Rehin iken İstanbul'da vefat etmiştir)
Mehmed Hüdabende (1578-1587)
II. Şah İsmail
(1576-1578)
I. Şah Abbas (1587-1628)
Şah Şucâ
Safi Mirza
1. Şah Safi (Sam) (1628-1642)

Zübeyde Hanım
II Şah Abbas
(1642-1667)
II. Şah Safî (Süleyman) (1667-1694)
Şah Hüseyin
(1694-1722)
1 Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan'ın kus kardeşi Hatice Bigiim ile izdivaç etmiştir.
2 Şeyh Haydar'ın zevcezi ve Şah İsmail'in valideni Alemşak Bigüm veya Rum ismiyle Marta'nın validesi Bizans imparatoru büyük Yuannis'in kızı ve Uzun Hasan'ın zevcesi idi.
• Babasının öldüğü gece bir kaç saat şâb olmuş ve öldürülmüştür.

Osmanlı-özbek Hanlığı münasebetleri
Osmanlı devleti büyük bir islâm imparatorluğu ve Osmanlı hükümdarları da aynı zamanda sünnî müslümanlann halifesi sayılması cihetiyle bütün sünnî islâm devletleri bu devlete karşı saygı beslemekte idiler. Bundan dolayı islâm devletleri gerek aralarındaki ihtilâf dolayısiyle ve gerek düşmanlarına karşı yardım istemek üzere Asya'nın öbür ucundan Osmanlı devletine zaman zaman baş vuruyorlardı1.
tt*h*k A ıhı ûztok hanları veya Şeybâniyye devletinin mües-ilk münasebetler 8İsi' BüDAK Han'ın oğlu EbÜ'l-FetH MEHMED
ŞeybanÎ veya Sahi Bey olup 906 H. -1500 M. den 2 916 H. - 1510 M. tarihine kadar Semerkand ve Buhara hükümdarı olup bu tarihte Şah ismail ile yaptığı Merv muharebesinde maktul düşmüş ve yerine oğlu Göçgüncü geçmiştir.
Özbek hanlariyle olan münasebet onaltıncı asırda başlamış olup Yavuz Sultan Selim'iu Semerkand hanı Celalüddin Ubeyd HAN'a göndermiş olduğu 920 Muharrem (1516 M.) tarihli Farsça namesiyle aynı sene Cemaziyelâhınnda o nâmeye verilen
1 Osmanlı devletiyle daimi surette münasebette bulunan devletlerden başka XVI. yüzyıl ortalarında PortekidVlena Hint OfcyaniMu'nda faaliyette bulundukları sırada bunların tecavüzünden korunmak için Osmaık devletinden donanma ve harp levazımı isteyen Sumatra adasına sahip Aça İslâm hükümeti vardı. Aça hükümdarı Sultan Alaüddin, Kanunî Sultan Süley-an'ın son senelerinde Hasan adında bir elçisini îstanbuTa göndererek donanma ve harp levazımı istemiş ve II. Selim'in cülusunu müteakip bunlara yardım için Süveyş kaptanı Kttrtoğlu Hızır Bey kumandasiyle on beş gemiden müteşekkil bir filo ile top, silâh vesair mühimmat sevici tekarrür etmiş ve bütün hazırlık yapılmışken 975 H. -1567 M. de Yemen'de ZeydUer imamı Topal Mutahher isyanının büyümesi üzerine donanma ile mühimmatın oraya şevkine lüzum hasıl olmuş ve Sultan Alâeddin'e yardım işi Yemen isyanının bastırılmasından sonraya bırakılmıştır (Mühimme defleri, 7, t. 212, 215, 216, 224, 225). Feridun Bey Münşeatında (Tahte'r-rih=rüzgâr alt») hâkimi Alâeddin diye kendisine nâme gönderilen Sultan Alâeddin Osmanlı hükümetinden ölçüsünü gönderdiği büyük, küçük on beş top ile top dökümü ve top atıcı ustalar istemişti (Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 457, 458).
1 Şâhi Bey'in hükümdarbk tarihi, Zambaur'un eserinde bir sene evvel gösterilmiştir (s. 270).
t

cevap ve yine o sene içinde YAVUz'un göndermiş olduğu Türkçe nâme hep Şah İsmail ve Çaldıran harbine dairdir 1.
*L. » - j . . Osmanlı hükümdarı Kanunî Sultan Süleyman İki sumu aevletra
İki sumu aevletra
Şiî tran aleyhine ^e Sümn mezhebinde olan Semerkand hüküm-
nlagmak istemeleri darı âbdüllâtif Han arasındaki 2 nameler teatisi Şiî mezhebinde olan İran aleyhine idi. Âbdüllâtif Han'iti Baba Şeyh ile gönderdiği nâmesine Sultan Süleyman'iu 957

Cemaziyelevvel 1550 Şubat tarihiyle ve âhmed Çavuş ile gönderdiği cevapta İran'ın bu sıra zayıf zamanı olup sözle değil fi'len tecavüze geçmesi tavsiye edilmekte idi 3.
Bundan sonra yine Sultan Süleyman tarafında, Özbek hükümdarı birinci PÎR Mehmed'c gönderilmiş olan 967 Zilhicce ve 1560 Eylül tarihli nâmede 4 İran'a kaçmış olan şehzade Bayezid'ui himayesi dolayısiyle şaha karşı hareket edildiği bil-dirilip kendisinin de şaha karşı hareketi tavsiye olunuyordu 5. Şah TAHMASB'ın, şehzadeyi teslim ederek çocuklariyle beraber boğulması İran'la yapılacak muharebenin önüne geçmiş ve Özbek hükümdarı da bir harekete geçmemiştir.
1 Feridun Bey Münşeatı, c. 1, s. 346 ve bu nâmenin cevabı s. 349 ve ikinci nâme de sayfa 366'da vardır. Münşeatta bu, nâmelerin Celâlüddin Ubeyd Han'a yollandığı beyan edilmekte ise de Düvel-i îslâmiye'de Semerkand banları silsilesinde bu tarihlerde o isimde bir hükümdar yoktur; düvel-i islamiyyede ki tarika, şecereye göre Celâlüddin ubeyd han'm 916 H. -1510 M. den 936 H. -1530 M. senesine kadar hükümdar olan göçgüncü olduğu anlaşılıyor. Hammer'in Fransızca tercümesinde (c. 11)'Semerkand hükümdarı Ubeydullah Han'dan Sultan Süleyman'a gelen bir heyetten bahsedilmektedir.
8 Âbdüllâtif Han'ın hükümdarlığı 1540'dan 1551 senesine kadar on bir senedir.
3 Feridun Bey Münşeatı, c. 1, s. 493.
4 Padişahın bu nâmesi Hicaz'dan avdet ile memleketine gidecek olan Derviş Mehmed Bedehşanî ile gönderilmiştir.
6 Münşeat, "c. 2, s.*71. II. Selim zamamnda ve 975 H. - 1567 M- de Hanem veya Hive hükümdarı I. Hacı Mehmed Han ile de (1558 -1602) nâmeler teati edilmiştir. Bu hükümdar Osmanlı pâdişâhını Ejderhan*m Ruslardan zabtına teşvik etmekte idi; bu aile de diğer Şeybânîler gibi Cuci'nin oğlu Seyhan'dan gelmişler ise de ayrı ayrı hükümet sürmüşlerdir. Harzem Şeybanîlerine Ârabşah kolu derler. t

öabekl hanı I ^AH Tahmasb'ui Avrupa'da Osmanlılar aley-acmmi yardımı *"ne müttefik aradığı sırada Osmanlılar da doğuda İran aleyhine olarak bir müttefik bulmuşlardı; Sultan Süleyman Kanunî bunun için Özbek hükümdarı Abdüllatif Han ile anlaşarak ona üçyüz yeniçeri ile ton^u ve top yollamıştı. Abdüllatif HAN'dan sonra yerine gelen Barak (Nevruz Ahmed Bahadır) Han da yine Sultan SÜLEYMAN'a Kutluk FuladÎ admda bir elçi ile yolladığı nâmesinde selefi zamanında gönderilen, asker, topçu ve toplamı geldiğini beyan etmiştir. Bu sırada padişah iran'la Amasya mua-hedesinin(962 H.-İ555 M.) akdettiği için şimdilik kendisine yardım yapılamıyacağmı bununla beraber tran şahı tarafından o taraflara taarruz edilmesine rızası olmadığından durumundan haber vermesini Osmanlı hükümdarı cevap olarak Nevruz Ahmed HAN'a bildirmiştir1. İki sünnî devlet olan Osmanlılarla Özbekler (Şcyba-nîler) daha sonraları da İran aleyhine hareket etmek üzere anlaşmışlar ve bu münasebetler dolayisiyle Osmanlı hükümeti tarafından Şeybanilere harp levazımı gönderilmiştir; Osmanlılarla, Özbek hükümdarının İran'a karşı ittifak ettiklerini haber alan Hindistan'daki Gurkânk hükümdarı Ekber Şah, İran'ı istilâ neticesinde kuvvetlenecek olan Özbek hanlığının Hindistan'a karşı alacağı vaziyetten çekinerek Şiî mezhebinde olmasına rağ-men zahirî bir sebeb olarak Peygamber silsilesine bağlı olmalarından dolayı Osmanlılara karşı İran'ı müdafaa edeceğini Abdullah HAN'a bildirmiş ise de Osmanlı-özbek ittifakının Önüne geçememiştir 2
Şeybanîler'den II. Abdullah Han 3 Osmanlıların Şirvan ve Demirkapı taraflarındaki faaliyetleri zamanında III. Sultan MuRAD'tan top ve tüfenk verilmek suretiyle yardım görmüş idi; hattâ 996H.-1588M. senesinde İran üzerine serdar olan Ferhad Paşa Karabağ ve Gence havalisinde muvaffakiyetle işler görürken Osmanlılarla birlikte İran'a taarruza geçmiş olan Abdullah Han da Herafı istilâ ile ele geçirdiği şiileri öldürdüğü gibi Hora-
1 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 73 ve Hammer (Âta Bey tercümesi) c. 5, s. 68, 69 ve 305).

2 Hindistan tarihi (Hikmet Bayur), c. 2, s. 144).
3 Bu, II. Abdullah'ın daha Buhara hâkimi iken Sultan Süleyman'a gönderdiği Farsça nâme, Feridun Bey Münşeatı'ada vardır (c. 2, s. 484).

s an'a göndermiş olduğu oğlu Abdülmümin Han da Meşked ve İsfahan'ı ve daha bazı mühim yerleri almış ve Abdullah Han bunlardan başka Nişapur, Sebzvar ve diğer bir hayli şehir ve kale elde etmiş olduğundan iki tarafla başa çıkamıyacağım anlayan tran hükümdarı Şah Âbbas evvelâ Osmanlılarla sulh yapıp Özbeklerle uğrhşmağı muvafık görmüş ve Osmanlı serdarı ile sulh yapmıştır. Ferhad Paşa işini başardıktan sonra bu sulhten bahis ile Abdullah HAN'a mektup gönderip müttefiki olan Özbek hanını İran'a karşı yalnız bırakmıştır 1590 î. 1002 senesi rebiulahırda (1594 ocak) Semerkand ve Buhara ham Abdullah Han'ui elçisi Addaş İstanbul'a gelüp Abdullah Han'hi Harezm Şahı Hacim Han'ı mağlub ederek otuz karasını aldığını ve Hacim Han'hi Şah Abbas'ui yanına kaçdığım namesinde bildirmiştir (Selanikî - basılmamış nüsha varak 195 B ve Esad Efendi Kitapları No. 2209).
Yine Osmanlı hükümeti 1007 H.-1599 M. de Semerkand hükümdarı olan Canbey ailesinden Abdülbaki (Baki Mehmed) Han'ın müracatı üzerine buna da top ve tüfenk verilmesi için Şirvan beylerbeyisine ferman yollanmış ve lâzım oldukça o gibi levazım için müracaat eylemesi Özbek hükümdarına bildirilmiştir 2. II. AsDULLAH'ın gerek dostluk ve gerek İranlılarla ve Harezm-lilerle (Hive hanlariyle) muharebesi dolayısiyle Osmanlı hükümdarına müteaddit nâmeleri vardır3.
Se hurilerde salta- IL ABDULLAH'm 1006 H.-1S98 M. de vefatı üze-nat mücadelesi ve rme saltanat mücadelesi başlamıştır; Abdullah'ui Osmanlı hüküm- yerine oğlu AbdÜLMÜMİN Han geçmiş ise de darının tavassutu bunun bir kaç ay sonra yani 1599'da bir isyan neticesinde maktul olmasına mebni hükümdarlığı, II. Abdullah'ui amcasının oğlu Pîr Mehmed Han ele geçirmiş ve bu da aynı sene içinde Şah Abbas'ui taarruzuna uğrayarak yaptığı muharebede mağlup ve maktul düştüğünden validesi tarafından bu aileye mensup olan* Canyan (Astarhan) ailesinden Tülüm Han nâ-miyle meşhur olan Baki Mehmed Han, Semerkand ve Buhara hükümdarı olmuştur (1007 Ramazan - 1599 Nisan) bu tac ve taht
1 Feridun Bey Münşeatı, c, 2, s. 147 ve Hammer* c. 7, s. 151.
2 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 73.
8 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 143, 145, 147, 149, 151.
4 Bu, Caniyan ailesVnia. asılları Cengi?, aileaindendir; bunlar Asterhan*-da bir devlet kurmuşlardı (871 H.- 1466 M.); fakat burasının 961 H. -1554 M. de Ruslar tarafından, işgali üzerine Yar Mehmed ile oğlu Can Mehmed Buhara1-ya gelmişledir. Can Mehmed, Şeybani hükümdarı İskender'in (1560 -1583) kızını almış ve bu izdivaçtan Baki Mehmed doğmuştur. Baki Mehmed dayısı II. Abdullah'ın Ölümünden sonraki dahili mücadeleden istifade etmiştir.
' f

kavgası esnasında fırsatı kaçırmayan İran hükümdarı Şah Abbas, yukarıda söylendiği gibi Pîr Mehmed'i mağlûp ederek Horasan'ı geri almağa muvaffak olmuştur].
Osmanlı hükümdarları maddî ve manevî kudret ve nüfuzları itibariyle Orta Asya'da rol oynuyorlardı. Nitekim Canyan ailesinden olan Sem erk and ve Buhara hükümdarı olup 1051 H.-1642 M. de Îmam-Kulu Bahadır ÜAN'ın yerine hükümdar olan kardeşi Nezir Meıımed Han, 2 oğlu Abdulaziz Han'in kendisine karşı muhalefeti ve babasiylc muharebe edip galebesi üzerine Nezir Han saltanatı oğluna terk etmeğe mecbur kalmıştı (1055 H.-1645 M.). Nezir Meıımed Han hükümdarlığını tekrar elde etmek isteyerek bu hususta oğluna nasihat edilmesi ve tran şahiyle Hindistan Gurkanlı hükümdarına da nâmeler yollanarak kendisiyle oğlunun arasını bulmak üzere tavassutta bulunmalarının teminini Osmanlı pâdişâhından rica ederek bir nâme ile Abdülmennan adında bir elçi göndermiştir (1059 H.-1649 M.) 3 halbuki Nezir Han Osmanlı pâdişâhının müdahalesini istemeden evvel Hin d hükümdarı I. Şah GiHAN'a 4 baş

vurup kendisine yapılacak yardım mukabilinde Turancın bir kısmını vermeği teklif etmiş ve Şah CİHAN'da oğlu Murad Bahş'ııi kumandasında olarak Nezir Han'b yardım etmek üzere otuz yahut elli bin kişilik bir kuvvet göndermişti; Hint hükümdarı kuvvetleri Özbek ülkesine girip Bedah-şan taraflarını ve Nezir Mehmed'hi diğer oğlu HusREv'in elindeki Kunduz merkez şehrini ve kuzeye doğru yürüyüp Belk*i de almıştır-Nezir Mehmed Hind kuvvetlerinin bu istilâlarından korkup bunları çağırdığına pişman olmuş ve kendisiyle birleşmek üzere

1 Naima, II. Abdullah Han'a Turân-ı zemin padişahı diyerek oğlunun bir isyanı neticesinde katledildiğini yazmaktadır (c. 7, 5. 231).

2 Bu isim, Düvel-i tslâmiye'de (s. 435) Nezir Mehnıed ve Feridun Bey Münşeati'ndaki nâme-i hümâyunda (c. 2, s. 280, 28Î) Bedr Mehmed ve Abdi Paşa vekayinâmesi'nde ise Nadir Mehmed Han diye yazılmıştır (varak 6).

3 Ahdi Paşa vekayinâmesi (Umumî kütüphane nüshası numara 5154) Varak 6.

4 IJammer*de bu, Şah Cihan'a Dâniş Han denilmektedir (Âta Bey lercümesiy c. 10, s. 148). Halbuki bu tarihlerde Cihangir Selim Şah'ın oğlu Şahabeddin Hurrem Şah Cihan (1628 - 1658) Hindistan'da Gurkanlı imparatoru bulunuyordu. •«'

söz verdiği şehzadeyi görmeden İran'a kaçmıştır. Bu vaziyet karşısında çete harbi yapan Özbekler! kendi idaresinde ve hükümdarlığı altında toplamağa muvaffak olan AbdÜlaziz Han Gurkan-lı şehzadesi Murad Bahş'i çekilmeğe mecbur etmiştir. Murad BAHş'ın yerine Şah Cihan'üi diğer oğlu Evreng-zib tâyin edilmiştir; fakat bu şiddetli mukavemet görüp bir müddet ilerledikten sonra Özbek kumandanları tarafından çekilmeğe mecbur edilmiş ve nihayet Şah Cihan kuvvetleri aldıkları yerleri terk ederek geldikleri gibi çekilmişlerdir.

Bu suretle Nezir Mehmed Han'b yardım için Afganistan'a giren Şah Cihan kuvvetleri bir işe yaramadan geri döndükleri için iran'da bulunmakta olan Nezir Han bu defa da oğluna karşı İran şahından yardım istemiştir; bu müracaatı haber alan Ab-DÜlazİZ Han, babasına yazdığı mektupta Hindistan'dan yardım istemenin, İran'dan istemekten daha hayırlı olduğunu bildirmiş olduğundan saltanat hırsı tükenmeyen Nezir Mehmed bundan sonra Osmanlıların tavassutuna müracaat ile yukarıda zikrettiğimiz Abdülmennan Han'ı bu husus için İstanbul'a yollamıştı.

Nezir Mehmed'ıii müracaatını nazar-ı dikkata alan Osmanlı hükümeti, baba ile oğlu arasını bulmak üzere evvelâ nasihat yollu AbdÜlaziz Han'r 1 ve aynı zamanda Nezir Mehmed Han'h nâmeler yollandıktan başka Osmanlı hükümdarı bu hususta Hindistan hükümdarı Şah Cihan'i hakem yaparak 1059 H.-1649 M. tarihli bir nâme ile keyfiyeti bildirmiş 2 ve aynı zamanda hem hudut olmak itibariyle îran şahı II. Abbas'b da ta-

1 Buhara hükümdarı AbdÜlaziz Han'a gönderilen nâmeden: Ali-tebar sahib-vekar... umde-i sülâle-i selâtin hasîb-i diyar-t Turan...

AbdÜlaziz Han damet mealihuya ... vâlîd-i macidleri... Bedir Mehmed hazretleriyle mabeyninizde übüvvet ve bünüvvete nâ şayeste vaki olan bürudet ve küdûret sebebi ile tarafeynde nar-ı peykâr pür-şerar olup hem mezheb ve hem-millet olan ehl-i sünnet ve cemaat birbirlerine sell-i seyf itmekle kitap, sünnet ve icma-ı ümmete muhalif *J*l j* *^'.A f j», sırrı [j/JA] kalemrevi-nİzde zuhur ve ol here ü inere esnasında Hind canibinden'dahi nice hücum sudur bulduğu mesami-i aliyyemize ilka olunmağın ittikad-ı mezheb ve millet ve ıttırad-ı din ve şeriat cihetinden dostluğa binâen nâme-i hümâyun irsal olunmuştur. .. melhuz-ı hüsrevanemİzdir ki rizay-ı vâlideyni sebeb-i hoşnûdi-i hazret-i Huda bilip vulid-i macidlerinin celb-i kalbine" çalışması tavsiye olunmuştur. (Feridun Bey Münşeatı 1275 tab*ı, c. 2, s. 358).

2 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 281, 282. î

vassut için nâme gönderilmiştir 1. Osmanlı padişahının namesinde Nezir Han'ui hükümdarlığa iadesi işaret edilmektedir.
Şah Cihan Osmanlı hükümdarının gün derdiği nâmeye Seyit Hacı Mehmed adındaki elçisiyle yolladığı cevapta Nezir Han ile oğluna ait vaziyeti izah ile bu sırada vefat etmiş olan Nezir Han'd an sonra Abdülaziz Han'in hükümdarlığının bütün memleketçe itirazsız kabul edilip karışıklığa son verildiği bildirilmektedir 2.
Abdülaziz Han ile Osmanlı hükümdarı arasında dostluk münasebetiyle iki taraf elçileri gidip gelmişlerdir; 1088 H. - 1677 M. de Abdülaziz Han'ui, tstanbuVa gelmiş olan Mehmed Emin Han adında bir elçisini görmekteyiz 3. Abdülaziz Han 1091 H. -1680 M. de vefat etmiştir 4.
_.-,,, .. . Abdülaziz HAN'dan sonra yerine biraderi
A VII. yüzyıl sonuna J
kadar olan Sübhankulu Han geçmiştir (1091 H. ■ 1680 M.).
münasebat Bunun yirmi üç sene sürmüş olan hükümdarlığı
zamanında Osmanlı devletinin dört devlet ile savaşı vardı; hattâ 1100 H.-1689 M. senesinde Avusturya cephesine hareket edecek olan Kırım hanı Selim Giray, bir nâme ile memleketinin Ruslara karşı müdafaasını Sübhan-kulu HAN'dan rica etmiş ve muvafık cevap almıştır5; bu münasebetle Edirne'ye gelen Kırım haniyle birlikte bir Özbek elçisi 1100 Rebîulâhırı sonlarına doğru (1689 Şubat) da pâdişâh tarafından kabul edilmiştir.
1 Mühimme defteri, 62, a. J 05.
2 Nezir Mehmed Han 1061 H. - 1651 M. de saltanatını tekrar elde edemeden ölmüştür.
3 Silâhdar tarihi c. 1, s. 673. Hammer bu elçinin gelişini bir sene evvel göstermektedir (Fransızca tercümesi (c. 17)deki elçiler cetveli).
4 Osmanlı hükümeti Abdülaziz Hanı sağ sanarak II. Süleyman'ın cülûsını bildirmek üzere (19 Zilhicce 1090) tarihli bir name göndermişti (Name defteri 5. s. 61).
5 Selim Giray'ın, Özbek hükümdarına gönderdiği nâmeden : "Benim biraderim, dinde karındaşımız ve komşulukta haldaş ve yoldaşımız olan ÂI-i Osman padişahı Sultan Süleyman (ikinci) Han hazretleri dört taraftan düşmanları zuhur ve nice memlekete müstevli olup ve her birisine cevap vermede âciz ve fürû-mande kalıp ve reayası dahi isyan ve kâfir
-tarafına itaat ve mülk-i mevrusları muhtel ve müşevveş olup halleri diğergûn ve serhadlerinin sükkânı terk-i" evtan edip perakende olmuşlardır ve cümle-

Elçinin Edirne'de bulunduğu sırada o tarihe kadar Osmanlılarda tatbik edilmeyen top nakli ve top atma usûlünün kendi memleketinde yapıldığı gibi yapılmasını tavsiye ve tarif ederek tecrübe ettirmiş ve bu usûl orduca kabul olunarak elli hayvanda yüz topluk müstakil bir teşekkül vücuda getirilmiştir *.
Sübhankulu Han, II. Ahmed'hi cülusu münasebetiyle kırk kişilik bir heyetle Abdülmümin adında bir elçi ile nâme göndermiş, hediyeler takdim edildikten sonra 2 elçi hacca gitmiş ve sonra memleketine dönmüştür; bundan sonra da zaman zaman elçiler gelip gitmiştir.
nıizden ulu ve Mekke-i Mükerreme hadimi olan ol karındaşımızın def-i âdâsı içün her veçhile mal ve can ve askerimizle bizzat imdat ve iânet etmek üzerimize vâcib olmuştur; lâyık-î din ve devlet değildir ki bizler ona yardım etme-yevüz ve behemehal bu hususta imdadda ihmal ve tekâsül edersek tahkik dinimizi yıkmış oluruz" diye yazmıştı'.
Sübhan Kulu Han bu nâmeye verdiği cevapta şöyle demiştir: "Benim karındaşım muhabbetnâmeniz ile kulları gelip vusul buldu; mazmun-ı nâme malûm-ı ahileri olmuştur; tarafı biraderlerinden kangı gün asker taleb olundu da gönderilmedi ve asker benim değil sizindir; can ve baş üstüne: gayret-i islâm muktezasmea her ne kadar imdad-ı asker lazımsa ifade buyurun inşaallah maa ziyadetin tedarik olunup irsal kılınır"
Sübhan Kulu Han'ın bu nâmesine Kırım hanı tarafından gönderilen cevapta Özbek hanına teşekkür edildikten sonra mesafenin uzaklığı sebebiyle gelecek askerin yorgun olacağından ve kendisi Bucak (Basarabya) taraflarına gideceğinden memleketine her hangi bir düşmanın

tecavüzü halinde yardım etmeleri için hudut beylerine emir verilmesini rica etmiştir (Silâhdar tarihi, c. 2. s. 418).
1 Buhara ve Semerkand elçisi bu hususta şöyle demiştir: "Biz vilâyetimizde düşman ile cenk ettiğimizde topları deve ve beygir üstünden atıp mahallinde hem ileri ve hem geri gidip işte böyle kullanıyoruz deyu talim etmekle vükelây-ı devlet müşavere ve makul görüp az zamanda vücuda getirdiler; otuz reis deve ve yirmi beygire ikişer top tahmil olundu ve meselâ deve ve beygirlerin semerlerinin iki taraflarına terzi tahtası şeklinde birer tahta mıhlanıp ve topları kalın kayışlar ile kollarından bağlayıp deve ve beygirlerin iki tarafına heybe gibi ardılıp ağzı kuyruk tarafına ve falyası önünde bu minval üzre otuz deve ve yirmi beygire ikişer toptan yüz top tahmil ve yine topçulardan olmak üzere bunlara başka ağa ve nefer ve zâd ve zevâd tayin olunmuştur (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 434).
2 Nâme-i hümâvmı defteri 5, s. 119. *
XVI. ve XVII. yüzyıllarda Cuci Han evlâdından Semerkand ve Buharada'ki Şeybanl ye Cani hanedanı
ŞEHBANÎ AİLESİ
Ebü'1-Hayr
I
Hoca Mehmed
ı
Canbey
I
Şahbudak
Mehmed Şehbanî (Şâhî Bey) (1500—1510)
Göçgüncü
Söyünc
1 Nevruz Ahmed (1551—1556)
Pir Mehmed (1556—1560)
İskender (1560—1583)
I
II Abdullah (1583—1598)
I
Abdülmümin (1598—1599)
Süleyman
I
Pir Mehmed Sani
(1598)
Mahmud
I
Ubeydullah (1533—1539)
İ Abdülaziz
Şeybanilerin Buhara pretsi
(1540—1550)
CANBEY AİLESİ
Canbey 8
Ebu Said (1530—1533
Abdullah (1539—1540)
Abdülîatif
(1540—1551)
O a:

w
I—*■
Baki Mehmed (1599—1605)
Din Mehmed
Veli Mehmed (1605—1611)
İmam Kulu 3
Bahadır Mehmed
(1611—1642)
Nezir Mehmed (1642—1645)
Abdülaziz (1645—1680)
Subhan Kulu (1680—1702)

Hindistan hükümdarlariyle olan münasebetler

Osmanlı pâdişâhlarının Fatih Sultan Mehmed HAN'dan itibaren zaman zaman yenilenmek suretiyle ve fasılalarla ihtida D ekeri'deki Behmeniler ailesi ve daha sonra aslen Hindli bir aile olup müslüman olan Gucerat hükümdarlariyle * ve daha sonra da Babur tarafından kurulan Gurkanh devletiyle dostluk tesir etmişlerdir.

Fatih II. Mehmed, Deken'de hükümdarlık eden Behemenî-fer'den Mehmed Şah ve oğlu Mahmud Şah ile mûnasebeta girişmiştir. II. Mehmed Şah'ui (1463-1482) ilk defa gönderdiği name 5 ve hediyeye karşılık olarak Osmanlı pâdişâhı da Molla Efdal oğlu Mehmed'î bilmukabele elçilikle ve ağır hediyelerle Hindistan'a göndermişti 6. Osmanlı elçisi Dekken'de iken, Şah Mehmed vefat ettiğinden yerine geçen oğlu Mahmud Şah yeni bir elci ile beraber Osmanlı elçisini iade etmiş, her iki elçi Cidde'ye geldikleri zaman Fatih Sultan Mehmed'iji vefat ettiğini haber almışlardır. Elçiler Mısır'dan geçerlerken, Mahmud Şah'ui Osmanlı hükümdarına göndermiş olduğu hediyeler arasında bir

1 Mühimme 10 S. 91 Taşûend hanı Nevruz Han'ın 79 H. - M. 1571 de elçileri geldiğine göre bu tarihte hükümdar bulunduğu anlaşılıyor.

9 Şeybanilerden İskender Han'ın kın Zehra Hanım'ı alarak bu izdivaçtan Baki Mehmed Han dünyaya gelmiştir.

3 İmam Kulu Han tarafından I. Sultan Ahmed'e gönderilen nâmede babasının İranlılarla yaptığı muharebede maktul düşüp kendisinin Mâveray-ı Ceyhun'dan Deşt-i Kıpçak'a kadar bütün Özbeklerin hükümdarı olduğunu yazdığına göre bunun, Veli Mehmed olması fcabetmekte ise de (Hammer, c. 8, s. 301) ben son neşriyat olarak Düvel-i tslâmiye'nin kaydını tercih ettim, imam Kulu Han'ın, amcası Ay Mehmed Han, İranlılara esir düşüp sekiz sene esarette kaldıktan sonra Bağdad muhasarası esnasında İran'dan kaçarak Osmanlı ordusuna iltica ile İstanbul'a gelmişti; bir sene sonra 1036 H.-1626 M. de Semerkand'a dönerken babasına götürmek üzere kendisine nâme-i hümâyun verilmiştir (Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 144). imam Kulu Han ihtiyarlığına mebni Turan Zemin (Özbek) hükümdarlığım kardeşi Belh valisi Nezir Mehmed'i hükümdar yaptırıp îran yoluyla Hacc'a gitmiştir. İmam Kulu'nun vefatı İ061 H. - 1650 M. dedir.

4 Cüceraf'da devlet kuran Muzaffer Han Hintli bir Raçpot*un oğlu olup islâmiyeti kabul etmiştir, 794 H. 1391 M. senesinde Dehli sultanlarının valisi iken 799 H. 1399 - M. da müstakil olmuştur.

§ Bu nâme farsça olup asrının en büyük münşilerinden bulunan Hace Cihan'ın kalemîyledir. *

6 Feridun Bey Münşeatı, c. 1, s. 251 ilâ 258.

hançeri, Memlûk sultam Kaytbay'iii gasbetmek suretiyle yaptığı bayağılık Osmanlı padişahı II. Bayezid'iii, memlûk sultanına gücenmesine sebep olmuştur.

II. Bayezid zamanında da yine Behmenîler ve Gücerot'ta hüküm süren Muzafferiye

hükümdarlar ^yle de fasıla ile siyasî ve dostane münasebetler olmuştur. Gilcerat hükümdarı II. Muzaffer Han, Irak-ı Acem fethi [Azerbaycan olacak] dolayısiyle Şevval 924-15 Ekim 1518 tarihli nâmesiyle Yavuz Sultan Selim'i tebrik etmiş ve aynı senede kendisinin Hindulara (RTaçputlara) karşı harp edip Mandu kalesini aldığını beyan eylemiştir x Feridun Bey Münşeatında Yavuz Sultan Selim'id. Arab diyarı fethi dolayısiyle Hind meliklerinden Melik Ayaş tarafından gönderilen 924 Zilkade (1518 Kasım) tarihli bir nâme varsa da Hind hükümdarı bulunan muhtelif aileler arasında bunun ismine tesadüf edemedim 2 bunun Gücerat devleti beylerinden olup II. Muzaffer Han zamanında da yaşayan Bender-i Dev (Diyü) kumandanı olan Osmanlı Türklerinden Melik Ayaş olması muhtemeldir. 3.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında yukarıda adı geçen II. Muzaffer Han'ın oğlu Bahadır Şah, kendisini mağlûp eden Hind Mogolları hükümdarı Hümayun ŞAH'tan kaçarak Gücerat yarım adasının güneyindeki küçük fakat müstahkem Diyü (Bender-i Dev adasına gelmiş, bir takım menfaatler mukabilinde Hümayun ŞAH'a karşı Portekizlilerden yardım isterken aynı zamanda Osmanlı hükümdarına da hazinelerini Mekke" de saklamak ve kendisine yardım edilmek için nâme ve elçi göndermiştir (943 H.-1536); fakat bu sırada Bahadır Han, Portekizlilerin hilesiyle gemiye davet edilerek öldürülmüştür. Bahadır Şah'ui yerine II. MuzAFFER'in torunu ve Latif Han'hi oğlu III. Mahmud Şah geçmiştir.

Bundan sonra Osmanlı hükümdarı Kanunî Sultan Süleyman tarafından Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa kumandasiyle

1 II. Muzaffer Han 917 H.- 1511 M. de Gücerat hükümdarı olup 932 EL- 1525 M. senesine kadar yaşamıştır. JRaçput'lardan zabtettîği kalenin adı Mımşeal'ta Manduba olub (c. 1, s. 395) Bay Hikmet Bayur'un Hindistan tarihinde (c. 1, s. 388, 399 ve 402) Mandu diye gösterilmiştir.

2 Feridun Bey Münşeatı^ c. 1, s, 397. f

3 Hindistan tarihi (Hikmet Bayur), c. 1, s. 397, 400, 402.

gönderilen donanma Diyö'yi muhasara etmiş ve yeni Gücerat hükümdarı, Hadım Süleyman PAŞA'nın hiyle ile Aden emirini öldürdüğünü haber alarak kendisiyle görüşmemiş ve nihayet hiç bir taraftan yardım görmeyen Süleyman Paşa, aldığı yalan bir haber üzerine Portekiz donanmasının baskınına uğramaktan korkarak çekilmeğe mecbur olmuştur (1538).

„. ,. , ,. „ XVI. yüzyıl ortalarından itibaren fasılalarla

Hindistan da Gur~ J J

kanh (Tîmuriler) Hindistan Türk devletiyle dostça münasebetler devletiyle müna-yapılmıştır. 943 H.-1536 M. de Gücerat hü-nasebetler kûmdan olup yukarıda adı geçen BAHADIR

Şah'ın Türkiye'ye gelen elçisiyle beraber LudV-lerden Delhi hükümdarı iskender (Nizam Han)'ın oğlu Burhan Bey adında bir şehzade, Babttr'uii torunu Ekber ŞAH'a mağlûp olarak Osmanlı devleti merkezine gelmiş ve kendisine üç yüz akçe tahsis edilmişti 1.

Hind denizVnâe Osmanlılara karşı mütecaviz bir vaziyet almış olan Portekizlilerle Gücerat ve havalisini ele geçirmiş olan Gurkanh hükümdarı Celâlüddin Ekber Şah'ui, Portekizlilerle ittifak ederek Yemen limanlarını vuracağı Yemen valisi Hasan PAŞA'nın Hindistan'a göndermiş olduğu casusundan haber alınması üzerine 2 buna karşı îcabeden tedbir alınmıştır. Filhakika Ekber Şah 981 H.-1573 M. de Gücerat\ alarak bir vilâyet haline sokmuş ve Hadım Süleyman Paşa zamanından kalma top-

1 Hammer, c. 5, s. 205.

2 Yemen muhafazasında olan vezir Hasan Paşa'ya hüküm ki : "Mektup gönderip vilâyet-i Hindistan'a, gönderilen casus gelip vilâyet-i

mezbure hâkimi Celâlüddin (Ekber Şah) Portakal keferesiyle ittifak edip Yemen bendelerinin garet ve haşaratı kasdına donanma tedarik edip göndermek üzere oldukların haber verip kara canilerinden Bendece kifayet miktarı adamlar tayin olunup ilk deryadan karşı varmak için

yirmi, otuz pare kadırga tedarik olunup gönderilmek lâzım olduğun arzeyledüğün ecilden mukaddema Mısır'dan gönderilen beş pare kadırgadan maada halen on beş pare kadırga dahi bîna olunup ve Basra'da dahi beş kadırga bina olunup hazır ve müheyya olup senin tarafından talep olundukta bilâ tevakkuf varıp hizmetinde bulunmak için Mısır ve Basra beylerbeğilerine müekkid ahkâm-ı şerife gönderilip tenbih ve tekid olunmuştur..." (Mühimme-, 62, s. 105 sene 996 H. -1588 M.)

lann bazılarını alıp Agra'ya. yollamış ise de 1 daha sonraları, yani 996 H.-1578 M. senesinde Portekizlilerle birlikte Yemen taraflarına bir hareketi görülmemiştir.

IV. Muhad zamanında Gurkanh hanedanından Ekber Şah'ib torunu ve Danyal MiRZA'nın oğlu Bay Sungur Mirza, hükümdar olan amcası oğlu Şah CİHAN'ın, Gurkanh ailesi içindeki erkekleri öldürmesi üzerine evvelâ îran'a kaçmış ve oradan istanbuT* gelmiştir (1042 H.-1633 M.). 2 Hükümdarlığı elde etmek isteyen Bay Sungur'iui İran'daki temaslarından bir netice çıkmayınca Osmanlı hükümdarından aynı temennide bulunmuştur; fakat hal ve kali hükümdarlığa ehil olmadığını göstermekle beraber mesafenin uzaklığı sebebiyle asker şevkinin hemen imkânsız olması ve bundan başka Şah Cihan'ui dostluk için elçi göndermesi yönünden Baysungur'uıi arzusu yapılamadı ve bundan müteessir olan Bay Sungur da çıkıp gitti (1044 H.-1634 M.) 3.

1 Hindistan tarihi (Yusuf Hikmet Bayur), c. 2. s. 89.

8 Hindistan hükümdarı Cihangir'in 1037 H.-1628 M. de ölümünden sonra Naimd'mn kaydına göre yerine oğlu Şehriyar geçmiş ise de beş ay sonra zahirde şii mezhebine temayül ve hakikatte saltanat rekabeti dolayısiyle öldürülerek Danyal'ın oğlu Bay Sungur Mirza hükümdar olmuş ve bunun da* sefahete meyli sebebiyle Cihangir'in diğer oğlu Şah Cihan on bin kişilik bir kuvvetle Bay Sungur üzerine baskın yaparak onu kaçırıp Gurkanlı saltanatını ele almıştır (Naima, c. 2, s. 413). ISaima diğer bir yerde de Şah Cihan'ın hükümdarlığını müteakip bazı muhalifleri, onun biraderi Danyal veya Danşah*ın oğullarından birinin hükümdar olmasını istediklerini ve bunu haber alan Şah Cihan'm, Danyal'ın beş oğlundan dördünü öldürüp içlerinden Bay Sungur Mirza'nın bazı maiyyetiyle kaçıp îran'a geldiğim ve oradan yüz bulamayınca İstanbul'u gelerek ihtidalarda IV. Murad tarafından hoş karşılandığım yazmaktadır (e. 3, s. 204 ve ondan naklen Hammer, c. 9, s. 191).

8 Bay Sungur, Sultan Murad'in huzurunda meclis âdabım bilme-yip ceddi olan Timur'dan bahis açarak, onun hakkında sahib-kıran-ı zaman

tâbirim kullanır ve padişah bu sözlerin tekerüründen memnun olmamakta beraber ses çıkarmazdı. Sultan Murad'ın Bay Sungur'a ihsan etmiş olduğu birkaç yüz halis altını pâdişâhın huzurundan çıktıktan sonra enderun ağala-riyle, kapıcı ve baltacılara dağıtarak istiğna göstermesi ve pâdişâhın huzuruna geldikçe bir hizmetkârının yere serdiği âhu postuna oturmak gibi halleri Sultan Murad'ın büsbütün canını sıkarak huzuruna geldikçe ayağa kalkmaz olmuştu. Bay Sungur'un asıl maksadı, Osmanlılardan aldığı kuvvetle Hindistan'a gidip hükümdar olmakmış; IV. Murad mahremlerinden bazılarına Şah Hürrem (Şah Cihan) bizimle dostluk edip elçisi gelip gidiyor; Bundan başka uzak bir yere bu vahi iş için asker göndermenin mânası yoktur; dira-

a u ^ -. IV. Murad 1048 H.-1638 M. de Bağdad şefe-
Şah Cihan ile o
münasebet rinde iken Kızıldeniz yoluyla Şah CİHAN'ın
Mîr Zarif adında bir elçisiyle nâme ve hediyesi gelerek Musul'da Pâdişâhla buluştu; getirdiği hediyeler arasında kurşun işlemez olduğuna itikat edilen üzerine gergedan postu kaplanmış bir siper vardı. Pâdişâh bu kurşun işlemez siperi hedef yaparak attığı okla delmiş ve elçi heyetini hayrette bırakmıştır. Sultan Murad bundan sonra siperin içine beşyûz altın koyarak elçiyi tatyib etmiştir. Şah CİHAN'ın gönderdiği nâmede kendisinin de Kandehorh almak istediğini

yazmış ve filhakika hem Bağdad ve hem Kandehar iranlılardan geri alınmıştır (1638).
IV. Murad Bağdad seferinden dönünceye kadar Hint elçisinin Musul'da kalmasını emretmiş ve Boğdodh zabtedip döndükten sonra Tikrit kasabasına geldiği vakit elçiyi oraya davet ederek avdetine izin verip kendi nâme ve hediyelerini götürmek üzere Arslan âğa adındaki Osmanb elçisini de birlikte göndermiştir 1.
Arslan Ağa 1052 Cemaziyelevvelinde (1642 Ağustos) îs~ tanbuVa dönmüş ve Şah Cihan'ui nâmesiyle onun vezirinin, Osmanlı vezir-i âzamına göndermiş olduğu mektubu getirmiştir Şah CİHAN'ın vezirinin mektubunda, Hindistan hükümdarına karşı kullanılan elkab ve ibarelerin Şah CİHAN'ın mevki ve derecesine nisbetle hafif görülerek bundan dolayı teessür izhar edilmiştir; yine aynı mesele için Şah CİHAN'ın nâmesinde de serzenişler vardır.
Vezir-i âzam tarafmdan yazılan cevapta, Osmanlı hükümdarının, Şah CİHAN'a dostluktan başka hiç bir arzusu olmadığını ve iki tarafın aynı mezhepte bulunmalarının bu dostluğu takviye ettiğine şüphe olmadığı ve nâmedeki elkab ve ibarenin hiç bir suretle küçültücü maksadla yazılmadığı beyan olunarak özür dilenmektedir 2.
yet ve liyakati malûmdur; muvaffak olsa da âdî halleri sebebiyle nıenkub ola* cağı tabiidir diyerek Bay SungurTun ehliyetsizliğini beyan etmiştir (İVaima, c. 3, s. 204).
1 Naima, c. 7, e. 338 ve 362. Bay Hikmet Bayur, Gurkanh elçisinin gelmesi hakkında Şah Cihan için yazılmış olan Pâdişahnâme ile Naima tarihi arasındaki bazı farkları tahlil ederek Naima*yı doğru buluyor (Hindistan tarihi c. 2, s. 204).
1 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 59, 65. Şah Cihan'in oğlu tarafından

Osmanlı hükümdarının nâmesindeki hafif tâbirler sebebiyle arada güceniklik husule gelmiş olacak ki Arslan AĞA*mn avdetinde kendisiyle beraber elçi yollanmamış ve hattâ Sultan Îb-RAHİM'in cülusu münasebetiyle Sıdkı Efendi kalemiyle gönderilen nâme-i hümâyuna da x cevap gelmeyerek bu suretle 1063 H. - 1653 M. tarihine kadar on bir sene elçi gidip gelmemiştir; nihayet aradaki dostluğu devam ettirmek isteyen Osmanlı hükümeti, IV. Sultan Mehmed'hi cülusunu tebliğ, için seyahatle Hindistan'a gidecek olan Seyyid Muhyiddin isminde birisiyle Hindistan hükümdarına nâme gönderilmiştir.
Bir müddet sonra yani 1063 Receb - 1653 Haziran M a avdet eden Seyyid Muhyiddin beraberinde Şah Cihan tarafından gönderilen Seyyid Hacı Mehmed adında 2 bir elçi olduğu halde avdet etti. Şah CİHAN'm hediyeleri pek kıymetli olduğu gibi gelen elçi de âlim ve hoş-sohbet bir zattı. Şah CİHAN'a yine ağır hediyelerle mukabele olundu: fakat Hindistan'a gönderilen Osmanlı elçisi tam mânasiyle cahil ve Naiina'nın kaydında "(*** V_^-" idi; maktul Vezir-i âzam Salih PAŞA'nın biraderi olup adı Zülfikar olan bu adam "Elçilik için hiç bir harçhk istemem, kendi paramla giderim" dediği için masraftan kaçınılarak gönderilmişti3.
1066 H. • 1656 M. senesinde avdet eden Zülfikar Ağa ile beraber Şah Cihan tarafından büyük elçi olarak Kaim Bey adında bir zat geldi; kendisini Koca Siyavuş Paşa sarayında misafir ettiler; getirdiği hediyeleri iki yüz elli kapıcı taşıyarak pâdişâha gösterildi; gelen hediyeler arasında her ikisi de elmas ve mücevherlerle süslü bir kdıç ile bir de hançer vardı; Kaim Bey İranlılarını eline geçip müteaddit seferlere rağmen elde edilemeyen
Molla Şevki adında bir elçi ile Bağdad'ta îmam-ı âzam Ebu Hanife ve Abdülkadir Geylanî türbelerine konulmak Üzere gönderilen eşyanın yerlerine vaz'ı ve Molla Şevki'ye kolaylık gösterilmesi hakkında vezir-i azama bir mektup gelmiştir (Münşeat, C. 2. s. 61).
1 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 275 (1265 tab'ı).
2 Abdi Paşa vekayinamesVnde elçinin adı Seyyid Ahmed gösteriliyor (varak 20). P
3 Naima, c. 5, s. 336 ve Hammer, c. 10, s. 222.

Kandeharhn İran'dan geri alınmasına yardım için Şah Cihan tarafından bir nâme

getirmişti 2.
u *ı «■• • ŞAH CİHAN'm elçisinin yanına Osmanlı pâ-Maan-oğlu Hüseyin ^ .
Bey'in sefirliği dişahının nâme ve hediyelerini götürmek üzere fevkalâde elçi olarak kapıcı basılardan s Maan-oğlu Hüseyin Bey tayin edildi. Hüseyin Bey ile Şah CiHAN'a 1066 Zilkade (1656 Ağustos) tarihli bir nâme gönderildi IV. MEHMED'in hediyeleri arasında yekpare büyük zümrüt-lü bir sorguç ile üçü fevkalâde rahth, yani giyimli dört at vardı; bunların çulları, seraser denilen kumaştan eğerleri mücevherli ve murassa ve özengisi altın ve üstlüğü de incili idi. Osmanlı elçisi Diyarbakır ve Bağdad yolundan Basra'ya, gidecek, Kaim Bey de Haleb yoluyla Basra'ya gelip orada birleşeceklerdi 2.
Şah cihan 1068 H.-1658 M. de vefat ederek Murad Bahş, Suca, DÂftÂ ve Evreng-zîb isimlerindeki dört oğlu muhtelif yerlerde hükümdarlığa kalkışmışlarsa da neticede en küçük oğlu Evreng-zîb biraderlerine galebe ederek idareyi ele alıp memleket bütünlüğünü sağlamıştır. (1069 H.-1658 M.) 3
Maan-oğlü Hüseyin Bey, Hindistan'dan dönüşünde babasının sağlığında Gücerat valisi olup onun ölümünden sonra orada hükümdarlığını ilân etmiş olan Şah CİHAN'm Mürad Bahş adın-daki oğlundan nâme ve hediyeler getirmiştir 4.
1 BâÎmr Ş âh'in vefatı üzerine vâki saltanat mücadelesi esnasında Hümayun Şah biraderine karşı İran şahından yardım gördüğü için buna mukabil Kandeharh Şah Tahmasb'a terk etmişti. Burası Şah Abbas'ın vefatına yani 1628 senesine kadar yüz seneye yakın İranlılarda kalmış ve sonra Şah Cihan burasını almış ise de 1649'da tekrar İran'a geçtiğinden Şah Ci-han'ın elçisi Kandehar'm istirdadı için* yardım istemeğe gelmişti. Hindistan hükümdarının diğer iki isteğinden birisi Hint hacılarının namaz kılmaları Mekke'de için bir cami yapılması ve diğeri de Nurmahal kubbesinin inşaası için Ahmed Abad'a. bir mimar gönderilmesidir. Bu üç istekten yalnız sonuncusu yapılmıştır (Hammer, c. 10, s. 257).
2 Naima, c. 6, s. 199.
3 Naima, Hürrem Şah Cihan'm vefatiyle oğulları arasındaki mücadeleyi ve Evren g-z îb'in hükümdarlığını o sırada elçilikle Hindistan'da bulunmuş olan Maan-oğlu Hüseyin Bey'den yazmasını rica etmiş fakat kendisi bu duyduklarından hiç bahsetmemiştir \Ncıima, 6, s. 348).
4 Silâhdar tarihi, c. 1, s. 184.

EvRENG-zİB'in kırk dokuz sene sûren saltanatı zamanında yani onyedinci asır sonlarına kadar Hindistan'dan hiç bir elçi gelmemiş, fakat II. Süleyman cülusunu 1100 H.- 1689 M. tarihli bir name ile Hindistan hükümdan'na bildirmiştir1 çünkü bu tarihlerde hükümdar ailelerinde istikrar yoktu.
Osmanlılarla, Gurkanhlarm münasebetleri mesafenin uzaklığı cihetinden siyasî bir durum kuramamıştır; yalnız Osmanlıların İran'a karşı hasmane vaziyetleri ve bunun için Özbek devletiyle ittifakları Özbek devletinin kuvvetlenmesini tehlikeli gören Gurkanhlan Osmanlılara hasım yapmış olup bu hususta Ekber Şah'ui Abdullah HAN'a gönderdiği nâmesi bunu bariz surette göstermektedir.
Osmanlı - Fas münasebetleri
XVI. yüzyıbn ikinci yarısiyle XVII. yüzyılda Kuzey Afrika" un batısmda bulunan Fas (Merakeş-Marok) sultanlığı iki hükümdar ailesi elinde bulunmuştur; banlardan evvelkisi Scfdiye şerifleri denilen hükümdarlar, kendilerinin Hazret-i Peygamberin torunları imam Hasan kolundan geldiklerini iddia ettikleri gibi bunların Cenab-ı peygamberin süt anneleri HALİME'nin mensup olduğu Beni Sa?d kabilesine mensup olduklarını söyleyenler de vardır.
Sa'diye şerifleri saltanatı 916 H. -1511 M. den 1069 H.-1659 M. senesine kadar bir buçuk asra yakın devam e imiş son hükümdar MevlÂy Ahmed EBÛVABBAs'dan sonra 1075 H.-1664 M. de Felâliye şeriflerinin idareyi ellerine almalarına kadar altı sene karışıklık olmuş ve

Felâliye'nin birinci hükümdarı Mevlay Re-şid, MerakeşV yerleşmiştir.
Osmanlı vekayii kısmında görüldü,ü üzere Saîdiye şeriflerVmn altıncı hükümdarı Abdülmelik., Osmanlıların yardımiyle ve onların himayesi altında olarak 1575'de Fas hükümdarı olmuş ve kendisinden sonra Fas sultanlığı bunun evlâdına inhisar etmiş ve uzun zaman aradaki münasebet dostane olarak devam eylemiştir.
1 Name defteri 5, s. 54.

990 H. -1582 M. de Fas ve Merakeş sultanlarının 1 elçileri gerelek Şehzade Mehmed'ûi [III. Mehmed] sünnet düğününde bulunmuşlar ve pek ağr hediyeler getirmişlerdi; bunların hediyelerinden başka Osmanlı himayesinde bulundukları için dört bin altın vergileri de gelmişti 2.
1025 H. -1616 M. de Şerif II. Abdullah tarafından Şeyh " Abdülaziz isminde bir elçi ile biri pâdişâha (Sultan I. Ahmed) ve diğeri vezir-i azama olarak iki nâme ve kıymetli ve ziynetli silâhlar ve ağır kumaşlar getirmişti. Bu nâmelere pâdişâh ve Ve-zir-i âzam Halil Paşa muvafık ve dostane cevaplar vermişlerdir;3 daha sonraki tarihlerde de fasılalarla Fas'tan heyetler gelmiştir.
1 Magrilfi aksa denilen Fas'ta Merakeş veya Marok sultanlığından başka ona rakip olarak yine bu tarafta başka bir sultanlık da vardı.
* Hamnutr, c. 7, s. 106, 110.
8 Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 153, 154 ve Naima c. 2, s. 169. Naima bn elçinin gelişini 1027 H<- 1618 M. vekayii arasında göstermekte ise de nâ-menin cevabı 1026 Safer-1617 Şubat olduğuna göre elçinin dönüşü bu 1617 tarihindedir.

OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

XVI. YÜZYIL ORTALARINDAN XVII. YÜZYIL SONUNA KADAR ASKERÎ VAZİYET

Kapıkulu Ocakları

Malûm olduğu üzere Osmanlı devletinin maaşlı olarak devlet merkezinde Kapıkulu ocakları ismiyle yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı isimleriyle yaya ve Allı bölük halkı olarak atlı askerleri ve Tersane halkandan müteşekkil deniz kuvvetleri olduğu gibi topraklı veya timarh süvari gibi eyalet, akıncı ve deli isimleri altında öncü ve azab, gönüllü, beşli, fars gibi kale kuvvetleri ve ocak halinde geri hizmet sınıflan ve donanmaya tahsis edilmiş sancak askerleri vardı.

Yeniçeri Ocağı

Yeniçeri ocağının nasıl teşekkül edip teşkilâtının ne suretle genişlediği ve cemaat, sekban ve ağa bölükleri ile ocaklının talim ve terbiyesi ile hizmetleri ve muvaffakiyetleri hakkında tarihimizin I. ve II. ciltlerinde malûmat verilmiştir; bu ciltle de bu gazi ocağın ne gibi sebeplerle intizamını kaybetmiş olduğu ve ne için eski varlığını muhafaza etmediği kısaca anlatılacaktır.
Yetmiş dört yaşında ve ordusunun başında olarak Sigetvar kalesi önünde vefat eden Kanunî Sultan SÜLEYMAN'ın vefatını müteakip yeni hükümdar II. Selim, Belgrad'a gelerek ordunun dönüşünü bekliyordu; bu sırada Vezir-i âzam Sokullu Mehmed PAŞA'nın askerin cülus bahşişleri hakkında kanun ve teamülü arz-eden takriri geldi; fakat Sultan Selim, maiyyetindeki bazı tecrübesiz adamların sözlerine uyarak veziri- âzamin tavsiyesine riayet etmedi; bunun üzerine Sultan SÜLEYMAN'ın vefatından mütevellit büyük teessürün de tesiriyle yeniçeriler, kanunlarına riayet edilmediğinden dolayı serkeşçe bir vaziyet alarak dediklerini yaptırmak suretiyle hükümet otoritesini kırdılar.
Vezir-i âzam'ın ocak kanun ve teamülüne göre padişaha tavsiyesi şöyle idi :

"... merhum ve mağfurun cenazesiyle varduğumuzda otâg-ı hümâyun (Padişahın çadırı) önünde sâyeban kurulsun ki merhum ve mağfur pâdişâh hazretleri belki Sultan Selim hanıma müyesser olup teşrif eyleye demiş idi 1; devlet ve ikbal ile cüius-ı hümayun buyurulup devlet

erkânı yollu yolunca taziyet edip behemehal kul taifesi eskidenberi ecdâd-ı izamınız kanunu üzere bahşiş ve terakkilerini mübarek ağzınızdan işitmek aralarında âdet olduğundan '■Cümlesi verilsün makbul-i hümâyunumdur' demenizi isterler; hususiyle yeniçeri taifesinin kanunları, çavuşları el kaldırıp ocaktan geçen yoldaşlarına ve Âl-i Osman padişahlarına dualar edip cümlesi "AmirC demek eskidenberi âdetleridir ve hayır ve bereket dahi bundadır; badehu cenaze namazı kılınıp taziyet işi tamam olup ertesi gün içeride divan olup er-kân-ı devlet tabrik için etek öpüp hiFatler giydirilmek âdettir.."

Vezir-i azamın bu tezkiresi gelince Sultan Selim ve hocası Ataullah Efendi ile lalası Hüseyin Paşa'vi davet edip göstermiş, onlar da "Bunlara hacet yok, cülus istanbul'da oldu; buraya gelmesek ne yapacaklardı" sözleriyle vezir-i âzamin tezkiresine itiraz etmişlerdir. II. Selim, musahibi Celal Bey'i de davet ederek fikrini sormuş, o da :

- "Evvel zamandan bir söz işitilirdi, vâki imiş; Âl-i Osman-dan kul kılıcı altından geçmeyen saltanat tahtına geçmez derlerdi, gerçek imiş, mülkün sahibi hazır olunca bu şeyler dağdağa-dır" sözleriyle vezir-i âzamin mütaleasını beğenmemiş ve tabîi tezkirenin îcabı yapılmamıştır.

SoKTJLLU, bunları haber alıp arîzasına ehemmiyet verilmediğini duyunca mahremi olan kâtibi Feridun BEY'e :

- "Vezir, memleket işine dair ahval arzeder ve padişah başkalarının sözleriyle hareket edince bundan ihtilâl çıkar; zira başkaları ahvâle vâkıf olup sırra mahrem olmaz, hata bundadır; pâdişâhımız kimseye söz söyletmez, söylemek dahi istemez; kul taifesi ise cülus saltanatında, bizzat kendi ağzından işidegelmiş-lerdir, bu ortalıkta Mehmed Lala nice müdârâ etsin, ahvali devlet neye müncer ola?" diye dert yanmıştır.

1 Vezir-i âzamin bu mtitaleasmdan, Sultan Süleyman'ın ihtiyarlığına inzimam eden hastalığı sebebiyle bu seferden sağ olarak dÖnemiyeceğini tahmin etmiş olduğu anlaşılıyor.

Bunun üzerine Feridun Bey \ pâdişâh otağ-ı hümâyuna girince bir tezkire ile tahtın meydanda kurulmasını ve kul taifesinin dileklerinin makbul olduğunun beyanını ve sonunda pişmanlık olmamasını arzedelim demiş ise de vezir-i âzam muvafakat etmeyip :

- "Bizim vezir olduğumuz neden malûm ? istediğini istihdam eylesün; yazmak, hata ettiniz demek olur" diye yazdırmamıştır.

v . .. . Nihayet Sultan Süleyman'ui cenaze arabası

Yeniçerilerin •*

serkeşlikleri vaveyla içinde görününce Sultan Selim matem elbisesiyle karşılayıp cenaze namazı kılınıp dua ile otağına döndüğü sırada yeniçeriler ve kapıkulu ocakları yüksek sesle :

- "Bizim kanun-ı kadîmimize riayet olunup bahşişlerimiz söyleşilmiş idi; nice olacaktır?" deyip vezirlere dönerek - "Nice böyle eylediniz. Amma sonra zahmet çekersiniz ; yine suçlu biz oluruz; imdi Edirne kapısında veya Saray kapısında yine siz bizimsiz, hayır ola" diye bağrıştılar. Pâdişâhın babası evine gider gibi çekildiğini görünce, ona da:

- "Biz seni avlayacak yeri biliyoruz" diye de söylendiler. Pâdişâhla beraber gelenlerin fitneye sebep oluyorlar diye ordudan hemen uzaklaşmalarını yoksa it gibi kılıç üşürüp kırarız demeleri üzerine bunlar derhal İstanbul'a gönderildiler.

Cülus bahşişi olarak kapıkulu süvarilerine biner ve yeniçerilere ikişer biner akça dağıtıldı; cülus terakkisi 3 olarak da üç akçe yevmiyeli yeniçeriye beş, beş akçe yevmiyeliye sekiz ve sekiz akçe yevmiyeli yeniçeriye de bir akçe zamla dokuz akçe yevmiye verilmesi kabul edildi. Süvari ocağının altı bölüğüne de derecesine göre terakkileri yapıldı.

1 Bu zat, Münşeat-ı Selâtin isimli meşhur eseri tertip eden ve daha sonraları reisü'l-küttab ve nişancı olan Feridun Ahmed Bey Mir.

2 Cülus terakkisi, yeni hükümdarın cülusunu müteakip ocaklıların kanun üzere her birinin yevmiyesine yapılan zamdu*.

v • -ı • ■> j- Bundan sonra ocaklar padişahla beraber t$-Yeniçerılerın Fadı-
■ •» 1 1 1 # ■*
sahi saraya sokma- tanou* a Hareket ettiler; yeniçeriler istanbul a
mak kararlan yakın Litroz'da toplanıp İstanbul'a girildiği zamanki vaziyeti görüştüler; Edirne kapısından girildikten sonra Eski odalar önünde (şimdiki Şehzade camii karşısı) durup ileri gitmemeğe ve yahut saray kapısını kapatıp pâdişâhı içeri sokmamağa karar verdiler; filhakika Eski odalar önünde durdular bir saat böyle beklendi. "Yürüyen yoldaşlar9* denilince - "Katalan otluk arabası vardır" dediler; Sultan Baye-zid hamamı önüne gelindiği sırada Vezir "Pertev Paşa" —Yoldaşlar, lâyik değildir" deyince bu sözden canlan sıkılıp:
- "Bire vastık fitne, bunlar senin kölen midir? ve sen serdar mısın ki böyle söylersin?" deyip birisi korkutmak kasdiyle har-besiyle vurup düşürüp başındaki mücevveze denilen kavuğu yere yuvarlandı; bunun üzerine Kaptan-ı derya Piyale Paşa :
- "Neylersiz yoldaşlar, ayıp değil midir? Yol mudur böyle etmek? sözleriyle bu harekette bulunanları tekdir edince, ona da :
- "Sen bir gemici azap ağasısın, bize söylemek ne yolundur?" diye onu da atından yıkıp kaçırdıkları gibi Ferhad PAŞA'ya da taarruz ettiler; bu hal üzerine ikinci vezir ile vezir-i âzam ceplerinden avuç avuç altın saçarak "Lût/ eylen yoldaşlar" sözleriyle bir kısım yeniçeriler bunların etrafını alıp saray kapışma kadar götürdüler. Yeniçeri ağası Âli Âğa bu hâlin neticesinin kendi hayatına mal olacağından korkarak mendilini boynuna dolayıp :
- "Hay yoldaşlar, bana kıydınız, niçin böyle edersiz, lûtf edip ihsan edin" deyince ona da :
- "Sen bize gerçi sefer yolunda sükkeri peksimedler yedir-din; ama yeni pâdişâha ve Mehmed PAŞA'ya hazine arttırmak istersin; belki sen de kurtulmazsın, katalan göresin" demişlerdi.
Yeniçerilerin en önde giden kısmı Yeni Saray'ın. (Topkapı sarayının) avlusuna- girmişler ve vezirleri dışarıda muhafaza altına alarak Bâb-ı hümâyunu (sarayın Ayasofya camii tarafına açılan birinci kapısı) kapayıp kimseyi içeriye koymamışlardı.

P&diMhm kanona Bundan »oma pâdişâh Haseki hamamı (Aya-
riayete mecbur sofya camii karşısındaki çifte hamam) Önünde
olması gelince yeniçeriler vezirleri atlarından indirip
Önlerine katarak pâdişâhın yanına götürdüler
ve eski kanunu pâdişâhın lisanından duymak istediler; vezir-i
âzam ile diğer vezirler :
- "Şevketlû hünkârım, bunlar lisan-ı şerifinizden virgülerin işitmeyince müteselli olmazlar, inayet eylen fitne def9 olsun, buyurun" deyince II. Selim :
- "içlerinden türkçe büür var ise gelsün söyliyelim" deyince pâdişâh ile yüz yüze gelmeğe cesaret edemediklerinden nihayet Sultan Selim :
- "Cümle bahşiş ve terakkileri verilsün, makbulümdür" demesi üzerine iş halloldu ve pâdişâh ikindi vakti Saraya girebildi.
işte devlet idaresini ve kanunlarını bilmeyenlerin karıştırdıkları iş hiç yoktan bütün askerin serkeşliğine, hükümet adamlarının otoritelerinin ve nihayet pâdişahm da nüfuzunun kırılmasına sebep oldu 1.
A w , . Bazı hâdiseler istisna edilecek olursa yeniçeri
Ocağın bozulma- J T
smın sebebleri ocağının asıl bozulmağa başlaması. III. Murad zamanından itibaren olup bundan sonra muhtelif vesilelerle bu bozukluk genişlemek suretiyle ve fasılalarla bir asır boynunca devam edip gitmiştir.
Ocağın bozulmasının sebeplerinden biri yeniçerilerin araşma devrişme kanununa ve acemi ocağı vasıtasiyle şimdiye kadar olagelen talim ve terbiyelerine aykırı olarak aralarına yabancı alınmış olmasıdır; meselâ III. Murad, oğlu Mehmed'i sünnet ettirdikten sonra bu sünnet

düğününde bazı küçük hizmette bulunanların yeniçeri ocağına alınmalarını pâdişâh emretmiş, yeniçeri ağası bunu ocak kanununa aykırı bulduğu için itiraz eylemiş ve tekrar emrolununca istifa ederek yerine ağa olan zat bunları ocağa kaydetmiştir. Bundan başka yine bu pâdişâh zamanında İran ve Avusturya ile yapılan uzun seferler münasebetiyle ocak mün-

1 Yeniçerilerin bu muhalefetleri ustalıklı tertip edilip bir programla tatbik olunmuş ve kan dökülmeden kapanmıştır.

hallerini doldurmak için devşirmenin kâfi gelmemesine mebni kul kardeşi olarak ocağa efrad alınmıştır; yine bu gibi ihtiyaç üzerine veya yeniçeri ağası ve ocak kâtibine (Yeniçeri ocağı efendisi) verilen rüşvet mukabilinde ocağa hariçten talim ve terbiye görmemiş kimseler kaydedilmiş ve böylece gün geçtikçe ocak
bozulmuştur.

_ _ II. SEÜM'in cülusunda yeniçeri ocağı mevcudu on
Ocak mevcudu J °
iki bm üçyüz iken on altıncı yüzyıl sonlarında yirmi yedi bin, on yedinci asır başlarında ve Kuyucu Murad Paşa sadaretinde otuz yedi bin altı yüz ve aynı asır ortalarına yakın yani IV. Murad zamanında kırk altı bini geçmiştir; fakat bu sıralarda Vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa bu mevcudu, on yedi bine indirmiş ise de sonraları yine artarak bilhassa dört devletle dört cephede on altı sene süren muharebeler sebebiyle ocak mevcudu yetmiş bini geçmiş ve bunların maaşlarının verilmesi müşkül bir hal almıştı *.

IV. Sultan Murad (1623-1640) yeniçeri ocağı mevcudunun lüzumundan fazla olduğunu görünce burada temizlik yapmak isteyerek kendisinin malûmatı olmadan hiç bir veçhile ocağa hariçten adam alınmamasını yeniçeri kâtibine tenbih ederek kendisini ölümle tehdit eylemiş ve emrinin yerine getirilip getirilmediğini adamları vasıtasiyle yoklattırarak rüşvetle ocağa adam kaydeden Yeniçeri kâtibi Osman Efendi'vi katlettirmiştir 2.

rt . . . Osmanlı vekayii kısmında sorulduğu üzere II. Os-
Ucak isyanlarının ■■ ı
başlıca sebebleri MAN vak'ası, I. Mustafa mn cülusundan hal'ine kadar geçen hâdiseler, Sultan ibrahim'in son senesi ile oğlu Avcı Sultan Mehmed'ih ilk sekiz senesi içindeki dahilî vak'alarda hep yeniçeri ocağının kazan kaldırdığı görülür. IV.

1 Kapıkulu ocakları (birinci cilt), s. 614 ilâ 617.

2 Vezir-i âzam Boşnak Hüsrev Paşa Tokat'ta, kışladığı sırada az-lolunan yeniçeri kâtibi Hüseyin Efendi*nin yerine îstanbuVdan eski yeniçeri kâtibi Mehmed Efendi adında biri tayin edilmişti. IV. Murad bunu yanına çağırıp: "Baka bire, ocak defteri bozuk olup yeniçeriler arasına reayanın çoluk, çocukları, hamal, ırgad makulesi adamlar karışmıştır; bunları temizle ve benim malûmatımı almadan katiyyen deftere bir kişi bile yazma, doğru hizmet et:

Murad idareyi bizzat ele alınca yeniçerileri iyice tedip ile nizam altına sokmuş ve biraderi II. Osman in intikamını almıştır.

Ocağın vakit vakit isyanı hep memnuniyetsizliklerinden ileri gelmeyip çok zaman mevki sahibi olmak veya hasımlarım ortadan kaldırmak isteyenlerin, herhangi bir sebeple ocak ağa-larının; sarayın, vezirlerin tahrikleri ve bol vaidleriyle olagelmiştir. 1 Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere II. Osman vakası ve yeniçeri ocağına iltica etmiş olan bu padişahın hayatına dokunulmam ası îcabederken onu düşmanlarının eline teslim etmeleri ocağın tarihi boyunca bir leke olarak kalmıştır.

XVII. yüzyılda yeniçeri ocağında sekban başı olan Koca Muslihüddin Ağa ile bunun damadı olan sekban başılık ve yeniçeri ağalığı ederek tekaüt olduktan sonra ocakta en ileri söz sahibi olan Kara Hasan oğlu Hüseyin Ağa her istedikleri zaman ocağı isyan ettirecek kadar nüfuz sahibi olduklarından lüzumu halinde vezirler bunlara başvurmak suretiyle arzularına nail

olurlardı; Vezir-i âzam Sofu Mehmed PAŞA'nın sipahiler aleyhine ve Kap-tan-ı derya Kara Murad PAŞA'nın, Vezir-i âzam ibşir Paşa aleyhine ve Köprülü Mehmed PAŞA'nın kapu kulu süvarilerinin edebsizlikleri dolayısiyle yeniçerilerin müzaheretini temin etmeleri, vesaire gibi ocak kıyamları hep Muslihuddin ağa ile damadı Kara Hasan oĞLu'nun elleriyle olmuştur.
bir hıyanetini, emrime aykırı hareketini görür veya duyarsam başını keserim" demiş ve Tokat'a göndermişti.
Hüsrev Paşa bir gün yeniçeri kâtibini çağırıp ona ocağa efrad kaydım emredince Mehmed Efendi:
"Devletlû vezir ben kuluna pâdişâh hazretleri kendülerinin malûmatı olmadıkça ocağa bir kimseyi kaydetme diye tenbih buyurdular** deyince sert ve kan dökücü olan Hüsrev Paşa:
"Bire herif ben pâdişâhın mutlak vekili ve veziri değil miyim? elbette yaz diye emretmesi üzerine Mehmed Efendi, vezir-i azamın eteğim öpüp, sultanım ben başımdan korkarım, yazamam kendimi bu hizmetten ihtiyarını ile azlettim diyerek yanından çıkmış. Bu hali gören ocaktan kovulup yeniden kaydedilmek isteyen şahıslar Mehmed Efendi'nin üzerine hücum ederek :
"Bire zâlim pâdişâha yaranmak için bizim ekmeklerimizi kesip esememizi çaldın (kaydımızı terkin ettin) diye kendisini ölümle tehdit ettiklerinden kul istemedi diye Mehmed Efendi azlolunarak yerine Hüsrev Paşa'nın adamlarından Osman Efendi tayin olunarak bu da Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Sultan Murad'in emrine muhalif hareket ettiği için îdam olunmuştur (Naima,, c. 2, s. 421, 441).

Yeniçeri ocağına muharebeler dolayısiyle bir kaç sene namzed olarak memleket müdafaasında bulunup sonra Kulo&lü, kul kardeşi olarak tashih be-dergâh tabiriyle x ocağa kaydedilmek suretiyle her sınıftan adam alınması tabii olarak ocak nizamını bozmuştur.
Yeniçeri ocağı XVI. yüzyılın sonlarına yakın zamana kadar Osmanlı ordusunun talimli mükemmel bir yaya kuvveti iken bu tarihten sonraki zamanlarda gelişi güzel esnaf ve hammal makulesinden olanlardan rüşvet mukabilinde yeniçeri yazılması ve bunların kışlalarında oturmayıp evlerinde ve işlerinin başında kalmaları ocağı fena duruma düşürmüştür. Bununla beraber Ocak dahilindeki disiplinin şaşmaz bir kanun olarak devamı, yol ve erkân an'aneleri iyi bir kumandan idaresinde bulunulduğu zaman bunlardan büyük fedakârlıklar görülüyordu; dört devletle uzun süren muharebe sebebiyle ocağa Osmanlı ülkesindeki İslâm unsurdan yukarıda kaydettiğimiz şekilde yeniçeri alınmakta olduğundan ocak için devşirme usulü terkedilmiştir.
KÖPRÜLÜ'nün sadaretinden itibaren otuz sene kadar ocakta hiç bir isyan hareketi görülmemiş ve IV. Mehmed'in hal'ini intaç eden ve altı ay süren tehlikeli vaka da el altından ve devlet ricali tarafından yapılan tahrikle vukua gelmiştir ki bunu Osmanlı vekayii kısmında gösterdik.
__.„ .. Osmanb devletinin maaşlı ocakları olan cebeci,
Diğer yaya ocakları
topçu ve arabacı ocakları mevcudunun artması yeniçeri ocağına bağlı olup bunlar yeniçeriler ve Sipahiler gibi hükümete karşı serkeşçe durum takınmayarak çok zaman sakin kalmışlar ve bazan zorla ve gösteriş olarak mecburen yeniçerilere iltihak etmişlerdir.
Kapıkulu süvari bölükleri
„ Altı bölük yoldaşları denilen kapıkulu su-
auvarı ocağına kayıt J
işinin bozulması varileri, maaş ve derece İtibariyle diğer ocaklardan daha önde bulunuyorlardı ;
1 Tashih be-dergâhy evvelâ maaşsız olacak yeniçeri yazılarak, seferlerde bilfiil hizmette bulunduktan sonra ocağa kaydedilip ulufeye geçen ocaklıya mahsus bir tâbirdir, sonraları her

hangi bir sebeble ocaktan çıkarılmış olanların tekrar ocağa kaydedilmelerine de Tashih be-dergâh denilmiştir.

bunların bölük adetleri sulh ve harp zamanlarındaki vazifeleri hakkında kitabımızın birinci ve ikinci ciltlerinde yeter derecede malûmat vermiştik; bu ciltte de süvari ocağının XVI. yüzyıl sonlariyle XVII. yüzyılda bozulup ehemmiyetini kaybettiğini
göreceğiz.

Kapıkulu süvari bölüklerine çıkma kanuniyle saraydan çıkarılan iç oğlanlarile yeniçeri ocağındaki kıdemli ve hizmetliler ve kuloğulları denilen süvari evlâdı ve bazan saray bostancıları, vezir ve sair devlet ricali evlâd ve köleleri ve bunlardan başka muharebelerde fevkalade yararlıkları görülen tslâm ve Türkler alınırlardı.

On altıncı yüzyıl sonlarındaki îran ve Avusturya seferlerinin iki cephede uzun sürmesi sebebiyle bu süvari bölüklerine hariçten efrad alınmak mecburiyeti hasıl olunca ocak kanun ve disiplini bozulmuştur, bu kanunsuz harekte ilk defa Özdemir-oğlu Osman Paşa başlamıştır; Osman Paşa, Dağıstan taraflarındaki zor ve tehlikeli durumu sırasında hizmetleri görülen bir kısım askeri süvari ocağına kaydetmiş ve bundan sonra bu kapı kapanmayarak hizmetleri görülmeyenler de ya iltimas veya para mukabilinde ulufe ve kayıt defterleri ellerinde bulunan çavuşlar vasıtasiyle mahlul bölüklere girmişlerdir. I. Ahmed, sipahilerin yani kapıkulu süvarilerinin hem ulufeleri (maaşları) ve hem de cizye defterleri dolayısiyle gürültü ettiklerini duyunca ağalarını çağırıp bunların terbiyesizlikleri dolayısiyle zabitlerini tekdir ve tehdit etmesi üzerine sağ azaplar ağası olan Yusuf AÖa :

- "Pâdişâhım, harem-i hümâyundan (Sarayın Enderun kısmından) yetişip ekmeğinizi yemiş olan kullarınız bu münasebetsizliği yapmamışlardır; bunları, Kırım hanı arzedip ocağa alınan ve bazı kalelerde hizmet şartiyle bölüğe kaydolunan yabancılar yapmışlardır " diye cevap vermiştir ki bu söz esas bozukluğun nereden geldiğini göstermektedir. Biraz evvel kaydettiğimiz gibi bir zamanlar sıkışık vaziyet dolayısiyle ya harp zamanlarında veya kalelerde muayyen bir müddet hizmet etmek şartiyle süvari ocağına efrad alınırken 1062 H. - 1651 M. de buua da lüzum görülmeyerek doğrudan doğruya esas deftere süvari yazılmasına müsaade edilerek ocak nizamı büsbütün bozulmuştur.

c • ...ı-ıı • • Devletin en mahrem, içte ve dışta en Önemli bir Savan bölüklerinin t
* *

divanı basmaları ver* °*an ve avm zamanda muhafazası yeniçeri ocağıyle bir kısım süvarilere tevdi edilmiş bulunan divan-ı hümâyunu basmak gibi ilk yolsuz bir hareket süvari bölükleri tarafından yapılmıştır; o tarihe kadar kendilerinin isyanı görülmeyen süvariler 983 H. - 1575 M. de divan-ı hümayuna girerek fazla para istemek gibi kanunsuz hareketlerde bulunmuşlarsa da Yeziri-î âzam Sokullu Mehmed Paşa, bunların ileri gelenlerim getirterek kanunu anlatmak suretiyle kendilerini ikna edip hâdisenin önünü almıştır; bu hal gerçi Sokullu'-nun tedbiriyle bir isyan mahiyetini almamış ise de daha sonraki divanı basma hareketine bir mukaddime olmuştur. Nitekim 997 H. - 1589 M. deki isyanlariyle yeniçeri ocağına da yol açmışlardır.

Bu 1589 isyanının sebebi, askere ulufe olarak verilen paranın (akçenin) mağşuş yani ayarı bozuk olmasıdır. Rivayete göre III. Murad'ın musahibi Beylerbeği Mehmed PAŞA'nın bu karışık akçeyi askere maaş olarak verdirmek istemesinden dolayı isyan çıkmıştır; hattâ sipah yani süvariler, esnafın kendilerinden almadıkları akçeyi ellerine alıp Beylerbeği Mehmed PAŞA'nın konağına giderek, kendisine:

"Üçyüz yıldanberi padişahlar askere böyle ulufe verdi mi? sen musahip oldun, hal böyle oldu" diye söylenmişler, o da sert ve ağır mukabelede bulunmuş; bunun üzerine süvariler divana gelerek gürültü ve tehdide başlamışlar ve Mehmed Paşa'vi kıskananların teşvikiyle işi azıtmışlar nihayet Mehmet Paşa ile Defterdar Mahud Efendi katledilerek bu suretle isyan bas-tırılmıştır.

•   .   ...» Kendilerinin bu muvaffakiyetlerinden şima-
Jsyanlarin tekerrürü   t   J   T
ran sipahiler, bir kaç sene sonra yani 1001 H. -1595 M. de yine maaş verilmesinin gecikmesi sebebiyle ayaklanıp defterdar Emîr PAŞA'nın başını istemişlerdir; bunlara iç hazineden para çıkıp verilmek istendi ise de kabul etmediler; zavallı defterdar başından mücevveze denilen kavuğu çıkarıp askere teslim olmağa yani öldürülmek üzere gitmek istediyse de divan heyeti bırakmadı; bu sırada divan Önüne gelmiş olan seyircileri kapıcılar dışarı çıkarırlarken ansızın "Bire

urun" diye bir sesin yükselmesi üzerine, sipahilerin vurulmasına pâdişâh tarafından müsaade edildi zanniyle eline sopa ve o sırada saraya gelen odunlardan kapanlar süvarilere hücum edip bir kısmını öldürüp bir kısmım kaçırdılar ve bu suretle isyan sönmüştü.

Bundan sonra kapıkulu süvarileri Sadaret kaymakamı Güzelce Mahmud pAŞA'nın teşviki üzerine 1012 H. -1603 M. de III. Mehmed'i ayak divanına davet edip memleket ahvalinden dem vurup devlet işlerinde nüfuz ve müdahalesi görülen Kapı ağası Osman Ağa ile Kızlar ağası Gazanfer AĞA'nın başlarını kestirmişlerdir; bu isyanı tahrik eden Mahmud pAŞA'nın maksadı; Yemişçi Hasan PAŞA'mn yerine veziri-âzam olmaktı; fakat Avusturya cephesinden acele İstanbul'a gelen Yemişçi Hasan Paşa, etkiden ağa bulunduğu yeniçeri ocağına iltica ederek süvarilere karşı yeniçerileri çıkardı ve pâdişâhın emriyle yeniçeriler harekete geçerek süvarileri vurdular; bu suretle iki ocak araşma nifak girdi.

., „., . n Bu, tarihten sonra ufak tefek hâdiselerden sarf-ı Mere Hüseyin Fa-
şa'mn teşvikiyle nazar edilecek olursa II. Osman'ın şehadeti ve ayaklanma I. Mustafa'nın ikinci defaki hükümdarlığına kadar süvarilerin serkeşlikleri görülmedi ve bu hâdiselerde asıl isyanı tertip eden yeniçerilerle beraber hareket etmişlerdi. I. MusTAFA'nın ikinci hükümdarlığı zamanında sadareti elde etmek isteyen Mere Hüseyin PAŞA'nm teşvikiyle ayaklanan sipahiler mühim rol oynamışlardır.

_, *_ „ . . Dördüncü Mukad'ui ilk zamanlarında gerek IV. Murad in icraatı D
istanbul da bulunan ve gerek taşrada bulunup ı tegallüpleri ile şehir ve kasabalarda en ileri söz sahibi olan sipahilerin hem hükümete ve hem halka karşı hareketleri tahammül edilmez hale gelmiştir; bunlardan Anadolu'da, yer yer mütegallibe ve âsîler türemişti; bunlar devletin maaşlı bir sınıf askerinden ziyade eşkiya çeteleri halini almışlardı. Bunların İstanbul'daki edebsizliklerini

1 Sipahiler, hayvan besledikleri için bunların mühim bir kısmı şehir ye kasabalarda yerleşerek çiftlikler elde edip o mıntakalar civarın» yer yer nüfuzları altına almışlardı. *

gözleriyle görüp taşradaki hareketlerini yakinen öğrenen IV. Mu-rad idareyi bizzat eline aldıktan sonra haklarında pek şiddetli davrandı, adım adım takip etti; kanun üzere yeniçerilerden kıdemli ve hizmetleri görülenlerin bu süvari bölüklerine kayıdları icabederken onları başka suretle taltif ederek buraya almadı hayatı müddetince hafiyeleri vasıtasiyle elde ettiği azgınları aman vermiyerek temizledi.

Sof Mehm d Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere sipa-Köprülü Mehmed nu<er IV. Me hm e D'in cülusunu müteakip ken-Paşa'lar zamanın- dilerine gösterilen müsamahaya rağmen ayak-daki ayaklanmalar lanmışlarsa da Vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa'ıhıi yeniçeri ocağının yardımını temin etmesi üzerine isyanları bastırılmış ve ileri gelenlerden elde edilenler öldünülmüştür. Bundan sonra yine sipahilerden olup isyan ile başına mühim bir kuvvet toplayarak tç Anadolu'dan. Üs* küdar civarına kadar gelmiş olan Gürcü Abdünnebi de bir netice alamadan bozufarak kaçmış ve ele geçerek öldürülmüştür.

Bir de Köprülü Mehmed Paşa *nın sadaretini müteakip, Kaptan-ı derya Şeydi Ahmed Paşa'vi

vezir-i âzam yaptırmak isyeten sipahiler, Köprülü aleyhine bir isyan tertip etmişlerse de yeniçerilerin müzaheretini temin eden vezir-i âzam bunlara ağır bir darbe vurarak şeref ve itibarlarını da hiçe indirmiştir.

„.. . 1094 H. -1683 M. de başlayıp devam eden ve
Düşman karşısın- -* j r
daki isyan Osmanlı ordularının Avusturya cephesinde seri
halinde mağlûp olması suretiyle gelişen savaşta el altından yapılan tahrik neticesinde cephedeki sipahiler birden bire isyan etmişlerdir (1098 Şevval- 1687 Eylül). Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Vezir-i âzam Boşnak Süleyman Paşa kaçmış ve yeniçeri, topçu ve cebeci ocaklarının da iltiha-kiyle isyan genişlemiştir; bundan sonra ocaklar cepheyi bırakıp İstanbul'a gelerek IV. Mehmed'i hal edip altı ay İstanbul'u alt üst etmişler ve nihayet 1099 Rebîülâhır'ında (1688 Şubat) san-cağ-ı şerif çıkarılmak suretiyle âsiler tedip, edilmişlerdir.

o . . Kapıkulu süvarileri Kanunî Sultan Süley-
Suvan ocağı r
mevcudu MAN'ın vefatı esnasında 5885 mevcutlu iken XVI.
yüzyıl sonlarında 13.000 ve 1006 H.-1597 M. de 17.000 olmuş ve Kaptan-ı derya Kara Murad PAŞA'nın Îbşir Papa aleyhine ocakları tahriki neticesinde süvari mevcudu ocaktan tardedilmiş olanları da tekrar almak suretiyle 50.000'i bulmuş ve Köprülüler devrindeki tensikat ile mevcudları 15.000'e indirilmiştir.

Eyalet Askerleri

Kitabımızın II. cildinde eyalet kuvvetleri olarak tımarlı veya topraklı süvari ile yaya, müsellem, yörük ve canbaz, tatar, akıncı, deli, azab, gönüllü ve beşli askerlerinden bahsetmiştik; bu ciltte ise XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bu kuvvetlerden bir kısmını ya pek zayıf kalmış veya ihmal edilmiş olarak görmekteyiz.

Tımarlı veya Topraklı Süvariler

_ . o . Bu atlı kuvvetler Kanunî Sultan Süleyman'-
Tımarlı Süvari
sınıfının bozulması ın son zamanlarına kadar Türk ordusunun en kuvvetli ve en şerefli askeri iken bilhassa XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bu sınıfın arasına da yabancılar girip topraklı sipahi olmaları bu ocağı da bozmuştur. Hiyle ile berat tevcih ettirmek, babalan ölen yetimlerin tımarları başkalarına verilmek, beylerbeğilerin tımar tevcihindeki ihmalleri ve irtikâpları bu mühim süvari teşkilâtını da bozmuş ve bu bozulmada muharebelerinde tesirleri görülmüştür x. Bundan başka Özdemir-oğlu Osman Paşa Kafkas ve Dağıstan seferlerinde kanunlarına bakmayarak hizmeti vardır diye kâtip, çavuş, konakçı gibi vazife sahiplerine tımar ve zeamet tevcih etmiştir 2; bir de tımarlar mahlûl oldukça içlerinden fazla

1 Mühimme, 78, s. 317.

2 özdemir oğlu 'mm münhal tımar ve zeametleri seferde bulunmuştur diye cephede maiyyetinde bulunmuş olan adamlarına tevcih edince vilâyetler halkı şikâyete başlamışlardı; fakat Osman Paşa:
"Benim adamlarım benimle beraber bunca seferlerde bulunmuş ve pâdişâh dirliğine istihkak kesbetmiştir" diye cevap vermiş ve nihayet münhallerin

gelirlileri olan tımarlar mîrî mukataaya (hazineye varidat) kay-dolunmuştur. Yine bu XVI. yüzyıl sonlarında ve XVII. yüzyıl başlarında muharib tımarlılardan münhal kalan dirlikler muhariplere verilmeyip saray cüceleriyle dilsizlere, soytarı ve musahiplere vesair müstahık olmayanlara verildiğinden tımarlı süvari kuvvetleri azaldı ve bu durum ordunun umumî kuvvetine mühim tesir yaptı; evvelce hakkı olup başkasına verilmiş olan bir tımardan dolayı dâva ederek İstanbul'a, kadar gelen bir sipahi divana müraaat edip beylerb eğinden şikâyet ederken x XVII. yüzyıl başlarından itibaren bunlara o şikâyet kapısı da kapanmıştır; bu haller

sebebiyle bir zamanlar yalnız Rumeli'de silâhı mükemmel kırk bin atlı çıkaran tımarlı sipahiler bu yüzden yedi, sekiz bine inmiştir.
Topraklı süvarinin muntazam ve mükemmel olması cihetiy-le bunlar Kapıkulu ocaklariyle bir muvazene tesis ediyordu: tımarlıların ehemmiyetten düşmesi ve bunlara ait dirliklerin yani muharip asker tımarlarının arpalık ve paşmaklık olarak muharib olmayan saray adamlarına ve saraya mensup olanlara verilmesi ve bir kısım tımarların gelirlerinin mukataat-ı mîriyye namiyle hazîneye alınması, vakıf ve tekaüdlere ve mülk olarak şuna, buna verilmesi2 Kapıkulu ocaklarının hem miktarının ve hem de
sülüsü yani üçte biri Osman Paşa'nm adamlarına ve üçte ikisi de eyaletlerdeki tımar bekleyen mülâzımlara verilmiştir (Koçi BeyMen naklen Netayicii'l-vukuat, c. 1, s. 123 ve Koçi Bey risalesi 1277 Zilhicce tab'ı).
1 Anadolu'daki beylerbeğilere gönderilen 1000 H-- 1592 M. tarihli fermandan :
"Bir kaç sene diyar-ı şark taraflarına sefer olmağla zuamâ ve erbâb-ı Umar arasında mahlûl tımarlar hususunda dâva ve niza eksik olmayıp ol ecüden süd-de-i saadetime gelip tazallüm edenlere ahkâm-i şerife verilip ahvallerin hak üzerine göresin deyû fermân-ı hümâyunum olmağla varup sana müracaat eyledikte iki tarafın temessüklerin, hak kimin idüği zahir olmadan zabtı için kadılara mektup virdügin etilden icrây-ı hak olmayıp taraf-ı ahara zulmolduğu tnalûm-ı hümâyunum olmuştur..." (Mühimme, 69, s. 137).
3 Yavuz Sultan Selim'den bazı mukarripleri mülk olarak bir miktar arazi istemişler; pâdişâh: cülusumuzun ihtidasında gafletle Ali Paşa'ya bazı köyleri mülk olarak vermiştim. Ehl-i seyfin (muhariplerin) muhassasatını, tahsis edilen mahalden başka yere tahvil ettiğimden dolayı hâlâ pişmanım, cevabını verdiği rivayet olunur (Netayicü'l-vukuat, c. 1, s. 124).

nüfuzlarının azalmasına sebep olmuş ve memleket müdafaası bu
yüzden büyük zararlar görmüştür 1.
_ . . XVII. yüzyılın ortalarından İtibaren hizmet
Tımarlı savarının ■
seri hizmetlerde bölüklerinin kaldırılması üzerine tımarlı suvan-
fetihdamlan ler âdeta yaya, müsellem ve yörükler gibi top, cebhâne, harp levazımı nakletmek, kalelere zahire götürmek, tamir işlerinde hizmet eylemek ve buna mümasil geri hizmetleri görmekle vazifelendirilmişlerdir. Bu şekil topraklı süvari teşkilâtına ikinci bir darbe oldu ve bu mühim kuvvetin yerine vezir ve eyalet valilerinin maiyetlerinde besledikleri derme, çatma levend, sanca, sekban gibi nizamsız kuvvetler kaim oldu. XVII. yüzyıl başlarına kadar, Anadolu ve Rumeli'deki tımarlı sipahilerle bunların kanunen beraberlerinde harbe götürmeğe mecbur oldukları cebeli mevcudu doksan binden fazla iken 2 bu miktar sonraları yukarıdanberi gösterdiğimiz sebeplerle üçte biri inmiştir.
-__ ..... . ■ Tımarlı sipahinin ehemmiyetten düşmesi üze-
Tmıar bedeli ismiyle r J
ver» alınması rme bunların ellerindeki tımar geliri fazla görüldüğünden hazinenin fevkalade ihtiyacına mebni tımarlı sipahilerden "Bedel-i tımar"1 namiyle her tima-
1 Hammer, c, 7, 8. 157, 158. Bu hususa dair XVII. asrın ilk yansına ait tımar ve zeamet yolsuzluğu hakkında Koçi Bey şöyle diyor :
"Erbâb-ı zeamet ve tımar ki inde't-tahkik asker-i din anlar idi; hâlâ anların dirlikleri katolunup ve kendüleri bî-nâm u nisan olup fitne ve fesat alemi tuttu. 992 tarihince (1584 M), gelince kura ve mezârî erbab-ı seyf elinde ve ocak ve ocak zadelerde olup ecnebi ve bedasil duhul etmemiş idi ve ekâbir ve ayan sepetine girmemiş idi. İhtida tegayyüri, serdar Özdemiroğlu Osman Paşa île başlar; Osman Paşa hizmetleri görülen bazı yabancılara tımar vermişken sonraları istihkak kesbetmeyenlere verildi. Mahlul tımarlar kanun hilâfına İstanbul'da verilmeğe başlayıp devlet erkânı ve vükelâ mahlul olan tımar ve zeameti kendi adamlarına tevcih ettirip bundan başka seçkin tımarların kimi poşmoklık ve kimi arpalık ve kimi havass-ı

hümâyun1 a ilhak olunup bir kısmı da mülk, vakıf ve vücutça sıhhatte olanlara tekaütlik verilmek suretiyle askerî tımarlar askerî olmayanlara me'kel JfU oldu (Koçi Bey risalesin'nden 1277 ub\ s. 12).

2 Kavanin-i Âl-i Osman der hülâsa-i mezâmin-i defter-i dîvan (Âyn^ Ali risalesi) en çok tımarlı sipahisi olan yirmi dört sancaklı Rumeli eyâleti, XVII. asrın ilk yansında Cebelilerle beraber otuz üç bin ve on dört sancaklı Anadolu eyâleti de onyedi bin tımarlı sipahi ve cebeli çıkarmakta idiler. Diğer vilâyetlerde daha az tımarlı vardı. *

nn senelik varidatının yansı derecesinde bir vergi alınması kararlaştırılmış olduğundan bunun tahsili Anadolu'da, karışıklığı ve Girit harbinde bulunan tımarlı sipahilerin isyanına sebeb olmuştu ı.

Tımar ve zeamet tevcihlerinin 992 H.-1584 M. den itibaren ne suretle bozulmuş olduğuna dair Koçi Bey'iii IV. MuRAD'a takdim etmiş olduğu risalenin 6. ve 12. ve 13. bendlerinde malû-mat bardır.

Geri hizmet ocakları

Osmanlı askerî teşkilâtında top ve cephane çekmek, seferlerde yol temizlemek ve açmak, zahire nakletmek, kale tamiri tersane hizmeti, köprü inşası, maden hizmeti ve saire gibi vazife ve hizmet sahiplerini bundan evvelki ciltlerde göstermiş olduğumuz yaya, müsellem, yörük, canbaz ve tatarların göregeldikleri hizmetler yavaş yavaş kaldırılarak bunların görülmesi tımarlı süvarilere verilmiştir.

v.. ... .. , Rumeli eyaletinde yörük ve müsellemlerin otuz
loruk ve njuael- ' m J
lemler neferi bir ocak olup 2 bunlardan beş
neferi eşkinci ve diğer yirmi beşi bu beş kişiye
yamak idi; bir hizmet çıkınca eşkinci olan beş kişi hizmete gelip buna mukabil yamaklardan her biri avânz-i di-vaniyye karşılığı olarak bu beş nöbetliye ellişer akçe harçlık verirlerdi. Eşkinci yörük ve müsellemlerin devlet tarafından verilmiş bir çiftlik yerleri olup orayı ekip biçerek hasılatın öşrü kendilerine tımar kaydolunduğundan buna mukabil sefer vukuunda nöbetle hizmete giderlerdi.

XVI. yüzyıl sonlarında yörük ocakları 1294 ve müsellem ocakları ise 1019 kadardı. Bin ikiyüz seksen mevcutlu canbaz

1 Naima tarihi, c. 5, s. 8 ve Hammer (Ata Bey tercümesi), c. 10, s. 170 Netayicü%vukuat, e. 2, s. 95) de bu verginin ihdası III. Mehmed zamanında gösterilmekte ise de zühul eseri ohıp IV. Mehmed zamanına ve 1060 H.-1650 M. tarihine tesadüf eder.

2 Yörük ocakları, Vize, Yanbolu, Tekirdagı, Ofcabolu, Selanik, Kocacık. Naldöken isimleriyle yad edilirler. Rumeli müsellemleri ise. Kızılca, Çirmen. Vize, Çingene müsellemleri diye anılırlar. *

ve tatarların onda biri sefere gidip yörük ve müsellemlerle beraber aynı hizmeti görürlerdi; fakat XVI. yüzyıl sonlarında bu teşkilât lağvedilip çiftlikleri tımar ve zeamet olmuştur.

v .. Anadolu eyaletinde de yine geri hizmetleri gören
lemler Jaya ve müsellemler"in de * sefere giden nöbet-lileri altı bin dokuz yüz nefer olup yamaklariyle beraber yirmi bin beşyüz mevcutlu idiler; XVI. yüzyıl sonlarında bu, yaya ve müsellem ocakları kaldırılarak çiftlikleri zeamet ve tımar yapılıp bunların zaim ve tımarlıları Kaptan paşa eyaletVne bağlanmıştı.

öncü kıt'alan

., . Osmanlı devletinin hafif süvari kuvveti olan
Akıncılar
akıncılar hudutlarda ve bazı mühim yerlerde bulunup XVI. yüzyıl sonlarına kadar büyük yüz aklıkları ve harikulade fedakârlıklariyle devlete hizmet etmişler, fakat Eflâk beyi Mi ha 1/in

isyanın d a ki harekâtta (1595 senesinde) Vezir-i âzam Sinan pAŞA'nm tedbirsiz hareketiyle âdeta mahvolurcasma zayiat vermişlerdir. Bu suretle yıpranan bu ocak her ne kadar XVII. yüzyılın ilk yansı içinde şöyle böyle cüz'î kuvvetle bazı seferlerde görülmekte ise de eski kudretinin yarısını bile tekrar elde edememiş ve bir daha betini doğrult amamı şt ir. Bundan sonra akıncıların vazifesi kısmen Ak-kerman, Bucak ve Dobruca TatarlarVyVe Kırım hanı kuvvetleri tarafından görülmüştür.
1029 H. - 1620 M. de Vidin sancakbeyi Mihal oğlu ihtiyar Hızır PAŞA'nm maiyyetindeki akıncı mevcudu üç bine düşmüştü 2.
1 Anadolu eyâleti dahilindeki yaya ve müsellem ocakları on dört olup Kütahya, Sarıthan (Manisa), Aydın, Hüdavendigâr (Bursa), Kastamonu, Menteşe (Muğla), yi/yon Karahisar, Tekeili (Antalya), Çankırı, Hamideli (İsparta), Sultanönü (Eskişehir), Karesi (Balıkesir) sancakları dahilinde idi.
2 XVI. asır sonlarında Turhanlı akıncıları Afora'da, Manya âsilerine karşı o taraflarda bulunuyorlardı. 991 H. -1583 M. de vefat eden Hasan Bey, Turhan oğullarından olup orada akıncı beyi idi. Arnavutluk taraflarındaki isyanları bastırmak üzere aynı yüzyıl sonlarında Rumeli'de Vilçitrin'de bir akıncı kolu vardı. Bunlar icabında Rumeli beylerbeğisi ile birlikte sefere giderlerdi. (Mühimme defteri numara 51, s. 57 ve 58 sene 991).
ASKERİ VAZİYET „.
D .y XVI. yüzyılda Rumeli hududlarında ve bilhassa
Bosna'da ve Rumeli beylerbeğisi maiyyetinde
bulunan deli kuvvetleri, sonradan valilerin maiyy etlerin de de
bulunmuş ve bundan başka serkad kulu hudut askeri olarak hafif
süvari hizmeti görmüşler- dir.
. . Yerli kulu yaya sınıfından olan azaplar, kale
azapları ismiyle bilhassa hudut kalelerinde muhafızlık ederlerdi; bunlar, azabân-ı evvel, azabân-a sânî ve azabân-ı sâlis adlariyle bir takım ortalara yani bölüklere ayrılmışlardı. Her bir azap ortasının ayrı ayrı birer ağası, kethüdası ve kâtibi ile ortanın odabaşısı ve bayrakdar gibi zabitleri vardı. Azaplar, gündelikli idiler maaşlarını bulundukları mahallin maliyesinden veya havale verilen yerden alırlardı.
t... ..„.., Bunlar da serhad kulu süvarilerinden ve hudut
Gönüllüler
ahalisinden olup; hudut şehir ve kasabalarını muhafaza ile mükellef idiler; tahsisatlarını bulundukları yerin maliyesinden alırlardı; gönüllü ağası ismiyle ağaları, kethüda, kâtip, alemdar, çavuş ve sair zabitleri vardı; iyi binici olmaları şarttı ; gönüllü teşkilâtı on beşinci yüzyıl sonları ve on altıncı yüzyıl başlarında ihdas edilmiştir. Gönüllüler, sağ, sol gönüllüleri olarak iki kısım olup her bir kısım müteaddit bölüklere ayrılmıştı.
_ ... Bunlar da serhad kulu süvarilerinden idiler. Beş-
Beşhler _ ¥
liler, palangalarda yani siperleri ve manialari hâvi hendekler ile çevrilmiş düşman toprağına yakın müdafaa mevkilerinde bulunurlardı. Beşliler icabettiği zaman akına da gidip düşman ahvâlinden hükümeti haberdar ederlerdi. Beşli veya beşli ağası ismiyle ağaları da vardı. J Beşliler de sağ ve sol beşlileri veya cemâat-i beşluyân-ı evvel, beştuyan'i sânî, beşluyân~ı sâlis ve râbi isimleriyle bölüklere ayrılmışlardı. Bunlar da maaşlarını
1 Defterlerin tetkikinden, bu beşliler ile farisamn aynı sınıf oldukları görülüyor; yani kalelerdeki beşli askerinden bahsedildiği yerde farisandan bah-sedilmeyip farisan teşkilâtının olduğu yerde de beşli adı geçmiyor. Farisan, Macaristan, Semendir-e ve Basna'daki kal'alarda görülüp beşli sınıflarına ise Vidin, Hotin, Kili* Akkerman ve Lehistan hududundaki kale defterlerinde rastlanıyor. f

bulundukları eyaletin maliyesinden veya ocaklık olarak gösterilen mahallin hasılatından

alırlardıı.
Fâ * ân Serhad kulu atlı sınıfından olup kalelerin ehemmiyetine göre fârisân-ı evvel^ fâri$ân-i sânî ve fârisân-ı sâlis gibi müteaddit ortalara ayrılmışlardır; ortalar birinci ve ikinci ağa ismi verilen iki ağaya tâbi olup bu ağalar sancak merkezindeki kalede oturup ortalar da o sancaktaki kalelerde hizmet görürlerdi; bunlar da maaşlarını bulundukları mahallin maliyesinden veyahut kendilerine gösterilen herhangi bir mahallin mukataa varidatından alırlardı 2.
Serhad kulu kale muhafızları arasında yerli olarak topçu, cebeci lağımcı, humbaracı, martalos gibi muhafaza ve müdafaa kuvvetleri de bulunup bunlar da kendilerine mahsus teşkilâta tâbi idiler.
1 Bir kale müstahfizlarının ve bir mahallin yerli efradının maaşlarına karşılık olarak tahsis kılınmış olan bir mahallin Öşür hasılatına veya bir kaza ve sancağın cizye ve herhangi bir gümrük rüsumuna Ocakbk ismi verilerek bu hasılat geliri nereye tahsis edilmişse mutlak surette oraya verilirdi.
2 Meselâ Tuna mukataatı özi kalesi neferatının maaşları için ocaklı olarak tahsis edilmişti (Mühimme, 83, s. 24, 25). «

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN İDARÎ TAKSİMATI

Eyâlet ve Vilâyetler

™¥ .. , Kanunî Sultan Süleyman'iıi ölümüne kadar
AVİ. yüzyıl orta-lanna kadarki Osmanlı devletinin Avrupa kıt asında Budın,
eyâletler Temeşvar, Özi (Silistre), Rumeli ve Asya'da Anadolu, Karaman (Konya), Eyâlet-i Rum (Merkezi Sivas), Erzurum, Zülkadiriye (Maraş), Van, Diyarbakır, Bağdad, Basra, Yemen ı Şam, Haleb ve Afrika'da Mısır, Habeş, Trablusgarb, Cezayir 2 ve bir de her üç kıt'ad a ve Akdeniz mıntakasında kaptan paşaya ait sancaklar (yani Kaptan paşa eyâleti) vardı. Bunlardan başka Doğu Anadolu'da yurtluk, ocaklık sancaklar da bulunuyordu.
Bu XVI, yüzyılın ikinci yarısından sonra ve XVII. yüzyılda ya bazı fütuhat dolayısiyle veya görülen lüzum ve ihtiyaca mebni büyük eyaletler parçalanmak suretiyle eyalet adedi artmıştır. Eyaletler evvelce beylerbeyilere verilirken sonradan verir adedinin artmasına mebni buralara yavaş yavaş vezirler de tayin edilmişlerdi.
^ . II. Sultan Selim zamanında Kıbrıs zabtedilip
İfana sonra
teşekkül eden (1571) avrı hİT eyalet ol**» gibi daha sonra eyâletler 987 H.- 1579 M. de Olti ve Ardahan'ın ilhakiyle Çıldır eyaleti ve 989 H. -1581 M. de Kars, Trabzon ve Batum'un birleşmesiyle 3 Trabzon veya Batum eyâleti
1 Yemen beylcrbeğİliği 973 II. - 1565 M. de Yemen ve Sâna beylerbeyliği olarak ikiye ayrılarak Yemen'e Murad Bey ve Sâna'ya da Rıdvan Paşa tayin edilmişlerdir (Mühimine, 5, s. 278, 628, 629). Yemen'hı dağ (Sâna) ve sahil (Zübeyd) olarak -ikiye ayrılması ve beylerbeğilerin birbirleriyle zıddiyeti sebebiyle Zeydi imana Mutahhar fırsat bularak faaliyete geçmiştir 975 H.-1567 M.) de her iki eyâlet birleştirilerek idaresi Özdemiroğlu Osman Paşa'ya verilmiştir.
2 Cezayir eyâleti bir aralık Cezayir ve Cazayir-i Garb olarak ikiye ayrıl m ıstır.
3 990 H. - 1582 M, tarihine kadar Erzurum beyierbeğiliğine bağlı olan

teşkil edilmiş ve 990 H.-1582 M. de Kefe ve 994 H.-1586 M. de Musul ve 988 H. - 1590 M. de Bosna birer eyâlet olmuş ve 1010 H. - 1601 M. de Eğri ve Kanije gibi hudut şehirleri * mevkilerinin ehemmiyetine mebnî hudud eyaleti haline konulmuşlardır»
Bunlardan başka 1017 H. -1608 M. de Adana eyâleti teşkil olunup 2 ve 1023 H. -1614 M. de Beyrut ve Safed sancakları .Şam'dan alınarak Soyda 3 ve 1070 H.-1659 M. de Macaristan'da Erdel'den alınan Varad eyaletleri teşekkül etmiştir.

Her ne kadar XVI. yüzyıl sonlarında ve III. Murad zamanında İran ile olan muharebenin ilk muvaffakiyetli devrelerinde Tebriz'de dahil olmak üzere tekmil Azerbaycan ile Şirvan, Nihavende Gürcistan (Tiflis) ve Luristan elde edilip 998 H.-1590 M. muahedesiyle I. Şah Abbas buralarını Osmanlılara terk ederek Tebriz, Şirvan, Luristan ve Kars muhafızlığı ve beylerbeğilikleri teşekkül etmiş ise de 1021 H.-1612 M. muahedesiyle Kars müstesna olmak üzere Şah Âbbas buralarını geri almıştır 4.

XVII. Yüzyılın ilk Bu yüzyılın ilk yarısında Osmanlıların üç kıt'a-yaruındaki Eyâletler daki eyâletleri şunlardı :

Asya ve Afrika'da: Anadolu, Karaman, Zülkadir (Adana)i?um(Sivas),£r2urum, Trabzon veya Batum, Çıldır 5 Şirvan*

Trabzon sancağı ile Şarkî Karahisar sancağı birleşerek bu tarihte Batum veya Trabzon beylerbeğiliği teşekkül etmiştir.

1 Buranın ilk beylerbeğisi meşhur Tiryaki Hasan Paşa'dır.

2 Adana ocaklık olarak 1017 H.-16G8 M. senesine kadar RamazanoğtU~ Zarı'na ait iken bu tarihte ve Ramazanoğlu Pir Mansur Bey zamanında beylerbeğiliğe çevrilerek başka bir vali tayin edilip Adana hasılatından her sene Pir Mansur Bey'e bir yük akçe verilmiştir (Mü/tünme, 80, s. 362).

8 Mühimme 80, s. 141.

4 XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki İran muharebesi münasebetiyle (1577—1589) Kafkasya'da ve doğu hududunda iran'dan alman yerlerde siyaset icabı yerli beylerin ellerindeki mahallerde beylerbeğilikler kurulmuştu. Bunlardan Güney Kafkasya'da Tomates, Küri, Kiitayis beylerbeğilikleri teşkil edilmiş ise de 1000 H.-1592 M. de bunların hepsi Çıldır beylerbeğiliğine bağlanmıştır (Mühimme, 69, s. 280) ve yine bu îran muharebesi esnasında lüzumuna binan Gence, Mihriban, Meraga, Acara, Lori, Revan, Pelenkân, Tiflis, Demir-kapı (Derbend), Seki ve Semahı, Dînaver, Nihavend, Sultaniye vesaire gibi küçük küçük beylerbeğilikler ihdas edilmiş ise de az zaman sonra kaldırılmıştır (Mühimme 72).

5 Çıldır eyâletinin merkezi Ahisha olup on üç sancaktır; bunlardan dört sancağı yurtluk, ocaklık olarak mülkiyet yoluyla tasarruf edilirdi.

Van, Diyarbakır, Şehrizor, Musul, Bağdad, Basra, Lahsa, Deyr-i Rahbe ve daha sonraki ismiyle Rakka, Haleb, Şam, Trablusşam, Sayda, (Berrü'ş-Şam), Yemen, Mısır, Habeş, Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Kıbrıs ve Kaptanpaşa eyâletleri ile doğu Anadolu'daki yurtluk ve ocaklık sancaklar ve bir de Mekke-i Mükerreme emirliği vardı. Fas sultanlığı da bir aralık Osmanlı himayesine girmişti.

Avrupa da: Rumeli, Mora, özi, Bosna, Budin Temeşvar, J'arad, Eğri, Kanije, Kefe, Uyvar beylerbeğilikleri ve Girit muhafızlığı ile Osmanlı devletinin yüksek hâkimiyeti altında Kırım hanlığı ve Eflâk, Boğdan voyvodahklariyle Erdel (Transilvanya) ki rai lığı vardı; kısa bir müddet için Lehistan'a, tâbi özi Kazak-lariyle Orta Macarlar da Osmanlılara tâbi olmuşlardı.

İkinci Viyana muhasarasındaki muvaffakiyetsizlik ve bozgunluktan sonra Macaristan'ca Osmanlı idaresinde bulunan Bu-din, Temeşvar, Eğri, Kanije, Varad eyâletlerinden Temeşvar^â&n maadası Avusturyalılar tarafından işgal edildiği gibi aynı tarihlerde Mora yarımadası da elden çıktığından Avrupa'daki geniş Osmanlı hududu havlıca daralmıştır.

Eyâlet Valilerinin Eyâletlerin idaresi KANUNÎ SULTAN SÜLEY-derecelerî man'uı vefatına kadar (Mısır eyâleti müstesna)

beylerbeğilere yani iki tuğiu paşalara verilirken, daha sonraları mühim olan eyâletlerden Budin, Yemen, Bağdad'a. vezir rütbesiyle valiler tayin edilmiş ve XVI. yüzyıl sonlarına doğru 992 H. -1584 M. de senesinde Diyarbakır ve bunu müteakip vezirlerin çoğalması sebebiyle diğer eyâletler de yavaş yavaş vezirlere verilmiştir.

Eyâletlerin böylece vezirlere (üç tuğlu paşalara) verilmesi sebebiyle Osmanlı vezirleri dâhil

ve hâriç veziri olarak ikiye ayrılmıştır, bunlardan iç-vezirler kubbe altındaki müşavir yani sandal-yasız vezirler olup dış vezirler de eyaletlerdeki vali vezirlerdi.

.„„ ., ... XVII. yüzyıldan itibaren sancak beyliğinde Vilâyet idarelerinin J J ,.,.,*
»♦fit uğramasının «yaka* göstererek vah olmak gibi eski teşkilat
sebebleri bozularak vilâyetler, hiç bir liyakat ve ehliyet
gözetilmeden saray mensuplarının tesirleriyle rüşvet ve himaye ile ve aynı zamanda vezir rütbesiyle tevcih edildiğinden bunun az zamanda fena tesiri görülüp memlekette tedrici surette asayişsizlik artmış ve tabiî olarak halk ve köylü bu halden çok müteessir olmuştur.

Bir kısım vezir-i âzamların, vali tayinlerinde kanunen almaları lâzım gelen caizeleri, mezada çıkarır gibi fazla arttırana vermeleri ve o valinin de verdiğini fazlasiyle çıkarmak için muhtelif vesilelerle halkı soymağa kalkışması gibi haller memleket nizamına halel veren müessif hâdiselerin meydana çıkmasına sebep olmuştur; hususiyle XVII. yüzyılın ilk yarısı içinde iyi varidatlı bir vilâyete tayin edilen bir valinin çabuk azledilip aynı eyâlete bir senede beş, altı vali tayin edilmesi sebebiyle bunların azledilmeden önce halkı haklamak için nasıl hareket edeceklerini söylemeğe hacet yoktur.

Kanun mucibince kazaların inzibatı tımarlı sipahi suba-şılariyle tımarlı sipahiye bırakılmış olup bunların ihmal edilmeleri vali ve sancak beyleri maîyetlerindeki sekban ve levendlerin halkı ezmelerine ve soymalarına sebep olmuştur. Tarihin bu üçüncü cildi, Anadolu'da Celâli şakaveti, haklı haksız bazı valilerin isyanları, yer yer türeyen paşa, bey, sipahi ve sair zorba şaka-vetleriyle dolu olup bu hal KÖPRÜLÜ'nün sadareti zamanına kadar devam etmiştir.

1094 H.-1683 M. de başlayarak on altı sene süren muharebede vilâyetlere bakılamadığından dolayı bilhassa köylü sınıfı eşkıya elinde kalmış ve bu yüzden levend, sekban ve sarıca gibi silâhlı kuvvetler Anadolu'da serbest gezerek istedikleri gibi şakavet yapar olmuşlardı. Hususiyle uzun harbin Balkanlarda intikalinden sonra Şıpların şakavetleri ve yol keserek askerî nakliyata ve harp malzemesi ve hazine nakline mâni olmaları ve bunları yağmalamaları mühim tehlike teşkil etmişti.

İdarî teşkilâtı bozup halkı ve bilhassa zürrâı fena duruma sokan hallerden biri de, gerek havass-ı hümâyun denilen hazineye

âit hasların ve gerek diğer vezir, beylerbeği ve sancak beyi ve saray kadınlarına ait paşmaklık hasların ve vakıf yerlerin iltizam suretiyle hasılatının toplanması usûlüdür; yani evvelce bu haslar, has sahiplerinin emin voyvoda'lan vasıtasiyle haslardaki köylü halk ezilmeden himaye edilerek öşür ve resim alınırken Rüstem Paşa zamanından îtibaren havass-ı hümâyun'un iltizama verilerek bunun diğer haslara da sirayet etmesi ve mültezimlerin de gelecek senelerdeki çiftçi vaziyetini düşünmeden köylüyü ezmesi 1 Anadolu'da yer yer çift bozan köylü yani çift ve çubuğunu terk etmeğe mecbur olan çiftçi adedini arttırmış ve bu hal bu çift bozanların levend olarak şekavet yapmaları kapısını açmıştır.

Osmanlı devletinin XVII. yüzyıldaki düşüklüğünün sebeb-lerini meşhur Koçi Bey, 1041 H. - 1631 M. de IV. MuRAD'a takdim etmiş olduğu devlet nizâmına dair risalesinde yazarak bu inhitatı yirmi bir kısım üzerinde veciz surette hulâsa etmiştir 2

GARP OCAKLARI

G ocakla Kuzey Âfrika'daki Cezayir ile, Tunus ve Trab-
kurulumt lusgarp tarafları elde edildikten sonra buraları
ilk senelerde müşterek ve daha sonra ayrı ayrı
birer eyâlet olarak idare edilmişlerdir. Bunlardan Cezayir'in 972
H.-1564 M. senesinde Cezayir ve Cezayir-i garp olarak iki beyler-
beğilik olduğu görülüyor; Cezayir valisi kaptan-ı derya PiYALE
Paşa ve Garp Cezayir'i valisi de Hasan PaşaMh*; bu ikilik

XVI. yüzyılın sonlarına kadar böyle gitmiştir 3.

Cezayir Ocaıı Barbaros HayreddiN PAŞA'nın Osmanlı devleti hizmetine girmesiyle idaresinde bulunan Cezayir, beylerbeğilik olarak kendisine verilmiştir. Tunus kıt'ası, ispanyolların Benî Hafas devletine yardımlarına rağmen ahn-

1 Koçibey risalesi^ 1277 tab'ı s. 25 ve Netayicü'l-vukuat, c. I, s. 124.

2 Koçibey risalesi, 1277 tab'ı.

3 Mühimme, 5, s. 488 ve Mühimme 6, s. 263, 266, 271, 451 ve daha sonra Feridun Bey Münşeatı, c. 2, s. 486 ve 487. Cezair Garb beylerbeğisi Kılıç AH Paşa'nın kaptan paşalıkla Cezair beylerbeğiliğine tayini üzerine Kocaeli sancak beyi Ahmed Paşa da Cezair Garp beylerbeyliğine tayin olunmuştur.

mış ve Trablusgarp'ı da Kaptan-ı derya Sinan Paşa ile Turgud Rdis elde etmişler ve Turgud Paşa oraya Beylerbeği tayin edilmiştir. (962 H. - 1555 M.).

Cezayir, Tunus ve Trablusgarp taraflarındaki gemici levend-ler (Türk levendleri) Aydın, İzmir, Manisa, Muğla yani Batı Anadolu'dan giden gemicilerdi.

Malûm olduğu üzere Cezair 922 H. - 1516 M. de BARBAROs'un ağabeyisi olup <ül^ \, *fc KaÎmbiemrillah unvanını a]mış olan

Oruç Bey tarafından îspanyollardan alınarak bir aralık Tunus hükümdarının eline geçmişse de 1525 de Barbaros Hızır tarafındau geri alınmıştı; Barbaros Hayreddin, Osmanlı hizmetine girdikten sonra şehrin muhafazası için İstanbul'dan Cezayir'e iki bin kadar yeniçeri gönderilmiş ve bu suretle Cezayir ocağının temeli atılarak daha sonra bu kuvvete Batı Anadolu'dan gelen çiftbozan halktan * dört bin kişi daha ilâve edilmiştir; bu miktar daha sonra yirmi bine kadar yükselmiştir.

Bu kuvvetler Cezayir'de Kasriyye demlen yedi kışlada bulunurlardı ve teşkilâtları yeniçerilerin bölük teşkilâtının aynı idi; bütün zabitlerinin üstünde en büyük zabit olarak yeniçeri ağası vardı.

Bu askerden başka yine Türklerden müteşekkil süvari bölükleri vardı; yerlilerden de jV(ü mahazin ismiyle ayrı bir atlı kuvveti de bulunuyordu.

Cezayir'de biri Beylerbeğiye ve diğeri yeniçeri ağasına ait olmak üzere Paşa ve Ağa divanları olup Paşa divanına «—I S*

kerrase denilirdi; Bunun azası da Hazinedar [Defterdar] yalı vekilharcı [gümrük emini] emirahur, beytülmalci, azab ağası, kadı ve yeniçeri ağasından mürekkebdi. Paşa divanı eyâlet işlerine

1 Çiftbozan; ya eşkiya ve asayişsizlik yüzünden veya raiyyetlikten kurtulmak için toprağım terkederek maişetini başka san'atta arayan bir köylü sınıfıdır. Topraklarını terkettikleri it;in bunlardan ağır vergi alınırdı. Eğer çitfbozan şahıs başka sanata girmiyerek diğer birinin toprağında ziraat yapıyorsa tarlasına avdeti emrolumır: dinlemezse daha ağır ceza olarak iki öşür alınırdı (Osmanlı kamın nâmeleri), izmir ve Ege denizi sahillerindeki çiftbozanlann çoğu garb ocaklarına £İdib gemicilik ederlerdi. XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarında bir kısım reaya yani köylü çiftlerini bırakıp celâli olmuşlardır.

ve Ağa divanı da yeniçeri ocağı işlerine bakarlardı; fakat 1027 H.-1618 M. den itibaren Ağa divanı hükümet yani beylerbeğiye ait işlere karışmağa başlayarak valilerin nüfuzunu kırmıştır; bundan sonra Beylerbeğiler bunların Osmanlı devletine bağlılığının zahirî alâmeti olarak merasime riyaset etmek, mukaveleleri imza eylemek gibi gayri faal işlerle kalmışlardır. Cezayir hükümeti, denizciler tarafından kurulduğu halde askerî sınıf yani yeniçeriler bunlara karşı tahakküm edip idareyi ele almışlardır.

Tunus Ocağı Tunus, 941 H.-1534 M. de Barbaros tarafından Beni Hafas hanedanının elinden alınmış ise de bir sene sonra ispanyolların yardımlariyle geri alınmış ve nihayet 977 H.-1569M. da Cezayir beylerbeğisi ve Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'ya verilip onun tarafından

Ramazan Bey (paşa) adında bir zat kaymakam tayin olunmuştur; Tunus 981 H.-1573 M. de doğrudan doğruya beylerbeğilik olarak Haydar Paşa'ya verilmiştir.
înebahtı (Lepanto) mağlûbiyetinden sonra müttefiklerin kumandam olan prens Donjuvan 981 H.-1573 M. de Tunus'u zabtettiyse de Yemen fatihi meşhur Sinan Paşa serdarhğiyle gönderilen asker ve donanma tarafından burası geri alınmış (982 H.-1574 M.ortalan) ve muhafazası için dört bin yeniçeri bırakılmıştır. ı Tunus'un zabtından sonra daha güneyde ve sahile yakın bulunan Kayrvan hâkimi ve buraya mülkiyet üzere sahip olan şeyh Abdüssamed 994H.-1586M.de Osmanlı devletine itaat ederek kaleyi ve bütün mülhakatiyle elindeki yerleri Tunus beylerbeğisine teslim etmiştir 2.
1 Bu yeniçeriler de sonraları şımararak her beylerbeyi değiştikçe hep birden terakki yani zamin-ı maaş istemeğe kalkıştıklarından beylerbeğiler de bunlardan korkarak bu parayı tedarik için halkı soymağa başlamışlardır (Mü-himme defteri 64, s. 105, sene 996 H).
2 Feridun Bey münşeatı, c. 2, s. 84. Tunus'un güneyinde ve eskiden Tunus ile Cezayir arasındaki Arko kalesi urbamnın ağnam ve diğer vergilerini Tunus hazinesine vermeleri dolayısiyle Cezayir ve Tunus beylerbeğilikleri arasındaki geçimsizliğin halli için gönderilen fermandan. \

_ ,. 928 H.-1522 M. de Rodos adasının zabtı üzerine
Trablıugarp
Sen Jan şövalyeleri buradan çıkarak Trablus*
garft'e yerleşmişler ve 958 H.-1551 M. de Kap-tan-ı derya Sinan Paşa ile Turgud Reis taraflarından burasının zabtına kadar orada kalmışlardır.
Trablusgarb abndıktan sonra eyâlet olarak Turgud Paşa' ya verilip onun Malta muhasarasında şehid düşmesi üzerine bîr aralık Cezayir'e bağlı olarak idare edilmiş, fakat Kılıç Âli Paşa ile kaptan-ı derya Venedikli Hasan Paşa'nın x Cezayir beylerbeğindeki kudretleri hükümeti korkuttuğundan Cezayir ile Trablusgarb ayn ayn beylerbeğilik yapılmış 2 ve aynı zamanda bu beylerbeğilerin bir kaç senede bir değişitirilmesi tekarrür etmiştir. Trablusgarp'ta Yeniçeri ve Beylerbeğilerin fenalığı arttığından bunlardan bıkan halk 996 H.-1588 de men* dilik iddiasiyle ortaya çıkan Yahya isminde birisinin başına toplanarak yeniçerileri kaleye kapatmışlardır, isyanın genişlemesi sebabiyle Beylerbeyi Ahmed Paşa maktul düşmüştür.
988 H.-1580M. tarihine kadar Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyâletlerinin bir mal defterdarı olup Cezayir'in uzaklığı dolayısiyle bu tarihte oraya ayn bir defterdar tayin olunmuştur 8. Cezayir, Tunus ve Trablusgarp yıllıklı (salyaneli) eyâletlerden oldukları için her beylerbeğilik masrafları çıktıktan sonra devlet hazinesine yirmi beş bin filon yani altın gönderirdi*4,
Cezayir'in idaresi
_ . , v. Garb ocaklarının en ferman dinlemezi Cezayir'di;
Beylerbeğı re ,
Ocaklılar burada yenicen ocağıyle bu ocağa asker veren kul-
oğlu olarak iki sınıf askerle birde denizci sınıfı
vardı; valiler bunlara boyun eğmeğe mecbur oluyorlardı; hükû-
1 Don Kişot isimli meşhur eserin muharriri olan tspanyol asilzade-lerinden Servantes henüz yirmi dört yirmi beş yaşlarında iken Lepanta (İnebahtı) muharebesinde bulunup daha soraki bir deniz harbine de iştirak ederek Arnavut M e mi tarafından esir edilip o suretle kaptân-ı derya Venedikli Hasan Paşa'nın eline* düşmüştür. Servantes, Hasan Paşa'yı iri, kuru,, solgun çehreli, seyrek saçlı sakallı, parlak gözlü ve mütaazzım tavurlu ve heybetli olarak tasvir etmektedir.
2 Mühimme defteri, 22, s. 23.
3 Mühimme defteri, 43, s. 148.
4 Mühimme defteri, 43, s. 162 sene 988. *

metin verdiği emirler burada geçmiyordu; yalnız kaptân-ı derya Venedikli Hasan Paşa denizcilerin yardımlariyle bunları yıldırmış fakat ondan sonra yine eskisi gibi serkeşçesine hareket etmişlerdir.
Valilerin (beylerbeğilerin) işleri daha yukarılarda söylendiği gibi merasime riyaset etmek mukavele imzalamak ve bir kısım maiyyetleriyle saraylarında oturmaktı; herhangi bir vali idareyi ele ahu ak isterse yeniçerilerin ihtilâlleri neticesinde çok zaman başını kaybeder ve bazan da memleketten çıkardırdı. İçlerinde hem azledilip hem de memleketten çıkarılmayarak gözhapsi altında bulunanlar da olurdu; yalnız bu valilerden Hızır Paşa, yeniçerilerin tahakkümlerini kırmak için ele aldığı kuloğullan vasıtasiyle 1005 H. -1595 M. de yeniçerilere iyi bir darbe vurma ğa muvaffak olmuştur,
1044 H. - 1634 M. de Cezayir'deki yeniçeri mevcudu yirmi binden fazla idî. Denizci ve kaptanlar deniz sahilindeki mahallelerde oturup yeniçerilerin işlerine karışmazlardı. Bunlar da ayrı bir ocak halinde olup denizcilikle meşgul olurlardı.
Osmanlı devleti îr an ve Avusturya seferleriyle ve Anadolu-daki Celâlilerle uğraşarak böyle uzak eyâletlere bakamadığından dolayı bu onyedinci asrın ilk yarısında bütün idare ağaların yani yeniçeri ocağının elinde idi.
1055 H.-1645 M» de vezir-i âzam Salih Paşa'nıı biraderi ibrahim Paşa, Cezayir beylerbeğisi tayin edildiği sırada Cezayir'den, dayı kaptanlardan müteşekkil bir heyet gelmişti; bu heyeti huzuruna kabul eden Sultan İbrahim, bunların valilere ehemmiyet vermediklerinden bahis ile :
— Baka siz benim memleketimden kaçma çiftbozan raiyye-tîm iken niçin böyle firavunluk edersiz?; İzmir, Foça, Karaburun nahiyeleri köylerinden çiftinizi bozup (yani ziraati terk edip) emrime inkiyad etmeyip magribe (Cezayir'e) varan beylerbeğileriıni hecr ve zecr etmek, (işten men edip hiç bir işe karıştırmamak) ne demektir ? şimdi size verdiğim paşaya dahi böyle ederseniz cümlenizi kırarım,, diye gelenleri tehdid ettiyse de aldırış edilmeyip eski hal devam edip gönderilene yeni vali İbrahim Paşa* ya hiç bir kıymet vermemişlerdi; hattâ azlolunan valilerin avdetlerine müsaade etmediklerinden üç vali Cezayir'de nezaret altında

kalmışlardı. En sonra giden İbrahim Paşa'mn kethüdası Hızır Ağa elli gün Dayı'mn yanına gidip gelerek geri dönmek üzere izin istemişse de verilmemiş ve bu sırada* kendilerini deniz seferine davet için gelen ferman ve vezir-i âzamin mekbununu getiren çavuşla beraber dönebilmiştir x.
.„. , . Cezayir'in idare tarzı, beykrbeği, ağa ve dayı
devri olmak üzere üçe ayrılır. Beyîerbeğiler
devri bilfiil onyedinci asır başlarından az sonraya kadar devam
etmiştir; her ne kadar bundan sonra valiler gitmiş ise de yukarı-
danberi söylendiği üzere idareyi ele alamamışlardır.
1070 H.-1659 M. tarihinden itibaren Raguza cumhuriyetindeki kısa müddet gibi idareyi ele almış olan yeniçeriler arasından iki ay müddetle bir ağa tayini usulü konmuş fakat bu müddetin hitamında idareyi bırakmak istemeyen ağaların çoğu katledilmek suretiyle bu kanlı intihap 1671 (1082 H.) senesine kadar on sene devam etmiştir. Nihayet bu tarihte denizcilerin galebesiyle yeni bir dayı devri açılıp bu tarz sona kadar sürmüştür.
Bu ağalık devrinin birinci ağası Halil Ağa olup bu sırada yani 1659 da vali olarak Ali Paşa tayin edilmişti; bu zat valilik işini bütün selâhiyeti ile üzerine almak istediğinden dolayı Cezayir ağası valiyi maiyyeti ile beraber bir kalyona koyup memleketten çıkararak İzmir'e göndermiştir. Bu sırada sadarette bulunan Köprülü Mehmed Paşa bunu haber alınca cam sıkılıp vali'yi İstanbul'a getirtip katlettirdikten sonra Cezayir ağasına göndermiş olduğu mektupta :
— Artık devlet tarafından size vali gönderilmez; beyninizde kimi ihtiyar ederseniz biat edin; pâdişâh hazretlerinin itaatinde bulunmayan bir alay âsi taifesiniz, kulluğunuza ihtiyacı

yoktur* Cezayir gibi binlerce memleketi var; olmuş, olmamış yanında birdir; bundan sonra Osmanlı sahillerine yanaştığınıza rızası yoktur, diye yazmış ve keyfiyetten sahil şehir ve kasabalarını da haberdar

1 Naima, c. 4, s. 114, Hızır Kethüda dayı divani'na devam ederken oturtulmayarak ayakta tutulmasından dolayı şikâyet etmesi üzerine dayı : "Paşa kethüdaları bunda kıyam edegelmişlerdir; Bu guzât-ı muvahhidin dîvanıdır kıyamdan âr mı eylediniz ? kanun ve kaidemiz budur" demiştir.

ederek Cezayir'den gerek levend yazmağa ve gerek zahire almağa her kim gelirse basıp yanaştırmiyasınız diye kat'i emir vermiştir.

Bunun üzerine Cezayir ağası ve Cezayir erkânı telâş edip bir sene kadar İzmir körfezinde yatıp isutnbuVa. şefaatçiler göndererek :

— Kusurumuz vardır, bir dahi etmiyelim, paşa nâmiyle bir köpek dahi gönderirseniz kabul edelim; dedilerse de Köprülü, yüz vermedi ve bu hal vezir-i âzamin vefatına kadar devam etti. Fazıl Ahmed Paşa vezir-i âzam olduğu zaman Cezayir ağası tekrar müracaat ederek vezir-i âzamin eniştesi olup Kaptân-ı derya bulunan Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın bir daha serkeşlik etmiyeceklerine dair kefil olması üzerine kusurları affolunarak kapıcıbaşı boşnak İsmail Ağa iki tuğ ile Cezayir valisi olmuştur x.

_ . Yeni tayin olunan İsmail Paşa'yı, ağalar,

Dayılar devri J t * J e '

pâdişâhın mümessili olarak kabul ederek yine işe karıştırmadılar, hükümet de ileri gitmiyerek nüfuzunun zahiren muhafazası şeklini kabul etti; daha yukarılarda söylediğimiz gibi Cezayir'den evvel Tunus'ta tatbik edilerek iyi bir netice vermiş olan Dayı idaresinin Cezayir'de de tatbiki denizcilerin galebesiyle mümkün olmuş ve 1082 H. -1681 M. den îtibaren tatbik edilmiştir 2.

Kabul edilen usul mucibince ve normal zamanlarda dayı, meclis tarafından kayd-ı hayat şartiyle seçilecekti; fakat hep böyle olmamışta; ilk Cezayir dayısı Hacı Mehmed Ağa adında ihtiyar bir denizci idi; bu onbir sene dayılık etti; işleri damadı Baba Hasan görürdü Baba Hasan 1092 H.-1681 M. de kayın pederinin yerine dayı oldu.

Cezayir dayıların m meşhurlarından birisi, daha sonra Osman» h devleti hizmetine girerek kaptan paşa olan Mezomorto Hüseyin Paşa'dır. Fransızların Cezayir'i muhasara edip sulh şart-

1 Silâhdar tarihi, c. 1, s, 222.

2 8u ocaklarda donanma reislerine dayı denilirdi; Fazıl Ahmed Pa-şa'nın Kandiye muhasarası esnasında altı Trablus kalyoniyle beş dayı gelip serdara hediyelerini takdim ettiler (Silâhdar, c. İ, s. 469).

lanın aynen kabul ettirmek istedikleri sırada Hüseyin Ağa, Dayı, Baba Hasan tarafından rehin olarak Fransız gemisine gönderilmişti. Hüseyin Ağa, Fransız amiraliyle görüşüp sulh. yapacağım temin ile şehre avdet edip harp taraftan olan denizcilerin yardımiyle Dayı Baba Hasan'ı öldürüp dayılığı elde etmiş ve Cezayir'i muhasara eden amiral Duguesne'y® mukavemet ile onu çekilmeğe mecbur eylemiştir bu Hüseyin Ağa 1095 H.-1684 M. de beylerbeği de olmuştur. Mezomorto Hü» şeyin Paşa beş sene kadar hem dayılık ve hem valilik ettikten sonra 1100 H.-1689 M. de dayılıktan aynldıysa da beylerbeği olarak kalıp yerine ibrahim Hoca dayı olmuştur1. Dayıların divanına Sl^ jl^J Divan-ı guzat denilirdi 2.

Tunus İdaresi

Tunus'ta memleketi idare etmek üzere denizcilerden dayı intihabı usulü Cezayir'den evvel başlamıştır; Tunus ve Trablus» garptaki yeniçerilerin devlet işlerine karışmaları 995 H.-1587 M» senesindeki bir hükümde açıkça görülmektedir 3. Tunusta her vali kul taifesine pâdişâhların cüluslarında olduğu gibi terakki [yevmiye zammı] vermeğe mecbur olduğundan bu yüzden maaşlar yükselüp hazine darlığa düşüp valiler de halkı sıkıştır* mağa mecbur

olurlardı. Bundan dolayı halk istanbul'a şikâyette bulunmuşlar fakat tesiri olmamıştır, burada 999 H.-1591 M. de çıkan bir isyan üzerine yeniçeriler ağa divanı azalanın öldürerek içlerinden ve bölük basılardan ibrahim adında birini üç sene müddetle kendilerine dayı yapmışlar ve hükümet taıafından tayin edilip gönderilmiş olan beylerbeğiyi kovmuşlardır, idareyi ele almış olan dayılardan başka burada jU^VL^l EmİTüH- evtan veya Tunus sancak beyi olarak paşa unvaniyle nüfuz sahibi bir bey de vardı. Bu vatan beyliği irsî idi. Şayet bu vatan beyi aynı zamanda Tunus beğlerbeğisi olursa ona Paşa bey derlerdi,

1 Baba Hasan'dan. sonra yerine dayı olan Hüseyin ağa, üçüncü dayıdıt. 1101 H.-1690 M. ve 1107 H.-1695 M. de iki defa kaptân-ı derya olmuş ve bu vazifede iken 1113 H.-1701 M. de vefat etmiıtir. Kendisine Hacı Hüseyin Paşa da denilir.

2 Naima, c. 2 5, 62.

3 Mühimine, 62, s, 126, 127, 144 ve Mühimme, 64, s. 105, 106.

1087 H.-1676 M. senesinde Tunus valiliğine Hafsa Mehmed Faşa ve Trablusgarb^ de Mısırlıoğlu İbrahim Paşa tayin edilip gönderilmişler ise de Tunuslular eski maceraları sebebiyle Hafsa Mehmed Paşa'yi kabul etmedikleri gibi İbrahim Paşa'yı da evvelce Tra6Zus'da dayı bulunduğu sırada mezalimi dolayı-siyle istemedikleri için her ikisi de geri dönmüşlerdir bunun üzerine keyfiyet Osmanlı hükümetince görüşülüp bunların hatalarından dolayı af temennisinde bulunmaları ve aksi takdirde üzerlerine Mısır yoluyla karadan ve donanma ile denizden kuvvet sevkedileceği bildirilmiş ise de ne onlar tarziye vermişler ve ne de üzerlerine kuvvet sevkedilmiş ve bu suretle şımarıklıkları devam etmiştir 1 Bununla beraber hükümet 1089 K.-1678 M. de Mehmed Hafas Paşa'yı tekrar göndermiş ve bu zat yeğenleri olan Mehmed ve Ali beylerin sancak beyliği (vatan beyliği) kavgası sırasında Tunus?* gelmiştir. Hafsa Paşa valilikte devam etmiş ise de bunun hiç bir eelâhiyeti olmayan bir mümessilden farkı yoktu.

Tunus'taki bu dayı intihabı, dayıların veraset suietiyle Osmanlı hükümetince tayinine kadar beylerbeği sancak beyi ve dayı arasında daimî surette münazaan olarak devam etmiştir. Tunus'ta dayı'dan başka Tunus yeniçerilerisin bir de ağası vardı.

Onyedinci asır başlarında dayı olan Osman Ağa ile yerine dayı olan (1019 H.-1610 M.) damadı Yusuf Ağa Tunus'u müdeb-birane idare ettiler. Osman. Ağa, Tunus'ta Türk nüfuzunun kuvvetlenmesine çalıştığı gibi ispanya'dan hicret eden müslü-manlara da hüsmü kabul göstererek yerleştirmişti.

1 Vekayiname (Abdi Paşa) Varak 188 ve Zübtetii'l-vekayi (Defterdar Mehmed Paşa) Varak 35, ondan naklen Silâhdar tarihi, c. 1, s. 655. Bu Mehmed Hafsa Paşa, Tunus'ta vatan sancak beyi Ebu Abdullah Mehmud Paşa*-nın kardeşi ve Murad Paşa'nın oğludur; Hamûde Paşada denilen Mahmud Paşa ölünce (1075H.-1664 M.) yerine oğlu Murad Bey Tunus beyi oldu. Murad Bey 1086 H -1675 M.de öldüğü zaman oğullarından Mehmed ve Ali beyler Tunus sancak beyi olamak istediklerse de Tunus divanı amcaları Mehmed Hafsa'yi intihap etmişti. Bundan müteessir olan Mehmed Bey Tunus'tan çıkarak topladığı kuvvetle geri dönüp sancak beyliğini cebren aldı ve amcasını gemiye koyup İstanbul'a göndermişti, işte Dördüncü Mehmed, bu Hafsa* Paşa*yı beylerbeyi yaparak Tunus'a göndermiş ise de Mehmed Bey*in tesiriyle kabul edilmemişti.

Trablusgarp idaresi

... ^ . Buradaki dayılar denizcilerden olmayıp kuloâ-

Trablusgarp Dayıları •* ı «ı 7

lu demlen ve Turgud'Reıs zamanında Trablus'a, yerleşmiş olan yeniçeri oğullarından ve çoğu Rumeli ve Ege mıntakası halkından mürekkepti; yerli halk pek azdı ı Trablusgarp kulağalannin tebdili 995 H. -1587 M. tarihine kadar yılda bir defa iken bu tarihten itibaren)' ayda bir olmuştur2. Trablusgarp ocağı diğer iki ocağa yani Cezayir ve Tunus'a nazaran

hükümete daha muti idi.

Trablusgarb'da valilere tegallub ile 1012 H.-1603 M. den itibaren idareyi ele almış olan S a f e r Dayı hükümeti dintemez olmuştu. 1023 H.-1624 M. dekaptân-ı derya Halil Paşa mûtad üzere donan ma ile Akdenize çıkarak Trablusgarb'a gelip hiç şüphe uyandır-miyarak tatlı dille Safer Dayı'yı gemiye aldıktan sonra derhal demire vurdurmuştu. Bunun üzerine Safer Dayı'nın adamları Trablus kapılarını kapayarak mukavemete kalkışmışla rs a da bazı şeyhlerin tavassutlariyle kale elde edilip Safer Dayı hakkında tahkikat yapılarak, her sınıf halk bunun mezaliminden şikâyet ettiklerinden kale kapısı önüne asılmıştır3.

Bu suretle Trablus'ta dayı usulü kalkmış ve idareyi valiler ele almışlarsa da 1035 H.-1625 M. de Trablusgarp beylerbeğisi Şerif Paşa zamanında yeniden dayı intihabı usulü meydana çıka-rak valiyi İstanbul*a yollamışlar ve dahilî karışıklık sebebiyle hükümetçe buna o sırada göz yumulmuştur, fkinci defa dayı olanın adı Ramazan olup az sonra M eh m e d adında Sakızlı bir mühdeti dayı olmuş, güzel idaresiyle halkı memnun ettiği gibi devlete de sadık kalarak Beğlerbeği de olmuştu.

1 Cezayir-i garb ocağı ahalileri filasıl evlâd-ı arabdan ve ekserisi Adadolu ve Rumeli mütemekkinlerinden ve Cezayir-i Bahr-i S ef id den gidüp-tevattun ve ikamet üzre olup. . (Mühimine No 173, s. 78, 79.)

2 Mühimme defleri, 62, s. 149.

3 Naima tarihi, c. 2, s. 115 sene 1023 H.-1614 M. ■

Garb ocakları donanması

Cezayir, Tunus ve Trablusun ayrı ayrı donanmaları olup bunlar ecnebi devletlerle anlaşmalar yaparak mektuplaşırlardı. Bu üç imtiyazlı eyâletten en kuvvetli donanması olan Cezayir eyâleti idi; bunların geçimleri korsanlık ve muharebe ile olduğundan mükemmel donanmaları vardı. Cezayir korsanlarının faaliyetleri Akdenize münhasır olmayıp bunlar Sebte (Cebelüttarık) boğazını aşarak Kanarya adaları 1. İngiltere, İrlanda, Felemenk, Danimarka ve hattâ İzlanda adasına kadar 2 uzanmışlar ve 1034 H.- 1625 M. de büyük Britanya adası civarında ve Vis-tül nehri ağzındaki Lundy adasını zabt ederek epi müddet oturup etrafta korsanlık yaptıktan sonra adayı İngiliz korsanlarına satmışlardı.

Bu onyedinci yüz yılda Akdenizde ticaretin selâmetini temin etmek isteyen ve Osmanh devletiyle ticaret muahedesi akdetmiş olan devletler - bilhassa Fransa, ingiltere ve Felemenk-Osmanlı devletinin onyedinci yüzyıl içindeki gaileleri sebebiyle Cezayir d'ayısiyle anlaşma mecburiyetinde kalmışlardır. Bu hususta Amiral Dök Dögiz vasıtasiyle Marsilya1 da Fransa ile Cezayir arasında 1028 Hebiulâhır ve 21 Mart 1619 da ilk anlaşma yapılmış 3 ve bundan yedi sene sonra ingiltere hükümeti müracaat etmiş 4 ve onu da Felemenk takip eylemiştir. Osmanlı hükümetinin Cezayir ve Tunus'la ecnebi devletlerin muahede yapmasına müsaade etmesi bunların yan bağımsızlığını kabul eylemek demekti. Bu anlaşmalar her ne kadar bunların muahede yaptık-

1 993 H. - 1585 M. de Koca Murad Reis kumandasındaki Cezayir donanması Kanarya adalarından Lanzarot adasını basarak üçyüz esir almıştır. Bu esirler arasında ada valisinin zevcesi de bulunmuş ve bu kadın yüksek bir para mukabilinde iade edilmiştir.

^ 1037 H. - 1627 M. de bir türk filosu Danimarka sahillerini ve kuzeydeki tzlanda adası'm ve 1041H.-1631 M.de İrlanda'da Baltimur şehrini basmışlardır.

8 Hammer (Atâ Bey tercümesi)y c. 9, s. 30, 32.

* "...İngiliz kiralının elçisi gelip namesinde arz-ı meveddet edip ve babası yerine kıral olduğunu bildirip Tunus'tular ve Ccaayir'Iiler ticaret için akd-i müsaleha eyleyip der-i devletten dahi izn-i hümâyun rica etmeğin Cezayir ve Tunus beylerbeğüerine kapıcıbaşı gönderildi" Naima, c. 2, s. 400 sene 1035 H.-1626 M. : nâmeyi gönderen I. Şarl olup bir sene evvel babası Birinci Jak'ın yerine İngiltere kiralı olmuştu.

lan devletlerin ticaret gemilerine tecavüz etmemeleri için bir mütareke hükmünde ise de daha sonraki tarihlerde bu yüzden Osmanlı devleti zor durum karşısında kalmıştır.
Garb ocakları ecnebi bir devletle muahede yaparlarken iş bitip ahidname iki tarafça da muvafık görüldükten sonra beyler-beği ile divan heyeti ayağa kalkarak bu niyete fatiha okunur ve sonra oturularak muahedenâme yazılırdı 1.
Garp ocakları ve bilhassa Cezayir korsanları Fransa ile ingiltere'yi usandırmıştı. Hattâ Fransa kuralı Ondördüncü Lui sefirinin hakaret görmesi cihetiyle Osmanlılara gücenik olduğundan bundan bilistifade Cezayir taraflarında bir müstemleke tesis etmek üzere kuvvetlerini o taraflara gönderdi ise de arzusuna muvaffak olamıyarak hem Cezayir ve hem Tunus'u topa tuttu ve nihayet her iki ocak ile anlaştı.
Garb ocakları donanmaları Osmanlıların bütün Akdeniz muharebelerinde Osmanlı donanmasiyle birlikte bulunmuşlardır. Lüzumu halinde bu üç ocağa ilk baharda donanmaya iltihakları için pâdişâh tarafından Ferman gönderilir ve onlar da gemi reisi olan ve dayı denilen başbuğları ve müteaddit kadırga veya kal-yonlariyle sefere iştirak ederlerdi.
1055 H.-1645 M. de ilk defa Girid'e yapılan ihraç hareketinde ve Hanya muhasarasında yardıma gelen Cezayir donanması mevcudu yirmi olup, Tunus ve Trahlusgarp donanmalarının aded? ise sekiz kadırga idi. 1059H.-1649M. de Kaptan-ı derya Voynuk Ahmed Paşa altmış kadırga, on mavna ve üç burton ile Akde-niz'e çıktığı zaman garb ocakları donanmaları cem'an yirmi altı burtun ve on çekdirme ile donanmaya iltihak etmişlerdi 2.
Garb ocaklarının askerî zahiresi ve harp levazımı Garb ocakları do- Osmanlı ülkesinden ve Osmanlı hükümeti tatlanmasına gemici rafmdan veya aldıkları ganimetten temin edi-lirdi. Zaman zaman ocaklar tarafından (bilhassa Cezayir ocağından) gönderilen memurlar vasıta-

1 tzzî tarihi, c, 2, s. 200.
2 Abdi Paşa vekayinamesi varak 6 ve Tuhfetü'l-kibar fi esfarVl-bihar {Müteferrika tabı varak 67). - t

siyle Ege sahil şehir, kasaba ve köylerinden - daha ziyade İzmir, Foça, Karaburun, Muğla havalisinden- ekseriya çifibozan halktan kuvvetler tedarik edilip ocaklarına sevkediliilerdi K Gemici tedarikine gelenler dellallar vasıtasiyle efrat toplarlardı. Dellallar :
"-Solumadan can vermek, terlemeden mal kazanmak isteyenler bayrağımız altına gelsin" diye bağırırlar ve arzu edenleri yazarlardı. Yine bu ocaklar denizcilikle meşgul olup bulundukları mahal de ziraate pek elverişli olmadığından ihtiyaçları olan zahireyi bedeli mukabilinde de Batı Anadolu sahil şehir ve kasabalarından tadarik ederlerdi. Bir aralık hükümete karşı serkeş-likleri sebebiyle Köprülü Mehmed Paşa bunlara ne gemici ve ne de zahire verilmesine müsaade etmediğinden dolayı çok sıkışmışlardı.
Garb ocakları iki, üç senede bir padişaha hediyeler takdi-miyle buna mukabil tersaneden gemi levazımı, top, barut ve hatta gemi tedarik ederlerdi. Bunların istanbul'daki bütün işleri Kaptan paşa vasıtasiyle görülürdü; Trablusgarb ocağı hediyesini her sene takdim ederdi 2 Buna mukabil her üç ocağa hükümet larafından ihtiyaçları olan levazım verilirdi 3.

1 Naima, c. 4, 5. 114. daha sonra bu müsaadenin teşmil edilmiş olduğu görülüyor. 1145 H. tarihli bir fermanda Cezayir ocağının noksanlarını tamamlamak için Çanakkale Bozcaada, Midilli, Molva ile Karaburun, Kuşadası, Istan-koy ve Rados taraflarından da bahşiş ve maaşları kanun üzre verilmek şartiyle istedikleri kadar adam yazmalarına müsaade edilmiştir. (Mühimme, 139, s. 21).
2 NetayicüH-vukuatı 1327 tabı e, i, s. 133 ve Vasıf tarihi, c. I, s. 117.
3 Mühimme 180, s. 12 ve Başvekâlet arşivi Sadaret Mektupçuluğu defteri No 9 en son yaprak.

OTUZDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPRAĞIN TAKSİMATI VE İDARESİ

Osmanlı devleti kendisinden evvelki Anadolu Selçukileri gibi elindeki yerleri hizmet mukabili olarak muhtelif kısımlara taksim etmiş ve bir kısmını da havass-ı hümayun ismiyle Maliye" hazinesine tahsis eylemiştir. Bu devlette toprağın taksimatı diğer islâm devletlerinde olduğu tarzda yani islâmiyetin kaidelerine göre yapılmıştır.
.. . . tslâmivetin intişarı münasibetiyle toprak ösriyye, Üç nen aran /
; 7 , ı ı » i "i
haracıye ve arz-ı memleket olarak uç kısımdır.
Bunlardan Öşrî olan yerler ya zabt edildiği zaman müslü mani ara temlik edilen veyahut zabt edilmeden evvel müslüman olarak fethi müteakip toprakları ellerinde bırakılan halka ait arazidir. Bu gibi arazi, sahiplerinin mülkü olup istedikleri gibi tasarruf ederler, satarlar, vakıf yaparlar, hibe edebilirlerdi. Bu yerleri ekip biçenler yalnız hazineye Öşürlerim verirlerdi.
ikinci kısım araziye haraciye ismi verilir; bir mahallin fethini müteakip yerli gayri müslim halkın ellerinde bırakılan yani onlara mülk olarak verilen yerlerdir. Bunlar da ellerindeki yerlerin ekim kuvvetine ve toprağın verimine göre onda birden yarıya kadar harâc-ı mukaseme ismiyle öşür ve bundan başka ha-râc-ı muvazzafa ismiyle çift akçası (arazi vergisi) verirlerdi. Haracı arazî de sahiplerinin mülkleri olup istedikleri tarzda tasarruf ederler, satarlar, öldükleri zaman öşrî topraklar gibi varislerine intikal ederdi.
Üçüncü nevi arazi arz-ı memleket veya arz-ı miri denilen topraklardır; bunlar ne öşri ve ne de haracî olup fetih esnasında doğrudan doğruya devlete geçip, fakat ekip biçmek şartiyle sahiplerinin üzerlerinde bırakılmışlardır; Anadolu ve Rumeli'de ve Macaristan'da fethedilen yerler bu nevi arz-ı mirî denilen topraklar olup harac'i mukaseme ve muvazzafa1 sı muhtelif hizmetlere tahsis olunmuştur. Bu arz-ı memleket veya arz-ı mirî olarak tesbit edilmiş olan topraklar ekip, biçenleri öldükleri zaman yine ekip

biçmek ve vergisini vermek şartiyle ölenin oğullarına intikal eder; oğullan yoksa hariçten birisinin verdiği bedel üzerinden *apu ile -kızlarına intikal ederdi. Bu mirî topraklar mülk olmayıp hazineye ait olduğu için alınıp satılmaz, vakıf edilemezdi. Hükümet bu topraklar ile doğrudan doğruya meşgul olmayıp bunları Öşür ve «cesimlerini icabına göre gU»H ikta yani has, zeamet, tim ar vesair suretlerle muhtelif hizmetlere karşılık olarak bırakmıştır. Bu hizmet sahiplerinden her biri kendisine hizmet mukabili verilen bu arazinin devlet namına sahibi olup onu kendi adına reayaya tapulamak ve îcabında reayanın elinden tapusunu alarak, o yeri başkasına vermek hakkına sahipti, yani toprağı işleyen köylü o toprak devletçe hizmet mukabili kendisine verilen şahsın reayası idi; ona başkası müdahale edemezdi; devlet namına kendisine verilen toprağı işleten ve harac-ı mu kaseme ve muvaz-zafasını alan şahsa sahib-i arz denilirdi.
__ „ . . Arz-ı mirî veya arz-ı memleket denilen yerler Miri arazının
J -n % i t•
Taksimatı yirmi beş kısma ayrılmıştır. Bunlardan bin
havass-ı hümayun denilen ve geliri devlet hazinesine giren yerler olup mukataa ve iltizam suretiyle idare olunurdu.
ikincisi derecelerine göre hasılatı vezirlere, beylerbeğilere, sancak beylerine, nişancı ve defterdarlara ve buna mümasil zatlara bırakılan ve^u. has itibar edilen yerler. Üçüncüsü paşmakhk ismiyle vergisi padişah kizlariyle ailelerine bırakılmış olan topraklar1. Dördüncüsü bazı devlet ricaline hizmetleri dolayısiyle mülk olarak verilen malikâneler. Bunlar sahiplerinin malı olup varislerine intikal eder, isterlerse satılır ve vakıf edilirdi. Beşincisi Eyâlet-i Rum denilen Sivas eyaletine mahsus bir nevi malikâne arazîdir. Buradaki araziden muvazzaf yani çift vergisi alınıp harac-ı mu-kaseme olarak da iki öşür alınırdı. Bu iki öşürden birinin adı öşr-i divanî olup bunu timarlı sipahi alır ve diğerini de öşr-i malikâne adiyle vakf ve emlâk sahipleri tahsil ederlerdi. Altıncısı vakıf arazidir. Yedincisi arpalık arazidir; icmalli, icmal siz olarak

1 Paşmakhk olarak ayrılan yerlerin hastan farkı, bu paşnıaklığa sahih olanların, has sahipleri gibi bir hizmetle mükellef olmamaları ve azledilmemeleri ve kayd-ı hayat ile tasarruf etmeleri idi. *

iki kısımdır; icmalli arpalık eskiden beri bir hizmete mükâfat olarak tahsis edilen yerler olup icmalsiz olanı da yine iyi bir hizmete mukabil verilen fakat daimî arpalık olarak tahsis edilme-yen ve arpalığa sahip olanın ölümüyle yine aslına rücu eden arazidir.

Sekizincisi hin-i fetihte bazı ümeraya hizmetleri ve itaatleri mukabelesinde evlâd ve akrabalarına da intikal etmek üzere daimî ve has olarak verilmiş olan yurdluk, ocaklık yerlerdir. Doğu Anadolu'daki bir kısım yerler bu suretle tevcih olunmuştu. Eğer buraya sahip olan sancak beyinin evlâd ve akrabası kalmazsa o zaman elindeki yerler has sancaklar gibi idare olunurdu. Dokuzuncusu dirlik denilen c-*^> j zeamet ve timardır ki harpte düşman ile muharebe etmek mukabelesinde verilmiştir. Onuncusu zeamet ve tımar mütekaitlerine tahsis olunan yerlerin hasılatı. Onbirin-cisi; itaatlerine karşılık olarak hasılatı bazı aşiret beylerine bırakılan yerler olup yerleri yurtluk, ocaklık olarak verilmiştir. On ikincisi mülk eşkincili yerler olup kendileri bizzat sefere gitmeyip cebelilerini gönderirlerdi. On üçüncüsü münavebe timar olup kaç kişinin adına ise onlar nöbetle sefere eserlerdi; buna kârnevbet veya benevbet timar da denilirdi. On dördüncüsü müsellem, yörük, yaya, çingene müsellemi, akıncı beyleriyle akıncıların çeribaşılan olan toycalara tahsis edilen yerler1.

Onbeşincisi Voynuk denilen has'ahır hizmetindeki bulgar-ların âmirleri olan voynuk beyile voynuk çeribaşılarına tahsis edilen yerlerin hasılat-ı öşriyesi. Onaltıncısı, Türkçede çiftlik mukabili olarak Baştina ismiyle voynuklann ziraat ettikleri yerler. Onyedincisi ıstahel-i âmire hizmetindeki yund ocakları, ahırları, hassa çayırlar taylar ağası, bölük basıları, korucu, görüci, taycı ve yund oğlanlarına tahsis edilen arpalık timarlar2. Onse-kizincisi kale hizmetlerinde bulunan dizdar, kethüda ve hisareri denilen kale neferleri ile bazı devlet hizmetlerinde istihdam edilenlere tahsis edilen gedik umarlar. Ondokuzuncusu Rumeli müsellemlerinden her beş neferi bir ocak itibar edilen ve her ocağa

1 Yaya ve müsellem ocakları onaltıncı asır sonlarında lağvolunup bunlara ait yerler zeamet ve tımara bağlanmışlardır.

s Bunlardan korucu, görücü, tayaların tîmarlarj olmayıp onlar hizmetleri mukabelesinde tekâKf-i Örfiyeden affedilmişlerdir.

tahsis kılınan tımarlar, yirmincisi; hassa yani saray doğancı, şahinci, atmacacı taifesine tahsis olunan tim arlar. Yinnibirincîsi umum Osmanlı memleketlerindeki derbendlerin muhafazasına tayin olunan ve eshab-ı derek denilen muhafızların icmalli tim arlan. Yirmi ikincisi tehlikeli yerlerin, boğaz olan mahallerin muhafazası ve yolcuları selâmete çıkarmaları mukabelesinde verilen der* bendci umarları. Yirmi üçüncüsü ûti*V-ı esbkeşan denilen at çeken* lere yurtluk ocaklık olarak tayin kılınan timarlar1. Yirmi dördüncü» sü bazı hudut yerlerde kinez ve premikür isimleriyle gayri müslim. olanlardan devlet hizmetini kabul edip tahsis edilen tımarlar. Bunlar hükümet ile reaya arasında vasıta olan bir sınıf olup üzerlerine aldıkları reayanın kethüdası gibi idiler. Bunlardan mâlik ve kinezler tımarlı ve premikürler ise cizye ve ekip biçtikleri yerlerin vergilerinden muaf idiler; hattâ oğulları ve karındaşları da bu resimlerden afvolunmuşlardı.

Yukarıda taksimatını gösterdiğimiz arazi ve - Has, şeamet tc hizmetlerden en mühim m i umumî tabiriyle Tımardır; fakat Timar Osmanlı arazi teşkilâtında Has, Zeamet ve Timar isimleriyle çoktan aza doğru üç kısma ayrılmıştır. Bunlar, yani has, zeamet ve timar hizmete

ve mukateleye karşı tahsis edilmiş olan topraklardı. Bunlardan senelik geliri yani hasılât-ı öşriyesi ve diğer rüsumu yüz bin ve yüzbinden ziyade olan toprağa has denilirdi; haslar rütbe ve dereceye göre muhtelif olup en ziyadesi senelik geliri bir milyon iki yüz bin akçe olanı idi ki vezir-i azama mahsustu. Vezirler, beylerbeğiler, sancak beylerinin derece ve rütbelerine göre hasları vardı; bunları yer yer voyvoda denilen adamları vasıta-siyle gelirlerini toplattırırlar di. Has kimin ise o hastaki köylü de ö has sahibinindi; köylünün ekip biçtiği yerlerin öşrü ve resimleri has sahibine ait olup köylü ekip biçmezse has sahibinin vergisine halel geleceği için elindeki toprağı has sahibi yani eski tabiriyle sahib-i arz * tararından alınarak başka birisine verilirdi. Senelik geliri yirmi binle yüz bin arasında olan dirliğe zeamet ismi verilmişti. Tımarlı sipahilerin en büyük zabitleri olan alay

1 Bu at çeken taifesi Konya'nın Turgud ve t Eski il kasalarında ve oradaki Bayburd nahiyesinde idiler.

beyileri, reisülküttab ve merkezde ileri gelen kalem şeflerinin hizmet mukabili dirlikleri zeametti; burada da sahib-i arz ile reaya yani köylü sınıfı arasındaki muamele kaslardaki gibi idi.

Senelik geliri bin akçeden başlayarak yirmi bin akçeye (yirmi bin hariç) kadar olan dirliğe t im ar ismi verilmiştir. Kıdem, ve hizmet itibariyle dereceleri muhtelif olan tımar sahiplerinin en son derecesi 19.999 akçeye kadar olup şayet alaybeği olursa zeamete sahib olurdu. Osmanlı devleti teşkilâtında pek mühim olan bu timar teşkilâtı onaltmcı asır sonlarına kadar devletin on kudretli süvarisini vücuda getirmişti.

fl.,.. . ... Osmanlı kanunnâmelerinde dirlik sahibine (sa-

SanİB-ı arz ve koylu x

hib-i arz) denilmektedir. Sahib-i arz ile köylü arasındaki münasebetler kanunlarla tesbit edilmiştir. Bir dirlik sahibi kendisinin üzerindeki dirliğe kayd-ı hayat şartiyie veya mülk olarak mutasarrıf değildi; o dirlik kendisine padişah bera-tiyle hizmet mukabili verilmiştir; hizmetini yapmadığı takdirde elindeki dirlik alınarak münasib birine verilirdi. Dirlik sahibi de kendi dirliği altındaki reayanın efendisi idi. Hükümet kendisine ait olan o yeri hizmet mukabili dirlik sahibine verdiğinden o da orasını îmar ile mükellefti; köylünün elindeki tarlası, bağ ve bostanı hükümet hesabına dirlik sahibi tarafından idare olunurdu; o köylü, sahib-i arzın reayası idi; çabşmazsa timar yanı dirlik sahibi onun elindeki yerini alıp başka birisine tapulayıp verirdi; bununla beraber benim reayam diye ona haksız muameleye hakkı yoktu; Yaparsa köylünün de hükümete şikâyet hakkı vardı; icabında muhakeme ve murafaa olunup dirlik sahibinin haksız olduğu tahakkuk ederse cezalandırılır ve köylü haksız s a o ceza görürdü.

Tımarlı sipahinin kanun mucibince kendi köylüsünden isteyeceği ve köylünün yapacağı şeyler tesbit edilmişti ki belli başlıları şunlardır :

Reaya yani köylü kendi sipahisini efendisi olarak tanıyarak köylerine geldiği zaman her birisi üç gün hizmet etmek, kendisini ve davarlarını beslemek, hizmet emrederse görmek, sipahisinin istediği yerde anbar yapmak; sipahinin öşürlerini pazar yerine götürmek ve pazar yerinde anbar yapmak kanundu.

Reaya toprağı boz bırakmayıp sürüp ekmek lâzımdı; reaya kendi yerinin bir kısmım ekmeyip başka sipahinin toprağını ekerse kendi sipahisi ekmediği yerler için ondan ceza olarak iki Çşür alırdı. Reaya sipahisine mart ayı içinde defterhane kaydında yazılı olan çift, A* bennâk 1, mücerred, resm-i zemin isimlerin-deki vergileri verirlerdi.

Reaya ölüp kanun üzere yerleri oğullarına intikal edince büyük oğlundan bennâk resmi alınırdı. Köylü çapasiyle açtığı yeri üç yıl eçip biçmek hakkını haiz olup üç yıldan sonra sipahi o yeri ya orayı açan köylüye veya diğer bir istekliye vererek resm-i zemin alırdı.

Reaya yani köylü ekdiği mahsulü sipahisinin muvafakati olmadan bir yere gönderirse

mahsulleri müsadere edilerek kendisi cezalandırılırdı. Köylü tasarrufunda olan yerleri sipahisinin muvafakati olmadan kiralayamaz; satamaz, mukataaya veremezdi.
Sipahisinin muvafakati olmadan reayadan herhangi biri dam, ahır, anbar bina edemezler, sipahinin muvafakati ile yaptıkları takdirde dam yarleri için tapu vermek kanundu; çünkü bu binalar yapıldığı takdirde oraları ekip biçileroiyeceği için öşür alınamazdı ; ondan dolayı ya tapulanır veya bedel-i öşür alınırdı.
Reaya ölüp küçük çocukları kalsa o çocuk yetişinceye kadar müteveffanın yerleri başkasına verilip işlettirilir. Raiyetten biri ölüp babası kalsa ve babasının da başka yeri olmasa sipahi o yeri başkasının verdiği tapu üzerine müteveffanın babasına verirdi.
Üzerinden yirmi sene geçmemek şartiyle sipahi reayasını nerede bulursa yakalayıp kendi toprağına getirmek kanundu; fakat reaya sipahisinin toprağından aynlah yirmi yılı geçmişse o zaman sipahisi ondan senede yirmi akçe çift bozan akçesi alırdı.
Reaya oğullan, kendi sipahisinin ziraate müsait yerleri var-
1 Bennâk resmi iki türlüdür. Birisi ekinli bennâk resmi diğeri caba bennâk resmidir. Yarım çiftlikten az yeri olan evli reayaya ekinli bennâk denilip seneden seneye bunlardan on sekiz akçe alınırdı. Hiç toprağı olmayıp evli olan ve çalışmağa muktedir olan reayadan da seneden seneye on iki akçe vergi alınırdı İd kazanç vergisi demektir. Bunlar sipahilerine verilirdi. Caba bennâk vergisine caba akçası da denilirdi. Bu caba bennâk vergisi gayri müslimlerden alındığı Kaman ispençe adını alırdı.

ken başka yerlere gidip ziraat edemezlerdi. Yemiş ağaçlan her ne cinsten ise sipahiye öşür verilir, bu meyve ağaçları sipahinin mü-sadesi olmadan kesilemez, kesen olursa ceza gördükten başka yüz akçe tazmin ederdi; eğer reaya yemiş ağaçlarını kesmeği itiyat etmişse elini kesmek icap ediyordu. Reaya taifesi kasd-ı mahsusla sipahilerini dövse ve ağır söz söyleseler dilini kesmek kanundu. Sipahi, reayasının bî namaz ve ahlâksız olanlarını ceza-landırmakla mükellefti ve bunu yapması kanun îcabındandı. Kanunda reayanın sipahisine karşı olan vazifelerine ait daha bir çok kayıtlar olup bu kayıtlar mucibince reaya yani köylü sipahisine tamamen bağlanmış olduğu gibi sipahi de reayasına iyi ve haklı muamele etmekle ve onu ezmemekle mükellefti. Meselâ sipahi on, onbeş atlı ile reayasının köyüne geldiği zaman fakir olan reayasında üçer günden ziyade kalmak ve haddinden ziyade ben falan şey isterim demek, fakir köylünün mutlak surette evinde kalmakta ısrar edip gösterdiği yerde oturmamak kanuna muhalifti. Köyiü sipahisini ancak üç gün misafir ederdi; fazla kalmak kanuna aykırı idi. Eğer sipahi tımarında oturuyorsa reayasının her biri üçer gün kendisini ve atını beslerlerdi.
Kendi reayası talip iken sipahi tımarından başkasına yer veremezdi. Köylü kendi tasarrufunda olan yerin tamamını ekmeyerek başka bir sipahinin toprağında çalışsa o gibilerden ikişer öşör alınırdı. Kendi tasarrufundaki yeri tamamen ektikten sonra başka sipahinin toprağını ekerse kendi sipahisi, iki öşör alamazdı; çünkü mükellef olduğu kendi toprağını ekmekle vazifesini görmüştü.
Eski toprak kanunnamelerinde sipahi ile reayasına taalluk eden daha bir çok maddeler varsa da tarihimizin çerçevesi itibariyle bu kadarı yeter görüldü.
Bu kısmı hulâsa edecek olursak reaya denilen köylünün işlediği toprak kendisinin mülkü olmayıp devlete aitti, reaya burasını muvakkat tapu ile eker, biçer ve toprağı işlediği müddet-çe orası esas mülkü gibi oğul ve torunlarına yine muvakkat tapu ile intikal ederdi; köylü bu ekip biçtiği toprağın öşür ve resimlerini devlet hazinesine vereceği yerde hükümet o öşür ve resmi bir hizmet mukabilinde kime vermiş ise ona verirdi. Eğer köylünün verdiği öşür t im ar h sipahiye aitse köylü o sipahinin reayası

sayılır ve sipahi de onun efendisi olurdu; eğer köylünün vergisini verdiği toprak vakıf ise köylü o vakfın reayası sayılır ve öşür ve resmini vakfın mütevellisine verirdi; eğer toprak

Havass-ı hümayun'dan hazineye yani maliyeye ait ise o zaman köylüler Havass-ı hümayun yani hazine reayası olup orası kime muka-taaya verilmişse vergi, hükümet namına o mukataayı alana verilirdi. Mülk olan yerlerin reayası da aynı suretle mülk sahibine bağlı idiler. Sipahi, reayasına haksizlik ederse reayanın şikâyeti üzerine hükümetin emriyle sipahi hakkında takibat yapılırdı.

OTUZBEŞÎNCİ BÖLÜM

ONALTINCI YÜZYIL SONLARÎYLE ONYEDÎNCİ YÜZYILDA OSMANLI DENİZCİLİĞİ

Kitabımızın birinci ve ikinci ciltlerinde görüldüğü üzere Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren on beşinci yüzyıl ortalarına kadar mevki ve hudutları icabı denizciliği ilerleterek Akdeniz'in en kuvvetli denizci devleti olan Venedik cumhuriyeti ile çarpışmağa başlamıştı. Türk gemicileri bu usta ve mahir Venedik gemicilerinden epi şeyler Öğrenerek Kemal Reis ve nihayet Barbaros'un kaptan paşalığiyle onaltıncı asır ortalarında Akdeniz'de birinci derecede bir üstünlük elde etmek suretiyle bu denizde de hâkimiyeti ele almıştı,

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı donanması

Lepanto-lnebahtı muharebesiyle Osmanlı donanması hemen tamamiyle yok olmak derecesine geldi ise çle devletin kuvvetli teşkilâtı ve Sokul]u Mehmed Paşa'nın büyük faaliyeti neti-cesinde beş ay içinde yine evvelkisi gibi büyük bir donanma ile Akdeniz'e çıkılarak bu harikulade durum düşmanları şaşırtmış ve nihayet Venedik Cumhuriyeti galib iken mağlûp vaziyette bir sulh imzalamağa mecbur kaim iş dır.

A ı . . . Barbaros Havreddin Paşa'dan sonra ye-Osnıanu denizci-
J J

ciliğimn ehemmi- t;Şen Turgud, Kılıç Ali, Salih Paşalarla yelini kaybetmesi- tecrübeli gemi reisleri (miri kaptanlar) ve san-uin sebepleri cak gemicileri Venedikli Uhıc Hasan Paşa'nın kaptanlığından sonra (999 H. - 1590 M.) Osmanlı donanması yavaş yavaş eski kudret ve kuvvetini kaybetmeğe başlamıştır; bunda denizcilikten yetişmeyenlerin veya uzun müddet denizcilik etmeyenlerin birbiri ardından kaptan paşa olmalarının tesiri olduğu gibi asıl büyük deniz harplerinin ve donanmada tadilat yapılmaması sebebiyle Osmanlı donanmasının eski faaliyet ve manevra kabiliyetini kaybetmesi ve çekdiri denilen kü-

rekli gemiler için iyi ve mahir denizci yetiştirilmem esi de Osmanlı donanmasının gerilemesindeki mühim âmillerdendi.

Yukarıda gösterdiğimiz sebeplerden başka donanmanın eski ehemmiyetini kaybetmesinin bir ciheti de Akdeniz'deki hükümetlerin yaptıkları gibi denizcilikte yeniliğe doğru gidilmek istenmemesi ve denizci yetiştirilmemesi, onyedinci yüzyılda görülen başarısızlıkların başında gelmektedir; bu asırda kaptan paşaların her ilk baharda kanun üzere Akdeniz'e çıkıp dolaş-tıktan sonra Kasım'da avdet etmeleri ya bir, iki korsan gemisi yakalayıp getirmeğe veya bir yeri yağmalamağa inhisar etmişti.

fç ve dış durumların fenalığı've bunun az fasıla ile daha sonraları da (onyedinci yüzyılda) devamı esnasında Osmanhlardaki bu ihmâl ve atalete mukabil Akdeniz hâkimiyetini Türklere bırakmağa mecbur olan Venedikliler bundan istifade ile üstünlüğü tekrar elde etmeğe muvaffak olmuşlardı; hattâ küçük cumhuriyet olan Floransa ile Korsan olan Malta şövalyeleri onyedinci yüzyıl başlarında Akdenizde hâkim rol oynuyorlardı. Bittabi bu hal Akdeniz'in dörtte üç sahillerine sahib olan Osmanlı devleti için çok tehlikeli idi.

Bu onyedinci yüzyıl sonlarına yakın tarihlere kadar Osmanlı donanması esas itibariyle, çekdiri yani kürekli olup bundan başka donanma arasında bulunan kalyon ve burtonlar asker ve top ve mühimmat nakli için kullanılırdı. Bu suretle Osmanlı harp gemileri çekdiri yani kadırga olduğu halde Venedik ve ispanyolların harp gemileri kalyon olup çekdiri ikinci derecede bırakılmıştı. Yani Osmanlı donanmasında esas harp gemileri kürekli, Venedik ve îspanyollarda da kalyon envaından yelkenli idi. Bundan dolayı çekdirilerde bütün maharet

kürekçilerde ve kalyonlarda ise yelkencilerde idi; bu sebeble bilhassa rüzgârlı havalarda düşmanın muazzam kalyonlarına karşı kürekli olan kadir-
ga, kalite, firkate ve saire ile muvaffak olmak çok müşkül ve çok zaman şansa bağlı idi.

XVII. Yüzyılda Osmanlı Donanması
Donamna'nın yel- Bu onyedinci yüzyıldaki deniz başarısızlık-kenliye çevrilmek ıarmın sebeplerinden bîrinin kürokli gemilerle
ıs enmesı harp edilmesi olduğu fikrinin kabul olunması donanmada ona göre bir yenilik yapılmasına sebep oldu; eski denizciler, kalyonlar aleyhinde bulunup donanmadan ön safın bunlara bırakılmasını istemedikleri halde Garb ocakları (Cezayir, Tunus, Trablusgarp) denizcileri düşmanla
mütemadi çarpışma îcabı olarak yelkenli gemi kullanmağı Osmanlılardan evvel tatbike başlamışlardı.
Girit muharebesi başlayıncaya kadar Osmanlı donanmasiy-le denizcilerinin zaafı bariz olarak bilinmiyordu; bu muharebe Girit adasına sahip olan Venediklilerin denizcilik bakımından üstün ve Osmanlı gemiciliğinin de âciz durumlarını gösterdi; Garb ocaklarının yardımları olmasa Osmanlı donanması için daha elim neticeler meydana gelebilirdi.
1058 H.-1648 M, senesinde vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa'-nın sadaretinde Venediklilerin ağır basması üzerine Osmanlı hükümeti de kalyona karşı kalyonla muharebe etmek usulünü kabul edip derhal kalyon yapılmasına başlandı1 ve bu suretle bir müddet için Osmanlı donanmasında kalyon Ön safa geçti: fakat buna karşı yelkenci ve diğer mahir mürettebat bulunmadığı için hemen iyi bir netice almak imkânı yoktu. 1066H.-1656 M. de Kenan Paşa kumandaciyle Akdeniz'e çıkmak isteyen donanma da kırk kadırga, otuz kalyon ve on mavna vardı; donanmanın ön kısmında kalyon, arkasında mavna ve en geride de kadırgalar bulunuyordu 2.
1 (. .Donanma ahvali müşavere olundukta bazı kİmesneler çünkü küffar kalyonlar ile deryada gezip cenk esnasında rüzgâr ile kullanıp kadırgayı çiğnetir, lâ cerem donanmây-ı hümâyun, Önünden savımlmak lâzım geldiğinden gayri boğazda lenger bırakır, sedd-i rah eder, kadırgalar ile mukavemet olunmaz. Beri taraftan dahi kalyon tedarik olunmak gerek ki kalyona kalyon ile varıla deyu kalyonlar binasın mâkul gördüler..) Kâtip Çelebi bu nıütea-lâayı kaydettikten sonra şeyhülislâm Abdurrahim Efendi kendisinin mütalâasına sorması üzerine Kâtip Çelebi, kadırga taraftarı olduğunu söylemiş ve şeyhülislâm aynı fikri müdafaa etmiş ise de muvaffak olamamıştır (Tuh-fetü'l-Icibar (Bahriye matbaası tabı s. 125).
*
2 Tuhfet-ü'I-kibar (Bahriye Matbaası), s. 133.

Kalyon yapma usulü Fazıl Ahmed Paşa'nın sadareti zamanına kadar devam etti; fakat Kenan Paşa'nın boğazda Venediklilere karşı pek fena mağlûp olması kalyon aleyhdarlanna cesaret verdi ve nihayet kalyonculuk ikinci dereceye indirilerek çekdiri yine ön safa alındı. Bununla beraber hal ve vaziyet yelkenli gemilerin üstünlüğünü iyice meydana koyduğu için Mer-zifonî Kara Mustafa Paşa sadaretinde ve 1093 H. - 1682 M. de tekrar yelkenli gemiciliğe dönüldü ve artık bundan sonra kalyon ve kalyon envaından gemiler yaptırılarak çekdiri donanma tedrici surette terkedildi.
Bu yenilik üzerine mahir gemiciler yetiştirilip bu asır sonlarında Amcazade ve Mezomorto Hüseyin Paşalar tarafından. Venediklilere ilk darbe vurularak Sakız adası geri alındı. (1695) Ve bundan sonraki deniz ıslahatı ile Osmanlı donanması Akdeniz'de Venediklilere karşı üstünlüğü elde etti.
_ , , Osmanlı donanması, İstanbul'dan çıkan donan-
Osmanlı donanmasının çıkısı ma **e kaptan paşa eyaletindeki sancaklarla
bazı eyâlet ve adalardan çıkan bey gemileri, Mısır donanması ve bir de Garb ocakları

donanması olarak dört kısımda İstanbul'da kaptan paşa kumandasında olarak hazırlanan donanma haliçten çıktıktan sonra evvela Beşiktaş önüne gelip bir iki gün sonra Yedikule'ye gider ve orada askeri yerleştirir ve oradan Âkdenize hareket ederdi. Boğazdan çıkıldıktan sonra daha evvelden donanmaya iltihakları emrolunan bey gemileri ile Garb ocakları gemileri gelip muayyen yerde kaptan paşa ile buluşurlardı. Kaptan paşa in aiy ye tinde olan on dört sancak beyinden her birinin bir kadırgası vardı x. Onyedinci yüzyılda 1030 H.-1621 M. de istanbul'daki donanmadan başka Akde-nizde altı donanma bölgesi şunlardı :
1 - Rodos beyi ile Kiklad adaları ndan Mitos ve Santurin adaları gemileri, ^Sığacık (Sakız adasının karşısında Anadolu

1 Denizde Türklerin diğer yardımcı kuvvetleri Adalar denizi beylerinin verdikleri askerlerdir (Tımarlı askerler). Orada on dört bey (sancak beyi) vardır, her biri bir kadırga bulundurmakta ve o kadırgaya kumanda etmektedir, buna mukabil pâdişâhın onlara terk etmiş olduğu bağa adaların varidatını tahsil ederler (Riko-Fransızca tercümesinden) s. 495.

sahilinde) ve Menteşe (Muğla) sancak beyinin kadırgaları ki mecmuu yedidir. 2* Sakız sancak beyinin yedi kadırgası 3- Kıbrıs beylerbeğisi kadırgası ile Magosa (Famagosta) Baf, Tuzla, Limasol, Girine (Girinyo) beylerinin altı kadırgası 4- Mora kısmı olup Mora sancak beyinin iki gemisi ile Mizistra, tnebahtı, Santa Mavra (Ayamavra) ve diğer altı kadırga ki mecmuu on bir kadırgadır. 5- Mısır donanması olup beylerbeyi ve Dimyat beyinin gemileriyle diğer altı kadırga 6- Akdenizin adalar ve sahil kısımları yani Midilli sancak beyi ile Çanakkale, Limni, Kavala, Selanik, Âğrıboz, Andros, Şira, Naksos (Nakşa) ve Parüs adaları beylerinin gemileri ki bütün bu Akdeniz filosu mevcudu -Garb ocakları hariç olarak- kırk ikiyi bulmakta idi1.

n Osmanlı donanması boğazdan çıkarken kırmızı
Akdenüde yelkenli kaptan paşa kadırgası (baştarde) ortada
harp niEffmı bulunup diğer gemiler etrafında olarak harp nizamı
üzere üze reyürürler; bu donanmanın üç mil ilerisinde
karakol kaliteleri gidip gördüklerim donanmaya haber verirlerdi. Bu donanmanın gerisinde büyük karakol olarak on kadırga ile tersane kethüdası yürür bunlar fener yakarak zebun düşen gemileri ve fırtınadan yelkenleri yırtılıp sereni Vınlan gemileri yedeğe alarak yardım ederlerdi. Bu donanmanın hareketinden bir saat sonra kaptan paşa eyâletine bağlı iki bey gemisi hareket eder; ve askerin döküntüsü varsa onları toplardı.

Kadırgaların, kalyona karşı hücum etmesi tehlikeli olduğundan ibtida top ile kalyonun dümen ve direği kırıldıktan sonra hücum edilirdi. Muharebe esnasında derya beyleri gemileri ileride bulunup kaptan paşa gemisi geride durur ve önden iki ve geriden üç gemi ile muhafaza edilirdi. Kaptan paşa kendi baş-tar dersinden aynim ayarak ağalarını askeri teşci için gönderir, muharebe esnasında kürek çekmekte istihdam edilen forsalar yani hiristiyan esirlerin fenalık yapmaları ihtimali olduğundan bunların araşma türk kürekçileri de konurdu.

1 Hammer (Atâ Bey tercümesi), c. Ö, s,. 315.

_ n . Osmanlı donanmasında kullanılmış olan eemi-Bazı Osmanlı
o

cemileri ^er ^ devirlerde kürekli iken daha sonraki ta-
rihlerde yani onaltıncı asırdan itibaren aralarına az miktarda da olsa nakliyat için yelkenli gemiler karışmış ve onyedinci yüzyıl sonlarında yelkenliler esas olmuştur.

Osmanlı donanmasının kürekli kısmı en başta kadırga olarak belli başlı kalite, firkate, kırlangıç vesaire gibi nevileri vardı; bunlar tek anbarh idi. Bu gemilerden en büyüğü olan kadırga yelken devrine kadar Osmanlı donanmasının esasını teşkil etmişti.

Kadırgalar gayet uzun ve ensiz olup boylan kırkbeş ile elli metre arasında idi. Yirmibeş oturağı olup sağ ve sol küreklerinden her birini dörder beşer kürekçi çekerdi. Osmanlı

kadırgaları bilhassa onyedinci yüzyılda pek hafif ve süratli olup mahir kürek -çilerle pek serî manevra yaparlardı; kadırgaların yüz doksan altı kürekçisi ile yüz cenkçisi ve üç topu vardı.
Yine kadırga envaından olup fakat ondan daha büyük olan Baştarde^mn oturağı yirmi altı ile otuzdu; kürekçisi beş ilâ yedi kat yani beş ile yedi arasında idi. Kaptan Paşa baştardesinin boyu ise yetmiş veya yetmiş iki zira yani elli iki ile elli beş metre arasında idi. Bunun her küreğini yedi kürekçi çekerdi; kürekçi adedi beşyüzdü; baştardede kürekçiden başka iki yüz on altı cenkçi, topçu, vardı. Bütün mürettebat mevcudu sekiz yüz kadardı; Kaptan paşa baştardesinden başka bir de baştarde-i hümayun denilen padişah baştardesi vardı. Padişah, baştarde ile denizde gezmeğe çıkacak olursa baştardenin dümenini tersane kethüdası tutardı.
Kürekli gemilerden olan kalite kadırgadan küçük olup on-dokuz ile yirmi dört arasında oturağı vardı; boyu otuz üç zira yani vasati olarak yirmi beş metre kadardı. Takip ve karakol hizmetinde kullanılırdı ve baş tarafında topu vardı. Bundan daha küçük olarak on ilâ on yedi oturaklı hafif donanma çekdirisi vardı; her küreğini ikişer, üçer kişi çekerdi. Hafif donanmadan olup büyük nehirlerde de kullanılırdı.
Osmanlı donanmasının hafif kısmından bir de kırlangıç denilen ve firkateden küçük olan bir gemi vardı ;bunlar muharebede karakol hizmetlerinde ve sığ yerlere ihraç hareketinde, mu ha-

bere işlerinde kullanılırdı; bütün mürettebatı mevcudu yüz kadardı.
Osmanlı donanmasında mavna denilen kadırgadan yüksek ve daha geniş iki katlı bir gemi daha vardı. Yirmi altı oturaklı olup boyu kadırgadan daha kısa idi. Her küreğini yedi kürekçi çekerdi; bütün mevcudu altıyüz olup top adedi büyük küçük yirmi dört kadardı.
Bütün bu kürekli gemilerin hepsine birden çekdiri ismi verilip bu saydıklarımızdan daha küçük olarak müteaddit nevileri vardı.
Osmanlı donanmasında yelkenli yürüyen büyük küçük an-barlı gemilerin tenevvuu ve faaliyetleri asıl onsekizinci asırda başlamakta ise de onaltıncı asır başlarından itibaren tedrici surette artmış olan fcaZyon'dan da kısaca bahsetmek îcabetmektedir.
Kalyon, üç direkli büyük, iki ve üç anbarh harp gemilerin-dendi. İki anbarhların altmış ilâ seksen ve üç anbarhların seksen ile yüz on arasında topu vardı. Vasati olarak kalyonun boyu otuz üç, otuz dört metre kadardı; Osmanlılar ilk defa göğe adiyle tkinci Bayezid zamanında kalyon yapmışlarsa da bunu saff-ı harpte yani muharebe gemisi olarak kullanmamışlardır; bunun boyu takriben yirmi üç metre kadardı. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Venediklilerin karaka denilen gemileri nevinden kalyon yaptırıldı, bin beşyüz ilâ iki bin tonilato hacminde olan bu kalyonun rüzgârsız havada yürümemesine mebni kadırgaya ehemmiyet verildi, fakat on yedinci yüzyıl sonlarına doğru kalyon esas oldu.
Osmanlıların Haliçteki tersane mevkiinden başka . İzmit, Gemlik ve diğer bazı mannara sahil-ve is yapan leriyle karadenizde Sinop ve batı karadenizin yerler bazı sahillerinde, Ege sahilleriyle Antalya, Alâi-
ye taraflarında ve bazı adalarda bulunan gemi yapan tezgâhlarda d tezgâhların vüsatlerine göre gemi yapılırdı. Osmanlı hükümeti gemi yapmak, gemiyi donatmak için muhtelif yerleri ocakbk olarak tayin etmişti. Bu mıntıkalar verimlerine göre kereste, çivi, kendir, yelken bezi, tente, kürek, zift ve saire gibi eşya imaline mahsus ocaklara ayrılıp miktarı muay-

yen olan şeyleri bedeli mukabilinde her sene Tersane'ye vermekle mükellef olup bu hizmetlerine mukabil kendilerine bazı muafiyetler temin edilmişti.
m , , „ Osmanlılarda kadırgalarda hizmet eden semi Tersafae halkı
- , . , . j« - ■■ -
kaptanı veya reisleriyle 0206, dümenci, yelkenci,
kumbaracı, kalafatçı, dülger, topçu ve vardiyan denilen donanma çavuşlarına Tersane halkı denilirdi.

Tersane halkı'ndan başka muharebe zamanında gemilere yeniçeri ve topçu ile terseneye bağlı olan bey sancaklarının tımarlı sahipleri de donanmaya girerlerdi. Bunlardan başka kapıkulu süvarisinden u/û/ecilerle garipler yani dört bölükten de donanmaya muharip efrad alınırdı.
_ ... Kaptan paşa veya kaptân-ı ^ derya umum donan-
ma kumandanı olup bundan başka gemilerin tamamen teçhizi ile tersanenin bütün varidat ve masarifatiyle mubayaa işlerinden mesul olan tersane emini vardı. Deniz ümerasından olan tersane kethüdası kalyonların taammümüne kadar vis amiral (tüm amiral) mevkiinde idi. Kaptan paşadan sonra tersanenin en büyük âmiri bu idi. Bunlardan başka tersane ağası, liman reisi, tersane muhasebecisi vesaire geliyordu. Donanma ümerası denilen sancak beyleri, kaptan paşa eyâletine merbut derya beyleri olup kalyon devrinde bu tarz değişmiştir.

OTÜZALTINCI BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN BİR BUÇUK ASIRLIK MERKEZ TEŞKİLÂTI

«. m. e Osmanlı devletinin idare tarzı eyâletlerin vazi* Dıvan-ı Hümayun .
J
yetlerine göre başka başka idi. Osmanlı eyaletleri haslı, salyâneli yani yıllıklı ve yurtluk ocaklık olarak başlıca üç türlü idare edildiğinden buralara tayin edilecek valilerle idare tarzları aralarında farklar vardı. Haslı eyâletler daha ziyade merkezden idare edilir ve diğerlerinin de dahilî idareleri kendilerine ait olurdu; fakat bütün tayin ve aziller merkeze ait olduğundan Osmanlı hükümeti merkezde bütün kuvveti elinde tutmakta idi. Haslı valilerin yani beylerbeğilerin arasında Budin beylerbeğiliği gibi geniş selâhiyetli olan bir eyâlet de vardı. Osmanlı hükümeti bütün bu idareyi devlet merkezindeki divan-i hümâyun denilen ve sadr-ı âzamin riyaseti altında toplanan bir meclisle idare etmekte idi.
«. „„, - Osmanlı devletinde bütün işlerin idaresi için Divan-ı Hümayun
iki divan vardı. Bunlardan en müh i mm i "Di-Divan hey'eti van-i hümâyun" denilen ve pâdişâh istanbul'da bulunduğu zaman Yeni-saray yani Topkapı sarayı'nda vezir-i âzamin reisliği altında toplanan büyük divandı. Divan-ı hümâyun Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar bizzat pâdişâhların reisliği altında toplanırken sonra bundan vazgeçilmiş ve divana reislik etmek hükümet reisi olan vezir-i azama verilmişti; vezir-i âzam devletin bütün işlerinde birinci merci idi; kanunnâmeye göre vezir-i âzam, vezirlerle ümeranın başı ve hepsi-nin ulu'su ve pâdişâhın mutlak vekili idi. Bu vekâlete işaret olmak üzere kendisine beyzî ve yüzük şeklinde pâdişâhın ismini hâvi mühr-i hümâyun verilmişti. Makamından azlinde bu mühür kendisinden alınarak yeni vezir-i azama verilirdi. Vezir-i âzam kendisindeki pâdişâhın mühriyle devlet hazînesini ve tapu defterlerini havi Defterhaneyi mühürlerdi. Devlet işlerine ait bütün muameleler anın emir ve işaretiyle yapılır ve yazılırdı;

yaptığı işler hakkında divan ictimaından sonra padişaha izahat verirdi. Birinci derecedeki devlet muamelâtı yani hükümler, fermanlar tuğralı yani pâdişâhın ismini hâvi olarak gönderilip diğer bütün devlet muamelâtı vezir-i azamın buyruldusu ile olurdu. Vezir-i âzamlar altı bin akçadan bir akça eksiğine kadar tımar tevcihatı yaparlar ve bunu pâdişâha sormazlardı.
Divanda vezir-i azamdan başka kubbe veziri denilen sandal-yasız vezirler, defterdarlar, nişancı, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri bulunurlardı. Eğer deniz seferinde değilse kaptan paşa da müzakerelere iştirak ederdi. Divanda ayakta olarak hizmet eden reisü'I-küttab ile onun maiyyeti olan iki tezkireci vardı. Divân-ı hümâyun sabah namazından sonra erkenden toplanır ve en mühim işten başlayarak müzakerede bulunudu. Halkın dâvasına karşı divan açıktı; dâva edilenler arasında valiler, sancak boyleri, kadılar, askerî sınıfa mensup olanlar da bulunabilirdi; verilen hüküm kat'i idi. Davacı türkçe bilmezse dâvasını anlatması için divan tercümanı tercümanlık eder veya diline vakıf bir tercüman bulundurulurdu.
Divan-ı hümayunda vezir-i âzamin sağında vezirler ve daha sonra nişancı ve solunda da iki kazasker ile defterdarlar otururlardı. Divan-ı hümayunda evvelce vezir-i azamdan başka üç

vezir varken onaltıncı asrın ikinci yansından sonra bunların adedi yediye kadar çıkmıştı, vezirler divan-ı hümayunda kubbe altında toplanıp kendilerine verilen işlere baktıkları için kubbe veziri adını almışlardı. Bunlar bîr zaman ihtidadan İtibaren devlet hizmetlerinde yetişmiş tecrübeli şahsiyetler olup fikir ve mütalâalarından istifade edilirdi; fakat sonraları gelişi güzel şahıslar süratle yükseltilerek kubbe veziri olmuşlardı. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinden sonra ehemmiyetleri kalmadığı gibi divanda da ancak bir tane kubbe veziri bulunur olmuştu; onun da bir ehem* mîyeti yoktu. Pâdişâhlar sonraları divana bizzat riyaset etmemekle beraber divanda vezir-i âzamin oturduğu yerin üstündeki kasr-ı adi denilen pencereden bazau gizlice müzakereleri dinlerlerdi.
Divanda müzakere edilecek evrak ehemmiyetine göre reisü'I-küttab veya tezkireciler tarafından okunurdu; vezir-i âzamin emriyle bazı muamelâta bakan kubbe vezirleri daha ziyade müşavir bir heyet gibi olup mütalâalarından istifade olunurda. Kap-

tan paşa, veya kaptan-ı derya denilen deniz başkumandanı divanda kubbe vezirlerinden hariç bir yerde oturup tersaneye ait işlere bakar ve dâvaları dinlerlerdi.
Malî işlerde defterdarların mütalâaları dinlenirdi, tik zamanlarda defterdar bir iken sonradan malî muamelâtın artmasına mebni adedi üçe çıkmıştı. Bu tarihlerde divanda baş, Anadolu ve şıkkı sani olmak üzere üç defterdar vardı. Başdefterdar, Rumeli yani Balkanlar'da ve Macaristan'daki malî işlere, Anadolu defterdarı Anadolu taraflarındaki maliye muamelelerine ve şıkkı sânı defterdarı da yalılar yani sahil mahallede istanbul'daki mukataalara bakarlardı. Baş Defterdar bütün muamelâttan mesuldü. Pâdişâha arzedilecek malî muameleler bunun tarafından bildirilir ve Maliye işlerine ait fermanlar Başdefterdar kaleminden çıkar ve tuğrası çekilirdi. Devlet hazinesinin açılması ve kapanması için defterdarın vücudu şarttı. Defterdarlar haftada bir sah günü pâdişâhın yanma girip her birisi kendi dairesine ait malî işler hakkında malûmat verirlerdi. Şer'î ve adlî işler hakkında kazaskerlerin mütalâaları alınır ve onların verecekleri hükme göre hareket edilirdi. Eğer kazaskerlerden herhangi birisinin vermiş olduğu hüküm hakkında vezir-i azama kanaat gelmezse o işi yeniden tetkik ettirebilirdi. Kazasker evvelce divanda bir tane idi; Fatih zamanında ve 882 H.-1477 M.de iki olmuştu. Suriye, Mısır ve Doğu Anadolu'nun ilhakı üzerine arab ve acem kazaskerliği ismiyle bir üçüncü kazaskerlik daha ihdas edildiyse de sonra kaldırılarak iki kazaskerlik kaldı. Divanda Rumeli'ye ait dâvaları Rumeli kazaskeri ve Anadolu'ya ait olanı da Anadolu kazaskeri dinlerlerdi.
Nişancı veya t*J/ tevkii denilen zat pâdişâh namına yazılacak fermanlara, beratlara, nâmelere hükümdarın imzası demek olan tuğrasını çekerdi. Divanda tuğrası çekilecek iş çoksa vezir-i âzamin emriyle en kıdemli vezir de dâvaları dinlediği gibi yine bu 'iş fazlalığı münasebetiyle kubbe vezirlerinin en kıdemsizi de vezir-i âzamin emriyle nişancıya yardım ederdi. Vezirlerin tuğra çekmesini bilmeleri esastı; bazı bilmeyenler varsa da kaide üzere bilmek birinci derecede idi. Bundan başka en mühim bir vazifesi de devletin arazi teşkilâtının kayıtlan olan tahrir defterlerindeki tashihlere ve tebeddüllere ait değişiklik bunun yani ni-

sanemin kalemiyle ve imzasiyle olurdu. Nişancıdan başka bu işe hiç kimse kalem kanştıramazdı. Bu tebdil ve tashihler divan heyeti huzurunda yapılır ve orada vezirlerden kimler varsa isimleri defterin kenarına yazılırdı. Nişancılar evvelce ilmiye sınıfından olarak seçilirler idiyse de sonraları divan kâtipleri arasından iyi tahsil görmüş olanlardan ve reisü'l-küttaplık etmiş bulunanlardan tayin edilirdi. Münşiyane olan nâmeler bunların kalemlerinden çıkardı.
Reisü'l-küttab divan-ı hümayun kaleminin başsekreteri olup tezkereciler onun maiyyeti idiler.
Kapıcılar kethüdası saray teşrifatçısı olup pâdişâhla divan arasında muhabere vasıtası idi. Pâdişâha arzolunacak şeyler bunun vasıtasiyle yapılırdı. Kapıcılar kethüdası sadrazamdan aldığı arizayı kapı ağası vasıtasiyle pâdişâha takdim eder ve o vasıta ile aldığı cevabı da vezir-

i azama getirirdi; divanda elinde gümüş asa ile hizmet eylerdi. Kapıcılar kethüdasının emri altında saray muhafızı olan kapıcılar vardı.
Çavuşbaşı; divandaki çavuşların âmiri olup çeşitli vazifeleri vardı. Emri altında üçyüzden fazla çavuş bulunurdu. Evvelâ zabıta vazifesini görür, tevkif ve taharrileri emredilen şahıslan bulup hapsederdi; bunu, maiyyetindeki divan-ı hümâyun çavuşları vasıtasiyle yapardı bir vazifeside kapıcılar kethüdası gibi elinde gümüş asa ile divanda hizmet görür ve kapıcıların saraya soktukları davacıları çavuşbaşı alıp divana getirirdi. Divan-ı hümayun çavuşları hükümetin emirlerini vilâyetlere tebliğ etmek sürgünleri, gönderilen yerlere götürmek, hakkında kısas edilecek olanları kati için mübaşirlik etmek ve buna benzer işleri görmekle mükelleflerdi.
Divan-ı hümayun müzakeresi o günkü ruznameye göre bittikten sonra maliye hazinesi ile defterhane vezir-i âzamin mühriyle mühürlenip kapandıktan sonra çavuşbaşı elindeki asasını yere vurarak divanın sona erdiğini bildirir ve divan dağılır, tbtida divan haricinde yeniçerilerin yanında bulunan yeniçeri ağası padişah tarafından kabul olunarak ocağı hakkında malûmat verdiği gibi onu müteakip kazaskerler huzura girip kendilerine ait işleri görüşürler ve en sonra vezir-i âzam ile vezirler ve defterdarlar kabul olunurlardı. Vezir-i âzam o günkü müzakereyi havi

olup telhis denilen hulâsayı okur ve icabederse defterdar da malî işlere dair izahat verirdi.
Divan müzakeratmdan sonra sarayda yemek yenilirdi. Ve--ziraz-i âzamin sofrasında başdefterdar bulunurdu; eğer Galebe divan denilen elçi kabul divanı ise elçi de vezir-i azamla beraber yemek yerdi, diğer sofrada vezirler ile defterdar ve nişancı bulunur ve üçüncü sofra da kazaskerlere kurulurdu. Bunlardan başka divan muhafızı olarak nöbetle saraya gelen yeniçeriler de yemek yedikleri gibi işleri dolayısiyle divana gelmiş olan halk da din ve milliyet farkı gözedilmeksizin yemek yerlerdi. Devletin siyasetine âit ehemmiyetli işle bu divanda görüşülmez mahrem olarak ayrıca padişahın emrettiği zatlar huzuriyle müzakere olunurdu*
Divan günleri Divan-ı hümayun, ilk zamanlarda her gün toplanırken sonradan oualtıncı asırdan itibaren cumartesi, pazar, pazartesi ve sah olmak üzere haftada dört gündü. Onyedinci asırda seferler münasebetiyle vezir-i âzamin serdar-ı ekrem olması ve divanın onun yanında içtima etmesi sebebiyle hazar vakitlerinde de divan toplantısı ikiye inmiş ve böylece işlerin çoğu vezir-i âzam divanına bırakılarak Bab-i âli teessüs eylemeğe başlamıştı; İkinci Ahmed zamanında Divan-ı hümâyunun eskisi gibi yine haftada dört gün olması emredilip onun hayatı müddetince bu tarz devam etmiş ise de sonra yine ikiye inmiştir. Divan günlerinde yeniçeri ocağından dört, beş yüz yeniçeri ve aynı zamanda yeniçeri ağası da divanda bulunur fakat dışarıda oturup müzakereye iştirak etmezdi.
İkindi divanı Bütün devlet işlerinden mesul olan vezir-i âzamin ikinci derecedeki işlere ait ve pâdişâhtan istizanı icabettirmeyen işleri görmek ve davaları dinlemek üzere ayrıca bir divan vardı ve buna İkindi divanı denilirdi; Vezir-i âzamin sarayında yani Bab-ı âli'de teşekkül eden bu divanda dâvalar dinlenir ve kararlar verilirdi; eğer iş divan-ı hümâyunda müzakereyi icabettiriyorsa oraya havale olunurdu. Sadr-ı âzamlara mahsus olan bu ikindi divanı sah ve cuma günlerinden maada hergün ikindi., zamanı toplanırdı.

Sefer tiranı Vezir-i âzam, eerdar-ı ekrem olarak sefere gittiği zaman bütün tevcihat, tayin, azil, kati, tahsilat velhasıl bütün umur onun sefer esnasında aktettiği divanda yapılır ve oradan fermanlar gönderilirdi. Her nekadar vezir-i âzamin sefere çıkışı münasebetiyle ona vekil olarak bîr sadaret kaymakamı devlet [merkezinde kalırsa da bunun fiyle etrafa ferman göndermek selâhiyeti yoktu ve üçüncü, dördüncü derecedeki işlere bakardı ve bu da anlaşma ile yani serdar-ı ekremin verdiği müsaade üzerine olurdu. Bazan bu usûle aykırı haller vaki olmuş ise de pek azdı. Divan-ı hümâyun haricinde olarak kendilerine ait işler hakkında karar

verilmek üzere kazaskerlerin divanı vardı; bunlar çarşamba ve perşembe günlerinden maada hergün kendi evlerinde divan akdederlerdi.

._„ „. Devletin biri maaşlı ve diğeri topraklı olarak iki
Ulufe divanı m ° r
turlu asker! kuvveti vardı. Bunlardan maaşlılar, Kapıkulu ocakları ve topraklılar da tımarlı sipahi ile maaşları has, zeamet ve tımar olarak araziden alınan vezirler, sancakbeyleri, kalem erbabı, divan çavuşları ve buna mümasil sınıflardı.

Ulufe divanı maaşlı olan kapıkulu ocaklarına yani yeniçeri ocağı, cebeci, topçu ve top arabacı ocaklariyle kapıkulu süvarilerine üç aydan üç aya verilen maaş münasebetiyle sarayda ak-dolunurdu. Maaş günü mutlak surette sah gününe rastlamak lâzımdı. Pâdişâh herhangi bir sefiri huzuruna kabul edecekse bu kabul resmi ulufe divanı zamanına tesadüf ettirilir ve buna Galebe divanı yani kalabalık olağanüstü divan denilirdi.

Ulufe divanında en mühiminim yeniçeri ocağının ulufesinin tevzii idi; çünkü yalnız bunların maaşı merasimle divanda her bîr ortaya ait olmak üzere sarı meşin torbalar içinde olarak tevzi olunurdu. Her mevâcib yani maaş için yeniçeri kâtibi (efendisi) kalemi tarafından üç defter yazılıp takdim olunur. Bunlardan biri yeniçeri kâtibi kaleminde kalıp diğer biri maliyeye ve üçüncü de pâdişâha verilirdi. Bu üç defterle maaş kontrol edilirdi; fakat pâdişâha verilen defter Üçüncü Murad zamanında terkedilmişti. Divanda maaş hazırlanıp her orta veya bölüğün ismile torbalara konup hazırlandıktan sonra keyfiyet pâdişâha arzedüip tevzii için müsaade istenir ve gelen müsaade üzerine her orta numarası ve is-

mile çağınlıp o orta efradı koşup k?m evvel gelirse o bölüğünün torbasını kapar giderdi. Böylece 196 ortanın maaşı verilirdi. Maaş tevziinden evvel yeniçerilere saray mutbağmdan pilav ve zerde verilirdi; bazan verilen yemeği yememekle muhalefet ve isyan ettikleri görüldüğünden onların yemek yiyip maaşlarını almaları bîr beşaret alâmeti idi.

Her orta divanda aldığı maaş torbasını odalarına götürüp orada gündeliklerine göre tevzi edeilerdi; fazla verilmişse bir akçası gizlenmeyerek iade olunur, noksansa istenirdi. Hazinenin parasını çalmak en büyük şerefsizlik addolunurdu. Bu sırada elçi kabulü olacaksa elçilere bu maaş tevzii işi gösterildikten ve yemek yenildikten sonra pâdişâh elçiyi kabul ederdi.

Bu maaşların tevzii arabî aylarında göre yapılırdı. Muharrem, Safer, Rebiülevvel maaşı bu üç ayın ilk harflerinin alınarak kısal-tılm asiyle s*» Masar adını almıştı. Masar mevacibi demek yukarıda adı geçen üç aya mahsus maaş demekti. Rebiulâhır, Cemaziyel-evvel, cemaziyelâhır ayları maaşına yine baştaki üç harfin birleşmesiyle ve q>-j Recec, Receb, Şaban, Ramazan aylarından ilk ikisinin başı ve Razmazanın son harf iyle olan üç aya ,y^jReşen ve Şevval, Zilkade ve Zilhiccemden evvelkisinin son ve diğer iki ayın baş
harfleri alınmak suretiyle iJİ Lezez yani senenin son üç aylığı verilirdi, tki maaş birden verilirse ona da *&!*-»* kıstayn maaşı denilirdi.

OTUZYEDİNCİ BÖLÜM

XVI ve XVII. YÜZVILLARDA OSMANLI MALİYESİ

Maliyenin Kuruluşa

„ . ,... Osmanlı devletinin temeli atılıp idarî, askerî. Haşine teçlrih
r
adlî sahalarda devlet teşkilâtı yapılırken en mukim olarak mâlî teşkilât yapılmış ve bu da diğer teşkilât gibi Çandarlı Kara Halil Hayreddin tarafından ele alınmış ve ulemadan Kara Rüstem ile birlikte I. Murad devrinde devlet hazinesi vücuda getirilmiştir, tik hazine geliri öşür, haraç ve bunun diğer nevi olan cizye ile maâdin resmi idi, bundan sonra akıncıların elde ettikleri esirlerden de bazan aynen ve çok zaman pençik bedeli ismiyle beşte bir vergi alındı, öşür, araziden alınan bir vergi olup haraç, Osmanlı himayesine girmiş olan Eflâk ve Boğdan, Erdel ve Ragoza [Dubrovnik] gibi devletlerin arazi vergisi olarak seneden seneye verdikleri bir para

idi; cizye ise hiristi-yan tebeanın iş ve servetlerine göre veregeldikleri başvergisi olup bunlar şer'î vergi demekti. Bu şer'î verginin zamanla artan müteaddit nevileri vardı.
Osmanlı devletinin hududu genişledikçe ihtiyaçlara göre tekâlif-i örfiyye ismiyle halka ayrıca vergiler tarhedilmiştir; lüzum görüldükçe bunun nevi de artmıştı. Bu vergilere ait pek mükemmel ve muntazam defterler tutulmuştur. Bugün arşivde tetkik ettiğimiz müteaddit ve mütenevvi maliye defterlerinin ve malî kayıtların intizamı takdirle görülmektedir.
_ . . , Osmanlılarda maliye vekiline Başdefterdar denil-
Defterdarlar , J * J
mıştır ; fütuhatın artarak hudutların genişlemesi üzerine defterdarın adedi üçe kadar çıkmış ise de bilhassa onyedinci yüzyıldan itibaren aj3il iş Rumeli defterdarı veya şıkk-ı evvel defterdarı denilen başdefterdann mesuliyeti altında bulunmuştur. Defterdar mâlî işler hakkında pâdişâh adına tuğrah hüküm (ferman) yazmak ve göndermek selâhiyetini hâizdi; defterdarlar, Divan-ı hümayun denilen vekiller meclisine dahil ediler. Fatih'in kanunnamesin deki kayda göre defterdar padişahın malının vekili ve vezir-i

âzam da nazın idî; devlet hazinesinin açılıp kapanması defterdarın da bulunmasiyle yapılırdı. Defterdarın bulunduğu daireye defterdar kapısı veya aynı mânada olarak bab-ı defterî denilirdi.
„ _. , , , . Kanun mucibince her sene başdefterdar devletin Maliye denenen
geliri ve gideri hakkında pâdişâha İzahat verirdi \ Defterdarlıkta (maliyede) gelir ve giderlere dair müteaddit defter tutulurdu, her bir deftere âit ayrı ayrı kalemler vardır. Osmanlı maliyesinin en mühim dairesi baş muhasebe kalemi olup müdürüne muhasebeci-i evvel veya başmuhasebeci denilirdi. Devletin bütün irat ve masrafı bu dairede kayıth olup buradan geçmekte idi.
Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında maliyenin yevmiye defterini tutan ruznamçe dairesinden başlayarak Rumeli, Anadolu muhasebe, mukataa ve mukabele ve sair kalemlerden mürekkeb büyüklü, küçüklü yirmi dört dairesi vardı; bu kalem memurlarının adedi bu yüzyıhn ikinci yarısından itibaren artmıştır. Defterdarlıktaki büyük ve küçük dereceli kalem şeflerine Hâce denilmekte idi 2.

Osmanlı Devletî hazineleri

Osmanlı devletinde esas itibariyle paraya ait enderun ve bîrun olarak iki hazine vardı; bundan başka kısa bir zaman için onaltıncı yüzyıl ortalarında bir de Yedikule hazinesi ihdas edilmişti.
„ _ . . . îç hazine, saraydaki ak hadım ağalardan hazine Enderun hazinesi J
o
vekili denilen birinin nezaret ve mesuliyeti altında idi; her sene sonunda maliye hazinesinde fazla para kalır-ta iç hazineye alınırdı; bunun aksi olarak dış hazinede para kal-

1 "yılda bir kere rikâb-ı hümâyunuma defterdarlarım irad ve masrafım okuyalar. Hil'at-ı fahire giysünler.." Kanunnâme-i Âl-i Osman, s. 22 ve Koçi Bey'in Sultan İbrahim'e takdim ettiği Devlet teşkilâtına ait risale, s* 40.
2 Maliyenin başmıhasebeci, Anadolu muhasebecisi, Haraç muhasebecisi, başmukataacı, İstanbul mukataacısı ile evkaf muhasebecisine divan-ı hümâyun hâcegânı denîlirdi(J£oçi Bey'in Sultan İbrahim'e takdim ettiği risaleden, s. 11).

massa vezir-i âzamin kefaleti, defterdar ve kazaskerlerin nesa-retleri altında olarak iç hazineden dış hazineye para çıkarılırdı. İç hazine pâdişabın maliyeden verilen tahsisatı, her sene Mısır'dan gönderilen para x, Osmanlı devletinin yüksek hâkimiyeti altındaki mahallerden gelen vergiler ve saire ile vücut bulmuştu.
Buna dış hazine de denilirdi; bu hazine her di-van içtimalarında pâdişâhın vezir-i âzamdaki mûhriyle mühürlenir ve defterdarın gözü Önünde mühr-i hümayunun kaidınlmasiyle açılırdı. Dış hazine geliri, cizye, haraç vergisi, mvkataa ve iltizam suretiyle verilen (havass-ı

hümayunun)yerlerin gelirleri, avarız, bedel-i nezl, ağnam, maadin, padişah vakıfları ziyadesi ve saireden terekküp ederdi. Bu gelir vergisi defterdarlıkta mevcut kalemlere göre tevzi olunup o suretle tahsil olunurdu; yani bu gelirler muhasebe-i evvel, cizye muhasebecisi, haremeyn muhasebeci, mevkufat birinci, mevkufat, maden mukataası ile birlikte Eflâk ve Boğdan haraçları, Bursa mukataası, İstanbul mukataası, Anadolu muhasebesi, ağnam mukataası ve sair isimleri altındaki kalemler vasıtasiyle her kaleme ait vergiler olarak tahsil olunurdu. Bunların her birine dair defterlerde gelir miktarları gösterilmişti. Devlet hazinesine giren bu varidattan hariç olarak hazineden maaş verilmeden arazinin Öşrü geliriyle hizmet gören tımarlı sipahiler, arpalık sahipleri ve yerli kulu efradı, tersanenin masrafına karşılık olarak tersane ocakları, salyâneli yerlerin masrafları vardı. Yurtluk, ocaklık olarak yerli ailelere bırakılmış olan küvetlerin masrafları da bu gelirin dışında idi.

M . _ Osmanlı devletinin, her sene pâdişâhın huzuriv-

Dif ve ıe, daram- r -* j

Ur sebebiyle bütçe *e S6^ ve giderleri tetkik edilen bir bütçesi «çığı vardı. Bu hususu gösteren bir hayli defter ar-
şivdeki maliye defterleri arasında görülmektedir. Kanunî Sultan Süleyman vefat ettiği zaman dış hazinenin gideri, gelirinden fazla idi; bu tarihten otuz sene sonraya kadar gelir ve gider arasında fark yüksek değildi. Yâni

1 Bu para miktarı genede altıyüz bin altın olup cmyedinci asır ortalarında kısmen altın ve kısmen kuruş gelirdi. *

972 H. -1564 M. de nakid olarak hazine geliri 1830 yük z ve gideri ise 1896 yük olup arada altmış altı yük bir açık vardı; 1000 H.-1592 M. de gelir vergisi 2934 ve gider ise 3600 yük ve 1006 H.-1597 M. de gelir 3000 yük ve masraf ise 9000 yük olup aradaki açık iç hazinenin yardımı ile kapatılmıştı; bu son açık tran ve Avusturya seferleri dolayısiyle yapılmış ve para ayarı da bozularak askerin isyanına sebep olmuştu; onaltıncı yüzyıl sonuyla onyedinci yüzyıl başlarında yine harpler ve Anadolu'daki celâli şekavetleri yüzünden devlet geliri büsbütün azalmış ise de Zid-vatoruk muahedesi ve Anadolu'nun Celâlilikten temizlenmesinden sonra gelir ile gider arasındaki açıklık tedricen kapanmağa başlamış ve birinci Mustafa'nın hükümdarlığına kadar sıkıntı çekilmemişti; fakat bu tarihten itibaren Mustafa'nın hal'i, II. Osman'ın cülusu, Lehistan seferi, Mustafa'nın ilkinci cülusu ve tran muharebesinin şiddetle devamı, Anadolu'daki asayişsizlik ve IV. Murad'ın cülûsiyle beş senede dört defa saltanat tebeddülü ve cülus bahşişi verilmesi ve Sultan Mustafa'ma validesinin oğlunu saltanatta bırakmak için iç hazineden sarfettirdiği külliyetli altınlar yüzünden iç ve dış hazîne tam takır olmuştu; IV. Murad'ın cülusu esnasında hazinenin darlığı sebebiyle ocaklılar cülus bahşişi almıyacaklarma dair söz verdikleri halde bir müddet sonra sözlerinden dönmeleri üzerine bazı tüccarlardan alınan, ödünç para ile saraydaki eski gümüş ve altın eşyadan para kesilmek suretiyle cülus bahşişi verilebilmişti; dört defada verilen cülus bahşişi yekûnu bir milyar iki yüz milyon akçe yani on iki milyon kuruş tutuyordu z.

e, M .. IV. Murad, cülus ettiği zaman bos olan iç ve Saltan Murad in n ı

■on «enelerindeki *"? hazineleri doldurmağa çalıştı; kendisi müs-hanne rif olmadığı gibi hasis de değildi; lüzumsuz
yere para sarf etmezdi. Devlette esaslı tenkîhat yapmış, lüzumundan fazla kabarık olan asker, hademe ve saire miktarım azaltmış, şunun bunun eline geçmiş olan gelirleri tekrar hazineye almıştı; vefat ettiği zaman bu sayede iç ve dış hazi-

1 Bir yük; yüz bin akçe demektir. Bu kayda göre hazine geliri 183 milyon akçe idi.

* Bu tarihlerde yani 1009 H. 1600 M. de Yemişçi Haşan Paşa sadaretinde kesilen yeni akçe ile Flori yüz yirmiye ve guruş ise seksen akçeye düşmüştür. (Atavî s. 477)

ne vaziyeti çok iyi idî. Bu muvazene vezir-i âzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın himmetiyle Sultan ibrahim'in ilk dört senesinde de bozulmamıştı. Devlet borçlan zamanında Ödenmiş, kapıkulu ocaklarının maaşları çil ve ayarı mükemmel akçe olarak vaktinde verilir olmuştu.
Kemankeş Kara Mustafa Paşa hazine gelir ve giderini tetkik ile bütçeyi tevzin için Kanunî Sultan Süleyman zamanındaki defterleri gözden geçirterek ona göre bütçeyi ayarlamış, askerin miktarını azaltmıştı ı.
.. _ Vearfr-i âzam Kemankeş Kara Mustafa
Akça ayarının *
fcomünum Paşa'nın katlinden sonra Sultan ibrahim'in
tedricen artan sefahati ve kendisinin hal'i ve katlinden sonra oğlu IV. Mehmed'in ilk sekiz senelik saltanatı zamanı Osmanlı maliyesinin en buhranlı devirlerinden biri olmuştur; mali buhran yüzünden hazine mukataaları senesinde değil gelecek senelere ait olarak bir sene evvel satılıyordu; yani 1063 H.-1653 M. de iltizama verilmesi îcabeden bir mukataanın hasılatı alındıktan başka daha sonraki 1654 ve 1655 iltizam bedelleri bile tahsil edilmiş olduğundan hazinenin en büyük buhranı bundan ileri geliyordu s.
Bu malî buhran sebebiyle hazineye gelen sağlam ve ayarlan tam akçe ve kuruşlar sarraflara verilip mukabilinde verilenin bir kaç misli fazla züyûf ve mağşuş akçe alınıp bununla askere maaş verilmesi ve bu parayı da esnafın kabul etmemesi kanlı isyanlara sebep olmuştu.
1 DüsturüH-amd li vdah-Vl-hcdel (Kâtip Çelebi, s. 131) Kanuni Saltan Süleyman'ın son zamanlarında devlet hazinesinden maaş alanların mevcudu kırk bin dörtyüz ve 974H.-1566 M.de kırk sekiz bin üçyüz onalü ve 997H.-1589 M.de altmış dört bin dörtyüz yetmişbes, 1004H.-1595M. de seksen bir bin sekizyüz yetmiş ve 1018H.-1609M. senesinde doksan bîr bin iki yüz iki ve ikinci Osman zamanında yüzbin olup dördüncü Murad bu yekûnu yarıya yani elli bine indirmiş ve 1050 H.-1640M.da bu maaşlı sınıf yakûnu altmış bine yaklaşmıştı.
1 Defterdarın gelir ve gideri gösteren arızasında bu hususta (öyle denilmektedir :
"Benim saadetlu pâdişâhım; hazinenin iki bin kese noksanından ol kadar müzayaka çekilmezdi; lakin tedahül olmakla bin altmış dört ve bin altmış beş senesi boş olmuş (yani evvelden tahsil edilmiş) olmağın kemal-i mertebe müzayaka bundan hasıl olur.." Afünşeat-ı Feridun, c. 2, *. 306.

» _•_ . Bu onyedinci asır ortalarında Osmanlı vekayii
Tarhoncn bütçesi J . . J
kısmında görüldüğü üzere iç ve dış vaziyet dolayısiyle devletin geliri, giderinden çok noksan olduğundan bazı şartlarla vezir-i âzamlığı kabul etmiş olan Tarhoncu A hm e d Paşa 1063 H. de devletin malî vaziyetini Öğrenmek üzere 1053H.-1643M. de Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın son senesinde mütevzin olan gelir ve giderden neden dolayı giderin arttığını anlamak için bu yıllara ait on senelik defterleri tetkik ettirdi. Altı bin yük olan masraf, 1643 de beşbin beşyüz yüke indirilmiş olup 1060 H.-1650 M. de bazı vergiler ihdasiyle varidat 5329 yük ve masraf ise 6872 yükü bulmuştu 1
Vezir-i âzam Tarhoncu Ahmed Paşa 1063 H.-1654M. de giderin gelirden bin altıyüz yük akçe ziyade olduğunu meydana koyarak bütçeyi muvazi yapmak için masrafları kısmağa başlayınca bu hal zavallıya çok düşman kazandınp katline sebep olmuştur.
Eyyubî Efendi'nin Köprülü Mehmed Köprülü Mefamed Paşa'nın son zamanlarında 1071 H.-1660 M. de Paşa zamanındaki tertip ettig bütçeye göre 2 devlet geliri
5812 yük yani 14531 buçuk kese ve gider ise 5936 yük yani 14840 kese olup arada 124 yük (308 kese) bir açık görülüyordu; Köprülü tenkihatı sıkı yapmış
1 Tarkoncu bütçesVnde kese beşyüz kuruş hisabiyle gelir 14503 ve gider 16400 ve açık mevcudu 1997 kese idi. Bu onyedinci asır ortalarında ve daha sonra bir kese beşyüz kuruş ve bir yük akçe iki bucuk kese, kırk bin akçe bir kese ve seksen akçe de bir kuruştu.

2 Der beyân-ı ahvâl-ı hazine-i âmire : Cümle memalik-i mahrusa-i Osma-niyede îrad ve masraf senevi yirmidört bin yük akçedir; 5812 yük ve 70828 akçe Âsitane'de îrad ve masraf olup bakisi sair memalikte (eyâletlerde)ki kalemlerdedir ve burada her zaman takribi bu kadardır, kâh ziyade ve kâh eksik olur, ziyade tefavüt etmez; bu makamda Sultan Mehmed Han ibn-i Sultan İbrahim Han zamanında vasıl olduğumuz irad ve masrafı zikreder.
îcmal-i muhasebe-i .asli mâl
Seneviyye-i hazine-i âmire dermemalik mahrusa-i eyalât-ı Rumeli ve Anadolu an mâl-i mukataalar ve cizye-i gebran ve ziyade-i cizye-i evkaf-ı selâtin-i izam ve vüzera-i zevi'l-ihtiram ve saire -u* maahû âdat-i ağnam ve celeb-keşan ve tane ve sair etrâf-ı memâlik-i mâmûre ve emval-i müteferrika-i saire-i hazine-i 'âmire-i mezbure elvakıa der sene 1071. fil asıl îrad-i hazine-i âmire-i emval-i mukarrere-i mezkûrin bermucibi icmal-İ defatîr-i aklâm-ı divân-ı hümayun.

hiç bir hatır ve gönüle bakmamış olup daha sonra gelecek senelerin mukataatı satılmadığı için bu açık 1654 deki Tarhoncu bütçesi gibi bir tehlike teşkil etmiyordu.
TI , . Köprülüler zamanından Viyana bozgununa ka-
Vmun harp scnac* r %
rindeki nutt- *^ar Osmanlı maliyesi aşağı yukarı açıksız olarak daram idare olunmuş ise de 1683 den itibaren üç, dört
cephede uzun süren harpler sebebiyle yeni yeni vergiler ihdas edilmiş, bu da yetmediğinden saraydaki altın ve gümüş avaniden para kesilmiş 1100 H. - 1689 M. de ikisi bir akçeye geçmek üzere mangır basılmış ve daha sonra zenginlere vergiler tarh olunmuş, malî mukataaların ve hasların işliyecek olan bir sene sonraki gelirleri tahsil olunmuş ve daha sonra malî mukataalara mültezim olarak talip çıkmaması üzerine bunlar defterde mukayyed vergileri üzerinden kaydı hayat şartiyle mukataa ve hasların bulunduğu veya yakın olduğu memleketin ileri gelenlerine iltizama verilerek eyâlet ve sancaklarda bu suretle zengin ayan ve mütegallibe sınıfları türemiştir.
Bu, Eyubî Efendi bütçesinde bundan sonra varidat kalemlerinin isim üzerine muhasebe-i evvel, muhasebe-i cizye-i gebran, muhasebe-i haremeyzt-i şerifeyn, mukataa-i Haremeyn-i şerifeyn, mevkufat, mu^alaa-i maden maa cizye-i Boğdan ve Eflâk, mukataa-i Bursa... ilâh isimleri altında her kalemin varidatı teabit edilerek sonra da gider kısmı gösterilmektedir.

OTUZSEKtZİNCt BÖLÜM

XVI. YÜZYILIN ÎKINCÎ YARISlYLE XVII. YÜZYILDA OSMANLI VEZÎR-Î ÂZAMLARI

S«kullu Mchmed ^u zat hakkında metinde ve Osmanlı vekayii p«yıı kısmında bilhassa bu üçüncü cildin altıncı bö-
lümünde yeter derecede malûmat verilmiş olduğundan burada tekrarlanmadı. Yalnız kitabımızın ikinci cildinde tercüme-i halinden bahsedilirken doğum yeri ve adı müret-tip hatası olarak karışık kaydedilmiş olup doğrusu şöyledir :
Sokullu Mehmed Faşa Bosna'nın Vişegrad kazasının Rudo nahiyesine bağlı Sokolcviçi köyünden olup boşnakca adı Bayo idi. Sokullu'nun İstanbul'da, Anadolu ve Rumeli'de cami, medrese, imaret, çeşme, han ve saire gibi bir çok hayırlı eserleri JEyyu6'da müteaddit çeşmeleri ve dariil-kurrası vardır. Kendisi a oyuncakçılar içindeki türbesinde medfundur.
Ahmed Paşa Arnavut olup meşhur defterdar iskender Çelebi kölelerindendir. Efendisinin katlinden sonra Enderuna alınarak kapıcıbaşıhk ile dış hizmete çıkmış, ?onra yeniçeri ağası ve Rumeli beylerbeği olup bu tarihte vezir-i âzam Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'dan doğmuş olan Ayşe Hanım Sultan ile evlenmiştir. Daha sonra vezirliğe terfi etmiş ve 974H. - 1566M. de ikinci vezir iken pâdişâhın hemşiresini alan Piyale Paşa ikinci vezir olup bu üçüncü vezirliğe indirilmiş ve bundan dolayı vezir-i âzam Sokullu MehmedPa-şa ile yaptığı münakaşa neticesinde azlolunmuştur *.

Ahmed Paşa bir müddet açıkta kaldıktan sonra taraftar-

1 Bu tarihte divan-ı hümayunda Ahmed Paça ikinci ve Piyale Paja üçüncü vezir bulunuyorlardı. Piyale' Paşa'ya İkinci Selim'in kra Gevher* han Sultan nikahlanmış olduğundan bundan bilistifade A&med Paşa, üçüncü vezirliğe indirilerek yerine Piyale Paşa gelmiştir. Peçevi tarihi, Sokullu'nun, Piyale Paşa'yi ikinci vezirliğe getirmesinin sadaret makamına yaklaştırmak olduğunu beyan ediyor; fakat Piyale Paja 985 H.-1577 M.de vefat etmiş ve Ahmed Paşa tekrar ikinci vezir ve oradan da aadr-ı âzam olmuştur (Peçevi, c. İ, s. 440, 441). t

larının ricasiyle yine üçüncü vezirliğe getirilmiş ve 987 Şaban ve 1579 Eki m M e S o kul I ir mm vefatiyle vezir-î âzam olmuştur.

A hm e d Paşa, altı ay kadar bu makamda bulunarak mesane hastalığından ötürü 988 Rebiulevvel 1580 Mayıs'da vefat ederek Edirnekapısi'na. defhedilmiştir. Kendisi hırçın ve geçimsiz imiş, bunun sadareti zamanında sarayın hükümet işlerine müdahalesi başlamış ve bu hal Ahmed Paşa'nın teessürünü mucip olmuştur; Peçevî, insaflı ve dürüst olduğunu yazıyor. Sultan İbrahim zamanında vezir-i âzam olan Sultanzade Mehmed Paşa bunun torunudur.

-. „ Arnavut olup //ftosan'lıdır. 994 H.-1586 M. tarihli

Sina Paça r

(Birinci defa) vakfiyesinde babasının adının Ali olduğu görülüyor*. Enderun'dan yetişerek Kanunî Sultan Süleyman zamanında çaşnigîr (sofracı) başıhkla sarayın bîrun (dış) hizmetine çıkmış ve daha sonra Malatya, Kastamonu, Gazze, Nablüs sancak beyliklerinde ve Erzurum beylerbeyliğinde bulunmuştur.

Sinan Paşa Sigetvar seferi esnasında Haleb beylerbeğisi iken 975 H.-1565 M.de Mısır9a beylerbeği olmuş, iki defa Yemen serdar-Iığına tayin edilerek mühim hizmeti görülmüştür. 979 H.-1571 M.de ikinci defa Mısır beylerbeğisi iken 980 H.-1572 M.de kubbe vezirli-ğiyle divan-ı hümâyuna gelip Tunus'un istirdadı için serdar tayin edilerek Ispanyollardan Tunus ve HaUtulvad\ almıştır.

Sinan Paşa divanda üçüncü vezir iken Lala Mustafa Paşa'nın yerine tran serdarlı gına tayin olunarak o tarafta bulunurken Ahmed Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur (988 Rebiulevvel 1580 M.). Fakat tran seferinde başarılı bir iş göremediğinden ve bundan başka iran'dan istenilen yerleri şahın terk edeceği hakkındaki sözlerinin aslı çıkmadığından dolayı1 azlolunarak yerine Fatma Sultan'ın zevci Siyavüş Paşa gelmiştir (990 Zilhicce-1582 Aralık). Sinan Paşa padişahın : "İstanbul zahiresine sıklet vermesin Malkara otlu ve sulu bir yerdir anda karar e t sun,, diye emretmesi üzerine maiyetiyle2

• Vezir-i âzam iken bir arızasında padişaha "Aman devletlû padişahım bu edna kolları ehl-i islam oğlu ehl-i islamın ve halimce mütedeyyin geçiniriim..." demektedir varak 30 (Sinan Paşa'nın telhisleri. Top. Arşivi Revan odası kitapları No. 1943)

1 Peçevî tarihi, c. 2, s. 74, 75.

1 Selânikî tarihi, a. 170. f

o tarafa gitti ve dört sene kalarak sonra Şam valiliğine tayin edildi.

Sinan Paşa 997 İL- 1589 M. de ikinci defa * ve 1001 H.-1693 M. de ocaklının isyanı üzerine üçüncü defa ve 1003 H. - 1595 M. senesinde dördüncü defa olarak vezir-i âzam olmuştur; fakat son sadareti zamanında Eflâk seferindeki mağlûbiyeti üzerine azlolunarak Malkara'ya, sürgün edilmiş ve yerine vezir-i asam olan Lala Mehmed Paşa'nın on gün sonra vefatına mebni taraftarlarının gayretiyle beşinci defa vezir-i âzam tayin edilmiştir (1004 Rebiulâhır ve 1595 Aralık).

Sinan Paşa bu son sadaretinde çok yaşamadı; genç hüküm, dar III. Mehmed'i bizzat sefere götürmek üzere hazırlık yaparken dört ay sonra doksan yaşını (Selânikî sekseni geçkin diyor) geçmiş olduğu halde Su-i kınyeden vefat etmiştir (4 Şaban 1004 ve 3 Nisan 1596). Kabri

DıvanyoJu'nda Sedefçilerde Çorlulu Ali Paşa Medresesi yakınındaki türbesindedir; orada bir medresesi ile Mimar Davut tarafından yapılmış bir sebili vardır.
Sinan Paşa, vezir-i âzam olmadan evvelki seferlerde mühim basanlar temin etmiş, çok para ve eşya sahibi olmuştur. Müflis bir vezirin sadaret makamını işgal etmesinin doğru olamıyacağı kanaatinde olup her işin para ile yapılacağına kaildi; beş defada sadaretinin müddeti yedi sene kaflar olup ilk üç sadareti III. Murad ve diğerleri III. Mehmed zamanlarına rastlamaktadır.
Lala Mustafa Paşa mensuplarından olan Müverrih Ali, Sinan Paşa aleyhinde çok atıp tutar; garb vakanüvisleri ve kendisiyle temas eden elçiler de Sinan Paşa'nın, inadcı, hod-gâm ve pek zâlim olduğunu yazarlar; hâdiselerin tetkiki Sinan Paşa'nın haris ve garezkâr ve inadcı olduğunu göstermektedir; kendisine rakip saydığı Ferhad Paşa gibi değerli bir vezirin îdam edilmesinde rolü vardır. İkinci defa sadaretten azlinde ve» zir olmadan evvelki vakıflarından maada sonradan yapmış olduğu bütün vakıfları hazine için zapt olunmuştur 2.
1 Harem-i hümayun kadınları ve harem ağalarına vermiş olduğu yüs bin altın sayesinde evvelâ Şam valiliğine ve oradan da tekrar vezir-i âzamhğa getirilmiştir.
* Nişancı Paşa'ya hüküm ki
Sabıka vezir-i âzam olan Sinan Paşa, ceddim ve babam zamanlarında vakf-

Sinan Paşa'nra doğum yeri olan tlbasan kasabasında mescidi ve tekkesi olup* bundan başka müteaddit şehir ve kasabalarda camileri vardır; Atayi, yüz yerde camilerin olduğunu yazar. Osmanlı tarihinde Yemen fatihi diye meşhurdur; seyyah Kutbüddin Mekkî JCJI £ülij Jyi JjJI Elberku'l-yemâni fVl-fethVl-Osmant ismiyle Sinan Paşa'nın Yemen fethine dair arapça bir eser yazarak kendisine takdim etmiştir.
Sinan Paşa, Sabancagolü ve Sakarya nehri vasıtasiyle Marmara ile Karadenizi birleştirmeğe teşebbüs etti ise de muharebe çıkması sebebiyle bu hayırlı teşebbüs başarılamadı 999 H. - 1591 M. senesinde Yeni Saray'ın (Topkapı sarayının) Ahırkapı feneri yakınında ve deniz kenarındaki kale burcu üzerine Sinan Paşa tarafından pâdişâh için bir köşk ile altına bir çeşme yaptırılmıştır; köşkün mimarı Davud Ağa olup köşkün yapılması ve döşenmesi masrafını Sinan Paşa vermiştir1.
Hırvat'tır. Saraydan yetişmiş, hazine kethüdası 7*™* iken 975 H. -1567 M. de büyük imrahur olup daha
sonra yani 997 H. -1569 M. de yeniçeri ağası ve Rumeli beylerbeğisi, kubbe veziri olmuş ve bu sırada II. Selim'in en küçük kızı Fatma Sultan'la evlenmiştir. 990 H. - 1582 M. de Sinan Paşa'nın yerine birinci defa vezir-i âzam olan Siyavüş Paşa Özdemir oğlu Osman Paşa'nın İran ve Kafkasya'da bulunurken kapu kulu süvarilerine verdiği birer akçe terakkuyı kabul etmeyip divanda askerin tahkirine hedef olması sebebiyle 992 H. -1584 M. de azl ve yerini Özdemiroğlu Osman Paşa'ya terk ederek çiftliğinde oturması emrolunmuştur2.
edip vezir olmazdan mukaddem alıp tayin ettiği evkafına dahi olnnmayıp ondan maada vezir olduktan sonra Şam ve Safed ve Üsküp ve Dokakin ve Anadolu ve Erzurum vilâyetlerinde Havass-ı hümayunundan ve zuamâ ve erbab-ı tımardan olup istibdat tariki ile ve ahar veçhile alup vakfettiği karyeler ceman alınıp
havass-ı hümayunun içtin zapt olunmasın emrediüp büyürdüm ki...........
Zilkade sene 998. (Mûhimme defteri No. 68, s. 7). * Top Arşivi 3533 numaralı defter.
1 Selâniki tariki, s. 289.
2 Siyavüş Paşa Kafkas harekâtında serdar alan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın tevcih ettiği vazifelerin bir kısmım fazladır diye kabul etmemiş ve bu yüzden Osman Paşa müşkül duruma düşmüş ve bu hal aynı zamanda divanda askerin itirazını mficib olmuştur. Bu vaziyeti pâdişâh haber alınca gerek Kaf-kasya'daki hizmeti ve gerek Kırım hanı isyanım bastırması dolayısiyle Siyavüş Paşa'yı azl ile özdemiroğlu'nu vezir-i âzam yapmıştır. Peçevi, Siyavüş Paşa'nın, özdemiroğlu'nun muvaffakiyetlerini kıskandığını yazıyor.

Siyavuş Paşa 994 H.- 1586 M.de Mesih Paşa'nın yerine ikinci defa vezir-i âzam oldu bu defa paranın mağşuş olmasın* dan dolayı sipahilerin ayaklanması sebebiyle 997 H. de azl ve 1000 H.-1592 M. de Ferhad Paşa'nın yerine de üçüncü defa vezir-i âzam olmuş ve bir sene sonra maaş tevzii esnasında yine sipahilerin isyanları sebebiyle kendisine uğursuzluk isnad olunup tekaüd edilerek Sinan Paşa tekrar vezir-i âzam olmuştur. Siyavüş Paşa azlinden on sene sonra vefat edip Eyüp'te Sokuüu türbesinin karşısındaki türbesine defnedilmiştir; türbesinin yanında 1011 H. - 1602 M. tarihli bir çeşmesi Edirne civarında Harmanlımda cami, mektep ve hamamı vardır.

Siyavuş Paşa orta derecede iktidarh mutedil vezirlerdendi; ikinci ve üçüncü sadaretlerinde sipahilerin divanı basmaları uğursuzluğuna hamlolunarak son sadaretinde de bundan dolayı azledilmiştir.

Osman Pa«a Memlûkler zamanında Mısır'a yerleşmiş olan (Ozdcmiroğlu) bir çerkes ailesine mensup olup babası özdemir Paşa, Osmanlı devleti hizmetinde yetişerek Beylerbeyi olmuştur; validesi tarafından Mısır'daki Abbasî hali* feleri ailesine mensuptur. 933 II.-1527 M.de doğmuş, yaşı yirmiye gelmeden Mısır sancak beyleri sırasına geçmiş ve 968 H.-1561 M. de Mısır emirhaclığına tayin edilmiş 1 ve daha sonra Habeş beylerbeğisi olup 975 Cemaziyelâhır 14 Ocak 1569 da Yemen eyâletinin Yemen ve Sana diye ikiye ayrılması üzerine Osman Paşa Sana beylerbeğisi olmuştur 2. Bu sırada Zeydî imamlarından Topal Mutahhar'ın isyan ederek Yemen beylerbeğisi Murad Paşa'yı katletmesi üzerine her iki eyalet birleştirilerek Osman Paşa'ya verilmiştir8.

özdemiroğlu'nun Yemen serdarı Lala Mustafa Paşa'ya mensubiyeti sebebiyle Lala Mustafa Paşa'dan sonra Yemen serdarı olan Sinan Paşa'nın, Lala Paşa ile aralarının pek ziyade

1 Mühimme defteri, nu mara4, s. 84 sene 968.

2 Mühimme defteri, numara 7, s. 197.

8 Mühimme defteri, numara 7, s. 220 vezirlikle Yemen serdarı olan Şam valisi Lala Mustafa Paşa'ya gönderilmiş olan hükümden.

açık olmasından dolayı OsmanPaşa öldürüleceğinden korkarak kaçıp İstanbul'a gelmiş ve Sinan Paşa tarafında aleyhine yazılmış olduğu için Sokullu Mehmed Paşa kendisine yüz vermemiştir. Bir müddet sonra Lala Mustafa Paşa'nın ricasiyle Özdermiroğlu bazı sancak ve eyâlet valiliklerinde hizmet ettikten sonra 985 H.- 1577 M. senesinde Diyarbakır beylerbeğisi bulunurken, İran serdarı tayin edilen Lala Mustafa Paşa maiyyetine verilmiş ve Şirvan'ın işgali üzerine vezirlikle Şirvan beylerbeğisi olmuştur (986 H.- 1578 M.).

özdemiroğlu Osman Paşa, burada iken cesaretine inzimam eden yüksek kumanda ve sevkülceyş hareketleriyle tran kumandanlarından Oruç Han, tmamkulu Han ve şehzade Hamza Mirza ile yaptığı müthiş muharebelerde az bir kuvvetle galebe çalmış ve bundan sonra Derbend, Şirvan ve Semah taraflarında o tarafın hanlarına ve beylerine galebe ederek elde ettiği on yedi kalenin anahtarlarını İstanbul'a göndermiştir.

Osman Paşa'nın yaptığı muharebelerin en müthişi 18 Rebi-ulâhır 991 ve 1583 Haziran Ma İmamkulu Han ile meş'aleler yakılarak gece de devam eden savaştır ki meşgale savaşı adiyle meşhurdur.

özdemiroğlu bundan sonra Şirvan'ı tahkim ederek 1583 aralıkta kuzey Kafkasya'dan. Kuban, Kerç boğazı yoluyla İstan-buVa gelirken Kefe'de bulunduğu sırada muhalefete kalkan Kırım hanı Mehmed Giray ile otuz yedi gün harp ederek pek az kuvvetle onu bertaraf etmeğe muvaffak olduktan sonra Kılıç Ali Paşa'nın Kefe'ye getirdiği kadırgalara binerek İstanbul'a gelmiş ve ikinci vezir makamına oturduktan sonra Siyavüş Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur (992 Zilhicce 1584 Aralık) K

Osman Paşa, vezir-i âzam oluşundan bir ay sonra İran

1 Rivayete göre Üçüncü Murad daha evvelden vezir-i azam yapmak istemişse de içkiye düşkünlüğünü duyduğundan -dolayı tereddüd etmiş ve tran seferinden dönüşte huzuruna

kabul ederek görüştükten sonra çıkmış. Bunun üzerine pâdişâh Babü's-saade ağasına, Osman Paşa'nın mükeyyifata düşkün olduğu hakkında bir şüphemiz vardı, vezir-i âzam olunca divan süremez demişlerdi; elhamdülillah o şüphem zail oldu ; dört saat karşımda durdu, konuştu, hiç bir emare görülmedi, Keyif olsa kesilirdi ve içkiye düşkün olsa vaziyetinde değişiklik olurdu demiştir (Peçeni, c. 2, 5. 93)

seferine hareket ederek Çağalazade Sinan Paşa kumandasiy-le sevkettiği kuvvetlerle İranlılara karşı kazandığı muvaffakiyet üzerine Tebriz'i zabtedip iyice tahkim ile asker koymuş ve bir müddet sonra da devam etmekte olan hastalığı neticesinde Tebriz'de vefat etmiştir (993 Zilhicce 1585 Aralık); ölümünde altmış yaşında idi; Osman Paşa İstanbul'da Sultan Selim civarında bir medrese yaptırmış ve daha sonra Kösem Valide Sultan buraya bir, minare ilâve ederek camie çevirmiştir1.

özdemiroğlu'nun yerine vasiyyeti mucibince serdarhk Çağalazade Sinan Paşa'ya verilmiş ise de sonradan Ferhad Paşa ikinci defa îran serdarlığına tayin edilmiştir 2.

özdemiroğlu Osman Paşa Kafkasya'dan döndükten sonra pâdişâh tarafından kabul edilerek bütün muharebelerini ve başından geçen hâdiseleri dört saat süren bir görüşmede anlatmıştır. Osman Paşa, Orus Han ile yaptığı muharebeyi ve bunun nasıl esir edilip öldürüldüğünü anlattığı sırada III. Mu-rad başındaki otağa (sorguç) yi çıkarıp kendi eliyle Osman Pa-şa'nın başına takmış Hamza Mirza ile olan cengi anlatınca berhudar ol diyerek belindeki hançeri çıkarıp Paşa'nın beline takmış ve îmamkulu ile olan meşgale çengini tafsil ederken mütehey-yic olan Pâdişâh bir otağa daha takmış ve en son üç, dört bin kuvvetle Kınm Han'ı Mehmed Giray'ın yüzbin kişilik Tatar kuvvetine karşı galebesini anlattığı zaman bu halden büsbütün heyecena gelen Pâdişâh ellerini kaldırıp :

- tki cihanda yüzün ak olsun; Allah senden razı olsun; dünyalar durdukça durasın, dedikten sonra saray ağalarına Osman taşa'yı baştan aşağı giydirip atlanmasını emretmiştir, özde mir-oğlu'nun, uğurunu deneyerek muharebelerde bindiği siyah atı meşhurdur3

1 Hadikatul-cevami, c. I, s. 217.

2 Osman Paşa, vefatından evvel yerine Çağalazâde'nin vezir-i âzam-lığını vasiyyet etmişti; fakat Hoca Sadeddin Efendi çok isabetli olarak Ferhad Paşa'nın vezir-i âzam olmasını tavsiye eylemiş. Pâdişâh tereddüt edip her ikisini de yapmayarak mühr-i hümayunu Mesih Paşa'ya verdi (Hammer-Atâ Bey tercümesi), c. 7, s. 147.

3 Âli (basılmamış son cilt), varak 275 fc ve ondan naklen Peçevî, c. 2, s. 81. f

Ak'ağalardan olup saraydan (Endenından) yetiş-P iwu \ m^' hazinedarbaşı iken 8 Cemaziyelâhır 982 ve 1574 EkimMe Hüseyin Paşa'nın yerine Mısır beğlerbeğigi olmuştur1. Mesih Paşa beş sene kadar Mısır'da kalmış bazan sertlikle ve bazan da yumuşaklıkla burasını güzel idare etmiş bu eyi idaresi sebebiyle vezirlik verilmiş ve sonra İstanbul'a. getirilerek ikinci vezir olduğundan yerine Mısır valiliğine harem-i hümayun hazinedar basısı Hadım Hasan Ağa tâyin olunmuştur2. Mesih Paşa 993 H.-1585 M. Aralıkta özdemiroğlu'nun yerine vezir-i âzam olmuştur.

Mesih Paşa, 994 Rebiulâhır ve 1586 Nisan'ında reisülküttab Hamza Efendi'nin azlini Padişaha telhis edip iptida muvafakat ve sonra müsaade edilmeyüb "sana lazım olan biz nasp ettiğimiz kimseleri kullanmaktır9' cevabını alınca * istiklâli olmayan vezir-i âzam is göremez diyerek istifasını verip tekaüd edilmiştir. Sadareti dört ay kadar olup 1000 H.-1592 M.de vefat ederek camiinin yanındaki üstü açık türbeye defhedilmiştir. 994 H.-1586 M. tarihinde yapılan camii Fatih civarında Hırka-i Şerif taraf larında olup fevkanidir ve altında çeşmesi vardır. Mısır'da da bir medresesi vardı; tercüme-i halinin tetkikinden iyi idareli vakur ve ciddî olduğu anlaşılıyor. Sözü bir kere söylerdi.

Mesih Paşa'nın istifası üzerine 994 H.-1586 M.de yavoy aşa ||C£I1C£ ^c£a vezir.i âzam

olup 997 H.-1589 M.de sipahilerin isyanı esnasında Pâdişâhın musahibi beyler be ği Mehmed Paşa'nın katlini müteakip hâdiseyi önlemediğinden dolayı azledilerek yerine Koca Sinan Paşa gelmiştir.

Siyavüş Paşa'nın yerine ikinci defa 997 H. -Sinan Paça 1589 M de y^^ âmzar , gg9 jj _1591 M flene-
(Aracı delk) in*»» ■- j i-
sinde azlolunarak Malkaraya. gönderilip yerine
Ferhad Paşa vezir-i âzam olmuştur.

1 Âlî, Peçevî ve Hadikatü'l-vüzera ve onlardan naklen diğer eserlerde İkinci Selim zamanında sarayda kilereibaşı iken kilerin yanmasına mebni kiler ihtiyacını temin için Mısır beylerbeğisi tayin edildiğini yazıyorlarsa da Mühimme defterindeki kayıt (defter 26, s. 230) metindeki şekildedir.

2 Mühimme defteri 43y s. 9, sene 988 H. Bu, Hasan Ağa 1006 H. - 1597 M, de vezir-i âzam olan Hadım Hasan Paşa'dır.

• Âlî, c. 2, s. 295. *

Ferhad P Arnavuddur, Enderun-ı hümâyundan yetişmiş,
(birinci Ma) kapıcıbaşılıkla buradan çıkmıştır. Sultan Süleyman Kanunî Ferhad Ağa'ya teveccüh ve itimat göstermiş olduğundan pâdişâhın Sigetvar* da. vefatı üzerine naşı Ferhad Ağa'nın nezareti altında istanbuTa naklolunmuştur.

Ferhad Ağa daha sonra büyük imrahur olup 989 H.-1581 M. de buradan yeniçeri ağalığına tayin olunmuştur; aynı senede şehzade Mehmed'in sünnet düğününde saraydan yeni çıkan kapıkulu süvarilerinden bazılarının, bulundukları mahalle fahişe getirip eğlendikleri sırada bir bölük yeniçeri ile şehir subaşısı'nın bunların odalannı basarak arbede çıkarması ve yeniçeri ağasının müdahalesi üzerine iki süvarinin Ölümüyle kavga basılmıştı; fakat iki kişinin ölümüne sebebiyet verilmesinden dolayı vezir-i âzam Sinan Faşa kızarak Ferhad A ğa* yı tahkir edip azlettirdiğinden dolayı araları açılmıştır (990 Receb 3 ve 1582 Ağustos) K

Ferhad Ağa, beş ay kadar açıkta kalarak Sinan Paşa'* nın sadaretten azlinden yirmi yedi gün sonra Rumeli beylerbeğisi İbrahim Paşa'nın kubbe veziri olması üzerine 990 Zilhicce 1583 Ocak'da onun yerine beylerbeği tayin edilip arkasından da vezir-i âzam Siy av üş Paşa'nın tavsiyesiyle ve dördüncü vezirlikle İran'a serdar tayin edilmiştir (991 H.- 1583 M.) s.

Ferhad Paşa bu serdarhkta muvaffakiyetler elde etti ve kendisi istanbuVa. gelerek serdarlık özdemiroğlu Osman Paşa'ya verildi ve Osman Paşa'nın Ölümünden sonra 994 H.-1586 M. de ikinci defa İran serdarı oldu; Tebriz'i merkez yaptı, Gence eyâletini aldı; îran şahı birinci Abbas ile sulh yaparak bir çok memleketlerin Osmanlı ülkesine ilhakına sebep oldu ve rehin

1 Vak'a esnasında yeniçeri ağasının At meydanı'n& yetişmesi Üzerine yeniçeriler süvarilere saldırıp içlerinden ikisini öldürdüklerini bizzat gören vezir-i âzam Sinan Paşa, Ferhad Ağa'yı yanma çağırarak: "a bire kara köpek niye geldin ? iki kana sebep oldun yıkıl git" diye kovmuş ve pâdişâha arzederek onun yerine mir-i âlem Firenk Yusuf AğVyı yeniçeri ağası yaptırmıştır.

2 A tâ yi Şakayik zeylVnde 990 Şaban'ında (1582 Eylül) Rumeli Beylerbeğisi ve aynı feene Zilhiccesinde (1583 Ocak) vezir olduğunu yazıyor (s. 376, 377).
- ,

olarak Şah Abbas'm biraderinin oğlu Haydar Mirza'yı İs-UmbüPa getirdi; bu mühim başarılan sebebiyle ünlü vezir olarak tanındı.

Ferhad Paşa 999 Şevval ve 1591 Ağustos'da Sinan Paşa'-nra ikinci defa vezir-i âzamlıktan azli üzerine ikinci vezirlikten sadr-ı âzam oldu; hasmı olan Sinan Paşa hakkında lütûfkâr davrandı, hattâ padişah, kendisine aleyhdar olanların gözlerine mil çekmesine müsaade etti ise de o

bunu yapmadı. Ona karşı hürmet gösterdi ise de kindar olan Sinan Paşa bunu takdir etmedi.
Ferhad Paşa 1000 senesi Cemaziyelâhmnda (1592 M. de) Sinan Paşa tarafından bazı kusur isnadı ve yalan söylemekle itham edilerek azlolunup ı yine ikinci vezirliğe iade olunarak yerine Siyavüş Paşa üçüncü defa vezir-i âzam oldu.
1003 H. - 1595M. de üçüncü Murad'ın vefatı ve üçüncü Mehmed'in cülusu sırasında vezir-i âzam bulunan Sinan Paşa'-nın Avusturya cephesinde bulunmasına mebni Ferhad Paşa sadaret kaymakamı olduğundan düşmana karşı muvaffalıyetsiz-liğr görülen Sinan Paşa'nın azli üzerine Ferhad Paşa ikinci defa vezir-i âzam olmuştur. Ferhad Paşa bu sırada isyan halinde bulunan Eflâk voyvodası Mihal üzerine gitmiş ve Eflâk yakasına geçmek üzere köprü kurdurduğu sırada İstanbul'daki Sinan Paşa taraftarlarının Mihal Voyvoda ile ittifakı vardır diye çevrilen entrikaları üzerine sebepsiz olarak azledildiğinden başka katline de irade çıkmıştır (1003 Şevval ve 1595 Temmuz).
Ferhad Paşa adamları vasıtasiyle keyfiyetten haberdar olunca îstanbuVdan. gönderilen memur gelmeden evvel mühr-i hümayunu vezir satırcı Mehmed Paşa'ya teslim ederek gizli
1 999 H.-1591 M. de Erzurum halkı kalede bulunan nöbetçi yeniçerilerin fenalıklarından şikâyet etmeleri üzerine bunların /gfanfruTa kışlalarına gelmeleri emrolunmoştu. Bu halden şımaran Erzurum halkı yeniçerilerin üzerlerine hücum ederek bir an evvel çıkmağa zorlamışlar ve bundan dolayı aralarında çarpışma olmuştu. Bunu îstanbuTdaki yeniçeriler duyunca 10O0H.-1592 M. de divanda çorba içmiyerek bizi kırdırmağa emr-i şerif gönderilmiş pâdişâhımız bu hale vakıf mıdır ? diye söylenmişler. Padişah bu çorba içmemenin neden ileri geldiği vezir-i âzam Ferhad Paşa'dan sorulmuş, o da ağlılarından şikâyetleri vardı azledilerek yatıştırıldı cevabını yollamış. Sonradan işin hakikati anlaşılması üzerine azlolunmuştur. (Şakayık zeyli, Atâyi, s. 380).

yollardan süratle îstanbuVa gelip kendisine ait olan Metris çifi-UğVne saklanmış ve gizlice pâdişâhın validesi Safiye Sultan'ı elde ederek Ölümden kurtulup çiftliğinde oturmasına müsaade çıkmıştır.
Ferhad Paşa'mn hasmı olan Sinan Paşa, fırsatı kaçır-mıyarak bunun katli için faaliyete girişmiş ve nihayet zavallı Ferhad Paşa birgün çiftliğinden alınarak Yedikule'ye götürülüp boğulmuş ve cesedi .Eyüp'teki türbesine defnedilmiştir (1004 Safer 5 ve 1595 Ekim). İki defada sadareti on dört ay kadardır.
Ferhad Paşa kendisine her verilen vazifede başarı göstermiş olan onaltıncı yüzyıl sonlarında gelen liyakatli vezirlerdendi; gerek sadareti ve gerek sadaret kaymakamlığı esnasında rakibi olan Sinan Paşa'nra tahrikiyle kapıkulu ocaklarının hücumuna maruz kalmıştır. Son sadaretinde ve 1595 senesinde günden güne büyümekte olan Eflâk isyanını bastıracağına şüphe yokken Eflâk sınırını geçmeğe hazırlandığı sırada azledilip katli için emir verilmesi Eflâk işinin felâketle uzamasını intaç etmiştir. Doğru ve açık sözlü asabi olup değerli bir vezir olduğunu muasırları müttefikan beyan etmektedirler. Katli için çalışanların sözlerinin iftira olduğunu sonradan anlayan III. Sultan Mehmed pek müteessir olmuştur 1. Kumkapı'da Musalla mescidi denilen mescidi Halvetiye şeyhlerinden M ah mu d Efendi için yaptırmıştır. Türbesinin kapısı üzerindeki kitabenin üç beyti :
Rıhlet etti dâr-ı ukbây-ı bekaya şadman Sadr-ı âzam Fatih-i mülk-i Acem cennet^mekân İki gez serdar olup İrânu Turan fethine Surh serler başına tenk oldu Şiraz Isfahan Mevtinin ilham ile ilmî dedi tarihini Eyledi Ferhad Paşa adın-i âlide mekân
1004
1 Ferhad Paşa'nm katli dolayısiyle Naima, Kelâm-ı munsifâne başlığı altında şunları yazıyor :
"Merhum Ferhad Paşa'um Acem seferlerinde bu kadar hizmeti ve şah oğlunu getirip âdâya bu mertebe hakareti mukabelesinde bu vech ile mükâfat olundu. Merhum Sultan Mut ad Han Paşây-ı merhumun kadrini bilip daima himâyet ederdi; lâkin Sultan Mehmed Han, safdil ve

derun, hiyle ve hud'a vadilerine henüz gayrı mütefattın olmağla gareza mebni musanna kelimâta îtimad buyurup ahval böyle oldu" (c. i, s. 125). <■■

„ „ Ferhad Paşa'nın birinci defaki sadaretinden az-
Sıyavüç Paça
(Öcüncü defo) «inde üçüncü defa vezir-ı azam olmuş ve 1001 H. - 1593 M. de yerini üçüncü defa vezir-i âzam-lığa getirilen Sinan Paşa'ya terk etmiştir.
„. p Siyavüş Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuş
üçüncü defa) ve *^3 **'" ^^S M. de azlolunup Ferhad Paşa ikinci defa o makama getirilmiştir.
„ , B n 1003 H. - 1595 M. de Sinan Paşa'nın yerine ve-
Farhad Paça .
(ikinci defa) ***** &zam olarak Eflâk seferine gitmiş ise de daha
harekâta başlamadan tayininden altı ay sonra
1003 Şevval ve 1595 Temmuz'da azl ve yukarıda
umûmî tercüme-i halinde görüldüğü üzere katledilmiştir (1004
Safer 1595 Ekim) katlinde, Sinan Paşa'nın teşvikiyle sadaret
kaymakamı Damat İbrahim Paşa'nın medhali vardır.
Sinm pa Ferhad Paşa'nın yerine 1003 Şevval 1595 M.
(dördüncü defa) **e vez^"^ âzam olup âsi Eflâk voyvodası üzerine
gitmiş ise de mağlûp olduğundan dolayı azlo-
lunarak Malkara'da, ikamete memur edilip yerine Lala Meh-
med Paşa getirilmiştir (1004 Rebiulevvel 16 ve 1595 Kasım).
t ■ u i_ . *» Manisalı olup Manisa'nın Marmara kasabasına Lala Mehmet Paşa
r
bağlı bir köydendir, zeamet sahibi bir türkün oğludur. Üçüncü Murad, Manisa valisi iken onun maiyyetinde divan çavuşu olup Tekeli Mehined Çavuş diye meşhurdu; Murad, Padişah olunca kendisini bazı hizmetlerde kullandırmış ve 990 H.-1582 M. de Şehzade Mehined Manisa valisi olunca onun yanına verilmiş ve sonra şehzadenin tayası ile evlenmiş ve bu suretle maiyyetinde lalası ve defterdarı olmuştur.

III. Mehmed hükümdar olunca lalasını vezir yapmış ve divanı hümayunda bulunurken Sinan Paşanın dördüncü defaki azlinde vezir-i âzam olmuştur (1004 Rebiulevvel 16 ve 1595 Kasım). Lala Mehined Paşa bir defa divan-ı hümayuna riyaset edebilip, şirpençeden hastalanarak yatmış ve sadarete tayininin onuncu günü vefat ederek Vefa camii mezarlığına def-nedilmiştir. On iki senede çavuşluktan hükümet reisliğine kadar çıkmıştır.
ç

Lala Mehmed Paşa'nın vefatı üzerine saraydaki
~ . . iT ^ ve İstanbul'daki taraflarının tesirleriyle beşinci de-(beşıncı defa)
j i
fa vezir-ı azam olmuş ve dört ay sonra yani 1004 Şaban ve 1591 Nisan'da doksan yaşım havlıca geçmiş olduğu halde vefat etmiştir.

O devri bilen ve gören Alî c. 2, s. 345 ve Peçevî ta-
™ f rihi müellifi İbrahim Efendi ile1 Nevîzâde Atayî (Damat)
J
Hadikatü'l-vüzera ve Enderun tarihleriyle onlardan nakil yapanlar ve İngiltere elçisi Lello'nun muhtırasında Bosnalı olduğunu a ve Hammer tarihi ise Kanije'li olduğunu 8 yazarlar İbrahim 938 M.-1531 M.de Enderuna alınmış ve yetiştirilerek 982 H. - 1574 M. de silâhdar ve III. Murad'ın cülusunda rikâbdar bulunurken 987 H. -1579 M.de yeniçeri ağalığiyle saraydan çıkmış 989 H. -1581 M. Rumeli beylerbeğisi bir sene sonra vezir olmuştur; yetişmesinde

üçünüc Murad'm musahibi beylerbeği Mehmed Paşa'nın himmeti vardır.

İbrahim Paşa, Mısır'ın karışık durumu üzerine 991 Rebi-ülevvel ve 1583 Nisan'da Mısır valiliğine tayin edilerek deniz yoluyla ve kaptân-ı derya Kılıç Ali Paşa refakatinde İskende-riye'ye gönderilmiştir. İbrahim Paşa Mısır'dan tstanbuVa. davet edilip kara yoluyla gelmiş ve Suriye'de bulunurken isyan halinde olan Dürzileii iyice tedib etmiş ve İstanbul'a geldikten sonra III. Murad'ın en büyük kızı Ayşe Sultan'la evlenerek divanda ikinci vezir olmuştur*.

İbrahim Paşa, ikinci vezir bulunduğu sırada Ferhad Paşa'nın azlinden sonra vezir-i âzam olacağını ümit ederken umduğuna nail olamıyarak o makama Sinan Paşa getirildi, Sinan Paşa'nın tekrar azlinde sadarete Lala Mehmed

1 Peçevî, c. 2, 5. 284.

* Bosnalı devlet adamları hakkında tetkikat yapanlar, İbrahim Paşa'nın Bosna'da Yepçe veya Jepçe kazasına bağlı NoviseHir'den olduğunu beyan ediyorlar.

8 **... İşte Pâdişâha damad ve sadr-ı âzam olan Kafiyeli tsklavun İbrahim. . ." Hammer^ c. 7, s. 234.

4 ibrahim Paşa'nın Mısır'da Derviş Bey isminde bir sanatkârla Kuyumcu müteferrika İbrahim Bey*e yaptırıp tstanbuVa gelirken getirmiş olduğu altından yapılmış fevkalâde kıymetti taht, pâdişâh cüluslarında kurularak cülus tebriki yapılırdı. Bu Jtahtın yalnız altını seksen bin duka kıymetinde idi (Hammer^Atâ Bey tercümesi, c. 7, a. 122). t

ve ondan sonra beşinci defa Sinan Paşa tayin olunmuştur. İbrahim Paşa'nın vezir-i âzam yapılmamasının sebebi Ferhad Paşa'nın haksız olarak katline sebep olmasından ötürü III. Meh-med'in kendisine muğber olmasından ileri gelmişti.

İbrahim Paşa nihayet 1004 H. - 1596 M. de Sinan Paşa'nın vefatı üzerine vezir-i âzam tayin edilmiş ve Haçova meydan muharebesini müteakip azlolunarak yerine Hoca Sadeddİn Efendi'* nin tavsiyesiyle Çağalazade Sinan Paşa vezir-i âzam olmuştur. Sebepsiz olarak azledilen tbrahim Paşa kırk beş gün sonra ordu ile İstanbul'a dönerken Harmah mevkiinde Pâdişâhın, validesi Safiye Sultan'dan aldığı mektup üzerine ikinci defa vezir-i âzamhğa getirilmiştir (1005 H. - 1596 M.).

İbrahim Paşa ilk iş olarak selefi Çağalazade'yi Gelibolu yoluyla Akşehir'e sürgün ettirdiği gibi Çağala'nm sadarete getirilmesine sebep olan Hoca Sadeddin Efendi'yi de hocalıktan azlettirip hiç bir işe ve ulema silsilesine müdahale etmemesi hususundaki Padişahın iradesini bildirmiştir.

İbrahim Paşa, Pâdişâh tarafından Avusturya serdarı olarak Belgrad'da bırakılan Sokulluzade Hasan Paşa'yı, Çağalazade'ye mensuptur diyerek başka mahalle naklettirip onun yerine Ongürüs (Macaristan) cephesi serdarlığına genç ve tecrübesiz olan Satırcı Mehmed Paşa'yı tayin ettirmek gibi büyük bir isabetsizlik yaptı; hattâ Satırcı Mehmed Paşa bu husustaki acz ve kudretsizliğini arz ederek özür dilediyse de kabul edilmedi.

Satırcı Mehmed Paşa'nın bir iş görememesi ve Kırım kuvvetlerinin sefere gelmemeleri ve Hacova zaferinden sonra Kırım hanı olan Fatih Giray'm yerine vezir-i âzamin tesiriyle Gazi Giray'ın tekrar Kınm hanı olduktan sonra Fetih Giray'ı öldürmesi gibi sebeplerden müteessir olan Üçüncü Mehmed bütün bunların İbrahim Paşa'nın hatasından ileri geldiğini anlayarak x sadaretten* azledip yerine validesi Safiye Sultan'ın

1 Sultan III. Mehmed, Kirim hanı Fetih Giray'ın katline sebep olduğu için İbrahim Paşa'ya muğberdi. Bir gün ikindi vakti şeyhülislâm Sunullah Efendi'yi davet ederek, sadareti başkasına vermek isterim, irime tevcih edeyim? demiş şeyhü'l-islâm İbrahim Paşa kulunuzun azlini mûcib kusuru var mıdır ? diye sorunca pâdişâh, cürmüne nihayet yoktur. Ezcümle Gazi Giray'ı hanlığında ibka için ayak direyip Fetih Giray gibi bir

tesiriyle Hadım Hasan Paşa'yi tayin etti ve İbrahim paşa 'nın Üsküdar'da Salacık iskelesi yakınındaki bahçesinde oturmasını emreyledi (1006 Rebiulevvel ve 1595 Kasım) \

Az müddet sonra Hadım Hasan Paşa'nın azl ve katli üzerine Pâdişâh, İbrahim Paşa'yi tekrar vezir-i âzam yapmak istediyse de İbrahim Paşa'ya aleyhdar olan Hoca Sadeddin Efendi'nin telkini ile Cerrah Mehmed Paşa'yı o makama getirmiştir.
İbrahim Paşa 1007 Cemaziyelâhır ve 1599 Ocak'da Cerrah Mehmed Paşa'nın yerine üçüncü defa vezir-i âzam ve Avusturya seferine serdar-ı ekrem tayin edildi; o seneki harekâtta mühim bir iş görememiş ise de o kış Belgrad'âa kalarak ertesi sene yani 1009 H.- 1600 M. de EstergorCn geri almak üzere giderken sabık Budin beylerbeğisi Tiryaki Hasan Paşa 'nın, Kanije* deki düşman kuvvetlerinin orduya ve etrafa zararlarından bahsetmesi üzerine o tarafa giderek Avusturya kuvvetlerini mağlûp etnikten sonra Kanije'yi zabtedip muhafazasını Tiryaki Hasan Paşa'ya vermiştir.
İbrahim Paşa seferden avdette yine Belgrad'da kışlayarak * ilkbaharda çadıra çıktığı sırada hastalanarak vefat etmiştir (1010 Muharrem 1601 Temmuz) naşı istanbuVa nakledilerek şeh-zade camii harimine defnedildi. Üçüncü Mehmed zamanında üç defada beş sene vezir-i âzambk etmiştir. Şehzade camü'nin karakol tarafından avluya girilecek kapısının yanındaki muattal çeşme 1012 H.- 1603 M. de İbrahim Paşa'nın ruhu için zevcesi Ayşe Sultan tarafından yaptırılmıştır s.
vücudun ifnasına sebep olması cürm-i azim değil midir ? diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Sunullah Efendi, yol ikinci vezir Cerrah Mehmed Paşa'nın değil midir ? deyince Sultan Mehmed, Öyle amma onun tedbir ve tasarrufu yoktur diyerek bir çok hediyeler ve altınlarla Safiye Sultan ile etraftaki adamlarını ele almış olan Hadım Hasan Paşa, vezir-i âzam olmuştur (PeçevU c. 2, ve Naima, c. i, den hulâsa).
1 Hasan bey Tarihi, «• 272 Nur-ı Osmaniye nüshası No. 3105.
2 İngiltere elçisi Leüo, muhtrasında İbrahim Paşa'nın, her işe müdahale ederek bütün tayin ve azilleri elinde tutan Valide Safiye Sultandan şikâyet etmesi üzerine muvaffak elmasına rağmen İstanbul'a gelmesine müsaade edilmeyerek teessüründen vefat ettiğini yazıyor (Orhan Burian tercümesi).
* İstanbul Çeşmeleri (İbrahim Hilmi Tanışık), c. J, s. 54. ve HakikatüH-Cevamî, c. 7, s. 16.

ibrahim Paşa, hîlekâr, sözüne itimat edilmez iki yüzlü karaktersiz yerine göre bön ve ebleh ve yerine göre de kurnaz bir vezirdi; içinden pazarlıklı olup ağlayanla ağlar, gülenle gülerdi, müdaraci idi ; işine göre hem öldürür ve hem de ağlardı 1. Hapsettireceği kimseyi, bu hususlarda adamı olan Alaca Metime d'e gizlice söyler, hapsettirir, sonra bundan şikâyet edilince inkâr ile haberi olmadığından bahseder ve Alaca'yı çağırıp tehdit eder, salıverilmesini emreder fakat aynı zamanda aralarındaki işaret mucibince baş parmağını avucunun içine alarak bu işaretle sıkı sıkıya hapset diye îma ederdi. Bu halleriyle beraber irtikâp ve irtişası yoktu, güler yüzlü ve cömertti: orduyu zabt ve rabtta son derecede dikkatli idi; emrine muhalif en ufak bir harekete kimse cesaret edemezdi; Koca Sinan Paşa'nın tahakkümünden bıkan devlet erkânı bunun sadarete gelmesiyle sevinirlerdi. Kendisini ileri çeken efendisi Beğlerbeği Mehmed Paşa ile İran serdarı Koca Ferhad Paşa'nın Ölümlerinde âmil olması sebebiyle tarihin haklı olarak muahazesine hedef olmuş ve Kanije*nin zabtiyle de başarılı bir vezir olarak tanınmıştır. Peçevî tarihi karakterini zikrederek bir hayli menakıbmı yazmıştır.
ad Yusuf Mesina'h. kaptanlardan meşhur V i s k o n d Sinan Pasa Çağala'nın oğlu olup hiristiyan adı Don Si-pion'dır; validesi Osmanlıların Dalmaçya sahilindeki Nova hisarı dizdarı (kale muhafızı kumandanı) nm kızı iken frenklere esir düşerek Çağala ile evlenmiştir 2 Kaptan Çağa la, on iki yaşında bulunan oğlu Don Sipion ile Mesina'dan İspanya'ya giderken 18 Mart 1561 de Türk levendleri tarafından yakalanarak Sultan Süleyman'a takdim edilmiş ve Sipion saraya alınarak Yusuf Sinan adı verilip yetiştirilmiş ve babası olan. Çağala da Hammer'in kaydına göre istanbuVda kendini zehirlemek suretiyle ölmüştür3.
Yusuf Sinan sarayda yetiştikten sonra padişah silâhdarı olmuş ve 981 Rebiülâhirin üçünde (2 Ağustos 1573) de yeniçeri ağalı-ğiyle enderundan çıkmış, sonra Van ve 991 H.-1583 M.de

Ferhad

1 Peçevi tarihi, c. 2, s. 224 ilâ 231. 1 TuhfetüH-kibar (Bahriye matbaası basması), 5. 99.

* Hammer, c.ff, $.289 yine Hammer tarihi, c. 6,s. 126, 281 de Sinan'ın Cerbe muharebesi esnasında esir düştüğünü yazıyor.

Paşa'nın serdarlısında vezirlikle * Revan ve 994 H. - 1586 M. de Bağdad beylerbegiliklerin.de bulunmuştur. Van beylerbeğisi iken Özdemiroğlu Osman Paşa ile İran seferinde hizmet ile Tebriz'i zabtetmiş ve 993 H. - 1585 M. de Osman Paşa'nın ölümünden sonra vasiyyeti mucibince bir aralık vekâleten İran serdarı oldu ise de sonradan serdarlık ikinci defa Ferhad Paşa'-ya verilmiştir.

Çağalazade bundan sonra Bağdad valiliğine gönderilmiş ve oradan Erzurum valiliğine tayin edilerek 999 Ramazan ve 1591 Temmuz tarihinde Uluc (Venedikli) Hasan Paşa'nın ansızın vefatı üzerine kaptan paşa olmuştur2. Sinan Paşa 1003 Ceraa-ziyelevvel 18 ve 1595 Mart tarihine kadar bu hizmette kaldıktan sonra kubbe vezirliğine getirilmiştir.

Çağalazade Sinan Paşa, pâdişâhla beraber Eğri seferinde bulunup ordunun sağ kol kumandanı idi. Yaptığı taarruzlarla yarım saatte düşmanın yirmi bin kişilik kuvvetini imha edip hemen kaybolmuş olan Haçova muharebesinin kazanılmasına sebep olduğunu kendisi bizzat pâdişâha arzederek Hoca Sadeddin E f e n d i ile kapıağası Gazan ferAğa 'nın tavsiyeleriyle İbrahim Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur. 1005 Rebiulevvel ve 1596 Kasım) 3.

x PeçevU Lala Mustafa Paşa serdarhğında vezir olduğunu yazıyor, c. 2, s. 284.

2 Serhadd-i MansûreMe vezaret ile serdarlık hizmetinde olan Çağalazade Sinan Paşa (Efrenciyyü'I-asıl derya fenninde mahareti ve korsan zade-Uği vasıtasiyle vezaretle kaptanlık ferman olunda) Selâniki, s. 292.

3 Sinan Paşa, düşmanın inhizamım müteakip vezir-i âzam ibrahim Paşa'dan evvel padişahın huzuruna girip ** bu fethe kulunuz sebep olmuştur" demiş. Hoca Sadeddin Efendi ile kapı ağası da arzusına müsaade olunmasını söylemişler ve [pâdişâh muvafakat eder yollu îma ile sükut etmiş ve o da vezir-i âzam oldum sanmış; fakat padişah sonradan imasına nadim olarak sadaret mührünü ibrahim Paşa'dan almamış; bu halden dolayı Hoca ile kapı ağası mahcup vaziyette düşmüşlerdi. Bunun üzerine Hoca Sadeddin mührün Sinan Paşa'ya verilmemesinin sebebini Gazanfer Ağa'dan sormuş. O da padişah evvelki muvafakatine nadim olmuştur deyince hoca efendi kızarak çünkü tbrahim Paşa'yi azletmek muratları değildi dün Sinan Paşa'nın iltimasına müsaade edilmemeli idi; bir günde rücû iyi değildir, sonra bir fitne kopar demiş. Bu sözü mirahor A hm e d Ağa ile padişaha duyurmuşlar ve o da istemiyorek mührün Çağalazâde'ye verilmesini emreylemiş ve böylece Sinan Paşa vezir-i âzam olmuş* (Peçevî ve Naima tarihlerinden hulâsa)

Çağalazade Sinan Paşa, meydan muharebesini müteakip askeri yoklatarak muharebe meydanından kaçmış olan tımar ve zeamet sahipleriyle kapıkulu ocaklarından otuz bin kişinin dirliklerini kesip ele geçenleri ve bu arada bazı günahsızları da katlettirmesi, aleyhinde dedikoduya sebep olduğundan sadarete gelişinden kırk beş gün sonra bazı hususlar dolayı siyle hakkında Pâdişâhın itimadı kalmadığından 1 başka valide sultanın da oğlu üzerinde müessir olmasının da inzimamiyle azlolunarak İbrahim Paşa ikinci defa vezir-i âzam olmuştur.

Sinan Paşa, azlinden sonra bir müddet Akşehir'de oturtulup sonra Şam valiliğine tayin olunarak 1598 Haziran (1006 Şevval 9) da ikinci defa kaptan-ı deryalığa tayin edilerek 1012 senesi sonlarına (1609 M.) kadar bu vazifede kalmıştır. Sinan Paşa bu defaki kaptanlığında validesini Mesîmz'dan İstanbul'a, getirmiştir.

Çağalazade 1013 Muharrem ve 1604 Haziranda kaptan paşalık uhdesinde kalmak üzere İran tarafına serdar olarak gönderildi ise de muvaffak ola mı yarak bozguna uğradı, kaptanpaşa-hğı Derviş Paşa'ya verildi; kendiside 1014 H. 1606 M. de kederinden Diyarbakır'da vefat etti.

Son İran seferindeki mağlubiyeti hariç olarak kendisine tevdi edilen işlerde muvaffak olmuştur; iki defada on sene süren kaptan paşalığında tecrübeli denizcilerle görüşerek iş görmüş 2 ve muvaffak olmuştur. Kadırgalara iyi kürekçi yetiştirip her küreğe üçer forsa (esir hiristiyan gemici) ile üçer Türk kürek-çisi koymak suretiyle forsaların isyan çıkarmalarını önlemeğe muvaffak olmuştur; fakat sadareti zamanında Kırım Hanı Gazi Giray'ı azledip yerine Fetih' Giray'in tayini ile bu zavalh-

1 **.. Bu feth-i celilde Çağalazâde'nin hizmet ve şecaati fücümle zuhura gelmişti; lâkin fethe illet-i müstakille ben oldum diyerek diğerlerinin mesailerim mahvedip muavinler yardimiyle taleb-i mühr-i vezarete cesaret eylediği tab-ı hümâyuna giran geldiğinden gayri, mühür kenduye verilmekte tehir olunduğu için halk* (asker) beyninde fitne alâimi güft-ü gû vardır deyu pâdişâhı korkutmak istediğinden dolayı Sultan Mehmed kendisine çok muğberdi (Maimo, c. i, s. 167)*

•**... Koca Hacı reis ki Turgud Paşa'ya yetişmiş bir korsan pir, baştarde'de reis olup donanmayı çeker, çevirir, pasa dahi onun kavliyle âmil olurdu; hiç bir seferinde yüze kir getirmezdi"*./." Tuhfetü'l-kibar fi es-fari't-bihâr, s. 100.

nin ölümüne sebep olması ve Haçova muharebesinden sonra bir çok tımarlı sipahi ile diğer bir kısım askeri yoklamada bulunmadılar cepheden kaçtılar diyerek dirliklerini kesmesi gibi haller Âna-do/uMaki şakavette birinci derecede müessir olmuştur.

Çağalazade Sinan Paşa, gayretli, cesur fakat müdara bilmez haşin ve asabi ve aynı zamanda mutaazzım ve mağrur imiş ı İstanbul'da iki ve Beşiktaş'ta bir mescit ile bir medrese ve bir mektebi vardı; îstanbuV daki Cağaloğlu semti bunun admadır.

+. .. p Çağalazade'nin, tayininden bir buçuk ay sonra
(ikinci defa) azledilmesi üzerine 1005 H.-1596 M. senesinde
ikinci defa vezir-i âzam olmuş ve 1006 H.-1597
M. de azlolunarak yerine Hasım Hasan Paşa tayin edilmiştir.
„ , „ Milliyeti meçhul olup Akhadım a Salarından dır.
Hadım Hasan J T r »■■*«*»# j
Paça Enderunda hazinedarbaşı ve 988 H.-1580 M. de
Mısır valisi olmuş ve hakkındaki şikâyet üzerine bir sene sonra azlolunup İstanbul'a gelince hapsedilmiş ve sonra valide sultana takdim ettiği para ve hediyelerle afvolunarak 991 H.-1583 M. de Şirvan ve sonra Revan beylerbeğiliklerinde ve vezirlikle kubbe altında oturup Eğri seferi esnasında tstanbuV kaymakamlığında bulunarak 1006 Rebiu'l-evvel 1597 Kasım'da İbrahim Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur.

Hadım Hasan Paşa sonderece mürtekip olup memuriyetleri yüksek para mukabilinde satar ve aldığı parayı Valide Sultan'a vermek mecburiyetinde olduğunu söylerdi; filhakika sadareti müddetince her hafta Safiye Sultan'a hediyeler takdim etmişti.

Hadım Hasan Paşa 'nin Mısır valiliğinden avdetinde kendisinin hapsine sebep olan hasmı kapı ağası Gazanfer Ağayı öldürmek istemesi2 ve memuriyetlere tayinden aldığı

1 Peçevî bu hususta şöyle diyor: "bir kaç sû-i tedbiri halka belâ ve musibet îras etti ve nefsinde bir haşin ve bed-zeban adam idi; zaman-ı vezaretinde eğer hizmetle gelen müslüman eğer sair ehl-i divan cana yetmişlerdir; meselâ sen halı ucuna bastın, sen keçeyi çektin, aşağı dur, var şunda yıkıl deyu eşyay-ı hasise için huşunet izhar ederdi.." c. 2, s. 206.

2 Üçüncü Mehmed, Ayasofya camü'nde iken * Gazanfer Ağa'nın katli için pâdişâhı tahrik etmek istemiş ise de arzusuna muvafakat edilmemiş.

paraları valde sultana verdiğini yayması ve Sunullah Efendi'-den sonra şeyhu'l-islâmlığın Hoca Sadeddin Efendiye verilmemesi hakkındaki beyhude gayreti düşmanlarını kendi aleyhine kışkırtmıştır. Bunun üzerine paçaları sıvayan Hoca Sadeddin Efendi ile kapı ağası bu hususta yeniçeri ağası Tırnakçı Hasan Ağayı da kendilerine uydurup aldığı rüşvet defterini pa-

dişaha verip Valide Sultanı'da vezir-i âzam aleyhine tahrik etmişlerdir. Neticede Hadım Hasan Paşa sadaretinin altıncı ayında Safiye Sultanın yaptıracağı camiin temelini atmağa giftiği sırada yolda Bostancı başı tarafından kendi sarayından alınarak Yediku*-Je'ye hapsedilip beş, altı gün sonra katledilmiştir (1006 Ramazan ve 1598 Mayıs). İngiltere elçisi Lello'da. (s. 59. Burian tercümesi) valide Safiye Sultan'ın devlet işlerine tahammül edilmez müdahalesinden şikâyet etmesi sebebiyle azl ve katledildiğini tafsilâtiyle yazıyor.
İstanbul'da. Cağaloğlu1nda mescit, medrese, çeşme ve sebil yaptırmıştır. Kendisi de orada medfundur.
-, _ _. , . Enderundan yetişmiş olup hasoda ağalarından Cerrah Mehmed
•»* i
Pasa *ken Şehzade Mehmed ı sünnet etmekteki
mahareti sebebiyle yeniçeri ağahğiyle saraydan çıkmış ve daha sonra kubbe veziri olmuştur (1006 Ramazan 1598 Mayıs'ta ikinci vezir bulunurken Hadım Hasan Paşa'-nın katli üzerine vezir-i âzamlığa tayin edilmiştir.
Cerrah Mehmed Paşa, nıkris hastalığından dolayı bizzat işlere bakanıayıp bir yardımcı ile iş görmesi uygun görülmediğinden tekaüd edilerek yerine üçüncü defa İbrahim Paşa vezîr-i âzam olmuştur (1007 Cemaziyelâhır ve 1599 Ocak).
Cerrah Mehmed Paşa 1012 Şaban ve 1694 Ocak'da vefat ederek tstanbuVda. ismine mensup semtte camii avlusundaki türbesine defnedildi. Camiinden başka medrese, mektep, sebil, çeşme, Şadırvan ve dershanesi ile çifte hamamı vardır. Vezir-i âzamlığı on bir ay kadar olup orta derecede mutedil bir şahsiyet idi. Lello, bunun, III. "Mehmed'in halasının kocası olduğunu beyan ediyor *.
Sonra padişah vezir-i âzamin bu teklifini validesine açmış o da Gazanfer Ağa'yı haberdar etmiş. Bunun üzerine aleyhine olarak alınan tertibat üzerine Hadım Hasan Paşa boğulmuştur (Peçevî, c. 2, s. 284). *
* Filhakika ikinci Selim'in kızı olup Piyale PaşaMan dul kalan Gevher-mulukhan Sultanı almıştır. (Lello s. 43).

İbrahim Paaa *-*erran Mehmed Paşa'nın tekaüd edilmesi (fiçfiıca defo) üzerine 1599 Ocak'ta üçüncü defa vezir-i âzam olmuş ve 1010 Muharrem ve 1601 Temmuz'da Belgrad 'da vefat etmiştir.
„ _ Arnavud devşirmelerinden olup sarayın zülüf-
{Yemişçi) "' baltacılar ocağından yetişerek çaşnigir ve kapıcılar kethüdası ve iki defa yeniçeri ağası ve vezirlikle Şirvan valisi ve daha sonra kubbe veziri olup vezir-i âzam îbrahim Paşa'nın serdarhkla Avusturya seferine gitmesi üzerine sadaret kaymakamı olmuş ve îbrahim Paşa'nın vefatı üzerine de Valide Sultanlar tavsiyesiyle 1601 Temmuz'da vezir-i âzam tayin edilmiştir.
Yemişçi Hasan Paşa Belgrad'da bulunan orduya gidip Macaristan harekâtından düşman eline düşmüş olan tstuni Belgrad*ı alamadıktan başka mağlûp de olarak Belgrad7a dönmüştü. Bu sırada İstanbul'da, kendi aleyhine tertibat alındığım duyup kendisini himaye eden Valide Sultan'dan gelmesi hakkında mektup alması üzerine yerine Budin muhafızı Lala Mehmed Paşa'yi serdar bırakıp acele İstanbul'a gelerek aleyhindeki harekâtın sadaret kaymakamı Mahmud Paşa tarafından tertip edildiğini ve bu hususta sipahilerin (kapıkulu süvarilerinin) ele alındığım gördü; Safiye Sultan'ın ısrariyle Üçüncü Mehmed, vezir-i âzami himaye ederek öldürülmesine müsaade etmedi ve Hasan Paşa'nın müdafaası için yeniçeri ocağına emir verdi; Hasan Paşa da yeniçeri ocağına iltica eylediğinden o sayede sipah zorbaları tedip edildi.
Yemişçi Hasan Paşa bu suretle vaziyetini kurtardıktan sonra Padişahı hiçe sayarcasına şımarıkça hareket etti, etrafı hırpalayarak bir çok adamı katletti; hattâ dostlarını dahi kırdı. Gösterdiği şiddet ve bundan başka hazinenin darlığı dolayısiyle koyduğu bazı vergilerden dolayı husule gelen müthiş infial neticesinde aleyhdarlannın tahrikatı üzerine 1012 Rebiulâhır ve 1603 Eylül'de azlolunmuştur; fakat Hasan Paşa makamında kalmak için yeniçeri ocağını

isyan ettirmek istediğinden azlinden az sonra sütlücedeki bağçesine bostancıbaşı gönderilerek katledilmiştir. Kabri Üsküdar'da miskinler mevkiindedir. Sadareti iki sene üç ay

kadardır; haris, garezkâr ve liyakatsizdi. Sadaret kaymakamı iken ayan iyice bozulan ve memleket iktisadiyatında ve ulufe (maaş) tevziinde hoşnudsuzluğu ve isyanları mucib olan sikkeyi (1009 H. 1600 M.) de ıslah ederek yeni çıkarılan sikkelerle bu fena durumu düzeltmiştir. Bu yeni kesilen paraların rayicine göre bir fi-lori altını iki yüz yirmi akçeden yüz yirmi akçeye ve bir kuruş da seksen akçeye düşmüştür, ingiltere elçisi Lellu, mesmuatına nazaran yemişçi'nîn Isklavonyâlı olduğunu ve kaba ve cahil bîr adam
olduğunu beyan ediyor. îbrahim PaşaMan dul kalan Ayşe Sultan buna verilmiştir. Beylerbeyinde yemişçi Hasan Paşa bağçesi vardı.
... p Bosnalı olup Molkoçeviç ailesine mensubiyeti
fYavu») sebebiyle Malkoç Ali Paşa denilmiştir. Bosna yeniçeri ağası Salih Ağa'nın kardeşinin oğlu olup Enderuna çırağ edilerek oradan yetişmiştir. 1010 Muharrem ve 1601 Temmuz'da silâhdarlıktan Mısır valiliğine tayin edilmek suretiyle saraydan çıkmıştır; Yemişçi Hasan Paşa'nın katli üzerine divan-ı hümâyunda muktedir ve faal bir vezirin bulunmamasına mebni mühr-i hümâyun muvakkaten hazinede hıfzoluna-rak Yavuz Ali Paşa vezir-i âzamhkla İstanbul a davet edilmiş ve devlet merkezine yaklaştığı haber alınınca mühr-i hümâyun kendisine gönderilmiştir.
Yavuz Ali Paşa, İstanbul'a, gelmeden evvel III. Mehmed taundan vefat etmiş olup yerine oğlu birinci Ahmed geçmiştir; yeni vezir-i âzamin Mısır ve Halep'ten getirdiği bir milyon iki yüz bin altın ile kapıkulu ocaklariyle sair alâkadarlara cülus bahşişi verilmiştir (1012 Receb ve 1603 Aralık).
Malkoç Ali Paşa, devam etmekte olan Avusturya ve tran seferleri dolayısiyle her iki cepheye birer serdar gönderip kendisi bunlara yardım etmek üzere İstanbul'da kalmak istediyse de genç Padişahın mutlak surette Macaristan cephesine gitmesi hakkındaki iradesi üzerine kendi o tarafa hareket edip Çağalazade Sinan Paşa'yi da îran üzerine göndermiştir.
I. Ahmed çocuk denecek yaşta tecrübesiz olduğundan etraf ındakilerin tesiriyle vezir-i âzamin nüfuz ve selâhiyetini kıracak bir takım tayinler yapıp emirler verdiğinden dolayı bu yolsuz hareketler vezir-i âzam ve serdar-ı ekremi müteessir edip hasta düşürmüş ve Belgrad^a geldikten sonra vefat etmiştir (1013 Safer

ve 1604 Temmuz). Şedit ve kan dökücü olup Mısır'dan gelirken beraberinde altı cellad da getirmişti. Sadareti yedi ay kadar olup bu kısa müddet içinde bir iş görecek zaman geçmemişti.
■ i « ■_ ı Onyedinci asırda gelen Osmanlı vezir-i âzam-Lala Mehnıed J D
Pasa larının değerlilerinden mücahid gayyur değerli
bir vezirdir. Bosna'da Sokullu Mehmed Paşa'nın mensup bulunduğu Sokoloviç ailesinden ve Yayce kasabası ileri gelenlerinden birinin ve rivayete göre Sokullu'nun amcası oğlu veya yakın akrabası olup Enderun a alınarak yetişmiş ve şehzade lalalıklarında bulunması sebebiyle lala lakabiyle şöhret bulmuştur.
Enderunda Peşkir ağası iken büyük mirahurlukla bîrun hizmetine çıkmış ve 999 H. -1591 M. de yeniçeri ağası olmuştur. Bunun Ocak ağalığına kadar yeniçeri ağaları ancak Pâdişâhla beraber sefere giderlerken vezir-i âzam Sinan Paşa'nın Macaristan tarafına serdar tayin olunması üzerine 1007 H. - 1595 M.den itibaren yeniçeri ağalarının da vezir-i azamla birlikte sefere gitmeleri kanun olmuştur.
Lala Mehmed Paşa daha sonra Anadolu ve onu müteakib Eğri seferindeki hizmeti dolayısiyle Rumeli beylerbeğisi olup bu Avusturya seferi esnasında uzun seneler hiç ayrılmadan hizmet etmiş ve Yemişçi Hasan Paşa'nın îstanbuVa, dönüşünde Macaristan serdarı tayin edilmiş ve

1013 H. - 1604 M. de Yavuz Ali Paşa'nın ölümü üzerine hudut ahvaline vukufu ve tecrübesi sebebiyle vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem tayin edilmiştir.
Lala Mehmed Paşa, sadaretinin ilk senesinde Vaç, Peşte, ve Hatvan kalelerini zabtedip kış münasebetiyle mühim olan Estergon (Gran) kalesini ertesi seneye bırakıp 1014 H. -1605 M. de tekrar faaliyete geçerek Vişegrad, Vesprem ve daha bazı kaleleri aldıktan sonra Kanunî Sultan Süleyman tarafından zabte-dilip sonra Avusturyalılara geçen mühim kalelerden Estergori'u otuz gün muhasaradan sonra zabtederek tarihte Estergon fa-tihi diye nam almış ve bu muvaffakiyetleriyle harbin Osmanlılar aleyhine olan gidişini iyiliğe döndürmüştür.
Lala Mehmed Paşa'nın son başarıları neticesinde her iki tarafın daha evveldenberi yapmakta oldukları sulh sondajı imparatorun müracaatı üzerine filiyata dökülmüş .ve bu sırada

vezir-i âzam îstanbuVa. davet edilmiş olduğundan ordu vekâletini Rumeli beğlerbeğisi Tiryaki Hasan Paşa'ya sulh ve sair hudut işlerini de M ur a d Paşa'ya (Kuyucu) bırakarak hareket etmiştir (1014 Zilhicce ve 1605 Nisan).
Lala Mehmed Paşa, ÎstanbuVa. geldikten sonra, Sultan Ah m e d, mûtemed adamlarından olan kaptan-ı derya Derviş Paşa'nın telkini ile Lala Mehmed Paşa, îran seferine serdar tayin edilmiştir. Vezir-i âzam Avusturya işi henüz halledilmemiş olduğu için îran seferine gitmesinin doğru olmadığını arzetmiş ise de Pâdişâhın kendisini ölümle tehdid etmesi üzerine kaderinden felç gelerek bir kaç gün sonra vefat etmiş ve cesedi .Eyüp'te Sokullu türbesi'nin dışındaki mezarhğa kapının sağ tarafına defnedilmiştir (1015 Muharrem ve 1606 Mayıs) K
Şair K i s b î'nin
Aceme gitmeğe memur idi tarih oldu Ademe gitti meded hay Mehemmed Paşa beyti vefatına tarihdir.
Lala Mehmed Paşa tedbiri, tecrübeli, vakar sahibi orduda kendisini sevdirmiş, hudut ahvaline vakıf değerli bir vezirdi; sadareti iki sene kadar olup I. A hm e d'in bu zat hakkındaki muamelesi kıymet takdir etmediğini gösterir. Lala Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine mevcut parasının ordu ihtiyacına sar-fedilip geriye kalan mallarının yetim kalan çocuklarına verilmesine müsaade edildi ise de yerine gelen vezir-i âzam Derviş Paşa bu malları da müsadere ederek merhumun aile ve çocuklarını çini çıplak bırakmıştır.
Lala Mehmed Paşa, Erdel (Transilvanya) işini hal ile Avusturyalılara karşı Erdel beylerinden Buçkayh Erdel kiralı ilân edip ona "Peşte sahrasında ve kendi huzurunda merasimle kırallık tacı giydirmiştir.
Derviş Paça Bosnalıdır. Bostancı ocağından yetişerek Bos-
tancıbaşı olmuş, idi, genç olduğundan Cıvan Bey
denilirdi. Sultan A hm e d'in teveccüh ve itimadını kazanarak
1014 H. -1605 M. de vezirlikle Kaptan paşalığa tayin edilip sonra
1 Derviş Paşa'nın tesiriyle I. Ahmed'in, Lala Mehmed Paşa hakkındaki layiksiz muamelesini Peçeni, tafsilen yazar (c. 2, s. 316).

da Ölümüne sebep olduğu Lala Mehmed Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur (1015 Muharrem ve 1606 Mayıs).
Derviş Paşa vezir-i âzam olunca selefini göndermek için pâdişâh üzerinde tesir yaptığı îran seferine gitmek istemiyerek yerine BostancıbaşıFerhad adında birisini paşalıkla îran serdar-lığına tayin ettirmişti. Derviş Paşa, Lala Mehmed Paşa'ya yaptığı fenalığın çok geçmeden cezasını gördü; kendisinin konağı sarayın Demirkapı tarafında idi; yer altından saraya yol yaptırıyor maksadı Padişaha sû-i kasttır diye hasımları tarafından uydurulan sözleri Padişah duyunca hiç soruşturmadan katlini emretmiştir (1015 Şaban ve 1606 Aralık). Sadareti yedi ay kadardır. Şair Haletî'nin bunun aleyhinde Hadd-i Mestan adlı bir hicviyesi vardır. L e 11 o görmüş olduğu Sadr-ı âzam ve sadaret kaymakamları arasında en ehliyetlisinin Derviş Paşa olduğunu beyan edip aynı zamanda zalim olduğunu da söyler K

, „ Aslen Hırvat devşirmelerinden olup Enderun
Murad raşa _ T r
(Kuyucu) harici saray hizmetinde bulunmuş ve sonra
hükümet işlerinde vazife almış 961H. - 1554 M.de Mısır valisi Mahmud Paşa'ya kethüda olup 975H.-1567 M. d© Mısır'da sancakbeyi ve 977 H. - 1569 M.de Koca Sinan Paşa ile Yemen fethinde bulunarak iki sene kadar Yemen beylerbeği-si olmuştur.
Murad Paşa daha sonra İstanbul'a gelerek Şarki Karahisar (Şcbin Karahisar) sancakbeyi olup sair sancaklarda bulunduktan sonra üç defa Diyarbakır beylerbeğisi oldu. Karaman beylerbeğisi iken 993 H. -1585 M. de îran seferinde atı sürçüp bir çukura düşmekle İranlılara esir düşmüş 2 ve esaretten avdetten sonra 999 H. 1590 M. senesinde Kıbrıs beylerbeğiliğine tayin edilmiştir.
Murad Paşa, Avusturya seferi dolayısiyle uzun seneler
1 Lello, Derviş Paşa'nın katline sebeb olarak, hazine darlığı sebebiyle vakıfların fazla gelirleriyle zengin yahudilerden gümüş ve mücevherat alıp bedellerini sonradan ödemek istediğini ve bunun üzerine düşmanlarının askerin vezir-i azamı severek anı padişah yapmak istetiklerini I. Ahmed*e söy-lemelariyle görüşmek için Sultan Ahmcd tarafından saraya davet olunarak şehzadeler muallim hanesine girdiği sırada saray acemilerinin hücumiyle katledildiğini yazar. (Orhan Burian, tercümesi, s. 70, 72).
2 Lello, muhtn-asında on üç yıl tran Şahı'nm yanında kaldığını yazıyor (tercüme s. 73).

Macaristan cephesinde hizmet etmiş ve vezir-i âzam Lala Meh-med Paşa'nın İran'a serdar olması üzerine Murad Paşa da Avusturya cephesi serdarhğına tayin olunarak Lala Paşa tarafından başlanılan sulh işlerini sona erdirip Belgrad*& geldiği sırada Derviş Paşa'nın katli üzerine Şeyhülislâm Sunullah Efendi'nin tavsiyesiyle kendisine sadaret mührü gönderilmiştir (1015 Şaban 1606 Aralık).
Ce/âZHerden bahsedilirken söylendiği üzere Canbuladoğlu, Kalenderoğlu ve sairelerini temizleyen Murad Paşa Anadolu'yu bunlardan kurtarmış ve sonra 1013 H.- 1610 M. ve İran seferine serdar olup o tarafta bulunduğu sırada tran elçİleriyle sulh işlerini görüştüğü sırada 1020 Cemaziyelevvel 25 ve 15 Ağustos 1611 de Diyarbakır'da vefat ederek cesedi İstanbul'a nakledilip Vezneciler* âe medresesi yanındaki türbesine defnedilmiştir.
Murad Paşa yaşça doksanı bulmuş olup Celâli takibi esnasında at üzerinde uzun müddet duramadığı için kendisini bağ-lattınrdı. Azim sahibi, tecrübeli, icraatinde şiddetli ve amansızdi. Osmanlı hanedanına pek sadıktı; soğuk kanlı olup hissiyatını saklamasını bilir vakti gelince harekete geçip muvaffak olurdu. Sultan Ahmed kendisine (babacığım) diye hitap etmiş ve Murad Paşa'nın Öldürmek istediği nüfuzlu adamları kendisinden rica ederek kurtarmıştır.
öldürdüğü Celâlileri kazdırdığı derin çukurlara attırdığı için Kuyucu lakabını almıştır *. Celâlilerden otuz binden fazla adam öldürmüş, Anadolu'yu temizliyerek tehlikeli vaziyetin önünü almağa muvaffak olmuştur.
Bir gün Celâlileri takip ile elde ettiklerini cadın önünde katlettirerek kazdırdığı çukurlara attırırken, orduya mensup olan bir sipahinin atının terkisinde bir çocukla geçtiğini görüp çocuğu attan indirterek yanına çağırmış, kim olduğunu sormuş, çocuk kıtlık sebebiyle babasiyle birlikte boğazı tokluğuna Celâlilere katıldığını ve babasının şeştar (altı telli saz) çaldığını söylemiş.
Bunun üzerine Murad Paşa gülüp baban Celâlileri şevke getirirdi diyerek çocuğun öldürülmesini emretmiş; fakat gerek cclladlar ve gerek yeniçeriler ve paşanın maiyyeti öldürmek istememişler bunun üzerine ihtiyar vezir-i âzam arkasından kürkünü
! /Va/mu, «. 2, s. 42.

çıkarıp çocuğu hendek kenarına götürüp işini bitirerek çukura atmış, sonra yerine gelip

oturarak etrafındakilere ve yeniçerilere :
•Kalenderoğlu ve Kara Said gibi eşkiya analarından at ve mızrak ile doğmadılar, hep böyle sabi idiler; sonra büyüyüp âlemi fesada verdiler, nice bin insanı öldürüp mallarını mubah saydılar; bu oğlan bunlarla gezip bunların terbiyesiyle yetişmiştir; büyüyünce bu fesadın lezzeti dimağından gitmez akıbet bu da bir belâ olur; fesadın kökünü kesmek bu gibilerin yok edilmesiyle mümkündür demiştir ı.
İngiltere elçisi Lello, M ur ad Pojo'nın memlekete eyiliği dokunduğunu, basiret ve işgüzarlığı ile memlekete yeni hayat verdiğini ve gerçekten hâkim ve asker bir vezir olduğunu ve Alman imparatoru ilk hazırladığı sulhu tekarrür ettirdiğini beyan ediyor 2.
Murad Paşa, devlet hazinesinin gelir ve giderini öğrenmek isteyerek meşhur Aynî Ali EfendVye ;j j\U J^ O?\jt jljLJ Jij üyLö* Kavanin-i Âl-i Osman der mezamin-i defter-i divan isimli eserini yazdırmıştır.
Nunh P Drama köylerinden devşirme olup Zülüflü Bal'
tacılar ocağından yetişmişti3. Babasının adı Zeynelâbidin bir Divan-ı hümayun çavuşluğu veya müfarrikalık ile oradan çıkmış sonra Zile voyvodalığında ve 1007 H. -1698 M.de kapıcılar kethüdalığında ve küçük imrahurlukta bulunduktan sonra 1012 H. - 1603 M. de Halep beylerbeğisi olmuştur.
îran serdarı Çağalazade Sinan Paşa, Halep eyâletini bundan alıp Canbuladoğlu'na vermiş ve Nasuh Paşa buna itiraz ile muhalefet etmiş İse de kendisi vezirlikle celalilerden Tavil A hm e d'in tenkiline memur edilmiş fakat muvaffak ola-mıyarak mağlûp olmuş ve daha sonra sahte bir fermanla Bağ-dad\ işgal etmiş olan Tavil Ahmedoğlu M e hm e d üzerine gönderilip muvaffak olamıyarak Diyarbakır'a çekilmiştir (1015 H.-1606 M.).
1 Afaima, c, 2, s. 43.
* Lello'nun muhtırası s. 73 (Orhan Burİan tercümesi)
* Atayîy Şakayık zeyli s. 615 ve Naima (c. 2, s, 123)ve Ha4ikatü'i-vüxera, Gömülcüne'li olduğunu yazıyorlarsa da ben o devri bilen At ay t'nin kaydını tercih eyledim, Natma Arnavut olduğunu kaydeder (c. 2. s. 89).

Nasuh Paşa Diyarbakır valisi iken Bitlis hâkimi Şeref-han'a damad olduğu için bu sayede çok servet peyda etmişti. Murad Paşa Canbuladoğlu üzerine gittiği zaman beş bin mükemmel atlı kuvveti olan Nasuh Paşa'yi ordusuna hizmete davet etmiş ise de gelmemişti; bundan dolayı vezir-i âzam Kuyucu Murad Paşa, kendisini öldürtmek istediyse de Padişah tarafından hayatına dokunulmaması emrolunduğundan dolayı ilişemedi. Nasuh Paşa 1611 Mart'da Mısır valisi oldu ise de Murad Paşd*nm hastalığı üzerine sadaret kaymakamı tayin edilmişti.
Kuyucu Murad Paşa'nın vefatı üzerine Nasuh Paşa vezir-i âzam oldu(1020 Cemaziyelevvel ve 1611 Ağustos) ve İran'la sulh yaparak îstanbuPa. geldi ve Pâdişâhın üç yaşındaki kızı Ayşe Sultan'la nişanlandı.
Nasuh Paşa, müşekkel, ilim ve fazilet sahibi, iyi görüşlü, zeki, natuk ve aynı zamanda cesur ve cömert idiyse de hiddetli ve kalb kırıcı ve garezkâr olması ve değerli ve tecrübeli devlet adamlarını tahkir ederek işten uzaklaştırıp yerlerine kendi adamlarını yerleştirmesi aleyhinde bir cereyan uyandırdı ve şeyhülislâm Hocazade Mehmed Efendi ile arasının iyi olmaması da kendisi için iyi olmadı; bu halleri sebebiyle hükümet erkânı kendisinden yüz çevirip nefret eder oldular 1.
Muhtelif tesirler altında hareket eden Sultan I. Ahmed'e karşı kafa tutarcasına hareket ederek işinde müstakil olmak istemesi 2 ve bazı vekayii Padişahtan saklayarak yalan söylemesi 3 Sultan A hm e d'i kendisinden soğuttuğundan,
1 Naima, c. 2, s. 124, 125.
2 Nasuh Paşa bir gün padişaha "ya ben ne dersem amel edip hayır-hahlığıma îtimad ile dediğimi yaparsınız veyahut bana sadaret lâzım değil, mührü başka kulunuza verirsiniz; aksi takdirde kendimi zehirlerim" deyince Sultan Ahmed hiddet ederek "hay bire hâin senin için

Murad Paşa lalamı zehir verip Öldürdü dedikleri gerçektir, hoş imdi" diyerek ertesi günü katlettirdi. Naima, c. 2, s. 130).
8 1023 H.-1614 M. de Sinoplu Kazak eşkiyası basıp bir hayli adam öldürüp bir haylisini alıp götürmüşler; bundan dolayı Sinop'tan istanbuVa arka arkaya feryatçılar gelmiş. Padişah Nasuh Paşa'dan sormuş tevil ederek doğru söylememiş; fakat padişah şeyhu'l-islâmdan hakikati anladığından bulunduğu sarayına Bostancıbaşı ile bir kaç cellat gönderilip boğdurulmuş ve padişahın emriyle cesedi Kanunî'nin vezir-i âzami İbrahim Paşa'nın yanma gömülmüş. Naima tarihinde iyiliği, kusurları ve katlinin sebepleri yazılmıştır (c. 2, s. 123).

a leyfidarl arının yaptıkları telkinler neticesinde üç sene üç ay sadaretten sonra sonraları vezir-i âzam olan Bostancıbaşı Ohrılı Hüseyin Ağa eliyle katledilmiştir (1023 Ramazan 12 ve 1614 Ekim 16). Kabri bir rivayete göre Ok meydanında diğer rivayete göre de Şahkulu mezar Ilgındadır.
Nasuh Paşa, Diyarbakır valisi bulunduğu sırada vezir-i âzam Kuyucu Murad Paşa İran seferine hareket etmişti. Nasuh Paşa, eğer Murad Paşa sadaretten azledilip mühr-i hümayun kendisine verilirse kırk bin altın nakid verip bundan başka kendi malından ordunun iaşesini temin edeceğini vaid yollu Sultan Ahmed'e bir arîze göndermiştir : Pâdişâhı Nasuh Paşa'nın mektubunu aynen vezir-i azama yollamış; ise vakıf olan Murad Paşa hemen Nasuh P aş a *yı davet ederek mekttt-bu kendisine göstermiş ve bu yazı kimindir ? diye sormuş, Nasuh Paşa inkâr etmiyerek benimdir diye cevap verince Murad Paşa, hazineye vade 11 iği altınlar ile ordu erzakım kendisinden istemiş ve o da derhal bunları vermiştir.
Murad Paşa'nın adamları, vezir-i âzamin, Nasuh Paşa*-yı öldürtmcdiğine taaccüp ederek serdarlar bundan az suç ile adam katlederler, münasip olan bu münafık adamı da öldürmeli idiniz demeleri üzerine Murad Paşa:
"-Yok bu herif bir şeci ve namdar ve bahadır ve kârgüzar-dır; devlete gerekli adamdır; bunu idam ve ifna devlet-i aliyyeye hizmet değildir; belki bu makuleleri ibka ve terbiyede çok fayda vardır; hususiyle sadaret makamı, vezirlerin istedikleri ve o makamda bulunanlara haset ettikleri bir yerdir,, cevabını vermişti *.
İstanbul'da Karagümrük semtinde Ali adında* bir e « öküz nalbandının oğlu olup bundan dolayı Öküz
Mehmed Paşa diye şöhret bulmuştur; aslen Türk olup 975 H.-1567 M.de bir yolunu bulup Enderunda yetişerek orada iyi tahsil görmüş Ha sofla ağalarından olarak silâhdarhğa kadar çıkmış ve 1015 Zilhicce (Atayî'de 1016 Zilhicce) ve 1607 Nisan'ında vezirlikle Mısır valisi olup deniz yoluyla iskenderiye'ye gitmiştir.
1 Naima, c. 2, s. 86.
* 1028 Zilhicce 1619 Kasım tarihli vakfiyesinde babasının adının Ali olduğu görülüyor.

M eh m e d Paşa Mısır'a gidince keşşaflar, emin'ler arasındaki vergi tahsili meselesini hallederek 1 muhtelif sebeplerle inzibatları bozulmuş olan Mısır'daki askerî ocakların halka yapmakta oldukları mezalimi ve emrü ferman dinlemediklerim görünce hemen şiddetli tedbirlerle bunlardan ileri gelen zorbaları öl dürtüp bir kısmını da sürgün etmek suretiyle bir kaç bin kişiyi temizleyince ortalığa sükûnet gelmiş ve memlekette emniyet ve asayiş teessüs etmiştir; Mehmed Paşa'nın şu şedidve kesin icraatinden dolayı kendisine kulkıran lakabı verilmiştir 2.
öküz Mehmed Paşa bu icraatından başka ekonomik hayata büyük bir sekte veren sikkeyi ıslah ile hazine gelir ve giderini yoluna koyduktan başka valilerin oturdukları KaVatüU cebeVde yıkılan kale duvarlarını yeniden yaptırıp yine orada kışlalar inşa ile askerî sınıfı bu kışlalarda oturtup inzibatı temin etti ve bu İcraat dolayısiyle Mısır daha sıkı surette devlete bağlandı. Kulkıran Mehmed Paşa, dört buçuk sene Mısır'da kaldı ve İstanbul'a davet edilerek kara yoluyla geldi 3 ve

1 Mısır'a vali olanlar, oraya ayak bastıkları zaman keşşaf denilen mal tahsil memurlarından derece ve kudretlerine göre keşufiye namiyle bazılarından on bin ve bazılarından yirmi bin ve en fazla kırk bin altın alarak kendilerini vazife-lerinde ibka ederlerdi. Bu keşşaflar, bu verdikleri parayı ümenâ denilen mültezimlerden fazlasiyle alırlar ve bu mültezimler de verdiklerini yine fazlasiyle halktan tahsil ederlerdi. Halka karşı yapılan bu fenalık yetmiyormuş gibi, hükümet hesabına tahsilat yapan keşşaflar mültezimlerin maiyyetlerinde kullanılan kul taifesi yani askerler de halktan <kVkülfe ve -ui^ talbe namlariyle hizmetleri mukabili bir para alıyorlardı. Bu suretle halkın bir kat vergisi üç dört kat oluyordu. İçte öküz Mehmed Paşa Mısır'a geldiği zaman Keşufiye namiyle kâşifler ta-rafından kendisine verilen yüz bin altını almadı ve bundan başka emin denilen mültezimlerin kâşiflerin muamelesini kaldırarak eminlerin doğrudan doğruya Mısır divaniyle muamele yapmalarını emreyledi (ZübtetüU-tevarik, varak 108 ilâ 110).

3 Mehmed Paşa, kâşiflerden <J^tf keşufiye almayıp eminleri kâşiflerden ayırıp Mısır divanına yani vilâyet makamına bağladıktan sonra vergileri tahsil için askerin aldıkları külfe ile talbe yi de kaldırdı. Yedi ocak olan Mısır kuvvetlerinden üçü yani gönüllüler, tüfekçiler, çerkesler buna karşı ayaklandılar ve yine bu külfe ile talbe'nin ibkasım istediler; vali azimli davranıp diğer dört sınıf Mısır askerini yani çavuş, müteferrika azap ve yeniçerileri ele alarak isyan eden diğer üç smıfı iyice ezdi ve itaat altına aldı ve işte bundan dolayı Mısır'da Kulkıran lakabını aldı (ZübdetüU-tevarih varak 108 ilâ 110 ve Naima, c. 2, s. 51 ve Hammer f Atâ Bey tercümesi), c. 8, s. 112. - f

8 Zübdetü't-tevarih, varak 126 dan 138 inci sahifeye kadar.

1020 Şevval ve 1612 Ocak ayında I. Sultan Ahmed'in kızı Gevherhan Sultan'la evlendiği gibi Halil Paşa'nın yerine kaptân-ı deryalığa da tayin edildi (1021 H.- 1612 M.) 1 ve iki defa Akdeniz'e çıktı (1022 H.- 1613 M.) deki ikinci seferinde Mısır'dan barut, şeker ve zahire yüküyle gelen gemileri karakol tertibatı almadan sakıza doğru gönderip yolda İspanya gemile-rinin taarruzlarına uğramalarından dolayı azlolup selefi Halil Paşa kendisine halef oldu (1613).

Öküz Mehmed Paşa azli senesinde yani 1613 de ikinci vezirliğe tayin edilerek Nasuh Paşa'nın îdamı üzerine vezir-i âzam olup (1023 Ramazan ve 1614 Ekim) bu sırada tekrar açılmış olan Iran seferine serdar tayjn olunarak gitmiştir (1615 Mayıs).

Kışı Halep'te geçiren vezir-i âzam, İranlıların elinde bulunan Revan kalesini iki aya yakın muhasara edip alamadığından dolayı azlolunarak yerine Halil Paşa tayin edilmiştir (1026 Muharrem ve 1617 Ocak).

öküz Mehmed Paşa 1027 Receb 1618 Temmuz'da Sofu Mehmed Paşa'nın yerine sadaret kaymakamı 2 olmuş İran seferinde istenilen şekilde muvaffak olamayan Halil Paşa'nın yerine ikinci defa vezir-i âzamhğa getirilmiştir (1619H.) Yeni vezir-i âzam iran'la müsaleha akdedinip dönmüştür. Pâdişâha bol bol takdim ettiği hediyelerle göze giren kaptan-ı derya Güzelce (îstanköylü) Ali Paşa, vezir-i âzamhğa getirilerek ara-

1 Bu hususta Naima şöyle diyor :**... Sabıka Mısır'dan gelen Mehmed Paşa'dan dahi hidemât-ı celile zuhur edip sâyi meşkûr ve izzet-i müsaharet-i pâdişahiye mukarenet ile mazhar-ı lûtf-ı mevfur olmağın hâtenı-i vezaret keuuü-ye verilmek müstahik iken muktezây-ı hal ile Nasuh Paşa'ya verilmeğin Mehmed Paşa'nın dahi hatırı tatyib olunmak için kaptanlık mansıbı kendüye verildi (c. 2, s. 92). Atayı, s. 615 de bir sene sonradır.

2 Sultan Ahmed'in ölümünden sonra yerine kardeşi Mustafa hükümdar olmuştu. Üç ay sonra I. Sultan Osman padişah olunca babasından sonra saltanat hakkı kendisinin iken amcasının geçirilmesinden ve cülus bahşişi ile hazinenin zararından dolayı sadaret kaymakamı Sofu Mehmed Paşa'yı azlederek Sivas valiliğine yollayıp onunla hem fikir olan şeyhü'l-islâmm da ulema silsilesine karışmayıp yalnız fetva ile meşgul olmasını emreylemiştir (Naima, c. 2, s. 170).

lanndaki münaferete mebni * Öküz Mehmed Paşa'mu bütün malları müsadere edilip Halep valiliğine gönderilmiştir.
Öküz Mehmed Paşa Haleb'e gitmiş ve aynı sene içinde vefat edip orada Şeyh Bekir zaviyesVndeki tütbesine defnedil-miştir. Devlet hizmetlerinde doğruluğu, hakşinaslığı, cesareti ve cömertliği ile tanınmıştır. Vakur ve ciddî olup hükümet reisliğinde orta derecede iktidarı haizdi. Mısır'daki icraat ve ıslahatı ile meşhurdur.
Mısır valiliği zamanında gerek Mekke'de ve gerek Hicaz ve Şam yollarında sular temini, kaleler tamiri ve diğer icraatı vardır. Kendisi Mevlevi tarikatine mensuptu. Bir mecliste bulunduğu sırada dışarıda bir öküzün bağırması dolayısiyle meclisçe bir tebessüm hasıl olduğunu görünce :
-Cinsinin gayrî devab ile niçin ünsiyet ediyorsun diye öküz bana itab ediyor sözleriyle oradakileri mahcub etmiştir.
öküz Mehmed Paşa'nın doğum yeri olan Karagümrük** te cami, çeşme, mektep, Ulukışla'da, cami ile mektep, medrese, çeşme ve köprüsü Sakız'da camii ve diğer gezdiği bazı yerlerde bu gibi hayırlı müesseseleri vardır, tik sadareti I. Âhmed zamanında
iki sene dört ay ve II. Osman zamanındaki ikinci sadareti de on ay kadardır. Vefatında Ali adında bir oğlu ile Aşye isminde bir
kızı kalmıştır. Ahfadı zamanımıza kadar gelmiştir.
_, ... Maraş vilâyetinin Zeytin kasabasından ve Er-
(birinci defa) nıeni devşirmelerinden olup III. M u r a d 'in musahibi Bevlerbeği Mehmed Paşa'nın küçük kardeşidir; vakfiyesinde babasının adının Pirî olduğu görülüyor. Enderunda yetişerek Çakırcıbaşı iken 1016 H. - 1607 M.de Maryol Hüseyin Paşa yerine yeniçeri ağalığiyle saraydan çıkmış, Celali eşkıyası tedibinde hizmeti görüldüğü için vezir-i âzam Kuyucu Murad Paşa'nın musırren arzusiyle ve Cezayir beyler-beğiliği rütbesiyle 1018 H. - 1609 M. de Hafız Ahmed Paşa yeline kaptan-ı derya olmuştur2.
1 öküz Mehmed Paşa, kaptân-ı derya İstanköylü Ali Paşa*-nın pâdişâha fazla hediye takdimi suretiyle maksadının sadarete gelmek oldu* ğunu his ile bunun önünü almak için Ali Paşa hakkında, Osmanlı devletiyle muahedeleri olan Venedik ve Françe tüccarlarının mallarını almıştır diye keyfiyeti padişaha haber vermiş; fakat Ali Paşa vezir-i azamın gönlünü alıp onu avutmuş ve aynı zamanda padişaha, vezir-i âzam olursa hazineye fazla varidat teinin edeceğini vadeylediğinden mühr-i hümayun kendisine verilmiştir.
2 Kuyucu Murad Paşa, Celâliler işini bitirip İstanbul'a dönmeden

Bu birinci kaptan paşalığında Akdeniz'e dehşet saçan Flo-ransalı ve Maltah korsanların ve bu arada Avrupalıların kırmızı kalyon ve Türklerin karacehennem dedikleri Malta şövalyeleri kaptanının dört parça büyük kalyon ile Kıbrıs adası etrafında dolaşıp Mısır'dan gelecek olan hazine ve eşya gemilerini ve keza Mısır'a gidecek olan tüccar gemilerini beklediğini haber alınca üzerlerine gidip iki gün deniz muharebesi yaptıktan sonra ka-racahennem'i mağlûp ve dört, beş kalyon ile beşyüz esir iki bin tüfek ve yüz altmış top elde ederek İstanbul'a gelmiş ye bu hizmetine karşılık olarak vezirlik verilmiştir 1.
Halil Paşa 1019 H. - 1610M. de ve ertesi sene de deniz seferlerine çıkarak muvaffakiyetle dönmüş ve bu suretle üç. sene süren kaptan paşalığında büyük, küçük elliden fazla gemi zabtetmiş-tir. öküz Mehmed Paşa'nın yerine ikinci defaki kaptanlığında da (1613 M.) güzel hizmet görmüştür. 1023 Rebiulâhır 1614 Mayıs'da kırk beş parça kadırga ile denize çıkıp Mesina önünden geçerek korsanların merkezi olan Malta adasına asker çıkarıp etrafı vurduktan sonra Trablusgarb*e gitti ve orada valileri işe karıştırmayan Safer D ay i'yi îdam ettikten sonra İstanbul'a. döndü.
Halil Paşa 1026 Muharrem 1617 M. de öküz Mehmed Paşa'nın yerine vezir-i âzam ve îran üzerine serdar oldu; fakat matluba muvafık hizmet göremediğinden azledilip İstanbul'a

gelerek mensup bulunduğu Üsküdar'da Pir Aziz Mahmud Hüdai Efendi dergâhına çekildi (1028 H. -1619 Ocak). Yeni hükümdar ikinci Sultan Osman, babasından sonra kendisinin, hükümdar yapılmama» nida u dolayı -ki Halil Paşa o sırada îran seferinde bulunmakta idi - sabık vezir-i azama küskün ise de bu küskünlük Aziz Mahmud Hüdai Efendi'nin tavassutiyle kaldırıldı.
evvel İran seferine memur edilmişti. Murad Paşa İstanbul'da taraftarlarından aldığı mektupta İstanbul'a gelmesini istemeyenler arasında kaptân-ı derya Hafız A hm e d Paşa'nın da bulunduğu bildirilmiş olmakla vezir-i âzam buna mum yapıştırmış ve İlk fırsatta kendi adamı Halil Paşa'yı o makama getirmiştir.
1 Halil Paşa bu deniz seferinde Cezayir-i Garp kaptanlarından Cafer Kaptan'ın esir ettiği Sicilya valisinin oğlunu İstanbul'a, getirmişti. Bu çocuk Enderuna alınıp Hazine ve Hasodalarda yetişerek Kur*an-i kerimi hıfzetmiştir (Zübdetü't-tevarih, c. 2, s. 151) me'hazımız bu çocuğun adını yazmıyor.

Halil Paşa az bir müddet sonra 1029 H.-1620 M. de üçüncü defada kaptan olup Sultan Osman'ın katli ve I. Mustafa'nın tekrar cülusu esnasındaki anarşi sırasında Halil Paşa'ya Valide Sultan vasıtasiyle üç defa vezir-i âzaınlık teklif edildiyse de kabul etmedi; 1030 ihtidası ve 1620 Milâdi sonlarında kaptan-lıktan azledilip altı ay sonra dördüncü defa kaptan paşa oldu. Bir müddet sonra kaptanlıktan azlolunarak Malkara'ya gönderildi (1032 H.-1623 M.) ve yerine Receb Paşa kaptan oldu.
Halil Paşa 1036 H.-1626 M. de Hafız Ahmed Paşa'mit yerine ikinci defa vezir-i âzam olmuş ve îran seferine hareket ettiği sırada Abaza Mehmed Paşa'mn Erzurum'da İsyanı üzerine o tarafa gidip yetmiş gün kadar Abazayı muhasara ettiyse de kış münasebetiyle Tokat'a, çekilmeğe mecbur olarak bu mu-vaffakiyetsizlik sebebiyle azlolunmuştur (1037 H.-1628 M.).
Halil Paşa bundan sonra İstanbul'a, gelerek tekaüd edilmiş 1039 veya 1040 Hicret yılında (1629 M.) de vefat ederek Üsküdar'da Şeyhi Aziz Mahmud Hüdayi Efendi dergâhı yanındaki türbesine defnedilmiş t ir. Birinci sadareti iki sene ve IV. Murad zamanındaki sadareti ise bir buçuk seneye yakın (onyedi ay) dır.
Halil Paşa, orta derecede bir hükümet başkanı olup iki defaki sadaretinde başarılı bir iş göremedi ise de dört defa tâyin edildiği kaptân-ı deryalıkta yüz ağartmıştır. Yaşadığı anarşi devirlerinde mürşidi Hüdayi Efendi'nin himayesiyle tehlikeli durumlardan kurtulmuştur. İkinci defaki sadaretinde tran seferine giderken şeyhinin elini öpüp veda etmek üzere yanma girdiği zaman Hüdayi Efendi:
-Evvelki sadaretinizde de muvaffak olamamıştınız demesi üzerine bu sözden teşeüm eden Halil Paşa müteessiren oradan ayrılmıştı1. Halil Paşa 'nın Fatih'te Millet Kütüphanesi civarında cami, çeşme ve sebili vardı. Üsküdar'da türbesinin altındaki çeşme ile sebil de kendisinin olup Sultan Ahmed camii
1 '\. Halil Paşa vezir olup serdarhk ile Üsküdar'a, geçtikte şeyhi Üsküdar! Aziz Mahmud Hudaî Efendi'ye varıp serdarhk hizmetiyle memur olduğunu ifade ettikte (a beyim bit defa dahi serdar olmuş idin) deyip bir gayri nutuk etmediler; paşa münfail çıkıp gitti. Şeyhin yanında olanlar şeyhin bu kelâmından Halil Paşa'mn bir maslahata muvaffak olamıyacağına istidlal etmişlerdir..** Naima, c. 2, s. 402.

mimarı Mehmed Ağa'nın eseridir. Hüdayi dergâhı yanındaki kapıcı tekkesini de Halil Paşa yaptırmıştır.
Tarih'i Halil Paşa veya Gazanâme-i Halil Paşa ismiyle V a s f î tarafından yazılan tercüme-i haline ve muharebelerine dair bir yazma eser vardır, bu eserin bir nüshası Esad Efendi kütüphanesi kitapları arasında 2139 numaradadır.
u-ı. -j ■> 1028 Safer 1619 Ocak'ta Halil Paşa'nın birinci
Mehmed Payı *

(öküz ikinci defa) defaki sadaretinden azlinde ikinci defa vezir-i âzam olmuş ve 1029 Muharrem 1619 Aralık'ta yerini îstanköylü AİÎ Paşa'ya terketmiştir.
„.. , ... n Türktür; babası Tunus beylerbeeili&inde bulu-Güzelce Alı Paça
' J B B
(Çelebi-tstanköylü) nuP 996 H.-1588 M. de Yahya adında mehdilik iddiasiyle ortaya çıkan bir şahsın kuvvetleriyle çarpışırken maktul düşen Ahmed Paşa Mır. Kaya Paşa'nın kızı olan validesi tarafından sâdattan yani peygamber sülâlesi ndend ir.
Ali Paşa yetişince babasının katilinden intikam almış, Dimyat sancakbeyliğinde ve Tunus beylerbeğiliğinde ve vezirlikle üç defa kaptan paşalıkta bulunmuştur; 1028 H.-1619 M. deki deniz seferinde altı düşman gemisini yakalayıp istanbul'a getirmiş ve elde ettiği külliyetli ganimet malından iki yüz kadar esirin omuzlarına birer kese kuruş koyup Pâdişâha takdim eyledi ve hizmetine karşılık olarak hil'at ve altın zincir ile taltif edildi; fakat bu elde edilen eşyanın devletle ticaret muahedesi yapmış olan Venedik ve Fransa tüccarlarına ait olduğu vezir-i âzam Öküz Mehmed Paşa tarafından ileri sürüldüğü gibi Venedik elçisi de divana gelip şikâyette bulundu ise de bir şey elde edemedi; nihayet bu hediyeler sayesinde paraya haris ve aynı zamanda hasis olan II. Sultan Osman'a hulul etti; hazineye daha çok varidat temin edeceğini vaid ile öküz Mehmed Paşa'nın yerine vezir-i âzam oldu (1619 Aralık).
Ali Paşa, devlet hazinesine fazla varidat temini için çalışmakla beraber bundan bilistifade ileri gelen devlet adamlarını ve bu arada vezir-i âzamin malî tedbirlerini muvafık görmeyen defterdar Baki Paşa'yı, kızlar ağası 'Mustafa Ağa ile sair bir hayli devlet adamlarını ve birer bahane ile tüccarı soydu

ve selefi öküz M e hm e d Paşa'nın bütün mallarım müsadere eyledi *. Pâdişâhı Lehistan seferi için teşvik etti ve bu sefer esnasında Âli Paşa'nın tedarik ettiği paradan epi istifade edildi; fakat kendisi bu seferde bulunamıyarak 1030 Rebiulâhır ve 1612 Mart'ta mesane hastalığından vefat etti. Vezir-i âza m lığı on dört ay kadar olup kırk yaşına gelmemişti. Kabri Beşiktaş'ta Yahya Efendi mezar Ilgındadır. Boğaziçi'nde Yeniköy'de ve Sakız'da camileri ve Kasımpaşa^ da Kulaksız9da Saçlı EmirEfendi tekkesi köşesinde 1029 H.-1619 M. tarihli bir çeşmesi vardır.
Hüıerin P«m Tımarlı sipahilerden birinin oğludur; Bostancı
Ohrilî ocağında yetişip Bostancıbaşı olmuş ve 1026
H.-1617 M. deki Revan seferVnde yeniçeri ağası ve sonra Rumeli beylerbeğisi olup vezirlikle divan-ı hümayunda bulunurken Çelebi Ali Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur (1030 H.-1621 Mart).
Lehistan seferinde Hotin Önünde meşhur gazilerden Kara-kaş Mehmed Paşa'nın düşmana hücumu esnasında ona yardım etmiyerek şahadetine sebep olduğundan dolayı azlolunmuş (1030 Ramazan 1621 Ağustos) ve hakkındaki teveccühe mebni ikinci vezirlikte bırakılmıştır. Sadareti dört buçuk ay kadar olup yerine Diyarbakır valisi Dilâver Paşa getirilmiştir.
1031 Receb ve 1622 Mayıs'taki Sultan Osman'ın hal ve katlini intaç eden ihtilâlde Dilâver Paşa'nın yerine ikinci defa vezir-i âzam olduysa da işe başlamadan tayininin ertesi günü ocaklı tarafından öldürülmüştür. Sultan Osman, ağa kapısına iltica edip oradan alınarak yeni odalar"a getirildiği sırada yolda Hüseyin Paşa'nın cesedini görüp ağlamış ve:
-Bu mazlum bî-günah idi, her zaman bana kul hakkında iyilik söylerdi, bunun sözünü dinleseydim bu iş başıma gelmezdi demiştir; çünkü Hüseyin Paşa, pâdişâhın kul tayfasiyle zıd gitmemesini tavsiyede bulunmuş ve Sultan Osman'ı ikaz etmek istemişti. Hüseyin Paşa'nın, memleketi olan OhrVde hayırlı eserleri vardı;* kendisi Beşiktaş'ta Yahya Efendi türbesi mezarlığında medfundur. Çırağan sarayi'nm bulunduğu yerde bir Mevlevihane yaptırmış ve burası vefatı senesinde ikmal edilmiştir.
1 Hadikatü'l-vüzera, s. 62 ve Hammer, c. S, s. 193 ve HadikatiVl-cevâmi, c. 2, s. 139. *

P*« Hırvattu; Enderundan yetişerek çasnigir başı* hk ile sarayın dış hizmetine çıkmış, vezirlikle eyâletlerde valilik etmiş ikinci defa Diyarbakır valisi iken 1621 de Leh harbinde Hüseyin Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur. Sadareti zamanında Sultan Osman vakası olmuş Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi Efendi dergâhına saklanmış ise de saraydan bostancılar gönderilip getirtilmiş ve ağa kapısından dışarı çıkarılarak orada ocaklı tarafından öldürülmüştür (1622 Mayıs) vezir-i âzamhğı onaltı ay kadardır kabri Üsküdar'da miskinler tekkesi karşısındadır.

„„ . „ D ilâ ve r Paşa 'nın Ocaklılar tarafından Öl-
HiUeym Paça v
(Ohrfli ikinci defa) durulduğunu haber alan kinci Osman sarayda bulunan Hüseyin Paşa'yı ikinci defa vezir-i âzam yaptı. ihtilâlin büyüdüğünü gören Sultan Osman, Üsküdar'a geçip Bursd'ya gitmek istediyse de Hüseyin Paşa ile Bostancıbaşı bunu muvafık bulmıya-rak Padişahın ağa kapısına gitmesini tensip etmişlerdi. Hüseyin Paşa kol dolaşmak vesilesiyle saraydan çıkıp şek-zadebaşı camiVne gelip eski odalardaki yeniçerileri ele alıp bu suretle Sultan Osman'ı ağa kapısi'nA getirmişti 1. İşte Sultan Osman'ın ağa kapısından alıp orta camie götürdükleri sırada Hüseyin Paşa kurtulup kaçmış ise de yolda yetişilerek Öldürülmüştür 2. İkinci Sadareti bir gündür.

_ ,,, DilâverveHüseyin Paşaların katilleri üzerine
Davud Paşa J *
(Kara) ** Receb 1031 ve 19 Mayıs 1622 de vezir-i âzam
olan Davud Paşa boşnaktır. Enderunden yetişmiş hasodada çuhadar iken Üçüncü Mehmed zamanında

1 "__Tezldrecisi Sıdkı Efendi'den menkuldür ki yolda Paşa'ya yanaşıp "sultanım yeniçeri Sultan Mustafa'yı pâdişâh ettik derler iken pâdişâhı onların kapısına götürmeniz mâkul müdür ? dedikte hey efendi devlet hangisinin ise onun olur.. Tek nizam-ı âleme halel gelmeyip fitne def olsun..** cevabını vermiştir (Naima, c. 2, s. 221).

1 Hüseyin Paşa ağa kapısından kaçıp arkasından takip olunurken o ölüm anında "yoldaşlar padişahınız ocağınıza sığındı, mürüvvet sizindir, pâdişâhınızı bu hakarete lâyık görmeyin** diye yalvarırdı; müfid olmadı. Başını kesip orta camiye götürdüler, koynunda kayd-ı hayat ile vezarete kâttı bulunmuş (Naima, c. 2, s. 224.)

kapıcı başılık ile sarayın dış hizmetine çıkmış 1013 H. 1604 M. de Rumeli beylerbeğisi ve 1026 H.-1617 M.de bir kaç gün için îstan-köylü Ali Paşa yerine kaptan paşa olmuş ise de sonra tekrar Rumeli valiliğine iade olunarak Ali Paşa tekrar kaptanlığa tâyin edilmiştir.

Davud Paşa I. Mustafa'nın kız kardeşinin kocası olduğu için Sultan Osman vakasında, vezir-i âzam olmuş, Sultan Osman'ı Yedikule'de boğdurmuş ve yirmi gün sonra azlolunarak yerine Me-re Hüseyin Paşa vezir-i âzam olmuştur (4 Şaban ve 14 Haziran 1622). Padişahlarım katletmekle halk tarafından itham edilen Ocaklılar, katilin meydana çıkmasını istemeleri üzerine Davud Paşa elde edilerek katledilmek suretiyle amelinin cezasını görmüştür (1052 H.-1623 M.). Kabri Aksaray'da Murad Paşa camii mezarlı-ğındadir, yol genişletildiği sırada kabrini havi mermer lahid açılarak iskeleti başsız olarak görülmüştür. Bakıyye-i izamına göre uzun boylu imiş K

Arnavut'tur; Macaristan serdarlığında bulunan S a-
u&eyın şa tırcı Mehmed Paşa'nın aşçı basısı iken efendisi (Mere) t
* * *
sayesinde kapıkulu süvarisi ve sonra divan-ı hümayun çavuşu olup koyun eminliği, çavuşbaşıhk, kapıcıbaşıhk, imra-hurluk ettikten sonra 1029 H.-1620 M.de Mısır valiliğine tayin edilmiş ve azlinden sonra 1031 H.-1622 M.de İstanbul'a gelerek, Sultan Osman vakasında askere para vadiyle Davud Paşa'dan sonra vezir-i âzamlığı elde etmiştir (1031

Şaban 25 ve 1622 Haziran 1). Mere Hüseyin Paşa yeniçeri ocağı ağalarından Bektaş Ağa'yı öldürmek istemiş ise de ocaklının ayaklanmasiyle azlolun-muş ve daha sonra sipahileri tahrik ederek Hadım Gürcü Mehmed Paşa'nın yerine ikinci defa vezir-i âzam olmuştur (1032 Rebiu'1-âhır ve 1623 Şubat)*.

Mere Hüseyin, bu ikinci sadaretinde şiddetli hareket ile ortalığı sindirmiş ulemanın tertip ettikleri Fatih camii ısyani'nı bastırmış ve bundan sonra şımarıklığı artarak ve bir kısım yeniçeri ile bostancıları ele alarak bunlar vasıtasiyle fenalıkları tahammül edilmez dereceye gelen sipahileri kırdıracağı bazı adam-

1 İstanbul ve Boğaziçi (ihtifalci M. Ziya Bey), s. 86.

* Gürcü Mehmed Paşa'nın azli tekarrür edince Sultan Mustafa Halil Paşa'nın vezir-i azam olmasını hattı hümayunla bildirmiş ise de durumu iyi görmeyen Halil Paşa kabul etmediğinden asilerin istemesi jizerine Mere Hüseyin Paşa oldi. (vaka-i Sultan Osman No 1305 Top. Arşivi varak 54, 55)

1 arından haber alınması üzerine yeniçeri ve sipahilerin ittifakları neticesinde azlolunarak yerine sabık Bağdad valisi Kemankeş Ali Paşa getirilmiştir (1032 Zilkade ve 1623 Eylül).

Mere Hüseyin Paşa, azlinden on, onbir ay sonra IV. Murad'ın cülusunu müteakip yakalanarak katledilmiştir (1033 Şevval ve 1624 Temmuz) birinci sadareti yirmi bir gün ve ikincisi ise yedi ay kadardır; tarihler ehliyetsiz âdi bîr şahıs olduğunu yazarlar kabri KaracaahmedMe miskinlerdedir,

„ , _ Enderundan yetişmiş silâhdar iken 1026 Zil-Mustafa Paça
J T

(Lefkeli) hicce ve 1617 Arahk'ta Mısır valisi olmuştur. 1031 H.- 1622 M. deki Sultan Osman vaVasmda istanbuVâsL bulunup I. Mustafa'nın tayasının kocası olduğundan Mere Hüseyin Paşa'nın birinci def'aki sadaretinden azlinde vezir-i âzam olmuştur (1031 Şaban 25 ve 1622 Haziran 1).

Bu hükümet sizlik devrinde kimse tutunamayıp bu zat da aynı zamanda iktidarsız olduğundan aynı sene zilkadesine tesadüf eden 1622 EylüFde azlolunmuştur; vezir-i âzam lığı üç ay kadardır. Sonraları İzmit, Kastamonu sancakları arpalık olarak kendisine verilmiş ve 1058 H.- 1648 M. sonunda îstanbuV&s vefat ederek Diranvofu'nda eski Ali Paşa camii kabristanına defnedilmiş t ir.

^.. .. m* ı ı Kanuninin son sadrazamlarından Semiz Ali burcu Mehmed

Paşa (Hadım) Paşa 'ıın kölelerinden iken saraya verilmiş akalalardan olup ender un da hasodabaşı iken 1012 Cemaziyelevvel 1603 Ekim'de üçüncü vezirlikle divan-ı hümayuna çıkıp pek az sonra Mısır valiliğine gönderilmiştir. Mehmed Paşa, Mısır'da isyan ederek selefi Hacı İbrahim Paşa'yı Öldürmüş olan askerî sınıfını tedib etmek suretiyle sükûneti iade eylemiştir.

Gürcü Mehmed Paşa yedi ay sonra azlolunarak 1014 H.-1605 M. de Belgrad ve. Tuna muhafızlığiyle Bosna valisi ve 1018 H.-1609 M. de kubbe veziri olup seferler münasebetiyle üç defa sadaret kaymakamlığı yapmış ve 1031 Zilkade ve 1622 Eylül'de Lefkeli Mustafa Paşa yerine vezir-i âzam olmuştur. Beş ay süren sadareti esnasında Sultan Osman katillerini tepelemiş ve 1032 H.- 1623 Mart'ta Mere Hüseyin Paşa'nın tahrikiyle

sipahilerin ayaklanması ve sen biatim daha evvel ban ihvanımın katletmişdin; biz seni istemeziz tuvast taifesinin vezârette alâkası olduğuna razi değiliz yok dersen hançer üşürüp paralarız" demeleri üzerine sadaret mührünü kapucular kethüdasına teslim etmesi üzerine azlolunarak yerine ikinci defa Mer-e Hüseyin Paşa gelmiş ve Mehmed Paşa Bursa'ya gönderilmiştir.

Dördüncü Murad'ın cülûsı üzerine Gürcü Mehmed Paşa 1033 Receb 1624 Nisan'da sadaret kaymakamlığına tayin olunup 1035 Şevval ortalarına yani 1626 Temmuz başlarına kadar iyi

iş gördü İse de sadaret kaymakamı olmak isteyen kaptân-ı derya Topal Receb Paşa'nm Gürcü Paşa akçe rayicini değiştirdi ve Bağdad'a imdat etmedi katlini isteriz sözleriyle * istanbuT da bulunan yeniçeri ve sipahiyi tahrik etmesi üzerine zavvallı sadık ve afif vezir kendi sarayında boğulmuş ve yerine Receb Paşa kaymakam olmuştur. I. Mustafa zamanındaki sadareti beş aydır; kabri Eyüp camii ikinci avlusunda olup türbesinin divan onyedinci asrın ilk yarısına ait kıymetli çinilerle süslenmiştir. Türbesi kitabesinde de sikkeyi ıslahettiği zikrediliyor.
Sadaret kaymakamlığında, ayarı bozulmuş olan sikkeyi ıslah eyliyerek hem iktisadî durumun ve hem de devlet itibarının düzelmesine muvaffak olmuştur2 muasırı olan Atayı, Gürcü Mehmed Paşa'yı dindar, hayır-hah ve işinde sebatb olarak gösterir 3 ; diğer tarihler de bu zatın lehinde yazarlar . Halıcılarda Sultan Selim medresesi ile Orta camii arasında öksüzce Hatip camii ittisalinde 1035 H.-1628 M. tarihli bir çeşmesi vardır4. Bundan başka Hırka-i Şerif kurbinde, Şehzâdebaşı civarında aynı tarihli iki çeşmesi daha görülür 6.

1 Hammer'in nakil yaptığı Venedik balyozunun hulâsasına göre, sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa devleti yeniçerilerden kurtarmak istemiş; vezir-i âzami ikna için yazdığı mektuplar elde edilmiş, bunun üzerine pâdişâhtan (dördüncü MuradMan) Gürcü Mehmed Paşa'mn katledilmesi istenmiş. Padişah tereddüt ettiğinden yeniçeriler Sultan Mehmed(Fatih) camiine toplanmışlar ve nihayet Sultan Murad istemiyerek bu doksanlık veziri Öldürtmüş (Hammer-Âta Bey tercümesi) c. 9, s. 298 bizim tarihlerde böyle bir kayıd yoktur.

2 Gürcü Mehmed Paşa'nın sikkeyi ıslah etmesi, altını yüzyirmi ve kuruşu seksen akçeye indirmiştir.

3 Şakayik zeyliy Atâyî, s. 679.

4 İstanbul Çeşmeleri (İbrahim Hilmi Tanışık), c. İ, s. 68 (1943 Maarif matbaası).

s İstanbul Çeşmeleri (İbrahim Hilmi Tanışık), e. i, s. 70 (1943 Maarif matbaası).

M nilu,.L.r ^ürcü Mehmed Paşa'nın yerine 1032 Rebi-(Udnci defo) ulfthır ve 1623 Şubat'ta vezir-i âzam olup aynı senede (Zilkade ve Eylülünde) azlolunarak yerine Kemankeş Ali Paşa getirilmiştir. Bu ikinci sadareti elde etmek için ocaklara yüz bin altın vadetmiş ve yeniçerilere hoş görünmek için de kendisini yeniçeri yazdırmıştı.

. K p İsparta taraflarındandır; Enderundan yetişmiş,
(KcmankM-Kara) 8onra vezirlikle saraydan çıkarak Bağ'dad ve Diyarbakır valiliklerinde bulunmuş mâzulen îstanbuVa gelip divanda dördüncü vezir İken 1032 Zilkade 1623 EylüTde Mere Hüseyin Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur. Bunun sadareti zamanında Sultan Mustafa ikinci defa hal olunarak IV. M ura d hükümdar olduğu için Ali Paşa'nın istiklâli artmıştı; kendisi vakarlı ve işbilir bir hükümet başkanı ise de Halil ve Gürcü Mehmed Paşalar gibi kendisine rakip vezirleri birer bahane ile haps ve nefi ve katlettirmek istemesi ve kendisini nazikâne îkaz ile rüşvet almaktan menetmek isteyen şeyhülislâm Yahya Efendi hakkında Pâdişâha :
-Mere Hüseyin Paşa ile müttefik olup sizin cülusunuzu istemiyordu; diyerek şeyhülislâmın azline muvaffak olması, aleyh-darlarraın ittifak ederek kendisinin azl ve katline vesile verdi. Bu sırada Bağdadim İranlıların eline geçmesini, te'vil ederek Pâdişâhtan saklamak istemesi, irtikâb ve irtişada pek ileri gitmesi düşmanlarına fırsat verip Pâdişâhı iyice aleyhine çevirdiklerinden sadaretinin yedinci ayında bir gün saraya davet olunarak katledilmiştir (1033 Cemziyelâhır 14 ve 1624 Nisan 3) Divanyolu'n&a. Eski Âli Paşa camii kabristanında medfundur.

„, , _ Enderundan yetişmiş, pâdişâh silâhdarı iken
Mehmed Paşa . J , . , ,. , , ı ,
(Çerkeş) vezirlikle Şam valisi olup sonra divanda kubbe
vezirliğine tâyin edilmiş 1624 Nisan'da Kemankeş Ali Paşa yerine vezir-i âzambğa getirilerek hem isyanı ehemmiyet kesbedip Orta Anadolu'ya, kadar yayılan Abaza Mehmed Paşa'yi

tenkile memur ve hem Iran seferine serdar olmuştur.
Vezir-i âzam Mehmed Paşa, Kayseri önlerine kadar gelmiş olan Abaza Mehmed Paşa kuvvetlerini mağlûp etmiş ve

sonra Tokat'a gelip ilk bahardaki Iran seferine hazırlık yaparken orada vefat etmiştir (1034 Rebiulâhır ve 1625Ocak). Vezir-i âzam-hğı on ay kadar olup orta derecede iktidarlı hamiyetli ve iyi ahlâklı bir vezir olarak tanınmıştır. Cesedi istanbul'a naklolunarak Bayczid Camii mezarlığına defncdilmiştir.
», # .. , ™ Türk olup Filibe'U bir müezzinin oğludur. Bir Hafi* Ahmed Paşs , ,
r „„, ,, . ..° . .,
(birinci defa) kayda göre Filibe de ve o zamanı bilen Atayı -
ye göre İstanbul'da doğmuştur K Kendisi hem hafız ve hem sesi güzel hanende ve aynı zamanda da şairdi. Enderundan yetişip has odada bulunarak I* Ahmed zamanında musahib olmuş ve aynı zamanda Doğancıbaşı bulunduğu sırada yani 1016 H. - 1607 M. de Cafer Paşa'nın yerine vezirlikle kaptân-i derya olmuştur 2, Ahmed Paşa, Kuyucu Murad Paşa'mn inhasiyle 1018 H. -1609 M. de azl-olunarak yerine yeniçeri ağası Halil Paşa getirilmiştir.
Hafız Ahmed Paşa bundan sonra Şam valisi olup burada yedi sene kaldı ve daha sonra Van, Erzurum, Bağdad ve Anadolu valiliklerinde bulunarak en son Diyarbakır valisi iken Çerkeş M e hm e d Paşa'nın yerine vezir-i âzam ve İran'a, serdar olmuştur (1034 Rebiulâhır ve 1625 Ocak).
Hafız Âhmed Paşa aldığı emir üzerine Bağdad'ta. isyan eden Bekir Subaşı üzerine gitti. Bağda d'm zabtını kolay sanarak anahtarlarının cebinde olduğunu söyleyip kumandanların tavsiyelerine ehemmiyet vermedi; dokuz ay muhasara ettiği Bağdad *ı alamadı Bekir Subaşı'mn burasını İran şahına teslim etmek istediğini haber alınca Bekir Subaşı'yi Bağdad valisi tayin eyledi ise de şehri işgalden kurtaramadı. Bunun üzerine 1036 Rebiulâhır ve 1626 Aralık'da 8 vezir-i âzamlıktan azloluna-
1 Şakayik Zeyli, Atâyî, s. 768.
2 " .. 1016 Şevvalinin yirmi ikinci günü hane-i hassa-i sultani ağalarından olan Hafız Ahmed Ağa ki Doğancıbaşı olup haddi zatında sanat-i çür ve muhadara ve fenn-i inşa ve muhaverede nadirü'l-akran ve kalilü'l-cmsal mi-ne'1-âyan bir bende-i muhlis olup vezaret ile kaptan-ı derya oldu (Zübdet&U-tevarifı, varak 96).
3 Atâyî, azil tarihini 28 Rcbiü'l-evvel olarak üç, beş gün evvel gösteriyor, j

rak İstanbul*a. gelip ikinci vezir oldu ve aynı zamanda I. Ahmed'-in kızı Ayşe Sultan'ı aldı *.
Hafız Ahmed Paşa 1041 H.-1631 M. de Tokat'ta bulunan boşnak Hüsrev Paşa'nın azli üzerine ikinci defa vezir-i âzam oldu 2. Fakat vezir-i âzam lığı ümit eden sadaret kaymakamı Topal Receb Paşa, bu makamın kendisine verilmediğini görünce Hüsrev Paşa'nın azlini bahane ederek o sırada Bağ~ dad seferinden İstanbul'a gelmiş olan kapıkulu ocaklarını el altından isyan ettirerek bir ayak divanı esnasında pâdişâhtan zorla aldıkları Hafız Paşa'yı onyedi yerinden bıçaklamak suretiyle şehid etmişlerdir; bunun üzerine mühr-i hümayun isyanı tertip etmiş olan Receb Paşa'ya verilmiştir (1041 Receb 17 ve 1632 Şubat 10) birinci sadareti onbir ay ve ikinci isi ise üç buçuk aydır. Vasıyyeti üzerine Üsküdar kabristanına defnedilmiş t ir. J*Û\ <->5U hulâsat-ül eserde (c. 1, s. 380) mufassal teTceme-i hali vardır ; bu eserde ilim ve fazilet sahibi arab ve acem edebiyatına vakıf olduğu beyan ediliyor.
Hafız Ahmed Paşa, Diyarbakır valisi bulunurken Sultan Osman'ın şehadeti üzerine yeniçerilerle diğer Padişah katilleri aleyhine hareket etmek üzere Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa ile mektuplaştığını ve bütün valilerle müttefikan Sultan Osman katillerinden intikam almak üzere Üsküdar'a, gitmek istediğini o tarihte Diyarbakır defterdarlığında bulunmuş olan Peçevi İbrahim Efendi yazıyor3.

Hafız Ahmed Paşa zarif, nükte-perdaz, malûmatlı, kalem sahibi, şair ve edip bir vezir olup tarihlerde bazı manzumelerine rastlanmaktadır matbu Rıza tezkiresinde ismi varsa da manzumesi konmamıştır. Bağdad üzerine giderken yolda kaleme aldığı manzumesinden bir beyit :
1 Naima, c, 3, s. 75. Bunun İlk nişanlısı Nasuh Paşa idi ; sonra Hafız Paşa almış ve daha sonraki nikâhlıları da maktulen vefat etmişlerdir.
2 İkinci sadaretine Mevlevi Şeyhi Âdem Dede'nin bîr mısrada dört tarih düşürmesi sanatkârane olduğundan buraya yazıldı :
\'i\ \'İ\ *t\
3 Peçevî tarihi, c. 2, s. 391.

Bizimle kerbelâ vadisine hem-derd olan gelsün Sınansun arsa-i ferzânelerde merd olan gelsün,
Bağdad muhasarası esnasında orduya asker, cephane ve zahire gönderilmesi hakkında Pâdişâha bir arıza takdim ettiği sırada telhisin arasına istimdat yollu meşhur manzumesini koymuştur. Bu manzumenin, birinci beyti x.
Aldı etrafı adû imdada asker yok mudur?
Din yolunda baş verir merdâne server yok mudur?
Dördüncü M ur ad'm verdiği manzum cevabın ilk beyti : Hâfızâ Bağdad"a imdad etmeğe er yok mudur? Bizden istimdad edersin sende asker yok mudur?
Topkapı sarayı harem dairesi I. Ahmed kütüphanesinin içinde yemek odasındaki çeşme kitabeleri Hafız Paşa'nmdır2.
„ ... „ Hafız Ahmed Paşa'nın birinci defaki sadare-
Halil Paşa Y
(ikinci defa) ten azlinde yani 1036 Rebiülevvel ve 1626 Aralıkta ikinci defa vezir-i âzam olmuş Abaza Menin e d Paşa'yi elde edememesi sebebiyle 1037 Şaban ve 1628 Nisan 6 da azlolunarak yerine şeyhülislâmın tavsiyesiyle o sırada İstanbul'da, bulunmakta olan sabık yeniçeri ağası Boşnak Hüsrev Paşa tayin edilmiştir.
„. _ Enderun dan yetişmiş, silâhdar İken yeniçeri
(Boşnak) ağalığiyle saraydan çıkmış ve 1034 H.-1625 M. de
Hafız Ahmed Paşa vezir-i âzam olduğu zaman buna da vezirlik payesi verilmiştir 3. Hüsrev Paşa 1036 senesi Recebinde kubbe veziri olarak İstanbul'da bulunurken Halil Paşa'nın âsi Abaza Mehmed Paşa'yı elde etmeğe muvaffak olamaması sebebiyle Pâdişâhın huzuriyle yapılan görüşmede şeyhülislâm Yahya Efendi'nin tavsiyesiyle Hüsrev Paşa vezir-i âzam oldu (1628 Nisan 6) 4.
1 Naima, c. 2, s. 354, 392 ve 393.
8 İstanbul Çeşmeleri (İbrahim Hilmi Tanışık)^ c. 1, s. 60.
3 Naima, c. 2y s. 343.
4 Halil Paşa'nın azli takarrür edince yerine kimin getirileceği padişahın huzuriyle şeyhülislâm Yahya Efendi kazaskerler ve sadaret kaymakamı Receb Paşa ile müzakere olunarak Yahya Efendi'nin mütalâası üzerine

Hüsrev Paşa ilk iş olarak devletin başına büyük bir gaile açmış olan Abaza Mebmed Paşa'yı bertaraf etmekti; filhakika Erzurum'u kırk gün muhasara ederek onu teslim olmağa mecbur etti ve alıp İstanbul'a getirdi ve bu suretle şöhreti arttı (1036 H.-1628 M.)
Hüsrev Faşa 1629 Mayısında Boğdadh geri almağa memur edildi; doğrudan doğruya Bağdad üzerine gitmiyerek bazı Kürd beylerinin teşvikleriyle İran'dan bazı kaleler aldı; fakat asıl vazifesi olan Bağdad'ı kırk gün muhasara ettiyse de alamadı ve Mardin'e çekildi. 1040 H.- 1630M. da Mardin'de vakit geçirip Bağdad üzerine gitmediğinden 1041 Rebiülevvel sonunda (1631 Eylül) azlolunarak yerine ikinci defa Hafız Ahmed Paşa. vezir-i âzam oldu.
Hüsrev Paşa azlinden sonra Tokat'a geldi; orada bulunduğu sırada Diyarbakır valiliğine tayin

edilen Murtaza Paşa'ya İstanbul'dan verilen gizli hatt-ı hümayunla Hüsrev Paşa Tokat'ta katledildi (1041 Şaban ve 1632 Mart). Vezir-i âzamhğı üç sene sekiz ay kadardır. Azim ve irade sahibi, orduyu zabt ve rabta muktedir doğrulukla tanınmış bir vezir ise de fevkalâde gazabh, kendini beğenmiş lüzumsuz yere çok kan dökücü idi; öldüreceği kimseleri önüne getirterek otağında iskemle üzerine oturup katillerini seyrederdi; asabi ve çabuk hiddetlenir olduğundan cüz'i kusurdan Ötürü adam Öldürtürdü. Tab'an hasis idi. Süratle hareketi neticesinde Bağdod'taki Bekir Subaşı vakası gibi bir hâdiseye meydan vermeden Abaza Paşa gailesini bastırmış olması takdire lâyiktİr *. Muasırı olan Atâyî Hüsrev Paşa'yı mağrur, gözü pek, vurucu, kan dökücü olarak tavsif eylemektedir 2. Şair Nefi'nin en güzel kasidelerinden biri olan :
yeniçeri ağalığından mâzul olup İstanbul*da yeni kubbe veziri olarak bulunan Boşnak Hüsrev Paşa'mn vezir-i âzam olması kararlaştırıldı. Fakat Hüsrev Paşa'mn yeni vezir olması dolayısiyle kendisinden daha kuvvetli olan Receb Paşa*y& divanda tekaddüm etmesi muvafık olmadığı için hemçn kendisine Diyarbakır valiliği verilerek yola çıkarılmış ve İzmit'te iken kapıcılar kethüdasiyle arkasından mühr-i hümâyun gönderilerek vezir-i âzam olmuştur.
1 Naima tarihinde Hüsrev Paşa'mn hizmeti, seciyesi, kan dökücü-lüğü hakkında epi tafsilat vardır (c. 2, s. 447 ve c 3, s. 72).
2 Şakayık Zeyli, Atâyî, s. 769.

Aferin ey âlem efrâkte serdârdı dilîr Saf-der-i kal'a-küşa saf-şiken ü kişver-gîr
Matlalı kaside Husrev Paşa hakkındadır. Afyonkarahisar civarındaki Hüsrev Paşa hanı bunundur.
.. <■ >, .« Hüsrev Paşa'nın azli üzerine üçüncü vezir Hafız Ahmed Paça
(ikinci defa) bulunurken 1041 Rebiülâhır ihtidasında (27 Ekim 1631) vezir-i âzam olup Topal Receb Paşa'nın askeri tahrikiyle çıkan isyanda ocaklı elinde şehid olmuştur. (1041 Receb ve 1632 Şubat).
R . p Boşnak'tır. Bostancı ocağından yetişmiş, Bostan-
ı Topal) «başı olmuş nikris illetine mübtelâ olması sebebiyle bir aralık tekaüd edilmiş ise de sonradan tekrar hizmete girip vezir olarak Rusların eline geçmiş olan Azak kalesinin istirdadı için serdar tayin edilmiş ve daha sonra kaptan Paşa olmuştur.
1035 Şevval ve 1626 Temmuz'da Ocaklıyı tahrik ederek sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'nın katli üzerine sadaret kaymakamı olan Receb Paşa 1041 H.-1632 M. de vezir-i âzam Hafız Ahmed Paşa'nın ölümüne sebeb olduktan sonra kendisi vezir-i âzamlığa getirilmiş ve yaptığı fenalıkların cezasını görerek üç ay sonra ilk fırsatta Sultan Murad tarafından îdam edilmiştir. (1041 Şevval 27). HadikatiVl-cevamVde Doğancılar kurbindeki camii naziresinde medfun olduğu yazılıdır 1. EsmariVt-tevarih cesedinin denize atıldığını yazıyor.
Vecihi tarihînde (Tabanı büyük) deniliyor. Arna-(T , \ vud olup Darüssaade ağası Hacı Mustafa
Ağa'ya intisap ederek yükselmiş, imrahur olmuş sonra vezirlikle Mısır valiliğine tayin edilip 1041 Şevvalinde Receb Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur.
Bunun sadareti Dördüncü Murad'm ilk icraat devrine tesadüf ettiği için Padişaha çok sadık kalarak mühim temizlik yapmış ve bu suretle memleket ve ocak nizamı iade, edilmiştir. 1044*H.- 1634 M.de IV. Murad'la Revan seferinde bulunarak orasının işgalinden sonra hizmetine mükâfat olarak Rumeli beylerbeğiliği de sadaret makamına ilâve edilmiştir. Sultan Murad tstanbuVa. avdet ederken vezir-i âzami Diyar-
1 Hadikatü'l-cevamU c. i, s, 230.

bakımda bırakmış ise de Mehmed Paşa, Iran şahının RevarCı geri almasına mâni olmadığı için 1046 Ramzaiı ve 1636 Şubat'ta azledilmiş ve istanbuVa gelince iki buçuk ay kadar sarayın muhiti dahilindeki Sırça Saray'da hapsolunarak sonra afvediiip Özi (Si-listre)

valiliğine tayin edilmiştir.
Tabanıyassı Mehmed Paşa 1047 Şaban ve 1638 Ocak'-da Budin valisi olmuş ve Sultan Murad'ın Bağdad'tan /s-tanbuVa döndüğü esnada acele davet olunarak sadaret kaymakamlığına tayin edilmiş ve selefi olan Padişahın meşhur s il akdarı Mustafa Paşa da kaptan olmuştur.
Tabanıyassı Mehmed Paşa bir müddet sonra Eflâk ve Boğdan voyvodalarının azillerinden mütevellid vaziyetten dolayı ı Sultan M ura d'm makbul silâhdarı, adı geçen Muşta fa Paş a'nm desisesiyle aynı senede kaymakamlıktan azlolunup Deli Hüseyin Paşa sadaret kaymakamı tayin edilmiş ve Mehmed Paşa da evvelâ Yedihule'de haps ve sonra kati edilmiştir. Kabri miskinler tekkesi arkasındaki sed üstündedir.
Mehmed Paşa, tedbirli ve işgüzar olup IV. Murad'ın ıslahatında kendisine çok yardım etmiştir. Ölümünde elli yaşlarında idi; sadareti müddeti beş seneye yakındır.
p İstanbulludur; gençliğinde yeniçeri ocağına girip
sıra siyle Ocak ağalıklarını yaptıktan sonra kul
kethüdası ve 1032 H. -1623 M. de yeniçeri ağası olmuştur. 1035
H.-1625 M. de vezirlikle Mısır valisi olan Bayram Paşa,
İstanbul'da kubbe veziri bulunduğu sırada Tabanı Yassı
1 Tabanıyassı Mehmed Paşa Süistre valisi ilken Eflâk ve Boğdan voyvodalarının kendisine pek ehemmiyet vermemelerinden dolayı onlara muğber olup sadaret kaymakamlığına geçince bunları azlettirmiş. Mâzul voyvodalar pâdişâhın sevgili musahibi Silâhdar Mustafa Paşa'ya başvurup külliyyet-li para ve hediye gönderip yerlerinde ibkalarmı istemişler. Silâhdar Paşa, voyvodaların azillerinde kendisinin fikri sorulmadığından dolayı sadaret kaymakamına gücenmiş, bunun üzerine voyvodalığa tayin edilen yeni voyvodaları kabul etmiyerek, kendilerinin kusurları olmadığından bahis ile padişaha şikâyette bulunmalarını ve bu hususta kendisinin de yardım edeceğini bildirmiş onlar da tavsiye edildiği şekilde yapmışlar. Bunun üzerine IV. Murad, voyvodaların ısyaniyle devlete yeni bir gaile çıkarmak istiyor diyerek Tabanıyassı Mehmed Paşa'yı idam ettirmiştir. (Vecihi tarihi, s. 22 ve Naima tarihi, c. 3, s. 330),

Mehmed Paşa'nın azli üzerine vezir-i âzam tayin edilmiştir (1046 Ramazan ve 1636 Şubat) \
Bayram Paşa, IV Murad'la beraber Bağdad seferine giderken yolda LTr/o'ya yakın Celab mevkiinde vefat ederek (1048 Rebiulâhır 6 ve 1638 Eylül) cesedi İstanbul'a nakledilip Avrat' pazarı (istanbul'da Cerrahpaşa'da) kurbindeki türbesine defnedildi.
Dördüncü Murad Bayram Paşa'yı takdir ettiği için vefatını duyunca çadırına gelip ağlamıştır. Paşanın, çadırında her konakta pâdişâha takdim edilecek hediyeleri havi sandıklar bulmuştur. Sultan Murad bu sandıklardaki, zırhtan gömlek, miğfer, samur t akı m iyi e esvablan görünce tekrar ağlayarak: hayıf sad hayıf ki böyle kadirşinas bir vezirden ayrıldım. Böyle bir vezir az bulunur diyerek ruhuna dualar etmiştir 2.
Bayram Paşa'nın sadareti bir buçuk sene kadardır. Tedbirli ve iyi idareli bir devlet adamı idi. İstanbul'da, türbesine bitişik bir tekkesiyle sebili mektebi ve medresesi ve KayserVde mevlevihanesi ve Amasya'da bazı hayırlı eserleri vardır.
T Uf h «d Nasuh Paşa kethüdalığından yetişerek Bağ-
Pasa ^a<* muhasarasında şehid düşen (1035 H. - 1625
M.) Mustafa Paşa'nın oğlu olup sancak beyliklerinde bulunmuş ve sonra Diyarbakır beylerbeğisi olmuştur. Tayyar Paşa, Abaza isyanında onunla beraber olmuş gibi görünerek Abaza'nın Kayseri harbinde mağlûp olmasını temin etmek suretiyle hükümete karşı sadakatini göstermiştir. IV. Murad'ın Bağdad seferi esnasında Diyarbakır beylerbeğisi bulunan Tayyar Mehmed Paşa, Musul taraflarında muhafaza hizmetinde iken Bayram Paşa'nın vefatı üzerine padişah'in mutemedi olup Kaptân-ı derya Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın al eyhd an olan ruznamçacı İbrahim Efendi'nin

1 ** Vezir-i asaf rey izzetlû ve saadetlû Bayram Paşa yesserallahü mâyeşâ hazretleri vezir-i âzam olup deat-bûa-ı şehinşahı ile müşerref oldular. Hak Şübhânelıu ve Teâla feth u zafer müyesser etmiş ola. (Mühimme, 87, s. 57f sene 1046 Rarruaan 12).
2 Naima, c. 3, a. 33J. *

tavsiyesiyle x orduya davet olunarak vezir-i âzam tâyin edilmiştir. (1045 Rebiulâhır ve 1683 Ağustos).

Bağdad muhasarasının son günlerinde fethin gecikmesi üzerine IV. Murad'ın şiddetli bir emrini alan Tayyar Paşa elinde kılık olduğu halde cephedeki kulelere karşı yaptığı hücum esnasında bir kurşunla vurularak babası gibi muhasarada o da ağır yaralanarak çadırına naklini müteakib vefat etmiştir (19 Şaban ve 1638 Aralık 26). Kabri imam-ı âzam türbesi hatiresinde babasının yanındadır; dört buçuk ay kadar vezir-i âzamlık etmiştir. Tedbirli, temkinli, cesur ve değerli bir kumandan olan Tayyar Mehmcd Paşa'mn vefatı Sultan Murad'i çok mütessir etmiş ve :

-"Ah Tayyar Bağdad kalesi gibi yüz kale değerdin, Allah taksiratım af, cennette ruhunu nura gark eyliye,, sözleriyle hakkında hayır dua etmiştir 2.

, _ Arnavud olup îlbasanlı veya Avlonyahdır 3

Mustafa Paşa * J /

(Kemankeş- Kara) babası zeamet sahibi idi. Küçük yaşta istanbul'a gelerek yeniçeri ocağı ağalarından Kara Hasan Ağa'ya intisap ile o sayede yeniçeri ocağına kaydedilmiş ve sonra çorbacı (bölük kumandam), kul kethüdası ve 1043 H.-1633 M. de sekbanbaşı olmuştur,

Abaza Mehmed Paşa, afvmdan sonra pâdişâha intisab ettiği sırada Kara Mustafa Ağa'mn ehliyeti hakkında bazı sözler söylendiğinden ocakta temizlik yapmak isteyen Sultan Murad, Revan seferi esnasında Mustafa Ağa'yı yeniçeri ağası tayin ederek Ocakta istediği gibi temizlik yaptırmıştır.

Revan seferinden avdetten sonra 1045 H.-1635 M. tarihinde Kara Mustafa Ağa, Deli Hüseyin Paşa'mn yerine kap-tân-i derya olmuş ve orada da temizlik yaparak Sultan Murad'-

1 Dördüncü Murad'in fevkalâde itimadını haiz olan ruznamçacı İbrahim Efendi ve silâhdar Mustafa Paşa'mn orduda bulunan Kapdân-ı derya Kemankeş Mustafa Paşa ile araları açık olduğu için onların tesirleriyle vezir-i âzam-lığa Tayyar Paşa sevkedilmiştir.
2 Naima, c. 3, s. 350.
3 Kemankeş Kara Mustafa Paşâ'nm vefatına kadar mühürdarlığında bulunmuş olan tarih sahibi Vecihi, Kara Mustafa Paşa'mn terceme-i halinde Avlon-yalı olduğunu yazar (s. 42). Hammer (Atâ Bey tercümesi), c. 10, s. 12. Kara Mustafa Paşa'mn Macar olduğunu kaydediyorsa da mevsuk, değildir. Muasırı olan Kâtip Çelebi (c. 2, s. 232) Arnavut olduğunu beyan ediyor (Naima, c. 4, s. 54).

m Bağdad seferine hareketinden evvel padişahtan önce vezir-i âzam Bayram Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi üzerine kaptanlık üzerinde kalmak üzere sadaret kaymakamı olmuş ve aynı vazifeler üzerinde bulunduğu halde padişahla beraber Bağdad seferine hareket etmiştir.

Urfa civarında Bayram Paşa'nın vefat etmesiyle sadaret makamı buna verilmek üzere iken IV. Murad üzerinde müessir olan Silâhdar Mustafa Paşa ile Ruznameci İbrahim Efen-di'nin tesirleriyle Tayyar Paşa'ya verilmiş ve nihayet Tayyar Paşa'nın şahadeti üzerine Kemankeş Kara Mustafa Paşa vezir-i âzam olmuştur (1048 Şaban 19 ve 1638 Aralık).

Bağdad bunun sadareti zamanında geri alınmış ve padişahın avdetinden sonra arada kalarak 1049 ihtidasında (1639 Mayıs) İranlılarla Kasr-ı Şirin muahedesi"ni yaparak kaleleri tamir, hudut işlerini düzeltip lâzım gelen ıslahatı yaptıktan sonra avdet etmiştir.

Kara Mustafa Paşa, sadareti esnasında tehlikeli bir rakib olarak Silâhdar Paşa ile karşılaşmış ve bir hayli ölümlerden kurtulmuş ve az bir müddet sonra Sultan İbrahim'in cülûsiyle Silâhdar Paşa'dan intikam almış ise de bu defa da karşısına Sultan İbrahim'in silâhdarı olan Yusuf Paşa

ile meşhur Cinci Hoca Hüseyin çıkmışlardır. Sultan İbrahim, Kara Mustafa Paşa'ya tam güveni vardı, hattâ GaÍata'da bir yangında ateş alan barut içine düşüp ağırca yaralanarak üç ay kadar divana gidemeyen vezir-i âzami değiştirmeyerek mutaleasını almak suretiyle ikinci vezirle idare etmiştir.
Kemankeş Kara Mustafa Paşa gerek bu iki rakibinin ve gerek asabı ve şuursuz olan Sultan İbrahim'in her işe müdahale eylemelerinden dolayı iki defa vezir-i âzam hk t an istifa etmiş ise de kabul edilmemişx ve nihayet bu iki hasmının tesirleri ve kendisinin de bazı hataları yüzünden 1053 Zilkade ve 1644 Ocak'da maktul on vefat etmiştir; kabri tstanbuVda. Bayezid semtindeki Parmakkapi'da (Çarşıkapısı'nda) 1051 H. - 1641 M.de yaptırmış olduğu medresesi yanındadır; yine orada çeşme ve sebili de vardı* Sadareti müddeti iki padişah zamanında beş
1 "... mezkûrlar (Yusuf Paşa ile Cinci Hoca) ile gurk âşti muamele ile zindkânı olamayacağını bilip ve iki defa mühr-i vezaret-i teslim-i şehinşâh-ı
kerim edip ricây-ı azlettikte ol dahi husule gelmemek ile bilkülliyye hizmet-i devletten rû-gerdan..." oldu. (Vecihi tarihi, s. 2

sene dört ay olup ölümünde elli yaşlarında kadardı. Galata'da kurşunlu mahzen kurbinde kiliseden bozma bir camii ile Salma-tomruk (Karagümrükle Bala t arası) da bir mescidi de vardır. Sivas'la Tokat arasındaki M eh m e d Paşa hanını (Yenihan) tamir edip buraya dört bcşyüz hane iskân etmek suretiyle orasını kadılık yapmıştır; bunlardan başka Macaristan'daki Eğri kalesinde, mektep, baruthane, Anadolu ve Rumeli'de yollar, köprüler Üsküdar'a* ve Pendik'te çeşmeler yaptırmıştır. Kıztaşı kurbinde İskender Paşa camii karşısındaki 1047H.-1637M. tarihli çeşme de bu zatm hayırlı eserlerindendir. Mustafa Paşa Mekke'ye are-fattan gelen suyu akıtmış Kabe yolundaki Ayn-ı Zerka kalesini yaptırıp buraya koyduğu muhafızlarla Harameyn fukrasına kendi vakfından maaş tahsis etmiştir. Yüksek himmetli, hamiyyetli ve faal bir vezir olduğunda tarihler müttefik gibidir. Bazı hasımlarını afvetmemek gibi hataları felâketine sebep olmuştur.
Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nm kardeşi libas anlı mevlevi ve şair sineçâk Münzevî Osman Dede (vefatı 1050 veya 1055 H. ve 1640 veya 1645 M.) Gülşen4 İrfan isminde hüsn-i ahlâk ve nasihatlardan bahseden oncüzlük bir eserini Mustafa Paşa'ya hediye etmiş olduğunu Merhum üstadımız Bursalı T ahir Bey Osmanlı Müellifleri ismindeki eserinde yazmaktadır. Kara Mustafa Paşa kardeşini görmek istemişse de Münzevi Osman Dede kabul etmemiştir.
Tarihî kayıtlara göre Kemankeş Kara Mustafa Paşa Kork a di diyecek kadar doğru sözlü, aynı zamanda asabi ve hırçın, işlerinde titiz olduğundan dolayı epi düşman peydan etmişti; kendisi okumak yazmak bilmediği için -lüzumu halinde padişah tarafından huzura kabul âdeti olmadığından- padişaha gizli olarak arzedilecek şeyleri başka birisine yazdırmak suretiyle bu-nun duyulmasından sıkılır ve :
-"Ben bu makama lâyık değilim; bir kaht-ı rical olduğu için beni tayin ettiler; zira sadarete makamının şartı okuyup yazmaktır, pâdişâh ile vezir arasında esrara müteallik nice umur vardır ki kâtibin ona vakıf olmaması icabeder" diye söylerdi 1.
Kara Celebiz âde Âbdülaziz Efendi Zafername ismindeki tarihî risalesini Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya ithaf
1 Fezleke (Kâtib Çelebi), c. 2, s. 232. t .

etmiş ise de sonradan aralan bozulmuş olacak ki tarihinde Mu-tafa Paşa aleyhinde kalem yürütmüştür; yine Kara Mustafa Paşa'yı yakından tanıyan Kâtib Çelebi ile Vecihi bu zatın senasında bulunmuşlardır. Hâdiselerin tetkiki neticesinde kendisine hasım olanlarla kendisine tefevvuk edecek olanları birer suretle istanbul'da uzaklaştırdığı görülüyor.
Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadareti zamanında kapıkulu ocaklarından yeniçeri mevcudunu onyedi bine ve süvari ocağı mevcudunu da oniki bine indirmiştir; bundan başka yeni ve tam ayarlı sikke kestirmiş; bütçenin gelir ve giderini muvazeneli hale sokmuş ve fazla varidatı -ki

altı bin kese idi- iç hazineye koydurmak suretiyle hazineyi doldurmuştu K Bundan başka eşya ve hayvan satışlarım normal şekle sokmuş ve müfettişler vasıtasiyle nizam ve kanuna aykırı hareket edenleri pek ağır cezalara çarptırmış ve vergi tahsilinde halka büyük gadr yapılmasından dolayı memleketi yeniden tahrir ettirmiştir 2.
Kara Mustafâ Paşa hazine senetlerini de kaldırarak bütün devlet muamelesinin nakit ile yapılmasına muvaffak olmuştur. Kapıkulu ocaklarının maaşlarını seksener akçeye mahsup olmak üzere safi riyal kuruş üzerinden vermiş ve katiyyen tedahülde bırakmamıştı. Donanma için her sene kırk kadırga yapılması kanununu ihya etmiştir. Okçuluktaki maharetinden dolayı Kemankeş lâkabını almıştır; kendisinden sonra, vakfına kızı. Fatma Hanım mütevelli olmuştur. Serezili şeyhzâde Mehmed Abdürrahman Efendi «^jJl^jl ^-Uj ^>Je jlıJ#=Nah-listan-ı turabfî mehasin-i arzVl-arab isimli Mısır tarihini

1 Kara Mustafa Paşa, Sultan ibrahim'in cülusu dolayısiyle kestirdiği yeni sikkelerle yüz yirmi beş akçeye çıkan kuruşu seksen akçeye ve iki yüz elli akçeye çıkan duka altınını yüz altmış akçeye indirmiş ve Esedî denilen Felemenk arslanhsı da yetmiş akçeye düşmüştür (Hammer -Atâ Bey tercümesi, c. 10, s. 12 ve Vecihi tarihi, s. 31) ve Naima, c. 3, s. 435.

2 Memalik-i mahrusada olan reayanın bazısı inkılâplar ve yapılan zulümlerle dağılıp, mal tahsiline memur olanlar hazineye varidat noksan gelmemek için eski tahrir kayıtlarına göre tahsilat yaparak mevcut olmayanları mevcut köylüden almak suretiyle halkın tahammülünü bırakmadıklarından dolayı yeniden arazi tahririne zaruret hasıl olmuş ve her tarafa arazi tahrir memurları gönderilmiş ve yapılan yeni tahrirle köylü fazla vermekten kurtulmuştur {Vecihi tarihi, s. 32). £

Kemankeş Kara Mustafa Faşa alına yazmıştır; bir nüshası Veliyyüddin Efendi kitapları arasında 2457 numaradadır.

„, , _ Rüstem Paşa ile Çağalazâde ahfadından

(Saltansfide) °*UP X kabası Abdurrahman Bey tarafından Osmanlı hanedanına mensub olduğu için Sultanzâde ve genç yaşında kapıcıbaşı olduğu için de Civan kapıcıbaşı diye şöhret bulmuştur2. Saraydan yetişmiş ve 1030 H.-1621M. de Sultan Osman'ın Lehistan seferi esnasında kapıcı-başıhkla Enderundan çıkmıştır.
Mehmed Paşa 1040 H.-1630 M. de kubbe veziri olup 1043 H.-1633 M.de sefer hazırhğmdaki ihmalinden dolayı Rodos'a sürgün edilmiş ve afvedildikten sonra 1047 H.-1637 M. Mısır valisi olarak burada üç sene kadar kalmıştır. Cemaziyelevvel 1050 ve 1640 Ağustos'ta buradan azlinden sonra büyük bir servetle İstanbul'a. gelen Sultanzâde kubbe vezirliğine tayin edilip darphane nezaretine memur olmuş 1051 H.-1641 M. de özi valiliğiyle 3 Kazakların eline düşmüş olan Azak kalesVni geri alarak dönmüş ve daha sonra İstanbul*a. gelip kendisini istirkab eden vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın işaretiyle güya ikram makamında Şam valiliğine gönderilmiştir (1053 H.-1643 M.).
Sultanzâde Mehmed Paşa valiliğe gönderildiği sene içinde Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın katli üzerine mühr-'. hümayun kendisine gönderilmek suretiyle vezir-i âzam olup 1054 Muharrem ve 1644 Mart'ta İstanbul'a, gelerek işe başlamıştır.
Mehmed Paşa'nın sadareti meşhur Cinci Hüseyîn Efendi'nin bütün şımarıklığiyle hükümet işlerine müdahalesi vaktine tesadüf ettiğinden selefi Kara Mustafa Paşa gibi

1 Sokullu Mehmed Paşa'dan sonra vezir-i âzam olan Ahmed Paşa, Mihrimah Sultan'la Rüstem Paşa'dan doğmuş olan Ayşe Hanım Sultam almış ve ondan müteaddid oğulları olmuştur. A hm e d Paşa'nın bu oğullarından birisi de Abdurrahman Bey olup bu, validesi olan Ayşe Hanım Sultan'ı hacca götürmüştür. Abdurrahman Bey Çağalazâde Sinan Paşa'nın kıziyle evlenmiş ve bundan Sultanzâde Mehmed Paşa doğmuştur.

2 /Voimo'da bazan Rüstem Paşa ahfadından ve bazan Sultanzâde deniliyor (c. 3, s. 433 ve c. 4, s. 8).

8 Naima, c. 4, s. 8.

bir akıbete düşmekten korkarak buna kavuk sallamak ve pâdişâhın keyif ve arzusuna göre hareket etmek suretiyle vaktini tehlikeye uğramadan geçirmek istemişti; hattâ bunun dalkavukluğu aklen hasta olan Sultan ibrahim'in bile dikkatini çekerek Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı kastederek bîrgün bu dalkavuk vezir-i azama:
-"Lalam Mustafa Paşa bazan bana itiraz ederdi ve bu iş doğru değildir derdi; senden hiç öyle bir söz işitmedim bunun sebebi nedir ?" deyince Sultanzâde riyakârane :
-"Siz yeryüzünün halifesi ve Allah'ın dünyada gölgesisiniz, kalbinize sünuh eden şeyler ilham-ı rabbanidir sözle ve fiil ile sizden hata sadır olmaz ki îtitaza mahal ola. Görünüşte muvafık değil gibi görünen işlerin altında bir hikmet vardır, o bize malûm değildir,, tarzındaki sözlerle muhakemeden mahrum pâdişâhı inandırmış ve aklına geleni yaptırmıştır.
Kendisinin bazı delice hareketlerine karşı itiraz edenlere Sultan îbrahim :
-Benden hata sudur etmez, öyle görünse de altında bir hikmet vardır, bana lalam söyledi, siz bilmezsiniz" diye cevab verirmiş. Bu padişah birgün vezir-i azama :
-"Bire mütevelli yapılı kodoş; bire karpuz kıyafetli püzevehk" diye başlayan ve ecdadının Medine'ye gönderdiği mücevherlerin getirt ilmesini emreden meşhur hatt-ı hümayunu göndermiş ve Sultanzâde bu suretle fena telkininin tesirini görmüştür1.
Sultanzâde Mehmed Paşa 1055 Şevvalinin 28 inde (1645 Aralık) divân-ı hümayuna riyaset ederken kendisinden mühr-i hümâyun alınarak Kaplân-i derya Yusuf Paşa'ya verildiyse de kabul etmediğinden divanda bulunan defterdar Salih Paşa'ya haber gönderilip arzodasına davet olunarak vezir-i âzam olmuştur.
Sultanzâde azlinden sonra bazı sancaklar kendisine arpalık olarak verilip Girit serdarhğına tayin edilerek o tarafa gittiyse de hastalanarak 1646 Temmuz (1056 Cemaziyelâhır) de tahminen kırk ile elli yaş arasında iken vefat edip cesedi İstanbul'a. nakledilerek Üsküdar'da Hüdayi dergâhı civarında validesi
1 Naima, c. 4, s. 194 üâ 196 ve Hammer (Atâ Bey tercümesi), c. 10.,s. 81.

Ayşe Hanım Sultan'ın ayak ucuna defnedildi; sadareti iki seneden iki ay noksandır.
Zevk ve salaya meclub riyakâr, karaktersiz bir vezirdi. Sultan ibrahim'i çılgınca harekete teşvik ile. Her hafta pâdişâha ağır hediyeler takdimini âdet etmişti; kendisi verdiklerini çıkarmak üzere memuriyete tayinlerinden lüzumundan fazla caize alır ve bunları az zamanda azl ile yenilerini tayin ederdi. Girit'te Hanya'yı zabtederek muvaffakiyet göstermiş olan Yusuf Paşa'-mn vezir-i âzam olmasından korkarak onu gözden düşürmüştür.
Salih Paşa Hersek sancağına tâbi Nevesin'lidir. Gençliğinde Niğde'li defterdar Mustafa Paşa'ya ve 1042 H.-1632 M. de onun katli üzerine Dördüncü Murad'ın enmute-med adamı ruznameci İbrahim Efendi'ye intisab ederek maliye hizmetlerinde yetişmiş ve sonra Sultan İbrahim devrinde mesleğine aykırı olarak bazı pâdişâh yakınlarının tesirleriyle imrahur ve yeniçeri ağası ve 1054 Rebiulevvel ve 1644 Mayısta kubbe veziri ve iki ay sonra defterdar olmuştur.
Üç sene içinde imrahurluktan, vezirlikle defterdarlığa yükselen Salih Paşa, Sultanzâde Mehmed Paşa'nın yerine vezir-i âzam olarak selefini Girit serdarlı gına göndermek suretiyle İstanbul'dan, uzaklaştırmıştır. (1055 Şevval 17 ve 1645 Aralık).
Sultan İbrahim, bazan at ve araba ve bazan da t ah t revanla herhangi bir sebeple istanbul içinde dolaşmağı âdet etmişti; bu gezintileri esnasında yolu üzerinde geçmesine mâni olan arabalara tesadüf etmekle bundan sonra şehre araba girmesin diye emretmişti. Zaman zaman asabi buhranlar geçirmekte olan pâdişâh, yine bir gün okunmak için 1057 Şaban 17 ve 1647 Eylül 17 de Davud Paşa semtVnde çınar ağacı yanında okuyucu bir imamın evine okunmağa giderken yolda bir otluk arabasına rastlayınca iradesinin yerine getirilmemesini vezir-i âzamin ihmaline hamleylediğinden kendi sarayında (Paşa kapusı'nda=Bab-ı âli'de) ikindi divanı yapmakta olan Salih Paşa'yı derhal bulunduğu eve getirterek :

"-Ben arabaları yasak etmişken niçin benim tenbihim tutulmaz, hvn pâdişâh değil miyim? tiz boğun" diyerek vezir-i âzami

koyu ipiyle boğdurmak suretiyle Öldürtmüştür K Henüz kırk yaşma gelmemiş olan Salih Paşa'nın sadareti iki seneden bir ay noksan olup kabri Üsküdar'dadır, îş ehli, zeki ve zamanın icaplarına uygun olarak mizac-gîr idi.

Ahmed Paşa (He- KaPıkuIu süvarilerinden birinin oğlu olup 2 zarpare) istanbul'da Tavşantaşı'nda doğmuştur. Tahsilin-

den sonra kâtiplikle maliye hizmetine girmiş yazısı güzel ve eli çabuk olduğundan terakki ederek vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'ya tezkireci, sonra sırasiyle mevkufatcı defteremini ve 1056 H.-1646 M. de sipahi bölüğü ağalığı verilip ikinci günü divan-ı hümâyuna gitmeğe hazırlanırken padişah tarafından davet olunarak aynı sene ramazanında (1646 Ekim) vezirlikle defterdar a ve 1647 Eylül 17 de vezir-i âzam Salih Paşa'nın katli üzerine mühr-i hümayun, seferde bulunan Kaptân-ı derya Musa Paşa'ya gönderilmiş iken sadaret kaymakamı tayin edilmiş olan Ahmed Paşa, pâdişâha hulul ederek vezir-i âzam olmuş ve aynı zamanda pâdişâhın henüz iki yaşındaki kızı Beyhan Sultan ile namzedliği yapılmıştır ıa46.

Sultan İbrahim'in samur ve anbar ibtilâsı bunun sadareti zamanında ifrat dereceye varıp devlet ricali ve ileri gelen ulemay-ı rusum'a Samur vergileri tarhı ve bunun ocak ağalarına da teşmili ve muhalefet edecek olanların cezalandırılmak istenmesi nihayet ocak ağalarının tahrikiyle yeniçeri ocağının ayaklanmasını ve kendisinin katliyle beraber Sultan ibrahim'in hal ve katlini inılcib olmuştur (1058 Receb ve 1648 Ağustos).

Cesedi parça parça edildiği için tarihe Hezarpare şöhretiyle geçen Ahmed Paşa'nın sadareti bir seneye yakın olup yaşı

1 Vecihi tarihi, Salih Paşa'nın Sultan İbrahim'i hal etmek istemesinin şeyhu'l-islâm Abdurrahim Efendi tarafından Valide Sultan'a bildirilmiş olmasından dolayı katledildiğini yazmaktadır (s. 55).

2 Hammer (Ata Bey tercümesi, Hazerpâre Ahmed Paşa'nın bir Rum papasının oğlu olan Mustafa Çavuş sülâlesinden olduğunu yazmaktadır (c. 10, s. 103).

3 Vecihi tarihi* s. 52.

4"... Pâdişah-ı vâla-nejad, sadr-ı âzam olan Ahmed Paşa'yı damad etmek? için menkühalann tatlik ettirip mühimmat-ı sûr-ı pür-sürûr tertib olundu.." Vecihi tarihi, s. 58. *'

elliyi geçmişti. Kendisi ehliyetli bir vezir idiyse de şedid ve müte-hevvir ve aynı zamanda çok haris idi; kendisinin bu ihtirası dola-yısiyle ne suretle elde edilip Öldürüldüğüne dair Naimaf&a mufassal malûmat vardır; Boğazda Balta Jimanı'nda bir çeşme yaptırmıştır; Ölümünde Üç bin kese nakdi ve yedi bin filorisi müsadere edildi. Kalleşlik ve yalancılıkla da meşhurdur; talâkat-i lisanı sebebiyle aleyhdarlann ilzam ederdi. Bosna'nın kilidi mesabesinde olan Kilis kalesinin Venediklilerin ellerine geçmesini pâdişâhtan saklayarak Venediklilerin elde ettikleri şeyin bir kilise olduğunu söylemek suretiyle koca Kilis müstahkem kalesini kilise diye yutturmuştur.

1060 H. 1650 tarihlî olan vakfiyesine göre babası-

{Sofd-mevlevî) mn **** Süleyman'dır. Kapıkulu süvarilerinden iken defterdar meşhur Baki Paşa'ya intisab ederek kethüdası olmuş 1038 Safer 1628 EkimMe yeniçeri ağası Halil Faşa Erzurum valiliğine tayin edilerek Baki Paşa kethüdası Sofu Mehmed Ağa da yeniçeri ağalığına gönderildi, ise de yine aynı sene Kasım'd a (Rebuılevvel 16) azledilmiştir x. Sofu Mehmed Paşa 1046 H.-1636 M. de Aydm mahassıh bulunurken, katlolunan İbrahim Efendi'nin yerine başdefterdar olup 1049 H.rl639 M.de azledilmiş ve 1051 H.- 1641 M. de ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadaretinde tekrar başdefterdar olarak malî ıslahat ile sikkenin düzeltilmesinde hizmeti görülmüştür.

Sofu Mehmed Paşa, Kemankeş'in ölümünden sonra yani 1053 sonlarında (1644 başları) Kara Hüseyin Paşa'nın yerine tekrar başdefterdar olup 1055 Şevval ve 1645 Kasım'da azlolunup yerine yeniçeri ağası olan Musa Paşa tayin edilip aynı zamanda vezirlik de verilmiştir.
Sofu Mehmed Paşa, defterdarlıktan son defaki azli üzerine Yenikapı tarafındaki konağında oturup Yenikapı mevlevî şeyhi Doğanı Hüseyin Dede dervişlerinden olmasına mebni Yenikapı mevlevihanesi'ne devam ettiği sırada Sultan İbrahim'in hal'ini îcabettiren ayaklanmada tecrübesine binaen ocaklılar kendisini vezir-i âzam intihab etmişlerdir. Bu ayaklanmada, Hezarpare Ahmed Paşa'nın saklanması üzerine kendisinden mühr-i hümayun alınmadığından hasodabaşı^daki mühr-i hüma-

1 Naima, c. 2, s. 437 ve 440.

yun yeni vezir-i azama verilmiş ve padişah kendisinden damadı olan Ahmed Paşa'nın öldürülmemesini istemiş ise de ocaklı bunu kabul etmediğinden Sofu Mehmed Paşa bunu padişaha arzet-mek üzere saraya gitmiş fakat dayak yiyerek geri dönüp sadaretten istifa etmiş, lâkin ocaklı istifayı kabul etmemiştir; yeni vezir-i âzam, saltanattan hal'inden az sonra öldürülen Sultan İbrahim'in katlinde bizzat bulunmuştur.
, Sofu Mehmed Paşa, yedi yaşındaki çocuk hükümdarın (Dördüncü Mehmed'in) ilk on ayında saltanat atabeği olarak ocak ağalariyle beraber devlet işlerini görmüştür. Vezir-i âzam, bazı icraata başlayarak hazine masraflarını bir dereceye kadar azaltıp maaşlardan tasarruf ile fazla vazifeleri kaldırmak suretiyle gelir ile gideri mümkün mertebe muvazeneye yaklaştırmak istemiş ve bu icraatı dolayısiyle sipahilerin isyanlarını yeniçeri ocağının yardımiyle bertaraf etmiş ise de bu yardım dolayısiyle her işe burnunu sokmak isteyen yeniçeri ağası Murad Ağa ile arasının bozulması ve istediği gibi hareketine mâni olan Büyük Valide Kösem Sultan'ın düşmanlığı yüzünden Sofu Mehmed Paşa'nın eski serbestisine halel gelmiş ve o sırada donanmanın Venediklilere mağlûp olması vezir-i âzamin kusuruna ha mi olun ar ak 1059 Cemaziyelevvel 7 ve 1649 Mayıs 19'da azlolunup yeniçeri ağası Kara Murad Ağa vezir-i âzam olmuştur*.
Sofu Mehmed Paşa azlini müteakib bir hafta kadar bos-tancıbaşı hapsinde bulunduktan sonra Malkara'ya, sürgün edilerek1 yeni vezir-i âzam Kara Murad Paşa'nın tesiriyle Öldürülmüştür. Kabri oradadır. Tarihlerin kayıtlarına göre ölümünde seksen yaşını geçmişti. Vecihi ile Kara Çelebizâde Sofu Mehmed Paşa'nın icraatını medh ü sena etmekte iseler de Kâtib Çelebi aksini yazmaktadır; her üçü de aynı zamanda yaşamış ve icraatını yakından görmüş olduklarından aralarındaki büyük farkın sebebi anlaşılmamaktadır; fakat tarihî olaylar iyice tetkik edilecek olursa Sofu Mehmed Paşa'nın bir hayli kusuru ve sofuluk perdesi altında bazı mezalimi görüldüğü için uluorta meth ü senası doğru olamamakla beraber karışık bir devirde ve padişah hal ve katlinde bulunarak ocak ağalarının devlet işlerine müdahaleleri arasında hükümet ic-

1 Kâtib Çelebi fezlekesi'nin bir yerinde (c. 2, s. 344) Malkara'ya sürgün edilip orada katledildiğini ve diğer bir yerinde de (c. 2, s. 356) Zağra'ya sürüldüğünü yazmıştır.
* Karaçelebizade, Ravzatül ebrar zeylinde valide Sultanın kendisine husu-nîetinden bahsile vezir-i azama büyük valide sultanın Eskisaray'a naklini teklif etmiş ise de ejıven-i şer olarak sarayda kalmasını muvafık görmüştü.

raatını Birinci Mustafa zamanında olduğu gibi ayağa düşürmemiş ve ağalar ile Büyük Valide Sultan'ı her işe karıştırmadığı için onların husumetine kurban gitmiş olduğu anlaşılıyor. Karaçelebi* zade sena ediyor. Kara Çelebizâde Sofu Mehmed Paşa'nın. sadaretinde Anadolu ve Rumeli kazaskeri bulunduyordu kendisini yakından tanıyarak takdir etmektedir. Sofu Mehmed Paşa'nın Yenikapı kurbinde kaleye bitişik camii ile Ayasofya tarafında da bir camii ve Naili mescid yakınında bir medresesi vardı. Talîkhajla olan mührü şöyledir : ^1 «jtW jfa .u^ — ^aISC^-^» ^Ua ı>*j jl^i ir tu a v Araavud olupı yeniçeri ocağının Samsuncu ortasın-

ns • • j * \ dan (bölüğünden) yetişerek odabaşı, yayabaşı (bo-(bunncı defa) V &
\ c ı ı »Ti j»
luk kumandanı) ve oamsuncubaşı olup nağaad in
istirdadında Zağarcıbaşıhkla orada kalmış ve İstanbul'a, geldikten sonra 1055 H.-1645 M.de kul kethüdası olup, Yusuf Paşa ile birlikte yeniçeri kuvvetlerine kumandan olup Girit'e giderek Hanya** mn zaptından sonra Sekbanbaşı olmuştur.

Mur ad Ağa'nın Girit'te canla başla faaliyeti görülüp 1058 H.-1648 M.de sekbanbaşılıktan azlinden sonra tstanb'uVzi gelerek IV. Mehmed'in cülusu esnasında yeniçeri ağalığına tayin olunmuş ve Sofu Mehmed Paşa'nın azli üzerine vezir-i âzam olmuştur 1059 Cemaziyelâhır ve 1649 Haziran).

Kara Murad Paşa vezir-i âzam olunca, arkadaşı olan ocak ağaların her işe burunlarını sokarak hükümet işlerinin iyi gitmemesine sebep olduklarını görerek selefine yaptığı başına gelmiş ve bu yüzden ağalarla arası açılmıştır. Bunun üzerine vezir-i âzam olmak isteyen yeniçeri ağası Kara Çavuş Mustafa, Küçük Valide Turhan Sultan'a intisab etmesi dolayısiyle o vasıta ile Kara Murad Paşa'yı öldürtmek istemiştir.

Vaziyetini tehlikeli gören Kara Murad Paşa, düşünceli hareket ederek istifa ile Budin valiliğinin kendisine verilmesini rica edip gerek, padişaha ve gerek Büyük Valide Sultan'a ocaktan vezir-i âzam yapılmayarak Melek Ahmed Paşa'yı sadarete getirmelerini tavsiye eylemiş olduğundan söylediği gibi mühr-i hümayun, bir gün evvel Bağdad valiliğine tayin olunan Melek Ahmed Paşa'ya verilmiştir (1060 Şaban ve 1650 Ağustos).

Kara Murad^Paşa 1063 H.-1653 M.de Budin*den azloluna-rak 2 tstanbuVa gelip 1064 Muharrem 1653 Aralık1 da kaptân-ı derya

1 1059 H.-1649 M. tarihli bir hüccette Kara Murad Paşa'nın babasının adı Mustafa olarak görülüyor.

2 Karaçelebizade Aziz Efendi Ravzat-ül-ebrann ikinci zeylinde Budin'den îstanbuVa. davet olunarak yerine Kenan Paşa'nın tayinini yazar.

olmuş, Girit'e asker ve zahire götürmek üzere boğazdan çıktığı sırada donanmayı geçiremmek isteyen Venedik donanmasını mağlûp ederek Girife gidip dönmüştür.

Kara Murad Paşa ertesi sene yine denize çıkmak üzere hazırlandığı sırada aleyhine hareket eden vezir-i âzam îbşir Mustafa Paşa'ya karşı tertip ettirdiği ocaklı isyanı neticesinde îbşir Paşa'mn katli üzerine ikinci defa vezir-i âzam olmuştur (1065 ■> Receb ve 1655 Mayıs).

Kara Murad Paşa bol vaidlerle isyan ettirdiği ocaklılara para yetiştiremediği gibi her taraftan vaki müdahalelerden usanarak üç ay sonra tekrar istifa ile Şam valiliğine tayin olunmuş 1655 Ağustos't a o tarafa hareket edip yolda hummaya tutulup Hama kasabasına geldiği zaman vefat etmiş ve orayajiefrfedilmiştir. Her iki defasında sadareti bir buçuk sene kadar olup ölümünde altmış yaşında idi.

Kara Murad Paşa, cesur ve iyi görüşlü idi; icabında telâ-kat-i lisanı ile etrafını tahrikte mahareti vardı. Her iki sadaretinde de aleyhine olan tehlikeli durumu görünce işin içinden sıyrılmasını bilmiştir. Avcı Sultan Mehmed bunun kucağında sünnet olmuştur. Müneccimlerin istihracına inanarak sadaretinin uzun süreceğini zannetmiş ise de bunun asılsız olduğuna sonradan kendisi de inanarak çekilmiştir. Yeniçeri kethudalığı zamanında ocak kanunlarına son derecede riayet edip zamanla terk edilmiş olan bazı kanunları ihya eylemiştir1.

Melek Ahine d, rivayete göre sonları sancak

Melek Ahmet ^ beylerbeğiliğinde bulunmuş olan Can Mirza Pa-şa'nın Abaza memleketinden çalıp sattığı çocuklardan imiş. Silâhdar tarihi babasının deniz ümerasından Pervane Kaptan ve validesinin de Abaza olduğunu yazar2. Obneş yaşında Ha-

1 Naima c. 4, s. 106.

1 Melek Ah m e d Paşa'nın sadareti zamanında Can Mirza Paşa vezir-i â«flfplfl münakaşa ederken yüzüne karşı "ne çağırırsın biliyor musun seni Abaza'dan uğralayıp, çıkarıp sattığı

mı?** diye bağırmıştır (Naima, c. 5, a. 386). Melek Ahmed Pasa Üç yaşında iken süt kız kardeşiyle beraber Abaza diyarından alına* rak saraya satılmıştı. Bu mütaleaya aykın olarak Evliya Çelebi, efendisi Melek Ahmed PaşVnın, tophanede babasının evinde doğup sonra abaza diyarına götürülüp orada kendi yaşındaki çocuklarla büyütülerek babası tarafından Abaza memleketinden getirilip Sultan A hm e d'e takdim edildiğini ve pâdişâh tarafından Melek Ahmed tesmiye edildiğini beyan eder (c. 1, s. 446 ve c. 6, s. 140). Rivayete göre özdemiroğlu Osman Paşa'nın kethüdası ve amcazadesi imiş. Bu kayıtlara nazaran Melek Paşa Abaza diyarına götürüldükten sonra Canmirza Paşa tarafından kaçırılarak İstanbul'a getirilmiş olabilir.

rem-i hümayuna (Enderuna) alınıp yetişerek IV. Murad zamanında haaodaya geçip silâhdar iken Bağdadim istirdadı şükranesi olarak çıkma yapıldığı sırada 1048 Şaban 1638 Aralık'ta bu da Diyarbakır valiliğine tayin olunmuştur; daha sonra Erzurum valiliğine gönderilerek 1054 H. -1644 M.de Dördüncü Murad'ın kızı Kaya Sultan ile evlenmiştir.

Melek Ahmed Paşa, bundan sonra Şam ve Haleb valiliklerinde bulunup İstanbul'da kubbe veziri iken 1060 senesi Şabanında (1650 Ağustos) Bağdad valiliği ile acele tstanbuVdan çıka-rılıp Üsküdar'a geçirilmiş iken Kara Murad Paşa'nın istifası üzerine onun tavsiyesi, Valide Kösem Sultan ve zevcesi Kaya Sultan'm tesiriyle vezir-i âzam olmuştur.

Melek Ahmed Paşa bu makamın ehli olmadığını yapmış olduğu düşüncesiz icra atiyle göstermiştir. Melek Ahmed Paşa sadaretine kadar memuriyet tevcihi dolayısiyle vezir-i âzamlann tâyin olunanlardan caize ismiyle memuriyetin derecesine göre bir para almaları kanun olduğu halde Melek Âhmed Paşa, hazinenin darlığı dolayısiyle tevcihlerden aldığı parayı hazineye irad kaydettirmiştir.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere ayarı bozuk, geçmez para yüzünden esnafın ayaklanması neticesinde sadaretten az-lolunup Silistre valİliğiyle istanbuVdan çıkarılarak yerine Siyavüş Paşa vezir-i âzam olmuştur (1061 Ramazan ve 1651 Ağustos). Daha sonra Silistre'den Rumeli valiliğine getirilerek Silistre'ye Siyavüş P aş a gelmiştir. Bir müddet sonra 1063 C ve 1653 Martta ÎstanbuV da kubbe veziri olan Melek Ahmed Paşa, îbşir Paşa'nın makamına gelmesine kadar sadaret kaymakamlığında bulunup vezir-i azamın mesuliyeti altına bırakılması icabeden işleri, vekil olduğum için yaparım demesi ve icraata kalkışması îbşir Paşa'ya* sadaret makamını istiyor şeklinde anlatıldığından yeni vezir-i âzam İstanbul'a, gelir gelmez, Melek Ahmed Paşa'yı evvelâ Van valiliği ile İstanbul'dan çıkarmışken sonra bundan vazgeçerek Malkara'ya. sürdürmüştür.

Melek Ahmed Paşa daha sonra bazı valiliklerde bulunarak 1071 H. 1660 M.de Bosna valiliğinden Rumeli'ye naklolunarak Er-del seferinde bulunup buradan azlinde İstanbul'a, geldi ve 1073 H.-1662 M.de İstanbul'da vefat edip Eyübhe Yalı hamamı yakınına defnedildiı. Ölümünde altmış yaşında idi, sadareti iki ay kadardır.

1 Hasib Üsküdarî'nin vefeyat mecmuasında Eyup'da Valide sarayı karşısında medfun olduğu yazılmıştır. Evliya Çelebi Eyub'aa Kayasultan yalısı

Rivayete göre Enderunda bulunduğu sırada boylu, boslu olduğu için kendisine Malak A hm e d denilirken, sonradan Malak lakabı melek olmuştu; güzelliğinden dolayı da Melek denildiği söyleniyor *. Meşhur Evliya Çelebi'nin validesi, Melek Ahmed Paşa'-nın süt kardeşi imiş, bundan dolayı Evliya Çelebi seyahatnamesinde senelerce hizmetinde bulunmuş olduğu Melek Ahmed Paşa'dân çok bahseder.

Melek Ahmed Paşa, doğru ve cömert idiyse de aceleci, asabi teenni ve ihtiyat bilmezdi; lüzumsuz inadı da vardı; bu halleri ve kısa görüşü dolayısiyle muvaffak olamamıştır. Sadareti zamanında bedel-i tımar adiyle her tımarın senelik gelirinin yarısının hazineye alınması hakkında yapılan kanun, Anadolu'da, karışıklıklara ve Gi* rit'de düşman karşısında bulunan tımarlı sipahilerin isyanına sebeb olduğu gibi hazineye gelir bulmak için vezir haslarının iki

seneliğinin hazineye bırakılmasını istemesi de büyük itirazlara yol açmıştır 2. Sadareti zamanında Reisü'l-küttab Mevkufatcı Mehmed Efendi ile Diyarbakırlı Gadde Kethüda'nın tesirleri altında idi.
Müverrih Abdi Paşa vekayinâmesinde vezir-i âzamların arz günleri padişah tarafından kabullerinde hükümdarın karşısındaki kırmızı kadife sedir kenarına ilişmeleri kanun iken Melek Ahmed Paşa, fazla hürmet icabı olarak oturmayıp ayakta durduğunu yazmış ve bundan sonra vezir-i âzamların, padişah huzurunda ayakta durmaları âdet olmuştur 3. Bosna ve Van valiliklerinde bazı muvaffakiyetleri'görülmektedir. Vefatında altmış yaşında idi. Melek Ahmed Paşa'nın mührü (j>- ^UJj ^jlT ** _p ju*I iSj^,) klişelidir.
Abaza'dır; meşhur Abaza Mehmed Paşa'nın veyş aş kölesi ve hazinedarı iken efendisinin katli üzerine fevkalâde güzelliği sebebiyle IV. Murad zamanında saraya alınıp seferli odasına kaydedilmiştir. Birgün Padişah huzurunda cırıd oynadığı sırada Sultan Murad'ın hoşuna gidip Enderun kanununa aykırı olarak birdenbire Hasoda'ya alınmış ve Bağdadim istirdadını müteakib silâhdar Melek Ahmed'in Diyarbakır valiliğine tayini üzerine bu da silâhdar olmuş (1048 Şaban ve 1638 Aralık) ve IV. Murad'ın vefatı üzerine vezirlikle kubbe altına çıkmış ve 1050 H.-1640 M.de özi valiliğine tayin edilen Deli Hüseyin Paşa'nın ye-
kurbinde üstadı Geçi Mehmed Efendi'nin kabrinin yanına defnedilerek kabir taşı dikildiğini yazar (c. 6. s. 140).
1 Hammer (Atâ Bey tercümesi), c. 10, s. 169.
8 Naima tarihi, c. 5, s. 59 ve Hammer (Atâ Bey tercümesi), c. 10, s. 170.
9 Vekayiname (Abdi Pa§a)$ varak 66 ve Silâhdar tarihi, c. 1, s. 257.

rine Kaptân-ı derya olmuştur; fakat bu hizmette iken Kazakların eline geçmiş olan Azak kalesini geri alamadığı için istanbuVa. gelir gelmez azledilmiş ve haslarla kubbe altına oturtulmuştur. (1052 H.-1642 M.)
Siyavüş Paşa 1054 Ra. H. - 1644 Mayıs 4 de Erzurum 1055 H-1645 M. özi ve hemen arkasından Anadolu valisi ve 1056 Şabanda Özi üzerinde olarak arpalıkla Maraş valisi olup 1057 H.-1647 M. de Diyarbakır ve sonra Rumeli valisi olup 1061 Ramazan ve 1651 Ağustos'da Silistre valisi bulunurken Melek Paşa'nm yerine vezir-i âzam olup * bunun zamanında ocak ağaları tedip edildiyse de onların yerine saray hadımlarının tegallübü meydan almış ve kızlar ağasının tesiriyle Siyavüş Paşa azl1 ve bostancı hapsine verilerek katledilmek üzere iken Büyük Valide Kösem Sultan rıza vermeyip :
"-Bir serhadde gitsin, hizmette bulunmuş vezirdir katli hiç bir suretle muvafık değildir" sözleriyle menettiğinden bütün mal ve mülkü müsadere edilerek Malkara'ya sürgün edilmiştir (1061 Zilkade ve 1651 Ekim) Siyavüş Paşa az sonra afvedip Fazlı Paşa'nın yerine Bosna valiliğine tayin olunmuş ve Venediklilerin eline geçmiş olan iki kal'ayı geri almağa muvaffak olmuştur (Vecihi tarihi).
Siyavüş Paşa 1066 H.-1656 M.da Zurnazen Mustafa Pa-ş a'nın yerine Çınar vakasında ikinci defa vezir-i âzam oldu ve gelir gelmez deniz yoliyle saraya giderek mührü aldı ise de hastalandı ve hastalığı sebebiyle hiç bir iş göremeden tayininden elli gün sonra hummadan vefat etmiştir (1066 C. 30 ve 1656 Nisan). İki defada sadareti üç ay kadardır. Değerli ve kemal sahibi bir devlet adamı olan Defterdar Mehmed Paşa'yı istirkab ederek öldürttüğü gün
* IV. Mehmed, Melek Ahmed Paş a'nın yerine kimi vezir-i âzam yapalım diye şeyhülislam Kara Çelebizadeden sormuş o da kimi münasip görürseniz tayin buyanın demiş. Sonra Siyavüş*ü vezir yapsan nasıl olur deyince pek münasiptir demiş.
1 Darüssaade ağası, valide ve padişaha söz geçirip Gürcü Mehmed Paşa*-yı vezir etmeğe izin alıp taşra makamına çıkıp adam gönderip Siyavüş Paşa'yı davet etti. Paşa geldiği gibi vezirlere karşı yapılan tazimi etmeyip ve padişaha bu-luşturmayıp hemen kapıdan içeri girdiği gibi ver mühr-i şerifi deyû unf ile hitab edip elini uzattı; bu vaz-ı garipten Siyavüş Paşa şaşırıp benim azlime sebep nedir? huzır-t pfıdişahu varalım, görelim bunun aslı nedir? sözleriyle

tereddüt gös-icrince Darüssaade ağası hiddetle yumruğunu kaldırıp fena sözlerle bire filan ver mührü yoksa senin ağzını kırarım deyu üzerine hücum ettikte ağanın istiklâlini bilen Siyavüş Paşa, onun bu cüretinden azledildiğini anlayarak mührü teslim etti; bunun üzerine Darüssaade ağası, bunu bostancıbaşıya götürün diyerek Siyavüş Paşa'yı bostancı hapsine gönderdi (Naima c. 5, s. 170).

kendisi de ölmüştür; ölümünde kırk beş yaşında idi, Silâhdar tarikinin Siyavüş Paşa'yı halim, selim, âkil, çelebi-meşreb, melek tabiatli, muamelesi güzel, cömert gibi vasıflarla methetmesine mukabil tarihî kayıtlar cahil, cesur, garazkâr, mutaazzım olduğunu kaydederler1. Hattâ Valide Sultan, Siyavüş Paşa'nın kibir ve ve azametinin, oğlunun azametinden fazla olduğunu söylemiştir a. Kabri Divanyolû'nda. Eski Ali Paşa camii hazireeindedir. Abdi Paşa vekayinamesine göre hastalığında pâdişâh ziyaretine gitmiştir.

Beş defa vezir-i âzam olan Koca Sinan Paşa'nın Gürcü Menmeu ı »ı • *ı r> j /
i . i ..
kölesi iken Enderuna (sarayın harem-i hümayun
kısınma) verilmiş, sonra cebecibaşıhkla çıkmış, ça-vuşbaşı olmuş, bazı sancakbeyliklerinde bulunduktan sonra 1035 H. - 1625 M. de vezirlikle Diyarbakır ve sonra Halep"de valilik etmiş ve 1044 H.-1634 M.de Anadolu valiliği ile Revan seferine iltihak edip 1047 H.-1637 M.de Erzurum valiliğine tayin olunarak Bağdad'm istirdadında bulunmuştur (1048 H. - 1638 M.).

Gürcü Mehmed Paşa, aynı sene sonlarmda Erzurum9-dan Zülkaderiye (Maraş) beylerbeğiliğine naklolunup daha sonra ikinci defa Anadolu valisi ve 1053 H. - 1643 M. de kubbe veziri, Şam valisi ve ikinci defa kubbe veziri olduktan sonra 1061 H. -1651 M. de Siyavüş Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur.

Gürcü Mehmed Paşa'nın bu tarihte yaşı sekseni geçmiş olup Osmanlı vezirlerinin en eskisi (şeyhü'l-vüzeia) idi ve idareden tam' mânasiyle acizdi; fakat saray hadımları bütün işleri ellerinde bulundurmak için böyle âciz bir hükümet reisinin iş başına gelmesini istediklerinden dolayı Siyavüş Paşa azledilmiştir; filhakika Gürcü Mehmed Paşa bunların her istediklerini yapmak suretiyle mevkiini muhafaza etmek istedi; kendisiyle görüşenlere "ben sakalımı devlet hizmetinde ağırttım" demeği îtiyad etmişti; bu sözü bir defa da küçük hükümdarın huzurunda söylediği zaman, pâdişâhın yanında bulunan Valide Turhan Sultan, bu âciz vezire tekdir yollu :

"— Baka paşa aksakal kara sakal akıl ve dirayet için bir nü-mûne değildir, isleri idarede gaflet ve ihmalin anlaşıldı bundan sonra Kazasker efendinin (Hocazâde Mesud Efendi) emrine muhalefet etme" sözleriyle vezir-i azamın ayarını ortaya koymuştu.

1 Naima, c. 5, *. 167 ilâ 170. 1 Naima, c. 5, *. 432.

Gürcü Mehmed Paşa, mevkiini muhafaza için şöyle böyle adları söylenen vezirler ve bazı devlet ricalini birer suretle, azl ve nefyettinneğe başladı; bu arada Mısır valiliğinden mâzul Tarhoncu Ahmed Paşa'yi hapa ve sonra Yanya ve Selanik sanca-ğiyle İstanbul'dan çıkartmış. Boynu Eğri M e hm e d Paşa'yı menkûben JConı/Vye yollamış Köprülü Mehmed Paşa'nın vezirliğini üzerinden alarak Köstendil sancağını vermek suretiyle hakaret etmişti.

Vezir-i azamın acz ve belâhati, kendisini o mevkie sevketmiş olan Valide Sultan'la kızlar ağası Süleyman Ağa'yı da hayrette bıraktığından nihayet Hocazâde Mesud Efendi'nin şevkiyle Selânik*e gönderilen Tarhoncu Ahmed Paşa gizlice vezir-i âzamhğa davet olunarak gelir gelmez Gürcü Paşa'dan alman mühr-i hümayun kendisine verilmiştir (1062 Receb 15 ve 1652 Haziran 22) K

Tarhoncu Ahmed Paşa, kendisine yaptığı fenalığın intikamını almak üzere Gürcü'yü iki ay kadar Yedikule'de hapis ve şeyhü'l-islâm Bahai Efendi'nin ricası üzerine salıverip gerek sa-rayında ve gerek Eyüb'de bağcesindeki eşyalarını müsadere ettirdikten sonra Ohri sancağiyle İstanbul'dan çıkartmıştır. Gürcü Mehmed Paşa 1063 H.-1653 M. de vezir-i âzam Derviş Paşa'-

nın ricasiyle Eyüfe'teki bahçesinde oturmağa mezun oldu, hırs ve hamakatinden yine vezir-i âzamhğı istemek gibi boşboğazlığı duyulunca Temeşvar, sonra Kıbrıs sancağı arpalık verilmiş valiliğiyle İstanbul'dan çıkarılmış, sonra Budin valisi olmuş ve 1070 H.-1660

1 Gürcü Mehmed Paşa'nın yerine Tarhoncu*nun gelmen tekanrür edince Valide Saltan ile Anadolu kazaskeri Hbcaz&de bonugizli tuttular w pâdişâh verir-i azama bir hatt-ı hümayun göndererek Tarhoncu'yu ItUu&mT* davet etmesini bildirmiş. Bandan kuşkulanan Gürcü Mehmed Paça im işlere Hocaz âde'nin sebep olduğunu anlayarak kapıkulu mvarilerini ele alarak Hocazade'yi bertaraf etmeyi düşünmüş fakat bu tasavvura haber ahnarak bir hâdiseye meydana vermeden isin Önü »1ınma« muvafık görülmüştür. Bunun üıe-rine 12 Receb'te surre çıktığı için kendisine Şam valiliği verilecek olan Tarhon-cu'nun o gün sarayda bulunması vezir-i azama yazılmış ve bu suretle vezir-i azam iğfal edilmiştir. Surre alayından sonra sarayda donanma içi (Girit seferi devam ediyordu) müzakere olunup Hocazâde MeBud Efendi, söz ebeliği ederek vezir-i âzamin donanmaya ehemmiyet vermediğini söylemiş, bu sırada hasodabaşı bir hatt-ı hümayun getirip Gürcü Paşa'ya vermiş; o da ben okumak bilmem, reisi çağırsınlar deyince yanında bulunan şeyhu'l-islâm; biz okuyalım diyerek alıp okumuş. Hatt-ı hümayunda (sen ki vezirimsin mührümü veresin) diye yazılmış.'Gürcü Mehmed Paşa, elleri titreyerek koynundan mühür kesesini çıkarıp teslim etmiştir. fiVaima'dan hulâsa, e. 5, 3. 215 ilâ 217).

M.de doksan yaşını geçtiği halde (Vecihi'ye göre yüzonüç) orada vefat etmiştir x. Vezir-i âzamlığı müddeti sekiz aya yakındır; sadareti zamanında çok adam sürgün ettiği için zamane zurafası kendisine Habbu's-selâtin 2 lakabını takmışlardır.

Arnavutluğun Mat kasabasındandır; Enderundan p « \ yetişmiş, silâhdar Bosnalı Musa Ağa'nın 1043 H.-1633 M. Mısır valiliği ile saraydan çıkması sırasında bu da kapıkulu süvariliği ile çıkmış ve evvelâ Musa Paşa'ya sonra da Hezarpare Ahmed Paşa'ya kethüdalık etmiştir. He-z a r p a r e'nin katlinden sonra kardeşi Oruç, sipahilerin S o f u M e hm e d Paşa'ya karşı olan isyanında maktul düşmüş ise de Ahmed Ağa şeyhü'l-ielâm Abdurrahim Efendi tarafından himaye olunarak hayatını kurtarmış, 20 Za 1058 tarihli fermanla Diyarbakır valiliği verilmiştir* ve daha sonra hacca gitmiş ve memuriyetine dönmeden evvel vezirlikle Mısır valiliğine naklolun-muştur (1059 Muharrem ve 1649 Ocak)8.

Tarhoncu Ahmed Paşa, 1061 Safer 6 ve 1651 Ocak'ta Mısır'dan azlolunarak yerine Hadım Abdurrahman Paşa vali oldu. Muhasebesi görülmek üzere yedi ay sıkıştırıldı. Borcunun bir kısmını verip b a kıy y es ini vermek üzere istanbuVa. geldi4 vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa bunun sadarete liyakatini görünce

1 Silâhdar tarihi bir yerde (c. 1, s. 211), Kıbrıs valisi olup yüz üç yaşında olduğu halde 1070 H.-1660 M. de vefatını yazdığı gibi diğer bir yerde de (c. I, s. 396) bunun 1076 H.-1665 M.de Budin valisi iken vefat edip yerine vezirlikle Te meşvar valisi Cerrah Kasım Paşa'nın tayinini yazar ki doğrusu değildir, doğrusu Vecihı'nin kaydıdır.

2 Habbu's-selâtin veya Hab-ı selâtin gene otu denilen bir nebat olup bundan hint yağı çıkardırmış ve şedid müshil imiş.

• Top. Arşivi 664/62 664/63 664/68 fermanlar.

8 Vecihi tarihi'n&e Mısır'a tayini 1058 H. - 1648 M. senesi sonlarında olup (Diyarbekir'e gönderilen Ahmed Paşa'ya eyâlet-i Mısr-ı Kahire tevcih olundu..) deniliyor s. 69. Ravzatül ebraiindikinci zeyline göre Diyar-ı bekre giderken İzmit'te bulunduğu sırada Müfti Abdurrahim Efendi'nin ricasiyle 1059 Muharremde vezirlikle Mısır'a vali olmuştur.

4 Tarhoncu'mın Mısır'dan azli üzerine yerine gelen Hadım Abdurrahman Paşa, kendisini tahkir ederek:

"-Bu devletin hali nice olmasun ki senin gibi gaytan bağlı sipahiye vezaret verip mülk-i Mısr'ı inanırlar" demesi üzerine Ahmed Paşa :

"-Sipah padişahın halis kullarıdır; sipah ocağından ümera ve vüzera zuhur edegelmiştir; ama

nizam-ı devlete muhil olan, cenabınız gibi nakısatü'1-akıl hayasızları vezir etmektir" cevabını vermiştir (Naima, c. 5, a. 324),

Mısır'daki muhasebesini bahane ederek kendisini Yedikule'de hapsedip katlettirmek istemiş ise de kazasker Hocazade Mesud Efendi'nin himayesiyle ölümden kurtulmuştur. Yanya sancağiyle Selanik'te oturmak üzere tstanbuVdan çıkarttı. Bu sırada hükümet işleri, Valide Sultan'ın mutemedi Anadolu kazaskeri Hocazade Mesud Efendi'nin nezareti altında görüldüğü için Gürcü Paşa'-nın yerine icraatında kuvvetli bir vezİT aranarak şeyhü'l-islâm tarafından Siyavüş Paşateklif edildi ise de Valide Sultan tarafından kabul edilmediğinden Mesud Efendi'nin tavsiyesi üzerine Tar-honcu istanbul'a davet olundu; gizlice İstanbul'a gelip Mesud Efendi'nin Süleymaniye*deki konağına inmiş ve geldiği Valide Sultanca bildirilmiş bunun üzerine Padişah ve devlet erkâniyle görüşüldükten sonra Osmanlı vekayü kısmında görüldüğü üzere teklif edilen işleri (Girit işi, donanma işi ve maaş işi) bazı şartlarla başaracağını taahhüd ve mukabil tekliflerini de yaparak kabul ettirdikten sonra vezir-i âzam tayin edildi (1062 Receb 12 ve 1652 Haziran 19).

Ahmed Paşa, dürüst ve icratında şedid olup gece ve gündüz çalışarak evvelâ devletin gelirini ve giderini öğrenmek istedi; isteği yapıldı ve devlet erkâniyle görüşerek fazla masrafları kısmağa başladı ve bu hususta sarayın ve diğer ileri gelenlerin fazla masraflarını kesmekte tereddüt etmedi ve bu yüzden hariçten ve dahilden epi düşman kazandı; bunlar padişahı ve Valide Sultan'ı vezir-i âzam aleyhine harekete sevk ettiler, nihayet bir Nevruz günü yılbaşı hediyelerini padişaha takdim ile donanma işleri için tersanede bulunduğu sırada * saraya davet olunarak deniz yoluyla Hasbahçe^ye girdikten sonra kendisini kızlar ağası (darüssaâde ağası) karşılayıp sadaret mührünü aldıktan sonra Ahmed Paşa'yi bostancılara teslim edip onlar vasıtasiyle boğuldu (1063 Rebiulâhır 20 ve 1653 Mart) vezir-i âzamlığı dokuz ay kadardır. Cesedi, ilk efendisi Musa Paşa'nın zevcesi tarafından gönderilen adam vasıtasiyle saraydan alınarak Üsküdar'a miskinler mevkiine defnedilmiştir; ölümünde yaşı altmışı geçmişti.

Tarhoncu Ahmed Paşa, iffeti, doğruluğu ile tanınmış olup icraatında hiç hatıra ve gönüle bakmadığından bütçeyi tevazün et-

1 Ahmed Paşa, Nevruz günü âdet üzere pâdişâha Nevruz hediyesini takdim ederek mukabilinde bir hançer ve samur kürkle taltif edilip sonra tersaneye gitmişti.

tirmek gayretiyle çok düşman kazanmış, Valide Sultan'ın tekliflerini bile reddetmiş ve bu yüzden hayatını kaybetmiştir; tarihlerde adı geçen Tarhoncu bütçesi bunun zamanında yapılmıştır1.

Çerkestir; Evliya Çelebi buna uzun bıyıklı ^™L olmasından dolayı Bıyıklı Mehmed Paşa

diyor2. Dördüncü Murad'ın vezir-i âzami Tabanıyaesı Mehmed Paşa'nın kethüdahğından yetişerek 1047 H.-1637 M.de evvelâ Şam ve sonra yani 1638 M.deki Bağdad seteri esnasında Şam, padişahın silâhdarı Mustafa Paşa'ya verilip kendisi Diyarbakır valiliğine tayin edildi. Bağdad'ın zabtından sonra vali tayin edilen Hasan Paşa'nın azlini müteakib 1049 H. - 1639 M. de vezirlikle Bağdad valiliğine getirilmiştir.

Derviş Mehmed Paşa bundan sonra 1052 H.-1652 M.de ikinci defa Diyarbakır ve sonra Halep, Anadolu ve Bosna ve 1059 H.-1649 M.de Silistre valisi ve Boğaz muhafızı ve 1061 H.-1651 M.de Boğaz muhafızlığı üzerinde kalarak ikinci defa Anadolu valisi olmuş ve 1062 Şevval ve 1652 Eylül kaptan-ı deryalığa getirilerek Tarhoncu Ahmed Paşa'nın katli üzerine vezir-i âzam tayin edilmiştir (1063 H. - 1653 M.)

Yeni vezir-i âzam selefinin feci akıbetinden ders alarak gerek saraydaki ye gerek hariçteki nüfuzlu şahsiyetleri idare etmek suretiyle yirmi bir ay kadar şöyle böyle yerinde tutunabilmiş ve 1064 Zilhicce ve 1654 Ekim'de felç ile hasta yatmış ve bunun üzerine azlolunarak şeyhü'l-islâma ricası ve onun da Valide Sultandan ricası neticesinde mühr-i hümayun Derviş Paşa'nın

hasmı olan kaptân-ı derya Kara M ur a d Paşa'ya verilmeyerek Haleb valisi tbşir Paşa'ya gönderilmiştir.
1 O devirde hayatta olan Maanzâde Hüseyin Bey, Tarhoncu Ahmed Paşa hakkında şöyle diyor :
**.. .Ahmed Paşa merhum bir sâlih ve müteabbid ve gurur ve tekebbürden hali ahz ü îta ve muamelâtı doğru kimse idi. Her hususta mîrî canibine enfa* olanı ihtiyar edip miriye ne kendü tama ederdi ve ne de âhara yedirirdi; ekser evkatı kul mevacibine ve îrad ve masraf kaydına masruf olup taklil-i masarif için makdurunu sarfetmişti. İçeriden, taşradan bir ferde bir akçe verilmek ve terakki vermek, vezaret verilmek kadar emr-i azîm ve asır idi, kande kaldı ki vezaret ve eyâlet vermek.." Naima,, c. 5, â. 95. Gerek kendisine ve gerek Meaud ve Abdurrahim Efendilere yüzvermediği için Karaçelebizade alevhin-de bulunuyor. î
2 Evliya Çelebi, c. 2, s. 488, 490.

Derviş Paşa, hastalığı neticesi azlinden üç buçuk ay sonra vefat ederek Divanyolu'nd& eski Ali Paşa camii naziresine Çenber-litaş tarafına defnedildi (1065 Rebiulevvel ve 1655 Ocak)., Ölümünde yaşı altmışa yakındı. Tab'an halim ve orta derecede iktidarlı olup ağalığı zamanından İtibaren tutumlu idi; bundan dolayı mühim miktarda parası vardı; mültezimlere ve paşalara para ikraz etmek suretiyle parasını işletirdi. Kabri Divanyolu'nda Atik Ali Paşa kabristamndadır.
Bağdad valisi iken, hasra yoluyla Hindistan, İran ve Haleb'e. adamları vasıtasiyle para gönderip muhtelif eşya satın alarak maiyyeti ihtiyacını temin ettikten sonra kalanını tüccara sattırır ve bundan külliyetli kâr temin ederdi; bundan başka Bağdad'la bazı urban şeyhleriyle anlaşarak bir kısım bataklıkları kurutup ziraate müsait hale getirmiş ve külliyetli zahire almıştır, tran aşiretlerinin yaylak için Şehr-i zûr sahralarına çıkışlarında onlardan ucuz fiyatla tedarik ettiği koyunları Bağdad'da yaptırdığı kasap dükkânlarında kestirip maiyyeti tayinlerine dağıttıktan sonra narhtan bir akçe noksaniyle halka sattırır di; yine Bağdad\a bir kaç yerde finn yaptırıp maiyyeti olan levend, iç oğlanı ve ağavatdan on
ypp yy ğ ğ
ekmeğini verdikten sonra geri kalanı halka satılırdı; bu haller dola-yısiyle Bağdad'da. paşanın kalabalık maiyyeti ve muhafız askerden dolayı iaşe sıkıntısı olmaz ve halk da bundan istifade ederdi; Derviş Paşa, para kazanmak, ziraat, ticaret ve imaretle olur dermiş1.
Derviş Mehmed Paşa, yukarıda bahsettiğimiz işleri sayesinde çok para sahibi olmuş ve diğer vezir-i âzamlar gibi para sıkıntısı çekmemiş, tamah ve irtikâpla lekelenmemişti; tab'an rind-meşreb ve levend kıyafetli zevk ve saf aya ve iyi yiyip içmeğe meraklı ve latifeci imiş; ölümünde çok parası ve eşyası çıkmıştır; meselâ nakit olarak doksan bin filori (altın) ve sekiz yüz kese esedî kuruş (arslanlı felemenk parası) ve bunlardan başka külliyetli mücevherat, altın ve gümüşlü eşya, kürkler kumaş'lar, altın ve gümüşlü nadide tüfenk, kılıç ve sair harp levazımı çıktı ve hepsi de padişahın hazinesine (içhazineye) alındı.
Derviş Mehmed Paşa şeklen köse sakallı ve uzun bıyıklı imiş; maiyetindeki musahiplerinden birisi paşanın halim olduğunu
ı Naima, c. 6, s. 22 ilâ 29.

kasd ile (istanbul ahalisine sakal saydırdılar) demesi üzerine iri ve uzun bıyıklarını gösterip bunu sayamazlar diyerek gülmüştür.
*l-j w ^ * » Meşhur Abaza Mehmed Paşa'nın amcasının tbçirMurtafaPaça v, , .,
, , ,. ,
oğlu olup A b a z a nın katlinden sonra vezır-ı
âzam olmadan evvel Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya intisab ederek dürüstlüğü sebebiyle saraya alınıp sonra küçük mirahur olmuş ve 1048 H. -1639 M. da Bağdad seferinden dönüşte

büyük imrahurluğa ve aynı sene sonunda yani 1639 Nişancında Budin ve sonra 1056 H. - 1636 M. da Şam eyâletlerinde bulunmuştur.
Şam valisi bulunduğu sırada Dürzileri tedip etmek istediyse de Şamlıların hiyanetiyle muvaffak olamadığı için bunlardan intikam almak istemiş fakat bir gaile çıkmadan Haleb'e naklolun-muştur. Bundan sonra Anadolu valisi olmuş Varvar Ali Paşa isyanı sebebiyle onun yerine 1058 H. - 1648 M. de Sivas valisi olarak Ali Paşa'yı elde ederek Öldürmüştür.
îbşir Paşa bundan sonra daha bazı yerlerde valilik edip devlet merkezinin zaafı ve Anadolu'daki asayişsizlik sebebiyle maiyye-tindeki levend taifesiyle İstanbul'& karşı serkeşçe bir vaziyet almış ve hükümete isyan etmiş olan Abaza Hasan Ağa'ya yardımda bulunmuş, bununla beraber Eğriboyun Mehmed Paşa'nın ta-vassutiyle âsi vaziyetinden kurtulup tstanbuVâa. kendisine hami ve taraftarlar peyda etmişti. Zarurî olarak bazı muhalefet ve dik başlılıklarına göz yumularak tayin edildiği Bağdad valiliğini kabul etmemesine mebni ikinci defa Halep valiliğine gönderilmiştir.
Îbşir Paşa burada bulunurken 1064 Zilhicce ve 1654 Ekim'-de şeyhü'l-islâm Ebu Said Efendi'nin tavsiyesiyle Derviş Paşa'nın yerine vezir-i âzam tayin edilerek mühr-i hümayun gönderilip acele İstanbul'a, davet olunmuştur1.
îbşir Mustafa Paşa tab'an sâde-dil ve asabi ve ortalığı düzelteceğine kail olup fakat emri altındaki levendlerin tesiri altında bulunarak bunlar yüzünden Anadolu'da pek çok fenalığa sebep olmuştur; vezir-i âzamlığın kendisine tevcihini, kolayca ele geçiril-
1 Derviş Paşa'nın yerine Kara Murad Paça, Siyavüş Paşa, Melek Ahmed Paşa ve Morali Defterdar Mustafa Paşalardan birisinin tayini hakkında ihtilâf vardı. Pâdişâh île validesi Kara Murad Paşa'ya mü-

mesi için bir tuzak zannetmiş ve bundan dolayı Anadolu'da, adaleti tesis edeceğim diye aylarca ayak sürüyüp vakit geçirmiş ve nihayet Ebu Said Efendinin mektubu ve pâdişâhın teminatı hâvi hatt-ı hümâyun ve IV. Mehmed'in hocası Reyhan Âğa ile gönderilmiş olan mushaf -ki padişahın yemin ettiğine alâmetti- üzerine kendisinde emniyet hasıl olarak üç buçuk ay sonra İstanbul'a, gelmiştir1.
tbşir Paşa büyük bir alayla İstanbul'a, girmiş, hakkında teveccüh eseri olarak pâdişâhın halası Ayşe Sultan ile evlendiril-miştir2. tbşir Paşa yaptığı şiddetli hareketlerle ortalığı sindirip, sadr-ı âzam olmak için çalışan defterdar Morali Mustafa'yı tevkif ile mallarını aldıktan sonra kendisini Üsküdar tarafına geçirip sürgün ederken Hersek menzilinde katlettirmiştir 1065 Ca 1655 Mart. Kapdân-ı derya Kara Murad Paşa'nın kendi makamına ehliyetini görerek onu bir an evvel donanma ile İstanbul'dan uzaklaştırmak istemiş ve o da el altından bir çok vaidlele îbşir'in adamlarından Kürd Mehmed'i teşvik ile sipah ve yeniçeri ocaklarının birleşmesiyle vücuda gelen isyan neticesinde îbşir'in katline muvaffak olmuştur (1065 Receb ve 1655 Mayıs).
Sarayda boğulan îbşir'in cesedi Çarşıkapısı'nda eski efendisi Kemankeş Kara Mustafa Paşa türbesi haricinde defnedil-miştir; ölümünde elli yaşlarında kadar olup İstanbul*a geldikten
temâyil idiler. Derviş Paşa, aralarının fevkalâde bozuk olmasından dolayı Kara Murad Paşa'nın getirilmesini istemiyerek başka birisinin tayini hakkında şeyhü'I-ielaradan musırren ricada bulunuyordu. Siyavüş Paşa'yı ileri sürenlere karşı Valide Sultan "Siyavüş'ün azameti benim anlamından (pâdişâhtan) artuktur; öyle mütekebbir adam nice kulluk eder" diye Siyavüş'ü istememişti; Melek Ahmed Paşa taraftarları Ümide düştülerse de onun hakkında güya "Büyük Valide'yî öldürenlerin zamanında sadaret edemem** demiş olması sözleri onun asıl Valide tarafından tutulmadığım göstermişti. Has odalılar, kendi aralarından çıkmış olan tbşir Paşa'yi istiyorlardı; pâdişâh ile valide&i Ibşir olmazsa Kapdân-ı derya Kara Murad Paşa'yı sadarete getirmeğe karar verdiler; nihayet îbşir'in sadarete gelmesi takarrür ederek Derviş Mehmed Paşa'dan alınan mühr-i hümayun Lbşir'e gönderildi (Naima'dan hulâsa, c. 5, s. 432).

1 Vekayinâme (Abdi Paşa), varak 30 ve Naima tarihi, c. 6, s. 4 ilâ 43. ve Ravzatülebrar ikinci zeyli.
2 Bu sultanın, İbrahim'in kızı olduğunu Naima yazmakta ise de doğru olmayıp Bay Adnan tarafından yapılan son tetkikte Birinci Ahmed'in kızı ve Nasuh Paşa'dan itibaren müteaddid vezire namzed olan Ayşe Sultan olduğu tahakkuk etmiştir.,

sonraki vezir-i âzamhğı iki ay kadardır; mührün kendisine tesliminden itibaren olan sadaret müddeti takriben altı aydır.

îbşir Paşa, hiddet ve şiddeti, kibir ve gururu vezirlik icaplarından sayan, işten anlamayan cahil sade-dil ve sade-akıl bir adamdı; şeklen kısa boyluv küçük cüsseli olup meşrubattan su ve sütten başka bir şey içmezdi; oturduğu zaman kati'yyen ayak uzatmak, bağdaş kurmak gibi tarzlarda oîurmayıp daima eski terbiye âdeti üzere dizüstüne otururmuş. Silâhdar tarihi kendisini halim; selim beytülmalin muhafızı, dindar, sâlih, namaza devamlı, âdil zamane vezirlerinin başta geleni olmak üzere tavsif etmekte ise de dindar-lığıyle namaza devamı hariç olarak diğer vasıfları tarihî olaylarla tezad teşkil etmektedir. Yalnız devlet merkezindeki haksızlıklar ve dalaverelerden dolayı cidden müteessir olduğu ve samimî olarak bunları düzeltmeği arzu ettiği anlaşılıyor ise de ne kafası, ne de vaziyeti buna müsaid değildi. Halelde Cedid mahallesinde 1064 Şevval tarihli mcscid ve mektep vakfı vardır.

Tertip ettiği isyan neticesinde tbşir'in katli üzerine p ikinci defa vezir-i âzam olmuş (1655 Mayıs) ve üç
(İkinci defa) av 8Onra vani 1065 Şevval ve 1655 Ağustos'da istifa ederek Şam valiliğine tâyin olunup üç kadırga ile deniz yoluyle hareket etmiş Payas sahilinde karaya çıkıp henüz Şam'a varmadan yolda hummadan hastalanarak Hama'da vefat etmiştir (1066 Muharrem 1655 Ekim).

s... » Malatyalı olup akrabasından olan kapı ağası ts-
mail Ağa'nın1 delaletiyle İbrahim Paşa sarayı'na verilmiş ve sonra Enderuna alınarak terbiye edilip Hasodada tül-bend ağalığına, rikâbdarhğa ve Sultan İbrahim zamanında si-lâhdarhğa kadar çıkmış ve 1054 H. -1644 M. de vezirlikle kubbe altına çıkıp sonra Rumeli valiliği verilmiştir. 1062 Zilhicce 1652 Ka-sım'da vezirlikle Yeniçeri ağası ve 1064 H.-1656 M.da tekrar kubbe altına vezir olmuş ve sonra valiliklerde bulunup tekrar kubbe altı veziri iken Kara-Murad Paşa*mn yerine 1065 Şevval ve 1655 Ağustos'ta vezir-i âzam tayin edilmiştir. Süleyman Paşa altı buçuk ay sonra azlolunarak Silistre valiliğine yollanmıştır (1066

1 Bu ismail Ağa ak'ağalardan olup, kapı ağalığından sonra Darü»-saade ağası olmuştur; Ak'ağalardan Darüssaade "ağası olanların sonuncusu budur. Malatya'da ikamete memur edilip 1045 H.-1635 M. de orada ölmüştür.

Cemaziyelevvel 3 ve 1656 Şubat 28)1, Süleyman Paşa, daha sonra iki defa İstanbul kaymakamı olup azlinden sonra ihtiyarlığına mebni arpalık olarak Çankırı sancağı verilip İstanbul'da oturtulmuş ve bir aralık Erzurum valiliği verilmiş ise de yapamadığından Çankırı sancağı ile Üsküdar'daki konağında oturup yaşı sekseni geçmiş olduğu halde vefat etmiştir (1098 Rebiulevvel ve 1687 Ocak); halim, selim ve makûs talihli idi. Sadareti devletin en buhranlı zamanına raslamiştır. Enderun tarihinin (C. 2, s. 67) kaydına göre Ibşir Paşa'dan dul kalan Ayşe Sultan Süleyman Paşa'ya verilerek beş ay sonra nikâhı altında ölmüştür. 7
M t«ff ^-mavut °1UP enderunlu değildir; kapıcıbaşılık ile
Pasa devlet hizmetine girmiş ve 1058 H.-1648 M. senesi
sonlarında Girit'te şehid olan Küçük Hüseyin Paşa'nın yerine Rumeli beylerbeğîsi ve 1060 H.-1650 M.de ibrahim Paşa'nın yerine başdefterdar olduysa da aynı sene içinde azlolunup2 yerine Seyyid Mustafa Paşa geldi. Mustafa Paşa 1062 Receb ve 1652 Haziran'da Karaman valisi Katircıoğlu M e hm e d Paşa'nın mezaliminden şikâyet edilmesi üzerine o, Silifke (tçel) sancağına tayin olunduğundan yerine* Zurnazen Mustafa Paşa Karaman (Konya) vasili

olup*-yine aynı sene içinde ikinci defa defterdarlığa getirildi; fakat Derviş Mehmed Paşa sadaretinde yani 1063 H. - 1653 M. de azlolunarak yeiine baş bakikulu Morali Mustafa Efendi vezirlikle defterdar oldu ve Zurnazen ise Bozcaada muhafızlığına tayin edildi. Zurnazen, Kara Murad Paşa'nın sadarete tayini üzerine kapdan-ı derya olmuş ve Boğazda Venediklilerle harp ederek düşman tarafından muhasara edilen Menekşe (Mora yarımadasının doğusunda) kale-sini muhasaradan kurtarmıştır.

1 Vecihi tarihVnde ve Sicill-i OsmanVde sadaretten azlinden sonra Bosna valiliğine gönderildiği yazılıyor. Vecihi 3 c demektedirki pazartesi günüdür. Eremya Çelebi Çınar Yakası risalesinde aynı tarihi gösterir. Süleyman Paşa'-nın azline sebeb de geçen ulufede çok zorluk çekdiğini yeni ulufe zamanı yaklaş-makda olup hazînede para, olmadığını arzetmiş olmasıdır.

2 Zurnazen Mustafa Paşa, 1060 H. - 1650 M. de Melek Ahmed Paşa sadaretinde başdefterdar iken padişaha bir arize takdim ederek sadaretin kendisine verilmesini istemiş fakat tezkire vezir-i âzamin eline geçtiğinden Melek Ahmed Paşa kendisini defterdarlıktan azletmiştir.

* Kara Çelebizade, Midilli muhafızı bulunduğu sırada dellak Mustafa Paşa'mn istifası üzerine Kapdan-ı derya olduğunu yazıyor. 8 Naima, c. 5t ». 213.

Malatyalı Süleyman Paşa'nın 1066 Cemaziyelevvel ve
1656 Şubat 28 azli üzerine mühr-i hümayun Girit serdarı Deli Hüseyin Paşa'ya gönderilerek,

Zurnazen, sadaret kaymakamı kalıp ne yapıp yaparak sadarete kendisini tayin ettirmiş ise de bu sırada vaki isyanda alay köşkü Önündeki ayak divanında sipahiler kendisini istemedikleri için dört saat sonra azledilip tekrar kapdan-ı deryalıkta bırakılmış ve aynı sene Cemaziyelâhırında (1156 Nisan) Erzurum valiliğiyle îstanbuVdan çıkarılarak 1067 Rebiulâhır ve
1657 Ocak veya Şubat'ta orada vefat etmiştir. Meşhur Mimar Kasım Ağa'nın damadı idi. İşten anlar, hilekâr, kurnaz, içinden pazarlıklı tehlikeli bir şahıstı; Girit'te düşman karşısında serdar Deli Hüseyin Paşa aleyhine askeri kışkırtmış ve Deli Hüseyin Paşa'nın sadaretine mâni olmuştur. Zurnazen Kapdanpaşalıkta donanma umuruna ihtimam ile varidatı arttırıp israfatı azaltmağa muvaffak olmuştur.
Çınar vakası üzerine Zurnazen'in yerine vezir-i Siyavüs Paşa âzajn oUu igç de ^ Q
(ikinci defa) .... « ^ ^ . ^. ' günü vetat etmiştir.
Canik (Samsun) tarafları halkındandır. Meşhui Boynueğri Mehmed Demirkazık Halil Paşa'ya intisab ederek ket-
Pasa +
hüda olmuş, Iran seferlerinde büyük gayret ve şecaati görülmüş ve bir çok yerinden yaralanmıştır. Bu yaraların bir tanesi boynuna isabet ettiğinden bir arıza bırakıp hayatı mü d d etince işlemiş1 ve bundan dolayı Boynueğri veya Boynuyarah lakabını almıştır.
Efendisi Halil Paşa'nın gadr suretiyle katlinde Mehmed Ağa, IV. Murad'ın meşhur silâhdarı Mustafa Paşa'ya intisap ile ona kethüdası olmuş ve sonra bir kaç defa çavuşbaşı2, Kastamonu sancakbeyi, Haleb ve Şam heylerbeğisi ve 1058 H.-1648 M.de Anadolu valisi olmuştur.
Mehmed Paşa 1059 H.-1649 M.de Anadolu'dan azlini mütea-kib Katırcıoğlu'nu tenkile serdar olmuş ise de uhdesinden gelemedikten başka serdarlık bahanesiyle ahaliye ziyade zulmettiği için mükerreren vaki şikâyet üzerine katline emir çıkıp kendisini elde
• Vecihi Yaralı Mehmed Paşa diyor.
1 "Bir kizılbaş çenginde boynuna bir zehirli kılıç erişmekle otuz seneyi mütecaviz ölünceye değin onulmayıp beş vakitte yarasını değiştirir ve boyunu-uın eğri tutmakla Boynueğri namiyle anılır ve kâh Boynuyarah deyu tesmiye kılınırdı.." Silâhlar, c. 2, s. 410.
1 Şair Nefî bunun çavuşbagılığı zamanında tevkif ve idam olunmuştur.

etmeğe Köprülü Mehmed Paşa tayin edilmiş ve Boynueğri de kendisini müdafaa için kuvvet toplamağa başlamıştır.
Köprülü Mehmed Paşa, Boynueğri'nin müdafaa kuvveti topladığını haber alınca bir mektupla kendisini îkaz ile İstanbul'a. gidip afv dilemesini yazmış ve Boynueğri Mehmed Paşa bu sözü tutarak acele İstanbul'a, gelip Valide Sultan'a dehalet ile afvolunmuşı ve sonra kubbe vezirliğine tayin edilmiştir (1060 H. -1650 M.).
Boynueğri Mehmed Paşa, Ibşir Paşa ile Abaza Hasan Ağa'nın hükümete karşı serkeşçe bir tavur takınmaları üzerine kubbe veziri bulunurken 1061 H. - 1651 M.de bunlara nasihat edip isyanının önünü almak için Anadolu'ya gönderilerek muvaffak oldu ve bu hizmetine karşı Şam valiliği verilmiş ve yeni vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa bu mansıbı kardeşi Cafer Paşa'ya verip Boynueğri'ye Diyarbakır valiliği verildi ise de kabul etmeyip Şam eyâletini istedi ve İstanbul'a geldi; bu sırada yeni vezir-i âzam olan Gürcü Mehmed Paşa, Şam eyâletini kendi kardeşine vermişti; bunun üzerine Boynueğri Mehmed Paşa :
"-Bana ya Şam'ı verirsiniz veya kubbe veziri yaparsınız,, diye Diyarbakır'a gitmemekte ayak diredi ve vezir-i azama :
"Senin kardeşin Cafer Paşa iki sözü bir araya getirip söylemeğe kadir değildir ve bunamıştır; o Şam valisi olsun da ben ömrümü devlet hizmetinde sarf etmişken neden lâyık olmayayım ?„ diye epi çekişti ve nihayet kendisine Kanije eyaleti verilip o tarafa gönderilerek bir nevi sürgün edildi (1651 Kasım).
Boynueğri Mehmed Paşa, daha sonra Şam valisi bulunurken Hocazâde Mesud Efendi'nin

tavsiyesiyle ikinci defa vezir-i âzam olan Siyavüş Paşa'mn yerine 1066 Receb ve 1656 Nisan'da vezir-i âzam olmuştur.
1 Köprülü Mehmed Paşa, buna yazdığı mektupta "Benim sultanım, biz taraf-ı pâdişahiden üzerinize memuruz; gizin dahi leşker cemeylediğinîz mes-muomuz oldu; pâdişâhın kılıcı uzundur; isyan edenlerin akıbeti niye müncer oldu malûmunuzdur bu vartadan necat isterseniz bu pederinizin nasihati ile âmil olup hemen bir gece bir kaç-atlı ile îstanbuTa can atıp Valide Sultan hazretlerine dahil düşüp ceraimden istiğfar edesiz; inşallah arvolunmanızda şüphe yoktur.." demiş (Naima, c. 4, s. 453) filhakika Boynueğri Mehmed Paşa îstanbufa gelip bir kaç bin altınlık cevahir ile Valide Sultan'a müracaat eyleyip "Beni padişaha Celâli oldu diye yanlat; anlatmışlar, işittiğim gibi geldim katlederlerse boynum kıldan incedir diye dehalet eylediğinden bazı ocak ağalarının da tavas-sutlariyle kurtulmuştur.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Bozcaada ile nfnin Venedik işgaline uğraması I stanbuV da panik uyandırıp 011 alık heyecana düştüğü esnada kendisi bu hâle hayrette kalarak bir taraftan düşmanın gözünü boyamak için kale duvarlarını badana ettirmekle meşgul olup diğer taraftan da vezir-i âzam olacağını haber aldığı Köprülü Mehmed Paşa'yı îstanbuVdan Trablus-Şam valiliği ile atmak isterken azlolunarak yerine Köprülü Mehmed Paşa gelmiştir (1066 Zilkade 25 ve 1656 Eylül 14).
Boynu eğri Mehmed Paş a'nın azlinden sonra katline irade çıktı ise de yeni vezir-i âzam'ın ricası üzerine öldürülmiyerek Malkara'ya nefyedildi. Daha sonraları istanbuVa gelmesine müsaade olunarak on sene kadar tekaütlükle Eyü&'teki yalısında oturdu ve yaşı sekseni geçkin olduğu halde 1076 H.-1665 M.de vefat etti *. Vezir-i âzamhğı iki ay kadardır. Gençliğinde cesareti ve harplerde yararlığı ile tanınmış ve hizmet etmiş ise de sadaret makamım -bilhassa en buhranlı bir zamanda- idare edecek kudret ve liyakattan mahnımdu.
«r.. ..i- » ı , Aslen Arnavut olup tertip ettirdim vakfiyesinde Koprulu Mehmed _ n .
* * , „ ., / .
p Arnavud Belgrad uun [BeratJ Kuznık kasaba-
sından olduğunu söylemektedir2. Seyyit Yusuf adında bir zatın kızı olan zevcesi Ayşe Hanım Amasya'nın, Köprü kasabasında doğmuş olup Köprülü Mehmed Paşa da jnazuli-yet zamanlarını orada geçirdiği için bundan dolayı kendisine Köprülü denilmiştir; kasabaya sonradan Vezir Köprüsü denilmesi Mehmed Paşa ile münasebeti dolayısiyledir.
Köprülü Mehmed Paşa'mn babasının adı Hüseyin ve onun babasının adı Ali imiş ı. Gençliğinde saraya alınarak saray matbahı helvahanesinde hizmet ederken has o dalı Boşnak Hüsrev Ağ a'nın (meşhur Hüsrev Paşa) IV. Murad zamanında silâhdarhğı esnasında
1 Silâhdar tarikinde (c. 1, a. 392 ve 411) kabrinin Eyüp'te Yalı hamamı karşısında olduğu yazılıp HadikatiVl-cevamide ise (c. 1, s. 150) Divanyolu'nda Ali Paşa camii kabristanında ve Hasib Üsküdar! mecmuası ise Sandıkcılaı'da Siyavüş Paşa yanında medfun olduğunu yazıyorlar.
s Köprülü Mehmed Paşa'mn Arnavutluk'ta Berat'ta (Rojno) kasabasında cami vakfı vardır (Top. Arşivi 7442 numaralı zarf). Abdi Paşa vakayinamesi ile Silâhdar ve Naimâ tarihleri, Hadikatü'l-vüzera ve ondan naklen enderun tarihi aslen Arnavut olduğunu yazmaktadırlar; Köprülü oğlu Hafız Ahmed Paşa'mn imamı Behcetî İbrahim Efendi tarafından kaleme alınmış olan 3JL—.L— <ü£Jl İJÜU- 4İji J <-i*»^l =3İlsiletiVl-âsafiyye fi devletVUkokaniyyetVl-Osmâ-
niyye isimli eserinde (Köprülü kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa kitapları, numara 212) Mehmed Paş a'nın Rumeli'de Selanik ile Vshüp arasındaki Köprülü kasabasından olduğu kaydedilmektedir.

Mehmed Ağa Enderunda büyük odaya alınıp orada hazine odasına terfi etmiş ve kendisini sevmeyen Silâhdar tarihi müellifinin kaydına göre serkeşliği ve kendisini beğenmiş olması

sebebiyle süvari bölüklerinden birisine çıkarılmış ve yeniçeri ağahğiyle saraydan çıkan Enderundaki hamisi Hüsrev Ağa'ya intisap ile onun vezirliğinde hazinedarı olmuştur2.
Köprülü, Hüsrev Paşa'nın katlinden sonra bazı voyvoda- hklarda, iktisap ağalığında ve tophane nazırlığiyle sipah ve silâhdar bölükleri ağalıklarında ve cebecibaşılıkta bulunup kapıcılar kethüdası veya mirahur olup Sultanzâde Mehmed Paşa, sadaretinde Beylerbeğilik ile Trabzon valiliğine tayin edilmiştir.
Bundan sonra bir müddet mâzul kalan Köprülü Mehmed Paşa, Sultan İbrahim'in yedinci hasekisine paşmakhk olarak verdiği Şam eyâletine mütesellim tayin edilmiş* ve sonra yani aynı senede Karaman beylerbeğisi olmuştur**. Köprülü Mehmed Paşa 1057 H.-1647 M. de hükümette karşı isyan eden Sivas valisi Varvar Ali Paşa üzerine memur olmuş ise de muvaffak olamadıktan başka Varvar'ın eline esir düşüp tam öldürüleceği sırada Ibşir Paşa kuvvetleri yetişerek kendisini kurtarmışlardır3.
Köprülü Mehmed Paşa'yı daha sonra Kudüs sancağiyle Trablus-Şam beylerbeğisi görüyoruz; Mehmed Paşa dostu ve hemşehrisi olan Mimarbaşı Kasım Ağa'nın, Darüssaâde ağası
1 Köprülü Mehmed Paşa'nın babasının adının Hüseyin olduğu Beh-cetî Efendi'nin eserinde de görülüyor; orada büyük babası Ali diye kaydedilmiştir.* Müstakimzâde ı^LoJI ürf Mecelletu>n-nisab\a. babasının adını
Abdullah diye kaydederek devşirme olduğunu gösteriyor.
2 Behcctî Efendi, Köprülü'nün helvahaneden enderun'a girip teferli «ftuı'nda bulunduktan sonra hasoda'ya geçerek Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadaretinde birinci imrahur olarak çıktığını yazmaktadır. Seferli koğuşu, Dördüncü Murad'ın Revan seferine giderken ihdas edilmiş olmasından ve Köprülümün çok evvel Boşnak Hüsrev Paşa'ya hazinedarlık etmiş bulunmasından dolayı bu mütalea yanlıştır.
* Siyavüş Paşa kapu kethüdası tarafından gönderilen mektupta "Rebi-evvelin altısında Şam eyaleti dördüncü haseki sultana paşmakbk veiilüp Şam-ı şerif Egre'den mazul merhum Hüsrev Paşa hazinedarlığından çıkma Mehmed Paşa mütesellim ve kaimmekam tayin olunup peşin talep olunmakla oldahi mütehayyir kalup gitmemiştir1* (Top. Arşivi No 610).
** Vezir-i azam Hezarpâre Ahmed Paşa'nın Telhisi : Karamanbeğler-beğisi Ahmed Paşa fevt olmağla eyalet-i Karaman sabıka Şam beğlerbeğisi olan Köprülü Mehmed Paşa kullan hayli zamandan beri asitane-i saadetlerinde mülazi-mette ve islamı yerinde bir kulları olmağın ihsan buyrulmak Top. Arşivi 7022.
8 Vecihi tarihi, s. 56. tbşir Paşa tarafından kurtarılan Köprülü Meh med Paşa'nın, Varvar Ali Paşa ile murafaasını orada bulunan Evliya Çelebi (C 2, b. 52) anlatmaktadır.

Süleyman Ağa'ya tavsiyesi üzerine kubbe veziri tayin edilmiş * ise de yalnız bir defa bayram tebriki günü divan-ı hümayuna gele-bilip bayram ertesi vezir-i âzam Gürcü Mehmed Paşa'nın azliyle vezirliği alınarak yine beylerbeği rütbesiyle Köstendiî sancağı verilip vezirliği için tavassut eden Kasım Ağa da Kıbrıs'a. sürülmüştür1
Ibşir Paşa vezir-i âzam olup istanbul'a, gelirken Vezirköprü kasabasında oturmakta olan Mehmed Paşa kalkıp Kütahya yakınlarında îbşir'i karşılamış, iltifat görmüş ve tbşir Paşa kendisine Trablus-Şam valiliğini tevcih etmiş ve Köprülü ile mahremâne görüşmüş ve bazı hususlarda fikrini almıştır; Köprülü Mehmed Paşa/zıufc'te îbşir PaşaMan ayrılıp Trablus'a, giderek oğulları Ahmed ve Mustafâ Bey'leri de ağırlıklarını getirmek üzere Vezirköprüsü'ne göndermiştir,
KÖprülü'nün bu defaki şansı da müsait gitmedi; tbşir Paşa'nm katli üzerine Trablus-Şam ^ üzerinden alındı; oğulları
* Köprülü'nün kubbe vezirliğine tayinini havi Dördüncü Mehmed'in vezir-i azama beyaz Üzerine hattı hümayunu aynen şöyledir : "sen ki vezir-i âzamsın, Köprülü Mehmed Paşa'ya kubbe vezirliği ihsan eyledim'1 Topkapı Sarayı Arşivi Nö 7010.
1 Vekayinâme (Abdi Paşa), varak 16, Silâhdar tarihi, c. /, s. 225. Siyavüş Paşa'nm azli

takarrür edince Valide Sultan, kethüdası olan Mimar Kasım Ağa'yı çağırıp Gürcü Mehmed Paja vezir-i âzamhğa lâyık mıdır diye sormuş, o da, Gürcü Paşa, tedbirden âciz bir adamdır. O işin uhdesinden gelemez, Siyavüş Paşa ondan bin kere daha ehildir demiş. Valide Sultan sadaret makamına kimin gelebileceğini sormuş olsa Köprtilü'yü tavsiye edecekmiş, lâkin sormadığı için eükût etmiş. Fakat Valide Sultan Kasım Ağa'nin mütaleasına bakmayarak Darüssaade Ağası'nın tavsiye etmiş olduğu Gürcü Mehmed Pa-şa'yı o makama getirmiştir. Yine bir gün Valide sultan Gürcü Mebmed Paşa'nın bir iş göremediğinden dolayı Kasım Ağa'ya söz açmış, o da hemen fırsat bulup, Bevletlû sultamın merhum Hüsrev Paşa hazinedarlığından çıkma Köprülü Mehmed Paşa vardır vezir-i âzam olmak mümkün ise bu işin uhdesinden o gelir demiş ise de Valide Sultan, henüz halk beyninde nam ve kâmı olmayan adama mühür nice verilir? demesi üzerine Kasım Ağa sultanım onun kolayı budur ki ibtida kubbe-nişm*edeisiz badehu hizmetinizde istihdam eylemek asandır demiş. Valide Sultan keyfiyeti pâdişâha arzetmiş o da Köprülü Mehmed Paşa derler bir adam varmış onu kubbe-nişîn edelim diye kızlar ağasına söylemiş. Filhakika Köprülü kubbe vezirliğine tayin edilmiş ise de Darüssaade Ağası, işi Gürcü Mehmed Paşa'ya açmış ve bunun üzerine telâşa düşen Gürcü Paşa Köprülü'ye Köstendiî sancağım has olarak tevcih ^ettirip İstanbul"dan çıkardığı gibi Kasım Ağa'yı da sürgün etmiştir (Naima, c. 5, s. 168 ve 176).

yan yoldan tekrar Vezirköprü kasabasına dönüp kendisi de Kütahya'dan İstanbul'a, gelmiştir1.
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Köprülü, İstan-buVa. gelince hemşehrisi Mimar Kasım Ağa vasıtasiyle Şamî-zâde ve diğer bazı zevatla dostluk tesis etmiş ve nihayet 1066 Zilkade 25 ve 14 Eylül 1656 tarihinde Boynueğri Mehmed Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur*. Köprülü cahil fakat kurnaz; hâdiselerden ders almış, vaziyete göre hareket eder, hissiyatını saklardı. Her zaman dikine gitmez, yapacağını bazan zamana bırakır ve fırsatı kaçırmazdı; Âl-i Osmana son derecede sâdık olup padişah kendisinden emindi. Köprülü'nün hizmetleri kısm-ı mahsusunda görüldüğünden burada tekrarlanmadı; vefatı 1072 Rebiulevvel 7 ve 1661 Ekim 31 de ve kabri Divanyolu'n'âaki medresesi yanındaki türbesindedir.
Devlet-i Hân Mehemmedde Mehemmed Paşa Beş sene on gün üç ay oldı vezir-i âzam Ahdiyâ oldı vefatına bu mısra tarih Köprili mülk'i adem köprüsine basdı kadem
1072
kıtasiyle sadaret müddeti ve vefatı tarihi gösterilmiştir. Türbesi yanında Medrese (Darü'l*hadîs) çeşme ve Taraklı Borlu [Safranbolu'da camisi vardır. Amfisya'>mn Turhal kasabasında da bir han yaptırmıştır 2. Silâhdar tarihi seksen altı yaşında vefat edip Tavuk-pazarı kurbindeki Darü'l-hadîs civarına defnedildiğini yazdıktan sonra Köprülü aleyhinde olarak şunları kaydeder3 :
"Paşây-ı mezbur maldar, zâlim, cebbar, hun-rîz sinni seksen altıya baliğ bir dişlenk koca idi. Pâdişâhı sagîr avlayıp Rumeli ve Anadolu'da hak ve nahak katlettirdiği vüzera ve mirmiran ve ümera ve ahali-i vilâyet ve mütemevvil adamların mal ve emlâklerin bi'1-külliyye kabzedip akarlar ve zû'mınca hayratlar ile mema-lik-î islârm mâmur ve âbâdan eyledi, hukkâm-ı memleket ve taife-i askerîde sahibhâne ve nam ve şan komayıp kolun ve kanadın kırdı... ilâ elan devlet-i aliyyenin yıkılıp berbat ve zebun olmasına sebeb oldu*'.

1 Naima, c. 6, s. 22.
* Vecihi ve Abdulaziz Efendi (Ravzat-ül ebrarın ikinci zeylinde Körp-rülü'nün Trablus Şam valisi iken vezir-i âzam olduğunu yazarlar.
2 Mühimme defteri, 118, s. 217.
3 Silâhdar, c. 1, s. 226. *

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere devletin en buhranlı zamanında idareyi eline alan Köprülü'nün nasıl çalıştığı ve devleti ne hale getirdiği gözönüne alınacak olursa Silâhdar'ın, bazı sebeblerden dolayı mâkul düşünmeyerek hissiyatına mağlûb olduğu görülür. Yalnız

kendisine rakip saydığı Deli Hüseyin Paşa ile Şeydi Ahmed Paşa gibi iki namdar veziri öldürmesi dolayısiyle mu â haz e olunabilir.
Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğludur : 1045 H. - 1635 M. de Vezirköprü kasabasında doğmuş, yedi yaşında iken tstanbuVa. getirilmiş, burada medrese tahsilini takip ederek meşhur Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'den mezun ve mülâzım olup1 sonra yani onaltı yaşında hariç ve anı müteakip dahil müderrisi olup yirmi iki yaşında iken sahn müderrisliğine geçmiştir (1067 H.-1657 M.); fakat Köprülü Mehmed Paşa ulema sınıfı arasındaki münasebetsiz hallerden dolayı sadareti zamanında oğlunu ilmiye sınıfından çıkarıp 1069 Zilhicce ve 1659 Ağustos vezirlikle Erzurum valiliğine göndermiştir 2.
Fazıl Ahmed Paşa bundan sonra Şam valiliğine ve pek az sonra Haleb'e tayin edilmiştir. Bu sırada son zamanlarını yaşamakta olan Köprülü Mehmed Paşa, kendisinden sonra oğlunun sadareti için padişahtan vaid almış ve oğlunu acele getirtip padişahın Edirne'ye hareketine mebni İstanbul kaymakamı yaptırmıştır.
IV. Mehmed'le Edirne'ye gitmiş olan Köprülü, orada hasta yattığından Fazıl Ahmed Paşa, babasına vekâlet etmek üzere acele Edirne'ye davet edilip sadaret kaymakamı olmuş, babasının Ölümü üzerine de yirmi altı yaşında vezir-i âzam tayin edilmiştir (1072 Rebiulevvel 7 ve 1661 Ekim 31).
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Fazıl Ahmed Paşa üç sene Avusturya ile Macaristan'da, ve iki buçuk sene Venediklilerle Girit'te* ve üst üste üç sene de Lehistan'da, savaştı, bu suretle onbeş sene süren sadaretinin dokuz senelik bir devri cephe-

1 Zübdetü't-tevarih (Esat Efendi kütüphanesi), varak 2.
2 **Eshab-ı tarîk (ulema zümresi) süfehasmdan bazı gözler Köprülü Mehmed Paşa merhumun sem'ine erişmekle tarikten nefret ve oğlunu onlar beynine insilâkten sıyanet edip ibtida Erzurum eyâleti mansıbı ile ikram.." eyledi. Zübdetiıl-vekayi, varak 2b.
* 1077 ila 1080 senesine kadar kendisinin Kandiye muhasarası ve zaptına dair Paşa'nın mühürdarı Hasan Ağa'nın £,jUII »*'**-. Cevahirüttarih isminde bir eseri vardır (Topkapı Sarayı Kütüphanesi No 815).

lerde muharebe ile geçti; hasta olarak pâdişâhla Edirne'ye giderken yolda ağırlanarak 1087 senesi Şabanının yirmi altıncı salı gecesi (3 Kasım 1676) Ergene civarındaki Karabiber çiftliğVnde istiska-dan kırk üç yaşında vefat etti. Cenazesi istpnbuVa. naklolunarak Divanyolu^nda babasının yanına defnedildi. Muasırı olan silâhdar tarihi müellifi Mehmed Halife, Fazıl Ahmed Paşa hakkında ". .Pâşây-ı mezbur âlim ve halim ve sçlim, fâzıl, kâmil, âdil uğru açık aklü firasette ve fikr-i kiyasette ve sehâ ve keremde rahm ve şefekatte bî-nazîr, hüsn-i hulk sâhib-i âli- cenab, çelebi- meşreb ve zamane vezirlerinin serefrâzı ve misli bulunmaz gazi bir adam idi" demektedir *. Filhakika tarih gözden geçirilecek olursa Silâhdann mütâleasındaki isabet anlaşılır.
Fazıl Ahmed Paşa, fikir ve mütaleaya kıymet verir, söz dinler, tecrübeli adamların fikirlerinden istifade eyler ve sonra fili-yata geçerdi. Senelerce süren seferler sebebiyle yıpranmış ve içkiye ihtilası genç yaşında vefatını mûcib olmuştur a.
Hammer de bu zat hakkında şunları yazıyor-: "Fazıl Ahmed Paşa vücutça uzun boylu, balık etinde beyaz renkli idi; evzâı hürmete şayan, mütevazı ve etvârı câzîb olup babasının ne istibdadını ve ne de zulmünü göstermezdi; îtisâfın ve haksızlığın düşmanı, irtikâbın ve hasisliğin o derece fevkinde idi ki kendisine hediye vermek, işini gördürmemeğe sebep olurdu" demektedir, yine Hammer, Fazıl Ahmed Paşa'nın çabuk kavrayışlı metin muhakemeü, işlere kısa yoldan gitmesini bilen ve anlayan bir şahsiyet olduğunu beyan etmektedir 3.
Fazıl Ahmed Paşa fıkıh ve kelâmde yüksek vukuf sahibi olup yazısı da güzeldi, sülüs ve nüsh yazısını meşhur hattat Derviş Ali'den yazmıştır; hocası kendisini ziyarete geldiği zaman onu şeyhülislâmı karşıladığı mevkiden karşılar, elini Öper ve makamında yanına oturturmuş 4.

1 Silâhdar tarihi, c. i, *. 659.

1 "Vezareti haliude l>axı muVarriban iğvasiyte şürb-i hamre mübtelâ ve âkibet emrâz-ı istiskaya uğrayıp sebeb-i mevtine bâis olup fakat bu ayb ile mâ-yub ve sinni henüz kırk beşe buluğ etmiş himmet-i bülend ve şâir ahl&k-ı cemilesine nihayet yok bir verir-i celilü'1-kadr idi.." Silâhdar, c. lf s. 659.

* Hammer (Atâ Bey tercümesi), s. 11, s. 296.

* Tuhfetu'UhatUUÎn, s. 82. r

İstanbul'da Divcınyohı"nda babasının medrese ve türbesinin yakınındaki kütüphaneyi Fazıl Ahmet Paşa yaptırmış ve mâlik olduğu nefis kitapları oraya vakfetmiştir, hattatları himaye ile onlara vazifeler tayin edip bunlara pek çok nefis eserler istinsah ettirmiştir*.

Muharebelerde askerin gayretini arttırmak için esir getirene kırk ve kelle getirene yirmi kuruş bahşiş verirdi; kırk ve yirmi kuruş zamanına göre bir altının yarısı ve dörtte biri olduğundan kendi kesesinden bunları sarfoderdi; hattâ bir gün kethüdası Şişman ibrahim Ağa-ki sonra vezir olmuştur- paşasının bu bol bahşişinden dolayı:

"-Bu ihsana sel gibi akçe gelse vefa etmez;,, demesi üzerine Fazıl Ahmed Paşa:

"-Hazine ne gün içindir, hemen bizim akçemiz böyle günlere hare ve infak olunmak içindir; dahi iktiza ederse ödünç alıp bezi ederiz,, cevabını vermiştir.

Fazıl Ahmed Paşa'nın evlâdı olmayıp Köprülü sülâlesi kardeşi şehid Fazıl Mustafa Paşa'dan yürümüştür. Kendisinin Uyvar ve Kamaniçe ve Kandiye'de namına birer camileri ve İzmir-de sonradan tamamlanan bir Kargir hanı vardı. Çenberlitaş*taki Vezirkanı denilen Han, Köprülü Mehmed Paşa'nın olup o handaki mescidi Fazıl Ahmed Paşa yaptırmıştır. Vefatından evvel kitaplarını vakfetmiştir. jr'VI <*>%* = Hulâsatü'l-eser* de mufassal terceme-i hali vardır (s. 352). Müezzinzâde Şaban Efendi tarafından ramına bir tefsir yazılmıştır.(cn*lUl *\<~\ = Esmâü'l-müellifîn, c. 1, s. 417).

«- * n Türk olup Merzifonlu Oruç Bey adında bir

Kara Mustafa Paşa r _ J

(Merzifonlu) tımarlı sipahinin oğludur ve 1044H.-1634M. senesinde Merzifon'du bir buçuk kilometre doğusundaki Marince köyünde doğmuştur. Kara Mustafa'nın babası Oruç Bey 1048 H. - 1639 M. de Bağdad muhasarası

1 Ziİbdetu'l'Vekayi (Defterdar Mehmed Paşa), varak 36 b\ HadikatiiH-cevamVâe (c. 1, s. 215) türbe, sebil, medrese, çeşme ve kütüphanenin hepsinin 1072 H. senesinde yazık olup sonra bunu bir yerde tashih ile Köprülü türbesi civarındaki kütüphanenin Fazıl Ahmed Paga'ya ait olduğu beyan olunmaktadır. *

sırasında şehid olması üzerine Kara Mustafa bahasının dostu olan Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesinde ve kendisiyle yaşıt olan Fazıl Ahmed Paşa ile beraber büyümüş tahsil görmüş ve sonra Köprülü'nün kızını almıştır.

Köprülü Mehmed Paşa vezir-i âzam olunca Kara Mustafa'yı telhisci x yapmış ve Erdel seferinde Yanova kalesinin zabtını bununla pâdişâha bildirmesi üzerine Kara Mustafa Ağa ikinci imrahorluğa terfi etmiş (1068 Zilhicce 3 ve 1658 Eylül 2) ve bir buçuk sene sonra da iki tuğla yani beylerbeği rütbesiyle Silistre beylerbeğisi (1070 Cemaziyelevvel ve 1660 Mart) ve bir sene sonra da vezirlikle Diyarbakır valisi olmuştur.

Fazıl Ahmed Paşa vezir-i âzam olur olmaz eniştesi Kara Mustafa Paşa'yı kaptan paşalığa tayin ettirmiş (1072 Cemaziyelevvel ve 1661 Aralık) ve evvelki Kaptân-ı derya Abdülkadir Paşa, babası ve dedesinin arpalığı olan Rodos sancağına gönderilmiştir 2. Vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa Avusturya seferine serdar-ı ekrem tayin edilince Kaptan paşalık üzerinde kalmak üzere 3 Kara Mustafa Paşa sadaret kaymakamı tayin edildi (1073 Ramazan ve 1663 Nisan) ve vezir-i âzamin 1665 de seferden avdeti üzerine yine asıl vazifesi olan kaptan paşalığa döndü.

Fazıl Ahmed Paşa'nın 1076 H.-1665M. de Girit seferine serdar tayin edilmesi üzerine Kara Mustafa Paşa sadaret kaymakamı olup Kaptân-ı deryalık da vezir Kaplan Mustafa Pa-şa'ya

verildi; bu vazifesi vezir-i âzamin 1081 H.-1670 M. de Edirne'ye avdetine kadar devam etti ve sonra üçüncü vezir olarak divanda kaldı; vezir-i âzamin Lehistan seferine serdar olması üzerine yine sadaret kaymakamı oldu 4.
Fazıl Ahmed Paşa'nın 1087 H.-1676 M. de vefatı üzerine mühr-i hümâyun, Kara Mustafa Paşa'ya verildi; sadaret kaymakamı sıfatiyle hükümet işlerini uzun seneler gördüğü için
1 Telhisci; vezir-i âzam veya vekili tarafından pâdişâha takdim edilmek üzere saraya gidecek evrakı götüren, memura denilirdi.
2 Silâhdar tarihi, e. i, s. 221.
8 Tersane işlerinde Kaptan Paşaya vekâlet etmek üzere deniz ümerasından Memi Paşa oğlu Mehmed Paşa tayin edilmiştir,
* Zübdetü'l-vekayU varak 9 ve Silâhdar tarihi, s. 1{ s. 393 ve 562,

işlerde bir aksaklık olmadı; kendisi şöhrete haris olduğundan kayınpederi ve kayın biraderi gibi ün almak istiyordu. Bu yüzden ve hiç yoktan Avusturya seferine açtı.
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Viyana bozgunluğunu müteakib Belgrad'a döndükten sonra îdam edildi (1095 Muharrem 6 ve 1683 Aralık 25); başı Edirne'de Sanca paşa ca* mü hazin esindedir.
Merzifonî Kara Mustafa Paşa zeki, idaresi iyi, azim sahibi, işten anlar değerli bir devlet adamı olmakla beraber paraya haris, asabi; kendisini beğenmiş ve kinci olduğundan bu halleriyle epi düşman kazanmıştı; bilhassa kızlar ağası Yusuf Ağa ile büyük imrahur Boşnak Sarı Süleyman Ağa -ki sonradan vezir-i azam olmuştur-baş düşmanı olup bu iki şahıs, Kara Mustafa Paşa*-nın yetiştirdiği sadaret kaymakamı Kara ibrahim Paşa'yı sadaret vadiyle efendisi aleyhine tahrik ile Merzifonlu'nun katline hatt-ı hümayun almışlardır.
Tetkik edilen olaylara, gerek Türk ve gerek ecnebi kaynaklara göre Kara Mustafa Paşa otorite sahibi olup sevk ve idare kabiliyeti ile bozgunluğu durdurup felâketi önleyecek kudrette idi 2. Hattâ Budin valisi'ihtiyar vezir İbrahim Paşa*-yı katledeceği esnada İbrahim Paşa :
-"Bu adam benim düşmanım olup bir an evvel beni öldürmek istiyor; lâkin bu ana kadar devletin ekmeğiyle yetiştiğim için pâdişâhımızdan rica ederim ki başarısızlık kab aha tiyle vezir-i âzami öldürmiyerek bu işin hüsn-i suret bulmasını yine ona bıraksın, bundan gayrisi bu işin üstesinden gelemez" sözleriyle düşmanı olan Kara Mustafa Paşa'nın ehliyetini beyan etmiştir *. Filhakika Kara Mustafa Paşa'dan sonra yerine gelen serdarların ehliyetsizlikleri mağlûbiyetin senelerce devamına ve düşmanın Balkanlarda sarkmasına sebep olmuştur. Sadareti yedi buçuk sene olup ölümünde elli yaşında idi.
İstanbul'da. Galata ve Yedikule dışında birer mescidi ile Merzifon kasabasında Cami, bedesten ve müteaddid çeşmeler yaptırmıştır. Çarşıkapısı'ndsiki medrese, mescid, mektep, sebil ve med-
1 Rafid tarihi, katline istical olunmasa idi vaziyeti düzelteceğinde ittifak olduğunu yazmaktadır (c. 1, s. 432).
* Rafid, c. 1, s. 433. [

rese talebesi için olan kütüphane vefatından sonra (1095 H.-1684 M.) ikmal edilmiştir. Süleymaniye camii civarında Kepenekci Sinan camii yakınında kendi sarayının altında bir çeşmesiı ve Topkapı dışında köşkü vardı; Eyub'da BahariyeMe Taşhk-lıkburun mevkiindeki yalı buda aitti (Abdi tarihi, s. 64). Kayseri civarında eşkıya yatağı olan İncesu denilen mahalli kendisine temlik ettirip cami, hamam, medrese yaptırdıktan sonra kırk muhafız tayin ederek o tarafların asayişini temin etmiştir. Bundan dolayı İncesu mukataası Kara Mustafa Paşa evka-fındandı.
Kara Mustafa Paşa'nın Ölümünden sonra 1095 Safer tarihli fermanla Süleymaniye*deki sarayı ile .Eyup'taki bağçea ve Edirne* deki sarayını ve Timurtof'taki çiftlikten maada Rumeli ve Anadolu'daki çiftlik emlâk ve akarı padişahsın hatt-ı hümayunu ile evlâdına ihsan

olunmuştur 2.
Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa'ya Maktul-zâde^ denilmektedir, kızı Fatma Hanım, İbrahim Paşa-zâde Mehmed Bey'in. zevcesi olup bu izdivaçtan Kaymak Mustafa Paşa doğmuştur. Kaymak Mustafa Paşa, vezir-i âzam Damad Nevşehirli İbrahim Paşa'nın damadı idi.
Türk olup Bayburt'un Kelkit köylerinden Hmzeve-».ara ra im ^ köyünden olup Katır cı Hasan adında birinin Paşa (Bayburtlu) J ,*,-,,* ı TT ■>
oğludur; gençliğinde Celali Hasanın maıyyetın-
de levendlik etmiş sonra İran'a kaçmış, tehlike geçtikten sonra memleketine dönüp Mısır vjjlisi Firari Mustafa Paşa'nın hizmetine girip paşasına çuhadar ve kethüda olmuştu. Kara İbrahim
1 istanbul çeşmeleri, c. 1, s. 88.
2 istanbul Kaymakamı ve Kadısına hüküm ki vezir-i âzam->ı sabık Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın İstanbul'da Süleymaniye'de sarayı Eyyup-ta bağçesi -Edirne'de sarayı Timurtaj'ta çiftlikten maada Rumeli ve Anadolu A& vaki çiftlik ve akaratı bilcümle sâdır olan Hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrunun mucibince evlâdlarına ihsan-ı hümayunum olmağla... (Evahır-ı safer 1095 -1684 Ocak) Mühimme 180, s. 16 (bu mühimine defteri 1095 tarihine âid iken sehven 1195 senesine kaydedilmiştir).
Kara Mustafa Paşa'nın Eyup'ta bulunup hazineye alınan bağçesinin yeri Taşkkburnu*nda olup orada yalısı vardı (Abdi Tarihi, s. 163, Millet kütüphane' «, No. 409), *

daha sonra Kara Mustafa Paşa'ya intisab ederek onun Silistre valiliği esnasında kethüdası olup o sayede paşası yükseldikçe bu da yükselerek büyük imrahur iken 1087 H.-1676 M. de üçüncü vezirlikle sadaret kaymakamlığına ve sonra 1088 H.-1677 H. de kaptan paşalığa getirilmiş ve efendisinin Avusturya seferine serdar oluşunda sadaret kaymakamı olarak velinimeti aleyhinde hareket edip katline sebeb olarak onun yerine vezir-i âzam olmuştur (26 Zilhicce 1094 ve 1683 Aralık 16). IV.Mehmed, Kara ibrahim Paşa'ya sadaret hatt-ı hümâyununu verirken sadaret mührü henüz Kara Mustafa Paşa'da idi. "İbadullahın hizmetini sana ve seni AUaha ısmarladım gözünü aç sonra seni selefinden beter ederim,, demiştir 1.
Kara İbrahim Paşa'nın sadareti üç cephede (Avusturya Lehistan, Venedik) muharebe zamanına rastladığından kendisi Avusturya cephesine gitmiyerek devlet merkezinde oturmuş ve işleri merkezden idare etmek istemiştir; az zaman sonra İbrahim Paşa'nın hastalığı sebebiyle Lehistan cephesindeki serdar Boşnak Sari Süleyman Paşa kendisine vekâlet etmek üzere Edirne'ye getirildi; fakat Kara İbrahim Paşa, bunun vezir-i âzam olmasından korkarak kendisini Avusturya cephesine serdar yapmak suretiyle îstanbuVdan uzaklaştırmak istediyse de maksadı anlaşılarak 1097 Muharrem 27 ve 1685 Arahk'da azloluna-rak yerine Fazıl A hm e d Paşa kothüdahğından yetişme olup Lehistan cephesinde hizmeti görülen bu Boşnak Sarı Süleyman Paşa getirildi.
Kara İbrahim Paşa, azlinden sonra tekaüd olup hacca gitmek isteyerek evvelâ kendisine müsaade edilmiş ve o da yolda muhafazası için asker yazmağa başlamış ise de aleyhdarlarmın bunu a padişaha, isyan edeceği şekline sokmaları üzerine evvelâ hapsolunup üç bin kese parası müsadere edildikten sonra Rodos adasına sürgün edilip orada boğdurulmak suretiyle efendisine yaptığı fenalığın cezasını görmüştür^ 1098 H.-1687 M.); sadareti iki sene kadar olup vefatında altmış sekiz yaşında idi; Silâhdar tarihi İbrahim Puşa'yı ayyaş, tamahkâr , kendisim ve kendi fikrini beğenmiş, zalim, kibirli, aynı zamanda zengin ve hayırsız
ı Silâhdur* c. 2, s. 121. ■ - .
* Zübdetü'l-vekayi, varak 106.

bir adam olmak üzere vasıflandırır \ Hadikat'ül-vüzera muktedir fakat haris ve kibirli

olduğunu kaydeder. İzmir, Yenişehir ve memleketi olan Kelkit'te vakıfları vardır.
Hersek sancağında Prepolye2 kasabasınd andır.
,_ n .. Vakfiyede babasının adı Mürüvvet 'tir. Sarayda (Sarı-Boşnak) J
t a # J
helvacılar sımfından iken padişahın musahibi dilsiz Tavşan Ağa'nın hizmetinde bulunup ona kethüda ve yine o sayede yani 1080 H. - 1669 M. da çavuşbaşı ve daha sonra Fazıl Ahmed Paşa kethüdası olmuştur.
Fazıl A hin e d Paşa'mn vefatından sonra birinci imrahur Kara İbrahim Ağa'nın (vezir-i âzam Kara ibrahim Faşa) yeni sadr-ı âzamin kethüdahğına tayini üzerine Süleyman Ağa da birinci imrahurluğa tayin edilmiştir (1087 H.-1676M). Süleyman Ağa, vezir-i âzam Merzifon! Kara Mustafa Paşa'mn katli üzerine, İstanbul'daki emlâkini zabt ve tahrir etmekteki hizmetinden dolayı Rebiulâhır 1095 ve 1684 Mart'ta 3 vezirlikle sadaret kaymakamlığına ve arkasından Lehistan cephesine serdar tayin edilmiş, Lehlilerin taarruzunu muvaffakiyetle tardetmiş, İstanbul'a, gelerek hasta bulunan vezir-i âzam Kara İbrahim Paşa'ya vekâlet edip onun azli üzerine 1097 Muharrem ve 1685 Arahk'da vezir-i âzam olmuştur.
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere idaresizliği ve Şikloş veya Mohaç muharebesinde Avusturya kumandam Prens Ojen do Savua'ya karşı mağlûbiyeti ve bundan sonra cephede askeri yoklamaya kalkması neticesinde Varadin, ordugâhındaki isyan üzerine sancağ-ı şerifi alıp ordudan Belgrad'a. kaçıp oradan da İstanbul'a gelerek saklanmış ise de buldurulup boğdurulmuş-tur (1098 Zilhicce 7 ve 14 Ekim 1687). Kabri Üsküdar'da camii yanındadır; Kuruçeşme'de yalısı vardı. Camii duvarındaki kitabede müşfik, halim ve insaflı olduğu zikrediliyor.
Süleyman Paşa, katlinde altmış yaşlarında olup sadareti müddeti yedi ay kadardır. Hilekâr, sinsi ve tamahkâr olduğunu silâhdar tarihi ile Hadikatü'l-vüzera yazmaktadırlar. Üsküdar^-
1 Silâhdar, c. 2, s. 209 ve 295.
* Silâhdar tarihVnde Pirpoî diye yazılıdır (e. 2, s. 294). Prepul Hersek san-cağındadır. ,.
3 Mühimme 180, s. 28.

da Doğancılar yakınında cami, mekteb ve çeşmesi vardır1. Varadih'de aleyhine olan isyanı tertib edenler arasında kendisinden sonra vezir-i âzam olan Köprülü damadı Siyavüş Paşa da bulunmaktadır.
Cephede kapıkulu ocaklarının isyanı ve Süley-Siyavüj Paşa man Paşa'nın kaçması üzerine Ocaklılar, aralarında kararlaştırıldığı üzere isyanı tertip edenlerden Abaza Siyavüş Paşa'yi kendilerine vezir-i âzam intihab etmişlerdir. Siyavüş Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın kölesi idi. Fazıl Ahmed Paşa sadaretinde kapıcılar kethüdası olup Fazıl Ahmed ve Merzifon î Kara Mustafa Paşa'larla beraber bütün seferlerde bulunmuş Köprülü'nüa kızını almış ve 1092 H.-1681 M. de süvari ocağından Silâhdar bölüğüne ağa olup Viyana muhasarası esnasında cebecibaşı olmuştur i.
1095 H.-1684 M. de sipah ağası olan Siyavüş Ağa iki ay sonra vezirlikle Diyarbakır valiliğine tayin edilip harikulade cesaret göstererek düşman tarafından sarılmış olan Budin'e kuvvet sokmağa memur edilip muvaffak olmuştur.
Siyavüş Paşa 1098 H.- 1687 M. de Halet valiliği ile orduda bulunduğu sırada vezir-i âzam Sarı Süleyman Paşa aleyhine ocaklılarla anlaşarak kendisini vezir-i âzam îlân ettirmiş ve bunlarla beraber cepheden kalkıp İstanbul'a, gelirken Niş mevkiinde mühr-i hümayun kendisine verilmiştir (1099 Zilkade ve 1688 Eylül).
Siyavüş Paşa daha İstanbul'a gitmeden evvel kayınbiraderi ve sadaret kaymakamı olan Fazıl Mustafa Paşa'nın aldığı tertibat üzerine IV. Mehmed hal edilerek yerine kardeşi II. Süleyman hükümdar olmuştur. Ocaklının isyanı ve /s-tanbuVdaki edebsizlikleri cihetiyle Siyavüş Paşa bir iş göremeyip onların elinde oyuncak oldu; Fazıl Mustafa Paşa, "bu eşkıyaya ne zaman

kadar yüz vereceksin" diye kendisini tahrik edip o da bundan cesaret alarak zorbaların elebaşısı başçavuş Fetva-

1 Silâhdar tarihi, c. 2, s. 294; HadikatüH-cevâmi (e. J, s. 229 dahi manzum kabir kitabesinde isyan neticesinde 1098 senesi kurban bayramında (zilhiccede) katledildiği yazılı ise de Silâhdar'da zilhiccenin yedinci sah günü boğulduğu görülüyor-

2 İkinci Viyana seferi hakkında (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuan, sene 3, s. 1008 ve 1012).

cı'yı katlettirmiş ise de bununla iş bitmeyip isyan alevlendiğinden sarayına yapılan hücumda vurularak maktul düşmüştür (1099 Rebiulevvel ve 1688 Ocak).

Siy av üş Paşa fevkalâde cesur, silâhşor ve vakar sahibi bir vezir idiyse de s af-dil olup hükümet reisliğine liyakati yoktu; sadareti dört ay kadar olup kabri Üsküdar'dadır.

t -ip Ayaşlı'dvc. Saraydan yetişmiş ve tahsil görmüş,
(Nişancı) kiler kethüdası olup Hasada'da çuhadarlığa kadar
çıkmış ve oradan Rumeli beylerbeğiliği payesi ve günde iki yüz akçe ile tekaüd edilmiş olup 1089 Muharrem ve 1678 Mart'ta Abdi Paşa'nın İstanbul kaymakamlığına tayini üzerine anın yerine nişancılığa getirilmiştir x. Siy av üş Paşa'nın katli üzerine vezir-i âz anıl ik özi muhafızı Bozoklu M u s t af a Paşa'ya verilip î s mail Paşa sadraet kaymakamı tayin olunmuşken, Bozoklu'dan vazgeçilerek mühr-i hümayun buna
verilmiş ve zamanında sancağ-ı şerif çıkarılarak isyan bastırılmıştır (1099 Rebiulevvel 1688 Ocak).

ismail Paşa nişancılığında yumuşak bir vezir iken vezir-i âzam olunca ocaklının tedibindeki muvaffakiyeti sebebiyle burnu kabarıp saltanat atabeği tavrını takınmış ve bizzat ordu ile cep-heye girmiyerek Yeğen Osman Paşa gibi bir zorbayı serdar tayin ettirmek hatasında bulunmuştur 2.

İT. Süleyman halim bir hükümdar olup hocası Arap zade Abdülvahab Efendi ile Dârüssaade ağası, rüşvetle iş gürdük-leri için, İsmail Paşa, bunların bu irtikâptan el çekmelerini tavsiye ettiğinden her ikisi ile de arası açılmıştı. Bunlar fırsat kollaya-rak, ocaklıya karşı sancağ-ı şeri/çıktığı sırada sadr-j âzam tarafından şeyhü'l-islâm olmasına itiraz edilen Debbağzâde Mehmed Efendi'yi d« kendilerine uydurarak daha bazılarının da iltihakiylc vezir-i âzam aleyhinde pâdişah'i ikna ederek îsmail Paşa'nın azline muvaffak oldular (1099 Receb ve 1689 Nisan), t s mail Paşa azlinden sonra Kavala kalesinde hapsedilip oradan da Rodos adasına gönderildi.

1 Silâhdar tarihi, c. 1, s. 67h

2 ZiibdetüH-vekayi (Defterdar Mehmed Paşa tariKi), varak 114 6.

ismail Paşa, Köprülü hanedanı aleyhdarı olduğundan dolayı kendi sadareti zamanında Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'yi Boğazhisar (Çanakkale boğazı) muhafazasından kaldırıp Hanya'ya göndermiş ve meclislerde her zaman Koca Köprülü ve Fazıl Ahmed Paşa'lar aleyhinde bulunarak pâdişâhı sabi bulup istedikleri gibi ahp vererek Rumeli ve Anadolu'da, mahsuldar ha-vass-ı hümayunı (hazineye ait gelirli* yerleri) kendilerine temlik ettirdiklerini ve vakıflar yaptırdıklarını söylendiği için Fazıl Mustafa Paşa buna karşı kin besleyip fırsat kollamakta idi.

Zaman değişip Fazıl Mustafa Paşa vezir-i âzam olunca Siyavüş Paşa'nın zevcesi olan hemşiresi Edirne'ye gelip Siya-vüş Paşa hazinesinden yağma olan beş yüz kese nakit ile ceva-hirini ismail Paşa bulup kabzetti c,^:şer-i ile eşyamı isterim diye
şikâyette bulunmuştu; bundan başka Arnavut Zeynelâbidin Paşa'nın haksız olarak çdam edildiği iddiasiyle * anın veresesinin kısas istemesi de buna inzimam edince bunu fırsat bilen veya tertip ettiren vezir-i âzam Fazıl Mustafa Paşa, İsmail Paşa'nın bu eşyayı iade etmesini ve etmediği takdirde katlini havi vir hatt-ı hümayunu bir tahriratla vs kapıcıbaşılardan biri ile

Rodos'a göndermiştir.
Kapıcıbaşı Rodos'a, gidip ismail Paşa'ya:
"-Padişah senden miri mal ve yetimlerin (Siyavüş Paşa çocuklarının) cevahirini isterS5 deyince İsmail Paşa :
"-Altmış bir günlük vezaretimin muhasebesini gördüm; ne bende miri mal var ve ne de cevahire vaziyet ettim. Kız Hüseyin Ağa ve yeniçeri ağası Hasan Ağa cevahiri beyaz ehrama sarih mühriyle getirdiler, baktım ve yine mühürleyip sahiplerine verin
1 Avusturya cephesi serdarı Yeğen Osman Paşa'nın Rumeli beyler-beğisi ve muhassıh Arnavut Zeynel Paşa zimmetinde olan miri malı tahsil için gönderdiği adamına Zeynelâbidin Paşa iki yüz deynek vurup kovmuş ve üzerine gönderilen bir miktar kuvveti de bozmuş ve sonra serdara mukavemet edemiyeceğini anlayarak kaçıp Edirne'ye gelmiş ve vezir-i âzam İsmail Paşa ile görüşüp fakru zaruretinden bahsetmiş ve bir müddet sonra da Yeğen Osman Paşa'nın, Zeynel Paşa hakkındaki raporu ve bundan başka Zeynel Paşa'nın mezalimi hakkında şikâyetçileri de gelmiş. Bunun üzerine İsmail Paşa, keyfiyeti padişaha arz ile fetvasını da göndermiş olduğundan Zeynel Paşa, siyaset meydanında katlolunmuştur (ZübdetuH-vekayi, varak 189 b ve Silâhdar tarihi, c. 2, s. 352, sene 1099). *

deyu tenbih ve teslim ettim; onlardan sual edin; mal ıtlak olunursa ancak bir adet rantım (at takımı) yüz kuruşa satıp ramazan harcını gördüm" cevabını verdi.
Bunun üzerine kapıcıbaşı:
"-Vezaret (sadr-ı âzamlık) ettiniz; bazı saklı paranızdan kırk kese kadar verin müsterih olsunlar" deyince İsmail Paşa :
"-Vezir-i âzam değil babası Koca Köprülü mezardan gelse yine sözüm sözdür; ne akçem var ne miri yedim ve ne vermeğe kadirim ve ne olsa da veririm, işte kelâmullah emrine razıyım" diye cevab verince kapıcıbaşı Kara Bayram, getirdiği katil fermanını ismail Paşa'nm eline verdi.
Fermanı okuyan İsmail Paşa gülüp :
"-Bunda pâdişâhımızın sun'ı yok; bu fermanı Çelebicik yazmış. Allah emaneti şu mushaf-ı şerif büyük oğlumundur götürüp ver ve beni şu dolapta Kâbe*den getirdiğim zemzemle kefene sarıp defn eyle" dedikten sonra .Rodos'un ileri gelenlerini çağırıp eşyaya müteallik şeylerine dair takrir verip yazdırdı ve helallaşıp Ölüme başını eğdi ve cesedi Rodos'ta defnedilip başı İstanbul'a getirildi (1101 Receb ve 1690 Nisan) -1. Kendisi vezir-i âzam lığının altmış bir gün aldığını söylemekte ve HadikatiVl-vüzerd9 da da altmış dokuz gün kaydedilmektedir; Hadikatü'l-vüzera sadaret kaymakamkğiyle sadaretini karıştırarak sekiz gün fazla göstermiştir.
Hadikatffl-vüzera (haris ve gazabı galip bir şahs-ı kesirü'lme-âyib) demektedir. Hâdiseler tetkik edilecek olursa Fazıl Mustafa Paşa ile münaferetinin kurbanı olduğu görülür; kendisin-den ümit edilen servet çıkmamıştır. İstanbul'daki zorbaları ve Rumeli'deki eşkiyayı temizlemesi itibarîyle hizmeti vardır. Ölümünde yaşı yetmişi geçmişti. Raşid tarihi ve ZübdetiFl-vekayi müellifi Rumeli beylerbeğisi Zeynelâbidin Paşa'yı nahak yere saray Önünde katlettirdiğinin cezası olarak kısasen idam edildiğini ya zmakt al arsa da 2 hâdise, o devri bilen ve gören Fındıklık tarihine göre yukarıda yazdığımız şekilde cereyan etmiştir.
1 Silâhdar tarihi, c. 2, s, 510.
' ' Reşid, c. 2, s. 119 ve Zübedetü'l-vekayi (Defterdar Mehmed Paşa), varak 189 b.

Tekirdağl. Mustafa YeuiÇeri ocağından yetişmiş olup meşhur Bek-Pa (Bekri) ta§ Ağa'nın hazinedarı idi; sonra çorbacı yani orta (bölük) kumandanı olmuş, bu suretle ocakta yükselerek 1090 H.-1679 M. de yeniçeri ağalığına kadar çıkmış ve burada iken tayininden iki sene sonra kendisine vezirlik verilmiştir.
Bekrî Mustafa Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın idamı ve Kara ibrahim Paşa'nın vezir-i âzam

olmasından sonra Avusturya cephesine serdar tayin edilmiş ise de, böyle mühim bir iş başaracak kudret ve kabiliyette olmadığından düşman önünden çekilmek ve kaçmaktan başka bir netice vermeyen harekâtı üzerine serdarlıktan azl lile Kanije valiliğine gönderilmişti.
Tekirdağh Mustafa Paşa, 1098 H.-1687 M. de ikinci defa yeniçeri ağalığına getirilip sonra seddü'l-bahir muhafızlığına tayin olunarak 1099 Receb ve 1688 Mayıs'ta îsmail Paşa'nın azli üzerine vezir-i âzam olmuştur.
Mustafa Paşa, idaresiz, iktidarsız, zevk ve safaya ve se-fahete düşkün olup halbuki bu sırada Belgrad'ı alıp Balkanlar'a sarkmış olan Avusturya ordularını durduracak kuvvetli bir şahsiyete kat'î ihtiyaç olması sebebiyle Sofya'dan ileri gidemeyen vezir-i âzamin tebdili zarureti hâsıl olarak azlolunup (1101 Muharrem ve 1689 Ekim) yerine Sakız muhafızı Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa tayin olunmuş ve Bekrî Mustafa Paşa date-kaüdlükle Malkara'da ikamete memur edilmiştir (1101 Safer 2 ve 1689 Kasım 15).
Bekrî Mustafa Paşa azlinden iki ay sonra (1690 Ocak) ansızın vefat etmiştir. Hadihatü'l-vüzera îyş ve işaretle vakit geçirmiş kalender ve lâübâli-meşreb, cömert, halim ve selim olduğunu yazıyor. Hazinenin darlığına mebni şarap eminliğiıü ihdas edip tütün vergisi ve imdadiye nâmiyle evlere salgın akçesi ve avarız, nezl ve sürsat angaryeleri koydurdu ise de kendisinden sonra gelen Fazıl Mustafa Paşa bunları kaldırmıştır, İkinci Süleyman, zamanında ikisi bir akçeye olmak üzere kesilen mangır bunun sadareti sırasına tesadüf eder. Sadareti bir buçuk seneden fazla olup ölümünde yaşı yetmişi geçkindi.
Tekirdağh Man mühr-i hümayunu almak üzere kapıcılar kethüdası Baltacı Hasan Ağa Sofya'ya gönderilip mührü aldık-

tan sonra getirip teslim etmiş ve pâdişâh da mührü Fazıl Mustafa Paşa'ya vermişti. Fazıl Mustafa Paşa konağına geldikten sonra kapıcılar kethüdasını çağırıp :
"-Bire ebleh koca mührü aldığın adamı (sabık vezir-i âzami) neye bırakıp geldin. Ya kaçarsa siyaset olunacağından haberin yok. Ancak eski saraydan adam bitmez sen gibi eşek terbiye olur" diyerek elli kadar bostancı ile bostancıb aşıyı yollayıp Tekirdağ-lı Mustafa Paşa'yi Malkara'ya göndermişti K
fim r Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu Pa«a (Köprülü-zâde) oluP 1047 H.-1637 M. de doğmuş uzun müddet mükemmel medrese tahsili görmüş ve 1070 H.-1659 M. de babasının sadareti zamanında zeametle dergâh-ı âli (pâdişâh) müteferrikaları arasına girmiş 2 ve bununla beraber ilim ve tetebbu yolunu bırakmıyarak biraderinin sadareti zamanında da ulema ile hembezm ve tetebbuatla meşgul olmuştur. Fazıl Mustafa Bey vezir oluncaya kadar zeametle geçinmiş tir 3.
Fazıl Mustafa Bey (1091 Cemaziyelâhır lfcve (1690 Haziran 29) da vezir olarak padişah tarafından kabul edilip kürk giyerek kubbe altına oturdu4 ve 1094 H. -1683 M. de Niğebolu sancağı da verilmek suretiyle Silistre (özi) valisi ve Lehistan serdarı oldu; vezir-i âzam Kara Mustafa Paşa'nın katli üzerine bu da gözden düşerek 1095 H. -1683 M. ihtidasında serdarhktan azlolunup kendisine Azaz ve Kilis sancakları arpalık verilerek tekaüd edildi ve 1096 sonlarında Sakız muhafızhğına gönderildi 5 ve 1686 Mart'ta Boğaz muhafızı olup 6 Kapıkulu ocaklarının cephede isyanı ve İstanbul'a hareketleri sırasında sadaret kaymakamh-ğiyle İstanbul'a, davet olunarak (1098 H.-1687 M.) geldi.
1 Silâhdar tarihi, c, 2, s. 483, 484.
3 Mühimme 93f s. 54. Fazıl Mustafa Bey Kocaeli'nde icmalli zeamete sahipti.
8 Fazıl Mustafa Bey'in 1087 H. - 1676 M. de zeameti (Emiri tasnifi (Dördüncü Mehmed), numara 229.
* "Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu Mustafa Bey'e ve-zaret haslariyle kubbealtı ihsan buyurulup vezir-i âzam vesateti ile pâye-i serir-i alaya yüz sürüp kürklü hil'ât-ı fâhire ilbas buyuruldu;." Silâhdar, c. i, s. 731,
6 Silâhdar tarihi, c. 2, s. 222, sene 1096. #

• Silâhdar tarihi, c. 2, s. 230, sene 1097.

Orduda padişah aleyhine olan harekât dolayisiyle Avcı Sul-lan Mehmed telâş içinde idi. Deniz yoluyla gelen Fazıl Mustafa Paşa'ya ikram en Saraybumu'na at gönderip onu AlaykÖş-fcü'ıdc kabul etti ve kendisine yaptığı hakaretler dolayisiyle :

"-Sana ettiğim cevİrlere göre memur olduğun hizmette kusur etmedin; berhudar ol; baban ve kardeşin sadaretinde rahat olmuştum; seni dahi şu alevlenmiş ateşin itfasına çare görmek gereksin; duanı seninle biledir" diyerek kaymakamlık kürkünü giydirmiş* tir 1. Bu isyan ateşinin önüne geçilmesi mümkün olmadığı gibi Fazıl Mustafa Paşada Avcı Mehmed'e gücenikti; ordu İstanbul'a, girmeden evvel Sultan Mehmed'in hal'i tekarrür ettiğinden sadaret kaymakamı faaliyete geçti2 ve nihayet alınan tertibat üzerine bir hâdiseye meydan bırakılmadan Sultan

Mehmed *1*- hal edilip kardeşi II. Süleyman hükümdar oldu (1099 Muharrem ve 1687 Kasım).

Sade-dil ve sade-akıl olan vezir-i âzam Siyavüş Paşa'-nın katline kadar işler kayınbiraderi olan ikinci vezir Fazıl Mustafa Paşa'run elinde idi3. Ocaklının e deh sizli ki eri ne son ve-rilmesi için vezir-i âzami sıkıştırıyordu; zorbalar, Fazıl Mustafa P a ş a'nın kendi aleyhlerinde olduğunu haber aldıklarından vezir-i âzami ölümle tehdid ederek onu Boğaz muhafızhğiyle İstanbul'dan çıkarıp bir çekdiri ile derhal gönderdiler (1099 Rebiulâhır ve 1688 Şubat); zorbalar Fazıl Mustafa P aş a 'nın katli için şeyhülislâmdan fetva istedilerse de alamadılar.

İstanbul9da zorbaların temizlenmesinden sonra Fazıl Mustafa Paşa 1099 Cemaziyelevvel ve 1688 Mart'ta Suyolcu Ali Paşa yerine Hanya muhafızlığına tayin edilip aynı sene haziranın-

1 Silâhdar tarihi, c. 2y s. 284.

2 "... ol dahi bazı ehl-i garez vüzera gamziyle kâh hasların ve kâh tuğların alıp berzahlara atılmakla padişahtan nice türlü cevr görüp incinmiş idi. Fırsatı ganimet bilip ittifakta yek-dil oldu.." Silâhdar, c. 2, 5. 286.

8 Vezir-i âzam Siyavüş Paşa Abaza olmakla sade-dil ve sadc-akıl bir âdem idi. İşler yeniçeri zorbaları elinde olup hemen kendi uyuk mesabesinde idi. Vezir-i sâni Köprülü oğlu Fazıl Mustafa Paşa "külli umura müdahale edip cülusa sebep ben oldum" deyu vezirliği ol edip kimseye söyletmez oldu; babam kulesidir deyip defaat ile "behey Abaza çok söyleme şöyle buyur derdi ve devlete pençe vurup sadra geçmek fikriyle âleme fitneler bırakıp halkı birbirine katıp kul beynine tefrika düşürdü1' Süâhdar tarihi., c. 2, s* 318.

da Kendiye muhafızı Zülfikar Paşa'nın muhafız askerler tarafından öldürülmesi üzerine oraya gönderildi 1. 1100 Safer ve 1688 Aralık'ta Sakız muhafızlığına tayin olunmuştu.

Bu sırada Osmanlı devleti Rumeli'yi terkedecek kadar tehlikeli bir duruma düşmüştü. Mora elden çıkmış, Arnavutluk ve Sırbistan'daki isyanlar genişlemiş, düşman da Balkan dağlarına. doğru gelmekte idi. Pâdişâh II. Süleyman şeyhülislâm Deb-bağzâde Mehmed Efendi ve diğer ulema ile görüşerek sadarete münasib ve ehil birisini araştırdı. Şeyhülislâm, sadarete Fazıl

Mustafa Paşa'yı tavsiye etti; gizlice getirtilerek (1101 Muharrem 27 ve 10 Kasım 1689) da vezir-i âzam oldu.

ilk iş olarak halkı ezen ve zulüm derecesine varan vergileri kaldırdı ve yeniçeri ağalığına getirdiği Eğinli Haseki Mehmed Ağa vasıtasiyle yeniçeri ocağını yoluna koydu 2 maaşlardan epi tasarruf temin etti ve bir kış devresinde mümkün olan tertibatı aldıktan sonra kısmı mahsusunda görüldüğü üzere Rumeli'yi Avusturyalılardan kurtararak Belgradh geri aldıktan sonra düşmanı Tuna ve Saua'mn ötesine attı ve ertesi seneki seferde Macaristan topraklarında tsklankamen mevkiindeki muharebede şehid düştü (1102 Zilkade 26 ve Ağustos 1691) cesedi bulunamadı. Vefatında elli beş yaşında olup vezir-i âzamhğı iki sene üç ay kadardır. Avusturya'ya ikinci seferini yaparken II. Süleyman vefat edip yerine kardeşi II. Ahmed hükümdar olmuştu 3.

1 Silâhdar, c. 2, s. 363.
2 ZiibdetüH-vekayi, varak 180,
8 Fazıl Mustafa Paşa 1102 Ramazan ve 1691 Haziran'da sefere giderken İkinci Süleyman'ın iyi olamayacağını hekimbaşından Öğrenince yerine kimin geçeceğine dair ulema ve ocak ağalariyle görüştü ve padişah olursa Dördüncü Mehmed ile biraderi Ahmed ve Mehmed'in oğulları Mustafa ile Ahmed'den hangisini hükümdar yapalım diye sordu. Kimse ses çıkarmadı; bunun üzerine vezir-i âzam, Sultan Mehmed'i etsek hali belli, kırk yıldır memleketi yıkıp berbat etti; oğullan, babalan zamanında yularsız aralan mesabesinde inip binmeğe ve içip eğlenmeye alıştılar. Ancak padişahımızın küçük biraderi hüsn-i hal ve zühd ve takva île mevsuf ve her fende mahir bir kâmü-vücud şehzadedir. Saltanata lâyık ondan gayrisini memul etmem deyince müşavere heyeti bu mütaleayı muvafık buldular. Bunun üzerine Sultan Süleyman ölecek olursa yerine biraderi Ahmed'-in geçirilmesi hakkında Darüssâade ağasiyle, süâhdar ağaya sıkı talimat veren Fazıl Ahmet Paşa sefere hareket etti (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 569 ilâ 571). Filhakika Sofya'da iken Süleyman'ın ölüp İkinci Ahmed'in hükümdar olduğu haberi ve yeni padişahuv mührü geldi. *

Fazıl Mustafa Paşa açık sözlü, riyadan hoşlanmayan bir insandı; idareyi ele alır almaz hükümeti ve orduyu işe yaramayanlardan derhal temizlemiş, Rumeli'deki gayri müslimlerin yer yer ayaklanıp düşmana yardım etmelerinin sebebi vergilerin tahammül edilmez ağırlıkta olduğunu görerek onları hafifletmiş, ticarete serbesti vermiş ve bu sayede dahili asayişi temin eylemiştir.

Boş vakitlerinde tetebbuat veya ulema ile mübahese eder, hattâ sefer vaktinde bile fırsat buldukça mütalea ile meşgul olurdu. Hadiste ihtisas sahibi idi; İstanbul'da Sükymaniye ile Vefa arasındaki konağı yanında bir kütüphane yaptırmış olup birçok âlim muhaddisler oraya gelip kitaplarından istifade ederlerdi K Ziynet ve debdebeyi sevmezdi; cesur ve atılgan idi; cömert olup biraderi Fazıl Ahmed Paşa gibi askeri tatyib eder ve hizmeti görülenlere kendi kesesinden de bol bol bahşişler verirdi. Belgrad kalesini zabtettikten sonra muhasara esnasında askere verdiği bahşişlerden başka ocaklara kendi malından yetmiş bin kuruş bahşiş dağıtmıştı 2.

Hammer, Fazıl Mustafa Paşa hakkında şunları yazıyor : "Değerli bir kumandan olmamakla beraber mümtaz bir devlet adamı idi; ne babası gibi Makyavelvari bir müstebid ve ne de biraderi Fazıl Ahmed Paşa gibi boyunduruk altına sokucu değildi ; yeni nizam altında hınstiyan tebeanın üzerindeki tazyiki hafifletmeğe doğru giden ilk sadrazamdı" 3. Oğulları Numan ve Abdullah Paşa'lar da babalan gibi iyi tahsil görmüş eser sahibi idiler.

Fazıl Mustafa Paşa'nın oğullarından Numan Paşa III. Ahmed zamanında vezir-i âzam olmuştur *.

1 Tarih-i Köprülü -uA-»"Vi «M- «=Silsiletü'l-âsafiyye, varak 181.
2 Tarih-i Köprülü <*A-»yt '^—U = Süsiletü'l'âsafiyye^ varak 185.
3 Hammer (Fransızca tercümesi), c. 12, s. 563, 564.
4 Fazıl Mustafa Paşa'nın kızı Lübabe Hamm, 1114 Zilhiccesinde Basra valiliğinde bulunmuş olan vezir Ali Paşa'nın zevce» idi (Mühimme defleri, numara 114, s. 141 sene 1114 Zilhicce).

OhriHidir. Bahadırzâde denilen Ali Paşa,
Katı AH Paşa medrese tahsili görüp icazet almıştır. îmamlık-
(Arabacı) tan başlayarak bazı nahiyelerde kadı naipliği
etmiş, sonra Koca Halil Paşa'ya ve daha sonra Köprülüz âde Fazıl Mustafa Paşa'ya intisab ederek kethüdası olmuş ve 1101 Safer ve 1689 Kasım'da Yeniçeri ağası ve 1102H.-1691M.de Fazıl Mustafa Paşa'nın sefere hareketi esnasında vezirlikle sadaret kaymakamı ve vezir-i â/amın şahadeti üzerine de vezir-i âzam olmuştur (1102 Zilhicce ve 1691 Ağustos). Ali Paşa,

bizzat sefere hareket etmiyerek hazırlık bahanesiyle Edirne'de kalmış, garezkârhğı sebebiyle müsadere ve adam sürmekle etrafını kırmış ve bu arada kızlar ağasını ^Darüs-saâde ağasını) da sürgüne yollamak üzere padişahın müsaılesini almıştır; fakat teamül hilâfına ağayı almak üzere saraya araba göndermiş olması aleyhine vesile yapılarak pâdişâhın hiddetini mûcib olduğundan sadaretten azlolunup kızlar ağasını saraydan almak üzere gönderdiği arabaya kendisi bindirilerek Rodos adasına sürgün edilmiştir (1103 Receb 7 ve 1692 Mart 25) * ;

1 İkinci A hm e d, bir gün kızlar ağası İsmail Ağ a'ya, vezir-i âzam olan Koca mekkânn hıyaneti ve kizbi zahir oldu. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi doğru söylemişken azlettirdiği beni çok müteessir etti; şu Koca'dan kalbim kırıldı; hem hain hem yalancıdır, tebdil edeceğim yerine kimi vezir-i âzam yapsam diye söyler ve sorar. Bunun üzerine kızlar ağası, aman pâdişâhım bu fikirden vazgeçen, müstakim en değerli bir vezirdir. Sizi en çok seven bir vezirdir dîye padişahı fikrinden vazgeçirir; fakat ağanın bu dostluğunu saraydaki vezir-i azanım adamları tamamen aksine olarak kendisine bildirirler ve Trabzon valisi Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın vezir-i âzam olacağını söylerler. Bunun üzerine Kadı Ali Paşa darüssaâde ağasiyle diğer bazı ağaların azillerini kararlaştırır ve yeniçeri ağasına da kol gezdikten sonra maiyyeti ile sadaret konağının etrafını ihata etmesini söyler ve bu sırada şeyhülislâmı davet eder. Şeyhülislâmla görüştüğü sırada mukarriplerin çevri haddi aştı. Padişahı ıdlal edip azlimizi istemişler, kul (yeniçeriler) işitip buraya gelmişler, işte gördünüz diye yeniçeri ağasının kol gezerken getirdiği yeniçerileri gösterir ve bunların saray ağalarının azillerini istediklerini söyliyerek şeyhülislâmla beraber kalkıp saraya giderler. Pâdişâh alay fffyfcü'nde bulunurken kabul olunurlar. Vezir-i âzam, padişahın huzurunda ağanın yakasından tutup huzurdan çıkarmış Kalaylı-koz'un vezir-i âzam yapılmak üzere ağanın yazdığı mektubun tutulduğunu söyleyip dârüssaâde ağasiyle hazinedar ve hazinedar vekilinin azillerini isteyip bunlar azledilmezse sadaret yapamıyacağını ve kul taifesinin ayakta olup gelip konağını ihata ettiklerini söyliyerek pâdişâhı korkutup bunların azillerine muvafakatini almıştır.

bu araba meselesinden dolayı tarihte Arabacı Ali Paşa diye lakab almıştır.

Ali Paşa, Rodos'ta, bulunurken tekrar sadr-ı âzam olmak istemiş ve bu fikri Edirne'ye gelen bazı şahıslardan duyulmuş olduğundan bir fitne çıkarması ihtimal dahilindedir denilerek azlinden on ay sonra orada katledilmiştir (1104Ramazan ve 1693 Mayıs).

ti Ai' » Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın nem Hacı Alı Paşa m
y

(Çalık) hemşehrisi ve hem de yetiştirmesi olup onun sadaretinde kapıcılar kethüdası tayin edilmiştir. Hacı Ali Paşa, efendisinin ölümünden sonra hacca gidip oradan dönünce 1096 H.-1685 M. de Çavuşbaşı ve bir sene sonra vezirlikle Sakız muhafızı ve 1100 Safer ve 1688 Aralık ayında Kandiye valisi olup selefi Fazıl Mustafa Paşa Sakız muhafızı tayin edildi.

Hacı Ali Paşa 1101 H.-1690 M.de Erzurum valisi olup aynı zamanda Anadolu''dan cepheye asker şevkine memur edilmiş ve yine o sene şevvalinde yani 1690 Temmuz'da İstanbul kaymakam* lığına getirilmiş ve oradan da Diyarbakır valiliğine gönderilmiştir.

Hacı Ali Paşa insaflı ve halkı sıyanet eden bir vezir olduğundan Diyarbakır'da valilere ancak dört beş yük akçe hasıl olup valilerin geçinmeleri Bâdihava denilen bir gelire münhasır idi. Bundan dolayı AH Paşa halka zulm ve eziyeti mûcib olan böyle bir para ile maişetini temin ede-miyeceğini söyleyerek maişeti için hükümetten bir maaş tahsis edilmedikçe oraya gidemiyeceğini beyan etmesi üzerine hazineden otuz yük akçe tayin olunmuştur (Zubdetü'l-vekayi).

II. Sultan Ahmed, Arabacı Ali Paşa'yı azle karar verince

Vezir-i âzam ertesi gün beyaz üzerine bir kıta buyruldu ile bir arabayı bostan-cıbaşıya göndererek ağayı gönderdiği arabaya koyup şehirde bir konak tutup Icendiâine misafirete getirmesini bildirir. Bostancıbaşı vaziyeti yeni tayin edilen kızlar ağası Nezir Ağa*y& söyler. Halbuki o tarihe kadar hariçten gönderilen buyruldu ve araba ile saray adamlarının çıkarılması

âdet olmadığından bu hal ileri gelen saray ağalarının teessürünü mûcib olur ve bu hususta vezir-i azamdan intikam almak üzere ittifak ederler ve vezir-i âzam aleyhinde pâdişâha birçok şey söylerler. Azli tekarrür eden İsmail Ağa, vezir-i âzamin avdetinden sonra pâdişâhın huzuruna* girip : ne cürüm sahibi oldum ki beni bu hakaretle azlettin, yoksa seni na-şer'j yola mı şevkettim ? deyince" Sultan Ahmed "Elem

çoktan fikrim Diyarbakır beylerbeğisi Hacı Ali Paşa'dır diye bu hususta maiyyeti ağalarının mütale al arını sormuş onlar da İstanbul kaymakamlığında hüsn-i halini işitirdik bir âkil ve kâmil adam imiş Allah mübarek eyliye demişlerdir.
Kadı Ali Paşa'nm azli üzerine Hacı Ali Paşa bir hatt-ı hümayunla Edirne'ye davet olunarak1 yakın gelince mühr-i hümayun kendisine yollanmış ve Edirne'ye girişini padişah tebdil-i kıyafetle münasib bir yerden seyreylemiştir (1103 Receb ■ 1692 Mart) 2. Hacı Ali Paşa, işe başlamasından iki ay sonra Avusturya cephesine hareket etmiştir.
Hacı Ali Paşa Belgrad'a. varınca vaziyet görüşüldü; askerin son meydan muharebesindeki (Salankamen muharebesi) yılgınlığı ileri sürülerek tekrar bir mağlûbiyet zuhurunda pek te müstahkem olmayan Belgradhn düşmesi ihtimalinden bahs olunduğundan kalenin tamir ve tahkim edilmesi ve şayet düşman gelirse müdafaa harbi yapılması kararlaştırıldı; bu suretle Belgrad kalesi tahkim
çekme hatırını hoş tut; ettin idi buldun, sözüm tutmadın yoluna geldi; ben sana öteki gün Koca'nın kaydını görüp azli muradimdır dedim. Kail olmadın. İşte kılıcını saldığın Koca'mn kılıcına kendin uğradın" demiştir.
Saray ağalarının vezir-i âzam aleyhindeki sözlerile padişahı gayrete getirmişler ve ertesi gün Ali Paşa hasodaya davet olunup pâdişâh tarafından kabul olunarak padişah kendisini iyice tekdir ve tahkir edildikten sonra : (Hiz-met-i şerifimde bulunan kullarımı kollarından tutup huzurumda cebren dışarı çıkarmak ve pençeli buyruldu ile araba gönderip çıkan ağaları bize misafirete gön-deresiz ve illâ kul ayaktadır, sonra iş aksi olur deyu zorbalığa mı başladm ? ben zorba ararım meğer zorbabaşı sen imişsin, fitne çıkarmak istediğin anlaşıldı dedikten sonra elinden mührü alıp darüssaâde ağasını almak üzere saraya gönderdiği arabaya bindirilerek Edirne'den Gelibolu'ya ve oradan bir de çekdiri ile Rodos*a gönderildi (Zübted'ül-vekayi ile Silâhdar tarikinden hulâsa).
1 Hacı Ali Paşa>nm sadarete daveti hatt-ı hümâyunu :
Diyarbekir beylerbeğisi vezir Ali Paşa\ kariha-i hümâyunumdan sadaret-i uzmâyı sana ihsan eyledim; hatt-ı şerifim nerede vâsıl olursa bir an meks ve âramt etmeyip iki konağı bir iderek rikâb'i hümâyunuma irisesin (Silâhdar, c. 2, s. 633).
2 İkinci Ahmed, yeni vezir-i âzam Hacı Ali Paşa'nın Edirne'ye girişini Mevlevi Şeyhi kıyafetinde olarak gizlice seyre gelmişti. Pâdişâhın kıyafet tebdiliyle geldiği Ali Paşa'ya haber verilmiş o da alayla geçerken padişahın Önüne gelince bilmemezlikten gelerek "dede sultan hû! bizi duadan unutma" sözlerimle selâm verip bir avuç altın göndermiş. Mevlevi şeyhi, ayağa kalkarak vezirin selâmını almış ve """ihtiyacımız yok hemen özünü yolda aşık" sözleriyle mukabele eylemiş (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 640). *

edildikten sonra vezir-i asam Edirne'ye döndü (1104 Bebiulâhır ve 1692 Aralık).
Pâdişâh İkinci Ahmed, bir gün Edirne'de tebdil gezdiği esnada muharebe sebebiyle yapılan mâlî salgınlardan dolayı mes'ul tuttuğu Başdefterdar Canibi Ahmed Efendi*yi azletmesini ve yerine bir insaflı adamı defterdar yapmasını daha tebdilden geri dOnmeden, Çuhadar ağa ile vezir-i azama bildirmiş.; vezir-i âzam pâdişâhın hatt-ı hümâyununu okuyunca canı sıkılmış ve :
-Bu nasıl iştir? bana danışmayınca defterdar mı azlolunur? hep sizin ilkaatınız iledir diye Çuhadar'a söylenir. Ertesi günü tekrar defterdarın azli için ikinci bir hatt-ı hümayun gelmiş ise de Hacı Ali Paşa sefer vaktidir azli muvafık değildir diyerek muvafakat etmeyip ben bizzat

gidip arzedeyim demiş ise île üçüncü bir hatt-ı hümâyunla bir emniyetli adamı defterdar yapıp hemen gelesin diye kati irade gelince vezir-i âzam ister istemez Canibî Ahmed E fendi'yi azledip yerine sipahiler ağası Ali Ağa'yi tayin ettikten sonra saraya gitmiştir. Padişah Vezir-i azama :

-Ben sana üç defadır azlettim, yerine bir mütedeyyin ve müstakim bendeyi nasbedesin deyu hatt-ı şerif gönderdim yine fermanımı tutmadın deyince vezir-i âzam :

-Ne cürüm ile müttehem oldu ki azli îcabeder demesi üzerine pâdişâh :

•Bütün memleketime ettiği zulümden Edirne şehri şikâyetçilerle doldu diye cevap vermiş 1; fakat buna karşı vezir-i âzam cesaret gösterek :

-Hayır pâdişâhım aslı yoktur, hünkârıma hilaf inha etmişler, defterdar bir hizmetkârdır; kendiliğinden bir işe kadir değildir; her ne işlerse benim fermanımla amel eder zulmü varsa cezası verilir böyle garazkârlar sözüne îtimad buyrulursa bundan kemal-i mertebe hizmete iktidarım yoktur vüzera kullarından

1 Cani b t Ahmed Efendi, hurine gelirini tahsil etmekte vukuf sahihi afif bîr sattı; Rumeli kasalarından satın alınan zahirenin mahalli vasıtalarla Bt&grad** nakli baklanda vesir-i asamın müsaadesini almıştı; fakat kasalar halkı bu tahirenin kendi vautalariyle naklini istemeyerek yerlerini bırakıp gideceklerini beyan ile basılan Edirne'ye gelip tebdil gezerken padişaha raslayip şikayet etmişlerdi. (Zübdetü'l-vekayi, varak 220).

bir bendelerini dahi istihdam buyur pâdiçah'ım diyerek Mühr-i hümayunu çıkarıp vermiştir. Buna karşı Sultan Ahmed :

-Behey adam ben ötey gün fukarayı araba kenarına getirip sual eyledim; üzerlerine salyâne olan bid'atleri birer birer söylediler, malûm oldu ki zulümde defterdarla bile olup ben zâlimi hariçte tecessüs ederken meğer zâlim sen imişsin; emrim tutmayan şahıs bana vekil olamaz getir sende olan emaneti diyerek mührü aldıktan sonra :

-Bir alay halk gördün mü padişahı bir adamı bunca uzak yerden getirip vezir-i âzam edip şimdi öldürdü diye taan ederler, yoksa şimdi senin hakkından gelirdim var taşrada eğlen vezir-i âzam geldikte nasb veya tekaüdlük ile muradına müsaade olunur diye yanından çıkarmış ve vezir-i âzamlığı ikinci vezir Bozok-lu Mustafa Paşa'ya vermiştir (1104 Beceb ve 1693 Mart). Mustafa Paşa ibtida uhdesinden gelemem diye sadareti kabul etmemiş ise de Pâdişâh kızarak :

-Bu saat ikinizi de katlederim ve mührü yeniçeri ağası l^s m a i 1 P a ş a 'y a yahut Ağrıbey muhafızı ibrahim P a-ş a'y a veririm demesi üzerine Bozoklu sadareti kubul etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Paşa selefinin afvini istirham etmiştir1. Sultan Ahmed, Hacı Ali Paşa'ya tekrar huzuruna getirterek :

-Paşa bu işi kendü kendiye sen eyledin. Hangi memleket valiliğini istersen sana ihsanım olur; muradın ne ise mak-bul-i hümâyunumdur demiştir.

Hacı Ali Paşa teşekkür ettikten sonra:

-MansıpJ ricasında değilim diyerek kifayet mikdan bir şey tayinini ve hassı olan Mi haliç gelirini istemiştir. Yeni vezir-i âzam burasının geliri az olduğunu söylemesi üzerine Hacı Paşa :

-Böyle sefer vaktinde ve hazinenin darlığı sebebiyle bu dahi çoktur, kanaat ederim diye mukabele etmiştir 2.

1 Hacı Ali Paşa'nın huzura kabul olunup padişahla muhaveresini o esnada hasodalı olup pâdişâhın huzurunda bulunan Fındıtdüı Mehmed Halife nakletmektedir (Silâhdar tarihi, c. 2, s, 695). __

2 Zübdetü'l-vekayi, Nuruosmaniye kütüphanesi/ No. 3305, vrk. 220.

OSMANLI VEZİR-Î ÂZAMLARI 439

bir bendelerini dahi istihdam buyur pâdişah'ım diyerek Mûhr-i hümayunu çıkarıp vermiştir. Buna karşı Sultan Ahmed :

-Behey adam ben ötey gün fukarayı araba kenarına getirip sual eyledim; üzerlerine salyâne olan bid'atleri birer birer söylediler, malûm oldu ki zulümde defterdarla bile olup ben zâlimi hariçte tecessüs ederken meğer zâlim sen imişsin; emrim tutmayan şahıs bana vekil olamaz getir sende olan emaneti diyerek mührü aldıktan sonra :
-Bir alay halk gördün mü padişahı bir adamı bunca uşak yerden getirip vezir-i âzam edip şimdi Öldürdü diye taan ederler, yoksa şimdi senin hakkından gelirdim var taşrada eğlen vezir-i âzam geldikte nasb veya tekaüdlük ile muradına müsaade olunur diye yanından çıkarmış ve vezir-i âzamhğı ikinci vezir Bozok-lu Mustafa Paşa'ya vermiştir (1104 Receb ve 1693 Mart). Mustafa Paşa ibtida uhdesinden gelemem diye sadareti kabul etmemiş ise de Pâdişâh kızarak :
-Bu saat ikinizi de katlederim ve mührü yeniçeri ağası t]smail Paşa'ya yahut Ağrıbey muhafızı ibrahim Pa-ş a'y a veririm demesi üzerine Bozoklu sadareti kubul etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Paşa selefinin afvini istirham etmiştir1. Sultan Ahmed, Hacı Ali Paşa'ya tekrar huzuruna getirterek :
-Paşa bu işi kendü kendiye sen eyledin. Hangi memleket valiliğini istersen sana ihsanım olur; muradın ne ise mak-bul-i hümâyunumdur demiştir.
Hacı Ali Paşa teşekkür ettikten sonra:
-Mansıp] ricasında değilim diyerek kifayet mikdarı bir şey tayinini ve hassı olan Mihaliç gelirini istemiştir. Yeni vezir-i âzam burasının geliri az olduğunu söylemesi üzerine Hacı
-Böyle sefer vaktinde ve hazinenin darlığı sebebiyle bu dahi çoktur, kanaat ederim diye mukabele etmiştir 2.

1 Hacı Ali Paşa'nın huzura kabul olunup padişahla muhaveresini o esnada hasodah olup padişahın huzurunda bulunan Fındıklüı Mehmed Halife nakletmektedir (SUâhdar tarifti, c. 2, s. 695). .

2 Zübdelü'l-vekayi, Nuruosmaniye kütüphanesi/ No. 3305, vrk. 220.

Hacı Ali Paşa azlinden sonra tekaüdlükle Bursa'da. oturtulup 1110 H. -1698 M. de Kandiye muhafızı olarak orada vefat etmiştir, Vezir-i âzamlığı bir sene kadar olup dürüst ve temiz bir insandı, ölümünde altmış yaşında idi; kendisine Çalık Ali Paşa da denilirdi. Kendisini yakından tanıyan defterdar Sarı Mehmed Paşa fevkalâde doğruluğundan bahseder. Oğlu Hüseyin Bey ilmiye sınıfından yetişmiş ve 1120 H. - 1713 M. de vefat etmiştir (Şakayık zeyli şerhi).
Yozgat taraflarından olup babasının adı Derviş _ Mehmed'dir*. Saraydan yetişmiş, silâhdar olmuş ve
(Bıyıklı) oradan vezirlikle kapdan paşalığa tayin edilmiştir. Daha sonra özi valisi ve Lehistan cephesi serdarı olarak Kırım hanlığı kuvvetleriyle beraber Lehlilerin taarruzlarını men ederek Kamanice'yi işgalden kurtarmıştır. Daha sonra yani 1101 H. - 1690 M. de Şam ve bir sene sonra Trablus-şam valiliklerinde bulunmuş olan Mustafa Paşa divanda ikinci vezir bulunduğu sırada Hacı Ali Paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur (1104 Receb ve 1693 Mart).
Bozoklu Mustafa Paşa aynı sene Zilkadesinde (1693 Temmuz) Serdar-ı ekrem olarak Avusturya cephesine hareket edip Erdel tarafına gitmek üzere iken Belgrad'ın muhasara edildiği haberini aldığından hemen o tarafa dönerek burasını muhasaradan kurtardıktan sonra kalesini tamir ederek Edirne'ye dönmüştür (1105 Rebiulevvel ve 1693 Kasım).
Mustafa Paşa, avcılığa fazla düşkündü; bundan dolayı işlere bakılmadığı bizzat pâdişâh tarafından görüldüğünden derhal mühr-i hümayun kendisinden alınarak sabık defterdarlardan Şam Trablus valisi Sürmeli Ali Paşa vezir-i âzam tayin edilmiştir (1105 Receb 17 ve 1694 Mart).
Bozoklu Mustafa Paşa azlinden sonra malı müsadere edilerek ikinci defa Trablusşam valiliğine gönderilipx son-

* Sultan İkinci Ahmed tarafından hasekisi Rabia Sultana Kuzguncuktaki Kara İbrahim Paşa yalısını temlik ettiği zaman temliknamenin sonundaki şahidler arasında Mustafa bin derviş Mehmed elvezir-ül evvel imzası vardır (Topkapı Arşivi 7743).
1 İNusretnâmede Bozaklu'nun Şam valisi olarak II. Sultan Mustafa'nın üçüncü Avusturya seferine iştirak etmiş olduğu ve Pançova sahiline geldikten sonra orduya iltihak ederek pâdişâh tarafından hakkında büyük teveccüh gösterilip mûtad üzere samur kürkten başka bir eğerlenmiş atla da taltif edildiği kaydolunuyor. Zanla bozgunundan sonra Amcazade gelinceye kadar dört beş gün orduda sadaret kaymakamı bulunmuştur.

ra 1109 Zilkade ve 1698 Mayıs'ta sadaret kaymakamı olmuş ve yedi ay sonra nüzul isabetiyle vefat edip Edirne'de üç şerefeli cami kabristanına defnedilmiştir (1110 Cemaziyelâhır ve 1698 Aralık). Vezir-i âzamüğı bir sene kadar olup vefatında takriben altmış yaşında idi, Sade-dü olup sadaret makamının ehli değildi. Bel-grad kalesini tamir ile kâfi miktarda asker ve mühimmat koydum diye pâdişâhı aldattığı sonradan anlaşılmakla İkinci Ahmed kendisini katletmek istediyse de vezir-i âzam Sürmeli Ali Pa-şa'nın ricasiyle kurtulmuştur.
Ey gönül sahn-ı çemende îeb-i derya zevkin Bir sanemle ide gör kâm alasın dünyadan Yoksa bir dişleri dür kameti serv olmayıcak Ne biter sahn-ı çemenden ne çıkar deryadan
kıt asiyle :
Tevbeler ittim ki itmeyim tevbe Tevbeye tevbe-i nasuh olsun
bevti Bozoklu Paşa'nındır.
o» ■> ıı. » DimetokaWd.iT; gençlisinde Sokuliu zadelerden Sürmeli AH Paşa
* & v 6
ibrahim Han kethüdası Ali Ağa tarafından terbiye edilip iltizam işlerinde bulunmuş, arpa emini ve 1099 H.-1688 M. de tersane emini ve 1100 Safer 1688 Ara-hk'da başdefterdar olup bunun zamanında mangır kesilmiştir; Sürmeli Ali Efendi; bir müddet sonra azledilip rikâb-ı hümayun defterdarı olarak Edirne'de kalmış ve 1103 H.-1691 M. Kasımda ikinci defa başdefterdarlığa getirilmiş ve aynı zamanda vezirlik te verilmiş ise de birkaç ay sonra azl ve Kıbrıs ve arkasından Şam Trablus valisi tayin edilmiştir.
Sürmeli Ali Paşa Şam Trablus valisi bulunurken Bozoklu Mustafa Paşa'nın yerine sadarete davet edilip gelmiş ve serdar-bkla Avusturya seferine gönderilmiştir, Vezir-i âzam 1106 Muharrem 1694 Ağustos'ta Macaristan'da. Varadin kalesini muhasara ettiyse de siperleri su basması sebebiyle muvaffak olamıyarak bir ay sonra Belgrad'a dönmüştür.
Bunun sadareti zamanında II. Ahmed vefat edip yerine

Avcı Sultan Mehmed'in büyük oğlu İkinci' Mustafa hükümdar olarak sadarette ibka edildi; genç pâdişâh sefere gitmeğe karar verdi ise de vezir-i âzam buna tarafdar değildi; bu sırada Belgra<Ta gönderilen bin beş yüz kadar yeniçerinin Cisr-i Mustafa Paşa mevkiinde serkeşçe hareketleri vezir-i âzamin, pâdişâhı seferden alıkoymak için yapılmış bir tertibi olduğu şayi oldu. Ve Âli Paşa'mn bunu îzam ederek büyüttüğü bizzat tebdil suretiyle padişahın bizzat işi tahkiki neticesinde anlaşılmış olduğundan dolayı Sultan Mustafa bu hale kızmışdır. Bu vaziyeti fırsat bilen ve vezir-i azama aleyhdar olan padişah hocası Feyzullah Efendi ile 1 diğer aleyhdarları işi körükleyerek bazı irtikâbını da zikretmek suretiyle padişahı büsbütün hiddetlendirmişlerdir2. Bunun üzerine vezr-i âzamin azline karar verilerek 1106 Ramazan ve 1695 Nisan'da Hasoda köşküne celbolunup elinden mühr-i hümayun alındıktan sonra çavuş basıya teslim olunarak kapı arasında haps ve malı müsadere edildikten sonra Çeşme kasabasına sürül-* müştür 3.
Sürmeli Ali Paşa'nın yerine rikâb-ı hümayun kaymakamı tayin edilmiş olan Elmas Mehmed Paşa vezir-i âzam oldu; Sultan Mustafa, Ali Paşa'nm tahrikatını bir türlü hazme-demeyip (sağ oldukça ateşin sönmez) diyerek İzmir'e yakın mahalden Edirne'ye döndürdükten sonra boğdurmuştur (1106 Şevval 15 ve 1695 Mayıs 29) 4. Gözlerinin sürmeli olmasından veya

sürme çekmesinden dolayı Sürmeli lakabını almıştır; sadareti bir sene kadardır; katlinde elli yaşında olup işe aklı erdiğini ve cömert-liğiyle meşhur olduğunu ve bazı hususî ahvalinin iyi olmadığını HadikotiTl-vüzera yazmaktadır; Kadıköy çarşısında Rum kilisesi duvarında 1105 H.-1693 M. tarihli bir çeşmesi vardır. Kabri Edirne'de Evliya Kasım Çelebi camii kabristanında imiş.

1 Feyzullah Efendi'nin şeyhülislâmlığa geleceğini hissederek onu Önlemek istediğinden dolayı padişah hocası kendisine gücenik idi.

3 Anadolu'da hal ve vakti müsaid olanların kiminden adam ve kiminden para almış imiş.

8 Müsadere esnasında parası çıkmayıp bilakis borçlu olduğu tahakkuk ettiğine göre irtikâp ve irtişası olmadığı anlaşılıyor,

* Nusretnâme (Silâhdar tarihi zeyli). £

„ __. , _ Kastamonu'nun Cide kazasına tâbi Hosalay (Mesed) Elmas Mehmed Paça
. .,•«.,
nahiyesinden olup babası gemi reisi ıdı. Başbakı
kulu Di vrikli Mehmed Ağa'nınlO89 H.-1678 M. de veya bir sene evvel Şam Trablus valiliğine tayini üzerine maiyyetinde o tarafa gitmişti. Kendisinin fevkalâde güzel olduğunu haber alan Dördüncü Mehmed oradan getirterek Enderunda Hazine odasına kaydettirip sonra Hasoda'ya almış ve süratle terfi ettirerek çuhadar ve rikâbdar olmuş ve İkinci Süleyman zamanındasilâhdar olduktan eonra aynı sene 1099 Receb ve 1688 Mayıs'ta Dacüssaâde ağasının tesiriyle mirâlem (Emîr-i âlem) lik verilerek saraydan çıkarılmak istendi ise de mevkiine göre bu vazifeyi az gördüğünden dolayı beylerbeğilik payesiyle nişancı tayin edilmiş-1 ve bir sene sonra da vezir rütbesi verilmiştir (Cemaziyelevvel 7 ve 1689 Şubat)2.

Elmas Mehmed Paşa 1106 Ramazan ve 1695 Nisan'da Sürmeli Ali Paşa'mn yerine vezir-i âzam olarak pâdişâhla beraber üç sefer yapmış, 1109 Safer ve 1697 M. deki son seferde Zanta bozgununda askerin karşı tarafa geçmesini Önlemek isterken bu felâkete sebep sensin diye yeniçeriler tarafından parçalanmak suretiyle maktul düşmüştür3. Vezir-i âzamlığı iki buçuk

1 Ölgün (Yani Recebin altısında) Darüssaâde ağası ameliyle şîlâh-dar-ı hassa Elman Mehmed Ağa'ya mir oZem'lik \e hazine kethüdası Hasan Ağa'ya kapıcıbaşüık verilmiş iken ikisi dahi kabul etmemekle hâh ve nâhâh matlupları üzere Silâhdar Mehmed Ağa'ya Rumeli payesiyle nişancılık ve hazine kethüdasına miralemlik inayet olundu (Silâhdar tarihi,c. 2, s. 361).

2 Vezir-i âzam Haaoda köşkünde padişah tarafından kabul edilip avdet edip giderken Sultan Süleyman sadr-ı âzamin arkasından "paşa lala haremimden nişancılık ile çıkan Mehmed Paşa kuluma vezaret payesi ihsan-ı mülûkânttm olmuştur. GetÜTÜp kürk ^iydiresin" demiş ve ertesi günü vezir-i âzam Mustafa Paşa, Elmas Mehmed Paşa'yı getirterek "Paşa oğlum pâdişâhımız hazretleri sana ıfezaret verdi; Allah mübarek eyliye var duada o/'* deyip seraserli kürk giydirdi (Silâhdar tarihi, c. 2, s. 433).

4 Vaki karar üzerine (vezir-i âzam dahi sâyebâm olduğu metriste askere istimalet ve gayret verip dildarlık ederken köprüye doğru kaçan askeri GÖ-ricek köprünün iki tonbazların kaldırıp firarileri döndürmeğe hoyrat bahadırlığı edip yalın kılıç tabyeden aşağıya inip ben Ölünce düğüşürüm siz cümle kırılınca cenk etmeden nereye gidersiz ? bire meFunlar deyip kimin kesip ve kimin mecruh iderken asker kendûden dil-gîr olup bir kaşık kanına teşne idiler; bu vakti gozedip bu berzahlarda bizi gezdirip akıbetinde bu belaya uğratmak senin suy-î tedbirindir kahbe; dirin söyleşmekten Ölün ile dilleşmek yeydir diye söverek yeniçeri kılıç üşürüp paraladılar (Nusretnâmeden).

sene kadar olup Ölümünde otuz altı yaşlarında idi. Çok güzel ve te-nasüb-i endam sahibi olmasından dolayı Elmas lakabını almıştır. Müdebbir ve muktedir bir vezir idiyse de şımarık

ve muamelâtı sert olduğu için vezirler ve devlet erkânı kendisini sevmezler ve muvaffakiyetini istemezlerdi; o devirde yaşayan Silâh dar tarihi sahibi Fındıklılı Mehmed Halife Nusretnâme isimli Silâh-dar tarihi zeylinde Elmas Mehmed Paşa'yi (vezir-i âzam namına olan Çelebi) diye tezyifle zikretmektedir.

. -»»»... Köprülü Mehm'ed Paşa'nın kardeşi Ha-Amcazade Hüseyin *

Paşa (Han) 8an Ağa'nm oğludur1 ; amcası Köprülü ve amcazadesi Fazıl Ahraed Paşa sadaretlerin de serbest olarak yaşamış, bazan İstanbul'da ve bazan Bulgaristan'da Prevadi kasabasında Kozluca köyünde babasının çiftliğinde zevk ve safa ile vakit geçirmiştir. Hattâ DördüncüMehmed 1672 M. de (1083 H.) Lehistan seferine giderken ailesiyle birlikte Koz-/uca'da Hasan Ağa'mn çiftliğine misafir olmuş ve Hasan Ağa'nın oğlu Hüseyin Bey bu misafirlik sebebiyle pâdişâha bir eğer-lenmiş yorga at ve haseki sultan"a bir kaç bohça çeşitli kumaş takdim eylediğinden padişah Hüseyin Bey'e bir hil'at ile yüz altın ihsan etmişti 2. Hüseyin Bey'e Fazıl Ahmed Paşa sadaretinde Amcazade denildiği için bu lakabla şöhret bulmuştur. Fazıl Ahmed Paşa sadaretinde hacca gidip avdetinde evlenmiştir.

Viyana muhasarasında vezir-i azamın maiyyetinde bulunan Hüseyin Bey, bu bozgunluk neticesi olarak Kara Mustâfa Paşa'nın katlini müteakib Köprülü ailesine yakından ve uzak-

1 Bursa'da îııebey kütüphanesindeki vakıf kitaplara basılmış olan mühürde :
er.
yazısı olduğu gibi kitablardaıı bazılarında da
yazısı ve tarihi görülmektedir. Bu kayda göre Hü şeyin Paşa'mn babasının adının Mustafa olduğu anlaşılıyor.

a Silâhdar tarihi, e. I, s. 574.

3 Hacdan dönüp evlenmesi üzerine Fazıl Ahmed Paşa'nın tebriki

tan mensub olanlann gözden düşmeleri üzerine amcazade'de tevkif olunup serbest bırakıldıktan sonra iki tuğ ile Şehr-ı zûr beylerbeyliği verilerek devlet merkezinden uzaklaştırılmıştır (1095 H.-1684M.). Hüseyin Paşa bundan sonra Kastamonu sancağiyle metruk bir halde Çardak muhafızlığında bulunup 1100 Receb ve 1689 Nisan'da Boğazhisar (Seddü'l-bahir) muhafızı bulunan Suyolcu Ali Paşa'nın vefatı üzerine vezirlikle onun yerine tayin edilmiştir. Amcazade 1102 H.-1691 M.de bir aralık İstanbul kaymakamı oldu ise de sonra tekrar Boğaz-hisar muhafızlığına iade edildi (Raşid, c. 2, s. 155).

Amcazade Hüseyin Paşa Sakız adasının Venediklilerden istirdadı için Yusuf Paşa'nın yerine 1106 Cemaziyelevvel ve 1694 Arahk'ta kapdân-ı derya olduı ye Sofeız'ı geri aldıktan sonra oraya muhafız tayin edilerek kaptan paşalık Mezomorto Hacı Hüseyin Paşa'ya verildi. 1107 Cemaziyelevvel 1695 Arahk'ta Adana eyaleti verilerek Avusturya seferine memur edildi 2.

Hüseyin Paşa bundan sonra ikinci defa İstanbul kaymakamlığına tayin edildi ve 1108 H. - 1696 M. senesinde Belgrad muhafızı olmuş ve 1109 Muharrem 27 ve 1697 Ağustos 15 de - Belgrat'ta aktedilen harp meclisinde Pançova ve Temeşvar tarafına geçmek isteyen vezir-i âzam Elmas Mehmed Paşa ile Temeşvar muhafızı vezir Cafer Paşa'nın mütalealari hilâfına Var adin tarafına gidilmesinde ısrar etti ise de vezir-i azamdan çekinerek ekseriyet muhalif tarafta olduğundan dolayı akallîyette kalmış ve Zertta mağlûbiyeti üzerine mütaleasındaki isabet anlaşıldığından mağlûbiyetten sonra Temeşvar'a gelen orduya davet olunarak vezir-i âzam olmuştur (1109 Rebiulevvel 1 ve 1697 Eylül 17). Hüseyin Paşa BeÏgrad'dan acele orduya gelince Ali Pınarı menzilinde sadaret kaymakamı Bozoklu Mustafa Paşa'nın çadırına indi (1109 Rebiulevvel) ve derhal pâdişâh tarafından otâğ-ı hümâyuna davet olundu. Sultan II. Mustafa kendisine : "Hoş geldin seni kendüme vezir-i âzam ve vekil-i mutlak eyledim" diye mührü vermek isteyince Hüseyin Paşa, ibtida kabul etmek istemedi, ısrar edilince padişaha açıkça :

1 Mühimme defteri J06, s. 49, 56, 59. * Mühimme deflerі 106, s. 375, sene 1107.

-Amcam ve amcazadem, babanız Sultan Mehmed Han hazretlerine yirmi sene vezir-i âzam olup arzına müsaade etmekle o da rahat oldu, kendü de rahat oldu; siz de kimsenin sözünü dinlemeyip bana sadarette istiklâl verirseniz ben inşallah onlardan ziyade hizmet ederim dedi. Bunun üzerine padişah :

-Heman sadakati elden koma istiklâl vermek benden diyerek kendi eliyle mühr-i hümayunu verdi biri kürkli ve diğeri sade iki kat hil'at giydirdi *. Elmas Mehmed Paşa'nın katliyle mühr-i hümâyun zayi olduğundan kendisine yeni kazdırılan mühür verildi.

Amcazade Hüseyin Paşa dört devletle Karlofça muahedesini aketmiş, sonra harpler dolayısiyle pek fena duruma düşmüş olan memleketin kalkınması için çalışmış, askerî ve idarî tensikat ve ıslahat yapmış ve beş sene süren sadaretinde bir hayli iş görmüştür; denizciliği yeni kanunla iyi bir hale sokan Amcazadeye bu işinde kaptan-ı derya Mezomorto Hüseyin Paşa yardım etmiş ve dış siyaseti idarede, zamanının en kabiliyetli ve mahir diplomatı olan Karlofcadaki Türk başmurahhası reisü'1-küt-tab Rami Mehmed Efendi büyük bir kiyaset göstermiştir.

Amcazade, son zamanlarında işlerine fazla müdahale eden pâdişâh hocası şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin halinden usanmış 2 ve bundan başka kendisine mensup çavuş-başı Mustafa Ağa'nm -ki Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın damadı idi - kendisinin muvafakati alınmadan azl edilmesi ve bundan başka büyük imrahur Kıblelizade Ali Bey'in şehzadelerden birine gizlice intisabı dolayısiyle katledilmesi suretiyle sadaret nüfuzunun kırılmağından müteessir olarak hastalanmış ve teessürünü belli etmeden birkaç defa sadaretten çekilmek istemişse de kabul edilmemişti.

HüseyinPaşa, şeyhülislâm'in tahammülü aşan müdahalelerinden ve adamlarının kati ve menkub edilmelerinden dolayı hastalığı artarak kırk gün yatmış ve nihayet arzusuna muvafakat olunarak bir hatt-ı hümayunla hizmetleri takdir olunduktan sonra vezaret

1 Silâhdar tarihi zeyli Nusretnânu? den.

2 Şeyhülislâmın müdahalelerinden birisi de sadr-ı âzam kethüdası Ali Ağa'nm kaptan paşalığa tayini hakkında Feyzullah Efen di'nin ısrar edercesine ricası idi (Raşid tarihi* c. 2, s. 520).

haslariyle 1114 Rebiulevvel 14 ve 1702 Ağustos 8 de tekaüd edilerek Silivri'deki çiftliğine çekilmiştir1.

Amcazade sadaretten çekilişinden sonra Kumburgaz'mdaki
çiftliğinde* on beş gün daha yaşamış ve 29 Rebiulevvel ve 1702 Ağustos 23 de-vefat ederek cenazesi tstanbuVa naklolunup Saraç-hanebaşındnki Medresesinin yanındaki parmaklıklı türbesine
defnedilin iştir 2.

Hüseyin Paşa vefatında altmış yaşlarında olup devlet iş*
lerine ve memleket ahvaline vâkıf tedbirli ve uzun görüşlü bir hükümet reisi idi. Adam yetiştirmeği sever meziyetli ve kabiliyetli insanları ileri çekip himaye ederdi. Kurduğu yeni ıslahatta takdir ettiği reisü'l-küttab Rami Mehmed Efendi (Paşa) nin fikir ve mütaleasından istifade etmiştir.

Amcazade'nin İstanbul'da Sarachanebaşı'nda 1112 H. -1700 M. de yaptırmış olduğu mescid, medrese, mektep, kütüphane ve sebili vardır. Mescid sonradan dershane olmuştur; Boğaziçi'nde Anadolu Hisarı'yle Kanlıca arasında hâlâ bir kısmı muhafaza edilmekte olan amcazade yalısı bunundur. Haseki hastahanesi arkasında Başçı Mahmud çeşmesi altında 1110H.-1698M. tarihli bir çeşmesi olup 3 Medine-i Münevvere haricinde bab-ı sagîr kurbinde de bir sebil yaptırıp vakfetmiştir 4.

Halebli Mustafa Naima Efendi (vefatı 1128H. - 1716M.) meşhur altı ciltlik tarihini Amcazade Hüseyin Paşa'nın emriyle yazmış ve tarihine Hüseyin Paşa'ya ithaf olarak

1 Bu hususa dair II. Sultan Mustafa'nın hatt-ı hümayunu : "Senin hizmetinden her veçhile râzi

ve hoşnud idim; ancak bir kaç defadır tekaüd ihtiyariyle rikâb-ı hümâyunuma iltica eylemiş idin ve hâlâ sahih firaş olduğundan me-sâlİh-i ibâdı görmede aczin olduğu mesmû-ı hümâyunum oldu. Çiftliklerinden Murad ettiğin mahalde meks ve ikamet etmek üzere haslar tayini ile sana tekaüd» lük ihsan-ı hümâyunum olmuştur; mühr-i şerifi kapıcılar kethüdam ile göndere-sin" Raşid tariki, c. 2, s. 539.
* Zübdet-üt-tevarih (Topkapı Sarayı Revan Kitaplar No 1226).
2 Amcazade'nin kabir kitabesi âlim, arif, şair ve musikide üstad bir zat olan Abdülbâki Arif Efendinin olup son beyti şudur :
İntikalin gûş edip Arif dedi târihini Cennet-i firdevsi Hak îde Hüseyin'e câygâh
1114
8 İstanbul çeşmeleri, c. I, ». 98.
4 Mühimme defteri numara 115, t. 377.

RavzatiVl-Hüseyn fi hulâsati AhbarVl-hâfikin adını vermiştir1. Nusretnâme'de kendisine Hacı Hüseyin Paşa ve Yeğen Hüseyin Paşa denilmektedir.
1 Amcazade Hüseyin Paşa, ulemadan Şârihü'l-menarz âde Ah-med Efendi'nin I. A hm e d'ten Köprülü Mehmed Paşa sadaretine kadar bir tarih yazarak müsvedde halinde bulunduğunu haber almış ve müsveddelerin zayi olmaktan muhafazası için beyaza çekilmesini Mustafa Naima Efendiye emretmiş. O da bunu yapıp tarihin bazı yerlerine kendisinin mütalea ettiği kısımları ve ağızdan dinlediği mevsuk olduğuna îtimad ettiği malûmatı da ilâve ve zeyl yaparak bu suretle meşhur Naima tarihî vücuda gelmiştir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

XVI. YÜZYIL ORTALARINDAN XVII, YÜZYIL SONLARINA KADAR OSMANLI MÜFTÜ VEYA ŞEYHÜLİSLÂMLARI

Müftü veya Şeyhülislâmlar hakkında

Fatih Sultan Mehmed'in kanunnâmesinde şeyhülislâm denilen zatın ulemanın reisi olduğu beyan edilmiştir. Bunlar kendi* leri yalnız dinî meseleler hakkında sorulan suale fetva ismiyle cevap verirlerdi; bundan dolayı bunlara bir hayli zaman müftü yani fetva verici denilmiş ve sonraları şeyhülislâm unva-niyle bütün ulemanın yani müderrislerle kadı ve kazaskerlerin başı ve din işlerinin en yüksek mercii olmuşlardır.
Şeyhülislâmlar, on altıncı asra kadar az bir maaşla hizmet görürlerdi; kazaskerler günde beş yüz akçe yevmiye alırlarken bunlar kazaskerlerin yevmiyelerinin bir zaman beşte biri ve daha sonra üçte biri derecesinde yevmiye almışlardı; bundan başka kazaskerler gibi divan heyetine dahil değillerdi; lüzumu halinde divana davet edilerek dinî mesail hakkında mütalealaları sorulurdu; bununla beraber Fatih'in kanunnamesinde şeyhu-islâmların serdar-ı ulema oldukları yazılarak bunlara manevî bir üstünlük verilmiştir.
Müftü veya şeyhülislâmların bütün medrese işlerinde ve müderrisler ile yüksek dereceli kadıların tayinlerinde merci olmaları ve kazaskerlerin üstünde yer almaları ve sadr-ı azamdan sonra en yüksek derecede bulunmaları Ebüssuud Efendi'nin (vefatı 982H.-1574M.) şeyhülislâmlığı zamanından îtibarendir.
Bu tarihten sonra şeyhülislâmların ilmiye ve kaza işlerinden başka devlet idare ye siyasetinde de fikir ve mütalaalarının sorulması cihetiyle nüfuzların artmış fakat divan heyetine dahil olmamakla beraber dahilî hükümet siyasetinde ve hemen bütün işlerde mühim rol oynamışlardır; bu hususta Hoca Sadeddin Efendi ile oğulları ve Yahya Efendi, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, Abdurrahim ve Hocazâde Mesud ve Erzurumlu

Seyyid Feyzullah Efendiler nüfuzca ileri gidenlerdendir. Biz bu bölümde gerek ilmî hüviyetleri ve gerek siyasî rolleri itibariyle on alt inci yüzyıl ortalarından onyedinci yüzyıl sonlarına kadar gelen şeyhülislâm veya müftülerin kısa terceme-i hallerinden bahsetmeden

evvel bu tarihe kadar müftülük etmiş olup bir kısmının hal tercümesi kitabımızın ikinci cildinde görülmüş olan şeyhülislâmlardan ismen bahsetmek suretiyle bir mukaddime yapacağız.

ÎBTİDADAN XVI. YÜZYIL ORTALARINA KADAR GELEN ŞEYHÜLİSLÂMLAR

Osmanlıların, Yıldırım Bayezid devrine kadar fakih ve kadıları hakkında az da olsa malûmat varsa da müftüler hakkında bir kayda tesadüf edilmemektedir; ilk yani Orhan Gazi devrinde kadılara fakıh denilmektedir. Yıldırım Bayezid zamanından evvel, şer'î meselelerin halli için mutlak surette bir merci bulunması tabii olmasına mebni belki bu hizmet müderrisler vasıtasiyle görülüyor ve belki de fakih veya kadılar fetva işlerine de bakıyorlardı. Ben malûm devirden itibaren gelen müftüleri kısaca göstereceğim.

Şemseddid Molla Kitabımızın ikinci cildinde gösterdiğimiz gibi Fenarî Bursa Yenişehri taraflarında bir zaman kaza olan
Fener kasabasından dolayı Fenarî lakabına almıştır. Tercüme-i hali bundan evvelki ciltte (s. 644) yazılmış olduğundan burada tekrarlanmadı.

Fahreddîn Acemi Meşhur Seyyid Şerif Cürcanî talebesinden-dir; Osmanlı memleketlerine gelerek Molla Fenarî'nin oğlu Şah E fen d i'den mezun olup müderrislikten sonra 834 H.-1430 M. de otuz akçe yevmiye ile müftü olmuştur. Otuz seneden ziyade müftülük edip 865 H-1461 M. de Edirne 'de vefat etmiştir.

Molla Hfisrev 880 H.-1475 M.de vefat etmiş olan Molla Hüs-rev'in terceme-i hali Osmanlı tarihinin ikinci cildinde (s. 652) yazılmıştır. ?

Molla Göranî tsmi Ah m e d Şemseddin olup Suriye"de Curan 1 kasabasındandır; Kahire'de tbn-i Hacer Askalânî'den tahsilini ikmal etmiş haçtan dönmekte olan Molla Yeğen'in teşvikiyle tkinci Murad zamanında Edirne'ye gelerek Burso'da müderris ve sonra Şehzade Meh-med'e (Fatih Sultan Mehmed) hoca tayin edilmiş ve Fatih'in cülusunda teklif edilen vezirliği kabul etmiyerek kazasker olmuştur. Bir aralık padişahla arası açılıp Kahire^ye gitmiş ise de tekrar davet olunarak gelince Bursa kadısı ve 885H.-1480M.de iki yüz akçe yevmiye ile şeyhülislâm olmuştur; vefati893H.-1488M.de olup İstanbul*da camii ve ismine mensub mahallesi vardır jbll ^—• £—* j jl*^l *Jc == GayetiTl-emânî fî tefsir-i sebHl-mesâni2 ismile 867 H.- 1462 M. de kaleme aldığı bir tefsiri vardır. Camii bahçesinde medfundur. Fıkıh, tefsir ve hadiste ihtisası vardı. Aruzdan Şafiyeyi, Fatih namına manzum olarak kaleme almıştır. Hadis ve usul-ı fıkı'ha dair eserleri de vardır.

Molla Abdülkerim Vezir-i âzam Mahmud Paşa ile beraber yetiştirilen esir çocuklardandır; medrese tahsili gördü ve sahn-ı seman müderrisliğinde (profesörlüğünde) bulundu, Kazasker oldu; 893 H.-1488 M.de Molla Güranî'den sonra müftü olarak yedi sene sonra vefat etti; Edirne'de medfundur.

AÎâüddin Arabi HaleVlidir Molla Güraniden icazet almış, müderrislik etmiş ve 900 Receb 1495 Nisan'da yevmî yüz akçe ile müftü olup bir sene sonra vefat etti. Eyyutf-ta medfundur. Tefsir ve usul-i fıkıhta mütehassıs idi.

Efdalzâde Molla Yeğen talebesindendir. Müderrislik ve
HamidüddiD kazaskerlik edip 901 H.- 1496 M. de müftü tayin edildi ve 908 H.-1502 M. de vefat ederek Eyyuh1* defnedildi.

Ali Cemali (Zenbilli Bu Eğerli âlimin tercüme-i hali Osmanlı ta-AH Efendi) rihmin ikinci cildinde (s. 660 da) yazılmıştır.

1 Osmanlı müelliflerinde Şehr-i zûr'dan olduğu kaydediliyor (c. 2, s. 3).

2 Bu tefsirin adı şakayik ile ondan naklen DevhatüH-meşayih'te metinde yazdığımız gibi ise de Kâtip Çelebi Keşfü'z-zününda
Gayet*ül emanî fi tefsiri*t-kelâmV't-rabbani adını veriyor.

Şemscddin Ahmed Ibn-i Kemal Âhmed Şomseddin bin Sü-(tku-i Kemal) Ieyman

Ibn-i Kemal Paşa'nın tercüme-i hali yine Osmanlı tarihinin ikinci cildinde (s. 664) vardır.
o m .. ■ c«>. Kastamonu'nun Daday kasabasındandır. Ba-Sadullah Sâdı
. J t .
Efendi kası **e ^tanbuVa gelmiştir. Babası Isa Hoca
Aksaray*da Murad paşa camii imamı olup oğluna medrese tahsili verdirmiş, müderris ve kadı olmuş, İstanbul kadılığından sohn-ı seman müderrisliğine geçip 940 H.- 1533 M.de Ibn-i Kemal'in yerine müftü olmuştur. Beş sene sonra vefat ederek Eyüb'e defnedildi. Fetvaları çok müdekkikane idi.
*» • ftJ «i. .jj- Muûld'h. olup babası îlyas Efendi de müderis-Mehmed Efendi **■ Kara B.âli'den icazet alıp müderrislik ve Mısır'da kadılık edip 944 H.-1537 M.de Anadolu kazaskeri ve 945 Şevval 1539 Şubat'ta Sadi Efendi'nin yerine müftü olmuştur. 948 H.- 1541 M. de azlolunarak Hicaz'a gidip 952 H. de Rumeli kazaskerliğine getirilmiş 954 Şaban 1547 Eylül'de vefat ederek Eyyub camii civarına defnedil-miştir. irfandan mahrum mutaassıb bir zat olup şeyhülislâmlıktan azline sebep Muhyiddin Arabî ve Mevlânâ Celâlüddin Rumî ve saire gibi rical-i sofiyenin en büyüklerine vukufsuzca dil uzatması olmuştur.
ÂhH'llc «T h "d" Ispartd*hâır; Medreseden yetişip kadılık etmiş, İstanbul kadısı ve Anadolu kazaskeri olmuş ve bu son makamını otuz sene muhafaza etmiştir.944 H.-1537 M.de teka-üdlükle kazaskerlikten çekilmiş ve 948 H.-1541 M.de şeyhülislâm tayin edilmiş fakat dimağan hasta olmasına mebni üç ay sonra buradan ayrılarak tekaüdlükle Burea'da oturup 955 H.-1548 M. de orada vefat ederek yaptırdığı mescid ve medresesi yanına defnedildi. Güzel yazar ve güzel söylerdi; fakat yüksek âlim değildi.
x- »«jul Molla Fenarî ahfadından Mehmed Efendi'-Fcnarîzâde Muhyiddin Efendi nm oğludur. Babasından ders görmüş ve sonra
Hatipzâde ve Efdalzâde'den tahsilini ikmal etmiş, müderris ve kadı olmuş, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği etmiş 948 Şevval ve 1542 Ocak'ta Abdülkadir Efendi'nin yerine müftü olmuştur. 952 H. de kendi arzu-siyle tekaüdlük ihtiyar eden Muhyiddin Efendi iki sene sonra vefat ederek Eyyub'u defnedildi. Fıkha ait bazı tetkikleri vardır.

«^- j w* « Kitabımızın ikinci cildinde tercüme-i hali vazı-Ebnssnnd Efendi J
lan (s. 672) Ebüssuud Efendi 952 H.-1545 M. den 982 H. -1574 M. senesine kadar fasılasız olarak otuz sene müftülükte bulunmuştur. Osmanlı kumandanlarını şer-i şerife
tatbik etmiş <&+ sak ve sicil işlerini tanzim eylemiştir K
XVI. YÜZYIL ORTALARINDAN XVII. YÜZYIL SONLARINA KADAR GELEN ŞEYHÜLİSLÂMLAR
Hâ *d Ef di Konyalı olup babası kadı idi;medresede ders görüp kazasker Kadri Efendî'den icazet almış, müderrisliklerde bulunmuş 956 H.- 1549 M. de Şam ve daha sonra Mısır kadısı olmuş, Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarına yaptıktan sonra 964 H.-1557 M. de Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir.
Hâmid Efendi 974 H.-1566 M.de tekaüd edilip 982 H.-1574 M. de Ebüssuud Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislâm olmuştur; bu sırada yaşı seksen iki idi; üç sene sonra vefat etmiştir; Te-miz ahlâklı, ciddî bir zat olup Kanunî Sultan Süleyman
kendisine hürmet gösterirdi *«**L iSh^* = Fetâvây-ı Hâmidiy-ye ismiyle verdiği fetvaları hâvi bir fetva mecmuası vardır; ts-tanbuVda Fil yokuşunda Sultan türbesi karşısında bir mescidi ile yine orada dersten mezun olanların oturmaları için odalar yaptırmıştır. Kabri Eyub'ta Mihrişah Valide Sultan imareti karşısındaki mezarlıktadır.
Babası M a h m u d Efendi, II. B a y e z i d 'in
Ahmed Şemseddin . . . , . „ , A . . „ , , ..
g, ,. zır-ı .izamlarından Hadım Alı Jfaşa mn ko

(Kadızâde) °lup ilmiye sınıfından yetişmiş Edirne kadısı olmuş ve oğlunu da medreseye vermiştir. Ab-medŞeraseddin Efendi, Ebüssuud ve Kadri Efendilerden okuyup mülâzım ve müderris olmuş, derece derece yükselerek İstanbul Jtadısı iken 974 H. - 1566 M. de Rumeli kazaskerliğine tayin edilmiş isedeSokullu Mehmed Paşa
1 Şakayık zeyli (Atâyi), s. 184 ve.....Mizanü'l-hak 1286 tab'ı s. 116
"bu devlet-i âliyyede Kemal Paşazade merhumla bunlar ekser kavanini, şer-i' şerife tatbik idüp meratîb ve menasıb hallerin ıslahla umûr-ı devlete
kemâ yenbagî nizam vermişlerdir."
ve-kölesi

ile araları açılarak istifa edip Edirne'de DarüH-hadis medrese-si'nde müderrislik etmiş, 983H. ■ 1575 M. de Süleymaniye DariVl-hadisVne tayin olunarak aynı sene içinde tekrar Rumeli kazaskeri ve Ham i d Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislâm olmuştur (985 H.-L577 M.). Kadızade müftülükte üç sene kadar kalarak vefat etmiştir (988 H. - 1580 M.).
Ahmed Şemseddin Efendi çok zeki, asabjı ve atılgan olup sözünü kimseden esirgemezdi. Şer'î ve hukukî büyük eserlere şerh ve haşiyeleri vardır; bunlardan Hidaya (islâm hukuku) ve meanıden miftah şerhleri meşhurdur; verdiği fetvaları havi mecmuası da vardır. Zeyrek tarafındaki Çırçır mescidi bunundur.
Bunun kazaskerliğine kadar beylerbeğiler teşrifatta kazaskerlerin üstünde bulunurlarken Kadızade'nin tesiriyle kazaskerler Rumeli ve Anadolu beylerbeğilerinden maadasına tekaddüm ettirilmiştir x. Yine bunun kazaskerliği esnasında divân-ı hümâyunda yemek yenildikten sonra vezirlere leğen, ibrik getirilip kazaskerlere ıslah havlu tutulurken, kadızadenin şikâyeti üzerine kazaskerlere de leğen ve ibrik getirilmesi âdet olmuştur.
.. « » j Kazasker malul Emîr Efendi'nin oğludur. Seyyid Mehmed
°
Efendi Ebüssuud E fendi'den mülâzım olmuş; mü-
(Mâlulzâde) derrislik, kadılık etmiş Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmış 988 Rebiulâhır 1580 Mayıs'da şeyhülislâm olarak padişah hocası Sadeddin Efendi'ye müdara etmediği için o da bunun yanlış verdiği fetvaları toplayarak Üçüncü Murad'a arzedip şeyhülislâmlıktan azlettirmiştir2. Vefatı 993 Muharrem ve 1585 Ocak tarihindedir. Ebüssuud E f e n d i 'nin damadı idi.
». . , re »- Babası, Kanunî Sultan Süleyman devri şeyhul-Mehmed Efendi
'
(Çivi zade) islâmlarından Muhyiddin Şeyh Mehmed
Efendi'dir. tbtida babasından ve sonra diğer
âlimlerden ders görüp müderrislik ve kadılık edip Anadolu ve
1 Kazaskerleri Rumeli ve Anadolu beylerbeğilerine de takaddüm etmeleri onyedinci asırda Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu Abdül aziz Efendi'nin kazaskerliği zamanındadır (Fezleke, d i, s. 396). - Naima tarihi, c. 1, s, 109.

Rumeli kazaskerliklerinde bulunmuş ve 989H.-1581 M. de şeyhülislâm olarak 995 H.-1587 M. senesinde vefat edip babasının yanına defnedilmiştir; vezir-i âzamların şeyhülislâmları ziyaretleri bunun zamanına ve 992H.-1584 M. tarihine tesadüf eder x. O sırada Ozdemiroğlu Osman Paşa sadr-ı âzam olup ondan sonra bu âdet kanun halinde devam etmiştir. Fetvaları ulema arasında muteber idi.
Amasyalı Müeyyedzâde ailesinden olup meşhur
AbîUkadir Şeyhî Abdurrahman Efendi'nin kardeşi Şeyh
Efendi Hacı Kerim Efendi'nin oğludur. Ebüssuud
Efendi'den mezun olmuştur. Rumeli kazaskeri iken Çivizâde'nin vefatında onun daha evvel tavsiyesi üzerine şeyhülislâm olmuştur (995 Cemaziyeîevvel ve 1587 Nisan). Paranın geçmez

bir halde olması dolayısiyle 1589 M. de kapıkulu ocaklarının isyanı ve musahib beylerbeği Mehmed Paşa'nın katli dolayısiyle vezir-i azamla beraber azledilmişlerdir. Tekaüd olarak 1002H.-1594M. de vefat edip Eyyub'e Yahya Efendi tekkesi mezarlığında medfundur. Abdülkadir Şeyhî'nin bu tekke yanında bir mescidi olup babası da burada medfundur.
» -j .. ı_ Kazaskerlerden Tiremi Bostanzâde Mustafa
Bostanzade Mehmed Efendi Efendi'nin oğludur, ikinci defa, Rumeli ka-
(Birinci defa) zaskeri iken 997 H.-1589 M. da Şeyhî Efendi yerine şeyhülislâm olmuştur; 1000 Receb ve 1592 Nisan'da bir kandil gecesi vezir-i âzam Siyavüş Paşa'ya gelen bir hatt-ı hümayunla ansızın azlolunarak 2 altıyüz akçe ile tekaüd edilmiş ve yedi ay sonra üçüncü defa Rumeli kazaskeri olmuş ise de takriben sekiz ay sonra yani 1001 Şevval ve 1593 Temmuz'da ikinci defa şeyhülislâmlığa getirilmiş-

1 Şakayik zeyli (Atâyij, s. 293. D'Ohson, bir sene sonra gösteriyor.
2 Azline scbeb olarak *nüftülere ders okutmak üzere meşrut olan Bayezid medresesinde ders vermeğe gitmediği gösteriliyor (Selânikî, s. 317.) halbuki Kâtip Çelebi, Hasanbeyz âde'den naklen Fezlekesinde, Anadolu kazaskeri Baki (Şair) Efendi ile arası açılarak Baki Efendi azlolunmazsa fetva makamını terk ederek başka bir devlet toprağına giderim diye ayak diremesi ve bunu haber aian III. Murad'ın son cümleden müteessir olarak azlettiği yazılıdır (Fezleke, c. 1, s. 3).

tir. Ebüssuud EfendiMen itibaren bunun müftülüğüne kadar şeyhülislâmların yevmiyeleri altıyüz akçe iken Bostanzâde zamanında yedi yüze çıkarılmıştır. Vefatı 1006 Şaban ve 1698 Mart'ta olup 1 her iki defasında müftülüğü yedi sene sekiz aydır; kabri şahzâde camii haziresindedir.
Lisanında lüknet denilen tutukluk vardı. Kâtib Çelebi fazl u kemalinden bahsetmekte ise de eserini göstermiyor. İmam Gaza-li'nin îhyaü'l-ulûm'unu tercüme ve hanefî fıkhından Mülteka'yı şerhetmiştir. Bunun oğlu Yahya Efendi kıymetli âlimlerdendir.
„ . . „„ ,. Ankara1!! olup babasının adı Bayram 'dır. Zekenya Elendi
r J
(Bayramzâdc) Medresenin mûtad derslerini görüp müderrislik ve kadılık etmiş Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunmuş ve ikinci defa Rumeli kazaskeri iken B o s-tanzâde'nin birinci defa azli üzerine şeyhülislâm olmuştur (1000 Recefo ve 1592 Nisan). Zekeriya Efendi 1001 Şevval 1593 M. de bayram tebriki münasibetiyle saraya gidip daha huzura kabul olunmadan evvel BabüVsaâde'de oturup yeniçeri ağasiyle görüşürken ansızın vefat etmiştir. Ebüssuud Efen di'den sonra gelen şeyhülislâmların fazl u kemal cihetiyle en değerlilerindendi; zamanının allâmesi olarak tavsif edilmektedir 2. Tefsir ve fıkha dair eserleri vardır. Fıkıhtan Hidaye*ye haşiyesi ve meânîden (miftah) ile usûl-i fıkıhtan sadrü'ş-şeriaya 3 talikatı ve müretteb divanı vardır.
*. -, ». . Zekeriyya Efendi'nin vefatı üzerine 1001 Şev-Bostanzâde Meh- 3 3
v
med Efendi va* ve l9 Temmuz'da ikinci defa müftü olup (İkinci defa) 1006 H.-1596 M. Mart'ta vefat ederek yerine Hoca Sadeddiıı Efendi şeyhülislâm olmuştur.

1 Fezleke (c. I, s. 13). Naima'do (c. I, s. 355) vefatı 1007 H. ise de fezleke metindeki gibi gösteriyor. Şakayık zeyli ÂtâyVde de vefatı 1006 Şaban ve 1598 Mart olarak kay idildir.
2 Naima, c. J, s. 109.
3 Usul-i /tfcıfc'tan sadrüVşerîa denilen Buharalı Ubeydullah bin Mesud'un J>-»Viçiâ-" Tenkîhu'1-usul şerhi olan ç?*J tavzih isimli eseri medreselerde okutulup onu» lakabı olan Sadr-ü*$-şeria ismiyle zikredilirdi.

_. O1]J, Fazl u kemal sahibi olup iki pâdişâha hocalık Hoca Sadedim
r r ,

£f«ndi etmiş devletin iç ve dış siyasetlerinde mühim rol oynamıştır. Hoca Sadeddin Efendi, Yavuz Sultan S eli m'in Tebriz'den getirdiği musahib ve nedimi Azerî türklerinden Hafız Hasan Çan'ın oğlu olup 943 H.-1536 M. de doğmuştur1. Medrese tahsili görüp Ebüesuud Efendi'den icazet almış ve 981 H.-1573 M. de Manisa sancakbeyi Şehzade M ur ad'a (Üçüncü Murad) Hoca tayin edilmiş ve bir müddet sonra şehzadenin pâdişâh olarak İstanbul'a gelmesi üzerine birlikte gelerek devlet işlerinde ve bilhassa ilmiye tayinleriyle dış siyasette nüfuz ve tesirini göstermiştir. Üçüncü M e h m e d 'in cülusunda da yine pâdişâh hocası oldu; Eğri seferine gidip ordunun galebesini temin hususunda müessir olmuş ve Ça gala zade 'nin sadareti işinden dolayı bir aralık gözden düşmüş ise de bu çok sürmemiştir.

Şeyhülislâm Bostan zade vefat edince vezir-i âzam Hadım Hasan Paşa, bu makamı Rumeli kazaskeri Şair Baki Efendi ile Karaçelebizâde Hüsameddin Efendimden birisine verilmesini iki defa pâdişâha arzetti ise de ikisinde de Sadeddin Efendi'ye verilmesi hakkında irade çıkdığından Hoca Sadeddin Efendi bu suretle 1006 H.- 1598 M. de şeyhülislâm olmuştur.

Hoca Sadeddin Efendi 1008 Rebiulevvelinin on ikinci günü (1599 Ekim) âdet üzere Ayasofya camimde (daha sonraları Sultan Ahmed camiinde) okunacak mevlid-i şerife gitmek için abdest aldığı sırada ansızın vefat etmiştir. Müftülüğü bir sene sekiz ay olup ölümünde altmış beş yaşında idi. Kabri Eyüb'ta Da-rülkurra olarak yaptırıp sonradan oğlu şeyhülislâm Mehmed Efendi tarafından tekkeye çevrilen yerdedir.

Sadeddin Efendi üç lisanda şair, kuvvetli kalem sahibi, müdekkik, metin ve mizac-gîrdi; müteaddid ilmî eserleri olup şöhretine en çok sebep olan ve Hoca tarihi denilen x^\p\r\J TacüU-tevarih adındaki meşhur Osmanlı tarihidir 2. Bundan

1 Hasan Can, sonraları kendisine tahsis edilen maaşla Bursa'dı oturmuş ve orada vefat etmiştir (Hadikatü*l-cevamiy c. 1, s. 272),

* Tacü't-tevaTİk, Osmanlı devletinin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim'in vefatına kadar yazılmış olup başlıca me'hazları Aşık Paşazade ve Ne$ri tarihleriyle farsça He$t Behişt'âir ve basılmıştır. *

başka Molla Muslihuddin Larî'nin hilkatten Kanunî Sultan Süleyman zamanına kadar kaleme aldığı jU-Nlofc^ jl,>J^M Oİ^-— Mir'âtiVl-Edvar ve MirkatüH - ahbar isimli farsça tarihi türkçeye çevirdiği gibi tasavvufa merakı olan Üçüncü M ur a d'm emriyle Abdülkadir Geylanî menakıbını da oğulları Mehmed ve Esad Efendilerin yardımlariyle altı ayda tercüme etmiştir *. Tacü't-tevarih'in sonunda Yavuz'un mena-kıbına dair Se/imnâme'si de vardır,

Sadeddiıı Efendi, mevkii sayesinde oğullarını yetiştirmiş büyüğü Mehmed Efendi yirmi dokuz yaşında kazasker ve küçük oğlu Esad Efen di de yirmi beş yaşında İstanbul kadısı olmuşlardır.

Sunullah Efendi (Birinci defa)

Orta derecede ilmî kudreti olan Sunullah Efendi /sfci/ıp'lidir. Dört defa şeyhülislâm olan bu zat, Ebüssuud Efendi'den icazet almıştır, ilmiye tertibi üzere müderrislik, kadılık ve kazaskerlik ettikten sonra tekaüd olmuş ve Hoca Saded-din Efendi'nin vefatı üzerine müftü tayin edilmiştir (1008 H.-1599 M.).

Sunullah Efendi vezir-i âzam Yemişçi Hasan Paşa ile aralarının açılması üzerine 1010 Safer 1601 Ağustos'ta tekaüd edilip 1011H.-1602 M. de Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi'nin yerine ikinci defa şeyhülislâm olmuştur; fakat bir ay sonra Yemişçi Hasan Paşa aleyhine vaki sipahi isyanında Sunullah Efendi'nin Yemişçi aleyhine fetva vermesi üzerine tekrar azli vukua gelmiş ve yerine Ebü'lmeyamin Mustafa Efendi getirilmiştir. Bu azil senelerinde inziva âleminde yaşamış ve 1013H.-1604 M. de Ebü'lmeyamin'in yerine üçüncü defa şeyhülislâm olmuş ve 1015 H.-1606 M. de yeri tekrar EbiTl-meya-mirle bırakılmıştır; fakat aynı senede Sunullah Efendi dördüncü defa müftülüğe getirilmiş ve 1017 H.-1608 M. de saray hadımlarının gayretiyle azl olunarak yedi yüz elli akçe ile tekaüd edilmiş ve 1021 Safer

1612 Nisan'da vefat etmiştir. Dört defada şeyhülislâmlığı yedi sene kadardır. Sunî ismi altında fetva mecmuası

1 Peçevî Tarihi, c. 2, s. 451.

vardır. Kabri kırk çeşme kur binde Hüsam Bey mescidi yanında idi.

Hoca Sadeddin Efendi'nin büyük oğludur;

Hocazâde Mehmed babasından icazet alıp yirmi dokuz yaşında iken fendi(Biincidf)
Efendi'nin yerine otuz beş yaşında şeyhülislâm olmuştur. Hocazâde 1011 Receb vel602Arahk'da bu makamdan çekilerek yerine ikinci defa Sunullah Efendi gelmiş ve Sunul-lah Efendi'nin dördüncü defaki azli üzerine Mehmed Efendi ikinci defa şeyhülislâmlığa getirilip 1024 Cemaziyelâhır ve 1615 Temmuz'da taun'dan vefatına kadar o makamda kalmıştır; ölümünde kırk dokuz yaşında idi; yerine kardeşi E s ad Efendi şeyhülislâm olmuştur.

Mehmed Efendi; ilim ve fazilet sahibi, üç lisanda şair ve yine üç lisanda kuvvetli kalem sahibi, güler yüzlü, latifeci bir zattı. Şeyhülislâmlığı iki defada dokuz seneden on beş gün noksandır; babasının kaleme aldığı Tacü't-tevarih'e zeyl yazmış ise de tamam edememiştir. Vezir-î âzam Nasuh Paşa ile araları iyi olmadığından dolayı endişe içinde idiyse de vezir-i âzamin ölümüyle o kaygıdan kurtulmuştur x.

Sunullah Efendi 1011 Receb 1602 Aralık'ta Hocazâde Mehmed (İkinci defa) Efendi'nin çekilmesi üzerine müftü olmuş ise de bir ay sonra azlolunarak yerine E b ü' 1- m e y a m i n Mustafa Efendi gelmiştir.

1 özde m ir oğlu Osman Pa$a sadaretindeiıberi bayramlarda vezir-i âzamların şeyhülislâmları ziyaretleri kanun olmuştu. Vezir-İ âzam Nasuh Paşa'mn, Hoca zade Mehmed Efendi ile araları açık olduğundan tebrike gitmemişti. Pâdişâh I. Ahmed, vezİr-i azama, şeyhülislâmı ziyaret edip etmediğini sormuş, gitmedim deyince gitmesini emretmiş. Bunun üzerine Nasuh Paşa tebdili kıyafetle bir kayığa binerek şeyhülislâmın yalısına yanaşmış, bunu gören şeyhülislâm hemen koşup karşılamış. Nasuh Paşa müftüye selâm verdikten sonra oturmayarak derhal geri dönüp kayığına binmiş ve gitmiş. Bu suretle pâdişâhın emrini yerine getirmiş. Bu münasebetsiz ziyareti padişah duyunca canı sıkılmış, Nasuh Paşa gözde» düşerek şeyhülislâmın nüfuzu artmıştır (Naima, c. 2, s. 124).

Ebin-meyaminMu*- Halk arasında Kaba Mustafa Efendi de-tafa Efendi nilirdi. İlmiye tahsili görmüş 1010 Şafer 1601 (Birinci defa) Âğustos'ta Edirne kadılığından istanbul kadılığına tayin edilmiş burada narh işlerinde ve halkın muamelelerinde göstermiş oldığı ciddiyet ve doğruluk ile tanınmış ve zahire yokluğundan dolayı halka sıkıntı çektirmemiş ve bundan dolayı kendisine EbiVl-meyamin denilmiştir.

Mustafa Efendi Anadolu kazaskeri iken 1011 Şaban ve 1603 Ocak'taki Yemişçi Hasan Paşa vakasında Sunullah Efendi yerine Şeyhülislâm olup z vezir-i âzamin aleyhdar-lariyle ittifak etmiş ve padişahın sorması üzerine Yemişçi*nin mezalimini bildirmiş ve bunun üzerine Hasan Paşa katledilmiştir.

Ebü'l-meyamin Mustafa Efendi'nin, I. Ahmed'in hocası Mustafa Efendi ile aralarının açık olması ve bir de sadaret kaymakamı Kasım Paşa'nın vezir-i âzam olmasına çalışması sebebiyle 2 1013 Muharrem ve 1604 Haziran'da azlolunmuş ve daha sonra 1015H.-1606M.de Sunullah Efendi'nin yerine ikinci defa şeyhülislâm, olmuş ise de aynı sene Receb ve 1606 Kasım'da vefat etmiştir. îki defa da şeyhülislâmlığı bir sene on ay kadardır; cülusunda I. Ahmed'e Eyub türbesinde kanun üzere kılıç kuşatmıştır. Yüksek fakiİllerdendir.

c m» j. 1013 H.- 1604 M. de Ebü'l-meyamin Musta-Sttmıllah Efendi
"

(Üçüncü defa) ^a Efendi'nin azli üzerinde üçüncü defa şeyhülislâm olmuş ve 1015 H.-1606 M. de yerini tekrar Ebü'l-meyamin'e terk etmiştir.

1 Sipahilerin, vezir-i âzam Yemişçi Hasan Paşa aleyhine ayaklanmaları ve onun da yeniçeri ocağiyle anlaşarak âsilere karşı nasıl hareket edileceği görüşüldüğü şurada gelen bîr*hatt-ı hümayunla Ebü'l-meyamin Mustafa Efendi'nin şeyhülislâm*olduğu anlaşılmış bunun üzerine vezir-i âzam, mecliste bulunan Anadolu Kazaskeri Ebü'l-meyamin Mustafa Efendi'yi tebrik etmiş fakat o, bunun mânasını anlamamış; fakat Hasan Paşa yerinden kalkarak elinden yapışıp şeyhülislâmlığını tebrik ile vezirlerin üstündeki yere oturtmuştur. (Fezleke, c. 2, s. 189 ve Naima, c. i, s. 303),

* Naima, c.i, *. 359, 377.

. . Sunullah Efendi'nin üçüncü defaki azlinde

CAn 1-uteyamın ...

Mustafa Efendi îkinc* defa şeyhülislâm olmuş ise de aynı sene (tkinci âtta) yani 1606 KasımMa vefat ederek yerine Sunullah Efendi tekrar gelmiştir.

Sonollah Efendi *^ H.-1606 M. de Ebü'l-meyamin'in vefatı (Dördüncü defa) üzerine son defa şeyhülislâm olmuş ve 1017 H.-1608 M. de azledilmiştir.

m ûj u ı_ j Sunullah Efendi'nin azli üzerine 1015 H.-1608 Hocazade Mefamed Efendi M. de ikinci defa şeyhülislâm olup 1024 Cemazi-

(tkinci defa) yelâhır 1615 Temmuz'da vefat ederek yerine kardeşi Esad Efendi şeyhülislâm olmuştur.

k «j k- j Hoca Sadeddin Efendi'nin ikinci oğlu olup Hocazfide Esad b r

Efendi babasından ders görmüş 1001 Cemaziyelâhır ve

(Birinci defa) 1593 M art'ta yirmi üç yaşında en yüksek müderrislik (profesörlük) olan Süleymaniye DariVl-hadis müderrisliğine ve 1004 H.-1596 M. de Edirne kadılığına tayin edilip daha sonra İstanbul kadılığı ile kazaskerliklerde bulunarak hacca gidip avdette Konya veya Akşehir'e geldiği sırada biraderi Mehmed Efendi'nin vefatı ve şeyhülislâmlığın kendisine tevcih edildiği bildirilmiştir (1004 Cemaziyelâhır ve 1615 Temmuz).

Esad Efendi 1031 H.-1622 M. deki II. Osman vakasında şeyhülislâmlıktan çekilmiş ve yerine Zekeriyazâde Yahya Efendi gelmiştir; Esad Efendi 1032 H.-1623M.de ikinci defa şeyhülislâm olarak bu makamda iken 1034 Şaban ve 1625 Mayıs'-ta vefat ederek Eyub\a babasının yanına defnedi]mistir. Şeyhülislâmlığı her iki defasında sekiz sene dokuz aydır.

Esad Efendi'nin kızı Âkile Hanım'ı II. Sultan Osman tarafından Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdai Efendi vekil olmak suretiyle nikahlamıştır. Esad Efendi'nin Aziz Mahmud Efendi'ye intisabı olup ondan hilâfet almıştır; şair olup farsca ve arapça şiirleri türkçesinden daha kuvvetlidir; müretteb divanı vardır. Kaside-i BurVyi tahmis ve jl->^- Js gül-i handan ismiyle gülistan'ı şerh etmiştir; bir nüshası Nur-ı Osmaniye kütüphanesinde 4203 numaradadır. II. Osma'n Hotin seferine

gitmeden evvel kardeşi şehzade Mehmed'in katli için padişahın istediği fetvayı vermemesinden dolayı Sultan Osman'la arası açılmıştır. E s a d Efendi açık sözlü eyî görüşlü istik-lal-i efkâr sahibi idi. Ravza-ı mutahharayi [Peygamberimizin türbelerini] ziyareti esnasında söylemiş olduğu arabca kasidesi Jı\ İ*}U =: Hulasatü'l-eser'de vardır. Kabataş ile Dolmabahçe arasında Tekel Umum Müdürlüğü karşısındaki muattal 1022 H.-1613 M. tarihli çeşme Esad E f e n d i'nindir II, Osman'ın hal' ve katline takaddüm eden günlerde padişaha nasihat için saraya gitmiş ve vak'a gününde görünmeyip bir kayda göre de Sultan Osman'ın cenazesine gelmemiştir 1,

vı ™ «■ Şeyhülislâm iken vefat eden Zekeri ya Efen-Yahya Efendi ' / J

Zekeriyazâde di'nin oğludur; müderris ve kadı olup Rumeli (Birinci defa) kazaskeri bulunduğu sırada Esad Efendi' nin şeyhülislâmlıktan çekilmesi üzerine müftü olmuştur (1031

H.-1622 M). IV. Murad'ın cülusunda vezir-i âzam Kemankeş Ali Paşa'nın rüşvet almakta pek ileri gitmesinden dolayı bir bayram ziyareti esnasında Yahya Efendi 'nin bir münasibetini getirip rüşvetin fenalığından bahsetmesi üzerine bu sözlerden Ali Paşa alınıp şeyhülislâma gücenmiştir. Bundan dolayı vezir-i âzam bir görüşme esnasında IV. Murad'a kendisinin cülusuna Yahya Efendi'nin taraftar olmadığını söylemek suretiyle onun azline muvaffak olup Esad Efendi ikinci defa o makama gelmiştir (1032 H.-1623M). 2.

Esad Efendi'nin 1034 Şaban 1625 Mayıs'ta vefatı üzerine Yahya Efendi ikinci defa şeyhülislâm olmuş ve 1041 Receb 1632 Şubat'ta vezir-i âzam Hafız Ahmed Paşa'nın şahadeti üzerine makamından çekilerek yerine Ahi zade Hüseyin Efendi gelmiştir.

Ahizade'nin 1043 Receb ve 1634 Ocak'ta katli dolayısiyle Yahya Efendi üçüncü defa şeyhülislâm olmuş ve bu makamı 1053 Zilhicce ve 1644 Şubat tarihinde vefatına kadar on sene muhafaza etmiştir, ölümünde yaşı sekseni geçmişti; üç defada meşihati yirmi

1 Fezleke (c. 2, s. 24), Esad Efendi'nin cenazede bulunduğunu yazıyorsa da Naima gelmediğini beyan ediyor.

8 Naima, c. 2, s. 26. f "iu

seneye yakındır; cenazesi İstanbul halkının elleri üzerinde götürülerek Sultan Se/îm'de babasının yanına defnedilmiş tir 1.

Yahya Efendi şeyhülislâmlığının son senesinde Cinci Hocanın meydana çıkarak padişah üzerinde tesir yapması, hükümet işlerinde fikir ve mütaleasından istifade edilen Yahya Efen-di'yi bir kenara atmıştır. Yahya Efendi, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın sadaretinde onunla anlaşarak güzel geçin-miştir.

Yahya Efendi her zümre tarafından sevilmiş zarif, rind-meşreb, latifeci, mütevâzi ve haluk olup devlet işlerinde fikir ve mütaleasından istifade edilen bir şahsiyet idi. IV. Murad'm Revan ve Bağdad seferlerinde bulunmuştur; şöhreti daha ziyade şair olmasındadır; onyedinci asırda gazel vadisindeki lirik ve şû-hâne şiirleriyle asrının en mümtaz şairlerindendi, his ve hayali zengin, rengin ve geniş olup lisanındaki kudret-i beyanı ve ince üslûbu ile tanınmıştır; şiirdeki kudreti gerek kendi zamanında ve gerek sonraki asırlarda* her vakit takdir edilmiştir. Bazı beyitleri :

Kim kaçar yalvarmadan dildâte amma neylesün
Aşık-ı şeyda niyaz ettikçe dilber nâz eder.

*

Zülf-i siyehinden kesilir mi dil-i şeydâ Bir rabıtadır can ile canan arasında Olmakda güzellikte o meh Yusuf-ı sânı Bir fitne kopar korkarın ihvan arasında Yahya beni mi buldı hemen kâfir-i zülfü
Bend eyleyicek bunca müsülman arasında

*

Gece pervanelerle bezm-i germâgerm idi şemsin
Seher gördüm ne şenC-i meclis-ârâ var ne pervane

*

Ne bilür lezzet-i dîdârını âyine senin Nîmet-i kadrini bilmezlere kıymet verme.

1 Naima, c. 2, s. 147. Hüseyin Ayvansarayî, Sultan Selim çarşısında babasının medresesinin pişgâhına defnedildiğini yazıyor/

Bülbüller öter, güller açar şâd gönül yok Biz böyle ligin görmemişiz fasl-ı bakarın.
Korkarım cennette de uşşak rahat bulmaya Öğrenirse şîve-i hübân-ı îstanbûh Hur
Verdiği fetvaları havi bir mecmuası vardır.
Dır âz oldukça efzun olmada dilbestelik Yahya Muhassal kurtuluş yok kâkül-i canan kaydından.

*

Bir dih Yahya dokunsa pertev-i feyz-i hudâ Zerre-i nâçiz iken hurşîd-i âlem-tâb olur,
F d Ef d* Yahya Efendi'nin birinci def akı azlinde yani (İkinci defa) 1032 H.- 1623 M. de şeyhülislâm olmuş ve 1034H.- 1625 M. de vefat ederek yerine ikinci defa Yahya Efendi gelmiştir.
Yahya Efendi E s ad Efendi 'nin vefatı üzerine şeyhülislâm (İkinci defa) olup 1041 H.- 1632 M. de yeniçerilerin isyanı üzerine azlolunarak yerine Ahi zade Hüseyin Efendi getirilmiştir.
Hüseyin Efendi Kazasker Ahizâde Mehmed Efendi'nin oğlu (Ahizâde) olup Hoca S ad e dd iıı Efendi talebelerinden-
dir. Müderrislik, kadılık etmiş, üçüncü defa Rumeli kazaskeri iken Receb Paşa'nın tahrikiyle ocaklının ayaklanması ve vezir-i âzam Hafız Ahmed Paşa'nın şahadeti sırasında inzivaya çekilen şeyhülislâm Yahya Efendi'nin yerine şeyhülislâm olmuştur (1041 Receb ve 1634 Ocak). Bu isyan esnasında yeniçerilerin, şehzadeleri, padişaha emniyet edemiyeceklerinİ söylemeleri üzerine padişahın mevcud şehzadeleri öldürmiyeceğine Receb Paşaile şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi kefil olmuşlardı. IV. Murad, bu ikisinin kefalet işine mum yapıştırmış ve şeyhülislâmın, Topal Receb Paşa ile birlik olup isyanı tertib ettiklerine hükmetmişti.
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere 1043H.- 1633 M.de İznik yoluyla Bursa^ya giden Sultan Murad, kendisine şikâyet edilen îznik kadısını astırmış olduğundan bu hal bir kısım İstanbul ulemasının teessürünü mûcib olmuştu; bundan dolayı

Ah i zade Hüseyin Efendi, Valide Sultan'a gönderdiği bîr mektupta yazmış olduğu bazı dokunaklı sözler Ahizâde'nin aleyh-darları tarafından Müftünün pâdişâhı hal1 tasavvurunda bulunduğu şeklinde tefsir edildiğinden Bursa1 dan acele İstanbul'a, dönen Sultan Murad, derhal Hüseyin Efen d i'yi tevkif ettirip deniz yoliyle sürgüne yollarken boğdurtmuş ve yerine üçüncü defa Yahya Efendi şeyhülislâm olmuştur.
Ahizâde, güzel söz söyler, hafızası kuvvetli, malûmatlı bir zat olup Hüdayî mahlası ile şiirleri vardır. Tab'an müstehzi ve fiile getirilmeyen bol vaidli olduğunu ^LlllÎ»-jj —DevhalWl-meşa-
yih yazıyor. Müftülüğü iki sene kadardır, iki beyti:
Lutfu ihsan ne mikdar eyleyim dirsen beğin Çok ümid etmez dil-i bîçare mikdarın bilir
Ben öldüm kaldı göğnüm sende dâg-ı firkatin tende Zarurî ayrılık düşdü, senin sende benim bende
Yahya Efendi Ahizâde'nin katli üzerine üçüncü defa şey-(Üçüncü defa) hulislâm olmuş(1043 H.-1634 M.)ve Sultan îb-rahim zamanında ve 1053 Zilhicce ve 1644 Şubatta vefatına kadar bu makamda kalmıştır.
Ebu Said Efendi Şeyhülislâm E s ad Efendi'nin oğlu ve Hoca (Birinci defa) Sadeddin Efendi'nin torunudur. Babası sayesinde şöyle böyle yükselerek bir medresede ders okutacak ilmî kudreti olmadığından rüûş alarak kadılığa geçmiş ve 1034 H.- 1625 M. de İstanbul kadısı olmuştur.
Ebu Said efendi, 1053 H.- 1644 M. de Yahya Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislâm olmuş ve 1055 Zilkade ve 1645 Ara-hk'da azlolunarak 1061 Ramazan ve 1651 Ağustos'da Kara Çe-lebizâde Abdülaziz Efendi'nin yerine ikinci defa müftülüğe getirilmiştir. Bir sene sonra bir münakaşa neticesinde İstanbul kadılığından mazul Esad Efendi'yi dövmeğe kalkması üzerine

azlolunup * 1064 Safer ve 1654 Ocak'ta şeyhülislâm Bahaî Efendi'nin vefatı dolayısiyle üçüncü defa şeyhülislâm olmuştur.
1065 Receb ve 1655 Mayıs'ta tbşir Paşa aleyhine olan isyanda bunun da konağı basılıp bütün mallan ve kıymetli eşya-siyle kütüphanesi âsiler tarafından yağma edilip kendisinin katli de istenmiş ise de nakibü'l-eşraf Zeyrekzâde'nin şiddetli itirazı üzerine ölümden kurtulup oğluyla

beraber Gelibolu'ya sürgün edilmiştir.
Ebu Said Efendi bir müddet sonra saraydaki taraftarları vasıtasiyle istanbul yakınındaki Azadh çiftliğine gelmiş ve 1066 H.-1656 M. deki hâdisede tekrar Gelibolu'ya, gönderilmiş ise de sonradan İstanbul'da, oturmasına müsaade edilmiş ve 1072 Zilkade ve 1662 Haziran'da vefat etmiştir. Said mahlasiyle manzumeleri vardır; Naima tarihi saraya karşı 2Uı»mütemellik ve aynı
zamanda mürtekib olduğunu yazmaktadır2. Konuşurken j —r harfini £=ga gibi telâffuz ederdi. 8u münasibetle Naima, Ebu Said Efendi'nin aşağıdaki bir sözünü mehazlarından alarak naklediyor 8:
Fî nefsi'1-emig taşgada nice umugve istıgab. vagdıg; buasıg-da mühg-ı şgifin tasgada bulunduğu makul %ldu 4.
UM ., , Tota'ın Kazovası kazasındandır; medrese tah-Muıd Akmed
ıd Akmed
Efendi s^ görüp hocası Fehmi Efendi'ye Müid (mü-
zakereci) ve sonra mülâzım olup muid lakabiyle şöhret bulmuştur; Rumeli kazaskerliğinden mâzul iken 1055 Zilkade ve 1645 Arahk'da Ebu Said Efendi'nin birinci defaki azlinde yerine şeyhülislâm olup 5 Rebiulevvel ve 1647 Nisan'da
1 1062 Ramazan ve 1652 Ağustos'da İstanbul kadılığından mâzul Es'ad Efendi, Anadolu kazaskerliğinin Bâlîzade'ye verilmesinden dolayı şeyhülislâmla münakaşa edip hiddetini yenemeyen Ebû Said Efendi, Eaad Efendi'nin sakalından yapışıp falaka deynek getirin ve yüzüne tükürün diye bağırmış ve bu halden kendisini güçle kurtaran Esad Efendi halini anlatmış ve iş padişaha aksetmişti.
* Naima tarihi, c. 5, s. 417 ve mabadi. 3 Naima tarihi, c. 6, s. 12.
* İbarenin doğrusu şöyledir : "fî nefai'1-emr taşrada nice umur ve iztı-rab vardır; bu asırda mühr-i şerifin taşrada bulunduğu mâkul oldu".
6 1054 H.- 1644 M.de, Muid Ahmed Efendi Rumeli kazaskeri

vefat etmiştir. Dürüst, irtikâb ve irtişası olamayan bir zat idi; ilmiye sınıfına mensup iltiması olmayan kimselerin haklarım gözetir ve iltimas kabul etmezdi *.
._ _„ ,. Adana taraflarındandır. Medreseden yetişerek Abdurrahım
Efendi Rumeli kazaskeri bulunurken 1647 Nisan'd a Muîd
A hm e d Efendi 'nin yerine şeyhülislâm olmuştur. 1059 H.- 1649 M. de yeniçeri ocağı ağalarının işleri ellerinde bulundurdukları sırada vezir-i âzam Murad Paşa'nın tesiriyle azlolunup hacca gitmiş, sonra ocak ağalarının tavassutlariyle Üsküdar kadılığı verilmiş ve bir müddet sonra Betgrad kadılığiyle İstanbul'dan çıkarılarak 1066 Bebiulâhınnda (1656 Şubat) orada vefat etmiştir. Abdürrahim Efendi fıkıhta mütehassıs olup mutaassıb ve açık sözlü bir zat idi; Sultan ibrahim'in haFi sırasında pâdişâhla olan muhaveresi meşhurdur. Müdara bilmez ve sözünü esirgemez olduğundan her sınıf kendisinden çekinirdi; fetvaları muteber olup sonradan bastırılmıştır.
mazuli iken Sultan Ahmed camii'ndeki mevlid cemiyetine gelmiş orada henüz Anadolu kadıaskeri payesinde olan Cinci Hoca Hüseyin Efendi ulema tertibine muhalif olarak Mu id Efendi'nîn üst tarafına oturtulmuşta; kanuna aylan harekete canı sıkılan Ahmed Efendi vezir-i âzam Sultanzâde Mehmed Paşa'ya şikâyette bulunmuş; o da bunun çaresi Şeyhu'l-islâm ol-makdır demiş. Bunun üzerine Muîd Efendi pek mürtekib olan Sultan zade'ye yetmiş kise rüşvet vermiş. Sultanasâde bunu yapamamış ise de Silâhdar Yusuf Paşa'ya tavsiye eylemiş o da otuz kise daha aldıktan sonra Muîd Ahmed Efendi'yi Şeyhu'l-islâm yaptırmıştır (Naima, c. 4, s. 74 ve Hammerf c. 10, s. 35),
1 Anadolu kazaskeri bulunduğu şurada IV. Murad'la Bağdad seferine giden Muîd Ahmed Efendi İzmit'e gelindiği esnada şeyhülislâm Yahya Efendi mülâzımlarından bir müderris başkasına verilen bir medreseden dolayı evvelâ Rumeli kazaskerine ve sonra da Muîd Ahmed

Efen di'ye itiraz ile ağır söz söylemesi üzerine Mu îd Efendi herifi güzelce dövmüş. Yahya Efendi bunu işitince müteessir olup, vakayı pâdişâh duymuş bunun üzerine Sultan Murad bu gibilere iyi muamele edilmesini bilvasıta Muîd Ahmed Efendiye bildirmiş; fakat Ahmed Efendi bu tavsiyeye riayet edecek yerde kendisine pâdişâhın iradesini tebliğ eden memura -ki Deli Hüseyin Paşa idi- da sert mukabele eylediğinden dolayı Sultan Murad kendisini azledip kadılıkla Beler ad1 a yollamıştır (Fezleke, c. 2, s. 193 ve Naima, c. 3, s. 311).

Mehmed Bahai Efendi Hoca Sadeddin Efendi*niıı torunu ve Rumeli kazaskerliğinde bulunmuş olan Abdülaziz Efendi'nin oğludur. Babası Abdülaziz Efendi, Hoca Sadeddin'in dördüncü oğlu idi. 1043 H.-1633 M. de Haleb kadısı iken vali Ahmed Paşa tarafından tütüne ihtilasından dolayı işini görmeğe vakti yoktur diye şikâyet edilmesi üzerine tütün yasağı bahanesiyle sıkı takibatta bulunan IV. Murad tarafından Kıbrıs'a sürgün edilmiştir.

Bahaî Efendi iki sene sonra afvolunarak Şam, Edirne ve İstanbul kadılıklariyle kazaskerlikte bulunduktan sonra 1059 Receb 1649 Ağustos'ta Abdürrahim Efendi yerine şeyhülislâm olmuştur. Bu tarihte hükümet işlerini ellerine alan ocak ağalarına ehemmiyet vermeyip dediklerini yapmadığı için araları açılmıştı. Hattâ iki defa Valide Sultan'a arıza takdim edip ağaların; kabule şayan olmayan tekliflerini kabul ey İçmediğinden dolayı bunlarla geçinemiyeceğini beyan ile makamından afvini rica etmiş ise-de Valide Sultan bir müddet müdara ile tahammül etmesini kendisine tavsiye eylemişti x. Nihayet ağalar ile olan bu münafereti sırasında İzmir konsolosunu azletmesi hakkında İstanbul'daki ingiliz elçisini tazyik ile hapseylemesi ocak ağalarına fırsat vererek 1061 Cemziyelevvel 1651 Nisan'da azlolunup Bergama'ya sürgün edilmiştir; Bahaî E fen di'nin yerine ocak ağalarının ar-zusiyle hayli zamandanberi şeyhülislâmlık peşinde koşan Kara Çelebi zade Abdülaziz Efendi getirilmiştir.

Kara Çelebi zade'nin azl ve sürgün edilmesinden sonra vezir-i âzam Siyavüş Paşa ile samimi hukukuna binâen onun ısrariy-le Bahaî Efendi acele İstanbul'a getirildi 2 ve bir müddet sonra yani 1062 Ramazan ve 1652 Ağustos'ta amcazadesi Ebu Sai'd Ef endi'nin azli üzerine ikinci defa şeyhülislâm öldü ve 1064 Safer 13 ve 1654 Ocak ayında hunak hastalığından vefat edip Fatih'te evi karşısına defnedildi. İşlerinde maiyyetinin tesiri altında idi.

1 Naima, c. 5, s. 69.

2 Kara Celebiz âde'nin yerine şeyhülislâm olan Ebû Said Efendi Bahaî Efendi ile kardeş çocukları olmasına rağmen Bahaî'nin tekrar şeyhülislâmlığa getirilmesi ihtimalinden ötürü onun sürgünden îstanbuVa getirilmesini istememiştir. t

Bahaî Efendi şöyle böyle tahsil görüp Mollabey olarak yükselmiş, zamanını şair ve edipleriyle hem-bezm olarak geçirmiştir. Tütün ve afyona ihtilası vardı. Fevkâlde zekâsı ve sürat-i intikali ile meseleleri derhal kavramak kudretine sahipti; şeyhülislâmlığı Osmanlı devletinin karışık bir devrine tesadüf etmiştir. Son zamanlarda hastalığı kendisini asabi bir hale getirmişti 1.

Bahaî Efendi'nin şöhreti şair olmasındadır; şiirde asrının üstadları arasında yer almış, zarif ve aşıkane gazelleriyle şöhret bulmuş ve muasırları tarafından bazı gazellerine nazireler yapılmıştır. Bahaî Efendi iki defada dört buçuk ay kadar şeyhülislâmlık yapmıştır. Kendisinin iyiliğim görmüş olan tarih sahibi Vecihi, vefatı hakkında aşağıdaki güzel kıtayı söylemiştir.

Bahaî ol şeh-i mulk-i fazilet İdince terk-i bezm-i devlet ü câh Dedim târihini anin Vecihi Makamın sadr-ı cennet îde Allah Sene 1063

Evliya Çelebi Anadoluhisari'ndan bahsederken Bahaî Efendi'nin çinilerle süslü yalısını

zikreder. Kanlıca körfezine eskiden Bahaî koyu denildiğine göre yalının burada bulunduğu anlaşılıyor (C. 1, s 467).
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere ehl-i tarikat ile K.adızâdelihr"\n mücadele halini alan ihtilâfları bunun meşihati zamanında iyice alevlenmişti; kendisi şeyhler tarafına meyi ile onların haklı olduklarına kail olduğu halde Kadızâdeliler"den korktuğu için sofiyyeniıı devranı aleyhinde fetva vermek mecburiyetinde kalmıştır. Tütünün mubah olduğuna dair fetvası vardır.
Dağıtdın hâb~ı nâz-ı yârı ey feryad neylersin îdüp fitneyle dünyâyı harabâbâd neylersin Güzel tasvir idersin halühattı diberi amma Füsûn~ı fitneye geldikte ey Bihzâd neylersin
gazelin en güzel tahmisi meşhur Nailî-i Kadim kaleme almıştır 2.
* Şârihu'l-menarzâdeMen naklen Naima, c. 5, s. 366. Ravzat-ül-ebrar zeylinde Karaçelebizade Bahaî Efendi aleyhinde'çok şeyler yazmıştır. 2 NailVma tahmisinin ilk bendi şöyledir :

Bahaî hame-i ümmid kalmaz böyle derbeste Nesim-i feyz-eser elbette bir gün feth~i bab eyler.
beyti de Bahaî Efendi'nindir. Yobazlara tariz yollu bir müseddesinin ilk ve son parçaları :
Zahidin her nekadar tanı firavan olsa Ana gam yemez idik zerrece irfan olsa Sıdk ile mezheb-i islâmda bünyan olsa Bize mülhid diyenin kendüde îman olsa Dahleden dinimize bari müsülman olsa.
Gerçi kim nefse uyup itmedeyüz sehv ü hata Bilürüz cürmümüzü itmeyiz inkâr asla Gam değil aybımızı söylese dâim âda Kâilüz hak söze biz gerçi Bahaî amma Bize mülhid diyenin kendüde îman olsa Dahleden dinimize bari müsülman olsa
■ Ff A' Kazasker Kara Çelebizâde Hüsameddin Efendi'nin oğludur; müretteb medrese tahsilini
görmüş ve 1043 H -1633 M.de istanbul kadısı iken şehir iaşesindeki darlık sebebiyle azl ve boğulub denize atılması için IV. Murad hatt-ı hümayun göndermiş ise de vezir-i âzam Bayram Paşa'nın istirhamı üzerine Kıfens'a nefyedilmiştir. 1634'de afvedil-dikten sonra İstanbul'a gelen Abdülaziz Efendi Sultan İbrahim'in hal'inde baş rolü oynayanlar arasında bulundu. Avcı Sultan Mehmed'in cülusu esnasında Rumeli kazaskeri iken yazmış olduğu Jj^\ "<*jj RavzatüH-ebrar isimli meşhur tarihîni padişaha takdim etmesi sebebiyle kendisine hıl'at giydirilmiş ve 1059 Ramazanında da (1649 Eylül) fıkıhtan bir eserini arzodasında bizzat padişah'a takdim etmesi üzerine* şeyhülislâmlık payesi verilmiş1
Hirâs-ı fitne şeddin dehre ey bîdâd neylersin Kopardın yer yer âsûb-ı kıyamet-zâd neylersin Perişanlıklar ettin nev be-nev îcâd neylersin Dağıttın hâb-ı nâx~t yârı ey feryad neylersin tdüb'fitneyle dünyâyı harâbâd neylersin * Ravzat-ül-ebrar ikinci zeyli.
1 Abdülaziz Efendi fetva payesini aldıktan sonra divanı müteakıb vezir-i âzam arza girince Abdülaziz Efendi şeyhuM-İEİâm payesinde olduğa için hemen kalkarak vezir-i âzamin arkasından diğer vezirlere tekad-düm ideceği sırada en önde bulunan vezir Kenan Paşa, kendisini omuzlayıb

ve Bahaî Efendi'nin azli üzerine ocak ağalarının arzusu ile hırsla beklediği şeyhülislâmlığa getirilmiştir (1061 Cemaziyelevvel ve 1651 Nisan).
Siyavüş Paşa sadaretinde saraya karşı cephe alan Ocak ağalariyle beraber ağa kapısında bulunup saraya gelmemiş ve ağalar cemiyetinin dağılması üzerine bu da azlolunarak Sakız'a sürgün edilip sonradan Burscfya. getirtilip vefatına kadar orada oturmuştur. Abdülaziz Efendi 1068 Rebiulevvel ve 1657 Ara-lık'ta Bırsa'da vefat etmiştir. Deveciler mezarlığında defne-dilmiştir. Şeyhülislâmlığı beş ay kadardır.
Kara Çelebi z âde değerli bir âlim, yüksek bir müftü, na-tuk ve aynı zamanda mutaazzım ve asabi mizaç olup sözünü hiç kimseden esirgemezdi; hak söz söylerim diye bir çok kimseleri

kırmış olduğundan dolayı düşmanı çoktu. Sultan ibrahim'in hal'i esnasındaki pervasız sözleri sebebiyle 1 mimlenmiş ve sarayca kendisine îtimad edilmiyerek müteaddid mek-tuplariyle afvini rica etmesine bakılmıyarak ölümüne kadar jfs» tanbuVa uğratılmamış tır. Bu zatın terceme-i hali iyi tetkik edilecek olursa doğru görünerek ihtirasını tatmin etmek isteyen bir şahsiyet olduğu anlaşılır. Meclisine gelenlerle görüşmesi resmî olup vaktini çok zamanını tetebbuat ile geçirirdi.
RavzatiVl-ebrar isimli tarihi hilkatten Sultan ibrahim devrine kadar yazılmış olup Bıtrsa'da ikamete memurken 1068 H.-
"eğer kadıasker isen aşağı Anadolu kadıaskerinin yanına var yok eğer müftî isen bunda işin nedir? biz bu vezaret rütbesini ele getirince nice kerre kellemizi ortaya koyub mühlike geçtirmişiz; bu senin ittiğin nedir?,, diye omuz ile geri sürüp ileri geçdi. Aziz Efendi küçük cüsseli idi. Kenan Paşa'nın omuz kakmasından sarsıldı; sair vezirler dahi bunu görüp omuzlayıp Aziz Efendi Anadolu kazaskerinin yanında yerini buldu (Naima, c. 4t 5. 446).
1 Sultan İbrahim hal'i esnasında"ben pâdişâh değil miyim ?" dediği zaman Kara Çelebizâde :
-Hayır padişah değilsin, umûr-ı şer'iyye ve diniyyeye adem-i takayyüd ile cihanı haraba verdin ve evkatınızı lehv-ü gaflet ile geçirip rüşveti aşikâr ve zalimleri âleme musallat Ve beytühnali itlaf ve israf ettiniz,, demiş ve sonra İbrahim'in "ben niçin tahtımdan kalkarım ?" demesine karşı da :
-Bu tahta kuûd eden ecdâd-ı izamın tarikine sülük etmediğin için lâyik-i taht değilsin. Küffar Bosna'ya müstevli oldu seksen pare kalyon hâlâ boğazı sed edip cenktedir; senin haberin yok, gaflete müstağrak olup lüzumsuz yere hazineyi telef edersin___ ilâh gibi sözlerle haklı Sultan,İbrahim'e mukabele
eylemişti (Naima, c. 4, s. 321).

1657 M. senesine kadar buna bir de zeyl yapmıştır; Kemankeş Kara Mustafa Paşa adına Revan ve Bağdad seferlerine ait Zafernâme adb bir tarihçe kaleme almıştır; bir de Süleymanname'si olup bu eseriyle Ravzatııl-ehrar matbudur. Her ikisi de kudret-i kalemiyyesini gösterir. Başka eserleri de vardır en büyük rakibi
Bahaî Efendi idi : hükümet erkânı, Kara Çelebizâde'nin fazl ve kemaline rağmen bazı pervasız ve atak huyları sebebiyle kendisini sevmeyip halûk ve mütevazi olması sebebinden Bahaî Efendf-yi sevdikleri için onu kendisine büyük rakib addetmişti. İrtikâp ve irtişası yoktu.
Ebu Said Efendi Kara Çelebizâde'nin yerine şeyhülislâm (İkinci defa) tayin edildi ve 1062 H.-1652 M. de azlolunarak Bahaî Efendi müftü oldu.
Bahaî Mehmed Ebu Said Efendi'nin ikinci defaki azlinde Elendi (tkinci defa) 1062 H.-1652 M. de şeyhülislâm olarak 1064 Sa-fer ve 1654 Ocak'da vefat etmiştir.
~L o .j ™ *- Bahaî Efendi'nin yerine 1064 Safer 1654 M. Ebu Said Efendi '
(Üçüncü defa) **e şeyhülislâm olup 1065 H. - 1655 M.delbşir Paşa aleyhine vâki isyanda azl ve sürgün edilmiştir.
İstanbul kadılığında bulunmuş olai Tulum-AbdurrahmanEfendi cuzâde Hüsam Efendi'nin oğludur. Rumeli (Tnlumcnzâde) kazaskerliğinden mâzul iken Ibşir Paşa va-kasında ve 1065 H.-1655M.de Ebu Said Efendi'nin üçüncü defa şeyhülislâmlıktan azli üzerine saray ağalarının adamı olmakla istenmiyerek bu makama getirilmiş ve 1066 H.-1656 M.deki Çınar vakasında, istifa ederek Kudüs kadılığını almıştır. Vefatı 1081H.-1670M. dedi. Ciddî, vakur olup talik yazıda zamanının üstadı idi. Mısır'da talik yazı hocalığı etmiştir. Kendisinin eski yazılarla antika eşyaya merakı vardı *. Çınar vakasında zorbalara karşı koymak için padişahı teşvik ettiyse de sonu gelmemişti. Kemankeşlikte akranı yok denilecek kadar mehareti varmış.
1 Naima, c. 5, *. 400. *

Miutaf Ti «r Şeyhülislâm Muîd Ahmed Efendi'nin da- madıdır. 1063H. - 1653M. de ikinci defa Rumeli kazaskeri iken sürgün edilmiş ve İstanbul'a döndükten sonra vukua gelen Çınar vakasında Tulumcuzâde'-nin istifası üzerine kıdemce reis-i ulema olduğu için şeyhülislâm olmuş ise de aleyhd arları benkü badeye ve rüşvete ibtilâsı vardır, sefihtir, nasıl ulemanın reisi olur diye ocaklıyı tahrik ettiklerinden onlar da bunun yerine Anadolu kazaskerliğinden mâzul Hocazâde Mesud Efendi'yi istediklerinden Memikzâde tayininden on üç saat sonra azlolunup Bursd'ya. gönderilerek arkasından Mekke kadılığına tayin olundu. Memikzâde 1067 H. de Haleb kadısı iken orada vefat etmiştir, trtikâb ve irtişa ile lekelenmişti. Orta derecede ilim sahibi, tekellüfsüz olup iyilik severdi.

». , ™ ,. Birinci Sultan Ahmed'in hocası Aydınlı Mus-Mesud Efendi J
t af a Efendi'nin oğlu olduğu için Hocazâde
diye şöhret bulmuştur; halk arasında Burnaz Çelebi diye anılırdı. Babası ve hâmilleri sayesinde iyi tahsil görmeden cerbezesi ve açık sözlülüğü ve doğru söz söylediği kanaatiyle mevki tutmuş ve bu yoldaki harekâtiyle saraya kendisini sevdirmişti. Hocazâde şeyhülislâm Esad Efendi'den mülâzım olarak âdet üzere medreseleri devredip kadı olmuş ve 1061 Ramazan ve 1651 Ağustos'ta Anadolu kazaskeri tayin edilmiştir.

Kendisi ilimde eli boş olduğundan Anadolu Kazaskeri bulunduğu sırada bazı Anadolu kadıları; "kendisi okumak bilmez, bizi imtihan etmeğe kadir değildir; biz padişah huzurunda ulema önünde imtihan oluruz; bundan başka kibir ve azameti haddi aştı,, diyerek Hocazâde'yi şeyhülislâm Kara Çelebi zâde'ye şikâyet etmişlerdi 1; Mesud Efendi, pervasızca hareketi dolayı-siyle gerek îbşir Paşa ve gerek Kara Murad Paşa sadaretlerinde bu iki vezirden yüz bulamayarak sesini kesip bir köşeye çekilerek işleri tenkid ve devlet ricalini muâhaze ile vakit geçirmiş ve nihayet 1066H. - 1656M.deki Çınar vakasında yeniçerilerin isteği üzerine Memikzâde Mustafa Efendi istifaya icbar edi-

1 Noima tarihi, c. 5, s. 234.

lerek M e s'u d E f e nd i şeyhülislâm olmuştur; fakat Hocazâde zorbaların isteğiyle o makama gelmesinden dolayı mimlenmiş olduğundan kendisini bu töhmetten kurtarmak için pâdişâha samimî sadakat göstererek teveccüh ve îti m a d kazanmış ve her işte saraydan fikir ve mütaleası sorulmuştur.

Mesud Efendi, garazkâr olduğu için şeyhülislâm olduktan sonra sevmediği kimseleri mağdur ediyor ve her işe burnunu sokuyordu; her söz benim olsun, kimse Valide Sultan'a, pâdişâha yaklaşmasın fikrînde idi; BoynueğriMehmed Paşa bunun tavsiyesiyle vezir-i âzam olmuşken kendisine yüz vermemesi yani işlerine karıştırmaması sebebiyle az zamanda onun azlini saraya bildirmişti; fakat Valide Turhan Sultan kendisinden daha müdebbir olduğu için iki günde bir vezir değiştirmenin zararım mülâhaza etmesini tavsiye eylemiş ve bu red cevabı, Mesud Efendi'nin nüfuzuna halel vermişti; bundan müteessir olan Hocazâde sözünü yerine getirmek için yeniçeri ocağını tahrik ile Dördüncü Mehmed'in yerine kardeşi Süleyman'ı hükümdar yapmak istediği aleyhdarları tarafından haber verilmesi üzerine Sinan Paşa köşkün'de müzakere vardır diye saraya davet olunarak geldiği gibi kendisine Diyarbakır kadılığı verilip Bostancıbaşı vasıtasiyle bir kayık ile Bursa'ya gönderilmek suretiyle istanbul'dan çıkarılmıştır*. Şeyhülislâmlığı dört ay kadardır (1066 Ramazan 25 ve 1656 Temmuz).

Mesud Efendi, Bursa'dan Diyarbakır'a, gitmek üzere hazırlanıp yolların, Abaza Hasan Paşa levendleri tarafından tutulması ihtimaline binaen Bursa'da bir bayrak (yüzelli iki yüz kişi) sekban yazarak onların muhafazasında yola çıkmak istemiş fakat bu teşebbüsü Bursa kadısı Ruhullan Efendi tarafından, Mesud Efendi hükümete karşı kuvvet topluyor şeklinde İstanbul'a, bildirilmesi üzerine saltanat tebeddülü işinden dolayı korkuda olan saray,

Hocazâde'nin derhal katledilmesini havi bir fermanı Bursa kadısına göndermiş ve bunun üzerine gönderilen adamlar vasıtasiyle bir gece meyve yerken misafir olduğu evde bastırılarak epi mücadeleden sonra feci şekilde öldürülmüş ve cesedi şehir haricinde bırakılmıştır; Hocazâde cesur ve kuvvetli olduğu için kendisini öldürmek isteyenlere karşı kılıçla müdafaa ile bazılarını yaralamıştır.

• "Mufti-i fitne sairlere hafrettigi Çah-ı belayı azl ve idaya gaitan ve mah-luli ile Hanefi efendi zum ince k ümran olup Burnaz (Mesud efendinin lakabı) masuz ancak başnefer bostancı ile bila mubahga bicah ve amame bu bakire layık gördükleri Modanyaya vasıl ve amade olan naibimizin kaftan ve dulbendi ile Bursaya dahil oldu Havza ikincizeyl.

Müverrih Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, RavaztiTl~ ebrar zeylinde, akıl ve şuurdan uzak olan Mesud Efendi'nin üzerine lâzım olmayan işlere müdahalesinin, felâketine sebeb olduğunu yazdıktan sonra Şehzade Süleyman'ı iclâs maddesinin iftira olduğunu beyan etmiş ve aynı mütaleayı Silâhdar tarihi de keydey-lemiştir1. Hocazâde'yi gammazlayan Ruhullah Efendi de Köprülü Mehmed Paşa tarafından katledilmiştir.

Naima, H o c a z â d e'nin ilimle alâkası olmadığı için zatî istihkakın onun yanında muteber olmadığını kaydediyor 2. Kabri Burs a'da Pınarbaşı mezarlığında idi.

™ ,. ™ ,. Rumeli kazaskeri iken 1066 H.-1656 M.de Mesud Hanefi Efendi

Efendi'nin yerine şeyhülislâm olmuş ve kulağı fazla ağır işittiği için dört ay sonra müftülükten çekilerek 1069 Muharrem ve 1658 Ekim'de vefat etmiştir. Ahlâkan mütelevvin olduğunu DevhatüH-meşayih yazıyor. Sadr-ı âzam Boynueğri Mehmed Paşa'ya Hanefi Efendi'nin pekfazla sağır olduğu söylenildiği zaman keşk körde olsaydı demiştir. (Ravzatül ebrar ikinci zeyli).

Bir mahalle imamının oğludur. Tahsilden ve kadı-

* hktan sonra 1058 H.-1648 M.de Galata kadılığından

birdenbire Rumeli kazaskerliğine getirilmiş ise de

sonra bir derece indirilerek Anadolu kazaskerliğinde bırakılmıştır.

Hanefî Efendi'nin çekilmesi üzerine 1067 Safer 3 ve 1656 Kasım 21

de şeyhülislâm olmuştur.

B âli zade tab'an laubali meşreb olup bu sırada icraata başlayan Köprülü Mehmed Paşa'ya ciddî ve ıslahatın ehemmiyetini kavramış bir müftü lâzım olduğundan azlolunarak kendisine arpalık verilen Filibe kazasına gönderilmiş ve daha sonraları îstanbuVda Haliç'te Süt/uce'deki yalısında otururken 1072 H.-1661 M. de vefat etmiştir, şeyhülislâmlığı yedi aydan on gün noksandır.

Bâlizâde şeyhülislâmlığı zamanında ulemanın terfi ve azl silsilesini karmakarışık ederek henüz bulûğa erişmemiş olanlara bile rütbeler tevcih etmiştir; kıdeme ve ilmî meziyyetlere itibar etmiyerek ehibba ve dostlarını kayırmağı âdet etmiş olup bunu alenen de söylerdi. Vermiş olduğu fetvaları hâvi ^jliSJI j!j%* =

1 Silâhdar tarihi* c- !■> *• 49.

2 Naima tarihi, c. 5, s. 232.

* Kara Çelebi zade Kodoşbâli diyor.

MizanüH-Fetâva adlı mecmuası ile jjÜJ-I 'j£ = Kenzü'l-hakayik ve Kaside-i bür'e şerhleri ve m e aniden miftah şerhi üzerine haşiyesi ve diğer bazı eserleri vardır. Eyyub'da medfun eshabdan hazreti Halid bin Zeyd'in rivayet ettiği hadisleri toplayarak onun menakıbı hakkında bir mukaddeme ve hatimeyi havi bir eser de vücuda getirmiştir.

Âlim ve seciyeli bir zat olup £?o/u'ludur. Şeyhulis-(Hn\ *\ \fan. ve şair Yahya Efendi'den mülâzım olmuştur. 1067 H.-1657 M.de Rumeli kazaskeri olup on gün sonra Köprülü Mehmed Paşa'nın delaletiyle şeyhülislâm tayin edilmiştir. Mustafa Efendi epi müddet Köprülü Mehmed Paşa ile iyi geçindi; Köprülü Mehmed Paşa Çanakkale'&c Venediklileri mağlûb edip

harpten kaçanları katlettiği sırada ocak ağalarından meşhur Kara Hasanzâde Hüseyin Ağa'nın Köprülü aleyhine hazırlamak istediği isyanı önledi ve düşman karşısında hizmet eden bir vezirin katlinin muvafık olmıyacağını söyliyerek teklifi red eyledi1. Bir müddet sonra Köprülü, kendisine rakib saydığı Girit serdarı Deli Hüseyin Paşa'nın katli hakkında -fetva istedi ise de Mustafa Efendi öyle gazi bir vezirin katli için sebep olmamasından dolayı istenilen fetvayı vermedi; bunun üzerine 2 araları açıldı. Bundan başka şeyhülislâm, Anadolu'daki eşkıyanın tamamen temizlenmesi için pâdişâhın Bursa'ya. gidişini muvafık bulmayıp asıl işin Venediklilerin hakkından gelinmesi olduğunu söyledikten başka vezir-i âzam aleyhinde bazı hususları havi padişaha bir arıza takdimi ile hükümet işlerine müdahale etmek istemesi Köprülü'nün büsbütün gücenmesine sebep oldu. Padişah, Şeyhülislâmın arızasını vezir-i azama gösterip :

1 Nalma, c. 6, s. 284.

2 Bu hususta Naima şöyle diyor :". .Müftü Bolvî Efendi, Deli Hüseyin Paşa'nın katline fetva vermeyip sadr-ı âzam tarafından ibram ve ilhah olundukça "ol makule namdar adamın cüz'î cürmü sebebiyle katli meşru değildir; bir yere nefyetsinler, sonra din ve devletin bir maslahatına yarar demekten gayri cevab vermemişti. Lâkin sadr-ı âzam müstakil olmağın kelâmını tenfiz edip müftünün adem-i müsaadesi müfid olmadı.'* Mustafa Efendi pâdişâhın Bursa'ya gitmesini de doğru bulmamış ve valide sultana bir tezkere yazup Venedik seferi ve Abaza Hasan isyanı varken sadr nişîn vekâlet-i kübra olan devletlinin muradı devlet'i aliyyeye hizmet olmayup mansıb havfinden bildüğin eylemektir. Girit serdarı Hüseyin Paşa'nın dahi katli bir emri na makul idi. demektedir (Vecihî).

"—Bu âne değin himayende olup terbiyesiyle (yetişmesiyle) takayyüd ettiğin şahsın senin hakkında yazdığı cevaplan gör *„ sözleriyle vezir-i âzami BolvVnin kati veya nefyi hakkında serbest bıraktı; fakat Köprülü, ölümü tarafına gitmiyerek azilden sonra evvelâ Mihalic'e ve sonra Mısır'a nefyetmiştir (1069 Receb ve 1659 Nisan). Mısır'da Cize sancağı arpalık verilmiştir. Mustafa Efendi Mısır'da on yedi sene daha yaşamış ve 1086 H.-1675 M.de vefat etmiştir. Şeyhülislâmlığı iki sene kadar olup bazı eserleri vardır Furu-ı hanefiye'den JjIîjJI j£ Kenzü'd-dekayık'a bir şerhi ve Kadızâde-i Rumî'nin o-a-Ui Jl£îl ^i Şerhü eşkâlü't-tesis isimli hendese [jeometri] şerhine bir haşiyesi vardır.

» ■ u ı_ j Medrese'den yetişmiş Mekke kadısı olup, Bursalı Mehmed
j ■* ? r*

Efendi (Esiri) Darüssaade ağalığından mâzulen Mısır'a gönderilen Sünbül Ağa'nın bindiği gemi ile ts-tanbuVdan İskenderiye'ye hareket etmiştir ; fakat gemi Rodos adası taraflarında Malta korsanları tarafından zabt olunarak Mehmed Efendi esir düşüp bir müddet sonra kurtularak memleketine dönmüş ve bundan dolayı kendisine Esin denilmiştir. Anadolu kazaskeri iken Bolvî Mustafa Efendi'nin yerine 1069 Receb ve 1659 Nisan'da şeyhülislâm olmuştur.

Mehmed Efendi, Köprülü ölüp oğlu Fazıl Ahmed Paşa sadr-ı âzam olduktan sonra bir gün ikisi birlikte pâdişâhın huzurunda bulundukları sırada Köprülü Mehmed Paşa'-dan bahis açılınca Şeyhülislâm :

"—öldüğü iyi oldu, zîra nahak yere çok kan etmişti,, demesi üzerine Fazıl Ahmed Paşa :

"—Öldürdüğü adamları sizin verdiğiniz fetva ile öldürürdü,, deyince Mehmed Efendi:

M—Şerrinden korkardın,. Onun içiu fetva verdim,, sözleriyle mukabele edince vezir-i âzam :

"—Ya Allah'tan korkmayıp mahluktan korkmak ilim ve diya-1 Silâhdor tarihi, c 1, s. 159* 160 ve Naima, c. 6, s. 389.

nete lâyık mıdır ? diyerek şeyhülislâmı ilzam etmiş 1 ve sonra ikisi de pâdişâhın yanından çıkmışlardır.

Dördüncü Mehmed, şeyhülislâmın verdiği cevaptan ve yaptığı saçma müdafaadan müteessir olarak Fazıl Ahmed Paşa'yı tekrar davet ederek müftülüğe ulemadan bir mütedeyyin adam bulmasını tavsiye eylediğinden Bursalı Mehmed Efendi azlolunarak yerine Sunîzâde Mehmed Emin Efen* di getirilmiştir (1072 Receb ve 1662 Şubat).
Mehmed Efendi azlinden sonra memleketi olan Bursa1 ya gönderilip 1092 EL- 1681 M. de vefatına kadar orada oturmuştur. Kabri Pirinç hanı arkasında yapdırmış olduğu mescit civarındaki türbededir; müftülüğü üç sene kadardır; Fıkıh tun £,luJI^ ^ = Camiv?d-deâvi veH-beyyinat adlı eseriyle fetvalarını havi ^bill j =Hulâsateyn fVl-fetâva isimli bir mecmuası vardır. Fazıl Ahmed Paşa ile münakaşası karakterini göstermektedir.
Babası Kara Sunullah Efendi'nin son me-
Mchmed Emin muriyeti Haleb kadılığı idi. Mehmed Emin
Efendi (Sanîzâde) Efendi RumeIi kazaskeri iken 1072 H.- 1663
M. de Bursa'lı Mehmed Efendi'nin yerine şeyhülislâm olmuştur; fakat bu makamın ehli olmadığını bazı halleriyle göstermiş olduğundan 2 dokuz buçuk ay sonra azlolunmuş ve 1076 Muharrem ve 1665 Temmuz'da vefat etmiştir; yerine Minkarîzâde Yahya Efendi getirilmiştir 3. Üsküdar'da Hüdaî tekkesi haziresinde medfundur. Talik yazıda mehareti olup bunu meşhur talik üstadı mevlevî derviş A b d i'd e n yazmıştır.
Yahya Efendi Avcı Sultan Mehmed Un çok sevdiği şeyhul-
(Minkarîzâde) islâmlardandır. Babası, Alâiye'M Minkarizâde
Ömer Efendi, Mekke kadısı iken vefat etmiştir;
Yahya Efendi Anadolu kazaskeri iken 1073 Rebiulâhır 9 ve

1 Vekayinâme (Abdi Paşa) vara/c 65 ve bizzat Abdi Paşa'nın ağzından naklen Silâhdar talihi, c. 1, s. 221.
2 Tekellüfattan azade halleri, umûr-i hariciyyesi. olmaması, hafif meş-rebliği ile irtişası rivayeti azlini mûcib sebeblerdendir.
3 9 Rebiulâhır'da (1073 H.) divan günü kazaskerler mûtad üzere pâdişâh tarafından kabul olundukları sırada şeyhülislâmlık Rumeli kazaskeri Min-karîzade Yahya Efendi'ye verilmiş ve şeyhulis ârnlara mahsus beyaz sofa kaplı samur kürk giydirilmiştir (Silâhdar tarihi, c. I, s. 229).

1662 Kasım 21 de Sunîzâde'nin yerine şeyhülislâm olmuştur. Bu makamı on bir buçuk sene muhafaza etmiş ve 1084 H.-1673 M. de felçten yatmasından dolayı kendisine Rumeli kazaskeri Ankara1 lı Mehmed Efendi vekâlet etmiş ve hastalığının uzamasından dolayı bizzat pâdişâhla beraber sefere gidemediğinden mecburen azlolunarak kendisine yevmiye bin akçe tekâudiyye ve sair tayinat verilmek suretiyle hakkındaki teveccüh ölümüne kadar devam etmiştir; 1088H.-1677M.de vefat edip Üsküdar'da açık tür&e'deki medresesi yanına defnedildi. Fazl ve kemal sahibi, vakur, iyilik sever, akıbet endiş değerli bir zattı.
Abdi Paşa vekayinâmesinde görüldüğü üzere AvCı Sultan Mehmed kendisine sık sık iltifat ederdi. 1074 H. - 1663M.de padişah, Minkarîzâde'ye gümüş bir hokka ile beşyüz altın yol-lamıştı; yine bir defa padişah tarafından davet olunarak görüşüp iltifat ettikten sonra veda edip çıkacağı sırada Sultan Mehmed kendisine içi altın ile dolu bir murassa kutu vererek :
•"Buncağız ile kitap alınız" demiştir. Bazan saraya davet olunarak pâdişâh huzurunda ders takrir ederdi. Fetvalarını hâvi bir mecmuası, Kadı Beyzâvî tefsirine haşiyesi Meani'den Haşiy fil âdab risalesi ve diğer bazı eserleri vardır.
Kâşki sevseydi sevdiğimi cümle cihan Herzaman sohbetimiz kıssa-i canan olsa
beyti Minkarizâde Yahya Efendi'nindir.
Alî Efendi Babası Şeyh Mehmed Efendi Alâiye'M olup (Çatalca'h) Draman şeyhi Tefsiri Ömer Efendi halife-lerindendi. Çoto/ca'da tekke açmış olduğu için Ali Efendi 1041 H.-1631 M. de arada doğmuştur. Ali Efendi, Minkarizâde dairesinden yetişmiş ve ondan mülâzım olmuştur. Müderrislik ettiği sırada Fazıl Ahmed Paşa ile ordu kadısı olarak Girit seferine

gitmiştir. Seferden avdette Selanik ve Mısır kadısı olmuş ve yerine gitmeden birdenbire Rumeli kazaskerliğine tayin edilmiştir; Hocası Minkarîz âde'nin hastalığında ona vekâlet edip nihayet kazaskerlikten mâzıl iken Minkarizâde yerine vezir-i âzam Fazıl Ahmed Paşa'nın tavsiyesiyle şeyhülislâm tayin edilerek istanbul'dan orduya davet edilip Pra-vadi kasabasında Lehistan seferine giden ord'ııya iltihak etmiştir. Minkarîzâde'den mülâzım olarak dokuz senede -Fazıl Ahmed Paşa'nın takdiriyle- süratle yükselerek şeyhülislâm oluvermesi herkesi hayrette bırakmıştır.

Ali Efendi on üç sene iki ay bu makamı muhafaza etti. Pâdişâh IV. Mehmed'in muharebe esnasında memleket istilâya uğrarken av peşinde koşması her taraftan şiddetli dedikodulara sebeb olarak kürsülerde padişah aleyhine vaızlar verildiği sırada Davud Paşo'da bulunan padişah tarafından sadaret kay-makamiyle beraber şeyhülislâm da davet edilmiş ise de Ali Efendi : '

-"Bizim o tarafa gitmemize ulemanın muvafakati yoktur; emirleri ne ise îlâm buyursunlar,, 1 cevabını göndermesi üzerine padişah gücenip dimağında fesat vardır denilerek 1097 Zilkade ve 1686 Eylül'de müzakere bahanesiyle Yalı köşkiVn edavet edilip geldiği gibi Burscfya. sürgün edildi 2.

Ali Efendi, altı sene .fiursa'da oturdu. 1103 Cemaziyelâ-hır ve 1692 Şubatta Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi yerine ikinci defa şeyhülislâm olmuş ise de iki ay sonra vefat etmiştir; ilim ve fazilet sahibi vakur ve seciyeli bir zat olup hiç kimseyi işine müdahale ettirmemiştir. Şeyhülislâmlığı esnasında vermiş olduğu karar ve ilâmlardaki isabeti dolayısiyle ulema ve bilhassa kadılar tarafından fetvaları pek muteber tutulmuştur; Fetavây-ı AH Efendi denilen bir fetva mecmuası vardır.

Mehmed Emin Efendi (Ankaralı) Tüccardan Ankara'h Hüseyin adında birinin oğludur. Müderrislik, kadılık etmiş, ikinci defa Rumeli kazaskeri iken 1097 Zilkade 1686 EylüTde Çatalcalı Ali Efendi'nin yerine şeyhülislâm

1 Çatalcalı Ali Efendi, padişahın gittiği camie cuma namazına giderken yolda ulema, ocak ihtiyarları ve halktan bir kısmı etrafını alıp : "bire Allatan korkmaz peygamberden utanmaz koca bunak, mansıb korkusundan padişaha hakk-ı kelâmı söylemezsin yoksa yerine adam mı bulunmaz? on dört seneden beri mizac-gSrlik sebebiyle böyle nazenin fetvayı telvis edip devleti bu hale koydun. Bu kabahatten sonra halktan uzlet için araba ile duaya ve namaza gelmeğe başladın; selefinden hangisi böyle huzûz-ı nefsine uymuştur ? bire yok olacak herif " diye kendisine ağır sözler söyleyip az kalsın arabasını parçalayacaklardı (Süâhdar, c. 7, s. 246).

* Silâhdar tarihi^ c. 2, s. 247. Raşid de şöyle diyor : "Sadr-ı fetva gibi en yüksek makamda on üç seneye yakın bulunan Çataica'lı Ali Efendi'nin müddet-i fetvasından münbais olan vakar ve istiklâli, el etek öperek mevki alan vezirler tarafından istiskal olunduğundan maada ulema silsilesine gayet dikkat edip şunun bunun ricalarına müsaade göstermediği için kaymakam Receb Paşa azline fırsat arıyordu" c. I, 5. 494.

olmuştur. Yaşı ilerlemiş olduğundan tayininden on üç ay sonra vefat etti (1098 Zilhicce ve 1687 Ekim). Müteaddit ilimlerde ve bilhassa islâm hukuku olan fıkıhta ihtisası olup verdiği fetvalar kadılarca makbul tutulmuştur; bu hususta Fetavay-ı Ankaravî isminde bir de fetva mecmuası ve Fıkıhtan Ş e m s e d-din Mehmed'in jLa Nl^/ y-"= Tenvirü*l-ebsar isimli eserine mufassal haşiyesi vardır. Minkarîzâde hasta iken bir aralık ona vekâlet etmişti; memleketi olan Ankara*da cami, medrese, hamam, çeşme ve kervansaray yaptırmıştır; İstanbul'da da bir medresesi vardı.

Babası Debbağlar şeyhi M ah mu d Hur. Rumeli Mehmet! Efendi ■, , . ., .
, , , . . ,. ..

iÜ UtafKâH \ kazaskeri iken Ankaralı nın yenne şeyhülislam
letoa8 . oldu (1687 Ekim). Avcı Sultan Mehmed'in son şeyhülislâmı olup pâdişâhın hal'ini hazırlayanlar arasında bulundu. Ocaklıların iyiden iyiye gemi azıya aldıkları sırada Köp-rülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın katli için istenilen fetvayı vermediğinden zorbaların zoruyla azlolunarak yerine Naki-b-ü'1-eşraf Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi şeyhülislâm olmuştur (1099 Rebiulâhır 12 ve 1688 Şubat 15). Aradan çok geçmeden iki ay sonra zorbaların son kıyamında ve sancağ-ı şerif çıkışında sarayda bulunmayan seyyid Feyzullah Efendi'-nin yerine vezir-i âzam ismail Paşa'nın mümaneatma rağmen ikinci defa şeyhülislâm oldu1.
Debbağzâde, Fazıl Mustafa Paşa Badaretinde sabık vezir-i azama mizac-gîrlik ettiğinden ve Raşid tarihine göre yaptığı tayinlerin muvafık görülmemesi ve şikâyeti mûcib olmasından dolayı2 azledilmiştir (1101 H.-1690M.). Vefatı 1114 Rebiulâhır 1702 EylüTde olup birinci şeyhülislâmlığı altı ay ikincisi ise iki seneden ziyadedir. Fazl ve kemal sahibi olup güzel söz söylerdi. Sultan Süleyman medresesi avlusunda m e dfundur; Me-

• Vezir-i âzam İsmail Paşa, Debbağz âde'nin birinci defaki şeyhülislâmlığında vezirlerin, ağaların evlerine gidip gelerek nüfuzunu kırdığını söyleyip "müftülüğü halinde vüzera ve ağavat kapısı gezerdi. Ol rütbede olan yerinde sabit-kadem olup onlar sahib-i fetvanın ayağına gelmişlerdir; kapı kapı dolasan şahsa nice fetva verilir, gayrisin görün demişti. (Süâhdar, c. 2, a.
341.)
1 Rajid tarihi, c. 2, a. 121. ? "

sih Faşa semtindeki Altay camii bunundur. Verdiği fetvaları havi Fetavây-ı Numaniyye—4j\^ ^Ijli isimli fetva mecmuası ve sahih hadislerden bahseden -:»^J1 ^ıoi.1 -y r-.*:H İafc^=Reşehat ü'n-nasih mine'l-hadsi'-sahih adında bir eseri vardır. Reşehat\ 1110 H.-1698 M. de yazmıç olup bir nüshası Ayasofya kütüphanesinde 1822 numaralıdır.
o 'm ^ m ı_ Yüksek ilim ve fazileti ve doymak bilmez ih-Seyyıd Feyzullah t m
^ J ■
Efendi tirasiyle hem kendisine ve hem de velinimeti (Emmimin) olan padişaha fenahk eden Seyyid Feyzul-lah Efendi Erzurumlu olup Silâhdar tarihinin kaydına göre seyyidliği yani evlâd-ı peygamberiden olması sahte imişx. Kuvvetli bir tahsilden sonra meşhur hünkâr şeyhi Yânî Efendi'nin daveti üzerine İstanbul'u gelmiş ve kendisine damat olmuştur.
1080 H--1669M.de IV. Mehmed'in oğlu Şehzade Mustafa'nın (ikinci Mustafa) hocası Seyyid Mehmed Efendi'nin vefatı sebebiyle Vânî EfendVnin damadı olması dolayısiyle Fey-zullah Efendi Şehzadeye hoca tayin edilmiş ve bir hatt-ı hümayunla dersten mülâzım sayılarak 1081 Muharrem ve 1670 Ma-yıs'ta müderris olup daha sonra Süleymaniye Darülhadis müderrisi iken Şehzade Ahmed'e de hoca olmuş ve süratle ilerlemiştir.
Seyyid Feyzullah Efendi 1097 H.- 1686 M. de Rumeli kazaskerliği pay esiyle yine şehzadeler hocası bulunduğu sırada Üsküdar'da hazineye âid Bayram Paşa ya/m'nın çayırına at bağ-ladığından dolayı pâdişâhın gazabına uğrayıp katledilmek isten-diyse de ulemadan ve evlâd-ı resulden olması cihetiyle katlinden vazgeçilmiş ise de ulema defterinden ismi silinmiştir. Fakat beş gün sonra talebesi olan iki şehzadenin validesi Haseki Sultan (Gülnuş Emetuüah Sultan) tarafından istirham olunmak suretiyle kendisine Eyüp kadılığı arpalık olarak verilmiş ve şehzadeler hocalığına da pâdişâh imamı İbrahim Efendi tayin olunmuştur 2.
Feyzullah Efendi sonra nakibü'l-eşraf ve Rumeli kazas-

1 Mezburun şerafeti sahte olduğundan gayri sihirbazlıkta satıh satih) kâhine ders verirdi. Hattâ padişah huzurunda şeyhülislamlık kürkünü giyerken padişah hazretleri (İkinci Süleyman) hasodabaşı ağanın kulağına bu adam Bahirdir (sihirbazdır) buyurmuşlardır

(Silâhdar,, c. 2, s. 323).
1 Silâhdar tarihi, c. 2, s. 242.

keri olup 1099H.-1688 M. de Debbağzâde Mehmed Efendi'-nin birinci defaki meşihatindeu azli üzerine şeyhülislâm olmuştur; fakat cepheden İstanbul'a gelerek pâdişâhı hal' edip istedikleri gibi hareket eden ocaklının tedibi için saraydan sancağ-ı şerif çıktığı sırada şeyhülislâm Feyzullah Efendi zorbalarla beraber olup saraya gelmediğinden azlolunarak yerine ikinci defa Debbağzâde tayin edilmiştir; Feyzullah Efendi zorbaların dağılmaları üzerine saraya gelerek Siyavüş Paşa'nın şahadetinden evvel kendisine teslim ettiği mühr-i hümâyunu pâdişâha takdim ile azlinden haberi olmadığı için müftülük yerine oturdu ise de kendisinin saraya zamanında gelmemesinden ve bir de şehzadeler hocası olması sebebiyle Sultan MehmedV taraftarlık eder denilerek memleketine sürgün edilmesine karar verilmiş ve bir sandal ile Kuzguncuktaki yalızına yollanıp oradan arpalık olarak verilen Erzurum'a, sevkedilmişti (1099 Cemaziyelâhır ve 1688 Nisan).
Seyyid Feyzullah Efendi 1106 H.-1695 M. de II. Mustafa'nın cülusuna kadar Erzurum'da kaldı. Sultan Mustafa tahta geçer geçmez derhal hocasını davet etti ve geldikten biraz sonra ikinci defa şeyhülislâm tayin edildi (11 Şevval 1106 ve 25 Mayıs 1695); bütün hüküm ve nüfuzu eline alarak doymak bilmeyen ihtirasiyle 1115 H.- ve 1703 M.deki Edirne vakasında katlcdi-linceye kadar dokuz sene aldı verdi; padişahın emriyle hükümet reisi olan vezir-i âzamlar bunun sözüyle hareket etmeğe mecbur edildi ı.
Merasimde protokol mucibince vezir-i azamla şeyhülislâm bir yere giderlerken kanun üzere şeyhülislâm hükümet reisinin yanı sadr-ı âzam'in solunda bulunurdu; fakat ikinci Mustafa, hocasına fart-ı hürmeti dolayısiyle Feyzullah Efendi'nin sağda ve vezir-i âzamin onun solunda gitmesini emreyledi; hükümet tayin ve azillerinde vezir-i âzamin, şeyhülislâmla görüşüp muvafakati-
1 İkinci Sultan Mustafa, Rami Mehmed Paşa'yi vezir-i âzam tayin ettiği saman kendisine "şeyhülislâmın reyinden taşra hareket edersen itaba mûstahik olursun" demişti. (Zübdetu'l-vekayi) Rami Paşa Man evvel vezir-i asam olan Daltaban Mustafa Paşa, Feyzullah Efendi'nin arzusiyle o makama gelmiş olduğundan onun uşağı menzilesine düşmüş ve yine onun is-tenıemesiyle katledilmişti.

ni alması zaruri olup aksi takdirde arzlarıniradesi çıkmazdı, yani pâdişâh tarafından vezir-i âzamin yaptığı tayine muvafakat edilmezdi.
Feyzullah Efendi'nin malî işlere müdahalesine karşı ne defterdar ve ne de vezir-i âzam ses çıkaramazlardı; aldığı rüşvetlerden ve gelen bol hediyelerden başka elini devlet hazinesinin içine sokacak kadar küçüklük göstermişti; her sene hazineye 11386 kuruş varidat getiren Bâlbek mukataasmm 4166 kuruşunu tenzil ile 7200 kuruşunu kendisine temlik ettirmişti.
Büyük oğlu Hama ve Humus'da iskân olunan Türkmenlerin; aşarını ve Adilcevaz, Ahlat kaleleri neferlerinin maaşlarına tahsis edilen Siverek, Şamşad (Sümeysad) mukataasını ve tz-mir'deki Birgi mukataasını kendisine malikâne yaptırmıştı; hasılı, Erzurum, Şam, Haleb ve diğer yerlerdeki geliri bol mukataa ve nezaretlerden elli, altmış kadarını evlâd ve etbâı üzerine malikâne olarak tahsis ettirdi.
Feyzullah Efendi kendisine intisabı olanlara bol bol memuriyet ve rütbeler aldı; henüz yirmi beş yaşında bulunan büyük oğlu Fethullah Efendi'yi Selanik kadılığına ve az sonra kazaskerliğe tayin ettirdiği gibi şeyhülislâmlık payesi de almak suretiyle kendisinden sonra, şeyhülislâmlığı oğluna temin etmek istedi; Ortanca oğlu Mustafa Efendi'ye iki senede medreseleri devrettirerek Selanik kadılığı sonra Anadolu kazaskerliği payesiyle Mekke kadılığı ve arkasından bilfiil kazaskerlik verdi; keza onsekiz yaşındaki üçüncü oğluna Anadolu payesiyle Bursa kadılığını vermiş ve on yaşındaki en küçük oğlu İbrahim'i de Kümeli payesiyle Yenişehir kadısı tayin ettirmişti x.

îşte bu suretle gerek kendisi ve gerek oğulları ve mensub-larına tahsis ettiği yüksek mevkilerle ulema silsilesini tıkayan, vezir, beylerbeği ve diğer hizmetlere kendi adamlarım tayin ettiren Feyzullah Efendi, tarihimizin dördüncü cildinin birinci kısmında görüleceği üzere Edirne vakası neticesinde cezasını çekmiştir 1703 M. İstanbul'daki konağı ZeyrekHe idi, Ölümünden sonra burasını hükümet zabtedib Köprülüzâde Numan Paşa'nın zevcesi Ayşe Sultan'a verilmiştir.
t
1 Zübdetu'l-vekayU varak 418.

Âlim, fazıl olan Feyzullah Efendi'nin müteaddid ilmî eserleri ile verdiği fetvaları hâvi v^ tfljb adlı bir mecmuası ve II. Mustafa namına isimli bir eseri ve bugün Millet kütüphanesi ittihaz edilen Fatih'te bir medresesi ile çeşmesi ve camii vardır. Mekke'de Beyt-i şerif önünde, Medine'de Mescid-i Nebevî'de Kudüs'te Mescid-i Aksa'da ve Şam'da Cami-i beni Ümeyye'âe Hadis-i Buharî ve ulum-ı nâfia okutulması için birer müderris ile talebesine vakıf yapmak isteyerek Şam'da malikâne suretiyle üzerinde bulunan Bâlbek ve Kadayif köylerini padişah kendisine hibe ve temlik eylemişti 1. Cesedi Tunca nehrine atılmıştır. Akaid ve tefsire dair eserleri vardır.
Debbağzâde Mehmed Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi'-Efcndi (İkinci defa) nin birinci defa şeyhülislâmlıktan azli üzerine 1099 Cemaziyelâhır ve 1688 Nisan'da ikinci
defa şeyhülislâm olmuş ve 1101 Ramazan ve 1690 Haziran'da
azledilmiştir.
Feyzullah Efendi Hoca Sadeddin efendi ahfadından olup üç defa (Ebu Saidzâde) şeyhülislam olan Ebu Said Efendi'nin oğludur. 12 Cemaziyelâhır 1040 ve 12 Ocak 1630 da doğmuştur. babası şeyhülislâm olmakla onbeş yaşında Mihr-i mah sultan medresesi müderrisliği verilmiş ve 1060H.-1650 M. de yirmi yaşında İstanbul kadısı olmuştur2. Ebu Saidzâde on üç sene mâzul kaldıktan sonra 1077 H.- 1666 M. de kazasker ve 1101 H.- 1690 M.da Debbağzâde üzerine şeyhülislâm olmuştur. 1103 H.- 1692 M. de İkinci Sultan Ahmed birgün vezir-i âzam kadı (Arabacı) Ali Paşa ile Ebu Saidzâde'yi davet ederek şeyhülislâma :
**—Dinin hakkı için doğru söyle vükelâm ne haldedir? serhad tarafından ne haber vardır ?" dîye sorması üzerine Feyzullah Efendi :
1 Mühimme defteri, numara llî, s. 99, sene 1111 safer sonu.
2 Şeyhülislâm ve mollazadelerîn rahm-i maderde tahsil edip ! on yaşında müderris, yirmi yaşında İstanbul kadısı ve daha sonra kazasker ve şeyhülislam olmaları, bizde bin bir sıkıntı içinde medreselerde ders okutan ulemanın ve ilmiye hayatının ne gidi cahil ellerde kaldığım gösterir.

"—Seksen yaşında bir pirim" * diye söze başlayarak vezir-i âzamin lâk ay di sini yüzüne karşı söylemiş ve en sonra hakkı sak-lamayıp söyledim; yann kıyamette mesul olmam; işte sen, işte vezirin ben aradan çıktım deyince pâdişâh kızmış; vezir-i azama ağır söylemişti; fakat Müftü avdet ettikten sonra vezir-i âzam fcir çok yalanlar ve yeminlerle saf dil pâdişâhı kandırıp huzurundan çıktıktan sonra kızlar ağasının elini ayağını öperek epi rüşvetle Ebu Sa id zade'yi azlettirmeğe muvaffak olmuştur 2.
Ebu Saidzâde'nin yerine ikinci defa Çatalcalı Ali Efendi tayin edilmiş ise de onun aynı sene içinde yani 1692 de vefatı üzerine II. A hm e d, doğru söylediği halde haksız yere azletmesinden dolayı müteessir olduğu Ebu Saidzâde"'yi Edirne'ye davet ederek şeyhülislâm tayin etmiştir. Hattâ pâdişâh, bu zatı huzuruna kabul ettiği zaman üç adım karşı yürüyerek :
"—Hoş geldiniz; mukadder böyle imiş; bize rencide olmaya-sız;" demiş Ebu Saidz âdede muvafık cevab verip bunun üzerine Sultan Ahmed :
"—Sadakatin bildim, bizzat kariha-İ hümâyunumdan meşi-hat-i islâmiyeyi size ihsan eyledim" demiştir 3.

Ebu Saidzâde'nin bu ikinci şeyhülislâmlığı 1105 Şevval 29 ve Haziran 1694 tarihine kadar iki seneden fazla sürmüş ve vezir-i âzam Sürmeli Ali P a ş a'nm kendisinden emin olmamasına mebni bir yolunu bulup Feyzullah Efendi'y* Sakız adasına sürgün ettirmiştir4. Bu sırada Sakız'ın Venedikliler tarafından

1 Ebu S ai d zade 1040 H.-1630 M. de doğduğuna göre o tarihte altmış üç yaşında olduğundan Sîlâhdar'ın mütaleası mübalağalıdır.

2 Tamakâr Arap (yani kızlar ağası) içeri haremde padişahın uyağına düşüp şeyhülislâm dâileri pir ve alil olup vezir-i azamla arası açık olduğundan sizi rahtsız ederler, tekaüdlük verin diye yalvarmış; bunun üzerine Sultan Ahmed : behey ağa bir adam din direğidir, devletimin ahvalini sual büyürdüm* doğru söyle deyu yemin verdimi vezir-i âzamin yüzüne karşı sû-i halini söyledi azli nice mümkün demesi üzerine Darüssaade ağası : "beli gerçeksiz, lâkin bu hususta ricam geçmek gerek ve illâ gitmem diye pâaişahm ayağına düşüp ısrar etmekle Sultan Ahmed istemiyerek şeyhülislâmın azline muvafakat etmiştir (Silâhdar, c. 2, s. 624).

3 Süâhdar tarihi, c. 2, s. 623, 637.

8 Vezir-i âzam Sürmeli Ali Paşa, padişahın itimadını kazanmış olan Ebu Sai dzâde'nin zamanında dört vezir-i âzam değişmesi sebebiyle kendisinden çekinip emin olamamasından dolayı bir gün padişaha "bu kocadan emin

işgali üzerine Feyzullah Efendi Çeşme tarafına geçirilmiş ve oradan Manisa'ya getirilmiştir. Ebu Saidzâde, İstanbul9& gelmesine müsaade edildikten sonra 1110 H. -1698 M. de vefat etmiştir, iki defada dört sene müftülüğü vardır; son zamanlarında Fındıklıdaki yalısında oturarak tetebbuatla meşgul olmuştur, îlm-i nücum (astroloji) de mahareti varmış; kabri Oskiidor*-dadir. Ebu Said zâ d e'nin şiirle de ülfeti vardır, aşağıdaki kıta onundur:

Gelse saki dil-i gamdideyi şâdân itse Elde gül gibi yine câm dirâhşan olsa Nevbahar olsa yine sagar-ı mey devretse Feyziya köhne cihan bir yeni devran olsa

*« . ■ ı ..- ™ *. Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi'nin azli Çatalcalı Alı Efendi J

(İkinci defa) üzerine 8 Cemaziyelâhır 1103 ve 26 Şubat 1692 de Edirne'ye davet olunarak ikinci defa şeyhülislâm olmuştur. İkinci Ahmed, Âli Efen di'yi huzuruna kabul ederek kendisine :

-"Karındaşım Sultan Mehmed zamanında devletin hayırhahı olup züht ve takvanı işittiğimden yine size fetvayı ihsan ettim; hakkı söylemeden sakınma; devletin hali malûm; vükelama mizaç-gir olduğuna razı değilim^ demiştir.

Ali Efendi hasta bulunduğu sırada yani 1103 Receb 9 ve 1692 Mart 27 de vezir-i âzam Arabacı Ali Paşa'mn azli günü pâdişâh tarafından davet olunarak padişahın kendisine yaptığı tenbih hilâfına vezir-i âzamin fena hareketlerini sakladığından dolayı II. Ahmed'in tekdirine uğramış ve yirmi gün sonra da vefat etmiştir (1103 Şaban ve 1692 Nisan). Kendisine itimat göstermiş olan Sultan Ahmed vezir-i âzam Arabacı Ali Paşa'-ya uyan müftünün yalanını tuttuğundan dolayı kendisinden yüz çevirmiş ve azline vesile ararken müftünün vefatı vukubulmuştur.

™. e -3 -_. îkinci Ahmed, Ebu Saidzâde'yi birinci Ebu Saidzâde J

Feyzullah Efendi defaki azlinden dolayı müteessir olmuş ve ilk

(İkinci defa) fırsatta Çatalcalı Ali Efendi'nin yerine

getirmiştir (1103 Şaban ve 1692 Nisan); hattâ

değilim fetva işleri, hizmetkârları elinde olup kendisi afyon ve duban içmekle vakit geçirir vesaire gibi söylediği sözler üzerine şeyhülislamlıktan azlettirip arpalık olarak verilen Sakız'a göndertmiştir. (Süâhdar tarihi, c. 2, s. 746).

sadaret kaymakamı Âli Paşa, Ali Efendi'nin yerine Rumeli kazaskeri Seyyid Topal Ali E fen d i'yi teklif eylediyse de II. Ahmed :
- "Koca mekkârın (sabık vezir-i âzam arabacı Ali Paşa'nın) çanağını yalayan mürteşi ye raşi, nice fetvaya lâyık olur? diyerek doğruluğunu takdir ettiği Ebu Sai dzade'yi tayin eylemiştir1. 1105 H. -1694 M. de vezir-i âzam Sürmeli Ali Paşa'nın tesiri ile azledilen Ebu Saidzade arpalık olarak verilen Sakız'a. gönderilmiştir.
a ■> u ı . Fazl ve kemal sahibi ulemadan olan Şirvanlı Sadık M«hmed
,,,
£1^11 Sadreddın Efendi torunlanndandır ; babası
Feyzullah Efendi de ulemadandı. Sadık Mehmed Efendi mûretteb tahsil görüp Rumeli kazaskeri iken 1105H.-1694M.de Ebu Saidzâde'nin yerine şeyhülislâm olmuştur. Bunun meşihati zamanında İkinci Ahmed vefat edip yerine yeğeni II. Mustafa cülus etmiştir.
Genç pâdişâhın, hocası Erzurum Seyyid Feyzullah E fendi'yi İstanbul* & davet etmesi üzerine bunun şeyhülislâm yapılacağını anlayan vezir-i âzam Sürmeli Âli Paşa, nüfuzunun kırılmasından korkarak pâdişâhtan evvel davranıp Sadık Efendi'-nin azliyle onun yerine Rumeli kazaskeri, pâdişâh imamı Mehmed Efendi'yi tâyin ettirmişti (1106 Şaban ve 1695 Mart). Sadr-ı âzamin bu tebeddülden maksadı Feyzullah E fen d i'nin tayinini Önlemekti.
Sadık Mehmed Efendi on iki seneden fazla Fındıklıdaki yalısında oturup 1118 Şevval ve 1707 Mart'ta Paşmakçız âde Ali E fen d i'nin yerine ikinci defa şeyhülislâm olmuş ise de yaşı seksene yakın olup vazife görecek bir halde olmadığından dolayı bir sene sonra çekilerek 1121 Ramazan ve 1709 Kasım'da seksen bir yaşında vefat etmiştir; âlim ve yüksek fazilet sahibi olup makamının ehli idi; iki defada müftülüğü bir sene dokuz aydır; kabri Fındıklı camii önündedir. Akaid ve tasarruf ve tevhide dair ondan ziyade risalesi vardır.
1 Silâhdar tarihi, c. 2, s. 638. AH Efendi, Ebu Sai dz âde'nin tayini üzerine memleketi olan Erzincan'a gönderilmiştir.

ut. a « .. Bursoİı'dır; -4vct Sultan Mehme&in imamı idi; Mehmed Efendi
(tmam-ı ndunS) Sultan Ahmed medresesi müderrisi iken kadılığa geçmiş, ikinci defa Rumeli kazaskeri bulunduğu esnada vezir-i âzam Sürmeli Âli Paşa'nm acele öne sürmesiyle 1106 H.-1695 M. de Sadık Mehmed Efendî'nin yerine şeyhülislâm olmuştur; fakat bu makama pâdişâh tarafından hocası Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin getirilmesi matlub olduğu için iki ay kadar müftülükte kalan Mehmed Efendi (1106 Şevval 11 ve 1695 Mayıs 25) de azlolunmuştur.
Mehmed Efendi bundan sonra Kanlıca*dakî yalısına çekilerek 1115 H.-1703 M. deki meşhur Edirne vakasına kadar orada oturmuş ve îstanbuV Aan çıkarak Edirne'ye sirayet eden vakada âsiler tarafından şeyhülislâm tayin olunup onlarla birlikte Edirne'ye gitmiştir. II. Mustafa'nın hal9 ile yerine hükümdar olan Üçüncü Ahmed zamanında Mehmed Efendi iki ay kadar bu makamda kalmış ve aynı sene ramazanı ortalarında (18 Ramazan 1115 ve 24 ocak 1707) de azlolunarak Burso'ya gönderilmiş ve yirmi altı sene sonra yani 1141 H.-1728M. de orada vefat etmiştir. BursaMaki uzun senelerini ders okutmakla geçirmiştir; iki defada meşihatı yedi buçuk ay kadardır.
« ■> ^ .. ■ tkinci Mustafa'nın hükümdar olması üzerine S*yyıd Feyndlah
Efendi onun hocası olduğu için ikamete memur oldığı
(tkinci defa) Erzurum'dan getirilerek 1106 Şevval ve 1695
Mayıs'ta ikinci defa şeyhülislâm olmuş ve dokuz
sene bu makamda kaldıktan sonra 1115 H.- 1703 M. de
Edirne vakasında âsiler elinde maktul düşerek cesedi türlü
tahkire hedef olduktan sonra Tunca nehrVne atılmıştır.
» ■ i w** «. Edirne vakasında âsilerin şeyhülislâm yapmaları Mehmed Efendi
*-.,., .,. . ,
(tkinci defa) üzerine onlarla beraber Edirne ye gidip yem hükümdar III. Ahmed tarafından

şeyhülislâmlığı kabul olunarak beş buçuk ay sonra azlolunup Bursa'ya gönderilmiş ve yerine Paşmakcızâde Ali Efendi şeyhülislâm olmuştur. (1115 Ramazan ve 1704 Ocak).

KIRKINCI BÖLÜM

ONALTINCI ASIR YARISÎYLE ONYEDÎNCİ ASIRDAKİ FÎKÎR HAREKETLERİ

Dînî, ilmî ve edebî eserleri

Bir mukaddime Onaltmcı asnn ikinci yarısiyle onyedinci asırdaki ilmî cereyan medrese ve müderrislerin çokluğu, kemiyet itibariyle hayli bir yekûn tutmakta ise de keyfiyet cihetinden yani yüksek ihatalı mütefekkir ulemanın azlığı, ilim seviyesinin düşüklüğü medrese teşkilâtının bozularak çocuk molla zadelerin bilgisiz olarak yüksek makamları elde etmeleri gibi haller bilhassa onyedinci asırda alıp yürümüştür. Bu asırda, daha evvelki asırlara nazaran aded itibariyle pek çok eser kaleme alınmış ise de bunların içinden ilmî kıymeti haiz olanlar pek azdır; bu da yukarıda söylediğimiz gibi ilmî hüviyet sahibi büyük âlimlerin az olmasından, yetişmemesinden ve bu gibilerin yerlerini ehliyetsizlerin işgal etmesinden ileri gelmektedir. Buna mukabil Avrupa'da Rönesans'ın husule getirdiği faaliyet ve diğer keşifler almış yürümüş bulunuyordı. Halbuki Osmanlılarda müsbet ilimlerin ve aklî eserlerin yerine nakli ilimlerin daha ziyade revaç bulması Avrupa ilim alemiyle bir tezad teşkil etmekte idi. ı

Onaltmcı asnn ikinci yansındaki dinî eserlerden

Bu bîr buçuk asır- Ebuesuud Efend'inin^lt-.| Jl U> Jl JUI tiJI jU,l dakı başlıca telif .
» ,
ve tercümeler —Irşâdü'l-aklis-selim ilâ mezaye l-kur'ûnVl-azîm
isimli kur'an-ı kerim tefsiri başta gelmektedir. Bu zatın şer'i kanunlarla Osmanlı kanunlannı telif eden Fetavây-ı Ebussuud isimli fetva mecmuası ile Keşşaf tefsirVnin 2

1 Avrupa'da, matbaanın îcadı ve müsbet ilimlerin yayılması, oralarda hummalı bir ilim hareketi vücuda getirmişti; Osmanlılar ise bu faaliyetle alâkadar değillerdi; hele müsbet ilimlerden şöyle böyle okunanlar bile medreselerden çıkarılmışlardı.

2 Harezm'H Allâme Carullah Mahmud bin Ömer (Zemahşerî)'nin (vefatı 538 H.-1143 M.) meşhur ve muteber Jj_)cJ(JjU^- jp <J»liSO(El-keşşaf an hakayıkı't-tenzil isimli tefsiri olup vefatından on sene evvel yazmıştır.

fatih suresine müdckkikane bir haşiyesi görülmektedir. Sultan Süleyman'ın vefatına söylediği arapça mersiyesi, edebiyat-ı arabiyyenin şaheserlerinden sayılıyor.

Lûgatta ve arap edebiyatında mütehassıs olan Afyon Karahi-sar'h Ahterî Muslihuddin Mustafa Efendi'nin (vefatı 986 H. - 1578 M.) kendi mahlası ile meşhur olan Ahteri lügati bugün de ilim adamlarının müracaat ettikleri bir lügat olup büyük ve küçük olarak iki baskısı vardır. Ahterî'nin bundan başka islâm hukuku olan fıkh'a dair müteaddit eserleri ve arapça peygamberler ve halifeler tarihide görülür1.

Aslen Dıroç'lı olan Fevrî Ahmed Efendi'nin (vefatı 978 H. -1570 M.) şiir ve edebiyattaki dtrin vukufundan başka tefsir ve fıkıhta da eserleri vardır 2. Lügatten JU. I ^cJu = Miftahu'l-meânî, ismindeki eseri farsçadan türkçeye çevirmiş ve Kanunî. Sultan Süleyman'ın adına Ahlâk-ı Süleymanî isimli bir kitap yazmıştır. Kanunî Sultan Süleyman'ın Muhibbi mahlash divanını Fevrî Ahmed Efendi tedvin etmiştir.

Abdi'nin İkinci Selim'e takdim ettiği Cemşid ü hurşiâ isimli manzum eser Türkçedir. III. Murad adına Mehmed bin Mehmed Şerifin 993 H. 1585 M. de kaleme aldığı aslı Farsça olan Cr* ^^j ûU! Reşehat tercümesi vardır.

Azmi Efendi'den sonra Manisa sancakbeyi Şehzade Mehmed'in (Üçüncü Mehmed) hocası olup 1003 H. -1594 M. de vefat eden Akhisar^h Nevalî Nasuh Efendi, İmam Gazalî'-nin farsça ahlâk ve tasavvuftan bahseden c>jL- ^U^T = Kîm-yây-ı Saadet isimli eserini ve Ahlâk-ı MuhsinVyi ve bir de Aristo'nun arapçaya tercüme edilen «-LJI j ob J\ ^'uT = Kitabü'r-riyaseti ve's-siyâse adlı telifini ilâvelerle onaltı bölüm ve bir hatime ile ile türkçeye çevirip adına Ahlâk+ı Nevalî veya Ferahname diyerek Şehzade Mehmed'e ithaf etmiştir.

1 Ahterî Mustafa Efendi Kütahya Ab. medfundur.
2 Mevleviyye tarikatine müntesib olan Fevrî'nin Yusuf Sineçâk, Sem'î ve Şahidi dedelerle musahebat ettiğini Esrar Dede tezkiresi yazıyor.
3 Şehzade Mehmed, hocasının vefatından iki ay sonra hükümdar olduğundan, Nevali Efendi'nin bunu görmediğine müteessir olarak hareketinden evvel kabrini ziyaret eylemiş ve hocasının evlâdlanna karşı himaye ve şef* kat göstermiştir (Atâyî, s. 391). Aristo bu eserini büyük İskender'in arzusu üzerine yazmış, sonra Abbasi halifelerinden birisi anı Yahya bin Batrik adında birisine arabcaya terceme ettirmiş ve Nevali Efendi de bu arabca terçemeyi türk-» çeye çevirmiştir. Bir nüshası Halet Efendi kütüphanesinde 764 numaralı mecmuadadır. Kâtib Çelebi'nin kaydına göre bu eserin arabca mütercimininin Ebi Ahmed Ubeydullah bin Abdullah olduğu anlaşılıyor {Keşfü"z-zaman).

Müderris ve kadılardan olup 1000 H.- 1592 M. de Medine-i Münevvere kadısı iken vefat eden Van'lı Mehmed Efendi,
l$v*j? r^ — Sıhâh'i Cevheri ismiyle meşhur olan arapça lügati 1 türkçeye çevirmiş ve bu lügat Vankulu adiyle şöhret bulmuştur; Vankulu Mehmed Efendi bu lügatten başka İmam Gazali'nin Kimyaydı Saadet adlı eserini de türkçeye çevirmiştir. Vankulu lügati, Osmanlılarda ilk tesis edilen matbaanın ilk bastığı esedir. Van'lı Mehmed Efendi fıkıhta da yüksek bir âlimdi.
Yine ulemadan ve şehzade hocalarından allâme ve şair Yahya Nevî Efendi'nin (vefatı 1007 H.-1599 M.) şiir, inşa, tasavvuf, felsefe, kelâma dair değerli eserlerinden başka asıl şöhretini mûcib olan jy^l £.k." = Netayicifl-fünun adlı telifi kendisine haklı olarak Allâme dedirtmiştir 2.
İstanbul kadılığında bulunarak 1013 H.- 1604 M. de vefat eden Dukakinzâde Osman Bey, âlim ve müdekkik bir zat
olup îbn-i Arabşah'ın 3 U1İ-I«««Tta = Fâkihetü'l-Hulefa
isimli arapça letâifi havi eseri ile İmam Süyutî'nin J^j" El'vesâil adındaki eserini 4 bazı ilâvelerle türkçeye çevirip
alfabe şekliyle tertip ile JfljVI _â*j j Jrt*-ljl*jl = EzhâriVl hamail fî vasfVUevâil adım vererek Üçüncü Murad*a takdim etmiştir. 1013 H.- 1604 M. de vefat eden Ahizâde Halimî'nin islâm hukuku olan fıkıhtan Hidaya şerhinden başlayarak yüksek ihtisası olan bu ilim üzerinde müteaddid haşiye ve şerhleri vardır; bu zatın tertip ettiği vakıfnameler, şer'i hüccetler, temessük'ler ve <&* sak'ler kendisinden sonra kadılara numune olmuştur.
1 çUf 6j*y? Sıhah-ı Cevheri, Farab'lı İsmail bin . Ha mm a d El-Cevherî'nin mühim bir lügati olup 393 H.-I003 M- vefat etmiştir.
1 öfJJîğJZ-' Netayicü'l-fünun, tefsir, kelâm, tasavvuf, sarf, nahiv, lügat, tarih, felsefe, siyaset, fıfcjh, tıb, riyaziye, ziraat, şiir, heyet, usul, hilaf ve »aire-den bahsetmektedir. Bu eser hakkında (Osmanlı türklerinde ilim)e bakın s. 90.
3 Ibn-i Arabsah*m ls>U V^^-^ U&İ.\\rf ^ *= Fakihetiz'l-hulefa ve Müfa-kehelu 'z-zurefu isimli arapça eseri on bab üzerine tertip edilmiş olup vefatından iki sene evvel yani 852 H.-1448 M. de yazılmıştır.
4 911 H, - 1505 M. de vefat eden Celâlüddin Âbdürrahman SüyûtVnin •JîljViy^^Jl JjUjii =*El-Ve$ail ilâ MarifetVl-evâil adlı tarih ve tarihe müteallik malûmat ve muhadaratı havi eseridir. *

Ali bin Muhyiddin-i Şirazî tarafından kaleme alınan Türkçe Düştürül Vüzera 966 H. -1558 M. de Şehzade Selim'in (İkinci Selim) lalası Mustafa Paşa'ya takdim edilmiştir.
Tefsir, hadis ve kelâm (islâm felsefesi) da geniş ihtisası olan ve 1014 H. - 1605 M. senesinde vefat eden Bergamcfh. İbrahim Efendi'nin JjUU ^ji> <~-wJ j Jj^' j^1 = Envârifl-Bevarik fî tertibi şerhVl-meşârik ismiyle hadisten MeşarikiVl-envar şerhi* ile kelâmdan JuUJİ dİLj

Jj\yl\ ^ = Nazmiİ'l-Ferâid fî silkVl-akaid isimli eseriyle bunun şerhi vardır.

Vezir-i âzam Arnavud Ahmed Paşa'mn kethüdası Firuz Bey'in oğlu Mehmed Bey (vefatı 1018 H. - 1609 M.) değerli müderrislerden olup Memlûk Sultan Melik Zahir Çakmak adına Harput^u Şeyh Mahmud tarafmdan kaleme alınmış olan şer'i siyasete ve idareye dair Eddürretul-garra fi nesâyihVl-mülûk ve'/-huzât veH-vüzera = bj^l jSLâİ)l_> iijUl £Lu j IjâJI SjjJI ismindeki arapça eseri El-gurratiVl-beyza fî terçemetVt-dürretVl-garra = lyJl »jjl ir-.jj Uâ*Jl »>JI ismiyle genişleterek türkçeye çevirmiş ve ikinci Selime takdim etmiştir; bu eser imamet (emirlik) vezaret, askerlik, sultanın ferman veya hükümleri vesaire gibi on kısım üzeiine tertip edilmiş olup tercemesi yedi bab üzerine kaleme alınmıştır 2.

Tarihimizin ikinci cildinde (s. 670) Taşköprülüzâdenin r^bL. oLJl rUa- j ol*_JI ~ Miftahüfs-saâde isimli arabca eserinin oğlu kadıasker Kemalüddin Mehmed Efendi tarafından (vefatı 1030 H.-1621 M.) p_>i*]l c>\t>j~ij* — Mevzuatü'1-ulûm adiyle ve bazı ilâvelerle türkçeye çevrildiğini ve basıldığını söylemiştik. Beşyüz kadar ilmin mevzuundan bahseden bu eserde müsbet ilimlerden Riyaziye ile Hendesenin fikre yaptığı hizmet hakkında bilhassa dikkati çekmiştir. Mevzuatü'1-ulum almancaya da tercüme edilmiştir.

Aslen Usküplü olup 1003 H. -1595 M. de Mısır'da vefat eden Altıparmak Mehmed Efendi, Molla Miskin'in3 fars-ça Meâricu'n~nübüwe = »^Jl çjU. isimli peygambrler tarih ile

1 j\>îVt JjÜ- = Meşarikul-envar 650 H. -1252 M. de vefat etmiş olan İmam Radiyyüddin Hasan. Saganî'nin mühim telifidir.

8 Kâtip Çelebi, Mehmed Bey'in, bu eserini ikinci Selim'e takdim ettiğini yazmaktadır.

3 Molla Miskin Mehmed 954 H. - 1547 M. de vefat etmiştir. Bu farsça tarihi Altıparmaktan evvel Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Bey 964 H. - 1557 M. de DelâÜ-i Nübüvet-i Muhammedi ve Şemâil-i fütiivvet-i Ahmedi adiyle türkçeye çevirmiştir.

Gaffarı (Ahmed bin Mehmed Kazvinî) nin Nigaristan adındaki farsça islâm tarih ve menakıbine âit eserini j'jjJ +j->\>'j jUr **}' = Nüzhet-i cihan ve nâdire-i devran adiyle türkçeye çevirmiştir; bu değerli âlimin daha başka eserleri de vardır.

Bu onyedinci asır âlimleri arasında Melâmiye ricalinden reisü'I-küttab Sarı Abdullah Efendi'nin (vefatı 1071 H.-1660 M.), JjW £l*» = Nesayıhu'l-mülûk, jIj-iH Jly = semeratü'1-fuâd, °^j*-s °>J — Dürre ve Cevhere, Jli-M*İJU»*~Meslekü'hışşak isimh* değerli eseriyle »ti* VI j£~* = Düsturü'l-inşa isimli nfme-i hümâyun ve tahrirat mecmuası ve bunlardan başka Şeyhü'l-ekber MuhyiddinArabî'nin jX^I <j*y* —FususüH-kikem ve Mev-I ana'nin Mesnevi şerhleri vardır.

Yine bu asırda Galata mevlevihanesi şeyhi Ankara\\ İsmail Rüsûhî bin Ahmed Dede (vefatı 1041 H.-1631 M.) MesnevV-yi ı ve İbrahim Paşa sarayı acemi oğlanları muallimi Bos~ nah Sûdî Efendi (vefatı 1005 H.-1597 M.) Mesnevi ile Gülistan, Bostan ve Hafız divanem şerh etmişlerdir; Sadi'nin daha başka ter-ceme ve şerhleri de vardır. Rüsuhi'nin Mesnevî şerhinden başka yirmiden ziyade eseri görülüyor.

Yukarıda adı geçen Taşköprüzâde Kemal Efendi (vefatı 1030 H. - 1621 M.) 'rp\c^^^^ MevzuatüH-ulûm isimli ter-cemesinden başka Sultan II. Osman'ın emriyle bir de mensur şehname kaleme almıştır, başka eserleri de vardır, istanbul kadılığında bulunup 1049 H.-1639 M. de vefat eden 2 Bostanız âde Yahya Efendi'nin Birinci Sultan Ahmed namına

J5U-Vlil^ = Mir'âtiVl'ahlâk adh yirmi bölüm üzerine türkçe bir eseri vardır. Yine aynı isimde Şeyh Şemseddin Sivasf nin de (vefatı 1006 H. - 1597 M.) yirmi bab üzerine manzum türkçe bir eseri görülüyor. 1046 H.-1636 M. de vefat eden Bosnalı Musa bin Mehmed'in müteaddid eserleriyle bu meyanda Dördüncü Murad'a ithaf ettiği <&** ^y? —Cevâhir-i muzîe tercümesi 3 yine o asırdaki değerli âlimler arasında 7Wli Ayşî Mehmed

1 Rtisuhî İsmail Dede'nin daha başka yirmiyi mütecaviz eseri vardır, Baçlıcalan £|(~Ji** = HuccetÜs-semâ, ,^^-aJl ^i* r^j^j j»>*UU*.. =Zübdetü'l-fukusfîferkiH-fu3us ve Şeyh Şehab ûddin Makturün j^^ û* ^Heyaküi^n-nur isimli eserinin izahı ile Tarikatnâme-i mevltviyySdir.

1 Kâtip Çelebi Ke$fü*z-zünun'da vefatını bir »ene sonra göstermektedir.
* <u;lWLJM j-K^VI j O^lf^l^ll — El-cevahirü'I-mukte fi^aAkâmiVsultaniyye,

Efendi'nin (vefatı 1061 H.-1651 M.) fıkıh, edebiyat, lügat ve diğer ilimlere ait eserleri görülmektedir.

Onyedinci asrın en büyük fıkıh âlimlerinden olan Kütahya']! Hıbrî Ali Efendi (vefatı 1080 H.-1669 M. den sonradır) Ifttll ü j*- HadikatiVl-fukaha adlı fıkıhtan büyük eseriyle yüksek değerini göstermiştir. Hıbrî, bu değerli eserini daha sonra rjs^\j <£)fc«Mu»lr —Telhisul-fetâva ve'ş-şüruh ismiyle beş cilt üzerine şerh etmiştir. Bu zatın bunlardan başka ilm-i kelâm, ferâiz, akâid ve saireye dair müteaddid telifleri görülüyor.

Bu asır sonlarında yetişen değerli âlimlerden JCe/e'li Ebü'l-beka Eyüb bin Musa'nın (vefatı 1093 H.-1682 M.) oUT
^t) =Külliyât-ı EbiVl-bekâ diye meşhur olan arapça (fjU oUT
^Jijjf UHj* = küîliyât-ı ulûm-ı ebfl-beka alâ vefk-i'1-lûga) isimli değerli lügati âlimler arasında pek meşhur olup büyük bir cilt olarak basılmıştır.

Husrev Nuşirevan ile Büzürcmihr arasındaki musahabelere dair adı meçhul bir zat tarafından IY. Mehmed için fars-çadan türkçeye çevrilmiş olan Muzaffernâme isminde bir eser gördüğünü Galand beyan ediyor. Bu eser sualli cevabb imiş. Yine Galand aynı isimde aynı eserin Kanunî'nin oğlu Bayezid adına olarak şehzadenin defterdarı Sinan Bey tarafından ter-ceme olunduğunu da yazmaktadır.1

Bu eserlerden başka daha bir hayli âlimlerin eserleri varsa da yukarıda gösterdiğimiz telifler en ileri gelen aydınların eserleri olduğundan okuyanlara bu bir buçuk asırlık âlimlerimizle, eserleri hakkında bir fikir verebilir. Bu hususta daha evvel kısa hal tercümeleri yazılan şeyhülislâmlar kısmiyle bundan sonra yazılmış olan Meşhur ilim adamları bölümüne de bakılsın,

Onyedinci asır sonlarına yetişmiş olan âlimlerden ve maliye ricalinden Şuûrî Hasan Efendi'nin f£jj^ <&*j=Ferheng~i şuûrî diye meşhur olan farsça lügati oniki senede yazılmış olup ehemmiyetine mebni ilk Osmanlı matbaasında basılmıştır.

Zeynel âbidin Menâvi'nin eseri olup birinci bölüm hükümdar ahvalinden bahsetmekte ve on kısma ayrılmaktadır. İkinci bölüm ise vezirler ve diğer devlet adamlarından bahsedip yirmi kısımdır.

1 Galand (Türk Tarih Kurumu tarafından terceme ittirilmiştir), c. /, s. 66.

TARİH, HAL TERCEMELERt VE TEŞKİLÂTA DAİR TE'LİFLER İLE ŞUARÂ TEZKİRELERİ VE COĞRAFYAYA AİT ESERLER

* ■ Lc Bu bir buçuk asırda Ocmanlı tarihine ait bir ala ve <mk nun
Omunu tarihleri navu e8er yazılmıştır. Bunların bir kısmı sırf Osmanlı tarihi ve bir kısmı da herhangi bir vakaya ve muharebeye dair olup bu arada islâm ve Osmanlı tarihi ile beraber umum! tarihlerde vardır. Bazı eserler de devlet teşkilât ve kanunlarını havi teliflerdir; bunlardan başka onye-dinci asır başlarında Üçüncü Mehmed'in ölümüne kadar devam etmiş olan silsile halinde bir şehnâmecilik varsa da bu sonraları terkedilmiştir1. Taşköprülüzâde Kemaleddin Efendi'nin II. Osman'ın emrile mensur bir şehname kalem aldığını söylemiştik.

Üçüncü Murad'la oğlu Üçüncü Mehmed'in bocalan olan şeyhülislâm Sadeddin Efendi (vefatı 1008 H.-1599 M.) Osmanlıların ihtidasından Yavuz Sultan Selim'in vefatına kadar
= TacüH-tevarik isimli bir Osmanlı tarihi kaleme almış

1 Kanunî Sultan Süleyman'ın vekayüni manzum olarak yazan ve 969 H.-1561 M. de vefat eden Fethüllah Arif Çelebi olup İbrahim Gül-genî'nin kıyınıp oğludur; kendisinden sonra Şirvanlı Eflâtun Şehnameci olmuş ve ondan sonra da 977 H.-1569 M. de UrmiydÎ Seyyid Lokman bin Seyyid Hüseyin adındaki zat (vefatı 1010 H.-1601 M.) şehnâme-nüvisliğe tayin olunarak III. Mehmed zamanına kadar olan vekayii manzum olarak kaleme almış fakat bu

hükümdar devrini yazmadığından dolayı azlolunarak 1004 H.-1595 M. de yerine Tâlikîzâde Mehmed Çelebi getirilmiştir. Seyyid Lokman'm ı*fjU Hünernâme ve <J£tİI Jfy-* j <jXJİ\cJbJ^kıyqfetü9l»însani* y€fi semâiliH-osmaniyye adlı resimli ve tezhibli eseri Topkapı sarayı kütiipka-ntsPnfa olduğu gibi Talikiz âde'nin de Revaniyye ve Tebriziyyeve Şahnâme-i hümayun isimli eserleri de resimli ve tezhiplidir. Revaniye serdar Ferhad Pa-fa*nın ikinci defaki İran seferini ve Tthrûtiyye ise öz demiroğlu Osman Paşa'nın Tebriz seferini havidir. Şehnamenin bir nüshası Hamidiye kütüp-Aantti'ndedir. Fethüllah Arif Çelebi'nin Hadım Süleyman Paja'nın Hint seferine dair iki bin beyitli bir manzumesi ve Seyyid Lokman*ın da II. Selim'e ait Selim çalmam e ve Üçüncü Murad'a ait Şehinşahnâme, şehzade Bayexîd*le Selim arasındaki muharebeye dair Zafernâme ve Moğolnâme'leri yttrttlflyor*

olup oğlu şeyhülislâm Mehmed Efendi buna tamamlanmamış bir zeyl yazmıştır; Hoca tarihi diye de meşhur olan TacÜ*t-te-varih basılmış ise de zeyli basılmamıştır.

982 H.-1574 M. de vefat eden Ebü'1-fazl Mehmed Efendi de babası İdris Bitlisî'nin »s-Vt *s-l* =He$* Behişt adındaki farşça kitabına zeyil yazmıştır; ki bir nüshası Esad Efendi kitab-ları arasında 2447 numaradadır; Gelibolulu meşhur Mustafa Âli

Efendi (1008 H. - 1599 M.) j^^^Künhtfl-ahbar isimli tarihi ile hattat, ressam, müzehhib ve mücellitlerden bahsederek

Üçüncü Murad'a ithaf ettiği $J3** *-J^*~Menâkıb*ı Hüner-veran isimli bir sanat tarihi ve Fetihnâme-i Rodos ve Tarih-i On~ gürüs gibi diğer tarihi eserler vücuda getirmiştir ; aynı zamanda umumî bir tarih olan jU-Nlci~^Künku'l-ahbar*-ın tstanbul fethine kadar olan kısımları basılmış olup ondan sonra 1006 H.-1597 M. tarihine kadarki en mühim kısımları basılmamıştır. Menakıb-ı Hünerveran, üstad Bay Îbnü'1-Emin Mah-mud Kemal İnal tarafındn Ali'nin eserleriyle tercüme-i haline dair kaleme alınan çok kıymetli bir mukaddime ile 1926 senesinde tstanbuVâa. basılmıştır. Âli'nin çoğu tarihe ait olmak üzere elli eseri daha olup bir kısmı bundan sonraki meşhur ilim adamları bölümünde yazılan terceme-i halinde gösterilmiştir.

, Selânikli Mustafa Efendi'nin (vefatı 1599 dan sonra) 971 H. - 1563 M. den itibaren 1008 H. - 1599 M. tarihine kadar olan Osmanlı tarihi mühim olup kendisi bu senelerde bir çok vukuata şahid olmuştur. Butarihin 1000 H. - 1592 M. tarihine kadar olan kısmı basılmış ve alt tarafı Naima tarihinde bulunduğu için terkedilmiştir.

Bunlardan başka topçular kâtibi Abdülkadir Efendi'-nin (vefatı onyedinci asır başlan) onaltıncı asır sonlariyle on-

yedinci asır başlarına ait V^.j^" gbi—Vbkayi-i tarihiyye isimli eseri ve Birinci Ahmed'inimamı Mustafa Safî Efendi'nin iki cilt

üzerine Sultan Ahmed devri vekayiini havi £j^ Z^j—ZübdetÜ'Me* varihH ve divan-ı hümayun kâtiplerinden Edîme'li Mehmed Efendi'nin (vefatı 1050 H. -1640 M.) evvelâ İkinci Osman ve sonra Dördüncü Murad'a takdim ettiği j^-^L* £;^ Â** — NuhbetiTt-tevarih veH-ahbâr adındaki kısmen islâm ve kısmen

Osmanlı tarihi ve 1061H.-1651M.de vefat eden Peçevî ibrahim Efendi'nin meşhur tarihi1 ve Kâtip Çelebi (Hacı Kalfa) nın (vefatı 1067 Zilhicce 16-27 ve 1657 Eylül veya Ekim) iki cilt

üzerine -Ö-** Fezlekemi ile ^.jM' fjF = TakvimüU-tevarih ismindeki kronolojisi ve ^Wr Cihan-nüma adındaki coğrafya-sıvejUJI jLuljjLOi^"= Tuhfetü%kibar fi esfârVl-bihar isimli deniz tarihine ait kıymetli eseri ile diğer telifleri 2 veSolakzâde Hemdemî'uin (vefatı 1068 H.-1658 M.) kendi zamanına yani 1053 H.-1643 M. tarihine kadar yazmış olduğu Osmanlı tarihi 3 (Solakzâde tarihi) ve Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (vefatı 1068 B.-1658 M), tarafından münşiyâne bir tarzda kaleme

alınmış olan A/.*^ ***3) —RavzatüH-ebrar ile zeyilleri ve yine onun Revan ve Bağdad seferlerinden bahseden zafernâmesi ile Kanunî devrini havi Süleymannâme&i ve l*«JI <^s* =

MiratiVs^ safa isimli peygamberler tarihi veZaim Mehmed Bey'in (vefatı 982 H.-1574M. den sonra) Efendisi S okullu Mehmed Paşa'-ya takdim ettiği l^^^^—Camiü't-tevarih ismindeki kısmen
Osmanlı vekayiini havi olup bir nüshası Nuruosmaniye kütüphanesinde 3270 numara bulunan tarihi ve Abdi Abdurrahman Paşa'nın (vefatı 1103 H.-1692 M.) Dördüncü M e hm e d'in em-riyle 1058 H.- 1648 M. den 1093 H.-1682 M. senesinde kadar kaleme aldığı Osmanlı vekayinâmesi * ve Küçük Nişancı Rama-zanzâde Mehmed Paşa'mu (vefatı 979 H.-1571 M.) matbu Ni-şancı tarihi ile Muğla'h Derviş Mehmed bin Kamazan'm j^Vİ <**--jL^-Mlii^ }=zSubhatiVl-ahbar ve TuhfetüH-ahyar ismindeki tomar (silsilename) tarzındaki tarihî eseri ve Nişancı Mehmed Paşa'nın
1 Peçevî tarihi 927 H.-1520 M. den 1049 H.-1639 M. de IV. Murad'ın ölümüne kadar olan Osmanlı vekayiini hâvi olup iki cilt üzerine matbudur. Bu tarihin 1061 H.-1651 M. tarihine kadar olan zeylini Temeşvar defterdarı Mustafa bin Ahmed kaleme alınıştır.
1 Kâtib Çelebi'nin metinde adları geçen eserleri matbu olup diğer eserleri ve haltercümesi hakkında bundan sonraki bölüme bakın.
8 Solakzâde'nin Topkapı sarayı III. Ahmed kitablan arasında 3078 numarada olan tarihi 1067 H.-1657 M. senesine kadar yazüınışdır. Solakzâde ve tarihi hakkında Muammer Özergin'in bir tetkiki vardır.
4 Abdî Abdürrehman Paşa Sakız muhafızı iken 1103 Receb 1692 Mart'ta vefat etmiştir; tarihinden başka teşrifat kanunnamesi divanı ve Pend-i Attar şerhi vardır.

torunu Hamazanzâde Mehmed Kudsî Efendi'nin (vefatı 1031 H. - 1621 M.) Kanunî'nin son zamanına kadar yazdığı obV ;T^ =Mirdl-ı Kâinat isimli matbu tarihi Naimarnın mehazlarından olan Hasanbeyzâde Ahmed Paşa'nın (vefatı 1046 H.-1636M.) Yavuz Sultan SelimMenbaş>yaraklO32 H.-1623 M. tarihine kadar üç kısım üzerine kaleme aldığı-ki bilhassa kendisinin içinde yaşadığı otuz beş senelik vakayîi havi-Osmanh tarihi ı ile Kanije vekâyinâmesi ve yine Naima'nın mehazlarından olan divan kâtiplerinden VecihVmn (vefatı 1081 H,:1670 M.) Osmanlı vekayiini (1637 ilâ 1661) havi tarihi üe Tûgî'nin II. Osman vak'asında dair tarihçesi görülüyor. Bir de Rodos î-aâde Abdullah'ın 1100 den 1106 senesine kadar kaleme aldığı bir Osmanlı tarihi de vardır.
Yine bu bir buçuk asırdaki tarihi eserlerden Muslihuddin Mehmed Larî tarafından farsça on'kısım üzerine yazılarak Sokullu Mehmed Paşa'ya takdim edilen jUM» U^3 jl_pMI;l^=Miratü'Z-edvar ve Mirkati'ıl-ahbar adlı tarihin sekizinci babı Timur dokuzuncusu Akkoyunlu ve onuncu babı da Osmanlılara âiddir. Meşhur Kutbeddin Mekkî'nin (Vefatı 990 H.-1582 M.) jVtJjJI j £JI «i i —El-berku'U Yemânî fî fethVl-Osmanî ismiyle Sinan
Paşa'ya ithaf ettiği arapça Yemen tarihi ile İstanbul'a, gelirken kaleme almış olduğu yine arapça seyahatnamesi ve _}H, rMc*Vl
(•I^J-I Zil jüLı = El-îlâm bi âtâtn-i betedullahuH-haram adındaki Mekke tarihi* ve 985 H. - 1577 M. de vefat eden Agehî lakabh Mansur Çelebi'nin Sigetvar seferini tasvir eden bir tarihçesi ve tezkireci Cafer îy âıιî'nin (vefatı ouyedin-ci asır ortalarına doğru) Gazavât-ı Tiryaki Hasan Paşa, Tarih-i Cedid-i Ongürüs ve 'fa\j&\ *-xfj ^Lcll ijt,j~Zübdetiı'n-nesâyih ve Umdetiı't-tevarih isimli eserleri, müderris ve kadılardan olup 999
1 Hasanbeyzâde Tarihinin birinci kısmı Tacü'MeuarıVin ihtisar edilmiş şekli olup ikinci kısmı I. Mustafa'nın ikinci cülusuna ve üçüncü kısım da 1031 Receb ve 1622 Mayıs'tan 1032 Cemaziyel evvel 1623 Mart'a kadar devam etmektedir. Bir nüshası Nuriosmaniye kütüphanesinde 3106 numaradadır. Şimdiye kadar terce-me-i hali tetkik edilmemiş olan Hasanbeyzâde hakkında merhum Prof. B. Cavid Baysun'un Türkiyat mecmuasının onuncu cildinde (s. 321) kıymetli bir yazısı vardır.
2 Kutbüddin Mekki'niu arapça olan bu eserinin şair Baki Efendi tarafından yapılan tercemesi Sultan III. Murad'a takdim edilmiştir. Tercemeıιhı bir nüshası Topkapı Sarayı kütüphanesi

Revan odası kitapları No. 1475.

H. -1590 M. de vefat etmiş olan Amasyalı Enıîr Hasanoğhı Cenabî Mustafa Efendi'nin >^lj jV^I Jl^l j^lj)IJU =
AylemiVz-zâhir fî ahvalVl-evaii-i re'l-'avâhır adiyle seksen iki bölüm üzerine kaleme aldığı kısmen efsanevî arapça umumî tarihi görülür; bunun Osmanlılara ait kısmı oldukça mufassal olup bir de türkçe muhtasarı vardır.

Bunlardan başka Naima'nm mühim menbalarından olan Şarihü'l-Menarzâde Ahmed Efendi'nin (vefatı 1067 H.-1656 M.) vefatından bir sene evveline kadar kaleme aldığı umumî tarihi x ve 1054 H. - 1644 M. de vefat etmiş olan reisülküttab Bosnalı Hüseyin Efendi'nin r>bjf\ /»»J-*» — BedayiiVl'Vekayi ismindeki türkçe umumî tarihi 2 ve 1019 H.-1610 M.da vefat eden
Karamanı Ahmed bin Yusuf'un Jj^b^" lj Jjalb^'= Ahbar-iVd-düvel ve âsariVl-üvel isimli arapça devletler tarihi ve Fazıl Ahmed Paşa'nın himaye ettiği âlimlerden Hezarfen Hüseyin Efendi'nin (vefatı 1103 H. - 1691 M.) 3 £jjdl çJfcT Tenkihü't-tevarih isimli derli toplu yazılmış umumî tarihi4 ve Mijneccimbaşı Ahmed Dede Efendi'nin (vefatı 1113 H. - 1701 M.) JjjN ^ = CamUVd-düvel adlı arapça umumî tarihi bu bir buçuk asırda yazılmış başlıca tarihî eserlerdir. Bunlardan TenkihüH-tevarıtı ile Camiü'd~düvel ecnebi eserlerden de istifade ettikleri için ilmî kıymetleri daha büyüktür. Yenikapı Mevlevihanesfnuı *ilk şeyhi olan Kemal Ahmed Dede (vefatı 1010 H. - 1601 M.) Mirhond'un farşça tarihim

1 Hüseyin Ayvansarayî, Şarihu'l- Menarz âde'nin Davud Pa§a medresesi müderrisi iken vefat edip hilkatten bin altmış tarihine kadar bir tarih yazdığını ve üç lisanda şair olduğunu beyan ediyor (Vefiyât-ı Ayvansara* yî) jL« Menar, usul-İ filondan bir eserdir.

8 Hüseyin Efendi, Bağdad seferine giderken IV. Mut a d'in emriyle Bedreddin Hasan Çelebi'nin arapça peygamberler ve halifeler tarihini türk-çeye çevirmiştir.

8 Hezarfen Hüseyin Efendi'nin vefatının Osmanlı Müellifleri*'ade 1089 H. - 1678 M. gösterilmesi yanlıştır.

4 Hüseyin Efendi Tenkihü*t-tevarih'îni yazdıktan sonra bunun bir nüshasını dostu olan Fransa elçisi Marquis de Nointel'e hediye etmiş ve bu dostluk dolayısiyle Avrupa'dan gelen seyyah ve âlimlerle tanışmıştır.

türkçeye çevirmiştirx. 1672 de vefat etmiş olan Köprülüzâde Fazıl A hm e d Faşa zamanına âid olup Mühürdar tarihi diye meşhur olan j^j^v*^ == CevahiriVt-tevarih ismli veka-yînâme 1658 den 1669 da Kandiye'iân zabtına kadar Ah-med Paşa zamanı olaylarını ve resmî vesikaları muhtevi olup bunun lâtinceye tercüme edilmiş bir nüshası Viyana kütüphanesinde imiş3.

EbuBekr bin Behram Dımışkî'nin (vefatı 1102 H.-
1690 M.) jtfJI ıljJ j> j j'bj^l = El-fethu'r-rabbanî fî turz-Vl-devhtVl-Osmanî adındaki türkçe bir eseri de bu asırda yazılmıştır.

Osmanlı vekayiinden herhangi birisine ait meselâ Tarih-i Cezayir, Tarih-i Uyvar, Tarih-i Feth-i Kamaniçe Menakıb-ı Halil Paşa veya Gazâname-i Halil Paşa ve saire gibi daha bir hayli hususî tarihler varsa da bu küçük cilt için bu kadarı yeter görüldü.

Yalnız Urfa'h Yusuf Nâbî'nin Kamaniçe fethi tarihi Mu-sahib Mustafa Paşa'nın emrile kaleme alınmıştır; Nâbi bu tarihdekî Lehistan seferinde Musahib Paşa'nın kitabet hizmetinde bulunuyordu; bu eser 29 Muharrem 1281 de (1864 Temmuz) istanbul'da Tercemân-ı ahval matbaasında basılmıştır.

A .... Yine bu bir buçuk asırda devlet teşkilâtına âid Osmanlı devleti
v m *
teşkilâtına aid kanunnameler de oldukça mühim yer tutarlar;
eserler Kütüphanelerimizde mecmualar halinde pek çok

nüshaları vardır. Bunlardan başka onaltmcı asır
sonlarında kaleme alınmış olup yazanı meçhul wUa^~« <JzS = Kitah-ı Müstetab adlı bilhassa Osmanlıların askerî teşkilâtını ve bunun bozukluğunu gösteren önemli bir eser başta gelmektedir.
Bundan başka yine yazanı belli olmayan *"k-»t *M;> J&cnîly — Kavânîn-i Osmanî ve Râbıta-i Âstâne ismindeki teşkilât kitabı ile yeniçeri ve acemi ocağı teşkilâtını gösteren j\»^;H Oş\j* — Kavanin-i Yeniçeriyan ve Koçi Bey'in Dördüncü MuradV
1 Esrar Dede tezkiresi Kemal Ahmed Dede maddesi. Btı zatın Hasreti Mevlâna'nın menâkıbını hâvi manzum bir eseri ve şiirleri vardır.
1 Antuvan GaUand. c. I, s. 197. Cevahirü't-tevarih'in bir nüshası Esad Efendi kitablan arasmda 2242 numaradadır.

takdim ettiği meşhur ve matbu risale ile yine aynı zatın Sultan İbrahim'e takdim eylediği teşkilât mecmuası * ve Ayni- Ali Efendi'nin jl.£j J»j Cyti* ja j^c Jl oü\£= (Kavanîn-i Âl-i Osman der mezâmin-i defter-i divan) adındaki muhtasar bütçe kanunnâmesi 2, ile reisü'l-küttab ve nişancılardan Ömer Avni Efendi'nin (vefatı 1062 H.- 1652 M,) Müh-tasar Kanun-ı Osmanî Mefkum-ı defter-i hâkanî ismindeki arazi kanunu3; Eyyubî Efendî'nin bütçe kanunnâmesi ile müverrih Abdi Abdurrahman Paşa'mn teşrifat ve teşkilât kanunnamesi veHezarfen Hüseyin Efendi'nin on üç fasıl üzerine
tertibettiği asıl adı j&- J 1 Oylyj jUl^^ikss Telhisil-beyan fî kavanîn-i Âl-i Osman olan Kanunnâme-i Sultan Mehmed adlı teşkilât kanunu bu devre aid mühim eserlerdendir. Telhisü'l-beyan fransızca ve italyancaya tercüme edilmiştir4.
_ . . i Bu onaltıncı asrın son valisiyle onyedinci asırda
Terceme-i hale _ . v
dair eserler tercemc-i hale dair yazılmış olan eserlerin en
başında Nev'îzâde Atayî'nin (vefatı 1045
H.-1635 M.) Şakayık zeyli gelmektedir. Bu değerli âlim Edirne'li
Mecdi Efendi'nin (vefatı 990 H.-1582 M.) j>M^\Ji»^ = Hada-yiku'ş-Şakayık isimli Şakayık tercümesine yine aynı tertib üzere Osmanlı âlim ve şeyhlerinin tercüme-i hallerine dair bir zeyil yazarak 1044H.-1634M. tarihine kadar getirmiş ve bu kıymetli eserine
jı.UlM %Ss J j\iL\ji\j*-^HadayikuH-hakayikfi TekmiletVş-şakayik
1 Bu eseri Ali Kemali Aksüt bastırmıştır.
2 Ayn-ı Ali E f e n d i'nin bu eserinden ba§ka üç bab üzerine Cürüm-Gnayct-Rüsum-ı raiyyet-Timar-üe Müslim ve gayr-i müsUm reaya'ya dair Kanun-ı Osmânî isimli eseri Kavanin-i meâdin ve Kanun-ı mâli-i Mısır adlı kanunnameleri de vardır.
8 Değerli âlim ve münşilerden olan Ömer Avni Efendi, Kabataş camiVnin banisi olup kendisi de orada medfundur. Bir de sıbyan mektebi (ilkokul) vardır. Bu kanunname Belletenin 59 uncu sayısında tarafımdan neşredilmiştir.
* Telhîsü'l-beyan Petis de la Croix tarafından fransızcaya ve G. B. Donado tarafından da İtalyancaya terceme edildiği gibi ikmal edilmemiş bir almanca tercemesi de vardır (Osmanlı Türklerinde İlim, s. 137), bu eser Ankara Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden B. Halil İnalcık tarafından alınan fotokopisinden bir nüshası kütüphanemde bulunmaktadır.

adını vermiştir. Buna da Uşşakızâde Şeyhî Mehmed Efendi
(vefatı 1145H. - 1732M.) 3UîHgfcj= VekayiuH-fuzâlâ ismiyle seksen beş senelik bir zeyil yazmıştır. Atâyî'nin Şakayik zeyli mat-budur *.
Bundan başka yine şakayika zeyil mâhiyetinde olarak Ali
Cevherî'nin (vefatı 991 H. - 1583 M.) rJ» J*W J** j rJ&\ -üu» —El-ıkdü'l-manzum fi zikr-i efâdılVr-Rum isimli eseri de mühim olup Mısır'da, basılmıştır. Bir de 979 H. -1571 M. de ve-fat eden Bursalı Aşık Çelebi'nin Şakayik Zeyli ile İ^^JI^U-» = MeşâiriVs-şuarâ isimli

şairlerin terceme-i halleriyle şiir numunelerine ait tezkiresi vardır.
1060 H.-1650 M. de vefat etmiş olan Baldır zade Mehmed Efendi de memleketi olan Burea'da medfun âlim, şeyh ve şairlerin tercüme-i hallerinden bahseden Vefiyatnâme veya Ravza-i Evliya isimli meşhur eserini yazmıştır.
_ _ .... Onaltmcı ve onyedinci asırlarda şairlerin tercüme-i ŞnarÂ trakirelerı .
J ...
halleriyle numune olarak bazı şiirlerini havi Tezkire ismi verilen eserler yazılmağa başlanmıştır. Bunlardan ilk tezkire Edirne'U Sehî Bey'in (vefatı 955 H.-1548 M.) olup KazvinV-
nin l_ri^u^^ = Mecalisu'n-Nefâyis adlı eserini numune yapmak
suretiyle telif edilerek *ı-V# c~iı* = Heşt Behişt adını vermiştir. Bundan sonra Bursalı Aşık Çelebi (vefatı 979H. - 1571M.) nin
976 H. -1568 M. de II. Selim'e takdim ettiği Ij^ll^Uu Me-şâİTiVş-şuarâ isimli ebced harfleri üzerine tertip ettiği * tezkiresi ile Sokullu Mehmed Paşa'ya takdim ettiği arapça Şakayik zeyli 3 ve Kastamonulu Lâtifi tezkiresi
1 Şakayik tercemesi 965 H.- 1557 M. tarihine ve zeyli Atâyî 1557 den 1044 H.-1634 M. senesine kadar ve bunun zeyli ŞeyhVde 1634 den 1129 H.-17İ7 M. senesine kadardır.
1 Ebced harfleri sıra . ile şöyledir : f J il ıfJ»ç.j j *JE.y'
^ı)1 i c ^ ^ ^ J ^ ' *J£u"û
3 Aşık Çelebi (Seyyîd Pir Mehmed) kaleme aldığı şuara tezkiresini pâdişâha ve Şakayık zeylini de vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'ya takdim ederek kaydı hayat île Üsküp kadılığına tayin edilmiş ve üç sene sonra 1571 sonunda orada vefat etmiştir. Bu eserlerinden başka değerli telif ve tercümeleri de vardır.

(vefatı 990 H.-1582 M.) üe Bağdadi Ahdî'nin (vefatı 1002 H. 1593 M.) Gülşen-i Şuarâ isimli tezkiresi ve 1006H.-1597 M. de vefat eden Şeyh Bey anî Mustafa Efendi ile 1012H.-1603M. de vefat eyleyen Kınalızâde Hasan Çe-lebi'nin tezkireleri ve 1054 H. -1644 M. de vefat eden Üsfeüp'lü Mustafa Riyazî'nin Riycusu?ş-şuarâ*sı ve Kafzâde Abdül-hay Faizî'nin (vefatı 1031H. - 1621M.) Zübdetü%eşJar isimli eseri * ve 1088 H.-1677 M. de vefat eden Edirne'li Güfti Alî Efendi'nin tezkiresi Osmanlı şairlerinin kısa tercüme-i halleri ile şiirleri numunelerini havi tezkirelerdir 2.
Bunlardan başka Refiî veya Rifâî'nin (vefatı 1082 H.-1671M.) ve Kef evî'nin (Vefatı 1088H.-1677M.) ve 1092H.-1681M. vefat eden Izzetî'nin ve 1082H.-1671M.de vefat eden Edirne'n Rızaî'nin onyedinci asır şairlerine ait küçük tezkireleri de görülmektedir.
Bu tezkirelerden Lâtifi ile Aşık Çelebi ve Riyazî'ninki başta gelip bunların içinden de en değerlisi Riyazî'nin Riyazu'ş-şuarâ'sı olup 1018 H. - 1609 M. da yazmıştır. 3 Onyedinci asır sonlarına kadar yazılan tezkirelerden S eh î, Lâtifî ve Rızaî'nin tezkireleri basılmıştır.
Tezkirelerin kendi zamanlarının bütün şairlerini bilip tezkirelerine geçirmeleri ihtimali olmadığından divan sahibi olmayan
1 Üniversite kütüphanesi türkçe kitaplar numara 2472. ■ Kafzade'nin tezkiresine zeyil olarak Bursalı İsmail Beliğ'in (vefatı 1142 H.-1729 M.) jl'^v4' NuhbetüH-âsar isimli zeyli Üe Seyrekzâde Asım'm (vefatı 1086 H.-1675 M.) da bir zeyli vardır.
* Mısır kadılığından mazulen İstanbul'da vefat etmiş olan Riyazî'nin tekiresi diğerlerine nazaran müdekkikane olup tezkiresinde şâir ile nâzımı ayml etmiştir. Riyazî'nin 1136 beyitli Sâkinâme'&i vardır. Tezkiresini iki senede yazmıştır. Bu zatın güzel şiirlerinden bir kaç beyit:
Yıkma dü-i makzunımı viran olacaktır Cem olmasun ol dil ki perişan olacaktır Derlerdi dahi tıfl iken ol şûh-ı cihanı A$ûb-ı cihan, âfet-i devran olacaktır Bil kadr-i dem-i vuslat-ı yaram Riyan Her vuslatın ahar sonu hicran olacaktır.
Neylesin bîçare âşık dilde derd-i aşkını Saklamak da müskü amma keşf-i rât etmekte güç.

veya şiirlerini tedvin etmemiş bulunan yahut taşrada bulunup isimleri duyulmamış olan şâirler tabii yazılmamıştır. Fakat bazı şairlerin şiirleriyle bunlara nazire olarak bazı şiir ve manzumeler de ^IkJl ^U = Câmiıi*n-nezâir ve ^UaJI a&j£ — Mecmua-
tü'n-nezâhir veya müstakil mecmualar halinde toplanmışlardır. Bu bir buçuk asırda mimarimize ait olarak Mimar Sinan'ın eserlerini gösteren TezkiretÜ*l-ebniye ile Sinan'ın samimi dostu meşhur Nakkaş Sâi'nin yine Mimar Sinan ağzından kaleme almış olduğu ü^J' i _f•£=TezkiretüH-bünyan ve son zamanlarda Topkapı sarayı arşivinde bulunmuş olan Sinan'ın eserleri ne ait ıSjL-U <*£ = Tuhfetü>l-mimarî gibi tezkireler x görüldüğü gibi sultan Ahmed camii mimarı Mehmed Ağa'nın mimarilik, sedefkârlık ve musikişinashğına ve eserlerine ait olarak *A"* ^-> —Risale-i Mimariye ismiyle Cafer Çelebi adında biri tarafından mühim bir eser vücuda getirilmiştir; Risaie-i mimariye onbeş fasıl üzerine tertip edilmiştir 2.
Üçüncü Murad devri adamlarından Tokat'k
„ . „ , , Ahmed bin ibrahim'in Acayibnâme*i Hin-seyahatnamelerle ^
Coğrafyaya âid distan isimli manzum bir seyahatnamesi on-
eserler altıncı asır sonlarında kaleme alınmıştır. On-
yedinci asrın en mühim seyahatnamesi Meşhur
Evliya Çelebi'nin (vefatı 1093 H. - 1682 M. den sonradır) on ciltlik eseridir. Evliya Çelebi bu seyahatnamesinde gördüklerini çok güzel tasvir etmiş, işittiklerini aynen kaydeylemiş ve bu ciltleri yazarken bir hayli eserlerden de istifade eylemiştir. Üslûbu sâde olup zevk ile okunur. Seyahatnamede bilmünâsebe Osmanlı devleti teşkilâtına ait çok güzel malûmat vardır. Evliya Çelebi 1020 Muharrem 10 ve 1611 Ağustos 25 de doğduğuna göre 3 vefatında yetmiş yaşını geçmiş bulunuyordu.

1 Bu eser hakkında Zarif Orgun'un Arşitektür mecmuasının altıncı sayısında bir tetkiki vardır.
* Bu risale, Arşilektür mecmuasında neşredilmekte olup aynı risale hakkında bu mecmuanın onaltmcı numarasında Tahsin öz'ün d© bir etüdü çıkmıştır.
'"..Bu hakir-i pür-taksir Evliyây-ı bî-riya ibn-i Derviş Mehmed Zilli., bin yirmi muharremti'l-haramınm onuncu günü yevmi aşımda vücuda geldim.." Seyahatname, c. I, s. 212.) Prof. B. Cavid Bayaun'un tslâm Ansiklopedisinde Evliya Çelebi hakkındaki yazısına balon.

Onaltıncı asrın son yansında bizdeki coğrafyacılık daha evvel şarkta yazılmış olan eserlerin tercümeleriyle nakillerinden ibaret olup bazan ilâvelerle de tevsî edilirdi, yalnız müstesna
olarak bu asrın sonlarında daha aşağıda bahsedeceğimiz wb->
j»u>. J5İ =ıKitab-ı îklim-i Cedid garp lisanından türkçeye çevrilmek suretiyle ilk Avrupai eser olarak ortaya konmuştur. Bundan sonra, garpten istifade ve onların eserlerinden nakiller ve tercümeler yapılmak suretiyle Kâtip Çelebi bir çığır açmıştır.
Bu bir buçuk asırda Osmanlılarda coğrafyaya ait olarak Bursa'lı Sipahizâde Mehmed Efendi'nin (vefatı 997 H.-1588 M.) dHUlj jljUl ^ Jl aLJU ^â\ = EvzahuH-mesâ-lik ilâ marifetiH-büldânve^l-memâlik isimli alfabetik arapça mufassal tarih ve coğrafya lügati pek mühim olup 980 H. - 1572 M. de bitmiş olan bu eser Üçüncü Murad'a takdim edilmiş tir; Sipahizâde, mütefekkir âlimlerden ve aynı zamanda değerli riyaziyecilerden idi. Sipahizâde bu tarih ve coğrafya lügatini ihtisar etmek suretiyle türkçeye çevirip Sokullu Mehmed Paşa'ya takdim eylemiştir.
Bundan başka Emir Mehmed bin Emîr Hasan Mesudî tarafından 991 H. - 1583 M. de Amerika hakkında elde edilen malûmatı havi -^j»-^îlwkj s Kitab-ı İklim-i Cedid ismiyle Lâtin-ceden tercüme edilen büyük resimli bir eser Üçüncü Sultan Murad'a takdim edilmiştir K Yine bu onaltmcı asır sonlarına doğru (986 H.-1578 M.) Mehmed adında birinin Ceridet-ü'1-Cedid ismiyle mufassal bir coğrafyası görülüyor.
Üçüncü Murad'a mensub olanlardan kadı Abdurrahman adında bir zat, tarih heyet, nücun, cif

ir, remil ve coğrafyadan bahseden Müneccim Ahmed bin Ali'nin L'oJlj jy% = Kanun fVd'Dünya isimli büyük eserini2 şehzadeliği zamanında Sultan Murad'ın emriyle ve bazı ilâvelerle tercümeye başlayarak

1 Kitab-ı iklim-i cedid 1142 H.-1730 M. de müteferrika matbaasında >' £^Jb-y—J tS^ X> *jL" Tarih-i Hind-i Garbi yüsemmâ hadis-i nem adiyla basılmıştır.

2 UjÎij 6/lS Kanun fi'd-dünya, müellifi Ahmed bin Ali Re mm al Mısır fethinde Osmanlı ordusunda bulunmuştur.

yic vJU = Acâyib-i uzmâ adını vermiştir. Bu tercüme 987 H.-1579 M. tarihinde sona ermiştir1.

1022 H. - 1613 M.de vefat etmiş olan Trabzon'la Aşık Meh-med bin Hafız Ömer'in muhtelif eserlerden toplamak suretiyle eski islâm coğrafyasına göre kaleme aldığı JI^Jİ ~Ji\> = Menazır-iVl-Avâlim ismindeki coğrafyası Osmanlı memleketlerine dair kıymetli malûmat vermektedir*; İbu eser 1006 H.-1097 M.de Bitmiştir. Birde990H.-1582M.deHer<tf'hMehmed bin Yusuf tarafından bir frenk lisanından tercüme olunduğu söylenen yeni dünya'um keşfine dair jji. x* f.jti = Tarih-i Hind-i Garbı denilen eser yukarıda geçen Kitab-ı tklim-i Cedid*den başkası değildir.

Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa, hocası Sürurî Efendi'ye Kazvinî'nin oU^-^l ^_f j olî_^l *--îU = AcaHnfl-mahlûkat ve GaraibiVl-mevcudat isimli eserin tercemesini emretmiş ve o da tercemeye başlamış ise de şehzadenin katli üzerine tamamlanamamış ve alt tarafını îbn-i Halâligân mütercimi Rodosîzâde (vefatı 1113 H.-1701 M.) tamamlayarak 1096 H.-1685 M.de Dördüncü Mehmed'e takdim edilmiştir. Sürurî tercemesi aynen olmayıp haşviyyatı atarak yapılmıştır.

Bu onyedinci asırdaki coğrafya eserlerinden en mühimleri Kâtib Çelebi'nin Cihan-nümd'&ı ile Ebu Bekir Dimeşkî'nin lâtinceden Türkçeye çevirdiği büyük coğrafyadır.

Bunlardan Cihan-nüma adındaki umumî coğrafya 1058 H.-1648 M. de sona ermiştir; bu umumî coğrafyada onyedinci asırda Osmanlıların üç kıtadaki vaziyeti, şehir ve kasabalar hakkındaki malûmat çok istifadeli olduğu gibi dünyayı ve bilhassa Avrupayı tanıtmak itibariyle de pek değerlidir. Cihan-nüma, Kümeli kısmı hariç olarak ilk defa açılan ibrahim Müteferrika matbaası tarafından 1145 H. - 1732 M.de basılmıştır. Kâtib Çelebi'nin 1064 H.-1654 M.de Mühtedi şeyh Mehmed Efendi tarafından Atlas Minor'dan takrir suretiyle tercüme olunan jy^ ,^1 «*-,/ ol^j jj

1 Nuriosmaniye kütüphanesinde 3000 numarada bulunan Terceme-i Ka-nun-i Dünya mütercimi yanlış olarak müellif olan Ahmed bin Ali ismiyle gösterilmiş ve terceme tarihi de 983 yazılmıştır. Burada iki terceme vardır.

* Müellif eserini Mirat-üz-zaman, Hayat-ül-hayevan, Mesalik ve Memalik, Âsar-ül-bilad, Tuhfetüd-dehr, Nüzhct-ül-kulûb ve sair eserlerden toplayarak vücude getirmiştir bir mukaddime iki bab üzerinedir (Top/tapı Sarayı Kütüphanesi Revan oda$t kitapları No. 1667 aynı yerde diğer nüshaları vardır).

Levâmi-u'n-nur fî zulmat-i tercüme-i Atlas-ı Minör beyaza çekmiştir. Bunun Kârip Çelebi'nin el yazısiyle olan bir nüshası Bağdadlı İsmail Paşa kitapları arasında bulunduğunu hem Osmanlı müellifleri ve hem de bizzat İsmail Paşa yazmaktadır1. Kâtip Çelebi Cihannüma'yı kaleme alırken hem bu tercemeden hem de şark ve garp kaynaklarından faydalanmak suretiyle Avrupalıların o zamanki ilmî metodlarını esas yapmıştır. Anadolu ve Rumeli kısımları bizzat kendi tetkikidir.

1102 H. - 1691 M. de vefat etmiş olan Dımışk (Şam) lı Ebu Bekir bin Behram, Avcı Sultan Mehmed'in emriyle Joan Bleau'nun Atlas Majör isimli coğrafyasını altı cilt olarak jj** ^Jkl jmj£ J jjj^h fM—*l/l Öj-â = Nusretü'l-islâm ve's-sü-TÜrfî tahrir-i Atlas-ı Macur veya Tercüme-i Coğrafyây-ı Kebir adiyle türkçeye çevirmiştir;2 Fazıl Ahmed Paşa mensuplarından

olan Ebu Bekir Dımışk î bu tercümesini on senede bitirmiş daha sonra bunu iki cilt olarak hulâsa etmiştir. Bir nüshası Köprülü kütüphanesinde Fazıl Ahmed Paşa kitapları arasında 173t 174, 176 numaralardadır.
Ebu Bekir Dımışkî doğrudan doğruya garp metodunu kullanmak suretiyle Kâtib Çelebi'den sonra gelmişse de onun kadai müdekkik değildir. Bu coğrafya kitabının gerek metin ve gerek tercümesini Üçüncü Ahmed'in vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa Silâhdar Ağa vasıtasiyle pâdişah'a takdim etmiştir*.
1 Kesfü-z-zünun (Mîllî Eğitim Bakanlığı yayınlarından) İsmail Paşa reyli, c. 1, s. 415 ve Osmanlı müellifleri, c. 3, s. 129.
8 Lâtince adı (ÂÛas Majör sen Cosmographia blaeuiana qua solum salem Coettum accuratissime des crileuntur) olan bu eser 1662 senesinde Âmsterdam'da basılmıştır. Bir nüshası Holanda elçisi Justin Cobier tarafından IV. Mehmed'e takdim edilmiş ve pâdişâh da bunun türkçeye çevrilmesini emreylemiştir (Osmanlı Türklerinde İlim, Dr. Adnan Adıvar, s. 133-134) ve Osmanlılarda Coğrafya (Türkiyat Mecmuası, c. 2, s. 300).
* Sadr-ı âzam kulları tarafından Latin lisanından mütercem Nusrat-il-islam ves-sürur fîtahrir-i atlas-ı mayor ismiyle müsemma rubu meskûn eşkaliyle musavver Türkçe kitap c. 9 (Topkapı Sarayı harc-ı hassa ve Ceyb-i hümayun defteri 2373 sene 1142 Şaban).

BÎR BUÇUK ASIRDAKİ TIBBÎ VE RİYAZİ ESERLER

Tıbbî Eactrl Onaltıncı asrın ikinci yansından sonra tıbbî müesseselerin adedi artmış ve onaltmcı yüzyıl sonlarında Üsküdar'da Üçüncü M ur ad'in validesi NÛrbânu Sultan Darü'ş-şifası ile x onyedinci yüzyıl başlarında Birinci A hm e d'in yaptırdığı Darü'ş-şifa devlet merkezindeki hastahanelere ilâve olunmuş isede maalesef eyaletlerde Selçuki-ler ve Beylikler zamanında yayılmış olan bir kısım hastahane-ler kısmen harabe yüz tutmuş ve bazıları da medreseye çevrilmiştir.
Tarihimizin ikinci cildinde görüldüğü üzere bütün Türkiye'deki has t ah a nelerin ve resmî ve hususî müslim ve gayr-ı müs-lim tabiblerin eczacı ve cerrahların mercii ve âmiri Hassa hekim basısı olup resmî tabip ve cerrahların tayin ve azilleri ve hususî tabiplerin ve cerrahların ehliyetli olup olmadıklarının kontrolları, imtihanları ve işten menedilmeleri hekimbaşı'y& aitti 2.
Bu bir buçuk asırda evvelki asra uisbetle daha fazla tıbbî telifler, tercümeler görülmektedir. Tarihini yazdığımız bu devirde müverrih İdris Bitlislinin oğlu, âlim ve müverrihlerden Ebü'l-Fazl M e hm e d Efendi tıbtan (Zahire-i Harezm Şâhi'yi jyb £İ_)1İJ£3 (jil^NI »lü j ~)Ul — Kajıunü>l~ilâcveşifaü>Uemraz U-küllVl-mizac) ismiyle Türkçeyetercüme etmiştir. Yine onaltıncı asır son-
1 NÛrbânu Sultan'ın Üsfcürfar'da cami, medrese, imaret, hastahane, mekteb, darülhadis ve darülkurası 991 H.-1523 M. de yaptırılmıştır.
2 Meselâ 1077 H. - 1666 M. de hekimbaşının arziyle Fatih Darüşşifası Hekimbaşı Ahmed Efendi'nin yerine Sultan Ahmed Darüşşifası başhekimi diğer Ahmed Efendi ve onun yerine Fatih Darüşşifası ikinci tabibi Salih Efendi onun yerine Galatasaray başhekimi Mustafa Efendi, onun da yerine ibrahim Paşa sarayı tabibi diğer Mustafa Efendi ve bunun yerine de Manisa'da Hafsa Sultan Darüşşifası başhekimi diğer Mustafa Efendi ve en son Hafsa Sultan hastahanesine hariçten Mehmed adında bir tabib tayin edilmiştir. Müslim ve gayri müslim tabib ve cerrahların hekimbaşı marifetiyle ehliyetleri olup olmadığına dair mühimme defterlerinde bir hayli malûmat ve hüküm vardır.
\

larmda Ankara'h Derviş Nidâî ismindeki tabib şehzadeliğinde İkinci Selim'e intisab ederek onun hükümdarlığında hekim-başılığa getirilmişti. Nidâî'nin 974 H.-1566 M. de telif etmiş ol-duğu ^-Ul^ill* = MenafiiPn-nas isimli altmış bab üzerine tertip edilmiş biri nesir olarak mufassal ve diğeri manzum olarak muhtasar iki eseri vardır; bundan başka bu zatın Tababet~i

beşeriyye ve Baytariyye ve manzum Baylarname eserleriyle yine türkçe olarak taun ve vebanın ilâçlarına dair ^^UU-jr^Kebiü's-seiâme isminde bir eseri daha olduğunu Osmanlı müellifleri kaydeder1. 1029 H.-1629 M. vefat etmiş olan Beyzade Mehmed bin İbrahim'in on kısım üzerine tertib edilmiş olan arapça UM\ İ^j.3,5 1*^1 i>jj — RavzatWl esha ve Devhatu'l-elba isimli bir hıfzıssıhha kitabı 2 ve *-&** Musannif isimli bir de
büyük tıbbî eseri vardır. lj»-l c»)&»> c^ — Lûgat-i müşkilât-ı ecza ismiyle eczaların türkçe, arapça, farşça, yunanca ve berberice adlarını toplayan Larendeli (Karaman) Siyahizâde Derviş bu eserini 1025 H.-1616 M. de yazmıştır. Bunun manzum olarak wÜ* ^~mccmou5t-u6 adında bir eseri daha vardır8.

Daha evvel Mısır'da Klavun hastahanesinde başhekim olup spnradan îstanbuVa gelerek hekimbaşı olan Emir Çelebi (Sey-yid Mehmed) tarafından Kapdan-ı derya Topal Receb Paşa namına 1034 H.- 1624 M. de J^\ _iy'\=Enmuzccu't-tı6 isimli ve izahlı mühim bir tıbbî eser telif edilmiştir. Enmûzec-i tıbb'ın 4 sonunda teşrihin lüzum ve ehemmiyetinden bahsedi-

1 Osmanlı müeliflerU c. 3, s. 239, Mend/iu*n-iMM*m birer nüshası Nuruos-maniye kitapları arasında 3556 Esad Efendi kütüphanesinde 2494 ve Veliyeddin Efendide 2551 numaralarda kayıtlıdır. Menafitfn-nas hakkında Dr.A.Adıvav'ın Osmanlı Türklerinde İlim adlı kıymetli tetkiklerine de (s. 94) bakın.

2 U"İI<*-^>j \j»»y^jj=fiat«atu'I esha'nm birer nüshası Ayasofya kutup hanesi 3634 ve Fazıl Ahmed Paşa kitapları 190 numaralarda olup diğer ban kütüphanelerde de nüshaları vardır.

3 Şehid Ali Paşa kitapları arasında 2039 numarada bulunan bu eserin diğer bir adı da J> k öW. J> ^ OOUU>\ ^m£> «*W- ^> **/~Tercem*-i Molla Siyahi Müntehabât-ı ihtiyarat-ı şifâ der beyân-ı üm-i tıb&a (Osmanlı Türklerinde ilim s. 106)

4 v^* £*>c' ~ Enmusacıt't-tıb onsekizinci asır ortalarında yetişen tabiplerden Amid (Diyarbakır) U Seyyid Rıaat Mehmed Efendi tarafından VU\ j j~a'je- vvıy = Kitab-ı muhtasar fVt-tıb ismiyle hulâsa olarak kaleme ahu-mıştır.

lerek tabiplere bunu Öğrenmeleri tavsiye edilmektedir x. Un-kapamnda tıbbî ilâç satan bir dükkânı da olan bu Emir Çelebi'-nin 0.!wîlı/>==Gorâi6ü7-hikemve ^klli»^; — Neticetü't-tıb adında
iki eseri daha görüldü. Padişahın gözdesi Silâhdar Mustafa Paşa'nın kendisine hasım olmasından müteessir olarak 1048 H.-1637 M. de Bağdad seferinde pâdişâh tarafından fazla miktarda yutturulan afyonun üzerine soğuk su içmek suretiyle intihar eden bu değerli tabibin talebelerinden Seyyid Mehmed Ali'nin KJa}\X±K^J = Nü$hatü't-tıb adında ilâç adlarım havi meş-ruhatlı bir eseri vardır.

1037H.-1627M.de hekimbaşı Zeynel âbidin bin Halil tarafından onyedi bölüm üzerine kaleme alınarak Dördüncü Murad'a takdim edilen yemek, içmek, giymek hıfzısıhhasından bahseden jl^ jU»L- I-âk. jl^iJUUi = ŞifaiVl-fuad Li-hazret-i Sultan Murad-isimli tıb kitabı2 ve yine Dördüncü Murad zamanı tabiblerinden Şirvanlı Şemseddin'İn müteaddit resimleri havi jlj^l A.-O jls»_lj \İU jl»-/j — Teşrihffl-ebdan ve terceman-ı kıbâle-i Filesofan ismini vererek 1041 H.- 1631 M. de Topal Receb Paşa sadâretinde padişaha takdim eylediği teşrih kitabı 3 ve 1059 İL- 1649 M. de vefat eden ve bir kaç defa hekimbaşı olan Sakızlı Isa bin Ali'nin 4>jaVi,»Uü = NizamiVl-edeviye, oby* Müfredat ve ^İ^NU^j = Devaü'l-emraz isimli eserleri vardır. Bunlardan DevaiPl-emraz 362 bölüm üzerine müretteb olup birer nüshası Hamidiye kütüphanesinde 1023 ve Aya-sofya'da 3615 numaralarda bulunduğu gibi Nizamül-edeviye de Nuruosmaniye ve Hamidiye kütüphanelerinde bulunup devaların türkçe, arapça ve farsça olarak alfabetik tertibini havidir; göz hastalıklarına dair arapça -jJUJÛI oJ*X ~ Tezkeretü'l-kehhâlîn de bu Isa bin Ali'nin'dir 4.

1 Osmanlı Türklerinde îtim, s. 108 ve Osmanlı müellifleri, c. 3, s. 204. Enmûzec'İn birer nüshası Esad Efendi 2457, Nuruosmaniye 3462 ve Köprülü 958 numaralarda olup Esad

Efçndi nüshası çok güzeldir.
1 Zeynel âbidin Efeııdi'nin bu eseri çay ve biber rîsaleleriyle beraber Kahire*de basılmıştır.
3 Bu eserin birer nüshası Süleymaniye kütüphanesi Vehbi Efendi kitapları arasında 1674, Üniversite türkçe yazmalarında 2662 ve Hüsrev Paşa kütüphanesinde 464 numaralarda bulunmaktadır.
4 Osmanlı müelliflerinde Tezkiretü'l-kehhalîn İsa bin Ali'nin gösteri-

1037 H.-1626 M.de ^^ j\ X^= Yâdigâr-t ibni şerifismiyle
Şerif oğlu (îbn Şerif) tarafından bir çok babaları havi beş fasıl üzerine kaleme alınmış olan 1 tıbbî eser ve Kavalab Abdülhalı m bin Abdullah'mlO66 H.-1655 M.de yazdığı jUNl ^yT jUtl = thtisâru takvimVl-ebdan adındaki telifi ve Cerrah Mehmed bin Murad'ın 1081 H.-1670 M. de kaleme aldığı^t^Ujj ^UUla ~ŞifaiVn-nas ve Defti* l-emraz ismindeki eseri ve 1102 H.-1691 M. de Mehmed bin Ali tarafından yazılan oj^l^l^-j •xj*. <t-J — Terceme-i Cedide fî HavassVl-müfrede - ki sonradan basılmıştır -onaltmcı yüzyıl soiuyla onyedinci yüzyılın ilk yarısmdaki bir kısım tıbbî eserlerdendir.
Yine onyedinci asra âid olup 1067 H.- 1656 M. da vefat eden Tabib Talatî Çelebi, Yusufî m ahi aslı birinin farsça manzum jU-Nl-£ly = FevaidiVl-ahbâr isimli tıbbî eserini ^JJ1_)^ =jtyfagzü't-
tıb ismiyle ve bir takım ilâveler ile türkçeye çevirmiştir.
îbn-i Sellum namiyle maruf olup Dördüncü Mehmed zamanında Hekimbaşı olan Haleb'li Salih bin Nasrullah Efen-di'nin (vefatı 1081 H.-1670 M.) tspenciyari'den ve devaların mü-
rekkebatmdan bahseden ü.^.J^ — akrabâdin 2 isimli eseriyle 1067 H. - 1655 M. de bir mukaddime, dört bahsi ve bir hatimeyi havi arapça jL-iMljj- j^-Cj jUlit = Gayetti*l-beyan fi tedbiri be~ den Vl-insan ve jL*"Nl <ı_\c= gayetti'l-ilkan ve v^lj *^ = Gaye fi U'tıb isimlerinde kıymetli üç tıbbî eseri daha vardır. Hem GayetiVl-itkan ve hem tercümesi olan Nüzhetu'l-ebdanhn birer nüshası Hamidiye kitapları arasında 1030 ve 1035 ve Ayasofya kitapları arasında 3671 ve 3681 numaralarda vardır. 3 Merhum Bağdad'h İsmail Paşa Esâmi-i müellifin (û^altj\T I j O^j^\ *\e~0 isimli eserinde (C. 1, s. 423) Salih bin Nasrullah ibn-i Sel-lumü'l-Halebî'nin <cUUj- = BiriTs-sâa adlı bir eseri daha oldu-
liyor; Kâtip Çelebi ise bu eserin göz hekimlerinden AH bin İsa'nın olup üç makale üzerine tertib edildiğini beyan ediyor (Keşf'üz-zünun son tab'ı, s. 290)* Baba ile oğlunun adlan karıştırılmıştır.
1 "Bu zaİf, nahif, el'arif bi-İbn-i şerif... unfvân-ı şebabdan avân-ı gey-bûbate irince üm-i tıbba meşgul oldum. Ol cevahirden cem-ü tertib İdüp bir risale yazdım ve admı yadigâr-ı ibn-i şerif koydum..." Başbakanlık arşivi Maliyeden gelen eserler A. No. 101. *
* Akrabadin kelimesi yunanca olup devaların terkiplerinden bahseder.

ğmı beyan ediyor. Türkçe olarak Gayetifl-beyanh Dördüncü M e h m e d'e takdim ederek kendisine samur kürk giydirilmiştir (Raşid, c. i, s. 96) K
Edirne ve İstanbul'da, yetiştikten sonra seyahatle Hindistan'a kadar giderek orada on sene kalıp Hindistan Türk Hükümdarı Şah Cihan'ın hususî tabipliğinde bulunmuş olan Edirneli Mehmed bin Ahmed bin İbrahim Türkiye'ye döndükten sonra UMI^-^'j U»Nlu-^fc=l«Camusü7-.En&&a ve NamusiVl-elibba ismiyle bir eser kaleme almıştır. Tabib Mehmed'in bu eserinden başka J*?t J^ oU-L» <*■ J=tercüme-i mualecat li-ibn-i Baytar
adiyle Ibn-i Baytar'm 2 ve <tUI »^=Bür'ü's-soa ismiyle Ebi Bekir-i Razî'nin3 tıbbî eserlerini türkçeye çevirmiştir; Vefatı 1088 (1677 M.) den sonradır.
Meşhur âlim ve müverrih Hezarfen Hüseyin Efendî*-nin (vefatı 1003 H. - 1594 M.) <wtN ^.^1 '^'^Tuhfetü'î-Enbü'n
1 Gayetü'l-itkan, iç ve dış hastalıkları ile nebatî ve madenî zehirlerden bahseylemektedir. GayetüH-beyan ise bir mukaddime, dört makale, müteaddit fasıllarla bir hatime üzerine tertip

olunmuştur; her iki eserin mündericatı ve kıymetleri hakkında Dr. Adnan Adıvar'ın Osmanlı Türklerinde îlim adlı kıymetli eserinde (s. 109) derli toplu malûmat vardır. Gayetü'l-itkan fî tedbir-i bedeni*l-insan mukaddimesinde bunun tercemesi dolayısiyle şöyle deniliyor : GayetiVl-itkanı Reis-i ettibba Salih Efendi kaleme almış; beyaza çekilmeden vefat etmiş; oğlu kazasker Yahya Efendi, babasının bu eserini Fatih darüşşifası başhekimi Ahmed Ebü*l-esad Efendi'ye vererek beyaza çekdinniş ve esere ü^-J^Û* -#•**" <3 ûU"Vl<it = Goyelü*/-ilfcan/î tedbir-i bedenVl-insan adı verilmiş. Sonra Yahya Efendi'nin oğlu kazasker Feyzullah Efendi bu arabca eseri tabib Mustafa Ebü'l-feyz Efendi'ye verip türkçeye çevirtip= ^UJl^jt^/JÛ'^V'^V Nüzhetü*l-ebdan fî tercemet-i gayetiH-beyan adını koymuş bu terceme 11 Zilkade 1156 (27 Aralık 1743) de tamamlanmıştır. Eser dört kısım olup her kısmı cüz ve babalara ayrılmıştır. Bu kıymetli eserin güzel nesih yazı ile kaleme alınmış bir nüshası Başvekâlet arşivinde maliyeden devredilen ki-tablar arasında A kısmında 32 numaradadır bazı kütübhanelerde de vardır.

2 tbn-i Baytar aslen EndülüsMe yetişen islâm âlimlerinden olup Medaka'da doğmuştur. Nebatat (biyoloji) ilminde asrının bir tanesi idi. Eyyu-bîlerden Melik Kâmil zamanında Mısır'a gelmiş, büyük hürmet görmüş ve bir hayli değerli eserler telif ederek 646 H.-1248 M. de-Şam'da vefat etmiştir.

8 Ebi Bekir Razi Mehmed bin Zekeriyya 240 H.-854 M.de Rey'de doğmuştur. Zamanının en yüksek tabibi ve filozofu idi. Eserleri lâtinceye tercüme edilmiştir. Irakt Şam* Mısır ve Endülüs'te dolaşmıştır. Tıb, kimya, Riyaziye ve heyette mütehassıs idi. Vefatı 311 H.-923 M. veya dokuz «ene sonradır.

nâfia isminde tıbba aid bir telifi ve *jjN1 <^j U»*ifljU .f^J^N tr'-H* 3 ~Lisanü%etibbafVt-lûg€ttVl-edviye ve fihrisiH-ervam adında da bir tıb lügati vardır. Alfabetik olan bu lügatin ilk kısmı arapçadan türkçeye ve ikinci kısmı türkçeden arapçaya olan tıbbî lügatleri havi olup eserde mütenevvi hastalıklar ve bunların tedavilerini havi kısımlar da vardır1.

Avcı Sultan Mehmed'in emriyle hekimbaşı Hayati zade Mustafa Feyzi Efendi'nin türkçe <J£2-U,y^j <-iiXİJi*Lj =Re$âilu>l-müşHye fi-emrazVl-müşkiîe ismiyle beş risale üzerine tertip ettiği eser bu asırdaki tabbî eserlerin değerlilerindendir. Osmanlı tabipleri bu eserej^*-<*-*■=Hamse-i Hayati demişlerdir ki Veliyeddin efendi kitapları fihristinde $\~*j. ıj~-^ **-*'"J^4 J^J 4&1\ ,>I^V <-üJ.I ismiyle kaydedilmiştir 2. Ben Esat Efendi kitapları arasındaki 2479 numaralı nüshayı tetkik ettim. Mustafa Feyzi Efendi 1103H.-169lM.de vefat etmiştir. Kendisi mühtedi olup garp lisanlarından bazılarına vukufu sebebiyle Avrupalı tabiplerin eserlerinden de istifade eylemiştir.

istanbul'da Süleymaniye Darü'ş-şifası (hastahanesi) tabib-lerinden Kütahyab Abdullah Ahmed bin Beşir'in (vefatı 1109 H. - 1698 M.) *>Jl ^ j <-U= Cami fi ilmVUbaytara ismindeki bir eseri de bu onyedinci asrın sonlarına aittir.

1102 H. - 1691 M de Mehmed bin Ali tarafından yazıhp daha sonra bastırılmış olan eJ>ll <j*l>- J **mJ*- vtj~Terceme-i Cedide fî havassVl-müfrede adlı eser de bu onyedinci asrın sonlarında yazılmıştır.

1 Osmanlı müellifleri, c. 3, s. 236 ve 246. Terceme-i Mualecat-ı îbn-i Bay* tar'ın bir nüshası Hamidiye kütüphanesinde 1016 numaradadır. Bk. Osmanlı Türklerinde îlim, s. 138.

2 Bu tıbbî eserin mündericatı hakkında (Osmanlı Türklerinde îlim, s. 111) adındaki mehazımıza bakın. IV. Mehmed*in emriyle telif etmiştir. Mustafa Feyzi Efendi'nin oğlu Müderris Ahmed Efendi babasından iki sene sonra 1105 H.-1693 M. de vefat etmiştir. Onun oğullarından Mustafa Feyzi Efendi hekimbaşı olmuş ve biraderi Mehmed Emin Efendi de hem hekîmba ulıkta sonra da şeyhülislâmlıkta bulunmuştur. Osmanlı müelliflerPnde Birinci Mustafa Feyzi Efendi ile ikincisi yani torunu karıştırılmıştır.

Evliya Çelebi'nin kaydına göre onyedinci asır ortalarında İstanbul'da yedi yüz tabib dükkânı ile bin tabib varmış1. Evliya Çelebi'nin bu miktarları, pek mübalağalı olarak zikretmiştir; çünkü aynı asır sonlarında Nefs-i İstanbul ile Üsküdar, Galata, Tophane ve Kasımpaşa'da imtihanları yapılıp ehliyetname alan beş serbest tabib ile yirmi bir tabib dükkânı ve yine imtihanları yapılmış olan yirmi sekiz cerrah ile yirmi yedi cerrah dükkanı bulunduğunu resmî vesikadan anlamaktayız 2. Ehliyet imtihanları yapılmamış olan tabib ve cerrahların ve dükkânlarında bulunduklarını naz an dikkate alarak bu miktarı üç, dört misli arttmrsak bile Evliya Çelebi'nin kaydına yaklaşmak mümkün değildir.

1 Evliya Çelebi Seyahatnamesi* c. Us. 531.

* Mühimme defteri 111, s. 4, sene 1110 Zilhicce ve 1699.Haziran bu tabib-lerden dürdü müslüman diğerleri rom ve yahudi olup içlerinde frenk de vardır. Keza cerrahların da üçü müslüman ve ötekileri luriatiyan ve yahndidir.

RİYAZİYEYE DAİR ESERLER

Onaltıncı asrın ikinci yansiyle onyedinci asırda Riyaziyeye dair yazılmış eserler pek az olup bunlardan görülenlerin çoğu da heyet (astronomi) ile alâkası olanlardır; bilhassa onyedinci asırda, Kanunî Sultan Süleyman'ın açmış- olduğu Riyaziye Fakültesi verimsiz bir hale gelmiş olduğundan buradan yetişmiş riyaziyeci (Matamatisiyen) görülmediği gibi hariçten de mühim eser yazmış bir âlime de rastlanmamaktadır. Bununla beraber bu kısmı boş bırakmamak için yazılmış bazı eserlerden bahsedeceğiz.

Bu bir buçuk asırda Garsüddin A hm e d'in his ab a dair olan arapça kitabını, talebelerinden Derviş Mehmed bin Lütfi bir mukaddime, iki bab ve bir hatime üzerine türkçeye çevirerek oLİ.1 >j J&3\~ojrx = TezkİTetü>l-küUab fî ümVl-hisab adını verip vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'ya takdim etmiştir K Bundan başka Selânikli Ali bin Veli'nin wLll j *UeNI fc*" z^Tuhfetü'l-âdad fVl-kisab adiyle Mekke'de yazdığı dört bölüm ve bir hatimeyi havi bir hisab kitabını görmekteyiz; bu eser Üçüncü M ur a d zamanında telif edilmiştir. Yine bu cümleden olarak teberdar (baltacı) Hızır Halife isminde bir zatın iki kısım üzerine fM *jmy? = Ceasire-i erkam isimli tertib ettiği bir hisab kitabı da onaltıncı asır bonlarına aittir2.

Şam naibi iken 1066 H.-1655 M. de vefat eden Diyarbakırlı Molla Mehmed Çelebi de riyaziye üzerine çalışmış olup Dördüncü Murad'ın emriyle tefsir, hadîs, beyan, meâni, mantık,
kelâm, hendese ve heyet'den bahseden &~>\=EsHle adiyle bir eser telif etmiş ve buna kendisi red ve kabul yollu cevablar vermiştir. Molla Mehmed Çelebi'nin bu eseri ulema tarafkndan şerhedilmiştir.

1 Keşfü'z-zünun c. I, s. 390 (Maarif Matbaası, sene 194).

1 Cezire-i Erkam'ın tertibi şöyledir : 1- Kara cümle (cemi—toplama) 2 - Tefrik (tarh) 3 - darb 4 - tensif 5 - tazîf 6 - taksim 7 - taksim-i guremâ 8 - zekât 9 - gümrük 10 - altını kuruşa tahvil 11 - kuruşu altına tahvil 12 - eîyakat-i arab! ve erkam-ı hindi beyanı. *

Kâtib Çelebi talebelerinden Mustafa bin Yusuf'un
Jcj jlyV = Mâdenü'l-esrar fî ilmi'l-hisab isimli bir eseri ve 1099 H.-1687 M.de vefat eden Tekirdağlı Kâtibzâde Mustafa bin Mehmed'in. ^J»^\ *JU_» =RisaletiVl-usturlab ve vV-*^ *-*jj = RavzatiVl-ehbab fî şerh-i hulâsatVl-hisab ve «j-ı* J.UI=Hediyyetü'/-âmi/ /ima yeteallaku bVr-rub9 Vlkâmil ismiyle riyaziye ve beyete dair eserleri olduğu görülmektedir.

Hendeseye (jeometre) dair bu bir buçuk asırda müstakil bir eser görülmemektedir; halbuki onaltıncı asrın ilk yarısında riyaziye, astronomi ve hendeseye dair yazılmış olan eserler oldukça bir yekûn tutmakta idi.

Onaltıncı asır sonlarına doğru Mısır'da tahsil görüp yetişen ve bir Türk ailesine mensub olduğu tahmin edilen Takiyyüddin Mehmed adında1 bir âlim İstanbul'a gelerek meşhur Hoca Sa-deddin Efendi'nin himayesini görmüş ve o tarihe kadar muteber olan Uluğ Bey ziycinin

tashihinden bahis ile Sadeddin Efendi vasıtasiyle hükümete bir lâyiha verip yeniden rasat yapılmasını teklif eylemiştir2.
Takiyyüddin'in bu teklifi hükümetçe kabul edilerek Tophane'nin üstündeki tepede bir rasat kuyusu ile lüzumu olan diğer
1 Takiyyüddin'in adı Mehmed bin Ahmed bin Maruf Emir Nasîrüddin Mengüberti bin Emir Hartekin Esedüddin olduğunu »^c-UpU- **jJ rjJ^'^J «JUj adlı kitabında görülmektedir. (Osmanlı Türklerinde /fim, s. 82. not) -^Ji J c^. Takiyyüddin'in Rasathanesi hakkında aynı mehazda müşahitlerin kayıdları da görülüyor (s. 05, ilâ 87).
2 Takiyyüddin Mehmed 927 H.-1521 de Mısır'da doğmuştur. Medrese tahsili görmüş sonra istanbul'a, gelerek müneccimlik etmiş ve 979 H.-1571 M. de Müneccimhaşı Mustafa Çelebinin vefatı üzerine müneccimbaşı olmuştur. Matematik ve astronomide İhtisası vardı. Astronomi ile meşgul olanların yeni bir rasathaneye ihtiyaçları sebebiyle keyfiyetin padişaha srzedilmesi üzerine Tophanenin üst tarafındaki tepede Takiyyüddin1 in nezareti altında bir rasathane binasına müsaade olunarak 987 H.-1579 M. de bir rasasathane ile diğer lüzumlu binalar yapılmıştır; fakat şeyhülislâm Kadızâde, rasadın şeametinden bahis ile fikrini padişaha bildirmesi üzerine 987 Zilhicce ve 1580 Şubat'ta rasathane ile diğer binalar yaktırılmıştır. Takiyyüddin 993 H.-1585 M. de vefat etmiştir (Atâyî, Şakayık zeyli, s. 286 ve 375) ve Mühimme defteri, numara 40, «. 60. Takiyyüddin Mehmed'in djtLÜ^ £ J a;X**j Cj*^T Alat-ı rasadiyye Li zeyl-i Şehinşahiyye) adlı
bir eseri üniversite kütüphanesinde 1993 numaradadır. -J«-jJt Jıtl »JU r.^-J\i\ , «:^j
Düstur-üt tercih Li kavaidid tastih isimli eser de Takiyyüddin'in olup 993 H.de hâmisi Hoca Sadettin Efendi'ye takdim etmiştir (Keşfi£zunun c 1 s 753).

binların yapılmasına müsaaade olunmuştur. Bunun üzerine Ta-kiyyüddin, topcubaşı marifetiyle istediği şeyleri yapmağa muvaffak oldu ise de o sırada şeyhülislâm bulunan Kadızâde Şemse d din. Ahmed'in, bu tesisleri dine aykırı görerek keyfiyeti U-çüncü Murad'a arzetmesi üzerine Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa'ya verilen emirle 987 Zilhicce 1580 Şubat'ta rasat kuyusu ile kulesi ve diğer binalar yıktırılmıştır K Takiyyüddin Mehmed'-in rasadata dair olan a rap ç a bir eseri Nuruosmaniye kütüphanesinde 2930 numaradadır 2.

Onyedinci asırda Garp ilim âlemi

Onaltmcı asır sonlariyle onyedinci asırda Osmanlılarda müs-bet ilimlere dair olan eserler, parmakla gösterilecek kadar az olduğu halde buna mukabil Garp âleminde eski skolastik eserlerin ve eski zihniyetin yerine fikir ve ilim âleminde yeni görüşler ve inkılâplar yapılarak bilhassa onyedinci yüzyıldan itibaren yeni ilmî metod ve keşifleriyle kıymetli eserler vücuda gelmeğe başlamıştı.

Bu asırda tıbta yeni ilerlemeler olduğu gibi dünyayı merkez yapan Batlamyos kaidesinin yerine Prusyalı Kopernik'in (vefatı 1543 M.) usûlü kaim olmuş ve bunu yetmiş seksen sene sonra meşhur heyet-şinas Kepler (vefatı 1630 M.)kabul ve tatbik ettiği gibi yeni keşifler de bu usûlün doğruluğunu teyid etmiştir.

Yine bu asırda fizik âlimlerinden meşhur Galile'nin (vefatı 1642M.) koymuş olduğu fizik ve tabiî ilimler kanunları müsbet ilimler âlemine yeni ve geniş ufuklar açmıştır. Bundan sonra büyük âlim Nevton (1642-1727) cazibe-i arziye kanununu keşfettiği gibi Fransa'da meşhur filozof Dekart (vefatı 1650M.) ve İngiltere'de B a kon bu onyedinci yüzyıla haklı olarak

büyük asır adını verdirmiş lerdi r.

1 Evliya Çelebi, bu rasat işini yanlış olarak Ali Kuşcu'ya atfetmiş ve buradaki rasat kuyusunun derinliğinin beş kulaç olduğunu ve o mevkie müneccim kuyusu mesiresi denildiğini ulema1 nın, bu rasat hangi diyarda yapılırsa ol şehre veba müstevli olacağını padişaha arzederek rasat işine mâni olduklarını yazmaktadır (c. /, s. 443) rasat kuyusunu Dördüncü Murad doldurt-muştur.

% Takiyyüddin'in eserleri hakkında kısa bilgi edinmek için (Osmanlı Türklerinde İlim) adlı esere bk. s. 83 ilâ 85. *

tşte onyedinci asırda Avrupa ilim âleminde böylece fikrî inkişaflar ve yeni yeni keşifler olurken bizde müsbet ilimlerde yeni fikri hareketler şöyle dursun eski şark metoduyla olan ilimler, onaltıncı asırdaki kuvvetini bile muhafaza edememiş ve garp ilmi şöyle böyle yarım yamalak onsekizinci asrın ikinci yarısında dirhem dirhem alınmağa başlanmıştır.

ŞİİR VE EDEBİYAT CEREYANLARI

Onaltıncı asrın ikinci yarısında

Tarihimizin ikinci cildinde görüldüğü üzere onaltıncı yüzyıl ortalarında kendisine has bir eda ve şiirlerindekî musiki ahengi ile gazel ve kasidelerinin taklidi mümkün olmayan Baki (vefatı 1008 H.-1599 M.) bu asrın ikinci yarısında da hayatta idi; yine aynı tarihte Edirneli Emrî (vefatı 983 H.-1575 M.) ve Edirneli Kadı Abdurrahman Ubeydî (vefatı 981 H.-1573 M.) Hüdayî Müezzin (991 H.-1583 M.) * ve değerli âlim Nev'î Yahya Efendi'yi (vefatı 1007 H. -1594 M.) 2 gazelde üstad olarak görmekteyiz.

Yine bu yarım asırda mesnevi tarzında kalem oynatan şairlerin başında J^.j J» — Gül ü Bülbül nâzımı Kara Fazlı gelmektedir. B ah kesirli Zatî'nin yetiştirmelerinden olan Kara Fazlı, Sultan Süleyman'ın şehzadelerine divan kâtipliği yapmış ve İkinci S elim Kütahya sancak beyi bulunduğu sırada 970 H.-1562 M. de onun yanında vefat etmiştir. Bunun

Gül ü BülbüVden başka Husrev ve Şirin tarzında j^_l* ı$l* = Hümây-ı Hümâyun isimli bir eseri daha vardır. 2396 beyitli olan Gül ü Bülbül manzumesi Kara Fazlı'nın şöhretine sebeb olmuş ve müverrih Hanımer tarafından a İm an caya tercüme edilmiştir.

Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında Kanuni'nin maktul oğlu Şehzade Mustafa hakkındaki mersiyesiyle şöhret bulan Taşhcah Yahya Bey'in (vefatı 990 H.-1582 M.) mesnevi tar-

1 Hüdayî Müezzin diye meşhur ve musikide de üstad olan Mustafa Çelebi'nin :

Misal-i Kabe eyânûr -ı dide-i Uşşak Gören cemalini müştak görmeyen müştak beyti meşhurdur.

1 Meşhur âlimler ve mütefekkirler kısmında terceme-i hali yazılan Nev'î Efendfnin :

âdet budur âharde gelir bezme ekâbir mısraı zamanımıza kadar gelen darb-ı mesellerdendir/

zindan l-tfj «U = Şah ü Geda, jlj ^*^=Gencîne-i raz jlj»t Cr1^ » Gülşen-i envar,' Yusuf ve Zeliba'sı güzel eserlerinden olduğu gibi Gül-i sadberk der mucizat Sultan-ı Enbiya ismindeki mesnevisi de yüksek değeri haizdir.

Eski vadide zengin şiir söyleyen Edirneli Valehî (vefatı 994 H.-1586 M.) ile tanınmış şairlerden Alaşehirli M ak alî (vefatı 992 H.-1584 M.) * ve müdekkik bir âlîm ve güzel bir şair olan Neylî Mehmed Efendi (vefatı 997 H.-1589 M.) ve İkinci S eli m'in hocası Şemsî Çelebi'nin zevcesi, Hurşid ve Cemşid ismindeki üç bin beyitli mesnevinin nâzımı Hubba Ayşe Hanım (vefatı 1589) bu on altıncı yüzyılın ikinci yansında gelen belli başlı şairlerdendir. Ayşe Hanım, arapça şiir de söylerdi 2.

1 Makali'nin : Makali taan-ı âdâdan ne gam erbâb-ı irfana

Atarlar taşı elbette dıraht-ı meyvedar üzre.

beyti darb-ı mesel olarak hâlâ söylendiği gibi bir gazelinden aldığım şu beyitler de güzeldir :

Ne cânib kim kadem bastın yüzüm ol yerde ferş olsun Ne yer kim saye saldın hâk olam ol rehgüzar üzre Ben Öldükte niğânm gel güzer kıl kabrim üstünden Görenler diyeler nûr indi

gördük bîr mezar üzre
2 Râstır reftânnuz mânend-i meyl-İ tûtıyâ Biz hezaran dide-i mabmure girmiş çıkmışız. Beyti Hubba Ayşe Horum1 indir. Üçüncü Murad'ın
.5)1 jsB Jt»-1 a^»
Arapça matlalı ve bundan sonraki beyitlerin bir mısraı türkçe ve bir mısraı arab-ça olan gazeline Hubba Hanım'in naziresi :
Yok varbğın isbatı için gayre tekellüf Adi eylesün ol seh kî bula hakka takarrüb Aksa nola dil arızın âbın görüp ey can Bû nazm-ı şehe nîce nazire diye Hubba
Me§ahirüin-nisa"da Zihni Efendi merhum bu nazirenin dördüncü beytinin bir divan değer kuvvette olduğunu beyan etmiştir (c, 2, $, 16),

Bunlardan başka yine aynı yüzyılın sonlarına doğru yaşayan şairlerden olup 993 H.-1585 M.de Hama kadısı iken vefat eden Azerî ibrahim Çelebi'nin, meşhur Gene eli Nizameddin'in jL«-NI jj£ = MahzeniVl-esrai'ı tarzında kaleme aldığı on iki bin beyitli Nakş-ı hayal adındaki mesnevisi zikre şayandır.
Bu yarım asırda nesir olarak kaleme alınan bazı eserler pek münşiyâne olup bunlarda hemen tamamen îran tesiri ve onbeşinci asrın ortalanndanberi devam edip gelen mübalağalı ve ağdalı eserler taklid edilmiştir.
Bu cümleden olarak nişancı Feridun A hm e d Bey'in mün-şeatmdaki nâme ve mektuplar, Kınahzade Alî Efendi'nin Ahiâk-ı a/af si, hümayunnâme tercümesi, Şakayık tercümesi (Mec-di'nin) Celâlzâde Koca Nişancı Mustafa Çelebi'nin Ta-bakatü'l Memaiik ve Hoca Sadeddin ile Ali'nin tarihleri bu kabildendir.
Bu âlimler, hem eser yazmak ve hem kalemlerinin kudret ve kuvvetini göstermek istemişlerdir. Bununla beraber bu devirde sade ve tatlı üslûp ile yazılmış olan eserler de az değildir; bilhassa dinî, ahlâki, edebî ve tarihî eserlerden bir haylisi bu sâde üslûp ile kaleme alınmış oldukları gibi devletin resmî dili de sade olarak yazılmakta bulunmuştu.
Onyedinci yüzyıldaki edebî cereyan
Bu asırda Osmanlı devleti idarî ve siyasî bakımlardan eski parlak devrinden yavaş yavaş uzaklaşmağa başlamakla beraber Türk lisanı ve kültürü Rumeli, Bosna, Kırım ve Macaristan'da iyice temel atmış ve yerleşmiş bulunuyordu; artık buralarda Osmanlı yazısı kabul edilerek Türkçe-sırbca, Türkçe-boşnakca, Türk-çe-macarca lûgât kitapları yazılmış ve birçok Osmanlıca kelimeler burada konuşulan dillere girmiştir ki bu gün de bunun bakayasına rastlanmaktadır.
Bu asırda edebî cereyan kuvvetini muhafaza etmiş, Iran tak-lidciliği eskisine nisbetle daha az müessir olmuş, Türk şairleri bu taklitçilikle beraber millete has bir çığır açmağa başlamışlardır.
Bu asır başlarında mevlevî şairlerden Bağdadh Ruhî Osman (vefatı 1014 H.-1905 M.) :
' \

Sanman bizi kim ştre-i engür ile mestüz Biz ehl-i harabâttanuz mest-i elestüz
terkib-i bendi ile şöhret bulmuş ve buna birçok şairler tarafından nazireler yapılmıştır. Ruhî'nin bu terkib-i bendinden başka :
Sanma ey hoca ki senden zer ve sim isterler Yevme lâyenfeü'da kalb-i selim isterler.
matlaiyle başlayan gazeli de meşhurdur.
Mevlevi şeyhi Sabuhî Ahmed Dede'nin (vefatı 1057 H.-1647 M.) yetiştirmelerinden olup îran şairi Örfî'yi taklid etmiş olan ve :
Benim ol nefH-i rûşen-dil u safi gevher Feyz alur câm-ı safa meşreb-i bî-bâkimden Asman himmet umar kevkibe-i tabhmdan Akl-ı kül ders okur endişe-i idrakimden
diye tefahür eden ve
Hafız u ibn-i yeminim gazel ü kıt'a da ger Söylesem belki rubaide olurdum Hayyam

diyen Nef'î (vefatı 1044 H.-1634 M.) yeni bir eda ile meydana çıkmıştır.
Erzurum'un Hasankale kazasından olan Nef'î'nin adı Ömer'dir; kaside vadisinde asrının en büyük şairidir; kuvvetli tasviri, kelimelere kuvvet ve âhenge kıymet vermesi selis, seyyal ve aynı zamanda tantanalı üslûbiyle Türk şiirinde kendisine mümtaz bir yer ayırtmış ve kendisinden sonra gelen şairler üzerinde de tesirini göstermiştir. Gazelleri de arifane ve rindane ise de kasideleri kadar kuvvetli değildir. Kasidelerini taklit etmek isteyenlerin hiç birisi onun kadar muvaffak olamamışlardır. Nefî'nin ikinci Osman'ın Lehistan seferi ve Sadr-ı âzam Hüsrev Paşa ile Anadolu Valisi Balıkesirli îlyas Paşa hakkındaki kasideleri şiirlerinin en nefis parçalarmdandır.

Sanman ki felek devr ile şâmı seher eyler Her vakıanın akibetinden haber eyler Bir düş gibidir hak bu ki mânide bu âlem Kim göz yumub açınca zamanı güzer eyler, Tevfik^ refik olmayıcak faide yoktur. Her kim burada akla uyarsa sarar eyler.
•••
Âşıka tcfn etmek olmaz mübtelâdır neylesün Âdeme mihr-i mehabbet bir belâdır neylesün Zülfüne kalsa perişan eylemezdi dilleri Ânı da tahrik eden bâd-ı sabâdır neylesün
* • *
ve :
Akla mağrur olma Eflatun-ı vakt olsan dahi Bir edib-i kâmil-i gördükte tıfl-ı mekteb ol
şiirleri Nef'î'nindir.
Nefî'den sonra Nev'izâde Atayî (vefatı 1045 Cemaziyel-evvel 1635 Ekim)1 ve Nef î'nin hasmı olan Kafz âde Faizî (vefatı 1031 H.-1622 M.) ve Nef'î'nin takdir ettiği şairlerden Sabri (vefatı 1055 H.-1640 M.) ve Cevrî İbrahim Çelebi (vefatı 1065 H.-1655 M;) vesaire gibi kasidede üstad olanlar varsa da bunların, hiç birisi Nef'î'ye takaddüm edememişlerdir. Nef'î, kaside yazanlar arasında en ziyade Sabri'yi takdir edermiş, Âtâyî de kasidede muvaffak olan şairlerden ise de asıl şöhreti, Taşhcalı Yahya Bey ile Cenanî'den mülhem olarak devrinin günlük hayatını göstermek suretiyle mesnevi tarzında kaleme almış olduğu Hamsemi dolayısiyledir.
Nef'î gibi Nail-i Kadim ve Fehim-i Kadim de Yenikapı mevlevihanesi şeyhi şair ve edip Sabuhî Âhmed Dede'nin ye-tiştirmelerindendir. Bu üç şairden Nef'î yukarıda söylediğimiz gibi kaside vadisinde ve Fehim ile Nailî ise gazelde şöhret bulmuşlardır. Bilhassa Nailî-i kadîmin :
* Rma tezkiresi Atayî'nin vefatım 1046 H.- 1636 M, de gösteriyor.

Eş'arı böyle söyler üstad söyleyince mısraiyle kendisini tavsif etmesi yerindedir.
İstanbulin ve adı Mustafa olup türkçeyi en üstadâne bir şekilde tasarruf ederek dilde bir yenilik yapmış olan Nailî-i Kadim (vefatı 1077 H.-1666 M.) Iran şairlerinden Şevket Bu-harî'yi muvaffakiyetle taklid etmiştir, şiirleri his, hayal ve mazmun cihetinden yüksektir 1. Nailî'nin bazı beyitleri :
Şarâbın şîre-i cân olduğunda şüphe yok saki Ne söz kim meclisinde söylenir ruh âşinâdır hep
* * *
Havay-i aksa uyup kûy-ı yâredek gideriz Nesim-i subha refikiz baharadek gideriz Pelaspâre-i rindi bedûş ü kâse be-kef Zekât-ı mey virilür bir diyardek gideriz Felek, girerse kef-i Nâiliye damanın Seninle mahkeme-i girdgâradek gideriz
* ♦ *
Bahan neyleriz ol giilizâr-ı gonçe-femin Gülüp açılması bin nevbahara değmez mi
• *
Ne rind-i bâdekeşiz Nailî ne zâhid-i huşk Bize ne meygede ne hanıhak lâzımdır
Nailî-i Kadim'in türkçede kudretini, fesahatte muvaffakiyetini gösteren :

Nutk aferin ki tab'ıma feyz-i makat ider tlham-ı nât-i mefhar-i eshab-i âl ider.
Hâlâ ki faizim şeref-i nât-i pâkine
Bir serverin ki midhatini zü'l-celâl ider
matlaiyle başlayan nât-i nebevisi şaheserdir.
*
*
1 Nailî-i Kadim hakkında edip, fazıl Balıkesirli Müetecabizâde lamet Bey'in 1318 senesinde basılmış olan Nailî-i Kadim isminde bir risalesi olduğu gibi ondan naklen merhum üstadımız Faik Reşad Bey'in Eslaf isimli eserlerinde de malûmat vardır. e

^X Gamzesi kan dökmede itmez tenezzül Rüstem'e Lebleri can virmede isa'ya harf-endaz olur Böyle mest-i nâz perverdcn kaçar mı ehl-i aşk Neşvedâr-ı hüsn olanlar şuh olur tannaz olur
beyitleri de Nâilî'nîndir.
Fehim-i Kadim'in de (vefatı 1058H. - 1648M.) güzel şiirlerinden şu beyitleri aldım :
Sebeb'i rifat olur gam yeme üftade isen Bir bina tâki harab olmaya mamur olmaz Aşk her kalib-i bir ruha tecelli etmez Tûde-i merkad-i Musa cebel-i tur olmaz
Bu onyedinci asırda gazel tarzında muvaffak olan ve ince mazmunlariyle Baki'yi muvaffakiyetle t akli d eden Şeyhülislâm Yahya Efendi (vefatı 1643M.) önde gelen şâirlerden olup şeyhülislâmlar kısmında gazellerinden bazı beyitler oraya konulmuştur. Yine bu onyedinci asrın gazel vadisindeki üstadlanndan Edirne Mevlevi şeyhi Neşatî Ahmed Dede ile1 (vefatı 1085 H.-1674 M.) Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'nın hazine kâtib-liğinde bulunmuş olan şair, hattat ve ressam Mevlevi Fasih Ahmed'i (vefatı 111 H.- 1699 M.) görmekteyiz2. Bunlardan
Neşatî'nin aşağıdaki _>V —Nihânız ve büe redifli gazelleri bu vadideki üstadlığına şahittir:
Şevkiz ki dem-i bülbül-i şeydâda nihântz Hunız ki dil-i gonca-i hamrada nihânız Bu cism-i nizar üzre döküp jâle-i eski Çün rişte-i cân gevher-i mânâda nihânız Olsak nola binam ü nişan şöhre-i âlem Biz dil gibi bir turfe muammada nihânız Mahrem yine her hâlimize bâd-ı sabâdır Daim şiken-i zülf-i dil-ârâda nihânız
1 Sefine-i Mevleviyye Neşatî'nin adının Süleyman ve Rıza tezkire-siyle Esrar Dede tezkiresi Ahmed olduğunu kaydederler.
a Fasih Ahmed Dede'nin vefat tarihi olan:
Göçtü Baki mülküne Derviş Fasih-i Mevlevi
Mısraı Kının Hanı Hacı Selim Giray'ın oğullarından Şahin Giray'ın imig (Vefiyat-ı Ayvansarayî).

Hem gül gibi rengine-i mânâ ile zahir Hem neş'e gibi hâlet-i sahbâda nihânız
Geh hâme gibi şekve tırâz-ı gam-ı aşkız Geh nâl gibi hâme-i şekvada nihânız
Ettik o kadar ref-i taayyün ki Neşâtî Âyine-i pürtâb-ı mücellada nihânız
Neşatfnin bu şaheser gazelinden başka hemen aynı kuvvette diğer bir gazeli :
Gittin amma ki kodın hasret ile canı bile İstemem sensiz olan sohbet-i yârânı bile
Devr-i meclis bana girdâb-ı belâdır sensiz Mey-i zehrâb-ı sitem sâgar-ı gerdanı bile
Bâga sensiz bakamam çeşmime âteş görünür Gül-i handanı değil serv-i hırâmânı bile
Sineden derd ile bir âh ideyim ki dönsün Aksine çarh-ı felek mihr-i dirahşânı bile
Har-ı firkatle Neşatî-i hazinin vâ hayf Damen-i ülfeti çâk oldı giribânı bile
* *
Destine mirat alup bakdıkça gâhi ruyine Demiş ol âfet Neşatî dahi kayranın mıdır?
Derviş Fasih Ahmed, Dukakinzâdelerden şair Ahmed Bey'in torunu olup babası M e hm e d Bey'dir. Ahmed Bey'in validesi Dukakinzâde Mehmed Paşa'nın zevcesi de II. Bayezid'in kızı

Gevhermülk Sultanadır. Gazelde üst ad olan Fasih'in meşhur iki beyti :
Berg ü bârından biz el çektik bu fâni gülşenin Meyve-i maksud ister olsun ister olmasın
*
*   *
Gîceler azm ettiğim ol mâha sayem havfidir Bir tarik ile kabul etmez mehabbet şirketi
Fasih Ahmed Dçde'nin divanından başka Behiştâbâd, Müna-zara-i gül ü mü/, Münazara-i şeb ü rûz, Husrev ü Şirin, Tönbe-kinâme gibi lâtif manzumeleri de vardır. Şu beyit de Fasih'indir :
Hal-i dili suale ne hacet ki dembcdem Söyler zebân-ı hal ile her bir nigâhımız.
Bu onyedinci asırdaki gazel şairlerinin üst adların d an olup

1055 H. -1645 M. de vefat eden Kütahyalı Mahvî A hm e d Efendi ve İstanbullu Boğukzâde Abdülbaki Vecdî'yi zikretmek lâzımdır. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinde 4 Ramazan 1071 de maktulen vefat eden beylikçi Vec-dî'nin1 rindane gazellerinden naklettiğim bazı beyitler onun bu vadideki kudretini göstermeğe kâfidir:
Hâlini eyle zebân-ı hâl ile dildare arz Güftügûy-i aşka ey Vecdi suhan bigânedir.
* * *
Etti nigehin âlemi esrarıma vâkıf Sinemde nihan eyliyecek râz mı kaldı?
* * *
Hava hoş her taraf giilizar, bülbül zar ü gül handan Bu esbâb-ı cünûni seyreden dîvâne olmaz mı? Sebû zânûda sağar elde yar âğuş-ı vuslatta Bu tarz-ı hâs ile meclis aceb rindâne olmaz mı?
* * *
Dağ olsa nigâhına dayanmaz dil-i âşık Ol âfetin Allah ne zalim nazarı var
Bunlardan sonra Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa musa-hiblerinden olup Neşatî'ye nazire olan meşhur :
Sunar bir câm-ı memiu bin tehi peymâneden sonra Döner vefk-ı murad üzere felek amma neden sonra
Beytinin kaili Mezakî Süleyman Efendi (vefatı 1086H.-1675 M.) de bu asrın ileride gelen değerli şairlerindendir 2.
1040 H.-1630 M. de vefat etmiş olan değerli âlimlerden kazas-
1 Vecdi ile Sabık istanbul kadısı Sadreddinz âde Ruhullah Efendi ve İtapıcıbaşılardan Konya abazası diye meşhur olan Mehmed Ağa devlete fiid bazı istihraçları olmak dolayısiyle şeyhülislâm Bâli Efendi fetvasiyle Alay köşkü önünde katledilmişlerdir (Raşid, c. I, s. 13). Şakayik zeyli Şeyhi'de Reis-ülküttab Şâmizâde Mehmed Efendi'nin himayesini kazanarak beylikçi olan Vec-di*ye* Köprülü'nün teveccühünü çekemeyen Şâmizade'nin desîsesiyle idam edildiğini yazıyor (Nuraosmaniye nüshası 3312, s. 413).
1 Esrar Dede tezkiresVn&e Mezakî'nin vefatı 1087H.-1676 M. senesinde gösterilmektedir. Kabri Galata mevlevihanesinde olup Fazıl Ahmed Paşa'-dan evvel Mısır valisi Hadım Abdurrahman Paşanın divan efendiliğinde bulunmuştur (Naima, 5, s. 328).

ker Azmi zade Haleti Efendi bilhassa rübaiyat da üetad idi; mesnevi tarzında S akinâme'si, münşeatı ve divanı ile dört bin cildi havi bir kütüphanesi de vardı.
Benim, ey haleti ol rind kim hâk-i mezarımdan Harabat ehlinin kimi kadeh kimi sebû eyler
tarzındaki Hayyamâne beyit, Haleti'nindir. İlmî, kıymetli eserleri olan Haletî'nin rubaileri divanında görülür. Yine değerli şairlerden olan Ganizâde Nadirî'nin (vefatı 1036 H.-1626 M.) îkinci Osman'ın emriyle Üçüncü Mehmed'le oğlu Birinci Ahmed devirlerini tasvir eden Şehnamesi ile bilhassa Miraciyesi güzeldir.
jali. U>- — Hilye-i Hakanı diye maruf olan mesnevî tarzında Hilye Nazımı, Sadr-ı âzam Ayaş Paşa ahfadından Hakanı Meh-med Bey (vefatı 1015 H.-1606 M.) samimi ve âşıkane olan bu

kıymetli rakik eseriyle nıevlud nâzımı Süleyman Çelebi gibi şöhretini zamanımıza kadar getirmiştir; hilyesini 1007 H.-1598 M. de tamamlamıştır. Hilyeden bazı beyitler:

Ben ne hâkim ki bisatında müdam Edeyim nutka gelip bast-ı kıyam Mûr methetti Süleymanı, benim Şerm-i cürmümden açılmaz dehenim Bende ol mûr kadar takat yok Hâsılı mithatine kudret yok Alem~i marifetin)&\ â'lemisin

Rusülün ekremisin erhamisin Şeb-i miraçtaki vahdet içün Bî cihet gördüğün ol tal'at içün Mutlaka gussadan ıtlak buyur

Suleha silkine ilhak buyur *

Nice pâkize suhandan sonra Fahr-ı âlem dedi benden sonra Hilye-i pâkimi kim görse benim Ola görmüş gibi veçh-i hasenim

1062 H.-1652 M. de vefat eden Peşteli Hisalî, üç lisanda şair olup Osmanlı şairlerinin şiirlerinden seçme parçalan havi iki cilt üzerine jI^VI^JUm — Metâliu'l-envar ismiyle tir müntehabat

mecmuası (Antoloji) vücuda getirdiği gibi JU-1*-*»UJ = LetâifiVl-ha-yal isminde farsça bir antoloji de toplamıştır.

Bu onyedinci asırda Nev'izâde Atâyî'den sonra mesnevi tarzındaki manzumelerde muvaffak olanlar arasında Hakanı, Haleti, Riyazi, Kaf zade Faizi ve Canizâde Nadiri ilk safta gelenlerdendirler; Hakam'den maadası îran eserlerini l akli d ve tasavvuf ile süslemek suretiyle Sakinameler kaleme almışlardır.

Bu asırda mensur edebiyat tasannula yazılmak suretiyle devam etmiş ve bazı muğlak eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan :

Bu meclis böyle kalmaz mestler mahmur olur birgün

mısraını söyleyen ve güzel şiirleri de olan Alaşehirli Veysi yani Üveys bin Mehmed (vefatı 1037 H.-1627 M.) aynı zamanda hattat olan Bosnalı Nerkisi Mehmed (vefatı 1044 H. -1634 M.) ı ve Birinci Sultan A hm e d'in imamı olup münşiyane bir tarzda ZübdetiVl-VekayVi yazan Mustafa Safi Efendi ile inşası ile taşanıma kıymet veren Nişancı Okçuzâde Mehmed Şâhî (vefatı 1039 H.-1629 M.) ve Veysi vadisinde tahrir tarzımızı musanna bir hale koymak isteyenlerden Sâmii (vefatı 1096 H.-1685 M.) ifrat tasannulariyle resmi muharrerata tesir yapmışlardır.

Bunlardan Veysî'nin rl^L^-L* »-^-J r^*jJ ^Dürretift-tâc fî siret'i sahibVl-mirac isimli eseri Siyer-i Veysi diye meşhur olup oL!y.=J/a6mjme'si ve Münşeatı da vardır; Nerkisî'nin de ham-se'si ile münşeatı meşhurdur. Nerkisî'nin tnşa mecmuası Veysi*-ye nazaran daha muğlak olup mâna elfaza feda edilmiştir. Yüksek âlim ve mutasavvuf olan Reisülküttab Sarı Abdullah Efendilim münşeatı da onyedinci asırdaki resmî muharrer atımızın numunelerin dendir.

Yine bu onyedinci yüzyılda güzel ve açık ifadesiyle tanıdığımız Şarihü'l-menarzâde Ahmed Efendi vardır. Bunun tarihi Naima'nın mehazlerindendir. Ahmed Efendi bir ressam gibi zamanındaki hâdiseleri tasvir etmekteki kudretiyle yaşadığı devri canlandırmağa muvaffak olmuştur. Üslûbu sade fakat kuvvetli olup ince nükteleri havidir.

1 Nerkisî'nin vefatı Rıza tezkiresinde yanlış olarak bir sene evvel gösterilmiştir. 1044 H. -1634 M. de, vekayü tesbit için Revan seferine giderken Gebze taraflarında atmdan düşerek vefat etmiştir.

Bu asır sonlarında yaşayarak onsekizinci aşna başlarında (1024 H.-1615 M.) de vefat etmiş olan ve hakimane şiirleriyle bir edebî mekteb tesis eden meşhur Urfalı Yusuf Nabî Efendi'den tercüme-i hali ile beraber tarihimizin dördüncü cildinin ikinci kısmında bahsedildiğinden o kısma müracaat lâzımdır. Fakat onyedici asırda yaşaması sebebiyle burada bir iki seçme beytini kaydetmekten geçemedik :

Gonca gülsün gül açılsın cÛy feryat eylesün Sen sus ey bülbül bira* gülsende yarin söylesün

* * •

Gördüm sutûr-ı nüska-i âsân serteser Bir harf-i nâ-bekaide yokdur miyânede

KIRKBÎRÎNCİ BÖLÜM

ONALTINCI YÜZYILIN ÎKÎNCÎ YARISÎYLE ONYEDİNCÎ ASIRDAKİ MEŞHUR BÂZI İLİM ADAMLARI

« - -«. .. Onaltıncı asrın sonlarında yetişmiş de&erli âlim N«ti Efendi
ve şairlerdendir. Adı, Yahya olup babası Kanunî zamanının Halvetiye tarikati şeyhlerinden Pir Ali'dir. Anadolu'dan gelerek Malkara'ya yerleşmiş bir türk ailedendir. 940 H.-1533 M. de Malkara'da doğmuş, medrese tahsili görmüş ve
asrının kıymetli âlimlerinden olan tf? sahn müderrisi Karamanlı Mehmed Efendi'nin dersine devam ederekx 971 H.-1563 M. de dersten icazet alıp mülâzım olmuş ve 973 H.-1565 M. de Gelibolu'da Balaban medresesi müderrisliğine tayin edilmek suretiyle tedris hayatına girmiştir.

Nevî Efendi bundan sonra derece derece yüksek medrese müderrisliklerinde bulunup (998 H.-1590 şubat) Bağdad kadısı olduysa da fazl ve kemali cihetiyle Üçüncü Murad'ın oğullarından şehzade Mustafa'ya hoca tayin edilmiş ve daha sonra diğer şehzadelerden Bayezid, Osman ve Abdullah da Nevî Efendi'nin talebeleri arasına, girmişlerdir.

Üçüncü Murad, bu ^eğerli âlime kadirşinaslık göstererek onun hoca olduğu tarihe kadar padişahlar, kanun üzere bayram tebriklerinde şehzade hocalarının kendisini tebrik ettikleri sırada ayağa kalkmazlarken Nevî Efendi'ye hürmeten ayağa kalkmış ve bundan başka kendisini tatyip yollu bir hatt-ı hümayun da göndermiştir. Nevî Efendi şehzade hocalığında beş sene kaldı; bu sırada Üçüncü Murad'ın vefatı vukua gelmiş 1003 Cemaziyelevvel ve 1595 Ocak'ta Üçüncü Mehmed'in cülusu üzerine Nevî Efendi'nin talebeleri Kanun-ı Osmanî üzere boğulmak suretiyle vefat ettiklerinden bu halden kendisi pek

1 Kendisiyle beraber ders okuyanlar Hoca Sadettin, şair Baki, Beniziz âde, Hüsrevzâde, Valehî, Mecdi, Çevri, Karamanlı Muhyid-din, Camcızâde CamVdir, "*,

müteellim olmuş; fakat Nevî Efendi'yi tatyib için bütün maaşı ve tayinatı ibka edildikten başka kendisine kazaskerlik derecesiyle tekaüdlük verilmiştir. Nevî Efendi daha sonra kayın pederi Nişancı Mehmed Bey'in medresesinde elli akçe ile müderris iken 1007 Zilkade sonunda (1599 Temmuz) vefat etmiştir. Kabri Şeyh Vefa camii haziresindedir.

Nevî Efendi'nin şiirleri mutasavvıfâne ve hakimane olup kuvvetlidir, 997 Muharrem 1588 M. de Üçüncü Murad'memriyle
j^Ü-l ^y** = FusûsiVl-hikeni'i Türkçe şerh ederek wUJ-l ^-i^ = Keşfül-Hicab adını vermiştir ı. Gerek bu eseri ve gerek yirmi
bir ilim ve fennin mevzu ve gayesinden bahseden üy*H £.'— BSiNetayiciVl-fünun adındaki kıymettar telifi irfanının ve ilimî derecesinin yüksekliğini göstermektedir.

Nevî Efendi bu eserlerinden başka kelâmdan Mevâkıf'ın ihtidasına haşiyesi, Molla Fenarî'nin risale-i kudsiyyesine şerhi ve f}&31 it j ıy*£-=Mahassalfî ilmi'l-kelâm adlı eserleriyle Bursalı Hocazâde'nin Tehafüt adlı tetkikine ve Şahabüddin Sühre-verdî(maktul)nin eserini şerhetmiş olan Celâlüddin Devvaî'-
nin j^ Jf L* HeyakiliVn-nur ismindeki şerhlerine haşiyeleri Nevây-ı aşk, Risale-i kelâm-ı nefsi, Risale-i ilmiyye, Terceme-i akaid, Risale-i Mantık, Mesnevi'nin iki beytinin şerhi, j\j ^f —
Gevher-i Kaz, Sure-i Mülk tefsiri °J*^J*-j ^~>)—Risale fî ilmVl-münazara^ meşhur Hindistanlı âlim Hace Cihan'in münşeatının tercümesi ve Mesnevi tarzında Manzûme-i Hasbihal ile £)3 l» J*J* • J*^* Münazara-i Tûti Bâ zag ve mufassal Türkçe
Isaguci (mantıktan) şerhi ve 1,^/1 J^^-j Ijjjll J?L«»==Fe*âiJw'J-vüzera ve HâsailüH-ümera isimli eserleriyle müretteb divanı vardır ki bunlar kendisinin muhtelif vâdilerdeki yüksek ilim ve irfanına delildir.

Zahide mihrab-ı mescid arife ebrûy-i yâr Cilvegerdir pertev-i nûr-i hüda her kuşeden
* .*
Bu sâde nazmı ehl-i sanayi beğenmese
Nev'i ne gam bizim sözümüz âşıkanedir.
* *
1 Riyazi tezkiresi (kütüphanemizdeki nüsha), s. 282.

Belâ dildendir ol dildâr elinden dadımız yoktur. Gönüldendir şikâyet kimseden feryadımız yoktur.
* * *
Gelenler bizden evvel meclis-i aşkı tamam etmiş Bize ol bezm-i âliden bu câm-i ser-nigûn kaldı.
Vaslında Mm-i hicran hicrinde mihnet-i can
Derd-i firak böyle, vasl-ı kenar böyle
* * •
Nevîyâ ağyar ile sohbet yaraşmaz yâre hiç Sana meylitse ne söz merd-i suhan seversin hele beyitleriyle :
Bende-i makbulini mevlâsı âzâd eylemez
Bunun keyfiyeti tarif olunmaz zevke dairdir mısraları Nevî Efendi'nindir.
s.. .» i' İsmi Mustafa olup Geliboluludur; babası tüccar Alı Efendi r .
Ahmed bin Abdullah'tır. Ali 948 H. senesinde Gelibolu'da doğmuştur. Medrese tahsili görüp 968 H.-1560 M. de icazet almış ve arzusuna rağmen Şehzadenin men e t in e siyle müderrislik yoluna gidemiyerek ikinci Selim'in şehzadeliği zamanında onun divan kâtipliğine tayin edilmiştir; daha sonra şehzadenin lalası Tütün süz Hüseyin Paşa'mn istirkabiyle Selim'in yanından ayrılarak Şam valisi Lala Mustafa Paşa'ya intisab ile onun divan kâtibi oldu (970 H.-1562 M); ve Lala Mustafa Paşa ile birlikte İstanbul1 a. geldi ve sonra sekiz sene kadar Bosna'da Kilis sancağı beyi Ferhad Paşa'mn divan Kâtipliğinde bulundu.
Âli, bundan sonra Lala Mustafa Paşa ile beraber Iran seferine gitti (985 H.1578 M.); daha sonra Haleb tımar defterdarı oldu; 993 H.-1585 M.-de kapı ağası Gazanfer Ağa'nın delaletiyle Erzurum defterdarlığı verildi x ve altı ay sonra oradan Bağ-dad defterdarlığına nakledilmiş ise de çok durmayarak azlolu-
1 Kendisi Mısır ve Haleb defterdarlığını arzu ederken Erzurum** tayin edilmiştir.

nup İstanbul'a, geldi; ve epi müddet açıkta kaldı; sonra eyaİet~i Rum yani Sivas defterdarlığına gönderildi (997 H.-1589 M.).
Âli 1000 Şevval ve 1592 Temmuz'da yeniçeri ocağı kâtipliğine tayin edildi, Fatih civarındaki konağını acemi oğlanı ve yeniçeriyi çalıştırmak suretiyle tamir ettirdiğini tesadüfen tebdil olarak oradan geçen pâdişâh görünce kendisini yeniçeri efendiliğinden (ocak başkâtipliğinden) azletti.
Âli bir müddet sonra defteremini oldu; takriben 1002 H.-1594 M. de buradan azlolunmasını müteakib ikinci defa yeniçeri kâtibi olup Üçüncü Mehmed'in cülusunda yani 1003 H.-1595 M. de bu hizmette bulunuyordu; yeni pâdişâha takdim ettiği tebrik manzumesi üzerine Mısır defterdarlığım istediyse de onun yerine vilâyet-i Rum defterdarlığı (Sivas) verildi (1004 Muharrem
ve 1595 Eylül) ve aynı zamanda Amasya sancak beğliği de ilâve kılındı; kısa bir müddet Kayseri sancak beyi de oldu.
Âli'nin profesör B. Cavid Baysun tarafından bulunan -^y ocljî j ^jUdl = Fevaidü'n-nefais fî kavaidi'l-mecâlis isimli eserinden1 Şam Beylerbeğisi olduğu görülmekte ise de bilfiil vazifeye başlamadığı anlaşılıyor.

Âli 1007- H. 1599 M. de Cidde sancak beyi oldu ve bir sene sonra orada vefat etti; ölümünde altmış yaşında bulunuyordu.

Osmanlı müellifleri ar asında, tene vvü itibariyle şiir ve tarih cihetinden en çok eser verenlerden birisi de Âli'dir; fakat bu eserlerin içinde kendisine şöhret temin etmiş olanı müverrihliktir. Kendisi fazl u kemaliyle mütenasib olarak yükselmesini istemiş, her tarafa başvurmuş ise de kendisini beğenmesi, yüksek makam ve memuriyet hırsı yüzünden arzularına muvaffak olamadığından hemen bütün hayatı şikâyetle geçmiştir. Eserlerinin bir kısmı şunlardır :

1 - jU-NI -c_T= Künkü'l-ahbar: Umumî tarih olup 1006 H.-1598 M. vekayii ile sona ermektedir. Bu tarih dört rükün yani bölüm üzerine tertip edilmiştir. Dördüncü rükün Osmanlı devletinin zuhurundan 1006 H.-1598 M. tarihine kadar gelmektedir 2. Bunun beş cildi basılmış ise de Fatih devrinden aşağısı basılmamış tır.

1 İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih dergisi, c. I, sayı 2, fi. 389, sene 1950.

2 Bu tarih hakkında lbn*ül-emin M ah mu d Kemal înal üstadımızın

ç

Menâkıb-t Hiinerveran mukaddemesine bakınız.

2 - j'jJJ** 'b = Menakıb-ı Hünerveran ; Hattatlara,resimt tezyib, cilt sanatlarına dair bir mukaddeme ve beş fasıl ve bir hatime üzere yazılmıştır; eserini Hoca Sadeddin Efendi'nin arzusu ile keleme almıştır. Bu eser üstad îbnülemin M. Kemal İn a I'in kıymetli bir mukaddimesîyle 1926 da Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından tab ve neşr edilmiştir.

3 - ^j-kf wi* = Heft meclisi; Kanunî'nin Sigetvar seferini ve bu esnadaki vukuatı havi olup yedi meclis üzerine tertip edilip vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'ya ithaf olunmuştur.

4 - *\z.*j) uW Cjj^i=Nusralnâme ve Fırsatnâme : Nusrat-nâme Âli'nin Lala Mustafa Paşa ile olan Kafkas seferi vukuatını ve Fırsatnâme ise yine Kafkas serdarı Koca Sinan Paşa'nin emriyle yazılıp Kafkas seferinin tetimmatını göstermektedir.

5 - »jmM SijUI^ <v*U!loNL =HalâtiVUKahire mine'l-âdâtVz-zâhire : ismiyle Mısır tarihidir.

6 -'Aj\j$\â>\>j —Zübdet'üt-tevarih: Kadı Adud tarafından yazılan arapça lşraküit~tevarih'\n tercümesi olup bazı ilâveler yapılmıştır.

7- ^U*-' *&•* = MirkatiPl-cihad: Efsanevî olan Danişmend-nâme'yi kendi kalemiyle yeni bir üslûb üzere kaleme almıştır; Danişmendnâme'nin aslı Arif Ali'nindir.

8- -w»'j r>- J>*»l Jit s J»- J>^*» = Fusûl-i hail ü akd ve usûl-i hare ü nakd : Islâmiyetten itibaren teessüs eden islâm devletlerinin kuruluşu ve inkırazlarını gösteren otuz iki fasıl üzerine müretteb küçük bir eserdir.

9- 11^-JlSl^ —MirâtüH-avâlim : Hilkat-i Adem'den evvelki ahval ile hilkatten sonraki ahvali bildirir, basılmıştır.

10- *->jl*l js>\t = NâdirüH-meharib : Şehzade Selim ve şehzade Bayezid'in Konya tarafındaki muharebelerini yazar.

11 - j^*Jl c'_?r = Camiu'I - bubur; şehzade Mehmed'in sünnet düğününden bahseden manzum surnâme olup III. Mura d'a takdim etmiştir.

12- Menakıb-ı Halil Paşa : Kaptan Halil Paşa'ya dairdir.

13- Fetihnâme-i Rodos '

14- Ml\ £j\T — Tarihu'l-metâlî. Üçüncü Murad'ın bazı manzumelerinin şerhi.

15- u"^* ^J J *s*^ ^^ = FevaidüVnefais fî kavidi'l-mecâlis: Bu eser son zamanda bulunarak Profesör 8. C. Bay-sun'un buna dair güzel bir tetkiki Tarih delgisinde (No: 2, sene 1950) neşredilmiştir.

Ali'nin bunlardan başka bir hayli kuvvetli şiirleri ve manzum eserleri ve diğer birtakım küçük telifleri varsa da burada tekrarlanmadı; bu eserlerin isimleriyle tarifleri Menâkıb-ı Hünerveran*-ın mukaddimesinde ve Osmanlı MüelliflerVnâe (c. 3, s. 86) gösterilmiştir; yalnız bunlardan MenşeiTl-inşa isimli mektupları kendi terceme-i halini göstermesi itibariyle mühimdir; Riyazi tezkeresi otuz kadar telifi ve iki divanı olduğunu yazıyorsa da eserleri daha fazla olup elli bir adettir.

İki dîvaneden alınmadı aşkın yakası Gûh-keni dağa çeker kays ise sahraya çeker

* * *

Benimle bir geceçik ca'rre-ı hâba girmemişin Beter günâhıma girdin sevaba girmemişin

*

• *

Habibin sev takarrübse muradın hakka ey Âli Rakib olmak gibi Allaha rengin intisab olmaz beyitleri Al i'nindir.

Kendisi Akhisar'h olup adı Nasuh'tur; medrese tahsili

W" 10

görmüş ve Anadolu Kazaskeri Cafer Efendi'nin tez-kirecilik hizmetinde bulunarak 961H.-1554 M. de Kanunî Sultan Süleyman'ın Nahcıvan seferinde iken mülâzım olup müderrisliğe tayin edildi. Sahn-ı Süleymaniye müderrisi bulunduğu sırada henüz sancağa çıkmamış olan Şehzade Mehmed'in (Üçüncü Mehmed) hocası Azmi Efendi'nin vefatı üzerine Nevali Efendi şehzade hocası tayin edilmiş ve şehzadenin 991 Zilhicce ve 1584 Arahk'da Manisa sancak beyliğine tayini üzerine onunla beraber gitmiştir.

Nevalî Efendi 1003 Cemaziyelevvel 8 ve 1595 Ocak 19 da orada vefat etmiş ve pek az sonra Üçüncü Mehmed'in hükümdar olması üzerine onun saltanatını görememiştir.

Nevalî Efetıdi, îmam Gaaali'nin Kimyây-ı Saadet denilen nefsin, Allanın, dünyanın ahîretin bilgisinden bahseden tasav vufî ve ahlâkî eserini Farsça'dan Türkçeye çevirmiştir. Bundan başka Aristo'nun <-LJlj İ-bJIybTL: Kitabi? r-riyaset-i ve's-siyâse isimli eserini onaltı bab ve bir tekmile üzerine genişleterek arab-casından tercüme ettikten sonra Ferahnâme veya Ahlak-ı Nevalî ismiyle şehzade Mehined'e takdim eylemiştir; Ne valf'nin Ah-lâk-ı Muhsin tercümesi de vardır.

a - . ™ * *, v Daha evvel tercüme-i hali yazılan Nevîzâde Atâyi (NevfeÂde)
_^ , , . , ,
Yahya Efendi nın oğlu olup adı Ataullah -
tır. Bu da babası gibi hem âlim ve hem değerli bir şair olup 990 H.-1582 M.de doğmuş, evvelâ babasından ve sonra Kafzâde Fey-zullah E fendi'den oku varak Ahizâde Abdülhalim Efendi'den mülâzım olup hariç müderrisi iken kadılığa geçmiş ve müteaddid kazalarda kadılık etmiş ve en son bulunduğu Üsküp Kadılığından mâzulen tstanbuVa geldikten bir sene sonra yani 1045 Cemaziyel-evvelinde (1635 Ekim) veya bir sene sonra vefat edip * babasının yanına defnedilmiştir.

At ây i'nin tarihte şöhretine sebep Üsküp*te bulunduğu sırada ve 1044 H. -1634 M. de bitirmiş olduğu JiUII iLC" j jfcUll jiIj-—Hodaiku'l-Hakayıkfî TekmiletVş-şakayik isimli Şakayık zeyh* ve şiir ve edebiyatta da şöhretini temin eden Hamse-i Âtayî isimli kıymetli edebi eseridir a Atayî'nin nesri nazmından daha güzeldir.

Atayî'nin bu eserlerinden başka müretteb divanı ve fıkıhtan ^ J^l y'^J o-^'J^" — Elkavlıil-hasen fî cevabVl-kavl-i îimen jl^- £*** = Hefthan ve jLajVİ <+£ = Nağmetü'l-ezhar isimli manzumeleri ve tasawuftaD,j*>*» tercümesi vesair eserleri vardır ; Pîr Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'ye müntesib idi.

1 Hüseyin Ayvansarayî Vefiyea mecmuasında 1044 Receb ve 1635 Ocak'ta vefat ettiğini yazmaktadır. Kâtib Çelebide aynı tarihi kaydeder. A* tâyîŞakayik zeylini 1044 Rebiulâhırihtidasında Üsküp'te bitirip sonra İstanbul'a geldiğine göre vefatuuu daha sonra

olması muhtemeldir. Rıza tezkiresi 1046 da vefatını yazıyor.
1 4IU» İJr e= Hamse-i Atâyî jbŞVt c-^ = sohbet-iVl-ebkâr, jUjVl ***' NefhatüH-ezhar jbCiVl-uU- = HüyetüH-efkÛT, U' İle ^Âhmnüma, &y~ £*** =Hefthân isimleriyle beş kısımdır; ve Nizaml'niıı hamsesirie naziredir

Şakayık zeyli, Şakayik-i Numanıye'mn. Kanunî Sultan Süleyman ulema ve meşayihini bıraktığı yerden başlayarak Dördüncü Murad zamanında yani 1044 H.-1634 M. tarihine kadar getirmiş olup 777 âlim ve 181 şeyhin terceme-i halini havidir; Şakayik-i "Nu-maniye tercümesi 1269 (1852) ve zeyli olan Atâyî 1268 Zilhicce (1852 Eylül) de İstanbul'da basılmışlardır 1. AtayS'nin td-risMuhtefiye denilen Melâmilerden Hoca Ali yani îznikli Ali Bey mensuplarından olduğunu Naz mi Efendi j*>-^* *-** = Hediy-yetüH^ıhvan isimli eserinde beyan ediyor.
Adı Mustafa'dır. Babası kapıkulu suvarilerin-
Kfttib Çelebi den oluP tendiöi 1017 Zilkade 1609 Şubat'ta
(Han Halife) İstanbul'da doğmuştur. Yetişince bu da kanun
üzere kapıkulu süvari ocağına geçmiş, okumuş
ve 1032 H. -1623 M. de Motiye'nin Anadolu muhasebesi kalemine
şagird yani mülâzım olarak kaydedilmiş, 1035 H. - 1626 M. de
Bağdad seferine gidip baş mukabele şagirtliğine geçmiştir. Kâtib
Çelebi tetkik ve tetebbua merakı sebebiyle kitabet, hisab, siyakat
yazısını Öğrendi; Ordu ile Erzurum muhasarasında bulunarak 1038
H. -1628 M. de İstanbul'a geldi.
Bu sırada meşhur Kadızâde'nin vaızlariyle istanbuVu teshir ettiği zaman olmakla babasının tavsiyesi üzerine Kadızâde Mehmed Efendi'nin vaızlanna devam etti ve 1039 H. -1630 M. de Hüsrev Paşa ile Bağdad ve Hemedan seferlerini yaparak 1041 H.-1631 M. de İstanbul'a döndü ve yine Kadızâde'ye devam ederek ondan tefsir, ihyau'1-ulum ve kelâmdan Mevakıf şerhi ve fıkıhtan Dürer ve bir de Birgivî'nin Tarikat-i Muhammediyye-sinî okudu; fakat Kadızâdenin malûmatı sathî olup aklî malûmata kıymet vermeyip indî mütalealar yürütmesi sebebiyle bu tedris, zeki ve müdekkik olan Kâtib Çelebi'yi tatmin etmedi.
Kâtib Çelebi 1043 H.-1633 M. de vezir-i âzamTabanıyassı Mehmed Paşa ile İran seferine hareket edip Haleb'e geldiği vakit oradan Hacca gitti ve ordu Diyarbekir'de iken yetişti ve 1044 H.-1634 M. de pâdişâhla beraber Revan seferinde bulundu ve İstanbul'a, döndükten sonra artık sefer işini bırakarak ilmî tetebbuat-
1 Müellifin elyo2isı ile olan nüsha Nuruoamanive kütüphanesinde 3311 numaradadır. ;

la meşgul olmağa niyet etti ve babasından ve akrabasından kalan mirasları satarak varım kitab tedarikine hasretti: tedarik ettiği kitablarla tetebbua başladı; tarih, tabakat (muhtelif sınıf ve meslekteki ulemanın tercüme-i hali) ve vefiyat kitaplarını tetkikten hoşlanarak bunlarla fazla meşgul oldu; o tarihte fazl u kemaliyle meşhur Kadı Topal Mustafa Efendi, Kadılıktan çe-kilerek ders okutmağa başladığından onun Beyzavî tefsirinden verdiği derse devam etti; hocanın malûmat ve ihata sahibi değerli bir âlim olduğunu görerek istifadesini arttırdı. Bundan sonra diğer ulema ile temas ederek her cihetten malûmatını genişletti.
Kâtib Çelebi 1051 H.-1641 M. de yüz elli kadar devletten bahseden arapça Fezleke isimli x eserini kaleme aldı, şeyhülislâm Yahya Efendi bunun beyaza çekilerek pâdişâha takdim edilmesini istediyse de bunu yapmadı; böylece bir taraftan da muhtelif ilimlerde ihtisas için şöhretli âlimlerle temas ederek on sene böylece hem okudu hem okuttu. 1055 H.-1645 M. de Girid harbi müna-sibetiyle harita ve coğrafyaya heves etti, tetkikat yaptı; devam etmekte olduğu mukabele kaleminde başhalifeliğe geçirilmediğinden dolayı istifa ederek bütün gayretini tetebbua ve ulema ile ilmî musahabelere verdi; üç sene bu suretle geçti; bu müddet içinde Fazıl Topal Mustafa Efendi 'den muhtelif ilimlerden istifade eyledi; Riyaziye ve

hendesede de bigili oldu.
Kâtib Çelebi, üç senelik tetebbu hayatında hastalanarak bu vesile ile tıb kitapları okudu bir taraftan da müsbet ilimler üzerine talebelerine ders verdi; üç sene sonra Fezleke isimli büyük arapça tarihinin fihristi makamında olarak TakvimiVt-tevarih isimli Türkçe eserini tertip ederek 1058 H.-1648 M. de şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'ye gösterdi; bunun üzerine şeyhülislâm. bu eseri vezir-i âzam Sofu Mehmed Paşa'ya gönderip :
"Bunun çok mertebeye istihkakı vardır; mansıb ve cah istemez tarikinde maslahatı ne ise asla tereddüt olunmayıp görüle" diye tavsiye eylemesi üzerine vezir-i âzam derhal başmukabelenin ikinci halifeliğine tayin etti; Kâtib Çelebi veya garplıların tâbirin-ce Hacı Kalfa buradan aldığı maaşa kanaat ederek tetebbuat-la ve talebesine ders vermekle vakit geçirdi; ve onlara tıb, riyazi-
1 Arapça olan bu eserin müsveddeleri yakın vakte kadar umumî kütüphanede bulunuyordu.
' t

yat ve hikmet ve astronomi derslerini okuttu. 1062 H.-1652 M.
de J^l olli> Jl J^jll ^ = Sûllemü'l'vüsûl ilâ tabakatVl-fühai ismiyle meşhur arapça bir teracim-i ahval ile ulema silsilesi ve tarihten bahseden eserini vücuda getirdi \ bundan sonra daha aşağıda telif ettiği eserler arasında görüleceği üzere KeşfiCz-zünun, Cihannüma, Firenk memleketleri tarihi tercümesiyle
<kLJl jjîj; =Revnakü's-saUana isimli Kostantinyye tarihi, ff-J^j = RecmiPr-racim, ;L5ül<i^ = Tuh/etüH-kibar, J*Jlj^-^ =;Dü$tur~ ffl-amel vesair eserlerinin kimini tebyiz ve kimini telif ve tercüme eyledi.
Kâtib Çelebi böylece durmadan okudu, okuttu ve yazdı ve nihayet 1067 Zilhiccesinin onaltmcı veya yirmi yedinci cumartesi günü (1657 Ekim) elli yaşında anzısın vefat etti 2. Kabri Vefa semtinde Zeyrek1* inen caddenin solunda namına mensub yanan ilkokulun yanında iken buranın tesviyesi esnasında kaldırılmış karşısındaki Voynuk Şüca camii kabristanına defhedil-miştir.
Kâtib Çelebi'nin eserleri :
1- jyillj wi£N ^L-İ j* jj&\ *J£$ *= Keşfi?z-zunûn an esamVl-kütüb veH-fünûn : Arapça yazılan bu eser tlm-i ahval-i kütüb de denilen bibliyografya olup Kâtib Çelebi'nin 1043 H.-1633 M. de yirmi altı yaşında Halefte bulunduğu sırada görüp tetkik ettiği kitapları kaydetmekle başlar; Kâtib Çeleb i bu mühim eserini 1063 H.-1653 M. tarihine kadar, görüp mütalea ettiği eserler-
1 Üç kısım üzerine tertip edilmiştir.
2 Kâtib Çelebi'nin 1067 Zilhiccesinin onbeşinci günü fücceten vefat ettiğini bîr nüshası Yıldız kütüphanesinde mevcut (JAU jL->j Jjj11jU»*= Miyar-ü'd-düvel ve Misbarü'l-milel) isimli türkçe umumî tarihin-ki mehazı Kâtib Çelebi'nin arapça fezlekesidir- sonunda görülüyor. Hezârfen Hüseyin Efendi Maruf tarihinin (&*~j &»j C&?{*J i£ç Jl^l /">& û*VÜı wUl) kısmında metinde gösterdiğimiz gibi Zilhiccenin yirmi yedinci cumartesi günü vefat ettiğini kaydediyor. Kütüphanemdeki bir vefiyat cedvelinde 16 Zilhicce pazar günü Edirne de vefat ettiği yazılıyor. Üniversite kütüphanesinde 2760 numaralı Şehremini camii hatibi Ubeydullah'ın Tezkire-i şükûfeciyan isimli eserinde (Hacı Halife küttab zümresinden olup bir katmer mavi sünbülü vardır 1074 de vefat etmiştir) deniliyor. ^jl^J^ji" = Takvîmü*t-tevarih haşiyesi ile ondan naklen Morgan İslâm Ansiklopedisinde vefatmı 16 Zilhicce göstermektedir. Hüseyin Ayvan-sarayî Zilhicce sonunda Edirne'de vefat ettiğini kaydeder.

le tabakat kitaplarından görüp naklettiği kitab isimlerini ve yirmi senedenberi sahhaflarda gördüğü kitapların isim, müellif ve mün-dericatını kaydetmek suretiyle yirmi seneden fazla bir emek sar-fiyle vücuda getirmiş ve bundan başka bu eser de üçyüzden ziyade ilim ve fennin

mevzu ve gayeleri hakkında da malûmat verilmiştir. Kâtib Çelebi bunu şöyle anlatıyor:
"Esami-i kütüb bu zamana gelince görülüp mütalea olunan tevarih ve tabakat kitaplarından mahallerine naklinden gayri bi-şahsini elden geçen kütüphanelerin nice bin cilt kitabı ve yirmi senedenberi sahhaflar akıtıp getirdiği kütüb cümle yerlerine yazılıp mevzuat-ı ulûm kitaplarında mastûr olan üçyüzden ziyade fen dahi huruf tertibiyle mahalline naklolundu; nice mebâhis ve mesail-i garibe yazıldı ki onunla cemii ulum ve kütübe i İm-i icmali hasıl ola ve buna Keşfü^z-zünun an esami'l-kütüb veH-funun namı konup sabıka müsveddesin gören ulema beyazını rica ettiklerine binaen harf-î hâ'ya varınca cildi-i evveli ulema-i asra arz-olunmuştu ; pesend ve tahsin ettiler..."
Keşfi?z-zünun 9512 müellif, mütercim ve saire ile 14501 muhtelif eserden bahsetmekte olup daha sonra buna zeyiller yapılmıştır; Keşfü'z-zünun, zeyliyle beraber 1274 H.-1857 M. de Mı-sır'da ve 1310 H. -1892 M. de tstanbuVda basılmıştır ı. Bu büyük ve kıymetli eserin çok mükemmel olan ikinci tab'ı Kâtib Çelebi'nîn müsveddeleri tetkik edildikten sonra Maarif Vekâleti tarafından mükemmel surette tashihli olarak 1941-1943 de ikinci defa istanbul'da tabedilmiştir. Keşfü'z-zünun 1835-1858 de ilk defa Almanya'da Leipxig*de Ârabca metin ve Lâtince tercümesiyle başlamıştır.
2- j^-Vl.j£jÜ]> j jUVUlyl <CU = Fezleketü akvaVÜ-ahyâr fî ilm-Vt-tarih veH-ahbar ; Arapça umumî tarih olup bir mukaddime ve üç bölüm ve bir hatime üzerine tertip edilmiştir; yüz elli kadar
1 Bu mühim eser ile büyük zeyli olan Bağdadlı İsmail Paşa merhumun on sekiz bin eseri havi iki cilt üzerine û>Jk)l*üf^ Ji^kİ i>>jCİ.t^Uül =izahu*l-meknun fi'g-zeyl âla KeşfVz-zünûn ile Umumî kütüphane Md. merhum üstadımız Bay İsmail Saib Sencer tarafından toplanan diğer bîr zeyli vardır. Kesfü'z-zünun Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1941 ve 1943 de basılmış ve zeyilleri de onu takip etmiştir. İkinci î. Sâib Efendi zeyli henüz baBilmamıglır.
t

devletten bahsetmektedir. Fezleke, Şeyh Edib Hasan Cebeci tarafından türkçeye çevrilmiş ve kendi müşahedelerini de buna ilâve etmiştir. Bir nüshası Hekimoğlu Ali Paşa kütüphanesinde 803 numarada bulunmaktadır (Osmanlı Türklerinde İlim, s. 152).
3- £.j^ |*iy*" = TakvimüH-tevarih : Arabça Fezleke isimli tarihin türkçe hulâsası olup kronoloji tarzındadır; kendisinden sonra Müteferrika İbrahim Efendi tarafından bir zeyil yapı-larak basılmıştır; bundan başka Atâyi'ye zeyl yazan Şeyhi Mehmed Efendi de 11059 H. -1659 M. den 1144 H.-1731 M. senesine kadar bir zeyil yapmış ve Âli Suavi de Müteferrika'nın bıraktığı yerden yani 1146 H.-1733 M. den 1227 H. -1812 M. senesine kadar bir zeyil yapmışsa da bunun Paris'te ancak dört formasını neşredebilmiştir.
4- Jj»JloUX Jl J>*jll JL- = Süllemu'l-vüsûl üâ tabakatVl-fü-hûli arapça derli toplu Türk, Arab ve Yunan ulemasının terceme-i halleri ile ulema ensabını ve künyelerini ve tarihî faydalı malûmatı havi mühim bir eserdir. Bu eserin birinci cildini 1061H. -1651 M. de ve ikinci cildini de ertesi senede
beyaz çekmiş olup "kitab-ı mezburda evvelin ve aharîn-i kibarın tevarihi yazılmıştır" diye bundan bahsetmektedir.
5- If'Ur = Cihannüma t Kâtib Çelebi coğrafyaya âid olan bu mühim eserini islâmî eserlerden naklen 1058 H. -1648 M, senesinde yazmış ise de gördüğü kitaplarda ecnebi devletlere âid malûmat olmadığından bu noksanı tamamlamak üzere 1063 H.-1653 M.de Merkad or'un lâtince Atlas macun'nı elde edip resimlerini alarak evvelce Fransız papası iken sonradan islâmiyeti kabul etmiş olan Şeyh Mehmed îhlasî vasıtasiyle türkçeye çevirip eserine ilâve etmiştir. Kâtib Çelebi bundan başka garb menbaları için Orteliüs sonra Chluveryüs'ün coğrafiyalanndan, da istifade etmek suretiyle eserini tamamlamıştır, BuCihannümailk matbaa olan Müteferrika Basımevinde bazı ilâvelerle 1145 H. -1732 M.
de basılmıştır 1. Basılmamış olan Rumeli ve Bosna kısımlar da vardır.

1 Mortman, Ci/tannüma'nın Merkartür, Ortelyus, Kloveryus gibi bazı âlimlerin teliflerinden iktibaaen başka bir tertip üzere ikinci defa kaleme ahnarak İkmal olunmadığını yazmaktadır, Kâtib Çelebi'niu CihannÜma'sı
hakkında Dr. Adnan Adıvıt'm Osmanlı Türklerinde İlim adlı ese-
*
rinde (s. 120-127) toplu malûmat vardır. e

6- j>~* j-^1 ^f/j J>^l**ly ~ Levâmiu'n-nurfî tercemet-i At-las-ı Minör: Kati b Çelebi bu eseri de yukarıda adı geçen müh-tedi Şeyh Mehmed îhlasî'ye (1064 H. - 1654 M.) de takrir suretiyle tercüme ettirmiştir. Bu tercüme edilen Atlas Minör zamanına göre mükemmel bir coğrafya kitabıdır. Kâtib Çelebi Cihannüma'yı telif ederken-ecnebi memleketler için bundan çok istifade etmiştir *. Şu halde LevamiiVn-nur Kâtib Çe-lebi'nin olmayıp onun mehazlerindedir.

7- jUJI jLl.1 j jUOl^" = Tuhfetü'l-kibarfî esfari'l-bihar :
1066 H. 1656 M. de donanmalın mağlûb olarak boğazın kapanmasından müteessir olan Kâtib Çelebi eserinin birinci kısmında arkasından Barbaros'a kadar Osmanlıların deniz fütuhatını ve sonradan Barbaros zamanındaki muvaffakiyetini ve bundan sonra Piyale Paşa'nın kaptanlığına kadar olan denizciliği ve Piyale Paşa zamanını, Müezzinzâde ve Kılıç Ali Paşa seferlerini, Girit harbîne kadar olan kaptan paşaların deniz seferlerini, Girit muharebesini ve onu müteakib Girid'e donanma sevkıyatını gösterip bu birinci kısmı dokuz bölüm olarak tertib et-miştir. Eserin ikinci kısmı kaptan paşaları ve kaptan paşa eyaleti sancaklarını, donanma seyrüseferini ve muharebesini ve donanma gemilerini, donanma inşaatı ve bunların ocaklık yerlerini ve levazımatım ve korsanlar ahvaliyle bazı tavsiyeleri havidir, bu eser İbrahim Müteferrika tarafından 1141 Zilkade ve 1729 Mayıs'ta basüdığı gibi içerisine bazı resimler ilâvesiyle de 1329 malî nisan ve 1913 nisan da merhum Saffet Bey'in himmetiyle Bahriye (deniz) matbaasında da ikinci defa notlar ilâvesiyle basılmıştır. TukfetüH-kibar îngilizceye de tercüme edilmiştir.

8- J^VI jLül j jll jl> s MizanüH-hak ft ihtiyari*l-ehak : Bu eser, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Kadızâdeli-lerle Sofiyyun yani şeyhler arasındaki ihtilâf dolayısiyle ortaya atılan, ne din ve ne de dünyaca hiç bir kıymeti ve faydası olmayan meseleler dolayısiyle kaleme alınmıştır; bu eser üç defa basılmıştır. Bunda müsbet ilimlerin ehemmiyeti de belirtilmektedir.

1 1153H. - 1740M. tarihinde Şehrizâde Said Efendi, ^"Vi^jj = Ravzat-ü*l'enfûs ismiyle Cihannüma'ya bir zeyl yazmıştır. Ayrıca bakın (Osmanlı Türklerinde îlim, s. 120-127)
„

9- Öi* Fezleke: 1000 H.-1592 M. den 1065 H.-1655 M. senesine kadar yazdmış bir Osmanlı tarihi olup iki cilt üzerine tertib edilerek 1286 H.-1869 M. ve 1287 senelerinde istanbul'da Ceride-i Havadis matbaasında basılmıştır.

10- Jlil £5US J-.JIjj^o= DiisturiVUamel li ıslâhVl-haîel: 1063 H.-1653 M. de tertib edilmiş olup mukaddimesinde devleti tarif eder. Sonra birinci kısmı reaya denilen halktan, ikincisi askerden ve üçüncü bölümde de bozulmuş olan devlet maliyesi ahvalinden bahsetmekte ve bu hususta bazı tavsiyelerde bulunmaktadır. Eser üç fasıl üzerine tertip edilmiş olup istanbul'da Tasvir-i Efkâr gazetesVnde tefrika edildikten sonra 1280 H.-1863 de aynı gazete matbaasında basılmıştır.

11- «V-Nj'jj =Revnaku's-saltana : istanbul tarihi tercümesi' varsa görülmemiştir.

12- Katib Çelebi'nin Hıristiyan devletlere ait (Tarih-i frengi) bir tarih tercümesi olduğu söylenmiş ise de nüshası tamamen görülmemiştir; yalnız bu eserin Avrupa tarihi ismiyle bir parçasının Şinasi Merhum'un himmetiyle basıldığı anlaşılıyor1.

Katib Çelebi'ıün bunlardan başka eserleri de varsa da bu kadarla iktifa olunup tamamı

hakkında bilgi edinmek isteyenlerin merhum, Bursalı Tahir Bey'in Osmanlı Müellifleri'-ne (c. 3, s. 124) müracaat etmeleri tavsiye olunur.
*v, .. . Hem zahir ve hem bâtın (tasavvuf) ilimlerinde San Abdullah
, , . , 1
Efendi zamanının yüksek ılım sahiplerinden olup dinî
ahlâkî, edebî, tasavvuf î ve siyasî eserlerliyle şöhret bulmuştur. Sarı Abdullah Efendi'm'n babası Seyyid Meh-ined bin ibrahim, Tunus hükümdarları ailesinden olup İstan-buVa. iltica ederek burada kalmış ve Üçüncü Murad'ın musahibi Beylerbeği Mehmet! Paşa'mn kızını alarak bu izdivaçtan Sarı Abdullah Efendi doğmuştur.
Abdullah Efendi büyüyünce büyük babası Mehmed Paşa'nın kardeşi olup iki defa vezir-i âzam ve dört defa Kap-
1 Osmanlı Müellifleri, c. 3, s. 130.

tan Paşa olan Halil Paşa'nm himayesini görüp hükümet hizmetine girdi ve kendisini ilk zamanlarında Melâmiye ricalinden td-ris MuhteJVye (îznikli Ali Bey) ve daha sonra hâmisi Halil Paşa'nın şeyhi Aziz Mahmud Hüdayî E fendi'ye intisab eyledi; Halil Paşa'nın tezkirecisi ve daha sonra reisüi-küttab oldu; ve bu hizmette vekâleten ve asaleten tekrar bulundu; bundan başka Cizye muhasebecisi, piyade mukabelecisi ve 1065 H.-1655 M. de Maliye'nin mensuh mukataa x kalemine şef olduktan bir müddet sonra devlet hizmetinden çekilerek Koca M usta fa Paşa civarındaki bir hanede ilim ve ibadetle meşgul oldu; 1071 H--1660xM. de vçfat ederek Topkapı mezarlığına defnedildi 2.
Sarı Abdullah Efendi'nin şöhretine sebep olan eseri beş cilt üzerine kaleme aldığı Mesnevi şerhi olup adı ıS£.* ^T, •»'^r =s Cevâhir-i hevâhir-i Mesnevfdir. Bundan başka jUIj IoJLİ j j! U'lcly = Semeratü*l-fuâd fVÎ-mebde-i ve'1-meâd isimli, beş bölüm ve bir hatime üzerine tertip ettiği tasavvuf î bir eser vardır ki türkcecUr.
Sarı Abdullah Efendi'nin NasihatiVl-Mülûk ismiyle Dördüncü Mehmed'e takdim ettiği türkçe bir eseri ile ol^-
U^Vli^** ^l*-> j l***y\ = Miratu'l-Esfiya fî Sıfat-ı MelâmiyetVl-ahfiya adiyle melâmiler hakkında Şeyh-i ekber'in Fütuhat-% mekkiyye'sindeki malûmatı ve Muhyiddin Arabi'nin mena-
kıbını havi eseri ve Lij"Vljy-j=DüsturüH-inşa isminde reisü'1-küt-tab iken yazdığı ve topladığı ferman, berat ve mektupları havi mecmuası (Nuruosmaniye kütüphanesi No. 4304) ve ^loJI^*^ = Cevahirü*l-bidâye isminde IV. Murad'la Bağdad seferinden ve bazı Ehlullah ile dört mezheb imamının menkıbelerinden bahseden bir telifi ve diğer bazı eserleri daha vardır.
„. , ... „ ,. Onyedinci asırda yetişen değerli ilim adam-Hıkı Alı Efendi J
J _
(Bülbülzâde) lanndan olan Hıbri Ali Efendi Kütahya lıdır.
Fıkıhta yüksek ihtisası olan bu zatın en mühim
ve değerli eseri [^\^»^9.=^Hadikatüil'fukaha ismindeki telifidir;
1 Mensuh mukataası; Anadolu yaya ve müsellem teşkilâtının lağvı üzerine buralara tahsis edilmiş olan yerler ayrı bir dairenin idaresi altına verilmek suretiyle Maliyece mukataa usuliyie idare edilmiştir.
8 Kısa terceme-i hali Hüseyin Ayvansarayi vefiyatı'nda (kütüphanemiz' deki her iki ayrı nüshada) ve ondan naklen Osmanlı Müellijflerı'nde vardır.

Hıbri Ali Efendi memleketinde tahsil görüp epi yer dolaştıktan conra Âğrıboz adasının güney ucundaki Kızılhisar (Karistos) kasabasına çekilerek burada eser yazmakla vakit geçirmiş ve 1080 H.-1669 M. tarihinden sonra orada vefat etmiştir ı.
En mühim eseri yukarıda söylediğimiz gibi fıkıhtan büyük bir cilt üzerine telif ettiği HadikatiFl-fukaha olup 1052 H.-1642

M. de bunu Telhis ile rjs^\) ıSfo Fetâvâve'ş-şuruh adiyle beş cilt üzerine şerh eylemiştir ki bunlar islâm hukukundaki yüksek ihtisasının delilidir.
Hıbrî'nin bundan başka ilm-i kelâm den bahseden Minhâc-ı Muhammedi ile bunun tercümesi olamSj^-^.-^
tü'l-hîbrî ve feraize dair ı£jî*-\ ^^j—FeraiziVl-Hıbri ve bunun şerhi olan \jJ^^=^Ukudüid-dürriyye ve akaid ilmine dair t^i-LJIo* = MünyetiVS'Salihîn isimli eserleri olup Kadı Ebu Bekir Nesâî'-nin (vefatı 303 H.-915 M.) fj& jlyll JfU J £*\ jM^Eddürrü'n-nazımfîfezailVl-Kurd'nı'l'kerim adındaki eserini de^ JLİ jla, MUUi = Şifâiı'l-ebdanVl-merda ismiyle şerh ettikten başka sonuna peygamberimizin okuduğu ediye-i me'sureyi de ilâve etmiştir; diğer bazı eserleri daha vardır.
„.. . _, _. Değerli bir fazıl olup îstanköya. dasından-Hüseyın Efendi °
t r tJt
(Hezarfen) *^r" Tahsilini îstanbuVda bitirdi. Devlet
hizmetine girip Fâzıl Ahmed Paşa'nın
himayesini gürdü, sonra hükümet memurluğundan çekilerek
tetebbula iştigal etti ve 1003 H.-1691 M. de vefat etti. XIV. Lui
tarafından ilmî tetkikat için Fransa seferi 'nin beraberinde îs-
tanbuVa. gelmiş olanAntuvan Gallaud, Hüseyin Efendi ile görüşmüştür 2.
Hczâr/en'in en mühim eseri Tenkihfft-Tevarih ismiyle derli toplu umumî tarihi olup eserinin başında müracaat etmiş olduğu tarihleri beyan etmektedir; hıristiyan devletlerin çoğu Avrupa tarihlerinden tercüme edilmiştir.

1 Hıbri Ali Efendi'yi ilk defa bize tanıtmış olan Bursalı Tahir Bey merhumdur. Ondan evvel bu yüksek âlimin ismi bile malûm değildi.
a Gailand'ın hâtıraları Türk Tarih Kurumu tarafından Türkçeye terceme ittirilmiş ve birinci cildi de basılmıştır. ^

Daha yukarıda lıbbî eserler arasında gördüğümüz gibi Hc-zarfen Hüseyin Efendi tıbba dair de <-*UJI ^jVl <i^"=
Tuhfetü'UeribVn-nâfia, W*VI jU = Lisana* l-ctibba, fbj^Lrv^ = Fihrisü'l-ervam, isimleriyle üç eser vücuda getirmiştir. Tulıfe-tü'1-erib'in bir nüshası Nuruosmaniyc ktp. 3466 numaradadadır. He zarf en Hüseyin Efendi'nin 13 fasıl üzerine j£i ü\ cnîlyj jUl^^^l" — Telhisi?l-beyan fî kavânin-i Âl-i Osman veya Kanunname-i Sultan Mehmed ismiyle bîr teşkilât kanunu olup 1080 H. - 1669 M. de yazılan bu eseri müverrih Hammer görmüştür. Bunlardan başka ^MOl^-l^^ Muhâsi-nü*l-kelâm ve **JB\ rj£ = Şerhü'l-lenCa isimleriyle tasavvufa dair iki eseri, ahlâka dair <?&- JUj — Risale-i hükmiyye adlı türkçe risalesiyle Hint lügatlerinin türkçe ve farsça olarak
tercümesini havi c5a:* ûU **J = Terceme-i lûgat-ı Hindi isminde bir kitabı vardır.
TenkihiVt-tevarih'i Avcı Sultan Mehmed'e tarih tedris ederken hazırlamıştır. Muhtasar tarih ve Tarih-i devlet-i Rurniyye isimle-rindeki eserlerinden evvelkisini TenkihiTt-tevarik'ten. ihtisar et-ve ikincisini de ondan çıkarılarak kaleme alınmıştır.
. . Lütfullah adında bir Çulhanın oğludur; babası
JHuneccimbaşi °
AJhmed Dede Konya tarafları halkından iken Selânik'e gelerek yerleşmiş ve A hmed Dede 1041 H.-1631 M. de orada doğmuştur; Ahmed Efendi evvelâ babasının sanatına girmiş ve sonra tahsil ederek Selanik Mevlevi tekkesine in-tisab edip takriben 1064 H. - 1654 M. de İstanbul'a, gelmiş ve Galata Mevlevihanesine yerleşerek hem yüksek tahsil görmüş ve hem de astronomi ve astroloji öğrenmiştir.
Ahmed Efendi, hocası olan Müneccimbaşı Mehmed Efen-di'nin vefatı üzerine 1078 H.-1667 M. de Müneccimbaşı olmuş, nücumdaki mehareti, zerafetive yüksek terbiyesiyle Dördüncü Mehmed'in musahipleri arasında bulunmuş ve padişahın hafi üzerine Mısır'a sürgün edilerek

buradan hacca gidip Mekke'deki Mevlevi tekkesine şeyh olmuştur.; 1111 H.-1700 M. de tekrar müneccimbaşmk için İstanbul'a davet edilen Ahmed Dede, ihtiyarlığım ileri sürerek özür dilemiş ve 1113 H.-1701 M. de Mekke*-

de vefat etmiştir. Bir aralık Medine'ye gidip altı sene tefsir ve hadis okutmuştur.
A hin e d Dede onyedinci asırda muhtelif ilimlerde ihtisası olan değerli âlimlerdendir. Dinî eserlerinden başka tarihe, tıbba riyaziyeye ve astronomiye ve musikiye dair telifler vücuda getirmiştir. Üç lisanda (türkçe, arapça, farsça) şairdi. Fakat asıl şöhretine sebeb olanJj-ı)J/*•!» — CamiiVd-düvel ismiyle yazdığı arapça umumî tarihidir; bu tarihine, 1083H.-1672M. senesine kadar Osmanlı ve-kayiini kaydetmiştir. Camiü'd-düveVin. telâm tarihi kısmı mufassal ise de Avrupa tarihi kısmı sathidir. CamiiVd-düvel, şair Nedim tarafından pek muhtasar ve sathi bir tarzda türkçeye çevrilmiş ve basılmış ise de ilmî bir kıymeti yoktur ve tetkikatta bulunacak olanların mutlak surette aslı olan arapçasına müracaatları lâzımdır.
Müneccimbaşının tarihinden başka Harem-i nebevide tedris
ettiği tefsir takrirlerini havi fUJVL^jJİ o{~^=LisanWl-gaybVUilham isimli eseri musikiye dair Risaîe-i musikiyye ve hendeseye dair ^-ıJJl Jc c>\lŞJ=Talik(U ala Uklidis ve mantığa dair J?*J\
= Vesiletffl-vusul, Tefsir-i Beyzaviye haşiyesi ve allanıe Kadı Âdud'un arapça kilabü'l- ahlâk isimli eserine şerhi ve sair eserleri vardır.
Müneccimbaşı Ahmed Dede şiirde Aşık mahlasını almıştır.

*

* *

Bunlardan başka bu birbuçuk asırda yetişmiş olan eser sahibi âlimler varsa da, yukarıdanberi bahsettiğimiz bu ilim adamları kıymetli telifleriyle ön safta bulundukları için bu kadarla iktifa edildi.

KÜTÜPHANELER

Osmanlı devleti büyüdükçe işgal edilen şehir ve kasabalarda yapılan ilmî kuralların yani medreselerin yanlarında talebelere mahsus kütüphaneler de yapıldığını gerek bundan evvelki ciltte ve gerek bu ciltte bilmünasebe söylemiştik; onaltıncı asrın ikinci yarısından sonra ve onyedinci asırda umumî şekilde kütüphaneler açıldığını da görmekteyiz.
Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camiinde ve Eyüb'da Sokulu türbesinde Esmihan Sultan ve Fatih camiinde Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin oğlu Fuzayl Efendı'nin tesis ettiği umuma da mahsus kütüphaneler onaltıncı asra aitdir. 1583 Şubat'ta vefat eden Fuzayl Efendi, kitaplarını vakfettikten sonra bir de hafız-ı kütüb tayin eylemiştir ı. Bundan başka yine umuma âid Hoca Sadeddin Efendi tarafından Eyüb camfinde bir kütüphane tesis edilmiştir. Onyedinci asırda ise Üsküdar'da Vâlide-i atik denilen Üçüncü Murad'ın validesi Nurbanu Sultan medresesi kütüphanesi ve Fatih'te Karaman semtVnde Hadım Hafız Ahmed Paşa tarafından 1004 H.-1595 M. yaptırılmış olan cami, medrese, darülkurra, sebil ve çeşmeden başka cami dolaplarına tetebbua meraldi olanlar için kitap vakfedilmiştir; yine bunun gibi Dördüncü Mehmed'in validesi tarafından yaptırılan Yenicami külliyesinde III. Ahmed'in tevsi ettiği bir kütüphane olduğu görülüyor. Divanyolu'nda Köprülü Mehmed Paşa'nın dershane ve türbesi yanmda bir umumî kütüphane vücuda getirilerek pek nadir eserlerle umumun tetebbuuna arz edilmiştir; bu kütüphaneye Köprülü'nün oğlu Fazıl Ahmed Paşa tarafından da kıymetli kitaplar vakfolunmuş t ur.
Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa âlim ve mütetebbi bir zat olup Süleymaniye'deki konağı yanında bir kütüphane yaptırdığı gibi amcazade Hüseyin. Paşa'nın da Sarachâ-nebaşında medresesi yanında umuma mahsus bir kütüphanesi vardır.
t 1 Atayî, s. 276.

KIRKİKİNCİ BOLÜM

ONALTINCI YÜZYILIN ÎKİNCl YARIStYLE ONYEDÎNCÎ YÜZYILIN GÜZEL

SANATLARI
Mimarî Eserler
,. . . Onaltmcı yüzyılın ikinci yarısında ve onyedinci kinci yangındaki asir ortalarında mimarîmizin kuvvetli hüviyetini başlıca eserler muhafaza etmekte olduğunu takdirle görmekteyiz. Bu onaltıncı yüzyılın son yarısında hayatta olan Mimar Sinan Edirne'de II. S elim'in camiini yapmakla en son şaheserini vücuda getirmiştir. Selimiye camii'n,® 979 H. -1571 M. başlanıp İkinci Selim'in vefatı senesi olan 982 H.-1574 M. de bitmiştir. Bu camiin gerek çinileri üzerine ve gerek çinisiz düz olarak yazılacak yazılar için meşhur hattat Ahmed Karahı-sarı'nın manevî oğlu Molla Hasan Edirne'ye gönderilmiştir ı. Yine Mimar Sinan, 994 H.-1585 M. tarihinde Manisa'da Muradiye camii külliyesini 2 muhtelif senelerde İstanbul'da. Tahtakale'de Rüs-tem Paşa Azapkapısı"1nda ve Kadırga? dahi Sokullu Mehmed Paşa camileriyle İzmit'te vezir Pertev Paşa'nm cami imaret, hamam, kervansaray, mekteb ve çeşmeyi havi külliyesini ve sair yüksek mimarî kıymeti haiz öTan başlıca eserleri de yapmıştır 3.

1 Mühimme defteri 79, s. 2İ, sene 8, Muharrem 980.

2 Muradiye külliyyesi 991 Muharrem 1583 Kasım'da başlayıp 994 H.-1586 M. de bitmiştir. Bu külliyyeniı tarifi hakkında Çağatay Uluçay ile İbrahim Gökçen taraflarından yazılan M »nisa tarihine bakın (Manisa Halkevi yayınlarından sene, 1939) ve Kitabeler fi zunçarşılı], s. 91.

3 Mimar Sinan'ın Sü/cymanîye'deki türbesi penceresi üzerine hâk edilmiş olan şair Sâî'nin aşağıdaki manzumesi bunun yaptığı eserleri hulasa etmektedir :

Han Süleyman'ın olup mimarı bû merd-i güzin
Yaptı bir cami verir firdevs-i âlâdan nişan
Emr-i şâhiyle kılup su yollarına ihtimam
Jhzr olup âb-ı hayatı âleme kıldı revan
Çekmece cisrîne bir tâk-ı mualla çekti kim
Aynidir ayîne-i devrânda şekl-i kehkeşan
Kıldı dortyüzden ziyade mescid-i âli bina

Kabir kitabesini yazan nakkaş Sâî'nin işaret üzerine 996 H.-1588 M. de vefat etmiştir. Yüz yaşından ziyade yaşayan Mimar Sinan'dan sonra mimarbaşı olan Mimar Davud ve mimar Dalgıç Ahmed Âğa [Paşa] 1 Mimar Mehmed Ağa, Mimar Kasım ve Mimar Mustafa Ağalar bu devirde ve XVII. yüzyılında birbirini takib ederek yetişmiş olan büyük mimarlarımız-dandırlar 2.

Mimar Davud, Topkapı sarayının A hır kapı Feneri tarafındaki deniz kenarında surun üzerindeki meşhur Sinan Paşa köşkü ile altındaki çeşmeyi ve Üçüncü Murad'ın Ayasofya'-daki türbesini, Divanyolu'nda. Çarşıkapısı'na yakın Koca Sinan Paşa medrese ve sebilini yapmış ve bunlardan başka EminöniPn* de Üçüncü Mehmed'in validesi tarafından yaptırılacak
olan camiin temelerini atmış ve zemin katına kadar çıkmış ise de 3 1007 H.-1598 M. de vefat etmesi üzerine yerine Dalgıç Ahmed Ağa mimarbaşı olmuş ve Üçüncü Mehmed'in vefatı ve validesinin Eskisaray'a. nakli üzerine cami işi terkedilmiştir. Mimarbaşı Dalgıç Ahmed Ağa, Mimar Davud'dan sonra kısmen III. Murad'ın Ayasofya harimindeki türbesini tamamlamıştır.

Yaptı seksen yerde cami bu azizdi kâr-dan Yüzden artık ömr sürdü akıbet kıldı vefat
Yattığı yeri Hûda kusun anun bâğ-ı cinan RıMetinin sâi-i dâi dedi tarihini
Goçdi (dJjÇ) 6u demde cihandan Pîr-i mimâran Sinan

1 Dalgıç Ahmed Ağa, sonradan beylerbeği olmuş, Silistre paşası iken âsi Kalenderoğlu üzerine memur edilip Gönen civarında onunla yaptığı muharebede maktul düşerek Gönen'de namına inensub Paşa mezarZı'ğına defne-dilmiştir. Mezarlığın sonradan park yapılmasına mebni kabri oradan kaldırılıp başka mahalle nakledilmiştir. Bu zatın kısa tercüme-i hali ve

kabir kitabesi, Ka-rasi müşâhiri ismiyle 1925 de istanbul'da Hüsn-i tabiat Matbaasında basılmış olan eserinde vardır.
* Mimar Kasım'a kadar Başmimarlık kayd-ı hayat ile verilirken 1054 II.-1644 M, de anın azliyle bu usul kaldırılmıştır (Naima, c. 4, s. 68-69).
a Hazret-i Valide Sultan iskelede Eminönü'nd e ve Bağçe kapısına ka-rib bir âla cami-i şerif hayrat muradları oldukta bazı yerleri ve yahud evlerini akçesiyle satın alıp vezir Hadım Hasan Paşa cami-i şerife nazır ferman olup ve Kasım voyvoda mûtcmed oldukta kadırgalar ile JRodos'tan senk mermerler tayin edildi. Camiin temelleri itmam olundukta bir mübarek eyyamda mah-ı Kebiu'l-ûiamn gırresinde(1006 H.) hayır dua birle kurbanlar kesilip... Cami

Onaltıncı asır sonlarındaki mimar! eserlerden Üsküdar'da Va-lide-i Atik camii denilen ve Üçüncü Murad'ın validesi Nûr-bânu Sultan tarafından yaptırılan cami, medrese, darülhadis, darülkurra, hastahane (tımarhane) imaret, misafirhane âk mekteb ve çeşme vardır; bu müesseseler 991 H.-1583 M. de bitmiştir. Bu külliye karşısındaki Çifte hamam ile Divanyo/u'nda Köprülü Meh-med Paşa türbesi karşısında bulunan Çifte hamam ve Langada havuzlu hamamı bu camiin vakıflanndandır. Bu külliyenin ilk mimarı Davud A ğ a olup kendisinden sonra bu işe Mimarbaşı Dalgıç Ahmed Ağa bakmıştır. Nûrb ânu'nun Üsküdar'daki hayratından Tabhâne, darüşşifa (hastahane) misafirhane ve imareti sonradan harap olmuş ve Üçüncü Selim zamanında bunların yerine nizam-ı cedid için Selimiye kışlası yapılmıştır 1. Topkapı semtinde Kara Ahmed Paşa Cami medrese türbe ve çeşmesi nefis mi-marî eserlerimizden olduğu gibi çinileri îtibarile de fevkalâdedir.
Üsküdar9da Nûrbânu Camii yakınındaki Çinili Cami Dördüncü Murad ve İbrahim'in, valideleri (Mahpeyker) Kösem Sultan'ın olup 1050 H.-1640 M. de sona ermiştir. İstanbul'daki Valide hanı da bu camiin vakıflanndandır. Cami'in mimarı Kasım Ağadır.
„,.... . Bu asrın başlarındaki mimarî eserlerin en mü-Onyedıncı yüzyılın -
miüıim mimari himmi I. Sultan Ahmed Camii ile aynı asır orta-
eserleri larında yapılan Eminönü*nde Yenicami dediğimiz
IV. Mehmed'in validesi Hatice Turhan Sultan
CamiVdir.
Sultan I. Ahmed, Zitvatoruk muahedesVai yapıp Celâli isyanlarını da bastırdıktan sonra bir cami yaptırmağı arzu etmiş, evvela Eminönü'nde temelleri yükselmiş olan camii tamamlamak istemiş ise de (Vekayi-i tarihiyye, s. 152, 153.) sonra vazgeçmiş ve kendisine Ayasofyd'da ibtida Rüstem Paşa Sarayı'nın bulunduğu yer teklif edilmiştir. Padişah burasının yüksek, havadar ve saraya yakın olduğunu fakat orada sık bir halde evler ve
yerden bir zira (75,8 santimetre) çikup hisar kulesi üzerine minare yeri tayin itmeğin bir şerefe peyda idüp Ramazan-ı şerifte kanadil yakup... muazzam binaya mübaşeret olundu. (Vekayi-i tarihiyye, Abdülkadir Efendi, s. 40, 44). 1 Hadikatü'l-cevâmİ, c. 2, s. 184.

dükkânlar bulunup bina levazımatiyle yolların kapanarak halkın uzun zaman zor duruma düşeceklerini ve bir cami yapayım derken birçok kalbin kırılacağım söyliyerek başka bir yer arattırmış ve Atmeydam"n\n kıble tarafında Ayşe Sultan'm mülkü olan yeri -ki Ahmed Paşa Sarayı da denilirdi- münasib görüp otuz bin altın vererek* burasını ve S okullu sarayım ve Atmeydanı'ndaki eski Aslanhane ile mirî anban ve bazı dükkânları (vekayi-i tarihiyye) satın almış ve yanındaki Mehmed Paşa sarayı ile bazı konakları da istimlâk ettirmiştir1.
Camiin inşasına 1018 Recebinin dokuzuncu günü (1609 Kasım 7) başlanmış2 ve padişah terleyinceye kadar temel kazmıştır3 camiin açılış resmi 1026 senesi Cem aziy el âhirin dördüncü günü (1617 Haziran 9) yapılmıştır; camiin mimarı hassa mimarbaşısı Mehmed A ğ a'dır. Mehmed Ağa Sinan üslûbundan bazı noktalarda ayrılmıştır.
Sultan Ahmed camii ile, camiye bitişik Kasr-ı hümayun, hasta-hane 4 türbe, mekteb, sebil, odalar, dükkânlar ve büyük bir han ile beraber bütün inşaatın hepsi 1026 Zilkadesinde (1617

Kasım) sona ermiştir. Bu camiin çinileri tenevvü itibariyle fevkalâde olup5 tezyînî hususiyetleri cihetinden başta gelmiştir. Cami hakkında Evliya Çelebi'de epi malûmat vardır6.
• Rüstem Paşa kızı Ayşe Hanım Sultan sarayım ki -vezir-i âzam Abmed paşa zevcesidir-hanın sultandan (otuzbim tamnul -vezn kâmil-ül-ayar sikke-i haseneye satın almış ve otuzbin sikke-i filoriyi yeden beyed tamamen Ayşe Hanım Sultanın vekili olan oğlu Abdürrahman Beğ'e verilmiştir (bir filori yani altun onyedinci asır başında takribi altmışbeş akçe idi).
1 Evliya Çelebi bu camiin yerinde beş büyük saray bulunduğunu yazıyor.
2 Vekayi-i tarihiyye 1018 Zilkade ihtidasında işe başlanarak saraylar ve istimlâk edilen diğer yerlerin yıkılıp 1019 Muharrem'de temel atıldığını yazmaktadır. Metindeki malûmat pâdişâhın imamı Mustafa Safi Efendi'nin Züb-detü'l-vakayi'inden alındı.
3 Temel kazmasında şeyhülislâm Mehmed Efendi, Üsküdarî Aziz Mah-mud Hüdayî Efendi, Vezir-i âzam Kuyucu Murad Paşa ilk kazmayı vurmuşlar ve sonra orası ahaliden tahliye olunarak pâdişâh yeni yapılan kasr'dan inerek eline altın kazma alıp terleyinceye kadar temel k azmıştır. Bu kazmanın sapı kadife kaplı olup Topkapı sarayı müzesinde teşhir edilmektedir. Üçüncü Ahmed de saraydaki meşhur kütüphanesini yaptırırken büyük ceddi I. Ahmed'İn kullandığı bu kazma İle temele vurmuştur. Sultan Ahmed cami temelini birer gün yeniçeriler, sipahiler, vezirlerle maiyetleri kazıp toprak atmışlardır. Temel kazma işi bu suretle bir aydan fazla yani 14 Şubat'a kadar 36 gün sürmüştür.
4 Vakfiyesi mucibince hastahanede bir hekimbaşı iki hekim, iki gök hekimi, iki cerrah, iki hekim şagirdi, iki ilaç yapıcı, bir vekilharç, bir kilerci, bir kâtip ve saire vardı (Topkapı sarayı Arşivi 1906 numaralı defter),
6 Süleymaniye camii ile türbelerine dört bin üçyüz küsur çini aarfedildiği halde Sultan Akmed camiine yirmi bir binden fazla çini gitmiştir. Bu hususta fazla malûmat için Tahsin öz'ün Vakıflar Dergisinin" ikinci numarasındaki Sultan Ahmed camii makalesine bakın.
* Evliya Çelebi seyahainame$i, c. İ, s. 216.

Yine îstanbuVda. onyedinci asırdaki mimarî eserlerimizin en güzellerinden biri de şimdi Yenicami denilen Valide Turhan Sultan camü'dir. Dördüncü Mehmed'in validesig bir cami yaptırmak istemiş bunun üzerine Mimarbaşı Mustafa Ağa'nın arzet-mesi ve Vezir-i âzam Köprülü Mehmed Paşa'nın tavsiyesiyle evvelce Üçüncü Mehmed'in validesi Safiye Sultan ta-rafından 1006 H.-1597 M. de başlattırılarak pencerelerine kadar yapıldıktan sonra pâdişâhın vefatı ve Safiye Sultan'ın Eski-saray'a nakliyle terkedilen Eminönü"ndeki mahalle yapılması münasib görülmüştür.
Bu karar üzerine E s ki cam i mahallinin etrafındaki yahudi evleri istimlâk edilip bunlar Balat taraflarına naklolunarak istimlâk edilen evler yıktırılıp bugün azametiyle gördüğümüz cami ile arkasındaki türbesi darülkurra (iş Bankasının bulunduğu yerde idi) mektep, Mısır çarşısı ve cami avlusuna açılan iki kapı yanında birer sebil (îs Bankasının yanındaki köşede olup vakıf suları satılmaktadır) ve Muvakkıthane ve deniz tarafına bakan bir kasr yapılmıştır x.
Bugün de Mısır çarşısı dediğimiz çarşı bu camiin vakıflarından olup Mısır'dan ve Mısır vasıtasiyle Yemen ve Hindistan'dan getirilen şeker, pamuk, baharat gibi eşyanın burada satılarak bu satıştan müesseseye bir miktar para tedariki muvafık görülerek vakfiyesine kaydedilmiş ve satılan şeylerin Mısır'dan veya Mısır yoluyla gelmesinden dolayı bu çarşı, Mısır çarşısı adiyle şöhret bulmuştur 2.
Klâsik mimarimizin sonuncularından olan Yenicami veya Valide camii Osmanlı mimarisinin şaheserierindendir. Camiin yapılmasına 1071 Zilkade 25 ve 1661 Temmuz'da başlanmış ve 1076 ihtidalarında (1665 Ağustos) yapılması biterek 20 Rebiulevvel ve
1 Mimar Mustafa Ağa'nm göstermesi üzerine camiin şimdiki yerinde yapılması tekarrür edince bu taraftaki yahudi evleri (Tahtakale'den Hocapaşa*ya kadar olan sahada) istimlâk, edileceği sırada yahudiler aralarında bin kese kadar para toplanıp Vezir-i âzam Köprülü'ye vererek istimlâkin önüne, geçmek istedilerse de Mehmed Paşa verilen bu parayı kabul

etmeyip reddettiği gibi evlerini satmayanları ölümle tehdid ettiğinden yahudiler camiin etrafındaki yerlerini satarak başka mahalle nakle mecbur olmuşlardır.
2 Mısır çarşısı son zamanlarda istanbul belediyesi tarafından aslına halel gelmeden tamir olunmuştur. "

30 Eylül'de pâdişâh ve validesinin huzurlariyle açılarak ilk cuma namazı kılınmıştır; verilen bahşişlerle beraber camiin inşasına
üç bin seksen kese akçe sarfedilmiştir 1. O tarihlerde bir kese beşyüz ve kırk bin akçe bir kese ve seksen akçe bir kuruş idi; şu halde camiin yapılmasına bir buçuk milyon kuruş gitmiş oluyor ki zamanına göre mühim bir para idi 3, camiin bütün yazılarını meşhur hattatlardan Tenekecizâde tbrahim Efendi yazmıştır. Camiin çinileri îznik'de yapılmıştır 3.
„. , Osmanlı devleti merkezinde hükümetin emrinde hassa Mimarlar
mimar basısı denilen bir baş mi m ar ile bunun maiyye-tinde aylıklı müteaddid mimarlar vardı; başmimar vefat eder veya herhangi bir sebeple yerinden ayrılırsa başmimarlığa en kıdemli mimar tayin olunurdu.
Devlet merkezindeki bu mimarlardan başka vilâyetlerde, sancak ve kazalarda da mimarlar vardı: bunlar da hükümete âit mahalli inşaata bakarlardı 4. Bu mimarlar arasında hıristi-yan mimarlar da bulunurdu 5. Bina yapan mimarlardan başka taş işleyen mimarlar ve mimar bacılıklar da vardı. Bunlar da hassa mimar basısının arziyle tayin olunurlardı 6, Bir de inşaat ile meşgul olan mimarlar ile dülger gibi sanat erbabının işlerinde ehil olup olmadıkları mimarbaşı tarafından kontrol edilir, ehliyeti olmayanların iş yapmalarına müsaade olunmazdı 7.
1 Abdi Pa§a vekayinamesi (Umumi kütüphane nüshası) ve Silâhdar tarihi, c. I, s. 218 ve 390.
2 Camiin türbe kısmında IV. Mehmed'le validesi Hatice Turhan Snltan'dan başka Osmanlı padişahlarından Dördüncü Mehmed'in oğulları II. Mustafa ve III. Ahmed ve Mustafa'nın oğulları I. Mahmud ile III. Osman ve bir de Abdülmecid'in büyük oğlu V. Murad medfundurlar, daha bir hayli da Osmanlı şehzadesi ve sultan'larla kadın efendiler vardır,
• Bu yeni camii hakkında B. Mimar Sahn Ülgen'in vakıflar dergisinin ikinci sayısında (S. 387-397) güzel bir tetkiki vardır.
4 îbnü%p.min tasnifi tevrihat defterinden birinci defter, s. 141, 146, 150, 708.
6 tbnu'l-emm tasnifi tevrihat No. 104, 160.
• Urfa'da scnktraş mimarbaşılığının Bâli'ye verilmesi hakkında ser-mimaran-ı hassa Ahmed Ağa'nın arzı (îbnü*l-emin tevcihat defteri 1 numara, 31S sene 1087.)
7 Hassa mimarlarım başı Sinan'a hüküm ki

1673 M.) ve yine Halid'in talebelerinden olup Yeni camVin yazı-lariyle Ayasofya camiindeki Allah, Muhammed ve Çiharyar levhalarım yazmış olan Tenekecizâde İbrahim Efendi (vefatı 1100 H.-1688 M.) meşhurdurlar K
Bunlardan Hattat Kasım, pirinç tanesi üzerine yazı yazdığından dolayı Gubarî lakabını almış ve Usküdarî Hasan da Hamdullah'ı muvaffakiyyetle t akli d etmiştir.
Hattat Derviş Ali gençliğinde yeniçeri ocağında Karakul-iukçuluk (emir neferi) etmiş olup meşhur ocak ağalarından Kara Hasan oğlu Hüseyin Ağa'nın himayesini görmüştür; kırktan fazla mushaf ve pek çok en'am, evrad, kıt'a, murakka' yazmış olan Derviş Ali, Köprülüzâde Fazıl Ahmed Faş a'ya da yazı hocalığı etmiş idî a. Derviş Ali'nin en değerli talabesî sülüs ve nesih'te bir mekteb tesisine muvaffak olan İstanbullu Hafız Osman (vefatı 1110 H.-1698 M.) dır. Derviş Ali'nin, Hafız Osman'dan başka Suyolcuzâde Eyüplu Mustafa Efendi (vefatı 1097 H.-1686 M.) ve Ağakapah İsmail Efendi (vefatı 1118 H.-1706 M.) gibi değerli talebeleri de vardır.
Hafız Osman ham diye bugün de meraklıları tarafından yüksek değeriyle alınıp saklanan

yazılar işte Derviş Ali talebesinden olan bu üstadındır; Hafız Osman Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa dairesinden yetişmiştir; Hafız Osman, ihtiyarlığı zamanında Derviş Ali'ye intisab ettiği için daha sonra onun müsaadesiyle Suyolcuzâde Mustafa Efendimden yazmış ve hattın inceliklerini de Erzurumlu Halid'in talebelerinden Nefeszâde Seyyid îsmail Efendi'den (vefatı 1090 H.-1679 M.) öğrenmiştir. Nefeszâde büyük üstadlan Şeyh Hamdullah'ı muvaffakiyyetle taklit ettiği için Hafız Osman da bu suretle şeyhin hakiki üslûbunu elde etmiştir. Yukarıda adı geçen Ağa-kapıh İsmail Efendi, Hafız Osman hakkında :
-"Hattı biz bildik Osman Efendi'miz yazdı demiş ve vefat

1 Ayasofya camiinin müzeye çevrilmesi üzerine bu levhalar bulundukları yerden indirilmiş olup camiin kapısından dışarı çıkmadığı için içeride evvelki yerlerine asılmıştır.
* Fâni Ahmed Paça hocasına çok hürmet gösterir; ne saman ziyaretine ndmis olsa şeyhülislâmı karşıladığı yerden karşılar, elini öpüp içeriye alırdı (Tuhfetüyl-hauatiu, s. 82).

ettiği zaman kendisinde çok takdir ettiği Hafız Osman'ın bir hayli yazıları bulunmuştur.
II. Sultan Mustafa, Hafız Osman'ın talebelerinden olup yazısı güzeldi; yazılarında (Derviş Mustafa Âl-i Osman) ketebesini kormuş 1. Bu padişah, yazacağı bir levhanın resmini ve istifini evvelâ hocasına çizdirdikten sonra ona göre yazardı; kendi hattiyle olan bir besmele ile C*iUl <*-j "VI JUL-jl Uj âyet kerimesini havi yazısını gümüş bir muhafaza içerisine koy-durup hediye olarak Iran şahına göndermiştir.
Sünbüliye t a ri katine müntesib bulunan Hafız Osman Efendi ■£- f^»l =Aklâm-ı süte denilen 2 altı tarz yazıda şeyhten sonra gelen bir üstaddı ; pazar ve çarşanba günleri biri fakir yazı heveslilerine ve diğeri vakitleri müsaid heveslilere olmak üzere haftada iki gün talebelerine yazı dersi verirdi; Hafız Osman Efendi yirmi mushaf yazmış ve kırk sene yazı meşk eylemiş yani yazı hocalığı etmiştir 3. Onsekizinci asra şeref ver-

1 Nusretnâme (Silâhdar tarihi zeyli).
2 Kitabımızın ikinci cildinde görüldüğü üzere -u- ^Vsl = Aklam-ı süte veya 13jL£=Şe$ kalem denilen yazı, hat sanatının sülüs, nesih, muhakkak, rifc*o, tevki ve reyhanı denilen nevilerindendi.
3 Sülüs ve nesih yazıda Şeyh Hamdullah talebeleri hocalarının tavrını bozmayarak takip etmişlerdir. Aşağıdaki manzume onsekizinci asır ortalarına kadar Hamdullah mektebi üstadlarım göstermektedir (Tuhfetü'l-hattatîn, s,628).
Şeyh Hamdullah, Şükrullah dâmâd-ı güzin
Sâlisi oğlu Mehemmed Üsküdaridîr Hasan Erzırûmî Halid oldu hamisi ehl-i hatın
Sadisi Derviş Ali *A- sâbî Suyolcu pâkmen Hafız Osman'ın semân i§rab ider hem rütbesin
Seyyid Abdullah imâm-ı zümre-i hatt-ı Hasen Hace Rasim zü'l-cenaheyn îdî kim ceffelkalem
Şeş kalemde vahid-i ke*l-elf idî Kâmil beden Böyledir bû silsile kim on adet tekmil eder
Cümlenin $âd îde ervahın kerîm-i zu'l-minen.
Bu manzumeye göre Şeyh Hamdullah ile damadı ve talebesi Şükrullah ve onun oğlu ve talebesi Pır Mehmed ve Mehmed'in talebesi Üsküdar î Hasan, onun talebesi Erzurumlu Halid ve Halid'in talebesi Derviş Ali ve onun talebelerinden Suyolcuz âde Mustafa ile diğer talebesi Hafız Osman ve Hafız Osman'ın talebesi Seyyid Abdullah (Topkapıh emir) ve onun da ta-lebesi Eğrikapılı Mehmed Rasim Efendi, şeyh kolunu teşkil etmektedirler. Mehmed Rasim Efendi (vefatı 1169 II.-1755 M.) hak'kında zü'1-cenaheyn

miş olan hattatlardan Yedikuleli E m îr diye meşhur olan Seyyid Abdullah Efendi Hafız Osman'ın en yüksek talebelerinden ve Hamdullah mektebini yürütenlerdendir.
mMn îstanbuV&a. onaltmcı yüzyılın ikinci yarısından
Talik yası . .
sonra pek ağır surette inkişafa başlamış 1 olan

talik yazı'da ilk defa Tophaneli Nuri Çelebi adında biri şöhret bulmuştur; hattâ Hoca Sadeddin Efendi'nin daveti üzerine îstanbuVa gelmiş olan Tebriz'i! hattat Mehmed RizayS, Nuri Çelebi'nin yazılarını çok beğenmiştir 2.
Imad-ı Hüseynî talebesinden olup onyediuci asırda îs-tanbuVa gelen ve Derviş Abdi diye meşhur olan Buhara'kSeyyid Abdullah'ın -ki hakîki nestalik^i İstanbul'a getirmiştir - himmetiyle talik yazının İstanbul'da, heveslileri çoğalarak epi ilerlemiştir. Bu hevesliler arasında Derviş Ab di talebelerinden olup talik kırmasında maharet gösteren şair Cevrî İbrahim Efendi (vefatı 1065 H.- 1655 M.) ile Tophaneli Mahmud (vefatı 1008 H.-1599 M.) ve talik ile celi'de üstad ve aynı zamanda değerli âlimlerden olun Dur-sunzâde Abdullah Feyzi (vefatı 1019 H.-1610 M.) ve Derviş Abdi talebesinden Tulumcuzâde şeyhülislâm Abdurrah» man Efendi (vefatı 1081 H.-1670 M.) ve Tıflî Ahmed Efendi (vefatı 1071 H-1660 M.) ve kazaskerlerden Beyazız âde Ahmed Efendi (vefatı 1098 H.-1687 M.) şair ve ressam Dukakinzâde Derviş Ahmed Fasih (vefatı 1111 H.-1699 M.) ve Gavsî Ahmed Dede (vefatı 1109 H.-1697 M.) ve yine Derviş Abdi talebelerinden Amasyalı Şeyh Sunullah (vefatı 1095 H.-1684 M.) bu asırda şöhret kazanmışlardır. Bunlardan başka Bosna*]! Derviş Hüsam YenişehİT-i Fcnar'li (Tırhala Yenişehri) Hasan ve Siyahı Ahmed de mâruf talik yazanlardandır,
denilmesi onun şeş kalemden başka talik yazıda da üstad olmasından dolayıdır. Kasım Efendi talik yazıyı asrında bu yazının en büyük üstadı kazasker kâ-tipzâde Refî Efendimden yazmıştır.
1 Talik yazı ile talik kırması Osmanlılarda onaltıncı asrın ilk yarısında da varsa da taammüm etmemişti. Kanunî Sultan Süleyman güzel talik yazardı; batt-ı hümayunlarını bu yazı ile yazdığı görülmektedir.
2 Giilzâr-t Sevab (Nefeszâde tezkiresi), s. 23.

İşte bu suretle İstanbul'da, taliki yayan Buharak Derviş Abdi'ye (vefatı 1057 H.-1647 M.) Vezir-i âzamTabanıyassı Meh-med Paşa talik hatla bir şehname yazdırarak mukabilinde bin altın vermiş ve aynı zamanda Mekke'de oturmak isteyen Derviş Abdi'ye Mısır varidatından günde kırk akçe maaş bağlamıştır.
Talik hattatlarından İbrahim Cevrî Efendi, talikin şikest talik denilen kırmasında büyük üstad olup bu yazı ile on sekiz mesnevi yazmıştır; IV. Sultan Murad'da güzel talik yazardı ve hocası Devriş Abdi talebelerinden Tulumcuzâde Abdur-rahman (şeyhülislâm da olmuştur) Efendi idi.
_.„ . . Osmanlı memleketlerinde Şeş kalem denilen
Diğer baza yazılar .
altı türlü yazıdan ve tâlikden başka divan-ı hümayun ve diğer hükümet dairelerinde maliye'de ve müftülük ve kazaskerlik dairelerinde ve mahkeme-i şer'iyyelerde muhtelif yazı nevileri kullanılırdı. Bunlardan divanî ve divanîden bozma olarak mektubî kırma yazısı dîvan-ı hümayun ve ona merbut dairelerde, talik kırması şer'î mahkemelerle, ilmiye dairelerinde ve siyakat denilen yazı da maliye kayıtlarında ve bilhassa maliye defterleriyle tapu kayıtları ve tapu defterlerinde istimal olunurdu. Tahsisen 6crat'lar ve nâme-i hümayun'lav divanî hat ile yazılırdı; Tacbeyzâde diye maruf olan Reisü'l-küttab'hk ta yapan Amasyalı bir zatm (vefatı 996 H.-1588 Kasım) divanî yazıda mükemmel üstad olduğunu Atâyi yazmaktadır ı; maliye defterlerinde siyakatten başka rik'a yazısı da kullanılmıştır.
Onaltıncı asrın son yansında Münşeat sahibi Feridun Bey (vefatı 991 H.-1583 M.) sülüs ve nesih'ten başka divani, rik'a ve Siyakat'de de mahir olup bunları Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Bey'den öğrenmiştir.
Divan-ı hümayun, kâtiplerinden olup takriben bin tarihlerinde (1591 M.) de vefat etmiş olan Hüsameddin Zerrin kalem nesih'te üstad olduğu gibi divan yazılarında büyük mahareti vardı. Onaltıncı asır sonlariyle onyedinci asırda yazının muhtelif nevileri ile müzehhib'*]İk. ve

mücellitlikle aid müverrih Âli'nin Menakıb-ı

1 Şakayık zeyli (Hadayikü'l-Hakayik fî TekmÜeli'$-şakayik)r Atâyî,- s. 338.

Hünerveran isimli eseri ile * yine yazıya dair hattat Nefeszade Seyyid İbrahim Efendi'nin (vefatı 1060 H.-1650 M.) A# ^*\y = Gülzar-ı savab isimli bir risalesi vardır 2. Nefes-z âde Gühsar-ı savab'ı, talik yazıda mahareti olan Dördüncü Sultan Murad'a ithaf etmiştir. Yine bu devir hatlarından T ok a t 'h

Ahmed'in (vefat 1027 H.-1681M.) İ«U^V ^Araisü'l-hat adında bir eseri vardır 3.

Güzel Sanatlardan Musikiye dair

Onaltıncı asrın ikinci yarısiyle onyedinci asırda jlj-d J* ilm-i

edvar denilen mûsiki, Osmanlılarda daha geniş ve daha bilgili olarak ilerlemiştir; tarihin ikinci cildinde görüldüğü üzere onaltıncı asrın son yarısı içinde mûsiki üstadı olarak tanıdığımız şair Nihanî mahlash Durak Bey'in Saznâme isimli bir eseri olup burada Osmanlı memleketlerinde kullanılan hemen bütün sazların isimleriyle tarifleri yazılmıştır, yine bu asırda yani IV. Murad zamanında Manisalı Revnî mahlash birinin bir musiki risalesi oldığmı KeşfüVzünun yazıyor (c. I, s. 894).

_ ... , . Bu bir buçuk asırdaki sazlar, kısmen daha evvel-Tellı ve kamışlı

ki sazların aynı olup bunlardan bazıları, heves-

lisi kalmadığı için unutulmuş ve bazıları da yeniden yapılmıştır ; Evliya Çelebi, onyedinci asırda kemence, ney, tanbur, kanun, ud, zurna^ musikar, cenk, çarlar, Ravza, şeştar, şeşhane, kopuz, çöğür, çeşte, muğni, sönder, berbat, yonkar [yongar], tanbura, şarkı, iklik, yelten gibi bir hayli sazlardan bahsetmektedir.

Bu sazlardan ilk altısı bugün de alaturka musikide mevcud olduğu için tariflerine lüzum görülmemiş fakat dikerleri hakkında Evliya Çelebi seyahatnamesinde malûmat olduğundan aşağıda onlardan bahsedilmiştir; bu tarifleri gösterilenler halk tarafından çalınan telli sazlardandır.

1 Âli'nin bu eseri, üstad lbnü'1-Emin Bay Mahmud Kemal İnal'ın Âli ve eserleri hakkındaki değerli bir mukaddimesiyle Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından 1326 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

* Gülzar-ı savab adlı eserde Burhan Toprak*ın himmetiyle Güzel Sanatlar Akademisi tarafından yayınlanmıştır. *

4 Esâmi-i müellifin (İsmail Paşa), c. 1, s. 155.

Musikar :

Mütaddid kamışlar'ın yanyana dizilmesinden terekküb eden bir musiki aletidir. Onyedinci asırda tarih sahibi meşhur Solakzâde Hemdemi [Müskalî] Çelebi hem nakış ve hem de musikar'da üstad idi.

Cenk : Kanuna benzeyen sapı eğri bir sazdı. Çartar : Dört telli ve perdeli halk sazlarından di. Ravza :Beş telli ve perdeli halk sazlarmdandı.

Şeştar: Altı telli sazlardan olup çalınması müşkül imiş ve bununla bütün makamlar çahnırmış.

Şeşhane :Uda benzeyen uzun kollu perdesiz telli bir saz olup gövdesinde kursak varmış.

Kopuz : Türklerin en eski musiki aleti olup Anadolu ve Rumeli'de ve serhad memleketlerinde çok çalınan sazlardandı. Üç telli olan Kopuz, şeşhanenin küçüğü idi; uda benzerdi sonradan ihdas edilen ve bozuk denilen saz kopuzun muaddel şekli idi.

Çöğür : gövdesi büyük beş kirişli ve yirmi altı perdeli olup yeniçeri ocağiyle diğer askerler arasında çok çalınırdı.

Çeşte : Çökür gibi beş telli küçük karınlı yuvarlak kısa telli, sık perdeli kirişli sazlardandı7. Onyedinci asırda Çeşteci Âli meşhur olup devlet hizmetinde bulunmuştu.

Muğni : Kanun şeklinde yirmi dört kirişli bir saz olup Batı Anadolu halkı tarafından çalınırdı.

Bu sazı Safiyyüddin Ab-dülmümin icad ederek onu Rebab, Kanun ve Nüzheden çıkarmıştır (Millî Tetebbular Mecmuası, c. 2, s. 238).
Sönder : Çöğüre benzeyen gövdeli ve on telli bir saz olup Doğu Anadolu halkı tarafından çalınırdı.
Berbat ^\jm : Bu da kopuz'a benzeyen halk sazlarmdandı; Osmanlılardan evvel İran'da çalınmış olduğunu tran şairlerinin divanlarından öğreniyoruz.
Bonkar : Bu da halk sazlarından olup Evliye Çelebi tarifini yapmamıştır.
Tanbura : Uzun kollu Halk sazlarından olup bu gün de memleketimizde çalanları vardır. Son senelerde tanburacı Osman Pehlivan meşhurdu; Evliya Çelebi tel tanbura dediği üç telli-siyle perdeli tanbura"dan bahsetmektedir. ç

Şarkı : Çartara benzeyen telli türkmen sazıdır.
îklık: Tarihimizin ikinci cildinde görüldüğü üzere Arabis' tan ve Türkistan'da çok çalmırmış. IV. Murad yaptıracağı alayda bulunmak üzere İstanbul'a getirmiştir. îklık kemançe gibi kısa kollu üç kirişli bir saz olup perdeler gayet tiz olduğundan değme hanende ona ses yetiştirmezdi1.
Onyedinci asırdak Türk sazları arasında garp musiki âletlerinden olan keman, henüz teammüm etmemiş olup fakat musikiyi çok seven ve musikişinasları taltif eden IV. Sultan Mehmed'in sarayında cariyelere keman meşk eden üstadlara tesadüf edilmektedir 2. Onyedinci asrın ikinci yarısında Osmanlı sarayında keman muallimi Hasan ve Ahraed çelebi-lerle 3 tanbur muallimi Angeli ve yahudi Halisar 4 Çöğür muallimi Osman ve Ama Mehmed5 Mûsikar muallimi İbrahim Çelebi 6 ve Ney üstadı Mehmed Çelebi7 gibi mûsiki sanatkârları görülmektedir. Bunlardan bazıları kendi evlerinde saraydan gönderilen cariyelere ders gösterirler ve bu cariyeler yetişinceye kadar mûsiki üstadının evinde kalır ve bütün masrafları saraydan verilirdi 8.
Bunlardan başka aynı zamanda cariyelere nefir denilen nefesli musiki alâtını öğreten üstadlar görüldüğü gibi 9 çark yelere usul ve şarkı meşkeden ve j^* "VI -ı^M = Etrabü'l-âsar'a göre bini mütecaviz murabba, nakış ve şarkılar) olduğu zikredilen ser-hanende Taşcızâde Receb Çelebi (vefatı 1103 H.-1692M.) ve Enderun muallimlerinden Sahûrîzâde hanende

1 Lebce-i Osmanî'de ayaklı nevinden Berbat ve santur olduğu beyan ediliyorsa da doğru değildir. Onbcşinci asır başlarında Abmed oğlu Şük-rullah'm eserinde tklig'in kemenceye benzediği resminden de anlaşılıyor. (Millî Tetebbular Mecmuası, c. 4, s. 137).
1 İbnü*l-emin tasnifi saray vesikaları, numara 681 ve 877.
3 " " " " " 681, 877, 878, 1001.
4 " *..... " 692, 794, 1002.
* " *...... " 710, 879, 984, 1000 ve 1254.
* " " " M " 711, 882, 1003, 1084, 1333.
7 " .....' " 946, 1252.
8 " M " M " 710, 946, 1254.
* İbnü'l-emin tasnifi saray vesikaları, No. 1265.
t

Mustafa Çelebi gibi üstadlar da vardı1. Tarakcızâde Mah-mud Çelebi ve Hiidayî Müezzin denilen şair Mustafa Birinci Ahmed devri musikişinaslarından ve hanende ve Mevlidhanlarından idiler2.
Onyedinci asır başlarında üstad bestekârlardan Kırım Hanı îkinci Gazi Anay'ın Zir ufkend, Mahur, Irak saz semaisi ve hüzam saz semaisi olup sonradan Hamparsom notasına alınmıştır*. Dördüncü Murad zamanındaki musikişinaslarından ve Galata Mevlevi Şeyhi Âdem Dede dervişlerinden şair ve neyzen Yusuf Dede gençliğinde sarayda yetişmiş; padişah huzurunda ney üfle-miş ve Sultan Murad'ın vefatiyle saraydan çıkarak Beşiktaş

Mevlevihanesi şeyhi iken 1080 H.-1669 M.de vefat etmiştir. Yusuf Dede neyde üstad olduğu gibi bestekârlıkta da üstad idi3. IV. Murad Bağdad seferrinden dönüşünde Şeştani Murad Ağa'yıda beraberinde geritmiştir. Hüseynî nakış aksak semaisi vardır (İstanbul Enstitüsü dergisi sayı 2, s. 37).
Yine bu on yedinci asırdaki musikişinasları arasında Tokatlı Derviş Ömer Gülşenî meşhur olup çok yaşamış, yedi padişaha hizmet etmiş ve pek çok besteler yapmıştır. Musikiye pek düşkün olan Dördüncü Murad'ın segah makamını sevdiğinden dolayı Derviş Ömer bestekâr, nakış ve şarkılarının çoğunu o makamdan bestelemiştir.
Aksaray'da Murat Paşa taraflarında halvetiyye tarikati şeyhlerinden Ekmel tekkesi şeyhi olup 1026 H.-1617 M.de vefat eden Kogacızâde Mehmed Efendi ve Dördüncü Mchmed'in imamı Edirneli Hafız îbrahim ve 1098 H.-1687 M.de vefat eden Nane Ahmed Çelebi, Selânikli Ahmed Ağa Edirneli Bekir Ahmed Ağa ve bestekâr ve hanendelikten başka neyzen olan Ama tbra-him Çelebj, Tanburî Kasım, Kömür Hafız ve Dördüncü

1 Ibnü'l-Emin tasnifi saray vesikaları, No. 883, 1082, 1331. Müverrih Âlî ,*jIiJİ jljiy Mevayidü'n-nefayis isimli eserinde Kanunî Sultan Süleyman
zamanı hanendelerinden Malkara'h Mehmed Çelebi'den bahsetmektedir. Padişah ara sıra bunu davet ederek okut tur urmuş (Tarih Dergisi, sayı 2, s. 305).
2 Naima Tarihi (c. 2, s. 101 Naima, Tarakcızâde'yi (Bülbüi-i hoş-elhan) dîye vasıflandırır.
* Doktor Subhi Ezkin'in Almanca bir yazısı (istanbul Enstitüsü dergisi Sayı 2).
3 EtrabüM-âsar (Esad Efendi) ve Ramiz tezkiresi, Esrar Dede tezkiresinde Yusuf Dede'nin saraydan çıktıktan sonra Beşiktaş Mevlevi şeyhi Hasan Dede'nin kızını aldığı ve 1070 Uebiulevvelde Naci Ahmed Dede'nin yerine Beşiktaş Mevlevi şeyhi olduğu kaydedilmektedir. Etrabü'l-âsarda neyzen olduğu kaydedilmeyip cenk denilen musiki aletini maharetle f kullandığı için Çengi Yusuf Dede diye şöhreti olduğunu kaydetmektedir.

Mehmed zamanı musikişinaslarının en meşhurlarından olan Edirneli Derviş Mustafa ve aynı şöhret sahibi olan Divan-ı Hümayun hacagâmndan Kaşınıp analı Zihni bu asrın ikinci yarısında yetişmişlerdir.
1030 H.-1621 M.de şöhret bulan ve kıymetli eserleriyle on yedinci asırdaki musiki üstadlarmın ilk safından gelen Kasımpaşah Koca Osman Efendi'nin -ki müteferrikalardandı- iki yüzü mütecaviz murabba, kâr, nakış ve şarkıları vardıı ve musikinin nazarî ve amelisinde üst ad olup musiki fenni iman» denilecek kadar değerli bir zat olan Dördüncü Mehmed devri bestekârlarından küçük imam Mehmed Efendi ile 1098 H.-1687 M.de vefat eden beste-kârlardan Üsküdarlı Yahya Çelebi, Büyük imam Çelebi, Vehbi Çelebi, Küçük Receb Çelebi, Sütcüzâde Hafız Abdüllatif ve Eyüblu Derviş Çelebi2musikiye rağbet gösterilen -bilhassa Dördüncü Mehmed zamanı- bu asırda yaşamışlardır. Hem kudretli bestekâr ve hem de Ney ve Tanbur'da üstad olan Odabaşızâde Eyüblu Şeyh Rıza Efendi bu asır sonlariyle on sekizinci asır başlarında yaşamıştır3. Yine bu yüzyılda 1650 Nisanda vefat etmiş olan Vakıf Halhalıı diye meşhur NasrulJah Efendi'de Naima'nın kaydı üzere musikişinasların eşher ve aalemi idi*.
Bu asrın ikinci yarısında hem musikişinas, hem şair ve hattat olan üç büyük üstad görmekteyiz; onlardan biri Vezir-i âzam Nasuh Paşa'nm oğlu Ömer Bey (vefatı 1086 H. - 1675 M.) olup kapıcıbaşıhk Uyvar ve Girit seferinde nişancılık hizmetlerinde

1 Esad Efendi Etrabü'l-âsar'da Koca Osman Efendi'nin pek çok senasında bulunmuş ve segah makamında :
Aşiyân-ı mürg-i dil zülf-i perişânındadır Kande olsam ey peri gönlüm senin yanındadır.
güftesinde bir murabbaı olduğunu söylediği gibi puselik makamında Türk usûl-i darbında niyaznâme ismiyle musanna bir kâr tasnif ettiğini ve eğer bu eserini Abdülkadir Meragî'nin şagîrdi Gulam Sadi -ki üstadı ayarında idi-işitse idi Koca Osman Efendi'ye köle olurdu demektedir.
2 Yine Easd Efendi Derviş Çelebi'nin muhayyer ve Acem aşiran makamlarında bestelemiş

olduğu :
Gerden-i canda kemend-i zülf-i cananım mıdır?
Eyliyen halim perişan ol peri-şanım mıdır? bestesiyle Acem aşiraıı makamından :
Bahar-ı hüsnünün bil kadrin ey meh cavidan sanma
O gevherdir ki bir kânda bulunmaz râykân sanma
gibi kıymetli ve üstadane eserlerinin zamanında pek meşhur olduğunu zikretmektedir.

3 Elrabü'I-âsar j^\ VjLl ' " % * Naimn tarihi c. 5, s. 7.

bulunmuştur1. Diğeri vücudı çok kıllı olmasından dolayı Hafız Post2 diye meşhur olan Divan-ı Hümayun Kocalarından Bîrun Kâğıt emini Tanburî Mehmed Efendi (vefatı 1105 H.-1693 M.) ve üçüncüsü de esirciler kethüdası Buhurîzâde Itrî Mustafa Efendi (vefatı 1123 H.-1711 M.) dir. Bunlardan Itrî Üçüncü Ahmed devrinde vefat ettiği için tarihimizin dördüncü cildinin ikinci kısmında da zikredilmiştir. Hafız Post'un kendi el yazısiyle olan bir beste mecmuasında otuz kadar fasıl ile beste, semai ve şarkılar vardır (Topkapı Sarayı Revan odası Kitapları No. 1724) (Postı Çak eyledi Şir-i ecel) mısraı vefatına tarihtir*.

Kıymetli sanatkâr Vasfi Rıza Zobu bir Avrupa seyahati esnasında Londra'da British Müzeum kütüphanesinde IV. Mehmed devri musikişinas ve bestekârlarından Santuri Ali Bey adında bir zatın musiki mecmuasını bulmuş ve Cumhuriyet gazetesinde (310 sene evvel yazılmış bir musiki mecmuası) başlığile kıymetli bir makale yayınlamıştır. (Mecmua-i Saz ve Söz) adı verilmiş olan mecmua sahibi Ali Bey kitabın başındaki kayda göre çok iyi bir müzisyen olup bir çok yabancı dillere de vâkıf imiş. Mecmuanın başındaki bu kayıd 24 Zilhicce 1079 da yazılmış ve Yenişehirden padişaha terceman olarak geldiği de kaydedilmiştir3.

Bu zat acaba aslen Lehli ve asıl adı Alber olup Tatarlar tarafından esir edilerek istanbul'a getirilip Enderun'a alınan ve orada yetişerek divan-ı hümâyuna memur edilen Ali Bey midir? Ali Bey onyedi lisan bilirmiş. Yine bu Ali Bey İstanbul'da Felemenk elçisi bulunan M. Loven Varner'in ricasiyle 1077 H.-1666 M. da İncil'i Türkçeye çevirmiştir, bu terceme tashih edilerek 1814 de neşredilmiştir.

Bu kısımla alâkası olmamakla beraber sarayda cariyelere musiki meşkeden bestekârlar ve saz üstadlarından başka yine cariyelere kukla oynatmalarım Öğreten Usturacı Mehmed ve Ali isimlerinde iki kuklacıya rastlıyoruz4.

1 TunfetiVihattatin (Müştakimzâde), s. 349. ömerî mahlasiyla, şiirleri de vardır.

2 Vücûdunun pek çok kıllı olmasından dolayı musikişinaslar Mehmed Efendi'ye Hafız Post lakabını vermişlerdir (Salim tezkeresi, s. 213) Esad Efendi EtrabiVl-Âsar'da sesinin güzel olmadığım fakat en yüksek üstad ve bestekârlardan bulunduğunu kaydediyor.

* Hafız Postın vefatına Itrî'nin tarihinden İlk ve son beyitler : Hafız elhac imam zade Mehemmed hak bu kim musiki ilminde mahirdi ol üstad-ı zaman harf-i mekutiyle tarih oldı anın fevtine didi ttrî hafıza meva ola yaralb Cinan "1105

8 Bu makalenin gazetenin hangi sayısında çıktığını maalesef kayd etmemiştim.

4 İbnü'l-Emin tasnifi saray vesikaları, No. 949, 980, 1315.

NAKIŞ VE RESÎM

N tk i Onaltıneı yüzyılın son yansiyle on yedinci asır-
da gerek saray ve gerek saray harici nakkaş ve ressamlar vardı. Nakkaşbaşi kârhanesi denilen mirî yani hükümet nakışhanesi Sultan Ahmet'le Arslanhane'nin üstündeki kârgir hücrelerde olup nakkaşlarda burada bulunurlardı; saray nakkaşları epi kalabalıktı.

Onaltıncı yüzyıl sonlarında (1004 H.-1596 M.) vefat eden nakkaş şâir Mustafa Sâî Çelebi, Mimar Sinan'ın vefakâr arkadaşı idî. Sâî'nin Riyazi ve Rıza tezkerelerinde bazı manzumeleri görülmektedir; Mimar Sinan'ın tercüme-i haliyle eserlerini havi Tezkiretü'l-bünyan ismiyle matbu eser nakkaş Sdfnindir. Silivrikapı mezarlığında medfun olan Sâî'nin îstanbuVda yapılmış olan bir hayli binada manzum tarihleri vardır.

Hassa veya miri nakkaşların bir sınıfı vezir, beylerbeyi, san-sakbeyi, zeamet ve tımar sahiplerinin beratlarını nakışlarla tezyin ederlerdi; büyük berat veya menşurları nakkaşbaşı ve küçük dirlik yani zeamet ve tımar beratlarını maiyyetindeki diğer hassa nakkaşlarının tezyin eylemeleri kanundu *.
Bu miri nakkaşlardan başka serbest olarak nakış yapan nakkaşlar da vardı.
R . Onaltıncı asrın ikinci yarısından îtibaren epeyce
gelişmekte olan resim sanatı şarkın minyatür
yolundan tamamen ayrılmamakla beraber Osmanlı zevkine
mahsus bir ekol halinde gelişmeye başlamış ve bilhassa onye-
dinci asırda oldukça inkişaf etmiştir.
Osmanlı resimleri garptaki büyük tablolar halinde yapılmadığından ufak kıtada kil ab resimleri minyatür zevkine uygun dekoratif mahiyette kendini göstermiştir 2. Evliya Çelebi on-yedinci asırdaki resim yapan sanatkârların dükkânlarından
1 Mühimme defteri, s. .7/, 360, sene 985.
■ Ressam NaksU hayatı ve eserleri (Prof. Dr, Süheyl Ünver), sene 1949, İstanbul Üniversitesi yayınlarından. *

(atölyelerinden) bahsetmektedir. Bunlardan dört dükkânda resim yapan nakkaşların adedi kırk kadardı.
Bu onyedinci asırda Miskalî mahlash tarih sahibi Usküp-lü Solakzâde Hemdemî ile1 Tiryaki Osman Çelebi, kale ve muharebe resimleri yapmakta mahir imişler. Yine resim yapan nakkaşlardan ParmakkapıMaki Taşbaz Pehlivan Ali, padişahların, serdar ve vezirlerin Revan ve Bağdad cenkle-rini yapmakta üstad imiş.
Topkapı sarayındaki Seyyid Lokman'ın meşhur Hüner' namesinin resimlerini Osman adında üstad bir ressam yapmıştır. Bunun yukarda adı geçen Tiryaki Osman Çelebi mi yoksa başka bir Osman Çelebi mi olduğu tetkike muhtaçtır; Âli'nin Camiul Buher isimli Sumâme'sindeki resimler de güzeldir.
Onyedinci asır başındaki nakkaş ve ressamlardan olup En-derunda yetişerek daha sonra yeniçeri ağası, beylerbeyi ve vezir olan nakkaş Hasan Paşa'nın (vefatı 1032 H.-1622 M.) Birinci Ahmed'in tuğrasını havi güzel eseri Topkapı sarayının yazı salonunda görülmektedir.
Yine bu asrın üstad ressamlarından ve Mevleviye tarikatı mensuplarından Esedî veya Asarı ile arkadaşlarından Solakzâde Miskalî Bihzad'ın (vefatı 1063 H. - 1653 M.) hayvan resmi, muharebe ve portrede maharetleri olduğu görülüyor. Ressam Bihzad Galata Mevlevihanesinin hatire-sinde m e dfun dur 2. Bunlardan Âsarî pek çok arslan resmi yaptığı için Esedî mahlasım kullanmıştır. Onyedinci asır soniyle onsekizinci asır başlarında yaşamış olan şair, musikişinas mevlevi Fennî Mehmed Dede (vefatı 1127 H.-1708 M.) de fresk ve portre kompozisyonda mahir idi 3.
1 Hemdemî Mehmed Ağa Üsküb'den pederiyle gelip pederi Saka-kabaşı olmuştur. Kendi Miskalîdi tab-ı şirisi vardır, Katta fihrist-i şahane nazmetmiştir. 1068*de vefat etmiştir Üsküdar'da medfundur (Ayvansarayî). 2 Evliya Çelebi, c. 1, s. 446.
Kalem-gîr-i ecel bozdı yazık bu nak§-ı Bihzadı
vefatına tarihtir. Evliya Çelebi'nin, bunu Solakzâde ile karıştırması ihtimali vardır.
3 Esrar Dede tezkiresine göre Ayaz Paşazadelerden olan Fenn î Mehmed Dede cizye mukabele kâtibi olup Galata Mevlevi Şeyhi Âdem Dede*-ye intisab etmişti. Hoş sohbet, zarif, değerli bir zat olduğundan Müneccim-başı Ahmed Dede vasıtasiyle Dördüncü Mehmed^in himayesine mazhar

Resimde Fenni Mehmed Dede yetiştirmelerinden ve mev-levilerden şair, hattat Dukakin zadelerden Fasih. A hm e d de ressam olup yapmış olduğu bir kalyon resmi merhum î b n ü' 1 - E m i n Mahmud Kemal İnal üstadımızın kütüphanelerinde bulunmakta olup fotoğrafisi,

Konya Halkevi tarafından neşredilmiş olan Mevlâna'nın ressamları isimli eserde (s.42) vardır ı. Fasih Ahmedde üstadı Fenni gibi fresk resimleri, portre ve alagorik mevzularda eserler vücuda getirmiştir 2.
Onalttncı asnn ikinci yansiyle onyedinci asırda yetişmiş olan ressamlardan en meşhuru Nakşi (vefatı tarihi malûm değil) ismindeki ressam olup 3 insan resimleri yapmakta mahareti vardı. Bundan başka Birinci Ahmed'in fala bakması için yazılan falnamenin resimlerini yapmış olan Kalender ile Dördüncü Mehmed zamanında Edirne'de yaşamış olan ressam Âbi'yi biliyoruz. Bu ressamlardan başka eserleri olup isimlerini bilmediğimiz ressamlar da vardır 4.
Dördüncü Mehmed'in resme merakı dolayısiyle Osmanlı sarayında Fajiyo adında bir ecnebi ressam da görülmektedir5.
ft .. Onyedinci asırda -U katîcıhk yani ağaç üzerine
yapılan oymacılıkta yazı ve çiçek kat'ında en büyük üstad Bursa'lı Fahri isminde bir sanatkâr vardır. Bunun fevkalâde işlemiş olduğu bir enfiye kutusunu merhum Bursalı Tahir Bey üstadımız vasıtasiyle görmüştüm; bu sanatta
olmuştur. Rumeli Misari'nda oturup oradaki burun, Fenni Burnu ismiyle buna nisbet edilmişti. Meşhur Sakilnâme bunundur.
Skender seyr isen de sedd-i nutket pîş~i kâmilde Felatûn-ı hakikat-bîne nakl-i macera olmaz beyti Fennt Mehmed Dede'nindir.
1 Mevlâna'nın ressamları, Konya Halevi güzel sanatlar kolu tarafından 1945 de neşredilmiş olup eseri kaleme alan Şahabeddin Uzluk1 tur. Yine aynı zatın Millî Mecmua'nın sayı 42 sene 1941 nüshasından itibaren Türk nakıs tarihinde Mevleviler ismi altında bir silsile makalesi de neşredilmiştir. 1 Mevlâna'nın ressamları (Şahabeddin Uzluk), s. 43.
3 Prof. Dr, Süheyl Ünver Ressam Naksî hayatı ve eserleri isimli kitabında Nakşî'yi onyedinci asır ressamlarından olarak göstermekte olup karine ile onaltmct asrın sonlariyle onyedinci asırda yaşadığı anlaşılıyor.
4 Ressam Naksî hayatı ve eserleri, s. 20, 22*
* Ressam Naksî hayatı ve eserleri, s. 19, 20. t

o asırda kendisinden yüksek bir sanatkâr henüz görülmemiştir. Oymacı Fahri 1020 H.-1611 M. de İstanbul'da vefat ederek Ediraekapı mezarlığında hattat Kırı mî Abdullah Efendi'nin kabrinin yanma defnedilmiştir x. Topkapı Sarayı arşivindeki Harc-ı Hassa defterlerinde Oymacı Fahri'nin kıymetli eserlerinden olup adları geçmektedir.

BÎR BUÇUK ASIRDAKİ ÇlNÎCÎLÎK

Tarihimizin ikinci cildinde onaltmcı asrın ortalarına kadar Osmanlı sanatkârlarının çinicilikteki terakkileriyle buna dair çini eserlerinden kısaca bahsetmiştik; bu kısımda da yine kısa olarak birbuçuk asırlık çiniciliğimizden bahsedeceğiz. Onaitıncı asır sonuyla onyedinci asır başlarında tznik Çiniciliği faaliyette olup cami, türbe, çeşme, saray ve saire gibi yapılan binalar, buradan getirilen çinilerle süsleniyordu. Çini işleri için İstanbul ihtiyacı birinci safta olup bu ihtiyaçtan fazlası hükümetin müsaadesiyle ve tüccarlar vasıtasıyle diğer yerlerdeki binalarla hususî binalarda kullanılıyordu s.
tznik çini imalâtında lâzım olan Âfyonkarahisar yöresi (Çinilerde kullanılan toprak) Kütahya'da, çini ve fincan işleyen ustalar vasıtasıyle tedarik edilerek İznik'et gönderilirdi 8.
Bursa'da Yeşil Cami'deki çinilerden başlayarak onyedinci asır ortalarına kadar Türk çiniciliğinin tedrici surette nasıl yükseldiğini ve onaitıncı asır ortalarından itibaren ne suretle tekâmül etmiş olduğunu bu hususta mütehassıs müdekkiklerimiz adım adım nümuneleriyle göstermişlerdir; bundan anlaşıldığına göre onaitıncı asır ortalarından onyedinci asır ortalarına kadar bir asır zarfında Türk çiniciliği en yüksek devrini yaşamıştır.
1 Tarih-i Bursa (Güldeste-i riyâz-ı irfan ve vefiyat~ı danişverân-x nâ-diredan), s. 534.
* İstanbul ihtiyacı temin edilmeden, tüccarlara Çini verilmemesine dair Mimarbaşı Davud

Ağa'nın mektubu üzerine İznik kadısına gönderilen 1101 Rebiulevvel ve 1106 Zilhicce ve 1022 S af er tarihli hükümler (Hicri onyedinci asırda İstanbul hayatı, Ahmed Refik, s. 4, 33, 36).
* Kütahya kadısına hükümü ki
Hassa mimarlarım bası... Mehmed zîde mecdümı südde-i saadetine m ek tu b gönderüp halıya kasaba-i İznikte saray-i âmire ve mirî bagce ve türbe-i sal âtin içün işlenen kâşîler mühimmatına Karahisar yöresi lâzım olmağla kadimden ohgeldiği üzere Kütahya'da fincan işleyen ustalardan narh-ı rûzi üzre akçesiyle KaşS basıya abvermek babında... (Mühimme 16, a. 118, sene 1016).

Bu tarihlerde İznik çini imalâthanesinin en ince çinileri yaptıklarını buraya verilen siparişler neticesi saray binalarına ve âbidelere, türbelere saltanat kayıklarına konulan çinilerden anlamaktayız *. İznik çiniciliğinin onyedinci asır ortalarında
da iyi çini yapmaktaki kuvvetini muhafaza ettiğini pek güzel olan Yenicami çinilerinin burada yapılmasından öğrenmekteyiz2.
II. Sultan Selim'in Edirne'de yaptırdığı Selimiye CamV inin çinileri ile İstanbul'da Sokollu Mehmed Paşa, Rüstem Paşa, Piyale Paşa, Mesih Paşa, Üsküdar'da Atikvalide, Ramazan Efen' di camileri ve İkinci Selim, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed türbeierindeki çiniler, Topkapı sarayı çinileri, Eyüb türbesVnin içinde ve dışındaki çiniler İznik'teki çiniciliğin en mütekâmil safhasını göstermektedir. 978 Cemaziyelevvel ve 1570 Ekim tarihli bir hükümle iş alâtlariyle İstanbul'a davet edilen üstad çi-nicilerden Hacı Mehmed, Fazlı Halife, Yazıcıoğlu ve Ahmed isimlerindeki üstadların isimlerini öğrenmekteyiz 3.
Osmanlı çini tezyinatında birinci derecede yer almış olan Lale çiçeği bilhassa onaltıncı asrın ikinci yarısında çok görülmektedir 4. Onyedinci asırdaki Türk çiniciliği, sır, renk ve desen itibariyle emsalsiz olup bu hususlarda çini tezyinatı en yüksek derecesine varmıştır.
Sultan Ahmed CamV inde çok çini kullanılmış olup Topkapı sarayı çinileri istisna edilecek olursa Sultan Ahmed Camii çinileri tenevvü itibariyle bu asırdaki çinilerin hepsinin üstünde bulun-
1 Mühimme defteri numara 26, s. 211 sene 982 ve Mühimme 35, s. 313 sene 986 ve Mühimme, 66, s. 123 sene 998. İkinci hüküm İznik kadısına hitaben yazılmış olup şöyle denilmektedir. "Hâlâ bostancılarını başı Ali zîde mecdühû mektup gönderip hassa-i hümâyunun içün müceddeden bina olunmak fermanım olan kayığın kıçı zeyn olmak için İznik'ten iki bin üçyüz kıta çini firuze renk kare lâzım ve mühim olmağın büyürdüm ki... vardıkta irsal olunan numuneye göre iki bin üçyüz kıta çini firuze renk kare tedarik için bervech-i istical irsal eylemek ardınca olasın."
2 YenicamVin yazılarını yazmağa memur edilen meşhur hattat Tek-necizâde İbrahim Efendi înznik'e kadar gidip çini üzerine yazılacak yazıları orada yazmıştır (Tuhfetifl'haltatîn, s. 48).
3 Mühimme defteri 14, s. 576.
* tslanbul çinilerinde lâle (Feyzullah Dayıgil), Vakıflar Dergisi, c. I,sene 1938 ve Sultan Ahmed camiinin tezyini hususiyetleri (Tahsjn Öz), Vakıflar Dergisi, c. 2, s. 209.

maktadır 1. Topkapı sarayında 1635 tarihli Revan köşkü ile 1639 tarihli Bağdad köşkü çinileri ve 1641 tarihli Sünnet odası çinileri onyedinci asırdaki en zengin Osmanlı çinileridir. Yine bu cümleden olarak Üsküdar'da Kösem Valide Camii çinileri de vardır 2.
Onyedinci asırda tznik çinisinin saraylara, cami ve türbelere konulmak üzere işlendiği bu asrın ikinci yarısında Osmanlı çinileri yani İznik çiniciliği eski haşmetli devrinin sonlarını yaşamakta olduğunu 1076 H. -1665 M. de tamamlanan Yeni Cami (Valide Camii) ile arkasındaki türbede bulunan çinilerden anlamaktayız 3. Ve bu tarihlerde Kütahya*da halk ve hususi binaları tezyin için yapılan çinilerden başka daha çok, çini fincan yapıldığını bir

vesikadan öğreniyoruz 4. Tetkik ettiğimiz arşiv vesikalariyle mühimme defterlerinde Kütahya'da, bu onyedinci asırda cami, türbe saray ve diğer tezyinat için hükümet eliyle tezyini çini yapıldığına dair hiç bir kayda tesadüf edilmemiştir; fakat bu kayıt Kütahya'da tazyinî çini yapılmıyor demek değildir; Kütahya çiniciliği Osmanlı devrinde bilhassa İznik çiniciliğinin inkıraza başlaması üzerine onsekizinci asırda kendisini daha ziyade göstermeğe başlamış fakat hiç bir zaman ona yetişememiştir.

1 Bu hususta daha fazla malûmat almak için Vakıflar Dergisindeki Tahsin öz'ün yazısına bakın.

1 Osmanlılar devrinde Kütahya çinileri, s. 40. (İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Doçenti Oktay Arslanapa, İstanbul 1949),

3 Osmanlılar devrinde Kütahya çiniler, s. 41.

1 571 inci sabifcdfki Kütahya kadısına gönderilen hükme bakın.

MÜZEHHÎBLÎK

Onaltıncı asrm ikinci yarısındaki müzehhiblik eski kuvvetini muhafaza etmiş ise de onyedinci asrın ikinci yansından iti* baren yavaş yavaş bu hızını ve güzelliğini kaybetmeğe başlamış olduğu görülüyor.

Onyedinci yüzyılda hattat Derviş Ali'nin yazılarının tezhibini Sürahi Mustafa Efendi isminde bir müzehhib yapardı; Mustafa Efendi'nin tezhipte üstadı Abdullah adında bir müzehhib olup bu da, meşhur Yenibahçeli Kara Mahmud' un ş a girdi ve azadlı kölesi idi.

Onyedinci yüzyıl hattatlarından Çinicizâde Abdurraliman Efendi'nin yazılarının tezhibini müzehhib Baruthaneli Abdullah Çelebi yapardı ki bu zat, Molla Gürani'M Beyazı Mustafa Efendi'nin hem oğlu ve hem de talebesi idi. Beyazî de yukarda adı geçen Sürahi Mustafa'nın yetiştirmeğidir 1. tnadiyeli İmam ve onun yetiştirmesi Antalyalı Ali de yine bu asrın sanatkâr müzehhiblerindendi.

Hattâ Hafız Osman Efendi'nin yazılarının tezhibinin çoğunu biraderzâdesi olan Bayram Paşa türbedan Hafız Meh-med Çelebi yapmıştır. Hafız Mehmed Çelebi, müzehhib Sirkeciz âde'nin talebesidir; bundan başka Hafız Osman' in yazılarına Beyazî Mustafa Efendi talebelerinden Kan-bur Hasan Çelebi de tezhib yapmıştır.

Onyedinci yüzyılda İstanbul'da üstad ve şagird olarak kırk dükkânda yüzbeş ve yüz dükkânda üçyüz müzehhib bulunduğunu Evliya Çelebi yazmaktadır 2.

1 Tuh*etü*l~hattatîn. s. 253 ve 336.

* Evliya Çelebi seyahatnamesi, c. İ, s. 608, 609.'

KIRKÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ONALTINCI ASRIN SON YARISÎYLE ONYEDÎNCÎ ASIRDA ÎKDlSADÎ [EKONOMİK] DURUM

Osmanlı tarihinin ikinci cildinde görüldüğü üzere devlet, onaltıncı asır sonlarına kadar iç ve dış ekonomik durumunun mükemmel surette ayarlanması dolayısiyle olağanüstü hâdiselerde memlekette sıkıntılı bir hal görülmemişti; fakat bu asrın sonlarına doğru başlayıp uzun süren tran ve Avusturya seferleri organize edilmiş olan bu düzeni bozmuş, paranın kıymeti düşmüş, dahilî ihtiyacı temin etmekte olan ocaklık menbalar zayıflamış olduğundan memlekette yapılan mühim miktardaki eşyadan bazılarının yabancı memleketlerden alınmasına zaruret hasıl olmağa başlamıştır.

Bundan başka onyedinci asır ortalarından başlayarak uzun süren Girit seferi ve daha sonraki seferlerle dahilî isyanlar ve asayişsizlik sebebiyle Osmanlı devletinin senelik ihtiyacını önlemek üzere evvelden beri harp levazımı hazırlamakla mükellef yerler kısmen ortadan kalkmış, noksanları telâfi için harice ihtiyaç hasıl olarak bu hal bir hayli paranın memleket dışına çıkmasına se-beb olduğundan bunun asıl acısı onsekizinci asırda görülmüştür.

İktisadî vaziyetini hulâsa ettiğimiz bu bir buçuk asırda, daha sonra ondokuzuncu asırda yapıldığı gibi memlekete girecek ve memleketten çıkacak eşyanın listesi ve bir fiyat tarifesi

olmadığından bu zamanlarda memlekete giren eşyanın neler olduğu ve ne nisbette arttığı bilinmemektedir; bununla beraber bu tarihte Türkiye'deki muhtelif sınıflara ait iş ve dokuma tezgâhları ve ocaklık hizmet teşkilâtı (yani devletin ordu ve donanması için muayyen imalât mahalleri) henüz tamamen bozulmamış olduğundan Osmanlı memleketine giren eşyanın daha sonraki tarihlerde görüldüğü gibi pek kabarık olmadığı muhakkaktır; bununla beraber hariçten giren eşya içerideki tezgâhlar ve sanatlar üzerinde aksi tesir yaparak şikayeti mûcib olmakta idi. Bilhassa Venedik, ingiltere ve Felemenk tüccarları vasıta-

siyle bir asır evvelkine nisbetle Türkiye'ye Londra Çuhası çok miktarda ithal e dilmekte idi. Meselâ eskiden yerli ipekten dokunan ve Kemha denilen * ha vs iz kadifenin ipeği daha sonraları bükülmedik acem ipeği, Bec (Viyana) ipeği ve Mora ipeğinden dokunduğu için 1056 H. -1646 M. tarihinde örücü esnafı bundan şikâyet ederek dokümanların eskidenberi kendilerinin dolap ile büktükleri ipekten yapılmasını istemişlerdi 2. Bu kayda göre Osmanlı ülkelerine ve bilhassa İstanbul'a İran ve Avusturya'dan ipek gelmekte olduğu ve Mora'da ipek istihsal edildiği görülmektedir.

Osmanlılarla muahede yapmış olan devletlere verilen ahidnâme-ler mucibince bu devletlere mensub tüccarlar, Osmanlı memleketlerinin gerek iç taraflarında ve gerek deniz sahillerindeki şehir ve kasabalarda ticaret yaparlar ve tarife mucibince gümrük resimlerini verdikten sonra getirdikleri eşyayı serbest olarak satıp müsaadeyi havi alacakları metaı da mahalline kadar giderek vasıtalı veya vasıtasız yani ya bizzat kendileri veya gönderdikleri vekilleri vasıtasiy-le satın alırlardı; Osmanlı hükümeti ticaret ahidnâmesi imzaladığı herhangi bir devletle icabında muharebe dahi olsa onun Osmanlı şehir ve limanlarına gelen tüccar mallarına katiyyen el uzatmazdı; bu hususta Osmanlı devleti teşkilâtına dair bir eser yazmış olan Riko (Ricaut) lüzumu halinde muharib devletin sefinelerini tevkif veya nezaret altına alan Osmanlı hükümetinin tüccara ait eşyaya katiyyen el uzatmadığını yazdıktan sonra Türklerin, tüc-carların arılar gibi çalışarak kovana bal getirdikleri için himayeye lâyik olduklarını söylediklerini beyan etmektedir 3.

II. Sultan Selim (1566-1574) zamanında verilen müsaade üzerine Fransız gemileriyle gelen tüccarlar gümrüklerini vermek suretiyle Türkiye'den bahar, pamuk, pamuk ipliği, mazı, zamk kuru üzüm, deri ve sahtiyan alırlardı 4. Bunlar İstanbul ve

1 Kemha : Bağdad, Tebriz, Nisaptır ve Çin'de dokunan ipekli kumaşın adı ise de (îbn Batuta seyahatnamesi. Şerif Pasa tercümesi, c. 1, s. 336.) Osmanlılarda havsız kadifeye kemha denilmektedir. Bilhassa Bursa'da muhteli renklileri yapılmıştır.

3 Mühimme defleri numara 91, s. 103.

3 Riko (Fransızca tercümesi)* s. 222.

4 lbnü'l-Emin tasnifi, hariciye vesikaları (birinci k/ör ton), numara 3, sene 1007 ve Mühimme defteri, 28, s. 289.

İzmir'den sonra en çok Suriye iskeleleri ve İskenderiye ile ticari işler yapıyorlardı.

Onaltmcı asır sonlarında doğru Osmanlılarla ilk defa ticari münasebet temin eden İngiliz'lerin bilhassa Osmanlı memleketinden en çok ehemmiyet verdikleri meta Ankara ve Beypa-zarm'da dokunan 50/ muhayyer ve tiftik ipliği olup bu şehre kadar gelen tüccarlar veya adamları bu soflardan külliyetli miktarda satın alıp götürürlerdi K İngiliz tüccarlarının Türkiye'ye getirdikleri eşya arasında en önemlisi Londra çuhası idi. Bunların en mühim ticarî pazar yerleri İstanbul'dan başka Selanik, lzmir% Kıbrıs y İskenderun, Trablusşam ve Halep idi 2; ve buralarda konsolosları bulunurdu.

1053 H.-1643 M.de ingiltere ile yenilenen ahidnâme mucibince ingiliz gemileriyle İskenderun iskelesine gelen Londra çuhasının her pastavında (Pastav metresi muayyen kumaş topu) Iskenderun-da kırk para ve bir pastav *jj» çohadan altı para ve tavşan kürkü derisinin her destesinden altışar para ve kalay ve kurşun'un Şam kantariyle elliyedi buçuk para alınırdı. Bu

eşya Haleb'e gelirse orada da fazla gümrük resmi verirlerdi,
İstanbul ve Galata iskelelerine gelen gerek Londra'da ve ingiltere'nin başka yerlerinde imal edilen çuhaların birincisi ve ikincisinin bahaları ne olursa olsun beher pastavından Riyal kuruş seksener ve Esedî kuruş yetmişer akçe olmak üzere yüz kırkdört sağ akçe alınırdı; fakat Felemek ve sair memleketlerin Çuhalarında ve saye ve Londrine ve iskarlaVtan evveldenberi ne gümrük alınmışsa yine o tarzda resim alınacaktır.
İngiliz tüccarları ham bez, ipek, pamuk ipliği sahtiyan ravend vesair tefarik mazı (<i-H* jW>- • * J«*-) alırlar ve tarife mucibince dengine ve muhammen fiatına göre yüzde üç gümrük verirlerdi. İngilizler bundan başka Bursa ve İstanbuT-dan ipek alırlar ve İran ve Gürcistan'dan gelen ipekleri de İzmir'de mubayaa ederlerdi 3
O nyedinci asrın * başlarında Osmanlılarla ticarî müna-

1 Daha sonraları buradan tiftik keçisi kaçırmak suretiyle Kap müstemlekesinde tiftik yetiştirmişlerdir.
2 Îbnu'l-Emin tasnifi* hariciye vesikaları, numara 1085 ve Mühimme, 90, s. 4İ, 82, 90 ve Mühimme 115, s. 74.
3 Eski ahidnâraeyi teyîden 1086 Cemaziyelâhır'da (1675 Ağustos) İngilizlere verilen yeni ahidnâme.

sebet temin eden Felemenk hükümetinin tüccarları Karadeniz'de Kefe, Trabzon ve Akdeniz'de İskenderiye ve dahilde Halep ile daha çok iş yapmakta idiler; bundan başka Gömüldne'nin Maruniye iskelesinden de yun ve şap alıyorlardı1. Kütahya'ya tâbi Gediz şaphanesi şaplan ile Gömülüne yakınındaki Maruniye şaphane* sinden çıkarılan şaplar ötedenberi Osmanlı memleketlerinde satıl* dığı gibi Avrupa pazarlarına da çıkarılırdı; Şebinkarahisar şap-hanesinin şapları ise yalnız Tokat ve Sivas'ın doğusundaki yerlerde satılmak kanundu 2. Mamafih onaltıncı asır ortalarında bu maddenin Venedikliler tarafından alındığı da görülüyor8.
Venedik tüccarlarının Osmanlı memleketlerine getirdikleri eşyanın nelerden ibaret olduğunu tarihimizin ikinci cildinde göstermiştik; Venediklilerin İstanbul'dan başka Selanik, İzmir, Kıbrıs, Troblussam , İskenderiye, Kahire ve Halefte de pazarları vardı4. Getirdikleri eşyanın gümrüğünü verdikten sonra buralarda satarlar ve ahidnâme mucibince buradan muayyen eşyayı götürürlerdi. Bilhassa Mora ile Ege sahillerinden Midilli, Kemer (Burhaniye ve İzmir'den külliyetli palamut 6 Gediz ve Şebinkarahisar'dan şap 8 İstanbul ve Edirne'deki vekilleri vasıtasiyle Ankara sofu ve muhayyer [Muhayir] alıyorlardı 7. Mora Ya-nmadası'nda Istefedye denilen kuş üzümü Venedik tüccarları vasıtasiyle Avrupa piyasasına sevkedilmekte idi 8. Avrupadan gelen eşya arasında Frenk atlası, Kemha da vardı.
Lehistan'dan kürkten başka balmumu da gelirdi; hal mumu bir aralık yani onaltıncı asrın ikinci yansında Osmanlıların Nakşa (Naksos) dukası tayin etlikleri yahudi Yas ifna si'nin iltizamında bulunuyordu °. Leh tüccarları ya doğrudan doğruya İstanbul'a gelip o vasıta ile mal mubayaa ederler veyahut bazan Ke-

1 Mühimme defteri 90, s. 99, sene 1056 H.
* Maliye vesikaları (Cevdet tasnifi), numara 1914, 1 Mühimme defteri 7, s. 860 ve sene 976,
4 îbnüH-Emin tasnifi. Hariciye vesikaları, numara 72.
* Îbnü'l-Emin tasnifi, Hariciye vesikaları, numara 852,
* Mühimme defteri 7, s. 860.
7 Ayaş kadısına gönderilmiş olan 26 Muharrem 982 tarihli hüküm (Mühimme, 24 s. 231).
9 Maliye vesikaları (Cevdet tasnifi), numara 2063. 9 Mühimme defteri 7, s. 987.
î

fe'den Sinop'a geçip kara yoluyla Haleb'e inerek kumaş alırlardı ı.
Komşu memleket olan İran'la da yapılan anlaşma mucibince tüccarları gelip giderlerdi. İran'a

giden eşya Erzurum*da yoklanır, bakır, gümüş ve demirden başkasının geçmesine müsaade edilirdi 2. İran tüccarları vasıtasiyle Kandehar'in ince tülbendleri de Türkiye'ye gelirdi.
Ruslarla da onaltıncı asır başlarında akdedilen muahede ile ticarî muamele yapılırdı.
n .j|. mmAan Tarihin ikinci cildinde görüldüğü üzere mem-metg leket dahilinde lüzumlu olan eşyanın ancak
ihtiyaçtan fazlasının hükümetin müsaadesiyle dışarıya çıkarılması icabediyordu; memnu eşyanın bazan kaçak olarak çıkarılmak istendiği veya çıkarıldığı vâki olduğundan bu hususta alakadarlar mesul olurlardı3. Türk limanlarından İstanbul'a gelen eşyanın Haliçte muayyen iskelelerde yerleri ve antrepoları vardı *. Ecnebi gemilerden Galata sahiline mal çıkaranlar, eşyalarını Go/ota'da Ayasofya camii evkafından olan bezzazistana (Bedestence) çıkarıp orada satarlardı6.
Memleket dahilindeki tezgâhlarda yapılıp gerek içeride sar-fedilen ve gerek memleket dışına çıkarılan eşyanın yapıcılarının miktarı muayyen ve mahdut olduğu gibi bunların mamulâtının malzemenin cinsi ve ölçüsü de hükümetçe tesbit edilmiş ve dam-

1 Mühimme defteri 28, $. 214, 373, 374, 386, 393.
* Mühimme defteri 7, s. 928.
1 Sinop kadısına ve iskele eminlerine hüküm ki
Mahrûsa-i istanbuTda sahtiyan ve meşine ziyade miizayeka olup küffara ve sair vilâyete gitmek memnu iken hâlen Venedik ve Boğdan ve gayri yerlerden taht-ı kazana baûrgânlar varup yirmi bin miktarı sahtiyanı cemedip vilâyetlerine alıp gitmek üzere oldoklan İlâm olundu; bu babta azîm itab ve ikaba müstahik olmuş, sundur.. (Mühimme 66, s. 20, sene 997) aynı tarihte Konya, Akşehir ve Seydisehri kadılarına gönderilen hükümle oradaki sahtiyan ve meşinin başka yerlere verilmeyip istanbuTa gönderilmesi yazılmıştır (Mühimme 66, s, 21).
4 Mühimme defteri 71, *• 66, sene 1001,
* Mühimme defteri 78, a. 792.

gaya tâbi tutulmuştu 1; bunun haricine çıkanlar cezalandırılırdı ; meselâ ibrişim satanların kullanacakları ibrişimin cinsi muayyendi; bunun hilâfına başka bir ibrişimden kumaş dokun-masına müsaade edilmezdi 8. Sandal denilen kumaş iki buçuk arşın (birarşın 68,8 santimetre) olarak yapılırdı8. Edim* ve İstanbul'daki kürkçü esnafının seksen samurdan bir samur kürk ve yetmiş vaşak nâfesinden bir vaşak kürk ve yüzelli ka-kumdan bir kakum kürk ve doksan samur parçasından ve ikiyüz sincaptan birer kürk yapmaları tesbit edilmiş olup bunun dışına çıkıp hiyle yapanlar derhal ceza görürlerdi; bunların kontrolü hassa kürkçü basısına ait olup hiylekârlan hükümete haber verirdi4. Her sanat erbabının şeyh kethüda yiğitbaşı ve iki ehl-İ hib-re'den müteşekkil bir lonca hey'eti olup bunlar mensub oldukları esnafın işlerine bakarlar ve hükümet ile esnaf arasında vasıta olurlardı.
Venedik, Fransa ve ingiltere Türkiye'nin dahili emtiasından Ankara so/u'na çok ehemmiyet verip bundan fazla miktarda alıp götürürlerdi; bundan başka Osmanlı tüccarları da Ankara sof ve muhayyerlerini satmak üzere Dubronik'e kadar giderler * ve hattâ bunlar İtalya'ya geçip mal satarlar ve oradan da mal alırlardı6.

1 Şam*da diba denilen ipekli kumaş, yasdık obayî, bağdadi, kutni-i samİ denilen Şam pamuklusu, bafia?vale? Femnem? ve hâreU kumaflar dokunurdu. Bu kumarlardan almak üzere muhtelif memleketlerden gelen tüccarlar, bunların hükümetin koymuş olduğu ölçüye uygun olup olmadığına dikkat ederler ve tcabmda şikâyet eylerlerdi (Mühimme 26, s. 14, sene 982).
1 Bursa kumaşçıları, ibrişim satanların dirhemi bir akçe olan ibrişime on dirhemi bir akçeye alan ibrişim karıştırıp kumaşın bozulmasından şikâyet
etmişlerdir. Bursa kadısma gönderilen hükümle hilekârlann tecziyeleri emro-lunmuştur (Mühimme S, s. 131).
• Mühimme defteri 93, s. 10, sene 1069 H.

4 Mühimme defteri 106, t. 8, sene 1106 ve Mühimme 111, s. 308, »ene 1112, 6 Ankara tüccarlarından Kurt Yusuf ve Canım isimlerinde iki Türk tüccarının Dubrovnik'e götürdükleri Ankara sof ve muhayyerlerinin haksu olarak müsadere edilmesi dolayutiyle bunların iadesi hakkında Ü*hüpf Hersek ve
Bosna sancakbeğlerine yazılan hükümler (Mühimmfi defteri 23, vesika «ıra numarası 605, sene 981 H.).
* Tüccardan Üsküplü Hacı Cafer ve arkadaşlarının Ankara'dan mal alıp Arnavutluk sahilinde, Lef kasabasına gelirlerken Venedik kaptanı tarafından gemilerinin zabtedilip Venedik't götürülmesi dolayu^yle Venedik dojuna yazdan nâme-i hümayun (Mühimme 24, ». 209, sene 992).

Ankara sofu Türkiye'de de çok satılırdı ve yalnız sof satan ticarethaneler vardı. Ecnebilerden başka islâm, hırîstiyan ve ya-hudilerden bir hayli tüccar Ankara'ya, gelerek Ankara sofu ve Ankara muhayyeri alırlardı 1. Ankara sofu istanbul'da Engürü hanında satılır ve sofcular burada otururlardı. Soflar, don-luk (elbiselik) menevişli, nakışlı, kırmızı donluk, fıstıkî yeşil donluk, koyu menevişli, şali, binişlik (cübbelik) çakşir-lik (şalvarlık) sof olmak üzere mütenevvidi 2. Softan başka Bilecik kadife ve ipekli döşemelik ve yastıklık çatma'ları Trab-zon bezleri 3 de son asra kadar şöhretlerini muhafaza etmişlerdir. Evliya Çelebi Bursa ipekçiliği ve çeşitli J-! lâl kadifelerden ve bunların elvan renk, Bursa alacası, nefti, mavi bez, nakışlı kadife yasdık, muhtelif ipek Bursa keseleri, peştemalları ve çeşitli renkte (kırmızı, san, fıstık, beyaz, mavi yeşil, limonî) kemha denilen havsız kadife ve serenak, nakışlı serenk ve kutnî denilen pamuklu ipek kumaş vesair Bursa'da yapılan dokumalardan bahsederek lâl kadifenin Cenevre'de işlenenden daha güzel olduğunu beyan etmektedir 4, istanbul ve memleketin diğer yerlerinde de muhtelif renklerde kutnî, serenk, benek, sermayî (kışlık) kemka, şahnik, şip (telli bürümcük) ve yukarıda adı geçen sof, muhayyir, kutnî ve saire dokunurdu.

Onaltmcı asırla onyedinci asırda Selanik'te dokunan keçe seccadeler meşhurdu; bunların bazıları arslan resimli olurdu; hattâ Üçüncü Murad'ın damadı vezir-i âzam İbrahim Paşa, Avusturya seferinde kendisine dehalet eden hmstiyanlara üzerinde arslan resmi olan Selâniklin keçe seccadelerini vermek suretiyle gönül-

1 îbnü'l'Emin tasnifi hariciye vesikaları, numara 86 ve Mühimme defteri, 78t m. 631, sene 1018.
* Dahiliye vesikaları (Cevdet tasnifi), numara 12412.
3 Trabzon bezlerinin şöhreti zamanımıza kadar gelmiştir. Sultan Süleyman Kanunî zamanında başdefterdar olan meşhur İskender Bey altı bini geçen maiyyeti ve köleleri için don ve gömleklik olarak ber sene gemilerle Trabzon bezlerVnden getirtirdi (Âli tarihi basılmamış son cilt varak 38 b). Sultan Abdülaziz, yerli metaa itibar ettiği için Trabzon bezinden hilâli gömlek giyerdi. Vefat ettiği zaman sırtından çıkarılan gömlek Trabzon bezin-dendi.
* Evliya Çelebi seyahatnamesi, c. 2, s. 36.
t

lerini almıştı 1. Kütahya'da hah ve seccade dokunurdu8.

Osmanlı hükümeti hazan mirî yani hazineye ait ipeği Vene-dik'e gönderip sattırır ve hariçten kendisine lâzım olan eşyayı tedarik için aralarında ticarî münasebetler olan devletlere memur göndererek bedeli mukabilinde îcab eden eşyayı tedarik eder ve ahidnameler mucibince gümrük ve sair resimlerini vermezdi 3.

Onyedinci asrın ilk yarısı içinde Fransızlar bir kısmı ahid-nâme mucibince ve bazan müsaade-i mahsusa ile Türkiye'den pamuk ipliği, sahtiyan, balmumu, gön, bahar, mazı, zamk, kuru üzüm ve bal alırlardı4. Çünkü hükümet serbest bıraktığı eşyayı icabına göre çıkarmazdı. Onun için müsaade lâzımdı.

istanbul'da muhtelif emtianın satıldığı hanlar ayrı ayn idi. Tüccar malları buralarda emniyet altında bulunur, akşamlan muayyen saatte kapanıp muayyen saatte açılırdı. Bu hanların bekçileri vardı. İran tüccarının bulunduğu Hoca hanı (tüccar han) kebeciler hanı 'sof ^atılan engürü hanı1 Mısır tüccarının bulunduğu Bal kapanı hanı 'Ketenciler hani1 "Kına hani* Avret pazarında esir satılan Bayram paşa hanı vesaire bu kabildendir.

Onaltıncı ve onyedinci asırlarda Karadeniz sahilinde en mühim ticaret iskelesi Ünye (înavus) olup, Boğdan, Eflâk, Kazak ve Karadeniz havzası tüccarları Diyarbakır'dan ham kırmızı ipek sahtiyan ve Halelden Dirayi ve mavi Futa ve saire getirirler ve bu iskelelerde muamele yaparlardı. 6.

Ecnebi tüccarların memleketleri ve ticaret mahalleliyle mek-

1 Peçevi tarihi* c, 2, 5. 230 ve ondan naklen Hammer(Atâ Bey, tercümesi), c. 7, s. 273.

2 Onbirinci asr-ı hicride istanbul hayatı sene, 1019 H. s. 43.

3 Mühimme defteri 7, s. 976 ve Mühimme 67, 5. 20 ve Mühimme 42, s. 286 ve Mühimme 43, s. 18 J ve Mühimme 58, s. 195. Samur kürk ve balık dişi ile bulgari (Volga türklerinin yaptıkları meşin) vesair eşya almak üzere Moskov kiralına gönderilen nâme (Mühimme 7, 5. 988) Daha böyle Rusya, Lehistan ve İngilii kıratlarına gönderilen nâmeler vardır.

* Name-i hümayun defteri No. /, s. 42 (Fransa ahidnamesi) ve lb-nül*-Emin tasnifi hariciye vesikaları, No.3 Fışa ve Ege havalisi kadılarına hükümler.

5 4>-j^ *Jr^f Kitabü'r-rihle, Paris Milli Kütüphanesi Arabca yazmaları No. 6016 Antakya Patrikinin seyahatnamesi. (Prof. Mükrinün Halil Yinanc'ın kütüphanesindeki istinsah edilmiş notlardan). t

tuplaşmalarını temin etmek üzere sâi denilen postacı teşkilâtı ve bunların başında sâîbaşıhk adiyle bu ecnebi posta işini tanzim eden bir posta müdürlüğü vardı; bu posta teşkilâtı ber ticaret yapan devletin ayrı ayrı veya bir kaçının iştirakiyle vücud bulmuştu K

1 Galata Mollasına [Kadıaı'na] hüküm ki

iftiharül'-ümeraİ'l-mületi'l-iseviyye Françe pâdişâhının asitâne-i saadette mukim elçisi Jyjii (Ş&rl dö Feriyol) avakibühû bi*l-hayr südde-i saadetime ara-hal gönderip Medine-i Galata*da vaki françe tüccarlarının mekâtibleri irsal hû-metlerinde sâi bası olan kimesne hizmetinde tekâsülü oldugın bildirip Medine-i mezburda vâki françe tüccarlarının hizmetlerine mahsus Elhac AH Mağribî nam kimesne sâi bağdık hizmetinde istihdam olunmak babında emr-i şerifim rica itmeğin vech-i meşru üzre amel olunmak için yazılmıştır sene 1113 evasıt-ı

Rebiulâhır (Mühimme 113% 5. 10).

KIRKDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI PADİŞAHLARININ ŞAHSİYETLERİ

Tarihini yazdığımız bu bir buçuk asırda II. Selim, III. Mur a d UF. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, İL Osman, IV. Murad, İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed ve II. Mustafa isimlerinde on iki Osmanlı padişahı gelmiştir.

Bu pâdişâhlardan II. S eli m'in şahsiyeti bu cildin dördüncü bölümünde yazılmış ve ondan sonra hükümdar olanlardan üçünün şahsiyetleri de onuncu bölümde gösterilmiş olduğundan bu kısımda Birinci Mustafa'dan itibaren İkinci Ahmed'e kadar gelen pâdişâhların şahsiyetleri kısaca gösterilmiştir.

» «_ı* « * I- Sultan Ahmed, hükümdar olduğu za-L Sultan Mustafa
, . ◦

(1617-1618) man ûenuz teehhül çağında olmadığı için kendı-(1622-1623) sinden iki yaş küçük olan kardeşi Mustafa'nın hayatına dokunulmamıştı; Mustafa aynı zamanda aklen de maluldü. A hm e d'in çocuğu doğduğu vakit Mustafa'yı öldürtmek istediyse de Mustafa'nın aklen hastalığı sebebiyle menedildı. A hm e d'in genç yaşında Ölümü üzerine şehzadelerinin küçük olmasından dolayı Mustafa hükümdar ilân edilmişse de cinneti sebebiyle az sonra ^

hal'edilmiş ve Osman'ın şehadeti üzerine tekrar hükümdar ilân olunarak hükümet işleri yeniçeri ve sipahilerin ellerinde olarak ismen hükümdar bulunmuştur. Mustafa bu ikinci hükümdarlığında da tam cinnet halinde yaşamış kendisi adına validesi emirler vermiştir. Banklara altın atmak lüzumsuz. yere para saçmak, sarayda adam kovalamak, oda oda dolaşıp yeğeni Sultan Osman'ı aramak gibi halleri halkça duyulmuştu; on beş aydan fazla hükümdarlıkta bulunarak 1032 Zilkade 14 ve 1633 Eylül 9 da ikinci defa hal edilip yerine diğer yeğeni Dördüncü Murad geçmiştir. Mustafa hal'inden sonra onaltı sene daha yaşamış 1048 Ramazan ve 1639 Ocak'ta kırk sekiz yaşında vefat ederek Ayasofya camii avlusundaki türbeye defnedilmiştir.

tı. . Amcası I. Mustafa'nın, birinci defaki hal'inde
ikinci
1027 H.-1618 M. de hükümdar Üân edildi; on
(1618.1622) dört yaşında tecrübesiz bir çocuktu; t ab1 an hırçın ve icraatinde şedid ve aceleci idi; samimî olarak ıslahat yapmak istiyordu; fakat bu hususta yaşı, kafası ve muhiti müsait değildi. Tebdil gezmek suretiyle uçaklardaki edeb-sizlerin bir kısmını temizledi. Hacca gitmek isteyip bu vesile ile dönüşte Mısır ve Suriye'deki askerî kuvvetlerle İstanbul'u gelerek yeniçeri ocağını kaldıracağı hakkındaki rivayetlerle ocakların ayaklanması neticesinde onsekiz yaşında Yedikule'de boğuldu (1031 H.-1622 M.).
II. Osman tab'an hasis olup para sarfına taraftar değildi; bu hisseti sebebiyle Lehistan seferinde ocaklının nefretini kazanmıştı; devlet adamlarına suy-i muamele etmek âdeti olduğundan kendisini sevenler pek azdı; saltanatta uzun müddet kalmış olsaydı tecrübesi artarak mühim basanlar temin etmesi muhtemeldi. Etrafını saran kızlarağası Süleyman Ağa, hocası Ömer Efendi ve kurena ve musahiplerinin lüzumsuz taşkınlıkları ve kendisinin bunların teshi altında kalması ve bilhassa kapıkulu ocakları hakkındaki şiddeti, meyhaneleri basarak elde ettiği ocaklıyı da denize attırmak veya taş gemilerine göndermek suretiyle cezalanduıl-ması yeniçerilerin kendisine kin bağlamalarına sebeb olmuştu.
Sultan Osman, Lehistan seferine giderken belki muhalefete kalkar korkusiyle kendisinden sonra yaşça en büyük olan kardeşi Şehzade Mehmed'i öldüıtmek suretiyle babası I. Ah* med'in cülûsundanberi terkedilmiş olan kardeş katli meselesini yeniden meydana çıkarmıştır; yetişkin bir şehzade olan kardeşi M eh m e d'in kendisi hakkındaki bedduası ve Osman'ın fecî âki-beti ibreti mûcib bir vakıadır. Sultan Ahmed camii yanında babasının türbesinde medfun olup ölümünde ondokuz yaşı içinde idi.
İkinci Osman saray ananesi hilâfına yani cariye îstifraşına aykırı olarak Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu Şeyhülislâm Esad Efendi'nin kızı Akile Hanım'ı nikahlamış ve kendisi tarafından Pir Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi vekil olmuştur. Sultan Osman silâh kullanmakta, binicilikte mahir olup bundan dolayı Farisî mahlasını almıştı. Bunun zamanında İstanbul'da İngiltere' devletini temsil etmekte olan S i r Tomas

Roe hatıratında, Sultan Osman'ın tebaası tarafından sevilmeyen ve hürmete lâyik görülmeyen bir hükümdar olduğunu beyan etmiştir ki doğrudur *. II. Osman adına Kadızâde Şeyh Me hm e d'in kaleme aldığı Baytar nâme isminde edebî bîr eser olduğunu Galland yazıyor. II. Osman'ın Fars!mahlash Türkçe divanı olup tek nüshası Topkapı Sarayı Revan odası kitapları arasında 741 numarada bulunmaktadır.
IV M ad İstanbul Venedik elçiliği arşivindeki kayda göre (1623-1640) W* Murad, orta boylu, diğer bir kayda göre uzun boylu 2 kalın kemikli, şişmanca fakat çevik, koyu kumral saçlı, karagözlü, beyaz tenli büyükçe gaga burunlu simaca znehâbetli olup sakalı kara idi3.
IV. Murad onyedinci asırda gelmiş olan Osmanlı pâdişâhtan arasında en değerlisidir; hükümdarlığı müddeti olan (1628-1640) onyedi senenin * ilk dokuz senesi çocukluk ve

acemilik devri olup Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere memleket dahilen ve haricen pek fena bir durumda idi; bu tehlikeli durumu atlatan Sultan Murad yirmi, yirmi bir yaşında işleri bizzat eline aldı; kapıkulu ocaklarının edepsizlerini iyice temizliyerek onları nizam altına soktu; memleketin diğer yerlerindeki zorbaları aman vermeden tepeledi; hattâ bu hususta ifrata giderek az bir kusuru olanları da Öldürmekten çekinmedi; yeniçeri ocağına rüşvetle efrad kaydını Önledi.
Sultan Murad fevkalâde kuvvetli olduğu gibi silâh kullanmakta da mahirdi. Bazulannın kuvveti sayesinde silâhdarhğmda bulunmuş olan Musa Paşa'yi - ki cüsseli idi - kuşağından tutup kaldırarak Has odayı dolaştırdıktan sonra getirip yine kaldırdığı yere bırakmıştı. İkiyüz okkalık gürzü sallayarak idman yapar, attığı okla kalkanı delerdi. Çok haraketli ve çevik olup koşu halinde attan ata atlardı.

1 Hammer (Atâ Bey tercümesi), c. 5, s. 313.
2 Hammer, c. 9, s. 103 de uzun boylu ve s. 288 de orta boylu olduğunu yasayor,
8 Devletinin en güzel adamı ve en jeci neferi idi; zira kuvve-i bedeniye-ye malik olduğu gibi çehresinde şevket ve mehabet nümayan idi (Birinci Osman'dan Dördüncü Murad'a kadar Osmanlı pâdişâhlarının muhtasar tercüme-i hali Amsterdam 1665). Hammer (Atâ Bey tercümesi), c. 9t s. 288 nou
* 1032 Zilkade 5 ve 1623 Ağustos 31 den 1049 Şevval 16 ve 1640 Ocak 9 tarihine kadar.

Bozuk olan idareyi düzeltmek için ne şer'î ve ne idarî kanunla mukayyet olmadı. Hafızası çok kuvvetli ve dikkati müessir olduğundan bir gördüğünü seneler geçse tanır ve baktığı zaman karşısındakini itaatle karışık korkuturdu. Emrinin mutlak surette yerine getirilmesini ister, bu hususta en ufak bir müsamaha yapmazdı; gerek istanbul'da ve gerek seferlerinde tebdil gezerdi.
Temizlik ve ıslahat işlerinde Tabanı yassı Mehmed Paşa'-nın hizmeti görülmüştür. Adam öldürmekte Duçe Mehmed (Paşa) ile cellad Kara Ali hizmetinde bulunmuşlardır. Tütün yasağı bahanesiyle bir hayli zorba öldürmüş ve bu arada birçok günahsız da gitmiştir. Bu hususta pâdişâhı tahrik eden meşhur vaiz kadızâde Mehmed Efendi olup tütünün haram olduğuna dair fetva vermiş ve o da bunu vasiyle yaparak şedid icraatta bulunmuştu.
Sultan Murad, silâhdan olan Bosnalı Mustafa Paşa ile Revan kalesini kendisine teslim edip tstanbuV& gelen Emirgüne Han Oğlu Yusuf Paşa'nın tesirleri allında kalarak fazla içkiye ve diğer bazı sefih hayata düşmüş ve bu hal ile o kuvvetli vücudunu yıpratmıştır.
Kıyafeti kendisinden evvelki hükümdarlar gibi olmayıp levendane idi; Revan seferinden îstanbuVa dönüşünde zırhlı üstlük ile tolga başlık üzerine beyaz tülbend sarılıp, siyah mücevherli bir sorguç ile İstanbul'a girmişti. Keza Bağdad seferine giderken başındaki miğfer üzerine sorguç takıp kırmızı şaldan amâme Barınmış ve amâmenin ucunu dalyasanvâri omuzuna indirmişti.
IV. Murad öldüğü zaman intizam içinde bir devlet ve dolu bir hazine bırakmıştı. Tarihlerimiz kendisine Bağdad fatihi derler. Vefatında yaşı otuzu bulmamıştı; yirmisekiz buçuk yaşında idi; Sultan Ahmed Camii yanındaki babasının yanında medfundur. Sağ olsa idi daha mühim başarılar elde edeceğine şüphe yoktu.
Hammer'ın ecnebi elçilerin raporlarından naklen kaydettiğine göre IV. Murad iri kemikli, kara gözlü, rengi ırkına mahsus zeytuni, çehresi daha ziyade sert ve şediddi. Kabul zamanına tamamiyle riayet idüp fikri daimî surette devlet işle*

riyle meşguldü ve her şeyi bilmek ve her şeyden haberdar olmak isterdi1. Muradı mahlasiyle manzumeleri ve buna nazireler vardır,
s . Birinci A hm e d'in en küçük oğlu olup IV. Mu-
İbrahim rad'Ia ana, baba bir kardeştirler; validelerı Kö-1640-1648) sem Valide Mahpeyker Sultan'dır. Biraderi Mu-rad anaları ayrı diğer kardeşlerini boğdurduğu zaman

bunu da öldürmek istediyse de validesinin müdahale ve ricaları üzerine daha ileri gitmemiş ve îbrahim de, biraderinin ölümüne kadar her an ölümü bekler bir durumda kalmıştır.
IV. Murad'ın 1640 da ölümü ve kendisinin hükümdarlığı müjdesi verdildiği zaman bunun bir tuzak olması ihtimaline binaen gösterdiği hareketler kendisinin ne kadar korku içinde ya- şadığını göstermektedir. Tab'an asabi olup hayatta kendisinden başka Osmanh hanedanına mensub kimse bulunmaması sebebiyle fazla cariye istifraşı gibi suy-i istimaller kendisini bütün bütün sarsmış ne yaptığını bilmez, yaptığı işlerin neticesini düşünmez bir hale getirmiş binnetice mevcudiyeti memleket için dir tehlike arzetmiş, umumî hoşnutsuzluk baş göstermiştir.
İlk Vezir-i âzami Kemankeş Kara Mustafa Paşa, İbrahim'in lüzumsuz iradelerine karşı koyup kendisiyle münakaşa ederken onun katlinden sonra yerine gelenlerin bunun şuursuz emirlerini tereddütsüz yerine getirmeleri âsâbi bozuk olan bu hükümdarı büsbütün zıvanadan çıkarmış ve Osmanlı vekayii
kısmında görüldüğü üzere 1648 de A±- hal' ve katlini intaç etmiştir. Ay asofya'da amcası I. M u s t a fa türbesinde medfundur. ölümünde otuz dört yaşında idi.
îV MJı mi Yedi yaşında hükümdar îlân edilmiş (1058 H.-(1648-1687) 1648 M.) ilk sekiz senesi iç ve dış türlü gaile içinde ve Köprülü Mehmed Paşa sadaretinden Viyana bozgununa kadar yirmi sekiz sene idareyi ellerine bıraktığı Köprülüler sayesinde rahat ederek av peşinde koşmuştur. Oğulları Mustafa ile Ahmed doğdukları vakit kar* deşleri olan Süleyman ile Ahmed'i boğdurmak istediyse de validesi Hatice Turhan Sultan'm müdahalesi üzerine vazgeçmiş ve bundan sonra Valide Sultan bu iki şehzâde'yi gerek Top-

1 Ha m m er (Ata Bey tercemesi), c. 9, s. 103 ve not. .

kapı sarayında ve gerek Edirne sarayında daimî surette kendi nezareti altında bulundurarak ölümden kurtarmıştır1.
En buhranlı ve tehlikeli zamanlarda dahi devlet işlerini ihmal ederek av peşinde koşan ve Avusturya cephesinden felâketli haber-ict gelmesine rağmen bu itiyadından vazgeçmeyen Dördüncü Mehmed'e bu ihtilasından dolayı Avcı lakabı verilmiştir. Tab'an mutedil, kadirşinas, vefakâr olup verdiği söze sadık kalırdı. Harp felâketlerine ve müteaddid ikazlara rağmen avı terk etmemesi neticesinde 1099 H.-1687 M.de kırk sekiz yaşında hal4 edilip 1104 H.-1692 M. tarihinde elli üç yaşında vefat ederek validesinin yaptırdığı Yeni cami türbesine defnolunmuştur. Yedi yaşında hükümdar olduğu için vesikalar arasında görüldüğü üzere yazısı pek fenadır, oğullarına meşhur hattatlardan yazı meşk ettirmiştir. Musikiye düşkündü bunun için saray'da muhtelif musikiye vâkıf cariyeler vardı. Hafız Post ve Itrî IV. Mehmed'in çok ihsanlarına nail olmuşlardır. Abdi Paşa vakayinamesi Dördüncü Mehmed'in dış ve saray hayatına aid olaylar ve sefer hareketlerini yazmış olup bu eserden padişahsın avcılığını devlet nizamına aid dikkat ve İtinasını ve cömertliğini öğrenmekteyiz.
Gönül ne Göksuya mail ne sân yâre gider Sipâh-ı gamdan emin olmağa hisar'e gider
beyti Dördüncü Mehmed'indir. IV. Mehraed ailesi arasında en çok Afife kadın efendiyi severmiş, şair olan bu hanım ile müşaare-leri vardır :
Beyazlar geydiğince bir dürr-i yektaya benzersin Siyahlar geydiğince sen hemen Leylaya benzersin Yeşiller geydiğince tûtî-i güyaya benzersin Benim hoş-bû Âfifem sen giil-i rânaya benzersin
Padişah'm bu manzum iltifatına karşı Afife kadın aşağıdaki manzumesiyle mukabele eylemiştir :
1 Şehzadeler hakkında Evliya Çelebi, tarihlerimizin kaydetmedikleri bir hâdiseden bahsetmektedir : 1079 H.-1668 M. de Yeniçeri ağası İbrahim Paça, Fazıl A hm e d Paça ile Girit seferinde Kandiye muhasarasında bulunurken İstanbul kaymakamlığı ile acele İstanbul'a davet olunmuştu; ". .meğer İslâm-bol'da şehzadeler bahanesi ile bir azim fetret ve güft ü gûy

olup cümle ehl-i hıref ve ebl-i sûk Atmeydanı'nA* cemiyet-i kübra edip biz şehzadeleri katlettirmeyip Valide Sultana Allah emaneti veriri» deyu gulüvv-i aralar edip güçle cümle ahali teps ettiklerinden İstanbul'u zabt u rabt için Yeniçeri ağasını kaymakamlığa davet..." eylemişlerdi (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 8, s. 429).

Beyazlar geydiğince Pâdişâhım âya benzersin Siyahlar geydiğince Kâbe*i ulya'ya benzersin Kızıllar geydiğine cevher-i hamzaya benzersin Benim heybetli hünkârım hemen deryaya benzersin

n a«. Sultan ibrahim'in ikinci oğlu olup Dördün-
IL Süleyman ° r
(1687-1691) cu Mehmed ten bir yaş küçüktür. Biraderinin saltanatı zamanında kafes hayatı yaşamış, birkaç defa hükümdar yapılması için teşebbüse geçilmiş ise de hepsi kuvvede kalıp nihayet IV. Mehmed'in hal'i kat'î surette orduca tekarrür edince Fâzıl Mustafa Paşa'nın sadaret kaymakamlığı esnasında hükümdar ilân edilmiştir. (1099 H.-1687 M.) Bu tarihte kırk yedi yaşında bulunup bunun kırk senesi mahbes hayatı olduğu için devlet başkanı olunca âciz bir duruma düşmüştür.

İkinci Süleyman tab'an halim, hayırhah ise de enerjiden mahrum olup üç cephedeki harp sebebiyle geçirilen buhran bunun zamanında en had şekline gelmişti; II. Süleyman'ın en büyük hizmeti mevcud Osmanlı vezirleri arasından kendisinin cülusuna sebep olan ve menkübiyetten menkübiyete uğrayan Sakız muhafızı Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'yi bizzat kendisinin sadarete seçmesidir ki o sayede Balkanlara sarkmakta olan Avusturya kuvvetleri, Belgrad'ın da istîrdadiyle Tuna ve £<u;a'nın öte tarafına atılmışlardır.

II. Süleyman'ın yazısı güzel ve işlekti; biraderinin saltanatı zamanında küçük yaşta iken sülüs ve nesih yazıyı hattat Tokatlı Ahmed Efen di Men yazmıştır. Tuhfetifl-hattatîn sahibi Müstakimzâde Süleyman Efendi (letafet-i hüsn-i hattına söz yok) diye yazısını methetmektedir 1. Gördüğümüz hatt-i hümayunları güzeldir. Kadirşinas olan II. Süleyman memleketin tehlikeli durumunu kısmen bertaraf etmeğe muvaffak olan Fâzıl Mustafa Paşa'ya minnettarlığını lisanen bildirmiştir. Hükümdarlığı üç buçuk sene olup (1102 H,-1691 M, de) elli bir yaşında Edirne de vefat etmiş ve naşı İstanbul'a nakledilmiştir. Kabri S Mey maniye'de Kanunî Sultan Süley*

1 Müstakim%âde (Tuhfetü'l-hattatîn), s. 209. ' *

man türbesindedir; çok şişmandı. Temkinli ve terbiyesi yüksek olup sadr-ı âzâmların tesiri altında idî.

ıı Ahnwd Sultan ibrahim'in üçüncü oğlu olup babası-(1691-1695) mn hal'inden sonra biraderi Süleyman'la beraber kafes hayatı yaşamışlardır.

1052 Zilkade ve 1643 Ocak 26 tarihinde doğduğuna göre 1691 Haziran'da İkinci Süleyman'ın ölümünde elli yaşında hükümdar Üân edilmiştir. Şedid olmakla beraber işinde kararsızdı. Saraydaki ileri gelen ağaların tesiri altında kalarak verdiği emirleri değiştirdiği görülüyor. Devletin en buhranlı zamanında iş başında bulunacak bir hükümdar değildi; Basan lüzumsuz yere şiddet gösterin, sebat edilecek yerde tesir altında kalır kararsız bir hükümdardı. Silâhdar tarihi'nin mütalâasından bu karakteri anlaşıhryor. Yaptığı hatayı sırası gelince tashih ederdi; değerli adamları tanır ve iş basma getirir ise de herhangi bir tesir ile azlederdi, işlerin iyi gitmesine dikkat ederdi. Devlet işlerini, divan-ı hümayun müzakerelerini dînler ve hasta olduğu zamanlar da bile bunu takip ederdi; haftada dört gün. divan yapılması kanununu yeniden ihya etmişti.

İkinci Ahmed 1106 H. -1695 M. de biraderi gibi Edirne'de vefat ederek cenazesi İstanbul'a, naklolunup Süleymaniye türbesine defhedilmiştir. ölümünde elli dört yaşında idi. Bunun da yansır güzeldi. II. Mustafa'nın şahsiyeti Tarihin dördüncü cildindedir.

Onyedînci yüzyıl içinde hükümdarlık etmiş olan Osmanlı pâdişâhlarının şahsiyetleri hakkında

verdiğimiz kısa malûmat gözden geçirilecek olursa hanedanda bir gerileme ve eski cev-valiyet ve faaliyetin yerine bir ataletin başgösterdiği görülmektedir. Bunda Osmanlı şehzadelerinin eyalet sancak beylik* lerinden alınmasının ve Birinci A hm e d'in genç yaşında ölümüyle yerine geçen çocuklarının pek küçük kalarak hükümdar olmalarının tesiri -de vardır. Pâdişâhların böyle çocuk denilecek yaşlarda devletin başına getirilerek Valide Sultan ve Kızlar ağasının sevk ve idaresi halkın eskidenheri Osmanlı hükümdarlarına karşı gösterdikleri hürmet ve tazimi azaltmış ve hele I. Mustafa gibi cinnet halinde yaşayan bir şehzadenin menfaat ve nüfuz te-

sisi rekabetleri dolayısiyle hükümdar ilân edilmesi bu makamın azametini büsbütün kırmıştır; her ne kadar Dördüncü Murad gibi cevval bir hükümdarın devlet idaresini ele alması ile Osmanlı saltanatında otoriter birinin bulunması sayesinde işler yoluna girmiş ise de bunun pek genç ve kendisinden hizmet beklenir bir yaşta ölümü ve yerine muvazenesiz birinin geçmesi yine saltanat nüfuzunu kırmış ve Avcı M e hm e d'in ilk sekiz senesi ise devlet işlerini bir çıkmaza götürmüştür.
Hükümet idaresinin Köprülüler elinde bulunduğu yirmi sekiz sene içinde işlerin yolunda gitmesi Dördüncü Mehmed'in av peşinde koşması işlerin değerli ellerde bulunması sebebiyle iptida şikâyeti mûcib olmamış ise de Viyana bozgunluğundan sonra tevali eden mağlûbiyetlere ve bir hayli toprağın elden çıkmasına karşı gösterdiği kayıtsızlık haklı olarak infiali ve kendisine karşı hakareti mûcib olmuş, hattâ bu hürmetsizlik isyan samanlarında onun oğullan olmaları dolayısiyle Mustafa ile Ahmed'e karşı da gösterilmiştir.

OSMANLI TARİHÎNİN ÜÇÜNCÜ CÎLDİNÎN BİRÎNCÎ VE ÎKÎNCİ KISIMLARINI YAZARKEN GÖRÜLEN ESERLER

I -— Tarihler s

Âlî : KünhiVl-âhbar (basılmamış cilt), kütüphanemizdeki nüsha.
Ahmed Dede (Müneccimbaşı): Camiü'd-Düvel (Umumî kütüphane nüshası No. 5020) ve bunun Nedim tarafından sathî olarak tercüme edilmesi ve Sahaifü'l-Ahbar diye meşhur olan matbu nüshasının üçüncü cildi.
Abdülkadih (Topçular kâtibi): Vekayi-i tarihiyye, Esat Efendi kitapları No. 2151.
Abdurrahman Paşa (Tevkiî): Vekayinâme, Umumî kütüphane nüshası No. 5154.
Aziz Efendi (Kara Çelebi zade): RavzatüH-Ebrar, 1248 de Kahire'de basılmıştır.
Ahmed (Hasan Beyzade Ahmed Paşa): Hasanbeyzâde tarihi, Nur-ı Osmaniye kütüphanesi No. 3105.
Kurat, Akdes Nimet : Rusya Tarihi (Türk Tarih Kurumu yayınlarından).
Cevdet (Ahmed Cevdet Paşa): Cevdet Tarihi, 1309 Matbaa-i Osmaniye tab'ı.
Hammer : Devlet-i Osmaniye Tarihi (Ata Bey tercümesi ve türk-çeye çevrilmemiş kısmın abnancadan tercümesi).
Bay ur, Hikmet : Hindistan tarihi (Türk Tarih Kurumu yayın* lanndan).
ibrahim (Peçevî): P.eçevî Tarihi, 1283 tab'ı. İzzî : îzzi Tarihi, 1199 da basılmıştır. Kâtib Çelebi : Fezleke, 1286 da basılmıştır.
Kisbî Mustafa : Tarih-i ibret-nümayı-Devlet (Millet kütüphanesi, "türkçe eserler kısmı No. 484). î

Mehmed Ata : Enderun Tarihi, 1291-1292 de basılmıştır.
Mehmed Paşa (Defterdar): ZiibdetiVl-Vekayi, Nur-ı Osmaniye nüshası 3122 ve Esat Efendi nüshası No. 2382.
Mehmed Halife (Silâhdar-Fmdıkhh): Silâhdar Tariki (Türk Tarih Encümeni tarafından 1928 de basılmıştır. Yine aynı zatın Nusretnâme ismindeki Silâhdar Tarihi zeyli (Topkapı Sarayı nüshası).
Mustafa (Selânikî): Selânikt Tarihi, 128i de basılmış. kısmiyle baNİmamış olan kısmı (Esat

Efendi kitaptan numara 2259).
Mustafa Safî : Zübdetü't-Tevarih, VeUyyüddin Efendi nüshası 2428.
Mustafa Nuhi (Paşa-Mansurzâde) : Netayicü'l- Vukuat (1327 de basılmış nüsha).
Naima (Mustafa): Nâima Tarihi* 1290 da basılmış nüsha.
Raşid : Raşid Tarihi, 1282 senesi tab'ı.
Subhi : Subhi Tarihi, 1198 de basılmıştır.
Vasıf Ahmed : Vasıf Tarihi, 1219 da istanbul'da basılmış nüsha.
Vecihi: Vecihi Tariki, yazma olup foto-kopisi Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde.
0 —Tercüme-i haller, teskerelerle hatırat ve khafcirata dair eserler i
Âli : Menakıb-ı Hünerveran (Tarih-i Osmanî Encümeni tarafından yayınlanmıştır).
Ali Enver : yJİ îîU^- Semahâne-i Edeb (1306 da istanbul'da basılmıştır).
Antuvan Galland : tstanbuVa ait günlük hâtıraları (1949 da Türk Tarih Kurumu tarafından birinci cildi yayınlanmıştır).
AtAyî (Ataullah): Şakayık zeyli (1268 de basılmıştır).
Behçet! : v^M V^1 ^JJ ^^ ;U- Silsiletu'l-asafiyye fi DevletVl-HakaniyetVl-Osmaniyye (Köprülü kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa kitapları No. 4212).
t

Esrar Dede : Mevlevi şairlerini havi olup Esrar Dede tezkeresi diye meşhurdur (kütüphanemizdeki nüsha).
Evliya Çelebi : Seyahatname (Matbu).
Faik Reşad : Eslâf, (1312 de istanbul'da basılmıştır).
Hacı Abdülgaffar : 'Aj\^l^ UmdetüH-Tevarih (1342 Matbaa-i Âmire'de basılmıştır).
Hafız Hüseyin AyvansarayÎ : ^A-^ **■*•■ HadikaH-ül Cevami (zeyilleriyle 1281 de basılmıştır); yine aynı zatın Mecmua-i Vefiyat isimli basılmamış eseri.
Halim Giray : J^ û^ Gülbün-i Hânan (1327 de basılmış olan ilaveli nüsha),
Hasib Üsküdar! : Vefiyat mecmuası, (basılmamıştır).
Hasan Çelebi (Kınahzâde) : Şuara tezkeresi, (basılmamıştır; kütüphanemizdeki nüsha).
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı : Marmara ve Karadeniz'in birleştirilmesi hakkında (Belleten, sayı 14-15, sene 1940),
ismail Paşa : j^i ^'■^i/^ü* 3jW *-*tS~^ Jı-M J o *SJ\ ^UıJ îzahü'l-meknunfiz'z-zeyl-i âlâ keşf-ffz-zünun an esamiVl-küüb veH-fünun (1945-1947 Maarif Vekâleti yayınlarından) ve ûûiyi A^\ Esmaü'l-müellifîn (1951 Maarif Vekâleti tarafından yayınlanan birinci cilt).
Kâtib Çelebi : jy*Mj wi^JI,yL-l ^* jyk\\^Âij KeşfiVz-zünun an esamVl-kütüb veH-fünun (Maarif Vekâleti tarafından 1941 -1943 de yayınlanmıştır).
Güftî : Şüara tezkeresi (yazma nüsha).
Lüsyen Luî Bellendo : Birinci Şah Abbas'ın hayatı ve eserleri. Marki de Bonnac : Sefaret muhtırası, (Scheffer tab'ı, 1894). Mehmed Süreyya i Sicill-i Osmanî (istanbul'da matbu).
Mehmed Tahir (Bursalı): Osmanlı müellifleri, (1333-1342 senelerinde basılmıştır).
Mustafa Sakıb : *>Jy* *V- Sefine-i Mevleviyye (1283 de Mısır'da basılmıştır). *

Mehmed Emin bin Fazlullah Hamevî : *Vj jr*V
s*s- (^jU-I j^ill jLftl Hulasatu'l-eser fîteradm-i âyanVl-karnVU hadi aşer (1284 Mısır'da basılmıştır).
Nefeszâde : Gühâr-ı Sevab (Güzel Sanatlar Akademisi tarafından yayınlanmıştır).
RamİZ : Şuara tezkeresi (yazma).
Rıza : Şuara tezkeresi (1316 da basılmıştır).
Riyazi : Şuara tezkeresi (yazma).
Salim : Şuara tezkeresi (1310 da basılmıştır).

Sadettin (Müstakîmzâde) : £.Li*I ***ı* DevhatüH-Meşayih (zeyilleriyle beraber matbu). Yine aynı zatın enUUai-l **£ Tuhfetü?Z-Hattatın adb naibim eseri (Türk Tarih Encümeni tarafından 1928 de basılmıştır).
Şeyhî Mehmed (Uşşakîzâde): ^LüJl m.^3 Vekayiül-füzalâ (Atâyî zeyli olup Nur-ı Osmaniye kütüphanesinde 3312 ve 3313 numaralardadır).
İÜ — Hususi tetkik ve tetebbular:
Adıvar, Dr. Adnan: Osmanlı Türklerinde İlim (1943 de İstanbul'da basılmıştır).
Ahmed Refik : Lehistan'da Türk hâkimiyeti (Türk Tarih Encümeni Mecmuası, sene 14); Sokullu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihabı (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası sene 6); Karadeniz kanalı ve Ejderhan seferi, (Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası sene 8); Türkiye'de katolik propagandası (Tarih Encümeni mecmuası sene 15).
Abdullah Battal : Sahih Giray Han Yarlığı (Türkiyat mecmuası, c. II).
Ilter, AzizSamih: Şimalî Afrika'da Türkler (1935 de İstanbul'da matbu).
Kurat, Akdes Nimet : Türk-lngilis münasebetlerine kısa bir bakış (Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınlarından, 1952). '

Alâüddin ve Cavit : İkinci Viyana Muhasarası (Askerî mecmua lahikası, sayı 89, sene 1933).
Avram Galanti : İlk Kapusin manastırları, (Tarih Encümeni mecmuası, sene 14).
Ali Emir! : Tarih ve Edebiyat Mecmuası (muhtelif yazılardan mevzuumuzla ilgili kısımlar).
Celâl Esat : Türk Sanatı,
Esat Efendi (Ebu tshakzâde-Şeyhulislâm), EtrabiVl-Âsar (j\»*^/l v'J*' muğlak olan bu eser rahmetli Veled Çelebi tarafından sadeleştirilerek Mekteb mecmuasında neşredilmiştir.
Erdel : İslâm Ansiklopedisi.
Eflâk ve Boğdan voyvodaları cetveli (kütüphanemizdeki nüsha).
Danışık Îbrahim Hilmi : İstanbul çeşmeleri (1943 de Maarif Vekâleti neşriyatından).
Dayıgil, Feyzullah: İstanbul çinilerinde lâle, (Vakıflar dergisi, C. I, II.).
Halil Edhem : Düvel-i Islâmiye (1927 Maarif Vekâleti neşriyatından ve Elvah-ı Naksiye kolleksiyonu, 1924 de matbu).
inalcık, Halil: Osmanlı-Rus rekabetinin menşei (Belleten, sayı 46).
Hasan Emirî : J^jV~vî JiJb^* MiyariTd-Düvel ve Misbar-iVl-Milel (1683 seferine ve Avusturya ile muharebeye dairdir. Tarih mecmuası, sene 3),
Uzunçarşılı, tsMAİL Hakkı : Mekke-i Mükerreme Emirleri, (yazma) ve RakoçVnin Erdel kıratlığına dair bazı vesikalar, (istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih dergisi, c. II).
Kâtib Çelebi : Cihannüma (Müteferrika tab'ı basılmamış olan Rumeli ve Macaristan kısmı, kütüphanemizdeki nüsha) ve jUJIjUJ j j\SJ\~am£ TuhfetiVl-kibar fi esfarVl-bihar, (Müteferrika tab'ı). ■

Gürcistan : Ansiklopedi Britanika'dan hulâsa).
Mehmed Ziya (Ihtifalci): İstanbul ve Boğaziçi, (1928 de iki cilt olarak basılmıştır).
Mehmed Arif : İkinci Viyana seferi hakkında (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası, sene 3).
Arslanapa, Oktay : Osmanlı devrinde Kütahya çinileri.
Rauf Yekta : Türk sazları (Millî Tetebbular mecmuası, sayı 4,5).
Safvet : Yusufnasi (Tarih-i Osmanî mecmuası, sene 3), Üçüncü Muradhn İngiliz kıraliçesi ElizabeVe nâmesi ve Nakşa dukalığı, (aynı mecmua, sene 3 ve 4).
Salih Zeki : Âsar-ı Bakiye (1329 da İstanbul'da basılmıştır). Ülgen, Saim : Yeni Cami (Vakıflar dergisi, sayı 2).
Uzluk, Şahabeddin : Mevlâna'nın ressamları, (Konya Halkevi yayınlarından); yine aynı zatın Millî mecmuada neşredilen tetkikleri.
Ünver, Prof. Dr. Süheyl : Ressam Nakşı ve hayatı (İstanbul Üniversitesi yayınlarından, 1943).
öz, Tahsin : Sultan Ahmed cemii (Vakıflar dergisi, sayı 1) ve Sultan Ahmed camiinin

tezyini hususiyetleri (Vakıflar dergisi, sayı 2).
IV — Kanan ve teşkilâta dair eserler ı
Abdurrahman Paşa (Tevkii): Kanunnâme, (Millî Tetebbular mecmuası, c. I, sayı 1, 2, 3).
Ahmed Refik : Onuncu asr-ı hicride İstanbul hayatı ve Onbirinci asr-ı hicride İstanbul hayatı (Tarih Encümeni neşriyatından).
AynÎ Ali: jl^J >j Oyli^jj j& Jl Ojîly Kavanin-i Âl-i Osman der mezamin-i defter-i divan (1280 de basılmıştır).
Avni Ömer : Kanun-ı Osmanî mefhum-ı defter-i hakani (Belletenin 59 ncu sayısında tarafımdan neşredilmiştir).
D'Ohssonns : Tabbeau G4n4ral de Vempire Öttoman, Paris 1788.

Eyyubî: Kanunnâme (yazma kütüphanemizdeki nüsha). Feridun Bey : Münşeât-ı Selâtin (1265 de basılmıştır).
Hezarfen Hüseyin : jC* Jl crfljSj jUl^,*^* TelhisVl-beyan fi kavanin-i Âl-i Osman (kütüphanemizdeki foto-kopisi).
Uzunçarşılı, Îsmail Hakkı : Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, 1948) ve Osmanlı devletinin saray teşkilâtı, (Türk Tarih Kurumu yayınlarından 1945) ve Kapıkulu ocakları (yine Türk .Tarih Kurumu yayınlarından, 1943).
Koçi Bey : 1277 de basılmış olan meşhur risalesiyle yine aynı zatın teşkilât mecmuası (kütüphanemizdeki nüsha), bu ikinci eser 1939 da Alî Kemali Bey tarafından bastırılmıştır.
------ Kanunnâmemi Âl-i Osman, Fatih Sultan Mehmed'iu tedvin
ettirdiği Kanunnâme (Tarih-i OsmanÎ mecmuasının ilâvesi olarak 1330 senesinde İstanbul'da neşredilmiştir).
------ Kavanin-i Osmanî ve Rabua-i Asüane, kütüphanemizdeki
yazma nüsha.
------ Kanunnâme-i Sultanî, Onyedinci asırda Dördüncü Meh-
med tarafından sahib-i arz ile reaya arasındaki münasebata dair ferman.
Kâtib Çelebi : Düsturu'l-âmel li ıslah Vl-halel, (1280 de basılmıştır).
Nimet! Efendi : Kanunnâme-i devlet (kütüphanemizdeki nüsha, kendi nüshasından istinsah edilmiştir).
RİK.O (Ricaut): Osmanlı İmparatorluğunun zaman-ı hazırı, (fran-sızca nüshası, Amsterdam 1671),
------ Rık'anâmej Esat Efendi kitapları, 3384 numarada.
------ Teşrifat kanunu (Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen defterlerden 29 numaralı defter).
------ Telhis mecmuası, Millet kütüphanesi edebiyat kısmı
numara 502.
------ Tugî Tarihi (Midhat Sertel tarafından neşredilmiştir),
Belleten XI, sayı 43.
Abdi paşa vekayı namesi, Topkapısarayı arşivi ve Kütüphanesi

V — Başvekâlet arşivinde görülen vesika ve defterler t
Ali Emirî tasnifi, vesikalardan mevzulunuzu alâkadar eden vesikalar.
îbniVl-Emin tasnifi* dahiliye, hariciye, saray ve teçhizat vesikalarından bizi alâkadar edenler.
Muallim Cevdet tasnifi, Maliye, dahilîye ve hariciye vesikalarından bizi alâkadar edenler.
Mühimme defterlerinden görülüp kitabın metninde numaraları gösterilen defterler.
Nâme-i Hümâyun defterleri,
Dubronikli defterleri.
Bab-ı asafi evrakı ile sadaret mektupçuluğu defterleri.

I. ŞAHIS ADLARI

D

H

ATATÜRK KÜLTÜR, DÎL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARÎH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ - Sa. 16 *&

DÜNYA TARİHÎ

OSMANLI TARİHÎ

V. Cilt, 6. Baskı

KARLOFÇA ANLAŞMASINDAN XVIII. YÜZYILIN SONLARINA KADAR

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI
Türk Tarihi Kurumu Üyesi

Metin dışında 7 harita, 18 resim vardır.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM
KARLOFÇA MUAHEDESİNDEN SONRA ÎÇ DURUMU
Amca-zade Hüseyin Paşa'nın faaliyeti
Karlofça barışı onaltı sene sürmüş olan büyük harbi sona erdirmiş, fakat Osmanlı devleti bu harpten hem maddi ve hem manevî pek büyük bir kayıp ile çıkmıştı. Elden giden büyük kıt'a ve ülkelerden başka, memleket idarî, askerî ve mali, iktisadî, adlî ve içtimai bakımdan bitkin bir hale gelmiş, nizam bozulmuş, asayiş kalmamıştı. Gerek harp sebebiyle artan vergi ve angaryalar yüzünden ve gerek yer yer şekavet ve soygunculuklardan usanan köylülerden bir kısmı yerlerini terk ile şehir ve kasabalara sığınmış ve bir kısmı de eşkıyalığa başlamışlardı.
Karlofça muahedesi, Osmanlı yayılmasının ve tahakkümünün artık durduğunu ve Osmanlı satvet ve mehabetinin yabancı devletler üzerinden silindiğini göstermesi itibariyle de mühimdir. Bu muahededen sonra Osmanlı hükümeti, evvelce ehemmiyet vermediği İngiltere, Fransa, Felemenk gibi bazı Avrupa devletlerinin kendi siyasetlerine göre tesirleri altında kalmağa başlamış kâh ikisi ve kâh birisiyle anlaşarak siyasetini idare etmiştir. Nitekim Karlofça muahedesi Fransa'ya karşı hasım vaziyet almış olan İngiltere ve Felemenk hükümetlerinin gayretleriyle vücuda gelmiş ve bu iki devlet bu suretle hem Osmanlı ve hem Fransa cephesinde harp etmekte olan müttefikleri Avusturyayı sıkışık durumdan kurtarmışlardır. Daha sonraki muharebelerde yukarıda adı geçen devletlerden başka Osmanlı devleti'nin siyaseti üzerinde müessir olan Prusya ve İsveç devletlerini görmekteyiz ki sırası geldikçe daha aşağılarda bu hususta malûmat verilecektir.
Karlofça muahedesini müteakip * Vezİr-i â'zam Amca-zâde Hüseyin Paşa ilk iş olarak memleketin düştüğü kötü ve acıklı durumun ıslâhına doğru yürüdü; hudut işleri, idarî ve malî, askerî ve bahrî ıslâhatı ele alarak yaraları tedaviye başladı.
1 Karlofça muahedesinden sonra Avusturya'ya muvakkat büyük elçi olarak, Sadr-ı âzam Kara İbrahim ve Sürmeli Ali Paşaların dairelerinden yetişen ve deniz ümerasından bulunan İbrahim Paşa tayin edilmiştir.

. Sulh münasebetiyle hududlar değişmiş olduğun-
tahkimi dan Avustutya hududu üzerindeki Tameşvar, Belgrad ve Bosna taraflarında Bihke kalelerinin iyice tahkim edilmeleri hakkında vali ve muhafızlara fermanlar gönderilmiş ve Lehlilere terk edilmiş olan hudut kalelere Ka-maniçe'ye mukabil de Hotin kalesi bu arada tamir edilip buralara fazla miktarda yeniçeri, cebeci, topçu yani kapıkulu askerleriyle gönüllü, azab, faris denilen yerli askerî sınıflar yerleştirilmişlerdir1. Azak kalesinin Ruslara terki cihetiyle Karadenizin bir Osmanlı denizi olması tehlikeye girmiş olduğundan hükümet, Rusları Azak denizinden dışarı çıkartmamak için bu denizle Karadeniz arasındaki Kerş (Kere) boğazında Akıntı burnu'nda. ve Taman adası Önünde Kızıltaş ile Azak denizi arasındaki Temrek mevkiinde bir kale inşasına başlatmış 2, bu suretle iki deniz arası iyice kapatılmıştı.
Osmanlı hükümeti aynı zamanda Kuzey-Doğu Anadolu hududu üzerinde bulunarak devletin yüksek hâkimiyetini tanımak suretoyle vergi \eren Gürcü prensliklerini (Açıkbaş, Köril, Dad-yan) Ruslara meylettirmemek için okşadığı gibi ocaklık suretiyle idare edilen Çıldır Beylerbeyliği vasıtasiyle onları kontrol altında tutuyor ve aynı zamanda Gürcülerle, Çıldır vilâyeti arasındaki hudutları her ihtimale karşı tamir ederek kuvvet koyuyordu,
Osmanlı hükümeti Rusların K aradenize inmek hususundaki isteklerinin tekerrürü ve bunun kat'î surette reddedilmesi üzerine yeni kale tahkimatını süratlendirerek buraya bir haseki kumandasında İstanbul'dan yeniçeri, cebeci ve topçu gönderdiği gibi beşyüz altmış altı kadar da yerli kuvvet koymuş ve sonra bunlara elli kadar beşli askeri ilâve etmek suretiyle kale mevcudunu iki binden fazla yaparak ehemmiyetine mebni buraya vezir rütbesinde bir
1 Mühimme defteri. Sayı 111, s. 689 üâ 706. Azak kalesinin Rusların eline geçmesinden az sonra burasını istirdada memur edilen Vezir Ali Pşa, Çerkesis-tanda Koban suyu kenarında ve

Temrek kalesine on bir saat mesafede Koban çayı ile Azak denizi arasına ve nehrin Azak denizine karıştığı mahalle kırk günde bir kale yaparak içerisine asker ve cephane ve top koymuş ve kaleye Acu adını vermiştir. Bu kalenin yapılmasından maksat icabında Azak kalesinin zabtını kolaylaştırmaktı (1108 H./1697 M.). Bk. Nusret-nâme (Silâhdar tarihi zeyli) ve Raşid tarihi, c. 2, s. 398. *

2 Mühimme defteri 114, s. 136, 202.

muhafız kumandan göndermişti. Yine aynı suretle tahkim edilen Kerş kalesinde de beşyüz muhafız kuvvet vardı 1.

İdarî ıslahat

Eyaletlerin Harplerin uzun müddet devamı memlekette vaziyetleri asayiş namına hemen hiç bir şey bırakmadığı

gibi Rumelide Karadağ mıntakasında Arnavutluk ve Sırbistan'da ve bilhassa hudutlar üzerinde bir kısım gayri müslim tebaa şekavete başlamış, AnadoluMa başı boş levend ve sekban faaliyetleri ve Suriye ile Elcezire taraflarında devletle bağlantılarım kesmek derecesinde ilerleyen isyan hareketleri endişe verici bir şekil almış, Basra ve Korna tarafları elden çıkarak âsi Urban eline geçmişti.

Kuzey Afrika'daki Garb Ocakları (Cezayir, Tunus, Trablus-garb) evvelce bağlı oldukları Osmanlı idaresine ehemmiyet vermemeğe, kendilerine yapılan nasihatleri dinlememeğe başlamışlardı.

Hükümet memleketteki asayişsizliğin önünü almak için "valilere gönderdiği fermanlarda tabiî durumun iadesiyle halkın himayesini emretmekte idi; bilhassa Rutnelideki hudut haydutları işiyle Anadolu'nun güneyinde ve Irak-ı Arabtaki isyan hareketleri Önemli bir hal arzetmekte idi.

Bu vaziyetler dolayısiyle Belgrad, Semendire, Rodnik, Pozo-rofca (Pasarofça) jfrçoua, Güğercinlik (Kolombac), Yagodin civarında vesair hududa yakın veya Avusturya hududu üzerindeki haydutların tenkili için çalışılıyordu*. Şam'dan itibaren Kudüs, Gazze, Nablüs sahalarına kadar yayılmış olan Urban şakavetinin bertaraf edilmesi için Şam valisine ferman gitmişti 3. Yapılan takiplerle buralarda asayiş temin edilmiş ise de Anadolu ile Suriye hududu üzerinde bulunan Çölbeyliği denilen Selimiye ve Deyri* rahbe sancağına sahip Arap beğinin serkeşliği hükümeti epi meşgul ediyordu.

Urbanın eline düşmüş olan Korna ile Basra bizzat Bağdad valisi Daltaban 'Mustafa Paşa kumandasiyle sevkedilen kuv-

1 Mühimme defteri 115, s. 76, 79, 211.

2 Mühimme defteri 111, s. 578-583 (1113 Muharrem ihtidaları/1701 Haziran).

s Mühimme deften 111, s. 574, 608, 621 (1113 H. /1701 M.)

vetler sayesinde 1112 Zilhicce (1701 Mayıs) 'de kurtarılmış ve buraya merhum Köprölü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'nın damadı Vezir Ali Paşa tayin edilmişti; bundan başka hükümet Bağdad ve Basra taraflarındaki Urban şakavetinin tamamiyle tenkili, Diyale nehrinin ıslahı ve Basra nizamının tamamen tekmili için Bağdad valisine geniş selâhiyet verilip icabında harekete geçmek üzere Diyarbakır, Şehrizur ve Musul Beylerbeyleriyle bir kısım ocakbk sancaklar Bağdad valisinin emr ve kumandası altına konulmuştur x.

Hükümet yaptığı icraattan en ziyade Avrupadaki hudut eyaletlerine ehemmiyet vererek buralardaki hıristiyan halkın bilhassa huzur ve rahatım temin edip gelecekteki her hangi bir hadisede onların devlete sadık kalmalarını temin etmek istediğinden hudut halkının angaryalarla incidilmemesini emreylemekte idi 2. Yine hükümet hudut eyaletleriyle icabeden yerlere müslüman halkın maneviyat ve dinî akidelerini yükseltmek ve onlara vaaz ve nasihat etmek üzere Rumeli'ye kol kol vâızlar göndermişti; bilhassa Belgrad ile Tuna boyu Babadağı ve Bosna eyaleti bu yönlerden önemli olarak nazar-ı dikkate alınmıştı 3.

Anadolu dahilindeki vali ve sancak beylerine gönderilen fermanlarda da mmtakalan dahilindeki şakavetin bertaraf edilmesi ve bu hususta valilerin birbirlerine yardım eylemeleri emredildi-ğinden 4 bu müşterek gayret sayesinde bir kaç sene içinde memlekette emniyet ve asayiş teessüs etmiş ve mühim olan belli başlı gaileler bertaraf edilmiştir.

Garp ocaklarının Kuzey Afrika'daki Cezayir, Tunus ve Trablusgarp vaziyeti eyaletlerinden en kuvvetli ve en serkeşi Cezayir
ocağı idi; bu, diğer iki ocağa tahakküm etmekte olduğundan aralarında mücadele eksik olmaz ve barışmaları için devlet merkezinden verilen emri dinlemezlerdi; bu hareketinden dolay hükümet Cezayir gemilerinin Ege sahillerine (Kuşadası, izmir ve Foça taraflarına) gelip asker yazdırmalarını menetmiş ve bu

1 Mühimme defteri 111, s. 563 (1113 H.)

2 Belgrad, Tamışvar muhafızlarıyle Vidin muhafızı ve înebahtı ve Karlıeli beylerine gönderilmiş olan fermanlar (Mühimme defteri 111, s. 198, 199).

3 Mühimme 114, s. 199.

* Mühimme defteri 111, s. 493 (1112 Evâhir-i Şaban)

hussta kaptan paşaya ve deryabeyleri denilen deniz ümerasına e-mirler göndermiş aynı zamanda üç ocak arasındaki mücadele ve mukatelenin men'î için SultanlI. Mustafa buralardaki beğler-beyi, dayı, müfti, kadı, ulema, yeniçeri ağası ve diğer ocak erkânına fermanlar göndermişşe de tesiri olmamıştı; hatta 1112 Ramazan (1701 Şubat)'da gönderilmiş olan bir fermanın başına Pâdişâh kendi el yazısiyle:

— Ferman~ı hümâyun-ı vâcib-ül-imtisâlimin mazmûn-ı münîfi ile amel eyliyesiz; hilafını irtikâb ederseniz sonra bed-duama mazhar olursunuz; beyninizde bu adavet ma'kul iş değildir; sizin za'/ınua, düşmanınızın kuvvetine sebeb olur, âkilâne hareket eyli-yesiz" x hatt-ı hümâyununu yazmıştır ki bu mütalea garp ocaklarının Osmanlı idaresine ne derece pamuk ipliği ile bağlı olduğunu göstermektedir.

Hicaz kıtası Hicaz (Mekke ve Medine ile etrafı) kıt'ası, nüfuzları altında bulunan Mekke emirleri yani Mekke şerifleri (kısmı mahsusta kısaca gösterileceği üzere) Hicaz emirliğini elde etmek için birbirleriyle mücadeleye girişip hükümetin tayin ettiği emiri dinlemediklerinden uzun seferlerle meşgul olan hükümet, bunlardan galip gelene emirlik beratı göndermeğe mecbur olduğundan anların bu harp senelerindeki bağlılıkları da garp ocaklarından farksızdı; fakat hükümet gailesiz zamanlarda pek muztar haldığı vakit -çünkü mukaddes olan Hicaz'da kan dökülmesini istemesdi-bunları Mısır ve Şam valileri vasıtasiyle sevkettiği kuvvetlerle yola getirebildiğinden şeriflerin idareleri bir dereceye kadar mümkün oluyordu.

Kaılofça müsalehasından sonra ortalığa sükûnet gelince Ve-zir-i âzam Amca-zâde'nin zarurî gördüğü bir idarî siyaset ile Şerif ailesi içinde senelerden beri nüfuz tesis edip Hicaz asayişi ve hacıların selâmetle gidip gelme ve hac etmesini temine muvaffak olan Zevî Zeyd ailesinin Mekke emirliğinde bulunmalarına mecburiyet hasıl olmuştur 2.

1 Mühimme defteri 111, s. 501.

2 XVII. asırdan beri devam eden Mekke emirliği mücadelesi mükerrer isyan ve gaile çıkarmalarından dolayı uzun zaman mecburen bu Zevî Zeyd ailesinin elinde kalmıştır. Bu hususta Mekke emirliği kısmına bakınız.

*,««. » -■. Osmanlıların yüksek hâkimiyeti altında huiu-Eflak ve Boğdan
J J
nan Eflak ve Boğdan voyvodalikları Karlofça barışından sonra nezaket kesbettiğinden hükümet buralara tayin edeceği voyvodaları yerli boyatlardan ziyade kendisine sadık bildiği kibar Rum tabaadan Fenerli beyler denilen sınıf arasından tayin etmek yolunu tutmuştu* Bunlar divan-ı hümayun tercümanlıklarında da bulunmak suretiyle devlet idare ve siyasetine

vakıf olduklarından bunların tayinleriyle hükümete bir derece daha emniyet gelmekte idi.
Bu iki voyvodalıktan Boğdan, Lehistan hududunda bulunup fakat Lehlilerin artık eski kuvvet ve kudretleri kalmadığından bunun yerine genişlemekte olan Rus çarlığı kaim olmağa başlamıştı. Çarlığın resmî mezhebi ortodoks olup bunlaı, aynı mezhepte olan Boğdan'da içten içe faaliyette bulunduklarından bir harp vukuunda ruslarm tahrikiyle Boğdan'ın bir gaile çıkarması ve ruslara yardım etmesi pek mümkündü; bundan dolayı Osmanlı hükümeti merkezi Bender olan Özi valiliği va^-ıtasiyle Boğdan vaziyetini gözden kaçırmıyordu. Padişah bilhassa bu tarihlerde bu iki voyvodalığa gönderdiği fermanlarda "mülk-i mevrusım" tabiriyle buralara karşı alâkasını gösteriyor. Bu suretle Eflâk'ın Avusturya ve Boğdan'ın Rus nüfuzı altına girmemesine çalışmakla beraber aynı zamanda her iki voyvodayı da okşayarak onların bir tarafa kaymamalarına îtina ediyordu.

Malî ve iktisadî durumun ıslâhı

Malî vaziyetin Uzun süren harpler sebebiyle Osmanlı maliyesin-düzenlemnesi nin ne kadar sıkıntılı ve buhranlı zamanlar geçirdiği ve mütemadi artan vergilerle halkın ne derece perişan olduğunu kitabımızın III. cildinde göstermiştik.
Karlofça muahedesinden sonra harp masrafları ortadan kalktığı için hükümet tedrici surette fazla vergileri kaldırmak, halkı ziraate ve memleket imarına sevketmek üzere fermanlar neşretti, bundan ba.şka kapıkulu ocaklarında yapılan tensikat yani harp sebebhle miktarı çok artmış olan asker miktarının azaltılması da devlet hazinesine epi bir ferahlık verdi.
Bu gibi tedbirler sayesinde devlet hazinesinin vaziyeti salaha doğru gitmeğe başlayarak maliyede bir istikrar husule gelmeğe

başladı; para ayarının düzeltilmesine teşebbüz edildi. Eski rauka-taat defterleri harp zamanında çıkan fermanlara göre tadil olundu; mukataanın malikâne tarzında idaresine yol açıldı.
İktisadî düzenleme Onaltı sene süren muharebe tabiî olarak memleketin iktisadî düzenini bozmuş, ticarî muameleler ve hariçle ihracat ve idhalât azalmıştı; bununla beraber henüz bu on yedinci asırda Osmanlı devleti kendi muhtaç olduğu eşyanın çoğunu kendi memleketlerinden tedarik ettiği için halk senelerce devam eden savaştan fevkalâde bunaltı hissetmemişti. Harbin sona ermesi münasibetitle memleket dahilinde istihsal elleri çoğaldığı gibi dış memleketlerden de eşya gelmeğe ve bilmukabele ticarî muahedeler mucibince memnu olmayan eşya ihraç edilmeğe başlamıştı.
Amca-zâde Hüseyin Paşa, halkın kalkınması ve çalışma sahasına atılması için muharebe sebebiyle yüklenen fazla ve ilâve vergileri kaldırdığı gibi bakayada kalanları da affettirmiş olduğundan bu hal çiftçilere geniş bir nefes aldırmış ve bundan başka sanayiin inkişafına da himmet ederek memleketin bozulmuş olan düz zerrini yoluna koymağa çalışmıştır.
Amca-zâde'nin ehemmiyetle takip etmiş olduğu işlerden birisi de Yörük ve Kürd aşiretlerinin iskânı idi; hükümet gezginci olan bu aşiretlerin Antalya, Alâiye> Manavgat ve havalisiyle Urfa ve Malatya ve o taraflara iskânlarına çalışarak bunların ziraî kalkınmada yapacakları faaliyetten istifade etmek istiyordu; fakat başı boş gezmeğe alışmış olan bu Türkmen ve Kürdlerin iskânları kolay olmuyordu. Hükümet bunların içinden ya yerleşmek istemeyen veya kendilerine yer verildikten sonra bırakıp giderek şakavet yapanlarla uzun yıllar uğraşmağa mecbur olmuştu. Yörük aşiretlerinden bir kısmı da Kıbrıs adasına yerleştirilmişlerdi x.

Askerî ve Bahrî ıslahat ve tensikat

K , . Kapıkulu yani Padişahın hassa askerlerinden
Ocaklarının olan yeniçeri ocağı XVI. asır sonlarından itibaren
tanzimi eski nizamım kaybederek bozulmuş ise de iyi
ellerde bulunmak şartiyle kendilerinden istifade
edilmekte idi. fakat onaltı sebe süren harp yaya askerine olan ih-

1 Bu hususlarda o tarihe ait Mühimme defterlerinde malûpıat vardır.

tiyaç dolayisiyle be-dergâh adiyle ocağa her sınıf halktan asker yazıldığı için ocakta inzibat kalmadığı gibi bu toplama talimsiz kuvvetler çok defa kaçmaktan ve yağmadan başka bir şey yapmadıklarından muharebelerde mağlubiyetten başka netice almak hemen hemen mümkün olmuyordu; bundan dolayı devletin esas yaya ocağı kökünden sarsılmış bir hale gelmişti.

Karlofça barışından sonra diğer ıslâhat gibi yeniçeri ocağının da yoluna konması lüzumuna mebni 1113 Safer (1701 Temmuz) tarihli bir fermanla işe başlanmıştır. Bu fermanda yeniçerilerin eskiden devam edegelmiş olan hizmetleri zikredildikten sonra muharebeler dolayisiyle ocağa hariçten alınmış olan şehirli ve köylülerin ocak nizamını bozdukları beyan olunarak bundan sonra bu gibilerin alınmaları menedilmiş ve bundan başka ocağa kayıtb olup da hudut kalelerinde hizmet etmemiş olanlar da yeniçerilikten çıkarılmış ve daha bazı takayyüdat ile yeniçeri ocağı temizlenerek mevcudu azaltılmıştır x. Bu ferman neşredildiği zaman ocağın mevcudu yetmiş binden fazla iken fermanın neşrinden sonraki tensikat ile bu miktar yarıya yanı otuz dört bine indirilmiştir ki a devlet hazinesi için de mühim bir tasarruf temin ediyordu. Yeniçeri ocağındaki tensikattan sonra Kapıkulu Topçu ocağının

1 Dergâh-i muallâm yeniçerileri bu âne değin vâki* olan hidemât-ı dİn-ü devlette., sıdk u hulûs ile hizmet edip bu hizmet ve muvaffakiyetleri ecânib ile ihtilâttan vikayet olunmağla suret bula gelmişken seferler İm ti dadı iktizasiyle bir az eyyamdan beru aralarına bigâne karışıp kasabat ve kurada reâyâ taifesinin ekseri tebdil-i kıyafet edip yeniçerilik iddia ve serdarların müsamahası sebebiyle reâyâ taife-i askeriyeden ayrılmayıp bu sebeple memlekette asayişsizlik husule geldiği malûm olup şimdi sulh ve salah avdet etmekle askerî umurunun tanzimi aksây-ı murâd-ı hümâyunum olnıağla birveçhile dirlikte alâkası olmayıp askerî kisvesiyle yeniçerilik iddia edenler veyahut evamir-i aliyyem ile varid olan tekâliften ve zabitlerine hukuk ve rüsumlarından nefislerim tahlis içün müddet-i ömründe bir veya iki kere İstanbul'a gelip bedergâh ve tashih ve badehu feragat edip ve halâ dirlik iddiasında olanlar ve seferlerde ve serhadlerde hizmeti sebkat etmeyip bir takrib ile yeniçeri zümresine intisap edüp esamisi olmayanlar gereği gibi tefehhus olunup sahih-ül-esâmi yeniçeri taifesinden tefrik ve temyiz olunmak içün yeniçeri kâtibi imzasîyle mümzâ ve mahtûm İrsal olunan umum defteri mucibince sıhhati üzere yoklanıp defterde olanlar yeniçeri defterine, olmayanlar reâyâ defterine kaydolunup bâdelyevm dirlik iddia ettirilmemek babında hatt-ı hümâyun-ı şevket - makrûmm mucibince ferman-ı âlişamm sadır olmuştur... (Mühimme defteri 111, s- 617). *

2 Kapıkulu Ocakları, c. 1, s. 617

top atıcıları (Tophanede top îmal edenler değil) Karlofça muahedesine kadar altı bine yaklaşmışken müsalehadan sonra bin iki yüz elliye ve Cebecilerin miktarı da iki bin dört yüze indirilmiştir x

Ocakların mevcutlarının azaltılması esnasında kapıkulu süvari bölükleri de esaslı surette azaltılmış ve bu suretle bütün kapıkulu ocaklarının ten siki devlet hazinesine epi fayda temin etmiştir.

Tımarlı süvarinin tensik ve İslahı Harplerin uzun sürmesi devletin esaslı süvari kuvveti olan tımarlı veya topraklı süvari teşkilâtını da altüst etmiştir; bunun başlıca sebebi hükümetin yarım asırdan beri bu mühim sınıfı ihmal etmesi ve birde muharebeler esnasında bu süvarilerin zabitleri olan alay beyilerinin irtikâp, tamah ve husumet dolayısiyle ve hatta bazan da küçük vesilelerle tımarları münhal addedip başka larına vermiş olmalarıdır.

Bundan dolayı hükümet timarlı sipahi teşkilâtını islâh için bütün timarlıların beratlarını gözden geçirtmiş ve bunlara yeniden berat vermiş ve aynı zamanda esas kanuna güre sipahinin mutlak surette sancağında oturup bir harp vukuunda alay beyinin kumandası altında sefere gitmesini şart koşmuştur 2.

Hükümetin timarlı sipahiler hakkında yaptığı tetkikat ve yoklama neticesinde bir dirliğin iki

sahibi meydana çıktığı gibi iki dirliğe birden sahip olanlar da görülmüştür. Bu münasebetle hükümet 1115 senesi iptidasında (1703 Mayıs) bizzat alay beğile* rine göndermiş olduğu şiddetli bir fermanla esaslı sebepler olmadıkça küçük bahanelerle timar ve zeamet tebdilini bildirmeme-lerini ve mükerrer arzlar göndermek suretiyle timarlı teşkilâtını bozmamalarını emreylemiştir 8.

Donanmanın ıslahı Büyük harbin sonlarına doğru bir aralık kaptan paşalıkta bulunmuş olan Amca-zâde Hüseyin Paşa Venediklilerin eline geçen Sakız'ı kurtardıktan sonra bu hizmetten alınarak yerine demiz ümerasından olan Mezomorto Hüseyin Paşa, tayin olunmuştu, Karlofça muahedesinden sonra

1 Kapıkulu Ocakları, s, 2, s. 22, 71

2 Mühimme defteri 111, s. 616, 682 (Seue 113) ve Mühimme 114, s. 33 (1114 Şevval)

3 Mühimme defleri 114, s 172. *

Mezomorto Hüzeyin Paşa, Yezir-i âzam Amoa-zâde ile görüşerek donanmanın ıslahına çalıştı; bu iki zat öteden beri birbirleriyle sevişip anlaşmış olduklarından bu sayede deniz kuvvetleri esaslı surette ıslah edildi ve donanmada kalyon esası kat'i surette kabul olunarak çekdiri yani kürekli donanma usulü terk edildi.

Osmanlı donanmasında esaslı bir dönüm noktası olan kanunu esas itibariyle Kaptan-ı derya Mezomorto Hüseyin Paşa hazırladı ise de kendisi donanma kanununun neşrinden evvel vefat ettiği için tatbiki yeni kaptan paşa olan Abdülfettah Paşa tarafından yapıldı. Yeni donanma kanuni 1113 Rebîulâhır (1701 Eylül)'da neşrolundu 1.

Bu tarihe kadar kaptan paşalar, baştarde denilen büyük amiral kadırgasına binip muharebeyi oradan idare ederlerken yeni kanunda kaptan paşanın üç fenerli ve üç bayraklı olan ve baş-kapudane adı verilen büyük kalyona binerek muharebeyi oradan idare eylemeleri usulü kabul ediliyordu.

Bu yeni kanun, donanma kumandanlariyle küçük zabit ve efradın ehliyet, kıdem ve maaşlarına dair zamanına göre esaslı kayıtlan ihtiva edip eskiliğe değil ehliyet ve bilgiye kıymet vermekte idi. Bu kanundan başka yine aynı sene ve aynı ayda kaptan paşa eyaletine tâbi sancak ve kazalardaki zeamet ve timarlar hakkında da diğer bir kanun çıkmıştır; bu kanun ile de kaptan paşa eyaletine bağlı bulunup mahlûl olan zeamet ve timarların evladlarma ne suretle verileceği gösterilmektedir2.

Resmi evraka Amca-zâde Hüseyin Paşa zamanına kadar, tarih atılması vezir, beğlerbeği, ümera ve müte&ellimler tarafların dan gelen tahrirat, tevcihat ve diğer muamelelere müteallik evrakda ve herhangi bir iş için yazılan mektupların sonlarına tarih konması ve mahallinin zikri âdet olmadığından bir yanbşhk olması dolayısiyle bu gibi evraka bundan sonra tarih konulması emrolunmuş ve bu usul devam etmiştir 3.

1 Mühimme defteri 112, s. 1-6

2 Mühimme defteri 112, s. 17, 442

3 Mühimme defteri 112 (Defterin baş tarafında), 1114 Cemazdyelâhır ortası.

Kırım meselesi

Lehlilerle akdedilen Karlofça ve daha sonra Ruslarla yapılan istanbul muahedeleri, Kırım Hanlarının bundan sonra bu iki devlet topraklarına mutad olan akınlarını önlemiş olduğundan bu hal, tatarların yağmacılık ve esir alıp satmak hussundaki geçim kapısını kapatmıştı; fakat buna rağmen tatarlar, Lehliler ve rusların nakzı ahdettikleri iddiasiyle taarruza vesile aramakta iseler de Vezir-i âzam Amca-zâde Hüseyin Paşa, pek yorgun olan devletin böyle çapulcu maceralariyle yeni bir sergüzeşte atılmasını ve kendi eliyle yaptığı muahedeye karşı her türlü hareketi şiddetle menedip ahde riayet ettiği için Kırım Hanlığının bu yoldaki plânlarını Önlemekte idi. fakat vezir-i âzamin bu samimî hüsnüniyetine Rağmen Rusların boş durmayarak muahedeye aykırı hareketleri de haber veriliyordu *.

Karlofça müsalehasında Lehlilerle olan anlaşma Gazi Giray isyanı şartlarmdan birisi de, Bucak'ta, oturdukları
Halil Paşa Yurdu denilen yerlerini tecavüz ederek Lehistan ve Boğdan topraklarına yerleşmiş olan Nogay tatarlarının bu tecavüz edilen yerlerden kaldırılıp eski yerlerine ve özi suyunun karşısındaki Kırım topraklarına yerleştirilmeleri maddesi idi.
Bu sırada Kırım Hanı Devlet Giray'di; bunun kardeşi olan ve nureddin sultan mevkiinde bulunan Gazi Giray bu maddeye aykırı hareket ederek iki seneden beri bunu tatbik ettirmiyordu. Hatta Gazi Giray, biraderi Kırım hanına karşı muhalefet ederek Nogaylarla birlikte bir kaç defa Devlet Giray'la çarpıştı; işin ehemmiyet kesbetmesi üzerine hükümet Gazı Giray'a Kınm Hanlığını vadederek türlü vaidlerle onu Edirne'ye getirdikten sonra tevkif ve on yedi gün sonra kalebend olmak üzere Rodos'a gönderdi a. Bundan sonra Kırım Hanı Devlet Giray

1 Kırım Ham Devlet Giray Rusların Özi taraflarında faaliyette bulunup tahkimat yaptıklarını ve Ur boğazına on beş saatlik mesafede bir kaç kale inşa ettiklerini hükümete haber vermişti. Tahkikat için bir kaç defa gönderilmiş olan kapıcıbaşılar böyle bir şeyin aslı olmadığını beyan ettiklerinden Kırım hanının müracaatına ehemmiyet verilmemişti {Zübdet-ül-vekayit varak 46, Sene 1114).
2 Gazi Giray, biraderi Devlet Giray'ın hanlığında ikinci veliahd

hükümetten aldığı emir üzerine Nogaylan Bucak'tan alarak Kırım tarafına geçirdi; Halil Paşa Yurdu*nda kalanlar da üzerlerine memur edilen Özi valisi Yusuf paşa ile Kırım hanının tazyikleri üzerine her sene hazineye otuz bin kazan akçası vermek ve seferlerde yeter derecede adam ile orduya gelmek üzere itaat ettiler (1113 Safer/1701 Temmuz)1.
v i a j^ Hükümetin Rus ve Lehlilerle bir gaile çıkarmak Kalgay Saadet t
ö v
Giray istememesi üzerine birvesile bularak Rus toprakl-
meselesi arına çapul yapmak isteyen Kırım ham Devlet
Giray, bir emrivakile Ruslara karşı hareket
etmek istteyen yeni vezir-i âzam Daltaban Mustafa Paşa'dan
aldığı teşvik mektunu üzerine harekete geçerek Kalgay Saadet
Giray'ı mühim bir kuvvetle Bucak taraflarına yollayarak oradan
Rusların taarruzuna dair hükümete haberler göndermeğe başladı
Devlet Giray Özi valisi vâsıtasiyle Rusların Kırım'a, yakın bir yerde metin bir kale yaparak içine mühim miktarda asker ve harp levazımı koyduklarını ve Kırım'a kasdetmek istediklerini arz etmişti. Bu sırada azl ve katledilen Daltaban Mustafa

demek olan Nureddin Sultan bulunuyordu; birinci veliahd olan diğer kardeşi Kalgay Şahbaz Giray'ın âsî Çerkeslere esir düşerek katledilmesi üzerine kalgayhk Gazi Giray'a verilmeyip Saadet Giray*a verilmişti. Bu makamın kendisine verilmemesinden münfail olan Gazi Giray, biraderi Kurun banma isyan ile Bucak taraflarına gelip Nogayları ele almış fakat bir müddet sonra Osmanlı ve Kırım ham kuvvetleri bu isyanı bastırarak Gazi Giray'i elde etmişlerdir. Gazi Giray, evvelâ Küid-ül-bakr'e ve oradan da Rodos adasına sevk olunarak hapsedilmiştir. Bu husustaki hüküm sureti:
"Kaptan paşaya hüküm ki, Gazi Giray Sultan bu âna gelince âbâ vü ecdâdından ve eslâfmın birisinden sâdır olmadık sû-i ahvali zuhur etmekle Rodos kalesinde kalebend olunup bîr tarikle ıtlak olunmamak üzre sâdır olan hat-ı hümayun-ı şevketmakrunım mucibince KUid-ül-bahrtarafina irsal ve tarafından çekdiri gelip Rodos*a nefyedince Kilid-ül-Bahr kalesinde kalebend olmak üzere ... Sene 1113 Rebîulevvel ihtidaları (Mühimme 111, s. 633).
1 Nusret-nâme. Devlet Giray'ın üzerlerine geldiğini gören Nogayisa hükümetin emirlerine itaat edeceklerini vergilerini muntazaman vereceklerini, Boğdan hududunda bulunanları eski yurtları olan Halil Paşa yurdu'na nakley-leyeceğini Lehistan ve Rus hudutlarına ve iskân için

Boğdan topraklarına geçmi-yeceklerini ve kendi yerleri haricindeki mezrealarda kışlak ihdas etmiyeceklerini kabul eylediklerinden 1114 Receb (1702 Aralık) tarihli fermanla affedilmişler-dir (Mühimme 111, a. 564). [

Paşanın 1 yerine gelen yeni Sadr-ı âzam Rami Mehzned Paşa, Kırım hanının doğrudan doğruya bu hali hükümete bildir-mak lâzım gelirken hodbehod SaadetGiray'ı mühim bir kuvvetle Bucak taraflarına göndermiş olması şüpheyi davet ettiğinden keyfiyet Kırım hanından sorulmuş o da Rusların faaliyetini yazmıştır.

Bunun üzerine mesele .Edirne'de bulunmakta olan Rus elçisinden tahkik edilmiş,-— "Tatarların geçinmeleri taarruz ve yağma ile olduğundan bizimle sulbü istemezler; Kırım'a yakın olarak yapıldığını söyledikleri kale Ur-kapısi'ndan kırk saat uzak mahalde olup bizimle dost olan Potkalı Kazakları1 m muhafaza için yapılmıştır. Azak denizinde cenk vaktinde mevcut olan on iki kalyon hâlâ oradadır; isterseniz size satalım." Diye cevap verdiğinden sözüne îtimad olunarak Kırım hanına yerine oturması ve Saadet Giray'ı Kırım'a çağırması emrolunmuş ise de Saadet Giray verilen emri dinlemediği gibi Devlet Giray'ın da Kirini1-dan çıkarak ona iltihak edeceği ve sonra Edirne'ye yürüyecekleri 2 haber alındığından Devlet Giray, hanlıktan azlolunmak suretiyle Kırım işi ehemmiyet kesbetmiştir (1114 Şaban/ 1702 Aralık).

1 Rivayete göre pâdişâhın hocası Şeyhülislâm Feyzullalı Efendinin tahakkümünden usanan Daltaban Mustafa Paşa bu vesile ile Kırım kuvvetlerini Bucak taraflarına getirterek Edirne'de bulunan padişahı tehdîd ile Feyzullah Efendi'den kurtulmak istemiş, fakat bu tertip duyularak vezir-i âzam katledilmiştir.

2 Nusret-nâme*nin yazdığına göre Bucak taraflarına geçecek olan Kırım kuvvetleri Bucak Tatarlarını da zorla kendilerine iltihak ettirdikten sonra "..Devlete itaat etmemek ve Osmanlıya kul olmamak üzere ahd-ü mİsak eyleyüb îsmail ve KiWye tâbi olan on iki kariyeyi vurup reayasını esir, emval ve erzakların garet ve ehl-i islâm olanları korkudub cümle eşyalarım yağma ve bir nice avratların tasarruf ve nâ-bâliğ kızlarının bikirlerini izâle ile şımanp arzularına müsaade olunmazsa (Yani Rusya'ya taarruzlarına müsaade edilmezse) Tuna'yı geçip İstanbul'a gitmek üzere karar vermişlerdir.

Hanbktan azledilmiş olan Devlet Giray beşyüz kadar maiyyetiyle merkezi olan Bahçesaray'd&n hareket edip Ur-fcapısı'na gelmiş ise de kendisine Kırım'dan hiç bir kimse iltihak etmemiştir. Devlet Giray, hükümetten aldığımız emir üzerine biz bu İşe teşebbüs ettik diye kabahati kısmen üzerinden atmak istediği duyulunca Sultan Mustafa azîm korkuya düşüp vezir-i âzami getirterek bu meselenin derhal halledilmesini ve aksi takdjrde kendisini Öldüreceğini söylediğinden Özi valisi serdarlığİyle asker şevkedilmiştir.

Bu vaziyet üzerine Bucak'ta bulunan Saadet Giray üzerine özi valisi Yusuf Paşa s er askerliğiyle Rumeli va'lisi, Arnavutluk ve Tuna boyu sancaklarından kuvvet sevkedilmesi emrolunduğu gibi on oda yeniçeri ve donanmadan bin beşyüz kişilik bir kuvvet ayrılıp gönderilmesi kaptan paşaya yazılmıştır, bundan başka Kırım tarafından hareket ile Tuna sahillerini zabtedmek kasdiyle ve mühim bir kuvvetle Hankışlası denilen mahalle gelmiş olan Devlet Giray'ın Bucak tarafına geçmesine meydan verilmemesi ve hiç kimsenin Bucak semtine geçmesine müsaade olunmaması özi muhafızı Koca M e km e d Paşa'ya acele bildirilmiş x ve İsmail kasabası Önüne siperler kazılarak tertibat alınmıştır.

Devlet Giray tarafından gelen haberlerden bu isyan hadisesinin olur olmaz kuvvetle önlememiyeceği anlaşılması üzerine Rumelideki kuvvetlerden başka Anadolu eyaletlerinden de kuvvet istenmiş ve bunlarla Sinop, Giresun ve Trabzon tarafları muhafaza altına alınmış ve hatta bu mühim hazırlık dolayısiyle işin hakikatini bilmeyen İstanbul halkı : —"Hiç Tatar için bu kadar büyük tedarike ihtiyaç olur mu? galiba Moskofla bozuşmak gerektir" diye dedikodu etmişlerdir.

Hükümet azledilen Devlet Giray'm yerine dördüncü defa olarak babası Hacı Selim Giray'ı tayin etmek suretiyle isabet göstermiş ve Rodos kalesinde mahbus bulunan Gazi Giray affolu-lunarak 2 babasına kalgay ve diğer kardeşi Kaplan giray da Nureddin tayin olunarak babalarından evvel Kırım'a gitmişlerdir.
Sabık Kırım hanı Devlet Giray babasının Kırım hanı olduğunu ve kendi üzerine de kuvvet sevkedilip katli hekkında da fetva verildiğini ve sadr-ı âzam Daltaban Mustafa Paşa'mn da katledildiğini haber alınca şaşırmış ve etrafındakiler de dağıl-
1 Mühimme defteri 112, s. 401, 402, 407, 419.
2 Rodos kalesi dizdarına hüküm ki,
...bilfiil Kırım Ham olan El-hac Selim Giray dâmet meâliyehu'nun oğlu Gazi Giray Sultan mukaddema tedib ve tehzib-i ahlâk için.. Rodos kalesinde kalebend olunması fermanım olmuştu. Hâlâ ceraim-i güzeştesine kalem-i afvı hümâyunum keşide kılınmağın sen ki dizdar-ı mezkûrsun emr-i şerifim varduğı gibi müşarünileyhi kale-i merkumeden ıtlak eylemen b âbında hatt-ı hümâyun-ı gevketmakrunumla fermân-ı âlişanım sâdır olmuştur. Sene 1114 Evâsıt-ı Şaban (Mühimme 112, s. 412). *

dığmdan kırk kadar adsmiyle geri dönüp Bahçesaray'a girmeğe cesaret edemediğinden Çerkesistana kaçtığı gibi Bucak tarafında bulunan Saadet Giray de Devlet Giray'ın kaçtığını haber alınca İsmail taraflarına kadar gelmişken o da Çerkeş topraklarına kaçmış ve bu suretle bu mühim gaile Rami Mehmed Paşa'nın sadaretini müteakip bastırılmıştır.
Karlofça muahedesi Kırım kuvvetlerinin faaliyet sahası olan Rus ve Leh topraklarına asırlarca yaptıkları akınları önlediğinden bundan sonra Kırım Tatarlarının maddî ve manevî sahada artık eski faaliyetlerini kaybettikleri görülmüştür.
Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin tahakkümü
Amca-zâde'nin Bu bölümün birinci kısmında yazıldığı gibi Ve-zir-i âzam Amca-zâde Hüseyin Paşa büyük bir azimle her sahada memleketin kalkınmasına çahşırken karşısına hükümetin bütün işlerine müdahale eden Şeyhülislam Feyzullah Efendi çıkmıştır x. Feyzullah Efendi, şehzadeliğinde pâdişâhın hocası olup Sultan II. Mustafa tahta geçtikten sonra ikinci defa Şeyhülislâmlığa getirilmişti. Pâdişâh, hocasına büyük hürmet göstererek her dediğini yapmakta ve aym zamanda, makamının ehli olan vezir-i azama da teveccühünü eksik etmediğinden Feyzullah Efendi sadr-ı azama karşı pek diş geçiremiyor, o da şeyhulilâmın nüfuzunu bildiğinden ileri gitmeyerek vaziyeti idare ediyordu; bununla beraber Amcazade ile Feyzullah Efendi'nin iyi geçinmelerinde kaptanı derya Mezomorto Hüseyin Paşa'nın da tesiri vardı, bu zât her iki tarafı da idare ederek bir tatsızlığa meydan verdirmiyordu.
Feyzullah efendi uzun zamandır şeyhülislâmlığı muhafaza ettiği gibi kendisinden sonra makamını süratle yükselttiği büyük oğlu Nakibüleşraf Fethullah Efendi'ye 2 tahsis ettirerek 1113 H. (1702 M.)'de ona şeyhülislâm payesi verdirmiş, ikinci oğlu
1 ". . Padişah hazretleri Şeyhülislâm efendiyi hayırhâh-ı devlet edinmeğin zinâm-ı hükümet ve devleti âna tefviz edüb cümle umûr-ı cumhur ânın rey ve tedbiriyle vücuda gelmeğin vüzerânın ancak bir adı kalıp uyuk mesabesinde idiler (Nusret'-nâme— Daltaban Mustafa Paşanın katli kısmı).
2 Fındikhh Mehmed Halife, İVusret-radme'de buna şımarıklığından kinaye ulacnk Deli Fethullah demektedir.

Seyyid Mustafa Efendi ile üçüncü oğlu Ahmed Efendi'yi Rumeli kazaskerliği payelerine kadar çıkarmış, dördüncü oğlu Seyyid İbrahim'i şehzade hocası ve aynı zamanda kazasker yaptırmış, amcazadesi Seyyid Dede Efendi'yi İstanbul kadısı ve Rumeli kazaskerliğine ve damadı Mirza-zâdeŞeyh Melime d Efendi'yi süratle ilerleterek İstanbul kadılığı payesinde iken yakında müddetini bitirecek olan oğlu Seyyid Mahmud Efendi'nin yerine Rumeli kazaskerliğine namzed yapmış ve bu suretle ilmiye rütbelerinin en yüksek derecelerini süratle

yükselttiği oğullariyle damad ve akrabalarına tahsis ettirmek suretiyle diğer ulemaya yüksek ilmiyye kapılarını kapatmıştı; bu inhisarcılık senelerce hizmet ederek yüksek derecelere çıkmak için yolu tıkanmış olan büyük kadıların haklı olarak infiallerini mûcib olmuştu.
Bu esnada meydana çıkan tehlikeli bir hadise, hiç yoktan vakur vezir-i azamı şeyhülislâma minnettar bırakmış olduğundan bunu istismar eden Feyzullah Efendi bundan sonra Amca-zadeyi de ele almıştır ki o hâdise de şudur:
Bu sırada vezir-i âzamin akrabasından İmrahur Kıbleli-zâde Ali Bey'in pâdişâhın kardeşi Şehzade Ahmed ile gizlice bazı muhaberatı, Sultan Mustafa'yı telâşa düşürdüğünden Ali bey evvelâ vazifesinden azl ve Edirne'den İstanbul'a sürgün edilip arkasından îdamı vuku bulmuştu; Amca-zâde Hüseyin Paşa bu vaziyetten kendisine bir şey bulaşır diye hayli korkmuş ve bu yüzden hastalanmış olduğundan şeyhülislâm ile valde sultanın ricaları üzerine pâdişâh vezir-i âzamin korkusunu izale için kendisine hatt-ı hümâyunla biri kürklü diğeri sade iki hil'at göndermişti x; fakat Hüseyin Paşa'nın korkusu geçtiyse de hastalığı geçmedi ve yanıkara adı verilen hastalık devam etti.
Amca-zâde bir kaç defa sadaretten çekilmek istemişse de padişah tarafından kabul edilmemişti; lâkin hastalığıma devamı sebebiyle işlere bakamadığını ileri sürerek afvini istirham ettiğinden bu suretle sadaretten çekilmesine ve kendi arzusiyle Silivri'deki çiftliğinde oturmasına müsaade olunmuştur (13 Rebîulâhır 1114/Eylül 1702). Amca-zâde Hüseyin Paşa istifasından on sekiz gün sonra Biğados çiftliğinde vefat ederek İstanbul'da Sa-
1 Nusret-nâme'den,

raçhane başında medresesinin yanındaki türbesine defnedilmiş-tir (30 Rebîulâhır).
Sultan Mustafa Amca-zâde'nin sadaretinden memnun olduğunu kendisine bir hatt-ı hümâyunla bunu bildirmek suretiyle kadirşinaslık göstermiştir.
Daltab M tat Hüseyin Paşa'nın istifasından sonra meydan Paşa'nro sadareti tamamen Feyzullah Efendi'ye kaldı. Kendisi manen hükümdar olup kendisine gösterilmeden ve muvafakati alınmadan padişaha hiç bir şey arzedilnıezdi. A m c a - z â d enin çekilmesi üzerinr şeyhülislâmın tavsiyeleriyle Bağdad valiliğinden Anadolu valiliğine nakledilmiş olan Daltaban Mustafa Paşa sadarete getirildi. Bu zat Bosna ve Bağdad valiliklerinde iyi hizmet görmüş ve Basra ile Korna'yı geri almağa ve Bağdad Urbamın tedip ile o taraflarda hükümet nüfuzunu arttırmağa muvaffak olduğundan dolayı hizmeti beğenilmişti x
Daltaban Mustafa Paşa, Şeyhülislâmın arzusu dâiresinde hareket ederek bu sayede mevkiini muhafaza etmek istiyordu; hatta merasimde protokol mucibince şeyhülislâmlar vezir-i âzamla-rın solunda gitmek icabederken bunun sadaretinde bu kanun tâdil olunarak sadr-ı âzamin, şeyhülislâmın solunda gitmesi emrolun-muştu 2. Bundan başka pâdişâh, Şeyhülislâmla görüşülmedikçe
1 Nusret-nâme (1109 hicret senesi vekayii) ve Mühimme defteri 111, s. 562. Uzun muharebe yıllarında Basra Urbânından Müntefik şeyhi Mani 1106 (1694)*-de Basra'yı zabtetmiş ve sonra İran'ın Huveyze hanı Ferecullah Han ile aralarındaki düşmanlık üzerine Ferecullah Han 1108 H.(1696 M.) deburasmı Mani'nin elinden almıştır. Bundan yedi sekiz ay sont tran Şahı, Basra'nın anahtarlarını Osmanlı hükümetine göndermiş ise de Basra Öyle anahtar göndermekle elde edilemediğinden Bağdad valisi Daltaban Mustafa Paşa mühim bir kuvvetle serdar olarak evvelâ Korne'yi ve arkasından Basra'yı geri almıştır (1112 Ramazan/1701 Şubat).
2 Şeyhülislâm ile evlad ve etbâının tahakkümlerinden bizar olan Daltaban Mustafa Paşa mevkiini muhafaza için Feyzullah Efendi'nin oğlu Nakibüleşraf Fethullah Efendi, Paşa kapısına geldikçe vezir-i âzam anı kapı dışında karşılar ve şeyhülislâm geldiği zaman ise Saray kapısının dışında istikbal ve yürüyerek arabasının önüne düşüp binek taşına gelince ihtida arabadan inmeden evvel elini öpüp sonra koltuğuna girerek arabadan çıkarmak gibi ifrat hörmet ile makamına yakışmayacak hareketlerde bulunurdu. Pâdişâh süahda-rîyle kızlar

ağasına da ihtiramda İleri gitmekte idi.

kendisine arzedilen telhis veya takrirleri tensip etmiyor x ve yapılacak işlerde hocasının mütaleasmm ve m av af aka t inin alınmasını tavsiye eyliyordu.
Daltaban Mustafa Paşa her ne kadar şeyhülislâmın tavsiyesinden dışarı çıkmıyarak iş görmekte ise de İstanbul ahvaline ve mizacına göre harekete vukufu olmayıp kaba ve tok sözlü ve tab'an haşin olduğundan dolayı devlet erkânı da kendisini sevmiyordu; hatta pâdişâh da bazı tavırları dolayısiyle kendisinden memnun olmamıştı. Vezir-i âzamin aleylıd arlarından olan reisül-küttab Rami Mehmed Efendi, vezir-i âzamin sadarette müstakil olmak için şeyhülislâm ile taraftarları hakkında Tatarları ve Yeniçeıi ocağını tahrik etmektedir sözleriyle Feyzullah Efendiyi vesveseye düşürmüş ve Kırım hanı Devlet Giray isyanının bastırılması hususunda pâdişâhın verdiği emirleri ağır alması aleyh-darlarının sözlerini teyid ettiği için 2 pâdişâh da korkmuş oldu-
1 Sadr-ı azamın yaptığı tayin arzlarını pâdişâh kabul etmeyip iade etmişti (Raşid tarihi, c. 2, s. 571, 572).
2 Kırım Hanları Rusyaluya ve lehlilere akın yapmakla geçindikleri için Karlofça muahedesi buna mani olmuştu. Rusların Azak ve Kırım hudutlarındaki tahkimatı Devlet Giray tarafından hükümete bildirilmiş ve Abdullatif adında birinin riyaseti altında Edirne'ye bir heyet de gönderilmişti. O tarihlerde Amca-zâde sadarette bulunduğundan "kendiyaptığım sulhu boşamam" diyerek şeyhülislâmla beraber bu müracaata ehemmiyet vermemişti. Ondan sonra sadarete gelmiş olan Daltaban Mustafa Paşa bu müracaatı nazar-ı dikkate alarak Devlet Giray'ın tekrar müracaatım kabul ettiyse de Şeyhülislâm mani oldu. Bunun üzerine Daltaban Mustafa Paşa tahakkümünden bıkmış olduğu şeyhülislâmın vücudu kalkmadıkça bu işin husulü mümkün değil diyerek bir fitne ihdasiyle meseleyi halletmek istedi ve Kırım hanına bir mektup göndererek onu Ruslar üzerine tahrik ettiği gibi kendisinin de Moskof üzerine hareket edeceğini ve hanın da askeriyle Bucak tarafına gelmesini yazdı. Devlet Giray da kardeşi Saadet Girayla Bucakla asker yolladı. O tarihte henüz vezirlik verilmemiş olan reis-ül-küttab Rami Mehmed Efendi, Şeyhülislâma gelip bu Tatarın hareketi mutlak surette vezir-i âzamin başının altındandır; Moskov seferi fikriyle Tatar taifesini cemettirerek padişahı tehdid ve sizi harcamaktır, derhal Devlet Giray'ın azliyle yerine babası Selim Giray'ın tayinini tavsiye eylediğinden telâşa düşen şeyhülislâm hemen padişaha koşarak vezir-i âzam hakkında:
—-"Bu hainin katli vaciptir; azl ve katli ile Tatara korku gelir; yerine enişten Hasan Paşa'yı tayin edersen babana ettiği gadr ve ihanet belli,(Enişte Hasan Paşa daha evvel silahdar iken Avcı Sultan Mehmed, hal edilmişti)devlet kaydında değil, tenperver bir manafık adamdır. Taşradan kimi getirelim? Sadakat memul edip dört aylık yoldan getirdiğimiz hain böyle çıktı. Şimdiki halde Reisülküttab

ğundan bundan sonra kendisine emniyet ve itimad edilemiyece-ğinden * bir gün Hasoda köşkü'ne celb ettirilerek misafir odasına girmesini müteakip elinden mühür alınarak kapı arasına hapis ve üç gün sonra yani 10 Ramazan 1114 cumartesi günü akşamı kat-lolunmuştur (28 Ocak 1703). Daltaban Mustafa Paşa, bulunduğu taşra hizmetlerinde oldukça iş görmüş ve cesareti ile tanınmış olduğundan katli askerî sınıfı mütees ir etmişti.
„ . „ , . îkinci defa reisülküttab iken Daltaban Mus-Ramı Mehmed
Pasa'nın sadareti ta*a Paşanın harekatından memnun olmayan II. Mustafa, onun yerine şeyhülislâmın tavsiyeleriyle iktidarı müsellem olan Rami Mehmed Efendi'yi getirmek istemişti; bunun için evvelâ Rami Efendi'ye 1114 Şaban 1702 aralık da kubbe vezirliği verilmiş ve Mustafa Pasa'nın azlinden sonra da vezir-i âzam tayin olunmuştur 2. Pâdişâh yeni sadr-ı azama mühr-ı hümâyunu verirken:
— "Şeyhülislâmın rey'inden taşra hareket edersen itaba müs-tahik olursun" sözleriyle devlet

işlerinden mesul olan hükümet
Rami Efendinin her haline mütekeffilim, âkil, kâmil, sadık kulundur. Memul-den ziyade hizmetinden haz edersiz, vezaret verin, bu hainin tedariki görüldükten sonra sadaret ihsan buyurun M diye Rami Efendiyi sadarete tavsiye etti. Pâdişâh hocasının tavsiyesi üzerine Kırım hanını azl ederek Rami Mehmed Paşa'-yi da evvelâ vezaretle kubbe veziri yapıp sonra da sadarete tayin ettirmiştir.
1 Sultan Mustafa, vezir-i âzamin Tatar işini ehemmiyetsiz tutmasından dolayı şüpheye düşüp hakikati anlamak için gizlice çuhadarlar vasıtasiyle soruşturma yaptırmıştı. Alman haberler vezir-i âzamin tatar üzerine serdar olup Edir rw'den ayrıldıktan sonra işlerine müdahale edenlerden intikam almak için tatar fitnesini tahrik ettiği ve Devlet Giray'la Saadet Giray'ın halkı kendilerine uydurmak maksadiyle vezir-i âzam bizimle müttefiktir, karşımıza kimse gelmez dedikleri duyulduğundan ve bu fitnenin sükûn bulması vezir-i âzamin azline bağlı olduğu cihetle saraya davet olunarak elinden mühür alınmış, fakat padişahın heyecanı sükûnet bulmadığından üç gün sonra katledilmiştir.
- Daltaban Mustafa Paşa aleyhine alınan tertibatta birinci derecede rolü olan Rami Paşa, onun yerine kendisinin sadarete geleceğini bildiğinden vezir-iâzamın pâdişâh tarafından davet edilmesini müteakib Mustafa Paşanın sarayına yani Pqşa fcapisı'na (Bab-ı âlîye) gitmişti; paşanın kethüdası, vezir-i âzamin saraya davet edildiğini söylemesi üzerine teşriflerine kadar bekleriz diyerek saraydan gelecek habere muntazır olmuş. Bir müddet sonra "bostancı başı ile vezir-i âzamin sarayını mühürleyip gelesin" diye kendisine pâdişâh tarafından hatt-ı hümâyun gelen Rami Mehmed Paşa iktiza eden yerleri mühürledikten sonra saraya gitmiş ve mühr-i hümâyun kendisine verilmiştir (Rasid tarihi, c. 2, s. 574). *

reisine hocası Feyzullah Efendi'nin emriyle hareket etmesini tavsiye etmiştir.
Rami Mehmed Paşa, kuvvetli kalem sahibi, güzel şair, ihatalı, devlet işlerini iyi bilir değerli bir vezir olduğundan kendisi selefi olan Daltaban mertebesine düşmesini istemediği gibi onun akıbetine de uğramak arzu etmediğinden pek temkinli hareket etmekte idi.
_,, ., . , Rami Mehmed Paşa eskiden beri memleket Türkiyede çuha
ve kumu do- dahilinde işlenip sonradan müteaddid sebeplerle kunmau işi terk edilen çuha ve kumaş dokumacılığını yeniden tesis etmek istedi; bunun için Selanik'te çuha dokuyan Yahudilerle kumaş imal eden Bursa ustalarından bazılarını Edirne'ye davet ederek 1: "Ecnebi memleketler yaptıkları çuha ve kumaşın levazımını Türkiye'den aldıkları halde bizde niçin işlenip dokunmaz; bu, büyük bir kusurdur her, ne lâzım ise tedarik edelim, Fransa ve diğer yerlerden çuha almayalım; buna bir çare bulun, üstatlarınıza ikram olunur" diye sanatkârları teşvik ederek söz aldı ve bunların Fransa'dan gelen dîba ve hatayı ve sair ecnebi memleketlerinden gelen kumaşlar gibi dokumaları ve hiç kimse tarafından müdahale edilmemesi hakkında ellerine fermanlar verdi (1115 H./1703 M.) 2.
Rami Paşa tersane işlerine de ehemmiyet verdi, kaptan paşa ile tersane eminini Edirne'ye getirterek, tersanenin irad ve masrafını inceden inceye tetkik ettirip epi tasarruf temin ettiği gibi devletin gelir ve giderini de gözden geçirtti ve mühim tasarruf yapmak suretiyle hazine mevcudunu arttırdı; bundan başka defterdar dairesinde hazineye ait işlerin alım ve satımında kendilerine mühim para getiren arayıcıların açıktan elde ettikleri parayı hazineye tahsis ettirdi.
„„ . 1113 H. (1701 M.) yılında Açıkbaş, Görü ve Dad-
Gıırcutan ..,.•«„ • , ,
seferi yan isimlerinde devlete vergi vermekte olan
Gürcü prensliklerinden Âçikbaş beyliğinin prensi Simon, kendi tebaası ve Tavat denilen Gürcü beyleriyle geçinemi-
1 İkinci Sultan Mustafa Edirne dt hükümdar olmuş ve burasını çok sevdiğinden hal'ine kadar dokuz sene buradan ayrılmamıştır.
2 Zübdet-ül-vekayi, Esad Efendi Ktp. No. 2382, *varak 415 ve Raşid tarihi c. 2, s. 587

yerek memleketi terk edip kaçmış ve keyfiyet Çıldır beğlerğeyisi İshak Paşa tarafından hükümete bildirilmiş olduğundan yerine sabık Açıkbaş prensi G ö r g i tayin edilerek bunun makamında oturtulması hakkında îshak Paşa'ya emir verilmişti (1113 Rebîulevvel/1701 Ağustos)1.
S i m on memleketinden kaçtıktan bir müddet sonra yine ülkesine döndüğü ve Açıkbaş ile Goril hududu arasında bulunduğu sırada geceleyin maktul bulunmuş ve tahkikat neticesinde Simon'-un birkaç senedenberi devlete vergi vermiyerek serkeşlik eden Görü ve Dadyan prensi Mamya tarafından katledildiği ve maksadının üç prensliği bir idare altında toplamak olduğu sabit olmuştur.
Osmanlı hükümeti S i m on'un yerine Açıkbaş prensliğini verdiği Görgi'yi yerine oturtmak üzere İshak Paşa kuvvetleriyle göndermişti; bunlar Bağrad mevkiine gelince Mamya, Görgi'yi memleketine kadar götürmek üzere îshak Paşa'ya bir kefaletname göndermiş ve onun adamları da Görgi'yi, Mam-ya'ya teslim ederek geri dönmüşlerdi.
Mamya verdiği kefaletnameye rağmen Görgi'yi öldürttükten başka Osmanlı hududu üzerindeki Kütays kalesine de taarruz edeceği haber alındığından Goril bölgesi prenslikten çıkarılarak vezir-i azama malikâne olarak verilmiş ve o da bir miktar askerle voyvodasını göndermişti; bunun üzerine Goril halkı bu bale mani olmak isteyerek: Eskiden beri bu vilâyet bir krallık yer olup reayası haraç vermektedir, nasıl malikâne olabilir?" diye gidenleri tardederek mukabele edenleri öldürmüşlerdir.
Bunun üzerine Kandiye valisi Köse Halil Paşa'ya Erzurum valiliği verilerek Gürcistan seferine serasker tayin olunmuş ve Çıldır, Kars, Botum, Trabzon, Şarkî Karakisar, Olti vilâyet ve sancak beğlerbeği ve beğleri anın maiyyetine memur edildikleri gibi İstanbul'dan kapıkulu ocaklarından yeniçeri, cebeci, topçu ocaklarından ayrılan kuvvetin gemilerle sevkedilmesi emıolun-muştur.
Mamya'nın katlettirdiği açıkbaş prensi Görgi'nin yerine sabık Açıkbaş Meliki Aleksandr'ın oğlu diğer Yorgi tayin olunmuştur (1114 Şevval / 1703 Mart) a.

1 Mükimme 111, s. 634
2 Mühimme 114, g. 49, 50 t

a , ,.,, Padişahın Edirne'de bulunmasından dolayı îs-Şeyhuluıam *
J
aleyhine uyan tanbıtVda. Çelebi Yusuf Paşa kaymakam bu-başlanhıcı lunuyordu. Yusuf Paşa tarafından Edirne'ye gelen bir tahriratta İstanbul halkının bazı meclislerde ve mahfillerde şeyhülislâmın bütün menafii ve memuriyetleri evlâd ve adamlarına tahsis etmesinden şikâyet o-lunduğunu ve bir fitne çıkması ihtimalini beyan eylemesi üzerine şeyhülislâm Çelebi Yusuf Paşa'nın yerine damadı Köprülüzâde Abdullah Paşa'yı tayin ettirip göndertinişti x.
Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa Karlofça muahedesin-deki hizmeti sebebiyle pâdişâhın teveccühüne, Amcazade Hüseyin Paşa ile Fe\zullah Efendi'nin himayelerine nâîl olup iktidar ve kabiliyetine binaen en yüksek makamı, vezir-i âzamlığı ihraz etmiş ise de o da selefleri gibi şeyhülislâmın bütün hükümet işlerine müdahalesinden ve tahakkümünden bıkmış olup 2 bundan başka Feyzullah Efendi'nin evladlariyle mensuplarının "vezir kendi çırağımızdır" diyerek Rami Paşa'nın istiklâline halel verecek ve şerefine dokunacak sözler sarfetmekte olduklarından bu işe bir son vermek ve şeyhülislâmın nüfuz ve tahakkümünden kurtulmak üzere çare aramakta idi.
Bu sırada yukarıda bahsettiğimiz Gürcistan hadisesi münasebetiyle Turnacıbaşı kumandasiyle Gürcistan tarafına gönderilecek dört oda yeniçeri ve iki yüz nefer cebecinin bir kısım donanma

1 Raşid tarihi, c. 2, s. 578

2 İkinci Mustafa cülusunu müteakip hocası olan sabık Şeyhülislâm Feyzullah Efendiyi evlad ve ıyaliyle beraber menfi bulunduğu Erzurum*dan getirterek şeyhülislâm yapmış ve "hail ü akd-i umur-ı cumhun yani ki zimam-ı hükümeti yedine teslim etmekle vüzera, yanında hiçten hiç olup bir edna nasb onun rey ve tedbiri ve rızây-ı fili olmadıkça tevcih kabil olmayıp üç sene miktarı zaman Elmas Mehmed Paşa tas tas zehirlerini yuttu ve Ammi-zâde Hüseyin Paşa dahi bizzarur rızasında olup eline giren nukudun nısfını vermekle korunarak geçindi durdu ve gayretkeş adam olduğundan aldırmayıp akibet derununa urmakla düşüp yattı; üç ay kadar sahib firaş olup yanları delindi» azl ve mevtine sebep oldu ve Daltaban Mustafa Paşanın dahi yüz bin altınını alıp Bağdad* dan sadre getirdi. Ol derdmend dahi dakika-i ahvaline vakıf olmakla vücudunu kaldırmağa sây-i beliğ edüb kâh Moskov üzerine sefer açmağa kasd eyledi ve kâh Tatar askerin kaldırıp işin bitirmek ve kâh ziyafet bahanesiyle hanesine götürüp sem ile helak etmek fikrinde olduğun kethüdası Arnavud İbrahim Ağa haber vermekle azl ve kati ile Rami Paşayı yerine oturttu.." (Nusret-narne'den).

ile şevkleri tekarrur ettiği esnada (4 Rebîulevvel 1115/Ağustos 1703) sefere memur cebeciler, büyük ağalan olan cebecibaşı ile Kethüdalarına gelip:

—-"Madem ki bizi sefere memur eylediniz on kist birikmiş maaşlarımızı isteriz; bize bitmez yerlerden havale vermek suretiyle bu kadar zamandır ulufe yüzü görmeziz. Padişah hazretleri Edirne'de; kime feryad edelim 1 ? Kaymakam namına olan sefih oğlan güvercin uçurmakdan eli değmez 2; arz-ı hâl etsek merhamet edip yüzümüze bakmaz" diye evvelâ Cephanelikte toplandılar, gülbenk çekerek maaşlarım istediler. Müterakim maaşlarından bir miktar verildi ise de tamamını almadan gitmiyeceklerini söylediler. Her ne kadar arkanızdan gelecektir denilirse de dinlemediler ve daha sonra kışlalarından çıkarak At meydanında Fazlı Paşa Sarayı önüne toplandılar.

Cebecilerin Gürcistan seferine gitmek istememeleri üzerine İstanbul kaymakamı bulunan şeyhülislâmın damadı Köprûlü-zâde Abdullah Paşa, sekbanbaşı ve cebecibaşı ile görüşerek en iyi çare olmak üzere bunların birikmiş maaşlarını verip sevk etmeği muvafık bularak keyfiyeti vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa'ya bildirmişlerdir.

Cebecilerin bu serkeşlikleri Edirne'de duyulunca bu hal Cebe-cibaşınm gevşekliğine hamlolunarak azlolunup yerine Boşnak Sarı ibrahim Ağa tayin edilmiş ve bu yeni cebecibaşı vezir-i âzam tarafından bazı gizli emirlerle acele îstanbuVa yollanmıştır.

İşte aşağıda göreceğimiz Edirne vakıası, Şeyhülislâmın tahakkümünden kurtulmak isteyen Rami Mehmed Paşa' nm el altından teşviki ile cebecilerin muhalefetinden başlayarak ve yeni ce-

1 Malûm olduğu üzere yeniçeriler maaşlarını divanda ve süvari ocağı vezir-i âzamin huzuriyle sergi ile Bab-ı d/î'de alırlar, cebeci, topçu, top arabacı, bostancı ve sair ocaklar ise icmallerinden birer miktar akçe alıp bakiyesini etraftan havale geldikçe o havaleden alırlardı. Bazı havalelerin tahsili mümkün olmadığı için bu yüzden bu gibi ocaklıların kiminin dört, beş, kimisinin sekiz, on kist maaşları tedahülde kalırdı (Raşid tariki, c 2 s. 591). İşte yukarıdaki metinde cebecilerin on kist güzeşte maaşlarının verilmediğini beyan etmeleri ve bunları almak İstemeleri bu tedahülden dolayıdır.

2 Cebecilerin güvercin uçurmasından bahis İle şikâyet ettikleri İstanbul Kaymakamı Köprülü-zâde Abdullah Paşa, Şeyhülislâm Feyzuliah Efendinin damadı idi.

becibaşı Bosnalı İbrahim Ağa'nın talimatı ile genişleyerek iş yalnız şeyhülislâmın azl ve katliyle kalmayıp hem pâdişâhı hem de hadiseyi tertip eden vezir-i âzami da devermiştir.

Sultan Mustafa, Gürcistan'a memur edilen cebecilerin muhalefetini haber alınca bu sefere memur olan yeniçeri ocağı turnacı-başısına ferman gönderip bazı mevani sebebivle cebecilere âid cephanenin kendisiyle beraber götürülmesini emretmiş ve bu fermanda ocaklı hakkında teveccüh gösterilerek yeniçeriler okşan-mıştır ı.

Birinci Edirne vak'ası 2
* , . Vezir-i âzam Rami Mehmed Faşa, şeyhulis-
vaziyeti lam Feyzullah Efendi'ye düşman olanlardan
damad Morali Hasan Paşa'nm tavsiyesiyle 3 bir takım va'dlerle cebecibaşı yaptırdıkları Boşnak İbrahim Ağa tstanbuVa geldikten sonra işleri tanzim için uğraşır görünerek böylece bir ay kadar zaman geçirdi ve isyan tertibatını yaptı 4.

1 Gürcistan seferine memur olan Turnacı basıya gönderilen hükümden:
"Sen ki mumaileyhsin bu ana değin ocağınızdan pesendideA. fab'-t hümâyunum olur nice nice hidemat-ı aliyye zuhur ve din-ü devletime lâyık hareket-i mar-ziyye zuhur edip duây-ı hayr-ı icabet-eserime mazhar olmussuzdur; berhudar olasız. tmdi işbu sene-i mübarekede vaki Gürcistan seferine memur olan dergâh~ı muaUam cebecileri bazı mevani sebebiyle sefer-i mezburdan ahkonmuşlardır; taife-i merhume ile maKall-i mezbura gönderilecek cebhaneyi sen ki mumaileyhsin kapum kuUariyle gereği gibi hıfz ve heraset ederek alıp götürüp.. Erzurum valisi olup ol canibe serasker olan vezir Halil Pasa'ya teslim eylemen babında ferman-ı hümâyunum sâdır olmuştur." (Mühimme 113, s. 41, 1115 Muharrem).

2 İkinci Edirne vak'ası Üçüncü Selim zamanında Konya valisi Kadı Abdurrahman Paşa'nın yirmi dört bin kişilik Nizam-ı Cedid askeriyle Rumeli ıslahatı için Edirne'ye doğru hareket etmesi üzerine vuku bulmuştur.

3 Bu, Morali Hasan Paşa, Dördüncü Mehmed'in hal'inde med-haider olmak itibariyle şeyhülislâm kendisini sevmeyerek aleyhinde bulunmak suretiyle Vezir-i âzam olmasına mani olduğu için Feyzullah Efendi'ye düşmandı.

4 Vezir-i azamla Damad Hasan Paşa" bir tedbir kurdular yani ki 3[ibar-ı devletten sabıka Surre emini Boşnak İbrahim Ağa'yı cebecibaşı edip cephane umuruna müteallik bazı mevad almak vesilesiyle İstanbul'a, gönderdiler ve güzegte ulufe bahanesiyle cebeciyi tahrik edegör; matlablarına müsâade ederiz, sen de zarar görmezsin ve bu takrip birle eyaletle nail-î meram olmasını vaid buyurdular" (Nusret-nâme*den).

5 Rebîulevvel 1115 (19 Temmuz 1703)'de İstanbul kaymakamı Abdullah Paşa, Cebecilerin on kist maaşlarına mukabil bir miktar vermek suretiyle işi halletmek istemiş ve cebeciler de bunu kabul eylemişlerdi; fakat sonradan aldıkları talimat üzerine maaşlarının tamamının verilmesini söyledikten sonra yeniçerilerin yeni odalardaki Et meydanı önüne toplanmışlardır.

Bu hal üzerine yeniçeriler evvelâ kendi kışla kapılarını (ortaların kapılarını) kapayarak bunları içeri sokmamışlar ise de cebecilere bir hayli da ayak takımı iltihak eylediğinden onların da yar-dımlariyle kapılar açılıp içeriye girdikten sonra cemiyetlerini büyütmüşlerdir.

iş bu şekli alınca Abdullah Paşa, Sekbanbaşı ile görüşüp istanbul kadısı olan Feyzullah Efendinin damadı Seyyid Mah-mud Efendi hariç olarak ulema ve İstanbul'daki devlet ricali ve ocak zabitlerini saraya davet ile yeniçeri ve bostancıları silâhlandırıp sancağı şerifi çıkarmak suretiyle bu ayaklanmayı bastırmağa karar vermiştir; lakin sancağ-ı şerif Edirne"de pâdişâhın yanında bulunduğundan Eyüb türbesindeki sancak getirtilerek îcabeden tedbire başvurulmuş fakat istanbul kadısı Seyyid Mahmud efen d i'nin, bacanağı olan Abdullah Paşa ile aralarının açık olması sebebiyle Mahmud Efendi hastalığından bahis ile davete icabet etmemiştir.

Heyet o geceyi sarayda geçirmiş yalnız sekbanbaşı bir yangın çıkartılması korkusiyle Ağa kapısına gelerek ertesi sabah îstanbul-daki bütün ocak ağaları ve yeniçerilerle erkenden saraya gelmiş ise de saray ağası Osman Ağa yeniçerilerin saraya girip yağma yapmaları ihtimalini düşünerek kapıları kapatmış olduğundan söylenen sözleri dinlememiş ve bu suretle aradan epi zaman geçmiştir.

Seksanbaşı'nın saraya gittiğini duyan asiler fırsatı kaçırmayıp hemen ağa kapısına hücum ile yağma ettikten başka ağakapısı zindanındaki mahbuslan da salıvererek cemiyetlerini büyütmüşler ve sonra da istanbul kaymakamının sarayına hücum etmişler* dir.

Abdullah Paşa'nın adamları Paşa kapısının kapılarını kapatarak paşa dündenberi saraydadır

diye kendilerini müdafaaya kalktılar; iki taraf arasındaki çarpışmada bir cebecinin ölmesi işi kızıştırdı Nihayet vezir sarayına girip yağmadan sonra ocak

muhzırı hapsinde olanları da 1 hapisten çıkarıp kendilerine iltihak ettirdiler.
Bu işlerden sonra cüretleri artan âsiler oradan saraya doğru gittiler ve yaklaşınca sekbanbaşı ile maiyetini gördüler. Bunun yanındaki yeniçeriler saray kapısının kendilerine açılmamasından müteessir olarak âsiler tarafına meyletmeleriyle sekbanbaşı bunların aralarından kaçarak kendisini kurtarmak istemiş ise de kaçarken Tavukpazarı tarafında atından düşerek takip edenler tarafından yakalandı. Bunu müteakip Feyzullah Efendinin damadı îstanbul kadısı Seyyid Mahmud Efendi de evinden alınarak sekbanbaşı ile beraber hapsedildiler.
Sekbanbaşı'mn ^u hadisenin ertesi günü yeniçerilerin ve medrese katli softalarının da iltihakiyle cemiyetleri kuvvetle-
nen âsîler, Sekbanbaşı Hâşim-zâde Murtaza Ağa'yı bayrağım çıkar diye sıkıştırdılar. Murtaza ağa:
—"Velinimetiniz olan pâdişâh üzerine isyan ile küfrân-ı nimet etmeyiniz; bu gibi harekete cür'et edenlerin akıbetlerinin ne olduğu malûmdur; isyandan el çekerseniz sizin afvinize kefil olurum" dedi ise de hiç birisi bu sözlere kulak vermedikten başka bu fırsat ânında yeniçeri ağalığını elde etmek isteyen mazul kul kethüdası Çalık Ağmed Ağa'nın teşvikiyle üzerine hücum ile öldürdüler (7 Rebiulevvel 1115/21 Temmuz 1703 Perşenbe).
Âsiler yeniçeri ağalığını Çalık Ahmed'e vermek istedilerse de o henüz zamanı gelmediğini düşünerek sekbanbaşılığı da vekâlet suretiyle kabul etti. Âsiler'in hapsettikleri îstanbul kadısı Seyyid Mahmud Efendi kendisine yapılan tehdit üzerine sekban-başının akıbetine uğramak istemediğinden onlara iltihaka mecbur olup Istanbuldaki ulemayı At meydanına, âsîlerin yanına davet etti.
Saraydaki heyetin Saray-l cedid-i âmire yani şimdiki ismiyle Top-dağılması kapı sarayında toplanmış olan ulema ve devlet
erkânı Sekbanbaşının akıbetini duyunca isyanı bastırmak için alacakları tertibat bozulmuş olduğundan kaymakam Köprülü-zâde Abdullah Faşa:
1 Paşa kapısı yani Bab-ı âlî'de Yeniçeri ortalarından Muhzır ağaya mensup orta bulunup hem muhafız hem de ocak ile Ağa kapısı arasındaki münasebatı tesis ederdi. Burada bir de Muhzır ağa tevkifhanesi bulunup henüz hüküm giymemiş olanlar bu tevkifhanede bulunurlardı.

—"Bu fitnenin tarafımızdan bastırılması mümkün olamadı; mukadder böyle imiş. Simden geru münasip bir zaman uzlet ve inzivaya çekilip gözden kaybolmaktır" diye gizlenmeğe karar vererek vaziyeti padişaha bildirdikten sonra ortadan kayboldu. Saraydaki heyetin de bir kısmı saklanıp ve bir kısmı da At Meydanı cemiyetine iltihak eylediler; Ortada hükümet kalmamıştı.
Âhîı ' i«l * İsyanın dördüncü günü cumaya tesadüf etmişti; ele almaları cuma namazının şartlarından birisi de imamın yani padişahın adaleti olduğundan ve bu hareket âdil olmayan pâdişâh üzerine yapıldığından Cuma namazı sahih olmaz denilerek bu işlerin neticesine kadar cuma namazı kılınması yasak edildi. Bu sırada âsiler saraya girip Eyüp türbesinde bulunurken bostancı başı tarafından saraya aldırılan san-cağ-ı serin aldıkları gibi bostancıbaşı ile bostancıları da kendilerine iltihak ettirdiler.
Böylece ve kolayca büyüyen cemiyetin idaresini bundan sonra Kar ak aş Mustafa denilen bir tımarlı sipahi ele aldı. Bu adam diğer sahalarda olduğu gibi timar ve dirlik işlerine de el atmış olan şeyhülislâmın bir adamının eline geçen tımarım kurtarmak için İstanbul'a, gelmişti. Karakaş Mustafa'nın timan, şeyhülislâmın telhiscisi Bılanlı Mehmed Ağa'nın müdahalesiyle elinden alın-alınmış olduğundan o da dirliğini, yani tımarını kurtarmak için Edirne'ye kadar gelmiş; telhisciyi görmüş, yalvarmış, yakarmış ise de telhisci bunu yanından kovmuş ve

divan-ı hümayuna da tesir yaparak bunu meyus olarak geri döndürmüştü.
Meyus bir halde -Edirne'den İstanbul'a, gelen Karakaş memleketine gitmek üzere Üsküdar'a, geçtiğ sırada bu Cebeci isyanı meydana çıkmış, bundan ümide düşen Karakaş bir müddet beklemiş ve işin büyüdüğünü görmesi üzerine İstanbul'a geçerek At meydğnında ki âsîlere iltihak ederek cerbezesiyle söz sahibi olmuştur.
Devlet hizmetine Âsiler bundan sonra memur tayinine başladılar; tâyinler iki defa Rumeli kazaskeri olan PaŞmakçı-zâde
Ali Ef endi'yi zorla evhden alarak kendisini şeyhülislâm îlân .ettikleri gibi maktul sekbanbaşının yerine de kul kethüdahğından ma-zul olup yukarıda adı geçen Çalık Ahmed'i Sekban-başı yaptılar; Çalık, bir kaç gün sonra da yeniçeri ağalığına getirildi.

Paşmakçı-zâde Ali Efendi, durendiş bir zât olduğundan âsilerin elinden kurtulup evine gittikten sonra temaruz ederek tedavi ile meşgul olmak tedbiriyle işi uzattığından onun iyi olmasının gecikmesine mebni onun yerine daha evvel iki buçuk ay kadar şeyhülislâmlık yapmış olan İmam Mehmed Efendiyi münasip görüp şeyhülislâm yaptılar (11 Rebîulevvel/25 Temmuz); bundan başka aynı tarihte tstabbul kaymakamlığına da Amcazade Hüzeyin Paşanın damadı olup mâzul olarak Anadoluhisari* nda. Amcazade yalısında, oturmakta olan Kavanoz Ahmed Pa-şa'yı münasip görüp davet ederek getirttiler; yine bu arada Rumeli ve Anadolu Kazaskeri ve Sipah ağası tayinleri de yapıldı.
Âsîlerin pâdişâha ^u sıra^a âsîler pâdişâha bir ariza takdim etti-
«rizalan ler, bunda, şeyhülislâm ile Nakibülsraf olan
oğlu Fethullah ve Rumeli kazaskeri Dede
Efendi'lerin azilleriyle bunlarla davaları olduğu için hepsinin
istanbuVa. yollanmasını ve pâdişâhın da acele îstanbuVa. gelmesini
rica ettiler ve şayet bu ricaları kabul olunmayacak olursa Edirne'ye
hareket edeceklerim zikr ile bu arizalarmı bir heyet ile Edirne'ye
yolladılar.
Âsîlerin kalabalığı pek büyümüştü At meydanı bunları istiab etmediğinden rebîulevvelin onikinci günü (26 Temmuz 1703) Yenibahçe meydanına naklettiler.,
m. -^ **«_- II. Mustafa, babası Avcı Sultan Mehmed
Edirne de httku- ~
merîn dununu gibi Edirne'yi seviyor ve fırsat düştükçe ava gidiyordu; saltanata geçtiği tarihten beri İstan-buVu ihmal edip Edirne'de oturmakta idi. x Pâdişâh bu tarihte üç kızını yani Ayşe, Safiye ve Emine Sultanlarısırasiyle Köp-rülü-zâde Nunıan, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'mn
1 Padişahı Edirne'de oturmağa sevkeden Feyzullah Efendi "evlâd ve müteallikatmı ileri çekmek, sair ulemayı menkûb ve tahkir etmek zûmiyle hileye salık oldu; seferler münkati oldukça ve padişahlar dûr u diraz istanbul'da meks ettikçe kul taifesinin, ve ulemanın fesadı eksik değildir ve bu, padişah hazretlerin, hezar gûnc vehme düşürüp Edirne, rahatlı, halka menfaatti, şikârı müte-kâsir; bu ana gelince gulüv vaki olmamış bir meymenetli memleketidir, buyurun rahat olursunuz demekle berây-ı hatır zimam-ı devletini yedine vermişti, müsâade buyurdu; böyle nazenin şehr-İ azîmi (İstanbul'u) bırakıp gitti.." 3 Şevval 1112 (IVusret-nâme'den).

oğlu Ali Paşalarla Silâhdar Çorlulu Ali Paşa'yanamzed edip her birine saraylar ihzariyle bunları döşettirmek ve düğün hazırlığı yaptırmakla meşguldü.
İstanbul'da Cebeciler işi büyütüp padişah ve hükümet aleyhine bir ihtilâl halini aldığı, kaymakam Köprülü-zade Abdullah Paşa tarafından kayınpederi Feyzullah Efendi'y© bildirilince ortalığa bir şaşkınlık gelmiş ve bunun üzerine yeniçeri ağasiyle diğer ocak ağaları ve sair îcab edenler şeyhülislâmın konağında sabaha kadar vaziyeti görüştüler; neticede bu

isyanın maaş ve atiye isteğiyle vukua geldiği kararına varılarak kul kethüdası Abdullah Ağa ile acele olarak İstanbul'a külliyetli para yollandı. Vaziyetten endişe eden padişah bu halin ne olacağı hakkında Şeyhülislâma hatt-ı hümâyun göndermişti; Feyzullah Efendi bu hatt-ı hümâyuna:
—"Mesele ulufe nizâıdır; kul kethüdası kullariyle otuz kese akçe yollandı" cevabını verdi.
Ertesi günü Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa'nın sarayında toplanıldı; bu içtimada şeyhülislâmdan başka Şeyh Vani Efendi'nin kızından olan büyük oğlu Nakibüleşraf Fethullah Efendi ile vezir Enişte Hasan Paşa, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, yeniçeri ağası, defterdar, Edirne kadısı ve ocak ağala-ları vardı.
Bu görüşmede, şayet kul kethüdası İstanbul'dan muvaffaki-yetsizlikle avdet ederse ne gibi tedbir alınmalıdır maddesi müzakere edildi ise de esaslı bir karar verilmedi; yalnız İstanbul'da, Sekbanbaşı Murtaza Ağa'nın cebeciler tarafından katli dolayı-siyle bir yeniçeri çavuşunun ocak namına bilvekâle cebecilerden kısas talep etmesi yolunda bir dava açılmasına ve cebeciler nedamet etmezlerse katillerinin vâcib olduğuna dair fetva alınmasına karar verildi.
„ „ , İstanbul'daki ihtilâlciler tarafından yukarıda
Feyzullah .... . .
Efendi'nin azl ve bahsettiğimiz ariza ile Edirne'ye gönderilen he-
nefyi yetin Edirne'ye yaklaştığı haber alındı; şeyhülis-
lâm, heyetin getirdiği arizanın, kendisi ile evlad ve etbaı aleyhinde olduğunu haber almış olduğundan gelen arizanın pâdişâha takdimine müsaade etmediği gibi Edirne bostancı başıst marifetiyle heyet azalarını Eğridere palangasına sürdürdü; fakat

bunu sonradan haber alan Sultan Mustafa vezir-i azamı acele davet etti. Rami Paşa bu isyan meselesini görüşmek üzere Pa-şakapısında bir toplantı yapmıştı. Padişahla buluşunca hükümdar kendisine : "Rikâb-ı hümâyunuma gönderilen elçiler hakkındaki bu muameleye sebep nedir ? Dilekleri sual olunmadan bu makule işler isyanı alevlendirmekten başka neye yarar ?" diye sorup kendisini tekdir etmesi üzerine şeyhülislâmın tahakkümünden usanan Rami Mehmed Paşa fırsatı kaçınnıyarak:
—"Benim şevketlu efendim, bana miihr-i şerifi teslim buyurduğunuzda zinhar şeyhülislâmın re'yinden hariç hareket eyleme diye tenbih buyurduğunuz için bu işde dahî fermân-ı hümâyununuz üzere muvafakat eyledim" cevabım verip mahzarları göstermek suretiyle hadiseden pâdişâhı haberdar eyledi. Bunun üzerine Eğri-dere'ye sürgün edilen İstanbul heyeti Edirne'ye davet edildiği gibi Feyzullah Efend i'nin de dört oğluyla beraber Karadeniz yoluyla Erzurum'a gönderilmesine irade çıktığı gibi bu hususa dair padişah bir de hatt-ı hümâyun verdi1.
Vezir-i âzam sarayına dönünce içtima münasibetiyle Paşaha-pısı'nda bulunan şeyhülislâma hiç bir şey sezdirmiyerek i'zaz ve ikram ile konağına gönderdi ve arkasından hatt-i hümâyunla beraber çavuşbaşıyı yollayıp akşamla yatsı arasında Feyzullah Efen-di'yi arabalarla .Edirne'den çıkarıp Sabuncu Köyü'ne sevkettirdi 2. Feyzullah Efendi oradan da Varna'ya, gitmek üzere derhal yola çıkarıldı 3.

1 Rasid Tarihi c. 3, s. 43. Şeyhülislâmın bu hallerinden müteessir olan padişah "şu haini evlad ve etbaiyle vatan-ı aslîsi olan Erzurum'a, yolla ve Eğridere palangasına nefyolunan elçileri Edirne'ye davet ve tatyip eyle" demiştir (Nusret' nâme).
2 Feyzullah Efendi'nin pâdişâh yanından uzaklaştırılarak Erzurum'a gönderilmesine muvaffak olan vezir-i âazam, İstanbul'da âsilerin tayin ettikleri şeyhülislâm Paşmakcı Zade'ye gizlice haber gönderip matluba muvaffak olunduğunu ve keyfiyetin halka müjdelenmesini bildirmiştir.
3 1115 Rebiulevvel ortaları (1703 Ağustos ihtidaları) tarihli olup Ağrıboz kadısiyle Ağrıboz mütesellimine gönderilen bir fermanda Feyzullah Efendi ile maiyyetinin Trabzon'da ikamet etmek üzere gönderildikleri fakat sonradan bunların Ağrıboz'da. ikamet etmelerine karar

verildiği görülüyor. Bu hususa dair olan hüküm aynen şöyledir:
Ağrıboz kadısına ve mütesellimine hüküm ki,
Sabıka şeyhülislâm olan Es-Seyyid Feyzul,lah*ın ve etbaınm bundan akdem Trabzon'da ikametleri fermanım olmuştu., Ağnboz^da. ikameti münasip

t » . ,_ . Âsîlerin gönderdikleri arizada padişahın Istan-Asuerıo maskeyi
° + r
atmaları bul'a. gelmesi teklifi de vardı, ikinci Mirahur ve
îstanbuVdan gelen elçiler vasıtariyle yollanan cevapta müfti yani şeyhülislâm ile evlâdlarının sürgün edildikleri ve kendisinin (padişahın) da cemiyetin dağılmasını müteakip İstanbul'a hareket edeceği ve tstanbuV dan Rumeli ve Anadolu kazaskeri tayin olunanların Edirne'ye gönderilmeleri yazılıyordu; fakat işin şekli değişmiş, pâdişâhın hal'i düşünülür olmuştu. Padişahın gönderdiği emre karşı:
—"Bu makule şeylerden maksat cemiyetimizi parçalayıp bizi tefrikaya düşürmektir; muradımızı tamam etmeyince kararımızdan dönmeyiz" diyerek o tarihe kadar kendisini müttefik saydıkları vezir-i âzam Rami Mehmed Paşayı da istemiyerek yeni bir sadr-ı âzam aradılar \e içlerinden bu makama vezir Kavanoz Ahmed Paşa'yı münasip gördüler.
Edirne'den avdet eden heyetin, pâdişah'ın cemiyet dağıldıktan sonra İstanbul'a geleceği hakkındaki sözlerinden kuşkulanan âsi ele basıları, gelen heyete:
—"Edirne'de sizi itmâ etmişler; maksadınız bizim cemiyetimizi dağıtmaktır" sözleriyle gönderdikleri heyeti cemiyetlerinden çıkarıp "Bundan sonra kararımız Edirne'ye gitmektir" diyerek Davudpaşa sahrasına göçtüler.
Pâdişâh tarafından İstanbul'a gönderilerek âsîler tarafından göz hapsine alınan Mirahur Selim Ağa bir kolayını bulup Edirne'ye kaçmağa muvaffak olmuş ve vezir-i âzam ile birlikte II. Mustafa tarafından huzura kabul edilerek vaziyeti açıkça anlatmış olduğundan bu halden müteessir olan pâdişâh âsîlere karşı hemen kuvvet toplanmasını emretmiştir.
görülmekle sen. ki Mevlânay-ı mumaileyh ve müteseilim-i mezkûrsm müşarünileyh Es-Seyyid Feyzullah ve sabıka Nakib-ül-eşraf olan Es-Seyyİd Fethullah ve sabıka Anadolu kazaskeri olan Es-Seyyid Mustafa ve sabıka Bursa kadısı olan Es-Seyyid Ahmed ve sabıka şehzade hocası olan Es-Seyyid İbrahim ve telhiscisi Mehmed ve kethüdası Hacı Ahmed vesair et-bainın vusullerinde ikamet ettirmeniz babında fermân-ı âlişâmm sâdır olmuştur. Sene 1115 Evasıt-ı Rebîulevvel (Mühimme defteri, 114, s. 251).
Daha aşağıda görüleceği üzere bu ferman tatbik edilmiyerek Üçüncü Ahmed'in cülusunu müteakip Feyzullah Efendi Prgvadi'de iken Edirne'ye devrilerek öldürülmüştür.

_,. , . Evvelâ İstanbul tarafına hiç bir kuvvet geçiril-
Edırne'ye kuvvet , . , „..,. *, -
memesi için İzmit ve Mıhalıç taraflarına ferman-
lar gönderildi ve aynı zamanda Rebîulevvel ihtidalarında (1703 Temmuz) Hüdavendigâr (Bursa) ve Sultanönü (Eskişehir) sancakları mutasarrıfı Hasan Paşa'nın, kapısı halkıyle hemen Mudanya iskelesine giderek oradan İstanbul ve Rumeli taraflarına hiç kimseyi geçirmemesi emrolundu x. Bundan başka Marmara'nın Rumeli sahilleri sıkı bir tarassut altına alındı; Çorlu civarındaki Karıştıran mevkii Bostancı usta-siyle Çatalca^Yapaguı, Haramideresi Bostancı ustalarına da Edirne-den ve Rumeli'den ve Özi taraflarından İstanbul'a gitmek iteyen-lerin her kim olursa olsun ellerinde müsaade fermanı olmadıkça kat'iyyen müsaade edilmemesi emredildi a.
Kırım hadisesi sebebiyle Babadağı'nda, bulunmakta olan kuvvetlerin ve on bin kadar Arnavud askeriyle Hüdaverdi Paşa"-nın ve Rumeli kuvvetleriyle Rumeli beğlerbeğisi Hazinedar İbrahim Paşa'nın ve Evlâd-ı fatihan ve diğer bazı Rumeli kuvvetlerinin Edirne'ye gelmeleri emrolunduğu gibi Aydın muhassüı Osman-oğlu Nasuh Paşa'nın onbin askerle Çardak1 d an

Rumeli'ye geçmesi ve Anadolu valisi Numan Paşa'nın da Gelibolu yoluyla acele Edirne'ye gelmesi hakkında fermanlar gitti; fakat âsileri sevk ve idare edenler daha evvel. Mudanya ve İzmit geçitlerini elde etmiş olduklarından hükümet kuvvetleri muvaffak olamadılar; Sultan Mustafa bayraklar açtırarak yeni yeni sipahi, silâhdar ve serdengeçti kuvvetleri topluyordu3. Rumeliden istenilen bütün kuvvetler geldi.

Edirne'de toplanan kuvvetler, pâdişâh tarafından âsîlere gönderilen hatt-ı hümâyuna karşı sadakatlerini arzettikleri gibi 4 bir tepsi üzerine konulan (Kur'an-ı Kerim, ekmek tuz ve

1 Mükimme defteri, 114, s. 231 (Evâil-i rebhılevvel 1115) • Mükimme 114, s. 250

3 Mühimme 114, s. 250 ve Zübdet-ül-Vekayi^ varak 424-435.

4 Bu hatt-ı hümâyun şöyledir:

"Kullarım, sizin ulufenizden matlubunuz var ise verilsün. Şükr ve şikâyetiniz ne ise sualinize müsâade olunsun. Halen âsitaneden bir miktar adam tecemmu ve bu tarafa gelmek üzere oldukları mesmûumdur; karşulanub müdafaa vemukabede edermisiz vesselam." Bu hatt-ı hümâyun okununca bizim pâdişâhımızdan alacağımız yoktur, her veçhile padişahımızdan hoşnud ve razıyız, üzerimize gelenlere mukabele ederiz cevabını vermişlerdi (Raşid tarri/u, c. 3, • 55).

kılıç) üzerine ve padişaha karşı isyan eden âsîlerle harp edeceklerine ve sözlerinde sebat edip Sultan Mustafa'ya sadık kalacaklarına yemin ettiler 1.

Vezir-i âzam istekleri kabul edilip yapıldıktan sonra âsîlerin inatlarında sebat edip itaatsizliklerinde devam ettikleri takdirde katillerinin caiz olduğuna dair fetva aldı âsîlere karşı sevkedilecek kuvvetlere vezir-i âzam serdar tayin edildi.

t ı il rt Davutpaşa'da. toplanmış olan âsî kuvvetler, ferinin Edirne'ye Nalband oğlu Vezir Hasan Paşayı2 hareketleri istanbul kaymakamlığında bırakarak 27 Rebî-ulevvel (10 Ağustos 1703)'de îstanbuldan çıkarak Davutpaşcfya. gelmişlerdi; bir kaç gün sonra yani ayın otuzuncu günü Edirne'ye doğru yola çıktılar; mevcutları yeniden yazdıkları kuvvet ile beraber onbeş bin yeniçeri ve dört bin dört yüz terakkîli ve tashihli sipah ve silâhdar 3 bin yüz kadar ulufeci ve garibler isimlerindeki süvari, dört binden fazla cebeci ve bine yakın topçu ve üçyüz kadar top arabacıları ve bunlardan başka ulema ve sâdât ve esnaf makulesi olarak otuz bine yakındı.

Âl-î Osman Âsî kuvvetler Silivri mevkiine geldikleri zaman hanedanı aleyhine orada bir kaç gün oturarak Sultan Mustafa'-goruşme nm verme kimin getirilmesi lâzım geleceğini gö-

rüştüler. Bunlar henüz îstanbuVda, iken kimi hükümdar yapacaklarına dair bir karaıları yokdu; fakat Avcı Sultan Mehmed'in oğullarını istememekte müttefik idiler. Bazısı Kırım Hanzâde-

1 Zübdet-ül-Vekayiy varak 229 ve Raşid tarihi, c. 3, s. 55

2 Bu Hasan paşa, Amca-zâdenin kethüdası iken vezirlikle doğum yeri olan Şehr-i zur valiliğine tayin edilmiş, hakkındaki şikâyete mebni Feyzullah Efen-di'nin tesiriyle katline irade çıkmış ve kendisini katletmek üzere bu işlerde mahareti olan Türkmen Kara Bayram Ağa gönderilmişti. Fakat Hasan Paşa bunun kendisini katletmek üzere geldiğini haber alır almaz daha evvel davranıp 11 ayram'ı öldürmüş ve sonra kendisi de saklanmıştır. Hasan Paşa, isyan hadisesinde İstanbuVda bulunarak meydana çıkmış ve efendisi Amcazadenin damadı bulanan ûş-İlerin vezir-i âzami Ahmed Paşa'nın delaletiyle istanbul kaymakamlığına tayin edilmiştir.

:i Terakkîli zamm-ı maaşlı ve tashihli demek evvelce ocağa kayıtlı iken tard edilip tekrar alınan demektir. j

aini ve bazıları İbrahim Hanzâdeler"âen ' birisini hükümdar yapalım gibi sözlerle dedikodu yapıyorlardı 2. Fakat Silivri'ye gelince ye kadar ikinci Ahmed'in oğlu Şehzade İbrahim üzerinde birleşmiş gibi idirler.
3 Rebiulâhır (16 Ağustos 1703)'de Silivri'de bulundukları sırada ulema ve ocak erkânı vezir-i âzam tayin ettikleri Ahmed Paşa'nın çadırında yaptıkları bir görüşmede şeyhülislâm İmam M e hm e d Efendi, hükümdarlık sırası âkil ve reşid olan en büyük şehzade ve Sultan Mustafa'nın biraderi Ahmed'm(III. Ahmed) olup Şehzade ibrahim'in o tarihte henüz on bir yaşında bulunduğunu ileri sörerek ısrar ettiğinden şehzade İbrahim'den vazgeçip otuz bir yaşında bulunmakta olan Avcı Sultan Mehmed'in diğer oğlu Şehzade Ahmed'in cülusuna karar verildi; yeniçeri ağası, Şehzade ibrahim'i istemekte olduğundan kendisi zorla ikna edilerek hanedanın en yaşlı şehzadesi Ahmed üzerinde ittifak hasıl oldu3. Şehzade Ahmed'in pâdişâh olmasını isteyenler, Edirne'de Sultan Mustafa'yı müdafaa edecek kuvvetlerle istanbul kuvvetlerinin aralarını bulmak suretiyle saltanat tebeddülünü kan dökmeden halletmeği düşünmüşlerdi.
Şehzade Ahmed'in cülusuna karar verildikten sonra her tarafa emirler gönderilerek Sultan Ahmed adına hutbe okunması bildirildi 4.

1 Sokullu Mehmed Paşanın, İkinci Selim'in kızı Esmihan Sul-tan'dan olan İbrahim Han'ın torunlarıdır.

2 Baltacı Mehmed Paşa Piruttan döndükten sonra yolda kendisini müdafaa yollu III. Ahmed'in validesine göndermiş olduğu 3 Receb 1123 tarihli ârizede bilmünasibe bu hadiseden bahsetmektedir (Arşiv kılavuzu, 1. fasikül) ve Naimâ'nın Feyzullah Efendi vah1 ası adını verdiği Edirne vak'asına dair risalesi (Naimâ tarihinin altıncı cildinin sonuna ilâve edilip basılan kısım).

3 "Alelumum cümhur-i nâs merhum Sultan Ahmed Han hazretlerinin şehzadesi İbrahim Han cenabını iclâs sadedinde iken Müfti, Mehmed Hanı Gazi Hazretlerinin imameti hizmetinde neşvünüma bulmağın .gayrete gelip rahmetli efendimin âkil, reşid, yiğit evladı dururken sabinin hilâfeti caiz değildir deyüp mahfî, ulema ile yekdil olup ayak bastı; fetva emini olan Gelibolulu Sümüklü Mehmed Efendi'yi güciyle ınenedebildi.," (Nusret-nâme'den).

4 Zübdet'ül-Vekayi, varak 430 b.

i, . , Edirne'deki Sultan Mustafa kuvvetleri Ve-
Ikı taratın
karşılaşması ?lT'^ âzam Rami Mehmed Paşa kumandasında ise de o bizzat gitmeyip kendisi Edirne dışındaki ordugâhta kalarak Evlâd-ı Fatihan kumandanı vezir Yörük Hasan Paşa'yı serasker yapmış ve onu Rumeli valisi îb-rahim ve Arnavud kuvvetleri kumandam Hudaveıdi Paşa kuvvetleriyle birlikte âsîler üzerine göndermiş ve aynı zamanda âsi kuvvetlere nasihat etmek üzere ulemadan bazılarını da yollamıştı.
Serasker Yörük Hasan Paşa sekiz bin kişilik kuvvetle 4 Rebîulâhır(17 Ağustos)'da Çorlu'ya gelip kendisinden sonra oraya gelen istanbul kuvvetleriyle karşılaştı; istanbul kuvvetlerinin çokluğunu ve kendi kuvvetinin ise azlığını görüp bir veçhile mukabele edilemiyeceğini beyan ederek vezir-i azamdan bir miktaı kuvvet istedi ; bunun üzerine Eski Saray baltacılariyle arz ağaları adamlarından yüzer nefer ve diğer saray adamlarından da bir miktar kuvvet yollandı.
Edirne ordusundaki ara bulmak isteyen nasihatçiler, karşı tarafa gidip onların vezir-i azamı Ahmed Paşa'nın çadırında istanbul kuvvetleri ileri gelenleri ile görüştüler ve her dediklerinin yapıldığını kendi tayin eyledikleri memurların pâdişâh tarafından kabul edildiğini ve cemiyetlerinin dağılmasını müteakip padişahın Istanbula gideceğini ve bu hareketin düşmanlara fırsat vereceğini sityledilerse de verilen karardan dönmediler. Şeyhülislâm imam Mehmed Efendi gelen heyete:
—"Bizim kimseye kasdımız yoktur; Sultan Mustafa ittifakla hal' ve Sultan Ahmed'ı iclâs edip İstanbul'a, getirmek isteriz" dedikten sonra yedi adet fetva çıkararak murahhas olarak gelen Edirne heyetine verdi. İstanbul kuvvetleri Çorlu*Aa, ilk defa yeni hükümdar ilân ettikleri

Sultan Ahmed namına hutbe okutup cuma namazı kıldılarx.
ı , ., , Sultan Mustafa'nın hal'ine dair fetvaları Yö-istanbul kuvvetle-
rinin ilk muvaf- rük'Hasan Paşa görüp maiyyeti paşalariyle
fakiyetleri görüştükten sonra bunları Edirne'ye padişaha
yollayıp cevabını beklemek istedi; fakat karşı
taraf bu hali Hasan Paşa'mn bir hiylesine hamlederek
1 Zübdet-ül-Vekayi, varak 431-435 ve Raşid tarihi, c. 3, s. 57-59.

kendisine ya yolları üzerinden gitmesini veyahut harp etmesini teklif ettiler; Hasan Paşa çarpışmağa cesaret edemeyip Karıştıran mevkiine doğru çekildiğinden İstanbul kuvvetleri Edirne üzerine yürüdü ve bu suretle ilk muvaffakiyet adımı atıldığından bu halden cesaretleri arttı.

Korkusundan Ergene tarafına Karıştıranca, çekilen Yörük Hasan Paşa ordusundan gizlice çıkarak 7 Rebîulâhır (20 Ağus-toe)'da .Edirne'deki kuvvetlerle Hafsa mevkiine gelmiş olan vezir-i azamla buluştu ve vaziyeti ona anlatıp .vaaz ve nasihatle işin önüne geçilemiyeceğini bildirmek üzere geldiğini söylediyse de korkusundan çekildiği malûm olduğundan vezir-i âzam kendisini mesul tuttu.

_.. _ , . Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa, muhare-tdırne kuvvetlerinin İstanbul kuv- *>eye Sider gibi sancağ-ı şerifi ve teberrüken de vetlerine iltihakı Kabe anahtarlarını alarak Edirne dışında Kara-bayır ordugâhına çıkıp oradan da Ha/sa'ya gelmişti. îşin ciddileşmesi üzerine vezir-i âzam'ın otağında toplanıp vaziyeti gözden geçiren ordu erkânı, askerin maneviyatını arttırmak için bizzat II. Mustafa'nın ordugâha gelmesine karar verip hemen defterdar Bakkaloğlu Hacı Mehmed Efendi ile 1 haber gönderip 21 Ağustos'ta Edirne ordugâhına getirdiler. İstanbul kuvvetleri de Babaeski kasabası civarına geldiklerinden iki taraf arasında bir merhale kadar bîr mesafe kalmnş-tı. Edirne kuvvetleri burada siperler kazarak mevzi aldılar.

İki tarafın karşılaşıp çarpışmasından evvel tstanbuVdan gelenler el altından Edirne kuvvetleriyle anlaşmışlar ve en son Edirne kuvvetlerinin İstanbul kuvvetlerine iltihakına karar verilmişti. Bu halden haberdar olmayan II. Mustafa askerin kendisine yaptığı sadakat yeminine inanarak kuvvetlerin başına gelmişti.

Her iki kıvvetin son merhaleye gelindiği günün akşamı aralarındaki parola mucibince iltihak vakti geldiğini düdüklerle bir-

1 Defterdar Hacı Mehmed efendi mehazlarımızdan olan Zübdet-ül-ve' kayi ve Nesayih-ül-vüzera ve'l -ümera isimli mühim eserlerin müellifi olup müte-addid defa defterdar olmuş ve sonra vezirlikle Selanik mutasarrıflığına gönderilip sadarete talip olması, hakkında iğbirarı mûcib olduğundan kendisinden istenilen kuvveti tedarik etmemesi bahane edilerek 1129 H. (1716 M,)'de katledilmiştir. III. Ahmed kendisine sadareti va'detmİşti; değerli devlet adamlarındandı.

birlerine haber vermeleri üzerine hep birden tüfeklerine ateş vererek Babaeski tarafındaki istanbul kuvvetlerine iltihak etmek üzere çıkıp gittiler1. Hayret içinde kalan Rami Mehmed Paşa ile diğer devlet erkânı başlarının kaygusına düşüp:

—"Kul taifesi vefadarlık etmeyip hainlik edip yüz döndürdüler, gelen askere tebaiyyet ettiler; bundan sonra durmaktan faide yok; Edirne'ye teşrif buyurun, yarın bakalım ahval ne yüzden zuhur eder" diyerek vaziyetten padişahı haberdar eylediler. San-cağ-ı şerifi de beraberine alan Sultan Mustafa Edirne'ye döndü _ ve Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa da saklandı 2.

1 Yeniçeriler sipere girecekleri vakit akşam karanlığım bekliyorlardı; pâdişâh akşam namazını kılıp seccade üzerinde oturup etrafında enderun gıl-manlanda sancağ-ı şerif altında oturup sure-i fetih kıraat ediyorlardı. Sonra padişah taht üzerine oturup kahve içerken "Meğer pâdişah-ı İslama taraftarlık yüzünden atayây-ı bîşumâra nail olan tevaif-i askeriyye

erbâb-ı şakavet ile aralarında kav lü karar ve gelip yaklaştıklarında bir yere gelmek üzere beyinlerinde nihânice olan ahd ü misakı müş'ir yazdıkları kâğıdı tebdil-i came bir adam ile Hafsa' daki yeniçeri nankörlerine göndermişler ve hafr-i metrise meşguller iken götürüp teslim eylemişler; anlar dahi zabitleri havfinden aşikâre okuyup yoldaşların agâh edememekle böyle bir tezvir kurmuşlar; yani ki metrisleri- tamam olıcak gelün yoldaşlar akşama değin görüş (güreş) tutalım, eğlenelüm deyüp bir ok menzili kadar menzillerden ilerü gidip görüşmeğe başladılar; bu aralıkta kâğıdı okuyup mazmununa vakıf olduktan sonra yine gelip metrislerine girip cümlesini agâh edüb vakt-i mâ'huda müterakkib olmuşlar; tamam ol gün suret-i zahirde akşama değin sadakat yüzünden metris almak hizmetinde sây ve ihtimam gösterip akşam oldukta vakit geldi yollu birbirine safir urmakla cümleyi habir edip (,£5LijJi(£j) beyne'l-işâeyn bir fitilden bu kadar bin tüfeğe ateş verüb kıyametler kopardılar..." (IVusref-raâmeMen)

2 Sultan Mustafa Hafsa menzilinden yedi saatte .Edirne'ye geldi; pâdişâh, âsilerin biraderi Sultan Ahmed'i hükümdar îlân ettiklerini Hafsa mevkiine geldikleri zaman haber almıştı. Hatta hırka-i şerifi arabaya yükletirken "6u layke heman selâmetle saraya varub su emaneti sahibine (Yeni hükümdara) teslim ideydik, Allah mübarek eyliye padişahlığın" demişti. Hatta o tarihte çuhadarı olan Müverrih Fındıklılı Mehmed Halife: "Niçin böyle meyus olur-suz, eslafmız erazil eşkıya elinden ne zahmetler çekmiştir" dediği zaman: "Yok yok is bitti, söz tükendi; vüzerâmla kul ağalarım gelen eşkıya ile yekdil yekcihettir-ler; şerlerinden cenab-ı bariye sığındım, cümlesini kahr-u helak eyliye" demiştir. Sultan Mustafa saraya gelince Valide Sultan feryad ederek karşılayub, pâdişâh validesinin elini öptükten sonra: "Kul beni tahttan indirmişler, yerine karındaşım Sultan Ahmed'i padişah eylemişler; Allah mübarek eyliye, evladlarım ve hassaten cariyelerim kenduye Allah emaneti olsun" sözleriyle, beş oğluyla birlikte biraderi Ahmed'iı oturduğu daire-i uzlete çekilmiştir (Nusret-nâme* den).

Birleşen kuvvetler 9 Rebîulâhır (22 Ağustos 1703)'da Hafsa karargâhını ele geçirdikten sonra doğru Edirne'yi geldiler; iki taraf arasında kan dökülmeden neticelenen bu korkunç hadiseden dolayı herkes memnun oldu; Sultan Mustafa'nın yerine ana, baba bir kardeşi III. Ahmed geçti (9 Rebîulâhır 1115 Çarşanba/
22 Ağustos 1703) K

Âsîlerin yaptıkları bütün tayinler kabul edildiğinden bu suretle Kavanoz Ahmed Paşa'nın vezir-i âzamkğı ve İmam Meh-med Efendi'nin şeyhülislâmlığı tasdik olundu (10 Rebîulâbir/
23 Ağustos).

F im. Sabık şeyhülislâm, Sultan Mustafa zamanın-
Efendi'nin ^a mecburen azlolunarak sürgün suretiyle oğluy-feci akıbeti la beraber memleketi olan Erzurum a gitmesine irade çıkmıştı. Muhafaza altında olarak arabalarla Edirne'den çıkarılıp Varna'dan gemi ile Trabzon'a ve oradan memleketine gitmesi takarrür etmiş ve o suretle yola çıkarılmıştı. Hocasına ifrat derecede hürmetkar olan II. Mustafa, Feyzullah Efendi'nin bu haline acıyarak kendisine teselli yollu hatt-i hümayun gönderdiği gibi yolda bir fenalık yapılmaması için de elli kadar atlı bostancı göndermiş, Vezir-i âzam Rami Mehmed Paşa da dört araba yiyecek, içecek yollamıştı.

Feyzullah Efendi'nin Varna yoluyla memleketine gönderildiği Istanbulda haber alınarak bunun Önüne geçilmek istendi; kendisi henüz Varna'ya varmamış, fakat adamları vasıtasiyle Varna'dan bîr gemi tedarikine teşebbüs edilmişti; bu sırada Feyzullah Efendi'nin Erzurum'a gitmesine mani olmak üzere İstanbul'dan adamlar geldi; filhakika bunların teşebbüsü ile sabık müftinin gitmesinin önüne geçildi. Feyzullah Efendi ile evlâd ve etbâının kaçırılmaması için Varna halkının silâhlanarak tedbir almaları üzerine vaziyetin fenalığını gören Feyzullah Efendi, Rami Paşa'ya gizlice mektup yazarak müzaheretini rica ettiyse de Vezir-i âzam korkarak sabık müftinin Ağrıboz'da ikameti için davet

1 III. Ahmed, hükümdar olduğu zaman otuz bir yaşında olup Avcı Sultan Mehmed'in hayatta

kalan ikinci oğlu idi. Babası 1054 Ramazan (1674 Ocak) tarihinde Lehistan seferi esnasında Hacioğlu pazarında bulunduğu sırada orada doğmuştur; biraderi Muşta fa'dan on yaş kadar küçüktü.

edilmek bahanesiyle Edirne'ye celbine dair pâdişâhtan bir hatt-ı hümayun aldı ve bu suretle Feyzullah Efendi geri döndürüldü. Feyzullah Efendi avdette Pravadi kasabasına geldiği zaman kendisini İstanbul'a götürmek üzere üçyüz kişilik bir kuvvetle istanbul'dan bir çorbacı yani yeniçeri ocağından bir bölük kumandanı Pravadi'ye gelmiş ve Feyzullah Efendi'yi alıp İstanbul'a götürmek istemişse de Pravadi kadısı elinde Ağrıboz'a gönderilmesine dair ferman öldüğünden bahis ile İstanbul'a götürülmesine muvafakat etmemeiş ve nihayet Edirne'ye sevkedil-miş ve bu sıradada Sultan Ahmed cülus etmiştir..

Feyzullah Efendi ile oğlu ve maiyyeti Edirne'ye getirilerek Yeniçeri ağası hapsine verildiler, burada iken Karakaş Mustafa ve Büyük- Çehmece'M Durican Ahmed1 ve Cebeci Ali taraflarından pek çok işkenceye maruz kaldılar. 0 kadar işkenceye rağmen ne kendisi ve ne de evlâdları mallarının söylemediler, sonra zindana atıldılar.

Söylediğimiz gibi bu sırada Sultan Mustafa hal' edilip III, Ahmet pâdişâh olmuştu, yeni hükümdar şeyhülislâm îmanı Mehmed Efendiyi huzuruna kabul etmişti: bu zat, padişaha, Feyzullah Efendi ile evlad \e adamlarının cezalandırılmasına dair verilen fetva ile bir ârize takdim ederek üzerine hatt-ı hümayun çektirmek suretiyle müsaadesini aldı; Feyzullah Efendi'nin sâdâttan yani peygamber torunlarından olması sebebiyle asilerle beraber Edirne'ye gelmiş olan sâdat tarafından gerek kendisinin ve gerek oğullarının başlarındaki yeşil sarıklar alındıktan sonra verilen fetva üzerine zindandan çıkarılarak bir hammal beygiıine bindirilip Bitpazarı'na getirildikten sonra katlolunmuştur. Bundan sonra ayak takımından bazıları maktulün ayağına ip takmışlar ve zorla üçyüz kadar hıristiyanın eline verip papaslara âyin yaptırarak bir buçuk saatlik yerden yeniçeri karargâhına getirdikten sonra cesedi Tunca nehrine atmışlardır. Başı bir sırığa takılıp gezdiril-

1 Bu, Durican Ahmed, daha sonra beylerbeyi rütbesiyle Sivas ve Van valiliklerinde bulunarak Yan valisi bulunduğu sırada yâni bu hadiseden on beş ay sonra 1116 Şaban (1704 Aralık) ayında gönderilen kapıcıbaşı Firenk Mustafa Ağa eliyle katledilmiştir.
,

dikten sonra o tta^unca nehrine atılmıştır (21 Rebîulâhır /3 Eylül) * Feyzullah Efendi'nin cesedi, kendisini sevenler tarafından Tunca'-dan çıkarılarak gizlice Edirne'de Sitti Sultan Camisi civarındaki Abdülkerim mektebi avlusuna gömülmüştür2.

* , „ ... .. Âsîlerin isteklerinden birisi de pâdişâhın İstan-istanbul a donuş ...
.
buVa dönmesi idi; cülûsı müteakip 11 Rebîulâhır
(24 Ağustos) akşamı İstanbul'a gitmek üzere padişahın otağı Edirne haricine çıkarılıp bir az müddet sonra da istanbuVa hareket edilmiş ve pâdişâhla beraber sabık hükümdar II. Mustafa da üç oğlu (Mahmud, Osman, Hasan) ve II. Ahmed'in oğlu şehzade İbrahim de beraber olarak Valide Sultan'la birlikte tstanbuVa gelmişlerdir 3.

Üçüncü Ahmed bütün ocaklarla beraber büyük bir alayla İstanbuVa girdi. Padişah doğru Eyüp türbesine giderek Nakib-ül-eşraf, Silahdar ağa ve Yeniçeri ağası vasıtasiyle Hazret-i Peygam-ber'e âid kılıcı kuşandıktan sonra Edirne kapısı yoluyla karadan Yeni-saray'a (Topkapı sarayı) geldi ve toplar atılarak selâmlandı.

Edirne'den avdet edilip İstanbul'a girildiği gün ihtilâl ele basıları maiyyetleriyle beraber Çırpıcı çayırı'ndaki yerlerine gelip orada bıraktıkları arkadaşlariyle görüştüler; onlar aralarındaki ittifak mucibince verdikleri kararın hepsinin tatbik edilmediğini ve şehre giderlerse ayaklariyle kapana tutulacaklarını söyleyerek Çırpıcı çayırı'nda kalmalarında ısrar ettilerse de bu fikir doğru gÖrülmeyerek şehre girilmesine karar verildi.

4 . . _ . İnkılâbı yapanlar III. Ahmed'i hükümdar îlân
Abı elebaşılarının J r ,
temizlenmesi "e istanbul a getirdikten sonra hükümet işlerine
müdahale etmiyeceklerine dair söz vermişler,
fakat buna rağmen istediklerini yaptırmak üzere devlet ricalini

1 Feyzullah Efendi'nin katlinden sonra oğullarından Nakib-ül-eşraf Fethullah Efendi ile Rumeli kazaskeri Mehmed Dede Efendi, Anadolu kazaskeri Mustafa, Bursa'dan mazul Ahmed, Yenişehir kadılığından mazul Şehzade Mahmud'un hocası İbrahim Efendiler ile etbaı bostancı hasekilerinin muhafazaları altında zincire vurulmuş olarak İstanbul*& getirilip Yedikule zindanına konmuş ve içlerinden yalnız Fethullah Efendi katlolunarak başı Bâb'i hümâyun'a konup cesedi denize atılmış diğerlerinin hayatlarına dokunul-mıyarak Kıbrıs'a sürülmüşlerdir.

2 Edirne Tarihi (Osman Nuri Peremeci) s. 136.

3 Valide sultanla beraber İstanbuVa gelen sabık hükümdar Mustafa ile oğulları Mahmud, Osman ve Hasan ve II. Ahmed'in oğlu Şehzade İbrahim, Davutpaşa'ya geldikten sonra Haliç'te Ayvansaray'da Hatice Sultan sarayına getirilip oradan kayıklarla Yalı köşküne çıkarılarak Yeni saraydaki şehzadeler kafesine yerleştirilmişlerdir.

sıkıştırmaktan vaz geçmemişlerdi; bu sırada Ağa kapısı'nda padişaha ziyafet çeken Yeniçeri ağası Çalık Ahmed Paşa, iki ayda kul kethüdahğmdan vezirliğe kadar çıktığına kanaat etmiyerek vezir-i âzam olmak istemiş ve bunu bizzat pâdişâha söylemişti.

Sultan Ahmed ilk günlerinde bu elebaşıların arzularına muvafakate mecbur oldu. Bu sırada birikmiş ulufe yani maaşlarını istemek üzere ayaklanan saray bostancılarının serkeşlikleri padişahın gücüne gitti; bunlar icabında efendilerini müdafaa edecekleri yerde ayaklanmışlardı. Sultan Ahmed yeniçeri ağası vasıtasiyle iki bin kadar yeniçeriyi Sarayburnu'na. çıkararak yedi, sekiz yüz bostancıyı saraydan ihraç île yeniçeri ocağına kaydettirip yerlerine Kümeliden yeni devşirme aldı. Asıl mesele ihtilâli yapan ve Edirne vak'asını tertip edenleri temizlemekti.

Bunların birbirleriyle söz birliği ederek cemiyetlerini dağıtmak mümkün olamıyacağı düşünülerek tedricî surette temizlenmeleri uygun görüldü. Padişah şeyhülislâmı davet ile her cumartesi günü Kur'an tefsirinden bir bahsin izahını emrederek devlet erkânı ve ulemanın o günlerde sarayda bulunmalarını emretti.

îhtilâl erbabının en kudretlisi ve korkuncu Yeniçeri ağası olan Çalık Ahmed Paşa idi. Ocak bunun emrinde olduğundan her dediğini yapıyor ve mütaleası alınmadan iş görülemiyordu, eskisi gibi, Çalık Ahmed Paşa'nın mütaleasını almadan iş gördüğü için Yeniçeri ağası bu hale içerlemişti. Vezir-i âzam olmağı kuran Çalık Ahmed, gerek cuma namazına çıktığı zamanlarda ve gerek Ağa kapısında verdiği ziyafette padişahtan mütemadiyen mühri hümayunı yani sadnazamhğı istiyor ve reddedilmiyerek münasip surette savuşturuluyor idi ı. Fakat mutlak surette vezir-i âzam olmak isteyen Çalık Ahmed Paşa, yeniçerileri

1 Çalık Ahmed Paşa, "Bu devlet bana münhasırdır deyüb sadaret sevdasına düştü, cuma günleri camilerde padişah hazretlerinin koltuğuna girdikçe mühür talebinde oldu ve hattâ bir gün beni (SÜahdar Müverrih Mehmed Halifeyi) camide tuttu. Elbette mührü bana alıver deyüb ve ben dahi bir orta kuşaklı oğlanım, bu asıl iş içinde bulunmak küllî kabahattir; lutfeyleyüb bu teklifi eyleme; işte padişah var, kenduden iste dedim; va'd-i hümâyunları oldu dedi. Allah mübarek evliye mülukte kizb olmaz dedim ve elinden güc ile kurtulup hu-zur-ı hümâyuna vardım ve şu herifle ne belâya uğradım, mühür delisi olmuş dedim; ya beni nasıl taciz etti; bile idin, hele va'd ile başımdan savdım buyurdular (JVwsrct-nome). '

tahrik ederekT>unlar ulufe divanında vezir-i âzamlık mührü yeniçeri ağasına verilmedikçe

çorba içmeyip cemiyetlerini dağıtmayacaklarına dair ocaklıya talimat verdiği pâdişâh tarafından haber alınarak keyfiyet pâdişâhın eniştesi olan Morali Hasan Paşa vasıtasiyle Vezir-i âzam Kavanoz Ahmed Paşa'ya söylendi; vezir-i âzamlığın elden gideceği korkusiyle etekleri tutuşan Ahmed Paşa, yeniçeri ağası aleyhinde atıp tutmağa başlamış, pâdişâha sadakatini arzetmiş ve bu suretle Vezir-i azamla Yeniçeri ağası birbirlerine iyice hasım olmuşlardı *.
Bunun üzerine padişah Yeniçeri ağasının ahvali gereği gibi malûm umdur; fakat ne suretle ortadan kaldırılır diye sorunca o da cumartesi günleri tertip edilmekte olan huzur dersi münasebetiyle ulema derse geldikten sonra umur-ı seferiyeye dair görüşme vardır diye vezirler davet olunup o meyanda gelmiş olan yeniçeri ağasına da Kıbrıs eyaleti verilmek suretiyle saraydan bir çekdiriye bindirilip yola çıkarılır ve arkasından bir ferman ile işi bitirilir diye yol göstermiştir.
Ahnan tertibat üzerine pâdişâh Sadr-ı azama bir hatt-ı hümâyun gönderip bizzat Moskov üzerine seferim vardır, demiş olduğundan bu hususta Paşa kapısında ilk görüşme oldu; daha sonra saraya gidildi; bu sırada damat Morali Hasan Paşa yeniçeri ağasiyle bir yere gelip gizlice görüştüler; Hasan Paşa, Çalık Ahmed Paşaya:
—"Dünkü gün şevketlu efendimiz bizim sultana (hemşiresine) geldiği zaman mührü size vereceğini söyledi, heman şimdi verseniz olmaz mı? dedim; olur ancak halk ayakta, belki mazulun başına cem' olup yeniden bir fenalığa başlarlar, meşveret günü veririm buyurdu; Allah mübarek eyleye" sözleriyle Çalık Ahmed Paşa'yi kandırdıktan sonra: "Bizi yabana atma" deyince Çalık Ahmed Paşa:
—"Allah hıfz eyleye, başım üzeıinde yerin var; sende bana ianet ve istinad edersen sadaret edebilirim" cevabını verdi.
1 İkinci vezir Damad Morali Hasan Paşa vezir-i azama varub "Mühürden mi geçersin, yoksa bundan mı? (yâni Çalık Ahmed Paşadan mı) geçersin? İşte mührü alıyor, ne sen kalursun ne de ben" dedi, O da "Bu herif evlâdım değiU ancak şerrinden emin değilim; bir gün evvel yok olduğun ve sadarette müsterih olduğunu isterim" dedi.

Filhakika bu plânlar ve sadaret vaadiyle avutularak saraya getirilen Çalık Ahmed, diğer vezirlerle birlikte pâdişâh tarafından kabul olunarak mürettep olan Moskov seferi işi görüşüldü ve sefere karar verildi. Pâdişâh bu hususta yeniçeri ağasının fikrini sorduğu zaman vezir-i âzam olacağını ümit eden Çalık Ahmed Paşa ferman sizden, kulluk bizden cevabını verdi.
Müzakereden sonra vezirler pâdişâhın yanından çıkarak Re~ van köşkü'ne gelip istirahat ettikleri sırada Sarayburnuna bir çekdirî göndermesi için kaptan paşaya acele bir hatt-ı hümayun gitti; çekdiri Sarayburnunu dolaştığı sırada padişah vezir-i âzami davet ile Çalık Ahmed Paşa'ya Kıbrıs eyaletini verdiğini söyleyip Revan köşkiVne gönderdi.
Vezir-i âzam meclise gelip Silâhdar Fındıklılı Mehmed Halife'nin getirdiği tayin hiFatini Çalık Ahmed Paşa'nın arkasına koyduğu sırada Vezir-i âzam:
—"Paşa kardeş, şevketlu padişahımız size Kıbrıs mansıbını ihsan buyurdular" deyince Çalık Ahmed Paşa gazab ve infial ile:
—"iyiliğe kemlik bundan iyi olmaz" diye arkasından kürkü çıkarıp attı ve :
—"Cürmümüz nedir?" demesi üzerine vezir-i âzam :
—"Mansıb-ı pâdişahî cürüm zımnında olmaz, ikram için olur" demesiyle "Ferman kendilerinindir" diyerek arkasından attığı hu" ati bırakıp giymedi veisüratle geldiği gibi Hasbahçe kapısından gitmek istedi ve atımı getirin diye seslendi; fakat daha evvel at ve uşakları Bâl>-ı hümâyundan çıkılacak diye o tarafa gönderildiğinden şaşırıp yumuşadı ve Saray balıkhanesine yanaşmış olan çek-diriye bindirilerek denize açıldı (1 Receb 1115/10 Kasım 1703)1.
1 Keyfiyetten daha evvel bostancıbaşı haberdar edilmiş olduğundan Silâhdar MehmedHalife

Ahmed Paşa'nın koltuğuna girip aşağı indirirken ağa "oğlum hünkârımızdan istizan eyle, evime varayım, tedarikim görüb bir miktar akçe alayım,, dedi isede silâhdar, efendimizin emri buradan doğru balıkhaneye inersiz, çekdiri hazırlanmıştır, binüb mansıbınıza gidersiz,,diyerek bostancıbaşıya teslim etmiştir. Balıkhaneden sandal ile çekdiriye gönderilen Çalık Ahmed Paşa'nın Rodos kalesine kalebend olmasına hatt-ı hümâyun gönderildiği gibi daha sonra katline de diğer bir hatt-ı hümayun yollanmıştır. Kati fermanını götüren Kapıcı başı Küçük Hasan Çanafcfcaie'de^ekdiriyç yetişerek içine girmiş ve fiodos'a varınca Ahmed Paşayı bir hanede hapsetmiş ve hazineye bin kese akçe

Bundan sonra Yeniçeri ocağındaki ileri gelen ağalar değiştirilip îstanbuVdan çıkartılıp bir kısmı kati edildiler; bunları müteakip Vezir-i âzam Kavanoz Ahmed Paşa da x azlolunarak yerine Avcı Sultan Mehmed'in kızı Hatice sultanın zevci olan ikinci vezir Morali (Enişte) Hasan Paşa getirildi2.

Yeniçeri ağası ve vezir-i âzamin azillerinden sonra bazı ileri gelen serdengeçti ile elli kadar şahıs yeniden bir isyan çıkarmak üzere aralarında sözleşerek yeniçerilerin birinci ağa bölüğüne gidip yardım istemişlerse de odabaşı ve odaeskisi:

—"Biz hükümet işine karışmayız; umur-ı saltanatı teftiş bizim ve sizin vazifeniz değildir, devlete açtığınız yara yetmiyormuş gibi yine ne yapmak istersiniz,, sözlerle bunların fesadını bertaraf etmek isteyerek aynı zamanda keyfiyeti yeniçeri ağası Çelebi Mehmed Ağa'ya da bildirmiş olduklarından o da ocak çorbacılarını (bölük kumandanlarını) Ağa kapısı'na devet ederek îcabeden direktifi verip bu suretle alınan tedbirlerle \eni çıkacak olan isyan hareketi önlenmiş oldu ve birinci mirahor Baltacı Mehmed Ağa 3 ile ocağa bir hatt-ı hümâyun gönderilerek nasihat edildi ve fitne çıkarmak isteyen elebaşılar elde, edilip derhal katledildiler ve bu arada cebecileri isyana teşvik etmiş olan cebe-cibaşı Boşnak ibrahim Ağa da Bağdadi sürgün edilerek oraya

istemiştir. Bunun üzerine Çalık Ahmed Paşa: ne akçem vardır ve nede olsa veririm diye kat*î cevap vermesi üzerine boğularak başı İstanbuV a getirilmiştir (Nusret - nâ me1 den).

1 Aslen Rus olan bu Ahmed Paşa, Sührab Mehmed Paşa yetiştirmelerinden olduğu için kendisine Sührablı Ahmed P a ş a da denilmektedir.

2 Buna Enişte Hasan Paşa da denilirdi.

3 Şeyhülislâm İmam Mehmed Efendi âlim ve zâhid bir zât ise de mevkiini muhafaza için zorbalarla îhtilât ettiği gibi İstanbul kadısı Beyler Hocası Ahmed ve İmam-ı sultanî Seyyid Mustafa Efendi'lerle beraber dolaşarak ve bir fitne çıkarmaları ihtimali Vezir-i âzam Morali Hasan Paşa tarafından pâdişâha haber verilmesi üzerine 1115 senesi ramazanının on dokuzuncu günü (26 Ocak 1704) mûtad üzere talebeleriyle Hasbahçe'dcn Sofa köşkü'ne ve oradan Revan kö'§kü'ne gelen Şeyhülislâm Mehmed Efendi, hiç bir şeyden haberi olmadan kendisine gönderilen bir hatt-ı hümâyunla azlolunarak Yalı köşkünden çekdİriye bindirilip Bursa'ya gönderilmiştir. Kendisiyle beraber olan Ahmed Effindi ile Seyyid Mustafa Efendi Rodos adasına sürgün edilmişler ve bunlardan Seyyid Mustafa Efendi orada boğulmuş ve Ahmed Efendide Kıbrıs'ta Magosa kalesine naklolunmuştur.

varır varmaz katlolundu. Edirne isyanı müretteplerinden olan engerek yılanı Küçük Ali ile Karakaş Mustafa da birer suretle idam olundular.

III. Âhmed bundan sonra âsiler tarafından tayin edilmiş olan şeyhülislâm îmanı Mehmed Efendiyi de azl ile Bursd'da ikamete memur edip yerine Paşmakcı-z âde Ali Efendi'yi tayin etmek suretiyle iş başındaki kodamanları bertaraf etti ve böylece hertarafa sükûnet geldi(18 Ramazan 1115/ Ocak 1704).

II. Mustafa'nın ölümü

Sultan Mustafa'nın gerek vak'a esnasında ve gerek hal'inden sonra âsâbı fevkalâde bozulmuş tac ve tahttan ayrılmasının tesiriyle hastalanmış,

istiska olarak yatağa düşmüş, mesanesi de tıkanmış olduğundan
1115 şabanın yirminci cumartesi günü (29 Ocak 1704) vefat etmiş
ve naşı Yenicamide babasının ayak ucuna defnedilmiştir *.
Hükümdarlık müddeti sekiz sene dokuz ay on yedi gündür; vefatında kırk bir yaşında îdi. Şiirde ilk mahlası Meftunî iken sonradan İkbâli tahallüs etmiştir; muktedir ve değerli bir padişah olup hocasına fazla mevki vermesi hal'ine sebep olmuştur. Saltanattan hal'inden sonra üç buçuk ay kadar yaşamıştır. Amud-i fıkarîsi eğrice olduğundan vücudu hafifçe öne meyyaldi; oğullarından Mamud ile Osman da hükümdarlık etmişlerdir. '\
II, Bayezid'in
Dâm-ı zülfünle başa daim belâ eksik değil Hışm-ı çeşminle dile her dem cefâ eksik değil
beytiyle başlayan gazeline, Kanunî Sultan Süleyman ve oğullarından Şehzade Bayezid ve Şehzade Mehmed'in birer nazireleri olduğu gibi I. Ahmed ve II. Mustafa'nın da nazireleri vardır.
II. Mustafa'nın naziresinin birinci beyti şöyledir:
Başımızdan hiç havây-ı zülf-i yâr eksik değil Mürtefi yerdir ânın çün rüzgâr eksik değil.
1 İngiltere elçisinin refikası Madam Montegü, halk arasındaki rivayete «,'Üre İT. Mustafa'nın zehirlenmek suretiyle öldüğünü yazmaktadır (Tarih-i Osrnan-i Encümeni Mecmuası, Sene 6, s. 411).

Bu beytin ikinci mısramın üzerinde Feyz ismi olup bunun Feyzullah Efendi tarafından tertip edildiğini merhum Ali Emirî Efendi Tarih ve Edebiyat Mecmuasında zikretmekte ve Enderun Tarihi de beytin II. Mustafanın olduğunu kayd eylemektedir. II. Mustafa'nın Enderun TarihVnde bir münacat ve bir de na't-i serîn görülmektedir x.
Tarih-i Ata (Entlvrun tarihi), c. i, s. 65.

İKİNCİ BOLUM

XVIII. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLİ DEVLETİNİN DURUMU

Bu sırada Avıupaya bir bakış

XVIII. asır başlarında Fransa kiralı XIV. Lui hayatta olup 1701'de başlamış olan İspanya veraseti muharebesi, Fransa ile Almanya ve ingiltere arasında devam etmekte idi.
Rus çarı Büyük Petro Azak kalesini aldıktan sonra memleketini kalkındırmak arzusiyle hummalı bir faaliyette bulunuyordu; bu maksatla 1679'de Avrupaya gitmiş ve çok istifadeli olarak memleketine dönmüştü.
tşte bu tarihlerde isveç kiralı XII. Ş a r 1 (Demirbaş) ile Rus çarı Büyük Petro arasında da şiddetli muharebe olmakta ve bu muharebenin mihrakını Lehistan teşkil etmekte idi. Saksonya elektörü olup 1697 tarihinde Lehistan kiralhğma intihap edilmiş olan II. Ogüst—ki Osmanlı tarihlerinde Nalkıran diye maruftur— Karlofça muahedesiyle Kamaniçe'yi almış ise de dahilî muharebeler sebebiyle Lehistan zaafa düşmüş1 ve, 1704'de îsveç kıraı, XII. Şarl tarafından kırallıktan hal edilen Ogüst'ün yerine isveç kralı tarafından Leh asilzadelerinden Stanislas Leçinski Lehistan kırallığına intihap ettirilmişti.
1 Lehlü taifesi kendu kıralları olan jNalkıran demekle maruf Frideikos nam kıraldan rûgerdan olmalariyle üzerine hücum edince mukavemet edemeyüb Nemçe'den getürdüğü kendi askeriyle Moskov kiralı yanma firar ve iltica etmişti. Lehlilerin bir kısmı Frideikos (ikinci Ogüst) yerine Yuanisi Salis(Jan Sob-yeski) in oğlu Yagobi, kıral yapmak istediklerini Frideikos duyunca Kama-nice kalesini Ruslara vererek onların yardımlariyle Lehistan kuralı olmak isyeyip ruslar kendisine yardım, ettiklerinden o da Kamanice taraflarına gelmiş ve bu-nun oraya gelmesi Rusya'ya elçilikle giden Mustafa Ağa vasitasiyle öğrenilmişti. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti her ihtimale karşı ihtiyaten o taraflara asker zevkiyle Özi valisi Vezir Yusuf Paşa serasker tayin edilip Bender kalesinio tahkimi emrolunmuş ve aynı zamanda Kırım Hanı da vaziyetten haberdar edilmişti".
t

isveç kiralına karşı koyamıyarak asıl kendi dukalığı olan Saksonya'ya çekilen Ogüst, Ş a r 1 tarafından takip olunarak nihayet Lehistan kıralhğından vaz geçmek zorunda kalmıştı (1706 Eylül).

Bu tarihte İngiltere tahtında Giyyom Döranj, yani III. Giyyom ile zevcesi Mari'nin yerine hükümdar olan Mari'nin kız kardeşi Arına bulunuyordu; Anna 1702 tarihinde kraliçe olmuştu; bunun zamanında ingiltere Avrupa siyasetinde nâfi rol oynamakta idi.

Bu asır başlarında on altı senelik uzun harpten yeni çıkmış olan Osmanlı devleti bir taraftan iç durumunu düzeltmeğe uğraşırken hariçte de hem hudut devletlerle muahede ahkâmına riayet ederek dost geçinmeğe çalışıyor, aynı zamanda ruslarla olan hudud üzerindeki kalelerini tamir ve tahkime uğraşıyor ve yeniden bazı müdafaa kaleleri de yapıyordu.

Karlofça muahedesiyle Avusturya'yı Fransa'ya, karşı serbest bıraktırmağa muvaffak olan İngiltere ve Felemenk devletleriyle Osm an] i münasebatı pek samimî bir halde devam ediyordu.

Hohenzolern hanedanından olan Brandeburg dukası Frederik Vilhelm(16401-—688) azimli siyaseti ile dukalığını kalkındırmağa başlamış, Avrupa'daki muharebelerden istifade ile kıralhğa doğru yürümek istidadını göstermişti. -Frederik Vilhelm bu tarihlerde yani 1700, de baz* fedakârlıklar înukabilinde Alman imparatoru Leopold ile anlaşarak Prusya kralı oldu. Brandeburg dukalığının merkezi Berlin olup burası yeni Prusya kıralhğına da merkez olmuştu.

Bu XVIII. yüz yıl başlarında ehemmiyetsiz bir devlet addedilen Rusya büyümeğe başlamış ve bunun aksine olarak XVII. yüzyılda ehemmiyetli bir devlet olan Lehistan eski şevket ve satvetini kaybetmişti; yine bu cümleden olarak büyük îsveç devleti de Lehistan'ın akıbetine düşmek üzere idi.

isveç kıralhğı Poltava muharebesine kadar hem siyaset ve hem askerlikte Avrupai'nin en kuvvetli devleti iken bu muharebeden sonra birden bire ehemmiyetini kaybetmiş Finlandiya ile Ballık sahilindeki yerlerini kısmen Rusya'ya ve Pomeranya eyaletini de Prusyalılara terke mecbur olmuştu.

XVII. yüzyıldaki İspanya büyük devleti ehemmiyetini kaybetmiş olup Veraset muharebesiyle devletler tarafından parçalan-

mak isteniyordu; işte II. Sultan Mustafa devriyle III. Sultan Ahmed'in ilk senelerinde Avrupa?daki durum böyle idi; yalnız şunu kaydetmek lâzımdır ki XVII. asırla XVIII. asrın bir kaç senesi içinde Avrupa siyasetinde hâkim olan Fransa bu tarihten sonra hâkimiyet siyasetini elden çıkarmıştır.

İSVEÇ RUS-MUHAREBESİ

Ueç aleyhine bir ittifak

îsveç kiralı XII. Şarl 1700 (1112 H.) tarihinde henüz onsekiz yaşında genç bir kıral iken memleketiniıı parçalanmak tehlikesi karşısında bulundu; Danimarka kiralı ile Saksonya Elektörü ve Lehistan kiralı II. Ogüstve Rus Çarı Büyük Petro arasında isveç aleyhine bir ittifak yapılmış ve O g ü s t' ün tecavüziyle harp başlamıştı *.

Bu tecavüz üzerine XII. Şarl, evvelâ pek seri hareketiyle denizde ve karada kuvvetli bir devlet olan Danimarka'ya karşı müttefikleri İngiltere ve Hollanda ile beraber sefer açarak muvaffakiyet kazanmış ve bir aydan az bir zamanda Danimarkalıları Travendal sulhunu akdetmeğe mecbur etmişti (18 Ağustos 1700).

Demirbaş Şarl, Danimarka ile işi hallettikten sonra Fransa Kiralı ve Alman İmparatorunun tavassutu üzerine Ogüst'e karşı hareket etmemekle beraber onun Litvanya da. «İde ettiği yerlere karşı hakkından vaz geçmediğini bildirdi ve bu sırada ise Rusların taarruzuna maruz kaldı (30 Ağustos 1700). Rus Çarı, isveç'in Danimarka'yı sulhc mecbur ettiğinden benüz

haberdar değildi.
Çar Petronun 1H2 Safer (1700 Temmuz)'de Osmanlı devletiyle taarruzu otuz senelik bir muahede akteden Rus Çarı ser-
best kaldığından dedesi ve babası zamanlarından beri emelleri olan denize inmek suretiyle Avrupa'ya bir pencere
1 îsvec kiralını evvelâ Danimarka ve sonra Saksonya elektörü ve Leh kiralı ve daha sonra da Rus çarı ile harbe sevkeden âmij, bu üç devletin tsveçi parçalamak üzere aralarında akdettikleri ittifaktı. Bunlardan Danimarka kiralı Holştayn'in deki İsveç nüfuzunu kırmak ve Saksonya elektörü İsveçlilere âid olup merkezi Riga olan Livonyd'yı elde etmek istiyorlardı. Karadeniz yoluyla Akdeniz'e çıkamıyacağını aklı kesen Rus Çarı Petro da Avrupa ile kolayca
temasını temin edecek olan Baltık sahillerini İsveçlilerden almak gayesini güdüyordu. Bu üçler ittifakına karşı İsveç'de İngiltere ve Hollanda ile birleşerek cvelû Danimarka'yı harp dışı ederek sulhe mecbur etmişti.

açmak hedefini takip ederek Danimarka, Saksonya ile ittifak ettikten sonra İsveç'le Danimarka'nın harbe tutuşmasından sonra o da ansızın İsveç'e karşı harbe girişti ve Fin kÖrfezVnin güney istikametinde ilerlemeğe başladı. Bu sahili derhal işgal edeceğini tahmin etmişti. Burada en mühim müstahkem mevki Narva kalesi idi.
w , Rusların taarruz edeceklerini tam zamanında
JNarva meydan
muharebesi haber almış olan Narva 'daki isveç kamundanı Henning Rudolf, oldukça hazırlanmıştı. 1700 Eylül sonunda Narva önüne gelen Ruslar kaleye karşı şiddetli hücuma geçtilerse de alamadılar; bir az müddet sonra Narva muhasara sma nezaret etmek üzere buraya gelen Çar Petro'nun faaliyeti de bir netice vermedi. Bu sırada Riga'yı muhasara etmekte olan Rusların müttefiki II. O g ü s t Travendal muahedesini haber alır almaz serbest kalan İsveç kiralının kendisine hücum edeceğini zaınederek çekilmiş olduğundan îsveç Kiralı Ruslara karşı serbest kaldı ve vaziyetten mükemmel surette istifade etti; dokuz, on bin kadar bir kuvvetle hemen Narva kalesinin yardımına koştu; Çarın Borif Şeremetof kumandasiyle gönderdiği süvari kuvvetleri, İsveç ordusunun Kasım ayında JVesenberg'de karaya çıkmasına mani olamadılar; çetin ve müşkil vaziyetlerde ilerleyen Şarl, hiç fütur getirmeden bütün zorluklara göğüs gerdi, Narva yolu üzerinde muharebeye kalkan Şeremetof, Şarl tarafından fena halde bozguna uğratıldı; bozulan ruslar panik halinde Narua'ya doğru kaçtılar.
îsveç ordularının süratle gelmekte olduğunu haber alan Çar P e t r o şaşırarak teessüründen bayıldı ve İsveç ordusiyle karşılaş-makdan ve esir düşmekden korkarak ordusunu bırakıp kaçtı; müstahkem mevkilerdeki Rus kuvvetleri —ki otuzbeş, kırk bin kadardı— mukavemet ettiler, isveç kuvveti rusların dörtte biri kadar olduğu halde Şarl'ın emriyle Rus hattını yarıp düşman ordugâhına girmeğe teşebbüs etti. ve işte bu suretle meşhur Narva meydan muharebesi başladı.
Rus hattını yarmağa muvaffak olan isveç kuvvetleri iptida Rus süvarilerini ve daha sonra piyadesini mağlup ederek kahkarî bir bozguna uğrattılar; Narva köprüsünün yıkılması ile bütün bütün fena duruma düşen ruslar, çok kayıp verdiler; yirmi bin esir ve bütün top ve cephane ve sair malzeniesiyle Rus ordugâhı ele geçti (1 Aralık 1700).

Bu muvaffakiyeti müteakip XII. Şarl bir zafer alayı ile Narva kalesine girdi; kendisine yük saydığı yirmi bin Rus esirini serbest bıraktı.
p , XII. Şarl Narva galibiyetinden istifade edemedi;
vazıyeti **u zaferden sonra Rusları şiddetle takip ederek göz açtırmamak lâzım gelirken Lehistan kiralı ve Saksonya elektörü II. Ogüst aleyhine döndü; Çar Petrobu halden büyük

çapta istifade etti; takip edilmemesinden faydalanarak ümidi arttı; derhal yeni bir ordu hazırlamağa başladı. En büyük kaybı topları idi; kilise çanlarına varıncaya kadar eriterek top döktürdü ordusuna Alman zabitlerinden kumandanlar tayin etti; sonra II. O güst'le Birsen şehrindeki görüşmelerinde Şarl'a karşı müt-tefikan harekete karar verildi.
XII, Şarl — II. Ogüst
O. Offüst îsveç Kiralı üç müttefikten (Danimarka, Rusya, (Nalfaran) Saksonya) ikisini yani Danimarka ile Rusya'yı mağlup ettikten sonra Saksonya elektörü ve Lehistan kiralı II. Ogüst üzerine yürüdü. II. Ogüst, Saksonya Elektörü iken Alman imparatorunun Osmanlılar ve Fransızlar ile yapmış olduğu muharebelerdeki hizmeti sebebiyle Jan Sobyeski'-nin vefatı üzerine 1697 (1109)'de Lehistan kıralhğına intihap ettirilmişti. (-
İsveç'e karşı yapılan üçler ittifakından sonraki taarruz esnasında Ogüst de İsveç'in elindeki Litvanya'yı işgal etmek istemiş ve bazı yerlerini aldıktan sonra burasının merkezi olan Riga'yı muhasara etmişti; bu sırada Danimarka'nın harp dışı edilmesi üzerine sıra kendisine geleceğini anlayan Ogüst, isveç Kiralının, asıl kendi irsi memleketi olan Saksonyaca hücum edeceğinden korkarak hemen o tarafa koşmuş ve aynı zamanda Çar Petro île görüşerek onun yardımını temin etmişti.
Narvd* da Ruslara karşı büyük bir muzafferiyet XII. Şarl'ın Ldüs. eWe etmiş olan XII> şarl m^i^ fa fc^m askerî
girmesi mUcLek!kttderin tenkidine hedef olan Çarı takip etmiyeıek II. Ogüst üzerine yürüyüp hem asker ve hem harp malzemesince büyük kayba uğrayan Petro'ya geniş zaman kazandırmıştı. ,

Lehistan'da eskiden beri devam eden muharebeler dolayısiyle ruslarla ittifaka aleyhdar bir parti vardı; millî menfaatlerini düşünen bu zümre, II. Ogüst'ün siyasetinden, onun Ruslarla uyuşmasından memnun değillerdi.
1701 senesi başında kışı Estonya'da. geçiren XII. Şarl, bu zamanı muharebe tertibatı almak, askerini talim ettirmek ve sık sık teftiş eylemekle geçirdi. Lehistan'da II. Ogüst'ekarşı geniş miktarda muhalefet vardı; isveç kiralı bundan istifade ederek Lehistan'a karşı hiç bir düşmanlığı olmadığını ve ancak Ogüst'e karşı hareket edeceğini îlân etti; Lehistan kırallığı için bir aralık Jan Sobyeski'nin oğlu Jakob'un adı geçtiyse de üzerinde durulmadı; bu sırada Avrupa'nın batı kısmında İspanya veraseti muharebesi de başlamıştı.
*. . . XII. Şarl, Oeüst'ü Lehistan Kırallığmdan kov-
Isveç kiralının - . .
Lehistandaki mak için Lehistan'daki Ogüst fleyhdarlariyle
vaziyeti anlaştı ve 1702 İlkbaharında Lehistan'a girdi;
fakat II. Ogüst taraftarları gün geçtikçe artmış ve mühim bir kısım Leh halkı Onikinci Şarl'a müstevli nazariyle bakmağa başlamışlardı. İsveç kiralı 19 Temmuz 17Ö1 de Klişov meydan muharebesini kazanarak Lehistan'ın mühim bir kısmını elde etti. fakat Lehlilerin mühim bir kısmım, Ogüst'ü tahttan indirmeğe ikna edemedi; 1703 senesi haziranında Ogüst'ün kı-rallıkta kalmasına dair Lün/en'de Diyet meclisi tarafından verilen kararı haber alan Şarl, cezrî olarak harekete geçti; kendisine taraftar olan Lehlilerle birlikte yürüyerek Batı Lehistan'da bazı mühim başarılar elde etti; fakat Ogüst'ün müttefiki ruslar, Şarl'ın bu meşguliyetinden istifade ederek bazı kazançlar elde ettiler; bu cümleden olarak Narva ve Dorpat kaleleri rusların eline geçti.
t .. T XII. Şarl'in muvaffakiyetlerine rağmen II.
Istanıâlas Lez- J °
çinskinin Lehistan Ogust mücadelede devam etmekte idi; nihayet kırallıpına intihabı 1704 Ocak ayında Varşova'da, toplanan Diyet meclisi kıral II. Ogüst'ün Lehistan tahtından ıskatına karar verip Şubat ayında bu kararı îlâu oyledi ve İsveç kiralı tarafından en muvafık kıral

namzedi olarak Poznan voyvodası Stanislas Lezçinski (Stanislas Leszczynski) is-

minde dirayetli bir Leh asilzadesi gösterildi ı ve en son bir tazyik neticesinde 12 Temmuz 1704'de Stanislas Lezçinski Varşova'da, kıral îlân edildi; fakat henüz kırallık tacı giymemişti. Yeni kıral tahtında pek az yani takriben bir ay oturdu; çünkü H. Ogüst Varşova'yı işgal ederek yeni kiralı, Şarl'ın yanına ilticaya mecbur etti ise de Şarl'ın dönmesi üzerine Ogüst Lehistandan uzaklaşmağa mecbur oldu.

XII. Şarl, bu defa sabık Lehistan kıralım takip ile Saksonya'ya, doğru ilerledi; İngiltere ve Felemenk devletlerinin iki tarafı barıştırmak için yaptıkları teşebbüsü Şarl kabul etmedi, yalnız Ogüst'ün Lehistan kıratlığı iddiasından feragat etmesiyle onu rahat bırakacağını söyledi ise de bir netice alnnamadı.

isveç kiralı yeni Lehistan kiralı î s ta nislas Lezçin ski ile 25 Kasım 1705'de Ruslara karşı bir anlaşma yaprı; Ruslar üzerine kat'î harekete geçmeden evvel gerisinde kalacak olan Ogüst'ü harp dışı bırakmak istedi; Îsveç-Lehistan anlaşmasına göre Lehistan bütün kuvvetleriyle beraber Ruslara karşı hareket edecekti.

Wc kiralının XII. Şarl, 1706 Şubattaki kış seferiyle II. Saksonya'yı işgali O g ü s t'e karşı parlak bir zafer elde etti. .Frostad meydan muharebesîyle Saksonya ordusu kat'i bir bozgunluğa uğratıldı. Bu muzafferiyet hem Lehistan ve hem de hariçte İsveç kiralının vaziyetini kuvvetlendirdi; Doğu Lehistan'a girmiş olan Rus kuvvetleri çekilmişti.

Ogüst aleyhinde kat'i netice almak isteyen İsveç kiralı bu defa Ogüst'ün üzerine yürüdü; Ogüst, karşı koyamıyacağmı anlayınca onunla uyuşmak istediyse de geç kalmıştı; tavassut için müracaat eden Alman İmparatoru ile tekrar ara bulmak isteyen İngiliz ve Felemenklileri dinlemeyen XII. Şarl ordusunun başında olarak Saksonya topraklarına girdi (16 Eylül 1706) ve süratle ilerledi.

1 11. Ogüst'e karşı en mühim rakip Sobycski'nîn oğlu Jakop, İleri sürü-lebiürse de bu sırada Saksonya'da bulunup gözaltı edilmesi sebebiyle onun nam-zed gösterilmesine imkân olmadığı gibi kardeşi Aleksandır da kırallık istemiyordu.

Bu vaziyet üzerine Saksonya dektörünün Dre$-
Saksonya Elektörü- den'deki gizli meclisi, Ogüst'ün, İsveç kiralı
nün isveç kiralına jje anlaşmasını tasvip etti; iki taraf isveç karar-
gâhında görüşüp kısa bir zamanda anlaştılar.

Leipsig'in yakınındaki Altranstüdt'deki isveç karargâhında 24 Eylül 1706fdg yapılan anlaşmanın en mühim maddesi İkinci Ogüst'ün Lehistan kırallığı üzerindeki haklarından vazgeçmesi idi; Ogüst bunu kabul etti; Ogüst'ün murahhasları da buna mukabil İsveç askerinin Saksonya'dan çıkmasını istedilerse de Şarl buna yanaşmadı ve kışı Saksonya'da geçirdi.

„ _ ..... İsveç ile Saksonya arasında Altranstüdt11 de mua-
II. Ogüst un mua- J
hede hilâfına eon hede aktedildiği zaman O g ü s t, Doğu Lehistan'ı bir hareketi işgal etmiş olan Rusların yanında bulunmakta idi; hatta muahede imza edildiği zaman Saksonya murahhasları Ogüst'ün Rus karargâhında bulunmasına mebni muahedenin îlânı onun bir tehlikeye düşme, ine sebebiyet verebileceği için kendi tarafından tasdik edilinceye kadar îlân edilmemesini isveç kiralından rica etmişler ve o da bunu kabulde bir beis görmemişti.

Lehistan'a girmiş olan Rus ordusu baş kumandanı Mençikovun ordugâhında bulunmakta olan II. Ogüst sulh şartlarını öğrendi ve muahedeyi kabulden başka çare kalmadığını anladı ve tasdik ederek Dresden'e gönderdi; bununla beraber Rus ordusu Lehistan'da iken kendi Saksonya kuvvetleriyle beraber Lehistan'daki isveç kuvvetleri üzerine hücum etmek suretiyle son bir tecrübeye baş vurmak istedi; fakat 29 Araltk'ta yapılan taarruz Rus ve Saksonya kuvvetlerinin mağlubiyetleriyle neticelendi; artık hiç bir ümidi kalmayan Ogüst, isveç kiralı

ile iyi geçinmekten başka çare kalmadığını anladı; bununla beraber iki yüzlü siyaset takip eden, sözünde durmayan ve pek mahir bir politikacı olan Ogüst, her fırsatta el altından Şarl aleyhine çalışmakta idi ve bu sırada Rusların Lehistan'da ve Fin körfezi sahilindeki muvaffakiyetli hareketleri sebebiyle çarla gizli muhaberede btıhındu.

_ . ... , Bu tarihte Ruslar Lehistan harekâtına devamla Rusların Lehistan -
daki muvaffakı- Litvanya, Orta Lehistan, Volinya ve Podolya vetleri taraflarına sarkmışlardı; bu yürüyüşlere muka-
vemet edemeyen Lehistan kiralı îstanislas Lezçinski Saksonya"da bulunan İsveç kiralının yanına kaçmıştı; boş kalan Lehistan tahtını Rus Çarı, sağa sola kendisine müttefik olacaklara teklif ediyordu.
XII. Şarl, Narva muharebesinden sonra bütün faaliyetlerini 1701 den itibaren 1707 senesine kadar II. Ogüst ve Lehistan üzerine teksif ederek yedi sene Lehistan ve Sasonya'da uğraşarak Rus çarına kuvvetlenmesi için uzun bir zaman bırakmıştı.
İsveç Kiralının Rusya üzerine dönüşü
.... XII. Şarl, Lehistan'ı Ogüst'ten kurtarıp ona
Bu sıradaki durum . .
ağır bir muahede imzalattıktan ve kışı da Saksonyaca geçirdikten sonra rusların Lehistan'daki başarıları dola-yısiyle o tarafa gitti ve artık gerisinde ve yakınında tehlike yoktu; İsveç'ten yeni kuvvetler getirtti ve kışı mütemadi hazırlıkla geçirdi, askerini iyice talim ve terbiye etti.
_ . , . îsveç kiralı hazırladığı kırk bin kişilik talimli Rus kuvvetlen
D
üzerine hareket or<lusunu 1707 Ağustosunda Saksonya dan kaldırarak Lehistan'a hareket etti; fakat en mühim stratejik noktalar Rusların büyük kuvvetleriyle tutulmuştu; ilk Rus müdafaa hattı VistUl nehri geçidi idi; büyük bir şevkul-ceyş kudreti olan XII. Şarl Visîül önüne gelerek cepheden yürüyüşle burayı geçemiyerek ordusunu Batı Prusya istikametinde yürütüp sonra birden bire doğu Prusya hudutlarına yaklaşarak 1708 başında JVÎoklavvek mevkiinden bu nehri geçmeğe muvaffak oldu; bunu müteakip Niyemen nehri önüne gelip burada da daha kuvvetli bir Rus müdafaasiyle karşılaştı; bu sırada kış geldiğinden harp tatil edildi; îsveç kuvvetleri Doğu Prusya taraflarında kışladılar.
XII. Şarl, 7 Şubat 1708 'de Rusların Lehistan taraflarında en mühim istinad noktası olan Grorfno'yı işgal ettiğinden Ruslar daha doğuya Viînov üzerinden Dinyeper nehri istikametine çekiliyorlar ve müthiş soğuklara rağmen îsveç kuvvetleri tarafından takip ediliyorlardı; bu suretle 1708 Haziranına kadar yapılan

askerî harekât ile Ruslar Lehistan'dan tamamen çıkarılmışlar ve Şarl da Kus hududuna yaklaşmıştı.
Lehistan'da henüz tamamiyle hâkimiyetini tesis edemeyen Lozçinski'yİ rakiplerine karşı müdafaa etmek için Şarl orada «ekiz bin kişilik bir kuvvet bırakmağa mecbur olarak ordu-sunun kuvvetini azalttı; isveç kiralı ancak atuz ile otuz beş bin kişilik bir kuvvetle Rusya'ya girmişti; bir de Rusya'da ilerleyen İsveç kuvvetlerinin iaşe darlığı yüzürden vaziyetleri zorlaşmakta idi.
Rnslara gelince isveç kuvvetleri önünden zayiat vermeden çekilen rusların muntazam kuvveti altmış bine yakın olduğu gibi gayrı muntazam büyük kuvvetleri de vardı; Rus kuvvetlerline Men şık ov, Repninve Şeremetov kumanda ediyorlardı; Rus ordusu isveçlilere nazaran pek kalabalık idiyse de isveçliler kadar talimli ve mahir değillerdi, bununla beraber Çar Petro büyük bir azim ile ordusunu Avrupa-î tarzda yetişirmiş ve ekserisini Alman olan zabitlerin kumandası altına vermişti.
1708 Haziranında isveç kuvvetleri Dinyeper nehri istikametinde yürümeğe başladı, mahirâne ve Rusları şaşırtıcı seri hareketlerle Berezina nehrine yaklaştı.

„.   -, isveç   kuvvetlez-inin   takiplerine   karsı   ruslar
HolOTÇin muzaffe-   ,   *   ,.   ^
riyeti   Holovçin   (Holovczyâ)   mevkiinde   şiddetli bir
müdafaaya karar verdiler; bunun üzerine XII. Şarl bu müdafaa hattını yarmağa karar vererek şiddetli hücumla kendi kuvvetinin iki misli olan ve Berezine nehrinin arkasında bulunan rusları bozguna uğrattı (14 Temmuz 1708) Bunun üzerine Ruslar Dinyeper nehrinin sol sahiline yani doğuya doğru çekildiler; isveç kuvvetleri de Dinyeper önüne geldiler.
Moskova üzerine XII. Şarl, Riga sahil şehri vasıtasiyle isveç'ten hareket getirttiği kuvvetleri tertip ettiği plândan bir ay
sonra bile henüz alamadığında programı bozulmuştu; bununla beraber yardımcı kuvvetlerin yaklaşmış olduğuna
13 Ga/ı'cya'da Adam Sienavski'nin idare ettiği konfederasyon İkinci Ogüst'e sadık kalmış olup bunun emrinde yirmi bin kişilik bir kuvvet de vardı. Bundan dolayı müttefiki olan Lehistan kuralından kuvvet alıp isveç ordusunu takviye etmek isteyen XII .Şarl bilâkis Lehistan kırklını muhafaza etmek mecburiyetinde kalmıştı.

dair aldığı yanlış haber üzerine hesap yaparak zabtetmiş olduğu Mohilev civarındaki karargâhından Moskova'ya doğru girmek is* tedi; bunun için Simolensk yolu üzerinden gidecekmiş gibi, hareket ile Rusları şaşırtarak o tarafa çekti; sonra 25 Eylülde bulunduğu Tatarsk mevkiinden güneye doğru hareket etti; fakat yardımcı kuvvet henüz gelmemişti. Bunuu için îsveç kiralı buradan hareketinde isabet etmemişti; çünkü güneye ve içeriye giden îsveç ordxi.su ile isveç'ten gelmekte olan kuvvet arasında hasıl olan boşhığa rusların girmesi tehlikesi vardı.
îsveç kuvvetlerinin geçeceği yollar, köyler mütemadiyen tahrip ve her şey imha edilmişti. Bu yüzden îsveç ordusu fena duruma düşmüştü; bundan başka isveç ordusuna iltihak etmek üzere gelmekte olan yardımcı kuvvetler Lesnaya'da Rusların hücumuna maruz kalarak yedi bin kadar telef vermişti (9 Ekim 1708).
Ukrayna'ya ini; Lesııaya muharebesi yüzünden îsveç ordusuna getirilmekte olan bütün harp levazımatı zayi oldu; bu hal isveç ordusunun muvaffakiyetsizliğİnin birinci âmil-lerinden idi; bunun için bu vaziyetten sonra Moskova üzerine gitmenin doğru olmadığına kanaat getirilerek plân değişti.
XII. Şarl bunun üzerine ötedenberi Ukrayna'yı Rusların elinden kurtarmak isteyen Ukrayna Kazakları (Barabaş ve Pot-kah Kazakları) hatmanı Mazapa (Mazeppa) ile birleşerek ruslara o suretle bir darbe vurmak istedi; isveç Kiralı daha Saksonya'da bulunduğu sırada ruslara karşı gizlice Mazapa ile anlaşmıştı; bu anlaşmaya göre Kuzey K aradenizde müstakil bîr Ukrayna kıral-lığı kurulacak ve isveç orduları Rus topraklarına girdikten sonra Ukrayna hatmanı faaliyete geçecekti. Moskova üzerine gitmekten mecburen sarf-ı nazar eden îsveç kiralı yeni müttefikinin kuvvetlerinden de istifade etmek üzere yeni bir plânla hareket etti x. Ukrayna ile Rusyayı birbirinden ayırmak suretiyle ruslara büyük bir darbe vurmağı tasarladı; kışı münbit olan Ukrayna'da geçirip Kazak kuvvetlerinden istifade etmek üzere Gorgi mevkiinden Uk-
1 1120 senesi kışında (1709 M.) Şarl, Özi nehrini (Dinyeper'i) Ruslara âid olan Kiyev kalesinin yukarı canibinde buz üzerinden Moskova'ya tabi Barabaş diyarına vardıkta Barabaş batmam Mazapa ekser askeri ile İsveç kiralına müta-baat... (Raşid tarihi c. 3, s. 289).
*

rayna'ya. girdi (8 Kasım 1708); kendisini burada hatman îvan Ma-zapa karşıladı; Şarl, Kazak hatmanına kıral muamelesi yaptı.
Mazapa; ruslardan yüz çevirmesi üzerine Mençikov kumandasındaki Rus kuvvetleri kazakların merkezi olan Baturin x şehrini zabt ile tahrip etti; bu vaziyet Ukrayna'nın tamamen Mazapa'ya tabi olmasına mani oldu.

XII. Şarl'm çok içerilere girmesi Lehistan'la olan irtibatını kesmiş ve arayı boş bulan P e t r o, Rus hizmetindeki Alman kumandanı Golç (Goltz) kumandasiyle sevkettiği kuvvetle Kiyev havalisine kuvvet yığmıştı; bundan dolayı isveç kiralı Batı trafindan kendisine gelecek her türlü yardımdan mahrum bırakılmıştı.
Tekr M k * Ukrayna'ya girinceye kadar yiyecekten sıkıntı gidilmek istenmesi Çekens îveç ordusu, Ukrayna'da bol yiyecek buldu; vaziyetini düzeltti; Şarl buradan Moskova üzerine yürümeğe karar verdi; Kırım hanlarının Ruslara karşı yaptıkları akınlarda takip ettikleri Belgorod, Kursk ve Tula yolundan gitmek istedi; müteaddit muharebelerle rusları yenerek Bel-gorod yolunu açtı; burası elden gidecek olursa Voronej yolu açık bulunabilecekti; bunun için Belgorod'un müdafaasına Ruslar büyük kuvvet koymuşlardı.
XII. Şarl buradaki büyük kuvvetin çıkarılmasındaki müş-kilâtı hesap ederek bu mevkie güneyden gelmeği muvafık bulup bunun için Poltava-Harkov-Belgrod yolunu tuttu ve şiddetli kışı müteakip karların erimesiyle nehirlerin taşması yürümeği sekteye uğratiyordu; buna rağmen İsveç ordusu Poltava?dan Harkov^a giden yol üzerindeki Kolomak mevkiini elde etti (24 Şubat 1709); fakat daha ileri gidtlemiyerek mühim olan Harkov alınamadı; bunun üzerine XII. Şarl martın birinci günü güneye doğru çekilmeye başladı; bu suretle Moskova üzerine gitmek mümkün olmadı.
--j- „ „ İsveç kiralının Osmanlı hududunun kuzeyindeki
Osmanlılarla Lehistan işlerine müdahale ile oraya kendisine münâsebatı taraftar kıral intihap ettirme teşebbüsü ile Ruslara karşı hareketi Osmanlı hükümetinin dikkatini çekerek bu münasebetle Şarl ile temasa geçilmek istenilmiş ve bu

1 Baturin Ukrayna'da Dinyeper nehrinin ayaklarından olan Desna nehri üzerinde bulunmakta idi. *

hususta hükümetçe arzu edilen dostluğu tesis için bizzat hükümet tarafından olmayarak kendi tarafından îsveç kiralına bir memur göndermesi Çorlulu Ali Paşa sadaretinde özi valisi ve Bender muhafızı Yusuf Paşa'ya yazılmıştı (1707).
Filhakika Yusuf Paşa aldığı emir üzerine daha 1707 tarihinde Şarl'm Saksonya'dan hareketle Lehistan'a gelmek üzere olduğu sırada Yergöğili Mehmed Efendi adında müstait bir adamını isveç kiralına göndermişti.
Mehmei Efendi Torn şehrinde Şarl ile görüşüp Yusuf Paşadan getirdiği mektupları vermiş ve kıral Rus lara karşı muharebesinde türklerin kendisine yardım edip etmiyeçeklerini sormuş ve o da hududun uzaklığından bahsetmiş fakat İsveç kiralı Ka-majıice'>ye kadar gelecek olursa o zaman yardım edilebileceğini Yusuf Paşa'nın murahhası kendi hesabına vadetmişti.
XII. Şarl ile Lehistan kiralı Istanislas Lezçinki, Yusuf Paşa tarafından gönderilen mektuplara verdikleri cevaplarda Osmanlı hükümetinin gerek moskovlarm ve gerek Saksonya elektörü ve Lehistan kiralı II. Ogüst taraftarlarının Lehistan'dan çıkarılması hususunda kendilerine yardım etmesi rica edilmişti; îsveç kiralının Yusuf Paşa'ya gönderdiği beş maddelik isteği şunlardı:
1 — Devlet-i aliyyenin dostuna dost, düşmanına düşman olmak, 2 — İstanbul'da bir İsveç elçisi bulunmak, 3 — İti taraf tüccarlarının +icaret yapmalarını temin eylemek, 4 — İsveçlilerin Cezayirlilerin eline geçmiş olan kalyonunu kurtarmak, 5 — Leh kiralı îstanislas Lezçinski'ye yardım ederek Lehistan'daki Moskov ve Ogüst taraftarlarını tard etmek.
Gerek îsveç kiralı ve gerek Lehistan kiralı mektuplarında yakında Türkiye'ye elçi göndereceklerini de bildiriyorlardı K
Şarl'a mektubu götüren Mehmed Efendi avdet ederek getirdiği mektupları Yusuf Paşa derhal IstanbuVa göndermiştir. Kiralın istediği beş maddeden dördüncüsü, O s manii-îsveç münasebeti başlamadan evvel Cezayirliler tarafından zabtedildiği için kalyonun iadesinin mümkün olamıyacağını ve Ruslara karşı hare-

1 Ra$id tarihi c. 3, s. 292 ve Akdes Nimet Kurat, îsveç kiralı Onikinci Şarlın hayatı ve faaliyeti s. 153 *

ket olunması ise iki taraf arasındaki sıkı bir dostluğun teessüsüne ve bundan sonra Osmanlı devletinin muvafakati olmadan Rusya ile İsveç'in sulh yapmamalarının şart olarak kabulüne vabeste olduğu ve bunun için de Rusya ile sulhu bozmadan isveç'e yardım edilemiyeceğİ cevaben Yusuf Paşa'ya bildirilmiş ve aynı zamanda mutlak surette İsveç'le dostluk tesisine çalışması da ilâve olunmuştur *.

Padişahın muvafakati olmadan biremr-i vakile Ruslarla harp arzusunda bulunan ÇorluLu Ali Paşa İsveç kiralına Yusuf Paşa ağzından gönderdiği bir mektupta Kırım hanının bir ordu ile kendisine yardım edeceği ümidini göstermiştir.

Bundan dolayı YusufPaşa İsveç kıraliyle müteaddit defalar mektuplaştı ise de ruslarla yalnız başına başarı temin edeceğini zanneden XII. Şarl bu hususta müzakereyi kesmişti; fakat Şarl daha sonra Ukrayna'ya girip Poltava traflarında bulunduğu sırada artık kendisine Lehistan vasıtasiyle yardım ihtimali kalmadığı için Osmanlı hükümetine ve Kırım Hanına baş vurmak mecburiyetinde kalmış ve Ruslarla tek başına başa çıkamıyacağını anlamıştı.

Bunun için Poltava civarındaki Vorskla karargâhından Kırım hanına ve Bender muhafızı vasıtasiyle Osmanlı hükümetine müracaat etti; Bender muhafızı Yusuf Paşa vezir-i âzamin emriyle fakat kendi başına hareket ederek Kırım Hanı Devlet Gır ay'a, İsveç kiralına yardım etmesini yazdığı gibi keyfiyeti İsveç kiralına da bildirmişti; fakat bu işlerden pâdişâh III. Sultan A h-m e d'in haberi yoktu.

Padişah Yusuf Paşa'nın bu yoldaki hareketini duyar duymaz bu halin ruslarla olan sulhe mugayir olduğundan dolayı vezir-i azamı şiddetle tekdir ettiği gibi Kırım hanına da sulhe mugayir hareketten sakınmasını katiyyen emretmişti; İsveç kiralı, padişahın yardım işine müdahalesinden haberdar olmadığından vazir-i âzamin evvelce verdiği vaade güvernerek ilk baharda Poltava sahrasında kendisine yardım geleceğini ümid etmiştia.

1 Raşid tarihi c. 3, s. 294, 295.

2 Raşid tarihi c, 3, s. 295, 296.

isveç kiralı 1709 senesi Mayıs ayı ortalarında bir kısım kuvvetleriyle mevkii itibariyle kendisi için mühim olan ı Poltava şehir ve kalesini muhasara etti; burası kendisi için pek elverişli idi; Rusların burasını kurtarma teşebbüsleri bir kaç defa tardedildi 2

Poltava Muharebesi

Dokuz seneden beri devam etmekte olan Îsveç-Rus muharebesinin kat'i safhası gelip çatmıştı. Poltada kalesi kumandam son derecede sıkışık durumda olduğundan Çardan yardım istemiş yardım gelmezse kalenin düşeceğini yazmış olduğundan Petro burasını muhas aradan kurtarmağa karar verdi.

Rus kuvvetleri Vorskla nehrinin sol sahilinde bulunuyordu. 26 Haziranı 27'ye bağlayan gece yarısı Rus kuvvetleri bu nehri Poltava'ya. yakın bir yerden geçmek istedilerse de isveç kuvvetleri tarafından püskürtüldüler; bu muharebe esnasında XII. Şarl ayağından (oyluğundan) yaralandı; yara mühim olduğundan yürümesi veya ata binmesi kabil değildi; bundan dolayı ordu sevk ve idaresini kumandanına terke mecbur oldu; Kırım hanının kendisine yardıma geleceğine kanid;.

Ruslar, ikinci bir teşebbüsle aynı nehri daha kuzeyden yani Petrovha mevkiinden geçtiler; isveç kıralmm plânı Rusları nehrin sağ sahiline geçirip imha etmek olduğundan nehri geçmelerine mü-maneat edilmedi; ruslar bu sureyle güneye doğru inip Jakovtsi mevkiine gelerek siperler kazıp ordugâhlarını iyice tahkim ettiler.

İsveç kiralı Poltava'nm kuzeyindeki karargâhından sedye içinde gezdirilerek düşman mevzilerini gözden geçirdi; artık son safhasına gelmiş olan bu harbin son vaziyeti şöyle idi.

isveç kuvveti 21 bin ile 23 bin arasında olup «tuz kadar top vardı. Hatman Mazapa'nm (Potkalı veBarabaş denilenZaporog Kazakları haimam) kuvvetleri de on bin kadardı; fakat bu kuvvetlerden iki bin beşyüz isveçli hasta olup dört bin beşyüzü de

1 Osmanlı tarih ve vesikalarında bu isim «>ül imlâsiyle 'yazılmaktadır.
9 Rus Çarı Petro, muharebenin Türkiye'ye yakm mahalle nakli esnasında Osmanlıların da taarruz etmeleri ihtimaline karşı elçisi Petro Anderyoviç Tolstoy vaaıtasiyle Osmanlı padişahına dostane bir nâme göndererek 3 Temmuz 1700 senesinde imzalanmış olan muahedeye sadık kaldığım beyan etmiştir (Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 174).

Poltava'yı muhasara etmekte idi. Diğer bazı İsveç kuvvetleri de muhtelif hizmetlere memur edildiklerinden ruslarla harp edecek olan kıral kuvveti ondört bin kadar tutmakta idi.
Ruslara gelince: bunların yetmiş kadar topuyla kuvveti kırk beş bin kadardı; bunun otuz iki bini yaya olup bunların içinden on sekiz bini talimli ve muharip ediler; bir de muntazam Rus süvarisinden başka Kalmuklar ve Don kazakları ile bir miktar da Boğdan kuvvetleri vardı; Rus ordusunda başkumandan Şeremetov idi.
Talim ve terbiye ve kumanda heyeti itibariyle isveç ordusu, Rus ordusundan üstün idi. Kıral yaralı olduğu için ordu kumandanlığını General RensiyöJd idare edecekti.
7 Temmuz öğleden sonra karanlık basıncaya kadar gece yapılacak harekât için îsveç kiralı sedye içinde bir kısım kıtaları teftiş etmişti; ertesi günü sabaha karşı Rus ileri hatlarını zabt etmek üzere başlayacak hücum, tatbik edilemedi; sonraki hareketler de hep kusurlu oldu; neticede 8 Temmuz gece yarısı Poîtava muharebesi İsveç ordusunun mağlubiyeti ile neticelendi 1. Başkumandan Rehnschiöld, baş kançilar Kont Piyer ve daha bir kaç general ve zabit esir düştüler. Fakat Kıral Şarl arkada süvari alayları olduğu halde ordusunun bakiyesiyle Poffat'a'nın batı tarafındaki Puşkarerka mevkiine doğru çekildi. ,

İsveç Kiralının Osmanlılara ilticası

Kıral yarı baygın bir halde sedye içinde götürülüyordu; ordu bakiyesi olarak ondört bin süvari üç dört bin piyade mevcuttu; ümit etmediği bir muvaffakiyete nail olan Çar P e t r o ve maiyyeti
1 Raşid bunu şöyle anlatıyor: Rusların kendisine mukavemet edemiyeee-ğine mağrur olan XII. Şarl, kendi emrindeki Barabaş ve Potkalı (yani Mazapa'ya tabi Zaporog) Kazaklarından yirmi bin kadar seçkin kuvvet ayırıp ve Poltava sahrasına karıp mahalde ordusunu kurup Moskovlu üzerine hücum ederek der cen'î-i evvel iki taburunu bozup nice bin Moskovlu'yu helak eyledi. Moskov carının yanında bulunan kumandanları hemen toplara ateş verelim, sonra iş fena olur dedilerse de Çar, îsveç askeriyle bizim askerimiz karıştı, aralıkta askerimizi helak etmiş oluruz dediyse de bundan başka tedarik yoktur diyerek topları ateşlediler. Bu esnada İsveç kiralının ayağına top tanesi dokunup mecruh olduğu halde yaraşma bakmayıp tahtırevan gibi tahtadan bir sedir peyda ile içine oturup askerini cenge teşvik ettiyse de top tanelerinin fazlalığı ve kendisinin yaralanması perişanlığa sebep oldu (C. 3, s. 296).

mağlup düşmanı bütün kuvvetiyle takip etmeğe cesaret edemiyerek harp sahasında ziyafetlerle zaferi tesid ettirdi. Kıral Şarl da ordusunun başına general Levenhauptin'i getirdikten sonra kendisi maiyeti ve üçyüz kadar muhafısı ile Prevoloçna adındaki Kazak hisarına geldi ve burada Potkalı Kazaklarının tedarik etmiş oldukları sallarla bir miktar telef vermek suretiyle Cehrin kalesi karşısından Dinyeper nehrini geçerek Bender istikametinde yürüdü; Hatman M a z a p a da bir miktar Kazakla kendisine refakat ediyordu; bu suretle tsveç kiralı Osmanlı hududundan içeriye girdi. Kıral asıl kuvvetlerden ayrılırken başkumandana Kırım'a, inmesini söylemişti; bu îsveç kuvvetleri mevcudu onaltı bin kadardı.
îsveç ordusu başkumandanı Levenhauptin Kiralın Kırım'a inmesi emrini tatbik etmediği gibi Dinyeper'i gezmeğe de imkân bulamadığından Prevolçina mevkiinde bütün îsveç kuvvetleriyle birlikte kendisini takip etmekte olan Rus kuvvetlerine teslim oldu (21 Temmuz 1709). Ordunun teslimini haber alan Demirbaş Şarl fevkalde müteessir olarak yaşadığı müddetçe bu hatasından dolayı başkumandanı affet m emiştir.
t - . 11 Temmuz'da ordusundan ayrılan Şarl,

İsveç kiralının J
Özi'ye gelmesi binbeşyüz, ikibin kişilik maiyyeti ile Osmanlı hududuna doğru hareket etti. ı, Kazak hatmanı Mazapa'ıun da birkaç bin kişilik kuvveti vardı. İŞ Temmuzda Bog nehrini yâni Aksu'yu, geçerek Rusların takibinden kurtulmak için Bendemden evvel daha kısa olan Özi kalesine ilticayı muvafık gördüler 2. Tedarik edilen kayıkla Aksu geçilerek Özi muhafızı Abdurrahman Paşa'ya bir heyet gönderip bir miktar yiyecekle beraber hududı geçmelerine müsaade istediler; Abdurrahman Paşa, heyeti ertesi günü kabul edeceğini bildirmekle beraber kıral ve maİyyetine derhal yiyecek gönderdi, lâzım gelen ikramda kusur etmedi; fakat aynı zamanda bir takım menfaat temin etmek üzere

1 Râşid, Şarl'ın Özi nehri kenarında Barabaş kalelerinden Prevloşna kalesine gelip arkalarından Kalmulcve Kazak kuvvetleri yetişerek iki gün muharebe olup kiralın Kırım tarafına gitmesi daha kolay iken Kırım hanının vadettiği halde kiralın yardımına gelmemesinden müteessir olarak özi valisi Yusuf Paşa ile evvelden beri vâki muhaberesi sebebiyle ona ilticayı muvafık buldu demektedir
C. 3, s. 297),

2 Ruslar, kiralı takip ile huduttan kırk sekiz saat* içeri girip Aksu kenarında İsveçlilerle harp etmişlerdi (Raşid tarihi c:. 3, s. 302).

evvelâ gelenlerin düşman tarafından bir desise ile geldiklerini zan ile zahire vermediği gibi hududu geçmelerine de müsaade etmemiş, fakat kendisine gönderilen paralara dayanamıyarak bilâhare isteklerini yapmış ve bu suretle kıral ve kalabalık maiyeti 18 Temmuzda Aksu nehrini geçip Osmanlı topraklarına sığınmışlardır].

XII. Şarl, Özi kalesine bir buçuk saat mesafede yine Özi nehri kenarındaki Kantemir yurdu denilen mahalde üç gün kadar oturup dördüncü günü Bender muhafızı Yusuf Paşa'nm kapıcılar kethüdası bazı hediyelerle gelip 1121 Cemaziyelevvelinin on üçüncü günü (21 Temuz 1709) kiralı maiyetiyle oradan alıp Bendece götürmüştür.

Bender kalesi haricinde Varinci (Varnitzi) köyüne kıral için konak ve maiyeti için de kışlalar yapılarak keyfiyet İstanbul'a. bildirilmiş ve Osmanlı pâdişâhı III. A h m e d, mülteci kiralı misafir olarak kabul edip bütün masraflarının ve tayinatının hükümet tarafından teminini emreylemistir 2.

XII. Şarl, Osmanlılara iltica ettiği tarihte yirmi yedi yaşında bulunuyordu; hükümet tarafından kendisine gösterilen misafirperverlikten dolayı 31 Temmuz 1709 tarihli nâmcslyle padişaha teşekkürlerini bildirmiştir 3.

1 Özi muhafızı Abdurrahman Paşa'nın para mukabilinde iş yaptığı kendisi ve maiyyeti îsveçli'nin genç kız ve oğlanların ı aldığı ve bu halet esnasında Moskov askeri yetişip zarar vermelerine sebep olduğu bittahkik anlaşılmasına mebni azl ve Yusuf Paşa tarafından Bender'e celbolunarak İsvecli'deıı aldığı esirler istirdat edilerek kirala teslim edilmiş, lakin para aldığını inkâr etmişti. Fakat Yusuf P aş a keyfiyeti kıraldan sual edince XII. Şarl, Abdurrahman Paşa azledilip aldığı eşya bize iade olunmuştur. Bu suretle benim gönlüm yapıldı; eğer Devlet-i aliyye benim, hatırımı isterse paşayı afvedip serbest bıraksın diye rica etmesi üzerine Abdurrahman Paşa'mn kusuru afvolunup hapisten çıka rılmıştır (Raşid tarihi c. 3, s. 301) Vesikada Abdurrahman Paşa'nmredaet-i hilkati sebebiyle îsveçli'den geçit akçesi namiyle bin altın alıp ve bundan başka yedi, sekiz İsveçliyi kendisi ve yine iki erkek ve bir kadını kethüdası alıp bugünü şenî ve fazih ahvali haber alınıp zîr-i cenâh-ı re'fet-i husrevâneye iltica etmiş olan İsveç kuralı hakkında misafirperverlik yapılacağı yerde bu suretle fena hareket olunmasından dolayı Abdurrahman Paşa ile kethüdasının Bendece celbiyle aldıklarının tamamen ellerinden alınıp yerlerine verilerek kendilerinin ka-Iebend edilmesi özi valisi Yusuf Paşaya emrolunmuştur (Mühimme defteri 116, s. 188, 1121 Cemaziyelâhır sonları).

2 Raşid tarihi, c. 3, s. 298.

3 Xâme-i hümâyun defteri 6, s. 183.

Prut seferine tekaddüm eden seneler
„ , . . XII. Şarl'm Osmanlılara ilticası Rus çarının
Hasisim Tanyeli "* t .
takip ettiği siyaset hakkında Osmanlı hükümetini îkaz edip Kırım Hanı kuvvetleriyle Şarl'a yardım edilmemesinin hata olduğunu meydana koydu; şerefli bir devlet siyasetine uygun olarak muahedeye sadık kalma lüzumu Pâdişâh tarafından şiddetle arzu edilmişti; fakat Çar Petro kuvvetli hasmına galebe ettikten sonra Osmanlı devletinin riayet etmek istediği muahedeye kendisi riayet etmemiş ve Rus kuvvetleri îsveç kıralım takip ederlerken Osmanlı hududunu kırk sekiz saat geçip Aksu (Bog) kenarında kendilerini emniyet ahırda sanıp oturan üçyüz kadar îsveç askerini esir alıp götürmüşlerdir; bundan başka Ruslar Boğdan voyvodasının teşvikiyle kış mevsiminde donacak olan Turla (Din-yester) nehri üzerinden sevkedeceği süvari kuvvetleriyle îsveç'li-lerin üzerine bir baskın yapmağı da takarrür ettirmişlerdi; fakat bu kararları casuslar vasi t asiyle haber alınmış olduğundan hükümet Rumeli'deki sancak beyleriyle timar ve zeamet erbabınıseferber edip Anadolu valisini Bender muhafazasına memur etmişti *.
Bundan başka Poltava muharebesinden sonra îsveç kiralının Türkiye'ye ilticası üzerine Rus çarı evvelce gönderdiği Tolstoy ismindeki elçisinden başka fevkalâde olarak diğer bir elçi ile yolladığı nâmede hem muahedenamenin yeniden tetkikini ve hem de isveç kiralına müsaade gösterilmemesini talep etmişti; fakat Osmanlı hükümeti isveç kiralı maddesi hariç olarak diğer maddelerin görüşülmesine müsaade etmiş, lâkin isveç kiralı hakkındaki teklifi red eylemiştir 2.
Rusların Boğdan*- İsveç kiralı bir müddet Bender" de oturup ayadaki İsveçlilere ğındaki yara iyi olduktan sonra bazı günler atla taarruzu gezip avlanır di; bir aralaık on beş yirmi gün
kadar memleketine dönmek arzusiyle yanındaki iki bin kadar isveç askerini Buğdan'ın Piçova denilen bölgesine göndermeğe
karar vermişti; fakat. Özi valisi ve Bender muhafızı Yusuf
Paşa:
1 Mühimme defteri 116, s. 195 - 198 ve Raşid tarihi c. 3, s. 302.
2 Ra$id tarihi c. 3, s. 299. *

— "Sizin halkınız rahat durmazlar; düşmanınızı görüp intikam almak isterler; halbuki bizim onlarla sulhumuz vardır; bundan dolayı bizim topraklarımızda sizin askerlerinizin onlarla çarpışmaları doğru olmaz ve bizce askerinizin o tarafta bulunması sebebiyle muhafazası müşkildür; askerinizi yanınızdan ayırmayınız" dedi ise de Şarl dinlemeyip Çernaviç (Piçova) mevkiine yollamıştı; fakat Boğdan voyvodası Mi hal Rakoviça'nın Ruslara meylet* mesi sebebiyle bu yedi yüz kadar İsveç askerinin Çeraavtç'de bulunduğunu ruslara haber verdiğinden bunu fırsat bilen altı bin kadar Rus kuvveti buradaki İsveçlilerin üzerine ansızın baskın yaparak kimisini esir ve kimini katletmişlerdir.
Bu tecavüzden Rusların maksadı anlaşıldığından Osmanlı hükümeti bunu harp vesilesi sayacak iken Rus elçisi büyük bir me-haret ve kiyasetle bunu önlemeğe muvaffak oldu ı fakat hükümet Ruslara meyletmiş olan Boğdan voyvodasını azletti (8 Şevval 1121/11 Aralık 1709) 2.
Demirbaş Şarl, ilticasından sonra Türkiye'de
bir kaç hafta oturduktan sonra Lehistan yoluyla vazıyeti * _
• • * A
memleketine gideceğini tahmin etmişti 3. Osmanlı hükümeti kendisiyle teması temin etmek

üzere kiralın İstanbul'da daimî bir elçi bulundurmasını isteyerek bu hususta kıralla görüşmesini Yusuf Paşa 'ya yazmış ve o da Ş a r 1 ile görüşüp Türkiye'ye daha iltica etmeden evvel Osmanlı hükümeti nezdine bir elçi göndermek arzusunda bulunmuş olduğunu kirala hatırlatmıştı. Bunun üzerine İsveç kiralı :
•—"Dostluk için bir elçi gönderecek ikentakdir-i ilâhî ile kendimiz gelip Devlet-i Aliyye himayesine sığındık,, dedikten sonra bir elçi göndermek husundaki teklin memnuniyetle kabul etmiştir. Osmanlı hükümetinin bu ince nezaketi kendi toprağında mülteci olan Ş a r 1 'ı tahtında oturuyormuş gibi hükümdar tanımak suretiyle Ruslara karşı ona müzahir olduğunu göstermekte idi.

tarihi c. 3, s. 303, 311, 314

2 Raşid tarihi c. 3, s. 312.

3 XII. Şarl epi sergüzeşten sonra 1126 H. (1714 M.)Me yani Türkiye'ye ilticasından beş sene sonra kıyafetini tebdil ile Erdel yolundan memleketine dönmüştür.

îsveç kiralı 15 Eylül 1709 tarihiyle Bendemden göndermiş olduğu nâmesiyle Osmanlı hükümeti nczdine küçük elçi olarak Noygebâver (Martin Neugebauer) isminde ı Danzigli kâtibini ve daha mühim işlerde de gayrı resmî olarak Gerenal P o n-yatofski adındaki mutemed adamını İstanbul'a göndermiştir (1121 Şaban/1709 Ekim) K

XII. Ş a r 1, Ponyatofski vasıtasiyle Osmanlı hükümetine, ruslara karşı ittifak teklif etmiş ve rusların Osmanlılara karşı almak istedikleri vaziyeti izah ile Moskovlara harp açılmasını tavsiye eylemişti.

îsveç kiralının arzularının en mühimmi Lehistajı'dan geçerek İsveç'e gitmek istemesi ve bunun için de Osmanlı hükümetinin Osmanlı ve Tatar askeriyle kendisini yollaması idi; Pâdişâh kırabn bu isteğine uygun cevap vermiş ve aynı zamanda vezir-i âzam Çorlulu Âli Paşa tarafından da kirala hediye olarak bir donanmış at ve mücevher kakmalı bir hançer gönderilmişti.

Kiralın Ruslara karşı harp açılması teklin yersiz değildi; Pol-tava muharebesinden sonra Rusların Osmanlı hududı üzerinde tahkimat yaptıkları haber alınmıştı. Azak kalesiyle Taygan (Ta-ganroy) ve Dinyeper üzerindeki Kamange (Kamenizaton) kalelerini az vakitte Ruslar yapmışlardı.

Bunlardan başka ÇarPetro Osmanlı memleketi dahilindeki Eflâk ve Boğdanhlarla Sırp ve Karadağ gibi Ortodoks tebaayı metbulara aleyhine isyana teşvik ile Osmanlılarla bir harp vukuunda bunların memleket içinde yapacakları isyan hareketiyle devleti meşgul etmek siyasetini takip etmekte idi.

Poltava galibiyetinden sonra 10 Temmuz 1709 tarihiyle Pol-tava karargâhından Osmanlı hükümdarına bir nâme gönderen

1 Mühimme defterinde bu isim Martinos Noçbaver imlâsiyle (Mühimme 116 s 292 ve 328) ve Nâme defterinde ise jjV*->i o">~k->u tarzında yazılmaktadır (Nâme defteri 6, s. 181).

2 Ponyatofski 1764-1795 tarihlerinde Lehistan kiralı bulunmuş olan Istanislas Ponyatofski'nin babası olup 1677Me doğmuş ve 1762*de ölmüştür. XII. Şarl'ın maiyyetinde olarak Lehistan ve Rus seferlerinde bulunan Ponyatofski, Poltava muharebesinden sonra kiral ile beraber Türkiye'ye iltica etmiştir. General Ponyatofski'nin istanbul'da oturduğu müddetçe masarifini hükümet vermiştir. Bu general Galata'da Yediyol ağzında Madtjm Despina'nın evinde oturmuştur (Karton vesikaları, Karton 3, Numara 735, 736, 1123 Muharrem).

Çar Petro, bu nâmesinde muvaffakiyetini ve İsveç kiralının başvekili GrofPiper ve başgeneral Rehnsehiöld,ve daha bir kaç generalin esir edildiklerini ve bundan başka Özi nehri yakınında vaki Perevoloçna nam mahalde on altı bin İsveç askerini de esir aldıktan sonra Türk arazisine kaçmış olan İsveçlileri iki devlet arasındaki ahidnâmeyi riayeten takip etmediğini ve

Türkiye'ye iltica etmiş olan İsveç kiralının kabul edilmemesini ve kendi ta-baasından olan Kazak hatmanı M a z a p a'nın kendisine teslimini musırren talep ettiği gibi x yine aynı ordugâhtan göndermiş olduğu 14 Temmuz tarihli diğer bir nâmesinde de İsveç kiralının hudut içerisine alınıp kabul edilmesinin dostluğa mugayir olduğu beyan olunarak M a z a p a'nın teslimi tekrar edilmiş a ve bu hususlara dair mütaaddit nâmeler gelip gitmiştir 3.
* . . Osmanlılarda her padişah değiştikçe ecnebi dev-
latanbul , rt * 7 ı ' . *
ımıahedesi'nin letler, kendileriyle Osmanlı devleti arasındaki
yenilenmesi ahidnâmeleri yenileyerek yeni hükümdarın tuğ-rasiyle yeni ahidnâmeler alırlardı; III. A lime d'in cülusunu müteakip Rus Çarı Petro bunu yapmamış ve daha sonra göndermiş olduğu bir nâme ile muaheden âmesinin yenilenmesinin gecikmesini İsveçle olan muharebe meşguliyetine atf ile özür dileyerek Karlofçcf&a. takarrür edip îstanbuVd& yapılan 1700 senesi muahedesinin yenilenmesini rica etmiştir. Çar bu nâmesinde yukarıdaki mütaleadan başka İsveç kiralının kabuli dolayısiyle serzenişlerde bulunup kiralın derhal memleketten çı-karılmasını ve kendi tebaasından olan M a z a p a'nın * teslimini

1 Nâme-i hümayun defteri 6, s. 176.
2 Nâme~i hümayun defteri 6, s. 177.
3 Aynı numaralı nâme defterine bakın.
4 M azap a, Türkiye'de mülteci olarak kalmış ve Edirne'de Ölmüştür. Bunun kâtibi Filip Orlik,lsveç kıraliyle birlikte İsveç'e gidip Şari'ın ölümünden sonra Türkiye'ye gelmiş ve Kırım taraflarındaki hudut üzerinde oturacağını beyan etmiş ise de'hükümet muvafakat etmiyerek Orlik'i 1134 Receb(1722 Nisan)'de Serez taraflarına göndermiş ve daha sonra Osmanlılarla ruslar arasındaki Kafkas ihtilâfı esnasında yani 1723'deOrlik Ruslara karşı ayaklanan Kazak-ların Katmanı ilân edilerek Hotin ve Bender taraflarına gönderilmiştir, fakat bir müddet sonra Ruslarla anlaşma olunca Orlik yine Huduttan içeriye alınıp Selanik*-te oturtulmuş ve Boğdan haracından kendisine maaş bağlanmıştır (Cevdet Tas. nifi Hâriciye vesikaları, No. 3851 ve 3886).

istemiş ise de Osmanlı padişahı 1112 Muharrem / 1700 Mart tarihindeki İstanbul muahedesini tecdit ile bu muahedeye İsveç kiralına ait bir madde ilâve etmiştir.

Bu ilâve edilen maddeye göre İsveç kiralının Moskov hududunun istediği mahallinden vilâyetine gitmesine Rus çarı muvafakat etmekte idi; fakat Şarl'ın Osmanlı ve Kırım kuvvetleriyle gitmesi şekline Rus Çarı muvafakat etmemiş ve kiralın yalnız kendi maiyyeti ile gitmesi şekli tesbit olunmuştur *. Bunun için İsveç kiralı, Osmanlı kuvvetleriyle Lehistan hududuna getirilecek ve oradan Rus kuvvetlerinin nezareti altında İsveç hududuna kadar götürülecekti; bütün bunları Rus elçisi Tolstoy tekeffül etmekte idi 2.

İsveç kiralının gitmesi için yapılan bu anlaşmanın çürük bir iş olup bu madde kiralı rusların pençesine düşürmek için kurulmuş olduğu Şar l'ın gözünden kaçmamış ve buna karşı tedbir olarak 1710 senesi başında General Pony at of ski'yi İstanbul'a. göndermiştir. İsveç <#kiralının gitmesi hususunda eski muahedeyi bir madde ilâvesiyle yenileyen Osmanlı hükümeti bu muahededen bahis ile Kırım hanına da ruslara karşı sulhe mugayir bir harekette bulunulmaması tavsiye edilmiştir 3.

Elçi Tolstoy, Vezir-i âzam Çorlulu Ali Paşa'ya nu" lûl ile rüşvet vererek Ruslarla bu anlaşmayı yapmış ve bunu müteakip İsveç kiralına bu münasebetle tesliyeti havi bir nâme ile beraber memleketine gitmesi için on bin altın harcirah bir mükemmel donanmış at ile yirmi beş eğersiz at ye vezir-i âzam tarafından da bir mükemmel donanmış ve üç eğersiz at gönde-rilmiştir. İsveç kiralı padişahın gönderdiği hediyeleri kabul edip vezir-i âzamin hediyelerini reddetmiştir.

1 XII. Şarl*rn, Lehistan'dan geçmesi münasebetiyle Çar tarafından hiç bir harekette bulunuîmıyacağına dair Tolstoy'un verdiği teminat istanbul'daki İngiltere, Felemenk ve

Nemçe elçileri taraflarından da garanti edilmişti (On-ikinci ŞarVm Türkiye'de kalışı. 20).
2 Şarl, Ruslarla anlaşarak muahedeyi tecdid eden vezir-i âzamin azli için çalışmak, Osmanlı-îsveç ittifakını temin eylemek, Türkiyeyi ruslarla harbe teşvik etmek, îkinci Ogüst'ü Lehistan kiralı tanımamak ve gelen elçisini hükümetle temas ettirmemek üzere P onyatoski'yi göndermişti.
3 Raşid c. 3, s. 317 ve Mühimme defteri 116, s. 306 1121 Zilkade sonları (1710 Ocak) muahedenin tecdidi münasebetitle Rus çarına gönderilen nâme-i hümayun aynı sene zilhicce ayı ortalarında (Şubat) Mustafa adında bir elçisi ile yollanmıştır (Mühimme 116, s. 322).

Ş a r 1 'in Vezir-i âzamin hediyelerini kabul etmemesi Çor lu-1 u Ali Paşa'nın gayzını mûcib olup Vezir-i âzam bunu, şöhretine hased ettiği Bender muhafızı Yusuf Paşa'dan bilerek pâdişâha şikâyet ile azlini ve isveç kiralının memleketine gönderilmesini teklif ettiyse de Sultan Ahmed bu teklifi kabul etmemiştir.
Cereyan eden Moskov sulhunun yenilenmesi işlerini inceleden inceye tetkik ve tahkik eden istanbul'daki isveç elçisi Ponya-t o f s k i sadr-ı âzamin külliyath para mukabilinde Tolstoy ile anlaştığını ve Şarl'ın Türkiye'den çıkarılması kararı üzerine muahedenin tecdit edildiğini bilvasıta pâdişâha arzetmesi üzerine vaziyetten zâten şüphe etmekte olan Sultan Ahmed, bu sözlerin, şüphesini teyid eylemesi üzerine buna munzam sebebler neticesinde Çorlulu Ali Paşa'yi azlederek yerine K ö p-rülü-zâde NumanPaşa'yı getirmiştir (1710 M.).
„ „. , Rus Çarı Kazakların kendisine iltihakı ve Karlof-
Çar Fetro nun ,
Balkanlardaki Hı- Sa muahedesiyle Azak kalesini ele geçirmesi ne-ristiyan tebaayı ticesinde hududunu Kırım hanlığı ve Osmanlı tahriki hudutlarına dayadıktan sonra Kuşlarla aynı
mezhepte (Ortodoks) olan Osmanlı memleketlerindeki Boğdan, Eflâk, Sırbistan, ve daha sonra Karadağ hıristiyan-larını metbuları aleyhine isyana hazırlamakta idi; bundan maksadı Osmanlı devletiyle harp ettiği sırada Türkleri içeride meşgul ederek bu sayede vaziyetten geniş,mikyasta istifade etmekti.
Osmanlı hükümeti Rusların bu tahriklerinden haberdar olmakla beraber III. Ahmed Ruslara karşı mülayim davranarak harbi istemiyordu; bundan dolayı Poltava muharebesinden evvel Kırım hanı Devlet Giray'm XII. Şarl'a yardım etmesini şiddetle reddetmişti. Rus Çarı kendi milletinden başka rumların imparatoru olduğunu îlân etmişti; bu hususta kendi resmini ve dinî propaganda için külliyetli miktarda istavroz'ı, ticaret tarikiyle Türkiye'ye göndererek ve bu suretle Rumeli'deki Ortodoks halkı tahrik ediyordu1.
1 Selanik muhafızı Hasan Paşaya hüküm ki,
Mofikov canibinden ticaret tarikiyle Sofya'ya beş» altı kefere gelip ve Moskov'Iarın metalan ne olduğu ve ne tarafa gidecekleri sual olundukta Moskov Çan tarafından sekiz yüz sanem (istavroz) ile Aynaroz*& gideriz deyu cevap verip lâkin Moskov Çarı tarafından ellerinde olan kâğıtlarda esnâme Ve Aynaroz'a. mü-

, v Osmanlı eyalet teşkilâtında İskenderiye (îşkodra)
Karadağ isyanı . .
sancağına tabi olup Osmanlı vesikalarında Kara-cadağ ismiyle zikredilen Karadağ, bizim Rumeli dediğimiz Güney Doğu Avrupa'da Balkan Yarımadasının batısında olup Bosna valiliğine bağlı Hersek sancağiyle Îşkodra arasında bulunmakta idi.
Lâtinlerin Montenegro ve îslâvların Çernagora dedikleri Karadağ, sarp ve dağlıktı; Osmanlıların Balkan Yarımadasını Bosna ve Arnavutluğu istilâları sırasında bu mıntaka serbestisini muhafaza etmiş ise de XVI. asırdan az sonra şöyle böyle Osmanlı nüfuzu altına girip vergiye bağlanmıştı.

Karadağ hıristiyanları bir kaç seneden beri şakavete başlayıp kazalara ve köylere tecavüzlerinden dolayı bunların üzerlerin-kuv-vet sevkedilip yerlerinden çıkarılarak başka münasip bir mahalle tehcir edilmeleri düşünülerek bu iş Hersek sancağı mutasarrıfı Seyfullah Paşâ'ya havale edilmiş ve onun kuvvetlerinden başka Bosna, Kilis ve Izvornik kuvvetleri de emrine verilmişti; fakat bazı manialar dolayısiyle bu iş tatbik edilemediğinden Karadağlılar yine yerlerinde kalmışlardı x.
teallik bir lafz olmayıp mücerred yol kâğıdı şeklinde âdeta bezirganlara verile-gelen pasaport kâğıdı olup ve moskovlar Aynaroz adasına geçmek üzere Selanik canibine gittiklerin Rumeli beylerbeğisi Mustafa Paşa ilâm etmekle Moskov-ların ellerinde bulunan esnamlariyle bu tarafa ihzarları lâzım gelmeğin... Evâ-hir-i Zilhicce, sene 1119/1708 Mart (Mühimme defteri 115, s. 503).
Rusların memleket dahilindeki faaliyetleri dolayısiyle bu hususta uyanık bulunmaları ve bu gibilerin derhal tevkifleri hakkında özi valisi ve Bender muhafızı Yusuf Paşa ile Boğdan ve Eflâk voyvodalannaa hükümler gönderilmiştir (Aynı mühimme defteri, s. 518 ve 535). 8u ferman mucibince ticaret perdesi altında propaganda için Rumeli'ye gelip yakalananlar da vardı; nitekim özi valisi Yusuf Paşa dört nefer Rus ile Kalaslı bir tercümanı yanlarında yedi yüz yirmi büyük, 128 orta ve elli sekiz küçük istavroz ile yakalayıp hapsetmş ve bunlar hakkında yapılacak muameleyi hükümetten sormuştu; gelen cevapta istavrosların müsaderesiyle bunların bu defalık geri gönderilmeleri ve tekerrürı halinde ağır muameleye maruz kalacaklarının kendilerine söylenmesi emrolun-muştur (Mühimme 115, s. 543 1120 Evâhir-i Muharrem/1708 Nisan). Ruslar, Te-meşvar ve Belgrad yoluyla da Osmanlı topraklarına girip propaganda yaparak istavroz getiriyorlardı (Aynı Mühimme s. 551).
1 Mühimme defteri 115, 1118 Evail-i Rebîulevvel. "iskenderiye sancağında vaki Karacadağ usatı bir kaç seneden beru civarlarında olan kazaların ahalisine ve ebnâ-i sebiyle daima îysal-i hasaret ve katl-i nüîus ve nehb ve garet misillu fesat ve şakavet âdet-i müstemirreleri olup bir kaç defa mezburlar olduk-

Osmanlılarla muharebeyi tasarlayan Çar Pctro, muharebe esnasında Rumeli'deki diğer hıristiyan tebaa ile beraber Karadağlıları da tahrik için çalışmıştı; Karadağ Vilâdikası 1 Danilo Petroviç, Rus çarının tahriklerinden cesaret alarak Hersek ve Bosna taraflarına hücum edecek kadar cesaret göstermiş ve hatta bir yıl başı esnasında Karadağ'daki müslümanlara tecavüz ederek hıristiyan dinini kabul etmeyenleri öldürmüştü. Bu hadiseler mütemadiyen devlet merkezinde duyularak mahallî ve ehemmiyetsiz tedbirlerle iktifa ediliyor ve bu yüzden Vladika'nın cesareti artarak muvaffakiyeti temadi ettiriyordu.
Osmanlı hükümeti Karadağ isyanını süratle bastıramadığın-dan Ruslarla vaki î*rut seferi ve onu müteakip aktedilen muahede esnasında bu isyan pek genişlemiş ve devletin başına büyük bir gaile olmuştu ki bunu daha sonraki bölümde, Venedik ve Avusturya seferleri kısmında göreceğiz.
» vjı ™»-»» Lfih Kırallıgınm kuvvetli devrinde bu kıralhk
Boğdun ve Eflak'ın °
Ruslarla anlaşması Boğdan üzerinde nafiz olmağa ve Avusturya (Alman) imparatorları da Eflâk ile anlaşmağa çalışırlar ve bu yüzden Ormanlı devletini meşgul ederlerdi; fakat XVI. ve XVII. asırlarda Osmanlı devletinin kuvvetli bulunduğu devirlerde bu siyasetin öyle bariz bir tesiri görülmemişth.
Lehistan'ın Karlofça muahedesinden sonra eski nüfuzum kaybetmesi ve Rusların Boğdan hududı yakınlarına kadar gelme-
lan mahalden ihraç ve ahar yere nakl ve iskân ile ol tarafta olan ibadullahın ve ehnâ-i sebilin temini için üzerlerine bazı asker dahi tayin olunmuşken biemril-lâh-i Teâlâ baaa mevâni ve avayik sebebiyle alâ hâlihi kalıp ve usât-ı mezbu-renin KaraeadağMan ihracı ve bir münasib mahalle nakl ve iskânı Devlet-i Aliyyeme lâzım olan umurdan olmağla...."

1 Bu unvan Osmanlı vesikalarında Uladuka^ Vladuka, Uladika, Vladika gibi birbirinden az farklı imlâlarla yaşatmaktadır (Mühimme 127 ilâ 169). Karadağ'da hıristiyan ruhanî reisine yani metropolide Vladika denilip bu unvan sonradan Karadağın cismanî ve ruhanî reislerine de alem olmuştur. Ruhanî ve aynı zamanda cismanî reis idarî ve askerî işlerle bizzat meşgul olmayarak o işleri Guvernadur isimli vekiline bırakarak kendisi ruhanî işlere bakardı. Vladikcfyı ahali ile papaslar intihap ederlerdi. Bu şekil 1697 tarihine kadar devam edip o tarihten itibaren Vladikahk Nikoç ailesine intikal etmiştir. Metropolitlikle idarî ve askerî teşkilâtın bir elden ayrılması 1851 'de Vladika olan Danilo zama-mndadır. Danilo bu tarihten İtibaren yalnız Kinez yani prens unvaniyle iktifa etmiştir.

leri ve aynı zamanda Rus Çan ve Rus halkının Ortodoks mezhebinde bulundukları cihetle Rus Çan'nın ordodoks hristiyanların hâmisi tavrını takınması aynı mezhepte olan Eflâk ve Boğdan beylerini Ruslara meylettirmişti.

îşte bu sebeple Boğdan beyi (Voyvodası) olup Vezir-i âzam Çorlulu Ali Paşa'nın himayesine nail olmuş olan Mi hail Ra-kovica, Poltava muharebesinden sonra Ruslara meylederek Çar Petro ile anlaştığı gibi Bendemde bulunan isveç kiralını ansızın bastırıp esir etmeği bile Çara teklif etmişti; fakat hiyaneti ve Ruslarla anlaşması hükümetçe haber alındığından azlolunmuş 1 hükümet böyle bir zamanda yerli buyarlardan bir voyvoda tayinini mahzurlu gördüğünden Fener Rum beylerinden olup a divan-ı hümâyun tercümanlığında bulunmakta olan îsker-let-zâde Nikola'ya Boğdan voyvodalığı verilerek gönderilmiş ve Boğdan'ın muhafazası da Özi valisi Yusuf Paşa'ya ,havale edilmiştir (1709 Kasım) 3.

Rusların hududdaki faaliyetleri sebebi ile Eflâk ve Boğdan'da bir istikrar olmadığından Osmanlı hükümeti bilhassa Buğdan'da sıksık voyvoda değiştiriyordu; nitekim Boğdan voyvodası Nikola, Kırım hanına lâzım gelen hürmette bulunmadığı için hanın yazması üzerine devlete sadık bulunmasına rağmen azlolunarak tam rus-laria harp olacağı sırada çarla, metbuı aleyhine el birliği yapan ve

1 Vilâyet-i Boğdan'ın boyarları ve hatmanı ve serdar ve sair bellu başlılarına hüküm ki,
Hâlen Boğdan voyvodası olan Mihal voyvodanın azlini iktiza eder sû-i hâli zuhur etmekle mesfûr voyvodalıktan azl ve bilcümle emval ve eşyası mîrî için grift ve kendisinin mahbûsen der-i devlet-medaruna ihzarı fermanım olup ve husus-ı mezbur için dergâh-ı muallam kapıcı basılarından Yusuf dâme mecdühû mübaşir tayin ve irsal olunmuştur, imdi siz ki boyarlar ve hatman ve sair bellu başlularsız, işbu emr-i vâcib-ul-imtisaiim vusulünde voyvoda-i mezbû-run ahzı ve mübaşir-i mumaileyhe teslimi sizden matlup olmağla... ferman-ı hümayunuma mugayir vaz' ve hareketiniz nümâyan olursa her biriniz ukubet-i şedide ile hakkınızdan gelineceğini mukarrer ve muhakkak bilip... Evâil-i Şaban 1121/1709 Ekim (Mühimme* defteri 116, s. 244). Bu, Mihal Rakovica azlinden sonra İstanbul'a getirilerek Yedikule'de hapsedilmiştir. Üçüncü defaki voyvodalığında ve Avusturya seferi esnasında devlete sadık kalmıştır.

2 Osmanlı hükümetinin divan-ı hümâyun tercümanlığında bulunmakta olan bu Rum münevver ailesi İstanbul'da Haliçte Fener mevkiinde oturdukları için kendilerine Fener Rumbeyleri denilirdi. f

3 Mühimme defteri 116, s. 261 (121 Şaban sonu).

Kırım Hanı tarafından tavsiye edilen Küçük Kantemir-oğlu Dimitri Kantemir voyvoda oldu (1122 H./1710 M.).

Dimitrİ Kantemir Ruslarla anlaşarak Yaroslav muahedesiyle ve hududunu genişletmek suretiyle Ruslara tâinprensliği kabul etmekte idi (13 Nisan 1711) 1. Bu muahedenin bir maddesine göre Rus Çarı, Osmanlı devletine harp îlân edip Boğdan'a. girer girmez Kantemir de metbuı olan Osmanlı hükümetine karşı muhalefete kalkarak asker ve zahire ile Ruslara yardım edecekti.

Bu tarihte Eflâk voyvodalığında Brankovan adında biri bulunmakta idi. Bu, Osmanlı devletine sadık olup 1689'dan yani yirmi iki seneden beri makamını muhafaza etmekte idi. Rusların tahriki bunu da o tarafa meylettirmiş ise de Boğdan beyi gibi muahede ile Ruslara bağlanmamış ve vaziyeti tetkik ile icabında Ruslara otuz bin askerle yardım etmeği ve Rus ordusuna zahire vermeği gizlice taahhüt etmiş ve çar da bu hizmeti mukabelesinde kendisine Eflâk'ın istiklâlini vaid eylemişti. Osmanlı hükümeti Brankovan'ın Ruslarla gizli anlaşmasını haber almadığından kendisine îtimad olunmakta idi.

„ , ,. Rus çarı aynı zamanda Sırbistan ve Arnavut-
Çar'ın sırblan .
tahriki luk'taki ortodoks tebaayı da isyana teşvik et-
mekte olup bu hususta ileri gelen Sırplı beylerle muhabere etmekte idi. XII. Şarl'm mağlubiyetini müteakip 1710'-da Rusya'ya giden Boğdan Popoviç adında bir Sırp, Çarın Osmanlılara harp etmesini müteakip on dokuz yirmi bin kişilik bir kuvvetle Rus ordusuna yardım etmeği taahhü1 etmişti; bundan başka Rumeli'deki bazı Rumlar da çardan yardım istemişlerdi.

Çar Petro, Türklere harp açtığı zaman bu suretle kendisine iltihak edecek ve isyan çıkaracak müttefikler ve kuvvetler tedarik ettiği gibi Poltava muharebesinden sonra tekrar Lehistan kıral-

1 Dimitri Kantemir, Yaroslav muahedesiyle Dinyester nehri hududuna kadar olan Prut nehri üe Dinyester nehri arasındaki Bucak ve Basarabya'yı yani doğrudan doğruya Osmanlıların idaresinde bulunan eski Boğdan memleketini elde edecek ve çarın yüksek hâkimiyetini tanıyacak ise de vergi vermiyecekti. Kantemir, muahede tarihinden itibaren Boğdan prensliğinin kendi ailesine hasredilerek irsi olmasını da kabul ettirmişti; Rusya harpte galip gelirse sulhu müteakib Boğdandaki askerini derhal çekmeği kabul ediyordu; şayed Ruslar mağlup olacak olurlarsa Kantemir'e Rus ÇarJi bir malikâne ile bir maaş tahsis edecek ve o da Moskova*da oturacaktı.

lığına getirdiği sabık kıral II. Ogüst ile de Osmanlılar aleyhine ittifak eylemişti.

rt . ,... „ Sultan III. Ahmed, kardeşi II. Mustafa eibi Osmanlı hükume- _ _
_ . . A .
tinin dununu &zim ve irade sahibi, celâdetli bir padişah olmayıp
tenperver ve rahatına düşkün ve gaileden müctenibdi; bu yüzden Osmanlı hududunun kuzeyindeki hadise Batı Avrupa'da endişe uyandırdığı halde o bu vaziyete karşı tamamen kayıtsız kalmış, Fransa'nın İstanbul elçisi Feriyol, isveç'e mütemayil olan Fransa kiralının tavsiyesiyle Osmanlı hükümetini İsveç'le beraber Ruslara karşı harbe teşvik etti ise de Ruslarla bozuşmak is'emeyen pâdişâh bu cihete yanaşmamıştı; fakat Poltava muharebesinden sonra tehlike gelip çatmış, Rus elçisinin manevralarına kanmış olan Çorlulu Ali Paşa azlolunarak Osmanlı hükümeti gözünü açmıştı.

Osmanlı memleketinde, devlet aleyhine iyice tertibat alıp hazırlanmış olan Rus çarı, evvelâ Türkiye'de kalmasından korktuğu İsveç kiralını oradan çıkararak ele geçirmek istedi; bunun için daha yukarılarda bilmünasebe söylendiği üzere İstanbul muahedesine 1710 Ekimde bir madde koydurmağa muvaffak oldu; bundan sonra plânının iyice hazırlandığına kail olan P e t r o, Ş â rT-ın derhal çıkarılmasını istedi ve muahede tatbik edilmezse müttefiki olan Lehistan kiralı ile birlikte Osmanlı devletine harp îlân edeceğini bildirdi; bunun üzerine Osmanlı hükümeti nihayet uyanarak hakikatle karşılaştı.

OSMANLI-RUS MUHAREBESİ

Prut Seferi

« , , „„ Osmanlı hükümeti Çar'ın muharebe tehdidini Ruslara harp ilanı ...
,
havi ültimatomunu alınca keyfiyeti tahkik için gönderilen memurların beyanatı, Bender'den ve

Kırım hanından gelen haberlerde tehlikeyi gösterdiğinden 1710 Kasım'ından itibaren harp hazırlığına başlandı; aynı zamanda Kırım hanı Devlet Gir a y'da devlet merkezine davet edildi. Pâdişâhla görüşen Kırım hanı:
— "Eğer bu düşmanın sulhüne îtimad buyurup gene tehlike haberleri nazar-ı dikkate alınmazsa cümle Kırım memleketi elden gider; tahkik bilin ki Rumeli'nin elden çıkmasına da sebep olur.. Bu kâfirin maksadı İstanbul'dur; reayanız ile yekdil ve yek cihettir" sözleriyle hâlâ tereddüt eden pâdişâhı ikaz etmiştir.
28 Ramazan 1122 (20 Aralık 1710)'de pâdişâhın huzuruyle akdedilen mecliste Rusların, Karlofça sulhünden sonraki allâklık-ları söylenerek bir müddet daha ihmal edilecek olursa hududı tecavüzle emr-i vâki ihdas edecekleri beyan olunmuş ve muahedeye mugayir olarak Kırım hududunda Ur kalesine yakın Kamanka ile Samarcık suyunun Özi suyuna döçüldüğü mahalde Samarcık kale ve palangaları ve Azak denizi'n&e donanma inşa ettiği Uk-raynayı işgal eylediği Kalmuklarla birlikte Kınm hududum aşarak külliyetli hayvan alıp götürdükleri ve yine Osmanlı hududunu geçip îsveç askerinden esir aldıkları hülâsa Çarın Osmanlılar aley-hinde olan bütün hareketleri birer birer anlatılarak harpten müc-tenib olan III. Ah m e d nihayet Ruslar aleyhine meylettirildi ve alman fetva üzerine Ruslara harp ilânı tekarrür eyledi.
îlk baharda Rusya'ya yapılacak sefer hazırlığına başlanılıp keyfiyet eyaletlere ve diğer îcab edenlere bildirildi ve kuvvetlerin Edirne'de, toplanmaları ferman olundu (1710 Aralık).
Ruslara lı^arp ilânına karar verilmesi üzerine Rusya'daki Os-manh' tüccarlarının memlekete selâmetle dönmeleri için Rus elçisi Tolstoy yetmiş kadar maiyyetiyle tevkif olunarak Yedikule'ye kaldırıldı; açılan harbe Rusların sebebiyet verdikleri ve maksadın

toprak işgali olmadığı aralarındaki yakın münasebata mebnî Ve-zir-i âzam BaltaciMehmedPaşa tarafından Viyana hükümetine bildirildi x.
6u sıralarda bir kısım Zaporog Kazakları, Ma zap a'mn eski kâtibi olup Osmanlıların Kazak Hatmanı îlâıı ettikleri O r 1 i k'in tahrikiyle Ruslara karşı Ukrayna'da faaliyette bulunuyorlardı.
Osmanlı ordusu 1711 Nisanında (1123 Rebiulevvcl) hareket etti. III. Ahmed, Sadr-ı âzam ve Serdâr-ı ekremBaltacı Meh-ined Paşa'yı kabul edip kendisine sancağ-ı şerifi teslim ettiği sırada Kırım hanı Devlet Girayım re'yile hareket etmesini tavsiye eylemişti 2.
1 Raşid tarihi c. 3, s. 338, 314. Vezir-İ âzam tarafından Avusturya başvekili Prens Ojen de Savua'ya gönderilen mektupta imparatorun Batı hududunda bazı kaleler elde ettiğinden dolayı (bu tarihte ispanya veraseti muharebesi devam ediyordu) tebrik eyledikten sonra Rusların sulhe mugayir hareketlerini ve ahde aykırı olarak hudutta kaleler yaptıklarını, Karadeniz tamamen Osmanlılara âid olup halbuki Karadeniz'den başka mahreci olmayan Azak denizinde Rusların kalyon ve sair gemi yapmalarının ne demek olduğunun malûm bulunduğunu Aksu ile Turla (Boğ ile Dinyester arası) beynindeki Ukrayna'yı işgal ile Lehistan"a asker soktuğunu ve bu halleriyle birden bire Osmanlı topraklarına tecavüz edeceğini gösterdiğini ve yapılacak Rus seferinin memleket elde etmek veya başka bir maksat için yapıladığını, Rusların Lehistan'ı işgali halinde bunun Osmanlı devletine muzır olduğu kadar imparatorluk için de tehlikeli olduğunu bildirmiş be bu mektubu kendi ağalarından Seyfullah adında birisiyle göndermiştir (Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 206). Prens ojen tarafından bu mektuba verilen cevapta Osmanlı-Rus seferi münasebetiyle imparatorun elem duyduğu ve bununla beraber ihtilâfın hallinin imkân dahilinde bulunduğu ve bundan dolayı çann tavassut için imparatora başvurduğu, bu sebeple Dcvlet-i aliyye İle tsveç kiralının muva-fakatlariyle ara bulunabileceği ve bununla beraber işbu sefer memâlik-i mah-rusadan def'-i mazarrat için olup tevsi-i bilad için olmadığından dolayı bundan böyle sulhun kolay yapılacağı ve ingiltere ile Felemenk'in de tavassuta hazır oldukları beyan edilmiştir (Ayni Nâme defteri s. 228).
2 Devlet Giray iyi bir kumandan ve cesur bir han ise de rey ve fikrinde isabetsiz idi, nitekim devlete sadık bir voyvoda olan îskerlet-zâde Nikola'yı azlettirip Kuşlarla ittifak eden

Kantemir'i (cinsiyet icabı olsa gerek) voyvoda yaptırmış ve Landan başka şöhretine hased ettiği yirmi iki senelik özi valisi ve Bender muhafızı Yusuf Paşa'yı da azlettiriništi; hattâ hükümetin azilde tereddüdü üzerine "madem ki Yusuf Paşa JBen</er'dedir, külleri sipariş buyu-rulan hidemat-ı aliyyenin uhdesinden gelmek muhaldir" diye ayak diređiğinden uhdesine havale olunan bazı işler dolayısiyle istemiyerek arzusuna uyulup Yusuf Paşa azlolunduktan başka emvali de müsadere edilip Kalburun kalesine hapsedilmiştir (Raşid c. 3, s. 342, 343). Yusuf Paşa'ya az sonra Şehr-i zur eyaleti verilmiş fakat Anadolu tarafına geçerek Tosya'ya, geldiği "zaman vefat etmiştir. Yusuf Pa^a devlet siyasetine vakıf değerli bir vezir idi.

^ , .„ Kus çarı Büyük veyahut Deli Petro Boğdan Çar Petro mn plânı v
, , , 1 , ,
ve Lehistan hududuna kuvvet yığdıktan sonra
Buğdan'a girip Yaş tarikiyle Tuna'ya. inmek istemişti; Tuncfyı Osmanlılardan evvel tutacak olursa hem metbuları aleyhine isyan edecek olan Boğdan ve Eflâk'den istifade edecek ve hem de Rumeli'de isyana hazırladığı hıristiyanlarm ayaklanmalariyle işi kolaylaşacaktı; çünkü Çar, harp etmesinin sebebini, Osmanlı memleketlerindeki hıristiyanlarm kurtarılması için olduğunu îlân etmişti; bu isyanları temin için de Tima'ya inmek zarurî idi.

Petro, Prens Golçin kumandasındaki bir kuvveti Podolyd1-ya akın yapmaları muhtemel olan tatarlarla Orlik kazaklarının taarruzlarından muhafaza için o tarafa sevkettiği gibi Riga civa-rında bulunan kumandanı Şeremetiyev'i de acele harp sahasına istedi; bundan başka Ukrayna'nın Tatarlara karşı muhafazası için prens Romudanofski kumandasında kuvvet şevk etti. Çarın Osmanlılara harp îlânı 25 Şubat 1711 tarihinde idi; Petro bundan sonra müttefiki olan Lehistan Kiralı İL Ogüstile görüşmek üzere Go/ıçya'da Yaroslav şehrine gitti.

Ruslara harp ilânından sonra istanbul'dan Kırım'a dönen Devlet Giray, kış içerisinde Rusya'ya akın yapmış ve Dinyeper nehrile bu nehrin sol sahilindeki İzom şehrine kadar olan yerleri tahrip etmiş ve bundan başka otuz bin kişilik diğer bir tatar kuvveti de sabık Lehistan kiralı olup bir aralık Osmanlılara iltica ederek sonra serbest kalan Istanislas Lezçinski1 kumandasındaki on bin Lehli ve Urhk Kazakları birleşerek onlar da Dinye-per'in sağ sahili boyunca tahribat yapmışlar ve sonra Özi taraflarına çekilmişlerdi 2.

1 Rus menâbiine göre Baltacı Mehmed paşanın Prut seferi s. 175 ve Raşid tariki c. 3, s. 355.

2 Poltava mağlubiyetinden sonra sabık Lehistan kırab Ogüst tekrar tahtına sahip olduğa gibi İsveç kiralının intihap ettirmiş olduğu îstaıiislas Lezçinski de kaçarak Osmanh hükümetine iltica etmiş, Ruslarla muharebeyi müteakip Boğdan içerisinde yakalnmıştır. Boğdan voyvodası bazı özürler ileri sürerek îstanislas'ı, Bender muhafızı îsmail Paşa'ya teslim etmek istemediğinden Osmanlı hükümeti, İstanislas Lezçinski'nin Akkerman veya münasip bir mahalde oturtulmasını emretmiştir. (Mühimme 119, s. 271). Sabık Lehistan kiralı daha sonra Bendemde ikamet ettirilmiş ve 1126 H. (1714 M.) tarihli bir hü-

Rus Çan, ordusuna başkumandan olan Şeremitiyev'e henüz Tuna'dan uzakta bulunan Türkler gelmeden evvel Boğdan'a. girip biran evvel ilerleyerek ayaklanmak üzere bekleyen Hıristiyanların maneviyatını ve şevkini arttırmasını emretti; Şeremetiyev, Boğdan'a girdikten sonra îsakci'da. Osmanlılar tarafından Tuna üzerine kurulacak köprüyü tahrip ile Dinyester nehrinden geçecek olan Rus kısmı küllisini bekleyip Tuna'dan kendi taraflarına Osmanlı askerinin geçmesine mani olacaktı.

Sere mi t iy ev, Turla yani Dinyester yakınına geldiği zaman Boğdan beği hain Kantemir'den mektup alarak bunda, serdar-ı ekrem kumandasındaki Osmanlı kuvvetinin on gün evvel Edirne'den hareket ile /safcci'ya doğru gelmekte olduğunu bildirmiş ve Yaş şehrinin muhafazası için bir miktar kuvvet istenmişti.

Voyvoda'nın istediği kuvvet Yaş'a gönderildiği gibi Şeremetiyev de aldığı talimat üzerine îsakci'ya doğru hareket etti (29 Mayıs 1711); fakat Osmanlı ordusunun kendisinden evvel Isakci'-ya geleceğini anlayan Rus kumandanı bir tuzağa düşmekten korkarak olduğu yerde kalıp daha ileriye gidemiyerek Yaş tarafına dönmüş ve Prut nehri sahiline gelerek oradan vaziyeti çara bildirmişti.

Rus Çarı, Şeremetiyev'in raporunu Dinyester nehri kenarına geldiği zaman aldı; bu rapor plânını bozduğu için memnun olmadı; Boğdan'ın kuzeyindeki zahire darlığı da gözönühe alınarak Şeremetiyev'in Yaş şehrinde tevakkuf ederek kendisini beklemesi bildirildi.

Çar kumandasındaki büyük ordu 25 Haziranda Prut nehrini geçerek Yaj'a geldi, Osmanlı ordusunun muntazaman ilerlemesi üzerine Eflâk1 den çıkması beklenen ayaklanmadan eser görülmedi askerî bir mecliste vaziyetin ciddî olduğu belirtilerek Osmanlıların muvaffak olacakları zikrolunup Dinyester nehrinin sol sahiline geçilmesi tavsiye olundu; fakat Çar Petro Boğdan'ı terk etmek

kümle îstanislas ile Voyvoda Giyoski'nin her ne tarafa gitmek isterlerse serbest oldukları Bender muhafızı Osman Paşa'yayazılmıştır(Mü/ıimme 120, s.177) Istanislas Lezçinski'nin İstanbul'daki elçisinin adı Kont Friş olup efendisi serbest kalınca o da onun tarafına gitmeğe mezun olmuştur (s. 177). Osmanlı vesikalarında îstanislas Lezçinski'ye 1 stanislav ve Istanislavs deniliyor- " f

istemedi. Kırım hanının iltimasiyle Boğdan voyvodalığına tayin edilen Kantemir, Osmanlı ordusunun henüz İsafccıMan Tuna'yı geçmediği haberini verip erzakça sıkıntı dolayısiyle tbrail ve Kalas'-daki Türk köylerinden zahire tedariki kolay olacağını söylemesi üzerine Rus ordusu süratle Prut nehri boyunca Güneye, yani Falcı ve Kalas taraflarına doğru hareket etti; Ruslar Falcı'yı Osmanlılardan evvel işgal ederek olurlarsa geçit mahallinin bataklık olması dolayısiyle Rusların sol cenahı Tuna'ya kadar muhafaza altında kalacaktı.

Petro bu tertibatı aldıktan başka îbrail ve Kalas'&aki zahireleri elde etmek için Osmanlı kuvveti yetişmeden evvel General R e n n e kumandasiylc o tarafa yedi bin kişilik bir süvari kuvveti1 göndermişti; bu kuvvet aynı zamanda ruslardan yardım bekleyen Osmanlı hıristiyanlarınm maneviyatını da arttıracaktı.

Halbuki yüz yirmi bin kişilik Osmanlı ordusu süratle gelerek Rus Çarı daha Dinyester nehri kenarında iken Prut nehrinin sağ tarafına geçmek üzere Kırım Hanı kuvvetleriyle birleşerek Falcı mevkiine doğru yürümüştü. Osmanlı serdarı Falcı geçidinden bir buçuk saat mesafede durup ordusunu Falcı sahiline geçirmek için üç. yerden köprü kurmağa başladı; düşman öncüleri buna mani olmak istedulerse de muvaffak olamadılar; bu suretle Osmanlı ordusu Prut nehrinin karşı tarafına geçti ve bu geçiş Yoş'tan güneye doğru hareket eden Rus öncü kuvveti kumandanı Yan o a tarafından çara bildirilmesi üzerine derhal geri çekilerek orduya iltihak etmesi Yan o ş'a emredilmişti, bundan başka Siret nehri yoluyla Kalasla, hareket etmiş olan General R e n ıı e 'ye de aynı talimat verilmişti a.

Osmanlı kuvvetleri Rus Öncü kuvvetinin ric'atini haber alınca kuvvetli bir süvari koluyla onu takip ederek Yanoş'u çok sıkıştırmışlardı.

Çar Petro öncü kuvvetinin gecikmesinden bunların fena durumda olduklarını tahmin ederek bir fırka kuvvet ve bir hum-baracı bölüğiyle bizzat yardıma koştu ve Öncü kuvvetlerini düştükleri tehlikeli durumdan kurtararak muntazam rica etti. Yapılan

1 Raşid tarihi, General Reiıne kuvvetlerinin on iki bin olduğunu yazar.

3 General Renne geri dönmeyerek tbrail mevkiine kadar gitmiş ve burasını muhasara eylemiş ve nihayet İbraiVi elde etmiş ise de Çarın sulh akdettiğini ve geri dönmcBİ haberini alması üzerine avdet eylemiştir.

hücumlarda Osmanlı kuvvetleri de epi zayiat verdikleri için Rusları uzaktan takip etmişlerdi.

Osmanlı kuvvetlerinin Ftdcı'yı Ruslardan evvel işgal eylemeleri üzerine Çarın plânı alt üst

olmuş ve ordusunun en büyük ihtiyacı olan erzak tedariki işi de suya düşmüştü; nihayet askerî bir toplantıda galebeden ümit kesilerek orduyu kurtarmak için geri çekilmeğe karar verildi; bir kısım ağırlıklar yakılıp ağır bombalar yerlere gömüldü; ricat başladı; fakar Rus ordusunun gerisi Kırım kuvvetleri tarafından kesildiğinden düşman ordusunda telâş başladı.
Osmanlı süvari kuvvetleri Rusların ric'atlerinden dolayı onları takip ettiler; bu suretle iki tarrf arasında muharebe clduğu için rusların çekilmesi pek ağır oluyordu; nihayet Ruslar, ric'at yolunun tıkandığını haber almaları üzerine Prut nehri kenarında bulunan Novi Stanilişce mevkiinde müdafaaya karar vererek acele bir ordugâh kurdular Rus ordusunun mevcudu kırk bin kadardı.
Muharebe   Osmanlı ordusu burada Rus ordusunu yakaladı;
orduda bulunan isveç generali Şepar ile İsveç elçisi General Ponyatofski tecrübelerine binaen Rus askeri üzerine .cepheden hücumu tavsiye etmiyerek bu orduyı tamamen çevirip zaten pek dar olan yiyecekleri tükenineeye kadar onlara muhasara altında tutup teslim olmağa mecbur bırakılmasını tavsiye etmişlerse de vezir-i âzam bunu kabul etmiyerek cepheden taarruza geçti; ve şiddetli Rus mukavemeti ile karşılaştı; üç saat muharebeden sonra yeniçeriler geri çekilmeğe başladılar, yedi bin şehid verilmişti 1.
1 Muharebe tarihleri ve günleri hakkında Osmanlı menbalariyle Rus men-balan arasında mübayenet vardır. Rus kaynaklarına göre Osmanlı hücumu 19 Temmuzda başlayıp yirminci günü hücum yapılmamış yalnız topçu ateşiyle harp olmuş ve aynı yirmi birinci günü sulh teklin olmuş ve muahede aktedildikten sonra dördüncü günü (22 Temmuz) çarın avdet ettiği kaydedilmiştir. Halbuki Baltacı Mehmed Paşa^ tarafından III. Ahmed*in validesine gönderilmiş olan mektupta cemaziy el âhırın onikinci cumartesi günü öğleden akşama kadar, pazar günü sabahtan akşama kadar ve pazartesi sabahtan yatsıya kadar, salı günü ise şâfii vaktinden akşamla yatsı arasına kadar dört gün muharebe olduğu beyan edilmektedir. Diğer bir vesikada da Rus kaynaklarına uygun olarak Osmanlı kuvvetlerinin Rus müdafaa hatlarma taarruzu temmuzun on dokuzuncu günü olup vezir-i âzamin mektubunda iki cemaziyelâhir, sehven iki temmuz diye

Muharebenin ikinci pazar günü (19 Temmuz) tekrar taarruz olmuş, fakat bu cephe taarruzu ile fazla zayiat verildiği için yalnız topçu ateşi teati edilmiştir. Rus ordusu bilhassa gıdasızlık yüzünden pek fena durumda olduğu gibi çenberden kurtulmalarına imkân yok gibiydi; açlıktan telefat fazla idi.
Çar P etro vaziyetin vehametini görüp muvazenesini kaybetmiş buhranlar geçirmeğe başlamıştı; yanına giren çariçe Katerina onu teskine çalıştı; Petro Transilvanyd'ya kaçmak çarelerini arayor-du. K a t e r i na'nın iştirakiyle akdedilen askerî bir mecliste Türklere sulh teklifine karar verildi; çarın müsaadesiyle Mareşal Sereme-tiyev tarafından vezir-i azama bir mektup yazılarak sulh teklifi yapıldı; vezir-i âzam bu müracaatı Rusların bir hilesi zannederek Rus ordusunun bombardıman edilmesini ve top ateşine fasıla verilmemesini emretti ve mektubu getirenlerin de karınlarını doyurup sonra tevkif ettirdi.
Bunun üzerine Şeremetiyev ikinci bir mektup yazarak daha ziyade kan dökülmeksizin sulh için bir karar vermesini Baltacı Mebmed Paşa'dan tekrar rica edip aksi takdirde canla başla tekrar harp edeceklerini bildirdi. Heyecan, içinde olan Çar Petro esir ve Türk kılıcı ile katledileceğini düşünerek senatoya gönderdiği   mektupta:
— "Benim bütün askerlerimle askerî bir hata işlemeden aldığım uydurma haberler üzerine bizim kuvvetlerden bir kaç kat üstün Osmanlı ordusu tarafından ihata olundum; yiyecek yolları tamamen Türklerin ellerinde olup Cenab-ı Hakkın lûtfu olmazsa mağlûp ve esir edileceğime şüphe etmiyorum; şayet esir düşersem beni kendinize Çar tanımayınız ve bir şey emredersem yapmayınız; eğer kurtulup yanınıza gelirsem o vakit emirlerimi icra ediniz; kat-lolunursam münasip birini hükümdar yapınız" diye vesâyâda bulunmuştu.

kaydedilmiştir. Prut muzafferiyetini müteakip yazılan fetihnamede Osmanlı ordusunun "işbu sal-i ferhunde-fal cemaziy el âhırının ikinci günü vilâyet-i Boğdan hududunda vaki*nehr-i Prut madrib-i hıyam-ı asâkir-i nusret-irtisam olduğu esnada,, kaydından serdar-ı ekremin cemaziyelâhırın ikinci ve temmuzun onseki-zinci günü düşmanı muhasara ettiği anlaşılıyor (Mühimme 119, s. 6). Netice olarak muharebe 18 Temmuz /1711 Cemaziyelâhır 1123 cumartesi günü başlamış, salı akşamı ateş kesilmiş ve çarşanba günü yani 22 temmuz / 6 cemaziyelâhırda da musaleha aktedilmiştir. $

■Sulh görüşmeleri Serdar-ı ekrem21 Temmuzda Şeremetiyev'-den ikinci mektubu aldıktan sonra sulh teklifinin ciddî olduğunu anladı ve bu hususta görüşmek üzere Kırım Hanı ile ordu erkânını çadırına davet edip sulh yapılıp yapılmaması hakkında görüştü. Vezir-i âzam heyete:

— "Rus çan sulh istiyor ve her ne talep edilirse vermeği kabul ediyor, ne dersiniz, arzumuz gibi hareket ederse sulhe müsaade edelim mi, yoksa amanina bakmayıp harbe devam edelim mi?" diye sordu.

Müşavere heyetinden bazıları: "Eğer istediğimiz kaleleri bize teslim eder ve tekliflerimize razı olursa sulh yapmak kazançtır, katl-i âm etsek yine tükenmez, aynı zamanda ölüm eri olup o suretle hareket ederlerse maazallah bir fena durum hasıl olmak ihtimali vardır. Bu cenk - ahvalidir, bunda zaaf ve kuvvete mağrur olunmaz; alelhusus dünkü muharebede kâfirin saçtığt ateşten askerimizin yüzü dönüp bereket ki akşam olduğu için düşmana bir şey sezdirilmedi. Bizim isteyeceğimiz kalelerin her biri bin bir müşkilâtla elde edilir; hazır bu kadar kaleler zahmet ve meşakkatsiz ele girecek iken bunu kabul etmezsek Allah muhafaza etsin vahameti çekilmek ihtimali vardır" diye mukabele etmişlerdi.

Bundan sonra söz alan Kırım hanı Devlet Giray, bir daha ele geçmiyecek olan fırsatın kaçırılmam asında ısrar etti; bu müsale-ha hususi orduda bulunan General Ponyatofskive diğer adamları vasıtasiyle Bendemde bulunan îsveç kiralına yazılıp sulhun Önüne geçmesi istenmiş ise de yetişememişti, Vezir-i âzam itirazlara bakmayarak sulhe muvafakat ettiğini Rus generaline bildirmiş ve ertesi günü gelen Rus murahhası Petro Safir of ile aşağıdaki maddeler mucibince muahede imza edilmiştir (2 Temmuz 1711)1.

1 Rus murahhası Petro Şafirofa, Çar tarafından şu talimat verildi: Karlofça muahedesiyle neticelenen harpte Türklerden alman kalelerin iadesi, İsveçliler sulhe iştirak ettirilecek olursa Lüvanya'nın terkine muvafakatten başlanarak Petresburg' d an maada isveç'ten alınan yerlerin iadesine muvafakat edilmesi, Lezçinski'nin Lehistan kırallığmda kalmasında ısrar edilecek olursa kabul edilmesi, padişahın, İsveçlileri İltizam etmemesi için her suretle çalışılması. Muahedenin her suretle hakikat olması için Rus elçisinin ^vezir-i azama ve devlet rkAnına rüşvet de teklif edebilecekti.

Pnıt muahedesi 1 — Azak kalesi ne şekilde teslim alımı şs a yine esasları öylece te lim edilecek, 2 — Muahede hilâ-fına yapılan Taygan (Taganrog) Kamanke (Karnenin Zaton = Kamienska) x Şamara (Yeni Kale) kaleleri yıkılacak ve bundan sonra oralarda kale yapılmayacak ve Kamanke*' deki bütün harp levazımı Osmanlılara terk edilecek, 3 — Ruslar Lehistan işlerine müdahele etmiyecek 2, 4 — Barabaş, Potkalı3 ve Kırım hanına tâbi Kazaklara Ruslar tarafından müdahale edilmiyecek 4, 7 — Osmanlı devletinin misafiri olan îsveç kiralı XI I. Şarl'ın memleketine gitmesine Ruslar tarafından katiy-yen mümanaat ve taarruz olunmayacak ve isterlerse sulh yapabilecekler 5, 6 — Türkiye'ye gelip giden Rus tüccarından başka

1 Taygant Azak kalesinin güney batısında ve deniz kenarında olup Kamanke ise Dinyeper nehri yâni özi suyu üzerindedir.

2 Rusça metinde yalnız Rusların değil her iki tarafin Lehistan işlerine müdahale etmemeleri

kaydı vardır (Onikinci ŞarVm Türkiye'de kalışı, s. 456).
3 Bu Kazaklar, Kırım hanının muvafakati ile Bender ile Aksu arasında iskân edileceklerdi; fakat bunlar daha sonra Cehrin*de oturmağı istemişlerse de bunun muahede ahkâmına uymadığı kendilerine bildirilmişti (Mühimme defteri 119 s. 147). Bu Barabaş ve Potkalı Kazakları hatmanı Filip Orlik, çar aleyhine kıyam ettiğinden Rusların bu Kazaklara taarruz etmemeleri ve Osmanlı himayesinde müstakil bulunmaları Çar Petro tarafından kabul edilmişti. Prut zaferinden sonra Kazaklarla olan mukavelede Kazak tüccarlarından gümrükten başka bir şey istenmemesi ve hatmanlarmın tayin ve azline devletçe müdahale edilmeyip kendilerinin karar ve İttifakleriyle halledilmesi kabul edilip 2 Aralık 1711/ 21 Şevval 1123 tarihinde Kazak elçilerine o yolda nâme-i hümayun verilmiştir (Raşid c. 3, s. 373).
4 Halbuki Rusça metinde Kazaklar hakkında bir kelime bile yokmuş (A. Nimet Kurat, îsveç kiralı Onikinci ŞarVın Türkiyede kalışı, s. 456).
5 Muahedenâmede îsveç kiralı hakkındaki madde pek sudan olduğundan bu madde pâdişâhın da dikkatini çekmiş, hatta bu hususta Baltacıya göndermiş olduğu beyaz üzerine hatt-ı hümayunda : "Telhisin malûmum oldu, bir kaç Leh keferesinin sözü ile tsveç (îsveç kiralı) nice gönderilebilür? Leh cumhun olan boyarlar ile haherleşilüb vilâyetine varınca zarar gelmemek üzere mütekeffîller olup ve taraf-i devlet-ı aliyyeye bu husus için memlıur temessükleri ve müstakil adamları gelmeğe muhtaç olduğu bu tarafta faziletlu efendi dâimiz (Şeyhülislâm) ile ve paşalar ile müzakere olunmuştur ve hu minval üzere olduktan sonra isveç'i kendi ademisi ile gönderilür ve bu vech Devlet-i Aliyyeye hayırlıdır ve bu key-fiyyeti bir kaç kıta hutut-ı hümâyunum ile sana yazdım. Bundan sonra yine ne şekil olursa heman gitsün diye ibram ediyorsun; bundan muradın İsveç'i, Nal-kiran'a (II. Ogüst'e) yahut Moskov mel'ununa esir etmekmidir? bir işte emniyet zahir olmadıkta ol işe nice gürü olunur ? Moskov mel'ununa verilen teınessükte

Türkiye'de Rus elçisi bulunmayacak, 7— Osmanlı hükümeti Rus reayasını ve Ruslar da Osmanlı reayasını metbulan aleyhine tahrik etmiyecekler, 8 — Evvelce ve sonradan elde edilen Müslüman esirler Osmanlı hükümetine iade olunacak, 9 — Ruslar tarafından eskisi gibi Kırım hanına yine vergi verilecek x.
Bu müsaleha, Çarın, murahhası Şafirof'a verdiği talimata nazaran pek hafif ve siyasî cereyanlar göz ününe alınmadan akte-dilınış bir anlaşma olup Ruslar için pek müsaitti.
Çar Petro23 Temmuzda teati edilen muahede ahkâmına riayet edeceğine dair Baron Petro Şafirofile Mareşal Şe-remetiyev'in oğlu Petroviç Mihal'i rehin olarak vermiştir. Prut muahedesinin imzalanmasını müteakip vezir-i âzam ve ser-dar-ı ekrem tarafından açlıktan muztarip olan Çar Petro'ya pirinç ekmek, kahve, şeker ve diğer bazı yiyecek maddeleri gönderildi.
Prut muzafferiyetinden bahis ile vilâyetlere gönderilen fermanda 2 müsaleha ahkâmı kısaca anlatıldıktan sonra bu muzafferiyet
ancak isveç salimen vilâyetine gitmek üzere yazılmış, İsveç gitmeyüb eğlenirse Azak'ı ve kaleleri teslim etmeyiz deyu bir harf tahrir olunmamıştır; bu kâfire ve sairine mülâyimet ile cevap vermek ihtimali yoktur" diye İsveç kiralını bin bir tehlike içinde memleketine göndermek istemesinden dolayı Sadr-ı azam-i tekdir etmiş ve hatt-ı hümâyunun sonunda da "İsveç'i göndermek üzere Leh cumhurı ile bâlâda tahrir olunduğu vech üzere haberleşmeğe say eyliyesin" denilmiştir (Arşiv kılavuzu, 1. Fasikül).
1 H. 1719 tarihinde İstanbul**, gelen Rus elçisi bu maddeyi müsalehanâ-meden tamamen çıkartmak istemişse de hükümet bunun Kırım Haniyle görüşülerek hallini münasip görmüştür (Raşid i 5, s. 184).
2 "...düşman-ı din tabun (ordusu) üzerine varilub gereği gibi muhasara ve metrise girilüb.. hücum ve tazyik olundukta melain-i duzah-mekin takat ge-türemeyüb çar-ı bed girdar nâçar bilcümle asakir-i hezimet asarı ile metris başına gelip ve vira bayrağı diküb bir kaç koldan

beşer, onar adamların taşra döküb ve serdarları olan Şeramet oğlu iki kâğıdı ile çarları ve cümle ağzından istîman ve sulh ve salaha talip olmalariyle Azak kalesi mukaddema eyâdi-i islâmdan nice alınmış ise keU-ewel arazi vesair tetümmatiyle taraf-ı Devlet-i Aliyyeme teslim ve Taygan ve Kamanke ve Şamar dimağındaki yeni kalesi külliyyet İle hedm ve Kamanke içinde olan top ve cephanesi bikülliyye taraf-ı Devlet-i Aliyyeme teslim olunup ve fîmabâd mahall-i merkumda tarafeynden kale bina olunmayub... ve bundan mâada bazı kuyud ve şurûtı mutazammın mevad üzerine müsaleha vaki olup... bu sâl-i ferhunde-falde vaki olan gazây-i garrâmn işaat ve ilâm ile fimâbad cenab-ı hilâfetmeabınun ism-i samîsi rüûs ve menabirde piraye-i telkib-i Gazi ile tezkir etmek üzere hutebaya tenbih için işbu emr-i şerif-i vâcib-ül-imti-salim şeref-yâfte-i sudur olmuştur... (Mühimme 119 s. 6, evâsıt-ı Cemaziyelâhır 1123). f

dolayısiyle Sultan A hm e d'e Gazi unvanı verildiği bildirilmektedir; 1.

Prut muahedesinden sonraki karışık durum

Baltacı Mehined Esir olmaktan kurtulup bandosunu çalarak mem-Paşamn azli leketine dönen Çarın gidişinden sonra Türk ordugâhına gelmiş olan îsveç kiralı XII. Şarl, bu müsalehayı akdetmesinden dolayı Baltacı Mehmed Paşa'yi pek acı sözlerle muaheze etti ve "Çarı yakalyıp IstanbuVa. sevk edemez mi idin?" diye sordu ve sonra bırakarak Bender^&eki ikametgâhına döndü.

Baltacı Mehmed Paşa Kırım hanı ve ordudaki îsveç elçisinin muhalefetlerine rağmen ekseriyetin karariyle muahede akdetmiş ise de tesbit edilmiş olan kabul şartlarının istinadı rehin olarak bırakılan Petro Şafirof ile Şeremetiyev oğlu MihaİIidi; memleketine giden çarın müsalehaya riayet etmemesi üzerine kaçırılan düşman kiralının salıverilmesinden dolayı Vezir-i âzam Baltacı aleyhine dedikodular başladı; sulhun akdini istemeyip Çarın esir edilmesini isteyenler veya daha geniş şartlarla sulhun mümkün olduğunu söyleyenler ve bunlardan başka Balta cı'nın muvaffakiyetine hased edenler ve hükümet merkezînde pâdişâhın etrafında bulunarak kendisini sevmeyenler türlü türlü mütalea isnad ve iftiralarda bulunarak vaziyette mütereddid olan pâdişâhı vezir-i âzam aleyhine tahrik ediyorlardı 2; Kırım Hanı ile İsveç kiralı da vaziyeti pâdişâha bildirmiş idiler.

Çarın sulh şartlarına riayet etmek istememesi Baltacı'y1 da müteessir etmiş, akdettiği muahedeye nadim olmuş ve bunun kendisi aleyhinde olduğunu bildiği için telâş etmiş ve aynı zaman-

1 Sipahi zabitlerinden Bursalı Şair Ulvî Hüseyin'in bizzat bulunmuş oldupu Prut muharebesine dair Mifat-uz-zafer isminde bir tarihçesi vardır.

- Baltacı Mehmed Paşa, sözünü esirgemez, patavatsız olduğundan sevmediği ve pâdişâhtı takorrübleri cihetiyle hased ettiği bazı devlet adamlarını alenen zt-m ettiğinden onlar da fırsat düşünce Baltacı'mn aleyhine İttifak etmişlerdi; bunlar padişahın pek sevdiği şeyhülislâm Paşmakeızâde Ali Efendi ile Damad \li Paşa ve Dartissaâde ağası Süleyman Ağa idi. Kırım Ham Devirt Giray'la îsveç, kiralının adanılan da alelacele sulh akdinden dolayı

\' ;\ ! 1 ıii'i'nıtı ;ıh*\hin<]o İdİlsT. *

da pâdişâh tarafından da muaheze edileceğinden korktuğundan dolayı harp meydanından Kartal sahrasına inmiş ve oradan Çarın vaziyetini gözden kaçırmayarak l>îr müddet beklemişti.

Padişah tarafından avdet etmesi kendisine emredilince İstanbul'a doğru hareket eden vezir-i âzam Edirne'ye geldikten sonra Ocakların (Kapıkulu Ocaklarının) maaşlarını vermeğe başlamıştı. Vezir-i âzam m sefere hareketinden itibaren aleyjıdarlan faaliyete geçmişlerdi; bunlar "Bu adama karşı ne kadar hulûs ve mahabbet gösterdik ise de bir takım âdı insanların sözlerine inanarak aley-himizdedir; öldürülmemize fırsat arıyor, yarın harpte muvaffak olarak dönünce mutlak hakkımızdan gelir" diye Bal t acı'mn İstan-buV& girmeden evvel azlini

kararlaştırarak Prut muzafferiy etini müteakip paçaları sıvayıp pâdişâha:
— "Şevketlü efendim, Moskov kiralı ne mertebe mütemerrid olduğu malûmdur; eğer mukavemete zerre kadar mecali olsa, bu kaleleri nasıl verirdi ? Böyle fırsat bin senede bir ele geçmezken Serdar-ı ekrem hazretleri murad eylese Moskov kiralını diri tutmağa ve hiç olmadığı halde bari İsveç kiralının kılâını geri ahvefip ordusundaki top ve cephanesini tamamen zabt etmeğe minnet yoktu; Kırım hanı ve İsveç kiralının devlete hayırlı olan sözlerini dinlemeyip küffarın akçesine tamah ile nâmınıza yazılacak cihangirlik unvanını kaçırması manen devlete ihanet gibidir" gibi sözlerle hayırhâhhk yüzünden söylenen sözler bunların tarafını güdenler tarafından tasdik edilip onlar da :
— "Moskov kiralını tutmak bir iş mi irft? Lâkin kabahat geceleyin gelen altın arabalarınındır" diyerek vaziyetten müteessir olan Sultan Ahmed'i tahrik etmişlerse de pâdişâh: "Bu sözler belki gayza mebnidir; böyle bir gazada bulunmuş veziri gelişi güzel az-letmek münasib değildir" diye mukabele eylemesi üzerine Baltacı aleyhdarları emellerine muvaffak olamıyarak başka bir fırsat kollamağa başlamışlardı ı.
Vezir-i âzam seferden avdet ederken ordu kanuni üzere kendisinden bir gün evvel ileri gitmesi lâzım gelen Yeniçerileri gönderdikten sonra Hacıoğlu pazarı^n&s. bulunduğu sırada yaniçeri ağasını yanına davet ederek görüşmesi ve sonra Edirne'ye gelince de orada

1 Raşid tarihi, c. 3, s. 368, 369

da epi müddet kalarak askere maaş vermesi aleyhdarlarım faaliyete getirip
— ""Pâdişâhım, paşa kulunuzun Edirne'de ulufe vermesi ne mânaya hami olunur? Bazı hayırhahlarınızdan sorunuz" demeleri üzerine pâdişâh elbette bunların da bir bildikleri vardır diye onlardan sorunca bunlar da aynı suretle:
— *'Vezir-i âzamin Edirne'de kalması başka maslahata meb-nîdir, zira vezirin düşmana karşı olan tekâsülü malûm olup hizmetinin beğen ilmedi ğini bildiği için taraf-ı hümâyuna muğber olduğundan can kaygusuna düşerek ocaklı ile gizli görüşerek ocak ağalarına, varın başınızın çaresine bakın; pâdişâh uğrunda can ve baş feda ederek zuhura getirdiğiniz gaza bir tarihte vuku bulmamışken Müfti (Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi), Silahdar Damad Ali Paşa1 ve Darüssaâde ağası Süleyman Ağa bu gazayı beğenmeyip cümlemizi telef ettirmek üzere olduklarını mevsuken haber aldım, çaresi ne ise görün 2 diye ocaklıyı tahrik ettiğini" padişaha arzettikten sonra neticenin saltanat tebeddülü olduğunu îma ederek :
— "Bu hareketin neticesi malûmdur; korkarız hamakat ve hasedinden ötürü bir iş açarlar" sözleriyle Sultan Ahmed'i korkulmaları üzerine pâdişâh keyfiyeti ayni gruba dahil olan şeyhülislâmdan sormuş ve Parmakçı-zâde de söylenen sözleri teyid eylemesi üzerine Vezir-i âzam aleyhdarları emellerine nail olarak

1 Daha sonraki tarihlerde vezir-i âzam olarak Avusturya seferinde şehid düşen Şehid Ali Paşa'dir.

2 Bu hususta padişahın vezir-i azama göndermiş olduğu beyaz üzerine hatt-ı hümâyunda isveç kiralının memleketine gitmesi işi yazıldıktan sonra "..ağaya (Darüssaâde ağasına) bir kâğıt göndermişsin. Bu gûnâ asker beyninde olan kelâmları i'lâm etmekten muradın nedir? Eğer böyle bir fesad ve fitne zuhur eder ise iki veçhi vardır, ikisinde de seni inuakab ederim; birisi budur ki bu fesadı elbette sen bilürsün, bilmemen ihtimali yoktur ve niçün itdün deyu cezanı tertip ederim ve birisi dahi budur kİ tarz-ı etvârmdan kullanma dilgir etmemiş olaydın böyle fesad ve fitne zuhur etmezdi deyu yine senin cezanı tertip ederim. İki vecihde dahi sana necat ve selâmet mutasavver değildir, imdi bir hoş mülâhaza edip encamından gayet-îil-gaye hazer eyliyesin ve basiret üzere olasın ki böyle bir iş zuhura gelmeye; senin cevabına cevap olmak üzere yazdım; ve rây-ı perdede ne zuhur edeceğini ancak Bârî Teâlâ bilür" denilerek rakiplerini bertaraf için orduda dönen dolapların vezir-i âzamin parmağiyle çevrildiği îma edilmiştir (Topkapı sarayı Arşiv kılavuzu, 1. Fasikül, 4. Vesika).

Baltacıyı azlettirmişlerdir (9 Şevval 1123/20 Kasım 1711); bu azil işinde Kırım hanı ile İsveç kiralının. Prut muahedesine aleyh-dar olmalarının da tesiri olmuştur. Baltacı'nın yerine Yeniçeri ağası Yusuf Paşa getirilip orduyu alarak istanbuVa. gelmiştir.
„ t , , Çar Petro'nun Prut muahedesiyle ümitsiz du-
isinin tahkiki *umdan kurtulması Baltacı'nın para tamahiyle
ve aleyhdarları tarafından uydurulan Petro'nun
zevcesinin hüsnüânı tesiriyle bir daha ele geçmeyecek olan bir
fırsatın kaçırması lehte ve aleyhte bir hayli söylentilere sebep
olmuştur.
Osmanlı ordusunun sür'atle ilerlemesi üzerine çarın plânını tatbik edememesi yüzünden harp daha ilk safhada Rusların aleyhine olarak başla mış, gerisinin Kırım kuvvetleri tarafından tutulması üzerine Osmanlı ordusu önünden çekilemeyen P e t r o, Prut nehri kenarında müdafaa tertibatı almağa mecbur kalmıştı; ordusunda yiyecek yoktu; askeri yaprak ve kabuk yiyecek kadar zahîre-sizdi.
isveç generali Ponyatofski, Rus ordusuna taarruz edilmi-yerek muhasara ile açlıkran teslim olmalarım .beklemeği tavsiye etmiş ise de Vezir-i âzam bu teklifi kabul etmemek hatasında bulunmuştu, bunun üzerine cepheden yaptığı hücumda yedi bin telef vermesine rağmen muvaffak olamamış ve Yeniçeriler geri çekilmeğe başlamışlardır. Rus kaynakları, eğer Rusların fazla süvari kuvveti olsa idi bu çekilmenin bir bozguna sebep olacağını beyan etmektedirler; nitekim ertesi günü yapılmak istenen taarruza Yeniçeriler muvafakat etmediklerinden yalnız topçu ateşi yapılmış ve üçüncü gün de Çarın sulh teklifi gelmiştir.
Bu noktalar göz önüne alınacak olursa Baltacı Mehroed Paşa, yapılacak diğer bir hücumun yine muvaffak olamamasını veyahut ümitsiz bir durumda olan Çarın son bir hamle ile Osmanlı ordusunu yarması ihtimalim göz önüne alarak bir muvaffakiyet sizlikten korktuğu için sulhe muvafakat etmiş olabilir. Çarın gulh teklifi üzerine yapılan müzakere esnasında da yeniçeri telefatının fazlalığı ileri sürülerek müsaleha akdi tavsiye edildiğinden Baltacı anlaşmayı muvafık görmüş olmalıdır.

III. Ahmed bu işin hakikatini anlamak için Kırım Hanı Devlet Giray'ı İstanbul'a davet ederek keyfiyeti ona da sormuştur. Devlet Giray:
— "Rus ordusunun ihata edilmesi ve kıtlıktan ağaç kabuklarım soyup yiyen ve Osmanlı ordusuna mukavemetleri kalmayan bu ordunun efradını kırıp çarın esir düşmesi gibi bir fırsatın elden kaçırıldığını ve bir kaç kale ile çarın silah ve mühimmatiyle serbest bırakılmasının doğru olmadığını gerek kendisinin ve gerek îsveç kiralının, sadr-ı âzamin bu kararma muhalif kaldıklarını fakat sadr-ı âzam kethüdası Osman Efendi'nin tesiriyle,istîman etti diye çarın serbest bırakıldığını" söyledikten sonra "Misli görülmemiş bir fırsat idi lâkin fevt oldu" diye sadr-ı âzam ile kethüdası ve mektupçusu Ömer Efendi'yi kabahatli gösterdiğinden Osman Efendi ile Ö mer Efendi îdam edilmişlerdir x.
Vezir-i âzamin îsveç kiralının memleketine gitmesi hususundaki muahede maddesinin çürüklüğünü gören pâdişâh bu hususlara bir nizam vermeden avdetinden dolayı vezir-i âzami tekdir etmiş ve bu işin hallini yani kiralın selâmetle memleketine gitmesinin teminini Baltacı'ya yazmıştı a.
1 Devlet Giray padişahla buluşup vukubulaıi seferi arzedip Baltacı Mehmed PaşaMan ve kethüdası Osman Ağa'dan ve mektupçu Ömer Efen-di*den azîm şikâyet eyleyip "i»u sulh böyle olmazdı, beni söyletmediler ve bir müşavereye getürmediler ve geldikçe Eflâk ve Boğdan payesine koyup kalpaklı gâvur geldi, deyu darb-ı.mesel edüb kulağıma işittirdiler, sâye-i devlet-i aliyyende hutbe ve sikke sahibi İslâm Pâdişâhı olam ve sancağın çeküb ulufen yiyiib devâm-ı ömr ve devletin duasında olan kuluna bu hakareti reva görme pâdişakım" demiş. Bunun üzeine padişah: "Eden bulur, hatırın hoş tut" diye kendisine teselli etmiştir Nusret-nâmeden).
2 İsveç kiralının emin ve salim memleketine gitmesi için bir kısım askerle Rumeli Valisi Hasan Paşa memur olmuştur. Hasan Paşa kiralı îsveç hududuna kadar götürecekti; fakat Lehliler muvafakat etmeyip Lehistan hududuna kadar Osmanlı kuvvetleriyle gelecek olan îsveç kiralını Leh kuvvetleriyle îsveç hududuna kadar emniyet içinde göndereceklerini ve bu hususta Osmanlı hükümetine teminat vereceklerini Leh kiralı bildirmiştir (Mükimme 119, s. 8, 9, 20, 37, 43, Sene 1123 H./İ711 M.) Müsaleha mucibince îsveç kiralının memleketine gitmesi tekarrür edince Osmanlı donanmasında, bir İsveçli general kumandasında bulunan îsveç askerinin Bender'de bulanan îsveç kiralının yanına gönderilmeleri kaptan paşaya yazılmış ve İsveç kiralının memleketine gitnjesi işi vezir-i azama bırakılmıştır (Mühimmc 119, ?. 23J

Baltacı Mehmed Paşa'nınRusları kuşatıp açlıkla teslime mecbur etmemesi kendi içtihadına ve mesuliyetine bağb olup fakat sulh işini pek gevşek tutup hiç olmazsa Çar ordusunun silâhlarım olsun almayarak basit bir sulh akdetmesi dolayısiyle tarihçe mesuldür.

Petro'nun muahedeye riayet etmemesi

Ruslara harp Çar I*etr0 muhasaradan kurtulduktan sonra ilâm karan imzaladığı muahedeye riayet etmediğinden ib-tida vessir-i âzam Baltacı şaşırdı; muahede mucibince kalelerin terki üç ay zarfında yapılacaktı; fakat buna dair bir emare görülmedi; halbuki kararlaştşrıldığı üzere Azak kalesinin General MajorVasil Pavlo vasıtasiyle Osmanlı hükümetine teslim edilmesi için Kaptan paşaya emir verilip o tarafa gönderilmişti ı. Halbuki Ruslar Azak kalesini teslim etmeyip TaygarCı da yıkmadıklarından başka Lehistan ve Kazak işlerine müdahaleden el çekmediğinden dolayı dvelet erkânı bu husus» müzakere edip gönderilen tahkik memurları da ruslann hazırlık yapmakta oldukları haberini getirmeleri üzerine pâdişâh huzuriyla yapılan son görüşmede ilk baharda ruslara harp ilânına karar verilmiştir. Bunun üzerine keyfiyet eyaletlere bildirilerek Hazırlanmaları emrolunduğu gibi 2 pâdişâh da Edirne'ye hareket etmiştir. Vaziyetin ciddiliğini gören've İstanbul'da bulunan Moskov rehinleri yani Yedikutâde mevkuf bulunan Petro Şafirofile Şere-metiyev oğlu Mihail'in Osmanlı devletine dost olan İngiliz ve Felemenk elçilerine müracaatleri üzerine onların tavassutları ila Edirne'ye getirtilerek görüşülmüş 3 ve bunların Moskova'ya gönderdikleri adamları vasıtasiyle keyfiyet çara bildirilmiş, nihayet ruslar muahede ahkâmına riayet ile bütün arazi ve mühim-

1 Mühimme defteri 119, a. 1

2 Mühimme defteri' 119. s. 66-76.

3 istanbul kaymakamına hüküm ki,

Halen Yerfifcufe'de mahbus bulunan Petro Safirof ve Şeremet Mihail nam iki nefer Moskov rehinleri onar nefer hizmetkSrlariyle bu tarafa getürülmek ve kusur kalan kâfirler Yedikule'de kalmak üzere hatt-i hümâyun-i şevket-makrumm sâdır olub... (Mühimme .i9, s. 294, 361 ve Mühimme 120, *. 6)

matiyle Azak kalesini teslim ve Taygan ve Kamanke'yi hedm eyledikleri için seferden vazgeçilmiştir (1712 Nisan ortaları) *.

Lehistan'a ait olan maddeden dolayı ihtilâf

Azak ve diğer kaleler meselesi her nekadar halledilip sefer geri bırakılmış ise de Ruslar muahedenin diğer maddelerini de tatbik etmemişlerdi; nitekim Yusuf Paşa sadaretinde yedi madde üzerinde aktedilen yeni anlaşmada Rus çarı üç ayda Lehistan'dan askerini çekeceğini ve Lehistan işlerine karışmıyacağını taahhüd edip İsveç kiralının Lehistan'dan geçip memleketine gitmesine muvafakat ettiği halde bunu yapmadıktan başka İsveç memleketi hududunda Pomeranya eyaleti dahilinde bir kaleyi muhasara île İsveç kiralının Lehistan'dan geçecek yolunun mün-tehasını sed eylemişti. Rus kuvvetleri Pomeranya'dan ne zaman avdet ederse Lehistan'dan başka geçecek yolu olmayıp Lehistan'da yer yer askeri olduğundan dolayı İsveç kiralının yalnız gidemiye-ceği ve eğer hu kış gidecekse bir vezir kumandasında külliyetli ağır (mücehhez) kış askeriyle şevki ve bu sayede Lehistan'da Rusların müttefiki olan Lehistan kiralı Nalkıran (II. Ogüst)'m zayıf düşerek Lehistan'da Türklere dost bir' kiralın intihap edilebileceği Kırım hanı tarafından hükümete 'yazılıp II. Ogüst'ün elçisi olarak gelen Leh elçisinin kabul edilmemesini bildirildiğinden hükümet bu teklifi mufafık görmüş ve Ogüst'ün elçisi İstanbul'a, getirilmeyerek Edirne'de alıkonulmuştur 2.

İstanbul'da rehin olarak bulunan Safir of ile MihaiFin Lehistan'da Rus askeri yoktur diye hükümeti iğfale kalkıştıkları ve çardan aynı sözlerle tstanbuVa. gelen bir Rus elçisinin de aynı suretle Lehistan'da Rus askeri yoktur diye nâme getirmesinin yalan olduğu anlaşılması üzerine bunların hepsi Yedikule'ye hapsolu-nup İsveç kıralım Lehistan içinden memleketine götürmeğe Bender

1 Mühimme 119, s. 139 (Evâil-i rebîulevvel 1124) ve Nusrtt-nâme 1124 H./1712 M. vekayii.

2 Mühimme defleri 119, s. 205 Sene evasıt-ı Şevval 1124 (Kasım ortaları 1712). Ogüst'ün bu elçisi Boğdan yoluyla gönderilmiş olup diğer bir elçisi de Avusturya yoluyla gelmiştir.

(Aynı mühinuhe s. 197, 198) Her iki elçi de Edirne'de alıkonulmuştur.

muhafızı Vezir izmirli İsmail Paşa ile Karım hanının Kalgayı memur edilmişlerdir; hükümet memleketine gidecek olan îsveç kiralına beher kesesi beşyüz kuruştan sekiz yüz keseden başka iki yüz kese daha Ödünç para vermiştir (1712 Kasım ortalan) 1.

f -_ . XII. Sari devletçe verilen paraları aldıktan sonra
isveç Kiralına ı *
vapılan sonra tehlükeye mebni gitmekte tereddüt etmiş
çirkin ve bu hal Kırım haniyle özi valisi ve Bender
muamele muhafızı İsmail Paşa taraflarından hükümete
yazılmıştır. Bunun üzerine pâdişâh huzuriyle yapılan müzakerede son defa olarak gitmesi için teklif yapılması ve kabul etmediği takdirde Edirne'ye getirilip sonra İcabına göre hareket olunması ve şayed gelmek istemezse cebren Bender' den alınarak Selânik'e getirilmesi tekarrür etmiştir 2.

îsveç kiralı mevsim itibariyle gitmekte tereddüt ettiğinden cebren Bender'den alındıktan sonra Dimetoka'ya getirilmiş ise de Türkiye'ye mülteci bir misafir kıral hakkında yapılan bu muamele efkân-ı umumiyece fena görüldüğüıden bu işe sebeb olanların başında bulunan şeyhülislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi ile Kırım Hanı Devlet Giray ve vezir-i âzam Süleyman Paşa azl ve Bender muhafızı ismailPaşal 125 Rebîulevvel başlarında (1713 Mart sonu) Azak kalesi muhafızlığına ve bir ay sonra da bü* tün malları müsadere edilerek Sinop'e nefyolunmak suretiyle yapılan hatu tashih olmuştur 3.

1 Bu paranın yüz kesesi yol harçlığı olarak verilip diğer yüz kesesi de faizle para aldığı alacaklılarına verilecekti. Borçlarına vereceği para ile borcu ödenmezse memleketine gittikten sonra borcunun bakiyesini göndermek üzere alacaklılarını tatmin eylemesi ve şayet alacaklıları bunu kabul etmezlerse Bender defterdarîyle Özi valisinin kefil olarak alacaklılara senet vermeleri eroro-lun muştur (Mühimme 119, s. 131, 1124 Cemaziyelevvel).

2 Mühimme 119, s. 247, Evâsıt-ı Zilhicce 1124 ve s. 269, Evâhır-i Muharrem 1125.

3 îsveç kırah hakkında yapılan bu muameleden dolayı Kırım Hanı ile İsmail Paşa birinci derecede mesullerdi. Nusret-nâme sahibi Findı khh Mehmed Halife bu hususta şöyle diyor; "Bu hususta kat'S pek alçaklık ve Devlet-i Aliyyenin ırzına halel verir bir iş oldu; zira bu kıral aman diyerek geldi, padişaha kul olup kanadı altına sığındı; memleketine geçirildmediği takdirde Ömrü oldukça himayet ve vesayet gerek idi; geleli dört senedenberi beslendi; taraf-ı pâdişahîden ihsan olunan melbusat

Ruslara karşı Rusların iğfal edici vaziyetleri dolayısiyle hudut-
harb iardan alınan haberler iyi değildi; Çarın Lehistan
hazırlığı kiralı Ogüst ile beraber İsveç kiralının geçeceği
yolları tutmaları üzerine İsveç kiralı Moskov
askerleri yolu bağlayıp dururken bir veçhile gidemem demesine
rağmen ruslarm sulhe riayet edeceklerine inanmış olan vezir-i âzam
Yusuf Paşa pâdişâhı seferden alıkoymak istemiş ve bu yüzden
azl ve katlolunnıuştur.

Pâdişâh henüz elde mevcut kuvvet dağılmadan sefere gitmek üzere kış ortasında Edirne'ye hareket için hazirlanmıötı; ruslarm bu suretle Prut muahedesinin İsveç ve Lehistan maddelerine riayet etmemeleri dolayısiyle verilen fetva mucibince ilk baharda Ruslara harp açılacağına karar verilmiş ve pâdişâh da Edirne'ye gitmiştir x.

Tam bu sırada sadaret mevkiine gelen Damad Alı Paşa, Ruslarla müzmin bir hale gelen ihtilâfı tatlıya bağlamak isyetip İngiltere ve Felemenk elçilerinin tavassutiariyle Prut muahedesi bazı tadilatla on bir madde üzerine daha sarih olarak tesbit olunmuştur. Bu anlaşmada Lehistan işi pamuk ipliğine bağlanıp bir müddet sonra da İsveç kiralı memleketine

gittiğinden, başka sahalarda faaliyet göstermek isteyen Damad AH Paşa Rus işini böy-lece halletmiştir 2.
ve mefruşat, at, bisat ve mücevheratttan gayrı yevmiye beş yüz kuruş baha-i mekülât ve meşrubatı verilip bu vaktedeğin harç ve masrafı beş bin kese akçeye baliğ olmuşken birden yere çalındı, yani bütün tahsisatı birden kesildi; mülûk-i Nasâra içinde ırzı paymal olup rağbet ve izzetten düştü. Ayrıca bak. Mühimme 119, s. 292, 320, 321, Sene 1125 Rebîulevvel-Rebîulâhır.
1 Mühimme defteri 119, s. 199-204 ve 209-219 ve s. 276, 278.
2 Damad Ali Paşa, Ruslarla kat'î surette anlaşmak isteyerek bu hususta İngiliz elçisi Sutton ve Hollanda elçisi Gallier'in tavassutiariyle İstanbul sulhu esasları dairesinde on bir madde üzerine bir anlaşma yapıldı bu on bir maddenin ilk altısı ile onbirinci madde istanbul muahedesinin aynı olup yedinci madde ile Şamar ve Orel (Raşid'de yanlış olarak Ersel dizilmiştir) arasındaki hudut Öyle tayin olundu ki Samar'da ne varsa Türklere ve OreVdekiler de Ruslara ait oluyordu. Bu nehirlerin menbalarından Don ve Kazak'a kadar hudut bir taraftan Kazak ve kalmukları ve diğer taraftan Kırım tatarları ve çerkeslcrı yani Osmanlılara tabî olanları birbirlerinden ayırıyordu. Bu anlaşma mucibinvt; hudud tashihi için beş heyet tayin olundu (Hammer tarihi, Almanca nüshada, o. 7, s. 166-21 Haziran 1713).

vtt c ı* Dimetoka'âgL oturmakta olan tsveç kiralı 1126 Ali. çan in *
memleketine senesi Şabanında (1714 Ağustos) yolların emin dönüşü olduğunu öğrenerek memleketine gitmeğe izin istedi; kıral Eflâk üzerinden Nemçe hududuna kadar münasip miktar Osmanlı askeriyle gönderildi. Hareketinden uevvel kendisi sakal salıverdiği gibi on beş kadar maiyyeti zabit lerine de sakal sabverdîrerek bin beş yüz kadar maiyetini beş bölük edip her bölüğe üçer sakallı zabit koyup Erdel, Macar, Budin ve Viyana, Bavyera ve Hcs'den geçerek nihayet buluşmağa karar verdiği Strahund sahil şehrinde beş koldan sevkettiği askeriyle birleşmeğe muvaffak oldu (1714 Ekim) 1.
XII. Şa rl Türkiye'de beş sene üç ay kalmıştır, memleketine döndükten sonra bir çok yerlerinin Rusların, Danimarkalıların iş galine uğradığım gören Ş arl, yine mücadeleye atılmış ve fakat ayın zamanda siyasî vaziyetlerden de istifadeyi ihmal etmemiş hatta hasmı olan Çar Petro ile de uzlaşmak istemiştir.
XII. Şarl, 30 Ekim 1718(1131 MuharremJ'deDanimarkablann elinde bulunan Fredrikskall kalesini muhasara ettiği sırada şakağından yediği bir kurşunla 36 yaşında ölmüştür
150 Bu hususta Osmanh-îsveç münasebatı kısmına bakın, tsveç kiralının Lehistan yoluyla gitmesine imkân olmayınca Fransa elçisi hükümete bir takrir vererek tsveç ile Fransa'bın müttefik olduğu ve tsveç kiralının bir an evvel memleketine dönerek Ruslarla çarpışmasının zarurî olup bu halin Osmanlı devletinin menfaatine de uygun düşeceğini ve bu sebeple kiralın ancak Fransa yoluyla hareket edebilip kendisini götürmek üzere Sakız adası önünde kırkar top çeker iki cenk gemisi bulunduğunu beyan etmiş ve Avusturya-Macaristan ve Lehistan yollarının tehlikeli olduğundan bahseylemiştir [İbn-Ül-Emin tasnifi Hariciye vesikaları, Nu. 1577); metinde görüldüğü üzere tehlikeyi göze alan tsveç kırla daha tehlikeli olan Lehistan'ı bırakarak Avusturya üzerinden gitmiştir.
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VENEDİK VE AVUSTURYA SEFERLERİ Damad Ali Paşa'nin Sadareti
Baltacı Mehmed Paşa'dan sonra vezir-i âzam olan Yusuf, Süleyman ve Hoca ibrahim Paşaların hepsi de padişahın damadı ve en çok îtimad ettiği Damat Ali Paşanın tavsiyesiyle sadaret makamına gelmişlerdi. Üçüncü Ahmed'in silâhtarhğında vezir ve damad olan Ali Paşa, Hoca ibrahim Paşa'nın yirmi iki günlük sadaretinden azli üzerine onun yerine gelmiş ve ilk iş olarak ruslarla anlaşmış ve derhal hududlan tesbit ettirmek suretiyle bu işi bitirmiştir 1.
Damad Ali Paşa —ki sonradan Şehid Ali Paşa diye şöhret bulmuştur— Ruslarla anlaştıktan

sonra Karlofça muahedesiyle Venediklilere terk edilmiş olan Mbra'nın istirdadını zihnine koymuş ve bu hususta bazı manevî şahsiyetler de kendisinin Mora fatihi olacağını müjdelemişlerdi. - ,

Damad Ali Paşa deniz işlerine vukufu olan birisini kaptan paşa yapmak istediğinden o sırada kaptan paşa bulunan esbak

1 1 — Osmanlı devleti tarafından murad olunan Kazakların iskânı için Ord ve Şamar snlaniun özi nehrine karıştığı mahalden zikrolunan suların ortasına ve başlarına varıncaya kadar hudut kesilip Şamar tarafı Osmanlı devletî nra elinde kalacaktı; bundan başka Orel ile Şamar suyunun başlarında Don sn yuna ve Azak'a. varıncaya kadar mabeyinde olan arazi, Azak kalesi Moekovlu eline girmezden evvel ne veçhile Devlet-i Aliyyenin. zabtında ise yine öyle kalacaktı.

2 — özi (Dinyeper) suyunun Öte tarafında olan kazaklar şehir ve ka-leleriyle eskisi gibi Rus çarının hükmünde olup nehrin sağ sahilinde olan Kiyev ile ona tâbi palangalar Kiyev kalesinin eski hududiyle Sultan Dördüncü Mehmed zamanında tecdit olunduğu üzere çarda kalacak ve bundan başka özi suyunun sağ tarafından Ruslar el çekeceklerdi.

3 — Azak kalesi Osmanlı devletinin sının ucunda ve Çerkeş Karman kalesi de Moskov çarının sınırı ucundaki kalelerden olup bu iki kalenin arasında kale yapılması iki tarafın bozuşmasına sebep olacağı için her iki devlet de burada kale yapmamağı taahhüt ediyordu (Mühimme 120, s. 53, Evahir-i Şevval 1125/1713 Kasım ve Raşid tarihi c. 4, s. 8).

vezir-i âzam Süleyman Paşa'nın yerine Aşçı Mehmed Paşa'yı getirmiş ise de denizciler arasında faal olmadığı söylendiğinden tayininden sekiz gün sonra azlolunarak Liman reisi Süleyman Hoca Paşa kaptanlığa tayin olunmuş ve Venediklilerin vaziyetleri hakkında hükümeti haberdar etmesi vezir-i âzam tarafından kendisine emredilmiştir (1125 Zilkade / 1714 Ocak) K

Karadağ isyanı

Bundan evvelki bölümde rusların Rumeli hıristiyanlarını metbuları aleyhine tahrikleri dolayısiyle Karadağ'daki isyan hadiselerinden kısaca bahsetmiştik. Şimdi burada Venedik ve Avusturya seferlerine takaddüm eden senelerde devam eden ve hariçten bilhassa Venedikliler tarafından teşvik ve yardım gören Karadağ isyanını anlatacağız,

1123 H. (1711 M.)'de Bosna valisi ve sancak bey-

..... leri Rus seferinde bulundukları sırada aslen rus

tahrikiyle

tahrikiyle vukua gelen °^UP car tarafından Karadağ halkını .isyan ettir-

ısyan mek için gönderilen Belvard-oğlu demekle

meşhur Mi hail adında bir şövalye iki kardeşiyle Karadağ'a gelmişlerdi.

Bunlar Çetine kasabasına gelerek Vladika ile görüşüp isyan için tertibat almışlar ve hem Karadağ ve hem de Işkodra hıristiyanlarını ayaklandırmışlardır. Bunlar yedi sekiz bin kişi ile silâha sarılarak Hersek sancağmdaki Graçova, Koryenik ve diğer iki nahiyedeki hıristiyanları da kendilerine iltihak ettirdikten sonra Graçova palangasını zabt ve silâh ve cephanesini elde edip bunu müteakib Onogoşta kalesi üzerine gelip sekiz gün top ve bomba ile taarruz et-mişlerse de yetişen Osmanlı kuvvetleri burasını kurtarmağa muvaffak olmuşlar, kaçan Mihail kuvvetleri Çefine'ye sığınmışlardır. Bundan başka yine Belvard-oğlu M İha i Tin arkadaşlarından Çerniçe (Çeraniçe) kaptanı yani kale muhafız kumandanı Hersek sancağında kendisine uyan Hıristiyanlar ile birlikte Osmanlı-Dub-rovnik hududı üzerindeki Snorine ismindeki sarp mevkide yerleşip o havalideki hıristiyanları da ayaklandırmak üzere faaliyete geçmiş

1 Raşid tarihi c. 4. s. 13.

ve Belvard oğlu da bazan Hersek sancağının batısındaki Bafcvir, Klobuk, Onogosta (Nikşik) Nove, Novesin, Lobin taraflanna mütemadi tahassun eylediklerinden buralardaki köyler halkı perişan olup bu çetelere karşı acele bir hareket yapılmazsa bakiyye kalan hı-ristiyanlar da onlara iltihak eyliyecekleri Hersek sancağındaki kale kaptanları yani dizdarları taraflarından hükümete bildirildiğinden bunlarm tedipleri için Bosna valisi Ahmed Paşa serasker tayin olunarak maiyyetine Hersek sancağından başka Dükakin, îşkodra, PizTen, Kilis sancakları zeamet ve tımar kuvvetleri verilmiştir (1124 Rebîulevvel/1712 Nisan ortalan) x.

_ .. . Prut muzafferiyetinden sonra serbest kalan bir

Bosna Talisi J

Ahmed Paça'mn kısım kuvvetler Bosna valisi Ahmed Paşa seraskerliği seraskerliğiyle Karadağ üzerine sevk edilmiştir. Ahmed Paşa epi uğraştıktan sonra içerilere girip Karadağ asilerinin saklanmış oldukları manastır ve ku-. laleri yıkarak Mihail ile Vladika'yı firara mecbur etmiş olduğundan diğer âsiler, tekrar isyan ederlerse yedi yaşından yukarısının kırılması şartiyle istiman ile senet verdiklerinden Ahmed Paşa avdet etmiştir a.
'

.. _ , Ahmed Paşa*nm avdetinden sonra bu defa da Numan Paça nm
'•

seraskerliği Venediklilerden teşvikve yardım gören Karadağlılar Venedik topraklarına iltica etmiş olan Vla-dika'yı tekrar Çetine'ye yollayarak kaçmış olan Rusyalı M i h a i 1*-in yerine diğer birisim 3 serkerde yapmak suretiyle faaliyete geçirmişlerdir. Bu yeni isyan dolayısiyle buradaki islâm ve hıristi-yanlar kati ve esiredilip malları yağmalanmış olup yapılan nasihatler de dinlenmediğinden yeni bir askerî harekete lüzum görünmüştür.

Bunun üzerine 1126 Cemaziyelewel/17l4 Mayısta Bosna valisi K ö p r ü l ü-z âde NumanPaşa, bu isyanı bastırmağa memur

1 Mühimme defteri 119, s. 127.

2 Mühimme defteri 122, s. 40.

3 Belvard oğlu MihaiTiıı kaçmasından sonra yerine serkerde olan şahsın adı Mühimme defterinde <3»^* j imlâBİyle yazılmaktadır (Mühimme 122, s. 40). *

edilmiş ve maiyyetine Bosna ve Hersek îzvornik, Kilis, İskenderiye (îşkodra), Ohri, Dukakin, Pizren, llbasan, Yilçitrin zeamet ve timarlı kuvvetleri verilerek harekete geçip âsiler üzerine yürümüştür *.

Numan Paşa'ya gönderilen fermanda âsiler tenkil edilirken katiyyen Venediklilere ait Kotor veya Kalaro ve diğer yerlere kuvvet geçirilmemesi bildirilmiştir a. Venediklilerin yardımlarına güvenen Karadağlılar "Şimdiye kadar üzerimize bu kadar asker geldi, ne yaptı?" diyerek o taraflarda sarp yerlere çekilip müdafaa ve mukateleye başlamaları üzerine Numan Paşa aldığı talimat üzerine hududa Kotor tarafına gidip Küllük mevkiinde tşkodra sancak beyi ile birleştikten sonra harekâta başlayıp t e iniz-leye temizleye geçitleri tutarak merkezleri olan Çatine'yi zabt ve tahrip ettikten sonra saklandıkları mağaralardaki müdafaalarına bakmayıp amansız hareket ile isyanı söndürmeğe muvaffak olmuştur. Asilerin bazıları Venedik kalelerine Kotor veya Kataro dağlatma yani Venedik topraklarına kaçmış olduklarından Ve-nedikliler bunları himaye ile bazı adalara naleylemişler ve keyfiyet de Numan Paşa tarafından böylece hükümete bildirilmiş ve aldığı emir üzerine Venediklilerle olan muahedeyi bozmak istemeyen Numan Paşa bunları takip eylemiyerek avdet etmiştir (1126 Şevval/1714 Ekim) 3. . ■ .,.

Bu tenkil esnasında îzvornik*de hezimete uğrayıp kaçan âsiler ile üç sene evvel kendilerini himaye eden Rusya'dan otuz beş bin

1 Numan Paşanın hazırlığını ikmal etmek için çalıştığı şurada ağır hareket ettiği zannolunarak tehdidi havi aşağıdaki ferman yollanmıştır:

Bosna valisi Vezir Numan Paşa'ya hüküm ki,
Sen ki vezir-i müşarünileyhsin.... Karadağ usatınu» kahr ve tedmirlerine sen memur olup kapun halkı ve eyalet askerinden maada o taraflara semt olan sancakların beylerbeğileri ve sancak beyleri mükemmel kapulan halkı ve Rumeli ve Bosna eyaletlerinden piyade ve süvari bazı askerî sınıfları dahi seninle bile memur oldukları halde henüz yerinden hareket etmediğin mesmû' olup bu ağır hareketin, hakkında tagayyür-ı tab'-ı mülukânemi mûcib olmağla îtâb-ı azim ve ıkab-ı elime müstahik olmuşsundnr. Biavnihi taalâ Karacadağ usatımn bir gün evvel ve bir saat mukaddem istisalleriyle mazarratlarının defi matlup olmağla" süratle hareket edüb aksi takdirde hiç bir özürün makbul olmayıb hakkında gazab-ı ateşbaş-ı husrevanemin galeyanına bâis olursun" denilmektedir. (Mühimme defteri 120, s. 224 Evahır-ı Şaban 1126/1714 Eylül).
* Mühimme 122, s- 40. *
3 Raşid tarihi c. 4, s. 22.

duka altını getirmiş olan Yladika da Kataro yakınındaki mağaralara kaçmışlarsa da takip olunarak yedi saatlik bir muharebeden sonra kısmen imha edilip bakiyesi de Venedik'e iltica etmişlerdir.

Venedik Cumhuriyeti, kendi topraklarına iltica edenleri kabul etmiyeceğine dair söz verdiği halde Vladika'yı kabul edip bunun teslimi Osmanlı hükümeti tarafından istendiği halde red cevabı vermesi x bu suretle Venedik seferinin açılmasına vesile hazırladılar.

Osmanlı - Venedik Muharebesi

v J..Ü1 . Osmanlı hükümeti Karlofca muahedesiyle rus-VeneaıUuenn J t
muahedeye aykırı ^ara terkettiği Azak kalesini Prat muahedesiyle harekeden istirdat ederek Karadenizde emniyetini tekrar tesis etmişti. Damad Ali Paşa da vezir-i âzam olduğu günden İtibaren yine Karlofca muahedesiyle Venediklilere bırakılan Mora Yarımadasını elde etmek tasavvurunda olup fırsat aramakta idi.

Daha 1123 H./1711 M. de Rusların Bog&m'a girdikleri şırada Venedikliler kendilerine iltica eden Karadağlıları himaye eylediklerinden başka kalyonları da Akdenizde korsanlık yapmakta idi; hatta Rakka valisi iken vefat eden esbak vezirLi âzam Enişte Hasan paşanın eşyası deniz yoluyla istanbul'a, getirilirken Venedik gemisi tarafından ahidnâmeye mugayir olarak hem gemi ve hem de eşyası zabt edilmişti; Akdenizde daha bu gibi vakalar eksik değildi; bu hallere karşı İstanbul'daki Venedik balyozu (elçisi) davet edilip hükümet tarafından sıkış tınlıyorsa da bir netice çıkmadığından devlet erkânından bazılarının tavsiyeleriyle vezir-i âzam tarafından doğrudan doğruya Venedik Cumhurreisine müracaat edilmiş fakat o taraftan da müsbet ve menfi bir cevap alınamamıştı.

Bu sırada Karadağ âsilerim tenkil eden Bosna valisi Numan Paşa tarafından Venediklilerin muahedeyi nakzettiklerini bildiren müdellel raporu gelince bu hususta görüşmek üzere 1126 Zilhicce/ 8 Aralık 1714 *de Paşa fcapm'nda bir toplantı yapılarak durum gözden geçirilmiştir.
1 Hammer tarihi (Almanca tab'ı), c. 7, s. 174. *

Venediklilere harp açarak Mbra'yı istirdad etmeği tasarlayan vezir-i âzam Damad Ali Paşa büyük harpten beri Venediklilerin müttefiki bulunan Avusturya'nın ispanya veraseti muharebesinden yorgun düşerek Raştad muahedesini imzalamağa mecbur kalmasından da faydalanmak istemiş ve vezir-i âzam sarayında yani Paşa kapısın'da görüşme neticesinde alınan fetva ile Venediklilere harp açılmıştır.

Harp kararı verilir verilmez Venedik'de bulunan Osmanlı tüccarlarının salimen avdetleri için Bosna vilâyeti ile îşkodra, tlbasan, tnebahtı, Ağrıboz sancaklarında bulunan Venedik konso-

loslarının tevkifleri emrolunmuştur ı. Yine aynı hükümde Venedik tebaasının da Türkiye'den çıkarılırken hiç bir şeylerine katiyyen dokunulmayıp bütün emval ve eşyalariyle gönderilmeleri bildirilmiştir. Hüküm mucibince Venedik'teki Osmanlı tebaasının memlekete avdetlerine kadar İstanbul'daki Venedik elçisi de Tophane'de sabık Topçubaşı Mustafa Âğa evinde nezaret altına alınarak kalyonlarının dümenleri alınmıştır (10 Aralık 1714).
„ ., Hükümet Venediklilerle harbe karar verince bun-
Hazırlık
Hazırlık
ve hareket *arm ^en^zci bir devlet olduğu malûm olduğundan kara ordusundan ziyade donanmaya ehemmiyet vererek mükemmel bir donanma hazırlamağa başladı; aynı zamanda vaziyetten bahis ile garp ocaklarına da fermanlar gönderili ilk baharda gemileriyle Osmanlı donanmasına iltihak etmeleri bildirildi a.
Osmanlı hükümdarı IÎI. Ahmed, Venedik'in müttefiki Avusturya İmparatoruna bir nâme göndererek bunda Venedik'in mua-
1 "...Memalik-i îslâmiyyeye sû-i kasdi zahir olan Venedik keferesinin Memâlik-i mahrusamda meks üzere olan balyoz ve konsolotlan vesair Venedik İllerin emval ve eşyalarına taarruz olunmamak üzere tard ve ib'adlan fermanım olmuştu; lâkin Devlet-i ÂUyyem tüccarından vafir kimesneler Venedik memleketlerine varub hâlâ anda oldukları istima olunmakla imdi emr-i şerifim vusulünde o tarafta olan Venediklileri emval ve eşyalariyle memleketlerine gitmek üzere çıkarıp fakat Venedik konsolosunu salıvermeyip ancak ticaret tarikiyle ve başka her hangi bir iş zımnında Venedik memleketine gidenler emval ve eş-yalaryile geru yerlerine avdet edüb anlardan bir ferdin Venedik memleketinde kalmadığına ilm-i yakin hasıl olduktan sonra Venedik konsolosunun da emval ve eşyasiyle memleketine sevk edilmesi (Mühimme 120, s. 288),
2 Mühimme defteri 120, s. 285.

hede ahkâmına riayet etmemesi cihetiyle üzerine sefer açıldığını bildirdi.
Osmanlı donanması yeni kaptan-ı derya Canımhoca Meh-med Paşa'nın kumandasiyle denize çıktığı gibi vezir-i âzam da sancağ-ı şerifle beraber kara ordusunu alarak hareket etti. Pâdişâh kapıkulu ocaklarıyla birlikte Edirne'ye kadar geldi ve orda kaldı (1127 Rebîulâhır/1715 Nisan).
Vezir-i âzam ve serd ar-ı ekrem DamadAli Paşa Selânik'e geldiği sırada Kaptan Paşa da oraya gelerek Venediklilere âit Istendil adasının zabtı için görüşüp mutabık kaldıktan sonra donan-masiyle avdet etmiş vezir-i âzam da ordu ile Tırhala'ya. doğru hareket eylemiştir.
Tırhola YenişehirVne gelindikten sonra harekâta ağırlık verecek fazla eşya ve levazımat orada bırakılarak ileri gidildi ve Istefe (Teb) şehri ordu merkezi ittihaz olundu ve burada yapılacak harekât hakkında görüşüldü; vezir-i âzam Mora kalelerinden hangisinin evvel zabtı îcabedeceğini veyahut muhasara ile iştigal etmeyip iki koldan yürümek mi münasip olacağını sordu; herkes mütereddid olduğundan görüşme ertesi güne kaldı, fakat serdar-ı ekrem, ordu erkânının tereddüdünden dolayı cezri hareket edilemiyeceğini düşünerek Diyarbakır Beylerbeğisi Kara Mustafa Paşa'yı kırk bin askerle Mora kasteli denilen ilk kalenin zabtına memur edip kendisi de Korent geçidine doğru indi.
İstendil Osmanlı vesikalariyle tarihlerinde Istendil ada-
adaauıın zapü sı denilen Tinos veya Tanos adası x Akdeniz-de Kiklad adalarından bîri olup Venediklilere aitti. Bu ada deniz yolu üzerinde uğrak bir yerde olduğundan Ege denizindeki korsanların yatağı olduğundan bir kaç defa zabtına teşebbüs edilmişse de muvaffak olunamamıştı; Vezir-i âzam Da-mad Ali Paşa sefere giderken bu adanın zabtı için Kaptan Paşa'ya gizli talimat vermişti; bundan dolayı Mora'ya doğru giden Osmanlı donanması sefer mukaddimesi olarak 6 Haziran 1715'de buraya asker çıkarıp dokuz veya on iki saatte kale teslim oldu. Teslim şartı mucibince kaledeki Venedik askerleri Mora sahilindeki

1 Istendil veya Tenos adası Ağrıboz adasının gütıey-doğusunda bulunup Andre (Andros) adasiyle Mikone adası arasındadır.

Benefşe kalesine gönderilip kaledeki otuz beş tunç toptan on beşi kalyonlara alınıp diğerleri bir miktar askerle kalede bırakılmıştır.

tstendil adasının zabtı haberi Kap t an-ı derya Canımhoca'nın selâm ağası vasıtasiyle serdar-ı ekreme bildirilmiş olup adanın tahririne Mevkufatî İbrahim E f e n d i (moşhur Nevşehirli Damad İbrahim Paşa) gönderilmiştir.

Mora kalelerinin zaptı

Osmanlı ordusu Möra'ya girerken Mora'nın en Gördöa'ün ahnması mü8tahkem kalelerinden olan Anapoli üzerine

gitmezden evvel iptida yarımadanın karadan ağzında bulunan Gördos veya Korent müstahkem kalesini muhasara ile işe başladı. Kalenin kapı tarafından başka hücum ile aşılacak yeri olmadığından Venedikliler bu kısmı fevkalade tahkim etmişlerdi; muhasaranın üçüncü haftasında yapılan şiddetli bir hücum sırasında kale halkı teslim olacaklarını bildirdiklerinden 1128 Receb ihtidasında (3 Temmuz 1715) kale teslim alınarak içine muhafız kuvvet konuldu.

Anapolinin zabtı Mora'nın doğusunda deniz kenarında bulunan Anapoli, adanın idare merkezi idi; Vezir-i âzam Gördös'den sonra Temmuzun onunda Anapoli 'üzerine hareket etti; on iki temmuzda burası da muhasara olundu; muhasaranın bir kolu pek müstahkem olan Plamota (Palamidi) tarafından yapıldı; bu cihetteki yedi tâbye alınmadıkça AnapolVının düşmesine imkân yoktu. Donanmanın da muhasaraya iştiraki cihetiyle deniz tarafından da kale sıkıştırıldı; Hatta bazı donanma topları karaya çıkarıldı. Kalenin düşmesi Plamota tabyelerinin almmasiyle olacağından o tarafın tabyeleri birer birer elde edildi; en son elde edilen Aktabye'dçn kaçan düşman Anapoli tarafına kaçtıkları sırada şiddetle takip olunarak hep birlikte Anapoli kalesi içine girip döğü-şüldü; bı sırada kaleye girenlerden bir kısmı kale burcuna çıkıp bayrak diktiklerinden bunu gören muhasara kuvvetleri dur emrine bakmayarak önlerindeki iki hendeği aşıp kaleye girdiler, bu suretle ibtida Plamota tabyeleri ve bir saat sonra da Anapoli elde edildi (17 Receb 1127/19 Temmuz 1715).

Anapoli kalesindeki külliyetli harp levazımı ve bu arada 69

tunç, 5 demir top, 10 tunç havan, 10 demir havan, 22 tunç saçma topu 22 tunç şâhî top, 8 pare demir şâhî top, 1600 adet gülle, 35 bin adet muhtelif sıklette kumbara yuvarlağı ve on iki binden fazla demirden el bonbası, üç bin adet şişe el humbarası alındı.

Mora'nm merkezinin düşmesi diğer kalelerdeki muhafızların maneviyatlarını kırdı. AnapolVnin zabtında Mora'nm umumî valisi ve kumandanı Aleksandr (Provveditor Minoto) bir yeniçeri tarafından esir alınarak Venedik beyzadelerinden diğer dokuz neferle birlikte Edirne'ye pâdişâhın yanına gönderildi x.

n.. , ... Venedik Cumhuriyeti Mora istilâsını önlemek için

Düşmanın mukabil J . T

hareketi donanmasiyle 18 Temmuz'da Preveze ve înebahtı taraflarını istilâya teşebbüs etti; Preveze Önüne gelen üç çekdiri ve altı firkate on galite, beş şayka, üç çenber, üç işkampavye ve saireden mürekkep büyük donanması ve beş bin kadar kuvvetle Preveze'yi muhasara ile döğmeğe başlamış ve karaya asker çıkararak her iki cihetten şehri muhasara etmişti. Bu hal Mora'da bulunan ve vezir-i azama bildirildiğinden derhal ordudan kuvvet sevkedildi; fakat henüz ordu kuvveti yetişmeden evvel kaledeki muhafız kuvvetleri birden bire bunların üzerine hücum ettiklerinden ne yapacaklarını şaşıran Venedik kuvvetlerinin bir kısmı esir ve bir kısmı kat-lolunarak yan bellerine kadar denize, giren Osmanlı kuvvetleri denizdeki on altı kürekli bir düşman firkatesini zabt etmişlerdir.

Mudon'un aabtı AnapolVden sonra Mora'mn en müstahkem kalelerinden Mudon, Koron,

ve Anavarin'in bulunduğu adanın güney batısına gidildi; yollar sarp olduğundan ağır toplar ve zahire donanma ile yollandı; Osmanlı ordusuna karşı Venedik donanmağı Mudon'u denizden de müdafaa edecekti,

Serdâr-ı ekrem Mudon tarafına giderken Koron ve Anavarin kaleleri üzerine de kuvvet sevketmişti; bu iki kale muhafızları kendi başlarına buralarını muhafaza edemiyeceklerini anladıklarından kaleleri bırakarak hepsi Mudore'da toplanmışlar ve kaleyi boş bulan Osmanlı kuvvetleri de gelip bu iki kaleyi işgal etmişlerdi.

1 Mora umumî valisi ve kumandanı M i n d o , sonradan, İzmir Hollanda konsolosunun zevcesi tarafından tediye edilen fidyeci necat ile serbest bırakılmıştır.

Mudon Önünde muhasara tertibatı alan serdar-ı ekrem muhasaraya başlar başlamaz muhafız kumandanına haber gönderip kan dökülmeden kalenin teslimini istedi; bu suretle harpten evvel teslim olurlarsa mal ve canlarına zarar gelmiyeceğini şayet harpten sonra teslim olmak isterlerse müracaatlarının kabul edilmiyeceğini bildirmişti; bu teklife karşı Venedik kumandanı :

— "Aman taleb edersek siz de müsaade etmeyin" cevabını göndermişti.

Rüzgârsızlıktan dolayı Osmanlı donanması yetişip Venedik donanmasını burada yakalayamamıştı. Muhasaranın üçüncü günü Osmanlı donanmasının gelmekte olduğunu haber alan Venedik amirali kale önünden demir alıp açılmak isterken kale halkı: "Bizi düşman ağzına bırakıp nereye gidiyorsun" dedilerse de amiral açık denizde Osmanlı donanmasiyle çarpıştıktan sonra tekrar geleceğini söyleyerek kaçtı. Bir müddet sonra da Osmanlı donanması kale önüne geldi.

Bu durum üzerine Mudon muhafızları her şeyden ümitlerini keserek bu sırada înebahtı körfezinde zabtı muhal addedilen Mora Kasteli'nin Osmanlı kuvvetleri tarafından zabtedildiğini de haber almaları üzerine kale muhafızları, general Pasta vasıtasiyle teslim olmak isteyerek bayrak açtılarsa da serdar-ı ekrem kabul etmedi; ve yaptırdığı şiddetli bir hücumla Mudonvn ele geçirdi (Şaban 1127/Ağustos 1715).

Mudon kumandanlarından general Pasta levendlarin eline düşerek Kaptan-ı derya Canımhoca Mehmed Paşa'ya getirildi; general Pasta, harpsiz zamanlarda kadırgalarını bağlamak veya sulamak hususunda Canımhoca'ya müsaade gösterdiği için o da mukabele edip vezir-i âzam huzurunda gerek Pasta'yı ve gerek levendlerin ellerine esir düşmüş olan zabitlerin hayatlarını kurtarmış ve kendisinin hizmetine bakmak üzere ona bir de esir vermişti.

. Mudon'dan sonra serdar-ı ekrem Mora dojhısunda Menekşe ve Aya- <• m
marnı kalelerinin ve sahildeki Menekşe kalesinin1 zabtına Anadolu
zabtı Beylerbeğisi Türk AhmedPaş a'yı ve Ayamav-
ra'nın zabtına da Rumeli Beylerbeğisi Sarı

1 Menek§e veya Benefşe, Mora'nın Balea burnu üzerinde ve doğu tarafından bulunup asıl adı Monevasya olup Osmanlılar ondan bozma Menekşe demişlerdir.

Ahmed Paş a'yı yolladı, kendisi de Menekşe kalesine yakın bir mevkide kalarak vaziyete intizar etti.

Menekşe önüne gelen Türk Ahmed Paşa, kalenin teslimini teklif etti; kale muhafızı buna muvafakat etmekle beraber Kaptan paşaya teslim olacaklarını söylediklerinden o suretle burası da elde edildi (5 Ramazan 1127/4 Eylül 1715)

Menekşe kalesinin alınmasından sonra serdar-ı ekrem D a m a d Ali Paşa îstefe (Teb) karargâhına geldiği zaman Ayamavra'nın işgalini haber aldı ve bu suretle Mora seferi tamamlanarak yarımada tamamen elde edilmiş oldu.

__ ., . Karlofcaf muahedesiyle Venediklilere terk edil-
Moranın idaresi J
miş olan Mora'da iki binden fazla köy vardı; Gördös boğazından başlayarak yüz bir gün süren

sefer neticesinde Mora tamamen elde edilmişti; tayin edilen memurlarla on iki koldan tahrir yapılmış vergi ile mükellef ve muaf bütün erkek nüfus ile toprak ve vergi miktarı tesbit olunmuştur.
Ordu avdet ederken geniş salahiyetle Mora seraskerliğine Diyarbakır valisi Kara Mustafa Paşa tayin olunup maiyye-tine reis, nişancı ve kalem heyeti verilip kalelere de muhafız kumandan ile asker mühimmat kondu. Mora Venediklilere teçk edilmeden evvel zeamet ve tımara tahsis edilmiş olup istirdat edildikten sonra da bin dört yüz kılıç tımar olmak üzere tahrir olunup yüksek zeametle Mora alay beyliğine AydınlıMehme d Ağa tayin olundu; umumî af îlân edilerek Mora halkının tekrar yerlerine gelmeleri hakkında fermanlar neşrilunup yarımadanın îman nazarı dikkate alındı.
*„ _ . , AnapolVnin zabtından sonra Kaptan paşa, Mu-iğne ye Çuka ada- r
m ...
lannın istirdadı ^on tarafın^ giderken aldığı talimat üzerine Kik-lad adalarından İğne (Niyo) adasını elde ettiği gibi Mudon'un zabtından sonra da avdet ederken Mora'nın güne-yindeki Çuka (Serigo) adasını aldıktan sonra ı Menekeşe kalesi önüne gelmiştir (1715 Ağustos sonları).

_ , * . Köprülüzâde Fazıl Ahmed paşa'nın sadareti zama-Suda ve Isperlonga r
, . , ..11
kalelerinin işgali mnda (rint adasının merkezi olan müstahkem
Kandiye şehir ve kalesinin teslimine mukabil Osmanlı serdar-ı ekremi Girid'in pek mühim liman ve kalelerinden olan Suda ve Isperlonga (îspinalonga) kaleleriyle 2 Bosna hududunda bazı mühim yerleri Venediklilere bırakmak suretiyle başarısız fakat tantanalı bir anlaşma yapılmıştı. Bu Mora seferi esnasında Girit adasında korsan yatağı olan Suda ve tspetlonga kalelerinin elde edilmesi fırsatı zuhur etmiştir.
Efendisi Köprü 1 ü-zâde NumanPaşa ile uzun müddet Girit'te bulunmuş olan kethüdası İbrahim Efendi bu iki mühim kalenin zabtı için vezir-i âzam Damad Ali Paş a'yı teşvik et-miştir. Bunun üzerine bir taraftan Hanya muhafızı Mehmed Paşa ile Kaptan-ı derya Canımhoca Mehmed Paşa'nın kara ve denizden gayretleriyle Suda kalesi ve Kandiye muhafızı İzmirli Ali Paşa'nın himmetiyle de tsperîonga alınmış (1715 Eylül) ve bu suretle Girid'in fethi tamamlanmıştır.
Bu Mora seferinde serdar-ı ekrem askere pek çok ihsanda bulunmak suretiyle onları teşci ve teşvik ederek memnun bırakmıştır. Mora fethi vilâyetlere ferman yolanarak ve bazı komşu devletlere de nâme-i hümayunla bildirilmiştir 3. A
Bosna tarafı Mora seferi esnasında Venedik ile hudut teşkil
eden Bosna*dan Daîmaçya taraflarına taarruz için
Bosna valisi Defterdar Mustafa Paşa memur edildi ise de kırk
bin kişilik kuvvetine rağmen bir başarı gösteremedi; Venedik
kumandanı Angelo Emo kumandasındaki kuvvetler bu tarafta
1 Çuka veya Serigo adası Büyük Çuka, Küçük Çuka ve Puri ismiyle üç adadan mürekkep olup Mora'nın güneyinde Malya burnuna yakındır.
2 Suda kalesi, Girid'in batısında ve Akrotiri yarımadasının güneyinde bir liman olup aynı yarım, adanın diğer tarafında da Hanya limanı vardır. Is-pinalonga ise Girid'in doğusunda ve Lanis burnu güneyindedir.
8 Mora fethine dair îran hükümdarı Şah Hüseyin'e gönderilmiş olan 1128 Safer ortası (1716 Şubat) tarihli fetihnamede mufassal malûmat vardır (Nâme-i hümayun defteri 6. s. 353 ilâ 363). *

bazı muvaffakiyetler elde etmişlerdi; Bosna valisi o taraflardaki bazı sancak beyleri kuvvetleri ve beş bin kadar tatar ile deniz sahiline kadar akın yapmışlar ve sonra Sin (Sing) kalesini

muhasara etmişler ise de alamadan dönmeğe mecbur olmuşlardır.
Korfo muhasarası ^ez*r"i âzam Damad Ali Paşa Mora seferinin ertesi sene yani 1128 H./1716 M. de Adriyatik denizinde Venediklilerin donanma üssü olan Korfo adasını muhasara etmek üzere Mora seraskeri Koca Mustafa Paşa ile Kap-tan-ı derya Canımhoca Mehmed Paşa'yi memur etti. Seferin Korfo üzerine yapılmasının sebebi Venedik donanmasının burada bulunup ilk fırsatta Preveze^ Dubniça, Yarıya, Karîıeli ve Delvine taraflarına taarruz edeceğine dair o taraflardan alınan haberlerdi. Elde ettiği muvaffakiyetle gurun artmış olan vezir-i âzam, Avusturya'nın aldatıcı vaziyetini anlayamadı ve daha sonra ayağı suya erdi ise de tecellüd göstererek gururunu yenemedi; Venedik sefirine karşı Osmanlılara cephe alan Avusturyayı tatmin edecek yerde o tarafa da sefer açtı ve Karaim'deki mağlubiyet üzerine JCor/o'yu muhasara eden Türk kuvvetleri buranın muhasarasını bırakmaya mecbur oldı.
AVUSTURYA SJEFERt Seferin birinci safhası
Vezir-i âzam Damad Ali Paşa Venedik sefe-
Mora seferi dola- .. . * + ' ..<_ r «ı ti, ı_* et
... , rını açtıktan sonra muteterrıka ibrahim Üten*
yısıyle Avusturya .
ya elci gönderil- <*i ile Avusturya imparatoruna pâdişâh tarafın-mesi dan nâme ve Avusturya Başvekili Prens Öjen'e
kendisi tarafından bir mektup yollayarak bunlar da Venedik Cumhuriyetinin muahede ahkâmına riayet etmemesinden dolayı Rusya muharebesinde olduğu gibi imparatorun bu Venedik seferinde de tarafsız kalması arzusı izhar edilmişti.
İspanya veraseti muharebesi neticesiıde 1713'de Fransa ile barış yaparak Raştad muahedesini îmzalamnş olan imparatorun başvekili vezir-i âzamin bu mektubuna derhal cevap vermiyerek bir taraftan Osmanlı ordusunun vaziyetini tetkik ederken diğer taraftan da vakit kazanmak için hazırlık yapfaıakta idi. İmparatora gönderilen Osmanlı elçisi dört ay Viyana'â.a alıkonulduktan

sonra Mora seferini müteakip Öjen'in cevabî mektubiyle avdet etti. 8 Mart 1715 tarihli olan bu mektup Venedikle yapılacak sulhe aralarındaki ittifak dolayısiyle Avusturya'nın da girmesi teklifini havi idi *.
Mora'nın istilâsı dolayısiyle bundan sonra sıra kendisine gelerek Karlofca muahedesiyle elde ettiği kazancın elinden çıkması ihtimalini düşünen Avusturya hükümeti, Venediklilerin Osmanlılarla anlaşmasından evvel kendisi Osmanlılar aleyhine anlaştı ve bu suretle Venedik ile Avusturya arasında 15 Nisan 1716 tarihinde tedafüi ve tecavüzî bir ittifak yapıldı; bunu müteakip yani ittifakdan on iki gün sonra Ojen tarafından Vezir-i azama yazılan ikinci mektupta ojen, Venedik cumhuriyetine verilen zararların tazminini ve böylece Karlofca muahedesinin tecdidini bildirmekte ve elçisi Fileşman'ın maruzatı, - yani vezir-i âzam Mora seferine giderken Avusturya elçisinin imparatorun emriyle Osmanlılarla Venedikliler arasında sulh yapmak teşebbüsü - nazar-ı dikkate alınmadığından dolayı elçinin gönderilmesi istenmekte idi a.
Bu sırada vezir-i âzam kaptan paşanın teşvikiyle Bosna üzerinden Zadra (Zara)'ya gidecek, orayı aldıktan sonra Venedik tarafına hareket edecekti; Kaptan paşa da Korfo seferine gitmek üzere hazırlanmış ve yeniçeriler de bir, kaç gün evvel Edirne'ye doğru yola çıkarılmıştı. • A
Avusturya Başvekilinin mektubu Eyüp'ta Valide sarayında
1 Raşid Tarihi c. 4, s. 197 201 ve Hammer tarihi (Almancası), c. 7, s. 184. Başvekil Öjen'in mektubu dört madde üzerine olup Osmanlı hükümetinin bunlara cevap vermediğinden şikâyet ediliyordu. 1 — Mora seferinden evvel Osmanlı devletiyle Venedik cumhuriyeti arasında müsalehaya Avusturya elçisinin tavassutu 2 — İbrahim Ağa ile gönderilen mektubun cevabının gelmemesi 3 — Avusturya ile Venedik arasındaki ittifak mucibince Osmanlı dev-

letinin Venediklilere sefer açmış olmasından dolayı Osmanlı Avusturya müsaîe-hasının yenilenmesi 4 — Mektubumuza ve suallerimize cevap vermediğiniz için elçimizin iadesi.
2 Vezir-i âzam Damad Ali Paşa Venedik seferi için Davudpaşa sahrasına çıkmak üzere hazırlanırken Avusturya elçisi, imparatorun tavassut için kendisini memur ettiğini beyan etmiş. Vezir-i âzam da bu tavassut için derhal işi halletmeğe selâhiyetin varsa biz de muvafakat ederiz. İşi uzadub aylarca bu kadar askeri ayakta tutmağa imkân yoktur. Biz sefere hareket ederiz senin ruhsatın ne zaman gelirse yine görüşürüz diyerek Mora'ya hareket etmiş imparatorun oyalama siyasetine yanaşmamıştı (Ra§id tarihi c. 4, s. 197).

aktedilen büyük bir istişare meclisinde okundu. Mora fatihi D a-raad Âli Paşa bu mecliste:
— "Allah şahidtir ki seferimiz Venedik üzerine olup Avusturya üzerine hiç bir maksadımız yoktu" * demiş ye sonra Avusturya elçisini davet ederek seferin Venedik'e olduğunu söylemeişti; fakat Avusturya Başvekili vezir-i azama gönderdiği ağır mektubunda Venedik harbinin kendi taraflarına da sirayet etmek ihtimalinden bahis ile bunun derhal önüne geçilip Karlofça esası üzere sulh aktedilmesini ve Venedik Cumhuriyetine yapılan bütün zarar ve ziyanın tazminini ve bu yapılmadıkça iki taraf arasında anlaşma yapıl a mıyac ağım açık olarak bildirmiş ve aradaki müna-sebatın bozulduğundan bahis ile elçisinin iadesini istemiştir a.
Bunun üzerine Avusturya elçisi Sadr-ı âzam tarafından davet olunarak Devlet-i Osmaniye ile Avusturya arasındaki anlaşmanın Venedik zayiatını telafi ile kabil olacağına dair ortada hiç bir kayıd yokken şimdi bu kaydın ne için konduğu ve Venedik ile Karlofça'-da ayrı bîr sulh yapıldığı beyan edilerek bu maddenin vaz'ındaki sebebin ne olduğu sorulmuştur. Buna karşı elçi Nemçe ile Venedik arasındaki 15 Nisan 1716'da aktedilen ittifakdan —ki Türkler aleyaleyhine idi— bahs ederek bu ittifak mucibince Venedik zayi atının telâfisinden maksadın Mora'nm Venedik'e iadesini istemek olduğunu beyan etmiştir 3. '- ■ ,,,
„..,.. ^ Avusturya devleti müttefiki olan Venedik'i hi-Hukumetın J
vaziyeti ve maye etmek suretiyle Osmanlı devletine meydan vezir-i âzamin okuyordu. Müteferrika ibrahim Efendi ile hatalı hareketi gelen cevab üzerine İstanbul'da bulunan ecnebi sefirleri, sizin menfaatinize muvafık olarak Avusturya ile aranızı bulalım; sizin bu suretle hareketinizin neticesi
1 Raşid c. 4, s. 199.
2 — "Asitâne-i saadette olup devîet-i Çasariyenin mahrem-i esrarı ve kethüdası olan işbu dârende-i mektub gayretlu Françeskos Fileşmen se-nakârınız" diye başlayan öjen'in mektubunun ikinci kımınm tercümesinin sureti Ra§id tarihVnde vardır (c. 4, s. 204).
3 Damad Ali Paşa'nm Avusturya notasma karşı Avusturya başvekili Prens öjen'e gönderdiği ağır mektup sureti nâme defterinin altıncı numarası-uin 378 inci sahifesinde vardır. .

Avusturya ile harbe sebebiyet verecektir dedilerse de vezir-i âzam ehemmiyet vermedi* ve düşmanın hazırlıkta olduğum beyan etti. Damad Ali Paşa fazl ve kemaliyle beraber etra-fındaki bazılarının ve bilhassa kethüdası îb rahim Ağa'nın ci fır d en çıkarılan ahkâm ile Mora fatihi olacağını söylemesi ve bunun tahakkuka üzerine yine ayni telkin ile melamiye ricalin-den Lâlî-zâde Abdülbaki Efendi'nin de Avusturya seferinde de muvaffak olacağını tebşir etmeleri üzerine vaziyeti ciddi olarak mütalea etmiyerek 2 Harbin önüne geçilmek yolları varken lüzumsuz yere Avusturya seferini açtı ve bu husustaki iddiasını teyid için Temeşvar valisi Mustafa Paşa'dan gelen mektupta Avusturya'nın geniş ölçüde tedarikte bulunduğunu ileri sürdü.
Avusturya'nın teklifine karşı bazı devlet erkânı Istendil yani Tinos ve Çuka yani Serigo adalarının Venedik'e iadesiyle bir anlaşma yapılmasını tavsiye ettilerse de vezir-i âzam kabul etmedi. Daha yukarıda kaydettiğimiz gibi nihayet Eyüb'ta. Valide Sultan sarayında aktedilen

mecliste Ali Paşa, muharebe tarafını iltizam etti. Keyfiyeti Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'den sordu; eldeki müdellel kâğıtlara göre Avusturya'ya harp îlân edileceğini söyledi. O meclisyeki devlet erkânı sadr-ıâzamın kin ve gazabından korkarak onun mütaleasını kabul etmek zorunda kaldılar. Ertesi günü pâdişâhın huzuriyle son olarak Davud paşa ordugâhında tekrar müzakere edildi ve'meclisteki heyetin harp husus-sunda fikirleri soruldu; bazıları bir gün evvel verilen kararı tasdik edip bazıları sükût eylediler; sadr-ı âzam.şeyhulİslâma: "Ne bıı-yurursuz, cihad ile ifta edermisiz ?„ demesi üzerine Şeyhülislâm "Evet simden sonta Nemçe üzerine seferde şüphe mi vardır V diyerek hazırladığı fetvayı verdi ve reis efendi fetvayı alenen okudu.
Bunun üzerine Sadr-ı âzam DamadAli Paşa, bu sefer ve fetva hakkında ulemanın fikirlerini sordu ve onlara hatırlarına gelen mütaleayı çekinmeden söylemelerini istedi ise de sükût devam etti; bunun üzerine sadr-ı âzam:
1 Raşid c. 4, s. 266 (Damad Ali Paşa'nın teceme-i hali kısmındadır).
2 Raşid c. 4, s. 268. Nusret-nâme şöyle diyor: Vezir-i âzam bab-ı hümâyuna varub ikindiye karib mahalde La'lî-zâde dedikleri mülhid-i bî-din ve bî-mezheb müneccimin delaletiyle tûğ-ı hümâyun çıkıp... {Nusret-nâme1'den).

—"Efendiler niçin söylemezsiz, bu meclis-i meşverettir; hak söylemede ne beis vardır; sözünüze parmak basılmaz, niçin sükut edersiz; şu fetvay-ı şerîfenin meşruiyetinden şüpheniz var ise îrad edin" diye ısrar eylemesi üzerine sabık Anadolu Kazaskeri Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi, Avusturya'nın nakz-ı ahd ile hududu tecavüz etmediğini ve düşmanın nakz-ı ahdi bize atfeylediğini ve düşmanın mektubı üzerine muharebeye şürû doğru olmadığını mamafih tedarik'le ve hududa hareket edilebileceğini söyledi ve pâdişâh huzurunda aralarında cpi münakaşa oldu 1. Nihayet ekseriyetle Avusturya'nın nakz-ı ahd ettiği için harp ilânına karar verildi ve îlân müsveddesi bizzat Vezir-i âzam tarafından kaleme alınmış olduğundan bu mecliste okunmuştu 2. Mirza-zâde bu serbest görüşmesinin karşılığı olarak arpalığı olan PravadVye gönderildi ve Ali Paşa'nın şahadetinden sonra affolunarak İs-tanbuVa geldi 3.
Halbuki geçen kıştanberi yapılan sefer hazırlığı Venedik üzerine olduğundan bu kuvvetle Avusturya üzerine gidilmesi hata olduğu gibi aynı zamanda zaten noksan olan kuvvetin iki cepheye bölünmesi tehlikeli idi; bundan başka Avusturya seferi için ordu güzergâhında zahire yoktu, köprüler noksandı; her cihetten müsait durumla sefere gidilmemekte idi.
Bu muhataralı vaziyet sebebiyle bazı devlet erkânı vukua gelmesi muhtemel tehlikeye işaret ile aralarında sözleştikleri vezir-i âzam tarafından haber alınması üzerine o gibi söyleyenleri düşman karşısına gitmek istemeyen korkaklardan, din ve devlet düşmanı telâkki ederek katilleri için şeyhülislâmdan fetva aldı; bu sebeple kimse ağzını açamadı ve bu suretle harp aleyhinde ki propaganda kesildr.
1 "...Güya Venedik sulhu Nemçe ile bile akd olunmak üzere bir kizb-İ sarih, peyda eyîeyüb nakz-ı sulhe anı bahane etmiş; "gel mevad kaimesini oku" deyu reisülküttab efendiye hitab edib kaimede Nemçe üzerine seferdade olduğun işrab eylediklerinde erbâb-ı meclisin bazıları Nemçe'nin bu vaz'ma binâen nakz-ı ahd etti deyu sefere azimet hususunu anlattıktan sonra beyhude taraf-ı hilâfında olmak neyi müfid olur ? yollu kelâm-ı sadr-ı azamîyi tasdik edüb sairleri bir şey söylemediler (Ra$id tarihi c. 4, s. 195),
2 Raşid c. 4, s. 196.
3 Bu Davudpaşa ordugâhındaki istişare ve münakaşaya dair Raşid ta* ri/ıi'nde mufassal malûmat vardır (C, 4, s. 210).

Bu harp kararından sonra cephe iki oldu; vezir-i azamın kendisi Avusturya üzerine gidip Kara Mustafa Paşa'nın Korfo üzerine gitmesi takarrür etti; Donanmada korfo üzerine hareket emrini aldı; noksan hazırlıkla Avusturya seferine gidileceği için acele olarak îstanbuVAsm Belgrad^a

kadar zahire tedariki ve köprülerin yapılması, ordu levazımının hazırlığı işleri divân-i hümâyun hâcegânından Mevkufatî ibrahim Efendi'ye x havale edildi.
« , .,. Avusturyalılar tarafından Erdel beyi olan Ra-Macarları tahrik J
J
için Rakoçi'den k o ç i Ferenc (Rakofci Françesko) Avusturya istifade ümidi hükümetinin macarlara karşı yaptığı mezalimden dolayı silaha sarılarak sekiz sene (1703-—1711) İmparator kuvvetleriyle mücadele etmiş ve hatta bu mücadelesi Osmanlı hükümetinin dikkatini çektiğinden hudutlarda ihtiyatî tedbir almıştı 2. H a k o ç i Avsturya'ya karşı mücadele ettiği sırada kendisine yardım edilmek üzere Osmanlı hükümetine baş vurmaktan hali kalmamıştı 3. Rakoçi yardım görmediğinden muvaffak olamıyarak Fransa'ya iltica eylemiş ve buna rağmen ümidini kesmiyerek Osmanlı hükümetiyle temasta bulunarak kendi mûtemed adamlarından Papayi Yanoş adında birini bu hususa memur edip Eflâk'a göndermişti.
Karlofça muahedesine sadık kalan Osmanjı hükümeti ilk zamanlarda Rakoçi'nin müracaatlarına ehemmiyet vermemiş ise
1 Mevkufatî, tahrir mucibince kaza ve köylerin avarız hanesiyle, nüzul ve menzil muamelâtı ve mîrî mubayaata ait işler, sefer vukuunda askere veri-' lecek tayinat kayıtları ve mirî mübayaattan istanbul'a müretteb muhtelif zahirelerin vurudlarında verilen sefayin ücretleri ve zahirelerin kayıtları ^le masraf ve tevziatı havi maliyeye bağlı mühim bir daireye Mevkufat kalemi ve bu* ranın müdürüne de mevkufatî veya mevkufatcı denilirdi.
2 Raşid tarihi c. 3. s. 128 "Zuhur-ı Rakofcı-oğlu" başkğiyle Rakoçi'nin Lehistan hududundaki faaliyetinden bahsedilmektedir (Sene 1115 H./1703 M.). Nusret-nâme de şöyle yazar: "Sabıka Erdel kiralı olan Rakoçi oğlu evlâdından Leh'den bir Macar keferesi zuhur etmekle Macar ve sair dınntı kefereden ve serhadliden yanına cem olan altmış bin asker ile Nemçe üzerine müstevli olup Erdel ve Orta Macar memleketlerinin ekserisini zabt eyledüği haberi der-i devlete vâsıl olmağın, Belgrad ve Temişvar muhafazasına beşer yüz nefer yeniçeri gönderildi (1115 Zilkade/1704 Mart).
3 Ahmed Refik, Memalik-i Osmaniyede Kıral Rakoçi ve tevabii (Tarih-i O smanî Encümeni neşriyatından), s. 11-16.

de bu sırada Osmanlılarla Avusturya arasındaki münasebatuı harbe müncer olacağı tahakkuk edince Osmanlı hükümeti Rakoçi nin Lehistan'da bulunmakta olan generalini Eflak'a, getirterek ona maaş ve tayinat verdiği gibi Rakoçi'nin sır kâtibi ve mahremi olan Papayi Yanoş'u da ele ahmştı.
Papayı Yanos, Eflâk voyvodası îskerlet-zâde Nikola vasıtasiyle hükümete müracaat ederek Rakoçi'nin faaliyete geçeceğini bildirmesi üzerine Fransa'da bulunan Rakoçi'nin Papayi Yanoş'un delaletiyle İstanbul'a, davet edilip kendisine Macar kıralhğı tevcih edileceğine dair Lipveli Ahmed Ağa adında vezir ağalarından birisi ile Rakoçi'ye 1128 H./1716 M. de nâme-i hümâyun gönderilmiştir x.
_ _ , . . . Pâdişâh da ordu ile beraber Edirne'ye kadar se-Onhı'nun hareketi „ , .
, . .,
lerek vezir-ı âzami serdar-ı ekrem tayın ile oradan gönderdi; ordu ile birlikte Edirne'ye gelmiş olan Avusturya elçisi Fleyşman, bizzat Sadr-ı âzam Damad Ali Paşa tarafından başvekile yazılan ağır cevabı havi bir mektupla 2 mem-
1 Rakoçi-oğluna gönderilen nâmede "Memalik-i mevrûsemizden olup bir az müddetten beru Nemçe taifesinin istilâ ettiği Erdel ve Macar kıratlığı ecdad-ı izamımızın zamanlarından beri ata ve ecdadına olduğu gibi kıbel-i dev-let-i aliyyemizden dahi halen sana tevcih ve ihsanım olmuştur" denilmektedir [Roşid c. 4. b. 219). Rakoçi-oğluna gönderilen 1128' Rebîülâhır sonları tarihli nâme sureti, divân-ı hümayun nâme, defterinden naklen Ahmed Refik Bey'in "Memalik-i Osmaniye'de Kıral Rakoçi ve tevabii" adlı eserinde vardır.

2 Avusturya başvekiline bizzat vezir-i âzam Damad Ali Paşa tarafından kaleme alınmış mektuptan,:
"Geçen sene mevadd-ı müteaddide üzerine nakz-ı ahd eden Venedik taifesi-üzerine sefer olundukta kurb ve civarda olmak hasebile Nemçe taifesi sefer tedarikinden bir endişeye düşmeyip Devlet-i. Aliyyenin hareketinden muradı Venedik taifesinin bundan akdem memâlik-i mevrusa-i Osmaniyeden ihtilas eylediği Mora ceziresi olduğundan agâh ve haberdar olsunlar deyu dergâh-i âli müteferrikalarından İbrahim Ağa yediyle mahsus siz dostumuza mektup tahrir olunup bu sene-i mübarekede dahi yine kasd-u azimetimiz Körfez (Korfo) ceziresini nez' ve tahlise münhasır iken Cezire-i Mora'yı feth ve teshir niyetiyle İstanbul'dan hareket esnasında Nevruz'dan otuz iki gün sonra Bec'den menzil ile bu dostunuz tarafına mektup tahrir ve Nemçe ahidnâmesinde Venedik'e müteallik bir harf yok iken kefere-i mezbure üzerine sefer ve hareket vukuunu mutazammin ahdinizi bahane edüb "mademki Venedik'e nâgehâni îysal olunan ziyan ve zararları bittamam tazmin olunmadıkça sulhumuz muhkem ve paydar olmaz ve bu surette Devlet-i Aliyyenin müsaade etmiyeceği malûmuBuz olmakla ol tarafta

leketino gönderildi (1128 Cemaziyelahır/23 Mayıs 1716). Vezir-i âzamin maiyyetinde istihracına inanmış olduğu Lâlî-zâde Abdulbaki Efendi de vardı.
Serdar-ı Ekrem ordu ile Filibe'ye geldiği zaman Kırım Hanı Kaplan Giray geldi ve vezir-i âzam ile gizli olarak görüştü. Lehistan kiralı II. Ogüst'ün taraftarları ve aleyhdarlan yüzünden Lehi st anın karışık olup ruslarm da faaliyetinden bahis eylemesi üzerine Kırım Hanının kırk bin tatarla Avusturya seferine iştiraki münasip görülmeyerek yalnız on beş bin kişilik bir kuvvetin Belg-rad">a gönderilmesi hususunda mutabık kalınmıştır.
Seferin iki cepheye ayrılmış olmasından dolayı vezir-i âzam, orduların noksanını telâfi için Anadolu'ya, arka arkaya fermanlar gönderiyorsa da Avusturya seferinin ânî olarak zuhuru dolayısiyle kuvvetler derhal harekete geçemiyorlardı; hatta kaide üzerine Avusturya'ya karşı olan seferde Nevruz (22 Mart)'da Edirne sahrar sında hazır bulunmaları eyaletlere yazılırken vezir-i âzamin üst üste emir göndermesine rağmen bir iki eyaletten başka kuvvet gelmemişti; vezir-i âzamin hareketinden sonra geride kalan kuvvetler parça parça arkadan yetişerek orduya iltihak ediyorlardı. Niş'e gelindiği zaman on bin Tatar kuvveti geldi; bunlar Selâmet Giray Sultan kumandasında idiler.
Vezir-i âzam ordu ile 22 Temmuz 1716 (2 Şaban 1128) 'da Belgrad'a gelerek kaleden atılan toplarla selâmlandı; Avusturya kuvvetlerinin Varadin'de oldukları haber alınarak yapılacak harekât hakkında görüşme oldu.
„, .. . Düşmanın Varadin'de bulunduğu anlaşıldıktan son-
Urdu müşaveresi t .
ra harp meclisi toplanarak vezir-i âzam ordu ile Te-mişvar tarafına mı yoksa Sava nehrini geçerek Varadin üzerine mi
olan kapu kethüdamızı irsal idesİz"deyu su-i kasd ve hıyanetinizi müş'ir kelimât tahrir etmişsiz. Böyle bir kizb-i sarih irtikâb ve nakz-ı ahdinizi anın üzerine bina ile devlet-i aliyyenin iki senedenberu Venedik üzerine olan sefer-i hümâyunı için nâgehâni deyu tâbir ettiğinizi görüb devlet-i aliyyenin vakt-i hareketinden JBec'den menzil ile bağteten, gönderip nakz eylediğinize âyâ sair mülûk-ı nasâra ve içinizdeki ukalanız ne derler? Ola ki hıyanetinizi, tamam devletin tedariki Venedik tarafına masruf oluncayadek perde-i mekr ve hiylede setredüb bağteten nakz-ı ahd ve am dahi ahîdnâmede olmayan bir kizb-i sarih ile bina eylemek halet-i mezmumesini irtikâb edüb.. bu fiil-i mezmumı mülûk-i nasara değil ednâ bir duka irtikâb etmez.." (Raşid 4, s. 227). *

gidilmesinin münasib olacağını sordu. Görüşme esnasında iki fikir belirdi; yeniçeri ağası, Tameşvar tarafına gidilmesini ve Rumeli Bey-lerbeğisi Sarı A hm e d Paşa ise Varadin

üzerine yürünmesini söylediler; vezir-i âzam bir karar vermeden neticeyi başka bir güne bıraktı bu sırada düşman ahvalinden haber alınmak için adamlar tayin etti; Varadin tarafından yedi kişi esir edilip orduya getirildi; bunlar Varadin yakınında bulunan Avusturya kuvvetinin yetmiş, seksen bin kadar olduğunu, bundan başka orduda ayrıva Fransa ve İspanya kuvvetlerinin de bulunduklarını ve baş kumandan Prens öjen'in iki defa Varadin'e gelip gittiğini söylediler.

Varadin tarafına Tameşvar ve Varadin'den nihayet Varadin'de hareket bulunan düşman ordusu üzerine gidilmesine
karar verildi. Sava nehri üzerine köprü kurulup 25 Temmuz 1716 (5 Şaban 1128) tarihinde Zemon (Zemlin) yakasına yani Macar topraklarına asker geçirildi ı. Ordu 30 Temmuz (10 Şaban) tarihinde Varadin üzerine hareket etti. îleri kuvvetlerin Karlofca kasabası yakınında düşman kuvvetleriyle temas edip muharebe ettikleri haber alındı; üç bin Osmanlı kuvveti sekiz bin mevcutlu düşman kuvvetiyle muvaffakiyetli ilk çarpışma yaptı; esir ve kelle getirenlere vezir-i âzam mûtadı üzere bol bol bahşiş veriyordu; fakat onun bu cömertçe hareketini kethüdası olan Cabi-oğlu İbrahim Ağa önlemek isteyip:,

— "Behey sultanım, askerî sınıfı maaşlı olup bu da seferde ve hazarda hizmetlerine mukabil verilmektedir. Bunlar gönüllü olarak sefere gelmiyorlar ki in'am ile ve ihsan ile teşvik edilsinler; verilecekse Mora seferinde olduğu g'bi bir kese, iki yüz ve yüz kuruş verilmeyip dil (esir) getirenlere yirmişer ve kelle getirenlere onar kuruş bahşiş nelerine yetmez" gibi sözlerle scrdar-ı ekremin ihsanının Önüne geçti.

Geçen Mora seferinde olduğu gibi fazla ikram ümidiyle dil ve kelle getirenlere kethüdanın telkiniyle az bahşiş verildiğini gören askerin bir kısmı bunu kabul etmeyip bir kısmı da aldıktan

1 Serdar-ı ekremlerin böyle büyük işlerde ihtiyar ettikleri uğurlu gün cumartesi, pazartesi ve perşenbe günlerinden biri olurken vezir-i âzamin Zemon yakasına geçmesinin salı günü olması ve seher vakti geçmek Scabederken öğleden sonra geçmesini doğru bulmayan asker ve ordu erkânı bunu uğur saymayıb teşe'üm ettiler (Ra§id tarihi c. s. 4, 254). ,

sonra ağzına gelen sözü söylemeğe başlayarak gürültü ettiklerini haber alan Kethüda t br ahi m Ağa telâşa düşerek reisülküttabı çağırıp:

—"Sahib devlete ben sonra anlatırım; defterdar efendiye var söyle makul ve münasip gördükleri kadar bahşiş versinler,, diye haber göndermesi üzerine ellişer, altmışar kuruş verilmeğe başlandı ve daha sonra vezir-i âzam yine bizzat kendi huzuriyle bahşiş verdi.

KarlofçaMaki öncü Karlofça mevkiinde iki taraf kuvvetleri harbe muharebesi tutuşup git gide harbin kızıştığının haber alınması üzerine vezir-i âzam ordu erkânını çadırına davet ederek:

—"Sizlerden her zaman bu Nemçeliye İslâm askeri ayağı tozuyla varırsa intikam alınır diye duyarız; şimdi iki taraftan ateş başlamışken düşmana hücum olunsa nasıl olur ?" diye sorması üzerine Anadolu beylerbeği Türk Ahmed Paşa muvafık gördü ise de Rumeli beğlerbeği Sarı Ahmed Paşa:

—"Asker yorgundur, daha ileri yürünmek doğru değildir, hem de top ve cephane yoldadır; iyice tertibat alınmadıkça muharebe doğru değildir" dediğinden onun sözü üzerine muharebe ertesi güne kaldı.

Düşmanla ilk teması yapmış olan serden-geçti kumandanı Kayseri mutasarrıfı Şehsuvar-oğlu Os*nan Paşa ile îlbasan mutasarrıfı Kurt Mehmed Paşa kuvvetleri temas ettikleri sekiz bin düşmandan üç bin kadarını kılıçtan geçirip düşman kuvvetleri kumandanı general Palfi'yi mağlup etmişler ve dört bin askere kumanda eden K o nt Broyner (Breuner)'i esir edip geri kalan düşman kuvvetlerini Varadin kalesi altına varıncaya kadar takip eylemişlerdir (1 Ağustos 1716)1.

Varadin Meydan muharebesi

.... . Osmanlı ordusu ertesi günü yani 2 Ağustos 1716

Düşman kısm-ı o j o
küüîsiyle temas (13 Şaban 1128)'da Karlofça önünden hareketle iki. saat mesafede bulunan Varadin tarafına

1 Hammer, Ragid'in yazdığının aksine olarak imparatorluk raporlarına göre bu öncü muharebesinde Osmanlıların sekiz bin, Nemçelilerin de üç bin olduğunu beyan ettiği gibi yine İmparatorluk raporlarına göre Avusturyalıların zayiatının dörtyüzden fazla olmadığını beyan ediyor (Almanca tab'ı, c. 7, s. 204, 205).

yürüdü; Prens Ojen kumandasındaki düşman kuvvetleri burada Petro Varadin muhasarasında Sürmeli Ali Paşa tarafından yapılan siperlere yerleşmiş olup bu siperdeki kuvvet mecmuu on beş, yirmi bin kadardı. 3 Ağustos 1716 (14 Şaban 1128)'da düşman kısmı küllisiyle karşılaşıldı. Osmanlı ordusu düşman tarafından bir taarruz ihtimaline binaen üç saat beklemiş ve sancağ-ı şerifi kendi önüne diktiren Serdar-ı ekrem Damad Ali Paşa üç saat at üzerinde kalmıştır. Düşman tarafından bir hareket vukua gelmemesi üzerine gece karanlığından bil-istifade sıçan yolları açılarak toplar münasip yerlere konuldu.

t,. , 5 Aeustos'da iki tarafda muharebe için hazırlan-Ikı taraf ° .
Y
kuvveti mıştı; taarruza ıbtıda Avusturya baş kumandanı
Prens ojen karar verdi; Nemçelilerin 187 süvari bölüğü ile altmış iki piyade taburları vardı; Avusturya baş kumandanı sol kanadını bir bataklık ve sağ kolunu da sarp tepelerle emniyet altına almıştı; bütün kuvvetleri altmış dört bin kadardı.

Osmanlı ordusunda kırk bin yeniçeri, otuz bin süvari ve Tatar, Arnavud ve Eflâk kuvvetleri olarak mecmuu yüz yirmi bin kadar kuvvet vardı; Osmanlı ordusunun sağ kolunda Tuna sahilinde Anadolu beylerbeğisi Türk Ahmed Paşa buhımıyordu.

,, t . 5 Ağustos sabahı muharebe ibtida Türk Ahmed
Muharebe °
Paşa kolundan başladı; düşman, Osmanlı kuvvetlerini iğfal edici hareketlerle işgal ettikten sonra taarruza geçti; fakat sağ kanaddaki yaya kuvvetleri ilerlemekte olan düşmanın sol cenahmdaki Alman piyadesini geri atarak bunlardan iki general öldürdü; üçüncü general olan Bonneval ı iki yüz kişi ile kendisini müdafaa ederekepi telef Verdikten sonra kaçabildi; fakat Alman merkezi dayanıyordu.

Tehlikeyi gören baş kumandan Ojen kendisinin sol kanadında piyadenin gerisindeki süvari ile ihtiyat kuvvetini o tarafa yardıma şevketti; bunun üzerine yeniçerilere yardıma sevkedilen Türk

1 Hu Bonneval, sonradan Osmanlı devleti hizmetine girerek yeni Hum-haracı teşkilâtını yapmış olan meşhur Humbaracı-başı*Ahmed Paşadır.

süvari kuvvetinin Alman süvarisi tarafından önlenmesi üzerine buna karşı koyamayan Osmanlı süvarileri kaçmağa başladı.

Bunun üzerine düşman sağ kolda bulunan Türk Ahmed Paşa kuvveti üzerine yüklendi, bu kuvvetler bir miktar elleşerek geri çekildikten sonra kaçmağa başladılar; Osmanlı ordusundaki bu sarsıntıyı gören Ojen derhal umumî taarruza geçti.

Osmanlı sağ cenahının bozulmasına karşı serdar-ı ekremin bir hareketi görülmedi, şaşıran vezir-i âzam elindeki dürbinle düşman vaziyetini gözden geçiriyordu.

,T . . ,, Bu vaziyet üzerine bazı devlet erkânı, kethüdası
Verar-ı azam ve J '
Serdar-ı ekremin vasıtasiyle :"Vezir-i âzamin bu hareketsiz vaziye-şehadeti tine sebep nedir? Düşman ile muharebe eden as-
kerleri teşci için ileri gitsin,, diye söylemişler ise de Kethüda İbrahim Ağa:
—"Vazifeniz olmadık işe ne karışıyorsunuz" cevabını verdiğinden herkes hayret içinde

kalmıştı. Anadolu askerinin yüz çevirip çekildiğini görenlerden bazıları cesaret göstererek serdar-ı ekreme:
—"Efendim, burada durmanın zamanı değildir, yürüyelim" diye muvafakatini alıp çadırlar arasında Anadolu askeri tarafına gidip o sırada Anadolu valisi Türk AhmedPaşa Adana valisi Can Ar si an Paşa-zâde Hüseyin Paşa'nın şahadetleri üzerine bozgun bir hale gelen sağ kolu geri döndürmek üzere serdar-ı ekrem ve gerek dairesi halkı tarafından yapılan gayret ve kılıç ile men etmek faide vermeyip bu sırada düşmanın araba siperlerini aşıp içeri girdiğini gören araba siperleri dahilindeki kapıkulu süvarileri de kaçmağa başladıklarından serdar-ı ekrem bir kaç kişi ile kalmış ve kaçanlara :
—"Behey adamlar, Allahtankorkmaz mısınız? Sancağ-ı şerifi nereye bırakıp kaçarsınız?,, diye kan ağlayarak yanındaki iç ağa-lariyle düşman üzerine atıldığı sırada bir kurşun ile alnından vuruldu; fakat derhal ölmedi 1. Bozgun esnasında maiyyeti adam-

1 Bu mağlubiyete* dair Nusret-nâme şöyle diyor: Anadolu beylerbeğisi Türk Ahmed Paşa'nın şahadetiyle o kolun bozulmasından sonra "Nefsî nefsî olup cümle kollar bozuldu, serdar-ı âzam İse otağında Lâlizâde dedikleri lâin müneccim karşısında usturlabı elinde saat gözedüb henüz yenilmenin vakti var efend'm sabreylen der idi... kâfirin yürüdüğü duyuldu, kethüdası Sarı ibrahim ve Reis Sarı Deli "Mustafa havfinden kimsenin varub söylemeğe

lan 'kendisini atlarının arkasına alarak sonra da bir cephane arabasına koyup Karîofça yolundan Belgrad'a götürürlerken yolda son nefesini verdi x.
Düşman kumandanı asıl netice almak istediği sağ cenaha hücum ettiği esnada, bu cenaha diğer kollardan yardım yapılmaması için metriste bulunan Dizdar-oğlu Sarı Ahmed Paşa ve yeniçeri kuvvetleri tarafında da harekete geçip bunları oyalamış fakat mukabil taarruzla düşman geri çekilerek hatta metrislerden çıkarılmış ise de bu kuvvetler de sağ cenahtaki bozgunu haber aldıklarından geri dönüp kaçarak Belgrad yolunu tutmuşlardır.
Bu sırada sancağ-ı şerif yanında bulunan devlet ricali ve di-van-ı hümayun erkânı iş işten geçtiğini görünce sancağ-ı şerifi alıp Belgrad'a döndüler (6 Ağustos 1716/17 Şaban 1128) a.
Netice Navarin meydan muharebesi beş saat sürmüş,
öğleye doğru Avusturyalıların galebesiyle bitmiştir. Vezir-i âzamin takviye aldığını zan ve tahmin etmesine mukabil vaziyetin kendisine yanlış anlatılarak taarruza hazır veya mukabele edecek vaziyette bulunmaması, merkez cephesinde Sarı Ahmed Paşa tarafından ilerlemeler yapıldığı halde- taarruza geçilmemesi —ki sonradan bunun yapılmamasının ne kadar hatalı olduğu anlaşılmıştır— ve düşmanın taarruz haberi alındığı halde vezir-i âzamm Lâ'lî-zâde'nin zayciesine kanarak hareket için eşref saat bekleyip çadırında kalıp askeri teşci etmeyerek ket-

zehresi yo gidi, iş işten geçti en sonra kapıcılar kethüdası Uzun Hüseyin va-rub, efendim oturacak vakit değil, işte kâfir yürüdü asker-i islâm cenge koyuldu, Anadolu beylerbeğisi Türk Ahmed Paşa ile Adana valisi şehid oldu demekle kuşluk vakti idi kalkıp atına binip sancağ-ı şerifi önüne alıp düşmana karşı gitti, asker namına bir şey yoktu; hani ocaklı diye feryada başladı. Gedüklüler mehteri Ahmed Ağa vezir-i azama Kendine yar olan asker mi kodun, işte şunda üç, sidikli ağa kaldı" deyince ses çıkarmadı, başına geleceği bildi. Kırk elli kadar maiyyeti ve on kadar hizmetkârı ile gidip, düşman tarafından atılan bir kurşunla alnından isabet edip derhal Öldü; maiyyeti kaldırıp bir siyrem arabasına ve sonra defterdarın kiler arabasına konup Belgrad'a getirildi.
1 Tarihte Şehid Ali Paşa diye anılan Damad Ali Paşa'nın cesedi Belgrad kalesindeki Sultan Süleyman camii naziresine defnedilip sonra üzerine türbe yaptırılmıştır.
2 Navarin muharebesinde Damad Ali Paşa'nın himayesine nail olan müverrih Raşid de bulunmuş ve vukua gelen hadiseleri tarihinde yazmıştır.

hüdasının sözüyle yerinde kalması ve nihayet iş işten geçtikten sonra vaziyeti düzeltmek istemesi kazanılması pek muhtemel olan bu muharebeyi kaybettirmiştir.

Navarin muharebesinde Türkler altı, yedi bin Avusturyalılar da üç bin kadar telef vermişlerdir. Osmanlı ordusu 114 top, 150 sancak, beş tuğ kaybetmiştir. Bu muharebe esnasında Öncü harbinde Türklere esir düşmüş olan Kont Broynerde maktuller arasında idi; bundan başka muharebe esnasında bazı Avusturya generalleri de maktul düşmüştür.
Bozuk düzen Belgraâ?*. avdet eden ordu erkânı toplanarak Rumeli valisi Dizdar-oğlu Boşnak Sarı Ahmed Paşa'yı serdar vekâletine tayin ederek keyfiyeti bir ariza ve mührü hümâyunla birlikte Mevkuf atî İbrahim Efendi x ile .Edirne'de bulunan pâdişâha bildirmişlerdir.
— . , Vezir-i- âzam Dam ad Şehid Ali Paşa Avus-
Korfo muhasarasının kaldı- turva seferine giderken Venediklilerin elindeki
rılması Korfo adasını almak için Mora seraskeri Kara
Mustafa Paşa ile kaptan paşayı memur etmişti. Kaptan paşa Moraya varıp Ferendos iskelesinden' donanmaya asker alarak Korfo adasına ihraç ile adanın Doğu tarafındaki Korfo kalesini muhasara ettiler. .Kale metin ve muhasara eden kuvvet az olduğundan .buranın zattı muhal denecek derecede zordu; bundan başka Venedik donanması kale altına gelerek kale müdafilerinin maneviyatını arttırdığı gibi Osmanlı donanması buna mani olamıyordu; fakat vezir-i âzam Korfo'nun mutlak surette bu sene zabtını emretmiş ve eğer alamazsanız katlederim demiş olduğundan onlar da bir kaç defa yürüyüş yapmışlar ise de yalnız Ak-tabya'yı zabtedebilmişlerdir.
Mevcut kuvvetle Korfo'nun alınamıyacağını seraser ve kaptan paşa vezir-i azama bildirmişler ve o da yeniden asker yazılması için Mora seraskerine para göndermişti; işte bu sırada Varadin bozgunu olunca Korfjrdaki askerin bunu haber alarak dağılmamaları için pâdişâh atarafından Korfo seraskerine :
1 Bir müddet sonra vezir-i âzam olup III. Ahmed'in Damad Ali Pa-şadana kalan kızı Fatma Sultan ile evlenen meşhur Nevşehirli Damad İbrahim Paga'dır. #

—"Bu emri aldıktan sonra üç gün zarfında kaleyi elde etmek mümkün olursa ne ala; olmadığı takdirde bütün mühimmatı alarak adayı terk ediniz" diye hatt-ı hümâyun göndermişti.
Padişahın bu gizli emri Serasker Mustafa, kaptan-ı derya Canımhoca ve Topal Osman Paşa aralarındaki geçimsizlik dolayısiyle asker tarafından duyularak birbirlerini ithama kalkış-tıklarından asker her şeyi bırakarak karşı Arnavutluk sahiline geçtiğinden muhasaraya âit yirmi üç balyemez, otuz şâhî topla yedi humbara, iki yüz'yetmiş çift top arabası ve mandaları, yüz elli kadar top beygiri, iki bin küçük ve büyük baş hayvan külliyetli barut ve cephane Ada'da terk olunmuştur.
Venediklilerin Navarin harbinden sonra askerin Korfo'daa kaç-fualiyetleri masını fırsat bilen Venedikliler 1128 senpsi sonlarına doğru (1716 Ekim veya Kasım) Preveze boğazından içeri girip evvelâ VoniçeJyi ve daha sonra Preveze'yi muhasara etmişlerse de muvaffak olamamışlardı 1; fakat daha sonra yani 1129 H./1717 M. de denizden asker çıkararak Preveze'yi tekrar muhasara edip tazyike başlamadan evvel buranın muhafızı bulunan Ali Paşa, kaleyi bütün mühimmatiyle düşmana terk ile Narda tarafına çekilmiştir; bundan sonra Venedik kuvvetleri Voniçe kalesini de muhasara ederek orasını da almışlardır 3.
Venedikliler daha sonra Dalmaçya, Karadağ ve Hersek yakınlarında da faaliyette bulunmuşlardır. Venedik kumandanı Alois Montenigo denizden ve karadan Adriyatik sahilindeki Kotor ve
1 Mühimme defteri 125, s. 77-82.
3 Venedikliler Preveze'yi "henüz harp ve kıtal ile tazyike başlamadan mu-hafaza-i merkumede olan Ali Paşa, bu kadar top ve humbara ve mühimmat ve cephane ile kale-i merkumeyi yed-İ âdâya teslim ve yakın zamanlarda mesbuk-ı bilmesel olmadık redaet-i tıynet ve cebânet~i cibilliye izhariyle Narda tarafına gelip anda ikamet eylediğini " bildirmesi üzerine Erzurum valisi ve Narda muhafızı Elhac Hacı Mustafa Paşa (daha sonra Belgrad

muhafızı olup oranın sükuti üzerine esir düşmüştür) Preueze'nin istirdadına memur olduğu gibi Prevezeyi düşmana teslim eden sabık Yanya valisi ve Preveze mutasarrıfı Ali Paşa'nm mallarının müsaderesiyle kendisi hakkında verilecek emre kadar tnebahtı kalesinde hapsedilmesi Mora seraskeri Osman Paşaya yazılmıştır (Mühimme defteri 126, s. 189, 190, 196, 225, 249, ve Mühimme 125, s. 77-82).

Nova taraflarına asker çıkarıp Karadağlılarla diğer âsî Arnavutlara tüfenk, barut, cephane ve çuha dağıtıp otuz kadar donanması ile kuvvetlendikten sonra Bar (Antivari) kalesi önüne, Kotor ve Nova limanlarına gelip Zadra (Zaza) ve Hırvatistan'dan gelen kara askeriyle de birleştikten sonra Bar kalesini almak için yanlarında olan Karadağ Vladikasını Karadağlıları isyan ettirmek için içeri tarafa göndermişler ise de kendilerine yardım vasdeden Vladika'-dan bir eser görünmeyip 1 o tarafa serasker tayin edilen Kur d M eh m e d Paşa'ya iltihak eden kuvvetler sayesinde Venedikliler bir başarı elde edemeden çekilmeğe mecbur olmuşlardır 2.

Osmanlı-Venedik muharebesi esnasında her iki taraf donanması da faaliyette bulunmuşlardır; iki donanma Limni ve Bozcaada önlerinde 1717 senesi haziranının 12,13 ve 16'sındaki üç deniz muharebesi, Venediklilerin mağlubiyetleriyle neticelenmiş ve donanma'mn fevkalade kumandanı bulunan Falanicini (Flani-gini) maktul düşmüştür.

Kaptan-ı derya İbrahim Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması bu muharebeden sonra Mora ve Arnavutluk sahillerine kadar gitti; Mora sahillerinde Venediklilerin iki amiralinin birleşmiş donanmalarına rast geldi ise de iki taraf da harpten çekinerek geri döndüler; Çanakkale önünde yani Limni ve Bozcaada arasındaki deniz muharebesinde Venedik donanmasında müttefiki olan Avusturya'nın bin kadar askeri vardı.

Muharebenin sonunda Venedik elçilerinin de iştirakiyle Avusturya ile m üs al aha işleri görüşüldüğü sırada müsalehanın akdinden evvel Venediklilerin bir emri vakile Ülkün ile Bar\ elde etmek istedikleri haber alınmış olduğundan buraların iyice muhafazası emrolunmuştu; filhakika müsaleha akdi sırasında Venedik kuvvetleri 25 Şaban 1130(24 Temmuz 1718)'da Ülkün'ü muhasara etmişlerse de elde edemeyip mağlup olmuşlardır 3.

1 Karadağ viladikası ile anlaşan Venedikliler 1129 Zilkade (1717 Ekim)'-de karadan karadağlıların ve denizden kendilerinin muhasara ettikleri Bar kalesi önünde Dukakin sancağı beyi T ahir Paşa kumandasiyle yetişen Osmanlı kuvvetleri tarafından mağlub edilmiş ve Karadağ'a dönemeyen Vladika Venediklilerle beraber kaçmıştı. Bu ikinci Bar muhasarasından sonra Vladika memleketine döndü ise de tekrar bir maceraya atılmadı (Mühimme 126).

2 Mühimme defteri 126, s. 216 ve Mühimme 127, s. 146, 148 (Sene 1130 H./1718 Man).

3 Mühimme defteri 127, s. 153, 179, 181, 184, 193.

Avusturya harbinin ikinci safhası

_ , Osmanlı ordusu baş kumandanı Vezir-i âzam

Başsız orduya ,

serdar tayini ve serdar-ı ekrem AH Paşa nin şahadeti ve mağlup ordunun Belgrad'a gelmesi üzerine Avusturya harbinin birinci safhası bitmiş ve bundan sonra Pasarofça barışına kadar olan ikinci safhası başlamıştır.

Ordu erkânı, başsız kalan askere bir kumandan vekili tayinine karar verip ordunun en kıdemli kumandanı Rumeli beylerbeğisi SarıAhmed Paşa'yı kumandan vekili intihap ederek keyfiyeti padişaha bildirmişlerdir; halbuki ondan evvel mağlubiyet haberi beylerbeği rütbesiyle Belgrad muhafızı olan Halil Paşa tarafından bildirilmiş olduğundan III. Ahmed, vaziyetten daha evvel haberdar olmuş ve şehit Ali Paşa'nın vasiyyeti üzere mühr-i hümayunı sadr-ı âzam kethüdası Sarı ibrahim Ağaya yermek üzere küçük mirahur Mehmed Ağa ile BelgratTa yollamıştı.

Mirahur, yolda ordu tarafından gönderilen mevkufatî ibrahim Efendiye rast gelerek Sarı İbrahim'e sadaret mührü gönderildiğini duyunca telaş ile Mehmed Ağa'yı geri döndürüb

Edirne'ye gelmiş ve vaziyeti padişaha anlatarak katli vacib öyle bir adamı vezir-i âzam yapmanın doğru olmadığını arzeylemek suretiyle Sultan Ahmed'i câydırmıştır 1. . '■.,-.
Başsız kalan orduya acele bir serdar tayini lüzumuna mebni pâdişâh orduda vezir rütbesinde kimse bulunmamasından dolayı kendisine ilk haberi gönderen ve bostancı başılıkla saraydan çıkmış olan îlbasanlı Halil Paşayı sadarete münasip görüp vezirlik vererek onu vezir-i âzam yaptı; halbuki ordu tarafından serdar
1 Mevkufatî İbrahim efendi padişaha "halk ayakta' ve serhad ihtilâlde iken katli vâcib öyle meçhul kâfire mühür mü verilir ve defterdar Bakkal-oğlu Mehmed Efendi (Sarı Mehmed Paşa) ise mühin-i devlet bir adamdır; bütün Rumeli'nin kâfir eline girmesine sebep olur ve Sarı Ahmed Paşa ise serhad perverdesi bir adamdır, ana hiç münasip değildir. Şimdiki halde mühr-i sadareti Belgrad muhafızı Arnavud Hacı Halil Paşa'ya gönderin, bir metin adamdır; kışa değin serbaddi muhafaza eylesün, dilhâhınız üzere hizmet-i şerifinizde olursa ne güzel ve illa bir kulunuza dahi verin" diyerek hatt-ı hümayunı tebdil ettirdi. Halbuki orduda bulunan Sarı ibrahim Kethüda, defterdar, Bak-kal-zâdeSarı Mehmed Efendi ve Rumeli beylerbeğisi Sarı Ahmed Paşa*-dan yani bu mevkie ehil üç sarıdan her biri vezir-i âzamlığın kendilerine verileceği ümidiyle dört gözle mühr-i hümâyunu bekliyorlardı (İVusret-ndme'den).

vekili olan Bosnalı Sarı Ahmed Paşa gerek Mora'da ve gerek bu seferde faaliyetinden ve mütaleasından istifade edilir bir kumandan olduğundan ve bilhassa seferde bulunup bütün va-ziyete vakıf olduğundan onun veyahut değerli bir devlet adamı olan defterdar Sarı Mehmed Efendi'nin sadarete getirilmemesi bir isabetsizlikti; fakat bu iki zıt aleyhinde ve H a 1 i 1 Pa-şa'nın tayininde pâdişâhın îtimad ettiği mevkufatî yazıcı Nevşehirli ibrahim Efendi'nin tesiri olmuştur *.
Yeni vezir-i âzam işe başlar başlamaz vücudunu istiskal ettiği Sarı Ahmed Paşa'yı ordudan ayırıp kendi yerine Belgrad muhafızlığına tayin etmek suretiyle bir hata daha yapıldı; bununla beraber ordu erkânının müracaatı üzerine Ahmed Paşa'ya vezirlik verilerek bir dereceye kadar gönlü alınmıştı 2.
_ , Karlofça muahedesine kadar müdafaasiyle meş-
Tameşvar m Y J *
düşmesi nur °^an Tamışvar, Osmanlıların Macaristan'da kalan son eyaletlerinden birinin merkezi idi; burası şehir, hisar ve palangadan mürekkep olarak üç kısımdı. Varadin meydan muharebesini kazanmış olan baş kumandan Prens ojen büyük bir kuvvetle 3 ve Osmanlılardan aldığı top ve mühimmat ile Varadin muharebesinden yirmi gün sonra Tamışvar üzerine yürüyerek burasını, muhasara altına aldı (25 Ağustos 1716). * '
Prens Ojen kumandası altındaki onaltı alay süvariye general Palfi ve on tabur piyadeye de Vortemburg prensi Alek-sandr kumanda ediyorlardı; Tameşvar muhafızı Bodur Mustafa Paşa, Tamışvar'm gizli kapısından hıristiyan kıyafetine girmiş bir adamla Belgrad'a. haber gönderip yardım istedi; filhakika Belgrad'daki ordudan Tameşvar'a imdat gönderilmiş ise de Kurt Paşa kumandasiyle yollanan bu kuvvetler düşmanın çokluğuna
1 Mevkufatî İbrahim Efendi, Darüssaâde ağası yazıcılığında bulunması dolayısiyle padişah evvelce kendisini tanımış ve teveccüh göstermişti.
2 Sarı Ahmed' Paşa, vezir-i âzam tayin edilmemesinden müteessir olarak irtidat edip Belgradh düşmana teslim etmek suretiyle hıyanette bulunacağı zannolunarak ordunun Belgrad'dan Edirne'ye hareketinden sonra asker ve halk kendisini Belgrad'Aa.n çıkarıp parçalamışlardır (Raşid c. 4, s. 298).
3 Raşid, Tamışvar'ı muhasara eden kuvvetin yüz elli bin olduğum yazmaktadır. Ojen, burasını muhasara için tabye, hendek ve siperler kazmak suretiyle yerli halktan otuz bin kişi çalıştırmıştı (Raşid c. 4, s. 293J.

binaen Pançuva'&an ileri geçememiş ve kendisine vezirlik verilen yeniçeri ağası Zileli

Hüseyin Paşa da beş bin kadar gönüllü ile Kurd Paşa kuvvetleriyle birleşerek Tameşvar'a girmek üzere o tarafa yollanmştı 1.
Tameşvar^a. yardıma giden bu kuvvetler Varadin muharebesini görmüş yılgın kuvvetler olup düşman kuvvetinin çokluğunu görüp biraz muharebeden ve dört bin kadar telef verdikten sonra çekilmeğe mecbur olduklarından Tameşvar 'a yardım yapılamayarak kaderine terk edildi.
Bunun üzerine Prens Ojen Tameşvar'ın yardımına gelen kuvvetin muvaffak olamadığını, eğer kaleyi teslim ederlerse can ve mallarım kurtaracaklarını beyan ettiğinden bu tesire kapılan on iki bin muhafız daha uzun müddet dayanabilecek erzak ve mühimmat varken muhasaradan kırk dört gün sonra kaleyi teslim ettiler 2; halbuki bir müddet daha dayanmış olsa idiler Kırım Hanı ile Mehmed ve Ibşir Hüseyin Paşa kuvvetleri buraya yardım etmek üzere Mehadiye'den Yeni palanga'ya. kadar gelmişlerdi. Tamışvar, 28 Şevval 1128 (15 Ekim 1716)'de düşmana terk edilmiştir
Bu vaziyet üzerine düşmanın daha güneye Eflâk hududuna inmeleri ihtimaline mebni Tuna boyundaki îrşuva (Hırsova) ve havalisinin muhafazasına beylerbeği rütbesi olarî îbşir Hüseyin Paşa ve Demirkapanın muhafazasına da Anadolu valisi memur edilmişlerdir 3.
.
Varadin mağlubiyetinin acısı henüz gönüllerde iken birbuçuk ay sonra pek müstahkem olan ve aynı zamanda Tuno'nın karşı yakasında (sol sahilinde) bulunan yerlerin ve daha sonra Eflâk
1 Hammer bu kuvvetin yirmi yedi, yirmi sekiz bin olduğunu yazıyor (Almanca tab'ı c. 7, 212).
- Raşid tarihi, muhasaranın yetmiş iki gün sürdüğünü kaydediyor: Hammer ise kırk dört gün diyor, Nusret-nâme, Tameşvarhn 28 Şevval perşenbe günü düştüğünü yazıyor ki 1716 senesi Ekim ayının on dört veya on beşinci gününe tesadüf etmektedir. Nusret-nfîme muhasara müddeti hakkında bir şey yazmıyorsa da tetkike göre Hammer'in kaydına muvafıktır. Raşid» Zilkade ayının dördüncü günü Tameşvarhn teslim olduğunu beyan etmektedir ki Ekim nyının yirmisine rastlar.
3 Mühimme 125, s. 62 (1128 Zilkade ihtidalar^m-ö Ekim tarihli fermandan).

ve hatta Boğdan'm kilidi olan Tameşvar kalesinin elden çıkması Avusturyalıları Eflâk'a, kadar indirmiştir. Tameşvar'ın son kumandam Bodur Hacı Mustafa Paşa isminde bir beylerbeyi olup kendi sine vezirlik tevcih edilmek suretiyle gayreti arttırılmak istenmiş ise de Tameşvar'ın muhasarası sebebiyle bu tevcih kendisine bil dinlememişti 1.
Tameşvar'm on altı sene süren 1683—-1699 seferinde dört beş sene kadar mukavemeti dolayısiyle halkça Gazi kale sayılması sebebiyle kısa bir zamanda düşmesine ihtimal verilmediğinden bu suretle korkakça düşmana teslim edilmesi büyük ve menfi akisler yapacağı için on beş gün kadar halktan saklanmıştır.
« j «*.' Varadin' den Belerad'a, avdet eden orduda zabt Ordunun Edır-
o
ne*ye avdeti ve *abttan eser yoktu; vezir-i âzam Halil Paşa da tedbirden âcizdi; Tanıeşvarm elden çıkması asker arasında bir ihtilâle sebep olur korkusiyle buranın teslimini gizli tutup 21 Ekim* de Belgrat dan Edirne'ye hareket olundu; bu sırada Sadr-ı âzam olmadığından dolayı müteessir olup Belgrad'ı Avusturyalılara teslim edeceğinden korkulan Belgrad muhafızı Sarı Ahîned Paş a'nın Belgradhlar tarafından katli üzerine sabık defterdar olup Bender muhafızlığına tayin edilen Mustafa Paşa Belgrad muhafızı oldu. ' "•
Vezir-i âzam Edirne'ye gelirken pâdişâhın İstanbul'a, hareketini yazmış ise de böyle fena bir zamanda pâdişâhın .Edirne'den ayrılması Rumeli'deki halkın heyecanını mûcib olup paniğe sebebiyet vereceğinden dolayı Halil Paşanın teklin kabul edilmedi. Ordu 13 Zilhicce 1128 (29 Kasım 1716)'da Edirne'ye geldi.

„ .. _. , Tamesuar'ın elden çıkması Nemçelilerin Eflak Elafak Voyvoda y
* , , . .
«nın esareti taraflarına kadar sokulmalarını ıntac eylemişti;
bunun ilk eseri olarak bin iki yüz kadar 2 Nemçelilere ait bir çete ansızn Eflak'ın merkezi olan Bükreş'e girip voyvodanın oturduğu' Korta adı verilen sarayı basarak Nikola Voyvodayı esir ve maiyetindeki adamları öldürerek voyvodanın

1 Bodur Mustafa Paşa, Tameşvar"1! tesliminden dolayı Kavala kalesine hapsedilmişse de 1130 H./1718 M, de serbest bırakılmıştır.

2 Raşid dörtyüz ve Hammer ise Boyar Dettrîn kumandasında bin iki yüz Sırp kuvveti diyor.

boynuna ip takıp çırıl çıplak alıp götürmüşlerdir. Bu hal Tuna boyunda oturmakta olan halka dehşet vermiş olduğundan o taraflarda panik başlamıştır.

Bu çete kuvvetinin böyle birden bire Bükreş'e gelip müstahkem olan voyvoda sarayına girerek Nikola'yı yakalamaları, voy-vodoya aleyhdar olan Boyarların yani Eflak beylerinin tertipleri neticesi olup ı Avusturyalıların Nikola'yı esir etmek istemeleri de bunun diğer voyvodalar gibi devlete sadık olup Avusturyalılara yüz verine meşinden ve Avusturya'ya karşı hareket eden Rakoçi-oğlu'nu teşvik ile Avusturya'ya dair hükümete faydalı raporlar göndermesinden ileri gelmiştir.

Nikola'nın yerine divan-ı hümâyun tercümanlarından olan küçük kardeşi Yan a ki Mavrokordato (Johann Marokordato) tayin olunarak gönderilmiş (15 Zilhicce 1128/2 Aralık 1716) ve onu makamına oturtmak için yeniçeri ağası Hüseyin Paşa ile mühim bir kuvvet sevk edilmiş ise de Bükreş'in kuzeyinde Terga-vişte'âe mühim kuvvetlerle faaliyette bulunan Nemçelilere karşı durulamıyacağından ve istediği kuvvet de gönderilemediğinden dolayı Hüseyin Paşa yeni Voyvodayı Bükreş'e sokamamıştır3.

Bundan iki ay sonra Boğdan'm merkezi olan Yaş şehrine Avusturyalılar tarafından baskın yapıldı ise de Çetozuye kalesinde kendisini müdafaa eden Boğdan voyvodası MihaıTin vaziyeti bildirmesi üzerine acele yetişen tatar kuvvetleri sayesinde kurtulmuş 3 ve Boğdan voyvodasının arzusu üzerine buranın muhafazası için iki bin kişilik bir Tatar kuvveti bırakılmıştır 4.

1 Eflâk'deki Avusturya taraftarı Boyarlar, bundan daha evvel Nemçe kuvvetlerini Bükreş'e yakın bir mahale kadar getirmişlerdi (Mühimme defteri 125, s. 40, Sene 1128 Ramazan sonu tarihli fermandan).

2 Halen Nemçe keferesi Bükreş kasabasına girip tahassun ve Tuna seva-hilinde olan bilâd ü İbada Sysal-i hasar kasdmda olup şer ve mazarratlarının defi ve Eflâk voyvodası olan Yenaki voyvodanın yerine istikrarı elzem olup husus-ı merkum için dergâh-ı muallâm yeniçeri ağası serasker nasb-ü tayin ve irsal olunup (Mühimme 125, s. 103, Sene evahir-i Zilhicce 1128/1716 Aralık).

3 Mühimme 125, s. 84.

4 Mühimme 125, s. 165,

Hudutlarda Edirne'de pâdişâh huzuriyle yapılan toplantıda
tertibat alınması Üçüncü Ahmed huduttaki halkın yerlerine terk ile içeriye geldiklerini haber alınca halkın emniyeti için "münasip ise Rusçuk taraflarına gideyim" dedi ise de mevsimin kış olması ve bu sırada askerin şevki ve bir çok masraf ihtiyarı gözönüne alınarak hududlara birer muktedir vezir gönderilmesi kararlaştırıldı ve bu meyanda bir sene evvel zabtedilen Mora'nın muhafazası için Tırhala mutasarrıfı olup Tırhala ve Yenişehir taraflarında Martalos başılık * etmiş olan Topal Osman Paşa -ki birinci Mahmud zamanında sadırazâm olmuştur-Mora seraskerliğine tayin edilmiştir.

Kınm Kırım Hanı olan Hacı Selim Giray oğlu Kaplan
hanlığında Giray'm pek bati hareketi ve geç asker gonder-değişiklik mesi ve sefer davetine geç gelmesi ' sebebiyle
padişah huzurunda epi dedikodu olmuş ve nihayet azlolunarak yerine Kırım hanlarının Çoban Ahmed Giray kolundan olan Kara Devlet Giray, Kırım hanlığına tayin olunup Rusçuk taraflarına gönderildi ise de Hacı Selim Giray ailesine bağlı olan Kırım ayanı ile Şirin beyleri ve mirzaları Kırım hanlığının yine Hacı Selim Giray evladından birine verilmesini istedik-lerinden muharebe zamanında memnuniyetsizlik hasıl olmaması için Kara Devlet Giray, tayininden on dört gün sonra azlolunarak yerine Hacı Selim Giray oğlu Saadet Giray tayin olundu (14 Muharrem 1129/29 Aralık 1716 sonu) ,■
„ , . ,, Osmanlı hükümeti Nemcelileri kendi içerisinde
Zirdel ve Maca-
ristan krallığına °*e me§gul etmek istediğinden yukarı kısımlarda tayin edilen görüldüğü üzere evvelce Avusturyalılara karşı
Rakoçi'nin gelmesi ayaklanarak sekiz sene mücadeleden sonra muvaffak olamayıp Fransa'ya kaçmış olan R a k o ç i'-ye daha Şehid Ali Paşa zamanında Macar kırallığı verilerek
1 Martalos^ rumca* bir kelimedir. Kümelide Bizanslılardan ahnan yerlerdeki hıristiyanlardan bazılarının muhafaza hizmetinde bulunarak silâh taşımalarına müsaade edilmiş ve bunlara Martalos denilmiştir. Martaloslar, Trakya, Makedonya, ve Tesalya bölgelerinde sarp ve tehlikeli geçitleri muhafaza ederlerdi. Bunların kumandanı olan ağa müslüman olup Martalos başı denilirdi. Bosna hududundaki Martaloslar müslüman oldukları halde yine bu ismi taşırlardı; bunlara ait kanun vardı. Martaloslar hakkında bk. R. Anhegger, Türkiyat Mecnvıasi C. VII-VHI.

Türkiye'ye gelmesine müsaade etmesi hakkında Fransa kiralına nâme yazılmış, fakat Rakoçi Ferenç gelmeden evvel Varadin muharebesinde Ali Paşa şehid düşmüştü.
Yeni sadr-ı âzam Halil Paşa Rakoçi'yi getirmek üzere Papaî Yanoş'ı 1716 Mayıs (1128 Cemaziyülâhıra) tarihli mektupla Fransa'ya gönderdiği sırada onunla beraber kapıcıbaşılardan Küçük Bahri Ağa'yı da yollamıştı; filhakika tedarik edilen kalyonla Rakoçi Fransa'dan alınarak Gelibolu'ya ve oradan da Edirne'ye gelecek ve kendisine kıral muamelesi yapılacaktı 1129 Muharrem ve 1716 Arahk'da Rakoçi Ferenç ile bir mukavele tanzim edilerek kendisine bir ahidnâme verildix.
Rakoçi Ferenç'in yeni bir maceraya girişmek üzere hududa şevki Erdel ve Orta Macaristan'ca, bir kaynaşmaya ve isyan hareketine sebep olacağı cihetle her taraftan ümidler arttı. Rakoçi'nin kendisinden evvel Berçeni (Berczeny) ve Esterhazi isimlerin-deki generalleri ErdePe girmek üzere Eflâk tarafına gönderildiler; fakat bunların gelişi daha aşağıda görüleceği üzere Belgrad mağlubiyetine tesadüf etmişti; bununla beraber Eflâk'da, bulunan Berçeni orada maiyyetine epi kuvvet toplamış ve bundan başka hükümetin vermiş olduğu tahsisat ile Macaristan'dan kaçanlar yeni kurulan Macar ordusuna yazılmağa başlamışlar ye böylece Berçeni yapılacak harekât için oldukça bir kuvvet toplamıştı.
Bercini, emri altındaki kuvvetlerle Receb Paşa maiy-yetinde olarak Tergovişte* den ve General Esterhazi de Hotin muhafızı Mustafa Paşa maiyyetindeki kuvvetlerle ErdePe gi-receklerdi; fakat bu plânların hiç biri tatbik olunamıyarak Receb Paşa Belgrad muhasarası sebebiyle oranın yükünü hafifletmek üzere Pançova tarafına memur olduğundan Erdeî tarafına gidemediği gibi düşmanın Eflâk'a, taarruzu sebebiyle Hotin valisi de o cihete memur edilmişti. Bu halden müteessir olan Esterhazi Tuna'yı geçip kendi başına hareket etmek istediyse de bu halden menedildi. Nihayet BMgrad\n düşmesi Erdel üzerine yapılacak taarruz plânlarını alt üst etti.
Rakoçi Edirne'ye gelip pâdişâh tarafından Erdel ve Maca-

1 Nâme-i hümâyunda Rakoçi Françesko denilen Rakoçi'y® Erdel kıratlığının tevcihini ve ahd-ü misaki müş'ir ahidnâme Sureti Başbakanlık ar-arşivindeki Nâme-i hümâyun defterinde vardır (Nâme defteri 6, s. 377).

ristan kiralı olarak kabul edilmiş ve talimat alarak hududa gönderilmek istenmişse de bu sırada sulh teşebbüsleri dolayısiyle fiiliyata geçilmedi ve nihayet Pasarofça muahedesinden sonra bir müddet istanbul'da Boğaziçindeki Yeniköy'&e ve daha sonra Tekirdağı'n-da oturtuldu nihayet 1147 H./1734 M. de orada vefat etti. Matbaa sahibi meşhur Müteferrika İbrahim Efendi, Rakoçi Ferenç'e tercüman tayin edilmişti.

_ . , Vezir-i âzam ordu ile 12 Haziran 1717 (2 Receb
Belgrad v
muhasarası 1129)'de Edirne'den Belgrad'a hareket etti; Filibe'ye geldiği sırada Belgrad muhafızı Mustafa Paşa'dan aldığı mektupta düşmanın Pançova tarafından Tuna üzerine köprü kurup karşı tarafa asker geçirmekte olduğunu ve Belgrad^a, iki saat mesafede Yemeklik mevkiinden bir tarafı Tuna ve diğer tarafı Sava nehri olmak üzere hendekler kazarak muhasara tertibatı aldığını ve acele yetişilmesini ve aynı zamanda Bosna valisi Numan Paşa'dan yardım istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine ordudan Rumeli valisi vezir Şatır Ali Paşa ile daha evvel gönderilen kuvvetlerin Belgrad'a girdikleri yine Belgrad muhafızı tarafından bildirilmiştir1.

Belgrad'ın muhasara altına abnmak üzere olmasından dolayı Bosna valisi Numan Paşa'ya gönderilen fermanda Belgrad vaziyeti bildirilip mühim bir kuvvetle acele îzvornik taraflarına doğru hareket etmesi yazılmış 2 yine bu suretle buramn yani Belgradhn yükünü hafifletmek üzere Hotin muhafızı Mustafa Paşa'ya gönderilen bir fermanla da General Esterhazi, Antu-van, Kolçak îlyas Bey ve Hanzadelerden Azamet Giray'ın da mühim bir kuvvetle Erdel üzerine yürümeleri bildirilmiştir3; yine böylece ErdeVe girmek için Mehadiye boğazında bulunan serdar Receb Paşa da Hotin'den gelecek kuvvetlerle muhabere

1 Mühimme defteri 126, s. 73.

2 Mühimme defteri' 126, s. 93 (1129 Receb ortaları tarihli fermandan). 8 Mühimme defteri 126, s. 96. Erdel üzerine serdar olan Receb Paşa, ma-
iyyetine Eflâk ve Macar mülteci kuvvetlerini de alarak Belgrad muhasarasından evvel Erdel ve Tameşvar tarafına memur edilmişti. Receb Paşa evvelâ Muhadiye boğazına gelip Şebeş kalesini alarak muhafazası müşkildir diye yıktırmış ve bir kısım Osmanlı ve Tatar kuvvetlerini Tameşvar civarına kadar a km ettirmişti.

ederek her iki koldan ErdeVe taarruz edilmesi yazılmış fakat Belgrad vaziyetinin tehlikeye girmesi üzerine Pançova'ya gitmesi emrolunmuşturı.

Serdar-ı ekrem ordusu Niş'e geldiği sırada Belgrad onbeş günden beri muhasara altında bulunuyordu; bu müddet zarfında düşman, mevkiini iyice tahkim etmiş olduğu gibi Niş ile Belgrad arasına sevkettiği ve Morava köprüsüe kadar inen süvari kuvvetler de o havaliyi vurup ortalığa şaşkınlık vermiş hatta ordu bile fena bir duruma düşmekten çekinerek Morava köprüsü civarına otuz bin kişilik bir kuvvet sevk edip arkadan gönderilen kuvvetlerle vaziyet takviye edilmiş ise de düşmanın öyle söylendiği gibi bu havalide bir kuvveti olmadığı anlaşıldığından ileri harekt oUın-muştu.

Belgrad'm bu muhasarası sırasında mühim bir kuvvetin Pan-çova taraflarına geçirilmesi düşmanın Belgrad^a karşı yaptığı tazyiki azaltacağı düşünülerek daha yukarıda yazıldığı gibi Diyar-bekir beğlerbeğîsi Receb Paşa bu işe memur edilmiş ise de Re-ceb Paşa'run Muhadiye kalesi ile yeni palanga alınmadıkça Panço-va'dan geçmek doğru olmaz diye itiraz etmesi üzerine ö cihetten Belgrad lehine bir netice alınamadı.

,... , . . Ordu ağırlıkları geride bırakılarak. 12 Temmuzda
Düşman ordusiyle D , ., ,

temas Niş*ten. hareket edildi'; Semendire yolundan Bel~
grad'a. doğru yürünerek ayın yirmi yedisinde düşman ordugâhının karşısına gelindi. Avusturya kumandanı altmış günde yerli halktan otuz kırk bin kişi çalıştırmak suretiyle önünü ve gerisini geniş hendeklerle çevirmiş ve büyük tabyeler vücuda getirmişti; bu suretle düşman taburuna girebilmek muhal denecek derecede zordu. Bundan dolayı ne yapılması lâzım geleceği görüşülerek bir karar verilemedi; vezir-i âzam âciz ve kararsızdı.
Ordunun geldiğini gören Belgrad muhafızı Mustafa Paşa, her taraftan muhasara altına alınmış olduğundan Sava nehrinden yüzerek göndermeğe muvaffak olduğu Lir adamiyle düşman ordugâhına yapılacak hücumda birlikte hareket edilmesini teklif ettiğinden kendisine yine aynı vasıta ile hücum parolası bildirilecekti.
1 Mühimme. 116, s. 111.

Avusturya ordusu daha yukarılarda da görüldüğü üzere Prens Öjen'in kumandasında olup emri altında Alman ve Fransız prensleri vardı; Bavyera, Vurtemburg, Bevern, Lihtenştayn, Hes ve sair prensler bu meyanda idi.
__ . , Düşmana hücum için verilecek kararın gelmekte
Muharebe ve * v °
mağlûbiyet olan. Kırım hanının vüruduna bırakılması muva-
fık görülmüştü; otuz bin Kırım, Bucak ve Nogay Tatarlarının gelmesi üzerine yapılacak harekât hakkında yeniden bir görüşme olduysa da bir netice hasıl olmadıktan başka askeri ve tatarları düşman üzerine sevk ve harbi idare edcek tecrübeli kumandanların olmaması, serdar-i ekremin aczi sebebiyle boşuna müzakerelerle vakit geçirildi; bu hal askerde bir tereddüd ve çekimserlik husule getirdiğinden vukua gelecek muharebenin neticesinin iyi olmayacağını bazı tecrübeli devlet erkânı sezmişlerdi; Avusturya ordusuna kumanda eden Prens Ojen Avrupa muharebelerinde muvaffak olmuş sevkülceyş ve tabiyede mahir meşhur bir kumandandı; buna karşı Osmanlı serdar-ı ekremi de tam acz içinde idi.
Her iki ordu da ondört gün karşı karşıya harp etmeden bekledi; Hammer'e göre Osmanlı ordusu seksen bini yeniçeri olmak üzere tatarlar da dahil olarak yüzelli bin olup' düşman kuvveti de seksen binden fazla idi.
Prens Ojen Osmanlı ordusunun hayvanlarına yem bula-mıyacağım zan ve bir müddet sonra bunların çekileceklerini ümit ettiyse de bu hesabı yanlış çıkmıştı; fakat bu sırada Avusturya kumandanı, Osmanlı ordusu ile Belgrad muhafızının Sava nehri vasıtasiyle muhaberesini haber alıp buna karşı tedarikli bulunmuştu; filhakika vezir-i âzam düşmanın üzerine pazartesi günü yürü-wşyapacağını Belgrad muhafızına bildirmiş isede Prens Öjen'in sava altına kurdurduğu ağ ile Belgrad'a avdet eden şahıs yakalandığından Osman*h ordusunun taarruz günü öğrenilmiş oldu.
Bunun üzerine Avusturya kumandanı, Osmanlı ordusunun taarruzundan bir gün evvel davranarak yâni Ağustosun on yedinci gecesi (9 Ramazan pazartesi gecesi) sabaha karşı Osmanlı ordusunun

Sava nehri tarafındaki Mısır ve Kürd kuvvetleri üzerine anî olarak taarruz etmiştir 1.
Vukua gelen muharebede Erzurum valisi Mehmed Paşa şehid düşüp bu kanattaki kuvvetler mağlup olduğundan buradan içeri giren Prens Ojen yeniçeri siperlerinden evvelâ samoncu kolu tarafına yürüyüp hiç mukavemet görmeden onların siperlerini işgal ettikten sonra topları asıl ordugâha çevirerek dövmeğe başladığından vezir-i âzam ve ordu erkânı vaziyeti bilmeyerek düşman siperlerinden çıkarak muharebe oluyor zanniyle sancağ-ı şerifi alıp siperlere doğru giderlerken düşmanın top ateşiyle karşılaşarak vaziyeti ancak o zaman anlayabilmişlerdir. 2
Bu vaziyet üzerine artık mukavemete imkân kalmadığı anlaşılınca sancağ-ı şerifi selâmete çıkarmak üzere kaçmak mecburiyeti hasıl olmuş, evvelâ Semendire'ye ve oradan İViş'e

gelinmiştir.
Bu mağlubiyette Osmanlı ordusunda on bin Ölü beş bin yaralı ve bir o kadar da esir vardı. Avusturya ordusunda iki bin telef üç bin yaralı olup general, kont, ve prens olarak kumanda heyetinden epi telef verilmiştir; General Palfi ile Başkumandan Ojen yaralanmışlardır; Osmanlı ordusu külliyetli top zayi etmişti; ser-dar-ı ekremin çadırını Ojen kendisi için almıştır (16 Ağustos 1717).
_ , „ Belgradı kurtarmağa selen Osmanlı ordusu
Belgrad m ° ° * ° _
düşmesi mağlup olduktan sonra burası iyice tazyik edildi,
Varadin muharebesinden sonra Osmanlılar Tu-na'dan Sava'ya kadar varoş haricinde hendekler kazarak iyice tahkimat yaptıklarından Avusturya kuvvetleri ileri sokulamayıp uzaktan top atmakla iktifa ediyorlar ve ara sıra bu metrislerden yapılan hücumla iki taraf mücadele ediyordu. -Bir de kalenin bu

1 Ha m m er Bavyera kuvvetlerinin, sol kanatta yirmi bin yeniçeri ve dört bin Tatarın müdafaa ettikleri on sekiz toplu bir bataryaya hücum ettiklerini veVürtemberg prensi Ale k s an dr*1 in piyade ve süvari kuvvetleriyle bunu desteklediğini ve bu suretle Osmanlı sol kanadının bozulup bunu sağ kanadın takip ettiğini yazar (Almanca tab'ı c. 7, s. 219).
2 Bu muharebe hakkında ordu fermanında hulasaten şöyle deniliyor: Belgrad önündeki Nemçe kuvvetlerini Osmanlı ordusu çevirip bir kaç gün muharebe olmuş. Düşman siperlerine yürüyüş olacak mahalle varmadan bir gün evvel ortalığa kesif bir sis çöküp iki taraftan harbe başlanmış, kimse kimseyi teşhis edememiş ve bikazaülahi taalâ hezimet vukua gelmiş (Mühimme 126, s. 11IV

kısmı lâğımlarla baştan başa dolu olduğundan Belgrad'ın bu taraftan alınması imkânsız gibi idi.
Bunun üzerine, Avusturya kumandam Sava nehrinin karşı yakasına yaptırdığı büyük tabyalar vasıtasiyle kalenin içerisine zarar vermeğe başladı; bu hale karşı alman tedbir boşa gidip bu tarafa karşı yapılan bir taarruzda Tuna kaptanı tbraîm Paşa şehid olmuştu; bunu müteakip kaledeki barut mahzenine bir hum-bara isabet ederek bir çok kimse şehit düştüğünden nihayet ümitsiz bir halde kalan kale muhafızları Osmanlı ordusunun mağlubiyetinden iki gün sonra kaleyi Avusturyalılara teslim ettiler; bu suretle Dâr-üc-cihad denilen Belgrad ikiucı defa elden çıktı; Bel-grad muhafızı Mustafa Paşa maiyyeti ve muhafızlariyle beraber teslimoldu.
Belgraâhn düşmesi üzerine hükümet Niş kalesini tahkime mecbur olduî kaleye ilâveler yaptırıp siperler açtırmış ve bu hendeklerle beraber kale muhafazasına Sivas ve Anadolu valileriyle Haleb, Karaman, Adana, Maraş vilâyetlerinin tımarlı sipahileri ve zeamet erbabı memur etmiştir 1.
n ■•■ n , Ordunun bozuk düzen İViş'e avdetinden sonra
Halil Paşa'nin y
bu mağlubiyetin büyük yükü orduda hiç bir nü-
fuzu olmayan vezir-i azama ■ isnad olunarak azli takarrür etmişti. Padişah, Halil Paş a'n ı n yerine damadı ibrahim Paşa'yı vezir-i âzam yapmak istediyse de İbrahim Paşa böyle dağdağalı bir zamanda sadareti istemeyip Edirne'de sadaret kaymakamlığında kalmasının daha iyi olacağım arz ederek orduda bulunan nişancı Me h m e d Paşa'-nın vezir-i âzam ve serdar-i ekrem yapılması münasib görülüb Halil Paşa'dan alntan sadaret mührü M e hm e d Paşa'ya verilmiştir.
Bu Belgrad seferi esnasında pâdişâh Sofya'ya, kadar gitmiş ve muvaffakiyet sizlik üzerine Edirne'ye dönmüştür. Mağlubiyet ve Belgradhn düşmesi sebebiyle Tuna boyu ve Vidin taraflarının
muhafazası Tamışvar ve Erdel serdarı olan Receb Pa-

1 Mühimme 126, s. 166. Sene 1129 Zilkade sonları (1717 Ekim sodu) tarihli ferman.

*

şa'ya ve Eflâk muhafazası Özi valisi Mustafa Paşa ile Kırım Hanına bırakılmıştır K

.,, ,. „ Avusturyalılar asıl can alacak nokta olan Bele-
Muhadıye ve Bos- J ■* ■*
na taraflan rarf'ı gözönüne alarak en büyük kuvvetlerini
oraya göndermişler ve diğer mühim bir kuvveti Petrasch kumandasiyle Bosna ve tzvornik taraflarına sevket-mişlerdi.

Daha yukarılarda görüldüğü üzere 1129 Cemaziyelâhır (1717 Mayıs)' da Receb paşa istiklal ile ve kırkbin kişiliklik bir kuvvetle E rdel (Transilvanya) nın istirdadına memur edilmiş ve maiyyetine Nureddin Sultan kumandasiyle Kırım kuvvetleri verilmişti 2. Bu sırada Avusturyalıların Tamış nehri vasıtasiyle nehir gemilerini Tima'ya" indirip Pançova ve Belgrad tarafına kuvvet geçirdiği haber alındığından bunun üzerine düşmana Erdel tarafından gaile çıkarmak ve Mukadiye boğazı tarafından geçilip yeni palanga üzerinden düşmanın arkasının jçevrilmesi ve Belgrad muhasarasının hafifletilmesi Belgrad muhafızı Mustafa Paşa tarafından tavsiye edilmişti 3.

Bunun üzerine Receb Paşa'nın Erdel'e girmeyip Muhadıye üzerinden Pançova'ya inmesi emredilmiş o da daha yukarılarda kaydedildiği üzere Muhadiye ve yeni kaleyi almakla vakit geçirip müteaddid tekide rağmen asıl maksadı* kavrayamadığından Belg-rcuf a yardım yapılamamış ve Belgrad'ın düşmesi üzerine Hırsovd*-da tutunamayan Receb Paşa Viclin'e kadar çekilmişti.

Garp tarafındaki cephede Novi kalesi üzerine yürüyen otuz bin mevcutlu Avusturya kuvvetleri tarafına asker sevkedildiği sırada diğer bir koldan general Petraş kumandasiyle izvaraike gelen on beş bin kişilik Avusturya ordusu Bosna valisi Köprülüzade Numan paşanın uyanık hareketi ve îzvornik ile Novi kavşağını tutması sayesinde muvaffak olamayıp mağlup edilerek çekilmeğe mecbur olmuş ve lzvornik?i kurtaran Numan Paşa düşmanı bizzat mağlup etmiştir.

1 Mükimme 126 s. 134, 135.
2 Mükimmel26 s. 78-80.
3 Mühimme 126 s. 88. (1129 Receb ortalan tarihli ferman /1717 Temmuz).

R ..„ BelgreuFın düşmesinden sonra düşman üç koldan
durum istilâya devam etti. Bir kol Sava suyunu geçip
Böğürdelen ve Bosna hudududan Morava suyu taraflarını tamamen işgal ettiği gibi orta koldan ilerleyen kuvvetler de Hisarcık, Hasan Paşa palangası, Patçine ve Yagodina ka-sabalarını ve sol kol ise Semendire, Güvercinlik ile Vidin'e altı saatlik mesafedeki Fethülislâm1 palangasına kadar olan yerleri istilâ etmişlerdi.

Belgradhn tesliminden ve düşmanın Tuna, ve Sava'yı beri tarafa geçmesinden sonra Rumeli'de panik başlamış, hükümet bir taraftan islâm ve hıristiyan halkı teskin ve kasabaları müdafaa için Şehirköy, Priştine Vilçitrin, İpek, Pizren ve Üsküp taraflarına fermanlar gönderirkena diğer taraftan da hıristiyan tabaanın düşmanın teşvikiyle çıkardıkları isyanları bastırmak için mahalli kuvvetlerle tedbir almağa çalışıyordu; nitekim Yenipazar, Kosova, tpek taraflarındaki hıristiyan tabaa isyan etmiş ve içlerine Nemçelilerden asker alıp Yenipazar kalesini elde etmek istemişlerdi 3 Hatta bu başarılarından cesareti artan düşman Manastır taraflarına kadar sokulmuş Avusturya ve Venedik casusu ve propagandacıları "Nasâra'nın huruci karibtir" diye hıristiyan tabaayı ayaklandırmışlardı 4.

„ . . Daha Osmanlı-Avusturya harbi başlamadan ev-
Musaleha * J * •■ ?
başlangıcı ve* istanbul'daki ingiliz ve Felemenk elçileri
iki tarafı anlaştırmak için tavassut teklifinde bulunmuşlar ve Osmanlı hükümeti de bu teklife

muvafakat etmiş5 ise de bu tavassut kuvvede kahp Şehid Ali Paş a'mn makul bir tarzda hareket etmemesi yüzünden akamete uğramıştı; fakat İngiltere elçisi Montegü (Wathlvey Montague) Fiyana'dan İstanbul'a, gelirken iki taraf arasında barış teklifinde bulundu ise de Viyana hükümeti Belgradhn zabtından evvel sulh yapılamıyacağı cevabını vermişti 6.

1 Bu palanga Kanunî zamanında yapılmıştı (Miihimme 39, s. 235)

2 Mühimme 126 s. 116, 124 (1129 Ramazan).

3 Mühİmme 126 s. 119,120.

4 Mühimme 125. s. 120 (1129 Muharrem) Belgrad'm. düşmesinden sonra Kosova, Üsküb Vilçitrin ve Priştine'de isyan ve şekavet baş göstermişti.

5 Raşid tarihi c. 4, s. 198 «

6 Hammer (Almanca tab'ı), c. 7, s. 225.

Belgrad'ın düşmesinden sonra esir olan muhafız Defterdar Mustafa Paşa, serbest bırakılıp Niş tarafına gelirken bazı Nemçe generalleriyle "sulh hakkında görüşmüş x Niş*e geldikten sonra keyfiyeti yeni vezir-i âzam Nişancı Mehmed Paşa'ya bildirerek îcabederse bu hususta tavassutta bulunacağını da söylemiş ve aynı zamanda yani 15 Eylülde JVîj'ten, Avusturya ordusu kumandam Prens Öjen'e sulhe dair mektup yazmıştı.

Bunun üzerine vezir-i âzam Mehmed Paşa bu vaziyeti sadaret kaymakamı Nevşehirli İbrahim Paşa vasıtasiyle pâdişâha arzetmişti. Gerek padişah ve gerek sadaret kaymakamı sulhe taraftar olduklarından ve filhakika orduyu tensik ve tanzim ile sevk ve idare edecek bir vezir bulunmamasından ve bundan başka Varadin ve Belgrad muharebelerinde askerin gösterdiği yılgınlık ve maalesef yağmacılık 2 sebepleriyle orduya iyice çeki düzen verilmedikçe harbe devamın daha kötü neticeler doğurabileceği dikkate alınarak sulhe meyledilmiştir; hükümetin sulh yapmak istediğini haber alan ve Edirne'ye gelen Fransa elçisi sulh yapılmaması için epi çalışmış ise de vaziyet gözönüne alınarak barış yapılması muvafık görülüp keyfiyet vezir-i azama bildirilmiştir.

1 Varadin mağlubiyetinden sonra .Edirne'ye gönderilen mevkuf atî İbrahim Efendi*nin anlatması üzerine III. Ahmed sulhe'meyletmiş ve bu sırada ordu tarafından özi muhafazasına tayin edilen Defterdar Mustafa Paşa'yı, padişah Edirne'ye getirterek Belgrad muhafızlığına tayin ve sulh yoklaması yapmasını tavsiye etmişti. Q şurada Mustafa Paşa vezir-i âzam ve ordu erkâniyle görüşüp sulh teşebbüsünde bulunmak istediyse de bazıları Tame$var düşmanda iken sulh ne demektir? Varadin mağlubiyeti Ali Paşa'dan memnuniyetsizlikten ileri gelmiştir diye Mustafa Paşa'nın teşebbüsünü önlemişlerdi. Daha sonra hükümet merkezinde sadaret kaymakamı İbrahim Paşa'nın İngiltere elçisi ile sulh işini görüşmesi vezir-i âzam Halil Paşa tarafından doğru görülmiyerek pâdişâh huzurunda şikâyette bulunduğundan ingiliz elçisi Istanbula dönüp müsaleha meselesi yüzüstü kalmıştı. Daha sonra Belgrad mağlubiyeti ve Belgrad'ın düşmesi üzerine tekrar sulh teşebbüslerine girişilmiştir (Raşid, c. 5,-s. 21-26).

2 Ordudaki mağlubiyetin sebeplerinden biri ve en mühimmi de ihtiyaç sebebiyle ocaklara alınan bir kısım adamların kaçmaları ve kaçarken de orduyı yağmalamaları idi; bunlar vezir-i âzam Halil Paşa'nın eşyalarını bile yağma-lamışlardı. Belgrad önündeki mağlubiyetin en-mühim sebeblerinden biri de bu idi (Mühimme 126, s. 202 ilâ 204). f

Pasarofca muahedesi 1.

Osmanlı hükümeti müsalehaya karar verdikten sonra bundan evvelki Karlofca muahedesinde îngiltere ve Hollanda elçilerinin tavassutta bulunmalarına binaen Viyana yoluyla İstanbul'a, gelmekte olan İngiltere'nin yeni elçisi Stanyan 2 Avusturya devlet adamlariyle görüşüp onlar tarafından tavassuta mezun olduğundan bu suretle îngiltere elçisi ile beraber Felemenk elçisi de İstanbul'dan Edirne'ye davet olunup oradan da İViş'teki Osmanlı ordugâhına gönderildiler 3.

Vezir-i âzam Belgrad'm terkinden bahsetmiyerek 19 Ekim 1718 de öjen'e bir mektup yazarak mütareke ve sulh teklif etti; Ojen Belgrad\n terki şartiyle müsaleha yapılabileceğini ve bu hususta Viyana'dan talimat beklediği cevabını verdi, daha sonra da kendisine sulh talimatı geldi; bunda imparator VI. Şarl Venedik cumhuriyetinin de sulhe idhalini bildirmişti.
Osmanlı murahhası olarak sabık Nişancı Silâhdar ibrahim Efendi ile tophane nazırı olan Yirmisekiz Çelebi diye meşhur Süleyman Ağa-zâde Mehmed Efendi tayin edildiler 4. Bunlara derhal şıkk-ı sânî ve şıkh-ı sâlis defterdarları memüriyetiyle Osmanlı hükümetini temsil ettiler. Avusturyalılar, Eflak voyvoda-

1 Bu isim vesikalarda «*İ-jjjj^ » iralâsiyle yazılmaktadır. (Mühimme 129, s. 259 ve Mühimme 130 s. 1).

2 HojüTde bu isim Kavalyer Stefan yani Şövalye Stefan diye yazılıyor (C. 5, s. 37).

3 Bundan akdem Nemçe tarafından İngiliz balyozunun mükâleme-i sulhe tavassutum kabul etmeyip Beç (Viyana) tarafından yeni gelen İngiliz balyozu orduy-ı hümayunla maan revan oldu..'* (Nusret-nâme'den).

4 Hazine-i âmiremin şıkkı sani defterdarı İbrahim dâme ulüvvühû ve şıkk-ı salia defterdarı Mehmed zîde ulüvvühûya hüküm ki,
Bundan akdem Devlet-i Aliyye-i ebed-peyvendimle Nemçe çasarı beyninde mün'akîd olan müsaleha bazı avarız tahaüüli ile bir iki seneden beru cenk ve cidal zuhur edüb... tarafeyn emin ve müsterih olmak için İngiltere kiralı Gör-giyos (Corc) ve Nederland'a istati generalleri tavassut etmeleriyle Devlet-i Aliyyenin ırz ve şânmâ lâyık olduğu vech üzere müvâdea ve mütarekeye izn-i hümâyunum erzani kılınıp siz ki mûmaileyhimasız saltanat-ı seniyemin inûtem-edanı ve mahrem-i esrarı olduğunuz ecilden çasar-ı müşarünileyhin mükâle-meye müteayyin olan murahhaslariyle mükâleme ve akd-i müvadea ve mütareke etmek üzere izin ve ruhsat-ı kâmile ile murahhas ve memur olmuşsuz-dur (Mühimme 126, s. 268, Sene 1130 Muharrem donları /1717 Aralık sonu).

lığının Küçük Eflâk denilen batı kısmını işgal etmiş olduklarından yapılacak müsalehada Eflak voyvodası Yanaki'nin de bulunması ve aynı zamanda tercümanlık da yapması muvafık görülüp kendisinin orduya celbedilmesi üzerine Eflâk muhafazasına Özi valisi memur edilip Bükreş^e davet olundu * ve aynı zamanda Osmanlı murahhaslarının son Belgrad muhafızı Mustafa Paşanın direktifi ile hareket etmeleri emredildi (1717 Aralık) 2.
Avusturyalılar tarafından da Kont Virmond ile bundan evvel Nemçe'nin istanbul elçisi ve bilfiil ipparatorluk harp meclisi azasından T,alman murahhas tayin edildiler; sulhe tavassut eden ingiltere elçisi Montague imparator sarayı tarafından sevilmediğinden daha doğrusu Türklere dost olduğundan dolayı yerine Suttan gelmişti3. Fransa elçisi ile Rakoçi Ferenc'in ve İspanya mutemedinin4 sulhe mani olmak için sarfettikleri gayretlere rağmen padişah ile sadaret kaymakamı damad Nevşehirli ibrahim Paşa'mn şiddetli barış arzuları üzerine 1 Şubat 1718 de bir mütareke aktedildi, muahede aktinde de Venedik'in sulhe katılmasının esas olduğu Osmanlı hükümetine bildirildi.

1 Eflak voyvodası Yanaki Voyvodaya hüküm ki,
Devlet-i aliyye ile Nemçe beyninde tasınım olunan musafâtm mükâlemesi için senin orduy-ı hümayunumda bulunman iktiza etmekle halen Özi valisi olup Eflâk muhafazasına memur olan vezirim Mustafa Paşa Bükreş'te ikamet etmek üzere tarafından da'vet ve vezir-i müşarünileyh Bükreş'e vusulünde sen, yerine mûtemed adamlarından birini vekil tayin edip bir saat evvel or-dûy-ı hümâyunuma gelmen babında ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur (Mühim-me 126 s. 181, 1129 Zilkade sonları).

2 Sabıka Belgrad muhafızı ölüp halen berveçh-i arpalık Karlıeli sancağına mutasarrıf olan Vezirim Elhac Mustafa Paşa'ya hüküm ki,
Hâlen Devlet-i Aliyye-İ ebed-peyvendimle Nemçelu beyninde müsalehaya şürû* murad olunup ve sen ki vezir-i müşarünileyhsin Devlet-i "Aliyyeme ve ibadullaha mahz-ı hayır olan

bu sulh ve salahım fatihası senin mükâtebe ve müraselen ile rûnüma olup ve sen bu misilln izâm-ı umurun dekayikına arif ve hudud ve smur ahvaline kemayenbegi vâkıf olmanla hatimesi dahi senin hüsn-i tedbirin ile husulpezir olması hatır-ı ilham-ı mülukânem olmağla halen müsalehaya murahhas olanlar senin rey-i rezin ve fikr-i reviyyet ve dûrbinin ile amel ve hareket etmeleri için emr-i celil-ül-kadrim tenbih ve tekid olunup (Mühimme 127 s. 64, Kvail-i Câ 1130/1718 Nisan). Mustafa Paşa bu sırada Narda kalesi muhafazalında bulunmakta idi.
1 llammer tarihi (Almanca tab'ı), c. 7, s. 226.
1 İspanya kiralı V. Filip ile Avusturya İmparatoru VI. Şarl arasında
■■ n »i ırclır Kw|;!Mllctl t

Yukarıda kaydedildiği gibi İngiltere'nin eski istanbul elçisi Sir Robert Suttan ile Felemenk elçisi kont Yakomu Kol-yer de gelmişlerdi; her iki taraf Semendire nin güney doğusundaki Pasarofca yakınında bir yerde toplandılar.
Osmanlı hükümeti sulhun inkitaa uğraması ihtimaline binaen mümkün mertebe hazırlık yapmıştı. Bu sırada yani 8 Cemaziyelâ-hır 1130(9 Mayıs 1718)'de vezir-i âzam Nişancı Mehmed Paşa azlolunarak yerine sadaret kaymakamı Nevşehirli D a m a d İbrahim Paşa tayin edilmiş ve yeni sadr-ıâzam da ordu ile .Edirne'den Sofya'ya, hareket etmiştir.
Nemçe (Avusturya) Osmanh murahhaslarının maiyyetlerine ikiyüz ile başhca sulh seçkin süvari verilip gönderildi. Murahhasları-şartları miza verilen ruhsatnamede Belgrad ve Tameş-
varhn eski hudutlariyle iadesi ve mümjtün olmazsa Tameşvar'dan vaz geçilerek Belgradhn iadesine çalışılması ve bu da olmazsa sulh akdedilinceye kadar iki taraftan umumî bir mütareke akdiyle ateşin kesilmesi ve her madde müzakere ve tesbit edildikten sonra pâdişâha arzolunup onun tarafından muvafık görülmedikçe kat'i kabul edilmemek gibi maddelerdi; fakat bu sureti Avusturya elçileri kabul etmeyip Viyana'da.n aldıkları talimat ile ancak mevcut vaziyet üzerine mükâleme yapılabileceğini beyan eylediklerinden Osmanlı elçileri de hükümetten tam selâhiyet istemişler ve bu suretle müzakereye imkân hasıl olmuştur.
5 Haziran 1718 de mutavassıt ingiltere murahhası olan Şövalye Suttan x müzakeratı açarak barış temennisinde bulundu; müzakere esnasında Avusturya murahhasları mevcut vaziyeti genişleterek ellerine geçmemiş olan yerlere Niş ve Vidiri'e kadar teşmil etmek istedilerse de red edildi.
Ordunun işe yaramadığım ve şayet bir mağlubiyet daha olursa Kümelinin elden çıkacağını padişaha telkin ile gözünü korkutmuş olan vezir-i âzam ibrahim Paşa, bu muahedenin akdini padişahın talii eseri olarak bir muvaffakiyet gösterecek kadar ifrata düş-
234 İngiltere elçisinin adı fermanda « i>:i jjJl^S» ve Felemenk mutavassıt elçisinin adı da Yakomu Konte Kavalier olarak kaydedilmiştir (Ra§id3 c.
5, s. 59). *

müştü; bununla beraber bir isyan ve muhalefet hareketinden korkarak muahedeyi imzalamakta tereddüt etmekte idi; çünkü iki sene içindeki bu harpte Avusturya'ya terk edilen yerler hakikaten geniş idi. Bundan dolayı vezir-i âzam ordugâhtan pâdişâha gönderdiği takririnde:
Şevketin, kerametlu, kudretlu efendim,
Egerçi müsaleha husussi olur derdim; amma bu veçhile suret-pe-zir olması bir veçhile tasavvur olunmazdı; bu işin böylece vücude gelmesi padişahın baht-ı hümayunları kuvvetinden nâşidir. Askerimizin hali malûm, on bin düşman olsa yüz bin askerimiz mukavemete kadir olmayub firar ederler ı düşmanın kırk elli bin miktarı askeri Zemun sahrasında olup 2 bu veçh ile sulhe rıza vermeleri kuvvet-i baht-ı hümâyuna havale olunmazda nedir? farzedelim İspanya'dan hücum varmış, o dahi muktezay-ı baht-ı hümâyunlarıdır" 8 diye padişahı sulhe ikna etmek istemiştir.

Üçüncü Ahmed Vezir-i âzamin bu takriri üzerine :
"Sulh karar bulduğu yazılmış, memnun oldum; bu dahi inşal-lah-u teâlâ hayırdır; hemen serhadlerin nizamına ve metanet verilmesine sarfı makdur edersiz,, cevabını yazmıştır. Yine vezir-r âzam bu sulh işinde pâdişâhın tam muvafakati olup olmadığını anlamak için sulhun muvaffakiyetle akdinden Mora'nıjı Venedikliye iade edilmiyerek sulh aktedildiğinden bahsetmişti. Pâdişâh? îbrahim Paşa'nın bu takririnin de üzerine:
"Sulh cümleden ma9kul ve münasip olduğunu kat'î sana hatt-ı hümâyunumla ruhsat-ı kâmile verdim, bundan sonra bu kadar yazmağa hacet yoktur', bu sözden rücû edenlerden dahi değilim, niçin îtimad etmezsin? îtimad eyliyesin ve bu hususta bir türlü şüphe edip ve bir türlü fikirde olmayasm" 4 hatt-ı hümâyununu yazarak müsalehanın imzalanmasına muvafakatini bildirmiştir.
1 Damad İbrahim Paşa on üç sene sürmüş olan sadareti zamanında bir isyan korkusundan dolayı olmalı bu askerî İslahatı maşa ile tutup lâyık olduğu ehemmiyeti vermemiştir;.
2 Zemun veya Zemlin, Sava nehrinin sol sahilinde olup Belgrad'a. yakındı.
3 Bu tarihte Osmanlı-Avusturya muharebesini fırsat bilen İspanya, Avusturya'ya harp açarak Sardunya adaşım zabtetmişti (1717).
4 Üçüncü Ahmed'e dair hatt-ı hümâyunlar. (Başvekâlet Arşivi).

On iki toplantıdan ve çetin müzakerelerden sonra 22 Şaban 1130 (21 Temmuz 1718) 'de Pasarofca muahedesi aktedildi 1.
Avusturya ile yapılan muahede yirmi madde idi; Osmanlı devleti Eflâk voyvodalığına ait, Aluta (Olt) nehrinin batısındaki Küçük Eflak arazisi ile Banat da dahil olmak üzere Macaristan'da, son Osmanlı eyaleti olan Tameşvarh ve Kuzey Sırbistan'daki Belgrad ile Semendire'yi ve bundan başka Tuna'ya. dökülen Timok çayından Saua'ya dökülen Una nehrine kadar olan iki taraflı yerleri Avusturya'ya terk etmekte idi; bundan sonra Osmanlı hududı İViş'den itibar edildi; muahedenin Avusturyalılarca mühim maddelerinden biri Rakoçi Ferenc'in bağlı olarak kendilerine teslimi maddesi idi. Avusturya murahhasları, Rakoçi teslim edilmedikçe sulh yapılamıyacağım sertçe beyan etmişlerdir; Osmanlı murahhasları ise Rakoçi Devlet-i Aliyyenin misafiri olup hiç bir suretle teslim edilemiyeceğini kat'i surette ve aynı sertlikle beyan ettiklerinden nihayet Rakoçi ile maiyyetinin hudut üzerinde bıra-kılmayıb içeri alınmaları kabul edilmek suretiyle ihtilâf halledildi ve muahedeye bu husus hakkında.bir madde konuldu2.
Muahede ahkâmından birisi de bir baskınla esir edilmiş olan Eflâk voyvodası î s ke r 1 e t-z â d e N i k o 1 a ile Osmanlılar tarafından esir edilmiş olan Baron Petraş ve Baron Şatay'nın mübadeleleri idi. Diğer maddeler ticaret, dinî işler, hapislerin serbestisine mahkeme işlerine, çete faaliyetlerinin
1 îşkodra sancak beyi Kur d Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümde (Raşid c. 5. s. 116) muahede tarihi 26 Şaban olarak zikredilmektedir ki temmuzun yirmi beşine tesadüf etmektedir. Bu mübayenetin sebebi yirmi iki şabanda murahhasların müsaleha senetlerini alıp vermeleri ve yirmi altı şabanda da Avusturyalıların müttefikleri olan Venediklilerle sulhun hitamı dolayısiyle muahedenin tam olarak 26 Şabanda bitmiş olmasıdır.
2 Muahedenin onbeşinci maddesinde şöyle demliyor: "Cenk esnasında Roma imparatorunun itaatinden rugerdan olup devlet-i aliyyeye iltica eden Rakoçi ve Berçini ve Esterhazi, Anton ve Forgaç ve Vayı Adam (Adam Vay) ve Çakı (Gsaki) ve sair macar taifesi, sinurlarından olan reayanın arayiş ve istirahatine halel gelmemek için iskân olunacakları yerler sinur ve hudut caniplerinden baid olmak üzere Memâlik-i mahrusanm bir semtinde murad olunduğu veçh üzere temkin ve terfih ve olunalar ehillerine (ailele-rine) ruhsat verile ki zevçlerinin yanına gelip tayin olunan mahalde maan sakin olalar." *

durdurulmalarına ve saireye dairdi. Muahede müddeti yirmi dört sene olup icabında iki tarafça temdit edilebilecekti ı.
Bu yirmi dört senelik muahededen başka Avusturya ile aynca yirmi madde üzerine bir ticaret muahedesi de aktedilmiş olup onun tasdiki de aynı senededir.
Pasarofca muahedesinin ondokuzuncu maddesindeki kayda göre İranla Avusturya arasındaki ticaret yolunun Ejderhan (Hacı Turhan) üzerinden olması Kazak ve Rus memleketlerinden geçen bu yolun emniyetli bulunmaması dolayısiyle bu yol terk edilerek bundan sonra ticaretin Karadeniz, Tuna veya kara yoluyla Belgrad üzerinden yapılması hususunda bir anlaşmaya varılmıştır 2.
Venediklilerle aktedilen müsaleha 3
Venedik cumhuriyeti elçileriyle konuşma başlayınca bunlar, Avusturyalılara arka vererek Mora ile diğer adaların geri verilmesini ve iki seneden beri devam eden harpteki zarar ve ziyanlarının tazminini ve harp masraflarım istemeğe kalkışmışlardı. Osmanlı murahhasları bu yüksekten atmaya karşı:
— "Galiba sizlerin sulh akdine niyetiniz olmadığı böyle yüksekten atmanızdan anlaşılıyor; bunlar beyhude vakit kaybettirmekten başka bir netice vermez" diye mukabele etmişlerdir; nihayet
1 Muahedenin padişahı tarafından tasdiki tarihi 1130 Ramazan evaili (1718 Temmuz sonu veya Ağustos ibtidası)Mır. Şamdanî-zâde onyedi bin kese harp tazminatı verildiğini yazıyor.
2 Nâme defteri 6, s. 456, 459 ve Nâme defteri 7, s. 8, 23. Bu madde 1719* da Belgrad'ıa istirdadından sonra aktedilen muahedenin on ikinci maddesi ile de muhafaza edilmiştir.
3 Müsaleha dolayısiyle Mora seraskeri vezir Topal Osman Paşa'ya gönderilen hükümden:
Bime§iyyeti*l-Iâhi tealâ, devlet-i edeb-peyvendimle Nemçelünun ve Venedik-lünün müvadea ve müsalehalan işbu mâh-ı sabânın yirmi ikinci günü (21. VII. 1718) hüsn-i hitam bulup Nemçelü ile alınıp verilen temessüklerin yirminci maddesinde yevm-i mezburda tarafeynden husumet ve teaddi külliyyet ile ref olunup... Venediklü ile alınıp verilen temessüklerin yedinci maddesinde terk-i cidalin vaktim bilmek içün Bosna, Dalmaçya ve Arnavutluk taraflarına haber irsal olunmak Üzere otuz gün ve Girit ve Mora cezireleri ol semtin gayri canipler için kırk gün tayin olunup ...," (Mühimme defteri 127, s. 173, Evahir-i Şaban 1130). î

üçüncü celsede Avusturya ve mutavassıt elçilerle beraber müzakere olunarak bunlarla da bir anlaşmaya varılmıştır.
Yirmi altı madde üzerine aktedilen O s m anlı-Venedik muâhe-denâmesi mucibince Osmanlı devleti Venediklilerden Moro'yı alıyor ve buna mukabil cumhuriyetin Dalmaçya ve Hersek ve güneyde Karheli taraflarında elde ettiği bazı kaleleri ve bu arada Korfo adası karşısındaki sahilde Bütrinto ile güneyde Akdeniz sahilindeki îfrindos 1 ve Preveze ile karşısındaki Voniça şehir ve kaleleri, Serigo (Çuka) adasıam, muhafaza etti; Dubrovnih yani
Raguza cumhuriyeti ile Osmanlı hududu yine eskisi gibi muttasıldı.
Venediklilerle sulh müzakeresi yapılırken bunlar bir emri vakile Adriyatik sahilindeki Ülgün kasabasını elde etmek isteyerek iki yüz parça gemi ile Zadre (Zaza) kumandanı da otuz bin kişilik bir kuvvetle burayı muhasara etmişlerdir, fakat acele olarak ordudan ve Arnavutluktan sevk edilen kırk bin kadar asker îş-kodra sancak beyi Kur d Mehmed Paşa kumandasiyle yetişerek Venedik kuvvetlerini mağlup etmiş ve yüzü mütecaviz top ve külliyetli cephane elde edilmiştir; yine bu sırada çıkan şiddetli fırtına ile Venedik gemilerinin bir kısmı parçalanmış ve bir hayli denizci de telef olmuştur.
* *

Pas ar ofca muahedesinden sonra âdet olduğu üzere her iki hükümdar karşılıklı olarak kalabalık maiyyei ve tantana ile elçiler ve hediyeler göndermişlerdir. Osmanlı hükümeti muahede de baş murahhas olan ibrahim Efendi'ye 1131 de Rumeli beylerbeyi-liği payesi vererek büyük elçi tayin edip yollamış 2. Buna karşı İmparator da Kont Virmond'u göndermiştir. Bir seneye yakın istanbul'da, kalan Virmpnd, hükümetle temas neticesinde devleti lehine bir hayli şey elde etmeğe muvaffak olmuştur.

1 Hammer, lfrindos'un diğer isminin Bütrinto olduğunu yazıyor. Almanca nüsha, c. 7, s. 416).

2 Büyük elçi İbrahim Paşa'nın bu sefareti esnasında müşahedatim havi sefaretnamesi, Avusturya ilim adamlarından Viyana1 da İmparator kütüphanesi hafız-ı kütübü Kraeîitz tarafından Almanca'va tercüme edilmiş-tir.

*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

damad îbrahlm paşa zamanı ve Iran muharebeleri

Sulh ve sükûn devri

Sadareti ınüddetince, fikir, sanat ve eğlence devri

f. ,. p açan Nevşehirli Damad ibrahim Paşa,

kimdir? es^* a<^ Muşkara olup kendisi tarafından

îmar edilerek Nevşehir adı verilen köyde doğmuştur. Babası İzdin (Zeytin) voyvodası1 Ali Ağa'dır. İbrahim Pa ş a, saraya alınarak Baltacı ocağına verilmiş ve o sırada şehzade bulunan III. Ahmed'le tanışmış ve hizmetinde bulunmuştu. Daha sonra Darüssaade ağası yazıcısı ve Haremeyn muhasebecisi oldu2. Bu hizmette iken Sultan Ahmed hükümdar olunca kendisine teveccüh gösterip bazı hususlarda mü-taleasını sorduğundan bu münasebeti hoş görmeyen Damad Ali Paşa kendisini muhasebecilikten uzaklaştırmışdı.

İbrahim Efendi mevkufatcıhk ile Mora seferine gitti. Avusturya seferinde ilk zamanda hem mevkufatcı ve hem de Niş defterdarı oldu; Varadin mağlûbiyetinden sonra ordu erjtânı tarafından Edirne'ye gönderilerek vaziyeti padişaha anlattı; Padişah kendisini tekrar orduya göndermiyerek mirahorlukla yanında alıkoydu, ve az sonra vezirlik ile sadaret kaymakamı tayin edip henüz Ali Paşa ile zifafları yapılmamış olan kızı Fatma Sultan'ı kendisine nikahladı.

Damad İbrahim Paşa, Avusturya ile sulh taraftarı olduğundan bu kanaatine padişahı imale etti ve nihayet Nişancı Meh-med Paşa'dan sonra vezir-i âzam, olup Pasarofca muahedesini imzalayarak .Edirne'ye geldi. 1718'den 1730 tarihinde Ölümüne kadar bütün selâhiyeti ile bir hükümdar gibi bu makamda kaldı.

1 tzdin veya Zeytin kasabası, şimdi Yunanistan'da Golos körfezinin güneyinde Eğinc körfezi sahiline yakın olup halk tarafından İzdin yerme Zeytin denilirdi; bunun tam karşısında Ağrıboz adasının batı ucu vardır.

2 Haremeyn muhasebeciliği, Darüssaade ağasının nezareti altında bulanan haremeyn vakıfları muamelatiyle meşgul bir daire olup Çarşanba günleri sarayda toplanırdı.

D , Nevşehirli İbrahim Paşa tabiatı itibariyle

İbrahim Pasa'nın harpten, mücadeleden nefret eden, memleketi sulh siyaseti sulh ve sükûn içinde inkişaf ettirmeği isteyen ve aynı zamanda zevk ve sefaya düşkün ince mi-zaçh bir şahsiyetti. Daha Varadin mağlubiyetetinden itibaren harbe son vermek için pâdişâhın müsaadesini almış ve bunun tahakkukuna çalışmış ve hatta bu faaliyetini haber alan vezir-i âzam Halil Paşa, bundan dolayı padişaha şikâyette bulunup eğer bu sulh sözleri asker tarafından duyulacak olursa kimseyi silâh altında tutamayız demesi üzerine sulh tavassutu için tstan-buVdan Edirne'ye gelen İngiliz elçisi yine İstanbuVa. iade olunmuştu.

İbrahim Paşa ordu erkânının muhalefetine rağmen bu faaliyetine daha sonra da devam etti ve nihayet arzusuna nail oldu. Sadaretinin ilk beş senesi tam bir sulh içinde ve diğer senelerin

mühim bir kısmını da İran'a açtığı seferin muzafferiyet neşeleri içinde geçirdi.
Pasarofca muahedesinin akdinden az sonra III. Ahmed, Edirne'den İstanbul'a geldi; vezir-i âzam kendisine, meşrebine uygun bir muhit hazırlıyordu. Evvelâ büyük kızı Fatma Hanım'm zevci olan Merzifonî Kara Mustafa Paşanın torunu Mustafa B ey'i kapıcılar kethüdalığından vezirlikle tevkiî yani nişancı tayin ettirdi ve sonra damadının dayısı ve KaraMustafa Paşanın oğlu Ali Paşa'yı * da İstanbul a yanına getirtti. Kendi yetiştirmesi ve ikinci kızı Hibetullah Hanım'm zevci Mehmed Bey'i kendisine kethüda (kethüday-ı sadr-ı âlî) yaptırdı.
Pasarofca muahedesinden az sonra birinci murahhas şıkkısam defterdarı tbrahim Efendi, beylerbeyi rütbesiyle ve yedi yüz altmış kişilik bir maiyyetiyle büyük elçi olarak Viyana'ya. gönderildi; buna mukabil Avusturya tarafından büyük elçi olarak Vir-mond geldi; buna fevkalâde ikram edilip geniş tahsisat ayrıldı3.
1 Tarihte bu Ali Faşa'ya Maktul-zâde denilir.
2 Avusturya elçisi Virmond elli günde ÎstanbuVa gelmiş olup her gün için kendisine ve maiyyetine üç koyun üç sığır, üç buzağı, yüz elli çift ekmek üç mısır (hindi), kırk âdi tavuk, otuz güvercin, on kaz, yirmi okka balık, ikiyüz adet istiridye, on okka sirke, iki okka zeytin yağı, yüz elli yumurta, on beş okka süt, kırk okka sebze, yedi okka sarımsak, yedi buçuk okka soğan, on kil' pirinç, on kile mercimek, yüz adet limon, on okka taze meyve lıir okka bal mumu, beş

İmparatorun elçisine boğazda Anadolu His a rı'ndaki Amça-zâde yalısında —ki bugün bir kısmı halâ mevcuttur— mükellef ziyafet verilip elli altmış kişilik bir saz heyeti ile küme fasılları yapıldı.
Belgrad gibi pek müstahkem bir mevkiin elden çıkması Avusturya'yı Balkanlara indirmeğe başladığından bu mevkiin yerine Tuna kenarındaki Vidin ile güney Sırbistan'daki Nişsin tahkimi münasip görülerek çizilen plânlar mucibince inşaat yapıldı ve bu iki mevkie hudut seraskerleri tayin edildi; her iki mevkideki tahkimatın üç senede bitmesi muvafık görülerek ona göre iş bölümü yapıldı.
Isveç-Rus muharebesinin hâlâ devam etmesi ve müttefikleri tarafından terk edilmiş olması sebebiyle telâşa düşen Rus Çarı, Pasarofca muahedesinden sonra imparatorun teşvikiyle Osmanlıların kendi aleyhine dönüp İsveçlilere yardım edeceklerini zannetmişti; muhtemel olan böyle bir vaziyeti önlemek için Çar, 1131 H. 1719 M. de İstanbul'a bir elçi yollamıştı. Rus elçisi Daskov, Prut muahedesinin Lehistan'a ait maddesini tadil x ve Kıran Hanına verilecek verginin Hanla görüşülerek bir karara bağlanması hususlarını görüştükten sonra ahidnameyi yeniledi a.
okka yağ mumu, otuz çeki odun, elli okka arpa, on kantar saman, üçyüz okka ot, yüz elli okka has un, beş okka kahve, on beş okka sade yağı, beş okka şeker, yirmi dirhem tarçın, yirmişer dirhem karanfil ve fiilfül (karabiber)', otuz dirhem zencefil, bir okka kaymak, on okka yoğurt, yedi okka peynir, oh okka tereyağı, on beş okka bal ve mevsiminde iki denk kar, bir torba tuz, beş dirhem ödağacı, bir miskal (birbuçuk dirhem) anber, bir dirhem misk tayin edildi, elçi bunları islerse aynen kabul edecek istemezse bedelim alacaktı (Raşid c. 5. s. 168). Ham-mer gerek Türk ve gerekse Avusturya elçilerinin İstanbul ve Viyana'ya. girişlerindeki merasimi oldukça mufassal yazmaktadır (Almanca tab*ı c. 7, s. 247 ilâ 251).
1 Rusların, Lehistan işlerine müdahale etmemeleri hakkında Prut mua-hedesindeki maddeyi Ruslar, zorla Leh kiralı olmak isteyene karşı Leh cumhuriyetini sıyanet için Lehistan'a asker sokabilmek şeklinde tadil ettirmişlerdir (Ro§id c. 5, s. 181-184).
2 Ruslar, kendi aleyhlerine olarak bir Osmanlı-Nemçe anlaşmasından korktuklarından bîr görüşme esnasında reis-ül-küttab efendi vasıtasîyle vezir-i azama müracaat edip: madem ki Nemçe elçisi bundadır, biz hiylesinden emin değiliz, çünkü devlet-i aliyyenin bizim ile olan sulhüne taraftar değillerdir; o gidinceye kadar benîm burada kalmama müsaade ediniz; eğer Nemçe elçisi sulhümüze aykırı bir şey söylerse cevabını vereyim demişti. Rus elçisinin uzun

müddet İstanbul'da, kalması ingiliz elçisini kuşkulandırdı; hatta Ruslar aleyhine

Osmanlı hükümeti Pasarofca muahedesiyle takarrür eden Avusturya ile îran arasındaki ticaret yolunun transit olarak Türkiye'den geçmesi hakkındaki madde münasebetiyle iran'a bir sefaret heyeti gönderildi. Elçi olarak yollanan Dürri Efendi'ye Iran hakkında malûmat edinmesi vezir-i âzam Damad ibrahim Paşa tarafından şifahen emrolundu (1131 H./1719 M.).
Muharebenin sona ermesi sebebiyle gerek askerî ve gerek diğer işlerde tasarruf yapılarak varidatı arttırmak için açık yerlere yeniden adam alınmamak ve yahut az yevmiye ile tayinler yapılmak suretiyle yeniçeri, sipahi ocaklariyle hosoda, baltacılar, cebeci, topçu, top arabacıları, rikâb ağalan, müteferrika çavuşu ve aylıklı mahlullerle gümrük ve mukataalardan cem'an on buçuk yük akça 1 tasarruf edilip îrad kaydolundu.
Damad ibrahim Paşa'nın Avrupa ahvaline sükûnetle seyirci kalmak istediği muhakkaktı, hatta bir gün İngiltere elçisi Stanyanile yaptığı uzun bir görüşmede elçi, vezir-i azama: Fransa ile İspanya arasındaki harp halini ve daha sonra müttefikleri tarafından terk edilmiş olan Moskov Çarının İsveç'e karşı ağır teklifatını söyliyerek Kuzey ve Güney Avrupa siyasî hadiselerini anlattığı zaman vezir-i âzam İbrahim Paşa;.
Fransa ve ispanya gibi iki akraba devletin Alman İmparatoru yüzünden çarpışmalarına hayret edip bunun anlaşılmaz bir şey olduğunu söylemiş ve asıl Osmanlı hükümetini alâkadar eden işte müttefiklerini terkedenin onlar tarafından da bilmukabele terk edileceği cevabını vermiştira.
Damad ibrahim Paşa, Avrupa siyasetine yakından vakıf olmak arzusiyle Türklere dost tanıdığı Fransa'ya bir elçi gönder-
vezir-i âzami tahrik etmek istediyse de kat'i sulh taraftan olan vezir-i âzam, bu cihete yanaşmadı, ingiliz elçisi Stanyan aynı zamanda Rusların, Kumları ele aldıklarına da işaret etmişti.
Mutlak surette sulh içinde yaşamak isteyen Damad ibrahim Paşa'nın Prut maddesindeki Lehistan'a dair olan maddeyi tadil İle Rusların Lehistan'a icabında asker sokmalarına müsaade etmesi istikbalde büyük gailelere sebep olmuştur.
1 Bir yük, yüz bin akçe olup hazineye irad kaydolunan para divanî kese itibariyle 2528 kese ve 342 kuruştu.
2 Hammer tarihi (Almanca tab'ı), c. 7, s. 254, 255.

meği düşünmüş ve bunun içinde Pasarof'amuahedesinde ikinci murahhas olan Yirmisekiz Çelebi Zade Mehmed Efendi'yi münasip görüp yollamıştır, bu sırada Türkiye'de Fransa elçisi Marki de Bonnak (Bonnac) olup Kamâme'nhı anahtarları ellerinde bulunan Fransızlara bu Kamame kilisesinin tamirine müsaade edilmiş olmasından dolayı hatırı sayılır mevki işgal ediyordu1.
Damad İbrahim Paşa'nın selefi Nişancı Mehmed Paşa sadaretinde Rakoçi Ferenç'in teşvikiyle Prusya kiralı I. Fre-derik GiyyonCa. bir mektup gönderilmişti. Prusya kiralı bu mektup vesilesiyle Osmanlı hükümetiyle münasebet tesisiıe başlangıç olmak üzzre hususî mahiyette mirahoru vasıtasiyle bir mektup gönderip Türkiye'den satın alacağı atlar için kolaylık gösteril-mesini rica ediyordu.
Pasarofca muahedesindeki bir kayıt ile Osmanlı hükümeti Viyana'da devamlı olarak bir şehbender bulunduracaktı; halbuki muahede akdindenberi yedi sene geçtiği halde ihmal olunarak Vi-yana'ya bir şehbender gönderilmemişti; nihayet 1138 H./ 1725 M. de böyle bir memur yollanması münasib görüldü; Viyana hükümeti bunu pek arzu etmedi ise de muahedenin sarahati ve Osmanlı hükümetinin ısrarı karşısında kabule mecbur oldu ve şehbenderliğe de büyük elçilikle Yiyana'ya gitmiş olan İbrahim Paşa'nın kethüdası ve paşasiyle beraber daha .evvel o tarafa giden Kazancı-zâde Ömer Ağa tayin olundu. « -
,

Damad İbrahim Paşa'nın sadareti zamanında askerî ve idari ıslahat işleri kuvve halinde ve bazı uyanık kimselerin fikirlerinde yor etmişti; Avusturya seferi esnasında askerî vaziyet bu fm ıslahına lüzum göstermişti, hatta harpten sonra vezir-i r. \asıtasvyle pâdişâha takdim edilen sualli cevaplı bir takrirle

1 Kamûme'nin anahtarları dalıa evvel Rumlarda iken onlardan alınarak Fransızlara verilmişti. Fransa hükümeti otuz, kırk seneden beri burasını tamir ettirmek için çalıştıysa da Osmanlı hükümeti siyasî mahzurlar gördüğü için müsaade etmiyordu. Pasarofca muahedesinin akdi esnasında bu iş de müzakere mevzuu olduysa da Osmanlı murahhasları vâdederek muahedenâmeye koydurmamışlardı. Bunun için İstanbul'a gelmekte olan Nemçe ve Rus elçilerinin alâka gösterip tekrar bahsetmemeleri İçin Fransızlar tarafından Kamâme'-nin tamirine müsaade edilmiştir.

t

devletin askerî ve idarî bünyesinde Avrupa devletleri tarzında bir yeniliğe lüzum olduğu kaydedilmekte idiı.

„.. ., . . Vezir-i âzam Nevşehirli D ama d İbrahim Paşa, Fikri hareketler
* *

oldukça tahsil görmüş, mütaleayı sever, ilmî musahabelere düşkün bir zat olup muhtelif ilimlerde ve şiir ve edebiyat ta şöhreti olan şahsiyetleri etrafına toplamıştı; bu yüksek fikir adamları ile şairler, musikişinas ve hattat larm her biri ayrı ayrı himayesini görüyorlardı2. Seyyid Vehbî, Nahifi, Ahmed Neylî, Nedim, Müverrih Raşid, Osman-zâde Tâib gibi değerli şairler ve kalem sahipleri hep onun himayesine nail olanlardandı.

İbrahim Paşa meclisine devam eden ilim ve fikir adamlariyle sohbet edip herhangi bir mevzuda onlara münazara ettirir ve icabında kendisi de münazaraya iştirak ile kanaatini söyierJLi. Teşkil ettiği ilmî bir encümen ile umumî tarihe ve islâm tarihine ait bir hayli kıymetli eserleri Türkçeye çevirtmek suretiyle Millî Kütüphanemize hizmette bulunmuştur.

Damad îbrahim Paşa tarihe çok meraklı olduğundan müsait vakitlerinde bunların mütaleasiyle meşgul olurdu; Aynî diye meşhur olan Antepli Bedreddin Mahmud'un (vefatı 1451) Ikd-ül-cüman fî tarih-i ehl-iz~zaman (jLjllJ*! z jt j jtt-ljJb.) isimli 24 ciltlik büyük tarihini 3 cilt'cilt fazl Ve kemal sahibi, Arab edebiyatına vakıf bir heyete tercüme ettirmiştir.

Sadr-ı âzamin 1138 H./ 1725 M. de teşkil ettiği ilim heyeti aşağıdaki zatlardan teşekkül etmişti.

1 Sualli, cevaplı olan bu ıslahat muhaveresi Osmanlı ricalinden birisiyle bir Avrupalı arasında cereyan etmiş gibi gösterilmiş olup bunu kaleme alan zat malûm değildir.

2 Bu husussta Şair Nedim, bir beytinde şöyle diyor:

Ehali izz-ü devlette reâyâ emn-ü râhatte Hüner erbabı rifotte cihan yekpare nûrâni

3 Bu tarihin bir nüshası Edirne'de Sultan Selim Kütüphanesinde bulunup diğer nüshası da Mekke kadısı iken vefat eden Muîd Efendi'nin metru-kâtı arasından satın alınmıştır.

İstanbul kadısı mazullerinden Tezkiret-üş-şuara sahibi Mirza-zâde Mehmed Salim Efendi, Is hak Efendi x, sabık Şam kadısı Medhî, sabık Halep kadısı İlmî, sabık Selanik kadısı Mestçi Zade Abdullah ve yine ulemadan Razî Abdül-lâtif ve Kara Halil-zâde Mehmed Said2, sabık İzmir kadısı Neyli Ahmed, S ey y id Vehbi, Nedim Ahmed, Müverrih Küçük Çelebi-zâde îsmail Asım3 ve divan-ı hümâyun erkânından tezkereci Şerif Halil4 Efendiler ve defterdar mektupçusu İzzet Ali Bey (Paşa) Hüseyin Paşa-zâade Mevkufatî Afvî Mehmed Bay 5. Rumeli kazaskerlerinden Şeyhi Mustafa Efendi ve Hacı Çelebi 6, Fetva Emini Ömer Efendi, Galata mazullerinden Mustafa Efendi, Süley-maniye şeyhi Arab Hasan Efendi, Fatih Camii şeyhi Ali Efen di müderrislerden Yekçeşim İsmail Efendi, Receb-zâde Ahmed Efendi, Turşucu-zâde Efendi, Darendeli Mehmed Efendi. Arab-zâde Salih Efendi Şamlı Ahmed Efendi, Tavukçu-başı damadı Mustafa Efendi, Yanyalı Esat Efendi, Şakir Hüseyin Bey, Ra/i Efendi zade.

İbrahim Paşanın damadı ve kethüdası Mehmed Paşa tarafından satın alınarak kayın pederine takdim edilen tkd-ül-Cuman nüshasının yanlışları çok olduğundan mukayese için Edirne'de Selimiye Kütüphanesindeki nüshanın.getirtilmesi Edirne kadısiyle Edirne bostancı- basısına yazılmış ve kitabın îtinalı

1 Esbak Şeyhülislâm Ebu İshak îsmail Efendi'nin oğlu olan îs-bak Efendi ilk matbaamızda musahhih ve Birinci Mahmud zamanında 1146 H ve 1733 M'de şeyhülislâm olmuştur.

2 1162 H. 1749 da şeyhülislâm olmuştur.

3 Altı ciltlik Raşid tarihinin son. cildini îsmail İmdi Efendi yazmıştı; 1172 Zilkadenin beşinde (1759 M.) şeyhülislâm olmuştur

4 Şerif Halil Efendi o tarihte defterhane kâtiplerindendi. 1158 H./ 1745 M. de vezir ve Konya valisi olmuştur.

5 1103 H./1691 M. de Edirne'de maktulen vefat eden Bosnalı defterdar Doğancı Hüseyin Paşa'nın oğludur. Devlet hizmetinde yetişmiş, Anadolu muhasebeciliği ve mevkufatî hizmetlerinde bulunmuştur. Ayni tarihini tercüme edenlerdendir; vefatı 1145 H./(1732 M.)*dedir.

6 Çelebi-zâde 1138 vekayii arasında Aynî tarihi tercümesinden bahsederken Hacı Çelebfden da bahsediyor.

■ t

olarak muhafaza altında gönderilmesi emredilmiştir 1. Geddikten sonra yukarıda adı geçen zatlardan her birine forma forma verilen tarihin tercümesi yapılmıştır.

Böyle el birliğiyle muhtelif kısımları tercüme edilen Aynî Tarihi tercümesi tamam olduktan sonra III. Ahmed'e ithaf olunmuştur. Farsça mufassal tarihlerden olup Ravzat-üs-Safa sahibi müverrih Mirhoıd'un hem&iıe-zâdesi Hondmir (vefatı 1535) tarafından kaleme alınmış olan (-^'v^t*') Habib-üs-siyer ismindeki mühim tarihi tercüme için de sabık Haleb kadısı Mansurî Zade ve Müderris Fasihi Hasan, Divan-ı hümâyun hâcegânın-dan Nahifi' ve Kasım Paşa mevlevihanesi şeyhi Musa Dede ve değerli ilim adamlarından Galata kadısı Yanyalı Mehmed Erat ve divan kâtiplerinden Heratîı Kabızî ve defterhane kâtiplerinden Seyyid Efendilerle diğer bir kaç kadıdan mürekkep bir heyet kurularak onlar da forma forma bu tarihi tercüme ve tashih ile meşgul olmuşlar ve böylece bir senede iti mühim tarihî eseri tercüme etmişlerdir2.

Bu iki tarihten başka yine tbtahim Paşanın arzutiiyle IV. Mehmed zamanında münecc'mbaşı olan Mevlevi Ahmed Dede tarafından arapça olarak kaleme alınan (Jj-dU'*^-) Ccımi-üd-düvel isimli umumî tarihin tercümesi muvafık görülüp daha 1132 H./ 1720 M. de bunun Türkçeye çevrilmesi şair Nedim'e verilmiş olup3 bu tercüme dokuz senede yani 1142 şevvalinin virmi be-

1 Edirne mollasına ve Edirne bostancı basısına ve Edirne'de vaki Sultan Selim cami-i şerifi evkafı mütevellisine hüküm ki,

"Edirne'de vaki merhum ve mağfiret nişan Sultan Selim Han Cami-i şerifi kütüphanesinde mahfuz kütüb-i mevkufeden fenn-i tarihe dair lisan-ı arabiden Aynî tarihi olduğu ihbar olunup tarih-i ınezburun bu tarafa irsali fermanım ol-mağla... merhum-ı müşarünileyhin kütüphanesine varub zikrolunan Aynî tarihi kaç cilt ise cümlesini ihraç ve mevsim-i şita olduğundan iki, üç kat muşammaa sarıb ve yollarda nemnâk olmakdan vikaye için kavi zarflara koyub acâleten der-i devlet medarıma irsal ve îysal eylemeniz babında fermân-ı alışanım sâdır olmuştur. Evail Cemaziyelevvel 1138/Milâdî 1726 Ocak [Mühimme defteri 133. s. 66 ve Raşid zeyli Çelebi-zâde Asım s. 360).

2 Bu tercüme faaliyeti hakkında Raşid zeylVne (s. 358-361) bakınız.

3 Bu münasibetle Nedim şöyle diyor: Bir gün meclis-i şeriflerinde reis-ül-mün ece emin merhum Derviş Ahmed Efendi'nin cem' ve tesvid ettiği Sahaif-ül-ahbar nam tarihin müzakeresi güzeran cdib... ol mecmua-i nefısenin bâis-i şüyu ve intişarı olmak için sade

Türkçe lisanına nakl ve tercüme olunma-vn irade buyurub ol hizmet-i ceHleyi bu bendelerine emrü ferman buyurmaia

sinde (1730 Mayıs) sona ermiştir x. Bu tercümeye Sahaif-ül-ahbar adı verilmiş ise de aslına nazaran pek muhtasardır, üç cilt üzerine tertip edilip 1285 hicret yılında (1868 M.) İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır.

Yine bu sırada tercüme edilen eserler arasında îlhaniler'den (Garp Moğollarından) E bu Said zamanı vukuatını havi Semer-

kandlı Kemalüddin Abdürrezzak'm (^.A—JI/ıÜa--) Maîla?-ussa'deyn isimli tarihi de vardır.

Damad İbrahim Paşameşhur filozof Aristo'nun—ki İslâm âleminde muallim-i evvel diye şöhret bulmuştur—eserlerinden, bu eserlerin şerhlerinden de tercümeler yaptırmıştır; bu tercüme İbrahim Paşanın emriyle değerli ulemadan Yunancaya vakıf yukarıda adı geçen Yanyalı Esad Efendi ile birlikte Span-doni oğlu tarafından yapılmış ve aynı zamanda Aristo'yu şerh etmiş olan Karaferyeli Yuannis Kuttinus'uı (vefatı 1658) eserinden istifade edilmiştir2.

riyle itaat ve imtisaline bin can ile mübaderet ve işbu bin yüz otuz iki senesi cemazîyelâhircsinde suret-i tercümeye mübaşere tolundu.

Dâye-Zâde'nin Selimiye risalesinin (Esat Efendi kitapları 2283) kenarında Müneccim-başı'nın arapça taribinin tercümesinden bahsedilirken bu eserin, Vehbi, Neylî, Reis Mustafa, Ruhî, Raşid, Kara Halil Zade, Razi, ilmî, Subhi, Müstakimzade Mustafa, Vefa (Dayc-zâdenin amcası) Hıfzı Efendilerle diğer hacegân ve ulema tarafların/lan bir haftada tercüme olunduğu, fakat selâset-î tabiri cihetiyle Nedim Ahmed Efendi muvaffak olmağla anın adına meşhur olduğu yazıbyorsa da tercümeden anlaşıldığına göre bu eserin tamamının tercümesi Nedim'in olup on senede tamamlanmıştır. Daye-Zâde'nin zikrettiği zevat diğer eserlerin tercümelerinde hizmet etmişlerdir.

1 Nedîm-i bendene ferman buyurduğun takrir
Hudaya şükr ki irdi hitâma sultânım
Kusun var ise afvınla eyleyüb tekmil
Ne denlû eksik ise tut tamama sultânım

-." Bilfiil dergâh-ı muallam yeniçeri ağası ve bassa bostancı basıya hüküm ki, ■c*/ veled-i Sipandoni nam zimmî südde-i saadetime gelüb reis-i hükemadan olan muallim-i evvel Aristo kulübünün ve şerhi „j*>Ja-jâ [Kuttinius] 'ün tercümeleri hizmetinde olup bu makule hizmette bulunanların muafiyetini müş'ir berat-ı âlişan verilegelmekle mesfur zımmîye dahi hizmeti mukabelesinde tercümanlar misillu muafnâme-i hümâyun verilüb ve 1136 senesinde (1723 M.) kendi bağı mahsulünden hasıl olan iki yüz sepet üzümü menziline nakle mümanaat olun raamak üzere emr-i şerifim verildiğini hildirüb ... (Mühimme defteri, 132 s. 91, 1137, Evail-i Muharrem /1724 Eylül). ■

*,,.-, Damad İbrahim Paşa doğum yeri olan, o ta-doğduğu köyü rihle Niğde'nin Muşkara köyünde, yukarı ve aşağı îman mahallerde olmak üzere iki cami ile bir medrese

ve medrese talebesiyle fakir Halk için imaret ve bunlardan başka mektep, han, çeşmeler ve bu vakıflarına dükkânlar yaptırarak oraya muayyen vergiler hariç, diğer örfi ve angarya işlerden muaf olmak şartiyle etraftan nüfus nakl ve aşiretleri iskân ettirmek suretiyle * burasını kaza merkezi yapmış ve Ürgüp'teki kadıyı ve askerî memurları buraya naklettirerek kasabayı sur ile genişletmiş ve Muşkara adını kaldırarak Nevşehir adını vermiştir 2.

Damad ibrahim Paşa'nın İstanbul'da da 1132 de yaptırdığı Darül Hadis medresesei ile kütüphanesi, çeşme ve sebili, dershane odaları ve hamamı vardır. Yine İstanbul'da Çarşanba, Sarı-güzel, Fatih, Orta camii mevkilerinde çeşmeleri, Üsküdar'da da çeşmesi, Kâğıthane'de

camii görülüyor3 bunun sadareti zamanında kayın pederi III. Sultan Ahmed de biri sarayda Enderun-lılara ve diğeri Valide camii denilen Yeni Cami'&e medrese talebe-leriyle halka mahsus olmak üzere iki kütüphane tesis etmiştir. Enderun- kütüphanesi 1131 H./1719 M. senesinde tesis edilmiş olup

1 Mühimme defteri 134 s. 12, 233, 1139 Receb (1727 J^art). >

2 Karaman valisine ve berveçh-i arpahk Niğde sancağı, mutasarrıfına ve Niğde ve Nevşehir kadıları ve Konya kadısına hüküm ki,

NİğDe sancağında vaki Muşkara kasabasında düstur-ı mükerrem müşir-i mü-fahham nizam-ül âlem... damad-ı efham ve muhteremini îbrahim Paşa,, taraflarından cami-i şerif ve medrese ve mektep ve han ve dekâkin ve hamam bina olunup şen ve abadan olduğundan ismi tebdili lâzım gelmekle fîmâbâd kasaba-i merkumeye Muşkara ıtlak ohınmayıp Nevşehir tesmiye olunmak üzere defterhane-i âmiremde mahalli, tevkii kalemiyle tashih ve sebt-i defter ve baş muhasebe ve mevkufat ve haremeyn kalemlerine ilmü haber kaimesi verilmekle fimâbâd kasaba-i mezkureye Muşkara ıtlakı yasağ ve men'-i küllî ile men olunduğundan taht-ı hükümet ve kazamzda mecmu-i ahalisine îlân ve işaat ve hilâfına bir türlü rıza ve cevaz gösterilmemek... (Mühimme 133, s. 244, evasıt-ı Ramazan 1138/1726 Nisan).

3 İstanbul çeşmeleri c. 1, s. 116, 126,138 ve Hadikat-ül-cevami c. 1. s. 41. Enderun tarihVnde (c. 2, s. 159) Nevşehir'de cami, medrese mektep, çeşme, sebil, han, çifte hamam, dershane bina etmiş ve Üsküdar'da altı yerde ve boğaz içinde Bahayi körfezi denilen Kanlıca körfezinin üstündeki Mihrâbâd">da ve Hünkâr iskelesi. Sultaniye, Yahköyü,, Çubuklu ve Byüb'te Bahariye ve îmrahor köşkü ve Eyyüp civarında pek çok çeşme, havuz ve mektebi olduğu kayıtlıdır.

kıymetli, nadir kitapları havidir1. Yeni Cami kütüphanesi de değerli ve nefis eserleri ihtiva etmektedir.

ibrahim Paşa istanbuV&a. kitap satan esnafta (sahaflar) bulunan nadide kitapların ucuz fiyatla ecnebiler tarafından satın alınarak Avrupa'ya gönderildiğini haber aldığında bu gibi nadide eserlerin memleket haricine çıkmasını menetmiştir.

„ XVI. ve XVII. yüzyıllarda büyük inkişaf gös-
sanat'larra termiş olan ve en nefis tezyini sanatları-
himayesi mızdan bulunan İznik ve Kütahya çiniciliği
bu XVIII. asırda eski hızını kaybettirmişti.
Bundan dolayı Damad İbrahim Paşa bu güzel sanatın yine
eski itibarını bulması için /stanfeu/'da bir çini fabrikası vücuda
getirmek istemiş 1131 H. /1719 M. de İznifc'ten ustalar getirtilerek
görüşülmüş ve sonra İznik'teki çini fırınlarını görüp İstanbul'da
aynı fırınları yapmak üzere Jznifc'e fırıncı ustaları gönderilriiiştir.
Bu fırıncı ustalariyle beraber İznik'ten getirilen çinici ustaları ve alât ve edevatiyle yapılan tecrübelerden sonra 2 Istan-

1 Sarayda Ahmed-i Salis kütüphanesi, arzodasının arkasında İkinci Selimdin bina ettirdiği havuz bahçesi denilen küçük bahçedeki' safi mermerden yapılmış havuz ve üstü tekne kubbe ve etrafı on iki direkli köşkün yıkılmasiyle onun yerinde yapılmıştır. Kütüphanenin temeline pâdişâh altın kazma ile ilk kazmayı vurmuştur. Bu altın kazma I. Ahm,ed'in meşhur, camiini yaparken temel hafrinde kullandığı kaapna olup Hasoda hazinesinde mahfuz idi. Kütüphane temeline ikinci kazmayı büyük şehzadesi Süleyman vurmuştur (Nu$-ret- nâme' den).

2 Berveçh-i arpalık Kocaeli ' sancağına mutasarrıf olan... dâme ikbalühu ve İznikmid kadısına ve İznik naibine ve yeniçeri serdarı ve ayan ve iş erlerine hüküm ki,

Bundan akdem İznik'te olan kâşî ustalarından iki- neferi getirtilip kâşî işlemesi keyfiyeti sual ve istintak olundukta mezkûrların ihtiyarlan üzere bu defa İstanbul'da işlenmek üzere numune

tutulması muktazı olmağla merkum ustaların, takrirleri üzere bu canibe gelmesi muktazi olan eşya defter olunup mübaşir tayin olunan ... zîde kadrühuya teslim ve merkuinan ustalar dahi mü-başir-i mumaileyh ile ol tarafa irsal olunmalariyle vusullerinde ber mucibi defter lâzım gelen eşyayı tedarik ve fırınlarının dahi resim ve tarzı bu canibden memur fırıncı ustalara talim ve dekayikini tavsif ve tefhim edüb ve bu canib-dejı giden ustaların marifetiyle taleb ve intihap eyledikleri ustaları her kim olursa olsun mübaşir-i merkumun yanına koşup eşyay-ı mezküre ile mecmuunı bir gün evvel asitâne-i saadetime irsal ve îysal-eylemeniz babında fertnan-ı âli-şanım sâdır olmuştur; büyürdüm ki.. (Mühimme 129 sf 45, 1131 Şaban evâili).

bul'da Eğrikapı tarafında Tekfur sarayı (son Bizans imparatorlarının sarayı) denilen mahalde 1137 H.§1725 M. tarihinde bir çini fabrikası kurulmuştur *.
İbrahim Paşa bundan başka İstanburdaki Çuha fabrikası yakınında bir de Hatâyı ismi. verilen bii kumaş fabrikası tesis ettirmiştir 2.
Matbaa açılması Malûm olduğu üzere Mayansh Gütenberg tarafından ihdas edilen ilk Matbaa 1440 ile 1450 seneleri arasında kitap basmıştır; bundan sonra Avrupada matbaacılık ilerleyerek bir hayli eser basılmış ve bittabi o nisbette de fikrî inkişaf olmuştur.
Sultan III. Ahnıed zamanında matbaa tesis edilmeden evvel İstanbul'da, ve diğer bazı Osmanlı vilâyetlerinde arapça, yahu-dice, rumca ve ermenice kitaplar basan bazı matbaalar vardı 3. Arap harfleriyle arabça basılmış olan kitaplardan büyük kıt'ada hendeseye dair Usul-ül-Oklidis'in4 III. Murad tarafından verilmiş olan bir fermanla 996 Zilhicce. (1588 Ekim)'de İstanbul*da satışına müsade edilmiştir.
Osmanlı devletinin müsaadesiyle münhasıran Türkçe kitab basılması Üçüncü Ahmed devri ve D a m a d ibrahim Paşa sadaretinden itibaren başlamış ve bazı * arızalar, dolâyısiyle vaki muvakkat fasılalar istisna edilecek 'olursa devam edip gitmiştir.
Türkçe olarak kitap basılması hakkında ilk teşebbüs sadaret mektubî kalemi kâtiplerinden Yirmisekiz Çelebi-zâde Meh-med Efendi'nin oğlu S'aid Mehmed Efendi, tarafından ele alınmıştır. Said Efendi babası elçilik ile 1132 H./1720 M. de Fransa'ya gittiği zaman o da beraber gitmiş ve Paris'teki matbaaları gezerek az zamanda binlerce kitap basıldığını görüp ulum ve fününun süratle intişarı için bunun Türkiye'de de tesisini arzu etmişti.
1 Mühimme defteri^ 129 s. 185 ve Raşid zeyli Çelebi-zâde s. 252.
2 Mühimme defteri 133 s. 237, Sene 1138 (1725 m).
3 Arap harfleriyle olmak üzere Onaltıncı asırdan itibaren İstanbuVda, Haleb'te ve 1514'den itibaren Osmanlı memleketlerinden başka bazı Avrupa şehirlerinde de kitaplar basılmıştır ki Roma* Venedik, Viyana ve İtalya'â& Fano şehirleri bunlardandır (Selim Nüzhet, Türk Matbaacılığı).
4 Kitab-i tahrir li-usuli Oklidis min telifi Hâce Nasirüddin Tûsî.

Said Mehmed Efendi İstanbul'a, dönüşünde bu iş için aslen Macaristanh olan Müteferrika İbrahim Efendi ile görüşüp x bu hususta müştereken bir matbaa tesisi için Vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya müracaata karar vermişler ve bu maksadı izah için de Müteferrika İbrahim Efendi tarafından matbaanın ehemmiyetine dair ^Lk)l «J—«j) Vesilet-üt-Tıbaa ismiyle bir risale kaleme alınarak istidalariyle birlikte sadr-ı azama takdim etmişlerdir.
Said ve İbrahim Efendi'ler gerek risale ve gerek istidalarında yangınlar ve ısyanlardaki yağmalar sebebiyle bir çok yazma kitapların mahvolduğunu, mevcut yazma eserlerin de hattatların dikkatsizliği yüzünden yanlış yazıldığını ve bunlardan başka medrese talebelerinin kendilerine âid kitapları tedarik edemediklerini beyan ile kitab tab'ma müsaade edilecek olursa bu mahzurların bertaraf olarak ulum ve maarifin süratle ilerleyeceğini arzetmiş-ler dir.
Damad İbrahim Paşa, bu müracaatı bir encümen huzurunda tetkik ettirerek muvafık buldu ve müteşebbisleri teşvik etti, yaptığı yardımla matbaa levazımı ve harfleri tedarik edildi; 2 fakat bu yeniliğe engel olan bir kısım ulema ile yazı ile geçinen hattatların muhalefetiyle

karşılaşıldı; vezir-i âzam aleyhinde epi dedi-

1 Müteferrika îbrahim Efendi Kalvinist hıristiyan mezhebine mensup bir ailenin çocuğu olup Macaristan'da' Koîojvar şehrinde doğmuş, yüksek tahsil yapmış, papas olmak isterken talih onu başka tarafa sevketmiş-tir. İbrahim Efendi Osmanlılarla Avusturyalılar arasındaki uzun harpte ve 1104 H./1693 M. de Osmanlılara esir düşmüş, îstanbuVa getirilerek esir suretiyle satılmış ve daha sonra islâmiyeti kabul ederek müslümanlığı müdafaa yollu Risale-i İslâmiye adlı bir eser kaleme almıştır, ibrahim Müteferrika, merhum Şehid Ali Paşa'nın mühürdarhğında bulunup Mora seferinden avdette sadrazamın bir mcktubiyle Avusturya haşvekiliıe gönderilmiş ve geldikten sonra bir aralık Osmanlılar tarafından Avusturyalılar aleyhine hareket eden Macarların yanına tercüman tayin olunup daha sonra da Türkiye'ye gelen Ra-koçi Ferenc'in maiyyetine tercüman verilmiştir. îbrahim Müteferrika, Rakoçi'nin ölümüne kadar Tekirdağı'nda anm yanında tercümanlıkla kalmış, Türkçe kâtipliği yapmış ve 1736'daki Osmanlı-Rus harbinde top arabacıları kâtibi olmuştur. İbrahim Müteferrika 1158 H. (1744 M.)'de îstanbuVda vefat etti. Kabri Kasımpaşa mezarlığında îdrîs Muhtefî'nin yanındadır.

2 Bu harflerin Viyaıa'dan veya Fransa'dan getirildiği söyleniyorsa da (Bk. Tarih'i Osman-i Encümeni Mecmuası, sene 1, s. 326-327) merhum Selim jN'üzhet,]>u harflerin daha ziyade İstanbul'da döktürülmüş olduğunu kabul ediyor (Türk matbaacılığı, s. 60).

kodu oldu. Nihayet bu gürültü ve yaygaranın şer'î bir fetva ile önlenmesi düşünüldü; bu husustaki şer'i mütaleası alınmak üzere istida Şeyhülislâm Abdullah Efendi'ye havale olundu.

Uyanık fikirli olan şeyhülislâm, ulemanın muhtemel itirazlarını önleyecek şekilde bazı dinî kitaplar hariç olarak lügat, mantık, heyet, tarih, coğrafya, edebiyat, tıb ve felsefeye dair telif edilmiş olan eserlerin basılmalarında mahzur olmayıp bu gibilerin basıla-bileceğine dair fetva verdi. Bundan başka bu matbaa tesisi teşebü-sünü alkışlayan şeyhülislâm Abdullah Efendi, Müteferrikanın yazmış olduğu Vesilet-üt~Tıbaa eserine mükemmel bir takriz kaleme aldığı gibi diğer bazı ulema da aynı esere takrizler yazdılar x.

Bu suıetle tekemmül eden teşebbüs bütün şekli ve takrizler ile beraber pâdişâha arz olunarak müsaadeyi havi ferman çıktı ve bu suretle matbaanın îcadından üç yüz yetmiş sene sonra yani 1727 Temmuzda Osmanlı matbaası kurularak Türkçe eserler basılmağa başladı (1140 H. 1727 M.) s.

1 Arapça olan bu takrizlerin hepsi de ilk basılmış olan Vankulu lûga-ti'nin baş tarafında vardır.

2 Bu hususa dair olan fermanın bazı yerlerini naklediyorum: Mektubî-i sadaret-i uzma hulefasuıdan Said ve dergâh-ı muallam müteferrikalarından İbrahim zîde mecdühüma'ya hüküm ki,

Çûn revabıt-ı devam-ı kıyam-ı kavanîn-i din'-ü devlet..-, ve işaât-ı envâ-ı ulum ve fünun, teksir-i kütübile mukayyed idüği müsellem ve mukarrer olmağla.... elyevm memâlik-i islâmiyede Kamus ve Cevheri ve Lisan-ül-Arab ve Vankulu ve kütüb-i tevarih ve ulum-ı (*JÎ) âliyeden cilt ve hacmi kebir olan nüsah-ı lâzirae nâdir ve olanlar da hatadan hâli kalmamağla nedret-i kütüb ve sakamet-i nüsah talebe-i ulum ve rağbe-i maarif ve fünunun usret ve meşakkatlerine bâis olup basma sanatı (matbaacılık) bir nevi kitabetten ibaret ve basma fenninde nice bin cilt kütüb-i sabiha husule geleceği nümayan olup. kalil ül mesakka ve keşi-r-ül-menfaa birsanat-ı mergube olduğu mefhumum havi bir risale-i beliğa telif ve inşa ve menâfi-i kesiresini tadad ve ıhsa ve fenn-i mezkûrda sizin maharetiniz olmağla levazım ve masarifini iştiraken görüb tedarik etmeniz ile eyyam-ı saadet-iktiranımda bu sanat-ı garibenin veray-ı hafadan manassa-i zuhurda cilveger olmasiyle âmme-i ehl-i isi âmin ilâ yevm-il-kıyam isticlab-ı daavât-ı hayriyyelerine bâis olmak için fıkıh ve tefsir ve hadis ve kelâm kitaplarından mâada lügat ve tevarih ve tıb ve fünun-ı hikemiyye ve hey'et ve ana tâbi coğrafya ve memalik ve mesalik kitapları basılmak babında izn ve ruhsat-ı pâdişahanemi

iltimas eylemeniz ile risale-i mezkûre (yani vesilet-üt tıbaa) halen şeyhülislâm... Mevlânâ Abdullah edamallahü taâlâ fezailühû'ya irsal ve basma sanatında maharet iddia eden Zeyd, lügat ve mantık ve hikemet ve heyet ve bunların emsali ulum-ı âliyede (sarf, nahiv ve saire gibi yüksek ilimlere yardımcı ilimler) telif

Tab işlerinde musahhihlik pek mühim ve malûmata mutavak-kıf olduğundan sabık İstanbul kadısı İshak ve sabık Selanik kadısı Pirî-zâde Sahib ve sabık Galata kadısı Yanyalı Esad ve Kasim-paşa Mevlevihanesi şeyhi Musa Dede Efendiler de musahhihlik hizmetine tayin olunmuşlardır.

îlk matbaa İstanbul'da Sultan Selim civarında Müteferrika İbrahim Efendi'nin evinde kurulmuştur. Bu matbaada ilk basılan kitap XVI. asır sonları âlimlerinden Vanlı Mehmed bin Mustafa'nın telifi olan Lç^f* r-^) Sihah-i Cevheri isimli lügatin tercümesidir; hu lügat Vankulu lügati diye meşhur olup 1141 Receb başında (31 Ocak 1729) bin nüsha olarak basılmış ve ciltsiz olarak otuz beş kuruşa satılması muvafık görülerek İstanbul kadısına o suretle hüküm gönderilmiştir 1. Bundan

olunan kitapların huruf ve kelimatınm suretlerini birer kalıba nakşedüt) evrak üzerine basmakla ol kitapların misillerin tahsil ederin dişe Zeyd'in bu veçhile amel-i kitabete mübaşeretine şer'an ruhsat var mıdır? deyu istifta olundukta basma sanatında mehareti olan kimesne bir müsahhah kitabın huruf ve kelima-tını bir kalıba sahihen nakşedüb evraka basmakla zaman-ı kalîlde bilâ me-şakka nüsah-ı kesire hasıl olup kesret-i kütüb (j*.»- j) ranis - baha ile temellüke bâis olup bu veçhile faide-i azimeyi müştemil olmağla ol kimes-neye müsaade olunup bir kaç âlim kimesneler, sureti nakş olacak kitabı tashih için tayin buyurulursa gayet müstahsen olur deyu ifta' eylediğinden mâada zahr-ı risalede kendi kalemiyle takriz etmekle Mevlânây-ı müşarünileyhin fet-vay-ı şerifleri mucibince müsaade-i hümayunum erzanî kılınıp....1139 zilkade ortaları/1727 Temmuz (Mühimme defteri 134, s. 156).

Bu fermanın üstünde, " İbrahjm efendi verdiği kainle dahî battalda hıf-zolunmuştur 1139 zilhicce" kaydı vardır.

Yukarıdaki hüküm ferman şekline sokulunca baş tarafındaki elkaba " Kıd-vet-ül-eraâcid-i v'el akran mektûbî-i sadr-ı uzma hulefasından Said ve dergâh-ı muallam müteferrikalarından ibrahim zîde mecdühüma, tevki-i refi-i hümâyun vasıl olıcak malûm ola ki" ibarelerinin ilâvesiyle ferman şekline sokularak üzerine de """Mucibince amel oluna"' hatt-ı hümâyunu konmuştur.

1 İstanbul kadısma hüküm ki,

Kıdvet-ül-emacidi ve'1-âyan mektûbî-i sadr-ı uzma hulefasından Said ve dergâh-ı muallâm müteferrikalarından İbrahim zîde mecdühüma südde-i saadetime arz-ı hal edüb bundan akdem tab'ina mezun oldukları kütüb-i lügatten halen tab'ı husul-pczîr olan Van Kulu lügatine ciltsiz olduğu halde mutedil baha takdir olunmasını istida etmeleriyle lugat-i merkumun tevfirinden mak-sad-ı aslî mücerred talebe-i ulûma kütüb-i mezkûreyi bahâ-i rahis ile iştira ve intifaları sebebiyle isticlâb-ı edîyye-i hayriyeleri olmağla otuz beşer kuruşa bey' ve şirfı olunmakla tadil ve tesviye bulunup tarafeyne gadr olmayacağı

sonra ikinci eser olarak Kâtib Çelebi'nin Tuhfet-ül-Kibar fî esfar-il-bihar adındaki Osmanlı denizciliğine ait eseri basılmıştır. Bunu müteakip de üçüncü eser Müteferrika İbrahim Efen-dinin lâtinceden tercüme ettiği Tarih-i Seyyah olup1 vezir-i azama ihda edilmiştir. Yine aynı senede yani 1730'da Tarih-i Hind-i Garbi (Hadis-i Nev) isimli Amerika'nın keşfine dair olan Emir Muhammed Suudî'nin Kitab-ı Iklim-i Cedid isimli eseri değiştirilmek suretiyle basılmış olup zamanına göre mühim bir

eserdir.

Müteferrika matbaasının beşinci eseri Nazmı- z âde'nin Tarih-i Timur Gürkân isimli eseri olup sonra Süheylî'nin Eski ve Yeni Mısır Tarihi ve Nazmî-zâde'nin Bağdat'a dair Gülşen-i Hü/e/a'sı, İbrahim Müteferrikanın (lULtkî j J3~\J^a\\ Usul-ül-hıkem finizam-il-âlem adındaki mühim eseri 2 ve yine Füyuzât~ı Mıknatiyyesi ve Kâtib Çelebi'nin Cihânnüma ve Tdkvim-üU Tevarih'î ve Naima tarihi basılmıştır.

Damad ibrahim Paşa'nın ölümiyle beraber 1143 H. /1730 M. de matbaanın faaliyeti bir ara sekteye uğradıysa da İbrahim Müteferrika bir müddet sonra, vefatına kadar basmacılıkta devam etmiştir. Müteferrika matbaasında Türkçe-Fransızca sarf kitabı da basılmış ve kitabın harfleri Paris'ten getirtilmiştir.

Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa teced-Laıe eğlenceleri ve
helva sohbetleri düde taraftardı; bunun sadareti zamanında Avrupa'ya doğru yüz döndürülmeğe başlanmış ve garbin siyasî, ekonomik ve kültürel hareketlerinden şöyle böyle istifade edilmek istenmiştir. İbrahim Paşa tab'an ince ruhlu, sevimli, munsif ve mülayim bir zat olduğundan görüştüğü

nümayan ve kütüb-i mezkûrc ciltsiz olduğu halda otuz beş kuruşa bey' u şirâ olunmak üzere nizam verilüb sicill-i mahfuza kayıt ve ziyade ve noksana cevaz gösterilmemek babında ferman-ı âlişamm sadır olmuştur.. Sene 1141 Şaban evahiri (Mühimme 135, s. 303).

1 Tarih-i Seyyah, Rakoçi Ferenç ile Türkiye'ye gelmiş olan rahip Kruzin ski'nin eseri olup Müteferrika bunu tercemc ile vezir-i azama ithaf etmiştir.

" Usul-iil-hikem, I. Sultan Mahmud'un düşmanların galebesi ve müs-!üm:uıların inaiHup olmalarının sebeplerini sorması üzerine Müteferrika tarafm-ıf uı irrriirrK- volin lâtinceden naklulunnıuştur.

insanlar üzerinde bir hürmet uyandırırdı; sulhperverdi, zevk ve safaya ve eğlenceye düşkün olup kayın pederi olan Üçüncü A hin e d de damadı gibi aynı meyilde olduğundan bu suretle uzun seneler birbirleriyle anlaşmışlardı.

İbrahim Paşa'nın sadareti müddetince yaz geceleri lâle eğlenceleri ve kışın helva sohbetleri ile vakit geçiriliyordu; İstanbul halkının mühim bîr kısmı da bunları taklit yollu kendilerine göre eğlenceler tertip ettiklerinden istanbul ahenk içinde idi. Pâdişâh kendi sarayındaki eğlencelerden başka, zaman zaman bu lâle ve helva sohbetlerine iştirak ediyordu; saraydaki eğlencelere de vezir-i âzam ve damatlarından başka şeyhülislâm ve ileri gelen ulemayı da davet etmekte idi *.

Padişah her baharda lâle mevsiminde şahzade ve haremleriyle beraber Beşiktaş*ta damadının yalısına gelirdi2 mevsime ve rağbete göre bu eğlence yerleri değişebilirdi; bunlardan en meşhuru kâğıthanedeki Sa'dâbâd adı verilen yerdi burasının imar edilmesi ve parça parça devlet ricaline verilerek az zamanda ağaçlandırılması hakkında 1135 tarihli ferman neşredilmiştir3. Sa'dâbâd* en zi-

1 Raşid zeyli Çelebi-zâde, s. 555.

2 Raşid c. 5, s. 19, 29 45, 88, 134, 177, 233, 247, 267, 366,.401 j 424, 439, 527, 528, 555. -

3 Sa'dâbâcPın iç tarafında olan dağlar asma çubukları ve ağaçlar dikilerek az zamanda yetişeceğinden mezkûr arazi devlet ricalinden bazılarını mümasili vech ile tevzi ve taksim ile mülkiyyet üzere mutasarrıf olmaları partiyle padişah tarafından, hibe ve temlik olunmuştur (Topkapı Sarayı Arşivi No. 7737 sene 1135)

4 1134 Şabanında (1722 Haziran) başlayarak büyük bir faaliyetle iki ayda tamamlanan Sa'dâbâd, Kâğıthanede Çağlayan ismi verilen mahalde idi; buradaki Abşar'lardan dolayı Çağlayan adı zamanımıza kadar gelmiştir. 22 Şaban 1134 (1722 Haziran)'da temeli atılan Sa'dâbâd Kasrı ve tetim-matı hakkında Raşid c. 5, s. 444*de epi malûmat vermektedir. Buranın bir an evvel yapılması için hükümetin tatil günleri olan pazartesi ve perşembe günleri de çalışılmış ve bizzat sadr-ı âzam nezaret etmiştir. Bu kasrın inşasından evvel ibtida Kâğıthane deresinin mecrası genişletilmek suretiyle değiştirilerek

humbarahaneden sekiz yüz zira (Bir mimarî zira 75 santimetreden sekiz milimetre fazla) kadar yere iki taraflı mermer rıhtım yapılmıştır. Bundan sonra nehir kenarına otuz mermer sütun üzerine bir kasr ile önüne geniş bir havuz ve tekneler yapılıp selsebil gibi sular teknelerden havuza dökülüyordu. Kasr-ı hümayundan Baruthane mevkiine kadar nehrin iki sahilinde mükemmel ve muntazam plânlar üzerine yalılar ve köşkler yaptırıldı. Bu inşaata ait Müfredatlı masraf defteri Başbakanlık arşivinde vardır.
Nice tarihler arz ettiler sadr-ı heremkâra Olanlar vâdi-i şiir ü fünun-ı nazmda üstad Bina veş lik tarihînde dahi şirket-i gayra Rıza gostermeyüb tatf-ı bülend-i âsaf-ı nekkaa Buyurdı resmolunsun çâr divârında bü tarih Mübarek ola Sultan Ahmed'e devletle Sa*dâbâd

vade rağbet gören köşklerden olup burasının imarına çok para sar-fedilmiştiı Bu Sa'dâbâd'dan başka Şerefâbâd 2, Bağ-ı Ferah 3
mısra tarihini bizzat Damad İbrahim Paşa söylemiştir. 27 Şevval (1722 Ağustos)'da Sa'dâbâd ikmal olunarak vezir-i âzam, pâdişâhı davet etti. Sa'dâ-bâd inşası hakkında bundan, sonraki nota da bakın.
1 Sa'dâbâd'da kasr-z cinan ve harem-i hümayun ve ağalar odası ve sair mahaller 11 Şaban 1134 (27 Mayıs 1722)Men 15 Rebîulevvel 1135 tarihine kadar iki yüz on bir günde yani yedi ayda yapılmış olup mimarı da Mimarbaşı Meh-med Ağa dır. Mimar Mehmed Ağanın Sa'dâbâd binası masarifine dair verdiği defterde şöyle deniliyor:
Deftcr-i muhasebe-i makbuzât ve mübayaât ve icarât ve ihracât berây-ı binâ-i kasr-ı cinan ve harem-i hümâyûn ve odahâ-i ağayan-ı harem-i hümâyun ve mahallat-ı saire der Sa'dâbâd ki be-mârifet-i Mehmed Ağa mimarân-ı hassa cl-vâki' an 11 Şaban 1134 ilâ 15 Râ sene 1135 müceddeden bina şüde eyyam 211.
SaMâbâd'da. müceddeden bina olunan mahaller Kasr-ı hümayûn-ı cinan mermer Çağlayan Kıt'a 1
1
Kasr-ı cînan kurbinde harem-i hümâyun dairesinde dokuz oda bir sofa bir divanhane bir dehliz, bir dehliz üzerinde kasr, ilgi halvetli ve çeşmeli lıamam, bir çamaşırhane, bir matbah bir şirvanh koğuş bir su hazinesi, bir, su çeşmesi ve be.ş çeşme bunlardan başka harem ağaları dairesinde de: Altı oda, bir gusul hane, bir sofa, bir koğuş oda, üç iskele, beş çeşme, yanda pâdişâha mahsus bir kasr-ı hümayun, cami, iki zülveçhyen mermer selsebil, üç köprü bir cisr-i nev-peyda denilen yeni köprü vesaire olup çağlagan (çağlayan = Abşar)'ın tulü iki bin beşyüz zira idi. Daha sonra ayrıca Abşar denilen bu çağlayanla bir de cedvel-i sîm yaptırılmıştır Sa'dâbâd kasrı çağlayan ve diğer inşaat için 115807 ('yüz on beş bin sekiz yüz yedi) esedi kuruş (arslanlı denilen felemenk para-m) sarfedilmİştir.
2 Üsküdar'da Şemsipaşa iskelesinde idi. (Subhî tarihi, vrk. 43). Hadi-kal-ül-cevâmi'de de Harem iskelesi verasmda Şeref-âbâd nam saray denilmektedir (0. 2, s. 241).
3 Bağ-ı feraha JIeylerbeyi bahçesi. "İstavros sarayı kurbinde vaki aslında iieylerbeyi bahçesi demekle şöhretnümu... ve Bağ-ı ferah ismiyle müsemma uları salıilsaray (Subhi s. 60) ve "İstanbul kaymakamı ve sabıka kaptan Mu8-
i a fa f'iiija dahi alesselıer Çengdköyü kurbinde Bağ-ı ferah tesmiye ettiği Sa-'•il '•arayınu fiİlnıiş hnlunmakla... (Subhî vrk. 6]>).

Emnâbad x, Hüsrevâbâd 2, Neşatâbâd 3, Hümâyunâbâd 4, Ferahâ-bâd 5, Kasr-ı Süreyya 6, Vezirbahçesi 7, gibi kasırlarda Tersane
1 Emnâbad, Fındıklı'da Kız Lisesi ve Güzel Sanatlar Akademisinin bulundukları mahalde deniz kenarında olup Damad İbrahim Paşa tarafından 1137 H./İ725 M.de pâdişâh için yaptırılmıştır. Bunun yerinde evvelce Kara ibrahim Paşa yeğeni Osman Bey'in yalısı vardı. Osman Bey'in hazineye borcu dolayı-siyle bu yalı zabtedilmiş ve sonra Sahpazarı yerinden bir miktar arsa ile yanındaki ekmekçi fmnı ve gümrükçü Hüseyin Paşa yalısının bir miktar

mahalli ilhak olunmak suretiyle denize doğru kırk beş zira çıkılarak bir kaç ayda Emnâbad sahilsarayı yapılmıştır. MüriüttevarÎh Topkapı Sarayı kütüphanesi Hazine odası kitapları No. 1338 varak 407.
2 Hüsrevâbâd (Hurremabad kariyesi) Kâğıthane'de Alibey köyüne yakın
bir köşk idi; III. Ahmed zamanında yapılmıştır Vezir-i âzam İbrahim Paşa Alibey köyünde mîrî bahçe kurbinde cereyan eden Nehr-i sagir içre birbirine mülasık Hüsrevâbâd ismile müsemma üç havuzu tamir ve nehr-i mezburı deru-nuna ilka ve birbirinden cereyan ve üzerine nazır yar kenarında otağlar ve se-raperdeler kurulup ekser oî mahalle teşrif ve safây-ı hatır buyururlardı (Nus-ret-nâme'den). Hurreraâbâd karyesindeki inşaata dair Mimar-başı Mehmcd Ağanın defterinde izahat vardır.
3 Neşatâbâd, Ortaköy- ile Kuruçeşme arasındaki defterdar burnunda şimdi Lido denilen yüzme havuzu mevkiinde idi. III. Ahmed, Bebek'teki Hümâyunâbâd kasrına giderken burasını beğenmişti. Neşatâbadahn olduğu yerde ve Defterdar camii yakınında 1074 de Mısır valisi iken vefat eden Defterdar İbrahim Paşa'nın ve daha sonra M eselacı Hasan Paşa'ya nisbet edilen bir yalı varmış. Şehid Ali Paşa'mn vefatından sonra burasını hazine işgal etmişti. Pâdişâhın bu yeri sevdiğini gören ibrahim Paşa 1138 H./(1726M.) de bir sahilsaray yaptırıp Neşatâbâd ismini vererek burada padişaha bir ziyafet çekmiştir (Çelebi-zâde s. 384). Neşatâbâd hakkında müverrih Raşid'in uzun bir manzumesi olup son beyti şöyledir:
Raşidâ bû câh-ı vâlânın dedim tarihini Sâ'd ola kasr-ı Neşadâbâd Sultan Ahmed'e
4 Hümâyunâbâd, Bebek bahçesinde idi.
5 1139 H. (1727 M.) de ilkbaharda lâle zamanı şaban ayının sonuna tesadüf ettiğinden ramazanda Paşakapısından Beşiktaş'taki Sahilsaray'a gidip gelmek zorluğu sebebiyle Bâb^ı âli'ye yakın olan Çağalazâde sarayı civarında Ferahâbâd ismini verdiği mesirede lâle safasını devam ettirmiştir (Çelebi-zâde s. 456).
6 Kasr-ı Süreyya; Merzifonî Kara Mustafa Paşa'mn Kuruçeşme'de bîr sahilsarayı olup Tırnakçı Hasan Paşa veresesinden intikal ettiği için Tırnakçı yalısı diye meşhurdu. Bu yalının arkasındaki tepeye, Kara Mustafa Paşanın torunu ve Damad İbrahim Paşa'nin damadı Kaymak Mustafa Paşa tarafından padişahı davet için bir köşk yaptırılarak burada Üçüncü Ahmed'e bir ziyafet verilmiştir. Damad İbrahim Paşa bu köşke Kasr-ı Süreyya ismini vermiştir.
7 Topkapı tarafında mükemmel tarh edilmiş bir köşke Vezirbahçesi ismini bizzat ibrahim Paşa koymuştur (Çelebi-zâde s. 530).

bahçesVüde ve Çırağan bahçesVnde x ibrahim Paşanın Beşiktaş mevlevihanesine muttasıl yalısında 2 Lâle eğlenceleri, küme faslı âlemleri yapılıyordu. Şair ve ediplerden Seyyid Vehbî, Nedim, Raşid, Nahifi, Rahimî, Sami, Şakır, Küçük Çe-lebi-zâde Âsim, Osman-zâde Tâib gibi zevat İbrahim Paşa meclisinin müdavimlerinden idiler.
Bunlar arasından Seyyid Vehbî bir ara, iranlılardan alınmış olan Tebriz kadılığına tayin edilip vazifesi başına gitmiş ise de az sonra gönderilen bir hükümle yerine nâib yani vekil bırakarak istanbul'a gönderilmesi Tebriz seraskeri vezir Mustafa Paşa'ya bildirilmiştir 3. Müverrih Raşid de 1134 H./1722 M. tarihinde Haleb kadısı olmuş ve istanbul'dan ayrılmış ise de bir müddet sonra istanbul kadılığı ile gelerek sohbet meclisine devam etmiştir.
İbrahim Paşa etrafındaki bu şairler, onun bol bol lütuf ve ihsanını görüp 4 her fırsattan istifade ile efendilerine kasideler takdim ediyorlar ve yaptırdığı ilmî ve içtimaî eserlerine lâle eğ-lencelerine dair şiirler, tarihler söyliyerek onun medh-ü senasında bulunuyorlardı.
1 Beşiktaş'la OrtakÖy arasındaki meşhur bahçe.
2 ibrahim Paşa yahşinin Beşiktaş Mevlevihanesine bitişik olduğunu Fındıklılı Mehmed Halife Nusret-nâme isimli tarihinde yazmaktadır (1131 ve 1133 hicret seneleri vekayii arasında).
3 Halen Tebriz muhafızı olup Tebriz tarafına memur askere başbuğ olan Vezir Mustafa

Paşaya hüküm ki, - .
Akza kuzat-il-müslimîn hâlen Tebriz kadısı Mevlânâ Vehbi Hüseyin zidet fezailühunun bu tarafta lüzumı olmağla sen ki vezir-i müşarünileyhsin işbu cmr-i şerifim vusulünde Mevlanây-ı mumaileyhin bu taraftan gitmezden mukaddem naib nasb ü irsal eylediği Mevlânâ (isim yeri açık) zîde ilmühûyı yerine nâib nasbedib kendüsün bu tarafa irsal eylemen babında ferman-ı âlişâmm sâdır olmuştur büyürdüm kî... sene 1141 Şaban ortası (1729) (Mühimme defteri. 135 s. 299.).
4 Küçük damadı Kethüda Mehmed Paşa'nın helva sohbetine gelen İbrahim Paşa "muktezây-ı mevsim üzere arz-ı kâlay-ı marifete dide dûz-ı îma ve işaret olan efendilerin eserlerini görmeğe meyi ve rağbet ve ccvaiz-i şua-rayı cümleye mukaddime-i kerem ve inayet buyurup yemin ü yesara bezl-i dinar ü direm buyurdular (Çelebi-zâde Âsim s. 527).Yine bunun gibi büyük damadı Kaymak Mustafa Paşa'nın helva davetine gittiği zaman da "erbâb-ı tabiata tevcih-i hitap ve muktezâyı- mevsim üzere arzettikleri gazel ve nadide kasidelerine imrâr-ı nazar ve müstevfa caizelerle cümlesini mesrur" etmiştir (s. 529).

1135 H./1722 M. de başlayan İran seferi muvaffakiyetle tlevam ettiğinden sadr-ı azamın muvaffakiyeti her taraftan Övülüyordu; Üçüncü Ahmed, damadına gönderdiği hatt-ı hümâyunlarında onun güzel idaresi sayesinde rahat etmekte olduğunu beyan ediyordu.
Damad ibrahim Paşa, padişahın Şehid Ali Paşanın ölümüyle henüz zifaf olmadan kocasız kalan Fatma Sultan ismindeki kıziyle evlenmiş ve kendisinin ilk ailesinden olan iki kızından Fatma hanımı Kaymak Mustafa Paşa'ya ve Hibetullah Hanımı da kethüdası beylerbeyi rütbesindeki Mehmed Paşa'ya vermiş ve henüz küçük olan oğlu Mehmed be ve de 1136 H./1724 M. de Atike Sultan verilerek bu suretle Baba, oğul pâdişâha damad olmuşlardır ı. Bunlardan başka İbrahim paşanın yeğenleri kapıcılar kethüdahğmdan vezir olan Ali Paşa ile Mustafa Paşa da padişaha damat olup Ali Paşa 1136 H.-/17-24 M. de Ü m m ü Gülsüm S u 11 a n'ı almış ve küçük mirahorluktan beylerbeyi olan Mustafa Paşa da 1140 H./1727 M. de diğer bir sultana namzed olarak bir sene sonra vezirlik verilip nikâhı kıyılmış ise de Patrona hadisesi sebebiyle güvey girememiştir.
ibrahim Paşa'nın büyük damadı Kaymak' Mustafa Paşa kaptan-ı derya ve daha sonra İstanbul kaymaamı ve küçük damadı Mehmed Paşa, ketlıüday-ı sadr-ı âli yâni dahiliye vekili ve yeğeni Ali Paş a tevkii yani nişancı olup diğer kendisine mensup olanların her birisi ileri gelen memuriyetlerden birisinde vazife sahibi idiler. Zamanın şeyhülislâmı fıkıhtan Behcet-ül-.Fetâvâ müellifi Yenişehirli Abdullah Efendi uyanık fikirli bir zat olup İbrahim Paşa teceddüdüne uymuştu.
Damad İbrahim Paşa bu eğlence ve sefahat alemlerinde ifrata varmış olup aleyhindeki dedi koduları duymayacak kadar gaflet içinde idi. Aleyhdarları bu sefahat hayatı içinde fuhşiyat da
1 İbrahim Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa'nın Patrona vak'ası'nda babasının katli üzerine hayatına dokunulmamış vezirlikten mütekait! olarak babasının vakıflarına mütevelli olarak yaşamıştır. Karheli sancağı kadılarına yazılan bir hükümde şöyle deniliyor:
"İftihar-ül-eâlî ve'I-eâzım vezaretten mütekaid olup sadr-ı sabık pederi müteveffa İbrahim Paşa vakfının mütevellisi olan Mehmed Paşa arz-ılıal sunup., sadr-ı esbak mütevaffay-ı müşarünileyh İbrahim Paşa ile merhume Fatma Sultan'ın dershaneleri evkafından..." Sene 1159 (Miihimme 152, e. 320).

*o> lejm'ktc idiler:, hatla Ltanbul kadısı bulunan Zü-iâli Hasan Kiendi'niı zevcesine taarruz ettiği rivayeti ve kâ-£ıt hanede kadınlara altuı alarak yaşmaklarının içine düşürmekte mahareti olduğu söyleniyordu.
Lâle eğlenceleri sebebiyle lâleye düşkünlük artmıştı, lâle'ıin ikiyüz otuz dokuz nev'i vardı x. Bu düşkünlük sebebiyle lâle fıyat-alrı ifrat derecede yükselmişti: halkta bu çiçeğe karşı uyanan sevgi bunun inanılmaz derecede fahiş fiyatla sanmasına vesile olmuş ve hele Lâle

merakının pâdişâha da sirayet etmesi lâle itibarını ifrata çıkarmıştı; bundan dolayı 1140 Muharrem (1722 Eylül) tarihli bir fermanla Lâlenin müteaddid nevilerinden her birine
1 İstanbul kadısına hüküm ki,
Ahali-i Dâr-üs-saltanat-il-aliyyem iktiza-i letafet-i âb ve hava ile öteden berû şükûfeperverliğe meyi ve rağbet... ve Lâle-i rumî terbiyesini zaman-ı kadîmden beru âdet edinüb rical-i Devlet-i Aliyyemden dahi niceleri meşgul ve melûf ve her birinin enva ve ecnasına göre hirid ve füruhtünde kıymet ve bahası veçh-i itidal üzere muayyen ve malûm olup devlet ve ikbal ile asitane-i saadete teşrif-i hümayunumdan mukaddem cümle beyninde ol veçhile bey* (*-j) ve şîrâ ve bazı
şükûfe kesret buldukça bahası dahi terakki ve tenzil bulmakla günbegün baha-i rayiç ile ahz ü îta olunagelmişken cenâb-ı hilafetmeâbım Dar-üs-saltanat-i se-niyyeme saye endaz-i iclâl... olmağla bu hilâl-i meymenet-istimalde taraf-ı hümâyunumdan dahi bazı mertebe rağbet olunmağın şükûfe dad-ü sitedine melûf taife-i bî insaf-ı tamah îtiyad bu haleti mahzâ fırsat ad ve sene besene terakki ve zam ederek hadd-i itidal ve insafı tecavüz -ve içlerinde muhtekirler peyda olup vaktiyle bulunan mahallerden rayiç baha ile devşirib müzayaka vaktinde zı'fi (J*-i) 'le füruhtuna kanaat etmeyüb bahâ-i lâyuhsa velâyuad mütalebesiyle
talibine eziyet ve cevr-i bî-had itmeleriyle..; birer baha-i mutedil tayin olunmak iktiza etmeğin sen ki Mevlânây-ı müşarünileyhsin işbu emr-i şerif-i âlişan vusulünde ser şükûfeciyan olan Şeyh Mehmed zide salâhuhu marifetiyle cümle şükûfecileri huzuruna getirdüb lâle envamdan her bir nevin defter-i merkumde mastur olan fiatlerini birer birer kendülere tefhim ve fîmâbâd tayin olunan bahalarından bir akçe ziyadeye fürubt olunmamak üzere tenbih ve tekid ve narh defterine sebt ve işbu emr-i şerifimin bir suretini sicill-i mahfuza kayıt ve bir suretini dahi baş muhasebe kaleminde hıfz olunmak üzere kalem-i merkuma îysal eyliyesin. Bu husus, sırren ve alenen tecessüs olunmak mukarrer olmağla şöyle ki tayin olunan bahalarından bir akçe ziyadeye bey'eder olursa şükûfeleri cânib-i mîrîden zabt ve kendüleri bilâd-ı baîdeye nefy ve ta'zib ile tedip olunacakları musammem olduğun cümleye îlân ve işaat ve sen dahi bu hususta gereği gibi tecessüslerine mukayyed ve ihmal ve müsamahadan mücanebet olunmak babında fermân-ı alışanım sâdır olmuştur (Evâil-i Muharrem 1140). (Mühimme defteri 134. s. 190 ve Çeîebizâde s. 415). Damad İbrahim Paşa zamanındaki lalelerin envaina ve bunları yetiştirenlere dair İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih dergisinin yedi, sekiz ve dokuzuncu sayılarında Prof. Münir Aktepe'nin üç yazısı vardır. Lalelere verilmiş olan yüze yakın isimler eji f-\> jl j dJV ^ isimli yazma bir eserde yazılmıştır (Nedim Divanı s. 321)

çiçekçibaşi marifetiyle mutedil fiyat konması istanbul kadısına cmrolunmuştur.
Üçüncü Ahmed bu fermanında, Edirne'den îstanbuVvi geldikten sonra kendisinin de lâleye karşı göstermiş olduğu alâkanın çiçekçi esnafına fırsat vermiş olduğunu beyan etmektedir 1. halkın zamanın modası hükmüne giren lâleye düşkünlüğü dolayı-siyle bahçelerini lâle ile süsleme iştiyakı seneden seneye lâlenin fiyatını arttırmış ve "Mahbub" adı verilen lâle soğanının o zamana göre fevkalâde bir fiyatla satılması bu işin muayyen ve mutedil bir fiyatla iştirasiyle ihtikârın Önlenmesini icab-ettirip tesbit edilen fiyat İstanbul kadılığı siciline kaydetti-rilmiştir; daha evvelki tarihle Mahkeme siciline kaydedldiği üzere en itibarlı lâle olan Vefalı Mehmed Bey' in 1129 H 1717 de yetiştirmiş olduğu (Jl^j S^;) Nize-i rummauî isimli laleye en yüksek fiat olarak yine zamanına göre büyük' bir fiat sayılan elli kuruş konmuştur 2. Daha sonra ihtikârın artmasına mebni ikinci bir narh kondığı görülüyor..
1 Lâlenin iki yüzden fazla nevilerinden bazılarının adları şunlardır : Müferrih-i zat, Vefk-ı meram, Cevher-i siyrab, misbah-ı feyz, nur-ı behcet, Pey-ker-i çırağan, Atiyye-i hak, Gülbün-i işve, miftâh-ı gülsen, Qirişme-i naz, şeref-i hurşid, tesellî-i batır, menba-ı hayat, Navek-i gülsen, Leylâk!, Nihal-İ gülsen, Cilveengiz, Tuhfe-i ezhar, Nur-ı seöd (beyaz), Şuâ-ı yakut (kırmızı), Rûy-ı mah-bub (ela), Peyker-i yakut (kırmız}), Subh-ı bahar (beyaz), Zarif turuncu, Dürr-i yekta (beyaz), Rûy-ı mehtab, Hüsn-i gülzar, Ihsan-ı Yezdan, Nur-ı saadet,

Saye-î hüma (beyaz), Zerdûz (sarı), Yegâne, Kerem-i bari, Şule-i çemen, Leb-i çemen, Zübde-i çemen, Peymane-i gülgûn, Feyz-i seher, Şevkâver, Gonceper-ver, Hadenk-i naz, Gülşen-i şebab, Atiyye, Ruh-ı şakayik, Cam-ı gülreng, Hüsn-i an vesaire (Ahmed Refik, On ikinci asr-ı hicrîde Istankul hayatı 96). Bu mevzuda geniş tafsilat şu yazıda bulunmaktadır: M. Münir Aktepe, Damat İbrahim Paşa zamanında lâle. Tarih Dergisi, Sayı 7, 8 ve 9(1953); yine lâleye dair "Gencîne-i lâlezar-ı bâğ-ı kadîm" isimli eserde malûmat olduğu gibi matbu Nedim divanı'nın 32 inci sahifesinde altmış'a yakm "lâle ismi vardır,

2 Cevdet tarihi (Matbaa-i Osmaniye tab'ı) c. 1, 8. 64. de Mahbub isimli lâle'nin bin guruştan ziyadeye satılmaması emrolundığı yazılıyorsa da Munis Aktepenin İstanbul kadılığı sicilinden çıkarıldığı 28 Şevval 1138 tarihli kayda göre 239 çeşit lâlenin en yükseğinin fiatı elli kuruş oldığı görülüyor zatrn para kıymeti itibariyle bir lalenin bin kuruşa çımasına da imkan yoktur olsa olsa Mahbub isminde bir lâle yetiştiren bir çiçekçiye teşvikan böyle bir ihsan olmuştur. e

ibrahim Paşa sadaretinde Avrupa ile münasebet

Karlofça muahedesinden sonra Osmanlı siyaseti eski müte-hakkim ve mağrur tavrını değiştirerek yumuşak bir mahiyet almış ve bu hususta muahedelerin akdine memur edilen murahhasların kabiliyet ve kiyaseleri de -durum icabı- müessir olmuştu.

Gerek karlofça ve gerek Pasarofca muahedeleri ve bu muahedelerden sonraki temaslar Avrupa ile daha yakından tanışmağı temin etmiş ve sulh için ara bulmağı isteyen ingiltere ve Felemenk ve Fransa elçileriyle vaki görüşmeler diplomasi sahasında daha vukuflu gelişmelere sebep olmuş Avrupa hükümdarlarına gönderilen nâmelerle dostluk tezahürlerine daha çok yer verilmiştir.

Damad İbrahim Paşa sadaretinde Avrupa ile dost geçinmek ve istikrarlı bir siyaset takip etmek arzusu devletler arasındaki münasebetleri daha önemli ince bir safhaya sokmuş olup Avrupa ile yakından temas edilmesi arzu olunarak onaltmcı asırdan beri Osmanhlarla siyasetini geliştirmiş olan Fransa'ya elçi ve Pasarofca muahedesinin altıncı maddesine istinaden de Viyana'ya. sefir makamında bir şehbender (daha doğrusu konsolos) gönderil-miştir 1. Viyana şehbenderliğine 1138 de mirülümeralık ile Ömer Efendi isminde birisi tayin edilmişti 2. Bu zatın muahede îcabmca tayinine Avusturya hükümeti ses çıkarmadı ise de Osmanlı devletini alâkadar edecek havadisin bunun vasıtasiyle Osmanlı hükümetine bildirilmesini de istemediğinden müşkilât gösterilmeğe başlamış ve bu halden dolayı Türkiye şehbenderi vaziyeti istanbul'a arzederek şikâyette bulunmuştu 3. îb-

1 Malûm olduğu üzere 1132 H. (1720 M.)de Fransa'ya Yirinizekiz Çclebi-zâde Mehmed Efendi elçi gönderilip Viyana'ya da 1138 H. (1725 M.) de bir şehbender yollanmıştı.

2 Mühimme 133, s. 78.

3 Bu hususa dair evasıt-ı safer 1139 tarihli hükümden hülâsa:

Devlet-i aliyyem tarafından mîr-i alemlik payesiyle Beç tarafına şehbender nasb ve tayin olunan Ömer dâme mecdühuya hüküm ki,

Tarafından Bep'e vüsulüni müş*ir irsal eylediğin mektup... ulu dostumuz Koma imparatoru Karolos (Altıncı Şarl) tarafından Âsitâne-i saadetimde mukim kapı kethüdası Veverlenge (Dirling) vezir-i âzamin huzuruna celp olunup ken-duye bu tarafta ne veçhile ikram ve riayet olunuyorsa sana dahi o tarafta ol vech üzere ikram ve riayet olunmak içün devlet-i Çasariyyç tarıfına mahsus kâğıt yazması içün tavsiye ve sipariş olunduğundan mâada gerek etrafa gidip gelen adam-

rahim Paşa sadaretinde ecnebi devletlerden gelen elçilere yapılan muamele daha samimi olmuş ve bu elçilere karşı tertip edilen ziyafetler, yalnız divan-ı hümayunda nâme takdimi

gününe inhisar ettirilmeyerek hususî surette müteaddit yalılar ve saraylarda yapılır olmuştu.
Avrupa hükümdarlarına gönderilen nâmelerdeki elkab evvelleri dost devletler hakkında: .Udi
^
veya Fransa ve Nemçe (Avusturya) hükümdarlarına yazılan nâmelerin sonuna ilâve olarak: <L'l-r*dlü»lUI >*U- }-\~aa «La* jU&Nlj jil J^j«_*-U j\ij)Ij İ^X\ jy u-p-L. klişesi üzerine yazı-lirken bu devirde nâmelere: Haşmetin, Meknetlû dostumuz veya Ulu dostumuz tabirleri de ilâve ediliyordu 1.

Damad İbrahim Paşa zamanında Osmanlı hükümeti Avrupa ile sıkı münasebata ehemmiyet vererek oradaki terakkiyattan istifade için bir kapı açmış olup zaman zaman meydana gelen isyan ve ihtilâller ve türlü gailelerle bu kapı muvakkat bir zaman için kapatılır gibi olmuşsa da atılan tohum ağır da olsa semeresini vermiş ve bu temas ve münasebatın artmasında Osnjanh devletinin durumu da müessir olmuştur.

lana içiin iktiza eden menzil hususuna ve gerek sair vaki olan umuruna müsaade ve ianet ve bu canibde kapı kethüdalarına ne vech ile ikram olunursa sana dahi ol vech üzre ikram ve riayet olunmak içiin împarator-ı müşarüneleyhin baş vekili Prens Okinos do Şavuaya (Prens ojen do Savua) vezir-i âzam-ı müşarünileyh tarafından bu defa yazılan mektupta tahrir ve uefs-i JSeç'de ve diyâr-ı Nemçe'nin cümlesinde vaki' tüccar-ı islâmın vaki olan umurlarını görmek ve bu tarafta olduğu gibi yol emri ve nüzul verilmek üzere tavsiye olunmakla ....Eva-sıt-ı Safer 1139 (Mühimme 133, s. 347).

1 Raşid tarihi c. 5, s. 134, 201 ve Nâme-i hümâyun defterleri.

IRAN SEFERLERİ İran seferinin birinci devresi

n , t . .. 1135 H./1722 M. de îran tahtında Şah Safi Bu sırada Irandakı '
^
durum Süleyman'ın oğlu Şah Hüseyin bulunuyordu;
bu zat 1105 H./1694'den beri yani otuz senedir hükümdardı. Şah Hüseyin'in babası Şah Safi çok zalimdi; büyük oğlunu öldürtmüş, ikinci oğlu yanından kaçmış, halim ve selim olan üçüncü oğlu Hüseyin babasından sonra tran şahı olmuştu; Şahın diğer bir zevcesinden Mirza Abbas adında bir oğlu daha vardı.

Şah Hüseyin saltanatının ilk senelerinde ahlâkını bozmadı; fakat yumuşaklığı sebebiyle vükelâ azıttılar, kendisini yavaş yavaş sefahate alıştırdılar, işleri bırakarak sefahetle vakit geçirir oldu. Şah Hüseyin'in bu lakaydisi ve gevşekliği yüzünden hükümdarlığının son senelerine doğru isyanlar baş gösterdi; huduttaki muhtelif aşiretler kendisini tanımaz olmuşlardı.

Bu cümleden olarak Doğu iran'daki Türk aşiretlerinden Galcai veya Kılıçlar denilen oymakların reisi olup amcasının yerine Kandehar idaresini ele almış olan emir Üveys oğlu Mahmud Han1 metbuı olan Şah Hüseyin'e isyan ederek amcazadesi

1 Mahmud'un babası Mir Üveys Kandehar'ın zenginlerinden di. Bu sırada Kandehar'da. eski Gürcü beylerinden Yorgi vali bulunuyordu; müslüman halk bir haristi yan valinin idaresini hoş görmüyorlardı. Yorgi nüfuzundan çekindiği Mir Üveys'i Kandehar'da. öldürtmek istediyse de cesaret edemedi; ikram yollu bir hizmetle İsfahan'a göndererek arkasından öldürülmesini yazdı; fakat Mir Üveys Acem ricaline hediyelerle geldiğinden öldürülmedi, bilâkis kendisine îtimad edildi, Şah'm meclîsine kadar girdi, bir münasebet düşürüp Yorgi'ye itimat edilmemesini söyledi; nihayet kendisini Kandehar emiri yani askerî kumandanı tayin ettirdi, sonra bir fırsatını bulup Yorgi'yi öldürterek Kandehar'a. sahip oldu; üzerine gelen Yorgi'nin kardeşi Hüsrev Han'ı da mağlup ederek öldürdü (1124 H./1712). Mir Üveys bu suretle yedi sene Kandehar\ müdafaa ile vakit geçirdi. Mir Üveys vefat edince bir sene kardeşi Abdullah Kande-har\n idaresini ele aldı; bu, Iran hükümetiyle anlaşmak istiyordu; fakat Kandehar halkı burasının tekrar İranlılara geçmesinden korkarak Mîr Üveys'in oğlu Mahmud'ı teşvik ederek amcası Abdullah'ı Öldürttüler; Mahmud o sırada on sekiz yaşında idi.
e

Mir Kasım Herat'ı işgal etmiş ve Mir Mahmud ise üzerine sev-kedilen Safikulu ve Lütfıhan kumandalarındaki îran kuvvetlerini mağlub ettikten sonra 1132 H./1720 M. de Kirmandı ve arkasından Yezd'i ve daha sonra Meşhed'i alıp 1722'de (1134 H.) Sa-fevilerin payitahtı olan Isfahan üzerine yürümüştür.
Mir Üveys oğlu Mahmud bu sırada karşısına çıkan îran kuvvetlerini bozduktan sonra İsfahan'ı muhasara altına almış ve bu sırada bazı îran ricali şehzade Tahmasb'ı alarak Kazvin şehrine kaçmışlardır.
Bir taraftan Mir Mahmud'un bu muvaffakiyeti, ve diğer taraftan Belucistan halkının Bender-Abbas taraflarını yağmalamaları ve yine bu sırada Sünni olan Dağıstan halkının ayaklanarak Hacı Davudhan kumandasiyle Şirvan'ın merkezi olan ŞatnahV-yi zabt ile Gence taraflarına doğru yürümeleri üzerinex İran'ın bu vaziyeti Erzurum valisi Siîâhdar İbrahim Paşa tarafından 1134 H./1122 M. de tafsilâtiyle hükümete bildirilmiş ve istihbaratını teyid ve tevsik etmek isteyen Erzurum valisi aynıızamanda Tebriz'de bulunan Fransa tüccarının İran'a gelmemeleri için Erzurum ve tzmir\le bulunan ortakların? iran'ın durumu ve İsfahan'ın muhasarası hakkında gönderdikleri mektupları da hükümete yollamıştır. Yine böylece İran'ın karışıklığı hakkında Bağdad valisi Eyyüblu Hasan Paşanın daha evvel göndermiş olduğu arizasi da Erzurum valisinin aynı olduğundan vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa bu hususta tedbir almak için devlet erkâniyle görüşme yapmıştı. *
Toplanan mecliste Bağdad ve Erzurum valilerinin tahriratları okunarak ne yapılmak lâzım geleceğine dair müzakere cereyan etmiş, neticede İran'la hudut komşuluğu d olay isiyle zahirde Osmanlılarla hem hudut olan İran vilâyetlerini Afganlılardan muhafaza için müdahaleye karar verilmiştir (1134 Şaban/1722 Mayıs).
1 1134 Şaban (1722 Mayıs) tarihiyle Van valisi Köprülü-zâde Abdullah Paşa'ya gönderilen hükümde: Mir Üveys oğlu Mahmud Han ve ammi-zâdesi Kasım Han ve Dağıstan ümerasının taraf taraf İran topraklarım zabta haşlayıp üzerlerine sevkedilen Kızılbaş kuvvetlerinin mukavemet edemedikleri ve bu suretle Kandehar, Herat, Kirman, Yezd ve ŞamahVnin elden çıktığı ve İsfahan'ın da zabtedihnek üzere olduğu beyan olunmuş ve kendisine direktif \erHmi?tir (Mühimme 130, s. 362). *

Osmanlı Vezir-i âzam İbrahim Paşa İran'ın bu âciz
hükümetinin vaziyetinden istifade etmek isteyerek ibtîda zebunküşlüğü suret-i haktan görünüp İran'ın bu derece zebun halini ve şayet Isfahan düşerse diğer yerlerin de süratle elden çıkacağını gözönüne alarak uzun zamandan beri devam edegelen sulhun muhafazası için Osmanlı hududu üzerindeki İran vilâyetlerinin halkını komşuluk hukukına riayeten Afganlılara karşı muhafaza ve müdafaa edilmesi mütaleasiyle o yerleri işgale karar vermiştir (1134 Şaban/1722 Mayıs). Iran Şahı şâyed düşmanı defedecek olursa bu Jşgel edilecek yerle-rin dostane bir surette bir muahedeye bağlanacağı münasip görülmüş ve İran'ın payitahtı olan İsfahan'ın, Afganlılar tarafından zabtını müteakip Türk hududu üzerindeki İran topraklarını işgal eylemeleri ve bilhassa bilinci derecede ehemmiyeti haiz Revan, Tebris, Gence ve Tiflis'in derhal işgali Basra, Bağdad, Musul, Şeh-rezur, Van, Erzurum, Kars, Çıldır valilerine emrolunmuştur ı.
1 Erzurum valisine gönderilen fermandan:
"...taife-i Surh-serânm bu rütbede za'f-ı hal ve perişânî-i ahvalleri, hususu makarr-i hükümet olan Isfahan şehri dahi âhara musahhar olursa bilkülliyye halleri mütekeddir... olup taraf taraf sair memaliki dahi elden gideceği zahir ve bahir olmağın eğerçi Devlet-i aliyye-i ebed peyvendimle Acem-şahları beyninde müddet-i medideden beru pâberca olan müsalemeye binaen halen Acem şahının bu güna za'f-ı hali vakitlerinde devlet-i aliyyem tarafından memalikine taarruz olunmak tab'i şahaneme mugayir olup lâkin halen memâlik-i mezkûreye hücum eden taife .. mazbut asker olmayıp muhafaza ve mümarese bilmediklerinden

uğradıkları yerlerde kabul-i itaat ve istîman eden ahali ve tüccar ve reâyâ hususa aralarında bulunan aceze ve mesakini himayet ve sıyanet için.... cenab-ı hilâfet meâbımın dahî adi ü dâd üzere §ah-ı müşarünileyhin bu gûnâ za'f-ı hal vaktinde memâlik-i mahrusama karib ve civarı olan ahalisi perişan olmazdan mukaddem tedarikine teşebbüs ve zabt u rabtında ihmal olunmak himmet-i pâdişâhâneme muvafık olmadığı nümâyân bâ'de zaman Şâh-ı müşarünileyh kuvvet bulup müdafaalarına zaferyâb olur ise ol vakitte muktezâsı üzere adl-ü insaf ile hareket ve mabeynimizde ahsen vech ile görülüb dostluk merasimine riayet olunmak üzere şimdilik memâhk-i mahrusam. civarında olan memleketlerin Devlet-i aliyyem tarafmdan nez* ve tahsiline müsaraat olunmak emr-i müstahsen görülmeğin bu hususta vüzerây-i izam ve ulemây-ı kiram ve sair ayan ve erkân beyinlerinde istişare olundukta mem,âlik-i mahrusam civarında olup ecdad-ı izamım zamanlarında nice kere Devlet-i aliyyemin zabt ve tasarrufuna girip himaye-i hümâyunumuza mûtad olan memleketlerinden herkes (her vali) kendü hududuna karib ve münasip olan kıla* ve bukaı şurût-ı mezkûre üzere zabt ve ahalisini hıfz ve haraset eylenjeleri..." 1134 $aban ibti-daları (Mühimme defteri 130, s. 360).

Hükümetin, İsfahan'ın düşmesine kadar vaziyete intizar edilmesi hakkındaki emrini dinlemek istemeyen Erzurum valisi derhal taarruza geçilmesini yazmış ise de 1135 Ramazan (1723 Mayıs) tarihiyle kendisine gönderilen fermanda "Madem ki Dar-ül-Mülk-i Şâh-ı Acem olan Isfahan düşmemiştir, taraf-ı Devlet-i aliyyemden îran memleketine tecavüz, olunduğuna rızay-ı hümayunum olmampgla yerinden hareket eylemiyesin; İsfahan'ın düştüğü haber alınır alınmaz derhal harekâta başlayarm" kaydiyle Erzurum valisi taarruzdan menedilmiştir1. Fakat hiı ay sonra gönderilen diğer bir fermanda da Isfahan zabt olunsa dahi Afgan Emiri Mahmud'un maksadının ne olduğu anlaşılmadıkça hiç bir harekette bulunulmaması valilere tavsiye olunmuştur 2.

İran'a sefer Afganiı Mir Mahmud, 1135 H./1723 M. de ye-açılması ^ ay muhasaradan sonra İsfahan'ı zabt ve Şah

Hüseyin'i bazı evîad ve ıyaliyle esir ederek hükümdarlıktan ıskat ettiği Bağdad valisi Hasan Paşa tarafından hükümete bildirilmiştir. Şah Hüseyin, kendi eliyle İran Şahlığını Mir Mahmud'a terk ederek Mahmud'un başına taç koymuş ve Dergezin ve Kandehar'dan getirttiği Sünnî halkı İsfahan'a iskân etmek suretiyle devlet merkezinde kesif bir sünnî kitlesi vücuda getrimek istemiştir.

Şah Hüseyin esir düşmeden evvel Isfahan -muhasarası esnasında kaçarak evvelâ Kazvin ve oradan da Tebriz'e gelmiş olan şahın oğlu Tahmasb burada şahlığını îlân etmiş ve hükümdar-lığını Osmanlı pâdişâhına bildirmek için IstanbuVâ bir elçi göndermek istediğini Van valisi vasıtası v\e Erzurum valisi ve seraskeri İbrahim Paşa'ya bildirmiştir; fakat Osmanlı hükümeti henüz Şah Hüseyin'in hal'i ve ölümü hakkında doğru bir malûmat olmamasından dolayı bu cihetin anlaşılmasına kadar Tahmasb tarafından gönderilecek elçinin Erzurum'da alıkonularak ihtiyacının hazine tarafından temin edilmesi, Erzurum valisine emrolun-
muştur 3.

t

1 Mühimme defteri 130, s. 392, Evâil-i Ramazan 1134,

2 Mühimme defteri 130, s. 396, Evâhir-i Ramazan 1134.

3 Mühimme defteri, 131 s. 128 (Evâil-i Receb 1135). Tahmasb'in elçisinin adı Murtaza Kulu Han'dır. Osmanlı hükümeti Murtaza Kulu Han vasitasiyle Tahmastfa vardiği cevapta îran*m Afgan ve Rus kuvvetleri

Bağdad valisi tarafından gönderilmiş olan 1723 tarihli tahriratta Şeyheyn yani Hazret-i Ebu Bekir ve Hazret-i Ömer'le üçüncü halife Osman'a seb' eden İranlılardan intikam alınma zamanının geldiğini ve kendisinin Kirmanşah üzerine hareketine müsaade edilmesini yazmış

olduğundan x bu müracaat İran'a, tecavüze vesile arayan hükümetin de arzusuna muvafık düşmesi üzerine bu defa İran halkını Afganlılara karşı muhafaza için değil, yapılacak harekâtla Iran topraklarının Osmanlı arazisine ilhakı maksadiyle tecavüze, karar verilmiş ve açılacak seferin meşru olduğuna dair şeyhülislâm Abdullah Efendi'den bir de fetva alınmıştır (1135 H. / 1723 M.) 2. Bu karar üzerine üç cephede yani Kafkas, Azerbaycan, Irak mmtakalarında elbirliğiyle hareket edilmesi seraskerlere yazılmıştır 3.
Daha aşağıda görüleceği üzere İran'daki karışıklık, Afganlıların taarruzları ve Osmanlı hükümetinin de hududlarda faaliyete başlaması üzerine Şirvan ve havalisindeki Sünnî halk Osmanlı hükümetine müteaddit müracaatlarda bulunarak İranlılar tarafından camilerinin ahıra çevrilmesinden, kitaplarının yakılıp ulemanın katledilmelerinden şikâyet ederek Şiilerin ellerinden kurtarılmalarını ve İranlılara karşı mücadeleye girişmiş olan Davud Han'ın Şirvan Hanı tanınarak kendisine menşur gönderilmesini rica ediyorlardı. Osmanlı hükümeti bu müracaatı kabul ederek Davud Hanı Şirvan hanı olarak 'tanımış 4 ve bu taraftan
tarafından istilâ edilmekte olup buna karşı Osmanlı hükümetinin harbi kendi topraklarından uzak tutmak iitediği ve eğer Osmanlı kuvvetlerinin istilâ ettiği yerlerin Osmanlı hükümetinde kalmasına muvafakat edilecek olursa memu-lünden ziyade himaye göreceği bildirilmiştir.
1 Mühimme 131, s. 230.
2 Alınan iki fetvadan biri sulhun feshine ve Şiî olan İran erkeklerinin katillerinin vacib olduğuna, diğer fetva da bir kısım eshaba ve Hazret-i Pey-gambcr'in zevcelerinden Ayşe'ye seb1 ve bazı Kur'an âyetlerini kendi arzularına göre tercüme ve tefsir ile ehl-i sünnetin katillerini mubah sayıp ailelerinin ırzına tecavüz eden'KızıIbaşların memleketlerinin darülharb îlâniyle üzerlerine harp açılmasının meşru olduğuna ve elde edilecek kadın ve çocukların esir sayılmasına dairdir (Mühimme 131, s. 17 ve Raşid, c. I, s. 64).
11 Mühimme 132 s. 230, 237 (Evahir-i Zilkade U35.)
1 Davud Han'a, Şirvan Hanı olarak 1135 Rebîulevvel sonları (1723 Ocak) tarihli menşur (Berat) ile nâmc-i hümâyun yollanmıştır (Nâme defteri, 7, s. (n).

hudut olmak dolayısiyle Davud Han'ın Şirvan Hanı olarak Osmanlı himayesinde bulunduğu Rus çariçesine bildirilmek üzere Nişlî Mehmed Ağa adında bir elçi Moskova'ya gönderilmiştir.
Kafkas harekâtı
_.... ,. _ Henüz İran'a harp açılmazdan evvel yani 1134 Tiflis in zabtı
*
sonlarına doğru (1727 Ağustos) Erzurum valisi
Silâhdar İbrahim Paşa, Tiflis taraflarına çuhadarını gönderip Tiflis hanı Vahtan Han'ın iranlılara itaatten çıkıp müstakil bir hükümet kurarak etrafındaki yerleri emri altına alıp kendisine itaat etmeyen müslüman Lezki taifesine taarruz ettiğini ve maksadının Şirvan ve havalisini istilâ etmek olduğunu ha^er almış ve keyfiyeti hükümete bildirmiş olduğundan mesele müzakere olunarak neticede Tiflis'in zabtına karar verilmiş ve yapılacak harekâtın Vahtan Han'a karşı olup bunun İran ile olan aradaki sulhu bozmıyacağı takarrür ederek Tiflis üzerine yürümesi için Erzurum vali ve seraskerine emir verilmiştir (Muharrem 1135/Ekim 1722) *.
îran seferine dair verilen fetva üzerine üç cephede de taar-ruzî harekât başlamıştır. Tiflis tarafına serasker olan Silâhdar ibrahim Paşa, Kars karargâhından kalkarak maiyyetinde Diyarbekir valisi vezir Arifî Pa'şa ile Kars beylerbeğisi îshak ve Şebin-Karahîsar mutasarrıfı ibrahim Paşalar olduğu halde hareket edip Revan Ham olup Osmanlılara teslim olan Mehmed Kuluhan, Tiflis üzerine giderek Vahtan Han'ı muhasara edip arkasından Tiflis'i işgal etmiş2 buraya evvelâ Mustafa Paşa ve arkasından da Arifî Ahmed Paşa tayin 3 olun-
1 Mühimme 130, s. 458 Evâhi-ri Muharrem 1135).
2 Mühimme defteri 131, s. 190, 1135 Şevval ihtidaları (1723 Temmuz).

3 Tiflis valisi tayin edilen Mustafa Paşa aldığı emir üzerine Osmanlı himayesine girmiş olan Davud Han'ın yardımına gitmek istemişse de bazı mülâhazalara mebni serasker İbrahim Paşa, göndermiemiş ve onun yerine Tiflis valiliğine Vahtan'ın oğlu olup Islâmiyeti kabul etmiş olan Şehnevaz İbrahim tayin edilmiştir; fakat Tiflis gibi yeni zabt edilen burasının idaresinin yeni müslüman olan Şehnevaz İbrahim'e verilmesinin mahzurlu olduğu görülerek Tiflis valiliği hükümet tarafından Arifî Ahmed Paşa*ya verilmiştir (1135 Zilkade /1723 Ağustos). Daha sonra Silâhdar İbrahim Paşa'mn yerine Kafkas cephesi seraskeri olan Arifî AHmed Paşa'ya gönde-

muştur. Daha sonra Küri ve havalisi zabt olunarak idaresi Ömer Paşa'ya verilmiştir *.

Erzurum valisi ve o cephe seraskeri Silâhdar îbrahim Paşa nın ağır hareketi, tamahkârlığı, ve hükümetçe emir verilmesine rağmen Şirvan hanı Davud Han'a yardım etmeyerek BaJfcü'nün Rusların eline geçmesine sebebiyet vermesi gibi halleri Kafkasya'daki devlet nüfuzunu sarsması sebebiyle seraskerlikten azlolunarak yerine Arifî Ahmed Paşa tayin edilmiştir (1135 Zilhicce/1723 Eylül) K

Yeni serasker Arifî Ahmed Paşa, Revan (Erivan) üzerine giderek üç ay muhasara ve şiddetli muharebeden sonra Tahmasb'-dan yardım gelmesinden ümidini kesen Revan muhafısı Ali Ku-luhan'ın müracaatı üzerine 9 Muharrem 1137 (28 Eylül 1724)' de Revan teslim olmuş ve muhafızlığı da Anadolu valisi vezir Osman Paşa'ya verilmiştir 8. Revan'ın tesliminden az evvel de Nah* cuvan elde edilmiştir.

Revanim, alınması Üçüncü Ahmed'in fevkalâde memnuniyetini mûcib olarak serasker Arifî. Ahmed Paşa'ya Diyar-bekir'e ilâve olarak Revan eyaletini de tevcih ettikten başka ihtiyacına sarfedilmek üzere iç hazine yani Enderun hazinesinden de kendisine on beş bin kuruş atıyye göndermiştir4. Bundan son-

' '■>•,

rilen bir emirle Şehnevaz İbrahim'in TifUs\zn alınmasından müteessiren irtibad ile bir gaile çıkarması ihtimaline mebni rehin olarak ordugâiıda alıkonulması bildirilmiştir. Yine aynı tarihle Arifî Ahmed Paşa'ya gönderilen başka bir hükümde Vahtan Han ile oğlu Şehnevaz'ın mallarına dokunul-maması ve korkunç bir şahıs olan Vahtan ile kardeşinin ve Şehnevaz İb-rahim'in isyan etmek üzere hazırlık yaptıkları haber ahnması sebebiyle bunların hapisleri ve îcab ederse katilleri bildirilmiş ise de Arifî Paşa bunları tezkiye ederek hayatlarına dokunmamıştır (Mühimme 131, s. 213 ilâ 216, 261, 262, 267).

1 Mühimme 131 s. 220, 228, 245.

2 Çelebi-zâde Âsim s. 69. Silâhdar tbrahîm Paşa'nm azlinin başlıca sebebi para mukabilinde sabık Tiflis Hanı Vahtan Han'ın oğlunu müs-lüman yapıp Tiflis valisi, yapması ve bîr de Mustafa Paşa'yı hükümetin emrine rağmen Şirvan hanının yardımına gondermiyerek İran topraklarından faydalanmak isteyen Ruslara i?a/eû'yu kaptırmaya sebebiyet vermiş olmasıdır. İbrahim Paşa'yı itham eden ferman sureti Mühimme 131 s. 298'dedir (Sene 1136 Safer).

3 Mühimme 132 s. 121 ve 405.

4 Mühimme 132 s. 121, 134, (1137 Safer) Revan'ın zabtından sonra

ra Arifî A hm e d Paşa'mın yerine serasker tayin edilen Erzurum valisi Hacı^ Mustafa Paşa tarafından 1137 Zilkade (1725 Ağustos)'de Lori ve Eylülde Gence zabtedilmiştir.

Azerbaycan Harekâtı

_ , . ,. Tebriz üzerine yapılacak harekâtın seraskerliğine

Tebriz in zaptı • r °

Van valisi Köprülü zade Abdullah Paşa tayin olunmuştur* Selmas kasabasını teslim alan Abdullah Paşa, hazırlığım yaptıktan sonra askerin ihtiyacı olan zahireyi temin edecek olan

Hoy, Çors, Tasuc, Merend kasabalarını Tebriz1 de bulunmakta olan Tahmasb'ın yardımına rağmen 1724 Mayısta zabtetmiş ve bundan sonra Tebriz üzerine yürümüştür.
Tebriz muhasarası esnasında kışın bütün şiddetiyle erken başlaması sebebiyle askerlerin siperlerde durması mümkün olmadığından Abdullah Paşa, muhasarayı kaldırmağa mecbur olmuş ve Tebriz'e yakın Şüster'e ve oradan Tasuc taraflarına çekilerek keyfiyeti hükümete bildirmiştira. Abdullah Paşa'nın, muhasarayı kaldırması pâdişâhça muvafık görülmemekle beraber! ses çıkarılmamış ve altı ay sorra tekrar muhasaraya başlaması üzerine Tebriz alınmadıkça hiç bir sebeple muhasaranın kaldırılmaması bazı tarizlerle kendisine kat'î olarak emrolunmuştur (1724 Ağustos) 3. Tebriz'in kafi soırette zabtı pâdişâh tarafın-
Arifî Ahmed paşa hükümete bir arize takdim ederek Araş nehrinin Revan'a üç saatlik yerden geçerek Hazer denizine döküldüğünden bu nehrin bazı yerleri temizlenecek olursa sal ve kelek ile Revanim üç saat yakınma kadar zahire vesaire gelebileceğini ve Zengi nehri dahi temizlenecek olursa Revan kalesi altına kadar zahire nakli mümkün olacağını yazması üzerine derhal keşfi yapılarak nehrin temîzlettiribnesi emrolunmuştur (Mühimme 132 s. 171, Sene 1137 Rebhılewel/1724 Aralık),
1 Abdullah Paşa, Köprülü-zâde Şehid Fazıl Mustafa Paşa'nın ikinci oğlu (Büyüğü Numan Paşa), olup Şeyhülislâm Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi*nin damadı idi.
2 Mühimme 132 (nene 1136)
8 Tebriz'in zabtına memur olan Yan valisi vezirim Abdullah Paşa'ya hüküm ki,
"__Vezir-i âzam-s sabık ammin müteveffa Ahmed Paşa (Fazıl Ahmed
Paşa) Kanâiye kalesini üç sene alettevâîi sayf ve şitada muhasara ve asker-i îslâm metrislerde kışlayıp ikdam ve ihtimamları sebejbiyle feth ve teshiri müyesser olduğu gibi Tebriz'in dahi muhasarası hulûl-ı eyyam-ı şitayadek mümted

dan arzu edildiği için Bağdad valisi ve Hemedan seraskerine, Abdullah Paşa'ya yardım etmesi hakkında 1137 Muharrem tarihiyle ferman gönderilmiş ise de x buna lüzum kalmamıştı. 28 Temmuz 1725 cumartesi günü (17 Zilkade 1137) Tebriz yakınına varan Abdullah Paşa'yı Iran kuvvetleri karşılamış vukua gelen muharebe pek şiddetli olmuş, îran kuvvetleri üzerine üç koldan hücum yapılmış, akşama kadar devam eden savaşta mağlup olan îran askerleri Tebriz'e kaç mı şiar s a da onları takip ederek duvarları aşan beş, altı yüz Osmanlı askeri hemen şehir kapılarını açtıklarından kol kol şehre giren kuvvetler iki gün bir gece şehirde ve kalede muharebeye devam ettikten sonra beşinci gece bütün şehir ve kale elde edilmiş ve şehir içindeki şiddetli mukavemetten dolayı Tebriz halkına îtimad edilmiyerek bunlar tehcire tâbi tutulmuşlardır a.
Tebriz muhasarası esnasında orta kolda bulunan Halep valisi Hekim oğlu Ali Paşa'nın büyük gayreti görülmüş ve bu esnada rütbesi Rumeli beylerbeği iken vezirlik verilerek Anadolu valiliğine tayin olunmuştur (1138 Safer/1725 Ekim). Tebriz'in zabtından sonra Rumiye (Urmiye) ve daha sonra Erdebil alınmıştır.
Irak-ı Acem Harekâtı
Tr. . Irak tarafından Iran üzerine serasker tayin edilen
Kırmanşah ve •*
Hemedaa'm zabtı Bağdad valisi Eyüblü Hasan Paşa 1135 H./1723 M. de Bağdad'&an Kirmanşah üzerine hareket etmiş olduğundan, îcab ederse kendisine yardım etmesi 1136 Muharrem (1723 Aralık) tarihli bir fermanla Van valisi Köprülü zade Abdullah Paşa'ya emredilmişti 3. Hasan Paşa, Bağdad kuvvetleri ve kendi maiyyet kuvvetlerinden başka Şehrizur beylerbeğisi Abdurrahman Paşa ve Kürd beyleri kuvvetleriyle Kirmanşah (Kirmanşahan) üzerine gidip orayı
olur ise madem ki feth ve teshiri müyesser olmadıkça siz dahi bir hatve ayrıl-mayıp umumen anda kıflayıb f.. netice-i kelâm Tebriz'in feth ve teshiri ak-say-ı murad-ı pâdişâhânem olmağla.. ." Evâil-i Zilhicce 1136 (1724 Ağustos) Mü/ıimme, 132, s. 69.

1 Mühimme 132, s. 93 ve 110.
2 Mühimme 132, s. 345.
3 Mühimme 132, s. 257. ' *

muhasara etmiş, İran'ın Kirmanşah muhafızı Abdulbaki Kan mukavemet edemiyeceğini anlayarak şehir ve kaleyi Hasan Paşaya teslim etmiştir (16 Muharrem 1136/16 Ekim 1723) Kirman-şah\n işgalini müteakip, Tahmasb'ın kumandalarından Luris-tan Hanı Ali Merdan'ın Kirmanşah'ı kurtarmak üzere geldiği haber alınması üzerine kendisine karşı Abdurrahman Paşa gönderilerek mağlup edilmiştir1.

Bundan sonra ahalisinin çoğu sünni mezhebinde olan Erdeian tarafına Baban sancak beyi olup kendisine Erdeian beylerbeğiliği verilmiş olan Mehmed Han (Paşa) gönderilip aynı sene Kasım ayı içinde buranın merkezi olan Sine hârpsiz olarak işgal edilmiş ve bundan başka Abdurrahman Paşa gönderilerek Luristan eyaletinin bazı yerleri alınmış ve aynı zamanda serasker Hasan Paşa tarafından gönderilen bir mektup üzerine Meraga hanı Feridun Han da itaat ederek beylerbeğılik pâyesiyle Meraga sancağı üzerinde bırakılmıştır.

Irak-ı Acem seraskeri Hasan Paşa takriben 1136 Cemazi-yelevvel sonlarında (yani 1724 Şubatında) Kirmanşah"da. vefat ettiğinden yerine Basra valisi bulunan oğlu Ahmed Paşa hem Bağdad valisi ve hem serasker olmuştur 2. Ahmed Paşa acele Bağdad'a. gelip orada bir kaç gün kaldıktan sonra da Kirmanşah ordugâhına gelmiş ve Afganlı Mahmu'd'un Hemedan üzerine geleceğini haber alarak Hemedanhn elde bulunması Luris-*an eyaletinin elde edilmesine vesile olacağından Afganlılardan evvel davranarak Hemedari*ı elli sekiz gün muhasaradan sonra 1136 senesi kurban bayramının ikinci günü bîr hücumla zabdetmiştir (31 Ağüstos 1724) 3. Pek müstahkem olan Hemedanhn zabtından dolayı resen gönderilen bir hatt-ı hümayunla serasker Ahmed Paşa ile maiyyeti taltif edilmişlerdir 4. Bundan sonra Maraş valisi ibrahim Paşa gönderilerek Nehavend teslim olmuştur (1724 Kasım).

1 Raşid Zeyli Çelebi-zâde Asım s. 70, 79.
2 Mühimme 131, s. 410 (1136 Cemaziyelâhır sonu).
3 Mühimme 132, s. 92 ve Çelebi-zâde Asım, s. 180 ilâ 189. Hemcdan'm çevresi iki buçuk saat olup kalenin sekiz zira yüksekliği ve üç zira genişliği vardı (bir zirâ-ı mimarî 75,8 santimetre). ,
4 Çelebi-zâde Âsim, s. 189.

Serasker Ahmed Paşa, Hemedan'm işgalinden sonra bizzat hareket ederek Luristan eyaletinin merkezi olan Hurremâbad kasabasını işgal etmiş ve bunun üzerine Kirmanşah, Hemedan ve Erdelan eyaletlerinin tahririne sabık Basra defterdarı Mustafa Fehim Efendi memur edilmiştir x.

Afganlılarla temas

F f S h* İsfahan'ı zabtetmiş olan Mir Üveys oğlu
deUeri Mahmud, Şah Hüseyin'den taç giyerek îran
hükümdarlığını îlân etmiş olup yapmış olduğı müthiş katliâmlardan dolayı sonradan âsâbı bozulmuş ve geylan tarafına Tahmasb üzerine sevkettiği kuvvetlerin mağlup olmasından sonra vehme düşmüş korkmağa başlamış hatta bir aralık Şah Hüseyin'in hapiste bulunan evlad ve akrabalarını öldürtmüş ve bunlarla beraber Şah Hüseyin'i de öldürmek istemişse de onun, ayağına kapanarak yalvarması üzerine insafa gelmiş * ve sonra mezalimini maiyyetine de teşmil etmişti; hatta kendi vücudundan et parçaları koparıp yiyecek kadar cinneti artmıştı; nihayet Afgan beyleri bunun yerine amcazadesi Esre.fi hükümdar yapmak istemişler ve Şah Mahmud, bir gece uyurken öldürmüş olduğu amcası Abdullah'ın oğlu Eşref tarafından 9 Şaban 1137 (23 Mayıs 1723), de boğdurulmuş 3 ve yerine Eşref hükümdar olmuştur *. Eşref Şah İran'daki mevkiini tahkim için Şah Hüseyin'in kızını almıştır.

Mahmud'un ölümüyle Eşref9in onun yerine geçmesinden ve Kum ve Kaşan taraflarında

meşgul olmasından istifade etmek isteyen Şah Tahmasb, derhal faaliyete geçerek İsfahan'ı zabt

1 Mühimmc defteri, 132, s. 117.

2 Eşref Şah 1730'da İsfahan'ı terk edip kaçtığı şırada tahtını gasbet-tikleri bu ihtiyar Şahı da öldürerek Beîucistan'& gitmiş ise de kendisi de burada halk tarafından parçalanmıştır.

3 Raşid Zeyli Çelebi-zâde tarihi1 nin bir yerinde (b. 291) Şabanın dokuzunda ve diğer bir yerinde (s. 429) Receb ortalarında boğulduğunu yazıyor.

4 Erzurum valisi Gence ve Şirvan Seraskeri Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümden: **.. .Mir Üveys oğlu Mahmud Han'a bazı illet ile cünun ve hiffit isabet etmekle cumhur-ı taife-i Afgan bilittifak mumaileyhin ammizâdesi Eşref Han'a mütabeat ve ol dahi Mahmud Han* ve havass-ı aşiretinden Berkârda olanları îdam ile istiklâl-i hükümeti emrine kıyam edüb...". .

için oraya dokuz konak mesafeye kadar gelmiş ve aynı zamanda Şah Hüseyin'in diğer evladından olup İsfahan'dan kaçmış olan Safî ismindeki şehzade de Isfahan üzerine yürümüşse de ı. Her iki şehzade de bir başarı elde edememişlerdir. Eşref Şah Kum ve Kâşân taraflarındaki îran kuvvetlerini bozduktan sonra İsfahan'a, dönmüş ve Tahmasb'ı mağlub ederek onu yedi sekiz kişi ile Mazenderan'a kaçırmıştır 2.

Eşref Şah 1138 yılı başında (1725 Ekim) Hemedan seraskeri Ahraed Paşa vasıtasiyle Abdülazizve Molla Rahim isim-lerindeki elçilerin- istanbuVa göndermişti 3. Bunlar padişaha, Eşref Şah'ın namesi ve vezir-i âzam ve şeyhülislâm ve ulemaya hem Eşref Şah Man ve hem de îtimad~üd-devle* si yani vezir-i âzami olan Zela Han 4 ve uleması taraflarından mektuplar getirmişlerdi.

Eşref Şah nâmesinde îran tahtına oturduğunu ve iran'a aid olan Hemedan ve Luristan'&an Ahmed Paşa'mn geri çekilmesini ve eski hudutlar üzerinden anlaşma yapılmasını yani Osmanlılar işgal ettikleri Hemedan, Kirmanşah, Erdelan ve Tebriz, Gence ve Revan ile Tiflis'in geri verilmelini istemekte idi.

Keyfiyet müteaddit defalar konuşulmuş, bir çare bulunması istenmiş nihayet Eşref Şah'ın halife-i müslimm olan Osmanlı hükümdarına karşı gelmesinden dolayı aleyhine fetva verilmiş5 ve padişahın Eşref Şah'ın nâmesine cevap vermesine lüzum

1 Mühimme defteri, 132. s. ,34 (Evasıt-ı Zilkade" 1137 / 1125 Temmuz sonları.

2 Mühimme, 132, s. 352 (Evahır-ı Zilhicce 1137).

3 Bu elçiler, hükümetten müsaade gelinceye kadar. Hurremâbad ve He~ marfan'daki Osmanlı karargâhlarında bir müddet beklemişler ve ancak 21 Cemaziyelevvel 1138 / 15 Ocak 1726'da İstanbul'a gelmişlerdir.

4 Bu isim Çelebi-zâde Âsım'da Vj Zela ve Mühimme defterinde >\j Zad olarak kayıtlıdır (Mühimme defteri, 135, s. 145).

5 Eşref Şah Osmanlı hükümdarının imam yani halife olduğunu kabul etmekle beraber imamın * müteaddit olabileceğini nâmesinde beyan etmiş olduğundan, Osmanlı şeyhülislâmı da bilmukabele aralarında Hind denizi gibi yekdiğerinin memleketine taarruz edemiyecek bir hudut olmadıkça imamın bir olacağım ve anın da Osmanlı hükümdarı olabileceğini ileri sürmüş ve halifenin îran ülkesinden zabtettiği yerleri kendisine terkini isteyen Eşref Şah'ın hal'i ve davasından rucû etmezse kendisine karşı harbin caiz olduğuna fetva vermiştir (Mühimme 133, s. 388 ve Çelebi-zâde Asım, s. 354).

görülmeyerek Şeyhülislâm tarafından verilen fetva ile sadr-ı âzam mansup ve mazul dokuz kazasker ile diğer bir hayli ulema ve me-şayih taraflarından yüz kırk imzalı bir mektup Eşref Şah'm elçilerine verilerek iade olunmuşlardır. (1138 Receb / 1126 Mart). Bu münasebetle Bağdad valisi Ahmed Paşa Isfahan üzerine serasker tayin edilip Eşref Şah'a karşı harp îlân edilmiştir; straskere gönderilen fermanda İslâm halifesi olan padişaha karşı itaatsizlik göstererek saltanat-ı seniyye civarında vaki İsfahan'da isyan üzere olan Mir Eşrei nâm

mechul-ün-neseb, bağî îlân edilerek hakkında fetva verildiği beyan edilmiştir (1726 Haziran) *.
E ref Salt "1 Eşref Şah'ın elçileri iade edildikten sonra yı-
muharebe kanda kaydedildiği gibi üzerine Bağdad valisi
Ahmed Paşa serasker tayin olunarak Eşrefi
yakalayanlara veya öldürenlere mükâfat vadolun,muştur a.
Seraskerin maiyyetine elli bin kişilik bir kuvvet ile 3 lüzumi
kadar top ve harp levazımı verilerek 1726 Ekimde Hemedari'a yirmi
saat mesafede bulunan Andıcan sahras nda Eşref Şah'la muharebe
olda.
Muharebenin ilk safhasında Osmanlı kuvvetleri galebe edip araya akşam girdiğinden harp durmuş ve bu halde istifade eden Eşref Şah, huduttaki Kürd beylerine haber gönderip ,**OsmanMar İsfahan'a, sahip olurlarsa siz reaya gibi iç ilde kalacaksınız ve ben muvaffak olursam Babanlı Mehmed Paşa'yaHemec&m'ı ve diğerlerinize de hanlık veririm" diye on sekiz kürd beyini gizlice ele alması üzerine ertesi günü muharebe başladığı zaman sol kolda bulunan kürd beylerinin harp etmeden dağılmaları üzerine askere perişanlık geldiğinden Ahmed Paşa mağlub olarak Hemedan'a. çekilmiş ve nakli mümkün olmayan toplar Eşref Şah'ın eline geçmiştir.
1 Mühimme 134, s. 131 (Evahır-ı Şevval 1138).
2 Gönderilen fermanda " ..Sertâğıyan-i Afgan olan Eşref Han'ı yakalayana yüz kese akçe ve başvezirini elde edene elli keae akçe verilerek üzerlerindeki bütün eşya ve malın kendilerine verileceği, yakalayan vezir olursa dilediği eyâlet kayd-ı bayat şartiyle kendisine tevcih edilip, beylerbeyi ise vezir, ümeradan ise beylerbeyilik ile ikram olunacağı ve eğer askerîden ise kendisine vezirlik hariç olarak rütbe verileceği îlân olunmuştur (Mühimme 134 8. 120).
3 Hommer'e göre Osmanlı kuvvetleri yetmîş, seksen bin ve Eşref Şah'm ise yetmiş bindi.

Bu mağlubiyet üzerine Ahmed Paşa'ya tesliyeti havi bir ferman gönderilmek suretiyle tatmin olunmuş ve bandan sonraki harekâtta daha basiretli hareket etmesi ve îcabeden kuvvetlerin gönderileceği bildirilmiştir x Eşref Şah bu muvaffakiyetten sonra faaliyete geçip bazı harekâtta bulunmuş ve Acem hanlarından olup evvelce Meraga hanı bulunup sonradan Eşref Şah'a iltica etmiş olan Şahkulu Han'ı mühim bir kuvvetle Orbad (Ordu-bad) taraflarına göndermiş ise de bunlar Tebriz seraskeri Heki-moğlu Ali Faşa tarafından mağlup edilerek beş bin maktul vermişlerdir 2 Hekimoğlu Ali Paşa aynı zamanda Erdebil ve havalisinde, Azerbaycan'da, yaylak ve kışlak hayatı geçiren Şahseven aşiretini de şiddetle tedip ederek yağmacılıklarım önlemiştir 3.
Eşref Şah'a karşı Osmanlı hükümeti evvelkinden daha ziyade hazırlığa başlamış ve hatta Rumeli'den de kuvvet celbetmiş ve bütün cephelerdeki harekâtı intizam altına alarak harp levazımını yetiştirmeğe muvaffak olduğundan ve bilhassa Hemedan cephesi iyice takviye edildiğinden Eşref Şah uyuşmak için Hacı îsmail adında bir elçi yollayarak serasker Ahmed

Paşa'nm tavassutunu istemiştir.
Eşref Şah elçisi ile gönderdiği mektupta ehl-i islâm arasında harp ve kıtal meşru değildir; geçen sene ne ise bir istif oldu diyerek sulhe yanaşmış ve Bağdad valisi ve Irak cephesi seraskeri Ahmed Paşa da keyfiyeti İstanbul'a, yazmış ve bunun üzerine Hemedan kadısı Abdullah Efendi murahhas tayin olunarak Eşref

1 Serasker Ahmed Paşa'ya vezir-i âzam tarafından yazılan mektuplarda dirlikli askere îtimad edip Kürd aşiretlerine bağlanmaması tavsiye edilmesine rağmen Ahmed Paşa bu tavsiyelere ehemmiyet vermemiş, Arap ve Acem cenklerinde Kürd beylerinin hizmetlerine güvenerek îtimad göstermesi bu perişenhğa sebep olmuştur (Çelebi-zâde Âsim, s. 438); bilhassa vezir-i âzamin kendi kalemiyle olup (benim izzetlu oğlum paşa) başlığiyle Ahmed Paşa'ya gönderilen mektup, Ahmed Paşa'nm hatalarını gösterip kendisini îkaz için yazılmış olup (Çelebi-zâde, s. 513) bu mektup İbrahim Paşa'nın itidal ve kiyasetine güzel bir delildir.

2 H e ki m o ğ lu *nun bu hizmeti padişah tarafından takdir olunarak kendisine samur kürk ve kılıç gönderilmiştir (Mühimme 134, s. 38, 1139 Şevval/ 1727 Mayıs ve Çelebi-zâde Âsim, s. 450).

3 Mühimme 135, s. 199 ve Çelebi-zâde, s. 605.?

Şah'in murahhası Molla Nusret ile görüşmüştür (1139 Zilkade/ 1727 Temmuz) K

Hemedan ^ taraf arasındaki görüşme neticesinde Osmanlı

mosalehası devletinin İran'dan zabtettiği yerler 3 tamamen Osmanlı devletinde kalacak Andıcan muharebesi esnasında Osmanlı kuvvetlerinin terkettikleri toplar geri verilecek ve yine bu muharebeyi müteakip Afganlıların işgal ettikleri Sultaniye, Zencan, Tanm, Ebher bütün tevabiile Osmanlılara iade olunacaktı. Bu suretle 16 Safer 1140 (3 Ekim 1727) tarihinde on iki madde üzerine aktedilen muahedename pâdişâh tarafından tasdik edilmiştir.* Bu müsaleha mucibince Huveyze aşireti Osmanlılara bırakılmıştı.

Muahede akdinden sonra iki taraf büyük elçileriyle birbirlerine hediyeler göndermek âdet olduğundan Haleb kadılığından mazul Müverrih Raşid Efendi beylerbeyi payesiyle büyük elçi olarak İsfahan'a, gönderilmiştir. Elçi Raşid Efendi avdet ederken Eşref Şah'ın teamül hilâfına vezir-i âzâma mektup yollamamış olması damad îbrahim Paşa'nın canını sıkmıştır. Osmanlı elçisine mukabil Eşref Şah da büyük elçi olarak Şiraz Han'ı Namdar Mehmed Han'ı göndermiştir (1140 Zilhicce /1728 Haziran) 3. .'■.,.«

Tahmasb'ın anlaş- Eşref Şah elinden İsfahan'ı kurtarmak üzere ma teklifi onunla mücadele ye girişmiş olan Şah Hüseyin'in oğlu Tahmasb, 1135 H./1726 M. de Osmanlılarla anlaşmak isteyerek Osmanlıların işgal ettikleri yerlere tecavüz etmemek şartiyle üç senelik bir mütareke teklifinde bulunmuş ve bu isteğini Tebriz seraskeri Köprülüzâde 'Abdullah Paşa v asit asiyle Osmanlı hükümetine bildirmişti.

1 Mühimme 135, s. 145 sene Evahı-ı Zilkade 1139..

2 Osmanlıların İran'dan aldıkları yerler Kirmanşah, Hanedan* Sine, Erdelan, Nehavend, Luristan, Merend, Meleri, Meraga, Selmas, Serkân, Hoy, Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz, Gence, Karabağ, Revan, Ordubad, Nahcuvan, Tiflis, Küri, Şirvan ve merkezi Şemahi ve diğer bazı küçük kasabalardı.

3 Bu elçiye gösteriş yapılmak için ne masraflar ihtiyar edildiğini Küçük Çelebizâde'den öğreniyoruz (Raşid zeyli., s. 616 - 624). Eşref Şah*ın elçisi 1141 Muharrem (19 Ağustos 1727)*de Sadr-ı âzam Damad îbrahim Paşa tarafından kabul edilmiştir.

Bu müracaat üzerine Osmanlı hükümeti, İran'dan alınan yerlerin Osmanlılarda kalması esas olmak şartiyle görüşmeye muvafakat ederek sabık birinci ruznâmçecİ Mustafa Efendi'yi Tebriz'e yollamıştır. Bu sırada Tebriz seraskeri Abdullah Paşa hastalandığından kendisine malikâne olarak verilen Rakka eyaletine dönmüş ve yerine o tarafların ahvaline vakıf olan Anadolu valisi Hekim-oğlu Ali Paşa Tebriz seraskeri tayin edilmiştir (1138 Zilhicce / 1726

Ağustos).
Şah Tahmasb'm bu teklifi bir netice vermediğinden Iran Şahı bu defa da Eşref Şah'a karşı ru&larla anlaşmak isteyerek onlara Hazer denizi sahillerinden ve Kafkasya'dan bazı yerler vermek suretiyle neticesiz bir anlaşma temin etmiştir.
Şirvan ve Dağıstan vaziyeti
îranda Safevî Şahlığının yakılması esnasında * Afgan ve Osmanlı istilâlarından başka kuzeyde
Dağıstan taraflarında da ruslar bu yağmadan kendilerine de pay çıkarmak istiyorlardı; bu sırada ŞemahVde bulunan bazı rus tüccarlariyle Prens Çerkaski'nin Lezki aşireti tarafından Öldürülmeleri Rus hükümdarına vesiyle vererek Lezkileri tedip bahanesiyle İran'a harp îlân edip Derbend ile İran istilâsına başlamış olan Osmanlılardan evvel Baku'yu işgal' etmişti.
Bir az aşağıda kısaca yazılacağı üzere bu sırada îran hükümetine karşı muhalefete kalkarak Şirvan'ı işgal eden Davud Han Rusların bu ilerlemesine karşı kendisini müdafaa etmek rica-siyle Osmanlı hükümetine müracaat eylediğinden bu müracaatı kendi işgal siyasetine uygun gören Damad îbrahim Paşa Davud Han'a derhal Şirvan Hanlığını tevcih ettirmiş vebuhanm kendi himayesi altında olduğunu Rus çarlığına bildirmiş olduğundan ruslar bu cihetten taarruzlarını durdurmuşlardı ı.
Rus hükümeti bu cihetten durmakla beraber tran'j Afganlılardan kurtarmak üzere Şah Tahmasb'a yardım etmek üzere onunla bir anlaşma yaparak buna mukabil Hazer denizi kenarındaki Geylan, Mazenderan ve EsterâbâtTı işgal eylemiştir a.
1 Mühimme defteri 131, s. 376 (1136 Ccmaziyelevvel).
2 Rus hükümeti daha sonra Tahmasb Şah ile olduğu gibi Safeviye tacının gasihı olan Eşref Şah ile de on maddelik bir muahede akdiyle anı îran şahı tanımıştır.

Bu sıralarda Ka/fcasya'da ilerlemekte olan Osman-nngı ^ kuvvet]eri tarafından Tiflis, Küri, Gence ve
havalisi işgal edilmiş ve bu tarihler Davud Hanın Şirvan taraf lannda İranlılara karşı silâha sarıldığı zamana tesadüf etmişti.
Bir asırdan uzun bir zamandanberi şiî t az/y i kına maruz kalan sünni halk, son zamanlarda iran'daki durumdan ve Afgan istilâsından istifade ile iranlılara karşı silâha sarılarak Hacı Davud Bey kumandasında olarak iranlıları bir kaç defa mağlup etmişler ve Şamaki, Berdâ, Erdebil ve havalisine hücum edip oralardaki şiîleri katleylemişler ve vaziyetlerini takviye için Şirvan ulema ve ayanından bir heyeti İstanbul'a, göndererek üç seneden beri kendilerini iranlıların tecavüzlerinden koruyan Hacı Davud Bey'in Osmanlı himayesinde olarak kendilerine Han yapılmasını istirham etmişlerdi (1134 Zilhicce/1722 Eylül).
Bunun üzerine vaziyet hükümetçe müzakere olunmuş ve Dağıstan evvelce Osmanlı toprakları olup sonra İran'da kalmış olduğu cihetle buralarının kendisine âit olduğu ileri sürülmüştü. Fakat vezir-i âzam ibrahim Paşa bu işe müdahalenin Osmanlı devletini iran'dan başka Rusya ile de mücadeleye atılacağını ileri sürmüş ise de ekseriyet âcizlere ve bilhassa ehl-î sünnet mezhebinde bulunan halka yardım etmenin elzem olduğunu ileri sürdüklerinden şayed Iran tarafından Şirvan halkı üzerine bir hareket vuku-bulursa o zaman iran'a sefer açılmasına karar verilip bu karar 1135 senesi ihtidalarında (1722 Ekim) Erzurum valisi Silahdar ibrahim Paşa'ya bildirilmişti.
Osmanlı hükümeti bu suretle karar verdikten sonra Hacı Davud Bey'in Hanlığının kabulünü bir müddet geciktirmek istediği sırada iran'daki bu ihtilâllerden istifade etmek isteyen rus-larıh Dağıstan taraflarında işgale başlamaları üzerine mesele tekrar görüşülerek Ruslaı'a karşı Şirvan'ın muhafazasına karar verilerek burası yurtluk ocaklık olarak Hacı Davud Bey'e tevcih olunarak mîral em Derviş Mehmed Ağa ile kendisine menşur, sancak va hil'at yollanmş ve yukarıda yazıldığı üzere bu han'm Osmanlı himayesinde olduğu Rus hükümetine de bildirilmişti.

Osmanlı hükümeti nüfuzı altına girmiş olan Şirvan ve havalisine nizam vermek ve Rusların yayılmalarına ve Hazer denizi sahi-

Iine inmelerine mâni olmak üzere o tarafa Gürcistan'da, faaliyette bulunmakta olan Mustafa Paşa'nın girmesini emretmiş ise de her ne eebebe mebni bunu Gürcistan seraskeri silahdar îbrahim Paşa tatbik etmediğinden bu hal Baku'nun. Ruslar tarafından işgaline sebeb olmuşu.
Iran vaziyeti dolayısiyle Ruslarla müzakere
Müzakere'nîn Ş^van Hanlığının Davud Bey'e tevcihinden birinci safhası sonra Iran Şahiyle ittifak etmiş olan ruslann iran'a isyan eden Lezki taifesi yani Şirvan kuvvetleri üzerine Hazer denizi yoluyla sefer açması ve Dağıstanlıların Osmanlı himayesini kabul etmiş olmaları Osmanlılarla Rusları karşılaştırdı *.
Osmanlı devleti Şirvanh himayesi altına aldıktan sonra rus-ların Kazak ve Çerkesleri tahriklerine ve Kajkasya'ya. inmelerine müsaade etmek istemiyerek bu hususta anlaşmak üzere bilmüna-sibe daha evvel söylendiği üzere 1135 H./1722 M. tarihinde Rus Çarı büyük Petro'ya kapıcı basılardan Nişli Mehrhed ağa adında bir elçi ile 2 name gönderip bunda Osmanlı devletine tâbi olan Lezkiler üzerine sefer yapmanın aradaki sulhe mugayir olduğunu bildirmiş olduğundan Rus Çarı,' Lezkilfere. karşı açtığı seferden vaz geçtiğini İstanbul'daki küçük elçisi vasıtasıyle Osmanlı hükümetine bildirmiş ve Iran meselesini görüşmek üzere elçisi bulunan Nepluyefi memur etmiştir..
Nepluyef, Fransa elçisinin tavassutiyle Osmanlı ve Rus ihtilâfının hallini istedi; bunun üzerine Reisülküttab Mehmed ve defterhane emini Hacı Mustafa efendiler murahhas tayin olunup mutavassıt olan Fransa elçisi de beraber olarak görüşme oldu.
Moskov elçisi ilk söz olarak Iran seferinin durdurulmasını
1 Lezkiler^ serkeş ve yağmacı bir zümre olup ŞamahVdeki Rus tüccarlarını Öldürüp mallarını yağma etmişler bunun üzerine Çar, keyfiyetten İran şahım haberdar ederek bunların tedibim istemiş ise de bir ses çıkmadığından Rus hükümdarı, kuvvet göndererek Lezkileri tenkile başlamış ve bunların Osmanlı himayesine girmeleri üzerine seferi tatil etmiştir. Pek haşin olan Lezkiler epey müddet Osmanlıları da uğraştırmalardır.
2 Bu, Nişli Mehmed Ağa'nın sefaretnâmesi >Farih vesikaları dergi' sVnin on ve on birinci sayılarında F. R. Unat tarafından neşredilmiştir.

teklif ettiyse de Osmanlı murahhasları Azerbaycan, Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan'ın evvelce Osmanlılara âit iken somadan iran'a geçtiğini ve Bugün buraların asıl sahibine intikal eylemesine mebni Rus elçisinin teklifi reddedilmiştir: bunun üzerine elçi, bu teklifi kabul edilmedikçe müzakereye başlayamıyacağını ve bu hususta hükümetinden talimat almak îcabettiğini beyan ettiğinden Fransa elçisi Marquis de Bonnac'ın tavassutiyle Moskova'dan yeni talimat gelinceye kadar müzakerenin üç ay geri bırakılmasına karar verilip doksan gün sonra tekrar müzakereye başlanması ve bu müddet zarfında Hazer denizi tarafındaki Osmanlı-Rus harekâtının tatil edilmesi hususunda mutabık kalındı.
Bu karardan sonra 4 Zilkade 1135 (6 Ağustos 1723)' de evvelâ Bab-ı âlide ve ertesi günü padişahın huzuriyle vezir-i âzamin Be-şiktaştaki yalısında vaziyet görüşülerek ruslarla tekrar müzakereye başlamadan evvel Derbendi işgal etmiş olan Rus kuvvetlerinin Baku ile Hazer denizi kıyısında henüz işgal etmedikleri bazı yerlerin elde edilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Rumeli payesiyle Kars \alisi olan Mustafa Paşa o tarafa memur edilip kendisine ilâveten Trabzon beylerbeyliği de verilmiş ve aynı zamanda keyfiyet Şirvan hanına da yazılmış x ve Davud Han ile Şirvan'da ileri gelen bazı aşiret reisleri aracındaki ihtilâfın da halledilmesi 1136 H. / 1724 Nisan tarihli 'fermanla Mustafa Paşa'ya emrolunmuştur 2. Fakat 'daha yukarılarda bir kaç
1 Mustafa Paşa'ya verilen emirde "mükâlemenin başlangıcından son una kadar Kızılbaş memleketinden Bahr-i Hazer sevahilinde vaki mahallere tarafeynden terk-i taarruz esas-ı

mükâleme kılınmağla ibtida-i mükâleme, tayin olunan ruz-ı Kasım hulul etmeden mukaddem Niyazova ve Baku kalesi vesair Geylah'a. varınca Bahr-i Hazer sevahilinde vaki mahallerde henüz mos-kovlu zabtına girmeyen mahallere bir az mikdar adam vaz'i ile muhafaza olunmak devlet-i aliyye'ye menfaatli olduğu bildirilmiş ve bu karar aynı zamanda yurdluk ve ocaklıkla Şirvan hanı bulunan Hacı Davud Han'a da yazılmıştır (Mühimme 131, s. 215; 1135 Zilkade ortaları ve Mühimme 131, s. 209; Zilkade ihtidaları). Davud Han'a giden fermanda da hükümete 7 Safer 1136 ve 6 Kasım 1723)'de Rus kapı kethüdasiyle taksim işini tekrar görüşmeğe başlayacağından o müddet gelmeden evvel Hazer sahillerindeki Niyazovat Baku ve Geylan'a varıncaya kadar Rusların henüz nüfuz etmedikleri mahallerin işgali beyan edilmişti.
2 Şirvan'da. Hacı Davud Han'a karşı Gazi Komukmir aşireti reisi Sürhay Han muhalefet ederek Revan seraskeri ve*Diyarbakır valisi Arifî Ahmed Paşa vasıtasiyle hükümete müracaat ederek valilik istemişti. Os-

kere söylendiği üzere Tiflis seraskeri İbrahim Paşa o cephenin mesul kumandanı bulunmak dolayısiyle "mülâhazam vardır1* diye Mustafa Paşa'yı kırk, elli gün Şirvan taraflarına gönder-mediğinden bu müddet zarfında Ruslar daha evvel davranıp Ba-ftü'yü işgal ekmişlerdi.
M.. . . Bu ikinci görüşmede Rus elçisi Yuvan Neplu-
ikinci safhası ye^ ÇarıÇe^in Osmanlılarla &ulh üzere yaşamak
istediğini ve hükümdaınm işgal ettirdiği Derbend
ve Bafcü'den başka İran'dan müstevli kuvvetleri çıkartmak şartiyle
Şah Tahmasb'in Geylân, Mazenâeran ve Esterâbad'ı 1723 Ekim
muahedesiyle ruslara teslim etmiş olduğunu beyan etmiş ve sonra
şu tchlifte bulunmuştur.:
1— Osmanlılarla Ruslar arasında Ker suyu hatt-ı fasıl olacak ve bunların Hazer tarafı çarda kalıp fakat o tarafta bulunan Şa-mahi şehri Osmanlılara tabi olan Şirvan Hanı Hoca Davud Hana bırakılacak.
2 — Çariçe ile Şah arasındaki maahede dosta dost düşmana düşman olmak suretiyle aktcdilmiş olduğundan Osmanlı kuvvetlerinin İran'a karşı olan harekâtı tatil ederek Tahmâsb'la sulh yapılacak
Bunun üzerine Osmanlı murahhasları -tamamen islâm ülkesi olan Derbend ve Baku taraflarının çok' zaman evvel Osmanlıların elinde bulunduğundan yine onlara âît olması lâzım geldiği halde Rusların kuvvet şevkiyle burayı işgal ettiklerini ve Şah Hüseyin'in henüz hayatta bulunurken oğlu Tahmasb'in buraları Ruflara terk edemiyeceğini ve buraların Osmanlı padişahının mev-rus mülkü olduğunu ve bundan başka İran üzerine açılmış olan seferin durdurulaimyacağmı beyan edip ve ancak buraların tahliyesi suretiyle Çariçe ile bir anlaşmaya varılabileceğini ve aksi halde Osmanlı devletinin harben buraları alacağını söylemişlerdir.
manh hükümeti gerek Şiryan ve gerek o tarafların idaresinin Dağıstan ümerasının elinde bulunmasını arzu ettiğinden Şirvan'a Davud Han'ın yerine kimi isterslerse Han tayin edeceğini ve sadâkatine mebni Davud Han'ı da başka bir yerde vazife vereceği ni beyan ile Erzurum valisi Vezir Mustafa Paşa'yı mühim bir kuvvetle Şirvan tarafına yollayıp yeni han olacak zat için de neşur, hil'at ve sancak göndermiştir (Mühimme 131, s. 438; Evasıt-ı Receb 1136). î

Bu mukabele üzerine Rus elçisi Osmanlı murahhaslarının tekliflerini kabule selâhiyeti olmadığını söyliyerek talimat istediğinden görüşme muvakkatbir zaman işçin kesildi. İki devlet arasında tavassut eden Marquis de Bonnac her iki tarafla ayrı ayrı görüşerek bir uyuşma yolunu bulmağa çalıştığı gibi Osmanlı hükümeti de Rusların bu suretle işi uzatmaları harp hazırlığı için olduğunu tahmin ederek uyanık bulunuyordu.

Osmanlı hükümeti ilk teklifinde Rusların Dernend ve BakiVyi terk etmelerini istemişti, fakat daha sonra meydana çıkan asıl ihtilâfın Ruslarla İran'ın ittifak etmiş olmaları ve Rusların, İran'ı düşmanlarından kurtarmağı taahhüd eylemeleri idi; bundan dolayı Osmanlıları İran'la anlaştırmak suretiyle ruslar hâkim bir rol oynamak istediklerinden Derbend ve Baakü meseleleri ikinci plânda kalmıştı.
Bu vaziyet karşısında mesele 18 Rebîulâhır 1136 (15 Ocak 1724)'de hükümetçe görüşülerek gerek hükümet erkânı ve gerek bizzat pâdişâh Moskov çarının teklifi ile İran harekâtının durdu-rulamıyacağına kat'i olarak karar verip îcab ederse Ruslara karşı harp açılmasını tensip ederek îcabedenlere emirler göndermişlerdir ı.
**.,., Müzakerenin ertesi günü Fransa elçisr ile Rus elçisi Iran m işgali nu- -.it gusunda Os- vezır-ı azamla mahremâne görüşüp vezir-i âzam
manh-Rus anlaşması çariçenin arzusu gibi padişahında sulhu bozmak istemediğini, fakat çaiiçe'nin İran'daki Osmanlı harekâtına mani olmak istemesi harbe sebebiyet vereceğini ve bu hususta fetva verildiğini beyan ile hazırlık yapılacağını söylemiş ve Fransa elçisi de Osmanlı-Ruş ihtilâfının Avusturya için faydalı olacağını açıklamıştır; bunun üzerine her iki taraf daha mülayim bir surette hareket ederek—ki Damad brahim Paşa yeni bir hadise çıkmasını istememekte idi—Osmanlı devleti Rusların işgal ettikleri Derbend ile BakiTyi istemekten vaz geçmiş ve Rusya da bu şekli kabul etmiş olduğundan 2 Şevval 1136 (24 Haziran
1 1136 Cemaziyelâhırında hükümet Ruslara karşı sefer hazırlığına başlayarak Azak ve Taman kalelerine asker koymuş ve ilkbaharda Rus seferi için Anadolu ve Rumeli'ye fermanlar gönderilmiştir (Mühimime 131, s. 339 — 354 ve 453, 461); fakat daha sonra anlaşma yapılarak seferden sarf-ı nazar edilmiştir.

1724)'de bir anlaşmaya varılmış ve bu anlaşma altı madde ve bir hatime üzerine tesbit edilmiştir 1.
Bu muahedenâmenin birinci maddesi mucibince Şirvan eyaletindeki Lezki taifesi Osmanh himayesini kabul ettiğinden Şirvan Hanı Davud Han bunlara da han olup merkezi olan Şa-mahi şehrinde oturacaktı.
Bu tarafta yani Şamahi'nin Hazer denizi kenarına kadar olan mesafenin sülüsü yani Güney Şirvan, Şirvan Hanlığında sülü-san yani Kuzey Şirvan Ruslurda kalacaktı. Kuşlarda kalan Derbend ile Şâmahi hadudu kara tarafından da tahdit olunmuş ve aynı zamanda Osmanh hududu da ayrılmıştır2.
Muahedenin ikinci maddesinde Şirvan'da Osmanh himayesinde bir hanlık kuruluyordu; herhangi bir muhalif vaziyet vukuunda Osmanh hükümeti Şirvan hanlığına asker sevk edebilecek, fakat sevkiyat münasebetiyle Rus hükümetini haberdar edecekti.
Anlaşmanın üçüncü maddesi mucibince İran'la tahdid edilen hudud arası ile Kür veya Kur nehirlerinin birleştiği yerden başlayarak İran'da bırakılan Erdebil şehrinden itibaren Ordubad, Tebriz, Merend, Meraga, Rumiye, Hoy, Tors, Selmas ile Azerbaycan teva-biinden Gence, Berdâ, Karabağ, Nahcivan, Revan ve Üç - kilise Osmanlılarda kalacaktı; yine Erdebil şehri kenarından ve Tebriz'e bir saat yakın mahalden Hemedan'a. doğru çekilen hattın güzer-gâhındaki kasabalar ve Hemedan şehri ve Kirmanşah ve Erdelan yine Osmanlılara tâbi olacaktı 3. ■
1 Osmanlı hükümetinin Derbend ve BakiVyi ruslarda bırakarak bir anlaşmaya yol açması 19 Rebiulâhır 1136(1724 Ocak)'ta-olup Rus çarının muvafakati üzerine muahedenin tesbiti tarihi metinde kaydedildiği üzere 2 Şevval 1136 ve 24 Haziran 1724'dir. Muahedenin teatisi tarihi ise 1137 Rebîulâhır / 1725 Ocaktır (Nâme defteri 7, s. 78).
2 Mühimme defteri, 134, s. 218'de hudut tahdidine memur olan Derviş Mehmed'e gönderilmiş olan 1140 Safer(1727 Eylül) tarihli hükümdeki talimat.
3 Osmanh hükümeti Afganlıların sünnî mezhebinde olmaları sebebiyle şiî mezhebinde olan İran Şahını müdafaa için onlarla harp edemiyeceğini beyân ettiğinden Rusların

icabında Afganlılara karşı İran'ı müdafaa etmek hususundaki tekliflerini önlemişti; fakat bu zahiri bir bahane olup daha aşağıda görüleceği üzere Osmanlı hükümeti Eşref Şah'a karşı Ruslarla anlaşmaya teşebbüs etmiştir. '*■

Dördüncü madde gereğince Rus çan Osmanlıların elindeki bu yerlerin Osmanlı devletine terki için Şah Tahmasb'ı iknaa çalışacak îcaJb ederse tehdit edecek ve buna mukabil Osmanlı hükümeti de çarın aldığı yerlerin Kuşlarda kalması hususunda çara yardım eyliyecekti. İran'ın geri kalan yerleri müstahik olan kim ise onda kalacaktı.

Beşinci madde, Osmanlıların işgal ettiği yerlerin işgalini ş ah Tahmasb kabul ettiği takdirde Osmanlı hükümeti de onun şahlığını tanıyacağım bildirmektedir. Bundan başka Çar; İran'la yaptığı muahede mucibince Afganlıları İran'dan tard etmek üzere Tahmasb'a yardım ederse Osmanlı hükümeti tarafsız kalacak ve şâyed Afganlılar Osmanlı hükümetine karşı bir harekete girişecek olurlarsa Osmanlı hükümeti de Çar'la birlikte Afganlıları İran'dan çıkarmak üzere harekete geçecekti.

Altıncı maddedeki kayda göre Şah Tahmasb Osmanlıların ve Çarın elde ettiği yerleri bu devletlere terk etmekte taallül gösterecek okusa her iki hükümet elde ettikleri yerlere sahip olup İran üzerindeki menfaatlerini temin ile aradaki ihtilâli bertaraf edip İran'a her kim hükümdar olursa olsun müdahalede bulun mı -yac aklardı.

Bu suretle O&manh hükümeti İran'ın .bu suretle parçalanmasında muvakkat bir müddet için büyük bir parçayı aldıktan başka Ruslarla da anlaşma yaparak yine İran'a ait olan kuzey Şirvan ile Dağıstan ve Hazer denizi kenarındaki Geylan, Mazenderan ve Esterâbadhn Ruslarda kalmasına ve Araş ne/ıri'niıı Kur ne/ırî'ne döküldüğü yere kadar Rusların sahip olmasına muvafakat etmiştir. İki taraf arasındaki fi'lî hudut tesbiti 1140 Cemaziyelevvel (23 Ocak 1727) tarihinde sona ermiştir ı.

Ruslarla müttefik Osmanlı-Rus muahedesi mucibince Afganlı Eş-olarak Eşref Şah'a ref Şah'ın, Osmanlıların İran'dan zabtetmiş taarruz teşebbüsü oldukları yerleri istemesi ve islâm halifesine karşı cephe alması üzerine Osmanlı hükümeti ruslarla beraber İran Şahı Tahmasb'a yardım etmeği kabul etmişlerdi. Bu suretle Ruslar yirmi bin yaya ve onbin atlı kuvvetin Der6end'de

1 Hammer (Almanca nüsha), c. 7, s. 340, 341 Ve Çelebi-zâde Âsim, s. 138 — 169, 537.

hazır olduğunu bildirdiklerinden Tebriz seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'nın Geylan'da. Rest şehrinde bulunan Rus generali Dulgorok ile görüşerek sevkıyat hususunda bir karar tesbit etmeleri emrolunmuştu (1139 Zilhicce sonları / 1727 Ağustos) 1.

Hekim, oğlu'na gönderilen hükümde Osmanh kuvvetlerinin mevcudu yüz binden fazla olduğundan ve Rusların da o kadar kuvvet göndermelerine imkân olmayacağından bir iş yaptım diyebilmek için hiç olmazsa Rusların kırk, elli binden aşağı kuvvet göndermemeleri lâzım geleceği ve bu miktardan aşağı kuvvet kabul etmemesi bildirilmiş ve bu hususta Bağdad valisi ve Isfahan seraskeri Ahmed Paşa'ya da yazılmıştı a. Fakat bu iş yüz üstü kalarak Osmanlı hükümeti yukarıda bahsedildiği üzere E şref Şah'la sulh akdeylemistir.

Şirvan'daki olaylar

Hanhk İran'a karşı ayaklanarak Osmanlı himayesini

mücadelesi isteyen Şirvan halkına arzuları üzere Hacı Da-vud Bey, Han tayin edilerek kendisine teşrifat (berat, bil'at, sancak) gönderilmişti. Davud Bey'in Şirvan-Hanı olması kendisinden daha nüfuzlu olan Dağıstan beylerinden Ku-muk hâkimi Sürhay tarafından hoş görülmediğinden Davud Han'ın tayininden itibaren Şirvan'da mücadele başlamış ve Osman-lılarla ruslar arasındaki muahede ve i usların Dağıstan'a, ve Kuzey Şirvan'a, sabip olmaları ve bu taraf halkı ve aşiretleri üzerinde fena tesir yaptığından bu da Şirvan işlerini daha ziyade bulandırmıştı. Bunun üzerine Erzurum valisi ve Gence seraskeri Hacı Mustafa Paşa 1139

Zİlhicce(1727 Ağustos)'de ŞemahVya. gitmiş, halkı dinlemiştir; bunlar evvelâ msların kendi yakınlarına kadar gelmelerinden şikâyet edip îcab ederse mslarla harp edeceklerini beyan etmeleri üzerine Mustafa Paşa,Osmanlı devleti kendilerini himaye etmiyecek olursa şimdiki yerlerinin de Rusların ellerine geçeceğini beyan ederek halkı tatmin etmiş ve bu sırada ahidnâme mucibince hudut tesbit olunmuştur 3.

1 Mühimme, 134, s. 170.

2 Mühimme 134, s. 17ü.

3 Kafkasya'daki Şirvan, Rus ve Osmanlı hududumu tahdide Osmanlılar tarafından Derviş Mchmed Ağa ve ruslar tarafından da Aleksandr Ro-

om l ■> c Serasker Hacı M usta fa Pas a'nın ŞemahV-

Sürhay in Şirvan t ,

hanı olması den avdetinden sonra Şirvan hanı Hacı Davud-Han'ın ruslarla aktedîlen muahedeyi tatbik ettirmemek için halkı mümaneata teşvik ettiğini ve Şirvan'ın asayişi için Kumuk hâkimi Sür hay'm Şirvan hanlığına getirilmesini tafsilâtiyle anlatması üzerine hükümetçe Davud Han'ın kendisine lâyık bir hizmete tayinine kadar Gence'de oturması muvafık görülüp1 Şirvan hanlığı Sürhay'a tevcih kılınmıştır (1140 Recep /İ728 Mart) *.

Hacı Davud Han Gence'ye geldikten sonra mazul hanların bir adada ikametleri kaideden olmasına mebni dört oğlu, ailesi ve iki kardeşiyle İmlikte Rodos adasında ikamet ettirilmiştir 3.

manzof memur edilmişlerdir. Bu tahdid heyetine mutavassıt olan Fransa tarafından d'AHion isminde bir diplomat memur edildi ise de mazeretine mebni bulunamamıştır.

Sürbay Han'ın Şirvan hanlığı zamanında bunun, Şirvan - Rus hududı olarak tesbit edilen yerleri aşdığından ruslar, ve bunun da bilmukabele rus-lardan şikâyet etmeleri üzerine iki taraf arasını bulmak için Osmanlı hükümeti tarafından kapıcıbaşi Mustafa Ağa Rusya'ya gönderilmiştir (1729).

1 Umde-i nişinân-ı mesned-i hânî üsve-i kübera-i Dağıstanî sabıka Şirvan Han'ı olan Elhac Davud Han'a hüküm ki; Şirvan Hanlığı iktiza hasebiyle ahara tevcih olunmağla,.. sizin âher veçhile murad ve mesulinize müsaade olunmak üzere... cmr-i şerifim vusulünde Gence tarafına gelüb... (Mühimme, 135, s. 31 ; 1140 Evâsıt-ı Ramazan).

2 Sürhay Han'a gönderilmiş olan 1140 Receb (1728 Mart) tarihli fermandan :

Cenab-ı emaret-meâbmız, zâtınızda mevcud olan gevher-î asalet mukte-zasınca Şirvan hanlığına müstahık olduğunuz düstûr-ı mükerrem halen Erzurum valisi olup Gence ve Şirvan nizamına memur olan vezirim Mustafa Paşa tarafından arz ve ilâm olunmağla Şirvan Hanlığı... hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrunum mucibince berat-ı alışanımla sana tevcih ve îta ve hal ve şanınız ilâ ve hassaten* hila'-i fahire-i mülûkânemden samura kaplu bir sevb hil'at inayet ve ihsanım olub... (Mühimme, 134, s. 379).

3 Davud Han 1141 Rebîulevvel (1728 Ekim)'de dört oğlu, iki kardeşi ve bütün ailesiyle birlikte evvelâ Rodos'ta ikamet ettirilip (Mühimme, 135, s. 167) sonra yani 1147 Zilkade (1735 Nisan)'da Gelibolu'ya naklolunmuş (Mükimme, 140, s. 357) ve daha sonra orada vefat etmiştir.

Şah Tahmasb'ın faaliyeti

İsfahan'ın sükuti üzerine Kazvin'e kaçan şeh-Türkmen Fetih , _, , ,

. , . . . , . .

... -a , zade lahmasb, memleketini kurtarmak için

Alı Han in '

Tahmasb'a sağa, sola baş vurmuş, Osmanlılara elçi ğndermiş

yardımı ve kendisine yardım edilerek Afganlıları tard

etmek şartiyl.? Moskov Çarı Petro'ya bazı mühim yerleri terk etmesine rağmen bir netice elde

edememişti. Bu taraflardan ümidini kesen Tahmasb nihayet Horasan ve Harezm taraflarına giderek Kaçar Türkmen aşireti beylerinden Fetih Ali Han'dan yardım istedi Fetih Ali Han buna muvafakat ederek Talımasb'a kendi aşiret kuvvet1 erinden başka Afşar ve Bayat ve Çemişkezek aşiretlerinden de yardımcı kuvvet yolladı.
Tahmasb bu kuvvetleri alınca ibtida Abdâlî Afganlardan Seyistan'lı Mahmud'un eline düşmüş olan MeşhetPi ve daha sonra Herath geri aldı. Kendisine yardıma gelen kuvvetlerden Afşar aşireti reisi Imamkulu oğlu Nadir Ali ismindeki Türkmen beyinin fikir ve mütalealarından istifade ederek onu kendisine Eşik ağası yani kapıcılar kethüdas ı yaptı ve Tahmasb Kuluhan adını verdi.
T hma b $a^ Tahmasb üzerinde nüfuzunu hissettiren
Kuluhan'ın zuhuri Nadir Ali veya Ta*hmasb Kuluhan, bütün iktidarı ele almak için kendisinden ileri gelen ve Şah Tahmasb'a kuvvet vererek iyiliği dokunan Fetih Ali Han'ı katlettirerek iktidarı ele aldı; sonra Isfahan üzerine yürüyerek Damagan, Derühar ve Isfahan Önlerindeki üç kanlı muharebeden sonra Eşref Şah'ı mağlup ederek İsfahan'ı elde etti *. Bu hizmeti sebebiyle Şah Tahmasb, Nadir Ali Han'ı kendisine îtimadüddevle yani sadr-ı âzam yaprı (1142 H./1730 M.)
1 Eşref Şah'ın İstanbul'a gönderdiği büyük elçi Namdar Mehmed Han avdet ederek üfemecfan'a gelmiş ve bu sırada Tahmasbhn Eşrefi mağlûp ederek İsfahan'ı istirdat eylediğini duyunca ileri gidememiştir. Bunun üzerine Eşref Şah'm Kirman tarafına çekildiği haber alınınca elçinin Bağdad ve Basra üzerinden Kirman'z gitmesi emroluımuştu (Mühimme, 137, s. 2; 1142 Cemaziyelâhır sonları). Namdar Mehmed Han, bu emrin gelmesinden evvel Bağdad'a gelip oradan kaçarak Tahmasb Kulu Han'a iltica etmiştir.

Şah Tahmasb bundan sonra îtimaddüddevle'si Tahmasb Kuluhan'ın teşvikiyle Osmanlılar tarafına döndü ve ilk iş olarak Osmanblarm İran'dan zabtetmiş oldukları yerlere beyannameJer dağıttırarak vaziyetten halkı haberdar etti; bu hal Osmanlı hükümetini telaşa düşürerek uyanık bulun malan hudutlardaki kumandanlara bildirildi 1. Filhakika ha beyannamelerin tesiri görüldü; Şahseven aşireti ile Karabağ taraflarındaki Civanşir'e tabi aşiretler ve Berdâ ahalisinden bir kısmı ile Sığınak Ermenileri isyan etmişlerdi 2.
Bu defa teşebbüsü ele alan İranlıların taarruz etmeleri ihtimaline binaen alınan tedbirler ve yapılan tertibat kâfi gelmedi3; muhaberatla vakit geçirildiği sırada vaziyet değişti. Şah Tahmasb ibtida Osmanlı hükümetine Rıza Kuluhan adında bir elçi yollayaak İran'dan zabtedilen yerlerin geri verilmesini istedi 4. Osmanlı vezir-i âzami, parçalandığına kani' olduğu İran'ın bu toparlanmasından şaşırmıştı. Eşref Şah'ın mağlubiyeti ve arkasından Osmancıların eline geçmiş olan yerlerin istenmesi İstanbul'daki sohbet ve eğlence âlemlerini alt üst etmişti; damad İbrahim Paşa gaileyi def için gelen İran elçisi ile görüşerek5
1 Mühimine, 136, s. 40, (1142 Şevval ibtidaları/1730 Nisan sonları).
2 Mühimme, 136, s. 78, 103. Bunların tedipleri . sırasında, Şahsevenler Ruslara iltica etmişlerdi. Bunun üzerine Vezir-i âzam pâraad İbrahim Paşa Şahsevenleri himaye etmenin dostluğa mugayir olduğunu ve bunların iadelerini Rus başvekiline yazmıştır.
3 Mühimme, 136, s. 16, 111, 119, 141, 1142 Zilhicce ve 1143 (1730 Haziran ve Temmuz).
4 Bağdad valisi ve Hemedan seraskeri Ahmed Paşa'ya gönderilen hükümden :
Halen Şehzade Tahmasb İsfahan'a malik olmağla-gurur ve nahvet di-mağ-ı fesad-âlûduna galip olmağın müdir-i umuru olan şahs-ıbed- kiş-i muhali endişin (yani Tahmasb Kuluhanın) tarafına tahrir ve irsal eylediği kâğıdının hülâsa-i mefhumunda birkaç seneden beru bezl-i hazâin ve emval-i bîşümar ve it'âb-ı asakir-i zafer medar ile memâlik-i İran'dan feth ve teshir kılınan memleketlerin kendülere iadesini rica ve müsâade olunmadığı halde zabtına mübaşeret olunmak mukarrerdir deyu iş'ar etmekle sen ki vezir müşarünileyhsin üç bin nefer kapun halkı ve ademlerinle acaleten kalkıb Hemedan kalesine varub maiyyetine memur kılman askerle

memalik-i mahrusa-i pâdişahanemi" muhafaza etmek... (MüAimme, 136,8.66; Evail-i Şevval 1142/Nisan 1730),
5 Bu elçi Osmanlı hükümetini oyalıyarak müzakere vesilesiyle İsfahan'a adamlarını gönderip yeni talimat istemiş (Mühimmef 136, s. 3; Cemaziyel-

yeni bir muharebe safhası açmadan Kirmanşah ile Hemedanh Tahmasb'a verip diğer yerler Osmanlılarda kalmak üzere bir anlaşmaya varıldığı sırada on bin kadar bir kuvvetle taarruza geçen Tagnıasb Kuluhan Ferahan ve Yezdicurd şehirler-ni geri aldıktan başka arkasından Tebriz seraskeri Köprülüz âde Abdullah Paşa'yı mağlub ederek Hemedan ile Tebriz'i istirdad eyledi ve bu suretle tekarrür eden sulh bozuldu 1, ve îstanbul-daki îran elçisi Rıza Kuluhan da Linini adasına sürgün edildi (8 Muharrem 1143/24 Temmuz 1730). Hemedanhn sukutu üzeri-ne buranın muhafızı Âbdurrahman Paşa'nm iyi muhafaza ede-miyerek kalenin düşmesine sebebiyet vermesinden dolayı Üçüncü Ahmed katlini emrettiyse de bu sırada İstanbul'da Patrona ihtilâlinin çıkması ve daha sonra Bağdad valisi ve Iran seraskeri Ahmed Paşa'nm ricaları üzerine yeni hükümdar Birinci M ah mu d Âbdurrahman Paşa'yı afv etmiştir 2.

İran tarafındaki başarısızlıklar dolayısiyle istanbul'daki vaziyet

İran'a karşı türlü tevil ve vesileler ile yapılan zebunküşlük ve bunun neticesinde elde edilen muvaffakiyetler dolayısiyle Da ma d Ibrabim Paşa meclisine müdavim şairler vücuda getirdikleri kasidelerle Üçüncü Ahmed'i ve Da_mad İbrahim Paşa'yı göklere çıkarıyorlardı; bu hal 1723'den 1730 senesine kadar yedi seneye yakın tantanalı bir surette devam etti; bu
evvel 1142) ve bu suretle vakit kazanmıştır. Filhakika Rıza Kulu Han 1143 Muharrem sonlarında (1730 Ağustos) İstanbul'da, bulunarak sulh için çalışıyor görünüyordu (AfüAımme, 136, s. 155).
1 Halen Gence muhafızı Vezir İbrahim Paşa'ya'hüküm ki : "Bundan akdem Isfahan tarafından irsal olunan elçileri şah tarafından
akd-i sulhe murahhas olmak üzere arz ve inha ile bazı mesulüne müsaade-i hümâyunum herzani kılınıp akd-i müsaleme ile tarafeyinden temessükât ahz ve îta olunmuşken mezburlar nakz-ı ahd ve pişvay-ı şeyatin-i ins-ü can olan Tahmasb Kulu H a nr başına cem*eylediği.., evbaş ile memâHk-i İran'dan dahil-i kabza-i tasarruf olan memâlike su-i kasd ve halen kazay-i Tebrizi istilâ ettiği... ilâm olunmakla... Gence'nin muhafazasına ikdam olunması. Mü-kimme, 136, s. 189 (1143 Safer sonlan tarihli hüküm). Subht tarihi İran elçisiyle anlaşma neticesinde verilen emir üzerine Tebriz'in tahliye edildikten sonra i^ olunduğunu yazmaktadır (varak 5b).
2 Mühimme defteri, 136, s. 351 (1143 Receb/1731 Ocak).

senelerde vukua gelen muzafferiyetler Jale eğlencelerine, helva sohbetlerine neşe verdi. İbrahim Paşa ve oğlu Mehmed Paşa ile yeğenleri Ali ve Mustafa Paşalar Üçüncü Ahmed'in damadı olup kaptan'ı derya Kaymak Mustafa ve kethüdası (kethüday-ı sadr-ı âli) Mehmed Paşalar da kendisinin damadı idiler. Bunlardan başka diğer maiyyet ve mensupları da yüksek memuriyetleri işgal ediyorlardı. Bütün hüküm ve nüfuz vezir-i âzamin elinde olup huzur ve rahata düşkün olan padişah işleri İbrahim Paşa'ya. bırakmıştı.
Iran seferi açılıp ilerlemeler ve muzadferiyetler elde edilmeğe başlayınca bir anlaşmaya varılmak için Tahmasb'ın göndermiş olduğu elçiler kabul edilmeyerek1 »stilâya devam edilmişti. Daha yukarılarda söylendiği üzere Kafkasya*daki îran toprakları bir muahede ile ruslarla paylaşıldı. Azerbaycan ve Irak*ı Acem gibi iran'ın en münbit yerleri işgal olundu; nihayet Nadir Ali Han'ın Tahmasb'a intisap ile işleri ele alması üzerine vaziyet değişti. ibtida Eşref Han'ın mağlup olarak İsfahan'ın istirdadı ve arkasından Osmanlıların işgal etmiş oldukları, Hemedan ve Tebriz'i ve o havalisindeki bazı yerleri geri almaları İstanbul'da, için için İbrahim Paşa'nın sefahat hayatına karşı beslenen kin, bu sarsıntıdan istifade edilerek kendisini gösterdi. İbrahim Paşa aleyhdarları faaliyete geçtiler, aslı esası .olmayan sözlerle halkı vezir-i âzam aleyhine tahrike başladılar.

Vaziyetin ciddiyetini gören İbrahim Paşa, Tahmasb'ın İstanbul'a göndermiş olduğu elçisi Rıza Kuluhan'la görüşüp varılan anlaşma gereğince1 Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Luris-tan, Tebriz ve Huveyze'yi tevabiiyle şaha terk ederek Revan, Kâht,

1 1135 H. (1723 M.)'de Şah Hüseyin'in oğlu* olmak üzere Tebriz'de şahlık iddiasında olan Tahmasb'ın bir elçisinin îstanbuVa geleceği Erzurum valisi Serasker Silâhdar İbrahim Paşa tarafından hükümete bildirilmesi üzerine keyfiyet müzakere olunarak Şah Hüseyin'in. haPi ve ölümü malûm olmadığından bunun anlaşılmasına kadar elçinin Kars veya Erzurum'a* ikamet ettirilmesi emrolunmuştu. Bu elçinin adı Murtaza Kulu Han'dı (Mühimme, 131, s. 18 ve 208). Daha sonra yani 1138 Ramazan (1726 Mayıs) 'da Erzurum valisi Genre ve Şirvan seraskeri Mustafa Paşa'ya yazılmış olan hükümde Şehzade Tahmasb tarafından elçilikle gelip Erzurum'da oturmakta olan Berhudar Bey'in matlûba muvafık bir mektubu ve sözü olmadığı için kendisini gönderen Tahmasb tarafına iadesi emrolunmuştur (Afühimme, 133, s. 230). *

Tiflis ile merkezi Semahı olan Şirvan hanlığı Osmanlılarda kalacak ve Osmanlı hükümeti Tiflis ile Şirvan hanlığım Kırım hanlığı gibi yarı müstakil olarak idare edecekti (1142 Zilhicce/1739 Haziran). Bu anlaşma neticesi olarak Tebriz muhafızı çavuşbaşı vezir Kara Mustafa Paşa aldığı emir üzerine x bir gece Tebriz'i terk ile çekilmiş olduğundan hudutta istikrarsız bir vasiyet ta-haddüs etti.

Osmanlı hükümetinin kazancından bu kadar fedakârlığına karşı anlaşmanın esassız olduğu sonradan anlaşıldı. İranlılar bu suretle tesbit edilen muahedeye karşı Osmanlıların tekrar harbe girişmek istemediğini anlayarak muahedenin tasdikini geciktirip vakit kazandılar ve arkasından da taarruza geçtiler.

Bu vaziyet üzerine pâdişâh Revan, Tiflis, Gence Kars ve Van muhafızlarına fermanlar yollayarak pek metin olan ve yüz bin kişilik kuvvetlere mukavemet edecek metanette bulunan kalelerin şiddetle müdafaasını emrederek tekâsülleri görülenlerin ecdad-ı izamı ervahı için başlarının kesileceğini ve kuş olsalar pençesinden kurtulamıyacaklarını bildirdi 2 ve aynı zamanda kendisinin bizzat sefere gideceğini vilâyet ve sancaklara yazarak hazırlık emretti 3.

Damad İbrahim Paşa, padişahı bizzat sefere çıkarmakla vaziyeti kurtaracağını zannediyordu; padişahın sefer1 esnasında konak yerlerinin isimleri, otağ-ı hümâyunun kurulacağı yerlerin mesahaları istenildi 4 ve 11 Muharrem 1143 (27 Temmuz 1730)'de padişah tuğları kapı arasına çıkarılıp ayın onbeşinde (31 temmuz) Üsfcü/ar'a naklolundu. Kapıkulu ocakları da tamamen Üsküdar"1 a geçtiler. Padişahın Üs/cürfarMaki otağ-ı hümâyuna çıkması zamanı gelince bizzat vezir-i âzam saraya giderek:

—"Her şey hazır, vakit geldi, saadetle buyurunuz,,deyince senelerce rahata alışmış olan pâdişâh bir kaç saat tereddütten sonra"sefere gitmiyeceğim,,cevabını verince vezir-i âzamin dört tarafı deniz oldu; şaşırdı ve bu halin vahim neticesini hissetti. Vaziyeti muhzır ağa ile Üsküdar'da, bulunan yeniçeri ocağı ağası

1 Subhî tarihi, s. 5b.

2 Mühimme, 136, s. 201, 1143 Safcr sonları (1730 Eylül).

3 Mühimme, 136, s. 126, 1142 Zilhicce sonları (1730 Temmuz).

* Mühimme, 136, s. 149, 1143 Muharrem ortaları (1730 Ağustos).

Hasan Ağa'ya bildirince ocaklının ayaklanması ihtimaline binaen o da korktu ve derhal:

—"Yeniçeriler Üsküdar'da, padişahın teşriflerine muntazır-dırlar; geçmeyecekleri duyulursa fena bir hadise zuhuruna sebeb olur; böyle bir kalabalığı dağıtmak kabil değildir,,diye haber göndermesi üzerine Sultan Ahmed istemiyerek sancağ-ı şerifi alıp Üsküdar'a geçti (18 Muharrem 1143 / 3 Ağustos 1730) ve bizzat sefere hareket etmek üzere olduğu vilâyetlere yazıldı x. Vezir-i azam, pâdişahdan evvel hareket edeceği için sadaret kaymakamı olarak

büyük damadı Kaymak Mustafa Paşa'yı tayin ettirdi2. Gitmesi teehhür edince Mustafa Paşa İstanbul kaymakamı oldu.
Üçüncü Ahmed'in sefere gitmek istememesi duyulmuş olduğundan yapılan propagandalarla halk kapalı ve aşikâr olarak Damad İbrahim Paşa aleyhinde söylenmeğe başladılar. Bu dedi koduları ve aleyhindeki cereyanı haber alan vezir-i âzam padişahın sefere gitmek istemediğini iyice anlayarak bir daha hükümdarın gideceği sözünü ağzına almadı ve padişahın Üsküdar ve vahit Bursa*âa. oturmasını ve kendisinin daha evvel gide-ceğeini ve kışı Halep veya Amasya veya Tokatta, geçireceğini söylüyordu; seferi açtığına pişman olmuştu; bir aralık da kendisinin Üsküdar'da, kalarak bir serasker göndermesini ileri sürdü, hülâsa pâdişâhla damadı iki tenperver bir türlü cezri bir kararla zevk ve safasına alıştıkları İstanbul'dan ayrılmak istemiyorlardı.
İran murahhaslariyle kararlaştırılıp verilen gizli emir üzerine

1 Hudut kumandanlariyle vilâyetlere gönderilen tamimden : "Tevaif-i___Âcam-ı bed-fercamın hududa fcarib mahallerde tahazzüb
ve ihtişadlarından, memâlifc-i mahrusama su-i kasdlârı münfehim olmağla biliktiza Şark seferine azimet-i hümâyunum muhakkak olduğu bundan akdem mufassal ve meşruh emr-i şerifimle ilâm olunmuştu. Elhaletü haza bizzat cenâb-ı hilâfetmâabim izz ü ikbal ve saadet ve iclâl ile işbu muharrem-ül-hara-mın on sekizinci hamiş (perşenbe) günü... Üsfcüdfor'da otağ-i pâdişahâneme şerefbalış-ı kudüm ve inşaallah-ü taâlâ kariben savb-ı maksûda azimet-i hümâyunum muhakkak olmağla îlâm-ı hal içün işbu emr-i şerif-i alışanım irsal olunmuştur. 1143 Muharrem sonu (1730 Ağustos). Mühimme^ 136, s. 162.

2 Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa da büyük damadı kaptan-ı derya Mustafa Paşa'yı sadaret kaymakamı bırakarak pâdişahdan evvel Rebiulevvel ihtidalarında Ü730 Eylül) hareket edeceğini bildirmiştir (Aynı Mühimme defteri, s. 173, 180 - 182). *

tahliye edilen Tebriz'in İranlılar tarafından işgali haberinin duyulması fena tesir yaptı; Tebriz'in düşmesinin vezir-i âzam tarafından verilen gizli emir üzerine olduğu haber alınarak İbrahim Paşa aleyhdarları kuvvetli faaliyette bulundular; Tebriz'den çıkanların cemiyet halinde İstanbul'a, gelecekleri rivaterleri ortaya çıktı, yeniçerilerin Orta camiine ve etrafına kâğıtlar dağıtarak bir isyan hareketi mukaddimesi başladı.
Bunun üzerine tehlikeli durumu gören İbrahim Paşa, mensupları, vaziyeti gizlice sadr-ı azamın küçük damadı sadaret kethüdası Mehmed Paşa'ya bildirip bu halin büyümeden bastırılmasını söylediler, fakat o bu tavsiyeleri dinlemediği gibi söyleyenleri de yanından kovdu.
Ayaklanmayı tertip edenlerden şeyhülislâma kâğıt gelmişti; bunlar kâğıtlarında yarı açık yarı îma ile "Biz, Mahmud-üi-hısal bir pâdişâh isteriz" sözleriyle Şehzade Mahmud'un pâdişâh olmasını istemekte idiler.
Kethüdanın gösterdiği kayıtsızlık, işe ehemmiyet vermemesi ve ocakların Üsküdar" ela bulunmaları, isyanı tertip edenlerin cür'et ve faaliyetlerini arttırdı; isyanı tertip edenler ayak takımı olmayıp bu iş, İbrahim Paşa'ya aleyhdar olanlar tarafından hazırlanmıştı; fakat onlar meydanda görünmüyorlardı.

PATRONA İSYANI VE BÎRÎNCl MAHMUD'UN CÜLUSU

. . Yapılan teşvik üzerine isyanı ter* ip eden Pat-
çıktı ? rona Halil ve avanesi yedi sekiz aydanberi
hazırlık yapıyorlardı; hatta 1143 Rebîulevvelinin on ikisinde (25 Eylül 1730) Mevlud alayı esnasında ihtilâl çıkarmak istedilerse de halkın kendilerine iltihak etmemesi korkusuyla bunu tehir etmişlerdi; son baharda ise devlet erkânı henüz sayfiyede olduklarından bu mevsim kendilerinin isyanını kolaylaştırmıştı.
1143 Rebîulevvelinin onbeşinci perşenbe günü —ki Ogün Bab-ı âli tatildi— yeniçeri ocağına kayıtlılardan on yedi kişi ittifak ederek Sultan Bay ez id camiin in Kaşıkçılar kapısı' tarafında

ellerinde yalın kılıç, bayrak açıp üç dört koldan kareketle:
—Şer' (pj^) ile dâvamız vardır; Ümmet-i Muhammed'den olanlar dükkaânlarını kapayıp bayrak altına gelsin" diye bağırarak Bedestan taraflarına doğru çarşıya girip divan yoluyla yeni odalardaki Et meydanına doğru yürüdüler; dükkânlarını kapayanlar bunların arkalarına takıldılar ve yeni odaların kapısı açılarak içeriye girdiler ve evvelâ yeniçeri ocağı kethüdasının odası olan Birinci Ağa bölüğü kazanım çıkardılar; bundan sonra İstanbul'daki dellak Arnavutlardan ve on yedinci ağa bölüğü yeniçerilerinden olan isyan elebaşılarından Patrona Halil1 bir alay adamla Ağa kapısı* n& (Süleymaniyedeki yeniçeri ağası dairesine) gittiler, yeniçeri ağası Hasan Ağa üçyüz kadar kuvvetle karşı çıktıysa da bir iş göremiyerek kaçtı. Bu halden cesaretleri artan Patrona ve arkadaşları, Ağa kapısındaki mahbusları çıka* rarak kendilerine iltihak ettirdikten başka kârhaneli denilen ağa

1 Yeniçeri ocağının on yedinci bölüğünden olan Patrona Halil Ar-navud olup HurpüştelVdir; refiki Zağarcı bölüğünden Muslubeşe de Rusçuk kazasının Karalar köyünden olup aslen Ulahh imiş. Diğer arkadaşlarından bazıları şunlardır: Ali Usta, Karayılan, Çınar Ahraed, Oduncu Ah-med, Derviş Mehmed, Erzurumlu Mehmed, Küçük Muslu, Cebecilerden Kutucu Hacı Hüseyin, Manav İsmail vesaire.

kapısı sanat erbabını da kendilerine uydurdular; bundan sonra adamlar göndererek Yemiş iskelesi tarafındaki Baba Cafer^ Rumeli Hisarı, Galata zindanı ve Tersanede ve taş gemilerindeki mahbusları da salıvermek suretiyle cemiyetlerini büyüttüler.

Elde ettikleri başarıdan memnun olan Patrona ve avenesi Ağa kapısından sonra cebeci kışlasına gidip onları da ele aldılar ve bu arada Sipah çarşısı ve Bit pazarında buldukları silâhları yağma ederek saraçhaneyi kapattılar.

- j.ı III. Ahmed'in sefere hareket etmek üzere Uskü-
İsyanın duyularak ,t
vaziyetin görüşül- darada bulunması sebebiyle istanbul kaymakam-mesi lığında vezir-i azamın büyük damadı Kaymak
Mustafa Paşa tayin edilmişti; isyan çıktığı sırada kaymakam paşa Çengelköyü yakınında Bağ-ı Ferah adı verilen yalısında bulunmakta idi; hadiseyi haber alır almaz derhal îstan-bul tarafına geçerek uzun çarşı taraflarına gelip dükkânları açın dîye tenbih ettikten sonra Üsküdar^a geçip vaziyeti vezir-i azama bildirdi; bu sırada kıyafetin tebdil eden yeniçeri ağası gelip işi anlatması üzerine padişahın sancağ-ı şerifle Üsküdar'dan saraya avdetine ve meselenin görüşülmesine karar verildi'. Bunun üzerine isyan hadisesi pâdişâha anlatıldı; Sultan Ahmed şehzadeleri ile bir çekdiriye binerek saraya geçti; Üsküdar'daki devlet erkânı ve ulema da saraya geldiler. ' '

î .. . isyanı idare edenler Patrona Halil ve Mus-
Asılenn ■; ,
istekleri lubeşe, Küçük Muslu, Kutucu Hacı
Hüseyin, Çınar Ahnıed, Ali Usta, Karayılan, Emir Ali, Turşucu îsmal isimlerindeki şahıslardı, isyan devlet ricalini şaşırtmış, devlet kethüdası gevşek davranmış, sadr-ı âzam telâş etmişti. Soğuk kanlı iradesine hâkim birisi bu işi başarmağa muktedir olduğu halde o gece lafla geçmişti. Halbuki isyan gecesi isyan edenlerin yanındaki kalabalık evlerine dağıldığından miktarları ancak kırk elli kişiye inmişti; saraydan bir miktar Bostancı ve sair hademeler ile baskın yapılsa cemiyetleri alt üst olacak iken lüzumsuz müzakerelerle vakit geçirildi ve iş işden geçti. Sarayda yapılan görüşmede Sancağ-ı şerifin çıkarılıp çıkarılmaması müzakere olundu; yeniçeri ağası hariçten kimse gelemez ve faide vermez dediyse de vezir-i

âzamin reyi üzerine çıkarılması muvafık görülerek sarayın Orta kapısı üzerine konuldu; sancağ-ı şerif etrafına adam toplatmak istendi; aynı zamanda âsîler tarafına haber gönderilip maksatları soruldu; bostancı hasekisi maiyyetiyle Et meydanına varıb ne istediklerini sordu:

âsîler:
— "Padişahımızdan her veçhile hoşnuduz; lâkin devletlerine zarar ve hıyanetleri olan dört kişiyi iki saate kadar bize teslim etsin" dediler, sonra da haseki ile mecm'u otuz yedi kişinin isimlerini havi bir defteri pâdişâha gönderdiler; keyfiyet padişaha arz edildi; sancağ-ı şerif etrafına toplanmak isteyen halk âsiler tarafından yolların kapatılmasından dolayı Ayasofyd*dan ileri gidemediler; ve orada da ikindiye kadar bekledikten sonra dağıldılar. Bir kısım İstanbul halkı Sancağ-ı şerifin çıktığından bile haberdar olmamışlardı.
Bu hal üzerine saraydaki devlet erkânı ümitsizliğe düşmüşlerdi; nihayet Sancağ-ı şerifin çıkarılmasından bir netice alınmayınca akşama yakın Sancağ~ı şerif Orta kapı üzerinden alınarak yerine konuldu ve sarayda bulunan devlet ricali o geceyi sarayda geçirdiler.
Padişahtan kendilerine teslimi istenenler, vezir-i âzam Da-mad İbrahim Paşa ile damatları kaptari-ı derya ve İstanbul kaymakamı Kaymak Mustafa ile'sadaret kethüdası Mehmed Paşalar ve bir de şeyhülislâm Abdullah Efendi idi; bunlardan başka ayrıca gönderilen defterde de otuz yedi kişinin isimleri vardı. >.
Sarayda kalındığının ertesi ^günü şeyhülislâm Abdullah Efendi erkenden kalkarak saraya getirtilmiş olan sabık İstanbul kadısı Zülâlî Hasan Efendi ile görüştü. Bunun bazı hallerden muğber olarak hemşehrisi olan arnavutları tahrik eylemesinden şüphelenen vezir-i âzam İbrahim Paşa, Hasan Efendi'yi Florya'daki çiftliğinden aldırarak saraya getirtmişti, İşte şeyhülislâm bunun ve ulemanın yanma girip:
■*— "Senelerce fetvada (şeyhülislâmlıkta) kalarak hepinize hizmet ettim, bu yaşta kanımın dökülmemesi için sizden yardım isterim" diye yalvarıp ağlama. ı üzerine oradaki ulema bu hususta

kendisine kat'iyyen ziyan gelmiyeceğine dair teminat verdiler; asıl iş, Zülâlî Hasan Efendi'nin elinde idi1.
Şeyhülislâm Abdullah Efendi bu görüşme esnasında isyandan evvel kendisine gönderilen kâğıttaki "Biz Mahmud-ül-hısal bir pâdişâh isteriz" kaydını açıklayarak "Âsîlerin maksatları Şehzade Mahmud'u hükümdar yapmaktır, niçin uzun düşünürsünüz" demiş ve ulemayı teşvik etmişti.
... Vezir-i âzam Damad ibrahim Paşa sabah saraydaki
son durum olduktan sonra ulemanın bulundukları mahalle gelerek "ben Ölüm eri olmuşumdur; lâkin velinimetimin halfedilmemesine çare düşünelim diyerek Müfti efendiye:
— "Padişahımız seni, kaptanı ve kethüdayı azl ve nefyinizi emir buyurdular"" dedi ve yeniden şeyhülislâm kaptan-ı derya ve kethüda tayin edildi, halbuki âsiler dışarıda başka tayinler yapmışlardı. Saraydan âsilerin yanma gönderilen îmadzâde Sey-yid Mehmed Efendi adında bir memur, arzularının çoğunun yapıldığını ve ulemadan hiç kimsenin katline muvafakat edilmediğini ve istenilen kimselerin de sürgün edilmekle iktifa edilmesini pâdişâh ağzından olarak teklif ettiyse de2 kabul edilmeyerek istediklerinin kendilerine diri olarak tesliminde ısrar ettiler.
Bu âsiler arasında Sultan Selim semtinde oturan ve bu kargaşalıkta külah kapmak isteyen hariç müderrislerinden Deli İbrahim adında bir yobaz da vardı. Söz sahibi olup âsilere kendisini sevdirmişti. Âsiler bunun İstanbul kadısı ve Zülâlî Hasan
1 Bu, Zülâlî Hasan Efendi aslen Arnavuddu; ilmiye sınıfından yetişerek 1141 H.(1728 M.)'de İstanbul kadısı olmuş ve o sene mahsulâtın azlığı ve İstanbul zahiresinin noksanlığı sebebiyle İstanbul'da darlık olduğundan bu hal uğursuzluğuna hamlohınarak kadılık müddeti bitmeden -azledilmiş ve yerine vezir-i âzam adamı Müverrih. Raşid Efendi tayin olunmuştur. İşte bundan dolayı Zülâlî Hasan Efendi, vezir-i âzamin kendi adamını kayırmak için uğursuzluk isnadiyle azledilmesinden dolayı muğber olmuştu. Bundan başka Hasan Efendi'nin hanımı güzel olup Damad İbrahim Paşa'nın buna taarruz ettiği de şayi olmuştu. İşte vaka çıktığı zaman İbrahim Paşa, Zülâlî Hasan Efendi'nin hemşehrisi olan Arnavudlar üzerinde kendi

aleyhine rol oynayacağını tahmin ettiği Hasan Efendi'yi Bostancıbaşıyı gönderip Filoryadaki çiftliğinden kaldırtarak sarayda bulundurmuştu. Hasan Efendi'nin sonradan isyanda medhali olduğu tahakkuk ettiğinden Anadolu kazaskerliğinden azl ve Girit'te Resmd*y& nefyolunmuş ve orada maktulen vefat etmiştir (1144 H./1731 M.)
2 III. Ahmed mahrem olarak İmadzade'ye "isterlerse vezir-i âzami dahi sıhriyyet kaydiyle hİmayet kaydına düşmeyup feda ideeeklerini ihbar ve eda buyurmuşlar. (Subhİ, Basılmamış nüsha) Topkapı sarayı No. 1255 varak 6)

Efendi'nin Anadolu kazaskeri olmasını ve kendilerinin tayin ettikleri ocajc ağalarının kabulünü istediler.

„ . Üçüncü Ahmed, âsilere teslim edilmesi iste-
Damatlann ı +
fofö nilen ibrahim, Mustafa ve Mehmed Pa-
şaları kurtaramıyac ağını anlayınca kendisini haliden kurtarmak kaygusuna düştü; âsîlerin yaptıkları tayinleri kabul etti. Damadı İbrahim Paşa ile diğer ikisinin diri diri âsîler eline teslim edilmeleri muvafık görülmediğinden padişahın mührü İbrahim Paşa'dan alındıktan sonra kapı arasına gönderilip daha evvel oraya gönderilen iki damadı ile beraber boğularak cesetleri Alay köşkü duvarından dışarı atılmak istendiyse de sonra bundan vaz geçilerek * bir öküz arabasiyle At meydanına yollandı 2 ve sabık şeyhülislâm Abdullah Efendi ile ibrahim Paşa ve damadlarına intisap edenler birer tarafa sürgün edilip bu arada sabık îstanbul kadısı müverrih Raşid Efendi de îstanköy adasına sürüldü. Sabık şeyhülislâm Bozcaada'ya gönderilmişti. Sadaret makamı, Ayşe Sultan zevci Silâhdar Mehmed Paşa'ya verildi.

**» .. „• Bu hadiselerin neticesinin pâdişâhın hal'ine LU. Ahmed in
.
saltanattan kadar varacağı malûmdu; hatta pâdişâh tarafın-
çekllmesi dan âsilere gönderilmek istenen Ayasofya vâızı îspiri-zâde Ahmed Efendi, Sultan Ahmed'e açık olarak:

—" Pâdişâhım, siz saltanattan çekilmedikçe bu kıyamın dağılması

1 Sabahleyin erkenden bunların boğularak cesetlerinin Alay köşkü duvarından aşağı sokağa atılmasını padişah emretmişti. Bunun sebebi kendisinden sorulunca, âsilerin Alay köşkü önüne toplanarak içeri girmemeleri için. cesedlerin duvarldan atılmasını emreylediğini söylemiş, Rumeli kazaskeri bir iki kişi göndererek baksın demesi üzerine o tarafta hiç -kimsenin bulunmadığı anlaşılarak cesedler araba ile At meydanına gönderilmiştir.
2 İbrahim Paşa *ile damatları Mustafa ve Mehmed Paşa'laruT bütün muhallefatı defterdar İzzet AH Bey (Paşa) tarafından tahrir olunup ibrahim Paşa'mn nakit olarak iki bin dört yüz kese ve altmış bir kuruşu, Mustafa Paşa'nın nakdi üçyüz altmış beş kese üçyüz yermiş dört kuruş ve Kethüda Mehmed Paşa'mn nakdi ise yirmi üç bin üçyüz dokuz kese üçyüz otuz altı kuruştu. İbrahim Paşa cömerdliği sebebiyle para tutmayıp Mehmed Paşa ise hasislikle meşhurdu (Subhî tarihi* varak 43 ve MüriyyüU-tevarih).

muhaldir"" demiş ve bu söz padişaha tesir etmişti. Nitekim sarayda boğulan üç vezirin cesedi At meydanına getirildikten sonra âsîler saltanat tebeddülü hakkındaki maksatlarını yavaş yavaş meydana koyarak :

— "Kusur kalan cümle şöyle dursun; Sultan İbrahim nice oldu? bunun bize cevabını versin"' dediler1. Bundan başka şekil ve şemaili herkesçe malûm olan ibrahim Paşa'mn cesedini bildikleri halde :

— "Pâdişâhımız İbrahim Paşd*yı saklayıp kürkçü ManoVı ona feda eylemiş. Halife olan bir padişaha böyle yalan yakışır mı?" diye merhumun cesedini bir hammal beygirine yükleyip Bâb-ı hümâyun önüne bıraktılar cesed beygirle naklolunduğu sırada attan düştüğünden boğazından bir iple atın kuyruğuna bağlayarak yerde sürüklenmek suretiyle Bâb-

ı hümâyun önüne götürdüler.

İbrahim Paşa'mn cesedini Bâb-ı hümâyun önüne bırakan güruh, Pâdişâhın nerede olduğunu kapıcılardan sorup Alay-Köş-feü'nde olduğunu öğrenince o tarafa gidip bazı münasebetsiz sözler söyleyip cesedin İbrahim Paşa'nm olmadığını beyan etmeleri üzerine Sultan Ahmed Alay-Köşkü penceresini açıp :

— "O değilse yarın asıl kendisini verelim" diyerek pencçreyi kapatmış ve âsîlerin maksatlarını anladığından derhal hasodaya gelip saltanattan çekilmeğe karar vermiştir. Bunun üzerine pâdişâh şeyhülislâm ile Rumeli ve Anadolu kazaskerini davet ederek :

— "Bu kadar zamandan beri İbrahim Paşa'nıjı şahsı her' kesce malûm iken âsîlerin bundan kasıtları benim saltanatımı istemedikleri aşikârdır; benim dahi tabiatimde saltanata ve hilâfete fütur gelmiştir; hattâ Üsküdar'da iken bir, iki defa şehzade Mahmud hazretlerini serir-i saltanata idlâs hatırımdan geçmişti; şimdi düşüncem tekrar geldi; kan dökülmesini bertaraf etmek için kendi rızamla şehzadeyi saltanata getirmektir; ancak benim de şahsıma ve evladlarımın hayatlarına dokunulmayacağına dair sizlerden biriniz At meydanına âsîlerin yanına gidip arzumu söylesin" dediğinden Aya-

1 Şehzade İbrahim II. Ahmed'in oğlu olup Edirne vak'asmı tertip edenler II. Mustafa'nın hal'ile bu şehzadeyi hükümdar yapmak istemişler ve sonra bazı tesirlerle III. Ahmed'i hükümdar yapmışlardı. Rivayete göre bir müddet sonra III. Ahmed bu şehzadeyi boğdurmuştu. Âsilerin "Sultan İbrahim nice oldu?" demeleri onun mağduren öldürüldüğünü anlatmak içindi. Halbuki yirmi iki yaşında üç aylık iken vefat eden ve veliahd olan bu şehzadenin cenazesi Dârüssaade kapısı önünde teneşir tahtasına konulduğu zaman hakan fifcr-i fasidini isale için padişahın emriyle vezirler ulema ve ocak ağaları açıp baktıktan sonra gasl olunmuş ve bir su-i kasd olmadığı görülmüştür (Nusretna-me varak 268)

sofya şeyhi Ispirî-zâde ile âsilerin istemeleri üzerine Anadolu kazaskeri olan Zülâlî Hasan Efendi At meydanına giderek keyfiyeti âsilere söyle meleriyle onlar bu feragatten memnun kalarak padişaha ve evladlarına katiyyen bir su-i niyetleri olmadığına ve olamıyacağına mushaf üzerine yemin ettiler.

t M ı. « Asîlerin teminatı geldikten sonra III. A hm e d, I. Mahmud un , « « ı ı ı» •

cülusu 1143 Rebîulevvelinin on dokuzuncu pezartesi

gecesi alaturka saat üç buçukta (2 Ekim 1730) biraderi II. Mustafa'nın büyük oğlu Şehzade Mahmud'i Mâ-beyn kapısı yanına kendi oturduğu yere getirip alnından öpmüş ve Mahmud da amcasının elini öptükten sonra hayır dua ederek evvela kendisi ve arkasından şehzadeleri bîat etmişlerdir. Sultan Ahmed saltanatı yeğeni Mahmud'a teslim ederken :

— " Vezirine teslim olma; daima ahvalini tecessüs eyle ve beş on sene birini vezarette müstakil istihdam eyleme ve kalem-i dürüğ* larına asla îtimad etme; merhamet sahibi ol ve sahaveti elden koma; gayet tasarruf üzere ol; halen hazinelerde olan malı zayi etme, işi kendin gör, ele îtimad eyleme; işte benim ahvalim sana nasihat için kâfidir; Oğlum; devlet işlerini baban Feyzullah EfendVye ve ben vezir-i azama bıraktığımızdan bu haller başımıza geldi; sen bizzat idareyi ele aV diye vesayada bulunmuştur1.

I. Mahmud, II. Sultan Mustafa'nın ilk oğlu olarak 3 Muharrem 1108 (2 Ağustos 1696) perşembe günü doğduğuna göre2 cülûsı esnasında otuz beş yaşına basmıştı3.

1 Ahdî tarihi, s. 41. , ■ . III. Ahmed'in yeğenine manzum nasihatnâmesi:

Hayr endiş ey vücud-ı kerim . Kimseye etme kendini teslim
Hacet eshabına adalet kıl Fukara haline riayet kıl
Kimsenin inkisarını alma Benim ettiklerime hem kalma
Sana şehzadeler emanettir Lâyik-i şan olan eıyanettir.
Daima saltanatta vâr olasın Ferrii şevketle ber-karâr olasın

Eyliye bahtım küşade huda
Hayme-i ömrün ola pâbercâ
2 II Mustafa Avusturya seferine gidüp Macaristan'da Pançova'da bulunduğu sırada Şehzade Mahmud'un doğumu Valide Sultan tarafından İkinci ağası Süleyman ağa tarafından padişaha müjdelenmişti (Nusretnâme)
I. Mahmud'un tevellüdüne Şair Nedim'in tarihi:
Didi tarihin Nedim-i çakeri Evvel-i şehzade Mahmud handır 1108
3 İngiliz elçisinin zevcesi Madam Montegü "II. Mustafa'nın iki oğlu olduğunu ve büyük yaşta olan şehzade (Birinci Mahmud) karşı halkın

III. Ahmed, 23 Ramazan 1084 (Ocak 1674)'de babası III. Mehmed'in Lehistan seferi esnasında Hacıoğhı Pazarında doğmuş ve 1115 H. (1703 M.) senesinde biraderi II. Mustafa'nın yerine hükümdar olmuş -ve yirmi dedi sene saltanat sürdükten sonra rızasiyle çekilip 3 Safer 1149 (13 Haziran 1736) tarihinde 63 yaşında vefat etmiştir.
III. Ahmed ince ruhlu, hassas, açık fikirli, tenperver, zevk-u salaya düşkündü. Nefis sanatlardan olan yazıda fevkalâde muvaffak olan III. Ahmed'in Necib mahlasiyle bazı manzumeleri vardır. Damad İbrahim Paşa'nın bir gazeline naziresinin matla beyti sudur :
Hayâl-i rûy-i dilber cism-i zarımda nihanımdır O dilcûnun şitâbı, sû gibi gözde revânımdır
Aynı gazelin son (makta3) beyti:
Nazire söylemek mümkün değil bu matla'-ı hûbe
Suhan perdaz olan ol âsaf-ı devr-i zemanımdır
* * *
Tenezzül eylemez ziynet-Sarâyı dehre âşıklar Hümâ-pervaz-ı aşka cay-ı süflî âşiyan olmaz
beyti de Üçüncü Ahmed'indir. Yazmış olduğu dört Kür'an-ı kerimden birisini Ravza-i Mutahhara'ya hediye etmiştir. Bab-ı hümayun karşısında yaptırdığı tarihî çeşmenin yazısı ile Drağntan camii tekke kapısı üzerindeki kitabe III. Ahmed'in kendi yazısıdır. Saltanatı zamanında yenilik hareketleri için ilk adım atılmıştır. İstanbul'da biri Topkapı sarayı içinde ve diğeri Yenicamide (Valide camii) olmak üzere iki kütüphane yaptırdığı gibi Ayasof-ya'da Bab-ı hümayun karşısındaki güzel mimarî eserlerimizden olan meşhur çeşme de onun tarafından yaptırılmıştır. Onun zamanında revaç bulan Boğaziçi ve Kâğıthane eğlenceleri kısa bir fasıladan sonra yine devam etmiştir. IstanbuVnn su ihtiyacını temin için yaptırmış olduğu büyük bende "Deryay-ı sini'5 ismi verilmişti1. III. Ahmed'in kabri Yeni-cami türbesin dedir. 1119 sene-
büyük ümitler beslediğini ve padişahın (Üçüncü Ahmed'in) ziyamdan müteessir olmıyacaklar gibi görünüyor dedikten sonra III. Ahmed'in hasis ve zalim olduğum söylediklerini beyan ediyor (Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Sene 5, s. 30).
1 Vezir-i âzamin bu hususa dair buyuruldusu \
İzzetlu Çavuşbaşı ağa,

sinde III. Ahmed zamanında Osmanlı şehzadesi olduğu iddia-siyle birisi ortaya çıkmışsa da Sakız^da. yakalanıp katledilmiştir1.
î .. . Yeni hükümdar I. Mahmud alay köşkünde Istan-
Afiıl(*nn
. , bul kadısı Zülâlî Hasan Efendiyi kabul ederek
azıtmaları _ v J
kendisine Silahdarağa vasıtasiyle altıyiiz zer-i mahbub ihsan ettiği gibi sarayda harem-i hümayuna kadar gelen bu herife binbeşyüz cedid istanbul altım vermiş, iki gün sonra da Alay köşkünde tam ikiyüz zer-i mahbub almıştır, keza Patrona HaliFda huzura kabul olunarak padişah kendi eliyle dörtyüz zer-i mahbub ihsanda bulunmıştır2. Damad İbrahim Paşa sadare-tinde Kâğıthane suyunun iki tarafı bir taraftan Sütlüce Karaağacı ve diğer taraftan Bahariye

mevkiine kadar iki sıra yalı ve köşk bahçeleriyle süslenmişti; buralarda padişahtan başka vezir ve devlet ricalinin büyük masraflarla bezenmiş yalı ve bahçeleri vardı; yazın buraları îstanbuVun en neşeli eğlence yerleri olurdu. Padişah bir mevsimi Sa'dâbâd, Karaağaç ve Eyüp'tü Valide Sultan yalısında geçirir, daha sonra ya Tersana bahçesine veyahut Damat İbrahim Paşa'nm Beşiktaş'ta. Çırağan'daki yalısına giderdi3.
Sa'dâhâd ismi verilen Kâğıthane âlemleri4 halkın gözüne batmış ve İbrahim Paşa'nın kadınlara karşı fazlaca temayülü
Kemerlerde, şevketlû, keramettlû efendimizin hasbeten lillahi Teâlâ bina ve ihya buyurdukları bend-i kebir âsâr-ı hasene olmağla ilâ yevmi'l-kıyam baki kalacak hayrat-ı celileden olmağın müstahsen isim vazı lâzım olmağla Deryây-ı Sîm tesmiye olunmuştur; âyân-ı devlet ve erkân-ı saltanata fîmâbâd bu isim ile söylemek üzere muhkem tenbih ve tekid edüb hilafından hazer eyliyeler deyu buyuruldu. Gurre-i Zilhicce 1140 (Nâme defteri, 7, s. 7.)
1 Mühimme, 115, s. 470; 1119 Şevval ortaları tarihlj. hüküm.
2 1143 Ra Ceyb-i hümayun ve Harc-ı »hassa defteri,(Top. Arşivi) bir cedid İstanbul ahum bir ahun dört guruş ve bir guruş yüzyirmi akçe üzerinden olup binbeşyüz cedid İstanbul altım beşbin guruş etmektedir. Bir zer-i mahbub ise iki buçuk guruş ediyordu, altıyüz zer-i mahbub binbeşyüz kuruş tutmuştu.
3 I, Mahmud'un cülusu münasebetiyle eyaletlere yapılan tamim fermanından bir parçasını numune olarak koyuyorum :
Hazret-i hüdâvend-i vâhib-ül-âmal celle şânühü an-iş-şebih ve*l-misalin meyamin-i teyidat-ı ezeliyye ve meyamin-i tevfikat-ı lem-yezeliyyesiyle nâsıye-i ahvâl-i sâadet - minval-i mülûkânemde istihkak-ı kâmile-i ilâhiyye ve cebhe-i âmâl-i şevketmeâl-i husrevanemde olan kabiliyyet ve istİdad-ı şamile-i gayr-ı mütenahiye muktezası üzre emr-i vacib-üt-tebcil-i saltanat ve ielâlim İJO*>- l>' (j*»-)"^ J zineti ile müzeyyen ve tâc-ı bâ ibtihac-ı devlet ü ikbal-i ferhunde-fâlim
J-uJ Lj ^-bJlöu ^-lİ unvaniyle muanven olup ittifak-ı ârâ ve rey-i şuray-ı vüzeray-ı izam ve ulama-ı kiranTicmâ ye ıttırad-ı cümle-i havas ve avam ile işbu sene selase ve erbain ve miete ve elf şehr-i rebî-ul-evelinin on dokuzuncu günü ki pazartesidir serir-i saltanat mevrusıma bilistihkak devlet ve ikbal ve saadet ve iclâl ile iclâs-ı keramet İktibas-ı ^jV J ıJu'iU- İİLu»-_j kamet-i vâlâ rütbet-i hüsrevaneme ilbas olunub hutbe ve sikke nam-ı şerifim İle müşerref olmağın bu mevhibe-i uzma ve atıyye-i kübray-ı ilahiyyenin cümleten memâlik-i mahrusemde îlân ve işaasi. Evahir-ı (Rebîulevvel) 1143 (Mühimme 136, s. 218).
4 Damad İbrahim Paşa "Mukaddema Kâğıthane, bâMe'l-umran Sadâbâd ile zebanzed-i âlemiyan olan" Kâğıthane deresinin iki tarafım parça parça hudutlandıraiak yüz elli kişiye vermiş buralara sahip olanlar o yerleri

mübalâğalı dedikodulara sebep olmuş olduğundan, Kâğıthane, ve Alibey köyü ve Karaağaç taraflarındaki eğlencelere karşı bir husus-met belirmişti. îşte bu sebeple Üçüncü Ahmed'in saltanattan çekilerek I, Mahmud'un hükümdar olması üzerine bu mevkilere karşı kinlerini meydana koyan Patronacılar ve avam sınıfı İstanbul kadısı divane - meşreb İbrahim E fen di'nin teşvikiyle yüz yirmiyi mütecaviz yalı ve köşkün yakılmasını istemişlerse de genç padişah bu işin Önlenmesine çare olmadığını görerek:
— "Yakılmasına rızay-ı hümâyunum yoktur, düşmanlarımıza ve hıristiyan âlemine karşı gülünç oluruz; ancak yıkılmasına müsaade ettim" diye hatt-ı hümâyun göndermek suretiyle yakılmasına müsaade etmemiştir; bunun üzerine padişahın Eyüp'te kılıç kuşanma esnasında:
— "SadâbâdMa köşkü olanlar bilsinler; bugünden sonra üç güne kadar köşk sahipleri köşklerini yıksınlar" diye köşklerin yıkılması dellâllarla ilân edildi; fakat köşk sahiplerinden evvel ayak takımı hücum ederek' ne kadar bina varsa hepsini yıktıkları gibi

yetişmiş ağaçları bile keserek üç gün içinde o cennet gibi yerleri harabe haline getirdiler; İstanbul kadısı divane İbrahim Efendi de bu suretle icraatta bulunmuş oldu 1.
Âsîler böylece bir az müddet daha atıp tuttuktan sonra bu halin neticesinin iyi olmayacağını düşünerek şeyhülislâma varıp padişahın kendilerini cezalandırmasından korktuklarım beyan ettiklerinden çadırlarını meydandan kaldırıp bundan sonra işlere karışmıyacaklarını taahhüd, ederlerse kusurlarının afvedileceğini şeyhülislâmın tekeffül etmesi üzerine yeniçeriler ve cebecilerle âsi reisleri olan serden geçti ağaları çadırlarını kaldırarak At meydanını boşalttılar, bu suretle ortalığa emniyet geldi ve âsîler tarafından yağmaya uğrayan ve duvarları delinerek eşyaları alı-
birbirleriyle rekabet edercesine îmar etmişlerdi. Bundan 'dolayı lâle devrinde Halic'e kadar Kâğıthane suyunun iki tarafı ve Alibey deresi kısmı mükemmel yalı ve köşkler ve fevkalâde tarhedilmiş bahçelerle süslenmişti (Subhi tarihi, varak 38).
1 Sa'dâbâd\n tahribinden sonra Sultan Mahmud buraları Bostancı ocağına verip onlar vasıtasiyle barabisi önlenmiş ve Çağlayan kısmı yeniden ihya olunarak bir sayfiye haline gelmiştir. I. Mahmud, Kâğıthane taraflarından ziyade Boğaziçi'ni sevdiğinden onun zamanında bu cihet rağbet bulmuştur.

nan esnaf, dükkânlarını açtı; bu isyan hâdisesi on üç gün sürdükten sonra sona erdi (25 Rebîulevvel 1143 / 11 Ekim 1730).
Meydanın boşalması ve âsîlerin fenalıkları bertaraf olmakla beraber bunları idare eden serden geçti ağaları hükümet işlerine müdahaleden el çekmiyorlardı; bazısı istemediği devlet adamını sürdürüyor ve bazısı da istediğini sürgünden getirtiyordu; hatta Iran seferle rindeki hizmeti ile tanınmış olan Bosnalı Rüşt em Paşa, İstanbul'da bulunduğu sırada âsî reisi Patrona Halil kendisini davet ile sadr-ı âzam yaptırmak istemiş ise de Rüstem Paşa, harp ve darbden başka bir şey bilmediğini ve devlet işlerini anlamadığım beyan ettiğinden kendisi vezirlikle Revan seraskerliğine tayin edilmiştir; yine bunun gibi bu âsî reisleri günün birinde cezalarını görmekten korkarak kendilerini himaye etmek üzere Burscf&a. oturmakta olan esbak Kırım Hanlarından Kaplan Giray'ı üçüncü defa Kırım Ham tayin ettirmek için vezir-i âzami tazyik ve tehdid edip söylenen mahzurları dinlemiyerek zorla Kırım hanlığına tayin ettirmişlerdir (1143 Rebîulâhır / 1730 Kasım). Yine âsîler, zeamet, tımar, tevliyet işlerine de burunlarını sokarak bunları istediklerine verdirdiler. Bunlardan başka Patrona Halil'in tazyikiyle kendisine veresiye et vermiş olan bir kasab yazıcısı Boğdan voyvodalığına tayin edilmek istenmişti.
Bu isyanda faaliyette bulunanlar ve ekseriyeti teşkil edenler dellak ve kaldırımcı Araavutlardı.
akıbetleri Patrona Halil her istediğini yaptırıyordu;
arkadaşı olup ocaktan kovulmuş olan Muslu-
beşe ihtilâl zamanında fırsatı kaçırmıyarak ileri atılmak suretiyle
bir ayda ocağın en yüksek zabitliği olan kul kethüdabğına çıkmıştı.
Âsilerin İstanbul kadısı yaptırdıktan müderris Deli İbrahim, bir ay kadar yeni odalarda yetmiş dokuzuncu cemaat ortasını mahkeme yapmış ve sonra Sofular hamamı .tarafında bir mahalle nakletmiş ve o sırada bir çocuğu doğduğundan yeni pâdişâhın validesine lohusa şerbeti yollayarak bir şeyler koparmak istemişti. Hükümet tarafından bunların her dediklerinin yapılması, kendilerinin cür'et ve cesaretlerini arttırmıştı.
I. Mahmud, bu hale bir son vennek ve hükümet otoritesini iade etmek istedi; el altından bunları meö'edecek adam aradı;

Mısır'daki isyanları bastırmakta mehareti olup sabık Mısır valisi Mehmed Paşa'nın kethüdalığında bulunarak sonra İstanbul'a. gelen İbrahim Ağa'yı ele aldı x ve kendisine kapıcılar ket-hüdalığı tevcih etti ve daha sonra diğer mahrem bazı devlet adam-lariyle

müzakereye başladı; ocaklardan el olmayınca bunların temizlenmesi mümkün olamıyacağından isyan ihtidasında Patrona Halil'in mensup olduğu onyedinci ortanın kumandanı olup vaka esnasında saklanan Pehlivan Halil Ağa, bu mahrem cemiyete alındı; bundan başka zorbaların zorla Kırım Hanı yaptırdıkları Kaplan Giray-ki o sırada İstanbul'da, id:—da meseleden haberdar edildi; daha sonra Pehlivan Halil Ağa vasıtasiyle Patrona ve avanesine muhalif bazı ocak zabitleri de ele alınarak bunlar vasıtasiyle ocağın ileri gelenlerine dağıtılmak üzere padişah tarafından beş bin altın verildi. Ele basılardan ileri gelen yeniçeri ağası Saraç Mehmed, kul kethüdası Muslubeşe ile Patronanın evvelâ Ağa kapısında öldürülmeleri düşünülmüş ise de bunun Paşa kapısında (Bab-ı âlîde) olması muvafık görülmüştü fakat bazı mütalealara mebni orası da mahzurlu görüldüğünden işin sarayda halledilmesi kararlaştırılmıştır.
Patronanın saraya gelmesinin teinini Kırım hanına havale olunmuştu. 13 Cemaziyelevvel 1143 (24 Kasım 1730)'da şeyhülislâm Kırım Hanı ile Emir-ül-Hac olması bahanesiyle Muhsin-z âde Abdullah Paşa. ve Köprülü-zade Hafız Ahmed Paşa ve Kaptan-ı derya Canımhoca Mehmed Paşa ve ulemadan büyük rütbeliler ve ocak ağaları vezir-i âzam sarayında toplanarak Iran meselesini görüştüler; bu görüşmede zorbaların ileri gelenleri de vardı. Kırını -Hanının teklifi üzerine bu meselenin düşünülerek bir neticeye varılması için müzakerenin başka bir güne bırakılmasına karar verildi.
1 İbrahim Ağa, Köprülü-zâde Şelıid Fazıl Mustafa Paşa'nın çuhadarlığından yetişmiştir. Efendisinin şahadetinden sonra hacagân rütbesiyle süvari mukabelecisi olmuş ve sonra Şehid Ali Paşa'nın teveccühünü kazanarak beylerbeği rütbesini almış ise de paşabk istemediğinden Bosna valisi olan efendizadesi Numan Paşa'ya kethüda olmuş, Nemçe'nin Bosna'ya taar-ruzunda büyük hizmeti görülmüştür, ibrahim Ağa daha sonra Mısır valisi Mehmed Paşa'nın ricası üzerine ona kethüda verilmiş ve Mısır âsîleri bunun gayretiyle temizlenmiştir, ibrahim Ağa Patrona işini de hallettikten sonra vezirlikle Haleb valisi ve arkasından da sadr-ı âzam olmuştur kî Kabakulak îbrahim Paşa diye meşhurdur.

Bu müzakereden sonra Patrona Halil ile Muslubeşe, arzularında müşkilât çıkardığından balûs ile sadr-ı azamdan şikâyet edip onun azliyle yerine Benli Mustafa Paşa'yı geçirmek istemişler ve keyfiyeti Anadolu Kazaskeri Zül âl î Hasan Efendi ile Kırım hanına da bildirmişlerdi. Kırım Hanı bu teklife zahiren muvafakat ederek bu hususta Patrona ile görüşmek istemişti; Patrona, Kırım haniyle görüşmeğe gelerek Kaplan Giray ona:
— "Murad ettiğiniz şey muvafık, padişah dediğinizi yapıyor; hal böyle iken toplu harekette bulunarak zorbalıkla iş yapmak doğru değildir; inşâallah Iran meselesi için yapılacak toplantıda Rumeli eyaleti ve vezirliğe nail olduktan sonra arzunuzu pâdişâh huzurunda söyleyin; biz de size müzaheret ederiz" deyiüp keyfiyeti bilvasıta padişaha arzederek meselenin bir an evvel halledilmesini tavsiye etmiştir.
Ertesi günü vezir-i âzam sarayında tekrar Iraın meselesi görüşülerek sefere devama karar verilip bu sırada kendisine vezirlikle Rumeli valiliği verilmek istenen Patrona Halil burada kürk giymem demesiyle Kırım Hanı, padişah huzurunda kürk giysin diye ara bulduğundan heyet tamamiyle saraya gitmiştir 1.
Patrona ve Muslu ve yeniçeri ağasını vezir-i âzam saray-yinda öldürmek üzere hazırlanmış olan.Pehlivan Halil Ağa, arkadaşları, işin sarayda halledilmesine karar verilmesi üzerine heyetten daha evvel saraya giderek gizlice Soğuk çeşme (Park kapısı) kapısından, içeri alınmışlardır.
1 îran müzakeresi işinin Patrona ve avenesini temizlemek için olduğunu, istanbul kadısı Deli İbrahim'in bab naibi Kudsi-zâde haber alarak Patrona'mn saraya gitmemesi için bir tezkire yazıp çuhadariyle ağa kapısında bulunan Patrona Halil'e göndermiş. Giden çuhadar Patronayı ağa kapısında bulamayınca paşa kapısına gelmiş; orada da bulamadığından Kudsizâde'nin emriyle saraya gitmiş; bu sırada Patrona, İstanbul kadısiyle at başı beraber sarayın hastalar

kapısı Önündelerken çuhadar yetişip tezkireyi kendisine vermiş. Okuması olmayan Patrona tezkereyi alıp cebine sokmuş, istanbul kadısı tezkerede ne vardır diye. sorunca senin naibin Kudsi-zâdenindir" cevabını vermiş ve kadı okumak istemişse de "ne görüşüz bellidir; ol dahi bir paye ister, hele şimdi bu işi evvel bir surete koyalım da badehu ol dahi vücut bulur" cevabını vererek saraya girmiştir.

Şamdanî-zâde, Patrona'mn katlini yazarken, Patrona Halil'e tezkireyi götürenin zorbaların mir-İ alem yaptırdıkları eşkiyaya casusluk eden Derviş Mehmed Ağa olduğunu beyan etmektedir.

Heyet sarayda Arsîanhâne demlen odada oturan pâdişâhın çıkmasını beklerlerken Sultan Mahmud'un Kırım Hanı ile şeyhülislâmı Sofa KöşkiVne davetini müteakip alınan tertibat üzerine vezir-i âzam Mehmed Paşa, hazırlanmış olan Pehli-livan Halil ile arkadaşlarına parola mucibince işareti vermesi üzerine bunlar derhal odaya girerek Patrona ile Muslubeşe ve yeniçeri ağasını derhal katlederek Babüs-saâde dışında bekleyen diğer zorba serden geçti ağalan da hil'at giydirilecek diye içeriye alınarak birer birer temizlenmiştir, bu suretle ileri gelen zorbalardan on sekizinin ölüsü Bâb-ı hümâyun karşısındaki III. Ahmed çeşmesinin Önüne bırakıldı1.

Patrona ve avanesi böylece temizlendikten sonra Rumeli valisi vezir Muhsin - zade Abdullah Paşa yeniçeri ağalığına ve sadıkane hizmeti dolayısiyle Pehlivan Halil ağa kul kethü-dabğına tayin olunup ocağa hitaben yazılan bir hatt-ı hümâyunla da yeni ağalarına itaat ve disiplinine riayet etmeleri tavsiye olundu ve partona ve avanesinin öldürülmesinde hizmeti görülmüş olan kapıcılar kethüdası ibrahim Ağa vezirlikle Haleb valisi tayin edilmiş ve arkasından da sadr-ı âzam olmuştur.

T , Bu hâdiseden iki aya yakın bir zaman geçtikten

ır-an hareketi sonra fırsat kollayan zorbaların bakiyyesi katledilenlerin kanlarını talebetmek üzere çarşı, pazar ve bedesteni yağmalıyarâk bir ihtilâl çıkarmak üzere aralarında gizlice ittifak etmişler ve 18 Recep 1143 (27 Ocak 1731) veyahut 15 Ramazan 1143 (24 Mart İ731)'de toplanmağa karar vermişlerdir2 Filhakika bunlar aralarındaki karar mucibince toplanarak evvelâ -Ağa kapısını basıp yeniçeri ağası Muhsin-zâde Abdullah Paşa'yı kolundan yaralayıp kaçırdıktan sonra Ağa kapısındaki sanayi erbabını yanlarına alarak cebecilere ve sonra At meyofanı'na gidip cemiyetlerini büyüterek Sipah çarşısı, Vezneciler ve Bitpa-zarını yağmalıyarâk elde ettikleri silâhlarla faaliyete geçmişlerdir; Eyüp tarafına, Tophane tarafına, Fatihsin Hırka-i Şerif semtine kol kol bayraklar gönderip halkı içtimaa davet etmişlerdir.

1 Patrona Halil'in arkadaşlarından Arnavud Hüseyin daha sonra elegeçerek istintak edilmiştir. Hüseyin isyan esnasında Patrona tarafından kendisine avcı başılık verilmiş ise de kabul etmeyip Bayraktarlığa tayin edildiğini beyan etmiştir. (Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi dahiliyye vesikaları No. 5071).

3 HammeT) elçilik raporuna göre ayaklanmanın 24 Mart olduğunu ve bunun da 15 Ramazana tesadüf ettiğini yazar ve Vakarıüvis Sübhâ'nin bunu 18 Receb göstermek suretiyle hataya düştüğünü beyan eder (C. 7, s. 400'ün notu.)

Yeni isyanın haber alınması üzerine vezir-i âzam Kaba Kulak İbrahim Paşa, süratle hareket edip derhal Sancağ-ı şerif çıkarıp saraydaki eli silâh tutan, hademe, baltacı, bostancı ve cebeciler ile ikindi zamanı saraydan hareket edip sancağa şerif çıktığı yer yer îlân edilmiş olduğundan halk Sancağ-ı şerif etrafına toplanmağa başlamıştır.

Vezir-i âzam ibrahim Paşa, Sancağ-ı şerifle divan yoluyla Bayezifteki Okçularbaşı tarafına geldiği sırada orada yüzelli kadar âsinin mukavemeti ile karşılaşmıştır. Bu âsîler arasında Zeynel adında birisinin Sahcağ-ı şerif üzerine silâh atması hükümet kuvvetlerini heyecana getirip zeamet sahibi Kayın Ahmed Ağa isminde birisiyle sadr-ı âzam maiyetinden bir zümre bunların üzerine hücum ile dağıtıp ele girenleri katledilmiştir; bunun üzerine vezir-i âzam

yeni odalarda toplanmış olan âsilerin üzerine gittiğinden mukavemet edemeyen âsiler Talimhane fcopısı'ndan kaçmışlar ve ele girenler derhal katledilmişlerdir.
Bu ikinci isyan, Patrona Halil ısyamndan daha şümullü iken vezir-i âzamin süratle karar verip Sancağ-ı şerif alarak bizzat hareket etmesi sayesinde büyümeden söndürülmüştür.
tran seferinin devamı
_ . ., İran Şahı Osmanlı hükümetini iğfal edip, mua-
Tahmasbın ; , t '
sahte sulh hcde imzalanmak üzere iken bozulmuş ve ansı-
müzakeresi zın taarruza geçmiş ve bunun üzerine III. Ahmed sefere gitmek üzere Üsfcüdar'a geçmesini müteakip patrona isyanı çıkmıştı.
Bu sırada İran şahından cülus tebriki için gelen Veli Meh-med Han ismindeki elçi evvelce takarrür eden sulh şartlarına aykırı olarak yeniden bazı tekliflerde bulunduğu için keyfiyet gizlice müzakere olunup İran elçisinin Bağdad valisi ve Irak-ı Acem seraskeri Ahmed Paşa ile görüşüp İran ahvaline vakıf olan Bağdad valisi ile anlaşmasına karar verilerek o tarafa gönde-rilmişti (1143 Ramazan / 1731 Nisan).
İran Elçisi Veli Mahmed Han Diyarbekir'e gelmeden evvel Şah Tahmasb'ın Tebriz'den hareket ile Revan üzerine yürüdüğü haber alınarak Şah'ın elçi göndermekten maksadının Osmanlı hükümetini iğfal etmek olduğu anlaşıldığından Veli

Mehmed Han maiyyeti ile beraber Mardin kalesine hapsedilip 1 Osmanlı kuvvetlerinin Iraklı Acem taraflarından iki koldan taarruza geçmeleri takarrür ederek Bağdad valisi ve îran seras keri Ahmed Paşa ile2 Erzurum valisi ve Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'ya ayrı ayrı fermanlar gönderildi 3.
Irak cephesi harekâtı
Kirmanşah'ın Sulh *Sm müracaat edip sonra vaziyeti müsait zabtı görerek taarruza geçen îran kuvvetlerine karşı
Osmanlı kuvvetleri de Irak ve Azerbaycan taraflarından taarruza geçtiler. Irak cephesinden Ahmed Paşa harekâta başlayınca karşısına çıkan Iran kuvvetleri mukavemet edemiy e çeklerini anlayarak dağıldıklarından elden çıkmış olan Kirmanşah 25 Muharrem 1144 Pazartesi günü (30 Temmuz 1731) bütün top ve mühimmatiyle alınarak oradan da Hemedan üzerine hareket edildi,
Osmanlı harekâtım haber alan Tahmasb, Tebriz'den çıkıp Kazvin'e gelmiş takibi için Amasya mutasarrıfı Selim Paşa yollanmış ise de bir netice elde edilememiş fakat Selim iTaşa sekiz bin miktarı süvari ile etrafı adam akıllı vurmuştur.
1 Subhî tarihi ve Mühimme defteri, 138, s. J15, 144.,
2 Bağdad valisi ve İran seraskeri A hm e 4 Paşa'y a gönderilen hükümden: Bundan akdem Tahmasb Şah tarafından gelen Acem elçileri amm-i
emcedim zamanında sulhe talip olduklarından bir anlaşmaya varılıp Tebriz, Kirmanşahan ve Erdelan ve Huveyze ve Luristan eyâletleri tevabiiyle Acem şahı tarafına teslim olunmak ve Revah ve Tiflis ve Gence ve Kâht ve Şirvan ve Şa-mahi ve Gazi Kumuk ve Dağıstan eyâletleri bilcümle muzafatiyle ilelebed Osmanlılarda kalmak, Şaha teslim edilecek kalelerdeki top ve bütün harp levazımı Osmanlı hükümetine teslim olunup terk edilecek yerler 'mukabilinde her sene Devlet-i Aliyyeye yüz bin altın gönderilmek üzere aktedilen muahedeye şah riayet etmeyip birden bire bu memleketler üzerine yürüyüp zabt ve sefirlerinin dahi dek ve desise tarikine sülük ile netice-i halleri malûm olduğundan esbâb-ı seferiyyeye teşebbüs ve Bağdad ve Revan taraflarından iki koldan tedarikât-ı kaviyye ile ahz-ı intikama niyet edilmiştir. Evasıt-ı Ramazan 1143 (Mühimme, 136, s. 381); aynı mealde bir hüküm Revan seraskerine de yazılmıştır. 3 Revan seraskeri Hekimoğlu Ali Paşa'ya gönderilen fermandan: Bu sene Bağdad ve Erzurum taraflarından iki koldan îran canibine mu-sammem olan sefer-i hümâyunumda Bağdad tarafı seraskerliği Ahmed Paşa'ya ve Revan canibi

seraskerliği dahi senin uhde-i ihtimamına taklid ve tefviz olunup... Evâil-i Şaban 1143 /1731 Şubat) (Mühimme, İ36, s. 381).

Osmanlı küvetleri yürüyüşlerine devam ederek rebîulev-velde Hemedan civarına gelindiği sırada Şah tarafından sulh için mektuplar gelmiş ve cevap da verilmiş ise de sözüne îtimad edilmediğinden uyanık bulunulmuştur; filhakika Osmanlı kuvvetlerini sulh sözleriyle iğfal etmek isteyen Tahmasb, kırk bin kişilik bir kuvvet ve yirmi sekiz balyemez ve beş şahî top ve ikiyüz zen-berek topu ile birden bire Osmanlı ordusunun karşısına çıkıvermiş-tir (13 Rebîulevvel/15 Eylül),

^.. . .__ . , Hemedarfa altı saat mesafede Kürican sahrasin-Kurıcan (KurıcanJ
,
muharebesi ^a vukua gelen muharebede Iran kuvvetleri bozguna uğratılarak Şah, beşyüz kişilik maiyyeti ile Dergezin üzerinden kaçmağa muvaffak olmuş ve yirmi bin yaya kuvvetinden hemen hiç kimse kurtulmadığı gibi süvarisinden de dörtte üçü ya telef veya mecruh olmuşlardı. Bu harpte Şah'ın maiyyeti erkânından Kazvin ve Şiraz hanları ile (^yJSZnS) leşker-nüvis'i ve halifet-ül-hülefa*sı maktul düşmüşlerdir, otuz iki havan, ikiyüz zenberek topu ile külliyetli harp malzemesi elde edilmiştir.

„ . , Kürican galibiyetinden sonra Osmanlı kuvvet-
Hemedan in . . ■
istirdadı ^er* Heniedan üzerine yürüdü; Şah Tahmaab
kaçarken burası bırakıldığından mukavemet görmeden yedi balyemez, yirmi sekiz şahı, iki.Jıumbara havanı ve yirmi sekiz zenberejt topu ile işgal olundu {16 Rebîulevvel / 18 Eylül 1731). Bu muvaffakiyetleri sebebiyle serasker Ahmed Paşa'ya samur hil'at, kılıç, atıyye gönderildiği gibi maiyy etin deki kumandanlara hil'atlar yollanmıştır.

Serasker Ahmed Paşa Hemedan'm işgalinden sonra Mardin voyvodası Sadık Ağa'yı İsfahan'a, doğru yollayıp ne bulduysa tahrip ettirdi. Mağlubiyetlerden sonra vukua gelen tahribat ve mu-harebenin devamı halinde vukua gelecek zayiatı gözönüne alan Tahmasb, sulhe talip olduğundan hîylesinden gaflet olunmaya-rak arzusuna muvafakat olundu.

Azarbaycan Harekâtı

Rumi ye ve Azerbaycan harekâtının idaresine ikinci defa se-
Tebnzın raskerlikle Heki m-oğlu Ali Paşa tayin edilmişti;
Köprülü-zâde Abdullah Paşa serdarhğmda
Tahmasb'ın eline geçmiş olan Tebriz'in istirdadı Hekim-oğlu Ali
Paşa'ya havale edilerek kendisi Revan seraskeri unvanını almıştı.

Tahmasb bir aralık Revan1! muhasara ettiyse de kaledeki kuvvetlerin taarruzları üzerine bozulup zorlukla kaçabilmiş ve bu muharebede Timur Paşa ile Niğde ve Beyşehir sancakları mutasarrıfı Tuz Mehmed Paşa'nın büyük gayretleri görülmüştür (1143 Ramazan /1731 Mart). Tahmasb, birinci mağlûbiyetinden yılmayarak Revan üzerine tekrar geldiyse de bu defa evvelkinden daha fena bozguna uğratılarak x. Revan muharebelerini bizzat kalede bulunan Hekimoğlu Ali Paşa idare etmiş, Şahın ordusundaki bütün harp malzemelerini almış ve şahın rikâb-dar basısını esir ederek İstanbul7a. yollamıştır, işte bu harekâttan sonra Hekimoğlu, Tebriz'in istirdadına memur edilmişti2.

Hekimoğlu Ali Paşa. Tebriz üzerine gitmeden evvel pek ziyade tahkim edilmiş olan Rumiye kalesini altmış beş gün muhasaradan sonra 15 Cemaziyelevvel 1144 (15 Kasım 1731)'de teslim alıp oradan Selmas yoluyla Tebriz üzerine yürümüştür; buraya geldiği zaman Tebriz muhafızı Bisütun Han'ın burasını terk ederek kaçtığından Tebriz'i muharebesiz elde edilmiştir (4 Cemaziyelâhır / 4 Aralık)3. Tebriz'in zabtı dolayısiyle I. Mah-mud'a Gazi unvanı verilmiştir.

İran'la müsaleha Hemedan ve Kirmanşah'in elden çıkması üzerine Tahmasb, sulhe talip olmuş

hükümet de buna muvafakat etmişti; bu sırada henüz Tebriz elde edilmemiş olduğundan A hm e d Paşa aldığı emir üzerine Iran murahhası olup daha evvel İstanbul'a gelmiş olan Kuşcubaşı Mehmed Rıza Kulu ile müzakereye başlamıştı; bu müzakerenin sona erdiği sırada Tebriz elde edilmiş olduğundan padişah burasının Osmanlı hudutları dahilinde kalmasını arzu etmiş ve serasker Ahmed Paşa'nm Tebriz'in zabtını haber aldığı halde bu hususta ne yapılmak lâzım geleceğini sorması icab ederken bunu yapmamış olduğuna canı sıkılarak Tebriz'in iran'da kalmasına itiraz ile bu hu-

1 Mükimme defteri, 138, s. 14, 16, 19.
2 Mükimme defteri, 138, s. 30.
3 Mükimme defteri, 138, s. 172 ve Subhî tariki, varak 34 b ilâ 37.

susta Ahmed Paşa'ya bir ferman gönderilmiş ise de x Ah-med Paşa bu fermanın vürudundan evvel muahedeyi akdetmiş olduğundan padişahın arzusu yerine getirilememiştir.
Bunun üzerine Sultân M ah. mu d Tebriz'in mutlak surette Osmanlılarda kalmasında ısrar etmiyerek Ahmed Paşa'nın yaptığı muahedeyi kabul eylemiştir. Bu muahede mucibince Revan, Gence, Nahcivan, Tiflis, Şirvan, Şamahi, Dağıstan, Kâht, Karteli Osmanlılarda kalarak Tebriz, Kirmanşah, Hemedan, Lur-ristan Erdelan, eyaletleri vö Huveyze aşireti İran'a terk edilmekte idi. Azerbaycan'dan Araş nehri hudut kesilip Irak tarafından da Derne, Dertenk ve diğer Osmanlılara ait eski hudut üzerinde mutabık kalınmıştı (1144 Şaban / 1732 Şubat).

tran seferinin ikinci safhası

Tahmasb Şah'la aktedilnıiş olan bu Ahmed
•ı. » r j Paşa muahedesi Osmanlı efkârını tatmin etmedi;
ıkı tarafı om
tatmin muahede maddeleri Osmanlıları mağlup vaziye-
etmemesi te sokmuştu, çünkü Osmanlıların elinde bulunan
Kirmanşâh, Hemedan, Erdelan, Luristan, Huveyze ve Tebriz İran'a terkedildiği gibi yine Osmanlıların elindeki Irak'taki Deme, Dertenk ile Azerbaycan ve Kafkasya'daki Revan, Gence, Nahcivan, Tiflis, Semahı, Kâfct vesairenin Osmanlılarda kalması kabul edilmekte idi; bu muahede esnasında sadaret makamında Topal Osman Paşa bulunmuş ve muahedenin ak-dinden pek az sonra azlolunarak yerine Revan seraskeri ve Tebriz fatihi olan Hekimoğlu Ali Paşa gelmişti.

1 Sen ki Bağdad valisi serasker-i zafer-rehberim Ahmed Paşasın seni selâm-ı şahanem ile taltif eyledikten sonra malûmun ola-ki taraf-ı hümâyunumdan murahhas olduğun' müsaleha hitam bulmamış mülahazasiyle Tebriz'in. Devlet-i Aliyyem hududunda kalması için bundan akdemce sana hitaben hatt-ı hümâyun-ı celâdet - makrun sâdır ve baş çuhadarım ile gönderilmişti. Badehu divan kâtibin ile gönderilen kâğıtlar manzur-ı hümâyunum ve nehr-i Arashan kat'-i hudut ile akd-i müsaleha mün'akid olduğu malûm-ı hümâyun-ı mülûkânem olup bu veçhile in'ikad-ı müsaleha makbul-ı hümâyunum olmuştur. Bundan sonra dahi elçiler gidip gelince ve kat-i hudut ile bu emr-i müstah-sen hitam bulunca yine her emirde ihtiyat ile hareket ve bundan akdem baş çuhadarım ile gönderdiğim hatt-ı hümâyunı (Tebriz'in müsalehaya idhali hatt-ı hümâyunu) memhuren gönderesin. Sene 12 Ramazan 1144 (Mühimme 138 s. 1). Bu, Ahmed Pa$a müsalehası için Subhî tarihVne ile bakınız (varak 39 b - 41).

Şah Tahmasb'la bu muahede imzalandığı zaman, İran'ı Afganlılardan kurtarıp Safeviye saltanatını Şah Tahmasb'a temin etmiş olan Tahmasb Kulu Han yâni Nâdir Han Afganlılarla harp etmekte olup Herat taraflarında bulunmakta idi. Osmanlılara mağlup olan şahın muahede imzaladığını haber almış ve bunu gizli arzusuna ve&ile yaparak muvaffakiyetle doğu sefe-rinden İsfahan'a avdetini müteakip Tahmasb'i hal ve Horasan'da Kelat kalesine hapis ile onun

henüz sekiz, on aylık (Hammer'e göre kırk günlük) olan oğlu Abba&'ı hükümdar îlân eylemiş ve kendisini küçük hükümdara vekil yapmıştı.

Nâdir Ali Han bundan sonra Osmanlılarla aktedilmiş olan muahedeyi tanımayarak taarruza geçeceğini Bağdad valisi Ah-med Paşa'ya bildirmiştir x.

Nâdir Han, evvelâ bir kumandaniyle gönderdiği kuvvetle ibtida Irak taraflarında faaliyete taarruzu ° J
ve Ba&dad g^111^ Bağdad valisinin süvari levend ve kurt
muhasarası beyleri kuvvetleriyle tutmuş olduğu müteaddid
geçitlerden iptida Derne geçidine ve sonra Şeh-
nzur tarafına hücum etmiş ve bu şaşırtma hareketlerinden
sonra biri Kerkük ve diğeri Erbil olmak üzere iki ordu sevk
eylemiştir; bundan sonra Azerbaycanda da harekâta başlayan
Nâdir Han, Uğurlu Han isminde bir kumandanını Gence
taraflarına göndermiştir..

Nâdir han, Erbil üzerine bizzat gelerek orasını aldıktan sonra Kerkük tarafına gelip oradan da Bağdad üzerine yürümek istedi. Bu vaziyetler üzerine Osmanlı hükümeti Bağdad, Van, Revan, Gence, Tiflis taraflarına acele kuvvet sevkettiği gibi vazi-

1 Diyarbekir valisi Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümden: Bundan akdem Acem şahı ile müsalehadan sonra kaide-i kadîme üzerine tarafeynden elçiler ihraç ve tesyiri müsammem iken... Tahmasb KuluHan.. şahlık iddiasiyle âsâr-ı mahvet ve gurur ederek Şah-ı Acem. tarafından Kirman-§ak>a nasbolunan Abdülbaki Han'ı ref' ve hükümet-i merkumeyi kendi tarafından mahsus rakam (ferman,, buyruldu) ile ismail Han'a tefviz ve taklid ve kendü dahi ol canibe azimet üzere olduğunu Bağdad valisi A hm e d Paşa bildirmekle, acele Bağdad valisinin yanma gitmesi Mustafa Paşa'ya emrolun-muştur (Mühimine 138 s. 258, sene evâsıt-ı Zilhicce 1144/Haziran 1731). Nâdir Han'ın, Tahmasb'ı hal' ile oğlunu şah îlân etmesi hakkında Mühim-me'dc de malûmat vardır. (Mühimme 138 s. 388 ve 410).

yetin ciddiyetini de hudut kumanda idariyle valilere de bildirdi; filhakika Nâdir Han bundan sonra yüz bin kişilik bir ordu ile gelip Bağdad'ı muhasara etmişti. Irak cephesinde serasker olan Bağdad valisi Ahmed Paşa'nın Bağdad'ta muhasara altında kalması üzerine Bağdad muhasarasını kaldırtmak üzere bu taraf seraskerliğine Erzurum valisi sabık Yezir-i âzam Topal Osman Paşa tayin edildi *.

„ , _ Baedadhn durumu sıkıntılı idi; Nâdir Han
Topal Oaman °
Paşa'mn Bağdadhn teslimini istemiş, Nâdiri oyalamak
galebesi isteyen vali Ahmed Paşa da bir kaç gün dü-
şünmek üzere kendisine müsaade edilmesi için Ragıp Efendi 2 ile adamlarından Mehmed Ağa'yı göndermişti.

Nâdir'in Bağdad muhasarasını kaldırmağa memur edilen Topal Osman Paşa, yüz bin kişilik ordu ile ağır ağır yürüyerek Kerkük'ü geçip Şamam (Samerra) mevkiine gelip îran ordusuna yaklaşmıştı; Nâdir Han bunu haber alınca Bağdad muhasarasında on iki bin kişilik bir kuvvet bırakarak seksen bini mütecaviz kuvvetiyle Bağdadi on iki saat mesafede bulunan Duçum (Duleceylik) mevkiine gelerek Osman Paşa ile karşılaştı. Nadir han askerini on tabur üzerine tertip etmişti. Bu mevkide dokuz saat süren bir savaştan sonra. Nadir han mağlup ve yaralı olarak kaçtı; ordusundan külliyetli harp levazımı elde edildi ve bu suretle Bağdad tehlikeden kurtarıldı (7 Saf er 1146 / 20 Temmuz 1733) 3. •

Nâdir Han'ın mağlup olup kaçmasından sonra, altı, yedi yedi aydan beri Bağdad'ı muhasara eden îran kuvvetleri de kaleden yapılan hücumla bozularak çekilmeğe mecbur olmuşlardır 4.

Bağdad, muhasaradan kurtulduktan sonra Topal Osman Paşa, Rakka valisi Pulad Ahmed Paşa'yı yirmi beş bin kişilik bir kuvvetle Deme taraflarına yollayıp zahirenin azlığından dolayı

kendisi de - Kerkük taraflarına gelmiştir.

1 Mühimme 139 s. 105 (1145 şaban sonları tarihli fermandan)

2 Ragib efendi, daha sonra sadr-ı âzam olan meşhur Koca Ragıb Paşa'dır.

3 Mühimme 139, s. 288, 310, 318.

4 Mühimme 139, s. 291, 310. * .

Bağdad kurtarıldıktan sonra vali Ahmed Paşa'ya tekrar Iran seraskerliği verilmiş ise de her nedense kabul etmediğinden Topal Osman Paşa İran seraskerliğinde ve Ahmed Paşa da Bağdad valiliğinde kalmışlardır. Topal Osman Paşa'nin bu muvaffakiyeti pek mühim olup Irak ve Doğu Anadoluya Nadir Han'ın eline düşmekten kurtarmıştır x.

Tahmasb Kuluhan yani Nâdir, fırsat kolluyordu; ilkbaharda sefere gelmek üzere terhis edilen Osmanlı kuvvetlerinin ordugâhta azhğını fırsat bilerek 13 Gemaziyelevvel 1146 (1733 Ekim) sonlarına doğru Musul cephesinden taarruza geçti ise de Musul valisi Mehmed Paşa kumandasiyle gönderilen kuvvetlere karşı beş, altı saat süren çarka (Öncü) çenginden sonra çekildi.

Topal Osman Paşa bu son durumu istanbuVa. bildirdiği sırada hasta idi; bundan dolayı seraskerlikten afvini istemiş fakat böyle mühim bir zamanda bu muvaffakiyetli kumandanın ordu başından ayrılmasını muvafık götmeyen I, Mahmud, kendisine takdir yollu müteaddit ferman yollayarak seraskerlikte kalmasını emretmiştir (1146 Cemaziyelâhır sonu/1133 Kasım sonu) 2.

Kerkük muharebesi

Mağlubiyetten fütur getirmeyen Nâdir Han Doçum muharebesinde mağlup olarak Hemedan'a çekilmiş ve sonra Musul tarafından bir taarruz yoklaması yapmış ve bunu müteakip sulh yapmak ister

1 Bağdadim, yedi aydan beri muhasarası dolayısiyle kıtlık olduğundan ahali pek muzdarip ve ümitsiz bir halde idi; Topal Osman Paşa'nın galibiyeti Nadir Han'ın /rofe'dan çekilmesini mûcib olup İstanbul'da fevkalâde bir sevinç hasıl etmişti. Bu zafer haberini getiren tatara I. Mahmud bir avuç altın ve senede beş kese gelir getirir bir zeamet, sadr-ı âzam iki bin altın ile hil'at ve çelenk vermiş ve Topal Osman Paşa'nın oğluna çok iltifat olunarak hil'at giydirilmiştir (MüriüH-tevarih, 1146 vekayii).

2 Mühimme 139 s. 327'de Osman Paşa'ya gönderilen 1146 Rebîulâhır tarihli fermanda; pâdişâh Osman Paşa'nın hizmetim takdir ettiğini ve hastalığı sebebiyle seraskerlikten afvım isteyen istidalarını gördüğünü beyan ettikten sonra """senin bu esnada ol taraflardan münfek olmak dâiyehrinde olman bir türlü rızay-ı pâdişahâneme muvafık olmadığından bundan akdem ve bu defa zuhur eden asâr-ı sâîdene ilâve olmak üzerefîmâbâd dahi ilâ maşallah elsine-i nasda mezkûr olacak meâsir-i pesendide ibrazı senden matlubumdur" denilmekte ve bundan sonra seraskerlikten afvı hakkında hiç bir şey yazmaması emrolunmakta-dır (Mühimme 139, s. 369). f

gibi davranarak yeni bir taarruza hazırlanmağa başlamıştı; daha yukarıda söylediğimiz gibi Osmanlı kuvvetlerinin mühim bir kısmı ilk baharda gelmek üzere terhis edilmiş mütebakisi de kış münasebetiyle dağınık bir halde bulunduğundan Nâdir Han bu fırsatı kaçırmak istemiyerek birden bire Kerkük önünde meydana çıkarak dağınık bir halde bulunan Osmanlı kuvvetlerini bozmuş ve vukua gelen muharebede serasker Topal Osman Paşa mak-tulen vefat etmiştir (1146 Cemaziyelâhır/1733 Kasım) bu muharebe Kerkük'e beş saat mesafede Leyîan (Leilan) mevkiinde yapılmıştır.

Bu galibiyetten sonra Şehrizur, Kerkük ve Derne'yi işgal eden Nâdir han, Osmanblarm sulh istiyeceklerini ümid ettiyse de padişah bilâkis harbe kuvvetle devam için sadr-ı âzam Heki-moğlu Ali Paşa'yı göndermeğe karar verip1 Osman Paşanın yerine de Anadolu valiliği ile

Köprülü-zâde Abdullah Paşa'yı tayin ederek harekâtında kendisine istiklâl verdi 2.
Kerkük mağlubiyeti sebebiyle hükümet Kafkasya'da Osmanlı nüfuzunu takviye ve aynı zamanda îran seferine iştirak etmek üzere Kırım Han'ı Kaplan Giray'ın Kafkasya'ya geçmesini emretmiştir; filhakika bu vaziyet sebebiyle bu emir tam zamanında verilmiştir; Osmanlı hükümeti bu maksatla İCumufe'ların reisi olan Usmaî veya Usmî Ahmed'e vezirlik ve1 oğlu Mehmed'e beylerbeyilik vererek fcunları kendisine bağladı.
Kerkük muharebesinden sonra Nâdir Han 1146 Şaban (1734 Ocak)'da muhasara kasdiyl© tekrar Bağdad önüne gelip bir kaç gün oturduktan sonra Ahmed Paşa'ya elçi göndererek
1 Bundan, akdem zuhur eden Kerkük vak'ası hamiyyet-i pâdişahânemi tahrik eylediğine bineen gereği gibi ahz-ı intikam için müretteb ve mükemmel sefer-i hümâyunum mukarrer ve resul-ı muhterem hazretlerinin alem-i zafer-tev'emleri sayesinde düstur-i efhamim serdar-ı ekrem Ali Paşa'nın bizzat hareketi muhakkak olduğu ecilden (1146 evâhir-i fîeceb / 1731 Ocak). Mü-himme defteri 139, s. 267, 404).
2 Sen ki serasker-i hamiyyetperverim ve vezİr-i gayret-i küslerim Abdullah Paşasın; Seni selâm-ı şahanem ile taltif eyledikten sonra malûmun ola ki senden her veçhile gayret ve hamiyyet ve din ve devletime lâyık hareket ve hizmet melhuzum olduğu için emrine takviyet için... bilîstiklâl harekete mezun ve murahhas kıhnmışsındır (12 Şevval 1146/18 Mart 1734). 139 numaralı Mühimme1nin baş tarafındaki beyaz üzerine hatt-ı hümâyun sureti.

Revan, Gence, Şirvan, Tiflis ve Kâht eyaletlerini istemiştir; Bağ-dad'ta. fazla müdafaa kuvveti bulunmadığı ve evvelki muhasaradaki noksanlar henüz tamamlanmadığı için Ahmed Paşa, red cevabı vermeyip yapılan teklife sureta muvafakat etmiş ve bu teklifi hükümete yazıp alacağı cevabı bildirmek üzere yetmiş seksen gün müsaade istediğinden Nâdir Han İran'a dönmüştür.
Nâdir Han'ın bu teklifi vezir-i âzam sarayında yoplanan müşavere heyeti tarafından tetkik edildikten sonra katiyyen reddine karar verilerek keyfiyet hudut kumandanlarına ve İran seraskeri Abdullah Paşa'ya bildirilmiş ve aynı zamanda Bağdadhn tah-kimiyle zahire konmasına karar verilip emirleri gönderilmiştir1. Nâdir Han tarafından sulh için padişaha nâme ve vezir-i âzam Hekimoğlu Ali Paşa'ya farsca ve türkce iki mektup geldi. Bunlarda kendisinin Osmanlı hanedanı gibi Türk olup bundan başka iki taraf arasında akrabalık da bulunduğunu bildiriyordu. Nâdir han, Kerkük muharebesinde esir ettiği ordu kadısı Erzincanlı Abdülkerim Efendi murahhaslığİyle sulh yapılmasını . teklif etti; bu müracaatı vezir-i âzam Hekimoğlu Ali Paşa müsait karşılayarak mümaşat yollu cevap verdi; fakat bu cevabî mekUıp İran seraskeri Köprülü-zâde Abdullah Paşa'-nın eline geçip kabul etmeyip geri gönderilerek sulhe yanaşmadı; çünkü Nadir han sulhe esas olarak Araş nehrinin sağ sahilindeki bütün memleketlerin kendisine terkinj istemekte, îdi; iran'daki durumu yakıdan bilen s-adı-ı azamın sulhe meyline karşı tran seraskerinin itiraz etmedi üzerine Hekimo ğ lu sadaretten azlolun-du (1148 Safer/30 Hazitan 1735).
Nâdir Hanın ^ir mevkide durmayarak Osmanlı hududunun Şamahi'yi işgali bir yerinden öte tarafına gidip -şaşırtıcı vaziyetlerle muvaffakiyet elde eden ve bazan sulh tek-lifleriyle hükümeti oyalayan Nâdir Han, Musul taraflarından çekildikten sonra Şirvan üzerine yürümüş ve Şirvan ham Ser-hay Han'ın Dağıstan taraflarında bulunmasından istifade ile ŞamahVdeki kızılbaşlarm da içeriden yardımlariyle 24 Rebîulev-vel 1146 (24 Ağustos 1734)'de Araş nehriyle Kür nehrinin birleştikleri mevkiden Şirvan'a geçerek ayın 28'inde ŞamahVyi zab-tetmiştir.
1 Miihimmc 139 s. 118, 419 (evâil-i Ramazan 1146*/ Şubat 1134).

Nâdir Han Şirvan'a, nizam verdikten sonra Tiflis ve Kars taraflarını işgal edeceğini beyan etmiş olduğundan bu defa da Çıldır ve Erzurum valilerine Nâdir'in Tebriz'e geldiği haber alı-nır alınmaz derhal Kars'ın müdafaalarına koşmaları emredilmiştir 1.
Şirvan Ham Surhay Han, ŞemahVyi geri almak için Nâdir Han üzerine hareket etmek

istediğini bildirip fakat askerine itimadı olmadığım beyan ile Tiflis valisi İs hak ve Gence valisi Ali Paşalardan yardım istemiş ve kendisine yardım olmak üzere Gence taraflarında bulunan Nureddin Sultan kumandasındaki Tatar kuvvetleri gönderilmiştir.
Surhay Han 28 Rebiulâhır 1147 (27 Eylül 1734)'de İran kuvvetleriyle muharebe ederek onları bozup karargâhlarına kadar Takip etmişlerse de kuvvetlerinin azlığı sebebiyle ve Surhay Han'ın muvafakatiyle Gence'ye döndüklerinden elde edilen muvaffakiyetten bir netice hasıl olmamıştır 2 Bundan sonra iki defa daha mağlûp olan Surhay, Kumuk topraklarına kaçmıştır.
en K fit Şirvan ve merkezi ŞemahVyi elde ederek Dağıs-
durumu tan taraflarım kendisine celbetmiş olan Nâdir
han, Osmanlıların elinden Gence*yi almak istediğinden bir kısım kuvvetini Araş nehri üzerindeki Kürçay'ı tarafından geçirip kendisi de on bin kadar süvari ile Karasakal geçidine geçtiğini Gence valisi Genç Ali Paşa bildirmiş olduğundan Revan ve Erzurum valilerinin acele yardım etmeleri yazıldığı gibi keyfiyet aynı zamanda Şark seraskeri Abdullah Paşa'ya bildirilmiştir 3. Nâdir han filhakika gelip Gence'yi muhasara etmiş ve muhasaranın ikinci ayında on bin kadar bir kuvveti de Tiflis taraflarına yölayarak Gürcüleri tahrik ile burasını kuşatmış ve bundan başka Küri kalesini, Ordubad ve Yezd şehirlerini elde etmiş olduğundan harp durumu Osmanlılar aleyhine olarak nezaket kesbetmiştir. 4.
1 Mühimme 140 s. 167 ilâ 169 (1147 Rebîulâhır / 1734 tarihli ferman).
2 Mühimme 140 s. 191, 193 (1147 Cemaziyelevvel / 1734 Ekim tarihli ferman).
s Mühimme 140 s. 206 (1147 Cemaziyelâhır tarihli ferman) 4 Mühimme 140 s. 300 (1147 Ramazan tarihli ferman)

Gence kalesinin mutlak surette kurtarılması Şark serskeri Abdullah Paşa ile diğer hudut kumandanlarına şiddetle em-rolunduğundan gösterilen gayret neticesinde üç aydan beri muha-sara altında bulunmakta olan Gence kurtarılmıştır (1147 Cemazi-yelevvel/1734 Ekim).
Nâdir han, Şark seraskeri Abdullah Paşa kumandasındaki ordu ile çarpışmak üzere Kars'ta bulunan serasker kuvvetleri üzerine gelmiş ise de beş saat süren bir muharebeden sonra Kars suyunun öte tarafına çekilmeğe mecbur olmuştur (2 Muharrem 1148/25 Mayıs 1735). Nâdir Han bu tarafta kalmayarak Ârpaçayı'na. geçmiş x Abdullah Paşa'nın, mutlak surette Nâdir han'ı takip eylemesi ve bu hususta ihmali görülürse cezalandırılacağı emrolunduğundan a o da emre göre İran ordusu üzerine girmiştir.
Şark seraskeri Abdullah Paşa geniş selâhiye-maharebesi tme rağmen Nâdir han'ın faaliyetine karşı pek çekingen hareket ediyordu; hatta Nâdir Han kendi karşısına gelip dikilinceye kadar bir harekette bulunmamıştı; bindan dolayı Nâdirin muvaffak olamâyaıp çekilmesi üzerine kendisini takip eylemesi emrolunmuştu.
Abdullah Paşa kumandası altındaki kuvvetler üzerinde disiplin tesis edememekte idi; aldığı 'şiddetli emir üzerine mecburen harekete geçmişti; düşman yakın olduğundan ordu hareket halinde bulunurken,muharebe tertibatı almak îcabederken bu, tamamen ihmal edilmiş ne karakol ne de tecessüs ve düşman ahvalinden haber alma usullerine riayet olunmuştur; işte yetmiş bin kişilik İran ordusu üzerine yürüyen seksen bin ^ mevcutlu Osmanlı ordusunun bu ihtiyatsız vaziyetini öğrenmiş olan Nâdir Han ile Bogaverd civarında vukua gelen muharebede Osmanlı kuvvetleri mağlup ve serasker Abdullah Paşa maktul olmuştur (22 Muharrem 1148/14 Haziran 1735). Bozulan Osmanlı kuvvetleri Kars'a gelmişlerdir- 3.
1 Arpaçayı, Araş nehrinin ayaklarından olup Gümrü taraflarından gelerek Kağızman'ın doğu tarafında Araş nehrine dökülür.
2 Mühimme defteri 140 6. 410 (1148 Muharrem sonu tarihli ferman). 8 Mağlûbiyet dolayısiyle tamim edilen fermandan:
"...Orduy-ı islâm düşman üzerine hareket eyledikte kadimden olıgelen

Abdullah Paşa'nın vefatı üzerine serasker vekilliğine Sivas valisi A hm e d Paşa tayin edilmiş

ve sonra sabık Bağdad valisi olup bu tarihte rakka valiliğinde bulunmakta olan Ahmed Paşa'ya îran seraskerliği verilmiştir *.
Bu Revan veya Arpaçayı galibiyeti üzerine Nâdir han daha evvel muhasara edip alamadığı Gence ile Tiflis ve Revan (Erivan)ı işgal ederek Gence muhafızı Genç Ali Paşa vasıtasiyle sulh yapmak istediğini Osmanlı hükümetine bildirmiş ve arkasından hazinedarı Mirza Mehmed'i de Serasker Ahmed Paşa'ya göndermiştir.
tran ile sulh Osmanlı kuvvetlerinin Kerkük ve Arpaçayı
muharebelerindeki mağlubiyetleri ve Nâdir
Han'ın İran'a iadesini istediği yerleri tamamen elde etmiş olması
sağ, sol ve gayrı tertibine ve hazm ve ihtiyata dair karavul ve tecessüs levazımına riayet olunmak hususları bundan evvel emr-i şerifimle tenbih ve tekid olunmuş iken serasker paşa asker îmalibde tedbire muvaffak olamadığına binaen bikazaillah-ı taalâ bu defa zuhur eden vak'a hasebiyle ..." Evâhir-i Safer tarihli fermandan (Mühimme 140. s. 422); başka bir fermanda da "düşmanın üzerine varılır iken asker a'mâlinde seraskerin tedbire muvaffak olamadığından nâşi bikazaillâh-i taâlâ gayr-ı melhuz bir keyfiyet hudus ettiğinden" bahsedilmektedir (s. 418, 419). - ' "' .-.
1 Bağdad valisi Ahmed Paşa, Bağdad muhasarası kaldırıldıktan sonra kendisine teklif edilen seraskerliği kabul etmemiş ve seraskerliği esnasında şımarıkça hareket ederek idaresi altındaki yerlerden başka eminiz olarak tayinler yapıp nizam ve kanunlara aykırı harekete başlamış ve Bağdad muhasarası esnasında Nadir Han'ın tekliflerini kabul ile istanbul'a, yazmış olduğundan dolayı 1147 Cemaziyelâhırda (1734 Kasım) Bağdad'tan alınarak Rakka valiliğine naklolunmuşlar. Ahmed Paşa bu naklinden müteessir olarak hakkında bir ceza tertibi ihtimaline düşüp vezir-i âzam Hekimoğlu Ali PaşaTya mektup gönderip şefaat ricasında bulunmuştur. Vezir-i âzam bu mektubu pâdişâha takdim etmiş ve kendisine gönderilen fermanda bir vehme kapılmaması beyan edilmiştir. Bu fermanda şöyle denilmektedir:
"..Sadr-ı âzamim tarafına, sen ki vezir-i müşarünileyhsin gönderdiğin kaimen manzur-ı hümâyunum ohip derûn-ı kaimede dere olunan kaleminden bazı fikirde olduğun münfehim olmuştur. Sen, bu kadar zamandan beru berveçh-i memuriyet ve tevcihat ile kâmrev olup fimâbâd dahi senden hidemât-ı seniyye zuhuri memul-ı hümâyunum olmağla hayalât ve tahriratına göre belki bilfarz-ı ve't-tak-dir hilâf-ı melhuz hareketin vuku bulmuş ise dahi afvolunmuştur.." denildikten sonra Bağdad'& gönderilen zahireleri Birectft'ten ÂBağdad'a naklettirmesi emrolunmaktadır (Mühimme 140 s. 254, 255, sene 1147 Şevval).

ve bunu müteakip Gence valisi Genç Ali Faşa vasıtasiyle sulh teklifinde bulunması Osmanlı hükümetini barış yapmağa yanaştırdı ve bu suretle Damad İbrahim Paşa'nm hiç yokdan çıkardığı harp on üç sene sürdükten sonra muvakkat bir zaman için sona erdi.
Osmanlılar tarafından sulh murahhası olarak Genç Ali Paşa tayin edilip, Nâdir Han tarafından gelmiş olan Mirza Mehmed ile Tiflis's gönderildi; bu sırada Nâdir Han Lezki kabileleri üzerine gitmiş olduğundan Genç Ali Paşa Tiflis'te kalarak Nâdir'in dönmesini bekledi ve sonra Mogan ordugâhına gitti.
Osmanlı-hükümeti IV. Murad zamanında akdolunan müsa-lehayı kabul edip yalnız rusların Iran taraflarından alâkalarını kesmek için İran ile Rusya arasındaki ittifak muahedesinin feshini ve rusların Dağıstan'dan çekilmesini şart koymuş ve bu suretle serasker Ahmed Paşa'ya selâhiyet vermiş fakat Nâdir Han daha evvel Rusların İran tarafından ellerini çekmiş olduğundan şartın teklifine lüzum kalmamıştı L. .
Osmanlı hükümetinin, bu müsalehayı eski hudut üzerinden kabul etmesinin bir sebebi de Osmanlı kuvvetlerinin yorgunluğundan ve mağlubiyetinden istifade eden Rusların Osmanlılara karşı ansızın taarruza geçmiş olmaları idi. "" .
Genç Ali Paşa 1148 Zilkade (1736 Mart)'da Mogan kur-binde İran murahhası Mirza Mehmed

ile müzakereye başladı ve Sultan Murad hududu üzerinden görüşmeğe mezun olduğunu söyledi; İran murahhası benim de matlubum budur diyerek diğer bazı maddelere geçildi; bu maddelerden biri İran hacılarının İran Hac emiri ile gönderilerek bac namiyle bir şey alınmaması ikinci olarak1 iranlıların mensup olduğu Caferi mezhebinin beşinci mezhep olarak kabulüyle Kabe'de bu mezhebe bir rükün tahsis edilmesi. Üçüncü teklif her iki hükümetin İstanbul ve İsfahan'da, birer şehbender bulunducmaları ve İran şehbender kethüdasının İran hacılariyle beraber Hicaz'a gitmeleri; dördüncü teklif de her iki taraf esirlerinin serbest bırakılmaları.
Mühimme defteri 141, s. 61 ve Miihimme 142, L 10.

Bu tekliflereTtarşı Osmanlı murahhası Genç Ali Paşa: — "Ben ancak hudud kat'ma memurum, bu maddelere cevap veremem" demesi üzerine Nâdir Han bu maddeleri görüşmek ve aynı zamanda kendisinin Iran şahı olduğunu bildirmek üzere Abdülbaki Han isminde bir adamı ve kibar ulemasından sadr-ı memâlik denilen Mirza Ebü'l-Kasım ve Horasan müderrislerinden kendi imamı ve reisülulema Ali Ekber Molla'yı /s-tanbuVa göndermek istemiştir.
Nâdir Han'ın hudut tayinine ilâve olarak teklif etmiş olduğu maddeleri, serasker Ahmed Paşa acele İstanbul'a bildirmiş olduğundan Sultan Ma h mu d, îran ile Rusya arasında aktedil-miş olan muahedenin feshi şartiyle bu dört maddeden bilhassa ilk ikisinin muahedeyi idhalîne muvafakat etmiş * ve bunun üzerine Genç Ali Paşa ile beraber îran murahhas heyetinin İstanbul'a, gelmeleri emrolunmuştur a.
Nâdir Şah'ın murahhas heyeti 1149 Rebîulevvel (1736 Temmuz) başında İstanbul'a geldikten sonra Rus seferi münasebetiyle ordudan İstanbul'a, getirtilen Reislüküttab îsmail Efendi ile Mustafa ve Ragıb Efendilerle görüştü. Böyle mezhepten bahis ile müsaleha yapmak tarihlerde görülmediğinden bu hususta görüşmek üzere bazı ulemanın iulunmajarina lüzum görülmüştür. Bu müzakere heyeti, münakaşalı sekiz toplantı yapmış ve
1 Nâdir Şah'ın teklif etmiş olduğu maddelerin müaalehaya idfaali hakkında serasker Ahmed JPaşa'ya gönderilen ruhsatname (Mühimme 142 s. 161 sene 8 zilhicce 1148) filhakika îran ile Rusya arasında altı madde üzerine bir anlaşma vardı; bu anlaşma mucibince Rusların İran'dan .aldıkları yerler yine İran'a iade olunuyor ve'buna mukabil Ruslara Hazer denisVnde ve Semer-kand'a. doğru serbesti verilip kale yapmalarına müsaade olunuyor, Iran ipekleri Rusların inhisarına bırakılıyor ve en son altıncı maddede Osmanlılarla tatarların Gürcistan ve Acemistan ve Moskov hudutlarından çıkarılmadıkça mücadeleye son verilmemesi idi. bunlardan başka gidi olarak bir kaç madde daha vardı (Subhi tarihi, varak 76). Bu. son maddedeki kayid üzere Nâdir Han Kafkasya?-da Osmanlıların elindeki yerleri almağa çalıştığı şurada Kırım Han'ı Kaplan Giray Han buna karşı koymak üzere Kırım'dan çıkarak Derbend'e kadar gelip bu havalideki halkı kendisine itaat ettirmiş ve Dağıstan'a, gelirken Kabartay tarafına uğradığı zaman Rus Çariçesi tarafından gelen bir general Iran ile ara-larındaki muahede mucibince Kırım Hanının bu havaliden geçmesine föraz eylemiştir (Subhî tarihi, varak 76 ve Gülbün-i Hânânın ilaveli nüshası, s. 147).
3 Mühimme defteri 142 s, 96 (1149 Muharrem tarihli ferman).

olan Abdullah Vessaf Efendi) Anadolu payesiyle ve bilfiil fetva emini olan Halil Efendi de Edirne payesiyle memur edildiler, îran'a gidecek büyük elçiliğe büyük Mirahor Kara Mehmed Paşa oğlu Mustafa Bey vezirlikle tayin edildi (1149 H./1736 M.) ı.
Sultan I. Mahmud'un büyük elçi Mustafa Paşa île gönderdiği name-i hümâyunda İran hacıları, şehbenderler ve esirler meselesinin tamamiyle hal olunup ^Caferi mezhebinin kabu-liyle Kabe'de bir rükün tahsisi meselesinin şer'an ve siyaseten mahzurları beyan olunup bu mesele hakkında sadr-ı âzam ve şeyh-ulislâm taraflarından gönderilen mektuplardan keyfiyetin izah edildiği beyan olunmuştur.

Osmanlı hükümdarı, îran Şahı olarak tanıdığı Nâdir Şah'ın hükümdarlığım tasdik için Muşta fa Paş a'yı gönderdikten başka müsalehadan sonra Rumeli payesiyle Trabzon Valisi Mehmed Paşa'yı da "îran Şahı Nâdir Han Hazretlerine îran Şahlığının teslim ve tebrikini havi" nâmeyi götürmeğe memur etti (1736 Ekim / 1149 Cemaziyelevvel). Bu suretle îran muharebesi muvakkat bir zaman için tatil edildi, 2. Çünkü Caferi mezhebi'nin kabul ve rükün tahsisi meselesi bir şekle bağlanmamış ve bu sırada Nâdir Şah Hind seferine gitmiş ve Osmanlılar da ruslarla muharebe etmekte olduklarından muahedenin en pürüzlüsü olan bu maddesi yüzüstü kalmıştır.

Osmanlı - Rus muharebesi esnasında Nâdir şah Osmanlılarla ruslar arasında tavassut etmek isteyerek bu hususta Rus Çan nezdine bir elçi gönderdiği gibi aynı suretle 1151 H. (1738 M.) senesinde İstanbul'a, da bir heyet yollamıştır; Osmanlı hükümdarı, Nâdir Şah'ın bu alâkasına teşekkür ile Rusların, sulh için Fransa'nın tavassutundan bahsederek îran şahının tavassutundan bahis eylememelerinin îran tavassutuna kıymet vermek istemedikleri zehabını verdiğini cevaben Nâdir Şah'a bildirmiştir.

1 Nâdir Şah'a elçilikle gönderilen Mustafa Paşa'nm maiyyetinde İstanbullu Arutin adında bir Ermeni de bulunarak Mustafa Paşa'nm seyahatine Nâdir Şah'Ia görüşmesine ve İran'da gördüklerine dair bir risale kaleme almıştır. Bu ricale ermenice harfleriyle türkçe kaleme alınarak 1800 M. senesinde Venedik'te basılmıştır. Bu risaleyi Türk Tarih Kurumu'nun ricası üzerine sabık Amasya Milletvekili muhterem Esat Uras türkçeye çevirmiş ve 1942 de basılmıştır. fî

2 Mükimme 142 s. 141 (1149 Cemaziyelevvel ihtidaları).

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARLOFÇA MUAHEDESİNDEN SONRA XVIII. ASIR ORTALARINA KADAR AVRUPA DEVLETLERİ

1689'da Karlofça muahedesVni imzalamış olan Osmanlı devleti Tameşvar eyaleti müstesna Macaristan, Ukrayna ve Mora9' dan elini çekerek hem nüfus ve hem toprak itibariyle büyük kayba uğramış, eski satvet ve nüfuzu sarsılmış, buna mukabil Avusturya büyümüş, Rusya ehemmiyet kesbetmeğe başlamış ve daha sonra büyük tsveç kıratlığından mühim yerler almış Lehistan7da. siyasî kazançlar elde ederek kudret ve nüfuzunu göstermişti.

Daha yukarı kısımlarda görüldüğü üzere Osmanlı devleti Karlofça muahedesiyle ruslann eline geçmiş olan Azak kalesini ve daha sonra Venediklilerin elindeki Mora'yı geri alarak bir kısım zayiatını telafi etmiş ise de 1718'deki Posarofca muahedesiyle Macaristan'daki Tameşvar eyaletini Belgrad'ı ve küçük Eflâk kıt'-asını ve Adriyatiktebazr yerleri kaybetmişti. İşte bu yanm asırlık müddet zarfında Avrupa devletleri vaziyeti aşağıda hülâsa ettiğimiz şekilde bulunuyordu. * ' '

Fransa

Bu XVIII. asır başlarında hayatta olan XIV. Lui son zamanlarında îspanya veraseti muharebesi dolayısiyle nüfuzunu kaybetmiş, hatta Paris işgal edilmek tehlikesi geçirmiş ve mahir bir Fransız kumandanı olan Vilar'ın Avusturya kumandanı meşhur Prens ö j e n'i x mağlup etmesi üzerine Fransa istilâdan kurtulmuş ve nihayet ingiltere ile Felemenk Ütreht muahedesiyle fransızlarla barışarak müttefikleri olan imparatoru terk etmişlerdir. Yalnız kalan imparator harbe devama kaar verdiyse de

1 II. Mustafa'nın Zanta muharebesinde ve 1718 seferinde Varadin muharebesinde Osmanlı ordulatını mağlup ede» meşhur Avusturya ordusu baş kumandanı. t

Vilarhn Avustruya kumandanı Prens öjen'i Ren kenarında tekrar mağlup etmesi-üzerine imparator VI. Şarl da bir sene sonra Raş-tad muahedesini imzalamış ve bu suretle İspanya veraseti muharebesi bir pamuk ipliğine bağlanmıştırı.

XIV. Lui 1715 Me öldüğü zaman Fransa pek yorgundu; otuz sene süren harpler sebebiyle malî durum çok kötüleşmişti. Yerine kıral olan XV. Lui henüz beş yaşında olup XIV. Lui'-nin torununun oğlu idi. XV. Lui'nin çocukluk zamanı vesayetle geçip daha sonra Kardinal Flöri (Fleury)idareyi ele alıp Avrupa'da sulhun devamı için vaki gayret ve faaliyetine rağmen Lehistan veraseti muharebesini a önleyememiş ve vefatı tarihi olan 1743'e kadar memleketi iyi idare etmiştir.

Lehistan muharebesi XV. Lui'nin nüfuzunu temin etmiştir; Fransızlar imparator kuvvetlerine galebe ederek 1735'deki İkinci Viyana muahedesiyle İspanya Burbonlan ailesinden Don Karlos'un Napoli ve Sicilya kiralı olmasına muvaffak olmuş

ve imparator, /rofyo'nın en güzel parçasını İspanya kiralının oğlu Don Karlos'a terk etmiştir.

Avusturya'nın daima zayıf kalmasını isteyen Fransa, imparator VI. Şarl'ın 1740'da vefatı üzerine Avusturya veraseti mu-

1 Fransa'ma İspanya veraseti muharebesinde hazırlandığını gören Osmanlı hükümeti bu hazırlığın/spanya'ya yardım içingarb ocakları aleyhine olduğunu zannederek Fransa hükümetine müracaat etmiş ve bu hazırlığın İspanya ile beraber Alman İmparatoru aleyhine olduğunu öğrenmiştir (İbnülemin tasnifi? Hariciye nr. 1585). ■

2 Lehistan kiralı II. Ogüst 1733 Şubatta öldüğü zaman yerine oğlu Saksonya elektörü III. Ogüst ile İsveç kiralının Lehistan kiralı yaptığı XV. Lui'nin kayın pederi Istanislas Lezçinski talip olmuşlardı. Fransa kiralı elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetinin de Lezçinski'yi desteklemesini rica ettiği gibi o sırada Fransa'da bulunan Said Mehmed Efendi (Yirmisekiz Çelebi Zâde)'ye de talimat vererek avdetinde Lehistan'dan geçerken bunu işâa etmesini de tavsiyede bulundu (İbnülemin hariciye vesikaları 1585). İmparator VI. Şarl ile Ruslar da Lehistan tahtına III. Ogüst'ünamzed gösterdiklerinden Avrupa'da harb kokuları * duyulmağa başladı. Yapılan intihabta tstanislas rakibine nazaran yani dört bine karşı altmış bin rey kazandı ve bu suretle kıral oldu; fakat Avusturya ile Rusya beraberce Lehistan'a asker sokarak îstanis-las'ı kaçmağa mecbur ettiler (1733 Temmuz) Bunun üzerine Fransa müdahale etti ve imparatorla harb ederek Ren, Po nehirleri civarındaki muharebeleri kazandı. Viyana muahedesVylc Loren eyaleti Fransa'ya ilhak olunduğu gibi, İmparator İtalya'da da mülkî zayiata uğradı (1738).

harebelerVne iştirak ederek İmparatoriçe Mari Terez'in rakibi Bavyera elektörü Şarl Alber'in imparatorluğunu temine çalışmış ve hatta Şarl Alber'i zabt etmiş olduğu Prag şehrinde İmparator îlân ettirmiştir (1741). Daha sonra müttefikleri Prusya ile Sardınya'mn ayrılması üzerine harbin ağırlığı Fransa'ya yüklenmiş Bohemya ile Yukarı Avusturya elden çıkmıştır; Fransızlar bu veraset muaharebesinde Avusturya'nın müttefiki olan İngiltere ve Felemenk ile [de Peyiba'da. harp .etmişlerdir 1 nihayet Fransız kumandanı Moris dö Saks —ki Lehistan kiralı II. Ogüst'ün oğlu idi— üç büyük muharebe kazanarak 1748 senesinde Eks-la-Şapel muahedesini imzaladı. Bu veraset muharebesinde binnetice galip gelmiş olan Fransa, diplomasideki zaafından dolayı kazandığı yerleri geri vermiştir.

Onsekizinci asır ortalarına doğru Osmanlılar üzerinde Fransız siyaseti müessirdi; bu hususta bilhassa Topal Osman Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa'ların sadaretleri zamanında bu iki hükümet reisi nin Fransızlara karşı dostlukları sebebiyle devletin Avrupa siyaseti üzerinde Fransa'nın tavsiyesi müessirdi. Bundan dolayı Karlofça ve Pasarofca muahedelerindeki tavassutları sebebiyle birinci safta görünen İngiltere ile Felemenk devletleri Birinci Mahmud zamanında ikinci derecede kalmışlardır.

Fransa siyasetinin bu tarihlerde Türkiye'de revaç bulmasında Kont Bonneval yani kumbaracı başı Ahmed Paşa'nın mühim rolü olmuştu; hatta bu zat, hasmı olduğu Avusturyalılara karşı Osmanh-Fransa ittifakı için bile çalışmıştı; Fransa başvekili Kardinal Flöri, Of manii hükümetine karşı müzahir bir vaziyet alarak Baron dö Tot'u Türkiye'ye göndermiş ve Osmanlılarla Avusturya arasındaki 1756' harbinde Osmanlı hükümetine bazı vesaya ile

tavassut teklifinde bulunmuştur 2.

1 Vezir-i âzam Seyyid Hasan Paşa İngiltere ile Fransa arasındaki muharebede tarafsızlığa riayet için Osmanlı deniz hâkimiyetinin esaslarını gör-rüsmek üzere İngiltere, Fransa ve Felemenk elçilerini ayrı ayrı davet etti. Deniz haritası üzerinde Şira ile Narda körfezine kadar bir hat çizilerek bunun dahilinde hiç bir korsan gemisinin bulunmamasını tenbih ederek bu üç devletin Osmanlı suları dahilinde muharebe etmesini yasak etti (1 Receb 1157 / 10 Ağustos 1744). Bk. Hammer (Almanca tab'ı) c. 8, s. 54.

2 Nûme-i hümâyun defteri, 7t s. 490. Vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa'ya, FlÖriMen gelen 17 Ekim 1737 tarihli mektup.

Almanya — Avusturya

Bu tarihlerde yani Karlofça muahedesinin imzalandığı sırada Alman imparatorluğunda I. Leopold bulunmakta idi; bu, İspanya veraseti muharebesinde müttefiki olan İngiltere ve Felemenk ile beraber Fransa ve İspanya'ya harp ilân etti x Leopold 1705 'de ölünce yerine oğlu Birinci Jozef geçmişti; bunun imparatorluğu zamanında babasından müntakil İspanya veraseti muharebesi devam etti; hatta bunun da 1711'de vefatından sonra yerine geçen biraderi Altıncı Şarl'ın ilk senelerinde de aynı muharebe 1714 'de Raştad muahedesine kadar sürmüştü. Bu muahede mucibince İtalya'da İspanya'ya âit olan Milan ve Napoli dukalıkları ile Sardınya adasını ve bir de Peyiba'yı aldı.

Yirmi dokuz sene İmparatorluk etmiş olan VI. Şarl (1711— 1740) zamanında İspanya veraseti muharebesi yeniden canlandı ve sonra Lehistan veraseti muharebesi oldu; bu muharebede ruslar, Fransa'ya karşı imparatora yardım ettiler. Osmanlılarla yapılan muharebeden sonra Pasarofca muahedesiyle Tamcşvar, Banat, Küçük Eflak ve Belgradh almak suretiyle imparatorluk çok genişledi (1718). Uzun sürmüş olan İran muharebelerinde pek ziyade yorulmuş olan Osmanlı devletine karşı VI. Şarl Ruslarla birlikte olarak 1736'da harp ilân etmiş işe de mağlup olarak Pasarofca muahedesiyle Osmanlılardan almış olduğu yerler Tamışvar müstesna olarak Belgrad muahedesiyle geri alındı.

İmparator VI; Şarl fücceten vefat ettiği zaman yerine yirmi üç yaşındaki kızı Mari Terez geçti; fakat imparatorluğa karşı büyük devletler mütearrız vaziyetler aldılar. Avusturya veraseti muharebesVnin birinci sebebi Mari Terez'e karşı II. Ferdinand'la aynı hanedandan olan İspanya kiralı III. Filip arasındaki mukaveleye nazaran rakipler çıkması idi. Bu rakiplerden biri Bavyera elektörü Şarl Alber ve diğeri de Sardınya kiralı Şarl Emanuel idi. Fransa, İmparatorluğun daima zayıf kalmasını arzu ettiği gibi yeni gelişmeğe başlayan Prusya da bu

1 İmparator Leopold'ün kayın pederi olan IV. Filip'in yerine kıral olan II. Şarl vefat etmeden evvel İspanya tahtına Fransa kiralının torunu Filip Danju'yı vasiyyet etmişti. Buna karşı İmparator ve müttefikleri olan İngiltere ve Felemenk İspanya ve Fransa'ya karşı silâha sarılmışlar ve bu suretle İspanya veraseti muharebesi başlamıştır.

karışık durumdan kendisine hisse çıkarmak istiyordu; bunun için Mari Terez iki saltanat rakibinden başka ispanya, Fransa ve Prusya ile de uğraşmak zorunda idi.

împaratoriçe bu düşmanlarına karşı Rusya, İngiltere ve Hol-landayı kendisine müttefik buldu; 1736' da babasının sulhu çiğneyerek Osmanlılara karşı yapmış olduğu ahd-şikenliğe Fransa'-nın teşvikine rağmen Osmanlı hükümdarı mukabele etmedi. 1740 dan 1748 senesine kadar süren bu harp Eks-la-Şapel muahedesiyle sona erdi; Prusya Silezya'yı aldı; Fransa zabtet*iği Nis, Savua ve Peyibd'yı boşaltarak împaratoriçeye bıraktı; Milân dukalığının bir kısmının ilâvesiyle Sardınya Kiralının hududu biraz geniş-letildiği gibi Mari Terez ttalya'daki bazı yerleri terk ediyordu; Mari Terez, bu Avusturya veraseti muharebesinde Macarların kahramanca yardımını görmüştü ı.

Prusya

Bu onsekizinci asır başlarında Hohenzolern hanedanı tarafından idare edilen Brandeburg elektörlüğü büyüyerek zamanla Bran-deburg, Prusya ve Batı Almanya'daki Kiev dukalıklarının birleşmesiyle bir devlet haline gelmişti; Prusya devletini kurmak için ilk adım Büyük Frederik unvanını almış olup aynı zamanda Kiev dukası olan Frederik Vilhelm (1640—168Ö) parafından atılmıştır; bundan sonra oğlu ve halefi Frederik (1688—1713) elektörlüğü devlet haline getirmek için çalışmış, Alman İmparatoru Leopold'ün Osmanlılarla yaptığı uzun büyük harpte ve daha sonra Avusturya veraseti muharebesinde İmparatorluğa hem asker ve hem para yardımı gibi fedakârlıklar mukabilinde İmparator Leopold lf700 senesinde elektörlüğü* kırallık yaparak Frederik'i ilk Prusya kiralı tanımıştır. Frederik'in kıralhğı daha sonra Utreht muahedesVyle büyük devletler tarafından da tanınmıştır (1713).

Frederik Vilhelm'den sonra yerine Çavuş Kıral denilen oğlu I. Frederik Vilhelm kıral olmuştur (1713— 1740). Bunun zamanında Prusya hudutları genişlemiştir. Bizim

1 Avusturya veraseti muharebesine dair îzzî tarihVnde de İstanbul'daki ecnebi sefaretlerine gelen siyasî evrak tercümelerinden naklen malûmat vardır (varak 211).

tarihini hülâsa ettiğimiz senelerde I. Frederik ile Fre-derik Vilhelm yani Çavuş Kıral Prusya'da devlet reisi bulunuyorlardı. Çavuş kıral kuvvetli nüfuzu ve kudretli ordusiyle az zamanda Avrupa'nın ortasında mevcudiyetini hissettirmiş ve bu ordu sayesinde oğlu ve halefi büyük rol oynamıştır.

İngiltere

Tarihimizin üçüncü cildinde görüldüğü üzere G i yy o m do Ranj ile II. Jak'ın kızı olan zevcesi Mari 1688'de III. Giyom ve II. Mari unvanlariyle İngiltere kıral ve kıraliçesi ilân edildikleri zaman hukuk beyannamesindeki milletin haklarına riayet edeceklerine dair yemin etmişlerdi.

Giyom ile Mari'nin çocukları olmamasına mebni vefatlarında kırallık II. Jak'ın diğer kızı ve Danimarka kiralının oğlu Prens Jorj'un zevcesi An'a geçti (1702). Bunun da vefatı üzerine ingiliz kırallığı 1701 kanuni mucibince Stuart hanedanından I. Jak'ın kızı Elizabet'in torunu ve Hanover elektörünün oğlu I. Jorj'a verildi (1714). Daha sonra yani 1727'den 1760 senesine kadar Hanover hanedanından II. Jorj İngiltere kiralı bulunmuştu.

Bu kırallar zamanında Britanya abasında, tam-bir vahdet yoktu; tskoçya kısmı Stuart hanedamha sadık kalmıştı; Hanover hanedanı zamanında Vig partisi yarım asra yakın hükümeti elde tuttu. Bunlar, kirala karşı Parlamento kudretinin faik olduğunu kabul ediyorlardı K Bu tarihlerde İngiltere kıralhğı İspanya veraseti muharebesine iştirak ile Fransa aleyhine Alman İmparatoru ile birleşmişti; bu muharrebe esnasında değerli bir İngiliz kumandanı olan Stanhop, kıral I." Jorj zamanında başvekil olduğu zaman en mühim işi Fransa'ya karşı İngiliz siyasetini değiştirerek bu sevletle dostluk tesis etti (1717).

Stanhop'a halef olan Valpol'ün başvekilliği zamanı muha-rebesiz geçti, sanayi ye ticarette görülen terakki ve inkişafa mukabil memleket müdafaası, vatan sevgisi ihmal olundu; bu hal vatan sever İngilizleri telâşa şevketti; İspanya ile İngiltere arasındaki

1 Bu, Vig partisinin rakibi olan Torfler, kırabn parlamentoya tefevvuku taraftarı olup Hanover hanedanını değil eski katolik 'Stuart hanedanını seviyor ve onların meşru varis olduğunu kabul ediyorlardı.

ticarî rekabet 1739'da İngiltere'yi İspanya ile harbe sürükledi ve bunu takip eden Avusturya veraseti muharebesinde İngiltere, Iınparatoriçeye yardım etti; fakat 1745'de Fontenova mağlubiyetini müteakip saltanat müddeîsi Şarl Edvard'ın Britanya adasi'na çıkarak /s/coçya'dan itibaren İngiltere'yi işgale başlaması üzerine İngiltere sulhe yanaşmağa mecbur olup Mari Terez'i bıraktı.

Rusya

XVIII. asrın ilk yirmi beş senesi içinde Rusya'da Büyük Petro'nun kuvvetli eli altında askerî

ve siyasî sahalarda mühim ilerlemeler vardı; bu sayede Rusya onsekizinci asırda Büyük Avrupa devletleri arasına girmeğe muvaffak olduktan başka üstün nüfuz ve kudretini de gösterdi. Rusya, Kar-lofça muahedesiyle Azak denizine inerek o vasıta ile Karadeniz ve Akdeniz'e çıkmağa çalışdıysa da bu deniz sahilleriyle İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sahip olan Osmaılı hükümetinin müsaade etmiyeceğini anlaması ve daha sonra da Prut muahedesiyle Azak denizlinin elden çıkması üzerine İsveç kıralhğına ait Baltık sahili*ni elde ederek o vasıta ile denize çıkmak istedi ve bu suretle 1700 de başlayan tsveç-Rus muharebesi yirmi sene sürdü. Bu muharebe esnasında ve 1131 H. (1719 M.)'de Daskov adında İstanbul'a bir elçi yollayarak Osmanlı hükümetiyle ebedî dostluk tesisini teklif etti; bundan maksadı Osmanlı hükümetinin İsveç'e yardım etmesini önlemekti; İngiliz elçisi vezir-i âzam ile bir görüşme esnasında; müttefikleri tarafından terkedilen Rusya'nın İsveç'e karşı olan vaziyetinden şikâyet ettiği sırada vezir-i âzam elçiye psmanlı hükümetinin bu i§e seyirci kalmak arzusunda olduğunu söylemişti; filhakika İngiltere ve Avusturya'nın Lehlileri müdafaa eder vaziyeti Osmanlı hükümetine ruslara karşı cephe aldırmamış ve bilâkis Rus elçisi ile Prut muahedesi ahkâmı yeniden gözden geçirilerek tâdil edilmişti x.
Rusya büyük fedakârlıklarla emeline nail olup Kuzey Avrupa hâkimiyetini İsveç'in elinden alarak 1721 senesindeki Niştat muahedesiyle Litvanya, Estonya, tngirya, Karolya ve kısmen Fin~ landiya'yı elde etti ve Battık sahiline sahip olmakla Avrupa'ya
*
1 Osmanh'Rus münasebetleri kısmına bakın. "■■■

bir pencere açmağa muvaffak oldu; devlet merkezini Moskova'dan kaldırarak yeni yaptırdığı Petcrsburg (Leningrad) şehrine nakletti.
Petro hududunu Güney doğuda da büyütmeğe çalıştı; İran'-in karışıklığından istifade ile Osmanlı devletiyle anlaşarak Kuzey Dağıstan ve Hazer denizi sahillerinde bazı menfaat elde ettiği gibi daha. sonra Hazer sahilindeki bazı şehirleri Nâdir Şah'a vererek Hazer denizi ve Semerkand'a doğru nüfuzunu, tesis etmek için «ŞoA'la anlaştı.
icraatında şedid olan Petro icraatına engel olacak bütün manialarıı kırdı; hatta veliahdı ve oğlu Aleksi'yi bu yüzden idama mahkûm ettirerek kırbaç altında öldürttü (1718) ve veraset kanu-nunu değiştirtti.
Büyük Petro 1725'de yerine geçecek olanı göstermeden vefat ettiği için askere verilen bol paı-a mukabilinde zevcesi Ka-terina kıraliçe îlân edildi; fakat bunun birbuçuk seneye varmadan vefatını müteakip yerine Aleksi'nun oğlu II. Petro hükümdar olduysa da üç sene , sonra on beş yaşında iken çiçek hastalığından vefat ettiğinden (1730) Büyük Petro'nin kızı olan ve Katil Kıraliçe denilen Anna hükümdar îlân edilmiştir.
Çariçe Anna Osmanlıların İran muharebesiyle yorgun bir halde bulunmalarından istifade ederek Avusturya ile ittifak ettikten sonra birden bire Azak kalesVne ve Kırım üzerine taarruz etmek suretiyle 1736 seferini açmıştır.
Büyük devletler araşma katılmak isteyen Rusya, bundan sonra Avrupa'daki durumlardan faydalanmağı kaç ir mıy arak Lehistan ve 1740 da başlayan Avusturya veraseti ve daha sonraki yedi sene muharebelerinde kendisini gösterdi.
İsveç
XVII. asırda îsveç kıralhğı Kuzey Avrupa'nın en büyük ve en nüfuzlu bir -devleti olduğunu tarihimizin III. cildinde görmüştük. Onsekizinciasır başlarında da aynı kuvveti muhafaza eden /sveç'de XII. Şarl (Demirbaş) kıral bulunuyordu; Baltık denizi âdeta bir isveç gölü halinde idi. Avrupa sularına çıkmak isteyen Rus Çarı Petro kendisine en müsait Baltık sahilini buldıığundan oradan kendisine bir kapı açmak istedi ve bunun-

neticesinde İsveç'le muharebeye girişmeden evvel kendisine müttefik aradı; t Danimarka ve

Lehistan kırallarlyle ittifak ederek İsveç'e harp açtı (1700).
Genç isveç kiralı XII. Şarl Danimarka ve Lehistan'ı yola getirdi ise de Ruslara mağlup oldu ve Osmanlılara iltica eyledi; bunun üzerine ellerindeki yerlerin zabtı dolayısiyle İsveç'e düşman devletlere x Alman İmparatoru ile Prusya'da iltihak ettiklerinden Alana adalariyle Litvanya'yı Ruslar ve Pomeranya'mn batı kısmını Prusyalılar almışlardı. Nihayet 1714Me Türkiye'den memleketine dönmüş olan Demirbaş Şarl, Ballık denizinin güney kıyısında îstralsund kalesinden başka elinde bir şey kalmadığını gördü; fakat bir sene sonra burası da Prusya kiralının eline düştü (1715 Aralık).
XII. Şarl, Fransa kiralı XIV. Lui ile dosttu; onun ölümünden sonra İspanya ile münasebet tesis etti. Ruslarla muhasama halinde idiyse de o tarafa karşı harbe girişmedi. Birinci hasmı olan Danimarka1 dan intikam almak istedi; Daminarka'ya bağlı olan Norveç'i ayırmak istediyse de Friedrichshall kalesini a muhasara ettiği bir sırada kaleden atılan bir kurşunla maktul oldu (1131 Muharrem /1718 Aralık).
Hayatı mücadele içinde geçen Şarl'm evladı olmadığından 1719'da yerine kız kardeşi Elenor geçti; bir müddet sonra Avusturya büyük elçisi VİT.mond3 vasıtasiyle Osmanlı hükümetine nâme ve vezir-i azama Aa. mçktup yollayarak 4 iki devlet arasındaki dostluğun temadisini istedi; bunun üzerine İngiliz büyük elçisi Stanyan vasıtasiyle verilen cevapta aynı dostluk hisleriyle

1 İsveç devleti, Finlandiya, îngirya ve Karolya'yı Ruslardan, Es-tonya ile Litvanya'yı Lehlilerden Dago, özel ve Gotland adalarını da Danimarkalılardan almışdı ; Ban Pomeranya ile O4er nehrVnin denize döküldüğü yerler de İsveçlilere aitti.

2 Raşid c. 5, s. 128 "İsveç kuralı Karoluş hezar mihnet ve meşakkatle memleketine gittikten sonra gece, gündüz Moskov ve Danimarka kırallariy-le muharebeden hali olmayıp hu esnada Danimarka kalelerinden Frunholm nâm kaleyi muhasara etmeğin., kaleden atılan kurşun ile vurulup helak olup evladı olmamakla âdet-i nesarâ üzere hemşiresi kıraliçe nasbolunduğu Han hazretleri tarafından ihbar olundu."

3 Virmond, Pasarofca muahedesinden sonra 1718'de büyük elçi olarak istanbul'a gelmişti."

* Raşid c. 5, *. 128, 181. * t

mukabele edildi 1. Kıraliçe 1720' de kıralhğı zevci Fredrik'e bıraktı ve bu da isveç'in düşmanlariyle sulh. yaparak ŞiUzvig dukalığını Danimarka'ya Litvanya, Estonya, Karolya, İngirya ve bir kısım Finlandiya'yı ruslara bıraktı.
İstanbul'a gelmiş olan Hopken ve Karlson isimlerindeki iki diplomat Osmanlı devletiyle Avusturya ve Rusya'yı çarpıştırmak için gayret sarf ediyorlardı; bunlar 1733'de hıristiyan hacısı kıyafetinde İzmir'e ve oradan İstanbul'a, gelmişlerdi; Fransa elçisi de faaliyetlerinde bunlara yardım ediyordu. Fakat bu devirde Osmanlı hükümeti Avrupa siyasî vaziyetine oldukça vakıf olduğundan böyle teşviklere kapılmıyordu; bununla beraber hükümet 1737 ocakta îsveç kırallığiyle bir ticaret muahedesi ve daha sonra da bir ittifak akteylemiştir. îsveç kiralı Fredrik'in çocuksuz vefatı üzerine Hohtein-Gottorp ailesi kıralhğı ele almışlardır (1751).

Lehistan

XVIII. asır başlarında Saksonya elektörü Ogüst para kuvveti, Avusturya, Rusya ye Brandeburg dukasının himmetiyle Lehistan kırallığına intihap olunarak bu tarihlerde kıral bulunuyordu. Bu, Jan Sobyeşki'nin ölümünden sonra 1696'da müteaddit namzetler arasından intihap olunmuştu. II. Ogüst Polonya'da, bir otorite tesis edemedi ve Rusjarın yardımına ihtiyaç gös» terdi; Rusya ve Danimarka ile ittifak neticesinde İsveç'e ait Litvanya'yı işgal ederek îsveç kiralına karşı harp açmış oldu; îsveç kiralı XII. Şârl evvelâ Narva Önünde ruslarl yendikten sonra Ogüst üzerine yüklenerek anı Saksonya'ya, kadar takip ederek Lehistan kıraUığmı terke mecbur etti (1706) ve onun yerine Lehistan asilzadelerinden îstanislas Lezçinskiyi kıral intihab ettirdi; fakat Poltava muharebesinde Şarl'm mağlubiyeti üzerine II. Ogüst Rusların yardımiyle tekrar Lehistan kırallığma getirildi (1709).

Rusların bu suretle Lehistan işlerine müdahaleleri Osmanh devletinin hoşuna gitmedi; bunun üzerine Prut galibiyeti neticesinde aktedilen Prut muahedenâmesine Rusların Lehistan işlerine
1 Raşid c. 5, s. 181 Raşîd'da Elonar'a Anna deniliyor, Sadr-ı âzam tarafından verilen cevap 20 Zilkade 1132/22 Ekim 1720'dir.

müdahale etmemeleri hakkında bir madde konuldu; fakat bu madde kâğıt üzerinde kalarak Rusların eli Lehistan'dan çıkmadı.
1733 senesinde II. Ogüst'ün vefatı Avrupa'daki sükûneti bozdu; buraya bir kıral intihabı büyük devletler arasındaki siyasî rekabeti meydana koydu; kıralhğa II. Ogüst'ün oğlu Sak-sonya elektörü III. Ogüst ile eski Lehistan kiralı ve Fransa kırah XV. Lui'nin kayın pederi tstanislas namzed idiler; intihapta îstanislas kazandı x. Fakat bunun kıratlığını istemeyen imparator VI. Şarl ile Rus Çan, Lehistan'a, asker sokarak îstanislas'ı kaçırıp III. Ogüst'ü kıral yaptılar; bunun üzerine Lehistan veraseti muharebesi vukua geldi; Fransa, Alman impa-ratorluğuna harp açarak muharebeyi kazandı; 18 Kasım 1738'de imzalanan II. Viyana muahedesi'yie imparator epi yer kaybetti; îstanislas Lezçinski Lehistan kıralhğından vaz geçerek İmparatordan alınan Nansi ve Loren dukalığım elde etti; îstanislas öldüğü zaman bu dukalık Fransa'ya ilhak olunacaktı. III. Ogüst Lehistan kırallığını muhafaza etti ve 1763 senesinde öldü.
. - Venedik
Venedik Cumhuriyeti Karlofça muahedesiyle (1699) Mora yarım adasiyle Dalmaçya'da bazı ' yerlere . sahîp olmuş, Mora'yı dört mıntakaya ayırmış ve* Kor/o, Zanta, Kefalon-ya ve Ayamavra adaları" ile Lepanto sahilinden mürekkep ayrıca bir vilâyet daha vücuda getirmişti; fakat Rum halkına Osmanlı idaresi zamanındaki serbestiyi ve itimadı göstermediğinden Mo-rahlar Venedik idaresinden memnun değillerdi. Bundan başka ka-tolik ve Ortodoks mezhep münaferetleri de buna inzimam ettiğin den bu hal Rum halkının Venedik'ten tamamen yüz çevirmelerini intaç etti; Osmanlı idaresini candan arıyorlardı; işte 1127 H. (1715 M.)'de Osmanlı kuvvetleri beş haftada Afora'yı işgale muvaffak oldular; bazı kalelerden başka mukavemet eden olmadı.
Venedik cumhuriyeti Mora'yı kurtarmak için müttefiki olan İmparatorun sayesinde daha büyük darbe yemeden kurtuldu;
1 İstanislas Lezçinski, bu tarihlerde Alsas'da oturup Fransa kiralı tarafından verilen tahsisatla geçiniyordu. Kızı Mari Leçinska, XV. Lui'nm
zevcesi im. "•

Venedik'i müdafaa eden Avusturya Osmanlıları mağlup edip Pasarofca muahedesini akdetti ise de Mora yine Osmanlılarda kaldı.
Bu 1715 harbinden sonra 1718'de aktedilen Pasarofca muahedesinden itibaren Osmanlı-Venedik münasebetleri muharebesiz-olarak devam etti; Venedik artık eski ehemmiyetini tamamen kaybetmiş bir vaziyette bulunuyordu.
İspanya
Osmanlılarla İspanyollar arasında bu tarihlerde de bir münasebet kurulamamıştır XVII, asrın ikinci yarısında İspanya kiralı bulunan IV. Filip'in vefatını müteakib yerine geçecek olan oğlu II. Şarl hastalıklı idi. Fransa kiralı XIV. Lui ile Alman İmparatoru Leopold'den her ikisinin de kayın pederi olan IV. Filip'in 1665'de vefatı üzerine yerine küçük bulunan oğlu II. Şarl geçip validesi kendisine vasi oldu. Dördüncü Filip'e ait Avrupa kıtasiyle kuzey ve güney Amerika'daki geniş ve zengin toprakların yani kalan mirasın iki bacanak olan 1 Fransa kiraliyle İmparator arasında taksim edilmesini Fransa kiralı teklif ettiyse de İmparator ibtida tereddüt edij» sonra muvafakat eyledi, fakat XIV. Lui, İmparator Leopold'ün bu tereddüdüdün neticesini beklemeden derhal' faaliyete geçerek mirasın bir parçası olan Flander kıt'asiyle beraber LU havalisini ve arkasından Eranş Konte'yi işgal etti.

Fransa kiralının bu hareketini gören İngiltere ile Felemenk bu tecavüzden korkup aralarında ittifak eylediler; bu ittifaka sonradan Isvcç'de girdi (1668). Fak-at İspanya kiralının validesi ve vasisi Flanderii Fransa'ya terk etmek suretiyle harbi bitirdi; lâkin bu vaziyet sebebiyle Hollanda ile Fransa arasında şiddetli muharebe oldu; maamafih 1668 senesinde bu İspanya veraseti muharebesinin birinci safhası kapandı.
İspanya mirasının ikinci safhası 1700'de başladı; hastalıklı
* Fransa kiralı XIV. Lui'nin validesi An Dotriş IV. Filip'in kız kardeşi olduğu gibi Lui aynı zamanda dayısı olan IV. Filip'in kızı Mari Terez'-in zevci idi. Yine bu suretle İmparator Leopold'ün validesi Mari de Filip'in kız kardeşi ve İmparatorun zevcesi Margrit de Filip'in kızı idi. Şu halde her ikisi de dayıları olan İspanya kiralı IV. Filip'in kızlarını almışlardı.

olau ispanya kiralı II. Şarl vefatından evvel Fransa kiralı On-dördüncü Lui'nin ikinci torunu Filip Danju'yu yerine varis bıraktı. Vefat ettikten sonra Filip Danju'nun kırallığı ilk zamanda İmparator müstesna olarak bütün devletler tarafından tasdik edildiği için Filip Danju, V. Filip unvaniyle kıral îlân edildi; fakat bir sene sonra yani 1701 Eylülünde ingiltere, Hollanda ve Alman prensleri İmparator Leopold ile ittifak ederek V. Filipin kırallığını tanımayan imparatora yardım vadettiler.
Bu muharebede Fransa kiralı ispanya'ya yardım etti; üç sene süren bu ispanya veraseti muharebesinde Fransa epi hırpalandı ise de Fransa kumandam Vilar'in imparator kuvvetlerine galebesi sayesinde fena durumunu kısmen düzeltti; bu harpten ingilizler ve sonra Hollandalılar ayrıldıklarından yalnız kalan yeni Alman İmparatoru VI. Şarl x 1714 senesinde Raştad mü-salehasmı imzalayarak harp sona erdi.
Raştad muahedesi mucibince Filip ispanya kıtasiyle müstemlekelerini muhafaza ettiyse de Avrupa'daki yerlerinden Peyiba, Milan, Sardınya, Napoli, Sicilya ile Minorka adalarını ve Cebelüttankh elden çıkardı.
XVIII. asrın başından ortasına kadar Osmanlı devletinin Avrupa'daki siyasî durumu
Osmanlı 'devleti Karlofca muahedesiyle eski Hükümetin
t J
yeni siyaset satvet ve ehemmiyetini ve bir çok toprakları-durumu nı kaybettikten sonra bundan sonraki siyasî
işlerinde Avrupa diplomasisine temayül göstermek suretiyle eskisi gibi yalnız başına hareketten vaz geçmek mecburiyetinde kalmıştı.
1683'den 1699 senesine kadar onaltı yıl sürmüş olan uzun bir harpten pek yorgun ve bezgin bir hale gelmiş olan Osmanlı devletinin ingiltere ye Felemenk devletlerinin tavassutlariyle sulhe meyi etmesi daha ağır olması muhtemel mülkî zararları önle-
1 Bu ikinci İspanya veraseti muharevesi İmparator Leopold zamanında başlamış onun Ölümüyle yerine oğlu I. J ozef geçmiş ve onun da 1711 de vc-fatiyle yerine Leopold'ün diğer oğlu VI. Şarl înıparayor olup harb bunun hükümdarlığının İlk senelerinde bitmiştir.

mesi itibariyle memnuniyeti mûcib olmuş ve Osmanlı hükümeti bu iki devlete karşı müteşekkir kalmıştı.
Bu tavassut Osmanlı devletini daha fazla yıpranmaktan sakınmak gibi bir dostluktan ziyade o tarihlerde Avrupa'da vukua gelmiş olan siyasî ve askerî mücadelelerin bir neticesi idi. Çünkü bu tarihlerde Fransa kiralı ile Alman imparatoru arasında îspanya veraseti muharebesinin ikinci safhası başlamak üzere olduğundan ingiltere ile Felemekn eski müttefikleri olan Alman İmparatorunu Türklerle barıştırarak Fransa'ya karşı kuvvetli bulunmasını istiyorlardı; buna mukabil Almanya'yı iki cephede meşgul etmek için Fransa hükümeti de Osmanlıları harbe devama teşvik eyli-yordu; fakat Osmanlı hükümeti her iki tarafça mevzii bir hale gelen muharebeden bir netice çıkmayacağını anlayarak İngiltere ile Felemenk'in tavassutlarını kabul ederek sulh yapmıştı (1699).

Daha sonra Îsveç-Rus muharebesinin neticesi Osmanlı-Rus harbine müncer olduğu zaman Osmanlı hükümeti Rusya'nın mütecaviz vaziyeti dolayısiyle' harp ilânına mecbur kalmış olduğunu Karlofça muahedesinde ruslarm müttefiki olan ipmaratora bildirdiği gibi ruslarm Azak kalesini teslim etmekte taallül ■ göstermeleri sebebiyle vukua gelmesi pek muhtemel olan bir muharebede yine İngiltere ve Felemenk hükümetlerinin araya girmeleriyle bertaraf edilmiş ve rnslar Azak kalesini teslim etmişlerdir.
Osmanlı-Venedik savaşı başlarken Osmanlı hükümeti vaziyetten Avusturya'yı,ha*berdaretmiş ve bunun başka türlü tefsir edilmemesini izah eylemişti (1715); fakat İmparator Karlofça muahedesinin nakzedildiğinden bahis ile Venedik'le akdettiği bir ittifakla Venedik'i himaye ettiğinden bu hal bir Osmanlı-Avusturya muharebesine sebep olmuş ve bunun neticesinde Osmanlılar büyük kayıpla Pasarofca muahedesini imzalamışlardı (1718). Bu muâdedenin imzalanmasında da İngiltere'nin tavassutu olmuştu; İngiltere'nin bu tavassutuna sebeb, Avrupa'da patlamak üzere olan İspanya-Avusturya ihtilâfı idi; nitekim aynı sene içinde vukua gelen bu harpte İngiltere, İmparatoru müdafaa etmek üzere bu harbe iştirak etmişti ı.
1 İspanya kuralı V. Filip'in ispanya veraseti muharebesinin bir vesilesi olarak bir İspanyol papasının Avusturyalılar tarafından öldürülmesini bahane ederek 1 "'lî'de Sardınya adaşım işgal etmesi üzerine başlamış, İngiltere ile Fran-

Damadr İbrahim Paşa sadaretinde İran'ın istilâsı sırasında Rusların da İran'a ait Dağıstan ve Hazer denizi havalisini işgal etmeleri dolayısiyle Osmanlı himayesine girmiş olan Şirvan taraflarındaki Osmanlı-Rus ihtilâfı bir muharebeye müncer olmak üzere iken Fransa hükümeti bir Osmanlı-Rus harbinin hem Osmanlılara ve hem Fransızlara hasım olan Avusturya'nın kuvvetlenmesine sebep olacağını ileri sürerek elçisi Marki dö Bonnak vasıtasiyle çıkacak olan muharebeyi Önleyip her iki tarafı anlaştırmağa muvaffak olmuştu (1724).
Osmanlı devleti, Rusya ile kendi arasındaki ihtilâf üzerine Avusturya'nın tavassutuna inanarak harp hazırlığını ikmal etmemiş ve bu yüzden büyük bir tehlikeye mâruz kalmış ise de şansı kendisini kurtarmıştır; daha aşağıda Osmanlı vekayii kısmında görüleceği üzere 1736'da on üç sene mütemadi surette İran muharebelerinde yorulmuş olan Osmanlı devletinin bu durumunu fırsat bilen Ruslar aynı senede (1148 H.) ânî olarak Osmanlı devletine harp ttân etmişlerdi; bunun üzerine Avusturya İmparatoru Altıncı Şarl, iki tarafın arasını bulmak üzere tavassut teklifinde bulundu; İran seferiyle yorgun olan Osmanlı hükümeti bu teklifi memnuniyetle kabul etti; halbuki İmparatorun maksadı sulh olacak diye Osmanlıları avutarak ruslarla gizlice aktetmiş olduğu ittifak neticesinde ansızın harbe girmekti: • Sukut bu hilelere karşı Fransa hükümeti elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetini îkaz etmiş ise de Avusturya'nın tavassutuna inanmış olan ve-zir-i âzam Mehmed Paşa ile akü kâhyası Osman Halisa Efendi, Fransa elçisi Marki dö Vilnöv'un sözlerine kıymet vermemişlerdi; filhakika Osmanlı hükümetini oyalayan Avusturya birden bire tecavüz edince bu hal heyecanı mûcib olmuş; fakat bilhassa pâdişâhın ümitsizliğe kapılmayarak büyük bir azimle işe atılması ve değerli kumandanların gayretleriyle Avusturya ceza-
sa bu hale itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine İspanya Başvekili Alberoni İngiltere'ye karşı saltanat nıüddcisi Jak Stuart ile İspanya devletinin dostu olan İsveç kiralı XII. Şarl'ı göstererek îngi'iz hükümetini tehdit eylemişti. İspanya kuvvetleri Sicilya adasma çıkarak Palremo'yı zabt ettiler (1718). Bu hal üzerine Fransa ile İngiltere müdafaa yollu harbe giriştiler, işte İngiltere elçisinin hükümetinden aldığı talimat üzerine Osmanlılarla Avusturya arasında sulhe tavassut etmesi bu Avusturya4spanya tyırbi dolayısiyle idi.

sini çekerek Belgrad muahedesini imzalamağa ve Pasarofca muahedesiyle aldığını kısmen geri vermeğe mecbur olmuştur (1739). Bu sırada İmparatorla Fransa arasında vukua gelen Lehistan veraseti muharebesi son safhasında idi; Fransa hükümeti, Prut muahedesi ve eklerine istinaden Osmanlıları bu veraset muharebesine iştirak ettirmek istemiş ve sadr-ı âzam

Hekimoğlu Ali Paşa da bu fikri kabul etmiş ise de bu esnada makamından ayrılması sebebiyle bir netice hasıl olmamıştır.
Onsekizinci asrın ilk yansından itibaren Rusya'nın büyümesine karşı Fransa hükümeti Osmanlı devletinin kuvvetlenmesini arzu etmiştir; buna da birinci sebep, Fransa emtiasına karşı Osmanlı memleketlerinin pek iyi bir pazar olması idi; bu noktayı daima gözönünde bulunduran Fransa daha sonralaraı görüleceği üzere Türkiye'yi askerî sahada da takviye ederek elde ettiği geniş imtiyazlı kap üt ülasy onları ile menfaatlerini devam ettirmek istemiştir.
Bu onsekizinci asrın ilk yarısındaki vesikalar, muahedenâme-ler tetkik edildiği zaman ahi dn ânı e ve muahedelerin onyedinci ve bilhassa onaltmcı asırlara ait vesika ve muahedelere nazaran daha yumuşak, yüksekten atmaktan ve meselâ aktedilen muahedeyi pâdişâhın lütfen kabul ettiği gibi kayıtlardan uzak olduğu görülüyor. - ■ ,".-.
- 1148 (1736) senesinde Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşı
_ , Osmanlı devleti Iran seferiyle uğraştığı sırada
Rusya mu J m o * ©
ahdi bozması Ruslar, Osmanlı hükümetinin ahde mugayir hareketinden bahis ile ı. birden bire Azak kalesi
1 Rus hükümeti, Kırım Hanzâ d elerinden Deli Sultan denilen Hanzâdeıiin Çerkesler arasına girerek,ve Lezfci'lerin de isyan ederek kendilerine zarar vermelerinden şikâyet etmişler ve bunlardan başka Kalgqy Fetih Giray kumanda-siyle Şark seferine yani İran'a giden Tatarlarla Şirvan taraflarına memur olan Kırım Hanı Kaplan Giray'm Kafkas taraflarına giderken kendisine âit Ko-bartay ve diğer yerlerden geçmesini protesto etmişti. Filhakika Kaplan Giray aldığı emir üzerine 1733'de Kırım'dan JCa/fcasya*ya kuvvet sevk ederken-Ukrayna kumandanı Vasbah bunu protesto etmiş ve bundan başka Fetih

üzerine yüklenerek 1 muahedeyi bozmaları sebebiyle siyasî durum ehemmiyet kesbctti. Ruslar zaten muahede hilâfına türlü bahanelerle Lehistan işlerine müdahale ederek Varşova'ya, asker göndermiş, çoğun hıkla kıral intihap edilmiş olan tstanislas'ın yerine Avusturya ile birlikte kendi namzedleri olan III. Ogüst'ü kıral yaptırmış olduğundan bu hal iki taraf arasını açmıştı; bundan sonra huduttaki Kazak ve Tatar mücadeleleri ve Kabartay Çerkeslerine âit hudud ihtilâfları 2 dolayısıyla Osmanlılarla Ruslar arasında her zaman harp vesilesi eksik değildi; Fakat İran muharcbesiyle meşgul olan Osmanlı hükümeti bu hallere göz yumarak Rusya ile de ayrıca uğraşmak istemiyordu; lâkin buna mukabil Fransa hükümeti, elçisi Marki dö Vilnöv vasıtasiyle Osmanlıları ruslarla muharebeye teşvik ediyordu; çünkü Avusturya ile müttefik olan Rusya Lehistan veraseti için Fransa ile harbe başlamışlardı3.
' . ■ .
Giray Koban taraflarına geldiği zaman Rus hududu (Mukaddes Haç) kumandanı Lavaşef, Fetih Giray'a haber yollayarak Knban taraflarının Ruslara ait olduğunu beyan ile o da bu geçişi protesto etmişti, fakat Fetih Giray din» lcmiyerek geçmek istemiş kendisini önlemek isteyen Rus kuvvetlerini mağlup etmiş ise de İstanbul'daki Rus elçisi Napluyefin protestosu neticesinde Osmanlı hükümeti Ruslarla da. bir maceraya atılmamak için Fetih Giray'a Krım'a avdet etmesini bildirmiştir. ■ ' ,
1 1732'de elçilikle İsveç'e gönderilen Said Mehmed Efendi, Lehistan'a uğrayıp Leh başvekili Ponyatofski ile görüşmüş, Ponyatofski, Demirbaş Şar Tın elçisi olarak epi müddet İstanbul'da bulunup gayet güzel türkçe konuşmuş ve bu mülakat' esnasında Rusların ansızın Azak ve Kırım üzerine yükleneceklerini ve Osmanlı hükümetinin oraları tahkim eylemsini tavsiye etmişti (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası. Sene 2 s. 677).
2 Bu tarihte Kabartay Çerkesleri Kafkasya'nın kuzeyinde Malkay Bak-.saro, Terek ile tahdit edilen.Koban nehri havzasında oturuyorlardı; diğer çerkes-ler de bu mıntakada idiler; bunların bir kısmı Malka veya Baksam kenarında ve Terek suyunun sol sahilinde ve diğer

kısmı da Terek nehrinin sağ sahilinde idiler. Bunlardan birincilere Büyük Kabartay Çerkesleri ye ikincisine de Küçük Kabartay Çerkesleri ve tahfifen küçük Kabartaylar denilmiştir; bu Kabartay-lar Kırım Hanlığına tabi.idi. Ruslarla doktz sene evvel yani 1722'de yapılan an-laşmada çar tarafından Nişli Mehmed Ağa ile gönderilen mektupta, Rus hükümdarı çerkesleri pâdişâhın tabaası olarak tanımakta iken sonradan Kabartayım kâk tamamını ve kâh bir kısmını kendisinin sayıyordu, tşte asıl ihtilaflı olan Kabartay meselesi bu idi.

3 Fransa elçisi Yilnov (Villeneuve) ile görüşen vezir-i âzam Hekim-oğlu Ali Paşa, Rusya ve Avusturya'ya karşı yapılacak harekette mutabık kalarak

Rusların İran muharebesinden istifade ederek birden bire taarruz etmeleri üzerine Osmanlı hükümeti İran'la Dördüncü Murad zamanındaki hudud üzerine bir anlaşma yapıp İran'ın resmî mezhebi olan Caferî mezhebini kabul hususundaki ısrarını tetkik ettirmek üzere tehir eylemek suretiyle İran muharebesini şimdilik sona erdirmişti.

Rusya çariçesi Osmanlı devletiyle yapacağı muharebeyi yalnız başına başaramıyacağını düşünerek bu hususta Alman (Avusturya) İmparatoru VI. Şarl ile tedafüi bir ittifak yapmıştı; bu ittifak mucibince ibtida birden bire kendisine taarruza geçecek ve sonra Avusturya, iki taraf arasını bulmak için tavassut edip Osmanlı hükümetini oyalayacak ve hazırlığım yaptıktan sonra o da birden bire taarruza geçip Osmanh devletini iki ateş arasında bırakacaklardı.

Osmanh hükümetinin muahedeye aykırı hareket ettiğini iddia eden Rusya hükümeti kendisi muahede hilâfına Lehistan işlerine müdahale ve serbestileri taahhüt altında bulunan Kazak ülkelerini ve Ukrayna ile Podolya'yı işgal edip Azak kalesine sekiz saat mesafede Çerkeş Kirman kalesi karşısındaki harap kaleyi tahkim ile içine asker koymuş ve bunlardan başka Osmanh himayesinde bulunan Şirvan mmtakasında faaliyet gösterip yine Osmanlı himayesinde bulunan gürcüleri tahrik ve Rusya'ya kaçmış olan sabık Tiflis Ham Vahtan ile oğlu Şehnevaz'ı Rus kuvvetleriyle Gürcistan'a, göndermişti. Rusların bu ahid şiken ha-reketlerinden mâada Nâdir Şah ile de Osmanlılar aleyhine

1733 Aralık ayında Rus başvekili Colovkin ile Rusların, müttefiki Avusturya başvekili Öjen'e bir mektup yazarak Lehistan hakkında Prut ve ona ek olan muahedeye ay kın hareket ederek Lehistan'a asker sokulduğunu protesto etmişti. Rus başvekili bu asker göndermenin serbestçe kıral intihabiyle Libe-rumveto yu muhafaza maksadına matuf olup Lehistan'dan kendisine bir şey temin etmek için olmadığını cevaben bildirmişti. Fransa'nın Osmanlıları Ruslarla muharebeye sevketmek istemesine mukabil İngiltere elçisi Kinnoul ile Felemenk elçisi Kalkon (Ctdcoen) hükümetlerinden aldıkları talimat üzerine harbi uzaklaştırıp iki tarafı yatıştırmak için çalışıyorlardı. Bu sırada Fransa ile Alman İmparatoru arasında Lehistan veraseti muharebesi başlamıştı; bundan dolayı Fransa elçisi Osmanlı hükümetini bu barbe iştirak ettirmek için çalışmıştı.

mektuplaşıp muahede aktetmek gibi vaziyetler de malûm olup1 bu haller Rus hükümetinin maksadını açıkça göstermekte idi.

Bütün bu durum karşısında Osmanlı hükümeti tran muharebesi sebebiyle Ruslarla bir maceraya atılmak istemiyerek muahedeye karşı yapılan aykın hareketlere göz yumuyordu; fakat Rusların Kırım etrafında ve hudutlarda hazırlık yaptıkları hudut kumandanlarından gelen haberlerden anlaşıldığı için bir taraftan ihtilâfa tavassut eden devletler Rus elçisi ile müzakeratla meşgul olup Osmanlı hükümeti de diğer taraftan İran harbini bir neticeye bağlarken her ihtimale karşı kalelerin tamiii ve donanmanın Karadeniz'e ihracı gibi ilk hazırlıklara başlamıştı.

Avusturya yani Alman İmparatoru VI. Şarl,

Rusya - Avusturya Osmanlı devletinin İran'daki müşkil durumun-

ıttıfaki (jau jgtifade etmek isteyerek 1733 senesinde

Rus çariçesi Anna de-korland (Anna İva-tavta) ile Osmanlı devleri aleyhine bir ittifak yaparak fırsat bekledi; asıl hedefi Bosna, Hersek tarafları idi; ittifak mucibince ilk taarruzu ruslar yapacaklar ve İmparator da Osmanlılarla Rusların arasını bulmak için zahiren tavassutta bulunacak ve zamanı gelince harbe iştirak edecekti.
„ Ruslar ■ iyice hazırlandıktan sonra biri Azak
Rus taarruzu „.-..», ve Osmanlı kalesi ve- diğeri Kırım yarımadasına olmak üzere
devletleriuin iki koldan taarruza geçtiler. Osmanlı hükümeti dorumu İstanbul'dak\
Rus kapı kethüdasından bu nakz-ı ahdin sebebini sordu ise de malûmatı olmadığını ve bu haberin Tatarların uydurması olduğunu söyledi; key-fiyet aynı zamanda tuşların Prut muahedesini bozmıyacağını taahhüt etmiş olan İngiltere ve Holanda elçilerine de sorulmuş ise de onlar da bu hususta malûmatları olmadığını beyan ettiler.

1 Rusya hükümeti İran'la yapmış olduğu anlaşma dolayısiyle Osmanlıların İran aleyhine yapacakları harekete müsaade etmeyip bundan dolayı Kızım hanının İran üzerine gitmemesi için Koban taraflarının kendisine ait olduğundan bahis ile geçmesine müsaade etmemiş ve bir muharebeyi önlemek için Osmanlı hükümeti, Kırım hamm geri çağırmıştı. Rusya'nın harekâtına dair Ma-zappa'nın yerine Kazak Hatmam olan Orlik devlete muntazaman malûmat veriyordu.

Osmanlı hükümeti Ruslara karşı hazırlıksızdı; bu ânî taarruz hareketi ve Azak kalesinin muhasarası haberi karşısında şaşkınlık hasıl oldu; yapılan bir toplantı neticesinde ister istemez Ruslara îlân-ı harbe harar verildi (20 Zilhicce 1148/2 Mayıs 1736). Pâdişâh vezir-i azamı serdar-ı ekrem yapıp cepheye gönderdiği sırada vezir-i âzam, ruslarm bu nakz-ı ahidlerinden dolayı Fransa, Avusturya, İngiltere Hollanda ve Venedik hükümetlerine mektuplar yollayarak protesto ettiği gibi aynı zamanda bu devletlerin tavassutlarım da istedi ı.

Vezir-i âzam, Avusturya ile Rusya arasındaki ittifakı gözö-nünc alarak icabında Avusturyanın ruslava yardım etmesini önlemek için Avusturya başvekiline gönde:d:ği mektupta Rusların muahedeyi nakzetmek hususundaki fena hareketlerini delilleriyle beyan ederek iki devlet yani Osmanlı ve Avusturya arasındaki dostluğun teyidini istemiştir. Yine bu münasibeUe ingiltere ve Hollanda elçileri ruslarla ara bulmağa çalışacaklarını arzu etmiş olmalariyle o devletlerin başvekillerine de sadr-ı âzam tarafından birer mektup gönderilerek Rusların ne s^ıretle r akz-ı ahd ettikleri bildirilmiştir. Aynı zamanda hükümetlerinden aldıkları talimat üzerine istanbuVdaM İngiltere ve Fclemck elçileri Rus başvekiline tavassut edici mahiyette mektuplar yazdılarsa da muvafık cevap alamadıklarından müteessir oldular. Avusturya başvekrii, sadr-ı âzamin mektubuna verdiği cövapta Rusların yîrmi seneden-beri Osmanlılardan şikâyetçi olduğunu beyan ile hüsnüniyet eseri gösterilmezse Avusturya'nın da harp edeceğini makam-ı tehditde beyan etmekte idi. '

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti, muharebe etmekte bulunduğu /ran'la tam olmayarak bir sulh yaptı; İsveçlilerle bir ittifak akdiyle oradan yardım ümidine düşmüştü; kendi kuvvet ve gayretinden başka bir müzahir yoktu.

1 Bu Rus taarruzu dolay isiyle İngüteıe kiralına gönderilen 18 Ağustos 1736 tarihli nâme-i hümâyunun cevabında İngiltere kiralı, kendisinin dostu olan Osmanlılarla Ruslar arasındaki muharebeden dolayı teessürlerini beyan ile elçileri vasıtasiyle kudreti derecesinde ara bulmağa çalışacağını beyan edil inektedir (Nâme defteri 7, s. 428) Felemeng'in cevabı da aşağı yukarı ingiltere kiralının cevabına benzemektedir (s. 450). Venedik cumhuriyeti de teessürünü beyan ile sulhun iadesi temennisinde bulunmaktadır (s. 451). Fransa kiralı ise Rusların bu ânî taarruzlarından müteellİm olup Qsmanlı-Fransa dostluğunun ilaha /-ivade tahkim edileceğini bildirmektedir (aynı nâme defteri,, s. 499V

Rus başvekili bulunan Kont Osterman ta-Rus başvekilinin rafından sadr-ı azama gönderilen mektupta vezir-i azama Rusya kükümeti kendisini haklı gösterecek

mektubu tarzda mütalea beyan edip bununla beraber
Osmanlı hükümeti sulh istiyorsa hududa bir murahhas göndermesini ve kendisi tarafından da bir murahhas gönderileceğini beyan etmiş ve eğer sulh istenmiyorsa îstanbuVâaki elçisinin maiyyeti ile birlikte emniyet içinde iadesini rica etmiştir1.
Vezir-i âzam Silâhdar Mehmed Paşa, bu mektuba verdiği cevapta Rusya, harp ve sulhtcn hangisini ihtiyar ederse Osmanlı hükümetinin de öylece hareket edeceğini bildirerek aynı zamanda keyfiyetten ingiltere ve Felemenk elçilerini de haberdar etmiştir.
Azak kalesinin düşmesi Ruslar 1148 Zilkadesinin onyedinci günü (10 Nisan 1736) ansızın bir miktar süvari ile gelip Azak kalesinin etrafını yağma ve ele geçirdikleri müslümanları şehîd ederek bir gün sonra da Lassi (Lascy) kumandasındaki büyük bir ordu ile gelip hem kara ve hem de nehirden kaleyi -muhasara etmişlerdir.
Rusların bu suretle birden bire sulhu bozmaları üzerine Osmanlı hükümeti Kefe taraflarına kuvvet sevkettiği gibi özi kalesinin muhafaza ve müdafaası için de Trabzon valisi Yahya Paşa'yı memur etmiş ve. vezir-i âzam Mehmed Paşa da sefere memur olmuştur 2.
Ruslara karşı harp îlân eden hükümet, tedariksiz bulunduğundan hudut kalelerine kuvvet şevki için Rumeli ve Bosna valileriyle Vidin muhafızına acele fermanlar gönderip oralardaki süvari ve piyade kuvvetlerinin' yirmi neferde birinin bütün techizatiyle Rus cephesine şevkini emretmiştir3. Azak kalesi kuşatılmış olduğundan ona muhafız kuvvet koymağa imkân olmadığı gibi Kırım tarafları da tehlikede olduğundan Kırım hanının buranın yardımına koşmasına <da imkân yoktu; bunun için doksan altı

1 Osterman'ın vezir-i azama göndermiş olduğu mufassal mektup tercümesi 12 Nisan 1736 tarihli olup nâme defterinin yedinci numarasının 460. sahifesinde vardır.
2 Mühimme defteri 142 s. 81, 85, 90 (1148 Zilhicce başları/1736 nisan).
3 Mühimme defteri 142 s. 87. (1149 Muharrem). *

gün düşmana mukavemet etmiş olan Azak kalesi her tarafı yıkılıp barınacak yer kalmadığı için teslime mecbur oldu.
Ruslarm Kinma Kırım Hanı Kaplan Giray, îran seferi müna-girip çıkması sebetiyle 1735*de ikinci defa Dağıstan taraflarına geçmişti; Ruslar bunun kendilerine ait saydıkları yerlerden geçmesini ve İran'a, yardım etmesini önlemek için Mareşal Münih (Munich) kumandasiyle Dinyeper'e iki saat mesafedeki Zaritsinka mevkiine elli beş bin kişilik bîr kuvvet toplamışlardır.
Bu Rus kuvvetlerinin Kırım'a, taarruz etmeleri üzerine Kırım Hanı bunları tir kapısı (Prekop) dışında karşılayıp muharebe etmiş ise de tatar kuvvetlerinin dört, beş misli olan ruslar arabaları siper yapıp, etrafına da toplar koyarak tatarların hiç bir taraftan kendilerini delmelerine manî olmak suretiyle ilerlemeğe muvaffak olmuşlar ve açıkta sipersiz olarak bunlara hücum eden Kırım kuvvetleri buna karşı mukavemet edemiyerek Kırım'a çekilmişlerdir.
Kırım hanının çekilmesi üzerine ruslar derhal taarruza geçerek Ur kapısından içeri girmeğe muvaffak olmuşlardır; buradaki kale bir hafta mukavemetten sonra teslim olup Kırım yarımadasının kilidi olan Urkapı kalesi elden gidince Kırım Rusların istilâsına açık bırakılmıştır.
Rus kumandanı Münih, Ur kalesine on iki bin kadar muha-fiz kuvvet bırakıp yirmi bin kişilik bir kuvveti de Kuburun kalesini muhasaraya gönderdikten sonra diğer kuvvetleriyle Kırım'a, girmiş, Önüne gelen kasaba, ve köyleri yıkıp, yakarak Bahçesaray, Akmesdt, GözlÖııe'ye doğru yayılmışlardır. Bahçesaray'da Hacı Selim Giray'ın tesis ve vakfettiği zengin kütüphane ile iki bin ev ve Kırım hanlarının sarayı, Cezvitlerin kütüphanesi yakılmış ve Akmescid de aynı akıbete uğramıştır (1736 Mayıs). Buradan sonra Osmanlıların elindeki Kefe ticaret şehrini almak isteyen Münih bir taraftan Osmanlıların buraya kuvvet sevkederek müdafaa tertibatı ve yer yer baskınları karşısında muvaffakiyetten ümidini kestiği gibi diğer taraftan da

serdar-ı ekremin Bender tarafına hareketi haber alınıp aynı zamanda ordusunda hastalık da çıktığından daha ileri gidememiş ve Kırım'ı çöle çevirdikten

sonra acele dönmeğe mecbur olmuştur (1149 Rebiulevvel/1736 Temmuz).

Münih'in Kırım'ı istilâsı sırasında buradaki Kırım kuvvetleri çete harbi yaparak yer yer mukavemet ettikleri gibi zahire vermemek, sularını kesmek, bozmak gibi ihtiyaçları olan şeylerle de onları taciz edip ordularında hastalık çıkmasına sebep olmuşlardır.

Mareşal Münih'in Kırımdı istilâsı sırasında Leontiyev kumandasiyle Kuburun tarafına göndermiş olduğu kuvvet, burasını aldıysa da, Münih'in Kırım'ı boşaltıp çıkması üzerine onlar da Kuburun kalesini yıktıktan sonra çekilip Rus ordusuyla birleşmişlerdir. Münih Kırım'dan çekilirken Ur kapı istihkâmlarını da yerle beraber etmiştir.

Rusların Kırım'dan çekilmesinden sonra haşin muamelesi sebebiyle Kırım halkiyle arası açılmış olan Kaplan Giray zaten felç sebebiyle böyle fevkalâde bir zamanda inip binmeğe de kudreti olmadığından, azlolunarak yerine Kalgay Fetih Giray Kırım Hanı oldu.

Kmm Kırımla, şimdiye kadar düşman kuvveti girmedi-
seraskcrliği ğinden Ur kapısı'm tahkim, etmiş ,olan . tatarlar orasını bir miktar Osmanlı kuvvetiyle muhafaza altına aldıkları için kendilerini emniyet altında tutuyorlardı. Rusların Karlofca muahedesinden îtibaren hudutlarını genişleterek Kırım'a yakın gelmeleri sebebiyle burasının stratejik ehemmiyeti artmıştı; nitekim bu sefer esnasında rusların ilk hedeflerinden birisi Kırım istilâsına teşebbüs olmuş ve bunda da muvaffak olmuşlardı; bu sebebe mebni bu istilâdan sonra Kırım'ın yalnız kendi kuvvetleriyle muhafaza ve müdafaası mümkün olamıyacağı için burasının Osmanlı kuvvetleriyle de muhafazası lüzumu hasıl olarak Trabzon valiliği ile Kefe seraskerliğine vezir Mehmed Paşa tayin edilmiştir. Mehmed Paşa'ıun bir müddet sonra vefatiyle yerine tayin edilen Ali Pâşa'nm da vefatı üzerine ikinci defa Kırım Hanı olan Mengli Giray Han'ın ricası üzerine Kefe seraskerliğine sabık Bender seraskeri olup mâzul bulunan Giritli

vezir Numan Paşa tayin edilmiştir (1152 Muharrem/1739 Nisan) ı

Cepheye hareket Rusların Kırım'ı boşaltarak dönmeleri sırasında hududa yaklaşmış olan serdar-ı ekrem ne yapmak lâzım geleceğini ordu erkâniyle görüştü; vezir-i âzam Mehmed Paşa âciz ve mütereddid bir zat olup bütün söz sadr-ı âzam kethüdası Osman Halisa Efendi'nindî; sadr-ı âzam kethüdası uzun seneler bu mevkide bulunarak büyük bir nüfuz kazanmış vezir-i âazamîara bile tahakküm edecek derecede işleri ele almıştı, yapılan münakaşa esnasında kethüdanın tesiriyle ordunun cephede kalarak kışlaması münasip görülüp asker kışlaklara dağıtıldı.

. , İmparator Altıncı Sari Osmanlı devleti aley-
Avusturyamn •■,.■, T ,
tavassutu hindeki maksadını gizleyerek Osmanh-Rus harbini Önlemek için zahiren ara bulmağa teşebbüs etti. Vezir-i azamın Avusturya başvekiline yazdığı mektuba gelen cevapta başvekil iki tarafı anlaştırmak için İstanbul elçisi T alma n'ın murahhas tayin edilmiş olduğu bildiriliyordu (1736 Eylül). Bunun üzerine T alınan Osmanlı ordusunun bulunduğu BabadağCna davet edilip geldi ve imparatorun sadr-ı azama üç teklifini bildirildi; bunlardan biri Rusların Osmanlılardan şikâyetlerini havi idi; ikincisi Avusturya Ue' Rusya arasında — hiç bir devletin aleyhinde olmamak üzere— harpte ve sulhte ittifak olduğu ve bundan dolayı Osmanlı-Rus husumetinin kış esnasında halledilmesi ve üçüncüsü de . Avusturya'nın Osmanlılarla daimî surette sulh içinde yaşamak istemesi 8.

Osmanlı hükümeti üçüncü madde için hiç bir tereddüde mahal olmayarak kabul edildiğini fakat Ruslarla anlaşmak için Azak

1 Mühimme 145 s. 393, 425. Bu Numan Paşa, Bender seraskerî iken Turla yani Dinyester nehri gerisinden tazyik olunan Rus kuvvetleri üzerine hücumda tereddüt etmiı ve Lehistan tarafından kendisi üzerine hücum edilmi» yeceğine dair sened verilmişken bunun bir hile olmasından korktuğu için yine tereddüt etmesi üzerine azlolunup vezirliği de alındıktan sonra îstanköy adasına sürgün edilmişti (Mühimme 145 s. 252.)
2 Subhî şöyle diyor: Avusturya "Bizim Osmanlılarla dostluğumuz vardır; ancak Rusya cenk ve sulhte müttefikimiz olup hangimiz harp ederse ikimiz
birden harp etmeğe mecburuz. Eğer Osmanlı hükümeti gücenirse müsaleha münasiptir hemen görüşülsün." varak 95b.

kalesVTÖn iadesinin esas şart olduğunu ileri sürmüş ve Talman da bunları İmparatora arzedeceğini beyan etmiştir. Bütün bu görüşmelerde sadr-i âzam kethüdası Osman Halisa Efendi baş rolü oynuyordu; bu zat Avusturya'nın iki taraf arasını bulacağına inanarak diller dökmek suretiyle Talmaivdan yardım bekliyordu. Talman ise tavassut vesilesiyle ilk bahara kadar işi uzatarak Osmanlı hükümetini sulh yapılacak diye hazırlıksız bırakmak istiyordu. Kendisine tavassut için söylendiği zaman:
— "Sizler Azak kalesinden geçmiyorsunuz, Moskov da aldığım aldıktır vermem diyor, ikisinin arası münasip bir şey bulunsun ve bu işi imparatora yazayım" diye işi uzatıyordu; nihayet her iki tarafın müzakere etmesi takarrür etti ve müzakereye İngiltere ve Hollanda elçileri de iştirak edeceklerdi. Osmanlı hükümeti reisülküttab Mustafa Efendi ile ruznamçeci Mehmed Bey, mektubî Ragıb ve silâhdar kâtibi Yirmisekiz Çalebi-zade Said Mehmed Efendi'leri murahhas tayin ederek ı Lehistan hududunda Osmanlılar tarafından mükâleme yeri olarak gösterilen Kodak mevkiine gönderildiler a. Fakat Avusturya murahhaslarından Ostein burasının Ruslara uzak olup Rusya ile Avusturya arasındaki anlaşma mucibince iki taraf anlaşamadığı takdirde Mayıs ortalarında İmparatorun Ruslara yardım etmesi ihtimaline binaen bir an evvel görüşüp anlaşmak için daha yakın bir yerin intihabı lâzım geleceğini beyan ettoekle oradan Sorika'ya ve daha sonra 4& Lehistan'da müzakereye karar verdiler; bu haller vakit kazanmak isteyen Avusturya murahhasının desişelerindendi; nitekim Mayıs ortalarından evvel iki tarafı anlaştırmak isteyen Avusturya murahhası üç aydan fazla Osmanlı murahhaslarını bekletti; alınan tertibat üzerine Rus murahhasları Şabirov ile Valinaki mükâleme yerine henüz gelmemişlerdi; son mükâleme yeri olarak kabul edilen mahal Boğ nehrinin sağ sahilinde olup Osmanlı tarihlerinde Nimrave denilen Niyemirov idi3.
1 Avusturya'nın tavassutuna padişahın muvafakati üzerine murahhasların isimlerini havi serdar-ı ekreme gönderilen beyaz üzerine hatt-ı hümâyun sureti (Nâme defteri 7, s. 455).
2 Kodak, özi kalesine dört günlük yerde ve özi suyu (Dinyeper) kenarında idi.
8 Niyemirov'âa. vuku bulan mükâleme hakkında mektupçu Ragıb Mehmed Efendi'nin takririnin sureti Subhi tarihinin" 116 inci sahifesinden

Böylece günler geçtiği ve sulh olacak diye Osmanlılar hazırlıksız bulundukları bir sırada, yani 9 Ocak 1737*de Avusturya'nın Rusya ile birlikte harbe iştiraki hakkında bir anlaşma yapıldı ve aynı zamanda Avusturya hükümeti tarafından mayısın biri Avusturya sulhunun sonu olacağı Talman'a bildirilmiş olduğu halde Talin an bundan serdar-ı ekremi haberdar etmemişti.
Hudnt Tali ve Hudut kalelerinin ihtiyaçları hazar vaktine göre muhafızlarının olup durumun değişmesi üzerine Özi ve Bender
kuvvet ve zahire muhafızıan olan Yahya ve Muhsinzâde Abdullah Paşa'lardan acele fardım talebini havi
mektuplar geldi ; bu mektuplarda her ne kadar mükâlemeye
başlandıysa da mükâlemeden sonra muharebe olduğu da vakidir
diye asker, top, cephane ve zahire istemişlerdir.

Sadrı-âzam kethüdası Osman Haiisa Efendi, bu müracaatları istihfafla karşılayarak Abdullah Paşa'yı korkaklıkla itham edip: "Biz varıyoruz; korkusu fazla ise biraz cesaret etsin" diye haber göndermişti. Özi valisi Yahya Paşa ise casus vasıtasiyle Rusların yüz bin kişilik bir kuvvetle Özi kalesine gelmekte olduğunu ve müsalehanın aslı olmayıp murahhasların iğfal edildiklerini, eğer Özi muhasara olunursa askerin az olup acele kuvvet yetiştirilmesini bir kaç defa yazmış ve kale tamiri için de amele istemişti. Kethüda Osman Halisa" Efendi bu yazışlara hiddetlenerek:

— "Paşa sevdaya uğramış; Tatar sözüyle kendisine zahmet vermesin, müsaleha tekmil olmuştur; cümletcn avdet ederiz" sözleriyle Yahya Paşa'nm adamını geri döndürmüştür.

Vaziyetin ciddiyetini gören Yahya .Paşa, kethüdasının elinde bulunan sadr-ı âzam ve serdar-ı ekremdeıı ümidini kesince Bender muhafızından bir mikdar kuvvet almakla beraber, kadın, çoluk ve çocuk ile birlikte çalışarak mümkün olduğu kadar Özi kalesini tahkim etmiştir.

Yine bunun gibi Vidin muhafızı tvaz Mehmed Paşa'dan gelen mektuplar da Yahya Paşa'nm yazdığına benziyordu.

başlar. Murahhas heyetin gitmesi 1149 Zilhicce (1737 Nisan) ihtidaları olup avdetleri de 9 Receb 1150 (2 Kasını 1737) tarihindedir. Bu suretle gidip gelmele-leri yedi ay sürmüştür.. *

O da Avusturya'nın, sulha tavassutu hükümeti iğfal etmek olduğunu beyan ile gaflet edilmemesini ve Vidin ile Nişsin askeri az olduğunu Vidiri*e asker ve Niş1 e de muktedir bir vezir ile acele asker şevkini ve Avusturyanın nakz-ı ahd edeceğini alınan mevsuk haberlere göre muhakkak olduğunu yazmıştı. Mahud Osman Halisa Efendi buna da :

— "Nemçe'nin ahdi bozmıyacağına ben kefilim; paşa sofasın-da olsun" cevabını göndermiştir.

o , „, ,. Bütün mesuliyet sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Serdar-ı Ekrem m . J
aczi ve Silâhdar Mehmed Paşa'da ise de sadaret ket-
kararsızhğı hüdası her işte istiklâl sahibi olup kimseye söz söyletmez ve söylemek isteyenler de onun nüfuz ve kudretini bildikleri için ses çıkarmazlardı; Halisa Efen di'ıiın saray tarafından himaye gördüğünü bilen sadr-ı âzam bile Osman Halis a Efendi'nin yaptığı işlere bakıp hayret içinde kalmakta idi. Silâhtar Mehmed Paşa, bu hayreti dolayısiyle bir muhataralı yola gidildiğini hissetmekle beraber kendisinin bilmediği fakat Osman Halisa Efendi'nin mutlak bildiği bir şey vardır diye onun yaptığı sulh işinde bir ümide kapılmıştı; hatta Fransa elçisi Marki dö Vilnöv Avusturya'nın Osmanlı hükümetini, iğfal ederek sonunda harp îlân edeceğini beyan ile dçvlet erkânını -îkaz etmek istediyse de Avusturya elçisi Talman'ın iğfalatına kapılmış olan Osman Halisa, bu sözlere kulak vermiyor ve Fransa elçisinin Lehistan veraseti. muharebesi dolayısiyle Avusturya aleyhinde bulunduğunu zan ve tahmin ediyordu 1. Bundan dolayı Fransa elçisi Osmanlı murahhaslarının Avusturya ile yaptıkları mükâlemelere karışmadı; yalnız müsalehayı kolaylaştırmak daha doğrusu vakit kazanmak için, imparatorun arzusu üzerine îstanbuVda bulunan İngiltere ve Hollanda elçileri acele olarak Babadağı ordugâgma ve oradan da mükâleme mahalline gönderilmişlerdi.

1 1733'de başlayan Lehistan veraseti muharebesinde Rusların İmparator IV. ŞarFa yardım etmelerine rağmen Fransızlar galip gelmişler ve İmparatoru 1735Me sulh akdine mecbur etmişler ise de henüz muahede inızalan-mamıştı. Bundan dolayı Fransa elçisinin sözleri husumete hamledilmişti.

Avusturya'nın Yeminlerle Rusların ilerlemiyec eklerini söyli-tavassutunun yerek sadr-ı âzami kandırmış olan Talman, neticesi Osmanlı ordusunun ilerleyerek Tuna'nın öte
tarafına geçmesini önledi. Daha yukarıda söylendiği gibi sulh akdi maksadiyle elçiler Niyamirov kasabasına gitmişlerdi; 16 Ağustos 1737'de müzakerenin ilk celsesi aktedildi

üçüncü celsede rusların beş teklin ile karşılaşıldı; birinci teklif, Osmanlı-Rus muahedelerinin yeniden tanzimi 2 — Kırım ile Koban\n ahalisiyle beraber Ruslara terki 3 — Eflak ve Buğdan'ın Rus himayesi altında müstakil prenslik olmasa —4 Rus gemilerinin Karadeniz ve Akdeniz boğazlarından serbestçe girip çıkmaları 5 — Nâme-i hümâyunlarda Rus çarlarına imparator diye hitap edilmesi.
Ertesi mecliste bu teklif şiddetli münakaşaları mûcib oldu; bu oturumda Avusturya murahhası da maskeyi yüzünden attı; o da Avusturya'nın bu tavassut hizmetinden dolayı bazı taleplerde bulundu: 1 — Bosna'dan, Bihke'yi 2 — Vidin kalesi dahil olmak üzere hududun Lom suyuna ve Eflak ve Boğdanda Dömboviçe^ye kadar Avusturya lehine genişletilmesi 3 — Yapılan harp hazırlıkları masrafı için on iki. milyon flori tazminat istedi.
Gerek rusların ve gerek Avusturyalıların bu teklifleri vezir-i azama bildirildi ve gelecek cevap için de iki ay mühlet verildi; Avusturya'nın dostça tavassutuna inanmış olan Osman Halisa Efendi ile vezir-i âz^m silahdar Mehmed Paşa bu tekliflere karşı hayret içinde kaldılar; tabii bu talepler red edildi ve Osmanlı murahhasları da 18 Receb 1150 (11 Kasım 1737)'de mükâleme mahallinden ayrıldılar.
Etekleri tutuşan sadr-ı âzam, Fransa elçisi vasıtasiyle 17 Ekimde yani red cevabını vereceği sırada Fransa başvekili Kardinal Flöri'ye baş vurarak onun tavassutunu rica etti ve aynı zamanda müzakerenin inkitaını Avrupa devletlerine de bildirdi. Ruslarla Avusturyalılar red cevabını almadan evvel taarruza geçerek tekliflerinin süratle kabulünü temin etmek istediler 1.
1 Avusturya'nın bu nakz-ı ahdi dolayısiyle tamim edilen bir fermanda "..Nemçe melâininin bilcümle mülûk ve düvel âyinine muhalif, irtikâb-ı kizb ve dürûğ zımnında edna bir dukanın kabul etmîyeceği nakz-ı ahdi rızasiyle ihtiyar ve şîşe-i âr ve namusum senk île inkisar etmesi.." ibaresi kullanılmaktadır (Mühimme defteri 145, s. 448. ■*,

Leyhistan veraseti muharebesinde Rusya'nın İmparatora yardımını gören Fransa hükümeti Rusyanın büyümesiniden ve Karadeniz ve Akdeniz*e inerek kendi ticaret serbestilerine engel olmasından korkarak sadr-ı âzamin müracaatına karşı elden gelen yardımı esirgemiyerek tavassut teklifini memnuniyetle kabul edip İmparator IV. ŞarI nezdinde teşebbüsatta bulunmuş ve bununla beraber Osmanlı ordularının düşman taarruzlarına şiddetle mukavemet etmesini elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetine bildirmiştir.
Fransa hükümetinin bu tavsiyeden maksadı Avusturya ve Rusyanın malî durumlarının bozuk olması sebebiyle harbi kısa kesmeğe mecbur olacaklarını ve Lehistan veraseti muharebesi dolayısiyle Fransa'dan mühim bir sille yemiş olan Alman imparatorunun yola gelerek tavassutu kabul edeceğini tahmin etmiş olmasındandı. %.
■
Rusya'nın anî taarruzu karşısında cepheye geç yetişen Osmanlı Ordusunun Babadağı'nda kışladığı sırada gerek Rus ve gerek Avusturya hudut kumandanlarının ikazlarını nazarı dikkate almayan, kalelere asker göndermek istemeyen sadr-ı âzam kethüdası Osman Halisâ Efendi gafil avandığını görünce şaşırmış ve bu şaşkınlık ve şımarıklığı başı ile ödeyerek katledilmiş, âciz vezir-i âzam da azlolunarak yerine Bender muhafızı Muhsiıı-zâde Abdullah Paşa vezir-i âzam olmuştur.
Rus cephesi
fi • m t V ' ^uza^ere yotayla serdar-ı ekrem iğfal edildikten
düşmesi sonra Rusların 1,150 H. (1737 M.) baharında yani
Niemirop konferansının in'ikadın&an iki ay evvel
Ruslarla muharebenin ikinci safhası başlamıştı; daha yukarıda
görüldüğü üzere Rusların ilk taarruzlariyle vukua gelen harbin
birinci safhası Azak kalesVnin sukutu ile Kırım'ın işgali idi.
Münih kumandasındaki büyük bir Rus ordusu L şiddetle taarruza geçerek temmuz ayı

ortalarında müstahkem olan özi

1 Osmanlı tarihleri öüi'yi kuşatan Rus ordusunun yüz seksen bin mevcutlu olduğunu yazıyorlar: Hammer ise bu kuvvetin, altmış yetmiş bin kadar olduğunu beyan ederek piyade, süvari, topçu, kazak ve saire mikdarmı göstermektedir (C. 15 s. 491).

kalesini kuşatıp doksan adet havan topuyla kaleyi dövmeğe başladılar; Özi otuz bin kişilik bir kuvvetle müdafaa edilecek iken sulh olacak diye istenilen kuvvetlerin gönderilmemesi sebebiyle kalede üç bin kadar muhafız bile yoktu; fakat o sırada Bender muhafızı bulunan Muhsin-zâde Abdullah Paşa, Özi muhafızı Yahya Paşa'nın müracaatı üzerine üç bin kadar bir kuvvet göndermişti.

Özi muhafızı Yahya Paşa, kaleden üç gün üst üste çıkış yaparak otuz bin kadar düşmanı katlettiyse de düşman hunrba-rasile kalede yangın çıkıp söndürülmesi kabil olmadığı gibi kulelerden yedisinde mevcut cephane de ateş almış ve kale suları da düşman tarafından kesilmiş olduğundan üç günden beri susuzluktan takatsiz bir halde harp eden askerin bir aralık ateş kesilmesinden istifade ile kulenin su kapısına doğru gittikleri sırada Ruslar bir hücumla arkalarından kaleye girmişlerdir 1.

Bunun üzerine kale içinde de muharebe olup muhafız Yahya P a ş a'nm bin nefer maiyeti kuvvetlerinden yetmiş kişi kalıp onlarla müdafaa vaziyetinde iken kendisini öldürmek üzere bulundukları sırada yanındakilerin bizim paşamız ve seraskerimiz diye bağırmaları üzerine Yahya" Paşa on kadar maiyyeti ile birlikte esir düşmüştür (15 Rebiulevvel 1150/13 Temmuz 1737) 2.

Özi kalesinin- düşmesi Bender vaziyetini fenalaştırmıştır. Kış münasibetiyle Özi'ye sekiz bin muhafız bırakarak Rus ordusunun çelilmesi üzerine Osmanlı ve tatarlardan mürekkep bir kuv-vet özVyi basmak istedilerse de muvaffak olamadılar (9 Kasım 1737). '

özi'nin elden çıkmasından sonra Rus taarruzunun Boğdan tarafına doğru ©.İması ihtimali düşünülerek, Boğdan voyvodasının sefer için çadıra çıkması emrolunmuş ve Boğdan kalesine de Ohri sancak beyi Mahmud Paşa memur edilmiştir; aynı zamanda

1 Kumbaralardan tutuşan evlerin ateşi ve bîr humbara parçası kale cephaneliğine isabet, etmesiyle yeniçeri ortalarından (bölüklerinden) on orta hemen bütün zabıtan ve rieferatiyle şehit düşüp pek azı esir olmuşlardır (Mü-himme defteri 142 s. 253, sene 1150 Rebîulevvel).

2 Rus, Feld-mareşali, Yahya Paşa'ya İyi muamele etmiş ve Çariçeden gelen emir üzerine yirmi dört kadar maiyyetiyle paşayı Petersburg>& göndermiştir. Vak'amivis Subhi Efendi, özi kalesinin müdafaasını ve düşmesini Yahya Paşa'nın söylemesi üzerine kaleme aldığını beyan ediyor (varak 99b),

Hotin muhafızı Kolçak Ilyas Paşa da yerine bir vekil bırakmak suretiyle Boğdan hududunu dolaşmak üzere memur olmuştur; yine böylece Eflak tarafının muhafazasına da Bey şehri ve Alâiye sancakları paşaları ile Bosna'dan gelen kuvvetler bırakılmıştır 1

İşte ruslarm taarruzları ve Ozi'nin sukutu müsalehaya aldanmış olan sadr-ı âzamin azliie Osman Halisa Efendi'nin katlini mucip olup sadarete de Bender muhafızı Muhsin-zâde Abdullah Paşa gelmiş ve Bender muhafızlığiyle seraskerliği de vezir Genç Ali Paşa'ya verilmiştir.

Yine bu sene içinde Lassi kumandasındaki kırk bin kişilik bir Rus ordusu ve dört bin Kazak, Kırım'a girip yeniden tahribat yapmışlar ve Akmescitfe kadar indikten sonra çekilmişlerdir.

Rusların öziryi istilâları sırasında iki tarafı anlaştırmak için Osmanlı hükümetini iğfal etmiş olan İmparator kuvvetlerinin de Vidin, Niş, Eflak ve Bosna taraflarından saldırmaları ortalığa dehşet verdi. Bu durum karşısında Türk efkârı galeyana geldi; Sultan Mahmud soğuk kanlılıkla vaziyeti gözden geçirerek halkın memleket müdafaası için gösterdiği galeyandan istifade etti. Cephelere muntazaman -kuvvet ve harp levazımı sevkettirdi, eyalet ve sancak mutasarrıflıklarına gönderilen fermanlarla halkın vatanî hislerini tahrik etti 2.

' *   ■

1 Mühimme 142, s. 248. , '

2 Avusturya'ya harp ilânı münasibetiyle acele olarak bütün Rumeli vilayet ve sancaklarına tamim edilen fermandan:

"..bu esnada Mosköv keferesi bir taraftan özi kalesi ve bir taraftan dahi Kırım adası üzerlerine hücum ve Nemçelu dahi Moakovluya iânet yollu bağ-teten zuhur ile nakz-ı alıda cesaret edüb müntehay-ı serhadd-i islâmiyye olan Niş ve Vidin kalelçriyle Bosna caniplerinin ve Nehr-i Tuna sevahilinde vaki muhafazası lâzım gelen mahallerin hıfz ve heraseti ile ibadullahın emniyet ve refahiyetleri akdem-i umurdan olup ve sancağ-ı şerif asakir-i islâm ile Kartal sahrasında ve nicesi dahi JBender'de î*lâ-i kelimetullah için taş yasdanup toprak dö'şenüp gaza ve cihad ile meşguller olup temamı hamiyyet-i islâmiyye ve gay-ret-i diniyye ibraziyle umum ehl-i islâmın din-i mübine yardım ve iânet edecekleri vakit ohnağla siz ki mûmaileyhimsiz her biriniz kazalarınızda olan şeci ve kârgüzar ayanlardan birer veya ikişer nefer ayan, cümle üzerine nasb ve tayin olunup kazanızda olan at ve done ve harp ve darbe kadir süvari ve piyade bilcümle ehl-i islâmı umumen bu gaza için evlerinden ihraç ve zikrolunan ayanların maiyyetleriyle müntehây-ı serhadd-i islâmiyye olanf Ariş ve Vidin kaiolf-rine ve Bosna taraflarına ve Nehr-i Tuna sevahilinde senit-i münasip olan «#t-

Özi'nin çeri alınması

Rusların eline düşmüş olan Kuburun ve Özi kalelerinin geri alınması için kat'i ve şiddetli emir verildiğini haber alan düşman tekerrür eden taarruzlar yüzünden harab olan Özi ve Kuburun kalelerinde tutunamıyacağını anlayarak Osmanlı kuvvetlerinin gelmesinden evvel bu kalelerin sağlam kalan bakiyesini de tahrip ederek götürebildikleri şeyleri alıp gittiklerinden her iki kale bu suretle harp-siz işgal olundu (1151 Receb/1738 Ekim). Özi ve Kuburundun istirdadları esnasında daha aşağılarda görüleceği üzere Avusturya cephesinde de bazı muvaffakiyetler elde edilerek kuvve-ı mane-viyye yükseldi (1738 Aralık). Yine bu sene içinde tekrar Kırım'a girmek isteyen Ruslar, Kırım hanı Mengli Giray ve Kırım seraskeri Mehmed Paşa taraflarından mağlup edildiği gibi Azak denizi tarafından da bir hareket yapmış olan Ruslar kaptan-ı derya Süleyman Paşa tarafından tenkil edilmişlerdir.

_ , , . , Bu Oamanlî-Rus muharebesi başlarında Rusların Kus muharebesinde

Osmanlı donan- maeı

Azak kalesini ansızın muhasara ettikleri ve Kırtm'ı da işgal eyliyecekleri hükümetçe haber alınması üzerine kaptan-ı derya Canım Hoca Mehmed Paşa kûmandasiyle alelacele Karadeniz"e bir kaç kalyon ile çoğu firkate ve kancabaş nevinden ince,donanma sevke-dilmişti. Donanmanın aldığı talimat İnce donanma ile sığ sahillere yanaşıp ihracat yapmak ve Azak denizi*ne geçip Azak kalesini almaktı; fakat Rusların Kırım taarruzları ve cenuba doğru inmeleri üzerine Kırım Hanı, donanmanın Kırım sahilinde kalmasını emrettiğinden Azak kalesVnin geri alınması teşebbüsü geri bırakılmıştır, .i

Rusların Ur kapıdan içeri girmeleri üzerine içeri çekilerek tâ Gözlöve'ye kadar gelen Kırım Hanı Kaplan Giray ruslara karşı donanmadan bir miktar asker çıkarılmasını emrettiğinden arzusu üzerine hem asker ve hem top çıkarılarak müdafaa tertibatı alındığı gibi Kefe halkından da orayı müdafaa için gönüllü asker alındı ve bunlardan başka îran tarafından gelen iki oda yeniçeri de bu

hadlere îsal eyliyesiz. Hayr-ün-nâsirin olan Hazret-i Allahü azimü'ş-şan habib-i ekremi hürmetine asâkîr-i islâmın muin ve zahiri olup âdây-ı Uânu makhur ve müdemmer ve cünûd-ı muvahhidîni mansûr ve muzaffer eyliye âmin. (1150 Rebîulevvel sonları/1737 Temmuz), Mühimme 142 s. 254.

kuvvetlere iltihak ederek bu suretle Rusların tamamen Kırım'ı işgal eylemeleri önlendi. Bu Osmanlı kuvvetlerinin taarruzları ve mevziî muharebeler ve baskınlar Rusları şaşırttı; bu

suretle donanmadan çıkarılan kuvvetler Rusların Kırımdan çekilmesinden sonra gemilere alınarak donanmanın bir kısmiyle Kere boğazı tarafına gidildi (1149 Rebiulevvel / 1736 Temmuz). Zira Rusların muhasara ettikleri Azak kalesi düşmüş olduğundan Yeni kale^yi muhafaza için Ke/e'deki donanmadan bir kısmı yeni kaleye çağrılmış olduğundan bu suretle Kerç tarafına gidilmiştir. Donanmanın diğer bir parçası Özi muhasarası esnasında Özi boğazında bulunarak hizmet etmiş ve kış münasibetiyle Azak boğazına Kancabaş lardan münasib miktar gemi bırakarak îstanbuVa dön-nülmüştür.

Osmanlıların bu Karadeniz donanması ertesi sene de çıkarak Kerç boğazından Azak denizVne girdi Rubat (J»l»j) kalesini almak isteyen Ruslara karşı ince donanmanın yardımiyle galebe çalındı ve 1150 rebiulâhır ve 1737 Ağustos da yine burada Lori burnu muharebesiyle ruslar mağlup edildi ve bu suretle rusların bu taraflarda Azaktan başka ilerlemeleri önlenmiş oldu x.

Avusturya (Nemçe) lilerle muharebe

Özi kalesinin sukutundan sonra yüzündeki maskeyi atan imparator Altıncı Şarl, ©nbeş taburundan her birini bir yerden Osmanlı hududundan içeri saldırttı; 12 Temmuz 1737 de Dük Lotringen ve Zekendorf (Sechendorf) kumandalarmdaki yirmi bin kişilik bir kuvveti Niş üzerine gönderdiği gibi Vali is kumandasındaki on binden fazla bir kuvveti de Eflak üzerine sevketmişti. Yine böylece Mareşal Kevenküller'in kumandası altında bulunan diğer otuz bin kişilik bir ordunun Vidin üzerine geleceğini ora muhafızı ivaz M e hm e d Paş a'nın bildirmiş olduğundan Rus cephesinde bulunmakta olan serdar-ı ekrem ve ordu erkânı şaşırmışlardı. Bunlardan başka Bosna üzerine de yüzelli bin kişilik muazzam bir ordu ile yüründü.

Bu tehlükeli vaziyet îcabınca asıl en mühim olan Vidin ve havalisinin müdafaası nazar-ı dikkate alınarak Karaman valisi

1 1736-1739 Rus seferinde bir Türk denizcisinin hatıratı. Deniz mecmuası nr. 335.Bu hâtıralar merhum Fevzi Kurdoğiu "tarafından neşredilmiştir.

Memiş Paşa'yı Vidirı'e yardıma ve Tuz Mehmed Paşa'yı da Niğebolu taraflarının müdafaasına memur ettiler 1. Fakat elde asker olmadığından nefir-i âm suretiyle yani eli silâh tutanlardan kuvvet toplanmağa başlandı.

Bosna valisinin Avusturya'nın gözü olan Bosna üzerine Hilde-tedbirli hareketi burghavzen (Hildeburghauszen) kumandasında beş taburdan mürekkep yüzelli bin kişilik bir kuvvet yüklendi. Bosna valisi esbak vezir-i âzam Hekim oğlu Ali Pasa, Avusturya'nın sulh akdi için samimi tavassutuna ve barış yaptıracağına inanmadığı için bu hususta serdar-ı ekremin dikatkini çekmiş ve Nemçe kuvvetlerinin beş yerden Bosna'ya gireceklerini bildirmiş ve fakat vezir-i âzam. ve serdar-ı ekrem S i-îahdar Mehmed Paşa kendisine :

— """Nemçe ile sulh kaimdir; anların cemiyetinden vesvese etmiyesiniz" diye haber göndermişti; fakat tecrübeli ve uyanık fikirli olan ve casusları vasıtasiyle aldığı haberleri hesaplayan Hekimoğlu, Avusturya kumandanına haber gönderip arada düşmanlık yokken niçin geldiklerini sorması üzerine Nemçe ordusu kumandanı: "

■

—"Aslını bilmem bize tenbih böyledir, Petro günü gelince görürsünüz" diye sert bir cevap yollayınca Ali Paşa Avusturyalıların maksadını anlayarak bütün Bosna vilâyeti kadı, Müftü, eşraf ve-sair ileri gelenlerini yanına getirterek vaziyeti anlatmış, îkaz etmiş ve elde kuvvet bulundurmalarım ve düşman ne taraftan zuhur ederse herkesin kendi mahallinden" üzerlerine varmalarını tenbih ederek kendisi de lâzım gelen tertibata teşebbüs etmişti.

1 Niş cephesi

Henüz Niemirov'&a. üç devlet murahhası aralarında görüşürlerken Rusların ısrarı üzerine imparator, Osmanlılara harp Oân ederek 1737 Mayısı içinde Niş üzerine yürümüştür.

Avusturyalılarla arada dostluk olduğundan ve Ruslarla da muharebe edildiğinden dolayı Niş kalesinde fazla kuvvet yoktu. Vidin muhafızı, Avusturyalıların huduttaki harekâtından

şüphe
e
1 Mühimme 142 s. 283 ve Subhi tarihi.

ederek Niş*t değerli bir vezir ile asker gönderilmesini tavsiye etmesine rağmen ikazına ekemmiyet verilmemişti; Niş kalesi ku-dudun gerisinde müstahkem olup içinde harp levazımı ve zahiresi bulunduğu için düşman muhasarasına bir müddet mukavemet eder zannediliyordu. 12 Temmuzda Zekendrof kumandasında olarak Yagodi-ne'den hudut geçen Avusturya ordusu karşısında, sınır kuvvetleri geri çekildiğinden Avusturya ordusu on dört gün sonra gelip Niş'i muhasara etti. Bu vaziyet üzerine bir müddet mukavemet imkânı mevcutken kaledekm halkın korkusu ve kale muhafız vekili olan paşa ile kadı, müfti, beşli, ağası, yerli topçu ve cebecile-rin müttefikan verdikleri karar üzerine Niş kalesi yüz on beş top ve elli havan topu ile Nemçe kuvvetlerine teslim edildi1.
İViş'in düşmesi üzerine rikâb-ı hümayun kaymaöamı Köp-rülü-zâde Hafız Ahmed Paşa, Rumeli valiliği ile İViy'i kurtarmağa memur olarak Sofya'da, yeni tesis edilen ordugâha gön-derildi2.
_ _. _ . . Niş'in düşmesinden sonra Nemçe kuvvetleri eü-
Basa yerli hmstı- *
yanların damana neye doğru inerek bir kısmı Şehirköy ve diğer bir
yardımları kısmı da Kosova taraflarına kadar gelmişlerdi;
fakat Kosova önüne inen düşman kuvvetleriniO/ıri
ve Pizren mutasarrıfı. Mekmed Paşa oğlu Hasan Bçy mağlup
1 Mühimme 143 s. 116 ye 155 (Cemaziyelevvel ortaları 1150). Kaleyi düşmana teslim edenerin mahfuzen, İstanbul?& gönderilmeleri emrolunmuş-tur, Subhi tarihi, Niş, üzerine gelen düşman generalinin yalancı mektuplarla halkı korkutup, kumanda mevkiinde bir vezir olmadığından muhasarayı devam ettirecek zahire ve cephaneleri olmadığından dolayı Nifin düştüğünü yazmaktadır (varak 100 b).
2 Filibe ve Sofya taraflarına memur edilen M e hine d Paşa'lara gönderilen fermandan:
Bu esnada bikazaillah-i teâlâ düşman-ı din Niş kalesini istilâ ettiği mes-muum olmuştur. (M*l\ a*\J\ & ^-\) .. El-hükmülillahi'l -vâhîd ül kahhar çünki nakz-i ahd, düşman canibinden zuhur etti, Cenab-ı AHahin avn ve inayeti ile kariben cezalarını bulacağı eltâf-ı ilâhiyedeiı mesul ve mütezarn olup asakir-i islâmm Sofya'da tahşidleri muktezay-ı halden olmağla sabıka rikâb-ı hümâyun kaymakamı olup Rumeli eyaleti ile Niş muhafazasına tayin olunan vezirim Ahmed Paşa'mn So/ya'da ikameti ve cem olunacak asâkir-i iktizasına göre istihdam eylemesi ve askerin heyet-i mecmuasını teşettütten muhafaza ile müdafaa-d memlekete çakşmaaı kenduye tavsiye ve tenbih-i hümâyunum olmağla....(1150 rebîulâhır sonlan/1737 Ağustos sonlan) Mühimme 142 a. 283.

etmiş ve bu hiz metine mükâfat olarak Hasan Beğ'e beğler-beğilik rütbesi (iki tuğlu paşalık) verilmiştir 1.
Avusturyalılar, daha taarruza geçmeden evvel kendilerine taraftar olanlar vasıtasiyle istilâ edecekleri yerlerin halkını el altından isyana hazırlamışlardı. Taarruza geçer geçmez Priştine Vilçitrin vesair o taraflardaki on kazada bulunan hiristiyan halk on bin kişilik bir kuvvetle birden bire ayaklanıp müslüman halkı memleöetten çıöararak eşyalarını yağmalamışlar ve bu zavallılar da Üsküp ve Komanova taraflarına hicret etmişlerdir a. Yine bu suretle Karadağlı ve Kelmentli (Kleponth) denilen âsî Arnavutlar 3 Albay Lentulus emrindeki Nemçe kuvvetleriyle beraber gelerek Yenipazar ve Kalkandelen taraflarını almışlardı.
Yenipazar, Rumeli'den Bosna'ya geçilecek bir kapı hükmünde olduğundan burasının Avusturyalıların ellerine düşmesi Bosna yolunu kapadığından dolayı Bosna tehlikeye düştü; Yenipazarı düşmana teslim eden Naip (Kadı vekili) Mustafa Efendi ile zabitleri, aralarındaki

mukavele mucibince Nemçe kuvvetleri tarafından Bosna'ya getirirlerken Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa'-nın göndermiş olduğu kuvvetlere rast gelip beraberce Bosnaya getirmişlerdir; Ali Paşa bu gelenleri istintak edip Yenipazar'ı teslim ettiklerini" öğrenince derhal kendilerini îdam ettirmiş ve bunları getiren Avusturya kuvvetlerine birer ajtm verip misafir muamelesi yaptıktan sonra geri göndermiştir.

Düşman kuvvetleriyle beraber hareket eâen âsî yerli hıristi-yanlar Yenipazar ve Kalkandelen)'den başka Üsküp taraflarını da taarruza kalkıştıklarından eli silâh tutan halkla d efe dilmeleri, Rumeli valisi Hafız Ahmed Paşa'ya (Köprülü-zâde) yazılmış

i

1 Mühimme 143 s. 144 (1150 Rebîuevvel sonlan).

2 Mühimme 142 s. 275, 286.

3 Klement (Clemente) adını taşıyan bu Arnayudlar ikinci Murad zamanında Sırbistan hududundaki bölgeye hicret etmişlerdi. Hıristiyan olan bu arnavudlar, Avusturyalıların taarruzları üzerine onlarla birlikte Türklere karşı muharebe edeceklerini İmparatora bildirmişler ve müracaatları kabul olunarak bu sefer boyunca Avusturyablara hizmet etmişlerdir. Bunlardan yirmi bin kişilik bir Klemen'U ve Rasiye (Rascie) kuvvetleri Bosna hududunda Vallievvo"da on bin mevcutlu bir müslüman kuvvetinin taarruzuna uğrayarak bin kişiden maadası Bosnalıların kılıcından geçmişlerdir. Kurtulanların içinde ancak üçyüz Klementli vardı.

ve ayn-ı zamanda Şehirköy, Drağman boğazı taraflarında şekavet yapan haydutlarla birlikte düşman ve âsi kuvvetlerin bertaraf edilmesine Arslan Meymed Paşa memur edilmiştir1.

... ,. . Vidin muhafızı ivaz PaşaMan gelen haberler-rdş in gen
o

alınması ^e e^e ean<en esirlerin ifadelerine göre düşmanın

İViş'te altı bin kadar askeri olduğu öğrenildiğinden hemen kuvvet şevkiyle istirdat edilmesi tavsiye olunmuştu; bunun üzerine Sofya'da bulunan Hafız Ahmed Paşa on iki bin kuşilik bir kuvveti gönderip İViş'i muhasara ettirmiştir.

Muhasaradan bir kaç gün sonra Nemçelilerin Niş kumandanı D ok a t, kaleyi teslim ettiğinden bu suretle kolaylıkla elden çıkmış olan Niş, kolaylıkla ele girmiş ve burasının tesliminden dolayı Avusturya kumandanı D ok a t da Avusturya ordusuna gider gitmez katledilmiştir.

Nişsin istirdadını haber alan Hafız Ahmed Paşa acele yetişerek Niş'e girmiş ve bu muvaffakiyet, padişahı ve bütün ordu erkânını sevindirerek maneviyatın yükselmesine vesile olmuştur. Nişsin böyle birden bire düşmesi, Niş cephesinin Avusturya kumandam Z eken dr of'un Bosna'yı gerisinden vurmak üzere bu sırada Bosna hududunda Öziçe'nm muhasarasiyle meşgul olarak Niş*e yardım etmemesinden ileri gelmiş olduğundan bunun neticesinde kumandanlıktan azlolunarak Viyancfda. hapsedilmiştir.

Niş'in cîde edilmesi dolayısiyle Sultan Mahmud Rumeli valisi ve Niş cephesi seraskeri Hafız Ali Paşa'ya göndermiş olduğu 1150 Receb ve 1737 Ekim tarihli fermanın üzerine yazdırdığı hatt-ı hümâyunda:

— "Cümleniz hayır duama mazhar olmuşsuzdur, bundan böyle her veçhile lâzinieri zimmetiniz olan hususlarda bezl-i makdur eyliyesiz" demiştir 2. Hafız Ahmed Paşa Niş muhafızlı-

1 Mühimme 143 s. 144, 145.

2 Rumeli valisi Ahmed Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümâyunla mü-veşşah ferman*ın bazı kısımları: ",,Bn rmsret-i azime-i rabbâniyye fütuhât-ı celile olmağla amme-i kulûb-ı müslimine ve hassaten cenâb-ı hilafetmeaînrna neşat ve inbisata badi olmuştur, Mesai-i cezilen makbul ve seninle bu hizmette ittifak ve ittihad eden askerimin sây-i cemilleri meşkûr olmuştur; berhürd:u-olasız; nan ve nemekim cümlenize helâl ve iki cihanda yüzünüz ak ve dainın düşman üzerine kıbçlarımz keskin olsun (Mühimme 143, s. 17!).

gına tayin olunarak kendisine samur kürk ile beş bin altın ve maiyyetine de giydirilmek üzere onaltı hil'at ve dört yüz gümüş çelenk yollanmıştır.

Vidin cephesi

Avusturyalıların ehemmiyet verdikleri Vidin> Kuzey Bulgaristan'ın kapısı olduğundan burasının vaziyeti de ciddî idi; bundan dolayı vezir-i âzamin Rus cephesinde bulunması sebebiyle bu taraflardaki durumun idaresi Vidin muhafızı îvaz Mehmed P a ş a'ya bırakılmıştı.

Nişsin Avusturyalıların eline geçmesi üzerine o cepheden alınan dokuz bin kişilik bir Avusturya kuvveti Vidin üzerine gönderildi ise de îvaz Mehmed Paşa tarafından bunlara karşı sev-kedilen kuvvetler Timok nehrVni geçerek altı saat muharebeden sonra düşman kuvvetlerinin yarısından ziyadesini imha etmiş ve bakiyesi de toplarını nehre atarak kaçtıklarından bütün ağırlıkları elde edilmiş ve bunun üzerine Vidin cephesi kumandanı Keven-küller mağlup vaziyette Perse palangasına çekilmiştir.

Bundan başka iki bin kadar demir zırhlarla mücehhez Avusturya kuvveti Vidin kalesi önüne gelmişlerse ete muhafız paşanın kethüdasiyle sevk edilen bin kişilik Türk kuvveti kaleden yaptıkları çıkış hareketiyle üçyüzü müstesna olarak diğerlerini imha veya firara mecbur ettikten sonra onbeş kadar esir alaraö kaleye dönmüşlerdir ı. , *

Vidin'i zabt için İmparatorun damadı Lotrenga Herseki (Prens Lothringen) kumandasında gelen büyük bir ordu henüz Vidin'i kuşatmadan evvel Bosna ve Beîgrad taraflarından gelen fena haberler üzerine, geri Macaristan'a, dönerek kumandan Tameş-var yoluyla Viyana^ya gitmiştir X

Avusturyalıların diğer bir ordusu da İştatintal kumandasında olarak Vidin yakınında Timok swyu":nun alt tarafında Tuna üzerindeki köprü başında bulunmakta idi; bu snrada Belgrad taraflarından feryadcılarm gelmesi üzerine ordu kumandanı bu kuvvetlerden on bin kadarım ayırıp yirmi dokuz kıta alay topu

1 Mühimme defteri 142 s. 291 (1150 Rebîulevvel sonu/1737 Temmuz tarihli ferman).

2 Mühimme defteri 143. s. 157 ve Mühimme 142 s. 322.

ile Belgrad ve Bosna taraflarına göndermiştir; bu telâşa sebep bu taraflarda Türk kuvvetlerinin muvaffakiyetli hareketleri vukua gelmiş olması idi.

Vidin muhafızı ivaz Mehmed Paşa Vidin için tehlikeli olan îştatintal kuvvetlerim bertaraf etmek isteyerek kethüdası Hüseyin Ağa kumandasında bir miktar kuvvet gönderip köprü başım tamamiyle zabtetmiş ve düşmandan aldıkları kereste ve harp levazımı yüklü Tuna gemilerim elde ederek Vidin't, getirtmiş olduğundan Avusturya kuvvetleri Tiniok nehrinin karşı tarafına nehirden bir saat uzak mevkie çekilmiştir x.

1737 Sonbaharında kışı geçirmek üzere kapıkulu ocaklarının İstanbul'a gelmesi emrolunup Vidin ve Niş cepyesine bir serasker tayini îcabettiğinden 1150 Receb ihtidasında (1737 Ekim sonu veya Kasım başında) Vidin muhafızı İvaz Meymed Paşa serasker tayin olunmuş ve onun yerine Vidin muhafızlığı da Karaman valisi Mehmed (Memiş) Paşa'ya verilmiştir2.

r-«-ı n *j Avusturya kuvvetlerinden bir kısmı Gilani ku-Eflak -ve Bağdan J
cephesi mandasında olarak Hosar ve Dragon kuvvetle-
riyle Eflâk'a girdi ise de çıkarılmıştı, bu general ikinci defa yine Eflâk'a "girmiş ve fakat bu defa evvelkinden daha fena halde mağlup olarak güçlükle ErdeVe kaçabilmiş tir; bundan başka diğer t bir Avusturya kumandam emrindeki bin kişilik bir kuvvet aynı akıbete uğramîştır.

1 Mühimme defteri 143 s. 157. •■

'ı Vidin Muhafızı Vezir-i mükerrem Mehmed Paşa edâmallahü teâlâ iclalehuya hüküm ki:
Niş ve Vidin caniblerinde vüzeray-ı izamımdan bir vezir-i dilîr ve şecaat-semirin serasker

nasb ve tayin olunması lâzım ve lâbüd olup sen vüzerây-ı izamımın erşed ve namdâirıve vükelây-ı fihamımm müdebbir ve şecaat şiarı olmanla bundan akdem hidemât-ı din-ü devlette kemâl-i sadakat ile muhafazasına memur olduğun gerek Vidin kalesinin hıfz ve herasetinde ve gerek ol tarafa müstevli olan âdây-ı dinin kahr ve tedmirlerinde izhâr-ı gayret ile mesâi-i meşkure ve mebrûren vücuda gelip seraskerliğe sende istidad olduğuna binaen... seni Niş ve Vidin canibleri seraskerliğine intihab ve ihtiyar ve ol havalide seraskerliğe müteallik kâffe-i umurun temşiyet ve tekmili senin uhde-i ihtimamına tefviz ve havale olunup hal ve şanını terfih için halıya tuğray-ı garraya (Padişah namına tuğralı ferman vermeğe) ve tarafından iktiza eden umûr-ı mühimme için evamir-i şerife tahrir ettirmeğe (ferman vermeğe) sana izin ve ruhsat-ı hümâyunum erzanî kılınmıştır (Evail-i Receb sene 1150) Mühimme 143, s. 172.
*
■t

Bosna cephesi
Hekimoğlu AH Paşa'nın ve Bosna Gazilerinin kahramanlıkları
Bu Avusturya muharebesinin en heyecanlı ve en tehlükeli cephesi Bosna kısmı idi. İmparator Altıncı Şarl Niemirov9daki sulh görüşmesinde güya Rusya ile Osmanlı hükümeti arasını bulmasına karşılık olarak Vidin ile Bosna'dan mühim yerler istemişti; Bosna evveldenberi Nemçe'nin istilâsını dört gözle beklediği bir yerdi; Bosna valisi daha Avusturya ile harp başlamadan evvel Avusturya'nın Bosna hududundaki hazırlığını görmüş, maksatlarını anlamış, keyfiyetten serdar-ı ekremi haberdar etmiş ise de gafil serdar ve onun kethüdası Osman Halisa Efendi, Avusturyanm dostluğuna ve sulhu bozmıyacağına inanarak Hekimoğlu'nun ve diğer hudut valilerinin sözlerine ehemmiyet vermemişlerdi. Avusturya'nın bu cephe generali mahir kumandanlarından Hildeburg Havzen ile Hırvatistan beyi Esterhazi idi.
-, .. TT 1150 Rebîulevvelinin onbirinde (9 Temmuz 1737)
müdafileri düşman Izvornik tarafından taarruza geçti ve bir palangayı basarak içindekileri, şehid eyledi; Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa çadırlarını Travnik sahrasına kurdurdu\ etrafındaki'kuvvetleri yani otuz iki kazanın kuvvetlerini yanına getirtti; Bosna'da nefir-iâm yani eli silâh tutanlar düşmanla mukabeleye davet olundu.
Nemçeliler evvelâ eski Usturumca kalesini muhasara ettiler, kaledekiler fütur getirmiyerek mukabele eylediler. Genç kadınla* erkek kıyafetine girip cenge . katıldılar; ihtiyar kadınlar, sakalık, işçilik ve ebe kadınlar cerrahlık ve çocuklar top tanesi taşımak ile hizmet eylediler; muhasara onbeş gün sürdü; Hekimoğlu'nun altı bin kişilik bir kuvvet sevkettiğini haber alan düşman kumandanı bu kuvveti karşıladı ise de beş saatte perişan oldu ve bir çok esir ve maktul bırakarak kaçtı ve Usturumca'da kurtuldu.

„ .. w_ Kuzey Bosna'dan Gradicka'da.n Banaluka (Ban-
Helumoğlu ' x
Ali Pasa'nın yaluka) üzerine Hildeburg Havzen kumanda-
büyük gazası siyle öncüsü sekiz bin olan büyük bir düşman
kuvvetinin gelmekte olduğu casuslar tarafından
haber verildi; bu düşman kuvvetleri ince kkaraol, Orta karakol
ve Büyük karakol olarak birbirini takip ediyordu. Banaluka
kalesindeki muhafızlar ibtida înce karakoldan başlayarak bunları
ânı olarak birbiri ardından bastırdıklarından pek çoğu katlolunup
kaçabilenler de yüz bin kişilik asıl orduya can attılar.
Düşmanın bu çokluğuna binaen Hekimoğlu Ali Paşa da Travnik?den kalkarak Banaluka'ya doğru gelmekte idi; düşmanın yirmi bin kişilik bir kuvveti Puzin ve yirmi bin kişilik bir

kuvveti de Çetin kalelerini muhasara etmiş ve seksen bin kişilik büyük kuvvet de Banalukd'yı kuşatmıştı.
Bu muazzam kuvvetler karşısında herkes heyecan içinde kalmış, fakat Hekimoğlu metanetini muhafaza ederek plânını tatbike teşebbüs etmişti; evvelâ bir kaptanını bin kadar mevcutla Banaluka'y a yakın dağ içinde pusu kurmağa memur etti; sonra mahremleriyle beraber düşmana karşı bir plân tertip etti ise de bunu işae etmedi ve biz doğru yoldan düşman üzerine gideceğiz diye aldatıcı şayialar yaydırıyordu. Halbuki daha evvelden Avusturyalıların bu doğru yolu kapayıp hendek Ve tabyalarla tahkim ettiğini haber almıştı:. Bu suretle geniş yoldan Banaluka'ya üç saat kalıncaya kadar geldi ve geceleyin yoldan ayrılıp evvelce tedarik ettirdiği sallan indirterek gece içinde Banaluka (Verbas) nehrini geçip tahkimatı geride bırakarak düşman kısm-ı küllisinin karşısına gelip ordusunu kurdu; hertarafı gezerek askeri teşci etti; sabır ve sebat neticesinde muvaffak olunacağını söyledi.
Hekimoğlu Ali Paşa, düşman üzerine hücum etmeden evvel kaide üzere kılıcını kınından çıkarıp ibtida düşmana karşı sonra sağa, sola salladı ve ilk önce dalkılıç askerihücum ettirdi; beş nöbette düşmanı tepeleye tepeleye güneş batine aya kadar döğüş-tü; Nemçeliler nehrin karşı tarafına geçmek istiyorlardı; Halbuki Hildeburg havzen askerin kaçmasını önlemek için o tarafı kapatmıştı; fakat Ali Paşa düşmanı nehre doğru sürdüğünden çoğu kendisini nehre atarak boğuldu. Hekimoğlu on iki top, üç havan topu, iki bin üçyüz çadır, onbeş bin varil barut, hesapsız kılıç, tüfek, harbe vesaire levazım ve ganimet elde etti.

Banaluka muvaffakiyetsizliği üzerine Hildeburg Havzen gözden düştü ve maiyyet kumandanlığına verilerek yerine Prens Lotringen tayin edildi.
Ali Paşa sabaha karşı bir köprü yaptırarak askeri karşıya geçirip kaçanları takip ettirdi. Düşman pek çok maktul bırakıp külliyetli esir alındı, harpte altmış bin kadar Nemçelinin maktul ve esir düştüğü anlaşıldı. Muhasara altında bulunmakta olan Pujin ve Celin kalelerini muhasara etmekte olan Nemçe kuvvetleri Banaluka bozgunluğunu haber alır almaz kaçmağa hazırlanırlarken, kale muyafizları muzafferiyeti duyar duymaz kaleden çıkarak düşmana baskın yapıp onları da bozdular.
Bu muvaffaöiyet üzerine Bosna gazileri Sava nehri üzerindeki palangaları yağma ile Belgrad ve hatta Varadin taraflarına doğru akın yapmalariyle Erdel ve Macaristan'da Avusturya aleyyine ayaklanmalar başladı1. Hekimoğlu'nun bu büyük gazası Banaluka muhasarasiyle başlayan Bosna istilâsını kurtardı; Ali Paşa, bu muharebeyi tafsilâtiyle tstanbuVa bildirdi ve bu hizmetine karşı kendisine hil'at olarak samur kürk kılıç, beş bin altın ve maiyyetinden münasiplerine hil'at, altın ve gümüş çelenkler yollandı. Bu hil'at vesaife Ali Paşa'nın oğlu dergâh-ı âlî müteferrikalarından Mehmed Galip bey ile gönderilmişti a.
1 Mühimme 143, s. 157 (Evasıt-ı cemaziyelevvel 1150/Eylül 1737 tarihli ferman).
2 Sabıka vezir-i âzam- olup halen Bosna valisi olan vezirim Ali Paşa'-ya hüküm ki: Tarafından rikâb-i hümâyunuma vârid olan mektubun arzolunup mefhum-ı meserret rüsumlarında bundan akdem Nemçe melâini ve onlara tâbi sair kefereden yetmiş bine karib küffar gelip Bosna eyaleti hududunda vaki Usturunt' ca, Cisr-i kebir. Çetin ve^Po2m(Pojin) kalesi ve anlardan maada müteaddit tabur-ı mafchurlariyle Banaluka kalesini muhasara ve şehrini zabt etmeleriyle eyalet-i Bosna'da mevcud ve darb ve harbe kadir olanlardan asker tahrir ve kapun halkı ile acâleten bir, iki gün içinde Travnik (Bosna eyaletinin merkezi idi)den hareket ve bundan akdem mahsur olan Cisr-i kebir ve Üsturumca-i atik kaleleri üzerine Deli başı'm ve Çavuşlar Kethüdası Osman'ı irsal ve harb ve darbe mübaşeret olundukta küffarın seraskerî ve general ve kaptan ve zabitleri ve sair askerlerinin ekseri maktul ve kaçabilenler kendu hudutlarına firar edüp ve sonra Banaluka kalesinin dahi istihlası ehem ve elzem olmağla maiyyetinde olan askerle Banaluka tarafına teveccüh ve Çetin ve Pojin kalelerini muhasara eden düşman Cisr-i Kebir ve Usturumça vaziyetim duyunca muhasarayı terk ile kaçıp Benaîuka yakınma varıldıkta kale-i merkume ittisalinde cereyan eden

Hekimoğlu AH Paşa kışı boş geçirmedi, isyan etmiş olan Karadağlılar üzerine kuvvet sevkederek onları şiddetle tedip ve itaate mecbur ettiğinden o taraflarda kısmen sükunet iade edildi ı.

Macaristan'da kını il dama hareketleri

Rakoci-oğlu'nun Osmanlı kuvvetlerinin Vidin, Niş ve Bosna ta-Macaristan kiralı «,
j i• ff,. t1 . A . .,
„. . ratlarındakı muvaltakıyetleri Avusturya idare-
sinden memnun olmayan Erdel (Transilvanya) halkını ümide düşürmüş ve bu yüzden bazı isyan hareketleri belirmişti. Hatta bundan dolayı Vidin üzerine gelen Avusturya kuvvetleri içeriye alınıp Beîgrad ve Macaristan'a gönderilmişlerdi.

Nemçe'ye tâbi memurların bunlardan yüz çevirip Osmanlı tarafına temayül ettikleri Erdel taraflarından kaçıp gelen Macar kaptanları vasıtasiyle haber alınıp Vidin seraskeri İvaz Mehmed Paşa da ErdeVdeki ihtilâlden ve Macarların kısım kısım Vidin taraflarına gelip dehaletlerinden bahis ile Rakoçi oğlu'nun Vidin taraflarında bulunmasının münasib olacağını arzetmiş olmasına mebni otuz senedenberi Tekirdağında oturmakta olan Rakoçi Frenç oğlu Jozef İstanbul'a getirilerek kendisine Erdel kırallığı ve Macaristan dukalığı tevcihi ile hil'at giydirilip

nehri beri tarafta vaki kale-i-mezburenin cisrini düşman zabt etmiş bulunmakla mahalli mezbure top ve,cephane ve* sair alât ile memlu dairen mâdar çarh-ı feleklerle mazbut taburları mukabelesine vusul ve düşmanın kadanası (süvarisi,) taburlarından çıkıp asâkir-i islâm ile mukatele eylediklerinde islâm gazilerine karşı mukabele edemiyerek kaçıp sonra taburları üzerlerine varılıp vukua gelen şiddetli muharebede yaptıkları köprülerin kesildiğini gören düşman kendilerini nehre atıp pek ^oğu boğulup kaçabilenler esir Ve bu suretle Bosna istilâdan kurtulmuştur (Mühimme 143, s.. 150, 152).

Bu muvaffakiyetin ertesi senesi Cemaziyelevvelinde (yani 1738 Temmuz sonları) Hırvatistan beyi bir arabk hududı tecavüz ettiyse de mağlup olarak kaçmış fakat daha sonra Kenzova, Dubniçe Komice taraflarına tekrar gelip taarruz etmek istemiş ise de Hekimoğlu, süratle yetişerek dört bin maktul verdirip Hırvaristan beyini niağlup etmiş ve Benaluka üzerine ikinci defa gelen Avusturya kuvvetleri de perişan edildiğinden Ali Paşa'ya tekrar teşrifat yollanmıştır [Mühimme 145, s. 399).

' Hekimoğlu Ali Paşa'nın bu Bosna gazasına dâir Ahval-i Gazevât-ı Her diyâr-ı Bosna adlı matbu bir eser vardır. Bu eserde dört sene devam eden tıırptr Ali Paşa'mn düşmanla mücadeleleri tasvir edilmiştir.

kendisiyle onbir madde ve bir hatime üzerine mukavele yapıldıktan sonra Vidin*e gönderildi (13 Ramazan 1150 ve 4 Ocak 1738) x

_, , . Kış mevsiminin gelmesi dolayısiyle geçen sene
Ordunun avdeti * D J J ° Y
ve Fransa'nın hudutta kışlamış olan ordunun bu sene avdet snlhe tavassutu etmesi hakkında padişahtan hatt-ı hümayun gelmiş olmakla Rus cephesi seraskerliğine Anadolu valiliği ile Genç Ali Paşa ve Vidin ve Niş seraskerliğine de Vidin muhafızı îvaz Mehmed Paşa tayin olunarak 2 (23 Receb 1150 ve 16 Kasım 1737) de Kartal ordugâhından hareket edilip Hacıoğlu Pazarına, gelindiği sırada Vidin ve Niş seraskerliğine tayin edilmiş olan Hacı tvaz Paşa tarafından Fet-hülislâm ve trşova taraflarının Avusturyalılardan alındığı haberi gelmekle orduda sevinç uyandırmıştır.

Vezir-i âzam Muhsin-zâde Abdullah Paşa tst'anbuVa gelirken Edirne'de kapıkulu ocaklarının maaşlarını verdikten sonra Davut-paşa'ya gelmiş ve orada kanun üzere sancağ-ı şerifi ve orduyu karşılamak üzere gelen Sultan Mahmud'la buluşup saraya gelmiş ve sancağ-ı şerifi teslim edip istirahat için Bab-u$-saade*de oturduğu sırada sadaret mührü kendisinden

alınarak rikâb-ı hümâyun kaymakamı bulunup hizmetiyle pâdişâhı memnun etmiş olan Yeğen Mehmed Paşa sadr-ı âzanl tayin edilmiştir (26 Şaban 1150 1 19 Aralık 1737). ' "
Kapıkulu ocaklarının avdetinden sonra yeni vezir-i âzam tarafından imparatorun ahdine riayet etmeyip bunu çiğnediğini ve küçük bir dukanın bile irtikâp etmiyeceği hileye tenezzül ettiğini Avrupa'nın büyük devletlerine bir beyanname ile bildirerek protesto ettiği gibi her cihetle hak ve hakikatin- Osmanlı devleti tarafında olduğunu ve hakkını koruyup müdafaa edeceğini ve imparatora yardım edecek olanların aynı şeamete uğrayacaklarını beyan edilip sonunda Fransa hükümeti sulhe tavassut edecek olursa

1 1718*de Pasarofca muahedesiyle nihayet bulan Avusturya seferinde Fransa'dan getirtilerek Erdel kiralı îlân olunan Rakoçi Ferenç'in 1147 (1734)'de vefatından sonra oğlu Yojef Rakoçi Tekirdaği'nda. oturmakta idi.

2 Serasker Genç Ali Paşa'nın maiyyetine karşı haşin davranması sebebiyle azledilip Maraş valiliğina nakledilmesi üzerine yerine Anadolu valiliği ile tnebahtı mutasarrıfı Giritli Numan Paşa tayin edilmiştir.

Osmanlı hükümetinin bunu memniniyetle kabul edeceği işaret olunmuştur1.

Avusturya cephesine hareketi — Avusturya'nın hiylekârhkla nakz-ı ahdi hükümet ve halk üzerinde fena tesir bıraktığından bu seneki sefer esnasında Kırım, Bender taraflarına yani Rus cephesine muktedir bir vezir tayini ile vezir-i âzamin Avusturya üzerine gitmesine karar verilip ordunun Nevruz'dan evvel çıkması muvafık görüldü; çünkü Niş Avusturyalılar tarafından işgal olunacak olursa vaziyet müşkil olacaktı; bunun üzerine vezir-i âzam 1150 Zilhicce 1738 Mart'de İstanbul'dan hareket etti.

Fransa elçisinin tavassuta mezumyeti — Vezir-i âzam Ye&en Mehmed Paşa, Fransa hükümetinin sulh için yapacağı tavassutun memnuniyetle kabul edileceğini Avrupa devletlerine bildirmişti; bunun üzerine Fransa kiralı XV. Lui bu hususta imparatorla muhabere etmiş ve sulhe tavassutu hakkında muvafakatini almış olduğundan keyfiyet Fransa hükümeti tarafından İstanbul'daki elçisi Marki dö Vilnöv'e bildirilmişti; bu sırada vezir-i âzam, henüz cepheye hareket etmemiş olduğundan 1150 şevval ihtidalarında (1738 Ocak) Fransa elçisi Babıali'ye; - gelip Pasafojba muahedesi esası üzerinden Fransa'nın tavassutunu imparatorun kabul ettiğini ve hükümeti tarafından kendisinin bu hususta murahhas elçi tayin edildiğini beyan eylemiştir. Bunun üzerine sadr-ı âzam:

1 Vezir-i âzamin mektubunun sureti Subhî tarihinde yardır (varak 119).

2 Fransa Başvekili Kardinal Flörİ, Rusların ânî taarruzları üzerine vezir-i âzam tarafından, devletlere yazılmış olan protesto mektubunu alınca 17 Ekim 1737 tarihli mektubiyle verdiği cevapta Fransa'nın samimî dostluğundan bahis ile Rusya'nın Türkiye'ye harp îlân etmesini müteakip müttefiki olması dolayısîyle Avusturya'nın da harb açacağını evvelce bildirmiş olduğunu beyan etmiş ve mektubun diğer kısmında (Françe regimendinin lökom Tenente) koloneli yani binbaşı vekili olan Tot beyzadeyi (Baron dö Tot) Türkiye'ye göndermiş olduğunu ve Avusturya hükümetinin sulhe mütemayil olup Fransa'nın tavassutunu isteyen Osmanlı hükümeti bu tavassuta gereği gibi muvafakat ediyorsa bu husus Moskov çariçesine de bildirileceğini ve murahhasların acele Niemirav'a gönderilmesini ve üç devlet tarafından (Osmanlı, Rusya, Avusturya devletleri) kabul olunduğu takdirde Fransa'nın tavassut edeceğini ve bu

— Devlet-i aliyye cenk isteyenlere cenk ve sulh isteyenlere sulh ile mukabele eder; ancak geçen sene düşmanların hiylesine binaen geniş miktarda sefer masarifine duçar olduk; şimdi

sulh olmak lâzımgelirse Karlofca muahedesi dahilinde sulh oluruz; bundan başka Erdel ve Macaristan'da Rakoçi oğluna verilmelidir cevabını verince Marki dö Vilnöv:
— "Avusturya tarafından Pasarofca esasına göre ruhsatım vardır; eğer sulh yapacak iseniz cengi tehir edin; Devlet-i Osma-niyyenin Fransanın tavassutunu istemekten maksadı şanına lâyık bir anlaşma olup o da Fransa kiralının delaletiyle olacaktır/1 dedi ise de vezir-i âzam. Karlofca esasında ısrar etti.
Fransa'nın tavassutunu gören İngiltere ve Felemenk elçileri de Rus başvekili Osterman'm arzusu ile faaliyete geçerek evvelce yaptıkları tavassutu tekit ile hükümetlerinden bu hususta talimat aldıklarını beyan ederek kongre mahalinin tayinini istemişlerdi. Osmanlı hükümeti bu iki devletin tavassut tekliflerine teşekkür etmekle beraber h erik i deniz devletinin Osmanlı hükümetini mem nun ve emniyetini temin edecek bir teklifte bulunmamalarına mebni Fransa'nın teklifi ile hareket edildi; fakat vezir-i âzam ise Pasarufca esasına yanaşmıyordu *.
Sadr-ı âzamin bu ısrarı karşısında bazı devlet ricali îran seferi, hazinede para bırakmadı; Pasarofca esasına göre anlaşma imzalansın dedilerse de * yezir-i âzam asla tereddüt göstermiyerek ucuz sulh olsun diyen ulemadan bir kaç kişiyi sürgüne yolladı.
hususta İstanbul elçisinin murahhas tayin edildiğini beyan eyledikten sonra şunları yazmıştır: Françe devleti tarafından germiyetbirle arzu olunduğuna bâis budur kim işbu hudûs eden cengii cidale devam olunursa diğer hıristiyan devletler dahi JU jfI bieyy-î hâlin dahil, olacakları kablelvuku müşahede olunur; Françe devleti ile Devlet-i Aliyye beyninde zirve-i âlâya reşide olan dostluk bu presede olmasa dahi nice esbab dolayısiyle devbt-i aliyyenin rahat ve emniyette bulunması Françe devletinin menfaati kabıdır; bu hususun temşiyeti içün Markiz dö Viln öv'e itimadımız olduğundan murahhaslığa bir gayrisini nasbetmeyip bu işin temşiyetine kendisi tayin edilmiştir (Nâme defteri 7, s. 490).
1 Osmanlı hükümetiyle Rusya arasında sulh yapılması için Nâdir Şah da tavassut ettiyse de Osmanlı hükümeti İngiltere ve Felemenk tavassutları gibi onun teklifini de nazikâne red etmiştir. Yeğen Mehmed Paşa seferden îstanbuVa döndükten sonra reis-ül-küttab ile Fransa elçisi arasında müte-addid mükâleme vukua gelmiştir. Bunlardan beşinci mükâlemeye dair olan vesikanın sureli 26 Şaban 1151'dir (Cevdet vesikaları, Hariciye fcısmı, nr. 7844).

Serdar-ı ekrem Yeğen Mehmed Paşa 1151 Muharrem (1738 Nisan)'da Edirne'de bulunduğu sırada müsaleha hakkında Fransa elçisinin hükümetinden alarak kâtibi Peyssonel vasıta-siyle göndermiş olduğu dört maddelik tavassut talimatı, evvelkinin aynı olduğundan bahis ile bazı tadilât için elçiye iade olunmuştur *. Vezir-i âzam Oradan cepyeye hareket etmiş ve bu seneki olaylar hem muharebe ve yem de sulh işi ile geçmiştir.
Avusturya cephesindeki nıuvaffakıyyet
_. . ,. Serdar-ı ekrem Yeğen Meymed Paşa 1151
muharebesi muharrem (1738 mayıs)'da Sofya'ya ve Haziran başında Niş'e geldi; oradan Belgradh muhasaraya gidecekti; fakat Vidin ve Niş seraskeri ivaz Mehmed Paşa'mn Ada kalesini muhasarası ve ordunun gelmesini' istemesi üzerine o tarafa gidildi; bu sırada yüzbin kişilik bir Avusturya ordusunun Muhadiye boğazında Memiş Paşa, Murtaza Paşa ve Tuz Mehmed Paşa kuvvetleri üzerine geldiğini İvaz Mehmed Paşa haber aldığından Ada kalesi muhasarasını bırakıp Muhadiye taraflarına koşmuş ve Serdar-ı ekrem yetişmeden evvel düşmanı mağlup ederek külliyetli ganimet malı, top ve cephane aldıktan sonra tekrar Ada kalesi muhasarasına dönmüştü; bu sırada İvaz Mehmed1 Paşa'ya yardıma gelen ordu pişdarı Vi-dinli Ali Ağa SemenaHre kalesi kumandanını korkutarak bütün mühimmatiyle Semendire'yi teslim alıp kaledeki düşman askerine yol verdi.
_. . . „ . Bu sırada Ada kalesVni muyasara etmekte olan Veaır*ı azamla .
J
tyaa Mehmed Iv^az Mehmed Paşa bazı Arnavud kuvvetle-Paça'mn rinin

yağmacılıktan dolayı Ada kalesi muhasa-
aralannm rasım kaldırmış olduğundan bunu haber alan
açılması serdar-ı ekrem Yeğen Mehmed Paşa acele
Fethülislânîla gelip Ada kalesi muhasarasını kaldırdığından dolayı ivaz' Mehmed Paşa'yı seraskerlikten az-

1 Bu talimat şöyle idi: 1 — Özi ve Kuburun Osmanlı devletine 2 — Azak kalesi eski hududiyle Ruslara terk edilecekti. 3 — Osmanlı devleti ile Avusturya arasında Pasarofca muahedesi esası üzere sulh olunacak. Bu tekliflere mukabil elçilik kâtibiyle görüşen serdar-ı ekrem tarafından hem Osmanlı

ledip onun yerine Vidin cephesi seraskerliğine Genç Ali Paşa'yı tayin etti. Genç Ali Paşa, Muhadiye\e tekrar gelen ve elde edilmiş olan kaleleri geri alan düşmana karşı bir iş göremiyerek geri döndü; Muhadiye'&ç düşman önünden kaçan kuvvetler eski serasker îvaz Mehmed Paşa'nın yanına varıp Tuna? nm karşı tarafına yani sağ sahiline Fethülislam tarafına kaçmak istedilerse de îvaz Mehmed Paşa kayıkları kaldırıp bu firara mani oldu ve keyfiyeti serdar-ı ekreme bildirdi.

İkindi Muhadiye Bu vaziyet üzerine telâşa düşen veair-i âzam galibiyeti serdar-ı ekrem îvaz Paşa'yı tekrar serasker
yapmak istediyse de (asker yüze çıktı uhdesinden gelemem) diye kabul etmek istemedi, bunun üzerine ordu kadısı Esat Efendi:

— Eğer siz kabul etmezseniz ben çatal destar ile ordu seraskeri olup karşıya geçerim diye ibram edince îvaz Mehmed Paşa seraskerliği tekrar kabul etti ve yeniçeri ağasiyle ocaklı benim ile karşıya geçmek lâzımdır diyerek ocak kuvvetlerini alıpı Tuz Paşa'yı da öncü yaparak Muhadiye'âe düşmanı tekrar bozup o tarafları temizledi. . - . .
'

Ada kalesinin Vezirdi âzam ve serdar-ı ekrem Yeğen Mehmed zabtı Paşa Erdel ve Maçafistanhn kilidi hükmünde
olan ; Ada kalesVnı muhasara etti, metin olan kale dayanıyordu; Tuz Paş-a ve Murtaza Paşa kumandala-rındaki Türk kuvvetlerinin yirmi küsur gün Erdel taraf landa dolaşarak Tameşvar yakınlarına kadar akın yapmaları Macaristan'a dehşet verdi; vezir-i âzam diğer bir kuvveti de Belgrad etrafını vurmağa memur etti. Nihayet kaleye yürüyüş olacağını tınlayan Nemçe muhafız kuvvetleri üç ay kadar mukavemetten sonra aman

hükümetine ve hem Fransa'ya müntesib olan Rakoçi zâde'mn temini ve Azak kalesVnin Ruslara terk edilmiyerek münasip bir hal çaresi bulunması hiç olmazsa yıkılması sureciyle bir yol bulunması Fransa elçisine yazılmıştır Bk. Subhî varak 123 ve Hammer 'tarihi (Almanca nüsha), c. 7, s. 307, 308.

1 Yeniçeri ağası ve bilcümle ocaklının sancağ-ı şeriften ayrı ve köpriisüz olarak nehri geçmeleri kanun değil iken İvaz Paşa'nın ısrarı üzerine yeniçeri ağası Abdullah Paşa "gerçi bizim geçmemiz selefin hilafınadır ancak din ve devlete hizmet edelim" sözleriyle ocaklıyı (yani yeniçerileri) ikna ederek kayıklarla Tuna'nm sol sahiline geçilmiştir. *

dileyerek Ada kale'yi teslim ettiler (1151 Cemaziyelevvel ve 1738 Ağustos) 1.

Bu sırada Rusya'da esir bulunan Yahya Paşa'dan mektup gelip rusların sulh yapmak istedikleri bildiriliyordu.

tstanbula dönüş Ordunun istanbuVa dönüşünden sonra Fransa'nın tavassutîyle Avusturya ve Rusya ile görüşme başladıysa da bir netice hasıl olmadı; Rusya'da bulunan Yahya Paşa vasıtasiyle Rus başvekili Kont Osterman hükümete bir sulh teklifi göndermişti. Ruslar, Avusturya ile ebedî müttefik olduklarından bahis ile AzaklalesVnin yıkılmak suretiyle Fransa'nın yapmış olduğu uyuşma teklifini Rus başvekili kabul etmemiş ve burasının yıkılacak olursa tatar taarruzlarına hedef olacağını söyliyerek murahhas olarak Rus orduları

baş kumandanı Mühiy'-in tayin edildiğini ve imparator da damadı olan Toskana dukasının murahhas olduğum bildirmişlerse de Osmanlı yükümeti Fransa'nın tavassutu olmadan sulh akdine girişmiyeceğini bildirmiştir 2. Fransa elçisi sulh şartları hakkında Osmanlı murahhasları ile görüştü ise de Osmanlı tekliflerine karşı kendisinin tam selâhiyeti olmadığı içiniş bir neticeye bağlananladı; nihayet Fransa elçisi Nemçe impâratoruyle, Rusya kıraliçesine mektuplar yazarak tam selâhiyet istedi. Bu arada -Lehlilerle, İsveçlilerin Osmanlılarla ittifak edeceklerine dair haberler duyulmağa başladı; hatta Osmanlılara yardım etmek üzere Prusyalıların Osmanlı memleketlerinden hayyan satın almalarına müsaade dunduğu gibi 1152 H.(1739 M.), de Prusya elçisinin İstanbul'da oturmasına ve Osmanlılarla ticaret tesisine müsaade edildi.

1 "Kilid-i memleket-i Erdel ve Macar ve Miftah-ı ülkât-ı Belgrad ve Tamışvar olan Ada kalesVmn feth ve teshiri enzâr-ı mülükânem iken lehülhamd velminne kale-i merkumenin fethi müyesser olduğundan bahis ile I. Mahmud, vezir-i azam ve serdar-ı esreme teşrifat (hil'at, kılıç veya hançer) göndermiştir (Mühimme 145, s. 198).

2 Osmanlı hükümeti, Fransa'nın tavassutunu istemekle çok isabetli hareket ediyordu; çünkü Fransa ile Avusturya ve onun müttefiki Rusya arasındaki Lehistan veraseti muharebesinde, Fransa galip çıkmış olup henüz iki taraf arasında muahede aktedilmemişti. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti galip Fransa'nın imparatora karşı nüfuzundan istifade etmek istiyordu.

„ . Bu sırada ikinci defa Kırım hanı bulunan Mc-

Kırım hanının

harp ve sulh nS^ Giray ruflarla yapılacak sulh görüşme-h ak kındaki fikri lerinde fikri alınmak üzere İstanbul'a, davet edildi; Kırım Hanı, ruslarla mücadeleden bezgindi. Kırım harap olmuştu. Harp ve iiulhten hangisini tercih etmek lâzım geleceği hakkında fikri sorulunca:

— Hazır galip iken sulh olalım; gelecek seneye kalırsa kimin galip ve kimin mağlup olacağı belli değil^ kaldı ki Ruslar Azak'ı aldı; Azak bize kırk saat uzak ve Moskov hududuna ise sekiz saattir; küffar her zaman orayı işgal eder; tahrip olunsa güzel olur; inad edilirse ellerinde kalsın; eğer ruslar Azak denizine donanma çıkarılır denilirse Azakhn bizde olup olmaması müsavidir, yine donanmasını çıkarır; hemen yeni kaleye ihtimam olunsun gibi sözler söylemişti ki bu mütaleasmdan Mengli Giray'in Azak kalesinin ehemmiyeti hakkında bir fikri olmadığı anlaşılıyordu.

Yeğen Mehraed Paşa, bu seneki sefer için da-

„ - \m ı_ j ha mükemmel hazırlanıyordu; maksadı Bele-Yeğen Mehmed

, r •* ' °

paşanın rad\ almaktı. Fakat Kırım hanının biran evvel

azli sulh aktediîmesi hakkındaki özleri canını sıktı

ver müteessir olup gücendi; kendisi sefere devam etmek istemekte yalnız gibi idi. Yeğe"n Memehd Paşa icraatında sert bir adamdı-. Derhal sulh "akdini isteyenleri hoş görmüyordu; defterdar Atıf Efendi'yi azledip sürgüne yollamış Nu-man, Selim ve -Hasan Paşalardan vezirlik tuğlarım alması, yani vezirliklerini kaldırması devlet ricaliyle ordu erkânını sindirmişti; Fransızlar vasıtasiyle istenilen sulhu kabule yanaşmayıp Karlofça muahedesi hükmüne göre sulh isterim diye ayak diriyordu; onun bu ısrarı pâdişâhı korkutmuştu; aleyhinde olanlar mütemadi tahrikat yapıyorlar ve hazır düşman sulhe yanaşmış iken hiç ümid edilmedik bir nimet olan Pasarofca müsalehasına göre sulh yapmalıdır, fırsat kaçırılıyor diyorlardı; halbuki Yeğen Mehmed Paşa hazırlığını mükemmel surette yapıp istediği sulhten gayrisi için fikrinden dönmesi mümkün değildi 1.

1 Ocakların hazırlanıp setere çıkılacağı zaman bundan vaz geçilerek ge-rİ dönülmesi, düşman korkusundan dolayı seferden sarf-ı nazar edildiği zanm-nı uyandıracağı için tehlükeli oiup bir

isyana sebep olabilirdi.

Padişah üzerinde müessir olan kızlar ağası Hacı Beşir Ağa da derhal sulh yapılması taraftarıydı; sadr-ı âzam bir gün boş bulunarak "Ordu çıkınca kızlar ağasının hakkından gelirim" demiş ve bu söz derhal ağaya yetiştirilmiş o da bunu mimleyip vezir-i âzam aleyhinde pâdişâha telkinlerde bulunmağa başlamıştı.

1151 senesi kurban bayramının ikinci günü (22 Mart 1739) âdet üzere saraydaki Gülhane davetine vardığı zaman Yeğen Mehmed Paşa'dan mührü hümayun alınıp kendisi sarayın Balıkhane iskelesinden bir çekdiriye bindirilerek Sakız adasına sürgün edilmiş ve yerine Vidin seraskeri İvaz Mehmed Paşa sadr-ı âzam olmuştur; fakat yeni vezir-i âzamin gelmesine kadar hazırlanmış olan kapıkulu ocakları beklettirilmeyerek ordu sadaret kaymakamı Ahmed Paşa kumandasında olarak 10 Nisan 1739; da yeni sadr-ı âzami karşılamak üzere Edirne'ye gönderilmiştir; filhakika yeni sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Edirne'de' orduyu teslim aldı ve Avusturya cephesine hareket etti1.

Yeni Sadr-ı âzamin selefinin plânını değiştirmesine derhal imkân olmadığından düşman üzerine gitmesi zarurî idi.

Ordunun hareketinden sonra îsveç devletinin, Onikinci ŞarTm Osmanlı devletine olan borcuna mukabil sefer münasi-betiyle on bin hadar harbeli tüfenk göndermesi ve bu tüfenklerin bir îsveç kalyonu ile İstanbul'a gelmesi pek ziyade.işe yaradığı gibi bu yardım dolâyısiyle isveçlilerin arkadan Ruslara taarruz edecekleri hakkında havadisler'yayılmasına sebeb oldu a.

1 "İşbu âmm-ı fevz-encamda bir kaç koldan musammem ve muhakkak olan sefer için tertip ve teçhiz olunan tedarikât-ı kesire ve asakir-i vetirenin sevk ve istihdamları, için makani-ı valây-ı sadaret-i uzma ve mesned-i â-!ây-ı vekâlct-i kübraya bir vezir-i dilirin is'adı lâzimeden olduğuna binaen bir müddetten beru Vidîn canibi seraskerliğiyle namzed olup bu taraflarda kahr ve tedmir-i â'dâya sây-u gûşiş edüb hizmeti meşkûr olan vezir-i hamiyyet-tedbir düstur-ı ekrem vezir Mehmed Paşa edâma'Uâiıü teâlâ iclâlehûya vekâlet-i kübra ve sadaret-i uzama tefviz ve taklid ve serdâr-ı ekrem nasb ve tayin olun-mağla esnây-ı randa orduy-ı hümâyunuma mülâki olmak üzere memur olup ...." {Mühimme 145, s. 393^ 395).

2 Osmanlı devleti ile Rusya arasında muharebe başladıktan sonra isveçlilerin Ruslarla olan düşmanlıklarından istifade etmek üzere Yeğen Mehmed Paşa sadaretinde İsveç kuralına müracaat edilerek ittifak teklif olunmuştu, isveç ku:ah bu teklife muvafakat etmiş fakat şâyed Osmanlı devleti Ruslarla barış yapacak olursa arada kalacağını beyan ile iki taraf arasında bir ittifak

Avusturya cephesi durumu

.. Ordu Niş'e gelince, müzakere olunarak Beis-Harp ve sulh r D
o

için tereddütlü m" üzerine yürünmesi kararlaştırıldı ve 13 günler Temmuz 1739 (6 Rebîulâhır 1152) de İViş'ten

hareket olundu. Ordu Morava nehrVnden geçtikten sonra Rumeli valisi vezir Ali Paşa yirmi bin kişilik kuvvetle ve Diyarbekir valisi ve trşova seraskeri Mehmed Paşa da kendi kuvvetleriyle Ali Paşa ile beraber asıl ordudan bir gün evvel ilerive sevkedilmişlerdir; bu öncü kuuvvetleri Hisarcık mevkiine gelmişti.

Osmanlı kısm-ı küllisi 8 Rebîulâhır (15 Temmuz)'da Semen-dtre'ye gelip büyük topların gelmesi için bir gün kalındı. Belgrad müdafaasında olan düşman kırk bin yaya ve kırk bin atlı olarakı Beigrad'la Semendire arasında y an yol olan Hisarcık" a iki buçuk saat mesafeye gelip siperlenmiş ve Osmanlı kuvvetlerine karşı cepye almıştı, aynı zamanda Tuna üzerine gemilerini dizdiğinden tekrar ordu müşaveresi olup bazıları sulhe yanaştılar; görüşmeden sonra sadr-ı âzam ne yapacağında mütereddit idi; bu ordu görüşmesi esnafında reisülküttap

efendi ile bazı devlet erkânı vezir-i azama hatt-ı hümayunu göstererek:
— Padişahımızın muradı ve emri Moroı;o',dan hudut kesilerek sulh yapılmasıdır». Yeğen Meymed Paşa muhalefet ettiği için azlolundu ve sizi» sulh için mühre (sadarete) lâyık gördüler" dedikleri sırada yeniçeri ağası bu sözü kestirip:
— Düşmanın bize karşı gelmekten maksadı, bizden evvel Hisarcık bataklığını elde ederek askerimizin geçmesine mâni olmaktır; acele hareket, edip bataklığı zabt edelim demesi üzerine ileri gidilmesine karar verildi ve yeniçeri ağası 15 rebîulâhır (22 Temmuz) çarşanba gecesi akşam namazından sonra Semendire*den hareket ettiği gibi serdar-ı ekrem de muta d hareket haricinde olarak ağırlıkları geride bırakıp acele yeniçeri kuvvetlerini takip etti.
akdini teklif eylemişti.*Bu tahrirat İvaz Paşa sadaretinde ordu seferde iken gelmişti; fakat bu sırada herhangi bir ittifak yapılmamış ve yalnız gelen tü-fenkler teslim alınmıştı (Subhî tarihi, varak 147b).
1 «Hammer, İmparatorluk ordusunu elli alu bin ve Osmanlı ordusunu da yüz binden fazla gösterir. Vezir-i âzam İvaz Mehmed Paşa'mn bir mektubunda da düşman ordusunun altmış bin mevcutlu olduğu yazıldığına göre bu kayıd Hammer'in kaydiyle mutabık düşmektedir.

„. . Avustuiva ordusu kumandanı Kont Vallis'in
Hisarcık J
(Kruçka) Ali Paşa kumandasındaki öncü kuvvetlerine muharebesi bir kaç koldan gece baskını yapacağı esirlerden haber alındığı için ona göre iytiyatlı bulunulmuştu. Vallis, Osmanlı ordusiyle öncü kuvvetleri arasına girmek isteyerek ve kısmen mevzilerinden çıkarak öncü kuvvetlerine karşı otuz bin kişilik bir kuvvetle taarruza geçerek Hisarcıkla doğru yürümüştü; düşman üç koldan taarruz etmiş ve öncü kuvvetlerini geri püskürtmüştü; işte tam bu sırada yeniçeri kuvvetleri muharebe sahasına yetişmiş ve onların gayretiyle düşmanın ilerlemesi durdurulmuş ve gece karanlığında harp başlamıştı; arkadan yetişen sadr-ı âzam vaziyeti iyice tahkim etti; timarlı sipahiler büyük kahramanlıklar gösterdiler.
Geceden başlayan harp ertesi gün grup vaktine kadar onyedi saat sürdü ı. Düşmana yirmi bin kişilik yardımcı kuvvet gelmesine rağmen büyük bir heyecanla yarp eden Osmanlı kuvvetleri bezginlik göstermediler ve üstün şekilde harp ettiler; Avusturya kumandanı kaçmak için akşamı bekledi; karanlık basınca siperlerine kaçtılar; asker takip ediyordu; fakat öncü kumandanı Abdi Paşa-zâde Ali Paşa nizamsız cenk münasip değildir diyerek askeri durdurdu 2.
1 Serdar-ı ekrem îvaz.Paşa tarafında» alâkadar bir zâta gönderilmiş olan mektubta Çarşanba gecesinin birinci saatinden yevmi merkumun vakti grubunadek on yedi saat-i nücumî, iki "taraf arasında cenk ve darp olduğu beyan edilmektedir (Arşivde mühim diye ayrılan tahta kutu içinde 21 numaralı mektub).
Hammer hülasa olarak bu Hisarcık muharebesini şöyle anlatıyor: Topçu ve koşarlar ve diğer hafif kıt'alar hariç olarak Avusturya baş kumandam mareşal Vallis'in kumandasındaki elli altı bin kişilik bir ordu, Ali Paşa kumandasındaki on iki bin, kişilik bir Türk kuvvetinin Hısarctfc'ta bulunduğunu haber alarak taarruza karar vermişti. Vallis sadr-ı âzamin ancak üç gün sonra buraya gelebileceğim tahmin etmişti. Vallis, iki köprü mevkiine gelince buradan Hisarcıkla, giden dört yoldan birisini tercih ile tek bir geçit üzerinden ilerledi. Jan Palfi kumandasındaki Alman süvarileri geçitten çıkar çıkmaz türklerin baskınına uğradı, Vallis'in tahmininin hilâfına olarak sadr-ı âzam ordusu harp mahalline yetişmişti. Balfi'nin süvarileri kılıçtan geçirilmiş ve bunun mağlubiyeti diğer süvari kıtalarına da sirayet ettiğinden Avusturya ordusunda bir panik başlamıştı. Vallis kuvvetleri altı bin ölü dört beş yüz yaralı vermişti (15 Rebîulâhır 1152/22 temmuz 1739) Bk. Hammer tarihi (Almanca nüsha) c. 7, s. 527.
2 Hammer, eğer Osmanlılar elde edilen kazançtan istifade ile sağdan

Yandan fazla telef veren Avusturyalılar metrislerde de tutu-namıyarak Tuna'yı gece bile geçmişti. Bunun üzerine Osmanlı ordusu gelip Belgradı kuşattı (19 Rebîulâhır / 25 Temmuz Pazar).

Alınan esirlerin rivayetlerine göre düşman yirmi bin telef on bin esir vermişti. Serdardı ekremin mektubunda altmış bin mevcutlu düşman ordusundan on iki bini telef ve sekiz bini esir olduğu yazılmaktadır. Yedi düşman generali x üç yüz kadar zabiti telef olmuştur2. Belgrad muhasarasına Bosna valisi Hekim-oğlu Ali Paşa da iştirak etmiştir.

Bu Hisarcık mağlubiyeti üzerine Avusturya
,. . kumandanı Kont Vallis sulh istedi; ivaz
teslimi
M eh m e d Paşa Belgrad'la beraber Tameşvar ve VaradirCin verilmesini müzakereye esas olarak şart koydu. Belgrad kalesi onaltı bin kişilik bir kuvvetle müdafaa edilmekte olup müdafii de Sokköv adında bir generaldi. Pek müstahkem ve her türlü levazımı mükemmel olan kale kumandanı Belgrad*m teslim edilme i hakkında Osmanlı teklifini red ettiğinden serdar-ı ekrem muhasarayı şiddetlendirdi. Muhasara uzayıp askere fütur geldiği sırada Bosna valisi yirmi bin kişi ile yardıma geldi; vezir-i âzam tevazuı sebebiyle eski efendisi olan Hekimoğlu'nu iki saat mesafeden karşıladı ve yaya yürüdü;1 çünkü Hekimoğlu Ali Paşa sadr-ı âzam iken İvaz Meymed Paşa çavuşbaşı idi.

Belgrad muhasarasının elli birinci günü Nemçe başkumandanı Mareşal Kont Vallis sadr^ı azama mektup göndererek sulh için imparatora yazdığını bildirdi ise de bunun bir desise olması ihtimaline binaen vezir-i âzam inanmadı ve bizzat siperden dışarı çıkmadı. ' <

Geçen senedenberî iki devlet arasında sulh için çalışmakta olan Fransa elçisi Marki dö VilnÖv ordunun Belgrad önüne

soldan ricat halinde olan İmparator süvarisine geçidin İki tarafında yetişse idiler her şey kaybedilmiş olurdu demektedir. Bk. Hammer tarihi (Almanca nüsha) c. 7, s. 528.

1 Hammer generallerden Vittoff, Larşno, Karaffa, Waldech ve Hesseu isimlerini kaydetmektedir (Almanca nüsha, c. 7, s. 528).

2 Hammer, Avusturya ordusunda 5722 Ölü ve 4536 yaralı sayıyor ve harbin kaybedilmesinde dar kafalı ve inadcı Vallîs'i mesul tutuyor.

gelmesini müteakip İstanbul'dan cepheye davet edilmiş ve harp vaziyetinin Osmanlıların lehine inkişafı dolayieiyle bir az müddet Nişhe alıkonulup, Kont Vallis'in vezir-i azama mektubu geldikten sonra orduya davet edilmiştir.

Orduya gelen Fransa elçisi Avusturya ordusunda ikinci general Kont Nayberg (Neipperg) ile serkâtihini ve Osmanlılardan murahhas tayin olunan reisülküttab Mustafa \e ordu kadısı Esad ve mektupçu Ragib (meşhur koca Ragıb Paşa) efendilerle sulh görüşmesi yaptıx. Fransa elçisi, murahhas heyetinde Bosna valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın da bulunmasını arzu ettiğinden o da müzakereye iştirak etti (23 Ağustos 1739)a.

_. , Kont Vallis, Belerad kalesinin mukavemet
Belgrad . t
muahedesi edemiyeceğini imparatora bildirmesi üzerine
İmparator, General Kont Nayberg'i murahhas olarak gönderdi 3. Avusturya murahhası aldığı talimat üzerine Küçük Eflak ve Sırbistan'ı bırakmağa razı olup Belgrad"ı vermek istemiyordu; fakat Osmanlı murahhasları Belgrad'ın kat'i surette terkini istediklerinden, Avusturya murahhası kendileri tarafından otuz küsur senedenberi yapmış oldukları Belgrad tahkimatının yıkılması şartiyle Belgradh teslim etmeğe muvafakat eyledi; fakat vezir-i âzam Be\grad\n halihazıriyle teslimi şartiyle müsaleyhaya razı olacağını aksi takdirde müzakereye devam

edemiyeceğini söylediğinden iş sarpa sardı; fakat Fransa elçisi araya girerek Belgrad'ın Osmanlılar zamanındaki kale teş-kilâtiyle terkinin muvafık olacağını teklif ettiğinden iki taraf uyuştu, daha doğrusu vezir-i âzam teklifinden vaz geçti.
Yirmi üç madde ve bir hatime üzerine yirmi yedi sene müddetle aktedilen Beîgmd muahedesi mucibince" Avusturyalıların
1 Mühimme 147 s. 50 53 (Hülâsa) ve Subhî tariki 1152 vekayii. Hammer ilk görüşmenin 23 Ağustos 1739'da başlayıp 1 Eylülde -bittiğini yazmaktadır ki muahedenin sonu 1152 cemaziyelevvel 27 dir. (c. 7, s. 538) Fransa'nın Yeğen Mehmed Paşa, sadaretinden îtibaren tavasuutu ve bu hususta cereyan eden muharebeler hakkında meseleyi iyice kavramak isteyen vezir-i âzam, Re-isül-küttaptan bir hülâsa istemiş ve bu görüşmelere dair kendisine 22 zilhicce 1151 de bir hülâsa vermiştir (İbnül-emin vesikaları. Hariciye 1829).
2 Hammer (Almanca nüsha) c. 7, s. 538, 539.
3 Bu isim Mühimme defterinde « iijy.L' • imlâsiyle yazılmaktadır. (Mühimme 147, s. 11).

idaresinde iken Osmanlı Eflâk'ından ayırt etmek için Çasar Eflak'ı denilen Küçük Eflâk yani Aluta nehrinin batısına düşen kısmı ve Ada kalesi bütün mülhakatiylc Pasarofca hududundan BelgracTa. kadar bir tarafı Tuna ve bir tarafı Sava nehri ile mahdut Sırbistan kısmı ve Belgrad kalesi terk edilmiştir. Muahede ahkâmına göre Belgrad kalesi Osmanlı devleti idaresinde iken Osmanlı tahkimatının tamir edilen kısmı ve bundan başka on iki bin kese sarfiyle Avusturyalılar tarafından yeniden yaptırılmış olan binalarla; tersane ve kışlalar hariç olarak kale içinde ve yanında yeniden yaptırdıkları cepyanelik, tabyalar ve çepeçevre yaptırılan varoş duvarı yıktırılacaktı. Yalnız Avusturyalıların yaptırıp yıkmadıkları binalarla, tersane ve kışlalara mukabil kaledeki top, cephane ve aahireleri kendilerine bırakılıyordu 1. Belgrad\n batısında Sava kenarındaki Böğürdelen öalesi Osmanlılarda kalıp Macaristan kısmında Tuna ve Sava'mn sol sahilindeki .yerler de Avusturya'da kalmakta idi 2. Fransa hükümeti bu Belgrad
1 Belgradhn şehir kısmında Kapusen rahiplerine mahsus olup Avusturyalılar tarafından yaptırılan kilise, Fransa elçisi Marki dö Vilnöv'un ricası üzerine yıktırılmamış ve Belgrad seraskeri Ali Paşa'ya da bu hususta.1152 Cemaziyelâhır (1739 Eylül) tarihli bir ferman gönderilmiştir.
Belgrad seraskeri Vezir Ali Paşa'ya hüküm ki:
Biavnillahi'l-melik-eUkadir keşide-i silk-i temellülk ve, teshir olan Belgrad kalesi varoşunda vaki Kapuçin nâm kilise fiiasıl Nemçelu tarafından bina olunup lâkin varoşun hiyn-i tesKm ve tesellümünde kilise ve tabiinden olan keşişhanesi âmed-ü-şüd eden Nemçe " tüccarının yedlerinde ibka kılınmasını Françe pâdişâhının âsitâne-i saadetimde mukim olup elyevm orduy-ı hümâyunumda murahhas Ve mutavassıt elçisi kıâvet-ül-ümcra-U millet -ül-mesihiyyc Markiz dö Vilnöv mıtimet avakibühu bîlhayr iltimas ve istida edüb müşarünileyh Françe padişahı devlet-i alîyyemin ez kadim sadık dostu olmak hasebiyle elçi-i mumaileyhin* iltimasına müsaade-i hümâyuihım erzanı kılınmağın... sene 1152 cemaziyelâhır {Mühimme 145,-s. 471).
2 Birinci madde: Belgrad kalesi vilâdet-i Hazreti îsa'mn 1717 senesinde Roma İmparatoru tarafından istilâ olunup tahliye ve devlet-i aliyyeme çev-re-i atika ve halen mevcut olan tamirat ve ittisalinde olan istihkâmlar ile teslim oluna. Bundan mâada tersane ve cebhane ve mahzenler ve soltathaneler (kışlalar) ve Varoş şehrinde mevcut beylik ve avam ebniyeleri Devlet-i aliyyeme teslim oluna.
İkinci madde: Sapaç (Şapaç) yani Böğürdelen kalesi devlet-i aliyyeme testeslim oluna.
Üçüncü madde, Sırp eyaleti ve bu eyaletin içinde vâki Belgrad kalesi devlet-i aliyyeme Roma İmparatoru tarafından teslim olunup nehr-i Tuna ve nehr-î

müsalehası ile Avusturya'yı müttefiki olan tuşlardan ayırıp imparatora yalnız başına sulh yaptırmağa muvaffak olduktan başka Osmanlı devletinin herhangi bir oyun ve döneklik karşısında kalmaması için muahedeyi Fransa devletinin zaman ve mesuliyeti altına sokmuştu. Yani Avusturya imparatoru bu muahedeye riayet etmiyecek olursa Fransa'ya karşı cephe almış sayılacaktı. Sulh müzakeresi esnasında ilk iş BelgratTla Böğürdelen'in tahliyeleri olduğundan buraların tahliyesinden sonra diğer maddeler müzakere edilmiştir.
Belgrad muahedesi henüz İmparator tarafından tasdik edilmeden evvel Rusların hotin'i almaları ve Boğdan'a girip Yaş şehrini işgal eylemeleri üzerine İmparator Altıncı Şarl muahedeyi tasdik etmek istemediyse de muahedenin, Fransa'nın kefaleti altında bulunmasından dolayı kabule mecbur olmuştur.
Rus cephesi
Osmanlı ordusu iki sene üst üste bütün hinciyle Avusturiya üzerine yüklenmiş olduğundan Rusya cephesi az kuvvetle ve bir seraskerle idare ediliyordu; bundan dolayı Ruslar kendi cepyele rinde bazı muvaffakiyetler elde etmişlerdir. . '
Rus kumandanı, Avusturya'nın kendisinden ayrılmak üzere olup münferid sulh. yapmak istediğini anlayınca bunu önlemek için şiddetle taarruza geçmiştir.*Mareşal Münih Lehlilerle anlaşarak on üç bini kazak olmak üzere :yetmiş altı bin kişilik bir kuvvetle Hotin'den altı saat mesafede bulunan Sukovvza mevkiinden yirmi bin kişilik bir kuvvetle' Dinyester'i geçerek Lehistan hududu üzerindeki Hotin yakınına gelerek x Bender seraskeri Veli Paşa tarafından mukabele olunacağı sırada Akkerman muhafızı Genç Ali" P aş a'mn» seraskerin emrini dinlemiyerek
Sava iki devlet eyaletleri beyninde hudud ola ve Sırp eyaletlerinin hudutları kezalik Bosna tarafında Karloviçe (Karlofça) nam mahalde akdolunan mevad üzere olalar,
1 Bender seraskeri Veli Paşa ile Hotin muhafızı Kolçak llyas Paşa ve Boğdan voyvodası taraflarından gelen haberlerde Rusların Akkerman ve Bender taraflarım ve Leh hududunu geçerek taarruz edecekleri anlaşıldığından o tarafa külliyetli asker şevki îcap etmiş ve keyfiyet Veli Paşa ile Akkerman muhafızı Genç Ali Paşa ve Hotin muhafızı ve Bucak serâskeri İslâm Giray Sultan ve Boğdan voyvodasna yazılmıştır (Mühimme 145 s. 439, 442),

Hotin taraflarında bulunan asıl düşman kuvvetleri üzerine saldırarak mağlup olması ve sonra da Bender tarafına kaçması sebebiyle x seraskerin emrinde bulunan askerin kuvve-i manevi* yeleri kırılıp onlar da dağıldıklarından Hotin kalesi Ruslara teslim olmuştur (1152 Cemaziyelâhir 1 1739 Eylül).
Bundan başka diğer bir kısım Rus kuvvetleri Boğdan'a girmiş, Yaş şehrini elde etmiş ve sonra da Tund'ya doğru ilerlemeğe başlamıştır; bunun üzerine Yaş şehrinden kaçan Boğdan voyvodası Kiga vaziyeti hükümete arz ile düşmanın İbrail, Kili ve tsmail taraflarına sarkmak istediğini bildirmesi üzerine Tuna sahillerinden on iki bin eli silah tutan kuvvet toplanması emro-lunmuş ve Yay'ın kurtarılmasına İbrail muyafızı Mehmed Paşa memur edilmiştir.
Böylece Yaş ve ffofin'in ruslara geçmek suretiyle 2 Mareşal Münih'in muvaffakiyetini haber alan İmparator,Altıncı Şarl Belgrad muahedesini aktettiğine pişman olup bunu imza etmemek istemişse de muahede Fransa hükümetinin zimanı altında olmasına mebni tasdike mecbur kalmış; fakat murahhas Nayberg'i Belgradh terk etmek suretiyle selâhiyeti haricine çıktığı için tevyif ettirmiştir.
„ . , ... Fransa'nın tavassutivle Avusturya'nın, kendileri-Jf uslarla musalena
J ■ .
nden ayrılıp sulh yapması, yine Fransa'nın delaletiyle ruslann da sulh yapmalarına sebeb oldu; ruslar son aylarda bazı muvaffakiyetler elde etmişlerse de Avusturya ile barış olduktan sonra Osmanlı ordusunun bütün ^kuvvetiyle üzerlerine geleceğinden dolayı onlar da uyuşmağı muvafık bulmuşlardır; Fransa
1 Genç Ali Paşa,t seraskerin emrini dinlemeyip - mağlup olarak Ho-tin'in elden

çıkmasına sebebiyet vermesinden dolayı îdam edilmiştir. Genç Ali Paşa özi seraskeri ve muhafızı ise de burasının düşmesi sebebiyle Akker-man'da bulunmakta idi.
2 Muvaffakiyetlerine mağrur olan Münih Boğdan boyarlarına kaba muamelelerde bulunduktan başka onlardan epi para sızdırdığı gibi emri' altındaki kazaklar da etrafı "kasıp, kavurmuş Rus askerleri de Yoş'taki haneleri, kilise ve manastırları yağmalamışlar di. Muzafferen Yaş şehrine girmiş olan Münih burada Metropolidin öpmek üzere uzattığı incil ile istavrozdan incili öpüp diğerini eliyle itmiş, Metropolidin duasına gülmüş, bu hal Rusları kurtarıcı olarak bekleyen halk üzerinde fena tesir yapmıştır (Hammer, Almanca tab\ c. 7, s. 531). î

elçisi ruslara vekâleten sulh taleb etti; kabul etmezlerse belalarını bulurlar demesiyle vezir-i âzam muvafakat eyledi ve Avusturya murahhası Nayberg'in ısrariyle ruslarla da görüşme yapıldı. Fransa elçisi Vilnöv'un yanında bulunan Rus murahhası Koy-nini (Coynini) ile anlaşıldı.
Onbeş madde ve bir hatime üzerine aktedilen muahedenin üçüncü maddesi mucibince Azak kalesi yıkılacak ve arazisi 1113 ve 1700 hududu ile her iki devletin tasarrufundan çıkarılıp hâli arazi olarak bırakılacaktı; buna mukabil Osmanlı hükümeti eski Rus hududu olan Don nehrVnin üzerinde Çerkaski adası ve Azak denizi yanında yeni bir kale yaptıracaktı; yine en mühim olan bu üçüncü madde mucibince Ruslar gerek Azak denizVnâe ve gerek Karadeniz&e cenk ve ticaret gemileri yapamıyacaklardı.
Beşinci madde mucibince Kınm Tatarları ve sairleri ile Mos-kov devletine tabi kazak ve Karmukların birbirleriyle mücadeleleri men edilecekti; bundan başka Kırım Tatarlarının Rus şehir ve kasabalarına akın yapıp, esir almaları da men olunuyordu.
Muahedenin altıncı maddesi gereğince Kuzey Kafkasya'daki büyük ve küçük Kabartaylar iki devlet atasında hatt-ı fasıl olarak serbest yani müstakil kalacaklar, Osmanlılar, ruslar ve tatarlar taraflarından hiç bir işlerine müdayale edilmiyecekti.
Dokuzuncu madde her iki devlet ticâretinin diğer devletleıle olan ticaret ahkâmına ğ<jre olması kabul edilip Karadeniz'de vaki Rus ticareti Osmanlı devleti reayası gemileriyle yapılacaktı; bu suretle Osmanlı hükümeti tuşların Azak denizVyle Karadeniz'de yalnız donanma inşasına değil ticaret gemileriyle ticaret yapmalarına dahi müsaade etmiyordu.
Onikinci maddeye göre Rus hükümdarlarına İmparator el-kabı üzere nâme yazılması hususunda iki devletin dostane anlaşması temenni edilmekte idi *. Muahede mucibince Ruslar Ho-tin kalesiyle Boğdan kıtasından işgal ettikleri yerleri geri veriyorlardı.
I
1 Rus hükümdarlarına İmparator ve împaratoriçe diye hitap edilmesi bu muahededen sekiz sene sonraki bir anlaşma ile hallolunmuştur. Ruslar âdetleri olduğu üzere muahede hükümlerine riayet etmedikleri için türlü türlü bahanelerle işi uzatıyorlardı. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti Rusların muahede hükümlerini tamamen yerine getirmeden padişahın Rus çarını İmparator olarak

Onbeşinci madde müsalehanın yapılmasından sonra üç ay zarfında her iki tarafın, muahede tasdiknameleri Fransa elçisi va-sıtasiyle mübadele olunacaktı. Muahedenin hatimesinde dördüncü madde mucibince hudutların tahdidi işine Kırım Hanı da nezaret edecekti.
Bu ahitnamenin tarihi 21 Cemaziyelâhır 1152 ve 18 Eylül 1739 olup İstanbul'a gelindikten sonra her iki tarafın tasdiknamelerinin teatisi, Fransa elçisi Marki dö Vilnöv vasıtasiyle x Ramazan ve (12 Aralık) tarihindedir *.
Osmanlı - İsveç ittifakı
isveç'le ruslar ötedenberi birbirleriyle uğraşmakta olup bu defa Rusların Osmanlılarla muharebe ederek güneye daha ziyade inmeleri, Osmanlı devletini tahaffuz! ve ihtiyatı tedbir almağa sevk ettiğinden ruslann tecavüzlerinden aynı derecede' bezgin olan îsveç devleti ile

Osmanlı devleti arasında müşterek tehlikeye karşı bir yakınlık husule gelmiş ve Fransa'nın da bu husustaki müsmir faaliyeti neticesinde her iki taraf da bu hususta anlaşmak zaruretini hissetmişlerdir; fakat ruslara karşı Osmanlı-îsveç ittifakı olmadan evvel bu iki devlet 1149 Ramazan ve 1737 Ocakta ihtida aralarında bir- ticaret muahedesi aktetmişler ve sonra bu ticaret muahedesinin ons ekiz inci maddesindeki bazı kayıtlar mucibince 4 Şevval 1152 (.4 Ocak 1740)*'da dokuz madde üzerine tahaffuzî bir ittifak yapmışlardır. :
Bu tahaffuzî ittifakın 2, 4, 5 ve altıncı maddeleri bunun Rusya'ya karşı olduğunu sarih olarak göstermektedir; bu muahede
tamyamıyacağını kat'i süette ileri sürdüğünden Rus büyük elçisi Kont Ro-manzoff imparatorluk unvanını ancak Berda ile Miüs arasındaki Azak denizi sahilinin hali kalması ve ^sofe'ın yıkılması ve Yeni &aie'nin matlup mesafede inşası şartlarını yerine getirmekle muvaffak oldu (Hammer tarihi, Almanca tab'ı, s. 32).
1 "İşbu sulh ve salahın imzasından sonra üç ayın müddetine değin vürud edecek tasdiknameleri Françe Padişahının rütbetlu, menziletlu elçisinin vesa-tetleriyle mübadele oluna (Nâme defteri 1, s. 19).
2 Bu 1736/1148 seferinin 1739/1152 M. senesi vekayiine dair Kırım, Avusturya ve bu şurada devam eden İran seferlerine ait Eğinli Numan Efen-di'nin Tedbirât-ı pesendide adında bir vekayinamesi olup bunun sonunda tran ve Moskov müsahelal arını havi tarihçe vardır (Osmanlı müellifleri c. 3, s. 155).

tecavüz ve kan dökülmenin önüne geçilmesini de derpiş ettiğinden yedinci madde mucibince iki tarafın muvafakatiyle başka bir devlet de bu ittifaka girebilecekti. Bu tahaffuz! ittifakın hatimesinde bu anlaşmanın her iki devlet tarafından Rusya'ya bildirilmesi de kaydedilmiştir a. Osmanlı-îsveç ittifakı Belgrad mua-yedesinden sonra iki tarafça tasdik oluuarak mer'iyete girmiştir.
Osmanlı devletine müzaheretinden dolayı Fransa'ya verilen imtiyazlar
Fransa hükümeti, Rusların evvelâ karadeniz'e ve sonra da Akdenez'e çıkarak kendilerinin doğu ticaretine zarar vereceklerinden dolayı bunu önlemeğe teşebbüs etmesi ve bu sırada Avrupa1-daki galip vaziyetinden de istifade ederek Osmanlı devletiyle Rusya ve Avusturya arasında vukua gelen 1736—1739 muharebesinde müessir rol oynayarak Belgrad muahedesinin imzalanmasına muvaffak olmuştur.
îki büyük devletin; Rusya ve Avusturya'nın hücumlariyle şaşıran ve on üç sene tran harbinde yorulup henüz bu harp tamamen sona ermeden taarruza uğrayan Osmanlı devletine karşı müessir bir müzaheret rolü oynayan Fransa hükümetine karşı Sultan Mahmud müteşekkir kalarak onu kara gün dostu saymış ve ona eski ahidnâmedeki .maddelerden daha geniş mtrvazlar vermiştir. Bü, yeni imtiyazlar eski ahidnâmeye zeyl olarak yedi madde .üzerine tesbit edilmiştir.
Bu ahidnâmenin — ki sonraları kapitülâsyon denilmiştir — Birinci maddesinde Fransa kiralının elçileri diğer hıristiyan dev-etlerin elçilerine nazaran kıdem, mevki, muafiyet, serbestiyet ve konsolosluk teşkilâtı itibariyle daha üstün muameleye tâbi acakları kabul edildi. Ahidnâmenin iki, üç ve dördüncü maddeleri elçilik, konsolosluk, tercümanlara \e elçi sarayında (sefaret-
1 Nâme-i hümâyun defteri 7, s. 584. Bu muahedenin İstanbul'da, tesbîti 22 Aralık 1739 olup İsveç kiralı tarafından tasdik edilmiş olan 18 Şubat 1740 tarihli nüshası da aynı nâme defterinin 586 inci sagİfesindedir. Bu ittifaknâmeyi Osmanlı devleti namına vezir-i âzam İvaz Mehmed Paşa ve İsveç kiralı namına da İstanbul'daki elçileri Hopken ile Karlson imzalamışlardır. İsveç murahhaslarından Hopken isveç tahtma oturan Goltorp hanedanından Adolf Fredrik'în ilk senesinde İsveç başvekili olmuştur. r

hanede) ıstihdam olunacak hademelere ve bunların cizyeden muafiyetlerine dairdir. Ellinci

madde Osmanlı memleketlerindeki Frenk piskoposları ve rahipleri herhangi milletten olurlarsa olsunlar Françe pâdişâhının himayesi altında sayılıyor ve eskiden Fran-a'ya verilmiş olan imtiyazlar bunlara da teşmil ediliyordu. Elli birinci madde Kudüs'teki îsa Peygamber kabri vesair ziyaret yerleri Fransa kıralhğının idaresi altında olduğundan icabımda oraların tamiri için Osmanlı hükümeti mümanaat etmiyecekti.
Bu yeni ahidnamenin tarihi 4 Rebîulevvel 1153 ve 30 Mayıs 1740) olup bazı maddeleri mecz ve tadil edilmek suretiyle kırk yedi maddeye inhisar ettirilmiştir *.
Belgrad muahedesinin akdinden epi zaman geçtiği halde Rusların îtiyadlan olan muahedeye riayetsizlikleri yani Azak ka leşini yıkmamaları sebebiyle muahedenin Fransa'nın zimanı altında bulunmasından dolayı Rusya'yı Frans'ya şikâyet için Osmanlı hükümdarı Paris'e bir muvakkat elçi göndermiştir (1154 H./1741 M.)
Fransa'ya gidecek elçiliğe Yirmisekiz ÇeleMzâde Meh-med Efendi'nin oğlu Said Mehmed Efendi intihap olunarak kendisine Rumeli beylerbeyiliği payesi verilmiştir 3. Sultan Ma h mu d tarafından , elçiye verilen nâmede Rusların Azak kalesV ni yıkmaları için tavassut rica edilmekte.3 ve Osmanlı
1 Nâme-i hümâyun defterinde bu ahidnamenin eskisi ve yenisi madde olarak değil fıkra halinde kaleme alınmış ve takriben yüz maddeye yaklaşmıştır. Hammer bunun seksen dört maddelik büyük bir ticaret ve dostluk muahedesi haline geldiğini beyan ediyor (Almanca tab'ı c. 8, s. 4).
2 Subhî, varak 200, Said Mehmed Efendi babası Mehmed Efendi'nin maiyyetinde onun kethüdası olarak daha evvel Paris'e gittiği gibi sonradan sefaretle İsveç kiralına gönderilmiş, Lehistan'a Niemirov'da Avusturya ve Rusya ile yapılan müzakerelerde bulunmuş lisana aşina bir zat idi; 175 5'de beş buçuk ay kadar sadr-ı âzam olmuştur.
3 Sultan Mahmud 1154 Zilhicce sonu (1742 Mart ihtidası) tarihiyle XV. Lui'ye göndermiş olduğu nâmesinde şöyle demektedir:
Bundan akdem Devîet-i aliyyemiz ile Nemçe ve Moskov devletleri beynindeki muharebe Françe devletinin hüsn-i kefalet ve tavassutiyle tarafınızdan itfa ve şurut-ı ahidnâme tarafımızdan tamamen icra ve ibka olunup ve lâkin müsaleha şeraitinden olan Azak kalesi hedmi ve tecdid-i hudud resmi misullu bazı şurut ve kuyudun icrasında ılel ve â'zar iradiyle o maddeler Moskovlu tarafından ilâhaza'1-ân .tesvif ve tehir olması kefalet Ve tavassutu indimizde

hükümetine karşı müzaheretinden dolayı Fransa kiralı Onbe-9 ine i Lui'ye teşekkür olunmaktadır.
makbul ve mergub olan Françe devleti gibi bir azim-üş-şan devletin derkâr olan kefalet-i mutebere ve vesâtet-i mer'iyyesine onların adem-i îtina ve îtibarlannı müstelzim ve bu keyfiyyet dahî muvazene-i devlet üzere siz haşmetlu dostumuzun ırk-ı gayret ve bamîyyetlerini muharrik ve müheyyiç olmakla mevadd-ı mezkürenin tafsili sadr-ı .âzam mektubundan ve tarafınıza baas olunan büyük elçimizin takririnden karin-i yâkînleri oldukta şan-ı devlet ve übbhetinize şayan veçhile o ukdelerin de*' halledilmesi rica edilmektedir. (Nâme defteri 8, s. 65). Subhî tarihi, Rusların Azak kalesini yıkmaları hakkındaki şikâyeti, asıl maksadın o olmasına rağmen açık yazmayarak "Moskovluya ait bazı umûr-ı lâzimeyi ifade ve tefhim" şeklinde beyan ile nâme ve elçi gönderilmesini dostluk teyidi ve bu vesile ile hediye irsali olarak göstermiştir.

ALTINCI BÖLÜM

İRAN SEFERİNİN ÜÇÜNCÜ SAFHASI Nâdir şah zamanındaki muharebeler

Nâdir Şah'm İran topraklarını Afgan, Osmanlı ve Rus isti-hükümdarlığı lasından kurtarmış olan Nâdir Ali Han İran9 in ileri gelenlerini Mugan sahrasında topladıktan sonra onlara yaptığı hizmetleri anlatmnş ve sonra kendisinin artık istirahat edeceğinden bahis ile bir hükümdar intihabım teklif etmiş ve nihayet adamlarının almış olduğu tertibat üzerine bir az

istiğna gösterdikten sonra muzmerri olan İran Şahlığına intihap olunmuştu (1148 H./173 6M.)
Nâdir Şah Osmanlılarla muahede aktettiği sırada Caferi mczhebVnh\ beşinci mezhep olarak kabuliyle Kabe'de bu mezhebe bir rükün tahsisi maddesi ihtilaflı kalmış ve bunun üzerine İran ulemasiyle görüşülerek bir hal çaresi bulunmak üzere bir elçi refakatinde iki Osmanlı âlimi - İran'a gönderilmişti.. . *
Nâdir Şah bu sırada Afganistan ve Hindistan seferine çıkıp Kandekarh muhasara ettiği sırada Osmanlı elçisi Mustafa Paşa ile iki O* manii âlimi kendisini orada buldular. Görüşme neticesinde ihtilaflı olan iki maddenin kabulü için Nâdir Şah ısrar ettiğinden bu heyet Kandehar dan geri dönmeğe mecbur olduklarından îran ile yeni bir muharebe safhasının açılacağı anlaşılmıştı (1150 H./1737 M.); Nâdirin Hindistan seferi esnasında Osmanlı hükümeti Rusya ve Avusturya ile muharebe etmekte idi.
Nâdir Şah'ın Nâdir Şah İran'ı yağmadan kurtarmakla kanaat Hindistan seferi etmiyerek 1150 H./1737 M. de Doğu seferine çıkarak Afganistam istilâ ve 1737 de Kandehar ve Kabil şehirlerini aldıktan sonra Hindistan'a, girmiş, Lahorca kadar ilerleyerek Kemal muharebesiyle Gurkanlı (Timurîler) ordusunu fena halde bozarak (1151 H. 1739 M.) eski adı Şah Ciha-nâbad olan Delhi'yi zabtettiğinden Hint devleti sulhe mecbur olmuştur; bu müsaleha neticesinde îran hududu Sind (İndus) nehrine kadar genişlemişti. *

Nâdir Şah mağlup ettiği Gurkanh hükümdarı Ebülfeth Nâsırüddin M e hm e d Şah (1719-1748) ile aktettiği muahe-denâmede Osmanlı hükümdarı ile nâme teati edilmemesini bir madde olarak muahedeye kondurmuştu1. Nâdirin Hindistan'dan avdetinden bir kaç sene sonra Nâsirüddin Mehmed Şah Buhar ah Seyyid Ataullah adında bir elçiyi deniz yoluyla Basra ve Bağdad tarafından İstanbul'a gönderip elçinin şifahî takriri mucibince Nâdir Şah'ı iki taraftan vurmak için ittifak teklif edilmiştir; Birinci Mahmud h\£ teklife yalnız şifahen muvafakat etmiş ve Seyyid Ataullah ile beraber bilmukabele Maliye tezkirecisi şair Salim Efendi'yi Hindistan a elçi göndermiştir (1158 H./1745 M.).
»-*• e ı_ Nâdir Şah Hindistan seferinden döndükten Nadir Şahın
Dağıstan sonra Dağıstan beylerine rakam yani ferman harekâtı gönderip kendisine itaat etmelerini istemiş ise de aldırış, edilmediğinden 1154 ihtidalarında (1741 Nisan) Şamahi taraflarına tecavüz ederek oraları da emri altına almak istemişse de her defasında.şiddetli mukabele ile karşılaştığından mm affak olamamıştır. Bunun üzerine şiddet siyasetini terk eden Nâdir Şah^ Lezki ve Dağıstanlılar'a karşı mülayim bir siyaset tkkip edip onlarla uyuştuktan aonra Osmanlılarla olan muahededeki Caferi mezhebinin mutlak surette kabuli için Bağdad valisi Ahmed Paşa vasıtasiyle Osmanlı hükümetine müracaat etmiş ve bu madde kabul edilmediği takdirde Nâdir'in muharebe edeceği de Bağdad valisi tarafından İstanbul'a bildirilmiştir.
;: Osmanlı-tran Muharebeleri
»t.». «ı, İran hükümdarı Hindistan'da muzafferiyet ka-Nâdir Şah'ın J
müracaatı zandıktan sonra Osmanlı hükümdarına nâme ve hediye göndererek fütuhatını bildirdi2 ve kendisi de büyük ganimet mallariyle İsfahan'a döndü; Nâdir'in
1 tzzU varak 13 ilâ 16. Şamdanî-zâde Müriût-tevarih'de Nadir Şah'-a iki taraflı taarruz için Hindistan hükümdarı Mehmed Şah ile mahbus olan diğer bir Melik tarafından Seyyid Ataullah'ın gönderildiğini yazmaktedır.
2 Nâme-i hümâyun defteri 8, s. 32. Nâdir Şahf Hindistan'daki muvaffa-

Afgan ve Hindistan seferi dört sene sürdü ve avdetinden sonra muahedenin halledilmemiş olan bilhassa iki maddesini yeniden ortaya atarak x Hacı Han isminde bir elçi yollanıp tehdide

başladı 2.
Osmanlı hükümeti bunun muvaffakiyetlerinden dolayı çekingen olmakla beraber dört mezhep haricinde bir mezheb kabulü ulemanın mümaneatiyle saltanat tebeddülüne ve bir ihtilâle kadar gidebileceğinden dolayı Sultan Mahmudmüşkil durumda idi; nihayet bir beşinci mezhebin kabulü ehl-i sünnet akidesine uymadığı için ısrar ettiği takdirde Nâdir Şah'a karşı harp et* mek için fetvalar alındı; 3 ve Nâdir Şah'a bu isteği müşki-lât ve tehlüke anlatılmak üzere divân-ı hümayun hacegândan Mustafa Nazif Efendi yollandı ise de Nâdir Şah teklifinden dönmedi ve Rusya ile de Türkiye aleyhine ittifak yaptı.
Bunun üzerine muharebe olmak ihtimali kuvvetlendiğinden Irak taraflarına Bağdad valisi Ahmed Faşa ve Azerbaycan tarafı seraskerliğine de Diyarbakır valisi Köse AH Paşa memur edildiler (1742) 4.
îş bu raddeye gelince Nâdir Şah'Bağdad valisi Ahmed Paşa'ya iki adamını gönderip elli; altmış bin kişilik bir kuvveti
kiyatı hakkında I. Sultan Mahmud'a göndermiş, olduğu 18 Muharrem 1154 tarihli (5 Nisan 1741) farsca, nâmesinde mağlup olan Nasirüddin Mehmed Şah'ın kırk bin telef ve bir hayli esir verdikten sonra Kernal kalesine kaçıp üç gün sonra teslim olarak kendisiyle'beraber devlet merkezi olan Şahcihanâ' bâd'a geldiğini ve Mehmed Şah'ın Türk olup kendisinin de Türk olması sebebiyle onu yine saltanatta bırakarak Sind nehrinin sağ taraflarını almakla ik-tifa eylediğini beyan etmiştir.
1 Nâdir Şah'ın istekleri, tam bir ticaret serbestisi, Kabe'ye münavebe ile örtü örtmek hakkı, Caferi, mezhebinin tanınması, Me*kke'de mezhebine bir makam tahsisini maddeleri idi (Hammer tarikiy Almanca tab'ı c. 8, s. 38).
2 "Bu defa Iran Şahı Nâdir Şah, deylet-i âliyyeme, elçisi ile gönderdiği cevabnâme ve sair tahriratının mefhum ve müeddalârmda memâlik-i mahru-sama su-i kasdı zahir ve nümâyan olmağla emr-i müdafaasına kıyam ve mü-baderet Devlet-i aliyyemin vâcibe-i zimmeti olduğm ve mukatele ve muharebenin meşruiyyetini ulemây-ı âlâm bilittifak imza ve ifta eylediklerine binaen... 1155 Safer/1742 Nisan (Mühimme defteri 148 s. 218).
3 24 Safer 1155 ve (30 Nisan 1742) tarihli olan bu fetvaların suretleri Mühimme defterVnin 148 inci numarasında 226 ve 243'üncü sahifelerindedir.
4 Daha sonra Diyarbakır valiliği ile Azerbaycan seraskerliğine meşhur Hekimoğlu Ali Paşa tayin olunmuştur. ■".

Erzurum tarafına yollayıp kendisinin de Kerkük üzerine gelip orasını aldıktan sonra Bağdadim, kendisine teslim edilmesini teklif ederek bu hususta bir sened istemiştir. Ahmed Paşa, sened vermiyecek olursa Nâdir'in gelip Bağdad'ı muhasara edeceğini fakat henüz zahirenin tarlalardan içeri alınmadığından dolayı muhasara esnasında fena duruma düşeceklerim hesab ederek Nâdir Şah'a istediği senedi vermekle beraber vaziyeti acele İstanbul'a, bildirmiş ve süratle kuvvet şevki ile beraber vezi-i âzamin bizzat sefere çıkmasını tavsiye etmiştir.
Harbe karar Osmanlı hükümeti Nâdir Şah'a karşı Safeviye verilmesi hanedanından olduğunu iddia eden bir şehzadeyi ele alarak onu îran Şahı olarak îlân etti. Bu şehzadenin adı Safi olup güya Şah Hüseyin'in oğlu idi; şehzade Safi İran'ın istilâsı esnasında 1143 H.11730' da Osmanlılara iltica ederek bir müddet Selanik'te x ve sonra üorfos'ta oturtulmuştu. Iran vaziyeti yeniden alevlenince bu sahte şehzadeden istifade edilmek üzere Rodos'tan Gelibolu'ya, getirtilerek oradan da 1156 H11743 de İzmit'e geçirilip2 hakkında hürmet gösterilerek İstanbul1 a • gönderilmiş ve kendisine Kadıkoyü"1 nde3 Kaya Sultan yalısı tahsis edilmiştir 4.
Şehzade Safi, pâdişâh tarafından kabul .olunduktan sonra kendisine İran şahlığı :verilerek durtfma intizaren İzmit'e yollandı. 5 ve nihayet Nâdir *■ Şah'ın hududu geçtiği haber alınması
1 Mühimme defteri 138, s. 82.

2 Kocaeli mutasarrıfı ile İzmit kadısı ve sair ey e yazılan fermandan: Hâlen Gelibolu'da olan Acem şehzadelerinden Âli-Hazret Şehzade Safi-dâme mahfuzen— bu hilalde lieclîl-maslaha Gelibolu'dan İznikmid'e getürülüp çend-ruz anda ikameti lâzım gelip ve lâkin şehzade-i müşarünileyh devlet-i âliyyeniu misafiri olmağla ikram ve ihtiramı lâzime-i şân-ı saltanatımdan olduğuna binâen... Evâhir-i Cemaziyelevvel 1156 (Mühimme 150 s. 51).
3 Haydarpaşa ile Kadıköy arasındaki mahalde idi.
4 Karton vesikaları. Karton 3, nr. 776 (24 Zilkade 1142).
5 Şehzade Safi hakkında Diyarbekir valisi Hekimoğlu Ali Paşa'ya gönderilen fermandan:
"Şâhân-ı Safeviyye'den mukaddema vefat eden İran Şahı Şah Hüseyin Safevî'nin sahih sulbî oğlu olup... diyar-ı İran'da zuhur eden naire-i âşûb ve ötende devlet-i aliyyeme iltica ve karar arzu siyle bir müddetten beri mema-lik-i mahrusamda ikamet etmek üzere olan., şehzade Mirza Safi'nin... tran tahtına takrir ve iclâsı hususuna himmet-i mülükânem derkâr ve kariben muşa-

hasara etti; şiddetli bombardıman neticesinde şehir binaları yandı; şehir ancak üç dört gün mukavemet edebildi; nihayet kendilerine aman verilip canlarına dokunulmayacağı vadolunmasma rağmen Nadir kuvvetlerinin yağmacılığa ve halkı esir almağa başlamaları üzerine halk tarafından mukabele edilip mümanaat gösterilmesi neticesinde halktan bir haylisi katledildi.
Musul muhasarası Musul valiliğinde Âbdülcelil-zâde Hüseyin Paşa bulunuyordu. Nâdir Şah 24 Re-ceb 1156 ve 13 Eylül 1743'de Musul önüne gelip siperler kazdırıp 2 Şaban ve 26 Eylül'de burasını muhasara etmiştir. Bizzat kale etrafını gezen Nâdir Şah kaleye karşı on iki yere tabye ve siperler yaptırmış ve iki gün sonra yani 23 Eylülde şehrin batısına naklettikten sonra 28 Eylülden itibaren geceli gündüzlü on iki tab-yeden şehri ve kaleyi fasılasız bombardıman etmiştir.
Nâdir Şah bundan sonra, 4 Ekim'de (15 Şaban gecesi) yürüyüşe karar verip hazırlattığı lâğımlara ateş verip tedarik ettiği bin yedi yüz merdivenle şehre hücum ettiği sırada rüzgârın kendi taraflarına esmesi sebebiyle atılan iki lâğımın alevleri İran ordusu tarafına döndüğünden kale duvarı üzerine koydurduğu merdıcvn-lerdeki bir kaç bin kişiyi yakmış, fakat buna rağmen taarruzu durdurmamıştır. , '
Kale müdafileri bütün gayretleriyle çalışıp asla fütur getir-medioleri için'Nâdir Şah yaptığı hücumun bir netice vermediğini görünce ertesi günü Musul Önünden kalkıp Bağdad tarafına gitmiştir x. .
Ik^ * , Nâdir Şah 1157 Cemaziyelâhır ve 1744 tem-muhasaraaı muz'da Kars kalesi önüne gelerek Künbed Köyü Önüne metris kazarak bir ay mütemadi muharebe olmak suretiyle yetmiş seksen gün burasını muhasara etmiş ise şiddetle mukabele ve müdafaa edildiğinden muvaffak olamıyarak fena bir halde çekilmiş olduğundan Çeteci Abdullah Paşa kumandasındaki on sekiz bin kişilik bir kuvvetle diğer aşiret kuvvetleri bu vaziyetten istifade ile tran'â akın yapmış-
1 Mühimine 150, s. 168, 184 Ali Fas'a ile Musul müdafii Hüseyin P a § a'y a gönderilen fermanlardan)

lardır. Bu münasibetle hükümet tarafından îran Şahı îlân edilmiş olan Şah Safi namına propaganda yaptırması Kars tarafı seraskeri sabık vezir-i âzam Şehla Ahmed Paşa'ya emro-lunmuştur *.
Bu sırada serasker Şehla Ahmed Paşa hastalığına meb-ni bu hizmetten afvını istediğinden mazereti kabul olunarak Haleb valiliğine tayin olunmuş ve yerine Aydın muhassıh esbak sadr-ı âzam Yeğen Mehmed Paşa Anadolu valiliği ile Şark
seraskeri olmuştur 2.

Revan muharebesi Kars veya §ark seraskeri tayin edilen Yeğen Mehmed Paşa üstün kuvvetine güvenerek 26 Cemaziyelevvel 1158 ve 26 Haziran 1745 'de Erzurum'dan Iran tarafına hareket ederek Temmuzun onbirinde (12 Receb) Revan yani Erivan'ın kuzeyindeki Yagorvat 3 sahrasına inmişti; burada Nâdir Şah'ın siperlenmiş ordugâhı vardı; seraskerin maksadı bu ordugâha taarruz etmekti.
Osmanlı kuvvetleri gelir gelmez Nâdir kuvvetleriyle çarpışmışlar ve ertesi gün metris almadan Nâdir kuvvetlerini ordugâhlarına siperlerinin içine kadar sürmüşler ve ertesi gün siper alarak Iran metrisleri üzerine yürümüşlerdir. Metris, muharebesi üç gün sürüp Osmanlı kuvvetleri siperlerini ileri götürmek suretiyle îran-hlan iyice sıkıştırmışlar ve düşmanın fena duruma geldiğini anlayan kumandanlar ertesi 'cumartesi günü kat'i hücuma karar vermişlerdir.
-
Bu müzakere esnasında ağır hasta bulunan serasker Yeğen Mehmed Paşa bulunamamıştı; bunu vesile yapan on bin mevcutlu süvari levend binbaşılarından Hacı Nasuh ile deli ve gönüllü kuvvetlerinin arasından bazı müfeitler hücuma geçmek istemiyerek dedi kodu yaptıkları sırada Yeğen Mehmed Paşa'-nın vefat edivermesi kendilerine vesile verdiğinden tam muharebenin kızıştığı öğle vaktinde geri dönmüşler ve bu hal ordunun

1 Mühimme 150. s. 423 Ramazan 1157 (1744 Ekim)
2 Mühimme 151, s. 68, 70, 75.
3 Bu isim İMTüAimme'de (Defter 152, s. 2) Yagavort, tzzî karihi'nde (varak 30) Kagavort ve Hammer tarihVnde (Almanca nüsha c.f 8, s. 64) Kagaverd imlâlarında ve haritada ise metinde kaydettiğimiz şekilde yazılmıştır.

diğer kollarına da sirayet ettiğinden tam kat'î muzafferiyet elde edileceği sırada levendlerin harp sahasını bırakmalariyle yirmi binden fazla zayiat verilerek avdet olunup Kars'a gelinmiştir ı. Revan muharebesi 23 Receb 1158 ve (21 Ağustos 1745) de neticelenmiştir. Bozuk düzen .Kars'a gelen ordunun idaresini henüz Kars'tan ayrılmamış olan sabık serasker Şehela Ahmed Paşa derhal ele alarak intizamı iade etmiş ve ikinci defa serasker tayin olunmuştur 2.
Altı aylık maaşlarını hükümetten peşin olarak almış olan levendlerin tam galebe edileceği sırada taarruz etmiyerek geri dönmeleri sebebiyle hükümet bunların memleket için pek zararlı olduklarını anlayarak (jUöJI» ^/l—j ^-Ul^^» muzırrü'n-nas ve sâî bilfesad) tabiriyle bütün zabit ve neferlerimin katillerini ve bütün mal ve eşyalarının öldürenlere bırakılacağını ilân ile bu hususa dair almış olduğu fetvayı da ber tarafa tamim eylemiştir 3.
1
Nâdir Şahın iki ^on Reyan muharebesi esnasında ordunun çekil-mektubu meşinden sonra Nâdir Şah büyük bir badire-
den kurtulmuş ve biri Kars seraskeri Şehela Ahmed Paşa'ya ve diğeri Bağdad valisi Ahmed Paşa'ya olmak üzere iki mektup yollamıştır. Nâdir Şah]bu mektuplarında Caferi mezhebinin kabulü ve Kabe'de bir rükün tahsisi tekliflerinden vaz geçtiğini', fakafbuna mukabil evvelce Şah İsmail'den alınmış olan Van, Bağdad, Basra ile Kerbelâ ye Necef taraflarının kendisine verilmesini istemiş ve nâmesiyle bir elçi göndermiştir.
Osmanlı hükümeti Revan vak'sından sonra zaten hudutlara asker sevkederek Kars ve Diyarbekir taraflarına mühim hazırlık yapmakta olup aynı zamanda Kırım Hanı ikinci Selim Giray'a da bir Sultan kum and a s iyi e Kars cephesine ön bin Tatar kuvveti göndermesi yazıldığından dolayı Nâdir Şah'ın arazi talebinin kabulüne imkân yoktu. Bunun için verilecek cevabın Nâdir Şah'

1 Mühimme J52, s. 2, 3 (Şaban ortalarındaki fermandan): îzû tarihi, varak 30.
2 Mühimme* 151, s. 353, 390. * f
3 Miihimme 152, s. 66 (Şâvval sonları 1745 Kasım).

in Bağdad yoluyla göndermiş olduğu elçi ile görüşmenin sonuna talik edilmesi münasip görüldü ı.
„ .. vı ... Bu sırada îran üzerine Diyarbekir ve Kars taraf-Hekimoğlu Ah
_ J
Paşa'nıo Kars larından yapılacak iki koldan taarruzu idare Seraskerliği edebilmek için îran ahvaline vakıf muktedir bir kumandanın serasker bulunması zarurî olduğundan ilk defaki seraskerliğinde Tebriz'i zabt ve sonra elden çıkan Tebriz'i ikinci defa elde etmiş olan ve^ Haleb valiliğinden Anadolu valiliğine naklolunan sabık vezir-i âzam 2 Heki-moğlu Ali Paşa Kars cephesine serasker olmuştur (1158 zilhicce ortaları / 1745 Aralık). Ali Paşa'nın Erzurum'a gelmesine kadar sabık serasker Şehela A hm e d Paşa vekil olarak Erzu-surum'da kalmıştır.
îran elçisi Fetih Ali Bey 15 Zilhicce 1158
, ... (8 Ocak 1746)'da İstanbul'a gelerek Ragıb Paşa
konağına misafir edilmiş getirdiği iki nâme ile
ttimadüddevle denilen îran vezir-i âzami Şahruh tarafından3
vezir-i azama gelen mektuplar kendisinden alınarak tercüme
ettirilmiştir.
Nâmenin birisinde Caferi mezhebi ve Kabe'de rüknü tahsisinden bahsedilip aklen bu teklife mümanaat etmek fcab etmez iken devlet-i aliyye uleması mahzurlar beyaniyle muvafakat etmediler. Serasker Yeğen Meh'med Paşa kaziyesinden sonra bu kadar tasavvur ve hayal eyledik ki ,ehl-i islâm beyninde dostluk ve tahsil-i intizamdan gayri garez ve maksudumuz yok iken bu kadar kan döküldü; ısrar .eder, isek bu kan dökülme daha ziyade olacaktır. Hüsn-i niyet îcabı olarak dindarlık yolundan yürüyerek teklifimizden vaz geçtik * îranMan Beyt-i Şerife giden-

1 Mühimme defteri 152, s. 63 ve tzzî tarihi, varak 42, 43.
2 Hekim-oğlu Ali Paşa ikinci defa sadaretten mazuldü.
3 îran îtimad-üd-devİesi, Nâdir Şah'ın torunu olup ondan evvelki vezir-i âzami, JVasrullah Mirza1 idi. (Nâme defteri 8, s. 62, 63).
4 Nâdir Şah, Caferi mezhebini Osmanlı pâdişâhına kabul ettirmek için ısrar ettiği sırada Cizye muhasebecisi bulunup îran elçisiyle mükâlemeye memur olan Ragıb Efendi (Koca Ragıp Paşa) bizim mütereddid ulemamıza karşı: hak mezhep dörttür, lâkin pâdişâhımızın hükmü cari olduğu yerlerde pâdişâhın Hanefî mezhebinde olmasına binaen dört mezhepten olanların dâva-

ler dört mezhep rükünlerinden hangisinde olursa orada namaz kılarlar. Diğer nâmemizde zikrolunduğu üzere talep olunan şevlerin red ve kabulü sizlere aittir denilmektedir ı.
İkinci nâmede ise ehl-i sünnet mezhebinin iran'da devamından bahsedilip bazı cahillerin de yola getirildiği ve isteklerinden vaz geçtiği beyan edildikten sonra:
Karındaşhğa binaen îlâm olunur ki Irak ve Azerbaycan memleketleri eskiden Türkmen padişahlarının olmakla bize aittir; Şah İsmail'in devleti zamanında bu yerlerin yansı devlet-i aliyyenin eline geçmiştir. Mezkur iki memleket ki Azerbaycan ve Ira/c'tan ibarettir; ittihada binaen birisi işbu muhibb-i sadıklarına îta ve ihsan buyrulursa öbürünün nısfı ki taht-ı tasarruf-larmdadır, Devlet-i Aliyyeye helâl olsa gerek denildikten sonra bu arazi meselesinin red veya kabulünü Osmanlı padişahının arzu ve kararma bırakarak sulh için uysal hareket etmektedir.
Bu iki nâme mündericatı ile elçi Fetih Ali Bey'in mütalea-s m d an sonra mesele hükümetçe görüşülüp Nâdir Şah'm harbi mûcib olan iki maddeden vaz geçmesinden sonra arazi işini de Osmanlı Padişahının rey ve arzusuna terk etmesi İran Şahının sulhu samimî olarak istediğine delil addolunarak kendisine cevabî nâme ve elçi gönderilmesine karar verilmiştir.

Filhakika Sultan Mahmurun gönderdiği nâmede Nâdir Şah'ın iki maddede-ısrar etmeyip terk ettiğinden ve iki islâm devleti arasında kan dökülmesini Önlediğinden dolayı onu övüyor
larını Hanefî mezhebi üzere içtihad ederler ve hüküm verirler; Caferî mezhebi dahi tasdik olunsa yine Osmanlı ülkelerinde Hanefî mezhebi carî olur; bu tasdik lâfzı murad bir.şeydir, bunun için otuz seneden beri Anadolu harab ve nire yüz bin nıüslüman1 telef olup hazine boşalmıştır. Üevletin Nemçe ve Moskov gibi düşmanı zuhur etti ve şimdi yine (yani 1155 H./1742 M.'de) Acem, ancak mezhep kavgası için sefer açtı, kuru bir söz ile böyle zarurette şer'in müsaadesi vardır; zarar-i âmdan zarar-ı bas evlâdır demiş. Bunu haber alan meşhur Darüs-saâde ağası Hacı Beşir Ağa —ki birinci Mahmud üzerinde bir sözü iki olmazdı— Ragıb Efendi'yi tekdir ederek: "Bir daha bu kelâmı arzına alma: madem ki ben hayattayım dört mezhebe beşinci bir mezhep ilâve ettirmem" demişti. {Şamdanî-zâde, Müri-üt-tevariht 1159 vekayii, Beşir Ağa'nm vefatı kısmında). 1 Nâdir Şah'm nâmesinin aslı farsça olup tercümesiyle birlikte Nâme defterVnm üçüncü cildinin 43 ve 45'inci sahifelerindedir. Nâdir Şah'm bu nâmesinde imzası şöyledir: jjl' *>, öU^J5 - J3^ »•*•„"f j, Bcr güzide-i kaadir: Der Cihan biived Nâdir.

ve arazi işni kendi reyine bıraktığından bahis ile eski hudut üzerine (Dördüncü Murad zamanındaki hudut) anlaşmağa manî olmadığını beyan ederek Mustafa Nazif Efendi'nin elçi olarak gönderildiğini zikr ediyor x.

îran elçisi Fetih Ali Bey ile beraber İran'a gönderilen Mustafa Nazif Efendi'ye nâme-i hümâyun ile îran îtimadüddev-Je'sine vezir-i âzamin Türkçe ve îran reis-i ulemasına şeyhülis-lâmın, İslâm ittihadından bahs eden arapça mektupları da verilmiştir (1159 H./1746 M.) 2.

i _ „ Osmanlı murahhası nâme ve mektupları götü İranla sulh m ,
akdi ruP ku esnada Tahran ile Kazvin arasında Ker-
den karargâhında bulunmakta olan Nâdir Şah'a ve diğerlerine takdim ettikten sonra îran murahhası Hasan Ali Han ile dört beş celsede nâme-i hümayundaki esas üzerine Dördüncü Murad zamanındaki hududa göre mutabık kalınıp îran hacılarına emirülhac tayini v>e her üç senede bir değiştirilmek üzere devlet merkezlerinde şehbenderler bulunması ve elde edilen esirlerin iadeleri ilâve edilmek suretiyle m"uahedeyi akde muvaffak olmuştur (17 Şaban 115.9-/ 4 Eylül 1746). Mustafa Nazif Efendi iki taraftan mübadele edilen mühürlü muahede senedini aldıktan sonra Ekim ayında (Ramazan sonları) BağdûtFa. gelmiştir.

Nâdir Şah'm taleplerinden vaz geçerek sulh istemesi maiy-yetindeki en değerli ve sadık adamları öldürerek mevkiinin sarsılıp eski itibarının kalmadığından dolayı idi; bu cihetten devlet merkezinde bir su-i kasda uğramaktan korktuğu için muhtelif vesilelerle oradan uzak bulunuyordu.

İran'la müsaleha \ aktedilince, Osmanlılar tarafından îran Şahı îlân edilmiş olan Mirza Safi'ye artık lüzum kalmadığından onun /Erzurum'dan geri alınmasına lüzum hasıl olarak kendisine ferman gönderilmişrir 3.

Müsalehayı müteakip iki taraftan rütbeleri müsavi büyük elçilerin müsaleha tasdiknameîeriyle gönderilmeleri muahede

1 Muhimme 152, s. 121, 130; 1159 Muharrem ortaları (1746 Şubat).
2 Muhimme 152, s. 142, 143.
3 Muhimme 152, s. 297. ' İ

icabından bulunmağla 1 evvelce Kars taraflarında îran ile bazı nıükâlemelere memur edilen sabık ruznamçe-i evvel Kes-riyeli Hacı Ahmed Efendi'ye vezirlik ve Sivas valiliği verilerek ağır (kıymetli) hediyelerle Bağdad yoluyla İran'a gönderilmiştir 2. Ahmed Paşa hediyelerle ve kalabalık bir maiyyet-le Hanedan*a geldiği sırada Nâdir Şah'ın katli haberini alarak iran'ın her

tarafında saltanat davaları ve asayişsizlik meydana geldiği için müşkilâtla Bağdad'a dönmüştür 3.
Nâdir Şah'ın ölümünden sonra İran'ın durumu
Nâdir Şah fevkalade mezalimiyle ortalığı kasıp kavurarak evvelâ Safeviye ricalini ve sonra da kendisine mensub olanlardan bir haylisini Öldürdüğünden hiç kimse kendisine îtimad edemiyerek herkes can kaygusuna düşmüş, memlekette isyanlar başlamış ve hatta kendi yeğeni ve Seistan'&a bulunan Mirza ibrahim'in oğlu Ali Kuluhan amcasına karşı isyan etmiştir.
Ali Kuluhan, Nâdir'in j*^-i5 köşkci? basısı Koca Bey, Eczacı basısı Salih Bey ile amcasının katli hakkında ittifak etmiştir. Bu sırada Nâdir Şah Horasan'da, bulunmakta idi; Meş-hed'dcn avdeti esnasında Ali Kuluhan'm isyanını haber alınca yanında bulunan oğulları Nasrullah ve Rıza Kulu Mirza'ları ve Şah Hüseyin'in kızından olan torunu (Rıza Kulu Oğlu) Şahruh Mirza'yı Kelama gönderip, kendisi de isyan edenler üzerine hareket etmişti. •
Bu sırada bir'gece Hacı Han ile Salih Bey, Ali Kuluhan ile olan ittifakları üzere Nâdir Şah uyurken beş on kişi ile çadırına girip kendisini öldürdükten sonra başını kesip sorgu-ciyle üzerindeki mücevheratı alarak Ali Kulu Han'a göndermişlerdir (11 Ceniaziyelâhır 1160/21 Haziran 1747) 4.
1 Mühimme 152, s. 324, 326, 359, 362'deki ferman suretlerinde İran devletine Devlet-i Nâdiriye ve Devlet-i Behiyye-i Nâdiriye denilmektedir.
2 Mühimme 152, s. 315. 1159 Zilkade (1746 Aralık>da gönderilen hediyelerin cins ve mıkdarı ve tarif atını havi kıymetli eşya Ceyb-i hümayun ve Harc-ı hassa defterinde temamen zikredilmiştir.
3 Kesriyeli Ahmed Paşa bu hediyelerle Bagdad'a döndükten sonra İstanbul'dan cevap gelinceye kadar, mikdar ve cinsi tesbit edilen hediyeler muvakkaten Bağdad cephaneliğine konmuştur (Cevdet tesnifi Hariciye vesikaları, numara 2970) bunlar sonra İstanbul'a gönderilmiştir.
4 Ali Şah'ın İtimadüd-devle'si olan İbrahim'in İstanbul'a vezir-i âzamr gönderdiği mektuta Nâdir'in vefatı cemaziyelâhırın onbirinci gecesi deniliyor ki, Haziranın yirmisine tesadüf etmektedir.

Nâdir Şah'ın katlinden sonra amcasına karşı otuz bin kişi ile isyan etmiş olan Ali Kuluhan% Ali Şah veya Adil Şah unvaniyle hükümdar olmuştur 1. Fakat İran'daki sıkı durum bozulduğundan ona karşı da ltimadüddevle\ i olan küçük kardeşi İbrahim çıkıp Ali Şah'ın gözlerine mil çekerek 2 hükümeti ele almış (1161 H./1748 M.) lâkin bunun hükümeti her taraftan tanınmadığından Nâdir Şah'ın torunu Şahruh Mirza Horasan taraflarında hükümdarhğınıetini îlân eylemiştir. Bundan başka diğer müstakil olmak isteyen sekiz Mirza birbirleriyle boğuşmağa başladıkları .-ırada Bağdadve Erzurum valilerinden gelen tahrir atlarda bir serasker tayin edilecek olur ise İran'dan kolaylıkla intikam alınacağı ve İran'ın süratle işgal edileceği beyan edilmiş ise de Sultan Mahmud Nâdir Şah'la aktettiği muahedeye sadık kalmıştır 3. Hatta Osmanlı pâdişâhını İran üzerine sevk etmek İ6teyen ve Hindistan 'da Haydarabaa"1 da yeni bir devlet kurmuş olan Çin Kılıç Han Nizamülmülkile4 daha sonra Af-
1 Ali Şah hükümdar olunca bir nâme ile Kirmanşah Han'ı Mehmed Abdülkerim Han'ı elçilikle İstanbul'a gönderip amcası Nâdir Şah zamanında aktedilmiş olan sulhun devamını rica etmiştir. Ali Şah'ın biraderi ve îtimad-üd-devlesi ibrahim tarafından vezir-i azama ve mollabaşi'&ı tarafından da şeyh ul-islâma mektuplar gelmiş ve bilmukabele nâme ve mektuplar yollanmıştır (İzzî tarihi, varak 157, 163 ve 170.-174). Fakat. Abdülkerim Han av-dette Bağdad'a geldiği sırada Ali Şah*ın *i>- halı edildiğini öğrenmiştir.
2 Ali Şah veya Adilşah'a- muhalefet eden kardeşi ve ttimad-üd-devlesi İbrahim biraderinin .yanından kaçarak başına epey kuvvet toplamış ve biraderi ile muharebeye kıyam etmişti. Âdilşah mühim bir kuvvetle ibrahim'in üzerine yürüyüp Sultaniye ile Zincan

kasabalar) arasında vukua gelen muharebede emirlerinin ittîfaksızlığındaıı dolayı Âdilşah mağlûp olup yakalanarak gözlerine mil çekilmiş ve az sonra da katlolunmuştur.

3 "Devlet-i âliyyemle ^dtevlet-i îraniyye beyninde müteveffa Nâdir Şah'ın kıbel-i vefatında münakid olan sulh ve selahın min küllil vücûh şurut ve kuyuduna riayet olunmak matlûb-ı hümâyunum olmaktan nâşi Şah müşarünileyhin fevtini bahane ederek ihtilâs-ı vakt-i fırsattır, deyu memâlik-i mahrusam ahalisinden bir ferdin îsal-i zarar ve haşarat kasdiyle hudud-ı îraniy-ye'ye duhul ve taaddi ve ahaljsine ser-imü tecavüz ve ızrara tasaddisine cevaz ve ruhsat gösterilmemesi" Fvail-i Receb 1161 (Mükimme 153, s. 278 ve Mü-ri-üt-tevarih) 1164 vekayii arasında).

4 Çin Kılınç Han Nizamü'l-ınülk'ün künyesi Kamerüddin'dir; bu zat Gürkanlı hükümdarı Nasırüddin Mehmed Şah (1719—1748) zamanında başvekil olmuş ve sonra kendisine ikta edilmiş olan Dekan"si giderek orada bir hükümet kurmuştur. Çin Kılınçhan, Nâdir şah'ın Ölümünden

ganistan'da Dürmnî devletini tesis eden Ahmed Şah'ın da Üçüncü Mustafa'ya aynı teşviki havi nâmeleri varsa da ne birinci Mabmud ve »ne de Üçüncü Mustafa İran'a karşı olan sulhu bozmamıslardır *.

İbrahim Şah, kendisine muhalefet eden Emir Arslan Han'ı bertaraf ederek hükümdarlığından emin olmak istemiş ve Osmanlı hükümetine müracaat ederek müsaidi aya sadık kalacağım bildirmiş ve Tebriz'i kendisine merkez yapmış ise de buna karşı çıkan Nâdir Şah'ın torunu Şahruh Mirza da hükümdarlığını îlân ile o da Horasan'da Meşhe<Pi payitaht yapmıştır.

Şah Ruh Mirza a İran Şahı, Şah Hüseyinin kızının oğlu olup dedesi Nâdir'in vefatı üzerine bütün hazinelerine sa-hib olduğu gibi dedesinin zamanında veliahd da bulunduğundan İran tahtı irsen ve istihkak an benimdir diyerek etrafına topladığı elli altmış bin kişilik kuvvetten başka Şiî İranlılarla birlikte hareket ederek İbrahim Şah'ı bertaraf etmiş ve bundan sonra meydana çıkan Safeviyye hanedanından Süleyman da Şahruh tarafından ortadan kaldmlmışsa da bu defa da yaşının küçük olmasından dolayı beylerinin ittifakiyle halledilen Şahruh'un gözlerine mil çekilmiştir.

Şahruh ümerası, bu defa da Şah Süleyman'ın kızının oğlu olan Seyyid Mehm,ed'i hükümdar. îlân edip iki ay sonra onu da beğenmiyerek evvelâ* oğullariyle beraber hali ve sonra katlettmiş-ler ve sonra Şahruh'u İsfahan'a getirterek ikinci defa Şah yapmışlardır (1163 H./1750 M.); fakat artık devlet idaresi iyice bozulduğundan aynı sene içinde tekrar haliedilen Şahruh'un yerine

sonra Osmanlı hükümdarı I. Mahmud'i İran'a* taarruza teşvik etmiştir. (Hikmet Bayur, Nâdir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı devletini İranlı istilâya kışkırtmak için iki deneme. Belleten, Sayı 46).

1 Aynı makaleye bk. Şah Ahmed Düranî, Abdal aşireti reisi ve Ma-zenderan valisi ve Nâdirşah'ın sohbet yasavulu olup Nâdîrşah'ın ölümünden sonra hükümdarlığını îlân ile Afganistan'da hir devlet kurmuş ve Hindis-(an'a sefer yaparak büyük muvaffakiyet kazanmış 1762 tarihli nâmesiyle Hindistan'daki muzafferiyetinden bahsettikten sonra Osmanlı pâdişâhının İran'a sefer açmasını tavsiye etmişti.

2 Şahruh'un mührü şöyledir (Nâme defteri 3, s. 56).

Şalı Hüseyiıvin kızının oğullarından İsmail Mirza hükümdar îlân olunarak bu, nüfuzlu ümeradan Ali Merdan'ı kendisine îtimâdüddevle yapmıştır.

Sabık hükümdar Şahruh gözlerine mil çeöilmesine rağmen tamamen kör olmayıp şahlığını tekrar elde etmek için fırsat beklemekte idi; bu sırada 1163 H./1750 M. de (Kasım fonlarında) vaziyeti müsaid görüp Horasan'a kaçmış ve ^fgan şahı Ahmed Şah Dürranî'nin de yardımiyle Horasan'da hükümdarlığım îlân eylemiştir 1.

Nâdir'in ölümünden sonraki bu taç ve taht mücadeleleri esnasında yukarıda bahsettiğimiz

Nâdir'in biraderzâdeleriyle torunundan her biri İran'ın her tarafında kendilerini hükümdar tanılamamışlar ve mıntaka rnıntaka nüfuzlu ümera da kendi başlarına hareket etmişler ve birbirleriyle çarpışmışlardır. Bunlardan Şiraz taraflarında Salih Han, Azerbaycan7da aslen Afganlı olan Azad Han ve Orta İran'da Zend Ali Kulu Han aşireti reisi Kerim Han, Kandehar'da Afganlı Ahmed Han, Luristan'da Bahtiyariler reisi Ali Merdan ve Kaçarların reisi Mehmed Hüseyin Han'dan her biri birer tarafta istiklâllerini îlân eylemişlerdir2. • "

1 Şalimi), bu üçüncü defaki hükümdarlığında Horasan taraftarında
1211 H. [1796 M.) tarihinde vefatına kudar kırk &ekiz sene hükümdarlık etmiştir.
- /ran'dakİ bu dahilî mücadele hakkında îzzî tarihine bk. (varak 235,237).

YEDİNCİ BOLUM

ONSEKÎZÎNCt YÜZYIL BAŞINDAN ORTASINA KADAR ÎÇ DURUM

İdarî vaziyet

Bu cildin baş tarafında, söylendiği gibi 1699'da muahedesinden Karlofça muahedeei aktedildikten sonra vezir-i Sonra âzam Amca-zâde, Hüseyin paşa1 on altı senedenberi pek bozulmuş ^lan idarî, adlî, malî, askerî ve ekonomik durumu düzeltmeğe çalışmış ve beş sene süren sadareti zamanında bu işleri mümkün mertebe, düzenlemişti.

Osmanlı devleti 1711 de Azak kalesini ve 1714'de Mora'yı Rus ve Venediölilerden almağa muvaffak olarak Karlofça mua-hedepindeki mülkî zayiatın 'bir kısmını telâfi etmişken Şehid Ali Paşa'mn açtığı Avusturya seferi Tameşvar eyaleti ile Türki-yenin Balkanlarda kapısı olan Belgrddh ve Batı Eflak'ı elden çıkartmış ve Osmanlı devletinin Rumeli'deki vaziyetini tehlikeye sokmuştur (1718). Bereket versin ki bundan yirmi iki gene sonra Belgrad ve Batı Eflakim kurtarılması Rumeli'de emniyeti iade etmiştir (1739). -.- . - * '

Amca-zâde Hüseyin Pa-şa'dan sonra Damad İbrahim Paşa, sadaretine kadar gelen vezir-i âzamlar arasında Şehid AH Paşa teşkilâtçı ve faal bir hükümet reisi idi. Sadareti esnasında işlerin teferruatına kadar nüfuz etmiş, bütün devlet adamlarının nasıl hareket etmeleri lâzım geleceğini, ahlaken ne gibi vasıfları haiz olmaları îcabettiğini, devleti yıkan rüşvetten uzak kalınmasını, vilâyetler halkının âdilâne idaresini, toprağın işletilmesine çalışılmasını, ihtikârın önlenmesini, hudut kalelerinin ve askerî sınıfların icaplarım, maliye ve arazi işlerine, hülasa mühim devlet vazifelerinin tertip, ve tanzimine dair bir talimatname kaleme almış (558) ve sadarette kaldığı müddetçe bunun tatbi-.kine çalışmıştır.

1 Mehmed Galib, Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası, sene 1, s. 137.

Şehid Ali Paşa, ilim ve fazilet sahibi olduğundan ilmiyye yani müderris ve medrese işlerini de gözden uzak tutmamış ve zencilerin hadım edilmemesi hakkında Mısır valisine ferman gönderterek bu gayrı insanî hali önlemek istemiş ise de kendisinden sonra bu cinayet devam etmiştir.

Daraad Nevşehirli ibrahim Paşa sadr-ı âzam olunca 1718'de Pasarofca muahedesinin akdinden sonra harpler dolayısiyle bozulan devlet teşkilâtının düzeltilmesine teşebbüs olundu; Anadolu ve Kümelideki asayişsizlik bertaraf^ ve levendlik ilga edildi; para ayarı düzeltildi; hudut kaleleri ve bilhassa Avusturya sınırında olan Niş kalesi yapıldı, kapıkulu ocakları, zeamet ve tımarlı süvari teşkilâtları ve humbaracı ve lâğımcı ocakları tanzim ve islâh olundu; divân-ı hümâyun nizamı yoluna konup vezirlik adedi tahdid olunarak bu yüksek rütbenin ehil ve lâyıkine verilmesine dikkat edildi 1. ,

* . „ Bu XVIII. yüzyılın ilk yarısında hükümeti yoran ve isleri bilhassa Güney Anadolu'da yani Antalya, /çeZ, Adana, Maraş ve Ur/a'da asayişi bozan meselelerden birisi de Türkmen ve Kürd aşiretlerinin iskânları işi idi; bu aşiretlerin bir kısmı iskânı kabul etmiyerek ya doğrudan doğruya şaka-vete veyahut iskân edildikten sonra yerlerinden kaçmak suretiyle muhalefete başlayarak asayişi bozmuyorlardı; bilhassa hükümetin Avusturya muharebesiyle meşgul olduğu sırada yani 1716Jda bunların faaliyetleri pek artmıştı 2.

. . Damad İbrahim Paşa'nın on üç sene sür-
LevenUerra .
faaliyetleri muŞ °lan sadareti zamanı İstanbul için bir eğlence devri olmuş ise de memlekette sükun ve asayiş de takarrür etmişti; fakat İbrahim Paşa'nın sırf şöhret için açtığı İran seferi kendisinin düzelttiği asayişin uzun seneler bozulmasına ve bilhassa Anadolu eşkıya ve asker kaçaklarının yağma ve tahrib sahası olmuştur. Bu arada İran muhare-

1 Damad İbrahim Paşa'nın bu husustaki faaliyeti Mühimme defterlerinin 127-129'uncu sayılarında görülür.

2 Bu iskân ve şekavete dair Mühimme defterilerinde çok malûmat vardır: bilhassa Mükimme1 nin 118, 119 ve 125'inci sayılarına bk.

beleri sebebiyle yeniden ihyasına lüzum görülmüş olan levendler ise halkın ve hükümetin başına bela kesilmişti; bunlar herhangi bir valinin maiyyetinde bulundukları zaman maaşları verilmek suretiyle şöyle böyle iş gören bir kuvvet olup fakat çok zaman faidelerinden ziyade zararları görülmüştür; maiyyetinde levendi olan bir vezir azledildiği zaman bunlar kapısız kaldıklarından çete halinde gezip" köyleri soyup şakavet yaparlardı; le\endlerin her zaman ocaklarının ilgasına ve tenkillerine dair vilâyetlere fermanlar yollanmış ise de faaliyetleri yine önlenememişti x.

Avusturya harbi sırasında (1715-1718) Çorum, Zile, Bozok taraflarında ve Bo/u'dan itibaren Tokat'a kadar Kadıbeli, Sarmaşık Direkli, Çengel ve Tokat'tan doğuya doğru Tozanlı, Niksar ve Si/'as'a doğru Yıldızeli (Yeuihan) ve havalisinde bulunan kapısız yani bir vezir ve beylerbeyi maiyetine kapılanmamış olan levendlerin şakavetleri haddi aşmıştı. Her ne kadar bunların tedipleri için bazı kuvvetler sevk ediliyorsa da asker muharebede olduğundan haklarından gelinememekte idi 2. İşte bu emniyet ve asayişsizlik ve buna inzimam eden tekâlifin ağırlığı, angaryanın hâd bir şekle gelmesi köylülerin yerlerini terk ederek şehir ve kasabalara il t ic alalarını -ve bu suretle noksan mahsul alınarak iaşe darlığı ve aynı zamanda tımarlı sipahilerin mahsullerinin noksan alınmasını mûcib oluyordu; bundan dolayı köylünün yerlerine dönmeleri müteaddid fermanlarla emrolunuyordu 3.

Iran seferinin uzamasi derme çatma, da olsa levendliğin ihyasına lüzum gösterdiğinden hükümet (mirili levend) adiyle maaşlı

1 Raşid tariki, c. 5, s. 123, 281 ve Çelebi-zâde, s. 428.

2 Mühimme defteri 125, s. 110, 158.

8 Hükümetin Anadolu'daki bütün eyâletlere (vilâyetlere) tamim etmiş olduğu 1133 Zilkade ve 1721 Ağustos tarihli fermandan: "Anadolu yakasında olan havas, evkaf ve zeamet ve timar dahilinde olan kasabat ve kuradaki emlâk ve araziye mutasarrıf müslim ve zimmî reaya taifesinden bazıları üzerlerine edası lâzım gelen rüsum-ı raiyyet ve emr-i şerifimle vaki tekaliften tahlis-i giriban eylemek sevdasiyle... ziraaat ve herasetini terk ve kadimi yerlerinden ve yurtlarından kalkıp İstanbul'a ge|ip tavattun etmeleriyle havas, evkaf ve tımar mahsulâtına zarar ve noksan terettüb eylediğinden... {Mühimme 130, s. 183, 184) halbuki bunların çift bozarak tstanbuV& ve etrafa dağılmaları metinde söylediğimiz gibi asayişsizlik ve bir de vergilerin ağırlığından dolayı olup Mühimme defterlerinde bu cihete dair kayıtlar görülüyorsa da fermanda bu cihetten bahsedilmemektedir. «

olarak bunları istihdama mecbur olmuştu. Revan civarında Nâdir Şah'a karşı tam galebe edileceği sırada levendlerin muharebe meydanını bırakarak çekilmeleri kazanılmak üzere olan zafere mâni olduğu gibi bu hal îran kuvvetlerini de hayrete düşürmüştü; bundan dolayı Osmanlı pâdişâhı aldığı bir fetva üzerine bunların katil ve mallarının öldürenlere ait olduğunu ilân eylemiş ve takip, ve tenkilleri de Hekimoğlu Ali Paşa'ya verildiğinden bu sayede mühim temizlik yapılmış tabii bu suretle ocakları da kaldırılmıştır (1158 Şevval 1 1742 Kasım).

Mütegallibe Şehir, kasaba ve köylerdeki halka baskı yapa-âyanlar rak devlet

otoritesini kıran bir zümre de ayan
denilen mahallî mütegallibeler idi; bunların bir kısmı hükümete itaat perdesi altında halkı soyar ve hükümet de bilhassa bu gaileli zamanlarda bir hadise çıkarmamak için bunlara karşı göz yumardı; bir kısmı da —bilhassa Trabzon ve kazalarında—birbirlerine rakib olarak çarpışan ve derebeyi denilen yerli ayanlardı. Bunlar hakkındaki hükümet icraatı oraya tayin edilen valinin idarî kudret ve dirayetine veya herhangi bir taraftan elde edeceği menfâatine bağlı idi; bu onsekizinci asır ortalarında valiliği zamanında Trabzon vilâyeti ayanlarını sindirip baş kal-dırtmayan Hekimoğlu Ali Paşa idi.
Anadolu'daki tnütegallibeler arasında ay anlık ile hükümete hizmet eden ve bundan dolayı şımararak vaziyetten de istifade ile ferman dinlemez olanlar da vardı; bunlardan birisi on bin kadar kuvveti olan Sarı Bey oğlu idi. Aydın taraflarında bulunan Sarı Bey oğlu, ordunun Iran ve Rusya-Avusturya seferlerinde meşgul olmasından istifade ile ferman dinlemez olmuş üzerine sevk edîleri Rakka valisi vezir Ahmed Paşa'nm gelmesi üzerine kaçarak Honaz kalesine sığınmıştı. Ahmed Paşa bunu kalede muhasara etmiş ise de bir gece ansızın gafil bulunan Ahmed Paşa kuvvetleri üzerine baskın yapıp Ahmed Paşa'yı bozmuş ve bu hal bütün bütün cüretini arttırmıştır (1151 H./ 1738 M.)
Sarı Bey oğlu işi ehemmiyet kesbedince rikâb-ı hümayun yanı sadaret kaymakamı Şehela Ahmed Paşa o tarafa gönderilmiştir. Şhela Ahmed Paşa silatşehr'e geldikten sonra

maiyyetindeki kumandanlarla görüşüp doğrudan doğruya Sarı Bey oğlu üzerine gitmeden evvel bunun kolu kanadı olan Birgi kazasının Bademiye nahiyesinden Kara Ali oğlu ve Kelez'de Geyik oğlu Abdullah ve Aydın*da. Bıyıklı Kadı oğlu Musa gibi kuvvetli mütegallibeleri geride bıraknuyarak evvelâ onları tenkil ettikten sonra Honaz üzerine gitmiştir. Honaz*â& tutunamıyacağım anlayan Sarı Bey oğlu oradan başka tarafa kaçmış ise de nihayet yakalanarak katlolunmuştur (1152 Safer / 1739 Mayıs) ı.
Hükümet, memlekette mütegallibeleri ve isyan hareketlerini önlemek için zaman zaman valilere ve îcabedenlere fer-manlar göndererek halkı mütegallibeden ve eşkiyadan muhafaza ve asayişi temin eylemelerini yolsuzluk ve haksızlık yapılmamasını ve bu gibi hallerde kendilerinin mesul tutulacağını emretmekte ise de bu işlerin önlenmesi vali ve sancak beylerinin nüfuz ve kudretlerine ve hâdiselerin ehemmiyetine bağlı idi.
Rus-Avusturya seferinden sonra Birinci Mahmud tarafından neşredilen adalet fermanının baş tarafına padişah bizzat: — Allanın emaneti olan reayaya kanuni ve şer'-i şerife aykırı muamele yapılmasına kat'jyyen rızası olmadığını, halka zulüm ve fenalıktan son derece hazer edilmesini ve buna muhalif hareket edenlerin şer'an cezalarının verileceğini beyan etmiştir (1153 Rebîulâhır / 1740 Haziran)\ , .■ ■.
Osmanh "hükümetinin tebeası hakkındaki âdi-Hıristiyan talebeye lâne muamelesi hem-hudut olan diğer devlet-
karşı yapılan lerde görülmediğini elden çıkıp yine geri alınan âdilâne muamele ,
, ,. . ,.. , . , , ,
yerler halkının gösterdikleri heyecandan anlıyoruz; nitekim Mora'nın Venedik cumhuriyetinin eline geçmesinden sonra bunların Mora'daki Rumlara karşı göstermiş oldukları fena muamele ve onları mezheplerinden döndürmek için yaptıkları tazyik, sui muamele, taarruz ve vergi ağr-lığı, Mora halkının nefretini mûcib olup bunlar istirdat esnasında Türk ordusunu kurtarıcı olarak karşılamışlardır.
1 Mühimme defteri 145, s. 277, 292 ve Mühimme 146, s. 117 ve Subhi tariki.
2 Mühimme defteri 126, s. 44, 45. ■ *

Yine böylece Pasarofca muahedesinden sonra Belgrad ve havalisinin Avusturyalılara terki üzerine Türk hududu dışında kalan halk Avusturya idaresini istemiyerek akın halinde Niş ta-raflarına gelmeğe başladıklarından dolayı hu hal hudut kumandanları tarafından hükümete

bildirilmiş ve bunun üzerine Osmanlı hükümeti bu mültecileri kabul ederek üç sene cizye, öşür ve vergilerden muaf tutmuştur (1132 H./1720 M.)1.

Malî durum ■

Karlofça muahedesinden sonra Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın aldığı tedbirlerle pek bozulmuş olan malî vaziyet düzelmeğe yüz tutmuş ve para ayarı tashih edilmiştir. Rami Meh-med Paşa sadaretinde yapılan tasarruflarla devletin gelir ve giderinde bir muvazene tesis edilmişti.

Üçüncü Ahmed zamanında yeni sikkeler kesildi; züyuf paranın yüz on dirhemine .yüz dirhem yeni basılmış akçe verilmek suretiyle tedavül eden ve devletin itibarını kıran hale son verildi; bütçe muvazenesi sebebiyle kapıkulu ocaklılarının ve diğer maliye masarifatı muntazaman tediye olundu. Damad ibrahim Paşa, sadaretinde malî vaziyet daha ziyade kuvvetlendi; memleketten harice para ve altın ve gümüş çıkarılmamasına dikkat edildi. İran seferleri para rayicini ve hazine mevcuduna halel getirdi. Muharebenin ilk s en elerindeki fütuhat sebebiyle mali ahval iyi idi; fakat 1140 H./İ727 M. den itibaren hazineye kenarları kesik noksan paralar girmeğe başladı.

Üçüncü Ahmed'in son zamanlarından ve Birinci Mah-mud'un saltanatının ortalarına kadar îran, Rusya ve Avusturya seferleri dolayı, iyle' paraca sıkıntı çekildiise de mâlî buhran husule gelmediği gibi halk da yiyecek ve içecek ve kıtlık sıkıntısı gör-

1 Niş vesair memâlik-i mahrusamda vaki mahallerin reayasından başka hariçden gelip Niş hududu dahilinde sakin olmak murad edenlerden üç seııe-yedek cizye, Öşür vesair tekâliften bir akçe ve bir habbe talep olunmayip bu üç sene tamamında kendulere kuvvet ve yesar hasıl oldukta senede bir defa ancak ednâ cizye verip ve £jj zeri eyledikleri mahsullerinin dahi kanun üzere öşürlerin eda eylediklerinden sonra avarız ve sair cüz'i ve küllî tekâliften bir teklif ile mükellef olmayacakları iktiza eden mahallere ilân olunmak fermanım olmasın (Mükimme 129, s. 192). «

medi; 1149 H./1736 M. de vefat etmiş olan Üçüncü Ahmed'in saltanatı zamanı hakkında Şamdanı zade şöyle demektedir:

— Mekânı firdevs olsun ki zamân-ı hilâfetinde halk kaht ve gala yüzün görmedi; pirincin kilesi yetmiş, seksen, lahmin okkası dört paraya, odunun çekisi on iki paraya; pekmezin okkası dört akçeye, yüz dirhem ekmek bir akçe, mum on altı akçe olup diğerleri buna kıyas oluna".

Birinci M ah mu d zamanında üç devletle yapılan muharebelerde padişahın saraydaki bazı gümüşlü eşya ve kürkler, kumaşlar sırmalı dokumalar ve gümüş hayvan takımları ve saray kütüphanesinde bulunan bir kısım nadide eserlerin satılması ile malî sıkıntı Önlenmişı ve padişahın yerinde sarfiyat yaptırması ve hazine ahvalini dikkatle kontrol etmesi ve yaptırdığı tasarruf sayesinde katiyyen malî müşkilât görülmemiş ve hatta Sultan Mahmud'un hazineye koydurduğu para ve daha sonra muharebesiz geçen senelerde yapılan tasarruf sayesinde hazine bolluğu 1768 seferi ortalarına kadar devam etmiştir.

ASKERÎ DURUM

Karlofça muahedesini mûcib olan muharebeler, Osmanlı ordusunun yeniden tensikim îcab ettirmekte idi; Avrupa, devletleri yeni tabiye ve sevkülceyşî hareket ve plânlâriyle ordularını kuvvetlendirmekte iken Osmanlı ordusu ve bilhassa maaşlı olan kapıkulu ocakları, nizamsız bir kalabalıktan ibaretti; Devletin askere ihtiyacı olduğu zaman' muayyen müddetle hizmet etmek şartiyle hariçten adam alıyordu; artık eski devşirme kanununun tatbikinden ve,'ocak disiplininden eser yoktu.

îran muharebeleri, Rusya- ve Avusturya savaşları ve buralardaki mu vaffakıy e t sizlikler Avrupa devletleri tarzında muntazam ordular teşkilini zarurî kılmakta idi; halbuki kapıkulu ocakları talim ve nizâm kabul etmedikleri için p'âdişahlar halîden ve sadrı-âzamlar da bir isyan neticesinde öldürülmekten korktukları için asıl nizama muhtaç olan bu ocaklara

(bilhassa yeniçeriler) dokunulamıyordu; yalnız ocakta yapılan tensikat ve ocak mevcudunun hazarı kadroya göre tanzim edilmesi bir nevi ıslahat sayılıyor; asıl elzem olan harp ve talim safhalarına bakıiamıyordu.
Bu kapıkulu ocaklarından hariç olarak hükümet ıslahata kat'î olarak lüzum gördüğünden Türkiye'ye gelmiş olan bir Fransız kumandanı vasitasiyle humbaracı ocağında ıslahata teşeb-
1 Topkapı sarayı arşivi 2274 numaralı defter.

büs etti. Bu gelen mütehassısın hıristiyan ismi Bonneval ve müslüman adı da şöhretiyle beraber Humbaracı başı Ahmed Paşa idi.
Kont Bonneval aslen Fransız asilzade âile-Humbaracı başı t m
-,£nr m
Ahmet Pasa lerınden birine mensuptu 1. 1675 Temmuzunda Fransa'nın Coussae şehrinde doğmuştur, asker olarak yetişmiş, sonra Ondördüncü Lui'nin saray nazırı ile arası açılmış, meşhur Madam Mentenon'ı tahkir ettiği vesilesiyle kiralın teveccühünden düşürülerek ordudan çıkarılmıştı. Bunun üzerine Kont Bonneval hayatını tehlikede görerek 1706'da Fransa'dan kaçıp Avusturya devletinin hizmetine girmiştir.
O tarihlerde Avusturya ordularında meşhur Prens ojen (Eugen) başkumandan bulunmakta idi. Kont Bonneval Avusturya hizmetinde iken imparatorla Fransa kiralı arasında vukua gelen İspanya veraseti muharebesinde Ondördüncü Lui kuvvetlerine galebe ederek intikam almıştır. Kont Bonneval, Avusturya ordusunda yirmi iki sene hizmet etmiş, Osmanlılarla Avusturyalılar arasında vukua gelmiş olan Petro Var adin ve Belgrad muharebelerinde ordu kumandam olarak bulunmuş, Varadin harbinde yeniçeriler tarafından sarılmış ise de yanındakileri feda etmek suretiyle kurtulmuş ve muharebenin kazanılmasına sebeb olarak imparatorun fevkalâde takdirini celbetmiş ise de bu teveccühe başvekil Prens. Ojen haset ettiğinden bir vesile bulunup azil ve mali müsadere olunduktan sonra hapsolunmuştur.
Kont Bonneval hapiste üç sene yatmış ve sonra memleketten çıkıp i&tediği yere gitmesine müsaade olunduğundan o da evvelâ Venedik1 e ve oradan da 1729'da (1142 H.) Bosna'ya gel mistir. Bonneval bu defa da Avusturya'dan intikam almak istemişse de Osmanlı devletinin Pasarofca muahedesini aktetmesin-den dolayı arzusuna nail olamamıştır.
Elli dört yaşıda Türkiye'ye gelen Kont Bonneval'in ilk fikri hıristiyan dininde olarak Osmanlı ordusunda hizmet etmek iken gerek Fransa ve gerek Avusturya hükümetlerinin tesirleriyle kendisine ehemmiyet verilmediğinden dolayı mecburen islâmiyeti kabul ile Ahmed ismini almış ve bu suretle Osmanlı camiası içine girmiştir.
1 Asıl adı, Claude Aletandre Comte de BonnevaVdır.

Ahmed Bey Bosna'dan İstanbul'a, davet edildiği sırada Damad ibrahim Paşa'nın katli ve Üçüncü Ahmed'in saltanattan çekilmesi neticesinde devlet merkezinin karışıklığına mebni buraya ge t iril mey erek Gümülcine'&e oturması emrolunup iaşesi için muayyen tahsisat verilmiştir (1143 Cemaziyelâhır / 1731 Ocak) K
Ahmed Bey Gümülcine'&e oturduğu sırada kendisinin askerî meharet ve kudretinden ve hizmetlerinden bahis ile kendi? ini tanıtmış ve Osmanlı ordusunda hizmet istemiş ve o sırada Osmanlı ordularını Avrupa orduları gibi yetiştirmek isteyen Topal Osman Paşa sadr-ı âzam olduğundan Ahmed Bey İstanbul'a, getirtilerek yeni bir humbaracı ocağı teşkiline memur edilmiş ve ken-kendisine beylerbeyilik verilerek Humbaracı-b aşı Ahmed Paşa olmuştur(1731).
__ . „ . Osmanlı devletinin eskiden beri Topçu ocaeı-
Maaşli Humbaracı * °
ocağuun tesisi na bağlı üçyüz bir mevcutlu tımarlı bir Humbaracı ocağı olup bunlar kalelerde

hizmet ederlerdi; Ahmed Paşa da Bosna'dan getirttiği üçyüz humbaracı ile bir Humbaracı ocağı kurdu vezir-i âzam olanların nezaretleri altına konmuş olan bu ocağın idaresi ve talimi Ahmed Paşa'ya aitti; yeni ocağa zabit olarak islâmîyeti kabul etmiş olan üç Fransız da alındı, böylece faaliyete geçildi2 ve elçilikle Fransa'ya gönderilmiş olan Yirmisekiz. Çelebi-zâde Said Mehmed Efendi Paris'ten avdetinde padişaha getirdiği hediyelerden başka humbaracı ocağında hizmet gprmek üzere yirmi iki de topçu ge-

1 Gümülcine ve diğer bazı kazalar kadınlarına gönderilmiş olan 17 31 tarihli hükümden. ,

v Bundan akdem Nemr'e diyarından serhadd-ı meraâlik-i mahrusam olan Bosna'ya gelip şeref-i islâm ile müşerref olan Ahmed, astâne-i saadetim tarafına râlıi olduğu îlâm olunmağın işbu emr-i şerifim vusulünde mezbur Ahmed her kanginizin taht-ı kazasında bulunur ise mübaşir-i mumaileyh marifetiyle Gümülcine'ye irsal... (Mühimme 136» s. 292; 1143 Cemaziyelâhır sonları).

2 Humbaracı ocağının tedrisatı hakkında malûmatımız olmamakla beraber bura velevki basit bir şekilde olsa bile riyaziye okutulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü burada Humbarahâne hocası Yenişehir müftüsü zade Mehmed Said Efendi'nin hocalık ettiği malûm olup ayn-ı zamanda bizat burada hoca bulunduğu sırada C^-j^ ji v*r^ £J — Rub-ı müceyyib-i Zülkavseyn isimli bir risale de telif etmiştir, *

tirmiş ve bunlar derhal Humbaraci ocağına verilmişlerdi x bu suretle Fransa ibtida Türk ordusunda İslahat yapmak üzere ilk yardımı yapmıştı; şüphesiz bu hususta Humbaracı Ahmed Paşa'nın baş rolü vardı.

Hekim-oğlu Ali Paşa'nın sadaretinde Humbaracı-başi Ahmed Paşa'nın siyasî fikirlerinden Avrupa ahvaline dair aldığı malûmat üzerine verdiği raporlardan istifade edildi a. Türkiye'nin Avrupa işlerinde siyasetinin muharrik çarhı Ahmed Paşa olup, Fransız muhibbi olan Hekîm-oğlu Ali Paşa sadaretinde onun himaye ve müzaheretini gördü; Ali Paşa'dan sonra siyasetle uğraşmaktan uzaklaştırılarak yalnız Humbaracı Ocağı işleriyle iştigal etmesi emrolundu. Avusturyalılarla vukua gelen 1736 seferinde ve Yeğen Mehmed Paşa sadaretinde orduda bulunmakla beraber kumandan müşaviri olarak istifade edilemedi ve humbaracılarm maaşlarının tediyesi için, Sadr-azama karşı serkeşane tavır almalarına mebni Yeğen Mehmed Paşa tarafından Kastamonu'ya sürgün edildi ise de Yeğen Mehmed Paşa'nın sadaretten azli üzerine eski vazifesine döndü ve yine siyasî faaliyetine başladı fakat, bu .defa muharrik çarh Fransa elçisinin elinde olduğundan kendisi firen vazifesini gördü3. En esaslı hizmeti olarak maaşlı bir Humbaracı ocağı teşkiline muvaffak oldu.

Ahmed Paşa yeni Humbaracı ocağını 1146 sonlarında (Zilhicce, yani 1734- Mayısta) Üsküdar'da Ayazma sarayında (Toptaşmda eski 'Timarhâne) vücuda getirdi. Tımarlı humbaracılardan Ölenlerin çocukları bu maaşlı Humbaracı ocağına alınacaklardı. Her odada yüz nefer olmak üzere Ocak üç odaya ayrılmıştı. Her odada yani her humbaracı bölüğünde bir odabaşı ile iki nefer elli başk,,üç nefer otuz başı ve on nefer onbaşı ve bir çavuş ila vakil-harç, tabib, cerrah, imam ve hoca bulunuyordu. Her neferin yevmiyesi on sekiz akçe idi 4.

1 Hammer (Almanca tab'ı) c. 8, s. 42.

2 Başbakanlık arşivi Cevdet tasnifi hariciye vesikaları numara 7897*de 16 Cemaziyelevvel 1159 ve 6 Haziran 1746'da verdiği mufassal bir raporu olduğu gibi aynı tasnifte başka vesikalarına da tesadüf edilmektedir.

3 Hammer (Almanca tab'ı) c. 8, s. 2.

4 Humbaracı-başı Ahmed Paşa, Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası, Sene 3 ve 5 ve Ahmed Refik, Humbaracı Ahmed Paşa ve Subhi tarihi, varak 58 vr Müriüttevarih Topkapı sarayı kütüphanesi Hazme kitapları No. 1338 varak \'M (\iziwii-i Humbaracıyan) kısmı

Daha yukarıda kaydettiğimiz gibi bir arabk gözden düşerek Kastamonu'da ikamete memur edilen Ahmed Paşa, sonra tekrar vazifesi başına avdet edip 2 Rebîulevvel 1160 (14 Mart 1747)'-da vefatına kadar x Karaman beylerbeyisi payesiyle Humba-racı-başılık yapmış ve nıkristen vefat etmiştir. Ahmed Paşa'-nın yerine maiyyetinde çahşan manevî oğlu Milanolu Süleyman Bey, Humbaracı-başı olmuştur. Süleyman Bey'in vefatından sonra bir isyan çıkarmasından korkularak bu hayırlı müessese lağvedilmiştir3. Ahmed Paşa'mn kabri ^Galata Mevlevihâ-nesi kabri s t anındadır.

Ahmed Paşa, sonradan Fransa kiralı tarafından affolunmuş ve hasmı olan Avusturyalılara karşı Osmanlı-Fransız ittifakı için çok çalışmış, fakat hadiseler sebebiyle bu arzusuna muvaffak olamamıştır.

I. Mahmud, uzağı görür bir hükümdar olup tran, Rusya ve Avusturya muhareb elerindeki muvaffakiyet sizliğin sebebini anlayarak Avrupa orduları tarzında bir ordu teşkiline kati lüzum olduğunu takdir ederek ibtida humbaracı ocağı teşkili ile işe başlamış ise de isyandan korktuğu için asıl ıslahı lâzım gelen kapıkulu ocaklarına ve bilhassa yeniçeri ocağına dokunamamıştır.

Muharebeler ve ihmal dolayısiyle devletin en

Tımarlı Sipahiler ..,. ' • ı ■ ■ı ' ^

muhım * şuvarı asken * olan zeamet ve tımar

teşkilâtı bozulmuştu. Hükümet bunların ehemmiyetini takdir ederek tensik ve ıslahlarına dair kanunlar çıkarıyordu. XVIII. asırdaki zeamet ve timar kanunlarının en mühimmi 1 Şaban 1144 (29 Ocak 1732) tarihlisi olup sonradan çıkan timar kanunlarına esas olmuştur 3. Bu kanun timarlı teşkilâtı hakkında bazı mühim kayıtlar koymakla beraber Avrupa teşkilâtına karşı pek noksan ve yarım tedbirli idi.

Osmanlı hükümeti Pasarofca muahedesinden

Huâu<Üann tahkimi ,. , , , ,ı , ı. ı_• ı

sonra eski hudutların elden çıkması sebebiyle

yeni hudutlarda müstahkem kaleler inşasına mecbur oldu; Avus-

1 îslâm Ansiklopedisinde vefatı tarihi 23 Mayıs 1747 gösterilmiştir.

2 Hammer (Almanca tab'ı) c. 8, s. 86, 87; halbuki Hammer aynı c. 8, s. 61'de Süleyman Bey'i Bonneval'in gayrı meşru oğlu olarak gösterir.

3 Başbakanlık Arşivi Tahvil ve Nizâm de/teri'nden.

turya cephesinde Niş ve Tuna boyundaki Vidin kaleleri hem genişletildi ve hem iyice tahkim olunarak içine fazla miktarda muhafız ve harp levazımı kondu.

Azak kalesinin elden çıkması üzerine Kus gemilerini Azak denizVndan Karadeniz'e çıkarmamak için Azak denizi ile Karadeniz arasındaki Zabaş boğazı'mn iki tarafında ve Azak medha-lindeki eski kaleler tamir edildiği gibi buralarda yeni yeni kaleler de yapıldı; bu suretle Kafkas tarafına düşen yerde Temruk (Tem-rek), Taman, Kızı\taş ve Kırım yarımadası kısmımda da yeni kale bina edilip Kerç kalesi de tahkim olundu; bundan başka Gürcistan hududundaki Anakara ve Bağdatcık kaleleri taş ile kârgir yapıldı 1.

Rusların Kafkasya'ya sarkmaları neticesinde bu taraflardaki Osmanlı kaleleri tahkim edildiği gibi sahil tahkimatı da arttırıldı; Kuzeyden itibaren Güneye doğru Karadeniz'in Doğu sahili boyunca Anapa, Gelincik, Soğucak, Faş ve Sohum kaleleri de yeniden yaptırılarak içerilerine harp mühimmatı ve müstahfız efrad kondu 2.

Prut muahedesiyle Azak kalesi geri alınarak Osmanlı hükümeti tekrar Azak kalesine sahip olmuş ise de 1136 da Rusların eline düşen burası, Belgrad muagedesiyle yıktırılmış fakat Rusların Kafkasya'ya inip Kabartaylar üzerindeki nüfuzları sebebiyle yukarıda yapıldıklarını söylediğimiz kalelerin ehemmiyetleri ek-silmiyerek bilâkis artmıştır. ;

Osmanlı devleti Belgrad muahedesiyle Balkanlarda eski hududunu alıp Belgrad'ı ele geçirdikten sonra Rumen'deki tehlikeli durum düzelmiş ve Belgrad kalesi Avusturya'nın

Güneye inmesine mâni olmuştur.
1 Mühimme defteri 116, s. 17 (1120 H./1708 M.).
2 Mühimme defteri 132, s. 50 (1136 H./1723*M.).

İlmî ve Sosyal müesseseler

XVIII. asrın birinci yarısı, Pâdişâh ve devlet adamları tarafından yaptırılmış olan ilmî ve sosyal müesseseler itibariyle de zikre şayandır; II. Sultan Mustafa'nın hocası meşhur Sey-yid Feyzullah Efendi Fatih'de yaptırmış olduğu bir medrese ile değerli ve nadide kitapları havi bir kütüphane tesis etliği gibi ı vezir-i âzam' Amca-zâde Hüzeyin Paşa da Saraçhane başında Feyzullah Efendi medresesine yakın bir medrese ile kütüphane ve çeşme yaptırmıştır. Sadr-ı âzam Rami Meh-med Paşa'nm Eyüp'te Nişancı camii yanında bir mektebi ile altında bir çeşmesi görülüyor; Varadin'de şehid olan Damad Ali Paşa ilim ve fazilet sahibi bir zat olup tedarik ettiği kitaplarla bir kütüphane vücuda getirilmiştir.
III. Sultan Ahm e d, birisini Yeni saray (Topkapı sarayı)'-da Enderunlular için ve diğeri Valide camii (Yenicami) muvak-kithanesi karşısında halk için iki kütüphane tesis etmiştir.
Yeni matbaanın kurulması ve neşriyat ile genişlemeğe yüz tutan irfan hayalı bilhassa istikbal için çok faydalı olmuştur. III. Ahmed'in damadı Nevşehirli ibrahim Paşa kendi doğum yeri olan Mushaf'a köyünü cami, medrese, imaret, çeşme, hamam gibi ilmî ve sosyal müesseselerle' ihya ederek buraya hariçten, aşiretlerden nüfuz naklettirip Muşkara'yı şehir haline sokmuş ve Nşevehir adım verdiği gibi zevcesi Fatma Sultan'la müşterek olarak da İstanbul'da Şehzadebaşı tarafında kütüphane, darülhadis ve sebil Vücuda getirmişlerdir.
I. Sultan Mahmud 1153 H.(1740)'de Sarayın hazine odasında mevcut olup istifade edilmeyen pek nefis.bir hayli kıymetli eseri Ayasofya camiinin içinde tesis etmiş" olduğu kütüphaneye neklettirdiği gibi bu münasibetle devlet ricalinin hediye ettiği kitapları da buraya koydurmuştu ki kütüphane mevcudu bu suretle dört bin cildi bulmakta idi; bunlardan başka bu kütüp-

1 Feyzullah Efendi medresesi, Fatik'â.t tramvay durağında bulunup şimdi merhum Ali Emirî Efendi tarafından tesis edilmiş olan Millet kütüp-hanesidir.

haneye meşhur hattatlardan Yakut-ı Musta'sımî, Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman hatlariyle Mushaflar da konmuştur; yine burada biri Halife Osman diğeri İmam Ali'ye ait oldukları söylenen iki Kur'an-ı kerim de vardır; I. Mahmud îstanbuF-daki bu kütüphanesi masrafına karşılık olarak İstanbul'da Çifte hamam?! (Cağaloğlu Hamamını) yaptırıp vakfetmiştir a. I. Mahmud Enderun'da Revan odasında da bir kütüphane tesis eylemiştir 2. Yine I. Mahmud Ayasofya'ya bitişik olarak sarayın bâb-ı hümâyun tarafında bir imaret yaptırarak 23 Zilkade 1155'de kendisinin de huzuriyle küşad resmi yapılmıştır. Yine bu padişah amcasının Tophane çeşmesini kendisine mal etmişti. Kendisi de Nur-ı Osmaniye camiVni yaptırıp henüz ikmal edilmeden vefat ettiğinden kardeşi III. Osman onu ikmal ile "henüz namaz kılınmayan mescid emlâk hükmündedir" diye kabullenip kendi adına olarak Nur-ı Osmanî demiştir.
I. Sultan Mahmud 1156 H. (1743 M.)'de Fatih camii yanında bir Buharî-hâne ye bir de kütüphane tesis3 ve Belgrad" da da bir kütüphane vücuda getirmiş ve oraya da kıymetli kitap lar göndermiştir 4. Yüne bu hükümdar vefatından bir buçuk ay evvel 2 Muharrem 1168 (19 Ekim 1754)'de Galatasaray'ı ocağında yaptırmış olduğu kütüphaneye de saraydan kitaplar gönderip küşad resmi münasibetiyle kütüphanenin iki tarafına yaptırılmış olan çeşmelerin hazinelerine "şekerli şerbet koydurup halka içirmiştir. , * ■ ■* ;
Türkiye'de matbaanın ihdası, kâğıt ihtiyacını arttırmıştı; İbrahim Müteferrika'dan sonra ikinci defa açılan matbaada basılacak eserler için fazlaca kâğıda lüzum vardı, hariçten gelen kâğıt ihtiyacının da mümkün mertebe tahdidi için bir kâğıt fab-

1 Mühimme defteri 147, s. 298 (1153 H./1740 M.).
2 Daye-zâde'nin Selimiye ismiyle Edirne'deki Sultan Selim camii hakkında kaleme aldığı eserin başında Birinci Mûhnıud'un Revan odası kütüphanesini tesis ettiği yazılıdır (Esat Efendi kitapları, numara 2283).

3 Cevdet tasnifi Maarif V. No. 2482

4 Belgrad muhafızı Eİ-hac Pîr Mustafa Paşa'ya 1156 Receb ve 1743 Eylül tarihiyle gönderilen fermandan: **.. .Darüccihad kale-i Belgrad"1'da... bina ve inşây-ı hümâyunum olan kütübhane-i husrevâneme vaz' için mukaddema irsal olunan kütüb-i nefise-i mevkufe bermûcib-i defter selâmetle vasıl olup kütüphaneye vazolunduğu tarafından tahrir, olunmuş..." (Mühimme

ısn. r- <m.

likasının tesisi düşünülerek bunun Yalova'da açılmasına karar verildi (1159 H./1746 M.).

Memleket irfanına hizmet olmak üzere böyle bir eser bırak-kmağı arzu eden I. Mahmud, Yalakabad yani Yalova naibine göndermiş olduğu fermanda "îşbu eser-i hidivânem âlemde yadigâr kalsın" diyerek kâğıt fabrikasının mutlak surette açılmasını istemişti. Yalova kâğıt fabrikası Harkderesi üzerinde Çardaklı mevkiVnde bina edilmiş ve kâğıt îmali için Avrupa'dan üstatlar getirilmiştir. Yalova fabrikası bu mütehassıslar sayesinde Avrupa'da meşhur olan ar si an damgalı kâğıtlar âgibi aynı kalitede kâğıtlar yapmıştır K

Tophane ve Fındıklı taraflarının susuzluğunu nazar-ı dikkate alan III. A hm e d, Tophane'ye dört saat mesafede olan Bahçe fcöyu'nden su getirtmek için şimdiki Taksim mevkiinde bir maksim (savak) yaptırmış ise de arzusuna muvaffak olmadan saltanattan çekilmesi üzerine bu işi yeğeni I. Mahmud ikmal etmiş ve bunun kendi himmetiyle tamamlanmasından dolayı amcasının sekiz musluklu Tophane çeşmesini de kendisinin ikmalinden daiayıkendi adına, kitabelemiştir 2.

Bu suyun gelmesi münasibetiyle ibtida maksimden çeşmelere su salmak pâdişâha aid olduğundan 1145 senesi ihtidalarında pâdişâh bunu bizzat yapmıştır. Bu suyun tevzi yerinin Taksim mevkiinde olması sebebiyle Galata, ,Kdsımpaşa9 Üolmabahçe ve Beşiktaş'&a bundan istifade ederek bu sayede bu semtler ihya

1 "Kurb-i Yalova'da 1153 senesinde Gebecibaşı El-hac î s mail Bey bâ-delazl çiftliğinde tavattun, ellidört ve ellibeş seneleri hilâlinde vefat eyledikte Dar-üs-sâade ağası El-Hac Beşir Ağa alıp anda olan değirmen ocağına Basmacı İbrahim [Müteferrika] nam kimesne tevassutiyle frengistandan ustad kâğıtçılar getirüp kâğıda mahsus su üzerinde demir dibekler yapdurup kâğıthane ihdas olunup üzerine Yalak abad deyu ketebe ve tarihin resm etmişlerdir ve hilâl-i müseyvede ki 1162 senesi Cemaziyelulâmn evahiridir enva-i kâğıd işlenup kefere eşkaliyle esnafa virilür malûm değildir. Meselâ keferede Arslan damga kâğıd memduh idi; bunda dahi ol şeklî icad ile kâğıd nerenin olduğı malûm olmayıp esnafa füruht olunur"dı eserde bundan sonra Yahudilerin topladıkları paçavralardan kâğıd yapıldığı tarif edilmektedir (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası. Sene 1, s. 188).

2 Bu çeşme kitabesinde Nahifî'nin tarih beyti:

Dedi bû çeşme-i zîbâya Nahifi tarih

Rah-ı hakda hasenat eyledi Sultan Mahmud

edildi ve derhal Valide Sultan Azap kapısında, Vezir-i âzam He-kİmoğlu AH Paşa Kabataş*da Çizmeciler tekkesi denilen kalabalık bir semtte, kızlar ağası Hacı Beşir Ağa Fındıklı'da Yahya Reis mahallesinde, Nişancı Köprülü-zâde Ahmed Paşa Fındıklımda Kazancıbaşı mahallesinde, Yeniçeri ağası t s m a i 1 Paşa'nın Tepebaşı*nda Aynalı mevkiVnde, Defterdar îzzct Ali Paşa Kasımpaşa"da Setkapı$ı*ndsL, Anadolu Kazaskeri Şeyh-zâde Mehmed Efendi yine Kasımpaşa'da Karanlık mescid kurbinde, silahtar Yakup ağa Kasımpaşa'da Yahya kethüda mahallesi'nde, ve Sadr-ı azamın damadı birinci îmrahor Yahya Ağa (Paşa) Galata*da Kürkçükapısi'nda ve Valide kethüdası Osman Ağa Tophanede Tomtom mahallesi"nde ve Sadr-ı âzam kethüdası Köle Ahmed Ağa (Paşa) Beyoğlunda Ağa mahal-lesi* nde ve Reisülküttab îsmail Efendi Kurşunlu ma/ızen'de ve Defterdar Mehmed Efendinin Kule kapısında yaptırmış oldukları çeşmelere buradan sular verilerek bir anda bu semtler suya

kavuşmuştur].   ,
1 Müriiı't-tevaraı ■ (1145 senesi ibtİdasmdaki vekayiden) ve Subhî tarihi (varak 45), suyun menbaı taksim yerinden dört zira* yani üç metre ve yirmi dört santimetre olduğu için mühendisler bu irtifadan su cereyan etmez diye ittifak etmişlerdi. Fakat su nazırının maiyyetinde bulunan bö'lükbaşıların-dan Hacı Mustafa isminde zeki bir zat Büyükdere önünde olan deniz ile Em* dıkli'mn denizine mizan vurup beş zira fark buldu; yani Fındıklı yabamdan Büyükdere sahili suyunun beş zira yüksek olduğunu meydana koydu buna kara seviyesinden bulduğu dört zirâi da ilâve edince dokuz zîrâ irtifa meydana çıkararak suyun akıtılabileceğini taahhüt ederek muvaffak oldu.
Valide Sultan, kızlar ağası ve diğer devlet ricali taraflarından kendi hesaplarına yaptırılan çeşmeler masrafları hariç olarak bir kese beşyüz akçe olmak üzere bin dörtyüz altmış üç kese sarfedilmişûr.

SEKİZİNCİ BOLUM

I. MAHMUD— III. OSMAN — III. MUSTAFA

Sultan I. Mahmud

Patrona isyanı neticesinde IIL Ahmed'in saltanattan çekilmesi üzerine II. Mustafa'nın büyük oğlu I. Mahmud otuz beş yaşında hükümdar olmuştu (1143 H./1730 M.). Babası Sultan Mustafa'nın amud-ı fıkarisi öne doğru bir az meyilli olduğundan oğlu Mahmud'da ona benzemişti; fakat kanbur değildi. Zeki ve ihatalı olup tam olgun bir yaşta padişah olduğu ve amcasının saltanatı zamanındaki hadiselerden ders aldığı için işleri çabuk kavramıştı.
I. Mahmud ihmalsiz olarak vekayii bizzat takip eder, devlet işlerinde mutlak surette istişare yapar ve yaptırırdı. Vükelâsını toplararak lüzumlu hallerde beraberce istişare etmek âdeti idi. Ciddiyeti, vekan, sebat ve azmi, fikr-i takibi vardı. Hadiseleri soğuk kanlılıkla mütalea edip acele etmez ve telaş göstermezdi; yirmi beş sene saltanatı zamanında İstanbul'dan dışarı çıkmadığı halde tayin e,tmiş olduğu değerli kumandanlarla İran, Rus ve Avusturya muharebelerini idare etmiş Hekim-oğlu Ali Paşa, Topal Osman 'Paşa, Yeğen ve İvaz Mehmed paşalar ve bilhassa hayatı muvaffakiyetlerle dolu Hekimoğlu gibi cidden yetişkin ve tecrübeli vezirleri sadarette ve ordu seraskerliklerinde kullanarak muvaffak olmuştur.
Sultan Mahmud, hizmet edenleri takdir edip kıymetli vezirlerini ufak, tefek kusur ve hataları ve hatta mağlubiyetleri dolayısiyle derhal azl ve sair suretle cezalandırmayıp hatasını tashih için kendilerine müsaid davranırdı; Bağdad valisi meşhur Ahmed Paşa —ki Irak'ın hükümdarı gibi idi— îran seferleri dolayısiyle müstagniyaya hareket gösterip selâhtyeti haricinde devlet tevcihatını hodbehod yapması sebebiyle azlolunarak son ra Rakka eyaletine nakledilmişti. Ahmed Paşa, kat'iyyen ayrıl-mıyacağını ümid ettiği Bağdad'tan uzaklaştırılınca korkup kat-ledileceği vehmine düşmüş ve bu hususta vezir-i âzam Hekimoğ-

lu Ali Paşa'ya bir mektup yazarak bunda korkusunu beyan ve müzaheretini istemişti. Ali Paşa bu mektubu padişaha arz eylemesi üzerine Sultan Mahmud kendisine şunları yazmıştır:
—"Sadr-ı âzam tarafına gönderdiğin kaimen manzur-ı hümâyunum olup kaimende bazı fikirde olduğun münfehhim olmuştur; sen bu kadar zamandanberu seraskerlik ve tevcihat (tayinler) ile kâmrev olup bundan böyle dahi senden hidemat-ı seniyye zuhuri me'mul olmakla hayalât ve tahriratına göre bilfarz vet-takdir hilâf-ı melhuz hareketin vuku bulmuş olsa dahi affolun-muştur a.
Bu ferman ile Sultan Mahmud, Ahmed Paşanın hizmetlerini takdir ettiğini ve ufak bir kusur ile en ağır cezanın yapıl-mıyacağını   beyan   ile   kendisini   tatmin   etmiştir.
„ ..   „.   I. Mahmud, babası ve amcasının saltanattan
Darussaade
A»a8J   çekilmelerinin   sebeplerini   gözönüne alıp amcası
Beşir Ağalar Sultan Ahmed'in nasihatini tutarak ne babası gibi 'şeyhülislâma ve ne de amcası gibi vezir-i azama tam teslimiyet ve îtiniad göstermiyerek işleri bizzat takip eylemeği âdet

etmiştir. Kendisi bir vezir-i âzami azledeceği zaman onun ocaklıyı tahrik etmesi ihtimalini gözönüne alarak yerine getireceği Veziri daha evvelden gizlice îstan-6w/'a getirttikten soıra^ sadr-ı azamdan mührü alarak yenisine verirdi.
Sultan Mahmud sadr-ı âzam ve şeyhülislâmları uzun müddet iş başında tutmamakla beraber kendisi de Darüssaâde ağası Hacı Beşir. ağa'nın tesiri altında kalmış ve bir hayli icraatını onun telkini ile' yapmıştır; buna da sebeb sorduğu bazı şeylere isabetli mütalealar beyan etmesi olduğundan pâdişâh kendisine îtimad etmişti; maamafih Hacı Beşir ağa münevver bir zat olduğundan sadr-ı âzam tayin ve azillerinde müessir olmakla beraber efendisini tehlikeli bir işe sürüklememişti.
Bu Hacı Beşir Ağa'nın 13 Cemaziyelevvel 1159 (3 Haziran 1746)'d<: ölümünden sonra yerine hazine kethüdalığmdan
1 Mühimmc defteri 140, s. 271; Kvfûl-i .Şevval 1147 (1735 Mart ilıtklası).

Darüssaâde ağası olan Hafız Beşir Ağa da aynı imtiyaza nail olmuş, hatta bunun zamanında 1163 H./1750 M. de Ağa kapısının tamiri üzerine yeni yapılan bir kanunla Darüssaâde ağası-nın imtiyazı tesbit olunmuştu. Bu kanun mucibince Padişah Ağa kapısı önünden gederken iki bardak şerbet hazırlanıp birinci bardak Ocak kethüdası tarafından tutulacak ve yeniçeri ağası bardağı kethüdanın elinden alıp padişaha takdim edecek ve ikinci bardağı da Samsoncubaşı tutacak ve Zagarcı-başı onun elinden alıp Darüssaâde ağasına sunacaktı.
Hafız Beşir Ağa, selefi Hacı Beşir Ağa gibi idareli değildi. Vezir-i âz a mi an kendisinin çırağ-ı hassı telakki ederek onların sık sık azillerinde müessir olur, eğer padişah dediğini yapmazsa rivayete göre el altından şehirde yangın çıkartarak vezir-i âzamin uğursuzluğunu ileri sürmek suretiyle azlettirmeğe muvaffak olurdu.
Hafız Beşir Ağa'nın Darüssaâde ağalığı (Kızlar ağalığı) altı sene kadar sürmüş olup kendisine Süleyman isminde birisini hazinedar, Arnavud Mehmed'i kethüda ve Köstendilli Hasan Efendi'yi musahib edinip bu üçü vasıtasiyle tayin ve sairede epi rüşvet almakta idi. Nüfuzunu bilen devlet adamları kendisini gücendirmekten.korkarlardı; bazı vezir-i âzamlar padişahın yaptığı tayin ve azillerin bunun tesirinde olduğunu bildiklerinden mevkilerini muhafaza için bu arabm elini, eteğim öpecek kadar tenezzül gösterirlerdi. „ ;
Her çarşanba günü Haremeyn evkafı işleri dolayısiyle yapılan Darüssaâde ağası divanı vezir-i âzamların ikindi divanlarından kalabalık olurdu; mazul, mansub vezirler ve hatta kazaskerler bunun divanına gidip arz-ı hulûs ederlerdi. -
Hafız Beşir Ağa, elde ettiği paralarla pâdişâha hediyeler takdim ediyordu; bu arabın pâdişâha yakınlığı sebebiyle onun dışarıdaki soygunculuğunu ve adamlarının ahlaksızlıklarım hiç kimse Sultan Mahmud'a söylemeğe cesaret edemiyordu; Hafız Beşir ağa tab'an perhizkâr olup sefahattan müc-tenibti; haftada iki gün oruç tutardı, lâkın maiyyetinde kullandığı yukarıda adları geçen üç şahıs vurdukları paralarla Rum kızları ve güzel oğlanlarla sefahat içinde yaşarlardı.
1165 H. (1752 M.)'de vezir-i âzam bulunan*Divitdar Meh-

med Paşa ile kızlar ağasının arası açılmış olup Hafız Beşir Ağa bunun azline çalışıyorsa da padişah muvafakat etmiyordu; ağa sadr-ı âzamin azline muvaffak olamayınca yeniçeri ağası Macar Hasan Ağa'yı teşvik edip İstanbul'da, yangın çıkarttırmış ve bu suretle sadr-i âzamin azline muvaffak olarak yerine yine kendisinin tavsiyesiyle birinci mirahor Bahir Mustafa Bey vczir-i âzam olmuştu.
Yeni vezir-i âzam Bahir Mustafa Paşa, tahsil görmüş, edip ve şair bir zat olup vezirlerden Abdurrahman Paşa'nın oğlu idi; kendisini sadarete getiren Darüssaâde ağasına müteşekkir olmakla beraber "gerçi ben hassaten ağanın çırağı (yetiştirmesi) oldum; amma şân-ı vezaret eslâfımdan ziyade tevazu ve zillete mânidir; seleflerim gibi olsam azl ve tenkil hazır ve fitne ihtimali var; pâdişâhın ağaya muhabbeti var deyu yaptığı halleri kimse padişaha arzedemez;

fitne zuhur ederse pâdişâha ve devlete mazarrat olur; fitne olmasa dahi bu derece rüşvet ile devlet nizâmı bozulur, " diyordu.
Divitdar Mehmed Paşa'nın Kapıkulu ocaklarına Paşa kapısında maaş verdiği sırada birden-bire sadaretten azli ve yangın çıkarma işi yeniçeri ağasına ağır gelip dedi kodu başladığı gibi rüşvet sözleri de halkın dilinden düşmüyordu; bu sözleri nihayet padişah da duydu bir gün tebdil-i kıyafetle şeyhülislâm Murtaza , efendi'ye gidip görüşürken Kızlar ağasının ahvalini sordu: Şeyhülislâm: "Su-i halini işitiyoruz, teftiş ettirin" dedi; pâdişâh da öyle yaptı ve ağa ile adamlarının bütün halleri meydana çıktı. Padişah 28.Şaban 1165 (11 Temmuz 1752)'-de Boğazda Defterdar feumu'nda (şimdi Lido'nun yapıldığı yerde) bulunduğu sırada Bostancı-başıya bir hatt-ı hümâyun verip Silahdar ağa Sle birlikte saraya göndermiş, Bostancıbaşı, Hafız Beşir Ağa'yı saraydan alıp Kız kulesine götürerek orada boğmuş ve adamları da aynı akıbete uğramışlardır 1.
1 Sultan Mahmud, Hafız Beşir Ağa'yı azl ve sürgün etmekle iktifa edecekti, bunun için vezir-İ azama bir hatt-ı hümâyun yollayıp KızkulesVne bir çekdiri göndererek ağayı gelecek emre intizaren çekdiriye bindirip beklemelerini bildirmişti; fakat Bahir Mustafa Paşa, ağanın pâdişâha taallûkunun derecesini bildiği için hayatta kalırsa afvolunup gelir, beni öldürtür korkusiyle pâdişâha "Eğer ağanın başı bu sabah bâb-t hümâyunda görülmezse kul (yeniçeriler) çorbayı kapmaz" diye telhis etmesi üzerine isyandan korkan Beşir Ağa'yi öldürtmüştür {Müriii't'tevarth, 1165 vekayii arasında)..

I Mah H I. Mahmud harb zamanında ordularına mutemed hususiyetleri adamlarım gizlice göndererek kumandanlar ve vezirler hakkında bilgi edinirdi hissiyatını belli etmez, ciddiyyetini muhafaza eder ve zamanı gelince fiile koyardı, müfrit değildi. İcraatında zaman ve memleket halet-i ruhiyesini hesaba katardı. Sultan Malımud teceddüde meyyaldi; müzikide üstad olup besteleri vardır. Şiirde Şeyh Galib'in, Pertev Efendi ve Beylikci îzzet Bey'in üstadı olan meşhur Hoca Neşet'in babası değerli musikişinas ve bestekâr Ahmed Refia Efendi menfi olarak Edirne'de bulunduğu sırada kaleme aldığı :
Meskenimden dar edüb gurbette sergerdan eden Kısmetim mi, taliim mi yoksa cânâ sen misin ?
şarkısını suzişli bir surette besteliyerek heveslilere meşketmiş ve bu şarkı tstanbuVa kadar yayılarak söylenir olmuş; musikide üstad olan I. Mahmud bu şarkıyı okutarak çok beğenmiş ve Refia Efendi'yi affettikten başka kendisine çok iltifat etmiştir. (Bk. Muallim Naci Osmanlı şairleri s. 64). Hatta yetiştirdiği cariyeleri arasında da bestekârlar gelmiştir1. Kendi zamanında meşhur Esad Efendi muhtelif makam .ve usulden yaptığı besteleri pâdişâha takdim ederdi2.
Birinci Mahmud satrancı-sever ve oynardı; yüzüğe çok meraklı olup müsait zamanlarında kantaşı üzerine mühür kazardı. Üçüncü Ahmed zamanında başlayan Boğaz zevki bunun saltanatı zamanında çok artmış,, sahiller yalılarla süslenmişti. Beşiktaş tarafını pek sever ve her sene oraya göç ederdi; bu münasıbetle Bayıldım bayırı'yle Dolmabahçe^de birer köşk yaptırmıştı. Yazın mehtaplı gecelerde kayıkla boğazda gezmeği çok severdi; evladı olmadığından dolayı müteessirdi; hatta son zamanlarında :
-— "/&£ şeyden kapı almadım; biri evlâd ve birûmehtab'1" demiştir.
1 O devri bilen Şamdanı - zade, I. Mahmud'un bir cariyesinin
Tûğ-ı şaki mi disem zülfüne şebboy mw disem matlah bir besteyi ve diğer bir cariyesinin :
Sahbây-ı la'îi neş*e-i candır ol âfetin
semaisini yaptığını ve bu semainin taliminin zor olduğunu beyan etmektedir (Takvim-üt-tevarih zeyli).
2 I. Mahmud bir gün Esad Efendi'yi huzuruna kabul ederek neler bestelediğini sormuş; o da yeni bestelediği bir eserini gayet hafif okumuş. Huzurunda bulunanların pâdişâhın şeyh-ul-islâmla karşı karşıya oturup şarkı söylüyorlar diye halk arasında dedi koduya sebep olacaklarından çekinerek Esad Efendi'yi azlettiği rivayet edilmekedir.

I. Mahmud, on beş günden beri mide hastalığından muz-taripti; 28 Safer 1168 (13 Aralık 1754) Cuma günü hekimbaşımn mümaneatına rağmen hasta halinde hiç terketmediği cuma namazı için Darüssaade ağası maktul Hafız Beşir Ağa'nm De-mirkapı kurbinde yaptırdığı Ağa camiine çıkmış, namazdan aon-ra saraya dönerken Silahdar Ağa ile diğer maiyyetlerinin yardım-lariyle ata zorla bindirilerek Demirkapı arasına gelindiği zaman at üzerinde vefat etmiştir.
Birinci Mahmud'un Sebkatî mahlasiyle bazı manzumeleri vardır
Kerembahş olmaz ey dil halini canana söylersin Vefa memul edersen ger aceb yabana söylersin Sebakhân-ı cefâdır şimdi ol şûh-ı sitem-küster Heman beyhude derdin ol cefa cunana söylersin Tutar ol gamze-i kâfir elinde hançer-i ser-fiz Yine ey tıfl-ı dil şükrin hezar inşâna söylersin Ne daniş etti. hâsıl Sebkati tatt-ı sihir-pîşen Ki her nazm-ı neşât-efzâyı sen şahane söylersin
Cihan hayran-ı dîdârın Esir-i tafatın af âk
Misal-i Kabe ruhsârın . Gören hem görmeyen müştak
Satın naz eyle gûlzara Letafet ver çemenzara
Görüp rûyini hemvâre ■ Safa kesb eylesiln uşşak
Güzel bîr kıt'ası:
Varalım kûy-i dilârâya 'gönül hû diyerek Kokalım güllerini gonca-i hoşbû diyerek Şerbetli lâl~i hayali bizi öldürdü meded Gidelim kûyine yârın bir içim sû diyerek.
Sultan Mahmud, sonradan biraderi Üçüncü Osman tarafından kendi adına çevrilerek Nur-ı Osmani denilen cami, medrese ve kütüphane ile kendisine bir türbe yaptırmış ise de biraderi kendisini buraya defnettirmeyerek YenicamVç gömdürmüş ve bu suretle III. Osman cami gibi türbeyi de kendisine hasretmek istemişse de onun da ölümünde yerine geçen III.-Mustafa da onu Nur-ı Osmaniye'ye gömdürmemiş olduğundan buradaki türbede hiç bir padişah medfun değildir.
I. Mahmud vefatında altmış veya altmış bir yaşında olup Boğazın Anadolu sahilinde bir takım hayırlı eserleri vardır.

I. Mahmud'un vefatında dış ve iç hazinede bol para vardı; bundan dolayı her saltanat tebeddülünde vazife ve memuriyet dolayısiyle değiştirilmesi kanun olan berat ve rüuslar'm kanunen yeni pâdişâhın adına tebdil edildiği sırada abnmakta olan berat resimleri almmıyarak affolunmuştur.
Askerî ıslahata taraftar olan I. Mahmud buna dair İtalyanca bir eseri Usui-ül-hikem fî nizam-il-ümem ismiyle Türkçeye çevirttirmiştir.
III. Osman
Şahsiyeti -^* Osman, II. Mustafa'nın oğlu ve I. Mah-
mud'un iki yaş küçük kardeşi olup biraderinin ölümü üzerine hanedanın en yaşlı şehzadesi olmak itibariyle hükümdar oldu (13 Aralık 1754). Bütün hayatı kapalı olarak sarayda geçtiği için çok asabi, mütelevvin ve kararsızdı; bundan dolayı sevgisine ^ e gazabına .inanılmazdı, kimseye itimadı olmadığından küçük bir sözden şüpheye düşer ve bir takım mukar-riplerinin tesirleriyle işleri bozardı. Teennisi yoktu; aceleci olduğundan yapılması zamana.mütevakkıf olan şeylerin derhal yapılmasını emrederdi. Bereket versin ki kısa süren saltanatı zamanında bir muharebe gailesi olmamıştır. Baron dö Tot, III. Osman'ı, asabî, zayıf karakterli, sabırsız ve son derece de müte-cessis olarak tavsif etmektedirx.
III. Osman musikiden nefret edecek derecede zevksizdi. Biraderi zamanında sarayda yetişmiş olan bütün musikişinasları oradan uzaklaştırdı. Sarayda gezerken cariyelerden hiç kimsenin karşısına çıkmasını istemediği için ayağına ökçeleri gümüş çivili ayakkabı giyerek, mermerler üzerinde yürürken ayak sesini duyan cariyeler birer köşeye saklanırlarmış, tebdil gezmeği ve bilhassa geceleri İstanbuVun muhtelif semtlerinde dolaşmağı âdet edinmişti. Haftada üç gün

kendi gezdiği günlerde kadınların sokağa çıkmalarını menettiği gibi kadınların süslenmesini de yasak etmişti; rüşvet kat'iyyen menfuru idi; hatta bundan dolayı en sevgili adamı olup s ilah darlıktan sadr-ı âzam yaptığı Ali Paşa'yı öldürtmüştü.

1 Memoirûs sur les Turcs et les Tartars, c. I, s. 17*.

III. Osman biraderi zamanından kalma değerli devlet adamlarını sık sık değiştirirdi. Kendisinin cülusu sırasında vezir-i âzam bulunan Bahir Mustafa Paşa'yı iki buçuk aya \armadan sebepsiz olarak azl ve kalebend olmak üzere .Rodos'a sürgün etmiş ve yerine Anadolu valisi esbak vezir-i âzam Hekim-oğlu Ali Paşa'yı sadrazam yapmıştır ki bu Hekim-oğlunun ikisi Sultan Mahmud zamanında olmak üzere üçüncü sadareti idi (4 Cemazi-yelevvel 1118 / 16 Şubat 1755).

„ ,. , III. Osman kararsız olduğundan etrafındaki-
radışahın ...
Hekim-02lu lerin de tesiriyle hükümet işlerine daimî surette
ile münakaşası müdahale ederdi; bundan dolayı vezir-i âzam-ların I. Mahmud zamanındaki gibi nüfuz ve istiklâli kalmamıştı. Vezir-i âzam Hekimoğlu Ali Paşa devlet işlerine tamamen karıştırılmadığı gibi pâdişâh, itimadsızlığı sebebiyle bazı adamlarım sadrazamla müştereken iş görmek üzere memur ettiğini haber alınca ibtida bu usulsüzlüğü gayet mülâ-yimetle Sultan Osman'a anlatmak istemiş fakat aynı zamanda da söylenmeğe başlamıştı. .

Hekim-oğlu'nun bu sözleri pâdişâha haber verildiğinden Beşiktaş sarayına nakletmiş olan III. Osman kendisini oraya çağırarak tehdit etmesi .üzerine o da tereddüt etmeden devlet umurundan mesul, olan vezir-i âzamin işlerinde, şirket kabul et-miyeceğini söylemesi üzerine pâdişâh hiddetlenerek:

—"Ben seni şimdi azleder, hamallar kethüdası Ali ustayı vezir edinürüm" demesi üzerine Hekimoğlu da cevaben:

—"Evet yaparsınız, lâkin Hammal Ali Paşa olur; Hekim-oğ-lu Ali Paşa ojamaz"' demesi üzerine Hekimoğlu tayininden elli üç gün sonra 1168 Şaban (1755 Mayıs)'da azlolunup katledilmek üzere kızkulesVne gönderilmiş ise de pâdişâhın validesi Şehsu-var Kadınefendi'nin ricası üzerine kalebend olmak üzere Kıbrıs^a gönderilmiştir x

1 Rivayete göre şehzadeleri öldürtmek isteyen III. Osman, ilk defa Hekim-oğlu Ali Paşa'ya teklifte bulunmuş. Fakat Ali Paşa red edince padişah kızarak hain demiş. Bunun üzerine Hekim-oğlu hainliği katilliğe tercih ederim diye mukabele eylediğinden azledilmiş imiş.

Hekim-oğlu Ali Paşa'nın yerine başdefterdar Nailî Abdullah Paşa vezir-i âzam olup üç ay sonra o da azledilip Sakız adasına sürgün edilmiş (1755 Ağustos) ve onun yerine de sadr-ı âzam azil ve tayinlerinde pâdişâh üzerinde müessir olan ve silah-darlıktan nişancılıkla Divân-ı hümâyuna memur edilen Bıyıklı Ali Paşa getirilmiştir.

Bu, müitekip, haris ve tezvirci olan silahdar Ali Paşa'-nın sadareti elde etmek için çevirdiği fırıldaklar ve bilhassa He-kimoğlu Ali Paşa ile Nailî Abdullah Paşa aleyhindeki hareket ve iftiraları Sultan Osman sonfadan haber alıp bundan başka irtikâbını da duymuş olduğundan tayininden iki ay sonra katlettirmiş ve iki saat sonra da öldürdüğüne pişman olmuştur.

Bıyıklı Ali Paşa'nın sadareti esnasında Hocapaşa yangını zuhur ederek otuz altı saat devam edip Hocapaşa semtini, Pa-şakapısı (Bâb-ı âli) Mahmud Paşa camii, Yahudiler çarşısı ve Def-terdar kapısı taraflarını tamamen kül etmiş ve Paşa kapısı yeniden yapılıncaya kadar Bâb-ı âli Kadırga limanındaki Esma Sultan sarayı'na naklolunmuş t ur.

Silahdar Ali Paşa'nın yerine sadaret kethüdası olan Yirmi sekiz Çelebi-zâde Said Mehmed Efendi getirilmiş ise de o da az sonra yâni 1756 Mayıs (1169 Şaban)'ta azledilerek ikinci defa Bahir Mustafa. Paşa vezir-i âzam tayin edilmiştir; bunun sadâreti diğerlerine nazaran daha uzunca sürüp sonra yerini Koca Ragtb Paşa*ya terk etti (1170 H./1757 M.).

III. Osman'ın böyle sık sık sadr-ı âzam değiştirmesinin bir sebebi de III. Ahmed'in şehzadelerini öldürtmek için imiş. Gerek kendisinin ve ;gerek biraderi Mahmüd'un çocukları olmamıştı. Padişahın şehzadeleri öldürtmek istediği halk arasında da şayi olmuştu; hatta 1170 H.(1756 Aralık)'da vefat etmiş olan kırk iki yaşındaki en büyük şehzade Mehmed'in Ölümünün gad-ren olduğu şayi ojmuştu. Filhakika Hekimoğlunun sadaretten azl ve ölümden zorla kurtulmasına sebeb, Sultan Osman'ın şehzade Mehmed'i Öldürtmek arzusu idi; Hekimoğlu'nun tufrctl*1 reddettiği bu teklin ikinci defa sadaretinde Bahir Mus-

t af a Paşa yapmış ve bu suretle koca şehzade boğulmuştu1. Hattâ ondan sonra büyük şehzade olan Mustafa —ki Üçüncü Mustafa adiyle hükümdar olmuştur— zehirlenmekten korkarak buna karşı ilaçlar kullanmağı îtiyad edinmişti2.

Ragıp Paşa'nın sadareti zamanında padişah üzerinde kızlar ağası Ebû Kof Ahmed ağa müessirdi^. Bu, Ragıb Paşa'yı azlettirmek için uğraşırken onbeş günden beri şirpençeden hasta olan Sultan Osman vefat ettiğinden Ragıb Paşa kurtulmuştur (16 Safer 1171/30 Ekim 1756) 4.

Vaka'nüvis Vâsıf, III. Osman'ın cömertliğinden bahsediyorsa da5 o devri iyi bilen Şamdanî-zâde'nin yazdığına göre6, hasisti; ihsanı altmış akçeyi geçmezdi; bazen lütfedecek olursa bunu yüz akçeye çıkarırdı; çıkık karınlı, çok şişman olup tenasühten mahrum bir vücudu vardj; tebdil gezerken çarşıda satılan gözleme, kebab, leblebi, mahallebi gibi şeyleri satın alır ve açıkta yerdi, saltanatı zamanında zuhur eden Hocapaşa ve Cibali yangınları İstanbul'un dörtte üçünü yakmıştır; yine bunun zamanında taun âfeti ve denizi donduracak kadar kış olmuştur.

1 Bu hususta sadr-ı âzamJar kısmına Bahir Mustafa Paşa'nın tercüme-i haline de bk. . -

2 Baron dö Tofun hâtıraları.

3 III. Osman ruznamesinde Darussaade ağası Ahmed ağa'ya (Ebu kahafe) deniliyor (Top. Arşivi JVo. 12358)" . ' ' ,

4 Dar-üs-sâade ağası Ebukof Ahmet Ağa, pâdişâhın hastalığı dola-yısiyle kendisi makamn^â kalmak için Ragıb Paşa'yı azlettirip yerine kendisinin adamı olan Kül Ahmed Paşa-zâde AH Paşa'yı getirmek İstemiş. Ragıb Paşa'yı saraya davet İle elinden sadaret mührünü almak için baltacılar kethüdasını göndermişti; fakat bu adam gelmeden evvel Dar-üs-sâade ağası yazıcısı İbrahim Efendi, Ragıb Paşa'ya gizlice tezkire gönderip vaziyeti bildirmiş ve pâdişâhın sabaha çıkmıyacak derecede ağır hasta olduğunu beyan ile gündüzüntBâb-ı âlî'de bulunmamasını tavsiye etmiş Ragıb Paşa, yazıcının tavsiyesi üzerine Paşakapısından çıkarak tebdil gezmiş : Dar-üs-sâade ağasının göndermiş olduğu baltacılar kethüdası birkaç defa Bâb-ı âlîye gelmişse de sadr-ı âzami bulamamıştı. Nihayet akşam zamanı Paşakapısı'na avdet eden sadr-ı âzam Ragıb Mehmed Paşa gece yîrismda Sultan Osman'ın vefatını haber alarak azilden kurtulmuştur (Vâsıf tarihi c. I, s. 62). 111. Mustafa'nın cülusunu müteakib makamında kalan Ragıb Paşa, Dar-üs-saâde ağasını azlettirip Rodos'a sürgün ettirdikten sonra arkasından gönderilen bir fermanla katlettirmiştir (Mühimme 160, s. 2). Ebukof'un katli zahiren Urbanın hüccaca baskın yapmasına sebebiyet vermiş olmasından dolayı idi.

5 Vâsıf tarihi c. I, s. 92.

• Takvim-üt-tevarih zeyli (1171 senesi).

t

Şimdi mevcut olan Ahırkapı feneri ile Midilli adasında tüccar gemilerinin barınağı olan Sığrı limanında bir kale ile bir deniz feneri onun zamanında yaptırılmıştır.

III. Mustafa zamanı

„_ _, , III. Ahmed'in hayatta olan büyük oğlu idi;

III. Mustafa ve J .

Koca Racib paşa amcası oğlu III. Osman m vefatı üzerine kırk iki yaşında hükümdar olmuştu. III, Osman zamanında muharebe olmamakla beraber üç senelik saltanatı müddetince memlekette musibet eksik olmamıştı; bunun cülusu İstanbul'da, bir ferahlık uyandırmış ve umumî memnuniyeti mû-cib olmuştu. Babasının saltanattan çekilmesinden sonra yirmi sekiz sene kapalı kafes hayatı yaşamıştı.

Sultan Muşta fa, III. O s m a n'ın şehzadeler hakkında su-i niyeti sebebiyle zehirlenmekten korkarak böyle bir hal vaki olursa kurtulmak için bazı, ilâçlar öğrenmiş müvesvisliği ve ihti-yatkârlığı sebebiyle kendisini tehlikeden kurtarmıştır; kullandığı ilâçlar sebebiyle soluk rengini, bu ilâçların kullanılmasına hamîe-derler. . - .

•

Devlet işlerini idare eder ve direktifler verirdi; malî işlerde santimine kadar taHibeder hesab sorardı, vezir-i âzami Koca Ragıb Paşa, kendi mevkiini tahkim için gerek sarayda ve gerek hariçte padişah üzerinde müessir olarak icraatına engel olanları yavaş yavaş uzaklaştırdı; makamına göz diken Kül Ahmed Paşazade Ali Paşa-yı Rumeli valiliği ile İstanbul'dan çıkardığı gibi şehzadeliğinde padişahın mukarriplerinden olup kendisine yazı hocalığı yapmış olan meşhur talik yazı üstadı Kâtip-zâde Refi Efendi' yi de bir fırsatını bulup sürgüne yollattı.

III. Mustafa'nın şiirle de iştigal ettiği görülüyor; kendisinin

Yıkıîuptur bu cihan sanma ki bizde düzele Devleti, çarh-ı denî verdi kamu mübtezele Şimdi erbab-ı saadette gezen hep hazele işimiz haldi heman merhametli lemyezeie

kıt'ası Koca Ragıb Paşa ve Şeyhülislâm îsmail Âsim Efendi tarafından tanzir edilmiştir 1.

D ı - ı . . III. Mustafa uyanık fikirli ve yenilik taraf-Bazı askeri ıslahat

J J

tan olup Avrupa tertibi askerî ıslahat yaptırmak istiyordu. Fransa hükümeti Yedi sene muharebesinden evvel 2 kendi ticareti ve siyasî vaziyeti dolayisiyle .Rusya'nın büyümesinden endişe ederek „ ehemmiyetli imtiyazlarla Türkiye'de elde ettiği nüfuzunu kuvvetlendirmek için Osmanlı devletini askerî bakımdan kalkındırmak isteyerek gönderdiği bir heyetle ıslahat yapmak istemiş, fakat Fransa'nın böyle bir hareketi Osmanlı hükümetini şüpheye düşürdüğünden yapılajı müracaat kabul edilmiyerek Türkiye'de bulunmakta olan Baron dö Tot'un yapabildiği kadar yenilikler vücuda gelmiştir.

Devletinin Avrupai tarzda askerî bir hareket göstermesini arzu eden III. Mustafa, bu maksadını temin için Baron dö Tot'dan istifade eylemiş, Tot da Tophaneyi ıslah ile toplar döktürmüş, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının tahkim ve müdafaası ve Boğaz içindeki kalelerin plânlarının tanzimi ile inşalarına nezaret etmek ve Haliç'te Hasköy^Ae yeni bir top dökümhanesi yapılmasiyle orduda kullanılan kayık köprü sisteminin tadili ve top arabalarının yeni tertip üzere tanzimi gibi yenilikler yapmıştı 3. ı » '

III. Mustafa, B.aron dö Tot vasıtasiyle yaptırmış oldu ğu yukarıki işlerden başka tersanede yeni gemiler inşa ettirmiş fakat asıl yaya ordusu olan yeniçerilerin muntazam bir hale konması mümkün olmayıp T o t'un yaptığı işlerde henüz yerleşip alışılmadan Ruslarla harbe girişilmesi pek feci neticeler vermiştir. ^

IH. Mustafa cevval ve faaldi. Bizzat Tophaneye giderek top dökümlerine nezaret eder ve bir başka gün top talimlerini

1 Enderon tarihi [Ata] C. 4 S. 67

2 Yedi sene muharebesi Prusya kiralı II. Fredrik'G karşı Avusturya, Rusya, Fransa ve İngiltere arasında vukua gelmiş olup 1756 senesinde haşlayıp 1763 Şubatında Ilubertsbourg muahedesiyle bitmiş ve Fredrik bütün düşmanlarına galebe çalmış ve Avusturya'dan Silczya'yı almıştır.

596 Baron dö Tot'un îslahati^le onu takip eden askerî ve ordu teknik faaliyeti hakkında onbeşinci bölümde dalıa fazla malûmat olduğundan oraya da bk,

. ?

görmek üzere gelirdi. Son derece tasarrufa riayetkar olup müsaderelerden ve sair gelirlerden arttırmak suretiyle hazineye külliyetli para koymuştu; uzun zamandanberi yani rubu asır muharebe olmaması sebebiyle zaten dolu olan hazine mevcudu çok artmıştı.
m m. . , Padişah uyanık fikirli, ilim ve fazilet sahiple-m. Mustafa'nın . . \. J
, ^
merakı ruu himaye eder, çalışkan, mudekkık bir hü-
kümdar olmakla beraber ilm-i nücum (Astroloji) denilen yıldızlardan ahkâm çıkarma işine meraklı idi. Hatta bu merakını o kadar ifrata vardırmıştır ki elçilikle Prusya kiralı II. Frederik'e göndermiş olduğu Giritli Resmî Ahmed Efendi'ye evvelâ kır a klan üç müneccim istemesini ve bundan başka en mühim ve en büyük işlerin başlangıcının tayini ile değerli kumandan ve iş adamlarının intihabının ne suretle olacağının öğrenilmesini istemiştir.
Resmî Ahmed Efendi, huzuruna kabul edildiği zaman Prusya kiralına, padişahın isteklerini arzetmiş ve Fredrik buna karşılık olarak kendisinin, tarih ve tecrübelerden istifade etmek, askerini daimî surette harbe hazır bulundurmak üzere talim ettirmek ve muharebe için hazinede para bulundurmak gibi üç müneccimi olduğunu söylemiş ve böylece haber göndermiş ise de bu tavsiyelerden yalnız para biriktirmek maddesini tatbik etmiş1 diğer bütün işlerinde nücum ile hareket eden Sultan Mustafa bu itiyadından vaz geçememiş, nücum ile açtığı Rus seferinde biriktirdiği dış ve iç hazjneyi bitirip ilm-i nücumun şeameti altında Ölmüştür. Müverrih Şamdanî-zâde "fenn-i nücuma itibarı pek ziyade olduğundan fenn-i mezbufun nuhuseti üzerinden dûr olmadı" demektedir.
„ _ Cevval zekâlı, iyi görüşlü ilim ve fasilet ve ki-Koca Ragıb «?
ı u- • ı ir
p yaset sahibi muvattak bir vezir olan Koca
Ragıb Paşa İran ve Avusturya sulh mükâ-lemelerinde kabiliyetini göstermiş ve bizzat"I. Mahmud tarafından takdir olunarak yetiştirilmiştir. Devlet işlerinde ağır ve müteenni olup acele etmezdi; terakkiyata. taraftar olup bunu müşkilâtsız, dedikodusuz yapmak isterdi." Politika işlerinde nüfuz-ı nazarı oluj> Avrupa'daki siyasî cereyanları takip ederdi; sadareti zamanı Avrupa'nın karışık bir devrine tesadüf etmişti.
1 Beyaz üzerine bir hatt-ı hümayunundan :
"Bu seferde emval-i miriyyeden fazla hazine-i hümayunum mevcudundan elbette verilmeğe muhtaçtır diyerek ceste ceste yetmişbin kiseye baliğ oldı." demektedir. (Top. Arşivi 7017, 7018, 7019) •

Ragıb Paşa'nın sadaretine takaddüm eden senelerde Avrupa
imparator VI. Şarl'ın ölümünden sonra yerine, İmpara-toriçe olan Mari Terez aleyhine açılan Avusturya veraseti muharebesi, 1740'da Prusya kiralı II. Fredrik'in taarruziyle başlamış ve Fransa'nın iştirakiyle genişlemiştir. Mari Terez'e ingiltere ile Hollanda yardım ettiler; bir takım karışık ittifaklar ve ayrılıklarla devam etmiş plan bu muharebe sekiz sene sürüp sûrelâ Eks-la-Şapel muahedesiyle sona erdi (1748); fakat hakikatte ise bu muahede mütareke hükmünde olup hiç bir tarafı tatmin etmediğinden Avrupa devletlerinin yeni ittifak ve yeni askerî faaliyetlerine ve harbe hazırlanmalarına vezile oldu ı.
Avusturya veraseti muharebesinde Prusya'nın müttefiki olan Fransa, Prusya kiralının İngiltere ile ittifakı üzerine 1756'da Prusya'dan ayrılarak Versay muahedesiyle asırlarca zayıf düşmesini istediği Avusturya ile ittifak ettiği gibi yine veraset muharebesinde Avusturya'ya yardım eden İngiltere de Prusya ile anlaşmıştı; daha sonra İngiltere ile Rusya arasında da bir ittifak vücuda geldi; fakat Rus çariçesi Elizabet İngiltere'nin Prusya ile ittifakı. cihetiyle İngiltere'den ayrılarak Avusturya ile birleşti. . .
Fransa ile Avusturya arasındaki Versay muahedesinden az sonra aynı sene içinde1 Prusya kiralı II. Fredrik Saksonyaca hücum ederek muharebe başladı (1756). Tarihte Yedi sene

muha-
1 1740'dan 1748 senesine kadar sekiz yıl sürmüş olan Avusturya veraseti muharebesi esnasında ' Osmanlı memleketine Avrupa'dan gelmekte olan çuha vesair eşyanın gelmemesi yüzünden sıkıntı başlamış kara muharebesinden başka Akdeniz'de Fransa ve İngiltere donanmaları arasında vukua gelen muharebenin kendi sularında vukua gelmesi Türkiye'ye hariçten eşya gelmesine mâni olduğundan bu haller iktisadî hayata mühim tesir yapmıştı. Bunun üzerine I. Sultan Mahmud hem bu iktisadî buhranı ve hem muharebeyi önlemek ve devletlerin aralarını bulmak için 1158 (1745)de muharip devletlerin başvekillerine vezir-i âzam tarafından birer mektub yollanarak harbe Mon vermeleri için tavassut edeceğini bildirmiştir. Bu tavassut mektupları vezîr-i âzam Seyyid Hasan Paşa tarafından hazırlanarak Avusturya, İsveç, Rus, ingiliz, Felemenk, Sicilyateyn devletlerinin İstanbul'da, bulunan elçilerine verilmiş ve cevap istenmiştir. Bu tavassut mektuplarının sureti îzzî larihVnde vardır fvarak 21).

rebesi diye meşhur olan bu muharebe Almanya'da cereyan etti; Prusya çok tehlikeli anlar geçirmekle beraber neticede bütün muhasımlarına galebe etti.

„ . . Avrupa'da muvazene taksiminde Fransa ile
Prusya kiralının r
Osmanlılara ittifakı isveç'in müttefiki olan Prusya'nın muhalif züm-meselesi reye
bilhassa Avusturya'ya karşı Osmanlı dev-
leti ile bir ittifak yapması için Fransa büyük elçisi Desalleurs (Rolan Püşo) ile îsveç elçisi Celsing epi çahş-mışlarsa da Babıâli Prusya ile böyle bir muahede akdini düşünmediği cevabını verince ümitleri kırılmıştı (1750). Avrupa diplomatları Eks-la-Şapel muahedesinin siyasî vaziyeti teskin etmediğini gördüklerinden yeni bir maceraya ve yeni müttefikler aramağa başlamışlardı. Bundan dolayı Fransa ile isveç de daha evvelden Avusturya ve Rusya taarruzlarına karşı Prusya'ya müttefik olarak Osmanlı hükümetini bulmu lar ve bunun için çalışmışlardı; nitekim beş sene sonra Yedi sene muharebesi çıkarak Avrupa karışmıştı.

II. Fredrik, Rusya, ve Avusturya ve Fransa tarafından hücuma maruz kalınca Rusya ve Avusturya yükünü hafifletmek için kendisine bir müttefik arayarak bu iki devlete karşı hasım olan Osmanlı hükümetine başvurup 1169 Zilkade (25 Ağustos 1756 tarihli bir nâme, ile Kârlo A$olf dö Rekzin (De Re-xin) adında bir elçi gön-derip ittifak teklif etmişti; Dö Rekzin gizli olarak tstanbul%a geldi. Fredrik yapacağı ittifakla Osmanlı hükümetini Avusturya ve Rusya .üzerine sevketmek istiyordu. Vezir-i âzam Koca Ragıh Paşa bazı devlet ricali ve ulema ile gizli olarak vaziyeti tetkik etti ı; her iki devletle nakz-ı ahdi mû-cib bir hal olmadıkı gözönüne alınarak iki taraf arasında yapılacak ittifak için o sırada Prusya?nm müttefiki olan İngiltere hükümetinin tavassutta bulunmasını istendi; İngiltere hükümeti bu ittifakın akdinde şüpheli olduğundan İtiraz etti 2; fakat

1 Bu toplantının Prusya elcisinin ittifak, teklin münasibetiyle yapıldığını belli etmemek için pâdişâh vezir-i azama resen, bir hatt-ı hümâyun gönderip içtimain cizye işi için yapıldığının işac edilmesini emretmiştir.

2 Prusya elçisinin ittifak müzakeresi için hükümete takdim ettiği takririnde Fredrik'in, Osmanlı pâdişahiyle aktedeceği ittifaka Osmanlı hükû-ııt'iİr.in İıe;!t!ıre"mn tavassutunu istemesinden dofcıyı Prusya kiralının bu

Osmanlı hükümeti icabında belki lâzım olur diye ittifak teklifini ceffelkalem red etmeyip onu münasip bir vakte talik eyledi; Prusya kiralına verilen cevapta bundan sonra iki tarafa hayırlı olan bazı maddelerin mahzurdan âri olacak şekilde dere ve ilhakı muvafık olduğu kaydiyle nameye kapalı ve mübhem bir ibare kaydolunmuşiur. Cevabî nâme-i hümâyunun son kısmında ise şimdilik başka bir devletin tavassutuna lüzum hasıl olmayacak olan bir ticaret ve dostluk muahedesinin akdinin muvafık görüldüğü de Prusya kiralına bildirilmiştir 1. Bu

teklife muvafakat eden Prusya devletiyle 1174 Zilhicce (1761 Temmuz)'de
husus için İngiltere kiralına müracaat etmek İstediğini kaydettikten sonra "Astâne-i saadette mukim İngiltere elçisinin hareket-i bârîdesi kıralım ihlâs-kârlarma bâis-i istigrab olup ancak berveçh-i muharrer İngiltere kiralının nâme-i mahsusasi vürud ile merâm-ı hakikisi" meydana çıkarak İstanbul'daki İngiltere elçisinin muâteb olacağını beyan etmiştir. İngiltere elçisi tabiî olarak hükümetin emriyle İngiliz tavassutunun yapılamıyacağmı bildirmiş olduğundan Prusya elçisi hükümeti aldatamamıştir (Başbakanlık Arşivi Dolap vesikaları Sandık numarası 43).
1 Vezir-î âzam Koca Ragıb Paşa, pâdişâha takdim ettiği telhisinde ayrz dinde olan bir devletle ittifakın seran caiz olmadığını fakat ülilemir olan pâdişâhın emriyle mümkün olduğunu kayıt ve daha evvel İsveç ile aktedilen ittifaktan bahis ile şöyle demektedir: "...Ezmine-i sâlifede hasbezzarûre şer'i şerife muvafakati olmayan bazı maddeleri selâtin-i maziye hazeratı ahidnâ-melerine idhal ile nizam-ı mülkü tahsil eylemişler; hattâ muahede hususi ehl-i zimmete mahsus olup harbî taife ile şer'an müsaleha ve müterekeden gayriye cevaz yok iken ezmine-i sâlifede muahede olunup mevadd-ı mün'akideyi müş-temil olan senede, ahidnâme lâfzı itlâk olunmuş ve yirmi sene mukaddem dev-let-i âliyyenin İsveç devletiyle hasbezzarûre akd-İ mevadd-ı ittifak eylemesi ve harbî ile müebbeden müsalehaya cevâz-j serî yok iken Moskov devletiyle müsaleha-i müebbede akdolunup ol veçhile ahidnâme verilmesi bilcümle nizâm-i umur-ı mülkiye için peyi ülilemir ile nizam bulması keyfiyatmdandır. Şimdiki halde bu husus için ırâde-i husrevaheleri ne veçhile taallûk eder ise kırâl-ı müşarünileyh tarafına öyle cevab verileceği..." kaydile padişahı tereddüde düşürdüğünden bu telhisin üzerine III. Mustafa hiçbir mütalea yazmamıştır; bununla beraber 1170 (1757)de ulamanın da iştirakiyle gizlice yapılan bir toplantıda Prusya'nın ittifak-ı tehafluzî ve müdafaa teklifi görüşülmüş ve Prusya kiralının bu suretle Osmanlı hükıimetine müracaatı kendi hesabına menfaatli olduğu gibi Osmanlı devleti hesabına da faydalı olduğu neticesine varılıp bunun şer'an ve aklen bir mahzun görülmediğinden kiralın bu iltimasının pâdişâhın kuvvetli talihi eseri olduğu neticesine varılıp bir takrirle Sultan Mustafa'ya arzedİlmî.ştir (Dolap 1, .sandık 3, numara 29).

sekiz madde ve bir hatime üzerine diğer devletlerle olduğu gibi bir ticaret anlaşması yapılmıştır .1.
Prusya kiralı nâme-i hümâyunda verilen kapalı cevaptan ittifak edileceği zehabına düşerek Osmanlı kuvvetinin ilk baharda Macaristan'a girip orada ne suretle hareket etmek îcab edeceğine dair Si/arya'daki karargâhından 1761 Aralık tarihiyle tertip ettiği bir plânı Osmanlı hükümetine göndermiş ve kendisinin de beri taraftan taarruza geçeceğini bildirmiştir; halbuki hakikatte ortada bir ittifak olmadığından Ragıb Paşa'nın nâmeye koydurduğu bazı ibareler müşterek harp yapmak isteyen ve pek sıkışık durumda bulunan Prusya kiralını ümide dü-şürmüştü.
Bu sırada II. Fredrik'in hasmı olan Rus împaratoriçesi Elizabet'in 1762'de ölümü üzerine İmparator olan III. Petro derhal Prusya ile barıştığı gibi ona yardım da ettiği için bu defa Fredrik Osmanlı hükümetini yalnız Avusturya üzerine sevk etmeğe çalıştı; fakat pek ihtiyatü olan vezir-i âzam bu defa da Avusturya'nın zayıf düşmesi sebebiyle, bir ittifaka lüzum kalma-dığını ve Rusya'nın Avusturya'ya yardım etmesi ihtimalini beyan ile îstanbuVa gelmekte olan Rusya ve Avusturya elçileriyle görüştükten sonra muharebe hususunda bir karar verilebilece-ğini Prusya kiralının murahhasına bildirmiştir.
Ragıb Paşa'nın" bu mütaleasına karşı Prusya murahhas elçisi Prusya kiralına vesile-i kuvvet olmak için Osmanlı kuvvetlerinin Macaristan'a hareketi halinde Rusyalıların Avusturyalılara yardım etmiyeceklerini çarın taahhüt ettiğini ve Prut muahedesi esasına göre bir anlaşma yapılacağını ve Macaristan'daki Osmanlı harekâtın^ Rusya'nın müdahale etmiyeceğini İstanbul1-daki elçisi vasıtasiyle çarın bildireceğini ve bu suretle yalnız kalan Avusturya'nın iki devletin hücumuna dayanamıyarak elinden Erdel ve Macaristan'ın istirdat olunacağım hükümete arz eylemiştir; fakat Rus imparatoru III. Petro aynı sene içinde boşamak istediği

zevcesi Katerina tarafından hal ve katledilmesi üzerine Prusya elçisinin programı suya düşmüştür.

1 Prusya ile yapılan bu 1174 Zilhicce ve 1761 Temmuz tarihli ticaret ahidnâmesi nâme-i hümâyun defterinde vardır. *

II. Katerina împaratoriçe olunca Osmanlı hükümeti Prusya kiralının dikkatini çekerek Türkiye'nin Avusturya ile yapacağı muharebeye yeni Rus hükümdarının müdahale etmiyece ğine dair sefiri vasıtasiyle bir senet verdikten sonra ancak o zaman Avusturya ile harbe gireceğini beyan eylemiştir; buna cevab olarak Prusya kiralı Rusya ile Petro zamanında yapılan anlaşmanın çarın şahsına değil Rusya devletiyle olduğunu ve III. Petro*-nun bir isyan neticesinde cebir ve tazyik olunmadan çekilip yerine zevcesinin geçtiğini ve Rusya devletiyle Prusya arasında dostluk bulunduğunu beyan ederek Osmanlı hükümetini Avusturya'ya karşı kullanmak istediyse de bilhassa son on beş sene zarfında devletlerin sık sık ittifak ve siyaset değiştirmekteki vaziyetlerini gören ve bu yüzden 1740'dan beri gördüğü harpler ve bulunduğu mükâlemelerle muvazenesizliği yakından bilen Koca Ragıb Paşa böyle sade sözle Avusturya ile sulhu bozmıyacağmı ve hatta Rusya ile Prusya arasındaki barışın bile şüpheli olduğunu ve muharebe işinin ancak gelecek seneki hadiselere göre gözden geçitilebileceğini Prusya kiralına yazmıştır.

« .. , * . Prusya, ile ittifak işinin görüşülmesi, Raeıb
Prusya ile tedafüi _ J _ . . . . b , , \ .
ittifak teklifinin "a5a sadaretinde harice sızdırılmamak ısten-
reddi mekle beraber içtimalar ve gösterilen faaliyet-
lerden dolayı ecnebi elçileri şüphe içinde idiler; maamafih Prusya ile ittifak yapılmak için görüşüldüğü haber alınmış ve Fransa elçisi Verjen'bu hususta telâş göstermişti; çünki devam eden yedi sene muharebesinde Avusturya ile Fransa müttefikti; Türkiye'ıin hazırlığı ve pâdişâhın Edirne'ye gideceği rivayetleri yapılacak seferin Avusturya aleyhlerine olması ihtimaline binâen Türkiye'deki elçileri ve bu arada yukarıda söylediğimiz gibi bilhassa Fransa'yı endişeye sevketmişti; Ragıb Paşa'nın, padişahı Edirne'ye götürmek istemesi Prusya kiralına bir kuvvet vermek içindi; Fransa elçisinin telâşı ve endişesine karşı Ragıb Paşa, Fransa ile dostluğun devam etmekte olduğuna dair elçiye hem şifahî ve hem tahrirî teminat vermiştir.

Koca Ragıb Paşa'nın vefatı ve yeni vezir-i âzam Hâ-mid Hamza Paşa'nın Prusya ittifakı aleyhinde olması bu husustaki bütün faaliyeti durdurmuştur; Koca Ragıb Paşa, Prusya kiralının ittifak teklifini derhal kabul etmeyip vaziyete göre

işi idare ederek red cevabı vermemiş ve Prusya kıralım ümide düşürerek meseleyi vefatı tarihi olan 1763 Nisanına kadar sürüklemişti.

Ragıb Paşa'nın halefi olan Hâmid Hamza Paşa, Prusya ile yapılacak tedafüi ittifakın bilhassa siyasî mahzurlarım sayarak yapılamıyacağım 10 Şevval 1176 (24 Nisan 1763)'da yani Ragıb Paşa'mn vefatından on dört on beş gün sonra bir takrirle Prusya'nın murahhas elçisine bildirmek suretiyle ittifak telifini red ile kesip atmıştır a.

III. Mustafa'mn Fredrik ile muhaberâtı tetkik edilecek olursa Osmanlı hükümetinin ittifaka yanaşmak tasavvurunda iken Osmanlıları Rusya üzerine sevkeden Prusya kiralının bir müddet sonra Rusya ile barışması ve sonra Avusturya ile harbe

1 Koca Ragıb Paşa'mn vechi şer'isini bulup yapmak istediği bu ittifakı o zaman muvafık görmeyenler ve tehlikeli adedenler vardı; pâdişâh bu kararın şer'e muvafık olduğunu kabulü kendisine bildirildikten sonra Ragıb Paşa'nın vefatiyle şimdi neden buna aleyhdarlık eylediğim sadr-ı âzam Hâmid Hamza PaşaMan sormuş o da bu hususu aşağıdaki takrirle izah ile arzetmiştir : ' ' "

"Şevketîû kerametlû,.. efendim pâdişâhım,

Prusya ile akd-i ittifak maddesi kullarının selefim vaktinde ve bu çekerlerinin sadaretimde rikâb-ı hümâyundan kaç defa talırir olundu ise gerek huzûr-ı hümâyunlarına yazılan takrirlerde, ve. gerek gönderilen mazbata suretlerinde Prusya ile akd-i ittifâkda zahir olan mahzurlar birer birer beyân olunup kat'an İstisvab ve istihsan olunmadığından başka mücerred imrâr-ı vakt île Prusyalu nefret eylemesün için münâsib ecvibeler verilmek ve ger-i şerifin müsaadesine ta'lîk olunmak üzere cevap Verilip bâdehû der-i aliyyede ulemay-ı âlâm efendilerin ittifakına binaen mesağ-ı şar'i olup ifta olunmağla kezalik meclis mazbatası ve kaymakamın tahriratı ve vârid olan hatt-ı hümâyunları meclîs-i meşverette bu Harafta kıraat olunmağla şer'i şerifin hilâfına ağız açıl-mayıp ittifakın hilâfına hareket olunamamağia emr^ü fermân-ı hüsrevaniye ihale birle mahzurlar beyân olunmuştu; yoksa İttifakı bu taraftan istihsan ve istisvab etmeyip mehazirini ve evvel ve âhır ahvalimizi izhar ve tafsil eylemiştik ve kat'ı kabul ve tahsin kat'a bulunmamıştı ve mücerred şer-i şerifin hilâfına söz söylemekten hazer olunup bilâhare kelânvı şer'inin hilâfına sükût birle neticesinde ittifakın kabulünde kıl u kal olacağını istidlal eylediğimden arzolunup ve istidlal dahi tahrir olunmuş olduğu.
Ve Prusyalu'nun ittifakında olan mahzurların had ü hasrı olmayıp bizim düşmanlar ile mukabeleye kudretimiz ne derecede idüğü malûm. Cümlesi birlik olup bahren adalar ve berren memâlik-i hüsrevaniyi taksim niyetinde olmalarından ve neticesinde Allah göstermesin mülk-i mevrûs-ı şahanenin düş-

teşvik ederek Osmanlıların Avusturya muharebelerinde Rusların, müttefiki olan Avusturya'ya yardım etmiyeceğine dair Rusya'dan sarih teminat alamaması Koca Ragıb Paşa'yı haklı olarak tereddüde düşürmüştür.

man eline gideceği mülâhazasından havf olunur; kulları ve cümleten, ittifakı is* tihsan etmeyip (yani müttefikan Prusya ile ittifaka karar vermeyip) mücerred şer'in hilâfına söz söylemekten hazar eylemiş olduğumuzu tekrar huzûr-ı hüs-revaniyi arz ve beyân ederiz; yine mülk pâdişahımındır..."

DOKUZUNCU BÖLÜM

1750 — 1768 SENELERİ ARASINDA AVRUPA

Eks-la-Şapel Muahedesi

. Bu cildin beşinci bölümünde onsekizinci asır Avusturya veraseti muharebesinin obalarına kadar Avrupa dakı siyası vazıyet
neticesi hakkında hülâsa yaparken Lehistan ve Avus-
turya veraseti muharebelerinden de bahsetmiştik. 1740'da başlayarak 1748 senesine kadar sürmüş olan Avus-trya veraseti muharebesi nihayet Eks-la-Şapel (Aachen = Aix-la-Chapelle) muahedesiyle sona erdi ise de muahedeyi imzalayan devletlerden x hiç birisi bundan memnun kalmadıkları için muahede bir mütareke mahiyetini aldığından muharib devletler askerî kuvvetlerini terhis etmeyerek hepsi emellerini tatmin etmek için fırsat bekliyorlardı,
Avusturya veraseti muharebesinde" ingiltere ile Hollanda Avusturya împaratoriçesi Mari Terez'e yardım etmişler Prusya Silezya'yı elde ederek genişlemiş ve Fransa ise nüfuz ve kuvvetinden endişs ettiği Almanya İmparatorunu, zayıf düşürmek için harbe atılmışlardır 2.
,. •

1 Muharib devletler 'Avusturya, Prusya, İngiltere, Hollanda, Fransa, İspanya, Sardunya, Bavyera idi.

2 tzzî tarihVndt "Havadis-i Avrupa ve vufeu'-ı muhasamat ve muharebât der miyân-t Nemçe ve İngiltere ve Françe ve müsaleha-i îsan" başlığı altında Avusturya veraseti muharebesinden bahsedilip bu muharebenin 1153 H. (1740 M.)*de başlayıp 1162 H.>(1748 M.)'de bittiği yazılarak oldukça tafsilât verilmektedir (varak 212) yine vakanüvis İzzî Efendi, bu muharebe münasibetiyle 1158 H. 1745'de Osmanlı hükümetinin bu muharip devltler arasında sulh için tavassutta bulunulduğunu beyân etmektedir (s. 21). Filhakika iki taraf arasını bulmak için yapılan teşebbüste Osmanh devletinin askerî ve donanması hazer değildi.

Kont Bpnneval yani humbaracı Ahmed Paşa'nm tavavvuru gibi hazırlıksız tavassut teklifinin neticesiz kalması tabiî idi. Osmanh hükümetinin tavassutuna gelen cevaplar da kaçamaklı olup yalnız Napoli tavassutu kabule hazır olduğunu bildirmiş olduğundan tavassuttan bir netice çıkmadı (Hammer, Almanca tab'ı c. 8, s. 59). Ekslaşapel muahedesini akdetmiş olan devletlerden herbiri Avrupa*daki siyasî hâdiseleri sefirleri vasıtasiyle kendi hükümetlerinin lehinde olarak bildiriyorlardı. "-

Bu veraset muharebesi esnasında tmparatoriçe'ye yardım eden îngiltereye karşı kırallık- tacına hak iddia etmekte olan Istuvart hanedanından III. Jak'ın oğlu Şarl karşı taraftan yardım görmüş ve Fontenova muharebesini kazanarak tskoçya ile Britanya adasının Londra'ya yakın bazı yerlerini elde ettiği için Hanover hanedanından olan İngiltere kiralı II. Jorj taç ve tahtını kaybetmek tehlikesini geçirmişti.

Harpte muvaffakiyet temin etmiş olan Fransa siyasetindeki gafleti sebebi ile Eks-la-Şapel muahedesinden eli boş çıkmış ve Avusturya ise en büyük hasmı olan Prusya'ya Silezya'yı kaptırmış ve İngiltere ile Fransa arasındaki münazaan müstemleke işini de halletmemişti; Mari Terez Prusya'ya kaptırdığı Silezya1-dan dolayı pek müteessir olarak burasını geri almak için zamanım bekliyordu.

1756 — 1763 Yedi Sene Muharebesi

İttifakların sebebi Eks-la-Şapel muahedesi muharip devletleri tatmin etmediği için hemen arkadsından Yedi-sene muharebesi meydana çıktı. Muharebede bir tarafta Prusya ile müttefiki İngiltere ve karşı tarafta ise Avusturya, Fransa ve Rusya vardır. Bü muharebeye sçbep olan ihtilâf şunlardır:

1 — Prusya, Eks-la-Şapel muahedesiyle Avusturya'dan Si-îezya'yı aldığından împaratoriçe Mari Terez burasını geri almak istiyordu. .

2 — İngiltere devleti, donanması sayesinde sömürgeci bir devlet olarak meydana çıkıp Fransa'nın sömürgelerinden bazı yerleri koparmak istediğinden ve bundan Başka deniz ticaretinde kendisine müthiş bir rakip olduğundan dolayı Fransa bunu haz-medemiyordu.

3 — Prusya ile Rusya arasındaki vaziyete gelince: Prusya kiralı Fredrik Avusturya'yı (Alman İmparatorluğunu) mağlup ederek Silezya^yı elde etmiş olduğundan Lehistan'a doğru olan bu genişleme Lehisyan'ı alarak Avrupa'nın içerilerine doğru girmek isteyen siyasetine bir mania teşkil ettiğinden Rus hükümeti, Prusya'nın bu suretle Lehistan'a doğru sokulmasından endişe ederek Avustuiya ile ittifak etmiştir!

Muharebe sahaları Fransa ile İngiltere arasında Kanada ve Hindistan'da, müstemleke harpleri yapılmış olup harbin ağırlığı denizlerde vukua gelmiş ve hatta Akdeniz'de Osmanlı sularına kadar sirayet ederek hariçten Türkiye'ye gelmekte olan çuha ve sair eşyanın gelmemesinden dolayı sıkıntıyı mûcib olmuştur; bununla beraber bu yedi sene harbinde Fransızlar, ingiltere Kıral hanedanına ait Hanover eyaletine tecavüz ettiklerinden harp aynı zamanda Hanover ve Ren taraflarında da cereyan etmiştir.

Fransa ile Prusya arasında vuku bulan muharebe de yine Hannover eyaletinde olmuştur; buna sebeb İngiltere ile Prusya arasındaki 1756 Vaytkal muahedesiyle Prusya kırah İngiltere'ye ait olan Hanover eyaletini muhafazayı taahhüd etmişti.

II. Fredrik'in 28 Ağustos 1756'da Saksonya'ya hücumiyle x başlayan harp, Bohemya, Silezya ve Saksonya topraklarında yapıldı; Avusturya'nın müttefiki olan Fransa buralardaki muha-rebede Mari Terez'e yardım etmiştir.

Prusya ile Rusya arasındaki muharebe ise Bohemya, Pome-ranya ve Doğu Prusya'da olmuştur.

Muharebe safhaları Fransa ile İngiltere arasındaki sömürge ve deniz muharebeleri XV.. Lui'nin ihmali yüzünden Fransızların aleyhine neticelenmiş ve 1763 Şubatta Paris muahedesiyle Kanada, ile Hindistan söinürgeleri İngilizlere geçmiştir. Fransızlarla ingilizlerin

Avrupa harbi daha yukarıda söylendiği gibi Hanover kıt'asında vukua gelmiş, hatta Dük do Rişliyö kumandasındaki Fransız ordusu burayı işgal ile İngiliz ordusunu esir almışsa da Prusya kiralının teşvikiyle, silahları alınmış olan bu esir kuvvetin birden bire taarruza geçmesiyle bir sene sonra Hanover eyaleti Fransızlardan geri alındı (1758 Mart).
Prusya kırah ile Avusturya ve müttefikleri arasında Saksonya ve Silezya?da yapılan muharebede ibtida galip gelen Fredrik
1 Prusya kiralı II. Fredrik, kendisine karşı Fransa, Rusya, îsveç ve Lehistan'ın gizlice ittifak ettiklerim Haber alması üzerine düşmanlarından evvel taarruza geçerek onların hazırlanıp hep birden taarruz etmelerini önele-mişti. \

sonra mağlup olmuş \ fakat kendisini mağlup eden Avusturya ve Fransa orduları kymandanlannm gafletlerinden istifade ve seri hareket ve sahte ricatlerle kendisinin iki mislinden fazla olan hasımlarım mağlup etmiş ve bundan başka Avusturya kuvvetlerini de bir ay ara ile arka arkaya bozmuştur (1757 Ekim ve Kasım) 2.
Fredrik bir aralık sıkışık duruma düştüğünden Osmanlı hükümetinin sulh tavassutunda bulunmasını ve eğer Türkiye harbin uzamasını istiyorsa kendisine yardım etmesini yani teda-füi ve tecavüzi bir muahede akdini elçisi vasıtasiyle bildirmiştir. 3.
1 Bu Avusturya - Prusya harbi esnasında Prusya kiralının Osmanlı devletini ittifaka almasına karşı hükümeti tarafsız bırakmak isteyen Nemçe elçisinin 25 Şevval 1170 (13 Temmuz 1757) tarihli takriri tercümesinde, Prusya kuvvetleriyle 18 Haziranda vaki mukabelede Nemçe askerinin galip gelerek Prag'ı muhasaradan kurtardıklarını ve Fredrik'in altmış bin kişilik kuvvetle yedi defa Avusturya kumandanı Daon'un kuvvetlerine hücum etmesine rağmen püskürtüldüğünü ve Fredrik'in harp meydanında elli dört pare top terk ve on bin telef verdiğini ve Nemçe kumandanının hafifçe iki yerinden yaralandığım ve Nemçe generali Pr,ens Karlo'nun yirmi beş bin piyade ve üç bin süvari ile Prag'dan çıkarak Vaysemberg muharebesiyle Prusya generalini mağlûp ettiğini Osmanlı hükümetine bildirmiştir (Başbakanlık Ar§ivi, Dolap 1, Sandık 3, Nr. 6). t
2 Bu sırada Prusya, kiralının murahhas elçisi olup İstanbul'da bulunan Karlo Rekzin ve Frec^Hk'in d"aha evvel,vukua gelen Ruslara ve Avusturyalılara karşı mağlûbiyetinden hiç bahsetmiyerek Prusya kiralının 23 Ekimde Avusturya'ya galebesini ve Nemçe kumandanı Daon'un ağır surette ayağından yaralanarak kumandayı Bügü ismindeki generale terk ettiğini, onun kılıç tutarken top parçasiyle sağ kolunu kaybederek kumandayı Odetl ismindeki başka bir generale bıraktığını kiralından aldığı mektup üzerine Osmanlı hükümetine bildirmiştir {Dolap 1, Sandık 3, Evrak nuparası 11).
3 Bu kısım hülâsa olarak şöyledir: Kıral Türklerle dostluğu çok arzu ediyor, işlerini Osmanlı hükümetinin isteği üzere tertib edecektir; eğer Osmanlı hükümeti harbin devamım istiyorsa kural bu esnada galip mevkide bulunduğundan muharebeyi uzatmak kolaydır; fakat hal böyle olunca devlet-i âliyye de bunda hissedar olmalıdır, yani o da harbe girmelidir; yok eğer Osmanlı hükümeti Avrupa'da sulh ve salâhı istiyorsa iki tarafa dahi tavassutta bulun-malıdır. Bu halde müessir olur; zira bu esnada Nemçelû'nun askeri bir ayda iki tarafta mağlûp ve müttefikleri de dermansız ve naçardır; bundan başka kiralın müttefiki olan İngiltere her tarafta galiptir; müsaleba tamam olduktan sonra üraid olunur ki Türkiye ile Prusya ittifakı mümkün olur (Dolap, i, Sandık 3, Numara 12).

Prusya kiralının Avusturya'nın müttefiki olan Rusların taar-tehfükeli durumu ruziyle 1757, de iki kuvvetli düşman arasında kalan Prusya kiralı, pek tehlükeli bir vaziyete düşmüş, fakat hasımlarının beceriksizlikleri ve Rus împaratori-çesi Elizabet'in 1751'de ölerek yerine Fredrik'in kudret-i askeriyesine meftun olan III. Petro'nun İmparator olarak Prusya ,ile harbe son verdikten başka Rusya'nın Prusya'daki fütuhatından vaz geçerek 1762 Mayısda sulh ve ittifak akdetmesi Frod-rik'i mahvolmaktan kurtarmıştır1.

İşte Prusya kiralı bu tehlükeli durumda Osmanlılarla ve Kırım haniyle ittifak ederek onları Rusya ve Avusturya üzerine sevk etmek istediyse de sadr-ı âzam Koca Ragıb Paşa'nın teenni ile hareketi ve vaziyeti îcabı Fredrik'in kararsız hareketleri sebebiyle Osmanlı hükümeti ittifaka yanaşmamış fakat ceffelkalem de red etmiyerek işi hadiselerin inkişafına bırakmıştır.

III. Petro'nun 1762 Haziranında çarlıktan indirilip az sonra katledilmesi üzerine yerine, aslen Alman olan zevcesi II. Kateri-na 2 geçerek Petro'nun Prusya ile ittifakını bozdu; fakat muharebeye girişmiyerek tarafsız kalıp Lehistan'ın işgaline Jıazır-landı. '

_. ,. Bu muharebede Rusya'nın Avusturya'dan ay-
Yedı sene . t J . ' .
muharebesinin "İması ye Fransa'nın -ingilizlere mağlup olarak neticesi Kanada tv<* Hindistan -sömürgelerini kaptırma-
sı neticesi olarak 1763 Şubatında ikisi arasında aktedilen Paris muahedesiyle, -yedi sene harbi tavsamış ve

1 Rus kuvvetlerinin, Prusya askerine galebe ederek Berlin'e doğru ilerledikleri sırada Rus başvekili Bestoçef tarafından verilen emir üzerine Avusturyalılardan ayrılarak Rorlanda'ya avdet etmişlerdir. Bunun sebebi de Alman terbiyesinde yetişmiş olan veliahd Petro'nun, Fredrik'in meftunu olması ve onun gücendirilmemesi imiş; çünkü veliahd Rus askerinin geri çekilmesini başvekile söylemiş ve o da dediğini yapmıştır. Bu hal üzerine hem Fransa'nın ve hem de başvekil aleyhdarlarınm tesirleriyle Bestoçef azl ve nefye-dilmiştir.

2 III. Pet.ro, Büyük Petro'nun kızı Anna'nm oğlu olup babası Holş-tayn dukası idi. Tamaiîüyie bir Alman terbiyesinde yetişmiş, 1742*d'e Peters-fturg'a getirilerek j»rotc!*t.an.Iıktan Ortodoks mezhebine geçirilmiş ve on sekiz yaşında iken Anhalt müstakil dukasının kızı Sofya Ogüsta ile evlendirilmiş-tir; bu kadın Rus sarayında Ortodoks mezhebine geçirterek Katerine adını aldı ki meşhur Rus İmparatoriçesi II. Katerina'dır.

yine aynı zamanda Avusturya ile Prusya'da Hubertsburg muahe* hedesVyle anlaşarak Avusturya, Sihzyd'mn Prusya'da kalmasına razı olmuştur.

Bu Yedi sene muharebesi safakatını Osmanlı hükümeti dikkatle takip etmiş, muharebeler hakkında Eflak ve Boğdan voyvodaları vasıtasiyle malûmat almış ve bu hususta muharip devletlerin İstanbul'da bulunan elçileri de kendi hükümetlerinden aldıkları haberleri —tabii kendi lehlerine olarak— hükümete bildirmişlerse de vezir-i âzam Koca Ragıb Paşa elçilerin ver-verdikleri her habere inanmayıp verilen malûmatı karşılaştırıp incelemek suretiyle siyası durumu gözden kaçırmamıştır ı.

Lehistan Meselesi

_ , Avrupa'nın ortalarına doğru nüfuz ederek sî-
Rusya mıı * ° . .
Lehistan ile yas* ro* oynamak isteyen Rusya, Büyük Pet-alâkası ro zamanından İtibaren türlü bahane ve müda-
halelerle Lehistan'ı kendi nüfuzu altına almak istemiş ve bu hale karşı Osmanlı Hükümetinin itirazı ve Prut muahedesi ve onun zeyilleriyle Lehistan'da asker bulundurmıyaca-ğım taahhüt etmesine rağmen bu ilgisinden vaz geçmemiştir.

II. Kat eriri a, împaratoriçe olduktan sonra devam etmekte olan Yedi sene muharebesinde . tarafsız kalarak kuvvetlerini Lehistan işi için saklamıştı; çünkü bu sırada Lehistan kiralı bulunan Üçüncü Qgüst ağır hasta blduğundan buraya kıral olmak isteyenler —zira kırattık irsî değildi— evvelden beri Lehistan'da nüfuz tesis etmiş olan Rusya împaratoriçesine müracaat ile müzaheretini istiyorlardıa; çünkü Lehistan'da kıral intihabı Diyet Meclisi âzalarının3 tam ittifakiyle olmak kanun

1 Cevdet tasnifi Hariciye Vesikaları, Numara 8335. Bu hususa dair Başbakanlık Arşivinde daha epey vesika vardır (Dolap i, Sandık ^).

2 Osmanlı tarihinin daha evvelki ciltlerinde görüldüğü üzere Lehistan kırallığı irsen intikal etmek üzere Yakellon ailesinde iken bu hanedanın inkırazından sonra 1572'den itibaren Fransa kiralı Henri ve daha sonra Erdel kiralı Sigismund'dan itibaren kıratların Leh asilzadelerinden mürekkep Diyet meclisi tarafından seçilmesi kabul edilmişti. Kiralın Ölümünden yeni kıral seçilinceye kadar Gnescn başpiskoposu vekâlet ederdi.
3 Diyet meclisi ,büyük zadegan ve kırahn büyük rütbeli memurlar arasında seçilen azalarla orta ve küçük zadegan arasından seçilen üçyüzü mütecaviz azadan mürekkepti.

olup bu azalardan birisi Veto kullanıp mümaneat etmek isterse kıral seçilemezdi; bundan dolayı Lehistan'da eli olan Rusya'nın nüfuzunu kullanması kıral intihabını mümkün kılabilirdi *.
II. K a terin a, Lehistan kiralının ölümünün Lehistan ,, v v ,
T1. .. .. -,-.■,
. . , yaklaştığını öğrenince Lehistan işine müdahale
meselesinde ...
Rnsya ve *Sm daha evvelden tertibat almıştı; yani kendi-
Pnısya ittifakı sinin Lehistan kıralhğı işine müdahale etmesine ilk itiraz edecek olan Prusya ile bir ittifak yaptı2. II. Fredrik harpten muvaffakiyetle çıkmış ise de manen çok sedelendiğinden harpsiz olarak işlerini tanzim etmek istiyor, fakat Avusturya'dan çekiniyor ve buna karşı Ruslarla anlaşmak istiyorsa da Katerina buna yanaşmıyordu; fakat Lehistan işi meydana çıkınca Katerina, Fredrik'in ittifak arzusunu yerine getirip sekiz sene müddetle tedafüi ve tecavüzî bir ittifak yaptı. Bu ittifak muahedesinde iki gizli madde vardı; bunlardan biri Osmanlılar tarafından Rusya'ya taarruz olunduğu zaman ve bilmukabele Prusya topraklarına Rayn nehri tarafından bir tecavüz vukuunda her iki devler birbirlerine nakden yardım edeceklerdi. İkinci gizli madde de Kral yerliden olmak şartiyle Lehistan intihabının serbestisi olup bunun bir hanedana hasret-tirilmemesi hususunda her iki devletin bu tarzı müdafaa etmeleri idi; Fransa ile Avusturya, Katerina'yı, Prusya" ittifakından ayırmak istedikleri için,onu darıltmak.yoluna gitmeyip yumuşak davranmışlardı; bunlar da Lehistan'a katolik mezhebinde bîr kıral getirilmesini istemekte idiler. Rus hükümeti Lehistan kıralhğma kendisinin istediği bir Leh asilzadesini getirmek istiyordu.
Lehistan kiralı III.r Ogüst, 1763'de vefat ettiğinden Katerina kıral intihabı için toplanan Diyet meclisine kendi sevgili aşıkı olan Lehistan asilzadelerinden Stanislây Ponya- tofs-ki'yi namzed gösterip elçisi vasitasiyle baskı yaptı.
1 Osmanlı hükümeti de sonradanı Fransa kiralı olan II. Henri'nin kural intihabı için Lehlilere aynı baskıyı yaparak muvaffak olmuştu.
s Prusya, Avusturya'dan Süezyd'yı aldığı için t hududunu Lehistan'a dayamış olduğundan buradaki olaylarla tabit olarak alâkadardı.

Bu hal<* karşı katolik kıral isteyerek Rusların
„. „ . Lehistanda'ki nüfuzlarını kırmak isteyen Fran-
Bır Kıral t ^
intihabı işinin sa **e Avusturya duraksadılar; Fransa hükümeti ortaya çıkışı elçisi Ver j en vasıtasiyle Lehistan'ın istiklâli hususunda muahedeler yapmış olan Osmanlı hükümetini tahrik etti. Rusya ve Prusya elçileri hükümete verdik leri müşterek bir muhtıra ile Fransa ile Avusturya'nın müdahalesi olmaksızın Lehistan kiralının seçilmesini istiyorlardı, Osmanlı hükümeti, Lehistan kiralı intihabına Ve Fransa elçisinin tahrikine karşı tamamen kayıtsız olmamakla beraber kıral intihabında muahedelere riayet edileceği kanaatinde idi. Kendi plânını takip etmek isteyen II. Katerina Lehlilere karşı yaptırdığı baskı ile ve zahiren kıral seçimiiin serbest olmasını temin için kuvvete müracaat etti. Buna karşı Leh asilzadelerinden Radzivil bir kısım taraftarlariyle silaha sarıldı; bunu vesile yapan Ruslar

Varşova üzerine yürüdüler; maksatlarının serbest seçim yapıl masını temin etmek olduğunu söylediler. Bunun üzerine Rus müdahalesini istemeyen Lehliler, gerek Rusya ve gerek Avusturya, Fransa, Saksonya ve Osmanlı devletlerine baş vurup 1 Rus askerinin Lehistan'dan çıkarılmasını istediler. Bu münasibetle Rus aleyhdarı plan fırka Rusya'ya aleyhdar olan baş hatmaıı Branicki'in bir mektubiyle beraber.on imzalı bir mektubu da İstanbul'da taç-i kiralı elçisi Stankiyeviç vasıtasiyle Osmanlı hükümetine göndendiler. Muhaliflerin bu müracaatından sonra Rus taraftarı olanlar da Rus elçisi vasıtasiyle gönderdikleri mektupla vaziyetten memnun oldıklannı beyan ettiler.

Osmanlı hükümeti mütereddid vaziyet aldı; Rusya ve müttefiki Prusya elçileri Hatman tarafından gönderilen 14 imzalı mektubun asılsız olduğunu ve Baş Hatman'ın maksadı kendisini kı-ral intihab ettirmek istediğini söylediler. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti bir taraftan Lehlilere aralarında anlaşarak müdahaleye meydan verilmemesini tavsiye etmekle beraber Rus elçisine de verdiği nota .ile seçime müdahale edilmiyerek Rus askerinin Lehistan'dan çıkmasını bildiidi.

1 Kıral intihabına takaddüm eden günlerde Katerina, Lehistan'daki elçisine göndermiş olduğu mektupta: İşbu mektubu gece yarısından iki saat sonra yazdım; bu İşe verdiğim ehemmiyeti bundan kıyas eyle" diyerek kıral intihabına vermiş olduğu önemi göstermiştir.

Birlikte hareket eden Rusya ve Prusya elçileri, Leh vatanperverlerinin himayesini önlemeğe çalıştıkları sırada II. Katerina güya nizamı muhafaza için Varşova'ya, da asker soktu ve nihayet Ponyatofski'yi kıral seçtirdi (1178 Rebîulevvcl/7 Eylül 1764) ı. Ponyatofski'niu kırallığı bu suretle Lehistan işgalinin mukaddimesi olmuştur.

_. Katerina'mn kendi gözdesini Lehistan kiralı

Kasların o

Lehistan islerine intihap ettirmesi Lehistan'ı ele geçirmek için müdahclesi atmış olduğu ilk adımdı; nitekim kıral intiha-

bından bir kaç ay sonra Lehistan'a bir takım ağır tekliflerde bulunmağa başladı; ibtida Rus hududunun tesviyesi için Lehistan topraklarından bazı yerler ile tedafüû ve teca-vüzî bir ittifak yapılmasını istediği gibi Lehistan'daki katoliklere verilmiş olan hakların bir aynının Oitodoks mezhebinde olanlara da teşmilini taleb eyledi.

Katerina'nın bu müdahalesine karşı Lehistan hükümeti red cevabı verdi; filhakika Lehistan'ın ekseriyeti Katolik mezhebinde olduğundan imtiyaz ancak o mezhebe mensub olanlara ait olup diğer Protestan ye Ortodoks mezhebinde planlar aşağı mertebede tutulmuşlardı.

Bu red cevabı üzerine Rusya, Katolikler gibi hak iddia eden Ortodoksları tutup diğer Protestanları çla Protestan mezhebinki-ki devletlere müracaat etmeleri için tahrik ettiğinden bu yüzden Lehistan'da mezhep mücadeleleri başlamış ve bunun üzerine Prusya kiralı ile anlaşan Rusya hükümeti, Katolik olmayanların haklarını tanımış olan Prusya ve Rusya'dan evvelkisi Lehistan'da iyice hâkim bir.vaziyet almıştır.

i

_ Rusların Lehistan işine iyice müdahaleleri,

müdahalesinin Ruslara karşı Lehliler arasında bir aksülamel büyümesi uyandırdı. Lehistan'da vatan Perverler ve ısla-

hat taraftarları olarak bu tarihte iki fırka teşekkül etmişti. Bunlardan vatanperverler, Lehistan'ın mevcut kanunlarının ve bilhassa Diyet meclisi kanununun hiç değişmeden muhafazasını istiyorlar ve Rusların adamı olan yeni kiralı istemiyorlardı.

1 Hanımer (Almanca tab'ı) c. 8, s. 275.

İslahatçılar ise bilhassa kıral intihabında memlekette kan dökülmesine ve Lehlilerin işlerine hariçten müdahaleye sebeb olan Seym denilen Diyet meclisinde bir azanın itiraziyle intihabın geri kalmasını icabettiren Liberum veto'nun kaldırılmasını ve ekseriyetle intihap hakkının

kabul edilmesini istiyorlardı,
Ruslar bunu vesile yaparak gerek Dissiden'leiin yani Katolik mezhebinde olmayan akalliyetlerin haklarını muhafaza etmek ve gerek kendilerine göre bir Diyet meclisi intihabı yaptırmak üsere Lehistan'a asker soktular; daha evvelden Rusların arzularına göre vaziyeti hazırlamış olan Rus elçisi Repnin, Katerina'-nın istediği gibi bir Diyet meclisi intihap ettirdi ve 19 Kasım 1767'de bu Diyet meclisinde Rusya ve Prusyalıların teklifleri kabul edildi; ve aynı zamanda Katolik mezhebinden hariç mezhepteki Lehlilerin, Katolik Lehlilerle aynı hakka sahip olacaklarına dair olan bir kanun kabul olunduğu gibi ıslahat taraftarlarının kaldırmak istedikleri Liverum Veto ibka edildi. (24 Şubat 1768).
„ , , Rusların tazyikiyle Katolik naezhebindekilerle
Ruslara karşı .
muhalif cephe akalliyet mezheplerinin aynı hakka malik ol-ahnması maları hakkında kanuna karşı Lehistan'da Rus-
lar aleyhine yer yer konfederasyon teşkiline ve bu da bir iç harbine sebep oldu;* bu konfederasyon yani müttehid heyetlerin en mühim m i 1768 Martında teşkil edilen Macaristan hududuna yakın bir yerde Katolik Lehliler tarafından kurulan Bar konfedarası (Müttehid Heyet) idi ve bunun başına Branski geçmişti. Bu Bar Müttehid heyeti Rusların Lehistan'dan çıkarılmasına ve kiralın değiştirilmesine çalışacaklardı.
Ortodoks halka karşı konfedaralar vasıtasiyle başlayan mücadeleye mukabil Ortodoks halk da Haydamak adiyle çoğu köylü olan serseri çeteler teşkil ederek çarpıştılar; bu çarpışmalar üzerine Katerina yeni Diyet meclisinin koyduğu kabunları ve kiralı muhafaza etmek vesilesiyle Lehistan'a kuvvet şevketti; büyük mikyasta katl-iâm yapan Haydamaklar yatıştırıldı.
Rusların Lehistan'a kuvvet sevkederek bilhassa konfedar-lann en mühimmi olan Bar heyetini dağıtmaları 1 ve Osmanlı
1 Lehistan ahvaline dair Eflak voyvodasından gelen 10 Safer 1178 (9

topraklarına kaçan bazılarının takip olunarak katilleri ve bu arada hudutta Kırım Hanına ait Balta kasabasında bulunan islâm halkından bazılarını öldürmeleri ve daha aşağıda görüleceği üzere Ruslardan şikâyet eden bir heyetin İstanbul'a gelerek Ruslara karşı himaye talep etmeleri Ruslarla muharebeye sebep olmuştur.
r ,. . ... Lehistan'ın bu fena akıbeti ve Rusların alabil' Lehistan işlerine
müdahale eden atiğine genişleyerek birinci safta söz sahibi ol-Ruslar karşısında maları Fransa'nın dikkatini çekmiş ise de ne ken-Avrupa devletleri di8j ve ne de İngiltere, Avusturya, İsveç ve hatta Prusya muhtelif sebeplerle onu Önleyecek durumda değillerdi; Fransa hariciye nazın, Rusya'nın büyümesinden endişe ederek daha yukarıda işaret edildiği üzere buna karşı Türkiye'yi kullanmak istiyordu; hatta hariciye nazırı, İstanbul'daki elçisi Verjen'e gönderdiği mektupta, Osmanlı devletini Rusya üzerine tahrik etmesini ve bu hususta hiç bir fedakârlıktan çekinmemeğini beyan ile şunları yazmıştır:
"Avrupa'nın Kuzeyi bayağı Rusya'ya tabi olup İngiltere devleti tarafından edilen. malî yardım Rus İmparatoriçesinin elinde istediği gibi harekete sebep olduğunu görüyorum; Danimarka Devleti Rusya'dan hem korkar hem. isteği olan Holştayin arazisini elde etmek üinidiyle her şeye katlanır, İsveç devleti dahi bir tarihte işitilmemiş bazı vukuata duçar olmakla Rusya'nın arzusu gibi hareket etmekte ve Prusya kiralı dahi Kat er i-na'nın kendisine gösterdiği dostluğa -mebni onun işlerine müzahirdir; işte bu vaziyet dolayısiyle Fransa aleyhine bir ittifak vukua gelmesi ihtimalini düşünerek keder idiyorum; bu tertibi bozmak ve hatta Kat er in a'yı. tahtından uzaklaştırmak için Rusya üzerine bir harp açmak zarureti vardır; bu ise Devlet-i Osmaniyye'-den başkasının elinden gelmez; bu işin fiile çıkarılması için. bü-
Ağustos 1764) tarihli kaimede Leh baş hatmanı (Bar Müttehid heyeti reisi) Kont Pranski ile Prens* Raçul (Prens Radziviü)in ve Varşova cemiyetinden kaçmalarından sonra baki kalan

Çartorski ile Ponyatofski ve arkadaşlarının bu kaçanların bîr kural intihap eylemeleri ihtimaline binaen dört bin kadar Rus kuvvetiyle bunları takip edip ve kaçanlardan Pranski'nin Macaristan'a ve Prens Raçul'un da Buğdan'a iltica eyledikleri bildirilmiştir (Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları, Numara 8055). t

tün tedbirlerin ittihazına mezunsun; muvaffak olacağını anlar isen ne kadar para lazımsa gönderilir" 1.

Mösyö Yerjen uzun zamandan beri IstanbuV&a Fransa elçisi bulunduğu için iyi tanınmıştı. Bu hususta dost Fransa tarafından olarak Rusya'nın büyümesinin ve Lehistan'a müdahalesinin ve Rusların Kara deniz deki emellerinin gözönüne alınmasını hayırhahhk yoluyle muhtelif kanallardan telkin etmek suretiyle Osmanlı hükümetini harbe imale ettirmiş ve bu sırada firari Lehlilerin kendilerini Ruslardan kurtarmak için müracaatları bu temayülü arttırmıştı. Türkiye'nin yardımın] isteyen Leh muhalefet partisi reisi, Rusların Osmanlılar tarafından Lehistan'dan tardına mukabil Podolya eyaletini vereceklerini va'deylemeleri a ve devlet ricalinden bir kısmının ve bunlarla beıaber İstanbul halkının da harp isteriz diye galeyanı ve senelerdenberi bunu isteyen III. Mustafa'nın da muvafakati üzerine Ruslara karşı harp ilân olunmuştur.

Lehistan'ın ilk Bundan sonraki bölümde görüleceği üzere Os-taksimi manii devleti Lehistan'ı Ruslardan kurtarmak

için harbe girip mağlup olduğu sırada Rusya-Prusya-Avusturya arasında 1772 Temmuzunda Petersburg (Leningrad)' da Lehistan'ın ilk taksimi kararla şmıştır; bunun üzerine üç müttefik kuvvetleri Lehistan'a asker sevk ederek Varşova'ya girdiler. Aralarında taksim ettikferi yerlerin kendilerine terkini tasdik ve kabul ettirmek için kiralı ve Diyet meclisini tazyik et-tiler; Meclis bir sene tasdik etmedi; nihayet yapılan şiddetli tazyik üzerine meclis taksim mukavelesini tasdike mecbur kaldı.

Bu taksim öaûcibince Rusya, Litvanyo'm.n bir kısmım, Prusya Danzig ile Tören hariç olarak Lehistan Prusyası'm ve Avusturya da Galiçya ile Zips kontluğunu aldılar.

Halbuki Avusturya evvelden bu taksime dahil değildi; Rusların Osmanlıları mağlup ederek Eflak ve Buğdan'a kadar gelmeleri ve Tuna yollarına inmeleri üzerine Avusturya, kendi nüfuzu altında almak istediği Eflak ve Boğdan'ın Rus nüfuzu

1 Kastra'nın İkinci Katerina tarihi tercümesi (Matbu nüsha), s, 55.

2 Vasıf tarihi c, 2, s. 4, 5. t

altına düşmesini istemediğinden daha Osmanlı-Rus harbi devam ettiği sırada Ruslar aleyhine Osmanlılarla ittifak etmişti (1771); fakat Katerina Avusturya'yı bu tasavvurundan vaz geçirmek için ona da Lehistan'dan yukarıda adı geçen iki buçuk milyon nüfuslu bir parçayı vermesi üzerine Avusturya împaratoriçesi Mari Terez ile hükümette şeriki olan oğlu Jozef'i tatmin etmiştir.

ONUNCU BOLUM

1182 H/1768 M. OSMANLI - RUS MUHAREBESİ Harpten evvelki vaziyet

^ ı .... Bundan evvelki bölümde. görüldüğü üzere Le-

Osmanlı hükümeti-

nin Lehiâtan histan istikllini isteyerek Rus müdahalesine siyaseti aleyhdar olan Bar fcon/ederan'Ianndan bazıla-

rı Rusların takibinden kaçarak Osmanlı devletine iltica ile istiklâllerinin teminine yardım edilmesini Osmanlı hükümetinden rica etmişler ve bu yardıma mukabil Podofya eyaletini Osmanlı devletine terk edeceklerini söylemişlerdi.

Osmanlı hükümeti ta XVI. yüzyılın ikinci yansından İtibaren Lehistan kıralhğına t seçilecek olanların Rusya ve Avusturya devletlerinin namzedlerinden olmamalarını bilhassa gÖ-zönünde tutarak Kuzey hududuna bunlara mensub bir kıral yer-leştirilmemesine çalışmış ye

muvaffak da olmuştu. Daha sonraki durumlarda da Osmanlı hükümeti, Rusların Lehistan işlerine müdahalesini arzu etmiyerek bilhassa Prut muahedesine bu hususta bir madde de koymuştu; bundan dolayı Lehistan meselesinde Osmanlı hükümeti- hassastı; lâkin bu tarihlerde Rusların buradaki baskılarına've Lehistan'ın son durumuna karşı itiraz ederek onların Lehistan'dan .el çekmelerini temin eyliyecek ve türlü türlü entrikalarına şiddetle mukabelede bulunacak bir halde değildi. Rusya-Avusturya ve İran ile uzun seneler (1739—1768) yapmış olduğu savaklardan pek yorgun çıktığı'için çekincen bir siyaset takip ediyordu, o kadar ki kendi aleyhine Rusya ile ittifak etmiş olan İmparator VI. Şar Fin ölümünden sonra meydana çıkan Avusturya veraseti muharebesinden istifade etmemiş ve daha sonraki yedi sene muharebesine karşı da kayıtsız kalmıştı. Bununla beraber Rusların muahede hilâfına Lehisyan'a asker sokup halkı tazyik etmelerini protesto etmişse de Ruslar aldırış etmemişlerdi. Rusların bu hareketi hem hükümet ve Hem halkça infiali mucib oluyorsa da hükümet yeni bir gaile ihdas etmeden siyasî teşebbüslerle işi önlemek istiyordu, t

îşte bu sırada Bar Müttehid heyetinden bazılarının Rus takibinden kurtularak devlete iltica etmeleri ve aynı zamanda Fransa elçisinin de hükümetinden aldığı talimat üzerine Türkleri Ruslara karşı harp ettirmek için hükümeti ve dolayısiyle propaganda ile halkı koltuklayarak teşvik ve teşci etmesi üzerine İstanbul'da Ruslara karşı senelerden beri harp etmek isteyen pâdişâhın arzusuna göre bir harp havası esmeğe başlamıştı.

III. Sultan Mustafa Ruslarla bir harp yap-Koca Ragıb paça . . , . ,.
, . . A
„ , , , . nıagı çoktanberı arzu ediyorsa da veaır-ı azam nın Ruslarla harbe n
aleyhtar alması Koca Rag'l> paşa, buna taraftar olmuyordu; çünkü Osmanlı devleti geniş hudutlariyle zahiren muazzam bir varlık göstermekte idiyse de askerî bakımdan çok zayıf ve Avrupa'ya nazaran çok geride idi; bundan dolayı Ragıb Paşa sonu fena gelecek olan bir badireye atılmak istemiyordu; hatta rusların yayılmasından endişe eden III. Mustafa rivayete göre Rusların daha ziyade büyümesinden evvel bunlara harb açmak isteyerek bu arzusuna mani olan Ragıb Paşaya: ■ ... *

— Eğer garez akçe ise Edirne kapısından tâ Rusçukla kadar iki keçeli altın dizerim,, demişken Ragıb Paşa mâni olup;

— "Devlet-i aliyyeniz eskiden beri yapmış olduğu savaşlarda bir muharib ar.slan olduğuna düşmanlarına göstermiştir. Fakat şimdiki halde tırnakları aşınmış olup muharebe esnasında düşman bu halini.anlarsa vaziyet müşkil olur, askere nizam verildikten sonra bu iş düşünülsün" demişti x. Bununla beraber esaslı olan askerî ıslahata el sürülmemişti; buna mukabil ise Rusların Kırıntı işgal için hazırlandıkları, Özi ve Kafkasya'da faaliyet gösterdikleri malûm olup bu hale karşı günün birinde Ruslarla bir harp çıkacağı —ki bu hal daha Kafkas ihtilâfında kendini göstermişti- muhakkak iken hiç olmazsa kalelerin tahkimi ile buralara fazla mühimmat %«■ muhafız asker konmak îf\ıbederken o da . yapılmamıştı.

i'*ilhî>kika Ragıb Paça daha orta derecede bir devlet adamı ikt n, dan, Kus ve Avusturya .sefeıleniulo bulunarak askerin vaziyetini ve mnvaiTakiyrfsizliklerini gördüğünden bir kaç .sene

1 Cevdet tarihi c. I. s. 7iİ.

devam edecek olan yeni bir harbin akıbetini pek iyi tayin ettiğinden muharebeye yanaşmıyordu, fakat bir askerî ıslah ve tanzim hareketine de teşebbüs etmemişti. Askerî ıslahat yapılmamış bir ordu ile vukua gelecek bir harpte göz önüne alınacak en mühim bir nokta hiç olmazsa tecrübeli, değerli kumandan bulmaktı; bu tarihte böyle tecrübeli kumandanlar da yoktu: otuz senedenberi harp siz geçen müddet zarfında evvelki seferlerde tecrübe görmüş kumandanlar kalmamış hepsi hayata veda etmişlerdi; bunun için bir harp

vukuunda ellerine ordu verilecek kumandanlar tecrübesiz kimselerdi.
Muhsin - zade Ragıb Paşa'mn ölümünden bir müddet sonra Mehmed Pasa Ruslarla harbe karar verileceği tarihte sadaret makamında Muhsin-zâde Mehmed Paşa bulunmakta idi; bu zat genç yaşlarında Rumeli'de vazife görmöş, babasının maiyyetinde seferlerde bulunmuş sonra vezirlikle epi müddet Özi ı valiliği etmiş hudut ahvaline ve askerin vaziyetine vakıf bulunuyordu. İstanbul'da harp havası esmeğe başlayıp harbin ne olduğunu görmemiş îstanbul kaldırım kabadayılarının Türk, ordusu Tuna'ya doğru hareket etsin de görün Ruslar Lehistan'ı nasıl boşaltırlar diye kahve laklak alan ve mühim bir kısım halkın bu sözlere inanmaları ve bazı devlet ricalinin harp taraftan olmaları vezir-i âzam Muhsinzade'yi hayrette bırakmıştı.
Bar HeyetVnin Osmanlı topraklarına ilticası sırasında Rusların onları takip ederek hududu geçmesi üzerine hükümet Ruslara harp îlânı için bir vesile bulmuştu; fakat Muhsin-zâde Mehmed Paşa böyle sellemehüsselâm koca bir devletle derhal harp edilemiycceğini^ hudutlara asker ve mühimmat koyup kalelerde tahkimat yapıldıktan sonr,a muharebeye girilebileceğini ve bunlar yapılmadan derhal harp ilân edilecek olursa ordunun hududa varmasına kadar pek çok fenalık zuhur edeceğini bu sene kalelerin tahkimi ile içine asker, mühimmat ve zahire konulup sair iktiza eden hazırlık ile vakit geçirilerek harbin gelecek seneye bırakılmasını beyan etti ise de bu hususta kendisine müzahir olan şeyhülislâm \'eliyyuddin £ fendi'nin vefatı ve yerine gelen Pirî-zâde Sahip Mollanın pâdişâhın mizacına uygun olarak muharebeye taraftar olmasından dolayı harp taraftarları

Muhsin-zâde'yi korkaklıkla itham ile pâdişâhı teşvik etmeleri üzerine Mehmed Paşa azlolunarak yerine Aydın muhassılı Silahdar Mahir Hamza Paşa vezir-i âzam olmuştur (20 Re-bîulâhır 1182/3 Eylül 1768).
„ , . Nihayet padişahın huzuriyle aktedilen bir top-
Rugya'ya harp , J-» , '-, ■. . .-. ,
açılmasına karar lantıda Rusya nm durumu gözden geçirilerek
verilmesi Osmanlı devletinin sulhe riayet ettiği halde
Rusya'nın imzaladığı muahedeye aykırı olarak Lehlileri himaye bahanesiyle oraya asker sevk ve Lehistan işine müdahale ile kendisine mensub kıral intihab ettirmek için Leh halkını tazyik ile muhalefet edenleri kati ve mallarını müsadere eylediği ve Rusya'nın bu suretle Lehistan'ı işgal eyledikten sonra Osmanlı hudutlarım tecavüz edeceği cihetle Ruslara Lehistan'dan askerlerini çekmeleri müteaddit defalar yazılmasına rağmen kabul etmedikten başka Ruslara muhalefet edenlerden Osmanlı hududunu geçerek Kırım hanının haslarından olan Balta mevkiine iltica edenleri takip ile hududu aşıp müslümanlardan bazılarını katleylediklerini Yeni Sırbistan'da, (özi ve Bog nehirleri arası) kale yapması, Kabartay'da. tecavüz hareketi, Boğdan-lıları iğfal etmesi, Karadağli'lam isyan ettirmesi ve Kafkasya'da gürcileri metbuları aleyhine isyana tahrik eyledikleri1 birer birer ortaya konup' görüşüldükten sonra Rusya*ya sefer açılmasına karar verilmiş fakat sadarete yeni gelmiş olan sadr-ı âzam tarafından harp ilânından evvel Rus seferine bazı teklifler yapılması, kabul etmediği takdirde harp açılması takarrür etmiştir. (23 Cemaziyelevvel 1182/4 Ekim 1768).
c , . föûra'nın kararı üzerine vezir-i âzam Mahir
aadr-ı azamın ' .
Rus elcisi ile Hamza paşa Rusya'nın istanbul'daki kapı Görüşmesi kethüdasını yani küçük elçisi AIexio Obres-kov'ı2 Paşakapısına (Bâb-ı âli'ye) davet ederek meşveret salonuna alıp Şûra'mn kararı veçhile Lehistan'a kıral intihabı, katolik ve Ortodoks mezhebi mensuplarının imti-

1 Vasıf tarihi c. 1, s. 266, 281, 315 ve Hammer (Almanca tab'ı) c. 8, s. 311.

2 Bu isim bazı tarihlerde Obergkov olarak yazıhyorsa da bizzat kendi el yazısiyle gördüğümüz bir vesikanın sonundaki imzasında Alesco Obrescov tarzındadır (Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, Numara 3104;S. 13 Saf°r 1178).

yazlı ve imtiyazsız kavgaları bahanesiyle Lehistan'a girmiş olan Rus askerlerinin derhal Lehistan'dan çıkmalarım ve Lehlilerin işlerine kaıışılmamasım ve iki devlet (Osmanlı ve Rus) arasındaki muahedelere riayet edilmesini ve bunu yaparken Rusya'nın müttefikleri olan Danimarka, Prusya, İngiltere ve İsveç hükümetlerinin kefil olarak tasdikname vermelerini beyan etmiştir.1 Rus elçisi bu tekliflere karşı:

— "Benim murahhaslığım mahdudtur; bu maddelere karşı söz söylemeğe selâhiyetim yoktur, hükümet bana iki ay kadar mühlet verirse devletim tarafına yasıp alacağım cevabı arzede-yim; sefer hususunu zât-ı âsafîleri bilir" cevabını vermiştir; fakat istenilen şeylerin elçi tarafından taahhüt olunamıyacağı tabii olduğundan, sefirin daha evvel sorulduğu zaman Lehistan'a giren Rus askerinin yedi bin kadar olduğunu söyleyip halbuki bunun yirmi yedi binden fazla olduğunun tahakkuk etmesi ve Balta*daki müslümanların öldürülmesini itiraf eylemesi dolayı-siyle elçinin Osmanlı hükümetini iğfal ile vakit kazanmak istediği anlaşılarak 2 on kadar maiyyeti ile Yedikule'&e tevkif edil* mistir 3.

1 Hammer (Almanca tab'i) c. 8, s. 313 ve Vasıf tarihi c,], s. 318.

2 Obreskov Bab-ı âlîye davet edildi, geldikten yarım saat sonra meşveret salonuna alındı. Sadr-ı âzam .göğsünden bir kâğıt çıkarıp Rus elçisine gösterdi; Obreskov buk ağıtla dört sene evvel Lehistan'dan yedi bin kişiye kadar Rus askerinin çekileceğini deruhte etmişti; halbuki şimdi Lehistan'da otuz bin Rus askeri vardı. Buna karşı Rus elcisi bu mevcudun yirmi beş bin olduğunu itiraf etti. Bunun üzerine sadr-ı âzam Mahir Hamza Paşa: sözünde durmayan hain diye bağırdı. Yine'sadr-ı âzam: bizzat sen de sadakatsizliğini itiraf etmiyor musun? size âid olmayan bir memlekette askerlerinizin yapmış oldukları zulümden Allah ve insanlar önünde hicab duymuyor musun? toplarınız Kırını hanının darayım tahrip etmedi mi? dedrkten sonra mevşerette verilen kararı imzalaması teklif olundu. Elçi kân selâhiyeti haiz olmadığından dolayı imtina edince harbe karar verildi; elçinin cevabı pâdişâha arzedilince harp ilân olundu ve Obreskov evvelâ baş tercümaniyle ve sonra isteği üzerine diğer maiyetieriyle Yedikute'dc tevkif olundu (Hammer, Almanca tab'ı, c. 8, s. 315).

3 Elçilerin gözaltı edilmelerinin sebebi o memleketlerdeki tüccar vesa-irenin salimen memlekete dönmeleri için tatbik edilen bir usuldü. Bunlara maiyyetleriyle beraber bir vekilharç marifetiyle tayinat verilir, aşçı tâyin olunur ve kaçmamalarına îtina edilirdi. Bu 1768 harbinde esir edilerek Yediku-ZeMe hapsedilen bir Moskov generali ile dört binbaşı da vardı (Cevdet tasnifi. Hariciye vesikaları, Numara 5218, 5288, 6076). *

Rusya'ya Harp ilâm

Rusya küçük elçisinin (Kapı kethüdası) vezir-i azama verdiği cevaptan sonra keyfiyet pâdişâha arzolunmuş ve ertesi cumartesi günü yani 26 Cemaziyelevvel 1182 (3 Ekim 1768)'de vezir-i âzam ile vezirler şeyhülislâm, kazaskerler, devlet ricali, ocak ağalan sarayda padişahın huzuriyle bir toplantı daha yaparak ilk baharda san-cağ-ı şerifle beraber ordunun hareketine karar verilip fatiha okundu ı.

Sefer ilânından dokuz gün sonra vezir-i âzam Hamza Paşa azlolundu; sebebi de Mısır valisi iken yerli beylerin öldürmek üzere üstüne hücumları esnasında korkarak dimağen hastalanmış ve bu sadareti esnasında gayrı tabiî halleri görüldüğünden dolayı yerine Yağlıkcı-zâde Mehmed Emin Paşa gelmiştir.

t .. . Ingılterenın . . + . tavassut teklifi

Osmanlı hükümetinin Rusya ile harbe karar vermesi üzerine ingiltere kiralı III. Corc iki taraf arasını bulmak için 12 Kasım 1768 deki bir nâmesiyle tavassut teklif edip Rusların Lehistan'dan kaçanları takip ederlerken Osmanlı topraklarında yapmış oldukları zararı tazmin ettireceğini" tekeffül ederek sulhun bozulmamasını

1 Rusya'ya harp îlânı üzerine "vilâyetlere gönderilmiş olan fermandan : Moskovlu keferesi, Leh memleketini temellük ve Lehlüyi kendüye tebaiyyet ettirmek üzere hudûd-i islâmiyyeye au-i kast fikr-i fasidinde olduğu aşikâr ve derûn-ı lehden askerini Shrac eylemesi tenbih ve tekid olundukta adem-i kabul ile ısrar eylediğinden başka hudûd-ı islâmiyyede vaki Balta vesair mahallere top ve tüfenk ve edevat-ı saire-i harbiyye ile gönderdiği askeri, ehl-i islâm üzerine hücum ve muharebe ve mukatele ile ehl-i islâmdan birkaç nefer kimesnelerin kati ve idamlarına ictisar eylediklerine binâen husus-ı mezbur bizzat huzur-ı hümâyunumda bilcümle vüzeray-ı izam ve ulemây-ı fiham ve ocaklarım agavat ve zabitanı ve şâir rical-i devlet-i aliyyemle akd-i meclis müşaveret olundukta Moskov keferesinin bu misillû hareketi sarahaten nâkz-ı ahdi aşikâr etmekle üzerine varılmak. .. meşru olduğuna ulemây-i âlâm bilittifak cevaz verip âlem-i nüsret tev'em zîr-i himayelerinde vezir-i âzam işbu sene-i mübareke evvel-i bahar-ı lıuceste âsârda... hareket edeceklerinden Edirne sahrasında orduya iltihak etmeleri... sene 1182 Cemaziyelâhır '(Mühimme 166, s. 70).

temin etmek istediyse de ı. kat'i surette harbe karar vermiş olan Sultan Mustafa bazı behanelerle bunu kabul etmedi2.

Rusya harbi îcin ^^- Mustafa Rusların muhtelif vesilelerle acele edilmesi muahedeleri çiğneyerek yapmış oldukları hareketlere karşı müteessir olup harp için fikrini açıkça söylüyordu; eğer bazı ulemadan mümanaat görmemiş olsa idi daha evvel isteğini meydana koyacaktı 3 III.

1 ingiltere kiralının nâmesinden hülâsa :

Devlet-i âliyye ile İngiltere beyninde mün'akid olan dostluk, sinin-i kesire-denberi halelden mâsun ve vikaye olunarak bu âne gelince bilâ infisal devanı ettiğine binaen bu esnada cenâb-ı şevketmeablariyle Rusya tmparatoriçesi hemşiremiz beyninde sulh ve salahı selbedecek muharebede iki taraftan nü-fûs-ı kesirenin Ölümüne sebep olacağı İstanbul'daki sefirimiz yazmış olduğundan... tarafımızdan bu defa fesh-i sulhu müeddi münazaan n def'iyle ıslâh-ı zatülbeyne kemal-i germiyyet ile hüsn-i tavassuta ikdam olunduğu ve Rusya împaratoriçesi nush-u-pendimizle amel ve arazi-i islâmiyede Rusyalu tarafından vukubulan zarar ve ziyan veçh-i lâyikı üzere tazmin olunacağı ve fimâbâd dostane harekette bulunmak üzere taahhüt edeceği indimizde şüphesiz ol-mağla taraf-ı husrevaneden dahi Rusyalu'nun bîr gareze mebni olmayarak vaki hareketlerini afv birle gerek tazmin-i zarar ve gerek tekeffül-i hâlisane-mizle İmparatoriçe-i mumâileyhâmn arz edeceği taahhüdatı kabul ve isga buyurulmak memnliyle işbu ■ rfâme-i muhalesat allâme tahrir olunmuştur... 12 Teşrin-i sânı 1768'de Veymüt nâm şehrimizde tahrir olunmuştur.

2 Muharebenin Önlenmesine tavassut için îngilitere kiralı III. Corc'-dan gelen 12 Kasım 1768 tarihli nâmeye karşı III. Mustafa tarafından 25 Şaban 1182 (1769 Ocak) dâ r gönderilen cevabî uâme-i hümâyunda iki devlet arasını bulmak hususundaki tekliften dolayı; memnuniyet beyân edildikten sonra Rusların iki taraf arasındaki müsalehaya riayet etmiyerek ahidnâme hilâfına hudud civarında kaleler yapmak, asker yığmak ve bundan başka Lehistan kıratlığına kıral ailesinden olmayan birisini intihap ettirmek için Lehistan'ın serbestisini ihlâl ile oraya asker sokmak ve muahedeye aykırı olan bu hale karşı itiraz edilmesine rağmen askerini çekmemek .ve bunlar yetmiyormuş gibi hudud şehri olan Battd'ya. taarruz ile orada bin kadar erkek ve kadm müs-lüman halkı Öldürmek gibi haller dolayısiyle seran harp ilânına karar verildiğini ve bundan dolayı verilmiş olan fetvaya aykırı hareket olunamıyacağını ve bu suretle muahedeyi kendisi bozan Rusya ile muharebeden evvel müsaleha hususunda gorüşülemiyeceği cevabı verilmiştir (Nâme-i Hümâyun defteri 8, s. 559, 560).

3 Saraya intisap etmiş Alman doktoru Gobis birgün pâdişâhın yanında iken Rusların Gürcistan ve Lehistan'daki hareketleri dolayısiyle kızarak Rusya'yı tahkir ettiğini ve "başlarında son zamanlarda müftilikten azletmiş olduğu Ruslarddan rüşvet yiyen bazı

ulemanın muhalefetini görmemiş olsa idi harp ilân edeceğini söylüyor (Hammer e. 8, s. 307).
*

Mustafa bu suretle şimdi Prusya i!e müttefiki Avusturya'nın tarafsız kalacağını da beyan etmişti. Fakat senelerden beri Rusya'ya sefer açmak taraftarı olmakla beraber hem hudut kaleleri tahkimatı ve hem de kale muhafızı ve mühimmatı noksandı, Rusların Lehistan işini hallettikten sonra Osmanlılara bir harp açacağı kuvvetli ihtimal dahilinde olmakla beraber bunların Karadeniz'e çıkmak ve Kırım'ı istilâ etmek istemeleri 1736 seferinde görülmüştü. O zaman bir tecrübe mahiyetinde olan Kırım istilâsını bu defa müsbet bir şekilde tahakkuk ettirmek için Azak denizinde Kaban ile özi şehirleri civarında tahkimat yapıyorlardı; bu hale kaTşı Osmanlı hükümeti Kırım taraflarını, Ö21, Bender ve Hotin kalelerini tahkim etmek şöyle dursun lâyıkiyle kuvvet gönderip zahiresini bile temin etmemişti; şu halde Ruslarla harp etmesini şiddetle arzu eden pâdişâh, sırf hazineye güvenmişti; Osmanlı hükümeti harpten ne kadar kaçınırsa kaçın-kaçmsın Karadeniz'e inmek isteyen Rusya bir kaç sene sonra Türkiye'ye taarruz edeceği muhakkak gibi olduğundan hiç olmazsa o tarihe kadar hazırlıkta bulunulmuş olurdu; işte bundan dolayı Osmanlı pâdişâhını bir kışım İstanbul halkının heyecanı tahrik ederek hazırlıksız harp îlân edildi.
„ j * . « Lehistan'dan Bar Müttehid heyeti erkânından Bu sırada istanbul
, ••-/-/
efkârı Pötoski'nin beş yüz kişi ile Osmanlı hüküme-
tine ilticası ve Bar cemiyetinden getirmiş olduğu mühürlü mahzar mucibince serbestilerinin teminini istemeleri üzerine İstanbul halkının hamiyet ve düşmüşe yardım damarları kabarıp bu sırada Fransa elçisi Verjen in de teşvik ve teşcii munzam olarak İstanbul halk efkârında harp isteriz nümayişleri yapılmağa ^başladı ve harp etmek içirt kaldırım kabadayılarının yüksekten atıp tutmaları galeyanı arttırdı; ihtiyatlı davra-nılarak harp için bir müddet hazırlık yapılmasını tavsiye edenler veyahut harbe taraftar olmayanlar vatan haini sayıldı. Bu tarihte hayatta olup hadiseleri gözüyle görmüş olan devlet ricalinden Giritli Resmî Ahmed Efendi y Hülâsat-ül-Vti- bar ismiyle bir mukaddime, altı fasıl ve iki lahika üzerine tertip
1 Resmî A lı m e d Efendi, değerli devlet ricalinden olup Prusya kiralına elçi olarak gitmiştir. Bu Rus seferinin sonlarında sadaret kethüdası ve sulh murahhası olmuştur.
t

etmiş olduğu bu Rus seferine ait eserinin baş tarafından bu sıralardaki İstanbul halk efkârını tasvir yollu:
"... her zaman düşmanın burnunu yere sürtüp haddini bildirmek ehl-i islâmın üzerine vacibtir deyu îtikad eden yadigârlar, hareket olmayınca bereket olmaz; bu memleketler seyf ile alınmıştır; pâdişah-ı islâmın bahtı âli, ricali pişkin, kılındı keskindir; dünyada dindar, bahadır, vezir-i aristo tedbir ve beş vakti cemaatle kılar on iki bin güzide asker tedarik ettikten sonra Kı-zılelma'ya dek gitmeğe ne minnet vardır dcyu tumturak-ı elfaz ile cehlini itiraf ve sandalya üzerinde Hamzanâme nakleden pehlivanlar gibi lâf u güzaf edip Kızılelma semtini Boğdan'dun gelen Alyanak elma gibi yenir şey zanneden sadedillerin de" hareketiyle harp açıldığını yazmaktadır1. Yine Resmî Ahmed Efendi:
".. Meydanda düşman yok, muhasara olunacak kale yok diye üç ayda gidip gelmeyi ve bu suretle rütbe ve memuriyet almağı isteyen bir kısım memurların padişahı harbe teşvik eylediklerini beyan ettikten sonra: ",.. sadr-ı âzam bulunan Muh-sin-zâde Mehmed Paşa yüzelli (3150 H./1737 M.) tarihinde Bender seraskeri olan pederi Abdullah Paşa yanında bulunup asker ve zahire keyfiyetini tecrübe etmiş ve otuz sene tecessüsten hali olmayıp Moskovlunun asker kullanmasında tedbir ve tedariklerine vâkıf olmuş bir vezir-i kârdan olmakla bu hareketi münasib görmeyip müdafaa kaydına düştüğüne mebni sadaretten mazul ve bu nâ mübarek seferin mSjkaddimât-ı reddiyesinden olan kötü alâmetler baş gösterdiğini ve Muhsin-zâde

gibi rüzgâr görmüş bir vezirin azli ve Hamza Paşa gibi rabıtasız bir adamın sadre gelmesi ye Emin Paşa gibi nev zuhur olan şahsın serdar olması vesstfrenin, harbin fena netioe vereceğinin alâmetleri olduğunu yazmaktadır 2. Garabet ve acınacak hal şudur ki Rusya'ya harp îlâıı edilirken ordu hazır değildi; Rusya'da harbe hazır değilken, hükümetin Eylülde harp îlâıı edip yedi ay sonra sefere çıkmağa karar vermesi Ruslara hazırlık için mühim zaman kazandırdı.

1 HülâsatiVl-îtibar (1286 tarihli matbu nüsha) ı> 3.

2 Hülâsat-ül-îtibar, s. 9.

Bu tarihlerde Rusların Kırım üzerinde gözleri olup asırlarca Kırım ahvâli taarruzlarına uğradıkları Tatarlardan intikam almak istedikleri muhakkak olup 1736 seferinde Kırım'ı istilâ eyledikleri malûm olduğundan Rusya ile yapılacak bir harpte ilk hedeflerinin birinin Kırım olacağı belli idi.

Ruslar günün birinde Osmanlılarla harbe tutuşacaklarını bildikleri için Kırım'ı harben işgal etmiş olsalar bile ilhak suretiyle idaresinin derhal kabil olamıyacağınj hesab ederek Kırım halkına istiklâl vaadiyle anları Osmanlı camiasından ayırmak için el altından faaliyete başlamışlar ve bîr kısım mirzalarla ileri gelenleri kendilerine celb etmeğe muvaffak olmuşlardı.

Karlofça muahedesinden sonra akın ve çapul sahalarının tahdidi yani Rusya ve Lehistan'a akın yapamamaları tatarların eski cevvaliyet ve faaliyetlerine mani olduğundan bu hal onların cengâverliklerini azaltarak daha ziyade istirahate sevketmiş-ti; Hülâsat-ül-ictibar"m kaydına göre: 1 «mürûr-i zamanla Tatar, talgan ve boza yerine berş ve afyon ile çay ve kahve içmeğe alışıp tenbel ve tiryaki olarak zaafa uğramıştı.

Rusların bu suretle. Tatarları Osmanlılardan ayırmak için yaptıkları propagandalar bu harp esnasında tesirini göstermiş ve Kırım seraskeri Silahdar İbrahim Paşa'ya karşı cephe alan bir kısım Tatarlar, onu istiskal etmişler ve bize Osmanlı askerinin lüzumu yok demişlerse de bu gayretli vezir bütün müşkilâ< ta ve yokluğa rağmen vazifesini yapmağı ihmal etmemiştir.2

Rus harbinin arifesinde Kırım Ham bulunan Maksud Giray'm muharebede cevvaliyet gösterip bir iş başaracağı şüpheli olduğundan azlolunarak yerine ikinci defa Kırım Giray gibi değerli ve kudretli bir zat han oldu ise de Bunun bir talihsizlik eseri anî olarak vefatı üzerine mahallinin isteğine mebni Ar s-lan Girayzade Üçüncü Devlet Giray, Kırım Ham olmuştur 3. Hanlığını müteakib Kırım Giray Ruslara ilk darbeyi

1 Hülâsat'ül-Uibar, s. 5.

2 Cevdet tarihi (Matbaa-i Osmaniye tab'ı), c. 1; s, 81.

3 Kırımgiray'ın birinci defa hanlıktan azline sebep Katerina'nm Kırımgiray hakkında yağmacı, mağrur ve muharriktir, maksadı bahane bulup çapul etmektir. Devlet-i âliyye ile sulhumuz ebedidir diye şikâyet etmiş olması idi (Miiriii't-tevarik, 1182 seferi münasibetiyle).f

vurup on beş bin esir ve külliyetli ganimet maliyle Kırım hanlarının son zamanlarındaki merkezlerinden olan Kavşan kasabasına ı dönmüş ve az sonra da ölmüş ve bu hal Kırım'ın akıbeti hakkında bir endişe uyandırmıştı; onun yerine Han olan Devlet Giray afif ve iyi bir han ise de böyle harp zamanında iş görebilecek kudrette değildi.

Osmanlı Ordusunun sefere hareketi

1182 Zilkade (22 Mart 1769)'de vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Yağlıkçı-zâde Mehmed Emin Paşa sancağ-ı şerif ve kapıkulu ocaklariyle beraber İstanbul'dan çıkarak Davudpaşa ordugâhına gelip altı, yedi gün sonra Edirne'ye hareket etti ve oradan da 1769 mayısında Isdkcı mevkiine gelindi; bu yıl kuraklık olduğundan yiyecek azdı ve bu yüzden çok hayvan telef oldu.

Ordu /safcçı'ya gelindikten sonra yapılacak harekât
müzakeresi hakkında ilk ordu görüşmesi yapıldı; ordu ile çıktığı gündenberi dizlerinden rahatsız bulunan serdar-ı ekrem müzakere esnasında "benim sefer ile ülfetim yoktur; özi ve Hotin'den hangi cepheye hareket edilmek mü-nasipse tereddüt etmeden onu söyleyin" demiş ve bizzat baş kumandan olan serdar-ı ekremin bu*sözü herkeste hayret uyandırmış ve neticenin ııe.hal kesbedeceğine bu da bir misal teşkil etmişti. Müzakere .sonunda Bender üzerine gidilerek burasının Özi ile HotirC'm ortasında bulunmasına mebni iki tacafa da yardım edilmesi takarrür etti 3.

Tuna üzerine kurulan köprü bittikten sonra karşı taraftaki Kartal mevkiine geçildi ve oradan da Ha?ıtepesi mevkiine gelindi. Buğdan'ın merkezi olan Yaş şehri buraya beş saat mesafede olup bu mevkie yani Hantepesi'ne ordunun ihtiyacı olan külliyetli zahire konmuştu.

1 Kırım hanları 1736 seferinde Kırım'ın Rusların imaline uğramıu-ı üzerine Bahçesaray*da uturmayıp Kırım haricinde Bender'e yakın Kavşan'ı merkez yapmışlardı. Burası bir köy halinde iken oldukça îmar edilmişti.

- Mühîmme defteri 167, s. 110 (evasıt-ı muharrem 1183 ve Maşıs 1769).

İkinci defaki Eyalet kuvvetleriyle tamamlanan ordu bu, ordu görüşmesi Hantepesi'ne gelince ne tarafa gidileceği hakkında ikinci bir görüşme yapıldı; burada da ordunun on beş saat mesafedeki Hotin tarafına mı yoksa Bender kalesi x, tarafına mı gidilmesi görüşülüp Bender üzerine yani Dinyester nehrinin denize yakın kısmına doğru gidilmesine karar verildi, çünkü daha aşağıda görüleceği üzere Hotin kalesini muhasara eden Rusların mağlup olmaları Bender tarafına gidilmesini îcap ettirmişti.

HantepesVnden sonra menzil teşkilâtı olmadığından büyük bir ordunun ihtiyacı olan zahirenin arabalarla ve ordu ile beraber gitmesi münasib görüldü 3. Orduda müstahkem kale muhasara edilecekmiş gibi büyük toplar da beraber götürülüyordu. Bender'e yakın Yassıtepe mevkiine varıldığı zaman Bender ahalisi "zahiremiz yoktur, neye geldiniz" diye istiskal gösterdiler; serdar-ı ekrem âciz olup bu gidişin pek hayırlı olmıyacağını kestiriyor Hünkârımın talii, kavidir sözleriyle işin bu hülya ile müsait gideceğini zannediyordu.

_ , . . Zamansız-sefer îlânı ile Ruslara vakit kazan-
Rıulann Yanyetı
tc hotin dırılmıştı. Osmanlıların acele harb îlânndan
muhasarası dolayı vakit kazanan İkinci Katerina bütün kış çalışarak hazırlığım yaptı; Dokuz bini kazak olmak üzere altmış beş bin kişilik bir orduyu Podolya^da topladı. Bu ordumu! kumandanı Prens Galiçin (Aleksandr Mihayloviç Galiçin) idi. ■ ■■ .

Otuz bin muntazam asker ve on bin kazak ve yirmi bin Kal-muk'dan müteşekkil ikinci ordu general Kont Romanzov (Pter Aleksandreviç Romanzov) kumandasiyle Dinyeper (özi) ile Azak denizi arasında hudutlarının muhafazasına bıraktığı gibi aynı zamanda Belgrad muahedesiyle yıktırılan Azak kale-siyle Taganruk kalesinin yapılmasına memur etti.

1 Bender kasabası Turla yani Dinyester üzerinde Lehistan hududunda olup Lehlilerin Osmanlı hududundaki Kamaniçe mevkiine yakındı. Mühim ve müstahkem bir kalesi vardı.

2 Resmî Ahmed Efendi, Hülâsat-ül-ilibar'âa. ordu ya nice araba ile zahire götürmenin seyre, yemek tası ile yemek götürmçk gibi olduğunu beyân etmektedir.

General Vaymars'ın emrine verilmiş olan on bir bin kişilik bir ordu Bar Müttehİd heyetini kımıldatmıyacaktı ve Koban ile Kabartay taraflarına da Medem isminde başka bir gereral tayin olunmuştu.

General Totlaben Rus hakimiyetini tanıyan Karteli, Ming-reli (Dadyan), Goril ve İmiretti Gürcü prensleriyle anlaşmış olup onların yardımlariyle Osmanlı hududunun doğusundan Trabzon ve Erzurum taraflarına sarkacaktı.

împaratoriçe, Osmanlı devletini içinden de meşgul etmek isteyerek Karadağlıları isyan ettirip

onlara askerî levazım ve zabitler göndermeği de ihmal etmemişti x.
işte bu suretle Osmanlı devleti Kuzey, Doğu ve Batı hudutlarında faik kuvvetlerle çevrilmişti. II. Katerina tedarikâtını ikmal ettikten sonra ordularını beş koldan Osmanlı hudutlarına şevketti; Osmanlı ordusu cepheye gelmezden evvel henüz Tuna nehri civarında bulunduğu sırada bunlardan, Galiçin kumandasındaki kuvvetlerden ayrılan otuz bin kişilik bir ordu Din-yester nehrini geçerek Hotin kalesini muhasara ettiyse de mağlup edildi a. Bu galebe İkinci Kateriria'yı korkutur gibi oldu. Hotin'in kurtarılmasından sonra kaledeki altı bin muhafız asker ordunun cepheye gelmekte olduğunu haber alınca kendilerine cesaret gelip Lehistan taraflarına akın yapmak istemişlerdi. Hotin muhafızı Çeteci Abdullah Paşa yeğeni vezir Hüseyin Paşa, muhafızların, müdafaa ve muhafaza etmekle mükellef oldukları ' kaleyi bırakarak akın yapaınıyacaklarım ve bundan başka akın yapılmak istenen yerlerin Osmanlı hükümetinin kendilerini müdafaa için silaha sarılan Lehlilere ait olduğunu söyliyerek bunların hareketlerine mani olmak istediğinden dolayı asker isyan edip Hüseyin Paşa ile sabitlerinden bazılarını öldürüp çapula gitmişlerdir (1769 Nisan) Bu sırada ordu henüz cepheden uzaktı; Hotin ününde mağlup .olan Huşların tekrar buraya gelmiyeceklerini tahmin etmişlerdi; fakat Galiçin, birinci mağlubiyetin" lekesini gidermek için tekrar Hotin üzerine gelmiştir.

1 Hammer (Almanca tab'ı), c. 8, s. 334.

2 Bu galibiyet sebebiyle III. Mustafa'ya Gazi unvanı verilmiştir.

„.,, . Hüseyin Pas a'nın şehid edilmesinden sonra
Hoün'ın tekrar J t t
muhasarası kaleye henüz kumandan gelmediğinden başsız kalan asker yeni muhafız kumandanı gelinceye kadar kendilerine muvakkaten Kahraman Paşa'yı baş geçmişlerdi 1. Bu vaziyeti fırsat bilen Galinin derhal tekrar Turla nehrini geçerek Hotin'i kuşattı; kale varoşunda bulunanlar üç gün muharebe ederek içlerinden bir kısmı kaleye girmişler ve bir kısmı da Boğdan tarafına kaçmışlardır. Bunun üzerine Ruslar pek mamur olan Hotin kasabasını yaktılar; kale mukavemet ettiği sırada ordudan gönderilen Teke mutasarrıfı Abaza Mehmed Paşa yetiıip düşmanla beş saat muharebeden sonra galip gelerek kaleyi kurtarmış ve keyfiyeti BabadağCna gelmiş olan orduya bildirmiştir.

T .. Osmanlı devleti Lehistan işinden dolayı sefer
Lehıstana * ■ J
taarruz karan açmışken Rusların Lehistan'da faaliyetleri ve Hotin üzerine gelmiş olan askerin çoğunun Lehli kuvvetlerinden mürekkep olduğu anlaşılarak Rus taraftarı olan Lehlilerle Lehistan'daki Ruslara karşı harekete geçmek üzere orduda karar verilmişti. Bu karara binaen Lehistan'ın istiklâli taraftarı olup Osmanlılara iltica etmiş olan Potoski Bendemden orduya getirtilerek taahhüdü veçhile Lehistan'a yapılacak akınlarda zahireyi tedarik ve Rus taraf dan Lehlileri elde etmeği kabul etntfesi üzerine Lehistan'a karşı da sefer açılması münasib görülmüştür. Lehistan tarafına yapılacak harekât kararı orduda bulunmakta olan ecnebi elçilerine de bildirilerek muvafakatleri alınmıştır (18 Safer 1183 / 23 Nisan 1769).

.. „ , . Vçzir-i âzam ve serdar-ı ekrem Mehmed Emin Aksu Cephesi ,
_
Seraskerliği Paşa', Kırım Hânı Devlet Giray'ı orduya davet ile yapılacak harekât hakkında müzakerede bulunmuş ve Rusların Ukrayna daki kuvvetlerine karşı ne yapılması lâzım geleceği görüşülmüştür; aynı zamanda Boğ-

1 Hüseyin Paşa'nın şahadeti ordudan haber alınınca oraya acele Selanik ve Kavala mutasarrıfı Hasan Paşa tâyin edilmişti; fakat Hasan Paşa'nın gelmesine kadar Bendemde bulunan Halep valisi Receb Paşa'nın muhasaradan evvel Hotin'e yetişmesi emrolunmuştur (Mühimine 167, s. 119, 131; 1183 Muharrem/1769 Mayıs). f ^

dan boyarlarının bir kısmının Ruslara mütemayil olup bir kısmının da kaçmak üzere

hazırlandıkları haber alındığından Yaş kasabasının muhafazası da kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine vezir-i âzam Bender seraskeri olup sadaret makamı dolayısiyle kendisine rakib saydığı Moldovancı Ali Paşa, kumandanlıktan azlolunarak Yaş muhafazasına tayin edilmiş ve Rusların Aksu boyunda Sırb-ı Cedid kuvvetlerine karşı da Çorlulu Ali Paşanın kızının oğlu Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa Aksu veya îlsavat seraskerliğine tayin edilmiştir ı.
Ali Paşa askerin rahata alışıp harp etmek istemediklerini ve küçük bir çarpışmada dağılacaklarını anladığından seraskerliği kabul etmemek için ısrar etti ise de sadr-ı âzam kethüdası ile defterdarın ısrarları ve her dediğinin yapılacağını vadetmeleri üzerine seraskerliği kabul etmiş ve Moldovancı Ali Paşa'-nın azli ise orduda bir memnuniyetsizlik uyandırmıştın
Hotin Rusların Hotin cephesi kumandanı G a 1 i ç i n'-
muvaffakiyeii in üçüncü defa Dinyester'i geçib Hotin'i muhasara etmek istediği haber alınmış olduğundan Hotin cephesi seraskeri Abaza Mehmed Paşa düşmandan evvel nehrin karşı tarafına geçip muharebe etmiş ise de bu esnada sahte kaçamak gösteren düşmanı takip eden Osmanlı kuvvetleri Ruslar tarafından ihata olunarak bir. kısmı şehit ve bir kısmı zorla kurtulup bütün ağırlıkları ve kırk kadar topu bırakarak Hotin?e iltica ile kaleye' girmişlerdir; garibi şurası ki Ruslar bu ağırlık ile topları görüp bunu Osmanlıların harp hud'asına hamlederek dokunmamışlardır.
Ruslar bu muvaffakiyetten sonra Turla yani Dinyester nehrini geçip Hotin'i muhasara eylemişlerdir. Bunun üzerine ordugâhta vaziyet müzakere olunarak Kırım hanının veya Nureddin Sultanlardan birisinin Yaş muhafızı Moldovancı AH Paşa ile birlikte o tarafa gitmesine karar verilmiştir.

1 Vasıf, bu cephedeki Osmanlı seraskerine Rusların Boğ nehri boyunda yeııi yapmış oldukları îlsavat kalesinden dolayı İlsavat seraskeri demektedir <v. 2, s. 16). /Jü/nsat-«/-îti6ar'da da buna Sırb-ı cedid seraskerliği denilmektedir («. 2H, 29). Sırh-i cedid, Aksu ile özi suyu arasında olan arazinin adıdır; Belgrad muaheric-iylo burası Ruslara terk edilmiş ve buraya çoğu Sırbistan'dan gelen muhii'-irlrr i*-k;'iN olunduğu için bu isim verilmiştir (Katerina tarihi, s. 59'un

Rusların Ukrayna cephesindeki kuvvetlerine karşı Kırım Hanının Özi ve Bender cephelerinden alınması doğru olmamakla beraber zaruret hasebiyle Devlet Giray» Ya$'a gelip Hotin tarafına serasker tayin edilen Moldovancı Ali Paşa ile birlikte o tarafa gittiler; Rusların HotirCi kurtarmağa gelecek Türk kuvvetlerini kale tarafındaki muhasara siperlerine sokmamak için koydukları kuvvetler mağlup edilmiş ve kaçan Rus askerleri kaleyi muhasara eden siperlerdeki Rus askerlerinin yanına iltica etmişlerdir.
Bu hali gören Galiçin bir baskınla iki ateş arasında kalacağını anlaması üzerine muhasaradan vazgeçip askerini geri çekerek müdafaa vaziyeti almış ise de Osmanlı kuvvetlerinin yetiştiğini görmesi üzerine köprüyü karşı tarafa geçmeğe teşebbüs edip bir hayli telef verdikten sonra bozuk düzen kaçmağa mecbur olmuştur (10 Rebîulevvel 1183/14 Temmuz 1769).
Bu Hotin muhasarası esnasında Hekim-oğlu Ali Paşa'-nın yetiştirmiş olduğu değerli kumandanlardan Selanik ve Kavala mutasarrıfı Hotin muhafızı Hasan Paşa muhasaranın onbirinci günü bir gülle parçasının isabetiyle şehid düşmüş bunun üzerine Hotin muhafızlığı Rumeli valisi ve Hotin cephesi seraskeri Abaza Mehmed. Paşa'ya verilmiştir1. Bu muvaffakiyet üzerine III. Mustafa, Moldovancı Ali Paşa'yi sadaret makamına namzed olarak elde tutmuştur.
„ . „. Serdar-ı ekrem ordusunun Bender yakınına eel-
Serdar-ı Ekrem ... J &
ordusunun mesi dolayısiyle zahire sıkıntısı artmış ve ordu-
variyeti da âdeta kıtlık denecek kadar darlık olmuştu.
Bu şırada Hotin seraskeri Abaza Mehmed

t
Paşa kuvvetlerinden kaçarak orduya gelenlerin söyledikleri söz-sözler serdar ordusunun zaten sarsılmış olan maneviyatını bozmuş ve buna ilâve olarak zahire kıtlığı yüzünden asker firarilerinin adedi artarak ordu mevcudu yavaş yavaş azalmağa başlamış ve bundan dolayı ordunun Bender civarındaki Yassıtepe mevkiinde kalabilmesine imkân görülemediğinden İbrail ve îsakcı anbarlarından zahire tedariki müsait olan daha güney-

1 Mühimme defteri 168, s. 7 (Evâhır-ı Rebîulâhıre 1183/Ağustos sonlan 1769).

deki HantepesVne çekilmesi muvafık görülmüş ve Bender cephesi seraskerliğine de llsavat yani Aksu seraskeri Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa tayin olunmuştur.

Ali Paşa bu havalideki zahire darlığı ve askerin fena durumu üzerine mûcib delillerini sayarak iki saat sadrazam ketküda-siyle mücadele etmiş ve zahire tedariki için kendisine yüzbin kuruş verilerek zorla seraskerlikte bırakılmış ve 22 Rebîulevvel 1183 (26 Temmuz 1769)'de serdar-ı ekrem Hantepesfne dönmüştür; işte bundan on dokuz gün sonra yukarıda kaydettiğimiz gibi Moldovancı Ali Paşa, Hotin önünde Rusları mağlup ederek burasını kurtarmıştır.

_, ., Serdar-ı ekrem Emin Paşa îstanbuV&an ha-
Moldorancı
Ali Pasa'nm reketinden itibaren Hantepesi ne gelinceye ka-sadareti dar Rusların Lehistan'ı boşaltacaklarını ve mu-
harebe olmadan işin halledileceğini sandığı gibi cepheye doğru ilerledikçe miktarı artan ordunun zahire işini de bu düşüncelere göre mülâhaza etmiş ve zahire ihtiyacını temin için hiç olmazsa Hantepesi'nden Bender's kadar bir menzil teşkilâtı yaptırmamıştı.

Yağlıkcı-zâde Emin Paşa kalemden yetişmiş, reisül-küttablık nişancılık etmiş olup harpten, anlamadığından bahşiş vermek ve güler yüz göstermek suretiyle Bender önüne kadar getirdiği ordunun bir harp neticesinde fena duruma düşeceğini düşünerek sadaretten çekilmek çarelerini aramağa başlamış ve ordu ahvalinin iyi olmamasından dolayı da hastalanmıştı; bu sırada yukarıda yazdığımız gibi Hotin muzafferiyeti vukua gelerek orduda bir sevinç hasıl olmuştu.

III. Sultan Mustafa'ya Hotin muzafferiyeti tebşir edildiği sırada vezir-i âzamin, Moldovancı Ali Paşa'yı da istiskal eylediği haber verildiğinden sadaretten çekilmek isteyen Meh-med Emin Paşa'nın yerine onu münasib görüp İkinci Mirahur Fevzi Bey ile mührün Hotin'de bulunan Ali Paşa'ya gönderilmesini emretmiştir.

Bunun üzerine Fevzi Bey HantepesVnc gelip Yeniçeri ağası Süleyman Ağa'ya vezirlikle ordu kaymakamlığı hil'atini giydirip Emin Paşa'dan mührü aldıktan sonra Moldovancı Mı

Paşa'ya götürmüştür (9 Rebîulâhır 1183 / 12 Ağustos 1769), Sabık vezir-i âzam Mehmed Emin Paşa azlinden sonra Dimet0ka?da ikamete memur edilip Edirne'ye gönderilmiş ve Dimetoka'ya. varmadan evvel katli hakkında ferman gönderildiğinden Edirne'de boğulmuştur. Katlinin sebebi ordunun zahire darlığı ve ordudan ve Hotin'den kaçan askerin de bundan dolayı kaçtıklarını söyliyerek kendilerini haklı göstermek istemeleridir x. Katlinde, belki halefi olan Moldovancı Ali Paşa'nın tesiri de vardır.

_ , .„ . Yeni vezir-i âzam Hotin'in karşısında nehrin
Turla (dınyester) .
nehri muvaffa- ötesinde yani Podofya tarafında bulunan Ga-kiyetsiztiği Hçin kuvvetlerini tamamen mağlûp etmek
istedi; çünkü Rus kumandanı kış mevsiminde Osmanlı kuvvetlerinin çekilerek Hotin kalesinin yardımsız kalmasını bekliyordu; bunu anlayan Moldovancı Ali Paşa düşmanı nehrin Öte tarafından tamamen atmak için Turla yani Dinyester üzerine köprü kurdurup bir kısım askeri oatrafa geçirdi; bu kuvvetler düşman kuvvetlerini, sarstı ise de bozmağa muvaffak olamadı; bunun üzerine kendilerini toplayan Ruslar hem orduya hem de kaleye topla mukabele

ediyorlardı. Son bahar mevsimi dolayısiyle soğuklar baş gösterdiği için Rusların çekileceği zannedildi ise de bu zan boşa çıktı; bu sırada Dinyester nehrinin suları kabararak yapılan köprüleri yıkınca nehrin Öte tarafındaki askere yardım edilemediğinden Ruslann taarruziyle bu kuvvetler fena duruma düştü; atma güvenenler Bender tarafına gittiler, bir kısmı da kayıklarla beri tarafa alınabildi. Kaçamayan-lar nehrin Öte tarafında döğüşe döğüşe şehid oldular 2.

1 1769 Mayısımda Hotin üzerine, gönderilen. Zağarcı ortasının ancak seksen üç kişisi gidip diğerleri Bender'de kalarak salaşlarda alış veriş etmeğe başladılar. Bunun üzerine vezir-i âzam yeniçeri ağasını çağırıp odasiyle beraber olmayana tayın verilmez diyerek tayinlerini kesmişti; bunun üzerine bu ve emsali esnaf asker ordudan kaçarak İstanbul'a, ve etrafa dağılmışlardı. Bunlar kabahatlerini örtmek için Yağbkçıoğlu, bizi istiskal etti, yem ve yiyecek vermedi, orduyu perişen etti dediler. Vezir-i azamdan münfail olup İstanbul'a gelen vezir kethüdası da hükümdara şikâyette bulundu ve bunların tesirleriyle nihayet Emin Paşa katlolundu (MüriÜ't-tevarih?'den),

2 Ruslar bu sırada nehirde bir yere dokunarak patlayan ve şimdiki torpil vazifesini gören bir sandık kullanmışlardı. Bu sandık bir metreden biraz

Bunun üzerine vezir-i âzam Hotin kalesine bir seraskerle muhafız asker koyup HantepesVne gelmek istedi; asker hem açlıktan hem de soğuktan dağılıyordu, arka arkaya muhasara edilip pek harab olan ve zaten zahiresi kalmayan Hotin kalesinde hiç kimse kalmak istemiyordu; tayin edilen asker ve kumandanlar bir kapısından girip ötekinden çıktılar; bunun üzerine Moldo-vancı Ali Paşa:

— "Eğer benden sonrakilere âdet olmasa kendim bizzat maiyyetim ile buranın muhafazasına çalışır mukadder ne ise ona razı olarak pâdişâhıma canımı feda ederim" diyerek ağlamış ve Hotin kalesinin kapısını açık bırakarak 27 Cemaziyelevvel (28 Eylü)*lde bozuk düzen HantepesVne ve orada da durmayarak îsakcı mevkiine gelmiş ve oradan da Babadağı'na. hareket ile kışlamağa karar vermiştir.

Rus ordusu kumandam Galicin istenildiği kadar bir iş göremediğinden azlolunarak onun yerine Ukrayna (Sırb-ı cedid) kuvvetleri kumandanı Romanzof baş kumandan tayin edildiği gibi Romanzov'un yerinede Rus hariciye nazırı Panin'in kardeşi tayin olunup Dolgoroki ismindeki general de diğer bir kola kumandan oldu.

Osmanlı ordusunun böyle Hotin'den BabadağVnz kadar çekilmesi üzerine boşaltılan Hotin kalesini işgal eden Ruslar, oradan Boğdan ve Eflak taraflarını istilâ ile Tuna yablarına doğru yayıldılar ve bu suretle 'Özi ve Bender :kaleleri düşmanın istilâsına açık kaldı.

Ordunun Babadağı tarafında kışlağa dönmesi üzerine Bender seraskeri Kel Ahmed Paşa-zâde Ali Paşa Ruslarla beraber harb eden Lehliler üzerine kuvvet sevkederek bazı muvaffakiyetler elde etmiş ve sonra yirmi bin kişilik bir kuvvetle Bender kalesi karşısına gelmiş olan düşmanı Kırım Ham kuvvetleriyle beraber bozmuşlardır. Ali Paşa bu suretle Bender üzerine bir-

büyük murabba şeklinde olup içerisi eczây-i narîye ile doldurularak dört tarafa dört dolu tabanca konmuştur. Bu tabancalar nehirde giderken bir yere dokununca derhal ateş alıp bu suretle içi barut dolu olan sandık iştial ederdi. Ruslar bu sandığı Turla nehri üzerinde Osmanlıların kurdukları köprüleri berhava etmek için istimal edeceklerdi; fakat tatbik etmeden Osmanlı askerleri görüp sırrını öğrenmişlerdi [Vasıf tarihi, sc. 2, s. 23).

kaç defa gelen düşmanı bozarak bu taraflarda mevzii muvaf, fakiyetler elde etmekte idi. Fakat Ali Paşa bu sırada vefat ettiğinden o taraf vaziyeti de tehlükeye düştü.

Serdar-ı ekremin Babadağı kışlağına çekilmesi üzerine Yaş şehrini işgal eden düşmanın tbrail ve Kalas taraflarına sarkacağı düşünülerek bu taraftarın muhafazası için de ordu dümdarı olan Rakka \alisi Mehmed Paşa Boğdan seraskerliğine tayin edilmiştir; fakat seraskerin maiyyetine tayin edilen paşaların kendisine iltihak etmemesine mebni pek az maiyyeti ile Ruslarla

çarpışan Mehmed Paşa Boğdan reayasının da tamamen düşmanla birleşmeleri ve Yaşl da bulunan adamlarının katledilmeleri üzerine Prut nehrVni geçerek kendisini kurtardı. Dörtyüz kişilik kuvvetle ihtida Bağdanım başkenti Yaş şehrine girmiş olan Rus generallerinden Boyar Kantakuzen, Boğdan voy-voyvodası Ligor (Gregor Kiga)u iki gün saklandıktan sonra esir etti; şehir yağma edilip Rus taraftarı olan Boğdanhlar isyan ettiler, tmparatoriçeye sadakat yemini edildi. Gerek Boğdan ve gerek Rusların işgali altındaki yerlerde bulunan bütün Türkler katlolundu. Hükümet buna mukabele ■ olmak üzere isyan etmiş olan Eflak ve Boğdanlılafm kati ve mallarının müsaderesiyle kadın ve çocuklarının esir edilmesine dair fetva aldı.
Bu sırada Kalas taraflarına kadar sokulan düşman oradan zahire tedarik ederken' İbrail muhafızı Abdi Paşa ile Dağıstanlı Ali Bey ve İşkodra.h Mustafa Bey kuvvetlerinin yetişmeleri üzerine mağlûp edilerek Kalas kasabası kurtarılmış ve Boğdan seraskerliğine Abdi Paşa tayin edilmiştir.
Turla inuvaffakiyetsizliği ve Hotin'in terk edilmesi üzerine dört ay kadar sadr-^ âzam ve serdar-ı ekrem olan Moldovancı Ali Paşa azledilerek ivaz Paşa-zâde Halil Paşa sadr-ı âzam olmuştur (17 Şaban 1183/16 Aralık 1769)1.
1 Halil Paşa'nın sadarete tâyinine dair beyaz üzerine hatt-ı hümâyun sureti:
Sen ki vezir Halil Paşasın, selefin sadr-ı sabık Ali Paşa devlet-i âüyyeme sadakatle hidemat-ı mülükâneme harekât-ı pesendîye muvaffak olması memul ve matlûp pâdişahanem iken kendude.. hall-ü-akde kudret olmadığından umûr-i seferiyenin avk ve tehirine badi ve bikazaillah-ı taalâ Hotin tarafında olan Cisr-i kebir çikest oldukta ve metanet ve sebat «demeyüb gerüye avdet ve asker-i islâmm müteferrik ve perişan olmasına sebeb ve kenduye hazine-i vafite

„ ... Yeni serdar-ı ekrem Halil Paşa kışı Babada-
Kartal muharebesine takaddüm eden Sı'nda gecmP naaırhk yaptı; Boğdanh işgal dorum eden Ruslar Eflak tarafına geçerek oranın voy-
vodası Ligor Kiga (Grigor Kiga)'yı esir edip haps eylediler; daha sonra Rusçuk karşısında Yergöğı'ye kadar geldilerse de çekilmeğe mecbur edildiler; fakat Eflak'ın merkezi olan Bükreş'e yerleştiler.
Bu sırada Devlet Giray'ın yerine tayin edilen Yeni Kırım Hanı Kaplan Giray Babadağı'na gelerek Boğdan\ istirdat etmek üzere vezir-i azamla görüştükten sonra üuca&'daki ordugâhına gitmiştir; Kırım Ham, Ruslarla yapılacak muharebede tatarların top ve tüfek kullanmadıklarından dolayı kendi yanında bulunmak üzere bir miktar Osmanlı askeri istediğinden İsmail muhafızı Mehmed Paşa ile Çorum mutasarrıfı Hasan Paşa ve Dağıstanlı Ali Bey kumandalarında bir miktar kuvvet gönderildi.
Rus kumandanı Romanzof, Osmanlıların Boğdanh almak istediklerini anlayarak bütün kuvvetlerini kendi kumandası altına alarak HantepesVn&e tahkimat yapmıştı; halbuki Kırım Hanı mevcut kuvvetiyle HantepesVne gitmeyip doğrudan doğruya Prut nehrini geçerek Yaş üzerine gitmeği kararlaştırdılar a da nehrin coşkunluğu köprü kurmağa mâni olduğu için Kırım hanının Prut nehrini geçeceğini daha* evvel haber alan Rus kumandam nehrin karşı tarafına top dizdirerek geçmeğe mani olmaları üzerine bu teşebbüsten vaz geçilip HantepesVndeki Rus kuvvetleri üzerine gidildi. "
Osmanlı ve Tatar kuvvetleri düşmanla bir kaç defa elleşmiş-Ier ise de onu, tahkimatından ayıramadıklarından serdar-ı ekrem-den yaya kuvveti istediklerinden istediği kuvvetler Kırım hanının
gönderilmişken hisset ve denaettinden nâşi asker-i İslama ihsan etmekte kusur edüb su-i tedbiri hasebiyle rical-i devlet-i âliyyem dahi kenduden müteneffir olup azli iktiza etmekle spn vüzeray-i izamım içinde liyakat ve istidadın mü-cerrab... olmağla sana mühr-i hümâyun-ı şevketmakrunum ihsan olunmuştur; işbu hatt-i hümâyunum mucibince istiklâl-i tam üzere vekil-i mutlakım olup., din düşmanı olan Moskovludan ahz-ı intikama gayret ve pederin

tavrına davetle fütuhat-ı kesire vücuda getirmeğe sây eyliyesin, duam seninle hiledir Miihimme defteri 168, s. 3). Demek ki babası Hacı Ivraz Mehmed Paşa'run v"\ ;ıfTiil< olm;ı«ı sebebiyle oğlundan da ayn-ı şey umulmuş.

yanına gönderilmişler ve aynı zamanda Boğdan seraskeri Abdi Paşa da Rumeli askeri ve sair kuvvetlerle Tuna'nm karşısına Kartal sahrasına geçerek Rus kuvvetleri üzerine gitmek emrini aldı; halbuki Abdi Paşa bu emirden evvel mühim bir kuvvetle Siret nehrVni geçip Yaş üzerine gidecekti. Hatta Abdi Paşa'-nırı Fokşani tarafından geçeceğini öğrenen düşman bunu önlemek üzere Yîoj'tan çıkarak pusu kurmuş ise de Abdi Paşa ordudan aldığı emir üzerine Kırım Hanına yardım etmek için Prut nehrini geçip Kırım Hanı ordusuna yakın konarak orada düşmanla çarpışmıştı; yiyeceği olmadığını işae eden Romanzov hiç yerinden kımıldamıyordu; bunun üzerine Boğdan seraskeri Abdi Paşa ile Kırım Hanı düşmana baskına karar verdiler. Fakat casusları vasıtasiyle bunu haber alan düşman kumandanı, yeniçeri yaya kuvvetlerinin Kırım Hanı ve Abdi Paşa kuvvetleriyle birleşmesinden evvel davranarak harekete geçmeğe karar verdi. Bir gece ansızın falcı geçidinden geçip birleşmelerine meydan vermeden evvelâ Kırım hanı ve arkasından Abdi Paşa kuvvetlerine baskın yapıp bozmuş ve bu suretle Buğdan'ın istirdadı ümidi kesilmişti; Bu vaziyet üzerine Kırım Hanı ile Abdi Paşa bizzat sadr-ı azamın gelmesini istediler.

K rt I n \ ^u sıra^a Babadağı karargâhında bulunan Ye-muharebesi niÇe™ ağası Kapıkıran Mehmed Paşa, yeniçeri" . kuvvetleriyle Kartal sahrasına geçip Abdi Paşa ve Kırım.Hanı kuvvetleriyle birleşerek saç ayağı olmağı vezir-i azama teklif etmiş ye bu teklif ordu erkânınca da müsait karşılanarak yeniçeri kuvvetleri bütün levazımat ve zahireleriyle Tima'yı geçip ileri yürümüştü.

Kırım Hanı Vye Abdi Paşa ordusuncTan kaçan askerlerin bir kısmı yeniçeri kuvvetleri tarafına gelince yeniçeri ağası geri dönerek Kartal sahrasının beri ucuna gelip vaziyeti vezir-i azama bildirmiştir; bu sırada Kırım Hanı ile Abdi Paşa taraflarından gelen kâğıtlarda düşman sanıldığından çok fazla olup bundan sonra bu asker ile karşı durulmaz; yeniden altmış bin güzide askere ihtiyaç vardır ve vezir-i âzam da bizzat gelmelidir demişlerdi; bunun üzerine Halil Paşa, üstü açık denilen kayıklarla ve bütün ordu ile bir ayda Kartal sahrasına geçti ve düşman üzerine yürüdü. *

Bu sırada Rus ordusu, mağlup etmiş olduğu Tatar kuvvetlerini takip ediyordu; Osmanlı ordusunun Tuna'yı karşı tarafa geçtiğinden haberdar değildi; Prut nehrinin Tuna'ya döküldüğü yere gelip memulun hilâfına olarak yüz binden fazla Osmanlı ordusiyle karşılaşınca şaşırdı. Kırım Hanı düşmanın sol cenahı karşısında mevki aldı ve düşmanı geri çevirmemek için yolu kapayarak Rus kuvvetlerini ihataya başladı; bu hal üzerine Prut*-de Büyük Petro'nun vaziyetine düşmek üzere bulunan Ro-manzov on sekiz bin mevcutlu kuvveti ile kendisini müdafaa ediyordu; fakat serdar-ı ekrem Halil Paşa korkaklık derecesinde fazla ihtiyat edip Rus kuvvetini kendi kuvveti derecesinde sayarak üç kat siper yaptırıp muharebeye başladı. Rus kuvvetleri beşer tabur olup murabba şeklinde tertibat almışlardı.

Rus askeri tazyik olunarak beş saat muharebeden sonra mağlup olmuştu; fakat Romanzov böyle giderse ordusunun tamamen eriyeceğini hesap etmiş ve harbeli tüfeklerle ânî olarak taarruzla kendini kurtarmağa karar vermişti; işte Rusların bu hücumuna karşı bizim yüzbini mütecaviz nizamsız asker karşı koyamvyarak siperlere doğru kaçmağa başlamışlardı. Nihayet talim ve terbiye gören bir avuç Rus askeri bizim talim ve terbiyeden mahrum çokluğa galebe ettiğinden Osmanlı ordusunda kah-kari bir bozgunluk peyda olarak askerin üçte biri şehid düşmüş yüz kırk üç pare top, yedi bin zahire yüklü araba Rusların eline geçmiştir.

Bu Kartal hezimeti üzerine Abdi Paşa ile Kırım Hanı ellerinde kırk bin kişilik bir kuvvet olmasına rağmen İsmail tarafından Tolça tarafına geçmek mümkün iken korkularından geçe-

miyerek bataklıklarda dolaşarak otuz konak uzaktaki özi kalesine kaçmışlardır (1770 Ağustos).

Büyük bir ordu ile Tuna üzerine köprü kurulmadan kayıklarla bir ayda karşı tarafa geçilmesinin zorluğundan başka bir mağlubiyet zuhurunda bunun vahim neticeleri Sen Gotar ve Zen-ta muharebelerinde görülmüşken bilhassa böyle köprü kurmadan geçilmesinin ne kadar hatalı olduğu düşünülmemiş ve hatta düşmanı mağlup ettikten sonra Hotin üzerine gidileceği ae düşünülerek ağırlıklar ve zahire de ordu ile beraber götürülmüştü; ser-dâr-ı ekrem Halil Paşa'nın bu derece hesapsız hareket etmesi

mutlak surette Hotin'i kurtarmak için İstanbul'dan aldığı emir üzerine idi.

Kartal sahrasında Debbağ, köprüsü mevkiinde vuku bulup1 Kartal veya Larga muharebesi sekiz saat sürmüştür. Bu mağlûbiyet üzerine Halil Paşa azlolunarak yerine Karadağ âsilerine karşı muzafferiydi görülen2 Bosna valisi Silahdar Mehmed Paşa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olmuştur (1184 Rain a zan/-1770 Aralık)3.

Kartal mağlûbiyetinden sonra müteaddit defalar düşmanı nıp ûp ederek teslim olmayan Bender kalesi, general Kont Pa-nin4 ve İsmail kalesi de General Repnin taraflarından zabt

1 Mahmud Sabit Efendi vekayinamesi s. 18b.

2 Karadağlıların zaman zaman yabancı devletler tarafından tahrik neticesinde isyan etmiş oldukları bilmünasebe daha yukarılarda görülmüştü. Karadağlıların Viladika'sı olan Danilo'nun 1735'de Ölümünden sonra yerine gelen yeğeni Sava, isyan ederek Avusturyalılarla birlikte Osmanlı hükümeti aleyhine harp etmiş ve daha sonra Viladika olan Vasil'i Rusya ele alarak külliyetli tahsisat ile metbulan aleyhinde kullanmış ve ikinci defa Viladika olan Sava da Rusya'ya meyletmiştir. 1182 H., 1768 M. Osmanlı-Kus muharebesinden evvel Osmanlı vesikalarında ismi zikredilmiyerek "bir şahs-ı mechûl-ül-hal" olarak tavsif edilen îstefan adından Hırvat veya Daimaçyah biri, kendisinin maktul Rusya hükümdarı III. Petro olduğunu iddia ile meyÜana çıkıp etrafına epey taraftar toplamıştı.

Karadağ'da Düzme III. Petro'nun faaliyeti sebebiyle Osmanlı hükümeti 1768 Haziranda Bosna valisi Silâhdar Mehmed Paşa ile ve Rumeli valisi diğer Mehmed Paşa'ya ve Arnavutluk sancak beylerine, emirler vererek bu harekâtı bastırmağa memur etmiştir (Mühimme defleri 166, s. 12).

Yalancı Petro yani Hırvat Îstefan evvelâ Venedik hududu taraflarında faaliyete geçmiş ve sonra Venediklilerin tedbir* almaları üzerine Karadağ mıntıkasına atlayıp îşpozi> Podgoriçe, Ülkün, Bar ve İşkodra havalisinde harekât yapmıştı {aynı Mühimme defteri ve aynı hüküm). Istefan'ın, Petro olduğunu iddia etmesi Katerina*yı epey talaşa düşürmüş ve bunu elde etmek için gizlice Karadağ'a göndermiş olduğu Dolgoroki bir kolayını bulup Istefan'ı elde ettî\se de halkın kendisini müdafaa ve himayesiyle yalancı Petro kurtul-muşti'r. Îstefan, Osmanlı,-. Rus muharebesinde Karadağ'da ıslahat yaparak isyan çıkartmamış ve bu suretle Osmanlı hükümetini meşgul etmemiştir.

3 Kartal mağlûbiyeti üzerine Vezir-i âzam ve Serdar-] ekrem ivaz Zade Halil Paşa'nın mağlûbiyet hakkında padişaha açık arızası (Top. Arşivi No. 1850)

4 Bender kalesi, Kont Panin tarafından Temmuz sonundan beri muhasara edilmekte idi. JVihayet iki ay muhasaradan sonra 27 Eylül 1770'de düştü (Hammer, c. 8, s. 366 ve 367). Vâsıf, Bender muhasarasının Kartal muharebesinden evvel uzaktan yapılıp Kartal mağlûbiyetinden sonra da devam edip üç aya yakın sürdüğünü, taundan çok telefat vuku bulup bu miyanda Serasker bulunan vezir Mehmed Paşa'nm taundan vefat ederek yerine kale erkânının ittifakıyle Abdülcelil-zâde Vezir Emin Paşa'nın kumandan olduğunu ve nihayet düşmanın yaptığı şiddetli bir hücum esnasında kale kuv-

olunarak Tuna'mn sol sahilinde kalan diğer, Kili. lbrail, Akker-man kaleleri yani umumî

tabirle Bucak mıntakası elden çıkmış ve Eflak kıt'ası de yeniden düşman" işgali altına girmiştir (Eylül 1770).
Romanzov'un Tuna'yı geçmesi üzerine Babadağı, kış ordu-ugâhi olmaktan çıkıp ordunun Hacıoğlu pazart'ında kışlaması düşünüldü ise de pâdişâhın kat'i iradesi üzerine sadr-ı azamın yine Babadaği^nda. ve yeni Kırım Hanı Selim Giray'ın da Babadağı ile Tolca arasında kışlamaları takarrür etti; halbuki zahire yokluğu ve bilhassa ordu vaziyeti cihetiyle Babadağı'n&a kışlamak imkânı olmadığından bunu padişaha bizzat arzetmek üzere sadaret mektupçusu Abdürrezzah Bahir efendi Istan-buViL gönderilmişti; fakat sarayından dışarı çıkmayarak ordu ahvalini bilmeden ve bilenleri ve söyleyenleri dinlemeden işe müdahale eden III Mustafa, Abdürrezzak Efendi'nin vaziyeti açıkça arzetmesine rağmen evvelki sözünde ısrar etmiş olduğundan az sonra bu ısdarının felâketi görülmüştür ı.
_ , M Rus orduları başkumandanı Mareşal Ro-
Kuslarra sulh * , *
tektiHeri m a n z ov, * Kartal muharebesinden ve Bender in
zabtından sonra 22 Cemaziyelevvel 1184 (13
Eylül 1770)'dc Serdar-ı ekrem Halil Pa,şa'ya, Petro Yuvan
adında yarbay rütbesinde Türkçe bili* birisiyle mektup gönderip
Tuna'yı geçmeden evvel sulh yapılmasının münasib olacağını
vetleri müdafaa halinde düşmanla çarpışırlar iken diğer bir kuvvetin müdafaadan hali bulunan İstanbul kapısı tarafından merdivenlerle kaleye girmeleri üzerine BercoVr'in teslim olduğunu yazmaktadır (c. 2, s. 111).
1 Kartal mağlûbiyeti üzerine padişah huzuriyle yapılan görüşmede ordu merkezinin Babadağırtdan daha içeriye naklinin zarurî olduğu hakkında Abdürrezzak Efendi'nin mütaleasını pâdişâh muvafık görmemiş ve serdâr-ı ekrem Babadağı'ndan çekildiği takdirde halk muhaceret edip Balkanları bu tarafa aşarlar demiş. Bunun üzerine Abdürrezzak Efendi, kendi arzula-riyle gelmeyip mecburî yani düşmandan kaçıp gelirlerse hal neye müncer olur? deyince pâdişâh sükût etmiş ve meclis dağılmıştı. Halbuki o günün akşamı Abdürrezzak Efendi'ye pâdişâhtan adam gelip "Efendi işte sabahtan dediğin gibi herifler bozulup bu tarafa geliyorlar buna tedbir nedir" diye sordurması üzerine Abdürrezzak Efendi: şimdilik Pazarcık'ta kalmalarını ve tesüyeti müş'ir hatt-ı hümâyun gönderilmesini tavsiye etmiştir (Vâsıf tatihi, v,. 2, s. 107).

teklif ederek kendisinin buna murahhas olduğunu bildirmiştir. Gelen memur 16 Eylülde Osmanlı ordugâhına getirilerek görüşülmüş, keyfiyet Serdar-ı ekrtfm tarafından istanbul'a bildirilmiş ise de gelen cevapta *'O işe biz bunda nizam veririz, mareşala dostane mektup

yazınız" denilmiştir.
Hükümetin biz burada nizam veririz demesinin sebebi, Avusturya ile Prusya'nın tavassutları hakkında müzakere olunması idi; fakat tavassut meselesi henüz sözde olup fiiliyata geçilmiş, değildix. Halbuki bu tavassut Rusların müteaddit galebelerinden hasıl olduğundan bir buçuk sene zarfında ne ağır kayıplara uğrandı, hattâ Ruslar Osmanlılarla doğrudan doğruya müzakereyi isteyüp mutavassıt kabul etmediklerinden, daha sonraki Bükreş görüşmelerinde Avusturya ile Prusya'nın tavassutlarından bir netice hasıl olmamıştı.
Halil Paşa'nın yerine tayin edilmiş olan Bosna valisi Silâhdar Mehmed Paşa2 Bosna'dan orduya gelinceye kadar
1 Osmanlı hükümeti ingilizlerin bu harpte Ruslara yardımları sebebiyle ingiltere ile dostluğu keserek Rusya ile anlaşmak için tavassutta bulunmakta olan Avusturya, Prusya, ingiltere ve Fransa_ hükümetlerinden sulhe tavassut hususunda Avusturya ile Prusya'nın müracaatlarım kabul etti (28 Temmuz 1770/1184 Rebîulevvel). Osmanlı hükümetinin bunların tavassutlarını tercih etmesine karşı ingiliz elçisi Morrey köpürmüştü; fakat Osmanlı hükümeti ingilizlerin Ruslara karşı olan donanma yardımım gördükten sonra ingiltere'nin tavassutuna tabiî kıymet vermedi. Nihayet, Avusturya ile anlaşmayı muvafık gören Osmanlı murahhaslaTi Avusturya maslahatgüzarı Tugut (Thugut) ile —ki sonradan Avusturya'nın orta elçisi olmuştur— bir anlaşma yaparak bunu Prusya elçisinin haberi olmadan gizlice geceleri yer değiştirerek belli etmemek üzere müzakere edip (Hammer târihi, c. 8", s. 398) nihayet 1771 Temmuzunda Çırağan yalısında teati ettiler. Osmanlı hükümeti Avusturya ile akdettiği bu gizli anlaşma gereğince Avusturya imparatoru, Osmanlıların ellerinden çıkmiş-olan yerleri ya diplomasi yolu veya harple Osmanlılara iade ettirmeğe muvaffak olduğu takdirde buna mukabil Osmanlı hükümeti Belgrad muahedesiyle Avusturya'dan geri alınmış olan Transiivanya tarafındaki bazı yerleri (Hammer'in kaydına göre Küçük Eflâk'ı) Avusturya'ya terk ile Avusturya ticaretini her türlü ağır resimlerden muaf tutmayı kabul edip aynı zamanda Avusturya'nın, Ruslara karşı yapacağı sefer masrafına karşılık olarak da yirmi bin kese akçe verecekti. Halbuki aşağıda görüleceği üzere Avusturya bu hususta mağlûp ve yorgun olan Osmanlı devletine oyun yapıp masrafsız olarak Bukovinâ'yı işgal ettikten başka sefer açmış gibi masraf parası da almıştır. Avusturya ile aktedilen beş maddelik ittifakın metni sureti Topkapı sarayı arşivinde 1052 numaradadır.
2 Silâhdar Mehmed Paşa'nın sadr-ı âzamlığa tâyinine dair hatt-ı hümâyun sureti : ■".

Tolca muhafızı Diyarbakır valisi Hacı Ahmed Paşa ordu serdar vekilliğine tayin edilmiştir.
Rusların Akdeniz Harekâtı
v . Bu Osmanlı-Rus muharebesinde devleti içe-
Mora Rumlarını risinden de meşgul etmek isteyen Katerina, tahriki Mareşal Münih'in tavsiyesiyle Balkanlarla
Mora'daki Ortodoks mezhebinde olan halkı isyan ettirmek üzere tertibat aldı ve aslen Makedonyalı olup Rusya'da topçu kumandanı olan Papas oğlu Mavrumihal'i Mora'ya gönderdi; beraberinde İncil, K a t e r i n a'nın resmi ve bir çok haçlar bulunduğu halde Mora'ya giden Papas-oğlu orada epi faaliyette bulundu; }>apaşları ve ileri gelen bazı Kalamata1 lıları elde etti ve sonra Panayotti Benaki ismindeki bir Rum va-sıtasiyle Manya Ular (Manyot'lar) ile görüşerek uyuştu ve tedarik edilen propagandacılar yasıtasiyle Mora köylerinde isyan hazırlıkları yapıldı; bilhassa Türkçeye mükemmel surette vakıf bulunan, arapça ve farsçayı pek iyi bijip konuşan, Rumeli'yi ve adaları dolaşarak propaganda yapan Hacı Murad müşteâr
Sen ki vezir-i âzamim ve serdar-ı ekremim Mehmed Maşa'sın, Seni selâm-ı şahanem ile teşrif kıldıktan sonra selefin Halil Paşa'ya gerek umûr-ı sefer ve gerek ümûr-ı âmmede kirili istiklâl

verilip hazâin-î firavan ve esbâb-ı âdiyedeıı olan levazımât ve mühjmmâti istikmal ile bâzûy-ı iktidarına fevk'1-gaye taltviye ve her hususa rubsat-ı kâmile-i mülükânem mebzul olup.. .kendimden hüsn-i tedbir ve sebat ve celâdet üzere hareket memul ve matlûp iken evkatmı müteallikat ve havasına sarf... ve düşman-ı dinin lüle ve harekâtından külliyyen gaflet ve lıiyn-i muharebede adem-i sabır ve sebatla rünud-ı muvahhidini mübtelây-ı hezimet kılıp uğur-ı din-i mübinde feday-ı can ve baş eden kullanma rağbet eylemediğirîden teneffür-i kulüp edip sefer görmüş ihtiyar kullanma rağbet etmeyip cümle perişanlığa bâis ve hilâf-ı memul-i hümâyunum olan haletler vukua gelmekle... azli vücûb-ı aklî ile muktazî olduğuna binâen azlolunup mühr-i hümâyunum yedinden uess olunmuştur. Sen umur-ı cenk ve harbe vâkıf olduğun Karadağ'da esbab-ı sefere arif olmanla, senden dirî-ü devlet-i âüyyeme lâyık harekât memûl-i şahanem olmağın mühr-i hümâyunumla hizmet-i vekâlet-i mutlakam sana tefviz ve ihsanım olmuştur... (Mühimmc defteri 168).

Pâdişâh hatt-ı hümâyunda bütün kusun vezir-i azama atfetmiş ve asker denilen zümrenin nizamsız bir kalabalıktan ibaret olduğunu bilmemezlikten gelerek bilhassa ocaklıyı gücendirmemek istemiştif. p

adlı Lir Rus casusı 1179 H./1765 M. de yani muharebeden üç sene evvel Moro'ya gelip Manyokları tamamen ele almış ve isminden ötürü hiç nazar-ı dikkati çekmeyerek Manyakları isyana hazırlamıştı. Manyaklar isyan edecek olurlarsa derhal himaye vadolu-nup ÜTalamata'da bulunan Malveziya Baş piskoposu Rus filosu ve ordunun pek yakında muvasalat edeceğine dair teminat da almıştı.1

Papas-oğlu Mavro Mihali a Mora vaziyeti hakkında malûmat verip bir Rus filosunun Akdeniz'e gelmesiyle Mora'-hlarm isyan edeceklerini Katerina'ya bildirdi; işte bu suretle Osmanlı hükümeti kara harbiyle uğraşırken hiç beklemediği Mora ısyaniyle karşılaştı.

»i -o **L. Baltık denizinde Büyük Petro tarafından Rusların Baltik J

filosu yaptırılan donanma bu harpte çok işe yaradı,

1769 Temmuzunda Kronştad limanında bulunan Rus donanmasının birinci kısmı olan yedi kalyon, dört firkateyn ile bir kaç nakliye gemisi Akdeniz'e hareket etti 3 Donanmada bin iki yüz mevcutlu bir tabur asker vardı. Donanma amirali Spiridof olup yanında Komodor mevkiinde Greig adında bir İngiliz yardı; Donanmada gerek Azak denizi tarafından ve gerek Aforo'dan gelen gemici ramlar da bulunuyordu;

1 Mord'nın güneyinde- Koron, körfezinin doğusunda bulunan Manya halkı olan Manyotlar Ijt. Bayezid zamanında şahsî vergiden muaf olmak üzere Osmanlı nüfuzu altına girmişlerdir. Korsanlıkla meşgul olan Manyotlar Girid seferi esnasında fırsat buldukça Türk nakliye gemilerini yağma etmek suretiyle fenalık yapmışlar, hattâ bu gemilerden bazılarını Kandiye altına götürüp yakmışlardı. Mjanyotlar bu yaptıklarının cezasını göreceklerini bildiklerinden kendilerini buradan kaldırmak için Papaya ve Toskana büyük dukalığına başvurdularsa da muvaffak olamadılar. Cineviz cumhuriyeti bunlara Korsika adasında yer göstermek istedi ise de fîle çıkmadı. Nihayet Manyotlar Girid seferinden dönen Fazıl Ahmed Paşa*y« 1081 (1670)*de boyun eğerek itaat gösterip vergiyi kabul edeceklerini bildirdiklerinden 1083 (1672)'de Edirne'ye bir heyet gönderip vergilerini tesbit ettirmek istediler, yirmi seneden beri vermedikleri vergi afvolundu (Galland tercümesi, c. 1, s. 96 ve Silâhdatr tarihi, c. 1, 8. 528).

3 Hammer (Almanca tab'ı, c, 8, s. 355) Georg Papasoğlu diyor.

3 Hammer'de on iki saff-ı harp gemisi, on iki firkate ve diğer müteaddid gemilerden müteşekkil donanma deniliyor {Almanca tab*u c. 8, s. 355).

Bu tarihlerde İngilizler ile Rusların arası iyi olup Fransaya karşı hasım olan Kat erin a, îngiltereye dosttu ve 1767 tarihli hir ticaret anlaşması ile îngiltereye geniş müsaadatta bulunmuştu; bundan dolayı Rus donanması ingiliz limanlarına geldiği zaman dostça

tezahürlere vesile olmuş, noksanları giderilmiş ve personel noksanları da ingilizler tarafından tamamlanmış ve hatta ingiliz amirallarından Elfinston ile bir kaç İngiliz zabiti daha sonra hareket eden ikinci Rus Baltık filosuna iltihak etmişlerdi.
Birinci Rus Baltık filosu aynı sene son baharında İngiliz limanlarından Cebelüttarik boğazına doğru hareket ettiği sırada kalyon, firkateyn ve nakliyeden mürekkep on mevcutlu ikinci Rus Baltık filosu da İngiliz amirali Elfinston kumandasında olarak İngiltere'ye gelip o da 1770 Nisanında Cebelüttarik tarafına hareket etmiştir.
Bu iki Rus filosunun Baltık denizinden hareket ederek Türk sularına gelmekte olduğu Fransa hükümeti tarafından Osmanlı hükümetine bildirildi ise de1 Mora'daki isyan hazırlıklarından haberdar olmayan hükümet, Rusların Akdenizde bir istinad noktası olmadığını söyliyerek işi ciddiye "almadı ve bunu söyleyenleri safsatacı ve mugalatacı addetti ı. Hattâ Cezayir-i Garb Beylerbeğisi tarafından yirmi yedi parçadan mürekkeb bir Rus donanmasının Minorka adasındaki Port Mahon limanına geldiğini
1 Rusyalı, Petersburg'un batısında ve Baltık denizVne dökülen nehir kenarında büyük gemiler.yaparak deniz ticaretine ehemmiyet vermiş olup aynı zamanda Osmanlı devletiyle muharip olduğundan Bahr-i BaÎtıfc'tan Bahr-i Muhii'e ve Septe boğazından Akdeniz'e çıkıp Cezair-i islâmiyyeye Ssâl-i mazarrat ve adalar reâyasiyle anlaşmış olmalariyle gemilerinin noksan ve adamlarının tecrübesizliği sebebiyle Venedik ve îngilterelü ile istimzaç ve kira ile sefineye ihtiyaçları olduğunu ifade edip arzularını temin ettikten başka denize mücavir olan düvel-i nesâradan kuvvet-i nakdiye ile derya ilminde mahir adamlar tedarik eylediklerini Moskovluya buğz eden bazı düvel hufyeten dev-let-i aliyyeye ihbar ve vaktiyle tedarikli bulunmaklığı ihtar eylemişlerdi. "O vaktin rical ve kibarı bu keyfiyeti mugalataya hami ve adem-i tasdik ile Peters-fcurg'dan Akdeniz'e MoskoVlu'nun donanma ihracım bir veçhile mütalealarma tatbik edemeyip umur-ı müstahileden ad ve muaraza edenlerin delâilini mü-kâbere-i mahz ile red eylediler; nagâh düşınan-ı ru siyah tnebaktı açıklarında nümayan ve sevahilinde bulunan ehl-i İslama dehşet resan olmalariyle.., Moskovlu'nun Bahr-i Sefid'e donanma ihracını müstahil addedenler gark-ı bahr-i şerm" oldular (Vâsıf tarihi, c. 2, s. 42).
f

bir mektupla Patrona Cezayirli Hasan Bey'c1 bildirilmiş \e o da bu mektubu sadaret kaymakamına göndermişti.
Her iki filodaki kuvvetlerin başkumandanlığı (Akdeniz harekâtı kumandanlığı) Aleksi Orlof adındaki Rus generalına verilmişti; Bunun kardeşi Teodor Orlof, Amiral Pridof'un kumandasındaki kuvvetlerin yani birinci Rus filosundaki askerin kumandanlnğım ele aldı.
Birinci Rus filosu Mora sahillerine gelerek Koronun muhasaraya başladı; diğer filoya Aleksi Orîof binip o da Koron muhasarasına iştirak etti (1770 Mart) her iki donanma mevcudu altı kalyon dört firkateyn, iki müsellah nakliye, bir hu m bara gemileriyle diğer bazı nakliyeden müteşekkildi.
Mora Maki durum
Aleksi Orlof'un Akdeniz harekâtı kumandanı Aleksi Orlof-plfim un plânı mucibince Çanakkale boğazı'nı Osmanlı
donanmasının çıkmasına karşı kapatarak Akdeniz'deki bazı mühim adalara sahip olunduktan sonra Mora1-dan itibaren Selanik'e kadar isyan başlayacaktı; fakat bir hadise bu plânın tatbikine mâni oldu.
Rusların birinci filosu Mora sularına gelerek öncülerini ileriye göndermişti; fakat asıl Rus filosu bir fırtına yüzünden Manya limanına ilticaya" mecbur olup bu ilticayı Manyaklar isyan hareketine işaret zannederek* ayaklanmalarından dolayı Aleksi, plânını değiştirmeğe mecbur olarak harekâta başladı.
1 Patronat Osmanlı 'donanmasında kaptan paşadan sonra gelen en yüksek rütbeli amiral olup Cezayirli Hasan Bey daha sonra uzun müddet kaptan paşahk ve daha sonra sadr-ı

âzamlık etmiş olan meşhur Cezayirli Gazi Hasan Paşa'dır.
2 Mora valisi esbak vezir-i âzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın 7 Zilkade 1183 (4 Mart 1770) tarihli tahriratında: "...îşfou Zilkadenin ikinci çarşamba günü Moskovlu keferesi bandırasiyle beş kıta sefain ötedenberu isyan ve tuğyan üzere olan Manyo'da Mavromihaîioğlu limanına dahil oldukları, Koron, Mudon, Misistra, Anderusya, Londar ahalileri tarafından inha ve cümleye havf ve hayşyet târi oldu" denilmektedir (Başvekâlet Arşivi vesikaları. Dolap 1, Sandık 3, Vesika numarası 39). ?

Mora isyanı evvelâ elli bin Alanyalının ayak-Mora'da yer yer lanmagi le U83 H./1770 Martında başladı ve isyanlar J '
evvelden yapılan hazırlık dolayısiyle derhal
genişledi. Yarım adadaki müslüm anlara karşı katl-i âm yapıldı, daha yukarıda adı geçen isyan müretliplerinden Kalamatah Benaki başına topladığı dört bin kadar ruma, Rus askeri elbisesi giydirerek Koron muhasarasına iştirak etti; bu suretle denizden ve kaıadan kuşatılan Koron müdafileri iki ay mukavemet ederek kaleyi vermediler; kasabalardan kaçabilen müslüm anlar Mora'nın merkezi olan Tripolice şehrine iltica ettiler.
Barkof kumandasında dörtyüz kadar Rum askeri mühim miktarda Manyalı ile birleşerek ı kendilerine teslim olmalarına rağmen vaidleri hilâfına Mizistira halkına katl-i âm yaparak çocukları minareden aşağı atacak kadar vahşet gösterdiler 2 Diğer âsîlerin de iltihakiyle mevcutları artan Rus ve Manyot kuvvetleri Tripolice üzerine yürüdüler.
Bu sırada Tripoliçe'yv yetişen Mora seraskeri esbak sadr-ı âzam Muhsin-zâde Mehmed Paşa, kendisine Selanik, Bar, Ülkün ve saireden gelecek gönüllü kuvvetlerin beklenmesine vaziyetin müsaid olmamasını takdir ederek etraftaki ayana .buy-ruldular gönderip acele yardımına çağırdı; Tırhalalı Ni'metî-zâde, Yenişehirli Müderris Osman Bey 3 ve kapıcıbaşı İsmail Ağa, Çatalcalı Ali Ağa, izdinli-Bey-zâde Yusuf Ağa biner ve daha fazla kuvvetle Tripoliçe'ye geldiler; kasaba etrafında müdafaa tertibatı alınmıştı.
_ . .. n Eyalet merkebi olan Tripoliçe^de on bin kadar
Tripolice ve ratras J , *. ı •/ ı •
muharebeleri Türk müdafaa kuvveti toplanmış olup asilerin
mevcudu da yirmi bin kadardı; bunlara karşı mütesellim Hasan Efendi kumandasına verilen * kale

1 Vâsıf tarihi bu mikdarı altmış bine çıkarmakta ise de mübalâğalı olup bu mikdar daha sonra artmıştır.
2 Hammer (c. 8, s. 356, 357 — Almanca tab'ı).
3 Müderris Osman Bey, buradaki hizmetlerinden dolayı vezirliğe terfi ederek Müdderrisris Osman Paşa olmuştur.
4 Bu mütesellim Hasan Efendi, daha sonraları yani 1202 H., 1787 M. de VidirCde vali bulunan Melek Mehmed Paşa'ya kethüda olup sonradan Rus harbinde vezirlik verilmiş ve 1204 II. (1790 M.)Me vezir-î âzam ve serdâr-ı akrem olmuştur kî, tarihte Kethüda veya Cenaze Hasan Paşa diye meşhurdur. \

kuvvetleriyle hariçten imdada gelen Türk ve Arnavud askerlerinin düşmana karşı yaptıkları şiddetli hücum üzerine âsîler üç bin maktul vererek dağıldılar; topları elde edildi; dört yüz Rus'tan hiç biri kurtulamadı; 23 Zilhicce 1183 (19 Nisan 1770) tarihindeki bu mağlûbiyet âsîleri sindirdi; maama-fih isyan hareketi bir yerde olmadığından diğer Mora kasabaları da taarruza ve katl-iâma uğramışlardı; meselâ Arkadya halkı teslim olmalarına rağmen evlere doldurularak yakıldılar; Mora'-nın kuzey batısına düşen Gaston kasabası hıristiyanları oradaki Türklerle muharebe edip Türklerin bin müşkilâtla Balyabadra yani Patras taraflarına çekilmeleri üzerine Patras Rumlariyle haberleşip faaliyetlerine devam ettiler. Patras varoş'ı müdafaadan sonra düştü ise de kale müdafaa etti; Rus donanmasiyle âsîlere karşı on dokuz

yirmi gün müdafaa eden Türkler susuzluktan teslim olacak dereceye gelmişlerken bu sırada Kastil muhafızı Mus t af a P a ş a'nm gönderdiği kuvvetler karşı sahildeki Lepanto (İnebahti)' dan gelen yardımcı kuvvetlerle birleşerek Patrash muhasara eden âsîleri mağlup etmişlerdir. Bu galibiyet üzerine beş bin kadar Türk kuvveti- Gaston ve diğer bazı kasabaları geri almışlardır. 3u, Tripolice ve Patras muvaffakiyetleri üzerine isyan hareketi yavaş yavaş tavsamağa başlamıştır.
Mudon muhasarası Koron muhasarasını kaldıran Ruslar Navarin üzerine gidip burasını aldıktan sonra x bin kadar Rus kuvveti ve otuz altı top ve mühim miktarda Mora kuvvetleriyle birlikte karadan ve denizden Navarin yakınındaki Mudon üzerine yürüdüler; âsîlerin en büyük kuvveti burada bulunup miktarı otuz bin kadardı; sekiz yüz mevcutlu Mudon kalesi, Mayıs 1779 tarihine kadar dayandı ve Mora seraskeri Muhsin-zâde'nin Tripolice muvaffakiyetinden sonra acele olarak Çatalcalı Ali Ağa kumandasiyle yolladığı yedi bin kişilik bir kuvvet düşmanın çokluğuna bakmayarak mücadeleye atıldığı
1 Navarin, Prens Dolgoruçki (Dolgorucki) ile Rus ordusunda hizmet etmekte olan Hannibal'a teslim oldu. Prens Dolgoruçki Arkadya ile LeonlarVyi de zabdetti. Prens tarafından Türk garnizonunun hayatlarının bağışlanmış olduğuna dair olan anlaşmayı Fransa konsolosu da imzalamıştı; fakat Matyalı'lai bunu tarumıyarak Türkleri kati ile şehri yaktılar (Hammer, Almanca tab'i, c. 8, s. 357). \

sırada kaleden çıkan üçyüz fedai de bunlara yardım ettiğinden Rusların çoğu katlolunarak topları zabtolundu; çok zayiat veren âsiler de perişan bir halde kaçtılar. Bundan sonra Çatalcalı Ali Ağa, Navarin kalesine iltica eden Ruslara karşı taarruza geçti.
^ . Devlet merkezinde Mora isyanı haber alınır
Osmanlı J TT..
, alınmaz donanma, kaptan-ı derya riusamed-
Mora'ya hareketi ^*n Pas-a kumandasında olarak boğazdan çıkmıştı1; bunu haber alan Aleksi Orlof, îngiliz amirali Elfinston (Elphinstone) kumandasındaki ikinci Bahr-i Baltık filosunun Osmanlı donanmasına karşı gitmesini emretti. Osmanlı donanmasının Mora'nm doğu taraflarına gelmesi ve Rus filosiyle 27 Mayıs 1770'deki muharebesi üzerine Navarin kalesinde bulunan Aleksi Orlof Moralıları isyana tahrik eden Pa-pazoğlu ile Benaki'yi yanma alıp isyan ettirdikleri Mora halkını yüzüstü bıraktıktan sonra Navarin'i tahliye edip Türk donanması üzerine gittiğinden Navarin kalesi bu suretle kurtulmuş ve Ruslar'da Mora'dan tamamen çekilmişlerdir (7 Haziran 1770).
On kalyon, bir baştarde ve oniki çekdiri ve firkateynden mürekkep olan Osmanlı donanması Mayıs 1770'de istanbul'dan hareket ile yirmi mayısta Doğu Mora sularına gelerek derya beylerinden Rodos sancağı mutasarrıfı Cafer Bey'in yedi kıt'a gemisiyle birleşmiştir.
Osmanlı donanması, düşmanın Mudon önünde bulunduğunu haber alarak o tarafa doğru gitmekte iken Menekşe önlerinde2 dokuz gemiden müteşekkil Elfinston kumandasındaki Rus donanmasına rastladı vukua gelen, muharebelerde Osmanlı donanması çekildi ve Rus donanması tarafından Anapoli limanına kadar takip olundu; burada iki taraf arasında top muharebesi oldu, neticede Osmanlı donanması, düşman donanmasını çekilmeğe mecbur etmekle beraber personellerine güvenemeyen Hüsa-meddin Paşa Rus > donanmasını takibe cesaret edemedi (28 Mayıs 1770). Bundan sonra Osmanlı ve Rus donanmaları arasında bazı muharebeler daha olduysa da kat'î bir netice alma miyar ak hep Osmanlı donanmasının fazla çekingen ve ihtiyatlı hareketi ve harp sahasından çekilmesi suretiyle devam Stti.
1 Akdenize çıkan donanma kalyonlarında bulunan efrada basan gösterildikte verilmek üzere Kapdan-ı Derya Hüsameddin Paşa'ya ortaları birer sırmalı üçer kollu sade ikiyüz aded gümüş çelenk teslim edilmişti (Ceyb-i hümayun ve Harc-ı hassa defteri No. 24/2 sene 1183 Zilhicce 29).
2 Menekşe veya Benefşe limanı Mora'mn güney doğusunda ve Malya burnunun

medhalinde bulunup bir adı da Monemvaziya1 d ir.

„ .. . Mora seraskeri Muhsin-zâde Mehmed Paşa
Atara asilerine _ *
Karşı hareket Anapoli muhafızlığından seraskerliğe tayin edildiği için Mora ahvaline vâkıf olduğundan daha yukarıda görüldüğü üzere âsileri şiddetle tedip etmişti. Mora'nın batı sahillerine kaçabilen âsilerden bir kısmı Venediklilere ait tyoniyen adalarına iltica edebilip kaçamıyanlar ise Navarin önündeki Çıplak adaya (Sfakleri) kaçıp orada telef oldular. Navarin önüne gelen âsiler, Rus kumandanı Aleksi'ye:

— "Bizi esaretten kurtarmağı va'd ile isyan ettirdiniz; ondan vazgeçtik, şimdi bizi ölümden kurtarınız, başka bir şey istemiyoruz" diyerek kaleye kabullerini istedilerse de kabul edilmeyip Türk intikamına terk edildiler. Ruslar, Morahlarm kendilerine vadettiklerinden pek az şey bulmuşlardı; halbuki, Ruslara yüz bin kişinin tam mücehhez olduğu bildirildiği için împaratoriçe Katerina bu söze aldanmıştı. Rusların ellerinde Mora'yı zab-tedebilecek kuvvet olmadığından ancak bir, iki yeri muhasara etmişler, umdukları yardımı görmemişler ve daha ilk temasta kaynaşamamışlardı; bundan dolayı Moralılar, Rusların kendilerini terk etmelri ni affetmiyerek kaçtıklarını söylerlerken Ruslar da Moralıları korkaklık ile itham etmişlerdi.

Rusların Mora'dan tamamen ayrılmalarından dolayı Muhsin-zâde Mehmed Paşa âsileri tamamen temizledi; onun bu suretle süratli hareketi sayesinde az zamanda Mora isyanı bastırıldı. Bu muvaffakiyetinden 4olayi Mora fâtihi şöhretiyle anıldı1.

. . Rus donanması, kaybettiği Osmanlı donanması-
Koyun adaları r»
Muharebeleri nı ararken Pire, Atina ve Ağrıboz önlerine gelip halkı isyana teşvik ettiyse de Mora'nın akıbetine uğramak istemeyen Rumlar aldırış etmediler, Aleksi Orlofun fikri Türk donanmasına tstanbuP dan yardım gelmeden evvel onu muharebeye mecbur etmekti. Bu sırada Osmanlı donanmasının Midilli adasının güney taraflarında bulunduğunu haber

1 Bu Mora isyanına dair aslen Morali olan Süleyman Penalı Efen-di'nin kaleme aldığı mühim bir eser vardır. Süleyman Penah Efendi mecmuası denilen bu vekayinâme tarih vesikaları dergisinin yedinci sayısında neşredilmiştir. Süleyman Pcnah Efendi bu Mora isyanında orada J> ulunmuş tur. î

alan Rus donanması o tarafa gitti ve Koyun adaları önünde Türk donanmasını buldu. Aleksi, îc ab eden talimatı verdikten sonra donanma idaresini Rus amirali Sipiridof'a bırakarak kendisi bir firkateye geçti.

Osmanlı donanması mevcudu onaltı kalyon, altı firkateyn ve diğer gemilerden mürekkeb olup buna karşı Rus donanması da dokuz kalyon, dört firkateyn ve diğer beş gemi olmak üzere onsekizdi.

12 Rebîulevvel 1184 (6 Temmuz 1770)'de öğle vakti başlayan ve iki saat süren bu, Koyun adaları muharebesi bir donanma harbinden ziyade mübarezeye çıkan iki pehlivan gibi iki kapudâne kalyonunun muharebesinden ibaret olup fevkalade heyecanlı idi. Türk donanması kapudanesinin amirali Cezayirli Hasan Bey ve Rus kapudanesinin amirali de îspiridof idi.

İki donanma karşılaşıp harp tertibatı aldıktan sonra îspiridof im Senöztaş (Yevstafiy) ismindeki büyük kalyonu Osmanlı filosunun sağ yanına hücum etti. Buna karşı 84 toplu Burc-ı zafer adındaki Hasan Bey'in kapudâne kalyonu kendi üzerine gelmekte olan îspiridof'un. kalyonu üzerine gülle yağdırarak Rus kalyonunun bütün armaları budandığı gibi diğer bir gülle isabetiyle de dümeniparçalanarksuyunakıntısiyle Hasan Bey'in Burc-ı zafer kalyonunun üzerine düşer.ek iki kalyon birbirine yanaşmıştır.

Bu vaziyet üzerine' Hasan Bey, otuz kişi ile derhal Rus kalyonuna atlayarak döğüşmüş. ve Rusları sindirdikten sonra yaralanarak tekrar kendi kalyonuna geçmiştir. Bu sırada Rus kalyonunun cephaneliği ateş alarak yanmağa başlayıp yangın yanındaki Hasan Bey'in

kalyonuna da sirayet "ettiğinden Hasan Bey kendisini denize atarak Cezayirli A hm e d ismindeki bir arkadaşiyle beraber bir tahta parçâsiyle sahile doğru yüzüp sahilden gönderilen bir kayıkla kuttarılmıştır. Senöztaş kalyonu'n-da bulunan Aleksi Orlof'un kardeşi Teodor Orlof ve kalyon kaptanı ve bazı zabit ile on kadar askerden başka hiç kimse kurtulmamıştır.
İki kalyon harbi ve yangını dolayısiyle gemiler ateşin kendilerine sirayet etmemesi için Türk gemileri yükselip açıldıkları gibi Osmanlı donanmasının sol koluna taarruz etmek isteyen

Elfinston da yanmak tehlikesi üzerine harp sahasından açılmış ve bu hal üzerine Rodos sancak beyi Cafer Bey akşam karanlığından istifade ederek kendi gemileriyle güney istikametine seyredip Çeşme limanına girmiş ve diğer gemiler de onu takib eylemişlerdir,
Çeşme vak'ası Çcışme limanına giren Osmanlı donanması manevra yapamıyacak vaziyette üst üste demirlemişti. Bu tehlikeli vaziyeti yaralı olan Cezayirli Hasan Bey, kaptan-ı derya Hüsamettin Paşa'ya söylediyse de kaptan paşa liman ağzına ve Çeşme kalesiyle sahil araşma koydurduğu top-toplarla mukabele edileceğini beyan etti filhakika düşman donanması hücum etmiş olsa idi bu suretle mukabele olunurdu; hal böyle olmayıp hesab edilmedik bir hadise ile karşılaşıldı.
Osmanlı donanmasının Çeşme limanındaki sıkışık vaziyetini gören İngiliz amirali Elfinston'un tavsiyesiyle İngiliz amirali g reig'in hazırladığı dört kalyon iki firkateyn bir kumbara gemisi akşam karanlığı bastıktan sonra Çeşme limanı ağzına gelip limanı muhafaza eden dört kalyon üzerine top ateşi açtı; bu suretle iki taraf arasında top ateşi olurken dört ateş gemisi (Borlot) de top dumanlan . arşından sessizce çeşme limanına girerek birbirlerinin yakınında bulunan gemileri yaktığı gibi bundan başka yağlı paçavra ve humbara ile Osmanlı donanmasına ateş edildi. Ateş evvelâ bii* kalyona isabet* ettiğinden gemidekiler kendilerini denize attılar *. Fakat iş bununla kalmayarak ateş diğer kalyonlara da sirayet etmek suretiyle koca donanma yandı ve yalnız kaptan-ı derya Hüsameddin Paşa'nın baştardesi Sakız adasına kaçarak kurtuldu (7 Temmuz 4770). Bu muvaffakiyetinden dolayı Kont Orlofa karşı minnettarlığını bildiren ikinci Katerina bu Çeşme galibiyeti nişanesi olarak ona Çeşmeski lakabını vermiştir.
Çeçme vakasından sonra Rus donanması Sakız adası Önüne
1 Osmanlı donanması Çeşme limanında Rus donanmasiyle top teati ettiği sırada ateş gemileri üzerine memur olan İngiliz kaptanı, atılan gülleler arasında limana girip Rusyaluyu teşci edip ateş gemilerinden birisini Osmanlı gemisinden birisine kendi eliyle bağlayıp saçları, yüzü ve elleri yandığı halde kendini denize atıp yüzerek Rus donanmasırfa gelmiştir; bu suretle birbirinin yanımla bulunan Osmanlı donanması tutuşarak yanmıştır.

gelip hem oraya iltica etmiş olan kaptan paşa gemisini almak ve hem de adayı işgal etmek istediyse de kaleden şiddetle mukabele edilip ada sahilinde kuvvet de bulunduğundan çekilmeğe mecbur oldu.
Osmanlı donanmasının bir anda mahvolması Rus donanmasının Çanakkale'den içeri girip İstanbul'a gelmesi ihtimalini arttırdığından tersanedeki eski, altı kalyon bir kaç arnavud perken-desi, dört Cezair gemisi ve diğer bazı gemiler tedarik olunarak acele Çanakkale boğazına gönderildi. Venediklilerden bedeli mukabilinde bir kaç gemi alınmak istcndîyse de red cevabı alındı.
Çeşme vukuatını müteakib Hüsameddin Paşa kaptan-ı deryalıktan azlolunarak Rodos beyi Cafer Bey kaptan-ı derya oldu ve İzmir'de bulunan Cezayirli Hasan Bey'in kurtulan gemicilerle birlikte Çanakkale boğazı' na gelmeleri emredildi.
Çeşme faciasından sonra Aleksi Orlof deniz Çeşme v *
vakfından sonra kumandanlarını toplayarak vaziyeti görüştü; İngiliz amirali Elfinston bu galebeden istifade ile Çanakkale boğazını zorlayarak .Marmara'ya, geçilip İs-tanbuVun

bombardıman ile. tehdit edilerek bu suretle Osmanlı hükümetinin sulhe mecbur edilmesini teklif etti; fakat bu teklifi Aleksi Orlof muvafık bulmadı ve Boğazı kapatmak suretiyle İstanbul'un iktisadin tehdid edilmek üzere Boğaz dışında bir deniz üssü elde etmeği^ muvafık gördü; bunun üzerine koyun adalarından hareket eden Rus donanması Limni adasını işgal etti (17 Rebîulevvel 1184/10 Temmuz 1770). Fakat Limni kalesi teslim olmayarak üç buçuk aya yakın bütün Türk halkı çoluk,
çocuklariyle müdafaada bulundular.
v
■*
LimnVye yerleşen Rus donanması îngiliz amiralinin tavsiyesiyle Çanakkale boğazına, taarruz hazırlığı yaptı; İstanbul'da Osmanlı hizmetinde bulunmakta olan Baron dö Tot acele Boğaza gönderildi; bunun aldığı tabiye tertibatı üzerine Rusların boğaza karşı yapacakları taarruz önlendi; ingiliz amirali onbeş günden fazla muhtelif cephelerden Boğaz'ı tehdid ettikten sonra sökdüremiyeceğini anlayınca hücumdan vazgeçti.

r. . . , .. Aleksi Orlof işgal ettiği Limni adasından Limiti kalesinin
c c
müdafaası müdafaada bulunan kale muhafızlarına haber gönderip teslim olmalarını teklif ettiyse de red cevabı aldı ve 20 Temmuzda kaleyi topla dövmeğe başladı; üç tarafı su ve bir tarafı kara olan Limni kalesi gerek metanet ve gerek cephane ve yiyecek cihetinden dar durumda İdi. Müteaddid yürüyüşleri, kahramanca tarda muvaffak oldular; hücumlardan bir netice alamayan Ruslar kaleyi açlık ve susuzlukla elde etmeğe çalıştılar; kale müdafileri fedailer çıkararak vaziyetlerini birbiri ardından Çanakkale'ye bildiriyorlardı; son duruma gelmişlerdi; kalenin teslimi hakkındaki teklife karşı bir takım şartlarla teslim olmağa karar verip bu hali de Çanakkale'ye, bildirmişlerdi.
„ . .. Limni müdafilerinin son defaki müracaatları Cezayirli
Hasan Pasa üzerine kendisine beylerbeğilik yani iki tuğlu paşalık .verilmiş olan Cezayirli Hasan Paşa, bu sırada Çanakkalesinde îdi; LimnVnm daha muhasarası esnasında o tarafa imdada gitmek istediyse de İngiliz amiralinin Boğaza karşı yaptığı keşifler sesebiyle Limni müclafilerine yardıma gidememişti; fakat vaziyetin ciddiyetini anlayan Hasan Paşa, Limni elden çıkarsa Akdeniz adalarının tehlikeye gireceğini İs-tanbuVa bildirmesi üzerine her ne olursa olsun' LimnVnm kurtarılmasına karar verilmişti. .
Kaleden son imdad haberiyle teslime karar verildiğini haber alan Hasan Paşa gelmesini beklediği kuvvetin bir kısmını almadan bin yüz kişilik az bir kuvveti, küçük gemi ve kayıklara doldurduktan spnra gece karanlığından bilistifade topsuz olarak Limni adasına hareket etti (5/6 Ekim 1770) 1.
Bu küçük kuvvet 6 Ekimde sabahleyin Limm'nİn Yoztaş limanına girmeğe muvaffak oldu; kaledekilerin Rusların tekliflerini kabul ettiklerini fakat henüz kalenin teslim olmadığını öğrenerek acele Limni kalesi önüne geldi; karadan kaleyi muhasara eden Ruslar Türklere oniki bin kişilik kuvvet geldiğini haber
1 Baron dö Tot Çanakkale'de iken Cezayirli Hasan Paşa ile görüştüğü sırada Cezayirli'nin bu mütaleasını cinnet telâkki etmiş ve İstanbul'a döndüğü zaman bu delice mütaleaya göre hareket edilmemesini tavsiye etmiştir.

alınca şaşırdılar ve bir baskına uğramadan evvel derhal muhasarayı kaldırarak gemilerine kaçtılar.
Limni kalesinin Önünden ayrılan Rus donanması aynı adada Rus askerî kuvvetlerinin bulundukları Mondros limanına gelmişlerse de oraya da yetişen Türk kuvvetleri burasını da kurtarmışlardır x. Bundan sonra Rus donanması Ege denizVıde bir iş görenoiyeceğini

anlayıca Paros (Pare) adasına çekildi; îngiliz zabit ve gemicileri buraya gelince Rus donanmasından ayrıldılar.

Cezayirli Hasan Paşa Boğazı ablukadan kurtarmasına mükâfat olarak vezirlik, Gazi unvanı ve altın çelenk ile taltif edildikten başka arkasından kaptan-ı derya oldu (1184 Cemazi-yelâhır/1770 Ekim).

_ Kıoı Paros a adasında geçiren Rus donanması

Rus * D

Kumandanının Midilli, Rodos ve Ağrıboz adalarını elde etmek

yeni plânlan istediyse de muvaffak olamadı (1771). Ruslar Çeşme harbinden sonra Osmanlı sahillerini ab-loka ettiklerini îlân ettilerse de mevcut donanmalariyle bunun temini mümkün olmamakla beraber -Ege sahillerinde ticarî faaliyete kısmen halel verdiler.

Daha sonraki kısımlarda görüleceği üzere Ruslar 1772 (1186 H.) senesinde Suriye'de Şeyh Zahir ve Mısır'da Bulut kapan Ali Bey isyanlarından istifade etmek"isteyerek bunları teşvik ve tahrik için İskenderiye iye Hayfa sularına birer donanma gönderdiler; Rusların kaptan Pizo kumandasındaki bir filosu Bey-rufu topa tutup üç gün sonra 22 Haziran 1772'de karaya asker çıkardı ise de gördüğü şiddetli mukabele üzerine askeri geri alarak Beyrut'tan ayrıldı; fakat Rus donanması ertesi sene de bulut kapan Ali Beyv'le,Şeyh Zâhir'e yardım ettiğinden Mısır, Filistin ve Suriye kısmen bu âsilerin ellerine geçti. Ali Bey Mısır'da istiklâlini îlân ederek namına hutbe okuttu.

1 Limni kasabası ve kalesi, adanın batı tarafında bulunup buraya Kastro adı da verilir; Mondros ise bu adanın güneyindeki Mondros körfezinin içinde olup birinci dünya harbinden sonra Osmanlı devletiyle müttefik devletler arasındaki Mondros mütarekesi burada imzalanmıştı.

2 Paros adasına Osmanlı vesikalarında Pare denilir. Paros îsporat toplu adalarından biri olup Nak§a yahut Naksos adasınm batısmdadır, ikisine birden bizim vesikalarda Nakşepâre denilirdi. f

Rus donanmasının bu faaliyetine karşı bir şey yapamayan Osmanlı donanması harekete geçmek için münasib zamanı bekliyordu; Rusların bu son defaki Mısır ve Suriye'ye ihraç hareketleri mühim telefat ile muvaffakiyetsizliğe uğradığından ehemmiyetli bir iş göremiyecekleri anlaşıldı; bununla beraber 1773'de Elmanof emrindeki Rus filosu Bodrum kalesini bombardıman ederek karaya asker çıkardı ise de muvaffak olmayıp oradan îstanköy adasına geldi. Burada da aynı suretle hareket etti. Fakat kaleden yapılan çıkış hareketleriyle gemilerine döndüler; bundan başka Sipiridof kumandasındaki Rus filosu Sisam adasında diğerleri gibi muvaffakiyetsizliğe uğradı; fakat sahilden uzak bulunan Isporad adaları Rusların hâkimiyeti altına girdi; hatta bu adalar halkı Katerina tarafından tayin edilmiş olan bir umumî valinin idaresi altına verildiler; bu umumî vali aslen Morali âsî Rum serkerdelerinden Pasaros isminde birisi idi; bu hal 1774 Kaynarca muahedesine kadar devam etti. Bu muahede aktedilince Taşoz adasında bulunan Rus donanması Baltık denizine avdet eyledi x.

Kırım- vaziyeti

w ı. ı j].. Osmanlı hükümetinin Kırım hanlarını kendi Harbe tekaddum

eden seneler valileri gibi tayin ve azillleri sebebiyle Ruslar bunları. Osmanlı camiasından ayırmak için tahriklerde bulunarak kendilerini müstakil olmağa sevk etmek suretiyle Hanzadetve Mirzaları muhalefete teşvik ediyorlardı; Kar-lofca muahedesinden sonra Ruslara ve Lehlilere karşı akınları önlenen Kırını Tatarları artık eski cengâverliklerini kaybetmekte idiler; Rusların bunları serbestiye teşvikleri bazı Kırım sultanları (Hanzadeler) üzerinde tesir yapmaktan hâli değildi; sabık ve lahik Kırım ,hanlan aileleri âdeta birbirlerine hasım vaziyette olup Han olan kimse rakibi olan Han ailesinin ezilmesini istiyor ve yeni Kırım hanları herhangi bir muhalefetten çekindikleri için seleflerini adalardan birinde oturtmağa mecbur

ediyorlardı;
1 Rusların bu Akdeniz harekâtına dair olan olaylar, merhum Fevzi Kurdoğlu'nun Rus harbinde Akdeniz harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Pasa ismiyle 1942'de Deniz Mecmuası'nm ilâve kısmında neşrolunan eseriyle Vâsıf tarihVnde ve Türkiyat Mecmuasında (c. 7-8, sene 1942) ve İslâm Ansiklope-disVnde tarafımdan yazılan Cezayirli Gazi Hasan Pasa maddesindeki eser ve yazılardan alınmıştır.

hususiyle son Kırım hanları kardeş ve kardeş çocukları oldukları halde birbirlerinin gözlerini oyacak derecede yekdiğerine rakib idiler.
1736 Osmanh-Rus muharebesinde Rus kuvvetleri, General Münih kumandasiyle muvakkaten Kırım'ı işgal ettikleri malûm olduğundan ve tatarlar da akıncılıktan başka bir işe yaramayıp top ve tüfenk karşısında duramadıklarından, bundan sonra .Kırım'ın müdafaası için Kefe veya Kırım seraskeri unvanı altında bir miktar Osmanlı kuvvetiyle bir vezirin Kefemde bulunması lüzumu hissedilmişti; bu münasibetle Kırım'ın kapısı olan Ur geçidine (Prekop berzahına) siperler kazılıp orası Kuzeyden gelecek Rus kuvvetleriıe karşı tahkim edilmişti; Kırım hanları herhangi bir Rus hücumunda yarım adanın içinde bulunmamak için son zamanlarda asıl merkezleri olan Behçesarayh bırakarak Kırım'ın dışında Bendece yakın Kavşan köyünü imar ile kendilerine merkez yapmışlardı.
1768'de başlayan Rus muharebesine takaddüm eden günlerde ikinci defa Kırım Ham tayin edilmiş olan Kırım Giray gibi ateşli cevval bir zatın harp senesinde-vefat ederek yerine ge-lenin aynı kudrette olmaması muharebe zamanında Kırım'ın durumunu tehlikeye soktu.
„. „ Bu 1768 harbinde IJüsIann birinei derecede
Bir Rus
Ordusunun hedefleri -gizli propaganda ile hazırlık yaptık-Kırıma taarruzu lan Kırım'ın istilâsı idi; daha yukarıda söylendiği gibi el.altından bazı tatar hanzadeleriy-le mirzalarını istiklâl vaadiyle kendilerine celbetmislerdi. Osman-lı-Rus harbi başlar başlamaz Kırım'a Rus prenslerinden Dol-goruki kumandasında, olarak bir ordu sevkedlldi * Ur berzahının tahkim edilip kırk bin kişilik bir kuvvetle müdafaa edilmesine mebni Dolgoruki'nin hücumu Kırım seraskeri silahtar ibrahim Paşa'nın aldığı tertibat üzerine mağlubiyetle neticelenmiştir (1184 H./1770 M.). Bu muharebe'de Kırım hanının ikinci veliahd demek olan Nureddin Sultan, Ur geçidinin Çungar boğazını müdafaaya memurdu. Ruslar bu sıralarda Yedisan ve Edigii Tatarlarını da elde etmişlerdi.
1 Kırım'ı işgal eden Vasili Üolgoruki*ye sonradan Kırımiski unvanı verilmiştir.

„ , . ..„ Ruslar ertesi sene, yani 1771'de Kırım üzerine Kırım in istilası
J
hücumlarını tekrarladılar; Rusların birinci taarruzlarında Kırım Hanı Üçüncü Selim Giray Kırım haricinde serdar-ı ekremle beraber bulunup Babadağı'nâa kışlamakta idi; fakat m aiy yet indeki cüz'i kuvvetle Babadağı^nda. bulunacağına Kırım'a gitmesi muvafık görülerek deniz yoluyla o tarafa gönderildi ise de Kırım seraskeri İbrahim Paş a'nın istemiş olduğu harp levazımını hazırlamakta ihmal gösterdi. Fakat asıl fenalık Rusların daha evveldenberi Kırım'ı kolayca ele geçirmek için1 faaliyetlerini arttırarak bazı Kırım hanzadeleriyle Kırım ümerasını elde etmelerinden ileri gelmiştir. Rus propagandacıları bunlara:
— "Siz Cengiz sülâlesinden müstakil bir hanhk iken bir müddetten beri Osmanlı devletinin hükmü altındasınız; hakkınızda türlü türlü hakaret icra ve âdeta kendi valilari gibi hanları azl ve tayin ediyorlar; eğer bizimle beraber hareket ederseniz eski istiklâlinizi almağı taahhüt ederiz" diyerek a Kırım'ın ileri
1 Ruslar, Tatarlara serbestlik vadederek onları Osmanlı camiasından ayırmak istedikleri sırada bir müddettenberi Kırım hanları dahi Kırım içinde oturmıyarak Kaşan'da bulunduklarından Kırım tarafları ihmal edilmiş gibi idi; bundan dolayı Rus casusları

meydan bulup istedikleri gibi Kırım halkını iğfal ile Mirzaları ve ileri gelenleri ellerine almışlardı. îşte bunun neticesi olarak bu aldatılan Kırım halkı Kırım seraskerini istiskal edip orduya lâzım olan arabaları vermeyip biz,e Osmanlı askerinin lüzumu yoktir diyüp Ruslarla olan mukavelelerini yavaş yavaş meydana koyuyorlardı.
2 "Ruslar baaı Kırım şehzadeleri ve mirzalarîyle Aksakallılarına gizlice kâğıtlar gönderip * biz Osmanlı ile bizim muharebemize müdahale etmeyip bir tarafa çekilin sonra biz sizi" serbest ve muaf ettirip başlı başınıza bir devlet olursunuz; mahkûmiyette olan zül ve hakareti niçin çekesiz? Rusya devleti sizin her birinize senevi şu kadar atıyye ve ihsan vermeği taahhüd eder keli-mâtını ilka ve ahmak tatarlar kâfirin akvallerini* gerçek sanıp cünûd-ı muvah-hidin muharebe ederlerken esnây-ı cenkte rûgerdan olup zahire, top ve cephane nakliyle meşgul hayvanlarını ahz ve dilâveranî islâmı kıtalde terk ve kendu mülklerini yed-i düşmana teslim birle serbestiyi kabul mazmununda devlet-i âliyyeden gizli sened îta etmeleriyle devlet-i âliyyem, Tatarları kefere elinde bırakmamak için.muaraza ve münakaşa ettikçe işte Tatarlar mirza ve baş-lariyle maan bize sened verdiler deyu ibraz-ı sened edüb..." (Nâme-i hümâyun defteri, 9, s. 158).
Bu nâme-î hümâyun Rusların Kafkasya'deki islâmları aynı hile ile ele almak istemelerinden dolayı Azerbaycan, Şirvan ve Şamahı taraflarındaki müslüman halkı ve oradaki hanları îkaz için yazılmıştır; burada bunu kayıttan maksadımız, Tatarların serbestileri için Ruslarla senetleştiklcrini göstermektir.

gelenlerini iğfal etmişler ve Kırım seraskerine karşı yardım etmedikten başka seraskere karşı muhalif cepge de aldırmağa muvaffak olmuşlardır.
Kırım seraskeri İbrahim Paşa bin bir yokluk ve hıyanet-leıe karşı meyus olmayarak didinip çabalayarak parmağındaki elmas yüzüğünü ve kıymetli eşyalarını satarak askerin maaşlarını verip onları Ur - kapi*ya gelmekte olan Rus kuvvetleri üzerine sevkettiği sırada pişirilmiş olan hıyanetin meydana çıkmasiyle karşılamıştı.
Kırım ileri gelenlerinin Ruslarla anlaşmalarından sonra 1185 H. (1771 M.) senesinde otuz bin Rus, altmış bin Nogay ve Tatar kuvveti müteaddid kollarla Ur kapısına hücum ettiler1. Ruslarla anlaşan mirzalar bir, iki senedenberi Ruslarla muharebede nam Osmanlı askerinin oluyor, bu defa biz başlı başımıza düşman üzerine gidip nam alalım diye Kırım Ham Selim Giray'ı iğfal etmişlerdir. Runun üzerine Selim Giray, serasker ibrahim Paşa'yı beklemiyerek Ur kapısı önüne gelip Ruslarla çarpıştı ise de Tatarlar top ateşi ne karşı gelemiyerek Ur berza-hının içerisinde altı saat mesafede bulunan* Tuzla mevkiine çekildiklerinden Kırım'ın kilidi x>îan Ur kalesi topçu serden geçtileri tarafından müdafaa edildiği sırada Ruslarla birlik olan tatarlar kale kapılarını açıp düşmanı içeri aldıklarından buranın sükutiyle Ruslar Kırımca ayak bastılar (8 Temmuz 1771)2. Yine
\,
1 Kaplan Giray'ın hanlığından az evvel Nogay Tatarları Ruslara tâbi olmuşlardı.
2 Serasker İbrahim Paşa Tatarın yardımından ümidini kestikten sonra keyfiyeti İstanbul'a yazarak 1185 H., 1771 M. senesi için para, zahire ve mühimmat istediyse de Kırım'a gidecek donanmanın^ teahhürü üzerine istedikleri gönderilememişti; îb^rahim Paşa buna rağmen Kırım'ın müdafaası için bütün gayretini sarfedip malını ve parmağındaki yüzüğüne kadar varını elinden çıkarıp büyük gayret sarfetmiştir; pâdişâh bu hale. karşı Kırını ulema-siyle Şirin beyleri vesairelerine göndermiş olduğu 1187 Rebîulevvel (1773 Mayıs) tarihli hükümde Kazan Tatarlarını idaresine almış olan Rusların Kırım ve Kofcanh'ları dahi iğfal ile memleketlerini işgal edeceği meydanda olup sonradan pişmanlığın fâide vermiyeceğini ve el birliğiyle düşmana karşı konmasını ve devletçe Kırım'ın değil bir Kırımlımın bile feda olunmayıp cenk için ordular tertip ve sevk olunduğundan düşmana mukabele edilmesinden bahsedilmiş ise de kale, içinden alınmış olduğundan bu hükmün tesiri olmamıştır (Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları, Nr. 3912). e

bu sırada Kefeye dört saat mesafede Taman kalesi, Karadeniz-den gelen on bin kadar düşman kuvveti tarafından zabtolundu. Ur boğazı elden çıktıktan sonra Kınm Ham Selim Giray şaşırarak yanındaki kuvvetler dağılıp bîr miktar tatarla Bahçe-saray'a geldi ise de burada da duramayarak bir müddet o tarafta Karadağ mevkiine çekilmiş olan Kırımlı ailelerin yanlarında bulunup sonra bir gemiye binerek İstanbul'a kaçtı 1.
Kırımdaki Rusların Kırım'a girmeleri ve Kırım hanının panik kaçması yarımada'da dehşetli karışıklığa sebep
oldu. Zengin, fakir herkes sahilde dökülüp buldukları deniz vasıtalariyle Anadolu sahillerine kaçmağa başladılar; kaçamayanlar ise yukarıda adı geçen Karadağ'a çıkıp saklanıyorlardı; Kırım'ın kuzey doğusunda Azak denizi*ne girecek mevkideki Yeni kale muhafazasına memur edilen Abaza Meh-med Paşa henüz Yeni kaleye varıp Rusların Kırım'a girdiklerini ve Taman kalesinin düştüğünü öğrenmesi üzerine:
— "Yüz yirmi adamla (maiyeti) bir iklimi fethetmek insan kudretinin haricindedir" diyerek geldiği gemi ile Sinop limanına döndü ise de vazifesini bırakıp .dönmesi sebebiyle îdam edildi.
„ _ . . İbrahim Paşa, Ur kapının sukutu üzerine Kınm Seraskeri r
İbrahim Paşanın ordugâhı olan Karasu dan kalkarak Kefe ye esir düşmesi gelmiş, Karasu'yu işgal eden düşman, Kefe'ye yürüyeceği için* İbrahim Paşa buranın müda-müdafaasma karar vermiş ve on; bin kadar muharip ayırıp müdafaa tertibat^' almışken Rusların Kırım Hanı îlân ettikleri Sa-hib Giray'ın Kalgayr Şahin Giray bir hayli Tatar askeriyle serasker İbrahim Paşa'nm yanına gelerek Ruslarla olan muahedelerini ilân 2 ve Osmanlı askerinin, derhal çekilmesini ve t

1 Kırım Hanı III. Selim Giray 1185 Rebîul âhırının yirmi dördüncü günü (6 Ağustos 1771) İstanbul'a, gelip Büyükdere'&t Murad Efendi yalısına inerek padişah tarafından nişancı vekili Osman Efendi ziyaretine gelmiş ve Kınm vaziyetini sormuştur. Selim Giray vukuatı olduğu gibi anlatıp Jtinm'ın Rusların eline geçtiğini söylemiştir. Selim Giray, sonra Kümelideki çiftliğine gönderilmiştir.

2 Vâsıf tarihVnAe Şahin Giray'ın i?mİ kaydedilmeyip Ur kalesi beyinin gelip Ruslarla anlaştıklarını haber vererek bunun üzerine seraskerin kuvvetlerinin Kefe*ye iade edildiği yazılı olup (s. 100) NetayiciVl-vukuat'da. oradan nakletmiş ise de Cevdet Paşa bunun Şahin Giray olduğunu beyân ediyor (c. 1, s. 84).

çekilmedikleri takdirde yağma edeceklerini beyan etmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri kayıklara binip ayrılarak Kefe valisi Meh-med Paşa da bir gemi ile Kefeyi terk etmiştir. Serasker îbra-him Paşa, Şahin Giray'ın bu hainliğine hayrette kalıp bununla beraber Kefe'yi terk etmiyerek Taman ve Karasu taraflarından gelen Ruslara esir düşmüştür (1771 Temmuz); İbrahim Paşa esir olduktan sonra Petersburg'a. (Leningrad) götürülmüştür1.
Bu hal üzerine Kırım'ın her tarafı ve bu miyanda Kefe, Yeni kale, Kere gibi müstahkem yerler işgal olundu; Kırım han-z a del eri, beyleri, hatta Kırım Hanının oğullları Petersburg'a giderek II. Kat erin a'ya sadakat yemini ettiler.
B Kırım Rusların işgaline uğrayınca memlekete
işgalinden sonra kir perişanlık arız oldu; Ruslar bu hali Önlemek Kırımın vaziyeti için Kırımlılardan bazılarının intihabiyle II. Devlet Giray'ın torunu ve Ahmed Sultan'-ın oğlu Sahib Giray'ı vekâleten Kırım hanı yaprılar a; Sahib Giray Kırım Hanı olunca kardeşi Şahin Giray'ı kendisine Kalgay tayin etti (1185 H./1772 M.).
Kırımlılarla Ruslar arasındaki muahedenin bazı maddelerinin Petersburg"'da müzakere edilmesi îcabettiğinden Kalgay Şahin Giray murahhas olarak elli altmış kadar Mirza ve Kınm erkâbiyle Petersburg'a gîdip göröşmüştür; bu görüşme neticesinde Rus hükümeti, O s nı

allılarla müsaleha esnasında Kırım ahalisinin şimdi olduğu gibi o zaman da yine Rusya'ya tâbi olmasını teklif edip bu hususta giden heyete bir senet imzalatmak istediyse de bunu yalnız Şahin Giray imzalamış ve diğerleri Şahin Giray'ı Peterspurğ"da bırakarak Kırım'a* dönmüşlerdir.

1 Kırım'ın ne gibi bir anlaşma ile Rusların eline düştüğüne dair; Kırım seraskeri Silâhdar İbrahim Paşa'mn maiyyetinde defter emini olarak bu-, lunan Necati Efendi'nin küçük bir eseri vardır. Bu eser hakkında III. Türk Tarih Kongresinde Faik Reşid Unat tarafından malûmat verilmiş ve Kı-rım'ın işgali kısmı hülasa edilmiştir.

2 Rusların işgali neticesinde III. Selim Giray'ın Kırım'dan istanbul'a kaçması üzerine Osmanb hükümeti onun yerine ikinci defa M aksu d Giray'ı Kırım hanı unvanı olmıyarak Tatarlara Han tâyin eylemiş ve o da bir miktar Tatar kuvvetiyle birlikte Rusçuk'ta oturmuştur.

Rusların bu teklifi Kırım'da duyulunca halk fırka fırka olup bir kısmı dağlara çekilip memleket müdafaasına teşebbüs ettilerse de Kırım'ın her tarafı Ruslar tarafından işgal edilmiş olduğundan dolayı tabiî bir netice çıkmamış ve bu bal Kaynarca muahedesine kadar devam etmiştir; Kırım'ın Ruslara terki senedini imzalamış olan Kalgay Şahin Giray Tatarların kendisini Öldürmelerinden korkarak Kırım'a gidemeyip sulh akdine kadar Baltova'da oturmuştur.

* * *

Osmanlı hükümeti Kırım'ın işgalinden sonra burasının harben veya sulhen istirdadına kadar Kırım hanı tabirini ilga edip Rumeli'de bulunan Tatarlara bir Han tayinini münasib görmüş ve hu Han'ın bir kuvvet tedarikiyle hududa yakın bir yerde bulundurulması kararlaştırılmıştır; bunun için tayin edilen hanın intihabı dolayısiyle Rumeli'deki hanzadeler ve mirzalar İstanbul'a davet ve pâdişâhın da bulunduğu Davud-poşa sarayı toplantısında bunların arasından sabık Kırım Hanı Maksud Giray, Han nasbolumıp Kalgayhğina da Kırım Giray'ın oğlu Baht Giray Sultan getirilmiştir* Bu intihaptan sonra orduya gönderilmiş olan Maksut Giray Rusçuk'ta oturtulmuştur (1185 H./1771 M.)1.

Rus cephesi vaziyeti

p . ., Kartal mağlûbiyetinden sonra 1184 Ramazan (1770 Arahk)'da Halil Paşa'nm yerine sadr-ı âzam ve serda'r-ı ekrem olan silahdar Mehmed Paşa'nın sadareti esnasında harp.safahatı panik şeklini almış bir mağlûbiyetten başka bir şey değildi2; ordu Babadağı'nda kışlarken Ruslar Tolçı ve tsakcı taraflarına gidip elde ettikleri halkı karşıya kendi taraflarına geçiriyorlardı; Bükreş laraf ndan da Tuna'ya doğru yürüyen düşman mukavemet görmeden Yergöği kalesini almış, kale muhafızları ellerini kollarmı sallayarak B ab adağı ordugâhına gelmişlerdi; orduda disiplin namına bir şey kalmayarak kaçanların adedi günden güne artmakta idi; cephe vaziyetini bilmeyen III. Mustafa ise vezir-i azamın ilkbaharda Tuna'yı

1 Vâsıf tarihi, c. 2, s. 114 (birinci tab'ı).

2 Silahdar Mehmed Paşa sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olunca sulh hususunda o tarihe kadar neler cereyan etmiş olduğunu öğrenmek isteyerek padişaha bir ama takdim etmiş olup Sultan Mustafa'da mektum olarak bildirmiştir. Cevabî hattı hümayunun fotoğrafı buraya konmuştur (Top. Arşivi 2456).

geçmesini emrediyordu; bunun için vezir-i âzam Tolçı kenarında bir tabye yaptırıp içine otuz kırk adet top koydurmuş fakat İsmail tarafından Tund'yı bu tarafa geçen Ruslar üç dört topla gelip bu tabyeyi zabt ile içindeki askeri, ormana kaçıracak kadar cüret göstermişler, fakat ordudan gönderilen kuvvetle tabye zorla geri alınmıştı; yine böylece orduyu karşıya geçirmeğe yardım için donanma gemilerinin küçükleri denizden Tuna'ya girip Tolçı önüne gelerek İsmail kalesi üzerine yürümeğe hazırlanırlarken bu donanmayı Ruslar kısmen yakıp kısmen elde etmişlerdir.

,_ , . A, Bu sırada Mora isyanını bastırmış olan esbak

Mubsın-zade _ a 3
Mehmed Paşanın sad1*"1 âzam Muhsin Zade Mehmed Paşa, Vidin seraskerliği Vîdin seraskerliğine tayin edilmişti. Muhsin zade aldığı emir üzerine Vidin1 den Eflak tarafına asker geçirerek Isafcçı'dan Tuna'yı geçecek olan serdar-ı ekremle aynı zamanda iki cepheden birden Ruslara karşı taarruza geçecekti; bunun için Muhsin zade Vidin^den karşıya geçip Kalafat mevkiini Ruslardan almış oradan Yergöğî mevkiine gelmişti. Kumandası altında Silistre ve Niğebolu kuvvetleri de vardı; mevcudu otuz bin kadar olup bunun çoğu atlı idi. îşin garibi şudur ki aslen yaya olan yeniçeriler atlara binerek icabında kaçmağı temin ediyorlardı. Bükreş üzerine gidileceği için yaya askerine ihtiyaç vardı; Muhsirizâde yeniçerilere:
"Siz aslen yaya askerisiniz atlarınızı terk edip kanun üzerine yaya olursanız derhal' hareket ederim" demişti. Nihayet kendisinin Yergöği de kalarak ileri kuvvet sevketmesi münasib görüldü; kumandanlar arasındaki ihtilâf, askerin vaziyeti mağlubiyete sebep oldu, süvariler Kule ve Vidin taraflarına piyadeler Yer-göği'ye kaçtıkların dalı Muhsin zade Rusçukla çekilmeğe mecbur oldu.
Muhsin zade Mehmed Paşa'nın Rusçuk'a çekilmesinden iki gün sonra vezir-i âz anı m Babadağı mağlubiyeti vukua gelmiş olduğundan her iki cephede de harekât bu suretle mağlubiyetle neticelendi (1185 Şaban/1771 Kasım).

»ı „. .. Serdar-ı ekrem padişahın emri üzerine Tuna*-Ruslann Babadagı
i * ■. n
Ordugâhım iagal nın ote tara™a geçmek şöyle dursun Babadagı
etmeleri ile Tolçı arasında bulunduğu sırada ordunun tahkimatı olmadığını haber alan Rus kumandanı son baharda askerin memleketlerine gidip ordu merkezinde az asker kaldığını öğrenmişti; bunun için kasıma üç gün kala İsmail tarafında bulunan Rus kuvvetlerinden üç dört bin askeri Tolçı üzerine sevk ile orayı aldıktan sonra birden bire serdar-ı ekremin karargâhı üzerine yürümüştür.
Bu sene Babadagı mmtakasında hastalık olup asker de düşman gelmez diye kasıma doğru dağılmış olduğundan vazir-i âzamin maiyyetinde düşmana karşı koyacak iki bin kıçı bile yoktu; Rusların taarruzu üzerine düşman içinde denecek derecede Ruslarla birbirine pek yakın bulunan gafil ve ihtiyatsız serdar-ı ekrem başını kurtarmağa bakıp sancağ-ı şerifi alarak beş, on adamiyle her şeyi bırakarak çekildi; hattâ sancağ-ı şerif arabası serdar-ı ekrem 1 e beraber gidemediğinden sancağ-ı şerifi bir bohçaya koyup yağmurluk kılıfına sarıldıktan sonra sancağ-ı şerif arabası atlarından birisine sarılmak suretiyle kaçırılmıştı. .
.
Babadagı n\ işgal eden Ruslar, alacağını aldıktan sonra yine yerine döndü; Rus kumandanları lüzumundan fazla ihtiyat ediyorlardı; yoksa daha büyük felâket muhakkaktı. Eğer Ruslar, bu, Babadagı ordugâhpa yaptıkları taarruzda süratle hareket etmiş olsalardı çok kimse esir düşüp müthiş perişanlık olurdu.
Babadağı'ndan kaçmış olan serdar-ı ekrem Silâhdar Menin e d Paşa dört günde Pazarcık (Hacıoğlu pazarı) kasabasına gelip İstanbul'dan verilen müsaade üzerine orasını karargâh yaptı; fakat elde asker denecek kuvvet yoktu; Babadagı karargâhının zabtından birinci derecede pâdişâh mesul olup vezir-i âzam burasının ordunun düşman cephesinde ilk kademeyi teşkil etmesinden dolayı ordu karargâhı olamıyacağını haritaya ve cephe vaziyetine vakıf olmayan padişaha arzetmesi îcabederdi. Bu suretle mesuliyetten korkan serdar-ı ekremlerin her işi pâdişâhtan sorarak icabında istiklâl ile vekil-i mutlak olmalarına rağmen, mesuliyeti onun üzerinde bırakmak istemeleri ve harb sahası ve ordu vaziyetini bilmeyenlerin mütalealarıı hata üstüne hata işlenmesine sebeb oluyordu. Kudretli ve tehdidini îkaa muktedir

bir serdar-ı ekremin bulunmaması bu fena halleri temadi ettiriyordu; hususiyle nizamsız askerin hali silsile halinde mağlûbiyetlere sebeb oluyordu.

m l •   -j i •   Babadağı ordugâhının muharebesiz terki üze-1' Muhaın-zademn °
°
sadareti   rme vezir"> âzam Silâhdar Mehmed Paşa
azlolunarak yerine Rusçuk'ta bulunmakta olan Muhsin zade Mehmed Paşa ikinci defa sadr-ı âzam oldu; garibi şudur ki vezir-i âzamin Babcıdağı bozgunundan iki gün sonra da Muhsin zâde'nin Bükreş üzerine sevkettiği kuvvetlerin mağlûbiyeti vukua gelmişti. Yeni Sadr-ı âzam ve Serdar-ı ekrem Hacıoğlu Pazari'ndsi kışlamağı münasip görmeyerek Şumnu'yı karargâh yaptı (1185 Ramazan /1771 Aralık).

Muhsin zade ilk sadareti zamanında sulh taraftarı olup harb edilecekse hiç olmazsa bir az hazırlık yapılsın da sonra muharebe ilân edelim dediği halde harb isteriz galeyanı arasında menkûb olarak azledilmişti; hâdiseler onun isabetini gösterip harb isteyen Üçüncü Mustafa da sulhu dört gözle bekliyordu. Lehistan ve Avrupa vaziyeti dolayısiyle Kırım'ı elde etmiş olan K aterina da sulh istiyordu; hattâ Ruslara esir düşmüş olan Kırım seraskeri İbrahim' Paşa* Rusların Yeni kale'yi istilâlarında esir olan o tarihte Yenikal'a muhafızlığına gönderilen Abaza Mehmed Paşa'nın mektuplar müverrih Vasıf Efendi vasıtasiyle sulh yapılması için kendi tarafından Ve Rus ricali ile Vasıf'ın kaydına göre Katerina* tarafmdan mektup ve nâme getirmişti1. Bu sırada henüz Silâhdar Mehmed Paşa sadaretten azledilme-mişti. Bunun üzerine sulhe tavassut eden Avusturya ve Prusya murahhaslarının iştirakiyle muahede yapılması tekarrür ederek biri Akdenİz'&e Rust donanması karargâhı olan Nakşepare (Nak-

1 Vasıf Efendi, Büyük Petro'nun vasiyetnamesi mucibince asıl hedefleri olan İCtrim'm istilâsından sonra sulh yapmak istediklerini ve bunun için imparatoriçe tarafından tahrir olunan mektubu orduya getirirken esir olan serasker İbrahim Paşa'nın da bir boğça tahriratım beraberinde getirip Babadaği'nAa serdâr-ı ekreme teslim eylediğini beyân ediyor (c. 2, s. 105). Katerina'mn başka devletlerin tavassutu olmadan sulh akdini havi imzasız ve mühürsüz olan bu mektuba imza konulmamasının sebebi, bu mektubun harbi kışkırtmış olan Fransa'nın eline geçerek yeniden işi karıştırmaması içindi (Hammer, Almanca tab'ı c. 8» s. 378).
*

sos-Paros) adasına * ve diğeri Tuna boyundaki Rus karargâhına iki memur gönderilmek suretiyle dokuz madde üzerine Yeıgöği de dört aybk bir mütareke imzalanarak harbe son verilip (26 Safer 1186/30 Mayıs 1772)2.

„ „   Ruslarla sulh müzakeresi için Osmanlı hükümeti
Sulh   Y
görüşmeleri sabık reisülküttab Osman Efendi'yi birinci ve Ayasofya camii kürsü şeyhi, fazıl ve natuk ulemadan olup kendisine İstanbul kadılığı payesi verilmiş olan Yâsinci zade Osman Efendi ikinci murahhas tayin olunarak İstanbul'dan orduya geldiler; Rusların murahhası Kont Gre-gori Orlof ile bu harpten evvel uzun seneler İstanbuVda Rus elçisi bulunmuş olan Aleksi Obreskov idi; Obreskov Yedi-kulemde nezaret altında bulunurken buradan alınarak cepheye götürülmüştür; müzakere mahalli Eflak'ın Boğdan hududundaki Fokşani kasabası idi. Sulhe mutavassıt olan Avusturya* Prusya devletlerinin İstanbul'daki elçileri Tuğu t3 ile Zegedinde mutavassıt murahhas olarak müzakere mahalline gittiler. İlk müzakere 9 cemaziyellevvel 1186 ve 19 Ağustos 1772 de başladı.

İlk görüşmede Ruslar, bizim devfetimiz müteayyen devlet olmakla başka devletlerin tavassutuna ihtiyacımız yoktur diyerek mutavassıt Nemçe ve Prusya murahhaslarını kabul etmediler; bundan maksatları isteklerini kabul ettirmekti.

Rusların müzakereye esas olacalt ilk teklifleri tatarların Osmanlı devletinden ayrilarak -serbest kalmalarını istemek oldu; bu teklifleri kabul edilmedikçe diğer hususlarda görüşmeğe yanaşmadılar. Dedikleri yapıldı. Ruslar, diğer istekleri iki devlet arasındaki ihtilâfın bertaraf edilmesini Türklerin tazminat vermelerini ve ticaret serbestisi ve himaye meselesi idi. Birinci maddede ta-

1 Rus donanması karargâhında rriütareke akdine murahhas Canım Hoca-zâde Mustafa Bey ile divan hocalarından Hacı Mustafa Efendi tâyin edilip gitmişler ve dokuz madde üzerine mütareke yapmışlardır (Nâme tlrftpri 9, s. 13).
2 Mütareke Osmanjılar tarafından divân-r hümâyun hocalarından Ab-dülkerim Efendi ile maiyyetinde divan kesedarı Dtirri Efendi ve bir de divan tercümanı İskerlet Bey ve Ruslar tarafından da Simolinidi (P'âsı/, «■. 2. s. 207 ve Hammer, c. 8, s. 397).
:! H a m m e r, kendisiyle tanışmış olan T u g u t 'un türkçe ve arapçay \i bildiğini Kur'anı Kerimin bütün sûrelerini ezber okuyacak derecede par1 '■ir h:ıfı?,iiv;ı malik olduğunu beyan ediyor (Almanca* tab'ı o. 8, s. 400).

tarlana serbestisi olduğundan bilhassa Orlof ile Reis Osman Efendi arasında bu hususta epi çekişme olduysa da Rus murahhası teklifinden dönmedi. Osmanlı murahhasları tatarların serbestisini istemenin neticesini takdir ettiklerinden bunun istanbuV-daki tesirini düşünerek teklifi kabule yanaşmadılar. Rus murahhasları, Osmanlı murahhaslarından tatar davasındaki en son düşüncelerini bildirmelerini tahriren istemeleri üzerine, Murahhas Osman Efendi son şekil olarak tatarların istiklâli, yalnız Kırım Hanının ve kadıların tayinlerinin pâdişâha ait olmasını ve tazminata da bir yol bulunabileceğini beyan etmiş ise de Hanın ve kadıların tayinlerinin serbestlik ile telif edilemiyeceğini beyan eylediler x. Bu suretle görüşme bir ay kadar uzayarak neticesiz kaldı, Osmanlı murahhasları vezir-i azamla temas etmeden İstanbuV a. döndüler; Rus murahhası Orlof da Petersburg1a gitti. Orlof sulh yapılmasını istemiyor ve Osmanlı devletinin zaafından istifade ile İstanbuV a kadar gelinmesini istiyordu2.

Serdar-ı ekrem Mehmed Paşa, sulh işinin halledilmemesin-den dolayı müteessir olup bazı ordu erkâniyle görüşerek onların tavsiyeleriyle Rus orduları baş kumandanı Romanzov'a Va-sıf Efendi ile mektup yollayarak görüşmeyi tazelemek istedi3.

1 Hammer, c. 8, s. 404. fc '
2 Boğaz hisarları seraskeri sadr-ı, esbak vezir (Moldovancı) Ali Paşa'ya ve kaptana derya Gazi, Hasan P-aşa'ya hüküm ki,
Rusyalu ile devlet-i âliyyenin şan ve sükûtuna elyak veçhile akdi müsa-leha ve müsaleme zımnında... astane-i devlet aşiyanemden murahhas-ı evvel tâyin olunan rikâb-ı husrevanemde tevkii es Seyyid Osman ve murahhas-ı sâni Ayasofya-i kebir cami-i şerfi hatibi Yasinci zade Şeyh Osman, Mos-kov murahhaslarıyle rnifesakere-i sulhe memuren Fakşan'-eL azimet ve müddet-i mütareke bu sene eylülünün onuncu gününedek tanzim edilip ancak Rusyalu ile şimdiyedek biddefaat akd eyledikleri mecâlis-i adidede moskovlu havsala-i şeriat ve devlete sığmayacak tekâlif ile inadlarında ısrar ve bu suretle fesh-i meclis al â imi mahsus olduğu bildirildiğinden mütareke müddetinin bitmesine az kaldığı için gafil avlanmamak üzere ihtiyatlı bulunulması harp kıtalarına bildirilmiştir (Mühimme 171, defterin sonunda iki yaprak evvel; evâhir-i cemazi-yelahır 1186).
3 Vezir-i âzam, Romanzov'a gönderdiği mektupta sizin Orlof ve bizim Osman Efendi ikisi fuzul densizler olmakla kuvve-i karibeye gelmiş olan bu hayırlı maslahatı tatil ettiler, evlâ budur ki mütarekeyi uzatıp mü-ecddeten başka murahhaslar tâyin ederek maslahatı "tekmil edelim demiştir

Romanzof bu müracaata muvafık cevap verdiğinden reisülküttab Abdürrezak Bahir Efendi ı murahhas tayin olunarak baş-muhasebeci Süleyman Penah Efendi üe Silâhdar kâtibi Ataullah Bey anın maiyyetine memur kılınarak Beylikçi Hayri, Vasıf ve iki kâtiple mükâleme mahalli olmak üzere karar verilen Bükreş'e gönderildiler (1186 Receb 1772 Kasım).

Abdürrezak Bahir Efendi Obreskov'la çekişe çekişe altı ay müzakerede bulundular, Rus murahhası: Biz tatara, sizi serbest bıraktıracağız diye söz verdik; sözümüzden dönemeyiz diye ıstar etti ve hükümetinden aldığı yeni talimat üzerine elli bin kese olarak istedikleri harp tazminatı almaktan vaz geçildiğini ve işgal altında bulunan Akdeniz'de Osmanlılara ait adaları

boşaltacaklarını ve bunlara mukabil Osmanlı murahhasının da tatarı himayeden vazgeçmesini söyledi ve tatarların Osmanlı
(HÜlâsatiVl-tibar, s. 56). Serdâr-ı ekrem, Vasıf Efcndi'yi (müverrih) gönderirken işin ehemmiyetini anlatmıştı; Vas/f vezir-i âzamin otağından çıktığı zaman kendisinden daha evvel dışarı çıkmış olan sadr-ı âzam kethüdası Resmî Ahmed Efendi, Vasıf'ı bir kenara çekerek mutlak surette mütarekeyi temin etmesini hattâ on günlük bir müddet kazanı] sa bile yine faydalı olacağını zira Osman Efen di *nin avdeti şayi olalı askerin sülüsâm firar ve kusurunun da birer bahane ile yan çizdiklerini ve hudutların boş olduğunu söylemiş ve işi tatlıya bağlamasını tavsiye etmiştir (Vâsıf tarihi, c. 2, s. 226).
1 Bahir Abdürrezzak Efendi, dürüst ve açık sözlü bir zat olması dolayısiyle Sultan - Mustafa'nın teveccühünü kazanmıştı. Bu zat değerli devlet ricalinden Kastamonulu Reis-ül-küttab Hacı Mustafa Efendi'nin oğludur. Hacı Mustafa Efendi, Koca Ragıb Paşa ayarında bir devlet adamı olup birbirlerini severlerdi; bunun oğlu Abdürrezzak Bahir Efendi kısa boylu, bodur $ir zattı, Ragıb Paşa sadr-ı âzam iken bunun ehliyetini takdir etmekle beraber' kendisine bir. mevki vermemişti; bir gün sadaret kethüdası Kâşif Mehmed Efendi, Ragıb Paşa'ya Abdürrezzak Efendinin ehliyet ve liyakatinden bahis ile pederiyle dost idiniz, tezkirecilik ile kendisini taltif buy ur s anız kadirşinaslık ve hujcuka riayet etmiş olursunuz demiş. Buna karşı Ragıb Paşa: —Filhakika pederiyle dost idik; Abdürrezzak Efendi'nin de ehliyetli malûmumdur. Ancak insana mevki ve makam için boy bos lâzımdır, öyle bodur ve kasirülkame çelebiye mahall-i heybet olan divan-ı âleme hizmete getirmekle erbâb-ı mesalihe mashara oluruz demiştir. Müverrih Vâsıf, Abdürrezzak Bahir Efendi'nin ilmî kudretini, natıkasını, iktidarını, kiyaset ve meziyetlerini zikrediyor. Abdürrezzak Bahir Efendi sonradan vezir olmuştur (Vâsıf tarihi, c. 2, s. 116).

hükümetine arka verip Rusları rahatsız ettiğini ve bu hususa dair diğer bazı mütalealar ileri sürdü x.
Bundan başka Rus murahhası Azak denizi medhalindeki Kerç ve Yenikatânin terkini, Rus ticaret gemilerinin Karadeniz ve Akdeniz"de seyrü seferini ve Boğdan voyvodadığımn irsî olmasını, Kuburun kalesinin hedmini, tatarların Rus himayesinde bulunmasını talep etti. Yalnız bunlardan Kırım Hanlarına Osmanlı hükümdarı tarafından Hanlık beratı gönderilmek ve hutbelerde halife olmak itibariyle Osmanlı hükümdarının ismi zikredilmek ve Kırım kadısına şer'i işleri görmesine dair meşihat makamından izin verilmek üzerinde mutabakat hasıl olmuş ise de bilhassa denizlerde serbesti, Kerç ve Yenikale'nin terkine yanaşmayan Osmanlı murahhasları keyfiyeti sadr-ı azama bildirmişlerdi 2.
,r . . A Muhsin zade Mehmed Paşa vezir-i âzam
Veaar-i azamın T
korkak hareketiyle ve ser<lar-ı ekrem olup bütün işler onun pâdişâh
sulhun bozulması namına çektiği tuğrah fermanlar ile hal olunup
her işte son merci olduğundan Abdürrezzak
Bahir Efendi'nin bazı fedakârlık yaparak Ruslarla anlaşmak
istediği maddeleri kabul ve bu vaziyette bundan daha muvafık
1 Rus murahhası, Tatar başlı başına olsun demekten muradımız budur ki, Tatar sizin himayenizde oldukça size arka verip bize eziyet eder ve her zaman devlet-i âlİyye ile bozuşmağa sebeb olur, hem size ve hem bize zarar olur. Kırım'a tamahı var derseniz. Kırım hâlen bizim elimizde iken terk ederiz; zira terk etmezsek, hem sizinle nıusafat müyesser değil, hem de kırk, elli bin asker gönderip kalelerini muhafazaya muhtacız, bizim işimize elvermez ve Akdeniz'de olan adaları ve bunda aldığımız yerleri terk edip vilâyetimize gideriz ve sizinle müebbed sulh olmakla kıyametedek bozuşmak iktiza etmeyip bizim memleketimiz bizp kâfidir demişti (HülâsatiVl-îtibar, s. 57).
2 Müzakere esnasında - Obreskov görüşmeyi Fokşani müzarekesinde olduğu gibi

inkıtaa uğratmamak için Kırım'ın istiklâlinden başlamayarak tazminattan bahsetti; Abdürrezzak Bahir Efendi'nin makul delilleri ile terk edildi; nihayet on madde üzerinde mutabakat hasıl oldu, buna göre Eflâk ve Boğdan halkına karşı umumî afv îlân edilmesi, Gürcistan'dan abnan yerin yine Osmanlı devletine iadesi, her iki Kabar tayların Ruslara bırakılması, Kırım hanının Tatarların serbest seçimiyle yapılması, halife olmak itibariyle Kırım'da padişahın adının hutbelerde zikredilmesi ve Yenikaîe ile Kerç'in Rusya'ya terki ve diğer bir takım tâli şeyler üzerinde çetin ve inkıtaa uğrayacak müzâkerelerden sonra bir anlaşmaya varıldı (Vâsıf c. 2, s. 241 ve IJammer c. 8, s. 410 ve rnûbadİ).
*

sulh olamaz. Biz bunu kabul edip cevap verdik demesi îcabeder-ken cüz'i tadilden sonra kabul edileceğini zan ile vesvesesinden dolayı teklif şeklini İstanbul'a bildirmiştir x.
Halbuki ordu vaziyetini ve tehlikeli durumu takdir ederek tekrar mütareke akdine muvaffak olmasından dolayı ceplerin-deki altınları Vasıf Efendi'ye verdikten başka Afyon Karahi-sar'ın Çay kazasının zeametini kendisine vermek suretiyle memnuniyetini gösteren serdar-ı ekremin, ordunun fena durumunu ve muahedenin akdi zaruretini îzah etmiyerek yalnız sulh teklifinin takdim edildiğini havi İstanbul'a, göndermiş olduğu arîzesi Padişahın da iştirakiyle sarayda aktedilen mecliste okunmuş ve sabık murahhas Osman Efendi:
— Biz Moskovluyu gözümüz ile gördük, nabızlarını tuttuk, dimağları ne mertebe fesatta idüğün anladık ve bu sulhun aslı yoktur, bunların muradları hiyle ile iğfaldir sözleriyle pâdişâhın fikrini bulandırdı; bunun bu sözü üzerine istanbuVda oturup ordu ahvalini, askerin vaziyetini bilmeyen kazasker efendiler de Osman Efendi'ye uyarak Kerç ve Yeni fca/e'nin terkiyle tatarın serbestisini pek büyük günah sayıp:
— Bu şartlarla sulh olmaz; elbette gayretullah zuhur eder; Moskova bir iyi kılıç oynanır; sonra istediğimiz gibi sulh oluruz dediler; şeyhülislâm Mirzâzade Mejımed Said Efendi, bunların safsatalarını bildiği' halde muhalefete cesaret edemiyerek ses çıkarmadı ve nihayet yapılan müzakereden müsbet bir netice hasıl olmayarak red karariyje murahhaslar avdet ettiler.
Müzakere maddelerinden Kerç ve Yeni /ca/e'nin terki ile Ki' rım'm Rusların kefaleti alrında serbestisi kayıtlarının istanbuV-daki içtimada red ,edilmesi üzerine Abdürrezak Efendi key-fiyeti Rus murahhasına bildirdiği zaman Obreskov: "Varın geldiğiniz yere gidin'" diyerek Osmanlı murahhasını Rusçuğ'a, iade ettirmiştir.
1 Bu hususta bilfiil görüşmede bulunan müverrih Vâsıf Efendi: "Serdâr-ı ekrem hazretleri murahhas Ataullah Efendi ile arzohman sûret-i hale nazaran cüz'i cerhden (tadilden) sonra rıza verileceğini cezm edip kemal-i vesvesesinden ve sadarete hırs ve rağbetinden, hüccet ve maddeyi tasdik eder teki da tt an istiğna ve reye ihale ile maddenin adem-i nizamına küllî sebeb olduğu cümleye hüveyda'Mır demektedir (c. 2, s. 245).

Rusların, Tatarın serbestisini istemeleri Kırım'ın akıbetini göstermekte ise de Osmanlı devletinin askerce olan bu düşük durumunu velev muvakkaten olsun durumu düzelterek sevk ve idare edecek değerli bir kumandanın iş başında bulunması neticenin daha fena olacağını ahval göstermekte ise de bir müslüman ülkesi olan tatarın serbestisinin kabulü daha sonra Kırım'ın Rusların işgaline uğra-masının mukaddimesi olduğundan dolayı pâdişâh ve devlet erkânı halkta husule gelecek bir aksülamelden dolayı bu muahedeyi kabule cesaret edememiş-lerdi.
Muharebenin .Bükreş'teki sulh anlaşmasının reddedilmesi üze-yeniden başlaması rine 1187 Muharrem /1773 Martta Abdürrez-zak Bahir Efend i'nin Şumnu ordugâhına gelmesini müteakip mütareke müddeti sona ermesiyle Ruslar Tuna boyunda, Kınm, Gürcistan, Koban'da donanmalariyle Akdenizde taarruz harekâtına başladılar. Rusçuk üzerine gelen bir Rus

kuvveti bozularak üç top, üstüaçık denilen asker ve levazım nakline mahsus birçok sal ile bin kadar esir bırakarak kaçtılar. Esirler arasında' yaralı olarak Rus büyük elçisi general Repnin'in küçük kardeşi de vardı; kaçanların bir haylisi Tuna1-da boğuldu. Feld mareşal Romanzov Silistre^nm altı saat aşağısında bulunan Bafye boğazından Tuna'yı geçti. Kış gelmeden evvel 7'una'nın sağ sahilinde Osmanlı kuvvetlerine kat'i bir darbe vurmak istiyordu. Prens Dolgoroçkide Hırsuva'dan Tuna'yı geçti; general Üngern, To/çı'den yürüyerek BabadağCm. işgal ile buradan Karasu üzerine yürüdü. Vezir-i âzam Şumnu karargâhında tedarikâtlat meşguldü, bir Rus kuvveti Silistre'yi işgal etmek istedilerse de muvaffak olamıyarak bin sekiz yüz ölü ve bin yarah vererek fena halde mağlup olmuş fakat Silistre'nin batısındaki Totrekanh elde etmişti x.

Taarruzlarına devam eden Ruslar 1187 Şaban (1773 Ekim) de Hacıoğlu Pazarlını yaktılar, bir kısmı da oradan Varna üzerine yürüdüler, fakat burası tahkim edilip Kelleci Osman Paşa da donanma ile limanda bulunduğu için düşman ateş altına alınıncaya kadar mukabele etmeyip tam kale altma gelince bombar-

* 1 Hammer, c. 8, a. 436.

dıman edilmek suretiyle fena halde bozularak yirmi kadar top ve bir miktar ağırlık bırakarak kaçmıştır.

Muhsin-zâde Mehmed Paşa, Şimnu kasabasının etrafını siperlerle tahkim etmiş ve bu suretle müdafaa tertibatı almıştı; bu sırada kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa Rusçuk seraskerliği ve oldukça mühim askerle cepheye geldiği için maneviyat yükseldi. îşte bu esnada yani 1187 zilkadesinin başlarında (1774 Ocak) memleketin başına açtığı muharebenin altı senedenberi feci akıbetlerle devamından müteessir olan Üçüncü Mustafa nüzul isabetiyle vefat ederek yerine kardeşi I. Abdülhamid geçmişti.

Bu sırada Feld mareşal Roinanzov tarafından bir Rus zabiti gelerek Yeni padişahın cülusunu tebrik edip aynı zamanda Bükreş'te iki taraf murahhasları tarafından hazırlanmış olan maddelerin sulhe esas olarak kabuliyle mutabık kalınmayan diğer maddeleri insaf ve hakkaniyet üzere halledilebileceğini ve bu suretle sulh akdine mezun olduğunu bildirdi, fakat serdar-ı ekrem, İstanbul'dan taarruz hakkında aldığı emir üzerine bu teklife yanaşmadı.

Rus orduları baş kumandam Romanzov, Katerina'nın etrafındaki gözde şahsiyetlerle aralarındaki rekabet dolayısiyle harbi bir an evvel bitirerek PetersbuTg'a dönmek istediğinden vezir-i azama sık sA; memur gönderip sulh yapmak istiyordu; bu suretle müsalejıa'işi yeniden bir'yola girdiği sırada îstanbuV-dan gelen haberde Rusya'daki dahilî isyanın ehemmiyet kesbet-mesi bildirilip biran evvel iyi bir netice almak için üç koldan taat-ruz edilmesi emrolunmuştu.

„ , Bu emir üzerine Silistre üzerinden Rusların

Kozluca

mağlubiyeti işgal* altındaki Eflak ve Boğdan*a gidilmesi kararlaştırıldı ise de muharebeye kat'i surette son vermek isyey.en Rus baş kumandam, general Sovarov ku-mandasiyle yardım aldıktan sonra üç koldan Rusçuk, Silistre, ve Hacioğlu pazarına taarruz ettiğinden Şumnü*da. bulunan vezir-i âzam, en tehlükeli cephe olan Hacioğlu pazarı tarafına yeniçeri ağası Yeğen Mehmed Paşa ve Abtjürrezak Bahir Efen-

di kumandalarıyla, asker şevketti 1. Rusların Hacıoğlu pazarı tarafından taarruzları Şumnu'da. bulunan serdar-ı ekremin vaziyetini tehlikeye düşürdüğü gibi bu hal Rusların sahilden güneye doğru inmesini de temin edebilecekti. Ruslar Hacioğlu paza-rı'm almışlardı; Varna'nın batısında Kozluca mevkiine gelen Yeğen Mekmed Paşa kuvvetleri, kuzeyden başgösteren düşmanın öncü kuvvetleri üzerine Abdullah Paşa ile bir miktar kuvvet şevketti.

Bu, Abdullah Paşa kuvvetleri Rusların az olduklarını zan ile ilerleyip sahte ric'at gösteren Rusların pususuna düştüğünden mağlup olarak kurtulabilenler Kozluca^ya kaçtılar, bunu

müteakib kırk elli top ile taarruza geçen Rus kuvvetleri Kozluca önünde görününce Yeğen Mehmed Paşa da beraber olarak bütün kuvvetler muharebe etmeden zahire ve mühimmatı bırakıp kaçtılar.

D . c Kozluca? fan ilerleyen Rus kuvvetleri gayet

Rusların Şumnu . J ° J

ordugâhı üzerine ihtiyatlı olarak sol cenahlarında bulunan Şum-hareketleri nu'ya Serdar-ı ekremin bulunduğu Şumnu or-

dugâhı üzerine yürüdüler ve Şumnu'ya' yakın Yenipazar'a geldiler. Dağıstanlı Ali Paşa kumanda&iyle top ve külliyatlı asker gönderildi ise de bu nizamsız kuvvetlere yılgınlık gelmiş olduğundan bir saat çarpışmadan sonra ordu ağırlıklarını yağma ederek, 'Edirne'ye doğru kaçtılar; bu suretle ser-dar-ı ekremin yanında pek az kuvvet kalmıştı; Son çare, Rus kuvvetlerine karşı müdaafa. tertibatı almaktı ve öyle yapıldı, bu esnada yağan şiddetli yağmurlar imdada yetişti Rus ordusunun ileri harekatı aksadı ve ancak üç gün sonra Şumnu Önüne geldi. Bu sırada umumî vaziyet şöyle idi:

Ruslar, Rusçuk ile Silistre^yi muhasara etmişlerdi; Totra-fean'da bulunan Rus kuvvetleri Hezargrad üzerine yürüyüp bura muhafızı Çatalcalı Ali Paşa'yı kaçırdıkları gibi Silistreyi mu-hasaradan kurtarmağa gelen Arabkirli İbrahim Paşa'yı da bozmuşlar ve Balkan muhafızı Yusuf Paşa'yı da basarak ket hüdası ve adamlarını esir etmişlerdi. Şumnu muhasarası dolayı-

1 Romanzo v askeri üç kol edip bunlardan Saltikov İle bunun arkasından Sovarov ve Kamenski kumandalariyle diğer iki orduyu Tuna'nın bu tarafına geçirip kendisi de Silistre önüne gelmiştir.

siyle istanbuVdan yardıma gönderilen Tatar Hanı ve Ispanakçı Mustafa Paşa Edirne ve Karinâhad"da bulunup ayak sürüyerek ileri gele iniyorlardı. Serdar-ı ekrem de Şumnu ordugâhında ağır hasta bulunmakta idi.

„ , . tşte bu fena ve feci durum sulhu mecburî kıldı;

Serdar-ı ekremın

Ruslara sulh Rusya'daki Don Kazakları, Buhaçefin kuman-teklifi dası altında isyan ettikleri gibi veba hastalığının

şiddetle devamı ve malî durumları ve ümit edilmeyen bukadar büyük kazançtan sonra Rusları da sulhe icbar etmekte idi; bunun için evvelden beri bir anlaşmaya varılmasını isteyen Romanzov, serdar-ı ekremin sulh teklifini kabul etti. Serdar-ı ekremin bütün kuvveti on iki bin kişiden ibaret olup, onlarm da ne kadar mukavemet edebileceklerini daha evvelki hâdiseler gösterdiğinden dolayı Rus kumandanından sulh istenmişti. Sadr-ı âzam kethüdası Resmî Ahmed Efendi nişancı rütbesi ile birinci ve reisülküttab îbrahirn Münib Efendi ikinci murahhas tayin olunarak Şumnu muhasarasının on ikinci günü (3 Cemaziyelevvel 1188/12 Temmuz 1774) Şumnu'dan çıkıp Silistre'ye dört saat mesafesi olan Balya" boğazına yakın Küçük Kaynarca kasabasına geldiler. Ruslar tarafından murahhas general Repnin idi. Mareşal Romanzov mütareke kabul etmiyerek birinci sulh müzakeresinde, esasları iki tarafça kabul edilmiş olan derhal sulh akdini istediğinden bilmecburiye teklif kabul olunup iki günde ve iki celsede muahede aktedilmiştir.

Rus başkumandanı sulh görüşmesi yapabilmek için ihtida Kuburun, Kerç ve Yeni /ca/e'hin Ruslara terkim şart koydu, Osmanlı murahhasları bu hususu sormak istemişlerse de muvafakat etmediğinden çaresiz olarak kabul edildi ve 8 Cemaziyelevvel 1188 (17 Temmuz 1774) tarihinde yirmi sekiz maddeyi havi Silistre*-nin güneyindeki Küçük Kaynarcamda muahede imza edildi1.

„ , Muahedenin üçüncü maddesi mucibince Kırım.

Kaynarca muahe- _ :

desinin başlıca Bucak, Yedisan (Nogay), Yediçikül kabileleri ve

maddeleri Tatarlar ecnebi bir devlete tabi olmamak üzere

her cihetçe müstakil ve müslüman olanların
mezheb işleri sebebiyle halife olan Osmanlı padişahına tâbi
1 Divan kâtiplerinden Kisbî Mustafa Efendi'nin îbretnümây-ı Devlet adındaki mecmuası 1182 seferim tasvir eder. Yakanüvis Enverî de seferde bizzat bulunup muharebe safahatını temamen yazmıştır.

olmaları; gerek Osmanlı ve gerek Rus hükümetlerinin Han intihabına karışmamaları, yine aynı madde mucibince Yeni kale ile Kerç kalesi Ruslara terk edilip muahedeyi müteakib Ruslar Kırım ve Tatarlara ait diğer yerlerden ve Kobari'&an çekileceklerdi.
On sekizinci madde mucibince özi (Dinyeper) suyu boğazında vaki Kuburun Hisarı ve bu nehrin sol tarafı sahilinde kifayet edecek arazi ve Aksu (Boğ nehri) ve Özi nehri arasındaki hâli arazi Ruslara terk ediliyordu; bu suretle Aksu nehri hudut kesilip Özi suyu Osmanlılarda kalıyordu. Ondokuzuncu madde ile de Kırım yarımadasında Yeni kale ve Kerç kalesi ve limanları mua-hedenâme de zikredilen hudutlariyle Ruslara terk ediliyordu.
Yirmi birinci madde Kuzey Kafkasya'da bulunan İki Ka-bartay yani büyük ve küçük Kabartaylar tatarları hemcivar olmaları sebebiyle Ruslara bırakılıyordu. Yirmi üçüncü madde mucibince muharebe esnasında -Kafkasya'da Ruslar tarafından işgal olunan Gürcistan taraflarındaki Bağdadcık ve Kütays ve Şehriban kaleleri Osmanlı ■ devletine iade olunup Gürcülere ait olanlar da Gürcülere verilecekti; Osmanlı devleti Ruslarla anlaşarak muhalefetleri sebebiyle vukua -gelmiş olan hıyanetlerini afvediyordu. . - ,
Muahedenin dördüncü maddesi Osmanlı devletinin eski muahedelerle Rusların hududda kale inşa etmemelerine dair olan takyidatım kaldırıp bundan sorwra her iki devlet hudutlarında istedikleri gibi hareket edeceklerdi.
Beşinci madde, gereğince Rusya îstanbuVda daimî bir elçi bulunduracak ve bu elçi büyük devletlere verilen imtiyazlar gibi imtiyaza sahip olacaktı; on birinci madde gereğince Ruslar ticaret gemileriyle, Karadeniz ve Akdeniz^e gelip gidecekler ve Osmanlı limanlarında 'kalacaklardı.1 ve yine bu madde mucibince Ruslar Osmanlı şehir ve kasabalarında münasip görecekleri yerlerde konsolosluklar ihdas edebileceklerdi.
On ikinci madde Garp ocaklariyle Rusya arasındaki ticaret münasebetinin teminine Osmanlı hükümeti delâlet edecekti. On dördüncü maddede Rus hükümdarlarına gönderilecek olan
1 Katerina, Rusların Kar a deniz' deki ticaretlerini geliştirmek için 1192 H. (1778 M.)'de Özi nehri mansabinda Osmanlıların özü kalesine takriben on saat mesafede Kerson şehrinin temellerini atmıştır, f

nâmelerde "Rusyalıların padişahı" diye hitap edileceği kabul olunuyordu. Ruslar diğer devletler gibi Galata'da bir kilise inşa edecekler ve halka mahsus olan bu kilise Rus elçilerinin himayesinde olacaktı.
Onaltıncı madde mucibince Bucak, Akkerman, ÜCi/i, İsmail kaleleriyle sair kasaba ve köyleri ve Bender kalesi tamamen Osmanlı devletine iade edilecekti; yine bu madde îc a bine a Eflak ve Boğdan Osmanlı devletine iade olunup Osmanlı hükümeti de buna mukabil aşağıdaki şartları taahhüt etmekte idi: 1 — Her iki voyvodalıkta umumî af ilânı; 2 —- Vicdan serbestisi, yeni kilise inşasiyle eski kiliselerin tamirine mümanaat edilmemesi; 3 —Manastırlara veya eşhasa ait olup haksız olarak ellerinden alınmış olan Ibrail, Hotin ve sairedeki yerlerin sahiplerine ve mahallerine iadeleri; 4 — Ruhbanın imtiyaza nail olmaları; 5 — Memleketi terk edip gitmek isteyenlere müsaade olunması ve bir sene mühlet verilmesi; 6 — Her iki voyvodalıkta bakaya vergilerin afvi; 7 — İki voyvodalığın iki sene müddetle vergiden afvi 8 — Bu iki sene müddetten sonra cizyenin imkân derecesinde az olması ve cizyeden maada hiç bir sebeple başka bir şey istenmemesi1 ve IV. Sultan Mehmed, zamanındaki imtiyazlardan müstefid olmaları; 9 — Eflak ve Boğdan kapı ket hüd ah klan lağv olunup — çünkü kapı kethüdaları müslümandı —■ bunların yerine Ortodoks mezhebinde* maslahatgüzar.tayini ve

bunların milletler hukukuna göre her türlü taarruzdan emin olmaları; 10 — Lüzumu halinde işbu iki voyvodalık işlerinin iki devlet arasında görüşülerek Rusya'nın Osmanlı hükümetine vaki müracaatının nazar-ı dikkate alınması yani Rusya'nın Eflak ve Boğdan işlerine müdahalesinin Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmesi2.

1 Kaynarca muahedesi mucibince cizye olarak Eflâk vergisi 619 keseye ve rikâbiye ve îydiyesi ikiyüz altmış keseye ve Boğdan vergisi 136 keseye ve rikabiye ve iydiyesi de ikiyüz beş keseye indirilip başka hiçbir suretle vergi ve hediye alınmıyacaktı.

2 Ruslar, Türkiye dahilindeki liman ve şehirlerde birer ticaret konsolosu bulundurmak ve bu suretle en ziyade mazhar-ı teshilât olan devletler sırasına geçmek arzusunu elde etmişler ise de Osmanlı hükûnseti Tuna'nın ötesinde bulunan Eflak ve Boğdan ve diğer sancaklara konsolos tayin ettirmemek için eyep uğraştı ve nihayet Ruslarla beraber Avusturyalıların da Eûak ve Boğdan*a konsolos koymak hususundaki ısrarlarına mukavemet edemiyerek 1781 senesinde bu iki devletin tekliflerini kabule mecbur oldu; daha sonra yani 1795*de Fransa da Bükreş'e bir Fransız konsolosu gönderdi.

On yedinci madde, Akdenizde Rusların işgali altındaki Osmanlı devletine ait adaların iadesini mutazamın idi. Buna karşı Osmanlı hükümeti dinî serbestiye riayeti, afv-ı umumî ilânını, iki sene vergi alınmamasını, memleketi terk edenlerin avdetlerine müsaade olunmasını kabul ediyordu. Rusya hükümeti muahedenin hatimesindeki iki madde mucibince Akdeniz'de işgali altındaki adaları üç ay zarfında boşaltacaktı. Belgrad muahedesi mucibince Azak ve civarındaki bitaraf arazi bu muahede ile Ruslara bırakılıyordu. Yine bu hatimenin birinci maddesi mucibince Osmanlı hükümeti onbeş bin kese (dört milyon ruble) harb tazminatı verecek ve bunu her sene beş bin kese tediye etmek suretiyle üç sene de Ödiyecekti.

Kaynarca muahedesinin en ağır maddesi Kırım'ın ayrılması olup bu istisna edilecek olursa Osmanlı hükümeti arazi itibariyle çok kayba uğramamakla beraber Rusların Eflak ve Boğdan'a parmaklarını sokmaları ve istedikleri yerlerde konsolosluk açabilecekleri, Ortodoksların hamisi sıfatım takınmaları gibi maddeler ve kapalı müdahale vasıtalariyle devletin zaafından bilistifade ve her vesilede tahakküm siyaseti takibine kalkmaları gibi haller pek acı neticeler vermiştir ki bunu daha sonraki vekayi bize göstermektedir.

Osmanlı devleti Lehlileri müdafaa için ortaya atılmıştı. Halbuki bu harbin içinde Lehistan, ülkesi, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri tarafından taksime uğramıştı.

„ , , . Mü&aleha aktedilip Sumnu'da orduyu muhasara
Ordunun avdeti r T J
eden Rus kuvvetleri Boğdan'a. doğru çekildikten sonra zaten hasta bulunan Serdar-ı ekrem Muhsin-zâde Meh-med Paşa istanbul'a, hareketi emredip Dağıstanlı Ali Paşa'-yı Şumnu'ya muhafız bıraktıktan sonra oradan ayrılmıştır. Ve-zir-i âzamin hastalığı y3İda ağırlattığından Karinâbâd kasabasına tahtırvanla getirilirken vefatı vukubulmuştur (26 Cemaziyelev-vel 1188/10 Temmuz 1774). Muhsin-zâde'nin yerine sadaret kaymakamı bulunan İzzet Mehmed Paşa sadr-ı âzam oldu.

. . „ . , 1182/1768 seferi Osmanlı devletinin artık nizam
Asken ıslahata '
kat'i lüzum olduğu ve intizamdan mahrum toplama kuvvetlerle talim ve terbiyesi mükemmel kuvvetlere karşı du-ramıyacağmı kat'i surette gösterip Avrupa devletleri tarzında as-

kerî ıslahat yapılması zaruretini ortaya koymuştur; bu muharebede Osmanlı askerinin düşmanla bir az temasından sonra orduyu yağma edip kaçtıkları çok defa görüldüğü gibi yüzbinden fazla nizamsız askerin miktarı yirmi bini bile bulmayan muntazam askere nasıl feci surette mağlup olduğunu Kartal muharebesi gösterdiğinden her şeyden evvel bu askerî nizamın vücut bulması Ön safta düşünülmek iktiza ediyordu.

Osmanlı devletinin ayakta durabilmesi için bu son muharebedeki feci akıbetini gören devlet ricali askerî ıslahat lüzumunu takdir etmekle beraber muhtelif sebeplerle eski nizamsız vaziyeti muhafaza etmek isteyen menfaat sahiplerinin ve bilhassa kapıkulu ocakları maaş cüzdanlarını (esamelerini) alıp satarak para kazanan ocak ağalarının yeniçerileri tahrik ile bir isyana sebep olacaklarından korktukları için asıl ıslahı lâzımgelen bu ocak bir tarafa bırakılarak humbaracı Ahmed Paşa ve Baron dö Tot vasıtalariyle bir dereceye kadar tensik edilmiş olan humbaracı, topçu ve istihkâm hısımlarının ıslahatı ile şöyle, böyle iştigal olunması muvafık görülmüştü.

Bu, 1,768 muharebesi esnasında ve 1185/1771 Avusturya'nın .,'. , A
., „ t, , , . ., .
, ,_ . tarihinde Avusturya ile rrur>va devletleri ıkı mu-
bu harpte t J
kendisine pay harib devletin arasını bulmak için Osmanlı hü-çıkartması kumetine murabut etmişlerdi*

• Avusturya hükümeti bu işte daha ileri giderek Rusyaya karşı osmahh hükümetiyle gizli bir muahede de yapmıştı. Bu muahedeye göre Avusturya hükümeti ya siyasî tazyik veya muharebe ile Rusların ellerine geçen Osmanlı topraklarını iade ettirecek ve buna karşı da Osmanlı hükümeti Pasarofça muahedesiyle Avusturyaya terk edilip Belgrad muahedesiyle geri alınmış olan Küçük Eflak (Çasar Eflak'ı) veya Boğdarfa. ait bir kısım parçayı Avusturya'ya terk ve aynı zamanda harp masrafı olarak da yirmi bin kese yani on milyon kuruş verecekti.

Rusya aleyhine Avusturya ile aktedilen bu gizli muahede Osmanlı padişahı tarafından tasdik olunarak verilecek paranın ilk taksiti ile beraber gönderildi ise de Avusturya hükümdarı muahedeyi tasdik etmediği gibi Osmanlı devletini parçalanmaktan kurtardığı beyaniyie vadolunan yerlerin bir kısmının verilmesini istedi ve 1773'de İstanbul daki elcisi Thugut vasıtasiyle

teşebbüste bulundu ve aynı zamanda Boğdan'da Galiçya yolu üzerinde bulunan araziyi ve daha evvel Pirut ırmağı kıyısındaki Bukovina'yı işgal eylediler.

Bunun üzerine bu işleri halletmek için murahhas tayin edilen sabık İstanbul kadısı Ahmed efendi ve reisülküttab Raif İsmail Bey ile Avusturya elçisi Baron Tugut arasındaki görüşmeden sonra 7 Rebiulevvel 1189 / 8 Mayıs 1775'de bir mukaddime, dört madde ve bir hatime üzerine aktedilen muahede-nâme ile Avusturya'nın Lehlilerden aldığı Galiçya ve Lodo-mirya eyaletlerine Erdet ve Boğdan arazisinden girebilmek için Bukovina ve havalisi Avusturya'ya terk edildi. Bu anlaşma gereğince Avusturya kendisine bırakılan yerlerde kale yapmamağı ve Osmanlı hükümeti de Eflak ve Boğdan?Uların İmparatorluğun Kartal nişaniyle tahdit edilen yerlerine tecavüzlerini önlemeği taahhüd ediyorlardı1.

Bu mesele dolayısiyle devlet erkânı ile vuku bulan meşverette şeyhülislâm ilhaka ittiraz ettiyse de devlet ricali her ne bahasına olursa olsun barışa kavuşmağı tercih eylediklerinden yukarıda işaret edilen tarihte ve İzzet Meh.med Paşa sadaretinde anlaşma yapıldı ve bu suretle Bukovina, Cımpulung, Suecava, Cernaut bölgelerinin Avusturya'ya terk edildiği 1776 tarihinde Osmanlı pâdişahınca kabul ve tasdik olundu.

Boğdan kıtasına ait olan bu yerlerin Avusturya devletine terk edilmesine Boğdan-voyvodası bulunan Gregor Kiga ile Boğdan boyarları2 itiraz ile*ecnebi bir devletin (Rusya'nın) himayesine iltica edeceklerini beyan ile Osmanlı hükümetini tehdid etmek istedilerse de dinlemedi.

1 Nâmc-i hümâyun defleri, Nr. 9, s. 57.

a Bu, Gregor Kiga 1768 Osmanlı - Rus seferi esnasında nıetbûı olan Osmanlı hükümetine karşı ihanette bulunmuştu. Kaynarca muahedesi esnasında Rusya ve Prusya elçilerinin ısrarlariyle boyarların itirazlarına rağmen Boğdan prensliğine getirilmiştir (Yorga, Osmanlı

tarihi, c. 5, s. 10).

ONBİRİNCİ BÖLÜM

1768 —1774 SENELERİ ARASINDA MEMLEKETİN İÇ DURUMU

Üçüncü Mustafa saltanatının ilk gününden itibaren şiddetli takibat ile tahsil ettirdiği bakaya'ya kalan vergilerle müsadere suretiyle elde ettiği paraları hazineye doldurarak mevcut devlet gelirini yarı misli arttırmış olup bunların hepsini bu harb uğrunda sarfettiği gibi kendisine ait iç hazineyi de bu yolda harcamıştır. Hattâ oğlu Selim'in ve kızı Şah sultan'ın doğumlarında vezirler ve devlet ricali taraflarından hediye olarak verilen nukud ve cevahiri ileride vakıfları fazlasından Ödemek üzere 1187 H/1773 M. senesinde bu açtığı sefer için sarfetmişti. Selim'in validesinden 237 kise ve Şahsultan validesinden üçyüz kise borçalmıştı (Top. Arşivi No. 1785 ve 1001)

Rus muharebesi yalnız hazine sarfıyla bitmiş olmayıp memleketi hem maddî ve hem manevî felâkete sürüklemiş, bir kısım yerler elden çıkmış memlekette yer yer isyanlara sebeb olmuş, Anadolu ve Rum-eli her bakımdan harabiye sürüklenmiştir.

Mısır'da Bulutkapan Ali Bey isyanı

„ ,, ... Mısır'ın idaresi zahiren valilerin ve hakikatte Mısır da birbirine .
. . . - . . .
raki 'ki f rka rıkarıyye. ve Kasımiyye denilen birbirine rakip
iki fırkanın elinde idi; memuriyetler bu iki parti arasında taksim olunurdu, meselâ Hac emîri yâni Mısır ve o havali hacılarını Mekke'ye götürüp getiren Emîr Fıkariyye^ den olursa defterdar da Kasımiyye" den olurdu; keza müteferrika başı FıkariyyeMen ve çavuşlar kethüdası Kasımmiyye'den tayin edilirdi. Bu iki fırkadan bayrakları beyaz olan Fıkariyye, Osmanlıya ve kırmızı bayraklı Kasımiyye de Mısırlıya taraftar idiler1.

1 Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethettikten sonra bir gün Emîr Suud'un silâhşorluk ve binicilikte mahir Zülfikar ve Kasım isimlerinde iki oğlunu getirterek onların at oynatmakta ve silâhşörlükteki hünerlerini seyir ile çok takdir etmişti; yine bir gün bu iki kardeşin maiyyetine ayrı ayrı asker verip harp oyunu yaptırmış; Osmanlı askerinin çoğu Zülfikar Bey tarafında imiş; bu mübareze çok çetin olmuş ve pâdişâhın emriyle zorla iki taraf birbirlerinden ayrılmıştı; işte bundan sonra her iki zümre, taraftarlar peydasiyle bu iddia ve rekabeti yürüterek bunu hükümet işlerine makam ve memuriyetlere kadar götürmek suretiyle iki kısma ayrılmışlardır (Cevdet tarihi 1, s. 304., Matbaa-i Osmaniye tab'ı).

Bu iki fırkanın rekabeti yüzünden Mısır valileri idare-i maslahata çalışırlar; bir gürültü çıkarmak istemeyenler her iki tarafı da idare ederlerdi; fakat bunlardan birisi tarafım tutan vali, o fırkanın vaziyetine yani hasmına galebe edip etmemesine tabi kalırdı, bundan dolayı her iki fırka arasında kan dökülmesi hemen hiç eksik olmamakta idi. Bu fırkalar, kendi maiyetlerini çoğaltmak için köle alıp yetiştirirlerdi.

Bnlutkapan Ali Bey ^te DU n^a^ ve ihtilâflar arasında 1180 H. (1766M.)'de Mısır'da Bulutkapan Ali Bey isminde biri meydana çıkarak hasım ve rakiplerini bertaraf edip Mısır idaresini eline aldı. Ali Bey yirmi sene evvel Mısır'ın nüfuzlu beylerinden ibrahim Kethüda'nın kölesi ölüp sonra yetişerek Şeyh ul beled olmuş, her işe karışarak iktidarı ele almak için fesat çıkarmak istemişti. O zaman bunu hisseden Mısır valisi Gürcü Mehmed Paşa 1177 H.(1764 M.)'de Ali Aeyi Hac emirli-ğfne tayin ve bu vesile ile Mısır'dan çıkarmış ve bir daha Mısır'-a almak istememişti; fakat Ali beyin Hicaz'dan avdeti Gürcü Paşanın azli zamanına tesadüf ettiği için Ali Bey Mısır'a girip yine Şeyh ul beled olmuş ve bütüri rakiplerini bertaraf etmeğe başlamıştır. • *

Bunun bu hali aleyhd arlarını gayrete getirip bir gece evini basarak kendisini Sa'id taraflarına kaçırmışlardı; fakat Ali Bey 1178 H/1765 M de pâdişâhın fermanına muti olacağını vasıtalarla arzettiğinden afv,edîlmiş ve tekrar* Mısır'a gelip Şeyh ul beled olmuştur; lâkin tek durmayıp

Mısır'da hâkim tavrını takınarak Mısır'ın ileri gelenlerini öldürüp mallarını müsadere ettiği ve maiy-yetini çoğaltıp bir gaile çıkaracağı Şam valisi Osman Paşa tarafından hükümete bildirilmiş ve gailesinin defTi emredilmiş ise de bir şey yapılamamış ve bu halden iyice cüreti artmıştır.

Bulutkapan Ali Bey, bu hâkimiyeti zamanında Mısır'da kendisinden ileri nüfuzlu olan ümeradan Hasan Beyi ve daha sonra kendisiyle, aralarında muhalefet yapmıyacaklarına dair sözleştiği Salih Bev'i katlettirmek suretivle bütün Mısır'a hakim olmuştur.

1768 Osmanh-Rus seferi, Mısır'ı Osmanlı hükümetinden ayırmak isteyen Ali Beve fırsat vermiş; Osmanlı ordusunun

temadi eden mağlubiyeti üzerine o da tedrici surette muhalefeti arttırmıştır. Ali Bey evvelâ Hicaz taraflarını eline almak isteyerek Medine-i Münevvere'nin iskelesi olan Yenbn kasabasını zabt ve sahte bir ferman tertibi île Mekke emiri Şerif Ahmed'i azl ve Cidde gümrüğünü kendi emrine hasredip ceb-i hümayun varidatı olan Mısır hazinesini göndermiyerek isyanını aşikâr etmiş ve Mısır'da bir çerkes devleti kurmağa teşebbüs ile vali bulunan Mehmed Paşa'yı az ley lemistir. Bu vaziyetlere karşı Rus muha-rebesiyle meşgul olan Hükümet, Mısır işini Öylece bırakarak bu suretle Ali Bey dört sene tamamen Mısır'ı ve kısmen Filistin, güney Suriye'yi ve Hicaz'ı elinde bulundurduğundan bu müddet zarfında Mısır'a vali gönderilernemiştir.

... „ . „. Ali Bey, Şam'ı da ele geçirmek isteyerek Mı-Ah Beyin Hicaz J v . ...
ve Suriye'yi sır divanından göndermiş olduğu, ferman ismini istilâsı verdiği buyrulduda * Şam valisi Osman Pa-
şa'mn zulmünden bahis ile onu tedip etmek üzere geleceğini ve kendisine yardım edilmesini bildirmiş; aynı zamanda urbân'ın (Çöl araplarınm) ileri gelen şeyhlerine de yazmış ve Yafa, Nablüs Gazze ve Remle'yi işgal eylemiştir.

Bulutkapan Ali Bey 1184 H/1770 M. de kendi mûtemed adamlarından Ebüzzeheb Mehmed Bey ve Cedavî Hasan Bey'e verdiği kuvvetle Hicaz'ı .ve kendi hazinedarı iken emirlik verdiği büyük İsmail Bey tile yolladığı askerle de Suriye'yi işgale başladı. Ali Bey, Suriye istilâsında İsmail Bey'ia harekâtım kolaylaştırmak üzere ona yardımcı olarak arkasından Ebüzzeheb Mehmed Bey ile kuvvet sevketmiş ve Vali Osman Paşa'-nın mukavemet edemiyerek çekilmesi üzerine Şam'ı almış ve bu işlerde Akka'da isyan, ile hükümdarlığım îlân eyleyen Zahir Ö meı'in muvafakatini elde etmiştir.

Ali Bey'in bu derecede ileri gitmesinde Rus donanmasının Akdeniz'e geçerek Mora'yı ihtilâle sevk ile Çeşme'de Osmanlı donanmasını yakara'k K.aterina'nın kendi himayesinde olmak üzere Ali Beye istiklâl vadetmesinin büyük tesiri vardı; filha-

.1 b^j^ l-i* j-^-» —Sadere Hâz-el-fermanü '1-cclil-iis-şan min divani'l-Mısri'l-makrûse" diye başlayan hu buyuruldunun ;ırap<;a sureli Vâsıf tarihVnde vardır (c. 2, s. 128). ^

kika Katerina gerek Ali Bey'i ve gerek Zahir Ömer'i teşvik etmiş ve bu yüzden bunların gailesi uzun sürmüştür 1.

Ali Bey'in tecavüzü Şam'ın işgaline kadar gelmesi üzerine hükümet bu hale daha fazla göz yumamayarak Ali Bey üzerine vezir Numan Paşa kumanda*iyle kuvvet sevketmek üzere ha-zırlık yaptığı sırada aşağıda gösterildiği üzere Ebüzzeheb Meh-med Bey hadisesi zuhur ettiğinden asker şevkine lüzum kalmamıştır.

Ali Bey'in âkibeti Bulutkapan Ali Bey Şam'ı aldıktan sonra daha ileri Haleb'e doğru gidilmesini emretti ise de kumandanlarından Ebüzzeheb Mehmed Bey'in emir hilâfına birden bire Kahire'ye dönmesi Ali Bey'in canını sıkmış ve bundan dolayı araları açılmıştır. Ali Bey bir gece Mehmed Bey'i öldürtmek üzere evini bastırmış ise de Mehmed Bey Sa'id taraflarına kaçmağa muvaffak olarak kurtulmuştur.

Bunun üzerine Ali B-ey, Ebüzzeheb'i elde etmek için ismail Bey kumanda iyle kuvvet sevketmiş fakat bu kuvvetler Ebüzzeheb Mehmed Bey kuvvetleriyle birleşerek geriye dönüp Ali Bey üzerine yüzümüşlerdi; bu sırada Ali Bey'e muhalif olan Kası m iye kuvvetleri de bunlara iltihak eylediklerinden Kahire*ye giren Mehmed ve İsmail beyler, Bulutkapan'ı Akkâ tarafına kaçırmışlar ve bu hali "Osmanlı hükümetine bildirip sadakatlerim arzeylemişlerdir (1186 H./1772 M.).

Bu hale karşı Ali Bey Berrüssam yeni Sayda eyaletinden kuvvet toplayarak müttefiki olan Zahir Ömer'in oğullarım da beraberine almış ve aynı zamanda Rusların Akdeniz donanmasını da Akkâ taraflarına getirtmişti; fakat E-büzzeheb, Sali-

1 Rus donanmasının Akdeniz'e gelmesini büyük bir fırsat sayan AH Bey, Mısır'ı Osmanlı hâkimiyetinden tamamen kurtarmak için Ruslardan asker istemek suretiyle Rus donanmasını Mısır sularına davet etti. Aleksi Orlof bu müracaatı kabul etmek için evvelâ Ali Bey'in Rus imparatoriçesi H. Katcrina'nın hâkimiyetini tanımasını şart koydu. Ali Bey bu hususta görüşmek üzere kendi mahremi ve mutemedi Rostî isminde bir Venedikliyi Rus donarmafjüia gönderdi ise de Orlof maiyyetindeki bazı Rum ve Yahudilerin telkini ile AH lîcy'c îtimad edemedi: bununla beraber lüzumunda Kıbrıs tarafındaki donanmasını hemAli liey'e ve hem Şeyh Zâhir'e yardım etmek üzere Akkâ taraflarına gündormi'jti {Katerina tarihi, s. 66, 67).

hiyye mevkiinde Ali Beyi mağlup ederek dört yerinden yaralı olan Ali Bey'i yakalamış ve efendisi olduğu için öldürmiyerek hapsettirmiştir.

Ali Bey bir rivayete göre yaralarının tesiriyle ve diğer bir kayda göre de Mehmed Bey tarafından zehirlettirilmek suretiyle ölmüştür (1187 H./1773 M.).

Osmanlı hükümeti Mısır'a vali olarak Halil Paşa'yı tayin edip göndermiş ve Mısır işleri yine eskisi gibi devam edip bu defa Ebüzzeheb Mehmed idareyi ele almıştır1.

Akkâ'da Zahir Ömer isyanı

_,,.. K Onsekizinci asrın ikinci yarısında ve 1768 Os-

Zâhır Ömer . J

, manlı-Rus harbi sırasında Akkâ taraflarında bulunup isyan eden Zahir Ömer, Medine'den Safed taraflarına hicret etmiş olan Zeydan isminde birinin torunu olup babasının adı Ömer'dir. Zeki ve haris, olan Zahir Ömer, Dürzi beyi olan beni Şihab ailesinin nüfuzu altında bulunan Safed de onlar tarafından tayin edilmiş bir kaymakam olup git gide sahasını genişleterek Osmanlı devletinin zaafından bilistifade Akka, Sayda, Yafa, Hayfa, Remle ve Nablüs taraflarına kadar yayılmıştır.

Zahir Ömer Akkâ'yı kendisine merkez yaparak oğullarından her birini kendi idaresi altındaki, bir mahalle tayin etmiştir; bunlardan Sayda ile Safed tarafları büyük oğlu Şeyh Ali Za-hir'in emrinde idi. Zahir Ömer, devlete karşı isyanında Bu-lutkapan Ali Bey ile ittifak etmişti.

Ali Bey'in, Mısır'dan Ebüzzeheb'den kaçarak Zahir Ömer'e ilticasından sonra Rus donanması Akka'ya. celbolunup Ali Bey'le beraber Mısır sularına gittiği sırada gerek Zahir Ö-mer ile Ben-i Şihab arasındaki muharebe ve gerek Şam taraflarından Akkâ üzerine kuvvet gelmesi sebebiyle Mısır sularına giden Rus donanması, Akkaya dönmeğe ve aralarındaki mukavele mucibince deniz tarafından Zahir Ömer'i müdafaaya mecbur olmuştur.

1 Mürİu't-tevarih'&e 1187 hicret senesi vekayü. Vâsıf tarihi, c. 2, s. 127 ve Cevdet tarihi, c. 1, s. 301'de Bulutkapan Ali Bey'e dair malûmat vardır.
*

Osmanlı hükümeti Dürzi emiri ile Zahir Ömer'in aralarının açılmasını fırsat bilerek Şam tarafına serasker tayin ettiği Mısırlı Osman Paşa, dürzilerle'itüfak edip bir miktar kuvvetle Cezzar Ahmed Bey de beraber olarak Zahir Ömer üzerine Halil Paşa''yı göndermiştir: fakat

Sayda muharebesinde Zahir Ömer galebe ettiğinden bozulan Osmanlı kuvvetleri Şam'a ve Dürzi kuvvetleri de dağ tarafına kaçmışlardır. Bunun üzerine Akkâ'ya celbedilmiş olan Rus donanması Beyrut sahillerine gelmiş ve sabah erkenden Beyrut'a asker çıkarıp dükkânları yağmaladıktan sonra tekrar donanmalarına dönmüşlerdir.

Bundan sonra Zahir Ömer'le Dürzi omiri Yusuf arasındaki husumet dostluğa dönmüş ve Zahir Ömer de devlete itaat ettiğinden Ber-üs-şam meselesi şimdilik böylece kapanmıştır.

Mora isyanı

Rusların Akdeniz harekâtı münasibetiyle daha yukarıda kaydedildiği üzere Rus Casuslarının faaliyetleriyle hazırlanan ihtilâl harekâtı Manyatı 'lan n acele etmeleri sebebiyle Rus kumandanı Orlof'un plânının tatbikine imkân olmamış ve isyan kareketi Osmanlı valisinin süratle hareketi üzerine bastırılmıştı. Mora isyanına dair îcabeden malûmat bundan evvelki ayrı bir kısımda yazılmış olcluğundan burada, tekrar edilmiyerek dahili vekayi sırasını takip itibariyle işaret edilip geçildi. Rus donanmasının 1184 H./ve 1769 M.< de gelmesiyle Mora isyanı patlak vermiş ve aynı sene sonunda bastırılmıştır.

_. . Mora halkının arasına asırlarca evvel girip
Ar nav udi arın sonraları Mora'da murabahacılıkla istedikleri
tahakkümleri gibi hareket ederek Mora halkını memleketi
terk etmeğe mecbur edecek kadar ileri giden
arnavud taifesi üzerine 1193 H./1779 M. de Kaptan-ı derya
Cezayirli Gazi Hasan Paşa sevkolunmuştur1.

*

1 Evvelce Mora'da reayanın yani Rum halkının işleri kocabaşı denilen köy kethüdalariyle görülürken sonra hu suret terk olunarak Mora''ya giren Arnavudîar Mora köylülerine fahiş faiz mukabilinde para ikraz etmek ve mallarına el koymak suretiyle halkı kendilerine borçlu bırakmışlar ve bu suretle bütün reaya üzerine tahakküm ederek ilfora'yı adeta ellerine alıp valileri ti iri -

Mora'ya gelen Gazi Hasan Paşa Görd&s mevkiinde bir kaç gün kaldıktan sonra Drahos önlerine gelerek bir beyanname ile Çam, Ülgün ve îşkodra Arnavu di arının kendileri tarafından alacaklarını toplamak üzere yüz kişiyi Mora'da bırakarak geri kalanlarının hemen memleketlerine dönmelerini îlân etmiş ise de Arna-vudlar bu teklifi kabul etmemişlerdir; bunun üzerine Hasan Paşa, ordusundan dört beş bin kadar kuvvet ayırıp bunları kethüdası Hacı İbrahim Ağa ile Araavudların toplandıkları Tre-poliçe üzerine gönderip kendisi de Anapoli mihafaz asındaki kalyonlardan aldığı toplarla Arhos\a.n kalkıp 7 Receb 1193 ve 21 Temmuz 1779 gecesi Trepoliçe'ye gelmiştir; Gazi Hasan Paşa üç koldan âsileri sıkıştırıp yaptığı bir yürüyüşle sekiz bin mevcuttan ancak bin beşyüz kadarı kılıçtan geçmiş ve kaçanların da Derbend ve sahillerde elde edilmeleri emrolunmuştur1.

Gazi Hasan Paşa'nın bu başarısı kendisinin rakiplerini telâşa düşürüp bunlar pâdişâhın safiyetinden istifade ile Hasan Paşa'yı îstanbuVa. gelmeden evvel Mora valiliği ile orada bırakmak istemişlerdir. Hasan P'aşa aleyhdarları, arnavudlann tekrar gelmelerinden ve Mora'yı idare edecek kendisinden başka vezir olmadığından bahis ile padişahı kandırmışlardır. Bunun üzerine Gazi Hasan Paşa bir emrivakile kaptanlıktan alınarak Mora valiliğine tayin edilmiş ise de2 aynı sene şevvalinde (1779 Ekim) Mora eyaleti üzerinde kalmak üzere tekrar kaptanlığa iade olunarak Mora muhassılnğma da kethüdası Hacı İbrahim Ağa tayin 'edilmiştir3. ;

lemez olmuşlardı. Bu sebeple Arnavudlarm ellerinden kurtulmak isteyen Mora halkımn bazıları memleketi terk ettiklerinden evvelce pek çok varidat getiren Moro'nm geliri pek düşmüş ve Mora valileri kendilerini ve maiyyetleri kuvvetlerini geçindiremez hale gelmişlerdir.

1 MÜhimme defteri 176, s. 103.

a Bu 176 lumaralı Mühimme'de "Sabıka kapudan-ı derya olup bu defa... Mora eyâleti tevcih ve ihsan olunan vezir Gazi Hasan Paşa'ya hükümki" diye başlayan evahir-i Receb 1193 tarihli ferman.
3 Sabıka Mora valisi olup bu defa tekrar derya kaptanlığı kendûye ihale ve tevcih kılınan vezir Gazi Hasan Paşa'ya hüküm ki diye haşlayan ferman. Bu fermanda Mora halkı ile Arnavudlar arasındaki para işini halletmesi için Mora muhas»allığına kethüdası Hacı İbrahim Ağa'nın ve Anapoli muhafızlığına da Hezargradlı vezir Ahmed Paşa'nın tayin edildiği bildirilmektedir (Mühimme 176, s. 151; evail-i Şevval 1193).

Ayanların durumu
Üçüncü Ahmed'in son zamaniyle Birinci Mahmud'un saltanatının ilk ve ortalarına doğru Iran ile yapılan muharebeler esnasında nizamsız levendlerin şekavetlerinden başka dahili bir fenalık olmamıştı. İran muharebesini müteakib Heki-moğlıı Ali Paşa'nın gayretiyle onlar da temizlenmiş ve bu arada Aydın"da Sarıbeyoğlu Mustafa'nın isyanı dahi bastırılmış olduğundan gerek Anadolu ve gerek Rumeli'de sükun takarrür etmişti.
Altı sene sürmüş olan 1768 Osnıanh-Rus seferi esnasında diğer seferlerde olduğu gibi Anadolu'da devleti yoracak ehemmiyetli bir isyan çıkmamış ve daha yukarıda gösterildiği üzere Mısır ve Suriye'de Osmanlı camiasından ayıılmak isteyen Bulut-kapan Ali Bey ile .4A;Â;«'daki Zahir Ömer isyanlarının halledilmesi de mecburen harb sonuna bırakılmıştı.
Ay anlık eskidenberi mevcut olup memleket ileri gelenlerinden birisinin halk tarafından intihabiyle olur ve bu, hükümetle tabaa arasındaki işlerde mutavassıt rolü yapardı; bundan dolayı hükümet bir iş için vilâyetlere bir ferman gönderdiği zaman fermanda bunları Âyan-ı Vilâyet diye zikrederdi. Fakat 1768 seferinden itibaren ayanlar külliyetli para mukabilinde valilerin buy-ruldulariyle tayin edilmeğe başladığından onlar da halkı himaye değil ezmeğe ve verdikleri parayı fazlasiyle çıkarmağa başlamışlardır. v
Gerek bu muharebe ve gerek bundan sonra Rusya ve Avusturya ile yapılan savaş, Anadolu ve Rumeli'deki ayan denilen mahalli eşrafının hükümete karşı mütehakkim bir tavur takınmalarına sebep olmı^ş, bir isyan hadisesinden çekinen hükümet de pek ileri gitmiyerek bu gibilerin serkeşâne hareketlerine göz yummuştur.
Bu tarihlerde belli başlı ayan, Manisa ve havalisinde Kara Osmanoğulları, Gediz'de Nasuhoğlu Ali Canik"te9 Hacı Ali Bey, (paşa) Bozok ve havalisinde Çapanoğlu ailesinden Mustafa ve Süleyman beyler, Adana taraflarında Küçük Ali oğlu Halil ve kardeşi Ali, Trabzon'da Alay beyi .Şatıroğlu Mehmed, Muğla sancağında llyasoğlu Halil, Santhfnı s;ınf;ığmda G-ündüzoğlu, İsparta ve Eğridir havali-

sinde Yılanhoğulları1 DemircVde voyvoda Kocabaşı ve Rumeli'de Serezli İsmail Bey, Dimetoka ve havalisinde Tokatcıklı Süleyman ve Rusclık'Aa Tirsiniklioğlu İsmail ve bunlardan başka /şfcodra'da devlete karşı ayaklanan Mahmud Paşa.
Bu ayanlar bütün mahalli idareyi ellerine alarak hazine mukataalarını kendileri iltizam edip bu suretle pek çok kâr temin ediyorlar ve d'ğer hazine vergilerini, valilerin hazeriye ve seferiye maaşlarını kendileri tahsil ederek valilere bunun bir kısmını göndermek suretiyle bu cihetten de menfaat temin edip bu işler için hiç kimseyi mıntakaları işlerine karıştırmıyorlardı.
Kaynarca muahedesinden sonra bunlara karşı ses çıkarılmamış ve daha sonraki seferde ise (1787) daha ziyade şımaran ayanlar hükümet içinde ayrı bir hükümet gibi hareket ederek devlet nüfuz ve haysiyetini çiğnemişlerdir.
Eyaletlerin durumu
1768 seferinden evvelki senelerde Jbazı eyalet ve sancaklar müstesna olmak üzere Anadolu ve Kümelideki vilâyet ve sancakların azil ve tayinleri her &ene tevcihatmda tebdil veya ibka suretiyle idare edilip tayin olunan valiler has usulünün ilgasından sonra maaşlarını harpsiz zanıanlarda imdadıye-i hazariye ve muharebe zamanlarında imdadiye-i * seferiye ismiyle

halktan alırlardı. Bu maaş tahsisi her mahallin ileri gelenlerinden müteşekkil birer heyet tarafından mahkeme-i şer'iyyeler vasıtasiyle tesbit olunurdu; valilerin bu tahsis olunan maaşları iki taksitte verilirdi. tmda-diye-i seferiye muharebe zamanına ait olduğu için daha fazla idi.
Onsekizinci asrın ikinci yarısından ve bilhassa 1768 seferinden sonra vilâyet idarelerinin zaten bozuk olan nizamları büsbütün bozulmuştu. Valiler, her sene tevcihata tabidi. Ettesi sene makamında kalacağı şüpheli olup ibka suretiyle üç beş sene makamında kalabilen pek azdı. Bundan dolavı bir vilâyete vali olan zat, vezir-i âzam ile kethüdasına ve defter mucibince diğer
1 Bu yılanlı oğulları Karacehennem Mustafa, Deli Hasan, Deli İsmail, Halil, Alî vesaire olmak üzere hepsi dokuz on kardeş olup İsparta, Eğridir ve Antalya taraflarında her şeyi ellerine almışlardı.

icabedenlere caize vermeleri âdet olup eli boş olarak işe başladığından verdiklerini ve ihtiyaçları olan parayı ve bundan başka mazul kaldığı müddetçe idaresine kâfi meblağı tedarik etmeği düşünürdü. Bundan dolayı vilâyet halkı ezeilerek orada îmar namına bir çivi bile çakilamazdi.
Bundan başka valilerin bir kısmı ayan ve mütegallibenin nüfuzları altında bulundukları için hakikatte vali ayanlardı. Âyanhk on sekizinci asrın yansından sonra genişleyip muharebeler sebebiyle vilâyetlere bakılamadığından bunlar mıntaka-larındaki her işe burunlarını sokarak mütehakkim bir tavur takınmışlardı.
Bazı vilâyetler Berveçh-i Malikâne ismiyle tevcih edilip valisi her sene yapılan tevcihata tâbi olmayarak o eyalet varidatını tahsil ile hazineye ait kısmını gönderirdi. Aydın ve Mora gibi iki eyâlet de berveçh-i muhassalhk olarak maliyece defterde mukayyet varidatı üzerinden vali olanlara iltizama verilir ve o da hazinenin hissesini gönderdikten sonra kendisine kalan parayı alırdı. Muhassallar ve malikâneli valiler iltizam ettikleri bilumum varidat kaynaklarını bizzat idare etmeyip onlar da o kaynaklan kısım kısım iltizama verirlerdi; hazine alacağını aldıktan sonra valiler ve ikinci mültezimler de mühim kâr elde ederlerdi; fakat bunun neticesi olarak halk ve bilhassa köylü ezilirdi.
Eyaletlerden Mısj,r, Yemen, Habeş, Bağdad, Basra, Trab-lusgarp, Tunus, Cezair^ yıllıklı eyaletlerden olup bunların her sene muayyen miktar varidatı hazineye gelir fazlası mahallî hükümet masrafları, askerî maaş vesair ihtiyaçlara sarf edilirdi. Bunlardan Mısır varidatı ceb-i hümâyuna yani Pâdişâhın cep harçlığına ait idi. Yemen vilâyeti daha sonra Zeydî imamların ellerine geçtiği için hükümet buradan bir şey alamadığı gibi Habeş eyaletinin geliri de yoktu. Garb ocakları denilen Cezair, Tunus, Trab-lusgarb ocaklarının Osmanlı hükümetiyle rabıtaları ismen mevcut olduğu için onyedinci asır sonlarından itibaren buradan da hazineye bir gelir yoktu.
Osmanh-Rus muharebesi esnasında Mmr'da Bulutkapan Ali Bey'in isyanı sebebiyle üç dört sene Padişaha cep harçlığı gelmemişti. Yıllıklı eyaletlerden Bağdad eyaleti meşhur Hasan-paşa-zâde Ahmed Paşa'nın ölümünden * sonra onun kölele-

rinin vali tayiniyle idare olunur bir şekil almıştı; çünkü bunlar Bağdad'a hariçten vali tayinine muvafakat etmeyip gaile çıkardıklarından hükümet Ahmed Paşa- kölelerini ve onların da kö-lelerini buraya vali tayini suretiyle Bağdad^a. bir nevi kölemen ocağı teessüs etmiş ve bu hal 1831 senesine kadar devam etmiştir*.
Doğu Anadolu'da her sene muayyen vergi ve lüzumu halinde asker veren yurtluk, ocaklık serbest sancaklarla buradaki kazaların idareleri hakkında kitabımızın ikinci cildinde (sahife 572) malûmat verildiğinden burada tekrar edilmedi.
Devletin zaafından dolayı Rumeli'nin Arnavâtluh kısmındaki sancaklarda onsekizinci asır başlarından itibaren valilikler evlâdiyet halini almış olup bunlar da Arnavut îskenderiyesi

denilen Işkûdra ile Pizren, îlbasan, Yanya, Ö/ırı, Avlonya sancakları idi. Bunların bir kısmının valileri aslen Türk olup yıllarca Arnavutlukta kalarak evlad ve ahfadı orada yetişmişti.
Birinci Abdülhamid* böyle tevaif-i müluk gibi babadan evlada veya ocaklık suretiyle irsî gibi eyalet ve sancak verilmesinin devlet bütünlüğünü parçalayacağım anladığından badema bu hususa dikkat edilmesini vezir-i azama tavsiye etmiştir; hatta beyaz üzerine yani resen sadr-ı azama gönderdiği bir hatt-ı hümâyunda onun Rakka (Urfa) eyaletine tavsiye ettiği Firuz Beye o vilâyetin ocaklık olarak verilmesini kabul etmiyerek:
— Firuz'a tug v& âlem cve Rakkp, verildikte hemen Şam Azımzadelere^ Trabzon ve Canik Hacı Ali Paşa'ya cedbeced intikal gibi bir şey olur; halen mahzuru mülâhaza olunarak iktizâsınca amel oluna" demiştir2.
Zahir Ömer'in tekrar isyanı ve akıbeti
Zahir Ömer, Bulutkapan Ali Bey'in katli üzerine isyanının neticesinin fena olacağını düşünerek Şam valisi vası-tasiyle afvını istirham ettiğinden 1188 H./1774 M. denberi borcu
1 Ahmed Paşa'nın sonra kölelerinden kethüdası ve damadı Süleyman Paşa ve ondan sonra Kethüdası Ali Paşa ve Ali Paşa'nın katlinden ssnra da Süleyman Paşa'nın diğer kethüdası Ömer Paşa vali olmuşlardı.
2 Birinci Abdülhamid dosyası, beyaz üzerine hatt-ı hümâyun Nr. 41.

olan eyalet hesabını kapatmak ve bundan sonra da her sene maktu varidatı muntazaman vermek şartiyle affolunarak Sayda eyaleti yine kendisine verilmişti;'fakat Bulutkapan Ali Bey'e galebe eden. Ebüzzeheb Mehmed Bey, Zahir Ömer'in itaatinin hakiki olmadığım binaenaleyh hakkından gelinmek üzere müsaade edilmesini hükümetten istediğinden mümanaat olunamamış ve Mısır'dan bir kuvvet gönderen Mehmed Bey, Ya-fa'yı zabt ile Akkâ üzerine yürüdüğünden Zahir Ömer kaçarak Gazse urbamna dehalet etmiştir.
Ebüzzeheb Mehmed Bey muvaffakiyetlerinden dolayı şımararak Mısır ve Suriye valiliklerini hükümetten istemiş ve kendisine vezirlik ve kaydı hayat şartiyle Mısır eyaleti verilmişti; fakat Akkâ'ya gelişinden iki üç gün sonra vefat ettiğinden kuvvetleri Mısır'a, avdet ettiğinden Zahir Ömer kurtulmuştur.
Ebüzzeheb Mehmed Bey'in devlete sadık görünerek Suriye'yi de ele geçirdikten sonra isyan edeceği hakkında bazı istidlaller vardır; Zahir Ömer'i mağlup ederek Sayda ve Akkâ*' dan kaçırması Suriye'de kendisine karşı koyacak dişli kimse bırakmamak istemesi bu ihtimale kuvvet veriyor1.
Zahir Ömer pek korktuğu Ebüzzeheb Mehmed Paşa'-nın Ölümünden sonra Akkâ'ya dönüp artık ortada kendisinin çekindiği kimse kalmadığından bildiği gibi hareket.etmeğe başlamış ve bunun gailesinin dçf'i kaptân-ı cferya Gazi Hasan Paşa'ya havale edilmiştir (1180* H./1J75 M.)-
Donanma ile .Yafa sahillerine gelen Gazi Hasan Paşa Zahir Ömer'e buyruldu yollayıp taahhüdü mucibince hazineye olan borcunu verecek olursa Sayda eyaletinin yine uhdesinde bırakılacağını bildirilmiş ve Zahir Ömer de_ Sayda mütesellimi olan Denizlili Âhmed ağa'hın telkini üzerine borcuna karşılık bir miktar para vermeği kabul ettiyse de Zahir Ömer'in müşaviri olan hıristiyan mezhebindeki Sabb.ag kendisini bu fikirden vazgeçirip borcunu verdiimemiştir.
Bunun üzerine Gazi Hasan Paşa Akkâ önüne gelerek bombardıman etmeğe başladığı gibi kara tarafından da Akkâ'nm muha sarasını emretmiştir. Sayda mütesellimi Denizlili Ahmed ağa
1 Daha sonra Mısır valisi olan Mobmed Ali,de hemen aynı suretle hareket ederek isyan etmiştir. '

Akkâ kalesinde muhafız bulunan Mağribî askerini ele alarak Padişaha sadakatlerini temin etmiş olduğundan bunlar pâdişâh askerine karşı gelemiyeceklerini ve Pâdişâha âsi

olamıyacaklarım bildirmeleri üzerine Zahir Ömer şaşırmış ve kaleden kaçmağa teşebbüs ettiği sırada arkasından vurularak maktul düşmüş ve bu suretle kara kuvvetleri gelmeden evvel Akkâ elde edilmiştir.
Sayda eyaleti 1189 senesi sonlarında (1776 Ocak) Cezzar Ahmed Paşa'ya verilerek arkasından vezirlik tevcih edilmiştir.
Vehbabîler
Bu onsekizinci asır ortalarından itibaren Hicaz ile Basra arasında bulunan Yemâme kıtasındaki uraban arasında Hanbelî mezhebi ulemasından Şeyh Necdî diye maruf olan Mehmed bin Abdülvehhab isminde birisi meydana çıkarak ehl-i sünnet mezhebinin teferruatına ait bazı akidelerine karşı muhalefet yollu çöl halkına vaiz ve nasihatte bulunduğu haber alınmıştı.
Aslen Temim kabilesinden olup Arabistan yarımadasında 1111H./1699 M. de Necd kıtasında Ayniye1 de doğmuş olan Mehmed bin Abdülvehhab Hind, İran, Basra ve Bağdad taraflarında bir müddet seyahat etmiştir. Tab silini Şam'da yapmış olan Şeyh Necdîj Necd'e döndükten sonra vaaz ve nasihatle uraban arasında faaliyetini ilerleterek* yeni tesis ettiği mezhebini 1143 H./1730 M. de yaymağa başlamış ve bu yeni mezhebi 1158 H./ 1745 M. de Necd emiri Muhammed bin Mesud'a kabul ettirmiş ve onun himmetiyle az sonra bütün Necid halkı Vahabi ismi verilen bu mezhebi (kabul etmişlerdi.
„ . ... 1 — Allaha vasıtasız ibadet olunur ve amel, Yem mezhebin
.
esasları imandan bir cuzdur diyerek mazeretsiz olarak
farzları terk edenin dinden çıkacağı; 2 — Peygamber ve velilerden istiâne ve şefaatin şirk olduğu; 3 — Ölüleri ziyaret etmek, türbe yapmak, kandil yakmak, sadaka ve nezr vermek caiz olmayıp memnu olduğu. Vakıf lar'ın ibtal edilmesi.
Muhammed bin Abdülvehhab'ın neşretmek istediği yeni mezheb, yukarıda işaret ettiğimiz gibi Necid emiri Muham-

ined bin Mesud'un gayretiyle yayılması 1158 H./1745' M. den îtibarendir. Bununla beraber Vehhabî mezhebi iki asırdan fazla bir zaman geçtiği halde Arabistan yarımadasından ■— o da tamamen değil — dışarı çıkamamıştır.
Şeyh Necdî'nin bu yeni mezhebiyle yakın zamanda çölden Mekke'ye doğru bir isyan hareketine sebep olacağını Mekke E miri hükümete bildirerek yardım istemiş ise de hükümet işi pek ciddiye almıyarak ehemmiyet vermemiş, fakat daha sonraları Veha-bilerin Mekke ve Medine'yi işgalleri, devletin başına büyük bir gaile açmıştır. Birinci Abdülhamid zamanında Necd emiri Abdülâziz bin Muhammed îbn-i Suud (1765-1803) idi. Bunun oğlu Suud bin Abdülâziz yakalanıp istanbuPda îdam edilmiştir
ONBEŞİNCİ BÖLÜM
KIRIM MESELESİ Müstakil Kırım Hanlığı
„ , Küçük Kaynarca muahede; inin üçüncü maddesi
Osmanlı Kırım Hanlığını müstakil yapmıştı; bunlar
idaresinden badema hanlarını kendileri in t ih ab edeceklerdi. ayrılması Bunun için Üçüncü Selim Giray'ın Rus
istilâsı esnasında deniz yoluyla tstanbuVa kaçması üzerine Kırımlılar Sahib Giray'ı Han vekili yapmışlar ve muahedeyi müteakib de onu asıl olarak Han îlân eylemişlerdi. Sahib Giray, Kırım Hanı olunca kendisinin kalgaylığına kardeşi Şahin Giray'ı getirmişti.'
Kırım uleması ve Kırım mirzaları ve ileri gelenlerinden bazıları Kaynarca muahedesini müteakib heyet'halinde İstanbul'a. gelerek asırlarca süren beraberlikten sonra ayrılmanın verdiği yalnızlıktan, istinadsızhkdan müteessiren yine Osmanlı devleti tarafından himayelerini ve hanların Pâdişâh tarafından tayinini hutbe ve sikkenin Padişah namına olmasını Sahib Gir ay'a hanlık menşuru ve ■ teşrifat 'gönderilmesini rica ve istirham etmişlerdir.

Kırım'ın elden gitmesinin âkibeti herkesçe anlaşıldığından Osmanlı halkı bu ayrılıktan son derecede muztaribti; bunun için Kırımlıların bu müracaatlarının kabulüne muahede hükmünce imkân olmamakla beraber henüz muahedenin tasdiknameleri mübadele edilmemiş olduğundan Kırım'ın Osmanlı devletine bağlanması mümkün olmamakla beraber muahedehâmedeki "umûr-ı mülkiyyelerine halel * getirilmiyereh umûr-ı mezhebiyelerinin halife olan Osmanlı Padişahı tarafından görülmesi" maddesinden istifade edilerek hanların intihabında onlara teşrifat gönderilmesi hutbede halife olan Padişahın isminin zikredilmesi ve sikkenin halifenin ismiyle kesilmesi ve Kırım kadılarına şer'i ahkamı icra etmeleri için müsaadeyi havi mürasele yollanması muvafık görülüp key-

fiyet bütün sclâhiyeti haiz Rusya Feld Mareşalına yazılmıştır1. Rus orduları baş kumandanı Mareşal Romanzov ileride iki devlet arasında ihtilâfı mûcib olacak bu teklifleri kabul ettiğinden, bu hususlar Kırım'dan gelmiş olan heyete bildirilerek Kırım Han'ı Sahib Giray'a Ebu Bekir Paşa-zâde Miralem Mehmed Bey ile hanlıkta ibka beratiyle teşrifat-ı hümâyun2, gönderilmiştir.

n . „. , Kırım halkı, Sahib Giray için gönderilmiş olan Devlet Giray in
J * ° \
hanbğı teşrifatı iyi karşılayıp fakat Kırım'ın serbestisi
işini kabul etmiyerek yine eskisi gibi Osmanlı devletine bağlı kalmak arzu edip onların bu arzularını o sırada Kefemde bulunmakta olan eski Kırım hanlarından Üçüncü Devlet Girayda körüklediğinden Kırım'da Sahib Giray aleyhine cereyan hasıl olmuştur.

1 Bu hususta Rusya'ya verilen takrirde Kırım ve Kokan taraflarındaki bütün Tatarların dahilî işlerine müdahale edilmemek şartiyle mezhep işlerine halife-i müslimin olan Osmanlı hükümdarı -tarafından şer'i işlerin tanzimi icabedip muahedenâmede buna-dair kayıt bulunduğu beyân edilmiş ve sülâle-i Cengiziyeden olarak Tatar kavmi bir han intihap eylediklerinde imâm-ı müslimin olan Osmanlı pâdişâhı, halife sıfatiyle derhal berat irsaliyle cuma ve bayram namazları hutbelerinde camilerde halife namına hutbe okunması ve halife adına sikke kesilmesinin şer-j şerif ahkâmından olduğu kaydedilmiştir. Bu takrirdeki nişan-ı şerif kaydı şutsuretle tefsir ve tâbir edilmektedir: "Nişan-ı şerif tâbirinden maksud mutad üzere hanân hazeratının azl ve nasblannda yazıla-gelen tevcih, berât-ı alışanı olmayıp şeriat-ı garra muktazasmca pâdişah-ı İslûm hazretleri halife-i müslimin olmak cihetiyle içtima-ı halifeteyn mahzurunu def ve izale zımnında intihab olunan Han'a, izn-i sultanî vermektir (Cevdet tariki"
nden hülâsa: c. 2. s. 302).
v -

2 Miralem Mehmed' Bey ile gönderilmiş olan 1188 Zilkade tarihli (1775 Ocak) nâme-i hümâyunda "Mûtad-ı sabık hutbe ve sikke nâm nâmî ve elkab-ı sami-i daverânemize câri ve kuzât-ı asâkir saltanat-ı serüyyemiz tarafından gönderilen müraselât mucibince ulemay-ı Kırım icrây-ı ahkâm-ı şer'iy-yede han tarafından tayin edilmiş kuzzat ve hükümet şiarı olarak Kırım mıı-zafatının mesalibî hariciyye ve mülkiyeleri serbestiyet ve istiklâl ile olacağı ve kemâfissâbık Kırım hanlığının cenâb-ı saadetmeâbmıza tefviz ve taklidine izn-i hilâfet penâhânemi muhtevi nişan-ı şerif (menşur veya berat) imlâ" ve tastır ve teşrifât-ı scniyye- i mülûkânemizden samura duhte bir sevb hilâl ve bir kabza murassa şimşir ve bir pırlanta tirkeş ye samur kalpak ile iki çifte sorguç ve hazineden üç bin altın" gönderilmiştir (IVâme defteri 9, s. 38).

Sahib Giray'ı hanlıktan attırarak kendisini Han yaptırmak isteyen Devlet Giray, mirzaları kendi tarafına celbederek Kırım'ın Osmanlı devletine bağlanması, Gerç, Yenikale ve Kuburun kalelerinin Ruslardan alınması gibi arzulan ileri sürmek suretiyle Sahib Gir ay'in yerine kendisini Kırım hanlığına in-tihab ettirmiştir. (1189 Safer ve 1775 Nisan).

îlk adımda Han tebdili dolayısiyle vaki ihtilâf Rusya'nın menfaati îcabı olduğundan bu hal günün birinde Rus hükümetinin intihabını arzu ettiği bir Han'a karşı da yapılabileceğinden dolayı kendisinin müdahalesine vesile verecek olan bu halden dolayı Ruslar memnun olmuşlardı.
* . ., . Hanlıktan azledilen Sahib Giray bir semi istanbul a gelen
J °
ikinci Kmm ile Büyükdere'ye gelip gelişini ve keyfiyeti hü-heyeti kümete arz etmiş ve onun gelmesinden az sonra
da Yeni Kırım Hanının Kalgay'ı ve Nureddin'i olan Şehbaz ve Mübarek Giray sultanların riyasetinde Kırım'dan ikinci bir heyet gelmiştir.
Bu heyetin arzusu, Kaynarca muahedesine tamamen aykırı olup katiyyen serbestiyi kabul etmiyorlar, Yenikale, Kerç v* Karadeniz dahilindeki Kuburun kalesinin Rusya'dan geri alınmasını istiyorlar ve Kırım eskisi gibi kendilerinde kalmayacak olursa bundan böyle Kırım'da, oturmalarına. imkân olmadığından Osmanlı topraklarında iskânları için yer gösterilme?ini rica ediyorlardı ı.
Muahede ahkâmına aykırı-olarak Kırım heyetinin bu isteği
1 Osmanlı hükümeti Kırım'ın serbestisi işini kaldırmak için çare aramış ise de Rusların asıl maksadı bu olup bundan sonra da ilhak etmek olduğundan tabiî bu cihete yanaşmamıştır. Pâdişâh I. Abdüllıamid vezir-i âzamm bu hususa dair takdim ettiği takririnin üzerine Kırım serbestisinin kaldırılarak Osmanlı devletine rabtı hususunda şu mütaleayı yazmıştır :
Benim vezir-i sadakatsemirim,
Bu defa Kusyalu ile devlet-i âliyyem beyninde Kırım serbestisi hususuna dair. .. telhisin manzur-ı hümâyunum olup serbestiyet maddesi Rusya elçisine ifade olundukta ısrar ve inad eylediği beyân olunmuş. Kaldı ki Kırım'ın serbestisi ref'i, matlûb-x hümâyunum olmağın bu hususun vücud bulmasına ihti-mam-3 tam eyliyesiz. Elçi-i mesfur inadında sebat gösterirse dahi hükm-i takdire havale olunup her ne ki zuhur eder ise ona göre işin nizamına ikdam olunur, Allahü teâlâ encamını hayır eyliye Amin (Cevdet tarihi^ c. 2, s. 317).

birden bire red edilmiyerek 1189 rebîulâhırda (1775 Haziran) Bab-ı âlide bir toplantı yapılarak neticede bir ümit olmamakla beraber bunların isteklerinin müzakeresi Rus Büyük Elçisinin İstanbul'a gelmesine bırakılmış ve Yeni Kırım Hanı Devlet Giray'a da Hanlık menşuru ve teşrifat gönderilmiştir.
Gerek yeni Kırım Hanı Devlet Giray ve gerek onun tarafından İstanbul'a, gönderilen heyet tamamen Osmanlı taraftarı olup buna karşı Ruslar da para dökerek muhtelif vesilelerle Kırım'da kendilerine mühim miktarda taraftar kazanıp harekette bulunmak için münasib fırsat bekliyorlardı; bundan dolayı Kırım'da Osmanlı taraftarı olan Devlet Giray aleyhine Rus parasiyle hazırlanmış bir zümre vardı. İstanbul'a, gelen heyet tabii olarak muahedeye aykırı olarak bir şey elde edemeden geri dönmüşlerdi.
o l« />• > Ruslar, Kırım işlerine müdahale için ilk olarak Şahın Giray ın
T *
kanlığı tatarları -Kırım Hanı Devlet Giray aleyhine
tahrik ile kendisine şikâyet ettirdikten sonra güya Kırım hanını mevkiinde tutmak üzere Kırım'a asker sokmuş, bunun üzerine Devlet 'Giray kaçarak deniz yoluyla İstanbul'a. geldiğinden Kırım Hanlığına da Rusların istediği Petersburgda Katerina'ya yaverlik etmiş olan Şahin Giray getirilmiştir (1191 H./1777 M.) Şajun Giray, biraderi Sahib Giray zamanında Kalgayhk etmiş ve bir kaç defa da Petersburg'a. gidip gelmiştir1. Şahin / Giray'm Kırım hanlığına geldiğini duyan Birinci Abdülhamid:
"Benim vezirim, Şahin Giray bir âlet-i mülahazadır, Rusya-lunun meramı Kırım'ı zabt eylemektir" demiştir2.
Yeni Kırım Ham olan Şahin Giray, İkinci Devlet Giray'm torunu ve topal Ahmed Sultan'ın

oğludur. Petersburg'-da sefahate ve alafranga hayata alışmış olup tatarların hiç bir surette hazmedemiyeceği şekilde hareket ediyordu. Kendis-i tab'-

1 Rusların Kaynarca muahedesi hilâfına Kırım'a asker sokmaları üzerine Osmanlı hükümetinin bilmecburiye harbe hazırlandığına dair İstanbul'daki ecnebi devletleri elçileri vasıtasiyle kendi devletlerine göndermiş oldukları îakrir sureti Cevdet tarihVnde (c. 2, s. 324) de vardır.

2 Birinci Abdülhamid dosyası, Hatılı hümâyunlhr, Nr. 92.

an hafif meşreb olup pek muteassıb olan muhitini nazar-ı dikkate almadan Petersburğ'ta. gördüklerini ve yaptıklarını Kırım'da da tatbik etmek isteyerek Rus üniformalı elbise ile gezip alafranga sofrada yemek yemek suretiyle kaşık bile kullanmayarak Orta Çağ hayatı yaşayan tatarları kızdırıyordu; mutaassıb Kırım halkının genç evlatlarını alıp başlarına şapka ve arkalarına Rus elbisesi giydirilip asker yapmak istemesi galeyanı büsbütün arttırmakta idi; hatta bu yüzden halk ile Ruslar arasında mukatele olup iki taraftan kan dökülmüştür.

Şahin Gir ay'in yanında daimî surette bir Rus zabiti bulunup onun telkini ile hareket etmekte idi; hatta o Rus zabitinin tavsiyesi üzerine Rusların himayesini istemek için Petersburg'a bir heyet göndermiş ve Katerina bu teklifi memnuniyetle kabul edip gelen heyeti taltif etmişti.

, . v Şahin Giray'ın bu hallerini haber alan Os-
Kırım ı kurtarmağa * .
hazırlık mamı hükümeti, Rusların Kırım in istiklâline
müdahalelerini Rus elçisi vasıtasiyle şiddetle protesto ettiği gibi bunun neticesinin harbe müncer olacağını tahmin ile hazırlığa başlamıştı. Ruslar da aynı suretle hareket ettiler. Osmanlı devleti bir taraftan Rus elçisiyle görüşerek müdahaleyi önlemek isterken diğer taraftan da Rus hududu üzerindeki kaleleri tamir ve tahkim'etmeğe başlamıştı.

3 Zilhicce 1191 (2 Ocak 1778)'de hükümet bir toplantı yaparak Rusların muahede hilâfına olan harekâtı gözden geçirildi; şeyhülislâm da civarımızda bulunan Kırım ahalisine yardım et-menin bütün müs lü m ani ara farz olduğuna dair fetva verdi; bunun üzerine donanmadan yetti kalyon ayrılarak yedi, selriz bin askerle Sivas ve Trabzon valisi ve Canik muhassıh Hacı Ali Paşa Kırım seraskerliğine tayin edildi; fakat bunun lüzumu halinde kullanılması tekarrür ettiği gibi Rumeli'den de ismail tarafına kuvvet şevki hakkında emirler verilip bu taraf seraskerliğine Rumeli valisi Abdullah Paşa intihab olundu; ve bu harb hazırlığı, esbâb-ı mûcibesiyle İstanbul'daki ecnebi devletler elçilerine de bildirildi.

Şahin Giray'ın çılgınca halleri halk efkârını tamamen aleyhine döndürdüğü gibi ellerinden vakıfları alınan Kırım uleması

da küfrüne hükmedip fetva verdiler. Bu haller Abaza diyarında bulunmakta olan Kırım hanzâdelerinden Bahadır Giray ve Arslan Giray sultanların Kırım Hanı olmak için hırslarını kabarttı.

Bunlar Abaza, çerkes ve tatarlardan tedarik ettikleri bir miktar kuvvetle Kırım'a geçtiler. Bu hallerden haberdar olan Şahin Giray halkın kendisini yakalamalarına meydan vermeden Yeni kale*ye kaçıp Rus kumandanına iltica etti.

Hanlık ^u haller devam ettiği sırada Şahin Giray'ın
mücadelesi Kırım Hanlığının tasdik edilip kendisine menşur ve taşrifat gönderilmesi hakkında tstanbuVa. dört Tatar ve bir Rustan mürekkep bir heyet geldi; fakat hükümet Şahin Giray'ın Hanlığını tasdik etmiyerek Kırım halkının istedikleri Üçüncü Selim Giray'i Kırım Hanı yaparak gönderdi.

Bu Selim Giray,' Kalgaylığı zamanında halkça sevilmiş olup Hanlığında hiç şüphe yokken Rus hükümeti maksatları olan Kırım istilâsı için Şahin Giray'm hanlıkta kalmasını iltizam etmeleri üzerine Kırım'da iki Han oldu. istanbul'daki Rus elçisi Şahin Giray'm Hanlıkta ibkasını istedikçe Osmanlı Hükümeti de Selim Giray'ın ibkasinda ısrar etmekte idi. Bu esnada

Şa-hin Giray'ı muhafaza etmekte olan Rus askeri üzerine tatarlar hücum ederek bir foklarını katlettiklerinden bu hal Rusların bekledikleri müdahaleye yol açtı; bunun üzerine Rus hükümeti Prozrofski kumandasiyle Kırım'a asker sevkettiğinden vukua gelen muharebede Rusların galebesi neticesinde Üçüncü Selim Giray Kırım'dan kaçmağa mecbur oldu (1192 H./1778 M.)
Kırıma asker Canikli Hacı Ali Paşa kumandasiyle ve çıkarma teşebbüsü yedi kalyon ile Kırım'a çıkarılmak üzere yedi sekiz bin asker sevkedilmiş, fakat derhal bir harbe sebebiyet verilmeyip lüzumu halinde bu kuvvetlerin Kırım'a çıkarılmaları hakkında Hacı Ali Paşa'ya talimat verilmişti. Donanma ile Avlita (Sivastopol) önüne gönderilen kuvvetlere Ruslar tarafından bir taarruz vuku bulmamış ise de Şahin Giray tarafından donanma kumandanına gönderilen tahriratta Kaynarca muahedesi ahkâmına riavet edilerek sulhun bo-

zıı I m a m ası ve ihtilâlin bastırılmasına kadar bir kaptan bırakılarak diğer gemilerin gitmeleri bildirilmiştir. Gemi kaptanları Avlita limanının ikiyüz gemi alacak kadar geniş olup mevcut askerle zabt ve muhafazasının mümkin olduğunu fakat Ruslar tahkim edecek olurlarsa ilk bahar harekâtında zabtının müşkil olacağını bildirmişlerdir.
Bunun üzerine hükümet,buranın derhal işgalini Hacı Ali Paşa'ya yazdı; fakat Hacı Ali Paşa Avlita zabt edilse bile müstahkem olmadığından Rusların Karadenizden hücumiyle elden çıkabileceğini ve aynı zamanda kış mevsiminde donanmanın fena duruma düşeceğini, Kırım'ın bir kösesinin elde edilmesiyle adanın zabtı mümkin olamayacağını ve kuvvetli hazırlıkla bir kaç koldan harekâta geçilmesinin muvafık olacağını ve eğer mutlak surette mevcut kuvvetle buranın zabtı isteniyorsa kendisine açıkça emir verilmesini cevap olarak arzetmiştir.
Bu mütalea nazarı dikkate alınarak daha sonra yapılacak harekât için kırk bin kişilik bir kuvvetin şevki takarrür ederek donanmanın şimdilik Sinop limanına dönmesi ve yapılacak ha-zırlık için Hacı Ali Paşa'nın uhdesindeki Canik muhas s allığı ve Trabzon eyaletine Erzurum valiliği de tevcih edilip Kırım'a çıkarma esnasında Doğu Karadeniz sahillerinin elde bulundurulması îcab eyliyeceğinden Hacı Ali Paşa'nın on sekiz yaşındaki oğlu Mikdad Bey de vezirlik .rütbesi ile Sivas valiliği ve Soğıtcak muhafızlığına tayin olunmuştur.5
Halk efkârındaki galeyanın da inzimamiyle Kırım'ın istirdadına teşebbüs edilmek üzere faaliyete geçilmesi Ruslarla muharebeye girişilmesini îcab ettirmekte olmakla beraber bir taraftan da Rusların Kırım'dan ellerini çekmeleri için İstanbul'daki Rus elçisi ile görüşmeler yapılıyorsa da bir netice hasıl olmamakta idi.
Nihayet 1192 Rebîulâhır (1778 Nisan)'da Osmanlı devleti Harp tarafını tercih edip kırk kadar donanma ile kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'yı Karadenize çıkmağa memur edip Hacı Ali Paşa'y1 da Kırım seraskeri tayin etmiştir. Hacı Ali Paşa'-nın emrindeki kuvvetler Samsun'dan alınıp donanma ile Kırım'a nakledecekti; filhakika bu asker donanma ile 15 Receb 1192 (9 Ağustos 1778)'de Samsun'dan hareket edip Kırımdaki Rus ge-

neralna ve K aradenizdeki Rus donanmasının başbuğuna tahriratlar yazarak Kırım ve Tam an taraflarına su almak için geleceklerini bildirmişlerdir; fakat her iki Rus kumandanı bu tahrirata cevap olarak gelecek olanların topla mukabele göreceklerini bildirdiklerinden bu vaziyet üzerine Hacı Ali Paşa ile Gazi Hasan Paşa tereddüde düşmüşler, daha doğrusu bir harbe atılmağa cesaret edemiyerek vakit geçirip harp için kendilerine kat'i emir verilmesini arzetmişler ve aynı zamanda Ağustos sonundan sonra donanma ile Karadenizde kalınamıyacağını ve donanmaya zarar gelmesi ihtimalini ve Kırım tarafına geçilse bile o tarafların iyice tahkim edilmiş olduğunu ve bir muharebe vukuunda Rusların, sulhun Türkler tarafından bozulduğunu iddia edeceklerini hülasa harpten kaçınmak için bütün ihtimalleri

beyan ederek muharebe taraftarı olan Birinci Abdülhamid'i tereddüde düşürmüşlerdir.
Bunun üzerine mesele hükümet erkânı tarafından görüşülmüş, Rusların Kırım'da asker bulundurmalarına ahden hakları olmadığını ve Osmanlı asker ve donanmasının da Ruslar gibi Kırım'a gelebileceklerini, şayet Ruslar mümaneat etmek isterlerse sulhu kendilerinin bozmuş olacaklarını Hacı Ali Paşa ile Gazi Hasan Paşa'ya bildirilerek tevakkuf etmeden Kırım ve Taman'dan münasib olan bir yere gidilmesi emrolunmuştur.
Birinci Abdülhamid Ruslara karşı bu kadar hazırlık yapılıp asker ve donanma ile Karadenize çıkılarak hiç bir iş yapmadan eli boş dönmenin ecnebi devletlere karşı ayıp olacağı gibi aynı zamanda Rusların da cesaretlerini arttıracağını ve bundan başka Osmanlı kuvvetlerinden büyük yardım ümid eden Çerkeş, abaza ve dağlı halkın donanmanın dönüşünden ümitsizliğe düşeceklerini ve bunun neticesi olarak Rusların, Kırım gibi oralarını da istilâ eyliyeceklerini beyan ile hiç olmazsa Soğucak taraflarına gidilerek o havalinin istihkâmını takviye ye halkın güveninin artırılmasını ve Soğucafc'taki yirmi bin kuvvetin fazlalaştırılmasını ve oraya bazı gemiler bırakılmasını ve gelecek ilk baharda ayn-ı suretle hareket etmek üzere Kaptan Paşanın İstanbul'a ve seraskerin de Canik'e avdetini havi ferman göndermiştir (1192 Şaban sonlan/ 1778 Eylül)1.
1 Mühimme defteri 177, s. 83; evahîr-i Saltan* 1192. Mühimme deftsri'nin 174'üncü sayısında Hacı Ali Paşa seraskerlikle ktrım'a asker ihracına dair

«. ... Bu sırada birbirlerine hasım olan Fransa ve
ingiliz ve . .
Fransız İngiltere devletlerinin istanbul'daki elçilerinden
elçilerinin her biri Osmanlı hükümetini kendilerine imale
rolleri ettirmeğe çalışıyorlardı. Bu defa Fransa elçisi,
1768 seferindeki teşvikinin aksi olarak harb edilmemesini tavsiye ediyordu. Fransa, Osmanh-Rus seferinde Rusların, Fransa'nın hasmı olan İngiltere ile ittifakı üzerine Osmanlı hükümetini Ruslarla harbe teşvik ederek emeline muvaffak olmuş ise de Türkiyenin mağlub olması neticesinde Rusların Akdeniz'e inmelerine ve ticarî rekabetlerine manî olamamış ve umduğunun tam aksi meydana gelmişti.
Bu defa ise Fransa, İngiltere'yi Rusya'dan ayırıp Fransa ile İngiltere arasında Amerika'da vukua gelen muharebede Rusları kendi aleyhinde hareket ettirmemeğe çalışıyordu; bunun için Katerina'ya cemile yaparak Rusların lehine hareket edip çıkacak harbi önlemeğe çalışmakta idi*
Osmanlı devlet adamları ise yâ Avrupa'daki siyasî ahvalin inceliklerine vâkıf olmadıkları veyahut neticesi pek meşkûk bir harbe atılmamak için Fransa'yı dost bilerek onun tavassutuna başvurmuşlar ve bu suretle muharebe arzulan birden bire gevşemiş bununla beraber bir gösteriş olmak üzere Karadeniz'e donanma çıkarılmıştır. -
A 11 k Fransa ejçisinin teşebbüs ve tavassutiyle Rusya tenkihnâmesi ı ^e müzakerata girişilmek üzere Abdürrezzak Bahir Efendi murahhas tayin olunarak Is-bul'da tersane üzerindeki Aynalıkavak sarayında müzakereye başlanmıştır. Bu görüşmede husumet havasının yumuşaması için İstanbul limanında tevkif edilmiş olan Rus ticaret gemileri serbest bırakıldı. Müzakere bir kaç ay devam ederek 1193 Muharrem (1779 Ocak)'de neticelenerek iki ay sonra da senedleri mübadele edildi2.
1 Tenkih: gözden geçirerek düzeltme, tasihih ile derli toplu vazıh bir hale koyma demektir.
- Bu hususta Kırım seraskerliği, üzerinde bulunan C a ilikli Hacı Ali Paşa'ya gönderilen 1193 Rebîulevvel (1779 Mart) tarihli hükümde "Biham-dillâhi Teâlâ Fence devleti tavassutiyle işbu 1193 senesi mâh-ı Rebîulevvelinia üçüncü ahad (pazar) günü devlet-i âliyyem murahhası ile Rusya elçisi beyninde akdulunan meclis-i mükâlenıede saltanat-ı seniy yemle Rusyalu beyninde tenkih ve tesviye olunacak mevadd-ı sulh ve salâh, tevafuk-ı canibeyn ile rabıta

.   „   .   Kaynarca muahedesinde ihtilâfı mûciJb olan Aynalıkavak ten-   J
kihnâmesinin bâza caddeler iki . devlet murahhası tarafından madneleri gözden geçirilerek tadil ve izah olunup dokuz
madde üzerine tesbit olunan senede Osmanlı tarihlerinde Aynalıkavak tenkihnâmesi denilir; bu senedin ikinci maddesinde Kaynarca muahedesinin bilhassa en mühim maddesi olan üçüncü bendi daha açık ve sarih bir hale konmuştur. Bu sarahate göre:
1 — Kırım Hanı intihab olunan zata halife olan Osmanlı hükümdarı tarafından menşur gönderilmesine Rusya hükümetinin muhalefet ve mümanaat göstermemesi; 2—• Tatar Hanlarının işlerine ve istiklâllerine her iki devletçe müdahale edilmemesi; S — Hanlık mahlulîyyet-i hakikiye ile mahlûl olunca1 yeni intihab clunan Kırım hanına gönderilecek menşura hiç bir suretle özür ve bahane gösterilmemesi; 4 — Menşurun yazılması nasıl takarrür etmiş ise bu şeklin hiç bir suretle harf ve kelimeleri tağyir edilmek suretiyle değiştirilmemesi 5 — Osmanlı devleti Kaynarca muahedesiyle Tatarlara karşı bütün maddî hak ve himayesinden (senedde hukuk-ı dünyeviyye deniliyor) vaz geçtiği için artık hiç bir suret ve bahane ile Tatarlar üzerinde bir hak ve himaye iddiasında bulunmıyacağı, 6 — Her hangi bir suretle tatarlara dair bu muahede senedinde hatıra gelmeyen bir mesele hadis olursa iki devletin birbirleriyle dostça görüşüp haberleşmeden evvel hiç bir tedbire-başvurmamaları.
Senedin üçüncü maddesi mucibince Kırım hanının, hanlığının Osmanlı hükümeti tarafından meşruiyetini tasdik yolunda ikinci madde ahkâmşına riayet olunup Rusya'da üç ay zarfında Kırım ve Taman]dan ve üç ay yirmi gün sonra da Koban'dan askerini çekecekti.
Dördüncü madde Rus askerinin Kırım'dan çıkmasını müte-
pezir-i hüsn-i hitam olup tarafeyinden senedât-ı sulh ve temessükât-ı musâfat ve mübadele ve ferdası devlet-i âliyyem murahhasına ve Husya ve Françe elçilerine hil'at ilbas ve madde-î müna?aa"mn kat olunduğu bildirilmiştir (Mühimme 177, s. 75).
1 Ruslar Şahingîray'ın kayd-ı hayat sortiyle hanlığında ısrar ediyorlar. Osmanlı hükümeti de buna kabul etmiyordu. Bundan dolayı senede kayd-ı hayat yerine mahlûliyet-i hakîkiye tâbiri konulmak suretiyle Şahingiray'm hanlığı kapalı olarak kabul edilmiştir.

akib elan Rusların himayesiyle Kırım Ham bulunan Şahin Giray ile Kırım halkı tarafından İstanbul'a, gönderilecek olan heyet vasıtasiyle Şahin Giray'a Hanlık menşun yollanacaktı1.
Beşinci madde Aksu (Boğ) ile Turla (Dinyester) arasındaki özi kırı arazisi evvelden beri Özi eyaleti dahilinde bulunduğundan Kaynarca muahedesiyle Kırım hanlığına bırakılmış olan bu arazinin Kırım hanlığiyle uyuşularak Osmanlı devletine terkine Rusya'nın muvafakat ettiği.
Senedin altıncı maddesi ticaret gemilerinin seyrüseferine ve gemi resimlerine dairdi.
Tenkihnâmenin bir mühim maddesi de yedinci madde olup bu da Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına dairdi; bu da îbrail, Hotin ve Bendemde bulunan hıristiyan tebaa emlâkinden olup 1739'da Belgrad muahedesiyle zabtolunan yerlerin ve mülklerin sahiplerine ve kiliselere aitse onlara terki ve bundan başka Rusların harp münasibetiyle buralarını işgallerinde bulundurdukları zamanda bazılarının dedelerinden kalmış yerlerin kendilerine ait olduğunu isbat etmelerine binaen bunların badema ellerinden alınmaması ve bu yerlerin,eşhasa temlikinde Rusya devletinin şefaatine müsaade edilmesi2.
Senedin sekizinci maddesinde Mora ahalisine ait Kaynarca muahedesinin tahakkukum Rusya devletinin görmesiyle memnun olacağı3.
Aynalı kavak j-eıiedinin mübadelesinden bir iki ay sonra Kırım'dan gelen heyet ile Şahin Giray'a menşur yollanmıştır, işte bu suretle muvakkaten Rusya'nın işgalini durduran Kırım işi üç sene sonra buranın ilhakiyle neticelenmiştir ki bunu daha aşağıda göreceğiz.   ,
1 Tenkihnâmede, Berat ve menşur yerine *"mİsâl-i bî misal-î takdis" kaydiyle misal yani menşurun dinî olduğu gösteriliyor. Yine bu madde mucibince Osmanlı hükümeti

hanlığını taramadığı Şahingiray'm bu defa kayd-ı hayat olarak hanlığım kabul etmekte idi.
2 Bu madde, Rusya'nın Eflâk ve Boğdan işlerine müdahalesine acık kapı bırakmakta idi.
3 Rusya, Mora hıristiyanları üzerindeki himaye jtarzını muhafaza etmektedir. Cevdet tarihi C. 2. S. 329

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÎRAN ÎLE OLAN SON DURUM Nâdir ŞahMan sonra İran

-„„. c ., Bu cildin altıncı bölümünde görüldüğü üzere
Nadir Sairin D ö
halefleri Nâdir Şah'm 1160 H./1747 M. de katlinden
sonra İran'da Nâdirdin kardeşinin oğulllan ve torunu birbirleriyle saltanat mücadelesinde bulunup diğer muhalifleriyle de uğraşarak iran'ı parçalamışlardır.1.

iran'da ikiyüz otuz seneyi mütecaviz saltanat sürmüş olan Safevîlerin sükuti ve Şah ailesinin yerine bir aşiret reisinin şahlığa kadar çıkması diğer bazı aşiret reislerini bu yola sevk etmiş olup Nâdir'in ölümünden sonra ailesi arasındaki mücadeleden istifade eden Afganlılardan Az ad Han merkezi Rumiye olarak Azerbaycan ve Şah Hüseyin'in kızının oğlu İsmail Şah İsfahan'da hükümdarlıklarını ilân eylemişlerdir2.

Bunlardan İsmail Şah Bahtiyarı aşireti reisini Ali Merdan Han'ı kendisine başvezir yapmıştı. Bundan.başka Kaçar Türkmen beyi Mehmed Hasan Han Esterâbad'da, ve Nâdir Şah'ın Sohhat Yasavulu Afganlı ^thmed Han'da Kandehar'da hükümet etmeğe başlamışlardı (1164 H./1751 M.).

K . „ Şah Hüseyin'in torunu olup İsfahan'da, şah-
Zend'in meydana hğım Jlân ctmiS olan Üçüncü îsmail Şiraz çıkması taraflarını nüfuzu altına almak* için o tarafa
gittiği sırada İsfahan'a yakın yerlerde sakin Kürd aşiretlerinden Zend aşireti reisi ve Hemedan muhafızı Kerim Han diğer bazı aşiret reisleriyle birlikte İsfahan'ı zabt et-

1 Bıı hususta Dürre-i Nâdiri ile İran elçisi Sir John Malcolm (Mal-kom) tarafından yazılan farsça tarihin ikinci cildine bakınız.
2 III. Şah îsmail unvanını almış olan genç hükümdar on sekiz yaşında ismen hükümdar olup bütün hüküm ve nüfuz JVH Merdan'ın elinde İdi (1164H. ve 1751 M.). *

mistir. Kerim Han bundan sonra Üçüncü Şah ismail kuvvetlerini de mağlup ederek Şah'in birinci veziri Ali Merdan'ıkaçmp Şah İsmail'i esir ederek ona birinci vezir olmuş ve beraberce İsfahan'a, gelmişler ve bütün idare Kerim Han'a geçmiştir.

„ , „ . maiyyeti adamlarının hıyaneti yüzünden Kerim
Zend Kerim J J j j
ve Ali Merdan Han'a mağlup olan Ali Merdan kendi ka-mücadelesi bilesi olan Bahtiyarîler tarafına geldikten sonra
Kerim Han'dan intikam almak için kendi aşiretivle etraf aşiretlerden mühim kuvvet toplamıştır; Zend Kerim Han bundan haberdar olarak daha evvel davranıp biraderi Mehmed Han serdarlığiyle Ali Merdan üzerine on iki bin kişilik bir kuvvet gönderdiyse de Ali Merdan bunları mağlup etmiş ve bu galebesinden büyük ümide düşerek ihtiyatsız ve ve hesapsız hareketle İsfahan'da bulunan Kerim Han üzerine yürümüştür.

Ali M erdan'ın ihtiyatsız hareketini haber alan Kerim Han cesarete gelip evvelki mağlubiyete bakmayarak derhal bir kuvvet tedarikiyle yakın bir yerde ansızın Ali Merdan kuvvetlerinin karşısına çıkarak, iki gün süren muharebede Ali Merdan yine maiyyetinin hıyaneti neticesinde bozularak kaçmış ve Bağdad hududuna gelerek Osmanlıların Bedre kazasına iltica etmiş ve oradan da Bağdad'a gelmiştir (1J52 M.)

. . ,» Nâdir Şah zamanında elçilikle Osmanlı mem-

kerım Han ve
Mustafa Han leketine gelip avdetinde Nâdir Şah'ın katli muharebesi ve iran'daki karışıklıklar esnasında Bağdad'I an ileri gidemiyerek orada kalmış olan Mustafa Han, bu ^kargaşalıktan istifade ile- Osmanlı aşiret kuvvetlerinden verilecek bir kuvvetle idareyi eline almak için hükümete müracaat etmiş ise de Pâdişâh kat'î surette böyle bir maceraya atılmak istemediğinden Mustafa Han'ın teklifini kabul etmemişti; bu sırada Bağdad'a iltica edip Şah Hüseyin'in torunu olduğunu söyleyen Hüseyin adında bir Safevî şehzadesi hükümetçe misafir edilip Mustafa Han'ın yanma verilmişti.
Ali Merdan'ın Bağdad'a kaçıp Mustafa Han'ın himayesine girdiğini haber alan Zend Kerim, Mustafa Han'ın Ali Mcrdan'ı hima\e etmesine kızarak onun İran'da Sdue'deki ocaklık

yerlerini basıp iki oğlunu yakalayarak İsfahan'da hapsetmiştir; Mustafa Han bunu haber alır alma.z artık Bağdad^da durama-yarak yanına Şehzade Hüseyin'i ve Ali Merdan'ı alıp İran'a gitmiştir.
Kerim Han'la Mustafa Han arasındaki müsademede Kerim Han galebe etmiş ise de Hemedan civarında Mustafa Han'ın taraftarlarından olan Azerbaycan hâkimi Az ad Han'a mağlup olarak İsfahan'a, kadar kaçıp Kaçar Türkmen reisi Meh-med Han'dan yardım istemiştir 1166 H./1753 M.
Hemedan civarında Esfendâbad muharebesini
Zend Kerim « ı ı ı tt ? * v
„ , kazanmış olan Azad Han bemen doğruca
Han'ın zor * ö
Daramdan kur- Isfahan üzerine yürüyüp ihtida yolu üzerinde tuluğu Kerim Han'ın ailesiyle hazinelerinin bulun-
duğu Peri kalesini muhasara ve zabt ile Kerim Han'ın ailesiyle Hemedan kumandanı Şeyh Ali Kuli Han ve Mehmed Han'ı ele .geçirerek bunları bir miktar kuvvetle merkezi olan Rumiye kalesine yollayıp kendisi de Isfahan üzerine yürümüştür.
Azad Han'ın Rumiye"kalesine gönderdiği Kerim Han aileeiyle diğerleri yolda bunları muhafaza için beraber giden kuvvetlerin kumandanının sarhoşluğu ve inzibatın da iyi olmaması yüzünden mevkuflar fırsat bularak muhafız kumandam ile maiyyeti kuvvetlerini öldürdükten sonra Hemedah'ai gelip vaziyeti Kerim Han'ın evvelce hasmı olup sonradan dost olduğu Ali Merdan Han'a bildirip onun yardımını istemişlerdir (1167 H./1754 M.).
Bunun üzerine Ali Merdan bunlara yardımcı kuvvet verip o sayede Azad Han kuvvetleri mağlup olduktan.başka Azad'ın kuvvetlerinden bir haylisi karşı tarafa geçtiklerinden Isfahan Önünde bulunan asıl Azad Han kuvvetlerinin durumu zayıflamıştır.
„ . TT , Kerim * Han Kürd aşiretlerinden müfrid Şia
Kerim Han in . . .
G.. ♦ „ (gulat-ı şıa) mezhebinin İmamıye koluna mensup
hükümdar üâm olan Zend aşiretindendi. Nâdir Şah zamanında onun hizmetine alınmış, Nâdir'in biraderi-oğlu Âdil Şah'a hizme etmiş ve daha yukarılarda görüldüğü üzere 1165 H./1752 M. de İran'ın karışıklığından istifade ile mey

dana atılarak rakiplerine galebe edip 1173 H./1759 M. de Fars; Irak-ı Acem taraflarını idaresi aljma almış Esterabad, Azerbaycan ve Horasan tarafları müstesna olmak üzere İran'ın diğer yerlerini elde etmiştir.
Kerim Han'ın hükümdarlığı Osmanlı padişahı tarafından tasdik edilmiş, Birinci Abdülhamid cülus ettiği zaman padişahın cülusunu bildirmek üzere nâme-i hümâyun ile Sünbül-zâ-de Vehbi Efendi elçi olarak gönderilmiştir. Kerim Han'ın idaresi seleflerine nisbeten daha âdilâne olduğundan onun hükümdarlığı zamanında idaresi altındaki halk bir dereceye kadar raha etmiştir.

Kerim Han zamanında Osmanlı—Iran münasibetleri
*:. . XVII. asrın ikinci yarısında tran hududu
arasım açan üzerinde ocaklık olarak Baban sancağı adiyle Baban-oğullan Baban ailesine mahsus bir sancak vardı. Bu sancak ile Köysancak beyleri Irak valisinin idaresi altında bulunuyorlardı. Baban ocaklığı Kürd Fakih Ahmed ile evladları tarafından jdare edilmiştir. XVIII. asrın ikinci yarısı başlarında Baban ailesinden Baban sancağı mutasarrıfı Mehmed Paşa ile küçük kardeşi Köysancak mutasarrıfı Ahmed Paşa arasında ihtilâf çıkmış ve Mehmed Paşa kardeşini yakalayıp hapsetnıiş ve daha küçük kardeşi Mahmud Paşa'yı dâ-elde etmek işlemişse de Mahmud Paşa Bağdad'a kaçarak -vali Öme'r Paşa'ya dehalet eylemiştir.
Baban mutasarrıfı Mehmed Paşa'mn Bağdad valisi ile arası açık olup bu sırada taun hastalığından Bağdat?ta. durum pek fena olduğundan Baban mutasarrıfı, Ömer Paşa'ya karşı cephe alıp Iran hükümdarı Zend Kerim Han'a güvenerek Bağdad valisinin emirlerini dinlememeğe başlamış, bunun üzerine Ömer Paşa kendisini Baban mutasarrıflığından azlederek yerine kendisine iltica etmiş olan Mahmud Paşa'yı1 tayin eylemiştir.
Mahmud Paşa, hayli bir kuvvetle Baban sancağına hareket edip buna karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan Mehmed Paşa kaçmış ve sancak merkezi olan Kara Cuvalan'a giren Mahmud Paşa, hapsolunan biraderi Ahmed Paşa'yı kurtararak Baban mutasarrıflığını kendi nzasiylc Ahmed Paşa'ya bırakmıştır. *

Kerim Han'ın Baban mutasarrıfı Mehmed Paşa kaçtıktan müdahalesi sonra îran hükümdarı Kerim Han'dan yardım
istemiş o da Mehmed Paşa'nın ibkası için Bağdad valisi Ömer Paşa'ya yazmış ise de vali tayinine müsaade etmediğinden bu hale gücenen Kerim Han1 Mehmed Paşa'nın yanına asker vererek onu zorla n: camına oturtmak üzere Kara CuvalarCa. yani Baban sancağı n -kezine göndermiş ise de2 bunlara karşı çıkan Ahmed Paf tran kuvvetlerini mağlup ederek ^iraderi Mehmed Paşa'yı k irmiş ve tran kuvvetleri kumandanı ve Kerim Han'ın yeğeni olan Ali Murad Han'ı esir etmiştir (1188 Ramazan / 1744 Kasım)3.
Bu hale büsbütün hiddetlenen Kerim Han kardeşi Sâdık Han'ı yirmi bin kişilik bir kuvvetle Basra tarafına ve yirmi bin kişilik diğer bir kuvveti de Doğu Anadolu'ya yollayarak Basra'yı
1 Zend Kerim Han sabık Bağdad valisi Ömer Paşa'ya Azürdelik bahanesiyle şikâyeti ne olduğunu Hükümete bildirmeden kardeşi Sadık Han'ı ansızın Basra'yı muhasaraya gönderdiği ve aynı zamanda İstanbul'a bir elçi yolladığı ve saireden bahis ile tran ulemasına, re tran halkına hitaben gönderilen fermandan (Nâme-i hümâyun defteri, 9, s. 90).
9 Ömer Paşa ile Zend Kerim Han'ın aralarının açılarak bunun Osmanlı - tran haribne sebeb olduğu hakkında Erzurum valisi ve Kars seraskeri Yeğen Ali Paşa'ya gönderilen, fermanda tafsilât olduğu gibi aynı zamanda tran muharebesine dair fetva verildiği hakkında kayıt da vardır {Mühimme 173, s. 159). t' .
3 Mühimme defteri 166, s. 371, 373; 1188 Şevval ve Zilhicce (1773 Aralık ve 1774 Şubat) tarihli Bağdad ve Diyarbekir valilerine gönderilmiş olan hükümler :
Bağdad valisine gönderilen hükümden :
Şah vekili olan Zemd Kerim Han ibtidây-ı zuhur-ı seferden beru vaziyetini tağyir,___ Kâab aşiretini idlâl, Baban mutassarrıfı sabık Mehmed
Bey nam müfsidi Babana ik'ad için akrabasından Ali Murad Han'ı asakir-i vafire ile tesyir ve Baban hâkimi Mahmud Bey'in maiyy etine tayin eylediğin leşker, acem askerini münhezim ve Ali Murad Han esir düşüp bu hal rama-zan-ı şerif evailinde Kerim Han'ın mesmuı oldukta Şefi Han ve Nazar Ali Han ve Luristan hakimi Mehmed Han nam hanlarım ecnad-ı malûm ül mikdar ile Basra ve Şehrizur ve Karaçuvalan taraflarına tayin eylediği ve Caf ve Mendelçin aşiretlerine Luristan hâkiminin gönderdiği ifsad âmiz farsça kâğıtlar... Kerim Han'ın mühimmat, cephane ve asakir hazırlamakta ol-[duğunu göstermiştir.

muhasara ettirip x Doğu Anadolu'yu da yağmalatmış tır (1189 Muharrem / 1775 Mart). Basra şehri bura mütesellimi Süleyman Ağa tarafından on altı ay mukavemet etmiş ise de Bağdad'taki tebeddülattan ve tran kuvvetlerinin Bağdad'ı da muhasara etmek ihtimallerinden ve aynı zamanda Ömer Paşa'nın yerine Bağdad valisi olan Ispanakçi Hafız Mustafa Paşa'nın Kerim Han'ın anlaşmak ister gibi görünmesine aldanarak başındaki askerî damıtmasından dolayı yardım görmediğinden2 nihayet teslim olmuştur.
Basra'nın sukutu üzerine mütesellim Süleyman Ağa ile ileri gelenlerin Şiraz'a. götürüldüğünün hükümet tarafından haber alınması üzerine 1190 H./1776 M. de İran'a harp ilân edilmiş ve Basra'ya yardım etmiyerek düşmesine sebep olan Hafız Mustafa Paşa' azlolunarak onun yerine de maktul Bağdad valisi Ömer Paşa'nın kethüdası Abdullah Paşa getirilmiştir3. Bundan başka Kerkük ve Şehrizur valiliği de vezirlikle esbak Bağdad valisi Süleyman Paşa kethüdası olup Mardin voyvodası olan Hasan Ağa'ya verilip her iki vali de Iran seferine memur olmuşlardır.
Osmanlı hükümeti, bir taraftan İran üzerine kuvvet sevk ederken diğer taraftan da İran'a karşı yapılacak harekât hakkında Azerbaycan ve Gürcistan hanlariyle de muhabere edilerek Kerim Han'la ittifak etrniyeceklerine ve Osmanlı devletine karşı dost ve tarafsız kalacaklarına dair söz; alınmıştır4.
1 Basra'yı muhasara ettiren. Zend Kerim Han, Basra tarafına kuvvet göndermesinin sebebini, Maskat imamiyle harp etmek için olduğunu beyân ile bunu bildirmek üzere Abdullah isminde bir elçi göndermiş ve bu suretle hükümeti kandırmak istemiştir. Bu Basra muhasarası esnasında elçilikle İran'a gönderilmiş olan Sünbül-zâde Vehbi Efendi Siroz şehrinde Zend Kerim Han ile görüşmüştür. Vehbi Efendi, Zend Kerim'in bir hükümdardan ziyade bir aşiret reisi olduğunu ve pek yüksekten atıp tuttuğunu ve hareketinin dostane olmadığını bildirmiştir (Mühimnıe 166, s. 427)!
2 Kars seraskeri tayin olunan Hacı Ali Paşa'ya gönderilen 1190 Şevval sonu tarihli hükümden.
3 Mühimme 173, s. 147; Evail-i Ccmaziyelevvel 1190 (1776 Haziran).
4 Bu hususta ihtiyatlı hareket eden hükümet, herhangi bir ihtimale karşı daha sonraki tarihli bir fermanla Kars seraskerine şu direktifi vermiştir.
Halen Erzurum ve Trabzon valisi ve Kars canibi seraskeri vazir El-Hac AK Paşa'ya hüküm ki, f
Iran İle olan son düruvı
Kerkük ve Şehrizur valisi Hasan Paşa İran harekâtına tamamen hazırlanıp emir beklemiş ise de sefere seraser olan Abdullah Paşa'nın ağır hareketi sebebiyle kendisi hükümetten müsaade alarak Musul cephesinden taarruza geçmiştir. Hasan Paşa, iran'dan yüz döndürüp yine devlete müracaat ve dehalet ederek kendisine eskisi gibi Baban sancağı verilen Mehmed Paşa ile kardeşi Köy sancak mutasarrıfı Ahmed Paşa'yı ileri şevketin ek istemiş ise de bunlardan Mehmed Paşa emre itaat ile Iran hududunu geçmiş ine de Hasan Paşa'nın bazı muamelelerinden dolayı gücenik olan Ahmed Paşa îran tarafına iltica etmiştir.
Babanh Mehmed Paşa îran içerisine girip Bana mevkiinde Sadık Han'ı ve on gün sonra da Hasan Paşa'nın gönderdiği yardımcı kuvvetleriyle de Husrev Han'ı mağlup etmiştir. Husrev Han'ın kuvveti yirmi bin kişi idi (1191 Rebîulevvel/
1777 Nisan ve Mayıs).
îran seraskeri olan Bağdad valisi Abdullah Paşa da îran hududuna bir miktar kuvvet göndermiş ise deKelb-i Ali Han kumandasındaki îran kuvvetleri Musul cephesine taarruz eylediklerinden Babanh Mehmed Paşa mukavemet edemiyerek geri çekilmiş ve Abdullah'Paşa, kasden Hasan Paşa'ya yardım etmediğinden Hududı geçen îran kuvvetleri bazı yerleri yağmaladıktan sonra çekilmişlerdir.
Osmanlı hükümeti îran seferiyle meşgulken bu muharebeyi devletin başına bela eden Babanh iki kardeş arasındaki müna-

14... Kars ve Erzurum taraflarından gelen adamların takrirlerinde Hoy ve Revan vesair Azerbaycan haplarına Iran vekili Zend Kerini'den kâğıtlar vürûd ve kendülerinden asâkir ve ianet mutalebe ve onlar dahi mukaddema Der-i saadetime ib'âs eyledikleri mâruzâtlarında vekil-i mezbûra muvafakat ve muavenetten beriyyüzzimme olduklarım ve taraf-ı hidivâneme her veçhile izharı-mutavaat edeceklerini tasrih etmeleri hasebiyle vekil-i nâ asiyle cevap vermeyip ancak Zend Kerim kıbelinden zor ve cebir gördükleri surette zarurî ona teba-iyyet etmeleri reviş ve reftarlarmdan ihsas olunduğu ve sen seri*an savb-ı memû-riyyetine varup Azerbaycan hanları ve ahalisine irâe-i satvet-i kahire eylediğin takdirde Zend Kerim'in irade-i fasidesi müessir olmayacağı zahir olup geceyi gündüze katarak mahall-i memurene ulaşmağa sây-i makderet eylemen..." (Mühimme 174 s. 49; Yine aynı Mühimme'de Tiflis Hanı Ereğli (Herakh) Han ile Revan Han'ı Hüseyin Ali Han ve Hoy hâkimi Ahmed Han'ın sadakatleri dolayısiyle kendilerine birer miktar atiyye ile hil'at gönderildiği görülmektedir.

fcret de ayrı birderd olarak devam etmekte idi; nihayet biraderi Mehmed Paşa'ya galebe eden Ahmed Paşa hükümete dehalet ettiğinden kusuru affolunarak Baban ile Köy ve Harir sancakları kendisine tevcih edilmek suretiyle Baban oğulları gailesi yatıs-tınlmıştır (1192 Rebîulevvel / 1778 Nisan).

Bu işler devam ederken Bağdad valisi Abdullah Paşa vefat edip yerine Kerkük ve Şehrizur valisi Vezir Hasan Paşa tercih olunarak Bağdad'a gelmiştir; fakat Hasan Paşa burada muhalifleri ve rakipleri ile uğraşıp onları def etmekle meşgul olduğundan Basra'nın geri alınması için fiilî bir harekette bulunmamıştır1.

*, . „ , Osmanlı devleti Kaynarca muahedesinden sonra

Kerim Han in J

Osmanlılar aleyhine Kırım işiyle meşgul olup Rusya ile yeniden te-Katerina ile ittifakı essüs eden dostça münasebet günden güne bozularak harbe müncer olacak vaziyetler arzetti-ği sırada Iran ile olan muharebenin devamı üzerine Zend Kerim Han Osmanh-Rus gerginliğinden istifade ederek Rusya împaratoriçesi İkinci Katerina ile, Osmanlılar aleyhine bir ittifak akd etmiştir (1192 H./1778 M.).

îran ile Rusya arasındaki bu ittifak mucibince Ruslar Ru-meliden ve Kerim Han da Anadolu tarafından taarruz edeceklerdi; İran'la Rus ittifakı bu sırada Katerina'nm iişine yarayarak Kı-rım meselesini kendisine müsait bir tarzda halletmesine vesile olmuştur; fakat bir az sonra Kerim Han'ın Ölümü ve ailesi efradı arasındaki taht mücadelesinin başlaması neticesinde Kerim Han'ın Ruslarla ittifakı kuvveden fiile çıkamamıştır.

„ , (İranlılar Basra'ya yerleştikten sonra buraya

Basra nın ■ . • J

kurtarılması van taym ettikleri Mehmed Ali Han, Basra tarafındaki aşiretleri nüfuzu altına almak isteyerek bunlardan Müntefik aşireti üzerine yürüdü ise de mağlup

1 Hasan Paşa Bağdad'da isyan eden rakipleriyle uğraşırken Bahan mutasarrıfı Ahmed Taşa'dan yardım istemiş; o da gelirken kendi hapsinde olan biraderi Sabık Baban sancağı beyi Mebmed Paşa'yi arkasında sağlam bırakmıyarak gözlerine mil çektirdikten sonra hareket etmiş, ise de yolda ölmüş bunun üzerine mutasarrıf olduğu ycrlerş, küçük kardeşleri Mahmud Paşa'ya verildiğinden acele BağdacT'a yetişen Mahmud Paşa, Bağdad'taki muhaliflerin tediplerinde hizmet, etmiştir. '

olarak kaçmıştı; işte bu sırada Zend Kerim Han'ın vefatiyle yerine geçmek isteyenler arasındaki şahlık mücadelesi esnasında Basra ihmal edilmiş olduğundan vasiyeti haber alan Bağdad valisi Hasan Paşa kendi tarafından Numan Efendi isminde birisini Basra'ya mütesellim yapıp göndermiş ve bir müddet sonra Basra valiliği, İran'a karşı bir seneden fazla bir zaman burasını müdafaa ederek eoir düşüp, Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra serbest bırakılan Süleyman Ağa'ya vezirlikle tevcih edilmiştir (1193 H./1779 M.). Süleyman Paşa

Hasan Paşa 'dan sonra Bağdad valisi olmuş ve Osmanlı hükümeti gailelerle meşgul olduğundan Bağdad taraflarına bakamamış fakat Süleyman Paşa'nın güzel idaresi sayesinde Jra&'da sükûn devam etmiştir.

Kerîm Han'ın vefatından sonra îranda'ki durum

Osmanlı devletinin Mühimme defterlerinde yani resmî di-van-ı hümûyun kayıtlarındaki malûmata göre iran'da Şah vekili olan Zend Kerim Han 13 Safer 1193 (2 Mart 1779) tarihinde yaşı seksene yakın olarak1 vefat etmiş . olduğundan daha cesedi gömülmeden evvel İran.Hanları ve emirleri birbirleriyle mücadeleye başlayıp merkezleri olan Şiroz'da epi kan döküldükten sonra nihayet Kerim Han'ın kardeşlerinden Zeki Han hepsine galebe ederek Kerim Han'ın oğlu Ebülfeth Han'ı hükümdar yapmıştı; fakat Kerim Han'ın diğer biraderi olup o sırada Basra'yı Müntefik aşiretinin zabtından kurtarmak üzere o tarafta bulunan Sadık Han heman. Şiraz'a koşarak2 ancak üç ay kadar şahlık etmiş olan Ebülfeth Han'ı hükümdarlıktan
indirip kendisini şah îlân eylemiştir (1193 H./1779 M.).

i

1 Sir John Malkolm'un İran tarihinde tebaasına karşı merhametli olan Zend Kerim Han'ın yetmiş beş, veya yetmiş altı yaşında vefat ettiğini yazmaktadır (s. 78).

2 Kerim Han'ın Şiraz'da vefatı üzerine Basra'da bulunmakta olan biraderi Sadık Han, yanında* bulunan on iki bin kişilik kuvvetini alarak hemen Şiraz'a koşmuş ise de yolda birader-zâdesinin hükümdar olduğunu öğrenince korkup ileri gidememiş ve Şiraz*& üç konak mesafede bir mevkide kalmıştır. Bunun üzerine Zeki Han, Sadık Han'ın îtimad etmesi için onun iki oğlunu kendisine yollamış ve Basra'yı müdafaa etmiş olan Süleyman Ağa'yı da serbest bırakmıştır {Mühimme 178, s. 3). ç

Sadık Han'a karşı da yeğeni yani Allah Murad'm oğlu Ali Murad meydana çıkarak ayni sene içinde Sadık Han'ı mağlup edip onu dokuz ay Şirâz'da muhasara etmiş ve nihayet Şiraz\ zabt ettikten sonra amcası Sadık Han'ın gözlerine mil
çekmiştir.

tşte Kerim Han'ın ölümünden sonra bir kısım İran'da böyle aile arasında şahlık mücadelesi devam ettiği sırada evvelce biraderi Hüseyin Kulu Hanın hizmetine girmiş olan iCoçor'lardan Aka Mehmed Şah Esterâbad'a çekilerek orada hükümdarlığım îlân edip Tahranh kendisine merkez yapmıştır.

Bu suretle Kerim Han Öldükten sonra iran'ın Horasan eyaletinde merkezi Meşked olarak Nâdir Şah'm torunu Şahruh, Estrâbaâ"da Aka Mehmed Şah ve Şiraz merkez olmak üzere Kerim Han'm halefleri hüküm sürmekte idiler1.

1 Kerim Han'ın vefatından sonra Zendiye hükümdarları sırası karışık olup ben Düvel-i îslâmiye'deki silsileye göre gösterdim.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNİN SİYASÎ DURUMU

Avrupa vaziyeti

„ 1774 de Ruslarla aktedilen Kaynarca muahede-
Maahedcrinden sinden sonra Avrupa kıtası muharebeler, siyaeî
sonra ve ekonomik menfaatler sebebiyle bir bühtan
içinde bulunuyordu; bu çekişmeler arasında
zayıf düşmüş olan Osmanlı devleti, askerlik ve teknik cihetinden
üstün olan büyük devletlerin istinasını celbedecek bir durumda
bulunduğu için her devlet Osmanlı hükümetini kendi menfaatine
alet yapmak istiyordu.

-. .. _ Kaynarca muahedesinden sonraya tesadüf eden
İngilm - Fransu „« „ .« „„

luıry senelerde Fransa hükümeti Rusya aleyhdam-
ğından çıkarak 1779'da Aynalıkavak tenkih-nâmesiyle Türkiye ile Rusya arasında çıkacak bir muharebeyi önlemeğe muvaffak olmasından dolayı ingiltere ile yaptığı muharebede Rusya'nın tarafsızlığını temin etmişti; çünkü bu sırada ingiltere ile Fransa arasındaki münaferet Fransızların Vaşing-ton'un bayrağı altında isyan etmiş olan Amerikalılara 1776*dan itibaren yardım etmeleriyle başlamıştı; zira Fransa isyan eden Amerikalılara zabit, top, cephane vesair 'harp levazımiyle yardım ettiğinden bu hal İngiltere'nin 1778 (1192 H.) de Fransa'ya harp ilânına sebep olmuştu.

Fransa hariciye nazırı Kont Verjen'in -ki Türkiyede Fransız elçisi olarak bulunmuştur - gayet mâhirâne bir plânla Rusya'yı ikna etmek suretiyle muvaffak olduğu siyaset neticesinde bir sene sonra Fransa'nın müttefiki olan İspanya'da ingiltere'ye harp îlân ettiği gibi bazı ingiliz - gemilerinin Rus limanlarından kereste ve zahire alıp nakletmekte olan Felemenk, Danimarka ve İsveç ticaret gemilerini zabt eylemelerix üze-

1 Bu gemiler, Rusya'dan aldıkları kereste ve hububatı naklederlerken, ingÜias donanması, Fransa'ya nakledildiği mütaleasiyle bunları tavkif etmişti.

ririe bu, şimal devletleri de Rusya'nın teşvik ve himayesiyle ticaretlerini muhafaza için ingiltere'ye karşı- silâhlı tarafsızlık hususunda ittifak ettiler (1780). Bu devletlere bir sene sonra Avusturya, Prusya ve Portekiz de iltihak ettiklerinden İngilizler yalnız kaldılar (1781 Ağustos).

Silahlı tarafsızlık yapan devletlerin, içinde memnu eşya olmayan ticaret gemilerine karşı İngilizler ve Fransızlar tarafından bir taarruz \e tevkif vaki olursa bu devletler donanmalariyle müt-tefikan harekete geçeceklerdi; bu anlaşma Fransa'nın tesiriyle Rusya'nın eli altından yapılmış olduğundan Ruslar Kuzey devletlerini açıktan açığa himaye etmmek üzere ittifakta kendisini göstermemişti. İngiltere'nin Petershurg*da. (Leningrad) ki elçisi şimal devletlerinin bu anlaşmalarını önlemek üzere Potemkin vası-tasiyle İmparatoriçe Katerina üzerinde bir tesir yapmak istedi ise de Katerina buna kapılmadı 1.

Fransa ile ingiltere arasındaki muharebe Amerika kara harbi hariç olarak 1783 (1197 H.) senesine yani ingiltere'nin Amerika istiklâlini kabul ettiği tariye kadar Hind denizVnde, Antil adala-n'nda ve Atlas denizVyle Akdeniz'de cereyan ederek beş sene sürmüş ve Versay muahedesi* ylö sona ermiştir (Eylül 1783). Bu harpte Fransa ile İspanya galip çıkmışlar ve Fransa 1763'de Paris muahedesiyle İngilizlere kaptırmış olduğu yerlerinden bir kısmını geri almıştır. •: *

. .. 1778 . senesinde (1192 H.) Bavyera kiralı çocuk
Avusturya ile y ' J
Prusya'nın Bavyera bırakmadan vefat ettiği için elindeki yerlerin krallığı ihtilâfı varisliği Avusturya ile Prusya arasında ihtilâfı mûcib oldu. Bu kırallığı teşkil eden hükümet lerden bir kısmı Avusturya'nın hasmı olan Prusya'ya başvurdular; Prusya kiralı, Bavyçra'nın Avusturya'ya geçmemesi için diplomasi tarikiyle faaliyete geçtiyse de bir netice vermedi.

1 ingiliz elçisi Katerina'yı ikna için Potemkin'e külliyetli rüşvet vermişti. Fransa elçisi bunu haber alarak rüşvetin miktarını bilmediği için bunun altıda birini vermek isteyip bu hususta Potemkin'in hasmı olan Rus başvekili Panin ile görüştüğü sırada Panin gülerek: —"Potemkin vermek istediğiniz keseler ile itmâ olunur zât değildir " sözleriyle Potemkin'in aldığı rüşvetin pek büyük olduğunu Smâ etmiştir. t

Prusya kıralım bu meseleden dolayı Rusya hükümeti de teşvik ediyordu; buna sebeb, Şahin Giray maddesinde Avusturya'nın Osmanlı hükümetini Rusya aleyhine teşvik etmesi idi; hattâ Rusya'nın Avusturya'ya bu gücenikliği dolayısiyle Kate-rina, Avusturya devleti Bavyera'nın

işgalinden vaz geçerek Prusya ile anlaşmayacak olursa Avusturya'ya harp îlân edeceğini beyan eylemiş ve tehdid yollu Lehistan'da bulunan üç ordusundan3 birisini Avusturya hududuna yollamıştı. Bunun üzerine Avusturya, İngiltere ve Fransa'nın tavassutlariyle Teşen şehrindeki bir anlaşma ile Bavyera'nın büyük bir kısmı Prusya'ya ve küçük bir parçası da Avusturya'ya verilmek suretiyle ihtilâf halledilmiştir (1193 H./1779 M.). 2.
Avrupa muvazenesine göre Osmanlı devletî
A . , , . 1774 Kaynarca muahedesinden sonra Avrupa'da Osmanlı devleti
J r
aleyhine Rusya- Osmanlı hududuna yakın olarak on senedenbeii Avusturya ittifakı devam etmekte olan Lehistan işi henüz tama-miylc halledilememiş ve bu devletin Rusya, Prusya ve Avusturya arasındaki 1772 taksiminden sonra Lehlilerin ellerinde kalan kısımda da yine ecnebi entrikaları devam etmekte bulunmuştu. Bu entrikaların sebebi de kıral intihabı hususundaki kanunun memleketi düşürdüğü. felaketti.
Yine bu tarihlerde Lehistan'dan başka Avusturya ile Rusya tarafından taksimi göze kestirilen diğer bir devlette Osmanlı devleti idi; Ruslarla Prusya'nın anlaşması taraftarı olan Rus baş-vekili Panin'in tuttuğu siyasetin aksi olarak Pot e mkin'in tesiri altında kalmış olan Katerina, Prusya'yı terkederek Avusturya ile anlaşmağı tercih etmiş ve bunun için Avusturya İmparatoru Jozef ile Rusya İmparatoriçesi İkinci Katerina arasındaki Petersburg görüşmeleriyle Osmanlı devletinin paylaşılması tekar-rür ederek mutabık kalınmıştı (1194 H./178Ö M.)-
1 Rusya, Osmanlı devletiyle Kırım meselesinden dolayı harb elmekk ihtimaline binaen Lehistan'da, üç ordu bulundurmakta idi.
2 Avusturya Osmanlılarla Rusların arasında bir harp çıkmak ihtimalini kuvvetle tahmin ederek Bavyeraiyı ilhak etmek niyetinde iken Osmanlı devletinin Aynalıkavak senediyle Ruslarla anlaması üzerine ümidi boşa çıkınca Rus* Iarın tehdidi karşısında Prusya ile uyuşmağa mecbur olmuştur.

v . . Osmanlılarla Rusya arasındaki asıl ihtilâf Kı-
Kinm meselesi ve , . . .
bazı Avrupa nm meselesi idi; fakat Rusya bu hususta adım
devletleri adım ilerleyerek bu yarımadayı elde etmek üzere
bulunuyordu; evvelce Kırım işinde Osmanlı hükümetini Ruslarla harbe teşvik eden Avusturya şimdi Ruslarla Oemanh arazisinin taksimi için birleşmişlerdi; Fransa hükümeti, Rusya'ya eyice yaklaşarak İngilizlerin Rusya'daki nüfu'zunu kırmış olup bununla beraber Osmanlılar aleyhine Rusya Avus turya anlaşmasından dolayı endişede idi.
ingiltere'ye gelince, o 1768 harbinde Osmanlıların aleyhine olarak Rusya'ya yaptığı yardımın tamamen aksi olarak bu defa da Osmanlıları Kırım işinde teşvik ve teşci ediyorsa da Fransa ve İspanya ile yaptığı muharebeler sebebiyle kendisi yardıma muhtaç durumda idi.
Avrupa vaziyetini kendisine pek müsait gören Rusya İmparatorîçesi, daha aşağıda Osmanlı vekayii kısmında görüleceği üzere el altından Şahin Giray aleyhine onun kardeşlerini tahrik ile Kırım'da isyan çıkartmak ve sonra -da Şahin Giray'ı muhafaza ve müdafaa için oraya asker sokmak ve Kırım'dan Osmanlı devletinin elini tamamen kesmek için faaliyette bulunmak ve saire gibi bahanelerle hazırlsğını yaptıktan sonra Kırımdı işgal ettikten başka bu işgali Osmanlı hükümetine de tasdik ettirmiş ve bir beyanname ile nihayet Kırım'ın Rusya'ya ilhakını îlân eylemiştir (1197 Cemaziyelevvel / 1783 Nisan).
Fransa hükümeti Kırım'ın ilhakına muvakkat nazarîyle bakacağını Rusya'ya bildirdiği zaman İkinci Katerina, ilhakın daimî olduğunu, ve bu ilhakı Türkiye'ye kabul ettirirse memnun olacağını cevaben bildirmişti.
Osmanlı hükümeti, Kırım'ın ilhakının ilânına karşı bunu red için hazırlamış olduğu mukabil beyannameyi" Fransa'nın tesiri) le îlâne cesaret etmediği gibi bu ilhakı protesto edecek kadar

da hukukî cesaret gösteremedi; işte Rusya ile müttefiki olan Avusturya, Osmanıı hükümetinin hu zaafından istifade ile kendi men faatlerini temin yollu muahedeler akteylemişlerdir. Bunlardan Rusya hükümeti 1197 H./1782 M. de seksen bir madde üzerine

Osmanlı hükümetiyle bir ticaret muahedesi akd eylediği gibi1. Avusturya da Cezayir korsanlarının ellerine geçmiş olan bazı gemilerinin bedellerinin tazminini isteyip bu isteği kabul edilmediği takdirde Avusturya hududundaki bazı yerleri işgal eyleyeceğini beyan ile hükümeti tehdid eylediğinden o da tazminat almak suretiyle arzusuna nail oldu (1783). Hatta Avusturya İmparatoru Jozef bir Osmanh-Rus harbinde Avusturya'nın Eflak ve Boğdan'ı işgal eyliyeceğini Fransa hükümetine bildirerek Fransa'nın da Mısır'ı işgal eylemesini tavsiye etmiştir. Bu teklifden pek hoşlanan Fransa hükümeti, bu hususta İngiltere'nin de bu paylaşmaya girmesini teklif etmiş ise de ingiltere hükümeti Fransa'nın teklifini reddettiğinden Fransa'nın isteği yerine gelmemiştir.

Bu hallere karşı şaşkın vaziyette olan Osmanlı hükümeti muharebeye girecek durumda olmadığından Fransa hükümetinin ısrariyle Ruslarla anlaşmağa mecbur olarak Kırım, Taman ile bir kısım Kuban arazisini Rus idaresine terk eylemeği kabul etmiş, bu suretle muharebeye hacet kalmadan bir buçuk milyonluk bir nüfusu, Rus idaresine terk eylemiştir (1198 Safer / 9 Ocak 1784).

Yine bu sırada Güney Kafkasya'daki Gürcü beylerinden olup evvelce Ot manii hâkimiyeti altında bulunmuş olan Tiflis hâkimi Ereğli (Heraklı) Potemkin'in gönderdiği hediyelerin tesiriyle Rus himayesini kabul ettiğinden Osmanlı hükümeti o taraflarda da Ruslarla hemhusut oldu (1783); bunu müteakip Osmanlı himayesinde bulunan Mengireli prensi de aynı suretle Rusların hakimiyetini tanıdığından Osmanlı - Rus hududu genişledi.

Kemon mfilfikau Büyük Petro'nun siyasetini takip ile İstanbul'u almak emelini besleyen İkinci Katerina Türkiye'deki Rumları kendisine celb için ortanca torununun adını Kostantin koyup ona rumca öğretmek maksadiyle küçükten Rum mürebbi ve mürebbiyelerle yetiştirmiş ve Kostantin'i Kırım'a vali tayin ile kendisi özi suyu (Dinyeper nehri) mansa-bındaki Kerson kasabasına gelip Kırım kıralhğı tacını giymek istemişti; filhakika Katerina 1200 H./1786 M. de yanında

1 Bu ticaret muahedesi Cevdet tarihin'de vardır (C. 2, s. 369, Afatbaa~i Osmaniye tab'ı. f

Fransa ve ingiltere elçileri de bulunduğu halde Kerson'a. kadar gelmiş ise de Kırım'da Ruslar aleyhine vaki ayaklanma üzerine Kırım tacını giymediği gibi torunu Kostantin de hasta olduğundan onu da getirmemişti; Katerina'yı İstanbul'u zabta teşvik eden general Potemkin, Kerson'un kapılarından birisinin üzerine yapılan tâk-ı zafere Rumca olarak "İstanbul'a bu kapıdan gidilir" ibaresini havi bir kitabe koydurmuştu.

Katerina bu seyahatinde müteneî.kiren kendisiyle görüşmeğe gelen Avusturya imparatoru Jozef ile Osmanlı devletinin mukasemesi için tekrar anlaşmış ve sonra Kırım'a, inerek ileri gelenleri ve mirzaları para ve hediyelerle kendisine celbetmiştir.

Rusya'nın, müttefiki Prusya'yı terk ederek Osmanlı devleti aleyhine Avusturya ile anlaşmaları ve Fransa'nın da Ruslara güler yüz göstermesi Prusya kiralını telâşa düşürdüğü gibi ingilizler de aynı suretle telâş ettiklerinden bu iki devlet bir takım yardım vaidleri "ve iş işten geçiyor nağmeleriyle Kırım'ın istirdadı için Osmanlı devletini harbe teşvik ediyorlardı.

Katerina ile Jozef'in Kerson'&a. bulunmalarından endişe eden Osmanlı hükümeti her ihtimale karşı ihtiyatî bir tedbir olmak üzere Karadeniz'e dört kapak kaldırır kalyon ile bir kaç parça firkateyn göndermiştir; hatta bu donanmanın Özi suyu mansa-bına gelip demir atmaları Kalerina'nm dikkatini çekmiş ve imparator Jozef'e: \ .

— "Bakınız Osmanlılar Çeşme'yi unutmuşlar" demiştir.

Rusya'ya karşı harp açmakta tereddüt gösteren Osmanlı hükümeti vaziyeti Prusya ve ingiltere

elçileri ile görüşmüştür; her iki devlet elçisi Rusya'nın dahilî vaziyetinin karışıklığından ve parasızlığından ve isveç devletinin fırsat beklediğinden bahsedip Avusturya'nın Ruslarla birlikte taarruzı halinde Prusya'nın arkadan Avusturya'ya taarruz eyliyeceğinden bahis ile Osmanlı hükümetini harbe teşvik ettikleri gibi İsveç'i de Osmanlılarla ittifak ettirmek istiyorlardı.

ingiltere ve Prusya'nın bu teşebbüslerini haber alan istanbul'daki Rus ve Avusturya elçileri bu siyasî faaliyeti henüz Ker-so?ı'da bulunan hükümdarlarına bildirmek üzere o tarafa gitmişlerdir. Rusya ve Avusturya hükümdarları, harp hazırlıklarını ikmal edinceye kadar Osmanlı hükümetinin şikâyet ettiği husus-

lar hakkında müsaadekârane davranarak vakit kazanmalarını elçilerine tavsiye ile onları istanbuVa iade eylemişlerdir; bununla beraber Avusturya, Prusya'dan kuşkulandığından Rusyayı Prusya üzerine çekmek arzu ediyordu; hatta istanbuVdan Kersona gelmiş olan elçisine Osmanlı devletiyle Rusya arasında çıkması muhtemel muharebeyi önlemesini tavsiye etmişti.

Kısm-ı mahsusunda görüleceği üzere nihayet Rusya ile ihtilâfın başlıcası olan Rus konsoloslarının bulundukları yerlerdeki halkı metbûları aleyhine tahrik etmeleri harbe sebeb olmuştur (1787).

BÖLÜM

KAYNARCA MUAHEDESİNDEN SONRAKİ DURUM VE ASKERÎ ISLAHAT

Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşanın sadareti «amanı

I amhiii "J1* Saltanatının ilk senesinde (1774) Kaynarca mua-ulahat anası. hedesini kabule mecbur olan I' Abdülhamid hayatının elli senesini sarayda kapalı olarak geçirmesine rağmen vaziyeti gözönüne alarak askerî bir İslâhatın lüzumunu şiddetle takdir etmişti. Bu hükümdar, biraderi III. Mustafa zamanında Baron dö Tot vasıtasiyle başlanan garp usulü ıslahatın kendi zamanında da daha geniş bir tarzda inkişafını arzu etmekte idi; bunun için sadaret makamını işgal edenlere bu hususta tam bil* salâhiyet vermiş ise de bunların içinden ancak ikisi yani Kara vezir Seyyid Mehmed Paşa ile Halil Ha m i d Paşa bir dereceye kadar Önemli iş görmeğe muvaffak olmuşlardır. . •

Birinci Abdülhamid zamanında Enderunda silahdarağalığında bulunarak pâdişâhın fevkalâde güvenini kazanmış olan Kara Silahdar denilen Seyyid Mehmed Efendi arzu edilen askerî ıslahatı yapmak üzere sadaret makamına getirilmiştir. Kendisinden evvel fzzet Mehmed, Derviş Mehmed, Darendeli Mehmed, Kalafat /Mehmed Paşalardan hiç birisi istenilen ıslahatı yapacak kabiliyet ve cesarette olmadıklarından nihayet sadaret tam bir salahiyet ve istiklâl ile I. Abdülhamid'in itimadını haiz olan Kara Vezir demekle maruf Silahdar Seyyid Mehmed Paşa'ya verilmiştir; (1193 Şaban / 22 Ağustos 1779) K

1 Kara Vezire gönderilmiş olan hatt-ı hümayunlar, padişahın bu vezir hakkındaki teveccüh ve itimadını göstermektedir. Sadaretine dair olan hatt-ı hümayunda "biz ki vezir-i âzam ve bilietiklal vekil-i mutîak-ı hamide fiâtimsiz" diye başlayarak selefi Mehmed Paşa'nın ümmİ olması dolayısiyle hatt-ı hümayunlar yabancılar eline geçip devlet esrarının duyulduğundan azlinin zarurî olduğu beyan edildikten sonra "siz hassatan terbiyetkerde-i yed-i müeyyed-i mülükânem ve gars-ı yemin-i bâ temkin-i husrevanem olup minküll-il-vücuh zatınıza vüsûk ve itimad, zâid ez mûtad olduğundan başka zatınızda vedia-i subhaniyye olan kemal-i istidad" sebebiyle vezir-i âzamhğa tayin edildiği kaydedilmiştir {Cevdet tarihi c. 2, s. 336). *

Kara Vezir ilk icraatı olarak her sene yapılan merkez ve eyalet tebeddülatında geniş surette değişiklik yapmayarak valilerin kalabalık maiyyetleriyle bir yerden diğer yere nakilleri esnasında halkın çektiği eziyeti önledi; sadareti müddetince mecbur olmadıkça azil yapmadı. Sonra pek ziyade bozulmuş olan merkez kalem teşkilâtını ıslah ederek ehliyetli memurlar

kullandı. Cidden liyakatli devlet erkânından olan Abdürrezzak Bahir Efendi'ye vezirlik verdirerek onun yerine Halil Hamid efendili reisülküttab yaptığı gibi kendi kardeşi olan Vezir Mustafa Paşa'nm üzerindeki nişancılığı alarak onu da yine liyakatli devlet ricalinden Hacı Mustafa Efendi'ye verdi.

Kara Vezir Seyyid Mebmed Paşa sadaretinde tam bir istiklâl ile hareket etti; Humbaraci Ahmed Paşa ve Baron dö Tot zamanında tertip ve İslah edilen Humbaracı ve Topçu askerlerinin talim ve terbiyelerine ehemmiyet verdi x ve bunların Sadâbâd'da. (Kâğıthane'de) yaptıkları atış talimlerine giderek zabit ve askerleri teşvik ile muvaffak olanlarına ve zabitlerine ihsanlar verdi; hatta bir defa yine bu talimi görmeğe gittiği zaman Padişahın kendisini aratıp talim mahalline gittiğini haber alınca vezir-i azamın bu alâkasından dolayı fevkalâde memnun olmuş ve pâdişâhlara mahsus olan en kıymetli kürklerden kendisine bir siyah tilki kürkü ihsan etmişti 2.

Kaynarca muahe,desi mucibine e*Rusların Karadeniz'den Ak-denizce ve Akdeniz'den 'Karadeniz'e gelip gitmeleri ve her türlü

1 Osmanlı hükümeti Kaynana muahedesinden sonra harp levazımı tedarikine ehemmiyet vermiş ve Taval isminde İsveçli bir mütehassısa 126 demir top ile külliyetli top güllesi ısmarlamıştır; hatta bu toplardan yüz altı adedi on bin dört yüz doksan beş gülle, bilmuayene teslim ahnmış*ve bunların bedeli olan on dört bin yedi yüz altmış yedi kuruşun tediyesi hakkında İsveç elçisi hükümete takrir vermiştir; takrirde topların çapları yazılıdır {Cevdet tasnifi, Askerî vesikalar, nr. 19578; 25 Cemaziyelehır 1190).

2 Benim çırağ-ı hassım Nizam-ı devletim vezîr-i bî nazîrim, Lehü'1-hamd-i velminne sadarete teşrifindenberu devletim nizam bulduğundan size dûây-ı hayrım indallah makbuldür. Hemen Rabb-i Teâlâ her umurunda tevfikler kerem cyleye ve edeceğine iştibâhım yoktur. Bugün Sa'dâbâd'a teşrifiniz malûm-ı hümâyunum olduğundan kadr u şâmnı terfi için hıfz-ı vücud-ı şahaneme mahsus kürklerimden siyah dilkıi (tilki) bir kürk Hasoda-başı kulum ile gönderdim, kürkü ilbas ve duây-ı hayrım üzere oJup seni cenab-ı hayrü'I-hâ-fızîne vedia ve kâffe-i ibadullahı size emanet eyledim \Cevdet tarihi 2, s. 336).

yani memnu olsun olmasın eşya nakletmleeri kabul edilmiş olduğundan Rusların Karadeniz sahilindeki zahireleri harice götürmek suretiyle istanbul iaşesini daraltacakları nazar-ı dikkate alınarak keyfiyet reisülküttab tarafından sadr-ı azama arzolunmuştu; bunun üzerine Seyyid Mehmed Paşa bunu ehemmiyetle nazar-ı dikkate alarak Fransa elçisinin tavassutiyle Rusların ancak kendi zahirelerini nakletmeleri hususunda mutabık kalınmıştır.

r.i-ı-1 nvı ■> Kara vezir'in sadareti zamanında tesadüf Eflak ve Boğdan a

konsolos tayini edilen zorluklardan birisi Kaynarca muâhedesin-meselesi deki konsolosluklar maddesi idi. Muahede mucibince Ruslar lüzum gördükleri yerlerde konsolosluklar açabileceklerdi. Buna istinaden Ruslar, Eflak ve Boğ' dan'da konsolosluklar ihdat etmek istediklerinden ve bundan maksatları da bu vasıta ile oralarda tahrikat yapacakları malûm olduğundan, hükümet bunu önlemek isteyerek epi çekişilmiş niha yet reisülküttab Süleyman Fevzi Efendi, Rusların iddialarına karşı muahedenânıedeki Amme-i mevâzı* tabiri Fransa ve İngiltere devletlerinin konsolos ikame ettikleri yerler demektir; çünkü Eflak ve Boğdan memleketlerinin ne suretle idare edilecekleri ve serbestileri ahidnpmede müstakillen mevcut olup bunlara ait yerlere konsolos ikamesi gibi bir kayıt olmadığından (Amme-i mevâsı') tabiri bu iki voyvodalığa şâmil değildir diye Rus elçisini ilzam etmek istemiş ise de Rus'elçisi hükümetinden aldığı talimat üzerine ısrar ettiğinden Fransa elçisinin tavassutiyle Rusların Silistre eyaleti merkezinde bir konsolos bulundurmaları kabul edilmiştir (1194 H./1780 Ocak).

Kara vezir sadarette bir buçuk sene kaldı ve 2 Safer 1195 (28 Ocak 1781) tarihinde vefat etti; hastalığında kendisini ziyarete gitmiş olan Birinci Abdülhamid'e sadaret makamına ehil olarak sadaret kethüdası Halil Hamid Efendi ile defterdarlık ve nişancılık etmiş olan Hacı Mustafa

Efendi'yi tavsiye etmiştir.

Donanmanın yeniden takviyesi

„ . .. . XVIII. asır ortalarında Venedik donanmasının Cezayirli Gaz»

Hasan Paşanın ehemmiyetini hemen tamamen denilecek ka-faaüyeli dar kaybetmesi sebebiyle Osmanlı donanmasına Akdeniz'de karşı koyacak bir kuvvet yoktu; bununla beraber Osmanlı donanması personel itibariyle noksan bir halde olup Akdeniz tarafından kendisini tehdid edecek bir kuvvemde mevcud değildi.

Ruslar, kalkınma devrinde olduklarından Baltık denizindeki Rus donanması İngiliz amiral ve gemicileri tarafından ıslah ve tensik edilmekte idi; nihayet Akdeniz^e gelmesi hiç bir suretle tasavvur edilmeyen Rus donanması ingilizlerin idare ve yardım-Iariyle bu tarafa gelerek 1184 H./1771 M. de Çeşme limanında Osmanlı donanmasını yakmıştı.

Tamamen yanan Osmanlı donanması sebebiyle Akdeniz adaları, bütün sahiller ve Çanakkale boğazında durum pek nazik ve tehlükeli bir şekil almıştı; işte bu sırada kaptân-ı derya olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa, büyük bir azim ve gayretle aleyhdarlanmn mümanaat etmek istemelerine rağmen Boğazı muhafaza etmeğe muvaffak olmuş ve 1188 H./1774 M. de Kay-narca muahedesini müteakib yeni hükümdar olan Birinci Ab-dülhamid'in kendisini tutmasiyle onun saltanatı müddetince tersaneyi İslah etmeğe çalışmıştır.

Gazi Hasan Paşa tecrübelerden almış olduğu derslerle donanmanın yeni esaslara göre hazırlanması lâzım geldiğini takdir etti ve bunun için yalnız gemi yapmak değil aynı zamanda yeni tarzda gemici yetiştirilmesini düşündü ve bu iki noksanı bir dereceye kadar telafi için eski ağır gemileri yenileriyle tebdil etmek çaresini buldu. Yeni yapılacak gemilerin inşası ingiliz ve Fransız sistemine göre oldu; gemiler daha hafif, topların taksimi daha mütenasipti; bu yeni inşaat ingiltere ve Fransa'dan getirilen gemi yapıcı ustalar vasıtasiyle bu iki devlet donanması biçiminde oldu. Ege, Marmara, Karadeniz ve bilhassa istanbul tersanelerinde bu tarzda gemiler yapıldı.

Gazi Hasan Paşa, donanma işine o kadar ehemmiyet verdi ki İstanbul tersanelerindeki inşaat için bizzat buranın kereste

ocaklığı olan İzmit'e kadar giderek sevkıyata nezaret etti. Kaptan Paşanın maksadı firkateyn ve küçük gemilerden başka Osmanlı donanmasını kırk büyük harp gemisine yükseltmekti; bu kırk büyük harp gemisi İstanbul'da, emri altında bulunacaktı; donanma inşaatı çok paraya tevakkuf ediyordu; hazinede bunu temin edecek para olmamakla beraber inşaat ağır da olsa devam etti.

Donanmanın ikinci mühim şıkkı olan gemi elemanı işi vardı; çünkü gemiciler daimî olarak denizci olmayıp toplama efraddan mürekkeb idiler; donanma kışlamağa gelir gelmez altı ay müddetle hizmete alınmış olan bunlar memleketlerine giderler ve istanbul'a gelen kalyoncular da Kasımpaşa ve Galata1 daki bekâr odalarında yatıp kalkarak enva'ı edebsizlik edip kadın ve genç çocuklara taarruz ederlerdi.

Bundan dolayı Gazi Hasan Paşa Eğe denizinde Midilli veya îstanköy adalarından birinde ve Karadeniz'de Sinop limanında ve bir de İstanbul tersanesinde kışlalar yaparak bir visamiralin nezareti allında bunları gemici olarak talim ve terbiye etmek istedi; fakat bu arzusunu tamamen tatbik edemiyerek aleyhdarla-rının muhalefetlerine rağmen kendi kesesinden olarak 1198 H. (1784 M.)fde tersanede an barlar yakınında bir kalyoncu kışlası yaptırmağa muvaffak oldu; 1189 H.(1775 M.)'de kurulmuş olan denizci zabit yetiştirmeğe mahsus denizcilik mektebi de iyi neticeler vermeğe başlamıştı.

Halil Hamid Paşanın sadareti

Kara Vezir'in vefatı üzerine yerine Erzurum valiliğinde bulunmakta olan eski sadr-ı âzam İzzed Mehmed Paşa getirildi; fakat Kara vezir zamanındaki askerî ve idâri faaliyet aksadı. İzzed Mehmed Paşa ıslahat işlerinde işe yarayacak kabiliyette olmadığından ve pâdişâh ise

ıslahata devamı istediğinden azlolu-narak yerine eyaletlerdeki güzel hizmetleri görülüp şöhret kazanmış olan Rumeli valisi Yeğen Mehmed Paşa getirilmiş (1196 H./1782 M.), fakat şöhretine rağmen oda bu vadide bir işe yaramamış1, nihayet pâdişâh Kara Vezir'in tavsiye etmiş olduğu
1 Halil Hamid Paşa'tun sadaretine dair olan hatt-ı hümâyunda "Selefin Yeğen Mehmed Paşa'nın hal ve etvarı memule*muvafık zuhur etmediğinden ve senin iki defa kethüdahğında ve riyaset ve saire bulunduğun hide-

iki kişiden sadaret kethüdası Halil Hamid Efendi'yi vezir-i âzam tayin eylemiştir 25 Muharrem 1197 (31 Aralık 1782).
„ ... n .- Halil Hamid Paşa sadr-ı âzam olduğu zaman Halil Hamid
* ı
Pasa'nın faaliyeti ^ırk sekiz yaşında idi; bulunduğu hizmetlerde muvaffak olmuş, eyi görüşü ve ıslahatçılığı ile tanınmıştı; reisülküttablık ettiği için devlet siyasetine ve Avrupa ahvaline mümkün mertebe vakıftı; Rusya ile Avusturya arasındaki ittifakın günün birinde devleti harbe sürükleyeceğini bildiği için hazır bulunmayı icraatının Ön plânına aldı; bir taraftan hudut kalelerim asker ve harp levazımı ile takviye ve kaleleri tamir ederken * diğer taraftan içeride ıslahata başladı. Evvelâ devletin en mühim kuvveti olan ve fakat zamanla çok ihmal edilmiş bulunan tımarlı sipahiler hakkında kanun neşrettirdi 2 ve bunu esas talimli kısmı bir tarafa bırakılarak yeniçeri ocağının yabancılardan temizlenmesi hakkındaki kanun takip etti 3. Daha sonra Lağımcı ve Humbaracı ocaklarını tensik ve ıslah eyliyerek talim ve terbiyeleri için kanun koydurdu; ve bunları teşvik için ara sıra pâdişâh da bu ocakların talimlerinde hazır bulunuyordu. ,
Halil Hamid Paşa tersane ve donanma işleriyle de meşgul olarak 1198 H./1784 M. tarihli donanma nizamına ve donanmanın muharebe hazırlığına dair kanun yaptırdı; yine bu tarihte donanmadaki kalyoncu efradına inalı us us İstanbul'da bir kışla olmadığından bunların toplu olarak bir yerde bulunmaları için daha evvel görüldüğü üzere-kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa kendi parasiyle tersanede anbarlan kurbinde bir kalyoncu kışlası bina ettirdi.
Matbaa sahibi Müteferrika îbrahim Efendi'den sonra Kadı İbrahim efendi tarafından bir müddet daha devam eden matbaacılık, faaliyeti durmuştu. Hatta bazı Fransızlar
matta mesâî-i cemilen nümâyân olduğundan mühr-i hümâyunimı yed-i istiklâline teslim eyledim" denilmektedir (Cevdet tarihi c. 2, s. 355).
1 Mühimme defteri 181, s. 127, 135, 148, 252, 253.
2 Mühimme 181 (1197 Şaban tarihli).
3 Mühimme 181 s. 144 ve Enveri tarihi (Üniversite, Halis Efendi kitapları, nr. 2437) varak 289. ;

Kadı ibrahim Efendi'nin vefatından sonra onun matbaa levazımını ailesinden satın almak istemişlerdi. Bunun üzerine bey-likci Raşid efendi ile vakanüvis Vasıf efendi müştereken bu matbaa levazımını 1198 H./1784 M. de satın alıp Halil Hamid Paşa'dan himaye görmek suretiyle matbaacılığı ihya etmişlerdir ki vakanüvis Suphi Efendi tarihi tekrar açılan bu matbaada basılmıştır.
_ _.. _ , Halil Hamid Paşa sadaretindeki İslahat Baron do Tot'un #
*
faaliyeti faaliyetinden bahsetmeden evvel Sultan III.
Mustafa zamanında tstanbuVda. yeni topçu ocağı tesis ederek kale ve tabye inşaatı için faaliyette bulunmuş olan Baron dö Tot'un x hizmetini gözden geçirmek lâzımdır.
Fransa kiralı XV. Lui ve hükümeti Rusların tamamen Karadeniz^ inmek üzere olduklarını görerek Doğudaki geniş ekonomik durumlarını muhafaza ve Rusların Karadeniz ve Akdeniz'e inmek emellerini önlemek üzere Osmanlı ordusunda bir İslahat yapmak istemiş ve bu

hususta îs-tanbul'daki Fransa elçisi Sen Prist (Saint Priest) vasıtasiyle Osmanlı hükümetinden istimzaçta bulunmuştu.
Osmanlı hükümeti böyle bir ıslahat heyetinin davetsiz olarak gönderilmek istenmesinden şüpheye düşerek vâki müracaatı red etmişti; fakat Fransız 'hükümeti kendi menfaatini gözününde tutarak icabında Osmanlı hükümetiyle anlaşmak üzere Türk or-
x Baron dö Tot'un babası Macar olup Rakoçi isyanından sonra Fransa'ya kaçarak Fransız ordusunda hizmet ettikten sonra 1751'de ölmüştür. Osmanlı vesikalarında Tot^Bey-zâde denilen Baron dö Tot 1730 veya 1733*de Fransa'da Chamingy şehrinde doğdu; Osmanlılar hakkında tetkikat yapmak için başvekil Kardinal Flöri'nin tavsiyesi ve kiralın muvafakati üzerine İs-tanbuV» tayin edilen Fransa elçisi Verjen (Vergenne) ile birlikte 1755Me İstanbul'a gönderildi; burada on seneden fazla kalıp hem tetkiklerde ve hem bazı hizmetlerde bulundu, 176,7'de Kırım'a yollandı ve iki sene sonra yani 1769Ma ıslahat isteyen III. Mustafa tarafından davet olunarak topçu teşküâtiyle Çanakkale tahkimatında mühim hizmetleri görüldü. Fransa'ya döndükten sonra büyük ihtilâl ve inkılâpta bulundu ve sonra baba yurdu olan Macaristan'a kaçıp 1793'de orada vefat etti; Memoires sur les Turcs et les Tartares adında üç ciUl üzerine yazdığı hatırat 1784'de Amsterdani'da basılmıştır. Başka tabı'ları da vardır.

duşu hakkında bir fikir edinmek istediğinden daha evvel başvekil Kardinal Flöri tarafından yollanmış olup o sırada îstanbuVda ve devlet hizmetinde bulunmakta olan hem asker ve hem diplomat Baron dö Tot'u bu işe memur etmiştir; aslen Macar olup İstanbul'da Fransa elçiliği ve daha sonra Fransa hariciye nazırlığı yapan Kont dö Verjen'in damadı bulunan ve Osmanlılar tarafından Tot-Beyzâde denilen Baron dö Tot'un vazifesi, Türkiye'yi öğrenip Fransa hükümetini alâkadar eden malûmatı vermekti; filhakika Baron dö Tot Osmanlı devleti hizmetine girdikten sonra topçunun ıslahı, İstanbul ve Çanakkale boğazla* rının müdafaası ve Boğaziçi kalelerinin plânlarını tanzim ve in salarına nezaret ve Haliç'te Hasköy^de yeni bir top dökümhanesinin ihdası z, orduda kullanılan kayık köprü sisteminin tadili, top arabalarının şekillerinin değiştirilmesi suretiyle mühim işler başarmıştı. Hatta 1184 H.(1770 M.)Me Çeşme mağlûbiyetinde donanmanın imhasından sonra tehlükeye düşen Çanakkale boğazının müdafaa tahkimatı, ve topçunun müdafaa tertibatı Baron dö Tot'un gayretiyle iyi bir hale konulmuş ve Haliç'te tersane yanında (Hasköy'de) 1773 de bir hendesehane kurulmuştu 2.
İşte bu suretle ordusunda canlı ve semereli icraatı gören Osmanlı hükümeti, ıslahat işini daha geniş surette ele almak için Fransa'dan yeni mütehassıslar istemişti (1773 M.)
tik Rî * Baron dq Tot'un semereli çalışmalarından
mektebinin birisi de Osmanlı memleketinde Avrupâ-î bir kuruluşu tarzda
mühendis ha nenin nüvesi olmak üzere
Riyaziye mektebi tesisine muvaffak olmasıdır. 1774 (1188 M.) tarihinden evvel kurulmuş o{an Riyaziye dershanesinde Baron dö Tot ile aslen ingiliz olan, Kampel Mustafa ve bir de Türkiye'ye yeni gelen Kermorvan adında bir
1 Cevdet tasnifi Bahriye vesikaları, Nr. 5803, 20 Receb 1189.
2 Bu Hendesehânenin kurulmasına Humbaracı Ahmed Paşa mektebinden yetişmiş olup hayatta bulunan bazı hendeseciler itiraza kalktılar; bunun üzerine Baron dö* Tot bunları imtihana tabi tutarak malûmatlarını anlamak istemiş ve kendilerine imtihan shıali olarak "bir müsellesin üç zaviyesi mecmuu ne olduğunu" sormuştu; cevap veremediler; içlerinden birisi müsellesine göre cevabını vermişti. Hendesehaneyi açan Baron dö Tot bunları yeni açtığı mektebe talebe olarak alıp yetiştirdi. *

Fransız ders veriyorlardı. Bu okul bir sene sonra ümit verici bir hale geldi. Ok meydanında tatbikat yapan talebe grafometre kullanmayı ve müselles hesabını kâfi derecede öğrenmişlerdi. Baron dö Tot, 1 Mart 1776'da Fransaya döndüğü zaman yerine aslen îngiliz olup islâmiyeti kabul etmiş olan ve yukarıda adı geçen Kamp el Mustafa Ağa'yı vekil

bırakmıştı.
-„ _ Sultan III. Mustafa'nın vefatından az evvel
Sürat topçuları , ■
teşkili Fransa dan istenilen topçular Obert adında
bir topçu çavuşunun emri altında istanbul'a gelerek işe başladılar (1774 Ocak) ve bu suretle topçu ocağına bağlı olmak üzere ikiyüz elli nefer sürat topçusu tertip edildi; yeşil yelek, mavi şalvarlı olan bu sürat topçuları Kâğıthane'de talim görüyorlardı.
Birinci Abdülhamid zamanında ve kara vezir Meh-med Paşa'nın Ölümünden sonra pâdişâhın ıslahat arzusuna rağmen bu güzel teşkilât 1781 de lağvedilerek Obert ve topçular memleketlerine döndüler; fakat arası çok geçmeden Halil Ha-mid Paşa sadr-ı âzam olunca Fransa elçisine müracaat ederek gerek sürat topçu ocağı ve gerek yeni kurulacak istihkâm mektebi için mütehassıs istedi ve eski sürat topçularını yetiştiren Obert tekrar İstanbul'a geldi; beraberinde Granper adında bir çavuş da vardı; bu iki mütehassıs, Tophane nazın Emin. Ağa'mn nezareti altında faaliyete -geçtiler.
Bu defaki sürat'topçuları ocağı bin yedi yüz elli ilâvesiyle iki bine çıkarıldı ve her bir nefere evvelce verilmekte olan oniki akçe gündelik onbeşe çıkarıldı; ocağın birinci tesis indeki ikiyüz elli sürat topçusu, sonradan alınan bin yedi yüz elli nefere muallim ve zabit tayin olundu; sürat topçuları "bekâr olup daimî surette kışlalarında oturacaklar ve haftada üç gün Kâğıthane'de talim göreceklerdi. Bunların başlarına yeşil püsküllü on iki dilimli yeşil çuka başlık giydirildi ve bir de mükemmel kanun tertib olunarak sürat topçu ocağının nizam ve intizamı, vezir-i âzamin umumî nezareti altına konuldu; sıkı ve muntazam talim neticesinde Ocak efradı arasında bir dakikada sekiz, on gülle atan sürat topçuları yetişti. Her bir top altı neferle idare ediliyorsa da harpte şehid düşmek veya yaralanmak ihtimaline binaen yedi topçu ile beraber bu miktar ona çıkarıldı.

. , Halil Hamid Paşa'nm icraatından birisi de Fransa dan getirilen . _
- , •
mütehassıslarla Mü- mütehassıslar vasıtasıyle ordunun zamanına gö-
hendîshanenin re teknik usullerle yetiştirilmesini zarurî görmüş açılması olması idi. Mühendishane için de Fransa'ya
baş vurdu. Hattâ sadarete tayininden on iki gün sonra aslen Prusyalı olup müslüman olarak Mehmed adı verilen bir istihkâm mühendisini himaye eyliyerek kendi tahsisatından ona maaş bağladı.
Bundan başka daha 1190 H./1776 M. senesinde tersanede Darağacı tarafında bir havuz battal edilerek orada bir hendese odası yapılmış ve bir hoca ile bir muavin tayin ve on talebe ile tedrisata başlanmıştı z. Bu mekteb tersane mühendishanesi olup henüz kale mühendishanee ine ait bir müessese yoktu.
Ruslara karşı doğudaki menfaat üstünlüğünü ve prestişini muhafaza etmek isteyen Fransa, Osmanlı devletinin kalkınmasını ve Kalerina'nın ihtirasını önlemek istiyordu; fakat Kaynarca muahedesiyle Türkiye'nin mağlubâne muahede imzalamağa mecbur olması Fransa'nın plânını bozdu; Ruslara güler yüz göstermeği kendi menfaati îcabı zarurî gören Fransa, Osmanlılara yine mütehassıs eleman göndermeği ihmal etmedi; Eflak voyvodası Karaca Nikola'nın 1197 H. 1783 M. senesi martında hükümete gönderdiği raporda Fransa'nın Türkiye'ye bir miktar mühendis yolladığı bildiriliyordu; filhakika Osmanlı kalelerinin ne suretle tahkim ve müdafaa edilecekleri hakkında tetkikat yapmak üzere istanbul'a gelen' Fransız istihkâm zabitlerinden An tu van Sabo] 197 zilkade ve 1783 ekimde Halil Hamid Paşa tarafından kabul edilerek Poâre adında coğrafya mütehassısı bir mühendisle özi (Ocaköf) ve Hotin kalelerinin tetkiki hakkındaki rapor-runu verdiği gibi Çanakkale ve Soğacak kalelerinin müdafaaları için de projeler yaptı.

1 Bu hende&e odasında ilk hoca olarak Fransızca, ispanyolca ve İtalyan-caya vâkıf olan Cezayirli Seyyid Hasan Hoca tayin edilmiş ve onun ka-pndâne tayin olunması üzerine Seyyid Osman Efendi hoca olmuştur. Mösyö Moniyc, Seyyid Osman Efendi'nin hendesede mahir olduğunu beyan etmişti- (Rahip T o d erin i tarafından italyanca olarak kaleme alınıp sonradan Kransızcaya çevrilmiş olan Türklerin edebiyatına dair isimli eserden s. 161 Deniz mektepleri tarihçesi s. 47).

Şabo'dan sonra yine Halil Ha mi d Paşa'nın sadareti zamanında yani 1784 mart 16 da (1198 rebıulâhır^ Fransa'dan De laffite Klave ve onun arkasından Moniye adlarında iki istihkâm mütehassısı getirtilerek 29 Teşrinievvel 1784 de bir de Bahriye tetbikat kısmı yâni istihkâm mektebi açıldı.

Tersaneden başka bir yerde henüz bir mühendishane olmadığından bunların tersane mühendishanesinde vazife görmeleri tekar-rür etti. Bunlar, ibtida bir ay müddetle tstanbul surlarım gezerek tetkikat yaptılar; Karadeniz boğazının müdafaası hakkında raporlar hazırladılar; De laffite, Karadeniz sahillerini tetkik etmek üzere o tarafa gitti; Zonguldak, Sinop, Amasra, Gelincik, Anapa kalelerini gördü; yanında Türklerden bir heyet de vardı; bu heyet karaya çıkmayarak denizden Kefe; Yalta, Sivastopol limanlarını gördüler; sonra özi, Varna, Burgaz liman ve kalelerini de tetkik ettiler.

Bu yeni istihkâm mektebi veya mühendishanede Gelen-bevî İsmail efendi ile Kaşabzade İbrahim efendi isimlerinde iki Türk riyaziyecisi de muallimlik ediyorlardı.

De laffite Klave (Jean de laffite)'istihkâm mektebi teşkili için büyük gayret sarfe'tti; bu işte kendisine muavin olan yüzbaşı Monniye ile coğrafya mütehassısı Poâre ve Fransa süvari alayından Dömare.yardım ediyorlardı; De laffit her hafta pazartesi ve perşenbe günleri mektebe gidiyordu; istihkâm derslerine devam eden talebe onbeş .kadardı; fakat dinleyici olarak gelenler de bulunuyordu; nazarî sınıf derslerinden başka Ofc-meydanı^nâa. plançete ve pusla ile birlikte harita almak dersleri de veriliyordu; buradaki tedrisatı takip etmek üzere zaman zaman vezir-i âzam ve Jıattâ pâdişâh da geliyordu.

Osmanlı hükümetinin bir kısım ordusunu hararetle teknik usullerle yenilemek için gösterdiği arzu ve mütehassıs elemanlar celbetmesi Fransa'daki teknisyenler arasında şarka gitmek arzu-lanın uyandırmıştı. Sabo heyetinden sonra 1784 martında (1198 rebîulâhır) Fransa kiralı Onaltıncı Lui'nin akrabasından Lüksenburg dükünün (Mon Moransi) baş kâtibi Salossier İstan-bııVa gelerek efendisi olan Dük'ün bazı dileklerini hükümete bildirdi, buna göre eğer müsaade edilirse Dük, Girid veya Rodos adasına gelecek ve orada kendisinin emrine verilecek bin ikiyüz

kişilik bir kuvveti yetiştirecekti; Dük de Lüksenburg, muharebede Türk askerinin mağlubiyetinin, askerin harb tekniğine vukufsuzluğundan ileri geldiğine ve Türkiye'nin dostu olan Fransa'da bir miktar talim görüp yetişmiş asker getiıilerek top, havan, hum-bara yapılmasının bunlara öğretileceğini bildirmişti; pek cazib olan projenin tatbik mahallinin adalardan biri olması HalilHamid Paşa'nin şüphesini uyandırdı, bununla beraber teklifin tetkik edileceğini söyledi; sadr-ı âzam yetiştirilecek askerin iki yüz olmasını teklif etti, bu teklif projeyi kabul etmemek için bir bahane idi; vazir-i âzam divan tercümanı vasıtasiyle Dük'e verilmek üzere başkâtibe bir cevabî mektup verdi ve gösterilen alâkaya teşekkür etmekle iktifa etti 1.

Sabo ve De laffit Klave'den sonra Fransa hükümeti inşaat mühendisi Lorea ve mühendis muavini D ur es t adlarındaki mütehassısları yolladı; Durest beraberinde getirdiği ustalarla tersanedeki gemi tezgâhlarını tensik ile meşgul olacaktı. Top dökümhanesinde vazife görmek üzere Fransa'da topçu dökümhanesi baş müdürü Fransuva Aleksi ile Betolen maiyyetlerinde birkaç kişi daha geldi. . *

Halil Hâmid 20 Cemaziyelevvel 1199 ve 31 mart 1785 de Paşadan sonra vezir-i

âzam Halil Hâmid Paşa, Paşa kapısında (Bâbıâlide) süvari ocağının maaşlarını verirken Birinci Abdülhamid'i hal ve veliahd şehzade Selim'i hükümdar yapmak üzere tertip etmiş olduğu komplonun haber ahnması üzerine ansızın azledilmiş ve onun kurduğu askerî yenilik lağvedilmiyerek bir müddet daha devam etmiştir.
Bu sırada hükümet Ruslarla yakın bir zamanda muharebe yapılacağını nazar-ı dikkate alarak tedrici surette hazırlık yapmakta olup kaleleri ve bilhassa Özi kalesini tahkim için Fransah mütehassıs De Laffit'i o tarafa göndermişti 2.
Kethüda Said efendi'nin tarihinde Halil Hâmid Paşa'-dan bahsedilirken tersanede donanmanın mükemmel hale gelme-
1 Cevdet tarihi c. 3. s. 85 ve Fevzi Kurdoğlu'nun Deniz mecmuasm'daki yazısı ve Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa isimli eserimiz.
2 Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları, 14 Rebîulevvel 1204 tarihlî vesika Nr. 298.
' î

sine çalıştığım söyledikten sonra riyaziye fenleri Öğretmek için hendesehane tesis edip burası için Fransa'da riyaziye ve hendesede mehareti olan mütahassıslar getirttiğini beyan etmektedir ki yukarıdan beri verdiğimiz malûmat bunu teyid etmektedir.
Halil Hâmid Paşa teşkilâtı 1787 de (1202 H.) Rusya ve müttefiki olan Avusturyalıların Osmanlılarla muharebeleri dola-yısiyle Rusya'ya karşı mümaşat politikası takibine başlayan Fransa, Rusya ve Avusturya hükümetlerinin teşebbüsleri üzerine Türkiye'deki mütahasıs heyetler geri çağırılmışlardır; bu müta-hassıs heyetin avdetinde Onaltıncı Lui'nin zevcesi ve Avusturya İmparatoru Jozef'in kız kardeşi olan Mari Antuanet'in tesiri vardı. Birinci Abdülhamid zamanındaki bu teknik teşkilât ve ıslahat Sultan III. Selim zamanındaki Nizam-ı Cedid'e esas olmuştur.
Fransız mütehassısları dersleri Fransızca takrir edip bu dersler tercümanlar tarafından Türkçeye tercüme edilirdi; tercüme olunan bu dersler not halinde toplanarak Fransa elçiliği matbaasında basılmıştır; bunlardan ^-^ $ s*j\ *-*"/ J Uİ J
J» J*j U_J1 UıLJljU J;£3I *'U-X4İlj JJJj Ç^l UJI-
= Usul ül maarif fi tçrtib-i ordu ve tahsinühü muvakkaten min telif mühendis De laffit Klave el mürsel min taraf-ı devlet-i Fransa lidevlet il aliyye-i Oemaniyye velmuallim fil-mühendishâne el kâin bi darüsaltanat -is- seniyye bi amel-i tab bi dar-üt-tıbaa elkâyine fi beyt-i elçi-i devlet-i Fransaviyye fi Kostantaniyye sene 1201 isimli ve Fransa elçiliğinin matbaasında 1201 H./1786 M. de basılmış olan . seksen sahife üzerine iki cüz eserde bir çok şekiller de vardır x.
Yine bu cümleden olarak Fransa devleti harp gemileri rüe&a-sındanbinbaşı Trüge(Truguet)ninde ^jU—^-ii^ *»-j J* jojULİJ^*! -d"** O* J ^JJ 2 ismindeki gemiciliğine ait eseri de 1202
1 Topkapı sarayı kütüphanesi Nr. 35, 570 ve 934.
2 ü
^T«Y <^- AjÜ^U-i j <4\ji 'jd*\ jij j JKJI çl-l\& -u.İlji cJja CrU- ^U5j Usûl-ül-maârif fi fenn-i vech-i tasnif-i sefain-i donanma ve fenn-i tedbiri harekâtiha min telifi de Truguet min rüesay-ı sefain-i devlet Fransa mine't-tabie'l-kâin fi dâr-ı elçi-i Françefİ Kostantaniyye, sene 1202.
î

H./1787 M. de yine İstanbul'da (Beyoğlunda)ki Fransa elçiliği matbaasında tabedilmiştir. Bu eser doksan üç sabife ve onüç levhayı havidir.
Bu eserlerden başka Türkçeye çevrilip yine basılanlar da vardır. Bunlardan biri Astrolog Tondo'nun verdiği derslerdir1 Birde Türk diline âid olup 1203 H./1790 M. de kaleme alınmış olan bir eser daha vardır 3.
„ .. . Rusya ve Avusturya'nın teşebbüsleri üzerine

Fransız mütehassıs . .
heyeti gittikten istanbul'daki mütehassıs Fransa heyeti 1202
sonra Zilhicce 29 ve 1788 Eylül 27 de memleketlerine
gittikten sonra mühendishâneye Kasabbaşı
zade İbrahim Efendi nazır oldu; bu zat yine mühendishane
hocalarından Gelenbevi İsmail Efendi ile görüşerek yeni
bir talimatname ile derslere devam ettiler.
Üçüncü Sultan Selim'in cülusundan sonra kaptan-ı derya olan Küçük Hüseyin Paşa zamanında mühendishane işi daha şümullü bir şekil almış, Haliç'te Sütlücemde humbarahâne ve lağımcı kışlalariyle yanında bir de kara mühendishânesi vücuda getirilmiştir.
1 Traite de pilotage et de navigation; Elements de geometrie.
2 Elements de La Langue Turque. Bu mevzu hakkında Prof. Enver Ziya Karal tarafından "Dünya tarihi" serisinde neşredilen Osmanlı tarihî, C. V. s. 70 de faydalı malûmat vardır. Bu esere de müracaat olunması.

ONALTINCI BÖLÜM

KIRIM'IN RUSLAR TARAFINDAN İŞGALİ işgalden evvelki durum

Kırım'ın ayrılmasından ve Rusya'nın bundan istifade ile türlü vesilelerle burasını işgal etmek istemesinden dolayı Kırım işi Osmanlı devleti için müzic ve kapanmaz bir çıban halini almıştı; Osmanlı devletinin harp edemiyecek kadar yorgun ve teşkilâtsız olduğunu bilen Rusya, Fransa'yı da kendisine yaklaştırmış olduğundan Osmanlı devleti icabında manen olsun müzaheret ümidinde bulunduğu bu devletin de muavenetinden ümidini kesmişti.
_ Kırım Hanı Şahin Giray Rusların adamı
Bahadır Gıray'ın . . . . . , .
Kırım Han' olup muhıtme ve kavminin itiyatlarına ehemmı-
olması vet vermiyerek Rusların telkinlerile hareket
eden safdil ve tecrübesiz bir zat olduğundan onun harekâtı Kırım halkı tarafından nefretle görülüyordu. Şahin Giray'ın Rusların hiyle ve desiselerinden gafil olarak araba kullanmak ve alafranga sofrada yemek yemek, alenen içki içmek, genç tatar çocuklarını, asker yazıp itiraz edenleri öldürtmek gibi Kırımlıların kabul etmiyeceği daha bazı halleri ve vergiler zammiy-le Kırım halkını tazyik eylemesi tatarların galeyaniyle Kırım'ın Rusların isteğine muvafık olarak feci bir akıbete düşeceğini gös-teımekte idi.
Şahin Giray, împaratoriçe Katerina'nın teveccühünü kazanmak için ondan kendisine askerî bir rütbe verilmesini rica etmiş ve maiyyet alayı süvari albaylığı payesi verilmek suretiyle taltif edilerek o rütbeye mahsus elbise ile Sent Anderya şövalyelik nişanına nail olmuştur 1.
îşte Kırım halkının tahammül edemiyeceği bu haller, yine Rusların el altından tahrikleriyle nihayet bir ayaklanmaya sebeb olmuş ve halk Şahin Giray'ı makamından atmak üzere birader-leri Bahadır Giray ile Arslan Giray'ı Önlerine katarak Han'ın
1 Dolap vesikaları (Başbakanlık arşivi) Dolap 1, Kutu 4, Nr. 24.

sarayına hücum edip Şahin Giray'ı kaçırarak yerine Bahadır Giray'ı Han intihap etmişlerdir. Bunun üzerine Kırım halkı yeni Kıım Hanına teşrifat verilmesi hakkında tebeddülü İstanbul'a bildirdikleri gibi keyfiyeti Kırım'daki Rus generaline de dostane bir surette bildirmişlerdir.
Kırım halkının hücumiyle Yeni kale ve Kere taraflarına kaçan Şahin Giray, Katerina'yı daimî surette Kırım'ın işgaline sevk etmek üzere çalışan general Polemekin (Patyom* kin) den yardım isteyerek tekrar Kırım'a gelmek üzere hazırlığa başlamış ve Rus generali da kendisine yardım etmeği kabul etmişti.
Bahadır Giray'ın halk tarafından Kırım Hanı ilân edilmesi üzerine yeni Hana Osmanlı hükümeti tarafından teşrifat verilmek üzere istanbul'a gelen heyetin vürudunu haber alan Fransa elçisi, baş tercümanı Folton'u Bab-ı âliye göndererek Fransa'nın Osmanlı hükümetinin dosti olup Türkiye'ye gelecek zararın kendi devletine gelmiş gibi olacağını beyandan sonra:

"Üç ay mukaddem Fransa padişahının emriyle bana başvekilimizden bir mektup geldi; mealinde devlet-i aliyye canibine göz kulak ol; şu aralıkta olur, olmaz birşey için bir muharebe ve sefer küşad eylemesinler, hakimane muamele ve mümkün mertebe mü dara semtini-tutsunlar; zira oenk açılacak vakit değildir demiş, bunu tahrirden' elbette devletimin bir mülâhazası vardır; beynennas şüyu bulan irsâl-i teşrifat maddesi sahih ise efendilerimiz lütfedip teemmül buyursunlar; korkarım neticesi tekrar muhasama ve şikaka müntehi olur" yolunda tavsiyede bulunmuş 1 ve yeni Kırım Ham Bahadır Giray'a teşrifat yollanmasını ön-lemiştir, i

R . „„. Hrİtou; istememesine rağmen Rusların ^j ahin GiraVı tekrar Giray'ı tutarak müstakil olan Kırım Hanlığı Han yapmaları: işine müdahalelerini Osmanlı hükümeti protesto etti ise de İstanbul'daki Rus elçisi Şahin Giray'ı isteyenler de istemeyenler de vardır diyerek bu hususta Rusya hükümetiyle muhabere edilmesini söylemiştir.

1 Başbakanlık arşivi Hamid-i evvel dosyalan, Nr. 6 Arz tezkiresi 1349.

Hükümet bu hâdise üzerine Rus hükümetiyle muhabere ederken Şahin Giray'a yardım ejlen Potemkin onü tahtına oturtmak üzere ahidnâme hilâfına Yarımadaya asker sokup Şahin Giray'ı tekrar Kırım Hanı îlân eylemiş ve o da biraderi Bahadır Giray'ı kendine âsî sayarak hapsetmiştir.

Rusya hükümeti bundan sonra müttefiki olan Avusturya ile anlaşmış olduğundan Osmanlı hududu üzerindeki kuvvetini arttırdığı gibi Avusturya da Erdel ve Macaristan'a, kuvvet sevkettiği için Osmanlı hükümeti de ihtiyatlı hareket etmekte idi.

„ İkinci Katerina Kırım hususunda Osmanlı

Kusya ve

Avusturya'nın hükümetinin itirazına kulak asmayıp bilâkis bazı teklifleri: müttefiki olan Avusturya ile beraber gerek gizli ve gerek alenî olarak Osmanlı hükümetinin Kırım işine müdahale etmemesini ve bundan başka Osmanlı devletince memleketten çıkarılması memnu olan zahire, harp levazımı ve buna benzer şeylerin Osmanlı memleketlerinden alınıp satılmasını ve bir de Eflak ve Boğdan cizyelerinin temdidini istedikleri gibi x Rus elçisi ayrıca Akdeniz'deki Türkiye'ye ait adalarda bir konsolos bulundurmak istediğini hükümeti namına beyan etmişti; nihayet müzakere neticesinde bu isteklere muvafık cevaplar verildi (1197 Muharrem ve 1783 Aralık).

Bu tarihlerde Kırım Hani1 Şahin 'Giray ismen hükümdar olup bütün Kırım işleri general Dibalbin'in elinde idi ve yine bu tarihte yani 1187 H./1783 M. de halife olan Osmanlı pâdişâhı adına Kırım camilerinde hutbe okunması kaldırılmıştır a.

Kırım işinin bıi şekil alması ve müttefiklerin yukarıda zikredilen teklifleri Rusya ile müttefiki olan Avusturya'nın Osman-

1 Müttefiklerin teklif ettikleri üç madde, onların- istekleri gibi kabul edilmiştir. Rusların Eflâk ve Boğdan işlerine müdahaleleri dolayisiyle Osmanlı Kırım maddesine dair ruslara senet verdiği sırada her sene Eflâk'dan altıyüz on dokuz kese ve Boğdan'dan yüz otuz beş kese ve dört yüz kırk dört buçuk kuruştan ziyade cizye istememeği ve bu voyvodabktan mubayaa edilmekte olan şeyleri de mahallî ihtiyaca darlık vermemek suretiyle rayiç üzere mubayaa et-meği kabul ederek Rus elçisine ayrıca bir senet vermiştir.

2 Anadolu valisi ve İsmail tarafı seraskeri vezir Ahdi PaşaMan gelen muhaberat hülâsalarından (Dolap 1, Sandık 4, Nr. 21).

lı hükümetini harbe mecbur edecek bir hal ise de durum derhal bir harbe girmeğe -bilhassa iki devletle- müsait değildi ve bundan dolayı vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa'nm bir iş göreme-memesi ileri sürülerek azli üzerine Halil Hâmid Paşa vezir-i âzam olmuştu.

Ruslar tarafından Kırım'ın ilhakı

Kat'i işgal Osmanlı hükümeti Rusya'ya karşı bir harp

vukuunda Kırım ne suretle işgal olunur, nereden çıkarma yapılır? düşman nereden gelir? yollu alâkadarlarla muhabere edip tetkikat yaparken Avrupa'daki siyasî vaziyetlerden istifade eden Katerina ı Kırım'ın işgal ve ilhakının zamanı geldiğini hesaplayarak general Potemkin kumandasında yetmiş bin kişilik bir kuvvet şevkiyle Kırım'ı birdenbire işgal ediver-miştir.
Kırım'a girip Karasu mevkiine ordusunu kuran Potemkin Kırım'ın bütün ileri gelenlerini davet ederek:
"Siz bir müfsid kavimsiniz, bize çok zahmet verdiniz; sizden çekdiğimizi bir milletten çekmedik, fesadınızdan kurtulmak için Devlet-i âliyye sizden el çekerek serbest bıraktı; halbuki yine devlet-i âliyye ile ,aramızı bozmak istediniz; nice bin askerimi katlettiniz ve bu uğurda bu kadar'akçe sarfeyledim. îşte bunlara mukabil Taman^ve Roban,ve. Kinin iklimini mülküme zammettim,, diye împaratoriçe ikinci Katerina'nınbeyannâmesini Kırım halkına okuyup bundan böyle Kırım istiklâlinin kaldırılarak Rus reayası olduklarını söylediği gibi işgalin sebeblerini de beyan eden ayrıca bir beyanname de neş reyi em iş tir (1197 H./ 1783 M.).
General Potemkin Kırım'ın ilhakı dolayısiyle yine împaratoriçe namına olarak arzu edenlerin bütün mal ve eşyalariyle
1 Çünkü bu sıratla Avusturya ile Türkiye aleyhine ittifak eden Katerina l'ransa ve İngiltere'nin Amerika meselesinden dolayı muharebe etmelerini ve diğer Avrupa devletlerinin bazılarının muharebe eden bu iki devletle müttefik ve bazılarının da tarafsız olduklarını görüp onların kendisine itiraz edecek vazi-\ ette olmadıklarını takdir ile iş görmüştür.
- Ikİ büyük kola ayrılan Kobnn nehrinin bir kolu Azak dvnizVnc ve bir kolu fin Karadeniz'e dökülür; iste bu iki kol arasındaki Adaya Taman denilir.

memleketi terk edebileceklerini, hiç kimsenin din ve mezhebine müdahale edilmiyeceğini fakat Kırım'da kalanların İmparato-riçeye sadakat yemini etmelerini istedi. Bunun üzerine gerek Kırım halkından ve gerek Nogay ve sair tatarlardan epi hane Osmanlı topraklarına hicret ettiler; bunu müteakib akılları başlarına gelen Kırım halkı Ruslara esir olduklarım anlayınca bunlardan otuz bin mikdarı kadın, erkek ve çocuk hicrete başladıklarından böyle giderse Kırım'ın boşalacağım anlayan Potemkin, bu zavallıları merhametsizce öldürtmüştür.
Kırım'ın işgali üzerine Osmanlı devletinin hazırlığını öğrenen Katerina şayet Türklerle bir muharebe vuku bulacak olursa arkadan İsveç'in Rusya'ya taarruz etmek ihtimalini önlemek için îsveç kıraliyle yaptığı mülakatta bir Osmanlı-Rus harbinde îsveç kiralının tarafsız kalması şartiyle Norveç'in, İsveç kıralh-ğina ilhakına yardım edeceğini vadeyleyerek İsveç'le gizli bir anlaşma yaptı.
Şahin Giraym Kırım'ın işgali ve Rusya'ya ilhakı üzerine Şahin durumu Giray taraftarları Ruslara karşı olan dostluğun
ve Osmanlı idaresinden ayrılarak Ruslara güvenmenin ne demek olduğunu ani a dil arsa da iş işten geçmişti. Ruslar Şahin Giray'a muvakkat bir zaman için senede sekiz yüz bin ruble maaş tahsis ettiler.
Şahin Giray Osmanlı idaresinden ayrılarak müstakil olmağı o kadar arzu etmişti ki Kırım Hanlarının bastıracakları sikkelerde halife olan Birinci Âbdülhamid'in isminin bulunmasının Osmanlı ve Rus hükümetleri arasında takarrür etmesine rağmen Şahin Giray Bahçesaray'da bastırdığı sikkelere halifenin ismini hâk ettirmemiş t i.
II. Katerina ahde muhalif olarak Kırım işgalinin kabahatini neşrettiği bir beyanname ile Osmanlı hükümetine yüklemiş ve buna karşı Osmanlı hükümeti ses çıkaramadığı gibi bunu protesto etmekten dahi çekinmek suretiyle Kırım'ın ilhakını zımnen tanımıştı.

__ ... Kırım'ın ilhakı, Halil Hâmid Paşa'nın sa-
Kınmın işgaline

karsı Osmanlı hü- tareti zamanına tesadüf etmişti. Ahidnâme kametinin vaziyeti hilâfına olarak yapılmış olan bu hale karşı ne yapılması lâzım geleceğine dair vezii-i âzamin riyasetinde bir heyet toplanarak variyeti görüşmüş ve muahedeye aykırı olan bu işgalden dolayı bir beyanname ile protesto edilmesi hatıra gelmiş ise de bunun Ruslara meydan okumak demek olacağı ve halbuki devletin yeni bir harbe girmeğe kudreti olmadığı gözönüne alınarak Fransa elçisinin müdahalesiyle bu fikirden vaz geçilmiş fakat belli etmeden harbe hazırlanılması tekarrür etmiştir. Bu işgal ve ilhaka karşı bir beyanname neşri veya protesto, her ne kadar müttefiki Avusturya ile beraber kuvvetli durumda olan Katerina'nın işgaline karşı bir mâni teşkil etmemekle beraber Katerina'nın haksız olduğunun Avrupa nazarında müdellel olarak îlânı demek olup bu da müstakil bir devletin en basit bir hakkı idi; fakat maalesef devlet erkâ m korkularından bu basit hakkı bile kullanmağa cesaret edememişlerdi.

Rusya hükümeti bu ilhak ile kalmayarak Osmanlı hükümetinin korku içinde bulunup harbe girmeğe cesaret edemediğini anlayınca daha ileri gidip daha aşağıda görüleceği üzere Kırım ilhakının kabul ve tasdik edildiğine dair Osmanlı hükümetinden senet bile istemiştir.

*

Kırım'ın ilhakı- dolayjsiyle şaşıran Osmanlı hükümeti bu defa Ruslarla arası iyi olmayan İngiltere hükümetinin telkinatma kapılmıştır, iki defa reisülküttabla görüşen İngiliz elçisi, kendi hükümetinin Türklere karşı dostluğundan bahsederek bu ilhak münasibetiyle derhal hudutlara kuvvet sçvkiyle hazırlık yapılmasını, çünkü bu halin bir harbe sebep olabileceğini ve Ruslarla Avusturya müttefik oldukları için uyanık bulunulmasını söylemiştir; bu görüşme esnasında İngiltere elçisi, Rusların emri vakile olan Kırım ilhakının devletçe kabul edilmek ve diğer hususların Aynalı Kavak tenkihnâmesine göre tatbiki için hükümetinin tavassutta bulunacağım reisülküttab efendiye söylemiştir (1197 Zilhicce ve 1783 Kasım).

Avrupa'daki siyasî durumlardan gafil olan Osmanlı hükümeti bu teklif karşısında kendisine dost bildiği Fransa hükümetinin

de İngiltere ile birlikte tavassutta bulunmasını istemiş, buna karşı İngiltere elçisi Fransa'nın tavassutunun tervicine gayret edileceğini bildirmiştir; halbuki Fransa, bir müddettenberi Ruslara meyletmiş ve Osmanlı hükümetine dostluk yüzünden Aynalı Kavak tenkihnâmesini kabul ettirmek suretiyle K a t e r i n a'ya hizmet etmişti; bu defa da ingiltere hükümeti, elden kaçırmış olduğu Rus dostluğunu tekrar elde etmek istediğinden o da Fransa ile beraber Kırım ilhakını Osmanlı devletine kabul ettirmek suretiyle Katerina'yı memnun etmek istemişse de Ruslar bu tavassutu kabul etmemişlerdir 1.

v -il ı /Cırım, Koban ve Taman'ın Rusya tarafından

Kırım ilhakının J

tasdiki ilhakından sonra Rusya hükümeti İstanbul'daki

elçisi Bolgakof vasıtasiyle bu üç yerin ilhakının Osmanlı hükümeti tarafından tasdik edildiğine dair bir senet istedi; hattâ bu hususta Fransa ile İngiltere'nin tavassutlarının muhabereyi önlemek için old.uğunu beyan edip aynı zamanda bir kelimesi değiştirilmemek üzere reisülküttaba bir de senet müsveddesi verdi; bu sırada Ruslar tarafından dostluktan çıkarılan Prusya devletinin istanbul'da bulunan elçisi hükümeti namına reisülküttaba bir takrir vererek Rusların işgalini kabul zarurî ise de senet verilmesinin gayet muzır ve Osmanlı memleketlerinin kilidini ellerine vermek demek olacağından bahsederek bazı devletlerle ittifak etmek suretiyle muharebe edilmesini tavsiye eylemiş ve Prusya devletinin de ittifaka hazır olduğunu bildirmiştir.

Gerek Rusların senet istemesi ve gerek Prusya elçisinin takriri üzerinde görüşülmek üzere 4 muharrem 1198 ve 29 Kasım 1783 de şeyhülislâm konağında aktedilen mecliste bu meseleler inceden inceye gözden geçirildi; Osmanlı devletinin iki düşmana karşı vaziyeti ile Rusya ve Avusturya devletlerinin üstünlükleri gözö-nüne alınarak ingiltere ve Fransa devletlerinin tavassutlariyle işin halledilmesine karar verildi; fakat bu toplantıdan on yedi gün sonra

reisülküttab ve Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa ile
1 Bu, Kırım meselesine dair 1197 Safer (1783 Ocak)'dan itibaren Fransa hariciyesi ile Viyana, Londra^ Berlin, Tören (Torino) ve Isapanya*daki Fransa elçileri arasındaki muhaberata dair Cevdet tarihCnde epi muhaberat tercümeleri vardır (C. 3. s. 335, 364). Yine bu işe dair Sardunya hükümetiyle sefirleri arasında da muharebeler geçmiştir (C. 3, s. 364, 382).

görüşen Rusya elçisi Fransa ve İngiltere'nin tavassutlarını kabul etmeyip kat'i surette senet isteyip verilmediği takdirde bu hal muharebeyi intaç edeceğini beyan ile bir de tehdid savurmuş ve birkaç   güne   kadar   cevap   istemiştir.
Nihayet hükümet erkânı son görüşmede vaziyeti bütün çıp-laklığiyle ortaya koyarak harbe girişmeye cesaret edemediklerinden bu zaruret karşısında alınan fetva ile Kırım, Koban ve Tamari-ın Ruslar tarafından işgallerinin kabuliyle senet verilmesi kararlaştırıldı ve Rus elçisi ile vuku bulan diğer bir görüşmede istediği senet verildi (15 Safer 1198 ve 9. Ocak 1784) \
g ..   r.   ,   Rusların eliyle Kırım Hanlığına getirilen Şahin
akıbeti   Giray   Aynalı Kavak   tenkihnâmesiyle   azledil-
memek şartiyle hanlıkta kalmış ve Rusların h'mayesiyle aleyhine çıkan isyanları bastırmış ve nihayet takip etmekte olan plânının sonuna gelen Rus hükümeti 1197 H./1783 M. de bunu tatbik suretiyle Kırım, ve Tamari'ı kendi ülkesine ilhak etmiştir.
Kırım'ın ilhakiyle, hanlıktan uzaklaştırılan Şahin Giray bir müddet maaş tahsisiyle avudulmuş ve iki bin kadar maiyye-tiyle Voronej kasabasında iskân olunmuştur; bir müddet sonra maiyyeti azaltılarak tahsisatı kısalan Şahin Giray şehir haricinde bir evde oturtulup daha sonra da tahsisatı kesilerek istiskal ve   bârid   muamele   görmeğe   başlamıştır.
Bunun üzerine himayesine müracaat etmiş olduğu efendilerinin hakaretine tahammül edemeyen Şahin Giray, küfrân-ı nimet ettiği Osmanlı devleti topraklarında oturmak üzere Katerina'-dan izin istemiş, derhal kendisine müsaade edilmiştir. Şahin
1 Rusya elçisine Aynalıkavuk köşkünde verilecek senedi teslime reisül-küttab ile ulemadan Müfti-zâde Ahined Efendi ve bir de Kaptan-i derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa memur edilmişlerdi. Hasan Paşa hastalığı sebebiyle o gün Aynahkavak'a gelememiş ve verilecek senet beylikci Raşid Kfcndi vasıta.siylc konağına gönderilerek mühürlettirilmiştir. Hasan Paşa senedi mühürlerken Raşid Efendiye:"—Bu sulh, sulh değildir; âda bizim halimizi böyle gördükçe buna kani olmayıp envai teklifat ile memlekete el uzatacaklarına, hiç olmazsa Tuna, hudut olsun diyeceklerine şüphe yoktur. Bize göre hcnıan başımızın çaresini görmek ve intikam alınmak için hazırlanmak lâzımdır; Miıırit pişmanlık iYıide vermez,, demiştir {Cevdet tarihi c. 3, s. 57).

Giray hâmisi tarafından terk edilince Rusya'da oturamıyacağını anlayıp Türkiye'ye gelmesine müsaade edilmesi için Soğucuk muhafızı Ferah Ali Paşa'ya mektup göndermiştir. Şahin Giray'ın gerek Ali Paşa'ya ve gerek Rumeli'de oturmakta olan biraderi Sahib Giray'a yollamış olduğu mektuplara güler yüzle mukabele edilmiş ı ve bu suretle huduttan içeri alınarak tepe-lenmesi   münasib   görülmüştür.
Şahin Giray Hotin* den Boğdan'a geçip 2 oradan da katiyyen Avusturya hududuna yakın yerlerden geçirilmeyerek Silistre^ye gelmiş ve kendisine mihmandar tayin olunan Çadırcı zade ile birlikte 14 Ramazan 1201 H. 30 Haziran 1787 M. de Edirne'ye getirilip   buradan da Gelibolu^ya sevkedilmiştir.
Şahin Giray'ın Gelibolu* Aan Rodos adasına yollanarak orada îdamı takarrür etmiş ise de firar eder korkusiyle katli için acele eden Abdülhamid, derhal Gelibolu'da idam edilmesini muvafık görüp bu hususta vezir-i âzamin fikrini sormuştur 3.
Nihayet Şahin Giray'ın Rodos'a getirilirken boğulması muvafık görülerek onu Rodos'a götürmeğe memur edilen sabık Kıbrıs muhassalı Kapıcıbaşılardan Mehmed Ali ağa'ya o yolda emir verilmiş ise de gemide Şahin Giray'ın yanında zırhlı olarak otuz kadar adamı olduğundan

Mehmed Ali ağa yolda idamına cesaret edememiştir.
1 Birinci Abdülhamid vesikaları Hatt-ı hümâyun numarası 25533.
2 Boğdan voyvodasından gelen tahriratlarda Şahin Giray'm üfbfin'den Boğdan'a doğru hareket ettiği anlaşılarak keyfiyet vezir-i âzam tarafından padişaha arz edilmiştir. Rusların elinde oyuncak olup Kırım'ın elden çıkmasında birinci derecede âmil olan Şahin Giray'a karşı büyük bir nefret duyan I. Abdülhamid vezir-i âzamin telhisinin üzerine şu hatt-ı hümâyunu yazmıştır:
Benim vezirim,
Bu dinsizde gayrı beyza-i islâm alâmeti klamadı, hemaıı kâfir-i din olduğunda şüphe kalmadı: elbet konaklarda eğlenmesi tehî değildir; girudan kâfirin bir desisesi olmak gerektir \ ajf'a girmesi dahi hatay-ı azimdir; heman bir kadem akdem gelmesine gayret ve ihtimam ettirenin (Hnmid-i evvel dosyaları, Hatt-ı hümâyunlar 25684).
3 Benim vezirim, Şahin Giray Edirne''den hareket eylemiş deyu mes-ımıumdur; cumartesi hareket eyledi ise şimdiyedek Gelibolu'ya dahil olmak gerektir. İdamına heman şurû. Kurşun, gayri katli ne İle olsa meşru olduğu malûm. Hemati katlen Gelibolu* \ a defnolsa münasip olmak gerektir. Sizin mülahazanız nasıldır? Elbette /Rodos'tan firarı aklen baid değildir,, heman tedariki gö-rülmelüdür (Emirî tasnifi - Hamid-i evvel vesikaları, Do'sya 1, Nr. 10).

Şahin Giray Rodos'a geldikten sonra kale içinde oturmağı katiyyen red ederek kale dışında bağlık bir mahalde oturtulmuş ve Mehmed Ali ağa dönerek keyfiyeti sadr-ı azama bildirmiş ve o da bu hali pâdişâha arzetmiş ve Sultan Abdülbamidbu husustaki teessürünü resen bir hatt-ı hümayunla vezir-i azama bildirdiği gibi J ayrıca vezir-i âzamin telhisinin kenarına:
""Bu dinsiz Edirne'de îdam ettirilmek gerek idi; bu kadar dakik fikr~i mülâhaza abes bir mânâ. maazallah-ü taala Rodos'tan firar ederse vallahilazim ve billahilkerim Moskovlu'dan ziyade devletin üzerine bir mesâib-i kübra olacağı zahirdir; bieyy-i halin îdam-ı elbette ve elbette tanzim ve haberi matlubumdur; otuz kırk adamın kemali nedir? heman mübaşirin rehaveti olmuştur. Ben yazdım sonra bir dahiye~i kübra olursa ben karışmam, kat*i cevabım budur; bizim devlette cesaret yoktur; heman rehavetten gayri fehme-demiyorum; bir saat mukaddem tanzimi kafi emrimdir.'1" Hatt-ı hümâyununu yazarak Şahin Giray'ın kat'i surette idamını emrey-reylemiştir 2.
Şahin Giray'ın idamı hakkında şeyhülislâm Müftizâde Ahmed efendi'den alınan fetva ile yapılacak idamın meşruiyeti tesbit olunarak fetva sureti divan-ı hümâyun kalemine kay-dedilmiştir 3.
1 Beyaz üzerine hatt-ı hümâyun: ;
Benim vezirim; Şahin Giray'ın defi haberine müterakkıb iken mübaşirin avdeti nasıl haldir? Rodos .gibi bir cezirede bu kadar bin âdem müctemi iken bir adamın hakkından gelmek bir şey midir? Böyle İşe güce yaramaz ka-pıcıbaşılar ve gayrı neye yarar? Bu yazılacak cevap dahi değildir; hayf Devlet-i Aliyyeye; bir İş erbabı kimsemiz kalmamıştır. Bu babta alimallah gayret-î pâ-dişâhânemden münfail oldum. Ben ref ve izale hususuna nizâm verilmiştir deyu bakar iken mübaşirin bîperva gelmesi ne demektir? ve bieyyi-hâlm bunun izalesi ve Arnavudun dahî izalesi elbet ve elbet nizamları kat'î emr-i hümâyunum-dur (Emiri, Hamid-i evvel vesikaları, Dosya 1 Nr. 7).
2 Aynı dosya.
3 Sabıka Tatar hanlık uıvaniyle bilâd-i îslfımiyyeden Kırım'a bir müddet istilâ badehu Kırım'ı küffara bırakıp kefere memleketine gidip bir müddet meks ve ikamet eyleyen Şahin Giray nâm şakî taraf-ı Devleti Aliyyeye iltica ve izhar-ı tevbe etmekle memâlik-i islâmiyyeden meks ve ikametine tâyin bu-yurulan mahall-i memuriyete gitmeyip müsellâh asker cem'iıic tecanir ile p;î-dişah-ı âlempenah hazretlerine itaatten hurue ve ihîâl-i nizam-ı memâlike bâis

Şahin Giray öldürülmekten korkarak daima tedbirli bulunduğu için kendisi hakkında verilmiş olan idam kararı derhal tatbik edilememiştir. Rodos'ta kale haricinde bağ konağı mevkiinde oturan Şahin Giray'm orada muhafazası müşkil olduğundan kale dahiline alınması kendisini getiren kapıcıbaşıya yazılmış ise de kapıcıbaşı dokuz gün evvel hareket ettiğinden dolayı emir kendisine bildirilememiş fakat Mahkeme-i şer'iyyede okunan ferman mucibince Şahin Giray kale dahilinde bir eve nakledilmiştir.

Şahin Giray buraya naklinden sonra başına gelecek âki-beti iyice anlayarak .Rodos'tan kaçmağa teşebbüs etmiştir; bu suretle aradan bir müddet geçtikten sonra yani 16 Şevval 1201 ve Ağustos 1787 sah günü Şahin Giray ile adamları elbiselerini tebdil ederek gizlice İfosos'taki Fransız konsoloshanesine gidip adamları vaeıtasiyle Tefcirdağı'ndan hazırlanıp gelen bir ecnebi gemisiyle kaçmak isterlerken haber ahnıp dostluktan ban solunmak suretiyle konsoloshaneden alınmış ve tekrar kaledeki yerine getirilmiştir.

Artık kendisinden emniyet münselip "olan Şahin Giray'ın maiyetindeki onbeş kadar adamı yanından alındıktan sonra oturduğu yere muhafız asker konmuş ve alınan bu tedbir bir mahzarla hükümete bildirilmiştir x. Bu mahzar henüz îstanfyuVsı gelmeden evvel ikinci bir kapıcı Jbaşı ile Şahin* Giray'ın katli hakkında ferman gitmiş olduğundan., derhal îdam olunmuştur (1201 Şevval sonları 1787 Ağustos) Şl

olmağla sâî bi'1-fesad olduğu zahir olsa'mezburun ve avenesinin emr-i üli'1-emr île katilleri meşru olur mu? Beyan huyumla. El-cevab: Allahü âlem olur.

Mühür v " Bismillah

Hatm-i Ahmed Bu fetva üzerine I. Abdülhâmîd:

"Benim vezirim,

Şimdilik fetvây-ı şerîfe hıfz, heman katli babında ihtimam şer*an ve ö'rfen meşru'dur. l'damı hususi vâki oldukta ba'dehû divan-ı hümâyun kalemine kaydı muktazi olacağı malûmdur. " hatt-ı hümâyununu yazmıştır (Birinci Abdiilha-mid'e ait hatt-ı hümâyun, Nr. 25631).

1 Birinci Abdülhamid dosyaları, Nr. 10, Vesika Nr, 1693.

2 Şahin Giray hakkında 178 numaralı Mükimme defterVnin 327'inci sahifesinden 342'inci sahifesine kadar olan kısımlarda bir hayh ferman sureti vardır. *

ONYEDINCİ BÖLÜM

KIRIM'IN İLHAKININ KABULÜNDEN SONRAKİ DURUMU

Harbe hazırlanmak mecburiyeti

Bir müslüman ülkesi olan Kırım, Koban ve Taman>m ilhakının kabul edilmesi Osmanlı devletinin müslüman halk efkârını fevkalâde tehyiç etti; askerî İslâhata yeni başlamış olan Halil Hâmid Paşa, Rusya ve Avusturya'ya karşı toplama nizamsız kuvvetlerle memleketi felâkate sürüklemek mesuliyetini üzerine alamıyarak zaten elden çıkmış olan Kırım ve diğer yerler hakkında bir senet vermeği memleket hesabına daha zaruri bulmuştu; bununla beraber Ruslara senet vermeği kabul eden hükümet reisi yani sadr-ı âzam Halil Hâmid Paşa halk nazarından düşerek dedikodular çoğalmıştı.

Bu hali gören Halil Hâmid Paşa Ruslara karşı nekadar mümaşat edilse günün birinde Ruslarla muharebe yapılacağını takdir ettiğinden süratle harp hazırlığına başladı; kaleleri tahkim ile

içerisine asker, zahire ve mühimmat koydu; menzil teşkilâtı ile nakliyat işlerini tertip etti; gerek Kapıkulu ocakları ve gerek lağımcı ve humbaracı ocakları ve.timarlı sipahiler ve bilhassa sürat topçuları teşkilâtım ıslah, tadil ve teksir ile mümkün mertebe hazırlanmakta idi. Halil Hâmid Paşa'dan sonra gelen Şahin Ali Paşa da aynı suretle çalışmış olsaydı bir kaç sene sonra vukua gelen ve iki deyletle dört sene süren muharebe kuvvetli bir ihtimal ile başa baş bitmek mümkündü.

Koca Yusuf Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'nm kapı Paşanın sadareti: kethüdalığmda bulunup sonra efendisinin delaletiyle vezirlikle Mora muhassılı olan Yusuf Paşa yine efendisi'nin tavsiyesiyle Şahin Ali paşa'mn yerine sadarete getirilmişti (24 Rebîulevvel 1200 ve 25 Ocak 1786).

Cezayirli Hasan Paşa, Birinci Abdiilhamid zamanında saltanat atabeği makamında olup pjidişabin kendisine fev-

kalâde îtimad ve teveccühü vardı; Hasan Paşa, bizzat sadaret makamına gelmiyerek işleri geriden idare etmekte idi. Sadr-ı âzam Halil Hâmid Paşa'mn veliahd şehzade Selim'i tahta geçirmek için aldığı tertibatı duyarak padişaha haber verip bu suretle sadakat göstermesi sebebiyle pâdişâh iki eli ile kendisine sarılmış ve bir dediği iki olmaz olmuştu; bundan dolayı Yusuf ağa'-sını sadarete hazırlamak için vezirlikle evvelâ Mora muhassılı ve sonra da sadr-ı âzam yaptırmıştı.

Yusuf Paşa, hamiyetli faal bir zat olup ordu sevk ve idaresinde acemi ise de, Rusların temadi eden haksız hareketlerine karşı infial duymakta olup Halil Hâmid Paşa'nın yapmış olduğu hazırlık da kendisine Ruslarla çarpnşacak cesareti vermekte idi.

Bu hale inzimam etmek üzere Rusların daimî surette genişlemesinden endişe eden Prusya * ile İngiltere de Yusuf Pa-şa'yı Ruslar aleyhine tahrik ediyorlardı. Avusturya'nın fazla ge-nişlemesinden de çekinen Prusya kiralı, Avusturya İmparatoru Jozefe karşı Alman hükümetleri ile ittifak ettiği gibi Ruslarla İngilizler arasındaki ticarî münasebetlerden dolayı İngiltere, Ruslara gücenik olduğundan 2 o da Prusya ile ittifak etmiş ve bir harp vukuunda Rusya'nın müttefiki olan Avusturya, Türkiye aleyhine gelişi güzel hareket edemiyecek hâle getirilmişti; işte bu ittifaklardan.- dolayı Prusya ile İngiltere, Osmanlı hükümetinin Ruslara karşı harp açmasını istiyorlar ve Yusuf Paşa'yı birtakım vaidlerle harbe teşvik ediyorlardı.

Fena bir akibete uğramamak için başta pâdişâh olmak üzere ilerigelen ekser devlet ricali harbe aleyhdar bulunuyorlardı; fakat Kırım'ın Ruslara terkinden dolayı İstanbul'daki halk çoğunluğu pek müteessir olup Ruslara harp açılmasını istiyorlardı; halkın bu galeyanını gören Yusuf Paşa aynı zamanda Prusya ve İngiltere'nin telkinleri altında da kaldı ve Kırım'ı geri almak için

1 Prusya kiralı II. Frederik Öldükten sonra yerine kıral olan kardeşinin oğlu Frederik Giyyom İstanbul'daki maslahatgüzarına orta elçilik vermek suretiyle onu Prusya elçisi tâyin etmişti.

2 II. Katerina 1201 H.11787 M. senesinde İngilizlere ait ticaret kazancım kendisine hizmet eden Fransa'ya vermesinden dolayı İngiltere Rusya'ya gücenikti.

ortaya atılarak muharebeden çekinmekte olan Birinci Abdül-hamid'i iknâa çalıştı; bu hususta halkın galeyanını ileri sürerek şayet Ruslara harp İlân etmezse hükümdarlıkta kalamiyacağını da padişaha söyledi.

Bu tarihlerde îkinci Katerina ile İmparator Jozef'in Kerson'da buluşarak görüşmeleri de Osmanlı devletinin anî bir taarruz karşısında kalacağı zannını kuvvetlendirdiğinden tedarikli bulunulması zarurî görüldü. Bu hususta vezir-i âzam Yusuf Pa-şa'nın Aynalı Kavak höşkünde İngiltere elçisi ile yaptığı uzun mülakattan sonra sadr-ı âzam Yusuf Paşa iyice harp etmek ta-rafına meyletti x.

« , , . ■ Kaynarca muahedesi nin akdinden itibaren Rus-KasJarla başlıca "
ihtilaflı maddeler *ar*a aradaki ihtilâf eksik olmuyordu; Osmanlı ordusunun inhilâli

dolavısiyle Rus mareşalinin lütuf ve atıfetine kalarak en fena durumda aktedilen bu muahede Ruslara pek mühim kazançlar temin ettiği gibi hükümetin tedariksiz bulunmasından istifade eden Rus hükümeti hiçbir fırsatı kaçırmayarak yukarılarda gösterildiği- veçhile istek ve tehditleriyle epi menfaatler koparmışlardı. Nitekim daha aşağıda görüleceği üzere 1201 H./1787 harbine tekaddüm eden günderde Rus elçisinin hallini istediği ihtilaflı meseleler şunlardı:

1 — Eflak ve Boğdun münazaası,*2 — Gürcistan meselesi, 3 — Kafkasya'da bazı kabilelerin Kobah nehrini geçerek Rus arazisine akın etmeleri, 4 — Rusya tüccarından mastariye resminin af ve ilgası, 5 — Cezairlilerin zabt ettikleri Rus gemisinin istirdadı, 6 — Tuna sahillerinde Osmanlılara tâbi Kazakların huduttan uzaklaştırılarak yağmalarının önleriınesi 7, — Kaynarca muahedesi mucibince Farna'ya konsolos tayinine kat'i surette müsaade edilmesi, 8 — Kuburun memleh al arından çıkan tuzun yarısı Ruslara diğer yarısı Özi halkına tevzii muahede ahkâmından olmasiyle Ruslara ait bu yarı hissenin verilmesi.

Bu ihtilaflı meselelere, sulhu muhafaza etmek isteyen Osmanlı hükümeti tarafından gayet mülayim fakat mukni cevaplar

1 Cevdet tarihi, c. i. s. 17.

verirken diğer taraftan da hududa kuvvet yığmakta olan Ruslara karşı aynı surette kuvvet sevk ederek gafil avlanmamak istiyordu.

Yukarıda saydığımız ihtilâfı halletmek için reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi ile Rus elçisi B ulgakof arasındaki görüşmede Osmanlı murahhası: Eflak ve Boğdan meselesinin tahkik olunarak iktizasına göre hareket edileceğini, Gürcistan'a akın yapan Acara'lılara karşı Gürcilerîn himayesini Rus hükümeti rica etmiş olduğundan Osmanlı hükümeti Gürcileri himaye için o taraflara kuvvet sevkettiğini, Koban etrafındaki işin tahkikine memur gönderildiğinden Soğucak muhafızı ve Rus memurları vasıtasiyle bu işin halledileceğini, masdariyye resmi için İngiltere ve Avusturya'ya kıyasen muamele olunacağını, Cezairliler tarafından zabt olunan Rus gemisinin muahede mucibince halledilip tekerrürünün önleneceğini; Rus hududu üzerindeki Potkalı kazaklarının Tıma'mn beri tarafına naklolunacaklarını, Varna'ya. konsolos tayini işinde Rus hükümetine yazılan tahriratın cevabına intizar olunduğunu x, ve en son olarak da Tuz meselesinin iki tarafça mahallinde halledilmek üzere memurlar tayin olunmasını bildirmiştir (28 Rebiulahır 1201 ve 16 Şubat 1787).

__ . . _. işte bu suretle aradaki ihtilaflı meseleler hükü-

Konsoloslukıar

• ; metin yumuşak siyasetiyle hal olunmak üzere

olduğu sırada İskenderiye'deki Rus konsolosunun Mısır'daki bazı. 'çerkes beylerini hükümet-i metbuaları aleyhine tahrik etmesi birden bire galeyana sebep oldu.

Kaynarca muahedesi* yle Rus devleti Türkiye'de istediği yerde konsoloshane açabilecekti; fakat açtıkları konsoloshaneleri Osmanlı devlet^ aleyhine tahrikat yapmak istedikleri yerlerde açıyorlardı; nitekim daha yukarılarda görüldüğü üzere Eflak'ta.

1 Kaynarca muahedesi mucibince rusların münasib görmedikleri yerlerde konsoloshane açabilecekleri musarrah ise de Osmanlı hükümeti Varna'da. konsoloshane açılmasını rusların oralardaki bulgarları metbûları olan Osmanlı hükümeti aleyhine tahrik edeceklerini ve birde bir harp vukuunda orduların ve nakliyyatın o taraflardan geçeceğine mebni rusların tahrikiyle vukua gelecek bir isyanın Osmanlı ordusunun arkasını kapayabileceğim düşünerek buna muvafakat etmeyip dostane bir mektup ile bu fikir ve ısrardan vaz geçilmesini ve-zir-i âzam Rus başvekiline yazmış ise de red cevabı alınıp Varna'da konsoloshane açılmasında ısrar olunmuştur. (Cevdet tarihice, 4, s. 20).

açmak istedikleri konsoloshane uzun münakaşalardan sonra Silistre'de açıldığı gibi

Akdeniz'deki adalarda, İskenderiye, Su-riye'de de konsolosluklar açarak halkı ve bilhassa oralardaki nüfuzlu aileleri hükümet aleyhine tahrik ediyorlardı; Farna'da açmak istedikleri konsolosluğa, maksatlarını bildiği için hükümet müsaade etmemişti.

Rusların İskenderiye konsolosu Mısır'daki Çerkeş beylerinden tbrahim ve Murad beyleri isyana teşvik etmiş Ve aynı zamanda yine Mısır'da Ebüzzeheb Mehmed Bey'in arkadaşı İsmail Bey'i de aynı suretle tahrik etmesi sebebiyle ötedenberi devlete sadık olan ismail B ey konsolosu yakalattığı gibi hapsedip sonra da Mısır valisine teslim etmiştir.

Son durum Ruslarla olan ihtilâflar, bitip tükenmek bilmiyor, biri hal olunurken beşi meydana çıkıyordu; bunun sebebi de Osmanlı hükümetinin harp edecek durumda olmayacak kadar âciz ve zaaf göstermesi idi; bu hali bilen karşı taraf da yeni yeni isteklerle hükümeii uğraştırıyordu.

Ruf- generali Potemkin, Türklerle mutlak surette harp etmek taraftarı olduğundan İstanbul elçisi Bulgakof da împara-toriçenin gözdesi olan bu generale yaranmak için hükümeti sıkıştırmakta idi; fakat Fransa hükümeti, Osmanlı devletinin hali hazırının bekasını kat'i surette istemesi üzerine Katerina aksi halde Fransa'nın Prusya ile ittifak edeceğini tahmin ile isteklerinde daha ileri gitmek istememiş ve Rusya'nın müttefiki olan Fransuva Jozef de Fransa'nın îkaziyle Rusya'nın büyümesin-deki tehlikeyi takdir ederek görünüşte daha ileri gitmek istemimiyor gibi idi; fakat IJotmekin'in emriyle hareket eden Rus elçisi yeni yeni maddelerle Bab-ı âliyi taciz ve tehditten geri kalmıyordu.

Bunun üzerine hükümet temadi eden bu hallerden usanarak zaten Ruslarla harbe taraftar olan Yusuf Paşa, reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi vasıtasiyle Rus elçisine aşağıdaki teklifleri yapmağa memur etti; 1] şevval 1201 ve 27 Temmuz 1787 de Bebek bahçesinde Rus elçisi ile görüşen reisülküttab, ona yedi maddeyi hâvi bir ültimatom vererek bunların kabulünü istedi.

1 — Firari Boğdan voyvodası ikinci Aleksandr Mav-rokordato'nun teslimi, 2 — Eflak ve Boğdan'da olan ve memleketi Osmanlı hükümeti aleyhine ifsat eden konsolos vekilinin azli 1, 3 — Kılburun göllerinden özi ahalisine verilmesi iktiza eden tuzun verilmesi, 4 — iki taraf tüccarı hakkında eşit muamele yapılmasının kabulü, 5 — Osmanlı tüccarlarının gadre uğramaması için münasib mahallere memurlar (şehbenderler) tayini ve şimdilik Kırım'a bir memur gönderilmesine müsaade olunması, 6 — Rus tüccar gemileri memnu eşya nakletmekte olduklarından bundan sonra boğazlardan geçerken bu gemilerin yoklanması, 7 — Rus askerinin Tiflis'ten çekilerek Gürcü prensinin Ruslar tarafından himaye olunmaması.

Reisülküttab Efendinin bu teklifleri üzerine şimdiye kadar hep ağır teklifler kendisi tarafından gelmiş olan Rus elçisi şaşırdı ve reisülküttab a: ahden yapacağınız meseleler ortada iken bu yeni maddelerin zikrine taaccüp eylediğini söyledi; sonra bu teklif edilen maddeleri cerh yollu cevap verdi ve Boğdan voyvodasının teslimine imkân olmadığını ve Tiflis Hanının Rusların hâkimiyeti altında bulunduğunu da beyan etti.. •

Bu görüşmeden dört-gün sonra kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'nın tesisi olan Levend çiftliğinde reisülküttab, Rus sefiriyle tekrar görüştü ve evvelki teklifleri daha kat'i bir surette tebliğ edince Rus elçisi Kırım'dan maada olan teklifleri hükümetine bildireceğini beyan ederek ayrıldı.

Ruslarla harbe ^us senriyte yapılan mülakattan on dört gün karar verilmesi sonra yani 29 Şevval 1201 ve 14 Ağustos 1787 de aktedilen mecliste Rus elçisinin vaki teklifleri hükümetine sorup *■ cevap vereceği hakkındaki mütaleası beyan edildi; fakat sadr-ı âzam, Rus elçisinin hükümetine yazıp oradan cevap gelmesinin beyhude olduğunu ileri sürerek kendisiyle beraber harbe taraftar olan şeyhülislâm M uf t izâde Ahmed

1 1196 Muharrem (¥l$l Aralık) tarihli bir fermanla Bucak, Eflak ve Boğdan memleketlerine denizden, nehirden ve karadan gelip gidecek Rus tüccarlarının işlerini görmek üzere evvelce Bükreş'te oturmasına ahidnâme mucibince müsaade edilmiş olan konsolosun bu öç yerden nerede isterse oturmasına ve gezmesine müsaade edilmiş olup konsolosun adı da Serciyus

Laskrok'tur (Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları 6974). *

Efendi'nin verdiği fetva üzerine Ruslara harp îlâmna ve üç gün sonra da Rusya elçisinin tevkif edilerek gözaltı edilmesine karar verildi. Rus elçisinin Kırım'ın iadesi teklifi hariç olarak 1 hükümetine soracağı maddelerin beklenmesi daha doğru olup harp kararının tehiri îcabederken bu hususta acele edilmesi hatalı olmuştur; hususiyle harp kararının altı ay evvel İlân edilmesi sadr-ı âzamin acele etmesinden ileri gelmiş ve bu acele büyük aksaklıklara sebeb olmuştur.

1201 zilkadesinin ikinci ve 1787 Ağustosunun onyedinci Per-şenbe günü Rus elçisi Bulgakof, Paşakapısı'na (Bâb-ı âliye) davet olunarak müsafir odasında oturtulduktan sonra bir taraftan müzakere ve bir taraftan da bilvasıta Rus elçisinin mütalâası alınarak görüşülürken sadr-ı âzam ile şeyhülislâm bizzat Rus elçisine:

— Şimdiye kadar mükâleme ile çok zaman geçti; muahede hilâfına istilâ eylediğiniz Kırım'ı iade eder misiniz, ne dersiniz? deyince aradaki bazı ihtilaflı 'meselelerin hallini isteyeceklerini zan ve tahmin eden Rus elçisi, şaşırarak işin ne şekil alacağını anlayıp hükümetime sorayım diye oyalayıcı cevapla mukabele eyledi.

Bu cevab üzerine meclis azasının kimisi sulhe temayül ile beklenmesini ve bir kısmı' da bu desiseye aldan mıyarak harp edilmesini istediler; bunun üzerine fikirlerindeki ayrılığı gören vezir-i âzam:

— işte bunların hâli böyledir; hep soralım diye iğfal ederler deyip şeyhülislâm da dua ederek meclise son verilmiş ve Bulgakof ile baş tercümanı Pizani ve sair maiyyeti Yedihuk'de nezaret altına alınmışlardır * Fransa ve Avusturya elçileri, Rus elçisinin serbest bırakılmasını hükümetten rica etmişlerse de bu sırada sadr-ı âzam Yusuf Paşa üzerinde sözü müessir olan

1 Ruslara harp îlâm münasibetiyle hükümetin ecnebi devletlere gönderdiği beyannamede görüldüğü üzere Kırım'ın heyeti asliyesiyle iadesi hakkındaki teklife karşı "bu maddeyi devletime yazamam ve yazsam dahi bir fai-deyi müfid olmaz ve devletim bu Kırım'dan geçmez" cevabım vermiştir.

2 Rus elçisi Bul g ak of dokuz kadar maiy etiyle tevkif olunduktan sonra kendilerine ayda yedi yüz yirmi beş kuruş yiyecek parası tahsis edilmiştir (Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları, Nr. 8493).

ingiliz elçisinin sözü üstün gelerek Fransa ve Avusturya elçilerinin, teklifleri kabul edilmemiştir.

Sadr-i âzam Yusuf Paşa Rusya'ya harp îlân olunacağına daii 19 Ağustos 1787 de verilen karan şeyhülislâm ile beraber Pâdişâha arzedip aynı zamanda bu karan vilâyetlere tebliğ için fermanlar gönderilmiştir 1. Bu emri vaki üzerine harbe aleyh-dar olan Birinci Abdülhamid vezir-i azama gönderdiği hatt-ı hümayunda:

Geçen sefer (1768 seferi) gibi alayiş ve sefahat ile ordu kalabalığı olmayıp herkes haddine göre şeferî kıyafette olmasını ve ocaklının yol, erkân ve kanunlarına riayet eylemelerini ve gerek hazır

1 Sefer nfünasibetiyle harbin mûcib sebeplerini izah yollu İsmail tarafı seraskeri sadr-ı sabık Şahin AJi Paşa'ya gönderilmiş fermanda şöyle denilmektedir:

"Moskof keferesi Kaynarca muahedesinde ahidnâmelere dere ettirdiği envai şerait-i mekruha -zımnında iktisab eylediği temettütat ve menafi a kanaat etmeyip mücerred zamirinde merkûz fesadâtı icra için Kırım'ı tahrik ederek Tenkihnâme nâmile Aynahkavak'da tertib ettirdiği muahedeye dahi Devlct-i Aliyyeye ve müsHmine enva-ı mazarratı mûcib nice mekruh şartlar dere ettirip bundan fazla ticaret muahedesi nâmiyle seksen bir madde üzerine mebni kezâ-lik türlü türlü şerait-i mekruhayı muhtevi bir muahede dahi teklif ve anı dahi tahsil etmişken sözünde durmayıp asıl maksudı Kırım hıttası olduğundan zik-rolunan Kaynarca ve

Aynalıkavak muahedelerine bilkülliyye mugayir olarak defaten Kırım ceziresini İstilâ ve hudutlara asakir-i menhusasını tâyin ve Dev-let-i Aliyyeyi tedariksiz .bulup Kırım Rusyalunun olmak üzere senet verirseniz verin ve illâ askerimiz hudutlarda hazır'olmakla cenk ve harbe müheyyayız diyerek hâh nâ-hâh-sened-i mezkûrı dahi istediği gibi tahsil edip hıtta-i Kırım'da sakin bu kadar müslimin ve nisvan ve sıbyatı ve eramil ve cytam-ı muvahhi-dini esir misillu ayaklar altına alıp raiyyeti hükmüne tenzil ile hamiyyet-i islâ-miyenin bir veçhile kabul etmiyeceği hareketleri ihvan-ı müminin haklarında icra eylediği... vd-Devlet-i Aliyyenin tevabiat-ı kadimesindeıı olan Tiflis hanım tasahhub edip bu vesile ile Gürcistan ve Azerbaycan taraflarına ilkay-ı fiten kaydında oldukları cümleye malûm, olduğundan başka bundan mukaddem dahi Feld Mareşal Potemkin nâm habâset-âyini altmış bin askerle hududa tâyin eylediklerini elçisi resmen Devlet-i Aliyyeye ihbar ile Devlet-i Aliyyeyi muharebeye davet etmiş oldukları ve ahidnâmeler muktezaları üzere Dcvlet-i Aliyyenin hakkı olan maddelere ve ez cümle firar eden Boğdan voyvodasının reddi ve Tiflis hanından el çekmeleri... teklif olundukta bunların cümlesine red ile cevapverip bu veçhile muameleleri Dcvlet-i Aliyyeye su-i kusd ve hıyanetlerini tamamca iş'ar edip. . ." meclis-i şûra kararı ve fotvây-ı şerife İle ruflara harp ilânına karar verilmiştir denilmekleair (Cevdet tasnifi îlaririsr rtsika-lan, Nr. 6759). ■

olanlara ve gerek sonradan gelenlere Moskovlunun Kırım'ı istilâsından ve Karadeniz^de donanma gezdirmesinden maksadının ne olduğunun anlatılmasını ve ülilemre itaati tavsiye ettikten sonra:

— Bundan sonra ariyet olan bir hayat için ehl-i islâmın hakir olmasına kalblerinde zerre kadar imanları olanlar nice tahammül ederler? cümle malikim bu yolda gayret ve sebat eden kullarıma bahştır; Allah ve Resul-ı habibi rızasıçün ittihad-ı kulub ile cümlenize metanet ve askerî kullarıma zabitleri nasihatleri ile bundan böyle her ne olmalu ise olsun, gayrı bunun aşağısı yoktur." denilmektedir.

Osmanlı hükümeti harbe karar verdikten sonra Ruslara karşı açılan seferin sebeplerini havi bir beyanname neşrederek İstanbul'daki elçileri vasıtasiyle ecnebi devletlere göndermiş ve bunda Rusların ahidnâme hilâfına yaptığı işlerden bahis eylemiştir1.

Biz burada 1201 H./1787 seferini yazmadan evvel bu seferle ilgili olarak Mısır'daki kölemen tagallübünden ve kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'nın JVfmr'a gönderilmesinden bahsettikten sonra Rus-Avusturya seferine döneceğiz.

1 Rus seferi münasibetiyle hükümet, 11 Zilkade 1201 (25 Ağustos 1787) tarihlî olarak hükümetlerine gönderilmek üzere İstanbul'da bulunan İngiltere, Fransa, İspanya, Sicİlyateyn, Prusya, Felemenk, Danimarka, Avusturya (Nemçe) İsveç ve Venedik elçilerine seferin sebeplerini izah eden birer beyanname vermiştir (Nâme-i hümâyun defteri^ 9, s. 6). *

ONSEKIZINCI BÖLÜM

MISIR MESELESİ VE GAZÎ HASAN PAŞA 1775 den 788 senesine kadar Mısır'ın durumu

Kölemen Beyleri Rusya'nın İskenderiye'deki konsolosunun tahrikiyle kölemen beylerinden ibrahim ve Mu-rad beyler isyan etmişlerdi; bu iki bey Ebüzzeheb Mehmed Bey'in kulelerinden oldukları için x taraftarlariyle beraber bunlara Muhammediyye ve rakipleri olan Büyük İsmail Bey ile Cidavî Hasan Bey ve taraflarına da Aleviyye denilirdi; birbirlerine hasım olan bu iki zümre mücadele halinde idiler. Bunlardan Aleviyye reisi Büyük tsmail Bey Osmanlı devletine karşı sadık olup Ebüzzeheb Mehmed'in yakın arkadaşla-rındandı.

Bu Aleviyye ve Muhammediyye fırkaları arasındaki mücadelelerde tsmail Bey rakiplerine galebe ederek bir müddet

Mısır -*U1 «~ Şçyhulbeldliğini elde etmiş ise de sonradan arka daşı Cedavi Hsan Bey'in kendisinden ayrılıp Muhammediyye fırkasına geçmesi üzerine mağlup olarak Suriye'ye kaçmış Mısır Şeyhulbeldliği hüküm ve nüfuzı İbrahim ve Murad beylere geçmiştir; işte

Mısır'a- vali olari vezirler * bunlarla hoş geçinmeğe ve bunların dediklerini yapmağa mecbur oldukları için Mısır valileri ismen hükümeti temsil etmekte idiler.

Bundan sonra Cidaui'lerle Muhammediyye arasına rekabet düşmüş olup her iki taraf birbirleriyle uğraştıklarından Mısır'da asayiş müstakar bir hal almaktan uzak idi; hususiyle 1198 H. 1781 M. senesine kadar beraberce hareket eden İbrahim ve Murad beylerin aralarının bozulması, vali ve ulema tarafından

t

1 Bunlardan Murad Bey, Osmanlı vezirlerinden Raif İsmail Pa-şa'nın kölelerinden iken sonra bunu tüccardan biri satın almış ve Mısır'da satmıştır. Murad Bey'in nüfuzlu zamanında Raif tsmail Paşa Mısır valisi olmuş ise de altı aydan fazla valilikte duramıyarak İbrahim ve Murad beylerin emirleriyle valilikten uzaklaştırılmıştır (1194 Receb ve 1780 Temmuz).

yapılan tavassuta rağmen anlaşmanın mümkün olmaması Mısır asayişini büsbütün bozmuştur.

İbrahim Bey, rakibi Murad Beye galebe ederek onu Ka-Aire'den çıkarmış ise de bu kadarla iş bitmeyip aralarındaki mücadele devam etmiş ve bir müddet sonra da ibrahim Bey'e galebe eden Murad Bey onu firara mecbur ettikten sonra Kahi-re'ye girip idareyi eline almıştır. Murad, Kahire'ye girei girmez ibrahim Bey taraftarı saydığı esbak sadr-ı âzam Silahdar Mehmed Paşa'yı valilikten uzaklaştırarak hükümetten yeni bir vali tayinini istediği gibi pâdişâha sadık olduğunu da arz etmiştir.

Bunun üzerine hükümet Mısır vaziyetinin kuvvetli bir el ile düzelmesini istediğinden epi müzakereden sonra İnebahtı muhafızı Sabık Vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa'nın Mısır vali-liğine karar vererek 1199 Safer ve 1784 Aralık'da tayin edilmiş ve yeni vali Mısır'a ancak 1200 senesi Muharremi ihtidalarında (1785 Kasım) da girmiştir.'Murad Bey'le İbrahim Bey barıştırılarak Şeyhulbeled olan İbrahim Bey vali Yeğen Mehmed Paşa gelinceye kadar vali vekilliğini yapmıştır.

Her sene Mısır'dan Hicaz'a gönderilmesi lâzım gelen zahirenin, Arab aşiretinin yolları kapaması sebebiyle gönderilemediğini bahane eden bu Mısır beyleri zahireyi kendileri yedikleri için Mısır'daki bu gayrı tabiî halin kat'i surette ıslahı müzakere olunarak denizden Kaptan Paşa'nın ve karadan da Koca Abdi veya Hacı Ali Paşa'lardan birinin Mısır'a sevkedilmesi görüşülmüş ve bu işe başlamadan evvel Şam valisi ve Emirülhac-Cezzar Ahmed Paşa'nın bu husustaki nıütaleası sorulmuştur. ^

Cezzar Ahmed Paşa eskiden Mısır'da bulu-Mısır'da asayişin -rtıı * ı

• -n ■ »• • • -,

• j • t. j nuP Bulutkapan Ah Bey m maıyyetmde

iadesi hususunda r r j j j

Cezzar Ahmed yetişerek sonra onun tarafından öldürülmekten Paşanın tavsiyeleri korkup Suriye'ye kaçtığı için Mısr akvaline vâkıftı. Hükümete gönderdiği tahriratında Mısır üzerine yapılacak herhangi bir hareketi Mısır ümerası haber alır almaz derhal birbiriyle ittihad ederek urbanı da yanlarına çekecekleri ve serasker kara tarikiyle gidip Kahir^yv girse bile

bunlar halk ve tüccarın eşyalarını yağmalayıp Sa?id taraflarına çekilerek zahire gelecek yolları kapayıp Mısır'da zaten dar olan yiyecek vaziyetini büsbütün arttırıp kıtlığa sebep olacaklarını ve şayet gönderilecek serasker muvaffak olamayıp mağlup olursa Mısır vaziyetinin pek tehlükeli ve vahim olacağını bunun için pek muktedir ve reşid bir seraskerin intihabı lüzumunu beyan ettikten sonra şayet bu hizmet kendisine tevcih edilecek olursa devlete olan sıkı bağlılığı sebebiyle hiçbir suretle masraf göstermeden bu işin uhdesinden geleceğini ve Mısır intizam ve asayişinin iadesinden sonra Mısır valisi olmak istemeyip hükümet Mısır, Şam, Sayda valiliklerinden hangisini tevcih ederse onu kabul eyliyece-ğini arze t mistir.

Cezzar Âhmed Paşa'nın tavsiyeleri hükümetçe nazarı dikkate alınarak kendisinin aynı zamanda emir-i hac olması sebebiyle bu işin hacdan sonra yoluna konacağı kendisine yazılmış fakat Mısır'da tagallübünden korkulduğu için kendisine emniyet olunamıyarak Mısır işi ona havale edilmeyip kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa'ya bırakılmıştır. Cezzar Ahmed Paşa'nın mütaleası ibtida muvafık görülerek Mısır işinin kendisine verileceği yazılmışken sonra bundan \az geçilerek itimadsızlık gösterilmesi Cezzar'ın gücenmesini mûcib olmuştur.

„ .„ Yeni vali Yeğen Mehmed Paşa'nın 1785
Gazı Hasan ' ı
Paşanın Mısır'a Kasım başlarında Mısır'a varması kölemen bey-
memuriyeti lerinin mücadeleleri yüzünden canlarından bıkmış olan Mısır halkın! memnun etti; fakat İbrahim ve Murad beyler bildikleri gibi hareket edip eşkiya yakalamak bahanesiyle köyleri tazyik ve ağır vergiler tarh ettikleri gibi Süveyş^e Hind emtiası nakletmek isteyen Fransa ile gİ7İice anlaşarak müstakil bir devlet gibi senetleşme halleri görü-

1 İngilizler daha evvel tüccarlarının Hindistan'dan Süvey^e mal getirmelerini hükümetten istemişlerse de hükümet bazı mahzur mülâhazasiyle buna müsaade etmemişti; Fransızlar da aynı suretle hareket etmek isteyip fakat aynı cevabı alacaklarını bildiklerinden bazı vaidlerle bu kölemen beylerini ele abp onlarda mühim bir menfaat mukabilinde Fransızlarla gizlice anlaşmışlar ve şayet Osmanlı hükümeti kendilerinin üzerine asker sevk edecek olursa Fransa'nın kendilerine yardım edeceği vadini almışlar ve hattâ bu hususta birkaç maddeyi havi bir de muahede senedi imzalamışlardır. *

lüyordu; eğer bu ihmal bir müddet daha devam edecek olursa Mısır'ın elden çıkacak dereceye geleceği anlaşıldığından Gazi-Hasan Paşa geniş selâhiyetle deniz yolula Mısır'a sevkedil-diği gibi karadan da Cabbarzâde (Çapanoğlu) Süleyman Beycin Gazze mütesellimi Derviş beye göndereceği kuvvetler sevko-lunmuştur 1.

Kaptan Gazi Hasan Paşa'nın 1200 şaban 1786 Haziran'-da İskenderiye'ye gelmesi etrafa dehşet verdi; İbrahim ve Mu-rad beyler birikmiş irsaliyeleri göndermeği taahhüt ettikleri gibi kendilerinin muhalefetten vaz geçip affedilmeleri hakkında ulema ve sairenin imzalarını hâvi hem hükümete ve hem de birer suretini Kaptan Paşa ile Cidde valisi Ahmed Paşa'ya olmak üzere mahzarlar takdim ettiler; fakat Hasan Paşa îstanbuVa gönderilecek mahzarı yollamayıp bütün Mısır işi selâhiyetle bana havale edilmiştir diye alıkoydu. Murad Bey bu halden korkarak vali Yeğen Mehmed Paşa'nın eteğini ve dizlerini Öperek afvi hakkında delâletini istedi; vali de bunların afivleri hakkında Kaptan Paşa'ya Şeyh Ahmedülarusî riyasetinde ulemadan müteşekkil bîr heyet yolladı; halbuki Murad Bey daha evvel dellâllari vasıtasiyle Türk tüccarlariyle Osmanlı kalyoncularının üç güne kadar Mısır'ı terk etmelerini gitmeyenlerin katlolunacaklarını îlân edip aynı zamanda Reşid'i muhafaza için kuvvet sevk ettiğini Gazi Hasan" Paşa haber alınca daha evvel davranarak Resi d'in muhafazasına .asker yolladığı gibi Cidde valisi Ahmed Paşayı İskenderiye muhafazasında bırakarak arkasından kendisi de Reşid'e gitti ve Murad Bey'in afvi için gelen heyeti .Re-ştâ'de kabul ile kendilerine güler yüz gösterip Âlim a d telkin etti. Ümeranın fenalıklarına dair görüşüp tedip edileceklerini söyleyince Arusî zâtta:

— Efendim Mısır ahalisi fukara ve zuafadan olup ümeranın konakları da ahalinin evleriyle çevrilmiştir demesi üzerine kaptan Paşa:

1 Mısır üzerine karadan Raka (Urfa) valisi Keki Abdi Paşa memur edilip gizlice kendisine emir verilmiş ve o da kuvvet toplamağa başlamıştı; fakat bu kuvvetin kendileri için toplandığını zanneden Millî aşireti reisi Timur Bey ile Firuz Bey, paşayı [/r/oMa muhasara ettiklerinden onun yerine Derviş Bey Mısır'a memur oldu. Bundan dolayı Çapanoğlu'nun kuvvetleri onun maiyyetine gönderilmişlerdi.

— Bir şeyden korkmayın, zira Şevketlu efendimiz bana en ihtida fukarayı tavsiye ve tenbih

edip fukara bana Allah emanetidir, ben de sana emanet eyledim buyurdu" deyince heyet padişaha hayır dua ettiler.
Gazi Hasan Paşa, kasaba, şehir ve köylere ve urbana buyruldular yollayıp bunda halk üzerindeki fenalıkların ve vergi zulümlerinin kaldırılarak Sultan Süleyman kanununun tatbik edileceğini, herkesin adi ve hakkaniyet dairesinde idare olunacaklarını, İbrahim ve Murad beylerin ve maiyyetlerinin mezalimine binaen onların cezalarını vermek üzere kendisinin pâdişâh tarafından memur edildiğini ve karadan dahi başka serasker tayin olunduğunu beyan etti. Gazi Hasan Paşa'mn buyruldusu bu beylerin mezaliminden usanmış olan halkı memnun etti; kendileri için akıbetin fena olduğunu takdir eden İbrahim ve Murad beyler mukabele ve muharebeye karar verdiler ve Kaptan Paşanın yolunu kapatıp Mısır'dan hazine namına ne isteniyorsa alıp çekilmesini aksi takdirde muharebe edeceklerini bildirdiler.
Murad Bey*in Murad Bey külliyetli kuvvetle Mısır'dan çıka-mağlubiyeii : rak Kaptan Paşa'mn bulunduğu tarafa hareket etti; fakat bunların mezaliminden bıkan halk Kaptan Paşa'mn buyruldusı üzerine hükümet tarafına meylettiklerinden Mısır'da halk-ayaklanmalarını önlemek için İbrahim Bey ileri gelen âlimleri Ve şeyhleri celb; ile halka nasihat etmelerini istedi, İbrahim Bey, arkadaşı Murad Bey'e nisbetle daha mutedil olduğundan Kaptân Paşa ile anlaşmak taraftarı olduğundan işi muharebeye döktüğünden dolayı Murad Bey'le arası açıldı. ^
Gazi Hasan Paşa, Derviş Bey kumandasiyle Gazze tarafından kara kuvvetlerinin gelmesini beklerken Murad Bey'-in urban kuvvetiyle Reşid'i basacaklarını haber alır almaz gelecek kuvveti beklemeden hemen harekete geçmiş askerin bir kısmını siperlere yerleştirdikten sonra diğer kuvvetleri alarak Nil gemileriyle Rahmaniye mevkiine gelip ilk kölemen kuvvetlerini mağlup ettikten sonra sekiz bin mevcutlu Murad Bey kuvvetlerini de beş altı saat içinde perişan ederek bütün levazımatiyle orduhahlarım zabt eylemiştir; bundan sonraki bir muharebede de kölemen

beyleri kuvvetleri tekrar bozularak kaçtıklarından Kahire alt, üst oldu; îbrahim Bey kale kapılarım elde etmek istediyse de vali Yeğen Mehmed Paşa'nın aldığı tertibat üzerine muvaffak olamıyarak o da kaçtı.
~ . _ Vali Yeğen Mehmed Paşa, Kaptan Paşa'-
Paşa'nra Kahveye nın ust "ste muvaffakiyetleri üzerine Kahire girmesi kalesinin batı cephesine bir sancak dikerek Al-
laha ve pâdişâha muti olanlar sancak altına gelsin diye dellâllar bağırttığından Kahire haltı kol kol gelerek kaleye alındılar; bu hal üzerine bir baskın yapılması ihtimaline binaen Yeğen Mehmed Paşa, KaptanPaşa'nın acele Kahire'ye gelmesini rica ettiğinden Gazi Hasan Paşa emrindeki askeri gemilere koyarak Keşideden hareket edip evvelâ Bulak mevkiine ve ertesi gün de Kahire"ye girdi.
Kaptan Paşa Kahire'de bazı tevcihat yapıp Mısır defterdarlığına İbrahim ve Murad beylerin muhalifi olup Mısır haricinde bulunan İsmail Bey'i tayin ile şeyhulbeldlik ile Mısır Emirülhaclığım da Cedavî Hasan Bey'.e* tevcih ettikten sonra ibrahim ve Murad beyleri* kaçan diğer beylerin hanelerini mühürletip mal ve mülklerine el koydu.
Gazi Hasan Paşa'nın kölemenler üzerine bu galebesi donanma ile getirdiği kuvvetlerle yapılmıştı. Bundan bir müddet sonra Kahire'ye gelmesini müteakip fiakka valisi Abdi Paşa ile Gazze Sancak Beyi'Derviş Bey, kara askeriyle Kahire'ye gelmişlerdi.
Murad ve îbrahim Beyler, mücadeleden bıkmayıp tekrar tekrar harekete geçtilerse de hepsinde de -mağlup olmuşlardır; bu muharebelerden birisi 3 Muharrem 1201 ve 26 Ekim 1786 tarihinde ju^ Saît taraflarına vukubulan Çerce muharebesi olup bu çarpışmada tsmail Bey ve Cedevî Hasan Bey kuvvetleriyle beraber Ha san Paşa askerleri müştereken harp edip Murad ve İbrahim beylerin'kuvvetlerini bozmuşlardır. Bu Çerce muharebesinde vezir Abdi

Paşa'nın harikulade şecaat ve kahramanlığı her iki tarafça da tasdik ve takdir olunarak bunu müteakib Mısır valiliği Abdi Paşa'ya tevcih oJunup Yeğen Mehmed Paşa Diyarbakır valiliğine tayin edilmiştir. ?

_.„ , , . . Bu tarihlerde Rusların İskenderiye ceneral kon-Kolemen beylerinin
, t
Rusların himayesin- solosu Baron Konuş un ası Murad ve Ibra-
de istiklâl istemeleri him beylerle gizlice muhabere ettiğine dair bazı tahriratlan elde edildi.

Bu vesikalardan birisi Imparatoriçe ikinci Katerina'-nın 1788 şubat sonu tarihli namesi olup bu namede Katerina, müstakil olmak isteyip İskenderiye ceneral konsolosu vasıtasiy-le İbrahim ve Murad beylerin arzularına muttali olduğum ve bu taleplerini kabul ile kendilerini zalim Türkiye'nin elinden kurtaracağını ve iki tarafça anlaşmak üzere istedikleri yardımın ne suretle yapılması lâzım geleceğini bildirmelerini ve bu sene ilk baharında Akdeniz'e gönderilecek donanma ile Türk donanmasının yolunu kesip Mısır'daki kıyamı bastırmalarının önleneceğini ve aynı suretle icab ve lüzumuna göre yardım yapılacağını ve Mısır'a ait yerlere Rus donanmasının taarruz etmiyece-ğini ve Mısır ticaret gemilerine zarar vermiyeceğini ve bu hususlar hakkında Akdeniz kumandanlığına tayin olunan amiral (Griç) e talimat verildiğini bildirmiştir.

Bundan başka İbrahim ve Murad'beylere, gönderilen ruhsatname isimli vesikada da" Mısır'ı Osmanlılardan kurtarıp müstakil yapmak isteyen beylere yardım edileceği ve bütün bu meseleler hakkında görüşmeğe ceneral konsolos Baron Konuşlun selâ-hiyetle memur edildiği kaydolunmüştur x, ve bu sebepten

1 tbrahim ve Mu-ra'd beylerin Rus general konsolosu ile muhabereleri ve Rusya'nın himayesiyle Mısır'da müstakil bir devlet kurmak istemeleri üzerine II. Katerina, Pelersfturg'a gidip Mısır'a avdet eden konsolos Kunus ile gönderdiği 1788 Şubat sonu tarihli bir fermanla yine aynı tarihli bir ruhsatname ile istenilen himayeyi vadetmiştir. Pek fena bir surette Türkçeye çevrilmiş olan bu fermanın bazı kısımlarını aşağıya koyuyorum.

"Biavni ve inayet-i yezdani biz yikaterine-i sâni imparatoriçe biîistiklâl cümle memalik-i Rusya alelhusus Moskova ve Kiyev ve Nograd ve memalik-i Kazan hanı ve Hacı Turhan Hakanı ve Sibir'in şehriyan ve kırsone-el-müsemma \jf * tacidarı ... Liflandîye, korilya ve fermanfermay-ı cümle ekalim-i şimal, tberya, Kartil ve Gürcistan hanlarının ve arz-ı Kabarta ve Çerakıse ve Dağıstan beylerinin pâdiışah-ı kitî-penâhı bi'l-irs ve'1-istihkak. tftihar-ül-emacid ve'1-ekârim hâlâ hükümran-ı diyar-ı Mısır izzetlu, saadetlu ümeray-ı izam ve umum taht-ı hükümetlerinde olanlarına tahiyat-i safiyat ve teslimat-ı vâfiyat olunduktan sonra inayet-i tacdari ve atufet-i cihândarîdir ki bu esnalarda Âl-i Osmaniye hassaten ahdü yemine bivefa ve udulfolup taraf-ı devletimizden sulh ve salaha müraat iktizası sarf olunan bunca sây ve himmet ol gadda-

dolayı" hükümet Rusya'ya sefer açmak üzere hazırlanmakta olup Mısır işinin uzaması ve Ruslarla harp ihtimalinin artmasına mebni Kaptan Paşanın İstanbul'a gitmesi meselesi vaziyeti müşkilleş-tiriyordu.

Bu sırada Murad ve İbrahim beylerin yaptıkları taarruz hareketi yine onların mağlubiyetleri ile def olunarak bunun üzerine âsi beylerin Mısır'dan tamamen çıkarılmalarına karar veril-

nn su-i kasdm ıskatına kabil olmayup heman şiddet-i hiyanetle matlubumuzu red ve iklil-i pâdişahanemizi rencide eylemek garazından merkez-i Osmaniye'de mukim murahhası mutlak bende-i mûteberemizi Yedikule'ye mahsus etmeğin keşf-i muharebe ettiği mesmu ve malûm-ı miraneleridir.

Haslet-ı bî müray-i tabiat-ı müstetaplarınız ö'tedenberu malûm-ı impara-torânemiz iken bu defa dahi taraf-ı devletimize hüsn-i niyet ve mezid-i mehabbet İhlasınız kemal-i mertebe

idüğü ol taraftan vürud eden bizim ceneral konsül Porpolko'nun Baron Kunus bendemiz de mâlûm-ı âlem ârây-ı şehinşâhâ-nemiz olmağla bugün halisane meram ve amaliniz tahsin ve kabul-i karin-i hümâyunumuzu izhar ve cânib-i mîranelerine tacidarâne himayet ve iânet mebzul buyurulacağı bilfiil ve bilkuvve, fî nefsi'1-emr icrasına müheyya olunmak rızây-ı hümâyunumuz sahih ve muhakkak olduğunu itimad-ı küllî vermek için mumaileyh Baron Kun os bendemizi taraf-ı micanelerine iade ve irsale mübaderet kılındı.

"Kadimden beru gayret ve hamiyyet-i hükkâmaneniz zahir olup diyarınızı ve malınızı iklim-i Mısır'a musallat olan gaddar Türkiye'nin cevr ve taaddi-sinden ve kendü nefsinizi ol cebbarın gasb ve kahrından hıfz ve sıyanete bezl-i külfet edegeldiğiniz malûmdur. Şimdi merkum Osmaniyenin dostumuz (Avusturya) ile vuku bulan muharebe o! cabbarın kahr ve tasallutundan reha ve min ba'd âsûde hal ve müreffenül bal ftzere kendü* başına müstakil memleket edinip nam ve şanlarınıza lâyik tahsil eylemenize vesile olacağı emr-i mukarrerdir. Heman bugüna hayırlı fırsatı fevt" etmeyip kendi menfaatinize mukayyed olasız, kaldı ki ianet-i şahanemiz yalnız dilhâhî değil belki cenâb-ı miranelerine imdad ve lanetimiz ne hususta lâzım ve ehem İdüği mesmuumuz olduğu birle alâ vcf-kilmurad bi diriğ olunacağı labüddir. İşbu mürid-i abot-î sadıkımız (Baron Ku-nos) ile olbabda müzakere ve Hülasa-i meramınızı bildiresiz; zira mumaileyh her matlubunuzu istimâ ve münasib cevap edasına cânib-i imparatorânemizden murahhastır; inşallah bu sene-i mübareke ilkbaharında donanmây-ı hümâyunumuza kifâf-ül-mİkdar asker ile Bahr-i Ruma (Akdeniz) azm-i rah olup ol taraflara vürûdunda Osmanlı donanmasın yolun kesip taraflarınıza adavet hareketini ve belki su-i kasdin men ve def edeceğinden mâada donanmamız memu-resini (vazifesini) itmama muvaffak oldukta vakt ü hale göre mümkin mertebe, oânib-i miranelerine imdad ve iânet eder. Bundan böyle cânib-i miraneleri ile muamele-i tacidarânemiz minval-İ muharrer şâdi cevabınıza menut ve merbuttur.

Taraf-ı devletimize olan hüsn-i niyetinize îtimaden eğer min bâ'd dahi dostluğumuz ile ittihad-i vedâd üzere bakî olursanız cânib-i miranelerine müteallik

miş ise de bu esnada İbrahim veMurad beyler tekrar afivlerini istirham ile Scfid taraflarında kendilerine tahsis olunacak yerde oturmağı kabul ettiklerinden, başlarındaki kuvvetleri dağıtmak şartiyle isteklerine müsaade olunmuş ise de toplu bulunmakta ısrarlarına mebni tekrar muharebeye mecburiyet hasıl olmuştur. 28 Rebiulâhır 1201 ve 17 Ocak 1787 de Cerce'de vukua gelen bir muharebede Osmanlı Öncü kuvvetlerini bozan âsiler yaya askeri üzerine yürüdükleri sırada Çarh-ı Felek *■ gerisinde bu-

tüccar bayrağınıza ve sahillerinize donanmamızdan ferd-i vâhid müdahale ve taarruz etmeyip lâyık-ı dostf ve ülfet muamele etmeleri babında Bahr-i Rumda bahrî ve benî asakir üzerine seraskerimiz olacak admiral Griç canibine akdemce emr ü ferman olundu. Tahriren fî şehr-i Şubat sene 1788; saltanatımızın yirmi altıncı senesinde bi-makam-ı Sen Batris (Petersburg).

MISIR BEYLERİ İBRAHİM VE MURAD BEYLERE GÖNDERİLEN RUHSATNAMEDEN

İşbu rakam (ile) cümleye beyan olunur ki halen memâlik-i Mısır'da hükümet eden umum ümerâ ve taht-ı tasarruflarında olanlar cenâb-ı devletimize hüsn-i niyet ve hulûs-ı iradet üzere İdükleri malûm-ı pâdişahanemiz olup müşarünileyhim kişver-i mezkûn kahr-ı Osmaniyeden tahlis ve kendi başına müstakil memleket edinip sübut ettirmek zımnında olan meram ve maksutlarına mebzul-i inayat ve irade-i husrevanemîz îkan olduğuna binaen sabık-uz-zikr ümeray-ı izam âlîcahlanna veya bilcümle zîrdestanlanna hüsn-i zann-ı imparatorânemiz olduğunu ba'delyevm memleketlerinin istiklâl ve istihkâmında imdat ve ianet-i imparatoranemize ne mertebe olmak kabil-i müzakere ve ahd-ü şart eylemek için Baron Kunos memur ye mürsejdir.

Biavnihi taalâ ahd-ı ve şurût-ı mezkûre akdolundukta Bahr-i Rumda bahri ve berri askerimiz üzerine serasker olan Admiral Griç tarafından talisin ve badehu vakt-i âtiyede gerâit-i mezkûr

mucibince amel ve hareket olunmak babında istikrar nâme-i hümâyunumuz ile tasdik Duyurulacağı emr-İ muhakkak idüğüne itimad-ı külli verilmek için işbu ruhsat-ı kâmileyi müştemil nâme-i pâdişâhâ-nemiz ile tahtım eylemek- emrü ferman buyuruldu. Evahir-i şehr-i Şubat 1788 (Başbakanlık Arşivi, mühim diye ayrılan vesikalardan tahta kutu içindeki 26 numaralı vesika).

1 Çarh-ı Felek, Osmanlılar zamanında harpte kullanılan mü d af e a âletlerinden olup yaya ve atlı askerlerinin hücumlarından muhafaza olunmak üzere yapılan bir nevi siperdir. Çarh-ı felek tulanî ve dört köşeli bir mertek olup kalınlığı oniki parmak ve uzunluğu ise on iki ayakdır bu mertek karış karış hisab edilerek her bir kanş üzerinde delikler vardır bu deliklere sivri çiviler, harbe ve saire gerilerek düşmanın geçmesine mâni olunur; cark-ı felekler zamanımız muharebelerinde kullanılan dikenli tellerin vazifesini görürdü. Bunlar kal'e ve istihkâmların yıkılmış yerlerine konulur ve ön tarafına da domuz ayağı denilen çiviler döşenirdi. Çarh-ı feleklerin envâı vardı. *

liman askerin ateşiyle bozulmuşlar ve kuvvetlerinin bir kısmı teslim olduklarından beş, altı yüz maiyyetiyle kalan tbrahim ve Murad beyler îbrim [ibrem] ve Karalar tarafına kaçmışlardır.

Nihayet RusJarla muharebenin tahakkukuna mebni1 Murad ve tbrahim beyler afvolunarak ibrahim Bey Said'de Kınna'da ve Murad Bey yine orada /sna'da oturmağa mecbur edilip kendilerine yerler tahsis olunarak rehinleri alındıktan sonra Kaptan Gazi Hasan Paşa 23 zilhicce 1201 ve 6 Ehim 1787 de Mısır'dan İstanbul'u hareket etmek suretiyle isyan işini şöyleböyle tatlıya bağlamıştır; Kaptan Paşa Mısır'dan avdetinde yirmi dört bin kese mal-ı mirî tahsil edip getirmiştir ki bu para Rusya ve Avusturya muharebesi münasibetiyle pek ziyade işe yaramıştır.

1 Rus harbînin tahakkuk etmesine mehni padişahın beyaz üzerine hatt-ı hümâyum:

Benim vezirim,

Gayrı zahiren istidlal olunan alâmetten sefer muhakkaktır; gayrı uyku ve rahatı ben kendime haram ettim; Abdi Paşa ve Seyid Mustafa Paşa ka-riptir, ol taraflara tâyin ve muhafız olsalar; donanma dahi avdet eylese olmaz mı? Akdeniz c dahi muhafaza elzemdir. Rumeli valisi ve Özi ve Silistre ve Hotin ve Bender ve Tielgrad ve Bosna ve Mora valilerine ve muhafızlarına ve gayrî iktiza eden mahallere ihtimam gerektir. Madde bemadde hatıra gelen dakika fevt ettirilmeye... (Birinci Abdiilhamid dosyaları 10, Vesika Nr. 1702).

ONDOKUZUNCU BOLUM

OSMANLI — RUS — AVUSTURYA MUHAREBESİ

Ruslara karşı sefer îlân olunduğu zaman (19 Ağustos 1787) son bahar gelmek üzere olduğundan ilk bahar başlangıcına kadar geçen zaman hazırlıkla geçmiş ve Mısır'da bulunan Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa donanma ile acele İstanbul'a celbolunup o da donanma noksanını ikmale çalışmıştı; Ruslar da tamamen hazır değildi.

Gazi Hasan Paşa İstanbul'a gelip vezir-i âzam ile görüştüğü esnada Rus seferi için acele edilmiş olduğunu söyliyerek Yusuf Paşa'yı muaheze etmekle beraber aynı zamanda harp ianesi olarak kendi kesesinden on iki bin kese vermişti1.

Koban Hanlığı Osmanlı hükümeti kış esnasında sevk ve nakil işleriyle uğraştı; özi ve 'İsmail taraflarına kuvvet yollandığı gibi asıl hedef Kırım'ın istirdadı olduğundan burasının Koban tarafından işgaline karar verilip Koban taraflarında bulunan tatarları Kırım'a ve Ruslar üzerine taarruz ettirmek için Vize kasabasında oturmakta olan Kinin Hanzâdelerinden Şeh-baz Giray Koban Hanı tayin edildi; Kırım Hanlığında olduğu gibi Şehbaz Giray'a biraderi Mübarek Giray Kalgay ve Arslan Giray Sultan Nureddin oldu; bunlar Koban tatar kuvvetleriyle Taman üzerinden Kırım'a geçeceklerdi; fakat lüzumuna mebni Koban Hanı Şehbaz Giray Özi taraflarına memur edilip orada Bucak tatarlarını emrine alarak Besara&ya'da kalıp Koban tarafına Arslan Giray gönderildi.

1 Harp münasibetiyle hazinenin darlığı olup Cezayirli Gazi Hasan Paşa gerek ticaietten ve -gerek sair cihetlerden hayli servet kazanmış bir zat idi. Makam-ı sadarette bulunan Koca Yusuf Paşa dahi onun çırağlarından olarak Hasan Paşa'nın servetinin derecesini bildiği için Sultan Abdülhamid malî müzayekadan bahsettiği sırada Hasan Paşa'dan yardım veya istikraz yapılmasını söylemişti. Bunun üzerine pâdişâh Hasan Paşa'yi celbedcrek on iki bin kese akçe istemesi üzerine Hasan Paşa, istenij|eü parayı altın olarak geceleyyin Topkapı sarayına göndermişti (Cevdet tarihi, c. 4, s. 50).

Kafkas tarafı Osmanlı hükümeti Kafkas taraflarından da vaziyeti Rusları vurmak isteyerek verilen emir üzerine
Çıldır valisi Süleyman Paşa vasıtasiyle Dağıstan ve Azerbaycan Hanlarını ittifaka almağa teşebbüs etmiş ve Dağıstan Hanlarının en kavisi olan Amme Han'dan istifadeyi düşünmüş ve Kabartay ümerasına ve hattâ Buhara Hanına da Rusya'ya akın için hükümler ve nâmeler hönderilmiştir.

Dağıstan ve Azerbaycan Hanları Osmanlı devletine inkiyad ile sadık kalacaklarına dair söz vermişlerse de birbirleriyle olan mücadeleleri yüzünden kendilerinden istifade edilememiş bununla beraber Rusların himayesi altında bulunan Tiflis Gürci hâkimine karşı harp etmek üzere Amme Han otuz bin kişilik bir kuvvetle geleceğini vaid eylemiştir; fakat Amme Han asıl hedef olan Gürci Prensi üzerine sevkedilerek Gürci Beyi Ereğli Han'ın ortadan kaldırılması icab ederken hesapsız olarak onun Kızlar kalesi üzerine yollanması asıl hedeften uzaklaştırılmasına sebep olmuş ve Kafkas dağlan Rusya ile Türkiye hudutları arasında bir sed iken Rusların Gürcistan'a nüfuz etmeleri Anadolu tarafındaki emniyeti kaldırmış ve muharebe esnasında Gürcistan'a yapılan birkaç akınla iktifa edilmiştir.

Kuburun vakası Rusya'ya harp îlân edilip daha ordu hareket etmeden evvel Üzi valisi İsmail Paşa Ruslara karşı bir hareket yapmak isteyerek -Kılburun kalesini zabtetmek üzere özi kalesinden Kılburun'a kayıklarla altı bin asker göndermiştir; bu asker gece yarısına kadar Ruslarla harp edip muharebe ertesi güne bırakıldığı esnada karadan ve denizden Ruslara yardımcı kuvvet geldiğinden Kuburun muhafızı general Sovarov tarafından yapılan taarruz neticesinde nehrin karşı tarafına geçmiş olan kuvvetler döğüşe döğüşe şehid olmuşlardır (1201 sonları ve 1787 Eylül).

Muharebeye dair gelen bu ilk haber büyük kederi mûcib olarak halk tarafından meş'um sayıldı. Bununla beraber Ruslar da derhal taarruza geçecek durumda değillerdi; hatla Karadeniz9 -deki Rus donanmasının birkaçının fırtınadan batması ve bir geminin de Osmanlılar tarafından zabt edilmesi Karadeniz'de Rusların Osmanlı donanmasına mukabele ed'emiyecekleri kanaatini

vermiş ve bu halden şaşıran Rus orduları baş kumandanı general Potemkin Kırım'ı müdafaadan bile ümidini keserek Yarım adanın tahliye edilmesini Katerincfya teklif etmiştir.

. , Bu cildin ondördüncü bölümündeki Avrupa va-
Avusturya nın L
Osmanlılara karşı ziyeti kısmında işaret edildiği üzere Avusturya siyasetit ile Rusya epi müddet evvel yani 1780 senesin-
deki Petersburg (Leningrad) görüşmesiyle Osmanlı arazisinin mukasemesi için anlaşmışlardı şöyle ki:

Avusturya (Nemçe) İmparatoriçesi Mariya Tereza (Maria Theresia) mn ölümünden birkaç ay sonra oğlu imparator Jozef ile ikinci Katerina 1780 de ilk defa Mehilof'de buluşup görüştüler. Bu görüşmede pek zayıf düşen ve çökmek üzere bulunan Osmanlı devletinin topraklarından istifade ile onu aralarında taksim edilmesi müzakere olundu; çünkü Avusturya'nın muvafakati olmadan Rusya'nın Türkiye üzerinde arzu ettiği plânı tatbik edemiyeceği anlaşıldığından Prusya ittifakını bırakan Rusya Avusturya ile anlaşmağı tercih etmişti.

Katerina'nın bu suretle Prusya'ya karşı Avusturya'yı ele almasına Rus başvekili Panin mâni olmak istediyse de Katerina gözdesi Potemkin'in fikrini kendi arzusuna muvafık görerek Jozef ile anlaşmıştı. Her iki devlet reisi aralarındaki ittifakı istikbalde meydana koyacaklardı.
Potemkin'in geniş plânına göre, Ruslar Kırım'dan sonra İstanbul'u işgal eyliyecekler ve kendisi de orada Katerina'yi temsil edecekti; görüşmelerde' kararlaştırılan meselelerden birisi de Osmanlı topraklarının bir kısmını aralarında taksimden başka Yunan-ı kadim cumjmtiyetleri ihya edilecekti^
Bu mülakatta kararlaştırılan bir madde de Osmanlılarla Ruslar arasındaki muharebeye Prusya ve Alman hükümetleri muhalefet edip Rusya'ya taarruz edecek olurlarsa Avusturya kendi emniyetini tehlikeye koymamak şartiyle Rusya'ya yardımı kabul ediyordu. Avusturya imparatoru, Kaynarca muahedesi ve onun teferruatına ait olan maddelerin Osmanlılar tarafından tatbikine tavassut edecek ve hattâ bu hususta ağır basacak ve şayet kabul edilmezse Rusya'yı müteakip Osmanlılarla harbe girişecekti, t

îki devlet reisi arasında tesbit edilen kararlar Petersburg'da gayet gizli olarak imza edilip teati edildi; Avusturya İmparatoru Petersburğ* d an sonra Moskova'yı ziyaret ederek Viyana'ya döndü; İmparatorun bu dolaşması ittifak hakkında bir ip ucu vermemekti; mamafih Osmanlı hükümeti Prusya elçisi vasıtasiyle Rus impa-ratoriçesi ile Avusturya İmparatorunun Lehistan"da, Mokilo kasabasında görüşeceklerini görüşmelerinden evvel haber almıştı.
Daha sonra yapılan muhaberatla hem kuvvetlenen ve hem de geniş esaslara dayanan Kusya ve Avusturya ittifakı daha şümullü olmuştu. Şayet Osmanlı devletine karşı iki müttefik galebe edecek olurlarsa büyük proje veya Rum projesi adı verilen projelerini tatbik edeceklerdi; bu projeye göre Rus İmparato-riçesi Özi (Oçakcf) ve Aksu (Boğ) ve Turla (Dinyester) nehirleri arasındaki yerleri ve bir de Akdeniz*deki adalardan bir kaçını alacaktı; bunlardan başka Eflak ve Boğdan ile Basarabya1-da Rusya'nın himayesi altında muhtariyeti havi bir prenslik teşkil edilecekti. Osmanlı devletini Balkanlardan çıkarmağa muvaffak olurlarsa Katerina'nın torunu Kostantin merkezi İstanbul olmak üzere müstakil Rum imparatoru îlân edilecekti.
Rusya'nın bu kazancına mukabil İmparator Jozef <Je Küçük Eflak denilen Tuna, Aluta nehirleri ve Transilvanya dağları arasındaki kıta ile Belgrad, Orsova, Vidin ve Niğebotu'yu ve bir de Osmanlı-Lelı hududu üzerindeki 'Hotin kalesini ve Venediklilerin elinde bulunan tstirya ile Dalmaçya'yı alarak bu iki yere mukabil Venediklilere Mora, Girit ve Kıbrıs ile diğer adaları verecekti. İşte bu ittifaktan sonra daha yukarılarda görüldüğü üzere Kusya Kırım'ı işgal etmiş ve ittifakları mucibince Avusturya da Kırım'ın ilhakının tasdiki için Osmanlı hükümetini tazyik ederek arzuları gibi sened almışlardır.
. , Osmanlı hükümeti Rusya'ya harp îlân edeli altı
Avusturya nın J J r
Osmanlılara harp avı kulmuŞ ve Rusya'nın müttefiki olan Nemçe
îlân etmesi1 [Alman İmparatoru] Men bir ses çıkmamış ve
Fransa elçisinin de teminatı üzerine bunun harp
ilân etmiyeceği zannolunmuştu; fakat 2 Cemaziyelevvel 1202 ve 9

1 Rus cephesi (İsmail) seraskeri sabık Sadr-ı âzam Şahin Ali Paşa'ya gönderilmiş olan 1202 Cemaziyelevvel tarihli fermanda şöyle deniliyor: "Bun-

Şubal 1788 devezir-i âzam'ın sefer tuğlan çıkarıldığı sırada Avusturya orta elçisi Herbert Ratkâl (H. Rathkeal) tercümaniyle Bab-ı â/f ye göndermiş olduğu takrirle devletinin, Rusya ile olan ittifakına mebni birlikte harp edeceklerini ve kendisinin memleketine avdet eyliyeceğini beyan ettiğindenx ortalığa bir şaşkınlık gelmiş ve bilhassa harbe taraftar olanlar dona kalmışlar ve Müverrih Asım'ın yazdığına göre Yezir-i âzam arz odası başına yıkılmış gibi büyük bir heyecan geçirmiş ise de atılan ok geri dön-miyeceği için tecellüd göstererek vaki hali kabul etmek zarurî görülmüştür.

dan akdem Moskovlu üzerine verilen fetvây-ı şerife mucibince sefer-i hümâyunum tahakkuk eylediğine binaen iktiza eden levazım ve tertibat tanzim olunup... hazm ve ihtiyata riayeten ve Nemçelü'nün Moskovlu ile olan ittifak ve ittihadına nazaran hudud-i memâlik-i husrevâneme Nemçelünün icray-ı su-i kasda cesaret ve Moskovluya bilvücuh iânet edeceği mülâhaza olunarak olbabta bazı ihtiyat levazımına teşebbüs olunmuştu.

"Nemçelünün hudut ve sınurfanna efrad-ı askeriyemden kimesne tecavüz etmeyip beyne'd-devleteyn mer'î olan silm ve safvet üzere iken Nemçe devleti Der-i Aliyyemde mukim orta elçisi Baron dö Herbert Ratkâl, devleti tarafından beyanname takdim île Moskovlu ile vuku Bulan seferde müştereken hissedarım deyu Nemçe Roma imparatoru izhar-ı bugz ve adavet ile elçi-i mezbun vatanı canibine celb ve külliyyen devlet-İ aliyyemden kat'ı alâka ve îlân-ı nakz-ı ahd etmekle verilen fetva ve cümle ittifakiyle Nemçe üzerine sefer vukuı karar-dade olmak hasebiyle.." {Mühimme 185, s. 11).

1 Vilâyetlere gönderilen Küjcümetin tamiminde de Rusya üzerine "vakt-i hareket takarrüb ve tûğ-ı nusret furuğ işbu cemaziyelevvelinin ikinci cumaertesi günü mevzilerine vaz olunduğu gibi Nemçe elçisi dahi devleti tarafından bir kıta beyanname ve kendü tarafından bir, iki kıta takrir kâğıtları takdim edip mazmunlarında moskovlu ile müttefik olduğuna binâen devlet-i aliyyemin ke-fere-i mesfore ile olan seferinde Nemçelü dahi hissedar ve müşterek olduğu izah ve elçisi mesfur vatanına avdete mezun idüği tasrih ile nakz-ı ahd eylediklerini, devlet-i aliyyemle muharebe edeceklerini iş'ar ve beyan etmeleri Nemçelü üzerine dahi sefer olunmak lâzım geleceğini müş'ir... fetvây-ı şerife verilip cümle ittihadiyle sefer-i hümâyunum vukuı karardade ve düşmanlar böyle kibir ve gurur ile ayakta iken bundan sonra zerre kadar hamiyyet-i islâ-miyesi olan Ümmet-i Muhammed'in durup oturacakları vakitler olmadığını ve cümle eli kılıca kadir, harp ve darbe muktedir mümin ve muvahhidin üzerlerine. ,. fi sebilillah gaza lâzım gelmekle" (Mühimme 185, s. 10).

Avusturya elçisi takririnde "Devlet-i Aliyye Rusya'ya îlân-ı harbi tacil eyledi; çünkü Rusyalunun bazı hareketleri mizac-ı devlete muvafık değilmiş; bizim devleti, yahut ahar bir devletî tavsit ederek bir çare bulunurdu, kaldı

iki devletle birden harp edileceği için vazir-: âzam ve serdar-i rkremin hangi cepheye gitmesi lâzım geleceği pâdişâh huzuriyle görüşülmüş ise de bir karara bağlanamamıştı; nihayet ordunun Edirne'ye varmasından sonra bu husussa karar verilmesi daha münasib olacağı muvafık görülmüştür.

Avusturya'nın Rusya ile müttefikan harp îlân etmesi Osmanlı efkârı üzerinde acı bir tesir yapmıştır. Buna da sebeb, Avusturya veraseti muharebesinde teşviklere rağmen Osmaılı devletinin zebunküşlük etmiyerek harbe iştirak etmemesi ve bu yüsden Mari Terez'in tahtını muhafaza etmiş iken şimdi bu iyiliğe karşı Avusturya'nın yapmış olduğu ahidşikenlikti. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti Avrupa devletlerine göndermiş olduğu beyannamede Avusturya'nın bu küçüklüğünü zikrederek yapılan hareketi takbih eylemiştir *.

ki Rusyalu ile Nemçelü'nün muharebede ittifakları olduğu biddefaat ifade olunmuştu demiş ve devletinin, Osmanlı devletine harp îlân ederek Adakale, Belgrad, Böğürdelen, Bosna hudutlarına ve Eflak voyvodasına beyannameler gönderdiğini bildirmiştir (Cevdet tarihi, c. 4, s.' Zİ).

Avusturya'nın Osmanlı "devletine harp ilân ettiğine dair hudutlara göndermiş olduğu beyannamelerden biri de 24 Rebîulâlur 1202 (2 Şubat 1788) tarihlidir. Bu beyanname îsklavonya, Banat, Tameşvur seraskeri Graf de Metrofski tarafından Vidin muha"fızı ve o taraf seraskeri olan vezire gönderilmiştir. Beyannamede Rusya devletiyle, .Devlet-i Aliyye arasındaki husumet dolayısiyle, İmparatorun Rusya ile ittifakına mebni îstanbitVâa elçisi vasıtasiyle 9 Şubat 1788 ve 2 cemaziyelevvel 1202 de Devlet-i Aliyyeye îlân-ı harb edeceğini bildirmiştir.

1 Beyannamenin sonlarına doğru hu husus ta şöyle denilmektedir; "Nemçe devleti elli senelik

safveti ve Devlet-i AHyyenin müraat-ı mezkûresini bikülîiyye feramuş ve bundan akdem Nemçelü'min biddefaat giriftar oldukları eyyam-ı istilâlarında ^eğer Devlet-i Aliyye cüz'i temayül ve hareket etmek değil ednâ mertebe bir gösterişeik etmek lâzım gelse diledüğin icra edeceğinden başka Nemçelü'nün işleri ne suret kesbedeceği kendüleri ve mülâhazat-i şedide erbabı indlerinde zahir ve bu babta Devlet-i Aliyye kat'a semt-i mürüvvetin ve ahd-ü şurûtun hilâfına bakmayıp âcizküşlük etmediği bahir iken Devlet-i Aliyyenin hu mürüvvetini dahi mensi kıbp balâda mezkûr olduğu üzere Devlet-i Aliyyeyi mecbur ederek tahsil-ı menâfi fikrine mebni Rusyalu ile olan ittifakını derpiş ile elhaletü haziki Rusyalu'nun nakz-ı ahdi cihetiyle Nemçelü tamam fırsatı ganimet ad ve kem firsathk edip nakz-ı ahdi Devlet-i aliyyeye isnat ile Rusya-Iunun seferinde hissedar ve müşterek olduğunu mübeyyiıı beyanname irsaliyle Iıilâ mûcib kat" nşto-i müvalat ve fesh-i sulh ve nakz-ı ahd etmekle. . (Cevdet tarihi, e. 4, s. .'ÎİB).

Serdar-ı ekrem'in İstanbul'dan hareketi

Hareketinden evvel vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa'yı huzuruna kabul eden Birinci Abdülhamid, kendisine Hırka-i saadet odasında sancağ-ı şerif-i kendi eliyle teslim ettiği sırada muvaffakiyeti hakkında dua ettikten sonra:

— Bak Paşa, seni Cenab-ı Hakkın savn-ı samedanisine emanet eyledim, senden din-ü devletime lâyık hizmet ve sadakat memul ederim ve umuruna ferd-i âfridenin müdahalesi mümkin değildir, red ve kabulün her veçhile makbuldür; hattâ evlâdım hakkında bile şükr ve şikâyetin müsmir ve muteberdir" deyüp yanında duran büyük oğlu Şehzade Mustafa'yı göstermiştir1.

Serdar-ı ekrem, Davud Paşa ordugâhından 14 Cemaziyelâhır ve 22 Mart 1788 de .Edirne'ye doğru hareket ettiğinden pâdişâh Davudpttşa'ya gelerek sancağ-ı şerifi teşyi eyledi.

Sadr-ı âzam Yusuf Paşa, yerine göre halim ve icabında şedid ve otoriter olduğundan 1768 seferinde olduğu gibi ocaklının halka karşı uygunsuz hareketleri görülmedi; fakat ordu ağırlıkları ve ordu hazinesi ve sair harp levazımı geride kalarak arkadan yetiştirildi; buna da «ebep şerdar-ı ekremin lüzumsuz acelesi ve hattâ hareketinden evvel bunları zamanında tedarik ettirmemesi idi.

Bundan başka kalelerdeki zahire kâfi derecede değildi; Halil Hâmid Paşa sadaretinde ihtiyaten Sofya ve Vidin taraflarına konan zahireden başka zahire olmadığından zahire tedarikine başlandı.2

. . , Ordu Davutpaşa? dan itibaren harp cephesine

Avusturya hudu- r L . *

dundaki olaylar giderken Avusturya hududundaki hâdiselere dair ferah verici haberler gelmekte idi; bu haberlerden biri Bosna valisi Bekir Paşa tarafından gelip Bosna gazilerinin düşman arazisine akınlar yaparak müteaddit defalar düşmanı bozup bir hayli esir aldıklarını ve Avusturyalıların teşvikiyle isyan ederek Belgrad ile Bosna yolunu kapatan Sırp âsîlerinin tedip olundukları bildiriliyordu8.

1 Kdib Efendi tarihi (Kütüphanemizdeki nüsha f. 47).

- Vak'a-i Ihtmidiyye^ s. 37. f

:ı ITükümet-i motlmlanmı karşı isyan edip askerî yolu kapayarak müslü-

Bunu müteakib gelen Belgrad muhafızı Abdi Paşa'nın tahriratında Semendire üzerine ,gelip mağlup edilen Avusturya kuvvetlerinin ikinci defa dört bin kişi ile gelerek yedi saat muharebeden sonra beşyüz telef verip bozuldukları ve Belgrad karşısında Sava nehri üzerine köprü yaparak karşı tarafa asker geçiren Avusturyalılar üzerine yapılan hücumda dört saat muharebeden sonra binden mütecaviz telef veren Nemçelilerin fena halde bozulup kaçtıkları ve köprüyü geçemeyen üç yüz kadarının kendilerini nehre atarak boğuldukları ve çam denilen sekiz kıta büyük kayıkiariyle bir kıta büyük toplarının alındığı bildiriliyordu1.

Avusturya gözü olan Eflak arazisine henüz ayak basarnamı ş ti, buna da sebeb hudud kuvvetleri Macar dağları boğazına hücum ederek Avusturya'nın taarruzunu önlemeleri idi; Eflak kıtasının muhafaza ve müdafaasına Darendeli vezir îbrahim Paşa memur olup aynı zamanda Eflak beyi Ma vr oy ani Bey mühim para sarfiyle başına biriktirdiği kuvvetlere başbuğ olarak îbrahim Paşa ile çalışıyor ve sadıkane hizmet ediyordu. Boğdan tarafları da Kuburun felâketine sebep olan îsmail Paşa tara fından müdafaa edilmekte idi*

man halkı öldüren sırp asileri hakkında şeyhülislâm Kâmil Efendi'nin vermiş olduğu fetva sureti:

"Memalik-i islâmiyeden Niş İhalesiyle Belgrad kalesi beyninde vaki ehl-j zimmet reayasından Sırp taifesi nakz-ı ahd ve isyan ve cizyelerini edadan imtina eyleyip ve harbi keferesi olan Nemçelü ile ittifak ve ittihad ve bilâd-ı islâ-miyyeden Semendire ve Fethülislâm üzerlerine hücum ve Niş kalesinden Belgrad'a. varınca kürk, elli saat mesafeye müstevli olup ehl-i islâm ile muharebe ve nicelerin kati ve İYij'ten Belgrad muhafazasında olan Guzat-ı mücahidine zehâir irsaline mümanaat ve tariki sed ve kat eyleseler taife-i mezburenin üzerlerine varılıp kati ve istirkak olunmaları meşru olur mu?

El-cevab: Allahü a'lem (1*1 «il) olur.

Ketebehu'I-fakir Es-Seyyid Mehmed Kâmil

1 Elde edilen bu top, Hezarfen Mustafa Ağa'nın yapmış olduğu bir top olup sonradan harp esnasmda düşmanın eline geçmişti (Cevdet tariki, e, 4, s. 46). Bu Mustafa Ağa'mn resim, hendese ve mimaride nıehareti olup iki defa topçubaşı olan ve Nil nehrinin şeddini yapıp Tophane"yi ihya ederek 1170 H./ 1757 M. de vefat eden Topçubaşı Mustafa Ağa olması muhtemeldir.

AVUSTURYA (NEMÇE) CEPHESt Serdâr-i ekremin Avusturya cephesine hareketi

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekremin Rusya ve Avusturya cephelerinden hangi cepheye gideceğinin Edirne'de görüşülmesi münasib görülmüştü; Edirne de bu hususta birkaç celse aktedi-lerek neticede serdar-ı ekremin Avusturya cephesine hareketine ve Rus cephesine de tam selâhiyelle ve mühim bir kuvvetle bir muktedir serasker tayinine karar verilmiş ve İsmail seraskeri sabık sudr-ı âzam Şahin Ali Paşçt da bu cepheye tayin olunmuştur 1. Rus cephesi seraskerliğine Şahin Ali Paşa'nın tayin edildiği pâdişâha arzedildiği zaman Abdülhamid bu husustaki bazı mülâhazaları serdar-ı ekreme bizzat yazarak dikkatini çekmiş ve mamafih işine müdahale etmemiştir 2.

1 Şahin Ali Paşa'nın Rus cephesi kumandanlığına tâyini dolayisiyle kendisine gönderilmiş olan 1202 Cemaziyelevvel ^1788 Mart) tarihli fermanın üstüne I. Abdülhamid şu hatt-ı hümâyunu yazmıştır:

"Sen ki bilistiklâl serasker-i zafer rehberimsin; kudemây-ı vüzerâdan hâmil-i mühr-i hümâyun olmuş bir sadık ve gayyur vezirimsin; göreyim seni her veçhile sana İstİklâl-i hümâyunum verildi; din ve devlete gayyurâne hizmet ve mû-cib-i emr-i şerifimle amel ve hareket eyleyesin duam seninle hiledir. Allahü zü*l-celâl, yüzünden» nice fütuhat -müyesser eyleye ânrnı.

2 Benim vezir-i âzamim,

Cenab-ı rabbü'l-mecid kâffe-i umurunda seni muvaffak bilhayır eyleye Âmin. Edirne'den bilyüm-i velikbal Nemçelü üzerine hareket ve Sofya'ya azimetiniz kararı bilİttifak karargİr olan müşavere mâlûm-ı hümâyunum olmuştur. Cenab-ı hayrünnâsirin nusret-i azimeler ihsan evliye. Gelelim tsmail seraskeri tarafına; Ali Paşa ile Bhcak hanı mabeyni nasıldır? Bazf sıkattan mesmudur; Ali dermiş ki ben Şahin Giray hanlığında.olduğum, gibi müstakil serasker değilim; bundan ne fehm edersin ne? vaktimizin iktizasınca Şehbaz Giray Han gayretlu ve menıduh diyorlar, bir dahi Eflâk voyvodasını (Nikola Mavroyanî) methediyorlar. Zaunım AH Paşa'da nefsaniyet yahut etraf tahriki olmak gerektir; bu kadar giden asker ve zahire telef oluyor diyorlar; şimdi vüzerada i^ş-^ii «Jul aslahü'1-mevcud yoktur; Çerkeş Hasan Paşa da henüz gelmemiş. Ali Paga'nm yanma bir çeri ve cesur ve muktedir bir kapıcıbaşı tâyin olsa ne

dersiz. Münasib ise, değilse yine siz âlemsiz. Münasib olduğu takdirde Dağıstarıî kethüdası Hüseyin Ağa nasıldır? ben size ihale eyledim; heman mesmuum olduğundan bildirdim.
"Eflak başbuğu Bekir Paşa fevt şüd, ymrıe kim başbuğ tâyin ve istih-

Orda vaziyeti ve Ordunun en sıkıntılı vaziyeti vazir-i azamın bazı hudut acelesi yüzünden mühimmatını tamamen almı-
haberleri yarak noksan mühimmatiyle hareket etmesi
ve bir de yalnız seferin Rusya üzerine yapılması dolayısiyle bütün levazımın tsakcı tarafına gönderilmiş olması idi; bundan dolayı ordu sevk ve idaresinde acemi olan serdar-ı ekrem mühimmat gelecek diye epi müddet Edirne'de beklemiş fakat mühimmatın gelmemesine mebni dedi koduyu def için ağır ağır Sofya'ya. doğru gitmeği muvafık görmüştü; bu müddeti istanbuVda. geçir-seydi tam levazımatiyle— bilhassa cebeci, topçu, arabacı ocaklarının levazımatiyle—hareket etmiş olacaktı.
Edirne'de on sekiz gün oturulduktan sonra Sofya'ya doğru hareket edilmişti; bu sırada Avusturyalıların Yaş kasabasını basıp voyvodası Al ek s andri'yi esir ettikleri haber alındı; bunun hali hükümetçe şüpheli olduğu için makamında bırakılması hata idi; bu hâdise sebebiyle Boğdan işi Eflak voyvodasına ve hudut kumandanlarına havale olunarak Yaş kasabasının kurtarılması emrolundu; filhakika devlete sadakatiyle maruf olan eski Boğdan voyvodası Manulaki Bey tekrar 'Boğdan voyvodası tayin olunup gerek onun ve gerek Zihneli Hasan Paşa ile Koban Hanı olup Basarabya'da bulunan Şahbaz Giray Kuvvetlerinin gayretleriyle Yaş istirdat olundu.
Sofya tarafına gelindiği sırada Avusturyalıların Bosna hududunu tecavüz ederek Bosna'nın merkezi olan Travnik'c otuz dört saat mesafesi olan Dobice kalesi taraflarına gelmiş oldukları haber alınması üzerine sevkedilen kuvvetlerle sekiz saat süren bir muharebeden sonra Nemçe kuvvetleri bozulmuş ve ikisi büyük olmak üzere beş top alınmıştır.
Avusturyalıların teşvikiyle İpek, Niş^ Semendire, Pozorof-ca, (Pasarofca) taraflarındaki sırp reayası Koçu isminde bir ser-kerdenin idaresi allında yolları keserek isyan ettiğinden üzerine
dam oldu? keman ınücerred bir sualdir cenâb-ı huday-ı müteal herkalde tevfikat-ı aliyyesine mazhar eyliye. Donaamây-ı hümâyun halen Sarıyer'de lengeren-dâz-ı ikamet bi-emr-i huda havası olmadığından dahi hareket etmemiştir.
*' Ali Paşa'da nefsaniyet yahut etraf ameli bir şey varsa ıslhâ-ı beyn için ne tedbir etmek gerektir? heman siz bilmeniz için vaki gayri vaki bilmem tashih gerektir". (Dolap 1 Sandık 7, Hatt-ı hümâyun 124).

memur edilen Süleyman Feyzi Paşa kuvvetlen * bunları dağıtarak temizlik yapmış ve bu suretle ordu güzergâhı âsilerden temizlenmiştir.
_ , _. Sofya'da bulunulduğu sırada aradan elli gün
Serdar-1 Ekrem JJ\ r °
ordusnnda ilk meşine rağmen harp mühimmatının hâlâ gelme-
intizamsizlık meşinden dolayı beklemekten bıkan yeniçeriler
arasında firar başlayıp sadr-ı âzam bunu önle
mek üzere askeıi talimle işgal ve muvaffak olanları taltif ederek
kılıç ve kalkan oyunlarını seyrederken fırsat gözeden yeniçeriler
birden bire serdar-ı ekremin çadırına hücum ederek Yusuf Pa-
şa'yı kaçırıp gürültü çıkarmışlarsa da güç hal ile işin önüne
geçilmiş ve böyle nizamsız kalabalıkla harbe gitmenin ne kadar
zararlı olacağı takdir olunmakla beraber çaresiz olarak Sofya'da
kalınmıyarak ileri hareket olunmuştur.
Niş'e gelindiği zaman, Belgrad veya Fethülislâm"dan hangisine gidilmesi müzakere olunarak Fethülislâm tarafına gidilmesine karar verilmiş ise de o tarafın dağlık olması cihetiyle Vidin

tarafına hareket olunarak 8 Şevval 1202 ve 12 Temmuz 1788 de Vidin önüne gelinmiştir. .Yeniçeriler burada da ulufe bahanesiyle edebsizlik ederek ağalarını yaralayıp kaçırmışlardır; bunların maksatlarının ulufe bahanesiyle hazineyi yağmalamak olduğu anlaşılarak düşman karşısında bu halin ne kadar feci olduğu kendilerine anlatılıp ulufelerinin verileceği temin olunduğundan bu suretle fenalıklarının' önüne geçilmiştir.
Yeniçerileri böyle iki defa ayaklanmaya sevk eden otuz birinci bölük olduğundan o bölük halkı ordudan çıkarılarak Yer-göğü (giurgiu) muhafazasına tayin edilmiş ve yeniçeri ağası Kelleci Osman ağa da azlolunarak kul kethüdası Emin ağa yeniçeri ağası olmuştur.
Vidin önüne gelindikten sonra Avusturyalılara ne taraftan hücum edileceği hakkında birkaç defa görüşülmüş, nihayet vezir-i âzamin Vidin civarında kalarak düşman üzerine bir serasker ta-
1 Ordunun gerisindeki âsi sırp çetelerini temizliyerek güzergâhı emniyet altına aln k için değerli reisülküttaplardan Süleyman Feyzi Efendi vezirlikle Sofya seraskerliğine tâyin edilmişti (Mühimme 185 s. 14, 1202; evâsıt-ı el). ?

yini takarrür ettiğinden bu hizmet kendisinin arzusı üzerine tecrübeli vezirlerden Yidin muhafızı Kethüda Hasan Paşâ'ya 1 verilerek Avusturya kuvvetleri üzerine gönderilmiştir.
Avusturyalılarla Serasker, kethüda Hasan Paşa Eflak'ın Ordu harbi Kalafat mevkiine geçip ordusunu tertip ettik-
ten sonra Adakalesi 2 tarafına hareket ile Fethülislâm 3 muhafızı Memiş Paşa da kaleden çıkarak yanındaki Balyemez toplarla Tekkeburnu^ndan 4 Orşova veya îrşova'Aaki Avusturyalıları bombardımana başladı.
Serasker Hasan Paşa Adakalesi üzerindeki dağların arkasından dolaşarak Şansi 5 kasabasını geçip İrşora'dan çıkan Avusturya taburları üzerine bir miktar süvari gönderdiği gibi kendisi de (Karantinehane) üstündeki dağlardan hücum ettiğinden düşman Lazarethane istihkâmlarına çekildiyse de şiddetle takip olunarak Muhadiye 6 boğazına doğru kaçtıklarından Lazarethane istihkâmları(zabt olunarak külliyetli ganimet alındı. İmparator Jozef in plânı Belgrad\ muhasara etmekti; bunun için Zemlin taraflarına gelmişti; fakat kumandanları, Osmanlı kuvvetlerinin Vidin üzerinden hududu geçerek Muhadiye, Şebeş ve hattâ Tamışvar taraflarını işgal eyliyeceklerini söyliyerek İmparatoru Belgrad muhasarasından vaz geçirdikleri sırada serasker Hasan Paşa'nm Laz a re t haneyi zabt ettiği haberi gelir gel-
1 Bu Hasan P,aşâ, 1768' seferinde * Mora isyanında Muhsin-zâde Mehmed Paşa maiyyetinde Mora'da bulunarak güzel hizmet görmüş ve sonra Melek Mehmed Paşa kethüdalığından vezirlikle Vidin muhafızı olmuştur. Bundan dolayı kendisine Kethüda Hasan Paşa denilmekte olup daha sonra vezîr-i âzam da olmuştur. Cenaze Hasan Paşa da denilir.
2 Fethülislâm kalesinin üç saat kuzeyinde ve Töno'mn ortasında "Ada-i kebir kalesi" denilen kaledir.
3 Fethülislâm^ Firfin'den Tuna nehri boyu kuzeye çıkılırken nehrin sağ sahilinde büyük kaleyi hâvi mühim askerî bir mevkidir.
* Tekkeburun mevkii küçük bir palanga olup îrşova'nm karşısında ve Tıma'nın sağ sahilinde bulunuyordu, Fususülhikem'i şerheden meşhur mutasavvıf Sofyalı Balı Efendi mensuplarından Gazi Alemdar Ali Baha'nın kabrini ve tekkesini havi olduğundan dolayı Tekkeburnu diye meşhur olmuştur.
5 Şansi, burası Ada kasabası mülhakatından Tuna'nın sağ sahilinde küçük bir nahiyedir, daha açık tâbirle Fethülislâm île trşova arasındadır.
6 Muhadiye; İrşova'dan altı saat mesafede vaki sarp boğazın nihayetinde bir kasabadır. *

mcz hemen Şebeş taraflarına harekete mecbur olmuştu, daha aşağıda görüleceği üzere bu sırada Muhadiyeynin de zabtı neticesinde Avusturyalılar Şebeş'i tahkim ile müdafaa tertibatı almışlardır.

Lazarethane*nin zabtından sonra serdar-ı ekrem ordu merkezini Vidin önünden alıp kısmen Fethülislâm'a naklederek serasker Hasan Paşa'nın Mukadiye* yi zabt etmek üzere gitmesi üzerine ona bir miktar yardımcı kuvvet gönderdiği gibi bizzat kendisi de Beîgrad yolu üzerinde bulunan tnlik kalesi üzerine gitti.

Meşhur Muhudiye Serasker, Kethüda Hasan Paşa, serdar-ı muharebesi ekrernden aldığı yeni kuvvetle Lazarethaneden
hareket ve Tamışvar eyaletinin kilidi olan sarp ve müstahkem Muhadiye boğazına, yürüdü. Evvelâ boğazın etrafındaki tahkimatın elde edilmesi muvafık görülerek ordu sağ, sol ve merkez olarak üçe ayrılıp iptida sağda Akpalanga denilen ve sarp dağın tepesinde bulunup pek müstahkem olan Palanga üç günde zabt ye Palanga'daki beş altı bin Nemçelinin kimi esir ve bir çoğu maktul olup bir miktarı da kaçabilmiştir. Bundan sonra her üç koldan sıkıştırılan düşman mukavemete imkân bu-lamıyarak kaçtığından serasker Hasan Paşa 28 Zilkade 1202 ve 30 Ağustos 1788 c\e Muhadiye'yi.zabt etti ı.

Bu sırada serdar-ı- ekremle M emiş Paşa, çok yüksek bir tepede olan ve serdar kuvvetleriyle Belgrad kuvvetlerinin birleşmesinde ehemmiyeti görülen' tnlik kalesinin zabtı için çalışarak hem karadan ve hem nehirden kayıklarla yapılan tazyik ve lağım atılmak sureliyle Şurası da teslim olmuştur. "Yine bu esnada Nemçe hizmetine girmiş olan sırplı Koçu, Memiş Paşa'yı basmak isterken Memiş Paşa anı basarak esir etmiştir; Koçu Semendi re ile Niş arasında ve îpek taraflarında pek çok erkek, kadın ve çocuk öldürmüş olduğundan gerek kendisi ve gerek avenesi Tuna sahilinde* muhtelif yerlere asılmak suretiyle temizlen-

1 Muhildi} eden kae,an eeueral, Şebeş önüne gelip imparatorla görüşerek tab\e ve siperlerinin fevkalâde muhkem olduğunu fakat Osmanlı kuvvetlerinin dualara rıkıjı oradan tazyik eylediklerini ve hu suretle külliyetli asker telef et-rni'ktrn <;ckİn .i muvafık fiiirdüşîüııü beyan etmiştir.

mislerdir. Koçu'yu yakalamağa muvaffak olan Memiş Paşa'ya vezirlik verilmiştir.

Şebeş muharebesi Osmanlı ordusunun bir kısmı Sancağ-ı şerif ile Vidin'de ve bir kısmı Fethülislâm ve diğeri de înlik'de bulunduğundan serdar-ı ekrem Yusuf Paşa bu üç kısmı İrşova ile Lazarethane arasında topladı * ve bu suretle serdar-ı ekrem Muhadiyevde bulunan serasker kethüda Hasan Paşa kuvvetlerine yaklaştı; yapılan ordu müzakeresinde düşmanın toplanmasına meydan vermeden ve henüz kış mevsimine vakit varken harekâta devam edilmesine karar verildi, bu esnada İmparator Jozef de bizzat seksen binden fazla asker ve beşyüze yakın topla tahkim ettiği Şebeş boğazına gelmesi sebebiyle düşman üzerine gidilmesi kararlaştırılarak öncü olarak Çerkeş Hasan Paşa ve arkasından serasker kethüda Hasan Paşa ileriye sevk olunup serdar-ı ekrem de Muhadiye*ye gitti; fakat Şebeş tarafından top seslerinin gelmesi üzerine Yusuf P a ş a duramıyarak Muhadiye'nin- muhafazasına bir miktar asker bıraktıktan sonra kendisi Şebes tarafına geldiği sırada Serasker Hasan Paşa'dan yirmi bin askerle yardım edilmesi hakkında mektup alması üzerine Muhadiye*deki kuvvetleri derhal Şebeş muharebesine şevketti.

Düşman iyi mevzi aldığı gibi kuvveti de çoktu; Osmanlı kuvveti ise hem az heni de nizamsız olduğundan hücum ve taarruza cesaret olunamayarak * bir çare düşünülüyordu 2. Şebeş ordusunda bulunan İmparator kuvvetlerinin de durumları pek iyi değildi çünkü:

Şebeş'te bulunan imparator, Eflak taraflarında bulunan kumandanlarından general Fabriz'e maiyetindeki otuz bin kişilik .bir kuvvetle Şebeş önünde bulunan Osmanlı ordusunun

1 Serdar-ı ekrem ordusunun böyle üçe ayrılması bir cihetten Osmanlılar lehine bir hal ortaya koymuştu; çünkü imparator casusları vasıtasiyle Osmanlı kuvvetlerinin dört yüz bin kadar olup bunların birbiri ardınca tertip edilmiş olduğunu haber almış olduğundan Nemçe

askerinin kuvve-i mâneviyesi kırılmıştı.

2 Bu sırada orduda kumandanlarına itaat ederek mümkün mertebe intizam altında olan Karaosman-oğlu Ömer Ağa ile Çapan-oğlu (Cabbar-zâde) Süleyman Bey kuvvetleri vardı. *

gerisine gelmesini emretmişti, fakat general Fabriz imparatora gönderdiği mektupta yollar kapalı olduğundan oralardan geçerken yirmi bin kişi telef vereceğinive aynı zamanda elindeki yerlerin Türklere geçeceğini beyan etmiş olduğundan zor durumda bulunan İmparator Jozef ümitsizliğe düşmüştür.

Bu sırada Pançova taraflarında bulunan Memiş Paşa kuvvetleri Semendire taraflarında bulunan Rumeli valisi ve Belgrad tarafları seraskeri Süleyman Feyzi Paşa'nın o havaliyi Sırp âsilerinden temizlemesiyle Rumeli'den muntazaman imdat alınmakta idi.

Serasker ordusuna gelen Koca Yusuf Paşa etrafı tetkik etmiş ve gördüğü büyük bir dağın tepesine çıkarak düşman vaziyetini ve siperlerini gözden geçirmiş ve dağa bir top çıkarılsa düşman siperlerinin döğülerek hayli iş görüleceğini ve bu taraftan yapılacak bir hücumla düşman siperlerinin gerisine düşüleceğini görmüştür.

Bunun üzerine serdardı ekrem Dalkılıç ağalarını huzuruna çağırıp fikrini söylemiş ise de o tarafı gezip gören ağalar, top çıkarmak şöyle dursun kendimiz bile zor çıkabildik; fakat geceleyin dağın o taraf eteklerine siper kazıtırsa düşmana zarar verilir demişlerdir; bu görüşme düşman casusları tarafından haber alınarak kumandanlar siperlerinin döğüleceğini anlayarak telâşa düşmüşlerdir; fakat ne dağa top çıkarmak tedbirine ve ne de siper kazılmasına hacet kalmadan düşmanın zabt olunan bir tabyasının işgalinden sonra İmparatorun zoruyla tutunabilen ve zaten üç taraftan sarılmış olan Avusturya kuvvetleri Osmanlı ordusundaki bir zafer şenliğinden Türk ordusuna imdal geldiğini zannederek ı Muhadiye'den getirilen piyade kuvvetlerinin taarruzlarından

1 Şebeş galibiyetine takaddüm eden günlerde Kaplan-ı derya G az İ Hasan Paşa'dan orduya gelen haberde ruslartn Özi (Dinyeper) nehri ağzındaki Pirezen adasi'nı aldıkları bildiriliyordu: Yusuf Paşa ordusundaki heyecanı arttırmak için bu haberi tersine çevirerrek Özi önünde Ruslar mağlup edilmiştir diye divan efendisine bir mektup yazdırarak askerler arasında okutup îlân etmiş olduğundan bu muzafi'eriyet haberinden Osmanlı kuvvetleri heyecana geldiği gibi düşman ordusu da bunu imdad geldi yolunda haber aldığından ve zaten bu sırada Mu/ıarfiye'deki yeniçeri kuvvetleri Şebeş önüne geldiklerinden bu haber Nemçe askerînin kuvve-i mâneviyelerini kırarak siperlerini terk etmelerine se-beb olmuştur. *

evvel geceleyin süvarileri geri bırakarak siperlerini terk edip çekilmişlerdir (19 zilhicce 1202 ve 20 Eylül 1788). Avusturya kuvvetleri kaçarken bir köprüyü geçtikleri sırada iki asker arasında içki satın almak meselesinden çıkan bir kavgada Türk geldi diye çıkan şayia üzerine asker birbirini kırıp çiğneyerek kaçmıştır. Şebeş muharebesi onbeş gün sürmüştür.

Şebeş'âen kaçan düşmanın peşini bırakmıyan Çerkeş Hasan Paşa, arkadan yetişen serasker Hasan Paşa kuvvetleri Şebeş kasabasına yakın bir mahalde Nemçelilcri sıkıştırıp mağlup ederek onları Şebeş kasabasının içine tıkmışlar ve sonra da kasabaya ateş vererek birçok Nemçeliyi kılıçtan geçirmişler ve kaçmağa muvaffak olanlar Logos tarafına can atmışlardır. Bu harpte bin esir, birkaç top, cephane arabaları ve bir hayli silah ve mühimmat elde edilmiş ve İmparator ile yeğeni Arşidük Fransuva esir olmak tehlikesi geçirmişlerdir.

„ . „ Bu Şebeş galibiyetinden başka Pançcva taraf-
Memış Paşanın , . .
muvaffakiyeti larına sevkedilen M e m i s Paşa kuvvetleri
de yaptıkları harekâtta o havaliyi alt üst edip Pançova'yı yakmışlar ve Tuna'nın sol sahilinden Beigrad^ın karşısına kadar olan yerleri vurarak elli binden fazla esir almışlardır; bu seneki

seferde elde edilen Nemçe esirlerinin miktarı Osmanlı ordusunun iki mislini bulmuş* seksenden fazla top elde edilmiş ve diğer eşya, mühimmat, cephane ve sairenîtı hesabı kabil olmamıştır.

Son vaziyet Vezir-i âzam karargâhını Şebeş*teki düşman ordugâhı mahalline naklettirdikten sonra daha içerilere Logos taraflarına akınlar yapılarak ordunun yiyecek ve sair ihtiyaçlarının geriden gelmesine lüzum kalmadan ganimet maliyle idare edilmiştir.

Bundan sonra ordunun harekâtmırı ne suretle olacağı görüşülerek mevsimin geçmesine mebni daha ileri gidilmeyip düşman memleketi içine akınlar yapıldıktan sonra avdete karar verilmiş ve Muhadiye ile Lazarethaneye muhafız kuvvetler konularak kıs karargâhı olan Şumnu'ya gidilmek üzere Vidin't* gelinmiştir.

„ _ , . Osmanlı ordusunun avdete karar vermesinden

Ordunun avdeti _

ve Avusturya- sonra Avusturya kuvvetleri taarruza geçerek lılann taarruzları i daha vezir-i âzam'Şiimnu karargâhına gelmeden evvel Muhadiye, Lazarethane^ Aktabya ve Pan-çova taraflarını geri alarak yukarıda adı geçen üç mevkideki kuvvetler mukavemet edemiyerek çekilmeğe mecbur olmuşlardır. Pançova taraflarını zabt ederek büyük gayreti ve kahramanlığı görülmüş olan Memiş Paşa Muhadiye muhafızlığına tayin olunup gelirken kuvvetli bir düşman fırkası kendisini karşılayarak elindeki cüz'i kuvvetile çarpışmış ve birkaç adamı kalıncaya kadar döğüştükten sonra esir düşmüştür.

Yine bu sırada Avusturyalılar, Bosna üzerine yüklenip huduttan içeri girdiğinden Bosna valisi asker ve zaıire ile yardım istemiş ve Bosna'ya giren düşman Novi ve Dubiçe'yi zabtettiğinden bu hal Avusturyalılara karşı olan galebeyi müteakip vukua gelen kayıplara munzam olduğundan büyük teessürü mûcib olmuştur. Avusturya cephesindeki vaziyet bu fena şekli aldıktan başka Rus cephesindeki muvaffakiyet sizlikler dolayısiyle Özi ve Bender taraflarına yardım edilmek üzere 13 Safer 1203 ve 13 Kasım 1788'-de Rusçuk karargâhına . g-elinmiştir.

Şumnu'ya gelindiktin sonra vaziyet hakkında müzakere olunarak Rusların Boğdan'a girdikleri ve Eflak'ın bir kısmının işgal edilmiş olduğu düşünülerek orcki merkezinin Edirne olması ciheti ileri sürülmüş ve.JVu hususta Edirne, Şumnu ve Rusçuk'tan ne tarafta kışlanma^ muvafık olacağı müzakere olunmuş ve uzun münakaşadan sonra serdar-j ekremin bazı mütaleası neticesinde Ruscuk'da. kışlanmasına karar \erilip Rusçuk ve Yergöğü kalelerinin tahkimine başlanmıştır ı.

Rusya Cephesi

*,. - Bilmünasibe daha yukarılarda söylediğimiz gibi

vaziyeti : Osmanlı - Rus muharebesi Özi muhafızının Ku-

burun kalesini almak üzere yaptığı taarruzla başlamıştı: Osmanlı hükümeti Ruslara harp ilân etmekle beraber

1 Koca Yusuf I'a^a'nın Avusturya cephesindeki muharebesine dair (.izycdarzâ'îe Bursalı Bahneddin Ahmed Efendi'nin lıir tarihçesi olup bir nüshası Millet kütüphimrwndedir. ♦

ordusunu tamamen hazırlamamış ve aradan altı ay geçtiği halde vaziyete bir çeki düzen verememiş olup bunu serdar-ı ekremin Avusturya üzerine giderken arkadan gelecek erzak ve mühimmat ve askeri beklememesi meydana koymuştu; bereket versin, Halil Hâmid Paşa, Ruslarla bir harbin zuhurunu muhakkak addettiğinden kaleleri tahkim ile iktiza eden asker ve mühimmat ve erzakı oldukça doldurmuş ve menzil teşkilâtı da vücuda getirmiş olduğundan muharebede evvelki 1768 harbi gibi kahkari bir mağlubiyet görülmemişti; hattâ Halil Hâmid Paşa'nın hazırlığı dolayısiyle Koca Yusuf Paşa sefere giderken bu hazırlığa işaret olmak üzere (sefere ben gitmiyorum Halil Hâmid Paşa gidiyor) demişti. Fakat Ruslara harp ilânında acele eden Yusuf Paşa bütün bu yapılmış işlere güvenerek kendisi bir şey yapma mıştı; bereket ki

Rusyada iyi hazırlanmamış olup taarruza geçe, cek durumda değildi; o da hazırlıkla meşguldü.
Avusturya'nın da Ruslarla harbe girmesi ve serdar-ı ekrem Yusuf Paşa'nın Avusturya cephesine hareketinin takarrürü üzerine Rusya cephesinin kara seraskeriliği (İsmail seraskeri) sabık sadr-ı âzam Şahin Ali Paşa'ya verilmiş ve deniz tarafı da kap-tan-i derya Gazi Has.an Paşa'ya tevcih edilmişti; fakat Kıl' burun vakasından sonra azledilen Şahin Ali Paşa'nın yerine Yeğen Mehmed Paşa getirilmiş ise de bunun işe başlamadan vefatı üzerine Şahin Ali Paşa tekrar tayin olunduğundan bu hal Şahin Ali Paşa'da bir yeis uyandırmış ve sadr-ı âzamin kendisine karşı istirkab tavrı da bu yeis ve teessürü arttırdığından işi sağlam tutmamıştır.
Rus cephesinde Koban Hanı Şehbaz Giray, Basarabya"-daki tatarları etrafına toplamış ve oldukça bir kuvvet vücuda getirmişti; fakat butlan, elindeki kuvvetlen iyice idare edememiş ve Kırım sultanlariyle mirzalarını memnun bırakmamıştı; bundan dolayı Şehbaz Giray'dan ümit edilen bir muvaffakiyet beklenemezdi.
Rusların baş kumandanı Potemkin olup bunun kumandası altında müteaddit ordular vardı. Bunlardan başka Koban yani Kafkasya'da da kırk bin kişilik ayrı bir Rus ordusu bulunduğu gibi Tiflis Hanı da Ruslara tâbi olup elinde mühim kuvveti vardı. Yüz oniki bini Potemkin kumandasında olmak üzere Rus ordusu

mevcudu iki yüz elli bin kadardı. Buna mukabil Rus cepheli seras keri fena durumda olup düşman kuvvetleri karşısında kuvvetle duracak halde değildi. Serasker Şahin Ali Paşa yukarıda söylediğimiz sebeplerden dolayı 3768 seferindeki gayret ve faaliyetinin aksine olarak işi maşa ile tutmuş ve zaten zabt ve rabtı olmayan kuvvetler arasından firarlar başlamıştı.
Boğ nehri yani Aksu taraflarında bulunan Pot-9 ı cm kin Boğdan taraflarının işgali için gönde-
rilen Avusturya kuvvetlerine yardım etmek üzere Sollukif ismindeki generalini Yaş taraflanna memur edip her iki düşman kuvvetinin birleşmesiyle o tarafların muhafazasına memur olan Şehbaz Giray ile Boğdan başbuğu Mikdad Paşa, mukavemet edemiyerek çekilmeğe mecbur olduklarından Yaş kasabası düşmanın eline geçti.
Yaş'ın düşmesi üzerine Hotin yolu kapanıp kuzeyde kaldığından Rus ve Avusturya kuvvetleri tarafından şiddetle muhasara olunup ismail ordusunda'n yani Rus cephesi seraskerliğinden yardım edilememesi üzerine kale Ruslara teslim olarak içindekiler Bender ve İsmail cihetine geçmişlerdir (İ203 Safer 1788 Kasım).
Ruslar Azak denizini ve Kırım'ı ele geçirdikten Karadenizde Rus- r. , . n
.... , . ■,
sonra. Karadeniz de muhım bir donanma vücuda getirmişler ve evvelce Osmanlı gölü halinde bulunan Karadeniz*At Osmanlı, sahil ve;şehirlerini tehdid eden bir vaziyet almışlardı K Bundan dolayı bu seferki muharebede Osmanlı donanması Karadeniz'de Ruslarla çarpışmak zorunda kalmakta idi.
1202 H.1788 M. de Osmanlı donanması G^azi Hasan Paşa kumandasiyle İstanbul'dan hareket ederek Rusların muhasara etmek istedikleri özi kalesi Önüne gelip Osmanlı ince donanmasiyle Rus ince donanması arasında birkaç defa çarpışma olmuş ve bu çarpışmada Osmanlılar fazla zayiat verdikleri için bu yüzden Os-
1 Karadenizdeki Rus donanması bir fırtına esnasında dağılıp bunlardan birisi Karadeniz boğazına düştüğünden zabt olunmuş ve geminin üzerindeki işareti kaldırılarak pâdişâhın (I. Abdülhamid'in) emriyle Kerem-i bari ismiyle Osmanlı donanmasına katılmıştır (25 Muharrem 1202 tarihli buyruldu, Cevdet tasnifi Hariciye vesikaları 3773). t

manii ince donanması eksilmişti; bu vaziyet üzerine özi kaleci Önünde duramayan Kaptan Paşa donanma ile oradan ayrılırken özenin kara tarafından muhasara edilmesi ihtimaline

mebni özi limanına bir miktar ince donanma ile beş çekdiri bırakmış ve Rusların büyük donanmasını aramağa çıkmıştır; fakar Gazi Hasan Paşa'nin özi önünden ayrılmasını müteakib Ruslar özi nehrinin mansabındaki Kerson'da ne kadar ince donanma varsa hepsini Özi önüne sevk edip oradaki Osmanlı ince donanmasını sıkıştırmış ve kaçırmıştır (1202 Şevval ve 1788 Temmus).
Bu sırada Rus donanmasının Avlita yani Sivastopol limanından kalkıp kendi üzerine geldiğini Haber alan Gazi Hasan Paşa, Yılan adası açığında tesadüf ettiği Rus donanmasiyle yaptığı muharebede düşman donanmasını mağlup ederek Sivasto-poPa kaçırdıktan sonra liman ağzına gelip demirlemiştir,
«... . . Kuzeyde Osmanlı hududunun kilidi mesabesinde
Usa kalesinin in • •
muhasaran * • °Ian Ozi kalesi Ruslar tarafından muhasara edilmişti; buranın kurtarılması hem kara hem de denizden kabil olacaktı; sahilin sığ .olması dolayısiyle denizden yardım edilmesi ancak ince donanma ile mümkündü; halbuki Rus ince donanmasiyle vaki olan ilk temasta Osmanlı ince denanma-
1 I. Abdülhainid harbin ihtidasından beri bu Özi kalesi müdafaası için vezir-i azama bir hayh hatt-ı hümâyun göndermiştir. Onlardan birisi de suretini aşağıya koyduğuni beyaz üzerine yani resen gönderilen hatt-ı hümâyundur.
Benim vezirim,
Mââzallahü teâla derya tarafından eyyam-ı şitada özVye. hücum eder ise ne tedbir olunur? Büyük kalyonlar şitaya kalmak ınümkin olmadıkta, bazı sagirce sefineler ve şalopeler Hoeabey limanında ve Pizezen adası tarafında kışlamak mü m kin olmak gerektir zannederim; bu gece alimallah (* ^j .üıti*) ve Kefâhihi sabahı ihya eyledim; saat sakizden (alaturka) beru bîdânm. Allah ve Resul aşkına ne ise tedbir, hemen istihkam veresin. Bu Arnavud gailesinin bertaraf olması ne yüzden ise Allah için gâile-i merkum-ı def ve hemen tayin olunan paşaları dahi tanzim edesin; ISemçe dahi nakz-ı ahdeder ise elbet asi Arnavud ol tarafa döndüyse müşkil-i azim olur; hele benim bildiğim budur; ha tınma geleni yasıyorum, heman Allahü Teâlâ hazretleri teshil evliye âmin (Abdülhamid dosyası Nr. 10, Vesika 1707).
Filhakika özi işi padişahın dediği gibi çıkmış olup Arnavud isyanı da aynı suretle büyüylp âsi Arnavutlar Nemçe kuvvetleri arasında bulunmak suretiyle Osmanlı askerleriyle muharebe ederek Avusturya'ya'hizmet eliniş)erdir.

sının mühim kısmı zayi olduğundan Kaptan Paşa İstanbul'dun ince donanma ile .Sinop'ta hazır olduğu bildirilen askerin toplanmaması üzerine aynı zamanda asker de istemişti.
îşte karadan ÖzÎ'yi muhasara eden Ruslar, Osmanlı ince donanmasının mağlubiyetinden sonra almış oldukları tertibat üzerine deniz tarafından da burasını muhasara altına almışlardır; bunun üzerine Gazi Hasan Paşa, donanma ile Özi limanı ağzındaki Pirezen adası önüne gelip donanmasının sığ sulara gideme-mesinden dolayı bir iş göremiyerck ıstanbuVdan ince donanma ile dalkılıç ismiyle fedai kuvvetleri istemiş ve karadan da otuz bin kişilik bir kuvvetin acele özi tarafına şevkini bildirmiştir; halbuki karadan ÖzVye yardım şöyle dursun bir taarruz vukuunda serdarın İsmail'de tutunmasına bile imkân olmadığından Hami d Hüseyin Paşa kumandasında olarak kaleyi kahramanca müdafaa eden özi muhafızlarının akıbeti Allaha kalmıştı.
Özi muhafızı Hâmid Hüseyin Paşa, düşmanın üç aydan beri yaptığı hücum ve beş defa yürüyüşüne karşı yapılan mukavemeti ve askerin azlığını gerek muhafız ve gerek kadın ve çocukların telef olduklarını orduya göndermiş olduğu bir mektup ile arzederek acele kuvvet gönderilmesini istemiş ve kendisine bizzat vezir-i âzam tarafından yardım edileceği bildirilmiş ise de imkân bulunamamıştır ı.
Kaptan Paşa Pirezen adası önünde bulunduğu sırada Sivas-topoVdatı çıkan Rus donanmasının bazı.parçaları Sinop tarafları-

1 Hâmid Hüseyin Paşa'nm vaziyeti izah yollu gönderdiği tahriratına cevap olarak yollanan Evahir-i Muharrem 1203 (1788 Aralık) tarihli fermandan:
Sen ki vezir-i gayjur-ı müşarünileyhsin, bu defa ordûy-ı hümâyunuma vürâd eden kaimende üç aydan beni Moskovlu'nun Özi serhaddini hasr u tazyik île beş defa yürüyüş edip taife-i askeriyenin kıüetinden kat-ı nazar tûl-i müddet îeyl ü nehar vukubulan muharebat hasebiyle asakir-i nıuvahhidin nisvaıı ve sıb-yanm ekseri mecruh şehid ve Kapudan-. derya Gazi Hasan Paşa'nın bahren ianesi derkâr olup ancak berren imdat gelmediğinden ve bahren gönderilen dal kılıçların dahi ser hadde duhûlüne tarîk bulunamadığından ahval-i serhad perişan ve düşmanın hasr ve tazyike ikdamı aşikâr olmaktan ıâşi merhamet ve şefekat ve bilvücuh imdat ve ianet olunması tahrir ve iş'aı- olunmuştur.
Hâmid Hüseyin Paşa'nın vaziyeti izah ve yardim için yazdığı tahrirat fermamla bu suretle kaydedildikten *onro bizzat vezir-i âzamin yardıma gej-mokte oldugi' \e n gelmeden evvel'bazı yerlerden yardım edilmesi hakkında Vab"rieıılеr<; fer m hır gönderildiği Kvu4işine yazılmıştı^ (Mühimme 185, s. 247).

m bombardıman etmişlerdir; bu sırada sert bir lodos rüzgârının esmesini fırsat bilen Gazi Hasan Paşa özi kalesine; bin be&ytiz asker ve bir hayli odun koyduktan sonra İstanbul'a, gelmiştir (1203 safer sonlan* ve 1788 Kasım).
Donanma ile Büyükdere Önüne gelmiş olan Gaai Hasan Paşa'yj ayağı toziyle Birinci Abdülhamid davet ederek bir yüz aklığı gösterilmemesinden dolayı bir az sertçe olarak kendisinden bunun sebebini sorması üzerine Kaptan Paşa pervasızca:
— Pâdişâhım bizim kavi ve kararımız kara tarafından oıŞ duy-ı hümâyun ve deniz tarafından donanmay-ı hümâyun düşman üzerine gidecek değil mi idi? Ordu Nemçe üzerine gittiğinden Ruslar da bütün kuvvetleriyle özi üzerine yüklenip galib oldu. Padişahım kulunuz bir adamım Eflatun dahi olsam bu kadar asker ile mukavemet olunamaz) cevabını vermiştir; fakat bu muvaf-fakiyetsizlik Gazi Hasan Paşa aleyhdarlarınm pâdişâhı Hasan Paşa'dan soğuk tutacak faaliyetlerine sebeb olmuş ve sadaret kaymakamı ile şeyhülislâmın sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf Paşa ile muhabereleri neticesinde Gazi Hasan Paşa'nın Kaptan Paşalıktan alınarak kara seraskerliğine nakli takarrür etmiştir.
Kara ordusundan özVye, yardım edilememesi İsmail seraskeri Şahin Ali Paşa'nın azline sebep olmuş ve yerine Hasan Paşa getirilmiştir; fakat iş serasker değiştirmekle halledilemcyip ordudan kaçanların miktarının artması ve bunların takip edilerek ceza görememeleri neticesinde serasker ordusu mevcudu yedi sekiz yüz kişiden ibaret kalmıştı; Zihneli Hasan Paşa dağılan askerden toplayabildiklerini yanına alıp ismail'den çıkarak ancak üç bin askerle Han tepesi mevkiine kadar gidebilmişti. Serasker kuvvetlerinin daha kuzeyinde Yay'ın düşmesinden sonra Bender taraflarına çekilen Şehbaz Giray kumandasındaki tatar kuvvetleri vardı, fakat bunların çoğu da etrafa dağılmış olup zaten akıncı kuvvetini teşkil etmiş olan tatarların mevcudunun azalmış bulunmasından dolayı bunlardan ümit edilen istifade mümkin değildi; hattâ Şehbaz Giray serdar-ı ekrem ordusundan imdad ve zahire istediği gibi Rusların yapacakları taarruzun fena netice vererek Tund'nın öbür tarafına geçmeğe mecbur olacağını arzederek mutlaka yardım istemişti.

Şehbaz Gir ay "in yazdığı doğru olmakla beraber kendisinin Kırım şehzadeleriyle mirzalarını darıltıp her birisinin bir tarafa çekilmesine sebep olmasından dolayı hakkında yapılan tahkikatın sabit olması üzerine Hanlıktan azlolunarak yerine Özt'ye imdad etmek şartiyle Vize kasabasında ikamete memur edilen Baht Giray, Koban Hanı tayin edildi (1203 cemaziyel-evvel 1789 Şubat).
Bu sırada Rusçuk'ta kışlamakta olan serdar ordusu da her cihetten pek büyük bir darlık içinde bulunduğu için ne Koban Hanına ve ne de o taraflara asker ve yiyecek gönderecek durumda değildi; hudutlarda kışlamak üzere eyaletlerdeki nüfuzlu ayan ve voyvodalara kudretlerine

göre kendi bedenlerinden asker tertibini havi listeler gönderildiği gibi mirili olarak yani maaşları devlet hazinesinden verilmek üzere ayrıca asker yazılması takarrür etmişti; bu defterlere göre sekiz cephe için ı elli üç bin atlı ve yüz altmış iki bin yaya —ve yeniçeri ilâvesi de dahildir— isteniliyordu a. Fakat -üç ay evvel tertip edilen bu asker gelmediği gibi hareketlerinden de haber yoktu bu suretle cepheler az kuvvetle kalmışlardı.

İşte donanma ve kara ordusu bu halde iken vaziyeti müsait gören Rus kuvvetleri Özi boğazmdaki Pirezen adasını işgal edip özVyi dört taraftan sıkıştırmakta idi; serdar ı ekrem de ordunun müzayekasından bahis * ile İstanbul'a. * arizalar takdim ediyor ve kendisinin hazırlıksız olarak çıkardığı harp neticesinde ordunun fena durumundan şikâyet ile yardım isteniyordu; bu yazdıklarına, kendisini teşcîden başka cevap verilemiyordu; hattâ Birin-i Abdülhamid, vezir-i âzam ve serdar-ı ekreme:

Benim vezir-i âzamim

İş bu telhisin malûm-ı hümâyunum olmuştur, ol tarafta şita-nın şiddeti mesmuumdur; hoşimdi tnşallah-ü Taâla Cenâb-ı Hakkın bunda dahi bir hikmet-i hofiyye ve lûtfu inayeti vardır; vüzeramızda gayret olmadığı malûmumdur; Hakteâla imdad eyliye. Alimalla senin sadakat ve gayretin nezd-i hümâyunumda zahirdir;

1 Bu sekiz cephe özi, Bender, Hotin, Boğdan, Eflak, Karayuva, Vidin, Belgrad ve Bosna'dır.

„ 39

2 Sadaret mektubî kalemi defteri "T" *

Cenâb-ı Bari uğurunuzu küşad eyliye; ben dahi gece, gündüz duadayım seni ve seninle bile din ye devlet'i aliyyeye sadakat ve gayret üzere hizmet edenleri vahdaniyet-i bâriye vedia eyledim; bundan böyle inşaallah havalarda küşayiş memuldur; hemen ÖzVye imdad hususu senden matlub-ı hümâyun umdur;" hatl-ı hümâyununu göndererek onu dua ile teşci ediyor ve ÖzVye mutlaka yardım edilmesini istiyordu.

Filhakika pâdişâhın ÖzVye yardım edilmesini istemesi üzerine Yusuf Paşa Rusçuk'ta, müteaddid görüşmeler yaparak buraya yardımı a*rzu etmiş ise de yolların kapalı olması sebebiyle buna imkân görülememiş ve nihayet kendisi üç bin kadar hafif kuvvetle bizzat gitmeği muvafık görüp hazırlık yaparken kalenin düştüğü haberini almıştır.

Özi'nin düşmesi: Bizzat Mareşal Potemkin tarafından günden güne daha fazla sıkıştırılıp hiçbir taraftan yardım gelmeyen Özi kalesinin barınacak yeri kalmadığından mukavemet edilemez hale gelmişti; kışın şiddeti dolayısiyle Ruslar muhasarayı kaldırmayarak zeminliklerde kışlıyorlar; fakat ordularındaki kıtlıktan-dolayı çok telef veriyorlardı; lâkin Potcmkİn kat'i surette özVyi almağa azmettiği için sebat göstermekte idi; nihayet en son çare olarak yürüyüşle kaleyi düşürmek istedi; Özi istihkâmlarının, nehir tarafından zabtı takarrür etti; suyun soğuktan donmasından istifade ile yapılan yürüyüşte müdafiler-deıı hepsi şehit oluneaya kadar mukavemet ettikten sonra özi düşman eline düşmüştür (-1203 rebiulâhır ve 1789 Ocak ihtidaları), özi kalesinin düşmesine sebeb kalede bulunan ^»l* kadının düşmanla gizlice haberleşip onun taiİfiyle su kapısından yürüyüş etmelerf olmuştur I.-

Huşlar Özi muhasarasında yirmi binden fazla telef vermişlerdir. Potemkin, özenin işgalinden sonra üç gün üç gece yağma ve katliam emrettiğinden bu üç gün, üç gece içinde ahali ve askerden yirmi beş bin kişi şehid edilmiştir 2.

1 O tarihte yazılmış Mecmua, Numara 5" (Türk Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumuna devredilen kitaplar arasında), s. 60.

- &st'nin sukutu İstanbul'da şayi olmuş ve pâdişâh pek mahzun olup bunun hakikat cdup olmadığını tahkik içîn orduya'yassın ÖzVdcn firar edenlerden birisini de lıcrober olarak göndermişti. Gönderilen memur tahrîratı Yusuf Pa-

ÖzVnin zabtından dolayı İkinci Katerina başkumandan mareşal Potemkin'e yüz bin ruble ile

bir mücevher asa ve birinci rütbeden şövalyelik alâmeti olan Sen Jorj nişanı ve Kazak hatmanlığı rütbesini vermiştir; Özi kalesinin muhasarası ibtida karadan kuşatılmak suretiyle yedi ay sürmüştür.
Birinci Abdülhamid, Rus harbinin ihtidasından itibaren Özi kalesinin müdafaası ve muhasara edilmesinden sonra da kaleye yardım edilmesi hakkında müteaddit hatt-ı hümâ yunlar göndermiş olduğundan buranın düşman eline geçtiği bildiriılince bu hal kendisine pek ziyade dokunmuş ve hasta olmuştur x. Sadaret kaymakamı ÖzVnin düştüğünü haber verdiği sırada muharebelerde böyle haller olmuştur; evvelce de yine düşman eline geçmişti; yolunda padişahı teselli etmek istemiş ise de pâdişâh bu telhisin üst kenarına:
— Bu maddeler benim dahi malumumdur; benim gücüme gelen, bizim devletimizin tekâsülüdür; yoksa malikül mülk Allahü azimüşşandır" dedikten sonra Özi, Hotin ve Kırım'ın Ruslardan islâm eline geçmeden Allah ruhumu kabzetmesin demiştir.
Ruslara karşı Osmanlı - tsveç anlaşması
Onikinci ŞarTdan beri müşterek düşmanları olan Ruslara karşı Osmanlılarla İsveçliler arasında bir yakınlık olmuş ve hattâ bu yakınlık Birinci Mahmud zamanında 1153 H./1740 M. de bir ittifak şeklinde de kendini göstermiştir.
1768 Osmanh-Rus seferini takip eden Kırım meselesi dola-
şa'ya vermiş ve o da güya tahkik ettirmiş ve ÖzVnin sukut etmediğini İstanbul'a yazıp özVden firar eden şahsı da Öldürtmüştür. ÖzVnin düşmediğine sevinen fakat şüphe içinde bulunan I. Abdülhamid buna inanır görünüp kurbanlar kestirmiştir. (Yukarıda zikr edilen Mecmua 58. s. 60).
1 İşbu takrir (ÖzVnin düştüğü takriri) alimallah ve kefâ bihi beni yeniden mükedder etti; bu kadar ehl-i islâmın rical ve nisa, kebir ve sagir kefere elinde esir olmak. Lahevle velakuvv.ete illabillah; yarab senden niyaz-i âcizânem kal'a-i mezbun yine âdâdan dest-i islâme nasib ettiğin günleri göster ve sebeb-i taksirat edenleri dünyada kalır ve ahrette azaba giriftar eyle. Gayrı berren ve bah-ren her kim ki sâ'y etmez ise Cemâlullah ve şefâat-i resulullahtan mahrum ola. tşte âteş-i hüzn ü kederim ile duam kabuldür; isterseniz işbu hattımı kaptan-paşaya ve sair iktiza edenlere iraet oluna. (Başvekâlet arşivi, Dolap 1, Sandık 5, hat 126).

yısiyle husule gelen gerginlik ve bu gerginliğin muharebeye sebep olacak bir durum arzetmesî sırasında Rus hükümeti tsveç devletinin elinden almış olduğu bir kısım Finlandiya'nın diğer kısmını da elde etmek işini sonraya ve müsaid bir zamana bırakarak isveç kiralı Üçüncü Güstav'a karşı dostluk gösteriyoıdu; hattâ bu dostluğu teyîd için Katerina bizzat îsveç kiralının ayağına gitmeği ihmal etmemişti.
Katerina bu zahiri dostluğu ile beraber el altından İsveç asilzadelerini kıral aleyhine tahrik etmeği de ihmal etmiyor ve isveç'in elindeki Finlandiya ahalisini ayaklandırmak istiyordu. Katerina'mn bu tahriklerinden müteessir olan İsveç kiralı, Rusya'ya karşı münfail ise de harp etmeğe cesaret edememekte idi.
İşte bu sırada Osmanh-Rus harbi îlân edilince Ruslara karşı vaziyet almış olan ingiltere ile Prusya'dan evvelkisi isveç'e yardım için Ballık denizVne donanma göndermek ikincisi de para vadetmek suretiyle İsveç kiralını Ruslara karşı harbe teşvik etmişlerdir. Bu teşvikten cesareti artan İsveç kiralı îstanbııVdaki elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetine müracaat ederek asker ile Rusları hem deniz ve hem karadan meşgul edip kuvvetlerinin bir kısmını ve Baltık donanmasını kendi tarafında tutarak Osmanlılara bu suretle yardım etmeği teklif ile buna mukabil masrafına karşılık olarak Osmanlı hükümetinden senede üçer bin kise akçe istenmiştir. ,
Bu teklife mukabil Osmanlı hükümeti, asker hazırlayıp durmakla beraber böyle bir yardımın yapılamıyacağını eğer muharebe ederlerse istenilen paranın verileceğini bildirmiş fakat buna karşı îsveç^ elçisi muharebe seneleri sekizer bin ve daha sonra on sene müddetle üçer bin kese akçe verilirse isveçli harp eder deyip Osmanlı hükümeti de bunu kabul ettiğinden îsveç kiralı

Diyet meclîsinden aldığı karar üzerine Katerina'ya bazı taleb-leri havi gönderdiği ültimatomun reddedilmesi üzerine Rusya'ya harp açmıştır 1.

1 İsveç kiralı bu ültimatomunda evvelce İsveç'e ait iken elinden alınan Karelya ve Finlandiya'nın iadesi Kırım'ın istiklâli ve Osmanlı hududunun 1768 seferinden evvelki hale gelinceye kadar harbe devam edileceğini ve Rusların sefer hazırlığından vazgeçmelerini bildirmiştir.

Îsveç-Rus muharebesine takaddüm eden günlerde Kateri-na geçen J768 seferinde olduğu gibi Rus hizmetinde bulunan Grik isminde bir îngiliz amiralinin kumandasında olarak Battık denizV ndeki Rus donanmasını Akdeniz'e göndermek üzere çıkardığı sırada İsveç'le muharebeye tutuşması üzerine Rus donanması Akdeniz'e gidememiştir; Eğer bu Rus donanması Akdeniz'e gelebilmiş olsa idi Osmanlı donanmasının Karadeniz'de meşgul olmasından dolayı Akdeniz'deki adalar ile sahillerde ve Mora ile Mısır'da vaziyet çok ciddî ve nazik olurdu 1.

İsveç Rus muharebesi hem kara ve hem de denizde devam ettiği sırada Danimarka devleti, Ruslarla ittifakına mebni İsveç'e haıp açıp bazı başarılar elde ettiyse de İngiltere ve Prusya devletlerinin Danimarka'yı tehdid etmeleri üzerine Danimarka harpten çekilmeğe mecbur olmuştur.

isveç hükümetinin Ruslarla muharebe etmekte acele etmesi kendisi hesabına zararlı olmuş ise de bu harbin Rus donanmasının Akdeniz\ geçmesinden evvel ilân edilmiş olması Osmanlı devleti hesabına isabetli olmuş 2 ve bu suretle Osmanlı devleti Akdeniz'de emniyet içinde kalmıştır 3. *

Osmanlı hükümeti vereceği para meselesinde İsveç'le anlaşmış ise de Avusturya'nin-da harp îlân etmesi ve bu yüzden harp masraflarının bir misli daha artması üzerine hükümet her sene İsveç hükümetine vermeği kabul etmiş'olduğu parayı veremediğinden iki taraf arasında ..t'esbit edilen itîifaknâme tasdik edile-miyerek is uzamıştı. ,

1 Osmanlı hükümeti 1768 seferinde Rus donanmasının Akdenize gelmesinden dolayı bu defa ihtiyatlı davranıp JVforo'mn muhafazası için mümkin mertebe hazırlık yapmış, jalelere asker ve mühimmat koymuştu (Mühimme defleri, 185, s. 86, Sene 1202 Receb).

2 1203 H. (1788 M.) senesinde de Fransa sefareti tercümanı Foııton Prusya ve İngiltere'nin teminatına rağmen elçisi namına Bab-ı âli'ye verdiği muhtırada rusİarm Baltık filosunun Akdenize gelmesi ihtimalinden bahis ile uyanık bulunulmasını tavsiye etmiştir. Cevdet tasnifi, îHariciye vesikaları Nr. 3755).

3 lîu İsveç-Kus muharebesi her iki tarafın da galip ve mağlup olmalariyle bir aralık beraberlikle devam etmiş ise de daha sonra İsveçlilerin denizdeki bazı muvaffakiyetleri üzerine mağlubiyet ruslarda kalmış ve 1204 H. (1790 M.)Me İspanya hükümetinin tavassutiyle Varen mevkiinde sulh olup her iki devlet de harpten evvelki hudutlarına çekilmişlerdir. *

Filhakika İsveç'in Rus donanmasını Akdeniz'e çıkarmamak hususunda Osmanlı devletine hizmeti büyük ise de hükümet, ordularına bile para tedarikinden âciz olduğundan mukavele mucibince isveç'e vermesi lâzım gelen taksiti ödeyememekte idi; buna rağmen müşterek düşmana karşı Osmanlı hükümeti ile İsveç hükümeti arasında ve 1203 şevval 18 ve 1789 Temmuz 11 de İstanbul'daki İsveç elçisinin murahhaslığiyle Üçüncü Selim'in cülusunu müteakip Beykoz'da bir ittifak ahidnâınesi imzalanmıştır1.

İsveç'le Rusya arasındaki muharebede daha sonraları denizde Ruslara karşı muvaffak olan ve malî vaziyeti cihetinden fena duruma düşen İsveç nihayet Ruslarla anlaşmağa mecbur olmuş ve İspanya'nın tavassutiyle 1790 da Varen muahedesiyle eski hudutları üzerinden anlaşmışlardır.

Saltanat tebeddülü ve Rus cephesi
» a. ,..». .«• Özi kalesinin düşman eline seçmesinden sonra I. Abdülhanıid in
* °
vefatı ve kederinden hasta QÎan Birinci Ab dü İh a mi d III. Selimin az bir, müddet sonra nüzul isabetiyle yatmış-hükümdarhğı ti; bu sırada kendisine takdim edilen takrir ve telhislere maiyyetinden birine söyliyerek yazdırır ve o suretle cevab verirdi 2. Vefatından bir gün evvel kendisi-

1 Bu ittifak senedi 'dört madde ve bir hatime üzerine aktedüerek teati edilmiş olup Osmanlı hükümeti tarafından Karadeniz boğazı muhafızı ve Kocaeli sancağı mutasarrıfı Mustafa Paşa ile Rumeli Kazaskeri Hâmidî-zâde Mustafa ve Sabık Anadolu kazaskeri Abdullah ve Reisülküttab Raşid Efendilerle îsveç elçisi Jedar de Hidnistam murahhas olmuşlardır. Bu anlaşma Ruslarla muharebe eden İsveç'e nakdî yardım üzerine yapılıp fasılalı müzakerelerden sonra muahedenin akdinden itibaren mecmu ı yirmi bin kese üzerine tesbit edilmiştir.
Bu ittifak senedi mucibince sened tarihinden, itibaren ruslarla muharebe esnasında İsveç hükümetine sefiri vasıtasiyle her sene ikişer bin kese akçe verilecek harpten sonra bakiye kalan mikdar müsavi kısımlara ayrılmak suretiyle on taksitte ödenecekti. Senedin ikinci maddesi mucibince her iki taraf yalnız başına ruslarla sulh olmayacaklardı (Cevdet tarihi, c. 4, s. 361).

2 14 Cemaziyelevvel 1203 ve 10 Şubat 1789)'da Prusya elçisi ile kaptan-paga konağında vâki görüşmeye dair olan telhisin üstünde pâdişâhın müsaadesini havi olan hatt-ı hümâyun Birinci Abdülhâmid'in kendi yazısı değildir; bundan anlaşıldığına göre Pâdişâh bu sırada meıızuj vaziyettedir. (Abdülhamid-i Evvel kartonu, Nr. 5, Vesika Nr. 1107).

ni fazla rahatsız ve ümitsiz görüp mûtad üzere Keceb aynın on ikisinde çıkması lâzım gelen,sürrenin iki gün evvel çıkmasını emredip kendisi de koltukla kubbe altına gelmiş ve Mekke emirine gidecek nâmeyi kendi eliyle sürre eminine teslim ettikten sonra hareme avdetini müteakip hastalığı artarak ertesi gün yâni 11 Receb 1203 ve 7 Nisan 1789 da vefat ederek yerine biraderi Üçüncü Mustafa'nın oğlu Üçüncü Selim hükümdar olmuştur.

Hüsn-i niyet ve samimiyet ile çalışan fakat hilm ve mülâ-yimeti ile tesir altında kalan Birinci Abdülhamid'in vefatını müteakip henüz yirmi sekiz yaşında bulunan ve veliahdlığmdan beri bir an evvel saltanata geçerek kat'i ıslahat yapmak isteyen şehzade Selim'in hükümdarlığı halka bir ünıid vererek muharebe heyecanı arttı.

Cephe vaziyeti Üçüncü Selim'in cülusunu müteakip sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf Paşa'ya yeni padişahın mührü ve sadarette ibka fermanı gönderildi. Genç pâdişâh bu fermanında düşmanlardan intikam alınmadıkça kılıcın kınına girmiyeceğini bildiriyordu 1. Kışın geçmesi sebebiyle serdar-ı ekrem, Rusçuk sahrasına çıkmıştı. Ruslar özVyi aldıktan sonra Dinyester üzerinden mühim kalelerde olan Bendeki muhasara etmişlerdi. Romansiof ordusuna mensup Kamenski ve Prens de Koburg kumandalarında olarak bir kısım Rus ve Avusturya kuvvetleri Boğdan'da. bulunmakta olup 2. Bunlar vaziyete göre müşterek hareket ediyorlardı.

İsmail tarafında serasker bulunan Zihneli Hasan Paşa'-

1 III. Sultan Selim sadaret kaymakamı Salih Paşa'ya göndermiş olduğu hatt-ı hümâyunda Yusuf Paşa'nın sadarette ibka edildiğini zikrettikten sonra "düşman-i din olan Moskov ve Nemçe keferelerine ....
îlay-ı keliraetullah için ve ahz-ı intikam olunmadıkça seyf-i cihâd-ı şehriyarânem idhal-i rüyam olunmamak cezm kerde-i daveranemdir*' denilmekte idi (Edip Efendi tarihi, Kütüphanemizdeki yazma nüsha, ikinci kısım s. 8). Bu tarih yanlış olarak Teşrifatı Naim Efendi tarihi ismi altında tarih vesikaları dergisVnİn 13'üncü sayısından itibaren neşredilmiştir.

2 Avusturya ile olan muharebenin en hararetli zamanında Prens do Koburg,

Transüvanya (Erdel) taraflarında bulunarak Eflak ve Buğdan'a yapılan taarruz kuvvetlerinin kumandam idi.

dan askerî sınıfı memnun olmayıp kendisi de bu işin ehli olmadığını söylediğinder azlolunarak„ yerine Ankaralı Seyyid Hacı Abdi Paşa getirilmiş ve daha sonra da Gazi Hasan Paşa İsmail seraske i olmuştur.
Bu sırada bir Rus generali kumandasiyle Kalas üzerine gelen Rus kuvvetleri altı bin kadar Osmanlı kuvvetiyle muharebe edip kumandanları îbrahim Paşa'yı esir ve onüç kadar da top elde etti. Osmanlı ordusunun Boğdan'ı düşmandan kurtarmak isterken Kalas vakası telâşı mûcib oldu; bu halden sonra vezir-i âzamin Rusçuk'tan kalkarak Silistre taraflarına gitmesi kararlaştırıldı; fakat askerî vaziyet iyi olmadığı gibi elde para da yoktu; İstanbul'a feryadnâmeler gönderilerek para isteniyordu; devlet hazinesinde ise birşey yoktu.
Serdar-ı ekrem Yusuf Paşa Silistre tarafına gideceği için Bükreş cephesini takviye ve Boğdan'dan düşmanı çıkarmak üzere YergöğiV&e bir ordu teşkil edip elde işe yarar bir vezir bulunmadığından kapıcıbaşı iken mıımiranlık (Beylerbeyilik) verilen Kemankeş Mustafa Paşa'yı Yergöğü ordusuna kumandan tayin edip kendisi de -durmayıp tebdil suretiyle Bükreş, tbrail ve Kalas taraflarını teftiş etmekte idi.
Yusuf Paşa'nın Sultan III. Selim, sadarette ibkasindan azli takriben elli gün.sonra sadr-ı âzam Yusuf
Paşa'yı azîeylediği gibi (1203 lamazan ve 1789 Haziran) onun efendisi olan Kaplân-ı Derya Gazi Hasan paşayı da amcası Abdülhamid zamanında tekarrür eden kara seraskerliğine tayin ile ösi'nin kurtarılmasına memur etti. Tahminlere göre bu tebeddüllerin iç yüzü Üçüncü Selim'i hükümdar yapmak isteyen Halil Hâmid paşa tertibatının Gazi Hasan paşa tarafından haber verilerek muvaffak olunamaması ve Yu suf Paşa'nın da Gazi Hasan Paşa'nın adamı olmasıdır. Yusuf pa.şa'mn azlinin zahiri sebebi Kalas vakası ve bir de irtişa ile lekelenmiş olmasıdır.
Yusuf Paşa azlinden sonra Eflak ve Vidin seraskerliklerinden hangisini isterse oraya tayin edileceği kendi reyine bırakılmış olduğundan o da Vidin serasleiligimi kabul etmiş ve yerine seraskerlikle Avusturya cephesinde Lazarethane ile, Mu-

hadiye ve Şebeş muharebelerini kazanmış olan Kethüda Hasan Paşa sadr-i âzam ve serdar-ı ekrem olmuştur]. Bu zat gayyur, cidden harp adamı tedbirli ve değerli bir kumandan olmakla beraber sadaretle birlikte serdar-ı ekremliği taşıyacak kudrette değildi; bundan ordu maneviyatının bozuk olmasının da tesiri vardı. pâdişâhın etrafındakilerin müdahaleleri de işini bozuyordu; Yusuf Paşa'ya Abdülhamid'in fevkalâde itimadı olduğundan o işine hiç kimseyi müdahale ettirmezdi; yeni vezir-i âzam onun gibi yapamadı; serdar ordusunda ihtiyaca sarf edilecek para olmadığı gibi nakil vasıtaları da pek azdı; bunun için ordunun ileri gitmesine imkân yoktu.
istanbul'daki saray ve devlet adamları ordunun fena durumlarını bilmedikleri için harbe devama taraftar idiler; pâdişâh da bu yolda serdar-ı ekreme teşvik ve teşcii hâvi hatt-ı hümâyunlar göndermekte idi. Bu sırada ordu harekâtı hakkında görüşülerek vaziyet tesbit edildi.
Kus ordusunun bir kolu H'ocabey (Odesa) bir kolu Lehistandd olup Romanzov'un kumandasında olan bir kolu da Yaş-diT bulunmakta idi. Osmanlı cephesinde serdar-ı ekrem ordusunun ağırlıklarını nakledecek hayvan yoktu; binâenaleyh bu vaziyetle serdar-ı ekremin hareketine imkân olmadığından Bender, Akkerman, îsmail ve îbrail taraflarındaki kuvvetlerin takviyesi için İsmail seraskeri Gazi Hasan Paşa'nın bir an evvel Orduya gelmesine karar yerildikten sonra * YeTgöğVdeki Kemankeş Mustafa Paşa kuvvetlerinin de takviye edilerek Bükreş'e ve oradan da Yaş'a düşman üzeıine şevki muvafık görüldü.
Fokşâni Rumeli beylerbeyi ligi payesiyle ~ Yergöğü ordu-

mağlubiyeti suna kumandan olan Kemankeş Mustafa Paşa 1203 Şevval 1789 Temmuzda Yergöğü'-den hareket ederek evvelâ Bükreş^e gelip oradan Boğdan hududundaki Fokşâni kasabasına kadar gidip Eflak Beyi Mavroyani Bey de yanma gelerek'mevcut kuvveti yirmibeş bini bulmuştu;

1 Kethüda Hasan Paşa sadr-ı âzam olarak orduya geldiği zaman ağır ita olup sadaret hil'ati yatakta giydirîldiğinden dolayı ordu halkı tarafın-ılan kendisine Cenaze Hasan Paşa lâkabı verilmiştir. (Cevdet tarihi, c. 4, s. .107); Melek Mehmed Paşa kethüdalığı dolayısiyle hıjkümetce Kethüda Ifasiıiı Paşa diye meşhurdur.

tecrübesiz ve mağrur olan Mustafa Paşa, kuvvetine güvenip düşmanı hiç mertebesinde tutmak gafletini göstererek Yaş kasabası üzerine gitmeği tasavvur etmişti; fakat bu sırada onbin kadar kuvvetle gizlice Siyret nehrinin sağına Fokşâni tarafına geçen Rus generali Sovarov Avusturya generali ile muhabere edip her ikisi ansızın Kemankeş Mustafa Faşa kuvvetleri üzerine yürümüşlerdir.

Kemankeş Paşa iki tarafın ittifakından haberi olmadığından kendi üzerine gelenlerin yalnız Rus kuvveti olduğunu zannederek onlarla muharebe ederken sol koldan da Avusturyalıların taarruzuna uğradığından iki ateş arasında kalıp askerinin çoğu şehid ve esir ve bütün ordu levazımatı, cephane ve saire düşmana bırakılan ştır (9 zilkade 1203 ve 1 Ağustos 1789).

Bu muharebede Kemankeş kuvvetlerinin sağ kanadını teşkil eden kuvvetlerden iki yüz kadar yeniçeri kaçmayarak Samuel manastrı'na girip hücum eden Nemçe kuvvetlerini birkaç defa bozmuşlar ve bir elebaşılarını katletmişlerdir. Bu bir avuç yeniçeri atılan toplardan ve cephanenin, ateş almasından asla fütur getirmeyerek şehid düşünceye kadar döğüşmüşlerdir.

Ordunun tbrail Daha yukarıda söylendiği üzere serdâr-ı ekrem tarafına geçmesi ordusunun ileri gitmiyerek yerinde kalması takarrür elemişti; bu sırada Fokşâni vakasının haber alınması ve. aynı zam'anda serdar-ı ekreme gelen hatt-ı hümâyunda da Berider ve Akkerman taraflarına hareket olunması emrolunduğundan yapılan müzakerede İbrail tarafına gidilmesi kararlaştırılarak îcabeden tertibat alındıktan sonra Tıma'ya köprü kurulmasına lüzum görülmeyerek üstü açıklarla tbrail sahrasına geçildi (30 Ağustos 1789).

Padişahın Orduyı Bu sırada genç padişah Üçüncü Sultan Se-teşci fermanı lim'den askere, teşci ve nasihati hâvi bir ferman geldi; orduda okutulan bu fermanın miktarı çoğaltılarak her tarafa dağıtıldı; padişahın bu fermanının bazı kısımları şöyledir:

"Âbâ-ve ecdadım mücahid ve cihangir pâdişâhlar olup, kırk, fili şahlık yerleri evvelâ Allahü taalânın tevfik ve inayeti ve sa-

niyen Hacı Bektaşi köçekleri ve din yolunda sinelerini düşmanların top ve tüfenğine siper eden yeniçeri ocağı gazileri ve sair ocaklar ve mürettep olan askerler sây ve sebatı ile fethettiler; ve ol gaziler ve dilâverler padişahlarını mânevi baha gibi bilip emrine muti ve düşman karşısında demirden duvar gibi durup şeriat-i Muhammediyye uğrunda arslanlar gibi adaya hücum ettiler; cenâb-ı rahim ve gaffar durakların cennet eylesin.

"Elhamdülillah bizim zamanımızdaki asakirimiz dahi anlar gibidir ve belki içlerinde yiğitler vardır ki şecaatte evvelkilerden ziyadedir; bu ne hal ve keyfiyettir ki düşmandan yüz döndürü-lüp âdâyı din memleketimizi almağa başladı; Cenâb-ı Hak bizlere nusret ve zaferler ihsan eyliye.

"Moskovlar, evvelki seferlerde ve hususa bu seferimizde kı-raliçeleri namına bir avratın gayreti için açlığa ve susuzluğa ve kışa ve yaza ve yara ve bereye tahammül edip beşyüz seneye baliğdir ki mülûk-i nesaraya galebe ile meşhur olan Devlet-i Os-maniyye'ye bu hasaretleri etti; istilâ ettiği vilâyetlerimizde eteğinin ucunu ecnebi görmemiş kızları ve ıyâl ve evladlarım esir edip zevceleri ve babaları ve kardeşleri görerek ırzlarını hetk ettiler ve bu kadar sıbyani analarından ve babalarından ayırıp kendi âyinlerine koydular; gayret-i islâm

nice oldu? Ben şehzade iken bunları işitip kan ağlardım ve gayretimden gözlerime uyku girmezdi.
"Ehl-i islâma bu hakaretleri eden düşmanların kast ve niyetleri ne olduğunu mülâhaza lâzım değil midir? Benim sizlerden diriğim olmayıp devletin kudreti mertebe vezaif ve tayinatınız verilmekte ve gaza Ievazımatınızı görmekte padişahlar zimmetine vâcib olanı icra ediyorum.
"Gazi dilâvar kullarım! Cümlenizden iltimas ederim ki gayret kemerini birkaç yerden belinize bağlayıp cebanhk ve alçaklık edenleri kabul etmeyip düşmandan ahz-ı intikama ihtimam edesiz; benim duam sizinle hiledir, büyüğünüz, küçüğünüz berhurdar olasız; Hazret-i fettahu müstean sizleri mansur ve muzaffer eyliye âmin *.
1 Cevdet tarihi c. 4f s. 363.

Askerin tahlifi tbrail tarafına gelindik u-u soma düşmandan Fokşâni mağlubiyetinin intikamının alınması kararlaştı. Düşmanın mevcudu lîakkında malûmat alınarak i6-raiVin batı tarafına Tuna'ya dökülen Siret nehrinin ayaklarından olan Bozasuyu üzerine köprü kuruldu; bu sırada gelmiş ve okunmuş olan padişahın fermanının tesiri altında olarak muharebede sabr ve sebat hakkında asker tahlif edildi.
Serdar-ı ekrem bir kılıç ile bir kelâm-ı kadimi ortaya koyarak muharebede sabr ve sebatın faziletine ve sebatsızlığın fenalığına dair bir kâğıt üzerine kaleme alınmış tahlif kâğıdını okuttuktan sonra ağlaşılarak serdar-ı ekremle musafaha olunup düşmandan yüz döndürülmeyeceğİne dair ahd-ü misak edildikten sonr Bozasuyu'ndan karsı tarafa gerildi (23 Zilhicce 1203 ve 17 Eylül 1789).
» y« » Boza suyu seçildikten sonra Remnik rayı da Boza (Buzaov)
J p .
bozgunu geçilip hçr ihtimale karşı yeniçeriler metris
kazarak siperlenmişlerse de düşmanın daha ileride bulunduğu haber alınması üzerine yeniçerilerin burada kalmayarak çarhacı, yani öncü kumandanı Abdi Paşa'nin göstereceği yerde siperlenmeleri kararlaştırılmıştı; fakat Ruslar daha evvel gelip Abdi Paşa'nın münasip gördüğü yeri işgal etmiş olduklarından yeniçeriler eski yerlerinde kalmışlardı.
îşte bu sırada Fokşani yakınında;buhman Kemankeş Mustafa Paşa'nın cüzî kuvvetine Rusların taarruzunu haber alan Abdi Paşa tertibat almadan sellemehüsselâm Mustafa Paşa'-ya yardıma koşmuş ve Ruslarla muharebeye tutuşmuştur. Bu muharebe olunan mahal ilo yeniçerilerin Remnik siperleri arası oldukça birbirine yakın olduğundan bu siperlerdeki yeniçeriler top tüfek seslerini duyup düşmandan yüz döndürmiyeceklerine dair ettikleri yeminin heyecaniyle kendilerine emir verilmeden yerlerinden kalkarak muharebe sahasına koşmuşlar ve harp ye-rine bir saat mesafede durup kendilerine yeni .siperler kazmağa başlamışlardır.
Bu esnada Kemankeş Paşa'nin düşmandan aldığı iki esirin serda1 ekreme gönderilmek üzere önlerinden geçtiğini gör*n yeniçeriler düşman bozuldu diyerekJnitün bütün ihtiyat-

sız hareket ederek bu siperlerini de bırakıp daha ileri gitmişlerdir.
Rus kuınaudanı Sovarov gayet mahirane hareket ederek hücum ile Kemankeş Mustafa Paşa kuvvetlerini bozduktan sonra ordunun hemen bütün süvari kuvvetleri emrinde bulunan çerha kumandam Abdi Paşa üzerine yüklenmiştir. Bunun üzerine süvari kuvvetleri yavaş yavaş geri çekilmeğe başladığı sırada Rus kumandanı top ve humbara yağdumağa başladığından vaziyet nazik bir şekil almıştır.
Bu sırada serdar-ı ekrem Kethüda Hasan Paşa vaziyeti tetkik için bir miktar süvari ile ileri gidip yeniçerilerin açtıkları metrislere kadar gelmiş ise de burada siperleri muhafazaya kâfi yeniçeri bulamadığı gibi süvarilerin de geri çekilmekte olduğunu haber alınca telâş etti.
Osmanlı süvarisini topla geriletip süren Sovarov, kendi süvarisini de yeniçeri siperlerinin sol tarafına dolaştırıp askere şaşkınlık verdiği sırada yeniçeriler siperlere gelip orada kalarak

mukavemet göstermişlerdir; fakat çekilen Osmanlı süvarisinin yeniçeri siperlerinin iki cenahlarına gelip kartal kanadı gibi mevki almaları lâzım geldiğinden serdar-ı ekrem "bire meded,, diyerek süvariyi siperlerin iki başına iade etmek istediği sırada süvari ile serdar-ı ekrem arasına düşman kuvveti girdiğinden düşmanın siperlere düşen top tanelerinden sıp&rlerdeki yeniçeriler korkup mevkilerini terk edip, onlar da, kaçan süvarinin peşinden kaçmağa başlamışlardır.' Her ne kadar bu kaçanları durdurmak için ettikleri yeminler hatırlatılmak istenilmiş ise de bozgunun önüne durulamıyarak bu suretle Remnik rayı'nin önüne kadar gelinmiştir.

Burada düşmanın taarruzuna karşı serdar-ı ekrem maiyyeti suvarisiyle piyadeyi düşman taarruzundan koruyarak Remnik suyu'nu karşı tarafına geçirdiği sırada köprü yıkıldığından bir miktar asker boğulmuş ise de nihayet bin müşkilâtla çay geçilerek Boza suyu kenarına gelinmiştir (3 Muharrem 1204 / 23 Eylül 1789).

Ertesi günü nehrin üç yerinden geçit bulunup asker buralardan geçerken düşman takip eder korkusiyle telâş edildiğinden bu lüzumsuz aceleden bir knım asker boğulduğu gibi bunlar arasında reisülküttab Hayri Efendi de vardı; nihayet mağlup

olan serdar-ı ekrem ordusu îbrail'e gelmiş ve bu vaziyeti İstan-buVa. bildirmiştir 1.

Düşman menbalanna göre bu muharebede serdar-ı ekrem ordusu yüz bin kadar olup Rus ve Avusturya müşterek kuvvetleri de yirmi beş veya otuz bin kadardı 2. Bu büyük Osmanlı ordusunda top adedi çok azdı.

İsmail muzaffe- Boza mağlubiyetinin hemen arkasından Rus-riyeti lar da tsmail önünde mağlup oldular. İsmail

seraskeri olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa Karsan mevkiinde bulunan* Koban Hanı Baht Giray Han ile muhabere ederek Hantepesin'deki Rus kuvvetleri üzerine hareket etmiş iseler de Tabak köprüsü muharebesinde mağlup olarak tsmail kalesine çekilmişlerdi.

Bunun üzerine Rus ordusu kumandanı Saltikov bütün kuvvetleriyle gelip" tsmail kalesVni sarmışsa da Gazi Hasan Paşa'nın şiddetli taarrnziyle mağlup olarak çekilmiştir (3 Muharrem 1204/23 Eylül 1789). Rusların bu mağlubiyetiyle kalmayarak tekrar taarruz etmek ihtimaline binaen Gazi Hasan Paşa ile Baht Giray serdar ordusundan yardım istediklerinden Boza mağlubiyetinden sonra Îbrail'e avdet eden Kethüda Hasan Paşa, bundan sonra ordunun Tuna'nın sol sahilinde duramı-yacağına mebni o taraflarda bulıfnan Kili, Akkerman ve tsmail kalelerine mümkiıı ■ olduğa kadar asker ve para yollamıştır.

Serdar-ı ekrem, îbrail'de bulunduğu sırada askerin bir isyan çıkaracak dereceye gelen'ısrarları üzerine Tıma'nin karşı tarafındaki Maçin mevkiine geçmiş, fakat hem askerin azlığından ve hem de zahire darlığından dolayı orada kalması da mümkin olamayacağından tbrail, ve İsakcı taraflarına da birer miktar

1 Bu muharebenin asker! safahatı hakkında Avusturya harp jurnalla-rıdan tercüme edilmiş olarak Cevdet tarihVnde epi malûmat vardır (C. 4, s. 321).

2 Osmanlı kuvvetinin, çokluğuna nazaran Prens Koburg müdafaa vaziyetinde kalınmasını Sovarov'a teklif etti ise de Rus kumandanı, faize mabetle Osmanlı kuvveti ziyade olduğundan istihkâm yapsak da her tarafımızı sarıp ya muharebe eder veyahut silâhları teslime mecbur oluruz; ben muharebeden başka çare görmüyorum; böyle az kuvvetle galip gelirsek büyük iftiharı mûcib olur, mağlup olursak düşmana iftiharı mûcib olmaz demiştir (Cevdet tariki c. 4. s. 322). " .î

kuvvetle kumandanlar bıraktıktan sonra kış karargâhı olan Şum-nu kasabasına gelmiştir (8 Safer 1204 / Ekim 1789).

Boza mağlubiyetinden sonra Prens Koburg, Bükreş taraflarına kadar geldiği gibi henüz Osmanlı'ordusu Şum/ıu'ya girmeden evvel Ruslar da müstahkem bir mevki olan Akkerman'ı kuşatmışlardır. Buraya denizden ve İsmail kalesi tarafından yardım edilmesi mümkin iken

kale ahalisi askerin azlığını ve zahirenin noksanlığını ileri sürerek muhafız Tayfur Paşa'yı tazyik ettiklerinden burası da Rusların eline geçmiştir.

Avusturya cephesindeki durum

Belgrad'ın düşmesi

Daha serdar-ı ekrem Yusuf Paşa zamanında Avusturyalılar mukabil harekâtla Şebeş, Muhadiye ve Lazarethane'yi geri alıp Pançova'-yı da kurtardıktan sonra asıl hedefleri olan Belgrad üzerine yüklenerek burasını muhasara edip düğmeğe başlamışlardı.

Avusturya kumandanı Lode, Belgrad muhafızı Osman Paşa'ya kalenin teslim edilmesini bildirmiştir. Belgraâ"a yardım etmek için serasker ve Rumeli valisi Abdi Paşa memur edilmişse de harp sahalarında hizmeti görülmeyen fakat başına topladığı kalabalık bir kuvvetle hükümete kafa tutan Abdi Pa-şa'dan bir faide görülmemiş ve Osman Paşa da bir zaman daha mukavemet etmek mümkin iken korkaklığı yüzünden bunu yapmadığından yirmi gün' muhasaradan sonra Belgrad düşmana teslim edilmiştir (1204 Safer/1789 Ekim).

Avusturyalıların diğer başarılan

Belgrad'm elden çıkması üzerine düşmanın Sır-bistârCa. sarkması ihtimali düşünülerek o tarafta değerli bir vezir bulunmadığından ve Abdi Paşa'nın üzerine düşülüp azledilse başındaki. kalabalık dolayı-siyle isyan edeceğinden korkularak Rumeli valiliği ile o cephe seraskerliği yine o hainin üzerine bırakılmıştır.

Bu sırada muhasara edilmekte olan Semendire kalesi Avusturyalıların eline düştüğü gibi Fethülislâm palangasında muhafız bulunan Pekmezci Mehmed Paşa'nın, Ada kalesi önüne düşmanın geldiğini haber alması üzerine Fethülislâm\ bırakıp çıkması neticesinde burası da düşmanın işgaline uğrayarak Ada-

kale muhasara altına düşmüş ve bundan başka Nemçe kuvvetleriyle beraber Sırp reayası da Vidin ve Niş taraflarını tchdid etmeğe başlamışlardır.

îşte Avusturya cephesindeki bu tehlikeli durum üzerine Arnavutluk taraflarındaki sancak beyleri Niş seraskeri maiyyetine memur edildikleri gibi İbrail, İsmail ve Babadağı taraflarına da kuvvet şevki için Balkan kazalarından o taraflara kuvvet şevkine Aydoslu Mehmcd Paşa sürücü tayin olunmuşlur.

Böylece birbirini takip eden mağlubiyetlerden" dolayı pek müteessir olan Üçüncü Selim, sadaret kaymakamına gönderdiği hatt-ı hümâyunda:

"Bu sefer ahvali nasıl olacaktır? Bu kadarmemaliki ocaklar neferatı din gayreti çekerek fethettikler^ malum iken şimdi ocaklarda bu halet olmayıp firar ediyorlar; mîrî namiylc zam olunanlar, yol, erkân bilmez bir alay yağmacı makulesi olup düşman karşısında etmedik fenalık komayorlar; böyle sefer mi olur? düşmandan intikam almağa'böyle mi çalışilur? Sabıka bu kadar fütuhata mazhar olanlar nev'i beşerden değiller miydi? olan oldu; bundan sonra gafletten uyanıp düşmandan intikam almanın çaresine bakalım; benim matlubum ve Cenab-ı Haktan niyazım â'dâdan intikam alınmadıkça kılıç kınına girmemektir.

"îbtiday-ı cülusumda sefere gideyim dedim, münasip görmediler, işte böyle oldu; hoş imdi kendi cürüm ve ısyanımızdır; bu defa cümleniz ittifak- edip asker, zahire ve mühimmat ne lâzım ise birinde kusur olunmasun; benim de hareketim iktiza ederse binnefs sefere giderim; işleri ona göre tanzim edesin, yolları ve Edirne sarayını nizamlayasın; durup oturacak vakitler değildir, bizim halimizi gören sefer yok zanneder; Mazailah devlete tezelzül gelse yalnız bana raci olmayıp cümlenize âit olur, nimeti yerine getirecek hizmete çahşasınız; ben de sizin birinizim; beraber çalışırım; dinimiz hürmetine şu sefere ikdam-ı tam ve düşmanlardan avn-i hakla ahz-ı intikam edelim. Ben, gece gündüz cenâb-ı Hakka niyaz edip gece ve gündüz ağlayıp \arab beni rusvây-ı cihan edip kâfire mağlup ve perişan etmeden ve zamanımda ümmeti muhammedin böyle perişanlığını görmeden ilâhi sen benî bir iki gün mukaddem helak eyle deyüp cenâb ı hakka niyaz ediyorum. Siz de rızaen lillah-i taâlâ sây ve himmet edesiniz. Böyiei

â'dây-ı dine rezil olmak şân-i devletimize ve dinimize lâyık değildir; ben dünyaya bakmağa hicab ediyorum"1.
Rus cebhesi vaziyeti
-, . Her iki cephe vaziyetinin fenalaşması Akker-
Hasan Paşanın w*on, Fethülislâm, Semendire ve Belgrad kale-sadareti lerinin birbiri ardından düşmeleri ortalığa şaş-
kınlık /erdiğinden vezir-i azamın değiştirilme sine lüzum görüldü: ordu seraskerliklerinde muvaffak olan ser-dar-ı ekrem Kethüda Hasan Paşa'mn büyük çapta sevk ve idare kabiliyeti olmadığı tahakkuk etmişti; fakat o makama kimin getirilmesi lâzım geleceği hakkında bir karar verilemiyordu.
Nihayet münasip bir vezir intihanı için istihareye2 karar verildi, pâdişâh ile şeyhülislâm istihareye yattılar; şeyhülislâm Hamidî zade istiharede hiç bir şey görmediğini söyledi: Pâdişâh istiharesinde üç defa îsmaİl seraskeri Gazi Hasan Pa-şa'yı gördüğünü beyan ettiğinden sedettiği şartlai'm kabuliyle mühri hümayun ona verildi (1204 Rebîulevvel/1789 Kasım).
Gazi Hasan Paşa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olunca Şumnu karargâhına gelmeden evvel halkın ve muhafızların kendisini tazyikle Akkcrrnanh Ruslara teslim, etmiş olan Tayfur Paşa'yı îdam edip o taraflarda bazı müdafaa tertibatı aldıktan sonra Şumnu ordugâhına, geldi ve orada; da bazı devlet ricalini îdam eylemek sureti ile etrafa dehşet verdi ve kendisine harp ve sulhte bütün işlerinde tam salâhiyet verildi 3.
1 Hatt-ı hümâyundan hülâsa (Cevdet tarihi e. 4. s. 364). Askerin bu hali neticesinde gerek 1768 veAgerek bu seferdeki mağlubiyetler Sultan SelinVi Avrupa orduları gibi yeni bir ordu teşkiline sevketmiştir.
2 îstihare, hayır isteme, bir işin iyi veya kötü olacağını anlamak üzere rüyaya yatmak demektir.
3 İkinci imrahor Cabir-zâde İbrahim Ağa İle Şumnu'da bulunan Gani Hasan Paşa'ya gizlice gönderilen hatt-ı hümâyundan:
Sen ki bi'I-fiil vezir-i âzam ve bi'1-istiklâl serdar-ı ekremimsin, Seni selâm-ı selâmet eneâm-i şahaneni ile teltif eyledikten sonra malûmun olsun ki baş çuhadar kulum avdet eyleyip geldikten Sonra bilcümle maruzatın makbul-i hümâyunum olmuştur: sana İstiklûl-i tam verdim, cüz'İ ve külli mnur-ı devletimi dı*st-ı sadıkanene ihale ve tefviz eltim. Gerek mütareke ve gerek sulh ve Ğftlan hususlarında her hangisi din-ü devlert.ime .if omfâ ve sân-ı salta-

Benderin düşmesi ^aha yukarılarda îsmail muzafferiydi başlıklı kısımda görüldüğü üzere İsmail kalesi önünde Gazi Hasan Paşa tarafından mağlup edilen Rus kuvvetleri dönüşte Dinyester (Turla) kenarına yakın müstahkem bir mevki olan Bendeki muhasara etmişlerdi. Bender muhasarası esnasında Kus orduları baş kumandanı Potemkin kale muhafıziyle kale zabitlerine ve kale halkına hitaben Rusça bir mektup göndererek Bendemin teslimini istemiş ve eğer arzulariyle teslim ederlerse hiç kimsenin mal, can ve evlatlarına dokunulmayarak arzu ettikleri yerlere gidebileceklerini aksi takdirde kale harple zabtedilecek olursa kadın ve çocukların ve dökülecek kanların mesulü olacaklarını bildirmiştir 1.
Bendemde asker ve mühimmat noksan olup aynı zamanda 1768 seferinde istilâya uğramış olduğundan halk mal ve can kay-gusuna düşerek Ruslarla anlaşmağa başlamışlardı; Bender muhafızı ve seraskeri Gümrükçü îsmail Paşa bunları fikirlerinden vaz geçirip müdafaaya teşvik etti ise de faidesi olmamış ve nihayet yirmi maddelik bir mukavele ile kaleyi Ruslara teslim etmişlerdir 2. ■ ,
Bunun üzerine serdar-ı ekrem Gazi Hasan Paşa, ahalinin kaleyi teslim arzularına karşı muvafakat eden esbak yeniçeri ağası vezir Ahmed Paşa ile Rizeli Zade Abdullah
natıma lâyik ise ani ihtiyar eyliyesin; cümlesi "ve her taran reyine havale olunmuştur; cümle

mevaddi sen herkesten âla bilirsin. Umurunda müstakil-ür-rey olup asla ve katiyyen bir ferdin kelâmı mesmûun olmasın; bildiğin gibi hareket eyliyesin. Orduy-ı hümâyunumda ve rikâb-ı müstetabımda bulunan ricale kendu umurunda müdahale ettirmeyüp hiç birini isga eyleme; Hak taâla her tarafta
yardımcın ola.....(Ainedî odası defterlerinden 55 numaralı defterin baş tarafında
14 Rebiulâhır 1204 tarihli hatt-ı yiimâyun).

1 Bendemin teslimi için Rus orduları başkumandanı Feld Mareşal Grigoryus Potemkin'in Bender muhafıziyle zabıtan ve kal'a halkına teklifini havi ash Rusça ve tercümesinin yansı Farsça ve yarısı Türkçe olan bir vesika görülmektedir. Bunun Farsça kısmı Potemkin'in mevkiile şeref ve rütbelerini zikretmekte olup bundan sonra Bender muhafızı, zabitleri ve ayan ve ahalisine hitap edilerek kalenin teslimi talep olunmaktadır.

3 Potemkin tarafından Bender'in teslim alınmasına dair ikinci rusca mektubu ile bunun sureti ve yirmi madde üzerine olan teslim şartlarım havi vcsikala- 'iaşvekâlet arşivindedir. (Hatt-ı hümâyun .odasındaki Dolap vesikaları, Dolap I. Sandık 11),
*

Paşa ve Bönderlilerden bazılarını idam ve Bender seraskeri İsmail Paşa'nın mallarını müsadere ettikten sonra kendisini Tekirdağı'na sürgün etmiştir. Bender'i elde eden Po-t em kin burasını kendisine karargâh yapmıştır.

Osmanlı - Prusya İttifakı

v . Rusya ile Avusturya'ya hasım olan ingiltere Prusya Kiralının J
, / , , + , n ,
siyaseti "e Prusya Osmanh devleti ile isveç ı, Ruslara
karşı muharebeye teşvik ile emellerine nail olmuşlarsa da vadetlikleri yardımı yapamamışlardı. Bu sırada Prusya kiralı Büyük Frederik'in yeğeni II. Frederik Giy-yom idi. Giyyom kendisi harbe girmeden rakipleri olan Rusya ile Nemçe'yi ezmek istiyordu. Rusların istedikleri otuz bin kişilik kuvveti vermek istemeyen Lehlilerin Ruslarla aralarının açılmasını fırsat bilen Frederik Giyyom, Lehistan'dan kendisine bir pay çıkarmasını istediğinden Osmanh-Rus ve Rus-Leh vaziyetlerinden istifade eylemek siyasetini takip etmekte idi.

Osmanlı-Rus muharebesinin ve Avusturya seferinin ihtidalarında Osmanlı devleti, İngiltere ile Prusya'nın tesirleri altında bulunup Fransa'nın Ruslara meyletmesinden dolayı bu devlete karşı îtimad edilmemekle beraber pek de sert çehre gösterilmeyip idare edilmekte idi. -

Prusya devletinin *203 Rebîulevvel ihtidasında (1788 Aralık) Prus-ittifak teklifi ya elçisi reisülküttab ile görüşüp Prusya kiralının Osmanlı devletine karşı bir kaç türlü hizmetinden bahsetmiş ve bu miyanda Prusya'nın Nemçe hududuna asker sevketmesi münasibetiyle Avusturya'nın orada kuvvet bırakarak Osmanlı hududuna fazla kuvvet gönderemediğini ve Prusya İngiltere ittifakı dolayısiyle Rus donanmasının Baltık'-tan Akdeniz^e geçemediğini ve Lehistan'daki zahireleri Prusya hükümetinin derhal mubayaa ederek Lehistan'daki Romanzov ordusunda zahire sıkıntısı çekildiğini ve Prusya kırah'nın Venedik'teki elçisi vasitasiyle Venedik cumhuriyetini hazırlığa sevk-ettiğini söyledikten sonra Rusların Lehlileri tazyik ile Osmanlılar aleyhine ittifak yapmak istediklerini beyan etmiş ve bu hususun Türkler için pek zararlı olduğunu zikrederek bu »hale karşı Osman-

lı devletiyle Prusya'nın ittifakını teklif eylemiş ve eğer Osmanlı hükümeti bu ittifakı muvafık görüyorsa Prusya kiralının itimadını mûcib olmak için bir sened verilmesini istemiştir 1.

Bu husus günlerce hatta aylarca îstanbuVda. ve orduda görüşülmüş söyleşilmiş ise de şimdiye kadar bir misali olmayan sened vermek maddesi ittifaka engel olmuş ve uzun zaman bu iş bir netice vermemişti; bununla beraber Prusya'nın darıltılması da hükümetçe terviç edilmediği için Prusya sefirinin istediği sened maddesi tadil olunarak Osmanlı hükümeti sulh işinde mut-lak surette Prusya'nın emriyle hareket etmeyip başka bir devlet bu hususta tavassutta

bulunacak olursa onun bu tavassutu Prusya kiralına haber verilmek suretiyle sulh yapılması ve şayed Prusya bu tavassuta muvafakat etmezse Osmanlı hükümeti işine elverdiği surette münferiden sulh aktedilebilmesi şekline sokulmuş ve bu suretle verilen senedi Prusya elçisi hükümetine yollamıştır.

Prusya ile ittifak akdi

^te böylece uzayıp giden Osmanlı-Prusya anlaşması nihayet bir neticeye vardı; Osmanlı ordularının her iki cephede de mağlup olmaları Osmanlı devletini Prusya ile ittifaka sürüklediği gibi Rusya ve Avusturya'nın hem ittifak ve hem de büyümelerim kendisi için tehlikeli gören Prusya da bunların yprgun olmalarından istifade ile muharebe siz bir koz ■ kapmak istiyordu.

Bu sırada vezir-i âzam bulunan Gazi Hasan Paşa daha kaptan-ı derya iken Osm anlı? Prusya ittifakına taraftar olduğundan nihayet onun sadareti zamanında ittifak işi bir karara bağlandı ve bu hususta Osmanlı hükümeti tarafından Rumeli kazaskeri Aşir EfenUi ile reisülküttab Raşid Efendi ve Prusya hükümeti tarafından da İstanbul'daki elçisi murahhas tayin olunarak neticede beş maddeyi hâvi bir ittifak- nâme tanzim edildi (16 Cemaziyelevvel 1204/1 Şubat 1790) 2.

1 İstenilen bu sened mucibince Osmanlı hükümeti her ne vakit düşman-lariyle sulh yapmak isterse Prusya ve ingiltere'nin tavassutlariyle olacak ve müsaleha senedlerinde Lehlilerin serbestisi île eskisi gibi Leh kurallarının intihap işi ve saire dere olunacaktı. Osmanlı hükümeti bu şekli kabul etmeyip tadil eylemiştir.

2 Prusya ile ittifak işi görüşüldüğü sırada kazaskerlerden bazıları bir

Bu muahedenin en esaslı birinci maddesi mucibince Rusya ve Avusturya Turca'nın beri tarafına yani sığ sahiline geçecek olurlarsa muvazeneye halel geleceği için Prusya devleti 1204 H./1790 M. ilk baharında bütün kuvvetleriyle1 Rusya ve Avusturyaya harp îlân edecek ve Osmanlı devleti iyi bir sulh elde edinceye kadar karada ve denizde yardım yaparak îstanbuVu emniyet altında bulunduracaktı; buna mukabil Osmanlı devleti de sulh esnasında Leh hükümetine ait olup Avusturyalıların ellerinde bulunan Galiçyd'yı yine Lehistan a terk ettirmeğe çalışacaktı.

Muahedenin üçüncü maddesi gereğince Osmanlı hükümeti Rusya ve Avusturya ile sulh yapmadıkça Prusya'da sulh yap-mıyacak ve buna mukabil Avusturya ve Rusya ile birden veya ayrı ayrı Prusya, isveç ve Lehistan müsalehaya dahil olmadıkça Osmanlı hükümeti de sulhe yanaşmıyacaktı; bundan başka müsalehadan sonra gerek Prusya ve gerek İsveç ve Lehistan devletleri üzerine Rusya veya]^emçe sefer edecek olursa Osmanlı devleti bu seferi kendi üzerine yapılmış gibi sayarak bu devletlere harp açacaktı. Kezalik Devlet-i Aliyye veya İsveç ve Lehlilerden birisi üzerine Rusya ile Avusturya tecavüze kalkacak olurlarsa Prusya kiralı da aynı suretle yardım edecekti.

Dördüncü maddeye göre akdolunacak sulhte Osmanlı devletinin elinde kalan memleketleri muhafazaya Prusya devleti mütekeffil olup işbu kefalete ingiltere, ;Felemenk, isveç ve Leh devletlerini de idhal. etmeği vadediyordu. Müsalehadan sonra Rusya veya Avusturya'dan herhangi biri Osmanlı ve Prusya devletlerine karşı harp açarsa aktolunacak ittifaka mebni birbirlerine yardım edeceklerdi; eğer bu ittifak akdinden evvel bir taar-

i *

ruz vaki olursa o zaman müttefik olan iki devlet bütün kuvvetleriyle birbirlerinin yardımına koşacaklardı.

hıristiyan devletle ittifakın meşru olmadığını beyan ile buna mâni olmak istemişler ve bazı âyet ve hadis okumuşlarsa da Şeyhülislâm Hâmidî-zâde Mustafa Efendi bunların itirazlarmı birer birer cerh etmek suretiyle ittifak akdinin meşru olduğunu isbat etmiş ve bu müdafaa Rusya'ya karşı Prusya ile anlaşmak isteyen III. Sultan S elim'in memnuniyetini mûcib

olmuştur (Cevdet tarihV-nden çhülâsa, c. 4, s. 13 15).
1 Prusya bütün kuvvetiyle değil yirmi dört bin kişilik bir kuvvetle yardım edecekti. *
OmmmI» TariK IV. $6

Bu Osmanlı-Prusya ittifakı mühürlenmek üzere orduya gönderilmişti; fakat bu sırada Sadr-ı âzam ve Serdar-ı ekrem Gazi Hasan Paşa'nın vefat etmesî üzerine yerine gelen Şerif Hasan Paşa ile devlet ricali ocak ağaları tarafından mühürlenmiştir. Yine bu sırada sulh görüşmesi için orduya gelmiş olan Rus murahhası Baruc iade edilmiştir; çünkü Prusya ile ittifak mua-hedesi takarrür ettiği sırada Avusturya ile Rusya sulhe talip olup Fransa elçisi vasıtasiyle imparator Jozef Osmanlı padişahının fikrini anlamak istemiş ve aynı zamanda elde ettiği ve gelecek sene de elde edeceği muzafferiyetlerden bahseyleyerek barışmak teklifinde bulunmuştu. Bunun üzerine serdar-ı ckrem bu müracaata muvafık vevap vermiş ve aynı zamanda Gazi Hasan Paşa Rusların fikrini yoklayarak bir mütareke akdi için elçi istemiş ve mareşal Potemkin tarafından da yukarıda adı geçen Baruc gönderilmişti; fakat bu esnada Osmanlı Prusya ittifakı yapılmasına mebni mütareke ve sulh hareketleri suya düştü.
Kur'a ile Sadr'ı Vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Cezayirli Ga-âxam tayini zi Hasan Paşa gibi gayyur ve azimli bir vezirin 14 Receb 1204/30 Mart 1790'da vefat elmesi onun şiddetinden korkanları sevindirdi ise de ordunun sevk ve idaresi ve intizamı noktasından bir talihsizlik eseri idi; yerine kimin getirileceği tereddüdü ve hayreti mûcib oldu; Rumeli'de bulunan vezirlerin isimleri birer kâğıda yazılarak sarayda Hırka-i Şerif odasında ortaya konup* padişah bunlardan birisini alıp açınca Rahova muhafızı Ruscuklu Şerif Hasan Paşa'nın ismi çıkmakla mühr-i hümâyun ona verildi.
Şerif "Hasan Paşa 1768 seferinde Rusçuk ayanından iken vezirlik verilmiş ve harpten sonra vezirliği ahnıp bu sefer esnasında tekrar vezirlik ile Vidin ve sonra Rahova muhafızı tayin edilmişti. Kendisi silik bir vaziyette, bulunmasına mebni rüyasında görse inanmıyacağı sadaretine kendisi dahi hayret etmiştir x. Böyle nazik bir zamanda her iki cephede muvaf-
1 I. Abdülhamid zamanında vezir-i âzam tarafından padişaha takdim edilen bir arizada Çadırcı-zâde'ye vezirlik verilip verilmemesinden ve vezirlik verilirse şöhretine halel geleceğinden bahsettiği sırada "hattâ Ruscuklu Çelebi (Şerif Hasan paşa) mukaddemki seferde bundan şanlu, şöhretlu hanedan olduğundan kf "luye vezaret verildikte kör mandıra yaramadığı ve bir iş

fak olamayan orduya kudretli bir vezirin getirilmesi îcab ederken Şerif Hasan Paşa'nın gelmesi orduca hayra alâmet sayılmamıştır.
Yeni serdar-ı ekrem, ordudaki bozukluğu kendisinden evvelkilere atf ile daha vukuu pek muhtemel olan fenalıklara karşı onları siper yapıp mesuliyetinden kurtulmak siyasetini takıp etmiş ve aynı zamanda sadaret makamına rakib saydığı esbak sadr-ı âzhm Koca Yusuf Paşa'yı bir takrib Vidin'den uzaklaştırmak istemiş ise de Sultan Selim, oranın ehemmiyetine mebni Yusuf Paşa'mn Vidin'&en ayrılmasını muvafık bulmamıştı 1.
AKDENİZ VE KARADENİZ'DE DONANMA FAALİYETİ
Akdeniz vaziyeti: ^sveÇ &e Rusya arasındaki muharebe dolayısiyle Rusların Baltık donanması Akdeniz'e gelememiş ise de Osmanlı donanmasının Karadeniz'de Rus donanmasiyle uğraştığı sıralarda Rusların teşvikiyle korsanlığa başlıyan Lambro (Lambros Katianis) ismindeki deniz haydudu Mürted adası1 m işgal ederek tahkim ile top ve beş yüz kadar muhafız kuvvet koyup kendisi de gemileriyle gelip gizlen zahire gemilerini zabt ve sahillere tecavüz ediyordu.
göremediğinden vezareti ref olduğu ve bundan akdem Misivri muhafazası şar-tiyle vezareti ibka olunduğu malum-ı hümâyunları olan mevaddandır, bu ma-kulelerin Devlet-i Aliyye

hizmetine yaraması bulunduğu halleriyle (yani âyan-lıkla) olup vezaret verildikte evvelki şanları heba olduğu bittecrübe malûm olan halattan idiğü.." diyerek Şerif Dasan Paşa'mn vezirlikte hiç bir işe yaramadığını beyan etmiştir. (Abdülhamid-i Evvele ait beş numaralı karton. Vesika numarası 1043).

1 Vezir-i âzam Şerif Hasan Paşa, Gazi Hasan Paşa ile Y7suf Paşa'ya hasımdı; hatta ordu erkânından Mehmed Raşid Efendi'nin azl ve neyfi hakkında gelmiş olan hatt-ı hümâyuna karşı Raşid Efendi'yi kurtarmak için Pâdişâha takdim ettiği arizuda "hak alimdir ki muradım merkuma sıyanet değildir; fakat Yusuf Paşa kulları Cezayirli Hasan Paşa terbiyesi olup ibadullahın mal ve canları indlerinde mubah menzilesinde olduğundan Raşid gibi nice nice adamlar kendilerine medar-ı intisap olur mülâhazasiyle etmedikleri mel'anet kalmadığı efendîmce malûmdur" gibi mütalealarla Cezayirli ile Yusuf Paşa aleyhinde bulunmuştur îCevdet tarihi, c. 5, s. 23).

Bu halin devamı Akdeniz'de emniyeti kaldırdığından 1204 H. (1790 M.)'de Köse Mustafa Paşa kumandasiyle büyük, küçük onsekiz parçadan mürekkeb bir filo ve Şeydi Ali Reis kumandasiyle de Cezayir ve Tunus gemilerinden mürekkeb bir küçük filo Akdeniz'e çıkarılmıştır.

Istendil adasiy'yle Mürted adası arasında Lambro'yu sıkıştıran Köse Mustafa Paşa bununla harp ettiği sırada Şeydi Ali Reis filosu da yetişerek iki donanma arasında kalan korsan gemileri rampa edilmek suretiyle zabt olunup Lambro'nun bindiği gemi de topla tahrip edilip zabt edileceği sırada Lambro kendi cephanesine ateş verdikten sonra sandal ile kaçmıştır.

Bundan sonra Köse Mustafa Paşa, Mürted adasındaki tabyaları yıkarak toplarını donanmaya nakl ve limanda zahire dolu iki gemiyi de zabt eyledikten sonra adada temizlik yaparak avdet eylemiştir.

Rus donanmasının Akdeniz'e gelememesi dolayısiyle II. Katerina'nın Mısır Çerkeş beyleri olan İbrahim ve Murad Beylere de istikballerini temin için vâ'd olunan yardım yapılamamıştır.

Ruslar donanmalarını Akdeniz'e getirememekle
. .. beraber Azak denizi'nde Karadeniz ve Kırım'ın vazıyeti1 s :
münasip -limanlarında yaptıkları donanma ile adeta bu denizde hâkim olacat derecede faaliyet ve başarı göstermişlerdir. 25 Şaban 1204 (10 Mayıs 1790) tarihinde büyük, küçük elli parça Osmanlı donanması kaptan-ı derya Giritli Hüseyin Paşa kumandasiyle Karadeniz'e çıkmış ve Rus dtf-

1 III. Selim, 14 Rebhılâhır 1204 (1 Ocak 1790) tarihiyle sadr-ı âzam ve serdar-i ekrem Hasan Paşa'y8 istiklâlini havi göndermiş olduğu hatt-ı hümâyunun sonlarına doğru:
"... Kaptan paşanın bu sene donanmây-ı hümâyunumu ihraca kudreti yoktur; âzam-ı umur-ı devlet olan tersane hususunda rehaveti derkâr olup donanmây-ı hümâyun tertibinin ve tersane umunnı senden alâ bilir olmamakla ne kadar kalyon ihraç ve nizamı yiine senin reyine havaledir, anların nizamını
da senden isterim. İki yüz sefine tertip ve ihraç eyleyip-----bu hususun eksik
ve gedik ve kusuruna dahi nizam veresin ve katpan paşalığa bir sahib-i tedbir seri bir vezir tedarik eyliyesin; bunun ile olamaz zannederim (Başvekâlet arşivi Âmedî kalemi odası defterlerinden 55 numarı. ı defter).

nanmasını arayarak Tuna ağızlarını ve Kırım sahillerini dolaştıktan sonra Anapa'yo, gelmiştir; donanma buraya geldikten sonra çoğu büyük gemiden mürekkep olmak üzere otuz iki parça Rus donanmasının Kerç taraflarında bulunduğu haber alınarak yirmi beş parça gemi ile o tarafa gidilmiş ve yedi saat deniz muharebesi yapılmıştır; yedi firkateyni batan Rus donanması gece karanlığından istifade ile Kefe limanına doğru kaçmıştır; bunun üzrine Osmanlı donanması, bazı hasarını tamir ve mecruhlarını tedavi etmek üzere Sünne boğazı tarafına gelmiştir (1790 Temmuz).

Osmanlı donanması Sünne'de kendisine çeki düzen verdikten sonra Ağustos ayında oradan ayrılarak Hocabey (Odesa) limanına gelip birkaç gün orada kaldıktan sonra Kuburun taraf-larında otuz yedi parça Rus donanmasının göründüğü haber abnması üzerine havanın Osmanlı donanmasına muhalefetine rağmen Rus donanması üzerine gidilmiştir.
Osmanlı donanması on dokuz büyük ve bir mikdar da küçük gemiden mürekkeb olup her iki taraftan vukua gelen muharebede Rusların büyük bir kalyonu battığı sırada Ruslar tarafından atılan gülleler ile kaptan paşa gemisi ateş alıp bir taraftan onun söndürülmesi ve bir taraftan da fütur getirümeyerek ateşe devam edilip gecenin erişmesi sebebiyle iki taraf birbirlerinden ayrılıp muharebe ertesi güne kalmıştı; fakat devam eden şiddetli fırtına harbe mâni olduğundan' Rus donanması özi taraflarına çekilmiş ve onu takiben Osmanlı donanmasından kapudane-i hümâyun gemisi de o tarafa gitmiştir.
Osmanlı donanmasının çoğu fırtına yüzünden birbiri üzerine düştüğünden Rus donanmasını takip eden kapudanenin Ruslarla yaptığı muharebede kapudaneye yardım edilememiş ve altı saat süren şiddetli muharebeden sonra nihayet kurtulmaktan ümidini kesen kapudane teknesi ateş verilmek suretiyle yanmış ve içindekiler şehit düşmüşler ve bu sırada bir de Rus gemisini yakmışlardır. Bu suretle Kont - amiral Uçakof'a mağlûb olan Osmanlı donanması Karadeniz'de kalanrıyarak bozuk düzen İstan-buVa gelmiş ve bundan sonra Rus donanması hâkimiyeti, Karadeniz'de kendisini göstermiştir (1205 Muharrem/1790 Eylül).
Osmanlı donanmasının muvaffakryetsizliğinden sonra serbest

kalan Rus donanması, Rusların Tuna ağızlarındaki kalelere ve meşhur İsmail kalesine yaptıkları taarruzlarda ince donanma-lariyle Tuna nehrine girmek suretiyle bu kalelerin düşmesinde âmil olmuşlardır.

OSMANLILARIN KARA ORDUSU VAZİYETİ

S rd Ek ""^ SeW bahar geldiği halde Boza bozgununda ordusuyla cephe- çadırların düşman eline geçmesi sebebiyle askeri ferin hali çadıra çıkartmak mümkin olmadığı gibi zahire sıkıntısı da hâd bir şekil almıştı; hattâ kış münasebetiyle Serdar ordusunda bulunan askere yarım tayın verilip çadıra çıkınca bunun tam verilmesi îcabettiği halde verilemi-yeceği anlaşılmış ve Anadolu ve Rumeli'den orduya gelmekte olan askerlere de zahire tedariki ayrıca bir iş olup halbuki bunu tedarike de imkân olmadığından vezir-i âzam ve ordu erkânı hayret içinde şaşırıp kalmışlardı. Bundan başka huduttaki kalelerde de zahire ve asker darlığı vardı; hattâ top ve humbara ile elde edilmesi müinkin olmayan ve uzun zamandanberi muhasara edilen Adakale^si zahiresizlik yüzünden Avusturyalılara teslim olmuştu; işte bu darlık ye teşkilâtsızlık yüzünden şaşkın bir hale gelen Serdar-ı ekrem ,Şerif Hasan Paşa bütün mesuliyeti selefi Hasan Paşa'ya* atmakta idi; halbuki Gazi Hasan Paşa'nm ölümüyle işler gevşemiş ve herkeste korku kalmamış olduğundan vaziyette- bunun da tesiri vardı.
Bu sırada Rusların İbrail ve Avusturyalıların Yergöğü üzerine gelecekleri haber alınmıştı; halbuki bu sırada İbrail muhafazası için onbeş bin yaya askerine ve Yergöğü^de de bir o kadar ve hattâ daha fazla kuvvete lüzum olduğu halde buralarda ancak ikişer bin kişi vardı; bundan başka İsmail kalesine onbeş bin kişi sevk etmek lâzımdı; fakat mevcut kuvvetine bile İsmail seraskeri yiyecek veremediğinden bulunduğu yerden dışarı çıkamıyordu.
Vidin cephesi de pek mühim olup burası da zorla o civar kazalardan gönderilen eli silâh tutan kuvvetlerle muhafaza ediliyordu.
işte nizamsız, parasız, kuvvetsiz olan Serdar-ı ekrem ordusiyle

kâfi muhafız kuvvetten ve zahireden mahrum kale kuvvetlerinin vaziyeti böyle olduğu halde Osmanlı ordusu, üstün düşman kuvvetlerine karşı çıkıyordu; ordunun mühimmatını nakl için üç bin arabaya ihtiyaç varken zorla etraftan bin kadar araba bulunabilmiş, fakat reayanın za'f-ı hâli mütaleasiyle o da alm-mıyarak mühimmat yüz üstü kalmıştı. İşlerin bu kadar ağır alınmasında sulh şayialarının çıkması ve bu hususta memurların gidip gelmelerinin de tesiri

vardı.
Bu vaziyet üzerine âciz kalan Serdar-ı ekrem işi mahallinde haliedemiyerejt keyfiyeti pâdişâha arzetmiştir; bu yazısı üzerine III. Sultan Selim:
"Bu hayret niceye dek böyledir? Her işi bırakıp düşmanlar nice isterlerse yapsınlar mı? Biraz davranmah değil misin? Orduya geldiğin esnada böyle değildin; orduda olanlar seni teşvişe mi kodular? Felillah-i'1-hamd asker yürümeğe başladı; işte mevacibi dahi kamilen gönderdim; Varna'ya mühimmat gitti, zahire gitti, tertip arabalarını beklemek ne demek? Orduda hayvan yok mudur? Bu, din hususudur, her hayvanı verip götürmek lâzım iken mühimmat Karna'da kaldı deyu bunu nice yazdınız? Ben bundan haseki gönderdim, kaldıracaktır, bakasınız; müttefik devletler beraberce olmayınca sulh yoktur, kat'î cevabdır x; ceng için, tedarik edip bir saat evvel cenk etmeğe sa'y u gayret edesiniz Ve minallahi't-tevfik" hatt-ı hümâyununu göndermiştir. Padişah şaşkın, halde bulunan Serdar-ı ekremi harekete getirmek için uzun uzun hatt-ı hümâyunlar yolluyordu; ordunun noksan vaziyeti ile pek muztarip olan Şerif Hasan Paşa,pâdişâhın tehdidi havi hattı hümâyunlariyle şaşırmış olup vezaretsiz menkûp Revirlerini şimdi bir saadet olarak arıyordu; filvaki bu noksanlar mevcuttur; fakat değerli bir vezirin enerji sarfiyle bunun mühim bir kısmını temin edeceği şüphesizdi; lâkin Serdar-ı ekrem o kudrette değildi.
„ .. .. „ Prusya ile ittifak akdinden evvel Fransa'nın
Yergogu muzaffe- J
riyeti tavassutu ile Rusya ve Avusturya Osmanlılarla
ayrı ayrı anlaşmağa razı olmuşlarsa da elde ettikleri yerleri muhafaza etmek istemeleri bu teşebbüsü akim
1 III. Selimin bu sözlerinden anlaşıldığı üzera sulh olacak sözleri üzerine orduda bir rehavet ve bir kayıtsızlık varmış.

bırakmıştı; daha~-SQnra Osmanlı hükümetinin Prusya ile ittifak yapması bu iki devlet tarafından haber alınarak bunlar yine ayrı ayrı sulh teşebbüsünde bulunarak nâme göndermişlerse de Prusya elçisinin müdahalesiyle velevki muvazaa suretiyle olsun sulh teması yapılmamıştır.
Bu sırada biraderi İmparator Jozef'in yerine gelen Mari Terez'in ikinci oğlu II. Leopold politikasını değiştirip Prusya'dan ayrılmak istediğinden sulbe talib olmuş ise de Prusya ile ittifak do layı siyle Osmanlı hükümeti yalnız başına sulh yapmıyordu; bunun üzerine Türkleri Prusya'dan ayırıp sulhe icbar için Bükreş'te bulunan Avusturya kumandanı Prens Koburg yirmi altı bin asker ve yetmişe yakın top ve humbara ile Yergöğü'de bulunan Osmanlı kuvvetleri üzerine yürüyüp Yergöğü muhafızı Çavuş-zâde Abdullah Paşa ile Cengiz Mehmed Giray Sultana haber göndererek kalenin teslimini istemiş ise de red cevabını almış olduğundan Yergöğü varoşunu yaktıktan sonra kaleyi kuşatmıştır.
Bu muhasara esnasında Rusçuk'tan Yergöğü'ye askerle yardım edildiği gibi Tund'nın bu tarafıridan da düşman siperlerine karşı ateş edildiğinden Avusturyalılar kaleyi alamıyorlardı; bu sırada muhafızlardan biri askerine yulaf tedariki için kale hendeğinden çıkıp üzerine gelen birkaç Avusturyalı ile çarpıştığı sırada bir taraftan Türke, diğer taraftan nemçeliye yardıma gelenlerin adedi artarak bu hal iki taraf arasında şiddetli çarpışmayı mucib olduğu sırada heyecana gelen kale muhafızlarından mühim bir kısmı derhal kale kapılarını açıp düşman üzerine hücum ve iki bin kadar Avusturyalıyı kılıçtan geçirdikten sonra muhafızlardan altı yüz kadarı nemçelilerin Ta/ıa'daki siperlerinin arkasına geçip bu siperleri zabtedince varoştaki Avusturya kuvvetleri haber alır almaz kaçtıklarından Nemçe karargâhı bütün top ve cephanesiyle elde edilmiştir. s
Avusturya ordusundan beş bin kişi telef olmuş bin esir, kırk top, on havan topu ve külliyetli mühimmat iğtinam olunmuştur (25 Ramazan 1204/8 Haziran 1790). Kalenin müdafaası ve muvaffakiyeti sebebiyle Yergöğü muhafızı Abdullah Paşa vezirliğe terfi ettirilip Cengiz

Mehmed Giray ve diğer hizmet edenlere atiyye ve çelenkler verilerek -hem pâdişâh ve hem de Serdar-ı ekrem taraflarından taltif edilmişlerdir.

NEMÇE ÎLE MÜTAREKE VE SULH AKDÎ

İmparator Jozef öldüğü sırada Felemenk taraflarındaki isyan harekâtı devam ettiği gibi Macaristan'da da karışıklık başlamak üzere olduğundan Avusturya, elde ettiği kazanç dolayısiyle Osmanlılarla bir an evvel sulh akdetmek istemekte idi. Bu sırada Serdar-ı ekrem ordusunun Ruslar üzerine gitmesine karar verildiği halde askerin harpten ziyade çapul arzusiyle Avusturya cephesine gitmek istemeleri üzerine evvelki karardan vaz geçilerek asıl mühim ve-tehlikeli cephe bırakılıp bir seraskerle idaresi kabil olabilecek olan Eflak'taki Avusturya ordusu üzerine hareket edildi (4 Zilkade 1204/16 Temmuz 1790) * . Sancak-ı şerif Rusçuk'ta bırakılarak karşıdaki Yergöğffye geçildi; Avusturya ordusu Bükreş'te bulunuyordu.

Rayhenbah mua- Prusya kiralı Fredrik Wilhem Osmanlı pâdi-hedesi ve Rusçuk şahiyle ittifak yaptıktan sonra 1790 Haziranında mütarekesi Rusya ve Avusturya hudutlarına kuvvet sevk etmek suretiyle her iki' devleti tehdide başladı; bunun üzerine yeni Alman ve Avusturya imparatoru II. Leopold sulhe yanaşarak Avusturya hududuna ve Bohemya sınırlarına yakın Rayhenbah (Reichenbach) şehrinde Prusya'nın müttefiki İngiltere ve Felemenk, murahhasları da bulundukları halde 1204 Zilhicce (1790 Ağustos)'de aralarında anlaştılar; bu anlaşmada Osmanlı devletiyle Avusturya arasındaki hududun muharebeden evvelki hale irca edileceği ve- Osmanlı - Avusturya muharebesine son verilmek üzere mütareke yapılmasını havi kayıtlar da vardı. Hattâ Prusya kiralı henüz Rayhenbah muhaedesi akdinden evvel Avusturya'nın Osmanlı hükümetiyle derhal mütareke akdini teklif ile kabul ettirdiğinden Belgrad^âa bulunan Avusturya orduları umum kumandam- Feld-mareşal Lavdon, 10 Kasım 1789 tarihli bir mektupla Belgrad defterdarı Ahmed Efendi vasi-tasiyle Serdar-ı ekreme müracaat ederek iki taraf arasında mütareke için görüşmeler başlamıştı; daha sonra mütareke hususlarını

1 Serdar-ı ekremin Pâdişâhın tekidine rağmen bir takım mazeretler ser-diyle rusları bırakarak asker çapul yapmak ve İkinci derecede olan Avusturya cephesine giderek asıl tehlikeli olan Rus cephesini ihmal etmesi rusların sür'atle ilerleyerek îsahçı, Tolcı ve nihayet hzmaiV'm elden çıkmasına sebep olmuştur.

kararlaştırmak üzere Efak? takı Avusturya ordusu kumandanı Feld-mareşal Prens Saks (Je Koburg ile görüşme yapılmıştır1. Bu şekil Prusya ittifakının neticesi olduğundan Osmanlı devleti hesabına mühim bir kazançtı: çünkü 1789 Ocak ayındaki Rus ve Avusturya'nın sulh tekliflerinde Pasarofça muahedesini esas olarak ileri sürüp Küçük Efak kıt'asım da istiyorlardı.

Bu Rayhenbah muahedesVndtki kayıd mucibince Reisülküttab Abdullah Berrî Efendi ile Avusturya murahhası görüşerek 9 Muharrem 1205 (18 Eylül 1790)'de dokuz ay müddetle bir mütareke imzaladılar.

Bu mütareke dolayısiyîe Serdar-ı ekrem ordusu Rus cephesine gitmek üzere Rusçukla dönmüş ve oradan Silistre sahrasına gelmiştir; bu sırada vezir-i âzam, hasmı olan esbak Sadr-ı âzam Koca Yusuf Paşa'yı Vidin seraskerliğinden alarak Bosna valiliğine göndermiştir.

. „ . , . Avusturya'ile yapılacak müsalehada Prusya elçisi Zıştovı Muahedesi J
J *■ t +

Lüzi'den başka Prusya'nın müttefiki olan ingiltere ve Felemenk murahhasları da bulunacaklardı; Avusturyalılar muahede mahallinin Bükreş olmasını istiyorlardı; o zamanın diplomatik telâkkisi üzerine devletlerin kendi ellerindeki bir şehirde muahede akdettirmeleri bir nevi galibiyet telâkki edildiğinden III. Sultan Selim; bu husustaki Avusturya teklifi üzerine:

"Bükreş Nemçe ordugâhı olduğuna nazaran oranın mükâ-leme mahalli olması Nemçelu'nun ayağına varmak gibi olarak devletime şeyindir; Prusya kiralı ise ben Devlet-i Aliyye'ye bir

şanlu müsaleha kazandırdım diyormuş; mahall-i mükâleme behemehal Tıma'nın heri tarafındaki (sağ sahilindeki) kasabalardan biri olmalıdır" demesi üzerine arada epey münakeşadan sonra Prusya elçisi, Osmanlı hükümeti masraftan kaçtığı için Bükreş in mükâleme mahalli olmasını istemiyor diyerek ara bulmak istemesi Reisülküttab efendinin canını sıkarak Prusya elçisine :

"Osmanlı devletinin gerek İstanbul'da, ve gerek hariçte böyle nihayetsiz masarifi vardır; bu makule masarifi lisana bile almayız,

1 Amedî kalemi defterleri, Numara 55. Avusturya ile olan mütarekede Fransa'da tavassut ettiği görülmekte i*e de İm sırada Fransa İnkılâbı başgös-terdiğinden bu işlere lmkamamıştır.

nerde kaldı ki vezirler ve kazaskerler tenezzül eyliyeler, böyle masrafları pâdişâha değil Sadr-ı azama bile ifade etmezler, defterdarlar marifetiyle görülür gider, biz kendi halimize bakalım böyle mülâhazalar tüccar işidir, başka sözünüz varsa ânı söyleyin" demesi üzerine nihayet müzakere mahallinin Ziştovi kasabası1 olması takarrür etti.

Ziştovi mükâlemesine Osmanlılar tarafından Reisülküttab Abdullah Berrî Efendi birinci, Mekke payenlerinden Raif İsmail Paşa-zâde îsmet Bey ikinci ve sadaret mektupçusu Mehmed Dürrî Efendi üçüncü murahhas tâyin olunarak bunların maiyetlerine iki mükâleme (zabıt) kâtibi ile bir vekayi kâtibi 3 verilip esbak Boğdan voyvodası Kostantin Beyzade Âleksandır Bey tercüman tâyin olunarak ZiştovVye gönderilmişlerdir.

Ziştovi mükâlemesine Avusturya tarafından evvelce İstanbul'da elçilikte bulunmuş olan Baron dö Herbert Ratkal (Rathkeal) ile Kont Franç'esko Esterhari dö Şalanta ve Prusya hükümeti tarafından Lehistan fevkalâde orta elçisi ve kiralın gözdesi L u k e z i n (Luchesin) ile tstanbuVdaki Prusya elçisi Lüzi (Lusi) murahhas tâyin edilmişlerdir.

Ziştovi banş görüşmesi 1205 Rebiulâhır (1790 Aralık)'da başlayıp uzun çekişmeler olmuş ve 1791 Haziranının dokuzunda bir aralık inkıtaa uğrayarak Avusturya murahhasları Bükreş'e gitmişlerdir; fakat bu sırada Fransa ihtilâl-i kebîri dolayısiyle Prusya ile Avusturya, Fransa'ya yardım için aralarındaki Pilnitz anlaşması üzerine murahhaslar tekrar ZiştovVye döndüler ve imparatordan mutlak surette sulh akdi hakkında gelen emir mucibince anlaşma kat'î bir neticeye vardı.

Ziştovi muahedesi on dört madde ve bir hatime üzerine elli sene müddetle aktedilmiştir (4 Zilhicce 1205/4 Ağustos 1791). Bu muahede mucibince 1202 Cemaziyelevvel (1788 Şubat)'de

1 Ziştovi (Svvischlovv) kasabaeı, Rusçuk ile Niğebolu kasabaları arasında Tuna nehrinin sağ sahilinde bulunmaktadır. Osmanlılar zamanında bir kaza merkezi olup karşısında Eflâk'ın Zemniçe mevkii vardır.

- Vekayi kâtibi, saderet mektubî kalemi hulefasından Mehmed S a id Galib Efendi olup III. Selim zamanında Rusçuk yaranından ve reisülküttap idî. İkinci Mahmud zamanında ise sadr-ı âzam olmuştur. Mtıstafa Reşid Paşa siyasî mektebinin müessisi bu değerli zattır.

harp ilânından evvelki hudut muhafaza ediliyor; yani Avusturyalılar işgal ettikleri Belgrad ile diğer yerleri aldıkları zamanki haliyle geri veriyorlar; yalnız Tuno'nın sol sahilinde Banat kıs-mında bulunan Ursova ile Bosna vilâyetinde Onna tarafındaki arazide Avusturyalılar lehine bir miktar hudut tashihi yapılıyordu.

Muahede gereğince Hotin kalesi, Ruslarla muahede akdine kadar Avusturyalılarda kalıp muahededen sonra Osmanlılara terk edilecekti. Ziştovi müşahhası'nm akdinden sonra Osmanlı hükümeti tarafından pâdişâhın mutemedi olan Ebu Bekir Ra-tıp Efendi büyük elçi olarak Viyana'ya. gönderilmiştir.

OSMANLI DEVLETÎ MÜTTEFİKLERİNİN RUSYA'YA KARŞI DURUMLARI

* ,. . .. . Fredrik Giyyom Avusturya'yı sulhe icbar et-bveç in ittifaktan t
J J .

ayrılarak Ruslarla tikten sonra Rusya üzerine yürüyeceğini söylemiş Sulh yapması olup Osmanlı pâdişâhı da Ziştovi müsalehasından sonra Prusya ile birlikte bütün kuvvetleriyle Ruslar üzerine yüklenmeği ümid ettiğinden Serdar-ı ekreme buna dair emirler göndermekte idi; fakat bu plâna mukabil Osmanlıların müttefiki olan İsveç devleti akdetmiş olduğu ittifak muahedesi hilâfına Osmanlı hükümetini ha'berdar etmeden İspanya'nın tavassutiyle Ruslarla anlaşmış, (1790) ve bu suretle Avusturyalıların Osmanlı hududundan çektikleri kuvvetlere mukabil Ruslar, İsveç'den çektikleri kuvveti" Osmanlı cephesine göndermişlerdi.
Bu vaziyet üzerine Prusya, Ruslara karşı harp açmış olsa durum Osmanlılar ^lehine müsaid olabilirdi; İsveç ile Rusların sulh yapmaları Baltık*taki Rus donanmasını serbest bıraktığından bu donanmanın 1768 seferinde olduğu gibi Akdeniz'e geçmesi ihtimali ve bu hususta Fransa elçisinin hükümeti namına takriri Sultan Selim'i telâşa düşürmüş1 ve pâdişâh:
1 Fransa elçisi, elçilik tercümanı Foıιton'u Bab-ı âlî*ye göndermiş ve iki gün evvel hükümetinden aldığı tahrirat hakkında malûmat vermiştir. Bu tahrirata göre İsveç'le Danimarka arasındaki mütareke mayısın on beşine kadar temdid edilmiş. Ruslar, İsveç'in teklif ettiği müsalehayı henüz sarahatle kabul etmeyip ancak bu hususta İngiltere Prusya ve Felemeök'in tavassutlariyle sulh aktedilecekmiş. Bu suretle îsveç ile Rusya barışınca Rus donanmasının ilk ba-

"İsveçli'ye bu kadar akçe verildi; böyle bîvefâlık olur mu? Bu keyfiyeti tahkik edin, aslı var mıdır?" diye sadaret kaymakamına hatt-ı hümâyun göndermişti.
isveç elçisi, Osmanlı hükümetinin bu yoldaki şikâyetine karşı kendi hükümetini haklı gösterecek bazı deliller serdetmiş ise de İsveç - Rus müsalehasında İsveç kiralının, Rusların zabtet-tikleri yerleri Osmanlı devletine iade ettirmeği ve Kırım'ın serbest olduğunun muahedeye konulduğu yolunda İsveç elçisinin uydurma sözleri meydana çıkarak teessürü ve teessüfü mûcib olmuştu.
Prusya'nın Ruslara îgveÇ * ^us müsalehasından sonra Prusya ile itti-karşı dununu: fak etmiş olan Lehliler Rusya ve Avusturya'ya karşı vaziyet aldıkları gibi Ruslara karşı harp etmekte olan Osmanlılarla da arada bir yakınlık hasıl olmuş ve bu suretle Prusya, Lehistan'ın Osmanlılarla birlikte Rusya'ya harp ilân edeceklerine dair III. Selim büyük ümide düşmüş, ve Prusya kıralım bir an evvel harekete geçirmek için rikâb mektupçusu Ahmed Azmi Efendi Berlin elçiliğine tâyin edilip acele gönderilmiştir (1791 Mart) * Bu sırada ise İsveç'le Rus'u barıştıran İspanya hükümeti Osmanlı hükümetini de Ruslarla sulh akdine teşvik etmekte idi.
Osmanh hükümeti bu suretle Prusya'yı Ruslarla harbe teşvik ettiği sırada Ruslar da Prusya ve İngiltere'nin ittifaklarına karşı Osmanlılarla sulh yapmak istiyorlardı; hattâ bu hususta Osmanlı ordusu tarafından Bekir Ağa murahhaslıkla Rus başkumandanı nezdine gönderilip Rus murahhası Serço da Osmanh karargâhına gelmiş is^e de Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nm,
harda Akdeniz'e hareket etmesi kuvvetli ihtimal dahilinde imiş. Ve İngiltere ile Prusya'nın kavilleriyle fiilleri birbirine uymadığından bunların Rus donanmasının Akdeniz'e geçmez demelerine inanılmayarak bu hususta tahriren söz vermelerini ve ihtiyatlı bulunulması tavsiye edilmiştir (25 Rebîulâhir 1203). (Hariciye vesikaları, Cevdet tasnifi Nr. 3755.)
1 Rikâb-ı hümâyun mektupçusu Ahmed Azmi Efendi, III. Mustafa zamanında elçilikle Prusya'ya gönderilmiş olan Resmî Ahmed Efendi*-nin kayın biraderi olup o tarihte eniştesiyle birlikte Berlin'e gitmişti. Rikâb mektupçusu demek, asıl olan sadaret mektupçusu cephede bulunduğundan bu da tstanbuVda o vazifeyi temsilen bulunmakta idi; asîli avdet edince bunun hizmeti sona ererdi.

Ölümünden sonra bir netice hasıl olmamıştı1; Osmanlı pâdişâhının Prusya'dan umduğu Rusya'ya taarruz işi de siyasi durum sebebiyle mümkin olmayacak gibi idi; çünki bu sırada Fransa ihtilâli büyüyüp saçağı sardığından Avrupa devletleri bu tehlikeli cereyan karşısında

siyasi ve askerî tedbirler almağa mecbur olduklarından Prusyalıların Ruslara karşı harekete geçmeleri şüpheli idi.

RUS CEBHESINDEKÎ HAREKÂT

Rusların Sonbahar ni- Sultan Selim Prusya'nın Lehlilerle be-laarruzı : raber harbe girişmesi için Fredrik Vilhelm'e elçi göndermek üzere teşebbüse geçtiği sırada, yâni Ziştovi görüşmesinin başlamasına karar verildiği esnada îsveç ile Varela mütarekesini akteden (1790 Ağustos) Rusya sulhe yanaşmıyarak murahhas Bekir Ağa'yi geri göndermiş ve Osmanlı hükümetini yalnız başına sulhe icbar için Basarab-ya'nm tamamını elde etmek amaciyle ve bütün kuvvetiyle taarruza geçmiştir.

İsmail muhasarası: ^us orduları başkumandanı Mareşal Potemkin, General SovarovV emir vererek kış başlangıcında birdenbire taarruza geçilmiş ye General Müller kumandasındaki bir Rus kuvveti ae Tuna ağzındaki Kili (Kiliya) kalesi üzerine yüklenmiştir; halbuki Vezir-i âzam Şerif Hasan Paşa Ruslarla da sulh yapılacak ümidiyle işi gevşek tuttuğundan, harp olmıyacak diye Silistre'de ordu yavaş yavaş çözülmeğe başlamış ve karargâhta çtJğu devlet ricali maiyyetleri ile bir miktar da kapıkulu ocaklarına mensub kuvvetler kalmıştı.

.,... . îşte bu sırada yâni Safer 1205 (17 Ekim 1780)'de

Kılı muhasarası • , '

Kili taarruzu vukua gelmiş ve aynı zamanda İsmail kalesi de bizzat Potemkin tarafından muhasara altına alınmıştı. Rusların taarruzu üzerine maiyetinde az asker kalmış

1 Ruslarla anlaşma teşebbüsü, Sultan S el i m'in, henüz o sırada İsmail seraskeri bulunan Gazi Hasan Paşa'ya göndermiş olduğu gizli bir emirle başlamıştı.

olmasından dolayı şaşıran Serdar-ı ekrem, ordu erkâniyle görüşüp bir karar vermek istemiş ve uzun müzakereden sonra askerin azlığından zahire ve sairenin noksanından bahsederek kendi hatalarını örtmek için vaziyeti pâdişâha arz etnr'ş, ve Silist-re sokaklarında dellâllar bağırtarak yüksek yevmiye ve sonunda ocaklara kaydedilmek vaadiyle toplanıp sevk olunan bine yakın toplama kuvvet henüz Kili9ye varmadan yardımdan ümüdini kesen kale halkı amanla KilVyi ruslara teslim etmişlerdi (14 Safer 23 Ekim 1790); bu Kili muhasarasında Rus gen ar ali Mü 11 er maktul düştüğünden Gudonoviç kumandayı ele almıştır.

„ , ... KilVnin elde edilmesi ruslann Tuna delnası

Tuna deltasındakı

kalelerin düşmesi: üzerindeki seri harekleriyle bir facia hafini almıştı; Çünkü KilVâen sonra sünne alınarak onun arkasından Tuna deltası yakınındaki Tolçı ve arkasından tsakcı kaleleri düşerek ruslar Tolçı ile İsmail kaleleri arasında Tuna'nın kuzey ayağı üzerindeki adaya asker çıkarmış olduklarından Potemkin'in karadan muhasara 'etmekte olduğu İsmail kalesi, hem de adadaki askerle ve hem de Sünne boğazından içeri sokmuş olduğu ince donanmasiyle nehir tarafından da muhasara edimekte bulunmuştu; ruslar bu Tuna deltan muvaffakiyetini bir ay gibi kısa. bir müddet zarfında elde etmişlerdir.

III. Selim KUVûin düşmesinin yiıkarıda adı geçen kalelerle Tuna deltasının dahi İsmail kalesi, Tuna'nın sağ sahilindeki İsakçı'nın ziyâını intaç edeceğini bildiğinden serdar-ı ek-rme gönderdi4i hatta hümayunlarda Kili, sonra Tuna deltasın-daki kalelerden herhangi birisinin düşmesi halinde elinden kur-tulamayıp katledileceğini yazmış olduğundan böyle birbiri ardın-dan dört mühim kalenin Ruslar tarafından zabtedilmiş olması Şerif Hasan Paşa'yı deli gibi etmişti. Bu sırada kış geldiğin den Serdar-ı ekrem evvelâ Hacıoğlu pazari'm ve sonra da Şumnu'yu kışlık karargâh yaparak oraya gelmiştir.

* ...... İsmail kalesi, hem karadan ve hem de nehirden

ismail kalesinin

düşmesi * muhasara edilmiş idi; Rusların yedi aydan ben

yaptıkları hücumlar akamete uğruyordu. Ruslar müdafaa yerleri ve siperleri olmadığından

dolayı kaleyi nehir tarafından zabdetmek istedilerse de 17 Rebîulevvel 1205 (24 Kasım 1790)'da nehir kayıklariyle yaptıkları taarruzda muvaffak olamadıkları gibi kara tarafından yaptıkları yürüyüşte de külliyetli telefat vermişlerdir.
ismaiVi muhasara eden Ruslar kalenin teslimini istemişlerse de red cevabı almışlardı; fakat kale ahalisi vire ile teslim olmak isteyip muhafızlar da müdafaada kalmakta ısrar ettiklerinden iki taraf arasında bu yüzden ihtilâf çıkmıştı. Burasını mutlak surette almak isteyen Potemekin umumi bir hücuma karar verip bu hususta kalenin zayıf tarafını mimar vasıtasiyle tetkik ettirmiş ve nihayet 16 Rebiulâhir 1205 (23 Aralık 1790)'da Bender kapısı tarafından yapılan umumi hücumda kırılan Rus askerine bakını yar ak arkadan yetiştirilen kuvvetlerle İsmail kalesi düşmüştür. Bu son hücum esnasında kale içinde bulunan Kırım şehzadelerinden bazılariyle 2 Cezzar Ahmed Paşa kethüdası Selim Paşa, birkaç yüz askerle bir yerde siperlenerek hepsi şehid oluncaya kadar döğüşmüşlerdir. Şehre giren Ruslarla da yer yer, sokak sokak muharebe olmuş ve nihayet bir avuç İsmail muhafızları döğüşe döğüşe şehid düşmüşlerdir.
İsmaiV in düşmesi üzerine kasabadaki hıristiyan tebaa derhal
1 Tuna nehrinin sol sahilinde Bucak bölgesinde bir Tuna deltası başında bulunan bu İsmail kalesVnin olduğu mahal evvelce hali arazi olup aynı zamanda geçit mahalli de olduğundan burada eşkıya toplanıp gelip geçenleri soyup öldürdüklerinden dolayı buiası 997 senesinde Darüssaâde ağası Mehmed Ağa'ya temlik olunarak bir palanga yapması emredilmiş ve bu palanganın inşassına lâzım olan mimar, ırgad ve usta tedariki için Eflâk ve Boğdan voyvodalarına hükümler gönderilmiştir (Mühimme, 66 s. 49) daha sonraları yani Rusların Türk hududuna yaklaştıkları terihlerde (Onsekizinci asır ortalarında) ehemmiyeti artan İsmail mevkiine palanganın tevsii ile kale yaptırılmıştır. İsmail kalesVnin mukabilinde ve yine Tuna nehrinin sağ kenarında ve Tuna deltasının başladığı mahalde Tolçı kalesi vardı.
- Bu Kırım şehzadeleri, Koban hanı Bahtgıray'ın biraderleri olan Kaplan Giray ve Gazi Giray sultanlarla maiyetlerinde bulunan Çoban Giray ve Maksud Giray-zâde Mehmed Giray ve diğer Maksud Giray oğlu Selim Giray sultanlardır. t

Ruslarla anlaşmışlardır. İsmail cephesi seraskeri Aydoslu Mehmed ve kale muhafızı vezir M e hmed Paşa'lar Ruslara esir düşüp bunların kefaletiyle bir tabyada bulunan müslüman halk mal ve canlanna dokunulmamak şartiyle teslim olmuşlarsa da Ruslar sözlerinde durmıyarak tecavüze başladıklarından müteessir olan halk mukabele edip hepsi ölünceye kadar Ruslarla çarpışmışlar ve bu çarpışma esnasında bir Rus generali telef olduğundan Ruslar da onun yerine kısas olmak üzere ellerinde esir bulunan İsmail seraskeri Aydoslu Mehmed Paşa'yi şehid etmişlerdir K İsmail'in zabtından sonra Ruslar pek gaddarâne hareket ederek otuz bin kişi öldürmüşlerdir. İsmail muhasarası esnasında Ruslar on beş bin kişi kaybetmişlerdir.
Kur'a neticesinde sadr-ı âzam tayin edilen Şerif
J , . .. Hasan Paşa zaten yıpranmış olan ve bir çok Paşa nın katli
*. J r v ,
mahrumiyet içinde bulunan orduya enerjisiyle yeni bir hamle yapıtıracak kudrette olmayıp adi bir kumandanlığa bile liyakati yokken sırf bir kur'a tesadüfiyle en kritik bir vakitte ordu başkumandanlığına getirilmiş idi. Yolsuzlukları ve başarısızlıkları yerine göre, ya selefi Cezayirli zamanındaki ihmal veyahut maiyyetindeki kumandan ve askerlere atarak şaşkınlık içinde bocalıyordu.
Sadareti zamanında, Avusturyalılara karşı Yergöğü muzaf-feriyeti olmuş ve bir dereceye kadar ordunun yüzü gölmüş ise de Rus cephesinde birbirini takip eden muvaffakiyetsizlikler aczini göstermişti. Şerif Hasan Paşa, eğilip bükülmeden vaziyeti açıkça ve pervasızca padişaha arz ediyor ve Bu hal Sultan Selim 'in iğbirarını mûcib oluyordu. Kendisine karşı oldukça yumuşak hareket olunarak mağlûbiyetler dolayısiyle korkusu izale edilerek teminat veriliyordu.

Şerif Hasan Paşa'nın Şumnı ordugâhında durmayarak kış esnasında İsmail kalesine yardım etmek için Kozluca ve Hacı-oğlu-pazarVnda dolaşıp kuvvet toplamak istemesi düşmanları tarafından aleyhine kullanılmıştır; yani bu asker toplama işi azlini duyarak isyan ettiği şeklinde padişaha arzedilmiş ve vezi-i

1 Rus kumandanı Langeron'a göre nehre- at^an cesetlerden başka ismail'de yirmi üç bin insan toprağa gömülmüştür.

âzamin padişaha takdim ettiği dikçe ibareli arizelar bu söylentileri îma eder şeklinde görüldüğünden azl ve katline irade çıkmıştır.

Bunun üzerine evvelâ uyuduğu dairesinden ansızın alınarak sadaret mührü istirdat olunduktan sonra Sofya'ya, gönderilmek üzere başka bir mahalle naklolunmuş ve uyurken kurşunla vurulmak suretiyle öldürülmüştür (10 Cemaziyelâhır gecesi/14 Şubat 1791).

K Yofliıf Ruscuklu Şerif Hasan Paşa'nın katli üze-Pasa'nın ikinci rme verme kimin Sadr-ı âzam olacağı malûm defa sadareti değildi; epey gizli görüşmeler oldu. Pâdişâh, sadaret kaymakamına vezirlerden birisinin sadarete tavsiyesini emrettiğinden o da bir puslaya Melek Mehmed, Ebu Bekir, Feyzi Süleyman, Karahisarlı Ahmed, Pekmezci Mehmed, Halil Hamid Paşa damadı ve Çanakkale Boğazı seraskeri Safranbolulu îzzed Mehmed ve Esbak sadaret kaymakamı Mustafa Paş,a'larm isimlerini yazarak arzetti.

Sultan Selim, sadaret kaymakamının pusulasındaki isimleri okuyup Melek Mehmed Paşa ile Mustafa Paşa'nın ihtiyar ve İzzet Mehmed Paşa'nın işinde gevşek olduklarını beyan ile diğerlerinin de kendi aklından geçtiğini ve bu hususta birisinin intihabını, şeyhülislâmla görüşerek bildirmesini kaymakam paşaya yazmıştır.

Sadaret kaymakamı Silâhdar Mustafa Paşa, şeyhülislâmla görüşmş ise, de şeyhülislâm, bu isimlerden hiç birisini mü-nasib görmemiş ve keyfiyet Sultan Selim'e arzolunmuştur; nihayet pâdişâh Bosna valisi esbak Vezir-i âzam Yusuf Paşa'yı tekrar sadarete getirmekle açtığı harbi bunca kayıplardan sonra yine ona kapattırmak istemiştir (1205 Cemaziyelâhır/1791 Şubat). Sadaret kaymakamının pâdişâha takdim ettiği listede iş görecek kabiliyette enerjik bir vezir yoktu ve hâdiselere göre vezirler içinde en liyakatlisi yine Yusuf Paşa idi.

Sultan Selim tarafından gizli olarak Yusuf Paşa'ya gönderilen hatt-ı hümâyunda kendisine bazı vesayâda bulun-

muş, ikaz etmiş ve dürüst hareket etmesini tavsiye ve tenbih etmiştir, gönderdiği hatt-ı hümâyun sureti ; "Sen ki Yusuf paşasın,

Sadaret-i sabıkanda tarafından nzây-ı şahanem üzere hareket olunsa seni azletmezdim; lâkin sen matlûb üzere hareket etmeyip Sadr-ı âzamlara değil sair vüzerâya ve belki bayağı adamlara yakışmayan zulm ve taaddî ve ahz-ı rüşvet ve aslından, infialin olan adamlara icrây-ı garez ve celb-i mâl dâiyesiyle nefsâniyyet ve sefer vaktinde nüvaziş ve iltifat lâzım olan rüesây-ı askeriyyeyi unf ve şiddet ve tehdid ile tevhişe cesaret ve bu vech ile nice umurun ve bahusus umûr-ı lâzime-i seferiyyenin tatilini ve işlerin görülmemesini mûcib etvardan adem-i feragatin ve bunun emsali rızây-ı şahaneme mugayir harekâtın cihe-tiyle sadaretten azlolunmuştun; şimdiyedek bu misillü harekâttan fariğ olmuşsundur deyu seni işte yine Sadr-ı âzam ettim. Maazallah bu sadaretinde dahi o misillü harekâttan birisine cesaretin sırren ve alenen mesmû-ı şahanem olur ise bu defa azl ile iktifa etmem, elbette kazaya uğrarsın. Sana göre lâzım olan iffet ve istikamet ve fikaraya şefekat ve merhamet olup" tavsiyesinden sonra diğer harp hususları ve vakti gelince Moskovlu üzerine taarruzu emretmiştir ı.

_ ... Koca Yusuf Paşa, Sadr-ı âzam olup orduya Bu sıradaki ,
\, r J
siyasi durum geldiği1 .zaman ilk bahar yaklaşmakta idi. Bu sırada Berlin'e gitmiş* olan Azmi

Efendi'den gelen haberde Prusya'nın Ruslara karşı harp niyeti olmayıp Prusya kiralının Osmanlı hükümetinin Ruslara karşı yüzelli bin kişilik bir kuvvet şevkini istediği yazılıyordu. Bundan başka Ruslara karşı lehlileri müdafaa etmek üzere^ Lehlilerle akdettiği muahede ile dostluk yüzünden Lehistan'a soktuğu kuvvetler sayesinde evvelce Katerina'nın muhalefeti üzerine elde edememiş olduğu Danzig ve Tören limanlarına bu de.fa sahil olan Prusya, artık Ruslarla harp etmeğe lüzum görmüyordu; bundan maada bu sırada Fransa ihtilâlinin sirayet etmesi ihtimali Avrupa devletlerini düşündürdüğünden bu işe yani Fransa inkılâbı işine müdahale etmek istemeleri de Prusya - Rusya haribini unuttur-

1 Cevdet tarihi, c. 5, s. 104.

muştu. Bundan dolayı Prusya, Ruslara karşı hareketi bir tarafa bırakmış, fakat aynı zamanda isveç - Osmanlı ittifakını tazeleyerek Osmanlıların bu ittifak- dolayisiyle isveç'e verecekleri para ile isveç'i Fransa işine müdahaleye sevketmek istiyordu. Bu siyasi hareketlerden haberi olmayan Osmanlı padişahı ise Prusya'nın Rusya'ya harp etmesinde ısrar edip duruyordu.

Yine bu sırada Avusturya ile olan mütareke müddeti esnasında imparator II. Leopold da Ziştovi sulh müzakeretım uzattırarak Ruslarla olan münasebatı devam ettirmekte idi; bundan dolayı Avusturyalıların müzakeratı uzatmasından şüphe eden Osmanlı hükümeti Ruslara karşı hazırlık yaptığı sırada Avusturya cephesini ihmal etmiyerek o laraia da İşkourah Kara Mahmud P aşa'yı serasker tâyin ederek Vidin'e göndermişti, işte bu tarihlerde Rusların taarruziyle Kili, İsmail ve diğer Tuna deltasmdaki kaleler düşmüş ve Koca Yusuf Paşa Sadr-ı âzam olmuştur.

_ . Serdar-ı ekrem Yusuf Paşa orduya mümkin

Rusların son taar- J J

ruzjarI mertebe çekidüzen verip Şumnı sahrasına çık-

masını müteakib ordu tarafından Kutuzof'in müdafaa ettiği İsmail kalesini istirdat için beş, altı bin kişilik bir kuvvet sevketmişti; fakat bunlar daha oraya varmadan Prens Repnin'in kumandasındaki küçük orduya mağlûp olarak çekilmişler (4 Nisan 1791) bunun üzerine Ruslar tarafından Tuna'nın sağ sahilinde Dobruça kısmındaki Maçin kasabası muhasara edilmiştir. Maçin müdafileri epey gayret göstermişlerse de kaleye yardımda bulunan Halil Paşa'nm çekilmesi üzerine kale muhafızı Arslan Paşa mukavemet ede-miyerek kale sukutunda esir düşmüştür. Ruslar ^Maçih'i aldıktan sonra oradan İbrail tarafına geçip burasını da muhasara etmişlerdir; fakat kale şiddetle mukavemet ettiğinden epey telefat verdikten sonra kuzeydeki Kalas taraflarına çekilmişlerdir.

Ordunun hareket zamanı geldiğinden Yusuf

,er "* _ , .Paşa Sancae-ı şerîPi Şumnı'da bırakarak 8 Şev-ordosunun hareketi J

val 1205 (10 Haziran 1791)'de Kozluca'ya gelmiş

ve bizzat pek az maiyyetiyle Rusçuk, YergÖğü ve Silistre taraflarındaki vaziyeti gözden geçirdikten sonra Kozluca^ya. avdet

eylemiştir. Bu sırada Rus ordusu kumandanı Kutuzof onüç bin kişilik bir kuvvetle Tolçi'ya geçerek oradan da Babadağı istihkâmlarına hücum etmiş ve iki saat kadar Osmanlı kuvvetleriyle çarpıştıktan sonra bunları kaçırıp Babadağı1 m yakarak çekilmiştir.

YusufPaşa dört seneden beri harp eden urduyu , „. pek bozulmuş bir halde bulmuştu; mevcudu yüz

bin olan fakat talimsiz, itaatsiz, yağmacı bir kalabalıktan terekküp eden bu kuvvetlerle düşmanla harp etmenin feci neticeler vereceğini takdir ile kuvvetlerini Hırsova sahrasında topladı ve Müverrih Vasıf Efendi'ye kaleme aldırdığı bir hitabeyi askere okuttu; bunda düşmana karşı muharebede sabır ve sebat edilmesi ve düşmandan yüz dondürülmemesi tavsiye olunuyor ve bu hususta askerin söz vermesi isteniyordu. Serdar-ı ekremin bu hitabesi

bölük bölük bütün orduda okundu; ordu erkânı bu hususta sebat edeceklerine dair askerden söz aldılar.

Bu söz verildikten sonra kuvve-i mâneviye artmış Maçın uzerme sanıUyordu; Prens Repnin kumandasındaki
giden kuvvetlerin ,.. ' * jit • -. r ı ■• u «•
, . düşmanın Maçın taratma geçmek üzere olduğu
haber alınması üzerine Rumeli valisi Mustafa Paşa ileri sevkedilmiş ve düşmanla temasa geçmiştir; fakat Rus kuvvetleri daha evvel, gelip Maçin tarafına geçmiş olduğundan Mustafa Paşa'mn yardım istemesi üzerine yeniçeri kuvvetleriyle Ağa paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Çapan-oğlu Süleyman Bey ve Kara Osman-oğlu Hacı Mehmed Ağa, kuvvetleriyle süratle yardıma gönderilmişlerdir; fakat Ruslar sazlığa sakladıkları bir kısım askerleriyle Osmanlı kuvvetlerini iğfal ve kısm-ı küllisi ile Maçin ordusu siperleri üzerine yürüyüp bu sayede muharebeyi kazanmıştır. Bozulan asker ağırlıkları ve erzakı yağma ederek ilerlemekte olan Serdar-ı ekrem kuvvetleri üzerine düşüp o kuvvetleri de şaşırttıklarından bu hal üzerine Yusuf Paşa Hırsova'ya avdete mecbur olmuş ve tekrar Maçin üzerine gitmek için hazırlığa başlamıştır (1791 Temmuz/1205 Zilkade). Fakat Rus kuvvetleri de bu Maçin muharebesinde epey zayiat verdiklerinden Osmanlı ordusunu takip edemiyerek tekrar Kalas tarafına çekilmişlerdir. *

Serdar-ı ekrem Hırsova'âa Maçin üzerine sefer hazırlığı yapmakla beraber nizamsız bir kuvvet ile harp edilemiyeceği ve Lehistan'daki emeline nail olan Prusya'nın da Ruslara karşı muharebeye girişmiyeceği anlaşılması ve Kafkas cephesinde Anapa ve Soğucak gibi mühim kalelerin elden çıktığı haber alınması üzerine Yusuf Paşa Rus Generali Repnin'e bir mektup yazarak sulh istediğinden iç ve dış durumları sebebiyle sulhu arzu eden Ruslar derhal mütareke teklifini kabul etmişlerdir.

Burada Ruslarla mütareke ve sulh müzakerelerine girmeden evvel Ruslarla Kafkas cephesindeki hâdiselere kısaca bir göz gezdirmek lâzım geldiğinden o bahse geçiyoruz.

1201—1787 SEFERİNDE KAFKAS CEPHESİ

„ .. „ ... Osmanlı devleti Kaynarca muahedesiyle Kafkas Kafkas muslu-
t ^ J J
manlannın Rus- dağlarının kuzeyindeki Kabartay'ları Ruslara larla mücadelesi bırakmış ise ,de Rusların o tarafları tahkim edip Gürcistan'a, inmek için kaleler yaptığını gören Kabartay'lar biraz mukavemet etmişlerse de sonradan Rusların kendilerini ikna etmeleri .ürerine anlaşmışlardı.

Ruslar, nüfuzları altına aldıkları Gürcistan'a icabında kullanılmak üzere on bin kadar bir kuvvet gönderdikleri sırada Çeçen'Ierden Şeyh M a ns ur bu kuvvetleri bozduğundan Dağıstanlıların Ruslara karşı- olan ^galeyanından da istifade etmek isteyen Osmanlı hükümeti, Dağıstanlılarla Çerkeş ve Kabartay'-lan ele alarak Ruslarla Rusların himaye ettikleri Tiflis Han'ına karşı teşvik etmiş ve bu teşvikten cesaret alan müslüman halk Osmanlı hükümetinden bir vezir kumandasında* yardım istediklerinden Trabzon valisi Köse Mustafa Paşa bir miktar kuvvetle Anapa'ya gönderilmiştir (1202 Muharrem/1787 Ekim).

, ... Rus seferi üzerine Rusların evvelâ Kabartay eai-Battal Hüseyin
. , ı
Paşanın Anapa vu It^siz^i bastırdıktan sonra Anapa üzerine gelecek-
tâyini leri haber alınarak buradaki kabileler kendilerine
yardım için kuvvet istemişlerdir. Bunun üzerine
hükümet Canikli Hacı Ali Paşa-zâde Battal Hüseyin
Puşu'vji on bin kişi ile Anapa\a gitmesini emretmiş ve keyfiyet

Kabartay ve diğer kabilelere de yazılarak teşci edilmişlerdir; fakat Canik (Samsun)'de bulunan Battal Hüseyin Paşa verilen emri dinlemiyerek Anapa'ya gelmedi ve Ruslar da taarruza geç-mediler; fakat bu havalideki nazik durum mufassal bir takrirle 1203 Ramazan/1789 Haziran da hükümete yazılmış olduğundan Battal Hüseyin Paşa tehdit edilerek zorla ve on bin kişi yerine ancak bir kaç yüz kişi ile Anapaya gitmiştir. Bu sırada Ruslar, iki general kumandaaiyle Anapa'yı muhasara etmişlerdir. İçeriden muhafızların mukavemetleri ve dışarıdan da kabilelerin yardımlariyle muhasara bertaraf edilmişti (1204 Cemaziyelâhır/ 1790 Mart).

Battal Hüseyin Paşa kendisine gönderilen fermanla Ka&artay'lara yardıma memur edilmiş ise de bizzat harekete geç-miyerek Anapa'&a oturup etrafa kuvvetler sevk etmek suretiyle kalede kalmak istemişti; fakat o sırada donanma ile Karadeniz'e çıkan kaptan paşa ile beraber donanmada bulunan Cellâd Mahmud'un getirdiği fennan üzerine itizar edemiyerek 27 Zilkade 1204 (8 Ağustos 1790)'de yeniçeri, gönülllü ve kendi kapısı halkiyle beraber yani otuz bin kuvvet ve kırk kadar top ile Ka-fcartoy'lara yardıma gitti; fakat yollarda türlü bahanelerle işi ağır alarak iki günlük yolu iki ayda katettikten başka Çerkeslere de dürüst muamele etmiş olduğundan bundan bir hayır gelmiye-ceği anlaşılmış, fakat Çerkesler • ve diğer kabileler Osmanlı serdarıdır diye kendisine yine hürmette kusur etmemişlerdir.

« .„- . » 5 Muharrem 1205 (14 Eylül 1790)'de Koban neh-Battal Hüseyin Pa-
v J ' TT
sa'nın hıyaneti rı nın °"te tarafına varan Battal Hüseyin JPaşa'ya karşı Kabartay beyleri gelip kendisini ziyaret ile Ruslarla harp için otuz bin Kabartayhnın emrine hazır olduğunu beyan ile Ruslardan evvel Gümü mevkiinin işgalini söylemişlerse de el altından Ruslarla muhabere etmekte olan Battal Hüseyin Paşa, bu teklifi red ile o tarafta bulunan dört beş bin Rus Uskeri üzerine delibaşısı kumandasiyle bir miktar kuvvet göndermişti; fakat gönderdiği delibaşısı muvaffak olamadığından seraskerin ordusuna kaçan Osmanlı ve Kabartay kuvvetlerini Ruslar takip ettiğinden Battal Hüseyin Paşa evvelce aldığı tertibat üzerine kendi ordusuna gelen Rus kuvvetlerine

teslim olduğundan başsız kalan bakiye kuvvetler Anapa'ya dönmüşlerdir x.

Battal Hüseyin P aşanın Ruslara ilticasından sonra asker, ve kabile başları acele bir serasker gönderilmesini hükümetten istemeleri üzerine Canikli Hacı Ali Paşa kölelerinden olup onun dairesinden yetişerek Erzurum ve Trabzon valisi bulunan Sarı Abdullah Paşa Anapefya. memur edilmiş ise de o da Trabzon ve havalisinde hasmı olan derebeyleri temizlemekle uğraşıp birtakım özürlerle işi geciktirdiğinden kabileler bu halden usanmışlar ve bu fırsatı kaçırmayan Ruslar da Anapd*yı tekrar muhasara edip kaleyi almışlardır (1205 H./1791 M.).

Anapa gibi sevkülceyşce mühim bir mevkiin elden çıktığını haber alan III. Selim, bu hale Abdullah Paşa'nın sebebiyet verdiğini bildiğinden onu derhal valilikten azl ile yerine yine Trabzonlu olan Kuğu-zâde Süleyman P aşa'yı Trabzon valisi tâyin ederek Abdullah Paşa'nın katlini ona havale etmiştir. Abdullah Paşa1, Anapa'nm sukutunun kendi başına bir belâ getireceğini anhyarak Trabzon kalesine çekilip müdafaa tertibatı alma kaydına düşmüştü'. Bunun üzerine Süleyman Paşa, Trabzon valiliğinin kendisine verilmiş olduğunu Sarı Abdullah Paşa'ya bildirip kaleden çıkarak üzerinde ibka edilen Erzurum valiliğine gitmesini tebliğ etmiş ve Abdullah Paşa da kaleden inip Erzurum'a giderken alman tertibat üzerine yolda katledilmiştir. , ;

1 Battal Hüseyin »Paşa, Trabzon eyaletinin kendi" üzerinden alınarak pederinin kölesi ve kethürîahğından yetişmiş olan Sarı Abdullah Paşa'ya verilmesini hazmedemeyip aynı zamanda Haseki Cellâd Mahmud vasıta-siyle ölümle tehdid edilmesinden de müteessir olarak yukarıda metinde söylendiği üzere ruslara iltica etmiş ve bu hal hem kendisinin ve hem de Hacı Ali Paşa ailesinin menkubiyetine sebeb olmuştur. Battal Hüseyin Paşa, babası Hacı Ali Paşa'nın Kırım'a, kaçtığı sırada babasiyle beraber bulunduğundan bu firarı ikinci defa vuku

bulmuştur.
Trabzon valiliğinin, hasmı olan Sarı Abdullah Paşa'ya verilmesi ve Anapaya gitmediği takdirde katli için Cellâd Mahnıud'da hatt-ı hümâyun olduğunu haber alması aleyhine bir tuzak kurulduğundan korkarak canını kurtarmak için ruslara iltica etmiş olduğu anlaşıbyor.

RUSYA ÎLE MÜTAREKE VE SULH AKDÎ
tik Ilı Osmanlı hükümeti Ruslarla sulh için teşebbüse teşebbüsleri geçmeden evvel Rus hükümeti 1789 Ocak ayında Prusya ve İngiltere'ye başvurarak Türkler ve İsveçlilerle barış yapmak istediğini bildirmiş ve Türk sulhüne esas olmak üzere Ucakof yani Özi ile beraber Dinyester'e kadar bütün Basarahya'nın terkini şart koymuş ve Memîeketeyn yani Efak ve Buğdan'ın da müstakil olarak, başına Ortodoks mezhebinde bir prens getirilmesini istemiş ise de bu teklifleri kabul edilmemişti1.
Osmanlı devletinin Ruslarla sulh yapmak istemesi yine aynı senenin yani 1789 senesi içinde ve Osmanlı - Prusya ittifakından evvel başlamıştır. Evvelâ III. Sultan Selim, kendisinin ve vezir-i âzamin haberleri yokmuş gibi Efak voyvodası vasıtasiyle sulh hususunda Mareşal Potemkin'in fikrini yoklamıştır. Potemkin buna karşı ilk şart olarak İstanbul'da Yedikule^de gözaltı edilmiş bulunan Rus elçisinin serbest bırakılmasını ve ondan sonra sulh işinin görüşülebileceği cevabım vermiş. Bir müddet sonra Akkerman kalesi düşmüş ve bura muhafızı olan Tayfur Paşa, o sırada İsmail muhafızı ve cephe seraskeri bulunan Gazi Hasan Paşa'ya gelip Potemkin'in iki devlet arasının bulunmasını' arzu ettiğini söylemesi üzerine tekrar görüşme kapısı açılmış ve .bundan bilistifade Gazi Hasan Paşa, Potemkin'e 19 S af er 1204 (8 Kasım; 1789) tarihli bir mektup yazarak Tayfur Paşa vasıtasiyle anlaşmak arzusunda olduğunu haber aldığını ve kendisi de Devlet-i Aliyye'nin emekdar eski vezirlerinden olup iki taraf anlaşmasında müessir olabileceğim bildirmiştir. i
Potemkin 29 Safer 1204 (8 Kasım 1789)'de Gazi Hasan Paşa'nın mektubuna verdiği cevapta sulhe taraftar olduğunu fakat devletler hukukuna aykırı olarak tevkif edilmiş olan Rus elçisi Bolgakof'un serbest, bırakılarak bir elçiye lâyık ihtifâlat ile gönderilmesinden sonra sulh işine derhal girişileceğini bildirmiştir.
1 Osmanlı hükümeti daha cevap vermeden evvel gerek Prusya ve onu takiben Avusturya, müstakil bir Eflak ve Boğdan'ın başına Potemkin'in getirilmesini düşünerek bu teklifi kat'iyyen kabul etmemişlerdir.

Gazi Hasan Paşa bu mektuba 3 Rebîulevvel (21 Kasım 1789) tarihiyle gönderdiği cevabî mektupta elçinin tahliye edilmiş olduğunu ve mütareke hususu görüşülmek üzere divan-ı hümâyun hâcegânından Fehim ibrahim Efendi'nin tâyin edildiğini fakat onun hastalığına mebni dergâh-ı âli kapıcıbaşi-larından nüzul emini Hacı Bekir Ağa'mn tâyin olunup gönderildiğini beyan etmiş ve Hacı Bekir Ağa'ya da mütareke için altı maddelik bir de talimatname vermiştir; filhakika Sultan Selim daha evvel ordudan hiçbir iş'ar olmadan Bolgakof'u serbest bırakmış ve onu Dubrovnik gemisiyle ve Tiryeste yoluyla memleketine göndermişti 1.
Bu sulh.işi hem Gazi Hasan Paşa'nm ve hem de Şerif Hasan Paşa'mn sadaretleri zamanlarında da görüşülmüştü; hattâ 11 Receb 1204 (27 Mart 1790) tarihiyle Gazi Hasan Paşa'nm vefatından üç gün evvel Potemkin'e gönderilen mektuba onun tarafından gelen 15 Nisan 1790 tarihli cevapta Po-temkin:
"Murahhaslarınız gönderile ki hulûsunuz meşhud oldukta vâfir maddelerin tahfifi kabildir; murahhaslarınız tenbihat ve vesâyânız ile geldiklerinde maddelerin tahfifi hususunu bilfiil müşahede edecekleri muhakkaktır; tavsiyenize itibaren kadrini terfî ettiğim Bar uç'un .takririnden gayret ve hulûsum tasdik olunur, elçimiz B o 1 g a k ö f'un tahliye-i sebili Cenab-ı şevket-meâbın ahkâm-ı milelemürâat ile şîme-i kerîmanelerini lebyin ve isbat edip zât-ı hümâyunlarına Rusya imparatoriçesi tarafından ihtiram ve itibar derkâr olmasına bâdî

olmuştur" demekte ve
1 Ümeray-ı deryadan Tersane-i âmirem kethüdası ve 'Akdeniz başbuğu olan Seyyid Ahmed dâme izzühû'ya hüküm ki,
Sefer-i hümâyunum vukuundan beru YedMu/e'de tevkif olunan Moskovlu elçisinin der-ialiyyemde haps ve tevkifinde birgüna faide melhuz olmadığından bu defa mücerred karîha-i sabîha-i hümâyunumdan elçi-i mersûmun sebili tahliye ve vilâyetine iade olunmak hususuna irade-i aliyyem taalluk etmiş olmak hasebiyle elçi-i mersumu vilâyetine gitmek üzere Akdeniz'de vaki Tiryeste tabir olunur iskeleye ihraç için devlet-i aliyycrain cizyegüzan olan Dubronik kaptanlarından. . nam kapudanin Pulaka tabir olunur sefinesi bu taraftan isticar ve sefine-i mezkûrenin mürururuna mümanaat olunmamak için Boğaz hisarlarına /Çanakkale boğazı) diğer emr-i şerifim ısdar olunup. .. evasıt-ı Safer 1204 (1789 Kasım) (Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları 7182). *

kurye olarak gidip gelmekte olan Pot Polkoniki Baruc ile sulh esaslarım şifahen bildirmektedir.
Baruc'un sulh şartları hakkında sadaret kethüdası, defterdar ve reisüküttabın huzurlariyle zabtolunan şifahî ifadesine göre :
1— Bender, Palanga, Akkerman, Hocabey (Odesa) eskisi gibi Osmanlılara iade olunacak.
2— Efak ve Boğdan dahi Osmanlılara iade olunup zulüm ve taaddisi görülmedikçe voyvodalar tebdil edilmiyet&âT ve Osmanlı devleti kimi isterse onu voyvoda yapabilecek.
3— Nizaa sebep olan Özi külliyen yıkılarak her iki t ar af d an terk edilecektir 1.
4— Turla yani Dinyestei ile Aksu (Boğ) nehirleri üzerindeki müselles şeklinde olan yerler, iki tarafça terk edilecek.
5— Tiflis ham ve Gürcistan maddesine Rusya katiyyen müdahale etmeyip Devlet-i Osmaniye'nin arzusu ne ise öyle olacak.
6— Rus konsolosların m bundan böyle Osmanlı tebaasından olmayıp Rus milletinden olmaları ve diğer devletlerin nerelerde konsolosları varsa oralarda konsolos bulundurmaları.
7— Prusyalıların,, Ruslarla muharebe etmiyecekleri ve aralarında muhabere edip anlaştıkları 2.
8— Harp tazminat-ı mevzui bahis olmıyacağı 3.
1 Osmanlı ordusuna gelen kurye Baroç, Özi kalesinin mutlaka yıkılmasında ısrar edileceğini fakat gönderilecek murahhas dirayet sahibi olup Potemkin'e kendisini sevdirirse iki şehir arasındaki arazinin yine Osmanlı devletine terkinin mümkün olduğunu söylemiştir.
2 Bu tarihlerden iki ay evvel Osmanlı-Prusya ittifakı aktedümesi sebebiyle Osmanlı hükümetinin Prusya ile Rusya'nın muharebe etmelerini ümid etmemesini anlatmak istiyordu.
3 Gazi Hasan Paşa, sulh müzakereleri için muhabere ederken Kurye Baroca gizli olarak, devlet-i aliyye topraklarım geri verin, sefer harç masrafı temamiyle ben kendi kesemden akçe veririm, beynimizde hafice olsun, kimse duymasın demiş; Baroç Hasan Paşa'mn bu sözünü Potemkin'e söylemiş; fakat bu şurada Gazi Hasan Paşa vefat ettiğinden tabii bu iş artık kaleme alınmamış. Hatta devlet erkânı, devlet-i aliyye katiyyen tazminat veremez de-
üzerine Baruç, şartlar arasında tazminat olmadığını beyan etmiştir.

Potemkin'in bu teklifine karşı Osmanlı hükümeti ittifak muahedesi mucibince Prusya ile görüşüp mutabık kalmadan sulh yapmamağa karar verdiğinden yapılan müsaid teklifi red etmiş ve Rusların müteaddid galebeleriyle Tuna boyuna inmeleri üzerine daha ağır şartlarla sulhu kabul eylemiştir 1.
ispanya ve Napoli (Sieilyateyn) hükümetleri Rusların da arzusiyle epey müddetten beri Osmanlı devletinin müttefiki olan Prusya'dan bahsetmiyerek iki taraf arasını bulmak istemekte idiler 2. Hattâ İngiltere hükümeti Turla yâni Dinyester'in hudut olmasını ve dört ayda mütareke yapılmasını aksi takdirde sulh işine müdahale edilemeyeceğini .ehdid

makamında söylemesine
1 Potemkin ile olan bu sulh görüşmeleri hakkındaki muharrerat, Başbakanlık arşivi Amedî kalemi odası defterlerinden 55. defterden -ülâsa edilmiştir. Bu hususta Cevdet tarihVnde de (c. 5. s. 10 ilâ 14) kısa malûmat vardır.
2 ispanya ile Napoli kırallıklarının ruslarla sulh akdi için ısrarlarının karşısında sadaret kaymakamı Mustafa Paşa padişaha takdim ettiği 16 Şevval 1205 tarihli takririnde:
Büyük İspanya, Küçük İspanya (Napoli-Sicilyateyn) MoskovJu ile müsa-lehaya Devlet-i Aliyyeyi teşvik eyledikleri ve, ne veçhile takrirler verdikleri malûm-) hümâyunlarıdır. Bunların takririne cevab olarak devlet-i aliyye, Prusya ile müttefiktir harp ve sulh beraber olması meşruttur; takrirde Prusya'ya dair bir şey yok deyu tercümanlarına söylendi. Varup elçilerine ledelifade ol hususun cevabı meclis-i mükâlemede müzakere olunur cevabım getirdi. Ol gün-denberi mükâleme isterler;'bugün, yarm deyu*cevap verilür idi. Şimdilerde devlet-i aliyye kurallarımız inhasına hiç ip takmıyor, bir mükâleme bari olsun dedik ânı etmiyor, devletlerimiz şahı şikest' oluyor. Biz elbette sulh olsun dimeyiz la ve tam bir cevab ister idik deyu istika etmekte idükleri istimâ olunuyor; böyle imrâr-ı vakitten ise birer meclis bu'iki elçi i]e görüşülüp inhanız malûm oldu, lâkin devlet-i aliyyenin meramı Kırım'ı avn-i hakla istihlastır; hiç olmazsa serbest etmektir ve Prusya kiralı müsalehada beraber olmaktır. Teşrifinizden devlet-i aliyye mahzuz oldu meram budur, kırallarınıza böyle yazarsız cevabı verilse muvafık olmak gerek. Zikrolünan elçiler ile mükâleme olunmak muvafık-ı rey-ı sami ise cevab boylemi verilmek veyahut ahar veçhile mİ verilmek irade buyurular? her ne veçhile re*y-i hümâyun buyurulur ise ferman" diye yazmıştır. Bu takririn üzerine III. Selim:
"Münasib ise mükâleme oluna ve münasibi veçhile cevab verile, çünkü bunlar dostluk arzediyor. Devletin emin olacağı veçhile rnüsalehaya karar verirlerse ne güzel. Bizim emin olacağımız suretler malumdur. Bakalım ne halt edeceklerdir" hatt-ı hümâyununu yazmıştır.
Filhakika bundan bir gün sonra 17 Şevval pazar günü Bebek bahçesinde Kazasker Abdullah Molla ve Reisülküttab efendi (rikâb reisi) ile elçiler arasında bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede İspanya elçisi, Rusya'nın aşağıdaki

rağmen Osmanlı hükümeti, ittifakına sadık kalarak Prusya ile anlaşmadan evvel bu tekliflere yan aşmam akta idi; çünkü Prusya'nın Rusya'ya mutlak surette harp açacağını zannediyordu; nihayet Fransa inkılâbının yarattığı siyasi durum sebebiyle o da yukanki devletlerin tekliflerine iştirak ettiğinden ve elçikikle Prusya'ya gönderilmiş olan Ahmed Azmi Efendi'nin yanındaki tercüman tarafından gönderilmiş olan 3 Zilkade 1205 (3 Temmuz 1791) tarihli şifre tercümesinde de Prusya'nın Ruslara karşı harp açmıyacağını bildirdiğinden :
"îşte Prusya kiralı ceng etmiyeceğini tahkik yazıyorlar; şimdi bunu dahi söyleşir" diyerek Prusya'nın Rusya'ya tecavüzünden ümidini kesen Osmanlı hükümdarı, askerî durumu sebe-biyle harbin felâketten başka bir netice vermiyeceğini takdir ederek Ruslarla sulh yapmayı kabule mecbur oldu 1.
__.. . . . _ Vezir-i âzam Yusuf Paşa bir taraftan Hırso-Mütareke için Rus
Kumandanının ua'da Ruslarla tekrar çarpışmaya hazırlanırken üç şartı artık bu nizamsız askerle harp yapılamıyacağım
anhyarak sulh yolunu aramağa başlamış ve cephesinde bulunan Rus kumandanı Prens Repnin'e göndermiş olduğu mektupta :
"Külliyetli askerle Maçin sahrasına geldim, harbin neticesi her iki taraf için malûm, değil; Devlet-i Aliyye cenge hazır olduğu gibi kan dökülmesini önlemek ve halkın rahatını istemek için sulh yapmağa da hazırdır; derece-i salâhiyetinizi bir mûtemed
teklifte bulunduğunu söylemiş. 1- Özi kalesiyle arazisinin, moskovloya terki 2- Turla yani Dinyester nehrinin hudut olması. Eğer bu sureti Devlet-i Aliyye mahzurlu görürse özi kalesinin istihkâmatı yıkılıp ne ögi'de ve ne de Turla suyuitun boğazına varınca Karadeniz sahilinde kale bina olunmaması.

Buna mukabil Osmanlı heyeti Karaâ-enis'&e emniyet için Kırım'ın Türkiye'ye iadesini ve hiç olmazsa serbestisi ve bu serbestinin de devletlerin kefaleti altmda olmasını istiyordu. Nihayet bu iki teklifi güya kendiliğinden bir üçüncü teklif ile ortalamak isteyen İspanya elçisi, Özi kalesinin yıkılmasiyle arazinin Turla nehrine kadar hali bırakılmasını teklif etmiş ise de bu teklif statüko esasına riayetle müsalaha teklifi olsa belki hükümete arzolunur diye cevap verilerek mükâlemeye son verilmiştir. Sicilyateyn elçisi ile de aynı suretle görüşme yapılmıştır. (Mükâleme defteri, Numara 7, s. 185, 193).

1 Mükâleme defteri Numara, 7, s. 206 (Maliyeden arşive devredilen defterlerden).
* P

adamınızla bildirin" diye yazması üzerine General Repnin sulhe esas olarak üç madde zikredip Serdar-ı ekreme bildirdi:

1— Kaynarca muahedesiyle andan sonraki muahedelerin mer'i olması.

2— Efâk ve Buğdan'ın bazı şartlarla Osmanlı devletine iadesi.

3— Turla, yâni Dinyester nehrinden hudud kesilmesi.

Prens Repnin'in teklif ettiği üçüncü madde daha evvel, yâni Osmanlı - Prusya ittifakını müteakip yâni 1789 Ocak ayında Prusya ve İngiltere hükümetleri tarafından Osmanlı hükümetine bildirmişti. Generalin teklif ettiği Eflâk ve Boğdan şartı 1789 teklifinde her iki prensliğin birleştirilerek başına bir Ortodoks prens getirilmesi suretinde idi; fakat Prusya bunu şiddetle red ettiğinden bu teklif tadil edilerek yukarıdaki madde halini almıştı. Br. sırada Fransa inkılâbının yayılmasından korkan Avrupa devletleri bu cereyanı Önlemek için Rusların da kendileriyle beraber olmasını istemeleri üzerine Katerine bir an evvel sulh yapmağı istiyordu.

Prens Repnin'in üç şartı orduya gelerek vezir-i âzam ordu erkâniyle görüşüp bunun bazı yerlerini tadil ve tasrihini istediyse de Repnin, bunun haricinde salâhiyeti olmadığını ve abesle iştigal edilip vakit. kaybet dilmeme sini açıkça beyan ettiğinden tekrar görüşülerek niütareke akdine karar verilmiş ve bu husus için Vasıf Efendi (Vak'a-nüvis) Kalas^ta bulunan Rus ordu-gâhına gönderilmiştir.

Mütareke akdi şartlarından üçüncüsü Osmanlı devletinin Özi eyâletini Ruslara terk etmesi demek olduğundan Ruslarla harbe devam edilmesini i arzu eden padişahın buriu kabul etmemesi ihtimali olduğunu düşünen Yusuf Paşa bu hususta ordu erkâniyle görüşmüş ve Sultan Selim'in düşmana karşı bir galibiyet kazanıldıktan sonra sulh olsun emrine karşı Bütün heyet mütte-fikan bu nizamsız askerle harp edilemiycceğmi kat'i olarak beyan ve bundan dolayı sulhu tercih eyledillerini padişaha arz etmişlerdir.

Bu duruma karşı III. Selim isteiniyerek sulhe muvafakat ettiğinden Ruslarla sekiz aylık bir mütareke imza edilmiştir (1205 Zilhicce/1791 Ağustos). ?

Ruslarla müterake akdini müteakib ZiştovVde bulunan Osmanlı murahhasları, Ruslarla da müsalehaya memur olduklarından Silistre'ye gelip oradan da müzakere mahalli olarak kabul edilen Yaş kasabasına gönderilmişlerdirx (1 206 Muharrem / 1791 Ağustos).2 Rusların baş-murahhası Potemkin'in yeğeni Sam o ylof olup ince donanma kumandanı Dibas ikinci ve Boğdan Generali Laskarof üçüncü murahhas tâyin edilmişlerdi ; müzakere görüşmeleri Potmekin'in nezareti altında olacaktı; fakat Potmekin, müzakere mahalline geldikten sonra hasta olduğundan Yaş'ta kala-mıyarak Petresburg (Leningrad)'a avdet ettiği sırada yolda öl-düğünden onun yerine müzakereleri idare etmek üzere hariciye nâzın Kont Besborodho tâyin edildi; bu zat Yaş*a gelerek müzakerata nezaret edip împaratoriçe namına Rus murahhas-larına talimat veriyordu.

Yaş sulh müzakereleri 1791 Kasım ihtidalarında (1206 Rebî-ulevvel) başlayarak muhtelif taTİhlerde on beş celse aktedildikten sonra 15 Cemaziyelevvel 1206 (10 Ocak 1792) tarihinde yani takriben iki buçuk aya yakın bir zamanda 'bitmiştir. Rus murahhasları bir aralık harp

tazminatı olarak yirmi dört bin kese istedilerse de nehir ile ayrılan Koban hududu meselesinde bir anlaşmaya varılması üzerine Besboradho bizzat müzakere odasına kadar gelerek tazminattan vaz geçildiğini söylemiştir.

Yaş muahedesi ön uç madde ve bir hatime üzerine kaleme alınmış olup muahedenin ikinci maddesi mucibince Osmanlı

1 Ziştovi ve Yaş muahedelerine dair Mehmed Said Calip Efendi (Paşa) nın >^imi\İa>hj Revabıta ül ukud isimli mükâleme mazbataları vardır ve matbudur.

2 Ruslarla sulh akdine müsâadeyi havi serdar-ı ekreme gönderilmiş olan batt-ı hümâyun:

Benim vekil-i mutlakım ve serdar-ı ekremim,

Maçin 'vak'ası kaimesinden askerimizin hâli malûm oldu; böyle askerle cenk olmaz ve olmayacağı aslından dahi malûm idi; ne çare ki cenk ve sefer açılmış. Sulh olup bu asakire bir nizam verilür; işte sana ruhsat-ı kâmile verdim. Mukaddem Prusya ve ingiltere taraflarından arzolunan şürut üzere müsalehayı bu tarafta erbab-i meşveret tecviz etmişler idi. Maçin vak'ası kaimesini çand nefer ile meşverete havale ettim; müsalehanın vücudunu beyan ettiler, mazbatası ve gerek hatt-ı hümâyunum mazmunları ol tarafa vardıkta malûmun olur; »enin dahî reyin bunun üzerine olduğu malumumdur; bundan akdem Büyük

hükümeti 1774 Kaynarca muahedesi ve daha sonra aktedilen 1779 Aynahkavak Tenkihnâmesi ,ve 1783'deki ticaret muahede-nâmesi ve 1784'de Kırım ile Tamarfm. ilhakile Koban nehrVnin hudut tâyini hakkındaki muahedeler yine eskisi gibi kalıyorlardı.

Üçüncü madde ile Turla (Dinyester) nehri hudut kesilerek bunun sol tarafındaki arazi yani Akso (Boğ) ile Turla arasındaki özi kırı ile özi kalesi Ruslara terk ediliyor ve sağ taraf mem-

leketleri yani Bender ve Akkerman, Kili, İsmail ve diğer o tarafta Rusların işgal ettikleri kale ve şehirler Osmanlılara iade olunuyordu.
Dördüncü madde gereğince harekât sahası olan Bağdan voyvodalığı hakkında Kaynarca muahedesVyle bu muahededen sonraki anlaşmalar muhafaza edileceic ve bu vnyvûdsLgnı borçlarına ve bakayada kalan vergilerine bir sünger çekilercce?* ve Yaş muahedes i 'nd en sonra iki sene müddetle Boğdan her türlü vergilerden muaf olacak ve afv ilân edilip arzu edenler yine memleketlerine dönebileceklerdi.
Beşinci madde, iki devletin daimî surette sulh içinde yaşamalarını temin için Tiflis Hani'mn yâni Gürcü prensinin yerlerine Çıldır valileri veya beyleri tarafından taarruz olunmıyacak
ispanya'nın ve îngilterelunun ve Françа'nın teklifleri hangisi mümkin olabi-lürse ilâcına bakıp nizam veresin. Sen benim kâffe-i umurda bi'I-istiklâl vekil-i mutlakımsın, bu hususta dahi sana başka ruhsat-ı kâmile verdim; şan-ı devlete muzır olmayacak veçhile mazbatayla yazılan gibimi olur, ahar suretle mi olur münasib gördüğün tâbirat ile Moskovluya kâğıt yazıp serian murahhas celbe-derek mükâlemeye ordudan bir veya iki adam tayini mi münasiptir, yoksa Z£;-te«i*ye mi (yani Ziştovi'deki murahhaslara mı) havale edersin bu dahi senin uh-de-i istiklâline havale olunmakla o mükâlemeyi münasiplerine tefviz edip kangi suretle olur ise kat'ı müsalehaya murahhas ve mezunsun. Sairlerinin tekliflerine nazaran Françа'nın teklifi yani hududun Pirezen suyu'ndan kat'iyle ileni, özi ve arazisinin kalması ehven olup Moskovda yerimiz kalmamış olur; böyle mümkin olur ise haz ederim; mümkin olmadığı surette îngilterelunun tadil dediği Deli gö'/'den mi olur, yoksa ahar bir suret mi verilir? Kat'î müsalehaya ikdam edesin.
Müttefiklerimiz (Prusya, isveç) münferiden müsalehayi tecviz ettiklerini bilürsün, onlar sonra kefil olacaklardır. Ruhsatım şâmil işbu hatt-ı hümâyunum yedinde sened olmak üzere gönderildi. Bir taraftan dahi kaymakam paşa tarafından yazıldığı üzere muharebe ve muhafazaya bakasın, heman Cenab-ı Allah tevfik ihsan eyliye âmin. (Name-i Hümâyun defteri, Nr. 9. s. 7). Deftere kayıt kayıt tarihi Muharrem 1206 ihtidaları. ',

ve altıncı madde üzerine Koban iki devlet arasında Kafkasya'da. hudut olacaktı.
Yedinci madde garb ocakları korsanlarına karşı Rus ticaret gemilerinin muhafazası ve vukua gelen zararların ocaklara tazmin ettirilmesi ve eğer bu zararı yapan ocaklardan herhangi birisi bunu tazmin etmediği takdirde husule gelen zarar ve ziyanın Osmanlı devleti hazinesinden tazmini.
işte Yaş muahedesinin başlıca maddeleri bunlar olup karşısındaki düşmanın kuvvetini anlamadan Kırım'ı kurtarmak için harp ilân etmiş olan Yusuf P aşa, dimyata pirince giderken evdeki bulguru kaybetme kabilinden olarak bu kadar hazine ve asker telefinden sonra özi eyâletini de terk etmek suretiyle açtığı harbi mağlûp olarak kapatmak zorunda kalmıştır.
Tarihlerimizin tetkik etmeden birbirlerinden naklen Maçin muharebesinde galip ve mağlûp belli olmadığı hakkındaki kayıtları doğru değildir; çünkü evvelâ Serdar-ı ekrem tarafından sevk-ediien kuvvetler ve arkasından giden kendi kuvvetleri bozulmuş bunun üzerine vaziyetin ciddiyetini gören. Koca Yusuf Paşa hiçbir işe yaramıyacağını bildiği elindeki kuvvetlerin bakiyesini muharebeye sokmayarak gemi ar si anı gibi elinde tutmasını bilmiş ve 1768 seferinde olduğu gibi daha fena bir duruma düşmemek için pâdişâhın müsaadesini, alarak acele mütareke akdiyle sulhe yanaşmıştır. ,' .
Bu 1787 (1201 H.) muharebesi için birinci sadaretinde Koca Yusuf P aşa'y1 Ruslarla harbe tahrik etmiş olan İngiltere ve Prusya devletlerinden evvelkisi Osmanlıların Ruslara galebesini arzu edip bu hususta yardım etmeği de vadetmiş ve hattâ o sırada İngiltere başvekili bulunan Vilyam P it Özi kalesinin düşmesi üzerine donanmayı hazırlayıp Ruslarla harp etmek için parlâmentodan tahsisat istemiş ise de avam kamarası ve lordlar meclisi bu isteği red etmiş olduğundan bundan dolayı İngiltere hükümeti Osmanlı - Rus 'muharebesine kayıtsız kalmıştır, hattâ daha sonraki tarihlerde Ruslarla yeniden dostluk tesis eden İngiltere hükümeti, Osmanlı

hükümetine Dinyester nehrVni hudud olarak kabul ettirmek için icbar edip şayed bu suretle sulh yapıl-

mıyacak olursa Ruslara yardım edeceklerine dair kapalı surette hükümeti tehdid bile etmişlerdir *.

Prusya'ya gelince, Osmanlılarla ittifak akdettikten sonra harple tehdid etmek suretiyle Avusturya'yı Ruslardan ayırarak Osmanlılar lehine olarak Ziştovi muahedesini imzalatmağa muvaffak olmuştur.

Osmanlı hükümeti bu 1787 seferinden daha ağır şartlarla çıkabilirdi; fakat İsveç'le olan ittifak 2 ve arkasından vukua gelen İsveç - Rus muharebesi, Baltık'ta. hazırlanıp Akdeniz'e çıkmak üzere olan Rus donanmasını dışarı çıkmasına mâni olmuş ve bu suretle bundan evvel 1768 seferindeki tehlike Önlenmiştir; çünkü bu harpte bütün mevcudiyle karadenizdeki bir avuç Rus donanmasına karşı bir başarı elde edememiş olan Osmanlı donanması. Rusların Baltıh donanmasının Akdeniz'e gelmesiyle ikiye bölünmüş olacağından maazallah durum pek tehlikeli olurdu.

Osmanlı - Prusya ittifakı neticesinde Avusturyalılar, Osmanlılardan aldıkları yerleri geri vererek iki yerde pek küçük İmdud tashihiyle ikitifa etmişlerdir; Prusya bu hizmetine mukabil Osmanlılarla lehlileri ittifak ettirmek ve bu sayede Ruslara karşı üçlü bir cephe kurmak istemiş ve bu suretle Lehistan'da nüfuzunu tesis eyîiyerek daha sonra yapılan Lehistan'ın ikinci taksiminde kendisine bir pay çıkarmıştır. ,

Rusya ile aktedilen- Yaş muahedesi'nden sonra Osmanlı hükümeti tarafından büyük elçi'olarak Mustafa Rasih Efendi ve Rusya tarafından da Feld-mareşal Kutuzof memur edilmişlerdir. III. Selim'in göndermiş olduğu hediyeler arasında tahminen otuz bin ruble kıymetinde inci ile işlenmiş emsalsiz bir otağ vardı. *■

Bu tarihlerde Fransa ihtilâli olanca hıziyle devam ettiğinden Rusya İngiltere ile müttefikan Fransa aleyhine hareket etmek

1 İngiltere hükümeti, Fransa inkılâbı üzerine, Rusya hükümeti yanında kendi yerini almış olan Fransa'nın aradan çıkmasiyle bir taraftan Fransa ihtilâlcilerine karşı ve diğer taraftan da ruslarla Özbek ve Keşmir yoluyla Hindistan'a inerek İngiliz müstemlekesine bir darbe vurmasından korkarak Moskovlu'ya karşı bir yakınlık göstermek istemiş ve müttefikleri olan Prusya ve Felemenk ile muhabere ettikten sonra Osmanlı - Rus müsalehasına tavassut için Peters-turg'a (Leningrad'a) elçi yollamıştır (Katerina tvrihi, %. 127).

üzere anlaşmışlardı; işte bu esnada fevkalâde elçi olarak Istan-buVa. gelen Mareşal Kutuzof, Türkiye'deki Fransızların memleketten çıkarılmaları hususunda ısrar ettiyse de Osmanlı hükümeti asırlardan beri dost tanıdığı Fransızlara karşı bir şey yapmamış ve dostluğuna sadık kalmıştır.

Yirminci Bölüm

1787 (1201 H.) MUHAREBESİ ESNASINDA OSMANLI DEVLETİNİN MALÎ DURUMU

1787'de Kuşlara karşı harp ilân edildiği esnada

Harp îlam esnasın- t^£n r • j u « -l* ı_ ■ -i j ı

, .: m. . 1768 seterinde olduğu eıbı hazine para ile dolu dakı malı vazıyet .

değildi; arada geçen harbsiz zamanda devletin masrafı gelirine nazaran türlü türlü tedbirlerle şöyle böyle idare edilmekte idi; Cezayirli GaziHasanP aş a'nın Mısır'dan getirmiş olduğu bir miktar para ve kendisinin vermiş olduğu iane ile ordunun ihtiyacı temin olunabilmişti; harbin devamı takdirinde orduya lâzım olan paranın temini pek zordu; bazı muhallefat ve müsaderelerden elde edilecek para ile ordu açığı kapatılıyordu; meselâ Esma Sultan'in

vefatında muhallefatı hazineye alınmış ve Rusya'ya kaçmış olan Boğdan voyvodasının malları müsadere edilmiş ise de her ikisinden de ümmid edildiği kadar bir şey zuhur etmemişti; paraca hasıl olan fazla .sıkıntı sebebiyle evkaf tevliyetlerinden yardım ümmid edildi ise de bundan da bir netice çıkmıyacağı anlaşıldığı için vazgeçilmişti.
En m üs a id tahsil kaynağı miri nıukataattan yani hazineye ait m uka ta al arda n alınacak cebeli vergisi olup mukataalara nazaran bu da mühim' bir yekûn tutmamakla beraber ne de olsa oldukça bir yekûn tutabilirdi; fakat daha harbin ilk senesinde serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa'nın acele olarak sefer masrafı dolayısiyle üç dört bin kese istemesi üzerine taşıma suyla değirmenin dönmiyeceği anlaşılmıştı. Pâdişâhı mutlak surette harbe sürükleyen Sadr-ı âzam Koca Yusuf Paşa, hazinenin bu işi başarmağa yeter derecede olmadığını hesap etmeden ortaya atıhvermişti.
„ . , . „ . . Hazinenin bu boşluğu sebebiyle padişah ve dev-Hazıne darlığı dola-
D J r
yisiyle Pâdişâhın ^et ei"kânı hayret içinde kalmışlardı; hattâ bir Hatt-ı I. Abdülhamid Serdar-ı ekremin para istemek
Hümâyum hususundaki arîzasıne karşı :
"Akçe humusunda müzayekanız ma'Iûm-ıl hümâyunum olmuş-

tur; tez elden üç dört bin kese akçe istemişsiniz; mevcud olsa alimallah kendi harçlığımı gönderir idim; bu vakitte diriğ olunur mu? Lâkin hazinelerin hali cenabınızın ma'lûmudur; bu akçe fikri gece gündüz rahatımı meslûb eylemiştir, taahhüdât ve zimemât ve emvâl-i mîriyyenin hali böyledir; sene-i cedide cebe-lüsü açılsa belki tiz elden masarif-i sefere medar olur idi, cizye buyrulduları nasıl olmuştur deyu kapı (Bâb-ı âli) tarafından sual ettim; cebelünüü ihracını meşverette söylemişler ve cizye buyrulduları ordu (Serdar-ı ekrem) tarafından verildi mi ma'1 umumuz değildir deyu cevap yazdılar; masarif-i seferiyye bu taraftan rüyet olunmaktadır; bari sene-i âtiye cizyeleri buyrulduları bu tarafa gelse belki tez elden bir miktar akçe tedarik olunurdu ve cebelü dahi her ne ise medardır. Gerek der-i aliyyede ve gerek ol tarafta bütün masarif nakde bindi; bu kadar emvâl-i mîriyye nice oluyor? Defterdar efendiye söyliyesmiz ve cenabın dahi mülâhaza eyliyesiniz. Sene-i cedîdenin buyruldularını ve cebelü defterlerini bir gün evvel bu tarafa gönderir iseniz ben dahî ikdam eder idim, külliyetli akçe olmazsa dahi ceste ceste üçer beşer yüz kese göndermekte kusur etmem. Vallahi'1-azîm bu akçe beni gecelerde uykusuz koyuyor; Hak teâlâ Devlet-i Aliyyeye imdat eyliye. Allah için olsun siz dahi mülâhaza ve sa'y eyliyesiniz ve cevabını yazasınız." ı
İşte pâdişâhın bu hatt-ı hümâyunu* daha ilk adımda harbin levazımatınm birincisi olan para işinin ne halde olduğunu ve hazinenin boş bulunduğunu açıkça göstermektedir.
1 Onsekizinci asrın ortalarından itibaren sikke rayici şöyle idi : Bir İstanbul Cedid altım 390 Akçe yani bir altın üç kuruş onda üç. Bir Tuğralı altın : 315 Akçe daha sonra 330 Akçe yani herbiri yüz on para. 1 Zer-i mahbub tam : 330 Akçe 1 İstanbul altını : üç kuruş üç Akçe \ 1 Frenk altın : 360 Akçe olup daha sonra artarak 375 oldu 1 Mısır zincirlisi: 300, 320, 330 arasında değişmiş olup rayiç.kıymeti ikibuçuk,
üç kuruştu.
1 Şerifi altını : ikibuçuk kuruştu. 1 Zolota : otuz paralık gümüş sikke Halisül ayar tam altın : beher danesi üçyüz doksan Akçe, daha sonra dört yüz
ve 1150 sesinden itibaren 440 olmuştur.
Halîsülayar nısıf altun : beher danesi : 195 akçe ve daha sonra ikiyüz Akçe. Bir Mısır kisesi 625 kuruş.
Bir kise-i rumî yani kise-i divanî ise beşyüz kuruştu. ' t Bu asırda bir kuruş kırk para, bir para üç akçe, bir kuruş 120 Akçe idi.

p t««i "ir* ^U ma^ buhrana karşı bir çare arandığı sırada hususunda devlet ricalinin

iane vermeleri veyahut Avrupalı görüşmeler tüccardan istikraz yapılarak buna mukabil hububat, pamuk ve yapağı gibi şeylerin karşılık gösterilmesi veyahut da memleket dahilinden para tedariki düşünülmüş ise de bir neticeye varılamamış ve Avrupa devletlerinden birinden istikraz yapılması ise Osmanlı devletinin malî müzayikasını îlân suretiyle düşmanlarının cüretlerini arttıracağı kanaatini verdiğinden buna da cesaret olunamamıştır; hattâ Sadaret kaymakamı bu yolda görüşmeleri pâdişâha arz edince I. Abdülhamid :
"Din ve devlete ait mesalihin tanzimleri herkesin kudretine göre üzerlerine lâzım iken ekseri kendi menfaatlerine bakıp mas-lahat-ı din ve devlet vazifeleri olmadığından başka ihfası vacip olan meclisleri ifşa ile tatil-i umura sebeb olanların cenab-ı hak lâyiklerini versin; vakıa dahil-i memleketimizden tedarik-i nukud (dahilî istikraz) mümkin olsa güzel olur; olmadığı halde beherhal ilâcına bakılmak cümleye vâcibtir; bahar geldi, tamam sefer masarifinin açılacağı vakitlerdir, sonra maazallah pişmanlık faide vermez. Allah ve resûli aşkına bi'1-ittifak masarifin şimdiden ilâcı görülüp te'hir olunmaya ve bu husus ibtida semahatla efendi dâimiz (yâni şeyhülislâm) ile mahfice müzakere eyliyesin ve ne de karar ederse edesin" demiştir.
_ . „ Bu hatt-ı hümâyunu* alan Sadaret kaymakamı
istikraz teşebbüsü Mustafa Paşa, Şeyhülislâm Mehmed Kâmil Efendi ile görüşerek memleket dahilinden para tedariki mümkin olamazsa zaruret dolayısiyle ecnebi bir devletten istikrazın mümkin olabileceğini söylemesi üzerine vükelâ bu işi gözden geçirerek nihayet Niderlanda yani Felemenk devletinden istikraz akdine karar vermiştir. Bunun üzerine keyfiyet Felemenk elçisine söylenmiş ise de Osmanlı devletinin şimdiye kadar Avrupa devletleriyle bu yolda bir işi olmadığından ve bundan başka iki memleketin birbirlerine uzak ve tedavül eden paraları arasındaki fark müşkilâtı mûcib olacağı ve bu temin edilse bile istikraza karşılık olarak verilecek mahsulâtın çoğunun iltizam suretiyle mütegallibe ayan elinde bulunmasından dolayı bu ayanların istikraza karşı mahsulâtın fenasını verip iyisini tüccara satacakları ve bu ise ihtilâfa sebep olacağından daha Felemenk devleti tarafından istikraz talebi kabul veya red olunmadan evvel bu iş ilk adımda suya düşmüştür.

.... .. Halbuki 1203 H. 1789 M. baharındaki sefer için
Sikke ayarının bir *
mikdar tağyiri derhal onbeş bin kese akçeye ihtiyaç olduğundan balardan sikke kesilerek ayniyle al t m ve gümüş gibi sarf edilmesi bazıları tarafından teklif edildi ise de sefer levazımının çoğunun Mısır ve Avrupa memleketlerinden gelmesine mebnî bakır sikkenin aynı rayiçte olması bütün muamelâtı durduracağından başka devlet itibarını da kıracağı için tehlikeli görüldü ve nihayet mevcut sikkelerin tağyiriyle altın ve gümüşün rayicine bir mikdar zamdan başka bir çare bulunamadı.
Bu defa da elde nakid olmadığından kadınlara ait ziynet eşyasından maada altın ve gümüş eşya satışı menedildi ve herkesin elinde fazla olan altın ve gümüş eşyasmn Darphâneye gön-derilerek halis gümüşün dirhemi onar ve altının miskali altı kuruş otuz paradan olmak üzere rayiç konup bu suretle altın ve gümüşten evvelki sikkelere nisbetle beşte bir mikdari mağşuş ikişer kuruşluk sikke kesilerek harp masarifine bu suretle mümkin mertebe muvakkat bir çare bulundu.
Sikkenin bu şekli alması eşya fiyatlarını eskisine nazaran bir miktar arttırdı ise de hükümetin maaş ve' saire hususunda ödediği paraların yeni sikke üzerinden eski rayice göre olması gibi hazineye bir faide temin etmiştiı.
Bu sıralarda İsveç devletiyle Rusya aleyhine aktediien ittifakta İsveçlilerin Ruslarla harp etmesine mukabil Osmanlı hükümeti, harp masarifine yardım olmak üzere İsveç hükümetine mikdan ittifak muahedesiyle tesbit edilen muayyen taksitlerle yirmi bin kese vermeği kabul eyleyip bu para verilmezse İsveç'in harp edemiyerek Ruslarla sulh akdine mecbur olacağını beyan etmiş olup hazinenin darlığı ve harp masrafları dolayısiyle hükümet ilk taksit olarak sekiz bin keseyi veremediğinden bu da devlet için bir gaile ve bir şeref meselesi oluyordu2.

1 Bu münasebetle onsekizinci yüzyıldaki bazı sikkelerin rayiçlerini gösterir bilgi 597. sayfanın notunda belirtilmiştir.
2 İttifak mucibince İsveç hükümetine taksitle yirmi bin kese verilecekti. Bu para muharebe senelerinde ikişer bin kese olarak tediye olunup muharebeden sonra bakiye kalan borç da on seneye taksim olunarak öylece verilecekti. Bu ittifaktan evvel İsveç hükümetine muharebe devam ettiği müddetçe sekiz bin ve muharebeden sonra da senede üçer bin kese verilmesi İsveç elçisi tarafından teklif edildi ise de İsveç muharebeye girdikten sonra bu miktar muahededeki şekle indirilmiştir.

. __ III. Sultan Selim'in cülusundan sonra harbin
ispanyadan
»tikraz teşebbüsü devamı, malî vaziyeti çıkmaza götürüyordu, bir aralık yani I. Abdülhamid'in vefatından dört ay kadar önce 1203 Rebîulevvelde Felemenk hükümeti vasita-siyle varlıklı bir Felemenk tüccarından onbeş bin kese akçe istikraz düşünülerek bu hususta gizlice Felemenk elçisi ile görüşülmüş ve o da parayı verecek olan tüccarı teşvik eyliyeceğini va'detmiş ve tüccar ile muhabere uzadığından o işten sarf-ı nazar olunarak Sultan Selim istikrazın ispanya'dan teminini istediğinden bu sefer de İstanbul'daki tspanya elçisine başvurulmuştur. 8u hususta kendisiyle temas edilen İspanya elçisi hükümetinin tarafsızlığı dolayısiyle sair devletlere de yardım etmeyip tam bir tarafsızlıkla Avrupa sulhu için öteden beri çalışması sebebiyle bîtaraflılığa muhalif ve harbin devamına vesile olacak istikraz akdine hükümetinin muvafakat edemiyeceğini beyan etmiş ve ancak sulh için tavassuta hazır olduğunu bildirmiştir *.

Hazinenin boşluğu sebebiyle sağa sola başvuran müracaat Osmanlı hükümeti, son ,bir ümit olmak üzere bir mikdar para istikrazı için Fas sultanına da müracaat etmiş ve hattâ Cezayir ve Tunus ocakları bile şöyle böyle yoklandıysa da müsbet bir netice elde edilemiyecek mazereti havi cevaplar alınmıştır. »

İşte bu ümitsiz durum esnasında ordunun paraya ve zahireye ihtiyacı sebebiyle Şerdai--ı ekrem tarafından, yeni hükümdar olan III. Selim'e çelen arızanın üzerine padişah :

"Mukaddem^ zuhû^-ı seferden âşinâ değilim; kaldı ki sefer demek, şiddet demek, safa demek değil medar-ı küllisi akçe ve zahire olduğu cümleye malûm; lâkin bunlarda kıllet var deyu durup oturmak olmaz; düşman ne derse müsaade eylemek din ve devlete yakışmaz; eğer benden cevap isterseniz be,n, rahat ve cem-i mal hülyasını kurmadım, sizden rey ve benden infaz lâzım; cümleniz bir araya gelip hazine nereden hasıl olur, nereye sari

1 Gerek Felemenk ve gerek İspanya ile yapılmak istenilen istikraz müzakerelerine dair sadaret kaymakamının arizasiyle buna cevaben hatt-ı hümâyunlar ve Felemenk ve İspanya elçilerinin takrirleri hakkında bk. Ecanibtcn ilk istikraz teşebbüsümüze dair bir kaç vesika (Tarih-i Osmanî Encümeni mecmuası Sene 5, s. 321).

olunur mülâhaza edip dîniniz gibi doğrusunu söylersiniz; bu hususların cümlesi sizden matlub-ı şâhânemdir" mütaleasiyle ordudan gelmiş olan arızayı Sadaret kaymakamına göndermiştir.

Ali «.. .. Hariçten istikraz yapmaktan ümidini kesen hü-Altun ve Gümüş *
J t r
eşyadan sikke kûmet daha evvelki bazı seferlerde olduğu gibi kesilmesi altın ve gümüş ev ani den sikke kesmeğe mecbur oldu; Osmanlı sarayında saltanat debdebesi için elzem olan altın ve gümüş eşya ve has ahırdaki raht ve saire arasındaki altın ve gümüş eğer ve saire ile sultanların, devlet ricalinin ulema ve halktan bu gibi altın ve gümüş evanîye sahib olanların Rumeli ve Anadolu'daki kadın ziyneti, mühür ve kılıç mahfazası, kuşak yaftası ve silâhlardan maada altın ve gümüşlü eşyanın darphaneye teslimi ile bedellerinin verilerek sikke kesilmesi tekarrür etmiştir; hattâ kadın ziyneti ile altın ve gümüşlü silâhdan maada altın ve gümüş

eşyanın şer'an haram olduğuna dair bir de fetva almarak1 bu suretle gerek İstanbul ve ve gerek

1 Sadaret kaymakamının Reisülküttab efendiye buyruldusu :
tzzetlu Reisülküttab efendi, - '
Hâtem (yüzük) ve hilyc-i rseyif (kılıç kılıfı) ve kuşak paftası (kuşak tokası) ve hulliyye-i nisadan (kadın ziynetlerinden) maada evani-i zer ve sim istimali Şer'an haram idüği zahir iken refte refte zer-ü simden envâ-ı evâni masnuu olarak tavrından çıkıp kat'ı mıkud için iktiza eden zer ü sime noksan terettüp eylediği ve böyle seferler vukuunda ise nukudun teksiri derece-i vücûbda olduğu bahir olmaktan nâşi bu hususun cihet-i şer'îsi şeyhülislâm. ... hazretlerinden sual ve istifa olundukta altın ve gümüşten masnû olan hatem ve kuşak paftası ve hilye-i seyf ve hülli-i nisadan maadasının rical ve nisaya istimali haram olur mu? elcevab olur; bu surette altın ve gümüşten masmı olan eşyanın istimali haram ve zekâtı vacib ve habsi bilâ faide ve cihad için lüzumu olmakla darbhane-i âmireye eshabı beyi etmeleri için emr-i âlî sadır olsa mezburlar ol emre itaatleri lâzım olur mu? elcevap olur deyu efendi-i müşarünileyhin imzasiyle mümza cânib-i şeriat-i garradan fetvây-ı şerife verilip huzur-ı hazretî cihandariye azr olundukta muktezay-ı şer-i şerif üzere .... zer ü sim istimali âmmeden men olunmak ve mücerred izhar-ı şân-ı saltanat için zat-ı hümayuna mahsus olarak enderun-ı hümâyundan bir kaç raht alıkonulup maada gerek enderun-ı hümâyunda ve gerek has ahır hazinesinde olan raht ve bisat ve envari evani-i zer ü sim ve mehd-i ulya valide sultan ve selatin-i saire hazeratı taraflarında olan envâ-ı evâni-i zer ü sim darbhane-i âmireye teslim olüunmakla vüzera ve ulema ve rical ve sairlerinin raht ve bisat ve harem ve selâmlıklarında olan zer ü simden masnû olan ve gayrî her ne ki var ise taraflarından darbhâne-i âmireye akçe-siyle bey olunmak ve bu maslahat-ı din ve devlet için olmakla her kim ketm-ü ihfa ve hilâfına ietira eder ise Ali ahin ve peygamberin laneti üzerine olmak maz-

vilâyet ve sancaklardan gelen altın ve gümüş evani ile darphânede sikke kesilmiş1 ve bu teşebbüs r bir dereceye kadar orduya para yetiştirilmesine medar olmuştur. Bu gümüş evaniden yüz paralık sikke kesilmesi takarrür etmiştir2.

mutumda hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrun şerefyâfte-i sudur olmuştur. 12 Safer 1204 (Mühimme defteri, 189, s. 2).

1 Altın ve gümüşten evani kullanmanın şer'an haram olması üzerine yapılan tamim neticesinde Mudanya, Gemlik, Milhaliç, Kirmaslı kazalarından toplanan yüz yirmi okka gümüş evani darbhane hesabına satın alınmıştır. Sene 1205 Cemaziyelahir (Cevdet tasnifi Darphane vesikaları, Nr. 911) ve yine ayn-ı maksatla aynı sene içinde İzmir'den gelen gümüş evani de darbhaneye verilmiştir. (Cevdet tasnifi Darphane kısmı, Nr. 630.

2 Cevdet, Darphane, Nr. 316. ve Hatt-ı hümayun vesikaları 407, 408 ve sene 1202.

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

1787 (1201 H.) MUHAREBESİ ESNASINDA OSMANLI DEVLETİNİN İÇ DURUMU

Osmanlı "hükümeti Kırım'ı kurtarmak amaciyle Ruslara harp îlân ettiği sırada eyaletlerdeki vaziyet düzgün değildi; 1768 seferinin açtığı yaralar îcabi, hükümet otoritesi iyice gevşemiş, eyâletlerin bir kısmı ayan denilen mahallî mütegalübelerin ve bir kısmı da mütegallib valilrin ellerinde olup tam mânasiyle devlet merkezine bağlı eyâlet pek azdı.

MISIR'DAKİ DURUM

1787 (1201 H.) seferinin başlamasından evvel Mısır'da kölemenlerden İbrahim ve Murad Bey'lerin isyanları sebebiyle kaptan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa o tarafa gitmiş ve epey uğraştıktan sonra bunları mağlûp- etmiş ise de Rus seferinin açılması üzerine Hasan Paşa acele İstanbul'a davet edildiğinden Mısır işini pamuk ipliğine bağlayıp avdet etmiş olduğundan İbrahim ve Murad Bey'lerin hasmı olan Şeyhu'l-beled İsmail Bey Mısır'da nüfuzunu kuvvetlendirmişti.

Bundan bir müddet sonra SaHd mıntakasmda kendilerine gösterilen yerlerde oturarak buradan dışarıya çıkmaları men edilen İbrahim ve Musrad Bey'ler 1202 Safer (1787 Kasım) inde tekrar isyan ile İsmail Bey aleyhine hareket etmişlerdir; bu sırada Mısır valisi Keki Abdi Paşa idi; hükümetten, Mısır'ın Tanta?dan yukaıi olan kısmının kendilerine tahsis edilmesini isteyen İbrahim ve Murad Beylere karşı İsmail Bey bir taraftan hazırlık yaparken diğer taraftan da asker ve para gönderilmesi için İstanbul'a başvurmakta idi; filhakika İstanbul'dan gelen fermanda İbrahim ve Murad Bey'lerin, tahdid edilmiş olan mıntakaları dışına çıktıkları takdirde üzerlerine hareket edilmesi emrolunduğundan bu iki beyin isteği red edilmiş ve bunlar da isyan ederek faaliyete geçmişlerdir. Bunun üzerine her iki taraf hazırlanmış, yollar kapanmış, Kahire'de darlık başgÖs-termiştir. *

İbrahim ve Ruslar, daha 1768 seferinde Akdeniz*de bulun-Murat Beylerin duklari sırada bu âsi kölemen beylerini isyana Ruslardan yardım teşvik ile Gazi Hasan P aşa'yı Mısır'a sokma-umıtlerı malarını İskenderiye konsolosu vasıtasiyle bunlara
bildirmiş ise de îbrahim ve M ura d Bey'ler o zaman bu tahrike ehemmiyet vermemişler, fakat Hasan P aşa'dan tazyik görünce konsolos vasıtasiyle Ruslardan yardım istemişlerse de Gazi Hasan P aşa'ya karşı diş geçiremeyip baş eğmeğe mecbur olmuşlardı.

1787 (1203 H.) muharebesinin ilânından sonra împaratoriçe II. Katerina, bu defa iktidar mevkiinde bulunan İsmail Bey'i, Suriye'nin de ilhakiyle eski kölemen devletini kurmak için metbıi olan Osmanlı hükümeti aleyhine teşvik ile kendisinin de denizden yardım ve sahilleri muhafaza edeceğini vaid eylemiş ve hattâ bu hususta İsmail Bey ile Mısır defterdarı Ali Bey ve Gedavi Hasan ve Rıdvan Bey'ler gibi ileri gelen Çerkeş beylerine mektup göndermiştir.

Kat erin a 'nın gönderip konsolos tarafından bu Çerkeş beylerine verilen mektuplar okunarak'bu suretle Mısır valisi Abdi P aşa keyfiyetten, haberdar edilmiş, metbûlan aleyhine isyan lekesini üzerlerine sürmeği istemeyen beyler, bu mektubu İstanbul'a, yollayıp sadâkatlerini izhar ettiklerinden başka aynı zamanda iskenderiye kpnsolosunu da "tevkif eylemişlerdir.

Asî beylerin İbrahim ve Murad Beylerıı epey müddet kar-Mısır idaresini şılıklı siperler-yapan hükümet ve âsi kuvvetleri ele almaları bir aralık çarpışmışlarsa da bir netice alınamamış ve bu sırada yâni 1203 H. (1789 M.)'de Keki Abdi Paşa'nın yerine Gazi Hasan P aşa'nın Mısır'da kethüdası olan İsmail Ağa vezirlikle Mısır valisi olmuş ve daha sonra İzzet Mehmed Paşa vali tâyin edilmiştir.

Şeyhu'l-beled İsmail Bey hasımlarına karşı kuvvetli cephe aldığından onları gösterilen SaHd mıntakası dışına çıkarmamıştı; fakat gerek İbrahim ve Murad Bey'ler ve gerek taraftarları mutlak suretti amellerine nail olmak için bazı ecnebi devletlerden top ve zabit ve sair muhtaç oldukları şeyleri isteyip bunları ettikten soma Kahire'ye girmeği kararlaştırmışlardı; fil-

hakika bu sıralarda bir ecnebi zabitinin İskenderiye'ye geldiği haber alınarak bunun iadesiyle bu ecnebi zabiti getiren ve kölemen beylerine casusluk eden şahsın katli emr olunmuş t ur (1204 H./1789 M.).

Şeyhu'l-beled İsmail Bey 1205 H. (1791 M.)'de taundan vefat ettiğinden yerine Şeyhu'l-beled olan Osman Bey, selefi İsmail Bey ayarında olmadığından ibrahim ve Murad Bey'ler bu halden istifade ile evvelâ dostluk yoluyla Kahire*de oturmalarına müsaade istemişlerde de tekliflerinin red edilmesi üzerine bu iki bey taarruza geçerek Şeyhu'l-beled Osman Bey'in döneklik etmesiyle İbrahim veMurad Bey'lerin kuvvetleri muharebesiz olarak Kahir e'yi işgal etmişlerdir. Bu durum hükümetçe haber alınarak Ruslarla muharebenin devamından dolayı hükümet kan dökülmeden yapılan emri vakii kabul edip her iki âsi beyi afvetmiştir.

SURİYE'NİN DURUMU

Bu tarihlerde Beriyytiı'ş-şam denilen Say da eyâleti Cezzar Ahmed P aşa'nın ve Şam valiliği de Azımzâde M elime d Paşa'nın uhdelerinde idi. Cezzar Ahmed P aşa, Say da havalisine

muhtar bir bey -gibi yerleşmek istediği için 1196 H. (1782 M.)'de Akka'yı tahkim ile.orayı kendisine merkez yapmıştı; hattâ maksadı hükümetçe anlaşıldığından 1197 Muharrem (1782 Ara-lık)'de Bosna valiliğine nakledilmiş ise de Dürzi dağı havalisindeki
isyandan bahis ile buradan ayrılmasının fena netice doğuracağını beyan eylediğinden Sayda yine kendisinde bırakılmış ve aynı
zamanda bastırdığı \syan sebebiyle Lübnan taraflarının işleri de kendisine verilmiştir.
Merkezi DeyriVl-kamer olan Lübnan emiri Yusuf'u da nüfuzu altına alarak Emir Yusuf ile kardeşi Emir Ahmed arasındaki Lübnan emirliği dâvasında Cezzar Ahmed Paşa Yusuf'u himaye ederek askerle ona yardım etmiş ve Şam valisi Azımzâde M ehmed Paşa da Emir Ahmed'e yardım ettiğinden bu suretle iki kardeş aldıkları bu yardımcı kuvvetlerle çarpışmışlar ve neticede Emir Yusuf, biraderine galebe çalarak DeyrüH-kamer^ gelmiştir (1198 H./1784 M.).?

Emir Yusuf bundan sonra rahat durmayarak Cezzar'a âid Beşara taraflarım yağma ettirip kan döktüğünden Cezzar Ahmed Paşa bu hâdiseleri bastırmak suretiyle Sayda valiliğinde bırakılmasının isabetli olduğunu göstermiştir.
1197 H. (1783 M.)'de Azim-zâde Mehmed Paşa'nın vefatı üzerine yerine Şam valisi olan Derviş Paşa'nın belâhati yüzünden 1198 Hac senesinde hacıların çektikleri sıkıntılar sebebiyle emirü'l-haclığın iki kuvvetli vezir olan Canikli Hacı Ali ve Cezzar Ahmed Paşa'lardan hangisine verilmesi hakkında epey münakaşa olmuştur. Bu iki vezirden Hacı Ali Paşa'yi, Kaptan-ı derya Gazi Hasan Paşa ve Cezzar'ı da Vezir-i âzam Halil Hamid Paşa müdafaa edip, nihayet ekseriyetin karariyle 1197 H. (1782 M.) senesi emiürü'l-hacılık Cezzar'a verilmek suretiyle Ahmed Paşa'nın nüfuzı bir kat daha artmıştır.
1204 H. (1786 M.)'de Mekke emiri Şerif Gaüb ile birader-leri ve daha sonra birader, zadesi Şerif Abdullah arasındaki muharebe sebebiyle o taraflardaki sükûnete halel geldiğinden bu 1205 H. 1790 M. senesinde Cezzar Ahmed Paşa Sayda valiliğine ilâve olarak Şam valiliği ve Emir hachğm kendisine verilmesini teklif ile buna mukabil dörtyüz kese akçe tediye edeceğini arzetmiş olduğundan hem Hicaz ahvalinin yatışması hem de Rus muharebesi dolâyısiyle hazineye bir mikdar para gireceği için teklifi kabul edilmiştir 1.
Bu suretle kendisine Şam valiliğinin de verilmesi sebebiyle Cezzar Ahmed Paşa Suriye'de nüfuzunu iyice tesis etmiş ve

1 Cezzar Ahmed Paşa'nın bu hususa dair Darüssaâde ağasına göndermiş olduğu mektup Sureti:
Şam-ı şerifin ve Kudüs-i şerifin ve huccâc-ı müsliminin ahvalleri Devlet-i Aliyyenin malûmları olup Şam valisi azl ve sairini emir-ri hac etmek murâdlari olur ise dörtyüz kese akçe şevketlu velinimet efendimizin matbah-ı âlilerine ve yüz bin kuruş iktiza eden mahallere verilmek şartiyle Şam-ı şerif ve Sayda il-hakiyle makbulümdür; yok eğer muvafakat-i âlileri olmaz da kemakân ibka olunursa emr-ü ferman efendimindir. Kur'an hakkı için ve Resululiahın pâk ruhi hakkı için meramım mansıb değildir; ancak fıkara şevketlu efendime inkisar ediyorlar, işitiyorum, sabır ve tahammülüm kalmadı, canıma tak dedi, am binaen bu şukkayi yazdım. Fî 7 Zilhicce 1204.
* Ahmed (Mühür)

fakat Sultan Selim'e karşı aşırı hürmeti sebebiyle bir isyanı görülmeyerek bazı serkeşliklerine göz yumulmuş ve kendisini isyana tahrik edici bir vaziyet ihdas edilmemiştir; Cezzar Ah-med Paşa, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'dan çekindiğinden o yaşadığı müddetçe endişeden kurtulamamıştır. Filhakika Şeyh Zahir Ömer hâdisesi dolayısiyle Suriye havalisine gitmiş olan Gazi Hasan Paşa, Cezzar Ahmed Paşa'nm o havalideki durumunu devlet için iyi görmiyerek kendisini tatlılıkla ele geçirip bertaraf etmek istemişse de Cezzar tuzağa düşmemiştir.

HİCAZ'DAKİ KARIŞIKLIK

Osmanlı hükümeti Rusya ve Avusturya ile muharebe ettiği sırada 1202 H. (1788 M.)'de Mekke emiri bulunan Şerif Galib aleyhine ibtida diğer şeriflerin isyanı ve daha sonra yani 1203 H. 1789 M. de onun bastırılmasını müteakib birader zadesi Şerif Abdullah bin Mesrur'un harekete geçmesi Hicaz'daki sükûneti ihlâl etmiştir.

Henüz on iki yaşında bulunan Şerif' Abdullah, bazı yakınlarının teşvikiyle amcasına karşı muhalefete kalkıp hattâ bu yüzden 1204 Safer ve 1789 Ekimde Mekke içinde dört gün dört gece top ve tüfekle muharebe olmuş ve atılan kurşunlardan Hacer-i esved^in bir parçası kopmuş <ve nihayet diğer şeriflerin araya girmeleriyle mukatelenin Mekke; haricinde yapılması iki tarafça kabul edilmiştir. Bunun üzerine Şerif Galib yeğeni Abdullah'ı Mekke haricinde-mağlûp etmiş ise de Abdullah, taraftarlariyîe beraber Huzeyl kabilesinin yardımiyle Taif'i zabt ile Mekke üzerine yürüdüyse de tekrar mağlûp olup biraderi Şerif Mehmed ile birlikte yakalanmaları üzerine mesele bitmiş ve daha yukarıdaki kısımda görüldüğü üzere bu karışıklık dola-yısiyle emirü'l-hachk 1205 H./1791 M. de Cezzar Ahmed Paşa'ya verilmiştir.

ır ,. „.„ Daha yukarılarda bilmünasibe söylendiği üzere

Vehhabıler J ■ °

Doğu Hicaz'da. Necd taraflarında zuhur etmiş olan Vehhâbîlik gün geçtikçe kuvvetlenip Mekke şerifleri arasında post kavgasiyle kan döküldüğü sıralarda genişleyerek tehlikeli bir hal almış ve hu gailenin defi için Bağdad valisi Süleyman

ve Şam valisi ile Mekke emiri taraflarından hükümetin dikkati çekilmiş ise de daha ciddî hâdiseler sebebiyle bura ahvali gereği gibi nazar-ı dikkate alınmamış ve bunların akideleri XVII. asırda İstanbul'da zuhur eden Kadı-zâdelilere benzetilmiş ise de işin piddiyeti sonradan anlaşılarak şöyle böyle tedbir alınmış fakat siyasi ahval ve muharebe gaileleri sebebiyle Vehhâbîler kudretlerini arttırarak Mekke'yi işgal etmişlerdir.

IRAK-I ARAB OLAYLARI

1194 H. (1780 M.)'de Bağdad ve Basra valisi Kölemenlerden Süleyman Paşa idi. Kuzey Irak'taki yurtluk, ocaklık Baban sancağı mutasarrıfı olan Baban ailesi bunun idaresi altında bulunuyorlardı. Bu Baban ailesi arasındaki sancak rekabeti sebebiyle bunlardan bazıları Bağdad valilerinin yanında bulunuyorlardı. 1197 H. (1783 M.)'de Baban mutassarnfı M ah mu d Paşa ser-keşâne hareketi sebebiyle îran'a kaçmış ve yerine Baban ailesinden Ahmed P aşa'nın oğlu olup Bağdad'ta bulunan ibrahim Bey mîrmîranlıkla Baban sancağına mutasarrıf tâyin edilmişti.

İran'a kaçmış olan M ahmud Paşa, İran'da Zend hükümdarı Ali Merdan Han'dan Savuçbulak taraflarının fermanını aldıysa da burası Ali M erdan Han'a muhalif olan ve Azerbaycan'da, hükümdarlıklarını îlân eden Kaçar Türkmen ailesinin nüfuzu altında bulunduğundan MahmudPaş aemeline muvaffak olamıyarak iki taraf arasındaki muharebede maktul düş-müştür.

İbrahim P aşa bundan sonra rakipsiz kalarak Baban sancağına sahib olmuş ve Deme, Bertenek, Kasr-ı Şirin tarafları da merkezi Karaçuvalan olan1 Baban sancağına- ilhak olunmak suretiyle bu sancak genişlemiştir.

Osmanlı - Rus ve Avusturya seferi başlangıcında Bağdadha. kölemen ümerasiyle bunların kölemen ocağını tesis ederek idareyi

1 Karaçuvalan, Süleymaniye kasabasının kuzey doğusunda olup kaza merkezidir; Baban mutasarrıfı İbrahim Paşa Şehrezur kalesinin vaki olduğu Serçınar ovasının bir tarafında bir kasaba tesis edip kendisini Baban sancağına tayin eden metinde adı geçen Süleyman Paşa'nın adına izafetle buraya Süleymaniye adını vermiş ve Baban sancağının merkezini Karaçuvalan'dan Süleymaniye'ye nakletmiş,tir. *

ele almalarından itibaren Bağdad'ın yerli asil aileleri arasında mevki ve mansıb ihtilâfı

başgöslerip Bağdad ve Basra valisi Süleyman Paşa kendisinin mensup olduğu tarafı iltizam ile Bağdad'm nüfuzlu ailesinden olan Şavi-zade Süleyman Bey'i Bağdaştan çıkarmış ye bunun üzerine iki taraf arasında fasılalarla muharebeler olmuştur; nihayet 1202 Muharrem (1787 Ekim) de Süleyman Paşa Şavi-zâde ile müttefiki olan Müntefik ve Hazail şeyhlerinin kuvvetlerini mağlûp etmek suretiyle rakiplerini bertaraf etmeğe muvaffak olmuştur.
Süleyman Paşa Rus - Avusturya seferi dolayısiyle hükû-metden yardım istemeden ve hükümeti yormadan Irak'taki vaziyeti idare ve oradaki vaziyete duruma hakim olmasından dolayı hizmeti, hükümetçe takdir edilmiştir.

ANADOLU'DAKİ VALİ VE AYANLAR

1768 (1182 H.) seferinden sonra Anadolu'da Tranbzon ve Erzurum sancaklarına sahip olan Canik muhassıh Hacı Ali Paşa ile Anadolu valisi Koca Abdi P-aşa torunu Abdi Paşa tagallüp ve tahakkümleriyle kendilerini tanıtmış vezirlerden idiler.
Bunlardan Hacı Ali Paşa Fatsalı A h m e d Ağa'nln oğlu olup Cqnik muhassıh olmuş, Gür-cistan ve 1768 Rus seferlerinde hizmet etmiş olduğundan vezirlik verilip Trabzon vilâyeti malikâne olarak (kaydı hayat şartiyle) kendisine tevcih edilmiş, Kırım üzerine yapılan harekâtta bulunup neticesiz olarak dönmüş ve Çapanoğlu Mustafa Bey ile aralarındaki nüfuz ve mıntaka rekabeti dolayısiyle hodbehod Çapanoğlu üzerine kuvvet sevk etmesine mebni böyle keyfî hareketi İstanbul'daki aleyhdarlarının körüklemesiyle isyan telâkki edilip hükümetin müsaade ve müzaheretiyle Çapanoğlu Mustafa Bey mühim bir kuvvetle Hacı Ali Paşa üzerine sev kedilmiş t ir.
■4
Bu harekete karşı Hacı Ali Paşa' da bir taraftan Çapan-oğlu'na karşı hazırlanıp o tarafa kuvvet şevk ederken aynı zamanda bu hareketine isyan mahiyeti verilmemesi için bizzat mukabele etmiyerek evini yaktıktan sonra kıymetli eşyalarını

alıp büyük oğlu Battal Hüseyin Paşa ve ailesiyle Kırım tarafına firar ile Kırım Hanı Şahin Giray'a iltica etmiştir (1193 H./1779 M.)*.
Hacı Ali Paşa 1195 H. (1781 M.)Me İzzet Mehmed Paşa'nın sadareti zamanına kadar - Kırım'da kalmış ve Çapan-zade üzerine kuvvet sevk etmesinin isyan olmadığı ve bunun aleyhdarları tararından isyan şekline sokulduğu pâdişâha anlatılıp bu hususta Kırım Hanı Şahin Gir ay Man da şefaat mektubu gelmiştir. Bunun üzerine Hacı Ali Paşa ve oğlu Battal Hüseyin Paşa ile diğer oğlu olup Bursa'da ikamete memur edilen Mikdad Paşa affolunarak vezirlikleri iade olunmuş ve Hacı Ali Paşa Trabzon valiliğine ve Mikdad aşa da Aamsya sancağına tâyin edilmişlerdir3.
I. Abdülhamid, Kırım Hanı Şahin Giray'ın Ruslarla uyuşması sebebiyle ona düşman olduğu gibi Şahin Giray'a iltica ederek onun himayesiyle afvolunan Hacı Ali Paşa'ya aynı suretle kin bağlayıp, iyi gözle bakmamıştır; hattâ beyaz üzerine (resen) Vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa'ya göndermiş olduğu bir hatt-ı hümâyunda3 :

1 Hacı Ali Paşa ailesiyle Cebbar-zâde ailesi arasındaki bu mü-neferet daha sonra had bir şekil almıştır. I. Abdülhamid, Hacı Ali Paşa*-nın Şahin Giray'a müzaharetinden dolayı onu manen afvetmediği gibi III. Sultan Selim de Hacı Ali Paşa-zâdeler'in nizam-ı cedid ve hatta padişah aleyhinde olmaları cihetiyle bu aileye iyi gözle bakmamış ve Sultan Selim, Nizam-ı Cedid'e müzahir olan Cebbar -zade Süleyman Bey'i tutmuştur.
2 Şevketlu kerametlu...... Padişahım,
Canikli vezir Ali Paşa kullarının Kırım ham Şahin Giray Han'ın iltimasına mebni vezareti ibka ve malikânesi ve Trabzon eyaleti dahi mansıb olmak üzere ihsân-i hüinâyun buyrulduğu ve çand ruz sonra âdet-i kadime üzeere müşarünileyh Ali Paşa'yı Kırım'dan alıp mansıbına götürüp ikad etmek için bir mübaşire mütevakkıf olup ancak bir kapıcıbaşı veyahut zuamâdan şan-luca bir mübaşir gönderilse vesveseye tabi olduğu melhuzma mebni filasıl müşarünileyh

Ali Paşa'nın etbfundan iken ba'dehû müfarikat ve daire-i çakeride sakallu ağalarından İsmail Ağa kulları güya kapıcılar bölük başımızdır deyu tevcih ve memuriyeti evamir-i şerifesi mübaşeretiyle mezkûr tsmail kullarını göndermek tashih kerde-i çâkiri olduğu
Sadr-ı âzamin bu telhisinin üzerine Birinci Abdülhamid:
"İşbu telhisin mucibince tanzim eyliyesin" hatt-ı hümâyununu yazmıştır.
2 Başvekâlet arşivi, I, Abdülhamid dosyalan, Nr. 10, 1471-1717 numaralı vesikalarından 1714 numaralı hatt-ı hümâyun. *

"Rusyalunun Şahin Giray maddesinde olan gayreti kemalde olduğu ma'lûm ve zahirdir. Canikli'nin Şahin Giray tarafgiri olduğu alenen ma'lûm. Selefin İzzet Paşa iltimasiyle vezareti verildi; Allahü T e âlânın belâsına uğrasın, öyle hâin kâfire sahib oldu; heman bu madde azam-ı umûr-ı devlet o İm ağla mumaileyh İzzet Paşa ve İsmail (İzzet Paşa'nm kaynı) ne kadar bundan ve Türkmen ağalığından aldıkları nice oldu? dahi malım yoktur deyu cevab-ı yeis verir; Canikli'ye vezaret vermeleri devletimize mahzâ garaz değilmidir? bu madde için dahi mahfice müzakeresi olunup Canikli'yi ol taraftan kaldırmak yahut vücudunu kaldıracak bir tedbir, ahsen olmaz mı ? Heman Devlet-i Aliyyeme bir zarar tertib ve rahne eden her kim olursa Cenâb-ı Hazret-i vâcibü'l-kahhar dünyada kahr ve ahrette dahi mu halle d bi'n-nâr eyliye, âmin" diyerek Hacı Ali Paşa hakkındaki gayzını ve bunun sebebini göstermiştir.
Padişahın Hacı Ali Paşa hakkındaki bu gayzına rağmen Vezir-i âzam Yeğen Meh,med ve Halil Hamid Paşa'Iar nüfuzuna mebni Canikli'yi darıltmanın doğru olmadığını takdir ederek kendisine vasıtalı vasıtasız mektuplar göndererek tatmini tarafına gitmişlerdir; buna karşılık I. Abdülhamid de ses çıkarmamıştır1.
Hacı Ali Paşa,. 1199 H. (1785 M.)Me Erzurum valisi ve Şark seraskeri iken vefat etmiştir; Cahik ve Tranbzon taraflarındaki derebeylerinin çoğunu bertaraf edip diğerlerini de kendisine bağlamıştır. Hacı Ali Paşa'dan sonra oğul ve torunları bu havaliyi tahakkümleri altında tutmuşlarsa da az zaman sonra nüfuzları kalmamıştır.
i. -
.... „ Anadolu'da tahakküm eden valilerden birisi de
Abdı "asa
Abdi faşa idi; bunun da kalabalık kapı halkı varsa da bu, Hacı Ali Paşa gibi disiplin sahibi olmadığından bir yere memur olup gittiği vakit veya vali bulunduğu mahalde maiyyetinin zabt ve 'rabtına dikkat etmediğinden bunlar halkı ezerlerdi; hattâ bu yüzden vezir-i âzam Yeğen Mehmed Paşa
1 Bu hususta Hacı Ali Paşa'nm Kırım ahvaline dair göndermiş olduğu lâyiha ve bu lâyihaya cevap olarak kendisini tatmin yollu gönderilen mek-tub suretleri Cevdet torihi'n&e vardır (C. 2, s. 344-357).

sadaretinde Abdi Paşa'nm bu halinden dolayı tedip edilmesi düşünülmüş ise de isyan ederek bir gaile ihdas etmemesi için pek ileri gidilmemişti.
Abdi Paşa, Diyarbekir'de medfun Sarhoş Ali Paşa'nm oğlu ve 1135 H. (1111 M.)'de Hotin valisi iken vefat eden Koca Abdi Paşa'nm torunu olup En dorundan yetişmiş, malûmatlı, yazısı ve kalemi güzel, silâhşorlukta mahirdi; çuhadar iken bey-lerbeyilikle saraydan çıkmış, Belgrad isyanını bastırıp serkeşleri tepelemeğe muvaffak olduğu için verzirlik verilmişti.
Abdi Paşa, müteaddit eyâletlerde valilik ve cephelerde serasktlik etmiş olup kalabalık bir maiyyete sahkip ise de iyi iş görmekten ziyade zulüm ile meşhur olduğundan vezir olduktan sonra verilen işlerin hemen hiç birisini başaramamış ve bundan dolayı hükümetçe kendisine yan bakıldığım bildiği için malını canına feda ettikten başka kalabalık kapısı halkiyle kendisini müdafaa kaydına düştüğünden hükümet de ileri gitmemiş ise de bu çekingenlik Abdi Paşa'nın fazla şımarmasına sebep olmuştur.
Abdi Paşa 1787 Rusya - Avusturya seferinde Avusturya cephesi seraskerliğinde bulunmuş ise

de" Avusturyalıların Belg-radh muhasara ve işgalleri, esnasında hiçbir işe yaramıyarak kaçıp soluğu Niş'de almış ve sonra Süistre tarafına naklolunarak orada ölmüştür.
.
' Ayanlar ;
w „ Bu tarihlerde Anadolu'daki ayanlardan bilhassa Çapan oğulları . ,
J
ikisi meşhur olup bunlardan birisi Çapan (Çapar-Cebbar) oğulları ve diğeri de Kara-osman oğullan idi.

Çapan oğullarından Mustafa Bey merkezi Yozgad olan Bozok ve havalisinde iyice nüfuz tesis ederek hükümetin kendisini tutmasiyle hasmı olan Canikli Hacı Ali Paşa'ya karşı dayandığından cür'eti artmış ve kendisinin •—ihtimal Hacı Ali Paşa taraftarlarının teşvikiyle kendi yetiştirdiği köleleri tarafından— katlinden sonra yerine ayan olan biraderi Süleyman Bey'in hükümete karşı gösterdiği itaat ve nizam-ı cedid taraftarlığı sayesinde bu ailenin nüfuzu artarak Orta Anadolu'yu tamamen kaplamıştır. Süleyman Bey Rus -

Avusturya ile olan seferde mühim bir kuvvetle gelerek Rus cephesinde hizmet etmiştir. Ânadoluda ilk nizam-ı cedid askeri buuun mıntakasından alınmıştır III. Selimin Süleyman beye büyük itimadı vardı.

Karaosman Manisa ve havalisinde nüfuz tesis etmiş olan oğullan Karaosman oğulları da hükümete karşı mûtı
vaziyet alarak o sayede Manisa, Aydın taraflarında kendilerini tanıtmışlardır. Bu 1787 muharebesinde Karaosman oğullarından Hacı Mehmed Ağa ile kardeşi Ömer Ağa münavebe ile orduya gelip bunlar da Rus cephesinde çalışmışlardır.

n »j v> »i Payas eşrafından olan Küçük Ali oğulları üç Payas'da Küçük J v
t Y .
Ali oğullan kardeş olup içlerinden azılı olanları Halil ve Ali Bey'lerdi; fakat hükümeti senelerce uğraştırmış olan Halil Bey'di.

Halil Bey, 1878 (1201 H.) seferinden evvel Adana taraflarında hükümete karşı muhalefete kalkmıştı; bunun isyan sahası hac yolu üzerinde olduğundan bu isyanın bir an evvel bastırılması için 1200 H. (1786 3L)'de Haleb valisi Mustafa Paşa başbuğluğu ile Adana valisi Bilânlı Abdurrahman Paşa, Uzeyir beyi îmam Ağa ve Aadana mütesellimi Abdullah Ağa maiyyetlerinde gönderilen kuvvetlerle. Küçük Ali oğlu kuvvetleri dağıtılmış ise de kendisi ele geçirilemiyerek sarp yerlere saklanmıştı. Bu sırada hükümet Mısır'da kölemen beylerinin (İbrahim ve Murad Beylerin) gailelerini bertaraf etmeğe uğraşırken bu isyanın da ortaya çıkması havlıca endişeyi mûcib olduğundan süratle bastırılması arzu olunuyordu; bunun için mağlûp edilen Küçük Alio^ğlu'nun nüfuzu altındaki Payas alınıp âsinin deniz yoluyla kaçmaması için o taraflar denizden abluka edildiği gibi karadan da Azım-zâde Yusuf Paşa memur edilmişti. Küçük Ali oğlu üzerine yapılan harekâtta Halil Bey'-den bir yaş küçük olan kardeşi Ali Bey elde edilerek öldürülmüştü1. Halil Bey kendisini takip için yapılan harekâtta hükümet kuvvetlerini idare eden ümeranın ittihadsızhğından istifade ve bazılarından da müzaheret görerek üzerine gelen

1 Hamid-i Evvel dosyaları, Nr. 4, Vesika Nr. 1264.

Âbdurrahman Paşa ve Kara Molla oğlu kuvvetlerini bozup Payash tekrar elde ederek eski vaziyetinde devam etmiştir.

Bu durum üzerine Şahin Ali Paşa sadaretinde pâdişâh beyaz üzerinde bir hatt-ı hümâyunla bu Küçük Ali oğlu isyanının ne olacağım Vezir-i azamdan sormuş ve Şahin Ali Paşa da bazı mütalealar beyan ederek Küçük Ali oğlu'nun İstanbul'daki casusları sebebiyle bu işin gizli olarak halledileceğini arz eylemiştir1.

îşte bu sıralarda Rusya'ya karşı harp açılması ve Küçük Ali oğlu'nun da afvını rica etmesi

üzerine hüccacı selâmetle sevk etmek şartiyle kusuru afvolunarak kendisine beylerbeyilik rütbesi verilmiş ve bu gaile kısa bir müddet için kapanmıştır (1202 H./1788 M.).
Halil Paşa unvanım alan Küçük Ali oğlu, rahat durmayıp yine isyankâr vaziyet aldığından dolayı hacılar malûm

1 Sadr-ı âzamin cevabî ârizesi:
Beyaz üzerine şerefsudur eden hatt-ı hümâyunlarında heyan huyurulan Küçük Ali-oğlu nam şakî ve gaddarın şekavetine binaen mukaddema Ab-durrahman Paşa Adana beylerbeğisi iken memur oldukta bir taraftan paşay-ı mumaileyh ve bir taraftan Kacamolla-oğlu, üzerine vardıkta şaki-i merkumun olduğu mahal gayet sarp olup üzerine varmak suubetîî olduğu cihatten merkum, Karamolla-oğlu'mı ürkütüp ve mezbur Âbdurrahman Paşa'yı dahi bozup ahma! ve eşkalini bırakdınp AdancCya., kaçırmıştı; böyle bir habistir; sonra Maraş eyaleti ilhakiyle. Adana eyaleti bu çakerlerine (yani Şahin Ali Pa-şa'ya) tevcih ve ihsan buyruldukta bu maddenin nizamına mübaşeret üzere iken Halep eyaleti ihsan- buyrulmakla böylece kaldı, Şakî-i merkumun babası ve dedesi ve akraba ve taallukatı cünüeten eşki-yadan (mütegallibeden demek istiyor) olmalariyle mukaddema yine bu kullan haval-i merkumeyi mezburlarm def ve refleriyle tathir ve bu hizmet bu abd-i çakerlerine nasib olmuştu; şimdi bu müfsid on beş sene mikdandn* mahallinin saab ve sarplığından naşı serkeşlik ile şöhret buldu; Âbdurrahman Paşa işi malumum olduğuna binaen anın memuriyeti olamaz; bu husus kullarının daima fikir ve endişemdir; lâkin kimseyi agâh eylediğim yoktur; zira şaki-i merkumun der-i aliyyede üç, beş casusları olduğu mesmuumdiur; bu maddeyi bu kulları yirmi gün kadar vardır gayet hafi olarak bir mahalle havale ve üslub-ı hakimane ile ele götürülmesini tenbih eylemiştim; uzeyr beyliği Adana mütesellimi Hacı Bey kullarının üzerinde olmakla, tarafından vekiline İmam Ağa derler,... Küçük AIi-oğlu*nun olduğu mahal, Âbdurrahman Paşa'nm olduğu mahalle dört saat ve merkum İmam-oğlu'nun mahalline iki saattir; eğer İmam sedd-i rah olmasa Adana'ya değin zabt eylemesinden havf olunur.. .. (Emir-i tasnifi Hamid-i Evvel dosyaları, Nr. 4, Vesika Nr. 842). t

olan hac yolundan yani Payas taraflarından gidemeyip müşki-lâtla diğer yollardan Şam'a gitmişlerdi; bunun üzerine Küçük Ali oğlu'nun katline irade çıkarak Rus seferine hareket etmek üzere olan sabık Mısır valisi Keki Abdi Paşa memur olduysa da III. Selim'în cülusundan dolayı Halil Paşa afvını istirham ve dehalet ettiğinden ikinci defa afvolunmuştur (1203H./ 1789 M.).

RUMELİ'DEKİ BAZI PAŞALAR VE AYANLAR

1201 H. (1787 M.)'de Osmanlılarla Rusya ve Avusturya arasında vukua gelen muharebeye takaddüm eden senelerde ve bu sefer esnasında Batı Rumeli'de yani Balkan yarım adasının garbında Osmanlı devletinin dahilî durumu îşkodra sancakbeyi Kara Mahmud Paşa'mn serkeşane ve daha sonraları isyankâr vaziyeti dolayısiyle iyi değildi.
ı . . . v Bu zat tşkodra mutassarrıfı Gazi Mehmed Iskodrak Kara
Mahmud Paşa Paşa'mn oğlu olup 1193 H. (1779 M.)'de baba-sının vefatı üzerine ocaklık suretiyle îşkodra sancağı buna verilmiştir. Mahmud Paşa buraya tâyininden altı sene sonra yâni 1199 H. (1785 M.)'de hükümete karşı serkeşane vaziyet alması üzerine denizden ve karadan sevkedilen donanma ve askr ile mağlûp ojmüş ve Kaptan-ı tlerya Gazi Hasan Pa-şa'nın delaletiyle kusuru afvolunarak aidatını tamamen vermek şartiyle tşkodra sancağı yine uhdesinde bırakılmıştı1; fakat bir müddet sonra tekrar isyan eylediğinden bu defa da Rumeli valisi Aydoslu M>.ehmed Paşa tenkiline memur edilmişti2.

1 Emiri tasnifi Hamid-i evvel vesikaları, Nr. 4, Vesika numarası 997.
2 Aydoslu Mehmed Paşa'mn maiyyetine vilâyet alay beylerinden başka Beylerbeyi Memiş, Muhtar, Yanya sancağı mutasarrıfı Mehmed, Pizren mutasarrıfı S e y f e d d i n, Dukakin mutasarrıfı Kekü-zâde Ilyas, Tırhala ve Ohri sancakları mutasarrıfları Tepedelenli Ali ve Alaca Hisar mutasarrıfı İbrahim paşalar ile daha bir takım Arnavutluk bey

ve beyzadeleri tayin olunarak kendilerine fermanlar gitmiştir; bunlardan Tırhala ve Ohri sancakları mutasarrıfı Veli Paşa-zâde Tepedelenli Ali Paşa'ya gönderilen fermanda: "İskenderiyeli Mahmud-ı merdud ve karındaşı şakavet numudun îdam ve izaleleriyle def-i dağdağalarına ikdam ve ihtimam-i pâdişâhanem idüği ve Rumeli ve Bosna valileri berren ve donamnâv-ı hümâvumım sefainile. . . bahren

Aydoslu Mehmed Paşa ile maiyyetine tâyin olunan paşa ve beylerin kuvvetleri Mahmud ,Paşa'nm isyan hareketini bastırmak üzere iken Aydoslu'nun tamahkârca hareketi ve îşkodra halkını nefret ettirmesi neticesinde Mahmud Paşa'nın kaleden yaptığı bir huruç harekâtiyle hükümet kuvvetleri bozulmuş ve kıyafetini değiştirmek suretiyle Aydoslu canını zor kurtarıp Dalmaçya'ya kaçabilmiştir (1201 H./1787 M.)1.
Bu hâdiseyi müteakip Avusturya ve Rusya ile muharebe başladığından Mahmud Paşa ile uğraşmak ayrı bîr dert olup hükümeti hayli meşgul ediyordu, nihayet III. Selim'in cülusu üzerine Mahmud Paşa bir taraftan Sultan S eli m'in mûte-med adamlarından Şemseddin Beye ve diğer taraftan Rumeli valisi ve Belgrad tarafı seraskeri Abdi Paşa'ya müracaat ettiğinden, muharebe dolayisiyle Abdi Paşa'nın maiyyetinde bulunmak şartiyle afvolunarak yine îşkodra üzerinde bırakılıp kardeşi İbrahim Paşa'ya da Ohri sancağı verilmiştir; Mahmud Paşa, Gazi Hasan Paşa sadaretinde vezir olmuştur (1204 H. 1790 M.).
Kara Mahmud Paşa afVından' sonra filhakika sefere gelmiş ve Abdi Paşa'nın Vefatından sonra Îşkodra sancağına ilâve olarak Anadolu valiliği ve Yeni Pazar seraskrliği verilip elindeki
ne veçhile memur kılındıkları mukaddem ve muahhar sâdır olan evamir-i şe-rîfemle... malûmun olmağla,.. 1201 Ramazan (Emiri tasnifi 1 numaralı Ha-mid-i Evvel dosyası, Vesika Nr. 1943 ve aym dosyadaki arz tezkiresi ile Tepede-lenli Ali Paşa'nın tahriratı, Nr. 810.
1 Aydoslu *nun mağlûbiyeti' dolayisiyle Rumeli vali vekili tayin olunan mirmirandan Memiş Paşa'ya gönderilen fermanda şöyle denilmektedir:
Sabıka Rumeli valisi olan Aydoslu Mehmed Paşa rezile-i tamaı irtikâp ile İskenderiye (îşkodra) ahalisini kendüden tenfir ve bu kadar vüzera ve mirıniran ve bey ve beyzadegân ve asakir-i fırâvân ta'yiniyle izale-i vücûdı kuvve-i karîbeye gelmiş olan âsi Mahmud'un kaleden huruç ve icrây-ı mel'a-nete tekrar fürceyab olmasına bâıs ve bâdî olup bu makulelerin idam ve izaleleri ehemm-i mehamdan olduğundan mezbur Mehmed Paşa'nın tertib-i ce-zay-ı sezasına irade-i katia-i şahanem taalluk edip husus-ı mezbur sen ki mirmi-ran-ı mumaileyhsin hassaten senden matlûb-ı kat'î-i şahanem olmağın işbu emr-i şerifim ısdar ve menıhûren ve mahfiyyen irsal olunmuştur.. Evâsıt-ı Rebîu-Ievvel 1202 (Mithimme 178 s. 344).
Aydoslu Mehmed Paşa'nın kusuru sonradan afvolunarak 1205 H. Î1790 M.)'dc İsmail kalesinin sukutunda katledilen bir düşman kumandanına bedel olarak şehid edilmiştir.

kuvvetle Vidin sahrasında düşmana karşı göz dağı vermek için bulundurulmuş ve müsâlemeyi müteakip ordusunun bütün ağırlıkları ve malzemesiyle îşkodra'ya dönerek kendisine daha ziyade çeki düzen vermiştir.
Mahmud Paşa, İşkodraya döndükten sonra kendisine muhalif olan Arnavutluk paşalarım ve beylerini nüfuzu altına almak için Elbasan havalisine kadar ilerleyip muhaliflerinden bir kısmını katlettikten sonra hükümetin geri dönmesi için verdiği emri dinleyip îşkodra'ya. gelmiş fakat kuzey Arnavutluk'ta kendisinden başkasının nüfuzuna meydan vermiyerek müstakil harekete başlamıştır.
Bu hal üzerine hükümet tarafından Rumeli valisi Ebu Bekir Paşa seraskerliğiyle üzerine kuvvet sevk olunmuş ve Ebu Bekir Paşa ibtida galip gelmiş ise de sonra işi gevşek tutup Mahmud Paşa tarafından yapılan baskın neticesinde bozulup bütün ordu levazımatı ve eşyası îşkodralı'nın eline geçmiş olduğundan Mahmud Paşa üzerine yeniden kuvvet
şevkine mecburiyet hasıl olmuştur (12Q8 H./1793 M.) K

*

Bu tarihlerde Rumeli'de Kara Mahmud Paşa'dan başka hükümete karşı koyan hiçbir vezir veya sancak mutasarrıfı veya ayan yoktu; bununla beraber bx\ Arnavutluk sancak beyleri ve Rumeli ayanları hükümet merkezinin zaafından bilistifade halkı ezen fakat işi. isyana kadar vardırmıyan ve zahirî itaat gösteren bir yol tutmuşlardı.

Bu tarihlerde Rumeli'de Tepedelenli Ali Paşa2 İbra-

1 Bu, Kara Mahnjud Paşa 1211 Rebîulevvelde (1796 Eylül) hükümetin emri olmadan, Rusların ve Avusturyalıların teşvikleriyle civar kalelerine musallat olan Karadağlıların üzerine kuvvet sevk etmiş ve arkasından kendisi de gidip Karadağlıları mağlup ederek Karadağ mmtıakasınm üçte birini ele geçirmiş ve bu muvaffakiyetine mağrur olarak elli altmış kadar adamiyle kuvvetlerinden ayrı bir evde bulunduğu sırada Karadağlılar tarafından bastırılarak kurşunla vurulup öldürülmüştür {Dolap vesikaları. Sandık 21, E\Tak Nr. 69).

2 Tepedelenli Ali Paşa'mn büyük ceddi Nazif adında Kütahyalı bir Mevlevî dervişidir; Nazif de Kütahya'dan Rumeli'ye hicret etmiş, oğlu Muhtar bey Tepedelen mütesellimi olarak Şehid Ali Paşa zamanında Korfo muhasarası esnasında şehit olmuştur. Muhtar beyin oğlu Veli Bey de Tepedelen mütesellimliğinde bulunmuş ve oğlu Ali Paşa da buradan yetişmiş beylerbeyi ve vezir olmuştiur (İslâm Ansiklopedisi-Ali Paşa maddesi).

him Paşa ve sair Arnavutluk sancak beyloriyle Gümülcine ayanı Tokadcıklı Süleyman, Rusçuk ayanı Tirsenijdi [Trisnik] İsmail ve Silistre ayanı Yılık oğlu Süleyman gibi Rumeli ayanları varsa da bunlar henüz hükümete kafa tutacak kadar dişlenmemişlerdi; fakat Rumeli ayanları içinde I. Abdül-hamid zamanında hükümetin dikkatini çeken ve hakkında şikâyetler gelen Serezli ismail Bey vardı. Bunun tagallübü dola-yısiyle hakkında şikâyetler çoğalmış ve pâdişâh bir hatt-ı hümâyununda :

"Çoktan beri Serez'de olan îsmaii Bey'in zulüm ve taad-disi o havaliyi ihtilâle verdiği mesmû-ı hümâyunumdur, ne zaman cezasını bulacak? Eğer def "ine ihtimam olunmazsa gerek Serez ve gerek o havali Arnavutluğa döner; hamileri ve sahib çıkanları olmak gerektir; Cenâb-ı Hak öyle zalimlere sahib çıkanları kahreyleye, elbette ol havali zâlim-i merkumun şerrinden halâs ve cezasını bulmağa ihtimam olunmak kat'î emr-i hümâyunumdur" demiştir.

Bunun üzerine memuren Serez'de bulunan kapıcıbaşılardan Mehmed Ali Ağa ile Serez kadısına ve sairlerine gönderilen bir fermanla İsmail Bey'in Limni adasına nefyolunması ve diğer bir fermanla da katledilmesi emrolunmuştu. Bunu haber alan İsmail Bey. başına kuvvet toplayıp isyan etmek üzere dağa çıkmış ve sonra" kendisini tatmin edici sözlerle isyanı önlen-miş ve beşyüz kişilik bir kuvvetle yeni başlamış olan Rusya ve Avusturya seferine memur olup l^idin cephesine gönderilmiştir1.

1 Emiri tasnifi Hamid-i evvel vesikaları, S dosya, Nr. 1184 ve Miihimme defteri 178, s. 334 (Sene 1202 Safer).

Yirmi ikinci Bölüm KARA VE DENİZ KUVVETLERİ DURUMU

Askerî vaziyetin ne halde olduğunu 1768 seferi pek acıklı olarak gösterdiği gibi esaslı ıslâhat yapmadan Kırım'ı kurtarmak için açılan 1787 seferi de bunu tamamen meydana koymuştur.

KAPIKULU OCAKLARI

Yeniçeri Ocağı: Onaltı sene sürmüş olan 1683 seferinden evvel Kapıkulu ocaklarına mahreç olan Devşirme kanunu kalkmış olduğundan yeniçeri ocağına alınacak olan efradın yolu kapanmıştı, bundan dolayı muharebelerde kalelerde hizmet edip sonra ocağa kaydedilmek suretiyle hariçten gelişi güzel her sınıftan ocağa asker alınır olmuştu; bunlar talim ve terbiyeden mahrum olarak sefere giderler ve seferden sonra ocağa kayıtlı olarak sanatlariyle -iştigal eylerlerdi. Ocak nizamının bozulması sebeplerinden birisi de ocaklıların esâme denilen maaş cüzdanlarının alınıp satılmasına müsaade edilmesi idi; bu esâme yani cüzdanlar kırdırılmak suretiyle hariçten satın alınarak alanlara kârb bir irad temin ediyordu.;

İşte bu suretle -yaya kuvvetini teşkil eden yeniçeri ocağı seferlerde askere olan ihtiyaç

dolayısiyle hariçten toplama efrad ile doldurulmuş, zabt u rabt bilmeyen bu güruh muharebede çok defa harp etmekten ziyade esnaflık ve çapulculukdan başka bir iş görmez olmuşlar ve memleket müdafaası hizmeti ocaktan yetişme fakat miktarı az eski yeniçeri evlâdlarma inhisar etmiş ve bunlar da zaman zaman adedi çok olan baldın çıplak güruhuna tabi olmak zorunda kalmışlardır.

1182 H. (1768 M.) Rus seferi esnasında Hotin üzerine gönderilen Zağarcı ortasından, karakullukçu^ alemdar ve odabaşı ile beraber ancak seksen üç kişi gidip mütebakisi "sancağ-ı seri nerede ise biz oradayız" diyerek Bender'de salaşlar kurup alış veriş ettikleri için Serdar-i ekrem Yağlık ç*ı-zade Mehmed Emin Paşa, bunların salaşlarını yıktırıp yevmiyelerini kes-

misti; bunun üzerine cepheden kaçmağa bahane arayan bu kaldırım kabadayıları:

"Kahvecimizin salaşı hedm olunmak bize var git demektir'7 sözleriyle muharebe sahasından kaçan bu serseriler İstanbul'a geldikten sonra kendi kabahatlerini örtmek için :

" Vezir-i âzam tayınımızı kesti ve bizi istiskal etti, yem ve yiyecek vermeyip orduyu perişan etti" diyerek etrafa yaygara bastıklarından zavallı vezir-i âzamin katline sebep olmuşlardır. 1739'dan yani otuz seneden beri sefer olmadığından kâr ve kisbe alışmış olan yeniçeriler muharebe usul ve kaidelerini tamamen unutmuşlardı; ocakta disiplin kalmamıştı; yeniçerinin zabitine hürmetsizliği, kabadayılık sayılıyordu. Yeniçerilerin gayret ve faaliyetleri harp meydanlarında olmayıp şehir ve kasabalarda idi. 1185 Zilkade (1772 Şubat)'de Tersane efradiylc yeniçerilerin 64 ve 25 inci bölük ortaları arasında Galata'da. vukua gelip top ve tüfekle üç gün üç gece süren çarpışmada Sadaret kaykamı ile sekban başı Galata tarafına geçememişlerdi; halbuki bu sıralarda Ruslarla muharebe oluyordu.

İşte askerî talim ve terbiye ile yetiştirilen Rus kuvvetleri karşısında özVâen Şumntfya kadar bir facia halinde devam eden Rus muharebesi nihayet Şumro'da Serdar-ı ekrem ordusunun kuşatılması ve ağır bir sülјı yapılmasiyle sona ermişti (1774).

Kartal mağlûbiyetinden sonra orduda kalan üç bin ocaklı bir işe yaramadıktan başka erzak vesaireyi yüksek fiyatla satıp ticaret yapıyorlardı; hattâ Ruslara karşı îbrail kalesini müdafaa ile düşmanı çekilmeğe mecbur eden muhafızlar maaş alamadıktan başka zahirelerini de tedarik edemediklerinden kaleyi terk ettiklerinden düşman İbraiVi kolayca işgal edivermişti.

Kaynarca muahede'sinden sonra bilhassa Halil Hamid Paşa sadaretinde askerî ıslahata teşebbüs edilmiş ise de bir isyan hareketinden korkulduğu için asıl ıslahı lâzım gelen yeniçeri ocağına yani yaya sınıfına el sürülememiş ve yalnız 1131 H. (1719 M.) ve 1140 H. (1727 M.) ve 1153 H. (1740 M.) ve 1172 H. (1758 M.) ve 1198 H. (1784 M.) tarihlerinde ocak mevcudunun azaltılarak mahlûllerin hükümete bildirilmesi eve bu mahlûlleri bildirilenlerin yevmiyelerine zam yapılması gibi tedbirler itti-

haz edilmiş; fakat esas olan talim ve terbiye cihetine yanaşıla-ma mış tır.

Yeniçeri ocağının nizamsız hali 1787 seferinde de daha acı olarak kendini göstermiştir; şu halde Ziştovi ve Yaş muahede-leriyle sona eren Avusturya ve Rusya seferleri Osmanlı ordu-sunda zamanının bütün teknik usulleriyle yetiştirilmiş talimli bir yaya kuvvetine kat'i ihtiyaç olduğunu meydana koymuştur.

Ocak defterine göre yeniçerilerin mevcudu pek çok olup maaşları o deftere göre verilirdi. Hakikatte ise ocak mevcudu maaş kaydına nisbetle çok azdı; ocaktan Ölüm ve sair suretle eksilenlerin isimleri bildirilip defterden silinmezdi ; bu isimlere ait esame kâğıdı yani hüviyet vesikası alınıp satılır, buna sahib olan her maaş çıktıkça elindeki esâme kâğıdiyle ismi var cismi yok olan yeniçerinin maaşını alırdı. Ocak ağalarının ve hariçten bir hayli kimselerin devlet ricali ve ulemanın böyle satın alınmış esame kâğıtları vardı. 1186 H. (1772 M.} senesinde muharebe esnasında cephede vefat etmiş olan ordu kadısı Nimet Efen'dinin günde bin iki yüz akçe getirir bir hayli esâme kâğıdı çıkmıştı.

Ocaktan bizzat maaşlarım alan yeniçerilerin hepsi sefere gitmeyip bunlardan bir kısmı rüşvet ve iltimas ile İstanbul'da kalırlardı; bundan dolayı ocak ağaları ve ocak zabitleri cephede veya herhangi bir yerde ocak mevcudunu yoklatmak istemezler ve bunu kendilerine îtimadsızhk sayarak hilelerini bu suretle örtmek isterlerdi. Bundan dolayı ulufe defteri mucibince verilen maaşa nisbetle cepheye ancak mevcudun dörtte biri giderdi. XVIII. asımı ikinci yarısında defter mucibince yeniçeri mevcudu yetmiş bini geçmişti; fakat az evvel söylediğimiz gibi bunun pek azı seferde bulunmasına mebni ihtiyaca mebni ocağa asker kaydı için vilâyet ve kazalara ocak tarafından gönderilen turnacıbaşı ve serdengeçti ağaları vasıtasiyle bayraklar açılarak asker toplanır ve bu suretle tashih ve Bedergâh, serdengeçti ve dalkılıç namile yeniden efrad kaydedilirdi.
1768 seferi esnasında III. Sultan Mustafa, yeniçeri ocağının acıklı hali dolayısiyle Sadr-ı âzam, Serdar-ı ekrem tayin etmiş olduğu Silâhdar j\[ehmed Paşa'ya göndermiş olduğu hatt-ı hümâyunda selefleri gibi ağır hareket etmemelini beyan ettikten sonra :

"... Ecdâd-ı izamım zamanlarında olan esfarda bunca yüz aklıkları yeniçeri kullarımın ve bilcümle ocaklar halkının kanunları tertibine riayet ve ittifak-ı derunla ırz-ı ocağı ve namus-ı din-i Muhammedi'yi tekmil gayretleriyle hasıl olmuşken bir iki seneden beri kanun ve kaide-i ocağa, şartınca riayet olunmadığından neferât-ı askeriyye bî-hengâm avdet ve uğradıkları mahallerde zâbitânın kendûlere adem-i rağbetlerinden şikâyet ve bu günâ tefrika, düşman galebesine illet olup düşman taburu meydanlarda iken orduy-ı hümâyunum ve hudud-ı memâlik-i islâmiyye asker ve muhafızdan tehi kalmakla bu gûnâ haletler vukuuna bâis oldu..." diyerek nizamsız askerin düşman önünden kaçıp cepheyi boş ve düşmana açık bıraktıklarından şikâyet edilmektedir1.
Yine aynı hükümdar mağlûbiyetin temadisi sebebiyle diğer bir hatt-ı hümâyununda da :
". . .ber muktezây-ı takdir iki seneden beru Moskovlu kefe-resiyle olan muharebelerde kâh Serdâr-ı ekrem ve zâbitânın adem-i takdir ve tedbirleri dolayısiyle düşmanın memleketi hâiî bularak Tuna9mn karşı yakasına geçerek" kaleleri zabt ettiğinden bahsetmektedir2 ki bunlar hep talimli, muntazam düşman kuvvetlerine karşı talim ve terbiye ve disiplinden tamamen mahrum olan kalabalıktan ileri gelmekte, idi.
Merkez ordusunun1 topçu teşkilâtı efradı yaya kuvvetlerine nazaran Avrupa-i tarztla oldukça iyi' yetiştirilmiş olduğundan bunlar 1787 seferinde güzel hizmet etmişlerdir.
.. .. , Kapıkulu süvarilerinden altı bölük süvarileri de
Altı boluk süvarileri ı
yeniçeriler gibi esaslı ıslahata muhtaçtı. Bunların XVII. asırdan itibaren teşkilâtlan bozulmuş ve müteaddid isyanları neticesinde yedikleri darbelerle itibarları kalmamış ve yeniçerilerden daha fena vaziyete düşmüş olduklarından yegâne vazifeleri olan sancağ-ı ^m/hizmetinde, bile kendilerinden bir fayda görülmüyordu; hattâ 1768 seferi münasibetiyle vezir-i âzam ve Serdar-ı ekrem Silâhdar Mehmed Paşa'ya gönderilmiş olan bir hatt-ı hümâyunda: sipah ve silâhdar ocaklarının seferber kayıtları
1 Mühimme defteri 168, Sene 1181. t
2 Miihimmv defteri 168, Sene 1184.

mucibince cümlesi liva-i saadet (sancağı şerif) hizmetinde mevcut bulunmak îcab ederken bunun onda birinin bile hizmete gelmediğinin anlaşıldığı beyan edilmekte ve bu halin eskisi gibi nizama bağlanması emrolunmakta olup halbuki çığırından çıkmış olan bu ocakların harp zamanında ıslâhına imkân olmadığından istenilen şey tabiî olarak tatbik edilememiştir.
EYÂLET KUVVETLERİ
*» . > .ı^ Devletin en kuvvetli süvarisi olan timarlı sipa-Tlmarlı (topraklı) *"
Süvariler hiler ue onların cebelileri AVıl. asır başlarından itibaren ihmal olunmağa başlanarak

bunların esas kanunlarına bakılmadığından sonraları metris kazmak, tabye yapmak, kale tamir etmek, muharebe zamanlarında siperler için sepet Örmek, toprak taşımak, hendek temizlemek ve lüzumu halinde sipere girmek ve köprü yapmak gibi ordunun geri hizmetlerinde ve nakliyatta istihdam olundukları gibi münhal olan timarlarm fazla gelirlileri hükümet tarafından hazineye alınmak suretiyle timarlı süvari mevcudu azaltılmış ve bir kısım mahlûl timarlarda çıraklık olarak saray ağalarına Sadr-ı âzam ve diğer nüfuzlu şahısların maiyyetlerine verilir olmuştu.

Timarlı sipahiler kanun mucibince tim an m n bulunduğu kaza ve sancaklarda oturmak îcab edip mıntaka mıntaka alay beyi denilen zabitlerin emir ve kumandaları altında bulunmaları lâzım gelirken bu cihetler ,de ihmal edilmiş ve münhal timarlar istihkak sahiplerine verilmeyip bilhassa XVII. asır başlarından itibaren fazla öşür getiren timarlar tedrici süette hazineye alınarak (mirî mukataat) bazıları da saray ağalarına ve bazı nüfuzlu ulema ve rical hademelerine çıraklık ve bazıları da fazla rüşvet verenlere tevcih edildiğinden bu hallerde topraklı süvarinin ehemmiyetini azaltmış ve evvelce muharib kuvvet iken sonraları yukarıda kaydedildiği üzere geri hizmetlere verilmişlerdir. Bunlar evvelce cebelileri ile .beraber seksen yüz bin kadar olan mükemmel tımarlı sipahi iken bu yekûn, yarısından aşağı düşmüştür.

Timar ve zeamet yolsuzluklarının kaldırılması için III. Âhmed ve I. Mahmud zamanlarında ve daha sonra yani Kaynarca muahedesini müteakib 1191 Şaban ihtidası (1777 Eylül) tarihiyle mufassal birer kanun konarak bu mühim teşkilât

yoluna koymak istenmiş ise de] eski bozukluk düzelmediğinden III. Selim zamanındaki askerî ıslâhat esnasında bu iş de ele alınarak yeni bir kanun yapılmıştır.

Harp zamanlarında ordu mevcudunu arttırmak isteyen hükümet, mîrîli ismi altında Anadolu'dan ve .Rumeli'den asker toplardı; bunlar muayyen bir yevmiye ile defterlere kaydedilip lüzumu olan yerlere sevk edilirlerdi; bunlara asker ismi vermekten ziyade nefir-i âm demek daha doğru idi. Talim ve terbiyeden mahrum bu derme çatma kuvvetlerle talimli düşman kuvvetlerine galbebe etmeğe imkânı yoktu; mu-haberlerden sonra bu mîrîli askerler terhis edilirlerdi.

Levendler deniz ve kara Levendleri olarak iki kısımdı. Deniz Levendleri, XVI. asırda serbest levend ve timarlı levend olmak üzere iki takım olup serbest levendler Akdeniz'de korsanlık edip muharebe zamanlarında Osmanlı donanmasına iltihak ile hizmet görürlerdi; timarlı levendler ise Osmanlı donanmasında vazifeleri olan kaptan - paşa eyaletindeki timarblar ile deniz hizmetlerine tahsis edilmiş olan s a ne aklar d a ki timarhlardı. Kalyon Levendleri on dokuzuncu asır başlarında. da vardı (Emiri tasnifi III. Selini vesikaları No, 22718).

XVII. asırdan' itibaren Osmanlı bahriyesindeki Levendlerden başka sanca ve sekbanler -gibi vezirlerin ve beyler beyilerin hizmetlerinde de kara levendleri vardı; bunların paşaları azledilince bir yere kapılanıncaya kadar kol kol şakavet ederek geçinmiş-lerdir; bunların Osmanlı ordusundaki fenalıkları tarihimizin muhtelif kısımlarında görüldüğünden burada tekrarına lüzum görülmedi, bu kara Levendler'in Iran muharebesi esnasındaki fenalıkları ve 1768 Rus harbindeki edepsizlikleri sebebiyle 1189 sonlarındaki (1776 Şubat) bir fermanla Levend ocağı lâğvedilerek a

1 Cevdet tarihi, ,c. 2. s. 317.

2 Mühimme defteri 173 s. 39 44, 48, 60, 61. Bu fermanda "badema taife-i levendanm vücudlan rûy-i arzden kaldırmak ve hilâf-ı nizam dairelerinde J?n-derun ağalığı ve divanegân ve gönüllü ve tüfekçiyari1'dan mâada levend ağası ve böli'1 basısı ve levend neferi istihdam edenlerin gerek vüzera ve mirmiran ve ümera ve gerek hükümet mutasarrıfı ve mütesellim,, ye voyvoda ve ayan ve za-bitan" in haklarından gelineceği kaydedilmiştir.

bunlardan elde edilenlerin katlolunmak suretiyle vücutları kaldırılmış ve bazıları da hüviyetlerini gizlemiş, ileri gelenlerden bir kısmı Akkâ'da. Cezzar Ahmed Paşa'nın ve bir

kısmı da Şam valisi Azım-zâde Mehmed Paşa'nın yanına kaçmışlardır.
Bu XVIII. asır ortalarında Anadolu'da kırk, elli binden ziyade levend bulunup bunlar atılgan, görzünü budaktan sakınmaz cesur insanlardan mürekkep iseler de muharebe sahalarında bu şöhretleri nisbetinde iş görmeyip bilâkis memleketin başına belâ olmuşlardır; levendler 1189 H. (1776 M.)'deki son lâğvedilmelerinden evvel birkaç defa daha ilga edilmişlerse de bu son defaki kaldırılmalarından sonra ocakları bir daha ihya edilmemiştir.
Osmanlı kuvvetleri arasında bu eyâlet kuvvetlerinden maada kitabımızın III. cildinde görüldüğü üzere muhtelif sınıf kale kuvvetleri bulunduğu gibi vezir, beylerbeyi (mîrîmiran) ve sancakbeyi (ümerâ) maiyyetlerinde de levendlerden başka dîvâne, [Deli] gönüllü ve tüfenkçi isimleri altında ayrı ayrı teşkilâtları olan kuvvetler de vardı; bunlar vezir, beylerbeyi ve ümerânın gelirlerine göre çok veya az olurdu. .
XVIII. asır başlşrına kadar ve*zir ve beylerbeyilerin maiyetlerinde elli, altmışı, Bir bayrak itibariyle haslarına göre onar, yirmişer bayrak levend ve sarıca sekban askeri bulunurken bunların bazı isyan ve şekavete iştirakleri sebebiyle ocakları lâğvolunarak onun yerine vezirlerin maiyyetlerindeki süvari olan deli askeri teşkilâtı yaya olan tüfenkçi teşkilâtı tevsi edilmek suretiyle bunların maiyetleri takviye edilmiş ve bilhassa Haleb, Şam, Bağdad, Musul, Erzurum ve Diyarbakır gibi ehemmiyetli veya hudut üzerindeki eyâlet valilerinin maiyyetlerindeki kuvvetlerin ziyade olmasına ehemmiyet verilmişti.
Ehemmiyetli eyâletlerin valilerinin maiyyetlerindeki deli kuvvetlerinin birkaç delibaşısı ve keza tüfenkçilerin birkaç tüfenk-çibaşı'sı olup her delibaşı veya tüfenkçibaşi bölük kumandanı derecesinde itibar olunurdu. Bunların üstündeki binbaşı rütbesinde bir serçeşme ve alt sınıfta da mülâzım derecesinde gönüllü ağası vardı.

OSMANLI DONANMASI
v«7»t. ı « Karlofça muahedesinden sonra Amca-zâde ve XVIII. asırda Us- J manh donanması Mezomorto Hüseyin Paşa'lann gayretleriyle ıslah edilen Osmanlı donanması, Akdeniz'in en kuvvetli donanmasına sahip olan Venediklilere karşı üstün vaziyet almış olup bu sayede Akdeniz sahil ve adalarında sükûn ve emniyet teessüs etmişti; bu sükûn 1769 senesine kadar devam etmiş ve Osmanlı - Rus muharebesi esnasında Baltık denizindeki Rus donanmasının Akdeniz'e geçerek Çeşme limanında Osmanlı donanmasını yakması üzerine vaziyet nazikl eşmiş ve kısm-ı mahsusasında görüldüğü üzere Cezayirli Hasan Paşa'nın kaptan-ı derya tâyini üzerine Rusların Çanakkale 6o-gası'na taarruzları önlenmiş ise de Doğu Akdeniz ve Adaları müsalehaya kadar Rus donanmasının nüfuzu altında kalmıştı.
Osmanlı donanmasının Çeşme limanında batması üzerine müinkfn mertebe yeniden donanma vücude getirildi ise de bu donanma Akdeniz'de Ruslarla boy Ölçüşecek vaziyette değildi; bununla beraber muharebe, sonuna kadar şöyle böyle hizmet etti ve Kaynarca muahedesinden sonra donanmaya ehemmiyet verildi; fakat Kaynarca muahedesine kadar .Karadeniz, Türkiye'nin bir iç denizi halinde iken bu muahede ile Rusların bu denize inmeleri, Azak denizinden başka Kırım sahillerinde Avlita (Sivas-topol)'da gemi inşaat' tezgâhları vücude getirmeleri ve Gerson'âa faaliyetleri, Osmanlı hükümetini aynı zamanda Akdeniz'den başka Karadeniz'de de meşgul ediyordu; bundan dolayı Osmanlı donanmasının evvelki mevcu<hna nazaran her iki denize aid donanmasının iki misli ol ıh a sı iktiza ediyordu.
1201 H. (1787 M.) seferinde yalnız Karadeniz'de Rus donanmasına karşı Osmanlı donanması harbin ilk senelerinde müsavi derecede iken daha sonra Rus donanmasının baskısı artmış ve bilhassa 1790 Eylül,(1205 Muharrem) ve 1791 Ağustos (1205 Zilhicce)'da vukua gelen muharebelerde Ruslar Karadeniz'de üstün vaziyete geçmişlerdir; bundan dolayı hükümet, telâşa düşüp Rusların Karadeniz boğazt'na. karşı yapmaları muhtemel bir donanma hücumunu önlemek için tedbir almağa çalışmış boğazdaki bazı kaleleri tamir ve tahkim etmeğe mecbur olmuş ve bu sırada

mütareke ve müsaleha aktedildiği için muhtemel tehlike Önlenmişti.
Bu 1787 seferinde Osmanlılarla ittifak akdetmiş olan İsveçlilerle Ruslar arasında Baltık denizVnde iki taraf donanmaları beyninde muharebe olması sebebiyle Akdeniz'de Osmanlı sularına gönderilmek üzere hazırlanmış olan Rus donanması isveç - Rus muharebesinden dolayı Akdeniz'e hareket edemediği için Mora ve Ege sahilleriyle bu taraflardaki adalar emniyet altında bulunmuş ve Osmanlı donanmasının Karadeniz'de meşgul olmasını fırsat bilen ve Mürted adasını kendisine üs yapan Lambros ismindeki korsan bir müddet Akdeniz'de: faaliyet göstermiş ise de üzerine gönderilen filolarla buraları temizlenmiş ve asayiş iade olunmuştur.
XVIII. asır sonuna yakın senelerden itibaren Osmanlı hükümeti Karadeniz ve Akdeniz'de harp edecek kuvvette donanma tedarikine mecbur olup bunun için de III. Sultan Selim Kaptan paşalığa getirdiği Küçük Hüseyin Paşa ve İngiliz, İsveç mütehassıslarının faaliyetleri sayesinde bu işi başarmağa kısmen muvaffak olmuş ve iyi bir donanma vücuda getirmiştir.

YİRMİÜÇÜÎNCÜ BÖLÜM

XVIII. ASIR SONLARINDA AVRUPA'DAKÎ SİYASI DURUM

RUSYA

XVIII. asrın ikinci yarısına kadar Çarlık olan Rusya II. Katerina'nın azim ve gayreti ile büyük bir imparatorluk olmuştur. Aslen Alman olan Katerina kocası III. Petro'nun yerine hüküm ar ilân edilmiş, Osmanlı, isveç ve Lehistan'ın zararına olarak Avrupa'da hudutlarını genişletmiştir. Rus hükümeti bu yarım asırda Lehistan işlerine müdahale edip kendi istediği bir kıral intihap ettirmek suretiyle ilk müdahale adımını atmış ve bu müdahaleye aleyhdar olan Bar heyetVnin Osmanlı hükümetine müracaatı üzerine Osmanlılarla Ruslar arasında vukua gelen muharebede (1768) Osmanlı kuvvetlerine galebe çalarak Kırım'ı Osmanlı idaresinden ayırdıktan sonra işgal edip Karadeniz'e inmiş ve karadan da Boğdan hududuna yaklaşmıştır. Rus hükümeti Lehlilerden büyük bir parçayı koparıp arazisine ilhak ettikten başka Baltık'da vücuda getirmiş olduğu donanma sayesinde İsveçlilere de galebe çalmıştır.
II. Katerina'nın büyük emellerinden birisi de Osmanlılardan İstanbul'u alarak Bizans împaratorluğu'nu ihya etmek idiyse de siyasî rekabetler yüzünden bu emeline muvaffak olamamış; fakat Osmanlılara galebesi üzerine 1774'deki Kaynarca muahedesVyle Türkiye'de konsolosluklar ihdasiyle Osmanlı tabaa-sından olan Ortodoksları metbûları aleyhine tahrike yol bulmuştur.
Katerina'nın elde ettiği muvaffakiyetler onun yakınlığını kazanmak hususunda ingiltere, Fransa, Prusya ve Avusturya arasında zaman zaman rekabeti mûcib olduğundan bu suretle bir zamanlar İngiltere, arkasından Fransa ve daha sonra da Avusturya ve Prusya devletleri Ruslarla anlaşma yoluyla kendi siyasetlerini tedvir etmişlerdir; işte aralarındaki bu siyasî rekabet dolayısiyle Ruslardan yüz çeviren devletler Osmanlı hükümetini Ruslara karşı teşvik ve tahrik eylediklerinden 1768'de Fransa'nın ve 1787'de İngiltere ile Prusya'nın teşvikleriyle vukua gelen

Osmanlı - Rus muharebelerinde hesapsız, kitapsız ve hazırlıksız harbe girmemiz yüzünden büyük kayıplara uğranılmış tır.

LEHİSTAN

Bilmünasibe daha yukarılarda söylendiği gibi kıral intihabı hususundaki kanunî sakatlık bu devleti içinden sarsmış ve bunun neticesinde kıral intihabı işi komşu devletlerin müdahalelerine kadar varmış olduğundan Prut muahedesi'ndeki madde hilâfına Osmanlı devletinin zaafından istifade eden Rusya împaratoriçesi II. Kat e rina Avusturya ve Prusya devletleriyle anlaşarak 1186 H. (1772 M.)'de Lehistan'ı birinci defa aralarında taksim etmişlerdir; bu taksim mucibince Avusturya Galiçya'yı ve Rips kontluğunu; Rusya Lûuanya'nm bir kısmını ve Prusya'da, Lehistan'ın elinde bulunan bir kısım Prusya arazisini

almışlardır. Bu suretle taksim ve ilhaktan bir sene sonra bu üç devlet aldıkları bu yerleri Lehistan Diyet meclisine zorla kabul ettirmişlerdir.
Bu birinci taksimden sonra Ruslarla arası açılmış olan Prusya, bir taraftan Osmanlı hükümetiyle Rusya ve Avusturya aleyhine ittifak yaparken diğer taraftan da Lehlileri Ruslara karşı kışkırtarak Lehistan'da Ruslara karşı bir mukavemet hareketi vücuda getirmişti; fakat Prusya'nın bundan maksadı, elde etmek istediği bazı Ballık şehirlerim ilhak etmekti; hattâ Lehlileri Ruslara karşı teşvik .eden Prusya aynı zamanda Leh hükümetini Osmanlılarla ittifaka sevketmiş ve' bu suretle îstanbuVa bir Leh elçisi gelmişti (1204 H./1789 M.)1. Prusya'nın bütün bu siyasî faaliyetinin sebebi Lehistan'dan kendisine bir parça koparmak içindi; ve en sonra bu emeline nail oldu, yani-1207 H. (1793 M.)'de Ruslarla Prusyalılar anlaşarak Lehistan'a girmişler ve ikinci defa Lehistan'ı aralarında taksim etmişlerdir.
Bu yeni taksim mucibince Prusya Ruslara karşı Lehlileri müdafaa edeceği vadiyle Lehistan hudutlarına asker sokarak işgal ettiği Battık sahillerindeki Danzig ve Torn (Thorn) limanlariyle mülhakatını ilhak etmiş ve Ruslar da Litvanycfmn. dörtte

1 Osmanlılarla lehliler arasında bu münasİbetle reisülküttab vekili Ra-şid Efendi ile Lehistan elçisi arasında İstanbul"1 da görüşme yapılmış ve her bir mükâleme Prusya elçisi vasıtasiyle Osmanlıların müttefiki olan Prusya hükümetine bildirilmiştir. *

üçünü almış ve bu yerlerin terkini zorla Lehlilere kabul ettirmişlerdir; Yaş muahedesiyle harpten pek yorgun çıkmış olan Osmanlı devleti bu eski komşusunun paylaşılmasına karşı müteessir olmaktan başka bir şey yapamamıştır.

AVUSTURYA (NEMÇE)

Habsburg hanedanından olan Avusturya (x\lman) İmpara-toriçesi Mari Terez Avusturya veraseti ve Yedi sene muhare-beîeriyle biraz fedakârlıktan sonra tehlikeyi atlatarak geniş imparatorluğun ıslahatiyle meşgul olmuş ve aynı zamanda oğlu II. Jozef'i de saltanatına teşrik etmişti.
Marİ Terez 1780Me vefat ederek yerine oğlu II. Jozef başlı başına İmparator olarak kalmış ve kendisi tekellüften âzâde sade tabiatlı bir hükümdar olduğundan cülusundan bir sene sonra memleketindeki derebeylik ve serf usulünü kaldırmak suretiyle serfleri hürriyete kavuşturmuş ve aynı zamanda alman-cayı bütün memleketinde resmî lisan yaptırmıştır.
II. Jozef "in siyasî emeli kendi içinden kendisine karşı kuvvetli bir rakip olarak meydana çıkan Prusya'ya karşı Rusya ile müttefîkan hareket etmekti; bundan dolayı Prusya da kendisine bir müttefik arayarak Osmanlı ve isveç devletleriyle anlaşmıştı.
İmparator II. Jo^ef, Rusya ile'yaptığı ittifak îcabınca Osmanlılara karşı açılan, "J 787 , muharebesinde Ruslarla beraber Osmanlılar aleyhine' hareket etmişti. 1790'da Jozef'in vefatı üzerine yerine kardeşi II. Leopold geçmiş ve bunun zamanında Ziştövi muahedesi imzalanarak Osmanlı - Avusturya harbîne son verilmiştir.
i.
İmparator Leopold zamanında Fransa ihtilâli genişlemiş ise de İmparator buna müdahale etmemiş ve 1792?de vefatına kadar böyle tarafsız bir halde kalmıştı; fakat yerine geçen II. Fransuva, Fransa'dan kaçan mültecilere yardım etmek suretiyle Fransa inkılâbına müdahale etmiş ise de ilk Avusturya ordusu Jemab mevkiinde cumhuriyet ordusuna mağlûb olmuştur (1792).

PRUSYA

XVIII. asiT ortalarında üç dukalıktan (Brandenburg, Prusya ve Kiev) meydana çıkarak askerî kudreti sayesinde süratle büyü-yeu ve az zaman içinde Avrupa'nın göbeğinde mühim bir rol oynayan Prusya Hohenzolern hanedanı'ndan Büyük Fredrik'in himmetiyle nüfuzunu göstermiştir. Büyük Fredrik'den sonra yerine geçen FredTİk Yilhelm, ordusunun kudretine güvenerek o yönden Avrupa siyasetinde hâkim mevkii işgal etmek suretiyle rakibi olan

Avusturya'yı sindirmiş ve bu hususta Osmanlılarla, îsveçle ittifaklar yapmıştır.
Prusya kiralı, Fransa inkılâbı esnasında cumhuriyeti kaldırıp kır allığı iade etmek için Rus împaratorhğiyle anlaşarak Fransız ihtilâlcilerine karşı harekete geçmek üzere ilk defa Pilniç beyannâmesini neşretmişlerdir. Bu beyannamenin neşrini müteakib Prusya hükümeti 1792'de Dük dö Bronsvik kumandasiyle Fransa üzerine bir ordu sevketmiştir.
Prusya kiralı, Osmanlıların Rusya ve Avusturya ile muharebe ettikleri sırada Lehlileri Ruslara karşı müdafaa etmek vaadi ile Lehistan'a asker sokarak Danzig ile Törendi işgal ve daha sonra yâni 1792 de Ruslarla birlikte Lehistan'ın ikinci taksimini yaparak bu işgal ettiği yerleri ilhak eylemiştir.
İNGİLTERE
XVIII. asır sonlarına ■ doğru İngiltere, denizci devletlerin başında yer almıştır; bu tarihlerde ingiltere'de Hanover /ıdne-dantndan III. J^orj (1760—1820) kıral bulunuyordu. Bunun zamanındaki şahsî idare yüzünden umumî hoşnutsuzluk baş göstermiş ve kuzey Amerika'da İngiltere'ye aid geniş müstemleke isyan neticesinde Fransa'nın da yardımiyle elden çıkmış ve Amerika Birleşik Hükümetleri teşekkül etmiştir (1783).
İngiltere hükümeti bu kıral zamanında ve 1768 Osmanlı -Rus seferinde Ruslara yardım eden bir siyaset takip ederek Osmanlılar aleyhinde hareket etmiş ve 1201 H. (1787 M.) seferi esnasında da Rus împaratoriçesi II. Katerine'nın Fransa'ya temayülü dolayısiyle II. PitHn başvekilliği zamanında İngiliz siyaseti Türklerin lehine dönmüştür; hattâ başvekil Pit, Rus-

lara karşı harp açmak istemiş ise de parlâmentonun bunu tasvib etmemesi üzerine bu temayülden sarf-ı nazar edilmiştir, ingiliz siyasetindeki oynaklık sebebiyle bu 1787 seferinde Türklere karşı gösterilmiş olan müzaheret siyaseti aynı seferin sonlarında birden bire değişerek tehditkâr bir şekil de almıştır.
II. Pit'in başvekilliği (1783—1806) Fransa ihtilâline tesadüf ettiğinden ingiltere hükümeti bu ihtilâle karşı azimle mücadele açmış ve bunu sonuna kadar devam ettirmiştir; ingiltere hükü-meti, Fransa kiralı XVI. Lui'nin idamından sonra Prusya, Avusturya ve ispanya ile müştereken Fransa'ya karşı bir ittifak akdetmiştir 1793).
İSPANYA
XVIII. asrın ikinci yansı sonlarına doğru Osmanlı - İspanya ticarî münasibetı ilk defa olarak kıral Don Karlos (III. Şarl) zamanında olmuştur. Bu sıralarda yâni 1779 M. (1193 H.)'de elçilikle îstanbuVa gelmiş olan Civan dö Polini, Sicilyateyn kıra Ilığı ile aktedilen ticaret muahedesi gibi Osmanlı hükümetiyle bir anlaşma yapmak istemişti; fakat hükümet asırlardan bsri devam eden aradaki husûmete mebnî bu anlaşmaya yanaşmak istemiyerek elçinin bu husustaki görüşmesini uzatmış ise de Polini işin peşini - bırakmıyarak nihayet 1196 H. (1781 M.)'de yirmi bir madde üzerine bir ticaret muahedesi akdine muvaffak olmuştur. ,
Müzakere ve muahede akdi tarihleri devletin Kırım meselesi dolayisiyle ihtilâf halinde bulunduğu zamana tesadüf ettiğinden bu sıralarda İspanya'ya red cevabı verilmek muvafık görülmeyip Sicilyateyn ahidn&mesi gibi bu devletle de bir anlaşma yapılmıştır; bu anlaşmadan sonra 1198 Zilkade (1874 Eylül)'de tstan-buVa gelen ispanya elçisine mukabil Osmanlı devleti tarafından da nâme-i hümâyunla vak'a nüvis Vasıf Efendi elçilikle ispanya'ya gönderilmiştir. Osmanlılarla Ruslar arasındaki 1787 muharebesi esnasında ispanya hükümeti iki tarafı barıştırmak için zaman zaman tavassutta bulunmuştur.
Kıral Don Karlos, Fransa ile birlikte ingiltere'ye karşı iki defa harp açmıştır; birinci harp Fransızlarla ingilizler arasında vuku bulmuş ve Fransızların galibiyetiyle devam edip dururken

iş b er aks olmuş ve bunun üzerine ispanya, Fransa'nın yardımına koşarak aralarında 1761 Ağustos ittifakı yapılmış ise de neticede Fransa ile İspanya 1763'deki Paris muahedesVylç harpten mağlûp çıkmışlardır; bundan on altı sene sonra 1779'da İngiltere'ye karşı yapılan

ikinci defaki Fransa - İspanya ittifakından sonra muharebe Hind denizVyle Avrupa denizinde ve Antil adalarında vukua gelip İngilizlerin mağlûbiyeti ile neticelenmiş ve İspanya evvelce elinden çıkan Minorka adasVyle Floridtfyı geri almak suretiyle evvelki kaybını telâfi etmiştir.
Don Karlos' IV. Karlos (Şarl), Fransa kiralı XVI. Lui'nin idamından sonra Prusya ve Avusturya ile müttefikan Fransa cumhuriyetine harp îlân etmişlerdir (1793).

İSVEÇ

Kuzey Avrupa'da ehemmiyetli bir devlet iken XII. Şarl'dan sonra hem nüfuz ve hem de arazisinin mühim parçalarını kaybeden İsveç devletinin, Osmanlılar gibi en birinci hasmı Huşlardı. Binaenaleyh , Rus hükümeti İsveç'e gönderdiği elçiler vasıtasiyle kiralın nüfuzunu kırmak, üzere senato azalarını tahrik etmek istediğinden İsveç kiralı III. Güstav 1771 M. (1185 H.)'de Fransa'nın teşvikiyle mevki ve nüfuzunu muhafaza etmek için senatoyu kapatıp azalarını .tevkif ettirerek idareyi eline almıştır.
Kırım meselesi dolaytsiyle, Osmanlılarla muharebe vukuunı nazar dikkate alan Rusya împaratoriçesi II. Katerina kendisi muharebe ile meşgul olduğu sarada İsveç'in arkadan vurmaması için III. Güstav ile bir ittifak akdetip kıral, Norveç'i zabt edecek olursa kendisine yardım etmeği vadeylemistir.
Bu sıralarda Rusya'ya aleyhdar bir siyaset takip etmekte olan İngiltere ile Prusya, İsveç kiralını bir taraftan donanma ve para yardımı vaadiyle Rusya üzerine sevkederken aynı zamanda Osmanlı hükümetini de Rusya'ya îlân-ı harp ettirmeğe ve yine bu suretle Osmanlılarla İsveç arasında bir de ittifak akdine muvaffak olmuşlardır (11 Temmuz 1789).
İsveç ile Rusya arasındaki muharebede Rusya'nın müttefiki olan Danimarka kıralhğı İsveç'e harp îlân etti ise de İngiltere ile Prusya'nın Danimarka'yı tehditleri üzerin'e Danimarka kiralı

harpten çekilmiş ve netice itibariyle îsveç şöyle böyle Rusya'ya galebe çalarak iki taraf hudutları harpten evvelki halde kalmak üzere ispanya'nın, tavassutiyle 1790'da Faren'de isveç - Rus muahedesi imzalanmıştır.

FRANSA

Fransa'da XVI. Lui kıral bulunduğu sırada Osmanlı devleti askerî ıslahat için bu devletten mütehassıs getirterek Avrupa usulünde yeniliğe başlamıştı; bununla beraber Ruslarla vukua gelen muharebelerde Rus ordusundaki Fransızlar da Osmanlılara karşı harp ediyorlardı; Fransa hükümeti 1768 Osmanlı - Rus seferinde Akdeniz ve tstanburdetki ticaretine halel gelmemesi için Osmanlı devletini Ruslara karşı harbe teşvik ettiği halde daha sonra Rusların ingiltere'ye mukabil Fransa'ya menfaat göstermeleri üzerine bu sırada 1787 seferinden evvel Kırım meselesi sebebiyle Ruslarla Osmanlıların aralarını bularak Aynahkavak TenkihnâmesVni imzalattırmış ve 1787 seferinde de Osmanlı hükümetini de pek gücendirmiyerek Ruslara mütemayil bir siyaset takib eylemişti. . ■
1789 Fransa inkılâbı evvelâ Fransa'daki rejimi ve daha sonra Avrupa'daki durumu değiştirecek bir mahiyet alması üzerine ehemmiyet kesbetmiş, Prusya, Avusturya, ispanya ve în-giltere hükümetleri kendileri için tehlikeli görülen bu ihtilâl hareketini Önlemek -üzere Fransa'ya harp açmışlardı (1792).
Fransa inkılâbına karşı Osmanlı devleti hiçbir telâş göstermemişti; Fransa aleyhine hareket etmiş olan Avusturya, Prusya ve Rusya hükümetleri Osmanlı hükümetini de Fransa aleyhine tahrik eyledikleri gibi XVI. Lui'nin îdamı üzerine Fransa ile münasebetimizi kesmeğe çalışmışlardır; fakat Osmanlı hükümeti bu hususta kat'î hiçbir harekette bulunmayarak tereddütlü bir devir geçirip nihayet 1796'da Fransa elçisi olarak gelen General Ober Dübaye (Aubert Dubayet) eski Osmanlı - Fransız dostluğunu canlandırmağa muvaffak olmuştur.

I. ŞAHIS ADLARI

II. YER, MÎLLET, KAVİM VE DEVLET ADLARI VE BAZI ISTILAHLAR

B

OSMANLI TARİHİ
6. Cilt

Ord. Prof. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

DÜNYA TARİHİ

OSMANLI TARİHİ

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI
Türk Tarih Kurumu Üyesi

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1988

İÇİNDEKİLER

OSMANLI DEVLETİNE TİBÎ HÜKÜMETLER

KIRIM HANLIĞI

1110 H. - 1699 M.de Karlofça MuahedesVnin akdi, Kırım Hanlığının akın ve çapul faaliyetltine büyük bir darbe indirdi; çünkü bu muahede mucibince Kırım hanları Rusların ve Lehlilerin topraklarına bundan sonra mûtad akınlarını yapamıya-caklardı; bundan başka, yine bu muahede gereğince, Ruslarla Lehlilerin her sene Kırım Hanlarına vermekte oldukları muayyen vergi de kaldırılmıştı; halbuki Tatarların geçinmeleri ve maişetlerini tedarikleri, sulh zamanlarında yapageldikleri çapullarla elde ettikleri ganimetlere bağlı idi; Karlofça muahedesi bu kapıyı kapadığı için Tatarlar tedrici surette âtıl bir vaziyete düşerek muharebe zamanlarında eski cesaret ve saldırganlıklarını kaybetmekte idiler.
Karlofça muahedesinin" akdinden sonra Hacı Selimgiray hanlıktan çekilerek yerine oğlu Devletgiray Kırım ham olmuştu. Cevval ve atılgan olan Devletgiray, Kırım halkına eski gelenek için bazı vesileler bulup Rusların muahede hilâfına hudutta bazı kaleler yaptıklarını ileri sürerek Rus topraklarına akın yapmak istemişse de, on altı sene sürmüş olan harbden pek yorgun çıkan hükümet bu teşebbüsü şiddetle önlemiş ve hattâ hükümete karşı serkeşçe vaziyet alan Devletgiray azledilmiştir ki aşağıda görülecektir. 1

II. Devletgiray (birinci defa)

Hacı Selimgiray'ın 1110 Receb 1699 Ocak'ta II. Devletgiray üçüncü defa hanlıktan çekilmesi üzerine kendisinin arzusu mucibince yerine Kalgay bulunan oğlu II. Devletgiray KırımHanı olmuş ve aynı sene Ramazanın üçüncü günü (5 Mart) Edirne'ye gelerek bizzat hanlık menşurunu (beratını) aldıktan sonra Kırım'a dönmüş 2, ve sabık Kırım Hanı olan babası Selimgiray da Silivri'deki çiftliğine çekilmiştir.
Osmanlı tarihinin bu dördüncü cildinin birinci kısmının baş taraflarında Kırım meselesi başlığı ile yazılan kısımda görüldüğü üzere

[1] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/1
[2] Nusretnâme (1110 senesi vekayii) ve Gülbün-i liânan (ilaveli nüsha) s. 129

Devletgiray, hem hükümetle hem de kendisine muhalefet eden biraderi Gazigiray ile uğraşmıştır.

Daha yukarıda söylendiği gibi, Karlofça muahedesi Kırımlıların Rusya'ya ve Lehistan'a akın yapmalarını önlediğinden, bu maniayı kaldırmak için fırsat arayan Devletgiray, Rusların muahedeye aykırı hareketlerinden bahis ile3, Kalgay bulunan biraderi Saadetgiray'ı Rusya'ya akma göndermesi ve Kırım'a avdeti hakkındaki emri dinlememesi ve nihayet Devletgiray'ın da aynı fikirde olmasının anlaşılması, kendisinin azline sebeb olmuştur (1114 H. - 1702 M.).

Devletgiray azlini kabul etmiyerek Kırım halkının "senden başka han istemeyiz" demelerinden de cesaret aldığından, topladığı kuvvetle Bucak taraflarına gelmiş ve Kalas ve havali ini yağma ettirmiştir; bu hâdise hükümetin başına mühim bir gaile açmak istidadını gösterdiğinden derhal Kırım Hanlığına dördüncü defa Hacı Selimgiray tâyin edildiği gibi, Özi valisi Yusuf Paşa Rumeli eyâleti kuvvetleri ile memur olup donanma da Kırım tarafına sevk edilmiştir.

Özi valisi ve Babadağı muhafızı Yusuf Paşa'ya karşı mağlûp olan Devletgiray'ın etrafındakiler Hacı Selimgiray'ın geldiğini haber alınca/yavaş yavaş çözülerek sabık Kırım Hanını yalnız bırakmışlar, o da biraderi S a a d e t g i r ay ile birlikte Kafkasya'ya. Çerkeslerin arasına kaçmıştır.

Bir müddet sonra hükümete teslimiyet gösteren Devletgiray, Rodos'ta, ikamete memur edilmiş ve 1119 Şevval ortalarında (1708 Ocak) Sakız adasına naklolunmuştur.4

Hacı Seiımgiray (dördüncü defa)

Üçüncü defaki hanlıktan çekildikten sonra Siliv-ri'deki çiftliğinde oturduğu sırada hakikî sebebi

[3] Devletgiray'ı Rusya'ya akın yapmak için teşvik etmiş olan Sadr-ı âzam Daltaban Mustafa Paşa da katledilmiştir; fakat Rusların hudutta kale yaptıkları muhakkak olup Devletgiray iddiasında haklı ise de, hükümete dini etem emiştir.

[4] Rodos kadısına hüküm ki:

Sabıka Kırım Hanı olup bundan evvel hattı hümâyun-ı şevketmakrunura mucibince sâdır olan emr-i şerifimle Rodos ceziresinde cezirebend olan Devletgiray Sultan'ın Sakız ceziresine nakli ve anda cezirebend olunması fermanım olup ve ümeray-ı deryadan Rodos sancağına mutasarrıf olan emir ül ümera el kiram Abdurrahman dâme ikbalühu çekdiri sefinesiyle müşarünileyhi ve etbamı Sakız'a, nakl için emr-i şerifimle memur olmuştur (Mühimme Jlfi, s. 464 sene 1119 evasıt-ı Şevval).

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/1-2

zikredilmiyerek oğlu Devletgiray'm şikâyeti ve isteği üzerine 1112 Zilkade ve 1701 Nisanda "bazı günâ su-i hareketi hissolunduğundan" bahis edilerek çiftliğinden kaldırılıp Serez kasabasına gönderilmişti5.

Hacı S elim giray, oğlu Devletgiray'm isyanı üzerine 1114 H. -1702 M. de dördüncü defa Kırım Hanı tâyin edilmiş ve Rodos'ta mevkuf olan oğullarından Gazigiray'ı affettirerek kendisine Kalgay ve diğer oğlu Kaplangiray'ı da Nureddin yapmıştır.

Hacı Selimgiray 1116 Şaban sonlarında (1704 Aralık) vefat etmiş ve yerine Kalgay bulunan oğlu Gazigiray Kırım Hanı olmuştur (3 Ramazan 1116 ve 30 Aralık 1704). Azim ve kuvvetli iradeye mâlik, metin, kahraman otorite sahibi, gazi bir hükümdar olan Hacı Selimgiray hakkında tarihimizin üçüncü cildinde kâfi derecede malûmat verildiğinden burada tekrarlanmadı.

Koca Han denmekle mâruf olan Hacı Selimgiray, Kırım'ın merkezi olan Bahçesaray'da yaptırmış olduğu camiinde medfun-dur; vefatında yetmiş üç yaşında idi; dört defada Kırım Hanlığı yirmi iki buçuk seneden fazladır; Osmanlılar ve Tatarlarca uğurlu olarak tanınmıştır. Vefatından sonra Kırım halkı bunun oğul ve torunlarının idaresini istediklerinden, bazan araya girmiş olan diğer hanzadelerin Kırıttı hanlıkları Kmmlılarca tutulmamıştır.

Hacı Selimgiray şiirde kendi adini tahallüs ederdi. Kendisinin bir divanı olup olmadığını bilmiyoruz; Salim tezkeresindeki bir kıtası :

Diriğ o taze nihâlim heva nedir bilmez Belây-ı aşhanedir mübtelâ nedir bilmez*

Derûn-ı sineye zahm urmağı bilür amma Tabib-i taze hevestir deva nedir bilmez.

Bülbül inler bağda, gördüm tebessüm goncada Ah edip andım dehânın -kaldı gönlüm goncada

Benzedürler goncaya gerçi dehânın ehl-i dit Söyle cana var mı bû tarz-ı tekellüm goncada? 6

---

[5] Nusretnâme (1112 senesi vekayii) Raşid tarihi, İstanbul'a yakın Silivri çiftliğinde oturması kil-ü kali mûcib olduğundan dolayı Serez'e nakledildiğini yazıyor (c. 2, s. 509), hâdiselerin tetkikine göre, işin doğru tarafı Selim^iray'ın Gazigiray tarafını iltizam eylemesi ve Devletgira^y'ın da bahan ıı m bu halinden şikâyet ile îstanbul yakınından kaldırılmasını istemiş olmasıdır.

[6] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/3-4

III. Gazigiray

Hacı Selimgiray'ın oğullarmdandır; aarabeyisi II. Devletgiray'm hanlığı zamanında Nured-din olmuş ve Kalgay bulunan biraderi Şehbazgiray'ın Çerkesler elinde katlı üzerine kendisinin Kalgay tâyin edilmemesinden dolayı biraderine gücenip Bucak'taki Nogay Tatarlarının yanına kaçarak Devletgiray'a muhalefete kalkışmış ve birkaç defa Kırım kuvvetleriyle çarpışmıştır.
Bu vaziyet üzerine hükümet, Gazigiray'ı Kırım hanlığı vaadiyle iğfal edip Edirne'ye getirdikten sonra tevkif ederek mahfuzen Kilid-ül-Bahr kalesine ve oradan da kalebend olmak üzere Rodos adasına göndermiştir7.
Hacı Selimgiray, dördüncü defaki Kırım hanlığında Gazigiray'ın afvını rica ettiğinden, arzusu kabul olunmuş ve o da Gazigiray'ı kendisine kalgay yapmış ve vefatında Gazi-giray Kırım Hanı olmuştur (30 Aralık 1704)8.
Nusrethâme'nin yazdığına göre, sulhe mugayir olarak Rusya'ya ve Lehistan'a akın eden Tatarlara göz yumup zabt ve rabtlarma alâka göstermediğinden ve şarap içip sarhoşluk halinden şikâyet edilmesi ve Devletgiray Han zamanında Lehlilere kaçması dolayısiyle müttehem olması gibi hallerden ötürü, 1119 Muharrem ve 1707 Nisanında Kırım hanlığından azlolu-narak yerine Kalgay bulunan biraderi Kaplangiray Kırım Hanı tâyin edilmiştir9. Gazigiray azlinden sonra Yanbolu'daki çiftliğinde oturup 1120 Rebiulâhır 1708 Haziranda otuz altıyaşında vefat etmiştir; fevkalâde cömertliği ile meşhurdu. Hanlığı iki sene dört aydır. 10

[7] Mühimme defteri 111, s. 633, sene 1113 Rebiulevvel.
[8] Mühimme defteri 112, s. 421, sene 11149 evasıt-ı Şaban.
[9] Sabıka Kırım Ham olan Gazigiray Sultan'a hüküm ki:
Kırım hanlığı avâtıf-ı aljyye-i husrevanemden hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrunumla sabıka Kalgay olan Kaplangiray Sultan dâmet maalihi'ye taklid olunmağla siz Yanbolu kazasında çiftliğinize gelip anda ikamet eylemeniz fermanım olup... sene 1119 evahir-i Muharrem (Mühimme 115, s. 279). Nus-retnâme, aynı sene muharrem vekayii.
[10] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/4-5

Kaplangiray (birinci defa)

Bu da Hacı Selimgiray'ın oğludur; babasının son Kırım Hanlığında Nureddin ve biraderi Gazigiray zamanında Kalgay olmuş ve onu müteakiben Kırım Hanlığına getirilmiştir (1707 Nisan).Kaplangiray, kendisine tâbi Çerkeslerin Kırım Hanlığının nüfuzundan kurtulmak için yurtlarını değiştirip sarp yerlere çekildiklerini haber almış olduğundan, yine eski yerlerine dönmelerini bildirmiş ise de, Çerkesler reddetmişlerdir. Bu hale kızan Kaplangiray bizzat Çerkeslerin üzerlerine yürüyerek galebe çalmış ise de, maiyyetinin sözlerine kanarak gafil bulunduğundan Çerkeş ve Kabartay'ların baskını neticesinde canını zor kurtarıp bozuk düzen Kırım'a dönmüş ve bundan dolayı 1120 Ramazan ve 1708 Aralık'da azlolunarak[11] Rodos'ta ikamete memur edilmiş ve yerine ikinci defa büyük biraderi Devletgiray Kırım Hanı olmuştur.Kaplangiray Rodos'un havasiyle, imtizaç edemediğinden dolayı yerinin değiştirilmesini istemiş ve biraderi Devletgiray'ın ricası üzerine 1125 Safer 1713 Martta Yanbolu'ya. gelmesine müsaade olunmuştur[12].

II. Devletgiray İkinci defa

Kırım Hanlısına tayin için devlet merkezine davet .edilen Devletgiray geldikten sonra Pâdişâh III. Ahmed'le görüşmüştür.Kendisine Kırım Hanlığının teklif edilmesi üzerine Devletgiray kabul etmek istemiyerek :"— Büyük töhmet ile mâzul olmuş kulunum, dahi nice hanlığa lâyik sultanlar var, birin istihdam buyurun,

---

[11] Kaplangiray'm azlinin sebebi İVusretnâmeMe şöyle anlatılıyor: Kırım Hanları değiştikçe Çerkeş. kabileleri; kanunları üzere yeni Kırım Hanı'na sonraları üçyüz esir hediye ederlerdi. Kaplangiray, Han olunca bu miktara kanaat etmiyerek evvelki kanunları üzere üç bin esirden eksik almam demiş olduğundan, Çerkeş beyleri kendi aralarında görüşerek gerçi bu kadar esir mutadımızdır; fakat on beş yirmi senede bir Han değişirdi; şimdi ise yılda biri tecdid olunuyor; kimin evlâdını alıp verelim? Bundan başka, şimdi ekser Çerkeş taifesi tslâmiyeti kabul edip her kasaba ve köyde cami, mescid, mektep yaparak namaz kılıp dururken harb esiri gibi bir alay ümmeti Muhammedi Hana teslim eylemek Müslümanlıkta caiz midir? diye îtiraz ettiklerinden, bundan dolayı Kaplangiray Çerkesler üzerine sefer yapmıştır.

[12] Sabıka Kırım Hanı olup hâlen Rodos'ta olan Kaplangiray Sultan dâme maalihi'ye hüküm ki:
Siz ki müşarünileyhsiz hâlâ ikamet etmekte olduğunuz Rodos ceziresinin havası vahim olmağla Cenab-ı emaretmeab bilfiil Kırım Hanı olan Devletgiray dâme t. maaühi, sizin cezire-i mezbureden vilâyet-i Kümelinde Selâtin-i Kırım sakin ola geldiği mahalle nakliniz için Der-i Devlet-i Aliy-yeme arzedip sizin Yanbolu'da ikametinize Hatt-ı Hümâyun-ı Şevketmakru-numuz sadır olmağla. . .. evasıt-ı Safer 1125 (Mühimme 119 $, 287).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/5

bu kullarından daha âlâ rızây-ı hümâyunları üzere hizmet ederler" demesi üzerine pâdişâh :"— Ben sordum, sual eyledim; senin asla cürmün yokmuş, seni hanlığa lâyik gördüm ve senden hizmet memul ederim" diyerek[13] mûtad üzere kırmızı kadifeye samur kaplı kapaniçe kürk giydirilip babına kalpak üzerine iki mücevher sorguç takılarak merasimle Kırım'a, gönderilmiştir (27 Ramazan 1120 ve 9 Aralık 1708) [14].Devletgiray'm bu defaki hanlığı İsveç kiralının devlete ilticasını müteakib vukua gelen Osmanlı - Rus muharebesine tesadüf etmiş olduğundan, Ruslara karşı akınlar yaparak Kırım halkının isteği olan doyumluğu temin etmiştir.Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Prut müsaleha-sı'na aleyhtar olan Devletgiray, pâdişâh tarafından İstanbul'a davet olunarak müsalehamn isabetli olup olmadığı hakkmda fikri sorulmuş ve o da müsaleha akdiyle mühim bir fırsatın kaçırıldığını beyan etmiştir.III. Ahmed, Kırım Hanına karşı teveccüh gösterip sözüne îtimad etmekte idi; fakat İsveç kiralı XII. Şarl'm memleketine avdet hususunda tereddüd etmesi ve sonra kiralın zorla Ben-rfer'den kaldırılarak Dimetoka'ya gönderilmesi dolayısiyle, Tür-kiye'ye iltica etmiş olan bir kıral hakkında misafirperverliğe lâyık olmayan muamele yapılması neticesinde bu münasebetsizlikte alâkalan olan Sadr-ı âzam, Şeyhülislâm, Bender muhafızı ve bu arada Devletgiray azledilmişlerdir, tsveç kiralı bu hususta Bender muhafızı îsmail Paşa ile Kırım Hanından şikâyet etmiş olduğundan, îsmail Paşa evvelâ Azak muhafızlığına nakl ve bir ay sonra da bütün mameleki hattâ üzerindeki elbiseleri bile alınarak bir kuru başiyle Sinop kalesine hapsedilmiştir.Devletgiray doğrudan doğruya azledilecek olsa isyan etmesinden korkularak meşveret bahanesiyle Edirne'ye davet olunup buraya yakın gelince azli kendisine tebliğ olunmuş (2 Rebiul-evvel 1125 ve 29 Mart 1713) yolu Hafsa tarafına çevrilip Gelibolu'ya, ve oradan da evvelce hazırlanmış olan çekdiri ile Sakız'da ikamete memur edilmiştir. Devletgiray'ın yerine Rodos'ta bulunan küçük biraderi Kaplangiray ikinci defa Kırım Hanlığına tayin edilmiş olup iki birader Gelibolu'da, karşılaşarak görüştükten sonra

---

[13] 1 Sadr-ı âzam Çorru'lu Ali Paşa'nm kethüdahğmdan kaptan-ı derya olan Hacı İbrahim Paşa donanma ile Akdeniz'e çıktıkça, Rodos adasına uğrayıp Devletgiray ile görüşür ve bunun sadakat ve kabiliyetini Sadr-ı azama söyleyip Sadr-ı âzam da münasebet düştükçe bu mütalealarıı pâdişâha arz e d ermiş; bundan dolayı III. Ahmed, Devletgiray hakkında hüsn-i zan hasıl etmişti (Raşid tarihi, c. 3, s. 255).

[14] Nusretnâme, 1120 vekayii ve Ra$id9 c. 3, s. 257.

vedalaşmışlardır.[15] Devletgiray'ın menfası Sakız'dan Rodos'a naklolunmuş ve biraderi Kaplangiry'ın hanlıktan azledilip Rodos'a gönderilmesi üzerine, Devletgiray'ın tekrar Sakız'a gelmesi emrolunmuştur[16]. Devletgiray bir müddet sonra Edirne mm-takası dahilindeki Saray (Vize sarayı) kasabasında bulunan çiftliğine gönderilerek 1137 Şaban 15 ve 29 Nisan 1725 de orada vefat edip[17] Ayaspaşa camii hatiresine defnolunmuştur[18].

Devletgiray açık sözlü, muharebe sahalarında mehib, kahraman ve sulh zamanlarında ise mütevazı idi; sözünde dururdu, eli açıktı; Hacı Selimgiray'm en büyük oğlu olup vefatında yaşı yetmişi bulmuştu. 19

Kaplangıray

Biraderi ikinci D evi e t gir ay'in yerine 1125 H. 1713 M. de Kırım Hanı olarak Rodos'tan Edirne'ye gelip[20] hanlık tevcihinden sonra Kırım'a gönderilmiştir; hanlığı zamanı Avusturya ile yapılan 1716 seferine tesadüf etmiş ve ordunun Varadin'de mağlûb olarak Belgrad'a. dönmesi sırasında yardıma gelerek bir işe yaramaması sebebiyle 1128 Zilhicce sonu ve 1716 Aralık tarihli bir fermanla azlolunarak[21] Rodos'ta, ikameti emrolunmuş ise de, arkasından giden

---

[15] Sabıka Kırım Hanı "olan Devletgiray Han dâmet maalihi'ye hüküm ki:
Sen ki müşarünileyhsin. Kırım hanlığından, hatt-ı hümâyun-i şevketmak-runumla azlolunmuş sundır; imdi dergâh-ı muallâm kapıcıbaşılarından... Süleymanpaşa-zâde Yusuf dame mecdühu ile işbu emr-i şerif-i vâcib ül imti-salim sana vâsıl oldukta katiyyen tehir ve tevakkuf etmeyip... hâlen bulunduğun mahalden doğru Sakız ceziresine varup anda meks ve ikamet eylemen babında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur... evail-i Rebiulevvel 1125 (Mü-himme 119, s. 293 ve Nusretnâme aynı sene vekayii).

[16]Sabıka Kırım Hanı olup hâlen Rodos'ta ikamet üzere olan Devletgiray Han'a hüküm ki:
...Sabıka Kırım Hanı Kaplangiray Han Rodos'a vasıl oldukta sen cezire-i mezbureden kalkıp Sakız ceziresine gelip anda ikamet fermanım olmağın... 1129 Muharrem evaili (Mühimme 125, s. 118).

[17] tbnülemin tasnifi, hariciye vesikaları

[18] Gülbün-i Hânan (ilaveli nüsha), s. 135.

[19] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/6-8

[20] Sabıka Kırım Hanı olan Kaplangiray damet maalihiye hüküm ki: Bundan akdem Kırım Hanı olan Devletgiray Hana biliktiza hatt-ı
hümâyun-ı şevketmakrunumla Hanlıktan azl ve Sakız ceziresinde ikameti fermanım olup ve siz ki müşarünileyhsiz hıfz-ı hudud ve sinur ve tertib-i umur-ı cumhurda aıdk-ı niyet ile sizden measir-i cemile memul olmağla... Kırım Hanlığı size tevcih ve taklid olunmak musammem olmağla muaccelen Edirne'ye gelmeniz için işbu emr-i şerif-i vâcib ül imtisalımız sâdır ve... île irsal olunmuştur... evail-i Rebiulevvel 1125 (Mühimme 119, s. 294).

[21] Belgrad muhafızı Mustafa Paşa'ya giden hükümden :
"...Kırım Hanı Kaplangiray asakir-i tatarı gereği gibi îmal ve istihdama muvaffak olamadığı cihetten Kırım hanlığı, hân-ı müşarünuileyhin aminiz a d el erinden Devletgiray Sultan (Kara Devletgiray) damet maali-hiye inayet ve ihsanım olup... evahir-i Zilhicce 1128 (Mühimme 125, s. 108).

diğer bir hükümle Edirne'ye uğramamak üzere çiftliğinde oturması bildirilmiştir [22].

kendisinden K n l farir Hacı Selimgiray'm hizmeti sebebiyle kendisi dört defa Kırım Hanı olup sonra ya kardeşi ve ekseriya çocukları hanlık ettiklerinden, büyük, küçük her Tatar o aileyi hanoğlu Jıan sayarak Kırım idaresinin bu aileye inhisarına taraftar olmuş ve Selimgiray kolundan başkasını tanımak istememişti; bundan dolayı gururları artan Selimgiray evlâdından han olanlar da, Kırım Hanlığı bize münhasırdır, diyerek gah sefere iştirak ederler ve istemezlerse sefere gelmeyip bir miktar kuvvetle hir Hanzâde gönderirlerdi. Hacı Selimgiray oğlu Kaplangıray bu ikinci hanlığında Edirne'ye gelip Sadr-ı âzam Damad (Şehid) Ali Paşa ile görüşüp Ruslarla ihtilâfı hal ederek Kırım'a döndükten sonra Tatarlar kendisine :"— Moskov sulhünde f .Edirne'deki anlaşmada) bile idin, Mos-kovadan avâidimizi neye kat ettirdin, diye kendisinden yüz çevirdikleri gibi, Avusturya harbinde de Tamışvar\n imdadına yetişemediğinden dolayı azli kararlaştırılmış ve bunun yerine Hacı Selimgiray evlâdından olmıyarak diğer hanzâdelerden birisinin getirilmesi muvafık görülmüş ve Yanbolu'da bulunan Kara Devletgiray, Kırım Hanlığı için Edirne'ye davet olunup 1128 Zilhicce ve 1716 Aralıkta Kırım Hanı tâyin edilerek Eflâk taraflarının muhafazasına memur olmuştur.

Kara Devletgiray, doğrudan doğruya Hanzâde Han olmayıp, Kırım Hanzâdesi Âdil Sultanoğlu olduğundan, hanzâ-delerin hükümdarlığına alışmış olan Tatarlar, hanzâdeler dururken sultanzâde han olur mu? diye hoşnutsuzluk gösterip Selimgiray, zadelerin de tahrikleri neticesinde ne Kırımlı ve ne de büyük, küçük iV ogay'lardan hiç kimse kendisini tanımadıklarından, Eflâtfta maiyyetinde ancak ikiyüz kişi kadar bir kuvvet toplayabildiği haber alındığından, zarurî olarak tebdili lâzım gelmiş ve Damad İbrahim Paşa ile muarefesine mehniKırım Hanlığına yine Hacı Selimgiray evlâdından olupYanbolu* da oturmakta olan Saadetgiray münasip görülerek 23 Saf er 1129 ve Şubat 1717 de Edirne'ye getirilerek Kırım Hanı tâyin edilmiştir 23.

---

[22] Mühimme defteri 125, s. 118, 126.

[23] Sabıka Kırım Ham olan Devletgiray'a hüküm ki: Siz ki müşarünuileyhsiz bihasebil iktiza sizin mesned-i haniden azliniz lâzım gelmeğle bundan akdem taraf-ı saltanat-ı seniyyemizden gize teslim olunan sekban akçesi Hân-ı cedide teslim olunmağiçün mübaşir tâyin olunan.. . dâme mecdühuya teslim ve siz Yanbolu tarafına gelip çiftliğinizde ikamet eylemeniz fermanım olmağın... evasıt-ı Safer 1129 (Mühimme 125, s. 172). Devletgiray bu sekban akçasını Nureddin makamına getirdiği oğlu Maksud-giray'm

Üç ay kadar Kırım Hanlığı yapmış olan Kara Devletgiray azli senesi içinde yetmiş yaşında vefat ederek Yanbolu camii hadiresine defnedilmiştir. Kara Devletgiray'm babası olan Âdilgiray Sultan'ı, hemUmdet-üt Tevarih ve hem de Gülbün-l Hânan müellifi Selâmetgiray'ı Han oğlu olarak göstermişler ve Düvel-i îslâmiye iseAhmed Çoban bin Fetihgiray-zâde olarak kaydetmiştir.24

III. Saadetgiray

Hacı Selimgiray'ın oğludur. Kırım Hanlığına tâyini Avusturya muharebesi zamanına tesadüf ettiğinden, kış aylarını Bucak'ta, geçirip ilkbaharda Sofya'da. orduya iltihak etti; fakat bu sırada Pasarofça muahedesiyle harb bittiğinden, Edirne'ye gelerek Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa vasıtasiyle III. Ahmed tarafından kabul olunduktan sonra Kırım'a, dönmüştür.Kaplangiray'ın birinci defakihanlığından beri Kırım Hanlığına karşı isyan üzere bulunan Çerkeslere karşı haricî muharebeler sebebiyle hareket edilemediğinden, Saadetgiray Çerkeslerin arasından el peyda ederek 1132 H. - 1720 M. de Kabartaylar üzerine gidip Çerkesleri tedip ettikten sonra Kırım'a döndü (1721 M.)Saadetgiray, Çerfceslerden almış olduğu ganimet malından Şirin BeylerVnin büyüğü olan Hacı Can Timur'a noksan hisse verdiğinden dolayı Can Timur gücenip diğer bazı ümerayı da kendisine uydurarak muhalefete kalkmış ve Saadetgiray'ı Kamış-Kut nam mahalde mağlûp edip Kırım'a, kaçırmış ve kendisi bir Han vekili tâyin ederek Saadetgiray ile devlet taraftarı olanların mallarını yağmalatıp ailelerine de taarruz ettirmiştir.Mağlûbiyetinden dolayı müteessir olan Saadetgiray bundan sonra hanlıkta kalamıyacağını anlıyarak Bucak taraflarından keyfiyeti hükümete bildirdiğinden, vaziyet hükûmmetçegörüşülerek Saadetgira-y'm Yanbolu'da. çiftliğinde oturması muvafık görülmüştür (1137 Muharrem ve 1724 Ekim)

iğvasiyle teslim etmek istemediğinden Maksudgiray tevkif olunarak Edirne'ye sevkedilmiştir (Mühimme 125, s. 200 ve Nusretnâme 1129 hicret senesi vekayii arasında ve Raşid tarihi, c. 4, s. 315 ve Gülbün-i Hânan (ilaveli nüsha), s. 152).

[24] Umdet-üt-Tevarih (Türk Tarih Encümeni tefrikalarından, sene 15, s. 162 ve Gülbün-i Hânan (ilaveli nüsha), s. 152 ve Düvel-i îslâmiye cetveli 371).

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/8-10

[25].Saadetgiray 1144 H. - 1732 M. de Yanbolu'da vefat etmiştir[26]. Sekiz yıla yakın Kırım Hanlığı etmiş olan Saadetgiray, Sadr-ı âzam Damad İbrahim Paşa'nın teveccühü sayesinde daha uzun müddet hanlıkta kalabilirse de, Can Timur hâdisesi ve Sadr-ı âzamin da huzur ve rahatını bozmamak istemesi dolayısiyle şiddetli hareket etmemesi Saadetgiray'm hanlıktan çekilmesine sebeb olmuştur. Bu, Hacı Can Timur Mirza hâdisesi üzerine vaziyeti görüşmek üzere Vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa esbâk Kırım hanlarından Kaplangiray'ı Fidoat'daki Siyavuşpaşa çift-HğVne davet ederek durumu müzakere etmiştir. İbrahim Paşa, Kaplangiray'a Kırım Hanlığını teklif ile Selimgiray evlâdına yapılan hepinize birdir diye onu hanlığı kabule teşvik etti ise de, Kaplangiray hastalığını ileri sürerek hanlığı kabul etmemiş ve:

— İki defa hanlığımda Kalgaylık hizmetimde olan biraderim Menğligiray Sultan Han nasbolunursa inşa ali ah muvaffak olur; eğer muvaffak olmazsa ben nasb-ı nefs ederim, dediğinden, Saadetgiray'in yerine Menğligiray'in hanlığına karar verilmiştir. 27

II. Menğligiray (birinci defa)

Bu da Hacı Selimeiray'ın oğludur, 1137 Muharrem 1724 Ekimde Kırım Hanlığına tâyin edildi., Silivri civawnda KadıkÖyündehi çiftliğinde otururken davet, edilip hanlık tevcihi ve mûtad merasim yapıldıktan sonra Kırım'a gönderildi ve Can Timur'un katli hakkında gizlice kendisine emir ve Şeyhülislâmdan alınan fetva da verildi.

Menğligiray, Kırım'da işleri eline almış olan Şirin beylerVni ve onların başı olan Hacı Can Timur ve taraftarları hakkında yumuşak davranarak güler yüz gösterdi ve sonra Şirin beylerVnin arasına tefrika sokup

---

[25] Kırım Hanı Saadetgiray Han'a hüküm ki :
Bundan akdem Asitane-i Saadetimize gelmeniz için şerefyafte-i sudur olan nâme-i hümâyun-i mülâtefet makrunumuz ile dergâh-ı muallâmız kapıcıbaşi-larından Osman dâme mecdühû tâyin ve irsal olunmuş idi. Sizin din ve dev-let-i aliyye ve taraf-ı saltanat-ı seniyyeme sıdk-ı niyet ve hulûs-ı taviyyetiniz kemahüve malûm-ı mülükânemizdir; lâkin bihasebil iktiza ihtiyar-ı tarik-î müdara için şimdiki halde sizin Yanbolu kurbinde Selaceli nam mahalde vaki çiftliğinizde ikametiniz müstahsen görülmekle işbu emr-i şerifim vusulünde çiftliğinize varıp anda ferağ-i bal ile ikamet eylemeniz... evahir-i Muharrem 1135 (Mühimme, 132, s. 117).

[26] Halbuki Mühimme defterinde (numara 138, s. 168) Saadetgiray'ın Yanboîu'dan çıkarak Istanköy adasında ikameti için 1144 Receb iptidaları tarihli bir ferman gönderildiğinden, aynı ayda kendisine bu hüküm varmadan evvel ölmüş olacaktır.

[27] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/10-11

onları iki partiye ayırdı; bu vaziyet üzerine yakalanacağını anlayan Can Timur ile taraftarları kaçtılar; bizzat Menğligiray bunları Ferah-Kirman* a kadar takip ettikten sonra buradan Öteye takipleri için Salihgiray'ı gönderdi ise de, Can Timur elde edilemiyerek oza'ların içine kaçtılar; bu kaçanlardan bir haylisi yolda Azak kalesi muhafızı Mustafa Paşa tarafından .elde edilerek cezalandırıldı. Abazalar kendilerine iltica etmiş olan Can Timur ile arkadaşlarını himaye ettiler. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Abazalar üzerine denizden ve karadan kuvvet şevkiyle tediplerine karar verip keyfiyeti Trabzon valisine yazdığı gibi, Abaza ülkesine gönderilmekte olan elbise, alât ve tuz ihracını meneyledi28.

Men ğligiray, Can Timur isyanında ona taraftar olan Safagiray'ı ibtida mecburen Kalgay^lıkta bıraktıktan sonra, bu sırada İranlılar ile Osmanlılar arasındaki harb münasibetiyle îran seferine gidecek Tatar kuvvetlerine onu serdar tâyin etmek suretiyle Kırım'daki muhalif kuvvetleri azalttı ve Can Timur un firarından sonra da îran seferinde bulunurken Safagiray'ı Kal-gay'lıktan azledip îran Seraskeri Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya yazarak, Safagiray'ı Sakız'a sürgün et irdi ve Kalgay-lığa da Safagiray?m kardeşi Âdilgiray'ı getirdi. Âdilgiray, Hemedan ve ısfahan taraflarına memur edilen Tatar kuvvetlerine başbuğ tâyin edildi ise de, gitmeyip Kalgayliktan istifa etti ve Yanbolu kazasında çiftliğinde oturması emredildi (1140 H. -1727 M.) Âdilgiray, Bucak'taki İVogay'ların daveti üzerine, Menğligiray aleyhine hareket etmek üzere Bucak taraflarına gitti ve Nogaylar'la beraber isyan bayrağını açtı. Nogaylar, Kırım Hanını istemeyiz, Kaplan.giray'ı isteriz, diye Bender muhafızı vasıta-siyle tstanbuVa mektuplar yolladılar. Hükümet tarafından Nogay ülemasiyle mirzalarına giden hükümde, Kırım Hanlarının tâyin ve azillerinin pâdişâh tarafından yapıldığı ve iki yüz altmış seneden beri böyle isim tasrihiyle Han istemek âdet olmadığı ve Bucak Nogaylusumfn o taraflara iskânlarının elli, altmış sene kadar olup devlet himayesinde ticaret ve ziraatle iştigalleri icab-ederken Âdil giray'ı aralarına alıp açıkça, Menğligiray Han'ı istemeyiz, Kaplangiray'ı isteriz diye mahzar göndermelerinin pâdişâhın gazabını mûcil> olduğu yazılmış ve Bucak havalisine Rumeli'den

---

[28] Mühimme defteri 133, s. 381 (Rebiulâhir sonları), sene 1139.

kuvvet sevkedilerek Hotin muhafızı Mustafa Paşa bu kuvvetlere serasker tâyin kılınmıştır.

Bu vaziyet üzerine Kırım Hanı Menğligiray bizzat Bucak taraflarına gidip âsilerin ileri gelenlerinden Ur Mehmedoğlu Yusuf Mirza ve Timur Han ve diğer bazılarının Lehistan'a. kaçmaları üzerine âsi kuvvetler dağılmışlardır; bunun üzerine Menğligiray, Bucak Nogaylariyle Âdilgiray'ın af ve dilmelerini hükümetten rica ettiğinden, isteği kabul olunarak Âdilgiray RumelVdeki çiftliğinde ikamete memur edilmek suretiyle bu hâdise sona erdi (1140 H. - 1728 M.) 29

Bucak isyanı esnasında fırsatı kaçırmak istemiyen âsi Kırım şehzadelerinden Deli Sultan nâmiyle maruf Bahtgiray Sultan, bu gaileden istifade ile30 Kalmuk ve bazı Nogay kuvvetleriyle faaliyete geçmiş ise de, bu da Menğligiray ve îbşir Hüseyin Paşa* kuvvetleri tarafından mağlûb edilmiş31 ve neticede o da afvolunarak bu gaile de bitmiştir (1140 Zilkade ve 1728 Temmuz) 32.

Can Timur isyanı müşevviklerinden ve Can Timur'un taraftarlarından olan ulemadan kazasker Abdüssamed de tevkif olunarak Seddülbahir kalesine hapsedildikten sonra idam olunmuştur 33. .

Hacı Can Timur, Bucak ve daha evvel vukua gelmiş olan Deli Sultan isyanları sebebiyle Kırım nizam ve asayişine halel gelmiş olduğundan, bu halin tekerrür etmemesi için Kırım nizamına dair Kırım ulema, meşayih, ümera ve ağalarına ve sairlerine hitaben 1140 H. - 1728 M. tarihiyle hatt-ı hümâyunı havi ferman gönderilmiştir 34

Menğligiray muvaffakiyetinden dolayı pâdişâhın takdirini celb ederek İstanbul'a, davet edilmiş ve geldikten sonra Sadâbad eğlencelerine davet olunarak hakkında teveccüh gösterilmiştir (1141 Şevval ve 1729 Mayıs)35.

II. Menğligiray, Patrona Halil isyanına ve'III: Ah-med'in saltanattan çekildiği tarihe kadar (1143 H. - 1730 M.) altı yıldan fazla hanlıkta

---

[29] Mühimme 134, s. 203, 204 ve 324, sene 1140 ve Çelebizade, s. 549

[30] Bahtgiray Sultan, epey zaman evvel isyan etmiş ve mağlûb edilerek Kafkasya'ya kaçmıştı

[31] Mühimme 135, s. 21 ilâ 26

[32] Mühimme 135, s.* 91 evaü-i Zilhicce 1140.

[33] Mühimme 133, s. 297. Abdussamed'in îcL'mı, Kırım ulemasının müracaatı üzerine olmuştur. 1138 Safer 1725 Ekim.

[34] Bu fermanın baş tarafındaki hatt-ı hümâyun şöyledir :

"Bu nizam-l lâzim ül ihtimam, sebeb-i emn ü aman-ı bilad bâis-İ istirahat-i ibad olmağla emr-i şerif-i vacib-ül imtisalimin şurut ive kuyuduna nl-HİIdevam

[35] Raşid Zeyli Çelebi-zâde Asım, s. 610.

kalmıştır. Bu tarihte, Patrona Halil ile avenesi, icabında kendilerini himaye eder mülâhazasiyle, Bur-sa'da ikamete memur olan eski Kırım Hanlarından Kaplan-giray'ı İstanbul* a getirterek sebepsiz yere Menğ ligiray'ı azlettirip onu Kırım Hanı yaptırmışlardır (1143 Rebiulâhır ve 1730 Ekim) 36.müraat olunup her kim tebdil ve tağyir eder nass-ı keriminin vaad-i ekidine mazhar ola."

Fermanda Can Timur isyanı sebebiyle hülâsa olarak şöyle deniliyor :

"Kırım memleketi ötedenberi devlet-i âliyyemize tabî olup Kırım Hanları dergâh-ı hilâfet penahımızm fermanberdarıdırlar. Kırım'ın büyüğü, küçüğü hanların reyile hareket ve memleket uleması ahkâm-ı şer'iyyeyi takviye ve Hanın emirlerinin infazına gayret etmekteler iken bazı bedtıynetlerin hilaf-ı seri' Şerif fitne ve fesad ve isyanları artarak sabıka Şirin Beyi olan Can Timur, başına adamlar toplayıp Hanları Kırım'dan çıkarmağa teşebbüs ve sabık Kırım Hanı Saadetgiray'ı Kamişkut nam mahalde mağlûb ederek Kırım'dan ihraç ve kendisi tarafından kaymakam nasb Saadetgiray ve devlet tarafından olanların mallarını yağma .ve ailelerine taarruz ettirmiş ve yeni Kırım Hanı olan Menğligiray, Can Timur'dan şikâyet veihkak-ı hak isteyenlerin dâva-ların bizzat dinlemek istedikte Ham, dâva görmekten men etmek istemiş ve şer'i şerif davetine icabet etmediği gibi başına binden fazla adam toplayarak Bahçesaray'a gelip hukuk dâvasında olanları ölümle telıdid eylemiş ise de nihayet durumunu tehlikeli gördüğünden adamlariyle Koban taraflarına kaçmış onun taraftarlarının Kırım'a sokulmamasına karar verilip onun adamlarından ve ulemadan Abdüssamed yakalanmış ve Can Timur'un yerine Seyid Gazi Şah Mirza, Şirin beyi nasb olunarak yeniden bî'at resmî yapılmıştır" (Mühimme 135, 354).

Bizat Kırım Hanı tarafından adalet divanının kurulmasına Tenkel veya Tenkal divan ismi verilmektedir. Tenkel, celb ve davet mânasına gelmektedir.Lûgat-Ün Nevaiyye'âe karargâha toplanmak üzere askerin davet edilmesine de Tenkel denildiği beyan ediliyor.

---

[36] Sabıka Kırım Ham olup Bursa'da ikamet üzere olan Kaplangiray Han damet maalihiye hüküm ki :
Siz ki müşarünuileyhsiz, avatıf-ı aliyye-i mülükânemden size Kırım Hanlığı ihsan-ı hümâyunum olması mukarrer ve musammem olup birgün evvel âsi- tane-i saadete gelmeniz niuktazi olmağla işbu emr-i alışanım... gönderilmiştir. Vusulünde acaleten kalkıp :der-i devletmedarıma gelmeğe müsaraat eyliyesiz evasıt-i Rebiulâhır 1143 {Mühimme 136, s. 22-9).

II. Menğ ligiray, azlinden sonra Yanbolu kazasında oturtulmuştur 37. Menğ ligiray, BucakNogaylari'mtedip ettiği sırada Nogaylarhn oturdukları yerleri, Boğdan beyiyle beraber olarak Boğdan topraklarına ilhak ettiğinden dolayı azlinden sonra, No-gaylar tarafından aleyhine bir dâva açılmıştır38. Bunun üzerine hükümet Menğ ligiray'm bizzat gelip dâvacılariyle murafaa olmasını kendisine bildirdi ise de, sonra bizzat gelmesinden sarfınazar edip murafaa için bir vekil göndermesini ve kendisinin de Rodos'ta, oturmasını emretmiştir.39

Kaplangiray (Üçüncü Defa)

Patrona ve avenesinin ısrarlariyle Kırım Hanı olmus ve âsilerin ümit ettiklerinin aksine olarak onların tepelenmesinde hizmeti görülmüştür. Bu defaki hanlığı zamanında îran harbi devam ediyordu, Kaplan-giray, Tatar ümerası ve ağaları arasındaki ihtilâfları kaldırarak onları barıştırdı, bunların talâk-ı selâse üzere ettikleri yeminleri aldığı fetvalar ile feshettirdi ve 1147 H. - 1734 M. de îran seferine memur oldu.

Kaplangiray, Kırım'dan kalkarak Kafkasya'ya kadar gittiyse de, Ruslar, bunun , kendi toprakları saydıkları yerlerden geçmesine mâni olmaları ve Osmanlı hükümetinin İran'la harb ederken Ruslarla, bozuşmak istememesi ve bu sırada iran'la muvakkat bir barış yapılması üzerine geri döndü.

Kaplangiray, Kırım'a avdet ettikten sonra 1148 H. -1736 M. de Osmanlı - Rus muharebesi başlamış ve bir Rus ordusu Urkapı denilen berzahı zorlayıp Kırım yarımadasını istilâ etmiştir. Buna karşı

---

[37] Sabıka Kırım Hanı olan Menğligiray Sultan dâmet maalihi'ye hüküm ki :
Hâlen... Kırım Hanlığı sabıka Kırım Hanı olan Kaplangiray Han'a tevcih olunmağla sîzin Yanbolu kazasında ikametiniz müstahsen görülmekle... Yanbolu kazasına gelip anda ikamet eylemeniz babında evahir-i Rebiulâhır 1143 (Mühimme 136, s. 145).

[38] Nogay ümera, mirza, meşayih ve ağaları müracaatlarında, bu yerler iade edilmediği takdirde dağılacaklarını bildirdiklerinden, işin tahkikine Bender muhafızı Vezir Osman Paşa memur edilmiştir (Mühimme 136, s. 350).

[39] Sabıka Kırım Hanı Menğligiray Han dâme ulüvvuhuya büküm ki: Sen ki müşarünuileyhsin bundan akdem Yanbolu kazasında ikamete memur olup badehu Bucak'lunun zayiatı maddesi için Edirne'ye gelip binnefs vekil-leriyle £^i '^»sV-* murafaa-i seri olman için emr-i şerifim sâdır olmuştu. Elhaletü hezihi tarafından bir vekil-i şer'i nasb ve tâyin ve kendin bir gün evvel ol taraftan kalkıp Rodos'ta ikamet eylemen fermanım olmağla... 1143 Receb sonları (Mühimme 136, s. 342).

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/11-15

Kaplangiray çarpıştı ise de muvaffak olamadı. Kendisi nikris denilen hastalığa mübtelâ olup böyle fevkalâde zamanda inip binmeğe ve faaliyet göstermeğe imkân olmadığından, hakkında padişahın teveccühü devam etmek üzere evvelâ Rumeli'de münasib görülecek bir yerde40 ve daha sonra da Sakız'da.41 oturması emrolundu ve yerine kendisinin Kalgayı bulunan birader-zâdesi Fetihgiray Kırım Hanı oldu (1149 Re-biulevvel ve 1736 Temmuz).

1149 Receb ve 1736 Kasımda Kaplangiray'm Gelibolu'da. oturmasına müsaade edilmiş ise de, beş ay sonra 1737 Nisanda tekrar Sakız adasına gönderilmiş42 ve vefatı tarihi olan 1151 Şaban, 1738 Kasım tarihine kadar orada kalmış ve vasiyeti üzere Çeşme kasabasında Sıbyan Mektebi (ilkokul) avlusuna defnedil-miştir. Kendisi cesur, tedbirli ve devlet işlerine vukuflu bir Han idiyse de, nikris illeti sebebiyle çok zamanı hastalıkla geçmiştir. Üç defa'da onbir buçuk yıl hanlık yapmıştır. 43

Iı. Fetıhgıray

Hacı Selimgiray'm torunu ve Kırım Hanı II. Devletgiray in oğludur. Amcası Kaplan-giray zamanında İran seferine gönderilip Gence muhafazasında ve buranın İran istilâsından kurtarılmasında gayret ve faaliyeti görülerek hizmetine mükâfaten arpalık olarak kendisine Vize sancağı verilmiştir. Fetihgiray daha sonra Âdilgiray'ın vefatı Üzerine Kalgaylığa tayin edilip, amcası Kaplangiray'ın hastalığına mebni

[40] Sabıka Kırım Hanı Kaplangiray'a hüküm ki :
Ur haricinde ve derun-ı Kırım'da Moskov taburunun mümkin oldukça kahr ve tedmirinde masruf, olan sây ve ihtimamınız feramuş olunmayıp ancak vücudünüze illet târı olmaktan nâşi rükûb ve nüzule iktidarınız olmadığı re-isde-i sem-i hümâyunumuz olmağla bihasebil iktiza Kırım hanlığı Kalgay Fetihgiray Sultan dâme uluvvühu'ya ihsan-i hümâyunumuz olup sizin dahi rahat ve refahiyetiniz maksudumuz ve Rumeli'nde muhtarınız olan bir münasib mahalde ikameti ile duâ-yı devletimize müdav'enetiniz muradımız olmağın defi zaruretiniz için size on beş kese akçe îta olunmağın kendünize mahsus hademeniz ile tonbaz kalyonuna suvar ve Varna iskelesine çıkıp Rumeli'de münasib ve muhtarınız olan mahalde ikamet... evail-i Rebiulâhır 1149 (Mühimme 142, s. 152).

[41] Sabıka Kırım Hanı olan Kaplangiray dâme ulüvvühuyn büküm ki;
Sen ki mügarünuileyhsin Sa/cıs'a varıp anda ikamet eylemen. . . ferman-ı hümâyunum olmağla işbu emr-i şerifim ısdar olunmuştur evail-î (Vmaziyel-evvel 1149 (Mühimme 142, s. 129

[42] Kaplangiray Sakız'a gitmek üzere Gelibolu'yu pelini; ise de, Sakız'a gönderilmeyip orada oturmasına müsaade edilmiş, fakat ^onradiuı vine Snktz'tb' ikameti emrolunmuştur. 1149 Zilhicce (Mühimine 143- s 60)

[43] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/15-16

hanlıktan alınmasiyle onun yerine Kırım Hanı olmuştur (1149 H. - 1736 Temmuz) 44
Ruslar bunun hanlığı zamanında General Lisin kumanda-siyle tekrar Kırım'a taarruz edip Çekçeke denilen mahalle gelerek Taşlık Bulak mevkiini tahkim ettikten sonra, yegâne yol olan Arpat tarafından hücum edecek gibi görünerek, Osmanlı ve Kırım kuvvetlerini orada tutmuş ve bir atlı adamın bile geçemiyeceği bir yol bularak ansızın Karasu şehrim zabtedip yakmıştır; Rusların bir sene evvelki taarruzlarında hanların merkezi olan Bahçe* saray şehri yanmış olduğundan, Fetihgiray bu Karasu'yu kendisine merkez yapmıştı.

Bu vaziyet üzerine, tedbirsiz hareketinden dolayı Fetihgiray azlolunarak yerin* ikinci defa amacası Menğligiray Kırım Hanı oldu ve hemen .Rodos'tan getirilerek Rus cephesindeki ordugâha gönderildi (2 Cemaziyelevvel 1150 ve 28 Ağustos 1737) .45

II.Menğligiray (İkinci Defa)

Yeni Kırım Hanı Menğligiray, Ruslarla devam) ^den muharebede onların Kırım'a tekrar ettikleri hücumları önlemekle uğraştı; ilk kışta Rusya'ya akın yaptı ve Ruslara karşı Urkapı'smda müdafaa tertibatı aldı; filvaki 1151 H. - 1738 M. de Feld Mareşal Lisin tarafından yapılan taarruz şiddetle mukabele gördü; Kırımhn yanıp yakılması dolayısiyle bağrı yanık Tatarlar hiçbir tehlikeye bakmadan bütün kudretleriyle Ruslara hücum ettiler; Lisin'in bizzat idare ettiği koldan maada diğer

[44] Rusların Kırım'ı istilâlarını müteakib oradan çıkarılmaları hususunda hizmeti görülen Fetihgiray'a Kırım Hanlığının tevcihine dair olan 1149 Rebiulâhır (1736 Ağustos) tarihli hükümden: "Sabıka kalgay olan Fetihgiray Sultan dâme ulüvvühu: tevki-î refi-i hümâyun vâsıl olıcak malûm ola ki Moskov taburu Kırım adasına kablelvusul ve badetdümıl... Kefere-i Mos-kovlunun kahr ve tedmirleri ve tazyik ve tenkillerinde himmet-î cengizâne ve hamiyet-i gayyuraneniz biddefaat reside-i mesmu-ı hümâyunumuz olup vücuh ile §ayeste-i inayet ve sezavâr-ı âtıfet-i şehinşahınuz olmanız hasebiyle... size Kırım Hanlığı ihsan-ı hümâyunumuz olup ol tarafın umur-ı bilistiklâl uhde-İ ilhaninize ihale ve tevdi kılınmıştır (Nâme-i Hümâyun defteri 6, s. 427).
[45] Halen Derya Kaptanı Süleyman Paşa'ya hüküm ki:
Kırım Hanlığı bu esnada bihasebil iktizahân-ı esbak Menğligiray Han dâmet maalihihi'e tevcih ve taklid olunmağla selefleri olan Fetihgiray Han dâmet maalihi'nin rahat ve refahiyetleri için alâkaları olan RumelVde vaki Vize'ye gelip anda ikamet... 1150 Cemaziyelevvel başları (Mühime 142, s. 305) Fetihgiray'a gönderilen nâmede de sâdık, hayırhah ve akibet endişe olup Rusların Kırım'ı istilâları esnasındaki gayret ve faaliyetlerinden bahsedilerek hizmetlerinin unutulmayacağı beyan edildikten sonra "Lâkin elhaletü hazihi Kırım Hanlığı bu hilâlde bihasebil iktiza Menğligiray'a tevcih edildiği ve gelip Vize kasabasında oturması kendisine bildirilmiştir (Mühimme 142, s. 305 ve Mühimme 144, s. 175).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/17

Rus kuvvetlerini bozarak kıra kıra çadırlarına kadar sürdüler; dört, beş bin telef veren Ruslar mağlûb olarak çekildiler.
Otuz bin kişilik bir Rus kuvveti de 1738 sonbaharında Azak tarafından Koban üzerine yürüyüp Koban nehrinin Azak denizine döküldüğü mahaldeki kaleleri almak istedi; Menğligiray Rusların Kırım'a geçmemeleri için Kerç tarafına hareket .ettiği sırada Rus kuvvetlerinin bu taraftaki hareketleri esnasında denizin kabarıp ordugâhlarını bastığını ve bütün harb levazıma-tının mahvolduğunu ve bu suretle o taraftan gelecek Rus taarruzunun bertaraf olduğunu haber alması üzerine, Karasu kasabasına avdet ederek orada hastalandı ve Bahçesaray'a avdetinde 9 Ramazan 1152 (31 Aralık 1739) da vefat etti ve Bahçesaray'da Han camiine defnedildi, Menğligiray ölümünde altmış yaşında olup iki defaki hanlığı • müddeti sekiz'buçuk seneden fazladır.

Tedbirli ve iyi idareli bir hükümdar olan Menğligiray aynı zamanda şairdi; şiirde mahlası Nevayı idi; Kırım'da. Karasu kasabasında cami ve Halvetiye tekkesi ile Bucak'ta Tatarpınarı mevkiinde kârgir medresesi ve İstanbul'da, Tophane'de Gülşenî tarikatı tekkesi, yaptırmış olduğu eserlerindendir, bir gazelinden:
Üftâde-i dâm-ı ser-i zencîr-i cefayız Bir zülf-i siyehkâre kul olmağa sezayız
Ger şâh-ı şerir dar olursa nola canan Gam mı çekeriz biz dahi guyinde gedâyız
Bir pula satarsa bizi ağyara acep mi Ol âfet-i gülçehreye çün bâdıhavâyız
Eylerse Nevâyi nola eş'ârımı taksin Biz silsile-i Hân-ı Kırım Menğligirayız.
Merhum Hacı Selimgiray'ın Kırım Hanı olan y en küçük oğludur; biraderi Menğligiray zamanında evvelâ Nur, ddin ve sonra Kalgay'lıkta bulunmuş ve onun vefatı üzerine Kırım halkının arzusiyle Kırım Hanlığına tâyin edilmiştir (1152 Şevval ve 1740 Ocak sonları)46.

[46] 1 Selâmetgiray'm Kırım Hanlığına dair olan nâme-i hümâyundan: Bu defa ahali-i Kırım taraflarından... tevarüd eden kâğıtlarda Menğligiray Han dâr-ı bekaya irtihal edip siz Kırım'da mevcud olan Selimgiray Han merhumun bakiyye-i evlâdının ercümend ve emcedi ve bahusus bir müd-dettenberi kalgaylık mesnedinde bulunmanız takribi ile... irsen ve îktisaben hanlığa elyak ve sezavar olduğunuz vazıh ve aşikâr olduğundan gayrı Kırımlı ile derkâr olan hüsn-i ülfet, hakkınızda olan hüsn-i zânn-ı şahanemizi teyid ve tasdik etmekle hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunumuz mucibince berat-ı alişan-ı mevhibet nizammız ile Kırım Hanhğı cenab-ı nimel meâbıniza tevcih olunup kalgaylık hizmeti için

Selâmetgiray, Rus işgali dolayısiyle harap olan Bahçe-Saray'ın imarına çalıştı ve bu arada meşhur Han camiVni de yeniledi; iki divanhane inşa ettirdi ve hanlara mahsus yaptıracağı sarayın malzemesi I. Sultan Mahmud tarafından gönderildi; yine Sultan Mahmud'un göndermiş olduğu kitaplarla bir kütüphane vücude getirdi.

Belgrad muahedesi mucibince Ruslardan alman esirlerin iadesi şart olduğundan, bu hususta kendisine bir ferman gönderildi ise de, bunun mündericatını infaz edemediğinden dolayı hanlıktan azlolunarak yerine Kalgayı bulunan Kaplangiray-zâde Selimgiray getirildi (1156 H. 1743) M47.

Selâmetgiray azlinden sonra evvelâ Rodos adasında ikamete memur edilmiş ise de, sonradan yine aynı tarihli bir fermanla Yanbolu'da oturmasına müsaade edilmiştir. Selâmetgiray sıhhî vaziyeti sebebiyle yerinin değiştirilmesini arzetmesi üzerine Tekirdağ veya Ge/ifto/u'dan birisinde oturması muvafık görülerek kendisine o suretle yazılmıştır (1157 Safer ve 1744 Mart)48.

Selâmetgiray'ın Gelibolu'da, oturtulması, tekrar Kırım Hanı olacağı zehabım verdiği için halefi Selim gir ay'in Kırım halkını el altından hükümete müracaata sevketmesi üzerine

Selâmetgiray yine Yare6o/w'daki çiftliğine gönderilmiştir (1157 Şevval ve 1744 Kasım) 49.

Selâmetgiray, vefatı tarihi olan 1164 H. 1751 M. ye kadar

Yara&o/u'da Fındıklı köyündeki çiftliğinde oturmuştur. Hanlığı üç sene dokuz aydır.

Kırım Hanlarından Kaplangiray'ın oğludur.

Selâmetgiray Han bulunduğu sırada Kalgayı

Âzametgiray ile arası açıldığından, onu azlederek Kalgayhğa

---

selâtin-i bittemkinden her kime murad ederseniz reyinize havale olunmuştur" denilerek kendisine hanlık alâmeti olarak bir sevb kapaniçe ve bîr samur kalpak ve iki mücevherli otağa ve bir kabza mücevher şimşir ve bir murassa tirkeş ve bunlara ilâve olarak atiyye (altın) gönderilmiştir. 1152 Şevvel sonlan (Nâme-i Hümâyun defteri 7, s. 544).

[47] Sabıka Kırım Hanı olan. Selâmetgiray Han dânıe uhıvvühuya Hüküm ki:
Kırım Hanlığı bu hilâlde biliktiza kalgay olan... Selimgiray damet maaıîhiye bâ hatt-ı hümâyun tevcih ve taklid olunup sizin memleket-i Kırım*- dan kalkıp mübaşir ibrahim zİye mecdühu ile berren Gelibolu'ya gelip anda Çekdiri sefinesine suvar ve Rodos ceziresine varup anda ikamet,.. 1156 Şevval ortası (Mühimme 150, s. 196),

[48] 1156 Zilhicce taribi ortalarında giden bükümde Yanbolu'da oturması emrolunmuştur (aynı numaralı mühimme). Daha sonra 1157 Safer tarihli hükümde de Tekirdağı ve Gelibolu'dan hangisini tercih ederse orada oturması yazılmış. Selâmetgiray da Gelibolu'yu tercih etmiştir (Mühimme l^O, s. 220).

[49] Mühimme 150, s. 435 (gönderilen 1157 Şevval iptidaları tarihli hükümden).

"mürebbi ve vasim ve efendim oğludur" diyerek diğer birader zadesi Kaplangiray oğlu Selimgiray'ı getirmiş 50ve onu yetiştirmek istemiştir.

Seiâmetgiray kısmında görüldüğü üzere, Belgrad muahedesi mucibince Rus esirlerinin iade edilmemesi üzerine Selâmetgiray azlolunduğundan bu, amcasının yerine Kırım Hanlığına tâyin olundu (1156 Şevval ve 1743 Kasım sonu). II. Selimgiray, Ruslardan alınmış olan esirleri iadeye muvaffak olduğundan, 1159 H. - 1746 M. de İstanbul'a davet olunarak kendisine büyük ikramlar yapıldı ve Kırım'a, avdetini müteakib 20 Cemaziyel-evvel 1161 ve 18 Mayıs 1748 de istiskadan vefat etti. Ölümünde kırk yaşında olup hanlığı beş yıla yakındır. Hanlık işlerine vâkıf fakat aynı zamanda şiddeti ile maruftu; bundan dolayı Kırım halkı kendisine "Katı Selimgiray" derlerdi.51

Arslangıray (Birinci Defa)

Hacı Selimgiray'm torunu ve II. Devlet-giray'm oğludur; ağabeyisi Fetihgiray'ın Kırım Hanlığı zamanında Kalğay'lık etmiştir. Selimgiray'm vefatı üzerine arpalık suretiyle Vize sancağına mutasarrıf olan Arslangiray, Vize'den süratle Kırım'a gitmek üzere 1161 H. - 1748 M. senesinde Kırım Hanlığına tâyin edilerek kendisine dört bin altın atıyye ile selefleri gibi istanbul gümrüğü hasılatından bir milyon akçe tahsisat tâyin olunmuştur52 Kırım Hanlarının tâyinlerinde İstanbul'a, gelerek kendilerine merasim yapılması kanun idiyse de, bu sırada

[50] Sabıka kalgay olan Âzametgiray Sultan zîde ulüvvühuya hüküm ki:
Bilfiil Kırım Hanı Selâmetgiray Han dâmet mealihi tarafından bu defa vârid olan tahrirat ve iltimaslarına binaen biliktiza mesned-i kalkaylık, Han-i esbak merhum Kaplangiray Hanzâde Selimgiray Sultan dâme ulüvvühuya müced deden tevcih ve ihsanım olup sen ki kalkay-ı sabık mumaileyhsin vilâyet-i Rumeli*de ikamet-i ihtiyar eylediğin mahalle gelüp ikamet hususunda izin ve ruhsat-ı şahanem erzani kılınmasını han-ı müşarünileyh istida etmeleriyle müşarünuileyhin istidaları üzere kalkıp mahall-i mezburda ikamet eylemen babında fermanı-ı alışanım sâdır olmuştur... evasıt-ı Şevval 1155 (Mühimme 149, s. 91).
'

[51] Selimgiray zamanında kalgayhktan azledilen Âdilgiray-zâde Şahin-giray, evvelâ Yan&o/u'daki çiftliğine gelip sonra Enez kasabasında oturmakta iken, hakkımda suikast var Kırım9a gideceğim, diye Enez'den kaçarak Lehis-tan'a iltica eylemiştir. Şahingiray, bundan sonra başına topladığı kalabalıkla Bucak taraflarına gelip yağmalamış fakat Bucak Seraskeri Hacıgiray tarafından mağlûb edilerek iki adamiyle tekrar Lehistan'a kaçmağa muvaffak olmuştur. Daha sonraları afvını istida eden Şabingiray afvohınup evvelâ Rodos ve sonra Sokuşt&& oturtulmuştur (Mühimme 153, s. 67, 69, 158, 176, 182, 252 ve îzzi Tarihi varak 155b, sene 1160, 1166).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/18-21

[52] Mühimme 156, s. 149 ve îzzi Tarihi varak 168. *

ehemmiyetine mebni Kırım'ın uzun müddet hansız kalması "muvafık görülmediğinden,
kendisine Hanlık teşrifatı ve ayrıca yol > parası yollanarak acele Kırım'a sevkedilmiştir.53.

Arslangiray'ın Kırım'a âid işlerinden en mühimmi, Rusların Kırım'ı istilâları zamanında yapmış oldukları tahribatı tamir, kale ve palangaları tahkim ile buralara müstahfız asker koymak ve bir de Kalmuk'larm tazyiki altında bulunan Kırgız Tatar'larını Kırım'a, alarak Arbat kalesinde iskân etmesi olmuştur,
Arslangiray 1169 Rebiulevvel 1755 Aralık'ta hanlıktan azlolunarak Sakız adasında ikamete memur edilip menfası sonradan Gelibolu'ya tahvil edilmiştir54. Arslangiray'm yerine Halimgiray Kırım Hanı olmuştur.55

Halımgiray

Bu da Hacı Selİmgiray'ın torunu ve Saadet-giray'ın oğlu olup56 amcası Menğligiray zamanında Nureddiii'likte bulunup sonra Yanbolu'daki çiftliğine çekilmişti. Kırım Hanlığına getirilmesini müteakib tecrübesiz olan akrabalarını etrafına toplayıp onların tesirleriyle hareket ettiğinden, bu hal bazı Kırım şehzadelerine fırsat ve cesaret vermiş ve bu sırada Bucak seraskerliğine Saadet giray'ın tâyini ve bunun Özi taraflarındaki Nogaylar'dan Yedisan Tatarlarına karşı zulüm ve taaddisi isyana sebep olmuştur.

[53] îzzi Tarihi, varak 168b.
[54] Sabıka Kırım Hanı olan Arslangiray Han dâme ulüvvühuya hüküm ki:
Kırım Hanlığı çendruz mukaddem biliktiza sabıka Nurettin olan Halimgiray dâmet maalihiye tevcih ve ihsân-ı mülûkânem ohrp binaenaleyh sizin Sakız'a varıp anda ikametiniz babında halen han-ı iklim-i Kırım müşarünileyh tarafından tahrir ve inha, 'olunmağla.., Der-ialiyyemden mübaşir tâyin olunan.., ile Gelibolu'ya ve anda amade kılman çekdirime sefinesine suvar ve Sakız'a varıp anda ikâmet eylemeniz babında... Rebiulevvel 1169 (Mühim-me 157, s. 207). Arslangiray 1171 Rebiulevvelde (1157 Kasım) Sakız'dan Gelibolu'ya naklolunmuştur.
[55] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/21-22
[56] Düvel-i tslâmiye cetveli, s. 371 de Halimgiray'm bahasının ikinci Menğligiray olduğu gösterilmiş ise de, Umdet-üt Tevarih'te Menğligiray'm vefatında Toktamışgiray adında bir oğlu kaldığı beyan edilmiştir. Bundan dolayı ben Gülbün-i Hânanhn kaydını tercih ederek Halimgiray'm babasının Saadetgiray olduğunu kabul ettim.

Osmanlı hükümeti .bu hali haber alınca Halimgiray'ı himaye eyliyerek Yedisan Tatarlarını tedibe kalkışmış ise de57bu sırada Isakçı mütevellisi Hacı Hasan Ağa'dan gelen mufassal bir tahriratta isyana Bucak seraskeri Saadetgiray'ın zulüm ve taaddisinin sebeb olduğunu bildirmesi üzerine, seraskerin azli Kırım Hanına yazılmış ve keyfiyet Yedisan ileri gelenlerine bildirilmiştir 58, Fakat Yedi sanlılardın bu muhalefetleri, onların içine girerek kendilerini mukavemete teşvik eden Hacı-giray Sultan ile kardeşi Kırımgiray Sultan'm tahrikleri yüzünden sükûnet bulmamıştır.

işi azıtan bu iki kardeş, Bucak Tatarlarını da isyana davet ettikten başka, Bender köylerine ve Boğdan arazisine de tecavüz ile yağma ve Bucak'taki zahirelerin sahillere nakline mâni olmaları üzerine iş ehemmiyet kesbettiğinden, isyanı bastırmağa Rumeli valisi ve Bender'e memur kuvvetlere başbuğ olan Meh-med Paşa gönderilmiştir59.

Nihayet bu hal Kırım Hanı Halimgiray'ın azlini îcab ettirip yerine sabık Kırım Hanı Arslangiray tâyin edilmiş ise de, Tatarlar onu istemeyip bu isyanda elebaşı olan büyük biraderi Kırımgiray'ı istemeleri üzerine Kırımgiray Han tâyin edilmek suretiyle isyan bastırılmıştır.

Hükümet bu Yedisan Nogaylari'mn isyanını, sabık Kırım Hanı Arslangiray'm teşvikine hamlederek padişah tarafından bizzat Arslangiray'a ağırca bir ithamname ile hatt-ı hümâyun yollanmış ve oturmakta olduğu Gelibolu^dan kalkarak Rodos'a gitmesi

---

[57] özi kurbinde sakin Yedisan kabilesinin ümera, ulama, mirza vesair-Ierine gönderilen hükümden ; Siz ki munıaileyhimsiz halen Kırım Hanı Halimgiray dâmet maalihinin emrve itaatinden nükûl ve isyan eylediğiniz Der-ialiyyeme îlâm olunmaktan nâşi muktezay-ı şer'i kavim üzere bu şakavete cesaret edenlerin tedipleri lâzım geldiğine binaen tedibiniz iradesiyle han-ı valaşan-ı müşarünileyhin hanlığı ibka ve teşrifat-ı hümâyunum irsaliyle kadr ve menzilatih terfî ve îlâ olunduğun-rlan y;o}n takviye-i hazuy-ı şehameti için Rumveli alisi Rumeli'nin ve eyâlet-i ÖzVnin bilcümle zuama ve erbâb-ı timarı ve Kırım'ın civar hududunda vaki kılanı askerî taifesiyle memur kılınıp.. . isaet ve kabahatinizden rücu ve Han-ı müşarünileyhin emir ve reyine itaati kabul ederseniz ceraim-i sabıkanız affolunup... 1172 Muharrem (Mühimme 160, s. 315).

[58] Özi kurbinde sakin Yedisan kabilesinin mirzaları ve ulemaları ve muteber ihtiyarlarına büküm ki :
Bucak Seraskeri Saadetgiray tarafından size zulm ve teaddi ve muga-yir-i şer'i ve kanun harekâta tasaddi olunduğu dergâb-ı muallâm kapıcıbaşı-larından îsakcı mütevvellisi Elhac Hasan tarafından alettafsil tahrir olunup bâis-i ihtilâl olan serasker azl ve yerine Nurettin Mehmedgiray Sultan*! veyahut ahar münasib sultanı serasker tayin etmesi için Kırım Hanına ferman yollanmış ve Saadetgiray azlolunmakla yeni Bucak seraskerine itaat eylemeleri (Mühimme 160, s. 316), yine bu yolda Yedisan kabilesi içinde bulunup isyanı körükleyen Hacıgiray ile Kırımgiray'a da —-hükümet bunların tahriklerini bilmemezlikten gelerek— bu hâdiseyi biran evvel bastırmaları için gayret göstermelerini emretmiştir (Aynı Mühimme, s. 317).

[59] Mühimme 160, s. 322 (1172 Muharrem ortalan tarihli büküm).

emrolunmuştu60. Arslangiray, derhal emre itaat ederek Rodos adasına gitmiş, fakat bu isyan hareketinin onun başı altından çıkmadığı tahakkuk etmiş olduğundan, gelip çiftliğinde oturmasına müsaade olunmuştur 61.

Halimgiray, 1172 Safer ihtidaları (1758 Ekim) tarihli fermanla azledilmesini müteakib62 çiftliğine çekilerek bir sene sonra Han dâmet maalihiye bâ hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrun tevcih ve taklid ve sizin memleket-i .Kırım'dan ırz ve vakarınız ile ihracınıza sây ve dikkat eyle- yetmiş yaşında vefat etmiştir; üç seneye yakın hanlık eden Halim-giray, malûmatlı, değerli bir zat idiyse de, idarî kudreti yoktu. 63

Kırımgiray (Birinci Defa)

Son gelen Kırım Hanları içinde azim ve irade sahibi, mehib ve bahadır bir zat olan Kırım-giray, Devletgiray Han'ın oğullarındandı;

---

[60] 1 Beyaz üzerine (resen) Arslangiray'a gönderilen hatt-ı hümâyundan: Siz ki sabıka Kırım Hanı Arslangiray'siz bu esnada Nogay taifesinden
isyan eden Yedisan kabilesinin daire-i itaate suhulet ile idhalleri kuvve-i kari-beye gelmişken Rumeli'de mukim biraderiniz Hacıgiray Sultan iki bira-deriyle oldukları mahalden hareket ve kabile-i mezbûre derununa duhul ile tahrik ve ifsadlanna mübaderet ve kendulere ittiba için Bucak'ta olan kabilelere dahi kâğıtlar irsaliyle teksir-i sevad-ı isyana cesaret ve elbette Devlet-giray Hanzâdelerden birimiz Kırım Ham olur deyu kelimat-ı nâşayeste işaat edip Bucak kabilelerine gönderdikleri kâğıtlar manzur-ı hümâyunum olup mumaileyhimin bugüna hilâf-ı rızay-ı hümâyunum sizin mesned-i haniye irtifa daiyenizden nâşi inzimam-ı su-i tedbir ve taliminiz ile olduğu zahir ve aşikâr olduğuna binaen Gelibolu'dan Rodos ceziresine iclanız ferman-ı hümâyunum olup işbu hatt-ı şerif-i şevketredifim ısdar've sizi savb-ı memurenize îsale mübaşir tâyin olunan Kapıcıbaşı Karahisarlı Mustafa Bey ile irsal olunmuştur. .. (Mühimme 160, s. 306),

[61] Sabıka Kırım Hanı olup Sakız'da ikamet üzere olan Arslangiray Han'a hüküm ki :
Bundan akdem Yeâisan kabilesinin harekâtı nâ marzîyelerinde sizin Gelibolu'da ikametinizin medhali olmak üzere mesmu-ı hümâyunumuz olduğuna binaen ibtida Rodos ceziresine Jve badehu istidanıza binaen Sakız ceziresine azimetiniz ve hakkınızda olan kıl-u kal mündefi oluncayadek mahalli mezburda ikametiniz babında fermân-ı hümâyunumuz sadır olmuştu.
Emr-i hümâyunumuza sürat-i imtisal ile savb-ı memure azimet ve vurudu-
nuz hakkınızda olan hüsn-i zann-ı husrevanemizi teyid eylediğinden başka taife-i mezburenin hareket-i merkumeleri madde-i âharden neşet edip sizin alâka ve medhaliniz olmadığı Bender ve îsakçı vesair ol havaliden vürud eden mevsukul kelim kimesnelerin takrirlerinde zahir ve bedidar ve sizi Sakız'a îsale memur kılınan kapıcıbaşılardan Mustafa'nın takririnden dahi beraet-i zimmetiniz aşikâr olduğundan. .. tarafınıza teveccüh-ı mülükânemiz hâsıl olduğundan çiftliğinizde ikametiniz hususuna müsaade olunmuştur... sene 1172 Muharrem sonları (Mühimme 160, s. 321).

[62] Sabıka Kırım Hanı Halimgiray dâme ulüvvühuya hüküm ki : Kırım Hanlığı bu hilâlde biliktiza cenab-ı emaretmeab Kırımgiray mek üzere Han-ı müşarünileyhe nâme-i hümâyunumuzda tavsiye ve tekid olunmağla kalkıp halen ol«tarafta olan hassa silâhşörlerimden Mir Mehmed ve maiyeti ile Yanbolu tarafında vaki çiftliğinize gelip anda ikamet ve istirahat eylemeniz babında fermân-ı hümâyunum sâdır olmağın. .. evahir-i Safer 1172 (Mühimme 160, s. 322).

[63] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/22-25

büyük biraderi Arslangiray'm hanlığı zamanında bir müddet Nureddin memuriyetinde bulunmuş ise de, ihtirası sebebiyle bu vazifeyi az görerek istifa edip Burgaz civarında Pınarbaşı ndaki çiftliğine çekilmişti.

Kırımgiray, bir müddet sonra Yedisan Tatarlarının Ha-limgiray'a karşı isyanlarını haber alır almaz hemen o tarafa gidip iki biraderiyle beraber bunların isyanını körüklemiştir. Nihayet Halimgiray hanlıktan azledilip Bender valisi ve İsmail kalesi muhafızının gönderdikleri tahrirat üzerine Kırımgîray hanlığa getirilmiştir (1758 Ekim).

Kırımgiray kendisine, Yedisan isyanında beraber bulunan biraderi Hacıgiray'ı Kalgay tâyin ettiyse de5 Hacıgiray'ın hanlığı elde etmek işemesinden kuşkulanarak onu azletmiştir. Kırımgiray 1173 H., 1759 M. de İVogay'lunun Boğdan ve Eflâk reayasına karşı fena muamelelerinden dolayı bizzat bunların üzerlerine gidip kendilerini tedip etmiş^ ve aynı zamanda hanlığı elde etmek isteyen biraderi Hacıgiray'ın tahrikiyle vukua gelen isyanı bastırıp Lehistan'a kaçmış olan Hacıgiray'ın Rumeli'de oturmasına muvaffak olduğundan dolayı hükümetçe hakkındaki infial sevgiye tebeddül etmiş ve bundan dolayı teşrifat ve beş bin adet altın gönderilmek suretiyle taltif edilmiştir 64.

Kırımgiray, biraderi olan eshak Kırım Hanı Arslangiray'm Yanbolu'da oturmasını istemiyerek hükümete yazması üzerine, Arslangiray çiftliğinden alınarak Sakız'a gönderilmiştir 65.

Kırımgiray, ifrat derecede şecaatle maruf cevval ve didişken olup, sonunu düşünmeden Rusya'ya, akınlar yaparak devletin başına bir gaile çıkaracağı ihtimali arttığındanj başka bir takım ağır tekliflerle hükümeti tazyik ve olmıyacak taleplerde bulunması sebebiyle azledilmesi takarrür etmiştir; fakat birden bire azledilecek olursa bir isyan çıkararak hükümeti uğraştırması düşünülüp mülâyimetle ve bazı hususların müzakeresi için kapıcılar kethüdası gönderilmek suretiyle İstanbul'a, davet olunmuş, Rumeli'ye geldikten sonra İstanbul*a. uğratılmıyarak Gelibolu'dan çekdirme ile hemen Sakız adasına gönderilmiştir (1178 H. 1764 M.). 66

---

[64] Maliyeden Başvekâlet arşivine devrolunan Teşrifat defteri, No. 29, varak 82.
[65] Mühimme 161, s. 325, sene 1173 Cemaziyelevvel. Edirne Bostarıcı-başısma verilen emirle Arslangiray zorla Sakız'a yollanmıştır.
[66] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/25-26

Iıı. Selimgiray (Birinci Defa)

II. Devleteiray'ın torunu ve II. Fetihairay'-ın oğludur. 1748 de amcası Arslangiray'ın birinci defaki hanlığında Kalgay olmuş ve Ars-langiray'ın azlinden sonra da babasından kalan Vize'nin Ça- kıllı köyündeki çiftliğine çekilmişti.

Diğer amcası Kırımgiray'ın azli üzerine 1764 te Kırım Hanlığına getirildi. Sakız'da oturtulan Kırımgiray, orada tek durmayıp hem Kırım'daki taraftarlariyle mektuplaşıp hem de İstanbul'a adamlar yollayarak bir huzursuzluk yarattığından, bu halden dolayı Selimgiray İstanbul'a, şikâyet etmesi üzerine, Kırımgiray Rodos adasına gönderilmiştir (1179 Muharrem ve 1765 Temmuz) 67
Selimgiray, 13 Şevval 1180 ve 14 Mart 1768 senesinde hanlıktan azlolunarak yerine amcası Arslangiray ikinci defa Kırım Hanı oldu. Selimgiray'ın azlinin sebebi mehazlarımızda görülemedi. 68

Arslangıray (İkinci Defa)

Bu defaki hanlısı üç ay kadar sürmüş ve 1181
Muharrem, 1767 Haziranda Kavşan 69 kasabasında vefat ederek naşı Kırım'a naklolunmuştur, iki defada hanlığı sekiz sene üç ay kadardır. Bahçesaray'da medrese ve mekteb (okul) yaptırmıştır. 70

Maksudgiray(Birinci Defa)

II. Selâmetgiray*ın oğludur. Amcasi olan Kırınıgiray'm Hanlığında Kalgayhk etmiş, Ars-langiray hanın vefatı üzerine Kırım Hanı olmuştur (1181 H., 1767 M.). Ruslara karşı harb açmasını isteyen III. Mustafa, Kırım'da cesur ve azimkar bir han bulunmasını istediğinden Rus düşmanı olan Kırımgiray'ı hanlığa münasib görüp

---

[67] Cevdet Tasnifi, Hariciye vesikaları, No. 463, sene 1179 evasıt-ı Muharrem
[68] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/26
[69] Kavşnn, Akkerman kasabasının kuzey - batısında, Akkerman'la Bender kasabası arasında ve Dinyester (Torla) nehrine yakın bir mevkide bulunup evvelce küçük bir kasaba iken Kırım Hanlarının îburada oturmağa başladıklarındım beri tedricen büyümüştü,
[70] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/26

Maksudgiray'myerine onu tekrar Kırım Hanlığına tâyin etmiştir (1182 Cemaziyelâhır ve 1768 Kasım) 71

Kirimgiray(İkinci Defa)

Evvelâ Sakızca ve sonra da Rodos'a gönderilmiş Kırımgiray, oranın havasiyle imtizaç edemediğini yazması üzerine, Kırım Hanı bulunan biraderi Arslangiray'ın hükümetten ricasına binaen Rumeli'deki çiftliğinde oturmasına müsaade edilmişti (1180 Zilhicce ve 1767 Mayıs) 72. Bir müddet sonra Ruslarla harbin hemen hemen tahakkukuna mebni, Kırımgiray 1768 Kasımda Kırım Hanlığına tâyin edilmiş ve muharebenin ilânı üzerine Kırım ve Bucak Tatarlariyle birlikte bizzat gidip Rus kuvvetlerine galebe ile onbeş bin kadar esir aldıktan sonra Kavşan'a dönmüştür.
Kırım giray, bu dafaki hanlığında altı ay kadar kalarak 1182 Zilkade ve 1769 Martta zatülcenbden veya zehirlenmek suretiyle vefat etmiş73, cesedi Kavşan'dan Kırım'a, naklolunup Han cami biraderi Arslangiray'm yanına defnedilmiştir.
Kırımgiray, vefatında elli iki yaşında olup bu 1768 Osmanlı-Rus muharebesinde kendisinden büyük hizmet memul iken vefatı ile

[71] Sabıka Kinm Hanı olan Maksudgiray Han dâme ulüvvühuya hüküm ki:
.
Sen ki müşarünuileyhsin bermuktezây-ı vakit u hal bu hilâlde senin Rumeli eyâleti dahilinde vaki mutasarrıf olduğun çiftliğe gelip ikamet eylemen babında şcrefriz-i sudur olan emr-i hümâyun-ı şevketmakrunum mucibince... derakab hademe ve etbaından birkaç nefer ile hareket edip... evahir-ı Cemaziyel-evvel sene 1182 (Mühimme 166, s. 70), fakat Kırım Hanı Kırımgiray'ın yazması üzerine Ağrıboz adasında oturması münasib görülmüştü; lâkin rahatsızlığı sebebiyle kış geçinceye kadar çiftliğinde kalmasına müsaade istemiş ise de, Kırımgiray'ın '■ısrarı üzerine müsaade olunmamış ve bu sırada da Kırımgiray vefat etmiştir (Mühimme 166, s. 128).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/27

[72] Bundan akdem Kırına Hanı olup halen Rodos. ceziresinde ikamet üzere olan Kırımgiray Han dâme ulüvvühuya hüküm ki (hulâsa):
Siz ki Han-ı rnüşarünileyhsiz halen ikamet üzere olduğunuz cezire-i Rodos'un ab ve havasiyle adem-i ülfet ve imtizacından nâşi mübtelâ-i ilel-i mü-tenevvia olduğunuzu ve Rumeli canibinde vaki çiftliğinize gelip ikametinize müsaade-i şahanemin mebzul kılınmasını tarafıma tahrir eylediğiniz birader-i büzürkvarımz, hâlen Kırım Hanı olan Arslangiray Han bu defa vürud eden kaimesinde hassaten rica ve şefaat etmekle sizi Rodos'tun alıp Gelibolu veya Tekirdağ'ına, ihraç için bir kıta müstemen sefinesi âsticar... evail-i Zilhicce 1180 (Mühimme, 165 s. 198).

[73] Kırım Ham attan düştükten sonra Eflâk beyinin ajanı Rum tabibi Sıropulo tarafından zehirlenerek öldü; Baron do Tot, Kırımgiray'ı zehirleyiciye karşı ikaz etti ise de ehemmiyet vermemişti. Han Öleceğini hissedince ıevbet çalınmasını emretti ve mızıkanın yanık sesleri arasında can verdi (Httmmer, Almanca tabı, c. 8, s. 333).
Vasıf, Kırımgiray'ın fücceten vefatım yazar (. 1, s. 325).

doldurulmaz bir boşluk bırakmıştır. Yerine Arslangiray'm oğlu III. Devletgiray Kırım Hanı olmuştur74.

Iıı. Devletgiray

Arslaneiray'ın ikinci oğludur. Babasının ikinci.defaki hanlığında Kaîgay olmuş ve babasının ölümünü müteakib çiftliğine çekilmişti. Amcası Kırımgiray'ın vefatı üzerine ordunun sefere hareketi esnasında Çorlu civarında kendisine Kırım Hanlığı tevcih edilerek acele Kavşan'a. gönderilmiştir (1182 Zilkade sonları ve 1769 Nisan). Devletgiray, Bucak tarafına geldiği esnada orada kalıp Kalgay tâyin ettiği biraderi Şehbazgiray'ı Kırım'a, gönderdi.
Devletgiray, enerjiden ve ı cevvaliyetten mahrum olup Boğdan âsilerine ve Moskovluya karşı hareket etmesi hakkında müteaddid hatt-ı hümâyunlara. rağmen türlü türlü özürler ileri sürerek bir türlü harekete geçmemiştir. Bundan başka, devlet hazinesinden Kırım şehzadeleri ile Mirza'ya, kabile reisleri ve sekbanlara gönderilmiş, olan atiyyeleri yerlerine vermeyen Devletgiray, hudut civarındaki Kişnev mevkiinden ileri gitmeyip oradan da tekrar Kavşan'a avdet eylemesine mebni fırsat bulan Fevkalâde cesareti ile meşhur olan Kaplangiray'ın hanlığı on bir ay kadar olup çiftliğine geldikten pek az sonra taundan vefat etti; ölümünde otuz iki yaşında bulunuyordu. 75

III Selimgiray (İkinci Defa)

III.Kaplangiray'ın mecburen azli üzerine ikinci defa Kırım Hanı olan Selimgiray, evvelâ İstanbul'a, ve oradan da 9 Ramazan 1184 te (1770 Aralık) orduya gelip serdar-ı ekremle görüştü ve sonra ordu müşaveresi yapıldı ve Hanın Babadağ'ında kışlaması ve Tuna nehri donarsa Ruslara karşı akın yapması muvafık görüldü.

---

[74] Bender seraskeri Vezir Ali Paşa'ya hüküm ki:
maalüıiye tevcih ve ihsan ve Çorlu ile Karıştıran beyninde orduy-ı hümâyıın-ı zafer azimetinde iibâs-ı 13i İradetillahi* taâlâ hulûl-i ecel-i mev'udiyle Kırımgiray Han darı-bekaya irtihal etmekle avatıf-ı aliyye-i husrevanemden Kırım Hanlığı müte-veH'a Arslangiray Han-zâde kalkay-ı esbak Devletgiray Han dâmet hilat-ı han-ı olunup biavnihi taâlâ birkaç güne değin ol canipten suk-i matıyye-i sürat edeceği malûm» u oldukta. .. evahir-i Zilkade 1182 (Mühimine 167, s. 106).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/27-28

[75] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/28-29

Temadi eden mağlûbiyet ve Rusların Kırım'ın ileri gelenlerini müstakil olmaları yolunda iğfal etmeleri sebebiyle, Kırım'da Ruslara karşı müdafaa vaziyeti gevşedi. Kırım Ham"nm cüz'i bir kuvvetle Babadağı'nda kalması bir fayda vermiyeceğinden dolayı, Han'ın Kırım'a gitmesine karar verilmiş ve o da îcabeden masarifi havi bir defter vererek külliyetli para istemişti. Kırım Hanının istemiş olduğu para ordu hazinesinde bulunmadığından, keyfiyet pâdişâha arzedilmişti; fakat buna karşı kendisinden bir iş memul olmadığından, verilen paranın beyhude olacağı düşünülüp Selimgiray da parayı almadıkça gitmek istemediğinden, nihayet sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem kendi hazinesinden yüz kese vermek suretiyle Kırım Hanını deniz yoluyla Kırım'a yollamağa muvaffak olmuştur.

Selimgiray Bahçesaray'a gittikten sonra, Kırım seraskeri İbrahim Paşa'nın istediği araba vesair tedariki mümkin malzemeyi tedarik edemediği gibi, düşmana karşı müdafaada da bir hizmeti görülemedi ve Serasker îbrahim Paşa yalnız başına mümk'n olduğu kadar Ur boğası'nı tahkim ile müdafaa tertibatı aldı.

Bu şuada otuz bin Rus ve altmış bin Nogay Tatarının beraber olarak Ur boğazından yaptıkları taarruzda Kırımlıların müstakil olacağız diye yardım etmiyerek dağılmaları üzerine} serasker îbrahim Paşa* esir düşüp Bahçesaray'da bulunan Selimgiray da kaçtığından^ Kırım halkı şaşkın ve başsız bir halde kalmıştır.

Bu vaziyet üzerine Ruslar Kırım'a girip istilâya başladıklarından, Selimgiray deniz yoluyla İstanbul'a kaçmağa muvaffak olarak Kırım'ın işgali haberini hükümete, bildirmiştir (1185 Rebi-ulâhır ve 1771 Ağustos).

Bu hal üzerine Rumeli'deki Kırım sultanları ve mirzaları istanbul'a, davet olunarak Davudpaşa Sarayında görüşülüp içlerinden hanlığa lâyık olan birisinin seçilmesi takarrür etmiş ve epey müzakereden sonra Maksudgiray'ın hanlığa getirilmesine karar verilmiştir. 76

Maksudgıray(İkinci Defa)

III. Sultan Mustafa, Maksudeiray'ı Kırım Hanı tâyin ederken Ruslarla Kırım halkı arasında Kırım'ın istiklâline dair aktedilen anlaşmanın

[76] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/30-31

bertaraf edilmesiyle Kırım'ın Osmanlı devletine bağlı kalmasına çalışmasını tavsiye etmiş ve o da, Kırım Tatarlarının muahedeyi bozmaları, Çerfeeslerî teşvik ve tahrik ile husule gelebileceğini arz ile Kırimgiray Han'ın oğlu Mehmedgiray'ın o tarafa şevkiyle Çerfteslerin ele alınmasını beyan etmiştir.

Kırım, Rus işgali altında olduğundan Kırım Hanı tâbiri lâğvolunarak Maksudgiray'a Tatar Hanı denilip Rusçuk'ta oturtuldu.

Kırım'daki Tatarlar Ruslarla anlaştıktan bir müddet sonra, işin vehametini anlıyarak bizim Ruslara karşı olan temayülümüz mal ve ırzımızı vikaye içindi, diyerek İstanbul'a müteaddid defalar haberler gönderdiklerinden, Kırım'ın harble elde edilmesi kararlaştırılarak sabık Kırım Hanı Devletgiray, çiftliğinden İstanbul'a getirtilip vaziyet görüşülmüştür.

Devletgiray, Kırım'ın işgali için Canikli Hacı Ali Bey'e vezirlik verilip onun kumandasiyle yirmi bin piyade yazılarak deniz yoluyla Kırım'a ihraç yapılmasını tavsiye eylediğinden, dediği kabul olunup kendisi de birlikte olarak Koban taraflarına gitmişti.

Rusçuk'ta bulunan Tatar Hanı Maksudgıray, III. Devlet-giray'ın Koban taraflarına memur edilmesinden dolayı canı sıkılarak :

— Bu madde bizden bir kere sual olunmadan Devletgiray Han'ın rikâb-ı hümâyuna daveti ve Kırım'a azimeti bizim bu mesnetten infisalimize delildir, diyerek hiç kimseye söylemeden Rusçuk'tan kalkıp çiftliğine geldi (27 Rebiulevvel 1187 ve 18 Haziran 1773). .

Maksudgiray'ın bu suretle hodbehod hareketi azline sebeb olup Tatar Pazarcığı kasabasında oturması emredildi ise de77, bir müddet sonra afvolunarak çiftliğine gitti ve 1195 Ramazan ve 1781 Ağustos'ta orada vefat etti. Her iki defaki hanlığı bir sene dokuz aydır. Boğazına ve nefis yemeklere düşkün olup muharebe cephesinde de tedariki mümkin olmayan şeyler isti-yerek nüzul eminini sıkıştırdığından dolayı kendisine aynen erzak verilmeyip bedeli verilmişti. Maiyyetindeki Tatarların köylerde yağmacılığından dolayı vaki şikâyet üzerine pâdişâh kendisini îkaz etmiştir. 78

[77] Vasıf, c 2, s. 256.
[78] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/31-32

Sahıbgiray

1185 H. 1772 M. de Rı darın Kırım işgalleri ve III. Selimgiray'ın kaçması üzerine Kırım ileri gelenlerinin ittifakiyle o sırada Kırımda, bulunmakta olan Sahibgiray vekâleten Kırım Hanlığına getirildi. Bu zat, Kırım Hanı II. Devletgirayzâde Topal Ahmedgiray Sultan'm oğlu idi. Han vekilliğine intihab edilince kardeşi Şahingiray'i kendisine Kalgay yaptı.

Kaynarca muahedesinden sonra Sahibgiray asaleten müstakil Kırım Hanlığında kaldı ve Osmanlı devletinden ayrılmaktaki acıyı his ile bunun neticesinin ne olacağını takdir etmiş olan Kırım halkı, mânevi bir rabıta ile olsun Osmanlı devletine bağlı kalmayı arzu ettiklerinden, Osmanlı padişahının aynı zamanda müslümanların halifesi olduğundan bahis ile halife adına menşur almak üzere İstanbul'a, müracaat ettiler. Bu hususta Ruslarla mutabık kalınarak Bekirpaşa-zâde Mirâlem Mehmed Bey ile Kırım Hanına menşur ve teşrifat gönderildi.
Sahibgiray'm hanlığı Kırım ileri gelenlerinin arzusuna muvafık düşmedi; yani bu esnada Kırım'ı kurtarmak üzere gönderilen Hacı Ali Paşa ile Devletgiray'm Kefe^ye geldiklerini haber alan Kırım büyükleri, Sahibgiray'a-:
— Biz devlet-i aliyyeden ayrılıp muştaki], kalmak istemeyiz, diyerek onu hanlıktan çıkarıp Üevletgiray'ı Han ilân ettiler. Bunun üzerine Sahibgiray Kırım'dan kaçıp 1189 Safer ve 1775 Nisanda Boğaziçi'nde Büyükdere'ye gelip keyfiyeti hükümete bildirdi79 ve daha sonra gelen Kırım heyeti de Devletgiray'ın Kırım Ham intihab edildiğini arz üe menşur istediler.
Sahibgiray .Kırım'dan çıkarılıp İstanbul'a geldikten sonra bir müddet Tekirdağ'ında oturmuş ise de, oranın havasiyle imtizaç edememesi üzerine, 1190 H. 1776 M. de Bursa'da oturmasına müsaade edilmiş 80 ve daha sonra da Çatalca'da bir mesken ve bir çiftlik tahsis edilmek suretiyle otuz üç sene daha yaşıyarak 1222 Muharrem ve 1807

[79] Sahibgiray, Kırım'daki mirzaları kendisine celb eden Devlet-giray'ın teşvikiyle harekete" :gelen Tatarların serbestiyet bizim matlûbumuz değildir ve sana da emniyetimiz yoktur, demeleri üzerine korkup bir gemi ile üç beş günde Boğazca geldiğini hükümete bildirmiştir (Cevdet, c. 2, s. 21).
[80] Mühimine 173 s. 124.

Martta vefat etmiştir. Vekâletiyle beraber müstakil Kırım Hanlığı üç sene on aydır. 81

III Devletgiray (İkinci Defa)

Maksudgiray'ın ikinci defaki hanlığını yazarken kaydedildiği üzere, Kırım'ı istirdat için Hacı Ali Paşa ile beraber Devletgiray, ibtida Taman taraflarına gidip oradan Çerkez ve Nogayîarı toplıyarak Aluşna limanından Kırım'a, gelmişti. Bunlar orada faaliyette bulundukları sırada Osmanlı - Rus anlaşması üzerine Hacı Ali Paşa geri çağırıldığı esnada82 Kırım halkının isteğine mebni Shib gir ay'in yerine müstakil Kırım Hanlığına intihab olundu; kendisine menşur ve teşrifat gönderildi;, fakat Ruslar kendi arzularına göre Osmanlı taraftarı olmayan bir han aradıklarından, el altından Kirini*m ileri gelenlerini tahrik ile Devletgiray aleyhine bir isyan tertip ettirerek onu kaçırdılar ve sonra da güya Devletgiray'ı mevkiinde tutmak bahanesiyle Kırıma asker soktular ve Devlet gir ay yerine Sahibgiray'm biraderi ve Kalgayı bulunmuş olan Şahingiray'ı Kırım Hanı yaptırdılar (1190 Zilhicce ve 1777 Ocak).
kiırım'dan ayrılan Devletgiray, Sarayvize'ye gelerek çiftliğinde oturdu ve dört sene sonra vefat etti. Birinci defasında on bir ay ve ikinci defasında da bir sene on bir ay Kırım Hanlığı yaptı. Vefatında yaşı elliyi geçmişti. 83

Şahingiray

[81] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/32-33
[82] Sabıka Kırım Hanı Devletgiray Han dâme ulüvvühuye hüküm ki: Siz ki ban-ı müşarünileyhsin bundan akdem hıtta-i Kırım'ın zabt ve teshiri
zımnında halen Trabzon valisi vezirim Elhac AH Paşa, maiyyetine müretteb asakir ve donanmây-ı hümâyunumla savb-ı memurenize azimet ve maslahat-ı mezkûrenin itmamında gerek siz ve gerek ahlaf-ı hamaset nişanınız olan selâ-tin-i hamiyyet karin teşmir-i sâid-i ikdam ve himmet edip sizden memul ve muntazar olan nebâhat-i asliyeniz aşikâr olup ancak istihsal-i asâyiş-i ibad için saltanat-ı seniyye ile Rusya devleti beyninde akd-ı müsaleba peziray-ı revabıt-ı nizam olmaktan nâşi beyneldevleteyn sulh ve salâh hasıl olmuştur. Sizin ve maiyyetinizde olan selâtin ve biraderlerinizin sadıkane hizmetiniz bir türlü feramuş olunur mevaddan olmayıp elhaletü hazihi Rusyalu ile inikad bulan müsaleha ve muhadenete binaen sizin ol canibte tevakkuf ve âramınızi mûcib bir bal kalmadığından yanınızda olan selâtin ve karındaşlarınız ile çiftliğinize vürud eylemeniz babında. . . evasıt-ı Şevval sene*1188 (Mühimme 166, s. 255).
[83] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/33-34

II. Devletsiray Hanın torunu ve Topal Ahmed giray Sultan'm oeludur. Biraderi Sahib giray'ın müstakil olarak Kırım Hanlığında bulunduğu sırada Kalgay olmuştu. Şahingiray, Osmanlı taraftarı olmayıp bir müddet Petersburg'ta oturup Ruslarla ünsiyet etmiş ve orada sefahat hayatına alışmış olmasiyle, Devletgiray'ın kaçması üzerine Kırım'a gelmiş ve Rusların Kırım halkını tazyik etmeleri neticesinde hanlığa seçilmiştir.

Şahingiray, Rusların kendisini Kırım Hanı yaptırmak hususundaki lûtuflarına karşı Rus devleti himayesini memnuniyetle kabul edeceğini împaratoriçe II. Katerina'ya yazarak himaye istediğinden, arzusuna muvafakat olunmuş ve bu suretle Şahingiray Rusların kucağına oturmuş/tur.

Hanlığa intihabını müteakib menşur ve teşrifat almak üzere dört Tatar ile yanlarında bir de Rus bulunan bir heyet İstanbul7a gelmişlerse de, hükümet bunun hanlığını meşru bulmayarak esbâk Kırım Hanlarından III. Selimgiray'ı Han yaparak Kırım'a göndermiştir (1191 Zilhicce 1777 Aralık). .

III.Selimgiray(Üçüncü Defa)

Selimeiray hakkında umumî hürmet olmakla beraber, Ruslar kendi adamları olan Şahingiray'ı mevkiinde tutmak istiyerek, kendisini muhafaza için yanma Rus kuvveti bıraktılar ve bu suretle Kırım'da biri Osmanlıların diğeri Rusların tuttukları iki Han bulundu; gayrı tabiî olan bu hal huzursuzluğu mûcib oldu; halk Şahin-giray'ın yanındaki Rus kuvvetlerine hücum ile bir haylisini katleylediklerinden, bu hal Rusların bekledikleri neticeyi verdi ve bu bahane ile Rus Generali Prozervski kumandasiyle Kırım'a asker sevkedildi ve iki taraf arasındaki çarpışma esnasında tutu-namıyacağım anlıyan Selimgiray kaçmağa mecbur oldu (1192 H. 1778 M.).

III. Selimgiray, bundan sonra beş sene daha yaşıyarak yetmiş üç yaşında Vi%esarayidaki çiftliğinde vefat etti (1200 Şevval 1786 Ağustos).

Şahıngiray

Ruslar. Şahinsriray'ı himaye ile tekrar makamına oturttular. Rusların bu müdahalesi Osmanlı-Rus harbini intaç edecek durum arzederken, Fransa'nın tavassu-tiyle 1193 H. 1779 M. de Aynalıkavak köşkündeki görüşme üzerine, Kaynarca muahedesi tenkih suretiyle izah edilip bu arada Şahingiray'ın kayd-ı hayat üzere Kırım Hanlığı kabul edilerek kendisine menşur ve teşrifat yollanmıştır.

Bundan sonra iyice şımaran ve Ruslara dayanan Şahin-giray'ın Tatarların hazmedemiyeceği halleri, frenk usulü üzere hareketi, genç çocukları asker yazarak itiraz edenleri îdam etmesi, şarap içmesi ve saire gibi halleri halka ağır geldiğinden ve onun bu haline karşı küfrüne hüküm yollu verilen fetvalar da halkın galeyanını mûcib olduğundan, vukua gelen ayaklanmada Şahin-giray tutunamıyarak Yenikale ve Kerç taraflarına kaçmış ve yerine Şahingiray'a aleyhdar olan Mraderi Bahadırgiray Han ilân edilmiştir (1196 H. 1782 M.) 84

Bahadırgıray

Halkın Kırım Hanı olarak intihab ettiği (lırgiray'm Hanlığını tasdik için menşur ve teşrifat almak üzere /vin/n'dan istanbuVa. bir heyet gönderildi ise do, Osmanlı hükümeti, kendisine gönderilecek muharreratın on iki mirzanın imzasiyle gelmediğini görerek, istenilen menşur ve teşrifatı göndermedi. Çünkü Şahingiray kaçarken mirzaların bazılarını da beraberinde götürdüğü için imza noksandı.

Şahingiray, kaçtıktan sonra Rus Generali Potemkin'e dehalet etti ve kendisine verilen Rus kuvvetleriyle bizzat Po-temkin de beraber geldi ve Şahingiray o sayede Kırım Hanlığını tekrar elde ederek Bahadırgiray'ı hapseyledi.

Bir müddet sonra, yani Rusların Kırım'ı işgal ettikleri sırada, Bahadırgiray hapisten kurtulup yi&asa'ların yanına gitti, ve nihayet Tekirdağında. ikamete memur edilerek oradaki çiftliğinde vefat etti. Ölümünde altmış dokuz yaşında idi. 85

Şahingiray

---

[84] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/35

[85] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/35-36

Rusların himayesiyle üçüncü defa hanlığa iadeedildi; artık Kırım'ın Rusya'ya ilhakı zamanı gelmişti. 1198 H. 1783 M. de Kırım yarımadası Ruslar tarafından ilhak edilmiş olduğundan, Şahingiray'ın ismen olan hanlığı da
sona ermiştir.

Şahingiray'ın bundan sonraki ak beti, tarihimizin Osmanlı vekayii kısmının onaltmcı bölümünde gösterilmiş olup kendisinin Osmanlı hükümetine ilticasından sonra Rodos'ta katli 1201 H. 1785 M. senesindedir.

Kaplangiray 1707—1708 1713—1716 1730—1736
II. Selimgiray 1743—1748
I II. Kaplangiray
1770
XVIII. Asırdaki Kırım Hanları
Hacı Selimgiray 1670—1677 -1684—1691 1692—1699 1702—1704
II. Menğligİray 1724—1730 1737—1739
I Devletgiray
1699—1702 1708—1713
Saadetgiray
1717—1724
Halimgiray 1755—1758
III. Gazigiray 1704—1707
Kırimgiray 1758—1764 1768—1769
Bahtgiray
1784—1792
(Koban hanı)
I II Fetihgiray
1736—1737
III. Selimgiray 1764—1767
1770—1?71 1777—1778
Selâmetgiray
veya Ahmed çoban
Âdilgiray
Kara devlet-86

[86] Şahingiray

giray
1716—1717
I. Arslangiray
1748—1764

Ahmedgiray
Bahadirgiray
1782
Şahingiray
1777—1783
Şehbazgiray
1789
I Halimgiray
(Gülbün-i hanan müellifi)
III Devletgiray
1769—1770 1775—1777
I Selâmetgiray
1739—1743
Maksudgiray
1767—1768
1771—1773
II. Sahibgiray

XVIII. ASIRDAKİ MEKKE-Î MÜKERREME EMÎRLERÎ

Tarihimizin üçüncü cildinin ikinci kısmında Mekke Emîri Şerif Saad'ın 1113 H. 1702 M. senesine kadar emirlikte kalarak o sırada Mekke kadısı bulunan şeyhülislâm Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi vasıtasiyle yerine S a id'i Mekke emîri tâyin ettirmiş ve yeni
emîre 1114 Cemaziyelâhır (1702 Ekim) tarihli tâyin fermanı gönderilmiştir.
Mekke emirliği için bir kısım şerifler arasındaki ihtiras, Hicaz asayişini her zaman karıştırmakta olduğundan, Şerif Said'in babasından sonra Mekke emîri olması ve bu suretle emirliğin babadan oğula irsî şekilde intikali hoşnutsuzluğu mûcib olmuştu.

Emirlikteki bu değişiklik sebebiyle Şerif Sâad'in yeğeni Şerif Abdülmuhsin bin Ahmed îbn-i Zeyd, Cidde paşasının yardımiyle amcasının kuvvetlerine galebe ederek Mekke'yi işgal eylemiş ise de, hükümet tarafımlan Mekke emirliği fermanı Şerif Abdülkerim bin Mehmed adına gelmiştir (1116 Rebiul-evvel ve 1704 Temmuz) fakat Mekke'den kaçan Şerif Said'in babası Şerif Saad, Urban'dan topladığı kuvvetlerle Mekke üzerine yürüyerek. emir Abdülkerim'in kuvvetlerine galebe çalıp emirliği elde etmiş ise de, on sekiz gün sonra vefat ettiğinden oğlu Şerif Said ikinci defa Mekke emîri tâyin edilmiştir (1116 Zilhicce).

Şerifler, emirliği inhisarı altına alan ve Zevi Zeyd ailesinden olan Şerif Saad ailesine karşı cephe almış olduklarından, hükümet buradaki gailenin büyümesinden korkarak âdeta cebrî surette emirliği elde eden Şerif Said'den memnun olduğunu beyan etmekle beraber, Mekke emirliğine bütün şeriflerin de memnun olacakları Al-i berekâtftan bulunan sabık emîr Abdülkerim bin Mehmed'i tekrar tâyin eylemiştir (1117 H. - 1705 M.),

Şerif Abdülkerim 1123 H. - 1711 M. tarihine kadar emirlikte kalmış ve Şam valisi Nasuh Paşa ile aralarının açılmasına mebni onun yazmasiyle azlolunarak yine Zevi Zeytfden Şerif Said bin Saad tekrar Mekke emîri olmuştur.

1129 Rebiulahırda (1717 Mart) Şerif Said'in vefatı üzerine sabık emîr Şerif Abdülkerim bir.hamle yapıp emirliği elde etmek istediyse de, emirlik menşuru Said'in büyük oğlu Şerif Abdullah namına gelmiştir.

Bundan sonra Mekke emirliğini elde etmek için Zevi Zeyd ve Âl'i berekâftan gelen emirlerin ve aynı ailelerden olan şeriflerin birbirleriyle uğraşmaları yüzünden sık sık tebeddülat olmuş, yalnız Şerif Mes'ud bin Said'in emirliği on sekiz sene sürdüğünden, Mekke ve havalisi şeriflerin rekabetinden azade kalarak sükûnete kavuşmuştur. Şerif Mesud 1165 H. -1752 M. senesinde vefat etmiş ve kardeşlerinin muvafakatleriyle yerine Şerif Mesaid bin Said intihab edilerek kendisine emirlik berat gönderilmiştir. Buna karşı yeğeni Mehmed bin Abdullah muhalefete kalkıp silâha sarıldı ise de, muvaffak olamıyarak itaate mecbur olmuştur.

Şerif Mesaid iki üç ay kadar biraderi Şerif Cafer'in emirliği müstesna olarak, on dokuz sene emarette kalmış, müdeb-birâne hareketi ve

Urban üzerindeki nüfuzu sayesinde hem Hicaz'ı ve hem de Osmanlı hükümetini idare etmiş ve aleyhine hareket eden Al-i berekâftan Şerif Abdullah bin Hüseyin'i bertaraf etmiştir. Şerif Mesaid 1184 Muharrem 27 ve 1770 Mayısında vefat etmiştir^

Malûm olduğu üzere, bu tarihlerde hükümet 1182 H. - 1768 M. seferi diye meşhur olan Rus seferiyle uğraşarak ordunun mağlûbiyetten mağlûbiyete düşmesi sebebiyle Şerif Mesaid'in ölümü üzerine Mekke emîrliğindeki hâdiselere bakacak durumda değildi; bundan başka, Mısır'da Bulutkapan Ali Bey isyan ederek kendisini hükümdar îiân eylemiş olduğundan, Mısır ve Hicaz ahvali de karışmıştı.

Şeriflerin Al-i berekât denilen kolundan olup Mısır'da oturmakta olan Şerif Abdullah bin Şerif Hüseyin, Bulutkapan Ali Bey'in mûtemed kumandanlarından Ebüzzeheb Mehmed Bey ile sevkedilen kuvvetlerle Mefefee'ye gelerek, sahte bir fermanla Mekke emirliğini ilân eylemiştir.

Şerif Mesaid, vefatından evvel yerine kardeşi Abdullah bin Said'in emîr olmasını vasiyyet etmişti; fakat kardeşleri bunu istemiyerek diğer kardeşleri Şerif Ahmed bin Said'in
emirliğini muvafık görerek bunu hükümete arz etmişlerdi; işte bu sırada elinde bir sahte menşur ve fermanla Mısır'dan gelen Şerif Abdullah bin Şerif Hüseyin, Emir Ahmed'in yerine kendisinin Mekke emîri olduğunu ilân eylemiştir (18 Rebiul-evvel 1184 ve Temmuz 1770).

Şerif Abdullah'ın sahte emirliği üç ay kadar sürmüş ve bu sırada Şerif Ahmed'in beratı gelmesi üzerine vaziyet anlaşılmış ve Mısır kuvvetlerinin avdeti sebebiyle Şerif Ahmed başına topladığı kuvvetlerle Mekke'ye girip Şerif Abdullah'ı kaçırarak emirliği elde etmeğe muvaffak olmuştur.

Şerif Ahmed, Mekke emirliğinde rahat edememiştir; buna karşıda yeğeni, yani Mesaid'in oğlu, Şerif Sürür meydana çıkarak kendisini epey uğraştırmış, cesur ve cüretkâr olan Şerif Sürür, 1186 Zilkade ve 1773 Şubatta Mekke'yi işgal ile onsekiz yaşında Mekke emirliğine intihap olunarak emirliği hükümetçe de tasdik edilmiştir.

Şerif Sürür, yedi sene amcası Şerif Ahmed'le uğraşmış, nihayet Ahmed'i yakalıyarak hapsetti ip amcasına yardım eden Urban'ı tedip eyliyerek iyi idaresi ve hac yolunu selâmette tutması hasebiyle

hükümetçe sevilmiştir. Şerif Sürür onalti sene Mekke emirliği yaptıktan sonra otuz beş yaşında vefat etmiştir (12 Rebiulâhır 1202 ve 21 Mart 1788).

Şerif Sürur'un yerine şeriflerin intihabiyle kardeşi Şerif Galib bin Mesaid seçilmiş ve emirliği hükümetçe de tasdik olunmuştur; fakat bunun emirliğine karşı da yine diğer şerifler ve biradt rzâdesi olup külah kapmak isteyenlerin tahrikleriyle henüz on iki yaşında bulunan Abdullah bin Sürür amcasına karşı koyup mlicadeleye kalkıştı. Şerif Galib ile Abdullah bin Sürür taraftarları arasında Mekke içinde dört gün dört gece muharebe olup atılan kurşunlardan Hacer-i eusad'in bir köşesi kopmuştu; neticede Şerif Galib muhaliflere galebe çalarak vaziyetini kuvvetlendirdi ise de, bu defa İYeceTden doğru yayjlan VehhabPleTİn tehdidiyle karşılaştı ve bu tehlikeli durumu hükümete bildirerek yardım istedi.

Şerif Galib'in emirliği zamanında Mekke, Medine ve havalisi VehhabVleria işgaline uğradı ve buraların istirdadına Mısır valisi Mehmed Ali Paşa memur edilip Mekke emirliği ayrı bir şerif ailesinden ve Zevi

Osmanlı hükümdarlarının îslâm halifesi olarak tanınmalarına mebni Hicaz kıtasındaki asayişin teminine ve muhtelif îslâm bölgelerinden gelen ziyaretçilerin emniyet içinde hac farîz sini ifa etmeleri hususunda göstermiş oldukları gayrete rağmen, mâalesef çok zaman burası ve bilhassa Mekke ve havalisi asayişsizlik içinde kalmıştır.

Bu asayişsizlik, Urbanın yağmacılığından ileri gelmekle beraber, çok zaman emrliği elde etmek isteyen şeriflerin mücadeleleriyle vukua gelmiş ve bunlardan herhangi bir tarafın Urbanı elde etmeleri bu yağmacıların Mekke, Taif ve diğer şehirleri yağmalamaları ve kan dökmelerine sebep olmuştur. Kısa olarak söylemek lâzım gelirse, .Hicaz'daki asayişsizliğe Urbandan ziyade şeriflerin mücadeleleri sebebiyet vermiştir.

Osmanlı hükümeti, şerif intihabı işinde ya Şom valisi ve emirülhaccm yahut Mısır valisinin veyahut da şeriflerin tavsiye ettikleri birisinin gösterilmesiyle Mekke emîri tâyinini yapmış ise de, bu tâyine karşı aksülâmeller de vukua gelmiş ve devletin başına gaileler açılmıştır; bilhassa Osmanlı hükümeti^ haricî bir harb işiyle meşgul olup mağlûbiyet de zuhur, ettiğine göre, Hicaz işini oluruna bırakarak galip

gelene menşur göndermek yolunu tutmuş ve o menşur gönderilene karşı bir muHalif çıkıp galebe ettiği takdirde, mahallinden gelen bir mahzarla onun da emirliğini tasdik cihetine gitmiş ve bu suretle merkez zayıfladıkça buradaki hükümet nüfuzu da kırılarak idare-i maslahat tarafına gidilmiştir. 87

XVIII. ASIRDA EFLÂK VOYVODALIĞI

Bir İcmal

Karlofça muahedesiyle Avusturyalılar Erdel yani Trans'ilvanya'yı elde ederek bilhassa Eflâk hududuna dayanmışlardı; bundan dolayı Eflâk ve Boğdan voyvodaları, metbûları olan Osmanlı devletinin zayıflamasından dolayı vaziyete göre iki yüzlü siyaset takip ediyorlar; evvelkisi Avusturya ve diğeri de Rusya'ya, meylederek imparatorlarla gizlice muhabere eyliyorlardı. Bundan dolayı hükümet o tarihlere kadar mahallî kanunlara göre intihapla tâyin etmekte olduğu voyvoda tayini usulünü değiştirerek, yerli voyvodalara karşı emniyetsizlik sebebiyle hükümet işlerinde hizmet gören istanbullu Fenerli Rum-lardan voyvoda tâyin etmeğe başlamıştı.
1693 de aslen Tatar olan Kostantin Kantemir öldükten sonra, yerine Boğdan voyvodalığına oğlu Demetriyos Kantemir voyvoda intihap edilidiyse de, Osmanlı hükümeti bu intihabı tasdik etmedi ve bu yüzden çıkan isyan üzerine Demetriyos Rusya'ya, kaçtığından, hükümet Boğdan'ın voyvoda intihabmdaki hakkım kaldırarak bundan sonra voyvodaları kendisinin tâyin edeceğini ilân etti ve ilk olarak divan-ı hümâyun tercümanlarından Nikola Mavrokordato'yı Boğdan voyvodalığına tâyin eyledi.Daha sonraki tarihlerde Osmanlı satvet ve nüfuzu azaldıkça
gerek Rusların ve gerek Avustuıyahların tesirleriyle bu Fenerli Kumlar arasında da metbuları aleyhine çalışan voyvodalar görüldü.Bu hususta Osmanlı hükümetinin idare tarzının bozukluğunun,verilen emirlerin dinlememesinin de tesiri vardı. Osmanlı hükümetinin kendisine bağlı bildiği Fenerli'lerden voyvoda tâyin etmesi, Eflâk ve Boğdan'da iyi karşılanmamıştı; halk bu yabancı beylere karşı nefret

[87] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/38-41

duyuyordu; buna rağmen bir buçuk asra yakın bir zaman bu yerli voyvodaların bir çoğunun hıyaneti, Osmanlı hükümetini bu yola sevketmişti; fakat FenerlVler de voyvodalıkları idare cihetinden evvelkileri aratmışlardır.

Fenerli voyvodalar, birbirlerine rakip aileler arasından gönderildiklerinden, bu rakip aileler hükümet erkânına sokularak türlü türlü desiselerle rakiplerini yıkıp voyvodalığı elde etmek ve halkı soyarak hem keselerini doldurmak, hem de hamilerini doyurmak için çalışmışlardır. 88

VOLVODALAR

Kostantın Brankovano

Osmanlı hükümeti 1110 H. -1699 M. de Kalofça muahedesini akdettiği sırada, Eflâk voyvoda'lığında Kostantin Brankovano Basaraba bulunuyordu89. Brankovano, büyükharbte düşman tarafına gizlice zahire ve saire vermek suretiyle metbûu aleyhine hareket etmiş olmasına rağmen, nüfuzuna mebni bu hareketine göz yumulmuş90 ve hattâ hakkında fazlaca teveccüh gösterilmiş ve bu suretle seleflerinden hiç birisine nasib olmayan bir itimada mazhar olarak voyvodalığı yirmi beş sene devam etmişti. Hakkındaki teveccühe mebni 1114 Zilhicce ve 1703 Mayısta davet edilerek İstanbul'a, gelmiş 91 ve birkaç ay kaldıktan sonra mu-azzezen yine Eflâk'a gönderilmişti92.

[88] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/41-42

[89] Eflâk voyvodaları cetvelinde buna Rumence Brankovano denilmekte olup Nusretnâme ile Raşid tarihinde ve Mühimme^kayıtlarında Kostantin diye zikredilmektedir. Hammer, Brankovan Kantakuzen Basaraba diyor

[90]Brankovan büyük harbde Osmanlı devleti aleyhine Ruslar ve Âvus-turyalılarla gizlice ittifaka teşebbüs etmiş ve her ihtimale karşı bütün hazinelerini hudut kalelerinde sakladığı duyulmuştu.

[91] Bu husustaki hüküjtn sureti (Mühimme 124, s. 101). Eflâk voyvodası Kostantin voyvodaya hüküm ki :

Mülk-i mevrusum olan Eflâk ve Boğdan memleketlerine voyvoda olanlar atabe-i aliyye-i husrevnâme yüz sürmek mûtad-ı kadim, olmağla sen ki voy-voda-i merkumsun sen dahi gb deb-i kadim üzere gelip südde-i seniyye-i sipihr irtifaıma rûmal eylemen için hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunumla ferman olmağın husus-ı mezbur için küçük mirahorum olan Selim dâme mecdühu tâyin ve irsal olunmuştur; imdi emr-i şerifim vusulünde... boyarlardan birini vekil nasbedip sen kendin, mumaileyh ile kalkıp gelip paye-i serir-i saadetmasır-i mülükâneme yüz sürüp bu kaide-i kadimeyi eda ve tekmil eyliyesin. evahir-i Zilhicce 1114

[92] 3 Mühimme 124, s. 211, sene evahir-i Safer 1115 * (Edirne'den Eflâk'a kadar yol üzerindeki alâkadarlara hüküm).

Harb içinde on iki sene hem Osmanlı hükümetini ve hem de düşman tarafını idare etmiş olan Brankovano'ya karşı sevgi gösteren II. Mustafa, harbden sonra onu âdeta kayd-ı hayat şartiyle voyvodalıkta bırakmıştı; epey aleyhdarları vardı; bunlar kendisine karşı diş biliyorlardı; fakat hükümetin voyvodaya emniyeti olduğundan, bir şey yapamıyarak fırsat bekliyorlardı. O taraflara âid bütün hudud işlerinde kendisinin mütaleası alınıyordu; Boğdan'a da damadı Duka Bey voyvoda tâyin edildiği için nüfuzu büsbütün artmıştı.

îşte kendisine karşı gösterilen fazla tevveccühten dolayı kabaran Brankovano Voyvoda, kendisine kıral dedirtip para kestirerek hem-hudut hükümdarlarla münasebetlerde bulunmağa başlamıştı.

Brankovano Voyvoda, Ruslarla yapılan Prut muharebesine takaddüm eden günlerde Büyük Petro'yu Boğdan'a. girmeğe teşvik edip [93]Rus kuvvetlerinden kendi tarafına bir miktar kuvvet getirterek kendisinin de bunlara ilâve etmiş olduğu askerlerle tbrail kalesini işgal ile yakıp halkını esir etmesine mebni, muharebe esnasında bu hiyanetine göz yumulmuş, bunu la bera-kendisine karşı îtimad zail olmuştu.

Uzun seneler voyvodalıkta bulunmuş olan Kostantin Brankovano'nun derhal azli bunun komşu memleketlere kaçmasına sebebiyet vereceğinden, Prut muharebesinden sonra da Ruslarla olan ihtilâfa mebni kendisine ses çıkarılmıyarak güler yüz gösterilmek suretiyle avutulmuştu. Nihayet zamanı gelince (1126 Rebiulevvel (1714 Mart) azlolunup metbuuna karşı düşmanla işbirliği yaptığından ve bundan başka halka karşı mezaliminden dolayı katli hakkında verilen fetva ile beraber o tarafların ahvaline vakıf Mustafa Ağa gönderilmiştir [94].

Hükümet Kostantin Brankovano'nun azli dolayısiyle silâha sarılması ihtimalini düşünerek Rumeli beylerbeğine tedarikli bulunmasını bildirdiği gibi, voyvodanın gönderilen memura teslim edilmesi için Eflâk başpapaziyle boyarlarına ve diğer alâkalılara da hükümler

---

[93] îbnülemin tasnifi, Hariciye vesikaları No. 1114.

[94] Bâdelyevm devlet-i aliyyenin gaza ve cihad için bir tarafa hareketi vukuunda meafurun memâlik-i mahruseme mazarratından emniyyet mürtefi olup... bilfiil Şeyh-ül İslâm Mevlâna Mahmud'dan istifta olundukta Sul-tan-ı Müslimin hazretlerinin yine taife-i kefereden bir taife itaat etmeleriyle taraf-ı saltanat-ı aliyyeden kendü cinslerinden biri üzerine voyvoda tayin olunup ve taraf-ı saltanat-ı seniyye ile içtima ve ittifak ve ahd ü misak üzere iken mezkûr voyvoda hiyanet ve fesadata sülük ve âdây-ı din ü devlet olan kefere ile müttefik olup imdat ve ianet ve kıla-ı Sultaniyeden bazısını tahrip... ağniya ve fıkara ve reayanın emvalini nehb ve garet ve katl-i nüfus eyleyip beynennas şuran îka ve müfsid-i sâi filarz olduğu şer'an sabit olsa mezkûr voyvodanın şer'an katli vacibtir, tehirinde esemm-î azîm vardır deyu fetva vermekle... (Mühimme 120, s. 202, evail Rebiulevvel 1126).

göndermiş ve aynı zamanda Rumeli valisi, Kırım Hanı Kaplangiray da vaziyetten haberdar edilmiş ve Eflak boyarlarına da yazılmıştır95.
Koca Mustafa Ağa'ya verilen fermanda tâyin edilecek voyvodanın isim yeri açık bırakılarak vaziyete göre boyarlardan birisinin tâyini onun reyine havale olunmuştur. Eflâk'a, giden Koca Mustafa Ağa, alayla voyvodanın sarayına giderek kendisini karşılayan voyvodaya azlini tebliğ eyliyerek tstanbuPa. götüreceğini söylemiş ve bu suretle boyarların karariyle Bran-kovano'yu tevkif ettirip karşısında durmakta olan boyarlardan îstefan'i voyvoda yapmıştır 96.

Sabık voyvoda derhal Bükreş'ten çıkarılarak icabında nefsini muhafaza için beslemekte olduğu iki bin kadar Sirke Kazağı derhal dağıldı; Mustafa Ağa, Kostantin Brankovano'yu ailesiyle beraber İstanbul'a, getirdi (17 Rebiulâhır 1126 ve 28 Nisan 1714).
Kostantin, evvelâ iki yüz kadar adamiyle Yedikule^de hap-solunup bütün emvali müsadere edildikten sonra Yedikule'dçn alınarak Bostancıbaşı çardağında da bir müddet alıkonulduktan sonra, adamlariyle tersane zindanına konuldu ve nihayet 16 Şaban 1126 Ağustos 1714 de dört oğlu ve baş boyariyle birlikte Yalı-köşkü önünde boyunları vurularak teşhir edildikten sonra cesedleri denize atıldı ve zevcesiyle kızları da Bursa?da oturmak üzere oraya gönderildiler97.

Îstefan Kantakuzan

Kostantin Brankovano'nun yerine tâyin olunan îstefan Kantakuzan'e98 büyük imparahor Mehmed Ağa ile bir fermanla voyvodalık menşuru yollanarak hükümeti tasdik edildikten sonra sele-finin bütün mal, mülk ve servetinin bir defterinin yapılması ve Eflâk

---

[95] Mühimme 120, s. 202 ve Îbnülemin tasnifi. Hariciye vesikaları No. 112, 113 ve 114.
[96] Bu hususta Nusretnâme şöyle diyor :
"...Mustafa Ağa alayla Bükreş'e Kostantin'in sarayına varıp voyvoda kendisini karşılamış ve Mustafa Ağa ilk söz olarak padişahımız seni beylikten azl ve ehl ü ıyalinle İstanbul'a, istedi; muhalefet ederseniz Kırım Hanı Rumeli askeri huduttadır, demesi üzerine Kostantin'i tevkif ile bir odaya hapsettiler; bunu müteakib Mustafa Ağa karşısında duran Îstefan adındaki Ispadarbaşıya padişahımız seni Eflâk voyvodası nasbetti diyerek arkasındaki hil'ati giydirdi..." İbnülemin tasnifi hariciye vesikalarında Kostantin'in azl ve tevkifi için büyük Mirahor Mehmed Bey'in gönderildiği kaydediliyor (îbnülemin^ Hariciye vesikaları No. 112, 113). Mehmet bey'inyeni voyvoda'ya voyvodalık beratı götürmüş olduğu iki not aşağıdaki hükümde görülüyor.
[97] Nusretnâme* den.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/42-45
[98] Buna fermanda îstonikoğhı İstefan denilmekledir. Istonik, Çaşnigir-başı yani sofracıbaşı demek olup aynı zamanda bir rütbedir.

halkının himaye edilmesi tavsiye olundu99 ve daha sonra da kendisine hil'at gönderildi.100

Rumenlerden son Eflâk voyvodası olan îstefan Kanta-kuzen, bir buçuk sene kadar voyvodalık etti ve 4 Muharrem 1128 ve 30 Aralık 1715 te, yani Avusturya ile yapılan seferin başında azlolunarak yerine 10 Muharremde (5 Ocak 1716) Boğdan voyvodası İskerlet (Skarlat) oğlu Nikolaki tâyin edilip sabık voyvodanın da hesabını görerek İstanbul'a, gelmesi emrolundu101. Istefan, gönderilen ferman üzerine İstanbul*a. gelerek Fener'de oturdu; fakat yeni Eflâk voyvodası Nikola Mavrokordato tarafından gönderilen mektublarda sabık voyvodanın Avusturyalılarla gizlice muhaberelerde bulunmuş olduğuna dair elde edilen vesikalar hükümete yollanmış olduğundan, bu suretle hıyaneti sabit olan tstefan Kantakuzen, babası ile birlikte konaklarmdan alınarak 29 Muharrem 1128 ve Ocak 1716 da Hasbahçe"1-deki Bostancıbaşı dairesinde hapsolunarak 17 Cemaziyelâhır (29 Mayıs 1717) babasiyle beraber boğulup cesetleri denize atılmıştır102. Bu yüzden Mavrokordato ve Kantakuzen aileleri arasındaki husumet şiddetlenmiştir. 103

[99] îstefan voyvodaya hüküm ki:
Sen ki mumaileyhsin rikâb-ı hümâyunumda bilfiil büyük mirahorum olan... Mehmed dâme mecdühu taraf-ı hümâyunumdan memur olduğu üzere vilâyet-i Eflâk'a senin voyvoda nasbolunduğunu îlâm eyleyip ve senden her veçhile sadakat ve istikamet ile hizmet memul olmağla imdi işbu emr-i şerifim vusulünde selefin Kostantin voyvodanın ve oğullarının ve adamlarının gerek nukud ve gerek natık ve samit ism-i mal itlak olunur bilcümle emval ve eşya ve emlâk ve devab ve mevaşilerinden asla ve kata bir nesneleri mektnm kalmamak üzere cümlesi büyük mirahorum Mehmed dâme mecdühu marifetiyle tahrir ve defter ettirip Ve uhdene lâzım geldiği üzere Eflâk memleketinin hıfz ve harasetinde ve reaya ve berayasımn hümayet ve siyanetlerinde... ve sair fermanım olan hidemât-ı alîyyemin tetmim ve temşitinde bezl-i vus-u kudret eylemen babında fermân-ı âlişanım sâdır olmuştur (Mühimme 120, s. 168 sene 1126 evahir-i Rebiuîevvel).

[100] Mühimme 120, s. 176.

[101] Bu hususa ^.aîr olup üzerinde "mucibince tevcih oluna" hatt-ı hümâyunu yazıh 4 Muharrem 1128 tarihli telhis sureti:
Arz-ı bende-i bîmiktar budur ki şevketlu, kudretlu inayetlu, mehabetlu pâdişâhım,
Eflâk voyvodalığı halen Boğdan voyvodası olan îskerletoğlu Nikolakî voyvodaya ve Boğdan voyvodalığı sabıka Boğdan voyvodası olup bu tarafta meks üzere olan Mihal voyvodaya avatıf-ı aliyye-i şahanelerinden inayet ve ihsan-ı hümâyunları buyrulmak münasib olmağın zikrolunan voyvodalıklar veçhi meşruh üzere tevcih ve halen Eflâk voyvodalığından ref olunan îstefan hesabını görüp bu tarafta ikamet eylemek üzere gelmesi için emr-i şerif-i âli-şanları ısdar ve irsaline izn-i hümâyun-ı mülükâneleri erzanı buyrulmak babında emr-i ferman.. . 14 Muharrem 1128 (Cevdet Tasnifi, Hariciye vesikaları, No. 3752).

[102] Nusretnâme.

[103] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/45-47

Nikola Mavrokordato

îstefan Kantakuzen'in yerine Boğdan'dan Eflâk Voyvodalığına nakledilen Nikola,yerli voyvodalara alışmış olan halk tarafından iyi karşılanmadığı gibi, hiyaneti sabit olan îstefan Kantakuzen'in îdamına sebep olduğundan dolayı da kendisine nefretle bakılıyordu; bundan dolayı Kantakuzen ailesi ve taraftarları Niko-la'yı devirmek için faaliyete geçtiler; Avusturya ile devam eden muharebe dolayısiyle Nikola'ya karşı muhalefete kalkan bazı Eflâk boyarları, yani Rumen zadeganı, isyan ile Avusturyalılarla birleşmişlerdi104.
Eflâk âsileri Avusturya kuvvetleriyle birlikte ansızın Bükreş'i basarak Voyvoda Nikola'yı esir edip götürdüler; bunun üzerine hükümet N ik o 1 a'nın yerine rjiraderi Y a n a ki (Jan, Yuvan)yi tâyin ederek göndermiş 105 ve keyfiyet Erzurum valisi olup Yergöğü muhafazasında bulunan Vezir M e hm e d Paşa'ya ve diğer alâkadarlara bildirilmiştir106.

İskerletzade Yanaki

Yeni voyvoda Yanaki'yi makamına oturtmak IskerletzadeYanaki Sm Kırım Hanı Kaplangiray ile yeniçeri ağası olup kendisine vezirlik

[104] Kalgay Safagiray Sultan dâme ulüvvühuya hüküm ki: .
Din ve devlet-i aliyyemizin düşmanı olan Nemçe mehazili canibinden »«.*- namında bir kaptan vilâyet-i Eflâk muzafatmdan Oltu (Olt) suyunun verasında vaki boyarlar ve reaya eşkiyası üzerine müstevli ve anlar dahi takib ve Niğebolu ve Rahva mukabilinde ve havalilerinde vaki kasabat ve kuraya gelip ehl-i İslâm ile muharebe ve mukatele ve katl-i nüfus ve nehb ve garet-ı emval ile îsal-i haşarata mübaderet eylemeleri üzerine Müfti Ebu İshak İsmail Efendi tarafından verilen fetva üzerine tediplerine hüküm yazılan Kalgay Safagiray memur edilmiştir (Mühimme 126, s. 28, sene 1129 evasıt-i Cemaziyelevvel). Bu husus hakkında Niğebolu sancağı mutasarrıfı Vezir ibrahim Paşa'ya ferman gönderilmiştir (aynı Mühimme, s. 30).
[105] Eflâk voyvodası olan Iskerlet-zâde Yanaki'ye hüküm ki: Halen vilâyet-i Eflâk voyvodalığı avatıf-ı aliyye-i husrevanemden mukaddema biraderine tevcih olunduğu veçh üzere sana inayet ve ihsanım olmağla biran evvel senin makarr-ı hükümetine takrir ve istikrarın hususu nâme-i hümâyun-ı nıülâtefet nümunumla cenab-ı emaretmaab.. . Kaplangiray dâme maalîhiye tevcih ve sipariş ve voyvodalığın beratı dahi muaccelen tahrir ve derakap tarafına irsal olunmak üzere olmağın imdi memur olduğun üzere acaleten kalkıp Han-ı müşarünileyhin İnzimam-ı rey-i ali-i hanileri ve taraflarından tâyin olunacak asakir-i tatar ile biran evveF makarr-ı hükümetine varıp... evasıt-ı Zilhicce 1128 (Mühimme 125, s. 94).
[106] Mühİmme 125, s. 94, 149, 159.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/47-48

verilen Hüseyin Paşa memur edilmiştir. Yanaki, 1129 Muharrem ve 1716 Aralık ibti-dalarıda İstanbul'dan çıkarak Eflâk'a, gitmiştir107.
Avustu yalılara karşı mağlûbiyet sebebiyle Eflâk'ın durumu nezaket kesbettiğinden, yeni voyvoda, âsi boyarların aflarını hükümetten rica eylemesi üzerine dediği yapılmıştır108.

Yanaki Voyvoda 1131 Rebiulevvel ve 23 Şubat 1719 da vefatına kadar Eflâk voyvodalığında kalmıştır.
Pasarofça muahedesi'nin onikinci maddesi gereğince esir edildikten sonra Erdel yani Transilvanya'da mahbus bulunan sabık voyvoda Nikola'nm Avusturya asilzadelerinden olup Osmanlı- lara esir düşerek YediJcule'de mahbus bulunan Baron Ştain (Stein) ve Baron Petraş (Petrasch) ile Eflâk hududunda mübadeleleri takarrür ettiğinden, keyfiyet Yanaki'ye yazılmıştır109.
Nikola Mavrokordato, esaretten avdetinde Edirne'ye uğrayıp devlet erkâniyle görüştükten sonra İstanbul'daki evine gitmiştir110. Voyvoda Yanaki Pasarofca muahedesi esnasında vücuduna lüzum hasıl olup murahhaslar tarafından davet edildiği takdirde yerine emin hir boyarı vekil bırakarak sulh müzakeresi mahalline gitmesi kendisine yazılmıştır111.

---

[107] 2 Mühimme 125, s. 121. Rumen tarihlerinde Yanaki veya Jan Mav-rokordato, Nikola'nıri kardeşi değil, yeğeni olarak gösterilmiştir.
[108] Mühimme 126, s. 3, sene, 1129 Rebiulâhir ortaları
[109] Eflâk voyvodası Yanaki voyvodaya hüküm ki :
I)evlet-i âliyyemle Nemçe çasarı beyninde işbu 1130 senesi mâh-ı Şabanının yirmi ikinci gününde akd-i müsaleha ve müsaleme ile tarafeyinden alınıp verilen temessüklerin pn ikinci maddesinde Erdel'de mahbus olan karındaşın Nikola voyvoda yanında olan evlâd ve etbaiyle maan Yedikule'de mahbus olan Baron İsteyin ve Baron, Petraş ve yanlarında olan adamlariyle maan mübadele olunmağla tarih-i temessükteno otuz bir güne değin Eflâk hududunda mübadele ve tahlis olunalar deyu mastur ve mukayyed bulunmağın mesfuran baronlar yanlarında olan adamlariyle hapisten ihraç ve mübaşir tâyin olunan Hüseyin zîde mecdühu ile tarafına irsal olunmağla vusullerinde Erdel tarafına haber gönderip karındaşın mesfur Nikola voyvodayı yanında olan evlâd ve etbaiyle maan Eflâk hududunda tarafından münasib görülen mahalde teslim ve tesellüm ile itmam-ı hizmet eyledikten sonra mübaşir-i mumaileyhi der-i devletime irca ve voyvoda-i mezkûrı dahi varup evlâd ve etbaiyle hanesinde sakin olmak üzere istanbul'a, irsal eylemen babında fermân-ı âlişanım sadır olmuştur. 1130 evasıt-ı Ramazan (Mühimme 127,'s. 194).
[110] Mühimme 127, s. 220 sene 1131 evasıt-i Şevval.
[111] Eflâk voyvodası Yanaki voyvodaya hüküm ki :
Sen ki voyvoda-i mumaileyhsin memur olduğun üzere varup vilâyet-i mezburenin zabt ve rabtmda ve reayanın himayet ve sıyanetinde ve sair uhdene lâzım gelen hususlarda mecd ve sâi olup devlet-i aliyyemle Nemçe çasarı beyninde mükâleme-i sulh murahhasları olan Şıkkısâhi defterdarı îbrahim dâme uluvvühu ve şikkısâlis defterdarı Mehmed zîde uluvvühu tarafından mükâleme-i sulh ve salâh için seni <Javete adam vardıkta yerini îtiınad eylediğin kimesneye tefviz ve sipariş ve sen murahhasların yanlarına varup mükâleme-i sulh ve salâha dair olan ehvalde nıumaileyhima ile hizmet-i âliyyemde bulunmağa bezl-i iktidar eylemen babında ferman-ı âlişamm sâdır olmuştur (Mühimme 126, s. 259, sene evail-i Muharrem 1130).

Yanaki'nin sadıkane hizmeti dolayısiyle voyvodalığı 1131 Ramazan ihtidasından (1719 Haziran 18) başlıyarak 1133 Ramazanı ihtidasına (1720 Haziran 7) kadar üç sene müddetle temdid edilmiş ise de, daha bu uzatılmış müddete başlamadan evvel, yani 3 Rebiulâhır 1131 ve 23 Şubat 1719 da vefatı vukua geldiğinden, yerine ikinci defa biraderi yahut yeğeni olup esaretten avdet etmiş olan Nikola tâyin olunmuştur (2 Mart 1719) 112.

Nikola Mavrokordato (İkinci Defa)

Âlim ve edip bir zat olan 113Nikola voyvoda 14 Eylül 1730 Rebiulevvel 1143 senesinde vefat etmiş114 ve yerine oğlu veya yeğeni olan Kos-tantin voyvoda tâyin olunmuştur115.

Kostantin Mavrokordato(Birinci Defa)

Kostantin'in voyvodalığı, Patrona Halil'in isyanı ve Nevşehirli Damad ibrahim Paşa'mn katli ve III. Ahmed'in saltanattan çekilmesi dolayısiyle devlet merkezinin karışık bir zamanına ve idarenin âsilerin hüküm ve nüfuzları altında cereyan ettiği günlere tesadüf etmişti. Bundan dolayı Kostantin, tâyininden bir ay sonra âsilerin istekleri üzerine azlolunarak yerine Nikola'nın düşmanı olup Kuruçeşme'deki yalısında oturmakta olan sabık Boğdan voyvodası Mihail Rakoviça,

---

[112] Mühimme 127, s. 299 ve 356 ve Nusretnâme, 1131 vekayii arasında. Nikola'nın voyvodalığa tâyini münasibetiyle Eflâk boyarlarına da bir ferman gönderilmiştir (Mühimme, 127, s. 355).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/48-49

[113] Nikola, Karlofça muahedesinde tercüman ve aynı zamanda murahhas olan Aleksandr MaVrokordato'nun oğlu olup âlim, edip ve değerli bir şahsiyet idi. Âyinler adlı eseri yeni Grek edebiyatında mühim bir mevki kazanmıştır, konağı âlim ve ediplerin toplantı yeri idi. Hammer (Almanca tab'ı), c. 7, s. 351).
1137 H. - 1724 M. tarihine kadar Eflâk voyvodalığının vergisi üç taksitte verilmek üzere senede yüz kırk bir bin yedi yüz onsekitf kuruş iken, Nikola bu tarihten itibaren elli bin kuruş daha ilâveyi kabul etmiştir (Mühimme 133, s. 24).

[114] Hammer (Almanca tab'ı), c. 7, s. 351 de Nikola'nın vefatı 14 Eylül 1730 gösterildiği gibi Subhi Tarihi de 1143 Rebiulâhır ve 1730 Ekim olarak göstermiştir. Vefatının İstanbul'a bildirilmesi sebebiyle Subhi ihtimal bu tarihi kaydetmiştir.

[115] Hammer, Kostantin'i, Nikola'nın yeğeni ve Jan'ın oğlu olarak gösterir (Almanca tab'ı, c. 7, s. 396). Osmanlı kayıtları ve tarihleri Nikola'nm oğlu olduğunu yazarlar. Kostantin'in babası olarak gösterilen Jan, Nikola'nın Boğdan voyvodası olması üzerine 1709 da divan-ı hümâyuna tercüman olmuştu
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/49

Patrona'ya bol para vermek suretiyle Ötedenberi arzu ettiği Eflâk voyvodalığını elde etmiştir (1147 Rebiulâhır ve 1730 Ekim) 116

Mılıaıl Rakoviça

Rakoviça bir seneye yakın voyvodalıkta kaldı: Patrona Halil'e rüşvet vererek elde ettiği bu makamda hem halkı soymak ve hem de hazineye fazla gelir temin etmek için çalıştı; kendisi, vurgunlardan başka esasen kaldırılmış olan sığır vergisini tekrar ihdas ederek dört vergi taksitine bir beşincisini ilâve etmek suretiyle Eflâk halkını iyice ezdi ve vaki şikâyetler üzerine 1731 Kasımda azledilip yerine ikinci defa Kostantin Mavrokordato voyvoda oldu (14 Cemaziyelevvel 1144 ve Aralık 1731) 117
Mihail Rakoviça'nın azljnden sonra bütün emlâki müsadere olunarak kendisi ve adamları tevkif ve hapsolundu 118ve daha sonra İstanbul'a getirtilerek Midilli'ye sürüldü 119.

Kostantın Mavrokordato(İkinci Defa)

Kostantin Voyvoda, 1145 Zilkade ibtidalafına kadar Eflâk'ta kalarak onra Boğdan voyvodalığına nakledildi ve yerine yine İskerlet ailesinden Boğdan voyvodası Ligor yani Greguvar Kiga tâyin olundu (evail-i Zilkade 1145 ve 16 Nisan 1733) 120

---

[116] Mühimme 136, s. 226 evail-i Rebiulâhır 1143 ve Subhi Tarihi, varak 14. Hammer, yüzelli bin kuruş verdiğini yazmakta ve buna Rişar Rakoviça demektedir.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/50
[117] Yukarıda metinde gösterilen tarih, Kostantin'in huzura kabulü tarihidir.
[118] Kıduvet ül emacid-i vel ayan... Eflâk canibine memur olan Receb zîde mecdühuya hüküm ki :
Hâlen Eflâk voyvodalığı... sabıka yine Eflak voyvodası olan îskerlet-zâde Nikolay voyvodanın oğlu... Kostantin voyvodaya inayet ve ihsanım olmağla imdi sen ki mübaşir-i mumaileyhsin Eflâk'a vusulünde işbu emr-i şerifim mucibince voyvoda-i mumaileyh ol canibe varmcayadek tarafından memleket-i Eflâki zabt ve rabt için Eflâk boyarlarından... nam boyarları vekil nasb ve sabıka Eflâk voyvodası olan Mihal voyvodayı ve işine karışan ve mahrem-i esrarı olan adamlarını ahz ve muhkem haps ve mesfur Mihal voyvodanın bilcümle nukud \e emval ve cevahir ve devab ve nıevaşi ve kul ve cariye ve sair ism-i mal ıtlak olunur cüz'î ve külli her nesi var ise cümlesini zabt ve marifet-i şer'i ile ve cümle boyarlar marifetiyle tahrir... 15 Rebiulâır 1144 (Mühimme 138, s. 126) yeni voyvodayı makamına oturtmak üzere İskemle ağası tâyin olunan Mustafa Ağa ile yapılacak merasim hakkında (aynı Mühimme, s. 150).
[119] Hammer^ c. 8, s. 53.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/50-51
[120] Halen Eflâk voyvodası Ligor voyvodaya hüküm, ki :
Sen ki mumaileyhsin öteden iberu devlet-i âliyyemin sadakat ve mücerreb ül etvar hizmetkârlarından olup zabt ve rabt-ı memleket hususunda takayyüd ve dikkatin malûm-ı mülûkânem olmaktan nâşi Eflâk voyvodalığı sana ihsan-ı hümâyunum olmuştur... (Mühimme 139, s. 182 sene evail-i Zilkade 1145).

İskerletzade Ligor

Ligor, evvelce divan-ı hümâyun tercümanı iken Mihail Rakoviça'nm azli üzerine 8 Safer 1139 ve 5 Ekim 1726 da Boğdan voyvodası olmuştu. Alman İmparatorunun vaftiz oğlu ve Avusturya Dil oğlanı idi121 Ligor yahut Greguvar Voyvoda. Ruslarla, muharebe vaziyeti hasebiyle 1148 Receb ortalarında (27 Kasım 1735) görülen lüzum üzerine Boğdan'a. naklolunarak Boğdan voyvodası Kostantin de üçüncü defa olarak Eflâk beyliğine getirilmiştir 122.

Konstantin Mavrokordato (Üçüncü Defa)

Bunun voyvodalığı, Osmanlılarla Avusturya ve Rusya arasındaki 1736 seferine tesadüf etmiş olup, bu fevkalâde zamanda Eflâk halkının metbularına sadık kalmalarına çalışmıştır. 1739 daki Belgrad muahedesi1 yle Karayuva yani Küçük Eflâk kıtası Osmanlı devletine terk edilmiş ve burası tekrar Eflâk voyvodalığına ilhak olunarak buna mukabil voyvodalığın kurban bayramı vergisine yüz bin kuruş zam olunmuştur 123.

Kostantin Mavrokordato, 1154 Receb 2 ve 1741 Eylül 13'e kadar Eflâk'ta, kalarak Boğdan'a naklini müteakib yerine on seneden beri124 mazûl bulunan esbâk Eflâk voyvodası ve İskerlet ailesinin hasmı Mihail Rakoviça ikinci defa Eflâk voyvodası olmuştur. 125

Mihail Rakovica (İkinci Defa)

Yeni Eflâk voyvodası, burayı elde etmek için cok rüşvet vermiş, gerek bu parayı çıkarmak ve gerek azli zamanındaki masrafını karşılamak

---

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/51

[121] Hammer (Almanca tab'ı), c. 7, s. 351. Diloğlanı, şark dilleri mektebinden mezun olanlara deniliyor

[122] Mühimme 141, s. 65, sene 1148 evasıt-ı Receb. Hammer, Kostan-tin'in Boğdan'dan Eflâk'a nakli için bir milyon esedi ri^al verdiğini yazıyor {Fransızca tercümesi, c. 15, s. 473).

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/51

[123] Rumanya (Eflâk defteri), s. 15, 16.

[124] Subhi Tarihinde yirmi seneden beri Ortaköy'deki hanezinde mâzûl olarak oturup çok zaruret çektiğinden bahsedilmekte ise de (varak 203)» Mihail, birinci voyvodalığından 1731 de ayrıldığına göre aradaki müddet on senedir.

[125] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/52

üzere kaldırılmış olan sığır vergisini tekrar meydana çıkararak dört vergiye peşincisini ilâve ederek memlekette geniş ölçüde hoşnutsuzluğu ve binnetice Eflâk halkının şikâyetini mûcib olduğu gibi 126 aynı zamanda vergi veremiyenler memleketi terk etmeğe başladığından, derhal azlolunup127 yerine 1157 Receb ihtidasından olmak üzere, Boğdan voyvodası Kostantin Mavrokordato tâyin olunarak, 1157 Rebiulâhır ve 1744 Mayısta fermanı gönderilmiştir 128.

Mihal'in azlinden sonra nzây-ı hümâyuna muhalif olarak mezaliminden bahis olunmak suretiyle Eflâk boyarlarından gelen mektuplar üzerine, yalnız azl ile bırakılmıyarak oğulları ve kapı kethüdasiyle birlikte 1156 Receb sonunda (1744 Eylül) Midilli'ye sürülmüştür 129

Kostantin Mavrokordato(Dördüncü Defa)

Voyvoda, Eflâk'ta, bir hayli ıslâkat yaparak su-i istimalleri kaldırmağa çalışmış ve kendisine gönderilen 1159 Cemaziyelevvel (1746 Mayıs) tarihli bir fermanda gerek Kostantin'in ve gerek Boğdan voyvodası Yanaki'nin boyarlarla iyi imtizaç ederek güzel idarelerinden dolayı voyvodalıkları ibka edilmiştir130 Fakat Kostantin'in bu çalışmasına rağmen hasımlarının entrikaları galip geldiğinden, 1161 evasıt-ı Safer 1748 Şubatta Boğdan'a naklolunarak yerine Boğdan voyvodası iskerlet zade Ligor (Gregu var Gika) ikinci defa Eflâk beyi olmuştur 131.

---

[126] Hammer (Almanca tab'ı), c. 8, s. 53.

[127] Mühimme 150, s. 281, sene 1157 evail-i Rebiulâhır. Mihal Voyvodanın Cemaziyelâhır sonuna kadar işlerini bitirip o tarihe kadar tahsili lâzım gelen taksitlerini toplamak için Bükreş'te kalmasına müsaade edilerek kendisine ayrıca bir ferman gönderilmiştir.

[128] Kostantin'in Eflâk voyvodalığına tâyini dolayısiyle 1157 Şaban ortalarında gönderilmiş olan fermanda, voyvodalığın 1157 Recebi başından zabt etmek üzere tevcih olunduğu zikredildikten sonra ".. .Mukaddema Eflâk voyvodası olup hilâf-ı marzi mezalim ve taaddiye tctisarı sebebiyle azl ve tagrib olunan Mihal voyvodanın cevr ve itisafina adem-i tab ve takat ile etraf ve eknafa müteferrik ve perişan olan. reaya ve berayaya kemafilevvel neşr-i âsar-ı nüvaziş ve icrây-ı levazım-i raiyyetperverî eylemesi emr ve tavsiye olunmuş tur (Eflâk defteri 77il, s. 40).

[129] Hammer (Almanca tab'ı), c. 8» s. 53.

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/52-53

[130] Mühimme 152, s. 203, evail-i Cemaziyelevvel 1159

[131] 1161 Safer ve 1748 Şubat ihtidalarında îskerletzâde Kostantin'e gönderilen hükümden :

".. .İşbu 61 senesi mâh-ı Saferinin yedinci gününden memleket-i Boğdan, tarafından zabt ve sene-i mezbure Receb-i duhulünedek îradâtı, voyvoda-i sabık halen Eflâk voyvodalığı kendüye tevcih olunan Ligor voyvoda tarafına verilmek ve vilâyet-i Boğdan'ın zabtı re'si sene itibar olunan 61 senesi gurre-i

İskerletzade Ligor(İkinci Defa)

Liaror Voyvoda, otuz seneden beri kâh Eflâk ve Iskerletzâde Lıgorkâh Boğdan voyvodalıklarında bulunarak sadaka: le hizmet etmiş, Eflâk'ta, bazı müesseseler vücuda getirmiştir. Ligors bu voyvodalığına kadar verilmekte olan altı vergiye (S.ert) biri bayram ve diğeri itmam vergisi olarak iki vergi daha il;âve etmişti.132 Ligor, 1165 Zilkadesi ihtidalarında (1752 Ağustos sonları) vefat ederek yerine divan-ı hümâyun tercümanı olan oğlu Mati (Matei-MatyÖ Gika) voyvoda olmuştur. 133

Mata Gıka

Yeni voyvoda, babasının ölümünden bir sene evvel Kalımaki nin yerine divân-ı hümâyun tercümanı olmuştu; voyvoda olduğu zaman yirmi dört yaşında idi; babası gibi reşid olup bir seneden fazla divân-ı hümâyun tercümanı olduğu esnada rüşd ve zekâsı ve sadakat ve ihlâsı sebebiyle voyvodalığa lâyık görülmüştu 134; fakat Ligor'un ölümü üzerine Eflâk boyarları onun yerine diğer oğlu iskerlet (Skarlat) G i k a 'nın tâyinini istemişler ise de, devlet merkezinde bulunan diğer oğlu Matei kendisini tâyin ettirmiştir; bundan dolayı ahalinin ve boyarların arzuları hilâfına voyvoda tâyin edilen Matei, hükümete yaranmak için vergileri çoğalttı ve kardeşini voyvoda yapmak isteyen boyarlar aleyhine takibata başladı. Voyvodalık işleriyle bizzat meşgul olmadı, ve bu hallerden şikâyet edilmesi üzerine tahkikat için bir Türk memuru gönderildi. Adamlarının ve bilhassa kapı kethüdasının teşvikiyle yapılan mezalimden halkın topluca şikâyeti üzerine dokuz

---

Eecebten olmak üzere 1164 senesi gurre-i Recebine varınca üç senede bir tahvil ile alettevali zabt ve rabtına kıyam..." Eflâk (Rumanyâ) defteri 77*1, s. 59.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/53

[132] Hammer (Almanca tab*ı), c. 8, s. 154.

[133] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/53

[134] Eflâk (Rumanya) defteri 77/1, s. 78 ve îzzi Tarihi, varak 285. Ma-tei'nin tâyini münasibetiyle Eflâk boyarlarına gönderilen hükümden:
"...Sabıka voyvodanız olan Ligor voyvoda halik olup divan-ı hümâyunda tercüman olan oğlu Mâtî ebaanceddin devlet-i âliyyemin nan perver-desi ve mûtemed ve sadakatkârı olup gâyân-ı atıfet olduğuna binâen Eflâk voyvodalığı işbu 1165 senesi Zilkadesi gurresi re'si sene itibariyle 68 senesi Şevval gayetine varınca sabıkı üzere üç sene bir tahvil ile gurre-i Zilkadeden zabt etmek üzere mumaileyhe tevcih ve ihsanım'olup.. . (Eflâk defteri, s. 80).

ay kadar voyvodalık ederi Matei, Buğdan'a nakledilerek yerine 1166 Ramazanı ihtidasında (1753 Temmuz 2) zabt etmek üzere üç sene müddetle Boğdan voyvodası ÎMihalzâde Kostantin Ra-koviça getirildi (1753 Haziran)135

Kostantin Rakoviça

Üç sene kadar voyvodalıkta kaldı. Gerek burada ve; gerek Boğtktnda. bulunduğu sırada Bab-ı âlinin nüfuz ve menfaatine hizmet etmiştir; voyvodalık müddeti üç sene daha uzatılmış ise de, voyvodalığı elde etmek isteyen rakiplerinin, aleyhinde çalışmaları neticesinde ikinci üç seneyi doldurmadan ibkası tarihinden on altı ay sonra Boğdan'a. nakledilmiştir. 136

Kostantin Mavrokordato(Beşinci Defa)

Mihalzâde Rakoviça'nm yerine Kostantın 18 Cemaziyelevvel 1169 H. ve 1756 M. de, Eflâk voyvodası olan Kostantin Mavrokordato evvelki voyvodalıklarında başlıyarak şikâyeti mû-cib olan İslâhattan vazgeçti; bazı vergilerin kaldırılması suretiyle voyvodalığın kalkınmasına hizmet etti, otuz beş bin aileye inmiş olan Bükreş nüfu unu arttırmak istedi ve bu maksatla her bir îspravnik, yani daire memuru yanına, vergi kontrolcüsü olarak bir boyar verdi; fakat yeni icraatının semeresini görmeden azlo-lunarak yerine geçmek için çok çalışan Ligor Voyvodanın oğlu İskerlet Giga nihayet emeline nail olarak 1171 Zilhicce başında (1758 Ağustos 6) Eflâk voyvodası oldu 137
Kostantin Mavrokordato, azlinden sonra İstanbul*a gelerek Yedikule'ye hapsedilmişti; Şeyh-ulislâm Vasaf Abdullah Efendi'nin yardımiyle tekrar voyvoda olmak istediyse de, Fransa elçisi

[135] Eflâk defteri, s. 88. Evasıt-ı Şaban 1166 tarihli hüküm.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/54
[136] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/54
[137] Eflâk defteri 77/1, s. 141.

Desalleurs'ün ve entrikacı boyarların, aleyhinde faaliyette bulunmaları neticesinde Limni adasına sürüldü 138

İskerlet Gıka

İskerlet, babasının ölümünden sonra Eflâk voyvodalığım elde etmek için çalışıyordu; bu hususta çok para sarfetti; verdiğini fazlasiyle çıkarmak için memlekete büyük vergiler koydu, üç sene müddetle tâyin edildiği voyvodalığı bitirdikten sonra yerini selefi Iskerletzâde Kos-tantin'e terk etti (11 Haziran 1761 ve 1174 Zilhicce). 139

Konstantin Mavrokordato(Altıncı Defa)

Birbirleriyle rakib olan bu Fenerli beyler, voyvodalıkları elde etmek için devlet ricaline hulul etmek ye tabiî menfaat göstermek, himaye görmek suretiyle emellerine nail oluyorlar ve hamilerinin sahneden çekilmeleri ve yerine gelenlerin çöplenmek için rakib tarafı tutmaları suretiyle voyvodalıklarda sık sık tebeddül oluyordu.
îşte bu suretle LimnVye sürgün edilmiş olan Kostantin Mavrokordato da afvından başka altıncı defa Eflâk voyvodası oldu ise de, taahhüt ettiği hizmeti yapamadığından rakiplerinin entrikalariyle bir buçuk sene sonra azledilerek dört boyariyle birlikte Midilli'de ikamete memur olup, yerine140 ikinci defa Kostantin Rakoviça getirildi (1176 Ramazan ve 1761 Mart). 141

Konstantin Rakovica(İkinci Defa)

Eflâk boyarlariyle uğraşarak bir haylisini hapsetmiş ve tâyininden on bir ay sonra vefat ederek yerine oğlu îstefan (Etyen) Rakoviça, Eflâk voyvodası olmuştur (1178 H. - 1764 Şubat). Mihal-

---

[138] Hammer (Almanca tab'ı), c. 8, s. 182, 212. Vasıf Tarihi, Eflâk halkına zulm ve taaddi ile mûtaddan ziyade para topladığı ve bundan başka hazineye bir hayli borcu olduğu için, Yedikule'ye hapsolunarak borcunu ödemek suretiyle kurtulduğunu kaydediyor (c. 1, s. 151, sene 1172). Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/55

[139] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/55

[140] Vasıf Tarihi, c. 1, s. 220.

[141] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/55-56

zâde Kostantin Rakoviça'nm mührü ; Çâker-i pâdişâh-ı rûy-i zemin Mihahâde Kostantin ibarelidir.142

Stefan Rakovica

Su voyvoda, Eflâk'ta, büyük nüfuzu olan kapı kethüdası îstavriki oğlu(Stavraki Yorgaki) adındaki Rum sayesinde voyvodalığı elde etmiş, onunla işbirliği yaparak soygunculuğa başlamış ve yapılan şikâyetler üzerine keyfiyet Silistre valisi tarafından hükümete bildirilmiş ve bunun üzerine voyvoda azlolunarak Stavraki oğlu Yorgaki katlolunmuştur (Ekim 1765 ve Cemaziyelevvel* 1179) 143

İskerlet Gıka (İkinci Defa)

Stefan'm yerine voyvodalığa getirilmiş ise de, kir müddet sonra vefat ettiğinden, oğlu Alek-sandır Gika, Eflâk voyvodası olmuştur (1766 Aralık ve 1180 Receb).144

Aleksandr Gika

Rusların bir papas vasıtasiyle Eflâk'tan gönüllü kuvvet toplamalarına müsaade etmiş olması, genç voyvodanın azline sebeb olmuştur (1182 H. 1768 Eylül) 145
Çünkü Ruslarla muharebe başlamış olduğundan, bu vaziyeti hakkında şüphe uyandırmıştı.146

İskerletzade Greguvar (Ligor)

Boğdan voyvodalığından buraya nakledilmişti147. Ligor, divan-ı hümâyun tercümanlarından olup casusluğundan dolayı katledilen

[142] Cevdet tasnifi. Hariciye vesikaları, No. 6394.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/56
[143] Hammer (Almanca tab'ı), c. 8, s. 286. Eflâk kapı kethüdası îstav-raki (îstavraki oğlu Yorgaki) nin fazla gayretkeşlik ve Bab-ı âli sırlanma ifşasından dolayı 1766 da Bostancı zindanına verilip burada birkaç gün işkenceden sonra .Bogaz'daki evinin Önüne asıldığını yazıyor.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/56
[144] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/56
[145] Hammer (Almanca taVı), c. 8, s. 367.
[146] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/56-57

Aleksandır'm oğlu idi. Babası Rus muhibbi olduğu gibi, kendisi de aynı kanaat e bulunuyordu; bilhassa devam etmekte olan Osmanlı - Rus muharebesi sırasında voyvodalıkta bulunması büyük bir hata idi, nitekim muharebe esnasında Ruslara teslim olarak harb devam ettiği müddetçe Eflâk Rusların elinde kaldı (Kasım 1769).148

Manol (Manoîakı) Voyvoda

Ligorun Ruslara teslim olması üzerine Eflâk voyvodalığına ivaz Paşazade Halil Paşa tarafından Eflâk ve Boğdan kapı kethüdalıklarında bulunmuş olan M an ol veya Manolaki (Emanuel Giyani Rozetti) isminde bir Rum 1770 de ismen Eflâk beyi lân edildi ise de, hükmü yoktu; 1771 Kasımda hizmeti sona erdi. Manol Voyvoda muharebe esnasında Karayuva (Küçük Eflâk) taraflarım muhafaza ederek müteaddid defalar Ruslarla muharebe etmiş ve hattâ bir ara Yaş kasabasını işgal eylemiş ve Kaynarca kadar Niğebolu seraskeri maiyyetinde bulunarak sadakatle hizmet etmiştir.149

Aleksandır Îpsilanti

1774 de Kaynarcamda, aktedilen Osmanlı – Rus muahedesine kadar Eflâk beş sene Rus işgali
altında kaldı. Muahedeyi müteakib 21 Receb 1188 de sabık divan-ı hümâyun tercümanı Aleksandır îpsilanti tâyin edildi (1188 Ramazan ve 1774 Kasım). Ru zat, yedi sene kadar voyvodalıkta kalarak memleketin imarına çalışmış ve muvaffak da olmuştu. Voyvodalık müddeti uzadığından, rakibi olanlar voyvodalığı elde etmek için aleyhinde bulunduklarını haber alması üzerine, bir suretle kendisini lekeliyeceklerinden korkarak birkaç defa istifa etmiş ise de, kabul edilmemişti. Ru sırada iki oğluna ecnebi lisanı Öğretmek üzere tâyin ettiği Dub-rovnik'li bir ecnebi, bu çocukları av bahanesiyle hududa götürüp

---

[147] Eflâk voyvodalığı işbu 1188 Cemaziyelâhırmın onaltmcı gününden zabt etmek üzere üç sene müddetle sabık Boğdan voyvodası Iskerletzâde Ligor voyvodaya ihsan olunup... (Mühimme 166, s. 97, 98).
[148] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/57
[149] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/57

Avusturya'ya kaçırdığından, bu vaziyet bütün bütün telâşını mûcib olmuş ve Fransa elçisi vasıtasiyle çocuklarını getirtmekle beraber, kendisinin afvını kat'i olarak istirham eylemesi üzerine 1196 Safer ve 1782 Şubatta voyvodalıktan afvedilmiştir150. Bundan sonraki voyvoda tâyinlerinde ise Rusların sık sık müdahaleleri görüldü.151

Nıkolaki Bey (Kamcazade)

Altı yedi seneden beri divan-ı hümâyun tercümanı bulunan Karacazâde Nikolaki, Aleksandır îpsalanti'nin yerine Eflâk voyvodası oldu; hükümete karşı sadıkane hareket ederek Rus ve Avusturya hükümetlerinin Osmanlı devletine karşı har hazırlıklarını muntazaman Bab-ı âliye bildirmiştir.

Nikolaki Karaca Bey, kısa bir müddet voyvodalıkta kalmış ve 2 Şaban 1197 ve 1783 Ağustosda yerine sabık divan-ı hümâyun tercümanı Mihail Suçu (Drachi Suçu) Eflâk voyvodası olmuştur152

Mıhaıl Suçu (Dragozâde Mihalaki Bey)

Eflâk başkapı kethüdası iken divân-ı Hümâyun tercümanı olarak bir ara azl ve nefyedilen
Dragozâde'lerden Mihail Suçu'nun voyvodalığı zamanında ve 1198 H. - 1784 M. tarihinde Rus ve A usturya elçilerinin müştereken verdikleri nota üzerine Eflâk ve Boğdari'ahazı imtiyazlar verilmiştir. Suçu 7 Cemaziyel-âhır 1200 ve 1786 Nisanda kendisine yapılan tehditten korkarak hastalığını bahene edip Eflâk voyvodalığından ayrılmıştır ki, bundan sonra Nikola Mavroyani'nin voyvodalığı kısmında sebebi gösterilmiştir.153

Nıkola Mavroyani

[150] Cevdet Tarihi, c. 2, s. 169. Bu kayıtlar Aleksandı r îpsilanti'nin Avusturyalılara mütemayil olduğunu gösterir; zaten Rumen tarihinde de Rus ve Avusturya taraftarı olduğu yazılmıştır.
[151] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/57-58
[152] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/58
[153] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/58

Aslen Adalı Rumlardan olan Mavroyani, donanma tercümanı olup kaptan-ı derya Cazayirli Gazi Hasan Paşa'nın mûtemed adamlarmdandı. Ruslarla yakın zamanda bir muharebe vukua geleceğini tahmin eden kaptan-ı derya Hasan Paşa, Eflâk'ta kuvvetli birisinin bulunmasını lüzumlu görerek Mavroyani'yi Eflâk voyvodalığına tâyin ettirmek isteyerek mihail sucu ya hayatin sana lazim sa voyvodaliktan el cek diye haber gondermek suretiyle mihalaki bey i tehdit etmesi uzerine o da beylikten cekilmeye mecbur kalmis..

Mavroyani'nin voyvodalığı muharebe zamanına tesadüf ettiği için, ölümüne kadar candan hizmet etmiş ve muvaffakiyetleri sebebiyle kendisine hased edilmiş ve bu başarılarına gururlanarak şımarıkça hareketi felâketine sebep olmuştur (1204 Şaban ve 19 Haziran 1790).154

Mıhaıl Suçu (İkinci Defa)

Gazi Hasan Paşa'nın ölümü ve Mavroyani katli üzerine zaten işgal altına girmiş olan Eflâk voyvodalığına 15 Kasım 1789'dan 4 Ağustos 1791 tarihine kadar voyvoda tâyin edilmemiş ve 15 Zilhicce 1205 ve 1791 M. de sabık voyvoda Mihail Suçu ikinci defa voyvoda olmuştur. Mihail Suçu, buradan Boğdan voyvodalığına nakledilmiştir.155

XVIII. ASIRDA BOĞDAN VOYVODALIĞI

Boğdan voyvodalığı hudut itibariyle Kırım Hanlığına tâbi Bucak Tafarlariyle kuzeyde Lehistan'la komşu idi; bu asırda Ruslar yavaş yavaş Ukrayna'ya, inerek Boğdan voyvodalığı üzerinde nüfuzlarını göstermişlerdi; bundan dolayı XVIII. yüzyıl ortalarına kadar Boğdan'a karşı nüfuz ve himaye politikası takib etmek isteyen Lehistan'ın zayıf düşmesi üzerine, onun yerine XVIII. asrın ilk yansından itibaren Rus nüfuzu yerleşmeğe başlamıştı.

---

[154] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/58-60
[155] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/60

Ruslar, hem kuvvetli bir komşu ve hem de ortodoks mezhebinden oldukları için Buğdan'da daha ziyade hüsnü kabul görerek nüfuzlarını kolayca tesis etmişler ve propagandacıları vasıtasiyle
bu voyvodalıkta Osmanlı devleti için tehlikeli bir durum ihdas eylemişlerdi.156

Antıyoh Kantemır

1699 da Karlofca muahedesi aktedildiei zaman Boğdan voyvodalığında eski Boğdan voyvodalarından Kostantin Kantemir'in oğlu Antiyoh Kantemir bulunuyordu. Muahededen sonra bunun halka karşı fena hareketi ve memleketin idaresindeki kayıtsızlığı azline sebep olmuş (1112 Rebiulâhır ihtidası ve 1700 Ağustos başları)157 ve yerine Avusturya (Alman) imparatorunun elçisi Otringen'in himaye ettiği sabık voyvoda Kostantin Duka ikinci defa voyvoda olmuştur.158

Kostantm Duka

Duka, Eflâk voyvodası Brankovano'nun damadı idi; halka ağır vergiler yüklediğinden, Boğdan/i-'lardan bir kısmı Lehistan'a ve Eflâk'a hicrete başladılar. Kendisine hissettirilmeden hesapları tetkik edilmek üzere Özi valisi Yusuf Paşa'nm tedbiriyle tevkif olunarak159 1115 H. 1713 M. de azlolunup boyarlarîyle beraber Edirne'ye getirilip hesabı görülünceye kadar Km ala kalesinde tevkif edilmesi emrolunmuştur 160.

---

[156] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/60
[157] Antiok voyvodaya hüküm ki:
Sen ki voyvoda-i merkumsun. Senin reaya ve berayaya taaddi ve tecavüzün ve zabt-ı rabt-ı memleket ve tanzim-i ahval-i raiyyette adem-i takay-yüdün mesmu-ı hümâyunum olup taksiratın zahir olmağla azlolunup Boğdan voyvodalığı avâtif-ı alİyye-i husrevanemden sabıka Boğdan voyvodası olan Duka'nın oğlu Kostaktın voyvodaya inayet ve ihsanım olup voyvoda-i mezbur varınca zabt-ı rabtı memleket için Verşalaşok Zenik ve Bosirnik Aleksandr ve Hatman îlguş ve Veşi Laşok ıspatar ve Nikolay hat-man, vekil nasbolunmalariyle husus-ı mezbur için... irsal olunmuştur. Badel-yevm sen Boğdan vilâyetinde durman münasib olmayıp kendüne ve ehlü ıyal ve evlâd ve etbâ ve emval ve erzakına dahi bu veçhile taarruz ihtimali yoktur. İmdi emr-i şerifim vusulünde gelip zir-i himaye-i Pâdiş anânemde evinde sakin olasın... evail-i Rebiulâhır 1112 (Mühimme 111, s. 403 ve 405).
[158] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/60-61
[159] Dukan'm bir tarafa kaçmaması için hükümet kendisini iğfal yollu çeşitli hükümler göndermiştir (Mühimme 114, s. 223, 224).
[160] Mühimme 114, s. 238, Sene 1115 evahir-i Rebiulevvel.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/61

Mıhaıl Rakovica

Duka'nın azlinden sonra hükümet re'sen hiç kimseyi voyvodalığa tayin etmiyerek Boğdan
boyarlarına aralarından bir münasibinin intihabını emrettiğinden, onlar da îstanbuVddiki Rum milleti eşrafından Mihail Rako-viça'yı seçmişlerdir. Yeni voyvoda, 22 Cemaziyelevvel 1115 ve 3 Ekim 1703'de Yahköşkü'n pâdişâh tarafından kabul olunduktan sonra Buğdan'a gönderilmiştir 161
Rakoviça, Eflâk voyvodası Brankovano'nun tavsiyesiyle intihab edilmiş olduğundan, onun nüfuzu altında idi; bu da Boğdan halkına ağır vergiler tarhettiğinden dolayı yapılan şikâyet üzerine bir müddet sonra azledilmiş ve yerine ikinci defa Anti-yoh Kantemir voyvoda olmuştur (1117 H. - 1705 M.).162

Antıyoh Kantemir (İkinci Dela)

Bunun, Ruslar ve Lehlilerle sizli muhabereleri ve hiyaneti şayi olduktan başka, Boğdan halkının da kendisinden şikâyetleri üzerine azlolun-muş ye onun yerine istanbul'da bulunan eski voyvoda Mihail Rakoviça ikinci defa voyvoda olmuştur (1119 Rebiulâhır 1707 Temmuz) 163.

Mıhaıl Rakoviça (İkinci Defa)

1119 Recebinin ibtidaki salı sünü divan-ı hümâyuna getirilip âdet üzere kırmızı kadifeye dikilmiş samur kapaniçe kürk ile kuka ve sü-

[161] Hammer (Almanca tab'ı), c. 7, s. 104.
[162] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/61-62
[163] Özi valisi Yusuf E aş a'ya hüküm ki :
Avatıf-ı aliyye-i husrevahemden Boğdan vpyvodalığı... Mihal voyvodaya inayet ve ihsanım olup Ve sabıka Boğdan voyvodası olan selefi Antiynk voyvoda İstanbul'a, gelip hanesinde ikamet eylemek fermanım olmağın... evahir-i Rebiulâhır sene 1119 (Mühimme 115, s. 352) aynı suretle boyarlara da ferman gönderilmiştir.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/62

pürge sorguç giydirilerek padişah tarafından kabul olunmuş ve sonra da Boğdan'a. hareket etmiştir 164

Mihail Rakoviça, vezir-i âzam Çorlulu Ali Paşa'nın himayesine nail olmuştu. Çar Büyük Petro'nun Poltava muharebesini kazanarak Osmanlı hududu civarında faaliyete başlaması üzerine, Mihail voyvoda Ruslara meyletmiş ve bunun vaziyeti Eflâk voyvodası Brankovano tarafından hükümete bildirildiğinden, voyvodalıktan azlolunarak istanbul'a, davet edildiği gibi, aynı zamanda kendisinin kaçmasına da meydan verilmeden yakalanıp gönderilmesi Boğdan boyarlarına yazılmıştır165.

İskerletzade Nikola

Hükümet, bundan sonra gerek Boğdan boyarlari arasından ve gerek onların hariçten intihab ve tavsiye ettikleri .Rumlardan voyvoda tâyinini kaldırarak, donanma ve divan-ı hümâyun tercümanlıklarında kendisinin yetiştirdiği Fenerli Rum beylerinden voyvoda yapmağa karar vererek ilk defa divân-ı hümâyun tercümanı tskerlet-zâde Nikola'yı voyvoda yaparak onun gelmesine kadar Boğ-danhn muhafazasını Özi muhafızı Yusuf Paşa'ya havale etmiştir 166

Nikola'nın voyvoda olmasını boyarlar hoş görmedilerse de, pek de ileri gidemiyerek emr-i vakii kabule mecbur oldular. îskerletzâde Nikola, divan-ı hümâyun tercümanlığından geldiği için pâdişâhın teveccüh ve itimadını hâiz olduğundan dolayı, Kırım Hanı Devl.etgiray'a çoklukkavuk sallamadığı ve ikramda kusur ettiği için Kırım Hanı bu vaziyetten gücenerek elde kara damga olarak "bazı hareketinden hiyanet hissolunur" diye pâdişâha şikâyet etmesi ve

---

[164] Nusretnâme'den., Hammer, bunun voyvodalığını 23 Receb 1119 ve 20 Ekim 1706 tarihinde göstermekte olup, onun gösterdiği tarih tâyin tarihi olmayıp Boğdan tahtına oturduğu tarihtir

[165] Vilâyet-i Boğdan'm boyarları ve hatman ve serdar ve sair bellû başlılarına hüküm ki:
Halen Boğdan voyvodası olan Mihal voyvodanın azli iktiza eder su-i hali zuhur etmekle mesfur voyvodalıktan azl ve bilcümle emval ve eşyası miri için girift ve kendusinin mahbusen Der-i devletine d arıma ihzarı fermanım olup husus-ı mezbur için dergâh-ı muallâm kapıcı basılarından Yusuf dâme mec-dühu mübaşir tâyin ve irsal olunmuştur, imdi siz ki boyarlar ve hatman ve serdar ve sair bellû başlularsız, işbu emr-i vacibül imtisalim vusulünde voy-voda-i mezburun ahzı ve mübaşir-i mumaileyhe teslimi sizden matlûb olmağla cümleniz ittifak ve itühad ile mezkûr Mihal voyvodayı mübaşir-i mumaileyhe teslim eyleyip ve emval ve eşyası dahî her ne ise marifet-i şer'i ile tahrir ve defter olunmakta her biriniz takayyüd-i tam ve ziyade ihtimam eyliyesiz.. . evail-i Şaban sene 1121 {Mühimine 116, s. 244).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/62

[166] Mühimme defteri 116, s. 261, 353 ve Raşid Tarihi, c. 3, s. 312.

aynı zamanda bir miktar rüşvetini alarak sadakatinden bahseylediği Dimitri Kantemir'i167 voyvodalığa tavsiye eylmesi üzerine, Nikola voyvoda azlolunup Dimitri Kantemir 2 Şevval 1122 (24 Kasım 1710) da Boğdan voyvodası olmuştur 168.

Dimitri Kantemir

Sabık Boadan voyvodası Kantemir'in oğludur. Dimim Kantemir
. , ...
ilk işi, itimad ettiği bir adamını Rus çarına
göndererek hem kendi şahsını ve hem de Boğdanh çara teslim teklifinde bulunup Boğdan prensliğinin tamam hudutlariyle kendisine ve kendisinden sonra evlâdlarına verilmesini istemek oldu. Dimitri Kantemir'in teklifi Çar Petro tarafından kabul olunarak, aralarında gizlice bir muahede aktedilmiş, o da bunu müteakib bir kısım boyarlarla beraber isyan etmiştir (1123 Cema-ziyelâmr ve 1711 Temmuz).169

Bogdan'da Voyvoda Vekili Yanaki

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere bogdandaki durumu kendi lehine hazırhyan Petro, Yanaki Boğdanhn isyanından istifade ederek hududu geçmiştir. Bu vaziyet üzerine hükümet Boğdan halkını ele almak için horçlarını tecil etmiş ve buraya bir voyvoda tâyinine kadar Ruslarla harb etmek üzere Boğdan'a girmiş olan Baltacı Mehmed Paşa ordusundaki divan-ı hümâyun tercümanı Iskerletzâde Yanaki Boğdan voyvodası vekilliğine tâyin olunarak, acele Yoj'a gönderilmiş170 ve her hususta

---

[167] Bunun adı vesikalarda Rumen tâbiri üzere Dimitrasko diye. geçiyor {Mühimme 119, s. 18 ve tbnülemin tasnifi, vesikalar karton 7, No. 1457).
[168] nusretnâme'den ve Hammer (Almanca nüsha),* c. 7, s. 150
[169] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/63
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/63
[170] Yanaki'nin voyvoda vekilliğine tâyini Cemaziyelevvel ortalarında olup (Mühimme 116, s. 355) aşağıdaki fermanın tarihi üç ay sonradır.
Divan-ı Hümâyun tercümanı îskerletzâde Yanaki'ye hüküm ki : Der-i devletmedarımdan Boğdan memleketine voyvoda-i cedid nasbolunup makam hükümetine varıp kıyam edİnceyedeğin sen ki trcümân-ı merkumsun, zabt-ı memleket için sen memur ve tâyin olunmuş sundur; imdi memur olduğun üzere tehir ve tevakkuf eylemeyip kalkıp acaleten Yaş kasabasına varup voyvoda-i cedid varup makam hükümetinde

kendisine müzaheret edilmesi için Eflâk voyvodası Brankovano'ya 1123 evasıt-ı Ramazan tarihli (1711 Ekim sonları) bir ferman gönderilmiştir. Hükümet, Boğdan isyanında Ön ayak olanlarla isyana iştirak edenleri ve Ruslarla beraber olarak harbe girenleri buldurularak derhal haklarından gelinmesini voyvoda vekili Yanaki'ye emretmiştir171.

1713 de Ruslarla aktedilen Prut muahedesi esnasında Osman1! murahhasları Dimitri Kantemir'in teslim edilmesini istemiş-lerse de, imparatoriçenih arabasında saklanan âsi voyvodanın kaçmış olduğu söylenerek kurtarılmijştır.172

Nikola Mavrokordato (İkinci Defa)

Car Petro'nun Prut (Stanilesti) de mağlûb olarak Prut muahedesini akdetmesinden sonra, hükümetçe zaten sadakati malûm olan IVikola tekrar voyvodalığa getirilerek kendisine müzaheret etmesi Eflâk voyvodasına da yazıldı (23 Şaban 1123 ve 5 Kasım 1711) 173.

Nikola, memleketi iyi idare etti; boyarlarla iyi geçindi, vergileri hafifletmek suretiyle halkı da memnun bıraktı ve 1128 H, 1716 M. de Ayusturya ile olan muharebe dolayisiyle Eflâk'ta. itimad edilir bir voyvodanın bulunması zaruretine nebni, îstefan Kantakuzen'in yerine Eflâk voyvodalığına naklolunarak, yerine eski voyvodalardan M İha il Rakoviça geldi.174

---

kıyam edİnceyedeğin zabtu rabt-ı memleket ve sıyanet-i raiyyet ile mukayyed olup., evasıt-ı şaban 1123 (Mühimme 119, s. 39).

[171] Mühimme 119, s. 6, evasıt-ı Cemaziyelâhır 1123

[172] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/63

[173] Boğdan voyvodası Nikolay voyvodaya hüküm ki :

Sen ki voyvoda-i mumaileyhsin Boğdan voyvodalığı avatıf-ı aliyye-i husre-vanemden sana inayet ve ihsanım olup ve seni makarr-i hükümetine takrir ettirmek için enderun-ı hümâyunumda bilfiil hassa çuhadarım olan (isim yeri açık) dâme mecdühu İskemle ağası tâyin ve mumaileyhin adamlarından.., zîd-i mecdühu seninle maan irsal olunmağın... Boğdan memleketi ecdâd-ı izamımdan müntakil mülk-i mevrusum olup reayasının her veçhile hûnayet ve aıyaneti lâzım olmağla^ol vilâyetin tanzim-i umurında ve reayanın hûnayet ve sıyanetihde bezli makdur edip vilâyet-i Boğdan boyarları ve hatman ve serdar ve sair bellû başluları dahi senin reyin üzere hareket ve hilafından begayet ihtiraz olunmak babında... evasıt-ı Ramazan 1123, {Mühimme 119, s. 53) aynı suretle Nikola'ya zahir olması için Eflâk voyvodasına Hüküm S. 54 Nusretnâme Nikola'ya voyvodalık tevcihi için divan-ı hümâyuna davet olunarak huzura kabulünü 23 Şaban göstermiş olup yukarıda suretini yazdığımız ferman İstanbul'dan hareketine aittir.

[174] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/63-64

Mıhail Rakofiça(Üçüncü Defa)

Rakoviça, Osmanlı hükümetine sadık kalarak Avusturyalıların, ittifak tekliflerini kabul etmedi ve hattâ muharebe esnasında Kırım kuvvet-leriyle bİTİikte ErdeVe girerek imparator kuvvetleriyle çarpıştı. Rakoviça, 8 Safer 1139 ve 5 Ekim 1726 senesine kadar Buğdan'da. kaldı, Rakoviça, geliri daha fazla olan Eflâk voyvodalığında gözü olduğu için bir kısım Eflâk boyarlarını Nikola Mavro-kordato aleyhine tahrik ettiği haber alındığından, gelip Kuruçeşme'deki yalısında oturmak üzere azlolundu ve yerine divandı hümâyun tercümanı îskerletzâde Ligor (Greguar Gika) getirildi175

Ligor Gıka

Bunun voyvodalığı zantanmda İstanbulda çıkan (tskerletzâde) Patrona ' Halil isyanı ve hükümdarın değişmesi üzerine DoğtZan'a, Patrona Halil'e veresiye et vermiş olan Yanaki isminde bir Rum kasap talip oldu; Patrona'nın ısrar ve tehdidi üzerine hükümet, dört gün evvel
makamında ibkası hakkında kendisine ferman gönderilmiş olan Ligor voyvodayı 1143 Rebiulâhır 2 Kasım 1730 da mecburen azlederek Kasap Yanaki Bdğdan voyvodası oldu 176.

Kasap Yanaki

Bunun voyvodalığı, hâmisi Patrona'mn katline kadar, yani yirmi beş gün sürdü ve 23 Kasımda başı kesilerek eski voyvoda Ligor tekrar tâyin olundu.177

---

[175] Hammer (Almanca tab'ı), c. 7, s. 351 ve Raşid zeyli, Çelebizâde, s. 409. Bu hususta Boğdan boyarlarına gönderilen fermanda voyvoda tâyin edilen Ligor'u makamına iclâs için Vezir-i âzam Damad İbrahim P aş a 'nm Kapıcılar kethüdası Mehmed'in iskemle ağası tâyin olunduğu bildirilmiştir (Mühimme 133, s. 374).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/65

[176] Hammer (Almanca tab'ı), c. 7, s. 396.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/65-66

[177] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/66

Ligor Gıka (İkinci Defa)

1145 H. - 1733 M. tarihine kadar üç sene burada kaldı, idaresi iyi idi; sonra Eflâk voyvodası Kostantin Mavrokordato ile becayişi yapıldı.178

Kastantin Mavrokodato

Eflâk voyvodası iken Buğdan'a ve Boğdan voyvodası Ligor Gika da Eflâk'a naklolundu ise de, (1145 H. -1733 M.) iki sene sonra yine yerleri değiştirilerek Ligor Boğdan'a tâyin edildi (1148 H. - 1735 M.)179

Ligor Gıka(Üçüncü Defa)

Ligor (Greguvar) voyvoda Ruslarla muharebe ihtimallerinin çoğalması üzerine Boğdana gitmek istemedi; biraderi olan divan-ı hümâyun tercümanı vasıtasiyle hattâ para vererek, çekilmek istediyse de, hükümette ve orduda sözü birinci derecede geçen sadr-ı âzam kethüdası Osman Halis a Efendi'nin muvafakat etmemesinden dolayı mecburen Boğdan'a gitti180. Osmanlı tarihleri devlete sadık olduğunu ve Hammerde 181 Rus kumandanı Mareşal Münih'i Özi kalesini muhasaraya teşvik ettiğini beyan ediyorlar; Kırım'ın Ruslar tarafından işgalini İstanbul'a, ilk defa Ligor haber verdi. Ruslar, 1152 H. - 1739 M. de onüç bin kazak ile beraber yetmiş altı bin kişilik bir kuvvetle Lehistan topraklarından geçerek Dinyester üzerine yürümüşler ve Mareşal Münih, yirmi bin
kuvvetle Dinyester'i geçmiş ve Kantemir'i Boğdan prensi ilân etmişti.
Rus kumandanının bundan maksadı, halkı Ligor aleyhine kıyam ettirmek idiyse de, muvaffak olamadı ve bunun iyi idaresi sayesinde Rus ve Avusturya ile dört sene süren muharebe esnasında Boğdan'da. hiçbir muhalif hareket görülmedi. Hattâ en nazik bir zamanda gösterilen bu sadıkane hareketten dolayı I. Mahmud, 1152 Safer

---

178 Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/66
179 Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/66
180 Hammer (Fransızca trcümesi), c. 15, s. 473. t
181 Hammer (Fransızca tercümesi), c. 15, s. 381.

ihtidaları tarihli (1739 Mayıs) bir fermanla Boğdan halkına memnuniyetini bildirmiş ve hizmetlerine mükâfat olarak vergilerinin azaltılacağım 182 bildirmiş, Ligor voyvodaya da taltifi havi ayrıca bir ferman göndermiştir.

Ligor voyvodanın biraderi olup divan-ı hümâyun tercümanı bulunan Gika, devlet esrarını ecnebilere haber verdiğinden dolayı idam edildiğinden, onun şeameti Ligor'a da sirayet ederek 2 Receb 1154 ve 17 Eylül 1741*de gelip hanesinde oturmak üzere azlolundu ve yerine Eflâk voyvodası Kostantin Mavrokor-dato tâyin edildi 183

Ligor'un azline dair olan fermanda, divan-ı hümâyun tercümanlığından beri hizmetinin takdir edildiği beyan edildikten sonra, zahiren, hiyaneti dolayısiyle idam edilmesi icabeden, fakat kaçarak kendisine iltica etmiş bulunan bir tabibi himaye etmesi sebep olarak gösterilmiştir 184

Kostantin Mavrokordato(İkinci Defa)

Kostantin voyvoda iki sene Boğdan1'da kalmış ve Receb ihtidasında (1743 Ağustos) hizmet ve sadakatinden bahsedilerek İstanbul'a davet olunup yerine biraderi Yanakî (Yuvan) voyvoda olmuştur185. Kostantin, Boğdan1 da. bir hayli ıslahat yapmış, fakat Boğdan'daki Rum unsuruna imtiyazlar verdiği için şikâyet edilmiş ve bunun üzerine Boğdan'dan alınmak zarureti hasıl olmuştur.186

---

[182] Bu fermanda Rusya ve Avusturya ile olan muharebe dolayısiyle Boğdan voyvodası, boyar ve .sair iş adamlariyle halkın devlete karşı göstermiş oldukları sadakat ve ordunun î&akçı, Babadağı, Kartal ve Bender taraflarındaki harekâtı esnasında vuku bulan yardımları ve Boğdan'A&ki Osmanlı kuvvet-leriyle beraber çalışmaları ve Moskov kuvvetlerine karşı Ligor voyvodanın hizmetleri zikredildikten sonra, şöyle denmektedir :
'*... Bugüna gayret ve hizmet ve tahsil-i rızây-ı mülükâneme müsaraatı-nızdan fevkalgaye sürür ve inbisat ve huzuz ve neşat hasıl olmuştur. Sizden memûl-ı husrevanem dahi böyle sadakat ve ubudiyet izharı idi; tamam yerine getirdiniz. Sen ki voyvoda-i mumaileyhsin, siz ki boyarlar ve sair bellû başlu-larsız, cümleniz berhudar olasız... vücuda gelen emek, zahmet ve ubudiyetiniz bir türlü zayi olmayıp... kat ender kat mükâfatını kariben müşahede edeceğinizi ve bundan böyle sinini sabıka misiUû tekâlif mutalibe olunmayıp tekli-fatıiuz tahfif ve tenzil ve bâferman-ı âli verdiğiniz şeyler bilcümle mahsup olacağı musammem ve mukarrer idüğini cümleniz yakinen bilip... evail-i Safer 1152 (MühHmme H5, s. 436).
[183] Hammer (Almanca tab'ı), c. 8, s. 32 ve Mühimme 145, s. 91 (1154 Receb).
[184] Mühimme 148, s. 147.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/66-67
[185] Mühimme 150, s. 51.
[186] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/67-68

Yanaki Mavrokordato

Bu, sefih bir şahıstı, fazla vergilerle halkı sıkıştirdı ve hal şikâyeti mûcib oldu; dört sene devam eden voyvodalıktan azlini müteakib 187İstanbul*a davet edilerek voyvodalık, üç sene müddetle eski voyvodalardan Iskerletzâde Ligor Gika'ya verildi (1160 Rebiulâhır sonları ve 1747 Mayıs) 188.

Ligor Gika (Dördüncü Defa)

Ligor voyvodaya gönderilen hükümde Yanaki'nin mezaliminden dolayı dağılan reayanın yerlerine avdetlerinin temini emrediliyordu189. Ligor, on ay sonra Eflâk'a, naklolunarak Eflâk voyvodası Kos-tantin Mavrokordato da Boğdan'a gönderildi (1161 Safer başları ve 1748 Şubat ihtidaları) 190; fakat Kostantin burada ancak on ay kadar kaldı ve rakibi olan Mihalzâde Kostantin Rakoviça'nm tezviratı ve döktüğü paralarla azledildikten başka, Bozcaada'da ikamete memur edildi (1162 Ramazan ortaları)191

---

[187] Hâlen Boğdan voyvodası olan İskerlet oğullarından Yanaki nam voyvodanın reayaya zulüm ve îtisafı ve pâdişâhın rızasına mugayir hareket etmesinden dolayı 1160 Rebiulâhır sonlarında tard ve ehad ve reayadan zulmen aldığı şeylerin tamamen istirdad olunması ve y«rine îstanbuVda bulunan ve yine iskerlet ailesinden olan Ligor voyvodanın Boğdan beyi tâyin edildiğini îzzi Tarihi yazıyor (varak 128b).
Yanaki'ye giden fermanda "Hilâf-ı marzi harekete ictisarı ve halka cevr ve îtisafı ve hancın bu hale tahammül edemiyerek hicrete mecbur olmaları" sebebiyle azledüdiği yazılmıştır {Aynı Boğdan defteri, s. 54). Aynı zamanda Yanaki'nin. tâyin olunan mübaşirle ırz ve vakarı ve bütün mal ve eşyalariyle İstanbul*a. gelmesi de diğer bir hükümle kendisine bildirilmiştir. evasıt-ı Rebiulâhır 1160 (Mühimme 153, s. 22).

[188] Ligor voyvodanın voyvodalık beratı (tbnülemin vesikaları, karton 7, No. 1468) numarada olup tarihi 15 Cemazîyelevvel 1160 dır. Bunun tâyinini Hammer 17 Şaban 1İ60 ve 24 Ağustos 1747 olarak göstermekte ise de, onun gösterdiği tarih ihtimal voyvodahk makamına oturduğu tarihtir.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/68

[189] Atik Boğdanlu defteri, s. 95 (1160 Cemaziyelâhir tarihlî ferman).

[190] îzzi Tarihi, varak 153b. Bu becayiş dolayısiyle Safer ihtidaları tarihli olarak Kostantin'e gönderilmiş olan hükümden: "...İşbu 61 senesi mâh-ı saferinin yedinci gününden memleket-i Boğdan tarafından zabt ve sene-i mez-bure Recebi duhulünedek îradatı voyvoda-i sabık halen Eflâk voyvodalığı kendüye ihsan olunan Ligor voyvoda tarafına verilmek ve vilâyet-i Boğdan'nın zabtı re'si senesi itibar olunan 61 senesi gurre-i Recebinden olmak üzere 1164 senesi gurre-i Recebine varınca üç sene bir tahvil ile alettevali zabt ve rabtma kıyam ve mübaderet eylemen için Boğdan voyvodalığı müceddeden sana tevcih ve ihsanım olup... evail-i Safer 1161 (Atik Boğdanlu defteri, s. 59).

[191] Atik Boğdanlu defteri, s. 63. Hammer, Kostantin Mavrokor-dato'mm zahiren voyvodalıktaki tebeddülden müteessiren ihmalkârane hareket ve hakikatte ise, bayramda saray erkânına para göndermediğinden dolayı azledildiğini Avusturya elçisi Penkler'in raporuna istinaden yazıyor (Almanca tab'ı, c. 8, s. 130). îzzi TarüıVnde de (varak 208) Eflâk'tan Boğdan'a naklinden müteessir olarak gevşek davranıp alâkasızlığından dolayı azledilerek Bozca-ado*ya gönderildiği beyan ediliyor.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/68-69

Konstantin Rakovica
Bogdan'âa. üç seneyi doldurdu ve hattâ müddeti Rakorca US sene dana uzatıldı ise de, bu ikinci uç seneyi
doldurmadan 1166 Ramazan ihtidasında (1753 Haziran) azlolunarak yerine sabık Eflâk voyvodası Ligor'un oğlu olup Eflâk voyvodası bulunan Mati Gika tâyin edildi192

Mati Gika

Babası Ligor'un ölümü üzerine Eflâk voyvodalığına tâyin edilen Mati veya Matei, bizzat işleriyle meşgul olmıyarak av peşinde koşup kendisine ait vazifeyi Nikola îspitar adında birine bıraktığından dolayı, yapılan şikâyet üzerine Boğdan'a. naklolunmuş ve aynı zamanda kendisine nasihati havi bir de ferman yollanmıştır 193.
Mati, kendisine yapılan.nasihati tutarak Boğdan'da, üç sene kaldı ve hasbelîcab kaydiyle azlolunarak İstanbul'a, getirtilip yerine Eflâk voyvodası Mihalzâde Kostantin Rakoviça tâyin edildi (7 Cemaziyelevvel 1169 ve 1756)194

Kostantin Rakovica(İkinci Defa)

Bir sene kadar voyvodalıkta kaldı; ahali ile gecinemediğinden dolayı195 yerini Ligor'un oğlu
Iskerletzâde Gika'ya terk etti (24 Cemaziyelâhır 1170 ve 14 Mart 1757)196 XVIII. asrın bu ikinci yarısında Fenerli Rum aileleri arasında voyvodalıklar için hâs-mane rekabet cereyan ettiğinden,. Osmanlı hükümeti muhtelif tesirler sebebiyle voyvodaları sık sık değiştiriyor ve bu değişiklik sebebiyle başta padişah, Enderun ve Bab-ı âli ricali mutad caizelerini alıyorlardı.197

---

[192] Atik Boğdanlu defteri, s. 82, 83. Vasıf da tebeddülün Ramazan ortalarında olduğunu beyan ediyor Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/69
[193] Atik Boğdanlu defteri, s. 82. Evasıt-ı Şaban 1166 tarihli ferman
[194] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/69
[195] Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları. No. 1994, sene 24 Cemaziyelâhır 1170.

[196] Atik Boğdanlu defteri, 78/2, s. 114, 115.

[197] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/69-70

İskerlet Gika (Ligor Zade)

Bir kuçuk sene Bogdazı'da kalarak, sonra Eflâkvoyvodalığına nakledilmiş ve yerine 1171 Zilhiccesi başından itibar edilmek üzere divan-ı hümâyun tercümanı olup elçiliklerle muhaveresinde muvaffakiyet ve sadakat gösteren198 Yuvan (Yanaki) Kalimaki tâyin edilmiştir (1171 Zilhicce ve 17 Ağustos 1758).199

Yuvan Kalimaki

Yuvan Kalimaki200, 1761 senesi Haziranına ka-YuTon Kalunakı (1174 Zilhicce) üç seneye yakın voyvodalık -,etti ve 1173 Zilhiccesi ihtidasından itibaren "hüsn-i idare ve fefah-ı raiyyete sâyi ve boyarlarla hüsnü imtizacından dolayı" voyvodalıkta ibka edildi201 Bunun zamanında otuz bin Tatar Boğdan'a hücum ederek yağma ve tahribat yapmışlar ise de, derhal şiddetle harekete geçilerek gasbettikleri mallar Kırım Hanı vasıtasiyle ellerinden alınarak voyvodalığa verilmiştir 202
Ligor Kalimaki
Yuvan Kalimaki ihtiyar olduğundan bahis ileafvım istemiş ve yerine oğlu Ligor Kalimaki Boğdan voyvodası olmuş203 ve Yuvan Kalimaki de İstanbula davet edilmiştir204. Ligor voyvoda üç sene

---

[198] Atik Boğdanlu defteri,.78/2, s. 114.

[199] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/70

[200] Vasıf, bunun adını Metaki olarak kaydedip yirmi senedenberi di van-ı hümâyun tercümanı olduğunu yazıyor (c. 1, s. 119)

[201] Romanyalu nain-ı diğer Boğdanlu ahkâm defteri 79/3 s. 1

[202] Atik Boğdanlu defteri 78/2, s. 120 ilâ 123, sene 1171 sonu ve 1172 başlan.

[203] Ligor K. ali m ak i'ye giden hükümden: "Sabık Boğdan voyvodası olan baban Yanaki voyvoda emekdar ve müddet-i medidenberi devlet-i aliyye-min hîdematmda evkatgüzar olup mukaddema divan-ı hümâyunum tercümanlığı esnasında ve gerek Boğdan voyvodalığı eyyamında devlet-i aliyyeme sadakat üzere hizmet ve fukaray-ı raiyyetİ müteferrik oldukları mahallerden celb ve cem ve vatanlarına nakl ve iskân ve kendülerîni bimayet ve sıyanet ile mes-buk ül hıdme olduğu malûm-ı hümâyunum olup lâkin kendüye pirlik ve ihtiyarlık arız olmak hasebiyle tarafı husrevanemden seni yerine ikame ile çırağ ve begâm olmanı istirham eylediği... ecilden 1174 Zilhiccesi gurresinden üç seneye bir tahvil ite Boğdun voyvodalığı müceddeden sana tevcih ve ihsanım olup bir hil'ali fâhire ve seni makarr-ı emaretine ielâs için berveçh-i mûtad iskemle ağası tâyin" olunmuştur., evail-i Zilkade 1174 (Romanyalu nâm-ı diğer Boğdanlu ahkâm defteri 79/3, s. 8.)

[204] Yuvan Kalimaki'ye giden hükümden: Sen ki voyvoda-i mumaileyhsin Boğdan voyvodalığı 1174 senesi Zilhiccesi gurresinden oğlun Ligor voyvodaya tevcih ve ihsanını olup fimâbâd Boğdan'da meks ve ikametini mûcib halat kalmadığından ehl ve ıyalinle der-i saadetime vürud eylemen babında. evail-i Zilkade 1174 (Boğdanlu ahkâm defteri 79/3, s. 7).

voyvodalıkta kaldıktan sonra rakiblerinin entrikalariyle azlolunarak, yerine tskerletoğlu Ligor Aleksandır Gika tâyin edilmiştir (27 Ramazan 1177 ve 29 Mart 1764).205

Ligor Aleksandır Gika

Bu zat, Bab-ı âli tercümanlığından voyvodalığa getirilmiştir; gizlice Rus emellerine hizmet ediyor ve zahirde ise hükümete sadık görünüyordu. Meşhur şair Sünbülüzâde Vehbi, bunun zamanında Boğdan'da divan efendisi olarak bulunmuştu206. Aleksandır Cika 4 Ramazan 1180 ve 3 Şubat 1767 tarihinde azlolunarak yerine Ligor Kalimaki207 ikinci defa voyvoda oldu ve Aleksandır Gika istanbuVda yalısında oturmak üzere davet edildi ise de, güya muharebe esnasında Ruslara esir düşerek muharebenin sonuna kadar üç sene .Rusya'da kaldıktan sonra avdet etmiştir.208

Lıgor Kahmakı (İkinci Defa)

Bunun voyvodalığı Rus seferine takaddüm eden bir zamana tesadut etmiş ve Kusya seteri munasibetiyle menzillerde hazırlanması icabeden zahire ve sair levazımatın tedariki hususunda verilen emirleri kasden icra etmiyerek, harekâtın tatiline ve pek çok sıkıntı çekilmesine sebebiyet verip Ruslara hizmeti ve metbuuna hıyaneti anlaşıldığından, orduya gelir gelmez tevkif ve çavuşbâşı mahbe-sinde kendisini haber verenlerle yüzles/tirildikten sonra, istanbul'a.gönderilmiş ve keyfiyet bütün tafsilâtiyle pâdişâha arzolunmuştur. Ligor'un hesapları gözden .geçirilmiş ve bütün malları

[205] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/70
[206] Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, No. 5502 sene 1179.

[207] Atik vüzera defterinde buna Ligor Veled-i Yanaki denilip birinci defaki voyvodalığı 4 Ramazan 1180 ve ikinci voyvodalığı ise 21 Receb 1188 olarak gösterilmekte ise de, birinci voyvodalığının 1177 H. - 1764 M. de olduğu yukarıda Ahkâm defterinden naklen gösterilmiştir. Ligor Kalimaki'nin ikinci voyvodalığı 1180 den 1183 senesine kadardır (Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, No. 4593
[208] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/71

müsadere edildikten sonra îdam olunmuştur (1183 H. - 1769 Haziran)209.

Konstantin Mavrokordato (Dördüncü Defa)

Ligor Kalimaki'nin yerine tâyin edilen Kostant in'in voyvodalığı, Osmanlı - Rus seferinin en şiddetli zamanına tesadüf etmişti. Ruslar, Buğdan'ın, merkezi olan Yay kasabasını işgal eylediklerinden, Kostantin Mavrokordato Kalas kasabasına çekilmek istediyse de, muvaffak olamıyarak Rus kuvvetleri tarafından yakalanıp Yay'a götürülmüş ve muharebe esnasında almış olduğu yaradan müteessiren orada vefat etmiştir (1769) Osmanlılar buna Kör Kostantin derlerdi 210.

Fasıla

Kostantin Mavrokordato'nun esareti ve vefatı ve Boğdanhn işgali sebebiyle 1774 de Kaynarca muahddesine kadar beş seneye yakın bir zaman Boğdan voyvodası tâyin edilmemiş ve muahedeyi müteakib sabık Eflâk voyvodası îskerletzâde Ligor Aleksandır Rusların himayesiyle ikinci defa Boğdan voyvodası .olmuştur.211

Ligor Aleksandr Gika212

---

209 Ligor Kalimaki'nin plüm yaftasında zahire mubayaası için verilen parayı zimmetine geçirerek devlete hiyanet eylediği beyan edilmektedir (Ham-mer (Almanca tab'ı-, c. 8, s. 342). Ligor Kalimaki ile gizli anlaşma yapmış olan divan tercümanı Nikola Drakon'un da boynu vurulmuştur (aynı eser). Voyvoda Ligor'un eşyasının zabtına Mehmed Bey memur edilerek bu hususta Boğdan boyarlarına da ferman gönderilmiştir. Evasit-ı Safer 1183 tarihli hüküm (Mühimme 167, s. 168; .Vasıf, c. 2. s. 11).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/71-72

210 Boğdan'a voyvoda tâyini için namzedlerin isimlerini havi I. Abdül-hamid'e takdim edilen listede bu, Kostantin Mavrokordato hakkında şöyle denilmektedir: "Bu Kostantin voyvoda altı, yedi defa Eflâk ve Boğdan voyvodası olup Nemçe taburu (ordusu) ile defaatla muharebe ve Karayuva (Küçük Eflâk) kazalarının Nemçelûler yedinden zabt ve teshirine mesfur sebep olduğu ve devlet-i aliyyeye sadakat ile hizmet edip hattâ seferin ihtidasında Kalas'ta Moskovlu yedine esir düşmekle Yaş'ta kederinden helak olduğu cümleye malûmdur..." Emiri tasnifi vesikalar, dosya 10, No, 1576.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/72

211 Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/72

212 Cevdet Tarihi, bu Ligor (Greguar) Aleksandır Gika ile Ligor Kalimaki*yi karıştırmıştır (c. 2, s. 78).

Rusya Makrokardato üç sene esir kaldığı için anlaşmış ve Rusların isteğiyle voyvoda olmuştur., her
ihtimale karşı Rus hükümetiyle gizlice mükâtebede bulunup Rus himayesine güvenerek hükümet tarafından
verilen emirleri dinlemedikten başka, Boğdan halkının iki sene vergiden muaf olmasına rağmen, cebren halktan topladığı paralarla kaçacağı haber alındığından, kendisine güler yüz gösterilmiş, zahiren voyvodaya havale edilen zahirenin acele şevki ve hakikatte bir yolunu bularak voyvodanın, katli talimatiyle gönderilen Karahisarlı Ahmed Bey tarafından bir yolu bulunup hiyle ile başı kesilmiştir 12 Ramazan 1191 ve (10 Ekim 1777) 213.

Ligor'un idamını müteakib "üzerinde çıkan mektub müsveddesi tamamca hıyanetini" göstermiştir214, Bender ve Hotin muhafızlarına gönderilen hükümlerde de Ligor'un Rusya taraflısı olduğu ve kendisinin ve taraftarlarının .Rusya'ya kaçmaları ihtimaline binaen uyanık bulunmaları bildirilmiştir 215.

Kostantın muruzi (tskerletzâde) Ligor'un azlini müteakib yerine 14 Ramazan 1191 ve 1777' Ekim de üç senden beri divan-ı hümâyun

[213] Dergâh-ı muallâm kapıcıbaşılanndan mirahor-ı evvelim payesiyle Boğdan voyvodası sabıkın azline memur Yaş kasabasında olan Karahisarî Mir Ahmed dâme mecdühu ve Boğdan voyvodası baş kaymakamı ve kaymakam ve boyarlar ve sair boyaran zidet itaatühüme hüküm ki :
Boğdan voyvodası sabık Ligor memleket-i Boğdan'a vürud eylediği gün-denberu rüûnet ve huşuneti kendüye âdet edip iki sene müddet muafiyetlerinde fukarayı raiyyetten emval-i kesire tahsil eylediği ve eylediği zulmün had ve hasrı olmadığı tahkik olunmaktan" nâşi azline iiade-i aliyyem taallûk ve maa-mafi mesfurun hakkında ahar muamele melhuz olmayıp ıyal ve evlâdlariyle asitane-i aliyyemde vaki hanesinde ikamet eylemesi fermanım olmuştu.
Sen ki mumaileyhsin bu defa irsal eylediğin tahriratında ve boyaran-ı memleketin mahzarlarından iriesfur Ligor'a azli ifade olundukta bir türlü îtaat-i ferman etmeyip devlet-i aliyyemin şanına îrâs-ı nakise edecek ve idamını mûcib olacak kelimât-ı fahişe tekellümüne cesaret ve alenen isyan ve tuğyan suretini irae eylemekten nâşi. . . . Tegafül ve ruhsat gösterilse utüv ve tuğyanı müzdad ve memleket elden çıkacak ve bu sebeple bir gaile-i azîmeyi müstevcib olacağı aşikâr olmaktan nâşi sana verilen ruhsat-ı kâmile muktezasmca lâzım gelen cezasını tertib ve ser-i maktu-ı derbâr-ı adalet kararıma tesyir olundığı tahrir olunmuş. . . evasıt Ramazan 1191 (Boğdanlu ahkâm defteri 80/4, s. 57)" Cevdet Tarihinin kaydına göre (c. 2, s. 78) Karahisarlı Ahmed Bey vazifesinin, zahire nakli olduğunu işae ederek Yafa gireceği sırada ileriye gönder-, diği konakçısı, voyvodanın istiskal gösterdiğini haber almış ise de, aldırış etmi-yerek Yafa girmiş ve bir haneye inerek güya kendisini tedavi ettirmek üzere tabib araştırmıştı. Bir iki gün sonra hâmil olduğu menşur-ı hümâyunı okutturup mündericatından halkı haberdar etmek üzere bir divan akdini voyvodaya bildirmişti. Menşur münedericatından.haberdar olmak üzere voyvodanın beşyüz kadar maiyeti ile kendi yanına geleceğini haber alan Ahmed Bey, hemen maiyyeti ile voyvodanın sarayına giderek kapıları kapadıktan sonra yatak odasına girip voyvodanın başını kesmiştir.
[214] Boğdanlu ahkâm defteri. No. 80/4, s. 59.

[215] 3 Boğdanlu ahkâm defteri, No. 80/4, s. 60.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/72-73

tercümanı bulunan îskerletzâde Kostantin Müruzi tâyin edildi216. Devlete sadıktı ve hükümetçe de sevilmişti217. Osmanlılarla, Prusya ve Rusya arasında Avusturya'ya karşı ittifak akdine çalıştı ise de muvaffak olamadı. Beş seneye yakın Boğdan voyvodalığında bulunarak hastalığından ötürü istifa etmiş ve Rus sef rinin himaye eylediği îskerletzâde Aleksandır Mavrokordato voyvoda olmuştur (27 Ce-maziyelâhır 1196 ve 30 Nisan 1782) 218.

Aleksandir Mavrokordato

Halk buna Deli bey derdi. Üç sene kadar voyvodalıkta kaldı; 1199 senesi Rebiulevvel ihtidalarında (1785 Mart) azlolunarak İstanbul'a davet edilip 219 yerine yine İskerlet oğullarından divan-ı hümâ-\ yun tercümanı ve evvelkisinin amcası oğlu Aleksandır voyvoda tâyin edildi.220

Aleksandir (İskerletzâde)

Bu rus mubibi olup daha evvel Petresburg'a Osmanlı devletinin maslahatgüzarlığını yapmıştı; Avusturya elçisinin ısrarı üzerine vazifesini ihmal ve kendi menfaatini düşündüğünden bahseden bir

[216] Boğdanlu ahkâm defteri, No. 80/4", s. 54.

[217] Kostantin Mü r üzi'ye emsal-i beyninde kendisine medâr-ı iftihar ve imtiyaz olmak ve sairlerine sirayet etmemek üzere daimî muafiyet ve müsa-adatı havi bir berat verilip bunda dört oğlu ve on nefer hizmetkârının cizye vesair rüsum ve tekâliften afv olundukları kaydedilmiştir (Boğdanlu ahkâm defteri 80/4, s. 67, sene: 1192 Muharrem) I. Abdülhamid, muhtelif vesilelerle Kostantin'i taltif etmiştir. Bunun talik harflerle hak edilmiş olan mührü :
Sabitim pây-ı hulûs ile hemin Hayr ola âkibet-i Kostantin klişesidir (Osmanlılar zamanında kullanılmış olan mühürler, Belleten, sayı 16).

[218] îstifası kabul edilen Kostantin'e giden fermanda hizmetinin pek ziyade takdir edildiği bildirildikten sonra "senin soyundan dayın Kostantin voyvodanın oğlu Aleksandır Beyzade" voyvoda tâyin olundu" denilmiştir (Boğdanlu ahkâm defteri 80/4, s. 96).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/74

[219] Sabıka Boğdan voyvodası îskerletzâde Aleksandri voyvodaya hüküm ki:
Sen ki voyvoda-i mumaileyhsin muktezây-i vakt ve hal senin voyvodalıktan azlin lâzım gelip yerine divân-ı hümâyun tercümanlığı hizmetinde etvâr-ı sadıkane ve harekât-ı müstakimanesi malûm olan ammi zaden îskerletzâde Aleksandri voyvodaya... işbu sene-i mübareke Rebiulevvel gurresinden bâ hatt-ı hümâyun Boğdan voyvodalığı tevcih ve diğer emr-i şerifim mucibince ol tarafta ıyal ve etbaınla hareket ve kemal-î ırz ve vakarınla der-i aliyyeme avdet ve ricat eylemen babında. . . tvail-i Rebiuîevvel 1199 (Boğdanlu ahkâm defteri 80/4, s. 118).

[220] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/74

hükümle voyvodalıktan azledilmiş 221 ve Ruslarla Rumlar arasındaki gizli cemiyetin "reisi olduğundan, azlini müteakib İstanbul'a gelmiyerek Rusya'ya kaçmıştır (1201 H. -1786 M.) 222.

Aleksandir İpsilanti

îskerletzâde Aleksandır'm yerine 22 Safer1201 ve 1786 Aralıkta, esbâk Eflak voyvodası Aleksandr îpsilanti, Avusturya'nın himayesiyle Boğdan beyi oldu223. Bu memuriyete gitmeden evvel Avusturya elçisi ile görüşerek Türkiye aleyhine hareketine dair talimat aldı; çünkü bu tarihlerde Avusturya ile Rusya Osmanlılar aleyhine ittifak etmişlerdi. Osmanlıla la Rusya ve Avusturya arasındaki 1201 H. - 1787 muharebesinde İngiltere elçisinin haber vermesi üzerine tpsilanti'nin hıyaneti anlaşılabildi ve 19 Nisan 1788 de azlolunarak yerine Manol (Emanuel Ciyani Rozetti) tâyin edildi (1788 Mayıs).224

Manol Rozetti

manol voyvoda, 1788 Ekim ayına kadar beş ay voyvodalık merkezinde kalabildi. Muharebe sebebiyle

---

[221] 1 Boğdanlu ahkâm defteri 80/4, s. 138. Yeni voyvodaya gönderilen Rebiulâhır 1201 sonu tarihli hüküm. .

[222] Halen Boğdan voyvodası Aleksandri voyvodaya hüküm ki:
•Boğdan voyvodası sabık Aleksandri... zamirinde merkûz olan hıyanet muktezası üzere biîâ mûcib firara ıbtidar ve hain-i mesfurun firarı leylen ve hafiyyen olduğu ve bu babta boyarân-ı memleketin haberdar olmadığı beya-niyle bu madde de medhalleri olmayan boyarân-ı 'memlekete bilâ mûcib kusur ve töhmet azviyle tekdir olunmamalarını inha ve rica ettiklerine binaen.. . {Boğdanlu ahkâm defteri 80/4, s. 140 ve Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları 6563). îskerletzâde Aleksandrî'nin firarına dair 22 Rebiulâhır 1201 (1787 Şubat) tarihli Nikolas adında birinin sadr-ı azama göndermiş olduğu mektub :Maruz-ı abd-i ahkarlarıdir;Rebiulâhırın onsekizinei günü Fener beyzadelerinden sabıka Boğdan voyvodası îskerletzâde Aleksandri voyvoda Boğdan memleketinin makarr-ı hükümeti olan Yaş kasabasına yakın kendüsinden bina olunan köşke seyran bahanesiyle çıkıp akşama karip yine Yaş kasabasına avdet ve ertesi günü yani Rebiulâhırın ondokuzuncu günü tekrar yanına onbeş nefer Arnavud delilleri alıp zikrolunan köşke vaçup gece saat yediyedek oturup badehu nâbud ve nâpeyda olup ertesi günü saat beşte Yaş kasabasının derununda olan boyaran voyvoday-i mezkumun yanına varmak taleb eylediklerinde kendisini bulamayıp derakap merkum voyvodanın firarını cümleye işaat ve bulmak için memleketin sınurlarında olan zabitana tahrir ve tenbih eylediklerini müş'ir işbu rumiyyülibare kâğıt Fokaşani kasabasında mukim îspirvanik (tspravnik) boyarları kulları tarafından varid olmağla derakap tercüme ve hakpây-kimya fersây-ı âsafanelerine takdim olunmuştur. Olbabta... 22 Rebiulâhır 1201 (imza: Nikolas).
Sadr-ı âzam tarafından pâdişâha takdim edilen bu mektubun üzerine I. Abdülhamid mukaddemki haberlere mutabıktır lıatt-ı hümâyununu yazmıştır {Cevdet tasnifi. Hariciye vesikaları 3442).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/75

[223] Boğdanlu defteri 80/4, s. 134 ve Boğdan voyvodaları cetveli.

[224] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/75-76

Yaş kasabası Rus ve Avusturya işgali altında bulunduğundan, Manol Kalas'ta oturdu225 ve Ziştovi muahedesini müteakib Buğdan'ın Avusturya işgalinden kurtarılan kısmına Kör Kostantin'in oğlu Aleksandır Mürüzi tâyin olundu226.

Aleksandir Murıızı

Kostantin Mavrokordato'nun oğludur.Ziştovı muahedesinde tercüman bulunan Aleksandır, muahedeyi müteakib Avusturyalıların geri verdikleri beş kazaya ihtida muvakkaten tâyin olunup, az sonra Ruslarla yapılan Yaş muahedesini müteakib de Rusların geri verdikleri

[225] Mühimme 187, s. 167. Kendisine gönderilen fermanda "Boğdan voyvodası olup Kalas'ta ikamet üzere olan Manuel voyvoda" denilmektedir.

[226] Aleksandır Mürüzi'nin voyvodalığına dair Sultan III. Selim ile sadaret kaymakamı Mustafa Paşa arasındaki muhabere dikkate şayan olduğundan hülâsa olarak aşağıya yazıyorum.
III. Selim, Rus hududu üzerinde bulunması dolayısiyle.Boğdan voyvodalığına devlete sâdık, kendisinden sadakat beklenecek, tecrübeli birinin kim olabileceğini düşünerek sadaret kaymakamına ;
"— Hakikat Boğdan'ın reayası ve boyarları şimdi Moskov gibidir; onları idare ve raiyyet haline idhal etmeğe muktedir kim vardır? Bu tarafta olan divan-ı hümâyun tercümanı vesveseli adamdır; vakte göre elverebilir mi? Münasibi arz-oluna" hatt-ı hümâyununu yazmış. Bunun üzerine sadaret kaymakamı :
Rikâb tercümanı Sarı Beyzâde'nin sadakat ve emekdarlığım, fakat idareye muktedir olun olmayacağını bilemeyeceğini ve halen Ziştovi&e olan divan-ı hümâyun tercümanı Kostantin Beyzâde'nin müstakim, sadık, cerbezeli ve yaşının Sarı Beyzâde'ye nisbetle daha küçük olduğunu ve bu ikisinden hangisinin muvaffık olacağım bilemediğini ve şayet Kostantinzâde voyvoda olursa Sarı Beyzâde'nin emekdarhğma binaen taltif edilmesini arzeylemiştir.
Kaymakamın bu takriri üzerine padişah :
"— Subhanallah emekdar mülâhaza edecek vakit midir? Nizam-ı memlekete ve din ve devlete hangisi elverirse bana anı bildiresiz. Boğdan Moskovlu ile hem hudud olıcak sadakat eder iş bilir adam lâzımdır.*' hatt-ı hümâyununu yazmıştır.
Bu hatt-ı hümâyun üzerine sadaret kaymakamı ikisinden birinin tercihinde vesveseye düşmüş, rikâb tercümanının yaşlı ve ZiştovVdekinin küçük, rikâb tercümanının sakin ve gevşek, diğerinin ise ihatalı ve cerbezeli olduğunu ve ikisinden birisi hakkında hüküm veremiyeceğini beyan ile zımnen Kostantin Beyzade Aleksandri'yi tercih eder görünmüştür. Bu cevab üzerine Sultan Selim
"— Takririnde münfehim olan Ziştov'deki tercüman beyliğe münasib olmağla reyiniz üzere Boğdan voyvodası nasb oluna ve mukâddemki tahririniz üzere buradaki tercüman taltif oluna" diye yazmıştır.
Hatt-ı hümâyundaki reyiniz üzere kaydından kuşkulanan sadaret kaymakamı: Reyiniz üzere tâbiri çakerlerini helecana giriftar etti. Bu beylik maddesi umur-ı saireye kıyas plmayip umur-ı muazzamadan ve mücerred emr ve irade-i hazret-î tacidariye menut mevaddan olmak mülâbesesiyle çakerleri şu münasiptir deyu hüküm edemem. Kulunuzun beyan edeceğim ancak hal ve keyfiyetleridir. Kangisi irade buyrulursa sarahaten hatt-ı hümâyunlarına mütevakkıftır" diye cevab vermiştir.
Kaymakamın telâşına canı sıkılan pâdişâh :
"— Behey adam bu derece vesvese cünun alâmeti. Ben bir tercüman kâfirinin halini ve münasibini sen arz eylemeyip rey eylemedikten sonra istihare ile mi bileyim? Onların hallerini bütün gün kapıda (Bab-ı âlide) olmak münasibetiyle sen bilirsin. Defaatle olan takrirlerin mazmununda Zi&tovVdeki müreccah olduğu a§ikâr olmağla tercihinize binaen Zi§tovVdeki tercümanı voyvoda nasb eyledim, bir dahi sorma" demiştir (Cevdet Tarihi, c. 5, s. 328).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/76

Boğdan memleketinin tamamında asaleten voyvoda oldu (1206 Rebiulâhır 1791 Aralık). Kostantinzâde Aleksandır Mürüzi voyvoda, aynı sene Cemaziyelevvel sonlarında Eflâk voyvodalığına naklolunarak yerine Eflâk voyvodası Mihal Suçu (Sutzo) getirildi227.

Aleksandır'ın hükümete göndermiş olduğu tahriratın altındaki mühür bir mısra halinde :
Aleksandır olâ dâim emân-i hakda asude klişelidir.228

XVIII. ASIRDA EFLÂK VE BOĞDAN'IN SÎYASİ DURUMLARI

Karlofca muahedesine kadar durum
Osmanlı devleti evvelâ Eflâk'ı ve sonra Boğdani nüfuzu altına aldıktan sonra yüksek kudreti sayesinde bazı muhalefetlerine rağmen her iki prensliği kuzey hududunda bir müdafaa bölgesi olarak sıkı sıkıya elinde tutmuş ve XVI. asrın sonlarına kadar kuvvetli bir devlet olan Lehlilere karşı Buğdan'da, ve Alman imparatoruna karşı da Eflâk'ta, bir kademe teşkilâtı vücude getirmişti.
Osmanlı devleti Macaristan'ı işgal ve ErdeVde bir prenslik vücude getirdikten sonra, Alman imparatorunun Eflâk üzerine yapması muhtemel bir tazyiki önlemiş ise de —ki bu daha ziyade Erdel prensinin Osmanlı devletine samimî bağlı olup olmadığına tâbi idi— Boğdan üzerindeki Lehistan tehlikesi XVII. asır ortalarına kadar devam etmiştir; bununla beraber, bu havalide herhangi bir Leh taarruzuna karşı Kırım Hanı kuvvetleri bu tarafları müdafaa edecek durumda bulunuyordu.
Lehistan'ın zayıf düşerek kuvvet ve nüfuzunu kaybetmesi, Boğdan üzerinden gelebilecek bir taarruzu önlemiş ise de, onun yerine XVII. asırdan itibaren yavaş yavaş büyümekte olan Rus tehlikesi baş göstermiş, fakat Kırım Hanlığı bir müddet için Rus yayılmasını önlemeğe muvaffak olmuştur.
Eflâk tarafına gelince :
Zidvatoruk muahedesiyle Erdel üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin iyic& tasrih edilmemesi yüzünden Alman imparatorunun bu kıtada hak iddia etmesi yüzünden husule gelen muharebeler dolayısiyle

[227] Boğdanlu ahkâm defteri 80/4, s. 177.
[228] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/77

Eflâk voyvodalarının imparator tarafına temayülleri, bu mıntakanın durumunu karıştırmış ise de, Köprülü Mehmed Paşa'mn ve daha sonraki harekâtın muvaffakiyetle neticelenmiş olması, Eflâk'ta, Osmanlı nüfuzunu kuvvetlendirerek muhalefet ve isyan hareketlerini Önlemişti.
1683'ten 1699 senesine kadar onaltı sene sürmüş olan ve sonradan Rusların da iltihakiyle dört devletle devam eden büyük harb zamanında ve bilhassa Belgrad'm'hir aralık elden çıkması sebebiyle, Eflâk büyük tehlikeler geçirmiş ise de, Belgradhn geri alınmış olması bu tehlikeyi önlemiş ve yine bu harbde Lehlilerin Boğdan üzerine yaptıkları taarruzlar da Kırım Hanlarının yar-dımlariyle bertaraf edilmiş olduğundan, Karlofça müsahhasi'ne kadar bu iki voyvodalık işgalden masun kalabilmiştir.229

Karlofça Muahedesinden Sonraki Durum

1699'da Karlofça muahedesinin aktedilmesi, Boğdan üzerinde o kadar teşrini göstermemiş ise de, bu muahede ile Erdel kıtasının imparatora terk edilmiş olması, Eflâk mıntakasmda imparatorun nüfuz ve tesirini göstermesine bir yol açmıştır.
Osmanlı hükümeti, yerli voyvodaların hıyanetleri sebebiyle buralara kendisine sadık bildiği divan-ı hümâyun tercümanlığı hizmetinde bulunan Fenerli Rum beylerinden voyvoda tâyin etmek suretiyle bu iki voyvodalığı emniyet altına almış olacağını tahmin etmiş ise de, bu tahmininde aldanmıştı; çünkü Fenerli Rum beylerini, Memleketeyn yani iki memleket mânasına gelen Eflâk ve Boğdan halkı, bir mültezim sayarak kendilerini katiyyen sevmiyorlardı.
Voyvodalıkların istikrarı için hükümet bunların üç senede bir değiştirilmesini ve güzel hizmet etmişse müddetlerinin temdidini kabul etmiş ise de, vükelâ ve devlet ricalinin sık sık tebdil edilmeleri ve yerlerine gelen yeni Osmanlı ricalinin de menfaatlerini düşünmeleri sebebiyle, voyvodaları küçük ve ehemmiyetsiz bahaneler veya tahkiksiz ihbarlarla sık sık azl ve tebdil etmeleri ve yeni voyvodaların da verdiklerini fazlasiyle çıkartmak için halka vergi salmaları, bu iki voyvodalık halkını acınacak vaziyete düşürmüştü.

[229] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/78

Karlofça muahedksi, Osmanlı devletinin eski kudret ve sat-vetinin kalmadığını göstermiş ve daha sonraki seferler de bu kudretsizliği teyid eylemiş olduğundan, Osmanlıların rakibi olan Ruslarla Avusturyalıların kuvvetlendiğini görerek Eflâk ve Boğdan halkı üzerlerindeki Osmanlı baskısının gevşemesi dolayı-siyle bu iki mıntakada hem dinî ve hem siyasî olarak bu iki devletin tesiri görülmeğe başlamış ve voyvodalar da zaman zaman bu devletlerden birisine meyletmek suretiyle hareket etmişlerdir.

Eflâk ve Buğdan'ın Rus ve Avusturya tarafına meyletmelerinde voyvodaların fazla vergilerle soygunculuklarından başka bu beylikler etrafındaki kale muhafızlarının, murabahacılarla hiyle ile Rumen kızlarını alıp satan maldovatcı'laTin230 ve Bucak Tatarları ve daha sair yağmacıların da mühim tesirleri vardı. Bunlardan başka, mazûl ve mansub vezir, beylerbeyi ve sair gelip giden memurların ana yolu bırakarak kalabalık maiyyetleriyle bu voyvodalıklardan geçerek halkı kendilerini beslemeğe mecbur etmeleri231 ve daha bu gibi fenalıklar ve haksızlıklar, buralardaki halkı bezdirmiş ve kendilerini bu hallerden kurtaracak bir hami aramağa şevke t mistir.

Hükümet, bu fenalıkları haber aldıkça bunların menedilmesi için müteaddid fermanlar gönderiyor' ise de, devlet merkezinin otoritesini kaybetmiş olması sebebiyle fermanları dinleyen olmuyor ve haksızlıklar, yağmalar devam ediyordu 232.

Bu haller devam ettiği esnada Ruslar yavaş yavaş Osmanlı hududuna inmiş ve aynı mezhebe mensub olmaları sebebiyle bunalmış olan voyvodalıklar halkı Rus çarını bir kurtarıcı olarak tanımış ve o da

[230] Yergöğü kazası naibine hüküm ki :
Hâlen Eflâk voyvodası Mihal, südde-i saadetime mektub gönderip Öteden-beri maldovatçı tâbir olunur kimesneler ticaret tarikiyle vilâyet-i Eflâk'a duhul ile reaya fukrasınm kızlarını kenduler tezviç edip birkaç gün mürurunda vilâyetime götürürüm deyu götürüp ahar mahalde füruht eyledikleri memleket-i Eflâk'de mütevatir ve mesbuk olmağla bugüna hareketlerinden reaya fukarasının ahvalleri mükeddir olmağın o güna taşradan gelip tezviçi murad edenler birkaç nefer müslüman ve birkaç nefer Eflâk'hı ile meclis-i şer'a varıp izinname ahz ve şer'i şerife tatbik etmedikçe akd-i nikâh olunmamak için emr-i şerifim sudur etmiştir (Eflâk defteri 77/1, s. 26),

[231] Ötedenberi, vezir, beylerbeyi ve tüccarlar mühim işler için, Bender ve özi taraflarına gidip geldiklerinde umumi yol olan ismail geçidinden ve Hotin tarafına gidip gelenler de îsakçı geçidinden geçerlerdi (Boğdanlu defteri 80/4, s. 141). Fakat sonraları müteaddid fermanlara rağmen bu yollardan gidil-miyerek Boğdan ve Eflâk içinden geçmek âdet olmuştu.

[232] Eflâklı ve Boğdanlı'ya karşı yapılan haksızlıkları önlemek için hükümet tarafından gönderilmiş olan fermanlar pek çok olup bu hususlara dair Romanya (Eflâk) defteri 77/1'e, Atik Boğdanlu defteri 78/2*ye bakılmalıdır. Zaten her voyvoda değişmesinde yazılan fermanlarda da reayanın himayesi emr olunurdu.

kendisini Ortodoks mezhebine mensub olanların hâmisi ilân eylemiştir.

Nitekim Ruslarla yapılan 1711 muharebesine takaddüm eden senelerde Ortodoksların hâmisi olduğunu iddia eden Büyük Petro'nun Boğdan ve Eflâk'taki faaliyeti Osmanlı vekayii kısmında görülmüş ve Ruslarla, metbûu olan Osmanlı hükümeti aleyhine ittifak etmiş olan Boğdan voyvodası Dimitri Kante-mir, Rus çarının Prıtî'taki mağlubiyeti üzerine kaçmıştı.

Yine bu cümleden olarak yirmi beş sene (1689 - 1714) Eflâk voyvodalığında bulunmuş olan Kostantin Brankovano da nıetbuuna sadık görünür gibi hareket ederek zaman zaman Lehliler, Ruslar ve Avusturyalılarla gizli gizli muhabere ederek, Osmanlı devleti aleyhine anlaşmalar yapmış ve bu yoldaki faaliyeti, halefi Nikola Mavrokordato tarafından bütün vesaikiyle hükümete haber verilmişti.

îşte bundan sonra Pasarofca muahedesi'yle Eflâk'ın bir kısmı Avusturya'ya terk edilip daha sonraki Belgrad muahedesiyle 1739'da geri alman Küçük Eflâk kıtası ile hudut tashihi yapılmışsa da, Avusturya ile olan hudut Bosna'dan itibaren Boğdan hududuna kadar geniş bir cephe teşkil ediyordu.

Belgrad muahedesinin akdi esnasında Ruslar, Boğdan üzerinde bazı emellerini göstermişler ve hattâ onların bu arzuları Eflâk üzerinde nüfuzlarını tesis etmek isteyen Avusturya murahhaslarını hayrete düşürmüştü; bu suretle muahedenin akdinde Avusturya murahhasları, işgal edilen yerlerden hudut kesilmesini teklif ettilerse de, galip, gelmiş olan Osmanlı devleti murahhasları hu teklifi şiddetle reddetmişlerdir; bununla beraber, bu suretle vaki teklifler bu iki devletin Boğdan ve Eflâk üzerindeki ihtiraslarım meydana koymuştu.

Boğdanhn şimalinde bulunan ve Lehlilerden alınmış olan Hotin kalesi Osmanlı muhafazasında olup nahiyeleri ile köyleri Boğdan'a. bırakılmıştı. Daha sonra, bir aralık bu nahiyelerde Osmanlı idaresi altına alınmış ise de, Belgrad muahedesini müte-akib yine eskisi gibi Hotin kalesi Osmanlı muhafazasında kalıp nahiyeleri yine Boğdan9a bırakılmıştır233.

---

[233] Hotin kalesi Osmanlı kuvvetlerinin muhafazasında olup nahiyesi kemafilevvel Boğdan vilâyetine ilhak ve Hotin gümrüğü nahiye-i mezkûrenin aidat-ı mukannenesinden olmağla tahsildar olan kimesneler Hotin kalesinden hariç Yolbaşı tâbir olunan mahalde ikamet ettiklerine binaen balen Boğdan voyvodası olan Ligor voyvoda dahi kendi tarafından tâyin eylediğ adamisi mal-i mirî tahsili için mahall-i merkumda

1768'de Osmanlı - Rus muharebesi, Osmanlı devletinin Eflâk ve Boğdan üzerindeki nüfuzunu çok azaltmıştı. Bu sefer esnasında Ruslar, Mora ve Arnavutluk taraflarındaki hıristiyan tebaayı isyan ettirdikleri sırada, Dirmanos ismindeki bir casusu da Eflâk ve Boğdan^a yollayarak, ruhanî reisleri ve o vasıta ile reayayı isyana teşvik ile kendilerini himaye edeceklerini vaadetmiş ve bu suretle buralardaki halk ayaklanarak çeteciliğe başladıklarından, muharebe esnasında Osmanlı ordusunu ihata edercesine vaziyet tehlikeye girmişti.

Bu muharebe esnasında Boğdan voyvodası Ligor'un (Greguar Kalimaki) hiyaneti görülerek kendisi de îdam edildi ise de Ruslar Boğdan^ı ve arkasından Eflâk'ın en mühim yerlerini almışlardır.

Kuşların bu suretle Boğdan ve kısmen Eflâk'ı işgal eylemeleri Avusturyalıların bu iki beylik üzerindeki plânlarını alt üst V ettiğinden, Rusların buradaki emellerini önlemek üzere Avusturya, Osmanlı hükümetine Ruslara karşı gizli bir ittifak teklifinde bulunmuştur (1771).

Osmanlı hükümeti, imparatorun bu teklifim kabul etti. Bu anlaşmaya göre Avusturya, evvelâ dostane olarak Ruslara Eflâk ve Boğdanhn boşaltılmasını, yani Rus kuvvetlerinin bu iki voyvodalıktan çekilmesini istiyecek, şayet Ruslar bu teklifi kabul etmezlerse harb açacaktı.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, bundan bir netice çıkmadığı gibi, bilâkis Boğdan*a. ait Bukovino?nın Avusturyalılara geçmesi ile müttefik görünen Avusturya kendisine hiç yoktan bir hisse çıkarmıştır. Boğdanh işgal etmiş olan Rus kuvvetleri kumandanı Feld "Mareşal Romanzof, Buğdan'ın Rus himayesi altında kalacağını ilân ettiyse de, bunu yapamadılar ve Kaynarca muahedesiyle Boğdan bazı kayıtlarla Osmanlı devletine iade olundu.

1774'deki Kaynarca muahedesVyie Ruslar Boğdan ve Eflâk'ın iç işlerine müdahale eylemek suretiyle bir takım menfaatler elde edip aynı zamanda Eflâk ve Boğdan halkına da imtiyazlar ve mühim

---

ikamet edip amed-ü şüd eden tüccar ve sairleri bundan evvel veregeldikleri rüsumatı bilâ illet ve bahane ile eda etmeleri hakkında Hotin muhafıziyle kale naibine hüküm sene 1153 (Boğdanlu defteri, s. 40).

kazançlar sağladılar[234]. Osmanlı idaresinde kalmakla beraber, voyvodaların tâyinlerinde Rus müdahalelerine kapı açıldı; bu suretle mütemadi müdahale ve hükümeti tazyik yoluyla Eflâk ve Buğdan'ın Rus nüfuzu altına girmesi, Rusların Balkanlara inmesini ve ihdas ettiği konsolosluklar vasıtasiyle bu yarımadadaki gayrı muslini taba ayı metbuları aleyhine tahrik etmelerini kolaylaştırdığından, Osmanlı hükümeti büyük bir tehlike ile karşılaştı.

Bundan sonraki voyvoda tâyinlerinde Ruslar ve Avusturyalılar, kendilerine taraftar voyvoda tâyinine çalıştılar ve hükümete baskı yaparak emellerinde muvaffak oldular; 1774 'den sonraki voyvodaların tayini bu iki devletin tesirleriyle yapılıyordu.

Osmanlı hükümeti Rusların arkası kesilmeyen müdahalelerini de ileri sürerek —ki voyvodaların azilleri de vardı— asıl maksad olan Kırım'ın geri alınması niyetiyle 1201 H. - 1787 M. de muharebeye girişti; bu harbe Boğdan, Eflâk işinde II. Katerina ile anlaşarak Osmanlı devleti aleyhine ittifak eden Avusturya imparatoru II. Jozef de katıldı; Ruslar Boğdan\ ve Avusturyalılar da Eflâkh işgal ettiler.

Osmanlı devleti bu muharebeden mağlûb çıktı ise de, Avusturya ve Rusya aleyhine ittifak etmiş olduğu Prusya'nın tazyiki ile ve Ziştovi muahedesiyle Avusturya, Eflâk ile Belgradh tahliye etti; muharebede yalnız kalan Rusya da 1792'deki Yaş muahedesiyle Özi ve havalisini

---

[234] Kaynarca muahedesinin onaltmcı maddesine ve bu husustaki Osmanlı vekayii kısmındaki Kaynarca muahedesi kısmına bk. Kaynarca muahedesiyle kabul edilip Halil Hamid Paşa sadaretinde Eflâk ve Boğdan'a verilen senetlerden başbcalannın hülâsası :

1 — Her sene Eflâk'tan 619 ve Buğdan'dan 135 kese 444 kuruşdan ziyade cizye alınmıyacak.

2 — Yeniden nasb olunan voyvodalardan caize istenmiyecek ve onlar da bu bahane ile halktan para taleb etmiyecekler.

3 — Eflâk'tan îydiyye (bayram hediyesi) olarak doksan bin ve rikâbiye kırk bin ve Boğdan'dan îydiyye doksan bin ve rikâbiyesi yirmi beş bin kuruş ahnacak. Eğer voyvodalar ibka" edilecek olurlarsa, hükümete verecekleri ibkaiye parasını kendi gelirlerinden verip halktan bir şey. istemiyecekler.

4 — Bu iki voyvodahktan halkın ihtiyacına halel gelmiyecek surette zahire satın alınarak bedeli derhal verilecek ve nakliyesi halka tahmil edilmiyerek rayiç üzere ücreti mukabilinde sevk edilecek.

5 — istanbul için satın ahnacak küçük baş hayvan, mevcud rayiç üzerinden alınarak, voyvodaların ^nezaretleri ile tüccar ve celeblere satılacak.

6 — Devlete lâzım olan kereste vesair bina levazımatı miktarı voyvodalara bildirüip kesip nakle dilmeleri reayaya elverişli surette yapılacak.

7 — Memleketten amele ve araba istendiği vakit ücretleri zamanında verilecek herhangi bir bahane ile kesinti yapılmıyacak.

8 — Fermanhı tüccardan gayrı kale yamakları ve etraftan hiçbir kimse memleketeyn topraklarında dolaşmıyacaklar, ekip biçmiyecekler ve hayvan otlatmıyacaklar (Cevdet Tarihi, c. 3, s. 334, 335).

Sadr-ı âzam Halil Hamid Paşa tarafından Eflâk ve Boğdan'a dair Rusya ve Avusturya elçilerine verilmiş olan 15 Safer 1198 tarihili senet sureti Kumanya nam-ı diğer Boğdanlu ahkâm defterinin 80/4 numaralısının ikinci sahifesindedir. Bu senedin kenarında Halil Hamid Paşa'nın klişeli imzası sureti vardır.

alıp Boğdanh bırakarak Kaynarca mua-hedesi'yle elde ettiği menfaatlerden başka bir şey kazanamadı.
Avrupa kıtasında bir harb vukuunda Eflâk ve Boğdan \ kuvvetleri Osmanlı kuvvetleriyle beraber muharebeye iştirak ettik-\ leri gibi, bu iki voyvodalığa karşı her hangi bir tecavüz vukuunda, Osmanlı kuvvetleri derhal bunların yardımlarına koşarlardı.

Eflâk ve Buğdan'daki bazı kasabalarla iktiza eden yerlerde Osmanlı süvari kuvvetlerinden Beşli denilen 235 bir sınıf kuvvet bulunurdu. Bunların zabt ve rabtı için Beşli bulunan mahallerde voyvodalar tarafından tâyin edilen Beşli ağası vekili vardı. Beşli kuvvetleri, askerlik iddiasında l^ulunan bazı müslümanlarm ve hudutlardaki muhafızların mahallî halkına fenalık yapmamalarını temin ile mükellef idiler236. Boğdan voyvodalığmdaki kazalarda mahallî Buğdanlılardan türer mikdar muhafız kuvvet bulunur ve bunların zabitine purkolab 237 denilirdi.238

EFLÂK VE BOĞDAN VOYVODALIKLARININ MÜHÜR VE BAYRAKLARI

Eflâk voyvodalığının bayrağında karga resmi ve Boğdan voyvodalığı bayrağında ise öküzbaşı resmi vardı. Eflâk'ın, gerek bayrak ve gerek armasında güneşle ayın arasında ve bir dağın üzerinde oturan ve ağzında haç tutan bir karga resmedilmişti; Boğdan bayrak, arma ve mühürlerinde ise yalnız öküz başı görülmektedir 239.

---

[235] Beşli askeris, Osmanlıların serhad kulu denilen hudud kuvvetlerinden hafif süvari kuvveti olup, beş nanede bir alındığı için Beşli denilmiştir.
[236] Eflâk'ta, vaki kasabat ve havalisinde ve iktiza eden mahall-i sairede Eflâk voyvodası hizmetinde olan Beşluyand&n birer Bışli ağası vekil tâyin olunmak resmi kadim ve kaide-i memleket olduğuna binaen berveçh-i mûtad Beşlıder&en zabt-u-rabta iktidarı olan kimselerden intibab ve kasabât-ı merkumune îsal edip ehl-i îslâmdan askerlik iddiasında olup fukaray-ı raiyyeti rencide ve remide edenleri zabt-u-rabta ve bu takrible reaya fukarasını himayet ve sıyanet İçin voyvodalar tarafından tâyin ve irsal olunan Beşlu ağası vekili yedine verilen zabıt kâğıdını vardıkları kasabada kıraet... evail-i Safer 1171 (Eflâk defteri 77 /I, s. 134).
[237] Atik Boğdanlu defteri, s. 10 ve 30, sene 1141 de İbrail kadısına yazılan hükümden
Evliya Çelebi, PurkolaVm hâkim, askerî zabit olduğunu kaydediyor (c. 7, s. 48). Porkolab lâtince olup Paraküs kelimesinden bozma imiş (Thornton, c. 2, s. 500). Riistem Paşa TaHhVnde şöyle bir kayıd vardır: "kalenin dizdarı ve Alamanm porkolabi hisardan çıkıp.. .".Bu kayda göre Puorkalab, zabit, muhafız demek oluyor.
[238] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/79-84
[239] 1 T. H. Thornton, Türkiye'nin halihazırı. Ingilizceden Fransızcaya tercüme edilen nüsha 1812 Paris, c. 2, s. 497.

Eflâk voyvodalarından Kostantin Serhan'ın sadr-ı azama göndermiş olduğu bir arizasınm arkasındaki mührün ortasında Eflâk'ın, arması olan bir karga ile mührün üst kısmında bir taç ve sol yukarı köşesinde de güneş resmi olup mührün etrafında ise Rumence "Ko. serba voevod B.M.G.Z. vlk" isim ve rumuzu ve sonra da kanat açmış çifte kartal resmi görülmektedir 240.

XIX. asırda Eflâk ve Boğdan'a. verilen imtiyazlar arasında ^unların bayraklarının şekli fermanla teyid edilmişti; Eflâklı'lann denizden ve karadan nakledecekleri emtea ve eşyadan yüzde üç gümrük ve altmış para gemi yanaşması resmi alınması kaydedildikten sonra, Eflâk voyvodası Aleksandır Gika'nın(1834— 1842) müracaatı üzerine bunlara bayrak itası muvafık görülmüştür.

Eflâk bayrağının, sarı ve kırmızı renk üzerine yıldız resimleri ve mavi renkte bir başlı kuş olması tensib edilmişti; bunlar her tarafa bu bayrak ile gideceklerdi. Eflâk'a, bu şekildeki bayrak 1253 Zilhicce ihtidası (1838 Şubat) da Verilmiştir 241

Boğdan voyvodası Mihail Sturza (1834—1849) da bilvasıta sadr-ı azama takdim ettiği mektupta da, kereste ve envai zehair için en mühim iskele ve tüccarların toplantı yeri olan Kalasım ehemmiyetinden bahsettikten sonra, yerli tüccarların kendilerine bir bayrak istediklerini beyan ve her ne kadar Tuna etrafmda dolaşacak bayrakları varsa da, bununla harice gidemiyerek ecnebi bir devletin bayrağını çekmek mecburiyetinde kalacaklarını arzey-lemiş olduğundan, bundan sonra Boğdanli'lann evvelce kendilerine verilmiş olan penbe ve mavi renk üzerine yıldız ve öküz başı resimlerini havi bayrağı gemilerine çekerek her tarafa eeyrü sefer etmelerine müsaade olunmuştur 242.

[240] Serhan'ın bu arizesinin mukaddimesi:
Saadetlu, mürüvvetlu ve reaya fukarasına merhametlu velinimetim efendim Sultanım Hazretlerinin savbına rûy-ı ubudiyet fersude kılındıktan sonra maruz-ı bende-i kadimleri budur ki ibaresiyle başlamakta ve Tuna nehrinin taşmasiyle hasara uğrayan Yergöğü ve Önündeki su bendlerinin tamiri istenmektedir. Bu arizenin sonundaki imza yerinde de (Bende Şerban voyvoda-i Eflâk halıya) ibaresi vardır (Başvekâlet arşivi Bab-ı defteri vesikalarından). Kostantin Şerban 1654 den 1656 senesine kadar iki sene voyvodalıkta bulunarak isyanı sebebiyle azledilmiştir. Buna Burunsuz Kostantin de denilirdi.

[241] Başvekâlet arşivi. Dolap vesikaları (sandık 202) evrak numarası 90, sene 1253 Zilhicce gurresi

[242] Başvekâlet arşivi* sandık 202, evrak numarası 90.

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/85

EFLÂK VE BOĞDAN VOYVODALARININ TÂYİNLERİNDE BAZI KANUN VE KAİDELERLE TEŞRİFATA DAİR MALÛMAT

Eflâk ve Buğdan'da, sakin boyarların ve halkın gerek birbirleriyle ve gerek başka milletlerle olan' dâvaları voyvodaları taraflarından görülüp, eğer şer'an ihkak-ı hak olunmak îcabederse o vakit İbrail kadısı tarafından bir nâib gönderilmek suretiyle dâva görülürdü243. Kırım Hanlarına tâbi Tatarların ve Tuna sahil ahalisinden olup ticaret için Boğd&n'a. gelenlerin kimi hanzâde-lerin adamları ve kimisi Hanın fermaniyle gelenlerden oldukları için, bunların Boğdan halkı ile dâvaları olduğu vakit yerli halk, hanzâde huzuruna çıkarılarak o vasıta ile dâvalarına bakılır ve bu arada halka türlü türlü haksız muamele yapılırdı.

Bu haksızlık ve aynı zamanda yapılan zulüm ve taaddi, boyarlar tarafından hükümete bildirilerek, bundan böyle dâvaların Hotin valisi huzuriyle görülmesini rica ettiklerinden244, istekleri kabul olunmuştur.

Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarına voyvoda tâyinine aid olarak hükümet merkezinde bazı merasim yapılır ve bunu müte-akib voyvoda kendisini makamına oturtmak üzere iskemle ağası tâyin edilen bir memurla ve oldukça kalabalık bir heyetle Bükreş'e veya Yaş*a. gönderilirdi. Yeni voyvoda, orada boyarlar ve merasime memur olanlar tarafından karşılanarak, alayla şehre gîiip iskemle ağası tarafından tahta oturtulurdu.

Eflâk ve Boğdan voyvodalarının tebdillerinde yerine tâyin edilen voyvoda gelinceye kadar voyvodalıkların idaresi büyük boyarlara havale olunur ve bunların isimlerini havi bir ferman gönderilmek suretiyle vazifelendirilirlerdi. Yeni voyvoda tâyini, vaziyete göre boyarların intihap ettikleri zatın tasdikiyle ve bazan da hükümetin tâyini ile olurdu. Mahallî voyvodalara karşı îtimad kalmadığı tarihten itibaren hükümet doğrudan doğruya Fenerli Rum beylerinden voyvoda tâyinini eline almıştı.

---

[243] Rumanya nâm-ı diğer Boğdurdu ahkâm defteri 79/3, s. 5, 16, XVI. ve XVII. asırlarda Eflâk'ta kanun üzere yüzelli akçe yevmiyeli bir kadı bulunur ve müslüman tüccarlarla yerli halk arasında husule gelen dâvalara bakarlardı (Evliya Çelebi, c. 7, s. 475).

[244] 3 îbnülemin tasnifi, Hariciye vesikaları {Boğdan voyvodası Lig o r'un arîzesi). No. 771.

Tâyin edilen voyvoda, İstanbul'da bulunmaz veya oraya getırilmeyip mahallinden tâyin edilecek olursa, yeni voyvoda tâyininden bir müddet sonra kanun üzere boyarlardan birisini yerine vekil bırakarak İstanbul'a, gelip teşekkür eder ve tekrar yerine dönerdi 245.

Voyvodaların beylik müddetleri kendi idare tarzlarına ve boyarlarla geçinmelerine ve hükümete hizmet ve sadakatlerine ve aralarındaki tekabet ve mefsedete göre değişirdi; fakat XVIII. asırdan itibaren yerli voyvodaların yerine FenerlVlerden voyvoda, tâyini üç sene için olarak kabul edilmiş ise de246, voyvodalığı elde
etmek isteyenlerin çeşitli tesirleriyle çok zaman bu üç sene müddet doldurulmadan değişiklik yapılmıştır.

Voyvodalar, müddetin hitamında yerlerinde bırakılırlarsa kaftan baba namiyle halktan muayyen bir para alırlardı; bu para büyük baş hayvanın her birinden birer kuruş olup, bazan buna mukabil başka bir vergi ihdas ederlerdi247.

Voyvodaların tebdillerinde halef ve selef olanların azil tebdil ve tayinlerindeki tarihlere göre kıstelyevm hesabına riayet edilerek, yekdiğerinin hissesini almamak üzere hesaplaşmaları usuldendi; çok zaman buna riayet edilmiyerek selef, müddeti dolmadan daha sonraki senelere âid varidatı da tahsil etmiş olurdu.

Karlofça muahedesinden sonra Osmanlı devletinin eski sat-vetini kaybetmesi ve daha sonraki senelerde Eflâk ve Boğdan'ın muharebeler dolayısiyle Avusturya ve Rusya taraflarından mu-* vakkaten işgal edilmeleri sebebiyle, bazı voyvodalar bu iki devletten birisine meyletmek suretiyle metbularına karşı hıyanette bulunmuşlar

---

[245] Boğdan voyvodası Kostantin Voyvoda'ya hüküm ki:
Mülk-i mevrusum olan Boğdan ve Eflâk memleketlerine voyvoda olanlar atebe-i aliyye-i husrevaneme yüz sürmek mûtad-ı kadim olmağla sen ki voy-voda-i merkumsun sen dahi deeb-i kadim üzere gelip südde-i saadet siper irtifaıma rûmal eylemen fermanım olmağın husus-ı mezbur için... tâyin olunmuştur, tmdi emr-i şerifim vusnılünde zabt-u rabt-ı memleket için münasib gördüğün boyarlardan birini yerine vekil riasb ve tâyin edib sen, kendin mumaileyh ile kalkıp gelip pûye-i serir-i saadet masir-i husrevaneme yüz sürüp bu kaide-i kadimeyi eda eylemen babında ferman-ı alışanım sâdır olmuştur, sene 1115 evâhir-i Muharrem (Mühimme 114, s. 224).
İstanbul'dan FenerlVler&en voyvoda tâyini, tabiî devlet merkezinde olduğundan, tekrar teşekküre gelmesine lüzum yoktu.
[246] XVII, asrın ikinci yarısında da bu temdid usulü görülüyorsa da bu ancak bir lütuf ve teveccüh eseri idi (İbnülemin tasnifi, Hariciye vesikaları, numara 179). Meselâ 1078 Cemaziyelevvel ihtidasında Eflâk beyi Radol, rikâb-ı hümâyuna yüz sürdüğünden, atıfet olmak üzere, beylik müddeti üç sene daha uzatılmıştı. XVIII. asırdaki tâyinlerde ise, tâyin müddeti senesi ve ayiyle tasrih ediliyor ve lüzumı halinde bu müddet uzatılıyordu.
[247] Rumanya, nâm-ı diğer, Boğdanlu ahkâm defteri 79/3, s. 8.

ve bazıları da ya iki tarafı idare etmiş, veyahut hükümete sadık kalmışlardır.

Avrupa kısmında muharebe olduğu zaman Eflâk ve Boğdan voyvodalarının yaya ve atlı tüfenkendaz kuvvetler ile sefere gelmeleri kanundu248. Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarının bir tecavüze karşı müdafaası devlete, aitti. Bundan başka bu iki voyvodalık her sene Kırım Hanı ile Kalgay sultana Ağustos ayında kovan başına tebaasından tahsil ettiği muayyen miktar bal ile 249muayyen para ve hediye yollar250 ve Kırım Ham da herhangi bir tehlikeye karşı bu voyvodalıkları korurdu. Evliya Çelebi, Eflâk voyvodasının her sene Kırım Hanına gönderdiği hediyeleri gösteriyor 251

Voyvoda tâyin edilen zat, tsta buVda, olmayıp Eflâk veya Boğdan'da bulunursa, kendisine bir heyetle voyvodalığını havi berat (menşur) ile 252 hil'at, tuğ, sancak ve makamına oturtmak üzere iskemle ağası gönderilir ve kanun üzere icabeden aidat ve bahşişleri alınırdı; yeni voyvoda İstanbul'da bulunursa, aşağıda görüleceği üzere, tâyin merasimi yapılır ve sonra da Eflâk ve Buğdan'a gönderilerek tahtına oturtulurdu253.

2 Receb 1154 (13 Eylül 1741) de sabık Eflâk voyvodası olup Kuruçeşme'deki yalısında oturmakta olan Mihail Rakoviça'nın ikinci

---

[248] - Eflâk voyvodasına hüküm ki:
Rumelin'de esfar-i hümâyun vukuunda Eflâk voyvodaları dahi askerleri ile hizmette bulunmaları resm-i kadim olup... sen ki voyvoda-i mumaileyhsin mûtad-ı kadime binaen şimdiden sen piyade ve süvari tüfenk endaz askerini tahrir ve teçhiz edip hazır ve müheyya durmağa müsaraat (Mühimme 142, s. 116 sene evâsıt-ı Rebiulevvel 1149), bu kuvvet, XVI. ve XVII. asırlarda on, on iki bin kadardı.

[249] Bu balı, Kırım Hanı tarafından memur edilen balcı başı vasıtasiyle gönderirlerdi. Evliya ÇelebVye göre (c. 5. 5. 349 ve c. 7. £, 478), Bal ağası da denilen bir mirza vasıtasiyle Eflâk'tan yüz fıçı ve Buğdan'dan elli fıçı bal gönderilirdi"."... Vilâyet-i Boğdan'da. kadimüleyyamdan beri Kırım Hanları ve Kagılgay sultanlara balcı başılık tâbiri ile bir miktar avaid verilmek mûtad ve muayyen olup voyvoda olanlar avaid-i -merkumeyi kovan başına tevzi ve taksim edip Ağustos mevsiminde tahsil edegelmeleriyle.. .", Atik Boğdanlu defteri 78ı2, s. 8, sene 1139 Rebiulâhır sonları.

[250] Eflâk voyvodası Nikolay voyvodaya hüküm ki:
Kırım Hanlarına Eflâk voyvodaları tarafından mûtad üzere beher sene verilegelen avâidleri bazı mevani sebebiyle sabıka Kırım ham olan Saadet-giray Han dâmet maalihi tarafından alınmayıp zimmetinde kaldığı îlâm oluumağla müşarünileyhin hanlığı zamanında verilmesi mûtad ve mukannen olan avâidden verilmeyip zimmetinde kalan her ne ise tarafına eda ve teslimi lSbüd ve lâzım olmağla... (Mühimme 132, s. 173, sene gurre-i Rebiulâhır 1137). Bunun bir sureti Boğdan voyvodasına yazılmıştır.

[251] Bir araba yükü çeşitli hediyelerle elli adet yorga beygir ve yirmi kese nakid ve Boğdan voyvodası da yüz baş at yollardı {Evliya Çelebi, c. 5, s. 349 ve c. 7, s. 478).

[252] Voyvodalık menşuru veya beratı için kâğıtçıbaşı tarafından iki tabaka sultanî âbad kâğıtla on iki deste altın varak ve bir adet ruganlı berat kuburu (mahfazası) verilirdi {Cevdet tasnifi, Eyâlel-i mümtase vesikaları 371).

[253] 4 Başbakanlık arşivine devredilen Maliye defterlerinden 29 ve 84 numaralı Teşrifat defterleri

defa Eflâk'a tâyini takarrür edince, teşrifat defterinde görüldüğü üzere, kendisine şu merasim yapılmıştır.254

Tayinin Birinci Safhasi

Sabah erkenden sadr-ı âzamin imrahoru Kuru-Taymraçesme'ye giderek Eflâk'a tâyin edilecek Mihail Rakoviça'yı Paşakapısı'na yani Bâb-ı âliye davet etmiş, Mihail, kendi atı ve yirmi kadar boyar ve kapı
kethüdasiyle Bab-i âli'ye gelmiş ve sadr-ı âzam kethüdası dairesindeki küçük odaya alınarak,, geldiği sadr-ı azama bildirilmiş. Bunun üzerine sadr-ı âzam arz odasına gelmiş ve derhal Miha 1 Rakoviça arz odasına alınarak sadr-ı âzamin eteğini öpmüş ve oturtulmıyarak halkın himayesine dair sadr-ı âzam vesayada bulunmuş ve bunu müteaki Rakoviça'ya ve divan-ı hümâyun tercümanına birer hassülhas bil'at 255 ile beraberinde gelen iki oğlu ile kethüdasına ve başkapı kethüdasına da birer hil'at ihsan olunmuştur.
Bunu müteaki Mihail Voyvoda tekrar sadr-ı âzamin eteğini öperek arz odasından çıkıp sadr-ı âzam kethüdasının odasına gelmiş, onun da eteğini öptükten sonra minder üzerine oturup kendisine kahve ve tatlı ikram olunmuş ve bu arada biraz görüşüldükten sonra şerbet ve buhur verilmesini müteakib kalkmıştır.
Mihail Rakoviça, kethüda beyin binek taşına gelip orada kendisine kethüda bey tarafından çekilen ata binerek divan-ı hümâyun çavuşları kâtibi ve çavuşlar emini ve on beş kadar divan çaşvuşu günlük (gayrî resmî) destarlariyle Önüne düşüp konağına götürmüşlerdir.
Bu tâyin münasibetiyle aynı günde yeni Eflâk voyvodası, defter mucibince enderun-ı hümâyuna verilmesi îcabeden caize ile diğer aidatı telhisçi ve sadr-ı âzam karakulağı vasıtasiyle Darrüssaade ağasına takdim etmiş ve bu münasebetle Darüs-saade ağası tarafından telhisçi ile karakulağa ve yeni voyvodanın dört kapı

254 Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/86-89
255 Hassülhas, Beylerbeylere veya o derecedeküere mahsus ikinci nevi hilkatlerden olup, daha sonra bol yenli alâ samur kürke çevrilmiştir (Hariciye vesikaları, Cevdet tasnifi numara 3272).

kethüdasiyle dokuz boyara ve iki kapı oğlanına hil'atler giydirilmiştir.256

Tayinin İkinci Safhasi

Voyvoda tâyininin birinci safhasından sonra, asıl mühim olan ikinci safhasına geçilmiş ve yeni
Eflâk beyine divan-ı hümâyunda voyvodalık kukası giydirilerek huzura kabul merasimi yapılmıştır.
Yeni voyvodanın kuka giyip padişah tarafından kabulü, kapıkulu ocaklarına maaş verileceği salı günündeki galebe divanında257 yapılmak kanun olduğundan, bu merasim Paşakapısı merasiminden otuz dört gün sonra, yani 6 Şaban 1154 (17 Ekim 1741) yapılmıştır.
Galebe divanı günü gelince Rakoviça'yı divan-i hümâyuna getirmek için ıstabl-i âmireden kendisine bir divan rahth ve yirmi kadar maiyyetine de birer eğerlenmiş at ile çavuşlar kâtibi ve çavuşlar emini divan elbiseleri ve yirmi kadar mücevvezeli divan çavuşları ve divan keçeli yani üsküflü serpuşlariyle ases başı ve subaşı gönderilmiştir.
Bu heyet, voyvoda ile maiyetini almış ve merasimle Paşa-kapısının karşısındaki alay köşkü önüne kadar getirmiştir. Alay burada sadr-ı âzamin çıkmasını beklemiştir. Sadr-ı âzam, Paşa-kapısı'ndan çıkarak, burada selâmlanmış ve voyvodanın alayından evvel saraya gitmiştir.
Bundan sonra voyvodanın alayı hareket etmiş, bab-ı hümâyundan-içeri girmiş ve orta kapı önünde atlarından inmişler ve dibanda mûtad olan Kur'an-ı kerimden fetih suresinin bitmesine kadar kapı arasında istirahat etmişlerdir.
Fetih sûresinin bittiği haber verilmesi üzerine, çavuşlar kâtibi ile çavuşlar emini, voyvoda ile maiyetinin önlerine düşüp yeniçerilerin çorbaya koşacakları sırada orta kapısından içeriye girip kubbe altına, (divan mahalline) doğru yürümeğe başlanmış ve voyvoda, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüaası taraflarından karşlan-mıştır.Voyvoda, kubbe altının eşiği haricindeki taş kademeyi Öper-cesine eğilip selâmladıktan sonra, eski divanhaneye varıp orada durmuştur. Bu sırada divan

---

256 Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/89-90
257 Elçi veya voyvoda kabulü münasibetiyle yeniçerelere maaş verilmesine galebe divanı denilirdi. Galebe divanında yeniçeriyi çorbaya davet için yeniçeri ocağı kethüdasının ocaklıyı selâmlaması kanundu

heyetine yemek verilirken, Rakoviça ile maiyetine de yemek verilmiştir.

Divan-ı hümâyun müzakeresi bittikten sonra, teşrifatçı efendi ruznamçeden verilen defter mucibince otuz adet hil'ati voyvoda ile maiyyetine giydirdiği gibi[258], yeniçeri ocağı muhzırı da, muhzır ağalara mahsus beyaz tüy süpürgeli kukayı[259] yeni voyvodanın başına koyup vezirler arza girdikten sonra Mihail Rakoviça dahi beş nefer adamiyle ve divan-ı hümâyun tercümaniyle birlikte arz odasına girip kapı aralığında yer öpüp derhal dışarı çıkması, teşrifat cabındandı; fakat Rakovîça'nm kabulü esnasında uzun zamandan beri voyvodaların merkezden tebdil edilmiyerek merasim yapılmadığından, bu defa kapıcıbaşı ağaların bilmemezlikleri sebebiyle Mihail Voyvoda ile beş adamı, ecnebi elçilerinin kabul olundukları gibi arz odasının ortasına kadar getirilmişlerdir.

Bu emrivaki üzerine sadr-ı âzam Şehela Ahmed Paşa derhal voyvodaya dönerek padişah ağzından olmak üzere :

— Reaya ve berayanm kemali rahat ve refahiyetleri irade-i hümâyunlarındandır, ona göre takayyüdü emir buyuruyorlar, sözleriyle voyvoda ile maiy etini dışarı çıkarmıştı[260].

Mihail Rakoviça, arz odasından çıktıktan sonra, ortakapi dışında pâdişâh tarafından ıstabl-i âmireden ihsan olunan divan rahtlı bir ata binmiş ve divan heyeti çıkıncaya kadar ortakapı ile Bâb-ı hümâyun arasındaki has fırın önünde bekledikten sonra,çavuşlar kâtibi, çavuşlar emini, yirmi nefer mücevvezeli çavuş, başlarında tas serpuş ve kanturalariyle dört peyk ve beyaz külâhlariyle iki eşik oğlanı ile beraber alayla konağına götürülmüş ve

[258] Divan-ı hümâyundan yeni tâyin, edilen Eflâk ve Boğdan voyvodalarına hiVât-ı hassülhas ve kapı kethüdasına kuşahlık hil'ât, boyarlardan büyüklerine kuşaklık küçüklerine ala denilen hü'âtlerden giydirilirdi (Nimeti Efendi kanunnâmesi).

[259] Thornton, kuka denilen serpuşun elmas hilâl üzerine konan balıkçıl tüyünden yapılmış bir sorguç olduğunu yazıyor (c. 2, s. 477). Haydar Çelebi ruznâmesinde (Feridun Bey münşeatı., s. 470) Eflâk voyvodasının basma ak sorguçla solakvari sivri üsküftü doğru kızilbö'rk ilehil'ât olarak bir şib-i frengi giydirildiği ve Tabakatül Memâlik'te de (s. 560) Boğdan voyvodasına "âdet-i kadîme-i Osmaniyan üzere voyvodaya kızıl börk ile altın üsküf ve pâdişâh lıil'ât-lerinden kadife ve şib hil'âtler" verildiği yazılmaktadır.

[260] Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen 84 numaralı Teşrifat defteri.

alayda bulunan çavuşlar kâtibinden itibaren diğerlerine teş ifat defterindeki miktar üzerinden aidatları verilmiştir.261

Yeni Voyvodaya, Tuğ Ve Alem Gönderilmesi

Voyvodanın kuka giyip padişah tarafından kalenı voyvodaya bulüriden birkaç gün sonra konağına tuğ ve alem, yani sancak gönderilirdi. Bu tuğ ve sancak
merasimi de şöyle olurdu :
Sabah erkenden tuğ ve alem götürmeğe memur olanlar Bâb-ı hümâyuna toplanırlar. Emir-i alem ferace ve günlük serpuşleriyle, peykler başlarında tas ve kanturalariyle ve iki kapıcı başlarında keçeleriyle, sancak sırığa takılı olduğu halde hazır olup tuğcu-başı da bohçaya sarılı tuğu alarak alayla hareket edilirdi.
Bu alayın gidişinde en önde voyvodanın boyarları, sonra muayyen sayıda divan-ı hümâyun çavuşları, sakabaşı, teşrifatçı halifesi, tuğcu başı, mehterbaşı, hazinedarbaşı, pişkeşçi ağa, teşrifatçı ve en geride alayın reisi miralem ağa, tertip sırasiyle yürüyüp en geride de sancak ve mehter takımı çalarak alay köşkü altında, bahçe kapısından voyvodanın .Fcner'deki konağına gidilirdi.
Voyvoda, tuğ, ve sancak getiren alayı konağının dış kapısında karşılar, yukrıya çıkılır, odaya girmeden evvel duacı çavuş dua ettikten, tuğ ve sancak voyvodaya teslim olunduktan sonra, odaya girilirdi.
Odada oturulup kahve, şerbet ve buhur ikramından sonra, gelenlerin aidatları verilip hil'atler giydirilip avdet olunurdu.262

Tayini Munasebetiyle Yeni Voyvodanin Saraya Verdigi Aidat

Eflâk voyvodalığı tevcihinde ve voyvodalıkta ibkada XVIII. asrın ikinci yarısında hemen
öyle yem voyvo danın saraya tâyini müteakib voyvodalar tarafından derhal verdiği aidat pâdişâha, haremihümâyuna, enderuna, teşrifat kaydı mucibince aşağıdaki aidat takdim olu-

[261] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/90-92
[262] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/92-93

nurdu 263. Bunlardan başka kapı aidatı ismiyle Bab-ı âli ricaline de aidatları verilirdi 264. Bunlardan bazılarının, miktarı hayli yekûn tutan caize-i hümâyun ve aidata yetecek paraları olmadığından, bunu boyarları ve sairleri vasıasiyle hariçten tedarik etmek mecburiyetinde kalırlardı265.

Nakit Post samur Post vaşak
Padişaha kese sevb sevb
60 1 1
Nakit Post samur
Valide sultana kese sevb
20 1
Nakit Post samur
Başkadın efendiye kese sevb
5 1
Nakit Post samur
Darüssaade ağasına kese sevb
10 1

Hazinedar-ı şehriyariye kürk parası bin kuruş.

Bunlardan başka, hazine kethüdası, oda lalası, Darüssaade ağası kâtibi, ağa kahveci basısı, hazinedar-ı şehriyari kâtibi, hazinedar kahvecibaşısı, koz bekçileri ve sairlerine de defter mucibince aidatları verilirdi.

Saraya verilen bu aidattan başka, kapı yani Bab^-ı âli ricalinden tevkii yani nişancıya kürk, çuha kumaş, paça kürk bahası için mûtad aidatı verirlerdi 266.

Bundan başka, reisülküttab8 beylikçi, teşrifatçıların da tâyin, ibka, bayramlarda muayyen aidatları ve zahireleri vardı. Voyvoda bunları ilâm kâğıtlariyle ve kapı kethüdası vasıtasiyle gönderirdi 267.

---

[263] Boğdan voyvodasına hüküm ki :
Boğdan voyvodalığı tevcih, ve ibka kılındıkta caize-i hümâyunum akçesi vesair mûtad olan kapı avâidatı voyvoda olanlar taraflarından bilâ imhal mahallerine eda ve teslim olunmak ötedenberu mer'i ve mûtad tutula gelen kaide-i mukarrereden olub binaenaleyh voyvodalık tevcih ve ibkasiyle begâm olanlar ibtida caize-i hümâyunum akçesini ve mûtad olan sair kapı (Bab-ı âli) avâidatını bilâ noksan mahallerine eda ve teslimi takdim eylemeleri lâzime-i zimmeti emaretleri olmağla... evail-i Receb 1159 (Atik Boğdanlu defteri 78/2, s. 50

[264] Maliyeden Başvekâlet arşivine devrolunan 29 numaralı Teşrifat defteri, varak 79b.

[265] Boğdan voyvodalığında ibka edilmiş olan Yani Mavrokordato, boyarların yardımlariyle Yeniçeri ocağı bezirganı David'ten borç alarak ibkaiye aidatım vermişti. Sene 1159 (Atik Boğdanlu defteri 78/2, s,

[266] Mühimme 128, s. 10.

Voyvodanin Vazifesinbe Gidisi

Tuğ ve alem (sancak) merasimi bittikten sonra Voyvodanın vazifesine gidişi voyvoda, kendi maiyyetinden başka hükümet tarafından otuz sekiz, kırk kişilik bir heyetle vazifesi basma hareket ederdi. Bu heyet şunlardan, ibaretti: Bir sancaktar (sancak ağası) ile bir yamağı, iki hassa peyki ile bir yamağı, iki kapıcı ile bir hademesi, iki sim saka ile mehter takımı yani bando şefi olarak bir mehter başı ve bir hizmetkârı, bir zurnazen başı ve bir davulcubaşı ile beş davulcu, bir zilcibaşı ile bir zilzen ve bir borazanbaşı ile üç borazan.
Bu heyetten başka, yeni voyvodayı makamına oturtmak üzere gönderilen ve iskemle ağasv denilen memurla kapıkulu ocaklarının her birinde ikişer ocaklı bulunurdu268.

İskemle Ağası

Voyvoda İstanbul'da, bulunurken tâyin edilmişse, yukarıdaki heyetle voyvoda ile iskemle ağası da beraber giderek onu tahtına oturtur. Eğer tâyin edilen voyvoda Eflâk veya Boğdan'&a, ise, onu makamına oturtmak için iskemle ağası ve onunla beraber yirmi kadar hil'at ve, tahtı makamına kaim olmak üzere kırmızı çuha ile örtülü bir iskemle 269 ve voyvodaya giydirilmek üzere hassülhas hil'at, kuka serpuş ve voyvodalık beratı aşağıdaki heyetle gönderilirdi.

---

[267] Atik Boğdanlu defteri 78/2, s. 52, 53.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/93-94
[268] Nimeti Efendi kanunnâmesi ve Mühimme 127, s. 355, sene 1131, bu hususta Eflâk boyarlarına gönderilen hüküm :
Eflâk boyarları zidet itaatüküm'e hüküm ki
Eflâk voyvodalığı avatıf-ı aliyye-i husrevanemden sabıka Boğdan voyvodası Mihalzâde Kostantin hutimet avakübu bilhayre inayet ve ihsanım olub voyvoda-i mumaileyhi alıp makarr-ı hükümetine iclâs ve takrir için mukaddema Boğdan'a memui^e hâlâ anda olan dergâh-ı muallâm kapıcı basılarından Ethac Mustafa dâme mecdühu iskemle ağası tâyin olunmağın imdi resmî kadim ve de'b-i müstedim üzere alay tertib ve levazım-ı ihtirama müraat olunarak voyvoda-i mumaileyhi makarr-ı hükümetine iclâs ve takrir ettirip .. . Evasıt-ı Şaban 1166 (Eflâk defteri, s. 88).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/94-95
[269] Osmanlı hükümeti, müstakil hükümdarların cülus ettikleri yere taht demiş ve böyle yarı müstakil Erdel, Eflâk ve Boğdan beylerinin cülus ettİKleri Şeye de, iskemle demişlerdir. Bu hususta en eski bir vesika çudur :
Ferruh Ağa'ya mektup ki:
Istimâ olundu ki Rpdol voyvodayı vilâyet halkı voyvodalığa kabul edip iskemleye oturtup voyvodalığı zabt eylemiş. İmdi mektub sana varup vusul buldukta bu hususa onat veçhile mukayyed olub göresin.

İskemle ağasının maiyyetinde iki divan çavuşu, iki sancaktar, iki peyk, iki saka, birkaç alem mehterleri, birkaç kapıcı ve has ahırdan iki nefer külâhlı eski oğlan (kıdemli seyis) bulunup bir kırmızı bayrak açıp alayla giderlerdi.

Bu heyet, voyvodanın payitahtına üç konak kalınca, voyvoda tarafından gönderilen hatırlı bir boyar iskemle ağasını ve maiy-yetini karşılar ve binmesi için getirilen arabaya binmeden evvel getirdiği hil'atlerden gerek boyara ve gerek maiyyetine hil'at giydirirdi.

Ertesi gün, yeni voyvoda iskemle ağasını büyük bir alayla karşılar ve şehre girdikten sonra onu muteber bir boyara misafir verirdi.

İskemle ağası birkaç gün istirahat eder, yol yorgunluğu geç-dikten sonra voyvoda, iskemle ağasına hamam parası (bir ara üç kese akçe idi) yollardı. Ertesi gün, voyvoda tarafından iskemle ağasına verilen bir donanmış at ile voyvodanın satırları ve çuhadarı gelip ağayı alayla voyvodanın sarayına götürürdü.

Bu sırada sarayda büyük bir divan olup iskemle ağası getirmiş olduğu, hassülhas hil'at ile kuka sorgucu voyvodaya giydirip fermanı da teslim eder ve buna mukabil voyvoda tarafından iskemle ağasına ariyeten (yani o merasime mahsus olmak üzere muvakkatten) bir samur kürk ve maiyyetindekilere de hil'atler giydirilirdi. İskemle ağası getirmiş olduğu kırmızı çuha kaplı iskemleyi bu gün voyvodaya teslim ederek onu cülus ettirirdi.

Bu merasimden birkaç gün sonra voyvoda iskemle ağasının misafir olduğu konağa gelerek hatırını sorar ve buna mukabil ağa da voyvodaya bir mükemmel at çeker ve voyvoda hediye olarak iskemle ağasına iki kese akçe verirdi.

Bundan iki gün sonra, iskemle ağasına ziyafet çekilir ve kendisine bir samur kürk ve maiyyetine bahşişler verilir ve daha sonra da veda için bir ziyafet daha çekilerek yine samur kürk giydirilir ve birkaç parça hediye ile bir araba ve dokuz bin kuruş hizmet parası ve ağanın

---

Filvaki Erdel voyvodası, istima olunduğu üzere iskemleye oturup voyvodalığı zabt etmiş ise sana verilen mukarrernâme (makamında ibka) hükmün ve sair emirleri bir ferde göster-meyip yanında saklayıp vaki hali tafsil üzere yazıp muaccelen arz ve îlâm eyliyesin (Fekete tasnifi, vesikalar numara 100 (bk. not 522).

Evliya Çelebi de şöyle diyor :

"...Esir Debeci oğlu...bey iskemle ağası ve sancak ağasiyle gelip bu taht-i sani Tergöviş'de iskemle ağasının taraf-ı pâdişahiden gelen iskemle üzere karardade olup önüne padişahın ihsan ettiği tuğları ve sancak ve bayrakları konup eline topuzun alıp divan-ı azim ettikte cümle mertebe sahibi boyarlar yeniden bîat edip herkes mertebesinde karardade olup..." c. 7, s. 485.

kethüdasına bir kese akçe ve bir paçe kürk ve ağanın sair maiyyetine de üç kese akçe ve diğer beraber gelenlere teşrifat defteri mucibince aidatları verildikten sonra avdet olunurdu270

Voyvodalik Berati Sureti

Gerek 'Eflâk ve gerek Boğdan'a tâyin edilen voyvodalara, voyvodalıkralâmeti olarak verilmiş olan berat veya menşurlar birbirinin aynı idi. XVII. asır başlarında Boğdan'a. voyvoda olan Aleksandır Ilya'mn beratı sureti Feridun Bey Münşeatında vardır 271. Suretini aşağıya koyduğum Kostantin Mavrokordato'ya aid Boğdan voyvodalığı berat veya menşuru sureti XVIII. asra âid olup, tarihi 1145 Rebiulevvel ihtidalarına aittir272.
XVI. asırda voyvodalardan berat resmi olarak oniki bin akçe hazine için, onbeş bin akçe de çavuş, kapıcı ve sairlerine verilmek üzere para alınırdı. Voyvodaların dereceleri iki tuğlu beylerbeyi derecesi olduğundan, voyvodalardan da, beylerbeyi gibi aynı resim tahsil ediliyordu273.
Çün hazret-i malikülmülk zülcelâl ve cenab-ı Voyvodasının vahibü'l-mevahib layezal celleşanehu.. . kemali beratı sureti kudreti ezeliyye ve mevhibet-i âliye-i lemye-zeliyesinden benim zat-ı hilâfetmeab-ı saltanat nisabımı eşref-i selâtin-i nasafet âyin ve şan ve şevketnişan-ı celâlet istishabımı envâ-i meâsir-i maadelet ve esnaf-ı mefâhir-i saltanat karin eyleyip atebe-i âliyye-i sipehr ihtişamımı melce-i mülûk ve hükkâm ve mültecây-ı eshab-ı maarib ve meram eyledi. Filacerem şükren alâ zikrinniam dergâhtı saadet destgâhıma inki-yad ve itaat üzere olan ehl-i zimmet reaya ve aceze ve zuafa zilli zalil-i merhamet-i mülûkânemde emn ve eman ve refahiyet ve itmiynan üzere asude hal ve fâriğulbal olmalarıçin zabt ve rabt-ı memleket ve tensik ve tevsik-i umur-ı vilâyete dair bir hâkim vesatâtiyle izale-i mezalim ve bid'at ve âsâr-ı measir-i adalet-i hasene-i şehriyari ve kaide-i müstahsene-i cihandariden olmağla binaenaleyh

[270] Maliyeden Arşive devredilen 29 numaralı Teşrifat defteri, s. 51.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/95-96
[271] Feridun Bey münşeatı, c. 2, s. 398.
[272] Başvekâlet arşivi, Atik Mısır defteri.
[273] Kanunnâme (Atıf Efendi kitapları numara 1734, varak 203b. XVI. asırda voyvodalar oniki bin akçe berat resmi ve onbeş bin akçe de bahşiş ve caize resmi verirlerdi.

sabıka Eflâk voyvodası olan râfi-i tevki-irefiüş-şan-ı hakani ve nakil-i yarlığ-ı beliğ-i mevhibet meal-i cihanbâni kıd-vetül ümerail millet-el-mesihiyye umdetü kübra üt taifetül îseviy-ye Kostantin voyvoda hutimet avakibühu bilhayır, devlet-i aliy yemin ebenanceddin perverdesi ve sadakatkâr ve istikamet şiarı olmağla eltâf-i aliyye-i şahane ve âtâf-ı seniyye-i pâdişahanem, hakkında erzâni kılınıp işbu sene hamse ve erbain ve miete ve elf şevvalinin yirmi dokuzuncu gününden Boğdan voyvodalığı ken-duye inayet ve ihsanım olup emr-i şerif-i cihanmutaım erzani kılmmağla işbu berat -1 saadet'âyat ve behçetgayâtı verdİ3tn ve büyürdüm ki badelyevm mezkûr varıp Boğdan voyvodalığma mut-aasarrıf olup hıfz ve heraset-i memleket ve himayet ve sıyanet-i raiyyet ve tensik ve tevsik-i umur-ı vilâyete kemal-i sadakat ve levazım-ı istikamet ile bezl-i vüs-ı kudret eyliye ve Boğdan memleketinin boyarları vesair zabıtan ve reayası mezkûrı, üzerlerine voyvoda bilip Boğdan voyvodalığına müteallik umur ve hususlarda müracaat eyleyip sözünü sem'i kabul ile ısga ve niz-am-ı vilâyete müteallik kelâmını bilâ tereddüd icra eyleyip sözüne muhalefet ve meramına muanededen hazer eyliyeler. Mezkûr dahi cadde-i taat ve inkiyatta sabit kadem ve şahrah-ı sadakatte rasih dem olup lâzımülarz olan ahval-i memleketi paye-i serir-i maadelet masir-i mülûkâneme bildirmekten hâli olmayıp ve bilcümle uhde-i zimmetine lâzım gelen mesalih ve mehamın küllisine sadakat ve istikamet ile bezl-i makdur ve sây-ı mevfur edip mesai-i meşkûre ve hidematı mebrure vücuda getüre. Olbabta bir ferd mâ' ni ve müzahim olmayıp dahi ve taarruz kılmaya, şöyle bileler.
Fî evâil-i Rebiulevvel sene 1145 Aynı tarihte Eflâk voyvodaliğına tâyin edilen Ligor (Gre-guvar) voyvodanın beratı da buna benzer.

Voyvodaların Müddetleri

Daha yukarıda bilmünasibe söylendiği gibi, voyvodalık, XVII. asır sonlarına kadar hemen müd-detsiz olup, sonradan yani, XVIII. asırdan itibaren, Feraer/i'lerden tâyin edilen Voydodalarm üçer sene müddetle tâyinleri ve, hizmetleri beğenilirse, üç sene daha uzatılması münasib görülmüştü. Voyvodaların tâyinlerinin ayın kaçından başlayıp üç sene dolduktan sonra hangi ayda biteceği, kendilerine

gönderilen tâyin ve ibka fermanlarında tasrih edilmiş olup, kendilerinin cizye ve diğer vergileri de bu müddet üzerinden hesap edilirdi. Eğer voyvoda üç sene müddeti doldurmadan herhangi bir sebeple azledilecek olursa, yerine gelen yeni voyvoda, fermanında gösterilen aydan itibaren voyvodalık varidatına sahip olurdu. Meselâ 1161 Safer ayının (1748 Şubat yedinci gününden Boğdan voyvodalığına verilen îskerletzâde Kostantin'in, aynı sene Recebi ihtidasına kadar olan Boğdan varidatı, selefi olan sabık voyvodaya aiddi; îskerletzâde, kendisine re's-i sene olarak fermanda gösterilen Receb ihtidasından itibaren varidata sahih olacaktı.274

Voyvodalann Kapı Kethüdaları

Eflâk ve Boğdan voyvodalarının devlet merkezin işlerini takip için, birisi başkapı kethüdası olmak üzere, müteaddid kapı kethüdaları vardı; bunlara evvelce, yani XVI. asırda Ban derlerdi; bunlar zadegan, yani boyarlar arasından seçilerek istanbuVa. gönderilirlerdi275.
Voyvodaların hükümetle muhabereleri 276
Voyvodalara herhangi bir hususta gönderilen fermanlar, XVI. asırda beylerbeylere gönderil-
diği gibi, hazan kese ile ve hazan kesesiz yollanırdı277 . Fakat sonraları daimî olarak kese ile
gönderilmesi âdet olmuştur.

---

[274] Boğdan voyvodası Aleksandir İpsalanti'nin hükümeti zamanından Nemçelilere esir düşdüğü güne kadar olan resmî ve hususî muhaberatı Esad Efendi kütüphanesinde 3338 numaralı mecmuadadır.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/97-99
[275] 2 Kanunnâme (Veliyyüddin Efendi kitapları, numara 1970, varak 3b).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/99
[276] tskerletzâde Kostantin'e gönderilen. 1161 Safer ihtidası tarihli hükümden. :
"İşbu 61 senesi mâh-ı saferinin yedinci gününden memleket-i Bağdan, tarafından zabt ve sene-i mezbure recebi duhulünedek îradâtı voyvoda-i sabık hâlâ Eflâk voyvodalığı kenduye tevcih olunan Ligor voyvoda tarafına verilmek ve vilâyet-i BoğdariÜm zabtı res-i senesi itibar olunan 61 senesi gurre-i Recebinden olmak üere 1164 senesi gurre-i Recebine varınca üç seneye tahvil ile alettevali zabt ve rabtına kıyam ve mübaderet eylemen için Boğdan voyvodalığı müceddeden sana tevcih ve İhsanım olup... evail-i Safer 1161 (Boğdanlu defteri 78/2, s. 59).
Ligor voyvodaya giden hükümde de şöyle deniliyor: Voyvoda-i mumaileyh (yani yeni voyvoda) varmcayedek Boğdan memleketinin zabtı ve gurre-i şehr-i Recebedek selefinin kıstelyevm hesabinca zamanına düşen aidat ve rüsumatın selefinin hesabına mahsub edilmesi bildirilmiştir (Mühimme 153, s. 22).
[277] Boğdan voyvodasına hüküm ki :
Halıya südde-i saadetimde Eflâk voyvodası canibinden B anlık hizmetinde olan Derviş nam zimminin vilâyet-i Boğdan'a. dahi her veçhile vukuf-ı olmağın

Eflâk ve Boğdan voyvodaları, memleket işleriyle hudutlara taallûk eden malûmatı ve Avrupa ahvaline dair aldıkları haberleri Klaraş veya Karalaş denilen ulakları ile yazılı olarak hükümete bildirirler ve yine aynı vasıta ile hükümetten talimat alırlardı.278

Voyvodalarin Musluman Maiyyeti

Voyvodaların Eflâk ve Boğdan voyvodalarının rütbeleri bey-müslüman îerbeyi derecesi olduğundan, bunların maiyyet-maıyyeb müslüman matracıları, tüfenkçileri, altın taşlı, elleri teberli satırları ve Osmanlı tarzında altışar kat mehterhaneleri ve Türkçe muhaberatı idare eden divan efendisi ve on-iki kapıcıbaşısı ve on iki tatar ağası vardı. Tatar ağaları Kırım Hanına âid işlere bakarlardı279

Voyvodanın Muhafaza Kuvveti

Voyvodaların muhafaza askerleri Ortodoks mezhebine mensup Arnavudlardan mürekkebti280
kuvven Bunlardan başka, Yeniçeriler gibi yevmiyeli yaya askeri olup, bunların kumandanına drabas ağası derlerdi. Drabaş ağası, aynı zamanda Bükreş veya Yaşlın inzibatiyle de mükellef olup, maiyyeti ile mahalleleri ve pazar yerlerini teftiş ile ölçüleri kontrol, satılan erzakı muayene ederek hiyle yapanları, adamları vasıtasiyle derhal orada cezalandırırlardı. ve bilfiil dergâh-i muallâm hizmetinde olmağın vilâyet-i Boğdan'm dahi Banlığı hizmetinde olmak babında ferman-ı âlişanım sâdır olmuştur. Büyürdüm ki vusul buldukta emrim mucibesinin canibinden dahi Banlık hizmetinde mezburı istihdam

---

[278] "Boğdan voyvodaları memleket-i Buğdan'dan iktiza eden umur-ı mühimme için klaraş tâbir olunur ulakları, ittıîâ-ı ahval-i memleketi mezbur ile der-i devlet medarıma irsal olunmak muktazi ve her bâr iyab-u zihabtan hâli olmazlardı" (Atik Boğdanlu defteri 78/2 ve diğer Boğdaniu defteri 79/3, s. 60). Voyvodahklardaki postacılara Lipkan denilirdi (Thornton, c. 2, s. 508).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/99-100

[279] Evliya Çelebi, c. 5, s. 349. Thornton, voyvodaların maiyyetinde müslüman memur bulunmadığım yazmaktadır. İhtimal XVIII. asırda Fenerli beylerden voyvoda tâyini üzerine bu teşkilât kalkmıştır. Evliya Çelebi'nin kaydından voyvodanın müslüman maiyyetinin XVII. asır sonlarına kadar mevcut olduğu anlaşılıyor.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/100

[280] Thornton, c. 2, s. 485.

eyliyesin 24 Rebiulâhir sene 1001 (Mühimme 70, s. 250 ve aynı defter s. 231, 23£).281

Voyvodalarin Sikkeleri

Eflâk ve Boğdan voyvodaları, Osmanlı idaresi altında bulundukları müddetçe, Evliya Çelebi'ye, göre altın ve gümüş sikke kesmeyerek yalnız bakırdan petez denilen sikke kesmelerine müsaade edilmiş, daha sonra da bunu da ke mez olmuşlardır. Bu penezlerin bir yüzünde voyvodanın, diğer yüzünde de Hazreti İsa'nın resimleri vardı282.

Eflak Ve Bogdan'in Vergileri

Eflâk ve Boğdan voyvodalarının Hazineye ver Boğdan'm dikleri cizye ve vergileri taksit ile alınırdı. Vergi
vergilen vakit tamamen Hazineye alınmıyarak, bazı ihtiyaçlara göre havalesi verilen yerlere teslim edilirdi. Vergiler, senesinde tamamen ödenmeyip voyvodaların zimmetinde kaldığı da vâki idi 283
1590 da Eflâk'ın vergisi, senede üç bin duka altını ile otuz kısrak ve yirmi doğandı; bu vergi ertesi sene iki misline çıkarıldı. Buna da sebeb, voyvodanın isyanı idi. XVI. asır başlarında Osmanlı hâkimiyeti altına giren Boğdanhn vergisi senede dört bin duka ile kırk kısrak ve yirmi dört doğan iken bu da muhtelif sebeplerle artmıştır284
XVI. asır sonlarında Eflâk voyvodaları Hazineye senede yüz yük ve Boğdan senede yetmiş yük akçe haraç veriyorlardı285. 1544 de

---

[281] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/100
[282] Evliya Çelebi, e. 7, s. 481.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/101
[283] 1095 H.-1684 M", senesinde Eflâk voyvodası Serhan'ın uhdesinde olan 1089 ilâ 1091 senelerine ait üç senelik Eflâk cizyesi malından teslim edüen veya havale verilmekle gösterilen yere sarf edilenden başka zimmetinde 47.386 buçuk kuruş ve 1092 H. -1681 M. cizyesi malından 53.257 kuruş ki cem'an 100.643 buçuk esedi kuruş ve 1090 senesi sürsat bedelinden dahi on beş bin esedi kuruş ve 1087 H. -1676 M. malından duka beyden kabul eylediği yirmi dört bin esedi kuruş ile cümlesi 266.361 buçuk esedi kuruş borcu kalmıştı ki her bir kesesi beşyüz esedi kuruş hesabiyle beşyüz elli iki kese küsur kuruş tutmakta idi (Mühimme 180, s. 10).
[284] Dohson, c. 7, dokuzuncu kitap (ecnebi devletlerle münasebat kısmı). Halbuki 966 Zilhicce (1559 Eylül) tarihli bir hükümde, âdet ve kanun üzere Eflâk"dan sekiz re's beygir dört cenah şahin geldiği ve yine adet zikredilmiyerek Buğdan'dan da şahin ve beygir geldiği görüldüğüne göre (Mühimme 3, s. 115 ve 135) bunların, miktarı bu tarihten sonra arttırılmıştır.
[285] Mühimme defteri 70, s. 250 sene 1001.

voyvodalığı elde etmek isteyen Petro, Boğdan vergisini dört binden on iki bin dukaya çıkartarak bu suretle beyliğe tâyin olunmuştur.

Eyübî Efendi kanunnâmesinde mâden kalemi mukataa-siyle beraber Eflâk ve Boğdan cizyeleri yekûnu 662 yük 4920 akçe, yani kese hesabiyle, 1655 buçuk kese ile 4920 akçe gösteriliyorsa da, her birinin ayrı ayrı miktarı zikredilmemiştir.XVI. asrın ikinci yansında Boğdan vergisini Yuvan Voyvoda altmış bin kuruş ile kabul etmiş olup, bunun seksen bin kuruşa çıkarılmak istenmesi üzerine isyan etmiştir (1574).

1620 de Gasbar Gratyani'nin yerine Boğdan voyvodası olan Aleksi Îlyaş'a verilen beratta, yalnız Hazineye ait olarak Boğdan haracının senede elli altı yük (5.600.000) olduğu görülüyor 286. Bu tarihte bir duka altını yüz akçeden fazla tutuyordu. Evliya Çelebi'ye göre, XVII. asırda her sene Eflâk'tan Hazineye üçyüz kese haraç gelmekte idi287. Riko, XVII asır ortalarında Eflâk vergisinin yüz yirmi keseden ikiyüz altmış keseye çıkarıldığını yazdığına göre, bunun daha sonra Evliya Çelebi'nin kaydına bakılırsa, üçyüz keseye çıktığı anlaşılmaktadır.

1198 H. -1784 M. de Eflâk ve Boğdan verilen senede kadar XVIII. asırda Eflâk voyvodalığının senevi varidatı yirmi iki yük ve Boğdan'mki de on dört yüktü.288 Bu tarihte bu iki voyvodalığa verilen bir fermanla Osmanlı hükümeti her sene Eflâk'tan altıyüz on kese ve Buğdan'dan yüz otuz beş kese dörtyüz kırk dört buçuk kuruş ve bayram, için Eflâk'tan nakid ve eşya doksan bin kuruş ve rikâbiye kırk bin kuruş, BoğdajCdan ise nakid ve eşya doksan bin ve rikâbiye beş bin kuruş alınması takyid edilmişti 289.

Eflâk ve Boğdan, Hazineye verdiği paradan başka, saraya ve özi valisi vasıtasiyle kadırgaları yağlamak için her sene tersaneye bin fıçı don yağı ve bin adet sığır gönü gönderirdi 290.

---

[286] Feridun Bey münşeatı, c. 2, s. 398.
[287] Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 7, s. 478.
[288] Cevdet tarihi, c. 1, s. 300 ilâ 302,
[289] Cevdet tarihi, c. 3, s. 334 ve Lütfi tarihi, c. 1, s. 362.

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/101-103

[290] ö Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 5, s. 349. Evliya Çelebi'ye göre XVII. asırda saray matbahına üçyüz kese tutarında bal, yağ, balmumu, tuz ve tersane için üçyüz kese tutarında sığır gönü ve gemileri yağlamak için don yağı ve tersanedeki esirlere gömleklik kara kendir bezi gelmekte idi (c. 7, s. 478).

Riko, saray için (XVII. asır ortalarında) her sene Boğdan'dan on bin okka balmumu, onyedi bin okka bal, tersane için altayüz kantar iç yağı (don yağı) ve cilalanmış deri ve kadırgalarda çalışan esirlere gömleklik ve elbiselik besyüz top kanaviçe (kendir bezi) ve tersane için 1330 okka balmumu geldiğini ve padişaha yüz yirmi kese akçe ve sadr-ı azama on iki kese akçe ile bir elbiselik samur derisi ve kethüda ile

Her sene kiler-i âmirenin, yani saray kilerinin ocaklığı olan Eflâk ve Boğdan'dan saray matbahı için, XVII. asırda Eflâk'tan dokuz yüz okka sarı balmumu, onbeş bin okka bal, dört bin kile Eflâk tuzu ve Buğdan'dan dokuz yüz okka sarı balmumu ile bin okka bal gelirdi.

Bunlardan başka, Eflâk'tan yine saray hayvanları için ber sene sekiz bin mud arpa291 ve saray matbahı için yirmi bin koyun ile292 av kuşları ve bazan av köpekleri gelirdi. İktisadî kısımda görüleceği üzere, daha başka vergiler de vardı.

Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarının kanun ve nizam ve gelir ve giderlerini gösteren Ve Vestiyariye denilen defterleri vardı 293. Bu iki voyvodalıkta, defterdar yani maliye vekiline vestiyar denilirdi.

Voyvodalıkların gümrük resimleri âdet-i ağnam, kovan resmi vesair mahsulât vergileri tahsil ve cem olununca, bunlar mûtad üzere beylik saray hazinesine konurdu 294

İKTİSADÎ CİHETTEN EFLÂK VE BOĞDAN'IN EHEMMİYETİ

Voyvodalıklarin Varidati

İstanbul'un , kileri olarak kabul edilen Eflâk ve varidatı Buğdan'da başlıca gelir yedi madde idi :

1. Şahsî vergi; 2. arazi vergisi; 3. tuz mâdenleri; 4. gümrük varidatı; 5. mer'alardan alınan rüsum;. 6. tütün; 7. şarap resmi.

Buğdan'da, şahsî vergi her ayda, Eflâk'ta ise üç ayda bir tahsil olunurdu; ahaliden alınan vergiler, münferiden tahsil olun-mayıp, toplu olarak köyden veya cemaatten alınırdı. Köy veya

---

defterdara birer kese akçe gönderildiğini yazıyor. Bunlardan başka, üç senede bir (müddetinin temdidi münasebetiyle olacak) pâdişâha yüzelli, valide sultana beş ve kızlar ağasına on iki ve sadr-ı azamla diğer devlet adamlarından bazılarına, aralarında takarrür eden miktar üzerinden, caizeler gelirdi (Riko Fransızca nüshası, s. 150 ve 155).

[291] Bir mud yirmi dört İstanbul kilesidir

[292] Mühimme 70, s. 251. Evliya Çelebi, pâdişâh matbahı ile yeniçeri ocağına kırk bin koyun geldiğini yazıyor. Şu halde yirmi bin saraya ve yirmi bin ocağa veriliyor (ç. 5, s. 349).

[293] Eflâk defteri 77ıl, s. 142, sene 1172 Muharrem ihtidaları.

[294] Mühimme defteri 119, s. 29.

cemaat, bu vergiyi kendi aralarında tesbit edip, bunu kasabanın porkolap denilen zabiti eliyle voyvodalığa verirlerdi.Bütün vergi ve resimler, boyar denilen asilzade beylere iltizama verilirdi. Bunlar, üzerlerine aldıkları yani iltizam ettikleri vergi ve rüsuma mukabil, voyvodalık hazinesine bir miktar peşin para verip bakiyesini taksitle öderlerdi. Rüsuma tâbi yalnız köylüler olduğundan, bunlar mültezimlerin ellerinde inlerlerdi.

Bu vergi ve resimlerden voyvodalığın masrafları ve Osmanlı hazinesine verilen haraç ve saraya ve tersaneye verilmesi mûtad olan şeyler verildikten sonra mühim bir miktarı da voyvodalara kalırdı; meselâ 1782 senesinde Eflak'ta, ve 1785 te Buğdan'daki iltizam ve mukataanın yani köylülerin şahsî vergileri ile tüccarlardan alınan rüsum, tuz, gümrük, hayvanat mer'aları, şarap, tütün resimleri yekûnu Eflâk'ta, üç milyon beşyüz on bin ve Boğdan'da üç milyon sekizyüz kırk bin kuruş tutmuştu 295

Bizim vekayiini yazdığımız zamandan otuz beş sene sonraki tarihte, yani 1238 Safer ihtidasında (1822 Ekim) Yunan ihtilaliyle alâkasından dolayı îdam edilen Eflâk kaymakamı Kostan-tin'nin üzerinde çıkan Rumca bir defterde, Eflâk beyliğinin varidatı gösterilmiş olduğundan, voyvodalığın geliri hakkında bir fikir vermek için aynen aşağıya yazıyorum [296]

"Bu defa îdam. olunan Eflâk kaymakamı Koştantin Tek-ri'nin üzerinde. zuhur eden Rumiyyülibare defterin tercümesidir (Gurre-i Safer 1238) :

Kuruş

3.774,. 000 Beheri otuz yedişer kuruş olarak bin haneden Eflâk defterisi marifetiyle bir senede altı taksit üzere tahsil olunan tekâlif

600.000 Ecnebi ve Bulgar ve Macar ve yerli olup berat sahihi olanlardan her dört mahta ikişer yüz bin kuruştan bir senede alman tekâlif.

2.800 Vezir kışlası kazasından senede dört taksit ile tahsil olunan mebaliğ.

Beş adet rüsumattan tahsil olunan

800.000 Gümrük

---

[295] Thornton, c. 2, s. 501.

[296] Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen defterlerden 13 inımarnlı defter.

770.000 Tuz mâdeninden
280.000 Resmî asel ve ağnam ve hamir (şarab) den
İşbu beş maddenin yekûnu. 1.850.000 6.226.800 Bir senelik iradın mecmuu 6.226.800 İkinci senenin iradı zam ile 12.453.600

İki senelik irad mecmuu
Kuruş İki senede zuhur eden tayyarat
400.000 Sabık metropoüd'den
750.000 Halen metropolid'den
300.000 Sabık Boza piskoposundan
250.000 Halen Boza piskoposundan
300.000 Remnik(?) piskoposundan
350.000 Erces piskoposundan
400.000 Cemi-i igomenos'lardan
îşbu maddenin yekûnu 2.750.000
500.000 îki sene müddetince îspravnik'lerden alınan rüşvet
600.000 Büyük destiyar boyarlardan
450.000 İzin-i mürur hayvanat ve tecdid-i muafiyet vesair mevaddan
500.000 Kaftan caizesi
Yekûn 17.253.600
işbu defterin aslı ve tercümesi Eflâk tobrasında (torbasında) hıfz olunmuştur.

Tarihimizin ikinci cildinde (s. 241) ve bu iktisadî kısımdan evvelki (Eflâk ve Boğdanhn vergileri) kısmında görüldüğü üzere, bu îki voyvodalık, nakdî olan vergilerden başka, Osmanlı padişahının sarayına her sene koyun, bal, balmumu, tuz ve saray hayvanlarına arpa ve icabında padişah ahırlarına at ile av kuşu olarak terbiye edilmiş şahin[297] yolladıkları gibi, bir harb vukuunda top arabası, beygir ve öküz arabası da gönderirlerdi .[298]

---

[297]Şahinler bir zamanlar on iki olup,, talim ve terbiye edilerek yollanırdı. Bu miktar sonradan artmıştır; meselâ 1207 H. - 1793 M. tarihli bir vesikada, yirmi beş adet dişi şahin tedariki voyvodaya yazılmıştır (Cevdet tasnifi. Eyâleti mümtaze vesikaları, numara 199).

[298] 1005 H. - 1599 M. tarihiyle vezir-i âzam Bosnalı Damad îbrahim Paşa tarafından Eflâk voyvodası Nikola Petraşko'ya gönderilmiş olan buyruldu :
Kıdvetülümera el milletüsmesihiyye umdetü kübra et taifetül îseviyye halen Eflâk voyvodası Nikola Voyvoda hutimet avakıbehu bilhayr kıbeline hülâsa-i kelâm iblâğiyle inha ve îlâm olunur ki işbu salı meymenet istimalde sefer-i hümâyun musammem olmagla vilâyet-i Eflâk*ten bin adet öküz arabası ihraç ve Nevruz'ı sultanîde asitâne-i saadette mevcut ettirmek babında şeref-yafte-i sudur olan fermân-ı âlişan mucibince mektub tahrir ve (isim yeri açık) ile gönderilmiştir. İnşaallahü Taâlâ vusulünde mûcib-i emr-i

Voyvodalıkların İktisadî Ehemmiyetleri

Eflâk ve Bozdan voyvodalıklarının Osmanlılarca buyuk ehemmiyeti, iktisadı bakımdandı.
İstanbul'un bir yiyecek anbarı olan voyvodalıklardan her sene bedeli mukabilinde devlet mer Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen defterlerden inımarnlı defter. kezine mühim mikdarda yiyecek maddeleri gelmekte idi; bu eşya, hükümetçe isimleri defterlerde kayıtlı kapan tüccarları vasıtasiyle tedarik edilirdi; bu mallar ya karadan veya deniz yoluyla getirilirdi. Zahirenin hemen hemen hepsi ve kereste, deniz yoluyla geldiğinden, zahire için Kalas ile Varna iskelelerinde antrepolar yapılmıştı. Boğdan'ın idaresi altında bulunan Kalasla. İslâm tüccarları gelirlerdi. Burada Boğdan voyvodası tarafından beşli müslüman askeri ile onlara zabit olarak bir serdar bulunurdu[299]
Eflâk ve Buğdan'da, tüccarlar vasıtasiyle satın alınarak îstanbuVa. gönderilen çeşitli eşya şunlardı :
Yağlar : Sadeyağı, donyağı, çevriş yağı
Zahireler : Buğday, arpa, darı, Boğdari*dan bazan ot da gelirdi.
Canlı hayvanlar : Koyun, inek, öküz, dana. Deriler : Öküz, manda, inek, koyun ve keçi derileri.
Mütenevvi şeyler : Bal, balmumu, kaşkaval peyniri, tuz [300] yapağı ve Jtereste [301] ve güherçile [302]

âli üzere amel ve hareket ve hilafından begayet ictinab eyliyesin vesselam alâ menitteba ul huda.
Bimedinet-i Kostantiniyetül mahrusa
Keza Eflâk voyvodası, 1002 H. - 1594 M. deki sefer esnasında top arabası, iki üçyüz beygir, ve diğer bir defa da dörtyüz beygir göndermiştir (Naima, c. 1, s. 97).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/103-106

[299] Atik Boğdanlu defteri 78/2, s. 119 ve diğet defter 79/.,, s. 8, 13. * Cevdet tasnifi, İktisat vesikaları numara 653, sene 1164 Safer
[300] 1755 senesinde Eflâk'daki tuz madeninden çıkarılan tuzun miktarı yirmi sekiz bin tonilato idi. Boğdan prensi her sene vergi olarak İstanbul'a, yirmi bin okka tuz göndermekle mükellefti (Tornton, c. s, s. 461). Eflâk tuzu Silistre, Rusçuk, Niğebolu, Fethülislâm ve İbrail iskelelerinden ve Boğdan tuzu da Ka-Jas'dan sevk olunurdu (Cevdet tasnifi, Eyâlet-i mümtaze vesikaları, numara 194, sene 1166).
[301] Boğdan dağlarından kesilen kereste, Siret nehri vasıtasiyle Kalas iskelesine sevk edilirdi (Boğdanlu Ahkâm defteri 80/4, s. 24).
[302] Gelibolu ve İstanbul baruthanelerine lâzım olan güherçilenin Boğdan arazisinden istihsali ve baruthane nazırına kolaylık gösterilmesi hakkında voyvodaya emir {tbnülemin, Hariciye vesikaları, numara 1100).

Yukarıdaki maddelerin bedeli mukabilinde tedarik edilerek İstanbul'a sevkedilmeleri ile alâkadar olması için voyvodalara her sene fermanlar gönderilerek, bunların süratle temin edilmesi istenirdi[303]
Eğer zahire ve diğer eşya fiyatları hakkında İstanbul'dan giden defterli şahıs, yağ kapanı tüccarları ve Eflâk ve Boğdan'daki satıcılar arasında bir ihtilâf çıkacak olursa, voyvodanın tavas-sutiyle bir hal çaresi bulunurdu. Hayvanlar ise yine defterli olan celepler mrifetiyle satın alınarak kara yoluyla İstanbul'a sevk olunurdu. Saray için hassa kasap basısı vasıtasiyle koyun temin edilirdi.

İstanbul'un ihtiyacı için her sene bu memleketlerden alınan yukarıda isimleri yazılan eşya ve hayvan fiyatları, normal zamanlarda ve mahsulün normal olduğu senelerde malûmdu; bu sebeple, köylünün ve diğer satıcıların daha yüksek fiyatla mallarını satın alan, deftere kayıtlı olmayan tüccar ve askerî sınıfından bazıları,
bu malları ekseriyetle Lehistan, Macaristan ve Avusturya'ya kaçırdıklarından, bu hususta /voyvodalar hudutlarda tertibat alarak, bunların kaçırılmasını önlerlerdi.[304] Bu kaçakçılığı önlemek ve halkı ziraate teşvik için onsekizinci asır sonlarında (1793) buğdayın fiyatına zam yapılmıştı [305]
Eflâk ve Bağdan voyvodalıklaiına Fenerli Rum beylerinden voyvoda tayini memleketin ileri gelenlerini muğber bırakmış ve hatta bu yüzden ihtilâflar, husule gelmişti; çünkü bu voyvodalar Eflâk yerli halkından olan metrepolid, piskopos, gomenos, kilise papasları ve umum boyalar ve bölükbaşı ve sairlerinin ecdattan gelme yerlerini ellerinden alarak, kışlak ismiyle yerli halka vermişlerdi; filhakika bu arazi ced ve babadan evlâda intikal etmek suretiyle bunların ise de, metruk ve ekimsiz olduğundan, Fenerli voyvodalar bu yerlerin bir

[303] Eflâk voyvodası Aleksandr'ın 1211 Cemaziyelâhır 9 (1801 Ekim 17) tarihli arizasından :
"Memleket-i Eflâk'dan kaban tüccarı marifetiyle mübayea ve der-i saadete irsal oluna gelen ecnas zehairden hu defa dahi 24948 kıyye rugan-ı sade ve 11396 kıyye asel ve 38580 kıyye kaşkaval ve 352.880 kıyye don ve çerviş gönderildiği" ve iki gün sonraki arizasında da Silistre'de sakin balkapanı tüccarlarının Eflâk'dan mubayea ederek Silistre'ye nakl ile salhanalarda kestikleri inek ve öküz surekinin yirmi beş süreğe vasıl oldığı ve bu inek ve öküzden 919.460 okka don ve çerviş yağı ve beşbin kantar pastırma hasıl olup bunların hepsinin İstanbul'a îsalini tüccarların mahkeme-i şeriyyede teahhud eyledikleri bildirilmiştir {Cevdet tasnifi, Eyâlet'i mümtaze defteri, Nb. 125, 128).
[304] Eflâk ve Boğdan vilâyetlerinde hasıl olan öküz ve inek ve dana maku-leleri hayvanat Leh ve Macar ve Nemçe vilâyetlerine kadime mugayir nakl ve *-.. bey olunmasıhayvanat-ı mezkûreden hasıl olan rugan-ı sade ve donyağı ve pastırma ve gön misüllülerinîn kılletine bâis olmağla men-i külli ile men ve def edilmeleri hakkında hüküm (Boğdan defteri 78/2, s. 48, sene 1158 Zilhicce).
[305] Cevdet tasnifi, Eyâlet-i mümtaze vesikaları, numara 339.

kısmını alarak buralara reaya iskân ettirmişlerdi.

Fenerli voyvodalar, kendi ırklarından olan birçok Rumu ceibederek bunlar Eflâk Ve Boğdan'da ticareti ve esnaflığı ellerine alarak çok zengin olmuşlar ve yerli esnaf ve tüccar, ikinci ve üçüncü dereceye düşmüşlerdir. Bundan başka, yine bu voyvodalar mahallî din adamlarına verilen vazifelere de kendilerine mensub olanları tâyin etmişler ve muayyen vergilere zamlar yaparak halkın şikâyetini mûcib hallere sebebiyet vermişlerdi; filhakika hükümet bu şikâyetleri nazarı dikkate alarak men'ine çalışmış ve bunun kaldırılması için fermanlar göndermiş ise de, pek o kadar tesiri olmamıştır [306]

Osmanlı padişahı voyvoda tâyinindeki fermanlarda ecdad-ı izamından müntakil mülk-i mevrusu olan Eflâk ve Boğdan halkının refahından ve bunlara karşı âdilâne hareketten bahsederse de, hükümet merkezinin bu asırda nüfuzu azaldığından, fer-manlardaki tavsiyeler kısmen kâğıt üzerinde kalıyor ve voyvodalar verdiklerini fazlasiyle çıkarmak için çalışıyorlardı; içlerinden halka karşı şefkatli hareket eden voyvoda pek azdı.[307]

[306] Eflâk voyvodası Kostantin (Mihalzâde Kostantin Rakoviça) voyvodaya hüküm ki :
Muzafat-ı memâlik-i mahrusa-i şahanemden mülk-i mevrusum olan mem-leket-i Eflâk mâtekkaddemden beru mefruzülkalem ve maktu ül kadem min küllilvücuh serbest olub ahali ve reayası mezalim ve taaddiyattan emin ve salim olarak £>j>- j £jj zeri ve harsla iştigal eyleyib bisebebin minelesbab âzürde ve remide olmalarına rızay-ı şehinşahanem yogiken memleket-i mezbûrenin vekilleri olan boyarları hu defa asitâne-i saadetime gelib cizye-i maktuadan ve masarif-i mukanneneden ziyade fukaraya tekâlif tarh olunduğundan gayrı Eflâk\n metre-polîdliğî ve iki nefer piskoposluğu gomnozlukları ötedenberi yerlüden olmak kaidelerinden iken bu ahd-i karibte zikrolunan gedikler ecnebilere verilmekle ihtilâl-i nizam-ı memlekete bâis olduğu ve Eflâk reayasının rüsumat-ı âdet-i ağnamı beher ganemden onbeşer akçe ve ehli islâm tüccarından sekizer akçe iken elyevm ziyadeye tecavüz olunduğu ve Eflâk voyvodaları kendu hallerinde olmayanları hizmetlerinde istihdam eylemek haysiyetiyle fukara bîhuzur olduğu ve memleha ve gümrük mukataaları kadime mugayir iltizam olunduğu ve memleket-i Eflâk'a bazı memuriyet, ile gelenler ikram namiyle ziyade akçe talebinde oldukları ve asitâne-i saadette olan kapı kethüdaları kader-i kifaye-den ziyade olduğu hasebiyle ^.î kubub ve mazarratı fukarayı raiyyete âid ve râci olduğunu takrir ve ihbar ve fukarây-ı raiyyete mucib-i keder ve elem olan halat-ı mezbure külliyen men ve def edilmesini" istida eylemeleriyle "sen ki voyvoda-i mumaileyhsin boyarlar ile beyninizde peziray-ı in'ikad ve nizam olduğu veçhile senede altı taksit ve bundan başka azotornime tâbir olunur bir imdadiye ve rüsumat-i kadime ve mûtade alınıp bunlardan maada reayadan bir gayrı teklif taleb olunmamak ve metropolittik ve piskoposluk ve manastır gomnozlukları min baad ecnebilere verilmeyip Eflâkiyülasl olanlara verilmek ve Eflâk reayasının beher ganeminden onbeşer ve ehli İslâm tüccarının beher ganeminden sekizer akçe adet-i eğnâm alınıp ziyade bir nesne taleb olunmamak ve memleha ve gümrük mukataaları kadimisi üzere iltizam olunup kadime mugayir bir veçhile iltizam ettirilmemek. .. evahr-i Şaban sene 1160 {Eflâk defteri 77ıl, s. 103).
Azotornime denilen bu imdadiye vergisini bu Kostantin Rakoviça ihdas edib vekarit, yani altmış akçe kışlık resmini kaldırmıştı. Kendisinden sonra imdadiye vergisi refedilmiştir (aynı defter, s. 132).

[307] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/106-109

Eflâk Ve Boğdan'a Âid Ban Resimler

İstanbul zahirecilerinden Sürekçi ismi verilen tüccar taifesi, Silistre ve havalisinde tedarik

ettikleri hayvanlarını pek münbit olan Eflâk toprağına geçirip otundan ve suyundan intifa eyledikleri için, baharda toprak sahibine mosine denilen otlak veya mer'a resmi olarak otuz kuruş verdikten başka, Eflâk voyvodalarına dahi her bir baş beygir ve sığırdan yirmi dörder akçe barbarit ve müslü-manlara ait beher koyundan sekizer ve ye li Eflâk koyunlarının beherinden onbeşer akçe obarit, yani ağnam ve onar akçe de vada yani gümrük resmi (reftiyye) verirlerdi[308] Bunlardan maada, kışlak resmi olarak voyvodalar vekarit ismiyle altmış akçe olarak vergi alıyorlardı. Tuna sahillerindeki iskelelerde gümrük yani vada rüsumu, boyarlardan talip olanlara iltizama verilir ve bunlar tarafından tâyin olunan mübaşirler bu resimleri tahsil ederlerdi. İltizam sahibi boyara vamoş denilirdi [309]
Eflâk memlehalarından hasıl olan tuzun gümrük ve geçit resmi, voyvodaların iltizamında ve mirî emval meyanında bulunduğu için, bu memlehalardan çıkan tuzlar, Osmanlı idaresindeki Silistre, Rusçuk, Yergöğii ve Ziştovi iskelelerine nakledilir, fakat Osmanlı gümrükleri bunlardan resim almazlardı[310]
Avusturya ile yapılan Ziştovi muahedesini (1205 H. - 1791 M) müteakib Eflâkhn Avusturya kuvvetleri tarafından tahliye edilmesi üzerine, burasını imar ve eskisi gibi müstahsil hale irca için değerli ve faal bir voyvoda tâyini icabettiğinden, Eflâkim ileri gelenleri ile halkın Türkçe ve Rumca istidaları üzerine, istekleri olan Mihail Süto voyvoda tâyin edilmiştir.
Pâdişâh III. Selim tarafından yeni voyvodaya verilen fermanda, sabık voyvoda Mavroyani'nin bozmuş olduğu eski nizamın iadesi ve evvelce mevcudu elli beş kadar olan büyük ve küçük boy arlıkların M a vroy an i. tarafından bin üçyüzden yukarıya çıkarılmasına1 mebni bakkal,

[308] Rumanya (Eflâk) defteri 77/1, s. 24, 132, 142. Eflâk'ın mer'alan öyle iyi ve öyle meşhurdur ki civar havaliden hile otlatmak ve semirtmek üzere binlerce at ve kısrak ve külliyetli öküz ve koyun sürüleri getirilirdi Thornton, c. 2, s. 499).

[309] Rumanya (Eflâk) defleri 77/1, s. 12. Vamoş, gümrük emini ve vergi tahsil memura demektir. Evliya Çelebi, c. 5, s. 358 ve c. 7, s. 480.
[310] Rumanya (Eflâk) defleri 71/1, s. 23.

bezirgan ve köybaşılanna kadar boyarlık verilmiş olduğundan, bunların ve maiyyetleri olan binden fazla reayanın bu suretle vergi ve rüsumdan muaf olarak vergi ağırlığının fakir halka yükletildiğinden dolayı âdilâne hareket edilmesi tavsiye olunmaktadır (1206) [311]Boğdun voyvodalığı ile ticaret yapanlardan Laz tüccarların voyvodalara gümrük resimlerini vermemeleri ve alış verişlerinde dürüst hareket etmemeleri sebebiyle, bunlar hakkında hükümete bir çok şikâyet yapılmış ve arazi yüzünden de Bağdan topraklarına tecavüz eden Bucak mıntakâsmdaki Nogay Tatarlariyle, toprak, kan ve diyet ihtilâf ve davaları yıllarca sürmüş ve iki taraftan tayin edilen murahhaslar vasıtasiyle kısa anlaşmalar olup esas ihtilâflar devam edip gitmiştir.[312]

Voyvodalık Divanları

Voyvodaların[313] payitahtları olan Bükreş ve Yaş'ta her gün divan kurulup dâva dinlenirdi; divanın azaları, ileri gelen vazife sahibi boyar, yani as.lzadelerdi. Voyvoda, maliye ve vergi tesbiti meseleleri hariç olmak üzere, geniş selâhiyet sahibi idi. Voyvoda divanının reisi ve büyük azaları şunlardı:
Arşevek veya metrepolid olup bu, divanın reisi idi. Vornik (Dvornik) mark, (büyük hâkim). Logoteti Mark (Baş Lugofet kançilar).Sipatari ve Boğdan'a. Hatman denilen başkumandan.Vestiyar mark (maliye nâzın).
Bu azalar divanda söz sahibi olup, bunlardan başka divana iştirak edenlerin söz hakları yoktu, istişarelere karışmazlar ve ancak resmî muharrerata imzalarım koyarlardı.Divan hergün toplanırsa da, haftada iki gün büyük toplantı olurdu; malî işlerden başka, verilen kararların voyvodanın tasvibinden geçmesi şarttı. Divan, Osmanlı

---

[311] Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, numara 5993
[312] Boğdan voyvodası Ligor voyvodaya hüküm ki :
Bucak*da. olan tevaif-i Tatatf ile Boğdanlunun mabeyinlerinde bir kaç seneden beru dem ve diyet ve saire hususunda münazaat-ı kesire olub Bucak-lunun kemal-i aczleri olduğundan bu makule münazaat vaki oldukça Kırım hanları tarafından bir mutemed kimesne ve Boğdanludan bir boyar tayin olunub tarafeynin birbirleriyle olan dâva ve Hizalarına şer'an feysal verilmek -mutad olduğuna binaen... sene 1139 (Mühimme 133, s. 373).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/109-111
[313]Voyvoda, Isklavonca bir kelime olub mânası, evvelce bir ordunun kumandanı demekti. Lehistan kıralları, vilâyet valilerine voyvoda unvanını vermişlerdi {Thornton, c. 2, s. 476).

divanında olduğu gibi yüksek bir adliye mahkemesi olup, madun mahkemelerin dâvalarını istinafen tetkik ile karara bağlardı; bu hususta verdiği kararlar kat'i olup bunu voyvodanın tasdik etmesi lâzımdı. Bu şekil, hakikatte nazarî idi ve asıl kuvvet ve her şey voyvodanın ağzından çıkan ve tasvibine iktiran edendi [314]

Osmanlı Tarih Ve Vesikaları Arasında Eflâk Ve Boğdan'a Dair Bazı Vazife İsimleri[315]

Bas Lugofet

Bütün boyarların[316] yani asilzadelerin en büyüğü olup, memleketin idaresi bunun elinde bulunuyordu. Baş lugofet, voyvodanın mührünün muhafızı idi; umumî kayıtların tutulması ve berat ve sair vesikaların verilmesi buna âid idi.[317]

Dvornik[318]

Dvornik, baş lug fet'ten sonra gelen iki büyük hâkimdi. Bunlar divan ve mahkemelerin işlerine ve memleket kanun ve âdetlerine iyice vakıf şahsiyetler olup, hudutları tesbit edilmiş olan voyvodalığı yarı yarıya idare ederler, dava dinlerler ve mıntakalarındaki hâkimleri tâyin ederlerdi [319]

Ispartar[320]

Evliya Çelebi buna voyvodanın silâhtarı demektedir; Thornton ise,

---

[314] Thornton, c. 2.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/111-112
[315] Evliya Çelebi, c. 7, s. 475. Eflâk'tan bahsederken ".. .Serkârda yetmiş adet mertebe sahibi hatmanlan ve kapudanları (kalebeylerî) ve kopar ve vamoş lugofetleri vardır; cümle eyâlette altıyüz yetmiş adet boyarları ve vamuş hâkimleri vardır..." demektedir
[316] Boyar tâbir olunan zadegan sınıfı, büyük boyarlar ve Marsil denilen küçük boyarlar olmak üzere, iki sınıftı. Bunlar birçok imtiyazlara sahip olup, emlâke tasarruf etmek bunların hakkı idi.
[317] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/112
[318] Vornik, bir hükümde (Mühimme 111, s. 403, 405) J-'jj imlâsiyle ve diğer hükümde de (Mühimme 115, s. 352) Boğdan boyarlarından Vornik Koparoğlu Yorgaki diye vornik imlâsiyle yazılmıştır.
[319] Thornton, c. 2, z. 497.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/112
[320] Mühimme 111, s. 403 ve 405 de isbatar imlâsiyle yazılıdır. Evliya Çelebi (c. 7, s. 480) İhbatar olarak basılmıştır. Belki s harfi h gibi olunmuştur.

baş general olduğunu beyan ediyor. Ispatar, baş generalin Eflâk'taki unvanıdır. [321]

Hatman

Boâdan'daki askefî kumandanın unvanıdır. Voyvodalıklarda biri baş ve diğeri onun muavini olarak iki kumandan vardı. Bunların emrinde voyvodalikların millî süvari kuvvetleri vardı ve bunların miktarı her voyvodalıkta altışar bin kadardı.[322] Hatman veya Ispatarın mahkemesi olup bedenî ve nakdî cezalar verirdi.[323]

Vastiyar

Voyvodalığın defterdarı yani maliye vekili. Thorntön buna vestiyar mark demekte ve hazinedar olduğunu kaydetmektedir.[324] Vestiyar, diğer divan azaları gibi azil olunursa da, vazifesindeki bilgisi ve mahallî tecrübelere sahip olan üçüncü defterdar veya hazinedar layeteazildi.
Üçüncü lugofet, voyvoda divanının Rumence veya Rumca mubarreratınm başkâtibi olup, Osmanlı paşalarının divandaki tezkerecileri gibi idiT Bundan başka, voyvoda divanının Türkçe muharreratım yazan müslüman divan efendisi de vardı.[325]

Divan Efendisi

Voyvodaların yanında bulunan müslüman me-Dıvan efendisi murdur; vazifesi, Osmanlı hükümetine yazılacak resmî muharreratı yazmak ve gelen fermanları ve hükümetin emirlerini okumaktır. Bundan başka, müslümanlara âid müna-zaalı işlerde sureti mahsusada civar kaleden (lbraiVden) gönderilen kadı ile beraber lüzum hasıl olursa, müzakerede bulunarak ihtilâfı hallederdi. Divan

---

[321] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/112
[322] Thorntön, bu süvari kuvvetlerinin XVIII. asırda Nikola Mavrokor-dato ile oğlu veya yeğejü Kostantin Mavrokordato taraflarından ihdas edildiklerini yazmaktadır
[323] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/112-113
[324] Thorntön, c. 2, s. 487
[325] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/113

efendisi, maaşını voyvodadan alır ve bu suretle voyvodanın maiyyeti gibi ise de, onun harekâtını kontrol etmesi cihetiyle voyvoda kendisine hürmet ederdi. Bundan dolayı divan efendilerinin gerek Bükreş ve gerek Eflâkhe nüfuz ve itibarları vardı; bunların yanlarında icabı halinde hükümetçe muhabereleri için tertip edilmiş şifreleri bulunurdu[326]

Drabas agasi

Yeniçeriler gibi yevmiyeli yaya askerinin kumandanına verilen isimdir. Voyvodanın muhafız askeri, Ortodoks mezhebine mensup Ama udlardsm mürekkepti. Voyvodalık merkezinin inzibatiyle de alâkadar olan Drabas ağası, ticaretin de umumî murakıbı idi[327]

Postelnik[328]

Voyvodaların kapıcılar kethüdası idi; voyvodanın selâhiyeti dahilindeki mirî malı davacılarını ve reayayı voyvoda ile buluşturur ve düşen dâvalarını dinlerdi; buna saray mareşelı da deniliyor. Postelnik umumî merasimde voyvodanın önünde başı altınlı asayı taşır ve tahtın yanı başında ayakta dururdu[329]

Gramatikos

Voyvodanın kâtibi olup bilhassa İstanbul'daki voyvoda kapı kethüdalariyle devlet merkezindeki işler hakkında muhabere ederdi; Gramatikos'un maiyyetinde müteaddid kâtipler vardı ve bunlar

---

[326] Eflâk divan efendisine âid ebced harfleri üzerine bir şifre sureti :

55 77 92 57 87 19 33 44 97 25 59 17 66 10

Bu şifrede bazı şahıs, mahal ve devlet isimleri aşağıdaki tâbirlerle gösterilmiştir :

Silistre valisi	Vidin valisi	Yergöğü muhafızı	Rusçuk muhafiiz
Himmet	Rıza	Nizam	Karar

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/113

[327] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/114

[328] 1112 senesine ait bir hükümde (Mühimme 111, s. 403 ve 405) Bosternik ve Bosirnik imlâlariyle yazılmıştır. Doğrusu Postelnik'tii.

[329] Thornton, c. 2, s. 483.

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/114

vasıtasiyle emaret memurlarına resmî ve hususî tahrirat yazılırdı.[330]
Komiso İmrahor. Osmanlı sarayında olduğu gibi, Hızırilyas (Sen Jorj yortusu) da atları çayıra sevk ettirirdi. îmrahor, merasimde prensin huzuruna çıktığı zaman,

Niğebolu muhafızı Sıddık	Îbrail muhafızı Kemal	Babadağı » Bülend	Tuna sevahili Rüzgâr
Eflâk voyvodası Tâbi	Eflâk hoyarlan Metbû	Devlet-i AHyye " Yaver	Rusya Nikbet
Rusya elçisi îdbar	Rusya konsolosu Habaset	Rusya askeri Perişan	Nemçe Melûl
İngiltere Eyyam	Fransa Makus	Rum taifesi Şeytan	Firari taifesi Mel'un
Eflâk Ram	1 Boğdan Meram	Memleketeyn Zemin	Serhad Kuvvet
Prut Hıfz	Tuna Elmas	Silistre Kavi	Vidin Metin
Yergöğü Şan	Rusçuk Vakar	îbrail Selâmet	Boğdan voyvodası Hoşhal

Daha başka başka rakam ve tâbirlerle de şifreler vardır. Divan efendileri değiştikçe şifreleri de değişmektedir (Maliyeden Arşive devredilen vesikalardan 13 numaralı vesika), pâdişâhın hediye ettiği atın üzerinde olduğu halde alayın nihayetinde yürürdü. Bu at, pâdişâhın şerefini muhafaza için merasimde daima mümtaz bir mevki işgal ederdi.[331]

portarbasi

Mümtaz Türklerin teşrifatçısı olup, bunları prensin, yani voyvodanın huzuruna çıkarır ve îcab eden merasim ve teşrifat yapılırdı. Gelip voyvodayla görüşeceklerin başında, herhangi bir ferman ve buyrultu ile gönderilenler başta gelirdi.[332]

---

[330] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/114
[331] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/14-115
[332] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/115

Istoluik

Voyvodanın iskemlecisi.[333]

Tstonik

Çaşnigirbaşı (baş sofracı).[334]

Kopar ve Behranık

Voyvodaların en mutemed iki adamı olup, voyodalar daima bunların eliyle şarap içerlerdi.[335]

Kamaraşi

Voyvodanın, hazinedarı. [336]

Vamoş veya Vamos [337]

Gümrük emini "çarşı içinde gümrükte bir Vamos oturup tüccardan gümrük alır..."[338]

Ispiravnik

Zabıta memuru, daire veya sancak memuru, kaza kaymakamı veyahut nahiye müdürü demektir. Bunlar kazaların başlıca şehirlerinde oturup, İstanbul'un ihtiyacı için eşyay-ı ayniye vergileri tarh ederlerdi. Bu teşkilât, her iki voyvodalıkta da aynı isim altındadır.[339]

---

[333] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/115
[334] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/115
[335] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/115
[336] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/115
[337] Bu isim, Eflâk defterinde 78/1 ^j imlâsiyle geçiyor.
[338] Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. 5, s. 356
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/115
[339] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/115

Boyar

Alelıtlak zadegan (asilzade) demek olup, derece itibariyle birkaç sınıftı, ve yukarıdan beri saydığımız bütün vazife sahipleri hep boyarlardandı. Evliya Çelebi, boyarların nahiye müdürü olduklarını yazmaktadır ki, şimdiki kaza kaymakamları demektir. [340]

Xviii. Asırda Dubrovnîk (Raguza) Cumhuriyeti İle Münasebat

Tarihimizin üçüncü cildinde gösterdiğimiz gibi, bu küçük ve çalışkan cumhuriyet, Osmanlı devleti himaye inde olarak, fevkalâde bir hal olmadıkça vergisini verir ve ellerindeki ahidnâme mucibince, Türkiye'de serbest olarak tüccarları vasıtasiyle alış veriş yapar ve hiçbir müdahaleye maruz kalmazdı. Dubrovnik cumhuriyetinin senelik cizyesi, ahidnâme mucibince on iki bin beşyüz altın olup, bundan başka iki bin beşyüz kuruş gümrük bedeli ve iki bin kuruş da sadr-ı azama kalemiye olarak ayrıca resim ve caize verirlerdi. Dubrovnik cumhuriyeti, bu vergileri elçisi vasıtasiyle üç senede bir tstanbula gönderirdi. Karlofça muahedesinden sonra vaziyetinin iyi olmaması sebebiyle II. Mustafa zamanında cizyesinin sülüsanı yani üçte ikisi tenzil edilmiş ve vaziyeti müsait oluncaya kadar üç senede, bir seneye aid vergisi olan on iki bin beşyüz altın veya bunun mukabili olarak 28.125 kuruş vermesi takarrür ederek[341] böylece sonuna kadar devam etmiştir[342]

---

[340] Memleketeyn tarihi isimli eserde (Üniversite kütüphanesi No. 2479) Boyarlara dair şu mütalaa vardır: Muharebesiz zamanlarda ziraat ve umumî işleri tesviye ve nizamların muhafazasına dikkat ve harb zamanında asker olup muharebeye gidenlere cengaver mânasına Boyar denilirdi; bunlar «efer esnasında bütün tekâliften muaf idiler.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/115

[341] Mefahir ül ümera il millet ül Mesihiyye... Dubrovnik knezi ve beyleri avakıbihüm bilhayr; tevkİ-i refi-i hümâyun vasıl ohcak malûm ola kî atebe-i âliyyeme gönderdiğiniz beyzadelerinizden... elçileriniz ile irsal olunan mektub-larınız mefhumı ilm-i âlemşümul-i pâdişhahânem olmuştur... Abitnâme-i hümâyun mucibince kadimi cizyeniz on iki bin beşyüz altın iken bundan akdam zaaf-ı halinize merhameten cizyenizin sülüsâm tenzil ve bütün cizyenizi edaya kudret gelinceye kadar üç senede bir elçiniz çıkıp bir senelik kadimi cizyeniz olan on iki bin beşyüz altın hazine-i âmireme eda ve teslim eylemek üzere mukaddema hatt-ı hümâyun ile muanven nîşan-ı âlişan inayet ve ihsan olun-mağla... sene 1119 Rebiulevvel (Mühimme 115, s. 313) cizyeden bu sülüsan tenzilât sonuna kadar böylece devam etmiştir (Cevdet tasnifi. Hariciye vesikaları numara 3846 ve aynı tasnif numara 5295 sene 1144).

[342] Dubrovnik beyleri ve knezlerine hüküm ki (hülâsa) :
Atebe-i aliyye-i saadetmedanma elçileriniz ile irsal olunan mektuplarınız gelib ahİdnâme-i hümâyun mucibince kadîmi cizyeniz on iki bin beşyüz altun olub bazirgânlarınız memâlik-i mahrusamda alış veriş

1141 H. -1729 M. de Dubrovniklilerin ticaret iskeleleri yanında onlara rakib olarak Nova ve Resne isimlerinde iki ticaret iskelesi dajıa ihdas edilmişti. Bu yeni isk 1 ler, Dubrovniklilerin ticaretine sekte verdikleri için, cumhuriyetin şikâyeti üzerine hükümet tarafından Bosna valisine verilen emirle, bu muhdes iskelelerin kaldırılması ve devlet hazinesine cizyeleriyle gümrük resmini vermekte olan kadîm Dubrovnikli ticaretinin himaye olunması bildirilmiştir.[343] Dubrovnik cumhuriyeti ile herhangi bir devlet arasında çıkan ihtilâfta metbu olmak itibariyle Osmanlı hükümeti tavassut ederdi; 1752 Ağustos'ta Raguza yani Dubrovnik ile Venedik arasında çıkan ve Haguza gemilerinden alınmakta olan resim dol yı-siyle husule gelen bir ihtilâf üzerine, Dubrovnik cumhuriyeti keyfiyeti hükümete bildirmiş ve hükümet meseleyi Bosna valisine yazarak o tarihte Bosna valisinin oturduğu Travnik'teki Venedik a^legesiyle görüşmek suretiyle ihtilâf halledilmiştir[344].

Dubrovnik cumhuriyeti elçilerinin İstanbul'a, ne suretle gelerek, cizyelerini teslim eyledikleri ve pâdişâh tarafından kabulleri hakkında teşrifat kayıtlarından alınmış olan bazı malûmatı hülâsa olarak aşağıya yazıyorum; bu notlar XVIII. asrın ikinci yansına ve cumhuriyetin üç senede bir elçi gönderdiği ve üçte bir vergi verdiği zamanlara aittir.Üç senede bir 28.125 kuruş (oniki bin beşyüz altın) cizye ve 2500 kuruş gümrük bedeli ve iki bin kuruş sadr-ı âzam kalemiyesi-ni İstanbul'a iki elçi getirirdi. Bunların gelecekleri, îstanbudaki kapı kethüdaları vasıtasiyle hükümete bildirilir ve kendilerine günde iki yüz akçe ev kirası tahsis edilirdi. [345]

---

eyleyip tücaretlarına kimse mâni olmamak üzere bermucib-i ahidnâme-î hümâyun muafiyetiniz mer'i tutulmuş iken bundan esbak bazı sebeblerle memleketinize düşman musallat olub (1683 harbinde Venedikliler gelmişlerdi) reayalara zaaf ve fütur ve nizamunıza halel ve kusur târi olmağla mukaddema bir kaç sene, üzerlerinize edası lâzım gelen cizyenizi tamamen eda edemeyip ve kudretiniz dahi olmadığını civarınızda vaki kazaların kadıları arz-ı mahzar eylediklerinden zaaf haliniz sebebiyle... cizyenizi sal besal îrsal ve edaya kudret gelince (gelinceye kadar) halinize merhameten her sene sülüs cizyeniz tedarik ve her üç senede bir elçileriniz çıkıp bir senelik cizyeniz olan on iki bin beşyüz altını getirip teslim-i hazine-i âmire eylemek üzere amm-i büzürkvarım Sultan Mustafa Han Hazretlerinin zaman-ı saadet iktiranlarında verilen emr-i şerif, pederim merhum Sultan Ahmed Hanın itibdayı saltanatlarında tecdid ve tarih-î mezburdan beru cizyeniz cibayet olunup ve bu defa 1178'den 1181 Rebiulevvel evasıtma gelinceyedek üç senede iktiza eden on iki bin beşyüz altın cizye behası teslim-i hazine-i âmire olup... (Evahir sene 1X82).

[343] Mühimme 135, s. 330, sene 1141 Ramazan sonlası

[344] Hammer (Almanca taVı), c. 8, s. 79

[345] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/116-117

Dubrovnik elcilerinin sadr-i azam tarafindan kabulleri

İki elçi ve maiyyeti gelince, Haliç'teki Fener*de-elçilerinm sadr-i kiralanan konağa inerler ve geldikten bir müddet âzam tarafından sonraken<ü atlariyle paşakapısına (Bab-ı âliye) gelerek sadr-ı âzam kethüdasının b'nek taşında inip onun odasına giderler ve kethüda tarafından ayakta kabul olunarak yer öptükten sonra minder kenarına (tamamen mindere değil) oturup divan tercümanı vasıtasiyle gelişlerinin sebebi anlaşılır ve kendilerine kahve ve buhur ikram edilirdi. Bundan sonra, elçiler kethüdanın odasından alınarak divan-hane tarafından misafir odasına gönderilerek keyfiyet sadr-ı azama bildirilir ve elçiler de arz odasına alınarak orada bulunan sadr-ı âzamin eteğini öpüp oturmadan, divan tercümanı vasıta-siyle gelişlerinin sebebi arzolunduktan sonra, sadr-ı âzam için \ verilen iki bin kuruş kalemiyeyi ve on donluk (elbiselik) çuha ve kumaş hediyelerini takdim eylemelerini müteakib sadr-ı âzaman karşısına konan iki iskemleye oturtulup konuşurlar. Sadr-ı âzam huzurunda elçilere tatlı, kahve ve buhur ikram olunur ve kaldıkları vakit iki elçiye ve teşrifatçı ile divan tercümanına hassülhas denilen ikinci nevi hiTâtile maiyyetlerindeki sekiz kişiye kuşaklık hil'at giydirilir ve, bundan başka, iki elçinin koyunlarına birer boyama ve yağlık ile elçilerin iki tercümanına da birer boyama verilerek kabul merasimi bu suretle sona erer. Elçiler ile maiyyetleri, çavuşbaşınm binek taşından atlarına binerek konaklarına giderlerdi. Elçilerin sadr-ı âzam tarafından kabulünde arz odasında sadr-ı âzamin yanında yalnız sadaret mektupçusu bulunurdu. Bir de, elçi ziyaretleri esnasında yere keçe döşemek âdet olup, bunların geliş ve gidişlerinde bu yapılmazdı[346]

Dubrovnik elcilerinin padisah tarafindan kabulleri

Divan-ı hümâyun toplantısından bir akşam evvel elçilerinin iki nefer telli divan çavuşu, elçilerin bulunduk-
pâdişah tarafından jan kona&a giderek, altı mücevvezeli divan çavuşu da bahçe kapısı tarafına gönderilirdi. Bunlardan başka, elçilerin

[346] Maliyeden Arşive devredilen 29 numaralı Tegrifat defteri, varak 110 (sene 15 Rebiulevvel 1181).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/118

ikamet ettikleri semtin kulluğundan, yani karakolundan oniki Yeniçeri de bunlara refakat etmek ve getirdikleri cizye ve gümrük paralarını muhafaza eylemek üzere, elçilerin yanlarına verilirdi. Cizye ve gümrük vergileri, iki arabaya konarak elçi ve maiyyeti kendi atlariyle bahçe kapısından içeri girince, evvelce oraya gönderilen altı divan çavuşu ile de beraber olarak hareket edilip, alay köşkü önüne gelindikten sonra tevakkuf olunup arabalar ileriye cebehane önüne gönderilirdi. Ve bu sırada divan-ı hümâyuna giden sadr-ı azamın alayı seyredildikten sonra hareket olunurdu. Raguza elçilerinin alayı Bâb-ı hümâyundan içeri girip bir müddet has fırın önünde bekletilerek, sonra orta kapıda atlarından indirilirlerdi. Bu sırada, cebehane önünden gelen akçe (cizye ve gümrük resmi) arabaları Bab-ı hümâyundan içeriye alınarak darbhane tarafında beklettirilir ve elçiler orta kapıda beklerlerken arabalar bu kapıdan içeri alınarak zülüflüler ocağı kapısı önünde akçeler arabalardan çıkarılarak kilim üzerine konur ve âdet üzere dört zülüflü baltacı, elçilerin getirdikleri paralarla paraların konduğu içi yaldızlı dört köşe lengeri pişkeşci ağaya teslim ederler[347]; o da kapıcıların omuzlarında olarak divana gönderir ve Cizye arabası da avdet ederdi. Divan içtima halinde olup celsenin açılması için fetih sûresi okunup bittikten sonra, Dubrovnik elçileriyle maiy-yetleri orta kapıdan içeriye alınarak müzakere mahalli olan kubbe altına gelindikten sonra, çavuşlar kâtibiyle çavuşlar emini elçileri alarak divan mahalline götürürler ve sadr-ı âzam tarafından ayakta kabul olunarak etek öperler ve oradan ikinci kubbe altına götürülüp ruznamecinin yanındaki iskemlelere oturturulurlardı. Elçilerin getirdikleri paraları bu ikinci kubbe altında veznedarlar sayıp tartarlarken, divan-ı hümâyun müzakeresi de devam ederdi. Tartılan ve sayılan cizye, yine kapıcıların omuzlarında Babüssaade (akağalar kapısı)ye götürülüp paranın miktarı ve içi yaldızlı dört lenger, pişkeşci ağaya teslim edilirdi. Müzakerenin hitamını müteakip huzura kabul için reisülküttabın hazırladığı telhisi sadr-ı âzam mühr-i hümâyunu ile mühürledikten sonra, kapıcılar kethüdası vasıtasiyle pâdişâha takdim olunur ve müsaadeyi havi hatt-ı hümâyunu sadr-x âzam kubbe altı kapısından karşılayıp alarak, öpüp başına kor ve yerine oturduktan sonra gizlice okur ve koynuna koyardı. Bundan sonra, yemek gelir ve

---

[347] Cizye ile beraber bunları teşhir için gümüş tabak adı da verilen dört lenger de beraber getirirlerdi

elçilere de eski divanhane önünde matbah emini tarafından yemek verilir ve yemekten sonra elçilerle maiyyetlerine teşrifatçı ile baş halifesine ve divan tercümanına hil'âtler giydirildikten sonra, iki elçi ile tercümanı ve konsolos, cem'an dört kişi, padişah tarafından kabul olunarak, getirdikleri akçelerle gümüş tabakları pişkeşci ağa tarafından pâdişâha arzedilirdi. Elçiler huzuru hümâyundan çıktıktan sonra, hemen orta kapıya giderek atlarına binip divandan çıkan heyeti seyrettikten sonra, divan çavuşları alayiyla konaklarına giderlerdi.[348] Dub-rovnik elçilerinin kabulleri dolayısiyle divanda Yeniçeriye elçi kabulündeki galebe divanında olduğu gibi, pilav verilmeyip çorba verilir, lâkin kalabalık olması tenbih olunur ve Yeniçerileri kul kethüdası selâmlardı. Yine bunların kabullerinde, büyük devletlerin elçilerinde yapıldığı gibi, divanhane döşenmezdi[349]

Erdel Kiralı Îlân Edîlmîş Olan Rakoçı Oğlu Île Münasebat

Bu dördüncü cildin üçüncü bölümündeki ayrı bir kısımda görüldüğü üzere, 1716-17İ8 deki Osmanlı - Avusturya seferi esnasında, Osmanlı hükümeti, imparator kuvvetlerini Macaristan'da çıkarılacak isyan harekâtiyle meşgul etmek için, isabetli bir çareye başvurmuştu. Daha 1118 H. - 1706 M. senesinde Avusturyalılara karşı Macaristan da ayaklanarak o tarihte kendisine yardım edilmek üzere sadr-ı âzam Çorlulu Ali Paşa'ya müracaat etmiş olan[350] Rakoçioğlu Ferenç'ten istifade edilmesi düşünüldü. Rakoçi Ferenç, Avusturyalıların Macaristan'daki mezalimine karşı 1115 H. - 1703 M. de bir kısım. Macarlarla ayaklanmış ve muvaffak olamıyarak 1123 H. - 1711 M de imparatorun hasmı olan Fransa kiralı XIV. Lui'ye iltica ederek Fransa'da oturmakta bulunmuştu. Işte 1716-1718 deki Osmanlı - Avusturya muharebesinin sonlarına doğru Rakoçi Ferenç (Ahidnâmede Rakoçi Fran-çesko) Türkiye'ye davet edilerek kendisine

---

[348] Maliyeden arşive devredilen Teşrifat defteri numara 26 varak 110b, ve 151

[349] 29 numaralı Teşrifat defteri, varak 151

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/118-120

[350] Devletlû saadetlu sadr-ı âzam hazretlerine Rakoçi oğlundan gelen mektubun tercümesidir (aynen) :

Elkab-ı mutadeden sonra izaz ve ikram birle iblâs üzere inha olunan oldur ki hemcivazlığm merasim ve hukukuna bu cenk esnasında tarafımdan kema-yenbeği riayet olunub iki canibe lâzım olan umuru bundan akdem irsal olunan

evahir-i Cemaziyelâhır 1128 ve 1716 tarihli bir nâme gönderilmişti [351]. adamlarım kulları vesatetiyle hulûs üzere arz eylediğimden taraf-ı devlet-i aliyyeye olan kemal-i rağbet ve itibarım zahir ve nümayan olmuştur. Elhaletühazihi Cenab-ı saadetlerinin vezaret-i uzama makamına saadet ile nail oldukları haber-i meserret eseri vusulü, tekrar hulûs ve meveddetimin tasdikine bâis olmağla şan-ı devlet-i aliyyeye lâyık asâr-ı celileye muvaffak ve ömrü saadet-i tavile ile kâmyab obuaları için ediye-i halise ve merasim-i tebrik taksimiyle işbu mektubla rica ederim ki devlet-i aliyye-i Osmaniye ile namdar olan Macar taifesi kemal-i rağbet ile z'aman-ı sabıkada mer'i ve muteber tuttuğu eski dostluk feramuş buyrulmayıp bundan akdem adamlarımın yedile arzo-lunan mevaddın temşiyetine lûtf ile müsaade bu'yurula ve bâdelyevm dahi eğer mektubum ile eğer adamlarımın vesatetiyle Macar ve Erdel umuruna müteallik olub arzolunan iltimasım kabul ve benim ve bu namdar taifenin hakkında lûtufları derkâr ve mekr ve hiyle ile kuvvet bulan Avusturya aleyhine eylediğimiz cenk müddetinde mümkin olan vech üzere muavenet bîdiriğ buyurulup ve dostluk ve hem" civarlığın hulûs ile müraat ve ihtiramına sâyi ve ihtimamımız olub lâyiki üzere dostluk merasiminden canibimizde dahi taksirat olunamıyacağı malûm-ı saadetleri ola. Baki afiyet ve devlet daim bâd 20 Cemaziyelâhır sene 1119 {Mühimine 115, s. 716). Deniz yoluyla Gelibolu'ya gelen Rakoçi Ferenç, buradan pâdişâhın bulunduğu Edirne'ye giderek huzura kabul

[351]1 İftihar ül ümera el izam ül îseviyye. .. Rakobci Françesko lıutimet avakıbühu bilhayr-ı verreşad tevki-i refi-i hümâyun vasıl ohcak malûm ola ki muzafat-ı memâlik vesiamız.dan mülk-i mevrusumuz olan Erdel vilâyeti bundan akdem halik olan Erdel hâkimi Apafi Mihal'e tefviz ve sipariş ve devlet-i aliyye-i ebedpeyvendimiz tarafından nâme-i hümâyun ile tenbih olunmuşken emr-i herasette taksir ve adem-i tedbirinden nâşi mülk-i mevrusumuz olan Erdel memleketi Nemçe eşkıyasına pamal ve bey ve beyzade ocak beyleri ve reaya ve berayasım soltat melunlarının envai fesat ve teaddi ve şakavatleriyle mütevezziul bal ve müteferrikül ahval eyleyib bitevfik il melik ül allam tan-zim-i umurlariyle ihtimam, ehemm-i meham-ı devlet ve elzem-i levazım-ı saltanatımdan olub ve sizin fikr-i isabet pezirinize her veçhile îtimad-i hümâyun-ı sedad makrunumuz olmağla. . . Erdel hâkimleri olan aba ve ecdadınızdan ez'af-ı muzaaf rızay-ı hümâyunuma muvafık sizden küllî hizmet ve hüsn-i tedbir ve tedarik ile mülk-i mevrusumuz olan Erdel memleketinin* hıfz ve herasetinde ihtimam. .. memûl-i hümâyunumuz olmağın Erdel hükümeti size ve sizden sonra memleket ahalisi her kimi murad eder ise ona verilmek üzere tefviz ve taklid olunmağın bui babta itmiinan-ı hatırınız için yemin ederim ki yerleri ve gökleri yoğiken var eyleyen Cenab-ı Rabbül izzetin azamet ve vahdaniyeti hakkı içün madem ki siz ve sair tevabi ve askeriniz ve zir-i destinizde olanlar atebe-i aliyyemize itaat ve inkiyad üzere olub ve bilcümle macar beyleri ve beyzâdeleriyle dostumuza dost ve düşmanımıza düşman olasız; ecdad-ı izamımız zamanında ne veçhile bimayet ve sıyanet olundular ise yine ol veçhile mer'i ve muhterem olub... Bütlen Gabor zamanında olan vergilerinden ziyade bir şey taleb olunmaya. Madem ki tebaiyyet ve itaat üere olalar mallarına ve ırzlarına taarruz olunmamak üzere fernıan-ı âlişanımız sâdır olmuştur. .. evail-i Cemaziyelâmr sene 1128 (Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 377).

edilmiş ve Erdel kıratlığının kendisine tevcihini bildiren 1129 Muharrem v$ 1711 Aralık tarihli bir ahitname verildikten sonra Eflâk hududuna gönderilmiştir. Rakoçi Ferenç'in ErdeVe girmesi için kendisinden evvel generallerinden Berçeni ve Esterhazi, Macaristan'dan kaçıp gelen mültecilerle maiyyetlerini kuvvetlendirerek ErdeVe girmek üzere hazırlandıkları sırada, Belgrad\n Avusturyalıların eline düşmesi ErdeVe girme plânını bozduğu gibi, daha sonra Avusturya ile Pasarofça muahedesinin yapılması, Rakoçi Ferenç 'ten istifade edilmesini tamamen akim bıraktı. 1699 da Karlofça muahedesiyle neticelenen büyük ve uzun süren harbde Tameşvar ve Belgrad taraflarında hizmette bulunarak sonra Osmanlı himayesinde olarak Niğebolu'ya. gelmiş olan Erdelli ve Macarh mülteciler sulhu müteakib Niğebolu'dan alınarak Rumeli eyâletinin Paşa sancağında bulunan Çetrofca hassma nakledilmişlerdi. defaki 1718 Pasarofça muahedesinin onbeşinci maddesi mucibince, muharebe esnasında Osmanlı devletine iltica etmiş olan ve Rakoçi Ferenç'e tâbi olup Bender ve Eflâk taraflarında bulunan Esterhazi, Çaki, Berçeni ve Marbaş isim-lerindeki generallerle maiyy etlerin deki adamların hududa yakın yerlerde ikametleri muvafık görülmiyerek, bunların evvelâ Selâniklin Demirhisar kazasında münasib bir mahalle[352] ve daha sonra Çetrofça hassına aid olan köylerde iskân edilmeleri takarrür ederek, o yolda fermanlar gönderilmiştir[353],

[352] 1132 Safer sonu (1720 Ocak) tarihiyle Bender muhafızına gönderilen hükümden :
Bender muhafızı Vezir İbrahim Paşa'ya hüküm ki, Devlet-i aliyyeme iltica eden Kıral Rakoçi Ferenç hutimet avakıbühu bilhayra tâbi olan Macarludan hâlâ. Bender ve Eflâk taraflarında meks üzere olan General Esterhazi ve Ceneral Çaki ve neferatlan ve Ceneral Bere, eni ve Marbaş' neferatlan bundan akdem esnay-ı cenk ve cidalde hizmetimde bulunup fîmabâd hududa karîp mahallerde ikametleri münasib olmamağla bâdelyevm dahi mekârım-ı seniyye-i mülükânemden tayinatları verilip saye-i himaye-i pâdişahânemde hoşmal ve mutayyib ül bal olmaları için Timurhisar kazasında münasib olan mahalde iyva ve iskân olunmaları fermanım olup ve husus-ı mezbur için... zide mecdühu mübaşir, tâyin olunmağla. .. iskânları fermanım olan mahalle naklettirmen babında ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur, evahir-i Safer sene 1132 (Mühimme 129, s. 180). '

[353] Bender muhafızı vezir İbrahim Paşa'ya ve Eflâk voyvodası Nikolay voyvodaya hüküm ki :
Bundan akdem Tameşvar ve Belgrad ve ol havalide hizmette olup Niğe-fioZu'ya gelen Erdellü ve Macar kursuları neferatı.. . binyüz on bir senesinde vuku bulan sulh ve selâh akibinde Niğebolu'dan kaldırılıp Paşa sancağında vaki hali ve harabe olan Çetrofça has kurasına nakl ve iyva ve iskân olundukları Başmuhasebe defterinde mukayyed bulunmağla bu defa (Pasarofca muahedesini müteakib) dahi devlet-i aliyye-i ebedpeyvendime iltica eden... kıral Rakoçi hutimet avakıbühu bilhayra tâbi olan Macarlulardan hâlâ Bender ve Eflâk taraflarında meks ve tevakkuf üzere olan Esterhazi ve Çaki ceneraller ve neferatı ve Berçeni ve Marbaş cenerallerindahi neferatlan bundan mukaddem hudus eden cenk ve muharebe esnasında hidmette bulunup fimabâd hududa karip mahallerde meks ve tevakkuf eylemeleri... muvafık olmadığından bunların dahi bâlâda zikri sebkat eden kurslu ve macarlu taifelerinin iskân olunduklan hassı mezbure kurasının hali ve harabe olan mahallerine nakl ve tavattun olunmaları münasib olmağla.. . evahir-i Rebiulevvel sene 1132 {Mühimme defteri, numara 129, s. 189).

Pasarofça muahedesi esnasında Avusturya murahhasları Erdel kiralı ilân edilen Rakoçi Ferenç'in bağlı olarak kendilerine tesliminde ısrar ettilerse de, Osmanlı murahhasları, Türklerin misafiri bulunan Rakoçioğlu'nu vermemekte ayak direyerek, bu hususta her şeyi göze almış olduklarını beyan etmiş olduklarından, nihayet Rakoçi ile yukarıda adı geçen generallerle maiyyetlerinin hudutlardan içeriye alınmalarına karar verilmiştir (1131 H. -1720 M.). Müsalehadan sonra bir müddet Boğaziçinde Yeniköy'de oturan Rakoçi Ferenç'in İstanbul'da, bulunmasından dolayı, Avusturya aleyhine tahrikattan çekinen imparatorun elçisi hükumet nezdinde teşebbüste bulunarak, Rakoçi Ferenç'i istanbuV&an uzaklaştırıp Rodoscuk yani Tekirdağ'ında, oturtulmasını temine muvaffak olmuştur (1132 Cemaziyelevvel ve 1720 Nisan). Daha sonra da Macaristan hududunda îrşova?da bulunan general Esterhazi de ailesiyle birlikte Tekirdağ'ına. Rakoçi-oğlu'nun yanına gönderilmiştir[354]Rakoçi Ferenç'in evvelâ Tekirdağ'ında Yeniçeri ağası Mehmed Ağa'nm çiftliğinde oturması ve maiyyeti ile birlikte oradaki konaklara yerleştirilmesi takarrür etmiş ise de, sonra bundan vaz geçilip Tekirdağ kasabası kenarındaki Yusufoğlu bahçesinin boşaltılarak orada ikamet etmesi ve daha sonra maiyyeti ile beraber Ermeni ve Rum mahallelerindeki münasib konaklarda ikamet ettirilmeleri hakkında Rodoscuk naibi ile Yeniçeri zabitine vesair alâkalılara hükümler gönderilmiştir [355]

Meşhur İbrahim Müteferrika ile Mustafa Ağa, \ Rakoçi

---

[354] Esterhazi'nin her uğradığı kazada kendisine beş adet öküz arabası verilmesi hakkında îrşova'âan Tekirdağ'a kadar olan kadılara hüküm. 26 Cemaziyelâhır 1133 (Karton, numarası 3, vesika numarası 818).

[355] 2 Rodoscuk naibine ve Rodoscuk'ta Yeniçeri zabiti... zide medühuya ve âyan-ı vilâyete hüküm ki :

Kıralzâde Rakoçi ,-Ferenc'in... Rodoscuk'a nakl ve ikameti fermanım olmağla hâlâ dergâh-ı muallâm yeniçerileri ağası olan... Mehmed dâme uluvvühunın mukaddema Rodoscuk'da. sakin olduğu çiftliği mumaileyh Rakoçi Franç'e kendu ikamet etmek üzere tahliye ve el'an kendüye tâbi olan macar-lular sakin olmak için dahi ne mikdar konak iktiza eder ise tarafından irsal eyledüği ademleriyle söyleşip münasib olan mahallerde onlar için dahi iktizası miktarı konaklar tahliye ve kariben ol tarafa vardıklarında nüzul ettirilmek üzere bundan akdem emr-i şerifim ısdar ve irsal olunmuştu. Lâkin mumaileyh kıralzâde Rakoçi Ferenç'in çiftlik-i merkumda ikameti münasib olmamağla siz ki mumaileyhimiz... kıralzâde mumaileyh için şehrin kenarında Yusufoğlu bahçesi tahliye ve anda nüzul ettirilip ve Rum mahallesinde. .. haneleri, mumaileyhe tâbi olan Macarlar iskân olunmak münasib olduğu ilâm olunmağla.. . evahir-i Cemaziyelevvel sene 1132 (Mühimme defteri 129, s. 240). Cemaziyelâhır ihtidası tarihiyle gönderilen diğer bir hükümde de Yusufoğlu Bahçesinden de sarfı nazar edilerek Tekirdağ'da. Rum ve Ermeni mahallelerindeki münasib konakların boşaltılarak kıral ile maiyyetinin yerleştirilmesi hakkında son emir verilmiştir.

Ferenç'in tercümanlıklarına verilerek, 1147 H. -1731 M. de onun vefatına kadar tercümanlıkta bulunmuşlardır [356] Rakoçi Ferenç'in oğlu Zozef Rakoçi, babasının ölümünden sonra Fransa'da veya ispanya'da yaşamak istediyse de, sonradan Humbaracıbaşı A hm e d Paşa'nın tesiriyle bu fikrinden sarfınazar ederek, Tekirdağ'ında oturdu ve Avusturya ve Rusya ile olan 1148 H. - 1736 M. seferinde kendisinden istifade edilmek istendi ve İstanbul & getirtilip derhal Erdel hâkimi ve Macaristan dukası unvaniyle eline 13 Ramazan 1150 tarihli bir ahidnâme verilerek[357] maiyyetiyle Eflâk hududuna gönderildi[358] Jozef Ferenç, muharebe bitmeden evvel Rusçuk kaza-sının Çernova köyünde kışladığı sırada[359] yani 1151 H. - 1738 M. de orada vefat etti ve m aiy yet indeki Macar'ların idaresini Grof Çaki ismindeki general deruhte eyledi [360]

Kafkasya'daki Gürcü Ve Dağıstan Hanlıkları

Osmanlı devleti, XVI. asrın ikinci yansından sonra, hudutlarını genişleterek Hazer denizi kenarına, yani Derbend ve Şamahı taraflarına kadar Kafkasya'yı işgal ile , nüfuzu altına almıştı; fakat XVII. asrm ilk yansında, Iran seferleri dolayısiyle buraların bir kısmım terk ederek yüksek hâkimiyetini tanımakta ve Osmanlı hazinesine de vergi vermekte olan yalnız Batı Kafsasya^âa Badyanda denilen Mingreli, Gurieî ve bir de Osmanlı vesikalarında Açıkbaş Hanlığı diye kaydedilen t mir etti isimlerindeki üç prenslik kalmıştı[361] Bu üç Gürcü prensliği, Çıldır valisi vasıtasiyle her sene Osmanlı devletine muayyen vergilerini vererek içişlerinde müstakil olarak kendilerini idare ediyorlardı. Bu prensliklerden başka yine burada Güney Kafkasya'da, Kâht veya

---

[356] Karton numarası 4, vesika numarası 919, sene 1130 Zilhicce-Tercümanların tayinatı hakkında,
[357]Jozef Ferenç ile yapılan anlaşmada eline verilen 1738 Şubat tarihli ahidnâme ile bu ahidnâmenin kabulüne dair Jozef tarafından Lâtince olarak 1150 Şevval tarihli bir mukaddime ve bir hatime suretleri, yedi numaralı Nâme-i hümâyun defterinde s. 483*de vardır. Bunun mermim Ahmed Refik Bey tarafından (Metnaliki-i Osmaniye'de Kıral Rakoçi ve tevabii) isimli eserde de (s. 49) bir sureti görülür. Jozef e verilen ahidnâme bir mukaddime, on bir madde ve bir hatimedir.
[358] Bu hususta Eflâk voyvodası îskerletzâde Kostantin'e gönderilen evail-i Şevval 1150 tarihli hüküm (Mühimme 145, s. 14).
[359] Mühimme 145, s. 172, sene 1153 ve Cevdet tasnifi. Hariciye vesikaları numara 8788.
[360] Mühimme 145 s. 421.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/120-125
[361] Bu üç prenslikten Badyan ve Mingereli prensliği, Karadeniz kenarına yakın ve Abazalarla hemhudut olup, bir tarafı Faş suyu ile tahdit edilmişti. İmiretti prensliği, Karadeniz sahilinden içeride ve Tiflis tarafına düşen Zegcm ile Demirkapı, Dağıstan ve Dadyan mmtakaları arasında bulunuyordu

Kâkati, Somketi ve Karili prenslikleriyle, merkezi Tiflis olan asıl Gürcistan, İran hâkimiyeti altına geçmişti. Osmanlılara tâbi olan üç prenslik birbirleriyle çarpışırlar, mağlûp olan taraf Osmanlı hükümetine şikâyet ederdi[362]. Bunların vaziyetlerini tetkik etmek, isyanlarını bastırmak .ve haraçlarını alarak devlet hazinesine göndermek, Çıldır beyblerbeyine aitti[363]. Çıldır beylerbeyliği ocaklık suretiyle, yani aynı aileye mensub valilerle idare edilen hudut eyâletlerindendi. Çıldır valisi, bu Gürcü prensliklerini murakabe altında bulundurur ve aynı zamanda Kafkas ve İran vaziyetleri hakkında hükümeti haberdar ederdi; bununla beraber, bu murakabe dolayısiyle Çıldır valisinin bunlara karşı herhangi bir haksızlığa, tahakküme ve vazifesini sui-istimale kalkmaması için de hükümet valiyi nezaret altında bulundururdu[364]

Afganlılar İran üzerine saldırarak Şah Hüseyin Safe-vî'yi saltanattan indirdikten sonraki karışıklıklar esnasında, Osmanlı devlti de bu vaziyetten istifade ile Kafkasya'da. İran'a, tabi Gürcü prensliklerini işgale teşebbüs etmiştir.

Bu sırada Kartlı prensi V. Vahtan (Vahtang) mühim rol oynamıştı. Bu, Levendoğlu Vahtan İran'da üç sene esir kalmış ve Şah Hüseyin bunu

---

[362] Görü meliki Mamya, îstanbuVz elçi gönderip ecdadından kalan Cilaze ve Mekâze isimlerindeki yerlerini Dadyan prensi Görki'nin işgal etmiş olmasından şikâyet etmesi üzerine, Çıldır valisi tshak Paşa, bu işin halline memur edilmiştir (Müminime 11-5, s. 686, sene M.20 Receb), keza Görü meliki Görki île Dadyan meliki Becari arasındaki münaferet ve mücadele dolayısiyle, vezir Mehtned Paşa'ya gönderilen 1138 Şaban ihtidası tarihli hüküm (Mühimme 133, s. 186).

[363] Mühimme defteri 111, s. 430. Açıkbaş prensi Simon ile Dadyan ve Görü prensliklerine gönderilen hükümden. Açıkbaş prensliğinin senelik vergisi dört bin yüz yetmiş kuruştu (Mühimme 115, s, 707 ce Mühimme 129, s. 21). Açıkbaş meliki Aleksandroğlu GÖrgi ve Görü meliki Mamya oğlu diğer Görgi ve Dadyan beyi Lipar oğlu Kabriel'in cizyelerinin gönderilmesi hakkında Çıldır valisine hüküm. Keza Mühimme 150, s. 11 yine bu hususta yani bu üç prensliğin bakayada kalan, vergilerinin gönderilmesi ve rehinlerinin alınması hakkında Çüdır beylerbeyi tshak Paşa'ya gönderilen hüküm (Mü-himme 129, s. 21 ve Mühimme 154, s. 343).

[364] Açıkbaş meliki Görgi, rakipleri tarafından 1719 senesinde katledilmiştir. Hükümet Çıldır valisi tshak Paşa'ya Görgi'nin oğullarından lâyiki hangisi ise inha etmesini emretmiş ve tshak Paşa da Aleksandır adındaki oğlunu yazmış ve hükümet de bunu açıkbaş prensi tâyin eylemiştir; tshak Paşa bu değişiklik esnasında maktul Gorgi'ye ait bazı eşyayı onun muhalifleri elinden aldıktan sonra Görgi'nin ailesine teslim etmemiş, bunun üzerine maktul Görgi'nin zevcesi —İsi-Görü prensinin kızı idi— vaziyetten bahis ile hükümete şikâyette bulunmuştur. Hükümet bu hususun tahkikini ve İslı ak Paşa ile prensesin murafaalarını Erzurum valisine yazmış ve her ikisi de Erzurum'a gelerek murafaa olunmuşlar ve bu müddet zarfında İshak Paşa mevkuf kalmıştır. Murafaa neticesinde îsbak Paşa beraat ederek yine Çıldır beylerbeyliğine iade olunmuş ve prenses de 1134 Şevval - ... tarihli fermanla memleketine gönderilmiştirf Fakat İshak Paşa'yi vilâyetinden alarak murafaa için Erzurum'a götürmeğe memur edilen Dayazâde, Çıldır vahşinin beraatinin doğru olmadığını bildirmesi üzerine, hakikatin meydana çıkması için hem İshak Paşa'nın ve hem de prensesin İstanbul'a gönderilmeleri Erzurum valisine yazılını şve neticede Çıldır valisinin cürmü sabit olduğundan, azlolu-narak yerine Trablus Şam valisi Şehsuvarzâde Mehmed Paşa Çıldır valisi olmuştur (Mühimme 129, s. 278 ve Mühimme 130, s. 36 ve 346, 411, 433 438).

Kartlı prensliğine tâyin edip göndermiş ise de, bir müddet sonra İran şahı olan Hüsyin'in oğlu Tahmasb Han, bunun yerine Ereğli (Heraklius) Hanın oğlu IV. Kostantin'i tâyin etmişti. Bu Kostantin daha sonra müslüman olarak Mehmed Kuluhan adım almıştı. Vahtan, prensliği elinden kaçırınca, Osmanlıların kuzey İran seraskeri Silâhtar ibrahim Paşa'ya müracaat ederek, ondan aldığı yardımla Mehmed Kuluhan'ı (Prens Kostantin'i) mağlûb edip Kartlı prensliğini tekrar işgal etmiş, fakat TifŞs'i elde eden Mehmed Kuluhan, Vahtan'la uğraşmakta devam etmiş ise de, Osmanlıların yardımları devam ettiği müddetçe Vah t an'a bir şey yapamamıştır. İran'ın bu kargaşalığı esnasında, Kafkasya'da Vahtan'm kardeşi Jise (Elyasâ) ile Vah-tan'm oğlu Şehnevaz müslüman oldular[365] işte böylece Osmanlı kuvvetleri İranlılara tâbi olan Kafkasya'ya, girdikleri sırada, Ruslar da Hazer denizi boyuna iniyorlardı. Vahtan Han'ın müslüman oğlu İbrahim Şehnevaz, evvelâ Tiflis beylerbey iliğine tâyin edilmiş ise de, aleyhindeki dedikodulardan korkarak, Tiflis'ten kaçmıştı. Hükümet, kendisini tatmin için Ankara sancağını arpalık olarak verip, Ankara'da oturmasını arzu etmezse İstanbul'a, gelmesini bildirmiştir (1136 Cemaciyelevvel sonları)[366]. Hükümetin maksadı, babasının bir muhalif vaziyet alması ihtimaline karşı oğlunu rehin olarak elinde bulundurmak istemesi idi. 1149 H. - 1730 M. de Osmanlı - Rus muharebesi esnasında, vaziyeti müsait gören sabık Tiflis Hanı Vahtan oğlu Şehnevaz, Dadyan prensinin yanında Ruh kalesinde toplanmış olan Yeniçerileri[367] iğfal ederek kaleyi ele geçirmişti[368] Osmanlılara tâbi Gürcü prenslerinin muhtelif sebeplerle isyanları, hükümeti epey.uğraştırdı; hükümete sadık kalan prense karşı muhalefete kalkan Gürcü ümerası Kafkasya'ya inmiş olan Ruslarla gizli muhaberede bulunarak onları teşvik eyliyorlardı [369] Nadirşah'la vukua

---

[365] Bunlardan Jese yani Elyesa'mn adı Mustafa ve Şehnuvaz'm adı İbrahim olmuştur. Mustafa Elyesa Paşa'ya 1136 Şevvalde ocaklık suretiyle Kâht beylerbeyiliği ve onun oğlu Abdullah'a da yine ocaklık olarak Somhit sancağı verilmiştir (Mühimme 132, s. 10). Vahtan'm oğlu İbrahim Şehnuvaz, evvelâ işgal edilmiş olan Tiflis beylerbeyiliğine ve onu müteakib aynı senede Ankara sancağına tâyin edilmiştir (Mühimme 131, s. 383).

[366] Mühimme 131, s. 383.

[367] Bu Ruh kalesi ile Hata kalesi, evvelce Dadyan (Mingreli) meliki Le-partiyan'a âid iken her iki kaleyi de Osmanlılara terk etmişti (Mühimme 115, s. 445, sene 1119 Şaban sonları).

[368] Mühimme 142, s. 120.

[369] Açıkbaş meliki Aleksandır'dan hükümete gelen mektupta Tevad denilen Gürcü ümerasından Abaşize ve kardeşi Zehrab'ın isyan ederek JRus-larla muhabere ettikleri bildirilmişti (Mühimme 136, s. 11, sene 1142 Cema-ziyelevvel).

gelen muharebede, Kaheti (Kâhti) prensi Tahmors Han, İran serdarı Ali Han'la birlikte Çıldır valisi Yusuf Paşa kuvvetlerini mağlûp etmiş ve bu hizmetine mükâfat . olarak Nadirşah, Tahmors Han'a Kaheti valiliğini tevcih etmişti[370]. Uzun zamandan beri Açıkbaş (İmireti) prensi bulunan Sülüman, memleketin prenszâde ve Tavad ve Aznavor'lanm idam ederek mallarını almış olduğundan, azlolunmuştur. Açıkbaş halkı, Sülüman'm yerine prens Mamuke'nin oğlu Tahmors'-un tâyinini istediklerinden hükümet isteklerini kabul etmiş ve Sülüman'ın muhalefet etmesi ihtimaline karşı, Çıldır valisi Hasan Paşa'ya ihtiyatlı bulunmasını yazmıştır (1176 H. -1762 M.)[371]. Sabık Açıkbaş meliki bu Sülüman, daha sonra Rusların gönderdiği para, hediye ve dört bin kadar askrle kuvvetlendiğinden cesaret alarak, anzısın, içinde Osmanlı muhafızı bulunan Faş kalesini işgal etmesi ihtimaline karşı Çıldır valisi hükümeti ikaz etmiştir (10 Cemaziyelevvel 1198)[372].

Osmanlıların 1135 H. - 1722 M. den itibaren tran istilâları esnasında Abaza prensi olan Rostom (Rüstem)a Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesi hakkında ferman ile hil'at ve Abaza beylerine de "yirmi dört hil'at ve ihtiyaçları olan üç bin okka tuz yollanmıştı. Abaza prensi, Osmanlı kuvvetlerinin muvaffakiyetleri karşısında bu fermanı kabule mecbur olmuş[373] ve bir müddet sonra Kafkas harekâtı Osmanlıların aleyhine dönünce, o (r$ Osmanlı topraklarına ve Sohum taraflarına taarruz ederek, hükümeti uğraştırmış[374] ve bazan Körü prensinin teşvikiyle bu isyan daha geniş şekil almıştı[375]

Nâme defteri ile Raşid tarc'Aî'nde, Kalmuk beyi, Ayuke veya îvuke Han'ın Osmanlı devletiyJe münasebat tesis edip müslümanlarla hoş geçindiğine dair mektubu geldiği ve buna sadr-ı âzam vasıtasiyle cevap verildiği görülmektedir[376] 1179 H 1765 M de Açıkbaş prensi Sülüman'ın isyanı üzerine ertesi sene Çeldan, valisi Hasan Paşa emrine verilen kuvvetle Sülüman mağlub edilerek, yerine Tahmas

[370] Hammer (Almanca tab'ı), c. 8, s. 55
[371] Cevdet tasnifi. Hariciye vesikaları, numara 4391.
[372] Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, numara 6491.
[373] Mühimme defteri 131, s. 111
[374] Mühimme defteri 131, s. 382, sene evahir-i Cemaziyelevvel 1136
[375] Mühimme defteri 134, s. 207, sene evahir-i Zilhicce 1139
[376] Mühimme defteri 135, 8. 19, sene evahir-i Şaban 1140
Nâme-i hümâyun defteri, numara 5, s. 77 ve Raşid* tarihi, c. 3, s. 149, sene 1116 H.

tayin olunarak, Sülüman'a tabi bütün kaleler elde edilerek her ihtimale karşı bir başbuğ kumandasında asker bırakılmış ve bazı kalelere asker konmuştu. Osmanlı hükümeti, Kafkasya'deki durumunu mümkün olduğu kadar kuvvetli tutmak için, Karadeniz sahilinde bazı yerleri Gürcü beylerinin elinden alarak oralarda kaleler yaptırıp içerisine müstahfiz efrad koymak suretiyle tertibat almış ve Faş, Sokum, Soğacak, Kütayis gibi sahilde veya sahile yakın nehir kenarındaki kaleler bu suretle tahkim edilmişlerdi[377]

Yîrmibeşînci Bölüm Xviii. Asırda Îslâm Devletleriyle Olan Münasebat Osmanlı - İran Münasebatı

1049 H. 1639 M. de ve IV. Murad'ın son senesinde akte-dilen Kasr-ı Şirin muahedesinden sonra, traala uzun süren muharebe sona ermişti; bundan sonra iki devlet münasebatı bir asra yakın bir zaman yani seksen beş sene dostluk içinde geçerek nâme ve hediyeler teati olunmuştu; hattâ dört devletle on altı sene süren (1683-1699) büyük harbde İran'ın, hiçbir tecavüzî hareketi görülmediği gibi, Mani ismindeki Arab şeyhinin işgaline uğrayan ve İran şahına pişkeş çekilen Basra'nın anahtarları Şah rlüseyin tarafından Osmanlı hükümdarına gönderilmek suretiyle dostluk teyid edilmişti.1135 II.-1722M.de Afganlı Mahmud bin Üveys'in isyanı ve daha sonra İran'ı istilâsı üzerine, Osmanlı hükümeti de iran'dan kendisine pay çıkarmak istiyerek zebunküşlük etmiş ve, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü ütfere, II. Tahmasb ve Nadirşah ile yirmi seneyi mütecaviz muharebe olmuştur.

Muharebenin ilk senelerinde galebe çalan ve Batı İran'ı elde eden Osmanlı kuvvetleri, daha sonra Nadir Şah'a mağlûb olduğundan, 17 Şaban 1159 ve 4 Eylül 1746 da yüz on sene evvel aktedilmiş olan Kasr-ı Şirin muahedesinin kabuliyle anlaşmışlardır; yalnız, bu muahede Safevîlerle değil, onların yerine gelen Afşarh Nadir Şah ile yapılmıştır. Nadir Şah, gerek Osmanlı, gerek Hindistan Timurîleri ve Buhara hanları ile olan muhaberelerinde aynı ırktan olan bu devletlere karşı Türkmenlikten bahsetmek suretiyle aralarındaki milliyet ve

[377] Mühimme defteri 131, s. 389, 406 ve Mühimme 132, s, 50, sene 1136.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/125-130

müslümanlık bağlarına işaret etmiştir. 1160 H. - 1747 M. de Nadir Şah'm katlinden sonra, yerine geçen biraderzâdeleri Alişah (Âdilşah), ibrahim ve Nadır'in torunu Şahruh arasındaki saltanat mücadeleleri ve Afganlı Ahmed Dürrani'nin faaliyeti esnasında, gerek pâdişâh ve gerek hudut kumandanları müsaleha şartlarına son. derecede riayet ederek, fırsat zuhuriyle yapılan teşviklere kapılmamışlardır. Nadirşah'tan sonra gelen Afşarh hükümdarlar, Osmanlı'larla dostluk için elçi ve hediyeler gönder misler s e de, her birisi bix sene bile şahlıkta kalamadıklarından, kendileriyle devamlı bir dostluk kabil olamamış ve İran'ın dahilî mücadeleleri de buna imkân bırakmamıştır[378]İran'daki mücadeleler, yalnız Nadir'in yeğeni ve torunlrı arasında olmayıp, diğer ileri gelen İran serdarları da şahlık hevesine düştüklerinden, iş büyümüş ve Jran'da yıllarca huzur ve sükûn kalmamıştır; bunlar arasında güney iran'da Kürt aşireti reislerinden olan Zend Kerim Han tutunmağa muvaffak olmuştur.

Zend Kerim Han, Osmanlılarla münasebet tesisine teşebbüs etmiş ise de, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Baban ailesinden bazılarının kendisine ilticaları sebebiyle, bu münasebet hasmane olmuş ve 1193. H. - 1779 M. de Kerim Han'ın ölü-miyle Irak taraflarında sükûn avdet etmiştir. XVIII. asırda Jran'da Safevîler&en sonra Afgan, Afşar ve Zend isimlerinde üç boya mensup aileler hükümran olmuşlarsa da, bunların her üçü de Safevüer gibi teşkilâtlı ve asırlarca yerleşmiş hanedandan olmadıkları için, devleti kuranların vefatlarını müteakip saltanatları alt üst olmuştu.

Onsekizinci asırdaki îran şahlan aileleri

1-Safevî Ailesi Süleyman (Safi Han)

1077 - 1105 , 1667 - 1694

1 Şah Hüseyin

1105 - 1135 1694 - 1722

I	II: Tahmasb	Kızı
Kızı	1135-1144	Zevci Rıza Kulu bin Nadir
	1722 - 1731	1

[378] 1161 H. - 1748 M. de Ali Şah'ın bir nâmesiyle gelen Mehmed Abdül-kerim adındaki elçi, aym zamanda İran Şeyh-ülislâmı Moll a Ali ve şahın kardeşi ve vezir-i âzami İbrahim'den de mektuplar getirmiştir. Ali Şah'm Itimadüddevlesi yani vezir-i âzami olan İbrahim, mektubunda biraderi Ali Şah'm ne suretle amcası Nadir Şah'ın yerine geçtiğini anlatmaktadır {izzİ tarihi^ varak 163b). Ali Şah'ın Farsça nâmesinin tercümesiyle diğer mektub-ların. tercümesi lazi'de vardır.

1 1 Şahruh
III. ismail m. Abbas (Horasan'da Hükümdar)
1163 - 1163 1144- 1148
1750 - 1750 1731 - 1736
Afganlı ailesi
Miruveys 1
Mahmud Abdülaziz
1135 - 1137 Eşref Şah 1799 – 1729
Afşarlı ailesi îmam Kuli
1725 - 1729
Nadir Şah İbrahim
1148—1160
1736—1747
I Rıza Kulu [379]
İbrahim Şah AH (Âdil) Şah
Şahruh [380] 1161—1161 .1160—1161
Î748-İ796 1748-1748 1748-1748
I Nadir Mirza [381]
Zend ailesi
Allah Murad Kerim Han Sadık Han
1163—1193 1193—1199
Ali Murad Han 1750-1779 1779-1781
1193 h 1779 m (birinci |
defa) I | Cafer
1196—1199 Ebü^etlı MehmedAli 1199-
1203
1781—1785 (ikinci defa) U93_ı779 ıa93__l779 1785—
1789
Lütuf Ali 1203—1209 1789—1794[382]

---

[379] Nadir'in oğlu olan Rıza Kulu, Şah Hüseyin'in kızı ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Şahruh doğmuştur
[380] Birinci defaki hal'inde gözlerine mil çekilmiş ise de, tamamen görmez olmamıştır; ikinci defa hükümdar üân edilmiş ise de, 1163 H. - 1750 M. de tekrar hal* olmuştur. 1163 sonlarında (1750 Ekim) üçüncü defa olarak Afgan hükümdarı Ahmed Şah Dürri Dürrani'nin yardımiyle Meşhed'&e hükümdar îlân edilerek, 1210 H. - 1796 M. senesine kadar kalmıştır;
[381] Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, numara 2932 sene 1194.
[382] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/131-134

Osmanlı - Afgan Münasebetleri

Osmanlı devletinin Afgan devletiyle münasebatı, metbuları olan Safevûere isyan ederek İran'ı istilâ eden Kılcı Türklerinden Mir Üveys oğlu Mir M ah mu d ve daha sonra bunun yerine îr an ve Afgan hükümdarı olan Mir Eşref ile başlar.Mir Eşref, Osmanlıların İran'dan zabtettikleri yerlerin iadesini istemek suretiyle muhasamaya geçmiş ve hattâ 1139 Rebiulevvelde (1726 Kasım) Hemedan civarındaki Andican muharebesinde Bağdad valisi Ahmed Paşa'yi mağlûb etmiş ise de, sonra her iki taraf daha ileri gitmiyerek Hemedan'da bir anlaşmaya varmışlardı Bu muahede mucibince Eşref Şah, Osmanlıların Batı /ran'dan aldıkları yerlerin Osmanlılarda kalmasını kabul etmiş ve buna mukabil kendisinin de tran şahlığı tasdik olunmak suretiyle harbe son verilmişti. (1140 H. - 1727 M. 120.) [383]
Eşref Şah'ı iran'dan çıkaran Nadir Şah eskiden İran'a tabi olan Herat ile daha sonra Hindistan'a tabi Kandehar ve Kabil taraflarını istilâ ederek Hindistan'a karşı meşhur taarruzunu yapmıştır (1150 H. -1737 M.). 1160 H. - 1747 M. senesinde Nadirşah'ın katlinden sonra Afganistan kabilelerinden Abdal kabilesi reisi olup kendisini Nadirşah'a sevdirip itimadım kazanmış olan Mazenderan valisi Ahmed Han Kandehar'a gelmiş ve İran tahtı üzerindeki mücadelelerden cesaret alarak Kabil, Gazneyin ve Pişaver ve o taraflardaki şair halkın ısrarlariyle[384] ve Dürr-i Dürranî unvaniyle Afgan hükümdarlığım üan eylemiştir (1160 H. 1747 M.) [385].

---

[383] 1 Eşref Şah'la olan uzun muhaberata dair nâme ve mektuplar, Esad Efendi kitapları arasında Mecmua-i nâmeha ismiyle 3353 numarada toplu bir haldedir. Eşeref Şah'la aktedilen muahede on madde üzerine olup bunun 1140 Rebiulevvel iptidası tarihli Farsça sureti Mâme-i hümâyun defterinin yedinci numarasında 144 ve 149 ncu sahifelerindedir.
[384] Ahmed Şah'ın, III. Mustafa'ya göndermiş olduğu Farsça nâmesinden (Nâme defteri 3, s. 86).
[385] Ahmed Şah'ın babasının adı Mehmed Zaman Han olup Abda-lîîerin reisi Saduzay âilesindendi. Kabilesi, eskidenberi Herat taraflarında bulunurdu. Horasan'a yayılan Abdaliler nüfuzlarını- arttırarak, Meşhed'i b[385] Nadir'in oğlu olan Rıza Kulu, Şah Hüseyin'in kızı ile evlenmiş ve bu izdivaçtan Şahruh doğmuştur
[385] Birinci defaki hal'inde gözlerine mil çekilmiş ise de, tamamen görmez olmamıştır; ikinci defa hükümdar üân edilmiş ise de, 1163 H. - 1750 M. de tekrar hal* olmuştur. 1163 sonlarında (1750 Ekim) üçüncü defa olarak Afgan hükümdarı Ahmed Şah Dürri Dürrani'nin yardımiyle Meşhed'&e hükümdar îlân edilerek, 1210 H. - 1796 M. senesine kadar kalmıştır;
[385] Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, numara 2932 sene 1194.
[385] 1 Eşref Şah'la olan uzun muhaberata dair nâme ve mektuplar, Esad Efendi kitapları arasında Mecmua-i nâmeha ismiyle 3353 numarada toplu bir haldedir. Eşeref Şah'la aktedilen muahede on madde üzerine olup bunun 1140 Rebiulevvel iptidası tarihli Farsça sureti Mâme-i hümâyun defterinin yedinci numarasında 144 ve 149 ncu sahifelerindedir.

Ahmed Şah, Hindistan'a, müteaddid seferler yapmıştır. Birinci seferinde sabık Hindistan hükümdarının oğlu Mir Me-nu'yu Pencap muharebesinde mağlûp ederek, Pencap ile Keşmir'i almış, ikinci seferinde büyük bir Hind ordusunu mağlûp ettikten sonxac süratle Türk - Moğol devletinin merkezi olan Cihanâbad (Delhi) üzerine giderek, Âlemgir Şah ile görüşmüş ve Hindistan'a zabtettiği Serhend, Lahur ülkelerini oğlu Timurşah'a vermiştir. Ahmed Şah, 1172 H. - 1758 M. deki üçüncü Hindistan seferinde, Cihanâbâa"'a hücum ederek Âlemgir Şah'ı öldüren Hinduları mağlûp ettikten sonra, Âlemgir'in yerine oğlu Celâ-lüddin Şah Âlem'in hükümdar yapmış ve sonra memleketine dönmüştür.

Ahmed Şah, Iran işlerine de müdahale ile Herath üç ay muhasaradan sonra zabtedip Horansan'a. giderek Nadir Şah'm torunu Şahruh'u makamına oturtup geri dönmüştür[386]. Ahmed Şah Dürr-i Duranî, Osmanlı hükümdarına gönderdiği nâmesinde, İran'daki saltanat kavgaları dolayısiyle iran'a karşı müttefikan hareket edilmesini, bir nâme ile ve Bağ-dad valisi Ali Paşa vasıtasiyle III. Mustafa'ya teklif etmiş Jse de [387], padişah 1176 Cemaziyelâhır (1763 Ocak) tarihli

---

[385] Ahmed Şah'ın, III. Mustafa'ya göndermiş olduğu Farsça nâmesinden (Nâme defteri 3, s. 86).

[385] Ahmed Şah'ın babasının adı Mehmed Zaman Han olup Abda-liîerin reisi Saduzay âilesindendi. Kabilesi, eskidenberi Herat taraflarında bulunurdu. Horasan'a yayılan Abdaliler nüfuzlarını- arttırarak, Meşhed'i ile muhasara etmişti. İşte bu sırada, yani 1134 H. -1722 M. de Abmed Han doğmuştu. Nadir Şah fferat'ı alarak Abdalilerîn. nüfuzunu kırdı. Gafeaı'Ierin eline esir düşen Ahmed Han ile kardeşi 1737 senesinde (1150 H.) Kandeharh zabt eden Nadir Şah tarafından kurtarılarak serbest bırakıldı ve Nadir'in hizmetine girerek Mazenderan valisi oldu.
Nadir Şah'ın ölümünden sonraki karışıklıklar esnasında vaziyetten istifade ederek Kandehar'ı elde edip hükümdarlığını ilân eyledi ve kendisine Dürr-i Dürrani unvanı verildi (takriben 1160 H. -1747 M.). Ahmed Han, daha sonra merkezini KâbiVe nakletti; Afganistan'ı tamamiyle nüfuzu altına alarak, Gat-zaîleri yola getirdi, Hindistan'a sefer açarak başarılar elde etti. İran'da. Kaçar Türkmenleriyle harb ettiyse de muvaffak olamıyarak Esterâbâd'da mağlûb oldu. Hindistan'daki hâdiseleri ve kavgaları fırsat bilerek 1170 H. - 1756 M. de tekrar Hindistan'a girdi. Bu suretle Hindistan'a beş sefer yapan Ahmed Şah, Horasan'da çıkan, bir kıyamı bastırdı ve Meşhed'i zabtettiyse de, orada hükümdar olan Nadir Şah'ın torunu Şahruh Mirza'yı yine makamında bıraktı ve Şahruh, kızını Ahmed Şah'ın oğlu Timur'a verdi (1176 H. -1763 M.). Ahmed Şah, 1184 H. - 1733 M. de elli yaşında vefat ederek yerine oğlu Ti-murşah geçti (İslâm Ansiklopedisi - Ahmed Şah maddesi).

[386] 1 Ahmed Şah'm, III. Mustafa'ya göndermiş olduğu nâmesinden (Nâme defteri 6, s. 86).

[387] Ahmed Şah'm üç adamiyle ve Bağdad valisi Ali Paşa vasıtasiyle gelen nâmesi. Bu nâme divan-ı hümâyun nâmj; defterinin s. 460'dan 481'e kadar devam eder. Bunun 481'den 484 ncü sahifeye kadar hülâsa olarak tercümesi vardır. Aynı nâme defterinin 485 nci sahifesînden itibaren Ahmed Şah'ın nâmesiyle verilmiş olan cevabî nâme vardır ki, tarihi Cemaziyelâhır 1176'dır. Ahmed Şah'm, III. Mustafa'ya göndermiş olduğu iki nâme münasibetiyle Bay Hikmet Bayur tarafından Belleten'in 46 ncı sayısında Nadir Şah Afşar'ın ölümünden sonra Osmanlı devletini iran'ı istilâya kışkırtmak için yapılan iki deneme başlıklı bir yazS. neşredilmiştir. Ahmed Şah'ın nâmesinin arasındaki kayda göre mührünün yazısı şöyle imiş :
Allah
Ya hu ya fettah -ul- hakim Ahmed Şah Dürr-i Dürranî

nâmesinle Nadir »Şah'la yapılan muahedeye sadık kalacağını ve her ne kadar İran'ın istilâsı kolay ise de, zaten perişan bir halde bulunan halkın çiğnenmesinin muvafık olamıy a cağını bildirmiştir.[388]
Ahmed Şah 1187 H. - 1773 M. senesinde Murgab'da vefat ederek yerine oğlu Timur şah geçmiştir; bu zat, 1187 H. - 1773 M. den 1207 H. - 1793 M. tarihine kadar yirmi sene hükümdarlık etmiştir.

Timurşah, Osmanlı hükümdarı tarafından Buhard'ya elçilik ile gönderilerek, Kabil'e gelmiş olan Seyyid Mehmed Emin Efendi ile Osmanlı hükümdarına dostluk nâmesi göndermiştir [389].
Afganistan'da Abdalı ailesi
Ahmed Şah Dürr-i Dürrani 1160—1187 1747—1773
Timur Şah 1187—1207 1773—1793
Zaman Şah [390] 1207—1215 1793—1800[391]

XVIII. ASIRDA OSMANLI DEVLETİNİN ASYA VE AFRİKA DEVLETLERİYLE MÜNASEBATI

Buhara Hanlığıyla Münasebat

Daha evvelki asırlarda olduğu gibi XVIII. asır başlarından itibaren XIX. asır itbtidasma kadar Osmanlılarla Orta Asycfdaki Buhara ve Hive hükümdarları arasında Osmanlı pâdişâhının İslâm halifesi olması itibariyle nâmeler teati edilmiştir. İki tarafın münasebati, evvelce mütecaviz bir vaziyette bulunan Şii iran'a karşı Sünnî mezhebine mensup olan Osmanlı ve Buhara'nın müttefik hareketi şeklinde başlamış ise de, sonradan İran'ın zayıf düşmesi ve buna mukabil

---

[388] Nâme-i hümâyun defteri, numara 3, s. 89 ve Nâme defteri 8, s. 485. Sultan Mustafa'nın nâmesinde sulhun muhafazası için şöyle deniliyor: ".. .Taraf-ı Devlet-i Aliyye-i ebed kararımızdan îran'a asker tesyirine ve memleket zabtına adem-i meyi ve rağbete bâis budur ki Nadir Şah'ın vefatından mukaddemce saltanat-ı seniyyemiz ile îran devleti beyninde akd ve temhid olunan mevadd-ı musafat ve muvalât yalnız kendüye ve vaktine mahsus olmayıp belki müsaleha-i tmezbure beyneddevleteyn ilâ maşallahü taâlâ sabit ve berdevam ve ahlaf ve âkab-ı tarafeyn zamanlarında dahi istimrar..." üzere devam edeceği beyan olunmuştur.
[389] Edib Efendi tarihi, c. 2, s. 74 ilâ 79 bu hususta Hindistan'la münase-bat kısmına da bakınız
[390] Bu Zaman Şah, daha sonra memleketinden kaçarak Osmanlı hükümetine dehalet ile Bağdad'ta oturmuş ve sonra II. Mahmud tarafından kendisine yirmi bin kuruş atiyye ihsan olunarak 1234 Cemaziyelâhır ve 1819 Nisan tarihli fermanla Kıbrıs'ın Lefkoşa kasabasına nakledilmiştir. Zaman Şah'ın, Şehbaz Mirza ile Abdülkerim Mirza isimlerinde İstanbul'a göndermiş olduğu iki elçisine beşer yüz kuruş harcirah verilmiştir (Hariciye vesikaları, C.pvdH tasnifi numara 8338).
[391] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/134-137

Rusların büyümesi dolayısiyle, bu XVIII. asırdan itibaren bazan Ruslardan şikâyet ve ekseriyetle de dostluk münasebetiyle devam etmiştir. Orta Asya hükümdarlarından Semerkand, Buhara ve Belh taraflarındaki hanlara Osmanlı vesikalarında Özbek hanı denilmektedir. XVII. asır sonlariyle XVIÎI. asır başlarında bunlardan Subhan Kulu Han, Hacı Ali ismindeki elçisiyle II. Mustafa'ya bir nâme göndermiştir; bu elçi, Edirne vakasını müteakib Türkiye'ye gelmiş ve padişah III. Ahmed tarafından kabul olunarak, nâme ve hediyelerini takdim eylemiştir (1115 Receb 1703 Kasım) [392] Hacı Ali, elçilik vazifesini yaparak hacca gitmiş ve tekrar İstanbul'a gelerek Trabzon ve Kafkas yoluyla memleketine dönmüştür (1118 Safer ve 1706 Mayıs) [393]. Elçi, Osmanlı hükümdarının nâmesini götürdüğü zaman Subhan Kulu Han vefat ederek yerine küçük oğlu Ubeydullah Han hükümdar olmuştu.

UbeydullahHan da hem kendi cülusunu bildirmek ve hem-de III. Ahmed'in cülusunu tebrik etmek için, 22 Zilhicce 1117 tarihli nâme ile Hoca Mehmed Emin isminde bir elçi yollamıştır. Gelen elçi, 1118 Saferinin 22 sinde (1706 Haziran), yani memleketinden çıkışından iki ay sonra, pâdişâh tarafından kabul olunarak nâmesini ve hediyelerini takdim etmiştir. Hoca Mehmed Emin de, hazır gelmişken hac ziyareti yaptıktan sonra memleketine dönmüştür[394]. Ubeydullah Han, nâmesinde dostluktan ve Kazakları tedip ettiğinden bahseyledikten sonra,, Harezm taraflarım ilhak eylediğini ve Kazak, Karakalpak ve Deşti Kıpçak taraflarını nüfuzu altına aldığını yazmaktadır [395]. Ubeydullah Han'ın nâmesine 1118 Safer ortaları tarihli (1706 Haziran) nâme ile dostça cevab verilmiştir [396]. Bunu müteakib, yine aynı aileden Subhan Kulu'nun büyük oğlu Belh hanı Seyyid Mehmed Mukim Han tara-fîkdan elçilikle gönderilmiş olan Abdülbaki Bey de 1118 senesi sonlarına doğru gelmiştir. Mukim Han'ın nâmesinin tarihi

---

[392] Raşid tarihi, c. 3, s. 99. Subhan Kulu Han, daha evvel II. Ahmed zamanında Abdülmümin Bey isminde bir elçi göndermişti. Bu sırada Avusturya kuvvetleri Balkanlar"dan atılmış olduğundan, Osmanlı hükümdarı, gönderdiği cevabi nâmesinde, bu muzafferiyetten bahsetmektedir (Nâme defteri 5, s. 119).
[393] Miihimme defteri 115, s. 14, sene 1118 Safer ihtidası. Raşid tarihi'nde elçinin adının Küçük Ali Bey olduğu görülüyor. Metinde Hacı Ali denilmesi, hacdan avdetten sonra hacı sıfatından dolayıdır
[394] Mühimme 115, s. 53 ve Raşid, c. 3, s. 202 ".. .Âli cenab meali meab ferman fermây-ı memâlik-î Turan Özbek Han es Seyyid Abdullah (Ubeydullah) Han tarafından sefaret hizmetiyle mebus... Hoca Mehmed Emin..." Nâme defteri 6, s. 296 ilâ 299.
[395] Nâme defteri 6, s. 116.
[396] Nâme defteri 6, s. 124

22 Muharrem 1118 dir. Mukim Han, nâmesinde, babasının kendisini bütün oğullarına faik görüp Kubbetülislâm adı verilen Belh ve Bedahşan taraflarına vali yaptığını ve babasının vefatı sırasında Be/ft'te bulunup burası Buhara'ya uzak olduğu ve Buhara^yı Özbeklerin taarruzlarından muhafaza için Buhara devlet adamlar^ yaşça kendisinden küTçük olan biraderi Ubeydullah Han'ı hükümdar yaptıklarını beyan etmiş ve Ubeydullah Han'ın Belh'e hücum etmesi üzerine, beylerbeyi Mah-mud Atay ile müdafaada bulunarak biraderinin kuvvetlerini mağlûb edip Ceyhun nehrini geçtikten ve bir hayli yer aldıktan sonra adına hutbe okutup sikke kestirdiğim bildirmiştir [397].

Osmanlı pâdişâhı ve İslâm halifesi sayılan padişah (III. Ah-med) Mukim Han'a gönderdiği cevabî nâmede, iki kardeş arasındaki nifakın iyi olmadığını, barışıklık yapılmasını ve ilk teca vüzün Ubeydullah Han'dan gelmiş olmasına rağmen, münazaanın bertaraf edilmesini tavsiye etmiştir[398]. Elçi Abdülbaki Bey de Hicaz'a, gidip Beytullahı ve Ravzate-i mutahharayı (Peygamberimizin kabirlerini) ziyaretten sonra, Şam ve Irak yoluyla Belh'e dönmüştür (1119 Safer ve 1707 Mayıs) [399].

Subhan Kulu Han'ın oğullarından Ubeydullah Han ile Mehmed Mukim Han arasındaki saltanat mücadelesi devam etmiş ve neticede Ubeydullah Han Belh'i de ilhak ile memleket idaresini tamamen ele almış ve bu muvaffakiyetini 1121 Şaban ve 1709 Ekim tarihli nâmesinde bildirmiştir. Özbek Han (Buhara hanı), nâmesinde, hükümdarlık için epey zamandanberi niza etmekte olduğu kardeşinin vefatiyle saltanat kavgasının bertaraf olduğunu bildirmiştir[400]. Yine aynı aileden, yani Subhan Kulu Han'ın diğer bir oğlu olan Buhara hanı Ebülfeyz Seyyid Mehmed Bahadır Han'ın 1124 Cemaziyelâhır ihtidası tarihiyle Mehmed Abdüssemî Yasavul'un elçiliği ile gönderdiği nâmesinde, baba ve dedesinin tahtına cülus ettiğini bildirmiş [401] ve hediye olarak da Kur'anı kerim ile şal ve destar, ipekli ve pamuklu kumaşlar ve kırk dört deste Semerkand kâğıdı ve cins atlar hediye yollamıştır. 1125 Rebiulâhır tarihli cevabî nâmeyi alan Buhara elçisi,

---

[397] Nâme defteri 6, s. 151.
[398] Nâme defteri 6, s. 157.
[399] Mühimme defteri, numara 115, s. 305.
[400] Raşid tarihi, c. 3, s. 305, sene 1121.
[401] 1123 H. - 1711 M. de biraderi Ubeydullah Han'dan sonra hükümdar olmuştur

evvelâ hacca gitmiş ve oradan da memleketine dönmüştür[402].

Yine Ebülfeyiz Han'ın Osmanlı Rus muharebesini haber alması üzerine, 1125 Şaban ihtidası Şeyh Nimetullah ile göndermiş olduğu nâmede, kendi hududunda Ruslara taarruz ederek yardım etmeyi teklif eylemiştir[403].

Ebülfeyiz Han'ın nâmesine münasib cevap verilmiş ve Şeyh Nimetullahj vazifesini gördükten sonra, Kırım üzerinden memleketine dönüp huduttan çıkıncaya kadar her hususta kendisine yardım edilmesi icabedenlere yazılmıştır (1125 Şaban ortaları ve 1719 Eylül)[404].

Buhara hanına âid yerlerdeki zengin şahıslar veya hanın maiyyeti erkânı, hacca gitmek isteyerek Türkiye'ye gelirlerken, bu vesile ile kendi haklarında ihtiram gösterilmesi için hanın nâme-siyle hediyelerini getirmeyi âdet etmişlerdi. 1132 Rebiulevvel (1720 Ocak) de Ebülfeyz Seyyid Mehmed Han'ın Koru-cubaşısı Allahverdi ile gönderdiği nâmeye dostça cevab verilmiştir. Hac ettikten sonra memleketine dönmekte olan Buhara elçisi, yolda soyulmuş ve Meşherden keyfiyeti hükümdara yazdığından, Ebülfeyz Han keyfiyetten Osmanlı pâdişâhını haberdar eylemiştir [405]

1133 H. - 1720 M. de Buhara ve Belh taraflarından hareket eden iki sefaret heyeti, 1134 Rebiulevvel 1721 Ocakta IstanbuVa. gelmişlerdir. Bunlardan Hoca ivaz Mehmed'in riyasetindeki heyet, Ebülfeyz Mehmed Bahadır Han tarafından ve Dost Mehmet Korucubaşı reisliği altında gelen heyet de Buhara hanına tabi olan Belh hanıMehmed Rahim tarafından gönderilmişlerdir.

Bunun üzerine, hükümet sefir göndermek müstakil hükümdarlara mahsus olup müstakil olmayanların elçi göndermeleri teşrifat kaidesine aykırı olduğunu beyan ile, yalnız Ebülfeyz Han tarafından gelen heyet vezir-i âzam ve pâdişâh taraflarından kabul olunmuş, bununla beraber, diğer heyet hakkında da îcabe-den

---

[402] Mühimme 119, s. 323 ve Nâme defteri 6, 8. 277, 279.

[403] Bizim malûmumuz oldu ki, jRws, Kalmak bir olup ehl-î Islama düşman olmuşlar, bu sebepten Nimettullah Efendi'yi gönderdik, tâ ki bunu tahkik etsin, zira dîn kardeşiyiz, bizim de düşmanımızdır ;imdi müttefikul-kelime olup sîz andan biz bundan aradan kaldırmağı elzem biliriz..." Nâme defteri 6, s. 296.

[404] Mühimme 120, s. 24 ve Nâme defteri 6, s. 296 ilâ 299

[405] Nâme defteri 6, s. 450, 451, 498

misafirperverlikte kusur edilmemiştir[406].

Bu tarihlerden sonra, muhtelif hâdiseler sebebiyle, 1191 H. -1777 M. tarihine kadar Buhara (Özbek) hanlariyle yarım asır kadar nâmeleşme olmamıştır. 1191 Cemaziyelâhır 1777 Temmuz tarihiyle Buhara hanı Seyyid Gazi Han'a gönderilen nâmede iki taraf arasındaki dostluğun İran vaziyeti dolayısiyle inkıtaa uğradığından habsedildikten sonra, 1188 H. - 1774 M. de Rusya'ya elçilikle gönderilmiş olan Molla Ernazarî ismindeki Buhara elçisinin Osmanlı elçisi Seyyid Abdülkerim Paşa ile görüştüğü ve Buhara'dan hacca gidecek olanların .Rusya'dan geçerken kendilerine mümanaat olunmaması hakkında Osmanlı hükümetinin İstanbul'daki Rusya elçisi vasıtasiyle teşebbüste bulunulmasını rica ettiği ve bunun için Mehmed Bedî isminde birisinin Molla Ernazarî tarafından îstanbuPa yollandığı beyan edilmekte ve bundan bilistifade, ittihadı din münasibe tiyle, Mehmed Bedî'e yapılan şifahî vesayanm nazarı dikkate alınacağı ümit olunarak, Buhara ulema, meşayih ve sülehasının duası ve Rus hududu tarafındaki Kazak, Kırgız ve sair İslâm aşiretlerinin Ruslara karşı hareket etmeleri tavsiye olunmaktadır [407]

Buna karşılık 1194 H. - 1780 M. de Buhara hükümdarı Seyyid Mehmed Bahadır Han'dan Mehmed Ernazarî ve Mehmed Şerifi isimlerinde baba oğul iki elçi ile dostluk nâmesi gelmiştir. Baba oğul bu vazifeden istifade ile sürre-i hümâyun ile hacca hareket etmişlerse de, Molla Ernazarî Konya'da, vefat etmiştir. Mehmed Şerifi haçtan avdetten sonra, Kırım ve Rusya yoluyla memleketine döndüğü sırada, I. Abdülhamid, Buhara hükümdarı Ebülgazi Seyyid Mehmed Bahadır Han'a Farsça bir nâme ile bazı kıymetli hediyeler göndermiştir [408].

Kırım yarımadasını Rusların elinden geri almak isteyen Osmanlı hükümdarı, Ruslara karşı açmak istediği seferde Buhara hanlığını da harbe iştirek ettirmek isteyerek. Buhara hükümdarı Seyyid Mehmed Bahadır Han'a 1201 Cemaziyelevvel (1787 Nisan) tarihli bir nâme yollamıştır. Bu nâmede, Rusların Kaynarca muahedesine riayet

---

[406] Raşid tarihi, c. 4, s. 368 ve Nâme-i hümâyun defteri 7, s. 43, 44. Bel Hanı Mehmed Rahim Han'ın ya son Özbek Hanı Seyid Gazi Han'ın babası veyabut daha sonra Buhara tahtını işgal etmiş olan Mengitler'den Mehmed Rahim Han olması muhtemeldir. îkiıici ihtimalin daha kuvvetli olduğunu tahmin ediyorum. Ebülfeyz, oğlu Abdülmiynin tarafından katledilmiştir.

[407] Nâme defteri 9, s. 78.

[408] Farsça nâmenin tarihi 27 Receb 1196 (1782 Temmuz)dır. (Nâme defteri 9, s. 106, 107, 123) ve Cevdet tarihi, c. 2, s. 147, 162, 172). ,

etmiyerek türlü türlü tekliflerle tehditlerde bulundukları ve hududa kuvvet yığdıkları beyan edilip, muvaffakiyet ümit edildiği cihetle, harb başladığı haberi alınır alınmaz Kazak hanları ve Kırgızlar vasıtasiyle Ruslara hücum edilmesi ve muzafferiyet için dua yapılması bildirilmiştir[409]. Bu nâmeyi müteakib 1201 Zilkade ihtidası (1897 Ağustos) tarihli diğer bir nâme ile .Rus/arla muharebenin başladığı cihetle, Buhara rhücahidleriyle harekete geçilmesi bildirilmiş ve bu nâme Van valisinin tatarı Seyyid Mehmed Emin ile gönderilmiştir[410]. I. Abdülhamid'in bu nâmesine cevap olarak, Seyyid Gazi Mehmed Han'ı tahtmdan indirerek hükümdarlığını îlân etmiş olan Buhara hanlarının veziri, Mengitlerden Masum Handan bir nâme gelmiştir. Masum Han 1203 Şevvali ibtidası (1789 Haziran) tarihli olan nâmesini Hacı Mehmed Bedî ismindeki elçisi vasıtasiyle yollamış ve aynı zamanda vezir-i azama da mektup göndermiştir[411]. Masum Han, nâmesinde hulasaten şöyle demektedir :

Bundan akdem 1152 H. - 1739 M. senesinde pederim vefat etmekle[412] müteessir ve perişan-ı hatır iken, garibnüvazlık edip bir kıta nâme-i hümâyunları varid olmağla bizlere kuvvet-i kalb olup cemiyet-i hatırımıza badi olmuştu; amin gibi bu defa dahi bir kıt'a nâme-i şahaneleri ihsan buyrulup içinde 1188 senesinde (1774 M.) Rusya ile sulh yapılmışken bu defa nakzı ahd ettikleri beyân ve bu

---

[409] Nâme-i hümâyun defteri 9, s. 195

[410] Nâme-i hümâyun defteri 9, s. 208. Bu hususa dair vezir-i âzam tarafından I. Abdülhamid'e takdim edilmiş olan telhis:

Şevketlû kerametlû mahabetlû kudretlû velinimetim efendim Padişahım, Moskovlu ile feshi müsaleha olunduğu beyaniyle Buhara tarafından dahi Memâlik-i menhuse-i Rusya'ya akın ve hücum olunması vesayâsını havi bundan akdem Van muhafızı vezir Timur Paşa kulları marifetiyle Buhara canibine irsali tasvip ve Tatarlar ile tisyar olunan tahriratın mahalline îsali hususuna ihtimamı derkâr idüğüni ıhutazammın Van muhafızı müşarünileyh tarafından tevarüd eden tahrirat hülâsa ettirilmekle iktizası balâsına sürhle işaret ve atebe-i ülyalarma arz olundu; manzur ve malûm-ı hümâyunları buyruldukta emrü ferman.. . (dolap 1, sandık 7, hatt-ı hümâyun numarası 42) bu telhisin üzerine

I. Abdülhamid:

Benim vezirim,

Bu babta Buhara tarafına Van muhafızı Timur Paşa'nın tahrirat-ı iktizasmca ne güna yetiştirmek muktazi ise arz ve tanzimlerine ihtimam oluna" hatt-ı hümâyununu yazmıştır. Van muhafızının tahriratı görülmedi.

Bu Seyyid Mehmed Emin, posta tatarı olup yanındaki arkadaşlarının cesaret edememesi üzerine kendisi Kan'dan İran yoluyla ve müşkilâtla Bu-hara'ya gitmiş ve 1205 Zilkadesinin yirmi beşinde (26 Temmuz 1791) yani gidişinden dört sene sonra istanbul'a dönmüştür.

[411] Memleketten on yedi ay evvel çıkarak 1203 senesinde İstanbul'a gelen elçi Mehmed Bedî'in Buhara ahvaline dair vermiş olduğu malûmat, Nâme-i hümâyun defteri'nde (defter 9, s. 228) vardır.

[412] Mehmed Masi'm Han'ın babasının adı Danyal Bey ve onun babasının adı da Hüdayar Bey olup Buhara hanlarının veziri idiler. Masum Şah (Mura d Han) 1200 H. - 1785 M. de hükümdar olmuştur (Nâme-i hümâyun defteri 9, s. 9 ve Düvel-i îslâmiye, s. 438)

diyarda olan ulema ve sulehanm ve kâffe-i ehl-i is] âmin dua etmeleri ferman buyurulmuştur.

Ferman-ı mülükâneyi duyanların hepsi can-ü dilden Islâmın galibiyeti için dua etmekte bulunmuşlardır; nice dua etmezler ki devlet-i aliyye-i islâmiyeye dua âmme-i ehl-i İslama vacib ve lâzımdır ve Maveraünnehir'>âe sakin olan halk ve hususiyle Maveraünnehir ile Rusya beynindeki deşt-i kebirde sakin olan Kazak ve Kırgız taifelerinin (bunlar Hanefi mezhebinde idiler) Ruslarla, muharebe etmeleri babında sadır olan ferman-i âlilerine imtisalen o taraflara erler gönderdim; belki cümleye farz olan muharebe-i küffara bizzat kendim gidip rızaullah için canımıNfeda ederdim, fakat dört tarafımız ehli küfrolan Özbekiye taifesi ©lup kenduler ile beynimiz hoş değildir.Bu dahi atebe-i ulya'ya arzolunur ki nâme-i hümâyun vürudunadek bu diyarın ahali ve tüccarlarının ve kazakların alış verişleri Rusya ile olup bu defa taraf-ı devlet-i aliyyeden Ruslarla muharebeye memur olmalariyle birbirlerine gelip gitmeleri mün-katî ve alış verişleri mümkin olmayıp eğer devlet-i aliyye Ruslarla müsaleha yapaGak olursa buirları da sulhe idhal etmeleri niyaz olunur Bu dahi atebe-i ulyaya arzolunur ki devlet-i aliyyeleri duasiyle meşgul olan bu diyarın ahalisi Iran rafizileri sebebiyle yüz otuz seneye yakın farz olunan haçtan mahrum kalmışlardır. Eğer devlet-i aliyye Iranda bir serasker ile kuvvet gönderecek olursa, bu taraflarda olan bütün müslümanlar yardım edip canlarını feda ederler[413].

Mehmed Masum Han'ın vezir-i azama göndermiş olduğu mektupta da Buhara hanlığmdaki değişiklik hakkında şu malûmat vardır :

Ez kadim bu memleketlerin pâdişâhları eben an ceddin Cengiz neslinden olup Nadir Şah'm galebesinden sonra erbab-ı devlet hakir olmuşlardı; hattâ ol zaman akrabamızdan Mehmed Rahim Han'a emrolunmuştu ki, hâkim-i vakit olan Ebülfeyz'ı hükümdarlıktan indire ve yerine yabancılardan biri Han olmayıp hanedanına zarar etmemek için yine Ebülfeyz evlâdından birini padişah ede. Böyle olmuşken yerine padişah olan oğlu, iğvay-ı şeytan hasebiyle ol zatı şehid edip ve han-ı şehid yani Ebülfeyz kesirünnesil olmağla erbâb-ı agrazm nifakiyle yedi evlâdını dahi şehid etmiştir. Badehu kendisinin Abdülnıümin Han ve Lütfullah Han nam iki evlâdı kalıp az vakitten

[413] Mühimme defteri 187, s.

sonra salîfülzzikr Mehmed Rahim Han dahi mumaileyhi şehid edip badehu Mehmed Rahim Han (Mengitlerden) dahi vefat etmekle, bir müddet Nadir Şah ve ondan sonra velinimet ve kıblegâhımız olan A\ıik Han bir zat-ı nasafet ve kaderdan olmağla, cümlesi Han-ı müşarünileyhi padişahlığa ihtiyar ettiler; onun vefatından sonra biz, emaret ve hükümetten içtinap etmişken yerine hükümdar olduk[414].

Osmanlı pâdişâhı tarafından 1201 H. -1787 M. senesinde Buhara Hani Ebülgazi Han'ı' Ruslarla muharebeye teşvik için elçilikle Buhara'ya. gönderilmiş olan Alemdar Seyyid Mehmed Emin Efendi, müşkilâtla o tarafa vardığı zaman, Ebülgazi Han'a karşı vaki isyan dolayısiyle Ebülgazi'nin şaşkın bir halde bulunup hükümdarlığından hal' olunduğunu görmüş ve Buhard'da. duramıyarak, vaki tavsiye üzerine Afganistan yoluyla memleketine dönmüş ve Afganistan hükümdarı Timur Şah'in 27 Rebiulevvel 1205 (1790 Aralık) tarihli bir namesini getirmiştir [415]

Masum Şah'in, elçisi Hacı Mehmed Bedîile gönderilmiş olan 1203H 1789 M tarihli namesine üçüncü Selim tarafından 1204 Rebiulâhır (1789 Aralık) tarihiyle verilen cevab, Buhara elçisinin vefatı dolayısiyle

---

[414] Mehmed Masum Han'ın bu mektubu ile 1201 H. - 1787 M. de elçilikle Buhara'ya gönderilmiş olan Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin nakli karşılaştırılacak olursa, Buhara hanlarının,, veziri olan Mengitler'den Masum Han'ın saltanat gasıbı olduğu anlaşılıyor. Bu hususa dair Edib Efendi tarihi'nin 1205 Hicret senesi vekayii arasında da malûmat vardır (Kütüphanemizdeki c. 2, s. 74). Bu malûmat birleştirilmek suretiyle Buhara hanlığının karışık olan son kısımları bir dereceye kadar aydınlanmaktadır. Bu vesikalara göre Can hanedanından olan Buhara hükümdarı Ebülf eyz'in oğullarından Abdülmümin ile kardeşi Lütfullah Han'ı öldüren Mengitler"den Mehmed Rahim Han'ın Nadir Şâh'ın istilâsından evvel Buhara Hanı olduğu ve daha sonra Nadir Şah'ın buraları işgal etmiş olduğu görülüyor. Halbuki Düvel-i Islâmiye'de Mehmed Rahim Han'ın Nadir'in ölümünden yedi sene sonra Han olduğu kaydedilmektedir. Lâkin Buhara'ya. elçilik ile gönderilmiş olan Seyyid Mehmed Emin,orayageldiğizamanSeyyid Mehmed Gazi Han'ın, veziri Şah Murad (Masum Han olacak) tarafından hapsedilmiş olduğunu haber almıştır. Şah Murad Cengiz neslinden (yani Şeybanilerden) olmayıp hiengit denilen nesilden olduğu için hükümdar olamazdı; fakat Cengiz ailesine mensup bir kız alıp bundan doğan oğlunu hükümdar yapmak ve hapsinde olan Gazi Han'ı öldürmek için fırsat bekliyordu. Nâme-i hümâyun de/ieri'ndekİ kayda göre (defter 9, s. 9), Mehmed Rahim Han'dan sonra oğlu Ebül Gazi Mehmed Han hükümar olmuştur. Masum Han'ın hal* ve hapsettiği ye ken dişine nâme-i hümâyun gönderilen bu zattır.

[415] Nâme-i hümâyun defteri 4, s. 85. Osmanlı elçisi Seyyid Mehmed Emin'in bizzat görüşüp söylediğine göre Afgan hükümdarı Timur Şah, hanefi mezhebinde yetmiş yaşından ziyade olup, uzun boylu, şehla bakışlı, güler yüzlü, vakarlı imiş. Osmanlı pâdişâhlarına kıble-i âlem derlermiş. Timur Şah'in küçük çocuklarından başka kendisiyle iner biner yani yetişkin, kırktan ziyade oğlu varmış; oğullarından birisi Kandehar'da. birisi Herat'ta ve kendisi de Kabil'de oturmakta imiş. Talimli askeri sayesinde pek çok başarı elde etmiş. Timur Şah, Buhara Ham'nın Şah Murad (Masum Şah) tarafından hapsedildiğini haber alınca, teessüf edip "ben ana pâdişâh hapsetmek nicedir göstereyim" demiş ve filhakika Buhara üzerine sefer yaparak, Kunduz şehrini ve arkasından Belh'i alıp Buhara askerini bozarak Şah Murad'ı tutmuş ise de, öldürmemiş ve Gazi Han'ı tahta oturtarak Şah Murad'ı yine kendisine vezir yapmış ve Şah Murad'm oğullariyle Buhara ulemasından bazılarını rehin alarak dönmüştür (Edib Efendi tarihi, c. 2, s. 75 ilâ 79).

Bağdad valisinin Bir adamı ^le gönderilmiştir. Bu cevabî nâmede Buhara hükümdarı Ruslarla muharebeye teşvik ediliyor ve müsaleha yapıldığı esnada mu-harib halkın müsalehaya idhal olunacağı va'dolunuyordı; aynı mealde olarak vezir-iâzam ve serdar-ı ekrem Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından da Masum Şah'a bir mektub gönderilmiştir [416]

Onsekizinci asırda Şeybanilerin Caniler kolundan gelen

Buhara Hanları

Subhan Kulu 1091—1114 1680—1702

I. Ubeydullah Mehmed Mukim Han [417]

Ebulfeyz [418]

1114—1123 1123—1160

1702—1711 1711—1747

Abdülmümin Han [419] II. Ubeydullah

1160—1164 1164—1167

1747—1751 1751—1753[420]

Harezm (Hive) Hünlariyle Münasebat[421]

Hive hanlariyle Osmanlı devleti arasındaki münasebat, XVI. asrın ikinci yarısından itibaren başlamış olup, bunlardan I. Arab Mehmed Han'a I. Ahmed zamanında Türkçe ve Arapça nâme gönderildiği görülmektedir [422]

Osmanlı devleti, 1683 de başlayan ve devam etmekte olan harble

[416] Nâme defteri 4, s. 11 ilâ 13

[417] Belh Hanı olup biraderi Ubeydullah'ı mağlûb ederek hükümdar-lığını îlân etmiş ise de, sonra ya ölümü veya katli-sebebiyle Ubeydullah Han tekrar Han olmuştur (Nâme defteri 6, s. 151 ve Raşid tarihi, c. 3, s. 305).

[418] Oğlu Abdülmümin tarafından Ji- hal' edilerek Öldürülmüştür.

[419] Babasını hal'i ve katli ile hükümdar olmuş ve yedi kardeşini de öldürmüştür. Abdülmümin Han, veziri olan Mengitlerden Seyyid Mehmed Rahim Han tarafından katlolunarak Ebül Feyz'in oğullarından II. Ubeydullah Buhara Hanı olmuş ise de, Seyyid Mehmed Rahim Han bunu bertaraf edip hükümdarlığını îlân eylemiş ve onun vefatı üzerine oğlu Seyyid Ebül Gazi Mehmed Han (Bahadır) hükümdar olarak, buna karşı yine Men-gi /erden vezir Şah Murad, nâm-ı diğer Masum Şah muhalefet edip Buhara hanlığını elde etmiştir. Seyyid Mehmed Han'ın Ebu Nasır Seyyid Abdurrahman Sultan ve Ebül Hayr Seyyid Abdülhamid Sultan isimlerinde iki oğlu vardır (Nâme-i hümâyun defteri 9, s. 9).

[420] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/138-147

[421] Harezm veya Özbek hanlığı, Hive ve Maveraünnehr'i işgal eden Şey-banî üzbekleri tarafından 921 H. 1515 M. de kurulmuş olup, ilk hükümdarı I. İlbars Han'dır.

[422] Arab Mehmed Han'a (1602—1623) gönderilen nâme, Üniversite Rıza Paşa kitapları 1617 numaralı münşeatın içerisindedir.

meşgul olduğu sırada Hive yani Harezm Özbekleri hükümdarı Örnek Bahadır Han bin Seyyid Enuşa Han'dan 1099 H. 1688 M. tarihli bir nâme almıştır. Bu nâmeyi getiren elçinin adı Handan Bahadır'dır. örnek Han bu nâmesinde, muharebede pâdişâha yardım etmek için bizzat orduda bulunmayı arzu ettiğini yazıyordu; kendisine gönderilen cevapta, memnuniyet izhar edilip Kırım Hanı'nın muharebede bulunacağı için Rusların boş bulup Kırım'a, hücum etmeleri ihtimaline mebni icabında onların hareketlerini men etmesi tavsiye edilmiştir[423], 1106 H. - 1694 M. tarihinde yine Harezm veya Hive Hanlarından Örnek Mehmed Han bin Bahadır Seyyid Mehmed Enuşa Han'dan, Hacı Abdullah isminde bir elçi ile nâme gelmiştir. Örnek Han bu nâmesinde, babası Seyyid Enuşa Han'ın hac etmek üzere Hicaz'a, gideceğini, yazmış ve kendisine müzaharet edilmesini rica etmiştir; hükümet Enuşa Han hakkında lâzım gelen müzaharetin ve misafirperverliğin yapılacağını cevaben kendisine bildirmiştir [424].

1107 Ramazan ihtidalarında (1696 Nisan) elçi Hoca Nu-rullah ile Harezm hükümdarı Mehmed Bahadır (Örnek) bin Emirülgazi Mehmed Enuşa Han'dan gelen ikinci nâmede, babası EnuŞa Han'ın ha'c ettikten sonra Medine-i Münevvere'e mücavir kalmak isterken- Harezm taraflarında vukua gelen bazı hâdiseler sebebiyle o tarafa geldiği bildirilmiştir [425]

III. Ahmed'in cülusunu tebrik için Bahadır Han Şadbaht tarafından Farsça bir nâme ve hediye ile Rıza Bey adında bir elçi gelmiştir. Harezm hükümdarı, aynı zamanda vezir-i azama da mektub yollamıştır. Bahadır Şadbaht Han'ın hediyeleri arasında bir Kur'anı Kerîm ile çeşitli kumaş topları, destarlık tülbend, kürk ve atlar vardı [426]

I. Sultan M ah mu d'un cülusunu tebrik için II. tlbars Han tarafından nâme ve bazı havadis ile gelmiş olan Yar Meh-med Bey ile teşekkürü havi evahir-ı Safer 1145 (1732 Ağustos) tarihli cevabî nâme yollanmıştır. îlbars Han, nâmesinde, Hemedatı muharebesinde mağlûp olan Osmanlı ordusundan esir düşen bir kısım Osmanlı askerinin Nadir Şah tarafından Meşj hed'e sevkedildiğini ve oradan

---

[423] Nâme-i hümâyun defteri 5, s. 7.2 ilâ 76. Cemaziyelevvel başı sene 1100 (21 Şubat 1689).
[424] Nâme defteri 5, s. 191. Halil Edhem, Düveî-i îslâmiye'dc örnek Han'ın hükümdarlığım takriben 1687'den itibaren bir sene olarak göstermekte ise de, 1694 tarihinde de hükümdar bulunduğu nâmesinden anlaşılıyor.
[425] Nâme-i hümâyun defteri 5, s. 208
[426] Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 76.

kaçan otuz bir Türk esirinin kendi topraklarına iltica eylediklerini ve esirlere lâzım gelen ikramın yapılarak elçi ile birlikte gönderildiklerini beyan etmektedir[427]. îlbars Han'dan sonra Harezm hükümdarı olan Mehmed Bahadır Han'dan 1149 H. - 1736 M. de Niyaz Şeyhülislâm Nakşibend adındaki bir elçi ile nâme gelmiştir. Mehmed Bahadır Han, nâmesinde, Rafazilere karşı ne suretle yazılırsa öylece hareket olunacağını beyan etmişti; fakat bu sırada Osmanlılarla Iran arasında sulh yapıldığı ve Nadir Şah'm trdtı halkının siinnî mezhebini kabul ettiğini beyan eylediğinden bahis olunarak kendisinin de tranla dostluk tesis etmesi tavsiye olunmuştur (evasıt-ı Ramazan 1149 ve Ocak 1738) [428].

Türkistan Ve Kazak Hanlariyle Münasebat

Osmanlı vesikalarında Türkistan hanlarından Kazak Hanı denilen Gaib Mehmed Han tarafından III. Ahmed'e iki nâme gönderilmiştir. Bunların merkezi Taşkend olup Türkistan, Andican, Seyranı, Karakalpak tarafları idarelerinde idi. Gaib Mehmed Han 1125H.-1718M.de Çehre ağası Seyid Mehmed Kuli Bey'ile gönderdiği nâmesinde, Osmanlı pâdişâhına elçi ve hediye göndermiş olan Kalmuk Ham Ayuke'uin fenalıklarından şikâyet ile onun üzerine yürümesi hakkında güya Osmanlı pâdişâhından şifahî emir aldığını ve bu emir üzerine iki defa Kalmuklara karşı harekete geçtiğini, fakat bu emrin hakikaten verilip verilmediğini bilmediğini beyan ediyordu.

Bu kayıttan anlaşıldığına göre Gaib Mehmed Han, Osmanlılarla münasebeti olan Kalmuk Hanı'na karşı yaptığı hareketin ne tesir yapmış olduğunu ve pâdişâhın gücenip gücenmediğini öğrenmek istemiştir [429]

Bu Kazak hanı ile Ruslar arasında sünnî müslüman olan Esnek mmtakası vardı. Caih Mehmed Han, nâmesinde, Rusların istilâsına uğrayan Esnek mmtakası Müslümanlarının kendisine başvurmaları üzerine tecavüze geçmek istemiş ve bu sırada Osmanlıların Ruslara galebe çaldıklarım (Prut zaferi) haber alarak sevindiğini ve kendisinin

[427] Nâme-i hümâyun defteri 7, s. 273.
[428] Nâme-i hümâyun defteri 7, s. 436, sene 1149 evasıt-ı Ramazan,
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/147-149
[429] NÛme-i hümâyun defteri 6, s. 292, 294.

tecavüz etmesi için Ruslarla muharebenin devam edip etmediğini anlamak istediğini ve bundan dolayı acele Çehre ağası Seyyid Mehmed Kuli Bey'i yolladığını bildirmiştir.
Bu nâmeye karşı 1128 Safer (1716 Şubat) tarihiyle verilen cevapta Ruslarla sulh yapıldığı ve yazdığı şeyin kendi hudutlarına taallûku dolayısiyle nasıl isterse öyle yapması bildirilmiştir [430]

XVIII. Asırda Hindestandaki İslâm Devletleriyle Olan Münas'ebat

Turk-Mogol devletiyle münasebat
Osmanlı hükümetinin Hindistan'daki Moğol -Türk devletiyle olan münasebatı bu asırda yok denecek kadar seyrek olmuştur. Bu hususta İran'daki karışıklık, sebebiyle kara yolunun kapalı ve deniz yolunun da tehlikeli ve müşkül olması [431] ve, bundan başka, dahilî gaileler sebebiyle Hindistan''daki durumun iyi olmamasının mühim tesiri vardır. Filhakika, II. Süleyman 1099 H. -1687 M. de hükümdar olunca Hindistan hükümdarı Şah Ev-renk Zîb Âlemgir'e, hem cülusunu hem de muharebe sebebiyle sefere hareket edeceğini bildirerek Hind ulema, meşayih ve sule hasının dua etmelerini havi 1100 H. - 1659 M. tarihli bir nâmesinden sonra, bu devletle münasebat kesilmişti [432].
Filhakika bu asır başlarında, yani Hindistan Moğol İmparatoru Evrenk Zîb'in 1118 H. - 1706 M. de vefatından sonra, yerine gelenlerin liyakatsiz ve sefih olmaları yüzünden, imparatorluk eski satvetini kaybetmekte idi; işte bu tarihlerde, yani 1124 Şevval 1722 Temmuzda, Hacı Niyazi Hanbey elçiliği ile Hindistan Türk hükümdarı Şah Mehmed Ferruh Siyer'den gelen nâmede, hükümdarlığa ne suretle geçtiği anlatılıyor ve dostluktan bahsediliyor ve şöyle deniliyordu :

---

[430] Nâme~i hümâyun defteri 6, s. 351, 352
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/149-150
[431] İzzi tarihi, varak 13. "Devlet-i Aliyye ile Hind devleti beyninde derkâr olan ittihad-ı dini ve mezhebi hasebiyle ezkadim resm-i mehabbet cari ve tara-feyinden refte refte irsal-i rüsul ve resail ile dostluk ve meveddet mütemadi olup lâkin ber muktezây-ı takallübat epi yıllardan beri vuku bulan tebeddülat evzâ-ı îran takribi ile süferây-ı tarafeynin berren azimetleri bir güna asîr ve babren seyr-i sülükleri bir türlü emr-i hatir olmaktan nâşi ahd-i baidden berû amed ü şüd münkati olmuştu
[432] Nâme deften 5, s. 54.

"Pederim halihaytında Deken, Bengâle, Çend Çendavul ki Serendib'e yakındır taraflarını düşmana karşı müdafaa için bana vermişti. Babam vefat edince, devlet erkânı Çağataylar'm hücumlarından korkarak, Gihandar'i[433] hükümdar yaptılar; fakat Çağataylar gelip Cihandar'ı mağlûp ederek, onun kardeşlerini öldürüp Şah Cihanâbâd (Dehli)n Ekberâbâdı ve o havaliyi aldılar. Bunun üzerine ben vezirim Abdullah Han Bahadır'ı serdar tâyin edip ileri gönderdim. Arkasından kendim gittim, evvelâ Ekberâbâdh ve arkasından payitahtımız olan Şah Cihan-âbâdh aldım ve 1124 Rebiulâhırinin yedinci günü (14 Mayıs 1712) Cihanâbâdsaltanat tahtına oturdum. Adıma hutbe okutup sikke kestirdim, bu haberi, mutemedimiz Hacı Niyazi Beyhan elçiliği ile size bildirdik [434].

1129 H. -1717 M. de Hindistan elçisi olduğunu söyleyen birisi İstanbul'a, gelmiş ve Avusturya muharebesi sebebiyle pâdişâhın bulunduğu Edirne'ye gönderilmiş, fakat elçiliğine dair elindebir şey görülmemesine rağmen kendisine iyi muamele olunduktan başka, memleketine kadar icabeden yardım da yapılmıştır [435].

1157 H. - 1741 M. senesinde Bağdad valisi Ahmed Paşa tarafından gelen tahriratta Basra yoluyla Hind elçisi olarak Seyyid Ataullah adında birisinin geldiği, fakat elçiye benzer bir hali olmadığı bildirilmiş ise de, hükümet İstanbul'a gelmesi için emir vermiştir.

Elçi Seyyid Ataullah, aslen Buhara'h olup 1135 H. -1728 M. de hacca gitmek üzere Buharâ'&a.n çıkmış Hind Moğol devletinin payitahtı olan Şah Cihanâbâd'a [436] gelmiş ve oradan deniz yoluyla Hicaz'a gitmiş, hac ettikten sonra İstanbul'a, gelerek vezir-i âzam Nevşehirli Damad ibrahim Paşa ile görüşmüştü. III. Ahmed, bundan bilistifade, 1131 H. -1719 M. de Hindistan Moğol imparatoru olan Nâsırüddin Muhammed Şah'ın cülusunu tebrik için Seyyid Ataullah vasıtasiyle bir nâme gönderdiği gibi, vezir-i âzam da M e hm e d Şah'ın veziri

---

[433] Düvel-i Islâmiye'de Ferruh Siyer, şehzadelerden Azimüşşan'ın oğlu olarak gösterilip amcası Cihan d ar hin Şah Âlem'den sonra hükümdar olarak görülüyor. Halbuki Ferruh Siyer'in nâmesine göre, babasının Şah Âlem. Bahadır Şah olduğu ve babasının 1124 ihtidalarında ölümünden sonra Cihandar'ın hükümdar ilân edildiği ve kendisinin Deken ve havalisinde vali olduğu ve Cihandar'ın Çağatayiara mağlûp obuası üzerine, kendisinin Çağataylara galebe ederek hükümdar olduğu anlaşılıyor.

[434] Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 391

[435] Raşid tarihi, c. 4, s. 321. Bu gelen adamın Hind elçisi olduğunu söylemesi hayreti mûcib olmuştu. Hattâ Raşid "pâdişah-ı Hihd tarafından elçi gelmek nadjrül vuku bir halet" olduğunu beyan eylemektedir.

[436] Şah Cihanâbâd veya sadece Cihanâbâd Delhi şehri olup, 1628 den 1658 tarihine kadar otuz sene hükümdarlık etmiş olan Şah Cihan tarafından kurulmuştur.

Nizamülmülk'e bir mektub yollamıştı.
Seyyid Ataullah, Osmanlı hükümdarının nâmesiyle vezir-i âzamin mektubunu götürüp yerlerine vermiş ve kendisinin Türkçeye vukufı sebebiyle, Buhar,a'ya gönderilmeyip Şah Cihanâbâd'da. alıkonulmuştur, tşte bu sırada meşhur Nâdir Şah Hindistan'a akın yapmış, Nâsırüddin Mehmed Şah'ın kuvvetlerini mağlûp etmiş ve onunla yapmış olduğu muahedede onun Osmanlı hükümdariyle muhabeçe etmemesini şart koşmuştu [437] Nâdir Şah'ın Hindistan'dan avdetinden sonra, Nâsırüddin Mehmed Şah, Osmanlılarla dostluğu devam ettirmek için, elçi olduğu belli olmamak üzere, Basra'ya kadar deniz yoluyla bu Seyyid Ataullah'ı İstanbul'a göndermiştir[438].

Hind elçisi 1154 Şaban sonunda (1744 Ekim) I. Mahmud tarafından kabul olunmuştur. Ebülfeth Nâsırüddin Mehmed Şah, nâmesinde dostluğun devamı temennisinden başka bir kayıt olmamakla beraber, gerek Seyyid At au 11 ah'm ağzından söylediği sözler, ve gerek bazı Hindistan ricali ve Mecusi hükümdarları tarafından gönderilmiş olan mektuplarda Nâdir Şah'ın mezaliminden şikâyet olunarak birlikte muharebe edilmesinin arzu olunduğunu beyan eden Seyyid Ataullah, Nâdir Şah'ın Osmanlılara taarruz için hazırlanarak gemi yaptırdığını da söyliyip Osmanlı - Iran müsalehasını önlemek istemiştir.
I. Sultan Mahmud, Hind elçisinin takririni okuyarak mütaleasını reddetmemiş[439] ye hali perişan olan elçiye ikram edilmesini ve her hususta gönlü alınmasını emretmiştir. Filhakika gerek padişah ve vezir-i âzam ve gerek devlet ricali ve ulema taraflarından atiyye,

---

[437] Nâdir Şah. Hindistan seferinden dönüşte, Osmanlı pâdişâhına 18 Muharrem 1154 (1741 Nisan) tarihli nâmesi ile bazı hediyeler göndermiştir. Nâdir Şah bu seferi hakkında şunları yazıyor:
"Hindistan pâdişâhı Nâsırüddin Mehmed Şah'ın Afgan ve Kandehar'a. ait taahhüdatı ve vaadinde durmaması ve bunlara ilâve olarak Kandehar* dan gönderilen tran elçisini alıkoyup şahın nâmesine cevap vermemesi üzerine, Hindistan'a yürüdüğünü bildirdikten sonra, kendisine karşı çıkan Hindistan hükümdariyle Kernal mevkiinde muharebe ederek, 1151 Zilkadesinde (1739 Şubat) Nâsırüddin Mehmed Şah'ı bozup onu Kernal kalesinde muhasara ettiğini ve üç gün sonra Nâsırüddin'in teslim olarak hükümdarlık tacım ve yüzüğünü teslim eylediğini ve oradan Türk devletinin merkezi olan Şak Cihan-âbâd'a geldiğini ve Mehmed Şah'ın Türk olup kendisinin de Türk olması sebebiyle Hindistan hükümdarlığını yine Nâsırüddin Mehmed Şah'a bırak tığını, fakat Kabil, Gazzeteyn ve Etek suyunun beri tarafında olan yerleri îran'a ilhak eylediğini bildirmiştir (Nâme defteri 8, s. 32). Nâme Farsça olup Türkçe tercümesi de vardır
[438] Nâsırüddin Mehmed Şah'ın nâmesinin tercümesi îzzi TarihVnde (varak 14b) vardır.
[439] Bu hususta Kurumumuzun mecmuası olan Belleten'in 49 ncu sayısında Osmanlı devletinin Nâdir Şah Afşar'la barış yapmasını önlemek amacını güden bir Gürkanh denemesi başlıklı Bay Hikmet Bayur'un yazısına bakın

hediye vesair suretle Seyyid Ataullah (Seyyid Ataullah bin Seyyid Ata-ül Hüseynî) hakkında fevkalâde misafirperverlik gösterilmiştir.

I. Mahmud, Hind, elçisine verdiği nâmeden başka, ayrı bir nâme ile edip, şair ve talâkat sahibi bir. zat olan maliye tezkire-cisi Trabzonlu Salim Mehmed E fen di'yi elçi tâyin ederek Hind elçisi ile birlikte göndermiştir[440]. Mehmed Salim Efendi'ye nâmeden başka şifahî talimat da verilmiş ve vezir-i âzam tarafından Nizamülmülk denilen Hind vezir-i azanıma ve Fahrüddin itlâk edilen Hindistan imparatorluğu vükelâsına mektuplar verilmiş ve aynı zamanda Hindistan devleti ulema ve ricaline şeyhülislâm, kızlarağası ve yeniçeri ağası taraflarından da başka başka mektuplar yollanmıştır.

Elçiler Şam'dan Mekke'ye ve oradan da Cidde ve deniz yoluyla Hindistan'a gideceklerdi[441].

Elçiler hac ettikten sonra Cidde'den gemi ile Hindistan'a gidip Türk elçisi Mehmed Salim Efendi orada vefat ettiğinden, büyük elçi vazifesini ikinci elçi olan Hacı Yusuf Ağa yapmıştır. Salim Efendi, hayatından ümidini kesince padişahın kendisine tevdi ettiği şifahî iradesini Yusuf Ağa'ya bildirerek, bunun Hindistan hükümdarına arzedilmesini vasiyet etmiştir.

Hacı Yusuf Ağa, nâmeyi Nâsırüddin Mehmed Şah'a teslim ile şifahen söylenecekleri de arzettikten sonra, Hindistan pâdişâhının nâme ve hediyeleri ile birlikte gittiği yol-\dan dönmüş ve Cidde'ye geldikten sonra avdetini İstanbul'a, bildirmiştir[442]. Hacı Yusuf Ağa, 1163 Rebiulâhır (1750 Mart) da İstanbul'a, gelmiş ve bu suretle gidip gelmesi beş buçuk, sene sürmüştür. Bu Hacı Yusuf Ağa, III Mustafa

---

[440] Gerek Hind ve gerek Osmanlı elçilerine verilen nâme suretleri îzzi Tarihi'nâe (varak 14 ilâ 16) vardır.

[441] Sayda valisine yazılmış olan hükümden :
Bundan akdem Şâh-ı Hind tarafından atebe-î aliyye-i husrevaneme bâdel-vürud iktiza eden cevap ile yine cânib-i Hindistan?'a irsal ve tesyir olunan Seyyid Ataullah El-Hüseynî zîde şerefühü ve taraf-ı devlet-i aliyyemden dahi liecliliktiza bazı tavsiye ve tefhimat-ı şahanemi mutazammin nâme-i hümâyunum ile cânib-i mezbure elçi tâyin olunan Mehmed Selim dâme mecdühu bu sene-i mübarekede hüccac-ı şam'ın hareketinden mukaddem Şam-ı şerife ve ondan 4^ab.i Mekfce-i Mükerreme'ye, andan dahi savb-ı maksuda azimet eylemek üzere irsal olunmuştur (evahir-i Zilkâda 1157) Mühimme 151» s. 35, 36, 37.

[442] Şam valisi ve aynı zamanda Emir-i hacca gönderilen fermandan : Bundan akdem pâdişah-ı memâlik-i Hindistan canibine nâme-i hümâyun-ı
husrevanemle baas ve tesyir olunan sefir Salim Efendi esnây-i rahde rihlet-î ukba etmek hasebiyle sâni olmak üzere bu taraftan kenduye terfik olunan Elhac Yusuf zîde mecdühû vekâleten nâme-i hümâyunumu şâh-ı müşarünileyh tarafına tebliğ ve îsale mübaderet -ve şâh-ı müşarünileyh tarafından iktiza eden cevab-ı bâ sevab ve bazı eşya ile avdet edip Bender-i Cidde'ye vürud ve vusulü der-i saadetime ihbar ve inha olunmakla sefir-i mumaileyhin bir an akdem Der-i saadetime vusulü matlûb ve muktazi 'olmağla. .. evasıt-ı Ramazan 2116 (Mühimme defteri 154, s. 141).

zamanında sadr-ı âzam olan Yağlıkçı zade Mehmed Emin Paş a'nın babasıdır.

Nâsırüddin Mehmed Şah ile vezir-i âzam olan Ni-zamülmülk'ün gönderdikleri • nâme ve mektub ile hediye olarak yolladıkları pek ağır cevahir ve muhtelif cins şallar ve sair eşyanın adet ve miktarı İzzi tarihVnde vardır[443].

Bu tarihten sonra Türk - Moğol İmparatorluğu pek zayıf düşüp îngiliz müdahalesi de kendisini iyice hissettirdiğinden, kendi dahilî karışıklıklariyle uğraşmışlar ve bu yüzden tarihlerimizde Hindistan Türk - Moğol hükümdarlarından elçi geldiğine dair bir kayıt görülmemiştir. Afgan hükümdarı Ahmed Şah Dürr-i Dürranî tarafından III. Mustafa'ya gönderilen nâmede, Üçüncü Hind seferini yaparak Gürkânlı hükümdarı olup Hindular tarafından öldürülen II. Âlemgir Şah'ın yerine oğlu Celâ-lüddin Şah-ı Âlem'i hükümdar yaptığı bildirilmektedir[444]

Hindistan'da Mevibar (Malabar) Sultanları İle Münasebat

Melibar veya Malabar, Batı Hindistan'ın, güneyine doğru uzanan büyük bir ülkenin adı olup, burada bir İslâm hükümdarlığı vardı. Hangi tarihte kurulduğu malûm olmayan bu devletin hükümdarı Sultan Ali Raca'dan, 1191 H. -1777 M. de Hacı Ali adındaki bir elçi ile»Arabca bir nâme gelmiştir[445]

Sultan Ali bu nâmesinde, Mecusîlerle muharebe ettiğini beyan ile paraca sıkıntıda olduğu için İslamların halifesi olan Osmanlı hükümdarından yüzbin altın istemiş ve hediye olarak da iki fil göndermiştir.

Malabar elçisi Süveyş, Mısır ve İskenderiye yoluyla gelmiştir. Yolda fillerden birisi telef olup diğeri İstanbul'a, getirilmiş ve pâdişâh tarafından görüldükten sonra D ivany o /undaki Fazlı paşa sarayına konulmuştur.

Sultan Ali Raca, nâmesinde iki yüz kırk sene evvel (yani XVI. asır

---

[443] îzzi tarihi, varak 223.

[444] Ahmed Şah'ın, III. Mustafa'ya göndermiş olduğu Farsça nâmenin hülâsası (Nâme-i hümâyun defteri 3, s. 86).

[445] Bu nâmenin Arabca metni ile tercümesi, dokuz numaralı Nâme def-(eri'nin 80 ve 81 nci sahifelerinde dü

ortası) Osmanlı hükümetinin bu tarafa yardım
edip Yusuf ve Hüseyin isimlerinde iki kaptan maiyyeti ile iki gemi ve malzeme gönderildiğini ve kırk seneden beri müşriklerin taarruzları sebebiyle, kendisinin 1188 H. - 1774 M. tarihine kadar bunlarla muharebe ettiyse de hazinesine darlık geldiğini beyan etmekte idi.

Osmanlı devleti, Kaynarca muahedesiyle harbden yeni çıkarak, bu sırada Kırım ve Irak meseleleriyle uğraşmakta olduğundan, nakden yardım etmek değil, kendisi yardıma muhtaç olduğundan, Malabar sultanının bu müracaatından bir netice çıkmadı ve elçisi geldiği yoldan avdet edip gemi ücretini hükümet verdi[446].

Sultan AH Raca'mn yerine hükümdar olan kız kardeşi Bibî Sultan tarafından yine Mısır yoluyla gönderilen 1194 H.-1780 M. tarihli nâmede [447], kendilerinin İngiliz ve Portekizlev tarafından tazyik edildiği beyan olunarak yardım istenmişti. Hükümet, mesafenin uzaklığı sebebiyle yardım edemiyeceğini, fakat kendilerine taarruz edilmemesi için İngiltere hükümetine vesayada bulunacağını yazmak suretiyle sudan bir cevab vermiş ve Cevdet tarihVnin yazdığı üzere, koyun kurda emanet edilmiştir [448]

Bibî Sultan tarafından gelen 1198 H. - 1784 M. tarihli Arabca diğer bir nâmede; bir sene evvel, yani 1197 de mecusîlerle muharebe edilip galebe çaldıkları ve Müslümanların istiman etmelerine rağmen ahidlerinde durmadıkları ve hazineyi ve memleketi soydukları beyan edilerek müslümanjarın İngiliz nüfuzu altına düştükleri yazılıyor ve Osmanlı pâdişâhının İngiltere kiralına müracaat ederek İngilizlerin Müslümanlara âid yerlerden el çekeceklerinin ümid edildiği arz olunuyordu [449].

Bibî Sultan'ın bu müracaatı üzerine, keyfiyet bir telhis ile pâdişâha arzedilmiş ve bir cevap hazırlanması emrolunmuş ise de [450], tabiî

---

[446] Cevdet tarihi* c. 2, s. 70. Malabar elçisine tayinat ve saire hakkında 1191 Rebiulevvel tarihli vesika (Cevdet tasnifi^ Hariciye vesikaları, numara 3297 ve 9087

[447] Nâme defteri 9, s. 99, bu sefaret heyetinin getirdiği hediyelerin hazineye teslimi ve sefir ile maiyyetinin avdetleri için harcırah, verilmesi ve gemi tedariki hakkında arz tezkiresi {Cevdet tasnifi - Saray-, numara 2323).

[448] Cevdet, c. 2, s. 147.

[449] Nâme defteri 9, s. 169, 170 ilâ 173.

[450] Sadr-ı âzamin şevketlû... diye başlayan malûm elkabtan sonra pâdişâha takriri: Ekalim-i Hind'den Melibar ikliminde hâkime olan îffetlû Bîbî Sultan tarafından südde-i senİyelerine ve taraf-ı çâkeriye arabî arızaları gelmekle tercüme ettirilip aslı ve tercümesi paygâh-ı serir-i übbehet masirlerine ref ve takdim kılındığı ve tahrirat-ı mezkûrenin hülâsa-i mefhunu İngiliz keferesinin iklim-i merkuma istilâsı beyaniyle istimdattan ibaret olduğu malûmı âlileri buyruldukta emrü ferman menlehülemr hazretlerinindir.

müspet bir netice hasıl olmamıştır.[451]

Hindistan'da Maysor (Misor) Sultanı İle Münasebat

Güney Hindistan'ın Deken taraflarında Maysor[452] havalisi sultanı Tîpu denilen Fetih Ali ile Osmanlı hükümdarlarından I. Abdülhamid ve III. Selim arasında hem siyasî ve hem ticarî olmak üzere nâmeler teati edilmiştir.

Kaplan mânasına geldiği rivayet edilen Tipu yani Fetih Ali'nin bahası Haydar Ali ve onun bahası da Fetih Meh-med'tir. Bunlar siyadet, yani Hazret-i Peygamber evlâdından olduklarım, iddia eden bir aileden olup, Deken'in sonradan Hay-darâbâd denilen Bednor ülkesine yerleşmişti. Haydar Ali burada Gurganh devletinin (Türk Moğol devletinin) yüksek hâkimiyetini tanıyan Maysor racasının hizmetine girmiş ve Raça'mn serasker ve başvekilliğine kadar çıkmıştır (1175 H. - 1761 M.).

Haydar Ali, bu hizmette iken büyük bir nüfuz tesis ederek efendisi olan Haça Çikka Krişnaraç'm 1766 da ölümü üzerine, onun büyük oğlunu hükümete geçirerek, genç hükümdarı nüfuzu altına almak istemiştir. Haydar Ali'nin tahakkümüne karşı koymak isteyen Raca, Morafa'larla ittifak ettiyse de, daha evvel davranan Haydar Ali bunu öldürüp yerine kardeşi Çamraç'ı geçirmiştir.

Haydar Ali, Hindistan müstemlekeleri dolayısiyle Fransızlarla İngilizler arasındaki muharebede daha tehlikeli gördüğü İngilizlere karşı Fransız amirali Suffren'le 1782 Şubatında ittifak ederek, Fransızlara yardım etmekte idi. Maysor ve Sera hükümetlerini zabteden Haydar Ali Nüvvab Ali Haydar Han Bahadır unvanını almış ve etraftaki Hind racalarına galebe çamı?, bundan başka Hind sularında îngiliz filolarını müteaddid defa mağlup etmiştir. Maskot Arablarından tedarik etmiş olduğu suvar ikuv ve ti eriyle bir takım adaları da elde eden Haydar Ali, İngilizlere de çok defa galip ve bazen mağlup olmak suretiyle

Bu takrir üzerine I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyunu :
"Galiba mukaddema bu hâkîm-i merkum tarafından dahi gelmiş elçi gibi olmak hatırıma geliyor. Bu babta gayrı devlet i aliyyeden istiânet talebinde olmakla ne veçhile rey olunursa yine taraf-ı hümâyunuma arz oluna (Cevdet tasnifi, Dahiliye vesikaları, numara 11786).

[451] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/156-157

[452] Misor (Maysor) mıntakası Güney Hindistan'da bulunup Kişna veya Krişna ve Kaveyri nehirleri ile Doğu ve Batı Gat dağlan araşma düşer. Batı Gat dağları Misor bölgesini Malabar sahiliyle ayırmaktadır.

çarpışmıştır.[453]

Tıpu Sultan

Nüvvab veya Sahib Haydar Ali Han, 1197 Rebiulevvel 1782 Şubat senesinde seretan denilen yenerce illetinden vefat ederek yerine oğlu Tip.u Fetih Ali Han geçmiştir[454].

Tipu Fetih Ali, babası zamanındaki nüvvab ve sahib unvanlarını bırakarak, kendisini Sultan ilân eylemiştir. 1167 H. -1753 M. de doğmuş olan[455] Tipu Sultan, babasının yerine geçtiği zaman yirmi dokuz, otuz yaşlarında idi. Babasının sağlığında aralarındaki ittifak şartlarından olarak, bir Fransız kuvveti, Haydar Ali'nin yanında bulunduğu için, Tipu Fransız zabitlerinden Aurupa usulü asker terbiyesi görmüş ve iyi yetişmişti.

Tipu, babasının sağlığında 1775 den 1779 (1189 H.-1193) senesine kadar devam eden Maratta harbinde temayüz etmiş ve 1780 deki Malisur harbi.başlangıcında büyük bir kıtaya kumanda etmek suretiyle Kolerori*da. İngilizleri bozmuştur.

Tipu Sultan, babasının yerine geçtikten sonra da Fransızlarla, beraber harbe devam edip İngilizleri fena duruma düşürmüş fakat bu sırada Fransızlarla İngilizler arasında 1784 de aktedilen Versay barışiyle Türk - Moğol ve Malisur Racasının metbuluğunu hiçe sayarak hükümdarlığını İngilizlere de kabul ettirmiştir.

Tipu Fetih Ali Sultan, bundan sonra Osmanlı devletinden bazı is eklerde bulunmak ve aynı zamanda İngilizlere karşı muvaffakiyetlerini bildirmek üzere kendi değerli kumandanlarından Gulam Ali Han, Şah Nurullah ve Lütuf Ali Bey'leriüçyüz yirmi neferden mürekkeb bir sefaret heyetini[456] pâdişâha nâme vezir-i azama mektub ile bir takım hediyelerle İstanbul'a göndermiştir (1200 H. - 1786 M.) [457].

---

[453] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/158-159

[454] Osmanlı vesikalarında Tipu'ya Peten memleketinin sultanı deniliyor, (Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları 9071). Bu ismin Maysor'un merkezi olan Seringapatan isminin son harflerini teşkil eden Patan veya Peten'den gelme olduğu anlaşılıyor. (Maysor sultanı Tipu ile Osmanlı pâdişâhları (I. Abdül-hamid ve III. Selim arasındaki mektuplaşma-, Belleten, sayı 47, s. 617).

[455] Cevdet tarİhi'nde doğumu 1162 H. - 1749 M. olarak gösterilmiştir (c. 7, s. 53). Yine Cevdet tarihU Tipu lâkabının ya sünnet olduğu veya onaltı yaşına girip babası tarafından Bednore valisi olduğu zurnan verilmiştir.

[456] Bu üçyüz yirmi kişilik sefaret heyetinden yüz otuzu vefat etmiştir (Cevdet tasnifi, Hariciye 4063

[457] Tipu'nun elçilerinin gelecekleri sırada Osmanlı hükümeti bu zat hakkında malûmat almak

Yedi gemi ile hareket edip Basra'ya gelen sefaret heyeti, Bağdad*a gelmiş ve oradan da devletin şanına lâyık bir surette îstanbuVa gönderilmeleri hakkında Bağdat valisi Süleyman Paşa'ya emir verilip heyeti getirmek üzere de kapıcı basılarından Mustafa Ağa mihmandar tâyin olunmuştur[458].

Tipu Fetih Ali Sultan, Farsça olan nâmesinde, Hindistan'ın son zamanlardaki vaziyetini ve ticaret için gelen sömürgecilerin vaziyetlerini ve bunlara karşı babası ile kendisinin faaliyetlerini beyan ile şöyle demektedir :

Hindistan iklimine zaaf gelip Hıristiyanlar kumaş ve sair meta mubayaası için Hindistan limanlarına ye leşip bazı hükümdarların gafletlerinden istifade ile Bengale ve Deken ülkelerinin yarısına kadar yayılıp oralarını tahkim ettiklerinden bahsettikten sonra babası Ali Haydar Han Bahadır'ın ağır asker, top ve mühim kuvvetle bunlarla mücadele ederek o havaliden ellerini kesip o tarafları nüfuzu altına aldığını, babasından sonra kendisinin onun yerine geçtiğini bu sırada sömürgecilerin Doğu Hindistan'daki yerlerine taarruz edeceği sırada beşbin İngiliz kuvvetiyle onbeş bin Hind mecusi tüfekçisinin kendisine karşı Batı tarafından taarruz edeceklerini ve bu hususta kendisinin devlet merkezindeki bir takım şahıslarla muhabere edeceklerini haber alır almaz ansızın üzerlerine yürüyüp perişan ettikten başka deniz yoluyla bunlara yardıma gelenlerin de denizde boğulduklarım ve bu suretle bir çok yer aldığını zikr ile bir takım hediyelerle bu muvaffakiyetini Osmanlı hükümdarına bildirmiş olduğunu beyan etmiştiri.

Tipu Sultan diğer bir nâmesinde :

Otuz beş seneden beri Timur hanedanı saltanatının zaafından dolayı Deken ve sair Hindistan ülkelerindeki valilerin gafletleri neticesinde

---

üzere İngiltere elçisinden bilgi istemiştir; elçi, gönderdiği takrirde, Tipu'nun Ali Haydar Han'ın oğlu olduğunu ve Ali Haydar Han, Misor hükümdarının seraskeri iken tagallüp ederek hükümdarı Öldürüp yerine geçtiğini ve vefatında oğlunun yerine geçtiğini ve hükümet merkezinin Seringapatan olup bu hükümetin hudutları üzerinde Moğol hâkimi Mehmed Ali Han, Maral hâkimi ve İngilizlerin Madras vilâyeti bulunduğunu ve Misor kıtasında elmas, altın, gümüş madenlerinin bulunması dolayısiyle Tipu sahibinin çok zengin olduğunu, bunun deniz kuvvetleri üç, dört gemiden ibaret ise de karada yüzelli bin ve daha ziyade kuvvetleri bulunduğunu beyan etmiştir (Başvekâlet arşivi, Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, numara 6455).

[458] 2 Muharrem 1201 (25 Ekim 1786) tarihli hüküm (Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, numara 3075).

ticaret etmek hiylesiyle Avrupalıların sahil yerlerde sömürgeler peyda edip Deken ve sair yerlerin ahvaline vakıf olduktan sonra göçmenler getirip Hindistan'ın birçok yer-ferine sahip olduklarını senede otuz beş kurur[459] hasılat elde ettiklerini, Bengale ve daha- bir hayli yerleri tasarrufları altına aldıklarını; erkek ve kız on bin kadar müslüman çocuğunu cebren ve kahren hıristiyan yaptıklarını ve kendisinin dinî hamiyeti icabı bunlara karşı cihat îlân ederek dört sene muharebeden sonra galebe çaldığını ve kendisi cenge devam etmek istemiş ise de serdarların ricasiyle harbe son verdiğini beyan etmiştir.[460]

Tipu yine nâmesinde, İngilizlerin yapmış olduğu sulhe itimadı olmadığından bunların fırsat bulup tecavüz edeceklerini ve mütebaki tafsilâtın elçi olarak gönderdiği serdar Seyyid Gulam Ali Han Bahadır ve Şah Nurullah Han ve Lutfullah Ali bey'den alınabileceğini ve İngilizlerin kendi kurallarının muvafakati olmadan hiyle ile İslâm ülkelerine taarruz e de geldiklerinden bu keyfiyetin bizzat kirala arzedilmek üzere göndermiş olduğu heyetin İngiltere'ye gitmesine müsaade olunmasını rica etmiş ve aynı zamanda Fransa kiralının da kendisine müzahir ve müttefik olmasından dolayı heyetin oraya da gönderilmesine müsaade istemiştir.

Sefaret heyeti reis-ül küttab Mustafa Feyzi efendi ile görüşmüştür. Sefaret heyetinin taleplerinden en mühimmi ticarî bir mahal olan Basra limanının kendilerine kiralanması ve buna mukabil de kendi limanlarından Mangalor limanının verilmesi teklifi idi. Bundan başka Şiî mezhebinde olan Tipu Sultan Mekke, Medine, Necef, Kerbelâ ve Meşhed-i Ali ile Ab dul-kadir Geylanî türbelerine gümüş kapılar yapılması ve misafirhaneler inşası ve buralara mehterhane kurulmasını ve nakıs kalan 'teki nehir mecrasının hafriylekadar su verilmesine devam için Bağdat valisine emir verilmesini rica ediyordu [461]. Reisülküttab, bu heyetle uzun boylu görüşüp isteklerine ilzam edici cevaplar vermiş ve zaten bu sırada Rusya ile muharebeye devam olunacağı tahakkuk ettiğinden, bir daha kendileriyle

---

[459] Bir kurur yüz rubye ve bir rubye eski gümüş para hesabiyle bir kuruş olduğuna göre, metindeki otuz beş kürur'un otU2beş bin olması icabeder.

[460] Nâme-i hümâyun defteri 9, s. 178.

[461] Nâme-i hümâyun defteri 9, s. 209'da Tipu Sultan'ın Farsça nâmesinin sureti bulunup bunun Türkçe tercümesi aynı defterin 211 ıɪci sahifesindedir

görüşülmemiştir[462].

I. Abdülhamid, Tipu'nun Farsça nâmesine 1202 Cema-ziyelevvel (1788 Şubat) tarihiyle yine Farsça olarak dostça cevab verip, Basra limanı ve Necef işinin Bağdad ve Basra valisine âid^bir keyfiyet olduğu ve bunun için valiye yazıldığı ve bu sırada Ruslarla muharebeye başlanmış olduğu ve sulhun nizam-ı âlem için hayır olmasına mebni İngilizlere fcarşı hasmane hareket etmiyerek mesuliyetin onlara bırakılması tavsiye edilmiştir[463].

Tipu'nun sefaret heyetinden birisi Fransa ve İngiltere'ye gitmiştir. Fransa'ya giden elçiye orada bol bol ziyafet verilip yeniden bir ittifak muahedesi yapılarak askerî ittifak kuvvede kalmıştır. Tipu Sultan, Fransa'nın bu vaziyetine gücenerek bu defa da Fransa'nın müttefiki olan Felemenk devletinin Malabar sahilindeki müstemlekesine ve Travankor Racasının topraklarına taarruz etmiştir.

Tipu'nun bu vaziyetini fırsat bilen İngilizler, Lord Koru-valis kumandasındaki kuvvetlerle Raca'ya yardım ettiklerinden, Tipu mağlûb olarak birçok yerlerini terke mecbur olduktan sonra, 16 Mart 1792 (1206 Receb), tarihli muahede ile ağır bir tazminat ile iki oğlunu da rehin vermeğe mecbur olmuştur.

Memleketinin yarısını terk ile ağır tazminat ve iki oğlunu rehin vermesi Tipu'ya pek ağır geldiğinden ingilizlerle mücadele etmek için yeni müttefikler aramağa başladı; bu sırada Fransa inkılâbının meydana çıkması ve cumhuriyet îlânı Fransa ile İngiltere'nin, aralarını açtı ve aradaki muhasama Fransa müstemlekelerine kadar yayıldı. 1793 de Hindistan'da Fransızlara aid olup İngilizlerin işgaline uğrayan PondeşirVdeki Fransızlar Malisor sultanının yani Tipu Fetih Ali'nin topraklarına iltica eylediler. Bu mülteciler Tipu'yu, İngilizlerle harbe teşvik ederek Fransızlara âid Moris adasından gönüllü vermeyi de vadeyi e dil er.

1798 de Fransız generali Bonapart, Mısır'ı işgal ederek Filistin'e kadar gelmiş ve oradan da Hindistan'a geçerek İngilizleri orada vurmak üzere Tipu Sultan'in yardımından istifade etmek istemişti. Filhakika Bonapart'm kuvvetlerini bÇısır'dan Hindistan'a nakletmek üzere gemi

---

[462] Bu mükâleme çok enteresan olduğundan, Cevdet Tari/ii'ne mükâleme kâğıdından aynen nakledilmiştir (c. 3, s. 281 ilâ 286). Gelen heyetten ikisi İstanbul'da ölmüş ve birisi de Hicaz'a gidip oradan Hindistan'a, dönmüştür.

[463] JVâme defleri 9, s. 219.

hazırlaması hak-kıVda Fransa cumhuriyeti Hindistan'daki Fransız valisine emir vermiştir.
Bunun üzerine İngiltere hükümeti-, Hindistan'da bir gaile çıkarmamak istediğinden Osmanlı hükümetine müracaat ile Fransızlara yardım etmemesi için Tipu Sultan'a bir nâme gönderilmesini iltimas etmişti.

Bu sırada Fransızların Mısır'ı işgal etmeleri sebebiyle Osmanlı hükümeti İngilizlerle Fransa aleyhine ittifak etmiş olduğundan III. Sultan Selim ingilizlerin Hindistan umumî valisi Mornington (Lord Wellesley) vasıtasiyle Tipu'ya İngilizlere mücadele etmemesi hakkında bir nâme göndermiştir.
1213 Rebiulâhır ve 1798 Eylül tarihli olan bu nâmede hülâsa olarak şöyle deniliyordu: 1- Arada dostluktan başka hiçbir şey yokken, Fransızlar Mısır'ı işgal edip padişah namına âsileri tedip için geldiklerini îlân ederek halkı aldattıkları. 2- Bunların maksatları İslam âlemini istilâ ile müslümanlığı ortadan kaldırmak olduğu. 3- Fransa ile muharebe etmekte olan Osmanlı devletinin kendisinden yardım beklediği. 4- Fransa'nın kendisine asker göndermesinin dostluk olmayıp maksadının Hindistan'ı ele geçirmek olduğu ve Fransızların, müslümanlara son derecede düşman oldukları. 5- Bunun için Hindistan'ı Fransızlardan korumaları.6- Eğer Fransızlarla aralarında anfaşma olup bundan dolayı İngilizler kendisine (yani T i p u 'ya) taarruz etmek istiyorlarsa bunun tavassut edilerek önü alınabileceği. 8- Bu nâmenin İngiliz elçisi vasıtasiyle gönderilmiş olduğu.
Hulâsasını kaydettiğimiz III. Selim'in bu nâmesini Hindistan umumî valisi Tip u'ya bildirmiş olmakla beraber, umumî vali Haydarâbâd'la ittifak ederek, Tipu'yu mağlûp edeceğine kanaat getirmiş olduğundan, İngiltere hükümetinin arzusu hilâfına 1799 Şubatta Tipu'ya karşı taarruza geçmiştir. Tipu belki de bu nâme dolayısiyle gafil avlanmıştır.
Tipu'nun, III. Selim'e verdiği cevabı havi iki nâmesi İstanbul'a gelmeyip ölümünden sonra ele geçmiştir. Bunlardan bi. incisinin tarihi 4 Ramazan 1213 ve 9 Şubat 1799 dır. Bu cevap pek hoşa gitmiyecek şekilde kaleme alınmış olup, ikinci cevap da İngilizler vasıtasiyle III. Selim'e yollanmıştır. Hindistan vali i ve Haydarâbâd kuvvetlerine karşı mağlûb olan Tipu Sultan çekilmiş olduğu devlet merkezinde de müdafaada bulunmuş ve 4 Mayıs 1799 da burasının da işgali üzerine vurularak ölmüş, Maysor sultanlığı sona' ermiş ve eskiden Maysor

Racasına âid yerler yine o racanın sülâlesinden birisine verilip diğer yerler İngilizlerle müttefiki olan Haydarabad Nizam arasında taksim edilmiştir[464]

Tipu Fetih Ali Sultan, fevkalâde şeci olduğundan başka kendisi âlim ve edip ve ulemaya' muhabbetli idi. Pek çok nadir kitapları havi bir kütüphane tesis etmiştir. Kütüphaneyi elde eden İngilizler, bir katalogunu yapmışlardır. Tipu'nun "Fethü'l-mücahidin" ve "Ferman Benam Ali Raca"[465] isimlerinde iki eseri vardır [466]

XVIII. Asırda Osmanlı - Fas Münasebetleri

Fas'ta Şerif ailesinden olan Şürefây-ı Saadiye 1069 H. 1659 M. den sonra yerini yine Şerif ailesinden Şürefay-ı Fe1a1i-ye'ye bırakmış, XVIII. asırda bu aile hüküm sürmekte bulunmuştu. Bunlarla da zaman zaman nâmeleşme olmuş ve bu asır sonlarında münasebat bazı hâdiseler sebebiyle daha sıkı ve dostane olmuştur.

22 Şevval 1110 ve 1699 Nisanda Fas sultanı Şerif İsmail El-Hüseynî tarafından II. Mustafa'ya gelen nâmede Cezayirlilerden şikâyet edilmiş ise de Osmanlı hükümdarı Cezayır'li-lere karşı Fas hükümetinin almış olduğu vaziyetin bu hale sebebiyet vermiş, olduğunu ve bundan dolayı da muharebede Osmanlı donanmasına yardıma gelemedikleri beyan olunarak, Fas sultanı haksız gösterilmiştir[467].

Pek küçük yaşta bulunduğu sırada saraydan çalınarak Erengistana. götürüldüğünü ve Osmanlı şehzadesi olduğunu iddia edfejn bir şahıs, Avrupa'dan Fas'a geçmiş, bunun hakikî Osmanlı Şehzadesi olduğunu zanneden Fas hükümdarı Ebünnasr Mev-lay İsmail, kendisine ikram ettikten sgnra, elçilerle İstanbul'a. göndermişti; fakat şehzade. İstanbul'a, gelmeden evvel gelen bir fermanla Sakız adasına çıkarılarak orada katlolunmuştur. Bunu haber alan Fas sultanı, bunun

[464] Tipu Sultanla Osmanlı münasebetleri ve Hind olayları hakkında mufassal malûmat almak için Bay Hikmet Bayur'un Hindistan Tarihi isimli eserinin üçüncü cildine ve yine Hikmet Bayur'un Belletenim kırk yedinci sayısındaki makalesine ve Cevdet TarihVnin c. 3, s. 279 ve c. 7, s. 52 nci sahifelerindeki malûmata bakılsın

[465] Ferman benam-ı Ali Raca isimli eseri Malabar sultanı olup Osmanlılarla muhaberesi olan Sultan Ali Raca hakkında olmalı.

[466] Ansiklopedi Britanika

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/159-164

[467] Nâme defteri 5, s. 370

hakikat-i hali anlaşılmadan katledilmesine canı sıkılarak teessüfünü bir nâme ile Osmanlı padişahına bildirmiştir. Mevlay ismail 1120 H. - 1708 M. tarihli nâmesinde bu husus hakkında şöyle demektedir: "İktiza ederdi ki merkumı yanınıza getürüp evvel kendüyi söyledüp badehu keyfiyet-i ahvali bu taraflardan istihbar ve hakikati hale vukuf tahsil edinceye değin hıfz ve dâvası vaki hale mutabık ise febiha ve eğer dâvasında kâzib ve sülâle-i Osmaniyeye intisabı gayrı vaki ise hüccet-i şer'iyye olunup bu tarafa irsal ve bu keyfiyet-i halden bizi haberdar etmek lâzım idi ki kelâmı, gayr-ı vaki olduğu cümlenin malûmu ola" vesaire gibi serzenişlerde bulunmuştur [468].

III. Ahmed bu nâmeye 1121 Muharrem iptidaları (1709 Nisan) tarihli nâmesiyle verdiği cevapta, Âl-i Osman hanedanına mensub olduğu iddiasiyle Frengistan'dan gelerek nihayet Sakız'da. idam edilen şahsın Osmanlı şehzadesi olmadığını bildirdikten sonra :

Sarayda Osmanlı hanedanına mensub şehzadeler dairesine malûm ve muayyen şahıslardan başkasının girmesi mümkin değildir. Bundan dolayı Osmanlı hanedanına iddia-yı neseb eden meçhul şaftsın, beni sahavetim âleminde çalarak Frengistan'a götürdüler diye söylediği sözleri aklı başında olan hiçbir kimsenin inanmayacağı malûm olup îdam-ı vücudı ehem ve elzem olduğuna binaen istanbul'a gelmesine müsaade edilmiyerek Sa-te'da cezasının tertib edildiğini beyan etmiştir[469].

1175 H. - 1761 M. de İstanbul9a. gelen Fos elçisi, getirdiği nâmesinde, gemi levazımından ihtiyaçları olan bazı eşyanın verilmesini rica etmiş olduğundan arzusu gibi yapılmıştır [470].

Fas donanması denizde gezerken İspanya, Malta vesair korsan gemilerine taarruz ile birbirleriyle muharebe ettikleri sırada bazan Osmanlı devletinin himayesi altındaki Dubrovnik gemilerine de taarruzlarından dolayı Koca Ragıb paşa sada-\retinde bu hususta iki devlet arasında muhabere cereyan etmiş ve Osmanlı hükümetinin isteği üzerine esir edilen Dubrovnitflüer serbest bırakılmışlardır. Ragıb paşa'dan sonra yine fas'lıların aldıkları esirler arasında Dubrovnik'Ulerin bulunmasına mebni onların da serbest bırakılmaları

[468] Nâme defteri 6, s. 269
[469] Nâme defteri 7, s. 156, 157
[470] Vâsıf Tarihi, c. 1, s. 207.

Fas hükümdarı Mevlay Mu-hammed bin Abdullah'dan rica edilmişti; Fas hükümdarı, bunların Dubrovnik'li olmadıklarını fakat madem ki padişah arzu etmiştir arzusu üzerine serbest bırakılmış oldukları Abdülke-rim adındaki elçisi ve 1180 Rebiulevvel (1766 Ağustos) tarihli nâmesiyle bildirilmiştir [471].

Fas hükümdarı Mevlay Muhammed, Fas sultanı olduğu 1171 H. - 1757 M. tarihinden beri Osmanlı devletine samimi dost olan bir hükümdardı. I. Abdülhamid zamanında 1197 H.-1783 M. tarihinde büyük elçi Seyyid Tahir ve ikinci elçi Molla Seyyid Arabî ile kıymetli hediyeleriyle nâmesi gelmiş ve bundan evvel Cezayir beylerbeyi Ali paşa vasıtasiyle göndermiş olduğu hediyelerin kabulünden dolayı memnuniyetim bildirmiştir[472].

Fevkalâde elçi olarak gelen Seyyid Tahir ile vezir-i âzam Halil Hamid paşa arasında vuku bulan mükâleme-lerde vezir-i âzam, şayet Rusya ile harb edilecek olursa bütün mevcudiyetiyle Osmanlı devletine yardım edeceğini vadeden Fas sultanının ne kadar yardım edebileceğini sormuş; Fas elçisi, beş bin kese akçe vereceğini söylemesi üzerine Halil Hamid paşa, bu parayı kendisi ile kaptan paşanın vereceğini beyan etmiştir. Bu söze karşı elçi, ne isterseniz sultanımız diriğ etmez, demiş ve sonra külliyetli miktarda barut ile güherçile vereceklerini söylemiştir[473].

Rusya ve Avusturya muharebesi dolayısiyle Mevlay Muhammed saltanatının son senesinde kaptan paşanın oğlu Mir Mehmed Mekki vasıtasiyle hediye olarak dört adet firkateyn cinsinden gemi ve Kaid Mehmed ismindeki elçisi ile de kendi parası ile Malta korsanlarından satın aldığı beşyüz otuz altı İslâm esirini İstanbul'a, göndermiş ve aynı zamanda Dubrovnik cumhuriyeti gemileriyle de üç bin kantar güherçile ve bin kantar barut yollamıştır[474]. Bu hediyelerle barut ve güherçile 1204 H. - 1789 M. de İstanbul'a gelmiştir.

Fas sultanı Mevlay Muhammed, I. Abdülhamid'e bir nâme gönderip

---

[471] Nâme-i hümâyun defteri 8, s. 541, vakanüvis Vasıf Efendi, Fas sultanı Mehmed bin Abdullah'ı yanlış olarak Abdullah göstermiştir.

[472] Mevlay Mehmed'in Cezayir valisi vasıtasiyle yolladığı hediye İstanbul'a gönderilmiyerek, vali tarafından iade olunmuştu. Fas sultam, bunun Osmanlı pâdişâhı tarafından kabul edilmediğini zan ile müteessir olmuştu. Sonradan bu münasebetsizliğin Cezayir beylerbeyi tarafından yapıldığını öğrenmiştir

[473] Cevdet Tarihi, c. 2, s. 256 ve bu münasebetle Fas sultanına gönderilmiş olan nâme-i hümâyun (aynı tarih, s. 366).

[474] Mühimme defteri 187, s. 9, 11 ve Edib Efendi Tarihi, c. 2, s. 20 ve Cevdet tasnifi, Askerî vesikalar, numara 9162/2.

bunda Mekke'ye, İstanbul'dan sürre gönderilirken Haremeyn ahalisine dağıtılmak .üzere her tanesi yarımşar keselik (bir kese beşyüz kuruştur) bin sebike altının da[475] sürre ile beraber yollanmasını rica etmişti. Hükümet, sikke yani para haline gelmemiş olan sebikenin tevziinin mümkin olamıyacağını beyan ile eğer müsaade ederse bunların darphanede sikke haline getirilmesini teklif etmiş ve bu teklife cevap gelmeden evvel Fas sultanı vefat ettiğinden, yerine hükümdar olan oğlu Yezid bu sebikelerin kendisi tarafından Haremeyine gönderileceği beyaniyle iadesini istemiş olduğundan darphanede bulunan sebikeler torbalara konarak geldiği gibi gönderilmiştir[476].

Yeni Fas sultanı harb münasebetiyle babası zamanında yapılması vadedilen yardıma yanaşmayıp namesinde:

— Moskof ile muharebe üzeresiniz, cenab-ı Hak imdat ve ianet eyliye; bizler dahi İspanyol ile muharebe üzere olduğumuzdan duanızı rica ederim, denilmektedir[477].

Onsekizinci asırda Fas'taki Şürefay-ı Felaliye Mevlay Reşid bin Şerif
1075 — 1083h 1664 — 1672m
Ebünnasr Mevlay ismail
1083 — 1139 1672 — 1727

Mevlay Ahmed üz Zehebi	Mevlay Abdullab[478]
1139 — 1141	1141 — 1171
1727 — 1729	1729— 1757

Mevlay Muhammed i 1.171 — 1204 1757 — 1789
Mevlay Yezid
1204— 1206 1789 — 1792[479]

---

[475] Sebike, eritilip kalıba dökülmüş mâden demektir

[476] Nâme-i hümâyun defteri 4, s. 52 ve Edip Efendi Tarihi, c. 2, s. 56, bu altın sebikelerin geri istenmesi, Rusya ve Avusturya muharebeleri sebebiyle Osmanlı devletinin ihtiyacına mebni sarf edilir şüphesinden ileri geldiğini zan ve tahmin eden hükümet, gelen elçiye devletin harb münasebetiyle paraya ihtiyacı varsa da, bu parayı sarf edinceye kadar darphanesinde parası bulunduğunu söylemiştir. Hakikatte ise, Koban Hanı Şehbaz gira y'a gönderilmesi iktiza eden yirmi beş bin kuruş darphanede mevcut olmadığından, Fas hâkiminden gelmiş olan bu altın sebikelerin sikke haline getirilerek Şehbazgira y'a gönderilecek paranın bu altınlardan yollanmasını vezir-i âzam emretmişti (Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, numara 3999 sene 1204 Rebiulâhır).

[477] Nâme-i hümâyun defteri 4, s. 52.

[478] Kardeşleriyle mücadele ederek altı defa hükümdar olmuştur.

* Bir ara babasının haliyle yerine Fas emiri olmuş ise de. tarihi malûm olmayıp 1181 H. - 1767 M. tarihinden sonradır. Çünkü bu tarihte babası Abdullah'ın, Osmanlı hükümdarına nâmesi vardır.

[479] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/165-168

XVIII. ASIRDA AVRUPA DEVLETLERİYLE OLAN MÜNASEBAT

Osmanlı - Venedik Münasebatı

Karlofça (1699) barışından sonra büyük elçi olarak Lorenzo Sarenza adında bir Venedik balyoz'ı geldi[480] ve 12 Cemaziyel-evvel 1111 ve 14 Kasım 1699 da padişah tarafından kabul olundu. Büyükelçi muvakkat ve şarta bağlı olan muahedeyi tasdik ettirdikten başka onaltı maddelik olan bu muahede hükümlerini genişletmeğe de muvaffak oldu ve bu suretle onaltı seneden beri kesilmiş olan münasebat bu tarihten itibaren yeniden başladı ve arkadan daimî olan Venedik elçisi de geldi.

Venedik'le olan münasebat cumhuriyetin bazı münasebetsiz hareketlerine rağmen Damad Ali paşa'nın (Şehid Ali paşa) sadaretine kadr iyi olarak devam etmişti. Yani daimî elçi As-kanio Cüstinyani'nin yerine gelen Mocenikö III. Ah-med'in cülusunu tebrik ettiği gibi daha sonra 1706 Haziranında İstanbul'a, gelen elçi Ruzzini de her padişah cülusunda yenilenmesi kanun olan Venedik muahedesini yenilemişti. Damad Ali paşa sadaretine takaddüm eden senelerde Venediklilerin Karadağ âsilerini teşvik ve himayelerine rağmen Rus harbiyle meşgul olan Osmanlı hükümeti bu tarafa göz yummağa mecbur olmuştu. Damad Ali paşa, Ruslarla anlaştıktan sonra Venedik?e harb açarak Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere beş haftada Mora'yı geri almağa muvaffak olmuştu (1715 Ekim).

Mora'mn istirdadı, Venediklin müttefiki olan Avusturya ile muharebeyi intaç etti. îki taraf arasında vukua gelen muharebe İngiltere ve Felemenk devletlerinin tavassutlariyle sona erdi; 1130 H. - 1718 M. de aktedilen Pasarofça muahedesi Vene-dİtfe de teşmil olundu. Mora yarımadası Venedik'ti iade olunmadı ise de cumhuriyet Dalmaçya^ Hersek ve Karheli taraflarında işgal ettiği bazı yerlerin ilhakiyle tatmin olundu.

---

[480] Kaide üzere Venedik elçileri kendi gemileriyle Çanakkale boğazına kadar gelirler ve kalede misafir edilip keyfiyet İstanbul'a yazılırdı. Bunun üzerine derya beyleri gemilerinden iki kadırga gönderilip bunlar elçiye kaleden alarak İstanbul'a getirirlerdi; elçiyi İstanbul'da Çavuşbaşı, *divan çavuşlarından mürekkep bir alayla karşılar, Beyoğlu'ndaki Venedik scfaretgânesine götürürdü.

Bu tarihten sonra ehemmiyetsiz bazı hâdiseler müstesna olarak[481] Venedik ile hiçbir mücadele olmamıştır.

1733 de Venedik Balyos'ı yani elçisi Emmo'nun yerine Simon Kantereni gelerek Pasarofça sulhunu yeniledi (1733 Mayıs).

Avrupa'da müteaddid harbler dolayısiyle siyasî vaziyetin değişmesi ve ticaret yolunun iskenderiye ve Kızıldeniz üzerinden Sapılmaması tedrici surette Venedik nüfuzunu baltalamış olduğundan ve bundan başka Fenedik'lilere rakib olan ingiltere, ispanya ve Fransa arasındaki sömürge mücadeleleri de buna inzimam ettiğinden bu XVIII. asrın ikinci yarısında Venedik cumhuriyeti bütün bütün ehemmiyetinden düşmüş ve fakirleşmişti; buna rağmen Osmanlı hükümeti protokol îcabı olarak Venedik cumhuriyetini eskisi gibi birinci safta tutmuştur.

işte bu suretle Venedik cumhuriyeti elindeki yerler, 17 Ekim 1797 (1212 Cemaziyelâhır iptidaları) da Kampoformiyo müsale-hasiyle Fransa ile Avusturya arasında taksim edilinciye kadar Osmanlı - Venedik münasebetleri dostça devam etmiştir.

istanbul'daki daimî Venedik elçilerinin muayyen müddetleri üç sene idi; bu müddeti dolduran elçi memleketine dönerek yerine yenisi gelirdi. Bu elçilerin Osmanlı siyasî ve dahilî vekayiine dair kendi hükümetlerine göndermiş oldukları raporlar pek mühim ve kıymetli olup tercümeleri elzemdir. Müddetini bitirip memleketine dönen Venedik balyos'ı ile birlikte tersane zindanında veya donanmada bulunan Venedik esirlerinden ikisi Venedik hükümetine bir cemile olarak serbest bırakılırdı [482].

İstanbul'a, gelen ecnebi elçilerinden yalnız Venedik elçisi harem-i hümâyuna hediye takdim - ederdi; yeni elçi nâmesini padişaha takdim ettikten bir hafta sonra serkâtibi, hazinedarı ve baş ve ikinci tercümanları vasıtasiyle harem-i hümâyuna takdim edilecek hediyeleri evvelâ Bab-ı âliye yani Paşakapısma gönderirdi. Hediyeler buradan alınarak teşrifatçı, telhisci ve divan-ı hümâyun tercümanı vasıtasiyle Soğukçeşme kapısından gidilmek suretiyle Ortakapı'ya götürülür ve Kızlar kapısında Darüssaade ağası tarafından teslim

---

[481] Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları 3771 ve aynı tasnifin dahiliye vesikaları numara 3207

[482] Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları 74u4. 1192 H. - 1778 M. de memleketine dönecek olan Venedik elçisi kaide üzere kendisine teslimi iktiza eden iki esirin adını hükümete bildirmiş ve bizzat sadr-ı azama da söylemişti. Sadr-i âzam bu esirlerin verilmesini kaptan derya Gazi Hasan Paşa'ya yazmış ise de kaptan paşa, bu istenilen şahısların genç olup forsa (kürek) hizmetinde 'bulunduklarım ve bunlara mukabil yaşlı olan Venedikli iki esirin verilebileceğini cevaben bildirmiştir.

alınırdı. Elçi ayrıca vezir-i âzamin haremine de hediye verirdi [483].

Osmanlı- Ceneviz Münasebetleri

Eski Ceneviz cumhuriyeti, hâkimiyetini kaybetmekle beraber Fransa'nın itirazına rağmen Osmanlı devleti bu cumhuriyete eskisi gibi muamele edip vermiş olduğu ahidnâmeye tamamen riayet etmekte idi.
XVII. asır sonlarına doğru Merzifonlu Kara Mustafa paşa'nın Viyana muhasarası esnasında Venediklilerin harbe karar vermeleri üzerine Venedik elçisi İstanbul'dan kaçtığı sırada Ceneviz elçisi de beraber gitmişti.
Osmanlılarla Venedikliler arasındaki muharebede Cenevizliler de Venediklilere yardım etmişler ve korsanlığa başlayıp düşmanlık göstermişler ve muharib devletlere her cihetçe yardımda bulunmuşlardı; bundan dolayı Osmanlı hükümeti Ceneviz tüccar gemilerinin İstanbul, İzmir ve Mısır limanlarına gelmelerini menetmişti.
Osmanlılarla ticarî münasebetleri kesilen Cenevizliler Kar-lofça muahedesinden sonra açıkta kalıp büyük zararlara uğradıklarından mükerreren Osmanlı hükümetine müracaat ettikleri gibi bir arada Alman imparatoruna başvurarak onun tavassutunu da rica etmişlerdi.
Nihayet 1122 H. - 1711 M. de Köprülüzâde Numan paşa sadareti esnasında hükümet, görüşülmek üzere elçi gönderilmesini Ceneviz'e bildirmiştir. Bu muvafakati müte-akib Ceneviz cumhuriyeti dukası Civan Vençiçu'nun 16 Aralık 1711 tarihli bir nâmesi ile elçisi ve hediyeleri ve veziri azama mektubu gelmiştir.
Nihayet VI. Şarl imparator olmasını müteakip, 1124 H. 1712 M. de gönderdiği elçi ile Cenevizlilerin afvını ve eskisi gibi İstanbul'da. Ceneviz elçisi bulunmasını rica etmiş olduğundan ricası kabul olunarak 1124-Şaban 1712 Eylülde gelen Ceneviz elçisi yine eskisi gibi GaZato'daki elçiliğe yerleşmiştir [484]

---

[483] 1175 H. - 1761 M. tarihinde İstanbul'a gelen Venedik elçisinin, haremi hümâyuna hediyeleri :
iki top istufe, on top dîba, beş top telli kadife, dört top telli hatâyı, »bir top sade kadife, altı sepet, bir adet endam aynası, iki sepet Venedik sükkeri (Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen 29 numaralı Teşrifat defteri, varak 153b).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/169-171
[484] Nâm e-i hümâyun defteri 6, s. 257 ve Nusretnâme

Mbra'nın geri alınması için Venedik ile olan muharebede dostluk iddiasında bulunan Ceneviz'in Venedikliye gemi, asker ve para ile yardım ettikleri haber alındığından İstanbul'da, bulunan Ceneviz elçisi hudut dışı edilmiştir (1127 Şevval - 1715 Ekim)[485].

Osmanlı - Toskana Münasebetleri

Eski adı Etrurya olan Toskana .mıntakası İtalya'nın batısında bulunup merkezi Floransa; dır. Burası XV. ve XVI. asırlarda meşhur Mediçi ailesinin elinde bulunmuştur.
Mediçi'lerin sonuncusu olan Jan Gaston'un 1733 de evlâd bırakmıyarak vefatı üzerine Toskana dukalığı Habsburg hanedanının Loren kolundan olup imparator VI. Şarl'ın damadı bulunan ve Osmanlı tarihlerinde Françesko denilen I. Fran,suva'ya geçmiştir.
Marya Tereza'nın zevci olan Fransuva, zevcesinin imparatoriçe olması üzerine o da imparator unvanını almış ve 1765 de vefatından sonra oğlu Leopold, Toskana dukası ve daha sonra imparator olmuştur.
Toskana'nın Osmanlılarla XV. ve XVI. asırlardaki ticarî münasebatı, Floransd*nm korsanlarla birlikte hareket etmelerinden dolayı XVII. asırda bozulup hasmane bir şekil almış ve bu kıta 1737 de Loren ailesinin intikal edince iki taraf arasındaki husumet kalkmıştır.
Osmanlı devleti 1160 H. - 1747 M. de Avusturya (Alman) imparatoriçesi Mariya Tereza ile iki devlet arasındaki müsa-lehayı temdid ettiği sırada zevci olan Loren dukası Fransuva ile de on yedi maddeyi havi bir ticaret ahidnâmesi imzalanmıştır [486]. Bu anlaşmayı müteakib Toskana dukalığına tâbi higorna [487] memleketinde bulunan yüzbeş kadar müslüman esiri bırakılarak iki gemi ile istanbul'a gönderilmişlerdir [488].
Toskana dukalığına verilen ahidnâmenin onaltıncı maddesi mucibince Toskana dukası ve dolayısiyle imparatorla, garb ocakları arasında

---

[485] Silâhdar tarihi zeyli Nusretnâme
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/171-172
[486] Ahidnâmede müntehab Roma imparatoru ve Cermanya kiralı ve Lorine ve Toskana'mn dufca-i kebiri ve sair mahallerin prençi ve kontesi olan haşmetlû, meknetlû dostumuz Françesko..." denilmektedir (tzzi tariki 117).
[487] İzz i tarihi, varak 114. Osmanlı tarihleri Livorno *ya Alikorna diyorlar. Livorno, Floransa'nın güney - batısında ve sahilde bulunup Toskana eyâletinin meşhur şehirlerindendi. Osmanlı vesikalarında Alikorna kâğıdı denilen kâğıdı ile meşhurdu
[488] tzzi tarihi, varak 144

aktedilecek muahedenin Osmanlı devletinin tavas-sütüyle yapılması tesbit edilmişti; buna binaen garb ocaklarına gönderilen hatt-ı hümâyunla Toskana ile Garb ocakları arasında İngiltere ile ocakların muahede akdetmelerine benzeyen 1162 H.-1749 M. de bir anlaşmaya yarılmıştır[489].

Alman imparatoru ve Toskana dukası olan Fransuva'mn 1765 de vefatından sonra büyük oğlu Jozef imparator intihab olunarak ikinci oğlu Piyer Leopol.d a da Toskana büyük dukalığı verilmişti.

1766 Mayısta büyük duka Leopold'den ticarî ahitnamenin yenilenmesi ve dostluğun devamı temennisini havi gelen nâmeye karşı vaziyeti anlamayan hükümet, Toskana'mn imparatora âid olduğunu ileri sürerek Leopold'ün nâmesini kabulde tereddüd etmiş ve bunu imparatorun maslahatgüzarı Fransuva Anto-niyo Bronyar vasıtasiyle Viyanaya. sormuştur.

10 Eylül ve 16 Eylül 1766 tarihleriyle birbiri ardından gelmiş olan imparator Jozef ile validesi imparatoriçe Mariya Tereza'-nın nâmelerinde Toskana büyük dukalığının muvafakatleriyle Leo-pold'e verildiği ve Leopold'den sonra erkek evlâdının buraya sahip olacakları ve şayet erkek evlâdı kalmazsa burasının Jozef evlâdına terk edileceği cevaben bildirilmiş ve ancak bundan Leopold'un nâmesi kabul edilmiştir. [490] Avusturya sonra Arşidükü ve Toskana büyük dukası olan Leopold, nâmesinde irs tarikiyle Toskana dukalığının kendisine intikalinden bahsederek babası zamanında olduğu gibi ahitnamenin yenilenmesini rica etmektedir; nâmesini imparatorluk elçisi Bronyar vasıta-siyle takdim etmişti [491].

Toskana Büyük dukaları
Loren ailesi
Fransuva do Loren
1737 - 1765
Leopold 1765 - 1792
III Ferdinand 1790 - 1801
Medici Ailesi
II. Ferdinand

---

[489] İzzi tarihi, varak 199
[490] e'i hümâyun defteri 8, s.
[491] Nâme-i hümâyun defteri 8, s. 538.

1621 -1670
III Cöme 1623 - 1670
Jan Gaston 1723 -1737
Leopold'den sonra oğlu III. Ferdinand zamanında da (1790-1801) bu ahitname tecdit olunmuştur.[492]

XVIII. ASIRDA OSMANLI - RUS MÜNASEBETLERİ

Tarihimizin üçüncü cildinde görüldüğü üzere dört devletle savaşa son vermiş olan Osmanlı devleti bu arada Ruslarla da 3 Temmuz 1700 (16 Muharrem 1112) de muahede yapmıştı.[493]

Çar'ın Karadenize çikma emeli

Rus çarı Büyük Petro muahede akdi için İstanbula. göndermiş olduğu Emilyanus îgnatoviç Okraynoviç adındaki murahhas ile aktedilecek muahedeye Rusların Azak denizi ile İstanbul arasında ticaret gemileri işletmeleri maddesini de koydurmak istediyse de Osmanlı hükümeti Karadeniz'in bir iç deniz olduğunu ileri sürerek kendi harinıinde başka bir devletin seyrü seferinin doğru olamıyacağını beyan ederek murahhasın
bu teklifini şiddetle reddetmişti[494].

Rus patrikanesi ile temas

Rus Çarı murahhasın getirdiği muahedenâmeyi ile temas tasdik ile bunu elçisi Dimitri Mihayloviç Galiçin ile [495] iade ettiği zaman bu elçisine mutlak surette Karadeniz'de Rus gemilerinin ticaret yapmalarının temini için çalışmasını emretmişti. 1700 Aralık ayının sonunda

---

[492] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/172-174
[493] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/174
[494] Boğazlar mes Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/174elesi bu isjekle başladı, Pasarofca muahedesi ve daha sonra Rusların genişlemesi ile artarak zamanımıza kadar geldi;
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/175
[495] Bu isim Osmanlı vesikalarında duka Dimitriyos Mihayloviç Goliçen diye zikredilmektedir (Mühimme defteri 111, s. 650, sene 1113 Evahir-i Rebiulâhır -1701 Eylül) ve aynı defter s. 659 Rebiulâhır sonları... Rus elçisi Edirne'de işini bitirip avdet ederken İstanbul'u gezip görmek istemiş ve bu arada asıl maksadı olan Rum patriği ile görüşmüştür

İstanbul'a, gelen elçi Galiçin, bu hususta epey gayret sarfettiyse de muvaffak olamıyarak Rum patriğinin tavsiyesi üzerine ısrarından vaz geçti[496]. Patriğin ricası üzerine Kumkapı^da yanmış olan Ayakiryaki kilisesinin yeniden yapılması için Osmanlı hükümeti nezdinde tavassutta bulunarak bu suretle Rumlara karşı bir cemilede bulundu[497].

Çarın Karadeniz'de ticaret müsaadesini almakta ısrar etmemesine sebep, Avrupa'da kopmak üzere olan İspanya veraseti muharebesinin mukaddimesi olan siyasî buhrandı. Rus hükümeti Türklerin hazmedemedikleri Azak kalesinin terki dolayısiyle bir harb açmalarının kuvvetli ihtimali dahilinde olduğunu ve bu defa müttefiki olan imparatordan yardım göremiyeceğini gozönüne almasından ileri geliyordu.[498]

Petro'nun Azak Denizinde Donanma Yapmasi

Elçi Galiçin, Osmanlı hükümdarının tasdik ettısı muahedenameyı aldıktan sonra memleketine dönmüş ve daimî orta elçi olarak Petros Andriyoviç Tolstoy İstanbul'a, gönderilmiştir.
Büyük Petro pek nadir olarak bazı hususî müsaadeler haricinde [499] Osmanlı devletinin Karadeniz'de Rusların ticaret [500]gemilerinin

---

[496] Rum patriği Dossiiei, Rus murahhası ile yaptığı görüşmede bu hususta ısrar etmemesini ve ısrarının barışı tehlikeye düşürmek ihtimalini ve bunun Türklerde şüphe uyandıracağını söyledikten sonra zaten onlar (yani Türkler) Rus gemilerinin Azak denizinden Karadeniz'e çıkmamaları için Kere boğazını kapayarak tahkimat yapmak istediklerini beyan etmiştir. Michel P. H. La Mernoire Les Detroists de Costantinople Paris 1899 ile Vaskoviçi'nin eserlerinden naklen Prof. Dr. Cemal Tukin'in (Osmanlı tmpaatorluğu devrinde Boğazlar meselesi) isimli eseri 1947.

[497] İstanbul kaymakamı vezir Osman paşa'ya ve İstanbul kadısına büküm ki :
Moskov çarının der-i devletmedarımda olan büyük elçisi Duka Dimit-riyus Mihayloviç Goliçen arz-ıhal gönderip mahrusa-i İstanbul'da Kumkapı kurbinde Çadırcı Ahmed mahallesinde vaki feth-i hakaniden beru ehl-i zimmet Rum reayasının yedlerinde terfe olunan Ayakiryaki (vesikada £\ff ^) demekle maruf kilise mukaddema vaki olan ihrak-ı azimde muhterik olup eser-i binadan bir nesne kalmayıp sırf arsa-i haliye kaldığını bildirip olbabta hükmü hümâyunum rica etmeğin mesağ-ı şer'isi olduğu mertebe keşfolunmak için yazılmıştır {Mühimme 111, s. -6.50).

[498] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/175-176

[499] İstanbul elçisi Tolstoy'un Azak kalesinde bulunan kardeşleriyle sair dostlarına hediye olarak İstanbul'dan göndermiş olduğu eşyanın geçmesine mümanaat olunmaması hakkında Yenikaîe muhafızı vezir Mehmed Paşa ile Kefe beylerbeğisi ve Acu muhafızına gönderilmiş olan hükümler, sene 1119 Rebiulevvel {Mühimme 115, s. 319).

[500] Rusların Azak'da. Voroneş ve Taygan mevkilerinde donanma ye özi nehri taraflarında kale yaptıklarından dolayı III. Ahmed tarafından Petro'ya gönderilmiş olan 1115 Cemaziyelevvel ve 1703 Haziran tarihli nâme i hümâyunda tahta cülusunu bildiren pâdişâh iki devlet arasındaki sulhun muhafazası lâzım iken özi suyu tarafında sınır ucunda kale ve Azak ve Tayvan'da ve Voro-neş'te gemi

gezmelerine müsaade etmiyeceklerini anlayınca IstanbuVa. gönderdiği daimî elçisine Osmanlı devletinin Karadeniz Kuvvetleri ve devletlerle siyasî münasebetleri ve bilhassa Kerç boğazında yapılacak tahkimat ki boğazı kapatacak idi hakkında teferruata kadar malûmat eld« etmesini emreylemişti. Elçinin tecessüsünü hisseden hükümet, bunu iyi karşılamadı ve aynı zamanda Azak denizi ile Karadeniz arasını tahkim ile kale yapmağa başladı[501].

Lehistan ve Rusya ile aktedilen muahedeler (Karlofça ve istanbul muahedeleri) buralara akın yapmakla geçinen Kırım hanlığı kuvvetlerinin harekâtını durdurduğu için Tatar hanlığı bundan memnun olmadığı gibi, Rusların, Kırım'ın karadan kapısı olan Ur boğazına yakın yerleri tahkim etmeleri de yarım adanın âtisi için bir tehlike arzetmekte idi[502]. Bundan başka, Azak kalesinin elden çıkmış olması Karadeniz'e sahip olan Osmanlı devleti için bir huzursuzluk yaratmış, Koban ve Kafkas taraflarının emniyetini tehlikeye düşürdüğü için hükümet Taman adası önünde yaptırdığı gibi Koban nehri sahillerinde de ihtiyatî tedbflJer almağa mecbur olmuştu; fakat bu tedbirlere karşı Rusların Azak denizinde donanma yapmaları da pek aşikâr olarak Karadeniz'e çıkmak içindi; hattâ bu donanma işi Rus elçisine sorulduğu zaman yeniden donanma yapıldığını inkâr edip Azak'taki donanmanın Azak'ta demirli olan eski gemilerden ibaret olup isterlerse bunların Osmanlı devletine satılacağını söylemiş ise de[503] bu sözler hükümeti tatmin etmediğinden dolayı bu donanma işiyle Rusların Özi taraflarındaki tahkimatı Rusların suiniyetine alâmet sayılarak II. Mustafa tarafından Rus Çarı'na şikâyeti havi bir nâme gönderilmiş[504] ve, yukarıdaki bir notta kaydedildiği üzere, üç ay sonra

---

inşa edilmesinin ahda mugayir olduğunu beyan ettikten sonra "Azak Taygan ve Voroneş'de sefain tedarikinin cihet-i lüzumı nedir? Zira Karadeniz bikülliyye kabza-i tasarruf-ı mısrevânemizde olub kimsenin alâkası olmamakla ahidnâme-i hümâyun muktezasınca âharden bir kayığın Karadeniz'e çıkmasına mesağ olmayıp ve gayrı maaber-i derya yoktur ki Azak ye Taygan ve Koroneş'de işleyen gemiler ol tarafa tesyir için idat olunmasına hamloluna" kaydiyle Karadeniz'in bir Türk denizi olduğunu belirtilmiştir (Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 36).

[501] Azak kalesi elden çıktıktan sonra Kırım'ın ve Karadeniz'in muhafazası için Kerç (Kerş) boğazı kurbinde Akıntıburnu denilen mahalde ve Taman adası önünde Kızıltasköyü ile Azak denizi yani Kerç ile Taman arasında (Tem-ruk) nam mahalde Yenikale adında yeni bir kale inşa edilmişti (Mühimme 114, s. 136 ve 202, sene 1114 Zilhicce - 1708 Mayıs).

[502] Ruslar burada Kamanka veya Kamanko isminde büyük bir kale yapmışlardı (Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 306

[503] Zinkeisen, c. 5, s. 354 ve ondan naklen Prof Cemal Tukin'în. (Osmanlı imparatorluğu devrinde Boğazlar meselesi), s. 32.

[504] Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 8, sene 1115 Safer - 1703 Haziran

yeni hükümdar III. Ahmed de hem cülusunu bildirmek ve hem de aynı şikâyeti tekrar eylemek üzere Rus Çarı'na ikinci, bir nâme yollamıştır[505].

Rus Çarı Petro bu nâmelere sudan cevap vermiş ve îsveç ile harb etmesine rağmen Azak denizindeki faaliyetini durdurmamıştır.

Hudut faaliyetini dikkatle takip eden hükümet, Kırım hanından ve hudut muhafızlarından Rusların harekâtı hakkında malûmat alarak Rusların maksadını anlayıp ihtiyatlı bulunmakta olmakla beraber, aynı zamanda Ruslar da Nogay'larla Koban' ların taarruz ve tecavüzlerinden şikâyet etmekte idi[506].

İsvec Rus Harbi Esnasındaki Durum

Çar Petro, her ne suretle olursa olsun Karadenizce ve İstanbul yoluyla Akdeniz yani Avrupa sularına geçemiyeceğini anlayınca, kendisi içinen kestirme yol olarak Baltik denizi vasıtasiyle Avrupa ile teması elde etmek istedi; fakat Baltik denizinin doğusu yani Rusya tarafı tamamen İsveç'e aitti; yine bu denizin sahillerinin çoğu . ve Baltik boğazı da isveç'in elinde idi. tsveç kıratlığı buralarını Ruslarla Lehliler ve Danimarkalılardan aldığından, Petro bu denizden Avrupa'ya bir pencere açmak istedi ve bu sırada yeni isveç hükümdarı onsekiz yaşındaki XII. Şarl'ın (Demirbaş Şarl) tecrübesizliğinden istifade etmek istedi; fakat yalnız başına bu işi başaramıyacağı için isveç'e hasım olan I^ehistan kiralı II. Ogüst ve Danimarka kiralı IV. Frederik ile de ittifak yaparak 1700 senesi Ağustosunda taarruza geçtiler.

Petro, isveç'e karşı açtığı muharebede muvaffakiyetsizliğe uğradığı sıralarda Osmanlı hükümetini gücendirmek istemiyerek nâmelerinde tatlı *-dil kullanmakta fakat aynı zamanda ortodoks mezhebi hâmiliğini göstermek istiyerek hükümetçe Rumlardan alınıp Fransızlara verilen makamât-ı mubareke imtiyazının Rum ortodoks patriğinin teşvikiyle yine Rumlara verilmesini rica etmekte idi[507].

---

[505] Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 36, sene 1115 Cemaziyelevvel (1703 Eylül).
[506] Mühimme defteri, numara 115, s, 114, sene 1119 Cemaziyelâhır sonları
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/176-178
[507] Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 174.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/178

Osmanli-Rus Harbi

Osmanlı vekayii kısmiyle Osmanlı - îsveç münasebetleri kısmında beyan edildiği üzere, Poltava muharebesinde mağlûp olan İsveç kiralı, Osmanlı hududuna girip devlete iltica etmişti. Bunun üzerine Çar Petro, isveç kiralı ile Kazak hatmanı Mazeppa'nın kabul edilmelerinden dolayı Ozi muhafızı ve Babadağ seraskeri Yusuf paşa'ya nıektub gönderip hâdiseyi protesto ve Osmanlı kumandanını sulhu bozmakla itham etmişti[508].

Yusuf paşa, elçileri yanına getirterek Rus askerlerinin İsveçliyi takip edip huduttan otuz altı saat içeri girdiklerini ve misafiri memleketimiz içinde bastıklarını beyan ile bu hale karşı her veçhile şikâyet bize âid iken kendi sulh bozgunluğunuzu örtmek için dâvaya kalkıyorsunuz diyerek elçileri geri çevirmiştir[509].

Petro, Osmanlılarla harbe karar vererek Türkiye idaresin-İ Ortodoks reayayı (Rum, islâv, Eflâk, Boğdan'lıları) metbulan aleyhine tahrik ile Türklerle yapacağı muharebede dahilî isyanlardan istifade etmek istedi; hattâ muharebeden evvel Eflâk, Boğdan voyvodalarını kendisine celb etmeğe muvaffak oldu, sonra da Osmanlı devletine bir nota vererek isveç kiralının Türkiye'den çıkarılmasını, aksi takdirde Lehistanla birlikte harekete geçeceğini bildirdi (1121 Zilhicce sonu -17 Ocak 1711). ikinci defa vezir-i azanı bulunan Baltacı Mehmed paşa sadaretinde Rusya'ya harb ilân olunarak- Rusya'daki Osmanlı tüccarlarının selâmetle avdetleri için Rus elçisi yetmiş kadar adamiyle Yedikule'de nezaret altına alındı[510].

Baltacı, Prut kenarında kuşattığı Petro'yu sulhe mecbur edip Hoşgeldi mevkiinde 6 Cemaziyelâhır 1123 12 Temmuz 1711 de yapılan muahede mucibince Azak kalesi bütün levazı-matiyle geti verilecek,

---

[508] Hemhudud devletler sulh halinde bulunulurlarken hudud münazaa ve ihtilâfları o devletlerin hudud kumandanları vasıtasiyle halledildiği için Çar Petro bundan dolayı Yusuf Paşa'ya mektub göndermiş ve o da ehemmiyetine binaen keyfiyeti İstanbul'a, arzederek talimat istemiştir

[509] Raşid Tarihi* c. 3, s. 310, sene 1121

[510] Vezir-i âzam Avusturya başvekiline gönderdiği mektupta "Çar-ı müşarünileyh suret-i zahirde dostluk iddiasını müştemil kelimat-ı masmıa ile devlet-i aliyyeyi iğfal edib alelgafle Memâlik-i Islâmiyeyi istilâ edeceğine iştibah kalmamağla... bu sefer ve hareket nıücerred memâlik-i devlet-i âliyyeden defi sâil için olup zımnında tevsi-i bilâd veyahut bir ahar murad mülâhazası olmadığı..." beyan edilmiştir (Nâme-i hümâyun defteri 6, s, 206 ve Raşid Tarihi, c. 3, s. 344). Bu sırada imparator da Rakoçi isyanı jle meşgul olduğundan hariçle uğraşacak durumda değildi.

hudutta da 1700 muahedesinden sonra yaptıkları kaleler yıkılacak ve Ruslar İstanbul'da, daimî elçi bulunduramıyacaklar ve îsveç kiralının memleketine gitmesine mâni olmıyacaklardı. Petro muahede akdini müteakib siyasî vaziyetler gözliyerek Azak kalesinin geri verilmesi işini uzatarak vakit kazanmak istemişti[511].

Prut Muahedesinin Tadilleri

Car petro kurtulduktan sonra,yukarıda söylediğimiz gibi, muahede maddelerini tatbik etmemek için vesileler ve bahaneler arayarak işi uzattı ve bu hal Osmanlı hükümetinin Rusya'ya karşı iki defa harb hazırlığı yapmasına sebep oldu ise de, Felemenk ve İngiltere devletlerinin araya girmeleriyle nihayet 1125 H. - 1713 M. de yeniden görüşülerek Prut muahedesi on bir madde üzerine tespit olunarak Azak ve Tayfan teslim alınıp Rusların Azak denizinden elleri kesildi.[512]

Yeni ihtilâflar

Prut muahedesi Edirne'de tadil suretiyle yenlendikten sonra gerek Kırım ve Kafkasya taraflarında ve gerek Rusların bu muahede ahkâmına aykırı olarak Lehistan'daki vaziyetleri sebebiyle iki taraf arasında ihtilâf eksik olmuyordu, Ruslar Kafkasya'ya, yerleşmek için faaliyette bulunarak Osmanlı nüfuzu altında bulunan Kobartay''\arı kendi tebaasından saymış[513] ve diğer Kafkas kavimlerini kendisine celb için Aleksandr Çerkaski'yi o tarafa göndermişti. İşte bu haller Osmanlıları Ruslarla çarpıştıracak bir durum arz etmeğe başlamıştı.
Petro, İsveç'teki muharebesinden dolayı Türklerin taarruzlarından emin olmak istedi. Aynı zamanda Pasarofça muahedesini müteakib Avusturya (Alman) imparatoriyle, müttefiki olan İngiltere'nin Rusya aleyhine Türkleri tahrik etmelerini önlemek için İstanbul'a, acele Aleksi Daskov adında[514] bir elçi yolladı (1131 Receb — 1719 Haziran[515]

[511] JVâme defteri 6 (Çarın 1123 Zilkade ve 1711 Aralık tarihli nâmesi
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/179-180
[512] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/180
[513] Halbuki Ruslar 1118 H. -1706 M. de Kobanh'ları Türk ^hâkimiyeti altında kabul ederek bunların taarruzlarından şikâyet etmişler ve hükümet de tahkikat yapılmak üzere o tarafa bir memur gönderdiği gibi Kırım haniyle diğer bir paşayı da memur etmişti (Mühimme 115, s. 144).
[514] Nâme defterinde, Aleksiyo Daçkov'dur

Bu tarihlerde yani 1719 da Rusya ile îsveç arasındaki muharebe hâlâ devam ediyordu. İngiliz elçisi Stanyen bir gün vezîr-i azamla görüşerek çarın İsveç'ten ağır isteklerini ve Lehistan üzerindeki vaziyetini beyan ile Ruslardan şikâyette bulunmuş, bu söze karşı vezir-i âzam da Osmanlı hükümetinin bu işlere sükûnetle seyirci kalmak istediği cevabını vermiştir. Bu mukabele üzerine İngiliz elçisi Alman (Avusturya) imparatoriyle İngiltere hükümetinin Lehistanla müştereken akdettikleri muahedeyi gösterdi ve Rus elçisi Daskov'un uzun müddet İstanbul'da, kalmasından şikâyet etti ve Rusların Osmanlı tebaası olan Rumları tahriklerinden bahis ile Osmanlı hükümetinin Ruslara karşı şüphesini celbetmek istediyse de, hükümet Avusturya harbinden n^addî ve manevî zararla çıktığından, sulh ve sükûnu çok seven D ama d İbrahim paşa İngiliz elçisinin tahrikine yanaşmadı ve nihayet Fransa elçisinin tavassutiyle Ruslarla Prut muahedesinin yine bazı maddelerini tadil eden bir anlaşma yapıldı.

Bu anlaşmalardan birisi, Rusların Kırım hanlarına vermekte oldukları verginin kaldırılması ikincisi, Rus elçisinin daimî surette tstanbuVda ikameti ve üçüncüsü de. Lehistan'ın haklarının ve kanunlarının muhafazası için her iki devlet kuvvetinin Lehistan'a girebilmesi idi. Bu son anlaşma 15 Muharrem 1133 - 16 Kasım 1720 de yapıldı[516]

İran Vaziyeti Dolayısıyle Olan İhtilâf

Prut muahedesinin bu son tadilinden sonra Afgan îran muharebesinde İran'ın fena durumundan istifade etmek isteyen Osmanlı hükümeti, Hazer denizi taraflarına inmek isteyen Ruslarla uyuşarak çarla, altı madde ve bir hatime üzerine 1724 senesinde bir anlaşmaya varmıştır ki, bunu Osmanlı vekayii kısmında görmüştük.

---

[515] İsveç - Rus muharebesi ve Pasarofça muahedesinin akdi üzerine Devlet-i Aliyyenin meşagil-i harb ve kıtalden hâli olduğundan şayed tesvil-i âda ile (yani Avusturya ve İngiltere'nin teşvikiyle) Moskov memleketi üzere sefer ve hareket kasdinde olalar deyu... Tecdid-i sulh-ı dîrîn ile bu hâtırayı defî daiyesini derpiş etmeğin sulhte sabit kadem olduklarını ispat için nâme ile elçi irsalinde müsaraat ve istical eylediler, evasıt-ı şehr-i merkumda (1132 Receb) UtanbuVâ vasıl olup mâh-ı merkumun yirmi yedinci günü sadr-ı âzam hazretleri delaletiyle padişah tarafından kabul edilmiştir (Raşid, c. 5, s. 162).

[516] Prut muahedesinin değişen diğer maddeleri isveç kiralının memlekete dönmesi ile Azak kalesinin tunç toplarının teslimi maddeleri olup daha evvel kıral memleketine dönmüş ve toplar da teslim edilmiş olduğundan ahidnâme-i bu maddeler de kaldırılmıştır (Rus ahidnâmesi defteri, s. 55).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/180-181

Filhakika Osmanlı devleti, İran'dan bir hayli yer alarak ilk senelerde büyük başarılar elde etmiş ise de Tahmasb Kulu-han. ismiyle meydana çıkan Nâdir Han'a karşı mağlûb ola ola işgal ettiği yerleri terke mecbur olmuş ve bundan başka muharebe Osmanlı topraklarına intikal edip Nâdir Han tarafından Bağdad muhasara edilmişti.

Bu vaziyet üzerine Osmanlı hükümeti Kırım hanı Kaplan Giray'm Kafkas yoluyla acele İran üzerine yürümesini ve bu «uretle Nâdir'i Bağdad üzerinden çekmeyi düşünerek emir ver-nÜş ise de, İstanbul'daki Rus orta elçisi Nepluef, Koban ve Dağıstanlın kendilerine âid olduğunu beyan ile bu teşebbüsü protesto ile Kırım hanının Koban yoluyla Dağıstan taraflarına geçmesine itiraz etmişti. Bu suretle Osmanlı - Rus münasebetleri gerginleşmiş ise de, İran harbinden çok yıpranan Osmanlı devleti ileri gitmedi ve Kırım hanı da yerine döndü[517]

Lehistan Kıratlıği Dolayıeiyle Olan İhtilaf

1733 senesinde Lehistan kiralı II. Osüst vefat etmişti. Buraya getirilecek kıral için Fransa ile ihtilâf Rusya ve Avusturya ayrı ayrı namzedler ileri sürdüklerinden Avrupa'daki siyasî durum nezaket kesbetmişti.

Fransa kiralı kayınpederi olan sabık Lehistan kiralı îsta-nislas Leçinski'yi ve Avusturya ile Rusya da Saksonya prensi ve II. Ogüst'ün

---

[517] Kırım Hanı'nın Dağıstan yoluyla îran üzerine hareket edeceği vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa tarafından Rus'başvekili Osterman'a yazılmıştır. Osterman bu mektuba 1 Temmuz 1735 tarihli mektubiyle cevap vermiştir ki hülâsası şöyledir :

Kapı kethüdamız (orta elçimiz) vasıtasiyle Kırım Hanı'nın Tatar askeriyle Dağıstan yolundan Tahmasb Han üzerine aceme tâyin olunduğu ve bu münasebetle ehl-i îslâmdan blan Dağıstan Hanı ile birlikte Acem üzerine gidecekleri bildirilmiş ve Kırım Hanı'nın geçişi esnasında Ruslar tarafından bir tecavüz olmazsa Kırım Hanı'na da katiyyen tecavüzi bir harekette bulunmamalarının bildirildiği yazılmıştır.

Mektubunuzun mündericatım kıraliçeye arzettim. Dostane inha olunur ki Devlet-i Aliyye ile Rusya arasındaki müebbed sulh hiç bir surette değişemez. Kırım Hanı'nın Dağıstan'a, gitmesi hususunda Devlet-i Aliyyenin acele karar vermesi kıraliçenin hayretini mucib olmuştur. Hususiyle Devlet-i Aliyye tara-fından reayalığa kabul edilen Dağıstan ahalisi ötedenberi Rusların reayasıdır. Acem hükümeti dahi bugüne kadar bunlara dair hiç bir iddiada bulunmamıştır. Bundan dolayı Devlet-i Aliyyenin Dağıstan halkiyle alâkadar olması doğru değildir. Devlet-i Aliyye ile Rusya arasındaki anlaşma mucibince Osmanlı hududu Şirvan eyâletinden oraya- kadar uzanmaz. Bundan dolayı Devlet-i Aliyyenin Dağıstan ahalisine karışması doğru olamaz. Denildikten sonra İran ile Osmanlı devleti arasındaki muharebede Rusya'nın tarafsızlığından bahsolu-narak Tatarların Dağıstan yoluyla geçmesinin men olunacağı ümidi izhar edilip hilafı zuhur ederse çariçenin kendi memleketini ve reayasını sıyanete mecbur kalacağı ve iki devlet arasında fitne tahrik edenlerin sözlerine ehemmiyet verilmemesi ve müebbed sulhun devamı ümidi izhar olunmuştur (Nâme-i hümâyun defteri 7, s. 393).

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/182

oğlu III. Ogüst'ü namzed gösterdiler; Rus çariçesi Anna, kuvvet sevkederek Ogüst'ü zorla kıral intihap ettirdi. Bunun üzerine Avusturya'ya harb açmak isteyen Fransa, Osmanlı hükümetini de Rusya'ya muharebeye teşvik etti; fakat Osmanlı hükümeti İngiltere ile Felemenk devletlerinin tavassutları üzerine harbe girmiyerek Prut muahedesinin meriyette olan hükmüne istinaden Rusların Lehistan işine müdahalelerini protesto etmekle iktifa etti[518].

Osmanlılara Karşı Rusya, Avusturya İttifakı

Rusya, Osmanlı devletinin İran muharebeleri dolayısiyle pek ziyade yorgun olduğunu fırsat bilerek Karadeniz'e inme: plânını tatbike kalktı; bunun için,çok zaman evvel yani 1726 M. de Osmanlı devleti aleyhine Avusturya devleti ile yapmış olduğu gizli ittifakı tatbike vesile arıyordu; böyle bir vesile Avusturya tarafında yoksa da Kırım, ve Kafkas taraflarında vardı; nitekim, daha yukarıda görüldüğü üzere, Kırım hanının Kof' fcasya'ya geçmesi işine manı olmak isteyen Ruslarla bu tarafların onlara ait olmadığını ispat ve müzakere için Vişniyako-ismindeki Rus elçisi îstanbula gelmişti.İşte bu ihtilâf müzakere olunduğu sırada gerek bu elçi ve gerek selefi Nepluef taraflarından Osmanlı devletinin vaziyeti ve zaafı hakkında çar hükümetine yazılan kâğıtlar üzerine Ruslar ansızın Azak kalesiyle Kırım üzerine taarruza geçtiler (1148 Zilhicce-1736 Nisan).
Ruslar, taarruzdan evvel Balkanlardaki ortodoks Osmanlı tebaasının metbuları aleyhine isyan edeceklerini ümit etmişlerdi; fakat böyle olmadı. Osmanlı hükümeti Rusların bu hareketini protesto ettiyse de, Rus başvekili Osterman muharebe mesuliyetini Osmanlı hükümetine yüklîyerek, bunun esbabına dair 12 Nisan 1731 tarihli mufassal bir mektubu vezir-i azama gönderdi [519].Osmanlı devleti derhal harbe atılmıyarak Fransa, İngiltere, Avusturya, Felemenk ve Venedik

[518] 1133 Zilhicce ortaları ve 1721 Ekim tarihiyle Moskovluya verilen ahitnamenin ikinci maddesi mucibince Ruslar, bu ahitnameden iki ay sonraya kadar Lehistan'daki askerlerini tamamen çekmeği ve hiç bir bahane ile orada kuvvet bırakmamağı ve Lehlilerin işlerine karışmamağı ve Pomeranya'ya yardım etmek için Lehistan'a âid topraklardan geçmemeği kabul ediyorlardı. Yine bu madde mucibince Rusya ile İsveç arasında Lehistan topraklarında muharebe olursa muharebeden sonra her iki devlet Lehistan'daki kuvvetlerini çekeceklerdi. On üç madde ve bir hatimeden ibaret olan bu muahedenâme Prut muahedesinin en son tadil edilmiş şeklidir (Nâme defteri 1, s. 10).
[519] Nâme defteri'nde on büyük sahifelik yer tutan bu mektub Karlofça muahedesinden İtibaren geçen hâdiseleri Rus başvekilinin görüşü olarak izah etmektedir (Nâme defteri 7, s. 410 ilâ 471

hükümetlerine müracaat ile tavassutlarını istedi ve Fransa Başvekili Flöri'nin tavsiyesiyle SRusya ve müttefiki olan Avusturya ile Niemirev'de anlaşmak i^ediyse de, bunlar pek yüksekten attıkları için anlaşma olmadı. Çünkü Ruslar Azak kalesini isteyerek Kırım'ı da nüfuzları altına almayı ve Karadeniz'de seyrü sefer yapmayı musirren taleb ettiklerinden uyuşulamıyarak Rusya ve Avusturya'ya karşı muharebe oldu.Avusturya iyi bir sille yedi ve Fransa'nın tavassutiyle Ruslardan ayrılarak sulh. yaptı ve bu «ırada Osmanlı - îsveç ittifakını haber alan Ruslar da sulhe yanaştılar; Belgrad muahedesiyle Azak kalesinin istihkâmları yıkıldı ve Rus gemilerinin ne Azak denizinde ve ne de Karadeniz'de gezmelerine müsaade edilmedi (1152 H.-1739 M.).Belgrad muahedesini müteakib büyük elçi olarak Rusya'ya gönderilen Ümnî Slehmed paşa, 1740 da Rusya'ya vardığı zaman Rus çariçesi Anna vefat etmiş ve yerine henüz iki yaşında bulunan I va n 'in hükümdar olduğunu haber vermesi üzerine Anna'ya hitaben gönderilen nâme-i hümâyun değiştirilerek Ivan adına yeni nâme yollandı (Î154 H. -1741 M.)1154 te sabık İstanbul kadısı Mehmed Esad ve reis-ül-küttab Mehmed Ragıb Efendi'ler[520] ile Rus elçisi Roman-zof arasındaki müzakere neticesinde Belgrad muahedesine zeyil olarak üç madde ve bir hatime üzerine aktedilen bir anlaşmanın birinci maddesi mucibince badema yazılacak nâmelerde Rusya hükümdarlarına imparator diye hitab edilmesi kabul edilmiş[521] ve bu kayıtla Rusların Belgrad muahedesi hilâfına şimdiye kadar tatbik etmedikleri Azak kalesinin yıkılması temin edilmiştir[522].

Ruslar asıl emelleri olan Karadeniz serbestisini ele geçirmek için çariçe Elizabet ve II. Katerina zamanlarında teşebbüse geçtilerse de muvaffak olamadılarIII. Osman'ın cülusunu tebliğ için 1168 H. - 1755 M. de Derviş Mehmed ve III. Mustafa'nın cülusunu bildirmek üzere de 1171 H. -1757 M. de Şehdî Osman Efendi elçi olarak Rusya'ya

[520] Esad Efendi, daha sonraları şeyhülislâm olan OUİHV^J Lehcet ül lügat ile jL'Vl <-Etrabülasar ismiyle musiki ustadlarının tercümei hallerinden ve eserlerinden bahseden telif sahibi olup Ragıb Efendi de meşhur âlim ve şair Sadr-ı âzam Koca Ragıb Paşa'dır.
[521] Tadil maddesinde "taraf-ı hümâyunumdan ve ahlâf-ı maali ittisaûm-daıı ve devlet-i âlÎyyem tabilerinden hâlâ Memâlik-i Rusya hükümdarlarına fimâbâd alttevali ahlâflarına imparatorluk elkabı verilip ve hanedanına imparator hanedanı itlâk olunup vaki olan muhaverat ve tahriratta imparator elkabı merasimine riayet oluna) denilmektedir (îzzi, varak 121b
[522] Belgrad muahedesine zeyil olan bu üç maddelik anlaşmanın tarihi 27 Cemaziyelâhır 1154 ve 27 Ağustos 1741'dir. Rusların muahede ahkâmına riayet etmemelerinden dolayı Osmanlı hükümeti Rusya'yı Fransa hükümetine şikâyet etmişti

gitmişlerdir. Daha sonra yani 1178 H. - 1764 M. de II. Katerina'nın cülusunu tebrik etmek üzere sipah kâtibi Derviş Efendi orta elçilikle Rusya'ya gönderilmiştir[523]Belgrad muahedesinden sonra İstanbul'a gelen Rus daimî elçilerinden Vişniakof .1745 de ve Neplöyev de 1750 senesinde İstanbul'da, vefat etmişlerdir. Neplöyev'in yerine Ob-reskov gelmiş olup Tatarlardan şikâyeti havi hükümete bir nota vermişti; fakat buna karşılık olarak Kırım hanı da Ruslardan şikâyet ediyordu.1182 H. - 1768 M. Osmanlı - Rus harbine kadar olan iki devlet münasebatı hudut kalelerine ve yeni Sırbistan denilen Dinyester nehrinin kuzeyindeki araziye ve Tatarlardan ve Tatarların da Ruslardan şikâyetlerine inhisar ediyordu. Osmanlı hükümeti, Rusların muahede ahkâmına aykırı hareketlerini Fransa ve Avusturya elçilerine havale ile hakkaniyet ve insaflarına müracaat ediyor ve bu hususta muahede hükümlerini tetkik eylemelerini istiyordu[524].Rusya ile açılan 1768 seferi Osmanlı vekayii kısmında etraflı olarak gösterilmiş olduğundan burada tekrarlanmadı.

Karadenızın Türkiye İc Denizi Olmaktan Cıkışı

Osmanlı ordu ve donanmasının mağlûbiyetleri neticesinde 1188 Cemaziyelevvel 21 - 1774 Temmuz 12 de aktedilen Kaynarca muahedesiyle Koban ve Yedisan Tatarlarına serbesti verilip Azak denizini kapayan kaleler, ve bu arada Kerç, Yeni-kale ve Kefe'nin elden çıkması Karadeniz'in kısmen kuzeyinde Osmanlı hâkimiyetine son vermiş ve Rusların Karadeniz ve Akdeniz'de ticaret gamileri gezdirmeleri kabul edilmişti. Rusların Osmanlı devletinin çok düşük ve yorgun vaziyetinden istifade ederek Kaynarca muahedesinden sonra da baskılarını arttırdılar, Kırım'ı ilhak ettiler. Aynahkavak tenkihnâmesini yaptırdılar; 1197 Receb -1783 Haziranda seksen bir madde üzerine akdettikleri ticaret muahedesiyle mühim imtiyazlar elde ettiler.

Kırım'ın elden çıkması bir türlü hazmedilmiyordu. Bu senelerde Avrupa'da Rusya - Fransa - Avusturya ve buna mukabil ingiltere - Prusya ve Felemenk olarak karşılıklı iki grup teşekkül etmişti. Bir islâm

[523] Vasıf Tarihi, e. 1, s. 381,
[524] IJammer (Almanca tab'ı), c. 8, s. 159, 160

ülkesi olan Kırım'ı kurtarmak isteyen Osmanlı hükümeti, yapılan teşviklerle ikinci grup tarafına meyletti ve ingiltere ve Prusya'nın yardım vaidleri ve tahrikleriyle acele olarak Ruslarla harbe girildi ise de Rusların müttefiki olan Avusturya'nın da harbe iştiraki üzerine Osmanlı devleti müfkil duruma düştü. Bunlara karşı Prusya ile isveç arasında askerî ittifaklar yapıldı ve İngiltere harbe iştirak edecek gibi göründü ise de bunu yapmadığı gibi Fransa inkılâbı dolayısiyle inkılâpçılara karşı Ruslarla anlaştı ve Osmanlı hükümetini Ruslarla Dinyester nehri hudut olmak üzere sulhe icbar ile tehditte bile bulundu. Osmanlı Prusya ittifakı Ziştovi muahedesiyle Avusturya'yı
Rusya'dan ayırdığı gibi Osmanlı - tsveç ittifakı da Rusların Ballık denizinden Akdeniz'e gelmelerine mâni oldu.

Kırım geri almak için harbe atılan Osmanlı hükümeti, külliyetli asker ve hazine ve Özi gibi çok mühim bir eyâleti ve Kafkas kıtasında da bazı mahalleri ve oradaki hâkim nüfuzunu kaybettikten sonra Yaş muahedesiyle harbe son verdi (1206 H.-1791 M.). Rusya bu muahede ile Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları, Gürcü Hanlığı üzerinde de bir nüfuz ve müdahale hakkı elde etmişti, Yaş muahedesinin yedinci maddesi gereğince Rusların Akdeniz'de gezen tüccar gemilerine ve tebaasına garb ocakları tarafından yapılacak taarruz ve zarar ve ziyanı ocaklar Ödemez-lerâe bunu Osmanlı hükümeti Ödeyecekti.

Onsekizinci asırdaki Rus Hükümdar ailesi

Aleksi -1645—1676

V. Yuvan 1682—1696

Büyük Petro

zevcesi I Katerina 1725—1727

Anna x 1730—1740

Katerina 2

Anna a

VItvan 4 1740—1741

Anna Elizabet Aleksi

1741—1762 1718

III. Petro = Zevcesi II.

1762 Kterina ö n. Petro

1762—1796 1727-1730 I.Pol 1796—1801[525]

---

[525]Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/186-187

XVIII. ASIRDA OSMANCI - LEH MÜNASEBATİ

Kıral Mihal'in yerine Lehistan kiralı intihap edilmiş olan Leh hatmanı Jan Sobyeski 1696 da vefat etmiş ve yerine Saksonya elektörü II. Ogüst kıral intihap olunmuştu (1697). Karlofça muahedesi imzalandığı sırada Ogüst Lehistan kiralı bulunuyordu
1699 da Karlofça muahedesine kadar, Osmanlıların kuzeyindeki devletlerin ehemmiyetlisi olan Lehistan, kazakları tahrik ve Boğdan voyvodalarını himaye ve el altından onlara yardım etmek ve huna benzer vaziyetler ihdasiyle Osmanlı devletiyle çekişmeden hali değildi; hattâ bu haller iki devlet arasında müteaddid harblere de sebep olmuştu.
Karlofça muahedesinden sonra ise XVIII. asır boyunca zayıf düşen Lehlilere karşı Osmanlı hükümeti evvelki siyasetinin aksi istikameti takibe başladı; yani evvelce düşman ve tehlikeli bir komşu bildikleri Lehlileri bir dosttan daha ileri olarak himaye edici vaziyet aldılar; buna da sebep, büyümekte ve Orta Avrupa'ya ve Osmanlı hudutlarına doğru sarkmakta olan Ruslara karşı korunmak ve bu suretle Türkiye hudutlarını muhafaza altında bulundurmak kaygusu olmuştur.
Filhakika XVIII. asırda Rusların Lehistan işlerine ve bil-^hassa Leh kiralı intihabına müdahaleleri dolayısiyle Osmanlı -Rus siyaseti çok defa mücadeleli geçmiş ve hattâ Prut muahedesine Rusların müdahalelerini önlemek üzere madde konmuş (1761) ve hattâ daha sonraki tarihlerde de Lehistan meselesinden dolayı Ruslarla ihtilâf eksik olmamıştı.
Lehistan hakkında bu kısa mukaddimeden sonra Karlofça muahedesinden sonraki vaziyete şöyle kısa bir göz atalım :
Karlofça muahedesini müteakip* 1110 Zilkade - 1699 Haziranda müsalehayı havi ahidnâmeyi almak üzere Helm Stanis-lav Rzevuski ismindeki Leh orta elçisi padişahın bulunduğu Edirne'ye geldi ve getirdiği nâme ve hediyeyi takdim etti. Bundan altı ay sonra dört beşyüz kişilik kalabalık bir maiyetle Leh büyük elçisi Lesçinski geldi; 5 Mayıs 1700 de pâdişâh tarafından kabul edilen büyük elçiye çok ikram gösterildi. Bunun işlerinden önemlisi hudut tashihi meselesi idi; görüşülerek tespit edildi ve elçi, işin bitirerek avdetine müsaade

olundu ise de pâdişâh taradan kabul edilmeden gitmek istemedi ve arzusu yerine getirildi ve böylece Lehistan'la münasebat samimî olarak devam etmeğe .başladı.

II. Ogüst tarafından 1704 Ağustosunda Yaroslav şehrinden gönderilen nâmede Lehistan'da kendi aleyhine olan cereyanlara ehemmiyet verilmemesi ve sabık tersane emini İbrahim Ağa ile gönderilen dostluk nâmesine itimadı olduğu ve dostluğun devamına çalışacağı beyan ve Lehistan vaziyeti dolayısiyle Kırım hanına malûmat verilmesi rica olunuyordu. II. Ogüst;

Osmanlı - Leh dostluğunu muhafaza için ertesi sene Gurski adında bir elçi yollamıştı; fakat yine aynı sene içinde

mezaliminden bıkan Lehistan halkı kendisini ve maiyetinde olan Saksonya askerini Rusya'ya kaçmağa mecbur etmişler ve yerine Jan Sobyeski'nin oğlu Jakob'ı kıral intihab etmek istemişlerdi.

Lehistan'daki bu hâdiselerden haberdar olan II. Ogüst,

Kamaniçe kalesini Ruslara vermek suretiyle çarın yardımını temin etmek istediği Osmanlı devleti tarafından haber alınmış olduğundan, hududa kuvvet sevkedildiği gibi donanma da kap-tan-ı derya Abdurrahman Paşa ile Karadeniz'e çıkarılmıştır (1117 H. -1705 M.)[526].

II. Ogüst tarafından 14 Mart 1705 de Saksonya'da Dres-ctan'den gelen bir nâmede dostluğundan bahsedildikten sonra durmanı olan İsveçlilerle mücadelesi sebebiyle bazı Lehlilerin kendi aleyhine hareketlerini yazarak 1704 deki nâmesi gibi vaziyetin Kırım hanına da bildirilmesi rica olunmakta idi. Yine Ogüst aynı sene sonunda yani Aralık ayında Grodno kalesi kurbindeki mahalden Françeskos Sperenger nanıındaki elçisiyle gönderdiği nâmesinde de aleyhindeki hâdiselere ehemmiyet verilmemesini ve ileri gelenlerin* kendisine taraftar olduklarını ve şayet aleydarlarmdan elde edilen olursa tevkif edilip bu hususların Kırım haniyle Boğdan voyvodasına da yazılmasını rica etmektedir .

Cereyan eden hâdiseler ve kiralın memleket haricinde bulunması sebebiyle II. Ogüst'ün bu son nâmesine karşı hükümet, gelecek olan Lehistan büyük elçisi ile cevap verileceği ve acele cevap verilmesini icap ettirecek ortada bir mesele olmadığı yolunda mukabele

---

[526] Raşid, c. 3, s. 172. Hammert kaptan-ı derya Abdurrahman paşa'run Jouvin de Mazarques adında bir Marsilyalı olduğunu yazar (Almanca tab% c. 7, s. 113).

ederek Lehistan vekayiinin inkişafını beklemekte idi.

Baltık denizini hemen bir İsveç gölü haline getirmiş olan isveç devletine karşı Baltık denizine sahil olan devletler arasında Lehistan kıralhğı da vardı. Bunun için Baltık denizine çıkmak isteyen Rusya, Lehistan ve Danimarka ile İsveç aleyhine ittifak ederek yeni cülus etmiş olan genç İsveç kiralına harb açtılar.

isveç kiralı bunları mağlûb ettiği sırada Lehistan'ı da II. Ogüst'ün elinden alarak Lehistan asızadelerinden Stanis-las Leçinski'yi zorla kıral intihab ettirdiği gibi II. Ogüst'ü de Altranstadt muahedesiyle Lehistan kırallığmı terke mecbur etti (1706).

Stanislas Leçinski 1706 Nisanda Saksonya'dan gönderdiği nâmede II. O g üs t'ün iki sene evvel Lehistan kıratlığından atılarak kendisinin kıral intihap olunduğunu ve sonra güst'ün teşvikiyle Lehistan'da isyan çıkarak Ogüst kendi kıtfallığı için Rus, Kalmuk ve Kazak askerini tahrik eylediğini fakat isveç kiralının yardımiyle Ogüst'ün muvaffak olamıyarak kendi dukalığı olan Saksonya'ya kaçtığını ve orada Lehistan kıratlığından çekildiğini ve bu feragati bir ahidnâme ile imzaladığını bildirmiş olduğundan, Osmanlı hükümeti de Stanislas Leçinski'nin kırallığını tanıyarak gelen elçisiyle 1119 Cemaziyelâhır ihtidaları tarihli (4707 Ağustos) bir nâme ile cevap vermiştir [527].

isveç kiralı XII. Şarl'ın Po/toua'daki mağlûbiyeti ve Türkiye'ye ilticası üzerine Stanislas, Lehistan'dan kaçarak Rusların yardımiyle II. Ogüst tekrar kıralhğı elde etti ve keyfiyeti 12 Kasım 1709 tarihli bir nâme ile Osmanlı padişahına bildirdi[528].

II. Ogüst'ün göndermiş olduğu elçiler, bunun kıralhğı gasbetmesi dolayısiyle Türkiye'de bulunan İsveç kiralının tesiriyle kabul edilmediler. Prut muahedesi aktedildiği sırada Rusların Lehistan işlerine müdahale etmemeleri ve Lehistan'daki askerlerini çekmeleri hakkında muahedeye bir madde konuldu; daha sonra münasebat

---

[527] Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 162.

[528] II. Ogüst bu nâmeyi Törn kalesinden yollamıştır. Nâmede şöyle deniliyor:

"Biinayetillâhi taâlâ Saksonya vilâyetinde Leh ayanının ve eyâletlerin ve beylerbeğilerin ve kıla zabitlerinin ve hâkimlerinin rey ve ittifakiyle Leb. memleketine rücûa muvaffak olduğum gibi cümlesi ve Litve (Litvanya) askeri ve eyâleti mûtemed adamlar göndermekle sadakat ve itaatlerini izhar eyledikten sonra devlet-i aliyye tarafına Leh kırallığına rücuumuzu ifade ve ilâm mühim görülüp yine bu memlekete rücuumuzdan mabeyinde olan meveddet ve hüccete v binaen zat-ı şevketmakrpnları mahzuz olması tahkikan malûmumuz olmağla etbaımızdan Felçyanos Rakoç'l irsal olumıb sulh ve selâha istihkâm veril-mek rica olunur ve bu hususi cümle ittifakiyle büyük elçi gönderip beyan edeceğiz (Rebiulevvel ihtidaları 1122) aynı suretle vezir-i azama da mektub vardır (Nâme defteri 6, s. 199).

tekrar başladı.
1135 H, - 1722 M. de büyük elçi olarak İstanbul'a, gelen Papiel, Tatarlardan şikâyette bulunduğundan hükümet, bu hususta Kırım hanına yazacağını, bununla beraber hanın idaresinde serbest olduğunu da beyan eyledi; bundan başka Lehistan kiralının tstanbuPda. daimî elçi bulundurması hususundaki teklifi de red olundu.

II. Ogüst'ün 1733 de vefatı üzerine Lehistan kıralhğı işi yine meydana çıkmış ve yapılan intihapta kahir bir ekseriyetle Fransa kiralının kayın pederi ve eski Lehistan kiralı Stanislaslueçinski intihab olunmuş ve bu intihap 22 Eylül 1733 te Osmanlı hükümetine bildirilmiştir.Kıralhktaki bu değişiklik dolayısiyle Lehistan orduları başkumandanlığına Ponyatofski'nin yerine1 Kiyoski Po-t o s ki getirilmişti; P o t o s k i tarafından vezir-i azama gelen mektupta Rusların müsalehaya aykırı olarak kendi namzedleri bulunan III. Ogüst'ü kıral yaptırmak için Lehistan'a asker sokarlarsa Osmanlı devletinin —Prut muahedesi ve muaddeli mucibince— mâni olmasını ve bu hususta Kırım hanına da emir verilmesi rica ediliyordu[529].
X\I. asrın ikinci yarısından itibaren Lehistan kırallığına Rus veya Avusturyalılardan veya onların gösterdikleri namzed-lerden herhangi birisinin intihabının kendisi için tehlikeli olduğunu takdir eden Osmanlı hükümeti^ Lehistan işine müdahale edilmemesi hakkında Avusturya başvekiline mektub göndermiş ise de başvekil Prens Ojen 8 Ocak 1734 tarihli mektubiyle III. Ogüst'ün kıral olmasını istediğini ve bu hususta Ruslarla beraber olduğunu bildirmiştir. Osmanlı hükümeti aynı zamanda Kırım hanı Kaplangiray'a gönderdiği nâmede vaziyeti izah ederek her bir ihtimale karşı Bucak (Besarabya) taraflarına gelmesini bildirmiştir[530]; fakat bu iş Osmanlı devletinin müdahalesine

---

[529] 23 Eylül 1735 tarihiyle Kiyoski'nin vezir-i azama mektubi tercümesi (Nâme 7, s. 340 ilâ 343).
[530] Kırım Hanı'na gönderilen 1146 Cemaziyelâhır ve 1733 Kasım tarihli nâmeden :
Lehli taifesinin Ötedenberi kırallık hususlarının intihab üzere olup irsî olmadığı ve zaafına binaen büyük devletlerin tesiriyle bir tarafa meyledebileceği ve Lehlilerin serbestileri ve kırallığm irsî olmaması Ruslarla yapılan muahedenin ikinci maddesinde gösterildiği beyân edildikten sonra :
Filâsıl Lehli olup mukaddem Leh kırallığından birtakrib ile *&~ hal ve hâlâ Françe pâdişâhının kayın atası olan Stanislas kiralı Lehlü taifesi kırallığa davet eylediklerinden Stanislas'ı tedarîkât-ı kaviyye ile mahalline îsal Fran-çelüye gö're mümkin iken Lehlülerin kadimi serbestilerini muhafaza için ancak dört beş kişi ile irsal ve kıral-ı mesfur dahi intihab yerlerine vasıl ve kırallığa intihab olunup bu hususi cümleden ziyade Moskovlunun memnuniyetini nıucib olmak iktiza ederken uhûd ve şuruta mugayir olarak Leh kırallığmı irsiyete nakl kasdiyle Leh hududuna asker sevk edip bu defa Stanislas yerine müte-veffa Leh kiralının oğlu olan Saksonya dukasını Leh kiralı yapmak istediği anlaşıldığından Lehlülerin

meydan kalmadan tarihte Lehistan veraseti muharebesi diye meşhur olan harbe sebep olmuş ve 1738 deki ikinci Viyana muahedesiyle neticelenerek bazı tâvizler mukabilinde Stanislas k e ç i n s kî Lehistan kıratlığından vazgeçmiş ve Avusturya ve Rusya'nın namzedi olan II. Ogüst'ün oğlu III. Ogüst Lehistan kiralı olmuştur.

Osmanlı hükümeti 1149 Zilhicce -1737 Nisanda yani Viyana muahedesinden evvel reis-ül Küttab Mustafa, birinci ruznameci Ümnî ve sadr-ı âzam mektupçusu Ragıb ve silâhdar kâtibi MeTımed Said efendilerin murahhaslıklariyle Lehistan ile olan aüidöâmeyi yenilemiş ve 1150 iptidalarında (1737 Mayıs) Kap-tan-ı derya müteferrikalarından Mustafa ağa adında birini Lehistan Kiralına elçi göndermiştir

Bu sırada £,ehistan veraseti muharebesi devam etmekte olduğundan, Lehistan'da kıral III. Ogüst'e aleyhdar bir takım boyarlar vardı; bunlar, büyük bir ekseriyetle kıral intihab edilen Leçinski'ye taraftar idiler ve bunların başında da hatman Kiyoski Potoski bulunmakta idi. Potoski bu esnada Osmanlılarla Avusturya ve Rusya arasındaki muharebe dolayısiyle Avusturya ile Rusya'nın tuttuğu kıral Ogüst 'e karşı cephe almış olduğundan, Osmanlılarla ittifak yapmak istiyordu. Osmanlı tarihinde adı Kiyoski Potoski olarak geçen bu Lehistan kumandanı ile bazı Leh boyarları tarafından Gorovski isminde bir elçi gönderilip getirdiği mektub ve şifahi beyanatiyle Rus ve Avusturya devletlerine karşı ittifak teklifinde bulunmuştur. Lehistan hatmanı, mektubunda Leh ayanının müttefikan verdiği karardan bahis ile Avusturya, Rusya ve Saksonya elek-tdrü olup kıral tanımadıkları III. Ogüst'e karşı ittifak teklif ediyor ve Lehistan hududuna Osmanlı ve Tatar kuvvetlerinin yığılarak kendilerine icabında yardım edilmesini istiyordu; bu mektuba göre aynı zamanda İsveç'le de ittifak yapılacağı ve Osmanlı hükümetinin ikraz edeceği üç bin kese akçe ile talim ve terbiyeye muhtaç olan Leh askerinin beşyüz İsveçli zabit ile talim görecekleri yazılıyor[531] ve bundan sonra sekiz madde üzerine tespit ettikleri tedafüi ve tecavüzî ittifak muahedenâ-mesi gönderiliyordu. Bu

serbestilerini muhafaza için Stanislas tarafından mektub geldiğinden Lehlülerin serbestileri müsaleha icabından bulunmağla cenabınızın Akkerman1 da. bulunmanız muvafık görülmüştür denilmektedir (JYâme defteri 7, s. 359).

[531] Mektupta Osmanlı hükümetinin vereceği ödünç paranın Nem^eye tâbi Silezya ve Leh kiralı olan Saksonya herseğinin (elektörünün) memleketlerinden ve Moskovlara tâbi yerlerin işgallerinden sonra oralardan tahsil edilip kapatılacağı kaydedilmektedir (Subhi Tarihi, varak

teklifte şöyle deniliyordu :

1- Osmanlı * Leh ittifakından başka İsveç'in on bin yaya kuvvetiyle Danzig'e asker ihracı,

2- Düşmanlardan alınacak yerlerin Lehlilere verilmesi ve bu suretle Lehistan'ın eskisi gibi müstakil olması,

3- Osmanlı devletinin Lehlilere yaptığı yardım mukabilinde Lehistan'dan toprak istememesi,

4- Osmanlı devletiyle Leh konfederasyonunun bundan böyle ayrılmaz müttefik olmaları,,

5- Osmanlı ordusunun bir müttefik ordusu olarak Lehistan hududunda bulunup zahire hususunda Lehlilere yardımda bulunması.

Vezir-i âzam Yeğen Mehmed paşa, bu tekliflere karşı, bunun Lehistan'ın ileri gelen voyvoda ve boyarlarının karar-lariyle olup olmadığını anlamak istiyerek bu husus hakkında bütün magnotların imzalarını havi bir senet gönderilirse bunun üzerine tasdikname verilip ittifak yapılabileceğini ve bu suretle asker ve para hususlarında yardım edilerek Lehlilerin ellerindeki yerlerin istirdadına kadar çalışılacağım ve îsveçle yapılacak ittifakı Osmanlı devletinin memnuniyetle kabul edeceğini beyan ederek gönderilen elçi iade olunmuştur.

Bunu müteakip Lehistan kırallığına getirilen III. Ogüst tarafından ve Hotin üzerinden Buğdan'a, gelen bir elçi Osmanlı devletiyle Rusya ve Avusturya arasındaki muharebeye son vermek için tavassutta bulunmağa memur olduğunu beyan etmiş ve keyfiyet Boğdan voyvodası tarafından' hükümete bildirilmiştir. Hükümet bu elçinin tstanbuVa gelmesini istemiyerek verilecek cevabın Boğdan voyvodası vasıtasiyle elçiye bildirileceğini yazmıştır.

Netice olarak, yukarıda yazıldığı* üzere, 1737 deki ikinci Viyana muahedenamesV yle Lehistan meselesi halledilip III. Ogüst'ün Lehistan kırallığı kabul edilmiş olduğundan sükûnet avdet edip dostça münasebet tekrar başlayarak Lehistan işi yeni bir kiral intihabına kadar —adetâ mütareke gibi— sona ermiştir.

III. Ogüst'ün 1177 H. - 1763 M. de vefatı üzerine yeni kıral intihabına kadar Primat denilen Lehistan başpiskoposu kıral vekili olup İstanbul'daki Leh elçisi Staıkiyeviç vasıtasiyle bu vaziyeti bildirip

dostluğun devamını rica etmiştir[532]. Lehistan kırallığı işi yine ihtilâflara ve mücadelelere sebep olarak Rusların isteği üzerine halledilmiş ve filhakika III. Ogüst'ün yerine Ponyatofski ailesinden Stanislas Ogüst kıral intihab ettirilmişti.

Tarihimizin bu dördüncü cildinin birinci kısmında ve dokuzuncu bölümünde "Lehistan meselesi" başlıklı kısımda görüldüğü üzere, Lehistan işlerinde müdahalesini arttıran Rusya Bar Müttefikleri ismi altındaki Leh mukavemet cephesini yıkıp 1182 H. -1768 M. de Osmanlı kuvvetlerini de mağlûp ettikten sonra Prusya ile anlaşarak, 1772 Temmuzunda Lehistan'ın birinci taksimini yapmış ve Lehistan meselesinden dolayı Rusya'ya harb ilân etmiş olan Osmanlı hükümeti bu taksime karşı ses çıkara-mıyacak durumda bulunmuştur.

Bu birinci taksimden sonra Ruslar Lehistan'ın geri kalan kısımlarını da parçalamak istiyerek her cihetten Lehlilere karşı müdahalelerini arttırmışlardı; Kaynarca muahedesinden sonra istiklâllerine darbe vurulan Lehlileri manen takviye için Osmanlı vezir-i âzami tarafından Lehistan başvekiline gönderilen mektupta hükümeti tarafından bir elçi gelirse Osmanlı hükümetinin onu kabul edeceği bildirilmişti.

Bu tekliften memnun olan Lehistan kiralı Stanislas Ogüst (Ponyatofski ailesinden) aradaki dostluğu tekrar tesis ve iki taraf arasındaki ticareti temin isteğini havi 7 Kasım 1776 (1190 H.) tarihli bir nâme ile Karolos Lazopotski Debuska adında bir orta elçi göndermiştir.

Kırım'ı elden çıkarmakla büyük bir teessür duyan Osmanlı hükümeti, Lehistan kırallığmın istiklâlini tasdik ile İstanbul'a. gelen Lehistan elçisini merasimle kabul etmiş ve bu suretle Ruslara karşı Lehlileri kendisine celbeylemek isteyerek münasebeti kuvvetlendirmek maksadiyle Seyyid Numan Efendi adında bir zatı baş muhasebe pâyesiyle Lehistan orta elçiliğine tâyin edip 1191 Rebiulâhır-1777 Mayıs tarihli bir nâme ile Varşova'ya. göndermiştir [533].

Onsekizİnci asırdaki Lehistan Kıralları

Saksonya ailesi Saksonya Elektörü Jorj

---

[532] Hükümet, elçilikle Prusya kiralına gönderdiği Resmî Ahmed efendi'ye talimat verirken, Osmanlı hükümetinin Lehistan'ı devamlı surette himaye edeceğine dair Prusya kiralına teminat vermesini ve hasta bulunan Lehistan kiralı III. Ogüst'ün (Fredrik Ogüst) ölümünde Bab-i âlinin Avusturya ve Rusya müdahalesine tahammül edemiyeceğinin Lehistan ileri (gelenlerine!, söylemesini emretmişti Hammer, c. 8, s. 273). Filhakika Resmî Ahmed efendi Varşova'ya gidip îcab edenlerle görüşmüş ve oradan Prusya'ya geçmesini müte-akib Lehistan kiralı vefat etmiş olduğundan Lehistan'ın felâketli gailesi baş-göstermiştir.

[533] Nâme defteri 9, s. 76, 77 ve Cevdet Tarihi^ c. 2, s. 92, 93.

II. Frederik Ogüst 1697-1704 birinci defa 1709 -1733 ikinci defa
III. Frederik Oğüstr 1733 -1763
Leçinski ailesi Rafae[534] Leçinski
Rus Valilerinden
tstanislas Leçinski [535] 1704-1709
IV. Frederik Ogüst[536]
Pomyatofski ailesi Konstans
Stanislas Ogüst Andre
1764 Vefatı 1795
Josef Ponyatofski [537]

XVIII. Asırda Osmanlı - Avusturya (Almanya) Münasebetleri

1699 da Avusturya (Almanya tmparatoruluğu) ile yirmi madde üzerine aktedilen Karlofça muahedesinden sonra 1127 H.-1715 M. senesinde Damad (Şehid) Ali paşa'nın Mora'yı Venediklilerden geri aldığı tarihe kadar olan otuz seneye yakın bir zaman aradaki münasebat dostça devam etmişti.
1117 H. - 1705 M. de imparator I. Leopold vefat ederek yerine büyük oğlu Jozef imparator olmuştu. Yeni imparator,
hem Karlofça muahedesini yenilemek ve hem de dostluğun temadisini arzu ettiğini bildirmek üzere Rebiulevvel 1118 ve 20 Haziran 1706 tarihinde III. Ahmed'e göndermiş olduğu elçi hem bu hususları temin etmiş ve hem de bazı küçük ihtilâfları halleylemiştir[538].
İmparatora karşı ayaklanmış olan Macar beyzadelerinden Rakoçi'nin, Tököli îmre gibi Osmanlılardan yardım istemek üzere göndermiş olduğu Çaki (Csaki) ve Mihal Teleki adlarında iki adamının elçilere mahsus merasimle Tamışvar valisi tarafından kabul olunması Avusturya elçisinin protestosuna sebeb olmuştu; fakat bu sırada Osmanlı hükümeti Ruslarla harbe atılmak üzere olduğundan

[534] Osmanlı tarihlerinde Nalkıran diye meşhurdur.
[535] Aslen Lehli olup Posnanie Palatini yani vali-i umumisi iken XIII Şarl tarafından II. Ogüst'ün yerine kıral olmuştur.
[536] Saksonya dukası olup 179.1'de kendisine Lehistan kıratlığı teklif edildi ise de kabul etmemiştir. Bonapart'a yardım edenlerden olup Saksonya bu sayede kırallık olmuştur
[537] Ruslar tarafından Polonya generali olmuştur
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/188-197
[538] Raşid Tarihi, c. 3, s. 208 ve Hammer (Almanca nüsha) 7, s. 120, 121.

Avusturya ile bozuşmak istemedi ve sadr-ı âzam ağalarından S a id ağa Avusturya başvekili Prens Öjen'e gönderilerek sulhun muhafaza edileceği hakkında teminat verildi (4 Mart 1711) ve Fransa elçisi Ferriol'un Osmanlı ükûmetini Avusturya aleyhine Rakoçi'ye yardım edilmesine dair olan tahrikine ehemmiyet verilmedi.

28 Safer 1123-17 Nisan 1711 de çiçek hastalığından vefat etmiş olan I. Jozef'in yerine İspanya kiralı bulunan kardeşi VI. Şarl imparator olmuş, hükümdarlığını ve dostluğunu bildirmesi üzerine kendisine de aynı teminat verilmiştir. Osmanlı devleti, Rusya'ya harbe başlamadan evvel sadr-ı âzam 15 Nisan 1711 de Avusturya başvekili Prens öjen'e yolladığı mektupla Rusların sulhu bozduklarından şikâyet eyli-yerek imparatorun tavassutta bulunmasını teklif ettiyse de bu sırada imparator Jozef'in vefatı sebebiyle arzu edilen tavassuta dair bir ses çıkmadı.

Karlofça muahedesiyle elden çıkmış olan Azak kalesiyle Mora kıtasının Osmanlı devleti tarafından geri alınmaları Avusturya'yı telâşa düşürerek intikam alınmak sırası kendisine geldiğini tahmin ile Venediklilerle arasındaki ittifaktan dolayı Mora'mn iadesini Osmanlı hükümetinden istemiş ise de, teklifinin rededil-mesi üzerine iki devlet arasındaki muharebe, Osmanlı kuvvetlerinin mağlûbiyeti ve Pasarofça muahedesiyle neticelenmiştir (1130 H. - 1718 M.). Muahede akdine imparatorun müttefiki olup Fransa'ya karşı harb açmış olan İngiltere ile Felemenk tavassut etmişlerdi.

Pasarofça muahedesinin maddelerinden birisi de Osmanlı hükümetinin Fiyana'da bir şehbender bulundurması maddesi idi. İmparator Türklerin, böyle küçük elçisinin Viyana'da. bulunmasını hoş görmedi ise de Osmanlı hükümetinin ısrarı ve muahedenin sarahati karşısında muvafakate mecbur oldu ve 1725 senesinde Ömer efendi isminde birisi şehbenderlikle Viyano'ya. gönderildi.

1726 senesinde Garb ocaklariyle aktedilecek muahedeye Osmanlı hükümeti tavassut etti. Türk şehbenderinin Viyana'da. bulunmasını istemeyen Avusturya hükümeti türlü müşkilât çıkararak şikâyetlerde bulunilu ye Ömer efendi de bilmukabele Avusturya hükümetinden şikâyet ettiı. Bununla beraber Türk şehbenderi 1732 senesine kadar yedi sene Viyand'da bırakıldıktan sonra geri çağırıldı ve yerine kimse gönderilmedi.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere Rusya ve müttefiki Avusturya ile yapılan ve 1148IJ. - 1736 M. de başlayan muharebede mağlûp olan Avusturya, Fransa'nın tavassutiyle Belgrad'da sulh yapmış ve bu münasebetle her iki taraftan büyük elçiler gidip gelmiştir[539].

1153 H. - 1740 M. de imparator VI. Şarl vefat edip erkek evlâdı olmadığından yerine kızı Marya Terezia imparatoriçe olmuştu[540]. Bunun hükümdarlığını kabul etmiyerek imparatorluk iddiasiyle ortaya atılanlar ile bu muhaliflere yardım edenler, yani Avusturya, Prusya, Bavyera, Saksonya, Fransa ve İspanya arasında sekiz sene sürmüş olan Avusturya veraseti muharebesinde Fransa'nın teşvikine rağmen Osmanlı devleti muharebeye karışmadıktan başka bilâkis harbe son vermek üzere tavassutta bile bulunmuş, ve 1736 da imparator VI. Şarl'ın küçüklüğüne karşı zebunküşlik yapmamak büyüklüğünü göstermiştir.

Marya Tereza'nın musırren ricası üzerine yirmiyedi madde üzerine aktedilmiş olan Belgrad muahedesi "müddeti memdude ile daim ve berkarar olmak" kaydiyle 1160 Receb ve 1747 Temmuzdan itibaren uzatılmıştı[541].

1161 Muharrem -1748 Ocak'ta Avusturya veraseti muharebesinin sonlarında Osmanlı hükümeti imparatoriçe Marya Ter ez a ve zevci Fransuva'ya birer nâme ile ve orta elçi Hattı Hacı Mustafa efendi'yi gönderip aradaki dostluğu teyid eyle-\niştir[542]. îşte imparatoriçenin kötü durumlu olduğu zamanlarda Osmanlı devleti hasmane vaziyet almamış ve bu sayede imparatoriçe vaziyetini kurtarmıştır[543]

---

539 Subhi Tarihi, varak 180.

540 Karoloş elli üç (1153) de bilâ veled vefat edip Nemçelu'nun ittifak-ı arâlariyle müteveffay-ı merkumun Marya Terez nam duhterini Macar ve Çeh kıraliçesi olmak üzere ihtiyar ve Nemçe kır^alhğına mahsus olan impr ratorluk unvanı için bir kaç seneden beri Nemçe hersekleri beyinlerinde

541 Bu hususa dair nâme-i hümâyun sureti İzzi TarihVnde (varak 115) vardır.

542 İzzi Tarihi, varak 149. Hattı Mustafa Efendi bir sene sonra avdet etmiş ve sefareti hakkında takrir verdiği gibi padişah tarafından da kabul olunarak şifahi izahat vermiştir (I z z î varak 189b).

543 VI. Şarl'm vefatından sonra imparatorun tabiî oğlu olduğunu söyleyen bir şahıs İstanbul'a, gelerek müslüman olmuş ve kendisinin imparatorun oğlu olduğuna dair bir takım vesikalar göstermiş, sadr-ı âzam tarafından bunlar tetkik ettirilmiş ve doğru olduğu sabit olduğundan kendisine maaş bağlanmıştır. Bunun iddiasına göre babası Şarl ispanya kiralı olarak Sepalona (Barselona) da bulunduğu sırada silâhtarı olan bir adamının kızı Elima (Helena) ile münasebetinde bu çocuk doğmuş ve). Meryem manastırının rahibesi tarafından isim ve nesebi kaydolunmuş ve babası imparator olunca Şarl bunun büyümesine kadar İspanya'da süt pederine bırakmıştır. Çocuk yetişince tahsil İçin Roma'ya gönderilip epey müddet orada okumuş ve rahiplerle dinî musahabe ve mübaheseler yapmış ve Islâmiyetin diğerlerine rüchaniyeti

ihtilâl ve muhasama ve cidal aşikâr olmuşken elhaletülhazihi imparatorluk elkabi müşarünileyha kıraliçe ile hâlâ Toskana dukası ve zevci olan Françesko nâm dukanın üzerlerinde karar etmekle hâlâ asitâne-i saadette kapı kethüdası (orta elçi) hizmetiyle ikamet üzere olan de Penkler (Henîrih Fon Penkler) nam elçi bundan akdem orta elçilik payesiyle nâmesini ve makam-ı sadaret-i uzmaya olan mektupları elçi-i mumaileyh vesatatiyle teslim olunmuştur (İzzi Tarihi, varak 114). Penkler elçilik kâtibi iken büyük elçi olarak İstanbul'a, gelip imparatorun vefatı üzerine avdet etmiş olan kont Ulefeld'den sonra istanbul'da küçük elçi kalmıştır.

Belgrad muahedesinin akdi tarihi olan 1739 dan 1788 tarihine kadar her saltanat tebeddülünde yeni padişahın cülusunu bildirmek ve kendilerine verilmiş olan ahidnânıeleri yenilenmekx ve yahut yeni imparatorun tahta oturduğunu bildirilmek suretiyle [544] iki devlet arasındaki münasebat yarım asırdan ziyade yani elli iki sene dostane devam etti.

III. Mustafa'nın 1171 H. - 1757 M. de hükümdarlığını bildirmek üzere şıkkı sani defterdarlığı rütbesiyle Resmî Ah-med efendi muvakkat elçi olarak nâme-i hümâyunla Viyana'ya gönderilmiştir. 1768 deki Osmanlı - Rus harbinde Osmanlı hükümeti, Avusturya ile dostluğu muhafazaya gayret etmiş ve bundan başka Avusturya'ya aid iken Prusya'nın eline geçmiş olan Silezya'nın istirdadı için yardım teklifinde

---

hakkında bazı mütalealar duymuş ve İspanya'ya dönüp kiralzâde olduğuna dair mahallinden Vesikasını aldıktan sonra Cezayir tarafına gidecek olan bir tüccar gemisine bilerek evvelâ Cezayir'e gidip oradan da İstanbul'a, gelmiş ve elindeki hüviyet kâğıdlarının doğru olduğu divan tercümanı tarafından bildirilmekle kendisine samur kürk ve bir kat elbise verilip maaş tahsis olunduktan sonra reİsülküttab efendiye misafir verilmiştir (Subhi, varak 196b). Hammer, bu iddianın uydurma olup aslı olmadığını yazıyor (Almanca nüsha, c. 8, s. 33

[544] Marya Tereza'nın zevci Fransuva 13 Eylül 1745'de Frankfurt^da elektörlerin ittifakiyle imparator îlân. edilip aynı sene Ekim ayında taç giydiğini bildirmek üzere fevkalâde elçi Baron Penkler ile Osmanlı hükümdarına bir nâme göndermiştir, imparatorun, nâmesinin başındaki elkab arasında Kudüs şerif kırallığı*-kaydı da olduğundan dolayı keyfiyet divan tercümanı vasıtasiyle sefaret baş tercümanından sorulmuştur. Bunun üzerine sefaret baş tercümanı bir tarihte (Haçlı seferleri esnasında) imparatorun ceddinin Kudüs kırallığmda bulunması sebebiyle bu unvanı istimal ettiklerini beyan edip bu makule elkab istimali birbirlerinin hatırına bir şey getirmediğini ve Hıristiyan hükümdarları arasında bu usulün câri olduğunu söyleyip hattâ ingiltere kiralı ingiltere ve Fransa kiralı olarak nâme göndermekte olduğunu misal olarak ileri sürmüş ise de bu hususta tereddüd eden vezir-i âzam, keyfiyeti pâdişâhtan sormuştur. Bunun üzerine I. Mahmud, bu unvanın nâmeden çıkarılmadıkça kendisine arz edilmemesini beyan etmesi üzerine imparatorun nâmesi geri gönderilmiş ve nâmeden Kudüs kırallığı kaydı çıkarıldıktan sonra iade olunup elçi o suretle kabul olunmuştur (Nâme deftri 8, s. 188). meseleden dolayı yapılan münazarada reisülküttab efendi imparatorun elçisine Osmanlı pâdişâhının vaktiyle sahip olduğu için. kendisine Macaristan hükümdarı demiş olsa bunun İmparatorun hoşuna gidip gitmiyeceğini sormuştu (Hammer, c. 8, s. 88, 89).

bile bulunmuştu[545]. Hattâ Avusturya ve Rusya ile muharebe eden Prusya kiralı, Osmanlı hükümetini Rusya ve Avusturya üzerine müttefikan harbe teşvik etmesine rağmen hükümet bunu yapmamış olduğunu Osmanlı vekayii kısmında görmüştük. Runa karşı Avusturya hükümeti 1736 daki sinsi siyasetini tekrar ederek Rusya ile aramızı bulmak ve mümkün olmadığı takdirde harb etmek üzere 1771 de Osmanlı hükümetiyle gizli bir anlaşma yapmış ve Rus hududuna da bir miktar kuvvet göndermiş ise de, hiçbir harekette bulunmamıştı. Osmanlı ordularının temadi eden mağlûbiyetlerinden kendisine pay çıkarmayı menfaatine daha uygun gören Avusturya, hududa kuvvet göndermek suretiyle bir hayli masraf ettiğini beyan ve bundan başka tehlikeli durumda bulunan Osmanlı devletinin elinden Boğdan voyvodalığına aid dokuz kazayı havi Bukovina?yı da işgal eylemişti.

Avusturya imparatoru, daha sonra Rusya ve Prusya ile yaptığı muharebelerde yorulmuş ve bu sırada hasmı olan Prusya, Osmanlı devletini Avusturya aleyhine tahrik etmiş ise de hükümet neticesi meşkûk bir maceraya atılmak istememiştir[546].

Osmanlı vekayii kısmında ve İ787 seferinde görüldüğü üzere Rumeli'deki Osmanlı topraklarını aralarında taksim etmek üzere Rusya imparatoriçesi II. Katerina ile imparator II. Jozef arasındaki ittifak neticesinde Osmanlı aleyhine vukua gelen muharebede ilk anlarda mağlûp olan Avusturya, sonradan galebe ederek Belgradh ve kısmen Eflâk kıtasını işgal etmiş ise de Osmanlı devletiyle'Prusya kırallığı ittifakına ve Prusya tarafından yapılan tazyike mebni müsalehaya yanaşarak 4 Ağustos 1791 de aktedilen Zistovi muahedesiyle aldığı yerleri geri vermiştir.

Ons ek iz ine i asırda Habsburg imparator ailesi

III. Ferdinand
1637—1657
I. Leopold 1657—1705
I. Jozef VI. Şarl
1705—1711 1711—1740
I. Fransuva = Marya Tereza 1740—1780
II. Leopold II. Jozef1

---

[545] jffammer, (Almanca tab'ı) c. 8.
[546] Vasıf Tarihi, c. 2, s. 308, sene 1188.

—1792 1765—1790
II. Fransuva 1792—1804[547]

XVIII. Asırda Osmanlı - Fransız Münasebetleri

Bu asır başlarında XIV. Lui yine.Fransa kiralı idi. XVII. asrın ikinci yarısı içinde iyi gitmeyen Osmanlı - Fransız münasebetleri bir ara normal hale gelmiş ise de bu, XVIII. asır başında Fransa elçisi Ferriol'ün devlet teşrifatına aykırı hareket etmek istemesinden dolayı kısa bir zaman için tekrar bulanmıştı.
Karlofça muahedesini müteakib Fransa elçisi Şatonöf'ün yerine elçilikle İstanbul'a gelen Ferriol padişah tarafından kabulü esnasında teşrifata mugayir olan belindeki meçi çıkarmamakta ısrar ettiği için pâdişâh II. Mustafa tarafından kabul edilmediği gibi getirdiği hediyeler de iade olunmuştu. Bu hal, iki devletin siyasetine tesir etmemekle beraber Ferriol'un ayrılışına kadar on sene aradaki soğuk hava devam etti; bununla beraber Osmanlı hükümeti elçinin isteklerine karşı hiçbir suretlehissî harekette bulnmadı[548] Fakat bu müddet zarfında Ferriol da pâdişâh tarafından kabul olunmadı[549] .
Bu sırada Fransa ile Avusturya arasındaki durum yüzünden Fransa hükümeti, imparatora karşı ayaklanmış olan Macar asilzadelerinden

---

[547] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/197-202
[548] Bu hususa dair vezir-i âzam tarafından Ferriol'e gönderilmiş olan -mektub dikkate şayan olduğundan kısmen buraya alındı :
\ "Kıduvetül ümera El Millet ül Mesihiyye.. . Françe padişahının asitâne-î saadette mukim olan lelçisi Markiz dö Ferriol hutimet avakıbühu bilhayr kıbeline selâm-ı müsalemet encam iblâğiyle inha olunur ki mektubun gelip mehfumı malûmumuz olmuştur. Bu devlet-i aliyye-i ebed peyvend ile kadimi dostu olan Françe padişahı mabeyninde istikrar olan musafat-ı kadime ve müvâlât-ı müstedimeye riayeten. .. Şevketlû efendim pâdişah-ı islâm hazretlerinin müsaade-i aliyye-i mihmandarileriyle memâlik-i mahrusat-ul-m.es alik-lerinde şerayit ve mevaid-i ahitnâme-i hümâyunları bilcümle icra olunup dakika fevt olunmamıştır. Badelyeym dahi müraat olunması mukarrerdir; ancak bundan akdem senin getürdüğün îtimadnâmeyi mûtad-ı kadim üzere getürüp teslim eyleyip elyevm rütben miiteayyen ve malûm olmadığından her kelâmını istimaa külliyetli liyâkatin olmadığı malûmun olup hattâ bu mefhuma senin dahi itirafın olmuştu. Ancak ahitnâme-i hümâyuna muvafık olup arz ve îlâm eylediğin hususlarda yine iktizasına göre tenbih olunur vesselam âlâ menit-baülhüda..." (Kütüphanemizde Münşeat mecmuası).
[549] 2 Ferriol, asabi ve hırçın bir diplomattı. Arzusunu ve isteğini yapmak ve yaptırmak için elçi bulunduğu devletin usul ve kanunlarına riayete lüzum görmek istemiyordu. Tâyininden on sene sonra îstanbuVda. bulunurken aklî muvazenesini kaybederek delirdi; hattâ bu deliliği Volter'in akrabasından olan tercüman Bru sadr-ı azama söylediği zaman sadr-ı âzam tereddüd etmeden "o sefirlikle buraya gelişinde zaten deli idi" demişti. {Hammer, c. 7, s. 27). Ferriol hakkında Hammer şöyle diyor :
"Alınmasına razı olmadığı kılıcı gibi kuvvetli olan Ferriol, büyük elçi olmadan önce TÖkÖli nezdinde Fransız komiseri olarak pâdişâhı ve sadr-ı âzamin ordugâhlarında bulunmuş ve yedi Türk seferine iştirak etmiş olduğu halde Türk âdetlerini (Türk kıyafetleri) adlı eserinden daha az Öğrenmişti. .." (c. 7, s. 28).

Rakoçi 'yi himaye edip bu hususta Istanbuldaki elçisine de talimat göndermiş olduğundan Ferrîol divanı hümâyunu Rakoçi lehine çevirmeğe çalışıyor ve aynı

zamanda imparatorun müttefiki olan İngiltere ile Felemenk aleyhinde de faaliyet gösteriyordu. 1706 da İstanbul'a, gelmiş olan Papay ve Horvat isimlerinde Rakoçi'nin iki adamı Ferriol tarafından desteklenmekte idi; bu suretle Osmanlı hükümeti Fransa ile Avusturya ve İngiltere siyasetlerine karşı taraflardan birisine çekilmek isteniyordu. Fransa hükümeti, âsi Rakoçi'nin yanında bulunmak üzere bir komiser tâyin etmişti. Ferriol, İstanbul'daki Cizvitlerle katolikleri himaye ile diğer şark dinlerine, karşı mücadele ederek hükümeti epey uğraştırdı. 1720 senesinde ve Damad İbrahim paşa sadaretinde Fransa ile aradaki dostluğu kuvvetlendirmek için Yirmi-sekiz Çelebi Mehmed efendi Fransa'ya gönderildi ve bu suretle sıcak bir dostluk hareketi başladı.
Fransa elçisi Marki de Bonnak zamanında İran'ın Osmanlı kuvvetleri tarafından işgali esnasında Osmanlılarla Rus-farm Kafkasya'deki İran topraklarını taksim ettikleri sırada Fransa elçisi tavassutta bulunmak suretiyle 1724 muahedesinin imzalanmasını temin edip harbe kadar gidecek olan Osmanlı ve Rus ihtilâfını halleti. Marki de Bonnak bu hizmetine karşılık olarak bazı müsaadelere mazhar olmuştur. Yine aynı sene içinde Marki de Bonnak'ın yerine Andrezel Fransa elçisi olarak İstanbuVa. geldi (1137 Muharrem-1724 Ekim). Yirmi-sekiz Çelebi Mehmed' efendi, Paris'te bulunduğu sırada kendisine Fransa ile olan ahidnâmenin yenilenmesi teklif edildiği zaman, Osmanlı elçisi bu teklife mukabil Osmanlı hükümetiyle Fransa ve İspanya arasında bir ittifak yapılmasını ileri sürmüştü. Mösyö Bonnak memleketine dönerken aynı teklifi vezir-i âzam Damad İbrahim paşa da sabık elçiye söyledi ise de bir netice çıkmadı. Andrezel 1718 senesinde Fransa, İngiltere ve Hollanda arasında aktedilen üçlü ittifaka[550] Osmanlı

[550] Bu üçlü ittifak Fransa ve ingiltere kurallarının herhangi bir veraset iddiasiyle saltanat kavgası çıkmasından korkmaları üzerine aktedilmiştir. Bu anlaşma mucibince ingiltere kırallığı tacı Hanovr hanedanında kalacak ve buna karşı Jak Stuvart İngiltere tacım istiyecek olursa Fransa ona mâni olacaktı. Keza İngiltere'de Fransa kırallığı tacının Utraht muahedesi mucibince (1713—1714) devam edip bunun ispanya kiralı V. Filip ve evlâdına intikal etmesini önlemek üzere Fransa'ya yardım edecekti. îşte bu îttifakdan sonra Avrupa'daki muharebelerde (İspanya, Avusturya ve Hannovr müttefikleriyle İspanya ve daha sonra Lehistan verasetini Fransa ve Avusturya muharebeleri) başarılar elde edildi ve bu ittifak 1740

devletini de sokmak için çok çalıştı ve bu faaliyet Avusturya elçisi olan Dirling'in telâşını mûcib oldu ise de vezir-i âzam Damad İbrahim paşa imparatorun elçisini tatmin ile Pasarofça muahedesine sadık kalacağını söyledi. Fransa elçisi Andrezel'in vefatı üzerine Allioy île İzmir konsolosu Fontanü'den her ikisi de elçiliğe talip oldularsa da Fransa hariciye nâzın Morepa (Maurepas) ikincisini tercih etmekle beraber keyfiyeti bir defa da mektupla III. Ahmed'in yahudi hususî sabibi olan Fonsko'dan sordu; tabib, daha büyük ve îtibar sahibi birisinin tâyininin hükümetin memnuniyetini mucib olacağı cevabını vermesi üzerine Fransa elçiliğine Vilnöv (Villenueve) tâyin olundu. XVIII. asır başlarından itibaren kalkınarak Avrupa tarafında kendisine bir kapı açmak isteyen Rusya'nın Karadeniz'e inmek istemesi Osmanlı memleketleriyle geniş surette ticaret yapmakta olan Fransa'yı telâşa düşürmüştü; çünkü Fransa'nın müsaadeli ahidnâmelerle elde etmiş olduğu geniş imtiyaz saye-\sinde Türkiye onun bir pazar yeri olduğu gibi, bazan memleket dışına çıkması menedilmiş olan eşyayı çıkarmasına da müsaade olunuyordu. Bu tarihlerde Fransa'yı idare eden Kardinal Flöri hükümeti (1726-1743), kendi siyaseti ve Avrupa istikrarı bakımından Osmanlı hükümetinin kuvvetli bulunması taraftarı idi» Nitekim Lehistan kırallığı münasebetiyle Fransa ile Avusturya arasında vukua gelen 1733-1735 muharebesinde imparator VI. Şarl mağlûp olarak ikinci Viyana muahedesini imzalamağa mecbur olmuştu. Şarl bu muahede mucibince İtalya'da elinden çıktığı yerleri telâfi için Rusya ile beraber Osmanlı devletine harb açtığı zaman Fransa siyaseten Osmanlıya müzahir olmuş [551]ve Osmanlı ordularının galebesi üzerine elçi Marki dö Vil-növ'ün de gayretiyle Fransa'nın kefaleti altında Belgrad muahedesi imza edilmişti (1739).

işte Belgrad muahedesinin imzalanması hususunda hizmeti görülen ve bu muahedeyi Fransa hükümetinin kefaleti altına aldırmakla

---

senesine kadar sürdü.

[551] Fransa'ya verilen yeni imtiyazlar eski ahitname ile mezcedilmek suretiyle birleştirilmiştir. Bunlar hakkında ahitname defterinin birinci numarasına (s. 42) bakın. Bundan başka Amedî odası defterlerinden sekiz numaralı defter ile matbu muahedat mecmuasında ahitname suretleri görülür- Kapitülâsyon denilen bu imtiyazların mecmuu 84 maddede* toplanmıştır. Bu mua-hedenin 59 ncu maddesi Fransızlara karadan ve denizden Karadeniz ve Tuna ticaretini 60 ncı madde ticaret simsarlarının intihabının da Fransa'ya verildiğini 70 nci madde Fransa elçisi veya konloso olmadan Osmanlı zabıtasının tebaasından birisinin hanesine giremiyeceklerini tesbit etmekte ve 80 nci madde de Fransızların en ziyade müsaadeye mazhar olduklarını göstermektedir

kuvvetlendiren Fransa'nın bundan sonra, yani 1153 Rebİulevvel-1740 Mayıs tarihli olarak elde ettiği geniş imtiyazlarla itibarı çok arttı ve o tarihe kadar ön safta gelen İngiltere ikinci hatta düştü.

Belgrad muahedesinin imzalanmasında büyük gayret ve faaliyeti görülen Fransa elçisi Marki dö Vilnöv'e fevkalâde teveccüh gösterilerek kendisine müteaddid ziyafetler verilmesi İstanbul'daki diğer elçilerin kıskançlıklarını mûcib olmuş, bunlar da vezir-i âzam tarafından kendilerine ziyafet verilmesini arzu ettikleri için evvelâ İngiltere elçisine ve bir hafta sonra Fele-înenk ve daha sonra iki isveç beyzadesine ve onu müteakip Smilyateyn kiralı elçisine Çırağan sarayı'nda ziyafetler verilmiş olup Avusturya ve Rus elçileri henüz gelmemişlerdi[552]. Marki dö Vilnöv 25 Muharrem 1154-12 Nisan 1741 de yerini başka elçiye bırakarak memleketine dönerken hareketinden evvel vezir-i âzam tarafından kendisine veda ziyafeti verilmiştir. I. Mahnıud aynı sene içinde, yani Marki dö Vilnöv'ün avdetinden üç ay sonra hem sulhe tavassutundan dolayı teşekkür ederek aradaki dostluğu daha ziyade kuvvetlendirmek ve hem de muahede hükümlerine riayet etmeyen Rusya hakkında bazı siyasî mütalealarıı bildirmek üzere sipahiler kâtibi Yirmi-sekiz Çelebizâde Mehmed Said efendi'yi elçilikle Fransa'ya göndermiştir [553]

Mehmed Said efendi, yirmi bir sene evvel (1720 de) babası Mehmed efendi'nin kethüdası olarak Fransa'ya gitmiş ve sonra bir ara Rusya ve isveç'e gönderilmiş olup bu defa da hem dostluğu teyid ve bazı hediyeleri takdim ve hem de muahede mucibince Azak kalesini hâlâ yıkmamış olan Rus hükümetinden şikâyet etmek üzere elçilikle Fransa'ya giderek onbeş ay sonra yani 1155 Şaban -1742 Ekimde avdet eylemiştir. Nâdirşah'la yapılan sulh görüşmeleri esnasında Avusturya veraseti muharebesi dolayısiyle Fransa'nın büyük elçisi Kastellan (Castellane) ile humbaracı başı Ahmed paşa (Kont Bonneval) bir

[552] Subhi Tarihi, varak 184.

[553] "Devlet-i aliyye-i ebed kıyamıma hâlâ France pâdişâhının tkemal-i hulûs ve ihtisası olduğuna ve bu defa Nemçelû ve Moskovlu ile vuku bulan müsalehalarda derkâr olan tavassut ve kefalet ve Tıüsn-ı sây ve gayreti delil-i zahir ve bu halet France devleti ile ez kadim miyanede ü stuvar ve müstedim olan musafat ve müvalâtm% tezayüd ve istihkâmına sebil-i bahir olduğundan nâşi mücerred dostluğa binaen taraf-ı şahanemden dahi müşarünileyhe ihda ve îta olunan bazı hedayây-i seniyye-i hakaniyemi iblâğ ve şeref efzây-ı sudur olan nâme-i mülükânemi îsale memur Kümeli beylerbey iliği pâyesiyle büyük elçi nasb ve tâyin olunan emirülümera il kiram Said Mehmed Paşa dâmet mealihiye cânib-i mirîdan isticar olunan iki kıta France kalyonlariyle ol savbe tesyir ve irsal kılınmağın,.." (1154 evasıt-ı Cemaziyelevvel) Mühimme 148, s. 36.

Osmanlı - Fransız ittifakı için çalışarak hükümete yapılan teklif görüşüldü, ve bu sırada Avusturya veraseti muharebesi devam etmekte olduğundan Fransa bizi de ittifaka almak istiyordu; bunun için de altı madde üzerine bir ittifaknâme teklif etmişti[554], fakat 1746 Temmuzda Prusya ile Avusturya arasındaki Dresden sulhunun imzalanması üzerine ittifak fiile çık-madı[555]. I. Mahmud'un şeyhülislâmlarından Hayatizâde Mehmed Emin efendi, Fransa siyasetinin mürevvici olup bu hususta humbaracıbaşı Ahmed paşa ile birlikte hareket ediyordu [556].Fransa devleti, Rusların genişlemesine karşı şarktaki vaziyetini kuvvetlendirmek için III. Muştaf a'nın Rus aleyhdarı olduğundan istifade ile Osmanlı hükümetini Ruslara karşı harbe teşvik etmiştir. Kaynarca muahedesinin akdinden sonra Osmanlı ordularını yetiştirmek için Halil Hamid Paşa sadaretinden itibaren İstanbul'a mütehassıs zabitler yollamıştır; fakat bir müddet sonra Kırım'ın işgali ve Rusların Karadeniz ve Akdeniz'deki üstün faaliyetleri sebebiyle Fransa Ruslara meyil ile Osmanlı taraftarlığını terk etmiş ve hattâ rakibi olan İngilizleri Ruslardan ayırarak onun yerini kendisi almıştır.

1755 ten 1768 senesine kadar Fransa'nın Türkiye elçisi bulunmuş olan Kont de Vergennes on üç sene Osmanlı-Fransa münasebatını idare etmişti. 1768 de memleketine dönüp ikinci defa 1770 de elçilikle Türkiye'ye gelmiş ve Osmanlı - Rus seferi esnasında mühim rol oynamıştır. Bu ikinci elçiliğinde teşrifata aykırı bazı taleplerinin kabul edilmemesi üzerine hükümete gücenmiş [557]9 hariciye nâzın olduğu zaman Türk dostluğunu ihmal etmiştir.

1768 seferinde Avrupa'daki siyasî durum sebebiyle Fransa, Osmanlılar tarafında ve rakibi olan İngiltere ile Prusya da Rus tarafında bulunmuştu. Kaynarca muahedesinden sonra roller değişerek Fransa Türklere düşman olmamakla beraber Ruslara meyletmiş ve

---

[554] Bu altı maddenin birincisi aktedilecek sulh konferansında Osmanlı murahhaslarının bulunmaları 2- Osmanlı devletinin Fransa ile beraber Toskana Grandükünü Avusturya imparatorluğu tacını giymekten vaz geçirmeleri; 3- Macaristan'daki eski Osmanlı topraklarının muhafaza edileceği; 4- Toskana Grandükünün imparatorluk tacından vaz geçmesine kadar harbe devam olunması; 5- Fransa kiralının müttefiklerinin de muharebeye dahil olmaları; 6- Bu muahedeye dahil memleketlerin hiç birisinin gerek Grandük ve gerek impara-toriçe ile münasebatta bulunmamaları. Toskana Grandükünden maksat Marya Tereza'mn zevci Fransuva'dır {Hammer, c. 8, s. 84).

[555] Hammer, c. 8, s. 84

[556] Hammer, c. 8, s. 90

[557] Maliyeden arşive devredilen defterlerden 29 numaralı Teşrifat defteri, s. 149b

Rusların uzaklaştırdığı İngiltere ile Prusya da Türkler tarafında bulunmuştur.Siyasî emellerini Türklere âlet yapmakla temin etmek isteyen İngiltere ile Prusya da Kırım'ın istirdadı velvelesiyle Osmanlı hükümetini Rusya'ya harb îlân ettirmişler ve bu suretle 1787 muharebesine sebep olmuşlardır.Rus siyasetine kendisini vermiş olan Fransa bu hususta o kadar gayret göstermiştir ki Osmanlı ordusunu ıslâh etmek üzere gelmiş olan mütehassısları ve fen adamlarını Rusya'nın arzusiyle Türkiye'den geri almıştır. Daha sonra Üçüncü Selim'in başladığı nizam-ı cedid harekâtı Fransızların Birinci Abdülhamid zamanında başlamış oldukları eski ıslahatın devamını teşkil etmiş ve Fransız talim ve terbiyesine ve tekniğine alışmış olan Osmanlı muallem askerleri bu suretle yetişmişlerdir.Fransa inkılâbı bütün Avrupa'yı sarstığı gibi Osmanlı hükümetini de şaşırtmış ve hattâ bu hususta Osmanlı padişahı, meşrutî idareyi kabul etmiş olan Fransa kiralı onaltıncı Lui'den malûmat istemiş ve buna Fransa kiralı, 20 Ekim 1791 de inkılâp münasebetiyle telâş edilmemesini ve eski dostluğun devam edeceğini beyan ettikten sonra hülâsa olarak şöyle demiştir[558] :"Cemiyet-i milliyye-i Françe (Asamble nasyonal = Millet meclisi) tarafından kabul edilen nizam-ı cedidi (meşrutî idare) mübeyyin kâğıtları bu defa taraf-ı halisânemize takdim olunup devletin çoğunluğunun arzusuna tabe'an tarafımızdan karar verilmiştir. Binaenaleyh şevketmaablarımn gerek alelitlak Françe devletinin ikbaline ve hassaten tarafımıza olan maddelere meyi ve rağbetleri meczumumuz olmağla mârezzikr keyfiyetin canib-i tâcidaranelerine tarafımızdan ictisar olunmasına müsaraat olunup Françenin nizamında vuku bulan tebeddül ve tagayyür iki hüküm- dar ve iki millet arasında aktolunan dostluğun günden güne aratarak azaltmıyacağı malûm-ı şahaneleri buyrulmak halisane arzumuzdur. Milâd-ı İsa'nın 1791 senesinde ve mâh-ı teşrin-i evvelin yirmisinde Paris şehrinde yazılmıştır. [559].Burbon hanedanı IV. Hanri
1572—1610

[558] Fransa kiralının bu nâmesinin tarihine göre kendisinin kaçtıktan ve yakalanıp Paris'e getirildikten sonra gönderilmiştir. Kıral 1791 Haziranının onbirinde Paris'ten kaçmıştı.

[559] Nâme-i hümâyun defteri 4, s. 98. Fransa'da meşrutiyetin ilâniyle Fransız bayrağında değişiklik olmuş o tarihe kadar Fransa kırallığına ait beyaz bandıranın yerine dörtte üçü beyaz ve dörtte bîri mavi ve kırmızı ve beyaz olmak üzere yeni bîr bayrak ihdas edilmiştir {Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, No. 5316. Atine hâibiyle sair alâkadarlara gönderilmiş olan 1205 Receb tarihli ferman). Meşrutiyetin cumhuriyete inkılâbı üzerine bayrak da cumhuriyet bayrağı şeklini almıştır.

XIII. Lui 1610—1643
XIV. Lui 1643—1715
(Naib Orleans Dükü) (Vefatı 1712)
XV. Lui 1715—1774
Luİ (vefatı 1765)

X. Şarl [560] XVI. Lui XVIII. Lui [561]
1824—1830 1774-1793 Vefatı 1824
XVII. Lui [562]
Vefatı 1795[563]

Onsekızıncı Asırda Osmanlı İngiliz Münasebetleri

Avrupa'daki siyasî mücadele ve muharebeler dolayısiyle deniz devletleri denilen İngiltere ile Felemenk, Fransa'nın düşmanı ve Alman împaratoru'nun müttefiki olduklarmdan on altı sene sürmüş olan (1683-1699) büyük harbde Osmanlı devleti ile Alman (Avusturya) imparatorunu barıştırarak imparatoru Fransa'ya karşı serbest bırakmak istemiş ve daimî surette tavassutta bulunup buna mukabil Osmanlı-Avusturya ve müttefikleri harbini devam ettirmek isteyen Fransa'nın gayretine rağmen nihayet arzusuna nail olarak Karlofca mauahedesinin akdine muvaffak olmuştur ki, bu hususta Lord Paget'in (1692-1702) bütün gayret ve faailyeti görülmüştür. Onaltı sene, evvelâ üç ve sonra dört devletle harb ederek pek ziyade yorulmuş olan Osmanlı devleti, ile İngiltere ve Niederland yani Felemenk devletlerinin tavassutlariyle sulh yapıldığından dolayı Osmanlı hükümdarı her iki devlet reisine teşekkürü havi nâmeler göndermiştir [564]. ingiliz ve Felemenk dostluklarını bu münasebetle ön plâna almış olan Osmanlı hükümeti, Fransa elçisi Ferriol'ün şuursuz hareketleri cihetiyle Osmanii-îngiliz münasebetlerini daha sıkı tutmuş olup 1702 de büyük elçi Lord Paget'in yerine gelen Sir Robert Sutton

[560] X. Şarl 1.836'da memleket dışında vefat etmiştir
[561] Yeğenimin yerine 1795 te Kral ilân edildi
[562] Kıral taraftarları bunu XVII. Lui olarak kabul ediyorlar.
[563] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/103-210
[564] III. Giyom'a gönderilen nâme-i hümâyunda kiralın adı (£.11* u*^-Üi j) diye kaydedilip Niderlenda devlet reisine de Etaholder (îstat Holder) diyş yazılmıştır (Nâme defteri 5, s. 380, sene 1111 Muharrem evaili - 1699 Temmuz başı).

[565] 1113 Şevval 22 (23 Mart 1702) İkinci Mustafa tarafından kabul edildiği zaman pâdişâh yeni elçiye: İngilizler bizim iyi ve eski dostlarımızdır ve bizim onlarla büyük dost olduğumuzun delilini her fırsatta göstereceğiz; kirala dostane tavassutlarından dolayı teşekkürlerimizi ve dostluğuna olan itimadımızı bilhassa göstermekten geri kalmayacağız" demiştir. İngiliz elçileri Türklerin idare tarzlarını ve karakterlerini öğrendikleri için Frasna elçileri, gibi [566] münakaşa ve lüzumsuz inad ile itibarlarını kırmıyorlardı. İngiltere kıraliçesi Anna (1702-1714) tarafından pâdişâha ve veziri-âzama gönderilen 1122 Zilkade-1711 Ocak tarihli nâme ve mektupta Türkiye ile ticaret yapmakta olan İngiliz tüccarlarına aid bazı hususlarla hallerini rica etmiş ve ah id nam ey e aykırı ol-mıyan bu isteği hükümetçe kabul edilmiştir[567]. Kıraliçe Anna'nın ticarî münasebetlere dair ve bazı şikâyetleri havi daha bir hayli nâmeleri olup hepsine dostça, cevaplar verilmiştir [568]ingiltere kiralı birinci Corc 14 Mart 1715 tarihli nâmesiyle vefat eden kız kardeşi Anna'nın yerine kıral olduğunu istanbul'daki elçisi şövalye Satin (Sütten) vasitasiyle bildirmiş ve vezir-i azama da aynı suretle mektub göndermiş olduğundan 1125 Muharrem 1716 Ocak'ta cevapları verilmiştir [569]. İngiltere hükümeti, Felemenk ile beraber 1713 te Prut muahedesinin tadili ile Osmanlılarla Rusları barıştırdıkğı gibi 1718 de Osmanlı-Avusturya seferlerini müteakib Felemenk ile birlikte tavassut etmek suretiyle Pasarofça muahedesini imzalatdırmıştır. 1129 H. -1716 M-de ingiltere'nin istanbul elçiliğine Vortley Montegü tâyin edilmiş olup bunun zevcesi Madam Montegü'-nün Türkiye ve bilhassa Edirne ve istanbul hakkında kıymetli mektupları vardır[570]. ingiliz elçisi Abraham Stenyin (Stanan) 1717 ve 1718 de Fransa, ingiltere ve Hollanda arasında akdedilmiş olan Hannover ittifakından Osmanlı hükümetini gizlice haberdar etmiştir[571]. Yine bunun sefirliği zamanında ve 1727 de birinci Corc ölmüş ve yerine oğlu ikinci Corc geçmiştir; yeni kıral 16

---

[565] Bu isim Nusretnâme'de (i/>-j»" jtjj Rober T osoton) ve Nâme defteri 6, s. 348 da JU^jU jjj imlâlariyle yazılmıştır

[566] Bu Fransız elçileri baba ve oğul olarak iki dö la Hey ile Giy er a j (guilleragues) ve Novantel (Nointel) ve en son olarak da Perriol idi.

[567] Raşid Tarihi, c. 3, s. 345.

[568] Nâme-i hümâyun defteri 6.

[569] Nâme-i hümâyun defteri 6, s. 348, 350.

[570] Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası (Ahmed Refik), sene 4, s. 1205.

[571] Bu ittifak hakkında Osmanlı - Fransız münasebetleri kısmında kısa malûmat vardır.

Şubat 1727 tarihli nâmesindeki kayda göre, hiç bir mümanaata uğramadan hükümdar olmuştu [572]. Stenyin, Osmahh-Iran seferleri ve Rusların Kafkasya'da yerleşme siyasetleri üzerine Osmanlı hükümetinin dikkatini çekerek Ruslara karşı harbe teşvik etti ise de muvaffak olamamıştır. Stenyin'den sonra ikinci Corc'un 26 Ocak 1729 tarihli nâmesiyle gelen ve namede kiralın akrabasından olduğu kaydedilen Lord Corc Kinnoul[573] Felemenk elçisi ile birlikte 1736 Osmanh-Rus ve Avusturya seferine mâni olmağa çahştıysada muvaffak olamadı. Kinnoul'den memnun olmayan imparator elçisi ile Felemenk elçisinin Londra'ya vaki şikâyetleri üzerine Kinnoul değiştirilerek yerine Lord Fovki-ner (Fovvkener) gönderildi (1736)[574] . İngiliz elçileri içinde Türkiye'de uzun seneler oturan Porter'-dir. 1746 senesinde elçi olarak istanbul'a gelen Ceymis Porter 1761 Şubatta yani onaltı sene sonra buradan ayrılmış[575] ve Osmanlı hükümetine kendisini sevdirmiştir. Porter, Türklerin devlet teşkilâtı hakkında küçük bir eser de yazmıştır[576], yine bu zat Pliniüs'un mektubunu Türkçeye tercüme ettirmiştir[577]. Vestfalya müsalehasından sonra Avrupa'daki siyasî ve askerî mücadeleler dolayisiyle bir zaman dost olan İstanbul'daki ecnebi elçileri, devletlerinin vaziyetleri îcabı yekdiğeri aleyhine harekete mecbur oluyorlardı.1756 da Avusturya ile Fransa arasındaki ittifaka karşı sekiz ay sonra Îngiltere-Prusya ittifakı vukua gelmişti. İngiltere elçisi Porter, Osmanlı hükümetini Avusturya ve Fransa aleyhine tahrik ediyor ve bilhassa Koca Ragıb paşa'mn tabii İpsilanti vasıtasiyle müessir olmağa çalışıyordu. 1182 H. 1768 M. seferine karar verildiği esnada İngiltere hükümeti harbi Önlemek için tavassutta bulundu ve bu hususta kıral III. Corc, III. Mustafa'ya bir nâme de yolladı ve bu nâme 13 Ağustos 1766 da GrenviVin yerine

---

[572] Nâme-i hümâyun defteri 7, s. 166, 167

[573] Kiralın nâmesinin tercümesinde Giyorgiyuş <(Corc = Jorj) Kont de Kinol denilmektedir (Nâme-i hümâyun defteri 7, s. 225).

[574] Nâme defteri, s. .402 ve 403 de bu isim Nâme deftri'n&e ytli imlâsiyle yazılmıştır

[575] Ilammcr, elçiler cetvelinde (c. 8, s. 87) sehven metindeki kayda aykırı olarak Porter'in elçiliğini 1755 olarak gösteriyorsa da elçinin 1175 H. - 1762 M. de istanbul'dan ayrılması münasibetiyle kendisi ile refikası ve iki çocuğunun Lehistan hududuna kadar İaşe parası, araba, beygir tedarikine dair hükümete gönderdiği istidasında on altı seneden beri elçilik hizmetiyle asitâne-î devlet aşiyanlarında sadakat ve istikamet ile hizmet eylediğinden bahseylediğine göre sefir olarak gelişinin 1745 olması îcab ediyor (Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları numara 8797). Bu elçinin adı Başvekâlet arşivi 36/2 İngiltereli defterinde Cims Porter diye kayıtlıdır.

[576] Observation on the religion Iaw governement, and manners of the Turks, Lion 1769 (ftammer, Almanca nüsha, c. 8, s. 87^).

[577] İfammer (Almanca tabh), c. 8, s. 225

elçilikle gelmiş olan M u r e y (Murray) tarafından Osmanlı hükümetine verildi. Kiralın nâmesi, Rusların ahdi nasıl bozduklarına dair verilen izahatla nazikâne red edildi ve Fransa'nın teşviki pâdişâhın harb hususundaki arzusuna muvafık düşmesiyle Osmanlı-Rus muharebesi yapıldı. Türkiye elçiliği on sene sürmüş olan Murrey bu tarihlerde Osmanlı siyasetinin pek karışık devrinde epey rol oynamış Ve Kaynarca muahedesi bunun zamanında yapılmıştır.Geniş hudutlara sahip olan Rusya'ya karşı II. Katerina-nın dostluğunu kazanmak isteyen ingiltere ve Fransa'dan evvelkisi 1768 seferi esnasında Rusya ile sıkı dost olduysa da, daha sonra Fransa'nın üstün politikası Rus dostluğunu kazanmış olduğundan, bu defa da Fransa Rusya tarafına meyledip İngiltere Osmanlılarla daha yakın alâkadar olarak Prusya île birlikte hükümeti Rusya aleyhine tahrik etti ve bunun neticesi olarak da 1201 H. 1787 M. muharebesi vukua geldi. Ozi (Ocakov) kalesinin elden çıkması ve Rusların Karadeniz'e inmeleri ve ingiltere ticaretini tehdid eylemeleri İngiliz başvekili Pit'in itirazına uğrayarak Ruslara karşı bir harb açacak kadar tehdit savurmasını icab ettirmiş ise de İngiliz efkâr-ı umumiyesi buna mâni olmuş ve bununla da kalmmıyarak İngiliz siyaseti Ruslar lehine dönmüştür.Nihayet bu harbin sonunda Rusya tarafına meyleden İngiltere, Osmanlı hükümetinin Dinyester (Turla) nehrinden hudut geçmesi için devleti harble tehdide kadar varmıştır.

İngiltere Kırallan

Hannover Hanedanı Stuart Hanedanı

I. Jak
1603 — 1625

Bohemya Elektörü Frederik=Elizabet I. Şarl
1625 — 1633

Hannover elektörü Luî=Sofya

I. CÖrc [578] H. Jak II. Şarl
1714 — 1727 1685 — 1689 1660 — 1685

II. Corc 1727 —1760 Anna III Mari= III Giyom[579]

---

[578] Stuartlar'dan Anna'nın vefatı üzerine ingiltere kırallığı bunun hükümdarlığı ile Hannovr hanedanına geçmiştir

[579] Osmanlı vesikalarında '^ilyam-ı Sâlis" denilen III. Gium zevcesi Mari ile birlikte İngiltere hükümdarı olduğunu İstanbul'daki elçisi Şövalye Trombul ile bildirmiş ve Osmanlı hükümdarı II. Süleyman da bilmukabele 1101 Ramazan sonu ve 1690 Haziran tarihli nâmesiyle tebrik etmiştir (Nâme defleri 5, s. 107).

1702 — 1714 1689 — 1695 1689 — 1702
Frederik Lui (Gal prensi) vefatı 1751
III. Corc[580] 1760 — 1820[581]

Onsekizinci Asırda Osmanlı İsveç-Münasebetleri

Osmanlı devleti ile İsveç kırallığı arasındaki münasebetlere dair onyedinci asırdaki vekayi arasında kısaca malûmat vermiştik. O tarihten sonra îsveç ile siyasî-münasebatı icab ettirecek hiç bir hâdise olmamıştı.
isveç kırallığı onyedinci asırda Avrupa'nın en kuvvetli devletlerinden biri olup Baltık sahilleri ve boğazlarını zabt ederek Baltık denizini bir îsveç gölü haline koymuştu; halbuki Rusya, Polonya, bazı Alman dukalıkları ve Danimarka devleti bir zamanlar bu denizlere sahip bulunuyorlardı. Onyedinci asır sonundaki Karlofça muahedesiyle Ruslar Osmanlılardan Azak kalesini aldı-larsa da Azak boğazı, Karadeniz ve İstanbul, Çanakkale boğazları Osmanlılarda olduğu için bu cihetten Avrupa ile münasebetten ümidini kesen Rusya, Lehistan ve Danimarka ile ittifak ederek isveç'ten Güney Baltık sahillerini almak üzere taarruza geçti. isveç kiralı Demirbaş Şarl (Onikinci Şarljın Ruslarla ve Lehlilerle çarpışıp muvaffakiyet göstermeğe başlaması, bu sırada vezir-iâzam bulunan Çorlulu Ali paşa'nm dikkatini çekmiş ve Azak denizine inmiş olan Ruslara karşı îsveç kiralı ile münasebet tesisini faydalı görmüştür. Bunun için Poltava muharebesinden epey zaman evvel Özi valisi ve Babadağı muhafızı Yusuf paşa'ya kendi (yani vali) tarafından olmak üzere bir elçi yollamasını emretmişti (1707). u direktif üzerine Yusuf paşa bir mektupla îtimad ettiği adamlarından birini, hüviyyetini gizli tutmak suretiyle Lehistan yolu emin olmadığından Macaristan ve Avusturya'dan Baltık sahilindeki Torn (Thorn) şehrine gönderip orada bulunan Şarl ile teması temin etti. Yusuf paşa bu mektubunda, isveç kıralım Osmanlı devletiyle dostça münasebata davet ediyordu. u cildin birinci kısmında ikinci

[580] III. Corc, babası Gal prensi olan Frederik Lui'nîn 3 751 de ölümü üzerine Büyük babasından sonra kıral olmuş ve İstanbul'daki elçisi Çakomo Poterna'mn hastalığı sebebiyle onun yerine tâyin ettiği Hanriko Grenvil ile cülusunu tebliğ etmiş, ve III. Mustafa da kendifeini tebrik eylemiştir (Nâme defterî 8, s. 450).
[581] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/211-215

bölümünde görüldüğü üzere, Onikinci Şarl ile başlayan bu münasebet, daha aşağıda kısaca izah edileceği veçhile gelip giden elçilerle devam etti.[582]

İsveç Kiralının Memleketine Dönüşü

Poltava muharebesindeki mağlubiyetinden sonra Türkiye'ye iltica etmiş olan Onikinci Şarl beş seneden üç ay ziyade Türkiye'de kaldıktan sonra 1714 senesi Ekim ayında maiyyeti ile oturmakta olduğu Dimetoka'dan hareket etti; padişah ve sadr-ı âzam kendisine hediyeler göndermişlerdi. Kendisini Dimetokd'dan alarak EflâlT hududunda Tergovişte üzerinden hududun sonuna kadar götürmek üzere bir kapıcı başı memur edildi[583]. imetoka'dan hareket eden İsveç kiralı, Rusçuk ve Eflâk'ta, Tegovişte kasabasına geldi; burada kendisiyle beraber Türkiye'de bulunan İsveçlilerle birleşti; hepsi beşyüz kadardı. Şarl bu kafileyi beş kısma ayırdı ve her bir kısmın başına bir zabit tâyin eyledi ve her bir kafileyi ayrı bir yoldan Macaristan ve Avrupa yoluyla sevk ile lâzım gelen talimatı verdi. II. Şarl kendisini tanıtmamak için yüzbaşı Peter Frisk adiyle seyahat ediyordu, kıyafetini tamamiyle değiştirmişti. Yanında Rosen ve During adlarında iki zabit vardı. arl, Erdel'e ayak bastığı zaman beş yıl, üç ay, dokuz gün misafir olduğu Osmanlı topraklarını terk ediyordu; yani 18 Temmuz 1709 (1121 Cemaziyelevvel) den 27 Ekim 1714 (1126 Zilkade) tarihine kadar Osmanlı topraklarında kalmıştı. Huduttan çıkarken vezir-i âzam Damad (şehid) Ali paşa'ya bir mektub yazarak memleketine göndermek hususundaki yardımına teşekkür etti. V îsveç kiralı, Erdel arazisinde iken arkadaşlarından Rosen'den ayrılarak diğer arkadaşiyle beraber Budapeşte, Viyana, Bavyera Hes ve

[582]Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/ 216-217

[583] Dergâh-ı muallâm kapıcı basılarından Mustafa dâme mecdÜmiya hüküm kî,
İftihar ül ümera el izam el îseviyye... İsveç kiralı* Karoloş hutimet avakibühu bilhayr hâlâ Dimeloka'âan vilâyetine avdet ve azimet üzere olmağla kıdvet ül emacid-i velayan Muhsinzâde Abdullah zîyde mecdühu kıral-ı müşarünileyhin Dimetoka'da iktiza eden yol mühimmatını ve araba ve beygirleri berveçh-i tacil tedarik ve tekmil ve inşallahü taalâ kıral-ı müşarünileyh Dimetoka'dan kalkıp savb-ı maksuda teveccüh ve azimet eyledikten sonra mumaileyh Abdullah asitâne-i saadetime avdet ve ricat etmek üzere memur olup ve sen ki kapıcıbaşı mumaileyhsin sen dahi kıral-ı müşarünileyhe Dimetoka'dan hareket eylediği günden Eflâk hududunda vaki Tergovişte ^üzerinden memâlik-i mahrusamın nihayetine varınca maan gidip esnây-ı rahde lâzım gelen zadü zevada ve masarif-i sairesini tedarik etmek üzere memur ve tâyin olunmuşsundur... Evahir-i Şaban 1126 {Mühimme defteri 120, s'. 225).

Meklemburg''dan geçerek gitti ve beş koldan Sevkettiği maiyyetine Stralsund kasabasında buluşmağı söylemişti. Asker, kiralın bu beş koldan hangisinde olduğunu bilmiyordu; Şarl, Eflâk hududundan Ştralsund'a kadar olan dörtyüz otuz saatlik mesafeyi kısmen at üzerinde olarak onbeş günde katetti. Stralsund, Baltık denizinin güney sahilinde olup Şarl'm İsveç'e ayak bastığından bir sene sonra Prusya kiralı birinci Frederik tarafından zabtolundu (1715 Aralık).[584]

Onıkinci Şandan Sonra

Denıişbaş Sari 1718 de Danimarkalılarla muharebe ederek Norveç kıtasındaki Frederikshal[585] alesini muhasara ettiği sırada yaralanarak vefat etmiştir. Şarl'ın yerine geçecek evlâdı olmadığından kız kardeşi Ulrîk Eleonor kıraliçe olmuş ve bilvasıta gönderdiği nâme ile iki devlet arasındaki münasebatın devamını rica etmiş ve az sonra kırallığı zevci Hes Kassel (Hessen-Cassel) prensi Frederik'e bırakmıştır (1720) [586]. evşehirli Dam ad ibrahim paşa'nm sadareti zamanında Osmanlı devletinin îsveç kiralı Şarl'a ikraz ettiği iki bin keseyi istemek üzere 1726 Ağustosta bir nâme ile kozbekçi Mustafa ağa isveç'e gönderilmiştir. Bir sene kadar Stokholmda kalmış olan Mustafa ağa Rusya üzerinden dönerek bir miktar para getirmiştir[587]. Mustafa ağa, vasıtasiyle 1728 Ağustos isveç kiralı ile başvekili Hevzin taraflarından gelen nâme ve mektupta IsVeç devletinin yirmi senedenberi muharebeler dolayısiyle sıkıntı 'içimle olduğu ve sulh için en güzel memleketlerinin elden çıktığından dolayı borcun ödenmesinin teahhur, ettiğini özür dileyerek beyan etmiştir [588].

---

[584] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/217-218

[585] Bu isim, kıraliçe Elenora'nrtı 16 Nisan 1719 tarihli nâmesinde (Fred-rik !>- Hilm) imlâsiyle yazılmıştır (Nâme defteri 6, s. 449).

[586] Eleonor'dan gelen 28 Mart 1720 tarihli nâmede şöyle deniliyor: "Haliya bilirs velistihkakı Hasiye'nin (Heis Kasel) dukası ve bu dostunuzun zevc-i merguhu olan haşmetlû rüthetlu Fredrikoş bu dostunuzun hüsn-i rızası ve cümle İsveç ricalinin ittifak ve ittihadları tavassutiyle isveç kiralının makarr-ı hükümetine (saltanatına) nail ve fahriyab oldukları taraf-ı hümâyunlarına dostane arz ve ilâm" olunur demekte ve aynı mealde vezir-i azama da keyfiyeti bildirmektedir. Elenora'hın zevci olan Fredrik'in yine böylece pâdişâha nâmesi ve vezir-i azama mektubu vardır (Nâme defteri 6, s. 475 ilâ 481)

[587] XII. Şarl'ın almış olduğu borcun ödenmesi için İsveç kiralı Fredrik'e 1138 Zilhicce tarihli olup Mustafa Ağa ile gönderilen nâme ile bunun cevabı Nâme-i hümâyun defter i'ndedir (c. 7, s. 128). Deniz tehlikesi sebebiyle Mustafa Ağa gemi ile gelememiştir. Bu hususta İsveç başvekilinin vezir-i âzam Damad İbrahim Paşa'ya mektubu vardır (Nâme defteri 7, s. 157).

[588] Nâme-i hümâyun defteri 7, s. 276, 277. Bu nâme ve mektuplaşmalara karşı Hekimoğlu Ali Paşa sadaretinde ve 1145 Rebiulâhırda dostça cevab verilerek hiç borçtan bahsedilmemiştir (Nâme defteri 7, s.

Birinci Mahmud'un cülusunu Rus hükümetine bildirmek üzere 1143 Rebiulâhır -1730 Ekim'de şıkkı sani payesiyle Yir-misekiz Çelebizâde Saîd Mehmed efendi elçi tâyin olundu[589]. Said Mehmed efendi burada vazifesini gördükten sonra İsveç'e de gidecekti. Bunun İsveç'e gönderilmesinin zahiri sebebi îsveç kiralı Onikinci Şarl'a verilmiş olan ödünç paranın bakiye kalan kısmıma alınması ve hakikatte ise îsveç kiralı Frederik'in Rusya ve îsveç harbine son verdikten sonra Rusların nüfuzu altına girip Ruslarla bir ittifak yapmış olmasının duyulmasına mebni, bunun tahkik edilmesi idi[590]. Said Mehmed efendi evvelâ Rusya'ya gidip vaziyeti tahkik edecek ve oradan da îsveç'e geçecekti, isveç'in malî vaziyeti dolayısiyle parayı alamadı[591] ve Îsveç-Rus ittifakı hakkında ne haber getirdiği belli olmadı ise de, daha sonra yapılan Osmanh-îsveç ittifakı Said Mehmed efendi'nin Stokholm''dsi Osmanlılar lehine muvaffak olduğunu göstermektedir. Said Mehmed efendi 28 Eylül 1733 te îstan-buFa gelmiştir [592]. sveç kiralı Frederik zamanında ve 1733 te İstanbul'a gelmiş olan Höpken ve Karlson isimlerinde iki îsveç diplomatı, Osmanlılarla Avusturya ve Rusya'yı çarpıştırmak için epey gayret sarf etmişler ve bu hususta her iki devlete düşman olan Fransa'nın İstanbul elçisindende müzaheret görmüşlerse de, îran muharebesiyle meşgul olan hükümet bu cihete yanaşmamış ve yalnız daha sonra 1149 Ramazan- 1736 Ocak ayında onsekiz madde üzerine bir ticaret muahedesi imzalamıştır [593]Hemen bunu müteakib, Rusya ve Avusturya'nın Osmanlılara har ilân etmeleri bunların arzularına yardım ettiğinden, Fransa elçisinin de delaletiyle bu iki diplomatın İsveç kiralından ittifak arzusunu havi bir nâme getirmeleri üzerine anlaşma teklifi kabul edilmiştir [594]. Filhakika

275).

[589] 1143 Rebiulâhır ortalarında I. Mahmud'un cülusunu Rus çariçesine bildirmek üzere şıkkı salis defterdarı payesiyle Said Mehmed e fendi Peters-öurg'a (Leningrad'a^) gönderilmiş ve 7 Ocak 1731 tarihli olarak çariçenin ve 10 Mayıs tarihli olarak da Başvekil Kont Glofkin'in tebriki havi nâme ve mektubu gelmiştir (Nâme defteri 7, s. 232, 242, 243, 245).

[590] Said Mehmed efendi'nin. Stokholm sefareti (Tarih-i Osmani Encümeni mecmuası, sene 2, s. 658).

[591] Temmuz 1733 tarihli İsveç kiralının nânıesiyle başvekilin mektubu (Nâme defteri 7, s. 330, 335).

[592] Said Mehmed efendi'nin İsveç hükümetiyle XII. ŞarI'm borcunun ödenmesine, İsveçli dostluğuna ve Lehistan vaziyetine dair olan mükâ-lemeleri hakkında iki takriri vardır (Nâme defteri 7, s. 335 ilâ 340»).

[593] Bu iki İsveç diplomatı hükümet tarafından tahsis edilen günde onsekiz kuruş tayinat ile Galata'da. oturuyorlardı (Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları numara 3037).

[594] Kvt'i; kiralı l-'red erik'ten gelen 10 Mart 1736 tarihli nâmede Said M e hine ti ei'endi'nin avdetinden sonra mümtaz bîr elçi göndermek istediği ve lıu sırada kendisinin enderim halkından Libr Baron Hobken

İsveç parlâmentosunda Rusya ile harb taraftarları bulunduğundan ona göre hazırlık yapılmakta idi. u sırada, yani Yeğen Mehmed paşa'mn sadareti esnasında, Ruslara hasım olan isveçlileri tahrik ve îstanbuVdaki elçilerine talimat verilmesi için îsveç hükümetine gönderilmiş olan mektuba muvafık cevap gelmiş ve harbe girmek için bazı kayıtlar zikredilmiştir [595]. Bu hususa dair îsveç kiralı, nâmesinde müşterek düşmanları olan Rusya'ya karşı harekete hazır olduğunu lâkin sabık kıral Şarl'ın Devleti Aliyeye olan iki bin kese akçe borcuna mukabil Osmanlı devletine bir kalyon ile otuz bin harbe ve tüfenk vermek suretiyle borcu ödeyip bu suretle cenge gireceklerini, fakat Ruslarla bir anlaşma olursa arada kalacakları için aktedilmiş olan ticaret muahedesinin onsekizinci maddesindeki kayıt mûci-biîtae iki devlet arasında bir ittifak yapılmasını murahhas Baron <le sanklarc vasıtasiyle teklif etmişti.Miıanli hükümeti esas itibariyle ve Fransa elçisinin tesiriyle isveç kırahnm teklif ettiği kalyon ve silâh gönderme işi ve ittifak akdine [596] muvafakat etmiş ve bu hususta Sanklare vasıtasiyle kirala 1152 Muharrem sonu -1739 Nisan tarihiyle bir de nâme göndermiş, ise de Sanklare Siiezya'da. katledildiği için Osmanlı hükümdarının nâmesi kiralın eline varmamış fakat bir sureti IstanbuVdaki îsveç elçileri vasıtasiyle Stokholm'a yollanmış olduğundan Rusya'ya karşı tahaffuzî bir ittifaka doğru adım atılmıştır [597]; bu hususta Fransa elçisi Viln öv (Villeneuve) ile Osmanlı hizmetine

---

nam Kobi-kolaryüH yani kapıeıbaşmıız ve Uyvar Karloson nam Korespondensiye tesmiye olunur muhaberat emini iki beyzadenin memleket dışında seyahat ederek İstanbul'a geldikleri sırada bilhassa İsveçli olduklarından dolayı itibar gördükleri memnuniyeti mûcib olduğu ve İsveç'ten elçi göndermek uzun zamana muhtaç olmasından dolayı ilci beyzadeyi elçi tâyin ettiği ve içlerinden biri vefat ederse diğerinin aynı suretle elçi kalabileceği yazılmaktadır. Bundan başka nâmede ticaret muahedesinin tanzimi ile XII. Şarl'ın borcunun tesviyesi işinden ve Lehistan'daki tebeddül dolayısiyle hasıl olan siyâsî vaziyetten bahsedilmekte ve Lahistan işinin Avrupa'da büyük tebeddülü mûcib olduğu (Lehistan veraseti muharebesini kastediyor) beyan olunmaktadır (Nâme-i hümâyun defteri 7, s. 444).

[595] Subhi Tarihi, varak 147b ve Nâme-i hümâyun defteri 7, s. 106.

[596] XII. Şarl Türkiye'ye ilticasında iki kıta senet ile iki bin kese borç almıştı. Onun ölümünden sonra İsveç hükümeti malî vaziyeti sebebiyle bu borcu verememiş ve buna mukabil bir mücehhez kalyon ile silâh teklif etmişti. Borcun altıyüz bin kuruşuna mukabil yetmiş iki kıta top çeker bir mükemmel kalyon ve iki yüz bin kuruşuna mukabil uçları harbeli ve bakır donanmalı otuz bin rföy tüfenk vermeği ve bundan başka ayrıca hediye olarak da dörder okkalık altı adet tunç top ve on iki parmak çapında bir tunç havan topu hediye edeceklerini taahhüt eylemişlerdi. Her ne kadar bunların bedeli borca nazaran dört yüz kese noksan idiyse de bakiyesinin aradaki dostluğa mebni aranmaması hakkında I. Mahmud'a takdim edilen takrir sene 10 Şevval 1150 (Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, mimara 8634).

[597] Sanklare vasıtasiyle îsveç kiralına gönderilen ve onun yolda katli üzerine İstanbul'da. îsveç elçileri vasıtasiyle nâme mündericatma vakıf olan isveç kiralı bu nâmeye 16 Temmuz 1739 tarihli nâmesiyle verdiği cevapta şöyle demektedir :

"Sene-i sabıka Septe boğazı kurbinde Kadeş nam mahalde kazaen zayi olan îsveçya tesmiye olunur sefinenin yerine Patriyot (Vatanperver) ismiyle müsemma diğer sefinemiz derununda olan bazı eşyay-ı

girmiş olan Kont Bonneval yani humbaracı başı Ahmed paşa'nın da tesirleri olmuştur; hattâ 4 Şevval 1152 - 4 Ocak 1740 tarihinde dokuz madde üzerine hazırlanmış olan bu tedafüi veya tahaffuzî ittifakın bir an evvel imzalanmasında İsrar edildiği halde Osmanlı hükümeti bu sırada Ruslarla aktedilmiş olan Belgrad muahedesi tasdiknamelerinin mübadelesine ve HotirCin Ruslar tarafından tahliyesine kadar isveç'le olan ittifakı imzala-mayıp Hotm'in boşaltıldığını haber aldıktan sonra ittifak muahedesini imzalamıştır (20 Şevval 1152 - 20 Ocak 1740) [598] u ittifak mucibince Ruslar tarafından bu iki devletten herhangi birisine yapılacak taarruza karşı Osmanlı ve isveç devletleri birbirlerine yardım edeceklerdi. Bu anlaşma tasdiknameleri XII. Şarl'ın borcuna mukabil verilen gemi ve silâhların İstanbul'a, gelmesini müteakib teati edilmiştir (19 Temmuz 1740) [599]Filhakika isveç hükümeti Hendrik Vakensel ismindeki bir zabit vasıtasiyle yetmiş iki pare top ve levazım-ı sairesiyle Isveçya adında donanmış bir kıta cenk kalyonu ve taahhüdü olan otuz bin tüfekten on bin harbeli tüfenk yollamış ise de kalyon Cebelüttarık boğazı civarında Kadeş'te batmiştir [600]. Bunun üzerine isveç kiralı ikinci defa olarak yetmiş iki pare top çeker Patriyot isimli diğer bir kalyon ile taahhüt edilen otuz bin tüfenkten on bir bin tüfenk yollamış ve bunlar İstanbul'a, gelerek isveç elçileri vasıtasiyle hükümete teslim edilmiş ve elçiler mütebaki verilmesi îcVp eden on dokuz bin tüfenk için sened vermişler ve buna mu-kaOîl Osmanlı hükümeti de XII. Şarl'ın Türkiye'den ayrılırken Ödünç aldığı para dolayısiyle vermiş olduğu borç senedini elçilere iade etmiştir [601]. Osmanlı-Isveç ittifakını haber alan Rus elçisi, Fransa elçisine başvurarak para ve nişanla onu ikna için çok çalışmış ise de muvaffak

---

mevcude ile taraf-ı devlet-i aliyyelerin^en kabulüne müsaade birle... tarafeyinden bast ve tem-hidi müstelzim muahede ve ittifakın in'ikad ve itmamına taraf-ı devlet-i aliyye-lerinden memur olan murahhaslar ile mükâleme ve müzakere için Liber Baron Hobken ve kişizadelerimizden Karlston nam elçiler tarafımızdan ruhsat-ı kâmile ile murahhas tâyin olunmaları taraf-ı dailerine feristade kılınan nâme-i mülükânelerinde iş'ar ve ifham buyrulduğuna binaen bugüne hayırlı ve tarafeynin menafi-i azimesini müştemil olan maslahatın itmam ve ikmaline tazyi-i evkat etmeksizin elçiyan-ı merkuman tarafımızdan ruhsat-ı kâmile ile tarafımızdan murahhas tâyin olunmuşlardır..." aynı suretle vezir-i azama da yazılmıştır (Nâme defteri 7, s. 533, 534).

[598] İttifak muahedesinin hazırlandığı tarihle Osmanlı hükümetinin tasdiki tarihleri bazı kayıtlarda birbirine karıştırılmış olup metinde bunlar ayrı ayrı gösterilmiştir.

[599] Hammer, c. 8, s. 3, 9.

[600] isveç kiralının 17 Ağustos 1738 (Cemaziyelevvel 1151) tarihli nâmesi (Nâme defteri 7, s. 509

[601] Nâme defteri 7, s. 411 ve Subhi, s. 236b ve Hammer, c. 8, s. 2 ilâ 4

olamamıştır [602]. bu ittifakın akdindan takriben dört sene sonra Osmanlı hükümeti aradaki ittifak dolayısiyle malî vaziyeti iyi olmayan isveç hükümetine Fransa elçisi Kont Kastellan tavassutiyle iki yüz bin kuruş ikrazda bulunmuş ve para 29 Rebıülâhir 1155 te (3 Temmuz 1742) istanbul'daki isveç elçisi Karlson'a teslim edilip mukabilinde senet alınmıştır [603]. isveç'in bu parayı Rusya ile yaptığı muharebe dolayısiyle aldığı anlaşılıyor ve nitekim 1154 H.-3741 M. de îsveç ile Rusya arası-ndaki gerginliğin bir harbe müncer olacağı tahakkuk etmesi neticesinde aradaki tahaffuzî ittifak mucibince îsveç kiralının 11 Ağustos 1741 tarihli nâmeziyle Osmanlı hükümdarına müracaatı üzerine, I. Mahmud 1154 Zilhicce - 1742 Şubat tarihli nâmesiyle ittifaka sadık kalacağını beyan eylemiş ve aynı zamanda harbe son verilmesini Rusya hükümdarına yazmış ve bunun neticesi olarak isveç'le Rusya arasında sulh yapılmıştır. Hattâ her iki devlet reisi bu barışıklığı Osmanlı hükümdarına bildirerek tavassutundan dolayı teşekkür etmek üzere I. Mahmud'a elçi ve nâme yollamışlardır[604]. îsveç kiralı Frederik nâmesinde kendisinin evlâdı olmadığı için yerine Holştayn (Holstein) dukası Frederik'i veliahd yaptığını beyan etmektedir [605]

1161 H. -1748 M. de Rusların îsveç hududuna asker yığmaları .dolayısiyle bu halden telâşa düşen îsveç kiralı aradaki ittifak mucibince maslahatgüzarı vasıtasiyle Osmanlı hükümetinin nazar-ı dikkatini celbetmişti [606]. Rusların bu ,hareketinin, veliahdin kıral-lığını sağlamak için bir gösteriş olması ihtimali dahilindedir.

Kıral Frederik vefat edince Rusların ısrarı ile yerine Holstein Gottorp hanedanından Adolf Frederik geçmiş [607] ve 1154 H. - 1761 M. de cülusunu bildirmek üzere 26 Mart 1751 tarih'inâ' meşini göndermiştir

[602] Tedafüi ittifakı haber olan İstanbul'daki Rus elçisi Kagnoni (Cagnoni) Fransa elçisi Vilnöv'e yirmi beş bin ruble ile Andreas nişanını getirterek İsveç ittifakının bozulmasına ve Rus çarına yazılan nâmelerde imparator unvanının verilmesine ve hudut tahdidine müzaheret etmesini istedi ise de muvaffak olamadı (Hammer, c. 8, s

[603] Nâme defteri 8, s. 3.

[604] Nâme defteri 8, s. İ25 ve Rusya'ya yazılan nâme s. 127 ve Subhi, varak 236.

[605] Nâme defteri 8 s. 125. Bunun veliahd olmasının Rusya'nın tazyiki ile olduğu anlaşılıyor.

[606] İsveç maslahatgüzarının 1162 Muharrem (1748) tarihli takriri (Cevdet tasnifi. Hariciye vesikaları, 3439).

[607] , Adolf Fredrik daha veliahdliği zamanında kirala suikast yapacağı haber alınmış ise de aslı olmadığı ve veliahdin taahhüt ettiği hususlara sadık kaldığına dair yemin ettiğini kıral Fredrik bir beyanname ile îlân etmiş ve bunun bir suretini Osmanlı hükümetine göndermiştir (1161 Şevval) (Cevdet tasinifi, Hariciye vesikaları, 3310

[608]Adolf Frederik nâmesinde kendisini şöyle tavsif ediyor: "Biz ki Adolfo Frederikus bîlutfillahi taalâ İsveç ve Got ve Vandal taifelerinin kiralı ve Norvekya fNorveç) ve Şlezvik ve Usturmarya ve Retmarya memleketlerinin irs ile dukası ve -demburg ve Desemburg ve ona tâbi yerlerin kont'u ve hükümdarı,, Yeni îsveç kiralının nâmesine verilen cevab, Izzi tarihinin 249 uncu sahifesinden başlar. Cevabî nâme-i hümâyunda iki taraf dostluğunun devamı ve hattâ daha samimî olması temenni edilmektedir. Adolf Frederik'ten sonra oğlu III. Güstav zamanında Ruslara karşı îsveç ile Osmanlı devleti arasında 25 Cemazi-yelâhır 1204-Mart 1790 da tedafüi ve tecavüzî bir ittifak muahedesi imza edilmiştir [609]. Bu ittifak muahedesi Osmanlı devletinin işine yaramış ve bu sayede dört sene süren 1201 H -1787 M, seferi esnasında Baltık'taki Rus donanması isveç donanması karşıcında Âkdenize geçememiş ve 1786 seferindeki Akdeniz faciası önlenmiştir. Buna mukabil Osmanlı hükümeti muharebedeki mağlubiyeti ve hazinesinde parasızlığı sebebiyle ittifak muahedesi mucibince İsveç'e yapacağı para yardımım yapamadığından, Ruslarla harb etmekte olan îsveç, nihayet Osmanlı ittifakından ayrılarak Ruslarla anlaşmağa mecbur olmuştur. îki devlet arasında aktedilen muahedenin bu muharebede hiç bir maddesinin tatbik edilmemesinden dolayı müteessir olan isveç kiralı, aynı hareket ve felâketin tekerrür etmemesi ve iki taraf ordularının harbe iştiraklerinin temini için bu hususta görüşmek üzere bir toplantı yapılmasını 1790 tarihli Fransızca bir takrirle îsveç murahhasları vasıtasiyle istemiştir [610] Rusya'ya karşı fena^ bir duruma düşmüş olan îsveç nihayet Rusya ile anlaşmağa mecbur olmuş ve aralarındaki anlaşma mûcibince Osmanlı hükümetini de Ruslarla barıştırmak için tavassutta bulunarak istanbul'daki elçisine talimat göndermiştir. 17 Aralık 1790 tarihli

[608] İzzi tarihi, varak 248b. Bu tarihte İstanbul'da orta elçilik ye Güstav de Selsin isminde bir İsveç diplomatı bulunuyordu (varak 250). Güstav de Selsin 1772 senesine kadar yirmi sene İstanbul'da isveç elçiliği yapmış ve bu tarihte ayrılırken yerine küçük kardeşi (Ölrik de Selsin) tâyin edilmiştir{Nâme defleri 9, s. 6) da İsveç kiralına gönderilen 1186 Receb ibtidası tarihlî nâme-i hümâyun).

[609] Nâme defteri 4, s. 30. îsveç kiralından gelen 19 Ocak 1791 tarihli tasdiki havi muahede sureti aynı defterin 38 nci sahifesindedir. îsveç kiralı Güstav, tasdiknamesinin mukaddimesinde 17 ve 26 Temmuzda kardeşinin, iki defa Haluk'taki Rus donanmasını mağlûb etmek suretiyle Rusların Akdeniz'e inmesine mâni olduğunu ve iki devletin selâmeti îcabı olarak 1739'daki Osmanlf-îsveç ittifakının devamını ve bunun Osmanlı pâdişâhı III. Selim tarafından da tasdikini istemektedir.
*

[610] Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, numara 5208 sene 1790 Şubat 25.

olarak İsveç murahhası Brentano'ya yollanmış olan sulh teklifini havi mektuba, Prusya ile de ittifakı olan Osmanlı hükümeti yanaşmamıştır; fakat bu redde karşı isveç hükümeti, Osmanlı-Rus sulhunun İsveç'in tavassutu olmayınca Ruslar tarafından kabul edilmiyeceğini söylemek suretiyle Osmanlı hükümetini sıkıştırmışsa da istediğine mufvaffak olamamıştır[611]. Osmanlı hükümetinin İsveç'in tavassutunu kabul etmemesi, müttefiki olan Prusya'nın, Ruslara karşı harb edeceğini ümit etmesi ve bu hususta Prusya kiralının Osmanlı hükümetine ümit verici haberler göndermiş olmasmdandı; nitekim Prusya elçisi 25 Cemaziyelevvel 1205 (30 Ocak 1781) tarihli bir takririnde Osmanlı hükümetinin harb hazırlığını öğrenmek isteyerek kolonel Degeç adında bir memurun Osmanlı ordusuna gönderildiğini beyan ile görüşülmek istemiştir.. Bu müracaattan ümide düşen III. Selim, sadaret kaynmakamı Mustafa paşa'mn takririnin üstüne "— Mükâleme oluna. Şart-ı ittifakı yerine getirmek için Prusya kiralının îlân-ı harb etmesinin haberine muntazır ve müterakkıb olduğumu reis efendi elçiye söylesin" hattı hümâyununu yazmıştır[612]. İsveç murahhası, Rusya ile. yapılacak sulhte tavassut işini sonraları da tazelemiş ve hattâ Prusya'nın Rus hududuna asker yığmakla beraber harb etmiyeceğini, bunun için Rusya ile sulh yapılmasını 6 Cemaziyelahır 1205 —10 Şubat 1791 tarihli takririyle hükümete bildirmiştir[613].

Prusya'nın Ruslara harb açacağına iyice kail olan III. Selim, İsveç murahhasının bu takririni öğrenince yapılan teklifin murahhası gücendirmiyerek ve çok ihtiyatla hareket olunarak kat'i surette red edilmesini emretmiş ve sadaret kaymakamının takririnin üstüne: "— Tcbrid etmiyerek ve muharebeye halel verecek serrişte vermiyerek ve Prusya'ya bir senet olur kelâm olmıyarak üslûb-ı hakimane taglit güne reis efendi cevap versin" hatt-ı hümâyununu yazmıştır. Bundan sonra Prusya ve ingiltere hükümetleri Osmanlı-İsveç ittifakını yeniden kurmak için çalışmışlar ve parası olmıyan isveç'e. İngiltere île Prusya dörder bin kese ile yardım ederek Osmanlı hükümetinin de 1203 H.-1789 M. Îsveç-Osmanh ittifakı mucibince yirmi bin kese olarak kabul

---

[611] Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen defterlerden 7 numaralı Mükâleme defteri, s. 27.
[612] Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen defterlerden^ 7 numaralı Mükâleme defteri, s. 28.
[613] Maliyeden Başvekâlet arşivine devredilen defterlerden 7 numaralı Mükâleme defteri, s. 39.

edip ilk taksit olarak o zaman vermiş olduğu iki bin keseden bakiye kalan onsekiz bin kesenin şimdilik dört bin kesesinin verilmesi şartiyle Osmanlı devletiyle isveç arasında Ruslara karşı yeniden tecavüzî bir muahede akdine muvaffak olmuşlardır. Bu husustaki müzakere uzun sürmüştür; sebebi de hasımları olan Ruslara karşı Osmanh-îsveç ittifakından istifade eylemek istemeleri idi; fakat İsveç'in harbe deWm edecek parası yoktu; 1203 H.- 1789 M. anlaşması gereğince İsveç'in ihtiyacı olan bu paranın yirmi bin kesesini Osmanlı hükümeti verecekti ve bunun ilk taksiti olarak dprt bin kesesini de vermişti. Lâkin iki devletle harb etmekte olan Osmanlı devletinin de hazinesi boşalmış ve altın gümüş, bazı eşya ve evaniyi para yaptığı halde yetişmemiş ve bundan dolayı parasızlıktan nâçar kalan İsveç de ittifaktan ayrılarak Ruslarla anlaşmağa mecbur olmuştur. İşte bu defa İngiltere ile Prusya'nın ye bizim de para yardımlarımızla Osmanh-lsyeç ittifakı tazelenmiş olup bu hususta Osmanlı hükümetinin ne suretle hareket ettiği hakkında bazı kayıtlar dikkate şayan olduğundan buraya kaydetmeği muvafık buluyorum.İsveç'le bu yeni anlaşma iptida orduda müzakere ve kabul olunarak sonra İstanbul'a, bildirilmiş ve burada 2 Şubat 1205 (6 Nisan 1791) de ulema, devlet ricali de müzakere ettikten sonra muvafık görülmüştür.[614] Bunun üzerine sadaret kaymakamı ittifak mucibince isveç'e yapılacak yardım hususunda Prusya'nın kefaletiyle ilk taksitin tediyesi için padişaha aşağıdaki takriri arz etmiştir:"İsveç maddesi için Prusya kiralına göndermek üzere Prusya elçisine verilecek senet sureti şöylece kaleme alınıp manzur-ı hümâyunları buyrulmak için arzolundu. Sened-i mezbur dahi mecliste kıraet ve bazı mahalleri mahv ve isbat olunmak rey olunursa meclis-i mezkûrda tekrar tebyiz ile ol kâğıda herkes imza eylemek veyahut ordudan memhur gelen kâğıda imza olunmak mümkindir; lâkin Devlet-i Aliyyenin îsveçlüye itası meşrut yirmi bin keseden baki kalan onsekiz bin kesedir. Prusya kiralı bu on sekiz bin kesenin üzerine taraf-ı Devleti Aliyyeden bir az akçe dahi zamnma kendüye ruhsat verilmesini ve peşin verilecek akçe dört bin

[614] İstanbul'daki müzakerede ittifakın] tasvibine dair verilen kararda şeyh-ul islâm Mekki efendi, rikâb-ı hümâyun veya sadaret kaymakamı Mustafa paşa, kaptan-ı derya Hüseyin paşa, Rumeli kazaskeri Tatarcıkzâde Abdullah efendi ile diğer bazı ulema ve devlet ricalinin imzaları vardır (Maliyeden müdevver Mükâleme defteri, numara 7, s. 82).

kese olmasını nâmesinde tasrih etmiş, elçisi dahi mecliste teyid eyledi. Prusya ve İngiltere dört bin kese verecek, Devlet-i \ Aliyye dahi muvafakat etmeli ki iş görüle dedi. \ t{Beru taraftan noksan teklif olundukta tenzile memuriyetim yok. Kaldı ki Devlet-i Aliyyenin vus'atmda değil ise ve senede ne miktar yazar ise ben onu gönderirim dedi. Şimdi bin senedi iki bin yazarak elçiye verildikte kabul ve irsal eder; lâkin kirala vardıkta iş uymaz ise tekrar haber gelip gitmeğe vakit yok; maslahat bozulur, bubabta çakerleri mütehayyirim. Ne güna irade-i aliyye-leri buyurulur ise öylece hareket olunacağı. Yâni gerek peşin verilecek akçe ve gerek on sekiz binden ziyade Prusya kiralına ruhsat verilmek ve verilmemek hususlarında1 emrü ferman ne veçhile ise bilinmek lâzım geldiği karin-i ilmi âlileri buyruldukta ferman." 3 Şaban 1205 Malî buhranın fazlasiyle hüküm sürmesi dolayısiyle III. Selim bu takririn üstüne: "Kaymakam paşa;— Devletimin akçe cihetiyle müzayıkası malûm. Masarifi seferiye külliyetli akçeye muhtaç. Donanmanın sair masarifinden gayri salt neferat mevacipleri dört bin keseden ziyade akçe ile ancak husule gelür. Cülûs-ı hümâyunda devlette yüz elli keseden gayrı mevcut bulmadım. İki senedir inayet-i hak ile sefer masarifini idare ediyorum; ancak müzayıka-i devlet cümlenin malûmudur. İsveç'e defaten dört bin kese verecek hal var ise ne güzel; olmadığı surette bende mahfuz ve mektum akçe var gibi sual niçin olsun? kefaletiyle ilk taksitin tediyesi için padişaha aşağıdaki takriri arz etmiştir: "îsveç maddesi için Prusya kiralına göndermek üzere Prusya elçisine verilecek senet sureti şöylece kaleme alınıp manzur-ı hümâyunları buyrulmak için arzolundu. Sened-i mezbur dahi mecliste kıraet ve bazı mahalleri mahv ve isbat olunmak rey olunursa meclis-i mezkûrda tekrar tebyiz ile ol kâğıda herkes imza eylemek veyahut ordudan memhur gelen kâğıda imza olunmak mümkindir; lâkin Devlet-i Aliyyenin îsveçlüye itası meşrut yirmi bin keseden baki kalan onsekiz bin kesedir. Prusya kiralı bu on sekiz bin kesenin üzerine tar af-ı Devleti Âliyyeden bir az akçe dahi zamnma kendüye ruhsat verilmesini ve peşin verilecek akçe dört bin kese olmasını nâmesinde tasrih etmiş, elçisi dahi mecliste teyid eyledi. Prusya ve İngiltere dört bin kese verecek, Devlet-i \ Aliyye dahi muvafakat etmeli ki iş görüle dedi. * "Beru taraftan noksan teklif olundukta tenzile memuriyetim yok. Kaldı ki Devlet-i

Aliyyenin vuslatında değil ise ve senede ne miktar yazar ise ben onu gönderirim dedi. Şimdi bin senedi iki bin yazarak elçiye verildikte kabul ve irsal eder; lâkin kirala vardıkta iş uymaz ise tekrar haber gelip gitmeğe vakit yok; maslahat bozulur, bubabta çakerleri mütehayyirim. Ne güna irade-i aliyye-leri buyurulur ise Öylece hareket okunacağı. Yâni gerek peşin verilecek akçe ve gerek on sekiz binden ziyade Prusya kiralına ruhsat verilmek ve verilmemek hususlarında emrü ferman ne veçhile ise bilinmek lâzım geldiği karîn-i ilmi âlileri buyruldukta ferman." 3 Şaban 1205 Malî buhranın fazlasiyle hüküm sürmesi dolayısiyle III. Selim bu takririn üstüne: "Kaymakam paşa; —Devletimin akçe cihetiyle müzayıkası malûm. Masarifi seferiye külliyetli akçeye muhtaç. Donanmanın sair masarifinden gayri salt neferat mevacipleri dört bin keseden ziyade akçe ile ancak husule gelür. Cülûs-ı hümâyunda devlette yüz elli keseden gayrı mevcut bulmadım, iki senedir inayet-i hak ile sefer masarifini idare ediyorum; ancak müzayıka-i devlet cümlenin nialûmudur. isveç'e defaten dört bin kese verecek hal var ise ne güzel; olmadığı surette bende mahfuz ve mektum akçe var gibi sual-niçin olsun? bunun hüsn ve kubhım ve suret-i nizamını efendi daimiz (şeyh-ul islâm) konağında söyleşip karar, veresin. Elbette tebrid etmiye-cek veçhile Prusya kiralına yollu bir cevap verilmek lâzımdır. On sekiz binden ziyade vermek, hele söz olmak (laf olmak) gerektir. Lâkin peşin verilecek dört bin keseye suret-i tarik ve münasibi ne ise söyleşesiz" cevabını yazmıştır [615] III. Selim bu mütaleayi yazdığı gün beyaz üzerine yani resen bir hatt-ı hümâyun daha göndererek İsveç'le ittifak maddesinin duyulmamasmi ve duyurulursa Rusların, İsveç'i kendi tarafına celbedeceğini beyan ile müzakereyi ifşa edenlerin ceza göreceklerini bildirmiştir. Hattı hümâyun aynen şöyledir:"Kaymakam paşa :—Bugün semalıatlu efendi daimiz konağında sen ve kaptan paşa ve sudur-ı kiram (kazaskerler) ve rical-i devletimden erbab-ı istişare cem olunacaksız. Söyleşilecek maddeler ve bahusus bu isveç ittifakı maddesi karar bulur ise gayet mektum tutulmalıdır. Maazallah serrişte verilir ise Moskovlu, İsveçlüyi bizden evvel celb eder, sonra fena olur. Cümle erbab-ı meclis ketmedüp meclisten taşra bir ferde söylemesünler; istima eder isem, sonra cümlenize inkisar ederim,

[615] 7 numaralı Mükâleme defteri.

ifşaya cesaret edeni tedip ederim; din-i mübin hizmetidir, dikkat olsun; efendi daimiz ulemaya tenbih etsin; sen dahi ricale tenbih edesin. Cenab-ı hak tevfikini refik eyliye âmin Sene 205 Şaban 3 "[616]

Onyedinci asrın ikinci yarısiyle Onsekizinci asırda İsveç kırallan

Dera - Ponts ailesi Holştayn-Gotlorp ailesi
Jan Kazimir [617] Adolf Frederik [618]
1751—1771
X. Şarl 1654—1660
XIII. Şarl III. Güstav
1809—1818 1771—1792
XI. Şarl 1660—1697
XII. Şarl Eleonor—zevci I. Frederik [619]
1697—1718 1720—1721 1721—1751 (çocukları yoktur)[620]

Osmanlı — Felemenk Münasebetleri

Felemenk cumhuriyetinin Onsekizinci asır başlarına kadar Osmanlılarla olan münasebatı hakkında tarihimizin üçüncü cildinde malûmat verilmiş olduğundan burada kısaca Onsekizinci asra aid münasebetleri göstereceğiz.

Felemenk cumhuriyeti, İngiltere ile beraber Fransa'nın hasmı olduğundan, büyük harbde Osmanlı devletiyle Avusturya (Alman) imparatorunu barıştırmak için çok çalışmış ve nihayet Karlofça muahedesini imzalatmağa muvaffak olmuştu. Bu başarısı sebebiyle Felemenk hükümeti, Osmanlı hükümeti nezdinde itibar görmüş ve bundan cesaret alarak bazı iktisadî menfaatler temin etmek üzere 1112 H. 1700 M. tarihli bir nâme ile birinci A hm e d zamanında verilen ahidnamenin genişletilmesini ve Türkiye'ye getirdiği çuhalardan gürmrük resmi alınmamasını teklif eylemişti [621]Bu

[616] 7 numaralı Mükâlemc defteri
[617] Kazimir'in zevcesi Vasa hanedanından IX. Şarl'm kızı Katerin olup Kazimir bu sayede kıral olmuştur
[618] Adolf Fred erik'in babası Albert Fred erik'tir. Adolf un 12 Şubat 1771 de ansızın vefat etmiş olduğu, oğlu III. Güstav'ın* 3 Haziran 1771 tarihli cülusunu bildiren nâmesinden anlaşılmıştır {Nâme defteri 8, s. 563
[619] Ülrik Eleonor, biraderi XII. Şarl'dan sonra isveç hükümdarı olup cülusundan bir sene sonra kıralhğı zevci olan Hes-Kassel prensi Frederik'e bırakmıştır.
[620] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/219-229
[621] Nâme-i hümâyun defteri 5, s. 503.

istekleri hükümetçe tetkik olunarak hem nâme-i hümâyun ve hem de vezir-i âzamin 1113 Safer tarihli mektubiyle red olunarak eski muahedenin yenilenmesinden başka bir şey yapılamayacağı ve devletin muayyen varidatını temin eden gümrük resminin indirilemiyeceği cevabı verilmiştir[622].Avusturya ile aktedilen Pasarofça muahedesinde de (1718). Felemenk devletinin İngiltere ile birlikte tavassutları olmuştu. Her iki devlet, Fransa'ya hasım oldukları için, Osmanlı devletini harbden çekerek imparatoru Fransa'ya karşı serbest bırakmak istemişlerdi.1725 senesinde Felemenk elçisi Kolyer (Collier) hem Garb ocakları tarafından Felemenk gemilerine yapılan zarar ve ziyanın ödenmesine ve hem Cezair'in Felemenk cumhuriyeti ile sulhu \enilemesine dair padişahtan ferman almıştı.Kolyer, elçi iken vefat ederek 1726 Ağustosta yerine Kor-nelyus Kalkon (Calcuen) tâyin edilip 12 Eylül 1727 tarihli Neder-land yani Felemenk Cumhurreisinin nâmesiyîe gelmiştir [623]Felemenk ile münasebetler bundan sonra da, dostluğun devamı, ahitnamelerin yenilenmesi ve elçi gidip gelmesi ve bu suretle nâme teatisi suretiyle geçmiş olup siyasî rolleri kalmamış ise de, Osmanlı hükümeti eski tesirlerini gözönünde bulundurarak Felemenk'in de ingiltere ile beraber sul,h işlerinde tavassutta bulunmasını istemiş[624]. Ancak, Avrupa'nın umumî muvazenesi bakımından Felemenk'in eski ehemmiyetini kaybetmiş olduğu Osmanlı devletinin siyasetini idare edenler tarafından fark edilmemiştir.

Onsekizinci asir sonlarında Nederland (Hollanda) cumhuriyetinin Alman imparatoriyle arası açıldı. İmparatorun ağır ve soğuk tahakkümü ve elçisini çekerek Felemenk hududuna asker yığması üzerine Nederland vaziyetini izah yollu bir beyanname neşretmiş ve bu beyannamelerden birisini de Osmanlı hükümetine göndermiştir [625].istanbul'daki Felemenk elçiliği 1213 H.—1798 M. de kaldırılmıştır [626]

[622] Nâme-i hümâyun defteri 5, s. 569, 572.
[623] Nederland Cumhurreisinin nâmesi ve cevabı (Nâme defteri 7, s. 138 ve 156).
[624] Osmanlı devleti Avusturya ile ZiştovVde müsaleha için reis-ul küttab Abdullah Berri efendi'yi gönderdiği esnada Prusya kiralının tavassutiyle mütareke olunup müsalehaya başlanmak için ingiltere ve Nederland elçilerinin de tavassuta mezun oldukları Osmanlı murahhasının ruhsatnamesinde yazılı idi (Nâme-i hümâyun defteri 4, s. 42)
[625] Nâme-i hümâyun defteri 9, s. 199.
[626] Hariciye vesikaları (Cevdet tasnifi), numara 8746.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/230-232

Osmanlı - Prusya Münasebetleri

1718 Ocak ayında Avusturya ile yapılan muharebe esnasında vezir-i âzam Mehmed paşa RakoçVnin teşvikiyle Prusya başvekiline bir dostluk mektubu yazmak suretiyle ilk temas yapılmıştı[627]. Bu sırada Prusya kiralı, Hohenzollern hanedanından çavuş kıral diye maruf birinci Frederik Giy om idi.Bu tarihte Üçüncü Ahmed, Osmanlı hükümdarı bulunuyor-Stflu. Prusya kiralı bu ilk münasebetten iki sene sonra, 7 Eylül 1720 tâtrihli bir nâme ileYohannes Yorgofski adındaki imrahorunu at satın almak için Türkiye'ye göndermiş ve kendine kolaylık gösterilmesi için emir verilmesini rica etnıişti; kiralın aynı mealde vezir-i azama da mektubu vardı[628].Prusya kiralının adamı istanbul'a geldikten sonra îngilitere elçisini görüp onun vasıtasiyle sadr-ı âzam tarafından kabul olunarak nâme ve mektubu takdim etti[629]. Kiralın arzusu kabul olunarak bilmukabele 1133 Şaban iptidalarr (1721 Mayıs) tarihli bir nâme île mukabele olunduğu gibi sadr-ı âzam damad İbrahim paşa da kirala ayrıca mektup yazdı[630].Bu tarihten sonra 1152 H. - 1739 M, deyine birinci Frederik Giy o m ile Osmanlı pâdişâhı birinci Mahmud arasında nâmeler teati edilmiştir; Prusya ordusunu kuran bu hükümdar, İsveç kiralının Türkiye'de bulunduğu sırada onun topraklarından bazı yerleri ve bu meyanda Pomeranya'yı ve Stralsund^u almıştı.

I. Frederik Giyom, Lehistan yoluyla Osmanlı hükümdarına ve Kırım Hanına birer nâme gönderimişti. Bu nâmeleri getiren elçi Hotiri'e gelerek Muhafız llyas paşa'yı görmüş ve o da kendisini Rus hududunda Türk kumandanı olan Bender serarskerine göndermiştir.[631]Prusya kiralının bu nâmelerinde dostluk tesisinden

[627] Hammer, c. 7, s. 246.
[628] Hammer, c. 7, s. 257 ve Nâme defteri 6, s. 495, 496.
[629] Prusya kiralının nâmesinin tercümesindeki elkabtan sonra şöyle deniliyor :
"Cenâb-ı hümâyunlarının memâlİk-İ vasialarında hasıl olan atlar hüner ve bahadırlıkta meşhur-ı âlem ve cümleye müreccah olduklarından nâşi kendu ahur-ı evvelimiz (birinci imrahorumuz) bu makule bahadır ve namdar atların tedarikiyle falır u şöhret vermeğe arzu ve heves eylediğimizden nâşi ahurları-mızm kethüdalarından Yucins Yorgoçki (Yohannes Yorgosfki) nam kîmes-neyi kendimize mahsus bir kaç rees atların iştirası için ol tarafa gönderdik" denilerek gönderdiği adamının at satın almasına müsaade edilmesini ve kendisinin de pâdişâhın dostları arasına alınmasını rica ile dostlukta kusur einıi\\<('ği bildirilmiştir (AT«me defteri 6, s. 495, 496). '
[630] Nâme defteri 6, s. 495, 501.
[631] Subhi tarihi, varak 149b.

bahse-dildikten sonra paralariyle Türkiye'den bir miktar at ve esir satın «İmalarına müsaade edilmesi yazılmış ve bundan başka Prusya krallarının ötedenberi imparatora asker vermek mecburiyeti var iken geçen seneden itibaren bunun verilmediği beyan olunmakta[632] ve diğer devletler gibi Osmanlı hükümetiyle ticaret muahedesi aktedilmek arzu edildiği yazılmaktadır. Osmanlı devletiyle Prusya arasında münasebat tesisine taraftar olan zat, ordu kadısı ve kazasker ve daha sonra da şeyh-ul-islâm olan Ebu lshak; zade Esad efendi idi. Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere İmparatora karşı vaziyet almış olan Prusya kiralı Büyük Frederik(lkinci Frederik) bu hususta Osmanlı devletiyle ittifak yapmağı siyasetine pek uygun görerek evvelce Kiga, Karlsonve Kastellan vasıtasiyle teklif etmiş olduğu dostluk muahedesi akdini bu defa İsveç elçisinin desteklemesiyle tekrarlamış ve Üçüncü Osman'ın cülusu vesilesiyle de 19 Mart 1755 de Adolf dö Keksin (Cari Adolf de Rexin)[633] adındaki murahhası bir tebriknâme ile ve ticaret muahedesi akdi için göndermiş ise de hükümet tebriki kabul ederek muahedeye yanaşmamıştı. Büyük Frederik bir kaç sene sonra Üçüncü Mustafa'nın cülusundan istifade ile Rekzin'i evvelâ İzmir'e ve oradan Istan-buVa gönderip dostluk muahedesinin akdini tekrarlamıştı. Bunun üzerine hükümet R e k zin'i gizlice İstanbul'a, getirtti; İngiltere ve Prusya aleyhdarı olan Fransa ve Asvusturya elçileri, Prusya murahhasının geldiğini haber alarak kendisini epey aradılar ve sonra Saksonyalı bir uşağı tarafından haber verilmek suretiyle izini buldular. Avusturya elçisi Schwachheim, sadr-ı âzam Koca Ragıb paşa'ya, Rekzin'in gizlice getirilmiş olduğunu söy-lediği zaman sadr-ı âzam soğuk kanlılıkla "bunda hiç bir şey yok,, cevabını vermiş ve Prusya murahhasiyle yalnız bir ticaret muahedesi aktedilmişti[634]. 22 Şaban 1174 - 29 Mart 1761 de sekiz n\adde olarak

[632] Bu senelerde yani 1736—1739 arasında Osmanlı devletiyle Rusya ve müttefiki olan Avusturya arasında muharebe olduğundan Prusya kiralı o muharebe dolayısiyle imparatora asker vermediğini beyan ediyordu. Filhakika Prusya 1700 senesi sonlarına doğru imparatorluktan ayrılıp elektörlükten çıkarak kıralhk olmuş ve 1723 senesinde Utreht muahedesiyle Prusya kıratlığı büyük Avrupa devletleri tarafından tasdik olunmuştu.

[633] 13 Safer 1178 tarihli ve 3104 numaralı vesikada Rekzin'in imzası (Carlo Adolf de Rexin) imlâsındadır. Hammer ise Rekzin adı verilen Havden (Haviden) diyor (Almanca'da, c. 8, s. 204).

[634] Büyük Fr e d erik, III. Osman'ın cülusu münasibetiyle 18 Ocak 1755'de Rekzin ile göndermiş olduğu nâmesinde tâziyet ve tebrikten sonra dostluğun fasılasız olarak devamını arzu ettiğini ve ticaret muahedesinin akdiyle diğer söyleşilmesi îcab eden hususların Rekzin'in mütaleasma bırakıldığını beyan etmişti. Muahede daha sonra III, Mustafa'nın cülusundan sonra 1174 H. - 1761 M. Mayısta bir mukaddime, sekiz madde ve bir hatime üzerine aktedilmiştir. Prusya kiralı muahedenin akdinden dolayı 1

Nopoli, İsveç ve Danimarka ile aktedİlen muahedeler tarzında ticaret, gümrük, seyrü sefain serbestisi, konsolosların hukuku ve bunların dâvalarındaki kaza hakkı ve saire olarak imzalandı. Bu muahedenin akdini müteakip Prusya murahhası, Prusya elçisi sıfatiyle huzura kabul olunarak tasdik edilen muahedenameyi aldı (2 Nisan 1761) ve bundan dört ay sonra fevkalâde elçi tâyin edilen Rekzin tasdiknameyi mübadele etti. Prusya elçisinin muahede akti için İngiltere elçisi de gayret sarfettiği gibi, Rusya ile Avusturya elçileri de muahede akdine mâni olmağa çahştılarsa da onların faaliyete geçmelerinden evvel muahede tasdik edilmişti[635]. Ahidnamelerin mübadelelerini müteakip Berlin 'e giden Rek-zin, ilk daimî elçi olarak İstanbula dönerek 1764 'te Üçüncü Mustafa tarafından kabul edildi[636]. Prusya ile olan bu müna-sebat dolayısiyle bir takım hediyelerle daimî elçi olarak istanbul'a gelen Rekzin'in vürudunu müteakip bilmukabele hediyeler ve bazı hususlar hakkında bir elçi gönderilmesi îcap etmesi dolayısiyle, 1177 Muharrem -1763 Temmuz tarihli bir nâme ile ve orta elçi payesiyle Anadolu muhasebecisi Resmî Ahmed efendi gön-derildi [637]. Ve debdebeli ve gösterişli surette gitmesi için hazineden «manet olarak bazı eşya verildi ve bu arada o zaman parası ile \ yedibin beşyüz kuruş kıymetinde mücevherli bir bıçak da vardıı. [638]Prusya elçisi daha sonra ticaret ve dostluk muahedesinin sekizinci maddesine istinaden bir ittifak muahedesi akdi teklifinde bulundu ise de muvaffak olamadı. Vezir-i âzam Koca Ragıb paşa pek ihtiyatlı olarak Prusya'nın, Rusya ve Avusturya ile harb etmesinden dolayı Osmanlı devletiyle Prusya'nın tedafüi ve tecavüzî bir ittifak yapmasını istiyordu. Bu hususta şeyh-ül islâmdan fetva da almıştı; fakat bu sırada Üçüncü Petro'nun Rus İmparatorluğuna geçerek, pek sevdiği

---

Haziran 1761 tarihli nâmesiyle teşekkür etmekte ve bundan başka iki tarafa da düşman olan devletlerin (Rusya ve Avusturya'nın) aynı olduğunu, bundan dolayı bu iki düşmana karşı ittifak zaruretini ve Osmanlı - Prusya kuvvetlerinin harekete geçirilmesini yazmıştır. Bu sırada Prusya kiralı Avusturya ve müttefiki olant Rusya ile yedi sene muharebesini yapmakta olup Osmanlı devletini de kendisiyle beraber harekete teşvik etmekte ise de sadr-ı âzam Kctca Ragıb paşa böyle tir maceraya atılmadı (Nâme defteri 8, s. 335 ve 435).

[635] Hammer, Almanca nüsha, c. 8, s. 241.

[636] Hammer, Almanca nüsha, c. 8, s. 240, 241.

[637] Nâme defteri 8, s. 489.

[638] Resmî Ahmed efendi, Lehistan yoluyla Prusya'ya gitti; kendisine verilen talimatta şayet Prusya kiralı tedafüi ve tecavüzî bir ittifak teklif edecek olursa bunu derhal red veya kabul etmiyerek hükümete bildirmek üzere raporuna dere etmesi tavsiye edilmişti. Resmî Ahmed efendi avdetinde Prusya kiralıma 16 Nisan 1764 tarihli nâmesini getirmiştir. Prusya kiralı bu nâmesinde de iki devlet için pek hayırlı olan ittifak yapılmasını istemiştir (Nâme defteri 8, s. 516).

Prusyalılarla barış yaptıktan başka ittifak da aktetmiş olması, sadr-ı âzami Prusya ittifakından vazgeçirdi ve ihtiyatlı hareket etmesinin isabetini anlattı. Prusya kiralının 1 Aralık 1765 tarihli nâmesiyle Rekzin'in yerine orta elçi olarak gelen askerî «rkândan Zegelin, Rusya-Prusya ittifakının o kadar sıkı olmadığını söylediyse de ehemmiyet verilmedi[639]. Ve nihayet böyle bir ittifakın mümkün olmayacağı Koca Ragıb paşa'nm halefi Hanız a Hamid paşa tarafından Prusya elçisine bildirildi[640] 1182 H. - 1768 M. Osmanlı-Rus seferinde Fransa hükümeti, Osmanlı hükümetini harbe teşvik edip İngilizler de Ruslara yardım ettiklerinden iki muharib devletin aralarını bulmak üzere Prusya ile Avusturya tavassutta bulunmuşlardı; filhakika 1186 H. -1772 M. tarihinde bir Prusya zabiti Osmanlı ordusuna gelmiş ve oradan İstanbul'a, gönderilmişti.1201 H. - 1787 M. de Osmanlı devletiyle Rus ve müttefiki olan Avusturya ile yapılan muharebe, Osmanlı hükümetini Prusya ile ittifaka sevk etmiş ve, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, iki taraf arasında beş madde üzerine bir anlaşmaya varılmış, her iki devlet Rusya ve Avusturya'ya karşı tedafüi ve tecavüzî ittifakı kabul etmişlerdi (1790) [641]; fakat Prusya kiralı daha iyade menfaatine göre hareket ile siyasî durumlardan istifade e\meği düşündüğünden ve- iki düşman karşısında mağlup olan Osmanlılar da Prusya'dan azamî yardım beklediklerinden dolayı Prusya'nın harbe iştirak etmemesinden şikâyetçi idi; hattâ iki taraf arasındaki anlaşma mucibince Osmanlı ordusu ilkbaharda asıl hasmı olan Rusya üzerine gitmeyerek kendi menfeati hilâfına kiralın arzusiyle beraberce Avusturya üzerine yürüyeceklerdi; bu anlaşma gereğince Osmanlı hükümeti yüzelli bin kişilik kuvvetini Avusturya cephesine sevkettiği halde Prusya ordusu harekete geçmemiş fakat Avusturya hududuna yığdığı kuvvetle imparatoru tehdid ederek Osmanlılardan aldığı yerleri geri vermek suretiyle onu sulhe icbar eylemiş ve bu haberi gönderdiği kurye ile ve elçisi vasıtasiyle bütün kuvvetleriyle Ruslara karşı yürüyeceğini bildirmiştir. Kırımı geri almak ümidini muhafaza eden Osmanlı hükümeti, Prusya kiralının bu haberine itimat ederek,

[639] Hammer, Almanca nüsha, c. 8, s. 280, 281.
[640] Hammer, tedafüi ve tecavüzî olmak üzere tertip edilen bu ittifakın akim kalmasında Prusya ordularının 14 Ekim 1764'te ve bilâhare ^eno'da mağlûp olmasının tesiri olduğunu kaydediyor (c. 8, s. 272).
[641] Bu sırada Prusya kiralı kararsızlığı ile meşhu.r II. Frederik Giyom idi.

kiralı harbe teşvik etmek üzere divan-ı hümâyun hocagânından Ahmed Azmi efendiyi 1205 Safer ve 1790 Kazım'da bir nâme ile Prusya kiralına yollamıştır[642].

Halbuki Prusya kiralı, ingiltere ve Felemenk'in tavassutlariyle Avusturya ile mütareke yaparak Rusya ile de harb etmeyip Osmanlı hükümetini oyalama ile vakit geçirmiş[643] ve bu vaziyet sebebiyle Üçüncü Selim de Prusya'nın Rusya'ya harb edeceğinden hemen hemen ümidini kesmişti. Hattâ Avusturya ile Ziş-tovi'deki mükâleme iptidasında IstanbuVda. Lehistan elçisiyle yapılan görüşme münasibetiyle sadaret kaymakamının padişaha takdim ettiği mazbatanın üzerine Üçüncü Selim, Prusya'nın Ruslara harb etmiyeceği ümidini açıklamıştı[644]. Netice olarak Prusya, Rusya ile harbe girmeden Osmanlı-Rus muharebesi sona ererek Yaş muahedesi aktedilmiş, fakat Prusya'nın tehdidiyle Avusturya imparatoru bu muharebe esnasında Osmanlılardan aldığı yerleri geri vermekle bu cihette Os-anlı devleti mülkî zarar görmemiştir.

Brandeburg hanedanından

Prusya K'ıralları

Jorj Giy o m

1619—1640

I. Frederik'(Elektör)

1640 — 1688

I. Frederik

1688 — 1701 (Brandeburg elektörü) 1701 — 1713 Prusya kiralı

I. Frederik Giyom 1713 — 1740

II. Frederik (Büyük) 1740 — 1786

[642] Nâme defteri 4, s. 46 ve Cevdet tasnifi, Hariciye vesikaları, No. 301. Ahmed Azmi efendi, Prusya'ya gidişinden dönüşüne kadar mükemmel bir sefaretnâme kaleme almış olup bunu Vakanüvis Edib efendi aynen tarihine geçirmiştir.

[643] Prusya elçisi, Osmanlı hükümetini oyalamak için balonlar uçurmayı ihmal etmiyerek hükümeti ümitlendiriyordu. Hattâ bir gün tercümanını Bab-ı âliye göndererek İngiltere devletinin Moskovlu aleyhine olarak donanmasından on iki parçasını Karadeniz'e göndermek üzere Prusya kiralının gayret sarfettiğini söylemesi üzerine III. Selim:

"— Eğer aslı varsa güzel şey, ancak hiç aklını kesmez, zira Ingilterelu ile bizim ittifakımız yoktur, bunu niçin tecviz etsin? Acaba ingiliz elçisinden tashihi münasib midir? Prusya elçisinden sual olunsun" demiştir (Mükâleme defteri 7, s. 107).

[644] " Kaymakam paşa,

İşbu mazbatada dikkat edilecek kelâm pek çoktur; Prusya cenk ^edeceğe benzemiyor. Reis efendi ne mülâhaza ve ne rey eder? ZiştovVden gelen Prusya elçisinin takriri pek gevşek görünüyor; takririn ve bizim murahhasların kaimemin meallerini hülâsa veçhile reis efendi kaleme alsın

II. Frederik Giyom [645]
1786 — 1797 '
III. Frederik Giyom 1797 — 1840 .[646]

Onsekızıncı Asırda Osmanlı — Sicilyateyn Münasebetleri

Lehistan kiralı Üçüncü Ogüst'ün ölümünden sonra buraya birisi Fransa'nın ve diğeri Avusturya ve Rusya'nın göstermiş oldukları iki namzed ypzünden[647] meydana çıkan Lehistan veraseti muharebesi (1733-1735) iki sene devam ederek 1738 Kasım 18 de aktedilen ikinci Viyana muahedesiyle sükûnet avdet etmiş ve bu suretle Avrupa'da mühim değişiklikler vukua gelmişti. Bu muahede mucibince ispanya kiralı Beşinci Filip'in oğlu olup Parma ve Plezansa dukası bulunan Don Karlos, Napoli ve Sicilya (Sicilyateyn) kiralı olarak tanınmış ve Don Karloş'a aid yukarıda adı geçen, iki dukalık da, elinden yerleri alman imparator Altıncı Şarl'ın damadı Fransuva'ya verilecekti [648]. İşte bu suretle Alman imparatorluğuna aid Napoli ve Sicilya 1738 de yeni bir kırallık halinde meydana çıkmıştır[649]. Osmanlı tarih vesikalarında Karolos denilen Don Karlos 1150 Zilkade ve 1738 Martta iptida Osmanlı devleti vasıtasiyle Trablus Garp valisi Karamanlı Ahmed paşa ile onyedi madde üzerine bir ticaret ve deniz anlaşması[650] ve daha sonra Osmanlı hükümetiyle de bir ticaret muahedesi aktetmek isteyerek 5 Kasım 1739 da îstanbuVa. Finokettî adında[651] bir murahhas ile nâmesini göndermiştir [652]. Finoketti sabık humbaracı

---

[645] I. Frederik Giyom zamanında ve 1790 senesinde Osmanlı - Prusya ittifakı yapılmıştır derin; bakalım ne drmpk i^ter" (Mükâleme defteri, numara 7).
[646] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/232-237
[647] Bunlardan birisi eski Lehistan kiralı olup Fransa kiralı XV. Lui'nin kayınpederi İstanislas Leçinski ve diğeri de vefat eden Lehistan kiralının oğlu III. Ogüst'tür.
[648] Daha sonra Alman imparatoru olan I. Fransuva'dır.
[649] Bir Osmanlı fermanında Sicilyateyn kiralına italya kiralı deniliyor (Mühimme 147, s. 288). İspanya ile Sicilyateyn bir aile elinde bulunduğu için Osmanlı vesikalarında asıl İspanya'ya. (Büyük İspanya) ve Sicilyateyn kıral-lığına da Küçük İspanya deniliyordu (Mühimme 187, s. 1).
[650] Nâme defteri 8, s. 87 bu muahede Trablüsgarb ocağı divaniyle akte-dilmiştir
[651] Bu murahhasın adı ve unvanı Subhi tarihVnâe imlâsiylc yazılmıştır. Bir nâme defterinde (defter 7, s. 555) ise ve diğer nâme defterinde de (defter 8, s. 51 ve 53) ^fy-
suretiyle kayıtlıdır. Hammer, bununla birlikte gelmiş olan Rumiti adında birisini daha zikrediyor (c\ 8, s. 4).
[652] "Sicilya'nın Karo loş nam kiralı ve Parma ve Plaçençiya ve Kasteri ve sair yerlerin dukası ve Etrorya (Toskana)mn ojVIj bilirs büyük prensi bi iradetillah-i taalâ kır allığımızın hükümetine nail olduğumuzdan beru tarafeyn ticaretinin akd ve temhidi cümleden akdem iken vuku bulan avarızat ve tebeddülat ile tehir olunmuştur. Elhaletülhazihi Nemçe imparatoru ve Franç.e ve İspanya devletleri ile

başı Ahmed paşa'nın hanesinde misafir edilmiş ve masarifine karşılık olmak üzere kendisine günde eşvüz kuruş tahsis olunmuştur [653]Bu murahhasla yapılan müzakerelerden sonra yirmi bir madde ve bir hatime üzerine 10 Muharrem 1153 — 7 Nisan 1740 ta bir ticaret muahedesi akdolunarak bir hafta sonra vezir-i âzam tarafından kabul olunan murahhasa verilmiştir (14 Nisan)[654]Finoketti beş ay sonra hükümeti tarafından elçi olarak geldiğinden, kendisine diğer devletlerin elçileri gibi itibar olunup 24 Eylül 1740 da vezir-i âzam tarafından kabul olunarak kiralının nâmesini teslim etmiş ve kendisine çuhaya kaplı samur kürk ve iki sırkâtibine de hil'atler giydirilmiştir[655].Aynı elçi Sicilyateyn kiralının bir kızının doğduğuna dair kiralın 6 Eylül 1740 tarihli bir nâmesiyle vezir-i azama kiralın mektubunu takdim ettiği zaman vezir-i âzam hem padişah ve hem kendi namına olarak dost devletlerin sevinci bizlere de sevinç getirir yollu 22 Zilhicce 1153 (Mart 1741) tarihli mektupla mukabele ^edilmiştir [656]Dostluğa samimî bir mukabele olmak üzere Sicilyateyn kiralı memleketindeki bütün esirlerini iki gemiye koyup bazı hediyelerle birlikte Istanbula. göndermiş ve bu münasebetle 1 Mart 1741 tarihli bir nâme yollamıştır[657]Sicilyateyn tarafından bir kaç defa gelen nâme ve hediyelere karşılık olarak Osmanlı hükümetinin de elçi göndermesinin kendileri içiu bir şeref tenkil edeceğini .söyleyen Sicilyateyin elçisinin ricası üzerine keyfiyet pâdişâha arz olunarak muvafakati alınmasını müteakip dostluk ve ağır hediyelerle Divan-ı

---

kırallığımız beyninde musammem olan müsalehamız (İkinci Viyana müsalehası) imza olunmakla bâlâda zikrolunan maslahatın temşiyet ve temhid ve itmamına kemal-i arzumuz olup taraf-ı hümâyunlarından da müsaade buyurulacağı memulumuz olduğuna binaen tevaif-i askerimizde kolonel vekili olup Kavalyer don Yüjpe Fanelon Finoketti n£m adamımız hassaten murahhas tâyin kılınmıştır..." 5 Kasım 1739 kiralın vezir-i azama da mektubu vardır (Nâme defteri 7, s. 555). t

[653] .et-det tasnifi, Hariciye vesikaları, numara 6679 sene 27 Zilhicce 1152

[654] Ticaret muahedenâmesi kendisine verilmek üzere davet edilen murahhas, elçi rütbesinde olmadığı için sandalyeye oturtulmayıp vezir-i âzamin karşısına yere serilen halıya oturtularak kendisine şerbet ve kahve ile ikram edildikten sonra kendisine sofa kaplı bir kakum kürk ve rnaiyyetine de hil'atler giydirilmiştir (Sıbki tarihi, varak 174). Buna verilen muahedenin sonunda şu ilâve fıkra vardır : t
"Maltız ve papaya tabi Ceneviz ve Ankoter Çivye (Noradonkiyanm muahe-dat mecmuasında bu kelime (Enkietör= Inquieteur) imlâsında kayıtlı olup enkizisyon mahkemelerinin hâkimi olan papas demektir) tâbir olunur ispanya papaslarmm tarik ve meslekleri üzere ve İspanya kiralının bayrağı ile Akdeniz'de cari olan korsanlıkları men. etmeğe kıral-ı müşarünileyh kadir olmadığı devlet-i âliyyem tarafına tahriren ihbar oluna. Devlet-i âliyyemin malûmları oldukta muktezası üzere amel ve hareket olunmak vecihleri işbu maddeye dere kılınmak caiz ola" denilmektedir (Nâme defteri 1, s. 83). Ticaret muahedesi nâme defterinde 1153 Receb iptidası tarihlidir.

[655] Subhi tarihi, varak 180b.

[656] Name defteri 8, s. 26, 39.

[657] Nâme defteri 8, s. 52.

Hümâyun hocagânından cizye muhasebecisi Küçük Hüseyin efendi muhasebe-i evvel pâyesiyle ve muvakkat orta elçilikle Napoli'ye gönderilmiştir..Orta elçi, Sicilyateyn kirallığının vardakosta denilen kalyonu ile hareket etmiştir (1154 Rebiulevvel -1741 Haziran[658].FinokettVnin yerine Sicilyateyn kırallığınm ikinci elçisi olarak kiralın 13 Ekim 1741 tarihli nâmesiyle Nikola d ö Mayo elçi olmuştur[659].Sicilyateyn elçisi, Nâdirşah tarafından Osmanlı hükümdarına gönderilmiş olan fillerden birisinin -şimdiye kadar italya'da görülmemiş olduğunu söyliyerek - kiralına hediye gönderilmesini Srica ettiğinden, muvafakat edilip kalyon ile Napoli'ye yollanmıştırSicilya elçisi Şövalye Nikola dö Mayo'nun 1161 H.-1748M. de memleketine dönüşünde yeni bir elçi gelinceye kadar Gollimo Ludolf isminde sefaret erkânından birisini yerine vekil bırakmış ve Ludolf 1750 de asaleten orta elçi olmuştur [660].1759 da amcası altıncı Ferdinand'ın yerine babası Karlos'-un ispanya kiralı olması üzerine onun yerine Sicilyateyn kiralı olan Dördüncü Ferdinand, 31 Ağustos 1761 tarihli nâmesiyle cülusunu bildirdiği sırada daimî elçisi olan Gollimo Ludolf'un ihtiyarlığına mebni tekaüt edilerek yerine onun oğlu kont Kostanti-no Ludolf'un tâyin edildiğini bildirilmiştir[661]. Bundan sonraki münasebet normal bir vaziyette devam etmiç olup yalnız 1213 H.-1798 de Bonapart'ın Mısır'ı işgali dolayısiyle aynı tehlike altında bulunan Sicilyateyn kiralı dördüncü Ferdinand ile Üçüncü Selim arasında 19 Şaban 1213 - 21 Ocak 1799 da dokuz madde üzerine ittifak muhadesi imzalanmıştır [662].

Burbon'lardan gelen Sicilyateyn
kıralları III. Şarl
1738 — 1759
IV. Ferdinand
1759 — 1806
yerine Napo1yon'un biraderi Jozef gelmiştir[663]

[658] Nâme defteri 8, s. 54 ve Subhi tarihi, varak 199.
[659] Nâme defteri 8, s. 9.
[660] Nâme defteri 8, s. 277
[661] Nâme defteri 4, s. 49 ve Nâme defteri 8, s. 444. Ferdinand, ııânıesinde "biz ki fazl-ı ilâhi ile Sicilyateyn kiralı ve ispanya kiralının büyük oğlu ve Parme ve Piyacence (Plezansa) ve Kastro dukası ve Toskana vârisi ve büyük prensiyiz" demektedir.
[662] Cevdet tarihi c 7 s. 313.
[663] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/238-241

Osmanlı - İspanya Münasebetleri

1196 H. - 1782 M. senesine kadar Osmanlı devletiyle İspanya arasında bir ticaret anlaşması yoktu; çünkü Osmanlı devletinin en kuvvetli devirlerinde İspanya kiralıda olan imparator Şarl Ken ile\ızun süren muhasama ve, daha sonra ispanya kıralları zamanındaki buhranlı vaziyetler sebebiyle İspanya'nın müteaddid müracaatlarına rağmen Osmanlı hükümeti hiç bir anlaşmaya yanaşmamıştır.Onsekizinci asrın ikinci yarısı içinde İspanya kırallığmda Fransa kıralları gibi Burbon hanedanına mensup Don Karlos adındaki kıral bulunuyordu; bu kıra},, İspanya hükümdarı olan babası Beşinci Filip'in sağlığında Siciltyateyn (Napoli ve Sicilya) kiralı idi ve Osmanlı hükümetiyle dostluk tesis edip bir de ticaret muahedesi aktedmişti.Don Karlos 1162 H. -1749 M. de biraderi altıncı Ferdinand'ın yerine Üçüncü Şarl nanıiyle İspanya kiralı olunca, Osmanlılarla hem siyasî ve hem de ticari muahedeler yapmak için müracaat etmiştir; filhakika istediğine muvafakat edilerek bir ticaret muahedesi tanzimine başlanarak ekser maddeleri tespit edildi ise de vezir-i âzam Koca Ragıb paşa'nın vefatı sebebiyle muahede işi yüzüstü kalmıştı. (1763 Nisan). [664]Don Karlos 1193 H. -1779 M. de murahhas tâyin ettiği Don Juan de Polini vasıtasiyle tekrar müracaat ederek Sicilyateyn kıratlığı ile aktedilen ticaret muahedesinin aynı bir muahede ile bir de siyasî anlaşma yapılmasını rica eylemişti; fakat devlet ricali bu teklife yanaşmamakla beraber o sırada devletin durumu ve siyasî vaziyetler sebebiyle İspanya'yı gücendirmek de istemediklerinden, bu müracaata karşı açıkça red cevabı verilmiyerek işi uzatmışlar[665] ve üç sene sürmüş olan bu muahede müzakereleri Abdürrezzak Bahir, Halil Hamid ve Süleyman Feyzi efendilerin reis-ül küttab bulundukları

[664] Ragıb paşa sadaretindeki bu görüşme esnasında İspanya kiralına yazılacak nâme-i hümâyun elkabma dair pâdişâhla vezir-i uzam arasında muhabere cereyan etmişti {Cevdet tasnifi, saray vesikaları^ Numara 4531).

[665] îspanya elçisi Polini ile yapılan görüşme esnasında Osmanlı reîs-ul-küttabi, bir düşman donanmasına karşı icabında1 Sebte boğazı'mn ispanya hükümeti tarafından kapatılması teklif edilmiş ise de İspanya murahhası hükümetinin buna muktedir olamıyacağını söyliyerek kabul etmemiş ve İspanya'daki nıüslüman esirlerin serbest bırakılması teklifini de hükümetine yazacağını ve cevap gelinceye kadar diğer hususlara dair müzakereye devam edilmesini beyan etmişti. Bu vaziyet hükümet erkânı tarafından inceden inceye görüşülerek şayet red cevabı verilirse İspanya'nın Rusya ve Avusturya ile anlaşması ihtimalleri göüönüne alınarak müzakereye devam edilmesi muvafık görülmüştür.

zamanlarda devam etmiştir.Nihayet, devletin nazik ve gaileli bir zamanında İspanya'nın dost kazanılarak elden kaçırılmaması hususunda elçisi vasıtasiyle tavsiyelerde bulunan kiralın mütaleası kabul olunarak beş madde üzerine bir tarafsızlık anlaşması [666] ve bir mukaddime, yirmi bir madde ve bir hatime ile de ticaret ahitnamesi tespit edilmiştir, Şevval 1196-14 Eylül 1782).[667]13 Aralık 1788 de İspanya kiralı olan Dördüncü Şarl'dan gelen bir nâmede evvelâ biraderi Gabriel ile onun Maria adındaki zevcesi ve arkasından bir oğlunun birbirini müteakip vefatları ve daha sonra da babası Üçüncü Şarl'in (Don Karlos'un) ölümü sebebiyle kendisinin ispanya kiralı olduğu Sicilyateyn elçisi vasıtasiyle Osmanlı hükümetine bildirilmiştir.

Onyedinci asrın ikinci yarısında Avusturya hanedanından gelen İspanya Kıralları :

IV. Filip 1621 — 1665

II. Şarl 1665 — 1700

Onsekizinci asırda Burbon'lardan gelen ispanya Kıralları

V. Lui

V. Filip

1700 —1746

IV. Ferdinand

1746 — 1759

III. Şarl

1759 — 1788

IV. Şarl

1788 — 1808[668]

Osmanlı - Danimarka Münasebetleri

[666] Tarafsızlık anlaşmasının birinci maddesi mucibince dinî münasebet dolayısiyle İslâm hükümetlerinden Fas ve Yemeniden başka herhangi bir devletle İspanya devleti arasında muharebe olursa Osmanlı hükümeti gizli ve aşikâre o devletlere yardım etmiycrek tarafsız kalacak, keza Osmanlı devleti herhangi bir devletle muharebe edecek olursa İspanya hükümeti de karabet cihetiyle Fransa ve Sicilyateyn devletlerinden maadasına katiyen bir bahane ile gizli ve aşikâre müzaheret eylemiyecekti. İkinci madde, Osmanlı devleti îspanya ile Garb ocakları arasındaki münasebatın dostça tesisine yardım edecek. Üçüncü madde esirlerin mübadelesine ve dördüncü madde İspanya devletinin Malta ve Ceneviz korsanlarını Türk sularından mümkün olduğu kadar uzaklaştırması maddesi olup beşinci madde de her iki devleti ilgilendiren hayırlı maddelerin görüşülerek bu beş maddeye zeyl olarak ilâvesi idi. 14 Eylül 1782 tarihli olan bu tarafsızlık mukavelesinin birinci maddesi İspanyolca yazılıp murahhas Polini tarafından imzalanmış ve sonra Türkçeye tercüme edilmiştir {Başvekâlet arşivi, İspanya defteri, s

[667] Metindeki tarih vczir-i âzam ile Ispinya muralıhası arasındaki anlaşma olup bunun pâdişâh tarafından tasdikiyle ispanya'ya gönderilmesi tarihi 20 Cemaziyelevvel 1197 (23 Nisan 1783) dir. (îspanyd defteri, s. 17 ve Nâme defteri 9, 153, 156).

[668] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/242-244

Osmanlı devletiyle Danimarka kırallığı münasebetleri onsekizinci asır ortalarından itibaren kıral Beşinci Frederik'in bir ticaret muahedesi akd için göndermiş olduğu 24 Mart 1755 (1168 Cemaziyelâhır) tarihli nâme ile başlamıştır.Danimarka hükümeti, Osmanlılarla ilk münasebeti tesis için evvelâ İsveç'le Fransa'nın tavassutlarını istemiş ise de, sonra yukarıda tarihi gösterilen nâme ile doğrudan doğruya müracaat etmiştir[669]. Kıral nâmesinde iki devlet arasındaki mesafenin uzaklığı sebebiyle münasebet tesis edilemediğini ve garb ocakla-riyle bir ticaret muahedesi aktedildiğini bildirdikten sonra bu defa da iki taraf arasında bir ticaret anlaşması için Sigizmund Geler (Gaehler)i gönderdiğini beyan etmiştir [670].Danimarka elçisi vezir-i âzam Koca Ragıb paşa sadaretinde 19 Muharrem 1170 - 14 Ekim 1756 da [671] on yedi madde ve bir hatime üzerine bir ticaret muahedesi tanzim olunarak 1171 H.-1757 M. de padişah tarafından tasdik olunmuştur.[672]Ticaret muahedesinin imzalanmasını müteakip Beşinci Frederik'in 25 Şubat 1757 tarihli ,nâmesiyle Gaehler mukim orta elçisi tâyin edilmiştir. Bu elçinin avdetinden sonra îstanbuVda iptida bir maslahatgüzar kalarak daha sonra Gassel daimî elçi olarak gelmiştir. Danimarka'nın yalnız izmir'de konsolosu vardı; 1772 de G a s s e Tin yerine Portman adında bir elçi gelmiştir [673]. Osmanlılarla Danimarka arasında ticarî münasebetlerden başka bir münasebet olmamıştır.Bu tarihlerde Danimarka ve Norveç kırallığında Oldenburg hanedanından yukarıda adı geçen Altıncı Kristiyan'm oğlu Beşinci Frederik'ten sonra 1766 (1180 H.) da yerine oğlu Yedinci Kristiyan geçmiştirÜçüncü Selim 1789 da hükümdar olduktan sonra İstanbul'da, daimî elçisi olmayan Danimarka kiralı Kristiyan, Galata? daki Frenk tüccarlarından tbsi adında birisini maslahatgüzar tâyin ederek gönderdiği nâme ile onun vasıtasiyle yeni Pâdişâhın cülusunu tebrik etmiştir (1206 Rebiulevvel -

[669] Nâme defteri 8, s. 32, 370 ilâ 31 fî).
[670] Bu Gaehler adı nâme defterinde harekeli olarak (^U« j+i-^jc- J^'y*-) imlâsiylc kayıtlıdır. Bu zat İstanbuVda dokuz sene orta elçi olarak bulunmuş ve başka bir hizmete tâyin olunmak üzere memleketine çağırıbp yerine Frederik Kristiyan de Gussel gönderilmiştir (17 Mart 1766) Nâme defteri 8, s. 526.
[671] Ticaret muahedesinin akdi tarihi Nâme defteri'nde 19 Muharrem 1170 olarak gösteriliyor ki Milâdi 1756 Ekim 14'tür. Halbuki Hammer bunu 4 Ekim olarak kaydetmiştir.
[672] Başvekâlet ar§ivi, Danimarkalı defteri, s. 1. Gaehler'in ticaret akdi için üç sene uzun mükâlemelerden sonra arzusuna muvaffak olmasında padişahın imamı ve Anadolu kazaskeri Osman Molla'nın (Pirîzâde) mühim yardımı olduğunu ve işini yaptırmak için Osman Molla'ya yüz kese rüşvet verdiğini Hammer yazmaktadır (c. 8, s. 203).
[673] Nâme defteri 8, s. 564

30 Ekim 1791) [674]Onsekîzinci asırdaki Danimarka ve Norveç kuralları
V. Kristiyan 1670—1699
IV. Frederik 1699—1730
VI. Kristiyan 1730—1746
V. Frederik 1746—1766
VII. Kristiyan 1766—1808[675]

ONSEKİZINCÎ ASIRDA OSMANLI EYALETLERİ VE GARB OCAKLARI

Eyaletlere Kısa Bir Bakış

Onaltıncı ve onyedinci asırlarda Osmanlı devletinin Avrupa kıtasında beylerbeyi denilen valilerle idare ettiği müteaddit sancakları ve her sancağın bir hayli kazalarım havi Macaristan kıtası, Budin, Eğri, Tamışvar, Kanije, Varat eyaletleri ve Erdel kiralhği vardı.Bu eyaletlerden Tamışvar^ dsm maadası 1699'daki Karlofça muahedesiyle Avusturya'ya ve Mora yarımadasındaki Mora feyaleti de Venediğe terk edilmişti. Osmanlı devleti 1716 da Mo-ra*yı Venedikten geri aldı ise de, buna mukabil Pasarofça muahedesiyle Macaristan'da elinde kalmış olan Tamışvar'ı ve hattâ Bel-gradh kaybetmişti. Bu suretle Avrupa'nın Balkanlar kısmında Osmanlı devletinin elinde merkezi Manastır olan Rumeli, Özi, Bosna ve Mora, Kırım yarımadasının güneyinde Kefe eyaletleri kalmıştı. Rumeli eyaletine tabi olan îşkodra, Pirzren, Ohri, Yanya ve diğer bazı sancaklarda irsî surette Arnavud beyleri sancak beyliği yapıyorlardı.Anadolu kıtasına gelince :Osmanlı tarihinin ikinci cildinde görüldüğü üzere Doğu Anadolu'daki Yurdluk, Ocaklık sancaklar müstesna olmak üzere, bu kıtada Anadolu (merkezi Kütahya), Karaman (merkezi Konya), Adana, Dülkadir veya Maraş, Rakka (merkezi Urfa), Sivas, Diyar-bekir (merkezi (Amid) Van, Erzurum, Çıldır (ocaklık eyalet) Trabzon eyaletleri bulunuyordu.Suriye'de Haleb, Şam, Trablusşam ve Sayda eyaletleri ve Irak'ta Musul, Şehrezur (merkezi Kerkük), Bağdad ve Basra eyaletleri vardı. Hicaz'da Mekke emirliği

[674] Rumeli valilerinin merkezleri Manastır ise de*bunlar vaziyet icabı olarak Sofya, Filibe ve bazan da Edirne'de oturmuşlardı.
[675] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/244-246

bulunup Yemere'de Osmanlı hâkimiyeti sona ermiş ve idare Zeydı imamları eline geçmişti.Afrika kıtasında en mühim Eyalet Mısır'dı. Burada merkezi Sevakin olan bir de Habeşistan eyaleti varsa da ehemmiyetini kaybetmesi sebebiyle burası Cidde ile beraber bir vezire veriliyordu,Osmanlı devletinin bu asır boyunca devam eden inhitatı sebebiyle bilhassa Mısır, Bağdad gibi merkezden uzak eyaletlerdeki rabıta gevşemişti. Bağdad valisi meşhur Hasan Paşazade Ahmed paşa, yirmi sene kadar burada valilik ettiği için bir çok köle yetiştirmişti. Kendisinden sonra hükümet buraya vali gönderdi ise de paşanın ileri gelen kölesi bu yeni valiye karşı cephe aldığından, bir gaileye meydan verilmek istenmediği için bunlardan Ahmed p aşa'nın kethüdası Süleyman paşa vezirlikle vali tâyin edilmiş ve daha sonra onun yetiştirdiği kölelerden birisi vali olmak suretiyle Bağdad ve Basra Gürcü kölelerin valiliğiyle idare edilmiş ve bunlar Musul'a kadar nüfuzlarını tesis etmişlerdi ki, tarihte \buna Bağdad kölemen ocağı denilmektedir.
Mısır'da ise Çerkeş beylerinin nüfuzu vardı; bunlar birbirlerine rakip, bilhassa iki parti halinde idiler; Mısır defterdarlığı, şeyh-ül beledlik ve emirhaclık bunların inhisarı altında idi; Mısır valileri bunların tesirleri altında bulunuyorlardı; dirayetli valiler bunları idare ederlerse de çok zaman bu beylerin tahakkümleri çekilmez hale gelir, bir tarafı tutan vali diğer rakip zümrenin galebesiyle ya yapılan şikâyet üzerine veya bunların valiyi memleketten çıkarmalariyle azledilmiş olur.; hükümet de çok zaman bu oldu bittiyi kabul eder ve bu hal ise mütegallibe zümresine cesaret verirdi. Bu Çerkeş beylerinden Bulutkapan Ali beyin istiklâlini îlân edecek derecede cüreti Osmanlı vekayii kısmında görülmüştür.Osmanlı eyaletlerinden merkezi Lefkoşa olan Kıbrıs adası, Anadolu sahilinden içel, Sis? Tarsus, Alaiye gibi sancakların da ilâvesiyle eyalet olarak idare edilmiş ve bazan vezir-i uzamlara has (dirlik) olarak tahsis olunarak muhas şıllık tarziyle idare olunmuştur. Kıbrıs eyaletinin yukarıki sancaklarından başka Girine, Bafve Magosa olarak yıllıklı üç sancağı daha vardı. Bundan başka kaptan paşa eyaleti veya eyaleti Cezair Bahrisefid denilen ve üçü salyane ile idare olunan onüç sancaklı bîr eyalet vardı; Akdenizdeki adalar da Kaptan paşa eyaletine tâbidi. Bu «yalet sancak beyleri birer gemi ile ve bazıları birer gemiden başka yedek ve Rodos bu onsekizinci asrın ilk yarısında

ancak yirmi kadar donanmaya malik olduğu görülüyor. Bundan başka Cezair yeniçerileri de evvelce yirmi bin iken bu sırada beş bin ve hattâ iki bin beşyüze kadar düşmüştür.[676]

Valılıkle Dayılığın Birleşmesi

Yeniçerilerden birisinin ailesine taarruz ettiğinden dolayı 1122 Muharrem -1710 Martta katledilen Bektaş dayıdan sonra Sökeli Ali çavuş dayı olmuştu. Bu, zaten nüfuzu olmayan valiyi atmayı düşünmüş ve 1123 H. -1711 M. de Cezair beylerbeyisi olarak gelen Sarkan ibrahim paşa'yı karaya çıkarmayarak İstanbul'a, iade ettiği gibi Padişah Üç üne ü Ahmed'e de bir arize takdimiyle valilikle dayılığın ayrı ayrı olmasındaki mahzurları beyan ile her ikisinin birleştirilmesini rica eylediğinden, istediği kabul olunmuş ve bu suretle Sökeli Ali ağa beylerbeyi rütbesiyle Ali paşa olmuştur. Sökeli Ali paşa'dan sonra muvakkat bir zaman için va-kle dayılık tekrar ayrılmış ise de çok sürmeyip Cezair ocağının sonuna kadar bu birleşme devam etmiş, kendilerine yazılan fermanlarda bunlara Cezair Beylebeyisi ve-Dayısı diye hitap edilmek suretiyle her iki vazifenin bir şahıs uhdesinde olduğu tasrih edilmiştir.
1711 den 1791 tarihine kadar dayılık uhdesinde olarak sekiz vali gelmiş ise de, kitabımızın nihayet bulduğu devirde Mehmed paşa bin Osman (1765-1791) Cezair vali ve dayısı bulunmakta idi.[677]

Tunus Ocağı

Onyedinci asırda Tunus'un idaresi görünüşte beylerbeyi emrinde ise de hakikatte beylerbeyi ile beraber dayı ve bir de Emir ül~ evtan denilen Vatan sancak beyinin yani üç kişinin elinde idi; fakat Cezayir'de olduğu gibi valilerin burada da hüküm ve nüfuzları yoktu. Burada dayılarla, tâyinleri Osmanlı devlet merkezinde yapılan ve ocaklık suretiyle bir aileye mahsus olan Vatan sancağı beylerinin nüfuzları çarpışır ve bazan dayılık ile vatan sancakbey-liği bir şahıs üzerinde toplanırdı; böyle olunca halk bu zata Paşa-bey derdi; fakat

---
[676] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/245-250
[677] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/250

üç vazifenin (valilik, dayılık ve Vatan beyliği) bir kişi üzerinde toplanmasına imkân yoktu. Çünkü * dayılar Ocaklı tarafından intihap olunur, hükümet buna müdahale edemezdi ve aradaki zıddiyet ve münaferet de buna mânidû Onsekizinci asır başında Ocaklık suretiyle Vatan sancak beyi bulunan İbrahim bey aleyhine kardeşi Murad bey'in muhalefeti dolayısiyle Vatan beyliği mücadelesi kanlı olarak devam etmiş, biraderini öldüren Murad bey, Vatan beyi olmuş ise de, rahat durmadığından katledilip bundan bilistifade bu sancak beyliğinde ocaklık usulü kaldırılarak vatan beyliği ittifakla sipahiler ağası Seyyid Ali ağaya verilmişti (1113 H. -1701 M.)[678]. Lâkin bu usul daha sonra devam edemediğinden eski Vatan beyi ailesi yine aynı sancak beyliğini elde etmiştir.Onsekizinci asrın ortalarına doğru Tunus'ta dayılığın ehemmiyeti kalmamış, diğer iki makam yani Beylerbeyilik ile Vatan beyliği bunları elde etmek isteyen Hüseyin paşa ile yeğeni Ali paşa arasında kanlı maceralarla geçmişti;nihayet Hüseyin paşa'nın oğullan, Ali paşa'ya galebe edip 6 Zilhicce 1169 —- 31 Ağustos 1756 da idareyi tamamen ellerine alarak bu üç makamı aralarında taksim etmişlerdir.Bu kanlı hâdiselerde Osmanlı hükümeti her iki tarafa nasihat yollu fermanlar göndermiş ise de, bunun'hiç bir tesiri olmamış ve hükümet hasmına galebe edenin memuriyetini tasdik etmekten başka bir şey yapamamıştı.Tunus'un bu asırda ehemmiyetli <Jevri Beylerbeyilik ile Vatan beyliğini elde etmiş olan Hüseyin paşa'nın torunu Hamud paşa zamanıdır. 1196 H.-1782 M.de Paşabey olan Hamud paşa, Fransa, Amerika, Napoli hükümetleriyle muahedeler yapmıştır. Hamud paşa, vefatı tarihi olan 1229 Ramazan yâni 14 Eylül 1814 tarihine kadar otuz üç sene Tunus'ta paşabeylik etmiştir.[679]

Trablusgarb Ocağı

Trablusgarb ocağı tarafından beylerbey iliği kabul edilmiyerek İstanbul'a, iade edilen eski dayılardan Mısırlıoğlu İbrahim paşa'dan sonra İnebolulu İbrahim Çelebi Trablusgarb dayısı oldu ise de, ancak üç gün kalabildi ve bundan sonra dayılık rekabet ve ihtiras sebebiyle

[678] Nusretnâme 'den.
[679] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/250-251

elden ele geçti ve bu yüzden kanlı mücadeleler devam etti.
1123 H. — 1711 M. de Trablusgarb yeniçerilerinin dayılığa seçtikleri Ebu Musa Mahmud, kendisine rakib saydığı ocaklı ümeradan Karamanlı Ahmed bey'i öldürmek istediyse de muvaffak olamadı ve dayılığının yirmi beşinci günü azledilen Ebu Musa'nın yerine Karamanlı Ahmed, dayı intihap edildi (13 Cemaziyelâhır 1123 - 29 Temmuz 1711)[680].Konya vilâyeti halkından olan Ahmed bey Karamanlı ailesi müdebbir, iyi idareli bir şahıstı. Mücadele, isyan ve asayişsizlikten bıkmış olan halka karşı yumuşak davrandı; kendisiyle arası açık olan Trablusgarb bey-lerbeyisi Mehmed paşa'yı öldürttüğü gibi hâdiseyi tahkike gel* miş olan kaptan-ı derya Canımhoca Mehmed paşa'yı dışarıya çıkartmayarak geri döndürdü ve Osmanlı idaresine sadık kalarak kendisine muhalefet edenleri de bertaraf ettikten başka kendisine ^Emir-ü/ müminin unvanını verdi ve sonra sadakatinden bahis ile b&ylerbeyilik fermanını da aldı; bu suretle hem dayı ve hem vali oldu; vefatı tarihi olan 1158 H. - 1745 M. tarihine kadar vilâyeti idare etti.Karamanlı Ahmed paşa zamanında Fransa ile aradaki ihtilâf dolayısiyle Fransa gemileri gelerek Trablusgarb kalesini topa tutup tahribat yapmışlar ve büyük donanmalariyle geleceklerini duyurmuşlardı; bu halden telâşa düşen Aîımed paşa vaziyeti îstan-buVa bildirmiş olduğundan, hükümetin tavassutu ve Fransa elçisinin gayretiyle aradaki ihtilâf halledilmişti (1141 Zilkade — 1729 Temmuz) [681].Ahmed paşa vefatından evvel oğlu Mehmed paşa'ya serasker unvanını Vermişti. Bu, babasının vefatı üzerine Trablus dayısı ve beylebeyisi olmuştu. Mehmed paşa, Trablusgarb donanmasının kuvvetlenmesine gayret etti; İngiltere ile bir ticaret ve emniyet muahedesi aktetti ve bu muahedesini büyük devletlerle muahede yapar gibi ingiltere hükümeti kabul ve tasdik etti (1163 H. - 1750 M.).1167 H. -1753 M. de vefat eden Mehmed paşa'nın yerine geçen oğlu A1i paşa'mn valiliği hükümet tarafından tasdik olundu.Ali paşa'nın son zamanlarındaki idaresi fena geçti; küçük oğlu Yusuf bey idareyi ele almak isteyerek babasının yerine vali olacak olan büyük biraderini öldürmek için aşiret kuvvetiyle harekete geçti ve biraderini valdesinin

[680] Tarih-i îbn-i Galebun, s. 32.
[681] Mükimme defleri 135, s. 366,

yanında bularak öldürdü. Osmanlı hükümeti vaziyeti öğrendi. Ali paşa tamamen âciz vaziyette idi. Yusuf bey, idareyi kendisine bırakması için babasını zorluyordu.Osmanlı hükümeti harekete geçerek Trablusgarb valiliğine Cezairli Alî paşa'yı tâyin edip gönderdi; Trablusgarb'a çıkan Ali paşa, Trablus idaresini Karamanlı Ali paşa'dan devir aldı ve onu Tunus'a gönderdi ve bu suretle muvakkat bir zaman için Trablus, Karamanlı ailesinin elinden çıktı (1207 H.-1292 .M)[682]

Onsekîzinci Asırda Garb Ocaklarının Osmanlı Hükümetine Karşı Durumları

Onaltı sene sürmüş olan büyük harbde Osmanlı devleti eyaletlerini mecburî olarak ihmal- ettiğinden, bilhassa uzak eylaletle-rin merkeze karşı rabıtaları gevşeyerek kendi başlarına hareket eder olmuşlardı. Karlofça muahedesinin akdinden sonra Amcazade Hüseyin paşa'nın gayretiyle bu vilâyetlerin idareleri yoluna konmakla beraber, Garb ocakları daha evvelden alıştıkları serbest hareketi muhafaza ediyorlardı. Bilhassa Cezair ocağı onyedinci asır ortalarından itibaren ferman dinlememeğe başlamış ve Köprülü Mehmed paşa zamanında alınan sert tedbirlerle bir dereceye kadar haddini bilmiş ise de 1683 seferinden itibaren eski serkeşliğini tekrar ele almıştı.Bununla beraber Osmanlı hükümeti Akdeniz'de faaliyette bulunan ve lüzumu halinde kendisine yardıma gelen Cezair ocağına karşı yumuşak bir siyaset takip edip çok defa nasihat etmek suretiyle bunları idare ediyor ve onları gazaya teşvik eyliyordu. [683]Cezair dayılarının serkeşlikleri yalnız Cezair valilerini kabul etmemek yahut vali olmak için hükümeti sıkıştırmaktan ve bunlardan başka Cezair'in Fas sultanhğiyle veyahut üç ocağın (Cezair, Tunus, Trablusgarb) birbirleriyle muharebe etmelerinden ibaret olmayıp[684] Avrupa

---

[682] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/251-253

[683] 1120 senesinde (1708 Ocak) Cezair Garb ocağı dayısı Bektaş ağa tarafından gelen bir tahriratta İspanyolların elindeki Vehran (Oran) kalesinin zabtedildiği bildirilip üç adet altın anahtar gönderilmişti. III. Ahmed, 1121 Safer ortası (1709 Mayıs) tarihiyle göndermiş olduğu fermanda memnuniyetim beyan etmiş ve Cezair ocağına kalyon ve barut yollamıştır {Mühimme 116, s. 103). Oran, daha sonra tekrar İspanyolların eline geçmiş, Abdi paşa buranın istirdadı için oğlu Mehmed bey kumandasiyle asker ve donanma gönderdiği sırada vefat etmiştir.

[684] Rivayete göre Cezair aleyhine Fas'la ittifak eden Tunus'a karşı 1106 H. - 1695 M. senesinde Cezair ve Trablusgarb ocakları birbirleriyle ittifak ederek Tunus üzerine yürüyüp Tunus kalesini muhasara ve top ve humbara ile bir hayli kimsenin ölümüne Ve binaların yıkılmasına, köylerin yağmasına sebebiyet

devletleriyle yaptıkları muahedelere riayet etmemelerinden ve bu yüzden muahedeli devletlerin Osmanlı hükümetini sıkıştırmalarından da ileri geliyordu; tabiî olarak bu hal devletin siyaseti üzerine mühim tesir yapmakta idi; çünkü Osmanlı hükümeti, Avrupa devletleriyle yaptığı muahedelerde Akdeniz'de bu devletlerin ticaret gemilerine ve tüccar eşyasına ve herhangi bir sebeple seyahat eden tebaalarına karşı teminat vermek suretiyle ağır bir taahhüt altına girmiş bulunduğundan bilhassa Cezair ocağının kendi akteylediği muahedelere bile sadık kalmaması müşkül durum yaratıyordu.Garb ocakları, Fransa, ingiltere, Napoli (Sicilyateyn), Venedik, Avusturya ve isveç devletleriyle Akdenizde emniyet muahedeleri etmişlerdi; fakat bunların geçimleri denizden olduğundan yani korsanlıkla geçindiklerinden, böyle mukaveleler yapmaları maişet vasıtalarını daralttığı için vurgunculuktan vaz geçemiyorlardı.1130 H. -1718 M. de Pasarofça muahedesi aktedildiği zaman Osmanlı murahhasları Avusturya ile Garb ocakları arasında yapılacak sulh için tavassutta bulunmağı kabul ediyorlardı. 1137 H.-1715 M. senesinde Cezair ocağı gemileri imparatorluğa ait Ostand ticaret şirketinin kahve ve Hind eşyası yüklü kalyonunu zabt eylediklerinden dolayı Avusturya elçisi hükümete müracaat ederek bunların tazmin edilmesini ve aynı zamanda da Cezair ocağiyle de anlaşmak istemiştiBunun üzerine 2 Şevval 1137-14 Haziran 1752 de donanmadan ayrılan iki kalyonla ismail ve Süleyman isimlerinde iki kapıcıbaşı ile iki Avusturya murahhası Cezatr'e gönderilmiş ve lâzım gelen anlaşmanın yapılması için kendilerine ferman da verilmişti[685]. Fakat Cezair vali ve dayısı olan Abdi paşa ne fermanla bildirilen teklifi ve ne de giden heyeti kabul etmemişti; fakat Tunus ile Trablusgarb fermana itaat edip Avusturya

---

vermişlerdi. Büyük harble meşgul olan hükümet bunların aralarını bulmak için kendilerine fermanlar yollamış ve Cezair valiliğine Musul valiliğinden açıkta kalan Ömer ve Trablus'a da Destarî Melımed paşa'lar tâyin edilmişlerdir. Hükümetin bu ocaklara göndermiş olduğu fermanlarda düşmanların müslümanlar aleyhine ittifak edip bütün İslamların gazaya gelmeleri îcab ettiği halde birbirlerinin kanlarım dökmelerinin îslâmiyetle telif odilemiyecek bir hal olduğunu ve derhal barışarak Venediklilerin işgaline uğrayan Sakız'ın kurtarılması için donanmay-ı hümâyuna iltihak etmeleri emredilmiş ise de fermana kulak asan olmamıştır (Zübdel-ül-vekayi, varak 279b, Raşid Tarihi, e. 2, ^. 290 ve Şimali Amerika'da Türkler,*s. 144)

[685] Bu fermanda, şöyle deniliyordu: ""Cezair, Tunus, Trablusgarb ocakları taraf-ı devlet-i âliyycme tâbi oldukları için ahitnâme-i hümâyunuma idhal olunup Roma imparatoru, mulûk-i nesarânm ulusı olmağla ocağınızın kanun ve kaidesi üzere İmparator-ı müşarünileyh ile başkacu müsaleha eylemeniz için dergâh-ı muallâm kapıcı basılarından İsmail dâme mecdühû ile Süleyman zîde mec-diihû tâyin ve murahhas vekilleri ile ve ocakları kaidesi üzere muahede yap-Mıılıirı...

(Almanya) ile anlaşma yapmağı kabul eylemişlerdi. Muahede onüç madde üzerine tertip edilmiş olup Tunus'la aktedilen Avusturya muahedesinin tarihi 10 Muharrem 1138 (18 Aralık 1725) tir[686].Osmanlı memurlariyle Avusturya murahhasları Tunus'tan Trablusgarb'a gitmek üzere yola çıktılarsa da fırtınadan dolayı sahile yanaşamadılar; Garb ocaklarının bütün işleri kaptan paşa vasıtasiyle görülmekte olduğundan Trablusgarb ocağının muvafakati ve kaptan paşanın vekâletiyle yine on üç madde üzerinde aynı sene Şabanında (1727 Nisan) Avusturya ile Trablusgarb ocağı arasında da Tunus anlaşması esası üzerine bir muahede akt edilmiş t ir.[687] Hükümetin ısrarına rağmen Cezair imparatorla anlaşmaya yanaşmak istemedi; hattâ bir aralık kaptan paşa kapıcılar kethüdasiyle muahede akdine yanaşır gibi olduysa da sonradan sözlerinden döndüler.Onyedinci asırda İngiltere, Felemenk ve Fransa ile Garb ocakları arasında bir emniyet anlaşması yapıldığı halde imparator böyle bir müsalehaya lüzum görmemişti; fakat Osmanlı devletinin zayıf düşmesi ve kendi idaresi altındaki Cezair ocağına söz geçirememesi sebebiyle imparator, Pasarofça muahedesine koydurduğu madde ve Osmanlı hükümetinin tavassutıyle Garb ocak-lariyle bir anlaşmaya varmağı kabul etmiştir.[688]

Cezaır Valisi Abdı Paşanın Serkeşliği

Osmanlı hükümdarı Garb ocaklarının ecdad-ı izamından mevrus memleketlerden olup ocaklara karşı teveccühünü ve isteklerinin yerine getirildiğini ve hattâ imparatorla müsaleha aktedilirken ocakla-rın da ahidnâmeye idhal olunarak şanlarını yükseltmek için ayrıca sulh aktetmelerine müsaade eylemiş olduğunu beyan etmek suretiyle ocakların imtiyazlarını tanıdığını kabul ve itiraf ettiği halde Cezair ocağının, fermandaki tavsiyeyi red etmesi, tekrar tekrar müracaata rağmen[689] imparatorla muahede aktedme-mekte ısrar etmesi hükümete pek ağır gelmişti.Bu vaziyet üzerine Cezair beylerbeyisi ve dayısı olan Abdi paşa azlolunarak yerine Arslan Mustafa paşa vali

686 hümâyun defteri 7, s.
687 llammet\ e. 7, s. 313, 31
688Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/253-256
689 Mühimme 135, s. 281, sene 1144 Evail-i Şaban

tâyin edilmişti; fakat hükümet yeni valiyi tedariksiz olarak Cezair'e göndermiş olup Abdi paşa, bunu gemiden çıkartmıyarak geri çevirmiş olduğundan, sabık vali âsi ilan olunarak katli için fetva ^verilmiştir [690]. Bu fetva ile beraber Cezair müftisi, uleması, yeni-çeri ağası, yayabaşı, bölükbaşı ve sairlerine gönderilen fermanda da serhadde bulunan Cezair'in ehemmiyetinden ve devletçe yapılan yardımdan ve Osmanlı sahillerine serhestçe gelip giderek gemi ve harb levazımı ve Anadolu sahillerinden asker tedarik etmelerine müsaade edildiğinden bahsolunarak itaate davet olunmakta ve aksi takdirde haklarından gelineceği, Osmanlı topraklarından ve malzemesinden faydalanmalarına son, verileceği ve Malta ve sair düşmanlarından korunmryacakları, üzerlerine asker sevk edilemek suretiyle cezalandırılacakları bildirilmiştir (1142 Safer başları-1729) [691].Yine bu işle alâkalı olarak Ege sahilindeki bütün kadılıklarla Mora muhassalma, İskenderiye, Rodos, îçel, Lefkoşa, Trablusşam, İnebahtı, Ağrıboz Delvine, Avlonya, îlbasan, Kandiye, Hanya ve diğer icab eden yerlere fermanlar yollanıp Cezair gemilerine kat'iyyen bir şey verilmemesi emrolunmuştur [692].Abdi paşa'ya karşı alınan bu tedbir uzun sürmedi; Patrona isyanı ve vezir-i âzam damad İbrahim paşa'nın katliyle üçüncü Ahmed'in çekilmesi Cezairlilerin imdadına yetişti; verilen kat'i karardan korkan ve menbaları kapatılan Cezair halkı kusurlarını itiraf ederek afivleri hakkında heyet gönderdiler ve nihayet 1144 Cemaziyelahır - 1731 Aralık tarihli bir fermanla afvedildiler [693].Vali Abdi paşa afvından bir sene sonra vefat etti; ocaklı tarafından dayılığa intihap edilen müsteşarı İbrahim'e Cezair heylerbeyiliği de verildi [694].İşte bundan sonra Cezair ocağı kendi beylerbeyliklerini yine

[690] Fetva sureti: "Cesair-i garb hudut-ı memâlik-i Osmaniye de dahil olup seyyidüsselâtin imamülmüslimin padişahımız hazretlerinin taraf-ı karinüs şereflerinden Cezire-i mezkûreye vali nasb ve tâyin oluna gelmekle işbu sene-i mübarekede müşarünileyh tarafından nasb ve irsal olunan vali sefine ile Cezire-i mezbure limanına dahil oldukta Ccsire'de dayı namına olan zeyd nevasına tâbi eşhası başına cem ve valiyi men ve limandan ihraç edip cezireyi taht-ı yedi imamdan izaleye kıyam ve emaret iddiasiyle kendi zabt etmek murad eylese zeydin ve etbaınm hükm-i şer'isi ne veçhiledir beyân buyurula. "Elcevab: Zeyd ve etba-ı itaat-ı imamdan huruç etmiş olup bağilerdir. îmamülmüslimin tarafından nasb olunan valiye ahali-i cezire inkıyat^ etmek vaciptir" {Mühimme 135, s. 422).

[691] Mühimme defteri 135, s. 423 ilâ 428, fermandaki asker şevki ibaresi sonradan çıkartılmıştır

[692] Mühimme 135, s. 42a jle 428.

[693] Mühimme 138, s. 182 evâlıir-i Cemaziyelâhır sene 1144

[694] Abdi paşa, oğlunu İspanyolların eline geçen Oranhn istirdadı için gönderdiği sırada vefat ettiğinden, bey leb ey ilik müsteşarı bulunan ibrahim Elhaznâcı (İbrahim Hazinedar) intihab olundu (Tarih-i Osman, Encümeni mecmuası^ sene 1, s. 316). İbrahim'in valiliğine dair olan fermanda şöyle deniliyor: „

kendileri intihap edip hükümete müracaat ile tasdik ettirmek suretiyle Osmanlı devletiyle aralarında' ancak bu kadar rabıta bırakmışlardı. Bununla beraber hükümet onların gönderdikleri hediyelere mukabil kendilerine yine kaptan paşa vasıtasiyle îcabı kadar yardımda ve bazı vesayada bulunmakta devam etmek suretiyle alâkasını göstermiştir [695].İbrahim paşa'dan sonra Cezair dayı ve beylerbey iliğine Mehmet ağa intihap olunarak bunun valiliğini tasdik için gönderilen heyet ve hediyelerle beraber elli kadar frenk esiri de gelmiş ve Mehmed ağa'ya beylerbeyilik tevcih edilmiştir. [696]

XVIII. ASIRDAKİ OSMANLI VEZÎR-Î AZAMLARI

Osmanlı tarihinin üçüncü cildinin ikinci kısmında Sokullu Mehmed paşa'dan başlayarak onsekizinci asır başlarına kadar gelmiş olan vezir-i âzam (sadr-ı âzam)ların kısa tercüme-i hallerini yazarak Amcazade Hüseyin paşa'nın sadaretine kadar getirmiştik. Şimdi bu dördüncü ciltte de ikinci Mustafa'nın ikinci sadr-ı âzami Daltaban Mustafa paşa'dan itibaren 1206 Şaban ve 1792 Nisanda Koca Yusuf paşa'nm ikinci sadaretinden azline kadar gelmiş olan vezir-i âzamlarm kısa tercüme-i halleri yazılmak suretiyle Osmanlı tarihinin bu kısmınmda sadr-ı. âzam-lar tamamlanmış olacaktır

Mustafa Paşa Daltaban

"Bundan akdem Cezair Beylerbeyisi ve dayısı olan Abdi paşa biemril-lahi taalâ fevt olup... bilcümle ocak ricali ve ihtiyarlarının istisvab ve rey ve ittifaklariyle sen dayı nasb olunduğun îlâm olunup lâkin Cezair-i garbe öteden beru taraf-ı devlet-i âliyyemden beylerbeği nasb ve tâyin ve irsal oluna geldiği deeb-i kadim iken beylerbey ilik dahi avatıf-ı âliyye-i mülükânernden sana tevcih ve ihsan olunmak babında ocak ricali arz-ı mazhar birle istirham ve istitaf etmeleriyle mültemesleri karin-i müsaade-i hümâyunum olmağın.. . hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum mucibince sana Cezair beylerbeyiliği tevcih ve ihsanım olup kesb-i ibtihac ve müfaheret için hıla-i fâhire-i mülükâitemden bir sevb, hil'at-i sultanî îtay-ı hümâyunum olmağla..." evâsıt-ı C. 1145 (Mühimme 139, s. 4). *

[695] Mühimme 153, s. 89, sene 1160 Receb.

[696] Cezair-î Garb ocağı öteden beru mücahede ile meşgul olup haklarında her an iltifat-ı pâdişahi olduğundan kendilerine harb levazımatmdan silâh, forsa (esir kürekçi) ve donanmış kalyon verilip aynı zamanda memâlik-i mahrusadan asker yazmak suretiyle noksanlarını ikmale müsaade edilirdi. Abdi paşa'nın yerine dayı intihap edilen İbrahim Elhaznâci'ye valilik tevcihi için İsveç gemisi ile gelen heyet kaptan paşa vasıtasiyle hediyelerini ve dileklerini arzetmişlerdi. Gelen hediyeler arasında elli kadar frenk esiri de vardı. Bundan başka elmas yüzük, musanna mercan teşbihler, ehramlar, Cezair işi tüfenkler, diri olarak arslan, kaplan, beş kafes papağan, kaplan postu ve saire de vardı (İzzi tarihi, varak 160b, sene 1161

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/256-258

Manastırda, doğmuştur; Hammer, bunun aslen Sırp olduğunu söyler [697]. ' Esbak vezir-i âzamlar-dan Kara İbrahim, paşa'nın iç mehterliğinden yetişerek efendisinin sadareti zamanında kapıcılar kethüdası olmuştur (1095 H. -1684 M.).Daha sonra cebeciryaşılığa ve 1103 H. -1691 M. yeniçeri ağalığına tâyin olunarak onu müteakib vezirlikle Babadağı muhafızlığında bulunmuştur. Anadolu valiliğinden bir sene sonra 1108 H. -1696 M. de Diyarbekir valiliğine naklolunan Mustafa paşa, Avusturya seferine giderken Sofya'da padişahı selâmlayıp iltifat görmüş ise dej mezaliminden bahis ile arkasından şikâyetçileri orduya geldiği için vezir-i âzam, şeyh-ül islâm ve kazaskerler huzuriyle ve şikâyetçileri ile murafaa olunarak yaptıklarının bazılarını itiraf edip bazılarını da şahitler ispat eylediklerinden katli hakkında irade çıkmışken vezir-i âzam Elmas Mehmed paşa' nın istirhamiyle Öldürülmiyerek [698] ü zerinden vezirliği alındıklan sonra Bosna hududunda Puçitel plangasına sürgün edildikten maada bütün malları da müsadere olunmuştur.1109 H.-1697M. de Bosna valisi Mehmed paşa vefat ederek yanındaki asker dağılmıştı. Bunun üzerine yerli luristiyan halk vaziyeti Avusturya baş kumandam olup Zanta muharebesini kazanmış olan prens Ojen do Savua[699]ya bildirdiklerinden, o da bir kumandan idaresinde olarak beş bin yaya, beş bin atlı ve yedi bin Macar ve Hırvat ve bir hayli topla Bosna hududuna mühim bir kuvvet göndermişti.Bu halden haberdar olan Bosna halkı telâşa düşerek menfasında bulunan Daltaban Mustafa paşa'yı getirttiler. Etrafa yazılan mektuplarla Hersek ve diğer yerlerden gelen kuvvetler bu; düşman taarruzuna karşı koymağa çabalamışlardı. Bu sırada Bosna valiliğine sabık vali Mehme d paşa'nın kethüdası Ahmed ağa tâyin olunduğu gibi vezirliği iade edilen Daltaban Mustafa paşa da Bosna cephesi seraskerliğine getirilmişti.

Taarruz eden düşman Bosna'yı işgal edip katliâm yaptı ise de kaleyi alamadı ve sonra da çekilip gitti (7 Rebiulâhır 1109 -.23 Ekim 1697). Ertesi sene Prens Öjen'in bizzat Bosna üzerine geleceği haber alınması

[697] Hammer, Almancası, c. 7, s. 51.
[698] Hadikat ül Kiüera'da şeyh-ul islâm Feyzullah efendi'nin şefaatiyle katilden kurtulduğu kaydedilmiştir. Zübdet ül Vekayi% isim zikretmiyerek bazı mukarriban şafaatleriyle öldürülmediğini yazmaktadır (varak 333b}
[699] Mustafa paşa'nın Basra'yı istirdadına dair Tarih-i sefer-ül-Basra adlı bir eser vardır. (Esad efendi kitapları No. 2062 ve 2063).

üzerine Daltaban Mustafa paşa Bosna valiliği ile beraber o havali seraskeri oldu ve Travnik kasabasını eyalet merkezi yapması emrolundu.Mustafa paşa, Hersek Arnavutluk ve Rumeli'den gönderi-len kuvvetlerle vaziyete hâkim ohnağa çalıştı, düşmanın istilâsı «dolayısiyle yıkılan kaleleri tamir ettirdiği gibi hududa kuvvetler şevketti ve hattâ düşman topraklarına akınlar yaptırarak bozul-jhuş olan kuvve-i mâneviyeyi düzeltti.Daltaban Mustafa paşa 1110 Cemaziyelevvelde (1698 Kasım) merkezi Urfa olan Rakka valiliğine ve 1111 Muharrem -1699 Temmuzda' da Bağdad'a tayin edildi. Bu sırada Basra şehri urban eline geçtiğinden orasının kurtarılmasına memur oldu; filhakika 1112 H. 1700 M. de Basra ile beraber Korna'yı kur-tardı1 ve sonra Hille kasabasının Güney-doğusundaki Bağdad'a. tabi yerleri Abbas Huzali ile oğlu Selman'm ellerinden aldığı gibi 1113 H. -1701 M. de kırk bin kişilik âsi urban kuvvetlerini de mağlub ederek muharebeler dolayısiyle bu havalide bozulmuş olan sükûnu iade etti ve urbanı tamamen itaat altına aldı.Hizmeti takdir edilen Mustafa paşa sadaretine mukaddime olmak üzere Anadolu valiliğine tâyin olunarak Kütahya'ya getirtildi ve hastalığına mebni Amcazâde'nin istifası üzerine ve padişahın hocası şeyh-ulislâm Seyyid Feyzullah efendi'nin tavsiyesiyle verir-iâzam oldu. İkinci Mustafa'nın bulunduğu Edirne'ye gelen Mustafa paşa, şeyh-ulislâmmelini Öperek min-nettarlığını gösterdi (1114 H. -1702 M.)Mustafa paşa'nın hükümet reisliğindeki vukufsuzluğu ve idaresizliği derhal kendini gösterdi. Sadarete geldiği günden-beri yaptığı hareketler, hiddet ve şiddeti pâdişâhın hoşuna gitmiyordu. Devlet işlerinde söz sahibi olan reis-ul küttab Rami Mehmed efendiyi kendisine rakib olarak gördü ve onu uzaklaştırmak istedi; fakat pâdişâh Rami Mehmed efendiyi vezir yaptı.Mustafa paşa'nın düşüncesizce yaptığı bazı tâyinler pâdişâh tarafından kabul edilmediği için nüfuzu kırıldı; şeyh-ul islâmm bütün devlet işlerine müdahalesi vezir-ı âzamin bir kukladan başka bir şey olmadığını gösteriyordu; mevkiinde tutunmak için Feyzullah efendi'nin her dediğini yapıyordu.Onun sadareti zamanına kadar şeyh-ul islâmlar merasim esnasında vezir-i âzamların sol tarafında giderlerken, Mustafa paşa, şeyh-ül islâmın solunda gitmeği- âdet etmişti. Feyzullah efendi Paşa kapısı'na. geldiği zaman sadr-ı âzam onu kapının dışından karşılayarak yaya olarak arabasının Önüne

düşüp binek taşına gelince arabadan çıkmadan evvel elini Öpüp koltuğuna girerek arabadan çıkarmak ve teşyiinde de aynı harekâtı yapmak âdeti idi; hattâ şeyh-ül islâmın oğlu olan nakib-ül eşrafı da binek taşından karşılıyordu [700]. Makamına lâyik olmayan bu halleri kızlar ağasına ve hattâ pâdişâhın silâhdarma kadar ileri götür-müştü.Şeyh-ul islâmm tahammül edilmeyen tahakkümünden de usanmıştı; bir yolunu bulup Feyzullah efendi'den kurtulmak istedi ve çare aramağa başladı [701]. Kırım Hanını tahrik ve yeniçeriyi elde etmek suretiyle pâdişâhı korkutmak istedi. Rivayete göre kendisini Tatar üzerine serdar tâyin ettirip Edirne'den ayrıldıktan sonra işlerine müdahale eden şeyh-ul islâm ile Rami Mehmed paşa'dan kurtulmak istediği ve bunun için Tatar hâdisesini tahrik ettiği, doğru veya yanlış, gizlice yapılan tahkikat ile sabit olduğundan, evvelâ azl ve üç gün sonra da katledildi (10 Ramazan 1114-28 Ocak 1703). Edirne'de Sırık meydanı kabristanına defnedildi. Sadareti dört ay kadar olup ölümünde elli yaşlarında idi.ikinci Mustafa, Daltaban'ı azledince o tarihte enderunda bulunan müverrih Fmdıkhlı Mehmed Halifeye:"— Gördün mü şu haini? Bağdad'ta Abbasiye'nin ahir meliki olan Mutasimbillah'ın veziri Alkamî ile Cengizhan fitnesi başımıza geleyazdi. Hayvanın alacası taşrada, insanın içeride; bilinmez derun-ı hali. Üşenmez, yorulmaz deyu uzaktan getürdük; sadakat memul iderken hain çıktı" demiştir[702]

Daltaban Mustafa paşa, muvaffakiyetli bir vali ve kumandan idi. Katli yeniçeri ocağını müteessir etmiştir. Kendisi tab'an haşin ve ağzı bozuktu. Muamelesi şedid, kalb kırıcı idi. Kendisine mahsus anlaşılmaz garip ıstılahları olup Rami Mehmed paşa bunun türrehatını lügat üslûbunda şerh ederek Is-tılahat'i Daltabaniye adını vermiş imiş[703]Bunun sadareti esnasında (1J.14 Receb'de) dörtyüz seneden-beri kanun üzere başa giyilen mücevveze isimli serpuş yerine vezirlerin divan günlerinde başlarına kallavi isimli kavuğu giymeleri ve bu suretle vezirlerin divan erkânından farklı olmaları bizzat kendisi

[700] Zübdet ül Vekayi, varak 418
[701] Şeyh-ul islâmm tahakkümünden ve kendisini Öldürtmek istemesinden korkarak daha evvel davranıp Feyzullah efendi'yi Zehirletmek istemişti İHadikat ül Vüzera, s. 127).
[702] NuSretnâme'den.
[703] Hadikat ül Vüzera "...Rami paşa merhum türrehatını lügat Üslûbunda şerh edip Istılahat-ı Daltabaniye deyu tesmiye etmişti...".

tarafından pâdişâha arzolunarak kabul olunmuştur[704],Zübdet üt Vekayi, vezir-i âzamların kalemiye ve haslarından gelen para ve bazı muayyenatı senede beşyüz keseye baliğ olmaz iken Daltaban Mustafa paşa'nın dört ayda azil, nasb, tebeddülat ve tahavvülâttan aldığı para ile iradının bin ikiyüz keseye baliğ olduğunu yazıyor [705] "Umur-ı Devlet-i aliyyeden gafil bir mecnun-ı layakil olmağla mebâdi-i hükümetinde nisvamn feraceleyin tevsi ve kefere ve yahut libasını tağyir etmeği hüner ad etmişti.[706].

Rami Mehmed Pasa

Osmanlı devlet adamları ve sadr-ı uzanılan ara- sında zekâsı ve bilgisi, kuvvetli ihatası, nüktedanlığı ve hazır cevaphğı ve musahabelerinde ikna kuvveti ve zerafeti ile tanınmış ve Osmanlı şairlerinin birinci safında yer almış olan Rami Mehmed paşa, Eyüp'ta Nişanci Mahallesi''inde Hasan ağa adında bir ihtisap terazicisinin oğlu olup [707] 1064 veya 1065 (1654-1655) de orada doğmuştur.Zamanına göre mutat tahsilden sonra reis kalemine (reis-ül kütab dairesine) devam etmiş ve az müddette kabiliyeti dikkati çekmiş ve şiire istidadı sebebiyle Nâbi ve Sami gibi devrinin büyük şairlerinin meclisine devam ederek yükselmiştir.Şair Nâbi efendi, Dördüncü Mehmed'in musahibi ve aamadı Bolu'lu Mustafa .paşa'nm divan efendisi bulunduğu sırada, Ramı efendi'yi masraf kâtipliğine tâyin ettirmiş olup kendisi paşanın kethüdası olunca Rami • efendi'yi divan efendisi yaptırmıştır.Musahip Mustafa paşa'nm 1097 Zilkade -1686 Eylülde vefat etmesi üzerine Rami efendi, hâmisi Nâbi ile beraber hacca gitmiş ve avdetinde Divan-ı hümâyun kalemine girerek 1100 H. -1688 M. reis kalemine kesedar (evrak muhafızı) olmuştur.1102 H.-1695 M. de beylikçi olan Rami efendi, 1106 H.-1694 M. de Acem Bekir

[704] Nusretnâme"den.
[705] Zübdet ül Vekayi, varak 409b
[706] Hadikat ül Vüzera (Osmanzâde Taib
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/259-263
[707] Taib Ahmed efendi, Hadikat ül Vüzera'âa: "hizmet-i ihtisabta erzel-i vucuh-ı iktisab olan terazücinin ferzend-i dilâşıb-ı meslub ül uyub'ıdır" sözleriyle tezyif ediyor (s. 128), fakat Hasan ağa tahsil görmüş bîr zat olup Meramı mahlasiyle şiirleri vardı (Tarih ve Edebiyat mecmuası (Ali Emirî,), sene 2, sayı 13, s. 235).

efendi'nin yerine rei.s-ul küttab oldu[708] ve iki sene bu makamda kaldı. Fakat vezir-i âzam Elmas Mehmed paşa ile geçinemediğinden azlolundu; Zanta muharebesinde Elmas Mehmed paşa'mn asker tarafından katledilmesi üzerine şeyh-ul islâm Seyyid „ Feyzullah efendi'nin ricasiyle yeni sadr-ı âzam Amcazade Hüseyin paşa'mn muvafakatiyle ikinci defa reis-ül küttab oldu (1109 Rşbiulevvel 9 - 25 Eylül 1697) [709].Karlofça muahedesi bunun reisliği zamanına rasladı ve vezir pâyesiyle murahhas oldu. Vukuf, ihata ve cerbezesiyle muhasım devletlerin murahhaslarını ilzam ederek müzakerede üstün rol oynadı ve çetin çekişmelerle mümkün olanı yaptı, müf-ritane istekleri önleyerek makul dereceye indirdi.Karlofça muahedesindeki hizmeti padişah tarafından takdir olundu ve ikinci murahhas ve tercüman Iskerletzâde Aleksandros ile birlikte kürk giydi [710]. Kendisine vezirlik teklif olundu ise de kabul etmiyerek bu halile reis-ül küttablıkta kalmağı tercih etti [711]; muahededeki muvaffakiyeti şöhretine sebep oldu ve vezir-i âzamin kendisine itimadı dolayısiyle devlet işleri onun tarafından idare edildi [712]Amcazâde'nin sadaretten çekilmesinden sonra vezir-i âzam olan Daltaban Mustafa paşa, Rami efendi'nin nüfuz ve şöhretinden dolayı kendisine rakib görerek azl ve nefyini tasarlamıştı; fakat Rami efendi'yi hem padişah ve hem de şeyh-ul islâm Feyzullah efendi himaye ettiklerinden reis-ül-küttablıktan alınarak sadaretine mukaddime olmak üzere Kubbe vezirliğine getirildi (8 Şaban 1114-28 Aralık 1702) [713].

Sadr-ı azamın isteğine aykırı olarak Rami efendinin vezir olması Daltaban Mustafa paşa ile Şeyh-ulislâmın aralarını, açtı ve Feyzullah

---

[708] Halifei ür Rüesa ile Raşid tarihi ve Mecma-uş Şüara'da reis-ül küttab-lığa tayini 1106 gösteriliyor: Hadikat ül Vüzera ise bir ser^e sonra reis olduğunu yazmaktadır

[709] Zanta mağlûbiyetinden sonra ordunun avdeti esnasında Filibe'ye yakın Yeniköy mevkiine gelindiği sırada İstanbul'dan orduya gelmiş olan R âmî efendi, Küçük Çelebi Mehmed efendi'nin baş muhasebe şefliğine nakli üzerine onun yerine^ reis-ul küttab oldu.

[710] 1110 senesi 23 Şaban pazartesi günü Râmî Mehmed efendi cümle nâmeler ve mükâlemeler ve memhur temessükler ve mevad kâğıtlariyle (Mü-kâleme zabıtlariyle) Edirne'ye gelip ol gece tercüme olunacakları tercüme olunup ertesi sah günü vezir-i âzam ve şeyh-ul islâm ve R âmî efendi ve mükâ-lemede refiki olan divan tercümanı îskerletoğlu Aleksandri ile Hosoda köşkünde pâdaişah tarafından kabul olunarak cümlesi makbule geçip her iki murahhasa da kürk giydirildi (Nusretnâme1'den

[711] Hadikat ül Vüzera, s. 129.

[712] Vezir-i müşarünileyh (Amcazade Hüseyin paşa) kendi zevkiyle meşgul olmak için işleri R am i efendi'nin eline bırakmıştı (Raşid, c. 7, s. 240).

[713] Rami efendi vezir kürkünü geyince çavuşbaşı kendisini kanun üzere alayla evine götürmüş ve kahve şerbetten sonra Rami paşa evvelce-âdet olup bir zamandanberi terk edilmiş olan usuli, ihya ederek kendisine giydirilen serasere kaplı kürkü çavuşbaşıya giydirmiştir (Zübdet ül Vekayi, varak 406).

efendi'den intikam alayım derken muvaffak olamıyarak azl ve îdam edilip Râmî Mehmed paşa ve-zir-i âzam oldu (1114 Ramazan) [714].Rami Mehmed paşa yedi ay kadar sadarette kaldı. Padişah ikinci Mustafa kendisine mührü hümâyunı verirken şeyh-ul islamın tavsiyesiyle hareket etmesini, aksi takdirde mesul ve muateb olacağını söylemiş olduğundan o da bu tavsiyeye riayet etti. Sadr-ı âzamin yanında bir adamının bulunmasını ve bu suretle oradaki harekâtı kontrol etmesini isteyen şeyh-ul islâm, sipah ağası Ali ağayı vezir-i âzam kethüdası tâyin ettirdi; Rami paşa istemediği halde bu tâyini yapmağa mecbur oldu. Bununla beraber Ali ağa'yı kethüdalık işlerine müdahale ettirmiyerek zımmen istiskal gösterdi[715]Şeyh-ül islâmın hudutsuz ihtirası, teferruata kadar devlet işlerine müdahalesi, onun mütaleası olmadan sadr-ı âzamin hiçbir arzının pâdişâh tarafından kabul edilmemesi Rami paşa'yı çok sıktı, sinirlendirdi ve bu haller dolayısiyle işi yürütemeyen ve sadaret nüfuzunu kullanamıyan zarif ve mülayim sadr-ı azamın asabı bozuldu; memleket işleri müdahalelerle yürümez oldu.Feyzullah efendi'nin tahakkümünden kurtulmak isteyen Rami Mehmed paşa, onu bertaraf etmek isteyerek Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, İstanbul'da cebecileri tahrik ettirdi ve neticede meşhur Birinci Edirne vakası meydana geldi (1115 H.-1703) M.) Vaziyetin vehametini ikinci Mustafa'ya arzeden RamiMehmed paşa evvelâ Edirne'de İkinci Bayezit evkafı kâtibi Çinicizâde Ahmet efendi'nin evinde ve daha sonra Eyüp'te kendisine ait R ânı î Çiftliğinde saklandı, kendisini çok aradılarsa da bulamadılar .[716]Üçüncü Ahmed'in cülusu ve sükûnetin iadesinden

[714] Daltaban Mustafa paşa, saraya davet edilince oraya gitmiş ve sadarete getirilecek olan Rami paşa keyfiyetten haberdar edilmişti. Fakat bunu sezdirmeyen Râmî p a şa^ .ziyaret yollu sadr-ı âzamin konağına (Paşa-kapısina) gitmişti. Sadr-ı âzamin kethüdası ibrahim ağa kendisine "efendimiz taraf-ı hümâyundan davet olundular" demesi üzerine "teşriflerine kadar bekleriz" diye mukabele ederek kendisinin saraya davetine intizar eylemiştir. Bu sırada sarayda kapiarasında tevkif edilen sadr-ı âzamin mallarım mühürlemek üzere Pâşahapısi'na Bostancıbaşı gelmiş ve Rami Mehmed paşa'ya bir hatt-ı hümâyun getirmiştir. Hatt-ı hümâyunda vezir-i âzam sarayının mühürlenerek derhal saraya gelmesi emrolunması üzerine Rami paşa mühürlenecek yerleri mühürledikten sonra saraya gidip mühr-i hümâyunu aldı (Raşid Tarihi, c. 2, s. 573).

[715] Rami paşa, reis bulunurken Ali ağa, sadr-ı âzam Amcazâde'nin kethüdası olduğundan Râmî efendi onun bazı hallerinden dolayı kendisine muğberdi. Ali kendisine kethüda olunca bütün bütün canı sıkıldı ve kethü-dalığa âid işlere müdahale ettirmedi. Ali ağa bu halden şeyh-ul İslama şikâyet etti. Feyzullah efendi sadr-ı azamın bu haline karşı canı sıkılmakla beraber ses çıkarmıyarak Ali ağa'yı kethüdalıktan alıp yeniçeri ağalığına tâyin ettirmişti {Raşid, c, 2, s. 584). Rami paşa, Ali ağa'yı orada da bırakmayarak vezirlikle Beîgrad muhafızlığına tâyin ettirerek devlet merkezinden uzaklaştırdı (aynı tarih, c. .., s. 591).

[716] Raşid Tarihi, c. 3, s. 76 ve 116 ve Ravzat ül Kâmilin (Şefiknâme şerhi), :s. 227, Osmanzâde Taib şöyle diyor :

yani vakadan dört ay sonra, şeyk-ül islâmı devirmek için ittifak etmiş olduğu damad Morali Hasan paşa'nm vezir-i âzam olması üzerine ona haber gönderdi ve yeni sadr-ı âzamin şefaatiyle afv olunarak Kıbrıs valiliğine tâyin olundu [717]. Saklandığı zaman yanında kalmış olan sadaret mührünü*teslim etti (15 Şaban 1115 -24 Aralık 1703).Cidde valisi bulunan Süleyman paşa Mısır valiliğine tâyin edilmişti; bunun pek sert ve şedid olduğu duyulduğu için Mısır askerî ocakları istemediklerinden, Rami paşa, /Kıbrıs'tan Mısır valiliğine naklolundu(1116 Cemaziyelevvel-1704 Eylül)[718].Râmî paşa bir buçuk sene burada kaldı; rivayete göre ahalinin kendisini istememelerinden dolayı 2 Cemaziyelâhır -ve 11 Eylül 1706 da azlolunarak yerine Tamışvar eyaleti valisi izmirli Ali paşa tâyin olunarak selefinin borçlarının tahsili emrolundu [719]. Bu suretle Rami Mehmed paşa, hesap vermek üzere on ay Mısır'da envai tazyike mâruz kaldı ve sonra da vezirliği alınarak Rodos kalesinde kalebend edildi (1119 Rebiülâhır-1707 Temmuz) [720]Rami Mehmed paşa, kalebend olduktan sonra da devlete, tüccara borçlarından dolayı çok sıkıştırıldı. Gerek reis-ül küttab-lığmda ve gerek Mısır'da tedarik ettiği paraların borcuna nazaran pek ziyade olmasına rağmen borçlarım vermemesi sebebiyle bunun tahkik ve tahsili için Rodos'a bir de memur gönderildi ve bu hususta Rodos kadısına da yazıldığı gibi[721] Mısır'daki bütün emvalinin

---

""Harem arabacısı zade*de pinhan oldun Hay Rami Çelebi şân-ı vezarçt bu mudur?".

[717] Nusretnâme' den.

[718] Nusretnâme'den

[719] Mısır valisi vezir Ali paşa'ya'hüküm ki:
Sabıka vezir-i âzam ve Mısır valisi olan selefin R ânıî Mehmed paşa'nın 1117 senesine mahsub olmak üzere Mısır mukarreri Caizesi için asitâne-i saadetimde kapı kethüdası olan Mehmed zîde mechüdûnun müslümanlardari ve bazı efrenç ve Yahudi taifesinden istikraz eylediği akçelerin defteri bundan akdem vezir-i müşarünileyh tarafına gönderilip mcblâğ-ı mezbur beşer, altışar ay vade ile alınıp vadesi hululünden mukaddem tarafından irsali melhuz iken vadesi hulul ideli bu kadar zaman olub henüz eseri zuhur etmemekle husus-i mezbur için. dergâb-ı rmıallâm kapıcılar kethüdası o)an Elhac Ali dâme mec-dühû mukaddema emri şerifimle mübaşir tayin olunmuşken veçh-i meşru üzere olan akçeleri vezir-i müşarünileyh henüz vermediği mesmû-i hümâyunum olmağla sen ki vezir-i müşarünileyhsin emr-İ şerifim vusulünde selefin vezir-i müşarünileyh nıeblâğ-ı mezburı göndermemiş bulunursa bir gün evvel vezir-i müşarünileyhten, taleb ve tahsil.... ve berveçhi müsaraat asitâne-i saadetime îsale ihtimam eylemen babında. Evasit C 1118 (Mühimme 115, s. 156). Bundan başka Rami paşa'nın borçlarına ait aynı defterde (s. 252, 258) de hükümler vardır.

[720] Mısır valisi vezir Ali paşa'ya hüküm ki :
Sabıka Mısjr valisi olan Rami Mehmed paşa'nın vezareti ref ve kendisinin Rodos kalesinde kalebend olunması fermanım olub ve husus-ı merkum için hassa silâhşorlerimden... mübaşir tayin ve irsal olunmağın sen ki vezir-i müşarünileyhsin emr-i şerifim vusulünde mumaileyh R ânı î Mehmed paşa'nın yamna sen dahi kifayet miktarı adamlar koşup mübaşiri mumaileyh marifetiyle... mahall-i memura irsal eylemen bâbmda (Evâsıt-ı Rebiulâhır sene 1119).

[721] Mühimme 115, s. 404.

müsaderesi emrolundu (1119 Reçeb - 1707 Ekim başları) [722] Rami Mehmed paşa'nın Edirne'de Sultan Bayezit evkafı kâtibi Ahmed'in hanesinde parası ve eşyası olduğunu Istanbulda evinin kâhyası olan akrabasından Mustafa ve kayın biraderi kapıcıbaşı Hasan haber verdiklerinden, bunun tahkiki Edirne kadısiyle Edirne bostancıbaşısma yazılmıştır[723]. Fakat bu aramada on üç kese akçe gibi az bir para bulunarak İstanbul'a, gönderilmiştir [724].Rami Mehmed paşa hakkında bu kadar takibe ve lüzumundan fazla tazyika sebep, hasmı olan ve o tarihlerde vezir-i-âzam bulunan Çorlulu Ali paşa idi.
Râmî Mehmed paşa, sadr-ı âzam iken Çorlu'lu Ali paşa ikinci Mustafa'nın silâhtarı bulunuyor ve pâdişâh üzerinde tesir yaparak sadr-ı âzamin bazı icraatının bozulmasına sebeb oluyordu. Sadr-ı âzam, bir münasebet getirerek devlet işlerinde vukuf sahibi vezirlerin bulunmadığını ve Silâhtar Ali ağa gibi değerli bir zatın vezirlikle kubbe vezirliğine tâyininin yerinde olacağını arzetmek suretiyle silâhtarı ustalıkla pâdişâhın yanından uzaklaştırarak kubbe veziri yaptırmıştı.işte buna mim koyan Çorlu'lu Ali Paşa, sadr-ı âzam olunca Rami p a ş a'dari öcünü almak istemiş ve onu Mısır'dan azl ve vezirliğini elinden aldıktan sonra menfasında da çok eziyet ettirmiştir [725].Râmî paşa'nın 1119 Zilhicce iptidaları ve 1708 Şubatta Girid'de Grabosa kasabasında oturmasına irade çıkarak Rodos kadısına bir ferman gönderildiği gibi, kendisini Girid^e nakletmek üzere Akdeniz kalyonları başbuğu olan patrona kaptanı Mustafa bey'e de emir verilmiş ise de [726], bu fermanlar varmadan evvel Râmî paşa Rodos'ta vefat etmiştir [727]. Vefatında elli iki yaşında idi. 1113 Cemaziyelevvel (1701 Ekim) tarihli vakfiyesiyle Eyüb nişancısında mektep yaptırmıştır.Şeyhî, Vekayi-ül fudala ismiyle Şakayik zeylinde Rami Mehmed paşa'yı âkil, işgüzar, ihatalı ve geniş malûmat sahibi, malî işlerde vukuf ve malûmatı müsellem, münşi, şair fakat haris ve vefasız olarak tavsif etmektedir [728].Müverrih Raşid de Ramı paşa'nın iyi bir

[722] Mühimme 115, s. 408, sene 1119 Receb iptidaları
[723] Mühimme 115, s. 312
[724] Mühimme 115, s. 320.
[725] Nusretnâme.
[726] Nusretnâme 115, s. 518.
[727] Nusretnâme, Rami paşa'nın Rodos'&a vefat ettiğinin 1119 Zilhiccesinin yirmi altıncı pazartesi günü İstanbul'da haber alındığını yazıyor
[728] Vekayi il Füzela (Şeyhî), c. 2, s. 304 (Nuruosmaniye nüshası

şair "Her fen-Me vayesi ve her hünerden mâyesi" olduğunu söyledikten sonra meclis ve sohbetinin lâtif, rind, zarif ve vezirler arasında eşine nadir tesadüf edilir'bir zat olduğunu kaydetmektedir[729].Muasırı olan Osmanzâde Taip: "Akl-ü rüşd ile yegane-i zaman zarif ve nüktedan" ve kudretli bir şair fakat hak naşinas ve vefasız olduğunu ve sadarete geçinceye kadar iyi halleriyle kendisini sevdirip ve vezir-i âzam olunca şiddet ve hiddetle ve garazkârane hareket ve bazı kâtiplere divanda dayak attırmak gibi halleriyle fena nam bıraktığını yazdıktan sonra vefatı do-layısiyle merhumu şöyle tavsif ediyor:Görmedim ben Rami paşa gibi bir hâzır cevab Her sözü darbülmesel her nüktesi faslülhitab Akl-ü rüşdiyle reis iken adimülmisî idi tzz-i teşrif-i sadaretle olunca kâmiyab Eyleyip tebdil-i etvar öyle bedhû oldukim Eylemezdi ettiği evzâı mecnun irtikâb Böyle iken yine merhumun vücudı âleme Mahz lûtf idi desem olmaz mahalli irtiyabRami paşa sadareti zamanında millî sanayie ehemmiyet verdi. Yerli çuha ve ipek sanayii ustalarını getirterek onları teşvik edip her hususta himaye edileceklerini taahhüt eyledi[730]. Kısa süren sadareti zamanındaki faaliyetlerinden birisi de, harbler dolayısiyle bozulmuş olan malî vaziyeti düzeltmek oldu; îrad ve masrafta muvazene tesisine çalıştı ve bir hayli tasarruf yaptı; tersane işlerini' de yoluna koydu.Kendisinin doğum yeri olan Eyüp nişancısında merhum Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa be y'in camimin yanına bir ilkokul ve altına da bir çeşme yaptırdı. Eyüb'ün üstünde ismine mensup Rami mevkiinde bir çiftliği vardı; bu çiftlik sonradan Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın damadı kethüda Mehmed paşa tarafından satın alındı[731], ise de, ismini zamanımıza kadar muhafaza etti.Osmanlı şairlerinin birinci sınıfından olan Rami Mehmed paşa muasırlarının üstünde yer tutmuştur. Hattâ bir şiirinde:Rami noîa arz eyler isem herkese şiirim Pazar-i belagatte utanmam güherimdendemek

---

[729] Ra§id, c. 3, s. 242.
[730] "Vezir-i âzam hazretleri Selanik'te çuha işleyen Yahudileri Edirne'ye ihzar edip milel-i saire, çuha ve akmeşenin levazımını memâlifc-i mahrusadan ahırlarken bizim memleketimizde işlenilmemek ancak kusur-ı himmettir. Levazımı her ne ise görülüp ve fimâbaad Françe ve sair mahalle çuha levazımı (mevad-i ibtidaiyesi) bey'i olunmamak üzere ihtimam-ı tam edeler. Bu hususa bir suret verirseniz üstadlarmıza ikram olunur buyurduklarından işlemek üzere iltizam ve Françe'den gelen dîbâ ve hatâyı vesair akmeşe dahi Bupsa'da kârhanelerde işlemek üzere dest-i iddialarına evamir ve ahkâm verildi" (Zübtet ül Vekayi, varak 415 ve Raşid, c. 2. s. 587).
[731] Çelebizâde Asım (Ra§id zeyli), s. 616.

suretiyle kudretini muasırlarına kabul ettirecek kadar yüksek şairdi. Rindane ve hakimane gazellerinin hepsinde de muvaffak olmuştur. Rami paşa'nın oğlu Refet beyde şairdi. Şuara tezkiresi yazmış olan Salim efendi, Râmî paşa'nın damadı idi.Rami p a ş a'nm şiirlerinden bazı parçalar :Hayal-i' lâ'lVnâbın câm-ı çeşm-i terde kalmıştır. Humâr-ı bezm-i nûşâ nûş-ı vasim serde kalmıştır. Değildir bende dil ser germi-i fik-i nigâhınla O bir mest-i mehabbettir düşüp bir yerde kalmıştır.Mükedderdir seraser meşreb-ı eczay-ı âlem hep Safay-ı hatır ancak badede sâgarda kalmıştır.Bu sırrı keşfe bir müşkilküşây-ı cûd gelmez mi? Kerem bîlafz-ı bî mâna gibi dillerde kalmıştır.Mücevher tac-ı devlet kimseye sûd etmez ey Râmî Nice şâh-ı cihanın çeşmi ol efserde kalmıştır.Bana bir neşve bahş eyler ki hatt-ı yâr söylenmez Süveydâda nihandır halka, bû esrar söylenmez.Beni gördükçe ey meh lal edersin fart-ı mihrinle Ve lâkin gayrilerle ettiğin güftâr söylenmez.Yine filcümle miimkin söylenilmek kametin vasfı Kıyamet kopsa amma Kâlet-ı reftâr söylenmez.Edersin güftgüy-i mahremâne müddeilerle Yanında hayf nâm-ı âşık-ı dildar söylenmez.Zebanzed âşinay-ı lafza mail şimdilik yaran Sakın Rami Zebân-ı tazede eşar söylenmez.Rodos'ta mevkuf iken vefa mdan dört gün evvel söylemiş olduğu bir gazeli :

Mahv olmadayız zaaf ile pirahenimizden Çekmez mi dahi destini gam pirahenimizden
Lâyik mıdır ey gonca-i gülüzâr-ı letafet
Lebriz-i tebessüm olasın şivenemizden
Biz mûrçe-i harmen-i sahray-ı gilalız
Pâmal oluruz dür olıcak meskenimizden
Arayiş-i çün verd-i tahammül ola
Rami Gitmezse ne gam mürg-i elem gülşenimizden
Dursun yerinde gamze-i fettan-ı hunfeşan
Baştan belâlı âşıkı ol perçini öldürür
Serşâr-ı gamım fikr~i meal eylediğimden
Hûndur ciğerim kesb-i kemal eylediğimden[732]

Ahmed Paşa (Kavanoz, Sührablı)

[732] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/263-271

Aslen Rus olup vezir silahtar Hüseyin paşa'nın kethüdalarmdandır. Şişman ve kısa boylu olduğu için kavanoz lâkabı verilmiştir; Nusretnâme'de "Gerdel kıyafet,, deniliyor. Sührab Mehmed paşa'nın yetiştirmelerinden olduğu için "Sürhrabh" lakabı ile de anılır.Saraya alınarak hazine kethüdası iken ikinci Mustafa zamanında vezirlikle Sayda valiliğine tâyin edilmiş ve Amcazade Hüseyin paşa'ya da damad olmuştur. Ahmed paşa, sonra Mısır ve Diyarbekir valiliklerinde ve Hanya muhafızlığında bulunarak Elmas Mehmed paşa sadaretinde tekaüt edilip Kadiköyünde oturmuş ve kayınpederi Amcazade Hüseyin paşa sadr-i âzam olunca ikinci defa Hanya muhafızlığına gönderilmiş ve 1110 H. -1608 M. de Nişancı olmuştur.Rami Mehmed paşa sadaretinde ve 1114 Ramazan ve 1703 Şubatta İstanbul gümrüğü mukataasından günde dört yüz akçe ile tekrar tekaüt edilmiş olan Ahmed paşa[733] .Edirne'den istanbul'a, gelerek[734] kayınpederinin Anadoluhisan'ndaki yalısında oturmuştur.1115 H. -1707 M. deki Edirne vakasının zuhuru üzerine İstanbul'daki isyan elebaşıları bunu isyan mahalline davet edip iptida İstanbul kaymakamı ve arkasından vezir-i âzam yaparak Edirne üzerine yürümüşler ve üçüncü Ahmed'in cülusu üzerine de sadr-ı âzam yaptırmışlardır.Kavanoz Ahmed paşa, seksen sekiz gün sadarette kaldı; azli tekarrür edince takdim etmiş olduğu bazı telhisleri hakknıda izahat vermek üzere saraya davet edildi; sünnet odasında pâdişâhla görüştükten sonra ders günü, olduğu için Sofa köşkünde, şeyh-ul islâmla beraber bulunduğu ve hafta içinde Fenerbahçe'sinde pâdişâha ziyafet vereceğini anlattığı sırada silahtar ağa vasıtasiyle kendisinden sadaret mührü alındı ve halefi olan Enişte Hasan paşa ile gizlice görüştükten sonra hesabını vermek üzere Rostancı başı dairesinde tevkif olundu (8 Receb 1115-17 Kasım 1703). Üç gün burada kaldı ve vezirliği de alinarak hazırlanan çekdiri (kadırga) ile Sakız adasına gönderilerek kendisine bir miktar da has tâyin edildi [735].Kavanoz Ahmed paşa, 15 Şaban 1116

---

[733] "Amcazade damadı Nişancı Ahmed paşa'nm Daltaban Mustafa paşa'ya münasibeti sebeb ad olunarak kayd-ı menşur-ı vezaretine hatt-ı butlan çekilip emval ve eşyası zabt ve müsadere ve kendüsi İstanbul'da iva ve ikame ettirildi..." Şefiknâme şerhi, Ravzat ül Kâmilin, s. 21.

[734] II. Mustafa, Edirne'yi çok sevdiği için saltanı miiddetince burada oturduğundan devlet merkezi burası idi.

[735] Raşid, Sakız'a gönderilmesinden bahsetmiyerek înebahtı muhafızlığına tayinini yazarsa da doğru değildir

- 13 Aralık 1704 te înabahtı muhafızı doğramacı Mehmed paşa'nın vefatı üzerine vezirliğinin tekrar verilmesiyle înebahti*ya tâyin olundu ve 1117 Cemaziyelevvel -1705 Eylül'de orada vefat etti [736].Silahtar Mehmed Halife, Nusret nâme 'sinde Kavanoz Ahmed paşa'ya "Rusiyyül asıl asferüllevn kasirül karne, gerdel kıyafet, hasud, hasis, sahib denaet, tamâkâr, ucûbe-i heykel" diye tavsif etmekte ve Hadikat'üî-Vüzera zeylinde ve ondan naklen Enderun tarihinde de kısa boylu, şişman bir şahsı mühin sözleriyle zem edilmektedir.[737]

(Morali-Enişte)

Mora'li olup Enderundan yetişmiş, Dördün-cü Mehmed zamanında silahdar olmuş, ikinci Süleyman'ın cülusu üzerine 6 Muharrem 1099 -12 Kasım 1688 de Mısır valiliği ile saraydan çıkarılıp az sonra Dördüncü Mehmed'in kızı Hatice Sultan ile evlenmiştir.Daha sonra Sakız muhafızlığına tâyin olunan Hasan paşa zamanmda muharebe dolayısiyle ada, Venediklilerin hücumuna uğradığından, müdafaadan âciz kalan mulıafız paşa istiman suretiyle Sakız" Venediklilere teslim etmeğe mecbur olmuştur.Bu vaziyet üzerine Edirne'ye getirilen Hasan paşa kapı arasında hapsedilip iyice eziyet gördükten sonra 1106 Cemaziyelevvel -1694 Aralık'ta afvolunarak Azak kalesi muhafızlığına gönderilmiştir.Bu sırada İkinci Ahmed'in yerine geçen İkinci Mustafa, eniştesi olması sebebiyle Hasan paşa'yı rikâp-ı hümâyun kaymakamlığına tâyin etmiş ve az sonra Haleb valisi yapmış ise de, İstanbul kaymakamlığına naklcylemiş ve arkasından da tekrar rikâb-ı hümâyun kaymakamı yapmıştır.Enişte Hasan paşa, Karlofça muahedesi yapılırken orduda bulunmuş ve daha sonra da diğer vazifeleri müteakip İstanbul'da, zevcesi Sultan ile birlikte Bab-ı hümâyun karşısındaki Kaya Sultan kızı Fatma Hanım Sultan sarayında misafir bulunduğu sırada Üçüncü Ahmed tarafından saraya davet olunarak Kavanoz Ahmed paşa yerine sadr-i âzam olmuştur (8 Receb 1115-17 Kasım 1703).Pâdişâh

[736] Nusretnâme'de metindeki tarih gösterilmiştir. Raşid tarihi ise (c. 3, s. 180) Ahmed paşa'nın vefatının 1117 Cemaziyelevvelinin dokuzunda haber alındığını yazıyor. Ahmed paşa Cemaziyelevvel sonlarında vefat etmiş olup Raşid de Cemaziyelâhır dokuzda vefatının haber alındığı diyecek iken sehven Cemaziyelevvel göstermiştir

[737] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/271-273

eniştesine sadaret mührünü verirken : "— Hidmeti ibadullah sana Allah emaneti olsun, ihanetin zahir olursa damatlığın faide vermez; sen de bunun yoluna gidersin" demiştir [738].Bunun sadereti Edirne vakasından sonraki karışıklığın
\ devam ettiği zamana rasladı. Kendisi, müdebbir ve işbilir, kurnaz bir vezirdi, onbir ay devanı eden sadaretinde epey temizlik yaparak hükümette istikrarı yeniden temin etti.Hasan paşa, kızlar ağası Abdurrahman ağa'nıu yerine padişah tarafından validesinin baş ağası uzun Süleyman ağa'nın tâyin edileceğini haber aldığından bu tâyini önlemek istedi. Çünkü Süleyman ağa daha kızlar ağası olmadan padişah üzerinde müessir olarak vezirdi âzamin işlerini bozmakta idi. Hasan paşa :"— Halen bulunduğu vazifede kızlar ağasından ziyade bizimle muamele eder; kızlar ağası olursa bununla asla konuşulmaz" diyerek onun yerine hazinedar Mehmed ağa'yı muvafık gördü ise de, Süleyman ağa'nm nüfuzundan korkan Mehmed ağa, sadakat yüzünden keyfiyeti Süleyman ağa'ya söylediğinden, Uzun Süleyman ağa vezir-i âzam aleyhinde pâdişâha telkin yapmağa başladı.

Üçüncü Ahmed, vezir-i âzamin bir kısım işlerinin gareze mebni olduğunu öğrenmiş olup kızlar ağası olan Uzun Süleyman ağa'nın telkinleri de buna inzimam edince değiştirilmesine karar verdi ve kızlar ağasının tavsiyesiyle yerine Kandiye muhafızı Kalaylıkoz Ahmed paşa'yı getirtmeği muvafık görüp becerikliliğine itimad erttiği kayıkçı İbrahim adında birisini [739] gizlice Kandiye'ye gönderip Jstanbula' davet etti: Ahmed paşa geldiği gibi, Hasan paşa'yı*azlederek Kalaylıkoz'u vezir-i âzam yaptı (28 Cemaziyelevvel 1116 ve 28 Eylül 1704) [740].

Enişte Hasan paşa, azlini müteakip zevcesi Hatice sultanla beraber bir müddet izmit'te oturup 17 Cemaziyelâhır -16 Eylül 1707 de Mısır valiliğine tâyinle zevcesi sultan İstanbul'a getirtildi [741].Hasan paşa daha sonra^ yani 21 Şaban 1121-26 Ekim 1709 da Trablusşam valiliğine tâyin olunarak 1123 Zilhicce -1712 Öcak'ta Ruslarla muharebe dolayısiyle Anadolu'dan sefere asker sürmeğe ve eşkiya

[738] Nusretnâme.
[739] Bu Kayıkçı İbrahim ağa, daha sonra kaptan-ı derya ve vezir-i âzam olan Hoca İbrahim paşa olup daha aşağıda tercüme-i hali yazılmıştır.
[740] Enişte Hasan paşa'nm Mısır valiliği Mühimme defterinde 1119 Receb ihtidalarında gösterilmiştir (Mühimme 115, s. 339 ve 414).
[741] Vezir-i âzam Hasan paşa divanda meşgul olduktan sonra zevcesi Hatice Sultan'ın Ayvansarayadaki yalısına gitmiş ve arkasından kapıcılar kethüdası gelerek mührü hümâyunu almıştır

teftişi üzerine memur edildi [742]. 1124 Rebiulevvel - 1712 Nisanda Anadolu valiliğine tâyin olunan Hasan paşa, aynı sene 23 Şevval - 23 Kasım'da merkezi Urfa olan Rakka eyaletine naklolundu[743]' Ijasan paşa, 1125 Rebiülâhır - 1713 Mayısta taundan orada vefat etti [744].Hâdikat-ül-Vüzera zeyli, Enişte Hasan p a ş a'yı âkil ve kâmil bir vezir olarak kaydetmekte olup vefatında altmış yaşlarına yakındı. Enderun tarihi de malûmatlı, cesur, tedbirli ve cömerd olduğunu yazıyor [745], Müverrih Naima da Edirne vakasına dair kaleme almış olduğu risalesinde medh ve senasında bulunuyor.Üsküdar'da Doğancılar'daki Nasuhî tekkesini Enişte Hasan paşa yaptırmış olup Tekke'nin dışında tramvay yolu üzerindeki çeşme de kendisine aittir[746]. Bunlardan başka Antakya'da Bakras civarında Karamorta'daki cami, imaret ve hanı da Hasan paşa yaptırmıştır.[747]

Ahmed Paşa (Kalayhkoz)

Kayseri köylerindendir.Eskisaray baltacıları ocağına alınarak musahip Yusuf ağa'nın hizmetinde bulunmuş ve efendisi Darüssaade ağası (kızlar ağası) olunca kahvecibaşılığa tâyin edilmiş ve sakabaşılık hizmetiyle sürre ile birlikte hacca gitmişti. Yusuf ağa, hizmetinden azlolunduğu zaman bu da beylerbeyilik ile Cidde valiliğine gönderilmiştir.Ahmed paşa, yedi sene Cidde'de kaldı 1099 H. -1688 M. de Van valisi oldu. Az sonra buradan azlolunarak Edirne'ye geldi ve 1100 Rebiulevvel -1689 iptidasında Dar-üs saade ağası Mustafa ağa'nın ricasiyle vezirlik verilerek kaptan paşa oldu. Deniz muharebesinden muvaffakiyetle İstanbul'a döndü; fakat Akdeniz adaları ve sahil halkından epey para alıp deniz ümerasından da imdadiye namiyle ikişer kese akçe sızdırdığından, yapılan şikâyet üzerine 1101 Cemaziyellevvel -1690 Şubat'ta azledilerek muhafız ismi altında Midilli'ye sürgün edildi [748]. 1102 H. - 1691 M. de Trabzon ve

---

[742] MühimmeUS, s. 497 ve Mühimme 119, s. 90,101,120, 123 ve Nusretnâme
[743] Mühimme 119, s. 216 (1124 senesi Şevvel sonları) ve Nusretnâme
[744] Mühimme 119, s. 324, 325 (1125 Rebiülâhır) ve Nusretnâme
[745] Enderun tarihi (Ata Bey), c. 2, s. 76.
[746] Hadikat ül Cevami, c. 2, s. 231 ve İstanbul çeşmeleri (İbrahim Hilmi Danışık), c. 2, s. 295.
[747] Mühimme defteri 115, s. 470.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/273-276
[748] Hadikat ül Vüzera zeyli ile Ra§id de Bozcaada'ya, ve Silâhdar tarihVnin bir yerinde (c. 1, s. 487) Midilli'ye ve diğer bir. yerinde (s. 553) Limnye gönderildiği yazılıyor.

bir sene sonra Sivas ve 5 Şaban 1104 -11 Nisan 1693 te Kıbrıs valiliklerine tâyin edildi.Büyük harbde padişah İkinci Ahmed'in Edirne'de bulunması dolayısiyle İstanbul'da asayişin iyi olmamasından dolayı 1105 H. - 1693 M. de Ahmed paşa, Kıbrıs'tan alınarak istanbul kaymakamlığına getirildi ve asayişi tanzim ve eşya fiyatlarını yoluna koyup ihtikârı önleyerek halkı memun bıraktı ve bu muvaffakiyeti ağızdan ağıza söylenir olduğundan, bu başarısı sebebiyle sadarete gelmesinden kuşkulanan Bozoklu Mustafa paşa, Kalaylıkozu İstanbul kaymakamlığından azlettirip Diyarbekir valiliği ile uzaklaştırdı ve oradan da Bağdad valisi oldu (1694).Ahmed paşa daha sonra Adana valiliğine tâyin edildi; Rusların Azak kalesine taarruzlarını müteakip o tarafa yardım etmek üzere 1108 H. -1696 M. de Trabzon valiliğine naklolunarak Azak kalesVne girmeğe memur oldu, Rusların Azak kalesine karşı yaptıkları ikinci hücumda birbiri ardından gönderilen emirlere rağmen diğer vazifelilerle beraber işi gevşek tutup geç kaldıklarından ve kalenin muhasarasından sonra geldiklerinden içeriye girememişler ve kale de düşmüştü (1108 Muharrem-1696 Ağustos).Azak kalesinin düşmesi üzerine katledileceğinden korkan Kalaylıkoz Ahmed paşa vazifesini terk ederek saklanmış ve üç sene kadar böyle yaşamıştır; nihayet 1110 Şaban-1699 Şubatta Valide sultanın şefaatiyle afvolunarak Bursa'da oturmasına müsaade edilmiş ve oradaki ipek mukataasından kendisine beşyüz akçe yevmiye tâyin edilmek suretiyle iki sene kadar böyle menkûb kalmıştır.Daha sonra vezirliği iade edilen Ahmed paşa, Kandiye (Girid) valiliğine tâyin olunarak selefi maktulzâde Ali paşa Ağrıboz muhafızlığına gönderilmiştir (1114 Zilkade -1703 Mart). Üçüncü Ahmed, kızlarağasmın "Kalaylıkoz paşa kaklar vezir olmaz" diye methü senası ve tavsiyesiyle kendisini sadarete getirmek isteyerek Serezli Kel İbrahim isminde itimad ettiği ve tebdil suretiyle ara sıra kayığına bindiği bir kayıkçıyı tüccar sıfatiyle ve hatt-ı hümâyunla Kandiye'ye göndererek Ahmed paşa'yı gizlice İstanbul'a davet edip 29 Cemaziyelevvel 1116-29 Eylül 1704 te Hasan paşa'mn yerine vezir-i âzam tâyin etmiştir.Kalayhkoz'un sadarete tavsiye edilmesi İstanbul kaymakam-lığmdaki icraati dolayısiyle idi; fakat Üçüncü Ahmed kendisinde o mevkie yarar bir kabiliyet göremediğinden, tâyininden üç ay

sonra, yani 27 Şaban 1116 - 25 Aralık 1704 perşenbe günü azl [749] ve Linini adasında ikamete memur ettikten bir ay sonra da Hanya sancağına tâyin etti[750].Ahmed paşa'mn sadareti hakkında tarjjıler şöyle diyor:Kalaylıkoz Ahmed paşa, seha ve kerem ve hükümette adaletiyle şöhret bulduğundan halk sadarete gelmesini istemişti. Bunun üzerine padişah kendisini uzak yerden getirterek hizmetumdu. Geldiği gün hal ve hareketinden cümle ahvaline vâkıf olarak getirttiğine pişman oldu.,Selefi Enişte Hasan paşa'dan ziyade pâdişâhın arzusuna aykırı hareketlerde bulundu. Padişah, sadr-ı âzami işlerinde îkaz etmek ve iyi iş gördürmek hususunda kendisini ayarlaması için ocakdaşı olan imrahor Baltacı Mehmed ağayı memur etti ve Mehmed ağa'ya vezirlik de vererek kaptan paşalığa getirdi.Meşhur Baltacı Mehmed paşa olan bu zat, vezir-iazamın safiyetinden ve kendisine çok itimadından istifade ile onu ikaz edecek yerde sureti haktan görünerek dalâlete düşürdü ve sadaretten devirip yerine .geçmek için Kalaylıkoz'un ayağı altına karpuz kabuğu koyarak azlettirmek ve yerine geçmek suretiyle arzusuna nail oldu [751]Kalaylıkoz hakkında Nusretnâmede şöyle deniliyor : Sırf cahil ve sefahatte bîmisil idi: yani ki eslâfının divan gününde yapmadığı haçvari eııva-i dibadan dolmuş kallaviler giymek ve sair günlerde rengarenk kavuklar vve telli pullu hatayı libaslar ile evzaı garibesi

[749] Bunun Hanya'da bulunduğu sırada Müverrih Naima efendi Hanya'ya sürgün edilmiştir.

[750] Hadikat ül Vüzera zeyli, sadaretten azlini 23 Şaban ve sadaret müddetini de yüz on gün olarak göstermekte ise de, 28 Cemaziyelevvelden 27 Şabana kadar geçen gün adedi ancak seksen dokuz gün etmektedir.

[751] Düstur-i mezkûrun (Kalaylıkoz Ahmed Paşa'mn) mesned-i sadarete kudumundan beru meşhud ve manzur olan ihtilâl-i akl ve şuuru taraf-ı saltanatı deinadem bîhuzur ettiğinden nâşi teberdarlık takribiyle muktezay-ı cinsiyet üzere vezire hayrhah .olmak mülâhaza buyurulan Mirahur Mehmed ağa vezir-i âzami harekât-ı makuleye sevk ve tergib etmek zmnında kaptanlık gibi bir câh-ı valâya destres bulmağa kani olmayıb sadarete irtikaya çalışmağa başlamıştı.

Vezir-i âzam, îmrahur Baltacı Mehmed'in dostluğuna inanarak samimi hasbihal edip pâdişâhın nelerden haz edip nelerden hoşlanmadığını sorduğu zaman pâdişâhın hoşlanmadığı şeyleri hoşlanır göstermek suretiyle sâdedil veziri iğfal ediyordu. Vezir-i âzamin bu haline karşı III. Ahmed: "Subhanallah bu adama nasihat ve tenbihimiz müessir olmak değil inadında sebat" ından şikâyet ettikçe Baltacı, vezir-i âzam aleyhinde söyliyerek padişahı ondan soğutuyordu. Sultan Ahmed, Baltacı'nm bu sözlerine inanarak onu vezirlikle kaptan paşalığa getirmişti. İmrahorluğunda pâdişâhla temasa yol bulan Mehmed paşa Kaptan.-ı derya olunca aradaki temas kesilmişti. Aynı zamanda Kızlarağası Süleyman ağa, Kalaylıkoz'un taraftarı olup Baltacı'mn hiylekârhğını bildiğinden uyanık duruyordu. Baltacı Mehmed paşa, kendisinin yerine imrahur olan Osman ağa'yı elde ederek sadareti elde etmek için faaliyete başladı ve sadr-ı âzamin, Süleyman ağa'mn, yerine eski efendisi ve esbâk Kızlarağası Yusuf ağa'yı tekrar Darüssaade ağası yaptırmak istediğini ortaya attı ve bu söz, Uzun Süleyman ağa'mn kulağına giderek tereddüde düştü. Döndürülen dolaplardan gafil olan Kalaylıkoz,ı mahremi ve samimi dostu olarak bildiği Baltacı'mn daha bir takım desiseleriyle ve yeniçeri ocağını tahrik etmek töhmetiyle sadaretten azledildi. Bu hususta Raşid tarihinde (c. 3, s. 156 ilâ 165) tafsilât vardır.

padişah tarafından hoş görülmeyip ve bazan kendisine bizzat ima tarikiyle telmih olundukça vezir-i âzam olanların elbiseleriyle de diğer vüzeraya takaddümleri icap eder yollu cevaplar veriyordu; bundan başka kararsız olup bugün yaptığını yarın bozmak suretiyle devlet işlerini karıştırdığından ve, Raşid'in kaydına göre daha bir takım hallerinin de inzi-mamiyle şeyh-ul islâmı azlettirmek için yeniçeri ocağını tahrik etmekle itham olunarak 27 Şaban 1116 (1704 Aralık) ta ansızın saraya davet olunarak mühr-i hümâyun alındıktan sonra Midilli'ye sürgün edilip 1705 te Hanya muhafızı oldu.Ahined paşa'nın Hanya'dan şikâyetçileri gelip aleyhinde epey şeyler söylediklerinden, 1118 Cemaziyelevvelin sekizinde (18 Ağustos 1706) Hanycfdan alınarak Inebahtı muhafızlığına tâyin caildi ise de, aynı sene Ramazanında (1706 Aralık) üçyüz akçe yevmiye ile îstanköy adasında oturması emrolundu [752]. Kalaylıkoz Ahme'd paşa, yine Valide sultanın şefaatiyle afvolunarak 1122 Cemaziyelâhır - 1710 Ağustosta Kandiye eya-latine tâyin edildi 3. Fakat oradaki kiliselerden gümüş kandil ve gümüşlü eşyayı getirtip gümüşlü hayvan takımı yaptırmak istemesinden dolayı yapılan şikâyet üzerine tekrar Istanköy^e gönderildi ve bir müddet sonra da, yani 1124 H. -1712 M de Inebahtı muhafızlığına tâyin olundu.Safdil, cömerd ve tam mânasiyle cahil olan Kalayhkoz Ahmed paşa hakkında Vakanüvis Raşid:"Kalayhkoz lakabının iktizası üzere levazım-ı haşmet ve ziynete iptilâsını ve gece gündüz endişesinin tertib-i nizam ve libas ve destar ve kalayhkoz lakabının kendisine sermaye-i iftihar olduğunu" beyan ediyor.[753]

Mehmed Paşa (Baltacı - Pakçe Müezzin)

Akrabalarindan haci beter isminde birisi vasıtasiyle eski saray baltacıları ocağına yazdırılmış, sesinin güzelliği ve musikiye vukufu sebebiyle kendisine Pakçe müezzin lakabı verilmiştir.Mehmed ağa daha sonra Darüssaade ağası yazıcılığı halifeliği (ağa yazıcısı

---

[752] Sabık vezir-i âzam olup Hanya muhafızasında olan Ahmed paşa'ya hüküm ki :
Sabıka luğray-ı şerifim hizmetinde olan vezirim Osman paşa... ber-veçh-i arpalık Hanya sancağiyle Hanya muhafazasına memur olup ve sen ki vezir-i müşarünileyhsin senin Îstanköy ceziresinde ikametin fermanım oîmağla. Evâsıt Rebiulâhır 1118 (Mühimme 115, s. 76). Îstanköy kadısiyle Îstanköy dizdanna giden hükümlerde de Kalaylıkoz'un cezi»-ebend edilerek adadan bir tarafa bırakılmaması bildirilmiştir.
[753] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/276-280

muavinliği) ile terakki ederek şehzadeliğinde [754]kendisini tanıdığı Üçüncü Ahmed hükümdar olunca birinci ımrahorluğa tâyin olunmuştur [755]. Mehmed ağa bir sene sonra yani 8 Receb 1116 da Küçük Osmanpaşa'nın yerine vezirlikle kaptan paşa olmuştur[756].Kalayhkoz Ahmed p aş a'nın sadaretten azlinde görüldüğü üzere, bunun desisesiyle Ahmed p aş a'nın azli tekarrür edince, pâdişâh kendisinin yetiştirmesi olduğu için, sözüne îtimad ettiği şeyh-ul islâm Paşmakçızâde Ali efendi ile görüştükten sonra sadaret makamına Baltacı Mehmed paşa'yı münasip gördü ve kapı ağası Hacı Mustafa ağa vasıtasiyle Kalaylıkoz'dan alınan mühr-ı hümâyun Baltacı Mehmed paşa'ya verildi (27 Şaban 1116-25 Aralık 1704) [757]. Metindeki kayıt Nusretnâme''den nakledilmiş olup Hadikat ül Vüzera zeyli vefatım 1127 Muharreminde göstermektedir. Hadikat ül Vüzera zcylVnin bu kaydı vefatının İstanbul'da haber alındığı tarihtir.

Baltacı Mehmed paşa, Kalaylıkoz aleyhindeki dessas-lığımn cezasını gördü; hasımları tarafından padişaha vaki münafıklıklar ve tezvirler ile hükümdarı kendisinden soğuttular; bundan başka Sultan Ahmed, Baltacı'nın, Kalaylıkoz aleyhindeki tertiplerini sonradan öğrenmiş olduğundan müteessir olmuş ve sadr-ı azama iğbirarı artmıştı.Boş boğazlığı ve sevmediği kimseleri türlü türlü desiselerle kirletmek âdeti olduğundan, sadareti esnasında da aynı yolu takib etti ve tâyinlerden aldığı rüşvetlerin bir kısmını pâdişâha veriyorum diye imalarda bulunmakta idi. Sadarette her işime karışıyorlar diye istiğna gösterip ben bu işin ehli değilim, iki öküz ile çiftçi olmak gerekti gibi sözlerle sadarette müstakil olmadığını îma yollu sözler söylüyordu; filhakika bir kısım işleri saraydaki mukarripler tarafından baltalanıyordu.Baltacı Mehmed paşa, Darüssaade ağası Süleyman ağa ilV Şeyh-ul islâm Paşmakcızâde'ye[758] diş geçiremeyip onlarla beraber

---

[754] Raşid, c. 4, s. 29 ve 30.

[755] 1115 Recebinin ondokuzuncu çarşamba günü "Saray-ı atik teberdar-larından Pakçe Müezzin demekle mülâkkab Mehmed Halife'ye büyük imrahorluk verildi" (Nusretnâme).

[756] 1116 senesi Recebinin sekizinci günü Kaptan-ı derya Çerkeş^ Küçük Osman paşa'nın azli üzerine Kaptan paşalık vezaretle büyük imrahor Baltacı Pakçe Müezzin Mehmed ağa'ya verildi (Nusretnâme).

[757] Nusretnâme

[758] Baltacı birinci sadaretinden azlinden sonra yerine Çorlulu Ali paşa gelmiş, şeyh-ul islâm Paşmakçızâde Ali efendi, birgün Çorlulu ile yemek yediği sırada selefiniz yoğurdu severdi sözleriyle Baltacı'nın Türklüğüne (!) işaret etmiş. Bu söz Baltacı'nın kulağına kadar gitmiş. İkinci defa sadr-ı âzam tayin olunup geldiği zaman kanun üzere kendisine Kadıköy'ünde çekilen ziyafet münasibetiyle sofrada yoğurdu görünce şeyh-ul islâmı işaret ile yoğurdu efendinin Önüne koyun sever deyince Seyyid Ali efendi butsözün kendisinin evvelce söylediği söze mukabele olduğunu anlıyarak bundan dolayı Baltacı'ya

olan ve perde arkasından vezir-i âzamin icraatına mâni olmağa çalışan silâhtar Ali ağa (Damad Şehid Ali paşa) ve Darüssaade ağa yazıcısı ibrahim efendi (Damad Nevşehirli İbrahim paşa) yi da mutadı olan iftiralarla îstanbul-dan uzaklaştırmağa muvaffak olamayınca teessürü artmıştı; "sadarette müstakil değilim" demesi, işlerine bu zatların engel olmalarından dolayı idi.: .İşte yukarıda adı geçen hasımlarının haklarından gelememsi ve bunların sadr-ı âzam aleyhinde çalışmaları neticesinde ortada makul bir sebep yokken 18 Muharrem 1118-12 Mayıs 1706 da saraya davet olunarak pâdişâh kendisiyle buluşmayıp bostancılar mektebinde tevkif edilmiş ve Darüssaade ağası vasıtasiylemühr-i hümâyun alınarak üçüncü- vezir Çoruhlu Ali paşa'ya verilmiştir [759].Baltacı Mehmcd paşa, saraydan derhal îzmit''e gönderilip oradan da Sakız adası muhafızlığına tâyin olunarak yola çıkarılmış ise de [760], zevcesi olan hanım, padişah tarafından verilmiş makbul bir cariye olduğundan onun rica ve istirhamiyle Marmara adasından geri çevrilerek Erzurum valiliğine tâyin edilmiştir [761].Baltacı Mehmed paşa 1119 Rcbiulevvel - 1707 Haziran iptidalarına kadar Erzurum'da kaldıktan, sonra Sakız adası muhafızlığına tâyin edilmiştir [762]. Bundan sonra 1120 Zilhicce -1709 Martta Haleb valisi olan Baltacı iki buçuk sene burada kaldı [763].Rusların Karlofça ahidnamesine mugayir hareketleri sebebiyle neticenin bir harbe müncer olacağı anlaşıldığından, ordu sevk ve idaresinde muktedir bir vezirin bulunması lüzumuna mebni, Baltacı 'nın birinci sadaretinde aleyhinde olan dedikodular yavaş yavaş meziyetlerine ve medhü senasına inkılâp etmekte idi. Hattâ, B al ta cı'nın aleyhdarı olan Silahdar Ali ağa, Baltacı Mehmed paşa'nm birinci sadaretinde

---

deruni düşman olmuş imiş (îlm-i Nücuma dair bir risale, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi^ sayı 2, s. 314).

[759] Baltacı'mn azli Mühimine defterVnde 18 Muharrem ve Nusretnâme ile Hadikat ül Vüzera zeyWn.de bir gün sonra gösterilmektedir.

[760] Sabıka vezir-i âzam olan Mehmed paşa'ya hüküm ki :

Sen ki vezİr-i müşarünileyhsin Sakız ceziresinin muhafazasına memur olmuşsundur. İmdi muaccelen Cezire-i mezbure'ye varup muhafazasına kıyam... ve kâffe-i umuruna nizam vermeğe ihtimam eylemen babında fermân-ı alışanım sadır olmuştur. Evahiri Munarrem 1118 (Mühimme 115, s. 7).

[761] Nusretnâme, Raşid tarihVnde ise (c. 3, s. 195) Darüssaade ağası yazıcısı İbrahim efendi'nin şefaatiyle Erzurum'a, tayin edildiği beyan ediliyor.

[762] Sabıka vezir-i âzam ve halen Erzurum valisi Mehmed paşa 'ya ıı üküm ki :

Sen ki vezir-i müşarünileyhsin Sakız ceziresinin muhafazasına memur ve tayin olunmuşsun dur. înıdi emr-i şerifim vusulünde tehir ve tevakkuf etmeyib muaccelen kalkıp Cezire-i mezbureye gelip muhafazasına kıyam... eylemen bâbmda (Evâil Rebiulevvel 1119) Mühimme 115, s. 307 ve Nusretnâme.

[763] Mühimme 116, s. 72.

kethüdası bulunan Ali ağa'nın kendisine verdiği teminat üzerine Mehmed paşa' nın sadaretini pâdişâha tavsiye etmiştir. Bunun üzerine üçüncü Ahmed: "—Kendi adamımızdır ve taşradan tâyin edilen ve umur-i hariciyesi olmayan vezirlerden iyidir" diye, yapılan tavsiyeyi muvafık karşıladığından Baltacı, Köprülüzâde Numan paşa'nın yerine ikinci defa. vezir-i âzam olarak (21 Cemaziyelâhır 1122-17 Ağustos 1710) süratle gelmesi için ferman gönderildi ve (2 Şaban* 26 Eylül) İstanbul'a geldi.[764]Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Baltacı Melı-med paşa Prut muzafferiyetini ve müsalehasım müteakib dönüp Edirne'ye gelmiş, fakat Baltacı'nm aleyhinde çalışan grup yeni baştan faaliyete geçerek onun muvaffakiyetini hiçe indirmeğe çalışarak pâdişâha telkin yapıyorlardı.îşte bu suretle sadr-ı âzam aleyhindeki Silahtar Ali ağa, şey-hul islâm ve kızlarağasmdan müteşekii grup, Baltacının hasımlarını bertaraf etmek için Ocaklıyı tahrik ettiğini söyliyerek, pâdişâhı şüpheye düşürdüklerinden, hizmetinden dolayı takdir bekleyen sadr-ı âzam Edirne'de bulunduğu sırada birdenbire azl-olunarak yerine yeniçeri ağası bulunan Gürcü Yusuf paşa vezir-i âzam olmuştur (5 Şevval 1123-16 Kasım 1711) [765].

Baltacı Mehmed paşa, azlini müteakib Şevval sonlarında (Aralık) Trablusşam valiliğine tâyin edilmiş ise de [766] aleyhtarlarının mefsedeti devam ettiğinden kendisini tamamen kö-türüm bir hale getirmek için kalebend olarak Midilli adasında ikamete memur ettirmişler ve bu hususta Edirne bostancı basısına bir ferman göndertmeğe muvaffak olmuşlardır (1123 Zilkade -1711 Aralık ayı sonları) [767].B a 11 a c ı'nın

---

[764] Pâdişan. Baltacı'y1 sadarete davet ettiği sırada Haleb'e gönderdiği Silâhdara bu hususta hiç kimseye bir şey söylememesini tenbih ettiğinden sadarete kimin geleceği hakkında herkeste merak uyanmıştı (Raşid, c. 3, s. 334

[765] III, Ahmed mühr-i hümâyunu Baltacı'dan alıp Yusuf paşa'ya vermek için kapıcılar kethüdası Türk Mehmed ağa'yı Edirne'ye gönderdi. Sadr-ı âzami avutmak için ocaklıya maaşları verildiğinden dolayı memnuniyeti havi bir ftatt-ı hümâyunla kürk de yolladı. Kapıcılar kethüdası Edirne'ye gidip sadr-ı azama hatt-ı nümâyunı verip devir kürkünü de giydirdikten sonra yalandan hastalanıp Edirne'de bir evde oturup ertesi günü (9 Şevval 1123) Yeniçeri ağasına sadaret hatt-ı hümâyumm verdikten sonra aoğru muhzir ağanın çadırına geldi ve sadr-ı âzami sordu. Uykuda olduğunu söylediler, baş çadırda sadr-ı âzam uyanıncaya kadar bekledi. Baltacı uyanınca, Türk Mehmed ağa yanına girip azli hakkındaki hatt-ı hümâyunu gösterdi ve mühr-i hümâyunu alıp yeniçeri ağası Yusuf paşa'ya verdi. Bunu müteakib Baltacı başçadira gelip yeni vezir-i âzami tebrik ettikten sonra pâdişâhın emri mucibince Edirne bostancı basısının hapsine verildi (IVusretnâme'den).

[766] Mühimme 119, s. 59, Evâhir-i Şevval 1123.

[767] Edirne Bostancı basısına hüküm ki :

Vezir-i âzam sabık Mehmed paşa, Midilli kalesine varup anda ikamet etmek üzere hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum sâdır olup mÜşarünileyni MidillVye götürmek için dergâh-ı ımallâm kapıcı

Midilli'deki kalebendliği 1124 Safer ayı sonuna (1712 Nisan) kadar sürmüş ve sonra bü kalebendlik Cezirebendliğe tahvil olunarak kaleden kasabaya çıkıp oturmasına müsaade olunmuştur [768].Baltacının basımları, onun bir gün olup afve dil meşinden korkarak hazineye olan borcu için tazyik ettirdiler; filhakika zimmetinde olan yüz iki kese akçeyi ne suretle olursa olsun göndermesi ve taallül gösterirse özrünün kabul olunmıyacağı ve iğbirar-ı hümâyunun artacağı hakkında kendisine bir ferman yollandı[769] ve daha sonra da kalebendi olarak Limni adasına gönderildi (1124 Cemaziyelâhır -1712 Temmuz) [770] ve iki ay sonra da LintnVde vefat etti[771]. Kabri Limni'de Mısrî Niyazi'nin kabri yanındadır. Vefatında elli yaşını geçkin olup bir oğlu ve bir kızı vardı. îki defaki sadareti müddeti iki buçuk seneden ziyadedir[772].Baltacı Mehmed paşa orta derecede tahsil görmüş olup güzel söz söyler ve iyi yazardı. T-ab'an cesur, vakur ve gayretli ise de boşboğaz, dostu ve düşmanı hakkında iyi, kötü sözünü esirgemezdi; bu pervasızlığı sebebiyle epey aleydarı vardı. Kendisi dessas ve hiylekâr olduğundan hakkında söylenen her söze inanır küçük bir vaka veya uydurma bir söz üzerine yıllarca olan dostluğu bir anda yıkardı;

basılarından Yusuf dâme mecdühû mübaşir tayin olunmuştur (Mühimme 119, s. 64, sene evâsıt-ı Zilkade 1123).

[768] Mühimme 119, s. 64 ve 136 "Bundan akdem Midilli kalesinde ikameti fermanım olan vezir-i âzam-ı sabık Mehined paşa'nın kale-i mezburdan itlakı ve yine Midilli'de ikâmet ettirilmesi fermanım olmağın...".

[769] Midilli ceziresinde olan vezir-i âzam sabık Mehmed paşa'ya hüküm ki:
Sen ki vezir-i müşarünileyhsin 1122 ve 1123 seneleri Haleb muhassallığından ve berveçh-i malikâne uhdende olan Bâlbek ve Hama mukataatı mallarından ve saireden aklam defterleri mucibince zimmetinde olan 592 kese ile 449 kuruştan bu anedeğin teslimatından maada elyevm ... sahhalbaki 102 kese ile dört yüz kuruş kaldığı baş muhasebede mahfuz bakaya defterlerinde mastur olup emr-i şerifim vusulünde her ne tarikle olursa olsun hazine-i hümâyunuma teslim ettirip elbette ibra-ı zimmet eyliyesin. Şöyle ki bu tenbih-i hümâyunumdan sonra dahi bir türlü tehir ve tevakkuf eder isen asla özür ve cevabın ısga olunmaz. Hakkında tagayyür-i tab'ı hümâyunımm izdiyad ve istidadına bâis olacağı mukarrer ve muhakkaktır... (Evâsıt-ı Cemaziy el evvel 1124) Mühimme 119, s. 126.

[770] Mühimme 119, s. 147 (Evâhir-i Cemaziyelânır 1124).

[771] Limni ceziresinde Naibüşşeri olan Mevlâna İsmail zîde ilmühû ve Lîmrai*de yeniçeri zabiti ve âyân-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm ki :
Limni ceziresinde cezirebend olan vezir-i âzam*sabâk Mehmed paşa biemrillahi taalâ vefat edip müşarünileyhin yanında mevcut bulunan met-rukâtı cümle muvacehesinde marifet-i şer-i ile tahrir ve defter olunup memhur defteriyle vâki-i hal sen ki Mevlânay-i mezkûrsun tarafından der-i devlet medarıma arz ve müşarünileyhin bir oğlu ve bir kızı olduğu ilâm olunmağla müte-veffây-ı müşarünileyhin tahrir olunan muhallefatının der-i devletmedarima nakli için... mübaşir tayin olunmuştur. Sene Evâhir-i Şaban 1124 (Mühimme 119, s. 182).

[772] Baltacı'nın Hasib efendi adında bir mahremi varmış. Bu zat bîr gün Üsküdar'da bir yere misafir gitmiş ve orada Üsküdar naibi de varmış. Hasib'i tanımayan Üsküdar naibi Topal Abdullah efendi, lâf arasında Süleyman paşa'yı şeyh-ul islâm ile vezir-i âzam yaptık demiş. Bu sözü Hasib hemen Baltacı Mehmed paşa'ya

bundan dolayı dostluğuna güvenile-mezdi. Kendisini birinci sadaretinde azlettirenlerin bu ikinci sadaretinde de ittifaklarından dolayı kuşkulanarak aleyhlerinde bulunması, kendisinin eski intikam alma hırsının sönmediğine delil olduğundan bunlar, Ba11ac ı'nın muzaffer olmasına rağ-«ıen kendisine galebe etmişlerdir.Üçüncü Ahmed'in Baltacı'ya itimadı ve iş bildiğine kanaati olduğu anlaşılmaktadır. Prut muahedesi esnasında büyük Petro'nun zevcesi Katerina ile olan münasebatma dair çıkarılan sözler aleyhdarları tarafından uydurulmuş ve bu suretle muvaffakiyeti hiçe indirilmek istenmiştir.[773]

Ali Pasa (Corlulu)

Çorlumda, bir köylünün veya bir berberin oğludur. Vefatında, kırk yaşını geçtiğinin kaydedilmesine göre, doğumunun takriben 1669 veya 1670 olması muhtemeldir. Kapıcıbaşılardan Türkmen Kara Bay-ram ağa'rim himayesini görmüş ve o sayede sarayın seferli koğuşuna alınarak Enderunda yetişmiş ve hassa çuhadarı olmuştur.ikinci Mustafa, Kapıkulu ocaklarına maaş tevziini müteakip kanun üzere vezir-iâzam Amcazade Hüseyin paşa'ya memnuniyetini havi göndermiş olduğu hatt-ı hümâyunla biri kürklü diğeri sade iki hilati çuhadar Çorlulu Ali ağa ile göndermişti; bu sırada pâdişâhınsilahdarı Gürcü İbrahim ağa hasta idi. Ali ağa, sadr-ı azamın ayaklarına kapanarak ibrahim ağanın yerine kendisinin silahdar olmasını istirham etti ve vezir-i azama :
"—Rikâb-ı hümâyunda benden iyi kapı kethüdası mı istersiniz ?„ sözleriyle sadr-ı azama hizmet edeceğini söylediğinden Amcazadenin ricası üzerine Cemaziy el evvel 1112 ve 15 Elçim 1700 de silahtar oldu.Çorlulu Ali ağa bu hizmette pâdişâhın teveccühünü kazandı ve bu teveccüh dolayısiyle devlet işlerine müdahale etmeğe başladı; sadr-ı âzamin arzlarına karşı pâdişâha telkinlerde bulunuyordu. Vezir-i âzam Rami Mehmed paşa, bunun müdahalelerinden sıkılarak bir kolayını bulup Çor1u1 u'yu silah-tarlıktan uzaklaştırmağı tasarladı.Bu sırada İstanbul'da Cebeciler isyan etmişlerdi. Pâdişâh Edirne'de bulunuyordu. İstanbul kaymakamı Köprülüzâde Abdullah paşa

[773] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/280-285

saklanmıştı. Çorlulu'nun silahdarhktan uzaklaştırılması için bu vaziyeti mü s aid gören Rahmi paşa, Pâdişâha:"— Bu fitnenin zararlarından devleti muhafaza için birkaç müdebbir vezirin vücudu lâzımdır; müstaid kulları içinde silahdar Çorlulu Ali ağa vardır" demiş ve şeyh-ul islâm Feyzullah efendi de sadr-ı âzamin sözünü tasdik edince, Çorlulu Ali ağa o gün yani 1115 Rebiulevvel - 1703 Temmuz'da tkubbe vezirliği ile saraydan çıkarılmıştır[774].

Çorlulu Ali paşa 1115 Cemaziyelâhm iptidasında (1703 Ekim) Haleb valiliğine tâyin edildi ise de, hareketinden evvel aynı sene Recebinde (Kasını) dördüncü kubbe vezirliğine tâyin olundu ve kısa bir zaman rikâb-ı hümâyun kaymakamlığında bulundu ve Kalayhkoz Ahmed paşa'mn sadareti esnasında Trablus-şam valiliği ile istanbul*dan. uzaklaştırıldı (1116 Cemaziyelahır -1704 Ekim).Çorlulu Ali paşa iki aya varmadan tekrar kubbe vezirliği ile istanbul'a. getirilerek kendisine Teke (Antalya) sancağı has tâyin edildi[775]. 1117 Muharrem-1705 M. de ikinci defa rikâb-ı hümâyun kaymakamı olan Ali paşa, 19 Muharrem 1118 -30 Mayıs 1706 da Baltacı Mehmed paşa'mn birinci defaki sadaretinden azli üzerine vezir-i âzam oldu ve 1708 de de II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan'la evlendi.Çorlulu Ali paşa, Poltava muharebesine kadar îsveç -^smanlı münasebetlerini şiddetle arzu edip Ruslara karşı İsveç'le anlaşmayı iptida kendisi ortaya atmışken, sonradan bundan vazgeçerek Rus elçisi Tolstoy'un iğfaliyle îsveç kiralı aleyhine harekete başlayıp XII. Şarl'ın Türkiye'den çıkarılmasına teşebbüs etmişti; fakat sadr-ı âzamin bu hareketi, ve Ruslardan rüşvet alarak kendisinin aleyhinde çalışmakta olduğu, Demirbaş Şarl tarafından elçisi Kont Ponyatofski vasıtasiyle III. Ahmed'e bildirilerek ve kiralın iddiası elçi tarafından ispat olunduğundan Çorlulu Ali paşa sadaretten azlolunarak[776] yerine Köprülü-zâde Numan Paşa vezir-i âzam oldu (18 Rebiulahır, 1122 -15 Haziran 1710) [777].Çorlulu Ali paşa, azlinimüteakib Eyüb*de zevcesi sultanın yalısına gitti. Kendisinin

[774] Nusretnâme.
[775] yusretnâme.
[776] - Rus kaynaklarına göre Baltacı Mehmed paşa'mn Prut seferini, (Tarihi Osman i Encümeni mecmuası, sene 8, numara 43, s. 162. Ra§id tarihi, ise c. 3. s. 324) sadr-ı âzamin, Silâ hdar Ali ağa (Damad Ali paşa) ile Kızlar-ağasmm tertibi ile azledildiğini yazarak sebep göstermemektedir. Bu tarihlerde sadr-ı âzamlarm azil ve tâyinlerinde Silâhdar Ali ağa'nın birinci rolü olduğundan metinde gösterilen sebeplerden bilistifade Silâlıdarm sadr-u âzam aleyhinde hareket etmesi ihtimali kuvvetlidir
[777] Ifadikat ül Vîizera zcylVnde azli bir gün evvel * gösterilmiştir. Sebebi, (,'nrlulu'uın ayın onyedinci günü akşamla yatsı arasındaki azledilmiş olmasıdır.

malı müsadere edilmiyerek ertesi gün bir hatt-ı hümâyunla Kefe eyâletine tâyin edilerek derhal hareket etmesi emrolundu ve o da hemen Edirne'ye gidip beşyüz kadar kapısı halkıyle oradan yola çıktı ve Tolcı'dan İsmail kasabasına geçeceği sırada aleyhtarlarının tezviratına kapılan padişah, hiddetlenerek tevkifini emretti ve İstanbul'dan gönderilen kapıcıbaşı Mustafa ağa kendisini geri döndürdü.Edirne'ye gelen Çorlulu Ali paşa, orada kapısı halkım dağıtıp, Gelibolu'dan, bir çekdiri ile Midilli'ye gönderilerek kalede hapsolundu ve kendisine :"— Senden iki bin kese matlûptur; bir akçesinden geçilmez; vermedikçe buradan kurtulmak emri muhaldir" denildi[778].Çorlulu, kendisinden istenilen iki bin keseyi vermedi ve asıl suçu Ruslara karşı yumuşak ve müsamahalı hareketi olduğundan, bu hal kendisinin hiyanetine hamlolunarak katli için şeyh-ul-islâm Paşmakçı-zâde Seyyid Ali efendi tarafından verilen fetvaya istinaden 23 Zilkade 1123-27 Aralık 1711 de Midilli [779] kalesinde katlolundu ve başı istanbul'a getirtilerek Divanyoluu'-Ma camii ve medresesi yanına defnedildi Olanlar zâir-i kabri desünler Dürriya tarih Kıla mevâ saray-ı adn-i âlâyi Ali paşa Tarihi, kabir kitabesinin son beytidir.III. Ahmed, Ruslara itimat etmemesini sadr-ı âzam Çorlulu Ali paşa'y-a tavsiye ettikçe, sadr-ı âzam, Rusların sulhu bozmıyacaklarma emin olduğunu söylermiş; iş onun dediği gibi çıkmayınca evvelâ azledilmiş ve sonra katli için emir verilmiştir[780]Bazı garezkârlıkları bir tarafa bırakılacak

---

[778] Sabıka vezir-i âzam olup hâlen Midillıı kalesinde olan Ali paşa'ya büküm ki :
Sen ki mumaileyhsin taraf-ı hümâyunumdan senden matlûb olan akçeleri dergâh-ı muallâm kapıcı basılarından mübaşir tayin olunan İbrahim dâme mecdühûya teslim eylemen babında hatt-ı hümâyun-ı şevketimakrunum sâdır ■olmağla imdi emri şerifim vusulünde veçhimeşrûh üzere senden matlub olan ■akçeleri mübaşir-i mumaileyhe teslim eylemen babında hatt-ı hümâyun-ı şev-ketmakrunum mucibince fermân-ı âlişamm sadı'r olmuştur. Evâil-i Zilkade 1123 (Mühimme 119, s. 162). Bu hükmün altındaki diğer bir hüküm de mühim ve müstacel husus için dergâh-ı âli kapıcı basılarından ibrahim'in Midilli'ye mübaşir olarak gönderildiği ve kendisinin birgün vevvel ulaşmasının temini kadı ve iskele eminlerine emroluıımuştur.

[779] Midilli kadısına ve Midilli kalesi dizdarına ve âyân-ı vilâyet ve işerlerine hüküm ki :
Sabıka vezir-i âzam olup halen Midilli kalesinde olan Ali paşa'nm bilfiil şeyh-ul islâm ve müfti-1-enam olan Mevlâna Esseyyid Ali edamullahü taalâ fezailiihû'ın verdiği fetvay-ı şerife mucibince cezası verilmek üzere hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum sâdır olup ve husus-ı mezbur için dergâh-ı muallâm .kapıcı basılarından (isim yeri açık) dâme mecdühû mübaşir tayin ve irsal olun-mağla imdi siz ki kadı ve dizdar ve âyân-ı vilâyet ve iş erlerisiz işbu emr-i şerifim vusulünde veçlıi meşruh üzere Mevlânayı müşarünileyhin verdiği fetvây-ı şerife ve sadır olan hatt-ı hümâyun-ı şevketınakrunum mucibince vezir-i âzam^i sabık mezkûr Ali paşa'nın kapıcıbaşı müşarünileyh marifetiyle kati ve cezası tertjb olunmak babında ferman-ı âiişanım sâdır oturuştur. Evâsıt-ı Zilkade 1123. Mühimme 119, s. 77.

[780] Fındıklılı Silâhdar Mehhıed Halife, Çorlulu'nun katline sebep olarak sulhu bozan Ruslara îtimad gösterdiğini ve padişahın ikazına rağmen Ruslara kapıldığını göstermekte ve şöyle demektedir :
"Çorlulu sadaretinde pâdişâh defaat ile kendüye şu kâfirin serliadlerin yoklan, sulhüne itimadım yoktur buyurdukça emin ol sulhünde sabit ve kadimdir cevabını verirdi. Akibet neticesi zuhura gelicek gazabı

olursak, Çorlulu Ali paşa değerli bir hükümet reisi idi. Dört sene üç ay sürmüş olan sadareti esnasında ordu ve donanmanın noksanlarını ikmale çalışmış, Rusların güler yüzüne aldanmakla beraber her ihtimale karşı da boş durmamış ve hattâ Baltacı Mehmed paşa, Prut seferinde bu hazırlığı kolayca bulmuştur. Tab'an zeki, vakur ve sözünü saklamazdı; pâdişâh üzerinde bile sözü müessir olup hiçbir dileği rededilmezdi[781]. Devlet bütçesini tanzim ile suiîstimaîe^meydan vermemiştir. Kantemir, yazdığı Osmanlı tarihinde, Çorlıfrtt^4Ji paşa'nın, ince zekâlı ve muamelâtı süratle kavrayan ve divancta~~Jrjîrka.ç dâva işini birden okutarak süratle fakat gayet isabetli karar verenbir şahsiyet olduğunu yazıyor.[782] Çorlulu Ali paşa hemen bütün servetini hayırlı eserlere vakfetmiştir[783]. istanbul'da. Fatih tarafında Atikalipaşa?daki Hırka-i Şerif için kârgir hücre ve imareti ve çeşmeyi yaptırdığı gibi Çarşıkapısı (Parmakkapı) tarafında da 1121 H. - 1709 M. de tamamlanan eski Simkeşhane'deki cami, Darülhadis, kütüphane, tekke ile imaret vücuda getirmştir[784]. Tersanedeki mahfel-i hümâyun ile fevkani bir cami, hamam, şadırvan, üç çeşme ve yayla semtinde Koruk Mahmud Çelebi yakınındaki diğer bir çeşme, Haleb'de Zekeriyya Peygamber türbesi ve doğum yeri olan Çorlu'da çeşme ile mektep de merhumun yaptırdığı

hümâyunları fravan olub mahfice katline sadır olan hatt-ı şerif ile kâpıcıbaşı Gürcü İbrahim ağa gönderildi.. ." Nusretnâme.

[781] Çorlulu Ali paşa, Rumeli valiliğinde bulunmakta olan ve Rumeli'den şikâyetçileri gelen Firar î Kerküklü Hasan p aşa'yı öldürtmek istiyerek iptida onu kubbe vezirliğiyle İstanbul'a getirtti. Firari Hasan Paşa'nın II. Mustafa zamanında ve Daltaban Mustafa paşa sadaretinde katline irade çıkarak o işe Türkmen Kara Bayram ağa memur edilmişti. Fakat vaziyeti haber alan Hasan paşa, daha evvel davranıp Kara Bayram'ı öldürüp saklanmış ve III. Ahmed'in cülusunda afvolunarak meydana çıkmış. Bazı hizmetlerinden sonra Rumeli valisi olmuştu. Hasan paşa hakkında şikâyet gelmesi üzerine Çorlulu Ali paşa, efendisinin intikamını almak istemiş ve "terbiyesiyle yetişmiş olduğum efendimin kanım taleb etmek bin kere hakkımdır" diyerek Hasan paşa 'nm katline fetva almıştı. Padişah, devlete lâzım iyi bir adamdır, bu sevdadan fariğ ol dediyse de katli vacib lıaîni neye rica edesiz katilin başı elde gerektir, madem ki iyi adamdı, doğrulup neye Edirne'ye gelmedi ve erazile katılmak neden iktiza eyledi? diye uyak basarak müsaadesini aldı ve Fenerbahçe'ye gönderip orada boğdurdu. Silâhdar Melımed Halife, Firari Hasan başa'nın senasında bulunarak kuhbe oğlan diye tavsif ettiği sadr-ı âzamin, Hasan «paşa'nm sadr-ı âzam ulularından korktuğunu beyan ediyor (Nusretnâme).

[782] Kantemir Osmanlı tarihi, s. 446 not

[783] Çorlulu Ali paşa sadarette iken, güya Çorlu'da Hobyar adında bir Ermeninin evine deve katariyle akçe ve altın gönderip onları Ermeninin evinde yaptırdığı mahzende saklamış olduğunu ermeniler hükümete haber verdiklerinden Ali paşa'mn katlinden sonra bn paraların müsaderesi için Çorlu kadısı ile diğer alakadarlara fermanlar gönderilmiştir (Mühimme 119 s 118 sene 1124 Muharrem). Bu ihbarın ne dereceye kadar doğru olduğuna dair başka bir kayıt görülmedi.

[784] Çorlulu Ali paşa'nm Parmakkapı'dak'ı hayratının yerinde evvelce simkeşhane varmış. Bu simkeşhane Başkadm efendi tarafından BayeziClt Koska araşma naklonlunarak burası boş kalmıştı. Çorlulu Ali paşa buraya cami, İmaret ve saireyi yaptırmıştır (Enderun tarihi c 2 s 81 ve Hadikat-ülcepami s 75).

eserlerdendir.Zevcesi ve II. Mustafa'nın kızı olan Emine Sultan, kendişinden sonra Trabzon valisi Boşnak Receb paşa ile evlenmiştir. Sultandan evvelki zevcesinden evlâdı olup ahfadı zamanımıza kadar gelmiştir.

Mehmed bin İbrahim El-tmadî adında âlim bir zat, Çorlulu Ali paşa namına isimli Arapça bir eser yazmış olup bir nüshası Çorlulu kütüphanesi1 denilen kendi kütüphanesinde 290 numaradadır[785].

Numan Paşa (Köprülüzâde)

Salankamen muharebesinde şehid olan Köprülü zade Fazıl Mustafa paşa'mn büyük oğlu olup ilim ve fazlı ve valiliklerinde dürüst ve adilâne hareketi ve muvaffakiyeti ile şöhret bulmuş vezirlerdendir. Ecnebiler kendisine âlim olmasından dolayı Hoca paşa derlermiş[786].Akrabasından Amcazade Hüseyin paşa'mn sadaretinde yani 16 Muharrem 1112-3 Temmuz 1700 de altıncı vezirlikle kubbenişin oldu [787] ve aynı sene 27 Ramazan - 7 Mart 1701 de Erzurum valiliğine gönderildi[788]. 1114 Cemaziyelevvel (1702 Ekim) Daltaban Mustafa paşa'nın vezir-i âzam olmasına mebni onun yerine Anadolu valiliğine getirildi, 1115 Receb-1703 Kasımda Ağrıboz muhafızlığına ve oradan da Kandiye (Girid) valiliğine tâyin edildi. 1121 Cemaziyelâhır -1709 Ağustosunda tekrar Ağrıboz muhafızlığı ile Ağrıboz ve Karlıeli sancakları verildi ve aynı sene Şevval (Arahk)da Bosna valiliğine naklolundu [789].Numan paşa, Bosna'ya gitmeden evvel on seneden beri nikâhlı olduğu II. Mustafa'nın kızı Ayşe Sultan'la evlenmek Üzere İstanbul'a, davet edildi; pâdişâhın bu davetten asıl maksadı Çorlulu'nun yerine kendisini vezir-i âzam yapmak istemesi

---

[785] Bu zatın Üçüncü Ahme d namına tarihten türkçe (Kevakib-i Envar ül Ahmediye fi Esrar il Mucizat ül Muhammediyye)^ isminde bir eseri daha olup bir nüshası Çorlulu kütüphanesinde 359 numaradadır. Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/286-290

[786] Silsilet ül asakiyye fi Devlet il Hakaniyyet el Osmaniye (Behçet î îbrahim) Fazıl Ahmcd paşa kitapları numara 212.

[787] "1112 Muharreminin onaltıncı şenbih günü Köprülüzâde merhum şehid Fazıl Mustafa Paşa oğlu Numan bey altıncı vezaret haslariyle kubbenişin olup vezİr-iazam huzurunda seraserli kürk giydirildi ve padişah hazretlerinin (İkinci Mustafa'nın) Ayşe Sultan nam duhteri tezviç olundu" \usretnûme.

[788] Hadikn zeylinde bu valiliğe tayini Cemaziyelevvel olarak gösteriliyorsa da Nusretnfımede n sene yani 1112 Ramazanının yirmi yedinci pazartesi olarak t;ı-rılı rdiliynr.

[789] Mühimine 110 s 201 ve 281 sene 1121 cvasıtı Cemaziyelâhir

idi[790], ve gelir gelmez 13 Muharrem 1122 -14 Mart 1710 da güveyi girdi ve Bosna'ya gönderilmiyerek aynı sene 17 Rebiul-evvel-16 Mayısta Belgrad muhafızlığına tâyin olundu.Sadr-ı âzam Çorlulu Ali paşa, Numan paşa'mn Istan-fcu/'da oturmasından kuşkulandı ve bir gün evvel vazifesi başına gitmesi için kendisini sıkıştırdı ve ertesi günü hareket edecek iken akşainla yatsı arasında saraya davet olunarak Çorlulu Ali paşa'nın yerirre-vezir-i âzam oldu (18 Rebiulâhır 1122 - 15 Haziran 1710)[791]

Köprülülerin silsile halinde memleket idaresindeki muvaffakiyetleri dolayısiyle Numan paşa'nın vilâyetler deki muvaffakiyetleri sebebiyle halkça sadareti arzu ediliyordu. Numan paşa hakkında bu teveccühü pâdişâh da duymuştu. Ali paşa' dan yüz çevirince Numan paşa'yi düğün vesilesiyle İstanbul'a. getirterek sadr-ı âzam yaptı.

Numan paşa ilmiyle âmil değerli bir vezir ve iyi idareli bir vali olmakla beraber büyük babası, amcası ve babası gibi sadarette otorite tesis edemedi. Kendisi devlet işlerinde acemi olup etrafında işbilir adamları ve vukuflu kethüdası yoktu. Babalığı Ali efendi ve diğer birkaç kişi etrafını çevirip kendisini iğfal ediyorlardı.Numan paşa'nın şayi olan şöhreti sebebiyle Anadolu ve umeli'den birçok dâva sahipleri haklarını almak için İstanbul*a geliyorlardı. Bu hususu, o tarihte hayatta bulunan Silâhdar Mehmed Halife şöyle anlatmaktadır :"Numan paşa gerçi ilmiyle âmil, salâh-ı hal ile kâmil, hakka kail, adle mail, reayaperver, zulümden müctenib bir âlice-nab vekili muhterem idi; lâkin zimâm-ı hükümeti il elinde ol-mağın hizmet-i ibadullah muattal kaldı ve cümle eşirra ayağa kalktı; divan günleri saraya gidilmez oldu; yirmi dokuz sene mukaddem suret bulmuş dâvalar açıldı; Köprülü evlâdından Numan paşa vezir-i âzam olmuş, hakkı icra edermiş deyu şayi olmağın Rumeli ve Anadolu'nun ayağı çarıklı Türkü istanbuVa. doldu; birkaç gün ^dahi iğmaz olunursa îka-ı fitneye sebep olur deyu yer yer aşikâr söylendiğinden" ve pâdişâh tebdil gezdiği esnada bu sözleri işittiğinden 21 Cemaziyelâhır 1122 - 18 Ağustos 1710 pazar günü [792] sarayda Sofa köşküne davet olunarak tâyininden altmış beş gün sonra Darüssaade ağası vasıta-siyle kendisinden mühr-i hümâyun

---

[790] İhdikat iil t'iizvrn zevli s 13.
[791] Nusretnâme.
[792] Hadikat ül Vüzera zeylinde 23 Cemaziyelâhırdır

alındı ve bir bostancı sandalı ile Büyük Çekmece'ye gönderildi ve ağırlığı arkadan gelmek üzere arpalık olarak verilen Ağrıboz'a. yollandı. Ruslarla harbin itahakkuk etmesine mebni yerine Haleb valisi bulunan Baltacı Meh-med paşa ikinci defa sadr-ı âzam- oldu [793]. Baltacı Mehmed paşa'nın Halelden gelmesine kadar sadaret kaymakamlığına nişancı Süleyman paşa tâyin edildi.
Numan paşa aynı sene Şevval ayında (Aralık ayı) Hanya sancağına naklolunduktan sonra 1123 Zilkadesi iptidasında (1711 Aralık) buradan Kandiye^ye tâyin edildi[794]. 1125 Şevvalinde (1713 Kasım) Kaptan-ı derya Süleyman paşa'nın Girid valiliğine tâyini üzerine Numan paşa arpalık olarak verilen Yanya sancağına gönderilerek 12 Muharrem 1126 - 28 Mart 1714 de Bosna valiliği verildi[795].Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Numan. paşa, Bosna valiliğinde bulunduğu sırada Karadağli'ların isyanını şiddetle bastırmak suretiyle mühim bir gaileyi önlemeğe muvaffak oldu ve bu suretle az sonra çıkan Venedik ve Avusturya harb-lednde vukua gelecek tehlikeyi bertaraf eyledi.Numan paşa, Bosna valiliğine tâyini senesi sonlarında, yani 1126 Zilhiccesi iptidalarında (1714 Aralık) Avusturya ile sulh şartlarına riayet edilmesi kaydiyle ve Venedik'e açılan seferdeki vaziyet dolayısiyle Belgrad muhafızlığına nakledildi ve 1127 Rebiulevvel - 1715 Şubatta da Silifke şancağiyle Anadolu'da eşkiya teftişine memur. oldu.Numan paşa 1128 Ramazan-.1716 Ağustosta Şehid Ali paşa'nın üvey babası Saka ismail paşa'nın yerine Kıbrıs valiliğine tâyin olundu; bu suretle^ kendisini istirkabeden Damad Ali paşa'nın şahadetine mebni onun takip ve istiskalinden kurtuldu.Bu sırada Avusturya ile yapılan harbdeki mağlûbiyet sebebiyle düşmanın Tuna ve Sava nehirlerini aşması ihtimaline karşı evvelce Bosna valiliğinde muvaffakiyeti görülen Numan pa-şa'nın Kıbrıs eyâleti üzerinde kalmak üzere, Bosna serdarlığına tâyini muvafık görülerek acele o tarafa gitmesi hakkında kendisine ferman yollandı[796].Numan

---

[793] Nusretnâme : Silsilet ül asafiyye'de azline sebep olarak rikâb-ı hümayun kaymakamı Damad (Şehid) Ali paşa ile bozuşmaları gösterilmiştir. Damad Ali paşa Niğebolu sancağına has ile mutasarrıf iken adamlarının mezaliminden şikâyet edilmiş, sadr-ı âzam Numan paşa, şikâyetçileri tatmin ile bir çaresini bulsunlar demiş. Fakat şikâyetçiler önlenmediğinden Numan paşa,AHahm şcriatinde vczarete itibar yoktur diye Ali paşa'ya tariz etmiş; bunun üzerine Padişah9a her dediğini yaptıran Ali paşa bundan müteessir olarak bazı taraf-larlariyle birlikte Numan paşa'nın azline muvaffak olmuştur (varak t.200b).
[794] Mühimme 1119 s 63 (1123 Zilkade tarihli hüküm). ;î Mühimme 120 s 51 (1125 Şevval tarihli hüküm
[795] »sre(mîmed'en.
[796] Numan paşa'ya gönderilmiş olan Bosna serdarhğı fermanından: "... Serhad-i mansuremin bazı

paşa, Bosna seraskerliğinde düşmana karşı muvaffakiyetle dayandı ve Belgradhn Avusturyalılar tarafından işgali esnasında Bosna'ya karşı yaptıkları taarruzları akim bıraktı ve yaptığı mukabil taarruzlarla Avusturya kuvvetlerini mağlûp ederek Bosna'ya sokmadı ve bu gaile bertaraf olduktan sonra istirahati hükümetçe matlûp olduğundan 1130 Ramazan - 1718 Ağustos'ta Girid valiliğine naklolunarak 1131 Rebiulevvel-1719 Şubatta Kandiye'de vefat etti[797].Numan paşa ölümünde elli yaşını bile doldurmamıştı; fakat çok vilâyet ve sancak gezmiş ve hayli iş görüp yetişmiş olduğundan, eyâlet idaresinde esaslı tecrübesi vardı. Âlim olduğundan hiçbir zaman tetebbudan uzak kalmamıştır. Bilhassa ilm-i kelâm ve ilmi hadîste derin tetebbuatı ve ihtisası vardı. Hazret-i Peygamber'in hayatları ile îmam Süheyl bin Ab-dullah Tüşterî'nin nutuklarını toplayarak birer eser yazmış ve bir de mantık kitabı kaleme- almıştır[798]. Bunlardan başka tasavvuftan îmam Ebil Kasım Abdülkerim Kuşeyrî'nin (vefatı 4 meşhur Risale-i Kuşeyriye'sini hülâsa etmiş ve bir de Risalet ül-Adl yazmıştır[799].

Baltacı Mehmed Paşa (İkinci Defa)

22 Cemaziyelâhır 1122-18 Ağustos 1710 da Numan paşa'nm yerine ikinci defa vezir-iâzam olmuş ve Prut seferinden avdetinde Edirne'ye geldiği sırada aleytarlarının tezviratı neti-cesinde 5 Şevval 1123 -16 Kasım 1711 de azlolunarak Midilli'de ikamete memur olmuştur.[800]

---

mahallerine İstilâ kasıtında olan melain-i duzah-kârinin... Bosna eyaletinde vaki serhad-ı İslama mülasık olup âdây-ı din ve devlet-i aliyyem olan Nemçe ve Venedik mehazîlinden biavnillahi taalâ ol ser-haddi mansuremde kıla ve buka5 ve palangaların muhafaza ve müharesesi ehem-mi umur-ı saltanatı *" seniyyemden olup sen kî veziri müşarünileyhsin eğerçi Kıbrıs eyaleti kendü iltimasınla sana tevcih olunmuş idi ancak sen vüzerâyı izamımın yarar ve dindar ve namdan vükelâyı fehnamımın müdebbir ve umur-dide ve şecaat şiarı olup dini mübin ve uğun hümâyunı nusretmakrunumda kemali gayret ve hamiyet ve fartı diyanet ve sadakat ile senden., mesai'i cemile ve measiri meşkûre memûli Pâdişâhânemden olduğuna binâen Kıbrts eyaleti üzerinde kalmak üzere Bosna eyaletinin muhafazası için sen müstakillen serdar nasbolunmuşsundur (Mühimme 125 s 136)

[797] Mühimme 127, s. 322

[798] Behçeti efendi bu üç eseri gördüğünü ve bunların Numan pa-şa'nın oğlu Hafız Ahmed paşa'da bulunduğunu^ beyân etmektedir (Risalet ül Asafiyye, varak 202).

[799] Bu risalenin adı Risale ül Adi fi hal ül hazır olup buna Carullah Veliyyüddin efendi tarafından şeth ve haşiye yazılmış olduğunu Osmanlı müellifleri kaydediyor (c. 1, s. 267)

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/291-295

[800] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/295

Yusufpaşa (Gürcü)

Yeniçeri ocağından yetişmiş, iki defa kul kethüdası olmuş ve 1122 Şaban -1710 Ekimde yeniçeri ağası tâyin olunarak bir müddet sonra da vezirlik verilmiştir. Yusuf paşa, Prut seferinde şecaat ve oelâdeti sebebiyle ün almış ve seferden avdette Edirne'de iken Baltacı Mehmed paşa'nm ikinci defa azli üzerine vezir-i âzam olmuştur.

Aleytarları tarafından Baltacı'nin azli üzerine orduda bulunması ve ocak ağası olması sebebiyle vezir-i âzamlığa getirilmişti, devlet işlerine vukufu yoktu. Petro'nun, muahedeye riayet edeceğini zannederek Rusların iğfaline aldanmış ve pâdişâhı seferden menetmeğe çalışmıştı; halbuki alınan haberler Rusların ahidnameye ehemmiyet vermiyerek hazırlanmakta olduğunu göstermekte idi. Bu hallerden dolayı canı sıkılan III. Ahmed, Yusuf paşa'yı saraya davet etmiş ve— Moskov çarı îsveç kiralının gitmesine mâni olmamak şartiyle sulh yaptı diye nice gündür beni iğfal eyledin, işte Moskov taburu isveç'in yollarını bağlamış; bana sözün nedir?" demesi üzerine Yusuf paşa:"— İsveç'in (îsveç kiralının) sözüne îtimad buyurman, maksadı yine araya fitne bırakmaktır; yoksa çarm nakzı ahdetmek ihtimali yoktur" diye eski kanaatinde ısrar ile, azıcık bir şey için büyük iş açılmak devlete büyük zararı mûcib olur, sözleriyle sefer hazırlığı yapmağı ihmal etmişti.III. Ahmed, sadr-ı azamın sözüne itimat etmiyerek tahkikat yaptırmış ve derhal Edirne'ye gidilerek orada hazırlık yapılmasını emretmesi üzerine Yusuf paşa:"— Pâdişâhım zulümden kaht ve galadan memleket harab-oldu; paşalarda ve reayada kuvvet kudret kalmadı, kul taifesi zabtı rabttan çıkıp zabit sözünü dinlemez oldu; bu kış ve kıyamette hareketiniz caiz değildir; yaz gelsin vaktiyle hareket edin,, dediyse de dinletemedi ve 2 Zilkade 1124 - 31 Kasım 1712 de Yusuf paşa sadaretten azledilerek haps için Rodos kalesine gönderildi ve onun yerine tevkii yani nişancı Süleyman paşa vezir-i âzam oldu [801]Yusuf Paşa, Rodos'ta, katlolunarak 16 Zilkade 1125 de başı gelip, Edirne'den Vidos'a. gelmiş olan padişahın otağı önüne konuldu [802] ve sonra İstanbul'da. Aksaray tarafında yaptırmış olduğu mektebin yanına defnedildi. Hâdikat-ül-Vüzera zeylinde fevkalâde

[801] Hadikat ül Vüzere zeylVnde 12 Şevval 1124*te azledildiği yazılıdır
[802] Nusretnâme'den..

garezkârlığı beyan ^edilerek kendisi daha yeniçeri ocağında bulunduğu sırada o zamanlarda arasının açık olduğu yeniçeri kalemi halifelerinden Köse Hacı'ya ve Köse Hacı'yı menfasına götüren çekdiri paşasına yapmış olduğu hakaretten bahsedilmektedir.III. Ahmed'le olan muhaveresinden Yusuf paşa'nm sözünü ve kanaatini saklamayan açık sözlü bir vezir olduğu anlaşılmaktadır. Sadareti bir seneden birkaç gün ziyade olup yaşı altmışa yakındı. Aksaray'da bir mektebi ile çeşmesi ve ismine mensup mahallesi vardır. Katlinde Damad Ali paşa'nm tesiri vardır.[803]

Süleyman Paşa (Sılâhdar)

Darüssaade ağası Yusuf ağa'nın Abaza cinsinden kölesidir. Onun tarafından saraya vererek vetişmiştir Ahmed zamanında silâhdar olmuş ve 1116 Ramazan - 1705 Ocakta vezirlikle saraydan çıkarak Haleb valisi tâyin edilmiştir.Daha sonra Ağnboz muhafızlığında ve Kıbrıs valiliğinde ve kubbe vezirliğinde bulunmuş olan Süleyman paşa 1121 Receb-1709 Eylülde tevkii yani nişancı olmuş ve bu sıradai sadaret tebeddülü dolayısiyle yeni sadr-ı âzamin gelmesine kadar vazifesine ilâveten rikâb-ı hümâyun kaymakamlığında bulunmuştur.Yusuf paşa'nın azlinden sonra, saraydan yetişerek pâdi-şâhın ahlâk ve meşrebine vukufu dolayısiyle silâhdar Damad Ali paşa'nın tavsiyesiyle sadr-ı âzam oldu (12 Şevval 1124-12 Kasım 1712).Bu sırada İsveç kiralının memleketine dönmesi işi halledilecekti. Kiralın hareketi için istediği şeyler verildiği halde XII. Şarl taallül göstererek gitmiyordu. Bunun bu haline kızan sadr-ı âzam, meseleyi şeyh-ul islâmla görüştü; şayet kıral gitmemekte înad ederse huduttan içeriye memleket dahiline alınmasına karar verilip bu hususta Kırım Ham Devlet Giray'la Bender seraskerine emir verdi.Filhakika gitmemekte ısrar eden îsveç kiralı huduttan zorla alınarak Edirne civarında Dimetokcfya nakledildi ise de, devletin misafiri hakkında yapılan bu lâyiksiz muamele dedikoduyu nr&cib olduğundan hem sadr-ı âzam ve hem de Kırım Hanı ve şeyh-ul islâm azledildiler. Süleyman paşa'nın yerine Damad Ali paşa'nın tavsiyesiyle ibrahim Hoca diye meşhur olan İbrahim paşa vezir-i âzam oldu (8 Rebiulevvel

[803] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/295-296

1128 - 4 Nisan 1713) [804]Süleyman paşa azlini müteakip kaptan paşa oldu, sadareti zamanındaki haslarından ve zulmen elde ettiği iddia edilen paralardan dolayı kendisinden sefer iaşesi olarak seksen kese akçe istendi[805]. Süleyman paşa, bu istenilen parayı tamamen hazineye veremediği için kaptan paşa olmasından sekiz ay sonra azlolunarak îstanköy adasına sürüldü (18 Şevvel 1125 - Kasım 1713).Süleyman paşa adaya gitmesini müteakip derhal Girid valiliğine tâyin edilmiş[806] ve oradan da 25 Ramazan 1126 — 4 Ekim 1714 senesinde Rodos adasına naklolunmuş ise de, adaya gelir gelmez orada ikamete memur edilerek 1127 Şevval - 1715 Ekimde katline ferman gönderilerek kesilen başı rikâb-ı hümâyuna yollanmıştır[807]. 0 zamanlar hayatta olan Fındıklılı Mehmed Halife, katlinin sebebi bilinmediğini yazıyor. Sadareti beş ay kadar olup İstanbul*da Divanyolucuda bir muallimhanesi ile bir de hanı vardır. Bunun katlinde de Damad Ali paşa'nın parmağı vardı.[808]

Ibrahım Paşa (Hoca)

Nusretnâme'de Kel deli İbrahim Hoca deniliyor. Donanma hocalığından yetişme olduğu için, o lâkabla meşhurdur ve aslen Seres'lidir. İptida bostancı ocağına girmişken bazı töhmeti sebebile Cezair tarafına kaçmış ve orada gemilerde çalışmıştı. Aradan bir müddet geçtikten sonra Istanbula geldi; balıkçılık, kayıkçılık ile geçiniyordu. III. Ahmed denizde tebdil geddiği sırada bunun kayığına biner ve sözlerinden haz ederdi. Pâdişâh bir defa bunu gizlice Girid'e gönderip orada vali bulunan Kalaylıkoz Ahmed paşa'yı sadarete davet etmişti. İbrahim ağa, tüccar kıyafetinde olarak bir gemiye kereste yükliyerek Girid'e giderek padişahın hatt-ı hümâyununu Ahmed

---

[804] Hadikal ül Vüzere ile Raşid tarihi'ıde sadaretleri azli 10 Rebiulevvel olarak gösterilmektedir

[805] Mühimme 119, s. 313, sene Evâil-i Cemaziyelevvel 1125

[806] Mühimme 120, s. ">2 Kvâhİr-i Şevval J1 25 ve Raşid tarihi, c. }, s. 12

[807] Rodos kadısına ve hassa silâhşörlerinden Ömer zîde mecdühuya ve Rodos kalesi dizdarına ve Rodos mütesellimine ve yerli kulu zabitlerine ve âyân-ı vilâyet ve iş erlerine hüküm ki :
Sabıka vezir-i âzam olup halen Rodos'ta ikamet üzere olan Süleyman paşa'nın izalesi lâzım gelmekle siz ki müşarünileyh imsiz işbu emr-i şerifim vusulünde mezkûr Süleyman paşa'nın bilâ eman cezası tertib ve sen ki mumaileyh Ömer'sin mezkûrun seri maktuını rİkâbı hümâyunuma göndermen babında hattı hümâyuni şevketmakrunumla fermanı âlişânım sâdır olmuştur. Büyürdüm ki. .. ;Rikâb mühimmesi, numara 123, s. 58, sene Evâsıt-ı Şevval 1127).

[808] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/296-298

paşa'ya vermiş ve Ahmed paşa, yerine kethüdasını vekil bırakarak aynı gemi ile Küçük Çekmecece gelerek vürudunupadişaha bildirmişti[809].Bu hizmetine karşılık İbrahim ağa'ya kalyon kaptanlığı verildi ve bu işinde de muvaffak oldu; Akdeniz'deki korsanları sindirdi; kaptan paşa oluncaya kadar on beş kadar harb kalyonu ve bin kadar korsan elde etti; bu kalyon kaptanlığı dolayısiyle İbrahim Hoca diye meşhur oldu.

İbrahim Hoca'nm bu muvaffakiyetini çekemiyenler, aleyhinde epey dedikodu yaptılarsa da III. Ahmed dinlemiye-rek kendisini riyale kaptanı ve patrona kaptanı yaptı ve nihayet 18 Zilhicce 1124-17 Ocak 1713 te kaptan paşalığa getirdi.ibrahim paşa kaptanı derya olduktan sonra yirmibin kalyoncu ile İsveç kıralım memleketine götürmeyi taahhüd etmiş ve Süleyman paşa'nın azli üzerine de sadr-ı âzam olmuştu (8 Rebiulevvel 1125 — 4 Nisan 1713) [810]III. Ahmed bu tarihe kadar türlü türlü tesir ve mülâhazalarla sadr-ı âzam yaptığı şahısların çoğunun tâyinlerinde isabet etmemiş ve hususiyle bu defaki tâyin büsbütün taaccübü mucib olmuştu [811].Hoca İbrahim paşa vezir-i âzam olunca, padişahın damadı Silâhtar Ali Paşa'mn nüfuzunu görerek onu ortadan kaldırmayı kurdu ve bu hususa kayıkçılarından birisini memur &tti; fakat onun bu maksadını kethüdası Hacı Hüseyin ağa haber verdiğinden Ali paşa ihtiyatlı hareket etmeğe başladı.III. Ahmed, İbrahim paşa ile görüştükçe onun zaten bilmediği işlerdeki hallerinden müteessir'oluyordu; buna mukabil sadr-ı âzam da bütün işleri eline almak istiyerek kendisinin istiklâline engel olanları bertaraf etmeyi kurmuş ve Ön plânda pâdişâh yanında bir dediği iki olmayan Damad Ali paşa'yı ortadan kaldırmak istemişti.Bunun için bir ziyafet tertip etti; ziyafete Kırım Hanı Kaplan Giray, reis-ül küttab Abdülkerim bey ile Damad Ali paşa davetli idiler; fakat sadr-ı âzamin sui kasdından daha evvel haberdar edilen Ali paşa rahatsızlığını söyliyerek temaruz ettiği gibi keyfiyeti aynı zamanda padişaha arzetti ve arizesinde :—"Şu herifi getürüp devleti kayırır deyu vezir-i âzam eyledin; devlet

[809] Nusretnâme (Kalaylıkoz Ahmed paşa'nın sadareti kısmı).
[810] "Hassa hasekisi cellâd Kanı Mustafa, kaptan kel deli ibrahim Hoca'yı hasoda köşküne götürüp misafir odasında kel başında olan. kokmuş fes üzerine burmalı gemici sarığını cayır cayır kopararak rayihai keriha odayı kaplayıp avuç avuç anber yakmakla güc ile zaii eylediler ve başına kavuk üzere sarık sarıp huzur-ı hümâyuna götürdüler, yedd-i hümâyundan mübr-i şerif kendı'iye teslim olundu...:; JSusretnâme.
[811] Müsa;ulc-i rüzgâr ile defaten vezaret-i uzma rütbesine vasıl ve vüzeraya \r \iikclfna hayret \e taaccüb hâ*ıl oldu" (Raşirf, o. -İ,U. 5).

nabzından bihaber. Onbeş yirmi odalık peyda edip çiçekçi olmuş; bana da sana da kasdı mukarrer ve yarın bütün âyân-ı devletî ve isveç kiralını ve balyozları ziyafet ve meşveret bahanesiyle Demirtaş'a (Edirne'ye) davet, beni ve İsveç kiralını öldürecektir; beni sen öldür gitmem" diye yazmış. Bu tertibi öğrenen padişah vezir-i âzami acele saraya davet ederek : "düşman ahvali ne oldu ? ' deyince "yeniçeri ocağını kendime uydurdum, yeniçeri ağasiyle yekdil ve yekcihet oldum" dedi. 27 Rebiulevvel - 23 Nisan 1713 te vezir-i âzam îsveç kiralı işini kıral ile Demirtaş mevkiinde görüşecek iken sadr-ı âzamin, kirala sû-i kastı olduğu söylenmesi üzerine o da temaruz etti.İbrahim paşa'nın, padişah ile mülakatında yeniçeriyi elde ettim demesinden kuşkulanan III. Ahmed tevehhüme düşmüş ve nihayet kendisinden mühri hümâyunu aldırdıktan sonra cellâd haseki Kara Muşta fa eliyle boğularak cesedi Tunca kenarına defnedildikten sonra yeri belirsiz bir hale getirilmiştir (1 Rebiulahır - 27 Nisan 1713) [812]Hoca İbrahim paş.a'nm sadareti müddeti yirmi bir gün olup ölümünde yaşı altmışa yakındı. Zeki bir zat olan İbrahim paşa, birbiri ardından sadr-ı âzam azil ve katlettiren Damad Ali paşa'dan kurtulmayı ve işinde serbest kalmayı kurmuş ise de muvaffak olamamıştır; denizcilikte muvaffak olmuştur. Ölümünü müteakip bütün emval ve eşyası müsadere edilmiştir[813].

Alı Paşa (Damad Şehid)

Âlim, fazıl, dürüst ve teşkilâtçı fakat şedid ve kan dökücü vezir-i âzamlardandır. Türk olup İznik gölü sahilinde Sölöz köyü halkından bazı paşalar kethüdalığmdan mütekaid Hacı Hüseyin ağa adında birinin oğlu olup köyünde doğmuştur[814] II. Ahmed zamanında

---

[812] Cellâd Kara Mustafa, ibrahim paşa'yı öldüreceği sırada "nimet kadrini bilmeyen hain. Bir murdar kayıkçı iken seni bu surete getiren padişaha sui kast eyledin kâfir" sözleriyle basma bir kaç yumruk vurduktan sonra boğmuştur (Nusretnâme).

[813] İstanbul kaymakamına hüküm ki :
Vezir-i âzam sabık ibrahim Paşa'nın İstanbul;da. ve sair mahallerde olan emlâk, akar ve nükud ve nâtık ve sâmit bilcümle ism-i mal ıtlak olunur emval ve eşyası marifeti şer-î ile tahrir ve defterhanesi dahi mühürlenip hıfz ve miktarın mübeyyin mümza ve mahtum defteri deri devlet medar ima irsal olunmak fermanım olup.. . Evâil-i Rebiulahır sene 1125 (Mühimme 119, s. 312).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/298-300

[814] Silâhdar Ali paşa'yı sevmeyen Mehmed Halife, Ali paşa'nın babasının Sölöz köyünden bir Türk köylüsü olduğunu yazıyor. Halbuki gerek Raşid (c. 4, s. 164) ve gerek (Tâlimat-ı Hikmet Âyât-ı Şehid Ali Paşa isimli risale {Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 11, s. 137) ve Enderun tarihi (c. 2,

IstanbuFsL gelerek o tarihte silâhdar bulunan Sirke Osman paşa vasıtasiyle saraya alınarak ende-runda kiler odasına kaydedildi ve orada iyi tahsil gördü ve halife olarak odalısına ders gösterdi; II. Mustafa zamanında silâhdar bulunan Çorlulu Ali ağa (paşa)ya intisap ederek ona hoca oldu.Silâhdar Ali ağa kendisini II. Mustafa'ya takdim ederek "ilim ve fazilet sahibi, ileri çekilecek kulunuzdur" diye senasında bulundu ve bu suretle saray teamülüne aykırı olarak hasodaya alındıktan başka padişaha sırkâtibi oldu.Fındıklılı Mehmed Halife'nin Nusretnâme 'de beyan ettiğine göre Ali ağa, padişah huzurunda türlü türlü hikâyeler söyleyip oyunlar, hiylekarlıklar yaparak pâdişâhı kendisine bağladı; yüzü gülmez, kimse ile sohbet etmezdi[815].Ali ağa, III. Ahmed'in de teveccühünü kazanarak rikâb-dar ve çuhadar, nihayet 1116 H. - 1704 M. de silâhtar olarak dört ne bu hizmette kaldı.Ali ağa, silâhdarlıkta bulunurken hasoda nizamında bazı değişiklikler yaptı[816]. Şeyh-ul islâm Paşmakçı-zâde Ali efendi ile baba, oğul gibi olup onun telkini ile Melâmi (Hamzavî) oldu. Bu makamda iken bütün nüfuz ve kudretini gösterdi; devlet işlerine el altından müdahale ile nasıl isterse pâdişâha onu telkin ederek yaptırırdı.1121 Muharrem - 1709 Martta MI. Ahmed'in beş yaşındaki kızı Fatma Sultan'la nişanlandı[817] ve ikinci vezirlikle saraydan çıktıı. Kendisi sarayda küçük bir oda halifesi iken himaye ile tefeyyüzüne sebep olan Çorlulu Ali paşa bu sırada vezir-i âzam bulunmakta idi; fakat ikisinin arasındaki muhabbet husumete tebeddül etti; velinimetinin azliyle kanaat etmiyerek katline kadar gitti.Padişahın kendisine fevkalâde teveccühü dolayısiyle sadr-ı-âzamların nüfuzu yok gibi idi; Çorlulu Ali paşa'dan sonra sadarete gelmiş olan Numan, Baltacı Mehmed, Yusuf, Silâh dar Süleyman ve Hoca ibrahim paşalardan her birinin azil, nefy ve katillerinde Dama d Ali paşa'nın parmağı vardı; nihayet İbrahim paşa'nın katli üzerine dört

s. 84) ve Hadikatiül Vüzera zeyli metinde gösterdiğimiz şekilde kaydetmişlerdir.

815 Nusrelnâme'âe. Ali Ağa'nın sihre mübtelâ olduğu kaydedildikten sonra, hastalıktan başı kaldırmaz bir oğlan idi, denilmektedir.

816 Silâhdar Fındıklılı Mehmed Halife, sarayın ve lıasodamıi nizamını bozduğunu yazmaktadır

817 Silâhdar Ali Ağa'nın saraydan çıkışı, enderunî Ata tarihVndc 1120 senesi olarak gösterilmekte ise de yanlıştır. Bu nişan münasibetiyle Da-mad paşa tarafından tertib edilen Şeker bahçesi hediyesini Nusretnâme şöyle tavsif ediyor: "Silâhdar Damad Ali paşa ikinci vezirlikle saraydan çıkıp])emirkapı kurbİndeki hanesine varup sultana nişanlanması münasibetiyle takdim ettiği hediyeler arasındaki Şeker bahçesinin tulu beşer zira ve arzı dörder

seneden beri perde arkasından tesir icra ettiği sadaret makamına getirildi (1 Rebiul-âhir 1125-27 Nisan 1713),
Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, ingiltere ve Felemenk devletlerinin tavassutlariyle 5 Haziran 1719 da Rus-a anlaşıp Prut muahedesini yeni esaslara göre tespit ettikten s»nra? [818] Zilhicce 1126 - 8 Aralık 1714 te Mora seferini açarak beş haftada burasını geri almağa muvaffak oldu, Koprülüzâde Fazıl Ahmedpaşa, Kandiye kalesini aldıktan sonra Venediklilerle yapılan muahedede Girid'de Suda ve Spirna Longa kaleleri onların ellerinde bırakılmıştı. Mora seferi esnasında bu iki yer de mahallî kuvvetler tarafından elde edilmek suretiyle Girid tamamiyle ele geçmiştir.Damad Ali paşa, Mora seferinden muzaffer olarak Edirne'ye avdetinde padişah Emirliköyü^ne kadar Sancak-ı Şerifi ve orduyu karşılamıştı. Ali paşa, Sancak-ı Şerifi padişaha teslim ettikten sonra ayağına kapanarak bir müddet ağlamış ve alkışcilar aleyhe avnullah, diye alkış yaparlarken padişah vezir-i âzamin arkasını sığayarak :"— Yeter Ali, sâyin meşkûr olsun, hidmetin makbulümdür, berhudar ol, yüzün ak olsun" sözleriyle kendisini taltif etmiştir[819]Damad Ali paşa, 1125 H. - 1716 M. de Avusturya seferini açıp Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Petro Varadin muharebesinde alnından kurşunla vurularak şehid düştüğünden, o tarihten sonra Şehid Ali paşa diye anıldı. Cesedi muharebe meydanından alınarak Belgrad'a getirilip kalede Sultan Süleyman camii mezarlığına defnedilerek üzerine türbe yapıldı[820].Fındıklık Mehmed Halife, Nusretnâme isimli tarihinde Ali paşa'mn tamaı sebebiyle nice maldarları nefy veya katley-leyip mal ve mülklerini elde ettiğini, hasud, mağrur, zalim, cebbar ve kan dökücü, fakat aklî evvel, âlim, fazıl ve reşid olduğunu yazmaktadır [821]. Hâdikat ül-Vüzera zeyli ise, Nusretnâmenin lulâfına olarak meayipten beri, erbab-ı namusa yardımcı, şerirlere karşı şedid, âdil, reşid, müdebbir

---

[818] Niğebolu sancağına vaki olan kadılara hüküm ki :
Avatıfı aliyye-i mülükânemden haliya silâhdarım olan îftihar ül emacidi valekârım. .. Ali dâme mecdühû'nm kariben vezaret rütbesiyle kâmrev olması musammem olup bin yüz yirmi Zilkadesinin dördüncü gününden berveçhi arpalık Niğebolu sancağı mumaileyhin tarafından zabt olunmak fermanım ohnağla... Evâil-i Zilkade 1120 (Mühimme defteri, nuırâra 160, s. 21).
[819] Nusretnâme; Fındıklık Mehmed Halife
[820] Vâsılı rahmeti rahman oldu Nailî nimeti gufran oldu Asaf-ı dehr idi evvel şimdi Şüheda zümresine han oldu. Dâne-i darb-ı tüfenk etti şehid Dahil-i ravza-i rıdvan oldu Rahmetullahı aleyh ol daver
Cenk edip koç gibi kurban oldu.
[821] Nusretnâme, 1128 Vekayii sonundaki mütalea.

Ve reyinde isabetli, âkil, kâmil ve fazlu kemalde eşi az bulunur, natuk bir zat olarak tavsif eylemekte ve üç buçuk sene süren sadaretindeki perhizkârlığını ve hakşinaslığını yazdıktan sonra meşrebinin kan dökücülüğe mail olmasından dolayı işlerde yolsuzluk yapmağa kimsenin cesaret edemediğini kaydetmektedir. Hattâ Hâdikat ül-Vüzera zeyli irtikâb ve İrtişanın görülmediğini jkaydedejrken "sadareti zamanında irtişa değil hediye bile alınıp verilmez olmuş ve ortada alınıp verilen bir selâm kalmıştı" demektedir.Yukarıki mütalealar ve tarihî hâdiseler tetkik edildiği zaman Şehid Ali paşa'nın ilim ve fazilet sahibi, teşkilâtçı, azimli bir devlet adamı, fakat aynı zamanda garezkâr, şedid ve kan dökücü olduğu görülüyor. Sadareti esnasında devlet erkânı herhangi bir yolsuz hareketten çekinerek titreşmişler ve şahadetini müteakip korku bertaraf olduğundan dolayı sevinmişlerdirDamad Ali paşa'nm baştan sona kadar devlet işlerine vakıf olduğu bizzat kendisinin kaleme almış olduğu talimatından anlaşılmakta ı; fakat talimatının baş tarafındaki nasihatleri kendisinin de tutmadığı görülmektedir.Şehid Ali paşa, sadareti zamanında bazı icraat ve İslâhata muvaffak olmuştur. Evvelâ para mukabilinde gelişi güzel mülâzımet verilmek suretiyle ilmiye sınıfının bozukluğunu düzeltti ve çocuk yaşında olanlara müderrislik rüüsü verilmesini menetti[822]. Mısır'da köle olarak Habeşîlerin gayri insanî olan hadım edilmelerini kaldırdı[823], ve uzun harbler sebebiyle ihdas edilen mukataalarıı malikâne olarak verilmesi usulünü kaldırarak eskisi gibi mukataaların iltizam suretiyle verilmesini temin eyledi[824] Bunlardan başka Anadolu muhasebesi defterlerini \tetkik ettirerek, yapılan sui istimalleri teftiş ettirip kayıtları yfeniden islâh ile yerlerini değiştirtti[825]. Müteferrika, çavuş rikâb olmak üzere üç sınıftan müteşekkil gedikli zeamet teşkilâtını islâh eyledi [826].Âlim ve fazıl olan Damad Ali paşa, değerli ve kabiliyetli şahsiyetleri himaye ile yetiştirmesini severdi. Reis ül küttab Hacı Mustafa efendi, Ahmed

[822] Raşid, c. 4, s. 47, "49. Damad Ali paşa Mora seferinde iken rikâb-ı hümâyun kaymakamı Mehmed paşa, geyh-ul islâm efendiye ısrar ederek on yaşım mütecaviz oğluna dahil medresesi rüusı verdirmişti. Seferden dönen vezir-İ âzam bunu haber alarak şeyh-ul islâma adam akıllı çıkışmış ve medreseyi müstahak bir ehline verdirmiştir ;Raşid, c. 4, s. 169).
[823] Raşid, c. 4, s. 175.
[824] Raşid, c. 4, s. 176.
[825] Raşid, c. 4, s. 53.
[826] Raşid, c. 4, s. 56

Arifî efendi (paşa) münşeat sahibi Habeşizâde Rahimî bey[827] ve Mektubî Selim efendi, defterdar Sarı Mehmed efendi (paşa) ile mektubî Dürri efendi ve daha sonra Nevşehirli Damad ibrahim paşa'ya intisab etmiş olan Müverrih Raşid, Sami, Osman-zade Taib, Şair Nedim, hepsi Ali paşa'nın himayesini görmüş güzide şahsiyetlerden idiler.Damad Ali paşa, İzmir'deki arazisi üzerinde hayratına vakıf olmak üzere onyedi bab sabunhane bina ettirmeğe teşebbüs etmişti1. İznik'te doğduğu köyde bir cami ve İstanbul'da Şehzade camii yakininde su kemeri ittisalinde konağının taş odasını kütüphane yaptırmıştı[828]. 1122 tarihli olan kütüphanesinin yalnız fihristi dört cilt tutmuştu.Damad Ali paşa'nın vakf ettiği kitapların bir kısmı felsefe, hikmet, heyet ve saireye ait oldukları için şeyh ul islâm İsmail efendi fetvasiyle 1129 Muharrem-1716 Aralık tarihli bir fermanla kütüphanesine konulmayarak saraya alınmıştı. Şehid Ali paşa'nın vakfetmiş olduğu kitaplar şimdi Süley- kütüphanesi'n&e bulunmaktadır. Galatasaray, Avcı IV., Sultan Mehmed zamanında medreseye tahvil edilmişken, Şehid Ali paşa'nın teşebbüsiyle tekrar enderuna mahreç olmuştur. Ayvansaray'da Çınarlıçeşme mescidine yakın Ebu Zer-i Gıfarî mescid ve türbesini Şehid Ali paşa yaptırmıştır[829].Damad Ali paşa'nın sefahati ye israfı yoktu; varidat ve masarifatı defterini günü gününe tutturup her ay sonunda aylık defterine geçirir ve seneden seneye muhasebesini de görürdü. Bundan dolayı vefatında yirmi, otuz yıllık hesabı bir günde görülecek derecede hesap defterleri muntazam olarak meydana çıkmış ve her senenin hesabı ayrı ayrı torbalara konmuş olarak bulunmuş ve malını tahrir eden defterdar Hacı Mehmed efendi bu intizama hayrette kalmıştır[830].Şehid Ali paşa'nın ilk zevcesinden oğulları ile biri erkek diğeri kadın iki kardeşi vardı. Şiirle iştigal etmemiştir. Mora'mn istirdadından sonra Anapoli kalesinde bir cami yaptırmıştır[831].

---

[827] Habeşîzâde;nin münşeatı, Esat Efendi kitapları arasında 3325 numarada olup fihristte yanlış olarak Nabi Münşeatı diye gösterilmiştir.
[828] Mühimme defteri 125, s. 144
[829] Ata tarihi, c. 2, s. 98, 99
[830] Ata tarihi, c. 2, s. 99.
[831] Topkapı sarayı arşivi vesikalarından, numara E 2208, 2200, 8072
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/300-305

Halit Pasa.

Büyük biraderi Sinan Ağa bostancıbaşı iken bu da bostancı ocağına kaydedilmiştir. Biraderinin vefatından sonra 1105 H. - 1694 M. de Satırlar kethüdalığı ile Bağdad valisi Kalaylıkoz Ahmed paşa'ya intisap etmiş ise de, sonra tekrar ocağına dönerek yoluyla bostancıbaşı olmuştur.Halil ağa bu hizmette dört buçuk sene kalmış ve bu sırada, yani Damad Ali Paşa sadaretinde, Avusturya ile muharebe ihtimali arttığından 16 Muharrem 1128-11 Ocak 1716 da mütesellim göndermek şartiyle beylerbeyilik ile Erzurum valiliğine tâyin edilerek Niş kalesinin tamiri için acele o tarafa gönderilmiş ve daha sonra Belgrad muhafızlığına tâyin olunmuştur.

Varadin muharebesindeki mağlûbiyet ve Damad Alipaşa'nın şahadeti üzerine Halil paşa ordu erkânının ittifakiyle serdar-ı ekrem intihab edilerek bu intihap padişah tarafından tasdik olunup mühri hümâyun gönderilmiş ve bu suretle sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem olmuştur. (1128 Ramazan - 1716 Ağustos).Yeni serdar-ı ekrem ertesi sene, yani 1129 Receb-1717 Haziranda cepheye hareket edip Belgrad önünde mağlûb olduğundan (1717 .ağustos), Niş'e çekilmiştir. Bu mağlûbiyet dolayısiyle ordu erkânı mesuliyeti Halil prfşa'ya yükleyerek kendisine •yakışıksız sözlerle hakaret etmeleri üzerine makamında kalmasına imkân olmadığından orduda bulunan vezirlerden Nişancı Mehmed paşa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem olmuştur (1129 Ramazan- 1717 Ağustos).Halil paşa'ya azlini müteakip Selanik sancağı verilerek O tarafa gönderilmiş ve arkasından tuğ ve sancağı alınarak bütün mallarının ve yanındaki alât ve mühimmatının müsadere-siyle Sultaniye kalesinde oturması emrolunduktan başka[832], katli için de sabık çavuşbaşı îsmail ağa memur edilmiştir.

ismail ağa elindeki fermanla doğruca Selanik mahkemesine varıp ileri gelenleri oraya celb ederek fermanı okutmuş ise de, Halil paşa vaziyetten haberdar olarak kıyafetini değiştirerek akşam

[832] Selanik mollasına hüküm ki :
Vezir-i âzam sabık Halil Paşa'nın tuğları ref ve kendüsi dahi tekaüd olup Sultaniye kalesinde ikameti fermanını olmağın imdi müşarünileyhin tarafı miriye olan duyum kesiresi için vezaret takımından kendu yanında gerek alât w mühimmat ve gerek nükuddan her ne mevcut ise tayin olunan mübaşir ve marifeti «iVilc bulunduğu mahalde tahrir ve defter olunup kat mıkmklun nesne ketm ve ihfa olunmamak şartiyle ihti

karanlığından istifade ile kaleden çıkıp İstanbul'a, gelmiş, bostancı hasekilerinden Kirli Kasımoğlu Abdi Haseki'nin evinde saklanmıştır.
Bir müddet sonra ev sahibinin hizmetkârı Bekir adındaki bostancı Halil paşa'nın yerini vezir-i âzam kethüdasına ve o da vezir-i azama haber vermesi üzerine Halil paşa yakalanmış ise de, bazı devlet adamlarının şefaatleriyle öldürülmiyerek Midilli adasına sürgün edilmiştir (30 Receb 1132 - 7 Haziran 1720).Halil paşa aynı senede, yani 12 Şevval - 17 Ağustosta Ömer paşa'nın yerine Boğazhisarı (Seddülbahr) muhafızlığına tâyin olundu [833]Halil paşa, kendisini evinde saklamış olan Abdi Hase-^i'nin iyiliğine mebnî onu kendisine kethüda yapmış ise de, bftnun halka karşı mezalimi şikâyeti mucib olduğundan katledildiği gibi, Halil paşa'nın vezirliği alınarak-Limni veya Midilli'de ikamete memur edilmiştir (21 Muharrem 1133 - 22 Kasım 1720) [834].Halil paşa menfasında yedi sene kaldı ve 7 Rebiulâhır 1140-22 Aralık 1727 de Karlıeli sancağı ile beraber Ağrıboz muhafızlığına ve daha sonra yani 1728 Ocakta Kandiye (Girid) valiliğine ve 1141 Muharrem -1728 Ağustos'ta Hanya muhafızlığına ve 1146 Muharrem-1733 Haziranda tekrar Girid valiliğine tâyin edilmiş ve aynı senede orada vefat etmiştir.
Sadareti bir seneden biraz ziyade olup ölümünde yaşı seksene yakmdı. Ağır başlı, güler yüzlü, derviş meşreb bir vezir olup sadareti idareye kudreti yoktu; bilhassa muharebe zamanında ordunun sevk ve idaresinden âcizdi. Kendisinin ordu erkânı tarafından serdar vekâletine intihabı dolayısiyle pâdişâh, beylerbeyi rütbesinde iken vezir-i âzam tâyin eylemek suretiyle ordunun intihabını kabul eylemişti.Kendisinin sadaret ve serdar-ı ekremliği zamanında azil ve nasb işleri reis-ül küttab Süleyman efendi'nin elinde olduğundan Halil

[833] Sabıka vezir-i âzam olup halen Midilli'de- mukim olan Halil Paşa;ya hüküm ki :
Sen ki vezir-i müşarünileyhsin Midilli kalesinde mütemekkin olduğun mahal zıyk olduğu bundan akdem îlâm ve istirham olundukta varoşta sana münasib bir mahalde îva olunman için emri şerifim şerefsudur olmuştu. Elha-letühazihi Seddülbahr kalesi muhafazasında olan Ömer paşa'nın reaya ve berayaya zulüm ve taaddisinden iştikâ olunmakla mulıafaza-i merkumeden ref olunup ve sen ki vezir-i müşarünileyhsin mukaddema vuku bulan taksirin karini afv ve merhamet asarım olub sadır olan hattı hümâyum şevketmakru-num mucibince vezaretin ibkasiyle Seddülbahr kalesi muhafazasına memur olmuş,sundur.. . Sene Evâil-i Şevval 1132 (Mühimme defteri 129, s. 324).
[834] Raşid tarihi;nin bir yerinde (c. 5, s.-274) Halil paşa'nın Boğazhisar;-dan alınarak vezareti refedilip Limni;ye sürgün edildiğini yazar. Çelebizâde ise (s. 524) Midilli'de senevi üçyüz akçe ile ikamete memur olan Halil paşa'nın vezirliğinin iadesiyle 7 Rebiulâhır 1140'da Ağrıboz ve Karheli sancaklarına tayin olunduğunu beyan etmektedir. Nusretnâme'de de HaliL paşa'nın 1133 senesinde Midilli'ye sürgün edilip aynı sene 12 Rebiulevvel serbest bırakılıp Midilli muhafızı bulunduğu kaydedilmektedir

paşa'nm azli, üzerine Süleyman efendi de nefye-dilerek harb imdadiyesi olarak kendisinden epey para sızılmak suretiyle ölümden kurtulmuştur.[835]

Mehmed Pasa(Tevkii)

Ticaretle Mısır'a gidip eelen Hacı Ali adında Kayserinin Erkilet köylü birinin oğludur. Bazı küçük hizmetlerde ^ulunduktan sonra îstanbuVa. gelmiş, Haleb valiliğine tâyin olunan Abaza Süleyman paşa'ya intisab etmiştir.
Efendisi sadaret kaymakamı ve sonra da sadr-ı âzam ve kaptan paşa olduğu zamanlarda onun kethüdalığını yapmış, Süleyman paşa Kandiye valisi olunca kethüdalıktan istifa eylemiştir. Şehid'Ali paşa'nın sadareti esnasında rikâb-ı hümâyunda Sipah ağalığı vekâletinde bulunarak 1128 H.-1716 M.' de Varadin seferine yetiştirmek üzere Dukakin sancağından yaya asker yazmağa memur edilerek ve bu sırada Mevkufatçı İbrahim efendi (Nevşehirli Damad İbrahim paşa) ile tanışarak dost olmuştur.Mehmed efendi, Dukakiri*den tedarik ettiği askerle orduya geldiği zaman Varadin mağlûbiyeti olup Ali -paş^a şehid düşmüştü; fakat bunun hizmeti takdir olunarak kendisine Haleb muhassıllığı verilmiştir. Mehmed efendi, Haleb'e giderken Edirne'ye uğramış ve dostu ibrahim efendi, o sırada vezirlikle rikâb-ı hümâyun kaymakamı olduğu için kendisini Haleb'e göndertmiyerek kapıcılar kethüdalığma tâyin ettirmiş ve dört ay sonra da vezirlikle nişancı yaptırmıştır (1128 Rebiulevvel-1717 Şubat).III. Ahmed muharebe dolayısiyle orduda emin ve muktedir birisinin bulunarak vezir-i âzami idare ve teşvik etmesini arzu ettiğinden, aynı sene içinde Nişancı Mehmed paşa ordu ile cepheye hareket etmiştir.Belgrad önündeki mağlûbiyet neticesinde ordunun Niş^e çekilmesi üzerine Halil paşa'nm yerine kimin sadr-ı âzam yapılması düşünüldüğü sırada padişah, rikâb-ı hümayun kaymakamı Damad ibrahim paşa'yi tâyin etmek istiyerek ısrar etti ise de ı, böyle pek nazik bir zamanda mesuliyeti üzerine almak istemiyen ibrahim paşa, bu sırada rikâb-ı hümâyunda bulunmasının daha iyi olacağını arzeylediğinden, orduda bulunan Nişancı Mehmed paşa vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem tâyin

[835] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/306-308

edilmiştir (1129 Ramazan-1717 Ağustos).1130 H. - 1718 M. de ordunun cepheye hareketi esnasında Avusturya ile sulh müzakeresine sadaret kaymakamı Damad İbrahim paşa'nm tesiriyle III. Ahmed muvafakat etmiş ise de, vezir-i âzam Mehmed paşa, sulhe aleyhtar olduğu için tebdili îcab eylemesi üzerine Damad[836] ibrahim paşa o mevkie getirilmiştir (9 Cemaziyelâhır 1130-10 Mayıs 1718).Mehmed paşa azlini müteakib[837] aynı sene ve aynı ay ortalarında Venediklilerin eline geçmiş olan Prevese ve Dubniçe kalelerini istirdat için [838] Yanya sancağiyle Narda seraskerliğine tâyin olunmuş ise de, orada seraskerliği îcab ettirecek bir iş olmadığından 1718 Eylülde Tirhala ve Niğebolu sancaklariyle Niş muhafızlığına tâyin olunmuştur[839].Tevkii Mehmed paşa 1131 H. - 1719 M. de Van valiliğine tâyin edildi; fakat bu sırada Kandiye muhafızı Köprülü zade numan pasa'nın vefatı dolayısiyle aynı senede (Rebiul-âhır - Şubat) Kandiye muhafızlığına gönderildi1, ve daha sonra Mısır valisi oldu.Mehmed paşa, kısa bir fasıla ile Mısır valiliğinde altı seneden ziyade kaldı. Burada serkeşleri temizlemek suretiyle istikrarı temin eyledi. 1140Zilhicce-1728 Temmuzda Ebu Bekir paşa ile becayiş suretiyle Cidde valisi oldu ve oraya gittikten az sonra 1141 H. - 1728 M. de vefat ederek Mualla'-ya. defn-olundu.Tevkii Mehmed paşa'nın sadareti dokuz aya yakın olup Ölümünde altmış yaşlarında idi. Orta derecede bir kabiliyeti vardı; Nusretnâme, Ermeni Mehmed paşa diye tezyif etmektedir. Nusretnâme, padişahın bunun yalancı şöhretine ve kibirliliğine tahammül edemediğini ve sulhe aleyhtar olduğunu söy-liyerek bundan dolayı azledildiğini yazmaktadır. III. Ahmed ^zamanında ingiltere elçisi Montegü'nün zevcesi bunun konağına giderek hammiyle görüşmüş olup konaklarının debdebesiz ve hayatlarının mütevazı olduğunu beyan ediyor.[840]

İbrahim Paşa (Nevsehîrli-Damad)

Eski adı Muşkara olan Nevşehir'de doğmuştur.Babası sipahilerden

[836] Raşid, c. 4, s. 363.
[837] Azli tarihi Hadikat ül Vüzerp zeyli'n&e bîr gün evvel olup metindeki kayıt Nusretnâme'den alınmıştır
[838] Mühimme defteri 127, s. 97, sene evâsıt-ı Cemaziyelâhır 1130
[839] Mühimme 127, s. 236.
[840] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/308-310

İzdin (Zeytin)[841] voyvodası Ali ağa'dır[842]. İbrahim, köyünden kalkıp hemşehri ve akrabalarını ziyaret ile iş bulmak için İstanbul'a, gelmiş ve akrabasından eski saray masraf kâtibi Mustafa efendi'nin delaletiyle 1100 H. - 1689 M. senesinde evvelâ sarayın helvacı ocağı'nû ve daha sonra eski saray baltacıları ocağına, kaydolun-muştur. ibrahim efendi, baltacılar ocağı vakıflarına kâtib olup az zaman sonra da Darüssaade ağası yazıcı halifesi olarak padişahın bulunduğu Edirne*ye gitmiştir [843]İbrahim efendi, bu hizmette bulunduğu sırada Şehzade Ahmed'e (III. Ahmed) intisap edip şehzadenin mükâtebelerinde ve görüşmelerinde mahremi olup onun hükümdarlığını müteakib de Darüssaade ağası yazıcılığına tâyin edilmiştir (1115 H. -1703 M.)İbrahim efendi bu hizmette iken pâdişâhın kendisine itimat ve teveccühü artarak devlet işleri hakkında mütaleası alınmağa başlanmış ve fikirleri padişahın kabulüne mazhar olduğundan şöhreti artmış ve vezirlik verilmek istenmişse de kabul etmemiştir.Çorlulu , Ali paşa, sadr-ı âzam olduktan sonra İbrahim efendi'nin perde arkasındaki nüfuzunu çekemiyerek haremeyin Muhasebeciliği ile kendisini yakından uzaklaştırdıktan başka orakla da tutmayarak bir vesile bulup mallarını müsadere ettirdikten sonra Edirne'ye sürgün ettirmiştir.Vezir-iâzam Damad (Şehid) Ali'paşa 1127 H. - 1715 M. de Mora seferine giderken ibrahim efendi'ye mevkufatçılık [844]vererek beraberinde sefere götürüp Mora'nın istirdadından sonra oranın tahrir işine memur eylemiştir.Damad Ali paşa 'nın İbrahim efendi 'ye karşı olan teveccühü ve onu kendisine mahrem yapması vezir-i azamın kethüdası İbrahim ağa'nın hasedini tahrik ettiğinden, bu zat Mora'ya, hareketinden itibaren mevkufatçı efendiyi pek müşkil ve mesuliyetli işlere sevketmişti. Hattâ Moro'nvn tahririnden sonra

[841] tzdin veya Zeytin kasabası Orta Yunanistan'da Egine körfezinin batı sahiline yakın bir mahaldedir
[842] Müstakimzâde, Mecellet ün nisab isimli eserinde; (Halet Efendi kitapları numara 628) îbrahim paşa'nın baba ve dedesinin adlarının Hasan bin Halil olduğunu yazmışsa da yanlıştır. Vakfiyesinde babasının Ali olduğu görüldüğü gibi 1085 H. - 1674 M. de vefat etmiş olan babası Üsküdar'da Seyyid Akmed deresi'nin Saraçlar çeşmesine yakın şehitlik namazgahı yolundaki mezar kitabesinde de Ali ağa olduğu görülüyor. Validesi Fatma hanım da 1112 H. - 1700 M. de vefat ederek zevci Ali ağa'nm yanına defnedil-miştir (İstanbul meşahirine aid mezar kitabeleri, Sadettin *Nüzhet Sene 1932).
[843] Büyük sefer dolayısiyle bu tarihte pâdişâh ve saray erkânı Edirne'de bulunuyorlardı.
[844] Mevkufatçılık, Osmanlı maliyesinde mühim bir kalem amirliği idi. Bunun dairesi memleket tahriri üzere kaza ve köylerin avarız hanesiyle nüzul ve menzil kayıtları ve mirî nıübayaatın müretteb mahallere şevki ve sefer vukuunda askere verilecek mirî tayinat kayıtları ve mirî mübayaatın nakil paraları ve zahirenin kayıtları ile masarif ve tevziatı burada kayıtlı idi. XVIII. asırda bu daireye rüsum kalemi ismi de verilmişti.

kethüdanın teşvikiyle ibrahim efendi yeni zabt edilen îstendil ve Çuha adalarının tahrirlerine de memur edilmiştir[845].

ibrahim efendi 1128-1716 Avusturya muharebesinde mevkufatçılık üzerinde kalmak üzere Niş defterdarlığına tâyin olunarak İstanbul'dan Belgrad'a. kadar olan zahirenin hazırlanması, köprülerin tamiri, ordu levazımının tedariki ve FıJin'den Niş'e nakli lâzım gelen top ve ce,phanenin şevki işi kendisine verildi. Ordunun Niş'e gelmesi üzerine serdar-ı ekremin maiyetiyle beraberce gidip Varadin muharebesinde bulundu; mağlûbiyeti müteakip vaziyeti padişaha arzetmek üzere bir arize ile ordu tarafından Edirne'ye gönderildi. III. Ahmed, îtimad ettiği İbrahim efendi'yi tekrar orduya göndermiyerek yanında alıkoyup evvelâ birinci ruznameci ve arkasından birinci mirahur yaparak birkaç gün sonra da sadaret kaymakamlığına tâyin eyledi (16 Şevval 1128 - 3 Ekim 1716). İbrahim paşa 6 Rebiulevvel 1129-18 Şubat 1717 de ^Şehid Ali paşa'dan kalan III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'la nikahlanarak damad oldu. Bu tarihte Fatma Sultan an dört ve İbrahim paşa ise takriben elli ile altmış yaşlan arasında idi. İbrahim paşa'nın tesiriyle bu sırada Avusturya ile müsa-leha yapılması takarrür eylediğin4en vezir-iâzam ve serdar-ı ekrem Tevkii Mehnied paşa'nın yerine 9 Cemaziyelâhır 1130-10 Mayıs 1718 de vezir-i âzam olarak Avusturya ile Pasarofça muahedesini imzaladı ve bu arada Venedik ile de sulh yapıldı. İbrahim paşa'nın on üç sene sürmüş olan sadareti zamanındaki İran muharebeleri Lâle ve Çırağan, Sadabad ve diğer mesirelerdeki eğlenceleri, helva sohbetleri, ilk matbaanın tesisi ve sanayi müesseseleri kurması gibi sair icraatı, Osmanlı vekayii kısmında görülmüş olduğundan burada tekrarlanmadı. 1143 Rebiulevvel -1730 Eylülde sabık İstanbul kadısı Zülâli Hasan efendi ile Ayasofya vâızı Ispirizâde'nin perde arkasından hazırladıkları Patrona Halil isyanında İbrahim paşa ve damatları Merzifonî Kara Mustafa paşa'nın torunu kaptanı derya Kaymak Mustafa paşa ile kethüda Mehmed paşa, pâdişâhın hemşiresi Hatice Sultan'ın teşvikiyle tahtını kurtardık i-'irvcıı III. Ahmed'in emriyle boğularak Alayköşkü tarafındaki duvardan cesetleri sarayın dışına âsilerin Önüne atılmıştır. Bir araba

[845] Raşid tarihi, c. 4, s. 130.

ile Sultanahmed meydanına nakli emrolunarak ihtilâlciler tarafından parça parça edilen İbrahim paşa'nın cesedinin bulabildiği kadar eczasını, sabık Haleb kadısı Şakir bey para mukabilinde gizlice toplattırarak geceleyin Şehzâdebaşı'ndaki sebili yanına defnettirmişti ve diğer parçalar da Süleymaniye'de Kirazlımescit sokağında Süleymaniye Darüşşifası önüne çıkarken Nevruz Kadın Mektebi yanında defterdar Şemseddin Çelebi türbesi karşısında damadı ile beraber kerimesinin konağının bahçesine defnedilmişlerdir. İbrahim Paşa vefatında yaşı yetmişe yaklaşmıştı. Bir kazadır geldi Vehbi yaz heman tarihini Kâbe-i kurb ola ibrahim paşa menzili tarih beyti Seyyid Vehbî'nindir[846]. Hasis olan damadı Mehmed paşa'nın katlinde 16 bin altıyüz onaltı kese nakdi çıkmıştır fEop. Ar. No 532) Damad İbrahim paşa sadaretinde başını batıya çeviren Osmanlı hükümeti, Avrupa'nın sanat ve kültüründen istifade etmek üzere kendisine küçük de olsa bir pencere açmağa muvaffak olmuştur. İbrahim paşa devlet işlerinde vukuflu, düşünceli, kiyaset sahibi, mutedil, kadirşinas, kabiliyetli insanları ileri çeken bir hükümet reisi idi. Padişahın en yüksek teveccühünü kazanmakla ve bütün işleri eline almakla şımarmamış, kendisine fenalık yapmış olanlardan bir kısmına yardım elini uzatarak onları utandırmıştır. Bir taraftan Çırağan ve helva sohbetleri, şuara meclisleri, musiki âlemleri ile zamanını geçirdiği, diğer taraftan ulemayı himaye ve ilmî eserleri tercüme ettirmek, kültür hareketlerini yaymak için matbaa tesis etmek, millî sanayii himaye etmek gibi hizmetleri de ihmal etmemiştir. Seleflerinden ne Sokullu Mehmed paşa ne de Köprülüzâde Fazıl Ahmed paşa ayarında siyaset ve askerî işlerde mühim rol oynamamıştı. Aynı zamanda selâbet ve metanette de onlar kadar değildi; fakat faal ve teşkilâtçı idi[847] İran'da seyahat etmiş olan Lehli misyoner Krusinski'nin îr an - Afgan muharebesine dair olan eserini, İbrahim Müteferrika Tarih-i Seyyah adiyle D a m a d 1 b rahim paşa için Türkçeye çevirmiş olup ilk matbaada basılmıştır. İbrahim paşa'mn yalımı Beşiktaş^ta Çırağan mevkiinde Mevlevihane'ye muttasıl olup[848] III. Ahmed, sık sık buraya

[846] Hndikat ül CevamVde birinci mısra : Bir kazadır geldi yaz tarihini Vehbi anın tarzındadır.

[847] O tarihte İstanbuVAaY\ İngiltere elçisi Montegü'ıüın zevcesi, meşhur mektuplarından birinde İbrahim paşa'mn, fikir sahibi, âlim ve iyi bir şair değilse de memleketin güzide şairlerinden istifade etmekte kusur etmemiş olduğunu beyan etmektedir (Tarih-i Osmani, Encümeni mecmuası, sene 4, s. 1470).

[848] Avusturya elçisinin kabulü münasibetiyle "vezir-i âzam hazretleri kendüler, mukaddem

gelip eğlenirdi. Damad İbrahim paşa, zevcesi Fatma Sultan'la müşterek olarak IstanbuVda Şehzade camii yakınında dershane (Darülhadis) ile talebeye mahsus odalar, sebil, kütüphane ve çeşme gibi hayırlı tesisler vücuda getirmiştir[849]. Bu tesisler 14 Receb 1132 — 22 Mayıs 1720 de tamamlanarak merasimle küşad resmi yapılmıştır. Yine IstanbuV&A Yeni postahane arkasındaki Acımusluk sokağına çıkan yokuşun başında Damad İbrahim paşa'mn 1131 H. - 1719 M. tarihli Darülhadis, mektep ve sebili vardır. Ortaköy camiinin önündeki çeşme, Üsküdar'da Şemsipaşa semtinde Husrevağa camii önünde bulunan 1143 H. - 1730 M. tarihli çeşme ile yine Üsfcüdar'da Malatyalı camii kurbindeki 1141 H. -1128 M. tarihli çeşme, Çubuklu camii yakınındaki Mesire çeşmesi de İbrahim paşa tarafından yaptırılmıştır[850] Damad İbrahim paşa'nm yaptırmış olduğu tesislerden en mühimmij kendisinin doğmuş olduğu ve evvelce Muşkara adlı bir köy iken sonra imar ederek şehir haline koyduğu Nevşehir kasabasında olup tarihimizin dördüncü cildinin birinci kısmındaki dördüncü bölümde zikredildiği için burada tekrarlanmadı. İbrahim paşa'mn eski adiyle Muskam ve yeni adiyle Nevşehir olan buradaki tesislerinin yapılmasına 1130 Cemaziyelâhır 1718 Mayısta başlanmıştır[851] Damad İbrahim paşa'mn Ürgüp kasabasında da on kadar çeşmesi vardı[852]. İzmir'de deniz kenarında Mısır çarşısı adı verilen bir çarşı da İbrahim paşa'ya aitti [853]Damad İbrahim paşa'mn ilk refikasından olan oğlu Genç Mehmed paşa, 1136 H. - 1723 M. de III. Ahmed'in kerimesi Atike Sultan'la nişanlanarak vezir olmuş ve bir buçuk ay sonra da nikâhı yapılmıştır. Mehmed paşa babasının vakfına

---

Beşiktaş mevlevibanesine muttasıl yalısına teşrif buyurmuşlardı"... ve yine 1133 Receb iptidasında (1721 Nisan) Sultan Ahmcd, bahçesine göç edip "sadr-ı âzam hazretleri Beşiktaş ine vlevihane sine muttasıl yalısına davet etmeğin yeni baştardeye suvar olup teşrif buyurdular"... Nusretnâme ve Mühimme defteri 130, s. 134, diğer bîr Mühimme,kaydında da 1131 Receb 1719 Mayısta yapılmakta olan îbrahim paşa'mn yalısında kullanılmak üzere Marmara'dan mermer getirilmesi Marmara naibine gönderilen hükümde de'"Beşiktaş mevlevihanesi kurbindeki yalısına" kaydı vardır (Onikinci asrı hicride İstanbul Hayalı, A. Refik, s, 66).

[849] Mühimme 129, s. 292 ve Mühimme 130, sf 89 ve 261.

[850] 3 İstanbul çeşmeleri (ibrahim Tanışık).

[851] Berveçhi arpalık Kayseriye sancağına mutasarrıf olan (isim yeri açık) dâme ikbalühu ve Kayseriye mollasına ve Ürgüb kadısına hüküm ki :

Düstur-ı ekrem, müşir-i efham... vezir-i âzam maali himemim damad-ı muhteremim ibrahim paşa edamallahü taalâ iclâlehu Ürgüb kazasına tâbi Muşkara nam kariyede halisen IivechiIlah kendü mallariyle bir cami-i şerif -bina ve ihyasına niyyet ve azimet ve itmamı için.. . Elhac îbrahim mübaşir tayin olunmağla.. . evâsıt-ı Cemaziyelâhır 1130 {Mühimme 129, s. 1).

[852] Mühimme 130, s. 146, sene 1133

[853] Mühimme 133, s. 471, sene 1139 Receb iptidaları (1727 Şubat sonları) tarihli hüküm

mütevelli olmuş ve 1183 H.-1769 M.de vefat ederek pederininyamnadefnedilmiştir.III. Ahmed'in dam'adı olan bu genç Mehmed paşa'mn da İbrahim adında bir oğlu vardır[854]. Damad İbrahim paşa ahfadı son zamanlara kadar gelmiştir. Bunlardan H a y r i bey isminde bir zatın Güvahı dil isimli bir divanı ve Farsça kavaide dair hev hat-ül kavaid ve lügate dair Zeban ve adaba dair de yîdab-üs sülük ve -ül üdebâ isimlerinde eserleri vardır[855] Damad İbrahim paşa güzel yazı yazanlardandı, eski yazılarımızdan olan sülüs ve nesih yazısını evvelâ meşhur hattat Hafız Osman'dan ve onun vefatından sonra da ressam ve hattat Ömer efendi'den yazmıştır[856]. Ara sıra şiir de söylerdi. III. Ahmed'e minnettarlığını gösteren aşağıdaki kıta Damad İbrahim paşa'nındır : Nigâhı iltifatın mâyedarı izzü şan oldu Hitabı müstetâbın ruh bahşı cismii can oldu Aceb mi kılsan ihya makdemi lûtfunla hünkârını Kulun bir zerreyim zatın bana mihri cihan oldu. Tahriratında da kalemi güzel ve ifadesi dolgundu. Bağdad valisi meşhur Hasan Paşazade Ahmed paşa'ya gönderdiği tahrirat bizzat kendi kaleminden çıkmış olup bundaki mütaleası bir.hükümet başkanına yakışacak üslûpta olgundur, IstanbuVlu olup kavaf esnafından birisinin oğlu-Mehmed paşa ur. çocukluğunda saraya kiler odasına alınarak oradan hasodaya naklolunup kiler kethüdası olmuştu. III. Ahmed'in silâhdarı Boşnak Mehmed ağa 1135 H. 1723 M. de vezirlikle Anadolu valisi olunca bu, enderun nizamına aykırı olarak birdenbire silâhdarlığa getirildi. Silâhdar Mehmed ağa İ2 Şevval 1140 - 22 Mayıs 1728 de TII. Ahmed'in henüz dokuz yaşındaki kızına nişanlanarak aynı zamanda vezirlikle 1141 Muharrem-1727 Ağustosta kubbe altına oturdu ve Erzurum eyâleti kendisine arpalık verildi ve Damad İbrahim paşa'nın katli üzerine III. Ahmed'e son vezir-i âzam olçlu. Silâhdar Mehmed paşa, I. Mahmud'un cülusu üzerine sadarette ibka edildi ise de Patrona ve avenesinin edepsizlikleri devam eylediğinden, kapıcılar kethüdalığına tâyin edilen Kabakulak İbrahim ağa'nın tedbiriyle Patrona ile ileri gelen elebaşılar temizlenmiş ve

---

[854] Başbakanlık arşivi iki numaralı kaime defteri, s. 4. îbrahim paşa'mn torunu olan bu îbrahim bey, III. Mustafa zamanında enderunda bulunmuştu. Bir gün pâdişâh kendisine "senin ceddin kalleş bir herif idi, pederime mütemadiyen torba torba altınlar getirip takdim eder ve pederim dahi eniştenizin elini tekbil edin deyu bize emreylerdi" demiştir. Bu îbrahim bey, Çı-rağan'dst ceddinden kalan yalıda oturup evkafının fazlasiyle geçinirmiş. 1230 H.-1815 M. den sonra vefat etmiştir (Netayicül Vukuat, c. 3, sî 31).

[855] Sicill-i memuriti'i dahiliye [Başvekâlet arşivi, Birinci defter, s. 672).

[856] Tuh/et ül Hattatin (Müstakimzâde),

İbrahim ağa'ya hizmeti mukabelesi olarak vezirlikle Haleb valiliği verilmişti; fakat I. Mahmud Kabakulak İbrahim paşa'yi sadarete getirmek istediğinden Silâhdar Mehmed paşa tâyininden üç ay sonra Haleb valiligine tâyin olunarak ibrahim paşa vezir-i âzam olmuştur (13 Receb 1143 - 22 Ocak 1731) [857]Silâhdar Mehmed paşa, Haleb'ten sonra 1145 Şevval-1733 Martta Diyarbekir valiliğine naklolundu. Kendisine gönderilen fermanda Nâdirşah'm Musul ve Şehrizur (Kerkük) taraflarını tehdid eylemesi üzerine Diyarbekir'de muktedir bir vezirin bulunması lüzumuna mebni Biyarbekir'e tâyin olunduğu bildiriliyordu[858]. Mehmed paşa 1146 Rebiulâhır - 1733 Eylülde ikinci defa Haleb valisi oldu ise de[859] yine o sene Recebinde (Aralık) Sayda valiliğine ve 1148 Safer-1735 Temmuzda Bağdad'a tâyin olunmuştur [860]. iran'la yapılan muvakkat sulhu müteakip Iran seraskeri Hasan Paşazade Ahmed paşa tekrar Bağdad valisi tâyin edildiğinden, 1149 Safer-1736 Haziranda Anadolu valiliğine tâyin ohinmuş, yine o sene Cemaziyelevvel (Eylül) de üçüncü defa h valisi olmuştur[861]. silâhdar Mehmed paşa 1150 H. - 1737 M. de Haleb'de vefat etmiştir . Vakar sahibi, doğru bir zat idi. Hâdikat ül-Vüzera zeyli ve ondan naklen Enderunî Ata, ehliyetinden bahsetmektedirler. Subhi Tarihi sarayda yetişmiş olup birden bire sadarete gelmesi dolayısiyle memleket ahvaline vukufsuzluğundan bahsetmektedir.[862]

Ibrahim Pasa Karalulak

Şebin Karahisar'dan bîr köylünün oğludur. Istanbula gelmiş, bir iki kapı değiştirdikten sonra Köprülüzâde Fazıl Mustafa paşa'ya en-derun çuhadarı olmuş ve paşa9sının Islankamen muharebesinde şahadeti üzerine bazı valilerin hizmetine girmiş ve bu arada defterdar Damad

[857] Subhi tarihinin kaydına {röre sadr-i âzam silâhdar Mehmed paşa Haleli valilimi ile Bağdad valisi ve İran seraskeri Ahmed paşa'nm maiyyetine ta\ıı ettirdiği Kabakulak İbrahim paşa'mn bir an evvel hareket etmesi irin kendilini sıkıştırmakta olduğundan o da hareket etmek üzere Üsküdar"sL ircrmişli. Fakat İbrahim paşa'nm hizmetini takdir eden Sultan Mahnıud, ■ mu ireri rağırıp silâhdardan aldığı nıühri hümâyunu kendisine vererek vezir-i ;'ı/;ıın \;i|nm~ ı-abık sadr-i âzami da Haleb valiliğine tayin eylemiştir (Subhi, \;mılv 2u).
[858] Miihinımv defini 139, s. Tl-, 88, sene evâili Şevval 1145
[859] : Mühİnıtnv III. -. il. rvâhiri Safor 1148.
[860] Mühirnnır defteri 142. s. ! 10 ve 136
[861] kaydcdiliyorsa da yanlıştır.
[862] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/310-317

Mehnıed paşa'nın, Sadr-ı âzam Çorlulu Ali paşa'dan ricası üzerine baş mukataacılığa tâyin olunmuştur. İbrahim ağa, Şehid Ali paşa sadaretinde ve 1128 H. -1716 M. de beylerbeyilik ile Bosna valiliğine tâyin edilmişti; fakat bir müddet sonra kendi arzusiyle beyblerbeyiliği üzerinden alınarak Bosna valisi olan efendizâdesi Numan paşa'ya kethüda olmuş ve onun vefatı üzerine Köprülüzâde Abdullah paşa'ya kethüdalık etmiştir. İbrahim ağa bundan sonra Mısır valisi olan esbak sadr-ı-âzam Tevkii M eh m e d paşa 'mn hükümetten ricası üzerine kethüdalıkla onun yanma verilmiş ve Mısır valilerine tagallüb eden Çerkeş Mehmed bey'le diğer serkeşlerin tediplerinde mühim hizmeti görülmüştür. Cidde valiliğine nakledilen Tevkii Mehmed paşa'nın Mekke'de vefat etmesi üzerine İbrahim ağa İstanbul'a gelmiş ve Patrona isyanı üzerine Mısır'daki icraatı dolayısiyle bu hareketi de bastırabileceği bazı "dostları tarafından Darüssaade ağası Beşir ağa'ya ve onun vasıtasiyle padişaha arzedilmiştir. Bu müracaatı kabul eden I. Mahmud, bazı tavsiyelerle işi üzerine almış olan İbrahim ağa'nın yapacağı işte ve alacağı tertibatta sarayla teması dikkati çekmemek için kendisini kapıcılar kethüdası tâyin eylemiştir (1143 Cemaziyelevvel - 1730 Kasım). Filhakika İbrahim ağa'nın aldığı tertibat üzerine âsilerin tedibine muvaffak olunmuş ve bu hizmetine mükâfat olarak İran seferi münasebetiyle Bağdad taraflarında serasker maiyetinde bulunmak üzere kendisine vezirlikle Haleb valiliği verilmiştir (17 Cemaziyelâhır 1143-28 Aralık 1730). İbrahim paşa, memuriyeti mahalline gitmek için Üsküdar tarafına geçmiş ise de, yirmi beş gün sonra yani 13 Re^ceb 1143 -22 Ocak 1731 de Silâhdar Mehmed paşa'nın yerine vezir-i-âzam olarak asayişin iyice temini kendisine bırakılmıştır. Kabakulak ibrahim paşa'nm sadarete geçmesinden az sonra Patrona avenesinden bir kısmı intikam almak üzere bir isyan hazırlıyarak 23 Ramazan ve 1 Nisanda Ağakapısı'nı basmak suretiyle faaliyete geçtilerse de, derhal sancağ-ı şerif çıkarılarak ayaklanma bastırılmıştır. Yine bunun sadareti esnasında ve evvelki isyandan beş ay sonra 29 Safer 1144-2 Eylül 1731 de Bayezid camii taraflarında da bir isyan teşebbüsü olmuşsa da o da bastırılmıştır.ibrahim paşa, sadareti esnasında kendilerine gücendiği ve husumet ettiği şahıslardan intikam almağa başlamış olduğundan bu hal aleyhine bir cereyan uyandırmıştı. Sadr-ı âzam, hasımları

hakkında sürgün işinde fazla ileri gitmişti; hattâ velinimeti defterdar Damad Mehnıed paşa'mn oğlu şıkkıevvel defterdarı İzzet Ali bey'i azl ve nefyettirdiği gibi Darüssaade ağası Hacı Beşir ağa'nın sadaret işlerine kadar olan müdahalesini çıŞkemiyerek bir fırsatını getirip onu da uzaklaştırmak istedi ve bunun müdahalesinden bahsederek pâdişâhın muvafakatini de aldı. Ağayı menfasına götürmek üzere Sarayburnu'unda bir de çekdiri hazırlandı.ibrahim paşa, Darüssaade ağası hakkında aldığı müsaadeyi mahrem ittihaz ettiği kayın pederi ve kethüdası Mehmed ağa'ya söyledi ve o da bir tezkire ile meseleyi derhal kızlar-ağasına bildirdi. Etekleri tutuşan Beşir ağa, Valide Sultanın ayaklarına kapanarak şefaatini rica etmesi ve onun da padişahtan ricası üzerine Beşir ağa sürgünden kurtularak sadr-ı âzamin, onun için hazırlattığı çekdiriye kendisi bindirilerek malları müsadere edilmeden Ağrıboz muhafızlığı ile derhal İstanbul'dan çıka-rılıp yerine Rumeli valisi Topal Osman paşa sadr-ı âzam tâyin olunarak o gelinceye kadar yeniçeri ağası Şahin Mehmed paşa sadaret kaymakamlığına tâyin olunmuştur (7 Rebiulevvel 1144-9 Eylül 1731).Kabakulak İbrahim paşa, Ağrıboz muhafızlığından sonra 1144 Şevval-1732 NisanMa Bosna valiliğine tâyin edilmiş ise ile ahali, hakkında şikâyette bulunduğundan 1145 Safer - 1732 IVnıınuzMa vezirliği alınarak Giridde Resmo kasabasında ikamete ililmiştir ibrahim paşa on sene kadar bu kasabada oturmuş, aleyhtarlarının faaliyetleri ve şimdilik sebebi bilinmiyen bir bahane ile 1155 sonları ve 1743 iptidalarında katlolunarak başı İstanbul'a gönderilip Koca Mustafapaşa mezarlığına, defnedilmiştir.Hâdikat ül- Vüzera zeylfndeki tercüme-i halinde devlet ricalinden bir hayli değerli zatları telef ettikten başka padişahı tahkir ve İstanbul idaresini Cezair memleketi gibi ocaklık ve dayılık şeklinde idare etmek istediği beyan olunmaktadır. Tercüme-i halinin tetkikinden müdebbir olup kanaatini açıkça söylediği anlaşılmaktadır[863] Müstekimzâde, Tuhfet ül-

[863] Ağrıboz'a gönderilen Kabakulak İbrahim paşa orada ümera kaptanlardan Şamlızâde'ye azlinin sebebini şöyle anlatmaktadır:
"Hiyn-i cülusta Darüssaade ağası Beşİr ağa bizi bulup bizimle defi eşirra etmeğe bâis olduğu için sarayda istiklâl kesbettiğine kanaat etmeyip sahib mühür umuruna dahi istilâ eder oldukta padişahın rikâbma varıp efendim ben Mısır'da çok zaman eğlendim, siyah Araplardan bir akıllı görmedim ki şimdi vekâleti saltanatı âliyyeyi kızlarağasının aklı üzere idare ve onun iradesiyle hareket edeyim ve etmediğim surette bana münfail olacak, beni kazaya uğratacak. Ben dahi bu vesvese ile her işe hazm ve ihtiyat kaydında olacağım. Bu sebepten umun devlet alamayalik idare olunmayıp müşevveş olacak demesiyle ağanın azline padişah karar verip çekdiri hazırla ve seheri saraya gelip ağayı tebid eyle buyurmakla paşakapısma

Hattatin'&e sülüs ve nesih yazıda vesair maarifte kemal sahibi olduğunu beyan ediyor[864]. Garezkâr ve intikamcı olduğu görülmektedir. [865]

Osman Pasa (Topal)

Moro'da yerleşmiş bir Türk ailesindendir. Îstanbula gelince bazı hemşehrilerinin delâletleriyle sarayın koz bekçileri ocağına kaydedilmiş ve bir müddet hizmetten sonra pandolbaşı[866] olarak saray bahçelerinde hizmet etmiş ve buradan yirmi bir yaşında iken padişah tarafından verilen bir vazife ile Mısır'a gönderilmiş ise de gemi ile Saydamdan Dimyat*a gittiği sırada bir İspanyol korsan gemisine esir düşüp yaralı olarak Malta'ya. götürülmüştür. Osman, Malta limanı reisi Marsilya'yı Vensan Ar no'ya müracaat ile asaletinin îcabı olarak kendisini esaretten kurtarmasını rica etmiş ve o da korsanlara verdiği altı yüz duka mukabilinde Osman'ı esirlikten kurtarmış ve yaralan da tedavi edilen Osman serbest bırakılarak bir Fransız gemisiyle Dimyat*a ve oradan Kahire'ye gelmiştir. Osman, kendisini esirlikten kurtarmış olan Arno'ya bura-danNtedarik ettiği bin duka ile kıymetli kürk yolladığı gibi ayrıca beşyüz duka daha göndermek suretiyle minnettarlığını bildirmiştir[867] 1126 H.-1714 M.

---

gelip hafiyyeten çekdiri ihzar ettim ve bu sırra bir ferd mahrem kalmadı' ancak kayın pederim olup Çagalzâde kethüdası'olan Mehmed ağa'yı vezir 'kethüdası etmiştim, ben de beşaşet göricek, efendimin sürurı var biz de hissedar olsak diyerek dualar ettiğinde çünkü kayın pederim ve hasseten çırağım, ancak onun hüzün ve süruru benim-ledir zanniyle sırrı keşfeyledim. Meğer hain imiş. Benim sadrima gelmeği vesile addedip bu sırrı bir varakaya tahrir ve bir saatin zarfına yazıp imdmı olan Sarmısakçızâde'ile bâdelmağrıb ağaya göndermiş. Ağa dahi saatin vakitsiz gelmesinden iş var deyip zarfını açıp nazar ettikte esrara vakıf olıcak valide sultana firavan hediye ile varıp maddeyi beyan ve hüzn ve bükâ ile istirham ettikte valide merhamet edip gece pâdişâha varıp niyaz ettikte pâdişâh mahzur beyan etti. Lâkin valide bir mertebe iltizam edinmiş ki nihayetinde ey oğul sana valdelik hakkını helâl etmem deyicek pâdişâh, gerçi bizim üzerimize paşanın hakkı ve hukuku çok, lâkin hakkı valide cümleden çok deyip ağayı sadrında ibka etmiş. Lâkin vezir bu hususa münfail olur, infialini defe çare nedir? deyu valideden istifsar ettikte paşayı defiden özge çare olmaz demekle hazırlattığım çekdiri ile buraya iysal ettiler ve Sarmısakcızâde'yi hünkâr imamı ettiler; (Mür'i üt Tevarih; Kabakulak îbrahim paşa'mn azli kısmi).

[864] Tuhfet üt Hattatin, s. 51.

[865] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/318-320

[866] Pandol veya pandur kır bekçisi ve derbend muhafızı demektir

[867] Hammer (Fransızca tercümesi) c. 15, s. 409. Topal Osman paşa vezir olduktan sonra kendisine iyilik etmiş olan Arno'yu unutmamış 1729'da Rumeli valisi iken Niş'te bulunduğu sırada Arno ile oğlu kendisini burada ziyaret etmiştir. Vezir-i azanı olduktan, sonra da Fransa elçisi vasıtasiyle Arno ile oğlunu davet edip İstanbul'a getirtmiştir. Osman paşa'nın mufassal ter-cümei halini İngiliz seyyahı Hanvvay yazmış ve Hammer ondan nakletmiştir

de Mora'da Martalosbaşı bulunan[868] Osman ağa, vezir-i âzam Şehid Ali paşa'nın Mora seferi esnasında verilen emir üzerine beş bin yaya levehd yazmağa memur edildi ve bu kuvvetlerle Korent geçidine ve Korent şehrine karşı taarruza geçti ve üç dört yüz kişi ile, müslümanlıktan yüz çevirerek (tanassur ederek) Venediklilerin hizmetine girmiş olan Sinanoğlu'nun harekâtını takibe memur oldu ve beylerbeyilik ile 1127 H.-1715 M.de Tırhala mutasarrıflığına[869]ve 1129 Muharrem - 1716 Aralık1 ta Muhsinzâde Abdullah paşa'nin yerine vezirlikle Mora seraskerliğine tâyin olundu. Avusturya ve Venedik ile devam eden muharebede Kastel-Zer'den[870] înebahtı 'körfezine geçen Venedik firkateynlerini zabt ve kaptanlarını esir eylediğinden, hizmeti takdir olunup aynı zamanda Preveze ile Dubniçe taraflarının idaresi de kendisine bırakıldı [871] 27 Zilkade 1130 - 22 Ekim 1718 Osman paşa, înebahlı muhafızlığına naklolunarak yerine Mora seraskerliğine beylerbeyi Mustafa paşa getirildi ve daha sonra da Narda muhafızı olarak 1132 Rebiulâhır - 1720 Şubatta Bosna valiliğine tâyin olundu ve ondört ay sonra yani 1133 Receb - 1721 Mayısta Rumeli valisi Muhsinzâde Abdullah paşa'ya karşı 'teki yeni-çerilerin ayaklanmaları üzerine t memuriyetleri becayiş edilerek Rumeli valisi ve Niş muhafızı oldu[872] Osman paşa, uzun müddet burada kaldı ve hakkında şikâyet olduğundan 9 Muharrem 1140 - 24 Ağustos 1727 de Bosna valisi Muhsinzâde Abdullah paşa ile tekrar becayiş oldular[873]. Fakat aynı sene Cemaziyelâhır (1727 Ocak) da yapı-lan tebedülâtta Niğebolu sancağı ile Vidin muhafızlığına tâyin olundu [874]. Topal Osman paşa 1729 ile 1731 seneleri arasında tekrar Bosna ve Rumeli valiliklerinde bulundu ve 1143 Zilkade - 1731 Mayısta Bosna valisi bulunurken Rumeli'de eşkıya teftişine memur oldu ve bilhassa Arnavutluk'ta kaza kaza dolaşıp temizlik yapmağa memur edildi ve yine o sene Rumeli valisi oldu[875]. Topal Osjnan paşa gezdiği yerlerdeki asayişsizliği giderip temizlik yapa yapa Selanik taraflarına

---

[868] Martalosbaşı derbend ve zor geçitlerin ve asayişin muhafaza ve emniyetine memur edilen bir sınıf muhafızın âmiri demek olup bunun emri altında Hıristiyan tebaadan Martalos denilen muhafızlar vardı.
[869] Raşid, iki tuğla înebahtı muhafızı ve oradan Mora seraskeri olduğunu yazıyor (e. 4, s. 312).
[870] Kasteller, denizden tnebahtı körfezine girilecek mahalde sahilde karşılıklı iki kale idi.
[871] Mühimme defteri 126, s. 41, sene evâhiri Cemaziyelevvel 1129
[872] Nusretnâme
[873] Raşid zeyli, Çelebizâde, s. 488
[874] Raşid zeyliy Çelebizâde, s. 534.
[875] Mühimme defteri 138, s. 106, 122

geldiği sırada, yani 1144 Rebiulevvel - 1731 Eylül iptidalarında Darrüssaade ağası Reşir ağa'dan gizlice aldığı bir mektupla sadarete getirileceği müjdeIenerek teftiş yoluyla istanbul'a doğru gelmesi bildirilmiş olduğundan, o yolda hareket etti ve Selanik'le Serez arasına geldiği sırada Birinci mirahor Kara Mehmed Paşazade Mustafa bey vasıtasiyle sadarete davet olunup İstanbul'a gelerek mühri hü-mâyunı aldı (19 Rebiulevvel 1144-21 Eylül 1731) Osman paşa sadarette takriben beş ay kadar kaldı; Ramazanın on beşinde Hirka-i Şerif ziyareti için diğer vezirler ve ulema ile saraya gidip ziyaretten sonra Hırka-i Şerif odasından çıkmış ve koluna girmiş olan silâhdar ağaya : "Oruçtan ve ihtiyarlıktan rahatsızım, şurada biraz oturayım" diyerek Revan köşkü'nün kapısı önünde oturmuştu. Bu sırada silâhdar padişahın huzuruna giderek vaziyeti anlatmış olduğundan tekrar Osman paşa'nın yanına geldiği zaman : " Şevketlû efendimiz sünnet odasına gideceklerinden buradan geçerler, rahatsız olursunuz" diye Osmanpaşa'yı Revan köskü'ne sokup pâdişâh, şeyh-ul islâm ile sünnet odasına geçtikten sonra silâhtar ağa vasıtasiyle Osman paşa'dan mührü hümâyun alınmış ve müsaderesiz olarak derhal Bostancı sandaliyle Kadiköyü'n.e gönderilmiştir.I. Mahmud, hasta ve ihtiyar olduğunu söyleyen Topal Osman paşa'nın yerine Tebriz seraskeri Hekimoğlu Ali paşa'yi münasip görüp o gelinceye kadar defterdar Îzzet Ali p a ş a 'yi defterdarlığa ilâveten sadaret kaymakamlığına tâyin eylemiştir. Osman paşa, azli günü Trabzon valiliğine tâyin olunarak gitmiştir1. Mühimme defterVnde Osman paşa'nın sadaretten çekilmesi istifa şeklinde gösterilmiş olup[876] filhakika silâhdara, ihtiyarlığından ve halsizliğinden bahsetmesi paşanın sadaretten çekilmek istediği şeklinde tefsir edilmiştir, belki de böyledir. Hammer, Osman paşa'nın sadaretten ayrılmasına sebep olarak eski kethüdası çavuşbaşı Süleyman ağa'nın irtikâb ve irtişasının sebep olduğunu yazıyor [877] îran seferinin tekrar başlaması üzerine 1144 Zilhicce -1732 Haziranda Trabzon valiliğinden alınarak o sırada vefat etmiş olan Tiflis muhafızı Rüstem paş a'mn yerine tâyin olunmuştur[878]. 1145 Rebiulâhır -1732 Eylülde Erzurum valiliğine naklolunarak[879] bu vilâyet

[876] Mühimine 138, s. 223
[877] Hammer (Fransızca tercümesi), r. 15, s. 433
[878] Mühimme 138, s. 277.
[879] Mühimme 138, s. 291, 365.

üzerinde kalmak üzere Musul taraflarındaki îran cephesine serasker olmuş ve sonra seraskerliğe ilâveten Anadolu valiliği verilmiştir[880]. Osman paşa serasker tâyin edildiğine dair olan fermanı aldığı vakit hasta idi; fakat vaziyetin ciddiyetini kavrayıp hastalığına bakmıyarak süratle Musul tarafına hareket etmiş ve bu suretle tereddüd ve özür beyan etmiyerek süratle fermana imtisal etmesi padişahın memnuniyetini mûcib olmuştur[881] Osmanlı vekayiikısmında görüldüğü üzere, Topal Osman paşa, Nâdirşah'la yapmış olduğu 7 Safer 1146 - 20 Temmuz 1733 tarihindeki Duçom muharebesindeki galebesi üzerine Bağdad ve Doğu Anadolu istilâdan kurtarılmıştır.Osman paşa, bu muvaffakiyetinden sonra hastalığı sebebiyle seraskerlikten afvını istemiş ise de kendisine seraskerlik teklif edilen Bağdad valisi Ahmet paş a'mn kabul etmemesi üzerine bu vazife Osman paşa üzerinde bırakılmıştır.[882] Yine Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Osman paşa ile Nâdirşah arasında ikinci defa yapılan Kerkük muharebesinde hasta bulunan Osman paşa maktulen vefat ederek Osmanlı kuvvetleri bozulmuştur (1146 Cemaziyelâhır - 1733 Kasım). Kabri Kerkük'te imam Kasım camii kabristanmdaki türbesindedir. Topal Osman paşa, vakar sahibi, cesaretli, tedbirli ve değerli bir devlet adamı idi. [883]

Ali Pasa (Hekimoglu)

XVIII. asırda gelmiş olan valiler, sadr-ı âzamlar içinde gerek devlet idaresinde ve siyasette ve gerek valiliklerde ve muharebe

---

[880] Mühimme 138, s.- 291, 365.
[881] Mühimme 139, s. 120, 140, 143.
[882] Topal Osman paşa hakkında Adana valisi Ahmed paşa'ya gönderilmiş olan 1145 evâili Şevval (1733 Mart sonları) tarihlî fermandan:
"Sabıka Erzurum ve halan Anadolu valisi olup Musul canibi seraskeri olan veziri âzami sabık düstur-ı mükerrem vezirim Osman paşa'ya memuriyet ve seraskerliği emri şerifi mâh-ı Ramazan ül mübarekin onuncu günü .Erzurum'da vasıl oldukta ol tarafın şiddeti şitâsma ve kendüsünün illeti vücut ve mizacına nisbet ile beş, on gün tehiri azimette mazur iken zatında olan gayreti diniyye ve hamiyyeti Islâmiyeden nâşi fermanı hümâyununa sür'ati imtisal ile din ve devleti aliyyeme hizmet ve nusret için alelacele harekete mübaderet ve bilâ tevakkuf tuğların taşra çıkarıp şehr-i mezburun on dokuzuncu günü mükemmel ve müretteb ve müstavfa kapısı halkiyle ve zuamâ ve erbâb-ı timardan on b n kadar kuvvetle hareket ile hareketinin onikinci günü Diyarbekir'den mürur ve mahalli memura vusule say edib sürat ve şitab ile azimetini umun mühhimme ile ol taraftan gelenler sıhhati üzere haber verip...;; denildikten sonra Adana valisinin İskenderun iskelesine çıkarılan mühimmat ve levazımatı alarak, hâlâ Osman paşa'ya iltihak etmemesinden dolayı tehdid edilmektedir. .. (Mühimme defteri 139, s. 155).
[883] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/321325

meydanlarında muvaffakîyelleriyle tanınmış, şiirde ve ilim sahasında da bir mevki işgal etmiş olan Ali paşa, Hekimbaşı Nuh efendi'nin oğludur ve 1100 Şaban - 1689 da istanbul'da, doğmuş olup validesi Safiye hanım'dır. Hammer'in kaydettiği üzere babası Nuh efendi aslen Venedikli olup Padova üniversitesinde tahsil etmiş ve rivayete göre bir Türk hanımına âşık olması sebebiyle islâmiyeti kabul eylemiştir[884]. Nuh efendi, Rumeli' kazaskerliği payesiyle Hekimbaşı iken 25 Receb 1119 - 22 Ekim 1707 de vefat etmiş olup sekiz oğlu olmuştur; bunlardan ikincisi Ali paşa'dır. Ali paşa, III. Ahmed zamanında, genç yaşında silâhşor ve daha sonra dergâh-ı âli kapıcı Şaşılıklarından birine tâyin olunmuştur [885]. III. Ahmed, Hekimoğlu'nu süratle terfi ettirip kendisine damad yapmak istedi ise de onun hakkındaki teveccühü kıskanan Damad (Şehid) Ali paşa bir müddet taşralarda hizmet görüp yetişmesi muvafık olur mütaleasiyle Ali bey'i Zile voyvodalığı ile IstanbuVdan uzaklaştırtmıştır. Hekimoğlu, bundan sonra Damad ibrahim paşa sadaretinde Yeniilz Türkmen voyvodalığına tâyin olunarak üç sene burasını gayet güzel idare ettiğinden dolayı 1135 H. - 1722 M. de bu voyvodalığa ilâve olarak Rumeli beylerbeyi pâyesiyle Adana valisi olmuştur.Ali paşa 1135 Safer - 1722 Ekim'de Yeniil voyvodalığı üzerinde olmak ve îran seferine seçme askerle gitmek şartiyle Haîeb valiliğine tâyin olundu ve Tebriz'in zabtı hususunda göstermiş olduğu fevkalâde yararlık üzerine 3 Safer 1138 - 11 Ekim 1725 te vezirlik verilip birkaç gün sonra Anadolu valisi oldu. Tebriz seraskeri olup Rakka (Urfa) eyâleti malikâne olarak kendisine tevcih edilen Köprülüzâde Abdullah paşa hastalığından dolayı seraskerlikten istifa ederek eyâlet merkezi olan t/ı/a'da oturmasına müsaade edilmesi üzerine onun maiyyetinde bulunarak Tebriz'in zaptında büyük hizmeti görülen Hekimoğlu Ali paşa Tebriz cephesi seraskerliğine tâyin olundu (1138 Zilkade - 1726 Temmuz sonları) [886] 1140 H. - 1727 M. de İran'la yapılmış olan muvakkat sulh \esnasında Ali paşa'mn kethüdası ile divan kâtibinin iltizamlarında olan mukataatta halka yapmış oldukları

---

[884] 'hımmer (Fransızca tercümesi), e. 15, s. 409, 469. Venedik elçisi Emmo-mm 25 Mayıs 1732 tarihli raporu.

[885] Hekimoğlu Ali paşa'mn 1127 H. - 1716 M. de Kapıcıbaşı bulunduğu i»ir hükümde görülüyor. Bu hüküm mucibince Kapıcıbaşı Ali bey, \hsır\ı sürülmüş olan sabık Darüssaade ağası Süleyman ağa'nın katliyle cariyelerinin üzerlerindeki mücevheratı almağa memur edilmişti; Ohikinci a sn hicritlv İstanbul Hayatı Ahmed Refik, s. 51).

[886] Raşid tarihi, c. 5, s.: 403 ve Mühimme defteri, numara 133.

mezalim dola-yısiyle kendisine ağır bir ferman ve hattı hümâyun (hattı hümâyunla müveşşih ferman), gönderildikten sonra da seraskerlikten azlolundu ve yerine vezirlikle Erdebil muhafızı Yusuf paşa getirilerek Hekimoğlu da Şehrizur valiliğine naklolundu[887] 1141 Safer - 1728 Eylülde Ali paşa Sivas valisi Abdur-rabman Pa§a ^e değiştirildi ve bu sırada Çarutale Lezkilerinin tedibleri hususundaki hizmetinden dolayı gönderilen bir fermanla taltif olundu [888] İran'la muharebenin tekrar başlaması üzerine Ali paşa 1142 Şevval- 1731 Nisanda Sivas "eyâletinden Diyarbekir'e nakl ve Bağdad valisi Ahmed paşa maiyetinde bulunmak üzere Hemedan muhafazasına memur olarak kendisine samur kürk gönderilmiştir[889] Bu sırada Tebriz tekrar İranlıların eline geçtiğinden, hükümet telâşa düşmüş, îstanbuVda vukua gelen isyan neticesinde I. Mahmud hükümdar olmuş, İran vaziyetinin ciddiyeti sebebiyle Hekimoğlu Ali paşa, evvelâ Diyarbekir ve arkasından Erzurum valiliği ileRüstem paşa 'nın yerine Revan seraskerliğine tâyin olunmuştur (1143 Cemaziyelevvel sonları - 1730 Aralık)[890] \ Hekimoğlu Ali paşa evvelâ altmış beş gün muhasaradan sonra Rumiye'yi aldıktan sonra Tebriz üzerine yürümüş ve muka-vemet edemeyen Tebriz'i külliyetli mühimmat ve toplariyle geri almağa muvaffak olmuş ve bu fetih dolayısiyle I. Mahmud'a Gazi unvanı verilmiştir (4 Cemaziyelâhır 1144-22 Kasım 1731)[891]

---

[887] 2 Maiyyetinin mezaliminden dolayı Abdürrezzak Han isyan ve Mogan hanı Sefer Kulu Han Moskov hududuna firar edip şahsevenlerin de âsi olmaları ve Tebriz halkının da günden güne azalması ebebiyle Hekimloğlu Ali paşa'ya gönderilen evâsıtı Şevval 1140 - 1727 Mayıs sonları tarihli fermanın baş tarafında pâdişâh tarafından, kendisini tehdidi havi şu hattı hümâyun vardı :

"Emiri şerifi unvanına fermanı hümâyunumdan ziyade yazılan mevad mucibince amel ve fimâbad etbaını zabt ve memleketi mamur ve âbâdan edip bir gün evvel nizamına bezli vücut edesin. Yine evvelki gibi hareket edersen senin için halâs yoktur" Mühimme 135, s. 46.

Bu ferman ve hattı hümâyundan on beş gün sonra seraskerlikten azledilan Ali paşa'nın yerine tayin olunan Yusuf paşa'ya gönderilen fermanda da: "Sabıka Tebriz muhafızı olan Abdullah paşa ve saniyen Ali paşa lâzime-î uhde-i ihtimamları olan umurda rehavetlerinden nâşi böyle fethi cejüid olan memleketin hüsni nizamına ihtimam etmeyip bazı etbalarına ihale ve itimat ve onlar dahi tamaı ham ile reayayı tazyik ve perişan ettiklerinden" bahsolunmaktadır ;Mühimme 135, s. 63, sene 1140 evâhiri Şevval) ve Çelebizâde, s. 566.

[888] Hâlâ Sivas valisi vezir Ali paşa'ya hüküm ki :

Bundan akdem bagy ve, isyanlar zahir olan Çarutale Lezkilerinin gûşmal-lerinde mesai-i cemilen zahir ve bedidiar olup ve elhaletü hazihi taife-i merkume îstiman etmeleriyle rehinleri alınıp aman verilmekle, senin, mansıbın olan Sîüas'a avd ve insirafına izin ve ruhsat verilmek üzere... Gence muhafızı Mustafa paşa arz ve ilâm etmekle vücuda gelen sâyi cemilen mebrur olup mansıbına avdetine izni hümâyunum erzanı kılınmıştır ;Mühimme 135, s. 39).

[889] Mühimme 136, s. 64, senfe evâili Şevval 1142.

[890] Hammer (Almanca tabı), c. 8

[891] 4 Bu münasîbetle Ali paşa'ya gönderilen fermanda şöyle denilmektedir: "avni inayeti rabbülizzet kale muhasarasına kemali metanet ve baş ve can ile bezli tâb ve takat ederek sunuh eden

Hekimoğlu Ali paşa, bu hizmetine karşılık olarak Topal Osman paşa'nın sadaretten çekilmesi üzerine sadr-ı âzam tâyin olunup yerine bir münasibini vekil bırakarak gelmesi için kendisine beyaz üzerine (resen) bir hattı hümâyun gönderilmiştir (15 Ramazan 1144-13 Mart 1732) [892] Ali paşa aynı sene Zilkadesinin onbeşinde (10-Mayıs 1732) istanbul'a, gelerek kendisine mühri hümâyun verilmiştir. Hekimoğlu, 1148 Safer -1735 Temmuza kadar üç buçuk sene sadarette kaldı; Ruslara karşı hasım olup Fransa ile işbirliği taraftarı idi; bu münasibetle siyasî işlerde Kont Bonneval denilen Fransa mültecisini yani Humbaracıbaşı Ahmed pas a'yı kullandı[893]. Yine bunun sadareti zamanında hum-baracı ocağı kuruldu[894]Hekimoğlu Ali paşa, Rusların vaziyetlerinden şüphelendiği için Iran ile sulh yapmak istiyordu; bu sırada Nâdirşah'a esir düşmüş olan ordu kadısı Abdülkerim efendi vasıtasiyle âdirşah tarafından, sadr-ı azama bir mektup gelmiş ve Iran hükümdarı bu mektubiyle sulh teklifinde bulunmuştu; Nâdirşah bu mektubunda Âl-i Osman ile karabetinden de bahsediyordu. Hekimoğlu Ali paşa bu mektuba yumuşak cevap vererek uyuşmak tarafına gitti; fakat mektup Nâdirşah'ın eline var-madan Iran seraskeri tâyin olunan Köprülüzâde Abdullah paşa'nın eline geçti; Abdullah paşa, bu şekle muvafakat etmiyerek mektubu geri gönderdi. Bunun üzerine pâdişâh Iran meselesini kendi huzuriyle görüşmek istediğinden sadr-ı âzam, şeyh-ul islâm, kazaskerler ve devlet ricalini saraya davet etti ve görüşme esnasında

---

gayret ve şecaat ve Tebriz dahi kabza-i teshire getürilmesinde zuhura gelen hizmeti mahmudül akıbiniz mak-bul-i hümâyun ve baisi inşirah tabı safa makrunum olmuştur. Cümleniz berhudar olasız' nan ve nemki pâdişahânem sizlere helâl ve yüzleriniz ak olsun, Fimâbâd dahi rızâyı hümâyunuma muvafık mesaii cemile izharına bezl-i kudret ve sarfı meknet eyliyesiz;; Mühimme 138, s. 172, sene evâili Receb 1114.

5 Ali paşa'nın Tebriz fethine dair Kerküklü Şair Abdürrezzak Nevres Efendi;nin ;Tebriziye-i Hekimoğlu Ali Paşa) isimli bir eseri olup bir nüshası Esat Efendi kitapları arasında (2252) numaiadadır.

[892] 1 Te&nVde Hekimoğlu Ali paşa'ya gö'nderilrniş olan 16 Ramazan 1144 tarihli hattı hümayun :

"Sen ki veziri âzamim ve vekili mutlakım Ali paşa'sın. seni selâmı şâhârem ile taltif eyledikten sonra Tebriz taraflarının ahvaline ve ol caniplerin umur ve hususuna vukufı tamim olup muktezâyı vakt ve hale göre münasib olan vech ne ise iktizası ve münasib gördüğün veçhile hareket eylemen reyine havale olunmağla maiyyetinde oian vüzeradan her kangisini münasib görür isen ol canibe serasker nasb ve tayin ve iktiza eden umur ve hususi gereği gibi tenbib. ve tavsiye ve bir gün evvel rikâbı hümâyunuma gelmeğe müsaraat eyliyesin... Allahü zülcelâl her halde tevfiki âliyyesini rehber-i tarik eyliye Amin bihürmeti nebiyyül emin. Duam seninle hiledir (Mühimme 138, s. 1).

[893] Hammer, c8

[894] 3 Subhi, varak 48b.

Hekimoğlu'ndan sadaret mührü alınarak Midilli'de ikamete memur edildi ve yerine de Bağdad valisi ismail paşa tâyin olundu (23 Sâfer 1148 -14 Temmuz 1735)[895] İran'la sulhe aleyhtar olup Hekimoğlu'nun azline sebep olan İran seraskeri Abdullah paşa bir iş beceremiyerek Arpa-çayı muharebesinde mağlûp oldu ve maktul düştü. Hekimoğlu Ali paşa, az sonra Kandiye kalesi muhafazası şar tiyle Girid valiliğine tâyin olunarak bir ecnebi gemisiyle acele gitmesi emrolundu [896], ve aynı sene yani 1148 Zilkade-1736 Nisanda Bosna valiliğine nakledildi [897] Ali paşa bu valiliği esnasında, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, üç sene arka arkaya, dört, beş yerden Bosna'ya, hücum eden büyük düşman kuvvetlerine karşı muvaffakiyetle mukabele ile mühim başarılar elde etti ve bu sayede Belgradhn da geri alınmasını temin eyledi [898].\ Mısır'daki kölemen beyleri oraya gönderilen valilere rahat veımiyerek istedikleri gibi idareyi ellerine aldıkları için hazineye ait Mısır'ın irsaliyesini göndermedikleri gibi valileri hapis ve tahkir ediyorlardı; Avusturya ve Rusya seferlerinin bitmesi üzerine Bosna valisi Hekimoğlu Ali paşa 1153 Rebiulevvel-1740 Haziranda Mısır valiliğine tâyin olundu. Hekimoğlu, burada Mısır'ı ikinci defa elde edercesine gayret göstererek bir sene içinde mütegallibeyi temizleyip Mısır'da tam mânasiyle Osmanlı hâkimiyetini tesis etti. Temadi eden İran, Bosna ve Mısır'daki başarıları I. Mahmud'un takdirini mûcib olduğundan, kendisinin sadaretine mukaddime olmak üzere Anadolu taraflarına gelmesi emrolunarak yerine damadı Yahya paşa Mısır valisi tayin edildi (1154 Rebiulâhır ~ 1741 Haziran). Anadolu tarafına geçtikten sonra 1154 Receb-1741 Eylülde iptida Adana valiliği ve aynı sene Ramazan (Kasım) da merkezi Kütahya olan Anadolu valiliği tevcih edilmiş [899] ve dört buçuk ay sonra da, yani 1155 Safer-1742

---

[895] Sadrı sabık Ali paşa'ya hüküm ki :
Sen ki veziri müşarünileyhsin' senin varup Midilli ceziresinde ikamet eylemen fermanım olmağın işbu emri şerifim vusulünde varup Cezire-i mer-kumede ikamet ve devamı ömrü devletim ediyesine müdavemet ve muvazabet üzere olman babında (evâhiri Safer 1148). Mühimme 140, s. 425

[896] Mühimme 141, s. 11.

[897] Mühimme 142, s. 79, sene 1148 Zilkadesi sonu.

[898] Hekimoğlu Ali pasa'nm J3osna;daki gazası ve Avusturyalılara galebesi hakkında o tarihte Bosna kadısı bulunan Müminzâde Ahmed Hasib efendi'nin manzum bir eseri vardır.

[899] Sabıka] Mısır valisi olup halen Anadolu eyâleti kendüye tevcih ve ihsanını olan sadrı esbak vezir Ali paşa'ya hüküm ki:
Sen ki veziri müşarünileyhsin zatıncfa merkuz olan cevdeti rüşt ve re-viyyet muktezasinca bu anedtk mahmulı . dûşı kifayetin kılman azâyimi umurda cilvegeri sâhâi zuhur olan meâsir-i hamiyyet ve mesaii cemilen malûm ve bade ezin dahi senden nice hidematı saîde ibrazı meczum olmaktan nâşi bundan akdem tarafına iş'ar ve işrab olunan meram ve melhuzuma binaen Kahirei Mısriyye^den tahrik ve ihracın

Nisanda pâdişâhın gizlice göndermiş olduğu bir hattı hümâyunla sadr-ı âzam olmak üzere acele istanbul'a. gelmesi bildirilerek Şehela Ahmed paşa'nın yerine ikinci defa vezir-i âzam olmuştur[900]. Bu ikinci sadareti bir buçuk seneye yakın olan Ali paşa'nm azli yine îran meselesinden ileri gelmiştir. Bu sırada Nâdirşah mühim bir kuvvetle gelerek Kerkük'ü zabt ve Dicle üzerine iki yerden köprü kurdurarak Musul, Diyar-bekir ve Rakka taraflarına geçmek istediği haber alınmış ve buna karşı tedbir ittihazı lâzım gelmesiyle, Hekimoğlu Ali paşa devlet ricaliyle görüşerek bizzat sefere çıkmağa ve münasip bir yerde kışlayarak ilkbaharda düşmanın vaziyetine göre hareket elemeğe karar vermiştir. Sadr-ı âzam, bu kararını Eyüp'te \ validesinin yalısında misafir bulunan I. Mahmud'a arz ile bizzat gitmeyince bu işin neticelenmiyeceğini söylemiştir. Vezir-i âzamin bu sözü üzerine pâdişâh, Nâdirşah'ın birkaç ay evvel o taraflara hücumu ihtimal dahilinde iken Diyarbekir seraskerine lâzım gelen yardımın yapılmayarak şimdi bizzat sadr-ı âzamin gitmek istemesinden dolayı kızmış ise de derhal hissiyatını açığa vurmıyarak Ali paşa'nın teklifine muvafakat «der görünüp bu hususta sarayda bir içtima yapılmasını irade etmiştir. 4 Şaban 1156 - 23 Eylül 1743-te sarayda padişah huzuriyle yapılan toplantıda henüz görüşmeye başlanmadan evvel Darüs-saade ağası vasıtasiyle Ali paşa'dan mühri hümâyun alınarak sadaret yeniçeri ağası Seyyid Hasan paşa'ya tevcih edildikten sonra İran meselesinin müzakeresine başlanmıştır. Sultan Mahmud bu müzakere esnasında : Ali paşa mühri hümâyunum ile tran tarafına gitmeği kendisine hasretmek için Diyarbekir seraskerine icab edeni yapmadığından dolayı bu fena netice hasıl olmuştur. Bunun için mühri hümâyunum kendisinden alınarak Hasan paşa kuluma âhsanı hümâyunum olup bir aya kadar sefer levazımatını tedarik ili|

hilâlinde... Tezelden Adana eyâleti zahiren uhdene taklid olunmuştu. Elhaletü hazihi İskenderun iskelesine huruç birle Adana semtine teveccüh ve azimetin haberi varid olup lâkin senin bu esnada bir mansıbı valaya nasb ve tahvilin muktazi olmağla tertip ve tanzim-i dairene vesilei suhulet olmak üzere... Anadolu eyâleti sana tevcih ve ihsanım olmağla bulunduğun mahalden mansıbın olan Kütahya canibine atfı licamı azimet eylemen için işbu emri şerifim ısdar olunmuştur. Evâsıt-ı Ramazan 1154 (Mühimme 148, s. 141).

[900] Sultan Mahmud, Hekimoğlu'nu tekrar sadrı âzam yapmayı kararlaştırarak iran'a serdar tayini sözleriyle sadrı âzami avutup, Ali paşa'yı evvelâ Anadlu'ya getirterek 1155 Safer - 1742 Nisan tarihli bir hatlı hümâyunla onu iran'a serdar tayin etmiş ve o tarafa göndermeden sadarete getirmiştir. Bk. Subhi tarihi, varak 211.

Üsküdar''a geçmesini ferman eyledim" demiştir[901] Hekimoğlu'ndan sadaret mührü alınır alınmaz saray balıkhanesinden bir gemi ile Midilli adasına gönderilip ikamete memur edilmiştir[902]. Ali paşa'nın bizzat sefere gitmek istemesi kendisi için büyük bir külfet olup o, vaziyeti düzeltmek için bu zahmete katlanmayı üzerine almış ise de, her nedense padişah bu hususta kuşkulanmış tır. AH paşa, Midilli'de iki ay kadar kalarak 1156 Şevval -1643 Kasımda Kandiye muhafızı ve Girid valiliğine tâyin olunmuş[903], ve esbak sadr-ı âzamlardan Yeğen Mehmed paşa'nın Aydın muhas s allığına nakli üzerine ikinci defa Bosna valiliğine gönderilmiştir (1157 Ramazan - 1744 Ekim)[904] 1158 H. - 1745.M. de Iran seraskeri esbak sadr-ı âzam Yeğen Mehmed paşa'nın Nâdirşah'la yaptığı Revan muharebesinde vefatı ve vukua gelen bozgunluk üzerine durum ciddiyet kesbet-tiğinden Bosna valisi Hekimoğlu Ali paşa hemen Haleb valiliğine tâyin olunarak acele Anadolu tarafına geçirilmiş [905] ve aynı sene de yani 1158 Zilhicce - 1746 Ocak'ta Anadolu valiliği ile üçüncü defa Kars cephesi seraskerliği verilmiştir. Kendisine gönderilmiş olan fermanda ilkbaharda Kars ve Diyarbekir cephelerinden îran üzerine taarruz yapılacağı, kendisinin ehliyeti sebebiyle seraskerliğin uhdesine verildiği bildirilmiştir [906] Ertesi sene İran'la sulh akdine mebni askerî harekâta lüzum kalmadığından Yeğen Mehmed paşa'nın serdarlıktaki muvaffakiyet sizliğine sebeb olan leventlerin tedibleri Hekimoğlu'na havale olunup, bu hususta Ali paşa epey temizlik yaparak bir daha baş kaldırmalarını Önlemek suretiyle ocaklarına incir dikmiştir. Ali paşa bundan sonra ehemmiyetine binaen 14 Zilkade 1159 - 28 Kasım 1746 da üçüncü defa Bosna valisi olmuş ve kendisini taltif için Hersek sancağı da vilâyetine ilhak edilmiştir[907], Ali paşa bu tâyini hoş karşılamayarak

[901] Subhi tarihi, varak 232.
[902] Sabıka veziri âzam olan vezirim Ali paşa'ya hüküm ki :
Sen ki veziri müşarünileyhsin Midilli ceziresine varup anda meks ve İkamet eylemen babında fermanı hümâyunum sâdır olmağın mübaşir tayin olunan (ismi yeri açık) ile kalkıp Cezire-i mezbureye varıp anda ikamet... eylemen babında. Evâili Şaban 1156 (Mühimme 150, s. ,120).
[903] 3 Mühimme 150, s. 186.
[904] Mühimim, 150, s. 415-416.
[905] Mühimme defteri 151, s. 353, sene evâili Şevval 1155
[906] Seraskerliğe tayin fermanının baş tarafına pâdişâh tarafından yazılmış olan hattı hümâyunda: "sen ki seraskeri zafer rehber nasb eylediğim sadrı sabık Ali paşa'sm, senden her veçhile reviyyet ve dirayet ve umut-ı askeriyede hüsni kifayet zuhuri melhuzı tab-j pâdişahanem olduğuna binean bu emri külliye seni tahsis ve tayin eyledim..." denilmektedir (Mühimme 152r s. 82, sene evâsıt-ı Zilhicce 1158).
[907] Mühimme 152, s, 331, sene 14 Zilkade 1159.

Anadolu eyâletinde kalmasını rica etmiş ise de sadr-ı âzam Tiryaki Mehmed paşa, Alipaşa'nın ikinci sadaretine Anadolu valiliğinden gelmiş olduğunu düşünerek onu uzağa »atmak istediğinden arzusuna müsaade olunmamış ve Bosna'nın ehemmiyetine mebni hemen o tarafa gitmesi bahsmda hattı hümâyun yazıp tehdidi havi bir fermanla kat'i olarak emr olunmuştur [908] Ozi valilerinin mutlak surette Ozi kalesinde oturmaları icab edip Ali paşa ise Babadağı'nda ve Silistre'de oturduğundan dolayı 1163 H. - 1750 M. de Vidin muhafızlığına naklolunarak Niğebolu ve îlbasan sancakları dirlik olarak verilmiştir[909] Hekimoğlu Ali paşa 1164 Cemaziyelevvel - 1751 Nisanda Zaralı Mehmed paşa'nın yerine asayişi bozuk olan Trabzon eyâletine naklolundu[910]. Ali paşa'nın karadan ve denizden gidip gitmemesi hakkında hükümetle arasında epey muhabere cereyen etti. Divanı hümâyun, maiyyeti kalabalık bir vezirin kara yoluyla yani Marmara'dan Anadolu tarafına geçerek gitmesinin muvafık olmadığını ve bu kalabalık maiyyetin uğrayacakları yerlerde ahaliye eziyet edip mallarını ucuz fiyatla alacaklarını düşünerek valinin Varna yoluyla gemilerle gitmesini emretmiş ise de Ali paşa kalabalık olan maiyyeti ile ağırlığının çokluğu ve daha w bazı mazeretler ve mütalealar serdiyle karadan gitmek üzere ^Gelibolu'ya inerek keyfiyeti hükümete bildirmiştir. Ali paşa'nın ferman hilâfına bu yolda hareketi istigrabı mûcib olup kendisinin mutlak surette deniz yoluyla hareketi emredildiğinden, bunun haricinde hareket etmesinin hakkında iyi olmıyacağı bildirilmesi[911] ve aynı zamanda zaten itiraz etmiş olduğu kalabalık maiyyetine ve ağırlığına kifayet edecek üç büyük gemi tahsis edilmesi üzerine[912] b*u suretle Trabzon'a hareket etmiştir. Ayan ve derebeylerinin tagallübleri ve valilere ehemmiyet vermemeleri ve birbirleriyle mücadeleleri yüzünden epey zamandan beri asayişi bozuk olan

[908] 4 Fermanın üzerindeki hattı hümâyunda şöyle deniliyoı: "Sen vüze-tayi İSâlRUÜlS feçnamlarından olup emri şerifime sureti imtisal cümleden ziyade sana lâzım ve lâbud olmağla bundan sonra dahi kemafilevvel rızâyı hümâyunum tahsiline dikkat ederek işbu hükmi hümâyunum mucibince memur olduğun Bosna'ya, varmağa müsaraat ve hilafından mücanebet eyliyesin*' denilmektedir (Mühimme defteri 152, s. 334),

[909] Mühimme 154, s. 241.
[910] Mühimme defteri 155, s. 30, sene 1164 Cemaziyelevvel
[911] Mühimme defteri 155, s. 102, sene 1164 Şevval iptidaları
[912] Mühimme defteri 155, s. 136, sene 1164 Zilhicce sonları.

Trabzon ve mülhakatı, Hekimoğlu'-nun kuvvetli eli altında bir senede düzeldi; mütegailibeden halka musallat olanlara göz açtırmiyarak temizlik yaptı; ele geçenleri aman vermeden tepeledi; ancak bir kolayını bulup kaçabilenler canlarını kurtardılar. Ali paşa, bundan sonra Nefs-i Trabzon kazasiyle nahiye ve diğer kazalar halkını birbirlerine kefil yaparak nezre bağladı ve keyfiyeti İstanbul*a. bildirdi; kendisine gönderilen 1165 Şevval ortaları (1752 Ağustos sonları) tarihli fermanda : "— Zuhura gelen say ve ihtimamın nezdi hümâyunu mülü-kânemde makbul ve muteber olmaktan naşi herhalde mazharı duayı pâdişahanem olmuşsundur" denilerek hizmetinin takdir edilmiş olduğu kendisine yazılmıştır [913]. Ali paşa, Trabzon'u iyice yoluna koyduktan sonra III. Osman'ın cülusunu müteakip 1168 Rebiulâhır iptidaları ve 1155 Martta dördüncü defa olarak Anadolu valiliğine tâyin olundu. Bu tâyin kendisinin sadarete getirilmesinin mukaddimesi idi[914]. Nitekim otuz beş gün sonra da üçüncü defa olarak Bahir Mustafa paşa'nm yerine vezir-i âzam oldu. Hekimoğlu'nun bu defaki sadareti üç buçuk ay kadar sürdü. Asabi ve muvazenesiz olan yeni hükümdarın maiyyetin-den bazıları sadaret umuruna müdahale ediyorlardı, bu hal daha ^evvelki sadaretlerinde istiklâl üzere iş görmeğe alışmış olan Ali paşa'nm füturunu mucib olmuş ve bu hususta bazı sözler söylemesi bir kısım pâdişâh adamları tarafından —ki bunların ba-şmda Silâhdar Bıyıklı Ali ağa vardı— III. Osman'a mübalâğalı surette söylenmesi üzerine 1168 Şaban - 1755 Mayısta sadaretten azlolunup öldürülmek üzere KızkulesVne gönderilmiştir. Azlinin hakikî sebebi ise, III. Osman'ın öldürmek iste-diği veliahd Şehzade Mehmed'in» bertaraf edilmesi teklifini redetmesi idi. Ali paşa, Darüssaade ağasının odasından alınarak sandalla götürülürken padişahın kasırdan baktığını görüp yerle beraber temenna ile veda eylediğini görünce : "— Ne garib , adamdır, böyle vakitte bîperva istifini bozmayıp cesurane tekâpu eyler, ne korkmaz gayyur adamdır" demesi üzerine huzurunda bulunan

[913] Mühimme defteri 155, s. 305, sene 1165 Şevval ortaları.

[914] Senki veziri müşarünileyhsin' sen vüzerâyı izamımın akdem ve ercümendi ve vükelâyı fihamımın âkal ve erşedi olup zabt ve rabtı memleket ve tanzimi umun biladda ve bu defa şürur ve mekâyidi eşkiyaya say ve dikkatin ve himmetin mesmû ve malûm ve bade ezin dahi senden rızâyı hümâyunı mülükâneme muvafık nice nice hidematı saide memul ve meczum olup... avatıfı seniyyei husrevânemden... eyâlet Anadolu sana müceddeden tevcih ve ihsanım olup. .. evâiili Rebiulâhır 1168 (Mjihimme 156, s. 301).

musahibi :"— Paşa kulunuz eski vezirdir; deebı vüzerayı ve kaidei mülûki bilir" cevabiyle mukabele etmiştir[915]. Ali paşa, KızkulesVne gönderildiği sırada pâdişâhın validesinin rica ve müdahalesi üzerine öldürülmiyerek Kalebend olmak üzere Kıbrıs'ta Magosa kalesine gönderilmiştir [916]. Ali paşa 1169 Muharrem —1755 Ekim tarihine kadar dört buçuk ay Magosa'da kalebend kalıp sonra menfası Rodos'a. tahvil edilerek adada oturmasına müsaade olunmuştur. III. Osman, Hekimoğlu'nun sadaretten azli ve nekbetinin Bıyıklı Ali ağa'nm tertip ettiği iftira neticesinde yapıldığım öğrenerek vezir-i âzam yaptığı sabık silâhdarın katlini müteakib Hekim-oğlu Ali paşa 1170 Safer iptidalarında (1757 Kasım) üçüncü defa Mısır valiliğine tâyin edilmiştir[917]. Ali paşa, Abdülcelilzâde Hüseyin paşa'nm Adana'ya. nakli üzerine 3 Safer 1171 — 17 Ekim 1757 de beşinci defa Anadolu valisi oldu ve aynı zamanda Aydın sancağı da kendisine verilerek o tarafların asayişinin temini emredildii.

Ali paşa, eyâlet merkezi olan. Kütahya'ya geldikten az sonra yani 9 Zilhicce 1171 —13 Ağustos 1758 de mesane hastalığından yetmiş bir yaşında vefat etmiştir.[918] Merhumun cesedi Kütahya'da Saray camii yanına defnedilip yirmi altı gün sonra vasiyyeti üzerine oradan çıkarılarak. İstanbul'da namına mansup camii yanındaki türbesine defnedilmiştir. Tercümei halinin baş tarafında söylendiği gibi askerî, idarî ve siyasî sahalarda muvaffak olmuş bir Osmanlı veziri idi; Ham-mer, Hekimoğlu'nun, ikinci sadaretinde birincisinden daha ciddî, durgun görünmekle beraber asıl vaktini Avrupalılarla siyasî temaslara çevirmeği ihmal etmemişti, diyor[919]. Ali paşa'nın sadareti baştan sona kadar muvaffakiyetle geçmiştir. Muharebelerde düşmanı tuzağa düşürecek harb hiyle-lerini çok iyi bilir, düşmanın çokluğundan telaş etmez ve soğuk kanlılıkla tertibatını alırdı. Kalabalık bir maiyyete malik olmakla beraber, bunların halka en küçük bir haksızlık yapmasına müsaade ve müsamaha etmezdi; gezdiği vilâyetlerdeki

---

[915] 1 Türk Tarih Encümeni mecmuası, sene 16, s. 201. Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere azlinin sebebi bazı rivayetlere göre III. Osman'ın öldürmek istediği bazı şehzadelerin katline muvafakat etmemesi idi.
[916] Mühimine 157, s. 79, sene evâsıtı Şaban 1168
[917] Mühimme 159, s. 322, sene 1171 Safer iptidaları.
[918] r' Tladikat ül Vüzcra zeyli'ndc maiyyeti adamları tarafından zehirlendiği yazılmakta ise de oğlu İsmail Ziyaeddin bey tarafından kaleme alınan «UliH E^ j tJUM »HL. Matali ül Âliyye fi Gurre il Galiye isimli pederinin ter-riimci halinde mrsanc illetinden vefat ettiği yazılıdır
[919] Hammer (Almanca tabı), c. 8, s. 39

idaresinden ve âdilâne hareketinden halk memnundu. Hükümetin inzibat ve asayişi temin edemediği en karışık yerlerde bile muvaffak olmuştur; bilhassa Mısır'da, Trabzon'daki icraatı ve leventlere karşı ciddî harekâtı fevkalâde dahilî başarılarındandır. Uyanık lakirli, zahiri ve batını mâmur olup icraatında şedid idi. Memuriyet hayatında irtikâp ve irtişa ile katiyyen lekelenmemiştir. Şeyh-ul vüzera olduğundan, bütün vezirler kendisine hürmet gösterirlerdi. Son defa Anadolu valisi bulunurken valilerin eyâlet merkezi Kütahya olduğu halde vezir-i âzam bulunan Koca Ragıb paşa kendisinin himayesinde yetişmiş olduğu için He-kimoğlu'nun bir müddet İsmir'de oturmasına müsamaha etmişti. Tiryaki Mehmed paşa'nın sadareti esnasında Hekim-oğlu Ali paşa epey tehlike atlatmış ve kendisini seven Sultan Mahmud'un îkazı üzerine katilden kurtulmuştur[920].Fevkalâde cömertti; vezir-i âzamlıktan her defa azlinde ancak birkaç yüz kese gibi az bir parası zuhur ederdi; ehli tarik ve ulema sınıfından olanlara fazla ihsanda bulunurdu. Hattâ bazı seyisler, arabacılar, arablar başlarına ulema kavuğu giyip geldikleri zaman hallerince ikram görürler, halk ve maiyyeti bu hale taaccüb ederdi; hattâ ahbabından biri bu halinden istifsar edip niçin fark etmezsiniz dediği zaman : "•—Fark ederim ama fark etmem, ben cümlesine hüsni zan ederim, belki aradığım içinde bulunur" dermiş [921] Hekimoğlu Ali paşa haricî siyasette Fransa taraftarı olup aynı zamanda ıslahatçı idi.r Kendisinin bazı naz ve istiğnalarına karşı I. Mahmud müsamahalı davranarak isteklerini yapmış ve ona karşı kadirşinaslık göstermiştir. Devlet hizmetindeki müstaid ve liyakatlilerin elinden tutup yetiştirirdi; her üç defaki sadaretinde müstaidlerden birisini vezirliğe terfi ettirdiği görülüyor [922] Hekimoğlu Ali paşa'nm Aksaray^&an Silivrikapi'ja giderken Altımermer'de Cerrahpaşa camii teşkilâtını andıran güzel bir camii, sebil, kütüphane ve çeşmeleri ile türbesi ve Kabataş'ta da iskele karşısında merdivenli yeşil şeddin üstünde bir çeşmesi vardır. Bu çeşme kitabesinin her mısraı bir tarih olup Seyyid Vehbi'nindir. Bu Kabataş çeşmesi, XVIII. asrın güzel sanat eserlerindendir. Bu tesisleri birinci sadareti esnasında yaptırmıştır. Bunlardan başka 1168 H. -

[920] Metali-i âliye fi gurrel il galiye hulâsası. ' t
[921] Takvim üt-tevarih zeyli (Şamdanizâde), 1172 senesine ait kısımda.
[922] Subhi, varak 212.

1754 M. tarihli bir çeşmesi de ^£enberlitaşrta Atikalipaşa camifnin avlu duvarındadır [923] Üsküdar'da Bândırmah tekkesVni Ali paşa yaptırarak oraya camii vakfından vazife tâyin etmiştir[924]. Kütüphanesinin kitapları şimdi Millet kütüphane sindedir : Hekimoğlu'nun "Âli" mahlâsiyle manzumeleri olup aşağıdaki manzumesi kendi halini tasvir eder [925] Bize lütfetti Huda şöyle ki gelmez kaale Şükri mümkin mi ola bu keremin her hale Ol kadar verdi gına bana Cenâb-ı Mevlâ İtibar eylemezim cevhere cem-i mâle Sûdı yok hırs u tama eylemenin dünyada Vermeyince sana bari ne edersin nâle Bire rabt eyle süveydây-ı derunın zinhar Mürg-i dil zabt ola tâ konmaya daldan dâle Uyma vesvâsa hele hâtırayı def eyle Sana denk eylemesün uğrama Ali âle Hekimoğlu'nun birinci sadareti zamanında Hollanda sefareti tercümanı Petros Baromian isminde bir zat Kâtib Çelebi'nin dhannüma1'sının Müteferrika tarafından neşredilmiş olmasından cesaret alarak 1146 H. - 1733 M. senesinde Jacques Robbs'un coğrafyaya dair Lamethode pour apprendre facilement la geographie adlı eserini Hekimöğlu Ali paşa namına Türk-çeye çevirerek Risale-i coğrafya veyahut Cihannüma ismine nazire olarak Fen nümây-ı câm-ı cem âyin ez fenn-i coğrafya adını vermiştir[926]. Yine Ali paşa namına Tabib Bursalı Ali efendi'nin Kınakına'nın hassalarından bahseden Tuhfe-i âliyye ve Papa-ogalu ismindeki nebatın hassasından bahseden eserleri vardır. Hekimoğlu'nun Iran seraskerliği ve Tebriz'i ikinci defa alması dolayısiyle maiyyetindeki kâtiplerinden şair ve münşi Abdür-rezzak Ne vr es'in Tebriziye isimli eseri Esat efendi kütüphane-smde 2252 numaradadır.[927]

Ismail Paşa

Gürcü olup yeniçeri ocağından yetişmiştir. Patrona isyanında âsilere iltihak etmemiş ve vakadan sonra seksoncu (Samsuncubaşı) ve daha sonra kul kethüdası ve, yeniçeri ağası Şahin Mehmed ağa, vezirlikle sadaret kaymakamı olunca, İsmail ağa da yeniçeri ağalığına tâyin

[923] Hadikat ül-cevami, c. 1, s. 81 ve İstanbul çeşmeleri, c. 2, s. 85 ve Sicilli Osmani.
[924] ül-cevami, c. 2, s. 210.
[925] Fatin tezkiresi.
[926] Osmanlı Türklerinde ilim (Dr. Adnan Adıyar), s. 153.
[927] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/325-339

olunmuştur (1144 Rebiulevvel -,173i Eylül). İsmail ağa, Hekimoğlu Ali paşa'nm birinci sadaretinde vezirlikle Ağa paşa olmuş ise de, buna kani olmadığından sadr-ı âzam olmak isteyerek tahrikâta başladığından dolayı Rumeli valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır (3 Saf er 1145 - 26 Temmuz 1732). İsmail paşa daha sonra Trabzon valiliği ile İran seraskeri Köprülüzâde Abdullah paşa'mn maiyyetine memur edilmiş ve 1146 Zilhicce -1734 Mayısta .Erzurum'dan Diyarbekir valiliğine naklolunarak Bağdad valisi Ahmed paşa'nm valilikten afvını musırren istemesi üzerine 1147 Muharrem sonlarında (1734 Haziran) da Bağdad valisi olmuştur [928] Hekimoğlu Ali paşa birinci sadaretinden azlolunduğu zaman, padişah üzerinde nüfuzu olan Darüssaade ağası Hacı Beşir ağa'nın tavsiyesi ile ismail paşa 1148 Safer -1735 Temmuzda sadarete davet olunmuştur. Yeniçeri ağalığı zamanında. şedid icraatı ile meşhur olan İsmail paşa, sadarete geldiği günden itibaren rüşvet kapısını açarak epey vurmuş ve hattâ gözü kararark kendisini himaye ile ileri çekenleri de istiskal eylemiş ve işine müdahale edenlerden kurtulmak için fitne çıkaracağı —doğru veya yalan— işae edilmesi üzerine sadarete tayininden beş buçuk ay sonra, yani 9 Şaban 1148-25 Aralık 1735 te azlolunarak evvelâ Sakız'a gönderilip[929] sonra Rodos'ta ikamete memur edilmiştir[930]

1150 Cemaziyelevvel sonlarında (1737 Eylül) Ibşir Hüseyin paşa'nın yerine Hanya muhafızlığına gönderilen ismail Vpaşa[931] 1151 Receb -1738 Ekimde orada vefat etmiştir. J$ağdad''dan İstanbul*a. geldikten sonra bilfiil sadareti üç ay kadardır. Hâdikat-ül Vüzera zeylVnde kan dökücü, merhametsiz, mürtekib ve zâlim, yaşı yetmişe gelmîş koca bir zalim ve kara cahil olduğu kaydedilmektedir. Vefatı haber alınınca bütün emval ve eşyasının müsaderesi emrolunmuştur. Metrukâtı arasında mühre pek ziyade merakı olan I. Mahmud'un malûmu olan

[928] Mühimme 141, s. 32, 33.
[929] Vezir-i âzam sabık İsmail paşa'ya hüküm ki :
Sen ki vezir-i müşarünileyhsin senin Sakız'a varıp ikametin fermanım olmağın imdi mübaşir tâyin olunan dergâh-i muallâni kapıcı basılarından.. ' ile niaan Sakız'a varup anda ikamet ve sen ki kapıcıbaşı mumaileyhsin vezir-i müşarünileyhin Sakız'a vardığım müş'ir sened ahziyle dersaadetime avdet eylemen babında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur... Evâsıtı Şaban 1148 (Mühimme 142, s. 36).
[930] Mühimme 142, s. 65, sene 1148, Şevval tarihli hüküm
[931] Mühimme defteri 143, s. 169, sene 1150 Cemaziyelevvel sonları ve rikâbı mühimmesi 144, s. 196

bir yakut mühür de vardı[932]. Tepebaşı'nda Kamer Hatun camii yakınında 1145 H. - 1732 M. tarihli bir çeşmesi vardı; fakat yolun genişletilmesi sırasında çeşme kaldırılmıştır. [933]

Seyyid Mehmet Paşa (Silahdar)

Edirne yakınında birinci dünya harbi esnasında Bulgarlara bırakılmış olan Dimetoka?hdır[934] (Süâhdar) II. Mustafa zamanında enderuna alınmış ve orada yetişerek 1146 H. - 1733 M. de silâhdar olmuştur. Silâhdar olmadan evvel padişah tarafından memur olduğu hizmetlerdeki başarıları dolayısiyle padişahın teveccühünü kazanmıştı. İsmail paşa'nın sadaretten azli üzerine 9 Şaban 1148-25 Aralık 1735 te evvelâ vezirlikle sadaret kaymakamı ve on altı gün sonra bilfiil vezir-i âzam olmuştur. Silâhdar Mehmed paşa'nm sadareti Rusya ve Avusturya ile olan 1148 H. - 1736 M. seferine tesadüf etmişti. Kendisi valiliklerde ve memleket işlerinde bulunup tecrübe sahibi olmadığından, bütün idareyi Hekimoğlu Ali ve İsmail paşaların sadaretleri zamanlarından beri sadr-ı âzam kethüdası bulunan ve kfoadisine de kethüdahk eden Osman Halisa efendi'nin eline bırakmıştı.

Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Avusturya elçisinin tavassutiyle muharebenin önlenileceğine aldanmış olan kethüdanın ihmaliyle hazırlıksız olarak harbe girilip, Avusturya'nın da Rusya ile beraber hareket etmesi üzerine, vaziyet ciddi-leşip endişe verecek bir şekil arz ettiğinden, Osman Halisa efendi idam ve S ey y id Mehmed paşa da azledilmiştir (1150 Rebiulâhır -17$7 Ağustos). Sadr-ı azamın idam edilmemesi, pâdişâhın sadr-ı azama Osman Halisa efendi'nin sözlerine ehemmiyet vermesini tavsiye etmesinden ve onun da aynı suretle hareket eylemesinden dolayıdır. Silâhdar Meh'med paşa, azlinden sonra arpalık olarak verilen Ağrıboz muhafızlığına tâyin olunmuş[935] ve 1154 Zilkade (İT 12 Şubat) da Girid valisi sabık vezir-i

---

[932] Mühimme defteri 145, s. 247, sene evaili Şaban 1151.

[933] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/339-340

[934] Balkan harbîni müteakip Edirne ile beraber geri alınan Dimetokat Birinci dünya karbi esnasında Bulgarları da Alman, Avusturya ve Türkiye ile beraber harbe sokmak için Almanların ısrariyle bu devlete peşkeş çekilmişti.

[935] Sabıka vezir-i âzam olup Ağrıboz kalesi muhafazası şartiyle Ağrıboz sancağı kenduye ihsan olunan vezir Mehmed paşa'ya hüküm ki:

âzam Yeğen Mehmed paşa ile becayişleri yapılmıştır[936]. Seyyid Mehmed paşa 1155 Cemaziyülâhırda (1742 Ağustos) tekrar Ağrıboz muhafızlığına nakil olunarak 1157 Ramazanı sonlarında (1744 Kasım) Selanik sancağına tâyin edilmiştir[937] 1 Şaban 1158-29 Ağustos 1745 te Özi valiliğine[938] ve oradan Hanya muhafızlığına ve 1 Ramazan 1159-17 Eylül 1746 da ikinci defa Özi valiliğine gönderilen Seyyid Mehmed paşa, 1160 muharremi sonlarında (1747 Şubat) Semendire sancağı ile Belgrad muhafızı olmuştur[939] 1161 Şevval-1748 Eylül tevcihatmda înebahtı muhafızı Şerif Halil paşa ile becayiş ve 1163 H. - 1750 M. de Selanik mutasarrıfı iken 1164 Rebiulâhır-1751 Martta Cidde valiliğine gönderilmiştir[940] 1169 Cemaziyelevvel ortalarında (1756 Şubat) kendisine gönderilen bir fermanda-sarayda yetişerek sadareti ihraz eylediğinden, işlere vukufiyle Hicaz'daki hüsnü idaresinden bah-solunarak ihtiyarlığına mebni Cidde valiliğine sabık Trablusşam valisi Sadeddin paşa'nra tâyini takarrür ettiğinden dolayı başka bir memuriyet isterse Şam veya Mısır tarafına hareket etmesi ve Cidde'den ayrılmak istemediği takdirde Taif veya Medine-i Münevvere'de oturmak üzere tekaüt emrinin gönderileceği bildirilmiş ise de[941], yerine kimse yollanmamış ve Seyyid Mehmed paşa da vefatı tarihi olan 1170 Zilhiccesi sonuna (1757 Ağustos) kadar Cidde valiliğinde katmıştır. Silâhdar Mehmed paşa, büyük işlerde muvaffak olacak kudrette bulunmamakla beraber, vilâyet ve sancaktardaki idaresi adilâne idi. Kendisi salâhı hal ve itidalle tanınmıştı. Sadareti yirmi ay kadardır. Enderun tarihVne göre Üsküdar'da Arakiyeci mescidVni yeni olarak yaptırarak bir de minber koydurup bazı vakıflar ilâve etmiştir[942]

Sen vüzeray-ı izamımın sadakat ve istikamet ile mâruf ve mevsuflarmdan olup... avâtıf-ı âliyye-i husrevânemden Ağrıboz kalesi muhafazası şartiyle berveçhi arpalık Ağrıboz sancağı sana tevcih ve ihsanım olmağla... sene 1150 Rebiulâhır {Mühimme 142, s. 279).

[936] 1 Mühimme 147, s. 303 ve Mühimme 148, s. 178.

[937] Mühimme 151, s. 417, sene evâhiri Ramazan 1157 ve tzzî tarihi, varak 17.

[938] Mühimme, 151, s. 352, sene evâili Şaban 1158.

[939] Mühimme, 152, s, 385, sene evhiri Muharrem 1160.

[940] Mühimme, 154, s. 389 ve Mühimme, 155, s. 14.

[941] Mühimme, 157, s. 298, sene evasıtı Cemaziyelevvel 1J69

[942] Enderun tarihi, c. 2, s. 103.

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/341-342

Abdullah Paşa (Muhsinzade)

Tüccarlardan Haleb'li Muhsin Çelebi'nin ogludur[943]. Büyük biraderi Mehmed efendi, Darphane eminliği ve başdefterdarlıkta bulunmuş olduğundan, onun tavsiyesiyle Abdullah efendi de darphane hizmetine alındı; daha sonra darphane emini oldu ve Edirne vakasında ihtilâlciler tarafından birinci defterdarlığa (şıkkı evvel defterdarlığına) getirildi (9 Rebiulâhır 1115-23 Ağustos 1703). Daha sonraları devlet dairelerinde müdürlüklerde bulunan Abdullah efendi, kayın pederi Çorlulu Ali paşa vezir-i âzam olunca ona kethüda oldu ve Çorlulu'nun 1122 H. - 1710 M. de azli üzerine bu da azlolunarak baş baki kulluğuna tâyin edilmek suretiyle istiskal edildi. Şehid Ali paşa sadaretinde, Mısır'da serkeşane hareket eden Kaytas bey'in katli için memuriyetle o tarafa gönderilerek muvaffak oldu ve 1127 Şevval-1715 Ekimde yeni teshir edilen Mora defterdarlığına ■ tâyin edildi; Mora seraskeri Kara Mustafa paşa'nın 1128 H. - 1716 M. de Korfu adasının muhasarasına memur edilmesi üzerine Muhsinzâde Rumeli beyler -beyiliği ile Mora seraskerliğine getirildi[944] ve oradan da înebahtı muhafızlığına naklolundu; fakat bu hizmette bulunmasını arzu etmediğinden, müracaatı üzerine paşalığı kaldırılarak İstanbul'a davet olundu ve gelince 1129 Rebiuîfevvel -1717 Şubatta kapıcılar kethüdası tâyin edildi.

Avusturya seferine hareket eden vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Halil paşa'nın yanında işbilir değerli bir kethüdanın bulunmasına lüzum hasıl olduğundan, Muhsinzâde 1129 Cema-ziyelevvel-1717 Nisanda ikinci defa sadr-ı âzam kethüdası oldu ve Halil paşa'nın azli üzerine vezir-i âzam olan Nişancı Mehmed paşa'nın yerine nişancılığa getirildi. Muharebe esnasındaki faaliyet ve cesareti o sırada sadaret kaymakamı bulunan Damad ibrahim paşa tarafından pâdişâha arzedilmesi üzerine kahtı rical olduğu böyle bir zamanda ikinci safta kalması münasip görülmediğinden vezirlikle Vidin kalesi rnuhafızasına gönderildi (1129 Şevval -1717 Eylül)[945]. Muhsinzâde Abdullah paşa 1130 Muharrem-1717 Aralıkta Edirne'ye

---

[943] Vakanüvis Vassaf, Muhsin Çelebi'nin MusuVhı olduğunu yazar (c. 2, s. 187)
[944] Nusretnâme ve Raşid, c. 4, s. 187,
[945] Raşid, c. 4, s. 348, 372, Nusretnâme, Abdullah paşa'nın vezirlikle Haleb valisi ve Niş muhafızı olup fakat aynı senede 7 Zilhicce 1129 da Vidin muhafızı olduğunu yazmaktadır.

davet edilerek geldiği gibi, 1718 iptidasında yeniçeri ağalığına tâyin edildi ve yirmi bir gün sonra da bütün Rumeli kuvvetleriyle Niş kalesinin ehemmiyetli surette tamiri ve muhafazası şartiyle Rumeli valiliği verildi. Bu sırada İViş'teki yeniçerilerden birisi, yerli kulu ağasının zevcesine el uzatmasından dolayı yeniçerilerle yerli kulu muhafızlarının arası açılmıştı. Muhsinzâde Abdullah paşa bu hususta yerli kulu tarafım tuttuğundan yeniçeriler valinin sarayına hücum edip aynı zamanda top çekmeleriyle çaresiz kalan Abdullah paşa maiyyetini alarak geceleyin Niş'in Belgrad kapısından çıkarak Aleksinaç kasabasına varıp keyfiyeti İstanbul'a. bildirmiştir. Bunun üzerine Bosna valisi Topal Osman paşa \ Rumeli valiliği ile Nife ve Abdullah paşa da Bosna'ya, tâyin edilmişlerdir (1133 Receb -1721 Mayıs)[946] Abdullah Paşa 6 Muharrem 1140 ve 24 Ağustos 1727 senesine kadar Bosna valiliğinde kaldı; Rumeli valisi ve Niş muhafızı Topal Osman paşa 'dan şikâyet edilmesi üzerine onunla tekrar becayişleri yapılarak Rumeli valiliği ile Niş'e getirildi[947] Muhsinzâde : Abdullah paşa, aynı senede Bucak (Besa-rabya) nogaylarınm serkeşâne vaziyetleri dolayısiyle Rumeli kuvvetleriyle Kırım hanı Menğli Giray maiyyetine memur olmuş ve işin hallinden sonra tekrar Niş'e dönmüştür. Abdullah paşa, Patrona isyanını müteakip İstanbul'a davet edilerek 14 Cemaziyelevvel 1143 -25 Kasım 1730 da ikinci defa yeniçeri ağası olmuştur. Tayininden dört ay sonra aynı sene 23 Ramazanda (1 Nisan 1731) vukua gelen fakat çabuk bastırılan ayaklanma üzerine Ağakapısi'nı basan yeniçerilerin elinden koluna isabet eden bir kurşun yarasiyle canını zor kurtarıp arka kapıdan kaçmağa muvaffak olmuştur[948]. Bunun üzerine ağalığından azledilen Abdullah paşa'nın yerine zabt ve rabtı temin için yeniçerilikten gelme ağa tâyini icab ettiğinden, ocaktan yetişmiş olup Iran taraflarında yeniçeri ağası vekili ve daha sonra Adana valisi olan Şahin Mehmed paşa yeniçeri ağası olmuş ve Muhsinzâde de onun yerine Adana valiliğine tâyin edilip Anadolu'nun teftişi ve şakilerin temizlenmesi

---

[946] Nusretnâme.

[947] 3 Çelebizâde, s. 488. Bu sırada uzun süren Iran seferi devertn ettiğinden, vezir-i âzam Nevşehirli Damad İbrahim paşa valiler arasındaki değişikliği Anadolu'da yaparak Rumeli'ye dokunmadığından Bosna, Rumeli, Mora ve diğer valilere mecburiyet hasıl olmadıkça dokunulmamıştır.

[948] Subhi tarihi, varak 21b.

kendisine havale olunmuştur [949] Abdullah paşa, Adanandan Haleb ve oradan da Sayda eyâletine naklolunarak burada bulunurken 1145 Safer ayının başında (22 Temmuz 1732) eski vezir-i âzamlardan Kabakulak ibrahim paşa'nın yerine üçüncü defa Bosna valiliğine gönderilmiş ve 1148 Zilkade-1736 Nisanda buraya Girid valisi esbak £adr-ı âzam Hekimoğlu Ali paşa'nın tâyini üzerine üçüncü <Ma Rumeli valisi olmuştur. Bu sırada Bendemde serasker bulunan Şahin Mehmed paşa vefat ettiğinden, Rumeli eyâleti uhdesinde kalmak üzere Abdullah paşa Bender seraskeri tâyin edilip ağırlığı arkadan gelmek üzere acele o tarafa gönderilmiştir (1149 Ramazan -1737 Ocak ortaları)[950]. Bu tarihte Osmanlı devleti aleyhine ittifak etmiş olan Rusya - Avusturya'dan iptida Rusya taarruza geçerek muharebe başlamıştı. Ruslarla barış yapılacağı ümidini vererek cephelerin hazır-lıksız bırakılmasına sebep olarak Avusturya elçisinin iğfaline kapılan sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Silâhdar Seyyid Mehmed paşa'nın azli üzerine mühri hümâyun Bender seraskeri Muhsinzâde Abdullah paşa'ya verilmiştir (8 Rebiulâhır 1150-5 Ağustos 1737). 1150 Şaban - 1737 Aralıkta ordu ile İstanbul'a, geleјı sadr-ı âzam, sancakı şerifi padişaha teslim ile henüz saraydan ayrılmadan kendisinden sadaret mührü alınarak sadaret kaymakamı Yeğen Mehmed paşa'ya verilmiş ve Abdullah paşa da bir çekdiri ile tâyin edildiği Selânik'e gönderilmiştir (26 Ramazan 1150-17 Ocak 1738). Muhsinzâde 1151 H. - 1738 M, de înebahtı muhafızı ve 1152 H. - 1739 M. da dördüncü defa Bosna valisi olup 1154 Muharrem iptidasında (19 Mart 1741) Özi eyâletine nakledilmiş ve yerine de sabık sadr-ı âzam îvaz Mehmed paşa gönderilmiştir[951] Abdullah paşa daha sonra Bender muhafazası şartiyle Karaman valisi olmuş[952] ve 1154 Zilhiccesi iptidalarında (1743 Ocak ayı sonları) Vidin muhafızlığı ile Niğebolu sancağına tâyin edilerek[953] 1158 iptidalarına (1745 Şubata) kadar burada kalmış ve 1158 Safer-1745 Martta dördüncü defa Rumeli valisi olmuştur. 1159 Receb- 1746 Ağustosta Rumeli valiliğine Yahya paşa'nın tâyini üzerine Muhsinzâde tekaütlüğünü istediğinden, evvelâ Varna'da ve sonra da

[949] Subhi tarihi, varaK 23.
[950] Mühİmme defteri 142, s. 168, sene evasıt-ı Ramazan 1149
[951] Mühimme 145, s. 45 ve Mühimme 147, s. 380.
[952] Mühimme defteri 147, s. 88 ve Mühimme 148, s. 188
[953] Mühimme defteri 150, s. 426 ve Mühimme 151, s. 194 ve 215

aynı sene Ramazanında (Eylül) Dimetoka'da oturmak üzere tekaüd edilmiştir[954] Hâdikatül Vüzera zeylindeki mübhem kayda göre "bazı süfehanın kelâmlarını ısga etmedikleri muharriki gayreti" olduğundan, müracaatı üzerine 14 Zilkade 1159 - 28 Kasım 1746 da vezirliği ibka edilip Boğdan haracı vergisinden senede on bin kuruş has tayin olunmak suretiyle oğlu vezir Muhsinzâde Mehmed paşa'nın yerine Bender muhafızlığına tayin edilmiş[955]. Fakat oraya varmadan Kırım hanı'nın ricası üzerine Belgrad muhafızı Numan paşa tayin edilmiş olduğundan, kendisine de arpalık olarak Tırhala sancağı verilmiştir[956] Muhsinzâde 1161 Saferi sonunda (1748 Mart iptidası) beşinci defa Bosna valisi olmuş ve 1162 Rebiulâhırde vilayet merkezi Travnik'te vefat ederek 19 Cemaziyelevvel - 7 Mayıs 749 da ölümü İstanbul'da duyulmuş[957] ve ailesinin İstanbul'a. göderilmesi hakkında Bosna kadılığına ferman gönderilmiştir[958] Abdullah paşa, Osmanlı vezirlerinin okumuşlarından, mutedil ve orta derecede iktidarlı bir zattı. Askerî kudretten ziyade devlet muamelâtına ve malî işlere vukufu vardı. Sadaret ve serdarı ekremliği dört buçuk ay kadardır; vefatında yaşı doksanı bulmuştu. Oğullarından Mehmed paşa iki defa vezir-i âzam olmuştur. Vidin ve Bosna kalelerinde cami ve Tırhala'da çeşmeler yaptırmıştır. [959]

Yegen Mehmed Pasa

Maliye hizmetlerinde yetişerek baş muhasebecılık ve darphane ve tersane emmlıklermde paşa bulunup 1108 Şaban - 1697 de maktulen vefat eden Sahib ayar Alâiytfli Gül Yusuf* efendi'nin hemşirezadesi olduğundan yeğen lâkabiyle meşhur olmuştur. Mehmed efendi, bazı eminliklerde ve gümrük nazırlığında Bulunarak 1148 H. - 1736 M. seferinde sadaret kaymakamı Köp-rülüzâde Hafız Ahmed paşa'ya kethüda olmuş ve Hafız Ahmed paşa'nın Avusturyalıların eline geçmiş olan Niş kalesinin istirdadına memur

[954] Mühimme defteri 152, s. 258, sene evahiri Receb 1159
[955] Mühimme defleri 152, s. 333.
[956] Mühimme defteri 152, s. 346 ve Mühimme 152, s. 13.
[957] 1 Mühimme defteri 153, s. 253 ve İzzî tarihi, varak ,203b.
[958] Mühimme defteri 154, s. 57, sene 1162 Cemaziyelevvel sonları.
[959]Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/343-347

edilmesi üzerine Yeğen Mehmed efendi, onun yerine vezirlikle sadaret kaymakamı tayin edilmiştir. Kapıkulu ocaklarının İstanbul'a, avdeti ve Muhsinzâde Abdullah paşa'nın sadaretten azli üzerine sadaret kaymakam-lığındaki icraatı ve hal ve tavrı I. Mahmud tarafından beğenilmiş olan Yeğen Mehmed paşa veziri âzam tayin edilmiştir (26 Ramazan 1150 - 17 Ocak 1738). Seleflerinin sulh ümidiyle boşu boşuna oyalanmış olmalarını açıkça takbih eden;yeni sadr-ı âzam, 1151 H. - 1738 M. baharında bizzat Avusturya üzerine hareket ederek Rus cephesini diğer bir serdara bıraktı ve, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Avusturyalıları mağlûb ederek mühim başarılar elde etti; ertesi sene Belgradhn istirdadı için hazırlık yapıyordu. Bu sırada Fransa'nın tavassutiyle, Avusturya, Pasarofçq muahede sindeki hudud üzerine sulh istediyse de" Kardinal FlÖri'nin sulh tavassutu teklifini havi mektubunu getirmiş olan Fransa elçisini kabul etmiyerek, büyük azimle hazırlığına devam etti ve Belgrad ile Temeşvar^m iadesi şartiyle sulh yapmak istiyordu. I. Mahmud, istanbul'a gelmiş olan Kırım hanı II. Mengli Giray'dan sulh akdi veya muharebe yapılması hakkındaki fikrini sordu o da : "— Hazır galip iken sulh olalım; gelecek seneye kalsa kimin galip ve kimin mağlûp olacağını Allah bilir; kaldı ki küffar Azdkh aldı" cevabını verdi. Kırım hanı'nm bu mütaleasına karşı Belgradh geri almak isteyen sadr-ı âzamin canı sıkıldı. Diğer devlet ricali de sulhe taraftar bulunuyorlardı. Bu işte Yeğen Mehmed paşa adeta yalnız kalmıştı. Bilhassa padişah üzerinde bir sözü iki olmayan kızlarağası Hacı Beşir ağa'nın harbe aleyhdar olması, vezir-i âzami ziyade üzüyordu, hatta ordu çıkınca kızlar ağasının hak-\ kından gelirim demiş olduğunu Beşir ağa duyunca Yeğen paşa'dan evvel davrandı[960]

Ocaklının tamam hazırlanıp çıkacağı gün, yani 12 Zilhicce 1151 - 23 Mart 1739 da azline karar verilip kendisini iğfal için cirit oyunu seyretmek bahanesiyle Gülhane'ye davet olunan Yeğen Mehmed paşa 'dan silâhdar ağa vasıtasiyle mühri hümâyun alınmak suretiyie birdenbire azil ve Bostancı basıya teslim edilerek Balıkhane mevkiinde hapsolunmuş ve yerine Vidin cephesi seraskeri Hacı Mehmed îvaz paşa tâyin edilmiştir[961] Yeğen Mehmed paşa, tevkifini müteakip Sakız

[960] Mür-i üt Tevarih (Şamdanîzâde), 1151 senesi vekayii sonları
[961] Bizzat azil hâdisesine şahit olan reis ül küttab Mustafa efendi şöyle anlatıyor :

adasında ikamete memur edilmiş ve 1153 Rebiulâhırmda (1740) Girid valiliğine[962], ve 1154 Zilkade 22 sonlarında (1742 Şubat) Ağnboz muhafızlığına naklolunarak Girid'e esbak vezir-i âzam silâhdar Seyyid Mehmed paşa gönderilmiştir[963] Yeğen Mehmed paşa 1155' Cemaziyelâhır iptidasında (1742 Ağustos 1) Bosna valisi olup, selefi eski sadr-ı âzam İvaz Mehmed paşa Ağnboz muhafızlığına gönderilmiştir[964]. Yeğen Mehmed paşa, İran seferine serdar tayininin mukaddimesi olarak 1155 Ramazanı ortalarında (1744 Ekim ayı sonları) Bosna'dan alınarak Aydın muhassallığına getirilmiş[965] ve aynı sene Zilkade başlarında (1744 Aralık) Anadolu valiliği ile Iran muharebesinin devamı dolayısiyle Kars cephesi seraskeri olmuştur. Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Yeğen Mehmed paşa, Nadirşah'la yaptığı Revan muharebesini kazanacağı sırada kendisinin hastalığını ve vefatını fırsat bilen levend-lerin birdenbire muharebeyi terk edip çekilmeleri üzerine muharebe kaybedilmiştir. Yeğen Mehmed paşa'nm vefatını Hadîkat-ül Vüzera zeyli Şaban başında ve Sicilli Osmani ise 26 Receb olarak göstermektedirler. Muharebenin 1158 Recebinin 23 ünde bir cumartesi günü başladığına ve paşanın da harbin ikinci günü vefat eylediğine göre, vefatının Recebin 24 ünde olması îcap eder; Hadîka zeylVnin vefatını Şaban göstermesi, vefatının IstanbuVda haber alındığı tarih olmalıdır. Cesedi Kars'a getirilip defnedilmiş tir. keri olan Mehmed paşa'ya (İvaz Mehmed paşa) ve kaymakamlık dahi Aydın* -da olan vezir Ahmed Paîşa'ya (Şehla Ahmed paşa) tefviz olunmak üzere olup kaymakam müşarünileyh gelinceyedek vekâleti kaptan paşaya ihale olunmuştur ve sizlerin her

---

"1151 Zilhiccetüşşerifesinin onüçüncü ahad (pazar) günü sadr-ı sabık Yeğen Mehmed paşa ve şeyhülislâm semahatlu Seyyid Mustafa efendi hazeratı ibtida Gülhane'de ciirt temaşası namiyle mûtad üzere sarây-i hümâyuna davet ve babı hümâyuna bâdedduhul Gülhane tarafından ve Hırka-i şerif odası canibine azimet ettirilip duhullerinden yarım saat sonra takriben yedi buçukta (alaturka) mühri hümâyun müşarünileyhten badelahz derya kaptanı vezir-i mükerrem Süleyman paşa hazretleri celb ve kethüdây-ı sadrı âli Yedekçi Mehmed ağa hazretleri ve defterdar Yusuf efendi ve but fakir huzurı hümâyuna vusul ile naili şeref olduklarından sonra tarafı hazreti tacdariden :

— Seferi hümâyunum mukarrer ve inşallahü taalâ düşmandan ahzı intikamım musammem olmağla mühri hümâyunum hâlen Vidin canibi seras-

[962] 1 Mühimme defteri 147, s. 186, sene evâsıtı Rebiulâhır 1153.

[963] Mühimme 147, s. 303 ve Mühimme 148, s. 178.

[964] 3 Mühimme 149, s. 21, sene evâhiri Cemaziyelâhır 1155

[965] Sen ki vezir-i] müşarünileyhsin; Bosna'dan derhal hareket ve gelip Aydın havalilerinde temşiyyet-i mehame kıyam eylemen için bu defa avatıf-aliyye-i mülükânemden Aydın muhassallığı sana inayet ve ihsanım olmağla... '.Evâaıtı Ramazan 1157 (Mühimme 150, s. 414).

biriniz mansıblarınızdan müstakilsiz, göreyim sizi din ve devlet-i aliyyeme sadakat birle hizmet eylen" demiştir. (Mühimme 145, s. II). Yeğen Mehmed paşa, ciddî, kadirşinas, vakur, açık dürüst tabiatlı ve bu yüzden hiddetli, doğrulara karşı muhab-betli, mürtekip ve mürteşilere karşı düşman olup kalemden yetiştiği halde ordunun zapt ve rabtmda ve sevk ve idaresinde muvaffak olmuş bir vezir ve serdardı. Muhtelif vesilelerle hazineden para çekenlere ve sui istimale alışık olanlara karşı gösterdiği şiddet, bu gibi tufeylilerin işlerine gelmediğinden, başka yollarla aleyhine harekete geçmişler ve kızlar ağasının da yardımiyle bu gazi veziri azle muvaffak olmuşlardır. Avusturya'ya karşı galebesinden dolayı müteessir olan Hammer, Yeğen Mehmed paşa'yı mutaazzım, şedid, bildiğinden şaşmaz ve inadcı bir vezir olarak tavsif etmektedir. Revan muharebesi esnasında hasta bulunması, bir gün meselesi olan zaferin elde edilememesine sebep olmuştur. I. Mahmud'a on dört buçuk ay sadr-ı âzamlık yaparak yüz ağartmıştır. Ken-\ dişini yakından tanıyan Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed efendi (Said Mehmed paşa) meth ve senasında bulun-maktadır. Adakatâ&inin Avusturyalılardan zaptı üzerine pâdişâh kapıcılar kethüdası eliyle Yeğen paşa'ya yüzbin ecnas altın elmaslı sorguç, mücevherli kılınç, üstlük ile beraber serasere kaplı samur kürk göndermiştir (Teşrifat defteri, No. 84). Kabataş tarafında Ayaspaşa* sarayına çıkan Çiftevav sokağının başında hâlâ mâmur bir halde bulunan 1145 H. - 1732 M-tarihli çeşme Yeğen Mehmed paşa'nındır[966] Osmanlıların Rumeli fütuhatına ilk iştirak ederek Evlâd-ı Fatihan diye meşhur olup Rumeli'ye paşa (Hacı) yerleşmiş bulunan ilk Türk ailesindendir. Sırbistan'da Yagodine'de oturan Nasrullah adında birinin oğludur. Babası diğer evlâtları arasında bunu diğerlerinden daha çok sevdiği için kardeşlerinin ivazı olarak devlet hizmetinde yetişmesini arzu etmişti. 1100 H. - 1689 M. deki Belgrad seferi esnasında babası, Mehmed adındaki bu oğlunu nüfuzlu devlet adamlarından Sahib Ayar Gül Yusuf efendi'nin —ki bundan evvel vtercümei hali yazılan Yeğen Mehmed paşa'nm dayısıdır— hizmetine vermiştir. 1108 H.-1696 M. de efendisi Gül Yusuf efendi'nin katledilmesi üzerine himayesiz kalan ivaz Mehmed, o tarihlerde çavuşbaşıhktan Cidde valisi olan ve Gül Yusuf efendi akrabasından

[966] İstanbul çeşmeleri, c. 2, s. 83.

vezir Ebu Bekir paşa'ya intisab ederek efendisine kethüda ve bu sırada Beytullah'ı da ziyeretle Hacı olmuştur. îvaz Mehmed ağa daha sonra İstanbuVa. gelerek 1143 H.-1730 M. deki Patrona vakası üzerine gümrük emini Yeğen Mehmed ağa (Yeğen Mehmed paşa)nın saklanmasiyle onun yerine gümrük emitıi ve arkasından başbaki kulu olup fevkalâde hizmeti sebebiyle 1145 H. - 1732 M. de Hekimoğlu Ali paşa sadaretinde çavuşbaşılığa tayin edilmiştir. 1148 H. - 1735 M. de Hekimoğlu'nun sadaretten azli üzerine çavuşbaşıhktan vezir olarak yeni vezir-i âzamin gelmesine Kadar sadaret kaymakamlığına tayin olunmuş ve bir ay sonra yeni vezir-i âzam İsmail paşa'nm gelmesi üzerine îvaz Mehmed paşa, Niğebolu sancağiyle Vidin muhafızl ığına gönderilmiştir (7 Cemaziyelâhır 1148-25 Ekim 1735). ivaz Mehmed paşa'nın Vidin muhafızlığına tayininden az sonra Rusya ve arkasından Avusturya ile 1736 Seferi başladığından, harbe takaddüm eden günlçrde istediği yardımcı kuvvetlerle ve harb levazımının ve zahirenin gönderilmemesine rağmen, maiyyetindeki cüz'i kuvvetle iki sene Avusturyalılara karşı yılmadan celâdetle mukabele etmiş ve, bundan başka, mukabil taarruza da geçerek düşmanın eline geçmiş olan Hırsova (Orşova) ve Fethülislâm kalelerini geri almağa muvaffak olmuştur (1150 Receb-1737 Ekim) Yine bu sefer esnasında Vidin cephesi seraskerliği kendisine verilen îvaz Mehmed paşa, Semendire, Muhadiye ve Yeni Palanga^yı zapt ederek, Avusturya kuvvetlerine büyük bir darbe indirmek suretiyle serdarı ekrem Yeğen Mehmed paşa'ya büyük yardımda bulunmuştur.[967] Hadikat ül Vüzera zeylVn&eki tvaz Mehmed paşa'mn torcürnei halinde paşanın bu muharebelerdeki fütuhat ve muvaffakiyatına dair Sıtkı isminde bir zatm vckayinâmesi olduğu kayıtlı ise de görmedim. Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, İstanbul'dan hareket etmiş olan kapıkulu ocaklarını Edirne'de karşılayan yeni vezir-i âzam ivaz Mehmed paşa, selefi Yeğen Mehmed paşa 'nın tertibini bozmıyarak bir taraftan sulh konuşmaları yaparken diğer taraftan da Belgrad üzerine giderek kale civarında Kont Vallis kumandasındaki büyük bir Avusturya ordusunu bozduktan sonra Belgrad'ı teslim almış ve 1152 H. -1739 M. de

[967] Yeğen Mehmed paşa'nm sadaretten azli takarrür edince kendisinden alman mühri hümâyun pâdişâhça hizmeti takdir edilen Vidin seraskeri ivaz Mehmed paşa'ya gönderilmiştir (12 Zilhicce 1151-23 Mart 1739).

Belgrad muahedesini imzaladıktan sonra muzaffer ve muvaffak olarak îstanbuVa dönmüştür. îstanbuVda sık vsık vukua gelen yangınlar ve kışın fazla olması sebebiyle husule gelen iaşe darlığı ve hariçten yiyecek gelmemesi, hoşnutsuzluğu ve dedikoduyu mûcib olmakta idi; \nitekim [968] 1Rebiulevvel 1153 - 6 Haziran 1740 da Bayezid taralında büyümek istidadını gösteren bir ayaklanma hâdisesi meydana geldi. Bu ayaklanma Bayezid ve civarının inzibatına memur kulluk çorbacısı Hasan ağa'nın müdahalesi ve arkasından yetişmiş olan yeniçeri ağasiyle Nişancı Şehla Ahmed paşa maiy yeti erinin iştirakiyle bastırıldı. Bu hâdise esnasında vezir-i âzam biniş yaparak Sadabad (Kâğithane) taraflarında bulunduğundan, vaka bastırıldıktan sonra gelmişti. işte gerek yangınların sık sık vukua gelmesi ve gerek bu isyan mukaddimesi vezir-i azamın uğursuzluğuna ve inzibattaki kayıtsızlığına hamlolunmuş ve 27 Rebiulevvel 1153 - 22 Haziran 1740 da azlolunarak1 nişancı Ahmed paşa vezir-i âzam olmuştur [969] ivaz Mehmed paşa, birkaç gün sarayda kapı arasında hapis kaldıktan sonra Mekke-i Mükerreme şeyh-ul haremliği ve Habeş eyâletiyle Cidde sancağına tâyin edilerek1 saraydaki balıkhaneden çekdiri ile alınarak Yedikule'&e birkaç gün kaldıktan sonra levazımının bakiyesini Gelibolu'da, tedarik etmek üzere o tarafa gönderilmiştir. Ivaz paşa'mn sarayda mahbus kaldığı esnada bütün eşyası, ve nakdi müsadere edilmiş olduğundan, yeni sadr-ı âzamin delaletiyle kendisine lâzım olan bir miktar eşyası verilmiştir. İvaz paşa'nin Cidde'ye Mısır yoluyla gitmesi muvafık görüldüğünden, .Rodos'ta kalması emredilmiş ve arkasından Ce-maziyelevvel (Temmuz) tarihli bir fermanla Mısır yoluyla Cidde'ye gitmesi için Rodos'tan Mısır'a götürülmesi kaptan paşaya yazılmıştır[970]. Fakat ivaz Mehmed paşa daha evvel Bekir paşa ^e beraber Cidde'de bulunduğu için, orasının havası kendisine yaramadığından dolayı afvını istemesi üzerine 7 Cemaziyelevvel 1153 - 31 Temmuz 1740 da Hanya muhafızlığına gönderilmiştir. Ivaz

[968] Hammer (Alınanca nüsha), c. 8, s. 7'de sadaretten azlini bir gün evvel göstermektedir

[969] 2 Vezir-î âzam İvaz Mehmed paşa, 27 Rebiulevveldc âdeti üzere Yenibahçe tarafındaki Kanburzâde bahçesine gidip beraberinde bulunan Nişancı Şehla Ahmed paşa ile musahabede bulunurken ikindi namazına yakın kendisi ve nişancı paşa saraydan davet edilmişlerdir. Vezir-i âzam saraya gidip Darrüssaade ağası dairesinde otururken silâhdar ağa vasıtasiyle kendisinden mühri hümâyun alınarak Bostancıbaşı marifetiyle kapı arasında tevkif edilmiştir- îvaz Mehmed paşa'yı müteakip saraya gelen'Ahmed paşa, doğruca

[970] 2 Mühimme, 147, s. 162, 197, 207.

Mehmed paşa beş buçuk ay Hanya'da kaldı; oraya damad olup Selanik mutasarrıfı bulunan Hasan paşa tayin olunarak kendisi de onun yerine hakkında teveccühü havi ve hizmeti unutulmadığından bahseden bir fermanla Selânik'e naklolundu[971]. Filhakika hakkındaki teveccühü teyiden aynı sene Zilkadesinde (1741 Şubat) Hersek sancağı ilhakiyle Bosna valiliğine tâyin olundu[972]
ivaz Mehmed paşa 1155 Cemaziyelâhır - 1742 Ağustos-'ta Hersek ve Karheli sancaklariyle Ağrıboz muhafızlığına tâyin edilmiş ise de Ağrıboz muhafızlığı, Girid valisi (Kandiye muhapâdişah tarafından kabul olunarak mühri hümâyun kendisine verilmiştir (Subhi, varak 178). fızi) esbâk sadr-ı âzam Seyyid Mehmed paşa'ya tekrar tevcih edilmesi üzerine ivaz paşa Girid valisi olmuştur [973] 156 Safer sonunda (1743 Nisan) Girid valiliği Tırhala mutasarrıfı Numan paşa'ya verildiğinden, İvaz Mehmed paşa Hanya sancağına nakledilmiş[974] ve aynı sene Cemaziyelevvelinde de (1143 Temmuz) înebahtı muhafızlığına naklolunmuştur[975] İvaz Mehmed paşa, înebahtı'yst hasta olarak gelmiş ve aynı sene içinde vefat etmiştir. Azimli, şecaatli, gayyur bir vezir olan İvaz Mehmed paşa'ma sadareti on dört buçuk ay kadardır; vefatında takriben altmış yaşlarında kadardı. İyilik bilir ve lüzumu halinde nimetşinaslığını gösterirdi. Kendisi vezir-i âzam ve serdarı ekrem bulunduğu sırada ve Belgrad muhasarası esnasında Bosna valisi esbâk vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa orduya geldiği zaman kendisinin terak kişine yardım eden Hekimoğlu'nun iyiliğini unutmıyarak \paşa'yı yaya olarak karşılamıştır[976].

Ahmed Pasa (Sehla-Hacı)

Babası Cafer ağa' Alanyalı (Alâiyeli) olup kendisi Foça'da, doğmuştur. III. Ahmed zamanında Kalaylıkoz Ahmed ve

[971] İvaz Mehmed paşa'ya gönderilen Şevval sonları tarihli fermanda "...dîn ve devlet uğrunda zuhura gelen gayret, celâdet ve basiretine vücuhla İtimad-j hümâyun" olduğundan ve kendisinden nice nice hizmet melhuz bulunduğundan bahsedilmektedir (Mühimme 147, sene evahiri Şevval 1153).
[972] Mühimine. 117. s. 365
[973] 1 Mühimme, 149, s. 21, 57.
[974] Mühimme, 150, s. 50.
[975] Mühimme, 149, s, 160.
[976] Zeyil Takvim üt-tevarih, s. 28.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/347-354

Baltacı Mehmed paşaların kethüdalıklarında bulunan ve dessaslığı ile epey rol oynayan Osman ağ'a'mn akrabasmdandır. Amcası kıdemli vezirlerden Cidde valisi Alâiyeli Hacı Ebu Bekir paşa olup tahsilden sonra amcasının kethüdalığmda bulundu; daha sonra istanbul'a, gelip bulunduğu hizmetlerdeki muvaffakiyeti ve doğruluğuna mebni birinci imrahor olmuştur. Bu hizmette bulunduğu esnada ve 1150 Rebiulâhır - 1737 Ağustos'ta orduya gönderilerek vezir-i âzam Silâhdar Mehmed paşa'dan mühri hümâyunu alıp sadr-ı âzam kethüdası Osman Halisa efendiye katlettirerek sadaret mührünü Bender seraskeri Muhzinzâde Abdullah paşa'ya götürdü ve hizmeti pâdişâh tarafından beğenildi. Ahmed ağa'ya 1151 H. - 1738 M. de vezirlik verilerek Aydın muhassallığiyle Aydın taraflarında şakavette bulunan Sarıbeyoğlu''nxLn tenkiline memur edildi ise de1 muvaffak olamadı ve sonra bu iş Gül Ahmed paşa'ya verilerek o vasıta ile Sarıbeyoğlu (Mustafa) tepelendi. 1151 Zilhiccesinin 12 sinde (23 Mart 1739) sefere hareket etmek üzere olan Yeğen Mehmed paşa'nm sadarettden azledilmesi ve ivaz Mehmed paşa'nın sadr-ı âzam ve serdarı ekrem tayin olunması üzerine Şehela Ahmed paşa Aydın sancağı üzerinde kalmak üzere sadaret kaymakamlığına tayin olunarak İstanbul'a davet olunup 19 Zilhicce (27 Mart)?ta geldi. Ordunun istanbul'a avdetini müteakip padişahın kendisine teveccüh ve itimadına mebni, Aydın 'sancağı üzerinde kalmak üzere nişancılık verildi ve ivaz Mehmed paşa'nm sadaretten azli üzerine 27 Rebiulevvel 1153 - 22 Haziran 1740 da vezir-i âeam oldu. I. Mahmud tarafından kendisine mühri hümâyun yenilirken : "— Seni mühri hümâyunumla tebcil eyledim. Cenabı feyyaz-ı mutlak her umurda tevfikatı samedaniyesini refik edip rızay-ı hümâyunuma muvafık, din ve devlet-i âliyyeme lâyik hidematı pesendide izhariyle hakkında olan hüsnü zannı mülü-kânemi tasdik eylie" demiştir [977]

Hakkındaki teveccühe nispetle Şehla Ahmed paşa'nın sadareti iki sene bile sürmemiştir. Azline sebep, hudut işlerine bakılmıyarak tahkimatın ihmal edilmesi, irtikâp ve irtişası, mal biriktirerek şahsî garezi olanlarla uğraşması, devlet işlerine bakmaması idi. Bu hal mukarribleri vasıtasiyle pâdişâhın malûmı olmasına mebni, 15 Safer 1155 - 23 Nisan 1742 de İstanbul'da. bulunan Kırım hanı'mn

[977] Subhi, varak 178b

ziyaretinden avdet ederken saraya davet olunmuş, Paşakapısı'na uğrayıp abdest aldıktan sonra hemen saraya gitmiştir. Şehla Ahmed paşa saraya girer girmez bütün saray kapıları kapanarak Darüssaade ağasının odasında iken kendisinden mühri hümâyun alındıktan sonra Balıkhaneye indirilmiştir1. Ahmed paşa'nm yerine Anadolu valisi esbâk vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa tayin olunmuştur. I. Mahmud, Şehla Ahmed paşa'nm yerine Hekim-oğlu'nu daha evvelden münasip görmüş, fakat bunu hiç kimseye hissettirmiyerek Ali paşa'yı evvelâ Anadolu valiliği ile İran seraskerliğine tayin ile buna dair kendisine ferman gönderdiği sırada bu fermanı götüren birinci imrahora, Ali paşa'ya verilmek üzere gizlice bir hattı hümâyun vererek sadarete tayin edeceğini müjdelemiş ve acele İstanbul'a, gelmesini bildirmiştir. Ferman ve hattı hümâyun gittikten birkaç gün sonra Hekimoğlu'nun beş güne kadar geleceğini tahmin eden pâdişâh, Şehela Ahmed paşa'dan mühri hümâyunu alıp kaptanı \ derya Mustafa paşa'yı sadaret kaymakamı tayin ve yeni \ sadr-ı âzamin beş güne kadar geleceğini Babi Âliye ve ocak ağalarına bildirmiştir[978] Şehla Ahmed paşa hakkında pâdişâhın gazabı devam ettiğinden, kendisi tevkif olunarak muhasebesi görülüp vezirliği alındıktan sonra bütün malları müsadere olunup katli tasavvur olunurken yeni vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa'nm şefaatiyle ölümden kurtulduktan sonra "Rodos adasına sürgün edilmiştir[979] Şehla Hacı Ahmed paşa'ya 1156 Receb - 1743 Ağustosta içel sancağı arpalık olarak verilip Rakka ve havalisindeki asayişsizliğin düzeltilmesine memur oldu[980] ve aynı vazife tarihi, varak 210b. Sadr-ı âzamlardan mühri hümâyun alınırken saray kapılarının kapanması âdet değildi. Bunun ne için yapıldığı ve Kırım hanının İstanbul'da, bulunmasiyle münasebeti olup olmadığı bilinemedi. rinde kalmak üzere üç ay sonra, yani 1156 Şevval sonlarında (1743 Aralık) Sayda valiliğine tâyin edildi[981] Hacı Ahmed

---

[978] Subhi, varak 211.

[979] 3 Sadr-ı sabık vezir elhac Ahmed Paşa'ya hüküm ki:
Sen ki vezir-i müşarünileyhsin tâyin olunan çekdiri sefinesiyle Rodos ceziresine varup anda ikamet ve vusulünü mübaşir tâyin olunan... ile îlâm eylemen fermanım olmağın... Evâsıt-ı Safer 1155 {Mühimme 148, s. 221).

[980] Halen Rodos ceziresinde ikamet üzere olan sadr-ı sabık vezir11 Ahmed paşa'ya büküm ki:
Eyâlet-i Rakka itibar olunan memâlik vesî ve ol havalinin cevanibi kürd ve türkmen ve aşâirin makar ve mevâ ve mecmâ ve mevtaları olmak hasebiyle Anadolu valiliği verildi.

[981] Mühimme 150, s. 192, sene evâhiıi Şevval 1156

paşa 1157 Muharrem ortalarında (1744 Şubat sonları) Iran cephesinin Kars seraskeri olup hasta bulunan selefi Hamahzâcle Ahmed paşa'nın Erzurum valiliğine nakliyle kumandayı ele aldı[982] ve kendisine Aynı sene Cemaziyelâhır ortalarında (1744 Temmuz sonları) Kars önüne gelen Nâdirşah'la müdafaa muharebesi yaptı ve Nâdir'in hiylelerine kapılmıyarak güzel bir müdafaa neticesinde İran kuvvetlerini çekilmeğe mecbur etti. Kars Önündeki bu müdafaa muharebesi bir ay kadar sürdü [983] Şehla Hacı Ahmed paşa'nm hastalığına mebni Kars seraskerliğinden istifa etmesiyle Anadolu valiliği ile Kars seraskerliği esbâk sadr-ı âzam Yeğen Mehmed paşa'ya verilmiş ve onun gelmesine kadar vekil kalması emredilen Hacı Ahmed ^$>aşa da yine Kars taraflarında bulunmak üzere Haleb valisi tâşrâ olunmuştur (5 Zilkade 1157 - 10 Aralık 1744) [984] Kars seraskeri Yeğen Mehmed paşa'nın Revan muharebesi esnasında vefat etmesi üzerine cephede bulunan Hacı Ahmed paşa, Anadolu valiliği ile ikinci defa serasker olup Haleb valiliği de Bosna valisi Hekimoğlu Ali paşa'ya verilmiştir (1258 Şaban ortaları - 1745 Eylül) [985] 1159 H. - 1746 M. baharında îrare'a karşı üç cepheden (Bağ-dad, Diyarbekir, Kars) yapılacak taarruz için Hekimoğlu Ali paşa Anadolu valiliği ile Kars cephesi seraskerliğine tayin olunarak ondan açılan Haleb valiliği de Şehla Hacı Ahmed paşa'ya verilmiştir (11 Zilkade 1158 - 5 Aralık 1745). Havali-i merkumede.zabt-i ser rişte-i nizam ve siyaset eder bir vezirin vücud-i mukteziyat vakt ve halden olduğuna binaen berveçh-i arpalık îçel sancağıyle o havaliye memur edildiği bildirilmiştir. Evâhiri Receb sene 1156 (Mühimme 150, s. 118 ve 143). 14 Zilkade 1159 - 27 Kasım 1746 da Ahmed paşa, Girid valiliğine tayin olunarak Haletfe de Girid valisi Köprülüzâde Hafız Ahmed paşa münasip görülmüş ise de, mevsimin kış olmasına mebni her ikisinin de eski yerlerinde kalmaları takarrür etmiş ve Hacı Ahmed paşa 1160 senesi Cemaziyelâhır sonlarında (1747 Temmuz) Halelden Diyarbekir valiliğine gönderilmiştir[986] Bağdad valisi Hasan Paşazade meşhur Ahmed paşa'-mn vefatı ve İran'da Nâdirşah'm katli üzerine Irak ve îran havalisi ehemmiyet

[982] Mühimme 150, s. 202 ve 253 ve İzzî tarihi, varak 3
[983] Ahmed paşa'nın bu Kars müdafaa, muharebesine dair - (Gayet-ül-beyan fi vakayı il-îran) isminde bir eseri olduğu Hadikat ül-Vüzera seyüt'ıde beyan edilmektedir.
[984] İzzî tarihi, varak 18b.
[985] Mühimme defteri 151, s. 303, 354, sene evâili Şaban 1158 ve izzî tarihi, varak 30
[986] Mühimme 152, s. 332, 333, 340 ve Mühimme 153, s. 74

kesbetmiş ve şahlık mücadelesi başlamıştı. Bundan dolayı Bağdad'da tecrübeli bir vezirin bulunması zarurî olduğundan, 1160 Zilkadesi ortalarında (1747 Kasım) Hacı Ahmed paşa Bağdad valiliğine tayin edilmiş ve Nâdir şahla yapılmış olan muahedeye sadık kalınarak İran topraklarına katiyyen taarruz edilmemesi ehemmiyetle tavsiye olunmuştur [987] Hasan Paşazade Ahmed paşa'mn ölümünden sonra Bağdad''da idareyi ele almak isteyen bunun kölelerinden ileri gelenlerin tahrikleriyle vukua gelen muhalefet üzerine, 1161 Rebi-ulâhır 1748 Nisanda Bağdad valiliği, Basra valisi olup Bağdad'da bulunan vezir Kesriyeli Hacı Ahmed paşa'ya verilerek Şehla Hacı Ahmed paşa da içel sancağına nakledilmiş[988] ve aynı sene Ramazanında (1748 Ağustos) Ragıb paşa'mn yerine Mısır valisi olmuştur[989]

Hacı Ahmed paşa 24 Zilkade 1163-25 Ekim 1750 Mısır'dan Adana valiliğine naklolunmuş ve bu naklinden dolayı müteessir olarak îzmir^e gelmiş ve Adana^ya gitmeyip orada oturmuştur. Ahmed paşa'mn İzmir'de oturduğu hükümetçe haber alınarak derhal Adanefya gitmesi 1163 Zilhicce sonu (1750) Kasım sonu) tarihli fermanla emroluncluğu gibi, aynı zamanda bu halinden dolayı tekdir edilmiştir[990] Hacı Ahmed paşa 1165 Şevval ortalarında (1752 Ağustos sonları) Haleb valisi Abdurrahman paşa'mn vefatı üzerine dördüncü defa Haleb valisi oldu[991] ve altı ay sonra da orada vefat etti (1166 Rebiulâhır- 1753 Şubat). Hâdikat ül-Vüzera zeylinde Şehla Hacı Ahmed paşa'mn müdebbir, ma ar ifp er ver, fikri ve mütaleası isabetli, hayratı sever bir vezir olduğu beyan edildikten sonra, tamahkâr, hasis, mürteşi ve garezkârlıkta ileri giden bir şahsiyet olarak da tavsif edilmektedir; sadaretten azline sebep de irtikâp ve irtişası ve garezkârlığı idi. Hammer de Şehla Ahmed paşa'mn yüksek ruhlu, hakkaniyet sahibi, Avrupalı elçilere kıymet verir olduğunu

---

[987] Mühimme 153, s. 159

[988] Mühimme'de: "...def-i şüriş-i ihtilâl için hasbeliktiza Bağdad eyâleti hâlâ anda ikamet üzere olan Basra valisi vezir Kesriyeli Ahmed paşa'ya tevcih" olunduğu ve Musul eyâletinin İçel mutasarrıfı sadr-ı sabık Hacı Mch-med (Tiryaki) paşa'ya ve /çerin Hacı Ahmed paşa'ya tevcih edildiği bildirilmektedir (Mühimme 153, s. 230). Kesriyeli Ahmed paşa, îranla aktedilen müsalehayı müteakip Nâdirşah'a hediyeler götürmek üzere büyük elçi tâyin olunmuşken Nâdir'in katli üzerine İran'a girmişken geri dönüp vaziyetin tavzihi için Bağdad^âa. beklemekte idi.

[989] Mühimme defteri 153, s. 331, 352.

[990] (Mühimme 154, s. 461).

[991] Mühimme 155, s. 303.

yazmaktadır[992]. I. Mahmud zamanında sadareti iki seneden bir buçuk ay noksandır. \ Şehla Ahmed paşa'mn istanbul'da Avratpazarı'nâa. Hubyar mahallesinde Abacı mescidi karşısında bir mektebi olup aynı mahalledeki mescide de bir minber koydurarak cuma namazı kılınmasını temin eylemiştir. Kasap Ilyas camii ab de s t haneler ine de su getirterek hepsine bu mektebi vakfiyesiyle gelir göstermiştir [993] Bunlardan başka Şehzade camii ile Âltunîzâde yahut Çamaşırcı mescidi arasında ve Aksaray'da, Camcılar camii sokağında ve Fatih türbesVnin Karadeniz kapısının solunda ve yine orada türbe avlusunun kütüphane tarafında, Şehzade semtinde Hoşkadem camiVnin alt tarafında birer çeşmeleri vardır [994]1 Şehelâ Ahmed paşa'ya derhal Adana'ya. vazifesi başına gitmesi hakkındaki fermanda ".. .Emri şerifimi bilâ tereddüd infaz ve imza lâzime-i zimmetin iken adem-i mübalât vadisine sülük ile izmir'de dürü diraz meks ve ikamet eylemen begayet istigrabı mûcib olmuştur. îtây-ı manasıb ve meratıb zât-ı hilâfetisimatıma mahsus ve mîdad-ı tevcihat ve tahvilde mübarek nutku hümâyun-ı inayet meşhunumla mensus idügi cezimkerik-i yakinin olmağla bir saat mukaddem mansıbına vusule müsaraat" eylemesi emrolunmuştur. Evâhiri Ramazan 1163 Üsküdar'da Bandırmah tekkesi camiVni de Şehla Ahmed paşa âdeta yeniden yaptırmıştır.[995] Şehla Ahmed paşa hattat olup sülüs ve nesh yazısını büyük hattat Yedikuleli Abdullah efendi'den ve talik yazısını da Fmdikzâde'den yazmıştır; bilhassa divanî yazıda pek mahir üstat imiş[996]

Hekimoglu Ali Pasa (2. defa)

1155 H. - 1742 M. de Anadolu valilisi ile îran seraskeri olan Hekimoğlu Ali paşa'yı vazir-i âzam Şehla Ahmed paşa bir an evvel cepheye gitmesi için sıkıştırırken Sultan Mahmud da gizlice hattı hümâyun göndererek kendisini sadr-ı âzam yapmak için İstanbul'a, çağırıyordu. Ali paşa 20 Safer 1155'te (28 Nisan 1742)

[992] Hammer (Almanca nüsha), c. 8, s. 23.
[993] Mühimme 147, s. 324, sene 1153 ve Hadikat ül%cevam,^ c. 1, s. 103.
[994] İstanbul çeşmeleri, c. 1, s. 162, 164, 166, 169, 170
[995] Hadikat-ül-cevami c. 2, s. 210.
[996] Tuhfet ül-hattalîn (Müstakimzâde), s. 63.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/351-360

İstanbul'a gelerek işe başlamıştır. Birinci sadareti münasibeti ile tercümei halinin tamamında görüldüğü üzere, bizzat îran seferine hareket etmek istemesi, pâdişâhı şüpheye düşürmüş ve 4 Şaban 1156- 23 Eylül 1743?te azlolunarak Midilli adasında ikamete memur edilmiş ve yerine yeniçeri ağası Seyyid Hasan paşa tayin olunmuştur. İkinci sadareti takriben' bir buçuk sene kadardır.[997]

Seyyid Hasan Pasa

Busun Şebinkarahisar'ın Reşadiye kazasına bağlı Idirin[998] ve daha doğrusu onun yakınındaki Kabalı ismindeki köyden ve Çardaklızâde'lerden Mehmed Abdullah ağa'nın oğludur. Gençliğinde İstanbul'a, gelerek yeniçeri ocağına girmiş, kara-kullukculuk'dan (hizmet neferi) itibaren sırasiyle yükselmiş, uzun eüren seferlerde bulunmuş, 1130 H. - 1718 M. de çorbacı yani bölük kumandanı olmuş ve sonra katar ağalıkları denilen ocağın büyük ağalıklarında hizmet ederek 1146 H. - 1733 M. de kul kethüdalığı ile Iran seferine gönderilmiştir. Hasan ağa 1148 Cemaziyelevvel ortalarında kul kethüda-Iığından azlolunup memleketine sürgün edilmiş ise de, sonradan afvolunarak İstanbul'a geldikten sonra, 1150 Zilkade -1738 Şubat sonu veya Mart iptidalarında ikinci defa kul kethüda-lığına tayin olunmuştur. 1151 Rebiulevvel ortalarında (1738 Temmuz) yeniçeri ağası bulunan vezir Abdullah paşa'nın vefatı üzerine Hasan ağa yeniçeri ağalığına tâyin edilerek Kont Vallis kumandasındaki Avusturya ordusiyle Belgrad önünde yapılan Hisarcık muharebesinde görülen büyük gayret ve faaliyeti üzerine vezirlik verilerek Ağa paşa olmuştur (22 Cemaziyelâhır 1152 - 26 Eylül 1739)[999] Seyyid Hasan paşa 4 Şaban 1156 - 23 Eylül 1743 'te Hekimoğlu Ali paşa'nın ikinci defaki sadaretinden azli üzerine vezir-i âzam olup üç seneye yakın bu makamda bulundu veSlstanbul ihtiyacım temin edemediği ve bu

[997] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/360

[998] Eskiden İskefsir kazasına bağlı oları bu köyün adı Hadikat ül-Vüzera zeyli;nde Orin ve Sicilli OsmanVâe Odin imlâlarında yanlış olarak kaydedilmiş olup îzzt tarihi'nde ise îdrin diye doğruya yakın kaydedilmiştir. Doğrusu İdirin'dir ve bugün Reşadiye kazasına bağlı köylerdendir, tslâm Ansiklopedisinde Hasan paşa maddesini yazmış olan Celâl Atasoy, Hasan paşanın Kabalı köyünde doğduğunu ve Kabalı köyü ile îdirin birbirlerine yakın olmasından dolayı doğum yerinin yanlış olarak tdirin gösterildiğini kaydetmektedir

[999] İzzî tarihi, varak 187b.

hususta tekâsülü görüldüğü için 22 Receb 1159 - 10 Ağustos 1746 da azlolunarak Rodos adasına gönderildi[1000] ve yerine sadaret kethüdası Tiryaki Mehmed paşa vezir-i âzam oldu.Hasan paşa 1160 Rebiulevvelinde (1747 Mart) arpalık olarak İçel sancağı mutasarrıfı bulunup aynı sene Zilkadesinde (1747 Kasım) Şehela Ah.med paşa'nm Bağdad valiliğine tayini üzerine onun yerine Diyarbekir valiliğine gönderilerek bir sene sonra yani 1161 Zilhicce ortalarında (1748 Aralık) orada vefat ederek yerine Hekimoğlu Ali paşa'nın damadı Yahya paşa tayin olundu. Hâdikat ül- Vilzera : zeylVnde Şeyyid Hasan paşa, safderun, halim cömert, sadık, hayırsever, açık kalpli ve doğru diye tavsif edilip cehlinden başka ayıbı olmadığı kaydedilmektedir. îzzi tarihi de kendisini hem pâdişâha ve hem de halka sevdirdiğini, munsif ve mutedil olduğunu beyan ediyor[1001] Şamdanîzade, Takvim üt-Tevarih zeyli* nde, ceheleden olmakla galetat ile meşhurdur ve kabaca latifeleri vardır, dedikten sonra, safderun-luguıa işaret olmak üzere şu hikâyeyi nakleylemektedir : Hasan paşa birgün I. Mahmud'a : "— Bana sevaptır dediler, bir mektep ile sebil yaptım, ana müsakkafat lâzım imiş, bir han yap dediler, sizin yasağınız varmış" demiş[1002]. Buna karşı pâdişâh "sana izin" diye müsaade etmesi üzerine : "— Sevabı senin olsun" diye mukabelede bulunmuş; padi-şahın huzurundan dışarı çıkarken tekrar geriye dönüp : "— Bana han yapmak üzere izin verdin ama tamam oluncaya kadar beni azletme" diyerek vaid almış ve filhakika hanın yapılması bitince azledilmiştir[1003] Seyyid Hasan paşa, Diyarbekir valiliğine tayin edilerek İçe/Men ayrıldıktan sonra Hadım kasabasına uğramış, orada Osmanlı âlimleri arasında asrının en yüksek ulemasından olan ve pek çok eser yazan Mülteka Sarihi Müftü Ebu Said Hadi-mî'nin ziyaretine gitmiş; müftü efendi Hasan paşa'ya hayır dua etmiş. Buna karşı Hasan paşa: "— Bana hayır dua kâr etmez, benim günahım bir türlü afvolunmaz" deyince Müftü efendi : "Paşa Öyle deme, küfürden gayrı

[1000] Sadr-ı sabık vezir Hasan paşa'ya hüküm ki :
Sen ki vezir-i müşarünileyhsin, tehiyie ve ihzar olunan çekdiri sefinesine suvar ve Rodos ceziresine varup anda ikamet eylemen ferman-ı hümâyunum olmağın... Evâhiri Receb 1159 (Mühimme 152, s. 257).*
;t İzzî tarihi, varak 187b.
[1001] ;t İzzî tarihi, varak 187b.
[1002] Filhakika I. Mahmud, erazil ve serseri yatağı olduğu için İstanbul'da yeniden han yaptırmak değil, eskilerin bile tamirlerine müsaade etmemekte idi.
[1003] Zeyil Takvim üt-tevarih (Kütüphanemizdeki nüsha), varak 52.

afvolunmıyan günah yoktur" diye mukabelede bulunmuş; bunun üzerine Hasan paşa: Ben yeniçeri ağası iken bu gece harik olsun derlerdi; ben mansıbım için matlûb olan mahalde yangın çıkarırdım; bazı kere zabtı mümkün olmazdı, on bin belki daha ziyade hane ihrak olur, yangın esnasında insan ve hayvan telef olurdu; böyle günah afvolur mu?" demesi üzerine hayrette kalan Müftü sûküt etmiştir. Bayezid'de şimdi İslâm Ansiklopedisi merkezi bulunan medrese ile medreseye dershane olan mescit, sebil ve çeşme, mektep Seyyid Hasan paşa*nın yaptırmış olduğu tesislerden olup XVIII. asırdaki mimarî eserlerimizin en güzellerindendir. Hasan paşa, bu tesislerine yine o tarafta Hasanpaşa ham denilen ve bugün yola kalb edilmiş bulunan tramvay yolundaki hanı ve altındaki dükkânları vakfetmiştir. Hasan paşa hanının yerinde evvelce kâğıtçı, başyemenici ve tülbentçilerin ahşap dükkânları varmış; bunlar yanmış, sonra Hasan paşa'mn 1158 H. - 1745 M. de yaptırmış olduğu yukarıda zikredilen eserleri o tarafta olmakla yangın arsasını satın alarak altına kâğıtçı, yemenici ve tülbentçi dükkânları ve üstüne de han odaları yaptırmıştır[1004] Seyyid Hasan paşa'mn Zeyrekte Voynuk Şücâ mescidi karşısında bir çeşmesi daha olup[1005] Molla Gürani tarafındaki Fenayi mescidine minber koydurmuş tur r\ Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış olan Beykoz'la, Anadolu Kavağı arasındaki tepede bulunan Tokat köşkü harap olduğundan, pâdişâhın emriyle 1159 H. - 1746 M. de Hasan paşa tarafından S edilmiştir[1006]. Belgrad'da da cami ve mektebi varmış[1007]. Hasan paşa'mn oğlu Seyyid Mehmed Said efendi ilmiye sınıfından yetişerek İstanbul kadımı olmuş ve 1190 H. -1776 M. de vefat ederek Göksu'da, yaptırdığı çeşme yanma defne-dilnıiştir. Said Mehmed efendi'nin Şerh-i Kelinıe-i Tehlil, Tefsir-i Sure-i Zılzal, Şerh~i adab-ı Gelenbevî isimlerinde üç eseri olup sonuncu eseri ulem.a arasında Masan Paşazade diye meşhurdur ve basılmıştır. [1008]

[1004] Mühimme defleri 152, s. 137, sene evâsıtı Safer 1159
[1005] İstanbul çeşmeleri, c. 1, s. 174
[1006] Hadikat ül-cevami, c. 1, s. 156
[1007] İslâm Ansiklopedisi (Hasan paşa maddesi).
[1008] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/360-363

Mehmed Pasa (Tıryaki- Haci)

Ayvaz Odabaşı adında yeniçeri ocağına mensup bir şahsın osrlu olup İstanbul da doğmuş, babası ocaklı olduğundan bu da ocağa kaydedilerek okuma yazma öğrenmiş ve ocak yazıcısı ve daha sonra baş yazıcı olmuştur. 1148 H. - 1736 M. deki Rus - Avusturya seferinde ocakların Rus cephesine hareketleri esnasında I. Mahmud, baş yazıcı Mehmed efen di'yi huzuruna getirtip :"— Orduya vardıkta göreyim seni ulufeyi (maaşı) zayi etme ve zaid esamileri bulup verme" diye tenbih ettiğinden, Babadağı karargâhında bulunduğu sırada ulufeden hazineye bin iki yüz kese kazandırmıştı; fakat onun bu hizmeti yeniçeri ocağı bezirganı olan David'in işine gelmedi; çünkü bu sahipsiz ulufenin birkaç yüz kesesi bezirganın kesesine girecekti; bundan dolayı ocakta nüfuzlu olan Yahudi, Mehmed e f e n d i 'yi baş yazıcılıktan aldırarak daha küçük hizmete tâyin ettirmişti[1009] Mehmed efendi'nin hazineye olan hizmeti, kabiliyet ve faaliyeti orduda fevkalâde nüfuzu olan sadr-ı âzam kethüdası Osman Halisa efendi'nin takdirini mûcib olduğundan, onun himmetiyle Mehmed efendi süvari mukabelecisi ve 1151 H.-1738 M. de mevkufatî oldu ve Belgrad muahedesini müteakip hudut tahdidine memur edildi; 1154 H. - 1741 M. ve 1157 H.-1744 M. tarihlerinde iki defa yeniçeri efendisi (Ocak başkâtibi) oldu. Mehmed efendi 25 Safer 1158-29 Mart 1745 te tersane eminliğine tâyin edilmişti. Kendisinin iptidadan itibaren verilen hizmetleri muvaffakiyetle başarması I. M a hmu d 'un takdirini mucib olduğundan, 7 Cemaziyelâhır 1159-27 Haziran 1746 da sadr-ı âzam kethüdalığma getirilmiş ve bir buçuk ay sonra da Seyyid Hasan paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur (22 Re-ceb 1159 - 10 Ağustos 1746). Tiryaki Mehmed paşa, vezir-i âzam oluncaya kadar hilm ve mülâyimeti ve fikrinden istifade cihetiyle hükümet erkânı tarafından hörmet görüp sevilirken, sadr-ı âzam olduktan sonra tavrını değiştirerek hiddet ve şiddet göstermeğe, tamahkârlıkla mal toplamağa başhyarak kendisini sevenleri yanından uzaklaş-tırmıştı;

[1009] Tiryaki Mehmed efendi, bezirgan David'in bu garezkârlığına mim koymuş, ara sıra David'e "filân zaman sen bana ettiğini biliyor musun" diye sorar ve sonra da "ahdim olsun vezir olursam seni katledeyim" dermiş. Bezirgan da bu söze karşı "hele sen vezir öl da beni katleyle, ama beij Tiryaki'den vezir görmedim" diye mukabele ederek eğlenirmiş. Tiryaki, vezir-i âzam olunca kendisini tebrike gelen Yahudiyi boğdurmak suretiyle ahdim yerine getirmiş İmiş (Miiri üt-levarih).

aynı zamanda garezkârdı. Onun bu halini haber alan Sultan Mahmud, zahiren sükût edip el altından da yeni bir sadr-ı âzam aramağa başlamış ve imrahorluktan vezirlikle Aydın muhafızlığına tâyin ettiği Firari-zâde Eğriboyun Seyyid Abdullah paşa'y[1010] bulmuş ve bir an evvel gizlice İstanbul'a gelmesini emrederek 15 Şaban 1160-26 Ağustos 1747 de Tiryaki Mehmed paşa'dan alman mühri hümâyun Seyyid Abdullah paşa'ysı verilerek vezir-i âzam olmuştur [1011]Tiryaki Hacı Mehmed paşa'nm vezirliği alınarak malı müsadere edilip[1012] hakkındaki gazabın şiddetine mebni ihtidilmek suretiyle kalebend olmak üzere Rodos adasına gönderilmiştir. Tiryaki Hacı Mehmed paşa bir buçuk ay kalebendlikte kaldıktan sonra 1160 Şevval - 1747 Ekimde kaleden çıkarılıp cezirebend olarak adada oturmasına müsaade olunup yine o sene Zilkade iptidası (Kasım) tarihli bir fermanla berveçhi arpalık îçel sancağına tâyin edilmiştir[1013] 1161 Rebiulevvel (1748 Mart) ve aynı sene Zilhiccesinde (Aralık) Bağdad

---

[1010] 1 Tiryaki Mehmed paşa*mn Rumeli kazaskeri Esat efendi ile araları acıkmış, hattâ kazaskerin bir ilâmını da yırtmış. I. Mahmud, bu sırada Esat efendi'yi şeyh-ulislâm yaparak sadr-ı âzamin bundan münfail olacağını bildiği için sadr-ı âzami azletmiş imiş (Müri üt-tevarih, Tiryaki Mehmed paşa'nın azli kısmı).

- Sadr-ı sabık Elhac Mehmed paşa'ya hüküm ki :

sen müddeti sadaretinde muktezay-ı hilkat-i tama siyretin üzere ne derecelerde celbi mal semtine mütemayil ve sâlik ve taklil-i masarif ile ne rütbelerde mal-i firavan cem ve iddiharına sâlik ve mjitehâlik olduğun malûm ve ahz ve sarf ve dahil ve harcın dahi ne veçh ve ne güna idüği bilcümle meczum iken sadr-ı âzam sarayında ve kendi hanende ve Sultan Mehmed camii şerifinde ve bina emininde nukut namına zuhur eden akçen kırk, elli bin kuruş miktarı olup elhaletü hazihi vekilharcın 48319 buçuk kuruş ve yemişçibaşı 2721 kuruş ve arpa eminin 1369 kuruş ve sandal ve yedi çifte yevmiyeleri vesair kayıklar ücretinden kayıkçı taifesi 2169 kuru^ ve masraf kâtibin 6177 kuruj ve mira-horun 766 buçuk kuruş ve bezirganın Yaşova Yahudi 97991 kuruş ve evvelki bezirganın Artin dahi 37875 ve kürkçin zimmi 33780 kuruş ve gazzazın 7043 kuruş ve sofcun 9443 kuruş ve boyacı 166 buçuk kuruş ve saracın 900 kuruş ve terzin 6151 kuruş ve saray merenımetcisi 1564 kuruş ve saray su yolcusu 195 kuruş ve bedestâni Hacı Hasan 2026 kuruş ve saatçi 7500 kuruş ve mücellid îbrahim 4199 löuruş ve yorgancın 19193 kuruş ki bunların senevi mecmuı 289523 kuruş alacakları olmak üzere talep ve iddia ve her birisi kir-aren rikâb-ı hümâyunuma ref-i rüka-i tazallüm ve iştikâ eylemelerinden nâşi meıkumûn dayinlerinin. tazallüm ve ibtihallerine terahhum ile eday-ı deyn olunmak muktazi olduğundan kat-ı nazar sadr-ı âzam kalemiyesinden kıstelyevm hesabı üzere 151555 kuruş ziyade makbuzun olub meblâğ-ı mezburı dahi halen sadrı âzam tarafına red eylemen lâzım gelirken zabt ve tahrir olunan emval ve eşyan bu miktarı ve bunun rubu mertebesine vâfi olmayıp ve emval-i mektumen dahi kimlerde ve ne mahallerde olduğu henüz malûm olmamakla fimâbâd dainlerin tarafından bir güna tazallüm ve iştikâ vaki olmamak üzere cümlesini iskât ve ırza edipbihudîyrad-ı Özür ve illet eylememen babında..." Evâsıt-ı Ramazan 1160 (Mühimme 153, 8. 121).

[1011] Rodos naibine ve mübaşir ' tâyin olunan Osman zîye mecühûya ve Rodos kalesi Dizdarına hüküm ki :

Sadr-ı sabık Mehmed paşa çekdirme sefinesi... ile irsal olunmağla beyaz üzerine keşide kılına hattı hümâyum mehabetmakrunum mucibince Rodos'ta. yalnız cezirebend ^olmayıp muhkem kalebend olup ahardan ferd-i vahid yanına duhul ve yanından huruç etmemek babında fermanı hümâyunum sadır olmağın..." Sene 1160 evâsıtı Şaban (Mühimme 153, s. 109).

[1012] Mühimme 153, s. 165, sene 1160 evâili Zilkade.

[1013] Mühimme 153, s. 353, 356.

valisi tayin olunan Tiryaki Mehmed paşa, buraya gelince Bağdad valisi Ahmed paşa'nın kölelerinden olup vali olmak isteyen Süleyman paşa'nın muhalefetiyle karşılaştı. Süleyman paşa, tayin, edilmiş olduğu Basra valiliğini istemeyip Bağdad\ isteyerek muhalefete kalkıp 1162 Şaban tarihli (1749 Ağustos) bir fermanla tedibi Tiryaki Mehmed paşa'ya havale edilmiş ise de, bu işte muvaffak olamadığından Bağdad'dan alınarak vaziyet icabı Bağdad'a. Süleyman paşa tayin edilmiştir (1163 Muharrem - 1749 Aralık). Tiryaki Mehmed paşa, Bağdad'dan alınmasını müteakip Cidde valiliğine tâyin edildi ise de kabul etmediğinden vezirliği üzerinden alınarak tekaüd suretiyle Resmo (Retimo) kasabasında oturtulmuş[1014] ve bir buçuk sene sonra orada vefat ederek ölümü 8 Ramazan 1164 - 31 Temmuz 1751 de istanbul'da haber alınmıştır[1015]. Yaşı yetmişi geçmişti. 'Vefatı gecesi haruman'da. eski odalar civarındaki konağı yanarak hiçbir şey kurtulamadığı gibi kıymetli eşyaları da Girid'deki menfasına gönderilirken geminin Çanakkale'den henüz çıkmadan evvel fırtınadan jbatnıasiyle zayi olmuştur. Tiryaki Mehmed paşa'mn haris, hiddetli, garezkâr ve hesabi olduğu anlaşılıyor. Kerküklü Firari diye meşhur Seyvid Ha— Abdullah paşa san paşa'nın oğludur1. Yetiştikten sonra silâhşor, kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdası ve 1151 Muharrem -1738 M. de büyük mirahor Şehla Ahmed ağa'-nın 2 vezir olmasiyle onun yerine birinci mirahor olmuştur. mesned-i sadaret aliyyedeıı infisalindeıı çend müddet zarfında İçel sancağı ve bâdehû Musul eyâleti ile begâm olduktan sonra senden memul olan Jıüsn-i tedbiri icra ile vaki olan ihtilâli ıslaha sây-i evfa eylemek mülâhazasiyle hasre-tüjvüzera olan Bağdad-ı Darüssevad eyâleti ile makzıyy ül meram olmak hase-biyta-.. Bağdad kalesinin üslûb-ı sabıkı üzere zabt ve muhafazasına kıyam... ve hariç \e dahilde olanların istimaletlerine ikdam ederek ihtilâlden vikaye ve sıyaneti vâcibe-i uhde-i sadakatin iken bazı güna havacis-i nefsaniyye ve ağrâz-ı kasideye ferifte olarak derun ve bîruni tarafından tebrid ve tenfir ve bîgayrı-hakkın sefk-i dima ve ihtilâl-i nizam-ı memâlik vuku bulmuşken o makul hilaf ve

[1014] Mühimme 154, s. 124; 125, sene evâili Şaban 1162

[1015] Sabıka Cidde valisi olup bu defa vezareti, tuğ ve sancağı, ref ve hass-i muayyeni ile Resmo'da berveçhi tekaüd ikamete memur olan. Mehmed paşa maalihiye ve müşarünileyhi Resmo'ya îsâle memur... dâme mecdühûya hüküm ki :

Sen ki müşarünileyhsin, senin zahiren vaki olan harekât ve etvar-ı dilfi-ribine binaen senden din ve devleti aliyyeme hayırlı iş zuhur etmek memuliyle

hattâ hâlâta taraf-ı hümâyunumdan cevaz gösterilmeyip ıslahı hal-i ibad ve nizam-ı ahval-i bilâd için sen Bağdad't&n azl ve ref ve şer'an ve aklen mez-mum olan harekât ve etvardan men olundukta^ sonra mücerred kemal-i şefe-kat-i şahanemden... Cidde gibi bir mansıb-ı celil ihsan olunmakla bu nimet-î celilenin kadrini bilüp izhar-ı teşekküre müsaraat' eylemen lâzım iken ihsan-ı hümâyunuma.itizar kaydında olduğun dersaadetime gelen tahriratından müs-tefad olmağla vezaret ve tuğ ve sancağın ref ve Resmo'da ikamet ile enır-i tedibinle iktifa olunmağla. .. Evâil-i Rebiulevvel 1163. Bu fermanın hülâsası îzzî tarihVn.de (varak 208) vardır. Sivas valisi Zaralızâde Mehmed paşa'ya yazılmış olan diğer bir fermanda da Tiryaki Mehmed paşa'nm Sivas^tan geçerken İîesmo'ya kadar olan masrafı hariç olmak üzere bütün mal, eşya ve hayvanlarının müsadere edilmesi emrolunmuştur.S onra Rumeli valisi olmuştur. Hasan 1158 H. - 1745 M. de vezirlikle Kıbrıs valisi olan Seyyid Abdullah paşa, 1159 Zilkade-, 1746 Kasımda senevi yüz yirmi bin kuruş muaccele ile berveçhi malikâne Rakka valiliğine tâyin edilmiş ise de, sonra tekrar Kıbrıs'ta kalması muvafık görülmüş ve 1160 Rebiulevvel başlarında (1747 Şubat) Aydın muhassalı olmuştur. Vezir-i âzam Tiryaki Mehmed paşa'nın hal ve tavrından, hiddet ve şiddetinden ulema ve devlet adamlarının müteessir olmaları ve işlerin yürümemesi cîhetiyle azledilmesi padişahça takarrür edince, kendisini iltizam eden kızlarağasının tavsiyesiyle1 Seyyid Abdullah paşa gizlice İstanbul'a, davet edilmiştir. 16 Şaban 1160-23 Ağustos 1747 de Fenerbahçe'sine gelmiş olan Seyyid Abdullah paşa, vurudunu padişaha bildirdiğinden, o sırada Beşiktaş'ta, bulunmakta olan I. Mahmud tarafından oraya davet edilerek Dolrnabahçe üstündeki Canibi Ali efendi konağına misafir edilmiş ve ertesi günü Tiryaki Mehmed paşa'dan alınan mühri hümâyun .kendisine verilerek vezir-i âzam olmuştur. Seyyid Abdullah paşa 23 Muharrem 1163 - 20 Ocak 1750 tarihine kadar[1016] o mevkide kalmış ve halefinin tayini münasibetiyle Paşakapısma gönderilen hattı hümâyunda hudut kaleleri ile vilâyet ve sancakların idare ve nizam ve oralara aid levazımın tedarikindeki ihmaline binaen azledildiği bildirilmiştir [1017] paşa'nın Rumeli'den şikâyetçileri gelmesini fırsat

---

[1016] Vasıf tarihi, c, 1, s. 194.

[1017] Vasıf, Hadikat iVl-Vüzera zeyli ile Arapça Tarih-i Muradi'&e sadaretten azli 2 Safer 1163 (1750

bilen vezir-i âzam Çorlulu Alî paşa, kendisini yetiştirmiş olan Kara Bayram ağa'mn Öldürülmesinin intikamını almak için bu şikâyetlerden istifade ile Hasan paşa'yı öldürtmüştür. Katlinin zahirî sebebi Mısır valiliğini kabul etmemesi idi. Vezir-i âzam olan Şehlâ Ahmed paşa. Seyyid Abdullah paşa tab'an halûk, insaflı, maarif-perver, eli açık olduğu için idare tarzından herkes memnundu. Yerine Divittar Mehmed paşa vezir-i âzam oldu.[1018] İzzî tarihi, varak 215. Seyyid Abdullah paşa, azlini müteakip kalebend olarak Rodos adasına gönderilmiş [1019] ve aynı sene Rebiulevvel -1750 Şubatta adada oturmasına müsaade olunarak[1020] yine o sene Cemaziyelâhır başlarında (1750 Mayıs) Karaman valiliğine tâyin olunmuş ise de,[1021] mansıbına gitmeden Mısır valiliğine nakl olunmuşturSeyyid Abdullah paşa 9 Rebiulâhır 1166 - 13 Şubat 1753 te Haleb valisi Şehla Ahmed paşa'nın vefatı üzerine Haleb'e naklolundu[1022]; daha sonra, yani 1169 H. - 1756 M. de Hakka valisi Ragıb Mehmed paşa ile becayişleri yapıldı[1023] ve 1171 Safer-1757 Ekimde Diyarbekir valisi olup[1024] buradan da 1171 Şevval - 1758 Temmuzda Haleb valisi Muhsinzâde MeVmed paşa ile becayiş olarak ikinci defa Haleb valiliğine geldi [1025]Seyyid Abdullah paşa 1174 Şaban-1761 Martta burada vefat ederek Ebubekir tekkesVne defnedildi. Valiliklerde de kendisini sevdirmişti. İstanbul'da. Tavşantaşı^nda. bir mektebi ile bir de çeşmesi olup Haremeyin (Mekke ve Medine) ahalisine surre vakfetmiştir[1026]

Ocak 11) gösteriliyorsa da, Mühimme kaydında evâhiri Muharrem deniliyor. îzzî tarihi'nde de evâhiri Muharrem olarak 23 Muharrem 1163 gösterilmekte olup Mühimme'nin kaydı gibidir. Bundan başka Sicilli Osmanî, bu zatın tercümei halile Seyyid Halil Efendizâde Seyyid Abdullah paşa'nın tercümei hallerini birbirine karıştırmıştır.

[1018] Sadr-ı sabık Abdullah paşa'ya ve mübaşir tayin olunan kapıcı başı Urfalı Mehmed'e ve Rodos kadısına ve kale dizdarına hüküm ki :
Sen ki vezir-i müşarünileyhsin amade kılınan çekdirme sefinesine suvar ve kapıcıbaşı-i mumaileyh ile bilâ meks ve tehir doğru Rodos ceziresine varıp Rodos kalesinde meks ve ikamet eylemen ferman-ı hümâyunum olmağın..." Evâhiri Muharrem 1163 (Mühimme 154, s. 223).

[1019] Mühimme, 154, s, 266, sene 1163 evâhiri Rebiulâhır

[1020]Mühimme, 154, s. 324 ve 325, sene evâili Cemaziyelâhır 1163

[1021] Mühimme. 154, s. 243, evâbiri Cemaziyelâhır 1163

[1022] Mühimme, 155, s. 400, sene Rebiulâhır 1166. Abdullah paşa'nm yerine Mısır valiliğine Resmo'da ikamete memur olan sabık vezir-i âzam Divittar Mehmed Emin paşa gönderilmiştir

[1023] 7 Mühimme, 160, s. 239, sene evâhiri Şevval 1171

[1024] Mühimme., 154, s. 123, esne evâhiri Şaban 1162.

[1025] Mühimme, 157, s. 236, sene 1169-

[1026] Mühimme, 159, s. 320, sene evâil-i Safer 1171.

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/363-369

Mehmet Emin Pasa

Donanma kaptanlarından olup 1112 H. - 1700 Basra ile Korna^mn urban elinden kurtarılmasında hizmeti görülerek vezirlikle Basra valisi olan Aşçızâde Mehmed paşa'nm oğludur; tahsil görmüş, Nevşehirli Damad ibrahim paşa'ya intisab ederek şöhretine sebep olan divittar^lıh hizmetiyle divanı hümâyun kâtipleri arasında bulunmuş ve Damad İbrahim paşa'nın damadı olan Kethüda Mehmed paşa 'ya damad olmuş ve İstanbul mukataacılığı muhasebeciliği ile hâcagân sınıfına geçmiştir. 1143 H. - 1730 M. deki Patrona vakası ve İbrahim paşa ile kayınpederi ve diğer bazılarının katilleri üzerine epey müddet devlet hizmetlinden uzak kalmış ve sonraları şehremini, ruznam-çe-i evvel, ve 1156 Şevval - 1743 Ocak tevcihatında defter emini ve 1155 - 1742 ve 1743 tevcihatlarında da yeniçeri efendisi ve 26 Zilhicce 1160 - 29 Aralık 1747 de sadr-ı âzam kethüdası olan Yusuf efendi'nin yerine tersane emini olmuş ve vezir olan sadaret kethüdası Yusuf efendi'nin yerine de 3 Şevval 1162-16 Eylül 1749 da kethüdayı sadr-ı £li olmuşturı Divittar Mehmed efendi üç buçuk ay kethüdalık etti. 23 Muharrem 1163 - 2 Ocak 1750 de Seyyid Abdullah paşa'nm yerine vezir-i âzam oldu[1027] ve 18 Şaban 1165 - 1 Temmuz 1752 tarihine kadar takriben iki buçuk seneden ziyade sadarette kaldı. Divittar Mehmed paşa, tab'an haşin olup devlet ricali ile iyi geçinemiyerek tekdir ile nıaiyyetini gücendirir ve işlerin ahenk içinde yürümesine mâni olurdu. I. Mahmud, şifahen kendisine bu Haşin ve kırıcı hallerden vazgeçmesini tavsiye eylemesine rağmen yumuşamamış ve bilâkis sık sık vuku bulan yangınlar esnasında ve halkın yanında yeniçeri ağasını tekdir ve tahkir eylemesi padişahın canını sıkmıştı. Bu sırada İstanbul'da sık sık vukua gelen yangınlar da vezir-i-âzam ile yeniçeri ağasının ihmal ve tekâsüllerine vesile ittihaz edilerek azli tekarrür eylemeşti.[1028] Bunun üzerine sadr-ı âzam 19 Şaban 1165 - 2 Temmuz 1752 de .Babıâli'de kapıkulu süvarilerinin maaşlarını tevzi

[1027] Takvim üt-tevarih zcylVnde sadarete tahininin H Muharrem gösterilmesi yanlıştır

[1028] O devirde yaşayan Şamdanizâde Süleyman efendi, Takvim üt~ tevarih zeyli'nde vezir-i âzamin azline sebeb olarak bir aydan beri yeniçeri ağasiyle arasının iyi olmamasından gece ve gündüz bir iki yerde yangın çıkmasından ve bunların bazılarının söndürülmesi pek zor olduğundan ve bu suretle bir kaç bin hanenin yanıp halkın perişan olmasından dolayı pâdişâhın teessürünü ve bunun neticesi olarak azledildiğini göstermektedir

ettiği sırada kapıcılar kethüdası bir hattı hümâyunla gelip kendisinden mühri hümâyunu almış ve maaş sergisi bozulmıyarak defterdarın maaş tevziine devam etmesi iradesini de tebliğ ettikten sonra, Divittar Mehmed paşa'yı da beraberine alarak saraya götürmüş ve Balıkhane mahbesine koymuştur. Sadr-ı âzamin lisanından incinmiş olan Babı âli ricali onun azlinden son derece memnun olmuşlardır. Divittar Mehmed paşa, azlinden sonra Girid adasının Resmo kasabasında ikamete memur edilmiş[1029] ve 1166 Rebîul-âhır-1753 Şubatta Seyyid Abdullah paşa'nın yerine Mısır valisi olmuş ise de, Kahire'ye girdiği gün, yani aynı sene Receb (Mayıs) 'ta vefat ederek İmam Şafiî hatiresine defnedil-miştir. Talûmath, müdebbir bir vezir idiyse de, Vakanüvis îzzi'nin kaydına göre geçimsiz, hiddetli, kalb kırıcı olduğu anlaşılıyor. Hâdikat-ül-Vüzera zey/i'nde gür sakallı, maarife aşina, müdebbir, vakur ve fevkalâde cömert olduğunu, fakat sadaretinde selefleri gibi müstakil olmadığından iş göremediğini kaydetmektedir ki, hiddet ve asabiyetine sebep bu hali olsa gerek. Şamdanîzâde, yeniçeri ağasiyle arasının açık olmasından dolayı .ağanın sık sık yangınlar çıkarmasının uğursuzluğuna hamledilmek suretiyle azledildiğini beyan ediyor[1030]. Bunun sadareti esnasında yağmur ve s*el felâketleri ve deniz taşmasiyle kayıkların karaya atılması ve kuvvetli fırtınalar ile büyük ağaçların bile devrilmesinden dolayı Divittar Mehmed paşa'ya Düztaban lâkabı verilmiştir[1031] Boğaziçi'nde Küçüksu Kasrı denilen kasrı 1165 H. - 1752 M. de Divittar Mehmed paşa yaptırıp Boğaziçi'ni çok seven I. Mahmud'a hediye edip ziyafet vermiştir[1032] Divittar Mehmed paşa, kayınpederi Kethüda Mehmed paşa'nın Süleymaniyedeki konağının bahçesinde bulunup metruk olan mezarım meydana çıkarıp yanına bir sebil ile bir de çeşme yaptırmıştır. Boğaziçi'nde Kandilli deniz kıyısında merdivenli

[1029] 2 Sadr-ı sabık Mehmed paşa'ya hüküm ki :
Sen ki vezir-i müşarünileyhsin inayet bahş-i sudur olan hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum mucibince amade kılınan çekdirme sefinesine suvar ve der-gâh-ı muallâm kapıcı basılarından mübaşir tâyin olunan Mustafa paşa kethüdası Elhac Mustafa dâme mecdühû ile bilâ meks ve tehir Girid ceziresinde vaki Resmo'ya varıp anda ikamet eylemen babında ferman-ı hümâyunum sâdır olmağın..." Evâsit-ı Şaban 1165 {Mühimine 155, s. 261).

[1030] Şamdanizâde Süleyman efendi, Takvim üt-tev&rih zeylVnAe 1160 hicret senesi cetveli arasında Seyyid Hasan paşa'nın yeniçeri ağası iken

[1031] Mevcut hicrî -'milâdî cetveline göre Ramazanın on sekizi cumartesi gününe Taslamakta ise de, arabî aylar bizde yakın zamana kadar ayın görülmesiyle ispat edilip yapılır olduğundan İzzî tariki Şabanın on dokuzuncu cumartesi olarak göstermektedir

[1032] Mühimme defteri 157, s. 27, sene evâili Cemaziyelevvel 1168

sokağın alt başındaki çeşmenin kitabesi bu zata ait olup tarihi 1179 H. - 1765 M. olduğuna göre vefatından on üç sene sonra yaptırılmıştır. [1033]

Bahir Mustafa Pasa

Çorlulu Ali paşa ke t hüd alığından vezir olan Sofi Abdurrahman paşa'nın oğludur, iyi tahsil- görerek yetişti ve Damad ibrahim paşa 'nın himmetiyle hassa silâhşoru oldu; kendisine verilen işleri başarmasından dolayı kapıclbaşılık rütbesiyle yükseltildi; 1159 Ramazan sonlarında (1747 Ekim) ikinci imrahor olup 26 Zilkade 1162- 7 Kasım 1749 da birinci imrahor Durak bey'in vezirlikle kaptan paşa olması üzerine onun yerine birinci imrahor-luğa getirildi. Vezir-i âzam Divittar Mehmed paşa'nın azli takarrür edince Darüssaade ağası Hafız Beşir ağa'nın tavsiyesiyle sık sık yangın çıkardığından bahsederken Hasan paşa hakkında bu yangın çıkarma işini "bühtana hamledip mümin olan etmez der idik, lâkin 1165 tarihinde vezir olan Öivittar Mehmed-paşa ile yeniçeri ağası şekerâb oldukta günde iki kere harik zuhur edip akibet vezir a zl oldukta harikler sükûn bulduğu için Hasan paşa'dan rivayete lâ ve neam demeğe mecalimiz yoktur" demektedir. Vczir-i azama aleydar olan yeniçeri ağası Hacı Hasan ağa'nın kasder yangın çıkardığı halk arasında söylenir olduğundan, Divittar'ın azlinden iki gün sonra o da azlolunarak ocak kethüdası (kul kethüdası) Mustafa ağa yeniçeri ağası olmuştur (İzzî tarihi, varak 275b). Bahir Mustafa bey vezir-i âzam. oldu (18 Şaban 1165-1 Temmuz 1752)1. Bunun sadareti- zamanında kendisini sadarete tavsiye eden kızlar ağası Beşir ağa katledilmiş olduğundan, artık sarayda Darüssaade ağalarının perde arkasından devlet işlerine ve sadr-ı âzamlarm istiklâllerine müdahaleleri görülmedi ve I. Mahmud'un ölümüne kadar Bahir Mustafa paşa müstakil olarak iş gördü. Bunun sadareti esnasında 28 Safer 1168 - 14 Aralık 1754 te I. Mahmud vefat ederek yerine hanedanın en yaşlı şehzadesi olan kardeşi III. Osman hükümdar ilân edildi. Kararsız bir hükümdar olan III. Osman saltanata geçmesinden iki buçuk aya varmadan bazı al ey hd arlarının telkini ile Bahir paşa'yı sadaretten azil ile Midilli'ye

[1033] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/370-372

göndermiştir (5 Cemaziyelevvel 1168-17 Şubat 1755)2. Bahir Mustafa pa-ş^a'nm yerine Anadolu valisi olan Hekimoğlu Ali paşa, üç%ncü defa vezir-i âzam olmuştur.

Bahir Mustafa paşa afvolunarak 9 Ramazan 1168 -18 Haziran 1755 te Mora muhassallığına tayin edilmiş ve 1169 Recebi iptidasında (1 Nisan 1756) Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed paşa'nın sadaretten azli üzerine ikinci defa vezir-i âzam tayin edilmiştir. Sık sık sadr-ı âzam değiştiren III.'Osman, Bahir Mustafa paşa'yı bu defa dokuz buçuk ay sadarette bırakmış ve azlettiği zaman mallarını müsadere etmeden Rodos adasına yollamıştır. (20 Rebiulâhır 1170- 16 Ocak 1756). Bahir Mustafa paşa'nın yerine, onun, iktidar ve meziyetlerinden bahis ile Şam valiliğine tavsiye ettirmiş olduğu3 Haleb valisi Ragıb Mehmed paşa getirilmiştir. Şam valisi Azımzâde Esad paşa'nın azli takarrür edince III. Osman» vezir-i azama, Şam'da valilik ve emirhaçlık edecek kim vardır? diye sormuş. Bahir Mustafa paşa da Haleb valisi Ragıb Mehmed paşa'yı çok meth ve sena etmiş; padişah, uhdesinden gelebilir mi? diye tekrar sorunca Osmanlı devletinin kuruluşundan beru o ayarda zekâ ve iktidar ve ilim. ve fazilet cihe-Fransa elçisi Verjen (Vergennes) hatıratında Bahir Mustafa paşa'nm azli sebebinin .bilinmediğini ve Babı âli'ye gelen hattı hümâyunda ihmalkârlığından şikâyet edildiğini yazdığı gibi, yine Fransa elçisi, Şehzade Mehmed'in1 vefatından beri sadr-ı azamın gayet metin göründüğünü beyan ettiğine bakılırsa, azlinin herhalde şehzadenin ölümü dolayısiyle halkça vaki infialden ileri geldiği zannolunur. Emvalinin müsadere edilmemesi de dikkati caliptir. Yeni vezir-i âzam Ragıb Mehmed paşa, kendisi hakkında pâdişâha güzel tavsiyede bulunan Bahir Mustafa paşa'-nın menfada kalmasını istemiyerek onu bir fermanla taltif ettirdikten sonra bir memuriyete tayin kılınacağını tepşir etmiş[1034], ve bundan başka menfasını da Midilli'ye

---

[1034] 2 Sabıka vezir-i âzam olup Rodos'ta ikamete memur olan vezirim Mustafa paşa'ya hüküm ki : Sadaretten hiyn-i infisalinde cezire-i mezburede ikametin babında cğerçi emr-i hümâyunum sâdır olmuştu; ancak sen devlet-i aliyyemde memduhü-lâsar... olmaktan nâşi evâil-i halinde nice hidemat-ı refia ve menâsıb-ı meniada hizmetin meshuk olup bilistihkak iki defa.... erike-i sadaret-i uzma olduğun esnada dahi rızây-ı hümâyunuma muvafık sudur eden etvar-ı raziyyen müs-teclib-i istimalet-ı hatır-ı feyz measir-i mülükânem olup vakt-i sadaretinde ber muktezay-ı beşeriyet hatır hâh-ı husrevâneme mugayir zül ve cünhan vaki olduysa da hakkında zülâl-i inayet ve sadakat-ı şahanem vefirülfeyezan olup... kariben hal ve şanına çesban bir mansıb tevcih ve ihsanım olmasını halef-i bahirülşerefin vezİr-i âzam ve vekili mutlak-ı sadaret ilmim Ragıb Mehmed paşa rikâb-ı lıusrevanemden rica ve şefaat etmeğin sana filasıl ümitvar ol-duğun bir mansib-ı cemil tevcihi muzmerr-i zamir-i şefekat semir-itmülükânem olduğu malûmun olmak

naklettirdikten sonra Ağrıboz muhafızlığı ile Karlıeli sancağına tayin ettirmiştir (1170 Zilhicce - 1757 Ağustos)[1035] tiyle öyle bir vezir gelmediği cevabını vermesi üzerine padişah: "Var Şam'ı tevcih kıl" diyerek ayrılmış. Vezir-i âzam gittikten sonra onun Ragıb paşa hakkındaki hüsn-i şahadeti ve medhü seması dolayısiyle III. Osman böyle âkil bir vezirin sadaret mevkiinde bulunması lâzımdır diyerek Bahir Mustafa paşa'dan hemen sadaret mührünü alarak Ragıb Mehmed paşa'yı davet etmiştir i, Vasıf tarihi, c. 1, s. 88). Bahir Mustafa paşa 4 Şevval 1171 - 11 Haziran 1758' de Mısır valisi olup 1173 Zilkade - 1760 Haziranda oradan azloiunarak Cidde valisi olmuş ise de, gitmek istemiyerek Mısır'da oturmuştu. 1175 Cemaziyelâhırda (1762 Ocak) Haleb valiliğine naklolunmuş, fakat katledileceğinden korkarak Haleb'e gitmeyip Mısır'da Bulak mevkiine çekilmiş ise de, kendisine teminatı havi gönderilmiş olan 1175 Zilkade sonu (1762 Haziran) tarihli bir fermanla Mısır defterdarını yerine bırakarak ehemmiyetine mebni çöl ağzında bulunan Halefre hemen hareket etmesi emrolun-muştur [1036]Bahir Mustafa paşa'mn katilden korktuğu şey, kuvvetli ihtimale göre III. Osman'ın emriyle boğdurulan Şehzade M e h m e d 'in katline muvafakat etmiş olmasıdır. Bu sırada III. Osman ölmüş ve hükümdarlığa bir takım ilâçlarla kendisini zehirlenmekten koruyan Şehzade Mehmed'in kardeşi III. fttaıstafa geçmiş bulunuyordu.

^ Bahir Mustafa paşa 24 Remulâhır 1177 - 1 Kasım 1763 de Hâmid Hamza paşa'mn yerine üçüncü defa vezir-i âzam olarak Halelden

---

için beşareti mutazammin işbu emr-i şerifim irsal olunmuştur. Evâhiri Şevval 1170 (Mühimme 159* s. 259).

[1035] Mühimme 159, s. 276, sene evâsıtı Zilhicce 1170.

[1036] Hâlen Haleb valisi olup Bulak'ta ikamet üzere olan sadr-ı sabık vezir Mustafa paşa'ya hüküm ki: *

Sen ki veziri müşarünileyhsin bundan akdem tevliyet-i Mısır'dan ıııfisalînde hakkında mahz-ı hayır olmak mülâhazasiyle Cidde-i mamure sancağı sana tevcih ve ihsanım olmağla bir saat evvel Mısır'dan hareket eylemek üzere nıüteaddid evamir-i şcrifemle tekid olunmuşken Mısır'da ikameti ihtiyar eylemekten nâşi Mısır'da ihtilâl-i azim hudusuna sebeb ve illet olup tenk destliğinc ve zık-ı haline hami ile Cidde sancağı ahara sarf ve tahvil ve münhal olan Haleb-üş-şehba eyâleti sana tevcih ve ihsanım olup memuriyetin emr-i şerifimde tekmil-i müddet-i kaymakamlığın için ümeradan Mısır defterdarını yerine kaymakam nasb ve Haleb eyâleti çöl ağzında vaki olup senin anda mevcud bulunman lâzım ve mühim olduğuna binaen bir saat evvel Mısır'dan harekete gayret eylemen üzere emri âlişâııım sâdır olmuşken bazı vesvese-i hafife ve hacise-i sakimeye mütabcat ile elyemv Mısır'da meks ve ikamet üzere olduğun yakinen sem'i hümâyunuma lâhik ve vasıl olup bu etvarın tamamen rızay-ı hümâyunuma mugayir ve muhalif olmakla hatırına siıııuh eden havacU-i nef-saniyeyi küİliyyen derunundan ihraç ile Mısır'dan aJeaeele hareketin murad-ı şahanem olmağın izalesi tevahhuşun ve def-i vesveseh irin hassaten işbu emr-i hümâyunum şerefsadır olup..." ile irsal olunmuştur. JKvâhu-İ Zilkade sene 1175 (Mühimme defteri 162, s. 102).

gelerek mühri hümâyunu alıp daha sonra da III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan'a namzed olmuştur. Hâdikat ül-Vüzera zeylinin zeyline göre mütelevvin, cesur, hasut, İliyle ve hud'aya mail olup hakkında pâdişâhın emniyeti kalmadığından üç defa o makamı işgalini çekemiyenlerin tesirleriyle 7 Şevval 1178 - 30 Mart 1765 de mühri hümâyun alınarak iki gün saraydaki Topkapı mevkiinde haps ve bazı sual ve cevaptan sonra Midilli adasına sürgün edilmiş ve yerine Muhsinzâde Mehmed paşa, vezir-i âzam olmuştur. Bahir Mustafa paşa bu son sadaretinde vezir-i âzam-ların haslarından olan Kıbrıs varidatına zam yaparak oranın karışıklığına sebeb olduğu gibi paraya olan hırsı sebebiyle gerek İstanbul'da, ve gerek diğer vilâyetlerde birer vesile ile tecrim suretile aldığı paraları bazı binalara sarf eylediği pâdişâh tarafından haber alınması üzerine ahvali teftiş ettirilmiştir. Sadr-ı âzamin bu halleri meydana çıktığı zaman III. Mustafa nazikâne kendisini ikaz ve tenbih eylemesine mukabil bir takım tevillerle yaptıklarını saklamak istemişti[1037]. Kendisinden mühür alındıktan sonra azli ile iktifa olunacak iken İstanbul'dan uzaklaştıktan sonra aleyhinde şikâyetlerin yağdırılması üzerine bu halden müteessir olan pâdişâh, arkasından kendisini MidillVye götürmeğe memur Kelleci Osman ağa'ya bir bostancı hasekisi ile gizlice hattı hümâyun gönderip katlini emreylediğinden, 1178 Zilkade (1765 Nisan) da- MiddilVde boğularak kesik başı îstanbuVs. getirilip teşhir edildikten sonra Otakçılar tarafında yaptırmış olduğu Nakşibendi tekkesine gömüldü[1038] III. Osman, şehzadelerin büyüklerinin katilleri için bazı sadr-ı âzamları yoklamiş ve bu arada Hekimoğlu Ali paşa'ya fikrini açmış ise de, her şeyi göze alan bu büyük vezir, teklifi red etmişti. Bunun gibi aynı teklif ikinci sadaretinde Bahir Mustafa paşa'ya yapılmış ve bunun neticesinde 29 Rebiul-evvel 1170'de şehzadelerin

---

[1037] Bahir Mustafa paşa'nm yerine vezir-i âzam olan Muhsinzâde Mehmed paşa'ya gönderiler/, beyaz üzerine hattı hümâyunda şöyle denilmektedir :
Sen ki vezir-i âzam ve vekili mutlakım Mehmed paşa'sın selefin tensik-i umur-i ibad ve mesalih-i müslİminde kusur edip ve rikâb-ı hümâyunuma arzı muktazi olan hususları kizb ve dürug ile aiz ve gâh etmeyip ve tama-i hamından nâşi havassı olan Kıbris ceziresinin âdet-i müstemiresi üzere zulmen maline zam ve ihtilâl-i memleket-i islâm ve helâk-i ibada bâis olup ifsad-i bilâd ve sâi bilfesad olmağın ve bundan böyle lical-i devleti âliyyem olanların adem-i emin ve rahatlarına bâis hareket-i nâ marziyeye kast eylediğine binaen bid-defaat kenduye tenbih-i hümâyunum sâdır olmuşken, mütenebbjh olmayıp azli iktiza etmekle sen akdemi vüzera ve emektar-r devlet i âliyyem olup. . ." 8 Zilkade 1178 (Nâme-i hümâyun defleri 8, s. 608).
[1038] Vasıf, c. 1, s. 269

en büyüğü olup kırk iki yaşında bulunan ve güzide bir şehzade olan[1039] III. Ahmed'in oğlu Meh-med gadren şehid edilmişti[1040]. Bahir Mustafa paşa'nm Mısır'dan Cidde'ye naklinde kendisine gönderilen fermanda görüldüğü üzere, bazı vesveseye tâb'an oradan ayrılmaması ve Haleb'e naklinde de aynı suretle korkması Şehzade M e hm e d'in ölü-müyle alâkalı göründüğü gibi, Fransa elçisinin de kaydı ve Ha-dikat ül Vüzera zeylVnde Bahir Mustafa paşa'nm tercüme-i halindeki mütalea sadr-ı âzam hakkındaki şüpheleri teyid ediyor. III. Mustafa belki biraderi Şehzade Mehmed'in ölümünde röiü. olan Bahir Mustafa paşa'dan bu suretle öc almıştır. Bahir Mustafa paşa yukarıda adı geçen Nakşibendi tekkesini birinci sadareti esnasında ve 1166 H. - 1753 M. senesinde yaptırtmış ve yanmış olan bazı mescitleri tamir ettirmiştir. Yeraltı camü'nde Emeviye ordusiyle Bisans'a gelerek burada vefat ettiği rivayet edilen üç kabri meydana çıkarttırarak bura-sını cami haline koydurmuştur. Bahir Mustafa paşa'nın nazımla da ünsiyeti vardı. Epey zaman göremediği padişahı görmek arzusiyle takdim etmiş olduğu şu manzum telhisi zariftir :

Sipihre gönderelim nâle-i bülendimizi
Cihâne bildirelim bari kendi kendimizi
Bu nazm ile varalım hakpây-ı devletine
Çok oldu görmiyeli Bâhira Efendimizi[1041]

Hekim Oğlu Ali Pasa (Üçüncü Defa)

Anadolu valisi iken 5 Cemaziyelevvel 1168 - 17 Şubat 1755 te Bahir Mustafa paşa'nın birinci sadaretten azli üzerine üçüncü defa vezir-i âzam olmuştur. III. Osman, liyakatsiz, kararsız, bayağı

[1039] O devri yaşamış olan Müstakimzâde, şehzade Mehmed'in ilim ve kemal ve tehzibi ahlâk ile tanındığını ve hüsnü halta mahir olup müteaddid Kur'anı kerim yazmış olduğunu ve zehirlenmek suretiyle vefat eylediğini ve el yazısı olan bir Kur'an. ile hilyei şerifin medfeni olan Yenicami türbesine konulduğunu beyan ediyor (Tuhfet üt-hattatin, s. 384).

[1040] Hadikat ül-vüzera zeyli'nâe şehzade Mehmed'in zehirlenmek suretiyle öldürülmesinden açıkgft bahsedilmiyerek ima yollu şöyle deniliyor: "Def'a-i saniyesin de (yani Bahir Mustafa paş a'nın ikinci sadaretinde) tarihlerde mazbut olduğa veçhile hiyaneti zahir ve men'e kadir iken müsamahası nâ küncayiş pezir olmağla tay olundu" dedikten sonra idam edildiğini yazarak şu mütaleayı yürütüyor: "Ve ser-i felâketzedesi Cem Sultan'ı Frenkistan'da şehid eden Koca Mustafa paşa misillû bu hanedana eylediği hiyenetin müca-zatı, icra-i beşşerelkatile bil kati J.:£JLı JîUJi j.ii fehvasınca makamı ser-i hainan olan senk-i mahudı bu ayp ile musalla ve ibretnüma kılındı". Müstakimzâde-nin kaydından Şehzade Mehmed'in zehirlenmek suretiyle vefat ettiği anlaşılıyor.

[1041] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/372-378

tabiatli bir hükümdar olup veliahd makamında en büyük şehzade olan Mehmed ise kırk iki yaşında ilmü kemal sahibi, iyi ahlâklı, değerli bir şahsiyet olduğundan, padişah bunu kendisine rakip saymakta ve bir yolunu bulup bu şehzadeyi ortadan kaldırmak istemekte idi. Osman, bu fikrini sadr-ı âzam Hekiınoğlu'na açtı ise de o bu teklifi redetti ve vazifesinde tekâsül töhmetiyle azlolunarak Öldürülmek üzere KızkulesVne gönderildi, fakat Valide sultanın şefaatiyle kurtularak kalebend olmak üzere Rodos adasına sevk edildi (7 Şaban 1168-19 Mayı£ 1755). Ali paşa'nın bu defaki sadareti üç ay kadardır. [1042]

Naili Abdullah Pasa

İstanbullu olup Davutpaşa semtinde Hacı Halil ağa'nın oğludur. Tahsil gördükten sonra 1125 H. - 1713 M. de mülâzım olarak divanı hümâyun kalemine devam etmiş ve bu senelerde Yenikapı mevle-vihanesi şeyhi Peçevi Ahmed Dede efendi 'ye damad olmuştur. Naili Abdullah efendi, 1143 H. - 1730 M. de Beylikçi kesedarı[1043] tâyin edildi; 1148 H. - 1736 M. seferinde ordu ile beraber Babadağı ordugâhında bulunduğu esnada beylikçi oldu (1149 Şaban-1736 Aralık) îran seferi esnasında beylikçilik başkasına verildiğinden Naili efendi rikâb beylikçisi olarak İstanbul'da kaldı ve sonra teşrifatçı oldu. Bunun teşrifatçılığı esnasında pek karışık bir hale gelmiş olan teşrifat defteri tertip ve tanzim, edilerek, teşrifat merasimi kaleme alındı1. 1158 H. -1745 M. tevcihatmda teşrifatçılık üzerinde kalmak üzere ikinci defa beylikçi oldu. Beylikçilikte maiyyetinde bulunarak kendisini yetiştirmiş olan reis-ül küttab Kastamonu'hı Koca Mustafa efendi'nin 10 Zilkade 1160 -13 Kasım 1747 de azil ve sürgün edilmesi üzerine[1044] reis-ül küttab olup 1167 Muharrem -1754 Kasımda baş defterdarlığa tayin olundu ve I^ekimoğlu Ali paşa'nın üçüncü defa sadaretten azledilmesi üzerine, yani 7 Şaban 1168-19 Mayıs 1755 te vezir-i

[1042] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/378

[1043] Kiscdar, bugünkü tarife göre evrak kalemi müdürü vdemektir. Her duimic beylikti kiscdurı, defterdar kisedari, reis kisedarı, baş muhasebe kise-ıları ve saire f^ihi birer kisedar vardı; bunlar ^nuharrerat ve vesaiki çuhadan \iipı]mı^ kv^v (turba) İcrde hıfzcderlerdi

[1044] Hacı Mustafa efendi'nin azlinden sonra, Rumelihisarı kurbinde Kayalar'&aki yalısında oturmasına müsaade edilmiş ise de, sonra memleketi olan Kastamonu'ya, gönderilmiştir (Mühimme 153, s. 154, Zilkade).

âzamlığa getirildi. Sadareti doksan dokuz gün kadar olup 16 Zilkade 1168 -24*Ağustos 1755 de azledilerek Sakızadası'na, sürüldü3 ve yerine Bıyıklı Silâhdar Ali paşa vezir-i âzam oldu. Naili Abdullah paşa yine azli[1045] senesinde ve Zilhicce ortalarında (Eylül) Girid valiliği ile Kandiye'ye gönderildi[1046]. 1170 Şevval iptidalarında (1757 Haziran) arpalıkla Selanik ve Kavala sancakları verildi. 13 Cemaziyelevvel 1171 ve 23 Ocak 1758 de Cidde valisi olanesbak sadr-ı âzam Silâhdar Mehmed paşa'nın vefatı üzerine Cidde valiliğine tayinini rica ettiğinden oraya gönderildi ve Hac mevsiminde ziyareti Beytullah için Cidde'den Mekke'ye hareket ettiği esnada hastalanarak yolda vefat eyledi ve cenazesi Mekke'ye getirilip Hazreti Hatice türbesi civarına defnolundu (1171 Zilhicce -1758 Ağustos). Naili Abdullah paşa'nın ilm-i kıraetten Silici Kitab ul ifadet ül Mukina fil Erbaa isimli bir eseri ile Müretteb divanı vardır. Hadikat ül-Vüzera zeyZi'nde Maarifi çüziyeden haberdar, salih, mütedeyyin bir zat olduğu kaydediliyor; reis-ül kıittab bulunurken pek muğlâk olan Vessaf TarihVm. kalem efendilerine ve o sırada beylikci Avni efendi 'ye okuttuğu gözönüne alınacak olursa, fazl ve kemali meydana çıkar. Şamdanîzâde Süleyman efendi, ilim ve faziletini beyan ettiği gibi, Vasıf da fazl ve kemal ve hüner ile mümtaz, sadakatli, boş zaman geçirmeyip tetebbuat ile iştigalini yazarak Naili mahlaslı şiirlerinin beğenildiğini söylüyor.[1047] Naili Abdullah paşa'nın mahbublarla ülfeti ziyade imiş. Kendisi reis-ül-küttab bulunduğu sırada maiyyetindeki adamları imamından şikâyet ederek : "— Efendimizin kendi nefsine tahsis ettiği mahbusları imama emanet buyurmuşken hiyanet ediyor" demeleri üzerine Naili Abdullah paşa: "— îhtilâtı nesb Vaki olmaz" diye mukabele etmiş. Bunun üzerine reis efendinin maiyyeti : "— Biz deyyus olamayız ya imam durur ya biz" diye ayak diremişlerdir. Ertesi günü sabah olup dairesine gitmek üzere reis efendi ata binmek üzere binek taşma indiği sırada adamları: "— imam def olmazsa birimiz gitmeyiz, demeleri üzerine Naili Abdullah efendi, seyisinden iskemle isteyerek binek taşına oturup seyisi çavuşbaşıya yollamış ve yirmi kadar çuha-dar getirtip Babı âliye gitmiş ve hemen o gün yeniden maiyyet tedarik

[1045] Mühimme, 157, s. 174, sene evâsıt-ı Zilkade 116$.
[1046] Mühimme, 159, s. 210, sene evâili Şevval 1170.
[1047] Vasıf tarihi, c. 1, s. 146.

etmiştir. [1048]

Naili Abdullah paşa'nın torunu ve Feyzullah Şakir efendi'nin oğlu Nailizâde Halil Nureddin efendi'nin (vefatı 1213 H. - 1798 M.) bir Osmanlı tarihi olduğunu Bağdatlı îsmail paşa merhum Esma-ı Müellifin isimli eserinin birinci cildinde (s. 355) yazıyor.[1049]

Ali Pasa (Bıyıklı-Silahtar)

IstanbuVlu olup fakir bir ailedendir. Babası öldükten sonra Büyük Ayasofya evkafı kâtibi Mehmed efendi tarafından himaye edilmiş[1050] tenasübü endamı ve sesinin güzel olmasiyle sarayda kiler odasına alınarak Darüssaade ağası Hacı Beşir ağa'ya müezzin olmuştu. Hacı Beşir ağa, vefatından evvel I. Mahmud'a rica ettiğinden Ali, müezzin başılık İle hasodaya alınmış ve burada yükselerek 1164 H. - 1751 M. de silâhdar olmuştur. Ali ağa'nm nüfuzunu göstermesi III. Osman zamanında başlamış, devlet işlerini saraydan idareye kalkarak sadr-ı âzam-ların nüfuzunu hiçe indirmiştir. III. Osman, Hekimoğlu Ali paşa'nın azli üzerine Ali ağa'y1 vezir-i âzam yapmak istedi, fakat henüz sakalı olmadığını ve umuru sadarete vukufsuzluğunu düşünerek sadareti Naili Abdullah paşa'ya verip bunu da sadarete namzed olmak üzere vezirlikle nişancı tayin ederek geliri çok olan Aydın muhassallığmı verdiği gibi, Muhsinzâde sarayi'nı da kendisine döşettirdi; filhakika Naili Abdullah paşa'nın azli üzerine 16 Zilkade ve 24 Ağustos 1755 'te Nişancı Ali paşa vezir-i âzam oldu.Bıyıklı Ali paşa'nın sadareti altmış üç gün sürdü. Enderun halkından bazılarının bizzat pâdişâhtan duyduklarına göre yalan söylemesi, irtikâp've irtişaya kalkışması sebebiyle birden bire azil ve kapı arasına (sarayın orta kapısına) hapsedilerek derhal katledildi (19 Muharrem 1169 - 25 Ekim 1755). Katlinden iki saat sonra Sultan Osman acele edip öldürdüğüne pişman olmuştur. Kabri Üsküdar^da Seyyid Ahmed deresi'ndedir.Şamdanizâde Müri üt-Tevarih isimli eserinde Silâhdar Ali paşa'nın III. Osman üzerinde nafiz olduğunu ve Bahir Mustafa

---

[1048] Müri üt-tevarih (1172 senesinde Naili Abdullah paşa'nın vefatı kısmı).

[1049] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/378-380

[1050] Fası/, bunu şöyle yazıyor: "... Ayasofya kâtibi Mehmed efendi'ye intisap ve ol dahi tenasübü endamına nazar ile miyane-i hademeden merkumu letaifülhayal bini gibi intihab edip zamirine semir ve sadrı süradikat-ı umuruna emir etmişti...*" c. 1, s. 69.

paşa'yı azlettirerek Hekimoğlu Ali paşa'yı sadarete sevkettiğini ve türlü türlü iftiralarla onu da azil ve sürgün ettirip Naili Abdullah paşa'yı da atlattıktan sonra sadarete geldiğini beyan ederek, padişahın Hekimoğlu ve Naili Abdulîah paşa'lar hakkında Bıyıklı Ali paşa'nın yapmış olduğu iftiralara vakıf olarak kendisini razl ve kati ile Hekimoğlu Ali paşa'yı Mısır valisi yaptığım yazmaktadır[1051] Vakanüvis Vasıf, Bıyıklı Ali paşa'nın müşekkel, mehib, tenasübü endam sahibi olduğunu beyan ile kibir ve gururunu ve garezkârhğım yazdıktan sonra Bir hayrıhah tarafından iyi yola sevk edilse idi kendisinden istifade olunacak kabiliyette olduğunu söylemektedir[1052]

Said Mehmet Pasa (Yirmisekiz Çelebizade)

Damad ibrahim paşa sadaretinde elçilikle Fransa'ya gönderilmiş olan Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed efendi'nin oğlu idi. Sadaret mektubî kalemi hulefasmdan iken babasına kethüda olarak birlikte Paris'e gitmiş ve avdette Damad ibrahim paşa tarafından hâcagân sınıfına terfi \ ettirilerek sipah ve silâhdar kâtibi olmuştu. * I. Mahmud'un cülusu üzerine saltanat tebeddülünü Rus çariçesine bildirmek için Said Mehmed efendi 1143 Rebiul-evvel ortalarında (1730 Eylül sonu) Şıkkı sâlis defterdarı paye-siyle Petersburg'a gönderildiği gibi, 1145 H. - 1732 M. Kasımda da I. Mahmud'un cülusunu tebrik için gelen Şerbatof'a karşı fevkalâde elçi olarak evvelâ Rusya'ya ve oradan sefaretle isveç'e gitmiştir[1053] Rusya'nın müttefiki olan Avusturya'nın iğfal edici tavasr sutiyle güya Osmanlı - Rusya harbini Önlemek için Niyemirat müzakeresinde reis-ül-küttab Mustafa, Ruznamçei evvel Um m, sadaret mektupçusu Ragıb efendi'Ierle beraber silâhdar kâtibi Said Mehmed efendi de murahhas bulunmuştu. 1739 Belgrad muahedesini müteakip Avusturya ile hudut işlerinin tahdidine memur edilen Said Mehmed efendi, iki sene kadar oralarda çalıştı - İstanbul*sl avdetini müteakip bir ay sonra 1154 Rebiulâhır ve 1741 Haziranda nânıe-i hümâyun ve Rumeli beylerbeği pâyesiyle elçilikle Paris'e gönderildi. Rusların Belgrad

[1051] Müri üt-tevarih (hicret senesi vekayii arasında).
[1052] Vasıf, c. 1", s. 69.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/381-382
[1053] Bu hususta Osmanlı - İsveç münasebatı kısınma bk

muahedesine riayet etmemelerinden dolayı I. Mahmud, muahede ahkâmının tatbikini üzerine almış olan XV. Lui'ye şifahen Ruslardan şikâyet ekmekte idi. 1155 Şaban başında (1742 Ekim) İstanbul'a, dönen Said Mehmed efendi, o sene Şevval tevcihatmda (Aralık) tevkii yani nişancı oldu. Memuriyeti üzerinde kalıp vekâletle idare edilmek üzere 1157 Muharrem -1744 Şubatta Mısır'da ümera arasındaki ihtilâfları tetkik ve tahkik etmek üzere o tarafa gönderildi ve 1158 Şevval - 1745 Kasımda defter emini oldu. Tiryaki Mehmed paşa'nın vezir-i âzam tayini üzerine onun yerine kethüda tayin edildi (22 Receb 1159 - 10 Ağustos 1746). Vezir-i âzam Tiryaki Mehmed p aş a'nm haşin tabiatı -ve aynı zamanda aralarındaki fikir ihtilâfları sebebiyle geçinemedik -lerinden dolayı 4 Rebiulevvel 1160 - 16 Mart 1747 de kendi isteğiyle tekrar defter eminliğine tenzili kabul etti ve 1161 Şevval-1748 Eylülde ikinci defa nişancı oldu. 17 Muharrem 1163 - 26 Ağustos 1750 de Divittar Mehmed paşa'nın sadr-ı âzam olması üzerine aynı tarihte ikinci defa sadr-ı âzam kethüdası oldu; fakat iki buçuk ay sonra azlo-lunarak evinde bile oturmasına müsaade edilnıiyerek Hicaz'a. gitmesi emrolunup Mısır'a gönderilmek istendi[1054] ve Gelibolu'ya kadar yollandı ise de sonra vazgeçildi ve bir müddet Gelibolu'da bırakılarak sonra 28 Cemaziyelâhır t 1163 - 4 Haziran 1750 tarihli bir fermanla İstanbul'a, davet olunarak üçüncü defa nişancı oldu[1055] 1165 tevcihatmda (1752 Ağustos) nişancılıktan ayrılmış ise de bir sene sonraki aynı ay tevcihatmda dördüncü defa nişancı olmuştur. 1165 H. -1752 M. senesi tevcihatmda açıkta kalmış olan Said Mehmed efendi 1168 Şevval - 1755 Temmuzda muhasebei evvel olmuş ve 1168 Zilkadesinin yedisinde (15 Ağustos 1755) üçüncü defa sadr-ı âzam kethüdalığına getirilmiştir. Vezir-i âzam Bıyıklı Ali paşa 'nın zamanında sadaret kethüdası bulunan Said Mehmed efendi, Ali paşa'nın katli üzerine sadr-ı âzam tâyin edilmiştir (19 Muharrem 1169 - 25 Ekim 1755). Said Mehmed paşa'mn sadareti üç aydan uzun sürmedi; kararsız ve herkesten şüphe eden III. Osman tarafından azlo-lunarak Öldürülmiyeceğine dair kendisine emniyet gelmek için oğlu Mesud bey mübaşir "tayin olunarak îstanköy

[1054] 1 îzzî, azlinin sebebinin malûm olmadığını yazıyor. Bu senelerde vezir-i âzamların kethüdalardan gelme olması sebebiyle Divittar Mehmed paşa tarafından istirkab edilmesi muhtemeldir

[1055] îzzî, tariki, varak 222 ve 228b.

adasında ikamete memur edildi, malları da müsadere olunmadı[1056]; yerine ikinci defa Bahir Mustafa paşa tayin olundu (1169 Receb -1756 Nisan iptidası).

Said Mehmed paşa, daha sonra Hanya sancağına ve 1170 Şaban - 1757 Nisanda Mısır valiliğine tayin olundu. 1171 Şevval-1758 Haziranda buraya sabık vezir-i âzam Bahir Mustafa paşa'nın getirilmesi üzerine Anadofu'ya gelmesi emrolunan Said Mehmed paşa, 1172 Cemaziyelevvel sonunda (İ759 Ocak) Adana valisi ve 1173 Zilkade sonu (1760 Temmuz) tarihli bir fermanla Beyşehri sancağının ilhakiyle Karaman (Konya) valisi olmuştur [1057] Said Mehmed paşa, 1174 H. - 1761 M. de Maraş valisi olarak 1175 Rebiulevvel - 1761 Ekimde orada vefat etmiştir. Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed paşa, değerli, malûmatlı, müteşebbis, devlet işlerine ve siyasî vaziyete ve Avrupa ahvaline vakıf, tecrübeli, natuk ve ikna kudretine malik bir Osmanlı veziri idi. Babasiyle gittiği Fransa'dan döndükten sonra Müteferrika ibrahim efendi ile birlikte bizde ilk matbaayı açmıştır. Rusya, isveç ve Fransa'ya muvakkat elçilikle gönderilerek vazifesini güzel yapmıştır. Said Mehmed paşa, muhtelif tıbbî eserlerden toplamak suretiyle alfabetik olarak müfredatı tıbba dair adında zamanı tabiblerinin takdir etmiş olduğu bir eser yazmıştır[1058] Şamdanîzâde Süleyman efendi, Lâtin lisanına vakıf olduğunu kaydediyor.[1059] Feraid ül Müfredafa dair bu cildin kültür kısmındaki tıbbî eserlere de bakınız. Said Mehmed paşa'nın İsveç sefaretnamesi, Tarihi Os-manî Encümeni mecmuasında neşredilmiştir2. XII. Şarl'm borçlarının tesviyesine, İsveç'le dostluğa ve Lehistan vaziyetine dair iki takriri vardır [1060] Eyüb nişancısında. Şeyh Murad tekkesi karşısında Kuşluk Hamamı denilen bir hamam ile Sarıyer'de bir tekke ve Beykoz'un üstünde Yuşâ tepesinde bir mescit yaptırmıştır. Kuşluk Hamamını sadaret kethüdası iken yaptırıp Şeyh Murad tekkesine vak-fetmiştir. Puladşah adında bir oğlu ve Gevher isminde bir kızı vardı.[1061]

[1056] Vasıf, c. 1, s. 76.
[1057] Mühimme, 161, s. 379
[1058] üz-zünun zeyli (İsmailpaşa), c. 2, s. 183, 184 ve Osmanlı müellifleri, c. 3, s. 245 ve Vasıf tarihi, c. 1, s.
[1059] Müri üt-tevarih (Fransa'ya elçilikle gönderilmesi münasibetiyle 1154 vekayii arasında
[1060] Cevdet tasnifi, Dahiliye vesikaları, No. 13238.
[1061] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/382-385

Bahir Mustafa Pasa (İkinci Defa)

Said Mehmed paşa'nın azli üzerine muhassıl bulunduğu Mora'dan getirtilerek ikinci defa (jkinci defa) vezir-i âzam olmuştur (1169 Receb 1 1756 Nisan 1). Bü defaki sadareti dokuz buçuk ay sürmüş ve bu sırada padişahın ısrariyle hanedanın en büyük şehzadesi kırk iki yaşında bulunan Şehzade Mehmed'in ölümünde müessir olmuş ve bir müddet sonra da, yani 20 Rebiulâhır 1170 - 12 Ocak 1757 de azlolunarak Rodos^a gönderilmiş, yerine Haleb valisi Ragıb Mehmed paşa vezir-i âzam olmuştur. Bahir Mustafa paşa : sürgüne gönderilirken alacaklılarının hükümete müracaat etmeleri üzerine Çanakkale''de alıkonularak hesaplarını temizlemesi emredildiğinden, IstanbuV daki adamları vasıtasiyle alacaklılariyle uyuştuktan sonra menfasına gitmiştir[1062]

Ragıp Mehmed Paşa (Koca Ragıp Pasa)

XVIII. asrın ikinci yarısında gelen Osmanlı vezir-i âzamları arasında fazl ve kemali, devlet (Koca Ragıb paşa) işlerindeki olgun ve kiyasetli idaresi ile tanınmış olan, siyasetteki vukufu Avrupalılarca takdir edilen ve şiirde Nâbi mektebinin en mümtaz şairi olup hakimane şiirleriyle başta gelen Ragıb Mehmed paşa îstanbuVludur. 1110 H, - 1698 M. de doğmuş olan Ragıb paşa'nın babası Mustafa Şevki efendi 'defterhane kâtiplerindendi. Tahsil görüp babasının dairesine devam etti ve bu esnada bazı değerli zatlardan okudu; yüksek istidadiyle kendisini tanıtarak Ragıb künyesini aldı ve bu künye ile şöhret bularak, Koca Ragıb paşa oldu. 1134 H. - 1722 M. de başlamış olan îran seferinde zaptedilen yerlerin tahriri için Ragıb Mehmed efendi 1135 H. - 1723 M. de defterhane tarafından o tarafa gönderildi. Bu suretle Arifî Ahmed paşa ve Köprülüzâde Abdullah paşa maiyyet-lerinde bulunarak bazı işlerle görevlendirildi[1063] Orduda mek-

---

[1062] 4 Mühimme defteri 159, s. 26, sene evasıt-ı Cemaziyelevvel 1170
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/385

[1063] Halen Rakka eyâletine mutasarrıf olup Tebriz canibine memur asakiri mansureme seraskeri zafer rehberim olan.vezirim Abdullah paşa edamulahü taalâ iclâlehuya hüküm ki :
Şehzade Tahmasb ile inşallah sulh için şerefbah;-ı sudur olan mufassal ve meşruh erar-i şerifim mucibince mezun ve murahhas olan... sabıka ruz-namçe-i evvel kalemi hocası Mustafa zîyde

tupçu ve ordu reisi (reis-ül küttab) oldu; Revan, Tiflis arazi tahrirlerini yaptı ve bu arada Revan defterdarı olduğu gibi Tebriz valisi ve îran seraskeri Hekimoğlu Ali paşa maiyyetinde de mü-himme kâtibi[1064] ve defter emini vekili olarak istihdam edildi. \1141 H. - 1728 M. de bir ara İstanbul'a, gelmiş olan Ragıb Mehmed efendi cizye muhasebecisi oldu ve 1142 iptidalarında (1729 Ağustos) Bağdad valisi ve Iran seraskeri Ahmed paşa maiyyetine defter emini ve reis-ül küttab vekili olarak gönderildi ve bu sırada yeni zapt edilen Hemedan mıntakasmm tahririne memur edildi[1065]. 1143 H. - 1730 M. senesinde süvari mukabeecisi payesiyle Bağdad defterdarlığında bulunarak 1146 H. -1733 M. de Bağdadhn İranlıların yedi aylık muhasarasından kurtulması üzerine İstanbul'a gelip o sene Zilkadesinde (1734 Nisan) maliye tezkireciliğine tayin edildi. Ragıb Mehmed efendi, 1148 H. - 1735 M. de Erzurum cephesi seraskeri olan sabık Bağdad valisi Ahmed paşa maiyye-tinde bulunarak ordu defterdarlığı ve reis-ül küttab vekilliği yaptı ve sonra IstanbuVa gelerek aynı sene Recebinde (Kasım) ikinci defa cizye muhasebeciliğine tayin olundu. Ragıb efendi, 1149 Saferinde (1736 Temmuz) cizye muhasebecisi olarak ordu ile Rus seferine hareket etti ise de. o sırada îran elçilerinin gelmesi üzerine İstanbul'a, getirtilerek mükâle-meye memur edildi. Her gün geçtikçe zekâ ve kabiliyetini gös-teren Ragıb efendi'nin bu mükâleme esnasındaki hareketi ve muvaffakiyeti takdir edilerek 2 Ramazan 1149 - 4 Ocak 1737 de sadaret mektupçusu oldu. Bundan sonra Avusturya'nın Rusya ile olan ihtilâfa tavassut için yaptığı teklif üzerine reis-ül küttab Mustafa efendi riyasetindeki [1066] dört kişilik murahhas heyetine Ragıb efendi de dahil oldu ve Niyemirav müzakeresine iştirak etti. 1152 H. - 1739 M. Belgrad muahedesine yine sadaret mektupçuluğu üzerinde olarak

mechüdû'mn maiyyetine mükâleme ve müzakere ile karardade olan şurut ve mevaddın imlâ ve tahririne kadir bir kâtib tâyin olunmak muktazi olmağın sen ki vezir-i müşarünileyhsin halen ol tarafta olan defter-i hakanı kâtiplerinden tahrir ve imlâda ehliyeti olan Mehmed Ragıb zîde kadrühuya bu husus için akdi müsalemeye murahhas olan mumaileyhin yanma tâyin eylemen babında fernıan-ı âlişânim sâdır olmuştur. Büyürdüm ki... Evâhiri Zilkade 1138 (Mühimme 133, s. 276, 287)

[1064] Bolu sancağında zeamete mutasaırıf olan. Mehmed Ragıb efen-di'nin birkaç seneden beri Tebriz seraskeri yanında mühimme kâtibi olduğundan zeametine ilişil meme si hakkında {Cevdet tasnifi, Askeri vesikalar, numara 18338 sene 1140)

[1065] Ragıb Mehmed efendi 1142 Şevval ve 1730 Mayıs tarihli olup zeametine halel gelmemek üzere kendi el yazısiyle takdim ettiği istidasında "Ifemedan eyâletinin müceddeden tertib olunan timar ve zeamet tevzii ^ve

[1066] Reisliği münasibe tiyle kısa tercümei hali İzzî tarihinde (varak 4) vardır.

ikinci murahhas tayin edildi ve 1153 Zilhicce -1741 Şubatta Koca Mustafa efendi'nin yerine reis-ül küttab oldu. Mükâlemelerdeki mütalealarıı, Fransa elçisi ile görüşmelerindeki devlet menfaatini gözeterek makul ve mantıkî sözleri, sürati intikali', vakar ve ciddiyetle mütalealarıı fevkalâde takdiri mucib olduğundan, hükümette mevkiinin üstünde manevî bir yer tutmuştu Ragıb Mehmed efendi, 1157 Rebiulevvel ortalarına (1744 Mayıs) kadar reis-ül küttablıkta kaldı. Bu tarihte, hakkında

Hemedan seraskeri vezir-i mükerrem Ahmed paşa bendelerinin maiyyetinde riyaset ve defter emaneti vekâletleri hizmetlerine memur" olduğundan bahsetmektedir (Cevdet tasnifi, Timar vesikaları, numara 1395). I. Mahmud'un fevkalâde takdirini havi bir fermaniyle ve vezirlikle Mısır valiliğine tâyin olundu[1067] Ragib Mehmed paşa, Mısır'da üç sene kaldı. Valiliğinin uzamasından sıkıldı; Anadolu tarafına gelmek istiyordu; bu düşüncesini bir kıta ile de açığa vurdu : Nizâm-ı heyet-i rezmi tamam bezme verip Saf sipâh-ı gama sıdk ile hücum edelim Kelâl geldi tasarruftan ümm-i dünyâyı Yeter şu Kahire'nin kahrı azm-i Rum edelim. kıtasını kaleme alarak İstanbul'a gönderip Mısır'dan ayrılmak istediğini ima etti. Bu sırada Kahire halkı kendilerine muhalif olan ümeradan bir kısmının hanelerine hücum etmek üzere toplanarak valiye gelip "bize bunların meskenlerine hücum için ya buyruldu (tahrirî emir) ver, yahut valilikten çekil" diyerek kendisini tehdid etmeleri üzerine buyruldu vermiyerek valilikten çekilmeyi muvafık gördü ve buyruldu almak için yapılan ölüm tehdidini ve hücumları bertaraf ederek zorla

[1067] Halen rütbei-i balâyı vezaret ile şanı terfi ve îlâ kılınıp kenduye eyâlet-i Mısır inayet ve ihsan olunan vezir Ragib paşa'ya ve Mısır mollasına ve üme-ray-i Mısır ve yedi ocak zabıtan ve ihtiyarlarına ve sair ulema ve sâdât-ı kirama hüküm ki: Senkivezir-i müşarünileyhsin zatında olan cevher-i fütüvvet ve hamiyyet ve lem'a-i kiyaset ve dirayet muktezasınca ötedenberi memur olduğun azâim-i umur-ı devlet-i ruz efruzumda suretyab-ı sâha-i şuhud olan harekât-ı pesen-dedenden başka bitahsis der-i devlet-i âliyyemde ihraz-ı rütbe-i riyaset ile hâmil-i esrar-ı saltanat-ı ebed müddetim olduğun vakitten beru sâlik-i mesalik-i sadakat ve istikamet ve istihsal-i rızây-ı yümn iktizây-ı pâdişahanemde haiz-i kasbüs-sabak aksây-ı metalib ve emniyyet olup fimâbâd dahi senden her halde din ve devlet-i âliyyeme lâyik ve nâmus-ı saltanat-ı seniyyeme muvafık hidemat-ı saide-i reşide ve measir-i hamiyet sencide melhuz-ı tab-ı ilham âsâr-ı husre-vanem olmaktan nâşi... rütbei-i samiyei-i vezaret ile kadr ve şanın îlâ ve terfî ve hasretül-vüzera olan Mısır-ı Kahire ile... Evâil-i Rebiulevvel sene 1157 (Mühimme, 150, s. 247). Sabık Mısır valisi olup kubbe neişinlik ile İstanbul'a davet edilen Elhac Mehmed paşa'ya gönderilmiş olan fermanda da : Eyâlet-i Mısır Kahire'mu "sabıka reis ül küttabım olup harekât-ı metbuası nezd-i hümâyun-ı husrevânemde mergup ve makbul ve kemal-i sadakat ve dirayet ile mevsuf ve meşhud ve meücerreb ül etvar ve sadık uPakval" olan Mehmed Ragib Paşa'ya vezaretle tevcih edildiği yazılmaktadır (Cevdet tasnifi, Dahiliye vesikaları, 9968). Ragib paşa'nm vezirlik beratı Başbakanlık arşivinde Atik Mısır defter indedir.

canını kurtarmağa muvaffak oldu (1161 Receb ortaları - 1748 Temmuz)[1068]
Ragıb Mehmed paşa, iskenderiye'ye gelip vaziyeti hükümete bildirdi. Buna karşı hakkındaki itimad ve teveccühün devamından bahsedilerek kıştan evvel hareket ederek adalardan birisine gelip keyfiyeti bildirmesi kendisine yazıldı[1069]. Ragıb paşa'mn devlet merkezine alınarak nişancılığa tayini takarrür etmişti; fakat Rodos'a, geldiği haber alınınca nişancılıkla istanbul'a, gelince vezir-i âzam olması ihtimaline binaen malikâne suretiyle Aydın muhassallığma tayin olundu (1161 Zilhicce ortaları -1748 Aralık)[1070] Ragıb paşa, 1163 Zilkade - 1750 Ekimde Sayda valiliğine naklolunarak oradan da malikâne suretiyle Rakka eyâletine nakledildi (1164 Safer ortaları ve 1751 Ocak)[1071] v Ragıb Paşa, 7 Şevval 1168-17 Temmuz 1755'te Haleb valnjğine getirildi. Bu sırada Şanı valiliğine ehliyetli birisini arayan III. Osman, vezir-i âzam Bahir Mustafa paşa'mn methü senasiyle buraya Ragıb paşa'yı muvafık görüp emrini vermişti, fakat vezir-i azamın, Ragıb paşa'yıpek ziyade sena etmiş olması pâdişâhın zihninde yer bıraktığından bu kadar değerli bir veziri sadr-ı âzam yapmak daha münasibtir diyerek Bahir Mustafa paşa'y1 azlederek Ragıb paşa'yı sadarete davet etmiştir (20 Rebiulâhır 1170-12 Ocak 1757). Ragıb paşa, elli gün sonra İstanbul[1072] gelerek mühri hümâyunu bizzat padişahtan almıştır (9 Cemaziyelâhır - 29 Şubat 1757). Ragıb paşa'nın sadareti sekizinci ayında iken Darüssaade ağası Ebu Kof Ahmed ağa'nın tesiriyle azli ve yerine kaptanı derya Ali paşa'nın sadr-ı âzam

---

[1068] îzzî tarihi, varak 117b
[1069] Ragıb paşa'ya gönderilmiş olan 1161 Zilhicce iptidası (1748 Kasım 22) tarihli fermandan :
"Sabıka Mısır valisi olan vezir Ragıb paşâ'ya hüküm ki.
"Sen ki veziri müşarünileyhsin bu defa Derşaadetime vârid olan tahriratında Mısırlı ile iktiza eden hesabına temşiyet verip halefin sadr-ı esbak vezirim Elhac Ahmed paşa (Şehlâ Ahmed paşa) iskenderiye'ye vusulünde sen harekete ibtidar ve şitaya kalmayıp halefin vezir-i müşarünileyhin râkib olduğa kalyona suvar ile bu canibe azimete karar verdiğini tahrir ve iş'ar eylemişsin. Zatında olan mâye-i rüşd ve kiyaset muktezasınca sâyi ve ihtimam ve ced ve ikdamm nezdi hümâyunumda mevki-i kabulde vâki ve esbab-ı meha-sini cami olmağla mazhar-ı duayı hayr-ı seri-üt-tesir-i hüsreva nemolmuşsundur. Berhudar olasın. Tarafma olan teveccühat-ı mekârim âyat-ı şahanem müste-dası üzere kesirilcedudu bir mansıb ile kâmrev olman hususu rekîz-i zamir-i inayet semir-i pâdişahanem olup lâkin Mısır'dan huruç ve bu taraflarda bir münasip mahalle vürudun haberi malûm olmak lâzime-i halden olmağla... tstanköy ve Sakız ve Midilli cezirelerinden kangisine murad eder isen gelip anda tevakkuf ve ikamet ve keyfiyeti Derşaadetime îlâm ve işaret eylemen fermanım olmağın..." (Mühimme 153, s. 352).
[1070] Mühimme, 153, s. 359. Bu tarihte Seyyid Abdullah paşa vezir-i âzam idi.
[1071] Mühimme, 154, s. 433, 489.
[1072] Topkapı sarayı arşivi'nde 2266 numaralı vesikada Sultan Osman'ın Ragıb paşa'nın rüşvet aldığını sezerek azletmek istediği yazılıyor

olması takarrür etmiş[1073] ve bunun üzerine Ragıb paşa saraya davet olunmuştur. Bu sırada III. Osman, on beş günden beri şirpençeden ağır surette hasta yatıp ümitsiz bir halde bulunuyordu. Ragıb paşa'nın değiştirileceğini öğrenen Darrüssaade ağası yazıc'ısı Kayserili îbrahim efendi, sadr-ı azama gizlice bir tezkire yazarak vaziyeti ve padişahın sabaha çıkmıyacak kadar ağırlaşmış ol-duğunu bildirerek tebdil suretiyle hemen bir tarafa gitmesini tavsiye eylemiştir. Bu haberi alan Ragıb paşa hemen Paşakapısı'ndan (Babı âliden) savuşmuştur. Filhakika bir müddet sonra baltacılar kethüdası sadr-ı âzami saraya davet için Babı âliye gelmiş ise de, kendisini bulamadığından geri dönerek keyfiyeti Darüssaade ağasına söylemiş, fakat ağa, kethüdayı tekdir ederek : "-— Git nerede bulursan al getir" diye emretmiştir. Zavallı kethüda birkaç defa Paşakapısı'na gelip nihayet kendisini bulamadığını beyan etmesi üzerine, zaten akşam da olup enderun kapıları kapandığından' vezir-i âzami saraya davet işi ertesi güne kalmıştı.Ragıb paşa akşam karanlığı bastıktan sonra Babı âliye gelerek mukadderatı beklediği sırada yatsıdan sonra III. Osman'ın vefatı haberini alması üzerine geniş bir nefes almış ve ertesi günü, yani 16 Safer 1171 - 30 Ekim 1757 de, III. Ahmed'in oğlu olup hayatta bulunan, hanedanın en büyük şehzadesi III. Mustafa'nın cülusu merasimi yapılmıştır[1074]Ragıb paşa, kendisini sadaretten azlettirmek isteyen Darüssaade ağası Ebu Kof Ahmed ağa'nın hakkından gelmiş ve onu urbanın (çöl Araplarımn) hacıları basmasından mesul tutarak evvelâ Rodos'a sürgün ettirdikten sonra arkasından gönderilen bir fevta ile Çanakkale'sinde boğdurtmuştur[1075] Ragıb paşa, sadarete göz diken kaptanı derya Gül Ahmed Paşazade Ali paşa'y ve şehzadeliğinde padişahın yazı hocası olup Galata ve Eyüb kadılıklarında bulunmuş olan meşhur Hattat Kâtipzâde Refi efendi ve saire gibi yeni hükümdarın mu-karriplerini birer vesile ile uzaklaştırarak bu suretle

[1073] Ragıb paşa, mansıbına göz dikmiş olan kaptan paşayı, yeni pâdişâhın da teveccühüne rağmen azlettirip malını da'müsadere ettirdikten sonra Istanköy adasında ikamete memur ettirmiştir (Vasıf, c. 1, s. 97).

[1074] Vasıf, c. 1, s. 96 ve Topkapı sarayı arşivi, No. 2266.

[1075] Dergâh-ı muallâm kapıcı basılarından ağay-ı darüssaade-i sabıkı JRodbs'a îsale mübaşir olan Mustafa dâme mccdühuya hüküm ki:
Sabıka Darüssaade ağası Ahmed'in verilen fetvay-ı şerife mucibince şerefbahşây-ı sudur olan hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum mucibince sen ki kapıcıbaşı mumailehsin marifetin ve hassa bostancı hasekelerinden tâyin olunan haseki marifetiyle cezası tertip ve ser-i maktu-ı, rikâb-ı kâmyab-ı şahaneme irsal ve tesyir olunmak fermanını olmağın... Evaili Rebiulevvel 1171 (il^fü-himme, 160, s. 42).

sarayda da işine müdahale edecekleri sindirdikten sonra huzur içinde iş görmüştür. Vezir-i âzam Ragıb Mehmed paşa fazi ve kemali, otoritesi,» iyi görüşü itibariyle devrinin en mütefekkir bir hükümet reisi idi. Bu itibarla içeride ve dışarıda kendisini tanıtarak III. Mustafa'nın da takdirini ve tam bir itimadını kazanmış, namus-kârlığı, irtikâp ve irtişadan uzak olması ve kanaatkârlığı cihc-tiyle hem sarayda ve hem de idaresinde muvaffak olarak ölümüne kadar altı sene üç buçuk ay —ki bunun sekiz ayı III. Osman zamanındadır— sadaret makamını muhafaza etmiştir. Koca Ragıb paşa'ya, 1171 Receb - 1758 Martta III. Mustafa'nın kız kardeşi dul Saliha Sultan tezviç edilmişti. Bu tarihte sadr-ı âzam atlmış bir ve sultan da kırk dört yaşında olup bu sultan, Ragıb paşa'nın üçüncü zevcesi idi[1076] Sadr-ı âzam son zamanlarda idrar darlığından (prostat'tan) rahatsız olup işlere bakamadığmdan, Tevkiî Hâmid Hamza paşa 8 Ramazan 1176 - 23 Mart 1763 te kaymakam tâyin olunmuştur; fakat Koca Ragıb paşa iyi olamıyarak 24 Ramazan (8 Nisan) da vefat edip Koskd'da yaptırmış olduğu kütüphanesinin yanına defnedilerek yerine Nişancı Hâmid Hamza paşa vezir-i âzam oldu. Ragıb paşa'nın vefatından sonra 22971 kuruş borcu çıkmış olup bunun 19116 kuruşu verilmiş ve mütebaki 3855 kuruşu paşanın çuhadar, mühürdar ve saire gibi maiyyeti adamlarından tahsil olunmuştur[1077]. Ragıb paşa'nın sadareti zamanında Avrupa'daki durum sebebiyle Prusya kiralı, Avusturya ve Rusya'ya karşı Osmanlı hükümetine bir ittifak teklif etmiş ise de, Kıral II. Frederik'in \vaziyeti ve bir ara muharebe ettiği Rusya ile anlaşması, Ragıb paşa'yı tereddüde düşürmüştü. Sadr-ı âzam, Prusya'nın teklifini doğrudan doğruya red etmiyerek hâdiseleri takib etmek üzere işi uzattığı sırada vefat ettiğinden, flamza Hâmid paşa bu ittifak teklifini kabul etmemiştir. Tarihinin bir yerinde Ragıb paşa'nın büyük ilim sahibi olduğu kadar, derin nüfuzu nazar sahibi, kanaatkar bir vezir olduğunu söyleyen Ha m m er[1078], paşanın vefatı dolayısiyle diğer yerde Avusturya aleyhine Prusya ile anlaşmak istemiş olmasından dolayı da şunları yazıyor : "Ragıb paşa kâmil bir insan olmaktan uzak olup daha

[1076] Saliha Sultan'm ilk kocası Sarı Mustafa pa^a ve ikincisi Sarhoş Ali paşa'dır.

[1077] Topkapı sarayı arşivi, No. 10252. Ragıb paşa'nın eşyasının tahriri üç gün sürmüştür. İlk günü sekiz sandık eşyası yazılmış ise de bunun defterini görmedim; fakat ikinci ve üçüncü günleri tahrir olunan muhallefat defteri Topkapı sarayındaki arşivde 7172 numarada olup bunların arasında bir kısım kitaplarının adları da vardır.

[1078] Hammer (Almanca tabı), c. 8, s. 23.

ziyade her türlü hakikat ve doğruluk duygusunu yalan ve riya ile örtmüş, fakat, ehli vukuf olduğunu pek iyi bilerek kuvvetli bir el ile hâkimiyet dizginini eline alıp şeref meydanında at oynatmıştır. Iran sulh müzakereleri tarihi, diplomatik üslûptaki ser-bestiyet ve maharetinin bir nümunesidir. Maharet ve inceliğini vezir-i âzam olarak göstermiştir; Prusya ile ilk dostluk muahedesini akdetmiş, tedafüi ve tecavüzî ittifak müzakeresini de yapmış ise de kat'i şeklim alamamıştır; eğer yaşamış olsa idi Avusturya ile sulhu bozması ihtimali vardı; vefatı Prusya ittifakı ile Osmanlı devletini Avusturya'nın zararına büyütmek yolundaki plânını akamete uğrattı. "Ragıb paşa bir general değildi; kalemi gibi kılıcı yoktu; her ikisini de maharetle kullanmasını bilen kâmil bir sadr-ı âzam değildi; hele hiç de kâmil bir insan olmamakla beraber Ragıb paşa büyük Osmanlı devletinin büyük sadr-ıâzamı olarak tarihte yer tutmuştur"[1079] Koca Ragıb paşa, Koska'daki kütüphanesi ile mektebini vefatından otuz dokuz gün evvel tamamlattırarak 15 Şaban 1176-1 Mart 1763 te kuşat resmini yaptırtmış ve toplamış olduğu nefis eserleri kütüphanesine koydurmuştur. Kütüphanesinin iki tarafına birer sebil ve kütüphane sahasında bir de çeşme yaptırtmtetır; mektebin hoca ve kalfasından başka kırk kadar talebesine maaş vakfetmiştir. Ragıb Mehmed paşa daha defterhanede kâtib iken kabiliyetini göstermiş, vezir-i âzam Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın takdirini kazanmıştı; Ragıb efendi'deki kabiliyeti ve istidadı görerek onun tefeyyüzüne delâlet edenlerin birincisi, müstaitleri yetiştirmesini seven Hekimoğlu Ali paşa 'dır. Ragıb efendi'nin İran seferleri esnasmdaki faaliyeti ve müzakerelerdeki isabetli mütalealarıı, müzakere zabıtlarını tertip ve tanzim ile müzakereyi vâkıfane idare etmesi, I. Mahmud'un dikkatini çekmiş ve Ragıb efendi'yi bizzat bu kadirşinas padişah himaye etmiştir. Ragıb paşa üç dilde (Türkçe, Arapça, Farsça) şair olup Mecmua-i Ragıb isimli eseri, üç dilde mensur ve manzum bir hayli edebî yazıları, kendisinin resmî, gayrı resmî muharreratını ve ulûmı garibeden bazı mevaddı ihtiva etmekte olup basılmıştır; şiirleri de bu mecmuasında dır. Bundan başka Sefinet ür-Ragıb ve Definet ül metâlib isminde muhtelif fenlerden bahseden Arapça âlimane bir eseri daha olup Mısır'da basılmıştır. Sefinet ür-Ragıb\n müsveddeleri kendisinin el

---

[1079] Hammer (Almanca tabı), c. 8, s. 257, 258.

yazısiyle kütüphanesinde 1489 numarada bulunmaktadır.Ragıb aaşa'nm şiirleri hakimane ve arifane olup bunlar arasında âşıkane ve rindane olanları da varsa da pek azdır; bu da Nâbi gibi mesel tarafına fazla kaçmıştır. Muallim Naci merhum, Ragıb paşa hakkında "siyasette veziri hakîm olduğu gibi edebiyatça da şairi hakîm" demekte ve şiirleri hakkında da "maanide taklitten, elfazda müsamahadan bir az daha mütehaşi bulunsa idi Türkçe şiirlerinin kısmı azamı intihaba şayan görülürdü" mütaleasmı yürütmektedir. Ragıb paşa boş vakitlerinde Abdürrezzak Semerkandî'nin isimli 704 ten 854 hicret senesine kadar olan Farsça iran Moğolları tarihinin dörtte bir kısmını ve yine Mirhond'un bir kısmını Türkçeye çevirmiş ise de her ikisini de tamamlıyama-mıştır. Yine Ragıb paşa'nın aruzun kavaidinden bahseden Aruz isminde bir risalesi ve Sünnî, Şiî mezheplerini birbirine yaklaştırmak yolunda münazaalı bir takım meseleleri halletmek üzere Tahkik ve Tetkik ismiyle bir telifi de vardır. Bağdad defterdarı bulunduğu ve Nâdir şah'm Bağdad'ı muhasara ettiği sırada Nâdir'in ordusunda Reis-ül küttab vazifesinde bulunmakta olan Mirza Zeki'ye göndermiş olduğu mektubun altındaki: imzası Ragıb-ı pür hulus-ı saf nihad Defteri'i hazine-i Bağdad tarzında olup1 mühründe de kendisinin tertip etmiş olduğu : beyti vardır. Sadarettindeki, mührü başkadır. Eserlerinin tetkiki fazl ve kemalini göstermektedir. Kendisinin sülüs ve nesih yazısı pek güzel olup bu yazıları Büyük Ayasofya medresesi nde oturan Hattat Yusuf efendi'denyazmıştır[1080]. Şamdanîzâde Süleyman efendi, Takvim ut-Tevarih zeyle Ragıb paşa'nın inşada akranı olmadığını, îran, Avusturya ve Rus müsalehalarmda da kemalini göstermiş olduğunu, ulûmı garibeden nücum ve cifre vukufunu, hoş sohbet ve talâkat sahibi olduğunu beyan etmektedir. Ragıb paşa tab'an lâtifeci olup muasırı olan Şaire Fitnat hanım'la kendisine isnad olunan latifeleri meşhurdur. Asıl latifelerini kendi kitaplarının muhafızı olan Abbas Efendizâde Şair Haşmet ile yapmıştır. Bunlardan birisi şu lâti fedir : Ragıb paşa bir gün Haşmet 'in mahlasını îma ederek Eflâk voyvodasına yazılacak mektubun elkabı "Haşmetlu diye mi tahrir olunur?" diye şair Haşmet'e sorması üzerine o da derhal : "Hem haşmetlu hem rağbetlu tahrir olunur cevabiyle mukabele etmiştir." Şeyh-ul islâm

[1080] 2 Tuhfet'ül-hattatin (Müstakimzâde).

mazullerinden Dürrizâde Mustafa efendi, şair Haşmet'in lâubaliliğinden, gizli tutulması icab eden şeyleri bile zerafet şeklinde teşhir etmesinden ve Ragıb paşa ile olan serl^st ve açık latifelerinden şikâyet ederdi; 1175 H. - 1762 M. de ikinci defa şeyh-ul islâm olunca bir münasebetini getirip Haşmet'in bu hallerinden şikâyet ile padişahtan nefyini rica etmiş ve aynı zamanda sadr-ı azamın Haşmet'i müdafaa ile alıkoymak isteyeceğini ve sürülmesine mâni olmak ihtimalini de söylemiş. Bunun üzerine III. Mustafa, Haş*met'in sürgün edilmesini emreylemiş ve Ragıb paşa da bunu önleyerek Haşmet'i kurtarmağa çalışmak isteyince pâdişâh : "— Kişin karinine nazar olunur; müdiri devletimin böyle müfsid musahibi olmak ayıptır" diyerek Koca Ragıb paşa'yı ilzam ve iskât ile mahcup bırakmıştır[1081] III. Mustafa hükümdar olduktan sonra hıristiyan ve musevi tebaanın siyah elbise giymelerini emretmişti. Ragıb paşa, hıristiyanların gemilerimizde filikacılık, kalyonculuk ettiklerini ileri sürerek bu münasebetsiz iradeyi geri aldırmak istemişse de pâdişâh sözünde ısrar etmiş. Müşkül vaziyete düşen Ragıb paşa düşünmüş taşınmış, bir çare bulmuş; patrikleri ve faahambaşıyı davet ederek gayet zerafetle "— Ortalık seferliktir, pâdişâhımız yas içinde olduğundan, reayanın siyah giymesi münasip görülmüştür" diyerek gayri müs-limlerin kıyafetlerini siyaha çevirtmiştirı. Koca Ragıb paşa'nın Saliha Sultan'dan evvelki zevcesinden Lebibe ve Naile isimlerinde iki kızı[1082] ve Penbe isminde bir torunu vardı, zevcesinin adı Nebile'dir[1083] Ragıb paşa'nın şiirlerinden bazı beyitler : Harabati görenler her biri bir haletin söyler Safâsın nakleder rindan zâhid sıkletin söyler Miyân-ı giiftgûda bed meniş ibhâm eder kubhın Şecaat arz ederken merd-i kıbtı sirkatin söyler Muvafıktır yine elbet mizaca şîve-i hikmet Tabibin olsa da kizbi marizin sıhhatin söyler. Çünkü yoktur enis'i hucre-i gam Ragıbâ sohbetim kitab iledir Nadir bulunur tıynet-i kâmilde kusur Kem mayadan eyler ne ki eylerse zuhur Ragıbâ dil eğlenir fikr-i visal-i yar ile Aşık'i gamdide olmaz kdlsa da tenha, garib Geh deyr'ü-gâh Kabe gehi Sûmnatta Hak cûy kande olsa hudâsın arar bulur. Hem seversin* hem tahammül eylemezsin çevrine Kim dedi Râgıb sana ol bivefaya

[1081] Müriüt-tevarih (Şamdanîzâde).
[1082] Cevdet tasnifi. Maliye vesikaları, numara 4941
[1083] Emiri tasnifi, İkinci Mahmud vesikaları, numara 706, 7201, 7295.

mail o Rızaya hükm-i kazada muvafıkız amma Bir az da mezheb-i insafta mesâğ ararız. Bulur benim gibi bin mübtelâ o şuh ammaÇerağ-ı mihr ile ben öyle mehlika bulamam Muzaffer, vakt-i fırsatta adûdan intikam almaz Mürüvvetmend olan nâ kâmi-i düşmanla kâm almaz Turfe dükkan-ı hikemdir bu kühen tâk-ı felek Ne ararsan bulunur derde devadan gayrı Feyz-i haktır eserin bâisi esbab değil Dest-i cinni de niğin-i mühr-i Süleyman olmaz Çâşni-i vuslatından şöyle oldum zevkyab Telhi-i eyyâm-ı hicranın ferâmuş eyledim. Bir kerre dokunsan teline sâz'i derunın Bin türlü nüvazişle düzülmez bozulunca Istırab-ı nâ behengânı istemiş tasiUi kâm Mevkiinde bî tekellüf kâr kendin gösterir Hâmid Haraza KayserVnia Develihisar kasabasından Ahmed paşa ağa adında bir tüccarın oğlu olup Istanbui'da Çatalçeşme semtinde doğmuştur. Tahsil gördükten sonra Babı âli sadaret mektubî kalemine devam etmiş ve bu sırada mektupçu bulunan Ragıb Mehmed efendi (Paşa)nm himayesini görmüş ve o suretle mektubî ser halifesi ve Ragıb efendi reis-ül küttab olunca sadaret mektupçusu olmuştur (1168 Şevval - 1755 Temmuz). Hâmit Hamza efendi on sene mektupçulukta kalarak 19 Muharrem 1169-25 Ekim 1755 de reis-ül küttab Kâmil Ahmed efendi (Paşa)nm sadr-ı âzam kethüdası olması üzerine onun yerine reis-ül küttab ve aynı sene 15 Rebiulevvel (19 Aralık) da Kâmil Ahmed efendi'ye vezirlik verilmesiyle yine onun Tuhfetül-hattatin'âe babasının adının Yusuf olduğu yazılmıştır; Müs-takimzâde yazı hocası olan Yusuf efendi'yi babası ile karıştırmıştır. Yerine sadr-ı âzam kethüdası olmuş ve 12 Şevval 1169 -101 Temmuz 1756 da azlolunarak bir gün sonra defter eminliğine tayin edilmiştir, Ragıb paşa sadr-ı âzam olunca vezirlik verilen Ahishalı Mehmed ağa'nın yerine 12 Şaban 1171 - 21 Nisan 1758 ikinci defa sadr-ı âzam kethüdalığına getirildi; 22 Şaban 1172 - 21 Nisan 1759 da azlolunup bir sene sonra yani 4 Şaban 1173 -22 Mart 1760 da büyük Ruznamçeci ve 15 Zilkade 1173 - 29 Haziran 1760 da çavuşbaşı ve 18 Muharrem 1174 - 30 Ağustos 1760 da Subhizâde'nin yerine üçüncü defa sadr-ı âzam kethüdası oldu[1084]. Bir sene sonra "hasb ez zarure"

[1084] "Çavuşbaşı olan Hâmid Hamza efendi, sadr-ı âzam (yani Ragıb paşa) mektupçu bulunduğu esnada baş halife olup o zamandan beri miyane-lerindc hukuk muhkem ve üstüvar ve sadareti uzmaya teşrif edeli hakkında orızârı atıfeti derkâr olup bu defa dahi Kethüdalık mesnediyle mumaileyhi Iku'z-i rrhine-i itibar" eyledi (Vasıf, c, 1, s. 187).

kaydiyle azledilmiş, fakat sadr-ı âzamin kendisine teveccühü sebebiyle tevkii yani nişancı olmuştur. Hâmid Hamza efendi'ye 27 Rebiulevvel 1176-16 Ekim 1762 de vezirlik verilerek tevkiilik üzerinde bırakıldı ve Selanik sancağı da has tayin olundu ve efendisi Ragıb paşa'nın \delâletiyle vezirliğe aid bütün levazımatı pâdişâh tarafından temin olundu. 9 Ramazan 1176-24 Mart 1763.de Ragıb paşa hastalanarak sadaret işlerine bakamadığından, ona vekâleten Hâmid Hamza paşa kaymakam tayin edildi ve Koca Ragıb paşa'nın vefatı üzerine de vezir-i âzam oldu (25 Ramazan 1176-9 Nisan 1763). Ragıb paşa gibi: değerli bir hükümet reisinin yerini doldurmak zordu. Hâmid Hamza paşa, fazla ihtiyatkârlığı, vehim ve tereddüdü sebebiyle dahilen ve haricen kararlar alınması icab eden bir devirde bu halleri sebebiyle işleri yürütemedi; bundan dolayı tayininden yedi ay sonra, yani 24 Rebiulâhır 1177-ve 1 Kasım 1763 tarihinde azlolundu. Pâdişâhın teveccühü devam ettiği için malları müsadere edilmediği gibi borçlarını ödemek 'için III. Mustafa tarafından nakden ihsan verilmek suretiyle muazzezen Girid valiliğine tayin olundu ve yerine de üçüncü defa Bahir Mustafa paşa getirildi. Hâmid Hamza paşa 5 Şevval 1180-6 Mart 1767 de Mora muhassalhğma[1085] ve 4 Şevval 1181-23 Şubat 1768 de Hanya sancağına ve 1182 H. - 1768 Haziranda Hanya ile beraber ikinci defa Girid valiliğine[1086] tayin olundu, 16 Rebiulevvel 1183 - 20 Haziran 1770 de Cidde ve Habeş valisi olan Hâmid Hamza paşa, aynı senede hac esnasında vefat ederek Mefefce'de Gureba mezarlığına defnedildi[1087]. Orta derecede iktidarlı, Babı âli işlerine vakıf olup irtikâp ve irtişa ile lekelenmemiştir. Ölümünde yaşı yetmişti. Sülüs, nesih ve divanî yazılarda mahirdi.Hâmid Hamza paşa'nın yerine 24 RebiulMustafa paşa amr 1177 - 1 Kasım 1763 te üçüncü defa ve-(üçüncü defa) zir-i âzam olmuş, irtikâp ve irtişasına nıebni azline karar verilerek Babı âliye gönderilen ^padişahın sîlâhdarı kendisini yatağından kaldırarak elinden rçıühri hümâyunu aldıktan sonra Midilli'ye sürgün edilmiş (7 Şevval 1178-30 Mart İ765) ve yerine

[1085] Mühimme, 165, s. 144 EvâiM Şevval 1180
[1086] Vasıf tarihi, c. 1, s. 306, 309.
[1087] Miistakimzâde, Tuhfet ül-hattatin'de vefatının 1183 Şaban (1769 Aralık) da Kandiye'de olduğunu yazarsa da, yanlış olup metinde kaydedildiği üzere, Karidiye'den Habeş eyâleti ve Cidde sancağına nakledilmiştir (Vasıf, c. 2, s. 21 ve Hadikat ül-vüzera zeyli).

Muhsinzâde Meh-med paşa vezir-i âzam olmuştur. Bahir Mustafa paşa MidillVâe katledilerek başı İstanbul'a, gönderilip teşhir edildikten sonra Edirnekapı haricinde Otakçılar^da. yaptırmış olduğu Nakşibendi tekkesine defnedilmiştir.

Daha, yukarıda tercümei hali yazılmış olan sadr-ı azam Muhsmzade Abdullah paşa nın (Muhsinzâde)
oğlu olup istanbul'da. Molla Gürani mahallesinde doğmuştur. Silâhşörlükle kapıcıbaşılar arasına alınmış ve babasının sadareti esnasında kapıcılar kethüdası olarak 1151 H.- 1738 M. de vezirlikle Maraş valisi ve înebahtı ve diğer muhafızlıklardan sonra Bender muhafızı olup 1160 H. - 1747 M. Ocak'ta Bender'e babası Abdullah paşa'nın tayini üzerine Mehmed paşa ikinci defa Maraş valiliğine gönderilmiştir[1088] Muhsinzâde Mehmed paşa'ya aynı sene Rebiulevvel (1747 Mart) ta Adana valiliği verilerek[1089] Anadolu'da eşkıya teftişine memur edilmiş ve 1162 H". - 1749 M. den itibaren 1169 H--1756 M. senesine kadar Hotin, Özi[1090] ve ikinci defa Hotin[1091] ve sonra înebahtı ve Ağrıboz adası muhafızlıklarında bulunarak 1169 H. - 1756 M. de Rumeli valisi ve sonra Vidin muhafızı olup 1170 Muharrem ve 1756 Ekim'de Özi eyâletine tâyin olunmuştur 4. 1174 Şevval (1758 Haziran) tevcihatmda Haleb valiliğine tayin edilen Muhsinzâde Mehmed paşa, vazifesi başına gitmeden evvel İstanbul'a davet olunarak uzun senelerden beri nişanlı durduğu III. Mustafa'nın kız kardeşi olup o tarihte otuz üç yaşlarında bulunan dul Esma Sultan ile evlenmiştir (16 Şevval - 23 Haziran), Muhsinzâde Mehmed paşa 1171 Zilkade- 1758 Temmuzda Halelden Diyarbekir'e nakledilmiş ise de, henüz İstanbul'da. balayı sürerken Anadolu valiliğine tayin edilerek bu suretle bir îaüddet daha zevcesi sultanın Kadırgadaki sarayında oturdu ve 11T2 Şevval-1759 Haziranında eyâlet merkezi olan Kütahya'ya gitti. 1174 Muharrem- 1760 Ağustos Bosna valiliğine tayin olunan Muhsinzâde, İstanbul'a gelip bir müddet daha zevcesiyle oturduktan sonra, aynı sene Zilkadesi iptidasında (1761 Haziran) Bosna'ya hareket etti ve hakkındaki teveccühe mebni, daha

---

[1088] Halen Maraş valisi vezir Muhsinzâde Mehmed paşa'ya hüküm ki*
[1089] Mühimme, 153, s. 13.
[1090] Özi kalesi muhafazası şartiyle Özi eyâleti müceddeden tevcih olunan Muhsinzâde, Hotin muhafızlığına nakledilmiştir. Evahır-i Safer 1163
[1091] 3 MÜhimmc, 2 55, s. 380.

İstanbul'da bulunduğu sırada aynı «ene Şevval tevcihatında Hersek sancağı da Bosna'ya ilhak olundu. Muhsinzâde Mehmed paşa 1175 H. - 1762 M. de ikinci defa Rumeli valisi ve 8 Şaban 1176-22 Şubat 1763 de tekrar Sen ki vezir-i müşarünileyhsin bundan akdam Maraş eyâleti sana tevcih ve ihsan olundukça irsal olunan emr-i şerifimde pederin Bender'e badelvusul sen Bender'den hareket ve sana Eshel yoldan mansıbına azimet eylemen tenbih olunmuştu. Lâkin Bender'in muhafazasına sabık Belgrad muhafızı vezirim Numaıı paşa tayin kılınıp ve senin bir saat akdem mansıbın olan Maraş'a. vusulün mühim ve muktazi olmakla..[1092] Evahiri Muharrem 1160 (Mühimme, 152, s. 13). Numaıı paşa'nnı Bender'e tayini Kırım hanının ricası üzerine olmuştur. Bosna valisi ve 1177 Cemaziyelevvel - 1763 Kasım'da üçüncü defa Rumeli valiliğinde bulunup 7 Şevval 1178 - 30 Mart 1765' te Bahir Mustafa paşa'nın yerine vezir-i âzam olmuştur. Muhsinzâde'nin sadareti zamanı Gürcistan'da Rusların tahrikleriyle vukua gelen karışıklık, Mısır'da Çerkeş beylerinin nüfus yarışı yüzünden çıkan gaileler ve Hicaz'da Vehabî cereyanlarına tesadüf etmiş ve bunlardan başka, Rusya ile bir muharebe ihtimali artmış olduğundan, bu haller kendisini son derecede sıkmış ve işin içinden çıkamıyacak bir hale düşmüştü. Vezir olduğu tarihten itibaren Avrupa'daki siyasî cereyanları merakla takip eden ve bilhassa vezir-i âzam olduktan sonra bu hususa âid havadis kâğıtları denilen Avrupa ahvaline dair gelen tahrirat ve mektupları okuyarak Osmanlı devletinin vaziyetini gözönüne alan Muhsinzâde Mehmed paşa, bu müşkül durumdan sıyrılmak çarelerini aramakta idi; bilhassa IstanbuP&a. \llusya ile muharebe taraftarları epey meydan alarak pâdişâh da muharebe taraftarı olduğundan, sadr-ı âzamin hesapsız bir maceraya atılmamak için teenni ve ihtiyat ile hareketi tavsiye etmesi ve icab eden hazırlık yapıldıktan sonra harbe girişilmesi hakkındaki mütaleası aczine hamledilip sadaretten azlolunarak yerine Aydın muhassah Silâhdar Hamza paşa getirildi (23 Rebiul-âhır 1182-6 Eylül 1768) Muhsinzâde'nin[1093] malı müsacfere edilmiyerek muazzezen evvelâ

[1092] Mühimme, 158, s. 238, sene evasıt-ı Muharrem 1İ70.

[1093] 1 1182 Rebiulâhırda mutat üzere divanı hümâyunda yeniçeri ocağına lezez (Şevval, Zilkade, Zilhicce) mevacibi yani maaşı verilip sipah ve silâhdar ve dört bölüğün maaşları da Babı âli'de tevzi olunarak iki gün sonra 23 Rebiulâhırda devir kürkü gelmesi dolayısiyle beray-ı teşekkür vezir-i âzam, şeyh - ul-islâmla beraber pâdişâha buluşmak üzere 23 Rebiulâhır pazartesi günü saraya gitmeğe karar vermişlerdi. Muayyen günde şeyh-ul islâm, Paşakapısma gelerek yemek yiyip öğle namazını kıldıktan

Bozcaada'da? ikamete memur olmuş ise de, adaya gitmeden bir müddet Gelibolu'da istirahatini rica etmiş olduğundan arzusuna müsaade olunmuş [1094], fakat beş on gün sonra gönderilen ikinci bir fermanla mazul sadr-ı âzamların Gelibolu'da oturmaları âdet olmadığından bahsolunarak, Rodos adasına gitmesi emredilmiştir (1182 Cemaziyelevvel iptidaları - 1768 Eylül ortaları) [1095] Muhsinzâde Mehmed paşa, 16 Rebiulevvel 1183 - 20 Temmuz 1769 da Mord*da Anapoli muhafızlığına tayin olundu. Ruslarla yapılmakta olan 1768 seferi içerisinde Rusların tahrik ve teşkilâtlariyle evvelce alınan isyan tertibatı üzerine Mora'da bir ayaklanma vukua gelmiş ve korkunç bir hal almıştı. Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Afora'da bulunan Muhsinzâde Mehmed paşa, aldığı isabetli tedbirle bu isyanı muvaffakiyetle bastırmış ve bu başarısı şöhretine sebep olmuştur. Muhsinzâde, 1185 H. - 1771 M. de Rumeli eyâletinden Rus cephesine asker şevkine memur olup bu suretle Vidin'e gel-\ miş ve YergÖğü muhafazasiyle Vidin seraskerliğine tayin olunmuştur. Bu sırada sadr-ı âzam ve serdarı ekrem kuvvetlerinin Baba-dağından ve Muhsinzâde'nin Eflâk'tan Bükreş üzerine yapmış oldukları taarruz muvaffak olamıyarak bilhassa serdarı ekrem kuvvetleri perişan bir halde dağılmıştı. Serdar-ı ekremin bu mağlûbiyet haberi İstanbul'a, gelir gelmez derhal azledilip Bükreş'teki mağlûbiyeti henüz haber alınamayan Muhsinzâde ikinci defa vezir-i âzam olmuştur (1185 Şaban 20 - 1771 Kasım 28) [1096] Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü

---

sonra beraberce hareket edilip Soğuk-çeşme kapısından saraya girmişler ve doğruca Darüssaade ağasının dairesine gitmişlerdir. Birkaç dakika sonra silâhdar ağa gelerek Muhsinzâde'den mührü hümâyunu almış ve sadaret kaymakamı tayin edilen Yağlıkçızâde Mehmed Emin paşa alayla Babı âli'ye gönderilmiştir (29 numaralı Teşrifat defteri, varak 72).

[1094] Dergâhı muallâm kapıcıbaşilarından olup sadr-ı sabık Muhsinzâde Mehmed paşa edamüllalıü taalâyı Bozcaada'ya îsale memur Şirinzâde Halil dâme mecdühuya hüküm ki :

Muktezay-ı memuriyetin, üzere müşarünileyhi cezire-i mezbureye îsal üzere iken bir müddet evvel ol havalide meks ve istirahat eylemesini müşarünileyh mahsus kaimesiyle istida etmekle şimdilik Gelibolu'da, ikametine izin ve ruh-sat-ı mülükânem erzani kılındığını müş'ir emr-i şerifim vusulünde sen ki kapıcı-başı mumaileyhsin .müşarünileyhi maiyyeti ile şimdilik Gelibolu'da tevkif ve sen dahi ol tarafta tevakkuf eylediğini tahrir ve îlâm ve bâdehû ne veçhile emir sadır olursa ol veçhile harekete ihtimam eylemen babında... Evâhir-i Rebiul-âhır 1182 (Mühimme, 166, s. 54).

[1095] ~ Mu h s i nz â d e 'yi götürmeğe memur Ş i rin z â de 'ye gönderilen aynı sene Cemaziyelevvel tarihli diğer bir hükümde ;

"...Muhsinzâde Mehmed paşa'nm şimdilik Gelibolu'da meksi hususi için eğerçi emri şerifim ısdar ve irsal olunmuştu; ancak sadaretten munfasıl olan vüzeray-ı îzâmm Gelibolu''da ikametleri mesbuk olmadığına binaen bir gün evvel Rodos ceziresine îsal ve anda ikameti babında emr-i hümâyunum şerefriz-i «ıdur olmağın., vusulünde müşarünileyhi kemali izzet ve itibar ile mahallî incimirf*"in<* î^al..." (\fühinıme, 166, s. 54).

[1096] 1 III. Mustafa mağlûbiyetin devamından müteessir olarak Muhsinzâde'nin acele edilmemesi

üzere, Muhsinzâde'nin muharebe sahasında üç seneye yakın süren bu sadareti esnasında hiçbir başarı elde edilemediği gibi, ehven bir surette tertip edilen muahedeyi de lüzumsuz ihtiyatı sebebiyle bizzat tasdike cesaret edemiyerek işi îstanbuVa danışması ve oraca reddedilmesi üzerine bir müddet sonra daha ağır olan Kaynarca muahedesini kabule mecbur olmuştur[1097]

Muhsinzâde Mehmed paşa muahedenin akdi esnasında hastalanıp muahedeyi müteakip tahtreVanla İstanbul'a, hareketi esnasında 26 Cemaziyelevvel 1188 - 4 Ağustos 1774 de Karin-abad kasabası yakınında vefat ettiğinden, cesedi evvelâ Edirne'de jSskicami hatiresine defnedilmiş ve sonra da sadık zevcesi Esma Sultan'ın müracaatı üzerine tstanbuVa. naklolunarak .Eyüp'te türbe kapısının yanma gömülmüştür. Muhsinzâde, babasiyle beraber seferlerde bulunmuş, otuz seneye yakın vezirlik etmiş, tecrübeli ve iyi görüşlü idi. Avrupa ahvaline ve devletin siyasetine ve askerî vaziyete vakıf olduğundan, alelacele Ruslarla muharebeye girmekten çekinmesi korkaklığına hamlolunarak azledilmiş ise de, hâdiseler isabetini tasdik eylemiştir. Kendisini yakından tanıyan ve Kaynarca muahedesi esnasında s adaret kethüdası bulunan Girid'li Resmî Ahmed efendi, Muhsinzâde'nin müddeti ömründe Avrupa devletleri ahvaline vakıf olmak için gece gündüz bunlara dair gelen evrakı okuyarak Avrupa'daki siyasî ahvale vakıf olduğunu beyan ettikten sonra, kendisinin tecrübeli, temkinli, vakur, müeddeb bir vezir olduğunu söylemektedir[1098] Muhsinzâde'nin birinci sadareti üç buçuk seneden fazla ve ikinci sadareti de iki sene dokuz aydan ziyade olup her iki sadareti müddeti yuvarlak hesap altı sene üç buçuk aydır. Kendisi son derece hesabi imiş; istanbul'da HocapasoSda. bir hanı vardı. Vezirliğinin ilk seneleri epey sıkıntı içinde geçmiş ve hatta Özi muhafızlığında ibka emrini, bahşiş alamayacakları için hiç kimse götürmemiş, ve ibka fermanının kendisine posta ile gönderildiğini

---

hakkındaki tavsiyesini ve onun Mora'daki muvaffakiyetini hatırlıyarak onun mütaleasmdaki isabeti takdir ile bunu yakınlarına da söylemiş ve sadarete getirmeyi de tasmim eylemişti. Vezir-i âzam ve serdarı ekrem Silâhdar Mehmed paşa'nın Babadağı mağlûbiyeti üzerine mührü hümâyunu Muhsinzâde'ye vermiştir (Vasıf, c. 2, s. 188).

[1097] 1188 H. - 1774 M. de Rusları Hırsova'd&n tardettikten sonra karşı tarafa geçip zabt etmek münasib mi? diye ordu erkânını istifsar etmesi üzerine Resmî Ahmed efendi "Beni söyletme Bükreş maddesi hatırından çıktı mı" diye o zamanki hatasını hatırlatmıştır (Muri üt-tevarih).

[1098] Mühimme, 162, s. 366, sene evahiri Şevval 1174.

yine kendisi söylemiş. Gelir ve giderini muntazam tutan bir vezir olduğu mevcut defterlerinde görülüyor. Vefatında yaşı yetmişi bulmuştu. [1099]

Hamza Mahir Paşa (Silahdar)

Kayserinin Develi Karahisar zenginlerinden mehmed ağa'nin oğludur. 1140 H. - 1727 M. de doğmuş ve sonra İstanbul'a gelerek onaltı şında sarayın helvahane bölüğü'ne kaydolunmuş ve bir sene sonra, yani 1157 H. - 1744 m. de kiler odasına naklolunarak baş kullukçu olmuş ye buralarda tahsil görmüş ve sonra da 1162 H. - 1749 M. de hasoda'ya alınmıştır. III. Mustafa'nın cülusunda silâhdar Ahishalı ibrahim ağa'nın silâhdarlıktan çıkarılması üzerine, o tarihte peşkir ağası bulunan ve Hasoda'da. derece derece ilerlemiş olan Hamza Mahir ağa, birkaç derece atlatılarak silâhdarlığa çıkarılmış (24 Safer 1171-7 Kasım 1757) ve sonra pâdişâhın ilk doğan kızı Hibetullah Sultan da kendisine namzed olmuştur. Hamza Hâmid paşa 22 Şevval 1172 -18 Haziran 1759-da vezirlikle Mora, muhassallığma tayin olunarak vezarete ait bütün levazımat padişah tarafından ihsan olunmuştur. Hamza Hâmid paşa buradan 1174 Şevval ortalarında (1761 Mayıs) Silâhdar Mehmed paşa'nın yerine Rumeli valiliğine[1100] ve 1175 H. - 1762 M. de Anadolu valiliğine tayin olunmuş ve bu sırada namzed olduğu Hibetullah Sultan vefat etmiştir. Hamza paşa 5 Şevval 1175-29 Nisan 1762 tevcihatmda Özi eyâletine tayin olunup aynı sene Şevval ayı sonlarında Hotin kalesi muhafazası şartiyle Hotin ve Çorum sancakları verilmiş ı ve daha sonra, yani 1176 H. -1763 M. de Niğebolu sancağiyle Vidin muhafızlığına tayin olunmuştur. Hamza Mahir paşa 1178 Safer ortalarında (1764 Ağustos ortaları) Köstendil sancağı ilhakiyle Hotin muhafızlığına nakledilmişti. Tenzil sayılan bu nakil dolayısiyle kendisinin gücenmesi ihtimaline mebni taltifi havi bir de ferman gönderilmiş ise de [1101], yeni memuriyeti kabul etmemesine

[1099] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/385-404
[1100] Mühimme, 162, s. 176, sene 1174 Şevval ortaları.
[1101] 2 Bu fermanda bütün ahval ve harekâtı pâdişâhın malûmı olup hususiyle pâdişâhın çırağ-ı mahsusı olması sebebiyle arzuyı şahane veçhile hareketinden memnuniyet hâsıl olduğu bildirilmiş, Hotin kalesinin ehemmiyetine mebni muktedir bir vezirin orada bulunmasına lüzum hasıl olduğu için münhal vukuunda hal ve şanına münasip bir eyâlet tevcih edileceği vadolunmuş ve Hotin muhafızlarına medar-ı maaşı olan Boğdan voyvodalığı haracından verile-gelen on bin kuruşa beş bin kuruş daha zam

mebni aynı sene Şaban başlarında (1765 Ocak) azledildikten başka vezirliği de üzerinden alınarak Dimetokd'da. oturtulmuştur [1102] Bir müddet sonra pâdişâhın hiddetinin geçmesi ve daha doğrusu Bahir Mustafa paşa'nın sadaretten azli üzerine aynı sene Zilkadesi sonlarında (1765 Mayıs) vezirliği ibka edilerek Selanik sancağına tayin edilen[1103] Hamza Mahir paşa, 1180 :. - 1766 M. de Mısır valiliğine ve 1180 Zilkade 28 de (1767 n 27) Haleb'e ve 4 Şevval 1181-23 Şubat 1768 de Aydın muhas s allığına naklolunduktan sonra, Muhsinzâde Mehmed paşa'nın birinci defaki sadaretinden azli üzerine vezir-i âzam olmuştur (23 Rebiulâhır 1182 - 6 Eylül 1768). Bunun sadarete getirilmesi Rusya'ya harb açmak içindi. Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, filhakika Rus elçisini Babı âliye davet ederek harb ilânını kendisine tebliğ etmiş ise de, kendisinin aklî muvazenesi epey zamandan beri bozuk olup bu sırada bazı gayrı tabiî halleri iyice meydana vurduğundan, azline zaruret hasıl olmuş ve sadaretinin yirmi sekizinci günü azledilerek Gelibolu'ya gönderilip yerine kalemden yetişerek harb ve darbdan anlamayan ve hiçbir suretle valiliklerde bulunmamış olan Nişancı Yağhkçızâde Damad Mehmed Emin paşa tayin olunmuştur (8 Cemaziyelâhır 1182 - 20 Ekim 1768). Hamza Mahir paşa 15 Muharrem 1185 - 30 Nisan 1771 de Gelibolu'da vefat etmiştir[1104]. Hamza Mahir paşa hem âlim ve hem kalem sahibi değerli bir zat idiyse de, Mısır valiliğinde bulunduğu sırada oradaki serkeş beylerin kendisini öldürmek istemeleri üzerine korkarak aklını oynatmış ve bu hâl maiyyeti tarafından uzun zaman saklanmış, fakat sadareti esnasında iş açığa çıkmıştı. Hamza Mahir paşa, ifrat derecede lüzumsuz israf yapardı. Sadareti esnasında gerek enderunda ve gerek Babı âli' de avuç avuç altın saçarak bütün varını sarfetmiştir. Resmî Ah-med efendi, Hülâsat ül-îtibar isimli eserinde, Hamza Mahir paşa'nın sadarete tayin edilip istanbul'a geldiği vakit hasta ve muvazenesinin bozuk olduğunu ve Babı âli divanhanesinde \ Farisî beyitler okuyarak etrafa altın saçtığını ve harb ilâm müna-

edildiği bildirilmiştir sene evahiri Safer 1178 (Mühimme, 164, s. 53).

[1102] Vasıf, c. 1, s. 266.

[1103] Vasıf, c. 1, s. 270.

[1104] Sicilli Osmanî, Hamza Mahir paşa'nm Hanya valisi olarak 1183 Cemaziyelâhır ve 1769 Ekimde orada vefat ettiğini yazmakta ise de, Hadika zeyli île o devri bilen Resmî Ahmed efendi, tayin edildiği Hanya'ya gitmeden Gelibolu'da, vefatını beyan etmektedirler. Sicill'in bunu, o tarihlerde Girid valisi bulunan Hâmid Hamza paşa ile^ karıştırdığı anlaşılıyor.

\ibetiyle padişahın huzurunda iki saat oturup onun mizacına muvafık sözlerle şecaat izhar ederek bir gün evvel Davutpaşa ordugâhına çıkmak istediğini, fakat İstanbul* a gelen Kırım hanı Kırım Giray ile pâdişâhın huzuruna girdiği esnada hastalığı sevinç sevdası gibi bir hal aldığından ve hazineyi telef etmek istemesi gibi hareketi sebebiyle azledi'diğini beyan eder[1105]. Valiliklerinde, âdilâne hareketi ile halkı idaresinden memnun bırakmıştır. Hind elçisi diye meşhur Hacı Yusuf ağa Emin Mehmed paşa(Yağhkçızâde) adında zengin bir tüccarın oğlu olup 1136 H.-1723 M. de İstanbul'da doğmuştur. Tahsil çağında okuduktan sonra babasiyle birlikte ticarete başlamış, Kabe ziyareti yaparak hacı olmuştur. 1157 Şevval - 1744 Kasım'da sefirlikle Hindistan'a gönderilen Trabzonlu Salim efendi, yanma Hindistan ahvaline vakıf olan Hacı Yusuf ağa'nın verilmesini arzu etmiş olduğundan, o da elçiye yardımcı olarak yanma verilmiş ve Yusuf ağa, oğlu Emin efendi'yi de beraberinde götürmüştü. Bu seyahat esnasında Salim efendi yolda vefat ettiğinden, onun sefaret vazifesini Hacı Yusuf ağa deruhte etmiştir. O sırada Hindistan Türk hükümdarı Nasırüddin Mehmed Şah ile Nâdirşah arasındaki muharebe dolayısiyle baba, oğul ve diğer sefaret heyeti altı sene kadar Hindistan'da kalıp sefaret vazifesini yaptıktan sonra Cidde yoluyla istanbul'a, dönerek Hind padişahının göndermiş olduğu nâme ve hediyeleri takdim eylemişlerdir (6 Rebiulâhır 1163 - 13 Şubat 1750) Yusuf ağa'nın oğlu Emin Mehmed efendi'nin Hindistan ahvaline dair takdim ettiği takrirlerinin ifade tarzı hükümetçe beğenildiğinden, derhal sadaret mektubi kalemine alınmış ve kalem arkadaşları arasında kendisine Hindi Emin efendi lâkabı verilmiştir. Emin efendi, güzel yazısı ve kitabeti dolayısiyle 10 Ce-nıaziyelevvel 1171 - 20 Ocak' 1758 de mektubi kalemi baş halifesi ve 1175 Safer -1761 Eylülde sadaret mektupçusu [1106]ve 22 Safer 1178-21 Ağustos 1764 te Abdi efendi'nin fücceten vefatı üzerine reis-ül küttab oldu [1107] Mehmed Emin efendi, mektupçuluğundan itibaren işlere vukufu ve kaleminin kuvvetli olması, muamelâtında cerbeze ve cesareti sebebiyle Babı âli'de şöhret bulmuş ve bu hususta Bahir Mustafa paşa da kendisini-himaye

[1105] Hülâsat ül-itibar, s, 20.
[1106] Hülâsat ül-îtibar'da (s. 21) Yağlıkçızâde'nin 1173 H. - 1760 M. de mektupçu olduğu yazılıdır

ve iltizam edip padişah da mesaisini takdir eylemiştir. Reis-ül küttablık, padişah tarafından Cağaloğlu'n&aki Sultan sarayları bina emini olan defter emini Avni efendi'ye vaid olunmuştu; fakat III. Mustafa, hiç vaadinden bahsetmiyerek paşa kimi reis edersin diye sorması üzerine vezir-i âzam Bahir Mustafa paşa mektupçu kulunuz muvafıktır demesiyle Emin Mehmed efendi reisülküttab olmuştur (Hülâsat ül-îtibar, s. 22), fakat pâdişâh reislik vadettiği Avni efendi'yi defterdar yapmak suıetiyle taltif ile gönlünü almıştır. Emin Mehmed efendi, reis olduğu senenin sonlarında, yani 3 Zilhicce 1178-24 Mayıs 1.765 te, vezirlikle tevkii yani nişancı tayin edilmişx ve Mora muhassalhğı da has olarak kendisine verilmiştir. Bu vazife esnasında 18 Şaban 1180-19 Ocak 1767 de Kaptanı derya olan Rumeli valisi Süleyman Paşazade Mehmed |>aşa'nm gelmesine kadar kaptan paşaya vekâlet eylemiştir. Emin Mehmed paşa hakkında pâdişâhın teveccühünün artması sebebiyle III. Mustafa'nın yedi yaşındaki kızı Şah Sultan kendisine namzed yapıldı (10 Şaban 1181 -1 Ocak 1768) ve 4 Şevval 1181-23 Şubat 1768 de nişancılıkla Haleb eyâleti has verildi. 23 Rebiulâhır 1182-6 Eylül 1768 de Muhsinzâde'nin azliyle yerine sadr-ı âzam olan Hâmid Mahir paşa'nm gelmesine kadar sadaret kaymakamı olup yirmi sekiz günde onun ^Ûa, azli üzerine vezir-i âzam tayin olunmuştur (8 Cemaziyelâhır 1182-20 Ekim 1768). Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Osmanlı ordusu, bütün hayatı Babı âli'de geçmiş olan Emin Mehmed paşa'nm elinde cansız bir halde kalıp aynı zamanda zahire darlığı da buna inzimam ettiğinden vezir-i âzam şaşırmış, hastalanmış, ilk başarısızlık baş gösterince hemen 9 Rebiulâhır 1183 12 Ağustos 1769 da azlo-lunarak mallan müsadere edilmeden Dimetoka kasabasında ikamete memur edilmişti; fakat zahire darlığı bahanesiyle cepheden kaçan ocaklılar ve sefere tahammül edemeyen gönüllüler bütün yükü vezir-i âzam üzerine yükleyerek şikâyet etmeleri üzerine, bu hallere inanmış olan III. Mustafa, kapıcı basılardan Şirinzâde Halil ağa'y1 ki[1108] hattı hümâyunla gizlice Edirne'ye göndererek cepheden menfasına giden Emin Mehmed paşa'yı oraya gelir gelmez katlettirmiştir. Kabri Edirne'de saray arkasında Piyade kışlası mezarlığında olup sadareti on ay kadardır. Yağlıkçızâde, Babı âli muamelâtındaki vukufiyle şöhret

[1108] Hülâsat ül-îtibar, s. 22.

bulduğundan, mektupçuluğu zamanında her ne olursa tezkire-ciler kendisine sorarlarmış, kalem sahibi, işlerinde cesur, anlayışlı, hiddetli, kılı kırk yarar bir devlet adamı olduğunu mektupçuluğunda kendisine halef olan Resmî Ahmed efendi yazmaktadır.Hâdikat-ül Vüzera zeylVn&e de kemal mertebe vakur, aklına mağrur, kendi yaptığını beğenir bir "zat olduğundan aleyhdarlari bulunduğu beyan ediliyor. Vakanüvis Vasıf, nıukaddimatı ulûma vakıf, ifrat derecede vakur, halkın fikir ve mütalaasını istihkar ile kimseye söz söyletmemek gibi müstebidane hallerinden dolayı aleyhinde epey dedikodu olduğunu kaydetmektedir. Emin Mehmed paşa, Üsküdar'da Miskinler mescidi denilen Dedeler mescidVne 1172 H. - 1758 M. de bir minber koymuştur. Bu zatın Gülşen-i Hayal isminde inşa ve kitabete dair bir eseri de vardır. Ordudan firar edenlerin ahvaline dair pâdişâha mufassal arızası görüldü (Top K. A. 227)[1109]

Ali Pasa (Moldovancı)

Kastamonu'nun Daday kazasının Sorkun köyündendir, istanbul*a. geldikten sonra Bostancı ocağına girmiştir. Darüssaade ağası Ebulmisk An-ber ağa, sarayda ağa köşkünü yaptırırken, Ali ağa'y bina emini yapmış ve hizmetini beğenmişti. Bostancı ocağında bulunduğu sırada İstanbul nizamına halel veren bazı serserilerin tedibine memur olup ümid edildiğinden ziyade hizmet görmesinden dolayı ocağında itibarı artmıştı. Ragıb paşa'mn sadareti başlarında İstanbul'da bulunan uygunsuz kadınları sürgün olarak Bursa'ya götürdüğü sırada bunları rızalâriyle cariye olarak satmasından dolayı Moldovanî lâkabını almıştı.[1110] III. Mustafa'nın cülusunu müteakip tebdil hasekisi (bos-tancı sivil taharri memuru) ve bostancı karakulağı denilen muhabere hizmetiyle tavzif edilmiş ise de, Ragıb paşa bunun yukarıda kaydettiğimiz uygunsuz kadınları cariye olarak satmasından ve kendisinde bazı nifak hissetmesinden dolayı Filibe nazırlığiyle İstanbul'dan uzaklaştırmıştı; fakat bir müddet sonra orada, ne olduğu tasrih edilmeyen avampesendane bazı hizmetinden dolayı İstanbul'a

[1109] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/404-406

[1110] Moldavya, Romanya'da Boğdan bölgesinin adıdır. Eflâk ve Buğdan'da. ticaret yapan bazı şahıslar, buralardaki kızları nikâhlı veya nikâhsız ayardarak sattıklarından bu gibilere Moldovancı denilirdi. Ali ağa da Bursa'ya gönderilen fahişeleri satması sebebiyle Moldovancı lâkabını almıştır.

getirtilerek tekrar bostancı ocağına alınmış ve 1174 H. - 1760 M. de bostancı hasekisi olmuş ve aynı sene Ramazan başında (6 Nisan 1760) bostancıbaşılığa getirilmiştir[1111] Ali ağa 1175 Şevval iptidasında (1762 Nisan) vezirlikle Rumeli valiliğine tayin edilmiş ve bir sene sonra Bosna valisi olarak 1177 H. - 1764 M. de azlolunmuştur. 1180 H. r 1766 M. de Diyarbekir, arkasından Anadolu ve aynı sene Zilkadesinde (1767 Nisan) Konya valisi olan Moldo-vancı Ali paşa, 1182 H. - 1768 M. de Adana valiliğine naklolunup burada vali bulunurken aynı sene Cemaziyelevvel (1768 Eylül) de Babadağı seraskerliğine tayin edilerek kendisine serasere kaplı kürk ve bir kılıç gönderilmiştir. Ali[1112] paşa seraskerlik üzerinde olarak Adana valiliğinden Maraş valiliğine tayin edilmiş; 1768 Rus seferinde Bender seraskerliğinde bulunmuş ise de, vezir-i âzam ve serdarı ekrem Emin Mehmed paşa, kendisini istiskal ederek 1183 Rebiulevvel - 1769 Haziranda azil ile Yaş muhafızı yapmış ve sonra da Hotin tarafı seraskerliğine tayin eylemiştir. Ali paşa burada bulunduğu esnada Hotin üzerine gelen Rus kuvvetlerini mağlûb etmesi sebebiyle şöhret kazanmış ve aynı senede, yani 9 Rebiulâhır 1183 - 12 Ağustos 1769 da Yağ-lıkçızâde'nin yerine vezir-i âzam ve serdarı ekrem olmuştur. Ali paşa, Rusların tekrar taarruzları ve Hotin önündeki muvaffakiy et sizliği sebebiyle aynı sene 13 Şaban 1783 - 12 Aralık 1789 da azlolunarak yerine îvaz Mehmed paşa'nın oğlu Halil paşa tayin edilmiştir. Hülâsat ül-îtibar müellifi Resmî Ahmed efendi, "mühr-i hümâyun Hotin altında Ali paşa'ya Ağustos evvelinde vasıl olup Ağustosun' onbeşinden sonra oralarda çadırda durmak ve bir seneden fazla yorulmuş askeri cenge sürmek âdete muhalif olmağla, bu sene bu kadarla iktifa olunarak kalelere muhafız konup kışlağa gelinmek icabederdi, yeni sadr-ı âzam, düşmanı arşı taraftan ürkütmek ve hizmetini beğendirmek fikriyle vakitsiz Turla (Dinyester) üzerine köprü kurup asker geçirdi ise de düşmanı oradan atamadı, nihayet Turla'mn suyu artıp köprü yıkıldığından, karşı taraftaki askere yardım ümidi kesildi, kaçabilenler Bendece kaçtı, kaçamıyanlar şehid düştü ve Ali paşa da perişan bir halde HantepesVne geldi"

[1111] Takvimüt-tevarih zeyli, metinde gösterdiğimiz tarihlerde haseki bostancı basısı olduğunu yazmakta olup Hadikat ül-vüzera zeyli ile ondan naklen Enderun tarihi, 1174 hicret senesi sonlaında bostancıbaşı olduğunu kaydederler ve vakanüvis Vasıf, 1174 vekayii arasında bazı hususu rüyet için Filibe'ye gönderilen Ali ağa'nın avdet ettikten sonra bostancıbaşı olduğunu beyan, ediyor {Vasıf, c. 1, s. 194).

[1112] Maliyeden Arşive devredilen Teşrifat defteri, numara 29, s. 177

demektedir. Moldovancı Ali paşa'nın azlinden sonra vezirliği de alınarak tekaütlükle Gelibolu'da, ikamete memur edildi[1113] Ali paşa'nm 1184 Muharrem -1770 Mayıs'ta vezirliği verilerek Gelibolu'da maiyyetini tedarik ile emir beklemesi yazılmış [1114]ve arkadan gelen diğer bir fermanla Seddülbahir muhafızlığiyle Boğaz seraskerliğine tayin edilmiştir. Ali paşa ihtiyarlığına mebni 1186 H. - 1772 M. de tekaüd edilerek Tekir dağında, oturtulup bir sene sonra orada vefat etmiştir. Sadareti dört ay beş gündür. Ordu ile maiyyetinde bulun-nîuş olan Resmî Ahmed efendi, Moldovancı hakkında: "Haseki ve bostancılıktan gfclme leventnâme bilir bir müşekkel adam idi" demektedir. Filhakika, çok cesur, sehası bol, gayretli bir zat idiyse de, toplama askerin kaçmaktan başka işe yaramaması, kumandanlar arasındaki ahenksizlik dolayısiyle gayret ve fedakârlığı boşa gitmiştir. [1115]

Halil Paşa (Ivaz Pasazade)

I Mahmud zamanında Avusturyalılardan belgrad'ı geri almağa muvaffak olan sadr-ı âzam Hacı ivaz Mehmed paşa'nm oğlu olup 1137 H. - 1724 M. de İstanbul'da, doğmuştur. Dergâhı âli kapıcı [1116] başılığıile devlet hizmetine girmiştir. Halil bey, birinci ve ikinci imrahorluklarda ve çavuşbaşılıkta bulunduktan sonra, 1182 H.» 1768 M. seferi başlarında rikâbı hümâyundan sadaret kethüda-lığına tayin edilerek 1183 H. - 1769 M. de birinci imrahor iken sefere çıkmak şartiyle vezirlikle Rumeli valisi olarak Silistre tarafına tayin edildi ise

[1113] Sabıka sadr-ı âzam olup bu defa Filibe'de ikameti fermanını olan Halil paşa'ya ve dergâh-ı muallâm gediklilerinden paşây-ı müşarünileyhi Filibe'ye îsale memur Sehrab ziyde mecdühuya hüküm ki :
Sen ki müşarünileyhsin mai yy etine tayin olunan mübaşir-i mumaileyh İle Filibe'ye varup meks ve ikametin babında emr-i hümâyunum sâdır olmağın imdi olduğun mahalden hareket ve doğru Filibe'ye varup meks ve ikamet ve devam-ı ömür ve devlet-i âliyyem daavatına muvazabet eyliyesin. Evail-i Ramazan 1184 (Mühimme 169, s. 1).
[1114] Mütekaiden Gelibolu'da ikamet üzere olup... vezareti ibka olunan sadr-ı sabık Ali paşa'ya hüküm ki :
Hakkında sünuh eden merahim-i şahane ve afv ve safh-i mülükânemi fikr ve mülâhaza ederek Gelibolu'da, kemâyenbeği kapın halkını tertib ve tanzim ve tekmil ile kaim ve âmadc olub bundan sonra sana ne veçhile fermûn-ı hümâyunum vârid olur ise derhal mucibince amel ve harekete ibtidar eylemen babında. .. evahiri Muharrem 1184 (Mühimme 166, s. 175).
[1115] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/409-411
[1116] Sabıka vezir-i âzam olup tekliden Gelibolu'da ikameti fermanım olan Ali paşa'ya hüküm ki: Sen ki vezir-i müşarünileyhsin ınaiyyetine tâyin olunan (isim yeri açık) mübaşeretilc Gelibolu'ya, varıp anda tekaüden meks ve ikamet eylemen babında ferman-ı hümâyun-ı inayet makrumım şerefriz-i sudur olmağla..." evasıtı Şaban 1183 (Mühimmc 166, s. 159)

de, oraya gitmeden evvel Hotin faciası ve Moldovancı Ali paşa'mn azli üzerine 13 Şaban 1183 -12 Aralık 1769 da vezir-i âzam ve serdarı ekremliğe tayin edilerek dört gün sonra Babadağı ordugâhına gelmiştir. Bu sırada Rus kuvvetleri Buğdan'dan Eflâk'a geçip Bükreş'i işgal ile YergöğiVye taarruz etmişti. Düşmanı, işgal etmiş olduğu Bucak'tan çıkarmağa karar verilerek harekete geçilmiş ise de, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Kartal mevkiinde üç koldan Ruslara baskın yapalım derken daha evvel davranan Rus taarruziyle vukua gelen mağlûbiyet üzerine serdarı ekrem \ şaşkın bir hale gelmiş ve orduda hiçbir nüfuzu kalmamıştır. Bunun üzerine pâdişâh sadaret ve serdarı ekremliğe, âsi Karadağlılara karşı muvaffakiyet temin eden Bosna valisi Silâh-dar Mehmed paşa'yı münasip görerek, Halil paşa'dan mührü alıp Mehmed paşa'ya vermek üzere Kapıcıbaşı Vidinli Ali ağa'y1 memur etmiş ve yeni sadr-ı âzam gelinceye kadar da kendisine vezirlik verilmiş olan Edirne bostancıbaşısı Ahmed ağa sadaret kaymakamlığına tayin olunmuştur. 2 Ramazan 1184 - 20 Aralık 1170 de elinden mühri hümâyun alman Halil paşa'mn vezirliği kaldırılarak malları müsadere edilmeden tekaüt suretiyle Filibe'de oturtulmuştur 1187 Şevval iptidası- 1773 Aralık tayinlerinde şeyh-ulislâm olan biraderi İvaz Paşazade İbrahim Molla bey'in delaletiyle vezirliği iade edilen Halil paşa, Ağrıboz muhafızlığına tayin edilmiştir. Halil paşa 23 Zilhicce 1188-24 Şubat 1775 te Bosna valisi olup 7 Receb 1189 ve 3 Eylül 177.4 te Selanik sancağı verilmiş, bir sene sonra azledilmiştir. 1191 Receb -1777 Ağustos'ta Sivas valiliğine tayin edilen Halil paşa, memuriyeti başına giderken 7 Ramazan (9 Ekim) da Nallıhan'da ansızın vefat etmiştir. Sadaret ve serdarı ekremliği bir sene yirmi gündür. Halil paşa, vezir oluncaya kadar BoğaziçVnâeki yalısında zamanını hoş geçirmiş, eli açık, yemesini içmesini bilir, cömertliği israf derecesine vardırmış bir zattı. Kendisiyle birlikte orduda bulunan Resmî Ahmed efendi, Hülâsat ül-îtibar isimli tarih-çesinde : "Müşarünileyh sadaretinde kötü adam değil a[1117]ma sevdayı mücessem, kızıl yüzlü, avucu delik bir müsrif adam idi. Aslında küllî duyu na müsteğrak olmağla sadaret îradı kifayet etmeyip oraıı hazinesinden altı, yedi yüz kese akçe istidâne eyledi" de-mektedırç

[1117] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/411-413

Mehmed Paşa (Silahdar)

Donanma kaptanlarından Riyale kaptanı Cihangir'li Kavun Ahmed Kaptan'ın oğlu olup 24 Receb 1122 - 18 Eylül 1710 da İstan-6u/'da doğmuştur. Büyük biraderi enderunda olduğundan onun iltimasiyle bu da sarayda helvahane ocağına kayıd ve 1144 H.-1731 M. de iç kiler oğlanları arasına nakledilmiş ve bir sene sonra da rikâb çuhadarı olarak 1154 H. - 1741 M. de hasodaya alınmıştır. 1156 H. - 1743 M. de pâdişâhın ser tüfenkçisi olan Mehnıed ağa, terfi etmek suretiyle peşkir ağası, III. Osman zamanında rikâbdar ve iki gün sonra çuhadar ve yetmiş gün sonra da silahdar tayin edilmiştir. III. Osman'ın gayrı tabiî halleri dolayısiyle onun bu hallerini tevil yoluyla idare edemediğinden dolayı kendisine gazab eden padişah yanında her an ölüm korkusu geçiren Silahdar Mehmed ağa, 5 Zilhicce 1169-31 Ağustos 1756 da vezirlik verilip Tırhala sancağiyle saraydan ayrılarak korkulu akibetten kurtuldu [1118] Silâhdar Mehmed paşa henüz sarayda bulunduğu sırada veliahd bulunan şehzade Mustafa'nın çuhadarı olmak suretiyle kendisine intisab etmiş olduğundan, padişah olur olmaz ona hemşiresini vermek istemiştir. Bunun üzerine 6 Cemaziyelevvel 1171-16 Ocak 1758 de Tırhala'dan vekillerini göndermek suretiyle Ayşe Sultan'la nikâhları yapılmış[1119] ve aynı sene Şaban tâyinlerinde (1758 Nisan) Özi valiliğine tayin edilip Silistre'y^ gitmek üzere yola çıkmışken İstanbul'a, davet olunarak gelmiş ve sadr-ı azamla görüştükten sonra zevcesinin Ortaköy^deki sarayına gitmiştir. Silâhdar Mehmed paşa'nın üzerindeki Özi eyâleti başka bir vezire verilerek bir sene kadar İstanbul'da Sultan'la beraber oturarak kendisine Delvine ve Hüdavendigâr sancakları has olarak verilmiştir. Mehmed Paşa 1172 Receb ve 1759 Martta Özî'ye \ hareket ederken aynı ay sonlarında Rumeli valiliğine naklolunarak vazifesine gitmiştir. Silâhdar Mehmed paşa 1174 Rebiulevvelinde (1760 Aralık) İstanbul'a, davet edilerek bir müddet zevcesi Sultanla beraber oturdu ve yine o sene Şevval tayinlerinde (1761 Mayıs) Anadolu valiliğine tayin edilerek Kütahya'ya, gitti ve 1175 Şevval (1762 Nisan) da da Sivas'a

---

[1118] "Ağay-ı müşarünileyhin takririne nazaran hiddet ve tehevvüre mümanaat ve bazı nâ şayeste tavra adem-i mütabeat hakkında tevlid-i buğz

[1119] III. Mustafa, damad paşaların, zevceleri sultanlardan uzun müddet uzak kalmalarını muvafık görmiyerek ara sıra onları davet etmek âdeti idi.

tâyin ve 1177 H, - 1763 M. de Aydın muhas s allığına nakledilmekle beraber o tarafa gitmiyerek İstanbul'a, davet olundu. 20 Muharrem 1178 - 20 Temmuz 1764 te ikinci defa Anadolu valisi olan Mehmed paşa iki ay daha zevcesiyle beraber İstanbul'da kaldıktan sonra 20 Rebiulevvel 1178-17 Eylül 1764 de vilâyetine gitti[1120] ve nefret edip Elmuhlisun alâ hatamı azim medluhmca daima havf ve' haşyet üzere iken müceddeden nefh-i ruh gibi hakkında inayet-i ilâhiyye sünuh edip Zilhiccede Tırhcda sancağiyle rütbe-i valay-ı vezarete nail oldu. Ayşe Sultan, Silâhdar Mehmed paşa'dan evvel daha dokuz yaşında iken silahdar İstanbullu Mehmed paşa'ya namzed olmuş, 1153 H.- 1740 M. de Ahmed paşa ile evlenmiş ve 1171 H. - 1758 M. dek bu silâhdar Mehmed paşa'ya verilmiştir. Bundan sonra 1178 Şevval-1765 Nisanda Selanik sancağına tayin edilmiş ise de, oraya gitmeden Maraş valiliğine ve sonra Ozi eyâletine nakledilip ÖzVyi mütesellim ile idare etmek üzere kendisi Silistre'de oturmuş ve 1180 Şevval - 1767 Martta da Hersek sancağı ilhakiyle Bosna valiliğine gönderilmiştir. Silâhdar Mehmed paşa, Bosna'da, dört seneye yakın bir zaman kaldı, Karadağlıların isyanını bastırmağa muvaffak olarak Rus harbi esnasında oradaki mühim gaileyi bertaraf etti; Kartal mağlûbiyeti ve îvaz Paşazade Halil paşa'nın azli üzerine vezir-i âzam ve serdarı ekrem tayin edilerek 6 Ramazan 1184 - 24 Aralık 1770 de orduya geldi. Osmanlı ordusu bozgundan bozguna uğrayarak kuvvei mâneviye kırılmış olduğundan, bu da,vaziyeti toparlayarak bir iş başarmağa muvaffak olamadı; Babadağı mağlûbiyeti üzerine tayininden on bir buçuk ay sonra, 20 Şaban 1185 - 28 Kasım IT71 de azledilerek vezirliği alındıktan sonra Gelibolu'da, ikamete memur oldu. Bozgunluk mühasibetiyle eşyası yağma edilmişti; bakiye eşyası ne kalmış ise müsad,ere edilmiyerek kendisine bırakıldı. Azlinden birkaç ay sonra, yani 1185 Zilkade iptidalarında (1772 Şubat) rikâbdan yani ordu tarafından olmayıp bizzat pâdişâh tarafından vezirliği ibka edilerek Ağrıboz muhafızlığına tayin edilmiş ise de \ hareket etmeden 23 Zilkade (27 Şubat) da Faş kalesi muhafazası şartiyle Trabzon valiliğine gönderilmişti[1121] Silâhdar Mehmed paşa burada iki sene kaldı ve 8 Zil-kade 1187 - 21 Ocak 1774 tarihinde Selanik sancağına ve 7 Receb

[1120] Vasıf, c. 1, s. 84.
[1121] Mühimme defteri 171, s. 40, Zilkade 1185 sonları

1189 - 3 Eylül 1775 te ikinci defa Bosna valiliğine ve 1190 Rebiulevvel - 1776 Nisanda tekrar Selanik sancağiyle Bender muhafızlığına ve 28 Cemaziyelâhır 1192 - 24 Temmuz 1778 de üçüncü defa Bosna'ya, tayin olundu. Daha sonra Selanik sancağına ve 20 Cemaziyelevvel 1194 (1780 Mayıs) de üçüncü defa Anadolu valiliğine ve 7 Cemaziyel-âhır 1196 - 20 Mayıs 1782 de Erzurum eyâletine gönderilen Mehmed paşa, burada bozulmuş olan asayişi tekrar tesise muvaffak oldu; fakat bu sırada sadr-ı âzam bulunan Yeğen Mehmed paşa ile araları açık olduğundan dolayı[1122] 23 Muharrem 1197 - 29 Aralık 1782 te mezaliminden bahsolunarak mallarının müsaderesiyle Niğde'ye gönderilip[1123] katledilmek üzere tertibat alınmış ise de, o sırada, yani 20 Safer 1197 - 7 Ocak 1783 te Yeğen Mehmed paşa'nm azli ve Halil Hâmid paşa'nm vezir-i âzam olmasiyle katilden kurtulmuş ve vezirliği de iade olunarak Niğde ve Günye sancaklarıyle Faş kalesinin muhafazasına memur edilmiştir; fakat Mehmed paşa, ihtiyardı lığını beyan eylediğinden, 1197 Rebiulevvel - 1783 Şubatta Resmo sancağına ve arkasından Niğde sancağı ile Boğazhisar muhafızlığına tayin edildi ise de, oraya gitmesini müteakip aynı sene Cemaziyelâhırmda (1783 Mayıs) Cidde sancağiyle yola çıkarılıp Sakız'a geldiği vakit Mısır valiliği verilmiştir. Silâhdar Mehmed paşa'ya 1199 Receb, 1785 Mayıs'ta Selanik ve Kavala sancakları arpalık olarak verilip münasip bir sefine ile Selânik'e hareketi emrolunmuş[1124] ve aynı sene içinde Hanya sancağına ve 22 Cemaziyelevvel 1200 - 23 Mart 1786 da Girid valiliğine tâyin edilip 20 Zilhicce 1202 - 21 Eylül 1788 de Kandiye'de vefat etmiştir; vefatında seksen yaşında bulunuyordu. Zevcesi ve III. Ahmed'inkızı Ayşe Sultan kendisinden on üç sene evvel vefat etmişti.

Silâhdar Mehmed paşa'nm tercümei halini yazan eserler, vakar ve temkin sahibi, lâtifeci,- merasim ve teşrifata düşkün, boğazını seven,

[1122] Silâhdar Mehmed paşa vezir-i âzam iken o tarihte ocakta turnacı-başı bulunan Yeğen Mehmed ağa'yı Varna'ya, sürdürmüştü

[1123] Erzurum kadısına ve mübaşir Mehmed ağa'ya gönderilen hükümden: Sabıka Erzurum valisi olup kesreti mezalimine binaen vezareti ref veNiğde'de ikameti ferman olunan Silâhdar Mehmed paşa servet ve yesar ve gına ve tamevvül ile maruf olduğuna binaen bir hilâli mektum kalmamak partiyle nakid ve cevahir ve emval ve eşya ve hayvanat ve vezaret takımı ve tarik ve teber (tığ ve teber) her neye malik ise hazinedarı ve malirem-i esrarı olanlardan tahkik ederek zahire ihraç ve cânib-i miri için zabt ve tahriri,.. 23 Muharrem 1197 (Mütıimme, 181, s. 103)

[1124] Mühimme, 183, s. 66, sene evasıt-ı Receb 1199.,

işinde mütevekkil bir zat olduğunu beyan etmektedirler. Muharebe esnasında bir hizmeti görülmemiş ise de, Karadağ isyanını bastırması, üçüncü defaki Anadolu valiliğinde Hasanlı Kürdlerini tedip ile asayişi temin etmesi, Erzurum'daki valiliğinde de bozulmuş olan vilâyet emniyetini yoluna koyması gibi dahilî işlerde muvaffak olmuştur.Yine tercümei halinden ve hâdiselerden öğrendiğimize göre, vali bulunduğu yerlerdeki icraatından halkı memnun bırakmıştı. Her gittiği vilâyet merkezinde kendisine bir köşk yaptırmak âdeti imiş. Birinci defaki Ancdolu valiliğinde Kütahya'da evvelce Demirtaş mescidi ve halk arasında Takkeciler (Tekvacılar) camii denilen camiin minaresini ve abdest musluklarını yaptırmak suretiyle mescit sahasını büyütmüş ve ikinci defaki Anadolu valiliğinde de (1178 H. - 1764 M.) bu hayrının vakfiyesini tertib ettirmiştir[1125].

Sadr-ı âzam kethüdası Resmî Ahmed efendi, Silâhdar Mehmed paşa'y1* görmüş olduğu sadrı azamların en değerlisi olarak zikr ile şöyle diyor :"...Müşarünileyh hizmet ettiğiniz vüzeranm mekârimi ahlâk ile mevsuf ve âkal ve ekremi ve vecih ve vakur, sahib tedbir ve şu[1126]ur bir vezir-i mehasin mevfur idi. Bir sene sadr-ı âzam olup hariçten bir kimseden ve hazine-i pâdişahiden bir tarik ile bir kese akçe aldığı ve bir kimseye nâbeca tekdir ettiği malûm olmamıştır" demektedir[1127] Vakanüvis Vasıf ise Silâhdar Mehmed paşa'y1 beğenmiyerek seraskerlere lâzım olan hazım ve ihtiyata riayet etmeyip nefis yemekler ve güzel elbiselere düşkün olduğunu ve nüfuzu olmadığını, seraskerlik işi şöyle dursun, hud-behud âmme işlerini idareden âciz iken şöhreti şayiası sadarete gelmesini îscab ettirerek, sadarette kalsa idi iki sene sonra meydana gelecek akıbetin bunun sadareti esnasında zuhur edeceğini beyan etmektedir.Gerek Resmî Ahmed ve gerek Vasıf efendiler, Silâh-dar Melımed paşa'yi ayrı. ayrı cephelerden tetkik ederek hüküm vermişlerdir; hâdiselerin tetkiki, iyi bir vali olmaktan ileri geçmemekte ve bilhassa fevkalâde ve harb zamanlarında sadarete ehil olmadığını göstermektedir.[1128]

[1125] Kütahya şehri (1932 Devlet Matbaası), s. 144
[1126] Vasıf, c. 2, s. 111.
[1127] Halâsat ül-itibar, s. 52
[1128] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/413-418

Muhmınzade Mehmed paşa (İkinci defa)

Silâhdar Mehmed paşa'nın azli üzerine 1185 Şaban 20 - 1771 Kasım 28 de vezir-i âzam olmuş ve Kaynarca muahedesini müteakip İstanbul'a, dönerken 26 Cemaziyel-evvel 1188 - 4 Ağustos 1774 te Bulgaristan'da Karinâbad kasabası yakınında vefat etmesi üzerine ordu kaymakamı tayin edilen yeniçeri ağası Yeğen Mehmed ağa ocakları İstanbul'a getirmiş ve I. Abdülhamid tarafından sadaret mührü İstanbul'da sadaret kaymakamı Bolulu îzzet Mehmed paşa'ya verilmiştir.[1129]

İzzet Mehmed Paşa (Bolulu)

Rum Mehmed paşa fadından Hüseyinadında birinin oğlu olup Zonguldak nahiyelerinden Çarşanbanın Beylik köyündendir. 1136 H. -1723 M. de köyünde doğmuştur. İstanbul'a gelip yirmi yaşını geçkin bir yaşta iken I. Mah-mud zamanında Darüssaade ağasrmaktul Hafız Beşir ağa'nm himayesiyle eski saray baltacıları ocağına, alınmış, okuyup yazması sebebiyle kapı hasekisi (Babı âli ile saray arasındaki muhabere memuru) olmuştur[1130]. Daha sonra Darüssaade ağası yazı-cısı halifesi olan ve III. Mustafa'nın cülusunda kendisine Bey Halife denilen îzzet Mehmed efendi, ağa yazıcısı olmuştur (1171 Safer sonu - 1757 Kasım).Bey Halife, bu hizmette iken sadr-ı âzam Koca Ragıb paşa tarafından hizmeti beğenilmediğinden tayininden birkaç ay sonra, yani 15 Receb 1171 - 25 Mart 1758 de azlolunarak [1131] bir müddet açıkta kalmış ve mensup olduğu baltacı ocağı lâğvedildikten başka1 evinin de yanması üzerine çok fena bir duruma düştüğünden,

---

[1129] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/418

[1130] Vasıf, c. 1, s. 95 ve 110. Darüssaade ağası yazıcılarının, azil ve tayinleri Darüssaade ağalarının elinde olup bunlar, vezir-i âzam tarafından azledile-mediklerinden bazan şımarık tavır takınırlardı. Fakat vezir-i tâzam Koca Ragıb paşa, bunların da azil ve tayinleri hakkında pâdişâhın müsaadesini alarak bu işi de Babı âli'ye bağlamıştır.

[1131] Koca Ragıb paşa'mn tercümei halinde görüldüğü Üzere, kendisini sadaretten azlettirmek isteyen Darüssaade ağası Ebu Kof Ahmed ağa'nm faaliyetini ağa yazısını îbrahim efendi gizlice sadr-ı azama bildirmiş ve o sayede Ragıb paşa azilden kurtulmuştu. Sultan Muşta fa hükümdar olunca, bu yazıcı îbrahim efendi'yi istemiyerek onun yerine yazıcı halifesi izzet Mehmed bey tayin olunmuştu. Koca Ragıb paşa, ibrahim efendi'nin azlinde, yazıcı halifesinin tesirini gördüğünden o da bir fırsatını bulup Bey halife yani izzet Mehmed efendi'yi azletmiştir.

vaziyete vakıf olan III. Mustafa tarafından kendisine yedi bin beş yüz kuruş ihsan olunmak suretiyle gönlü alınmıştır.îzzet Mehmed efendi 'ye bu sırada Hâcagân rütbesi verilip sakal salıvermiş ve beş sene kadar mazu[1132] olarak kalmıştır. 3 Ramazan 1176 - 18 Mart 1763 te Darüssaade ağası yazıcısı olanAhmed efendi,kayın pederi gümrük emini tshak ağa'nm yerine gümrük emini olduğundan, ondan açılan yazıcılığa sakalını kestirmek suretiyle eski ağa yazıcısı izzet Mehmed efendi ikinci defa tayin edildi[1133].izzet Mehmed efendi, 1179 Şevval - 1766 Martta Raif İsmail efendi yerine darphane emini ve 1187 sonlarında (1774 Şubat) şehremini ve 26 Rebiulâhır 1188-6 Temmuz 1?V4 senesinde de Boşnak Abdullah paşa'nm yerine vezirlikle rikâbı hümâyun kaymakamı olmuştur. Kaynarca muahedesini ve ocakların avdetini müteakip 2 Cemaziyelevvel 1188 11 Temmuz 1774 te sadr-ı âzam tayin edilmiştir.îzzet Mehmed paşa, faal bir zat olmayıp bütün işleri kayın biraderinin eline bırakmıştı. Bu kusuriyle beraber namus-karlığı sebebiyle kendisine müsamaha edilmekte idi.1189 Cemaziyelevvel - 1775 TeYnmuzda donanmanın denize çıkması ve bu sırada Üarım'dan gelmiş olan Tatar heyetine Dolmabahçe'de ziyafet çekilip görüşmeden sonraki istirahat esnasında sadr-ı âzam ile şeyh-ul islâm îvaz Paşazade İbrahim bey arasında bir münakaşa çıkmıştı. Şeyh-ul islâm, babası zamanından kalma Selim adında bir adamı için bir sene evvelki rayici üzerinden bir mukataa rica etmiş. Bu söze karşı sadr-ı-âzam istenilen mukataamn otuz kese zammiyle talibi var diye cevap vermiş. Bu mukabeleden müteessir olan şeyh-ul islâm efendi, orada bulunanların ve hususiyle Tatar heyetinin yanında gazabla söylenerek papuçlarını giymeden çadırdan çıkıp kayığına atlıyarak gitmiştir.

Bu çirkin hal üzerine şeyh-ul islâmm azli icab ederken onun adamlarının tesiriyle kayın biraderine fazla müsamaha göstermesinden bahis edilerek, hâdisenin ertesi günü îzzet Mehmed paşa azlolunmuştur (8 Cemaziyelevvel 1189 - 7 Temmuz 1775).izzet Mehmed paşa'nın azli maslahat icabı olduğundan, pâdişâh tarafından

[1132] Darüssaade ağası nezaretinde olan haremeyn evkafı eski saray baltacıları ve dalbıyık yazıcılar tarafından telef edildiğini veliahdlığı zamanında öğrenmiş olan III. Mustafa, cülusum müteakip eski saray baltacıları ocağını tamamen kaldırarak onların odalarına Galatasarayı oğlanlarından bir odanın naklini emretmiştir

[1133] Vasıf, c. 1, s. 220.

hakkındaki teveccühün devamına mebni kendisini Gelibolu'ya, götürmek üzere oğlu Mehmed Said bey mübaşir tayin edilmiş[1134] ve hemen arkasından Aydın muhasal-lığma tayin edildiği bir fermanla kendisine bildirilmiştir[1135]izzet Mehmed paşa'nm yerine sadaret kethüdası Derviş Mehmed ağa vezir-î âzam olmuş ve şeyh-ul islâm ibrahim bey hakkında halk arasında dedikodu olduğundan, o da yirmi iki gün sonra azledilerek yerine Hindî Molla denilen Salihzâde Mehmed Emin efendi getirilmiştir.İzzet Mehmed paşa Aydın'a vardıktan az sonra 1189 Ramazan ortalarında (1775 Kasım). Mısır valiliğine tayin edilip kendisini İzmir''den alıp götürmek üzere kaptanı derya Gazi Hasan paşa'ya emir verilmiştir. [1136]îzzetMehmed paşa'ya, 1192 Şevval-1778 Ekim tayinlerinde İçel sancağı verilmiş ise de, oraya gitmeden evvel Sivas valiliğine naklolunmuş ve 1193 H. - 1779 sonlarında Erzurum valisi olmuş[1137] ve 25 Safer 1195-20 Ocak 1781 de Karavezir diye meşhur Silâhdar Seyyid Mehmed paşa'mn vefatı üzerine ikinci defa sadarete getirilmiştir.izzet Mehmed paşa bu defaki sadaretinde de evvelki gibi bati hareketi ve işleri yine kayın biraderinin eline bırakması ve onun da irtikâp ve irtişası yüzünden söz altında kalıp bu sırada İstanbul'da, büyük bir yangının çıkması aleyhine olan dedikoduları arttırdığından ve bu da rehavetine hamlolunduğundan, dalıa evvelden sadarete davet edilen Yeğen Mehmed paşa'nın gelmesi üzerine mühri hümâyun kendisinden alınıp tekaütlükle Filibe'de oturması emredilmiştir (15 Ramazan 1196 - 24 Ağustos 1782). [1138]İzzet Mehmed paşa dört buçuk ay Filibe'de

---

[1134] Dergah-ı muallâm kapıcibaşılarından, sadr-ı sabık İzzet Mehmed Paşazade Mehmed Said dâme mecdühuya hüküm ki:
Bu defa sadaret-i uzamadan munfasıl pederin vczİr-i müşarünileyhin kâffe-i emlâk ve eşyası kenduya inayet ve İhsan-ı husrevanem olup Gelibolu'ya azimet ve anda ikamet.. . ferman-ı hümâyunum olduğuna binaen sen ki kapıcıbaşi-i mumaileyhsin vezir-i müşarünileyhi mahallî ikameti olan Gelibolu'ya îsale mübaşir tâyin olunmanla işbu emr-i şerifim ısdar ve yedine îta olunmuştur. Sene 1189 Cemaziyelevvel iptidaları (Mühimme 166, s. 394).

[1135] Bu defa avatıf-ı âlîyye-i mülükânemden Aydın sancağı tevcih olunan sadr-ı sabık İzzet Mehmed paşa'ya hüküm ki :
Sen ki vezir-i müşarünileyhsin sadaret-i uzamadan infikâkin akabinde... Gelibolu'ya vürud ve anda ikametin eğerçi fermanım olmuştu. Lâkin hakkında inayet-i mülükâne ve mekârmı-i husrevanem mevcengiz olup... Aydın sancağı sana tevcih ve ihsaıı-ı şehriyaranem olmaktan nâşi imdi Gelibolu'da dairen ve etbaını tesviye ve tanzim ve mahallî mezkûrdan makarrı aram olan. .. (evaili Cemaziyelevvel 1189 Mühimme 166, s. 394).

[1136] Mühimme, 166, s. 437, sene evasıtı Ramazan 118

[1137] Mühimme, 176, s. 246, 341

[1138] Sen ki paşay-ı müşarünileyhsin ber muktezay-ı vakit-ü hal mesned-i sadaret-i uzamadan azl ve infisalin lâzım gelmekten nâşi Dimetoka ve Filibe'den kangisi muhtarın olur ise mütekaiden anda ikamet

oturmuş ve 1197 Safer - 1783 Ocak'ta vezirliği ibka edilerek Semendire sancağiyle Belgrad muhafızlığına göhderilmiş[1139] ve 1198 Rebiul-evvel- 1784 Ocak veya Şubatta burada.ansızın vefat etmiştir.Birinci sadareti bir seneden yirmi beş gün noksan, ikincisi bir buçuk seneden ziyade idi. Son derece ağır, ifrat derecede halim düşünceli fakat iş göremiyecek derecede âtıl bir şahsiyet olup bu hali devlette ıslahat yapmak isteyen I. Abdülhamid'-in hoşuna gitmemişti. Birinci defaki sadaretinde birdenbire azli padişahı müteessir etmiş olup evvelki hatayı tashih için ikinci defa sadr-ı âzam yapmıştı.[1140]

Derviş Mehmed Paşa

Istanbulu olup babası Sultan yağlıkçısı Kadri ağa'dır. 1148 H. - 1735 M. tarihinde Hoşkadem mahallesinde doğmuştur. Gençliğinde defterdar Behçet efendi'nin defterdar yamaklığında bulunup Naili Abdullah, Silâhdar Ali ve Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed paşa'larm sadaretlerinde divittarlık etti, defterdar kesedarı iken hacegân sınıfına alınıp 1180 Şevval - 1767 Martta İstanbul mukataacısı, 1182 H. - 1768 M. seferinde defterdar kese-darlığiyle orduya iltihak etti ve bu harb senelerinde maliye tez-kirecisi, mektupçu ve 21 Zilkade 1185 - 25 Şubat 1772 de Şumnu kışlağında bulunduğu sırada şıkkıevvel defterdarı (Başdefterdar) oldu. 1188 (1774) de ordu ile İstanbul'a, gelindiği zaman azlolundu ise de, aynı sene Ramazanının yirmi birinde, yani 25 Kasım 1774' te ikinci defa başdefterdarlığa getirildi.Derviş Mehmed efendi 3 Safer 1189 - 5 Nisan 1775'te sadr-ı âzam kethüdası olup yine o sene 8 Cemaziyelevvel (7 Temmuz) da îzzet Mehmed paşa'mn yerine veziriazam tayin edildi.
Rahaveti ve ifrat derecedeki tekâpusu ve Çengi Lâtif adında Yahudi dönmesi bir oğlana ibtilâsı şayi olarak lisana geldiğinden dolayı, 25 Zilkade - 5 Ocak 1777 de azledilerek Gelibolu'da ikamete memur edildi[1141]. Yerine I. Abdülhamid'in silâhdarı Seyyid Mehmed efendi'nin

---

eylemen hususuna irade-i pâdişahânenı taallûk etmekle... evasıt-ı Ramazan 1196* (Mühimme 181, s. 31)..

[1139] Mühimme, 181, s. 118 ve Evail-i Safer 1197.

[1140] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/418-421

[1141] Sadr-ı sabık Derviş Mehmed paşa'ya ve dergâh-ı muallâm kapıcı-başılarmdan müşarünileyhi Gelibolu'ya. îsale der-i âliyyemdeıı mübaşir tâyin olunan Feyzi dâhıc mecdühuya hüküm ki :

şevkiyle on altı gün evvel sadaret kethüdası olan Darendeli Mehmed efendi veziri âzam oldu [1142]. Sabık vezir-i âzam Derviş Mehmed paşa 2 Muharrem 1191 - 10 Şubat 1777 de Hanya sancağına tayin edilip yola çıktı ise de, hastalanıp Sakız adasında birkaç gün kaldığı sırada aynı sene 7 Rebiulevvel - 15 Nisanda vefat ederek orada İbrahim-paşa camii hatiresine defnedildi.Derviş Mehmed paşa'nın sadareti bir sene altı aydır. Ölümünde elli yaşlarında kadardı. Halim, iyi kalbli, irtikâpsız olarak yaşamıştır. Sadareti zamanında üç defa şehir donanması ve Rusya ile dostluğun tesisine mebni hediye verilmesi suretiyle fazla masrafı olduğu için sadaretten azlinde altı yüz kese borcu çıkmıştır.Istanbulda Eyüp'te bir çeşmesi olup Üsküdar'da Nasuhî tekkesi ile Bursa mevlevihanesi'ni tamir ettirmiş ve Mısır'da Seyidüssadat camii ve türbesini yeniden yaptırmıştır. Burdur kasabasındaki 1184 H. - 1770 M. tarihli kütüphane Derviş Mehmed paşa'nındır[1143].

Mehmed Paşa (Dârendeli)

Darende'nin Cebecizâdeler denilen mâruf bir aile-sindendir. Darendeli Sarı Abdurrahman paşa'nın akrabasından

---

Sen ki vezir i müşarünileyhsin bu esnada sadaret-i uzamadan azl ve infi-salin Gelibolu'ya, azimetin için hatt-ı hümâyun-ı şevket makrunum şerefbahş-ı sudur olmağın., olduğun mahalden Bostancıbaşı sandalına suvar ve doğru Silivri'ye varıp andan, berren ikamete memur olduğun Gelibolu'ya, vusule müsaraat ve vusulünü tahrir ve îlâma mübaderet eylemen babında emr-i şerifim ısdar ve irsal olunmuştur.. . Evahiri Zilkade 1191 (Mühimme, 173, son sahife).

[1142] Derviş Paşa'nın azli hakkında Darendeli Îzzet Mehmed paşa'ya gönderilen hatt-ı hümâyunda şöyle denilmektedir :

"Malûmun ola ki selefin Mehmed paşa tanzim-i umur-ı dcvlet-i âliyye ve tensik-i maham saltanat-ı seniyyemde suretyab-ı zuhur olan tekâsül ve tesamuhu ve makam-ı vâlây-ı sadaret-ı uzamaya nâreva etvar ve harekâttan adem-i içtinap ve mubâlâtı iğbirar-ı tab-ı mülükâneme bahis ve badi olup kenduye biddefaat tenbih ve tekid olunmuşken sûdmend olmadığından azli iktiza edip..." Cevdet tarihi, c. 2, s. 302. Sadaret makamına lâyık olmayan etvar ve lıa'rekât ve mübalâtsızlığından maksad, Çengi Lâtife alâkasının kapalı olarak beyanı olsa gerek.

[1143] III. Mustafa ve I. Abdülhamid zamanlarında maruf hayalcilerden (karagöz oynatanlardan) Şerbetçi Emin ve Bekçi Mehmed isimlerinde iki hayalci varmış. Derviş Mehmed paşa sadr-ı âzam iken bir sünnet düğünü münasibetiyle her iki hayalciyi de davet ederek Bekçi Mehmed'in arz odasında, Şerbetçi Emin'in de divanhanede perdelerini kurup karagöz oynatmalarını emretmiş. Arz odasındaki karagözü daveti ileriyle sadr-ı âzam seyre-diyormuş. Oyun esnasında düşüncesiz hareket eden Bekçi Mehmed, bir dervişi bir ejderhaya yutturmuş. Bu halden canı sıkılan Derviş Mehmed paşa, derhal Bekçi Mehmed'in perdesini bozdurup onun divanhanede oynatmasını ve Şerbetçi Emin'in arzodasmda perdesini kurmasını emretmiştir. Bekçi Mehmed, Şerbetçi Emin'den daha usta olup teşrifat defterindeki eğlenceleri münasibetiyle adı geçmektedir (29 numaralı Maliyeden Arşive devrolunan defterlerden) Kütüphanemizdeki bir vefiyat cetvelinde "vefat-ı hayalî, bekçi Mehmed ağa ez nadire-i cihan 1191" kaydiyle Bekçi Mehmed'in 1191 H. -1777 M. tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/422-423

olduğundan kendisinekapıcıbaşılık verilmiş ve 1160 H. - 1747 M. de elçilik ile Nâdirşah'a gönderilmiş olan Kesriydi Ahmed paşa'ya kethüdalık etmiş ve daha sonra hükümetin bazı mühim işlerinde bulunarak muvaffak olmuş ve 2 Zilkade 1181 - 21 Mart 1768 de birinci imrahor tayin edilmiştir.Dârendeli Mehmed efendi bir ara Boğaz muhafazasında kendisine verilen vazifeyi muvaffakiyetle başarmasından dolayı I. Abdülhamid'in makbul silâhdarı Seyyid Mehmed efendi (Karavezir Seyyid Mehmed paşa) tarafından bu hizmeti padişaha arzedilmesi üzerine 9 Zilkade 1190 - 20 Aralık 1176 da sadaret kethüdası olmuştur.Bu tarihlerde I. Abdülhamid tayin edeceği sadr-ı âzam-ları silâhdarı Seyyid Mehmed efendi'nin tesir ve tavsiyesiyle yapmakta olduğundan, silâhdar kendisiyle teşriki mesai edecek olan Dârendeli Mehmed efendi'yi sadarete tayin için kethüdalığa getirtmiş ye tayininden on gün sonra da, yani Zilkade 1190 - 5 Ocak 1777 de Derviş Mehmed paşa'nın ne vezir-i âzam yaptırtmıştır.I. Abdülhamid sadarete tayin ettiği zatlara tam istiklâl vermekte ise de, perde arkasından Silâhdar Seyyid Mehmed efendi'nin tesiri eksik olmamakta idi. Bundan dolayı cidden vazifeşinas ve liyakatli olan Dârendeli Mehmed paşa'nın sadarette muvaffak olamıyacağı tecrübeli devlet adamları tarafından söylenmiş ve dedikleri gibi çıkmıştır.Dârendeli Mehmed paşa bir şene sekiz ay sadarette kalmış, işine müdahale eden Seyyid Mehmed efendi ile nihayet araları açılmış ve birkaç gün evvel vefat eden hazinedarının sözlerine kanarak onun tesiriyle kendisinden teveccühü şahaneyi giderecek bazı hallerinden dolayı1 8 Şaban 1192 -1 Eylül 1778 de sadaretten azlolunarak Bozcada'ya gönderilip [1144] yerine yeniçeri ağası Kalafat Mehmed ağa vezir-i âzam olmuştur.Mehmed paşa 20 Şevval 1192 - 11 Kasım 1778 de vezirliği ibka edilerek înebahtı muhafızlığına ve oradan 1193 Cema-ziyelâhır başında (1779 Haziran) İçel sancağına naklolundu ise de, arkasından Cidde valiliğine tayin olunmuştu; fakat afvını ve memleketinde oturmak üzere tekaütlüğünü arzu ettiğinden, isteği kabul edilip aynı sene Zilkadesi

---

[1144] Cevdet tarihi, c. 2, s. 103. Pâdişâhın gücenmesinin ve azlinin sebebi ne olduğunu D ârendeli'nin yerine gelen Kalafat Mehmed paşa'ya gönderilen hattı hümâyundan anlıyoruz. Orada şöyle deniliyor: "selefin sadr-ı sabık Mehmed paşa'nın tama ve rehavet ve betaetî, umur-ı mühimme-i devlet-i âliyyemin teahhürüne badi ve hazinedarı ve bazı akraba ve müte-allikatı vazifeleri olmayan maddelere ahz-ı rüşvet ve müdahale ile idare-i umura muvaffak olamadığından azli lâzım gelip..." Cevdet, e. 2," s. 328.

iptidalarındaki (1779 Eylül) bir fermanla tekaüd edilerek memleketine gitmiştir[1145].Darendeli Mehmed paşa'nın 16 Rebiulevvel 1198-8 Şubat 1784 te vezirliği ibka edilerek Erzurum valiliğine tayin edildi ise de vazifesine başlamadan evvel yine o sene Cemaziyel-âhır (Nisan) da yetmiş yaşında vafet etmiştir.Tarihler cidden muktedir ve sadaret makamının ehli değerli bir vezir olduğunu, fakat padişahın mutemedi Silâhdar Seyyid Mehmed efendi'nin mizacına göre hareket edemediğinden selefleri gibi gününü tekmil eylediğini beyan etmektedirler. Mem-lteketi olan Darende'de cami, medrese, kütüphane, köprü, han, hamam ve çeşme ve yollarına kaldırım yaptırmıştır.[1146]

Mehmed paşa (Kalafat)

Sofya taraflarından bir Bulgar köylüsüdür. Rus ayanından Çelebi Mehmed ağa'nin çiftlik çorbacısı yani amele basısı olup islâmiyeti kabul ettikten sonra İstanbul'a gelip yeniçeri ocağına girerek ocak çorbacılarından (bölük veya orta kumandanı) Kilci Mustafa ağa'ya intisab etmiştir.Mustafa ağa 1161 Safer -1748 Şubatta birinci defa yeniçeri ağası olunca Mehmed ağa'yı çorbacı yapmıştır. Mustafa ağa bir sene sonra azledilip kul kethüdası Hasan ağa onun yerine ağalığa gelmesiyle Mehmed ağa îdam edileceğinden korkarak kaçmış ve efendisinin 1163 H. - 1750 M. de ikinci defaeııiçtti ağası tayini üzerine çorbacılığı yeniden elde etmiştir.Melun e d ağa bundan sonra ocak kanunu üzere sırasiyle yükselerek çavuş, başçavuş ve 1182 H. - 1768 M. Osmanlı-Rus seferinde Edirne ağası olup oradan istanbul'a, davet edilerek sekban başılığa tayin edilmiştir.Daha sonra kul kethüdalığı ile orduda bulunan Mehmed ağa, ocak erkânının yeniçeri ağası Kapıkıran Mehmed ağa'-dan memnun olmamalarından dolayı onun azliyle 20 Rebiulâhır 1184 -13 Ağustos 1770 te yeniçeri ağalığına getirilmiş ise

[1145] Sabıka Cidde valisi olup bu defa mütekaiden vilâyeti olan Darende'de ikamete memur kılınan sadr-ı sesbak Mehmed paşa dâmet maalihiye hü-kümki :
Sen ki paşay-ı müşarünileyhsin bundan mukaddemce sana Cidde valiliği tevcih, ve ihsan olunmuştu. Bargiran-ı vezaret seni mübtelây-ı meşak ve mihnet etmekte ise ol dağdağadan keffiyed ile mütekaiden ihtiyar-ı uzlet arzusiyle vilâyetin olan Darende kasabasında ikametine müsaade-i seniyye-i şohriyara-nem erzam kılınması bu defa vârid olan tahriratında tahrir ve istirham olunmuş. .. İstida ve istirhamın karin-i is'âf-ı şehriyaraaem olmağla îîâmen işbu emr-i alışanım ısdar olunmuştur. Evail-i Zilkade 1193 (Mühimme, 176, s. 2
[1146] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/423-425

de, işinde ağır hareketi ve o makama ehil olmadığı söylenerek üç buçuk ay sonra, yani 8 Şaban - 27 Kasımda azil ile Tekirdağı'n&a, ikamete memur edildi ve sonra da İstanbul'da, hanesinde oturmasına müsaade olundu.

Ocakların muharebeden sonra IstanbuVa, gelmeleri üzerine Mehmed ağa, ikinci defa sekbanbaşı ve 1191 Muharrem 1777 Şubatta da ikinci defa yeniçeri ağalığına tayin edilip 8 Şaban 1192 -1 Eylül 1778 de D ârendeli Mehmed paşa'nın yerine vezir-i âzam oldu.Mehmed paşa'nın sekban başılıkta ve ağalıkta hizmeti görüldüğünden dolayı bir iş başarır diye sadarete getirilmişti; fakat bu da selefleri gibi silâhdarın müdahalesiyle bir iş başarmağa muvaffak olamadı ve bir sene bir gün sadr-ı âzam olduktan sonra 9 Şaban 1193-22 Ağustos 1779 da azledilerek müsadere-siz olarak Bozcaada'ya, gönderildi; az sonra Hanya muhafızlığına tayin olundu; fakat tekaütlüğünü istemesi üzerine 1193 Zilkadesi başlarında (1779 Kasını) tekaütlükle Gelibolu'da, oturmasına müsaade edildi [1147].1197 Muharrem -1782 Aralık'ta Halil Hâmid paşa W vezir-i âzam olmasını müteakip Kalafat Mehmed paşa'nın vezirliği ibka olunarak Belgrad muhafızlığına tayin edildi ve burada iken âmâ olarak tekaüt olup on sene daha yaşadı ve 1207 H. - 1792 M. de Gelibolu'da ansızın vefat etti.Hâdikat ül Vüzera zeyli'nde müslüman olarak ölmesinden başka bir hayırlı işi olmadığı, sakin, uysal ve insan suretinde bir müşekkel hayvan, sükûtî ve postunu doldurmuş nümayişli bir vezir olarak tavsif edilmektedir.Kalafat Mehmed paşa, okur yazar olmadığından, devlet esrarına müteallik hattı hümâyunlar ellerde gezdiğinden ve bundan başka sadr-ı âzam olduğundan beri sık sık vukua gelen yangınlardan IstanbuVun dörtte biri yandığından dolayı halk arasındaki dedikodu azlini tesrî etmiştir.

Seyyid Mehmed Paşa (Karatezir)

Şehir vilâyetinin Ardbsun kazasından 1735 M. de doğmuş ve 1160 M. - 1747 M. deon iki yaşında[1148] IstanbuVa. gelerek

---

[1147] Mühimme, 176, s. 206.

[1148] Cevdet tarihi'nde 1164 H. - 1751 M. de onaltı yaşında İstanbul'a, geldiği yazılmıştır. Ben Hadikat Ül-vüzera zeyîi'nin kaydını kabul ettim. Sicilli Osmanî doğum tarihini 1140 H. - 1727 M. göstermektedir.

aşçıbaşı diye şöhreti olan Surre emini Süleyman ağa dayısı olduğundan kendisini sarayda helvahaneye kaydettir mistir [1149].Bu gencin yetişmesini arzu eden Süleyman ağa, yeğeninin terbiye ve tahsilini samimî dostlarından olup yeniçeri ocağının elli altıncı cemaati zabitlerinden Hacı Odabaşı'ya havale ettiğinden, Seyyid Mehmed,beş sene kadar Hacı Odabaşı'nın ne\areti altında okuyup yazmış ve bir müddet dayısının hizmetinde bulunmuş ve dayısının vefatı üzerine teberdaranı hassa denilen zülüflü baltacılar ocağına kaydedilmiştir (1173 H. -1759 M.).Seyyid Mehmed, filhakika merakla okumuş, kitabete ehemmiyet vermiş, ocağında da bunu bırakmıyarak tahsilini ilerletmiş ve bu sayede 1175 Cemaziyelâhır iptidasında (1761 Aralık) enderunda hazine odasına alınıp kitabetteki vukufuna mebni aynı sene 13 Şaban (9 Mart 1762) hazine odası ikinci yazıcılığı verilmiştir.
Bu sırada Seyyid Mehmed efendi'nin biraderi Helvacı Mustafa ağa veliahd Abdülhamid'in kahveci başılığında bulunduğundan, veliahdın bütün işleri bunun vasıtasiyle yapılmak suretiyle daha o tarihlerde I. Abdülhamid'e intisab etmiştir.I. Abdülhamid hükümdar olunca, S ey y id Mehmed efendi 8 Zilhicce 1187 - 20 Şubat 1774 te hasodaya nakle-dilerek mabeyinci ve yirmi bir gün sonra hazine kethüdası ve 3 Muharrem 1189 - 4 Mart 1775 de de padişahın silâhdarı oldu.Çok zeki, anlayışlı ve cidden değerli bir zat olan Seyyid Mehmed efendi, padişahın büyük teveccühünden istifade ile iyice hulul ederek sarayda kendisine rakib olabilecekleri birer suretle uzaklaştırdığı gibi, sadr-ı âzam azil ve tâyinlerinde de müessir oldu; istediğini sadaret mevkiine getirtecek ve beğenmediğini azlettirecek kadar nüfuz peyda etti.Kaynarca muahedesinden sonra I. Abdülhamid ıslâhat yapmak istiyerek sadarete tayin ettiği vezirlere geniş selâhiyet veriyorduysa da bu selâhiyetler hattı hümâyunlarda kalıyor ve sadr-ı âzamlar mevkilerinde tutunabilmek için silâhdar Seyyid Mehmed efendi ile iyi geçinmeğe mecbur olduklarından, ken-Milerine verilen selâhiyeti kullanamıyorlardı; bununla beraber, muahededen sonra vezir-i âzam olanlar arasında da ıslâhat işlerini başarmağa muvaffak olacak kabiliyette cesur, değerli vezirler pek yoktu.Sık sık sadr-ı âzam

[1149] Kar a vezir'in validesi Ayşe Hanım Uçhisar'h Hacı Mahmud isminde birinin kızıdır. Karavezir'in babasının sâdattan olduğuna dair 996 Muharrem ve 1101 Ramazan tarihli iki şer'i hüccet olduğunu sabık Konya müzesi müdürü Bay Zeki Ora! bir mektupla bildirmiş'tir.

değişmesinin bunun müdahalesiyle vukua geldiği malûm ve gelenlerin de iş görmeden ayrılmasından bunun mesul olduğu her tarafta söylenmekte olduğundan ve IstanbuVda. yangınların1 sık sık vukuu silâhdar aleyhindeki dedikoduyu arttırdığından, artık perde arkasından çıkarak bizzat işleri ele almasına lüzum görülmüştü. Bunun için 9 Şaban 1193-22 Ağustos 1779 da pâdişâh Beşiktaş sarayında bulunduğu sırada Kalafat Mehmed paşa 'dan alman mühri hümâyun kendisine verilmek suretiyle vezir-i âzam olmuştur.Tarihimizin bu dördüncü cildinin birinci kısmında görüldüğü -üzere, bir buçuk sene süren (onsekiz ay on bir gün) sadareti zamanında çalışarak bazı icraat ve faaliyeti görülmüş ise de, kendisinden daha ziyade başarılar beklendiği sırada teverrüm ederek, 25 Safer 1195 - 20 Şubat 1781 de kırk beş yaşında vefat etmiştir. Kabri Bahçekabıpısı'nAa. Hamidiye türbesi kabristanında-dır. I. Abdülhamid kendisini çok sevmiş ve itimad göstermiş, hizmetinden memnun kalmış ve hastalığı esnasında bizzat ziya-re tine gelmiştir.Hâdikat-ül Vüzera zeyli, fatin. zeki, tcferrüde mail, kısa boylu, esmer, çirkin bir zat olduğunu ve evvelce latifeyi ve şakayı sever ve Nasreddin Hoca fıkralariyle musahabeler yaparken has-odaya naklinden sonra huyunu değiştirerek hiddet ve tehevvür gösterdiğini yazmaktadır.Doğum yeri olan Arabsuri da cami. imaret, mektep, kütüphane ve hamam yaptırmış, şehre su getirtmiş, sekiz çeşme ile bütün tesislerine vakıf tahsis etmiştirı. Bundan başka, Arabsun'a etraftaki Sarılar Türkmen aşiretini iskân ettirerek[1150] Damad ibrahim paşa'nm Muşkara\ı Nevşehir yaptığı gibi, bu da koy olan Arabsun'M bir kasaba haline koyarak Gülşehri ismini verdirmiş ve bu yeni ismi vakfiyesine kaydettirmiş ise de, eski ismi yenisine galebe çalarak Arabsun kalmıştır.İstanbul'da Hızırily asttan evvel kuzu kesmek yasağı bunun sadareti zamanında konmuştur. Esmer olmasından dolayı silâh-dâffhğında Kara silâhdar ve sadaretinde de Karavezir denilmiştir. istanbuVdsL vefat eden sadr-r âzamların cenaze namazları Fatih camiVn.de kılınmak teamülden iken aynı günde pâdişâhın oğlu Şehzade Mehmed'in de defni mütıasibetiyle vakit olmamasına ve mesafenin uzaklığına mebni şeyh-ul islâmın reyi üzerine bunun cenaze namazı Valide camiVnde (Yeni cami) kılınarak

[1150] Cevdet tasnifi, Maarif vesikaları, No. 637

Hamidiye türbesi kabristanına defnedümiştir.[1151]

Izzet Mehmed Pasa (İkinci Defa)

Karavezir'in hastalığı ağırlasın ivi olmasından ümit kesilince, Erzurum valisi bulunan vzir-i âzamlardan İzzet Mehmed paşa'nın adarete davetine karar verilmiş ve hattı hümâyun ile davet edilmek üzere iken sadr-ı âzamin vefatı haberi gelmesiyle acele İstanbul'a, hareketi kendisine bildirilmiştir.Birinci sadareti esnasında tamamı yazılan tercümei halinde görüldüğü üzere, 1195 Safer ve 1781 Ağustos;a tayin edildiği bu sadaretinde de bir iş göremiyerek 1196 Rama/an ortalarında (1782 Ağustos sonlarına doğru) azlolunup Filibe'de ikamete memur edilmiştir.[1152]

Yegen Seyıd Mehmed Pasa

Esirdirin Barla nahiyesi halkından olup Belgrad serdengeçti ağalarından Hacı Yusuf'un oğludur. 1139H.1726 erdengeçti ağası olup bir fitne çıkardığından dolayı Alâiye tarafına kaçmıştır.Gittiği yerde de rahat durmayan Yeğen Mehmed, Istan-buVa, gelip elli bin kuruş rüşvet verdikten sonra kendisini afvet-tirerek 1182 H. - 1768 M. seferinde yeniçeri serdarlığı ve turna-cıbaşı pâyesiyle îsakçı köprüsünün muhafazasına memur edilmiştir. 1184 H. - 1770 M. de serdarı ekrem Halil paşa'nın mağlûbiyeti esnasında asaleten turnacıbaşı olmuş ise de, Silahdar Mehmed paşa'nın serdarı ekremliği sırasında fitne çıkarıcı hareketinden dolayı Varna'ya, sürgün edilmiş ve oranın ağalığı \ verilmiştir.Yeğen Mehmed ağa daha sonra ocağında seksoncu başı, 1186 H. - 1772 M. de zağarcıbaşılıkla Silistre tarafına memur olmuş ve orada hayli iş gördüğünden dolayı 1187 Muharrem-1773 Martta kul kethüdası olarak bir muharebede muvaffakiyet gösterdiğinden dolayı 17 Rebiulevvel 1187 - 8 Haziran 1773 te yeniçeri ağalığına tayin olunarak 16 Şaban - 1773 Ekimde vezirlik ile ağapaşa olmuştur. 1774 te Osmanlı - Rus harbinin sona ermesiyle ordunun avdeti esnasında

[1151] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/427-429
[1152] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/429

vezir-i âzam Muhsinzâde'nin vefat etmesi üzerine Yeğen Mehmed paşa, ordu kaymakamı olarak kapıkulu ocaklarını İstanbul*a, getirmiş ve yirmi beş gün sonra da yeniçeri ağalığından alınarak 1188 Receb - 1774 Eylülde Silistre valiliğine gönderilmiştir.Yeğen Mehmed paşa bundan sonra Vidin muhafızı, ikinci defa Silistre valisi, Kırşehir mutasarrıfı ve 1193 H. - 1779 M. de Anadolu valisi olup bir sene sonra Alâiye sancağına tayin suretiyle istiskal edilerek oraya varır varmaz üzerinden vezirliği de alınarak memleketinde oturtulmuştur.1195 H. - 1781 M. de vezirliği tekrar verilerek Hotin muhafızlığına tayin edilen Yeğen Mehmed paşa, bir sene sonra Tırhala sancağına naklolunarak 19 Ceniaziyelevvel 1196 – 2 mayis1782 de Rumeli valiliğine tayin edilip aynı sene Ramazan 16 (25 Ağustos)da İzzet Mehmed, p aş a'nın ikinci defaki sada-retteden azli üzerine bir iş görür ümidiyle vezir-i âzam olmuştur.

Yeni sadr-ı âzam muvafık bir iş görmedikten başka[1153], gayet kinci ve intikamcı olduğundan, evvelce gücenik olduğu kimseler hakkında intikam almak sevdasına düşüp ve hattâ bu arada eski vezir-i âzam Silâhdar Mehmed paşa'yi Erzurum valiliğinden azil ve malını müsadere ile kendisini Niğde^de ikamete memur edip öldürmek istemesi ve bu suretle bir hayli devlet adamlarını kırmasından dolayı, sadarete tayininden dört ay dokuz gün sonra, yani 25 Muharrem 1197 - 31 Aralık 1782 de azil ve malı müsadere edilmeden derhal Vidin muhafızlığına tayin olunmuştur [1154].1198 Şevval - 1784 Ağustosta İnebahtı sancağına tayin «lundu. Bu sırada Mısır'da kölemenlerden Murad bey hasımlarına galebe ederek bütün nüfuzu eline alıp beğenmediği Mısır valisi eski sadr-ı âzamlardan Silâhdar Seyyid Mehmed paşa'yi Mısır'dan çıkarmıştı. Bunun üzerine, onun

[1153] Halefi olan Halil Hâmid paşa'mn "sadareti dolay isiyle gönderilen hatt-ı hümâyunda "selefin Yeğen Melımed paşa'mn hal ve etvarı mcmule muvafık zuhur etmediğinden" denilmektedir (Cevdet, c. 2, s. 355).

[1154] Sabıka sadr-ı azam olup bu defa Vidin muhafızlığı uhdesine İhale olunan vezir Yeğen Seyyid Mehmed paşa ve mübaşir tâyin olunan kapıcı-başı Ali dâme mecdühuya hüküm ki :
Vidin muhafızı elan Çatalcalı Ali Paşa., âzim-i dâri beka olup yerine vüzcray-ı izamımdan dirayetmend ve mutabassir ve muhafaza-i serhadde kadir birinin muhafız tâyini vacibattan olduğu ve sen ki sadr-ı sabık mumaileyhsin filasıl serhaddat-x mansurem muhafazasında meharet ve kiyasetin bedidar olmaktan nâşi serhadd-ı mezkûr muhafızlığı muhavvel-i uhde-i ubudiyetin kılmmağla doğru Gelibolu'ya varıp mahalli mezburda etbâ ve takımını üç, beş gün zarfında tanzim" etmesi ve arkasından diğer bir emirle maiyetini Edirne'de hazırlaması emrohmmuştur (Mühimme, 181, s. 113). Yeğen Mehmed paşa, Kf/ırncMe (durup Vidin'? gitmekte ayak sürüdüğü için aynı sene Safer ortası (I7H3 Mitrl. orhthırı) tarihli tehdidi havi diğer bir fermanla derhal hareketi yazilmistir

yerine zorlu bir vezirin Mısır valiliğine gönderilmesi icab ettiğinden, 1199 Safer-1784 Aralıkta hükümetçe yapılan görüşme neticesinde İnebahtı muhafızı Yeğen Seyyid Mehmed paşa'mn Alâiye'li olması, Mısır'da birçok Alâiye^linin bulunmasa ve kendisinin ocaklı olması ebebiyle Mısır'daki ocaklıların kendisine meyledecekleri düşünülerek, onun Mısır'a tayini münasip görülmüştür[1155]Bunun üzerine Yeğen Mehmed paşa 'ya, A lâiye veya münasip bir mahalle çıkarak kapışım (maiyyetini) tanzim ile acele Mısır'a gitmesi emrolunmuştur (1199 Safer ortaları — Aralık sonları).

Yeğen Mehmed paşa W maiyyetini tertip ile Mısır'a gitmesi ancak 1200 Muharrem iptidalarına (1785 Kasım) tarihine kadar uzamış ve bu sırada Mısır'da karışıklık en had derecesini bulmuş ve bunun da bir iş başaramıyacağı anlaşıldığından, Mısır işi kapdam derya Gazi Hasan paşa'ya havale olunmuştur.Filhakika Gazi Hasan paşa, Mısır'da icab eden temizliği yaptığı sırada vali Yeğen Mehmed paşa'nın, pâdişâhça matlûp olan Mısır vergisini azaltacak yerde kendisine menfaat temini için zam yapmış olması şikâyeti mûcib olduğundan, Gazi Hasan paşa'nın yazması üzerine 1200 Zilhicce - 1786 Kasımda Diyar-bekir valiliğine naklolunmuştur[1156].1201 H. - 1787 M. de Vidin seraskeri bulunan Yeğen Mehmed paşa, Rus - Avusturya seferi esnasında Rumeli'den ismail ordugâhına asker şevkine memur edilip hemen arkasından da İsmail seraskeri sabık vezir-i âzam Şahin Ali paşa'nın yerine İsmail seraskeri olmuş ve vazifesi başına giderken 25 Safer 1202 - 6 Aralık 1787 de vefat ettiğinden, İsmail seraskerliği ikinci defa Şahin Ali paşa'ya verilmiştir.Yeğen Seyyid Mehmed paşa, sadarete ehil bir vezir olmadığı gibi iyi bir vali de değildi; ancak hudutlarda kendisinden bir hizmet memuldu. Tercümei halini yazanlar, inadcı, tahrikçi ve tamahkâr olduğun beyan ediyorlar.[1157]

Halil Hamıd paşa (ispartali)

XVIII. asrın ikinci yarısında Osmanlı idaresinin avrayıp bu hususta I. Abdülhamid'in ıslahat hususundaki arzusuna uygun olarak işi

[1155] Cevdet, c. 3,. s. 292
[1156] Cevdet, c. 3, s. 315.
[1157] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/430-432

samimiyetle ele almış olan iki vezirden birisi Halil Hâmid paşa -ve diğer ıslahatçı vezir ise yukarıda tercümei halini yazdığımız kara vezir Seyyid Mehmed paşa'dır. S ey y id Mehmed paşa, vefatından evvel Halil Ha ini d paşa'nın liyakatinden bahis ile sadaretini tavsiye etmişti[1158].Halil Hâmid paşa, Çelik Mehmed paşa'nın kapı kethüdası Isparta'h Hacı Mustafa ağa'nra oğlu olup 1149 H. -1736 M. de doğmuş, İstanbul'da tahsil görmüş ve Babı âli divan kaleminden başlayarak devlet hizmetine girip o tarihte III. Mustafa'nın itimadını haiz darphane emini Raif İsmail efendi (paşa)nın delaletiyle âmedi kalemine alınmıştır.

Yedi sekiz sene beylikçi maiyyetinde bulunan Halil H âmid efendi, 1180 H. - 1765 M. Osmanlı - Rus seferinde ordu ile beraber sefere giderek hocagân sınıfına yükselip seferden İstanbul'a dönünce âmedî olmuştur.

Halil Hâmid efendi'nin kabiliyeti I. Abdülhamid'in sRâhdarı Seyyid Mehmed efendi'ye (Karavezir Seyyid Meh-meıİ paşa) bildirilmesi üzerine onun tarafından himaye görmüş ve Babı âli ahvalinden silahdarı haberdar ettiğinden itimadını kazanmış ve 1193 H. - 1779 M. de büyük tezkireci, ve Seyyid Mehmed paşa'nın vezir-i âzam olması üzerine reis-ül küttab ve arkasından, yani 1194 Şevval - 1780 Ekimde sadr-ı âzam kethüdası olmuştur.Karavezir'in vefatj üzerine yerine gelen İzzet Mehmed paşa, 26 Cemaziyelâhır 1195 - 19 Temmuz 1781 de Halil Hâmid efendi'yi kethüdalıktan azletti ise de, üç buçuk ay sonra, yani aynı sene Şevval tayinlerinde tersane eminliğine tayin edildi.I. Abdülhamid, Halil Hâmid efendi'nin tekrar sadr-ı-âzam kethüdası olmasını emrettiğinden, tersaneden Bab-ı âli'ye davet edilen Halil Hâmid efendi geldiği sırada izzet Mehmed paşa'dan mühri hümâyun alınarak azledilmiş ve saraydan kapıcılar kethüdası vasıtasiyle gönderilmiş olan sadr-ı âzam kethüdalığı mTati Babı âli'de kendisine giydirilmiştir (15 Ramazan 1196 - 14 Ağustos 1782).İzzet Mehmed paşa'dan sonra vezir-i âzam olan Yeğen Seyyid Mehmed paşa'mn azli üzerine sadaret kethüdası Halil Hâmid efendi sadr-ı âzam tayin olundu ve hakkındaki fevkalâde teveccühün delili olarak

[1158] 1 Karavezir Seyyid Mehmed paşa, hastalığı esnasında kendisini ziyarete gelmiş olan I. Abdülhamid'e sadarete liyakatli olarak defterdar Hacı Mustafa efendi ile sadaret kethüdası Halil Hâmid efendi'yi tavsiye ve evvelkisinin ihtiyar ve tecrübeli, ikincisinin de zeki ve faal olduğunu arzetınişti (Cevdet, c. 3, s. 134).

sadareti münasibetiyle Babıâli'ye gönderilmiş olan hattı hümâyunda iki defa sadaret kethü-dalığmda ve reis-ül küttablıktaki mesaisinden bahsedilerek istiklâl suretiyle sadarete getirildiği bildirilmiştir (28 Muharrem 1197 -31 Aralık 1782).Tarihimizin bu dördüncü cildinin birinci kısmındaki onbeşinci bölümde görüldüğü üzere, Halil Hâmid paşa evvelâ garp usulü üzere askerî ıslahatı ele alarak canla başla çalıştı. Sadareti, Rusların Kırım'ı ilhak etmeleri dolayısiyle fevkalâde buhranlı bir zamana tesadüf etmişti. Ruslarla yeni bir muharebenin feci neticeler vereceği gözönüne alınarak Aynahkavak tenkihnâmesi tanzim edilmekle beraber, Ruslara karşı tedarikli bulunmak zarureti hasıl olduğundan, bir taraftan da hazırlık yapılmakta idi.Bu tarihlerde padişah üzerinde müessir olan kaptanı derya Cezairli Gazi Hasan paşa, sadr-ı âzamin icraat ve istiklâline müdahale ile Abdülhamid'i kararsızlığa sevk eylemekte idi. Bu hal ise başlanmış olan ıslahatın yürümesine mâni oluyordu. Müdahalelerden ve işlerinin bozulmasından müteessir olan Halil Hâmid paşa, pâdişâhı hal' ile gene. ve faal bir şehzade olan veliahd S elim'i hükümdar yapmayı kurarak gizlice faaliyete başladı; şeyh-ul islâm Dürrizâde Seyyid Ataullah efendi ile yeniçeri ağası Yahya ağa'yi elde ederek anlaştı; fakat kaptan paşa tarafından haber alman bu teşebbüs pâdişâhın kız kardeşi Esma Sultan vasıtasiyle I. Abdülhamid'e haber verilmesi üzerine, 20 Cemaziyelevvel 1199 - 31 Mart 1785 te Birinci mirahor Ali bey, Babı âli'ye gönderilip kendisinden mührü hümâyun alınarak azil ve derhal saraydaki Balıkhane mevkiinden hemen karadan Tekirdağı ve sonra Gelibolu'ya, gönderildi ve arkasından gönderilen bir fermanla Cidde ve Habeş valiliğine tayin edildiği ve Gelibolu'da, kapısını tanzim ile Bozcaada'ya, gitmesi emrolundu.

Halil Hâmid paşa orada hazırlık yaparken gönderilen diğer bir fermanla valilikten de azlolunarak IstankÖy adasında oturması bildirildi, fakat pâdişâhın bunun hakkındaki gazabı devam ettiğinden, diğer bir hattı hümâyunla sabık Mora mu-hassah Kara Kethüdazâde Ali bey vasıtasiyle Bozcaada'da katledılıp aşı İstanbul'a getirildi (17 Cemaziyelâhır 1199 - 27 Nisan 1788).Halil Hâmid paşa'nm yerine sadarete tayin olunan Şahin Ali paşa'ya sabık sadr-ı âzam hakkında gönderilmiş olan hattı hümâyun pek ağır olup .pâdişâhın bu

teşebbüsten ne derecede korkup telâş ettiği görülmektedir[1159]. Hattâ Halil Hâmid paşa'nın başının geldiği bir telhisle pâdişâha arzedil-mesi dolayısiyle Abdülhamid başın üzerine konacak teşhir yaftasına :"Haini din ve devlet ezlemullahül ibad sadr-ı sabık Halil paşa'nm resi maktuudur" ibaresinin yazılmasını emretmiştir[1160]. Başı teşhir edildikten sonra Karacaahmet mezarlığına, defnedilmiş t ir.Halil Hâmid paşa, yenilik ve ıslahat taraftarı değerli, faal ve iyi görüşlü bir hükümet reisi olup bazı ahlâk nakiseleri sebebiyle tercümei halini yazanlar tarafından muaheze edilmektedir. Kendisinin liyakat ve kabiliyetini Karavezir Seyyid Mehmed paşa'ya tavsiye eden îsmail ağa'yı saraydan uzak-laştırmış ve kendisine rakip.gördüğü Hacı Mustafa efendi ile uğraşarak zavallıyı hırpalamıştır.

Halil Hâmid paşa askerî ıslahat için Avrupa'dan askerî mütehassıslar getirttiği gibi, sür'at topçuları, lâğımcı ve hum-baracı teşkilâtını yapmış, iktisadî durumu nazarı dikkate alarak bu hususta icabeden faaliyette bulunmuştur[1161].Halil Hâmid paşa, Davutpaşa iskelesi yanında Sadiye tarikatinden Kadem-i şerif şeyhine bir tekke yaptırdığı gibi, topkapı ışındaki kaldırımları yenilemiş ve Paşakapısı'nın (Babı âli'nin) Alay köşkü karşısındaki kapısının yanına sebil yaptır-mıştır. Kasımpaşa'nın Hacıhüsrev camii'nin alt tarafındaki sokakta bulunan Çorlulu Ali Paşa çeşmesVni 1198 H. - 1783 M. de tamir ettirerek1 İsparta ile Burdur'âa da birer kütüphane yaptırmıştır.[1162]

Şahın alı pasa (hazındar)

Hangi ırktan olduğu sarih olarak bilinmivorsa ürcü olduğu zannı kuvvetlidir. Çelik Mehmed paşa kölelerinden olup onun dairesinde yetişmiş, silâhşörlükte mahareti görülmüş, efendisine hazinedar

---

[1159] Bchim vezir-i âzamim ve vekili mutlakımsm seni tahiyyet-i şahane ile taltif eylediğimden (sonra) malûmun olsunki selefin mak-hur Halil paşa havasının galebesİyle salâh tarafına meyletmeyip ve celb sevdasiyle taşralara bakmayıp zuafa ve ağniyanın iztiraplarına ve devletimin emektar ve hademelerine muhassas menafii kendi etrafına tahsis ile harmanlarına ve umur-ı devletimi temşiyette hudraylık ile hilâf-ı rızây-ı mülükânem nice etvar-ı nâ şayesteye cesareti hasebiyle ulema ve rical ve ocaklılarımın teneffürlerine bâis olduğundan tamah-ı hamı ve hain-i din ve devlet ve ezlemü-libâd olmağla tebdili ve izalesi icab etmiştir..." Nâme-i hümâyun defteri 9, s. 8

[1160] Emiri tasnifi, Hamid-i evvel devri vesikaları, numara 25533.

[1161] 'Sadr-ı âzam Halil Hamid" başlıklı bir yazımız Türkiyat Mecmua1 sı-nın beşinci cildinde neşredilmiş olduğundan, bu zat hakkında daha ziyade bilgi edinmek isteyenler oraya müracaat edebilirler.

[1162] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/432-436

olmuş ve bu lâkapla tanınmıştır.Şahin Ali ağa, Çelik Mehmed paşa'nm Anadolu'daki valiliklerinde bazı yerlerde onun mütesellimi olup şakavette bulunan leveridleri tedip hususunda hizmet etmiştir; hattâ Hicaz emîri (Mekke emiri) tarafından IstanbuPa. gönderilirken levend-Ferin eline geçmiş olan hediyeleri buldurması için Çelik Mehmed paşa'ya gönderilen ferman üzerine, bu işe Şahin Ali ağa memur edilmiş ve o da bu hediyleri» bir parçası zayi olmadan elde edip bu münasebetle epey levendi tepelemiş ve bu hizmetine mükâfat olarak beylerbeği rütbesiyle Adana valiliğine tayin olunmuştur.Şahin Ali paşa 1182 H. - 1768 M. de Rakka valiliği ile Rus seferine memur oldu. Bendece geldiği zaman Hotin kalesinin yardımına koşmuş, muharebe sahasındaki cesurane hareketi sebebiyle 25 Receb 1183 ve 24 Kasım 1769 da vezirlikle Karaman valiliği verilerek Ozi taraflarına memur olup, 1184 Cemaziyelâhır-1770 Eylülde Sivas valiliği ile Ozi kalesi muhafızlığına tayin edilmiştir.Şahin Ali paşa, bu muhafızlıkta ve en müşkül durum içinde Rusların hücumlarına karşı üç sene metanetle Öaî'yi müdafaa ettiği gibi, müteaddid çıkışlarla da Ruslara galebe çalmıştır.Muharebeden sonra 23 Ramazan 1189-17 Kasım 1775 te Aydın muhassah ve 1190 Zilhiccesinde (1777 Ocak) Anadolu valisi olan Şahin Ali paşa, 1191 Reccb - 1777 Ağlıstosta Diyarbekir ve arkasından Adana valiliklerinde bulundu. Bu sırada bazıTürkmen aşiretlerinin Rakka yani Urfa taraflarına iskân edilmesi icab ettiğinden, kendisine Sivas ve Rakka eyâletlerinin ikisi birden verilmek suretiyle iskân işine memur edildi.Şahin Ali paşa, 15 Rebiulevvel 1194 - 21 Mart 1780 de Karaman ve 4 Şevval 1195-23 Eylül 1781 de Maraş ve 1196 Şevval - 1782 Eylül tevcihatmda Haleb valisi ve 7 Rebiulevvel 1197 - 10 Şubat 1783 te tekrar Aydın muhassah olup Aydın1! mütesellimle idare etmek üzere özi muhafızlığına gönderilmiştir.

4 Rebiulevvel 1199 - 13 Ocak 1785 de ikinci defa Haleb valisi olan Şahin Ali paşa, 20 Cemaziyelevvel 1199 - 31 Mart 1785 te Halil Hâmid paşa'nın azli üzerine vezir-i âzam tayin edilerek kendisi gelinceye kadar kaptanı derya Cezairli Gazi Hasan paşa sadaret kaymakamı tayin edilmiştir.. Okuyup yazmaktan mahrum, taşralarda bulunup devlet idaresinde vukufu olmayan Şahin Ali paşa'nın sadarete daveti hayli garip görünmüştü; fakat I. Abdülhamid, bunun Rus seferinde OzVyi uzun müddet müdafaa etmesinden dolayı takdir ederek bu

suretle taltif etmek istemişti[1163]. Aynı sene Cemaziyel-âhır (1785 Nisan) sonunda İstanbul gelerek mührü hümâyunu aldı.
Halil Hâmid paşa'nın komplosundan kurtulan I. Abdülhamid, iki eliyle Cezairli Hasan paşa'ya sarıldığından, bütün hüküm ve nüfuz saltanat atabeği olan Gazi Hasan paşa'nın elinde idi. Dokuz aya yakın sadarette bulundu; okuyup yazması olmadığından devlet esrarı duyulup kendisinin de taşra idaresine kıyasen doğrudan doğruya iş görmeğe kalkması sebebiyle [1164] azlolunarak malı müsadere edilmeden Selanik sancağı ile İsmail seraskerliğine gönderildi (24 Rebiulevvel 1200 - 25 Ocak 1786).Şahin Ali paşa'nın yerine beş ay evvel vezirlikle Mora valisi olan Cezairli Hasan paşa'nın kethüdası Yusuf paşa tayin edildi ve onun gelmesine kadar efendisi Gazi Hasan paşa sadaret kaymakamı oldu.Şahin Ali paşa, 1200 Cemaziyelevveli iptidasında (1786 Mart) İsmail'de oturmak üzere Özi valisi oldu. Bir müddet sonra Rus ve Avusturyalılarla (1201 H. -1787 M.) seferi başladı. Yeni sadr-ı âzam Yusuf paşa, Avusturya üzerine sefere hareket edip Rus cephesine de Kuburun vakası üzerine seraskerlikten azledilen Şahin Ali paşa'nın yerine eski sadr-ı âzamlardan Yeğen Mehmed paşa'yı tayin etmişti; fakat Yeğen Seyyid Mehmed paşa'nın Köstence'de vefatı üzerine ordu erkânının ve ocaklının istememelerine rağmen, o taraflarda başka bir değerli vezir olmadığından, zarurî olarak Şahin Ali paşa tekrar Rus cephesine serasker tayin edildi[1165].Şahin Ali paşa azlinden dolayı muğber olduğundan, işe bütün kuvvetiyle sarılmadı; hattâ pâdişâh, Ali paşa'nın gücenikliğini sadr-ı azama bildirmişti. Rus cephesindeki durum fena olduğundan, 1202 Şevval ortalarında (1788 Temmuz) Şahin Ali paşa seraskerlikten alınarak yerine Anadolu valiliği ve vezirlikle Zıhneli Hasan paşa tayin olunarak sabık serasker îsmail muhafızlığında bırakıldı[1166] ve 1203 Safer - 1288 Kasımda muha-

---

[1163] I. Abdülhamid'in fevkalâde mutemedi ve mahremi esrarı olan silahtarlıktan mütekaid Seyyid Abdullah ağa, Şahin Ali paşa'ya mührü hümâyun verilmesinin sebebini sormuş. Pâdişâh muharebe esnasında özi kalesinin müdafaasında sebat etmiş olduğundan taltif etmek istedim. Vüzeraya göre makamı sadarete vusule her ne kadar liyakati yok ise de bu matlaba îsal muvafık-ı tab-ı mürüvvet olduğundan mührü hümâyunumla naili emel ettim" demiştir (Cevdet, c. 4, s. 250).
[1164] Cevdet tarihi, c. 4, s. 257.
[1165] Mühimme, 187, s. 51, evasıt-ı Şevval 1202.
[1166] Edirne'de sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf paşa'nın riyasetinde aktedilen mecliste umum ocaklar tarafından îsmail seraskeri Ali paşa'nın liyakatsizliğinden bahisle tebdili dermeyan olunmuş ise de şimdilik böyle vakitsiz azlolunduğu halde yakınında vüzeradan kimse olmadığından Ali paşa'nın tebdili tehir olunarak ordunun takviyesi kararlaştırıldı (Cevdet tarihi, c. 4, s. 54

fızlıktan da alınarak Silistre'&e ikainete memur edilip sonra Bozcaada'ya gönderildi ve Sedülbahir^de hastalanarak orada vefat etti (19 Ramazan 1203 -13 Haziran 1789).Kale müdafaası ve eşkiya tedibinde hizmeti görülmüş ise de, sadarete liyaketi yoktu. Cesur, gayretli ve fevkalâde silâhşordu. Sicilli OsmanVde salih, âdil ve iyilik sever olduğu kaydedilmektedir.[1167]

Yusuf Paşa (Koca)

Tersane liman reisi Hasan Kaptan'ın kölesi gurcusudur.kendısıule sadakatle hizmet ttiğinden, âzad edildikten sonra onun vefatına kadar hizmetinde bulunmuş ve sonra Kasımpaşa'da. Zincirli-feuyu'da kışın kahvecilik etmek ve yazları donanma ile gidip gelerek bazılariyle müşterek olarak ticaret yapmak suretiyle geçinmekte idi. Hattâ Cezairli Gazi Hasan paşa 1178 H.-1764 M. de daha Riyale kaptanı iken Yusuf ağa'ya sermaye verip ticaret yaptırmış ve işinden memnun olduğundan kaptan paşa olunca kendisini hazinedar ve sonra kapı kethüdası yaparak kapıcıbaşılık rütbesi verdirmişti.Yusuf ağa, kapı kethüdalığmda bulunduğu esnada efendisi Hasan paşa'mu işleri için saraya gidip geldiğinden, o müna-sibetle hazine vekili Osman ağa'nın teveccühünü kazanmıştı. Hasan paşa, Yusuf ağa'yi rikâbı hümâyun ağalıklarından birine tayin ettirmek istemiş ise de, Cezairli'nin nüfuzunun artmasından zaten endişe etmekte olan vezir-i âzam Şahin Ali paşa, o hususa yanaşmıyarak bir emri vakile Yusuf ağa'yı vezirlikle Mora valiliğine tayin ettirmiştir. Böyle bir emri vakile Hasan paşa'nm gücenmesini arzu etmeyen I. Abdülhamid'i ikna için sadr-ı âzam epey uğraşmıştır (12 Şevval 1199-.18 Ağustos 1785)[1168].Gazi Hasan paşa, sadr-ı âzamin kendisini atlatmasını iyi görmedi ve ne yapıp yaparak

---

[1167] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/436-439

[1168] Dergâh-ı muallâm kapıcı basılarından ve kaptan paşa kethüdası iken bu defa rütbe-i bâlây-ı vezaretle kadr ve şanı terfi ve îlâ ve Mora eyâleti tev-cihiyle kâmran kılınan vezirim Yusuf paşa'ya büküm ki :
Sen ki vezir-i müşarünileyhsin ötedenberi bulunduğun, bidemat devlet-i âliyyemde sünuh eden harekât-ı âkilane ve rızacûyanen muktezası ve mecbul olduğun hüsn-i sülük ve dirayet mübtegası üzere bade ezin dahi senden rızây-ı şahaneme mutabık hareket ve hizmete muvaffak olacağın nâsiye-i hal-i sadakat istimalinden bedidar ve çırağ-ı dest-i efruhte-i şahanem olmağla kabiliyet ve istidadın aşikâr olmaktan nâşî avâtıf-ı aliyye-i şahane ve avarifz-i behiyye-i tacdaranemden gerefyafte-i sudur olan batt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum mucibince rütbe-i refia-i vezaretle kadr ve şânm terfi ve Mora muha^salhğı dahi sana tevcih ve ihsân-ı şehriyaranem olmağın kapın halkını şân-ı vezarete şayan veçhile acele tesviye ve tanzim birle ... JMbro'ya azimet... Evasıt-ı Şevval 1199 (Mühimme, 183, s. 112).

onun azli üzerine şeyh-ul islâm Dürrizâde Arif efendi'nin mümanaatına rağmen[1169] beş ay evvel Mora valisi olan Yusuf* paşa'yı sadarete tayin ettirip onun gelmesine kadar kendisi de sadaret kaymakamı oldu (24 Rebiulevvel 1200-25 Mart 1784)Yeni sadr-ı âzam gayretli ve hamiyetli bir zat olup Rusların aşırı isteklerine, Kırım'ın elden çıkmasına ve bu hale karşı halk efkârının müteellim olmasına ve bunlara ilâveten İngiltere ile Prusya'nın teşviklerine bakarak Ruslara karşı harb açmağa teşebbüs etti.I. Abdülhamid, Halil Hâmid paşa'nın komplosundan iyice korkmuş olduğundan, Cezairli Hasan paşa ile Yusuf paşa 'ya güvenerek saltanatını muhafaza kaygusuna düşmüş, ve fakat Ruslara karşı harb açmak istememekte idi. Muharebe taraftarı olan sadr-ı âzam ise, Ruslara harb açmazsa hal, edileceğini beyan ile padişahı korkutarak arzusuna nail oldu.Yusuf paşa kapıkulu ocaklarının ihtiyaçlarını temin etmeden çapula gider gibi İstanbul'dan acele hareket etti; ordu sevk ve idaresindeki bu hatası başarısızlığın başlangıcı idi[1170]. Hele böyle perişan bir halde Sofya'ya gelerek Ruslarla müttefikan devlete harb ilân etmiş olan Avusturya cephesine gitti ve Rus cephesini de sabık vezir-i âzam Şahin Ali paşa'ya bıraktı.[1171]Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, muharebe, düşmanların galeböieîiyle devam etti. III. Selim'in cülusunu müteakip Avusturya cephesindeki ilk muvaffakiyetleri nazarı dikkate alınan Yusuf paşa sadarette ibka edildi ise de, daha sonraki muvaffakiyet sizlikleri, irtikâp ve irtişa ile lisana gelmesi ve ordunun kışlık

---

[1169] Yusuf paşa'nın vezir-i âzam olmalına aleyhdar olan şeyh-ul islâm Dürrizâde Arif efendi azledildi ve "çıka çıka beş, altı ay evvel kapıdan-ı derya Gazi Hasan paşa kethüdalığından Mora valisi olan Yusuf paşa" sadr olarak geldi {Türk Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumuna devredilen o tarihlerde yazılmış olan mecmuadan, numara 58, s. 36).

[1170] Sadr-ı âzam Şahin Ali paşa ihtiyarlığı ve idarede taksiratı sebebiyle azlolunarak yerine getirilecek zatın adı gizli-tutularak silâhdar-ı şehriyari gönderilmişti.

[1171] 1182 H. - 1789, M. seferinde vukua gelen perişanlıklar hasebiyle sadrı âzamlar, devleti âliyye kesbi kudret edinceyedek müsamaha tarikine gitmişlerken Yusuf paşa güya ki levazımat müheyya olmuş gibi hareket-i seria ile çabula gider gibi 1201 senesi Zilkadesinin ikinci perşenbe günü Moskov elçisini kaldırıp 1202 Cemaziyelâhiresinin dokuzuncu günü sancağ-ı şerif ile sefere çıktı. Devlet ricali ve vezirlerin sefere hareket için malî kudretleri olmadığından Yusuf paşa her sarraf, hizmet eylediği dairenin tedari-kâtını görüp kaldırsın deyu emir etmekle sarraflar da efendilerini çıkardılar. Lâkin hazinekeş beygir, katır ve deve ve araba gelip yetişmediğinden ordu Davutpaşa'ya hareket ettiğinin ertesi günü bostancibaşı İstanbul tarafında ve- Üsküdar'da ne kadar kira beygiri ve hamal arabaları varsa sürüp ordu ağırlığını iki günde yola çıkardılar. O tarihten Abdülhamid'in vefatına kadar orduya elli üç bin kese gönderildi ise de bir işe yaramadı. Yusuf paşa nefsinde mukdinı ve mübrini ve her veçhile hayırhahı din ve devlet bir zal-ı şerif olup lâkin devlet içinden yetişmediği için gayret-i müfrita ile acele bu meş'um seferi açmıştır (Vakanüvis Cavid Ahmet Bey'den naklen. Cevdet, c. 5, s. 31-32).

karargâhında büyük sıkıntılar çekilirken sadr-ı âzamin cariyeler ile eğlenmekte olduğu haber alınıp asker arasında da eski itibarının kalmaması üzerine[1172] azledilerek yerine Avusturya cephesinde muvaffakiyetleri görülmüş olan Vidin seraskeri Kethüda Hasan paşa sadr-ı âzam ve serdarı ekrem oldu (3 Ramazan 1203 - 28 Mayıs 1789).yusuf paşa sadaretten azlinden sonra Sivas eyâleti ile Vidin seraskerliğine tayin edildi ve Cezairli Gazi Hasan paşa vezir-i âzam ve serdarı ekrem olunca onun yerine kaptan paşalıkta işe yarar bir vezirin tayin edilmesini pâdişâh, serdarı ekline yazmış, o da kendi adamı Yusuf paşa'yı münasip görüp ordudan tayin etti ise de, III. Selim, Yusuf paşa'nm kaptanı deryalığını muvafık görmiyerek. böyle kuvvetli bir vezirin cepheden ayrılmasını istemediğinden Yusuf paşa Vidin seraskerliğinde bırakılmıştır[1173].Yusuf paşa, 1205 Muharrem - 1790 Eylülde Karaman eyâletiyle yine Vidin seraskerliğinde bırakılmış ise de, bir ay sonra azlolunarak Köstendil sancağiyle istiskal edilmiş ve birkaçgün sonra Salih paşa'nın yerine Bosna valiliğine gönderilmiştir (1205 Rebiulâhır - 1790 Aralık)[1174]

Muharebenin devamı dolayısiyle sadr-ı âzam ve serdarı ekrem Şerif Hasan paşa'nın idamından sonra Yusuf paşa ikinci defa sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem oldu (1205 Cemaziyel-âhır - 1791 Şubat) ve .Bosna'dan

---

[1172] Mora valiliğine tayin edilmesi dolayisiyle sadr-ı âzam Şahin- Ali paşa ile Yusuf ağa'nm arası açıktı. Yusuf paşa, serdarlıkla sefere çıkınca İsmail seraskeri bulunan Ali paşa'yı azletmiş ve yerine Yeğen Seyyid Mehmed paşa'yı Rus cephesi ve İsmail seraskeri yapmıştı. Yeğen Mehmed paşa işe başlamadan Ölünce Şahin Ali paşa tekrar tayin olunmuş ve azlinden müteessiren bu defa işi gevşek tuttuğundan Rus cephesi tehlikeli duruma düşmüştür

[1173] Cevdet, c. 4, s. 306

[1174] Cevdet, c. 5, s. 10. Padişah evvelâ Yusuf paşa'nın kaptan paşalığına muvafakat etmiş, ordudan gelen tahriratı şeyh-ul islâmın görmesi mutad olduğundan gönderilmiş, bunu.okuyan şeyh-ul islâm kethüdası Mekki efendi'yi Bâb-ı ali'ye gönderip eğer orduya cevap yazılmamış ise cevabı vereceğini bildirmiş. Pâdişahm muvafakati henüz gönderilmediğinden şeyh-ül islâmın cevabı beklenmiş, şeyh-ul islâm efendi kethüdası vasıtasiyle aynen şu cevabı getirmiş:

"Yusuf paşa benim sevdiğim dostum adamdır; meramiyle beğâm olmasın isterim ve halen kaptan paşa mültezemim ve mustashibim değildir; maksudun ancak umur-ı devleti ihtilâlden sıyanettir; halen Adakale'si düşman tarafından mahsur ve. Vidîn kalesi dahi muhatarada. Bunların idareleri behemehal kaviyyül iktidar bir vezirin seraskerliğiyle husule gelir; ol havalide Öyle muktedir vezir yok. Abdi paşa'nın ise yaramadığı malûm oldı; anın işi değil; şimdiyedek Yusuf paşa ikdam ederek oldukça ol havaliye nizam verdi; bundan sonra yine müşarünileyhin anda olmasiyle bu işler görilebilir; binaenaleyh böyle vakitte kaptan olmasını ben bir veçhile tecviz etmem. Bu babda rey-i sâib tiz elden sadr-ı âzam hazretlerine bir kıta hatt-ı hümâyun tahrir ve bu hususun muvafık olmadığı ve havali-i merkume nizamına ihtimam eylemesinin Yusuf paşa'ya müekkiden tahriri zikrolunan hatt-ı hümâyunda tasrih iktiza eder. Kaldı ki bu kaptan paşa donanmayı yirmi gün evvel hazır ve âmâde müteahhid oldığını müşir bir kıta takrir tadım eder; hayhea çalışıyor kaldı ki biz bunu kaptan paşalıktan elbette çıkaracağız denilirse birâharmnasb etsinler Yusuf paşa olamaz var kapıya böyle söyle" (Hatt-ı hümâyun vesikaları, No. 54992).

acele ordu merkezi olan Şutn-nu'ya geldi. Maneviyatı iyice bozulmuş olan derme çatma kuvvetlerle bir iş göremedi. Ruslarla Yaş muahedesini [1175] imzalıyarak îstanbuVa geldi.Muahede mucibince hududun Turla yani Dinyester nehrinden kesilmiş olması padişahın iğbirarına sebeb oldu; gâh korkusu ve gâh vezirlikten çekilmek istemesi gibi hallerini duyan padişah, kendisini tatmin ile istiklâl vererek geçmişe geçmiş nazariyle bakıp bundan sonra arzuya muvafık hizmette bulunmasını tavsiye etmişti; fakat Jiizam-ı cedid'in tanzimindeki samaha ve istiğnası, III. Selim'in infialini mucib olduğu gibi[1176]aynı zamanda genç pâdişâh kendisine îtimad ve emniyet göstermediğinden dolayı İstanbul'a, gelişinden kırk üç gün sonra azlo-luuar ak yerine Kandiye muhafızı Melek Mehmed paşa sadarete davet edildi[1177].Yusuf paşa'nın azlinden sonra malı müsadere edilmedi ve bir yere tayinine kadar Beykoz'da oturması emrolunup az sonra düşman istilâsiyle tahrib edilmiş olan Anapa kalesinin tamiri ve o havalinin tanzimi için Anapa seraskerliğiyle Trabzon valiliğine tayin olundu. [1178]Yusuf paşa, Trabzon'dan sonra Cidde valisi oldu ve 1215 Muharrem -1800 Haziran tarihinde Cidde'de fücceten vefat etti. Hiçbir mazisi ve hizmeti olmamasına ve sadareti sırasında da alelacele devleti hesapsız bir faciaya sevk etmesine rağmen, hamiyetli vakur bir zat[1179] olmasından dolayı bazı tarihçiler kendisine Koca Yusuf paşa unvanını vermişlerdir.

[1175] Mühimme, 187, s. 302, evail-i Rebiulâhır 1205.
[1176] Rusların müttefiki olan Avusturyalılarla daha evvel Ziştovi muahedesi aktedilmişti
[1177] Vakanüvis Edip efendi tarihi, c. 2, s. 189 (Kütüphanemizdeki yazma nüsha).
[1178] Yusuf paşa'nın azli hakkında sadaret kaymakamlığına tayin edilen Çan-darhzâde 1 e r d en Ali paşa'ya hitaben Bab-ıali'ye gelen hattı hümâyun:
"Sen ki kaymakam Ali paşa'sın,
**... Malûmm olsun ki sadr-ı sabık Yusuf paşa umur-ı seferiyede tecrübesi geçmiştir mülâhazasiyle ikinci defa makam-ı sadarete tâyin olundukta taraf-ı hümâyundan gerek hafine ve gerek mühimmat ve sair levazımı seferiyede asla kusur olunmayıp meramı hümâyunum galibane bir muharebe iken muvaffak olamayıp muharebe müyesser olmaksızın bu suretle düşmana arazi terk ederek böyle fena müsalehaya sebeb olmuşken şayet nizam-ı devlete muvaffak olur mülâhazasiyle azletmeyip âsitaneye getirdim. Gelelden beru nizam-ı devlete dair yoluyla bir işe şurû etmeyip garezlerine ve sû-i zan ile temşiyet eylediği maddeleri teşviş edip kaıiun ve kaide-i devlete adeıa-i riayet bahsus ocaklar kanuni kadimine dikkat ve yoluyla nizamlarına sây ve gayret eylemeyip daima sû-i tedbire ve fesat üzere harekete mecbul olduğundan geldiği günden devlete nâfî bir işe muvaffak olamadığı ve bundan sonra dahi,olamayacağı aşikâr olmaktan nâşi sadaretten azl ve yerine vüzeranın cümlesinin eskisi olan âkil ve müdebbir ve sadarete ehliyeti zahir Kandiye (Girid) valisi vezirim Melek Mehmed paşa nasb olunup taraf-ı hümâyunumdan davetci gönderilmekle gelinceyedek yerine vezarete istidad ve ehliyetin nümudar olduğundan rütbe-i vâlây-ı vezaretle kaymakam nasb olunmuşsundur..." Nâme-i hümâyun def' teri 9, s. 4). Pâdişâhın hatt-ı hümâyunı tabii doğru değil ve Yusuf Paşa'yı ithamı haksızdır. Ordu denilen nizamsız kalabalıkla harbetmek ve hele düşmana galebe etmenin imkânsızlığı vekayile sabittir
[1179] Edip Efendi tarihi, c. 2, s. 189.

Hâdikat ül Vüzera zeylVne zeyil yazmış olan Cavid Ahmed-bey mezalim ile para istif etmesinden, irtişasından ve, sözlerine inanılır zevattan naklen, şehvanî ihtirasından bahsetmektedir. Sultan Selim, Halil Hâmid paşa'nın teşebbüsü ile Abdül-hamid'in haî'ine mâni olanCezairli Gazi Hasan paşa'nın adamı ve Abdülhamid ve onun şehzadelerine taraftar olduğunu zan ve tahmin etmesi dolayısiyle Koca Yusuf paşa'ya itimad göstermemiş ve muahede akdiyle İstanbul'a, gelmesini müteakip sadaret kaymakamı Çandarlızâde Ali paşa'ya gönderilen hattı hümâyunda görüldüğü üzere, kısmen doğru olmayan bahane ile İstanbul'dan uzaklaştmnıştır. Fındıklı'da cami yanındaki 1201 H. - 1787 M. tarihli sebile çeşme Koca Yusuf paşa'nındır [1180].

Hasan Paşa (Kethüda-Cenaze)

Vezir Melek Mehmed paşa'nın kethüdalığından vezir olduğu için Kethüda diye meşhurdur. Aslen Çerkeş olan Hasanpaşa, III. Ahmed zamanındaki vezirlerden Kazıkçı Hasan paşa'nın köleler indendir. Daha sonra Dizlikçi Mehmed paşa'ya hazine kâtibi ve Mora valisi Muhsinzâde Mehmed paşa'nın mütessellimi olmuştur.Mora'mn Tripolice kasabasında mütesellim bulunduğu sırada Rusların tahrikleriyle1 1184 fi. - 17^0 M. de vukua gelen Mora isyanında Tripolice üzerine yürüyerek Mora âsilerine galebe çalmıştı. Bundan sonra Melek Mehmed paşa'ya intisap ile kethüdası olmuştur.Vidin valisi bulunan Melek Mehmed paşa'nın 16 Rebiul-âhır 1200 - 16 Şubat 1786 da Vidin'den azli ile Sakız'da, ikameti emrolunması üzerine, yerine kethüdası Hasan ağa vezirlikle Vidin muhafızı olmuştur. Vezir-i âzam ve serdarı ekrem Yusuf paşa'nın Avusturya'ya hareketi ile Vidin'e gelmesi üzerine Kethüda Hasan paşa'ya, Sivas valiliği ile Vidin cephesi seraskerliği tevcih edilmiş ve az sonra Sivas başkasına verilip Selanik ve Köstendil sancaklariyle seraskerlikte kalmıştır.Yusuf paşa serdarlığiyle Avusturya'ya karşı yapılan ilk harekâttaki muvaffakiyetler, yani Muhadiye, Şebeş, Logos başarılan Kethüda Hasan paşa'nın faaliyeti neticesinde elde edilmiş; bu suretle şöhreti

[1180] İstanbul çeşmeleri (îbrahim Hilmi Tanışık), c. 2, s. 40

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/439-444

artmış ve 3 Ramazan 1203 - 28 Mayıs 1789 da Yusuf Paşa'nın azli üzerine vezir-i âzam ve serdarı ekrem olmuştur.Hasan paşa 25 Ramazan (19 Haziran) da Rusçuk karargâhına geldiği zaman ağır hasta olduğundan, kendisine mühri hümâyun ile sadaret hil'ati yatağında teslim edilmiş ve bu hastalığından dolayı ordu tarafından Cenaze Hasan paşa lâkabı verilmiştir.Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, bunun serdarı ekremliği esnasında, plansızlık yüzünden, kazanılmak üzere olan Bozasuyu mağlûbiyeti vukua gelmiş ve beş buçuk ay sadaretten sonra 5 Rebiulevvel 1204 - 23 Kasım 1789 da azlolunarak malı müsadere edilmeden Tırhala sancağı ile Rusçuk muhafazasına memur edilip yerine İsmail seraskeri Cezairli Gazi Hasana vezir-i âzam olmuştur.Kethüda Hasan paşa'nın Rusçuk sl tayininden iki ay sonra vezirliği alınıp malları da müsadere edildikten sonra Bozcaada'ya, gönderilerek ikamete memur edilmiştir. Hasan paşa, efendisi Melek Mehme/d paşa'nın sadareti zamanına kadar iki buçuk seneye yakın burada kalarak 1206 Şevval -1792 Mayısta vezirliği ibka olunup Silistre valisi ve kırk gün sonra Hanya muhafızı olarak birkaç sene burada kalmıştır [1181].Kethüda Hasan paşa 1209 H. -1794 M. de Kandiye muhafızlığında bulunup, 1211 H. -1796 M. de Hanya'ya nakledildi ve 1212 Saferinde (1797 de) Mora muhassallığında bulundu. Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali üzerine harbin Mora'ya da sirayeti düşünülüp oranın tahkimi icab ettiğinden, Kethüda Hasan paşa, âkil ve müdebbir bir vezir ise de yaşlı olup faaliyet gösteremiyeceği mütaleasiyle istediği yerde oturmak üzere tekaüt edildi; o da Tırhaîa YenişehirVn&e oturdu[1182]. 1215 H. -1800M. de vezirliği iade olunarak Bender muhafızlığına ve iki ay sonra da Hotin muhafızlığına tayin edildi[1183].Hasan paşa 1217 H. -1802 M. de tekaüd edildi ise de, tekrar Bender muhafızı oldu. Eflâk ve Boğdan voyvodalarının azillerinden dolayı Ruslarla olan ihtilâf halledildi zannolunurken Ceneral Mikelson kumandasındaki Rus kuvvetlerinin 1221 Ramazan-1806 Kasım'da ansızın Bender'e taarruzları ve burasının düşmesi üzerine esir alınarak Rusya'ya

[1181] Kethüda Hasan paşa, sadr-ı âzam olunca efendisi Melek paşa'nın vezaretini ibka ile kendisini Kandiye (Girid) valiliğine tâyin etmişti. Bu defa da Melek Mehmed paşa sadr-ı âzam olmuş, o da eski kethüdasının vezirliğini ibka ederek Hanya muhafızlığına tayin ettirmiştir.

[1182] Vakanıivis Halil Nuri bey tarihi, s. 362 ve Ceüdet, c. 6, s. 330.

[1183] Hadika zeylinde^ înebahtı ve Sicilli OsmanVde Hotin muhafızı olduğu yazılıyor. Hotin'de camii bulunmuş olduğu kaydına göre, Hotin muhafızı olduğu anlaşılıyor.

götürüldü. Esaretten avdette Tırhala Yenişehirlinde oturup 1225. H. -1810 M. de orada vefat etti. Ölümünde yaşının doksanı aşmış olduğu anlaşılıyor.Kethüda Hasan paşa hamiyetli, gayyur ve harb işlerinde vukuflu bir vezir olmakla beraber, resen serdarlıkta muvaffak olacak kudrette bir kumandan değil, ancak serdar maiyyetinde başarı ile iş görecek kabiliyette idi ki, bunu Boza (Bozeo) mağ-Jûbiyeti göstermiştir; Hotin valisi bulunurken orada bir cami yaptırmıştır.[1184]

Hasan Pasa (Cezaırlı Gazı)

Osmanlı vezirlerinin cesur ve gayyurlarmdan, Pek gözlü, üzerine aldığı işleri muvaffakiyetlebaşarmış olan Cezairli Gazi Hasan paşa, aslen Kafkasyd'lıda[1185]. Tekirdağı'nda ticaretle meşgul Hacı Osman adında bir zatın kölesi ve mânevi evlâdıdır. Çocukluğunda bile haşarı olup ele avuca sığmaz ve efendisinin bile çocuklarını döverdi.Hasan, onsekiz, yirmi yaşında iken Hacı Osman'ın verdiği sermaye ile ticarete atılmış ve aynı zamanda yeniçeriliğe de intisab etmişti. 1148 <H. -1731 M. Rus ve Avusturya seferlerinde bulunmuş ve sonra Cezair'e giderek orada da cesaretiyle tanınmış ve bu arada Telmsan beyi olmuştu; fakat Cezair beyler-beğisinin kendisine sui kastta bulunacağını haber aldığından, evvelâ İspanya'ya kaçıp oradan da İstanbul'a geldi; İstanbul'agelmesi Koca Ragıb paşa'nm sadareti zamanına raslamıştı. Cezair beylerbeği, Hasan ağa'nın Telmsan hazinesinden para alıp kaçtığını bildirmesi üzerine istintak edildi ise de, yazılanın aslı çıkmadı ve 15 Cemaziyelevvel 1174 - 23 Aralık 1760 Osmanlı donanmasının birine kaptanlığa verildi; sonra Riyale kaptanı ve 1180 H. -1766 M. de kapdanei hümâyun kaptanı oldu ve bu hizmette iken meşhur Çeşme faciası vukubuldu.Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, bu faciadan kurtularak yine kapudanelik ve beylerbeyi rütbesiyle Akdeniz (Çanakkale) boğazı muhafızlığında bulundu ve 16 Rebiulâhır 1184-9 Ağustos 1170 de tedarik ettiği derme çatma kayıklarla ve bir kısım kuvvetle bizzat Limni adasına giderek burasını Rus işgalinden kurtardı ve bu suretle Maydos

---

[1184] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/444-446

[1185] Hasan paşa'nm Kafkasya'deki muhtelif milletlerden hangisine mensub olduğu sarih olarak bilinmemektedir

etrafındaki düşman toplanmalarına son verdi ve bu hizmetinden dolayı altın çelenk ile Çazi unvanını aldı ve vezirlikle de Cafer paşa'nm yerine kaptan pâ^a oldu (1184 Cemaziyelâhır-1770 Eylül).Cezairli Gazi Hasan paşa 1186-1773 senesine kadar kaptan paşalıkta kaldı. 1186 Zilhicce -1773 Şubatta veya Mart ortalarında kaptanı deryalıktan azledilip Çanakkale boğazı muhafızı ve seraskeri ve hemen arkasından Anadolu valiliği ile Rusçuk seraskeri oldu ve arası çok geçmeden 1188 Receb iptidalarında (1774 Eylül) ikinci defa kaptan paşalıkla İstanbul'a, getirildi[1186].Gazi Hasan paşa bu mevkide tam bir istiklâl ile on beş sene saltanat atabeği olarak kaldı ve bir ara nüfuzundan endişe edilerek 1193 Receb ayı sonlarında (1779 Ağustos) Mora valiliğine tayin olunarak kaptan paşalıktan uzaklaştırıldı ise de, aynı sene Şevval iptidasında (Ekim) tekrar kaptan paşalığa getirilerekMora valiliği, bura muhassalhğı kethüdası İbrahim ağa'ya verildi1 ve 1199 H.-1785 M. de Halil Hamid paşa'nın, I. Abdül-h a m i d'i hal'etme teşebbüsünü padişaha haber vermek suretiyle sadakatini gösterdi ve bu hizmetinden dolayı kendisine iyice sarılan padişah üzerinde tam mânasiyle hâkim rolü oynadı; sadr-ı âzamlar gölgede kalarak bir dediği iki olmadı. Suriye'de endişeli bir hal alan Tahir Ömer isyanı ile Mısır'da Murad ve ibrahim bey'lerin isyanları kendisine havale edildi; Suriye isyanını tamamen söndürdü ve Mısır'da da büyük başarılar elde etti ve bu sırada Rus seferi münasibetiyle İstanbul'a davet edildiğinden oranın işini de yoluna koyup istanbul'a döndü.

Gazi Hasan paşa 1201 H. - 1787 M. deki seferde Karadeniz'de Rus donanmasiyle çarpıştı, deniz tarafı sığ olduğu için pek mühim olan Ozi kalesini denizden yardım etmek suretiyle kurtaramadı. I. Abdülhamid'in 1203 H. - 1789 M. de ölümü üzerine yeni hükümdar III. Selim tarafından kaptan paşalıktan \dmarak[1187]Anadolu valiliği ile

---

[1186] Sabıka Anadolu valisi vezir Gazi Hasan paşa'ya ve dergâh-ı muallâm kapıcıbaşılarından halen Çakırcıbaşı olup müşarünileyhi savb>ı memuriyetine îsale mübaşir tâyin olunan Mustafa dâme mecdühuya büküm ki :
Sen ki vezir-i müşarünileyhsin, senin şİmdiyedek memur olduğun hidemât-ı aliyyede ve bittahsis mukaddema derya kaptanlığın avanmda gayret ve hamiyetin ve vüçuhla sadakat ve istikametin malûm ve fimâbâd dahi ber vefk-ı matlûb hidemat-ı meşkûre ibazma sây ve mübaderet edeceğin melhuz-ı hümâyunum olduğundan nâşi bu defa avâtıf-ı aliyye-i husrevanemden derya kaptanlığı hizmet-i celilesi senin uhde-i ihtimamına ihale ve tefviz olunup... evail-i Receb 1188 {Mühimme 166, s. 197).

[1187] 24 Şaban 1204 de Sultan Selim Bahariye binişine gitmezden evvel valide sultan kethüdası Mahmud bey ile Paşakapisına hatt-ı hümâyun gönderip kaptanı derya Hasan paşa'nın Özi üzerine serasker tayin olunduğunu bildirmişti. Sadaret kaymakamı bulunan Salih, paşa, Gazi Hasan paşa'yı çağırtıp bir çeyrek kadar yalnız olarak görüştükten sonra seraskerlik kürkünü giydirmiştir (Hamid-i evvel

îsmail seraskerliğine tayin edildi (24 Şaban 1203 - 20 Mayıs 1789) [1188]. Biran evvel vazifesi başına hareket etmesinin kendisi için selâmeti mucib olacağı remz^ ile bildirilmesi üzerine[1189] derhal beş bin kişiyi bulan maiyyeti ile İsmail ordugâhına hareket etti.Gazi Hasan paşa, İsmail kalesi üzerine hücum eden Rusları Tabak deresi muharebesinde «ıağlûb etti ve Boza (Bozeo)mağlûbiyeti üzerine azledilen Kethüda Hasan paşa'nın yerine vezir-i âzam ve serdarı ekrem oLdu (5 Rebiulevvel 1204 - 23 Kasım 1789)[1190]Gazi Hasan paşa üç buçuk ay cephede faaliyette bulundu; harbde kayıtsızlıkları görülenleri idam ettirdiğinden, cephede büyük bir korku hüküm sürüyordu. îsmail kalesi Önünde yediği darbeden sonra Hasan paşa'nın serdarlığı esnasında düşman tarafından bir tecavüz yapılmadı.

Serdarı ekrem, vefatından bir hafta evvel kıyafetini değiştirip karargâhtan ayrılarak Şumnu kasabasını ve etrafını dolaşmış ve şiddetli soğuk aldığından hastalanıp bundan müteessir olarak 14 Receb 1204-30 Mart 1790 Salı gecesi[1191] vefat etti ve Şumnu'da yaptırmış olduğu Bektaşi tekkesine defnedildi.Uzun yıllar vezirlik ve kaptan paşalık eden, ticaret yaptıran (Hasan paşa'nın ümit edildiği kadar mal ve eşyası çıkmamıştır [1192]. Bütün eşyası, parası, mücevheratı dört bin kese akçeyi bile bulmamış ve senede bin keseyi mütecaviz para getiren malikânesi olmakla bu kadar az parası çıkması herkesi hayrette bırakmıştır. Fakat Gazi Hasan paşa kaptanlığından azlolu-narak sefere memur edildiği zaman çok para sarfertiğinden

---

ve Selim-i Sâlis zamanlarına ait mecmua No. 58 s. 62}

[1188] Sadaret kaymakamının buyruldusu ;
Sabıka derya kaptanı vezir-i mükerrem Gazi Hasan paşa hazretlerine avâtıf-ı aliyyeden Anadolu eyâleti tevcih ve dîvan-ı hümâyundan emri tahrir olunmak buyruldu. 18 Şaban 1203 (Cevdet tasnifi, Dahiliye vesikaları, No. 16114) bu buyrulduya göre Gazi Hasan paşa îsmail seraskerliğine tayin edilmeden altı gün evvel Anadolu valiliğine tayin edilmiş ve sonra da bu valilik üzerinde olarak seraskerliğe gönderilmiştir

[1189] III. Selim, Halil Hamid paşa komplosunu haber vererek kendisinin daha evvel cülusuna mâni olduğu için Gazi Hasan paşa'ya muğber olduğundan küçük bir itirazı halinde katledilmesi ihtimali vardı

[1190] Gazi Hasan paşa, kendisine sadaret mührünü götürmüş olan Küçük Hüseyin ağa'ya senede kırk kese akçe getiren bir malikâne ile ve bir mücevherli hançer ve on bin altın vermiştir (Mecmua 58, s. 71).

[1191] Recebin biri rasad takvimine göre çarşanbaya raslar. Şu halde Recebin ondördü salıdır. Bizim takvim üzere metindeki kayıt salı gecesi denildiğine göre Hasan paşa pazartesiyi salıya kavuşturan gecede vefat etmiş oluyor ki bu takdirde 14 Receb pazartesiye tesadüf etmektedir.

[1192] Gazi Hasan paşa'nın zevcesinin haber vermesiyle Kasımpaşa'daki konağının harem tarafında ve odunluk altında bir yer kazılarak bir kazan içinde bin keselik altın çıkmıştır. Konağı ile yalısı zevcesinin üzerinde olduğundan onlara dokunulmamıştır.

dolayı mevcut nakdi azalmış demekti. Kasımpaşa1da konağı ve Öküz Jimanı'nda (Üsküdarla Kuzguncuk arasında) yalısı vardı.Gazi Hasan paşa'nın bir hayli hayırlı eserleri vardır. Tersane'deki kalyoncu kışlası ve yine Kasımpaşa'da deniz hasta-hanesi yakınında 1191 H. -1777 M. tarihli çeşme ve Büyüfcdere'de çayırbaşında cami yanındaki çeşme, Kasımpaşa'da. Kulaksızcaçıkan çifteyokuş başında Muslihuddin camii karşısındaki 1197 H--1782 M. tarihli ve Rumeli kavağında. Altmkum mevkiinde büyük liman mesiresindeki 1199 H. - 1782 M. tarihli ve yine Boğaz'da Yenimahalle iskelesi önündeki aynı tarihli çeşmeleri ve yine Kasımpaşa'da tarihsiz bir çeşmesi vardır[1193].Gazi Hasan paşa'nm yukarıdaki eserlerinden başka Çanakkale'de tekke, Vize kurbinde cami, hamam, üç çeşmesi, Limni, Sakız ve îstanköy'de çeşmeleri vardır. Midilli'ye su getirtip müteaddid çeşmeler yaptırmıştır. Diğer yerlerde de bu kabil tesisleri vardı.

Ölümünde yaşı sekseni geçmiş olup çok zeki, açık sözlü, pervasız, fevkalâde cesur, azim ve irade sahibi idi. En tehlikeli zamanlarda devlete unutulmıyacak hizmetlerde bulunmuştur. Efendisi Hacı Osman'ın kızı Emine hanım'ı alarak ondan bir kızı olmuştur. Kendisinin uzun menakıbını kaleme aldırmış \plup bunun bir nüshası Menakıb-ı Gazavat-ı Cezairli Kaptan Hasan paşa ismiyle Esadefendi kitapları arasında 2419 numaradadır. Bu menakıpta Mora'daki icraatı müstakil bir fasıl olarak yazılmıştır, icraatında şedid ve amansız olup bu yüzden bir hayli adam Öldürmüştür.[1194]

Serıf Hasan paşa (Rusçuklu)

Rusçuk ayanından Çelebi Süleyman ağa'nın ogludur Serdengeçti ağalığiyle Kırım ham Kırım Giray ile birlikte Rusya'ya akın yaparak şecaati görülmüş, pederinin vefatı üzerine kendisine kapıcıbaşılık verilmişti. Fakat memleketinde tek durmayıp âyanhk iddiasiyle ortalığı karıştırdığından dolayı idamı için emir verilmiş ise de, kaçmağa muvaffak olarak sabık Kırım hanı III. Selim Giray'ın dairesine iltica eylediğinden, onun ricasiyle memleket işlerine karışmaması şartiyle Rusçuk'ta oturmasına müsaade edilmişti.Mutlak surette

[1193] İstanbul çe§meleri (İbrahim Hilmi Tanışık), o. 2, s. 124, 130, 135, 139, 247, 249.
[1194] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/446-450

Rusçuk ayam olmak isteyen Şerif Hasan ağa, bunu zorla elde ettiği için tedibi emrolunmuş ise de, yine bir takrip kurtulup 1182 H. - 1768 M. deki Rus seferi münasibe-tiyle kendisinden istifade tarafına gidilmiştir.Bu seferin sonlarına doğru Rusçuk ayanı Şerif Hasan ağa orduya getirilip Rusçukta, pek çok asker varken Yergöğü kalesinin niçin alınmadığı kendisine sorulmuştu. Şerif Hasan ağa o tarafın seraskeri Dağıstanlı Ali paşa'nın yerine seraskerliğe talip olup fakat bunu açık söylemiyerek askerîn Dağıstanlı ile aralarının iyi olmadığını beyan etmişti. Bunun üzerine Şerif Hasan ağa'nın yaşının küçük olduğu gözönüne alındı ve vezir ismail paşa Rusçuk serakeri tayin olunarak gönderildi.Arzusu olan seraskerliği elde edemiyen Şerif Hasan ağa'-mn avdetinden sonra biraderi Mehmed ağa ordu merkezine gelmiş ve baklayı ağzından çıkararak "biraderime vezaret verilirse Yergöğü kalesinin zaptını taahhüd ederiz" demesi üzerine vezir-i âzam Muhsinzâde Mehmed paşa tarafından Şerif Hasan ağa'ya vezirlik verilmiştir (20 Cemaziyelâhır 1187-8 Eylül 1773)[1195]\ Şerif Hasan paşa, taahhüdü mucibince Yergöğü kalesini geri alamadığından dolayı seraskerlikten azlobınarak yerine Cezairli Hasan paşa getirilmiştir. Kaynarca muahedesini müteakip Özi muhafızlığına tayin edilen Şerif Hasan paşa gitmek istemiyerek ayak sürüdüğünden vezirliği alınarak bir zaman Gümülcine'âe ve sonra Rusçuk ve Selanik'te oturtulup 1201 Zilkade - 1787 Ağustosta ve muharebe esnasında vezir Silâhdar Çelik Mustafa paşa'nm ricası üzerine vezirliği iade olunarak Misivri ve arkasından Vidin muhafızı olmuştur.Serdarı ekrem Koca Yusuf paşa, Vidin üzerinden Avusturya'ya yürüdüğü sırada Vidin'de sancağı şerif ordusuna kaymakam tayin edilen Şerif Hasan paşa, daha sonra mansıbsız olarak Rahova muhafazasına memur edilmiştir.Bu sırada vezir ve serdarı ekrem Cezairli Gazi Hasan paşa vefat etmiş ve Şerif Hasan paşa Şumnu ordugâhına pek yakm olduğundan, ordu erkânının karariyle Şumnu'ya davet edilerek serdarı ekrem vekâletini üzerine almıştır[1196].Şerif Hasan paşa, "yeni sadr-ı âzam acaba bize bir rnansıb verir mi?" —çünkü Rahova muhafızlığını hiçbir yerden dirliği olmadan ve bir mansıb bekliyerek yapmakta idi—

[1195] Vasıf, c. 2, s. 264, 267, İslâm Ansiklopedisi'nde Mortman vezirliğini üç gün sonra yani 23 Cemaziyelâhır gösterir.

[1196] Başvekâlet arşivi sadaret mektupçuluğu defteri, No. 4 ve Cevdet tarihi, c. 5, s. 18 Şerif Hasan paşa, acele JRa/ıouaMan Rusçuğa gelip bir gece evinde yattıktan sonra Şumnu ordugâhına gitmiştir.

diye düşünürken, Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, şeyh-ul islâm Hamidizâde'nin tavsiyesiyle Rumeli'deki vezirler arasında çekilen kur'a buna isabet ettiğinden, vezir-i âzam ve serdarı ekrem tayin edilmiş ve bu hale kendisi de hayrette kalmıştır (1 Şaban 1204 - 16 Nisan 1790)[1197].Bunun on ay on gün süren sadr-ı âzam ve serdarı ekremliği esnasında Avusturyalılara karşı Yergöğü muvaffakiyeti gibi küçük bir başarı elde edildi ise de, Rus cephesi bozgun haline gelip Kili, İsmail, Tolçı, Isakçı ve diğer bütün kaleler elden çıktı.Şerif Hasan paşa bu vaziyet üzerine kendisi evvelâ Ruslar üzerine tedarik görmüşken sonra bundan vazgeçerek Avus-.turya cephesine gitmek istemesi gibi hatası olmakla beraber, kaptan paşa ile Tatar lıanının da vazifelerini yapmamalarım pervasız ve açık olarak pâdişâha bildirmişti.Serdarı ekremin böyle serbest mütaleası istanbul'un mizacına uymamış ve bundan başka mesul mevkiinde olan vezir-i âzamin kabahat isnat ettiği kaptan paşa ile Tatar hanının bunu red eylemeleri neticesinde bütün mesuliyet Şerif Hasan paşa'ya yükletilmiş ve bundan başka aleyhdarları tarafından isyan edeceği hakkında da uydurma haberler yayıldığından, bir hâdiseye meydan vermeden azil ve katline karar verilmiştir.Bunun için evvelâ kendisine bir hattı hümâyun gönderilerek tatmini tarafına gidilmiş ve bu suretle iğfal edildikten sonra 9 Cemaziyelâhır 1^05 - 13 Şubat 1791 de evvelâ kendisinden mühri hümâyun alınmış ve diğer bir hattı hümâyunla da Sofya'da dairesini tanzim ile Avusturyalılardan tahliye edilecek olan Belgradhn tesellümüne memur edildiği bildirilmiştir.Bu suretle iğfal edilen Şerif Hasan paşa, evvelâ ordugâhtan alınarak Şumnu ayanının konağının yanındaki bir eve naklolunduktan sonra, orada uyurken kurşunla vurulmak suretiyle katledilmiştir[1198]. Yerine Bosna valisi Yusuf paşa ikinci defa vezir-i âzam tayin edilmiştir.Şerif Hasan paşa, zeki ve şecaatli idiyse de, âyanlıktan yetişmiş olup devlet işlerine ve hükümetin mizaç ve mişvarına vakıf olmayıp açık kalpli ve açık sözlü idi. Kendisinin âyanlıktan yukarı bir kumandanlığı idare edemiyeceği 1788 seferinde malûm olmuşken iki cepheli bir seferde serdarı

[1197] Şerif Hasan paşa'nın enderunda ve devlet erkânı arasında bir iltimasçısı olmadığı halde sadarete tayin edilmesi kendisini de hayrette bırakmış ve halk arasında rüşvet verdiği ve filancaya çattığı sözler dolaşmış ve bazıları da Şerif Hasan paşa'nın menfiyyen Selanik'te otururken Selânihmollası Keçecizâde Salih efendi ile dostluğundan dolayı onun İstanbul'a gittikten sonra senasında bulunarak bu suretle sadarete getirilmiş olduğunu tahmin etmişlerdir (Cevdet, c, 5, s. 19).
[1198] Cevdet tarihi, c. 5, s. 100, 101.

ekremlik gibi pek mühim bir vazifenin kur'a isabetiyle buna verilmesi pek garip ve felâketi davet edeceğine şüphe olmayan bir zihniyet neticesi idi.Vasıf, Şumnu karargâhında oturmayıp Celâlî suretinde kır ve bayırlarda dolaşması ve bu suretle harb levazmmı tatil etmesi veİstanbul'a, gönderdiği tahriratlarda hürmetkârane beyanatta bulunmıyarak edebi tecavüz- ile padişahın gazabını tahrik etmesinin katline sebeb olduğunu yazmaktadır[1199]. Cevdet tarihi, zeki, akıllı, dirayetli, işgüzar ve ancak iyş ve işrete fazla düşkün olduğunu ve sadarette gözü kararıp halkın malına el uzattığını beyan ediyor[1200]. Bu muharebedeki vakayii bizzat zabt etmiş olan Vekayii Hamidiye risalesi sahibi Mebmed Sadık efendi, hüsnü ahlâk sahibi işbilir olduğunu kaydetmektedir[1201].

Hâdikat-ül-Vüzera zeyli'nde de şiir ve inşaya vukufundan ve hava ve hevese düşkünlüğünden bahsediliyor. İstanbul'a, gönderilen başı Üsküdar'da müntesib olduğu Hiidayî tefefeesî'nde medfun olup, orada bazı hayratı da vardır. Ayanlık iddiasiyle birkaç defa serkeşliğe kalkması ve kendisinin idamı hakkında ferman gönderilmesi malûm olduğundan, sadareti esnasında da isyan etmesi ihtimali gözönüne alınarak, aleyhdarlarmın iftiralarına inanılmış ve pervasızca tahriratları da bu ihtimali kuvvetlendirmiştir.[1202]

Yusuf Paşa (Ikıncı Defa)

Şerif Hasan paşa'nm katli üzerine yerine erhal münasip bir sadr-ı azam bulunamayıp bu hususa dair İstanbul'daki devlet erkânı arasında gizli görüşmeler yapıldı ise de, bir karara yarılamamasından dolayı halk arasında dedikodu başlamıştı.Sadaret kaymakamı Salih paşa, pâdişâhın iradesi üzerine vezirlerden Melek Mehmed, Ebu Bekir, Süleyman Feyzi, Karahisarlı Ahmed, ordudan yeniçeri ağası Pekmezci Mehmed, Halil Hamid paşa damadı Boğaz muhafızı Safran-bolulu izzet Mehmed ve Dimetoka'âa. oturtulmakta olan sabık sadaret kaymakamı Mustafa paşa'ların isimlerini bir pusulaya yazarak takdim etmişti. Sultan III. SelimbunlardanMelek Mehmed ve Mustafa

---

[1199] Vasıftan naklen. Cevdet, c. 5,
[1200] s. 101. ;s Cevdet, c. 5, s. 102.
[1201] Vaka-i Hamidiye, s. 114.
[1202] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/450-454

paşa'ların ihtiyarlıklarından dolayı sefer veziri olamıyacaklarını ve izzet Mehmed paşa'nm müseyyip yani kayıtsız, ihmalci olduğunu beyan ile diğer isimler üzerinde durup bu hususta :"— Yarın reis efendiyi de beraber alarak erkence şeyh -ul-islâm efendiye gidip Allah için bunlardan birini intihab ile kat'i cevap yazasınız; bu bapta mütehayyirim, elbette siz benden iyisini bilirsiniz, birini bulup şu ıztıraptan beni halâs edesiniz" demiş olduğundan, bunlar şeyh-ul islâm konağında görüşmüşler ise de? mesuliyetten korkarak içlerinden birini, tercih edemeyip keyfiyeti padişaha arz etmişlerdir.Bunun üzerine Sultan Selim, iyice düşündükten sonra kendisi Bosna valisi esbak vezir-i âzam Yusuf paşa'yı münasip görmüştür. Bosna'da, kendisine mühri hümâyun teslim edilen Yusuf paşa 23 Cemaziyelâhır 1205-27 Şubat 1791 de Şumnu karargâhına gelip işi eline almış ve, vekayi kısmında görüldüğü üzere, maneviyatı bitkin ve talimsiz olan kalabalığın bir işe yara-mıyacağmi arz ile Yaş muahedesini yaparak İstanbul9a dönmüştür.Koca Yusuf paşa, istanbul'a dönüşünden kırk üç gün sonra sadaretten azlolunarak yerine Giridvalisi Melek Mehmed paşa vezir-i âzam olmuştur.[1203]

Abdullah Efendı(Ebezâde)

Kadılardan Anadolulu Mustafa efendi adm- efendi birinin oğlu olup babasının kadılığı esnasında Varna yakınındaki Balçık kasabasında doğmuştur. Lehistan seferi sesnasmda IV. Mehmed'in Balçık taraflarında bulunduğu sırada bir çocuğu dünyaya gelerek Abdullah efendi'nin annesi ebelik ettiğinden dolayı Ebe-zade diye şöhret bulmuştur.Mutat ve muayyen medrese tahsilini yaparak derece derece yükseldi. Haleb, Mısır, Edirne, Mekke-i Mükerreme mollalıklarından sonra, 1106 Receb - 1696 Şubatta İstanbul kadlığı payesini alıp o sene Ramazanda (Nisan) Anadolu kazaskeri ve 1108 Şaban-1697 Martta usulen şeyh - ul islâmın sadr-ı âzam vasıtasiyle \ inhası olmadan doğrudan doğruya II. Mustafa'nın bir hattı hümayuniyle ilmiye kanununa aykırı olarak Rumeli kazaskeri oldu. Bir sene olan kazaskerlik müddetini bitirdikten sonra, kanunen mazul olması icab ederken, enderun halkı müddetinin bir sene daha

[1203] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/454

uzatılmasını padişahtan rica etmişlerse de, şeyh - ul-islâm Erzurumlu Seyyid Feyzullah efendi bunu durdurup kendisine rakip gördüğü Ebe zade'yi Maraş kadılığına tayin ettirmiş ve gitmemesi üzeriıîe Kıbrıs'a sürgün ettirmiştir.Ebezâde Abdullah efendi,. Sultan Ahmed'in cülusu sırasında Kıbrıs'tan Bursa'ya naklolunup Yenişehir'e geldiği sırada Feyzullah efendi'nin katlini haber alması üzerine İstanbul'a, gelmiş ve 8 Safer 1117 - 1 Haziran 1705 de ikincidefa Rumeli kazaskeri ve 1119 Şevval- 1708 Ocakta Sadık efendi'nin yerine şeyh-ul islâm olmuştur.Abdullah efendi iki buçuk sene bu makamda kaldı ve 19 Cemaziyelevvel 1122-16 Mayıs. 1710 da azlolunarak Paş-makçızâde Seyyid Ali efendi ikinci defa şeyh-ul islâm oldu. 4 Muharrem 1124-12 Şubat 1712 de Paşmakçızâde'nin vefatı üzerine Ebezâde tekrar şeyh - ul islâm tayin edildi.tsveç kiralı Demirbaş Şarl'ın cebren memleketine gönderilmesi hakkında misafirperverliğe aykırı bir karara iştirak ile vezir-i azamı da tahrik ettiğinden ve hatta bunu bir muvaffakiyet sayarak kurbanlar kestirdiğinden dolayı, İstanbul halkının bir mülteci misafire yapılan bu halden müteessir olarak söylenmeleri üzerine, sadr-ı âzam ve Kırım haniyle birlikte azlolunup (16 Safer 1125 - 14 Mart 1713) Rumeli Hisarı'ndaki yalısına çekildi ve yerine îsveç kiralı hakkındaki karara itiraz etmiş olan Rumeli kazaskeri Mehmed Ataullah efendi getirildi.Abdullah efendi azlinden müteessir olarak yalısına gelip genlere boş boğazlık ederek lüzumsuz sözler söylediğinden dolayı 1126 H. 1714 M. de Trabzon'a, sürgün edilerek kasım fırtınası esnasında yola çıkarıldığından dolayı yolda fırtınanın şiddetinden bindiği gemi batmak suretiyle'boğulmuştur. Şeyh- ul-islâmlığı iki defada üç sene sekiz buçuk aydır.[1204]

Pasmakcızade Seyyıd Alı Efendı (Ikıncı Defa)

Paşmakçızade tilen efendi, Ebezâde'nin yerine 19 Ce-1122 - 16 .Mayıs 1710 da ikinci islâm olup Şubat 1712 de vefat ederek yerine Ebezâde Abdullah efendi de ikinci defa şeyh-ul islâm olmuştur.[1205]

[1204] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/455-458
[1205] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/459

Ebezade Abdullah Efendi (İkinci Defo)

Paşmakçızâde'nin vefatı üzerine 4 Muharrem Ebezâde H24-12 Şubat 1712 de ikinci defa şeyh - ulislâm oldu. îsveç kiralı hakkında gösterilen lâyiksiz karardan dolayı 16 Safer 1126-14 Mart 1713 de azlolundu.[1206]

Mehmet Ataullah Efendı

Esraf-ı kuzat denilen yüksek dereceli kaza kadılarmdan Eyyublu İbrahim etendi nınoğludur. Medrese tahsili görüp şeyh-ul islâmMinkarizâde Yahya efendi'den mezun olupmüderrislik ve üç. defa fetva eminliği etmiş ve şeyh-ul islâmErzurumlu Seyyid Feyzullah efendi himmetiyle 1114 Muharrem - 1702 Haziranda İstanbul kadısı olmuştur.Ataullah efendi 8 Zilhicce 1115 (13 Nisan 1704) te Anadolu ve 24 Şaban 1118 (1 Aralık 1706) da Rumeli kazaskeri olup ikinci defa Rumeli kazaskeri iken Ebezâde Abdullah efendi'nin yerine şeyh-ul islâmlığa getirilmiştir.[1207]İlmiye tayinlerinde yapılan yolsuzlukların vezir-i âzam Damad Ali paşa'ya haber verilmesi üzerine, gizlice tahkikat yaptırmıştı. Bunun neticesinde şeyh-ul islâmm irtikâbı tahakkuk ettiğinden, tayininden altı ay sonra Ataullah efendi azlolu-narak Rumeli Hisarı'ndaki yalısına oturtulmuş ve yerine î m a m Mehmed efendi şeyh-ul islâm olmuştur (24 Rebiulâhır 1125-20 Mayıs 1713) [1208]Ataullah efendi de selefi Ebezâde gibi devlet ricali aleyhinde atıp tuttuğundan, Ebezâde'nin Trabzon'a ve bunun da Sinop^a sürgün edilmelerine emir verilerek her ikisi de ayrı ayrı gemilerle kasım fırtınası esnasında yola çıkarılmışlardır.Menfileri

---

[1206] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/459

[1207] Şeyh-ul islâm Ebezâde Abdullah efendi, îsveç kiralının Edirneyc gelmesine muvafakat etmeyip Selânik'e gönderilmesini ve orada alıkonularak iktizasına göre hareket edilmesini tavsiye etmişti. Pâdişâh arz odasında Rumeli kazaskeri Ataullah efen di'ye, şeyh-ul islâmm bu mütaleasını söylemiş, Ataullah efendi de :

— "Gelmekle ne olur; daha âlâ rikâb-ı hümâyunda bulunur, bilmüşafehe meşveretler olur, devlet-i âliyyeye enfâ nice hayırlı işler vücuda gelmesine scbeb olur" demiş. Bunun üzerine Ebezâde azledilerek Ataullah efendi şeyh-ul-islâm olmuş (Nusretnâme*den).

[1208] - Doçent Orhan Köprülü kendi kütüphanesinde bulunan ilmi nü-cuma dair müneccimbaşı Mustafa Zeki e fendi'nin bir eserinden bahis ile bu gibi eserlerin ehemmiyetini gösterdiği sırada bu eserden bazı nakiller yapmıştır. Bu nakillerden birisi Ataullah efendi'nin, vezir-i âzam Damad Ali paşa ile bir görüşme esnasında şeyh-ul islâmm bir maddeden d,olayı üçyüz kuruş rüşvet aldığıdır. Ali Paşa, şeyhülislâm Ataullah Efendi'nin bu irtikâbını yüzüne karşı söyleyince şeyh-ul islâm "ya taş mı yahut ağaç mı yiyeyim" diye cevap vermiştir (İstanbul Üniversitesi Tarih dergisi sayı 2, s. 314).

götüren gemiler Karadeniz Ereğlisi önünde büyük bir fırtınaya tutulup Ebezâde'nin bindiği gemi batmış ise de bunun gemisi sahile gelerek kurtulmuş ve Ataullah efendi karadan Bolu'ya gelip vukuı hali istanbuVa bildirdiğinden kendisinin Bolumda oturması emrolunmuştur.Mehmed Ataullah efendi 1127 H. -1715 M. de Bo/u'da vefat etmiştir. Üç defa fetva eminliğinde bulunmuş olup fıkıh-taki bilgisi ve içtihada taallûk eden büyük dâvalara girişecek kadar selâhiyet sahibi olmakla tanınmıştı. Fıkh-ı Atat veyahut Fetevay-ı Ataiye ismiyle verdiği fetvaları havi bir eseri vardır.Mahmud efendı(Hafız -1mam)ophaneli Ahmed asa adında birinin oğludur. Medrese tahsili gormuş, hafız olması vesesinin güzelliği sebebiyle II. Mustafa'ya imam olmuştur. Burada bulunurken kendisine arpalık suretiyle bazı kadılıklar tevcih edilip Yenişehir (Tırhala Yeni-şehiri) kadılığından munfasıl iken II. Mustafa'nın hal'inden az evvel birdenbire Rumeli kazaskerliği tevcih edilmiş ise de, birkaç gün sonra III. Ahmed'in cülûsiyle hem kazaskerlik ve hem de imamlıktan ayrılmıştır.mahmud efendi, 21 Rebiulevvel 1118 - 6 Temmuz 1706 da II. Mustafa zamanında saraydaki dostluklarına nıebni vezir-i âzam Çorlulu Ali paşa'mn himmetiyle Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiştir. 18 Şaban 1.119 (14 Kasım 1707) de Mehmed Ataullah efendi'nin yerine Rumeli kazaskeri olan Mahmud Efendi,1 Ataullah efendi'nin meşihatten azli üzerine 24 Şaban 1125 - 15 Eylül 1713 de şeyh-n\ islâm olmuştur.Mahmud Efendi'nin görünürde azlini mucip bir hali yoktu; fakat rakip saydığı sabık iki şeyh- ul islâmı sürgün ettir-mesi ve bunlardan Ebezâde Abdullah efendi'nin denizde boğularak vefat etmesi halk arasında şeyh- ul islâm aleyhine dedikoduyu mucib olduğundan dolayı azlolunarak yerine üç defa Rumeli kazaskeri olan Mirza Mustafa efendi şeyh-ul islâm olmuştur (8 Zilhicce 1126 - 15 Aralık 1714).Mahmud efendi 2 Cemaziyelâhır 1130-3 Mayıs 1718 de vefat etmiştir. Fatih'te Bahai efendi'nin yanında medfundur. Orta derecede iktidarh olup bir buçuk sene şeyh - ul islâmlığı vardır.[1209]

Mırza Mustafa Efendı

Botundu Abdurrauf efendi'nin 02lu olup Mirza Mustafa efendi

[1209] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/459-461

1040 H- " 1630 M- de doğmuş ve 1056 H. – 1644 M de istanbul1 a. gelerek saraya alındı ve orada saray hocalarından Mirza Mehmed efendi'den ders gördü. 1077 H. -1666 M. de Musahib Mustafa paşa'nın vezirlikle saraydan çıkışı esnasında bu da çıkarak şeyh- ul islâm Minkarî-zâde'den de okuyup mülâzım oldu ve hariç medresesiyle müderrisliğe başladı. 1083 H. 1672 M. de Kamanice^nin Lehlilerden zaptı üzerine kendisine buranın kadılığı verildi.Daha sonra Yenişehir, Mısır, Mekke ve istanbul kadılıklarında (mevleviyyet) bulundu. Sadaret kaymakamı Ömer paşa ile aralarının açılmasına mebni, her ikisi de birbirini padişaha şikâyet ettiklerinden, 1100 Rebiulevvel sonlarına doğru (1689 Ocak) Mirza Mustafa efendi, İstanbul kadılığından azlolunarak Midilli'ye sürgün edildi1 ve bir müddet sonra afvolumıp İs-yanbula geldiyse de, II. Süleyman'ı hal' ve IV. Mehmed'i tekrar hükümdar yapmak isteyen ulemanın ittifakına dahil olduğu için 30 Şaban 1102 - 29 Mayıs 1691 de Kıbrıs adasına gönderildi[1210]1103 H. - 1692 M. de afvolunarak İstanbul'a geldi ve 1105 H.-1694 M. de Anadolu kazaskeri payesi verildi. 1106 Şaban (1695 Mart) ve 1109 Şaban (1698 Şubat) da iki defa Rumeli kazaskeri oldu. Gerek davalarda ve gerek kadı tayinlerinde rüşvet aldığı için İstanbul kaymakamlığına (padişah Edirne'de bulunuyordu) gönderilen 1111 Muharrem iptidaları - 1699 Temmuz tarihli bir hükümle ailesiyle birlikte Sinob'a nakledildi[1211].II. Mustafa'nın hal'i ve şeyh - ul islâm Feyzullah efendi'nin katlinden sonra afvedilip İstanbul'a, geldi ve 1120 Zilhicce - 1709 Şubatta üçüncü defa Rumeli kazaskeri oldu. Müddetini bitirip mazul iken 3 Zilhicce 1126 - 15 Aralık 1714 te Mahmud efendi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi.Bunun meşihati zamanında Rumeli kazaskeri Damadzâde Ahmed ve Anadolu kazaskeri Hâmidzâde Abdullah efendiler aleyhinde pâdişâha manzum bir arzuhal verilmişti. III.Ahmed, bir hattı hümâyunla bunların azillerini ve Rumeli kazaskerliğine daha evvel de kazasker bulunan Abdürrahim efendi'nin ve Anadolu kazaskerliğine de İstanbul kadısı mazul-lerinden Uşşakizâde Seyyid Abdullah efendi'nin tayinlerini emretmiştir.Manzum arzuhal padişahın canını sıktığından, bunun kimler tarafından tertip edildiğinin tahkikini sadr-ı âzam

[1210] Silâdar tarihi, c, 2, s. 569 ve Raşid, c. 2, s. 155.
[1211] Mühimine 111, s. 43.

kaymakamına gizlice emretmiş ve o da bu arzuhalin, şeyh-ul islâm Mirza Mustafa efendi'nin adamları tarafından kaleme alındığını arzetmesi üzerine Mirza Mustafa efendi'nin azline karar verip Rumeli kazaskerliğiyle Edirne'ye davet edilen —çünkü bu tarihte padişah Edirne*de idi— Abdürrahim efendi gelir gelmez iptida kazaskerlik hiTâtini ve iki gün sonra şeyh-ul islâmlara mahsus fervei beyzcfyi giyip meşihat makamına oturmuştur (25 Cemaziyelahır 1127 - 28 Haziran 1715) [1212]Azledilen Mirza Mustafa efendi, İstanbul'a, gönderilip 1127 Receb ortalarında (1715 Temmuz) gönderilen bir fermanla Trabzon'da, ikamete memur edilmiştir[1213].- Bir müddet sonra afvolunarak İstanbul'a gelen Mirza Mustafa efendi, II. Mustafa'nın kendisine temlik etmiş olduğu Emirgârfdaki yalısında oturup[1214] doksan beş yaşını geçmiş olarak 3 Safer 1136-13 Kasım 1722 de vefat ederek Kalenderhane kurbindeki evininyakımnda yaptırmış olduğu mektebin yanındaki mezarlığa defnedildi.Mirza Mustafa efendi âlim ve müdekkik bir zat olup zamanını tetebbula geçirmiştir. Bazı risaleleri vardır; Emirgâri*-daki Mirgünoğlu sarayı, II. Mustafa tarafından buna verilmiştir. Oğlu kazaskerlerden Mirzazâde Salim efendi şuara tezkiresini kaleme almıştır.Nusretnâme'&e Mirza Mustafa efendi'nin ilim ve fazilet sahibi, fakat mürtekib olduğu kaydedilmekte ve o tarihte Galata kadısı bulunan oğlu Salim efendi hakkında da "veled-i menhus, fasık, zındık, bîdin" tâbirleri kullanılmaktadır.[1215]

Abdurrahım efendi (Menteşzâde)

[1212] Nusretnâme'de azli Cemaziyelâhırın yirmi ikisi olarak gösterilmektedir. Bu kayda göre halefi Edirne'ye gelmeden evvel azledilmiş oluyor.

[1213] Asitâne-i saadet kaymakamına hüküm ki:
Sabıka şeyh-ul islâm olan Mirza Mustafa efendi'nin varıp Tra&zora'da ikameti fermanım olmağla senki veziri müşarünileyhsin işbu emr-i şerifim vusulünde asla tehir ve tevakkuf etmeyip mumaileyh Mirza Mustafa efen-di'yi bir sefineye vaz ve tarafından mûtemedün aleyh adam tayin ve Trabzon'a irsal ve anda ikamet ettirip ve vechi meşrûh üzere Trabzon'a, vusulünü müş'ir kadıdan arz getirip rikâb-ı hümâyunuma irsal eylemen bâbmda hatt-i hümâ-yun-ı şevketmakrunumla ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur. Evâsıt-ı Receb 1127 (Rikâb mühimmesi, s. 48).

[1214] II. Mustafa, Emirgân*&& Mirgünoğlu'na ait yalıyı Rumeli kazaskeri iken Mirza Mustafa efendi'ye temlik edip kendi el yazısiyle şu temlik-nâmeyi vermiştir: "mülk-i mevrusum olan ebenanceddin dai-i devletim t ve halen Rumeli kazaskeri Mevlâna Mirza Mustafa efendi'ye hediye ve temlik etmişimdir. Evlâd ve ahfad-ı kerem mûtadımdan bireferd taarruz buyur-mayalar" (Salim tezkiresi, matbu nüsha, s, 30).

[1215] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/462-464

Bursa şeriyye ahkemesi başkâtibi Mehmed efendi'nin oğludur. Minkarizâde Yahyaefendi'nin yetiştirmelerinden olup müderrislik,kadırhk ederek İstanbul kadılığından sonra 1020 Şaban - 1708 Ekimde Anadolu kazaskeri ve 1123 (1711 M.) ve 1125 (1713) senelerinde iki defa Rumeli kazaskeri olup üçüncü defa Rumeli kazaskeri oluşundan ikî gün sonra Mirza Mustafa efendi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edilmiştir. 1127 Cema-ziyelâhır 25 - 1715 Haziran 28).Abdurrahim efendi bir buçuk sene kadar bu makamda bulunarak 19 Zilhicce 1128 - 4 Aralık 1716 da vefat etmiştir. Edirne'de medfundur. Makamını muhafaza için uysal olduğu anlaşılmaktadır[1216]. Menteşezâde'nin fetvalarını havi mecmuası ile Feraiz*e dair bir risalesi ve tefsirden Beyzavî üzerine tali-katı vardır.[1217]

İsmail Efendi (Kara-Ebu İshak)

alıyeli (Alanya'lı) İbrahim efendi'nin oğlu1055 Zilhiccesinde (1645 Aralık) Fatih'tecarsamba semtınde doğmuş, ilmiye sınıfındanyetişmiş, Süleymaniye, Darülhadis müderrisi iken 1104 H.-1692 M.de Haleb kadısı olmuş ve diğer mevleviyetlerde kadılık ettikten sonra 1120 H. - 1708 M. de îstanbul kadısı, 1123 H. - 1711 M. de Anadolu ve aynı senede Rumeli kazaskeri olup ikinci defa Rumeli kadılığından mazul bulunurken 17 veya 19 Zilhicce 1128 - 4 Aralık 1716 da Menteşezâde'nin yerine sadaret kaymakamı Damad ibrahim paşa'nın tavsiyesiyle İstanbul'dan getirtilerek şeyh-ul islâm oldu (26 Zilhicce - 11 Aralık).İsmail efendi, makamına yerleşip kendisine tazim gösterilmesinden ve hükümetçe arzularına müsaade edilmekten cüreti artarak vezir azl ve tayinine ve etrafın kendisine başvurmasına ve hattâ vezir-i âzam tebdili işlerine kadar burnunu sokmak istemişti. Bilhassa Damad İbrahim paşa'nm arzusu hilâfına Avusturya ile sulh akdine muvafakat etmiyerek Köprülüzâde Numan paşa'yı sadr-ı âzam yapmasını pâdişâha arzetmesin-den. dolayı . kendisini o makama tavsiye etmiş olan yine Damad îbraJıim paşa'nm sillesîyle azline karar

[1216] Mirza Mustafa efendi'nin tercümei halinde görüldüğü üzere, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin azillerine sebep olan manzum arzuhal sahiplerinin idamlarını isteyen sadaret kaymakamının arzusuna karşı şeyh-u islâm Abdurrahim efendi mevkiini muhafaza için bu arzuyu tasvip edecek iken Rumeli kazaskeri Ebu İshak İsmail efend,i'nin makul itirazına karşı katlin önüne geçilmiştir (Raşid tarihi, c. 4, s. 102

[1217] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/464

verilmiştir.Damad ibrahim paşa, şeyh-ul islâmlığa hazırladığı sabık Anadolu kazaskeri Yenişehirli Abdullah efendi'ye Rumeli kazaskerliği payesi verdirip acele İstanbul'dan davet ettirdi ve gelmesini müteakip pâdişâh tarafından ertesi günü kabul olunarak Ebu îshak İsmail efendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu (5 Cemaziyelâhır 1130 - 6 Mayıs 1718).[1218]Azlolunan İsmail efendi, çavuşbaşı vasıtasiyle Solak çeşmesi yanındaki İskender köyünde tevkif olunduktan sonra, 30 Cemaziyelâhır-31 Mayıs 1718 de Sinop'a sürgün edildi ve sonra 1132 Zilkadesinde (1720 Eylül) Yalova'da oturmasına müsaade edildi ve altı ay sonra da İstanbul'a getirtilerek Bebek ile Rumelihisarh arasında Kayalardaki yalısında ömrünün sonuna kadar oturdu. Vefatından iki sene evvel hastalanmış ve epey zahmet çektikten sonra 28 Zilkade 1138 - 28 Temmuz 1726 da vefat etmiştir.Ebu Îshak İsmail efendi âlim, fazıl, müdekkik, hakşinas ve dalkavukluk gibi âdi şeylerden müteneffir, güler yüzlü, hoş sohbet olup tetebbu ettiği kitapların kenarlarına mütaleasını ve tashih icab ediyorsa tashihini yapmak adeti idi. Bu kadarfazl ve kemaline rağmen Şehid Ali paşa'nın vakfettiği kitapların arasındaki felsefe, hikmet,- nücum, tarih ve süre aid kitapların vakfının sahih olmayıp kütüphaneye konmasının şer'an caiz olmadığına dair fetva verecek kadar da mutaassıp ve dar görüşlü bir zat olduğu görülüyor[1219].Kabri, Fatih'te Çarşanba'da. yaptırmış olduğu camiin avlu-sundadır. Oraya su da getirmiştir. Naim mahlasiyle manzumeleri vardır. Şeyh-ul islâmlığı takriben bir buçuk sene kadardır; büyük oğlunun adı tshak olduğundan Ebu İshak künyesini almıştır.[1220]

Abdullah Efendi (Yenişehirli')

Âlim, uyanık fikirli ve değerli şeyh-ul islamlardanolan Abdullah bin Mehmed efendi, BursaYenişehri'ndendir. Memleketinde tahsil görüp IstanbuVa, geldikten sonra şeyh-ul islâm Çatalcalı Ali efendi'nin dairesine intisab ederek medrese tahsilini görüp müderrislik ve kadılık etti; Bursa kadılığından mazul iken istanbul kadılığı payesiyle 12 Safer

[1218] Nusretnâme (1130 Cemaziyelâhır vekayii)
[1219] 1129 Muharrem tarihli ferman {Hicri onikinci asırda İstanbul hayatı —Ahmed Refik), s. 56 ve 57.
[1220] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/464-466

1127 - 17 Şubat 1715 de ordu kadılığına tayin edildi ve orduda bulunan ye o tarihte Mevkufatçı olan jbrahim efendi (Nevşehirli Damad ibrahim paşa) ile tanışıp dost oldu ve Mora seferinden avdette 1125 Zilhicce - 1713 Aralıkta Anadolu payesini aldı ve 1128 Cemaziyelâhır - 1716 Haziranda bilfiil Anadolu kazaskçri oldu ve daha sonra Rumeli kazaskerliği payesi verildi. Şeyh-ul islâm ismail efendi'nin azli takarrür edince kendisine teveccühü olup o sırada sadaret kaymakamı bulunan Damad ibrahim paşa'nın tavsiyesiyle şeyh-ul islâm yapılmasına karar verilerek Selanik mubayaacısı Bosnalı Mehmed ağa menzil ile [1221]. IstanbuVa, gönderildi. Mehmed ağa,' IstanbuVa. geldiği gece Abdullah efendi'yi evinden alarak Edirne'ye getirdi ve gelişinin ertesi günü, yani 5 Cemaziyelâhır 1130-6 Mayıs 1718 de Ebu Ishak ismail efendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu.Abdullah efendi on üç sene iki ay bu makamda kaldı. 1143 Rebiulevvel-1730 Eylüldeki Patrona isyanı neticesinde şeyh-ul islâmlıktan azledilerek Gelibolu'ya, gönderildi ve yerine Mirzazâde Şeyh Mehmed efendi getirildi (17 Rebiulevvel 1143-30 Eylül 1730).Abdullah efendi 1144 Ramazan iptidaları tarihli (1732 Mart) bir fermanla Hacca gidip avdette İstanbul dışındaki çiftliğinde oturmağa mezun oldu1. Filhakika Hicaz'dan dönüşünde çiftliğinde oturup 1155 H. - 1742 M. de yalısında ikametine müsaade edildi ve bir sene sonra da vefat ederek iskele yanındaki İskele camiinin sağ tarafına defnedildi.Müdekkik bir zat olan Abdullah efendi'nin Behçet ül-Fetava isimli fetva kitabı meşhur olup fıkıhtaki geniş ihatasını göstermektedir[1222]. Türkiye'de ilk matbaanın açılması hususundaki fetvası ve İbrahim Müteferrika'nm bu husus* taki\serine takrizi kendisinin teceddüdü iyi kavramış olduğunu göstermektedir.[1223]

Seyyıd Mehmed Efendı (Mirzazâde)

Ulemadan Mirza Mehmed efendi'nin oğlu[1224]ve şeyh-ul islâm

[1221] Menzil ile gitmekten maksat, hiçbir mahalde durmadan yalnız menzillerde at değiştirmek suretiyle gitmek demektir ve bu husus için muayyen yerlerdeki menzillerde hazır at veya beygir bulunurdu. Böyle bir emirle gidenler, vardıkları menzillerde atlarım değiştirip yollarına devam ederlerdi.
[1222] Vefatı, Esami-i Müellifin'de 1154 olarak üç sene sonra gösterilmiştir (s. 483).
[1223] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/466
[1224] Devhatü'l-meşayih ve andan naklen ilmiye salnamesinde, Şeyh Mehmed efendi'nin, şeyh-ul islâm Mirza Musta'fa efendi'nin oğlu olduğu kaydediliyor! arsa da yanlıştır.

Erzurum'lu Seyyid Feyzullahefendi'nin damadıdır. Kayın pederi sayesindetafra denilen süratle , müderris ve kadı olup1114 H. - 1702 M. de İstanbul payesine çıkmıştır. 1119 H. -1707 M. de Mekke ve 1122 H. - 1710 M. da tkanbul kadısı, 1125 H.1713 M. de Anadolu kazaskeri ve 1129 H. -1717 ve 1134 H. -1721 M. de iki defa Rumeli kazaskeri olup I. Mahmud'un cülusiyle Yenişehirli Abdullah efendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu (17 Rebiulevvel 1143 - 30 Eylül 1730).Şeyh Mehmed efendi, sükûneti sever bir zat olup meşihat kendisini yorduktan başka gözlerinin zaafı dolayısiyle bu hizmetten afvmı rica etmesi üzerine, sekiz ay sonra çekilerek Üsküdar'da Sultantepesındeki köşkünde oturdu (10 Zilkade 1143-17 Mayıs 1731) ve yerine Paşmakçızâde Seyyid Abdullah efendi getirildi.

Şeyh Mehmed efendi 1147 H. -1735 M. de vefat ederek Tunusbağıin&3L babasının yanına defnedildi. Mütteki, nezih bîr zat olup üç günde bir Kur'anı Kerim'i hatmederdi. Vefat ettiği zaman yaşı yetmişten ziyade idi.[1225]

Abdullah Efendı (Paşmakçızâde')

Paşmakçızâde şeyh-ul islâm Seyyid AliAbdullah efendi'nin oğlu olup 1091 H. -1680 M. dedoğdu. Pederinden ders gördü; müderris ve kadı oldu. Mısjr kadılığından sonra 1126 H. - 1714 M. de İstanbul kadılığına tayin edildi; 1130 H. - 1718 M. de nakib-ül eşraf ve 1132 Cemaziyelevvel iptidasında (1719 Aralık) Anadolu ve 1137 Ramazan -1725 Haziranda Rumeli kazaskeri oldu. İkinci defa Rumeli kazaskeri bulunduğu sırada Patrona isyanını müteakip infisal edip yine o sene Zilkadesinin onunda (17 Mayıs 1731) Mirzazâde Şeyh, Mehmed efendi'den sonra şeyh-ul islâm tayin edildi, Abdullah efendi, kibir ve gurur sahibi, mütehakkim bir zat olup müşavere meclislerinde ve herhangi bir iş zımnında pâdişâhla görüşürken terbiyeye aykırı bazı halleri ve mütalaalarından, bildiğinden şaşmıyarak lüzumsuz inat ve ısrarı ve her bir işin kendi reyine uygun olarak yapılmasını istemesi ve makul itirazlara münasebetsiz ve ağır sözlerle mukabele eylemesi ve İran meselesinin müzakeresinde umum heyetin reyine muhalif olarak mütalealerında sebat etmesi gibi hallerinden —bilhassa İran işinin

[1225] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/466

müzakere sindeki vaziyetten— dolayı, 27 Şaban 1144-24 Şubat 1732 de azledilerek yerine Rumeli kazaskeri Damad-zâde Ebül Hayr Ahmed efendi getirildi.Abdullah efendi, azlini müteakip Hacca gönderilip avdetinde Konya'da oturtuldu ve oraya gelişinden az sonra vefatederek Hazreti Mevlâna türbesinin haricine defnedildi (1145 H.- 1732 M.). I. Mahmud zamanında şeyh-ul islâmlığı dokuz buçuk aydır. Zehirlenmek suretiyle vefat ettiği rivayet edilmektedir.[1226]

Ebulbayr Ahmed efendi (Damadzâde)

Anadolu kazaskeri Çankırılı Mustafa Rasihefendi'nin oğlu olup 1076 H. - 1663 M. de doğmuştur. Babası şeyh ul islâm Minkarizâde Yahya efendi'nin damadı olduğu için kendisine Damadzâde denilmiştir.Mürettep ve muayyen medrese tahsilinden ve kadılıklardan sonra 1118 Şaban - 1706 Kasımda İstanbul kadısı, 1122 Ramazan da (1710 M.) Anadolu kazaskeri olduktan sonra 1127 (1715), 1131 (1719) ve 1137 (1725) de üç defa Rumeli kazaskeri olup ve 27 Şaban 1144 - 24 Şubat 1732'de Paşmakçızâde'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi. Damadzâde, Anadolu kazaskeri Ishak efendi'yi nıaka-mına rakip gördüğünden, sırası iken onu Rumeli kazaskeri yaptır-mıyarak diğer birisini tayin ettirmişti. Bu haksızlık Ishak efen-di'nin haklı itirazını mucib olmuş ise de dinlet emiy er ek arpalığı olan Kütahya'ya, gönderilmesine sebeb olmuştu (1145 H.- 1732 M.).Şeyh-ui islâmın maksadı, daha sonra padişah tarafından anlaşılarak kendisinin haberi olmadan Is^hak efendi bizzat padişahın hattı hümâyuniyle Izmit^e getirildi ve arkasından da Rumeli kazaskerliği verildi. Bu teveccühten bir ay sonra Ishak efendi'ye bir haseki ile hattı hümâyun gönderilerek İstanbul'a getirtilmesini müteakip şeyh-ul islâm yapıldı (12 Cemaziyelevvel 1146 ve 21 Ekim 1733).Ebülhayr Anmed efendi azlinden sonra Büyükdere'mn Kefeli köyündeki yalısında oturdu ve sonra Eyüb'ün karşısındaki Sütlücemde bulunan yalısına nakletti ve 1154 Zilhicce - 1742 Şubatta orada vefat etti. Eyüp nişancısında babası tarafından yaptırılmış olan medreseyi Nakşibendi tekkesine kalbederek, inti-sab etmiş olduğu Şeyh Seyyid Murad efendi'ye vermişti. Ebülhayr Ahmed efendi ve babası, bu Şeyh Murad

[1226] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/468-469

tekkesinde medfundurlar. Ebülhayr Ahmed efendi âlim, salih ve mahlası gibi hayırsever, uyanık fikirli bir zat idi. Kefeli köyünde yalısınınkarşısındaki Uluç Hasanpaşa mescidine bir minber koydurmuştur; Sütlücemde de bir çeşmesi vardır [1227]. Mecmua-i Eüblkayr isimli bir fetva mecmuası da görülüyor.

Damadzâde Ahmed efendi, Müteferrika İbrahim efendi'ye Kâtib Çelebi'nin Cihannüma''sının müsveddelerini vererek Müteferrika'yi bu eserin basılmasına teşvik etmiş olduğunu ve ilk kısmın o suretle basıldığını matbu Cihannü-ma'nın mukaddimesinde bizzat Müteferrika söylemektedir[1228]. Yine Mütefer rika tarafından basılan Kâtib Çelebi'nin Takvim üt-Tevarih'i de Damadzâde'nin teşviki ile neşredilmiştir.[1229]

Ishak Efendi (Ebu Lahak İsmail Efendizâde)

Âlim, şair ve değerli şeyh-ul islamlardan olupdevri şeyh-ul islâmlarından Ebuîshak İsmail efendi'nin büyük oğludur. Evvelâ babasından ve sonra zamanının yüksek âlimlerinden Hocası Ahmed efendi ile diğer âlimlerden aers gördükten sonra, 1111 H. - 1699 M. de büyük bir imtihanda fevkalâde muvaffak olmasından dolayı şeyh-ul islâm Fey-zullah efendi tarafından takdir edilerek müderris oldu. Müderrislik derecelerini bitirdikten sonra babasının meşihati esnasında kadılığa geçti ve nihayet 1135 H. - 1723 M. de İstanbul kadısı tayin edildi. Burada iken dürüst hareketi, işi olanlara kolaylık göstermesi ve hatta fakirlerin harç ve masraflarını kendi kesesinden vermesi gibi halleri sebebiyle teveccüh kazandı.19 Şevval 1141-18 Mayıs 1729 da Anadolu kazaskeri oldu; 1143 H. 1730- M. deki Patrona isyanı üzerine bir müddet evine çekildi. 1145-1732 de Rumeli kazaskerliğini beklerken bumakamın başkasına verilmesi sebebiyle şeyh-ul islâm

---

[1227] Bu çeşmeye Nedim'in manzum tarihinin son beyti:
Nedimâ söyledi târih-i Umanın bu mısrâla îçin bû çeşme-i pâkizeden mâ nûş-ı can olsun.

[1228] Müteferrika İbrahim efendi, bir gün şey-hul islâm Damadzâde Ebülhayr Ahmed efendi'nin ziyaretine gitmiş, şey-hul islâm efendi matbaanın neşriyatından çok istifade edildiğini ve coğrafya fenninin bir ilmi celil
olması dolayısiyle erkân ve ayanı devlete bu ilmin bilinmesi elzem bulunduğunu ve bilhassa padişahın (I. Mahmud) ulûmı maarifin neşrine büyük ehemmiyet verdiğini söyledikten sonra kendi kütüphanesinde bulunan Cihannüma müsveddelerini İbrahim efendi'ye verip basılmasını teşvik etmek suretiyle irfan hayatımıza bir hediyesi olan bu değerli eserin basılmasında âmil olmuştur.

[1229] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/469-470

Ebülhayr efendi aleyhinde söylendiğinden, arpalığı olan Kütahya'ya gönderildi ise de, selefinin tercümei halinde görüldüğü üzere, bizzat pâdişâh tarafından istanbul'a davet olunarak 12 Cemaziyelevvel 1146-21 Ekim 1733 de şeyh-ul islâm oldu.Temiz ahlâkından ve seciyesinden memnun olan I. Mahmud kendisine Bahçekapi sın&a, bir konak verdi. Yaşasa idi meşihatinin uzun müddet devam etmesi muhtemeldi. Ancak bir sene kadar bu makamda kaldı ve Cemaziyelâhır 1147 H. - 31 Ekim 1734 M. de vefat ederek Fatih'te Çarşanba?'da babasının yanına defnedildi. Yerine Dürrî Mehmed efendi şeyh-ul islâm oldu.Is hak efendi, üç lisanda şairdi, manzum muammaları meşhurdur. Paşmakçızâde S ey y id Ali efendi'nin damadı idi. Nestalik denilen yazıda mahareti vardı. Bu yazıyı zamanının üstat hattatlarından Arif efendi'den yazmıştır. İlk matbaanın tesıM esnasında İstanbul kadısı mazullerinden bulunurken Müteferrika matbaasında basılan kitapların tashihlerine memur edilmiştir.Ishak efendi, şiir ve manzumelerini havi mürettep divanı ile El îstişfa fî Tercümet iş-Şifa, ismiyle Şifa-i Şerif tercümesi ve El KasriTl-Metin fî Tercümeti Bostan ül-Arifin tercümesi ve Bîsetnâme adında eserleri vardır.Lâle meraklısı olup gülhiz adlı lâle yetiştirmiştir. Manzumelerinden bir gazeli :

Hâlimi arz et saba dildâre Allah aşkına iş'i dilden haber ver yâre Allah aşkına

Ey tabib-i hâzık-i nabz âşinây-ı derd-i dil Hasta-i hicrim bana bir çâre Allah aşkına

Ver zekât-ı bûse-i kâlay-ı hüsn-ı ânını Sail-i derkef asây-ı zâre Allah aşkına

Ruşen etsin zulmet-i şeb zindedârân-ı gamı Mihri rûyın göster ey mehpâre Allah aşkına

Eylemişken taşlın ikrar, eyle İshale*a kerem Var mı ol lûtfı mecal inkâre Allah aşkına[1230]

Durrı Efendı

Daha sonraları şeyh-ul islâmlıklarda bulunmuş Uurrı etendi olan Dürrizâde'lerin ceddi olan Dürrî Meh-

[1230] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/470-471

med efendi, Ankaralı olup babasının adı îlyas'tır. Mürettep tahsilden sonra müderris ve kadı oldu. 1132 H. - 1720 M. de istanbul kadısı olup 1133 Rebiulevvel — 1721 Ocak iptidalarında istanbul fırıncılarının narha aykırı hareketleri bunun kayıtsızlığına hamloîunarak azledildi ve 1138 Ramazanının sonuncu günü (1726 Haziran) İstanbul kadıları mazullerinin en kıdemlisi olduğundan dolayı Dürrî efendi Anadolu kazaskerliğine tayin edildi. Kadı tayinlerinde haksızlığından dolayı bazı Anadolu kadılarının şikâyet etmeleri üzerine kazaskerlik müddeti de dolmuş olduğundan azlolunup, fakat istanbul'da kalmasına müsaade edilmiyerek arpalık olarak verilen Tatar Pazarcığına, gönderildi ve bir müddet sonra Rumeli kazaskerliği payesini aldı. 27 Rebiulevvel 1147 — 27 Ağustos 1734 te fiilen Rumeli kazaskeri olan Dürrî Mehmed efendi, Ishak efendi'nin vefatı ile şeyh-ul-islâm tayin edildi.Dürrî efendi'ye 1148 Şevval - 1736 Şubatta nüzul isabet etmişti; kendisinin imza atması ic"ab eden evrakı imzalıya-maması sebebiyle iyi oluncaya kadar fetva ve tevcihlere imza yerine mühür basmsına müsaade edilmişti [1231]. Bir iki ay bu suretle geçip iyileşmediği görüldüğünden, aynı sene Zilhiccesinin iptidasında (1736 Nişan) mecburen* azlolunup Üsküdar'da, hanesinde oturdu ve yerine Şeyh Scyyid Mustafa efendi şeyh-ul-islâm oldu.Dürrî Mehmed efendi 1149 H. - 1736 M. de vefat ederek Karacaahmefte Miskinlerde defnedildi. Müdekkik, âlim bir zat olup şeyh~ul islâmlığı bir buçuk sene kadardır.[1232]

Seyh Seyyıd Mustafa Efendı

II. Mustafa'nın hocası ve şeyh-ul islâmı Erzuruınlu Seyyid Feyzullah efendi'nin oğluolup 1090 H. - 1679 M. de doğmuştur. Babasınınmeşihatı esnasında süratle tafra yaparak 1114 H. - 1702 M. senesinde yirmi dört yaşında bilfiil Anadolu kazaskeri olmuş ve hemen arkasından Rumeli kazaskerliği payesi verilmiştir.Edirne vakası ve Seyyid Feyzullah efendi'nin katli üzerine Şeyh Mustafa efendi bir,müddet Yedikulc'de hapsedildikten sonra, Kıbrıs adasına sürgün edildi ve sonra Bursa'da oturmasına müsaade olundu ve III. Ahmed'in saltanatı müd-detince yirmi sekiz sene

[1231] Şamdunizâdfi Takvimü't-tevarih zeyWn.de hastalığını 3 Zilkade 1148
[1232]Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/472

Bursa'da kaldı. I. Mahmud hükümdar olunca İstanbul'a getirildi ve 12 Sâfer 1145 - 16 Ağustos 1733 de Rumeli kazaskerliğine tayin olundu ve Dürrî Mehmed efendi'nin hastalığı dolayısiyle çekilmesi üzerine 1 Zilhicce 1145-15 Mayıs 1733 de şeyh-ul islâm oldu.

iffet ve istikametle dokuz sene üç ay bu makamda kaldı; son zamanlarda felç gelmesine rağmen yerinde bırakıldı ve 1158 Muharremi sonunda (1745 Şubat) vefat ederek Üsküdar'da. Tunus-bağı'n&a eski menzilhanede validesinin yanına defnedildi.Şamdanizâde Süleyman efendi, Takvim üt-Tevarih "evahir-i hallerinde mefluç olmakla mefluç şeyh-ul islâm derî&mekle şehîr idi; sonralarında fetvaya imza edememekle mühür basıldı" demektedir.Eyyüp'te Baba Haydar mahallesinde' toprak sokakta Nakşibendi tarikatine mahsus olmak üzere Tamışvar tekkesi denilen tekkeyi yaptırmıştır, istanbul'da, Saraçhanebaşı'naa Amcazade medresesinin yanındaki 1152 H. - 1739 M. tarihli. çeşme de bu-nundur.[1233]

Mehmed Sahıb Efendi (Pirîzâde)

Babası yeniçeri ocağından yetişmiş (ocağın büyük ağalarından) Pırı adında biriolduğundan bu aileden yetişmiş olanlara Pirîzâde denilmiştir. Mehmed Sâhib efendi 1085 H. -1674 M. de doğmuştur. Dersten mülâzım olduktan sonra kırk akçe yevmiyeli müderris bulunurken şeyh-ul islâm Erzurumlu Seyyid Feyzullah efendi'ye intisab ederek kitapçısı oldu ve sonra Feyzullah efendi'nin emriyle evvelâ vezir-i âzam Daltaban Mustafa paşa'ya ve sonra da Ramı Mehmed paşa'ya imam oldu. 1113 H. - 1701 M. den itibaren iptidayi hariç müder-ri liginden başlayarak müderrislik etti. 1135 H. - 1723 M. de Selanik kadılığına tayin edildi; 1140 H. - 1727 M. de pâdişâhın ikinci imamı şehzadelerin muallimi oldu. Daha sonra birinci ıııiıuılıjra yükselerek aynı sene, yani 1143 Zilkadesinin yirmiüçünde (30 Mayıs 1731) istanbul kadısı olup aynı zamanda Anadolu kazaskeri payesi verildi.

7 Rebiulevvel 1146 - 18 Ağustos 1733 te Anadolu kazaskeri olup payesini aldıktan sonra 23 Muharrem 1150 de (1 Mayıs 1737) Rumeli

[1233] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/472-473

kazaskerliğine tayin edilerek ikinci defa Rumeli kazaskerliğinden mazul iken şeyh-ul islâm Şeyh Mustafa efen-di'nin vefatı vukua geldi. I. Mahmud, vezir-i azamla istişareden sonra onu şeyh-ul islâm tayin etti. (1158 Muharrem - 1745 Şubat); padişah imamlığını şeyh-ul islâm oluncaya kadar muhafaza etmişti.Mehmed Sâhib efendi'nin meşihati on üç buçuk ay devam etti. Hastalığı sebebiyle zarurî olarak 13 Rebiulevvel 1159 - 5 Nisan 1746 da azlolunarak Beşiktaş'taki yalısında oturdu ve yerine Hekimbaşı ve Rumeli kazaskeri Hayatîzâde Mehmed Emin efendi getirildi., Mehmed Sâhib efendi iyileştikten sonra, yani aynı selede 5 Cemaziyelâhır (25 Haziran 1746) da, Hacca gönderildi; avdetinde evvelâ Gelibolu'da, ve sonra Tekirdağı'nda. oturması emredildi ve 1161 Rebiulâhır - 1748 Nisanda Üsküdar'da oturmasına müsaade olundu ve 9 Receb 1162-25 Haziran 1749 da yaşı seksene yakın olarak vefat etti. Üsküdar'da Selimiye tekkesi karşısında medfundur.

Pirîzâde, yüksek âlim ve mjitefekkir bîr zat olup İbni Haldun tarihinin mukaddimesini tercüme etmiştir. Üç lisanda (Türkçe, Arapça, Farsça) şairdi. Okuduğu kitapların kenarlarına mütaleasmı havi haşiye ve talikati çoktur. Fevkalâde natuktu. Vakanüvis Izzi efendi, kendisinin yetişmiş olduğu şeyh-ul islâmlar arasında bundan daha fazıl ve müdekkik kimseyi görmediğini beyan etmektedir.Selanik kadılığından mazul bulunduğu sırada Müteferrika Matbaasında basılmakta olan eserlerin tashihine memur edilmiştir. Bir gazelinden :

Bir gün sehâb-ı feyz-i hudâ reşhe bâr olur
Her dâğ-ı sîne bir gül-i âl-i bahar olur
Kalmaz zemin-i dilde gubâr-ı keder gider
Feyz-i nesim-i lûtf-i huda aşikâr olur. [1234]
Bahtın ne denlü siyah ise olma muztarib Ahar sevad-ı bâsıre-i itibâr olur.
Günç-i belâda serbegiribân-ı sabr olan Gerden firâz-ı atıfet-i girdgâr olur.
Sâhib âdâların dahi bu rüzgârda Evrak-ı ayşı bir gün olur târmâr olur.
Çeksün ne kadar saht ise de çille-i çevrin
Bir kerre çeken sineye ol kaşı kemanı

[1234] Tercümei halini yazan eserlerde İstanbul payesiyle hekimbaşı olduğu yazıhyorsa da, geyh-ul îslâmın ilmiye tayinlerine aid telhisinde Mekke pâye-siyle hekimbaşı tayin edildiği görülmektedir

Sermest-i gam-ı hicr ile ol âfetri devran
Çak eyledi dâmân-ı giribân~ı amanı[1235]

Mebmed Emin Efendi (Hayatîzâde)

IV. Mehnıed zamanında Hekimbaşı olan Yahudide dönme MustafaFeyzi efendi'nintorunu ve müderrislerden Ahmed efendi'nin oğludur. Medrese tahsili yapmış, tababet öğrenerek [1236] Zilkade 1148 - 15 Mart 1736 da biraderi MustafaFeyzi efendi'nin tekaüd edilmesi üzerine onun yerine Mekke pasasiyle Hekimbaşı olmuş ve arkasından istanbul kadılığı payesi verilerek 26 Zilkade İ150 -1738 Martta bilfiil İstanbul kadısı olmuştur.Hayatîzâde Rumeli kazaskeri bulunduğu sırada, 13 Rebiul-evvel 1159 - 5 Nisan 1746 da Pirîzâde Mehmed Sâbib efendi'nin yerine şeyh-ul islâmlığa getirilmiştir.Mehmed Emin efendi, yedi ay kadar bu makamda kalmış, rahatsızlığı sebebiyle işlere bakamadığından ve bundan istifade eden maiyyetinin sui hallerinden dolayı dedikodu arttığından, 10 Şevval 1159 - 26 Ekim 1746 da azlolunarak Bursd'Aa ikamete memur oldu.Halefi olan şeyh-ulislâm Ak Mahmud efendizâde Zey-nelabidin efendi'nin işaretiyle 1160 Muharrem-1747 Ocakta arzusu ile Mekke kadılığı verilip hareket ettiyse de Şam'a geldiği zaman hastalandığından kadılıktan istifa etmiş ve yine' şeyh-ul-islâmm arzusiyle JBursa'da oturması için 1160 Ramazan - 1747 Eylül tarihli bir ferman gönderilmiş ise de bu emri almadan aynı ay içinde vefat etmiştir.[1237]

Essyıd Mehmed Zeynelâbidin (Akmahmud Efendizâde)

Ak Mahmud efendi'nin oğlu olup 1078 Mehmed Cemaziyelevvel - 1667 Haziranda doğmuştur. Zeynelâbidin Medreseden yetişerek müderrislik ve kadılık ettikten sonra 1127 H. - 1715 M. de İstanbul kadısı, 1130 H. - 1718 M. de nakib-ül eşraf, 1134 H.-1722 M. de Anadolu ve 1140 H. - 1727 M. de Rumeli kazaskeri olarak 1159 H. -

[1235] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/473475
[1236] Mühimme defteri 153, s. 117, sene evail-i Ramazan 1160.
[1237] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/475

1746 M. tarihine kadar dört defa Rumeli kazaskerliği ve dört defa nakib-ül eşraflık yaptı ve Hayatizâde'nin azli üzerine 10 Şevval 1159-26 Ekim 1746 da şeyh-ul islâm oldu.Zeynelâbidin efendi meşihate tayini esnasında yaşı seksendi, iş görmeğe muktedir olamadı ve 24 Receb 1131-20 Temmuz 1748 de infisal ederek Kanlıca'daki yalısında oturdu ve. 1164 Zilkadesi sonunda (1751 Ekim) vefat etti. Kabri Eyüb'de kendilerine nispet edilen Küçük Emir efendi sahasında babası Şeyyid Ak Mahmud efendi'nin yanındadır.

Afif, mütteki, halka muhabbetli, merhametli bir şahsiyet olup İstanbul halkının sevgisini kazanmıştır. Hüsn-i
hatime terkibi vefatına tarih düşürülmüştür. I. Mahmud zamanında müftiliği bir sene dokuz aydır.[1238]

Mehmed Esad Efendi (Ebu Ishakzâde)

Daha yukarılarda tercümei halleri yazılmış islâm ismail efendi'nin oğlu ve yine şeyh-ul islâm olan îshak efendi'nin kardeşidir. 1096 Zilkade -1685 Ekimde doğmuş, evvelâ babasından ve sonra mutavvelci Mehmed efendi'den ders gördükten sonra 1122 H. - 1710 M. de hariç rütbesiyle tedris hayatına atılmıştır Babasının meşihatinde sahnı seman müderrisi ve biraderinin müftiliği zamanında da Mekke payesi verildi. Rusya ve Avusturya ile olan 1736 seferi esnasında ordu kadılığı ile serdar-ı ekrem maiyyetinde bulundu; cesareti ve faaliyeti ile hizmeti görüldü; fikir ve mütalealarından istifade olundu. 1150 Zilkadesinde (1738 Şubat) Anadolu ve daha sonra Rumeli kazaskerliği payeleri verildi ve 1157 Muharrem 27 Mart 1744 te Pirîzâde Sâhib efendi'nin yerine Rumeli kazaskeri oldu.Mehmed Esad efendi 10 Şevval 1159-29 Ekim 1746 ikinci defa Rumeli kazaskeri olduktan sonra Seyyid Zeynel abidin efendi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi (24 Receb 1161-20 Temmuz 1748).Bir seneden bir ay ziyade müftilik etti ve îzzi fari/u'nin müphem mütaleasi üzere mizaci vakte iyice uygun bir işe muvaffak olmadığı beyaniyle, 27 Şaban 1162-12 Ağustos 1749 da azlolundu [1239]Esad

---

[1238] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/476

[1239] Fası/, c. 1, s. 16, azlinin sebepsiz olduğunu yazmaktadır. Şamdani-zâde Süleyman efendi de azli hakkında gajip bir hikâye yazmıştır. Şabanın yirmi sekizinci günü (yirmi yedi olmalı) Esad efendi Beşiktaş'ta, bulunan I. Mahmud tarafından davet olunmuş. Giderken kendisinde bulunan kıymetli bir saati

efendi'nin İstanbul ve civarında oturması münasip görülmiyerek, Üsküdar'a geçirilip hemen Şam'a ve oradan Hicaz'a gönderilmesi hakkında yeni şeyh-ul islâm bir arîze takdim etmiş ise de, padişah muvafakat etmeyip evvelâ Sinop ve daha sonra Gelibolu'da, oturmasını emretti[1240]. Daha sonra Jncirfeöyü'nde oturmasına müsaade olundu ve bu suretle IstanbuVa. gelmesini müteakip hastalanarak 10 Şevval 1166 - 10 Ağustos 1753 te vefat ederek Çarşanfoo'da babasının yanma defnedildi.XVIII. asırda gelen Osmanlı âlimlerinin en değerlisi ve en bilgini idi. I. Mahmud adına Lehcetil-lûgat ismindeki lügati derin tetebbuunu gösterir. Bu eseri Türkçeden Arap-çaya ve Farsçaya bir lügat olup ehemmiyetine binaen 1216 Hic-ret yılında basılmıştır. Bu lügatin muhtasarı olarak Behce isminde bir eseri daha varsa da basılmamıştır. Şiirde ve bilhassa musikide üstad idi. Bir kısım değerli musikişinasların kısa tercü-mei halleriyle bazı eserlerinden bahseden EtrabüH-Asarfî tezkiret-i urefa-el-edvar isimli eseri ve Kur'anı Kerim'den Yasin ve Âyet-ünnasr ve Âyet-el kürsî tefsirleri de vardır. Carullah Mahmud Zimahşerî'nin [1241]Etvak-uzzeheb isimli eserine nazire olarak etbak adında bir telifi ve meşhur bazı Arapça kasideleri tahmis yollu manzumeleri olduğu gibi, kendisinin de Hemziye ve hamiye isimlerinde Arapça iki manzumesi vardır. Bu manzumeleri edebiyatı arabiyeye vukufu olanlar takdir etmektedirler. Bülbül' nâme ismiyle III. Ahmed adına bir eseri daha vardır1. Belgrad muahedesinde murahhas olarak bulunmuştur.

Avusturya muharebesinde sadr-ı âzam ve serdar-ı ekrem Yeğen Mehmed paşa ile Vidin seraskeri îvaz Mehmed Vaşa'nm aralan

de hediye olarak beraberinde götürmüş. Bu saat müselles şeklinde bir bahçe, çiçek ve çam şeklinde imiş. Çamın üstünde bir mevlevî saatin rakkası olup tennuresiyle dö'nermiş. Esad efendi saati padişaha takdimden sonra saat işlerken durmuş, yani mevlevî samaı terk etmiş. Bunun üzerine nüktedan olan I.Mahmud "Mevlevinin deveranı tamam oldu" diyerek bu nükteye şeyh-ul islâmı feda etmiş imiş. Şamdanizâde bu zat için "bu fakir oturdukları odanın ocağının içinde işler idi gördüm" demektedir (Takvimü't-tevarih zeyli)*

Esad efendi'nin azli hakkında anane olarak aşağıdaki rivayet vardır. Üstat musikişinas ve bestekâr olan I. Mahmud yine üstat bestekâr olan şeyh-ul islâmı davet ederek yeni bestelediği bir eseri olup olmadığını sormuş, o da hafif surette bir bestesini okumuş. Şeyh-ul islâm gittikten sonra pâdişâh vehme düşmüş. Huzurunda bulunanların padişahla şeyh-ul islâm şarkı okuyorlar diye bu hali işae ile dedikoduya meydan vereceklerini düşünerek Esat efendi'yi azletmiş imiş.

[1240] îzzi tarihi (varak 206) Sînop'a gönderildiğini ve Devhatü'l-meşayih (s. 96) ile Vasıf (c. 1, s. 16) Gelibolu'ya, sevkedildiğini'yazarlar

[1241] Salim Efendi'nin Tezkeretiı ş-şüarası'nda :

Hezâr tab'a dâim nola verse neşe-i sermed Gülistandı suhandır pâk bülbülnâme-i Esad beytiyle Bülbülnâmeyi methetmiştir (s. 73

açıldığından, sadr-ı âzam, îvaz Mehmed paşa'yı seraskerlikten azil ile Genç Ali paşa'yı serasker yapmıştı. Bu sırada, Avusturyalıların taarruzları üzerine Osmanlı kuvvetlerinin bazıları bozulduğundan, serdar-ı ekrem telâşa düşmüş ve seraskerliği tekrar îvaz Mehmed paşa'ya vermek istemişse de, îvaz paşa kabul etmemişti. Bu vaziyet karşısında o tarihte ordu kadısı bulunan Esad efendi, îvaz Paşa'ya: "— Eğer siz kabulden imtina ederseniz ben çatal destar ile serasker olup karşıya geçerim, diyerek seraskerliği kabul etmesi hususunda ısrar etmesiyle bazı kayıtlarla îvaz Mehmed paşa seraskerliği kabul etmiştir [1242].Esad efendi, Çarşanba?da babasının camimin yanında mektep, medrese, şadırvan ve müteaddid ders odaları yaptırmıştır. Telifi olan musiki mecmuasında kendisinin de beste, semai, kâr ve nakışları vardır. Ok ve tüfenk atmakta da mahirdir[1243]. Oğlu Şerif efendi, III. Selim zamanında şeyh-ul islâm olmuştur. Meşhur Şaire Fitnat Zübeyde hanım, E s ad efendi'nin kızıdır. Bazı manzumelerinden :

Ne ol peri gibi bir dilrüba görülmüştür.
Ne âna bencileyin mübtelâ görülmüştür.
Hevây-ı mutrib ü meyden geçer mi rindan kim
Teraneler işitilmiş safa görülmüştür.
Hakikate nazar et dûrbin isen zâhid
Mecaz âyinesinden riya görülmüştür.
Safây-ı rüyetin Es7at edemem tâbir
O yar düşte dahi vakıa görülmüştür.
Bîr beyti :
Olur mu nîk-ü bed tıynetan, âlayiş-i ferle
Beli bulmaz tegayyür tab-ı âhen zer feşanından[1244]

Mehmed Saıd Efendı-(Kara Halilzâde)

Anadolu kazaskerlerinden iken Rumeli kazaskeri Mehmed Said pâyesiyie 1123 Şaban-1711 Eylülde vefat eden Bireili Kara Halil efendi'nin dur[1245]. Müderris - kadı olup 1148 H. -1735 M. ve

[1242] Mürîü't-tevarih 1155 vekayii arasında
[1243] Müriiıt-tevarih 1155 vekayii arasında
[1244] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/476-479
[1245] Vasıf tarihi Birgili Hasan efendi'nin oğlu olduğunu yazıyorsa da (c. 1, s. 49) yanlış olup babası

1152 H. - 1739 M. de iki defa İstanbul kadısı ve 13 Zilkade 1152 - 11 Şubat 1740 da Anadolu kazaskeri ve 28 Rebiulevvel 1161 - 28 Mart 1748 de Rumeli kazaskeri olmuş ve muayyen müddeti doldurup mazul olmasını müteakip aynı sene 27 Şaban (22 Ağustos) da Esad efendi'nin yerine şeyh-ul islâm olmuştur. Mehmed Said efendi âlim ve fazıl bir zat ise de, âdetten ziyade mülâzimet verip bu surtle ehliyet ve kabiliyetinden ziyade paraya baktığından dolayı [1246] 28 Cemaziyelâhır 1163 - 4 Haziran 1750 senesinde Selanik kadısı bulunan oğlu Abdurrahim efendi ile birlikte azlolunarak baba oğul Bursa'ya gönderilmişlerdir. Kara Halilzâde'nin yerine Rumeli kazaskeri pâyelilerinden Murtaza efendi şeyh-ul islâm olmuştur. Said efendi'nin meşihati on ay kadardır. . Mehmed Said efendi 28 Cemaziyelevvel 1168 - 12 Mart 1777 de Bursa'da vefat ederek Hazret-i Üftade camii kabristanına defnedildi. Zamanında fazl ve kemali herkesçe teslim edilmişse de kaba ve haşin olduğundan pek sevilmezdi. Ibn'i Zeydun risalesi diye meşhur olan Ahmed bin Abdullah Hârezmî'nin (vefatı 463 H.- 1070 M.) edebi eserini şerh-i risale-i îbn-i Zeydun adiyle Türkçeye çevirdiği gibi[1247], Mehmed îbn-i Zafer Mekki tarafından 554 H. - 1159 M. de Sicilya'da telif edilmiş olan Sülvan-ül-mutâ fî udvani't-tıbâ adındaki tarihî, ahlâkî menakib ve hikâyeleri havi edebî eseri de tamamen Türkçeye tercüme etmiştir; her iki eser de basılmıştır. Kara Halilzâde, Nevşehirli Damad İbrahim paşa tertip ettiği ilim heyetine dahil olarak cuman denilen Aynî tarihVmn 387 H.den 430 H. senesine kadar kırk üç senelik vekayiini tercüme etmiştir.[1248]

Murteza Efendi

Erzurumlu S eyyid Feyzullah efendi'ninH. -1694 M. de doğmuş ve tahsilden sonra Yenişehirli şeyh-ul islâm Abdullah efendi zamanında 1138 H. -1725 M. de müderris olmuştur. Derece derece yükselerek 5 Cemaziyelevvel 1154 - 19 Temmuz 1741 de Dürrîzâde'nin yerine İstanbul kadısı, 1160 Zilhicce iptidasında (1747 Aralık) Anadolu

---

Kara Halil efendi, onun babası da Hasan bin Mehmed'tir. Vasıf, büyük babasını babası sanmıştır.
[1246] MüriiVt-tevarih (1163 vekayii).
[1247] Ibni Zeydun risalesinin yazma nüshaları istanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır.
[1248] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/479

kazaskeri olup Kara Halilzâde Mehmed Said efendi'nin azli takarrür edince ilmiye mesleğinde ıslahat yapmak isteyen I. Mahmud selâbeti ve hakşinaslığı sebebiyle Murteza efendi'yi diğerlerine tercih ederek Rumeli kazaskeri payesini vermesini müteakip derhal şeyh-ul islâmlığa getirilmiştir (28 Cemaziyelâhır 1163-4 Haziran 1750). Filhakika ilmiye sınıfının bozukluğundan müteessir olan Sultan Mahmud, vezir-i âzam vasıtasiyle yeni şeyh-ul İslama bir hattı hümâyun göndererek bu mesleğin ıslahını emretmiştir[1249].

Beş sene kadar meşihatte kaldı; bunun zamanında 28 Safer 1168-14 Aralık 1754 de I. Mahmud vefat etti. Yaşı ziyade olmamakla beraber cismen alil olduğundan merasime iştirak edememesi sebebiyle aynı sene 28 Rebiulevvel (12 Ocak 1755) de aziolunarak yerine Abdullah Vessaf efendi şeyh-ul islâm oldu. Azlinden sonra İstanbul'da, yalısında oturdu. 1171 Zilkade 1758 Temmuzda[1250] vefat ederek Eyüb'de türbe mezarlığında validesinin yanına defnedildi. Afif, kanaatkar olup azlinden sonra kendisine tevcih edilen arpalığı kabul etmemiştir. Züht ve tekvâ sahibi, temiz ahlâklı idi.[1251]

Vessaf AbdulLah Efendı

967 H. - 1559 M. tarihinde vefat etmiş olan mütefekkir alimlerden ve Bayramıye tarikatı şeyhlerinden Akhisarlı Şeyh Uya s bin Şeyh Mecdüddin isa'nın ahfadından olup[1252] onbirinci hicret asrının ikinci yarısında [1253] Akhisar'da, doğmuştur. Zamanının meşhur âlimlerinden Molla Fenari'ye haşiye yazmış olan Boyabadlı Kara Halil efendi'ye intisab ile tahsilini ikmal ederek mülâzım ve 1111 H. - 1699 M. 4e imtihanda muvaffak olarak müderris oldu.Bundan sonra müderrislik ve kadılık etti; Mısır kadılığından İstanbul'a, döndükten sonra fetva emini tayin edildi. Nâdirşah'm, mezhep ihtilâfını görüşmek üzere Osmanlı âlimlerinden bir kadının gönderilmesini

---

[1249] îzzi tarihi, varak 227, 228.

[1250] Devhatü'l-meşayih'te 1171 Zilkadesi sonlarında ve Takvimüh-tevarih zeylVnde aynı sene Zilkadesinin ikisinde vefat ettiği yazılmaktadır.

[1251] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/481

[1252] Şeyh îlyas'ın Jjji-l i* J ^Vi_n^~İ Teshirü'l-ekber fi ilmil huruf (Ferah-nâme) Mesud Şirvanî'nin Âdabü'l-basıs şerhi Rumuz-ı Dilkuşa manzumesi, Cifirden Rumuzu'l-künuz, Türkçe Tabiatnâme, fusuVü^s-sah'a fusulü'l-aşere, II. Selim namına ulum-ı garibeden Nuriye risalesj ve sair eserleri vardır.

[1253] Râmiz tezkire'sinde tevellüdü tarihi 1070 gösterilmişse de yanlış olması muhtemeldir.

istemesi üzerine, îmrahor Mustafa paşa maiyyetiyle gitmek üzere Vessaf efendi ile sabık fetva emini Halil efendi tayin edilerek Yessaf efendi'ye Anadolu*payesi ve Halil efendi'ye de Edirne payesi verilip 1149 H. - 1736 M. de gönderildiler [1254]Vessaf efendi, îran âlimîeriyle yaptığı müba- ve kemalini teslim ettirdi. 1152 H. - 1739 M. de iran'dan iki selîesonra dönüşünde, yani 28 Rebiulevvel 1154-19 Haziran 1741 de Anadolu kazaskeri oldu ve 1159 Zilhicce-1746 Aralıkta Rumeli kazaskerliği payesi verildi (4 Receb 1162-20 Haziran 1749) da naklen Rumeli kazaskeri olarak müddetini doldurup çekildi ve (2 Şaban 1165 - 15 Haziran 1752) de ikinci defa Rumeli kazaskeri olduktan sonra (28 Rebiulevvel 1168 -12 Ocak 1755) de de Seyyid Murtaza efendi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi.Vessaf efendi'nin meşihati beş ay devam etti, yaşının ilerlemiş olması ve işleri iyi görememesi sebebiyle aynı sene 27 Şaban (8 Haziran) da azledilip Bursa'da ikamete memur edildi veyerinedeDamadzâde Feyzullah efendi şeyh-ul islâm oldu.Bir müddet sonra IstanbuVda. oturmasına müsaade olundu ye Emirgân'da mülkü olan Mirgünoğlu yalısına geldi[1255]. Beş altı sene daha yaşadı ve 1174 Zilkadesi iptidalarında (1761 Haziran) vefat ederek £yu6'de Siyavuş paşa türbesi mezarlığında hocası ve kayın pederi Kara Halil efendi'nin yanına defnedildi. Vefatında yaşı takriben doksanı bulmuştu.Abdullah Vessaf efendi müdekkik ve uyanık fikirli bir âlim olup talik yazıda da mahareti vardı ve bu yazıyı Siyahi Ahmed efen di'den meşk etmişti. Daimî surette tetebbuatla meşgul olur, eser telif eder ve tetebû ettiği eserlere dair mütalea-sını kayıt ederdi. Üç lisanda şairdi. Aşağıda isimlerini kaydettiğimiz eserler Vessaf efendi'nindir :

1- Hayal-i Behçet Abâd: Bin beşyüz beyitli nasihat yollu bir manzume olup selis bir ifade ile nazmedilmiştir. Bir nüshası Esad efendi kitapları arasında 2529 ve Üniversite K. 3048 numaralardadır.

[1254] îran ulemasiyle mübahese etmek üzere o tarafa gönderilmesinden dolayı Şamdanizâde Süleyman efendi, Takvimüh-tevarih zeyli'nde kendisine îranî Abdullah efendi ve İran kazaskeri Abdullah efendi demektedir

[1255] Mirgünoğlu Yusuf paşa'nm 1051 H. -1641 M. de Sultan İbrahim tarafından katlinden sonra Emirgân'dsİki yalısı Rumeli kazaskerliği esnasında II. Mustafa tarafından Mirza Mustafa efendi'ye verilmişti. Daha sonra bu yalıyı onun veresesinden Vessaf Abdullah efendi almıştır. Vessaf efen-di'den sonra oğlu şeyh-ul islâm Esad efendi'nin vefatını müteakip yalı mahluî kalmış ve I. Abdülhamid, mukataayi zemin île burasının bir köy olmasın» arzu ederek cami, hamam ve dükkânlar yaptırmış ve III. Selim zamanında da daha ziyade gelişerek mamur bir köy olmuştur.

2- Zemzeme: timi kelâmdan mensur bir eserdir.
3- Unvan üş şeref kasidesine nazire[1256]; bu nazire, Vessaf efendi'nin ilmî kudreti ve Arab edebiyatındaki vukuf ve ihatasının delilidir. Unvan üş şeref risalesi felsefe, mantık, kelâm, nahiv, Türkçe ve Farsça hikâyeleri toplamak suretiyle altı ilimden bahsetmekte olup basılmıştır.

4- îrşad-ı Ezkiya: Nahivden meşhur kâfiye'nin nazmen tercümesi olup 1379 beyittir.
5- Kendisinin manzumelerini havi küçük divan.
6- Fetavây-ı Vessaf isimli fetvaları olup vefatından bir sene sonra toplanmıştır.
Şeyh Galib'in Hüsn-i Aşk manzumesinin Vessaf efen-di'nin Hayal-i Behçet Âbad'm&an taklit yollu kaleme alındığını söjdeyelenler vardır; fakat Hüsn-i Aşk ondan yüksektir.
'Abdullah Vessaf efendi, manzumelerinde Abdi ve Vessaf mahlaslarını kullanmıştır. Manzumelerinden birkaç Örnek:Biz ol sevdager-i perçide kâlây-ı diliz Vessaf Metâ-ı hâhişin asudeyiz hüsran u sûdından
Bilinmez arifin mevtinden evvel kadr-i âsârı Mehakk-i hak ile sencidedir nakd-i hıred şimdi
Libâs u cüssenin yoktur medarı bahs-i irfanda Çerağ-ı meclisin ruşensiz olmaz şemadanından Hayal-i Behçet Âbâd'dan :Ey talib-i izzü câh-ı sermed Rağbetkeş-i devlet-i serâmed Her âcize şefkat et şefî ol Mahlûka tevazu et refî ol Hükmün vereyim deyüp sudurun Biyhûde uçurma gel huzurun İfrata da varmasun o halet Tâ olmaya mûcib-i hakaret Dildade~i şevk isen rızaya ^îkrâmda tâbi ol Hudaya Ahat yine hâk olur bu tenler Bilmem neye kibreder edenler.[1257]

Feyzullah Efendı(Damadzâde)

Şeyh-ulislâm Damadzâde Ebülhayr Ahmed efendi'nin oğlu olup 1112 H. - 1700 M. De Bursada doğmuştur. Babası sayesinde yükseldi; 1152 H. - 1739 M. de Anadolu kazaskeri ve 1163 H. - 1750 M. ve 1167 H.- 1753 M. de iki defa Rumeli kazaskeri olup 1168

[1256] Unvanü'ş-şeref, 837 H. - 1433 M. de vefat eden Şerefüddİn İsmail'in fıkıh, nahiv, tarih, aruz, kafiye'den bahseden eseridir
[1257] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/481-483

Şaban 27-1755 Haziran 8 de Abdullah Vessaf efendi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi.1169 Şevval ortalarında (1756 Temmuz) azlolunarak Paşabahçesinde İncirköyiTndeki yalısında oturdu; yerine Dürrîzâde Mustafa efendi şeyh-ul islâm olduysa da yedi buçuk ay sonra, yani 28 Cemaziyelâhır 1170-19 Mart 1787 de azlolunarak iFeyzullah efendi ikinci defa şeyh-ul islâm tayin edildi.Bunun ikinci meşihati III. Osman'ın son ve III. Mustafa'nın ilk senesine rasladı ve 16 Gemaziyelevvel 1171^26 Mart 1758 de azlolundu. Azlinin sebebi ne olduğu bilinmemekte ise de, Devhat-üH-Meşayih'te kurenayı devletten bazı hasudlarm kendi hallerini buna nispet ile mefsedette bulunduklarından bahsedilmektedir.Damadzâde azlinden sonra bir müddet IncirkÖyü"nde ve daha sonra Haliste Sütlüce'deki evinde oturdu ve 23 Cemaziyelevvel 1175 - 20 Aralık 1761 de vefat ederek orada yaptırmış olduğu zaviyeye defnedildi. Dinî ilimlerde bilgisi orta derecede ise de riyaziye ve bilhassa musikide üstat bestekârdı. Her iki meşihatinin müddeti iki seneden bir az ziyadedir.[1258]

Mustafa Efendi (Durrizâtfe)

Şeyh-ulislâm Dürrî Mehmed efendi'nin olup 1114 H- " 1702 M- de doğmuştur. 1152 H.-1731 M. de İstanbul kadısı, 1159 H. - 1746 M. de Anadolu, 1164 H. - 1751 M. ve 1169 H. - 1756 M. de Rumeli kazaskerliklerinde bulunarak aynı tarihte Damadzâde Feyzullahefendi'nin yerine şeyh-ulislâm olmuştur (1756 Temmuz). Fakat yedi buçuk ay sonra azlolunarak Damadzâde ikinci defa tayin edilmiştir (28 Cemaziyelâhır 1170-19 Mart 1757).
Dürrîzâde, azlinden sonra Gelibolu'da ikamete memur edilmiş ve 5 Şevval 1175-29 Nisan' 1762 de Karabekirzâde Ahmed efendi yerine ikinci defa şeyh-ulislâm olarak 24 Zilkade 1180 - 23 Nisan 1767 de kendi arzusiyle çekilmiştir.Mustafa efendi 15 Zilhicce 1187-27 Şubat 1774 te üçüncü defa şeyh-ul islâm olup takriben yedi ay sonra azlolunmuş ve 1188 Zilhicce - 1775 Şubatta vefat ederek Edirnekapı dışındaki Lâlizâde çeşmesi karşısına denfolunmuştur.Dürrizâde mütevazı, afif ve salih bir zat olup hal ve tavrı ile kendisini

[1258] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/484

sevdirmişti, ilmi fıkıhtan Dürre-i Beyza isminde kıymetli bir eseri vardır, ilmiye tayinlerinde ehil ve erbabını gözetip iltimas ve himaye kabul etmezdi. Üç defaki meşihatı mecmuu altı sene iki buçuk aydır.Oğullarından Ataullah efendi 1197 Cemaziyelâhır (1783 ve Arif efendi 1199 Şevval - 1785 Ağustosta şeyh-ulislâm olmuşlardır.[1259]

Feyzullah Efendı (Damadüâde)

Mustafa efendi'nin meşihatinden azli üzerine 28 Cemaziyelâhır 1170 - 19 Mart 1757 de ikinci deia şeyh-ul islâm olarak 16 Cemaziyelevvel 1171-26 Mart 1758 de yerini Mehmed Salih efendi'ye bırakmıştır.[1260]

Mehmet Salih Efendi

Tarikat ulularından Kasımpaşa'da medfun Hü-Mehmed sameddin Uşşakî ahfadından olup babası Mısır kadılığından mâzulen 1131 H. - 1719 M. de vefat etmiş olan Kırımî Abdullah Efendİzâde Yahya efendi'dir. Tahsilden sonra şeyh-ulislâm Yenişehirli Abdullah efendi'ye întisab ile müderris ve damad oldu. Kadılıklardan sonra 1159 Cemaziyelâhır - 1746 Haziranda istanbul kadısı olup muayyen müddeti doldurmasına rağmen mesaisi takdir olunarak 1160 Şevval - 1747 Ekimde Anadolu pâyesiyle bir sene daha İstanbul kadılığında ipka edildi.1167 H. - 1754 M. de Anadolu kazaskeri ve 1171 Rebiul-evvel - 1757 Kasımda Rumeli kazaskeri olmuş ve yetmiş beş gün sonra yani 16 Cemaziyelevvel 1171 - 26 Mart 1758 de Damadzâde'nin yerine şeyh-ulislâm olmuştur.Salih efendi 5 Zilkade 1172 30 Haziran 1759 da azlo-lunarak Kanlıca'daki yalısında oturmuş ve yerine sabık Anadolu kazaskeri olan tsmail Âsim efendi Rumeli kazaskeri olmadan defaten şeyh-ul islâm tayin edilmiştir.Salih efendi 1175 Şevvalin birinci günü (25 Nisan 1762) vefat etti. Kabri, Fetvahanesi karşısında Raziy e Hatun damadı kazasker Mehmed efendi medresesi dahilindedir. Halim, iyi ahlâklı, vakar sahibi idi. III. Mustafa zamanında

[1259] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/484-485
[1260] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/485

meşihati beş buçuk ay kadardır.[1261]

Ismaıl Asım Efendı (Kucuk Celebızade)

XVIII. asırda gelmiş olan şevh-ulislamların değerlilerinden olup 1118 H. - 1706 M. de vefat Çelebizâde) etmiş olan reis-ülküttab Küçükçelebi Mehmed ef endi'nin oğludur. Mürettep tahsilden sonra şeyh-ul islâm Erzurumlu Seyyid Feyzullah efendi'den mezun olmuştur. Ebezâde Abdullah efendi, birinci defaki şeyh-ul islâmlığında kabiliyetini takdir ederek 1120 Receb - 1708 Eylülde müderrislik rüusu vermiş ve ibtida-i hariç elli derecesiyle Kenanpaşa medresesihıe müderris olmuştur,ismail Âsim efendi 1135 H. -1722 M. de Raşid efen-di'nin yerine vakanüvis olup daha sonra muhtelif yerlerde kadılık ederek 1161 H. - 1748 M. de İstanbul kadısı ve 1170 H. - 1756 M. de Anadolu kazaskeri oldu. Payesini aldıktan sonra da fiilen Rumeli kazaskeri olmadan vezir-i âzam Koca Ragıb paşa'nın himmetiyle 5 Zilkade 1172 - 30 Haziran 1759 da Salih ef endi'nin yerine şeyh-ul islâm tayin edildi. Kendisini o makama sevk etmiş olan Ragıb paşa:Binde İir ancak düşer bû resme târih-i lâtif Câh-ı fetva olsun İsmail efendiye Said
beytini tarih düşürmüştür.tsmail Âsim efendi sekiz ay kadar bu makamda kaldı. 28 Cemaziyelâhır 1173 - 16 Şubat 1760 da yetmiş yaşında iken ansızın vefat etti; kabri Molla Gürani mahallesindeki Yüksek-kaldırım[1262] da. medresesi içindedir1, yerine Veliyüddin efendi şeyh-ul islâm olmuşturİsmail Asım efendi kuvvetli kalem sahibi ve değerli âlim bir zat olup üç lisanda şairdi. Bir hayli kıymetli eserleri havi bir kütüphanesi vardı. İfadesi selis olup 1135 H. - 1722 M. den 1141 H. - 1728 M. tarihine kadar Raşid tarihfne zeyil kaleme almuştur.Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın teşkil etmiş olduğu ilim heyetine alınmış olanlardan birisi de bu zattır. Yazıda talik kırmasını pek güzel yazmak suretiyle bu yazıda bir tavrı mahsus icad etmiştir. Mevlevi tarikatine müntesib olup Edirne Mevlevi şeyhi Enis Receb

[1261] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/485-486

[1262] Şamdanizâde Süleyman efendi, Takvimi? t-tevarih zeylVn&e III. Mustafa'nın katlettirdiği meşhur Hali mî paşa'nın İsmail Âsim efendi'nin eski dostlarından olup çok hediyelerini alıp iyiliğim görmüşken menfi olunca katline fetva verdiğini beyan ile "çok geçmeden ameli merkumun mükâfatını buldu; zira dünya darı mükâfattır" diyerek Asım efendi'yi iğnelemiştir.

Dede merhumdan el almıştı.İsmail Âsim efendi'nin mevlid manzumesi ve matbu münşeat ve divanı vardır. 822 H. - 1419 M. de ve Timur'un oğlu Şahruh zamanında sefirlikle Hataya (Çine) gitmiş olan. Hoca Gıyasüddin Nakkaş'ın Acâib-ül-Letaif ismindeki seyahat gündemini 1140 H. - 1727 M. senesinde Damad İbrahim pasa adına Türkçeye çevirmiştir.[1263]İsmail Âsim efendi'nin şiirde, Nâbi ile Nedim'in tesiri altında (yani hakimane ve şuhâne) güzel şiirleri vardır. Divanının bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde Esad efendi kitapları arasında 2661 numaradadır. Şeyh-ul islâm Ebu İshak İsmail efen di'ye damad olmuştu[1264]. Bazı manzumeleri:Mecaz erbabıdır azürde-i ağyar olan yoksa Hakikat bağının verd-i mutarrâsında har olmaz Dile erbâb-ı feyzin sıkletin çekmek giran gelmez Sebûy-ı bade düş rind ışretbâra bar olmaz Dil-i himmet bitlendi Asıma her şuha meyletmez Humây-ı evc-i dâniş değme şehbâza şikâr olmaz

Encümengâh-ı ezelde aşka kabildir deyu Ateş-i sûzan komuşlar sineme dildir deyu Sine çâkimden dil-i purhunımı arzeyledim Ol bilt-i mug beççeye sahbâya maildir deyu Hâl sanma nokta koymuş kâtib-i divân-ı hüsn Matlaı ebrûy-ı yâre halli Dil-i sad pâre-i âşıkda feryad il enin olmaz Beli bir kâsekim işkestedir anda tanin olmaz

Kabiliyyettir husûl-i matlabın sermâyesi Elde istidâd olunca kâr kendin gösterir.[1265]

Veliyyüddin Efendi

XVIII. asırda yetişmiş olan değerli şeyh-ul islâmlardan ve en yulcsek talik ve celi hattadiarından olan Veliyüddin efendi, yeniçeri ocağının altmış dördüncü solak ortası ihtiyarlarından Hacı Mustafa ağa'nın oğlu olup büyük babası da solak başılık etmiştir [1266]Veliyüddin efendi, Silivrikapı semtinde doğmuş, tahsilden sonra iptida babasının

---

[1263] seyahat Ruznamçesi bazı ilâvelerle Millet kütüphanesi müessisi merhum Ali Emirî efendi tarafından 1331 senesinde Kader matbaasında basılmıştır.

[1264] Devhatü'l-meşayih'te Ebu Ishak İsmail efendi'nin damadı olduğu ve Tuhfetu'l-hattatın'd.a ise (s. 650) tsmail efendi'nin damadı hekimbaşı kazasker Ömer efendi'nin damadı olduğu kaydedilmektedir

[1265] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/486-488

[1266] Yeniçeri ocağının cemaat ortalarından 60, 61, 62, 63 ncü ortalara solak ortaları ismi verilip bunlardan her bir ortanın kumandanına solakbaşı denilirdi. Pâdişahm bir yere gidişinde bu solak ortaları muhafaza hizmeti görürlerdi.

yaptırmış olduğu medreseye müderris olmuştur. Müstaidleri himaye ederek yetiştirmesini seven Nevşehirli Damad ibrahim paşa'ya intisab etti; Haremeyn (Mekke-Medine) müfettişi oldu. £142 H. - 1729 M. senesinde Haleb, daha sonra Mısır ve Medinei Münevvere mollalıklarında bulundu; istanbul kadılığı payesini aldı; 1169 Şaban - 1756 Mayısta Anadolu kazaskeri ve 19 Şaban 1171-28 Nisan 1758 de Rumeli kazaskeri oldu; bu son hizmette iken pâdişâhın bir biniş günü verilen uydurma arzuhallerle irtikâbından şikâyet edilmesi üzerine tayininden yüz gün sonra, 28 Zilkade 1171 -3 Ağustos 1758 de azlolunarak Manisa'da ikamete memur oldu [1267].

ismail Asım efendi şeyh-ul islâm olup vezîr-i azamla birlikte padişah III. Mustafa tarafından huzura kabul olunduğu gün her ikisi de afvını rica etmeleri üzerine, istekleri kabul olunarak istanbul*a. geldi (1 Zilhicce 1172 - 26 Temmuz 1756)[1268]ismail Asım efendi'nin vefatı üzerine şeyh-ul islâmlık Veliyüddin efendi'ye verilmek istenmiş ve kendisine kapıcılar kethüdası gönderilerek davet edilmişti; fakat beş on gündenberi hasta olup inip binmeğe kudreti olmadığını ve söz arasında padişahın bu teveccüh ve inayetinin hastalığın sıhhate dönmesine vesile olduğunu beyan ettiğinden, kapıcılar kethüdası avdetinde keyfiyeti aynen arzetmesi üzerine, bu sözler hoşuna giden III. Mustafa iyi oluncaya kadar evinde oturmak üzere şeyh-ul islâmlara mahsus jerve-i beyza denilen hil'ati evine göndermek suretiyle seleflerinden hiçbirisine nasib olmyan teveccüh ve iltifatı göstermiştir (28 Cemaziyelâhır 1173 - 16 Şubat 1760).Veliyyüddin efendi 6 Safer 1175 - 6 Eylül 1761 tarihine kadar bir buçuk seneden ziyade bu makamda kaldı. Meşreb itibariyle hiddetli olduğundan azlolunarak 'Maltepe'ye ve oradan da zamanı gelince hacca gitmek üzere J5«rsa'ya gönderildi ve yerine Karabekirzâde Ahmed efendi getirildi.
24 Zilkade 1180-23 Nisan 1762 de Dürrizâde Mustafa efendi'nin istifası üzerine ikinci defa şeyh-ul islâm oldu; vefatı tarihi olan 13 Cemaziyelâhır 1182 - 25 Ekim 1768'e kadar mevkiini muhafaza etti. Eyütf&e Şeyh Murad kabristanına defnedilen Veliyyüddin efendi'nin

---

[1267] Şamdanizâde, Veliyyüddin efendi'nhı hakkı sever, hak söyler, bir zat olduğ-inu, aleyhinde tertip ve tasnî edilen istidanın yirmi sekiz kadar olduğunu beyan eder. Gerek Şamdanizâde ve gerek TezkiretiVl-hattatin. Manisa'ya gönderildiğini, Vasıf ise iptida Gelibolu'ya yollandığını beyan ederek tarihinin diğer bir yerinde Bursa'ya. gönderildiğini yazmakta (c. 1, s. 161) ve

[1268] Takvimüh-tevarih zeyli (1171 senesi cetveli).

yerine üç defa Rumeli kazaskeri olan Pirîzâde Osman Molla bey şeyh-ul islâm oldu[1269].

Veliyyüddin efendi, talik yazıyı meşhur Durmuşzâde Ahmed efendi'den meşk ederek asrının en üstad hattatlarından olmuştur. Nefis yazıları pek çoktur. Damad ibrahim paşa'nın Şehzâdebaşı'ndaki çeşmelerinin yazıları, Hekimoğlu Ali paşa camii yanındaki sebil ve çeşmesiyle cami avlusunun iki kapısı üzerindeki yazılar, Eyüb^de Baba Haydar mahallesinde şeyh-ulislâm Seyyid Mustafa efendi'nin yaptırmış olduğu Tamışvar tekkesinin kapısı üzerinde nefis yazı ile III. Mustafa'nın Üsküdar'da, yaptırmış olduğu Ayazma camiVnm.[1270] tarih kitabesinin yazısı, Veliyyüddin efendi'nindir.Veliyyüddin efendi, en nefis ve nadide kitapları hâvi kütüphanesini vefatından üç ay evvel Bayezid camii içinde namına mensup kütüphaneye koyarak vakfetmek suretiyle ahlâfa bir ilim âbidesi bırakmıştır[1271].III. Mustafa zamanında iki defadaki şeyh-ul islâmlığı üç sene iki ay kadardır. Namına nispet edilen Veliejendi çayırında bir çeşmesi olup Edirnekapı ile Otdkçılar arasındaki Bahir Mustafa paşa'nın yaptırmış olduğu Nakşibendî tekkesine minber koydurmuştur.Namına menkibeler nakledilen Veli Efendizâde kazasker Mehmed Emin efendi, bunun' oğludur. Mehmed Emin efendi, reis-ül ulemâ olup bu da babasının kütüphanesine tedarik ettiği nadir eserleri koymuştur. Bundan başka, medrese talebelerinin sorup kütüphanede bulunmıyan kitapları ya tedarik etmek veyahut istinsah ettirmek «suretiyle babasının kütüphanesini büyütmüştür.Veliyyüddin efendi'nin ikinci şeyh-ul islâmlığına kadar istanbul fetvahanesindeki müsevvidlerin maaşları, yazmış oldukları fetvalardan aldıkları üçer akçeden ibaret olup bu cüz'i para ile müsevvidler (ziyade sıkıntı çekip zaruret içinde bulunuyorlardı. Veliyyüddin efendi bunların maişetlerine medar olmak üzere Bolu kazası şer'i hâsılatını fetvahaneye arpalık yaptı. Bu suretle beşyüz kuruş hasıl olursa bunun beşte biri fevt a emininin, mütebakisi de

---

[1269] Veliyyüddin efendi'nin Rusya ile harbe muarız olduklarını, fakat Pirîzâde Osman Molla'nın şeyh-ul islâm olmak isteyerek Rusya ile harb için fetva bile verdiğini 1182 H. - 1768 M. vekayü arasında yazmaktadır.

[1270] III. Mustafa bu camii 1174 H. - 1760 M. de validesi Mihrişah E-mine Sultan ile biraderi Şehzade Süleyman'ın ruhlarını taziz için yaptırmıştır

[1271] Veliyyüddin efendi kitapları şimdi Bayezid'de umumi kütüphane binalına naklolımmuştur

müsevvidlerin olacaktı[1272]ölendi ailesine Ekşiaşzâde denildiğini Şanıdanzâde yazıyor[1273]. Lâle meraklısı olup birçok çeşit lale yetiştirmişti.[1274]

Ahmed Efendı -(Karabekırzade)

Tıre'li Ebu Bekir efendi'nin oğludur. Tahsilden, müderrislik ve kadılıklardan sonra Mükerreme'de kadı iken 1157 H. - 1744 M. de İstanbul kadısı, 1164 H. - 1751 M. de Anadolu kazaskeri, 1169 H. - 1756 M. -1151 H. - 1758 M. de iki defa Rumeli kazaskeri olup 6Saferll75-6 Eylül 1761de Veliyyüddin efendi'nin birinci defaki azli üzerine şeyh-ul islâm tayin edildi. Sekiz ay kaldı. Faaliyet gösteremeyip ağır hareketi sebebiyle 1175 Şevval iptidalarında (1763 Nisan) azlolunarak kışları konağında ve yazları yalısında oturmak üzere serbest bırakıldı. 5 Safer 1181 -3 Temmuz 1767 de' Kanlıca daki yalısında vefat ederek oradaki Bahaî kabristanında babasının yanma defnedildi. Malûmatlı ve cömerd olup şeyh-ul islâm İmam Mahmud efendi'ye damad olmuştur. Azlinde yerine ikinci defa Dürrizâde Mustafa efendi getirildi.[1275]

Dürrizâde mustafa efendı(ikinci defa)

Kara Bekirzâde'nin yerine 1175 Şevval (1762 Mustafa efendi Nisan)da ikinci defa şeyh-ul islâm olup
kade H80-23 Nisan 1768 de azlolunarak yerine Veliyyüddin efendi geldi[1276]

[1272] Müriii't-lfvnrih (Şamdanizâde) 1180 Hicret senesi vekayii arasında.
[1273] Takvimü't-tevarih zeyli (Şamdanizâde 1169 Şaban ayı cetvelinde).
[1274] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/488-491
[1275] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/491
[12761276] Dürrîzâde'nin azli ve Veliyyüddin efendi'nin şeyh-ul islâm olması ■dolayısiyle XVIII. aşırın ikinci yarısında yapılan teşrifat hakkında Teşrifat defterVnden aşağıdaki hülâsayı çıkararak bu gibi tebeddüller dolayısiyle bir fikir vermek istedim :
24 Zilkade 1180 yevmi pençşenbe. Yevmi merkumda semahatlu şeyh-ul islâm Dürrizâde Mustafa efendi hazretleri azlolunup alesseher reisül-İdittab Ömer efendi varub efendi-i müşarünileyh hazretlerine gayetulgaye nazikâne ihbar ve sahilhanelerine teşrif buyurmaları fermanı hümâyûn buyrul-duğunu iş'ar eylediklerinde Cebeali (Cibali) Yenikapısı iskelesinden kendulerine mahsus kayıklarına suvar ve yalnızca sahilhanelerine azimet buyurduklarında mumaileyh reis-ül küttab efendi doğru samahatlû Veliyyüddin efendi'nin hanesine gidip davet ve beraberce Bab-ı âsâfiye (Paşakapısı - Babıâli) gelip ketyüdabey ve çavuşbaşı ve tezkire-i evvel ve sâni ve mektubî efendiler tarafından mûtad üzere saray kapısı (Babıâli) önünde muhzır ağa ve odabaşı ağa, arz-ı halciler köşesinde istikbal ve binek taşına gelince sadr-ı âzam

V elıyyaddın efendi (ikinci defa)

Dürrizâde'nin yerine 24 Zilkade 1180-23 Nisan 1767 de ikinci defa şey-hul islâm olup 13 Cemaziyelâhır 1182- 5 Ekim, 1768 de vefat ederek Pirîzâde Osman Molla şeyh-ul islâm oldu.[1277]

Osman Sahib Efendi (Pirîzâde)

Pirîzâde şeyh-ul islâm Mehmed Sâhib efendi'nin oğlu olup 1122 H. - 1710 M. Senesinde îstanbuVda. doğdu; yirmi yaşında müderrisliğe başladı; 1158 H. -1745 M. de babasının şeyh-ul islâmlığı zamanında istanbul kadısı olduysa da evvelden İstanbul kadılığı payesini almadığı için iki ay sonra azlolundu. 3 Şaban 1165 H. - 16 Haziran 1751 M. de Anadolu kazaskeri ve 2 Safer 1169-7 Kasım 1755 de III. Osman'a baş imam oldu. Kendisinin baş imamlığa getirilmesine sebep lâf bilir, aklı başında olması ve muvazenesiz bir hükümdar olan III. Osman'ı ^imi ile doğru yola sevketmesi ihtimali idi; bu tayin şeyh-ul islâm Dürrizâde Feyzullah efendi'nin tavsiyesiyle yapılmıştı; fakat bu tayinin pâdişâh üzerinde hiçbir tesiri görülmedi[1278]. Osman Molla 28 Şevval 1169(26 Temmuz 1756) da Rumeli kazaskeri olduysa da, rüşvet almakla itham edildiğinden 1170 Rebiulevvel-1756 Kasımda hem kazaskerlik ve hem imamlıktan

---

kendisini binek taşında karşılayıp önüne düşüp arzodasına girip oturduktan sonra Babı âli ricali Veliyyüddin efendi'nin eteğini öpmüşlerdir Bundan sonra kahve ve tatlı merasimi yapılmış yempk yenilmiş. Karakulak vasıtasiyle huzura kabulleri müsaadesi gelince sadr-ı âzam ile birlikte alayla saraya girip eşref saatte pâdişâh tarafından kabul olunmuşlardır. Evvelâ sadr-ı âzam kürk giymiş arkasından Veliyyüddm efendi'ye beyaz çuhaya kaplı bol yenli samur kürk ilbas olunarak biraz tevakkuftan sonra evvelâ şeyhülislâm çıkıp Darüssaade ağası odasında oturmuş arkasından vezir-i âzam da gelmiş şerb.et ve buhur merasiminden sonra yine beraberce Bab-ı âliye gelip arzodasında oturmuşlar ve Babı âli ricali tarafından tebrik merasimi yapılmıştır.
Şeyh-ul islâmm avdeti esnasında sadr-ı âzam tarafından yeşil çuhaya kaplı bol yenli bir samur kürk bohça içinde olarak teşrifat! efendi ile huzur-ı asâfiye getirilip Veliyyüddin efendi'ye gösterildikten sonra — çünkü sadrazamlar kendi huzurlarında şeyhülislâma kürk giydirmek âdet değildi— adamlarına teslim olunmuş ve advet esai3inda sadr-ı âzam kendisini yine binek taşına kadar teşyi eyleyip yine sadr-ı âzam tarafından verilen abayı ve saçaklı ile müzeyyen donanmış atı da alarak araba ile konağına gitmiştir {Maliyeden arşive devredilen Teşrifat defteri No. 29, s. 26).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/491
[1277] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/492
[1278] 1335 H. - 1917 M. de caddenin genişlemesi için Murad paşa mezarlığından yer alındığı sırada gerek Osman Molla'nın ve gerekse Kara Davud'un kabirleri kaldırılmıştı. Bunun üzerine Osman Molla'nnvbakiyei izamı ahfadından olup o tarihte evkaf nâzın vekili bulunan ibrahim bey vasıtasiyle Üsküdar'da. Selimiye tekkesi karşısındaki aile kabristanına nakil ve (Jefnedilmiştir.

azlolunarak evvelâ Ge/iboZu'ya, sonra da Bursa'ya gönderildi ve epey müddet orada kaldı; nihayet III. Mustafa'nın Şah Sultan isminde bir kızının doğması üzerine, 26 Ramazan 1174-26 Mayıs 1761 de afvolunarak IstanbuVa. geldi. 23 Şaban 1175-18 Mart 1762 de ikinci ve 1179 Rebiulâhır-1765 Eylülde üçüncü defa Rumeli kazaskeri mazulü bulunduğu esnada 13 Cemaziyelâhır 1182 - 25 Ekim 1768 de vafat eden Veliyyüddin ofendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu. Osman Molla bey, 1182 H. - 1768 M. Osmanlı - Rus seferi esnasında şeyh-ul islâm bulunuyordu. Temadi eden mağlûbiyetlerden müteessir olarak hastalandı ve 6 Zilkade 1183 - 3 Mart 1770 de vefat ederek Aksaray'da Muradpaşa camii kabristanında Kara Davutpaşa kabrine yakın defnedildi ve yerine Mirzazâde Mehmed Said efendi getirildi.Osman Molla, âlim, fazıl, kalem sahibi, münazarada kuvvetli ve çok cömert bir zat olup meşreben bektaşi idi. Talik yazısı güzel olup bunu Kâtipzâde Refî efendi'den yazmış ve icazet almıştır; ok atmakta fevkalâde mahareti vardı1. Üsküdar'da Şemsipaşa'da Balaban iskelesi yakınındaki 1181 H. -1767 M. tarihli çeşme : Osman MolFa bey'indir[1279]. Sâhib mah-lasiyle manzumeleri vardır [1280]. Güzel bir. beyti :Gönül yap zâhida beyt~i hudâdır taat istersen Muhakkaktır ki bâb-ı cenneti hatır şiken açmaz.[1281]

Mehmed Saıd Efendı(Mirzazâde)

1143 H. - 1730 M. de şeyh-ul islâm olan Mirzazade Mehmed efendi'nin oğludur. 1122 H.-1710 M. de doğmuş ve on bir yaşında müderrislik rüusı almıştır. Babasının şeyh-ul islâmlığı zamanında yüksek müderrisliklerden olan hamise-i Süleymaniye müderrisliğine çıkarıldı ve sonra da kadılık yaptı. 1161 H. - 1748 M. de istanbul kadısı ve 1171 Şaban- 1758 tarihimle Anadolu ve 1173 Şevval-1760 Mayısta Rumeli kazaskeri, 1175 Muharrem - 1761 Ağustosta' nakib-ül eşraf ve 1177 Kebiui-âhır - 1763 Ekimde ikinci defa Rumeli kazaskeri oldu. Mehmed Said efendi daha sonra ikinci defa nakib-ül eşraf ve üçüncü defa Rumeli kazaskeri olup Pirîzâde Osman Molla bey'in vefatı

[1279] îstanbul çeşmeleri, c. 2, s. 372.
[1280] Babasının şiirde mahlası ^ ile v^t* sahib ve kendisinin ise- t-sahib idi
[1281] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/492-493

üzerine kazasker mazulü iken şeyh-ul islâm tayin edildi (6 Zilkade 1183 - 3 Mart 1770). Üç buçuk seneden ziyade bu makamda kaldı. Zayıf ve hastalıklı olduğundan evinden dışarı çıkmamasına mebni 1187 Cema-ziyelâlnr başında (20 Ağustos 1773) istifa ederek Üsküdar'da. S ultantepe'sindeki evine çekildi ve bir buçuk sene sonra, yani 18 Zilhicce 1188 - 19 Şubat 1775 de vefat ederek Karacaahmed mezarlığında babasının yanma defnedildi. Afif, vakur ve dürüst tabiatlı idi. Kendisinin halledeceği murafaa davalarını inceden inceye tetkik ederek hükmünü verirdi. İlmiye kanunlarını bir foluna koymak istediyse de, tesir altında kalarak bir netice hasıl olmadı.[1282]

Seyyıd Mehmed Efendı(Şerifzâde)

Babası kadılardan Yenişehirli Şerif efendi Seyyıd Mehmed efendi ve büyük babası şeyh-ul islâm Çatalcalı Ali efendi'dir. 1115 H. - 1703 M. de doğmuştur. Babası Şerif efendi, Bursa kadılığından mazulen 1121 H. - 1709 M. de vefat edince validesini kazasker Kevakibîzâde Veliyyüddin efendi" almıştır. Seyyid Mehmed efendi 18 yaşında müderris olmuş ve sonra kadılık yaparak 1170 H. - 1756 M. de istanbul kadılığına tayin edilmiştir. 1180 Muharrem-1766 Haziranda Anadolu ve 1183 Şaban-1769 Aralıkta Rumeli kazaskeri ve nakib-ül eşraf olmuş ve 1187 Cenıaziyelâhır başında (1773 Temmuz) Mirza-zâde'nin istifası üzerine şeyh-ul islâm tayin edilmiştir. Altı buçuk ay şeyh-ul islâmlık etti. Meşihatı zamanında III. Mustafa vefat ederek yerine biraderi I. Abdülhamid hükümdar olmuş ve 15 Zilhicce 1187-27 Şubat 1774 de azledilmiştir. 16'Zilhicce 1193-25 Aralık 1779 da yetmiş sekiz yaşında vefat etmiş olan Seyyid Mehmed efendi, Eyütfe defnedilmiş tir. Kabri Eyüb iskelesinden Bostan iskelesine giden yolun solunda Çivizâde kabristanmdadır. Talik yazıda üstad olup bunu Kâtibzâde Refî efendimden yazmıştır. Kalemi de güzeldi. Babalığı olan Kevakibîzâde'nin kızını almıştır.[1283]

Durrızade Mustafa Efendı (Üçüncü Defa)

[1282] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/493-494

[1283] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/494-495

Şerifzâde'nin azli üzerine 15 Zilhicce 1187-7 Şubat 1774 te üçüncü defa şeyh-ul islâm olmuş ve 22 Receb 1188-28 Eylül 1774 te azlolu-narak yerine İvaz Mehmed paşazade îbrahım bey şeyh-ul islâm olmuştur.[1284]

İbrahım Bey (Ivaz Paşazade)

Belgraâh teslim alan vezir-i âzam İvaz Mehmed paşanın oglu olup babasının gumrukçülüğü zamanında 1132 H. - 1720 M, de doğ-muştur[1285]. Şöyle böyle tahsilden sonra 1146 H. - 1733 M. de müderris ve sonra kadı oldu. 3 Şaban 1165 -16 Haziran 1752 İstanbul kadılığına tayin edildi. Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunduktan sonra üçüncü defa Rumeli kazaskeri iken 22 Receb 1188 - 28 Eylül 1774 te Dürrîzâd.e'nin yerine şeyh-ul-islâmlığa getirildi[1286]. I. Abdülhamid kendisi hakkında fevkalâde iltifat göstererek tebdil suretiyle şeyh-ul islâmla görüşerek yemek yemiş, devlet işleri hakkında mahrem olarak görüşmüş ve kendisine ÇiTağan1-da bir de yalı ihsan etmişti. 1189 H. - 1775 M. de Dolmabahçe>6.e donanmanın denize çıkışı ve Kırım'dan gelen heyete bir ziyafet verildiği sırada vezir-i âzam Bolulu İzzet Mehmed paşa ile bir münakaşa neticesinde[1287] evvelâ vezir-i âzam ve yirmi iki gün sonra da İbrahim bey azledildi (30 Cemaziyelevvel 1189-29 Temmuz 1775). İbrahim bey azlinden sonra yalısından İstanbul tarafına nakletmek istemiş ve evvelce konağı yanmış olduğundan Sedef-çiler^Av Acem Ali konağını satın almış ise de,yerine gelen şeyhul islâm Salihzâde Mehmed Emin efendi buna muvafakat etmediğinden o da Beykoz'a, çekildi.Vezir-i âzam Halil Hâmid paşa'nın I. Abdülhamid'i hal teşebbüsünü Esma Sultan vasıtasiyle padişaha duyurması üzerine 18 Cemaziyelevvel 1199 - 29 Mart 1785 te Dürrîzâde Ataullah efendi'nin azliyle ikinci defa şeyh-ul islâm oldu. îrtikâp ve irtişası sebebiyle padişahın teveccühü zail olduğundan tayininden seksen sekiz gün sonra, yani

[1284] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/495
[1285] Vakanüvis Halil Nuri bey ve ondan naklen Cevdet (c. 6, s. 271) vefalı dolayısiyle İbrahim bey'in tercümei halini yazarken 1127 H. -1715 M. de doğduğunu kaydederler.
[1286] Vakanüvis Halil Nuri bey şeyh-ul islâmlığını yirmi Receb' gösterir.
[1287] Bu hususta İzzet Mehmed paşa'mn tercümei halinde kısa malûmat verilmiştir

aynı sene 14 Şabanda (22 Haziran) azledilerek BeyhrbeyVndeki yalısında oturması emredildi.ibrahim bey ve maiyyeti adamları ve mensupları, devlet adamları ve hükümet işleri hakkında pervasızca dedikodu yapmağa başlamaları üzerine azlinden üç ay sonra arpalığı olan Ankara'ya, gönderildi; oranın havasiyle imtizaç edemediğinden dolayı müracaatı üzerine 1200 Cemaziyelâhır - 1786 Nisanda Bursa'ya naklolunarak I. Abdülhamid'in vefatına kadar orada kaldı. III. Selim'in cülûsiyle IstanbuVda. yalısında oturmasına müsaade edildi.ibrahim bey 2 Zilkade 1212-18 Nisan 1798 de Aksaray'daki hanesinde vefat ederek Bayezid camii kabristanına, mihrabın önüne defnedildi. Tab'an hiddetli, pervasız ve garazkâr olup şeklen mehib idi. Osmanlı şeyh-ul islâmJarinm cahili erin d endir. İki defa da şeyh-ul islâmlığı on cfürt ay kadardır; biraderi Halil paşa vezir-i âzam olmuştur.[1288]

Mehmed Emın Efendı(Salihsâde)

III. Ahmed zamanında pâdişâhın baş imamı oluıp Rumeli kazaskeri payesinde iken 1143 H.-1730, M. de vefat eden Top kap ıh Salih efendi'nin oğludur. 1132 H. - 1719 M. de on beş yaşında müderris olup kadılıklarda bulunduktan sonra, 1184 H. -1770 M. de Anadolu ve 1188 H. -1774 M. de Rumeli kazaskeri oldu; burada iken ivaz Paşazade ibrahim bey 'in yerine şeyh-ul islâm tayin edildi (30 Cemaziyelevvel 1189-29 Temmuz 1775).Bir buçuk seneye yakın (onyedi ay) makamını muhafaza etti. ihtiyarlığı ve maiyyeti adamlarının münasebetsiz ve teamüle aykırı halleri sebebiyle lisana geldiğinden, 19 Şevval 1190-1 Aralık 1776 tarihinde bir rüus imtihanı günü azlolunmuş ve adamlarının pek aşırı hareketleri sebebiyle de azlinden birkaç gün sonra Bursa'ya sürgün edilmiştir.Mehmed Emin efendi, Burscfya, gidişinden bir ay sonra orada vefat ederek Emir Buharı camii karbistanma defnedii-miştir. Lûtfu çok, cömertliği bol, fakirlere yardımcı, dostluğuna sadık, vefakâr bir zat idi. Çarşamba'da. Murad Molla tekkesVne, Topkapi'ûa. evinin civarındaki Ahmed Paşa camii hademelerine ve medresesine sülüs malından satın alınacak akardan vakıf yapmıştır.Mehmed Emin efendi gözlük kullandığı için halk kendisine Camgöz dermiş. Nefis yemeklere

[1288] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/495-496

meraklı olduğundan, bu yemeklerden padişaha da tabla tabla gönderirmiş. Babı âli memurlarının Ramazanda Babı âli'de iftar ettikleri akşamın «rtesi akşamı şeyh-ul islâm konağında iftar etmeleri bunun za-^ıaiunda âdet olmuştur. Bu zatın Şefiknâme tarzında muğlak bir tercümei hali Esad efendi kitapları arasında 3380 numarada kayıtlı olup kütüphane defterinde yanlış olarak "Takrir-i Resmî efendi" denilmiştir.[1289]

Mehmed Esad Efendi (Vessafzâde)

Şeyh-ul islâm Abdullah Vessaf efendi'nin oglu olup 1119 H- " 1707 M" de boğmuştur. Tahsilden sonra 1143 H. - 1730 M. de müderris ve 1164 H. - 1751 M. de Galata kadısı olmuştur. Burada iken babasının şeyh-ul islâmlıktan azli üzerine her ikisi Bursa'ya gönderilmişlerdir. Esad efendi, İstanbul kadılığı pâyesiyle on bir sene terfi ettirilmemiş ve bijfiil İstanbul kadılığı yapmıyarak kıdemine mebni 1182 Rebiulevvel - 1768 Temmuzda Anadolu ve 1186 H.-1772 M. de Rumeli kazaskeri olup müddetini doldurmuş ve mazul iken Mehmed Emin efendi'nin yerine şeyh-ul islâm olmuştur (19 Şevval 1190-Aralık 1776). Mehmed Esad efendi iki sene yirmi üç gün şeyh-ul islâmlık yaptı; hastalığı sebebiyle afvını rica ettiğinden isteği kabul olunup 25 Cemaziyelâhır 1192 - 21 Temmuz 1778 tarihinde meşihatten ayrıldı ve yerine Esad Efendizâde Mehmed Şerif efendi getirildi.Mehmed Esad'ın infis alinden sonra isterse istanbul tarafındaki konağında ve arzu ederse Boğaz'da Neşatabad [1290] sahil-sarayına bitişik olan yalısında oturmasına müsaade edildi. Kendisi Emirgâri'da. babasından kalma yalıya nakletti ise de, sekiz gün sonra, yani 3 Receb 1192 - 28 Temmuz 1778 de sabah namazını kıldığı sırada vefat ederek Eyüb'de babasının yanına defnedildi, îrfan sahibi, şair bir zattı. Esad efendi vücuden pek zayıf olup halk arasında kendisine Hindi Molla denirmiş. Şeyh-ul islâm Salihzâde Mehmed Emin efendi ile aralarında münaferet varmış. Esad efendi 1190 senesi

[1289] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/496-497

[1290] Neşalâbâd, Ortaköy ile Kuruçeşme arasında ve Defterdar burnunda, şimdi yüzme1 havuzu olan burunun yerinde idi. Burada evvelce defterdar ve gonra Mısır valisi olan ve vali iken 1074 H. -1663 M. de vefat eden ibrahim paşa'nın yalısı ve yanında da camii vardı. Bundan dolayı oradaki çıkıntıya Defterdar burnu denilmiştir. Sonra buraya III. Ahmed zamanında bir sahil-saray yaptırılarak Neşalâbâd denilmişti.

Ramazanında şeyh-ul islâmın iftarına gitmiş. Sofraya eti az bir hindi dolması getirilmiş; şeyh-ul islâm, kendisine tariz yollu "acayip şey bu sene hindiler seslenmedi,, diyerek yemeden geri gönderdiği sırada Esad efendi: "Anm vakti gelince sesi çıkar'Miye mukabele etmişti. Filhakika yirmi beş gün sonra Meh-jpaed Emin efendi azlolunarak Vessafzâde şeyh-ul islâm oldu. Talik yazıda mehareti plan Mehmed Esad efendi, bunu Rumeli kazaskeri Hekimbaşı ve meşhur talik yazı üstadı Kâtipzâde Mehmed Refî efendi'den yazmıştır.[1291]

Mehmed Serıf Efendı (Esad Efendizâde)

Ebu îshâkzâde şeyh-ul islâm Es'ad efendi'-Mehmeo Şerif efendi Muharrem 1130 - 10 Aralık 1717 de doğmuştur. 1151 H. - 1738 M. de müderris ve 1167 H. - 1?54 M. de kadı olan Şerif efendi, 1180 H. - 1766 M. de istanbul kadısı, 1185 Rebiulâhır başında (14 Temmuz" 1771) Anadolu ve 1189 H. - 1775 M. de Rumeli kazaskeri olup buradan mazul iken Vessafzâde'nin istifası üzerine şeyh-ul islâm tayin edilmiştir (25 Cemaziyelâhır 1192 - 21 Temmuz 1778). Dört buçuk sene müftilikte bulundu ve kendi isteğiyle çekilerek hane veya yalısından hangisinde isterse oturmasına müsaade olundu (5 Şevval 1196-13 Eylül 1782) ve yerine Karahisar'h Seyyid İbrahim efendi şeyh-ul islâm oldu. Mehmed Şerif efendi, III. Selim'in cülusunu müteakip Mehmed Kâmil efendi'nin yerine ikinci defa şeyh-ul islâm oldu (27 Zilkade 1203 - 19 Ağustos 1789) [1292] Genç pâdişâh askerî, mülkî adlî ve ilmî müesseselerde yenilik yapmak istediğinden, bu yolda kendisine faal ve cesur olanların yardımları îcabediyordu. Mehmed Şerif efendi ise yetmiş yaşında ve hastalıklı olması ve pâdişâhın tebdilde silâhla gezip tüfenk atmasına itirazı sebebiyle 27 Muharrem 1204 -17 Ekim 1789 da azl-olunup yerine Hamidîzâde[1293] Mustafa efendi getirildi. Mehmed Şerif efendi, azlinden sonra sekiz

---

[1291] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/497-498

[1292] Edib efendi tarihinde tayini bir gün noksandır.

[1293] Türk Tarih Encümeni kitaplarından Türk Tarih Kurumu kütüphanesine devredilmiş olan 58 numaralı mecmuanın 68 nci sahifesinde şu mütalea vardır: Mehmed Şerif efendi Valide Sultan kethüdası Mahmud beyi gördüğü zaman "Şevketlû efendimiz tebdilde silâh ile gezermiş ve hem tüfenk atarmış. Şevketlû efendimizin vücud-ı hümâyunı cümlemize lâzımdır ve murdar kılından dahi geçmeyiz, söylesen de o sevdadan fariğ olsun" demiş. Bu sözü padişaha arzetmişler bunadı diye tayininden iki ay geçmeden azlolunarak yerine Eyüb sakinlerinden Anadolu payeli sabık saray hocası Hâmidîzâde Mustafa efendi getirilmiştir

ay kadar daha yaşadı ve 9 Ramazan 1204 - 23 Mayıs 1790 da vefat ederek ceddinin Çarşanba'daki camii hatiresindeki aile kabristanına defnolundu. Mehmed Şerif efendi âlim, zarif, arif ve üç lisanda sair, değerli bir zattır. Kendi malından cömert olup fakat ilmiye cihatmda istihkaka riayet ettiğinden bazı selefleri gibi ehliyetsizleri ileri çekmezdi,Hülâsatü't-tebyin fî tefsir-i sûre-i Yasîn isminde ' Yasîn sûresi tefsiri ve LetafifiVl-Kemal isminde müntehap şiirleri havi mecmuası ve FusuTül-âra fî Şanmülûk vel vüzera isminde bir» risalesi ve üç lisanda şiirlerini hâvi divanı vardır. LetaifüH-Kemal mecmuası Halet efendi kitapları arasında 672 numaradadır. Şaire Fitnat hanı m'm biraderi idi. Bazı manzumeleri : Ettim güzeller içinde alâka efendime Sad aferin tab-ı dilpesendime Tarf-ı ruhında kâkülün ol meh görüp demiş [1294]

Seyyıd Ibrahım Efendı (Şebin Karahisarlı)

Kaza kadılarından O s m ân bin Mebmed efendi'nin oğlu olup Şebin Karahisar'. 1113 H.- 1701 M. de doğmuş, .1127 H. - 1715 M. de İstanbul'a, gelerek amcası ve kayın pe'deri kazasker Zeynelabidin efendi'nin hizmetinde bulunarak müderris ve kadı olmuştur. iki defa İstanbul kadılığı, iki defa nakib-ül eşraflık ve iki defa Rumeli kazaskerliği yapmış olan Seyyid İbrahim efendi, 5 Şevval 1196 - 13 Eylül 1782 de Mehmed Şerif efendi'nin istifası üzerine şeyh-ul islâm tayin edilmiştir. Seyyid ibrahim efendi 17 Cemaziyelâhır 1197 - 20 Mayıs 1783 te vefatına kadar makamını muhafaza etmiştir. Vefatında yaşı seksen dörttü. Kabri Sultan Selim civarında Beyceğiz mahallesinde kayın pederi Zeynelabidin efendi'nin yanındadır. Kendisine aid olandan başka bir işe karışmıyarak sorulduğu zaman mütaleasını söylemek âdeti imiş. Fikrinden istifade edilirdi. Arab edebiyatına kuvvetle vukufı olup Arapça bir kasidesi Tarih-i MuradVde vardır. Talik yazıyı x Hekimbaşı kazasker Kâtipzâde Refî efendi'den yazmıştır.[1295]

[1294] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/498-500
[1295] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/500

Seyyıd Ataullah Efendı(Dürrizade)

Üç defa şeyh-ulislâm olan DürrîzâdeMustafa Seyyıd Ataullah efendi efendi'nin oğludur. 1142 H.1729 M. de doğdu; altı yaşında müderrislik rüusu verildi. Yaşının küçüklüğü sebebiyle fiilen olmayıp ismen olan müderrislik sırasını atlattıktan sonra, otuz yaşında Selanik kadılığına tayin edildi ve 1183 H. - 1769 M. de bilfiil istanbul kadısı oldu. Seyyid Ataullah efendi, 1188 Cemaziyelâhır iptidasında (9 Ağustos 1774) Anadolu ve 1192 H. - 1778 M. de Rumeli ve 1197 H. - 1792 M. de ikinci defa Rumeli kazaskeri iken aynı sene 17 Cemaziyelâhır 1197-20 Mayıs 1783 de Karahisarh Seyyid ibrahim efendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu. Vezir-i âzam Halil Hamid paşa'nın I. Abdülhamid'i hal' teşebbüsünde muvafakati olduğu için [1296]18 Cema-ziyelevvel 1199-29 Mart 1785 te azlolunarak Gelibolu ya sürü-Rip oradan Hacca gitmesi emredildi ise de, hareketinden evvel zehirlenmek suretiyle vefat etti (6 Receb 1199-15 Mayıs 1785). Kabri Gelibolu Yazıcızâde Mehmed efendi civarındadır. I. Abdülhamid zamanında şeyh-ul islâmlığı bir sene on bir aydır. Tab'an halim, mütevazı ve sıkıntı içinde olanlara yardımı dokunur bir zat imiş.[1297]

İvaz Rasazade İbrahim Bey (Ikıncı Defa)

Dürrîzâde Ataullah efendi'nin azli üzerine 18 Cdmaziyelevvel 1199 - 29 Mart 1785 te şeyh-ul islâm olarak 14 Şaban 1199-22 Haziran 1785 de, yani tayininden üç ay sonra azledilerek yerine Arabzâde Ataullah efendi getirilmiştir.[1298]

Ataullah Ahmed Efendı (Arabzade)

Babası şehzadeler hocası ve Rumeli kazaskeri olan Abdurrahman efendi'dir. 1153 Şevval -Ahmed 1720 Ağustosta doğmuş, onsekiz yaşında müderris ve sonra kadılıklarda bulunarak 1193 H. - 1779 M. de istanbul kadısı

[1297] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/501
[1298] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/501

olmuştur. 1195 H. - 1781 M. de Anadolu kazaskeri olan Arabzâde Ataullah efendi, Rumeli kazaskeri iken 14 Şaban 1199-22 Haziran 1785 te ivaz Paşazade İbrahim bey'in ikinci defaki azlinde şeyh-ul islâmlığa tayin edilmiştir. Meşihat makamına tayin olunduğu zaman hasta olan Ataullah efendi, mevkiini muhafaza için hastalığına bakmıyarak mutad merasimi terk etmedi ise de, nihayet altmış üç gün kadar dayanabilmiş ve tayin olunduğu sene içinde, yani 17 Şevval-12 Ağustosta aitmiş yedi yaşında vefat etmiştir. Divanyolu'nda Koca Sinanpaşa medrese ve türbesi kabristanında babasının yanında medfundur. Afif, uyanık fikirli, zamanının mizacına ve lisanına vakıf, halim ve mütevazı bir zattı. Oğlu Arabzâde Arif efendi de şeyh-ul islâm olmuştur.[1299]

Mehmed Arıf Efendı(Dürrîzâde)

Şeyh-ul islâm Dürrîzâde Mustafa efendi'nin Mehmed Arif oğlu ve yine şeyh-ul islam olan Ataullah etenelendi
di'nin kardeşidir. 1153 H. - 1740 M. de doğdu; on dört yaşında iken müderrislik rüusu verildi. 1180 H. - 1766 M. de Yenişehir (Tırhala'da) kadısı olup diğer kadılıklardan sonra 1194 H. - 1780 M. de İstanbul-kadısı ve 5 Şevval 1196 (13 Eylül 1782) de nakib-ül eşraf ve 1198 H. - 1784 M. de Anadolu ve biraderinin şeyh-uî islâmlığı zamanında Ru-meli kazaskeri olup 17 Şevval 1199 - 13 Ağustos 1785 de Arabzâde'nin yerine şeyh-ul-islâm olmuştur. Beş ay evvel vezirlikle Mora muhassah olan Gazi Cezairli Hasan paşa, kapı kethüdası Yusuf paşa'nm birden bire sadarete getirilmesine muarız olması sebebiyle, tayininden altı ay sonra, yani 10 Rebiulâhır 1200- 10 Şubat 1787 de azlolunarak yerine Rumeli pâyesiyle Anadolu kazaskeri olan Müftizâde Ahmed efendi getirildi.
Arif efendi, azlinden sonra İstanbul'da, oturuyordu; fakat III. Selim'in şeyh-ulislâmıHamidîzâde ile aralarının iyi olmaması sebebiyle arpalığı olan Kütahya'ya, gönderildi. Şeyh-ul islâm kemlisini orada da bırakmıyarak Hacca gidip Taif'te oturması hakkında pâdişâhın iradesini aldı. Arif efendi Hacca gittiyse de Tai/'te bırakılmıyarak tekrar Kütahya'ya, geldi. Mekki efendi'nin ikinci defaki şeyh-ul

[1299] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/501-502

islâmlığı zamanında istanbul'a, gelmeşine müsaade olundu ve Mekkî efehdi'nin 22 Zilkade 1206-12 Temmuz 1792 tarihinde azli üzerine ve, rivayete göre, Ru-melİ kazaskerliği pay dilerinden olup mühim siyasî ve mahrem işlerde kendisinden istifade edilen Tatarcık Abdullah efen-di'nin tavsiyesiyle, ikinci defa şeyh-ul islâm oldu. Dürrîzâde, 1213 Rebiulevveline kadar (1798 Ağustos sonları) altı sene dört ay meşihatte kaldı. Bu tarihte Bonapart'm Mısır'ı işgali üzerine meydana gelen siyasî buhran dolayısiyle vezir-i âzam îzzet Mehmed paşa ile birlikte azlolunarak Eursa'ya gönderildi (18 Rebiulevvel 1213-30 Ağustos 1798). Arif efendi'nin yerine reis-ül ulema Aşir efendi tayin edildi. Azlinden birkaç ay sonra Arif efendi'nin İstanbul'a, gelmesine müsaade edildi ve vefatı tarihi olan 19 Cemaziyelevvel 1215 senesine kadar yalısında oturdu. Kabri Eğrikapi'&a.dir.[1300] İnayet nazik, zamanın ıslahat ve terakkiye olan ihtiyaçlarını kavramış, natuk bir zattı. Son derece hayırhah ve cömert olup meşihatı ihraz etmiş bir aileye mensup olduğu için taraftarı ve iyiliğini görmüşleri çoktu; halkça da ziyade sevildiği için memlekette geniş ıslahat yapmak isteyen III. Selim onun bu nüfuzundan istifade etmişti. Pâdişâh tarafından takdir ve himaye edilerek devletlerle olan siyasî mükâlemelere memur edilen kazasker Tatarcık Abdullah efendi*gibi cerbezeli ve nüfuzlu bir zatın bile işine müdahalesine meydan vermemiştir. Ahmed efendi Gelibolu müftüsünün oğludur. Müderris olup 1186 H. - 1772 M. de ordunun Rus seferine hareketi esnasında Mekke pâyesiyle ordu kadısı olup aynı sene Zilkadesinde istanbul kadısı ve 26 Ramazan 1199-2 Ağustos 1785 te Rumeli kazaskerliği pâyesiyle Anadolu kazaskeri olmuş, altı ay sonra Dürrîzâde Arif efendi'nin birinci defaki azlinde, yani 15 Rebiulâhır 1200 -15 Şubat 1786 da şeyh-ul islâm olmuştur. 1201 H. - 1787 M. de Rusya'ya sefer açılması hususunda vezir-i âzam Yusuf paşa ile birlikte I. Abdülhamid üzerinde tesir yaparak onu arzu etmediği harbe sürüklemişlerdir[1301]. Fakat Avusturya'nın da Rusya ile birlikte muharebeye iştiraki şeyh-ul islânu huzursuz bıraktığından, ihtiyarlığını ileri sürerek temaruz yoluyla makamından çekilmek istemiştir.

[1300] Şem'î Molla EsmariTt-tevarih'te Üsküdar'da medfun olduğunu yazmaktadır.
[1301] Koca Yusuf paşa 1200 senesinde sadrı vezarete ve usuli müda-heneyi kendisine medarı itilayı şan ittihaz etmiş olan Müftizâde A'hmed efendi meşihate gelmiş olup..." Cevdet tarihi, c. 4, s. 9.

Nihayet 13 Safer 1202 - 24 Kasım 1787 de azlolunarak[1302] Beylerbeyi'ndeki yalısında oturup tetebbuatla vakit geçirmiş ve yerine Mekki Mehmed efendi şeyh-ul islâm olmuştur. III. Selim'in cülusundan sonra şeyh-ul islâm olan Hamidî-zâde Mustafa efendi, İstanbul'da, bulunan şeyh-ul islâm mazul-lerini ve meşihate gelmesi muhtemel olan zatları birer suretle taşradaki arpalıklarına gönderdiği sırada Ahmed efendi de arpalığı olan Ankara'ya, yollanmıştı; fakat Hamidîzâde'den sonra ikinci defa şeyh-ul islâm ola^n Mekki efendi zamanında İstanbuVa gelmesine müsaade edilmiş ve 13 Rebiulevvel 1206-10 Kasım 1791 de vefat ederek Üsküdar'da. Havuzdibi'ne defnedilmiş tir. Müftizâde Ahmed efendi, fazıl, müdekkik ve işinde hakşinas olup vakur ve halim idi. Cevdet tarihVmn. kaydından anlaşıldığına göre, mevkiini muhafaza için kavuk sallamasını bilenlerdendi. Kadı Beyzavî'nin bazı müşkil mevzuları üzerine müteaddid risaleleri vardır. Kendisinin şeyh-ul islâmlığı zamanında Fas hükümdarı Mevlây Muhammed bin Abdullah (1757-1789) tarafından Osmanlı ulemasına sorulmuş olan dört mudil mesele üzerine yalnız başına cevap vermek suretiyle fazl ve kemalini göstermiş ve verdiği cevaplar, zamanı âlimleri tarafından takrizlerle tasdik edilmiştir. I. Abdüihamid zamanında şeyh-ul-islâmlığı bir sene dokuz aydır.[1303]

Mekki Mehmed Efendı

Saraydakiler ağalarından iken tahsil görerek. yetişen ve Mekke kadılığında bulunmuş olan Halil efendi'nin oğludur. Mekke'de doğduğu için Mekkî Mehmed adı verilmiştir. Babası Halil efendi 1126 H. - 1714 M. de Mekke'de vefat ettiğinden, küçük yaşta bulunan Mekkî efendi[1304], İstanbul'a getirilerek iyi ve devamlı tahsil gördü ve

---

[1302] Devhatü'l-meşayih'te Saferin onbeşinde meşiİıatten ayrıldığı yazılmış-ise de, Cevdet tarihi ayın onüçünü gösterdiğinden onu tercih ettim.

[1303] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/502-504

[1304] Mekkî efendi'nin azline, o tarihlerde III. Selim'in teveccüh gösterip ecnebi elçilerle mükâlemeye memur etmiş olduğu Tatarcık Abdullah efendi'nin tesiri olduğunu Süleyman Faik efendi beyan etmektedir. Hattâ azlinin, Abdullah efendi'nin telkini ile yapıldığına dair Mekkî efendi'ye atfedilen bir hikâye de vardır. Meşihatten. azlinden sonra Tatarcık Abdullah efendi bir gün Mekkî efendi'nin ziyaretine gitmiş. Musahebe esnasında sabık şeyh-ul islâm yalısının eskiliğinden bahis ile bir münasibetini getirip sivri sinek ve hususiyle tartarcıktan hiç rahatım' yoktur diyerek Abdullah efendi'nin kendi aleyhindeki hareketine telmih etmiş imiş.

1147 H. - 1734 M. de muvaffakiyetli imtihan vererek müderris oldu. Kadılıklarda bulunduktan sonra 26 Ramazan 1198 de İstanbul kadılığına tayin olundu; 1199 Ramazanda Anadolu kazaskerliği payesi verilip 11 Rebiulâhır 1200-11 Şubat 1786 da Rumeli kazaskerliği pâyesiyle Anadolu kazaskeri ve aynı sene Cemaziyelâhır (Nisan) Rumeli kazaskeri ve 13 Safer 1202-24 Kasım 1787 tarihinde de Müftizâde Ah-med efendi'nin yerine şeyh-ul islâm oldu. Bu sırada Rumeli kazaskerliği pâyelilerinden Mehmed Kâmil efendi hakkında pâdişâh I. Abdülhamid tarafından fazlaca teveccüh gösterildiğinden, Mekkî efendi'nin makamında uzun müddet kalamıyacağı tahmin edilmişti; filhakika tayininden üç buçuk ay sonra Mekkî efendi azlolunarak Mehmed Kâmil efendi şeyh-ul islâm olmuştur (26 Cemaziyelevvel 1202-5 IJart 1788). III. Selim zamanında şeyh-ul islâm Mehmed Tevfik efendi'nin vefatı üzerine vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf paşa bu makama emniyetli birisinin getirilmesini düşünerek Mekkî efendi'nin sakin ve kendi vazifesinden başka işlere karışmadığını gözönüne alarak, onun tavsiyesiyle Mekkî efendi ikinci defa şeyh-ul islâm olmuştur (22 Receb 1205-27 Mart 1791). 13 Zilkade 1206-3 Temmuz 1792 de yapılan rüus imtihanından dolayı bazı dedikodu olup Sultan Selim diğer ıslahat gibi ilmiye işlerini de bir nizama bağlamak arzu ettiğinden, gerçi Mekkî efendi âlim ve fazıl bir zat ise de, hem ihtiyar ve hem de cerbezesi olmadığından bazı tesirlerin de inzimamiyle1 azlolunarak yerine ikinci defa Dürrîzâde Mehmed Arif efendi şeyh-ul islâm olmuştur (22 Zilkade 1206-12 Temmuz 1792). Mekkî efendi azlinden sonra Rumelihisarı^ndsiki yalısında oturup 9 Cemaziyelevvel 1212 30-Ekim 1797 de vefat etmiş ve Fatih'te Bahaî hatiresine defnedilmiştir [1305]. Mütevazı, fazl ve kemal sahibi bir zat olan Mekkî efen-di'nin Kaside-i Bürde'ye tahmisi ve Tevessül ismiyle Kaside-i Bürde'nin şerhi olup Beyzavî tefsiri üzerine bazı talikat da kaleme almıştır. Bunlardan başka, hamd ve şükr hakkında bir risalesi, Sıjatullah ve Tavzih (fıkıh) tan dört mukaddime üzerine risalesi ve bunun gibi daha bazı risaleleri de vardır. Talik yazısında üstad idi. Tasarruf ettiği para ile yaptırdığı

[1305] DevhatiVl-meşayih ile Fatin tezkiresVnde Fatih'te Behayi 'efendi tür-hesİnde mcdf'ım olduğu ve Cevdet tarihi ile Sicill-i OsmanVde Fatih'te Abdur-rahim efendi medresesi hat i resi ne defnedildiği yafcılı olup her ikisi de aynı verdedir.

emlâk ve akarını vakfetmiştir. Vakfını Fatih camiinde her gün ders okutulmak ve Rumelihisarı'nda Pertek Ali camiinde her yıl mevlid okutturulmak ve her sene muayyen zamanda fıkaraya taksim etmek üzere ışure ve pilâv ve zerde pişirtilmek ve yine her yıl Haremeyn (Mekke ve Medine) fakirlerine para tevzi edilmek üzere şart koşmuştur. Mekkî efendi şair olup mürettep divanı vardır. Divanının bir nüshası Halet efendi kitapları arasında 674 numaradadır. I. Abdülhamid zamanındaki şeyh-ul islâmlığı yüz dört gün ve III. Selim zamanındaki ise bir sene dört aydır. Mekkî efendi'nin oğlu Mus.tafa Asım efendi, II. Mahmud devrinde üç defa şeyh-ul islâm olmuştur.[1306]

Mehmed Kamıl Efendı

Asrının büyük âlimlerinden Rumeli kazaskeri Kâmil efendi Ömer efendi'nin oğludur. Validesi tarafından şeyh-ul islâm Seyyid Feyzullah efendi'nin torunu olup 1141 H. - 1728 M. de doğmuştur. Müderris ve kadılıklardan sonra 1199 Ramazan-1785 Temmuzda istanbul payesini almış, 19 Şaban 1200 - 17 Haziran 1786 da nakib-ül eşraf ve 1201 Cemaziyelâhır - 1787 Martta Anadolu kazaskeri olmuştur. I. Abdülhamid'in hakkındaki teveccühüne mebnî kendisinden kıdemlilere tercihan Rumeli kazaskerliği payesi verilmesini müteakip üç ay on dört gün sonra Mekkî efendi'nin birinci defaki meşihatinden azli üzerine şeyh-ul islâm olmuştur (26 Cemaziyelevvel 1202-5 Mart 1788). Abdülhamid'in vefatı ve III. Selim'in cülûsundaki değişiklik dolayısiyle azlolunarak yerine ikinci defa Esad Efendi-zâde Mehmed Şerif efendi getirilmiştir (27 Zilkade 1203-19 Ağustos 1789). mHamidîzâde Mustafa efendi'nin meşihatı zamanında İstanbul'da, bulunan eski şeyh-ul islamlardan her biri arpalıklarına gönderildiği esnada bu da arpalığı olan Keşan kasabasına sevke-dildi; Mekkî efendi ikinci defa şeyh-ul islâm olunca afvolunarak İstanbul'a, gelip Üsküdar^daki yalısında oturdu ve 1215 H. -1801 M. de vefat etti. Meşihatı I. Abdülhamid zamanında bir seleden on sekiz gün ziyade ve III. Selim zamanında ise takriben dört buçuk aydır ki, hepsi bir buçuk seneye yakındır.[1307]

[1306] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/504-506
[1307] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/506-507

Esadzâde Mehmed Şerif Efendi (İkinci Defa)

27 Zilkade 1203-19 Ağustos 1789 da Kâmil etendi mn yerine şeyh-ul islam olup birincı neşihatindeki tercümei halinde gösterildiği üzere, 27 Muharrem 1204 - 17 Ekim 1789 da yerini Hamidîzâde Mustafa efendi'ye bıraktı. İkinci şeyh-ul islâmlığı iki aydır.[1308]

Mustafa Efendi (Hamide)

Değerli ulemadan Mısır kadısı iken vefat eden Mehmed efendi'nin oğlu olup 1144 H.M de doğdu, H . 1?54 M bir imtihanla müderrislik rüusu (diploması) aldı, sonra saray hocası tayin olundu. Kendisi Nakşibendi tarikatine müntesib olduğu için sarayda enderun halkına hem ders okutur ve hem de tarikat adap ve erkânını talim ederdi. Bu yüzden bütün saray halkı kendisine hürmetkar olup bir haylisi da talebesi ve müridi idi. Bu sayede: Eyüb kadısı oldu. Nefesinin ve yazdığı nüshaların tesir. Abdülhaınid'e bildirildiğinden, hem kendisine ve hem de çocuklarına nefes ettirdi; nefesinin tesiri görülmesi üzerine Tafra denilen seri terfilerle Anadolu kazaskerliği payesine kadar çıkn. 1201 H. - 1787 M. seferine takaddüm eden günlerde toplanan müzakere meclislerinde de bulunarak devlet esrarına mahrem oldu. III. Selim hükümdar olunca, Abdülhamid'e mensub olanlar yeni hükümdarın etrafından uzaklaştırıldığı halde Mustafa efendi saraydaki talebe ye müridlerinin propagandası neticesinde eski nüfuzunu muhafaza etti, Genç pâdişâhın yapmak istediği ıslahatta Hamidîzâde gibi cerbezeli bir zatın bulunması muvafık görülerek, 1203 Şaban ortalarında (1789 Mayıs) Rumeli kazaskerliği payesi verilmek suretiyle şeyh-ul islâmlığına bir mukaddime hazırlandı ve nihayet 28 Muharrem 1204 -17 Ekim 1789 da Esad Efendizâde Şerif Mehmed efen-di'nin ikinci defaki azlinde ilmiye sınıfında ıslahat yapmak üzere istiklâl ile şeyh-ul islâm oldu.[1309]

[1308] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/507

[1309] Devhaliil-meşayih zeyii'nde yanlış olarak 7 Muharrem gösterilmiştir.. Cevdet tarihi ile Sicill-i Osman'ı, meşihatini 27 Muharrem olarak kaydederler. Vakanüvis Edib efendi 28 Muharrem gösterdiğinden ben metne o tarihi koydum.

Hamidîzâde, filhakika asırlardan beri bozularak pek fazla çığırından çıkan müderris ve kadılığı cezri olarak ıslah etmek gayretine düştü. Bunun için yapacağı işlere engel olmak istemesi ihtimal dahilinde olan İstanbuVâaki mâzul şeyh-ul islâmları arpalıkları olan mahallere gönderttî[1310]. kendisine verilen istiklâle güvenerek sağını solunu kırmak suretiyle epey düşman peyda etti. Hakikaten ilmiye sınıfının düzelmesine şedid ihtiyaç vardı; fakat asırların itiyadını gözününe almayan Mustafa efendi'nin muhitini nazarı itibara alnııyarak pervasızca hareketi eski tarzın devamını isteyen cehele sınıfının işine gelmediğinden, aleyhinde bir cereyan başladı; yapmak istediği ıslahatta ifrata giderek cidden değerli âlimleri de mağdur ettiği gibi, devlet erkânını da kırıp incittiğinden, aleydarlarmın sahası genişledi. Hem ilmiye sınıfının hem de hükümet erkânının ve bunların taraftarları olanların aleyhdarlıği pâdişâha arzedildi. Bu halden endişe eden III. Selim, şeyh-ul islâmı feda etmek mecburiyetinde kaldı. 8 Receb 1205-13 Mart 1791 de azledilen Hamidîzâde'nin evvelâ încirköyu nde ve sonra da £yü6'da oturmasına müsaade olundu[1311]. Hamidîzâde Mustafa efendi, Dürrîzâde Mehmed Arif efendi'nin şeyh-ul islâmlığına kadar istanbul'da kaldı. Kendisinin Arif efendi'ye yaptığının karşılığı olarak o da Hamidîzâde'yi evvelâ arpalığı olan Manisa'ya, gönderip hac zamanında Mekke'de bulunmak üzere o tarafa sevk ettirdi; Haçtan avdetinden sonra da İstanbul'a, getirtmiyerek arpalığı olan Manisa'da oturması hakkında ferman gönderdi[1312]. Hamidîzâde, 20 Rebiulâhır 1208-25 Kasım 1793 de vefatına kadar Manisa'da kaldı. Kabri oradadır. Hamidîzâde değerli ve

[1310] Üç şeyh-ul islâmın (Dürrîzâde Arif, Müftizâde Ahmed^ Mehmed Kâmil efendiler) birden İstanbul'dan çıkarılması III. Selim'İ tereddüde düşürmüşse de şeyh-ul islâma verdiği istiklâle müdahale etmek istemiyerek teklifini kabul eylemiştir (Cevdet, e. 5, s. 108).

[1311] "Mevlânây-ı müşarünileyh (yani Hamidizâde) ilim ve fazlı kemalde nadirül akran ve salah ve takvada Ebu Hanife-i devran olup ancak merasim-i zecr ve tevbihte mail-i ifrat ve unf ve azar-ı erbab-ı cünhada bî ihtiyat olup etvâr-ı âlemi ez ser-i nev tatbik-i ahval-i selef etmek dâiye-i mümteni-ul-husuliyle cerh ve adil vadilerinde kendülerdeıı müşahede olunan mübalâğa ve ikdam cümleye bâis-i iztirab ve helecan olduğundan mesned-i fetvadan" azledilmiştir {Vakanüvis Edip efendi, 1205 senesi vekayii).

[1312] "Şeyh-ul islâmi esbak Hamidizâde Mustafa efendi'nin evân-ı meşihatlerinde kibar-i ulamadan ve meşihat-i aliyye münfassillarından niceleri ibtilây-ı cilay-ı vatanla azürde-i azimet olduklarından bu defa kenduleri dahi mazhar-ı mücazat olmak galiba umur-ı tabiiyye-i âlemden olmağla işbu muh-arremül haramın (1207 senesi) yirmi üçüncü günü kendü arpalıkları olan Manisa'ya varup mevsimi haccı şerifedek ikamet... ve bahren Mısr-t Kahire üzerinden hacc-ı şerife azimet edip bâdelavde yine arpalıkları olan Manisa'da ikamet etmek üzere memur olmaîariyle çavuşlar kâtibi yediyle Eyüb'de olan hanelerinde emr-i âlişan kendulere vâsıl oldukta derakap" mahall-i memure azimet etmişlerdir (Edib efendi tarihi, s. 205).

yüksek âlim, zühd ve tekvâ sahibi olup ilmiye ıslahatına samimî olarak taraftar idiyse de, kendisinin baştan kara pervasız ve programsız hareketi ve kendisini tutmak isteyen III. Selim'in, her sınıftan aleyhdarlarının çoğalmasından korkarak zaaf göstermesi,, işi yarıda bıraktırmıştır. Vakanüvis Edip efendi, Hamidîzâde'yi Ferid-i asr olarak tavsif etmektedir. Hamidîzâde başladığı ıslahatta itidali tecavüz etmiyerek tedrici surette hareket etmiş olsa idi, büyük hizmet edecekti. İşinde ifrata gitmesi biraz da hased ve istirkap yoluyla mâzul şeyh-ul islamlardan başka ileri gelen ulemayı da sürgüne kalkışması, padişahı haklı olarak korkutmuştu; hatta yine eski şeyh-ul-islâmlardan İvaz Paşazade İbrahim bey ile esbak Hekimbaşı Hayrullah efendi'nin ve diğer bazı kadıların arpalıklarını ellerinden aldıktan başka, sürgün edilmesini de arzedince Sultan Selim sadaret kaymakamına göndermiş olduğu hattı hümâyunda : "Şeyh-ul islâmlıktan mâzul birkaç efendi gitti; ne faidesi müşahede olundu ve kabahatleri nedir? malûm olmadı! Bunlar benim bir şeyim değil; lâkin pek çok oldukta hem efendi daimiz ve hem ben lisana gelüriz; fesada bais olur. Arpalıklarını aldı kifayet eder; efendi daimize böyle bildiresin" tavsiyesinde bulunmuştur. [1313] Şeyh-ul islâmlığı on yedi ay on gündür.[1314]

Yahya Tevfik Efendi

Müderrislerden Eyyüb efendi'nin oğlu ve Uşşakızade beyyıd İbrahim etenelinin damadıdır. 1128 H.1716 M. de doğmuş, müderris ve kadılıklarda bulunmuş, Mekke kadılığından sonra 1199 H.-1785 M. de İstanbul kadısı olmuştur. Daha sonra Anadolu kazaskeri payesi alan Yahya Tevfik efendi, iki defa Rumeli kazaskeri ve 1204 Cemaziyelevvel-1790 Mart'ta nakib-ül eşraf ve 8 Receb 1205 - 13 Mart 1791 de Hamidîzâde Mustafa efendi'nin azliyle şeyh-ul islâm oldu ise de, on üç gün sonra vefat etmiş ve Fatih'te Küçük Karaman'da. yaptırmış olduğu medresesine defnedilmiştir. III. Selim kendisine teveccühkâr olmamakla beraber yerine sonra bir münasibi bulunur diyerek meşihate tayin etmişti. Kendisine gönderilen hattı

[1313] Cevdet tarihi, c. 5, s. 109.
[1314] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/507-510

hümâyunda ilmiye tarikinin ıslahı yolunda yapılan ıslahata aykırı hareket etmemesi ve hiç kimseye nefsaniyet göstermemesi, tama' ve irtikâp yoluna sapmaması ve selefi zamanında nefyedilenleri kurtarmak teşebbüsünde bulunmaması tavsiye edilmişti. Yerine ikinci defa Mekkî Meh-med efendi tayin edilmiştir (22 Receb 1205-27 Mart 1791). i, Yahya Tevfik efendi muhtelif ilimlerde ansiklopedik malûmat sahibi, üç lisanda iyi bir şairdi. Tab'an zarif,, lâtifeci ve terbiyeli idi. Şeyh-ul islâm olmasını ziyade arzu eder, velev ki bir gün olsun şeyh-ul islâm olmadan Allan canımı almasın, dermiş. Duası makbul olmuş, bir güne mukabil on üç gün bu makamda kalmıştır. 1186 H. - 1772 M. de Şam kadılığına tayin edilince söylemiş olduğu bir kıtası : Subh-ı vuslat olup eser nâbud Şeb-i hicret cihanı târ etti Heves-i zülf-i yar ile Tevfik Şâm-ı cennet nıeşâmedek gitti. Şam'dan avdetinde şeyh-ul İslama hediyelerle beraber şu kıtayı takdim etmişti:

Lûtf u ihsan il kerem seyyid-i mün işidir
Cürm ü taksir ü güneh benâe-i nakâm işidir
Yok tefarik-i Haleb kim anı kılsın ithaf
Kadı-i Şâm hedayası dâhi
Şam işidir Irada redifli gazelinden bir beyit :
Her demde şarta-i
Tevjik olur vezan
Fülk-i tevekküle ohcak nâhüda huda[1315]

Mekkı Mehmed Efendı (Ikıncı Defa)

Yahya Tevfik efendi'nin vefatı üzerine eski 22 Receb 1205 ~ 27 Mart 1791 de ikinci defa efendi şeyh-ul islâm oldu. Eski şeyh-ul islamlardan olup arpalıklarına gönderilmiş olan Mehmed Kâmil, Dürrîzâde Mehmed Arif ve Müf-tizâde Ahmed efendi'lerin afve dil melerini, henüz cephede bulunan vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Yusuf paşa arz-etmiş olup Mekkî efendi de aynı mütaleada idi. Keyfiyet sadaret kaymakamı silâhdar Mustafa paşa vasıta-siyle pâdişâha arzedilmiş ve aynı zamanda bunların toptan afvleri ulemanın şımarıklığını mûcib olur mütaleası da ilâve edilmiş olduğundan. Sultan Selim:

[1315] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/510-511

"Pek güzeldir, şimdi Kâmil iti âk olunsun" hattı hümâyununu yazmıştır. Bu suretle evvelâ Mehmed Kâmil ve arkasından çok geçmeden diğer eski şeyh-ul islâmlar ve esbak Rumeli kazaskeri Mustafa Arif efendi afvolunarak istanbul'a, gelmişlerdir (1205 Şeval-1791 Haziran) [1316]. Birinci defaki meşihatı münasibe tiyle bildirdiğimiz gibi, Mekkî efendi 22 Zilkade 1206-12 Temmuz 1792 de azloluna-rak yerine ikinci defa Dürrîzâde Arif efendi getirildi. Mekkî efendi'ye azlini tebliğ için âdet üzere çavuşbaşı ağanın gönderilmesi îcab ederken, kendisi hakkında padişahın teveccühü baki olmağla heyecana kapılmaması için azli reis-ül küttab efendi vasıtasiyle münasip surette tebliğ edilmiştir[1317].

Durrızade Arıf Efendı (İkinci Defa)

Mekkî efendi'nin meşihati zamanında ve Durrızade Arif efendi 1205 Şevval-1791 Haziran menfasından IstanbuVa gelmiş, Tatarcık Abdullah efendi'nin tesiriyle azlolunan Mekkî efendi'nin yerine ikinci defa şeyh-ul islâm olmuştur. Ne sebeple azledildiği birinci defaki meşihati dolayısiyle yazılan tercümei halinde gösterilmiş yerine Mustafa Aşir efendi getirilmiştir.[1318]

XVIII. ASIRDA OSMANLILARDA FİKİR HAREKETLERİ

Matbaacılık Ve Safahatı

İlk Matbaa Ve Neşriyatı

Her millette irfan ve tefekkür cereyanlarını arttırmış olan matbaanın önemini anlatmak ve matbaa olmadan evvel herhangi bir eserin tedarikinin ne kadar güç ve masraflı olduğunu söylemek malûmu ilâm kabilinden olduğu için, bu hususta izahat vermeği lüzumsuz saymaktayım. XV. asrın ortalarında Mayans'lı Gutenberg tarafından icad edilmiş olan matbaacılık, bu asrın ikinci yarısiyle XVI.

[1316] Edib efendi tarihi 1205 senesi vekayii arasında ve Cevdet, c. 5, s. 113
[1317]Said Mehmed efendi, III. Osman zamanında 1169 ve 1755 M. de sadr-ı âzam olmuştur
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/511-512
[1318] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/512

asrın ilk yansından itibaren umumileşmiş ise de, Türkçe neşriyat için bizde ancak icadından ikiyüz seksen sene sonra, yani 1727 Temmuzda ve Nevşehirli Damad ibrahim pa'şa'nın sadareti zama-nmda şeyh-ul islâm Yenişehirli Abdullah efendi'nin fetvası ve III. Ahmed'in fermaniyle ve dinî eserlerin basılmaması şar-tiyle kabul ve tesisine müsaade edilmiştir. Bu gecikme dolayı-siyle memleket uzun müddet maarifiıî yayılmasından mahrum kalmış ve tabiî olarak her nevi bilgi ve hassa müspet ilimler itibariyle Avrupa bizden çok ileri gitmiş ve yeni yeni buluşlarla garb kültürü süratle yayılmıştır. Tarihimizin bu dördüncü cildinin vekayii arasında Damad ibrahim paşa zamanına aid kısmında (dördüncü bölümde) görüldüğü üzere, babasiyle beraber Fransa'ya gitmiş olan Yirmi-sekiz Çelebizâde Said Mehmed efendi[1319] oradan döndükten sonra, sadaret mektupçusu bulunduğu sırada, Macar olup Osmanlı hizmetine girmiş olan Müteferrika ibrahim efendi ile anlaşarak bir matbaa tesisini kararlaştırmışlar ve nihayet 1139 Zilkade - 1727 Temmuz'da aldıkları müsaade üzerine1 Fîya/ıa'dan getirttikleri matbaa levazımatımn hazırlanmasını müteakip yazı ile geçmen hattatların ve teceddüde aleyhdar olan bazı ulemanın ve sair yemlik aleyhdarlarının dedikodularını kesmek için şeyh-ul islâmdan bir de fetva almışlardır Bu suretle iki müteşebbis zatın gayretiyle kurulacak olan matbaa Şirket-i Müdarebe ismiyle aktedilen bir mukaveleyi müteakip Dârüh-Tıbaafül-Amire adîyle faaliyete geçmiştir. Bu ilk matbaa IstanbuV&a Sultan Selinide Müteferrika ibrahim efendi'nin evinde kurulmuştur. Matbaada ilk basılan kitap iki cilt üzerine Arapçadan Türk-çeye Van Kulı lügati olup her iki cildi 1141 Receb - 1729 Ocakta basılmıştır. Bunu, dört ay sonra Kâtib Çelebi'nin Osmanlı denizciliğine dair kibar lbihar ismindeki eseri takib etmiştir. Bundan sonra 1142 Safer - 1729 Ağustosta Tarih-i Seyyah tercümesi[1320] ve yine 1142 Ramazan ve 1703 Tarih-ul-hinde*l-garbî el müsemma bi ha-dîs-i nev ismiyle ve ibrahim

[1320] Lâtince yazılan Tarih-i Seyyah'm aslı rahip Rroziriski'nin olup seyyah, Eşref Şah'ın elçileriyle İstanbul'a gelerek Müteferrika İbrahim efendi ile görüşmüştür. İbrahim efendi bu eseri .türkçeye çevirerek Damad îbrahim paşa'ya ithaf etmiş ve eserin tab'ma müsaadeyi hâvi sadr-ı azama takdim ettiği arizasında tercüme kitabın adını "Tercüme-i Tarih-i Seyyah derbeyan zuhur-ı Ağvanyan ve inhidam-ı bina-i devlet-i Sahan" koyduğunu beyan etmiştir. İran'ın Afganlılar tarafından istilâsına dair olan bu eser 1277 H. 1860 M. de ikinci defa olarak İstanbul'da basılmıştır.

Müteferrika tarafından bazı ilâvelerle Kitâb-ı îklim-i cedid[1321]-basılmıştır. Bunlardan sonra matbaanın beşinci kitabı Nazmîzâde'nin Arapçadan Türkçeye çevirmiş olduğu Tarih-i Timur Gürkânz ve altıncı eser Ahmed Süheylî'nin Osmanlı fethine ait ve fetihten sonraki Mısır tarihi olup[1322] birinci kısmı [1323]ve ikinci kısmı Mısr-ı Cedid isimleriyle basılmış ve sonuna Müteferrika tarafından bir de Mısır haritası ilâve edilmiştir.Yine bu matbaada 1143 H. - 1731 M. de yedinci kitap olarak Nazmîzâde'nin Gülşen-i Hulefa adındaki eseri basılmıştır. Sekizinci olarak Türkçe ve Fransızca kavaid ve mükâleme kitam tabedilmiştir [1324]. Basıldıklarını gösterdiğimiz yukarıdaki eserler, III. Ahmed ve damadı ibrahim paşa zamanında basılmış olup, Patrona isyanı ve I. Mahmud'un cülusu üzerine matbaa yine neşriyata devam etmiştir[1325]. Nitekim bu tarihte matbaanın dokuzuncu eseri olarak 1145 H. - 1732 M.-ismiyle basılan kitab, askerî cihetten zamanına göre mühim olup I. Mahmud'un arzusiyle kaleme alınıp t ab edilmiş tir. Matbaanın onuncu kitabı Füyuzât-ı Mıknatisiyy dir. Bu küçük eser İbrahim e Tendi Tarafından türkçeye çevrilmiştir. Müteferrika matbaasında basılmış olan eserlerin en mühimi ve neşriyatın on birincisi Kâtib Çelebi'nin Cihannüma'sidir. Bu eserin müsveddeleri şeyh-ul islâm Ebülhayr Ahmed efendi nezdinde bulunup şeyh-ul islâm bunun ehemmiyetini ve basılmasını tavsiye ile ibrahim efen di Ve vermiş ve 10 Muharrem 1145 - 3 Temmuz 1732 de büyük boyda 698 sahife olarak tabe dilmiştir. Cihannümanın bir de Avrupa kısmı varsa da, basıl-\mamıştir. İbrahim efendi, Cihannümâyı basarken bazı nok-sanlarını Behram Dimişkî'nin coğrafyasından tashih ile kendi tarafından da bazı resim ve şekiller, koymuş olduğunu kitabın

---

[1321] Kitab-ı îklim-i Cedid müellifi Emir Mehmed bin Emir Hasan Mesudî olup III. Murad'a takdim etmişti.

[1322] IV. Murad zamanında divan kâtiplerinden olan Süheylî'nin Neva-dır-ı Süheylî isminde matbuu bir eseri de vardır.

[1323] İbn Arabşah'm Timur tarihinin tercümesidir

[1324] 218 sahifelik olan ve StrazburgHu rahip Holderman tarafından yazılıp 1730 da Müteferrika matbaasında basılarak baş tarafında Fransa başvekili Kardinal Flöri'ye ithaf edilmiş olan bu Türkçe - Fransızca sarf kitabının adı Grammaire Turaue ou Methode Courante et Facile pour Apprendre la Lanğue Turque'dİT. Türkçeyi kolaylıkla Öğrenmek için kitabın sonuna bir de mükâleme' kısmı ilâve edilmiştir. (Bk. Tarih-i Osman, Encümeni Mecmuası, sene 1, s. 184 ve aynı mecmua, sene 2, s. 451 ilâ 456).

[1325] I. Mahmud hükümdarlığını Avusturya (Almanya) imparatoruna bildirmek üzere 1732 de şıkkı sâlis defterdarı payesiyle ve altmış kişilik bir heyetle Viy ana'y a gönderdi ği Mustafa ağa 'ya Müteferrika matbaasında basılmış olan eserlerden birer nüshasını imparatora hediye olarak yollamış ve bu hediyelere mukabil Meninski lügati gönderilmiştir {Hammer, Almanca nüsha, c. 7, s. 413).

mukaddimesinde beyan etmiştir. Cihannüma'nın harita ve resimlerini Kırımı Ahmed, Galatalı Mıgırdıç ve Tophaneli İbrahim, ile bizzat İbrahim Müteferrika yapmışlardır. Müştereken idare edilen matbaanın, Saîd Mehmed efen-di'nin ayrılmasiyle doğrudan doğruya İbrahim Müteferrika tarafından idaresi, 1145 Receb ortaları (1732 Eylül) tarihli bir fermanla takarrür etmiştir[1326]. Müteferrika matbaasında onikinci eser olarak 1146 Muharrem 1 (1733 Haziran. 14) tarihinde Kâtib Çelebi'nin Takvim'üt-Tevarih isimli kitabı basılmıştır. Bu kitabın basılmasında müessir olan zatın yine şeyh-ul islâm Ebülhayr Ahmed efendi olduğu eserin mukaddimesinde görülmektedir. Kâtib Çelebi'nin Tak-

vim'üt-Tevarih'i 1058 H. - 1648 M. tarihine kadar gelip 1144 H> 1731 M. tarihine kadar Emir Buhari Şeyhi Mehmed efendi'nin ve 1146 H. - 1733 M. senesine kadar da ibrahim Müteferri-ka'nın zeyilleriyle birlikte basılmıştır[1327].

1147 Muharrem ve Cemaziylelevvelde (1734 Haziran ve Ekimde) onüçüncü kitap olarak iki büyük cild üzerine Naima ve ondördüncü kitap olarak da 5 Zilhicce 1153 -11 Şubat 1741 de Raşid Tarihi ile Küçük Çelebizâde Asım efendi'nin bu tarihe zeyli tabedilmiştir. Daha sonra, 1148 H. - 1736 M. Rusya ve Avusturya seferleri esnasında, Bosna'ya, hücum eden Avusturyalılara karşı Bosna valisi esbak vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa'mn gazasını havi Bosnalı Ömer efendi'nin kaleme almış olduğu Ahval-i Gazavat der diyar-ı Bosna ismindeki tarihçe basılarak bizzat İbrahim Müteferrika'nın basması bununla sona ermiştir. Bundan sonra, yani 1155 Şaban iptidasında (1742 Ekim) Fars-çaftan Türkçeye Ferheng-i Şuûrî lügati (Lisan'ül-Acem) basılmış ise de[1328], İbrahim Müteferrika'nın adı yoktur[1329], İbrahim Müteferrika 1158 H. - İ745 M. senesinde vefat etmiş ve matbaası, yetiştirmiş olduğu Rumeli ciheti (kazası) kadılarından İbrahim efendi, Anadolu kadılarından Ahmed efendi taraflarından müştereken işletilmek üzere 1160 Muharrem (1747 Mart) tarihlî olarak evvelce

[1327] Takvimiii-tevariti'm. zeyillerine Şamdanizâde Süleyman efendi'nin zeyli de varsa da basılmamıştır.
[1328] Lügatin sonundaki manzumenin son beyti basıldığına dair aşağıdaki tarihi göstermektedir :
Atıfa güft behatmeş tarih Beski ferheng-i şüûrî matbu 1155
[1329] ibrahim Müteferrika bu tarihte top arabacıları ocağı kâtibi bulunuyordu (Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı, s. 152).

Ibrahim efendi'ye verilen fermanın aynı bunlara da verilmiştir[1330].

Kağıd Fabrikası

Matbaa neşriyatının ehemmiyeti anlaşılmış olduğundan, burada-basılacak olan kitapların kâğıtlarını yerli malından da temin etmek için Hekimoğlu Ali paşa'nın sadareti esnasında bir kâğıd fabrikası kurulması tekar-rür ederek Lehistan'dan mütehassıslar getirilmesine teşebbüs edilmiş ise de, Hekimoğlu'nun sadaretten azli üzerine bu teşebbüs bir müddet durmuştu; fakat Müteferrika ibrahim efendi bir müddet sonra tekrar bu işin fiile çıkması için faaliyete geçti ve gönderilen bir Yahudi vasıtasiyle Lehistan'dan üç usta getirildi. Gelenler hükümetle bir senelik bir mukavele yaptılar. Bunlar, kâğıd fabrikasında bu bir sene zarfında işçilere kâğıd yapmasını öğrettikten sonra kendilerine üç bin kuruş ikramiye verilerek memleketlerine dönecekler ve burada kaldıkları müddetçe de bir yevmiye alacaklardı, kâğıthane levazımını hükümet temin edecekti[1331].

[1330] Kadı İbrahim ve Ahmed efendilere tab'a müsaadeyi hâvi verilen frmanda şöyle deniliyor :
"Yiüz kırk beş (1145) Receb-ül-müreccebin'de mumaileyhe (Müteferrika ibrahim efendi'ye) hiteben tecdid olunup ancak halen ibrahim efendi fevt olup hizmeti mezkûre muattal kalmagla nizam-ı kadimesiyle kârhane-i mezbureyi müştereken îmal ve fenn-i tıbaat icra ve ihya şartiyle tayinat-ı mukarreresiyle siz ki mumaileyhimasız aleliştirak size inayet ve ihsan olunmak üzere istida ve istirham eylediğiniz ecelden bâlâda mestur şurût-ı kadimesiyle kerhane-i mezbureyi iştiraken. îmal eylemeniz babında ferman-ı âlişânım sâdır olmuştur... Evabir-i Muharrem 1160 (Mühimine 152, s. 384 ve Onikinci asr-ı hicride İstanbul Hayatı, s. 168).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/513-517

[1331] Basmacı İbrahim efendi (Müteferrika) kullarının takriridir:
Astâne-i saadette kâğıd yapılmak tasmiin ve rey-i scvab ad olunup iki, üç senedenberi esbabına teşebbüs ve Leh. tarafından ustalar tedarik Ve bu tarafa celb ve iktiza eden meunetleri ve harcırahları görülmek ve amiıen astâne-i saadete îsal olunmak üzere sadr-ı sabık* hazretleri (Hekimoğlu) tarafından Hotin valisine ve Boğdan voyvodasına hitaben iki defa mektub şerefsudur ve vusul bulup emr-i musammem ve matlûb kuvve-i karibeye gelmişken bazı avarız zuhuri ustadların diyar-ı merkumeden çıkıp bu tarafa gelmelerine mân ve emri matlûbun tehirine badi olmuştu.
Bu esnada Boğdan voyvodası iskerletzâde Yenaki voyvoda kullarının husus-ı merkuma keinal-i takayyüd ve ihtimamından nâşi mir-i mumaileyh tarafından bu husus için Hotin sakinlerinden Arslan nam Yahudi Leh'e gönderilip mukaddema bu canibe gelmeğe müteheyyi kâğıtçı ustaları bulup kendileriyle kavi ve pazar ve meunetlerin görüp üç nefer kâğıtçı ustalar maiyye-tiyle Hotiri'e ve ondan Boğdan'a gelip Boğdan voyvodası kulları dahi Yoş'dan bu mahalle gelince harcırahların ve sair meunetlerin görüp ve yanlarına adam koşup merkumun, üç nefer kâğıdçıları ve Yahudiyi maan astânei saadete göndermiş; halen hakirhanede misafir ve emre muntazırdırlar. Yahudi-i merkuma kâğıdcılarla kavi ve pazar edip senet olmak üzere birbirlerine verdikleri temessük yollu kâğıdların hülâsa-i mefadıdır :
Lehistan'dan astâneye gelince harcırah ve meunnet-i sairelerin Yahudi görüp astâne-i saadete vusullerinde istihdamları muadı aliyye buyurulur ise kâğıd işlenmek için mahalli münasipte ustaların talim ve marifetleriyle tarafı mirîden kârhane bina oluna. Kâğıthaneye lâzım alât ve bisatı, merkumun ustalar kenduleri yapalar; mühimmatı tarafı miriden verile, kâğıdın kerestesi olacak köhne keten bezleri ve sair cüziyat makuîesi tutkal ve gayrı tarafı miriden görüle; Kâğıdcılar işe mübaşeret ettikte sanatı öğrenmek

Hükümet bu teklifleri kabul etti; ustalara ve onları Lehistan'dan getiren Yahudi de dahil olmak üzere, her birine günde kırkar akçe verdi; bu para istanbul gümrüğü hasılatından tayin olundu[1332] ve divanı hümâyun tarihçisi İbrahim efendi'nin nezareti altında olarak[1333] 1159 H. - 1746 M. de tesis edilen Yalova Kâğıd fabrikasında Avrupa'daki makbul arslan damgalı kâğıtlara rekabet eden eski keten bezlerinden kâğıd yapıldı[1334].

Matbaanın Tatili Ve Tekrar Açılması

Müteferrika matbaası Kadı ibrahim ve Ahmed etendi ler taralından satın alındıktan onra bilemediğimiz sebeblerle epey duraklama devri geçirdi. Bin nüsha olarak evvelce basılmış olan Van Kuh lügati tükenmiş olduğundan, 1169 H. - 1755 M. de yeniden basıldı; fakat ibrahim ve Ahmed efendi'lerden sonra kitap basımı yapılmadı ve bu hal 1198 H. - 1784 M. de Halil Hamid paşa'nm sadareti zamanına kadar sürdü. Bu arada matbaanın bütün levazımatmı Fransızlar[1335] Kadı İbrahim cfendi'nin terekesinden satın almak istedikleri haber alınmıştı. Bunların basacakları Türkçe kitapları yüksek fiyatla satacakları ve bundan başka birçok da yanlışlıkları olacağı düşünülerek Beylikçi Raşid efendi ile Vasıf efendi (Vak'anüvis) hükümete müracaat ederek İbrahim efendi veresesinden alacakları matbaa levazımatı ile müştereken matbaayı işletmeğe

---

için maiyyetlerine üç, dört kimesne tayin oluna. Bunlar sanatı gereği gibi öğrenip, kâğıthaneyi çekip çevirmeğe iktidar hasıl etmek :için bir sene tamamına değin ustadların maiyye-tinde bulunalar. Sene tamamında ustaların diyarlarına gitmeğe izin verile. Sanatı öğretdikleri ve bir sene işledikleri mükâfat ve ücret olmak üzere ken-dulerine üç bin kuruş verile ve işledikleri kâğıt mirinin ola. Merkumun üç nefer üstada ve Yahudiye kiffaflan için mekârim-î aliyyeden rûzmerre nafaka baha inayet buyurula. Mühimmat, sığır ve beygir çarhlar ve çekiçler ve sair alât için üç, dört kantar demir veya tunç ve üç, dört kebir kazan, iki üç arşın siyah aba ve tecemnıülâtı cüz'iyye ve berveçh-i meşru mühimmat ile üç nefer kâğıtçı senede bin top kâğıd işlemek mümkündür. Ziyade çarklar döndürmeğe suda istidat bulunup ulûvvi himmet ile ziyade işlenmek mümkindür deyu merkumun ustalar takrir ederler. Baki ferman menlehül emrindir, fî 3 Receb 1157 (Başvekâlet arşivi Cevdet tasnifi iktisat vesikaları, No. 1013).

[1332] Cevdet tasnifi iktisat vesikaları, No. 1311, sene 1158 Rebiulâhır.

[1333] Cevdet tasnifi iktisat vesikaları, No. 1771, sene 1158 Rebiulevvel

[1334] Yalova kâğıd imalâthanesinden bahsedilmesi bizde kâğıdın ilk defa yapılması demek değildir. XVI. asırdan itibaren de kâğıd yapılır
ve çeşitli kâğıtlar çıkarılırdı ki telhislik İstanbul kâğıdı, beylik İstanbul kâğıdı, keselik İstanbul kâğıdı bu nevidendir (Mühimme 93, s. 1).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/518-519

[1335] Matbaa levazımatmı bu vasıta ile Fransa sefarethanesi satın almakistemiştir. Daha sonraları Fransa'nın Türkiye elçisi Şuvazöl Gtuffiye zamanında Fransız sefarethanesinde bir matbaa bulunup tedarik edilen Türkçe hurufatla burada türkçe bazı askerî eseler basılmıstır

müsaade istemişlerdir[1336]. Bu hususa dair vezir-i âzam Halil Hamid paşa'mn I. Abdülhamid'e takdim etmiş olduğu aşağıdaki takriri ile buna dair hattı hümâyun aynen şöyledir :

"Şevketlû kerâmetlû mehâbetlû kudretlû velinimetim efendim pâdişâhım,

"Vâlid-i macidleri cennetmekân firdevs âşiyan merhum Sultan Ahmed Han aleyhülgufran hazretleri zamanında asâr-ı hayriyyeden olarak îcad olunan kitab basmak fenni bir fenni celil olup seferler zuhurunadek fenni mezkûr icra ve bası-\ lan kitablar rehis baha ile bey'u şira olunarak talebe-i ulûm Ve ekser nâs istedikleri kütübe destres olup bu veçhile herkes müstefid iken onbeş seneden mütecavizdir fenn-i mezkûr keladem mesabesinde ve kavalip ve alât dahi bu fennin âmili iken vefat eden İbrahim efendi'nin(Kadı İbrahim efendi) zevcesi yedinde kalıp fukarây-ı talebe ucuz kitab iştirasından mahrum oldukları nümayandir.

"Elhaletü hazihi Beylikçi-i divân-i hümâyun Mehmed Raşid efendi ve devlet-i âliyyeleri Vekayi nüvisi olan Vasıf efendi kulları mücerred âmmeye nafi olan bu fenn-i celilin metruk ve mensi kalmaması ve asâr-ı hayriyye-i şahanelerinden olarak müceddeden ihyası iradesiyle fenn-i mezkûrun müteveffa ibrahim efendi zevcesinde olan kavalib ve alâtını iştira etmeleriyle gerek tabıhane icaresi ve amelesi ücretleri ve levazım bahaları ve gerek masarif-i sairesi mumaileyhima kulları taraflarından verilmek ve bastıkları kütübun on aded tam tabakadan ibaret olanının her bir cüzünden vakf-ı hümâyunlarına birer akçe verilmek ve tabakası tam olmayan cüzler buna kıyas olunmak ve hiyleden beri olmak için basılan kitablar şiraze bend olduktan sonra vakf-ı hümâyunları kaymakamlarına taraf-ı tabıhaneden iraeti ve resmi mezkûrı eda olunduktan her kitabın zahrım kaymakam bulunanlar temhir etmek ve mühürsüz kitab satılmayıp cesaret eden tedip olunmak ve ahar mahalde bundan maada tab'hâne îcad olunmamak şartiyle mûmaileyhima bir münasib mahal istikra ve tefasir-i şerife ve ehadîs-i nebeviye ve kütübı fıkhiyyeden mâada mukaddema bâ fetvâ-ı şerife tab'ı tecviz olunan tevarih ve lügat ve edebiyat ve sair bunlar emsali kitabların basılmasına ihtimam eylemeleri için mûmaileyhima uhdelerine berveçh-i iştirak malikâne kayıd ve beratları itasına izin ve

[1336] Cevdet tarihi, c. 3, s. T20.

ruhsat-ı şahaneleri erzan buyurulur ise âmmeye nâfî bir eseri celil olacağı ve bu veçhile müsaade-i aliyyeleri erzan buyrul-duğu halde iktiza eden şeraiti ve suveri menafi-i bundan sonra tafsilen huzur-ı hümâyunlarına arzolunacağı malûm-ı şahaneleri Nıyruldukta emr-ü ferman şevketlû kerametlû mehabetlû kud-retlû veliyinîmetim efendim pâdişâhım hazretlerinindir." Sadr-ı âzamin bu takriri üzerine pâdişâh :

"Benim vezirim,

"Basma tarihlerden gerek Naima ve gerek Raşid ve Çeie-bi'den cümlesi malûm, doğru gerek herkes tahrir ettirmede yahut yazılmış almada zahmetleri derkâr; basma oldukta bir asan şey ve gayr-ı asan nezdinizde müstahsen olan mevaddı ben men ettirmem. Tanzimi dahi reyine müfevvazdır. Beylikçi efendi umur aşina; zatında kemali dahi olduğu zahirde malûm bir şahs-i kârgüzar olmağla riyaset hizmetiyle şimdi mi bir vakt-i aharda mı istihdam olsa gayet münasibtir zan ederim. Şimdi mahalli olmağla bildirdim; heman sana sadakat ile muin olanlar bana dahi ve devletime sadıklardır..." [1337] hattı hümâyununu yazıp muvafakatini ve işin vezir-i âzamin reyine bırakıldığını bildirmiştir.

işte bu suretle Raşid ve Vasıf efendilerin açtıkları bu ikinci matbaada ilk olarak 1198 H. - 1784 M. de Çelebizâde As im'a zeyil olarak yazılan vakanüvis tarihlerinden bir arada Sami, Şakir, Subhi vekayinâmeleri — ki Subhi tarihi olarak meşhurdur— ve ertesi sene de Vakanüvis îzzî Süleyman efendi'nin tarihi basılmıştır. Ve yine bu sene de Güzelhisar^h. Zeynî-zâde Hüseyin efendi'nin nahivden kafiye üzerine yazmış

olduğu rahul- Kâfiye adlı eseri de tabedilmiştir.

III. Selim zamanında fenni harb ve istihkâmcılığa dair fenni lâğım ve muhasara fennine dair Fransızcadan çevrilen eserler basılmıştır.

İlmi Ve Dini Eserler

Bu XVIII. asırda bilhassa müspet ilimlere dair eserlere bir asır evvelkinden daha ziyade tesadüf edilmektedir; buna da sebep, Avrupa ile olan temasların artması ve müspet ilimler üzerine yazılmış

[1337] Emiri tasnifi, Hamidi evvel vesikaları, dosya 5, No. 1074.

olan bazı eserlerin tercüme suretiyle memlekette taammüme başlamasıdır. Batı Avrupa ile olan bu temas Damad İbrahim paşa sadaretinden itibaren başlayarak tedricen artmak suretiyle devam etmiş olup, bu hususta Humbaracıbaşı Ahmed, Hekimoğlu ve Topal Osman paşa'iar Yirmisekiz Çelebizâde M eh-med Said efendi (paşa) ve Osmanlı devleti hizmetine girmiş olan Baron dö Tot'un başlıca tesirleri vardır.[1338]

Dini, Hukuki Ve Felsefî Eser Yazan Başlıca Âlimler

Bu asırda (XII. hicret asrı) dinî, hukukî, eserler asır evveline nazaran pek ziyade azalmıştır.Her ne kadar bazı medrese âlimlerinin mahdud miktarda telifleri görülüyor ise de, bunlar bir ilmî teliften ziyade tefsir ve hadîse " dair mütalealar ile bazı dinî, hukukî ve felsefî eserlere haşiye, şerh ve talikat ile avamil, izhar, kafiye gibi kavaide (gramer) dair herhangi bir ilme aid eserlerin izahından ileri geçmemektedir. Âlimlerimizin bu tetkikleri hiç şüphesiz bir fikir hareketi idiyse de, sahası pek dar olan Şark ilim metodundan dışarı çıkamıyan ve eski dar çerçevesi içinde kalan bir hareketten ileri geçmemekte idi. Bizdeki bu orta çağ kafasının hiç değişmeyen devamına karşı yeni buluşlarla batı ilim âlemi her sahada geniş adımlarla ilerlemiş ve hâlâ da ilerliyordu.
"XVIII. asırda din, hukuk ve fikir vadisinde belli başlı eser yazmış olan ilim adamlarından bir kısmının kısa hal tercümeleri daha aşağıda yazılmış ve bir kısmının da isimleriyle eserlerinden bazıları kısaca aşağıda gösterilmiştir.Feraiz, adab, mantık, maani ve kelâm ilimleri üzerine yirmi Leş eser yazan Mostarlı Mustafa (vefatı 1119 H. - 1707 M.).Allame ZimahşerVnin Arapça lügatlerin kaidelerinden bahsedenMukaddimet ül-Edeb ismindeki eserini Türkçeye çeviren ve bundan başka akaid, kelâm, muhadarat, hadîs, mantık, hendese ve heyetten bahseden kıymetli eserler vücuda getiren îshak Hocası Ahmed (vefatı 1120 H. - 1708 M.)
Hadîs, fıkıh ve usulı fıkıh, tıb, coğrafya, tarih ve teracimi ahval, mantık vadilerinde mühim eserler kaleme alan ve Revamız ül-ayan isimli tarih, coğrafya ve tercü-mei ahvalden bahseden dört ciltlik eserin müellifi Akhisarlı Ziyaüddin Abdullah bin Mehmed (vefatı 1212 H. -

[1338] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/522

1797 M.).Tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm, tasavvuf, mantık üzerine otuzser kaleme almış olan Maraş'h Saçakhzâde Mehmed. (vefatı lV5 H. - 1732 M.).

Usuli fıkıh, fıkıh, Jcelâm, kavaid ve hesaptan x yirmi üç eser vücuda getirmiş olan Üsküdarlı Mehmed Emin (vefatı 1149 H.-1736 M.).Molla Husrev'in fıkıhtan Mirat ül-usul adlı eserini şerh edip bundan başka [1339] Enmuzec ululûm ismiyle lügat, va'z, iştikak, sarf, nahiv, meani, beyan, bedî, aruz, kafiye, mantık adab, kelâm, usuli hadîs, usuli fıkıh, tefsir, hadîs, tecvid, fıkıh, feraiz, tasavvuf, ebdan, tıb ve hesaptan yani muhtasar surette yirmi dört ilimden bahseden Arapça bir eser yazan Tarsus müftisi Mehmed (vefatı 1145 H. - 1732 M.).

Tefsir, kelâm, mantık ve kavaide dair telifler kaleme alarak hükemânm düsturu üzerine tehafüte dair Elmesalik Eil hılafiyat beyn'el mütekellimin veVhukema risalesini yazan ve bundan başka Seyyid Şerif ile Sadeddin Teftazanî arasındaki ihtilâfa dair bir risale kaleme alan Mestçizâde Kazasker Abdullah (vefatı 1152 H.-1T39 M.). Ve zamanının yüksek âlimi olup bir hayli talebe yetiştirerek dinî ve hukukî eserlere dair şerh, haşiyeler vücuda getiren Kaz ovalı Ahmed (vefatı 1163 H. - 1750 M.).

îslâm hukukundan olan Mirata müdekkikane bir haşiye yazdığından dolayı Osmanlı âlimleri arasında Mirat muhaşşişi diye meşhur olup bundan başka akaid, fıkıh, kelâm, mantık ve münazaraya dair şerh ve haşiyeler vücuda getirmiş olan İzmir müftisiMehmed bin Veli bin Resul (vefatı 1165 H. - 1752 M.).

Kazovalı Ahmed efendi talebelerinden olup tefsir, hadîs, akaid, fıkıh, mantık ve usuli fıkıh üzerine yirmi üç eser vücuda getirmiş olan Konya'nın Hadım kazası müftisi Ebu Said Hadimi (vefatı 1176 H. - 1762 M.).

Tefsir, hadîs, fıkıh, felsefeye dair şerhler kaleme alarak meşhur ve matbu irade-i cüziye risalesini vücuda getiren ve Çarullah Zimhaşri'nin Arab edebiyatından etvak'uz-Zeheb adlı mühim eserini yüz kısım üzerine şerh eden Akkermanh Mehmed (vefatı 1174 H. - 1760 M.) efendiler XVIII. asırda yetişmiş olan belli başlı Osmanlı âlimlerinden olup kaleme aldıkları bütün eserler Ortaçağ medrese

[1339] Bahaüddin Mehmed bin Hüseyin Âmilî'nin Hülâsat-ülhisab isimli Arapça hesab kitabının yine Arapça şerhi olup bir nüshası {Ayasofya kütüphanesinde 2747 numaradadır).

teşkilâtının devamından başka bir şey değildir.[1340]

Tıbbı Eserlerle Muellıf Ve Mutercımlerı

XVIII. asırda tıbbı atik denilen Şarktaki tababete daır eserler yazmakla beraber mütercimleri beti de yavaş yavaş memleketimize girmeğe başlamıştır. Bu hususta ya bizzat Avrupa'dan Türkiye'ye gelen Frenk tabipleri veya Garb tababetinden istifade eden bizdeki Hıristiyan tabipleri hastalarını Şarkın nebatî ilâç-larİyle tedavileri yerine Garbın kimyevi ilâçlariyle tedaviye başlamışlardı.

Bu yeni tedaviye karşı, Şark tababetini devam ettirmek isteyen Osmanlı tabipleri bu halden hükümete şikâyette bulundukları için, hükümet Avrupalı tabiplerle Garb tababetini tatbik eden .yerli tabiplere karşı takibata başlamış ve sıkı emirler verinişti[1341]. Fakat bir müddet sonra bu takibat daha makul bir şekle sokularak tabiplerin bir imtihandan geçirilerek ehliyetli olup olmadıklarının imtihanla belli olması suretine sokulmuştur [1342].

Hükümetin takibatına rağmen Avrupa'da iyice inkişaf etmekte olan tababete dair yazılan eserlerin bu asırda Avrupa ile fazla temas neticesinde Türkiye'ye girerek yavaş yavaş Osmanlı tabipleri tarafından vakıfâne ilâve ve şerhlerle Türkçeye çevrildiğini ve evvelki asırlara nispetle daha vukuflu, değerli tabiplerin yetiştiği

---

[1340] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/522-524

[1341] İstanbul kaymakamına ve mollasına ve sekbanbaşrya hüküm ki : \ Frenk taifesinden bazı mütetetabbib etıbba, kadim tarikatım terk ve tıbb-ı ced^t ıamiyle eczay-i adiye istimaliyle ilâç eyledikleri kimselerin mutazarrır olmalariyle ol makule frenk tabiplerinden Edirne'de dükkân açan mühtedi Mehmed ile şeriki ve bir frenk tabibi dahi Edirne'den ielâ olunup İstanbul ve etrafı dahi yoklanıp bu makule frenk tabibler var ise men ve def olunmak babında Iıatt-ı hümâyun-ı şevketmakrunum sâdır olmağın imdi emr-i şerifim vusulünde bu husus-ı gereği gibi takayyüd ve ihtimam ile teftiş-ve tefefaiıus ve bundan akdem devlet-i aliyyem İstanbul'da iken bu tarihlerde padişah Edirne'de bulunuyordu) eğer mahmiyei mezbjarc ve eğer etrafta olan etıbba zümresi bu defa yoklanıp naeh.il olanları ref ve dükkânları kapattırılıp hazakat ve istidadı zahir olanlara... Hekimbaşı olan Mövlâna Nuh edamullahü fezai-lühu tarafından memhur temesük verilmekle veçhi meşrûh üzere mevlânay-ı müşarünileyhin tarafından yoklanıp yedlerine memhur temessük verilenlerden maada bu makule frenk taifesinden gelip bir tarik ile hekim dükkânı açmış var ise dükkânların kapattırıp men ve def ve mukaddema yoklanıp yedlerine temessük verilenler dahi' dükkânlarında kendi hallerinde yalnız birer şağird i!e oturup şerik namiyle ve gayrı veçhile dükkânlarında kimse olmamak üzere tenbih ve tekid ve bu veçhile nizam verdikten sonra keyfiyeti der-i devle-medarıma îlâm eylemeniz babında. .. Sene cvahir-i Muharrem 1115 (Mühimme 314, s. 171).

[1342] Bu hususa dair 1141 Şevval sonu (1729 Mayıs) tarihli hükümde tstanbul'da. mütelabbip çoğalıp iltimas ile dükkânlar açtıklarından ve bu gibilerin yüzünden tib ilmine heveskâr ve bu fenni bilenlerin azalacağından bahsedildikten sonra İstanbul. Eyüb, Galata, Üsküdar ve etrafında dükkânlar^ olan müsliman, hırisliyan ve yahudi dükkânı (cczahaneleri) sahibi ne kadar tabib \;ırsü bir defterinin yapılıp İmtihandan geçirilerek muvaffak olanlara rüus Miplnınü) verilmesi cnırolunıyordu (Mühimme 135, s. 356).

görülmektedir ki, bunu daha aşağıda kaydettiğimiz eserler bize göstermektedir.
XVIII. asrın tam başında (1111 H - 1700 M.) İstanbul tarafında, dört islâm, onsekiz Rum ve Yahudi, Gana'da biri Felemenkli diğeri Venedikli ve birisi de yerli Rum olmak üzere üç tabip dükkânı vardı. Yine bu tarihte imtihan olmuş yirmi sekiz cerrahtan İstanbul tarafında ikisi Müslüman ve on yedisi gayrı müslim, Galata1 da altı, Tophane'de iki gayrı müslim, Kasımpaşa'da bir cerrah dükkânı bulunuyordu; bunlardan başka Üsküdar ve Kadıköy^ündc de cerrahlar vardı[1343].

XVIII. asrın ikinci yarısında yalnız Garb tababeti memlekete girmekle kalmamış, Garb usuliyle tababetten menedilen tabib-ler de memlekette yer bulmağa başlamışlardır. Nitekim III. Mustafa devrinden (1757-1774) itibaren Osmanlı sarayında da Frenk tabibleri görülmektedir. Bu hususta ilk Frenk tabibi olarak Na-polVM Karo ve ondan sonra Almanyalı Gobis isimlerinde iki tabib görmekteyiz[1344]. Bu tabibler aynı zamanda casusluk ederler, saraya girip çıkmaları sebebiyle ecnebi elçileri bunlar vasıta-siyle iş görürlerdi.[1345]

Tıbbı Eserler Yazanlar Ve Ya Tercume Edenler

XVIII. asırdaki âlim ve tabiplerden olup Süleymanıye Daruşşifasında muallim olan, [1346] 1116 H.-1704 edenler M. de Ankara'da vefat eden Hassa tabiplerinden Ayaşlı Şaban Şifaî eski Şark tıbbına dair eser yazanlardan Zekeriyayı Razi, Ibn Sina ve Aydınlı Hacı paşa'dan istifade etmek suretiyle çocuk doğum ve bakımından
bahseden Türkçe Et tedbir fi hakk-il-mevlûd isimli kıymetli bir eser vücuda getirdiği gibi, yine tıbdan Şijaiye adiyle başka bir eser daha yazmıştır. Şaban Şifaî Tedbir-ül-Mevlud'u Amcazade Hüseyin paşaile reis-ül küttab Râmî Mehmed efendi (paşa)ye ithaf eylemiştir. 1112 H. - 1700 M. de tamamlanan bu eser bir mukaddime ile üç bab ve her

---

[1343] Onikinci asr-ı hicride İstanbul Hayatı, s. 28, sene 1111 Zilhicce sonları.
[1344] Hammer (Almanca nüsha), c. 8, s. 307 fakat bu mütalea Osmanlı pâdişâhlarının o tarihlere kadar ecnebilerden hususî tabipleri olmadığı mânasına alınmamalıdır. Meselâ Fatih Sultan Melımed'nin biri Yunanca ve diğeri Lâtince bilen iki hususî tabibi olduğu gibi XVI. asır sonlarına doğru III. Murad zamanında da Dominiko isminde Kudüslü Yahudilikten Hıristiyan olmuş bir tabibi, pâdişâhın hususî tabibi olarak görmekteyiz (Osmanlı Türklerinde ilim* s. 18).
[1345] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/524-526
[1346] Süleymaniye Külliyesi (Prof. Dr. Süheyl . Ünver, Vakıflar dergisi* sayı 2, s. 204).

bab da fasıllara taksim edilmek suretiyle telif edilmiştir. Birinci babuınurı tenasülden, ikinci bab gebeliğe müteallik hallerden ve üçüncü bab da cenine aid şeylerden bahsetmektedir. Tedbir-ül-Mevlud ile Şifaiye'nin birer nüshası Nur-ıo maniye Kütüphanesinde 3472 ve 3544 numaralarda bulunmakta olup Hamidiye, Veliyüddin ve Esad efendi kitapları arasında da birer nüshası vardır. Ben Esad efendi kütüphanesindeki 2460 numaralı nüshayı gördüm.

Şaban Şifaî'nin muasırı olan Iznikli Ömer bin Sinan (Derviş Hazikî)ninKünuz-ı hayat-ü insan ve kanun-ı ettibba-ı feylezofan isimli eseri kimyadan ve tabii kanunlardan bahsedip bu zatın Şifa-ül-müminin adında diğer bir tıbbı eseri daha vardır. Şaban Şifaî'nin vefatı tarihi malûm olmıyor. Künuz isimli eserini 1116 H. - 1705 M. de telif ettiğine göre vefatı bu tarihten sonradır. Kenuz-ı hayatül-in-^an'm kendi el yazısiyle olan bir nüshası Üniversite kütüphanesinde bulunmaktadır

III. Ahmed zamanında hekimbaşı bulunan Nuh efen-di'nin (vefatı 1119 H. - 1707 M.) mürekkep ilâçlardan bahseden Akribadin tercümesi olup bunu Melkios ismindeki bir Rum tabibin eserinden bazı ilâvelerle beraber tercüme etmiş ve kendisi buna bir de zeyil kaleme almıştır. Akribadin tercümesi Hamidiye, Nuri Osmaniye ve Veliyyüddin efendi kitapları arasında bulunmaktadır.

islâm hukuku olan fıkıhta derin vukuf sahibi ve Süley-maniye Tıb medresesinde onbeş sene tabiplik ederek saray tabibi tayin edilen Topal Ahmed bin ibrahim (vefatı 1140 H.-1727 M. den sonra) Teshil üt-tedabir ismiyle on üç bab üzerine tıbbî bir eser telif ederek Şehzade Mustafa'ya (III. Mustafa) ithaf etmiş olup bir nüshası Hamidiye kütüphane-sindedir.

1128 H. - 1716 M. de istanbul kadılığından mazulen vefat eden tabip Hayatîzâde damadı Süleyman efendi'nin biri Akribadin tercümesi, diğeri Mürekkebat isimlerinde iki tıbbî eseri olup evvelkisinin birer nüshası Aşir efendi ve Nuri Osmaniye kitapları arasındadır.

I. Mahmud zamanı tabiplerinden Ahmed Sanî bin Hasan, îran tabiplerinden Mehmed bin Hüseynî'nin Safeviye hükümdarı Şah Süleyman Safevî bin Abbas namına Tıb'tan telif ettiği Tuhfet ül-Müminin adlı Farsça tıb kitabını [1347] Gıınyet ül-muhassılin fi

[1347] Eserin Farsça aslı Aşir efendi kitapları arasında 258 numaradadır

tercüme-i Tuhfat ül~müminin adiyle ve bazı kıymetli haşiyeler ilâve etmek suretiyle Türkçeye çevirmiştir[1348]. Eserin birer nüshası Ayasofya, Hamidiye, Veliyyüddin efendi kütüphanelerinde bulunmaktadır. Gunyet ül-muhassılin üç kısım olup ilâçların umumî tesirlerinden, tavsifinden, Arapça, Lâtince, Sanskrit ve Türkçedeki adlarından ve mürekkeb ilâçların hazırlanmasından, dört ayaklı hayvanların tedavilerinden ve leke çıkaran ilâçlardan bahsetmektedir[1349]. Tabip A hm e d Sanî'nin vefatı 1145 H. - 1732 M. den sonradır.

Bu asırdaki tabiplerden Mustafa bin Mehmed bin Ah- med, IV. Mehmed zamanındaki hekimbaşılardan Salih bin asrullah'm Âjip Gayet ül-itkan fi tedbir-i beden-el-insan isimli Arapça tıbbî eserim Nüzhet ül Ebdan adiyle Türkçeye çevirmiştir [1350]. Bundan başka, yine Mustafa bin Mehmed'in III. Ahmed'in hekimbaşıla-nndan Ömer efendi namına üç kısım üzerine kaleme almış olduğu Düstur-ül-tabib fî amel-i mizan üt-terkib adlı bir eseri ve bir de hocası Hayatîzâde Mustafa Feyzi efendi adına Risale-i Feyziyye fî Lügat ilmüfredat-üt-tıbbiyye isminde Türkçeden Arapçaya ve Arapçadan Türkçeye bir tıb lügati vardır. Yine aynı zatın Tercüme-i Akra-badin ismiyle bir tercümesi de görülmektedir[1351].

Derviş Ömer Şifaî, bu asırda kıymetli eser vermiş tabib-lerdendi. Aslen Sinoplu olup Hüseyin bin Ömer isminde birinin oğludur. Bursa'da

---

[1348] Tuhfetul-mümininini birinci defa Iran seraskeri bulunduğu sırada Hekimoğlu Ali P:aşa elde ederek İstanbul'a, getirilip Tabip Ahmed Sanî'ye trcüme ettirilmiştir

[1349] Osmanlı Türklerinde İlim (Dr. Adnan Adıvar), s. 176 ve Osmanlı Müellifleri, e. 3, s. 205.

[1350] Tercümenin aslı metinde gösterdiğimiz gibi, Hekimbaşı Haleb'li Salih bin Nasrullah efendi İbn Sellum'm olup Arapçadır. Arapça metin beyaza çekilmeden evyel Salih bin Nasrullah vefat etmişti. Bu müsveddeleri, Nasrullah efendi'nin oğlu Kazasker Yahya efendi, Fatih Darüş-şifası tabiplerinden Ahmed Esad e fen di 'ye verip beyaza çektirmiştir. Yahya efendi'den sonra onun oğlu Kazasker Feyzullah. efendi de büyük babasının eserinin Türkçeye çevrilmesini arzu ederek Hekimbaşı Hayatizâde talebelerinden tabip Mustafa bin Mehmed'e vermiş ve onun tarafından 1141 H. - 1728 M, de bazı ilâvelerle Türkçeye çevrilmiştir. Bu tercümenin bir nüshası Esad efendi kitapları arasında 2488 numaradadır. Merhum Dr. Adnan Adıv>ar Osmanlı Türklerinde İlim adlı kıymetli eserinde (s. 111) bu tercümenin -;pyh-ıı] islâm KeyzuIIah efendi'nin emriyle Sultan Ahmed Darüşşifası tabip-lerinden Mustafa Feyzullah tarafından Türkçeye çevrildiğini fakat, mütercimin ederin lebyizmden evvel vefat ettiğinden, oğlu kazasker Yahya efendi iiinıfiiHİiıı Icbviz edildiğini ho^an etmesi bir zühul eseridir. Vakanüvis Raşı ise (c. 1 s. 96) Hekimbaşı Salih bin Nasrullah. efendi'nin tıbdan Türkçe olarak kaleme alarak jUJl lAc GayetüH-bcyan adım vererek IV. MeKmed'e takdim ile samur kürk giydirildiğinden bahsetmesi yanlıştır. Salih efendi'nin pâdişâha takdim etmiş olduğu eser herhalde Arapça GayetüH-beyan olup Raşid efendi daha sonra bunun, tercümesini görerek onu Nasrullah'ın zannetmiştir. Zaten asıl metnin adı Gayetü'l-beyan'dıi. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre Hekimbaşı Salih eserinin bir nüshasını tebyiz ettirerek pâdişâha takdim ile vefatından sonra müsveddeleri oğlunda kalmış ve o da bunu beyaza çektirmiş ve torunu da türkçeye çevirtmiştir.

[1351] Osmaniye kütüphanesi, No. 3484

yerleşmiş[1352] ve 1159 H. - 1746 M. de orada vefat etmiştir. Derviş Ömer Şifaî'nin TürkçeMürşid ül-Muhtar fî ilmVl-esrar adiyle eski kimyadan bahseden bir eseriyle sekiz cild üzerine Ferid fit tıbb -cedid ve sifaî fit tıbbil kimyâî, Tuhfet ül- Ahbab -mürekkebatı't-tıbbiyye, El fe-vaidil- Cedide Hülâsat ül-ebdan, Kanunıı'r-reşad fî tedbiri^n~riiifus ve'l-ecsad Mirat üs-Şühafî tedbir-i tas ül-hu kema isimlerindeki eserleriyle Osmanlı tababeti tarihinde şöhret kazanmıştır.

Minhac üş-şijaî Şark usulü nebatî ilâçların yerine Garb usulünde kimyevî ilâçların kullanılmasından bahsetmektedir; bu eserin aslı Paracels us'un (1451-1493) olup hekimbaşı Salih bin Nasrullah bunu Frenkçeden Arapçaya çevirmiş ve Şifaî de Arapçadan Türkçeye tercüme etmiştir[1353]. Tuhfet ül-Ahbabhn bir nüshası Veliyyüddin efendi kitapları arasında ve Cevher ül-Ferid'in bir nüshası da Hamidiye kütüphanesinde ve Minhac üş-Şifaî ise Üniversite Aşır efendi ve Mürşid ül-Muhtar da Halet efendi kitapları meyamnda bulunmaktadır.

Tabib Bursalı Ali efendi (vefatı 1160 dan sonra) yukarıda adı geçen Derviş Ömer Şifaî'nin talebelerinden olup Bidaat ül-mübtedi ve Cerrahnâme,rasat ül-kimya, Tuhfe-i Aliyye ve Papakogalo adı verilen bir nebatın hassasından bahseden başlıca eserler telif etmiştir. Bunlardan Bidaat ül-Mübtedi devaların alfabetik olarak tertip ve tariflerinden bahsetmektedir. Cerrahnâme, Darüsaade ağası Hacı Beşir ağ a'ya, (vefatı 1159 H. - 1746 M.) ithaf edilmiştir. Kurasat ül-kimya Frenkçeden tercüme edilmiş Akrabadin olup, Tuhfe-i Aliyye ise kınakınanın hassalarından bahsedip Hekim-oğlu Ali paşa'ya ithaf olunmuştur. Papakogalo da yine Ali paşa nammadır.

Bidaat ül-mübtedi Brönsvik'li Âdrian von Minsiht'in eserinden istifade edilmek suretiyle vücuda gelmiş olup[1354] birer nüshası Hamidiye, Veliyyüddin ve Nuri Osmaniye kütüphanelerinde bulunmaktadır. Tabip Ali efendi'nin diğer bazı risaleleri de vardır.

Bu asrın ikinci yarısında yaşamış olan tabip Vesim (Kanbur Vesim) efendi [1355] Osmanlı tababetini tekâmüle doğru götürmekte rol

---

[1352] "Reis-ül etıbba fî beldet-i Bursa Ettabib Elhazık ulmâhir. .."...Silkitdürer'dun esami-i müellifin adlı eserinde de Bağdatlı İsmail paşa da (c J, s. 79»).
[1353] İsviçreli tabip Paraçelsus hakkında Dr. Adnan Adıvar'm Os~ manii Türklerinde İlim isimli eserine (?. 100) bk.
[1354] Osmanlı Türklerinde İlim (Dr. Adnan Adıvar),
[1355] sene 1173 (Esami-i Müelifinu).

oynamış değerli bir zattır. Aynı zamanda heyetşinas olan Vesim efendi. Şark ve Garb tababetine dair olan eserlerden istifade etmek suretiyle Türkçe Düstur ül-Vesim fî Tıbb el-cedid velkadim isimli mufassal

tıbbî eserin müellifidir. Bu kıymetli eseri, bedenin bütün uzuvlarının hastalıklariyle kadın ve çocuk hastalıklarından bahsetmektedir, iki cilt üzerine tertib edilen bu eserin güzel bir nüshası 947 numara ile Ragıb paşa kütüphanesindedir.

Abbas Vesim efendi'nin mürekkep ilâçlardan bahseden Vesilet ül-Metalib fi ilm - it-terakib adiyle Macaristanh bir âlimin eserinden tercüme edilmiş bir mecmuası Ennehc ül-bulug fî şerh-izic-i Ulug ve Vefk risalesi ile divanı da vardır. Abbas Vesim efendi'nin vefatı 1173 veya 1175 (1759 veya 1761) senelerin-dedir.

Hassa tabiplerinden Mehmed Said isminde bir zat, 1179 H. 1765 M. senesinde on dört fasıl üzerine Mizan-ı nabz ismiyle Türkçe tıbbî bir eser yazmış olup bir nüshası Veliyyüddin efendi kitapları arasındadır. Yine bu asrın ikinci yarısındaki tabiplerden Tokatlı Mustafa bin Ahmed bin Hüseyin (vefatı 1196 H. - 1782 M.) III. Mustafa'nın emriyle hekimbaşı Kâtibzâde Refî efendi'nin nezareti altında Ibn Sina'nın Kanun isimli meşhur eserini Tebhiz ül-Mathun ismiyle izahlı olarak 1179 H. - 1765 M. de tamamen Türkçeye.çevirmiştir ki, bir nüshası Tercüme-i kanun min et-İıb adiyle Hamidiye kitapları arasında 1015 numaradadır.

III. Mustafa zamanı tabiplerinden Hayrullah bin İbrahim'in altmış dört bab üzerine tıbba ait mufassal Tufhet ül-münimin isimli eserinin bir nüshası Veliyyüddin efendi kitabları arasındadır. Bu zat Abbasiye devri tabiplerinden Ahmed bin ibrahim'in Hilkat ül-Mide adlı eserini de kırk bab üzerine Türkçeye çevirmiştir.

1186 H. - 1772 M. de vefat eden tabip Nihalî İbrahim efendi *n in dimağ, kalb, ciğer hastalıklarında tabiplerin bilmesi lâzım ırclcıı malûmatı fihrist yollu gösterenKitab'liU-hamisp fî beyan-ı ahval-i âzâ-i resiyye ı-i rnlı İmi ardır.

Şaban Şifaî talebelerinden Diyarbekir'M Seyyid Meh-med Rıza efendi'nin (vefatı 1180 H. - 1766 M.) vezir ibrahim paşa adına Risale-i Asa-fiyye fî Külliyat'üt-tıbbiyye isminde tıbba dair bir eseri vardır. Yine bu zat IV. Murad zamanında hekimbaşı olan Emir Çelebi'nin Enmuzec-

i Tıb adlı eserini de hülâsa etmiştir. Risale-i Asafiyye'nin bir nüshası Nuri Osmaniye kütüphanesindedir.

Hekimbaşı ve talik yazının üstadı olan tabip Kâtibzâde Mehmed Refî efendi'nin (vefatı 1183 H. -1769 M.) göğüs illeti, mafsal hastalıkları, mesane illeti, panzehir ve saireye dair
müteaddid risaleleriyle ismiyle cimaa ve gebeliğe dair bir risalesi de vardır. Risale-i filbâ da denilen Bah-u hubl risalesinin bir nüshası Esad efendi kitapları arasındadır.

Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said efendi'nin (paşa) 1166 H.-1753 M. de kaleme aldığı devalarla onların Arapça, Farsça, Rumca isimleriyle tıbbî tesirlerini ve bazı hayvanların adlarını havi nebatat ve hayvanat kitabı gibi alfabetik müfredat fit tıb ve esmâ'innebat adında bir lügati vardır. Said efendi bu lügati hazırlamak için bir hayli kitaba müracaat ederek iki senede bitirdiğini mukaddimede beyan etmekte olup bir nüshası Esad efendi kütüphanesindedir.

Vakanüvis Subhi Mehmed efendi'nin oğlu Abdülaziz efendi ecnebi lisanına vakıf ve hekimbaşılığa kadar yükselmiş değerli tabiplerden olup[1356] Felemenk tabiplerinden Boerhaave'ın (vefatı 1738) Aforisma'larını Kıteât-ı nekave fi tercemet-i Boerhâve ismiyle 1185 H. - 1771 M. de Türkçeye çevirmiştir. Abdülaziz efendi'nin italya tarihi tercümesi de olup bundan başka nücuma dair Farsçadan Eşcar ve Esmar ve Burhan ül-kifaye eserlerini de Türkçeye çevirerek ikincisini III. Mustafa'ya takdim eylemiştir.[1357]

Boerha a ve tercümesi ercüme-i fusul-i Boerhâve tüt-tabib adiyle Veliyyüddin efendi kitapları arasında 2484 numarada olup ve yine aynı tercümenin diğer bir nüshası da Tercüme-i Risale-i Lâtin ismiyle Esad efendi kitablarının 2462 numarasında bulunmaktadır[1358]. Divanı

[1356] Abdülaziz efendi 1148 H. - 1735 M. de doğmuş, tıb tahsil etmiş, hhssa tabibi ve 1189 Zilhicce - 1776 7 Şubatta hekimbaşı olup bir sene sonra azledilmiştir. Tab'an boşboğaz olup lâkırdısını esirgemez bir zat olduğundan İstanköy adasına sürülmüş ve gider gitmez vefat etmiştir (1197 H. - 1783 M.).
Ettik o yare gerçi hakimane irçlisab
Lâkin bir özge derde düşürdük tababeti beyti Abdülaziz efendi'nindir.

[1357] Eşcar-ü-esmar münaccim Harezmli Ali Şah'ın (Ala-i Buharı) olup Garp Moğollan vezirlerinden hoca Şemsüddin Mehmed namına yazılmıştı. Burhanü'l-kifaye'de Mehmed Şerif Bekrî'nindir. Ahlâktan da güzel bir risalesi vardır (Cevdet, c. 2, s. 300).

[1358] Mütercim Abdülaziz efendi eserinin mukaddimesinde şunları yazıyor :
"Zikr-i âti füsul-i rasinülvusulün nıüessisi^esas bünyan ve tedvini olup 1153 H. -1740 M. tarihinde etibbay-ı efrenç miyamnda kemal-i hazakat ve istidad ile şöhretşiar olan Buvarhave nam tabibi Aristo asarm fenni teşrih ve ilmi tedavini-i emraz-ı müzmine ve gayrı müzminede meslek-i müteehhirin-i etibbâyı efrenç üzere telif ve tasnif eylediği kitab esatize-i asır miyamnda makul ve muteber ve her makalesi beynelahali müsellem ve mukarrer ve hususa tıbb-i cedid namında telif olunan kutübi

da vardır.[1359]

Rıyazıye Ve Hendseye Aıt Bazı Esr Ve Muellıflerı

XVII. asır sonlariyle XVIII. asır başlarında Avrupa'da müspet ilimler üzerine seri inkişaflar olurken Osmanlılarda bilhassa riyaziye, hendese, heyet ilimleri orta zamanlardaki eski tarzdan ayrılmıyarak Şark eserleri üzerine şerh ve haşiye yazmak sure-trvle devam ediyordu. Osmanlı tababeti ağır da olsa Garb usulüne meylettiği halde riyaziye (mathematiques), heyet (cosmo-graphie)'de bir kımıldama görülmüyordu. 1683 te başlayıp onaltı sene süren büyük seferler ile 1716 Avusturya seferlerinde mağlûbiyetler, Osmanlı ordularının Avrupa'daki yeni fen tekniğine vukufsuzluklarından ve batıl düşüncelere düşmelerinden ileri gelmişti[1360].
Osmanlı ordusuna Avrupa tekniğinin tatbik edilmesi fikri ancak nazarî olarak XVIII. asrın ortalarından itibaren hatıra gelmiş ve fiilî olarak ancak o asır sonlarında kendisini göstermiştir.
İstanbul'da ilk hendesehane I. Mahmud zamanında (1147 H. 1734 M.) Hurnbaracıbaşı Ahmed paşa'nın Üsküdar'da Toplasında açtığı humbaracı ocağı ile beraber açılmış ve bir müddet devam ettikten sonra bir isyan korkusiyle kapatılarak otuz sene sonra yeniden bir hareket başlamıştır. Osmanlılarda eskiden beri Şark metodu üzere astronomi'ye e bilhassa nücunı ilmine (astrologie) ehemmiyet verilmiş olup padişah cülusları, şehzade doğumları, muharebeye hareket saatleri, sadr-ı âzamlara mührü hümâyun verilmesi,

---

müteberenin mecmuundan evcez ve ahsar ve itibara'şayeste bir telif-i lâtif... olduğundan 1180 senesi hilâlinde bir nüshası dahi Darüssaltanatül aliyyeye vürud ve mezamin-i me-fahimi bazı Zebanşinasanı etibbâyı efrencin vesatetiyle taliban-ı ilm-i tıb olan müsteidan-ı maarif aşina beyninde şöhretşiar olup'" III. Mustafa'nın huzuruna giren bazı mukarrib etibbamn bu eserin ehemmiyetini arzeylemeleri üzerine etibbâyı hassadan Subhîzâde Abdülaziz dai-i kem payesinin "kable ezin tarafı hümâyundan bazı kütüb-i nefise tercümesine memuriyet ile beynelemsal haiz kasbüs sabak imtiyaz ve itibar olmağla" bu suretle tercüme etmiştir. Abdülaziz* efendi tercümeyi yaparken fasıl ve bablarını eslafın usullerine göre tertip etmiş ve eski usule mutabık olmayanları da bazı meşhur frenk tabib-lerinin teşrih femıindeki usullerine göre ve hususiyle B o erh aave'nin talebelerinden olan Van S wicten'in şerhinden istifade eylemiştir. Tercüme yirmi fasıl üzerine olup 1183 Muharrem- 1769 Mayısta sona ermiştir
[1359] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/526-533
[1360] Avusturya seferi esnasında Varadin muharebesi, yıldızlardan ahkâm çıkararak galebe edileceğine dair nücum ilmine inanmış olan vezir-i âzam damad (Şehid) Ali paşa'nm iğfal edilmesi neticesinde kaybedilmiştir. Bu suretle yıl-. dızlardan ahkâm çıkaran bir medrese mollası her seneye mahsus istihraclariyle halk arasında dedikoduya sebeb olduğundan dolayı Midilli'ye sürgün edilmişti (Onikinci asrı hicrîde İstanbul Hayatı, s. 27).

donanmanın sefere çıkması ve yapılan, bir geminin denize indirilmesi ve saire hep hükümetçe vazifeli birinci ve ikinci müneccimlerin zayiçele-riyle yapıldığından, müneccimlik itibarda tutulmuş ve bir de astronomiden usturlab (yıldızların îrtifaım bildiren alet), basite denilen irtifa tahtası ile yıldızların harekâtını, husuf ve küsufu (ay ve güneş tutulmasını) tespit gibi eski usul üzere hesaplar yapmaktan ibaret kalmış olup, Avrupa'daki yeni keşifler üzerine astronomi, riyaziyeye dair olan ilerlemeler, yukarıda söylediğimiz gibi, ancak XVIII. asrın ikinci yarısında, o da şöyle böyle tatbik edilmeğe başlanmıştır.

III. Sultan Mustafa ifrat derecede astronomi ve astrolojiye düşkün olduğundan, Fransa'dan astronomiye dair bazı kitaplar istenmiş ve kendisine bu XVIII. asrın meşhur âlimlerinden Lalande'm (1732-1807) eseriyle diğer bazı eserler gönderilmişti.

Bu kısa mukaddimeden sonra XVIII. asırda Osmanlılarda Ortaçağ usulü üzere riyaziye, heyet, "nücum ile yeni zamanlardaki harekâta göre telif ve tercüme yoluyla eser yazmış olanların belli başlıkarı aşağıda gösterilmiştir.

El Mübahas üdürriyyefî beyan-ı senet üş-şemsiyye vel-kameriyye ismiyle Vanlı Yahya bin Nuh tarafından 1114 H. - 1702 M. de yazılmış olan eserle Karahisarh Mehmed bin Şeyh Ali'nin (vefatı 1122 H. - 1710 M.) de Resaiî-fü-heyet ver-riyaziyat adındaki eseri ve II. Mustafa zamanı riyaziyecilerinden Kayserili Söylemezoğlu Risaîe-i Usturlab ve Mesail-i rub-ı Müceyyibe dair onsekiz kısım üzerine tertib ettiği eseri ve bir de Behçet ül-elbab adlı telifi bu asrın başlarında yazılmıştır.

Müellifi meçhul olan îlm-i kıyas-ı müsellesat isimli eser, Alen Manşon adındaki riyaziye âliminin üç cilt üzerine yazarak XV. Lui'ye takdim etmiş olduğu kitabından istifade edilmek suretiyle kaleme alınmış ve aynı zamanda Osmanlı medreselerinde okutulmuş olan Risale-i Behaiyye diye meşhur olan[1361] eserden de istifade edilmiştir.

[1361] Osmanlı Türklerinde îlim^ s. 162. Risale-i Bahaiye Hülâsatü'l-hesab ismiyle Bahaüddin Melımed bin Hüseyin Amilî'nin eseridir. I. Şah Abbas zamanında yaşamış ve onun musahibleri arasında bulunmuş değerli riyaziyecilerdendir. 1031 H. - 1622 M. de tsfahan'da. vefat etmiştir. Tefsir ve edebiyat vadilerinde de eserleri olup bundan başka riyaziye ve heyetten müte-addid eserleri vardır. Risale-i Bahaiye 1076 H. - 1665 M. de ulemadan Ramazan efendi tarafından arapça şerh olunduğu gibi II. Ahmed zamanında da (1691—1695) Marazlı Abdurrahim bin Ebi Bekir tarafından da bir şerhi yapılmıştır. Bu ikinci şerh daha etraflıdır. Bir üçüncü de Ömer bin Ahmed isminde Diyarbekir müderrislerinden biri tarafından vücuda

İbrahim Müteferrika tarafından yazılan Mecmua-i He-yet-i Kadime ve Cedide adlı eser, riyaziye ve kozmografya âlimi Hollandalı Andres Keller'in telifi olup, III. Ahmed'in emriyle Türkçeye çevrilmiştir.

1149 H. - 1736 M. de Üsküdar'da, humbarahane mektebinin hocası Yenişehir müftisizâde Mehmed Said e fendi tarafından kaleme alınarak o tarihte hünkâr imamı bulunan Rumeli kazaskeri Pirîzâde Mehmed Sahib efendi vasıtasiyle I. Mahmud'a takdim edilmiş olan Rub-ı Müceyyib-i Zülkavseyn adlı risale [1362], XVIII. asır ortalarında kaleme alınmış olup müellif bulduğu bîr aletle iki zaviyesi malûm olan bir müsellesin diğer dili ve zaviyelerinin hesab edilmesinin mümkün olduğunu göstermiştir.

Bu asırda yetişmiş olan Osmanlı riyaziyecilerinin ileri gelenlerinden Halil Faiz efendi adında bir zatı görüyoruz. Heyetten Fütukât-ı Alaiye ismiyle münakaşalı meselelerin halline dair ve yıldızların hareketleri hakkında da Makalât-ı seyyare adında iki eseri olan bu zatın riyaziyeden hesabı tencim meselelerine dair müstakil bir eseri ve cebir meselesi için de EssavletiVl-hizberiyye mesail'il-Cebriyye adlarında daha iki eseri de görülmektedir. Riyaziye ve heyete dair eserlerinden başka münazara, meani, kelâm ve tefsire dair diğer eserleri ve risaleleri vardır. 1085 H. - 1674 M. de doğmuş olan Halil Faiz e fendi intihar etmek suretiyle vefat eylemiştir.

Heyet ve nücumda şöhreti olan Ispartalı Mehmed bin Şeyh Ali tarafından on sekiz bab üzerine arapça ZatiTl-kursi isimli bir eser vücuda getirildiği gibi Söylemezoğlu Abdülhalim'in BehcetiTl-elbab ismindeki eserini de
Nusret ül-Lübab fî şerh-i behcet ül-elbab adiyle şerh eylemiştir. Bunun Zat ül-kursi risalesi Diyarbekirli Ebül
Hâmid tarafından şerh olunarak aslı ile birlikte basılmıştır. Behçet ül-elbab şerhinin bir nüshası Hamidiye kitapları arasında 863

getirilmiş ise de bilhassa ikinci şerh kadar ehemmiyetli değildir Âsar-ı bakiye (Salih Zeki, c. 2, s, 292 ilâ 294 den hülâsa).

Bahaüddin Mehmed Amilî'nin Hülâsatü'l-hesab yani Risale-i Ba-/miye'sinden başka îmadüddîn bin Abdullah Bağdadî'nin de yine hesaptan asıl adı El-Kavaidü'l-Bahaiye olan bir eseri de vardır; bu eser de 891 H. 1486 M. de Kemalüddin Hasan Farisî tarafından şerh edilerek Esasü'l-kavaid f, ı§erh-i usul il fevaid adı verilmiştir.

[1362] Osmanlı Türklerinde İlim adlı mehazımız da bu risalenin şeyh-ul-islâm Pirîzâde Mehmed efendi vasıtasiyle takdim edildiği yazılmaktadır. O tarihte Pirîzâde Rumeli kazaskeri ve hünkâr imamı olduğundan onun bu vazifesi esnasında takdim edilmiş olduğu anlaşılıyor.

numaradadır.I. Mahmud ve III. Osman zamanlarında ikinci müneccim bulunan Müminzâde Hüseyin . Hüsnü efendi'nin meşhur Lalande'ın ziçini altı bab üzerine tevsian tercüme etmiş olduğunu Osmanlı müellifleri kaydediyor[1363].

XVIII. asrın ikinci yarısında yetişerek mesleğinde itimad edilen bir heyetşinas olan Çinarî veya Halife zade İsmail efendi, ilk zamanlarında nücum ve heyet ile uğraşmış ve bu yüzden nücuma meraklı olan III. Mustafa 'nın şehzadeliği zamanında kendisini tanıtmıştır. Halifezâde, III. Mustafa'nın hükümdarlığı zamanında yaptırmış olduğu Lâleli camiinde mu-vakkitlik etmiş ve padişahın emriyle 1184 H. - 1770 M. de meşhur hfiyetşinas Cassini'nin ziçlerini (Tables astronomiques) bir mukaddime, on dört bab ve bir hatime üzerine Türkçeye çevirerek Tuhfe-i behic-i rasinl tercüme-i Kassinî adını vermiştir. Bu tercümenin bîr nüshası eski kata-logta 178 numara ve kitab-ı tuhfe-i behic-i rasınî adiyle Süleymaniye kütüphanesinde Aşir efendi kitapları arasındadır[1364]. Halifezâde'nm vefatı 1203 H. - 1789 M. den sonradır. Yine bu tarihlerde fıkha dair eserlerden başka Rubul mukantarat Şekl-i müselles, Hisab bi Rub'i Müceyyib isimlerinde eserler yazmış olan Meh-
med Emin bin Osman 1181 H. - 1767 M. den sonra vefat etmiştir.
XVIII. asır sonlarında yetişen büyük riyaziyecimiz Gelen-bevî ismail efendi (vefatı 1205 H. - 1791 M.) hakkında tercümei hali kısmında malûmat verilmiş olduğundan, oraya müracaat edilmelidir.[1365]

Cografya Ve Fızıke Daır Eserler

Köprülüzâde Hafız Ahmed paşa Belgrad muhafızı bulunduğu esnada 1164 H. - 1751 M. de hudut kalesi olan burada ikinci tercüman bulunan mühtedi Osman efen di'ye hem tabip ve hem de fizikî coğrafya mütehassısı olan Hollandalı Berhard Varen-nus'un

---

[1363] Osmanlı müellifleri, c. 3, s. 260.
[1364] Ahmed zamanında elçilikle Paris'e gönderilmiş olan Yirmi-sekiz Çelebi Mehmed efendi, orada pâdişâha takdim edilmek üzere kendisine verilen meşhur heyetşinas Cassini'nin ziçlerini getirip takdim etmişti. Saray kütüphanesine konulan bu eser, III. Mustafa'mn bu ilme merakı sebebiyle Halifezâde İsmail efendi'ye verilerek tercüme ettirilmiştir.
[1365] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/533-538

(vefatı 1676) eserini Almancadan Türkçeye çevirttiği gibi[1366], yine Hafız Ahmed paşa aynı mütercime Diskori-des'in Materia Medika adlı kitabına Mattioli tarafından yazılan şerhi de tercüme ettirmiştir[1367].

Bu XVIII. asırda coğrafyanın ehemmiyeti anlaşılarak müteferrika matbaasında Cihannüma, Tarih-i Hind-i garbi (Hadîs-i nev) gibi iki eser basılmış ise de, telif yollu şümullü bir eser vücuda getirilmemiştir. Yalnız devlet ricalinden Giritli Resmî Ahmed efendi tarafından Coğrafyay-ı Cedid adında bir eseri" görmekteyiz. Coğrafyaydı Cedid'in birer nüshası Husrev paşa kütüphanesinde 268, 269 ve 270 numaralarda vardır. III. Ahmed zamanında yapılmış bir Ön Asya Haritası vardır. (Vesikalar dergisi sayı 2).

Da m ad ibrahim paşa 'nın emriyle değerli âlimlerden Yanyah Esad efendi, Aristo'nun sekiz fizik kitabından üçünü Yunancadan Arapçaya tercüme ederek buna kendisinin mütalealarmı da< ilâve etmiş ve bu eserini yazarken Yunanca bir şerhten de istifade etmiştir. Esad efendi eserine KiitübiVs-semaniye fî simait tabii adını vermiştir.

Kütüb-i semaniye tercümesinin bir nüshası Hamidiye kitapları arasında mükerrer 874 ve Ragıb paşa kütübhanesi fihristinde Tercümet ül-kütübiı's-se-maniye li Aristo Esaül- Yanyavî adiyle 824 numarada ve Tercümetü'l-kütübu's-semaniye li Aristo adiyle Beşir ağa küphanesinde 414 numarada bulunmaktadır. Esad efendi kitapları fihristinin mantık kısmında tercüme-i mücelledus-semaniye li Aristetalis -adiyle kayıtlı olup numarası 1939 dur. Bu asrın ikinci yarısında yazılan eserlerden İbrahim Hak-kı'nın Marifetnâme'si vardır ki tercümei hali kısmında bundan edildiğinden, oraya müracaat buyrulsun.[1368]

XVIII, ASIRDA EDEBÎ CEREYAN

[1366] Bu tercümenin bir nüshası Köprülü kütübhanesinde Fazıl Ahmed paşa kitapları arasında 175 ve Esat efendi kitapları arasında da 2041 numaralardadır.

[1367] Bu ikinci eserin 1169 senesinde yine Hafız Ahmed paşa tarafından tercüme ettirildiği mehazımızda kayıtlı ise de, bu tarihin 1169 H. -1755 M. ojması icabetler. Çünkü Hafız Ahmed paşa 1183, H. - 1769 M. de vefat etmiştir. Hafız Ahmed paşa'nın 1764 ve 1767 olmak üzere iki defa Belgrad muhafızlığı olup ikinci esere muhafızlığı zamanında başlanmış ve oradan ayrıldıktan sonra bitmiş oluyor.

[1368] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/538-539

Bu Asrın Bırıncı Yarısında

XVIII. asırda Osmanlı şiiri ve nesri bir asır evvelki cereyanı takib etmekle beraber, Osmanlı yansında Türkçesi Naili-i kadimdin açtığı yoldan yürüyerek tekâmül safhasına girmiştir. Yine bu asrın ilk yarısından itibaren de Osmanlı şiiri hemen tamamen îran tesirinden kurtulup kendi çerçevesi içinde kemale doğru yürümeğe ve hece vezni de divan edebiyatında yer almağa başlamıştır.Bu asrın başından hemen ortalarına kadar büyük bir teşvik, takdir ve himaye eseri olarak toplu bir halde Osmanlı şairlerinin yetişmiş olduğunu görmekteyiz; bilhassa III. Ahmed ve damadı Nevşehirli ibrahim paşa devri gerek şiir ve gerek telif ve tercüme itibariyle çeyrek asrı doldurmuştur.V Osmanlı vekayii kısmında görüldüğü üzere, Danıad İbrahim p a ş a 'um himaye etmiş olduğu bir ilim heyeti —ki azaları daha sonraları en yüksek devlet makamlarını işgal etmişlerdir— telif ve tercümeleriyle değerli eserler yücuda getirmişler ve yine aynı himayeye mazhar olan şairler de seçkin şiirleri ile bü devri süslemişlerdir.Bu asrın birinci yarısı içinde yetişmiş olan şairler arasında hayatta olan ve üçüncü cildin ikinci'kısmında kendisinden bahsettiğimiz içelim badeyi Nabi hükerna kavîince Sevelim suret-i hubı ulema kavîincebeytini söyleyen Nâbî ile onun yetiştirmesi olan vezir-i âzam Ramı Mehmed paşa (vefatı 1119 H. - 1708 M.) ve müderris ve kadı olan Sürnâme sahibi Seyyid Vehbî (vefatı 1149 H.-1736 M.) ve şûhane şiiriyle zamanında neşve saçan ve divan şiirinin en büyük üstadı olan Mahmud paşa mahkemesi naibi ve Damad ibrahim paşa kütüphanesinin hafızı kütübü Ahmed Nedim (vefatı 1143 H. - 6830 M.) ve vakanüvis olup Anadolu kazaskeri iken vefat eden Raşid (vefatı 1148 H. - 1735 M.) ve zamanında şeyh-uş şuara adını almış olan değerli âlim ve.münşi Osmanzâde Tâib (vefatı 1136 İL - 1724 M.), şiiri ve inşası güzel olup Iran seraskeri iken 1147 H. 1734 M. senesinde vefat eden îzzet Ali paşa ve Raşid tarihine zeyil yazarak daha sonra şeyh-ul islâm olan ismail Âsim efendi (vefatı 1173 H.-1760 M.) ve Ruhi-i Bağdadî'nin Terkibi bendine muvaffakiyetli bir nazire kaleme almış olan vakanüvis Sami (vefatı 1146 H.-1733 M.) gibi birinci safta gelen şairlerden başka, Balıkesirli Rasih (vefatı 1118 H. - 1706 M.) ve Antakyalı Sehdî (vefatı 1144 H. - 1731 M.), Sahilnâme nazımı

mevlevi Fennî Mehmed Dede (vefatı 1127 H, - 1715 M.), Vanlı Dürrî (vefatı 1135 H.-1722 M.)[1369]. Naat şerifleriyle meşhur Nazım Yahya (vefatı 1139 H. - 1726 M.) Miraciye nazımı ve Galata mevlevihanesi şeyhi Nayî Osman Dede (vefatı 1142 H. - 1729 M.) ve Aşıkane gazellerinde muvaffak olan Bursalı Mevlevi Sahib ismail Dede [1370] ve şiirlerinden başka manzum mesnevi tercümesiyle namını ebedileştiren ve değerli bir hattat da olan Nahifi Süleyman (vefatı 1151 H. - 1738 M.)ve Antakyalı Münif (Vefatı 1156 H. - 1743 M.)[1371], bu asrın ilk yarısında yetişmiş ikinci derecede gelen şairlerimizdendir.Bu asrın birinci yarısındaki şairlerin böyle ileri gelenlerini ziyadesiyle kaydetmemizin sebebi, bu tarihlerde padişah, vezir-i âzam ve diğer büyüklerden teşvik ve himaye görüp yetişmelerini tebarüz ettirmek içindir [1372].Başta gelen şairlerden Nedim [1373] şuhane gazel ve şarkıları, rengin ve canlı tasvirleriyle Lâle devrini yaşatmış ve bugün dahi o çılgınca âlemler hakkında divanındaki parçalariyle bizi tenvir etmiştir. Nedim'in şuhane birkaç gazelinden şu parçaları naklediyorum. Bir müstezadı :

Ey şuh-ı kerem pîşe diUi zar senindir
Yok minnetin asla
Ey kân-ı küher anda ne kim vâr senindir

[1369] Dürrî'nin vefatına Seyyid Vehbî'nin tamiyeli bir beyti ;
Çıktı bir taniiye ile tarih Göçtü Dürrî hüneri kıldı yetim
[1370] Sahib İsmail Dede'nin "başkadır,, redifli bir gazelinin birinci ve son beyitleri :
Çeşm-i dilde âşıkın eşk~i nevası başkadır Mülket-i aşkın veli âb ü hevası başkadır. Gerçi her şair verir bir güne hüsn eş'ârına Liyk nazm-ı sahibini hüsn-i edası başkadır.
[1371] Nehifi'nin iki beyti :
Öldürme gel Nahifi~i şeydayı cevr ile Hûban içinde ol dahi bir âdet olmasın Gam yeme bir gün irersin vaslıma dersin bana Mevid-i vaslıh sakın rûz-ı kıyamet olmasın
[1372] Münif bir defa İran'a elçilikle gitmiş olan Vakanüvis Raşid efendi'nin maiyyetinde bulunmak suretiyle gitmiş ve ikinci defa da elçilikle gönderilmişti. Bu elçiliği zamanında söylemiş olduğu cemiyetli güzel bir beyti :
Bir zaman rûmda derya keş idik ey şaki Şimdi İran'da kanaat ederiz çay ile bis
[1373] Şair Nedim, kadılardan. Mehmed efendi adında bir zatın oğlu olup büyük babası kazasker Mülakkab Mustafa efendi'dir. İstanbul'da doğmuş, medrese tahsili görmüştür. Şüara tezkireleriyle divanının tetkikinden arapça ve farsçada da yüksek vukufu olduğa anlaşılıyor. Nedim müderrislik etmiş ve bir ara İstanbul kadılığına tabi Mahmutpaşa naibliğinde de bulunmuştur. 1142 de (1729) sahn müderrisi bir sene sonra terfian altmışlı müderrisi olan Nedim aynı senede j*atrona isyanı sırasında heyecan geçirerek 1143 H. -1730 M. de vefat etmiştir, ilim erbabını, şair ve edipleri himaye etmiş olan Nevşehirli Damad İbrahim paşa'nın kütüphanesinin hafızı kütübü olan Nedim, paşanın büyük lûtfunu görmüş ve bir çok manzumelerinde ona karşı minnet t arlığım göstermiştir. Merhum Mahraûd Kemal inal tarafından yazılan mufassal tercüme-i hali Maarif Nezareti asan ilmiye külliyatı arasında basılan divanımu mukaddimesindedir; son tetkiklere göre kabrinin kaMu'iİTiuş cilan Ayasjutşu mezarlığında ve müverrih Silâhdar Fındıklılı \1 v h m e d v I r n d i 'niu kabrinin yanında olduğu ihtimali en kuvveli olup (sliiiihu'iln Knrar(utlımet\\c, Nedim'in olduğu söylenen müderris' Nedim r iVndİ kabrinin ona aİd olmadığı anlaşılıyor {Dördüncü Türk Tarih Kongresi.(171 ilâ 176).

Pihnan ü hüveyda
Senkim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz
Baş üzere yerin var
Gül goncasısın kûşe-i destar senindir

Gel ey gül-i râna
Neylersen edip bir iki gün yâr-ı cefâya
Sabr eyle de sonra Peymâne senin hâne senin yâr senindir
Ey dil tek ü tenha Bir bûse-i can bahsine ver nakd-i hayalı
Ger kail olursa Senden yanadır sözyine pâzâr senindir
Ey âşık-ı şeyda Çeşmanı siyeh mest-i sitem kâküli pürham
Ebruları perçin Benzer ki bu dildar~ı cefakâr senindir Bîçâre Nedima.
Yok mu bir lûtfun Nedim-i zarına îyd üstüdür
Defter-i hicranı sultanını hesap etmez misin?
İçinde bir gümüş âyine cilve etmiyecek
Nedir safası Nedima kabayı zerbâfin
Ne çekmişiz hele rfe/'t humar edinceyedek
Bugüne tarh-ı gam~-ı rüzgâr edinceyedek
Ne denlu hidmetimiz geçti âsitanesine
Fakire pir-i mugan itibar edinceyedek
Hesabı var mı düşen hake dâne-i eşkin Felekte mürg-ı'safayı şikâr edinceyedek
Huzûr-ı izzete yüz yerde arz-ı hal etti
O servi dilkeşi derkenar edinceyedek
Neler çekti ramazan içre îydedek göresin
Nedim terk-i nıey-i hoşgüvar edinceyedek
Çoktan ey saki gelip sinemde mihman olmadın
Derdime destindeki sağarla derman olmadın
Mâhsın mehden güzelsin belki amma neyleyim
Ah bir şeb burc-ı âğuşumda tâbân olmadın
Geldi mülk-i hüsnüne hatt-ı siyeh mushaf bedest
Sen dahi ey kâfir-i nahvet müsülman olmadın
Kande buldun böyle dilkeş nazmi hayranını
Nedim Cam-ı mey nûş etmedin hem bezm-i canan olmadın.
Deneninden ki gönül eyledi bir bilse rica
Sana lâyik mi ki yok deyu cevab eyliyesin
Bûs-ı lâlin şöyle sîyrab-ı züîal eyler beni

Kim gören âb-ı hayat içmiş hayal eyler beni
Şaire söz bulmağa minnet ne amma neyleyim
Ah kim hayret seni gördükçe lal eyler beni
Sevdiğim camı meyye hacet nedir lâli lebbin
Bir şeker handeyle mest-i bîmecal eyler beni
Gerdişin gördükçe sâki-i mülayim meşrebin
Arzu serkeşte-i fikr-i muhal eyler beni"
Arz-ı hâlim çok efendim hâk pây-ı devlete
Lutfun amma bi niyâz-ı arz-ı hal eyler beni
Güldürür ya ağladır ya lûtf eder yahud itâb
Hasılı neylerse ol ruhsar âl eyler beni
Giiyiya bilmez efendim bende-i dîrînesin
Kim Nedima bu mudur deyu sual eyler beni
Ey Nedim ey âşık-ı şeyda niçin hamûşsun
Sende evvel çok nevalar güftgûler var idi.

Neyli Ahmed efendi yetiştirmelerinden olan Seyyid Vehbi'nin şiirleri Nâbi ve Nedim'den mülhem olarak hem hakimane ve hem aşıkanedir :

O mihr-i evc-i melâhat ki aleme misli
Henüz gelmedi bilmem gelir mi gelmez mi?
Takdan eyledi ben hâke tenezzül dildar
Buldum ol mahveşi gökde ararken yerde
Ve bilsün eşk-i germ ü âh-ı serd-ı âşık-ı zarı
Haberdar olmayanlar rüzgârın germ ü serdinden
Sende aklın var ise bir neşve tahsil et yürü
âlemin taan etme tiryakisine ayyaşına
Eserin görmez idik can ile cananımızın
Geldi gördük yerine geldiğini canımızın

beytleri Seyyid Vehbi'nindir.Nevşehirli İbrahim paşa'nın himaye ettiği şahsiyetlerden birisi de vakanüvis Raşid olup kaleme almış olduğu tarihi ile nesir vadisinde kendisini göstermiştir. Raşid şiir vadisinde aha çok Nâbi mektebine mensup olduğunu hakimane şiirleriyle belirtmiştir. Her ne kadar divanında :

Şekveden ancak garaz teskin-i söz-ı sinedir Hal-i dilden yoksa ol âfet habir olsun demem.

vesaire gibi aşıkane bazı beyitleri varsa da çoğu hakîmanedir :

Lûtf ummayız heman bizi rencide etmesin Ancak kibâr-ı asra ricamız budur bizim
Bülbül-i dilşüdenin bir gülüne göz dikenin Sahan-ı gülilzar ümidinde dikenler bitsin beyitleri Raşid'indir.

Rumeli kazaskeri iken vefat eden Mirzazâde Neylî Ah-med efendi (vefatı 1161 H. - 1748 M.) güzel düşünüp fasih yazan ve bazan da Iran mukallidliğine kaçan ince ruhlu bir şair olup, bazı eserleri ve tercümeleri varsa da asıl şöhreti şiirdedir[1374].
Gönül ağyar için incinme yâre Gül olmaz bâğ-ı âlemde dikensiz.
Hengâm-ı visal âkibet ağyara da kalmaz ' Encama erer mevsim-i gül hâre de kalmaz
Kalmaz mîyan-ı lücce-i mihnetle fülk-i dil Elbette bir müsaade-i rüzgâr eser beyitleriyle
Ne dil rübûde olaydık ne dilrübamız olaydı mısraı Neylî'nindir.
Pek değerli bir şair olan Rami Mehmed paşa'nm bazı şiirleri Osmanlı vezir-i âzamları kısmında tercümei haliyle birlikte gösterilmiştir.
Bazan Nedim'i taklid ve bazan da hakimane gazelleriyle zamanından ileri ve Önde olan şairlerden defterdar Damad Mehmed paşazade İzzet Ali paşa, aynı zamanda divanî yazıda da üstad idi :
Sâz-ı niyaz başka düzendir visal için Ahengi nâle, nağmeleri elaman gerek.
Suret pezir~i marifet olmaktadır hüner Yoksa bu dehre nice heyula, gelir gider
Sevk-i takdire endaze -ü- mizan olmaz Feyz-i mevlâya göre nakıs u kâmil birdir Bir olur adl-i ilâhide Süleyman ile mûr Dergeh-i hakta heman şah ile sâil birdir.
beyitleri îzzet Ali paşa'nıdır.
Nâbî ile Nedim'in tesirleri altında kalarak her. iki vadide de muvaffakiyetli şiirleri olan İsmail Asım efendi'nin şeyh-ul-islâmlar kısmındaki tercümei halinde şiirlerinden bazı parçalar gösterilmiştir.
Güzel üslûbu ve Nâbî'yi takliden şiirleri olan ve e mümkin peyrev olmak Nâbi-i üstada ey Sâmî Sivâd-ı nâbecadır meşk-i şîri kilk'i etfâlin

[1374] Neylî Ahnıed efendi'nin tercümeleri arasında mühim olarak Yavuz Sultan Selim'in emriyle Şeyh Melımed Mekkî tarafından kaleme alınmış olan Farsça (Elcanibü'l-garbi fi hall-il~müşkilât-i İbn-ı arnbî isimli eserin tercümesi de vardır. Bundan başka Abdurrah-man İhn Cevzi'nin adlı eserini Elevfaf, tercemeti'l-vefa) ismiyle Türkçeye çevirmiştir. Diğer bazı eserleri de vardır. Vessaf tarihi'nin arapça lügatinin ikinci kısmını Şirvanlı E bu Bekir efendi'nin. bıraktığı ^yerden başhyarak ikmal etmiştir. Bu şerh ilmî kudretine kâfi delildir.

eytiyle Nâbî'nin üstatlığını itiraf eden Arpa emini zade Sami Mustafa bey, şiirleriyle Lâle devrini yaşamış, Damad İbrahim paşa'nın meclisine dahil olmuş ve daha sonra vak'anüvis olarak da nesirdeki kudretini göstermiştir. ofi gibi zan etme bizi subha debestiz Biz dâne şümâr-ı güher~i ahd-i alestiz

beytiyle başlıyarak Ruhi-i Bağdadî'nin terkibi bendine nazire yapmıştır.Her kârda âkil gözedir semt-i suhulet Engüşt-i hıred ukde-i düşvâre yapışmaz.Bu XVIII. asırda nesir vadisinde en ziyade muvaffak olan Naima'dir. Bundan sonra Rarşid, ismail Asım, Şakir, Sami efendi'ler gelmekte iseler de, bunların hiçbirisinde Nainıa'mn tatlı üslûbu yoktur. Bazı istisnalarından sarfınazar, bu yarım asırda Osmanlıcanm sadeliğine doğru bir gidiş vardır ki bunu daha ziyade resmî lisanda görmekteyiz.[1375]

Onsekızmcı Asrın İkinci Yansı

Bu asrın ikinci yarısındaki şiir ve nesirden bırıncı eski parlak halini muhafaza edemiyerek tedrici surette sönmeğe başlamıştır; bu devirde yetişmiş olan şairlerin divanları tetkik edilecek olursa, yarım asır evvelki kuvvette olmamakla beraber bir çoğunun Nâbi mektebine mensub oldukları, yani hakimane şiirler nazmeyledikleri görülür.
Bu devirde Nevres-i Kadim denilen Kerküklü Nevres vefatı 1175 H. - 1761 M.), Koca Ragıb paşa (vefatı 1176 H.-l763 M.), Fitnat Zübeyde hanım (vefatı 1194 H. - 1780 M.) e Türkçeden başka Arap edebiyatında da kudretli olan Haşmet vefatı 1182 H. - 1768 M.) gibi bu yarım asırda ileride gelen bazı irler gelmişlerse de, bunların sayısı pek mahdud olduğundan seyhGalib'e kadar meydan sessiz kalmıştır.Hekimoğlu Ali paşa'nm kitabçısı olup şiirlerinden başka nesri de kuvvetli olan ve endi elimle yâre kesib verdiğim kalem Fetvây-ı hûn-ı nâ hakimi yazdı ihtidameşhur beytinin kaili olan Nevres-i Kadim'in şu beyitleri kendisinin hakimane şiirlerinin nümunelerindendir :
Mizana ur görüştüğün ahbabı elhazer
Rehber tasavvur ettiğin rehzen olmasın
Haymegâh-ı husrevi bir şeb ki tezyin ettiler

[1375] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/543-548

Hûn-ı ferhâdı hânây-ı pây-i şîrîn ettiler.
Çıkmadı bir nimten kadd-i bülend-i himmete
Atlas-ı gerdunı bir kaç kerre tahmin ettiler.
Nevres-i Kadim'in Hekimoğlu Ali paşa'nın İran seferine dair Tebriziye adında bir risalesi de vardır[1376]. Nedim ile Şeyh Galib arasında gelen fakat Nâbî mektebine mensub olan ve devrinin büyük şairlerinden sayılan Koca Ragıb paşa'nın divanından alınan bazı parçalar vezir-i âzamlar kısmındaki tercümei hali arasında gösterilmiştir.

Ragıb paşa'nın muasırı olan şeyh-ul islâm Es ad efen-di'nin kızı Fitnat Zübeyde hanım kaside, gazel ve şarkılarında oldukça muvaffak olmuştur, ifadesi selis, mazmunları rakiktir. Bunun da şiirlerinde Nâbî'nin tesiri görülür. Aşağıdaki iki beyit Fitnat h anım'mdır :
Kabil mi arz-ı hal ile derd-i dili beyan Sığmaz zeban-ı hâmemize maceray~ı aşk hrin görür kemalde hergün zevalini felekte cah ile mağrur olur mı hiç alır tâ subh-ı mahşer neşve-i (şevk-i mehabbetle Şarab-ı aşkı Fitnat nûş eden dilde humar olmaz evekkül bâdbânın kıl küşâde fülk-i Masa Eser bahr-i emelde bir muvafık rüzgâr elbet ab'an hezl ile meşhur olan Haşmet'in şiirleri de Ragıb paşa'nın şiirleri, gibi hakîmanedir.
Zatinde görür suret-i noksan u kusurın Ayine-i ahvâline her kim nazar eylerFırsat bulunur dâmen-i canan ele girmez Canan bulunur kûşe-i imkân ele girmez XVIII. asırdaki Osmanlı padişahları arasında ara sıra nazımları görülen II. Mustafa, III. Ahmed, I. Mahmud varsa da bunlar şöyle böyle bazı manzumeler kaleme almışlardır. Osmanlı padişahları içinde yukarıda isimlerini zikrettiğimiz hükümdarlardan farklı olarak III. Selim'in ilhamı mahksiyle bir divanı içinde oldukça güzel şiir veya nazımları görülmektedir. Nola fahretse yazarken hâme nâti hizmetin Ol Resul-ı kibriyanm vasf-ı zat-ı devletinmatlaiyle başlayan nat'i şerifi ravzai mutahherede sekir adedüstüvane üzerine yazılmıştır. Aşağıdaki birkaç beyit III. Selimindir.
Büyük ceddi Kanunî Sultan Süleyman'ın bir gazeline aziresinin ilk ve son beyitleri :
Görelden rûy-ı yarı yandı sine nâr-ı sûzane Gice tâ subhadek bir şem-i hüne oldı pervane Didi bir hoş eserdir bergüzar olsun bu âlemde

---

[1376] Türk Tarih Encümeni mecmuası, sene 16, s. 197. Tebriziye'nin bir nüshası Esad efendi kitapları arasında 2252 numaradadır.

Nazire etti llhami Muhilbi han Süleymâne iğer bir naziresinin son beyti :
Bu sîr-i pâki bildin mi Muhibbi gibi bir şâhhn Anın neslinden İlhamı ider tanzir yarâne eşhur Ağlar redifli bir gazelinden :
Gördi çün derd-i dil-i zarıma rahmetti tabib
Dedi ey haste-i hicran sana derman ağlar
Gine rahmeylemez asla bana ol afet-i can
Böyle bimarv görüp halime yaran ağlar
Derd ile ruyına bakdıkca senin îlhamî
Gerçi handan olur amma tigeri kan ağlar[1377]

Halk Şairleri

Osmanlılarda Oğuz ananeleriyle devam edip gelen klâsik edebiyatımızdan hariç olarak halk saz şairleri demlen ve hece vezniyle manzumeleri olan şairler, zamanımıza kadar gelmişlerdir. Bunlara XV. ve XVI. yüzyıllarda şair mânasına olarak Ozan denilirdi. Memleketimizde şuara tezkirelerinde zikredilmeyen bu saz şairleri hakkında ilk tetkiki yaparak ortaya koyan Prof. Fuad Köprülü olmuş ve bu husustaki ilk tetkiklerini neşretmiştir [1378] Gerek halk arasında ve gerek Osmanlı ordusunda (kapıkulu ocakları ve tımarlı sipahiler) bulunup ordu ile seferlere giden bu az şairlerinden bilmünasebe Osmanlı tarihlerinde bahsedilmekte[1379]ve teşrifat defterlerinde de isimleri görülmektedir [1380].
Gerek halk ve gerek askerî sınıflar tarafından büyük bir rağbete

[1377] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/548-550
[1378] XVI. asır sonuna kadar Türk saz şairleri (Köprülüzâde Mehmed Fuad) İstanbul 1930 ve XVII. asırda merhum Sadettin Nüzhet'in bahsettiği Pir Sultan Abdal ve XVII. asırda Gevherî ve XIX. asırda Erzurumlu Emrah meşhur halk şairlerindendir.
[1379] 932 H. - 1526 M. deki Muhaç seferinden, bahseden Celâlzâde, muharebeden bir gece evvelki ordu cünbiişünü şöyle zikrediyor: "Din yolunun ser-bazları, meydan-ı gaza kurbanları, i?wmcit'nin'delüleri divaneleri, şeştar tan-burlar, kobuzlar nevalıt edip Oğuz gazalarının lıikâyet efruzları ozanlar çalıp, çağırıp, şenlikler ve şadmanilikler ederlerdi..." Tabakatü'l-mcmalik, Millet kütüphanesi, No. 779, s. 254. Keza XVII. asırda Ibşir paşa 1065 H. - 1655 M. de vezir-i âzam olarak îstanbuVa. girdiği sırada yapılan alayda ". . .sekiz nefer yeniçeri şairleri başlarında keçe ve arkalarında birer kaplan postları, sinelerinde tablvari çöğürleri çalarak kaddu kamet sahibi dev endam herifler sedaları birer saatlik yerden işitilir avaz-ı bülend ile türkülerin çağırarak ve her biri nöbete riayet ile türküsünü haykırarak.. gittiler1" (Naima, c. 6, s. 46). Evliya Çelebi bu hususta daha mufassal malûmat veriyor (c. 3, s. 518).
[1380] XVIII. asrın ikinci yarısında 1182 H. - 1768 M. seferine giden kapıkulu ocaklarının geçit resmi esnasında bu ocakların şairleri olduğu görülüyor {Maliyeden Başbakanlık arşivine devredilen teşrifat defteri, No. 29, varak 97).

mazhar olan bu saz şairleri arasında cidden değerlileri yetişerek şöhret bulmuşlardır ki Öksüzdede, Kul Mehmed, Hayalî, Çırpanlı, Kul Çulha, Geda Muslu ve Pir Sultan Abdal, Gevherî ve Emrah bunlardandır.

XVIII. yüzyılda hece vezni Osmanlı klâsik edebiyatına da girmiş ve Nedim'in bu vezindeki şarkıları Lâle devrini yaşatmıştır [1381]

XVIII.ASIRDA OSMANLILARDA GÜZEL SANATLAR

Bu asırda Türkiye'de güzel sanatlardan olan yazı daha parlak olarak kuvvetini muhafaza etmiş ve buna mukabil çinicilik geçen asırdaki ehemmiyetini kaybetmiştir. Resim sanatına gelince, bu güzel sanat bir asır evvelkisine nazaran fazla inkişaf göstermemiş olup, klâsik Türk musikisi ise en yüksek devrini yaşayarak birçok değerli bestekârlar, saz üstatları ve hanendeler yetiştirmiştir.

Yine bu asırdaki Osmanlı mimarisi eski Türk mimarisi tarzını bırakarak bir ara Osmanlı ve Garb mimarisini karışık olarak deVam ettirip daha sonra da barok ve rokoko denilen Avrupa mimarisi tarzına dökülmüştür.[1382]

Osmanlı Hattatları

XVIII. asırdaki Osmanlı pâdişâhlarından II.Mustafa ile kardeşi III. Ahmed güzel yazı yazan hattatlardan olup bilhassa III., Ahmed daha mahirdi. I. Mahmud ile kardeşi III. Osman'ın nesih olarak yazdıkları hattı hümâyunları güzel ve okunaklı idi. III. Mustafa hattı hümâyunlarında talik kırması denilen yazıyı kullanırdı ve yazısı güzeldi. Kardeşi I. Abdülhamid'in yazısı ise hiç iyi değildi; III. Selim babası gibi güzel talik kır-masiyle hattı hümâyunlarını yazardı ve yazısı güzeldi.

Bu asırda sülüs ve nesih yazıda yetişmiş olan büyük hattatlardan Ağakapıh İsmail efendi (vefatı 1118 H. - 1706 M.) ve Hafız Osman

[1381] Prof. Fuat Köprülü ile Sadettin Nüzhet merhumun bu husus-iaki yayınlarından başka yine Köprülü ile rahmetli Rıdvan Nafiz'ın Hayal mecmuasında (sayı 46 ve 135) ve Kudsî Tecer'in (Halk bilgisi, c. 1, s. 125) de yazıları vardır
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/550-551

[1382] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/553

efendi talebelerinden Yedikuleli lâkabiyle meşhur îmrahor camii imamı Seyyid Abdullah ve Zuhdi İsmail efendiler (vefatlar 1144 H. - 1731 M.) ve Yedikuleli talebelerinden Eğrikapılı RasimMehmed efendi (vefatı 1169 H.-1756 M.) ve Ağakapıh ile Yedikuleli talebelerinden Devhatülküttab ismindeki hattatlar tezkiresi müellifi Suyolcuzâde Mehmed Necib efendi (vefatı 1171 H. - 1758 M.) en güzel sülüs ve nesih yazılariyle bu devri süslemişlerdir.

Bunlardan Eğrikapılı Rasim Mehmed efendi ile Suyolcuzâde Necib efendi aynı zamanda ilim sahibi idiler; bilhassa Rasim efendi ilim ve fazilette üstün ve aynı zamanda üç dilde şairdi. Yine Rasim Mehmed efendi Şeş kalem veya Eklam-ı sitte denilen (sülüs, nesih, muhakkik, rika, tevkî, reyhanı) altı kalem yazıda da mahir olup, bundan başka talik yazıda da üstad idi; bu talik yazıyı Kâtibzâde Refî efendi'den yazarak bu yazıda mahareti olanların birinci safında da yer almıştır.

Tarihimizin üçüncü cildinin ikinci kısmında görüldüğü üzere, talik yazı XVII. asırda Türkiye'ye gelmiş olan Buhara'h Derviş Abdi vasıtasiyle inkişafa başlamış, fakat en mükemmel şeklini XVIII. asrın ikinci yarısında göstermiştir.

Bu asırda Tebrizli Hattat Mehmed talebelerinden olup XVIII. asır başlarında zamanının imâdı sayılan kazasker Ab-dülbaki Arif efendi (vefatı 1125 H. - 1713 M.) ve Edirne kadılığından mütekaid Durmuşzâd,e Ahmed efendi (vefatı 1129 H.-1717 M.)[1383] ve daha evvel adı geçen Eğrikapılı Hoca Rasim efendi ve tabip ve kazasker hekimbaşı Kâtibzâde Mehmed Refî efendi (vefatı 1183 H. - 1769 M.) ve şeyh-ul islâm Veliyyüddin efendi (vefatı 1182 H. - 1768 M.) ve Mehmed Esaâ Yesarî (vefatı 1213 H. - 1798 M.) gibi büyük talik yazı üstadları görülmektedir.[1384]

Muzenhıbler

[1383] Durmuşzâde Ahmed efendi, medrese tahsili görmüş, şey-hul-islâm Erzurumlu Seyyid Feyzullah ve Paşmakçızâde Seyyid Ali efendilerle Çorlulu Ali paşa'nın himayelerini görmüştür. Durmuşzâde talik yazıyı Siyahı Ahmed efendi'den yazmıştır. İstanbul'da eski darphanedeki mektep ve sebil ile Çorlulu Ali paşa'nın Simkeşhanedeki Darül-hadis, hankah ve Hırkai Şerifteki müessesatının ve tersanedeki camiinin yazıları ve Süleymaniye civarında kaptan İbrahim paşa camii, sebilinin ve şimdi Millet kütüphanesi olan şeyh-ul islâm Feyzullah efendi medrese ve çeşmesi ile Üsküdar'da Valide Sultan (III. Ahmed'in validesi) tesislerinin yazıları Durmuşzâde Ahmed efendi'nindir (Raşid, c. 4, s. 340).

[1384] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/553-554

Hattatların yazılarını, berat veya menşurların uğra ve yazılarını süsleyen, müzehhib denilen sanatkârlar XVII. asırdaki üstad müzehhiblerin talebelerinden idiler.

Yedikuleli Seyyid Abdullah efendi'ninyazdarını Yusuf Mısrî denilen müzehhibin yetiştirmelerinden Ruganı ve Üsküdarlı Ali Çelebi (vefatı 1761 den sonra) tezhiblerdi. Gerek yazıda ve gerek nakışların envamda ve katıcılık ve vasılcdık'ta. üstad olan hezar fen lâkablı Bursalı Mehmed efendi (vefatı 1153 H. -1740 M.), Sultân Selimli Mustafa Reşid efendi ve müzehhib Kanbur Hasan talebesinden Dramalı Süleyman Çelebi ve aynı zamanda hattat olan Kastamonulu Müzehhib Abdur-rahman efendi ve yetiştirmesi olan Haydarpaşalı îbrahim Çelebi ve Beyazı Mustafa efendi'nin oğlu ve talebesi Baruthaneli Abdullah ve hem müzehhib ve hem mücellid Solak Süleyman ile talebesi mücellitbaşı Kara Mehmed ve Barsa'da Tuzpazarı camii imamı müzehhib Mustafa efendi yetiştirmelerinden Ressamı sikke Ali bin Murad (vefatı 1190 H.-1776 M.), XVIII. asırda gelmiş olan belli başlı müzehhiblerdendir[1385]

Müzehhibler, yani tezhib yapan sanatkârlar, talebelerine tezhibe mezuniyet için her sene Okmeydanı ndaki okçular tekkesinde toplanarak bunlara merasimle icazet verirlerdi. Bunun için mensub oldukları mücellitbaşı marifetiyle hükümete müracaat ile merasim için müsaade isterlerdi[1386].

Müzehhiblerin arasındaki tuğra işleyen yani tuğraların tezhibini yapan müzehhibler arasında sanatlarında mahareti olanlar lüzumu halinde imtihan edilerek içlerinden müstaitleri hassa müzehhibleri arasına alınırlardı[1387].

Bu asırda - 1134 Ö. - 1721 M. de Eyyüblu Derviş Hasan adında bir katıcı (ağaç oymacı) tarafından yapılmış olan
müstatil bir çekmece harikulade sanatlı olup tarihimizin üçüncü cildinin ikinci kısmında kendisinden bahsettiğimiz oymacı Bursalı Fahri'yi geçmiştir. Bu çekmecenin iç, dış ve yanlarında türlü türlü kır manzaraları, saraylar, köşkler, deniz, orman, av ekilleri, ağaç oymacılığın şaheserler indendir. Bu hususta merhum Halil Edhem

---

[1385] Tuhfetul-hattatin (Müstakimzâde), s. 253, 271, 467 ve hat ve llattâtaıı Habib efendi. Cumhuriyet gazetesi 21-6-1958.
[1386] Cevdet tasnifi, Maarif vesikaları, No. 2672, sene 7, Sal'cr 1169.
[1387] Hicri on ikinci asırda İstanbul Hayatı, s. 17.

bey aşağıdaki• mütaleada bulunuyor :
"Derviş Hasan'ın bu çekmece üzerinde terkib ettiği tablonun gerek heyeti umumiyesinde ve binalarda görülen menazır ve gerek ağaç ve çiçekler ile bunların arasına yerleştirdiği süvariler ve insan ve hayvan suretlerinin tenasübü ve intihab ettiği renklerin letafeti ve bazı kısımların hurdebini denilecek derecede olan inceliği ve nezaketi, muhayyer-ül-ukul olup insan saatlerce bu eseri temaşa etmekle doyamaz. Derviş Hasan büyük bir nakkaş ve aynı zamanda bir katı-ı bînazir olup herhalde Türk hüner-veranının en birincileri sırasında zikredilmeğe şayandır"[1388]. Bu çekmece İstanbul müzesinin islâm eserleri kısmında bulunmaktadır.[1389]

Çini Sanatları

XVIII. asırda tezyini sanatlarımızın en mühimdim sanatılerinden olan çinicilik eski kuvvetini muhafaz demiyerek sönmeğe yüz tutmuştu. Saray, cami, türbe, çeşme vesaire gibi müesseselere konulan çiniler, inşaatı yapan mimarlar vasıtasiyle İznikte bulunan çinicibaşıya sipariş edilir ve o suretle yaptırılırdı.
Bundan başka, İstanbuVa tüccarlar vasıtasiyle İznik ve Kütahya çinileri ve Kütahyadayapılan çini fincanlar da getirilip çinicilere mahsus çarşıda satılırdı[1390]
1127 H. - 1715 M. de Venedik ve arkasından Avusturya seferleri ve rağbetin azalması sebebiyle İznik çini imalâthane; sindeki işler durmuş ve çini ustaları kısmen dağılmıştı. Bununla beraber iznik'te eskisi gibi çinicibaşı adiyle bir usta ile[1391] maiyetinde bir miktar çinici varsa da, 1129 H. - İ717 M. tarihinden beri çini sanatkârları çiniciliği terk ederek başka sanata girmişlerdi. Hükümet, Damad İbrahim paşa'nm sadareti esnasında bu kıymetli sanatın muhafazası için teşebbüse geçmiş ve İznik kadısına 1131 Muharrem - 1718 Kasım tarihli bir ferman gönderip eskiden beri ne kadar çini imalâthanesi varsa yine vvelki gibi işlerine devam etmelerini ve îmal edilen çinilerin muhtelif

[1388] Elvâhı nakşiye koleksiyonu (Halil Ediıem), s. 19.
[1389] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/554-556
[1390] Daha aşağıda îznik ve Kütahya kadılarına gönderilmiş olan evail-i Muharrem 1131 tarihli fermana bk
[1391] Mühimme 116, s. 262 ve 268, sene 1121 Ramazan.

şekillerinin fiyatlarının tespiti ile bir defterinin İstanbul'a, yollanmasını emretmiş ve aynı zamanda hassa mimarlarından birisini bu işe memur eyliyerek aynı fermanın bir suretini de Kütahya kadısına yollamıştır [1392].

Damad ibrahim paşa'nm bu teşebbüsü arzusu gibi bir netice vermemiş olmalı ki, bu dördüncü cildin birinci kısmında görüldüğü üzere, ilk teşebbüsten yedi sekiz ay sonra, yani 1131 Şaban-1719 Haziranda İznik'ten ustalar getirterek İstanbul'da. Eğrikapı tarafında Tekirsarayı (eski Hebdomon sarayı) yanında[1393] bir çini fabrikası kurdurup 1137 H. - 1725 M. tarihinden itibaren burada zarif çiniler îmal edilmiştir[1394]. Buradaki çini imalâthanesine lâzım olan mürdesenk ve rastık taşı Selanik'ten getiriliyordu [1395].

Bu gayretlere rağmen İznik çiniciliği XVI. ve XVII. asırlardaki inceliğini elde edememiş ve buna mukabil bir zamanlar düz mavi ve lâciverd çini imalinde başta gelen Kütahya çiniciliği mevcudiyetini şöyle böyle muhafaza etmekte bulunmuş ve o tarihlerde Osmanlı vilâyetlerinde yapılan müesseselerde kullanılmıştır[1396].

Bu XVIII. asırda Kütahya'da, tezyini çinilerden ziyade kaba kahve fincanlarının yapıldığını ve fincancılar şeyhi adiyle bir çinici esnafı

[1392] îznik naibine (bir sureti Kütahya kadısına) hüküm kî:
^Şevalif-i eyyamdan ahdi karibedek /zrcîft'te çini kerhanelerinde güna gün çimler işlenip beyi ve şira' ve tüccarı istanbul'a nakletmeleriyle çiniler sukmda her nevi çini bulunup gerek hadâik-i hassa ve gerek cevami ve mesacid ve sair enbiye için ragıpları iştira ve tamir ve tezyin ve amele ve tüccarı dahi iktisab ve intifa ederler iken iki senedenberu üstadları kesl ve terki amel edip pîşe ve kârhaneleri metruk ve muattal kalmağla nâyab olduğu istima .olunup bu güna revnakı bina ve imaret olan eşyayı mergube mensi ve metruk olmak münasib olmamağın sen ki mevlanây-ı mumaileyhsin işbu emr-i şerifim vusulünde Medine-i îsnik'te kadimden kaç çini kârhanesi var ise yine kemafissâbık işletmek üzere hassa mimarlarından bu husus için tayin olunan... zîde kadrühu marifeti ve marifeti seri ile tefehlıus ve her nevi çininin kıt'a ve keyfiyeti malûm olmak üzere birer numune tutturup ve tadil ve tesviye ile kıymetlerini takdir ve tayin ve deri devletmedarıma vukuı üzere arz ve ilâm eylemen bâ-bır^a fermân-ı âlişânım sadır olmuştur. Evail-i Muharrem 1131 (Onikinci asr-ı hicride İstanbul Hayatı, s. 63

[1393] Feth-i Celil-i Kostanliniyye, s. 55.

[1394] Zikr-i binây-ı karfiâne-i kâşigeran der Tekfur sarayı başhğiyle Küçük Çelebizâde Asım, Raşid tarihi zeyli'nde şunları yazmaktadır: "Nice zaman erkânı devletin seferler münasibetiyle tezyini mesakine adem-i meyi ve rağbetlerinden nâşi kâşi'nin revacı kâsid ve ol sanat erbabının hamiri maye-i taayyüşleri fâsid olmağla ol pîşe eshabı bikülliyye perişan ve nâbud ve asar-ı sanat ve maharetleri ancak ebniye-i kadimenin cidar ve duvarlarının tamirinde görülmesi sadr-ı âzamin gayretine dokunmasiyle çini sanatkârlarından bir ikisini iriüceddeden kâşi kârhanesi bina ve bu işin imaline nezareti Mustafa ağa'ya havale ederek az zamanda kumaşı kâşi gibi münekkaş ve hoş kumaş kâşiler yapılmıştır (s. 252, sene 1138).

[1395] Selanik baruthanesi eminine gönderilen 1142 Zilkade (1730 Mayıs) tarihli hüküm.

[1396] Kütahya çiniciliği hakkında İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Doçenti Dr. Oktay Arslanapa'nın Osmanlı devrinde Kütahya çiniciliği isimli güzel bir tetkiki Edebiyat Fakültemi yayınları arasında basılmıştır.

şeyhi bulunduğunu görüyoruz[1397].

Damad ibrahim paşa'nın IstanbuV&a tesis ettirmiş olduğu çinicilik daha sonra günden güne düşmüş ve maalesef Avusturya'dan getirilen çiniler kullanılmağa başlamıştır ki, bunu 1170 Muharrem -1756 Ekim tarihli bir hükümden anlamaktayız [1398].

XVIII. asırdaki Osmanlı çinilerinin en güzelleri Aksaray'dan iSilivrikapı'sına giden yolun üzerinde bulunan Hekimoğlu Ali paşa camü'nde görülüyor ki, bu asrın ortalarına Taslamaktadır.[1399]

Resim Ve Musavvır Denilen Ressamlar

VIII. asırda resim sanatı şöyle böyle devam edip gelmiş ise de,, insan resmi yapmış olan ressamlarımız şimdilik yok denecek kadar azdır; buna ukabil şark usulü minyatürler, diğer çiçek ve bahçe ve manzara resimleri mebzuldür; hattâ bu resimler sultanların düğünlerinde hediye olarak takdim edilen şeker bahçelerine kadar taammüm etmişti.

Osmanlılarda ressamlar, biri Hassa musavveri denilen ressamlar ve diğeri serbest musavvirler olmak üzere iki kısımdı. Hassa ressamları kadrosunda noksan olursa buraya imtihanla serbest ressamlardan alınırdı.

III. Ahmed devri, Osmanlı siyasetini ve askerî ıslahatım Garba meylettirdiği sırada mimarisini, nakış ve resimlerini de o taraftan almağa başlamıştır. Bu pâdişâh zamanında IstanbuVa gelerek otuz seneden ziyade kalmış olan Vanmur, o devirdeki ricalin ve

[1397] Başvekâlet arşivi, Cevdet tasnifi iktisat vesikaları, No. 852, sene 1175. Kütahya'da kaba fincan yapıldığına dair Nâbî ile Seyyid Vehbi'nin iki beyti. Nâbî şöyle diyor : : *
Gitti erbab-ı nesb etti fürûmâya zuhur Tutlı fincân-ı Kütahya yerini fağfurun
Seyyid Vehbi de vekâletnamesinde Hattat Senaî Ahmed hakkında şu latifeyi yazıyor :
Sena ister Senâi kimse sânına reva görmez Nice- fağfur kadrin bula Kütahya fincanı

[1398] Belgrad muhafızı vezire ve Belgrad defterdarına hüküm ki : Ebniye-i hümâyunum için Beç canibinde yapılıp asitâne-i saadetime gelmesi emri hümâyunum olan kâşiler, halen İstanbul gümrüğü emini tshak ziyde mecdühu marifetiyle Galata* da. sakin ingiltere tüccarlarından ... nam tacir vasıtasiyle mahalline tahrir ve sipariş olunduğuna binaen kâşi-i mezburun mahalli merkumda hazjr ve ânıâde olup Belgi'ad canibinden berren astâne-i saadetime geleceğini bu defa müsteciri mesfurun Ademisı Kuril (Kurye) nam ulak inha ve ihbar etmekle zikrolunan kâşiler on iki sandık olmak üzere salimen Belgrad'a vasıl oldukta bilâ tevakkuf arabalara vaz ve tahmil ve bir gün akdem doğru âstâne-i saadetinde Karagümrük't nakl ve îsal olunmak babında. Evasıt-ı Muharrem 1170 (Mühimme 158, s. 234) ve Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı, s. 182.

[1399] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/556-558

İstanbul'daki muhtelif mahallerin ve saray mensuplarının resimlerini yapmış ve hiç şüphesiz ki muhitindeki müstaid heveskârlar üzerinde tesirini göstermiştir, Hattat, şair ve aynı zamanda ressam olduğunu bildiğimiz Fenni Mehmed Dede (vefatı 1127 H. - 1715 M.)nin bu asrın ilk yarısında hayatta olduğunu biliyor isek de, kendisinin resmin hangi kısmında mehareti olduğuna dair şimdilik bir kayda tesadüf etmedik.

Bu asrın başından ortalarına kadar hayatta bulunan hassa ressamı Levnî mahlaslı ressam, insan resmi yapmakta mahirdi [1400]. Bu zatı ilk defa bize Elvahı nakşiye koleksiyonu isimli küçük eseriyle rahmetli Halil Edhem bey tanıtmıştır. Bu eserde Levnî'nin elindeki bir gülü koklayan Bursalı Yusuf bey isminde bir Türk genci görülmektedir. Bundan sonra bize Levnî ve eserleri hakkında kıymetli malûmatı vermiş olan Prof. Dr. Süheyl Unver'dir[1401]. Levnî, şehzadelerin sünnet düğünleri münasibetiyle III. Ahmed ve vezir-i âzam Nevşehirli Damad ibrahim paşa'nın II. Mustafa'nın resimlerini, kadınlardan mürekkep bir fasıl heyetim, bir Türk kızınıniç kıyafetiyle bir Türk hanımının kıyafetini havi ve daha sair bu kabil resimler yapmıştır. LevnTnin mutlak surette talebeleri varsa da, bunların henüz eserleri elde edilememiştir. Top-kapı sarayında teşhir edilmiş olan resimlerin çoğunun Türk ressamlarına ait olduğu muhakkak ise de, isimleri malûm değildir.

III. Selim zamanında yaşamış olan Kapıdağlı Kostantin adındaki" bir Osmanlı ressamı, Gazi Osman bey'den itibarenIV. Mustafa da dahil olmak üzere, Osmanlı pâdişâhlarının resimlerini yapmış ve bunlar takdire mazhar olmuştur ki, Cumhuriyet devrine kadar mektep kitaplarında görülen padişah resimleri Kostantin'in eserinden alınmıştır[1402]

XVIII. asırda Osmanlı mimarisi Barok tarzındaki Garb mimarisinden mülhem olduğu sırada Osmanlı ressamları da bu mimarî eserleri çiçek ve meyve resimleriyle tezyin etmişler ve V hattâ evlerin odalarına, dolap ve büyük pencere kapaklarına \adar manzara resimleri yapmışlardır ki, bunların en güzelleri Topkapı sarayının harem

---

[1400] Lâtince olarak bir Osmanlı tarihi yazmış olan Kantemirotğlu Demitriyos, Levnî'nin XVIII. asır başlarında hassa musavviri olduğunu gösterdiğini Elvahı nakşiye koleksiyonu (s. 18) kaydediyor

[1401] Ressam hayatı ve eserleri (Millî Eğitim Basımevi), sene 1949

[1402] II. Fatih Sultan Mehmed'e aid eserler (Tahsin Öz), 's. 27 sene 1953. Kostantin'in III Selim ve Osmanlı padişahları resimleri hakkında bir takrir (Topkapı s. Ar. No. 570)

kısmında görülmektedir. Yine bu tarz üzere Anadolu'daki bazı Türk evlerinde bunların bakiyeleri de kalmıştır. Onsekizinci asrın ilk yansında istanbul'da Bayezid camii avlusunda mendil ve havlular üzerine resim: yapan kırk ressam vardı. Bu ressamlardan birisi kadınlara mahsus yağlık (mendil) ve makreme (peşgir) lerirî üzerine kadın resmi yaparak teşhir edip bu suretle bir kadını da iğfal ettiğinden dolayı İstanbul kadısı ilmi Ahmed efendi'nin ilâmı üzerine kırk sanatkâr işten men edilerek dükkânları kapatılmıştır[1403]. Bursa Yenişehirlinde merhum Şemakizâde Hasan efendi'nin odalarındaki resimler XVIII. (asır sonlarına aittir.)[1404]

Mezar Taşlarındakı Resim Tezyinatı

Resmin îslâmiyetin ilk devirlerindeki zarurî olan emnuiyetinin sonraları bertaraf olmasına rağmen, hakikati bilmeyen bir zümrenin hâlâ resmi memnu saymaları, bu güzel sanatın islâm âleminde inkişafına mâni olmuş ve buna mukabil yazı sanatı yani hattatlık muhtelif ekillerde meydana çıkmıştır. Osmanlı Türkleri resme mukabil yazıda emsalsiz ve taklidi kabil olmayan şaheserler vücuda getir-mişlerdir. Bununla beraber, bediî sanatlardan olan resme karşı olan alâka dolayısiyle XVI. asırdan itibaren mezar taşlarında başta kavukları havi muhtelif şekiller görülmüştür. Mezar taşlarının imal tarzı asırdan asra kemale doğru giderek XIX. asrın ilk yarısında en mütekâmil şeklim almıştır.

Osmanlı mezarlarını, türbelerini, taşların kavuklarını, kadın mezarları tezyinatını, gelin kıyafetinin saç ve duvaklarına kadar pek ince yapılmış olan sanatkârane taş oymaları görüp hayran olmamak mümkin değildir. Bu mezar taşlarındaki yazıların bir kısmı meşhur hattatlarımızın olup, taşların yapılışı ressam kadar mahir senktraş denilen bir taçşı ustasının elinden çıkmıştır. Mezar taşları aynı zamanda Osmanlılarda pek mütenevvi olan serpuş yani kavukların hangi sınıf tarafından giyilirini göstermeleri itibariyle de pek mühimdir.[1405]

[1403] Subhi tarihi, varak 67b
[1404] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/559-560
[1405] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/560-561

Nakkaslık

Nakış, resimle beraber yürümüştür. Nakkaşlar da, diğer sanat erbabı gibi, hassa ve serbest olarak iki kısımdı. XVIII. asır ortalarında, yani 1171 H. - 1757 M. tarihinde, hassa nakkaşı yedi kadar olup[1406] aynı asır sonlarında 1205 H. - 1790 M. de sekizdi[1407].
Osmanlı nakkaşlarının en güzel eserleri bazı mescidlerde, konakların salonlarında görülmektedir. Odanın vaziyetine göre tavanların nakışları gayet sanatkârane yapılmış olup, bugün bunların adedi pek azalmıştır. Tavan nakşında en ehemmiyetli şey tavanın göbek denilen orta kısmının nakşıdır. Tavanın diğer kısımları ise mozayik tarzındaki hendesî veya nebatî şekiller ve tavan köşelerindeki sanatkârane işlemelerle süslenirdi. Anadolu-hisarındaki Amcazade yalısı, XVIII. asra aid tavan nakşını gösteren en güzel nakış sanatı eseri olarak kalabilmiştir[1408]. Tavan tezyinatı yapıldıktan sonra bu tavan bir merasimle yerine konulur ve buna Tavan kaldırma denilirdi.[1409]

Musiki Ve Musikişinaslar

XVIII. asırda Osmanlı klâsik musikisi bütünasır boyurica kemal devrini yaşamıştır;bu asırda cidden kıymetli musikişinaslar gelmişve musikide üstad olan I. Mahmud île III. Selim bu incesanatı himaye ve müntesiplerini teşvik eylemek suretiyle Türkmusikisinin tekâmülüne hizmet etmişlerdir.Üstad musikişinas ve bestekâr olan I. Mahmud, cariyelerine musiki dersi verdirmiş ve yirmi beş sene süren saltanatı zamanında Osmanlı sarayı musikişinas, hanende ve sazende üstad-larla dolmuş, fakat onun ölümüyle yerine geçen kardeşi III. Os-man'ın ilk işi saraydaki kadın sanatkârları saraydan çıkarmak olmuştur.
XVIII. asırda yetişmiş olan üstad musikişinas ve bestekârlardan olup ilim ve faziletten başka şiir, yazı ve musiki gibi üç t ince sanatı nefsinde cemetmiş olan kazasker Abdülbaki Arif Vendi (vefatı

[1406] Başvekâlet arşivi. Ehli hirf defteri 6.
[1407] Ba$vekâlet arşivi, Ehli hirf defteri, Kâmil Keçeci tasnifi, No. 7235.
[1408] Türk Sanatı (Celâl Esad), s. 120.
[1409] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/561

1125 H. - 1743 M.)[1410] ve II. Mustafa'nın nedimi ve yüksek musikişinas olup hükümdarın huzurunda fasıllar yapmış olan Küçük Müezzin Mehmed efendi (vefatı 1127 veya 1129 H. -1715 veya 1717 M.)[1411] ve IV. Mehmed'le oğulları II. Mustafa,ve III. Ahmed zamanlarında yaşamış olan âlim, şair, bestekâr ve ney ve tanbur üstadı Odabaşizâde Eyüb-lü Şeyh Mehmed Rıza efendi[1412] ve III. Ahmed zamanında enderunda yetişerek kiler ağalığında bulunmuş olan bestekârlardan Eyüblü Ebu Bekir* ağa ve 1139 H. - 1726 M. de vefat eden ve pâdişâh huzurunda mükerreren fasıllar yapan ve beşyüzden ziyade besteleri olan Şair Nazım Yahya ve şöhreti zamanımıza kadar gelen ve büyük besteleriyle asırları dolduran esirciler kethüdası Buhurizâde Itrî Mustafa efendi (vefatı 1123 H. - 1711 M.)[1413] manzum ve matbu Sahilnâme'yi kaleme alan şair ve musiki üstadı Fenni Mehmed Dede (vefatı 1127 H.-1715 M.)[1414] ve 1137 H. - 1724 M. de vefat eden Çinicizâdeedilmiştir EtrabüH-

---

[1410] Abdülbaki Arif efendi'nin kısa tereümei hali bu ciltteki meşhur ilim adamları kısmına yazılmıştır. Etrabii'l-âsarh kaleme almış olan şeyh-ul islâm Esad efendi, Abdülbaki Arif efendi'nin ilim ve fazlım, şair, musikişinas, münşi ve hattatlığını şu kıta ile göstermiştir :

Alim ü fazıl ü hattat u fakıh ü nahvî Farisi dan-ü-mezâyây-ı siirûda vâkıf Şair-n fahir ü münşi ü müverrih yâni Cümleyi beyt-i muamma gibi hâvi Arif

III. Ahmed devrinde yetişen değerli musikişinaslardan enderunlu keman ve ney üstadı İsmail ağa gerek musikiyi ve gerek talik yazıyı Abdülbaki Arif e fen d i'den öğrenmiştir.

[1411] "Fenni musikide haca-i sânî ve üstad-ı kâr olup cülus-ı Hümâyun akibinde nedim-ı hass-ı şehriyari olmak şerefiyle kâmyab olan küçük müezzin deSnekle şöhretşiar Mehmed Efendi Anadolu muhasebeciliği ile kâmkâr oldu" Raşid, c. 2, s. 355.

[1412] Etrabü'l-asar (Mehmed Esad efendi). Şeyh Rıza efendi, Ibn-i Hacib'ın lVafo£t>'den meşhur kâfiyesini Türkçe manzum olarak kaleme ahp II. Mustafa'ya takdim etmiştir. Rıza efendi'nin bir hayli eserinden başka yirmi kadar ilâhi, beste ve şarkıları muasırları tarafından fevkalâde takdir

[1413] "ilmi edvarın (musikinin) haca-i sânisi ve fenni musikinin şeyh nizamîi hakanisi, uşşaki valâ nam meyanmda Buhurîzâdelik unvaniyle şöhreti anı hasıl eyleyen zatı âli makamdır" Salim tezkiresi, s. 479. Itri talik yazıda da mahir olup aynı zamanda şiirle de ülfeti vardı. Vefatı Etrabü'l-âsar'da bir sene sonra gösterilmiştir (TuhfetiVl-hattcttin, s. 745). Etsün ilâc-i derd-i dil ol tabib ise Yoksa visale minnetimiz yok nasib ise

beyti Itrî'ıındir Etrabü'l-âsar'da Esad efendi'nin yazdığına göre sesi güzel olmayıp pürüzlü imiş. Besteleri çok olup IV. Mehmed kendisini çok takdir ve taltif eder ve saraya getirtip okutturürmuş. Segah makamındaki tekbir ve mevlid âyini meşhurdur. Diğer bestelerinden bir kaçı son zamanlarda değerli üstad Mesud Cemil'in himmetiyle elde edilerek radyoda klâsik] musiki korosunda okunmaktadır.

Itrî'nin Hafız post diye meşhur olan bestekâr İmam zade Hacı Hafız Mehmed efendi'nin vefatına manzum tarihinden iki beyit;

Hafız elhac imam şadı Mehmed hak bukim Musiki ilminde mohirdi ol uztad'-ı zaman Harf-i menkutiyle tarih oldı anın fevtine Didi Itrî hafıza mevâ ola yarab cinan

[1414] Fennî'nin musikişinas olduğunu Hadikatü'l-cevam, (c. 2, s. 250) yazıyor. Şu beyti Salim tezkiresi'nâedir :

Skender seyr isen de sedd-i nutk et piş-i kâmilde Felatun-ı hakikat bine nakli macera olmaz

Fennî'nin müstezadlan çok güzeldir :

Mecnun ile biz mekteb-i aşk içre okurdujc Ben mushafı hatmettim ol velleylide kaldı beyti de Fennî'nindir.

asar, Şeyh Rıza efendi'nin makamı nevruz acemde devri revan usulündeDil-i yes ülfet-ı aşık felekte kâmecu olmaz Derun-ı sâde levh-i dilde nahş'i ârzû omlaz ve segah makamında çenber usulünde :
JMest olur bir gün gören bû hüsn ile cananımı Şâh-ı hubansm huda hıfzeylesün sultanımı mHrabb alarmı takdir ile kaydetmiştir.

Hattat Abdurrahman efendi ve III. Ahmed zamanında baş hanende ve ikiyüzden ziyade eseri olan Hasan ağa ve yine enderun musiki üstadlarmdan hem bestekâr ve hem de ney ve keman üstadı Hattat İsmail ağa (vefatı 1136 H. - 1723 M.), nazarî ve amelî musikişinas olan III. Ahmed zamanında hayatta olan Kemanı Ahmed Vürudî Çelebi ve Damad İbrahim paşa meclisi müdavimlerinden değerli hanende ve bestekâr Reşid Çelebi ve yine o devirde enderunda yaşamış olan mevlevî Tanburi Derviş Ömer ve mevlevî kudumzenlerinden, Ali Çelebi, Galata mevlevihanesi şeyhi Nâyi Osman Dede (vefatı 1142 H. - 1729 M.), III Ahmedin imamı Bûhir Abdurrahman efendi, XVIII. asrın ilk yarısında gelmiş olan değerli musiki üstadlarmdan idiler. [1415]
Süleymaniye kütüphanesinde Esad efendi kitapları arasında 3436 numaralı mecmuada "Cümle makamat pişrevleriyle ve musannifleriyle beyan olunur. Neyler de ve sair sazlar da çalınan pişrevlerdir ki zikrolunur" başlıklı olarak müteaddid bestekârların eserleri ve besteledikleri makamlar beyan edilmektedir. Bu mecmuanın az kısmı XVI, asır sonlariyle XVII. asırda gelen musikişinaslar olup mühim kısmı 1150 ilâ 1160 (1737-1747) arasında bulunmuşlardır[1416].
XVIII. asrın ikinci yarısında gelmiş olan musikişinaslar ve bestekârlar arasında bestekâr olarak I. Mahmud (vefatı 1168 H.-1754 M,),şeyhulislâm Ebu İshakzâde Mehmed Esad efendi (vefatı 1166 H. - 1753 M.) ve iki defa şeyh-ul islâm olup musikide yeniden makam icadına muktedir olduğu söylenen DamadzâdeFeyzullah efendi [1417] (vefatı 1175 H. - 1761 M.) Haleb ve Bursa kadılıklarında bulunarak üç lisanda

---

[1415] Bu asır başlarında şarkıları ve türküleri ile meşhur olup 1115 H-1703 M. de vefat eden Tanburi Âşık Ömer'le 1119 H. - 1707 M. de vefat eden meşhur Âşık Ömer yetişmişlerdir (Kütüphanemizdeki ilaveli vakfiyat cetveli).
[1416] Bu mecmuadaki musikişinaslardan bazılarının isimleri şunlardır : Hanefi Çavuş, Mehmed Kasım ve kız kardeşi Çengi, Cafer, Avvad
Mehmed Çelebi, üstad Zeytunî, üstad Hürrem Kul Mehmed, Kutb Nayî ve Karga Ferruh. Bunlardan Mehmed Kasım'ın pişrevleri çoktur. Makamlardan da dügâh, hüseynî, nevruz acem, Nevayı sünbülî, büyük muhayyer^ küçük muhayyer, segah, eve ırak, gazal ırak, nevruz saba, mahur, gerdaniye, aremsakil, uşşak, aşiran, dügâh, dügâh, hüseynî, rast, ruzı saba adları geçmektedir.
[1417] Vasıf tarihi, c. 1, s. 205.

şair ve aynı zamanda değerli musiki üstadı olan, talik hattatlarından Eyyüblü Derviş Mustafa efendi (vefatı 1174 H. - 1760 M.) ve I. Abdülhamid zamanında müezzinbaşı ve III. Selim zamanında birinci imam ve aynı zamanda III. Selim'in musiki hocası olan Kırımlı Hafız Ahmed Kâmili efendi (vefatı 1233 H. - 1818 M.) ile Haham Musi, Kömürcü Hafız ve Tanburi Eyyüb ağa [1418], saz üstatlarından Kemani Hızır ağa, A'ma Corci ve Orta-köylü Musevi Tanburi Hoca îshak, gerek beste ve gerek sazda en yüksek mevkii almış olan III. Selim (vefatı 1222 H.-1807 M.) gelmişlerdir[1419].

Şehzadeliği zamanında kendisini musikiye vererek bir hayli kâr, beste ve şarkılarını bu inziva âleminde yapan III. Selim, yukarıda adı geçen Kırımlı Ahmed Kâmili efendi ile Tamburi Hoca îshak'tan ders görüp, gerek bestekârlıkta ve gerek tanburda ve hattâ neyde üstad olmuştur. III. Selim o tarihe kadar bilinen musiki makamlarının haricinde olarak meydana koyduğu suzi dilâra makamında peşrev, beste, mevlevî âyini, yörük ve saz semaileri bestelemiştir. Bunlar arasında âyini şerifi mevlevî, bu pâdişâhın musikideki dehasının şaheseridir; çünkü suzi dilâra makamı, rast, buselik ve hüseynî gibi yekdiğerine: mübayin olan üç makamın meze ve telifinden hasıl olmuştur. Bundan başka, ısfahanı cedid, hica-zeyn, şevkidil arzbar, puselik, nevakürdi, gerdaniye kürdi, hüseynî kürdi terkipleri de aynı kudrettedir[1420]. III. Selim'in
ihtira ettiği diğer makamlardan şevki dil, acem puselik, şevki tarab makamlarında ve diğer pesendide, şehnaz, şevkefza makam-larıuda nefis eserleri vardır[1421].

[1418] Küçük yaşta Kırım'dan İstanbul'a gelmiş olan Kâmili Ahmed efendi enderuna alınmış, tahsil görmüş, hafız olmuş, sesi güzel ve musikiye istidadı olduğundan pâdişâhın musahibi Kemanı Hızır ağa, Ama Corci ve Tanburî Ortaköylü İshak'tan musiki meşketmiş, sonra hasodaya alınarak I. Abdülhamid zamanında müezzin başı olup, sonra üçüncü ve ikinci imamlığa çıkarak ilmiye rütbesinden de kazaskerliğe kadar yükselmiştir. III. Selimi iclas için Alemdar'ın sarayı bastığı sırada II. Mahmud'u saray damından aşağı alirak ölümden kurtaranlardan birisi bu zattır (Ata tarihi, c. 3, s. 23).

[1419] Ata tarihi, c. 3, s. 24

[1420] Selimi salis musikişinas ismiyle yeni mecmuada (sayı 17, s. 309, sene 1917). Rahmetli Rauf Yekta bey tarafından neşredilen makale. III. Selim Kulekapısı (Galata) mevlevihanesini 1206 senesi sonunda (1791 M.) tamir ettirdikten sonra bestelediği âyini şerifi evvelâ musahiplerinden tanburî Vardakosta Ahmed ağa'ya meşk etmiş ve o da bunu Kulekapısı mevlevi-hanesi âyinhan dedelerine geçerek mevlevihanenin açılışında okunmuştur (Aynı makale).

[1421] Yeni mecmua, sayı 17 ve Yeni İstanbul gazetesinde Bay Cemal Özgen'in makalesi ve Kâzım bey'in Talimi musiki yahut Musiki ıstıîâhatı isimli eseri 1310, s. 32 ilâ 53, Seyyid Ahmed ağa'nın vücude getirdiği Ferehfeza makamı meşhur Dede ismail efendi'nin himmetiyle yapılmıştır

Bu XVIII. asrın sonlarında yetişmiş olan ve adları kısmen yukarıda yazılan ve vechi arazbar makamını tertib eden Tanburî Hızır ağa, îshak ve A'ma Corci'den başka Tanburî Vardakosta Ahmed ağa, Arif Mehmed ağa, Ankaralı Hacı Sa-dullah ağa ve suzidil makamını meydana koyan Abdülha-lim ağa ve ferahfeza makamını ihtira eden Seyyid Ahmed ağa, III. Selim'in saltanatının ilk devirlerinde yetişmiş olan değerli musiki üstadlarmdan idiler.BursaMa Narh mahallesinde Emirülenarî dergâhı şeyhi Mehmed Fahrüddin efendi tarafından 1263 H. - 1847 M. senesine kadar yazılan, Bursa'da vefat eden maruf şahsiyetleri havi Gülzarı Evliya isimli eserde bir hayli musikişinas ve bestekârların isimleri geçmektedir [1422]

XVIII. Asırda Osmanlı Mimarisi

XVII. asır başlarından itibaren, klâsik Mimari Sinan mektebinden ayrılmağa başlayan Osmanlı mimarisi, Sultan Ahmed camii ile yeni bir şekil almağa başlamıştı. XVIII. yüzyılda Mimar Sinan mimarisi ile ona yakın olarak yapılmış, olan Türk mimarî tarzı ağır başlılık ve sadelikten uzaklaşıp, Selçuk ve İran mimarilerinde olduğu gibi, o tarihlere kadar görülmeyen ve devrin zevkine göre gül, lâle, kâse içinde yemişler yapılmak suretiyle süslü bir şekilde yapılır olmuştur. Bu asırdaki yeni tarz mimarimizin başlıca eserleri Babı hümâyun Karşısındaki Sultan Ahmed sebil ve çeşmesi ile[1423]Azapkapı ve Bereketzâde çeşmeleri[1424] Tophane'de ve Üsküdar'da iskele meydanındaki çeşmelerdir. XVIII. asırda Osm anlılarda ki fikir hayatı Garba meylettiği sırada mimarî sanatı da bu asır ortalarından itibaren yakın temas ve sanatkârların istanbul*a. gelmeleri neticesinde Garbı taklid yollu bir istikamet almış olduğundan, Avrupa'daki Barok mima-

[1422] Cülzârı Evliya (Millet kütüphanesi Türkçe yazmaları).
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/532-566

[1423] Marmara naibine ve zabitine hüküm ki :
Sarayı cedid-i âmirem babı hümâyunu pişgîihında hasbetenlillahi taalâ... Tarafı hümâyunumdan mücedded binasına mübaşeret olunan çeşmesar için mermer taşın lüzumu olmağla iktiza eden bahaları bina emini tarafından verilmek üzere tayin olunan mübaşir haseki marifetiyle gönderilen defter mucibince saf ve beyaz ve damarsız olmak üzere pljS Zira taş kat ve tedarik olunup aeâleten kayıklara vaz ve tahmil ve bir gün mukaddem astâne-i saadet âsi-yanıme naklolunmak babında ;ferman-ı âlişanım sâdır olmuştur. Evail-i Ramazan 1141 (Mühimme defteri 135, s. 305).

[1424] Bereketzâde çeşmesi, Galata'da bankalar caddesinden Belediye hastanesine çıkan merdivenli yokuşun üst başında ve aynı isimdeki okulun yanındadır.

risine aîd eserler bizde de görülmeğe başlamış, fakat Türk sanatkârları millî bünyeden de buna ilâveler yaparak tam. taklid olmaktan kurtarmışlardır. Üsküdar çarşısmdaki Yeni Valide camii klâsik mimariden kısmen ayrılmakla, yani mimarî usulümüzün inkıraza yüz tutmasiyle beraber eski hüviyetini tamamiyle kaybetmemiştir. Barok mimarisine göre yapılan eserlerin başlıcaları, 1169 H.-1756 M. de küşad resmî yapılan Nuri Osmaniye camii[1425] ve 1\17 H. - 1763 M. de III. Mustafa tarafından inşa ettirilen Lâleli camii ve yine aynı hükümdar tarafından zelzeleden sonra
1184 H. - 1770 M. de hitam bulan Fatih camii ile evvelce I. Abdülhamid imaretinin köşesinde-iken oraya Vakıf hanının yapılması üzerine Soğukçeşme''de park kapısının karşısına nakledilmiş olan sebil ve çeşme1, Üsküdar'da III. Selim tarafından nizamı cedid askeri için yaprtırılan Selimiye kışlası ile cami ve 1147 H.-1734 M. de Hekimoğlu Ali paşa'nın yaptırdığı cami bu tarz mimaridendir.
1 Bahçekapt"da Şekerci Hacı Bekir tiearethancpiyle î. Abdülhamid türbesinin karşısındaki evkafa aid Borsa hanının yerinde evvelce I. Abdül-hattıid tarafından yaptırılmış olan imaretin köşesine bir sebil ile çeşme de inşa edilmişti. Son senelerde bu imaret yıktırılarak onun yerine şinjdiki bina yaptırıldığı sırada o tarihte Müzeler Umum Müdürü bulunan merhum Halil Edhem bey bu sebil ile çeşmesini oradan kaldırtıp,şimdi Gülhane parkı kapısı karşısındaki yerine koydurmuştur.[1426]

XVIII. ASIRDA OSMANLI İKTİSADİYATI

Yerli Ve Yabancı Mamulleri

[1425] Nuri Osmaniye camimin bulunduğu yerde evvelce Tacut-îevarih sahibi Hoca Sadettin ef,endi'nin zevcesi veyahut kızı Fatma hanim'm bir mescidi varmış. Bu mescid haraba yüz tutup tamiri için vakfı da kâfi olmadığından I. Mahraud'a yapılan müracaat üzerine etrafındaki yerlerde istimlâk edilmek suretiyle evvelâ cami ve arkasından imaret, medrese, kütüphane, türbe, sebil ve çeşmelerin inşasına başlanmıştır. Camiin temel taşının konması 29 Muharrem 1162 - 1749 Ocakta olup sekiz senede tamamlanarak 1169 Rebiul-evvel ve 1755 Aralıkta cuma günü küşad resmi yapılmıştır. Camiin tamamından bir sene evvel bu inşaata başlatmış olan I. Mahmud vefat etmiş biraderi III. Osman hükümdar bulunduğundan küşad resmi onun tarafından yapılmıştır. Camiin yazılarını enderundan çıkma hattat ve müzehhib Ali efendi yazmış olup mermer direkleri de Bergama harabelerinden getirilmiştir. Camii yapan kalfanın adı Simon'dur (Tarih-i Cami-i Şerif-i Nur-ı Osmanî — Tarihi-i Osman, Encümeni neşriyatından).
[1426] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/566-568

Bu asırda Osmanlı ülkesindeki iktisadî durum ithalât ve ihracat itibariyle bir asır evvelkine nazaran çok farklı idi. XVII. asırda memlekete giren yabancı eşyası daha az ve memleketten çıkmasına müsaade edilen eşya daha çoktu; fakat Avrupa'da sanayiin inkişafı sebebiyle ucuz elde edilen eşyanın ucuz satılması ve buna mukabil Osmanlı imalâtının eski tarzda devam etmesi, tabiî olarak Osmanlı mallarının daha pahalıya mal olup o suretle satılmasını icabettirdiğinden ve memleket dışından gelen ucuz eşyaya karşı rekabet etmek kabil olmadığından, Osmanlı sanayii yavaş yavaş sönmeğe yüz tutmuştur. Burada dikkate şaVan olan bir nokta da, hariçten gelmekte olan eşyanın bir kısmının hakikî ihtiyaç olan eşya olmayıp daha ziyade lüks eşya olması idi.

Osmanlı devleti kendi mevcudiyetini muhafaza için askerine ve donanmasına lâzım olan ve ocaklık olarak asırlardan beri devam edip gelen levazımat menbaları ortadan kalkmağa başladığından, bu gibi mübrem ve zarurî olan ordu ve donanmaya ait eşya da Avrupa'dan getirilmeğe başlamıştı. Osmanlı sanayiinin tedennisini gören vezir-i âzam Ramı Mehmed paşa, memlekette harcı âlem olan çuhanın bir zamanlar bol miktarda Avrupa'ya ihraç edilerek, şimdi ise Fransa'dan gelen dîbâ ve hatayı ve sair ipekli kumaşlar dolayısiyle sönmek üzere bulunan Bursa ipeklisinden aynı cins kumaş îmali ve çuha ile ipekli emteanın hariçten getirilmiyerek memlekette yapılması için 1115 H. - 1703 M. de teşebbüse girişmişti. Bunun için Selanik'ten çuha yapan ve JBursa'dan ipek eşya imal eden sanatkârları getirterek bu yerli eşyanın hükümetin müzaheretiyle kalkınmasına teşebbüs etti ise de[1427], Edirne vak'ası ve saltanat ebeddülü yüzünden bu hayırlı teşebbüs akim kaldı. Daha sonra Damad İbrahim paşa sadaretinde İstanbul'da bir çuha fabrikası ile ipekli kumaş imalâthanesi tesis edilerek Avrupa'dan getirilen emtialar ile rekabete başladı; fakat, daha aşağıda, Belli başlı Osmanlı imalâtı kısmında görüleceği üzere, bu hayırlı faaliyet İbrahim paşa'nın vefatından bir müddet sonra durmuş ve Avrupa emtiası fazla miktarda ithal edilmeğe başlamıştır.

[1427] Zübdetü'l-vekayi, varak 415 ve Raşid tarihi, c. 2, s. 587, sene 1103 H. 1691 M. de Sahibi ayar diye maruf olan frenkten dönme Mustafa ağa tababette ve cevahir anlayışında maharet sahibi idi. Bu zat o tarihte îstanbuVAa çuha imaline kadirim diyerek birkaç defa bir çuha fabrikası kurmak için hükümete müracaat etti ise de, belki devam eden büyük harb dolayısiyle' müsaade edilmemişti (Zübdetü>l-vekayi, varak 219b).

Daha sonraları Avrupa'dan gelen eşyanın miktarı artmıştı. Hariçten gelen bu eşya dayanıklı ve nefaset itibariyle yüksek olmamakla beraber göz alacak derecede cazib olması cihetiyle fevkalâde rağbet görüyordu; hattâ bayramlarda pâdişâha ve saraya ve büyüklere takdim edilen bu ipekli eşyaya karşı gösterilen rağbet neticesinde memleket dışına külliyetli para çıkmasına sebeb olduğundan, III. Mustafa bu halin fena neticelerini ve memleket iktisadiyatına yaptığı tesiri görerek, yerli \malına rağbet edilmesini ve Avrupa ayarında yerli kumaş imal olunmasını emretmişti. Bunun için, 1172 H. - 1759 M. de ilk nazarda parlak ve cazib olup biraz kullanıldıktan sonra çabuk bozulan Avrupa ipeklisinin yerine dibayı rumî denilen Türk ipeklisi yapılmağa başlamış ve pâdişâha takdim edilen numune matlûba muvafık düştüğünden, badema herkesin bu ipekli kumaşı kullanması takarrür etmiştı[1428] O devirlerin icabı olarak her sınıfın giyeceği elbise malûm ve muayyen olup hükümet erkânının giydikleri kürk vesair üst elbiselerini esnaf ve tüccar giyemezdi; fakat sonraları bu kaideye riayet edilmediğinden, esnaf takımı da vükelâya mahsus kakum, vaşak vesair kürelerden yapılmış üst elbiseleri giymiş, bu hal ise kürk ve kumaşların fiyatlarının yükselmesine sebeb olduğu için 1174 H. - 1760 M. de menedilmiş ve iptida bu yasağı maiyyeti hakkında vezir-i âzam Koca Ragıb paşa tatbik eylemiştir[1429]. Fakat bu gibi tedbirler muvakkat bir zaman için yapılıp gerek Avrupa'dan ve gerek Hindistan'dan ithal edilen metalara karşı ağbet ziyade olduğundan, verilen emirler tamamiyle yerine getirilemiyordu; bununla beraber, yerli emtiaya rağbet için hükümet 1184 H. - 1777 M. de îstanbuVda, bir çuha ve kumaş fabrikası tesisi üzere faaliyete geçmiş ve bunun idaresine aid bir de talimatname kaleme aldırmıştı[1430] Yerli malı kullanılmasına dair diğer bir teşebbüs de 1197 H.-1783 M. de vezir-i âzam Halil Hamid paşa sadareti esnasında yapılmıştır. Bu hususa dair neşrolunan bir fermanla halkın elbise hususunda birbirleriyle rekabet edercesine tekellüf ve sefahatten çekinmeleri, yüksek fiyatla eşya tedariki için Hindistan'a ve sair yerlere para çıkarılmıyarak memleket içinde bu zararlı yolun kapatılması ve badema yerli malı kullanılması hakkında

[1428] Vasaf tarihi, c. 1, s. 164.
[1429] Vasaf tarihi, c. 1, s. 189.
[1430] Başvekâlet arşivi sadaret müteferrik defterleri, umumî numara 706, sene 1184.

vesayada bulunmuştur[1431]. Giyilmesi tavsiye edilen bu yerli malları istanbul ve Ankara şalı ve sofu ile Bursa ipeklisi, Şam alacası. Hama kuşağı, basma, Galataişi denilen tel ve sırma kılaptandan Sukeni adındaki ince nakış işlenmiş kumaş ve sair yerli emtiası idi.

Hükümetçe halka bu yolda vesayada bulunulurken, iptida buna örnek olmaları icab eden devlet ricalinden başkalarının Hind şalı, samur kürk, kakum kürk ve çiçekli giymemeleri emrediliyordu[1432].

Halil Hamid Paşa, yukarıda hulâsasını kaydettiğimiz fermanı her tarafa tamim ederken, bir müddet sonra yine eski halin avdet edeceğini düşünerek Hindistan'dan ve Bender Ab-bas'tan usta ve şal dokuyucuları getirtmek ve bu dokuma işini İstanbul'da, tesis etmek üzere o taraflara adamlar göndermişti; fakat onun sadaretten azli üzerine teşebbüs akim kalmıştır.[1433]

XVIII.Asırdakı Bellı Baslı Osmanlı Emtıası

Osmanlıların elısleri ve kumasa daır imalâtı anadolu ve Bumeli'nin şehir ve kasabalarmdaki belli başlı osmanlı

Emtiası mahallî ihtiyacı görebilmekte ise de, ihraç emtiası ve hediyelik ve giyimlik olarak imal edilen kumaşlar başlıca İstanbul, Bursa, Ankara ve mülhakatı ile Şam, Hama ve Sakız'da dokunmakta idi. îstanbuda darbhane eminliğine tâbi simkeşhane mukataası olarak seksen altı kılaptancı çıkrığı bulunuyordu[1434]. İstanbul, Bursa ve Selanik'ten başka yerlerde simkeşhane açılması yasaktı[1435].

Çuha Fabrıkası

Bu asırda İstanbul'da, biri çuha ve diğeri ipekli fabrikanı umaşlar yapmağa mahsus iki fabrika vardı. Bunlardan çuha imalâthanesi Haliç'te Fenerk'apısı'nda. Tahta-mindre mahallesinde idi. Bu fabrika her sene hazineye muayyen bir para vermek suretiyle iltizama verilerek işletiliyordu. Burada onaltı çuha, bir şayak ve bir de

[1431] Cevdet tarihi, c. 2, s. 359 ve c. 3, s, 136.
[1432] Vakanâme, s. 19 ve Enveri tarihi (Üniversite, Hâlis efendi kitapları, No. 8, s. 19) ve Cevdet tarihi, c. 2, s. 359 ve Sadr-ı âzam Halil Hamid paşa (Türkiyat mecmuası, No. 5).
[1433] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/569-572
[1434] Cevdet tasnifi, İktisat vesikaları, No. 221, sene 1203.
[1435] Onikinci asrı hicride istanbul Hayatı, s. 34.

müşeddid (büküm) tezgâhı vardı. Bir ara, yani 1133 H. - 1720 M. senesinde, bu çuha imalâthanesinde ipekli kumaş dokutturulma sı takarrür ederek ipekli tezgâhları da kurulmuş ve Sakız adasmdak ipekli kumaş işleyen ustalar getirtilerek kırk tezgâh üzerinden işe başlanmıştı.[1436]

Ipeklı Kumas Tezgahları

Halkın bu yerli ipeklilere rağbet göstermesi tezgahları üzerine, ayrıca bir ipekli kumaş imalâthanesi de
vücuda getirilmiş, fakat çulır fabrikasında yapılan dîba, hatayî ve sair ipekli kumaşların yapılmasına da devam olunmuştur[1437] Bu ipekli kumaş imalâthanesinde de bir diba (kalın canfes), on adet ağır telli hatayî, beş adet sade hatayî, beş telli kanaviçe, beş hare ve beş adet atlas tezgâhı varken 1137 H. - 1724 M. senesinde bunların miktarı: arttırılarak 17 ağır telli hatayı, 8 diba, 2 nakışlı yastık, 12 sade hatayî, 1 kanaviçe, 2 keremsud, 8 adet atlas ve 4 adet sandal (bir nevi ipekli kumaş) tezgâhı konulmak suretiyle fabrika genişletilmiştir. Bu fabrikaya lâzım olan ipekler Bursa'dan geliyordu; istanbul imalâthanesinin, ihtiyacı temin edilmedikçe Bursa'dan harice ipek satılamazdı. Burası için her sene Bursa'dan ikiyüz tefe [1438] ham ipek dörtyüz deste yün ve yüz adet büyük müşeddid, ikiyüz elli adet küçük müşeddid tedarik edilirdi[1439]. Daha aşağıdagörüleceği üzere, bu kumaşların muhtelif renklileri yapılarak fevkalâde rağbet görmüş ve Avrupa hükümdarlarına hediyelik olarak gönderilmiştir. İstanbul'da imal edilen ağır ve kıymetli kumaşlardan elbiselik olarak yapılan lstanbulî Zerbeft denilen sırma işlemeli kumaşın —ki üstüfe de denilirdi— beyaz zeminli, al, yeşil, hurda nakışlı, sincabı zeminli, al ve yeşil çiçek nakışlı, nebati, al ve yeşil çiçekli gibi envai vardı[1440] ve yine zerbeftin, som zerbeft, frengi çiçekli nevzuhur zerbeft denilen

---

[1436] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/572
[1437] Cevdet tasnifi, İktisat vesikaları, No. 1290, sene 1142 Safer.
[1438] Tefe, çarka sarılmış ipeğin dörtyüz dirhemden daha fazla gelen bir büyük turası (Lehçei Osmanî)
[1439] Sadaret müteferrik defterlerinden, 706 numaralı defter (Kâmil Kepeci tasnifi); bu defterde gerek çuha fabrikası ve gerek hatayî imalâthanesine aid mühim kayıtlar vardır.
[1440] Avusturya imparatoru tarafından Osmanlı pâdişâhına hediye olarak "ustüfe tâbir olunur kırk altı zira (bir zırâ altmış sekiz santimetre) ağır frengi diba" kaydından sırmalı işlemeli kumaşa ustüfe denildiği anlaşılıyor (îzzi tarihi, varak 205).

nevileri de yapılıyordu. Bunlardan başka, İstanbul'da, telli istanbul bürümcüğü denilen mütenevvi bürümcükler îmal ediliyordu ki, beyaz zemin üzerine mor tahrir ve sarı kılaptan, leylâkî zemin üzerine nakışlı kılaptan, al zemin üzerine yeşil tahrir sarı kılaptan ve yollu bürümcük vesaire bu bürümcük çeşitlerindendi.

istanbuVun sandal denilen kumaşları da pek meşhurdu. Hâlâ Kapalıçarşıda Sandal Bedesteni denilen mahalde satılan bu kumaşlar da muhtelif zeminler' üzerine yapılırdı.

Yine İstanbuVun elvan, yeşil, zeytuni, balrengi, kibriti, leylâkî şalları, hediye olarak ecnebi hükümdarlara kadar gönderilmekte idi[1441]. İstanbuVda. tülbendci esnafının yaptıkları çit[1442] basma, yemeni, beyaz tülbend, astar, tenzif hümayun, hassa, hazinei sultanî, santur ve mahabethane isimlerindeki tülbend nevileri de hediye olarak harice sevkedilir ve memlekette kullanılırdı. Yemeniler içinde Kuzguncuk yemenileri pek meşhur olup Avrupa hükümdarlarına hediye olarak yollanırdı[1443].

Bursa ipekçiliği eski kuvvetini kaybedip Ramı Mehmed paşa sadaretindeki (1703) teşvik ve daha sonraki yardımlarla kalkınmış ve Nevşehirli Damad ibrahim paşa'nm himmetiyle İstanbul'da, açılan hatayı imalâthanesine lâzım olan ipekleri tedarik etmek suretiyle faaliyetine devam etmiştir. Bundan başka, Bursa'da da ayrıca ipekli kumaş ve çatma da yapılıyor ve yine burada kutnici (ipekçi) kuşakçı ve sandalcı esnafı da bulunuyordu[1444]. Diyarbekir merkezinde de alaca, kutnı vesair kumaşlar dokunmakta idi[1445].

Şam'da şukka bend denilen güvez zemin üzerine nakışlı sarı ve beyaz kılaptan yollu ve som saçaklı muayyen eb'adda bir kumaş ile yeşil zemin üzerine satrançlı, nakışlı sarı kılaptan yollu som saçaklı zenbuş ismi verilen kadın elbiseliği ve yine som ağır şamî didik adındaki muhtelif renklerde kumaşlar yapılırdı[1446].

[1441] Zilkade 1109 -31 Mayıs 1698 de elçi Mehmed paşa ile İran hükümdarı Şah Hüseyin'e gönderilmiş olan hediyeler arasında (Nâme defteri 5, s. 308).

[1442] Çit, bir nevi boyalı bez olup ihraç emtiası idi.

[1443] A hm e d'in. enderundaki kütüphanesinin vakfı olarak Üsküdar'da Ayazma sarayı arsasındaki çitei, tülbendci esnafı tarafından bu vakfa her sene muayyen bir para verilirdi. Bu vakıf vergisi sebebiyle İstanbul'da çit yapmakla iştigal eden Yahudilerle tülbentçi esnafı arasında 1128 H. - 1716 sene--inden beri devam eden münazaa dolayısîyle II. Mahmud zamanında sadr-ı

[1444] Cevdet tasnifi, İktisat vsikaları, Ne. 183, sene 1174.

[1445] Cevdet tasnifi, İktisat vesikaları, No. 199

[1446] 1109 H. - 1698 M. de İran şahına gönderilen hediyeler dolayisiyle (Nâme defteri 5, s. 308).

Ankara ve mülhakatında yapılan ve sof denilen tiftik dokumasının nevileri hakkında kitabımızın üçüncü cildinde malûmat verilmiş olduğundan, burada tekrarlanmadı. Osmanlı hükümdarları bu sof kumaşlardan kerrake denilenden cübbe yaptırırlardı. Bu sonardan şalı ham sofun her bir topu ensiz ve tûlen elbiseliği onüç, ondort zırâ (68 santimetre: çarşı arşını) idi. III. Ahmed'in boyunun uzun olmasından dolayı bu kadardan üst elbisesi çıkmıyacağı için Musul zirâi ile onbeş [1447]eğer mümkün olmazsa on sekiz zırâ tulünde îmaî edilmesi emredilmiştir[1448].

Sakız adasında ise hatayı? sandal, mukdem vesair ipekli kumaşlar dokunurdu. Buradaki ustalardan İstanbul'a getirilen bir kısım sanatkârlar vasıtasiyle devlet merkezinde ö^e kumaş imalâthanesinin kurulduğunu daha yukarılarda söylemiştik. III. Mustafa'nın camii ile (Lâleli camii) Sakız evkafı için Sakız'da mirî (Hazineye aid) araziden ayrılan bir mahalle kumaş mengenesi konulmuştu [1449].

âzamin bir takriri (Hattı hümâyun vesikaları, sandık 226, Hat defteri, 20). İngiltere'den esvablık çit gelip bunları İstanbul'da çit yapan Yahudiler satarlardı.

Fazlaca istihlâk edilerek sefahate kaçildığmdan dolayı hükümet bazan işlenen emtiayı tahdid etmek mecburiyetinde kalırdı. Meselâ 1128 H. - 1716 M. de ağır sırma işleme çekme ve donluk (elbiselik) frenk pesend ve sırma püskül ve saçak ve kadınların başlarına bağladıkları yemeni ve koyun makremesi (ter mendili) gibi şeylere, sırma bükme kaytan, tel çekme, boyama donluk, bürümcük üzerine dal sırma gibi lüks imalât ihdas olunup bunlar lüzumsuz para sarfım ve bu suretle gümüşün azalmasını mucib olduğundan, bundan böyle bu türlü emtianın işlenme mesi bir fermanla emrolunarak mahkemei şeriyye siciline de kaydedilmiştir[1450].

1142 H. - 1729 M. de İstanbul'da Fazlıpaşa sarayında yirmi yedi ve Langa Yenikapı'&ı dışında on beş adet olmak üzere, kırk iki basmacı[1451] imalâthanesi vücuda getirilmiş ve dört taksitte ödenmek üzere senede sekiz bin kuruşa iltizama verilmiştir. İMiiltezim bu

---

[1447] Raşid tarihi, c. 5, ç. 146.
[1448] Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı, s. 77, sene 1134.
[1449] Cevdet tasnifi, Evkaf vesikaları, No. 2331, sene 1175.
[1450] Mühimme defteri 125, s. 6, sene evasıt-ı Receb 1128.
[1451] Basmacı, tülbend'lerc tahta üzerine yapılmış kalıplarla baskı basan esnaf.

suretle mukaveleyi kabul ederken Karadeniz boğazından Akdeniz boğazına kadar olan mahallerdeki esnafın hiçbir suretle basma imalâthanesi vücuda getirmemesini şart koymuştur[1452]. Avrupa'da muhtelif ,sanayide inkişaf olurken Osmanlı sanayiinin düştüğü görülmekte ise de, bazı imalâtın henüz bu XVIII. asırda üstünlüğünü muhafaza ederek, hariç memleketlere ihraç edildiği görülmektedir. Bununla beraber, bilhassa askerî sanayie müteallik mamuller ecnebi memleketlerden getirilmekte idi.

Osmanlı memleketlerinden XVIII. arsın ikinci yarısında kendi ihtiyacından ziyade olarak Türkiye, Fransa'ya külliyetli pamuklu bez ihraç etmekle beraber, buna mukabil külliyetli ipekli alıyordu. XVIII. asırda Damad ibrahim paşa'nm himmetiyle kalkınan ipekli dokuma, sonradan faaliyetini kaybetmiş Avrupa'da yeni sanayi tesisleriyle îmal edilen ve halkça rağbet gören eşya külliyetli miktarda memlekete girmiş ve bu Avrupa tesislerine göre ayarlanmayan Osmanlı sanayii ise ehemmiyetini kaybetmişti; evvelce bol miktarda elde edilen yünlü kumaşların yerine Avrupa pamuklusu ile makine levazımatı, kâğıd, şeker, gemi levazı-matı, barut gelmekte olup [1453] ihracatımız ithalâta nispetle pek azdı. Bizim tarihini yazdığımız bu XVIII. asır sonlarına kadar Osmanlı sanayii günden güne yıkılmakta ve bu asır sonlarında son nefesini yaşamakta ve Avrupa emtiasına tamamen kapılarını açacak halde bulunmakta idi ki, bu da XIX. asrın ilk yarısında vuku bulmuştur.[1454]

XVIII. ASIRDA İŞLEMİŞ OLAN MADEN VE BARUTHANELER, GÜMRÜK VE KONSOLOSLUKLAR

[1452] Onikinci asrı hicride İstanbul Hayatı, s. 104

[1453] İngiltere'ıin Geniş Londra, Mahud Londra, Birinci Londra, âdi Londra namiyle mâruf çuhaları Türkiye'de rağbet bulmuştu. Buradan her sene îstan-buVa ve diğer Türkiye iskelelerine beş bin balyadan ziyade çuha sevkedi-liyordu. Bunlardan ,şonra çivit en mühim ithalât maddelerinden biri idi.

Bunlardan başka, Lyon'un ipekli sırmalı kumaşları, Marsilya basmaları, ilâçlar daha bazı tertip eşya gelmekte idi. Fransa, Osmanlı İmparatorluğundan hububat, pamuk, ipek, kahvf ve sanayi için lâzım olan iptidai maddeler alırdı, Buğdayı Mora, Selanik ve Goios'tan, pirinç, bakla, kahve, sinameki, safran ve köseleyi Mısır'dan, pamuk ile yünü îzmir, Selanik ve Akkâ'&an, pamuk ipliğini Saydamdan, ipeği Trablusşam, Kıbrıs îzmir, Mora ve Haleb'&en alıyordu; yine buralarda mazı da temin ediyorlardı.

' Fransa'nın ihraç ettiği çuhalar Fransız gemilerinden başkasına verilmez ve hiçbir tüccarda bunları vasıtalı vasıtasız Türkiye'de yerleşmiş bîr ecnebiye göndermezdi. Fransa'nın ihraç iskelesi Marsilya idi. Türkiye'deki Fransız elçisinin maaşının bir kısmını Marsilya ticaret odası (veriyordu Marki de Bonak, s. 26-28).

[1454] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/572-576

Madenler

Bu asırda gerek Rumeli'de ve gerek Anadolu'da ısletildiğini kitabımızın ikinci cildinde gösterdiğimiz maden ocaklarının bir kısmı faaliyetlerini tatil etmiş ve buna mukabil bazı yeni madenler bulunmuştu.
XVII. asır sonuyla XVIII. asır başlarında İstanbul'dan başka Bosna hududunda Banaluka (Banyaloka) madeninde top yuvarlağı yani gülle dökülüyordu. Bu tarihlerde eski mülkî teşkilâtımızda Serez sancağına bağlı Pravişte kazasında zuhur eden jji* Helcm madeninin demirle karıştırılarak gülle yapılması münasip görülüp 1108 H. - 1697 M. den itibaren orada da bir top dökümhanesi tesis olunmuştur[1455].
Kastamonu'nun Bakırküresi bakırları ile Keban, Ergani, gümüş ve bakır ve Canice namı diğer Gümüşhane'nin gümüş ve bakır madenleri ve daha aşağıda isimlerini kaydettiğimiz madenler faaliyetlerine devam ediyorlardı.
işleyen madenler mukavele ile Maliye tarafından madenciliğe vakıf mültezimlere verilirdi. Meselâ Gümüşhane'den çıkarılan gümüş ve bakır hükümet tarafından satın alınarak gümüş kısmı darphaneye ve bakır da tophaneye[1456] ve fazla bakır da memleket dışına gitmemek üzere dahilde sarf olunurdu. Madenler bazan emanet yoluyla da idare edilmiş ise de, bundan her vakit bir fayda hasıl olmadığından, iltizam usulü tercih edilmiştir[1457]. Bununla beraber, Çaniçe ve diğer ismiyle Gümüşhane, Keban ve Ergani madenlerinin 1201 H. - 1787 M. de hükümet tarafından işletildiği de görülmektedir[1458].
Malatya, Erciyeş, Maraş, Akdağ, İçel, Karaman, Niğde, Mısır ve diğer bazı yerlerdeki güherçile madenlerinin bir kısmı faaliyette ve bir kısmı da tatili faaliyet etmişlerdi. Bu güherçile, fazla ihtiyaç zamanında harice satılmıyarak baruthane için mubayaa olunurdu[1459],
XVIII. asırda aşağıda yerleri gösterilen madenler işletilmekte idi :
Bereketli madeni (Niğde'de): Kurşun ve gümüş cevherlerinin çokluğu sebebiyle zengin madenlerden sayılmıştı. Bu madene on saat mesafede Yahya köyünde de simli kurşun bulunup o da işletilmeğe

---

[1455] Zübdelul-vekayi, varak 329b ve Raşid, c. 2, s. 395
[1456] Osmanlı devrinde Türkiye madenleri, s. 20, 21
[1457] . :i ZübdrtiVl-rekayİ, varak 389, sene 1113
[1458] (levdet tasnifi. Darphane vesikaları, No. 876
[1459] Cevdet tasnifi, İktisat vesikaları, No. 11, sene 1183.

başlamıştı.
Bozkır madeni: Çoğu kurşun ve bir miktar da altın ve gümüş bulunmak suretiyle işletilmiştir. Bir ara tatil edilerek tekrar faaliyete geçmiş ise de, 1200 H. - 1786 M. de terkedilip on sene \ sonra tekrar işletilmiştir.
Ergani madeni: Bol miktarda bakırla bir miktar altın ve gümüş hasıl olurdu. Buradan çıkarılan bakır Tokat'a sevk-edilerek orada tasfiye . olunurdu. Bundan dolayı Tokat bakırı denilirdi.
Gediz şap madeni: Faaliyeti asırlarsca devam etmişti.
Gerger ve Şiru (Malatya'da): -Zuhur eden simli kurşunun işletilmesi için 1207 H. - 1792 M. de hükümetçe emir verilmiştir. Gerger tarafında altın ve gümüş madenlerini havi bir de Tevfik madeninden bahsedilivor.
Gümüşhane madeninde: Bakır, gümüş, altın. Giresunda Espiye madeninde: Bakır, gümüş, altın. Keban madeninde: Bakır, gümüş, kurşun. inegöl madeninde: Gümüş.
Kastamonu'da, Bakır küresi madeninde: Bakır. Kigi madeninde: Demir[1460].
Nif: (M. Kemalpaşa): madeninde Simli kurşun. Şarki (Şebin) Karahi sarada: Şap ve Milas mevkiinde simli kurcun.
Rumeli'de: Kosova vilâyetinin Üsküb sancağında Kratova'da: : Kurşun ve gümüş.
Gömülcine civarında Maroniye madeninde: Şap. Samako (Bulgaristan'da Sofya'nın güneyinde): Demir.
Selanik taraflarında Sidrekapıs[1461] madeninde: Kurşun, gümüş.
Taşoz adasında bulunup 1133 H. - 1720 M. de işletilmesine emir verilen gümüş madenleri.
Bosna'da Kamengrad'da: Bakır[1462].
Madenlere dair olan bu toplama Başvekâlet arşivindeki Cevdet tasnifi vesikalarında iktisad ve darphane vesikaları arasından alınmıştır.[1463]

[1460] Kitîi madeninden elde edilen demirden Doğu vilâyet kalelerinin dökülürdü
[1461] Sidrekapısı, Selânik'in doğusunda ve buraya iki konak mesafede olup denizden iki fersah yani altı mil yahut iki saat içeridedir.
[1462] Osmanlı devrinde Türkiye madenleri (Ahıned Refik), s. 49, sene, 1126 H.-1714 M.
[1463] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/577-579

Barulhaneler

XVII. asırda İstanbul'da Kâğıthane ile Şehremini taraflarında ye Gelibolu, izmir ve Selanik'te ve Macaristan'da Tamışvar'&a baruthaneler vardı; görülen ihtiyaca binaen bunlardan Şehremini baruthanesi 1089 H. - 1678 M. senesinde yaptırılmıştı. Kâğıthane ve Şehremini baruthanelerinde her sene üç bin kantar siyah barut işlenir [1464] ve burada kullanılacak bin ikiyüz kantar rumî güherçile Mısır'dan gelirdi[1465]. Selanik baruthanesi güherçilesi Serez, îştip, "Koçana ve Köprülümden, Gelibolu'nun güherçilesi de Üsküp, Filibe ye Tatarpazarçığı taraflarından getiriliyordu [1466].
Şehremini tarafındaki baruthanede 1109 H. - 1697 M. senesinde çarhların hararetinden ateş çıkarak barut mahzeninde bulunan üçyüz kantar barut yandığı gibi, dört mahallede de dörtyüz yirmi beş hane barutun infilâkı dolayısiyle yıkılmış ve sair suretle hasar olmuştur.
Şehir içinde baruthane bulunmasının mahzuru düşünülerek istanbul dışında halî bir mahalde yeni bir baruthane yapılması münasip görülmüş ve bunun için Yedikule dışında deniz kenarında Osmanlı hükümdarlarına ait bahçelerden İskender Çelebi bahçesinde yirmi dokuz yük akçe sarfiyle halen meşhur ve malûm olan yerde baruthane yapılmıştır (1110 H. - 1698 M.)[1467]. Hükümet, Türkiye barutlarının ingiliz perdahtı barut gibi yapılmasına ehemmiyet vermekte idi[1468].
XVIII. asrın ikinci yarısından sonra ihtiyaca kâfi gelmeyen barut, isveç ile ispanya'dan satın alınmağa başladı3. Yine bu asrın ikinci yarısında top kalayları ingiliz malından tedarik edilmekte idi[1469].

Gümrükler

Osmanlı memleketlerine girecek veyahut memleket dışına çıkacak

[1464] asır sonlarına doğru Kâğıthane'de ayda üçyüz ve şehir kârhanesinde ayda yüzelli kantar barut işlenilmekte idi (12 nci asrı hicride İstanbul Hayatı, s. 152, sene 979).
[1465] Mühimme 180, s. 41, sene evahir-i Rebiulâhır -1095 (1684 Nisan).
[1466] Cevdet tasnifi, Askırî vesikalar, No. 12600 ve aynı tasnifin iktisat vesikaları, No. 879.
[1467] Zübdetü'l-vekayi, varak 351b ve Raşid, c. 2, s. 441.
[1468] Onikinci asrı hicride istanbul Hayatı ^ s. 74, sene 1133 ve Cevdet tasnifi, İktisat vesikaları, No. 997, sene 1137.
[1469] Cevdet tasnifi, İktisat vesikaları, No. 128
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/579-580

eşya için her devlette olduğu gibi gümrükler tesis edilmiş ve gümrük resmi konulmuştu. Gümrükler bizzat hükümet tarafından idare olunmayıp Hazineye karşı taahhüt olunan bir para mukabilinde iltizama verilirdi. Mültezim eline verilen iltizam beratı mucibince ahitnamelerde kaydedilen miktar üzerinden ve tarife mucibince alınması icabeden gümrük resmini alır ve Hazineye olan iltizam bedelini taksit ile öderdi.

Memlekette her mahallin gümrüğü ayrı ayrı iltizama verilirdi. Bazan ahidnâmelere aykırı olarak gümrük eminleri kendi mıntakalarından geçen, fakat gümrük resminin istanbul'da, alınması îcabeden ecnebi mallarından gümrük resmi aldıklarından, bu hal gerek İstanbul gümrük emini hakkında tüccarın şikâyetini mucib oluyor ve tabiî olarak yapılan yanlışlık tashih ediliyordu [1470]

Bazan para rayici münasibetiyle ecnebi tüccar ile gümrük eminleri arasında ihtilâf hasıl olurdu[1471]. îstanbuVda. Akdeniz yoluyla girecek tüccar gemileri boğazdan girerlerken veyahut çıkarlarken kale önünde yoklanırlardı; gemiler Anadolu sahilini takib ediyorlarsa Sultaniye kalesi dizdarı (kale muhafızı) tarafından ve Rumeli sahilinden geçecek olursa Kilidibahr kalesi dizdarı marifetiyle yoklanıp izin verilmek icab ederdi1. Rumeli tarafından kara yoluyla gelen emtia EdirnekapVdan içeri girdikten sonra Karagümrük denilen ve halen ismini muhafaza eden mahalde yoklanarak gümrük resmini verirdi. Gümrük resmi yüzde üçtü.[1472]

Ecnebı konsolasluklar

Avrupa'da Osmanlı devletiyle ticarî münasebette bulunan devletlerin IstanbuVâan başka Türkiye de hangi şehir ve kasaba ile ticarî işleri varsa oralarda birer konsolos bulundururlardı. Bu konsolosların bazıları, bilhassa Fransa konsolosları^ bazan esas vazifelerinin dışına çıkarak Hıristiyan tebaanın mezhep işlerine de el altından müdahale ederler ve gizlice papaslar ve tabip kisvesi altında propagandacıları vasıtasiyle diğer mezheplerdeki Osmanlı tebaasını katolik mezhebine

---

[1470] > Miihimme 135, s. 23, 28, sene 1142 H.

[1471] Mühimmc JJ5, «. 703, sene 1120. II a leb ve İzmir kadılarına gönderilen hüküm.

[1472] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/580-581

sokmak için çalışırlardı.

Ecnebi konsolosların inaiyyetlerinde[1473] tercümanlık yapmalarına müsaade edilerek Osmanlı hükümeti tarafından ellerine berat verilen tercümanları vardı. Bunlar bazan ahitnamelerdeki kayıtlar hilâfına yerli tebaadan tercümanlar kullanmağa teşebbüs etmek isterlerse de, hükümet buna müsaade etmezdi; çünkü ecnebi tercümanlar vergi ve rüsumdan muaf olduklarından, yerli Hıristiyanlar da bu muafiyetten istifade etmek isteyerek, sefaretlere kapılanmağa çalışırlardı. Yerli gayrı müslimlerden icabında tercümanlık yapanlar olursa, bu gibiler evvelden beri verdikleri vergiyi yine vermekle mükellef idiler.

Osmanlı hükıımeti, gerek hariçten gelen ve gerek dahilden harice giden eşyadan yüzde üç gümrük resmi alırdı; bu yüzde üç gümrük resmi ecnebi devletlere verilmiş olan ahidnamelerle tespit edilmişti; bu miktar artırılamazdı.

XVIII. asırda İstanbuVdaki yabancı devlet elçilerinden başka bu devletler tebaalarının Türkiye'de ticaret yaptıkları şehir. kasaba' ve adalarda bulunan konsoloslukları aşağıda gösterilmiştir [1474]:

ızmır de: Fransa, İngiltere, Nem<;e (Avusturya), Niderlanda (Felemenk), îsveç, Danimarka konsoloslukları. Haleb'de: Fransa, İngiltere, Avusturya, Felemenk, isveç, Venedik, Dubrovnik, Sicilyateyn (Napoli kıralhğı) konsoloslukları. Trablusşam'da.: Fransa, ingiltere konsoloslukları. Say da? da: Yalnız Fransız konsolosluğu.

Kıbrıs'ta: Fransa, Avusturya, İngiltere, Felemenk, îsveç, Venedik, Sicilyateyn.

Ağrıboz (Üba) adasında: Yalnız Fransa konsolosluğu. Girid adasında: İsveç, İngiltere konsoloslukları. Sakız adasında: İsveç ve Dubrovnik konsoloslukları. Selanik'te: Fransa, İngiltere, Avusturya, Venedik, Felemenk,îsveç, Sicilyateyn ve Dubrovnik konsoloslukları. Mora'da: Fransa, İngiltere, Niderlanda, Venedik, İsveç, Sicilyateyn konsoloslukları.Goîos ve İnebahtı (Lepant)da: Nemçe, İsveç konsoloslukları. Drac, Yanya ve Nardada: Fransa, İngiltere, Nemçe, Niderlanda,Sicilyateyn konsoloslukları.

Mısır İskenderiye'sinde[1475]: Rus, İsveç konsoloslukları. Boğazhisar

---

[1473] Mühİmme 125, s. 136, sene 1129 H.

[1474] Mühİmme defteri 161, s. 2, 3, sone 1172 H. - 1758 M.

[1475] Osmanlılar zamanında Arnavutluk'taki îşkodrcfya İskenderiye denildiğinden, bunları yekdiğerinden ayırmak için buna Mısır İskenderiye'si denilirdi

(Çanakkale)de: İsveç konsolosluğu.[1476]

XVIII. ASIRDA AVRUPA'DAKİ BAZI ECNEBİ DEVLETLERLE ÎLK DEFA YAPILAN TİCARÎ MÜNASEBETLER VE AKDENİZDEKİ TİCARÎ DURUM

Yenı Tıcaret Muahedelerı Akteden Devletler

Bu ciltte ecnebi devletlerle olan münasebat kısmında görüldüğü üzere, İsveç devletiyle 1149 H.-akteden devletler 1637 M. de olan ilk ticaret muahedesi üzerine bu devletle münasebat başlamıştır; İsveç tüccarı Türkiye'ye belli başlı eşya olarak çuha getirirlerdi.
1168 H. - 1755 M. Mart 24 de Danimarka kiralı bir nâme göndererek ticarî münasebat tesisini rica etmiş ve bir müddet sonra Koca Ragıb paşa sadaretinde iki taraf arasında bir ticaret muahedesi imzalanmıştır.
Avrupa'da muharebeler dolayısiyle Fransa kiralının mensub olduğu Burbon hanedanından olan İspanya kiralının oğlu Don Karlos, imparatordan zaptedilen Napoli ve Sicilya'ya kıral olmuştu. Yeni kiralın müracaatı üzerine onunla da 17 Muharrem 1153- 14 Nisan 1740 da bir ticaret anlaşması yapılmıştır.
Yine bu asrın ikinci yarısında Almanya (Avusturya) imparatorluğu camiası içinde sivrilip kırallık olan Prusya kırallığı ile de 1174 H. - 1761 M. de ticarî ve siyasî münasebetler tesis edilmiştir.
Sicilyateyn kiralı Don Karlos, babasının yerine İspanya kiralı olunca XV. asırdan beri teessüs etmemiş olan münasebat [1477] bunun müracaatına ve Osmanlı hükümetinin de Fransa ile dostluğuna ve Don Karlos'un da aynı aileye mensub olmasına binaen, bu devletle de 1196 H. -1782 M. de bir ticaret muahedesi aktedilmiştir.[1478]

Avusturya Veraselı Muharebesi Esnasında Akeniz'deki Ticari Durum

---

[1476]Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/ 581-582
[1477] Kanunî Sultan Süleyman zamanında V. Şarl'uı Alman imparatoru ve İspanya kiralı olması ve iki taraf arasındaki uzun süren harbler, ve daha sonra Lepanto muharebesi sebebiyle Osmanlı devleti İspanya'yı Akdeniz'â.e en büyük düşman sayarak müteaddid müracaatlara rağmen bu devletle bir dostluk ve ticaret muahedesine yanaşmamıştır.

[1478] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/583

imparator VI. Şarl'ınöl ümü ve kızı Maria Tereza'nm hükümdar olmasiyle 1740 senesinde başlayan Avusturya veraseti muharebesi 1743 senesine kadar (I. Mahmud zamanında 1153 senesine kadar) sekiz sene sürmüş ve muharebe, imparatoriçeye yardım eden İngiltere ile Avusturya'yı zayıf düşürmek isteyen Fransa arasında Akdeniz'de de devam etmişti.

İngiltere ile Fransa arasındaki Akdeniz muharebeleri dolayı-siyle Avrupa emtiasının Türkiye'ye az miktarda gelmesi ve gelmek üzere yola çıkan veyahut Türkiye'den ecnebi memleketlerine gönderilen Osmanlı tüccarlarına aid malların ve tüccar gemilerinin muharib devletlerin donanmaları tarafından zabtedil-mesi, Osmanlı devletini iktisaden sıkmıştı. Bundan başka, bu iki devlet arasındaki deniz muharebe s min Osmanlı sularına kadar sirayet etmesi sebebiyle hükümet bu hususta bazı tedbirler almağa mecbur olmuştu.
Bu münasibetle Osmanlı hükümeti Ege ve Suriye sahillerindeki kazaların kadılariyle dizdar ve voyvodalarına ve mütesel-limlere ve keza Akdeniz'in Rumeli kıyılarındaki kadılarla adalar halkına ve mıntakalarım idare eden vezirlerle kaptan paşaya 1158 Receb (1745 Ağustos) tarihli bir ferman göndermiştir.
Bu fermanda Akdeniz'deki muharebeler sebebiyle ticarete halel geldiği beyan edildikten sonra, Türkiye tüccar ve halkını zarardan sıyanet için Fransa, ingiltere, Felemenk ve Avusturya konsolosluklarının kefaletleri altında Türkiye'den eşya ve yolcu nakledilmesini ve Osmanlı sularında muharebe olmamasını istemiştir.
Bu ferman mündericatmdan anlaşıldığına göre, Akdeniz'de en çok faaliyette bulunan İngiliz gemileri idi; bunlar Fransız gemileriyle sevkedilen Osmanlı tüccarlarına aid eşyayı zapt ve Osmanlı tebaasını esir ettiklerinden başka, İzmir limanından eşya yükliyerek Marsilya'ya, giden isveç'in ticaret gemilerine de taarruz etıişlerdi; yine bu cümleden olarak, İskenderiye'den Osmanlı ticarî eşyasını Trablusgarb'a götürmekte olan bir Fransız gemisi de ingiliz donanması tarafından zabt olunmuştu[1479].
Hükümetin aldığı tedbire her iki devletten, yani ingiltere ile Fransa'dan, bilhassa birincisi riayet ^etmemekte idi. Bununüzerine vezir-i âzam, İngiltere, Fransa ve Felemenk elçilerini ayrı ayrı Babı

[1479] Hammer (Almanca tab'ı), c. 8, s. 54.

âli'ye davet ederek Osmanlı hükümetinin tarafsız olması sebebiyle harita üzerinde Osmanlı deniz sularını tespit ettirip buralarda muharebenin yapılmamasını kat'i surette istemiştir. Bu hududa göre Kuzey Afrika'da Sidre körfezinden Adriyatik denizi başlangıcındaki Narda körfezine kadar olan hattın doğusundaki kısım Osmanlı suları olarak tespit olundu. Bu suretle Osmanlı deniz sularının tahdidi Humbaracı Ahmed paşa'nm tertibi ile yapılmıştı[1480].

XVIII. ASIRDA YETİŞMİŞ OLAN BAZI İLİM VE FİKİR ADAMLARI[1481]

Yusuf nabi

XVII. asır sonlariyle XVIII. asır başlarında Yusuf Nâra olan Urfah Yusuf Nâbî efendi, Osmanlı şiirinde bir mektep müessisi olup açtığı çığır kendisinden sonra bir asra yakın bir zaman devam etmiştir. Hâkimiz, mevlididir Hazret-i İbrahim'in Nâbiya rast makamında rühavîyiz biz beytiyle tavsif ettiği Ruha yani Urfa'da doğmuş, tahsil gördükten sonra İstanbul'a, gelerek vezir-i âzam Köprülüzâde Fazıl Ahmed paşa'nm himayesini görmüş, sonra Merzifonî Kara Mustafa paşa'ya hususî kâtip olmuştur.

Bundan sonra konağı müstaid ve kabiliyetli zatların toplantı yeri olan IV. Mehmed'in damadı Musahib Mustafa paşa'nın dairesine intisab ederek musahib ve nedimi olmuş ve efendisinin müsaadesiyle hacca da giderek gidiş ve gelişiyle Beytullahı ve Ravzaı mutahharayı (Peygamberimizin kabirlerini) tasvir yollu TuhfetiTl-Haremeyn isimli eserini haçtan avdetini müteakip kaleme almıştır [1482].

Nâbî haçtan döndükten sonra, Musahib Mustafa paşa'ya kethüda olmuş, 1097 H. - 1686 M. tarihinde Musahib paşa'nın vefatı ve daha sonra IV. Mehmed'in hal'i üzerine istinatsız kalıp silsile halinde devam eden mağlûbiyetlerden müteessir olarak İstanbul'dan uzaklaşarak Haleb'e gitmiştir,

1120 H. - 1709 M. de Haleb valisi bulunan sabık sadr-ı âzam Baltacı

[1480] Mühimme 151, s. 333, evail-i Receb 1158 ve Mühimme 153, s. 3.
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/584

[1481] isimler vefat tarihlerine göre sıralanmıştır

[1482] TuhfetiV I-Haremeyn* in sonundaki : >
Dedim tamamına Nâbi bu nüshanın tarih Bu Tuhfs-i Haremeynim kabul ede Melât1093 beyti eserin itmamına tarihtir

Mehmed paşa'ya çatmış olan Nâbî, Baltacı'mn 1122 H. - 1710 M. de ikinci defa sadarete tayini üzerine onunla beraber İstanbul'a gelerek hacegân rütbesiyle Maliye baş muhasebeciliğine tayin edilmiştir.

Nâbî bundan sonra süvari mukabeleciliğinde bulunarak bu vazifede iken 3 Rebiulevvel * 1124 -10 Nisan 1712 de vefat etmiştir; kabri Üsküdar'da. Miskinlerdedir. Vefatından birkaç saat evvel söylediği rivayet edilen bir kıtanın son mısramdaki Nâbî Behuzur âmed terkibi vefatına tarih düşmüştür.

Nâbî, ahenk ve ifadede üstün bir meslek kurmağa muvaffak olmuştur. Şiirde Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğundan şikâyet ederek sadeliğe taraftardı. Şiirleri hakimane olup onlarda saki, mey, mahbub, aşk ve gram yoktur. Uzaktan yakından şiirde kendisini takib edenler arasında kendi yetiştirmesi olan Râmî Mehmed paşa ile Raşid, Çelebizâde Asım, Yahya Nazım,Miinif, Sami, Koca Ragıb paşa, Haşmet "ve Fitnat hanım gibi değerli şairler vardır kî, bir haylisi sağlığında kendisinden istifade etmişlerdir.

Nâbî çok söylediği için bazı şiirlerinde şiirle münasebeti olmayan yaveler vardır; fakat çok defa güzeldir, hakîmânedir ve kusursuzdur. Münşeatı, tuhfesi ve diğer eserleri nesir vadisindeki kaleminin kudretini gösterir.

Nâbî'nin manzum Hadîs-i erbain tercümesi, Siyer-i Veysî zeyli, Tuhfe-i Dilkeş-i JVâ&£, Hayriye Hayrâbâd, Münşeat, yukarıda da adı geçen Tuhfefül-Haremeyn ile Fazıl Ahmed paşa'mn Kamaniçe^yi zaptetmesi münasibetiyle kaleme almış olduğu Fetihnâme-i Kamaniçe[1483] isimli eserleri ve bir de manzum Surnâme'si ve mürettep divanı vardır[1484].

TuhfetüH Haremeyn'inde cenabı Peygamberin ziyaretlerinden ayrıldıktan sonra içten gelen samimî bir istek ile kaleme aldığı bir veda manzumesi :

Elveda ey hâk râhın kühl-i îman elveda Senk-i güyın gevher-i tac-ı Süleyman elveda

Pençe-i hurşîd-i tabın şâne-i zülf-i vücud

Safvet-i nûr~ı ruhin mirât-ı Kurban elveda

Gevher-i beyzâ-yı yektây-ı vücudın tâ ezl Revnak-ı }uılvetsarây~ı

[1483] Nâbî'nin bu eseri Tarih-i Kamaniçe ismiyle 1281 Hicret yılında (1864 M.) basılmıştır. Nâbî', Fetihnâme-i Kamaniçe'yi Musahib Mustafa paşa 'nm emriyle kaleme almıştır.

[1484] Sumâme-i Vehbi, 1944 de muhterem Agâh Sırrı Levend tarafından bastırılmıştır

kurb-i yezdan elveda
Dür düştüm âsitân-ı devletinden sureta Liyk manîde mücavirdir dil ü can elveda
Yâ Resulallah nigâh-ı şefkatin her hâlde Eyle Nâbî-i hazin üzere nigehban elveda

Nâbî'den bazı numuneler :
Evzân-ı metâ-ı fazl u hüner ta o rütbe kim Bin marifet zamanede bir âferinedir
Ebnây-ı dehr her hünere aferin verir Yarab bu aferin ne tükenmez hazinedir.
Oldu sermaye-i hayret bana bîmü ümmid Bilemem eyiiyecek girye midir hande midir.
Kimdir bizi men eyiiyecek bâğ-ı duandan MevrûS'i pederdir gireriz hâne bizimdir.
Sözde darb-ı mesel iradına söz yok amma Söz odur âleme senden kala bir darb-ı
Hep ettiği cefayı unuiturdı el peri Bir nîm hande bir nigeh-i iltifat ile[1485]

Abdulbakı Arıf Efendı

îlim, irfan, fazilet ve ahlâkı ve eserleri. Şairliği musikişinarilıgı ve hattatlığı ile X\III.asır başlarında yetişmiş değerli bir şahsiyet olan Abdülbâki Arif efendi, lstanbulu olup Kasımpaşa semtinde doğmuştur[1486]. Kendisini Lehcet üî-Lûgat sahibi ve musiki üstadı şeyh-ul islâm E b u İshakzâdc Meluned Esad efendi:
Alim ü fâzıl ü hattat il fakıh ü nahvi Farisi dan il mezayây-ı sürûda vakıf Şair-i mahir il münşi' il müverrih yâni Cümleyi beyt-i muamma gibi hâvi Arif kıtasiyle tavsif ettiği gibi, Müstakimzâde Süleyman Sadüd-diıı efendi de Tezkiret ül-Hattatiri'&e :
"Melek haslet, fazılı agâh, arifi billâh, imadüddini hıttaı irfan, mirilivâyı nükteşinasan" sözleriyle tarif etmektedir.
Abdülbaki Arif efendi'nin babası 1082 H. - 1671 M. de vefat etmiş

1485 Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/587-589
1486 Abdülbâki Arif cfenıli'nıı (lop;um tarihi İıilincmciiH-klr bcnıher. seksen yaşım geçkin olarak vefat eltisine ve mülâzım olduğuna güre. tevellüdünün olması muhtemeldir.

olan tersane mahzen kâtiplarinden Ammîzâde Mehmed efendi'dir. Arif efendi medrese tahsili gördükten sonra mülâzım olup kırk akçe ile müderris iken parlak bir surette hariç müderrisliği imtihanını vererek elli akçelik müderris olmuştur.

Bundan sonra derece derece dahil, musılahı salın ve saham seman, altmışlı, musılei Süleymaniye, sahnı Süleymaniye müderrisliklerini yaparak 1092 H. - 1681 M. de Selanik kadılığına tayin olunmuştur. Burada kadı iken zevk ve s af ay a düştüğünden şikâyet edilmesinden dolayı badema kendisine kadılık verilmiye-rek isminin kadılar defterinden silinmesine irade,çıkmış (1094 H.-1683 M.) ve bu suretle epey müddet boşta kalmış ve hattatlıkla geçinmiş ve 1098 Rebiulâhır - 1687 Şubatta Bursa kadılığını elde etmiştir. Abdülbaki Arif efendi 1103 H. - 1691 M. de Mekke pâyesiyle Mısır kadısı ve 1109 H. - 1797 M. de İstanbul kadısı ve 1113 Şaban - 1702 Ocakta Anadolu kazaskeri olmuştur. Yüksek faziletini takdir eden şeyh-ul islâm Seyyid Fey-zullah efendi'nin işaretiyle Rumeli kazaskerliği payesini almış ve sadr-i âzam tarafından da bin altın ve bir samur kürk ile taltif olunmuştur [1487]

Bundan sonra, 1118 H. - 1706 M. ve 1122 H. - 1710 M. senelerinde iki defa Rumeli kazaskerliğine tayin edilen Arif efendi, son kazaskerliğinde müddetini bitirip ayrılmasını müteakip sebebi izah edilmeyen bir hal üzerine ve vak'anüvis Raşid'in "iktizayı kaza ije" Bursa'da ikamete memur olmuş ve bir sene sonra da afvolunarak İstanbul'a gelmiştir.

Abdülbaki Arif efendi'nin îstanbuVda, konağı ve Eyüb-de bahçesi olduğundan, mevsimine göre her iki mahalde de ilmî musahabeler tertib ederek vakit geçirir ve yalnız olduğu zamanlarda da tetebbuatla meşgul olurdu. 8 Şevval 1125 - 28 Ekim 1713 tarihinde seksen yaşını geçkin olarak vefat etmiş ve Eyüb camiinden Bostan iskelesine gidecek kapının dışında, vefatından sonra haremi tarafından yaptırılan sıra muslukların arkasına defnedilmiştir.

Vefatına Seyyid Vehbî'nin :

Dedi giryan giryan fevtinin tarihini Vehbî Gidip Arif efendi kaldı ismi dehrde baki beyti kabir taşına hâk edilmiştir. Vefatı sebebiyle daha bir hayli tarihlerde teessür izhar edilmiştir. Kabrinin önündeki musluklar

---

[1487] Raşid, c. 2, s. 581.

zevcine vesilei rahmet olmak üzere refikası Behri hanım tarafından yaptırılmıştır. Vefatının irfan âleminde büyük acı \ıy andırdığı anlaşılıyor; bu münasibetle şüara tezkeresini tertib eden Salim efendi:

"Sad hezar mersiye ve tevarihle şuerây-ı kiranı esnay-ı intikallerinde matem-i sûzişlerin izhar etmişlerdi. Ol fazıl-ı cihan ve âlîâme-i devrana nice erbâb-ı irfan matemkeş olmasunlar ki zât-ı bîhemtâ-ı bedr-i münir sipihr-i kemal ve vücud-ı âlisi mihr-i tâbende-i burc-ı fazl-ı efdal olduğundan gayrı meclis-i şerifleri ile müteşerref olan, hezar müşkilin'hal eyleyip meclisinden öyle kıyam ve dahil-i meclis-i âlisi olan tiredilleri şeref-i sohbetleriyle tahsil-i tesliyet-ül hatır eyledüği mâla kelâm idi. Yücudı, nâyâb-ı devaran bir zat-ı Mecmuat-ül irfan idi" diyerek kudret ve fazileti ilmiyesini beyan etmektedir.

Abdülbaki. Arif efendi üç lisanda (Türkçe, Arabça, Farsça) tasarrufa kadir şairdi; mürettep divanı olup eserleri de şunlardır :

1- ilmi kelâmdan Türkçe4 MenahicuilusuliTd-diniyye ilâ Mesalik-il-metâlib-i
yakiniyye;2- Mukaddimat-i Ahlâk-ı nasırı tercümesinin taribi; 3- Lanı-ı tarif risalesi; 4- Siyer-i nevbevî; 5- Nahivden ; 6- Isâmın Farsça istiare risalesinin murebi yani Risalet ül-îsâmfi el hakikiyye ve el mecaz tarcümesi; 7- Elmarifet-i ven nekre risalesi; 8- Köprülilzâde Abdullah paşa'nın Arapça NuhbetüH-eş'ar isimli kasidesinin şerhi; 9- Mana el bida; 10- Kandiye fethine dair Makame-i Kandiye; 11- Miracnâme;1 12- Türkçe ve Farsça ayrı ayrı iki divan; bunlardan Makame-i Kandiye isimli eseri nesirdeki kalem kudretini göstermektedir.

Abdülbaki Arif efendi^ talik denilen yazıda üstad olup bunu Tebrizli Mehmed'den meşk ederek üstad talik hattatları safında yer almış ve bir hayli nefis eserler yazmıştır.

Vasiyeti üzere ölümünden sonra Eyüb'da. bir medrese yaptırılarak Hariç medresesi itibar olunup iptida bu medreseye kızının oğlu Yahya efendi müderris olmuştur.

Yine vasiyeti üzere telif ettiği miraciyesi her sene Hazreti Hqlid türbesinde okunurdu; buna dair vakıf yapmıştır. Miraciyesi mustafa ve III. Ahmed devri musikişinaslarından Sultan Selim camii naathânı Yusuf efendi tarafından bestelenmiştir.

Abdülbaki Arif efendi, şeyh-ul islam E sad efendi'nin "mezâyayı sürûda vakıf" dediği gibi, musikiye vakıf ve bunda üstad ise de, Selanik kadıhğında bulunduğu sırada yediği darbe ile gözünün yılması cihetiyle, bunu avamdan ve mutaassıp güruhundan gizlemeğe mecbur olmuştur. Kentlisinin besteleri arasında

Küşad olup gül-i bahtım tebessüm ettikçe Açıldı gonca-i tabhm terennüm ettikçe

murabbaı ırak makamında ve çenber usulündeki en güzel eser-lerindendir. Aşikâne ve şuhane gazelleri de olan Arif efendi'nin divanından aldığım bazı parçaları aşağıya yazıyorum :

Mesnevi tarzında olan Miracnâme''sinin baş tarafından iki beyit :

Sad hamd o kadim kâr sâze Ol sân i- i asman t ıraze Sad şükr il sitayiş ol hudaya y Kim ademi kıldı arş paye

Bir gazelinden :

Dildara gönül, kendüyi hemraz idemezsin Bîçaresin ol rütbeyi ihraz idemezsin

Humhâne-i teşrifini hâhiş güzel amma Ol mest-i mey-i nahvete izaz idemezsin

Keyfiyetin ey sâgar-ı cem olsa da bâlâ Mestâne mey-i aşk-ı ser endaz idemezsin

Mirât-ı ruhin olmaz ise Arife derpiş Ol tûti-i hoşgüyi, suhansaz idemezsin

Ne keşt-i sahn-ı gülşendir ne seyr-i tal'at-ı güldür Muradım istimâ'i nâle-i pürsûz-ı bülbüldür.

Baid olmaz nigâh endâz-ı sâz olmak dil-i zâre O tıfl-ı nâz perverkim nev âmûz-ı tefafüldür.

Mihre baktım âfitâb-ı rûyı geldi yâdıma Servi gördüm kamet-i dilcûyi, geldi yâdıma

Kenaniyân-ı hasreti etmiş zelil ü hâr Ol Yusuf-ı Melâhati Mısıra aziz eden

Ezhâr-ı taze gülşeni eyler şüküfeter Hat gelse de rûy-i yâre dahi dilnişin olur Pervangân-ı suhte dil taze can bulur Ol şemH dilfürûz ki mahfelnişin olur.

Şehid Ali paşa, III. Abmed'insilâhdarlığma tayin edildiği zaman Abdülbaki Arif efendi'nin sanatkârane bir manzumesinin ilk ve son beyitleri1.

Silâhdar oldı bir kân-ı kerem sad hamd Mevlâya Sunuldı destine tîğ~ı mücevher Hân Ahmeâ"den
bu âli fütbeye Arif dedi bin şerm ile tarih
Silâhdar • oldu kudretle Ali Seyfaldı Ahmeden[1488]

Naıma (Mustafa Naım)

Haleblidiv. 1065 H.-1655 M. de orada doğdu. İstanbul'a, geldikten sonra eski saray baltacıları ocağına kayd olundu ve bu ocağın kaidesi üzere Bayazid camii dersine devam etti. Daha sonra, bulunduğu baltacılar ocağından çıkarak divanı hümâyun kalemine girdi. Bu kaleme devam edenlere anane üzere birer mahlas verildiğinden, bunun da Naim mahlası Naima oldu.
Kalaylıkoz Ahmed paşa ile ocakdaş olmağla onun 1100 H. - 1689 M. de vezirlikle kaptan paşa olması üzerine, Ahmed paşa'ya divan efendisi oldu. Daha sonra reis-ül küttab Ramı Mehmed efendi (Ramı Mehmed paşa) ve Rumeli kazaskeri Yahya efendi ile tanışarak o sayede kendisini yakından tanıttırdı ve Ramî efendi'nin himmetiyle istanbul gümrüğünden günde yüzyirmi sağ akçe, yani o zamana göre bir kuruş maaş tayin olundu.
Amcazade Hüseyin paşa'nm vezir-i âzamlığı zamanında İlli H. - 1699 M. tarihinde vak'anüvis tayin olundu; meşhur tarihinin mukaddimesini kaleme aldıktan sonra sadr-ı azama takdim ederek çok takdir gördü; kendisine beşyüz kuruş atiyye verildikten sonra, gümrükteki yevmiyesine bir kuruş daha zam edildi[1489].
1116 H. - 1704 M. de Kalaylıkpz Ahmed paşa vezir-i âzam olunca, eski hukuka binaen ve aynı ocak mensuplarından Darüssaade ağası yazıcısı Nevşehirli İbrahim efendi'nin (Damad İbrahim paşa'mn) da yardımiyle ve hacegân rütbesiyle Anadolu muhasebeciliğine tayin edilmiştir.
Naima'nın nücum ilminde de mehareti vardı. Çorlulu Ali paşa, Baltacı Mehmed paşa'nm azliyle yerine sadr-ı âzam olunca Naima'nın zayiçelerinden kuşkulanarak kendisini Anadolu muhasebeciliğinden

[1488] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/589-593
[1489] "Vekayi-i devlet-i aliyye tahririne memur olan Naima efendi tertib ettiği tarihinden birkaç eczayı kendi adamlarından birisi ile tarafı devlete irsal ettikte şevkine medar olmak için sadr-ı âzam Hüseyin paşa hazretleri tarafından bir kese akçe ile İstanbul gümrüğü mukataası mâlından para üçer akçe olmak üzere yevmî yüz yirmi akçe vazife inayet ve ihsan" olunmuştur (1114 Rebİulevvel 17) Raşid, c. 2, s. 533

azl ile kalebend olmak üzere Hanya'ya. ve arkadaşı Hamalı Ali efendi'yi de Kıbrıs^a sürgün ettir-
misti (1118 Safer başları- 1706 Mayıs ortaları)[1490]. Fakat bunlar menfalarına gitmiyerek bir yolunu bulup Boğazhisar''âa. kaldıkları haber alınması üzerine, kalebend olmak üzere gönderilen çavuşlara teslim olunarak menfalarına şevkleri emredilmiştir [1491]

Bu suretle Hanya'ya gönderilen Naima, (1118 Receb sonları-1706 Kasım başları) tarihinde Bursa'ya nakledilmiş [1492] ve burada tam bir sene kaldıktan sonra istanbul9a getirilip sonra teşrifatçılık verilmiştir (1121 H. - 1709 M.).

Teşrifatçılık o tarihlerde geliri az memuriyetlerden olup Naima ise ihtiyaç içinde bulunduğundan, kadirşinas vezir-i âzam, kalyonlar defterdarlığını da ilâve olarak Naima'ya tevcih etmiştir.

Naima, Damad Şehid Ali paşa sadaretinde de aynı teveccühe mazhar olmuştur. Şehid Ali paşa, âlim olduğu gibi etrafına ilim adamlarını da toplamış olduğundan, Naima da bu suretle onun cemiyetine dahil olmuş ve 1125 H. - 1713 M. de Nlefter eminliğine ve 1127 H. - 1715 M. de Mora seferi için ordunun Sdirne'ye hareketinde ikinci defa Anadolu muhasebeciliğine tayin edilmiştir.

Naima, dürüst tabiatlı, mütaleâsını çekinmeden açıkça söyleyen bir karakterde olduğundan, onun bu hali vezir-i âzam Damad Ali paşa'nın şımarık kethüdası ibrahim ağa'nın hoşuna gitmemiş ve Naima'nın irtikâp ve irtişasından ve Mora seferinin neticesinin iyi olmıyacağını söylediğinden bahis ile, onu sadr-ı âzamin gözünden düşürüp aşağı memuriyetlerden olan silâhdarlar kâtipliğine naklettirmiştir (27 Safer 1127-4 Mart 1715).

Ordu ile Mora seferinde bulunan Naima, ordunun avdeti esnasında

---

[1490] Hanya valisi Kalayl.ıkoz Ahmed paşa ile Hanya kadısına gönderilmiş olan hükümden :
"Sabıka Anadolu muhasebecisi Nâima kendii halinde olmayup nefy ve tagrib olunması iktiza etmekle tayin olunan çavuş mübaşeretiyle Hanya'ya. vardıkta kalebend eyleyib madam ki fermanı hümâyun sadır olmadıkça itlâk olunmaması..." Miihimme 115, s. 24.

[1491] Boğaz hisarları dizdarlarına hüküm ki :
Sabıka Anadolu muhasebecisi olan Nâima ile Hamevî Ali kendü hallerinde olmamalariyle bundan akdem emr-i şerifimle mezkûr Nâima Hanya'ya ve mezkûr Ali Kıbrıs'a neyfolunmuşlar iken memur oldukları mahalle gitmeyip Boğaz hisarlarında kaldıkları ihbar olunmağla imdi siz ki dizdarlarsız, emri şerifim vusulünde yanlarına mübaşir tayin olunan iki nefer çavuşları Boğazhisar kalelerinin birinde kalebend edip merkumları bu taraftan tayin olunan çavuşlara teslim ve bir saat mukaddem memur oldukları mahalle yollayıp... Eva-hir-i* Rebiulevvel 1118 (Mühimme 115, s. 60

[1492] Naima hakkında Hanya mutasarrıfı Kalaylıkoz Ahmed paşa'ya yazılıp yukarıda zikredilen hükmün üst kenarında "Bursa'da ikamet eylemek üzere ıtlak olunmuştur" kaydı vardır ve tarihi de 1118 Receb sonlarıdır ki 1706 Kasım ayma raslar.

Mora defter emini vekili olarak orada bırakılmış ve bu hale müteessir olarak 1128 Ramazan-1716 Ağustosta Ballu-badra (Paliopatras) kasabasında vefat etmiştir. Ne ziba düştü tarih-i vefalı Naima gitti firdevs-i Naime beyti vefatına tarihtir[1493]

Naima'nın şöhretine sebeb olan, kendi adiyle meşhur olan tarihidir.

Tarih seven ve vekayii dikkatle gözden geçiren Amcazade Hüseyin paşa, vezir-i âzam olduktan sonra, Osmanlı vekayiini kaleme alacak bir memurun lüzumunu takdir etmiş ve o zaman reis-ül küttab bulunan Ramı Melımed efendi'nin takdimiyle tanımış olduğu Naima'yi bu işe memur ederek kendi yanında bulunan Şarihulmenarzâde Ahmed' efendi'nin vakayiname müsveddelerini de Naima'ya vermiştir.

Naima, Şarihulmenarzâde'nin bu tarihini okumuş, ona bazı ilâveler yaparak 1000 H. - 1591 M. den 1065 H. - 1655 M. senesine kadar olan vekayii tamamlamış ve buna beş senelik vekayii daha ilâve ederek, 1070 H. - 1660 M. de tarihinin birinci kısmını bitirmiştir.

Naima, III.4 Ahmed zamanında vezir-i âzam Enişte Hasan paşa'nm emriyle[1494] birinci kısmın mabadı olan 1071 H. - 1660 M. den 1110 H. - 1699 M. senesine kadar tarihinin ikinci kısmım yazmak için lâzım gelen vesaiki toplamış ise de, kitap haline gelmemiş ve kendisinin vefatından epey zaman sonra müsvedd-eleri Şehrîzâde Mehnıed Said efendi'ye intikal etmiştir, işte meşhur tarihi bu birinci kısım olup daha sonralarına aid yalnız Edirne vakasını kaleme almış ve bu tarihçe îbrahim Müteferrika tarafından basılan Naima tarihVnin sonuna ilâve edilerek basılmıştır.

Naima tarihi, üslûbundaki sade güzellik ve mahir bir ressamın fırçasından çıkan resim gibi hâdiseleri ve bilhassa şahısları canlı olarak tasviri ve olayları kuvvetli muhakeme ederek tahlil eylemesi itibariyle şimdiye kadar bu tarzda bir ikincisi yazılmayan bir Osmanlı tarihidir.

Naima, tarihini tahkik ve tetkik suretiyle sıhhatli olarak kaleme aldığı gibi, eserinin sade güzel olmasına ve bilhassa umumun istifadesi için münşiyane olmamasına dikkat etmiştir. Bu değerlerinden dolayı

[1493] Kaptan paşaya hüküm ki :
Mora canibinde defter emini Naima efendi fevt olup ve hâlen eyâlet-i Mora'nin tahrir defterleri defterhaneden tahrire memur olan halife dahi tayin ve defteri gönderilmekle... Evasıt-ı Şevval 1128 (Mühimme 125, s. 57).

[1494] Edirne vakası isimli eserinin mukaddimesinden

Naima tarihi vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa'nm emriyle müteferrika matbaasında basılan ilk Osmanlı tarihi olmuştur. Naima şiirle de iştigal etmiştir; aşağıdaki iki güzel beyit kebdisinindir:
Hâsid ayağa çalsa da kâlây-ı kemâlim Sermâye-i irfanıma asla zarar olmaz
Naima sırr-ı aşkı sûziş-i pervaneden görkim Ne hicr-i yârdan ağlar ne sfyz-i nârdan söyler[1495]

Sarı Mehmed Paşa (Bakkalzâde-Hacı)

XVIII. asırda Osmanlı devlet adamlarının âlimlerinden ve malî işlerde mütehassıs, değerli bir zat olan Mehmed paşa Maliyeden yetişmiştir. 1082 H. - 1671 M. de iptida Maliyenin ruznamçe evvel kalemine alınmış ve sonra defterdar Kinci veya Kılıç Ali
efendi (paşa) dairesine intisab etmiş, kabiliyeti görüldüğünden terakkisine yardım edilmiş ve Maliye mektubçuluğuna tayin olunarak uzun müddet bu hizmette bulunmuştur.
19 Zilhicce 1114-6 Mayıs 1703 te ve Ramı Mehmed p a ş a 'nm sadareti zamanında bütün malî işlerdeki vukuf ve ihatasına ve aralarındaki hukuka binaen, Paşakapısına davet olunarak birden bire baş defterdarlığa tayin edilmiştir. Melımed efendi bu teveccühe teşekkür etmekle beraber, afvını istirham etmiş ise de, ehliyeti malûm olduğundan itizarına bakılmamıştır.
Edirne vakası sırasında ihtilâlciler tarafından darphane emini Muhsinzâde Abdullah efendi[1496] defterdarlığa tavin edilmiş olduğundan, saltanat değişikliği dolayısiyle Mehmed efendi bir müddet gizlendi (1115 Rebiulevvel 1703 Temmuz).
Yeni defterdar Muhsinzâde, cülus münasibetiyle kapıkulu ocaklarına cülus bahşişi verecek parayı tedarik edemediğinden, ihtilâlcilerin elebaşılarının kendisine verdikleri teminat üzerine Sarı Mehmed efendi ikinci defa defterdarlığa getirildi ve hiçbir sızıltıya meydan vermeden cülus bahşişini tedarik ederek tevzi etti.
Yine aynı sene içinde ve Enişte Hasan paşa'nın sadareti esnasında her nedense Amcazade kethüdası Firarı Hasan paşa'nın baş defterdar

[1495] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/594-597
[1496] I. Mahmııd zamanında vezir-i âzam olan Muhsiıızfule Abdullah paşa.

olması icab etmişti. Sadr-ı âzam tarafından Sarı Mehmed efendi'ye haber gönderilip büyük lîace-gân mansıblarından herhangisini isterse tayin edileceği ve yakında yine baş defterdar olacağı bildirilmesi üzerine o da rüznamçei evvel memuriyetini istedi ve tayin olundu (13 Receb 1115 -22 Kasım 1703).

Sarı Mehmed efendi üç buçuk aya yakın bir zaman sonra, yani 23 Şevval. 1704-1 Mart 1704 de Firarı Hasan paşa'nın Rumeli valiliğine tayini üzerine üçüncü defa baş defterdarlığa getirildi. Bir sene kadar burada bulunarak çavuşbaşi Türk Ahmed ağa ile sadr-ı kethüdası Osman ağa arasındaki münakaşada Osman ağa'yı tahtie ettiğinden dolayı azlolundu (1116 «Şevval - 1705 Şubat).

Yeni defterdar Davul ismail efendi'nin malî işlerdeki aczi sebebiyle dört, beş ay sonra Sarı Mehmed efendi dördüncü defa baş defterdar oldu (20 Safer 1117- 13 Haziran 1705).

1118 Rebiulâhır - 1706 Temmuzda azledilen Mehmed efendi, 1123 senesi son ayma kadar (1712 Ocak) mazul kaldı ve aynı senede (10 Zilhicce - 19 Ocak 1712) de Mehmed efendi'nin (Damad Mehmed paşa) yerine beşinci defa baş defterdar olduysa da, beş ay sonra sebebi malûm olmayan bir hal üzerine yine azledildi (17 Cemaziyelevvel 1124 ve - Haziran 1712).

Damad Ali paşa'nın sadareti esnasında Prut muahedesinin tadili ile Ruslarla anlaşmak isteyen sadr-ı âzam tarafından hudutların tespitine memur edildi ve vazifesini yapıp avdet edince, 7 Şaban 1126 - 18 Ağustos .1714 de altıncı defa baş defterdar oldu.

Damad Ali paşa'nın etrafında bulunan ilim ve fazilet sahibi devlet adamlarının arasında Sarı Mehmed efendi de yer aldı; ordu ile beraber Mora ve Avusturya seferlerinde bulundu ve sözü geçen en ileri ricalden oldu.

Damad Ali paşa'nın Varadin'&e şehid olması üzerine devlet erkânı arasında en liyakatlisi olduğundan sadaret mührünün kendisine verilmesini ümit ediyordu; fakat onun kudret ve nüfuzunu maiyyeti olan Mevkuf atî ibrahim efendi (Damad Nevşehirli ibrahim Paşa) çekemiyordu. Varadin mağlûbiyetini padişaha bildirmek üzere Mevkufatî ibrahim efendi ordu tarafından padişaha gönderildi ve onun tesiriyle sadarete Halil paşa tayin olundu; halbuki padişah III. Ahmed sadarete Sarı Mehmed efendi'yi münasip görmüştü; fakat onu

sevmeyen ibrahim efendi:
"— Mühini devlet bir adamdır; Rumeli'nin kâfir eline geçmesine sebeb olur" demesi üzerine pâdişâh bostancılıktan yetişmiş olan Halil paşa'yı vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem tayin edip Sarı Mehmed efendi'yi de taltif ederek veizir yaptı ve işlerinde vezir-i azama yardım etmesini tavsiye ettikten başka kendisini sadr-ı âzam yapacağpa dajr Mehmed paşa'ya gizlice haber gönderdi. Sarı Mehmed paşa orduda yalnız kendisi söz sahibi olup vezir-i âzam gölgede kalmıştı[1497].
Sarı Mehmed paşa'nm hasmı olan Mevkufatî ibrahim efendi, Rikâbı hümâyun kaymakamı tayin olunması üzerine Edirne'de pâdişâhın yanında bulunan ibrahim paşa hasmı olan bu değerli veziri ezmek için çalıştı. Mehmed paşa da kendisinin padişahın vadi hilâfına sadarete getirilmemesinden dolayı ağzına geleni söylemeğe başlıyarak hasmı olan sadaret kaymakamının eline fırsat verdi; ihtirastan gözü kararարak açıktan açığa sadaret mührünü istemeğe kalktı.
Ordu cephede ve idare sadr-ı azamdan ziyade bunun elinde bulunduğundans fena bir hâdiseye meydan verilmemek için husûl-ı murad mukarrerdir diye kendisine yeniden sadaret vaadiyle avutulup ordunun seferden avdetine kadar sabredildi; filhakika ordunun Edirne'ye gelmesini müteakip Sarı Mehmed paşa kapıya davet edilip Selanik muhafızlığına tayin olunarak kürk giydirildi[1498] ve baş defterdarlığa da sadaret tevcihi için daha evvel gizlice Edirne'ye davet edilen Hotin muhafızı eski defterdarlardan Damad Mehmed paşa tayin olundu (16 Muharrem 1129-31 Aralık 1716).
Damad ibrahim paşa, Sarı Mehmed paşa'yı ordudan ayırdıktan başka imhası tarafına gitti ve ilkbahardaki sefer için defterde kayıtlı evlâdı fatihan askerinden başka on senden fazla defterdarlık edip külliyetli menfaat temin ettiğinden ve bu sırada kendisinden hizmet

[1497] Silâhdar Mehmed Halife, Nusretnâme'&e Hacı Mehmed paşa'nın vezirliğini kaydettikten sonra "Dibelek firavun olup kudurdu ve kimseye söz söyletmez oldu" demektedir.
[1498] Raşid. c. 4, s. 317 .ve Nusretnâme. "Raşid tarihi'nin diğer bir yerindeki (c. 4, s. 286) kayda göre defterdar Mehmed e fendi'nin iptida ordudan, Edirne'ye gönderilen Mevkuf atî İbrahim efendi'den vezirliğe tayin ettirileceği vadini almış ve arkasından yeni zadr-ı âzam Halil paşa tarafından da vezirliğe terfi için inha edilmiş; İbrahim efendi, Mehmed efendi'ye vezirlik alacağına dair söz verdiği halde sadr-ı âzam tarafından inha edilmesine canı sıkılmış imiş. Raşid'in bu kaydı doğru değildir. O tarihte defterdarın maiyetinde olan İbrahim efendi'nin henüz pâdişâha hulul ederek orduda en kudretli bir zatı vezir yaptıracak kadar nüfuzu yoktu. Bundan başka vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem, bütün azil ve ıasba kadir olup Mehmed efendi'yi inha etmeden vezir yapabilirdi. Vezir olmak isteyen Mehmed efendi belki İbrahim efendi'nin bilvasıta delâletini istemiş olabilir.

beklendiğinden bahsolunarak bütün maaşı ve teçhizat ve sair masrafları yine kendisi tarafından temin edilmek ve bir neferi noksan olmamak üzere üç bin asker yazması ve ilkbaharda Niş ordugâhında bulunması emrolundu[1499].

1129 Rebiulevvel iptidaları tarihli bir fermanla evvelki emir tekid olunmakla beraber, aynı zamanda hiçbir suretle özrünün kabul olunmıyarak şedid akibete uğrayacağı da bildirildi. Mehmed paşa'nın parası olsa bile kısa bir zamanda bütün techi-zatiyle üç bin kişinin tedarikine imkân yoktu [1500].

Sarı Mehmed paşa bu hallerden müteessir olarak padişaha söğüp saydığından, bu suretle arzu edilen katline bu güzel bir vesile oldu; evvelâ Kavala kalesine hapis ve malları hükümetçe zabtedilip istanbul'da. Kumkapt'âaki konağında bulunan eşyasının müsadere edilmesi için çavuşbaşı Halil ağa Edirne'den istanbul'a, gönderildikten sonra, kapıcıbaşı Yusuf ağa Kavald^ya gönderilerek boğduruldu (1129 Rebiulevvel sonları-1717 Mart)[1501].

Sarı Mehmed paşa'nm iki mühim eseri vardır; bunlardan birisi ,Zübdet ül-vekayi adındaki tarihidir. Bunun Köp-
rülü'nün sadaretinden 1082 H. - 1671 M. senesine kadar olan on. beş senelik kısmı mukaddime olup, 1116 H. - 1704 M. tarihine kadar olan kısmı ise bizzat içinde bulunduğu vekayî itibariyle kıymetlidir; İstanbul kütüphanelerinde müteaddid nüshaları vardır[1502]. îtimad edilir bir vekayinâme olup Yak'anüvis Raşid'in mehazları arasındadır.

[1499] Raşid, c. 4, s. 323.

[1500] Selanik muhafızı vezir Elhac Mehmed paşa'ya hüküm ki : » Sen ki veziri müşarünileyhsin işbu sâli meymenet istimalde mukarrer ve muhakkak olan seferi hümâyun-i nusretmakrunum için defterlu evlâdı fatu-handan mâada ulufe ve bahşişleri ve sair masarifi kendi malından sarf ile tah ririne memur olduğun üç bin güzide ve tuvânâ yörüjc levendatını bir gün evvel tahrir ve tekmil ve yanma istishab ve Nevrûz-ı firuzdan mukaddem Niş sahra sında bulunman için tenbih ve tekidi müştemil hattı hümâyunı şevketmak-rumım mucibince emri celil ül sânım şerefy-afte-i sudur olmuş idi. Halıya tekid ve istical için işbu emr-İ şerif-i vacibü'l-imtisalim dahi ısdar ve irsal buyrulmuştur.
İmdi inşallahü Teâkâ vusulünde bu hususta kemali dikkat ve ikdam ve mukaddema fermanım olduğu üzere berminvali meşruh tahririne memur olduğun üç bin nefer güzide ve tuvana yörük levendanını bir gün evvel bir saat mukaddem tahrir ve tekmil ve cümlesini yanına istihsab ve vaktiyle hareket ve Nevruzı Firuzdan mukaddem Niş sahrasında mevcut bulunup fermanım olan mahallerin hıfz ve herasetinde bezli iktidar ve ceddi bîşümar eyliyesin. Şöyle ki tahrire memur olduğun ol miktar levendatm bir neferi nakıs olup ve yahut nevruzdan evvel Niş sahrasında bulunmıyacak olur isen bir güa özrün ısga olunmayıp ukubeti şedideye mazhar olacağını mukarrer ve muhakkak bilip bu emri hatirin muaccelen tekmili ile bir an evvel mahalli memurede bulunmağa ana göre mübaderet eylemen babında fermanı âljişanım sadır olmuştur. Evail-i rebiulevvel sene 1129 (Mühimme 125, s. 185).

[1501] Nusretnâme ve Raşid tarihi, c. 4, s. 333

[1502] Nuri Osmaniye kütüphanesi nüshası 3122 ve Esad efendi kitapları aracındaki nüsha 2382 numaralardadır.

sarı Mehmed paşa'nm diğer mühim eseri de nesayih ul-vüzera ve'l-umera ismiyle dokuz kısım üzerine kaleme almış olduğu telifidir. Bu ikinci eseri, sabık Robert Kollej Müdürü Prof. Rayet (Wright) tarafından Türkçe metni ile beraber îngilizceye tercüme edilerek 1935 senesinde Amerika'da Princeton Üniversitesi matbaasında basılmıştır.

Nesayih ul-vuzera vel-u, sadr-ı âzamin ahlâk ve etvarı, mansıblar, irtikâp, defterdarın evsafı, hazine, yeniçeri ocağı, reaya ahvali, hudut kuvvetleri, serasker, timar ve zeamet ahvali ile cömertlik, hasislik, hırs ve tama, garez, tevazu, kibir, hased gibi memduh ve mezmum hallerden bahsedilmektedir.[1503]

Ebu Bekir Efendi (Şirvânî)

Şirvanlı Rüstem bin Ahmed bey'in ogludur. Kendisine Karabekir efendi veya Acem Bekir efendi denilirdi. Gençliğinde babası Rüstem bey ile Hacca gidip avdetinde Mısır'da kalarak yüksek tahsil görmüş ve Mısır valisi Şişman îbrahim paşa'ya intisab ederek tatlı ve faydalı musahabeleriyle kendisini sevdirmiştir.

Şişman ibrahim paşa'nın 1079 H. - 1668 M. de vefatı üzerine bir müddet daha Mısır'da kaldıktan sonra 1083 H. -1672 M. de tstanbul gelerek vezir-i âzam Köprülüzâde Fazıl Ahmed paşa'nın akrabasından Hüseyin bey'le tanışarak onun delaletiyle Amcazade Hüseyin bey'in (Hüseyin paşa) meclisine devam etmiş ve hacegân rütbesiyle hazine kâtipliğine tayin olunmuştur.

Ebu Bekir efendi âlim ve değerli bir zat olduğu için kendisim vezir-i âzam Merzifonî Kara Mustafa paşa da himaye ederek 1090 H. - 1679 M. de haslar ve maden kalemi müdürlüğüne ve daha sonra Anadolu muhasebeciliğine tayin etmiştir. 1093 H. - 1692 M. de süvari mukabelecisi olarak 1094 H.-1683 M. de Avusturya seferine iştirak eden Ebu Bekir efendi Viyana muhasarası esnasında yeniçeri kâtibi olmuştur.

Viyana bozgunluğu ve Kara Mustafa paşa'nın katli üzerine yeniçeri kâtipliğinden azledildi ve epey zaman açıkta kalarak Seddulbahir muhafızı Köprülüzâde Fazıl Mustafa paşa'nın yanında

[1503] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/597-602

oturdu ve onun vezir-i âzam olması üzerine "reis-ül küttablığa tayin olundu.

II. Ahmed zamanında Iran şahına yazılan nâmenin tahrir tarzını çok takdir eden pâdişâh, Ebu, Bekir efendi'yi bir hattı hümâyunla azledilmemek üzere reis-ül küttablıkta bıraktı Fakat vezir-i âzam Sürmeli Ali paşa[1504] daha defterdar bulunduğu sırada aralarında geçen bir münakaşadan dolayı gücenik olduğu Ebu Bekir efendi'yi 28 Rebuilevvel 1106-16 Kasım 1794 de Elbasan sancağı beylerbeğiliğine tayin ettikten sonra Mora'ya memur etti.

Elmas Mehmed paşa vezir-i âzam olunca, Ebu Bekir efendi 'yi yine devlet merkezine getirtip büyü k ruznameci yaptı; bu tayinde pâdişâh II. Mustafa'nın zevcesi Hafsa Sultan'in tesiri vardı.

Ebu Bekir efendi 1114 H. - 1702 M. de nişancı ve 1115 H. - 1703 M. de ikinci defa reis-ül kütab oldu; 1118 H. - 1706 M. de azledildi ise de, 1122 Zilhicce-1711 Ocakta üçüncü defa reis-ül küttab tayin edildi. Daha sonra baş muhasebeci, büyük ruznameci, yeniçeri kâtibi, darphane emini olup 1125 H. - 1713 M. de dördüncü defa reis-ül küttab oldu ise de, ihtiyarlığına mebni bir ay sonra defterenıinliğine naklolundu ve bir müddet de ikinci defa darphane emini olup 1130 H. - 1718 M. de şıkkısani defterdarı tayin edildi ve 8 Ramazan 1135-12, Haziran 1723 te vefatına kadar burada kaldı. Ölümünde yaşı doksanı aşkındı. Kabri Süleymaniye'de konağının civarında Kirazlı mescidi kurbinde Nevrez Kadın mektebi karşısındaki mezarlıktadır.

II. Mu s t af a 'nın hal'i ve vefatından sonra zevcelerinden Hafsa Sultan, pâdişâh III. Ahmed'in .emriyle Babı âli erkânından birisine tezviç edilmek istendi; sultan, sevgili zevcinden sonra hiçbir erkekle evlenmemek üzere ahdetmiş olduğundan, padişahın ayaklarına kapanarak afvım ve kardeşinin zevcesine bu hakaretin yapılmamasını ve kendisini öldürmesini istirham ve Âli Osmana beş şehzade yetiştirdiğini[1505] beyan eyledi ise de bu istirham dinlenmedi. Zevç intihabı hususunda muztar kalan Hafsa Sultan nihayet yaşı seksenden fazla olan ve kendisini on yaşında iken saraya takdim eden reis-ül

---

[1504] Raşid tarihi, c. 2, s. 187, sene 1103, III. Ahmed zamanında da Iran Şahının nâmesine yazılan cevap bunun kaleminden çıkmış olup bir sureti kütüphanemizde 164 numaralı Münşeat mecmuasında vardır

[1505] II. Mustafa'nın bilâhare padişah olan I. Mahmud ve III. Osman adlarındaki şehzadelerinden başka sekiz şehzadesi daha doğmuş olup Hafsa Sultan'ın ifadesine göre bunlardan beşini kendisi doğurmuş oluyor.

küttab Ebu Bekir efendi'yi intihab eyledi. Ebu Bekir etendi, zevcesi Hafsa Sultan'a bir pâdişâh zevcesi gibi hürmette bulundu[1506].
Ebu Bekir efendi değerli âlimlerdendir; mükemmel bir kütüphanesi vardı. Fevkalâde münşiyane kaleme alınarak her lisan bilen tarafından anlaşılması mümkün olmayan meşhur Vessaf tarihVnin[1507] birinci cildindeki Arapça lügatlerin halline dair ismiyle bir şerh yazmıştır[1508]. Bundan başka, îbn Halligân diye meşhur Şem-süddin Ebi el Abbas Ahmed'in (vefatı 681 H. - 1282 M.) Vefiyat ül-Ayan isimli teracim-i ahvale dair olan eserinin bir kısmını Türkçeye çevirmiştir[1509].

İsmail Hakki Efendi (Bursalı)

Babası Mustafa efendi, İstanbul'la olup Aksaray da oturduğu sırada evi ve eşyası vanmış olduğundan, Aydos kasabasına hicret ederek[1510]
oraya yerleşmiş ve Şeyh İsmail Hakkı 1063 Zilkade iptidalarında (1653 Eylül) orada doğmuştur.
Tahsil çağına geldikten sonra Edirne'ye giderek orada At-pazarı diye meşhur Şeyh Osman Fazlı efendi'nin birinci halifesi Edirne medresesi müderrislerinden Abdülbaki efen-di'den ders okumuş ve sonra istanbul'a gelerek babasının şeyhi olan Halvetiye tarikatinin ünlü şeyhlerinden Atpazarî Osman Fazlı efendi'ye (Emir Çelebi'ye) intisab etmiş, bundan başka değerli âlimlerden fıkıh, Arapça ve Farsça edebî eserler, mesnevi okumuş, vaizlikle faaliyete geçerek vâzîarını Üsküdar'da Ahmetliye camiinde yapmıştır; bir vaazı esnasında vahdeti vücud meselesinden bahsettiği için Tekirdağı'na sürülmüş ise de, az sonra afvolunarak[1511] Şeyhi Osman Fazlı efendi tarafından 1086 H. -

---

[1506] M a d a m Mo p t e gü 'nün mektupları (Tarihi Osmani, Encümeni mecmuası, sene 6, s. 410) Ebu Bekir efendi'nin Hafsa Sultan'ı alması Ebu Bekir efendi'nin üçüncü defaki reis-ül küttablığında olmalıdır.
[1507] Vessafü'l-hazre denilen Abdullah Bin Fazlullah-ı Şirazî, tarihini 711 H.-1311 M. de bitirmiştir. Vefatı 719 dadı
[1508] Vessaf şerhinin Ebu Bekir efendi'nin bıraktığı yerden alt tarafı, bir hayli ilâvelerle Mirzazâde Ahmed INeylî efendi tarafından tekmil edilmiştir. Ebu Bekir efendi'nin Vessaf şerhi Üniversite kütüphanesi Halis efendi kitapları arasındadır
[1509] Bunun Ibn Halligân tercümesi Veliyyüddin efendi kitapları arasında 2409 numaradadır
Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/602-604
[1510] Aydos, Osmanlıların eski idarî teşkilâtında Şarkî Rumeli'nin kazalarından olup Burgaz'm kuzey batısına düşer.
[1511] Şakayik Zeyli Şeyhî'de (Nuri Osmaniye kütüphanesi 3312, s. 342) 1134 H. - 1721 M. de ikinci defa Üsküdar'da bulunduğu sırada Tekirdağ'da ikarnete memur edildiği yazılıdır.

1675 M. de Üsküb'e gönderilmiş ve orada vaizlik etmiştir, ismail Hakkı, daha sonra Ustrumcd^da bulunmuş ve oradan da şeyhin emri üzerine Şeyh Sunullah efendi'nin yerine 1096 H. - 1685 M. de Bursd'ya şeyh olmuştur.

Zamanının hern zahir ve hem bâtın ilimlerinde mütefekkir bir şahsiyet olan Osman Fazlı efendi, IV. Mehmed'in hal'i ile II. Süleyman'mn cülusunu müteakip cepheden İstanbul'a. gelen ocakların ihtilâlleri esnasında ocakların edepsizliklerine karşı, halkın kendisine hüsnı zannına binaen, ihtilâlcilerin tedibinde hizmet etmişti. Bir müddet sonra vezir-i âzam olan Köprülüzâde Fazıl Mustafa paşa, bunun nüfuzundan çekinerek, kendisini Magosa'ya gönderdiği zaman onun müridi olan ismail Hakkı efendi de şeyhini bırakmıyarak beraberinde Kıbrıs''a gitmiş ve şeyhinin 1102 H. - 1691 M. de orada vefatı üzerine tekrar Bur-sa'ya dönmüştür.

ismail Hakkı efendi, II. Mustafa'nın bizzat Avusturyalılar üzerine vaki seferinde ordu ile beraber gitmiş, sonra Bur-sa'yı terk ederek 1130 H. - 1718 M. den itibaren üç sene Şam'da oturup Ahmediye camiinde cuma vaizliği etmiş ve buradaki dostlarının ricalariyle bazı risaleler yazmış ve nihayet 1135 H.-1723 M. de tahassürle Özlediği Bursd'ya giderek yerleşmiştir, ismail Hakkı efendi burada iki sene daha yaşıyarak 1137 Zilkade - 1725 Temmuzda yetmiş beş yaşında vefat ederek Tuzpa-zan'ndaki tekkesine defnedilmiş tir. [1512]

Hak hak dedi azmeyledi Hakkı efendi cennete

mısraı vefatına tarih düşürülmüştür.

Şeyhi Osman Fazlı efendi yüksek irfan ve kabiliyetini takdir ettiği ismail Hakkı hakkında :

"—Cenabı hak bana bir halife ihsan buyurdu ki onu Hazretî Pire ihsan buyurmadı" diye iftihar edermiş.

İsmail Hakkı efendi üç defa Bursa'da uzun yıllar şeyhlik ettiği için Bursalı diye şönret bulmuştur. Hem zahir ve hem. bâtın.uleması arasında kıymetli eserleriyle tanınmış olan İsmail Hakkı efendi'nin, büyük, küçük yüzden ziyade telifatı vardır ve bunların yirmi üçü basılmıştır. İsmail Hakkı'mn eserleri Türkçe lisanı bakımından da

[1512] Bu tekkeyi, Burso'yı bu son gelmesini müteakip 1135 H. - 1723 M. de cami olarak yaptırmış ve kitabesini kendisi tertib etmiştir.

tetkike şayandır. Bu eserlerinden birincisi dört cilt üzerine Ruha-Beyan isimli tefsiri olup matbudur. Diğer eserleri usuli hadîs, fıkıh, kelâm, tasavvuf, ahlâk ve meaniye dair olup bunlardan Furuk isimli müteradif ve müteşabih lügatlerin farkları ile mahalli istimal-lerinden bahsetmesi itibariyle pek mühim olup Arapça olarak kaleme alınmış ve ehemmiyetine binaen Ali Enver efendi tarafından Mektep mecmuasında Vüsuk tercümetHl-füruk ismiyle Türkçeye çevrilerek parça parça neşrolunmuştur [1513]. Hadîs-i erbain şerhi ile Mesnevfnin on sekiz beytiile Varidat-ı kübra, Bostan, Pendİ Attar, Derviş Yunus'un bir gazelinin ve Hacı Bayram Veli'nin bir manzumesinin şerhleri, Kitab'ün-Necat Kenz-i Mahfi,. Kitabu'l-hitab isimlerindeki eserler İsmail Hakkı efendi'nindir; yüzbeş kadar telifi vardır.

Uç dilde mürettep divanı olup bazı manzumeleri Salim ve Fotin tezkirelerinde de görülür [1514].

Taib Ahmet Efendi (Osmanzade)

İlim ve kemaliyle, kıt'a ve tarih, hiciv ve medhiye söylemekteki meharet ve melekesiyle tanınmış olan Tâib Ahmed efendi, îstan-buVln olup Maliye tezkirecisi Osman efendi'nin oğludur. Medreseden yetişmiş, 1099 Rebiulevvel -1688 Ocakta babasının Kumkapı Nişancı camii civarındaki medresesine müderris olmuştur. Hariç rütbesiyle Fazıliye medresesi müderrisi bulunduğu sırada alacaklı olduğu Aşçı Mehmed paşa'dan parasını kurtarmak için Şam valisi olan paşanın kethüdalığını kabul ettiğinden dolayı müderrisliğe rağbet etmediğine hükm olunarak elinden medresesi alındığı için birkaç sene açıkta kalmıştır.

1109 H. - 1697 M. de Fevziye-i Cedide ismiyle bir medrese yaptıracağını vadederek medrese yapılmadan evvel dahil rütbesiyle müderrisliğine tayin edilmiş ise de, henüz binasına başlamadan

[1513] İsmail Hakkı efendi'nin tercümei haliyle eserlerinin bir kısmı Mektep mecmuasında (sene 3, s. 34) vardır, Furuk ismindeki eserinin tercümesi de yine aynı mecmuanın üçüncü senesinin birinci numarasından başlamaktadır.

[1514] İsmail Hakkı merhumun tercümei hali ve eserlerinin tetkiki hakkında merhum Prof. Mehmed Ali Aynî bey'in Darülfünun İlahiyat Fakültesi mecmuasında (sayı 9, sene 1928) îsmail Hakkı*ya dair bir tetkik hülâsası adiyle önemli bir yazısı neşredilmiştir.

Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/604-606

aleyhdarlarınm şeyh-ul islâm Erzurumlu Feyzullah efendi nezdindeki faaliyetleri neticesinde adı müderrisler defterinden silinmiştir; fakat Feyzullah efendi'nin katlinden sonra taahhüd ettiği medreseyi yaptığından, bu medrese hareketi dahil rütbesiyle kendisine tevcih edilmiş ve sonra medresesinin deftçecesi Musıla-i Sahn itibar olunmuştur.

Kabiliyetli olanları himaye ederek yetiştirmesini seven Nevşehirli ibrahim paşa'mn teveccühü sayesinde sıra bekleyenlere tercihan Süleymaniye müderrisliğine tayin edildikten sonra, 1129 Şaban - 1717 Temmuzda Haleb kadısı ve yine sırası gelmeden Mısır kadısı olarak[1515] 1136 Ramazan iptidasında (1724 Mayıs) orada vefat etmiştir[1516].
III. Ahmed'in 1132 H. - 1720 M. *de ibrahim admda bir şehzadesi doğup takdim etmiş olduğu v.elâdet kasidesi padişahın takdirini çektiğinden :
"-— Makbulü hümâyunum olmuştur; asrın melik-üş şüerası olduğu vücuh ile zahir ve matlâbı ihsanı hümâyunum olmuştur" hattı hümâyuniyle kendisinden daha üstünleri bulunduğu halde zamanının melik-üş şüerası ilân edilmiştir.
Osmanzâde Tâib, ziynet ve ihtişamı ve iyi yaşamayı bilir ve severdi. Hahb kadılığından İstanbul'a, döndükten sonra Fenerbahçe tarafında bir köşk yaptırmış ve Valide Sultan evkafından alarak imar etmiş olduğu Demirkapı çiftliğinde vezir-i âzam Damad îbrahim paşa ile şeyh-ul islâm Abdullah ve kaptanı derya Mustafa paşa'ya ziyafet çekmiştir.
Dostluğuna sadık, vefakâr ve fevkalâde cömerd olup hanesi edip, şair, âlim ve musikişinasların toplantı yeri idi. Kendisinin yakin dostu olan Çelebizâde Asım efendi — ki sonraları şeyh-ul islâm olmuştur — Osmanzâde'nin yukarıdaki vasıflarını saydıktan sonra :
Tarihgüyluk ve kaside perdazlıkta bîbedel kıtaları elsine-i nasta manendi darbı mesel olduğunu hezl ve ciddî yazıları ve manzumeleriyle dostlarını göklere çıkarıp düşmanlarına zehir saltığını

[1515] "1135 senesi hilâlinde tarafı bahirülşerefi âsafiden hüsni teveccüh ile mazhar-ı inayet ve tekrim ve Mısır kazası müeerred kıdemi tarik ile olmayıp rîtk ve fıtk ve lıal ve akde kudret şart olmağla bir iki eski ve hem pasına takdim kulmnıştır..." Çelebizâde, s. 171.
[1516] Ayyansarayî'nin vefiyat mecmuasında 22 Ramazan perşenbe günü vefat ettiği yazılıyor. Ramiz tezkiresi Mısır valisi tarafından zehirlettirilerek vefatı kaydolunmuştur. Çelebi zade Asım'da da "şerbe-i şirin güvarı iş ve zmdegânİsi scm-i muvakkati merk ile telh oldı" denilmektedir (Raşid zeyli (>h'hiz(Hh\ s.

beyan ediyor.
«Tâib Ahmed cfendi'nin müteaddid eserleri vardır :
1- Hadikat ül-Vüzera; 2- Hadikat ül-Mülûk ismiyle Osmanlı padişahlarının muhtasar tarihi; 3- Telhis üî-hüküm; 4- Menakıb-ı tmam-ı âzam; 5- Ahlâk-ı Aîâî hülâsası olan Hülâsat ül-ahlâk; 6- ÂhmedüH-Asar adını verdiği Meşarikifl-Envar tercümesi; 7- İcaz-ı Nesayih ül-Hükema; 8- Ahlâk-ı Ahmedî [1517]; 9- Sıhhat Abâd ismiyle kırk hadisi sahrh'in mensur ve manzum tercümesi; 10- Müretteb Divandı eş1ar.
Bunlardan başka, Ahlâk-ı Muhsent, Esmar, Hümayunâme ve Müverrih Âli'nin edeb isimli eserini hülâsa olarak kaleme almıştırEnvâr-ı Sühey Zübdet ül-esmar fil Hikâyat adiyle hülâsa etmiştir; diğer eserleri de vardır. Sadr-ı azarlıların tercümei hallerini havi zeyilleriyle birlikte Hadikat ül-vûzera ile Hadikatül-Mülûk ve Ahlâk-ı Ahmedî basılmıştır.
Devrinin şairlerini tavsif eden bir manzumesinden :
Benim şimdengeru mahkûm-ı fermân-ı mutaımdır Gerek erbab-ı tedris il gerek küttab-ı divanî Ve lâkin Husrev-i mülk-ı maâni Râşid ü Vehbî Birisi nûr-ı çeşmimdir birisi canımın canı Mevali zümresin ad eylemem şair güruhından Ki nâdir bulunur nazm âşinâ merd-i sühandâni Beli ben bildiğim şair fakat Neyli ve KâmVdir Hatadır gayra etmem şairiyyet ile bühtâni Müderrislerde ancak Asım-ı hoşgû müsellemdir Ki nazm ü nesir ü fazl u marifette yoktur akranı Eğer meşk etse mektubi'i defterdar İzzet bey Ederlerdi reisi zümre-i nazm âveran ânı Reşid ü Salim ü Şehri vü LemH vü Rahimîdir Benani'i şairân-ı zümre-i küttâb-ı divânı Ederdim Taiba her fırkanın erbabını tâyin Veli havfım budur şayet ki dilgir îde yaranı Vekilimdir benim Vehbî-i mudz dem beyan itsiin Sunûf-ı taze güyanı güruh-ı yave destanı Olur ise eğer mizânn temyiz-i suhan derkâr Bilinür herkesin ol dem kemalâtiyle noksanı.[1518]

Mehmed Esad Efendi (Yanyah Esad Hoca)

[1517] Eserleri hakkında Bağdatlı İsmail paşa'nın Hadikatü'l-Arifin Msma-ül-Müellifin adlı eserine bk. (c. 1, s. 171). Etraflı tercümei hali için Ali Canib beyin yazısına bakın (Türkiyat mecmuası C. 2 S. 103).
[1518] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/606-609

XVIII. yüzyılın birinci yarısında yaşamış olan mütefekkir âlimlerden yanyali esad efendi'nin babasının adı Ali bin Osman'dır; ilk, orta medrese tahsilini doğum yeri olan Yanycûda yapmış ve 1098 H 1687 M de yüksek tahsilini de İstanbul'da tamamlamış ve hocası Akşehirlizâde İbrahim efendi'den ders arkadaşlarının üstünde olarak takdirle icazet almıştır.

Esad Efendi'nin kabiliyet ve istidadı şeyh-ul islâm Ebu Said zade Feyzullah efendi'ye anlatılınca derhal celbe-derek 1102 H. - 1691 M. de müstakilen mülâzimet verdi. 1111 H.-1699 M. tarihinde müderrislik imtihanında pek iyi surette muvaffak olması üzerine iptidai hariç rütbesiyle elli akçe yevmiyeli Süleyman ağa Darülhadisi müderrisliğine tayin edildi ve daha sonra terakki ede ede mûsıla-ı Süleymaniye rütbesiyle Eyüb müderrisi oldu.

Felsefeye ve müspet ilimlere karşı büyük alâkası olan Esad •efendi bu ilimlerde bilgisi olan zatlardan hesap ve hendese öğrendi[1519]. Kabiliyetli olanları İnmeye eden Damad Nevşehirli İbrahim paşa zamanında ve 1138 H. - 1725 M. de Galata kadısı ve ibrahim paşa'nın teşkil ettiği tercüme heyetine dahil oldu ve 1139 H. - 1727 M. de ilk matbaanın tesisi üzerine buraya musahhih tayin edildi.

Esad Hoca'nın vefatı 1143 H. - 1731 M. de veya bir sene sonra ve kabri de Edirnekapi'Aa Emir Buharı dergâhı kabristanındadır. Türkçe, Arapça ve Farsçadan başka Rumcaya vakıf olan Esad efendi vezir-i âzam Damad İbrahim paşa ve şeyh-ul islâm Abdullah efendi'nin emirleriyle fizikten Aristo'nun Kitab üs-semaniye fî sımait-tabiî eserinin üç kitabını aynı zamanda şerh ederek Yunancadan Arapçaya tercüme etmiştir[1520]. Arapça tercümenin mukaddimesindeki mütaleası Esad efendi'nin derin vukufunu göstermektedir [1521].

%Iehmed Esad efendi'nin bu değerli tercümesinden başka İbni Sina'nın Şifa tercümesi, Hikmet ül-işrakıyye şerhi, mantıktan Metali-ül-Envartercümesi olan Şerh ül-Envar, Risale-i Lâhutiyye,Haşiye-i

[1519] Tezkire sahibi Salim efendi, Esad afendi'nıı kimlerden ders gördüğünü ve neler okuduğunu göstermeştir (Matbu Şuara tezkiresi, Tekmiletü'§• şakayik fi hakkı-ı ehli-l~hakayik müellifi İsmet Efendi de bu hususta malûmat vermektedir (Türk Tarih Encümeni mecmuası, sene 16, s. 50

[1520] Aristo'nun bu Kitabü's-semaniye adlı eserini I. Ahmed zamanında (1603-1617) Selanik Rum metropolidi olup 1020 H.-1611 M. de vefat ede» Karaferiyeli Yuannis Kotinus (Y. Kuttinius)ün Rumca tercümesinden istifade etmiştir. (Tekmiletü ş §akayik —İsmet efendi) yine bu hususta Os-manh Türklerinde İlim (Dr. Adnan Adıvar) s. 140.

[1521] Bu eserin bir nüshası Tercümet-i Mücel-lidü's-semaniye li Aristelalis ismi altında Esad e. kitapları 1936 mükerrer numara ve bir nüshası da Ayasofya K. 2656 No. dadır

İsbât-ı Vâcib, Manzume-i şahidi şerhi ve üç lisanda mürettep divan olarak müteaddid eserleri de vardır.
Şuara tezkiresini yazan Salim efen di, bu değerli zat hakkında: "Zatı âlisinin medayihi serd olunmak lâzım gelse bir re'sihi. bir kitap ve fezaili kemali tâdad olunsa her varak,, medayihi bir bab olurdu" demektedir.

Esad Efendi'nin oğlu Bedrüddin efendi babasından üç sene sonra vefat etmiş olup, hendeseye dair Arapça bir eseri vardır ve bir nüshası Esad efendi kitabları arasında 2010 numarada Kitab-ül hendese ismiyle kayıtlıdır.[1522]

İbrahim Müteferrika

Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed efendi (paşa) ile beraber istanbul'da, ilk Türk Müteferrika matbaasını kurarak irfan hayatımıza hizmet eden değerli bir zattır. İbrahim Müteferrika, matbaacılığından dolayı Basmacı ibrahim efendi diye meşhurdur.
İbrahim Müteferrika aslen Macar olup 1085 H. - 1674 M. de Doğu Macaristan'da Kolojvar kasabasında doğmuştur. Hıristiyanlığın Kalvinist mezhebine mensup bir ailenin oğlu olup papas olmak için tahsil gördüğü sırada, 1104 H. - 1692 M. de Türk akıncılarının eline esir düşerek istanbul'a, getirilip 1106 H. - M. de satılmıştır.
Kendisini esirlikten kurtaracak parası olmadığından, Islamiyeti kabul etmek suretiyle kendisine eziyet eden sahibinin elinden kurtulmuş ve az zamanda Türkçeyi de iyi öğrenmiş. İslâm akidelerini tetkik ettikten[1523] sonra 1123 H. - 1711 M. de Risale-i îslâmiye isimli eserini yazmıştır[1524]. Yine bu münasibetle Türklerin hiçbir gayrı müslimi vicdanî kanaatinden dolayı tazyik etmemeleri ve bilâkis

[1522] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/609-611
[1523] İbrahim efendi'nin vefat tarihini hâvi manzumesi Nevres divanında on sekiz beyit olup bunlardan en münasib olan yedi beyti mezar taşına hâk edilmiştir
[1524] Müteferrika, pâdişâhların maiyyeti hademelerinden olan ve seçkin ve asîl olanlardan intihab edilen bir sınıftır. Bunlara Kanunname-i Âl-i Qsr mon'da "vâcibü'r-riaya ağalar" denilirdi. İçlerinde sultaıi2âde ve vezirlerin oğullarından, ümera ve defterdar evlâdlarmdan ve hasodahdan olanlardan itibarlı kimseler vardı. Padişah, saraydan dışarı çıktığı ve cuma namazına gittiği zaman müteferrikalar hükümdarın önünde giderler ve sefere gidişinde bera- berinde bulunurlardı. Bunlar maaşlı ve gedikli, yani zeamet ve timarlı olarak iki kısım idiler. Miktarları muayyen olmayıp XVII. asır sonlarında mevcutları 631 di. İbrahim efendi ilk hizmetlerinde müteferrika ise de sonradan arabacılar ocağı kâtipliğinde ve tercümanlığında bulunmuş ve müteferrikalık ile meşhur olmuştur. En son rütbesi divanı hümâyun hacagânlığı idi.

katolik mezhebinde olan Avusturya hanedanının Kalvinistler aleyhindeki şiddetli hareketleri ve Osmanlı hükümetinin de siyaseti icabı Kalvinistlere müzahir olarak Avusturya'ya karşı cephe almaları ibrahim Müteferrika'nın îslâ-miyeti kabulünde müessir olmuştur. ibrahim efendi'nin hangi tarihte müteferrika olduğunu bilmiyoruz[1525]. Yalnız Damad Şehid Ali paşa'nın sadareti esnasında ve Avusturya seferine takaddüm eden senede Venedik ile olan muharebe dolayısiyle Avusturya'nın tarafsızlığını temin etmek için İbrahim efendi sadr-ı âzamin bir mektubiyle ve müteferrika rütbesinde olarak 1127 H. - 1715 M. senesinde Viya-na'ya elçilikle gönderilmiştir. Bu kayda göre müteferrik alığı ya bu tarihte veya bu tarihten evveldir.

İbrahim efendi, sadr-ı âzamin mektubunu imparatorun başvekili Prens Ojen'e vermiş ve bir müddet Fıyana'da alıkonulduktan sonra başvekilin cevabî mektubiyle avdet etmiştir.

Avusturya ile olan muharebede Macaristan'dan kaçarak imparator aleyhine hareket etmek üzere Belgmd'&a toplanmış olan. Macar asilzâdeleriyle[1526] beraberlerindeki Macarlara İbrahim Müteferrika tercüman tayin edilmiştir (1128 Zilkade -1716 Ekim).

İbrahim efendi daha sonra Osmanlı devleti tarafından Eransa'dan getirtilerek Macaristan kiralı ilân edilmiş olan Ra-koçi Ferenç'e tercüman olmuş ve Rakoçi'nin vefatına kadar tercüman bulunmuş ve bu suretle Damad İbrahim paşa ile de tanışmış ve teveccühünü görerek meclisine devam etmiştir.

İbrahim Müteferrika bu yakınlıktan istifade ederek Yirmisekiz Çelebizâde Said Mehmed efendi ile birlikte malûm matbaayı tesis etmiş ve aym.zamanda 1147 H. -1731 M. de vefatına kadar Rakoçi Frenç'in tercümanlığını yapmıştır.

ibrahim efendi, 1148 H. - 1736 M. seferinde top arabacıları kâtibliğinde de bulundu ve matbaası yine üzerinde idi[1527].

[1525] Risale-i îslâmiye'nin bir nüshası Siileymeniye kütüphanesinde Esad efendi kitapları arasında 1187 numarada olup Türkçedir. İbrahim efendi bu risalesinde Kolojvar'âa doğduğunu yazmaktadır.

[1526] Bu Macar asilzadeleri, Ceneral Kont Berçini, Kont Esterhazî, Kont Caki, Kont Furgaç vesairedir.

[1527] İstanbul kadısına hüküm ki :

Hâlen top arabacıları kâtibi olan kıdvetü'l-emasili ve el akran İbrahim zîde mecdühû südde-i saadetime arzı hal edip mumaileyhin sanatı tabıda mahareti tammesi olmaktan nâşi.. .bu defa tab eyledüği Raşid ve zeyli olan Celbi zade tarihlerini fiatı muayyene vazile furuht etmek için emri şerifim sudurunu iltimas etmekle... evasıt-ı Rebiulâhır serie 1154 {Hicri Onaltıncı asırda İstanbul Hayatı, s. 152).

Bu muharebe esnasında Türklerle beraber muharebeye giden Macar askerinin tahririni İbrahim .efendi yaptığı gibi, trşova (Hırşova)nın Avusturya kuvvetleri tarafından Türklere teslimi münasibetiyle mükâlemeye de memur edilmiştir.

Muharebeden sonra, yani 1156 H. - 1743 Eylülde Dağıstan'da Kaytak Prensi Ahmed Han'ın tayin beratını götürüp avdetini müteakip yine matbaasında çalıştı ve, kısmı mahsusumla görüldüğü üzere3 Yalova'da bir kâğıd fabrikası kurdurmağa muvaffak oldu; fakat burada elde edilen kâğıdı görmeden 1158 H. - 1745 M. de vefat etti.

Dürüst ahlâklı, faziletli, vefakâr, çok çalışkan bir zat olan ibrahim Müteferrika, Şark ve Garb dillerini bir araya toplayan bir lügat kitabı da hazırlamak istedi ise de, ömrü vefa etmedi.

Sonradan divanı hümâyun haceğâından olan İbrahim Ms^iteferrika'nın kabri Okmeydanı'mn tersaneye bakan tarafında ve tdris Muhtefî mezarının'yakınında olup yedi beyitten ibaret olan kabir kitabesi şair Kerküklü Nevres'indir*. Kitabenin birinci ve son beyitleri : Hâca-i dîvan İbrahim efendi kim anın Basmamıştı bir nazîri sahn-ı imkâne kadem Hasbihal-i ola Nevres mısra-ı târih anın Bastı ibrahim efendi sahn-ı Firdevse kadem.[1528]

Abbas Vesim Efendi

Bizdeki tıbbî eserlerle bunların müellif ve mütercimleri hakkındaki kısımda Garb tababetine ehemmiyet vererek Türk tababetinin tekâmülüne hizmet eden bu zattan kısaca bahsetmiştik.Zamanında Kanbur Vesim diye meşhur olan bu zat, istanbullu olup babasının adı Abdurrahman bin Abdullah'tır. Sinop'lu Tabib Ömer Şifaî ile Bursalı Tabib Ali'den tıb ve daha yukarıda tercümei hali yazılan Yanyalı Esad efe n d i 'den hikmet ve Ahmed Mısrî 'den heyet tahsil ve Kâtibzâde Refî efendi'den de talik yazı öğrenmiştir[1529].

Abbas Vesim efendi, İstanbul'da. Sultan Selim tarafında açtığı bir dükkânda tababetle meşgul olmuş ve Avrupalı tabiplerin eserlerinden ve Garb metodundan istifade etmek suretiyle şöbretine sebeb olan

---

[1528] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/611-613
[1529] Tarih-i Muradı Tte. 2, s. 230.

Düstur tıbbVl-Cedid-i veH-Kadim adındaki kıymetli eserini telif etmiştir. îki cild üzerine tertib etmiş olduğu bu eserinin değeri hakkında merhum Doktor Adnan Adıvar'ın Osmanlı Türklerinde ilim isimli kitabında derli toplu bir tetkik yapılmıştır[1530].

Abbas Vesim efendi'nin bu telifinden başka fıkha dair bir eseriyle heyetten, ül-buluğ fî şerh-i- adlı diğer bir telifi ile ip Vesilet ül-metalib fî ilmitterakib ve Risalet ül-vefk eserleri ve bir de mürettep divanı vardır.

Vefatı, Osmanlı müelliflerinde 1175 H. - 1761 M. ve Tarih-i Muradı ile Ayvansarayî vefiyat mecmuasında, ve Bağdatlı ismail paşa'nm Hadikat ül-arifin esmau>l-müellifin »dlı eserinde 1173 Şevval - 1760 Mayıs gösterilmiştir. İkinci kayıt daha doğrudur. Ayvansarayî mecmuası, Vesim efendi'nin hacca gidip oradan avdetinden sonra vefat ettiğini beyan etmektedir [1531]. Kabri Edirnekapı haricindeki mezarlıktadır.[1532]

Hadimi Ebi Said Mehmed Efendi

XVIII. asırda gelen din âlimlerinin büyüklerin eserleriyle tanınmıştır. Ceddi itibariyle Buhara Türklerindendir. 1113 H. Konya nın Hadım kasabasında doğdu; babasının adı Mustafa bin Osman'dır.

İlk medrese tahsilini babasından ve Kara Hacı Mustafa efen di'den gördükten sonra, İstanbul'a, gelerek meşhur Kaz-ovalı Ahmed efendi'den okuyup büyük bir başarı ile icazetname almış, müderrisliğe ve kadılığa yanaşmıyarak memleketine döndükten sonra oranın müftiliğinde bulunarak ömrünün sonuna kadar ders okutmak ve eser telif etmekle iştigal etmiştir.Hadimi'rrin fazl ve kemali İstanbul'da duyulunca istanbul'a davet olundu; padişahın da' huzuriyle Ayasofya camiinde Fatiha sûresini tefsir ederek takriri ulema tarafından çok takdir edildi; hakkında büyük hürmet gösterilerek tekrar memleketine döndü; altmış üç yaşında iken 1176 H. - 1762 M. de Hadım'da vefat etti.

Hâdimî, tefsir, fıkıh, akaid ve mantık vesair ilimler üzerine yirmi üç eser vücuda getirmiştir ki, bunların isimleri Osmanlı müelliflerinde

---

[1530] Osmanlı Türklerinde İlim, s. 168.
[1531] Vefiyat-ı Hüseyin Ayvansarayî (kütüblıanemizdeki nüsha), s. 88.
[1532] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/613-614

gösterilmiştir.[1533]

İbrahim Hakki Efendi (Erzurumlu)

Marifetnâme ismindeki kıymetli eseriyle şöhret bulan İbrahim Hakkı efendi, Hasankale'li Hakkı efendi
Şevn Osman efendi'nin oğlu olup babası Erzurum'a, hicret ettiğinden, ibrahim Hakkı «fendi 1115 H.-1703 M. de orada doğmuştur.
Erzurum âlimlerinden iyi tahsil gördükten ve seyahata çıkarak epey dolaştıktan sonra Siird köylerinden Tellu köyünde Kadiriye ve Nakşibendiye tarikati şeyhlerinden İsmail Fa-kirullah'a intisab ederek orada yerleşti ve şeyhine hem halife ve hem damad ve şeyhinin vefatından sonra da tekkesine şeyh oldu.
İbrahim Hakkı efendi, vefatına kadar TeZa'da ders okuttu, eser yazdı ve ir şad ile meşgul oldu. Otuz dokuz değerli eseri vardır; üç lisana hakkiyle vakıf olup eserlerinden Marifet-nâme'si ile divanı matbudur. Eserlerinin bir kısmı tasavvufî ve ahlâkî ve bir kısmı da heyet üzerine olup bazıları muhtelif mevzu-lardadır. 1186 H. - lt72 M. de vefat etmiştir. Vefatını Esma ül-müellifin 1195 H. - 1781 M. de göstermişse de yanlıştır.
Marifetnâme, ansiklopedik malûmatı havi bir eser olup, 1170 H. - 1756 M. de oğullarından Ahmed Naîmî için kaleme almıştır; bîr mukaddime, üç fen ve bir hatime üzerine tertib edilip her fen bablara ayrılmıştır. Bu eser, âlemi kebir dediği âlemin tekevvününden ve bu tekevvün yani âlemin yaradılışı esnasında geçirdiği safhalardan, yani anasırı erbaadan ve âlemi sagir denilen insandan ve avalimin yuvarlak olduğundan küremizin güneş etrafındaki devrinden, mâden, nebat ve hayvanların teşekkülünden, eşrefi mahlûkat olan insandan ve bu münasi-betle teşrihten bahsedilmektedir[1534]. •
İbrahim Hakkı efendi, Marifetnâme''sini, eski bilgilerle yeni keşiflere göre olan malûmatı meze, mukayese ve muhakeme ederek telif etmiştir. Diğer otuz sekiz eseri arasında heyete dair yirmi bab üzerine , Aamaî-i felekiyye birrubi'l-müceyyib ve , Istihrac-ı aama

[1533] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/614-615
[1534] Marifetnâme hakkında Osmanlı Türklerinde İlim adlı esere bk. s. 163

felekiyye isimlerinde iki eseri ve Tertib-üVulûm adında muhtelif ilimlere dair manzum bir eseri ve yine manzum Usul-ü-Mu-hakkikin, însan-ı Kâmil, Urvet ül-îslâm, Heyeti-i tslâmiyye mühim telifleri arasındadır. Meşhur bir manzumesinden :

Hak serleri hayr eyler Arif anı seyreyler Zannetme ki gayreyler
Mevlâ görelim neyler Neylerse güzel eyler

ibrahim Hakkı efendi'nin oğlu İsmail Fehim efen-di'nin Türkçe , MîyâriVl-Evkat adlı bir eseri olup 1193 (1779 M.) te tamamlamıştır.[1535]

Resmi Ahmed Efendi(Girîdli)

Elçilikleriyle devlet siyasetinde vazife görmüş uyanık fikirli, değerli ve iyi görüşlü bir zat olan Resmî Ahmed efendis Girid' olup 1112 H.- 1700 M. de Resmo kasabasında doğmuştur[1536]. Babasının adı İbrahim bin Ahmed'dir.

Evvelâ memleketinde orta derecede okuduktan sonra, 1147 H. - 1734 M. de tstanbuVa. geldi[1537] ve burada müteaddid âlimlerden tefsir, fıkıh, mantık, edebiyat vesaire okudu; ilme karşı büyük bir sevgisi vardı; 1157 H. - 1744 M. de reis-ül küttab Ta-vukçubaşı damadı Kastamonulu Koca Mustafa efendi'ye intisap ederek damad oldu ve Bursa mukat a acılığı ile hâcegân rütbesini aldı (1160 H. -1747 M) [1538]
.

Resmî Ahmed efendi 1151 Şevval-1746 M. de Baruthane nazırı ve 1167 H. - 1754 M. de sergi nazırı, daha sonra Evkaf muhasebecisi oldu ve bu son vazifede iken hükümdar olan III. Mustafa'nın cülusunu bildirmek üzere şıkkisani defterdarı pâyesiyle 1171 Safer - 1757 M. de elçilikle Viyana'ya. gönderildi. On bir ay sonra dönerek seyahati ve sefareti hakkında kaleme almış olduğu takririni hükümete bildirdi; o sene yani 1172 Şevval - 1759 Haziran tevcihatmda Maliye tezkire-cisi oldu ve azlinden sonra 1174 H. - 1761 M. de ikinci defa tayin edildi. Koca Ragıb paşa'nm kendisine itimad ve teveccühü vardı.

[1535] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/615-616
[1536] Thrih-i Muradı, Silk-üd-düre^ deki tercümei halinde 1106 H. -1694 M de doğduğu kaydediliyor
[1537] İslâm AnsiklopedisVn.de isanbuVa gelişi bir sene evvel gösteriliyorsa d a bizzat kendisi Sefinetü'r-rüesa ismindeki eserinin başındaki tercümei halinde İstanbul'a gelişini metinde kaydettiğimiz gibi göstermektedir (s. 202).
[1538] Halifetü'r-Rüesa isimli eserinin mukaddimesi.

Resmî Ahmed efendi, 1175 H. - 1762 M. de Anadolu muhasebecisi olarak 1176 Zilkade - 1767 Mayısta elçilikle Prusya kiralına gönderildi ve on dört ay sonra, yani 1178 Muhar-rem - 1764 Temmuzda istanbul'a, geldi. Bu sefareti esnasında İstanbul'dan hareketinden itibaren Yaşv Hotin, Kamaniçe, Lehistan yoluyla gidişini, Berlin'deki müşahedâtım havi kaleme almış olduğu takririni (sefaretnâmesini) hükümete takdim etti, ki bir sureti Vasıf tarihi'nde vardır [1539].

Resmî Ahmed efendi, Prusya'dan döndükten bir ay sonra, 1178 Safer-1764 Ağustos tarihinde sadaret mektupçusu ve aynı sene Şevval tevcihatmda (16 Mart 1766) çavuşbaşı ve tam bir sene sonra mutbah emini oldu. 1182 H. -1769 M. de Osman-lı-Rus muharebesinde Birinci ruznemeci iken Sadaret kethüdası tayin edildi[1540] (1769 m). Fakat burada pek az kaldı ve tekrar ruznameciliğe, naklolundu.

Silâhdar Mehmed paşa sadaretinde tekrar sadaret kethüdası oldu[1541].Kaynarca muharebesinde birinci murahhas olarak bulundu, seferden avdette azlolunarak ikinci defa mutbah Emini, üçüncü defa ruznameci oldu. ve azlinden sonra uzun müddet unutuldu.

Halil Hamid paşa vezir-i âzam olunca, değerini takdir ettiği Resmî Ahmed efendi'nin mazul kalmasını muvafık görmiyerek 1197 Muharrem. - 1782 Aralıkta kendisini süvari muka-beleciliğine ve arkasından dördüncü defa birinci ruznameciliğe tayin etti ise de, birkaç ay sonra seksen altı yaşında vefat etti (2 Şevval 1197 - 31 Ağustos 1783). Kabri Üsküdar'da Selimiye'de Çiçekçi kahvesinin karşısındaki mezarlığın ortasmdadır.

Resmî Ahmed efendi'nin Vasıf tarihinde aynen kaydedilen Viyana ve Prusya sefaretnâmelerinden başka, reis-ül küttab-ların tercümei hallerini havi ve 1182 H.- 1768 seferine aid kaleme almış olduğu Hülâsat -ül-îtibar ve darüssaade ağalarının tercümei hallerinden

[1539] Vasıf tarihi, c. 1, s. 239 ilâ 262.
[1540] "Ruznamçe-i evvel olan Resmî Ahmed efendi azâyimi umun devlette istihdam olunarak mahiyeti malûm kâr damayı zeman ve kethudalık mesnedi refirinde istihkaka bir şüphe ve günıan olmağla sehr-i mezkürın (Recep ayı) yirmi ikinci günü" sadaret kethüdası oldu (Vasıf, c. 2, s. 55).
[1541] Kethüdayı sabık Resmî Ahmed efendi'nin mişvarı malûm ve akl ve dirayeti müsellemi erbabı fühum olduğundan gayrı ahval-i âleme muttali ve eseri reyinden herkes müteneffi olup tarih Aşina ve birkaç defa sefaretle Avrupa'ya gidip kefere devletlerinin dahi hallerine vukuf peyda etmiş bir zâtı yekta olmağla heman o günkü gün sadareti uzma kcthüdalığiyle cezelan ve mutasarrıf olduğu ruznamçe mansıbı nişancılık ile idare-i umun zaruriyesinden âciz olan reisülküttabı esbak Abdullah efendi'ye tevcih kılındı...." (Vasıf tarihi, c. 2, s. 146).

bahse- Humeylet ül-kübra [1542] ve Prusya'dan döndükten sonra telif etmiş olduğu Coğrafyay-ı cedid ve Pend-i Attar tercümesi Elistinas bi ahval İl-efras darbı mesellere ait eserleri vardır. Profesör Babinger, Resmî Ahmed efendi'nin Sarı Mehmed paşa'nın Zübdet ül-vekayi isimli tarihine bir zeyil yazdığını ve bu zeyle vefat eden meşhur erkek ve kadınların isimlerini on iki liste halinde derceylediğini beyan etmektedir[1543]

Halifet ür-Rüesa ile Hülâsat ül-itibar basılmış olup Sefinet ür-Rüesa sma, kendisinin bıraktığı yerden 1219 H. - 1804 M. tarihine kadar Süleyman Faik efendi tarafından zeyl yazılmış ve ikisi bir arada tabedilmiştir.

Tarih-i Muradfdeki teıcümei halinde fazl ve kemali hakkında epey malûmat verilmekte olduğu gibi, Arapçaya yüksek vukufunu gösteren Zülâliye (Elmakamat üz-Zülâliyet ül-Beşariye) isminde uzun bir makalesi de bu eserde görülmektedir[1544]. Künyesinin Şihabüddin Ebu El Kemal olduğuna göre Kemal adında bir oğlu olduğu anlaşılıyor[1545]. Hülâsat ül-itibar Hanımer Al-mancaya tercüme etmiştir.[1546]

Salahı Abdullah Efendi (Şeyh)

Sûrî ve manevî kemalâtı nefsinde toplamış, âlim ve ariflerden olan Salahı Abdullah efendi, Balıkesir 'lidir[1547]. Babasının adı Abdülaziz olup 1117 H.-1705 M. yahut 1130 H. - 1718 M. tarihinde [1548] memleketinde doğmuştur. îlk ve orta derecede tahsilini Balıkesir'de yaptıktan sonra, İstanbul'a geldi. Bir taraftan tahsiline devam ettiği gibi, aynı zamanda kabiliyetini takdir eden bir z&Un delaletiyle divanı hümâyun tahvil kalemine devam eyledi.

Müstaid ve değerli kimseleri himaye ederek yetiştirmesini seven

---

[1542] Humeylet-ül-kübranın bir nüshası Süleymaniye kütüphanesindeki Esad efendi kitapları arasında 2258 numaradadır. Resmî Ahmed efendi'n'in Halifetür-Rüesa, Humeylet-ül-kübrâ ve Prusya sefaretnâmcsi bir arada olarak Esad efendi kitapları arasında 3378 numaradadır.

[1543] İslâm Ansiklopedisi, Ahmed Resmî, maddesi

[1544] Tarihi Muradı (Silk'i'l-Dürer), c. 1, s. 73 ilâ 80

[1545] Silk-il Dürer

[1546] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/616-619

[1547] Ayvansarayî'nin vefiyat mecmuasında Kesriyeli ve Sicilli Os-mani'âk Gölü KesrVli olduğu yazılıyor ise de, Fatiıı tezkiresi ve Osmanlı müelliflerinde (c. 1, s. 104) Balıkesirli olduğu kaydedildiği için ben sonkaydı.torrih ettim

[1548] Sicilli Osman i ile Esma-ül-Mücllifin'de doğum, tarihi 1117 H. - 1705 M. de gösterilmiştir

vezir-i âzam Hekimoğlu Ali paşa, birinci sadaretinde Salâhı efendi'yi kendisine masraf kâtibi yaparak maiyyetine aldı, sonra Salâhı efendi, Ali paşa'ya mektupçu ve divan efendisi oldu.

Salâhı efendi bu suretle Ali paşa ile beraber Bosna'da ve diğer vali olduğu yerlerde bulundu; beraber Mısır'a gitti. Hekimoğlu'nun Anadolu valisi olarak 1171 H. - 1758 M. de Kütahya'ya nakli ve o sene sonunda vefatı üzerine İstanbuVa geldi. Evvelce intisab etmiş olduğu Uşşakiye tarikatinin ikinci piri sayılan S ey y id Cemalüddin efendi'nin dergâhına devam ederek halife ve ayni zamanda şeyhine damad oldu. III. Mustafa zamanında kapıcıb aşılardan kuyumcubaşı Tahir ağa Fatih'de Aşıkpaşa mahallesinde bir tekke yaptırdığından, şeyhliği 1174 H. - 1760 M. de Salahı efendi'ye verildi; 1197 Muharrem 29-4 Ocak 1783 senesinden vefatına kadar burada irşad ve eser telifi ile meşgul oldu. Mufassal tercümei hali elli dört farzın şerhini havi eserinin başında vardır; Şeyhi Ekber Muhiddin Arabi'den manen feyz almıştır.

Abdullah Salahî efendi, Arapça ve Farsçaya ve bu iki dilin edebiyatına tamamen vakıftı. Usuli hadîs, hadîs, fıkıh, tasavvuf, edebiyat vadilerinde âlimâne ve arifane elli yedi değerli eseri vardır[1549]. Salâhı mahlasiyle hakimane ve arifane manzumelerini havi divanı olup bundan bazı beyitler aşağıya yazılmıştır :

Felekten olsa ger şükr-ü şikâyet itibar olmaz Bu devranın sürud-ı hüzni zira ber karâr olmaz Zalâm-ı hüzni pes takib eder nûr-ı sürür elbet Cihanda hangi şeb gördün ki encâmi nehâr olmaz Celâliyle cemali çünkü tevemdir bu âlemde Teakub eyler asarı biri de paydar olmaz Celâlinden olur feyz-i cemali nevbenev zahir Olur kahrında lûtf-ı muzmer amma aşikâr olmaz Salâhı hikmet ü ibrette bir hoş tuhfe nazm ettin Dil-i gamdideye hiç bundan özge yadigâr olmaz. Bir gazelinden :

Ey kaşı keman tir-i müjen canıma geçti
Peykânların her biri bir yânıma geçti
Bilmezlik ile zülfüne sarkıntılık ettim
Zülf-i siyehin halkası gerdanıma geçti Beş beyt ile dâvây-ı kemal etme

[1549] Eserlerinin adları Osmanlı müellifleriyle İsmail paşa'nin Esma-ül-Müellifin eserinde ve benim Karesi Meşahiri adlı kitabımda gösterilmiştir

Salâhı Bin böyle gazel defter-i divanıma geçti
Müşkilin kimseye zahirde Salâhı sormaz Hâce-i bâtına sordı soracak esrarı[1550]

Süleyman Sadettin Efendi (Müâtakimzâde)

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yetişerek bilhassa hassa teracimi ahvale dair yazdığı eserlerle bilgımızı arttırmış olan buleyman badeddın efendi, müderrislerden Mehmed Emin efendi'nin oğlu olup 1131 H- - 1719 M. de îstanbuVda doğmuştur. Evvelâ babasından ve sonra bazı âlimlerden ders gördü. Müderris olmak istediyse de, sakalının az olması müderrisliğine mâni oldu; maddi zaruretine rağmen bıkmadan, usanmadan eser telif etti. Onun bu gayret ve faaliyetim gören şeyh-ul islâm Salihzâde Mehmed Emin efendi, bu gayretli zata Bolu sancağına tabi Çiga kazası şer'î hasılatını kaydı hayat ile tevcih eyledi.
Müstakimzâde 23 Şevval 1202 pazar günü vefat ederek[1551] Zeyrek civarında Soğukkuyu camii kabristanında Nakşibendi tari-kati mürşidlerinden, şeyhi olan Tokatlı Mehmed Emin efen-di'nin ayak ucuna defnedildi. Vefatında yetmiş bir yaşında idi.
Müstakimzâde'nin yazdığı eserler yetmişe yakın olup adları üstadımız merhum Ibnülemin Mahmud Kemal inal tarafından Tuhfet ül-Hattatin mukaddimesinde kaydedildiği gibi, merhum Bursalı Tahir bey üstadımızın Osmanlı müellifleri isimli eserinde (c. 1, s. İ68) ve Bağdadlı İsmail paşa'nın Esami-i Müellifin adındaki kitabında (c. 1, s. 405) vardır. Eserleri tasavvufa, tarih ve ; teracimi ahvale, hikmiyyat ve edebiyata dair olmak üzere muhteliftir. Menakıb ve teracimi ahvale dair olan bazı eserleri şunlardır :
Menakıb-ı imam-ı âzam, Risale-i Melamiye-i Bayranıiyye-i Şuttariyye, Eimme-i isna aşer, Nushattfl-Evliya, Meşayihnâme-i tslâm, Hülâsat ül-hediyye, Devhat ü-Meşayih-i kibar. Mecellet ün-nisab fin neseb-i velküni vel elkab [1552], TuhfetiTl-Hattatin, zeyli Hümeyletu'l-Kübra[1553],

[1550] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/619-620
[1551] Kütüphanemizdeki bir Vefiyat mecmuasında vefatı aynı sene Şevvalinin on beşinde (19 Temmuz 1788) kayıtlıdır
[1552] Mecellet'ün-nisab'm bir nüshası Halet efendi kitapları arasında 628 numaradadır
[1553] Humeylet-ül'kübrâ, daha yukarıda tercümei hali yazılan Giritli Resmî Ahmed efendi'nin olup Müstakim zade onun bıraktığı yerden zeyil kaleme almıştır

İsmail Efendi

İsmail efendi, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru eski şark tarzında .yetişmiş olan riyaziyecilerin sonuncusu ve en vukuflusudur. Gelenbe kasabasında müftilik ve müderrislik eden ulema ailesinden M ah-mud efendi'nin oğlu olup[1554] 1143 H. - 1730 M. de memleketi olan Gelenbe'de [1555] doğmuştur.

Küçük yaşta iken babası vefat etmiş, sonra İstanbul*a. gelerek ulemadan Mestcizâde Osman ve Ayaklı Kütüphane Meh-med efendilerden okumuş ve 1177 H. - 1763 M. de müderris olmuştur. İsmail efendi bundan sonra ömrünü tetebbuatla ve bilhassa riyaziyat ile geçirmiş ve eserleriyle riyaziye tarihimizde adını ebedileştirmiştir.

İsmail efendi, ilk zamanlarını maişetçe sıkıntı içerisinde geçirmiş ve sonra vezir-i âzam Halil Ham id ve Kaptanı derya C e z a irisi Gazi Hasan paşa 'ların himmetleriyle ve ayda altmış kuruş maaşla yeni açılmış olan mühendis haneye riyaziye hocası tayin edilmiştir.

III. Selim'in ilk senelerinde Kâğıthane'de yapılan bir atış taliminde atılan humbaranın hedefe isabet etmemesinden dolayı cam sıkılan padişah bunun sebebini sormuş ve bazı zevat bu hususta riyaziye hocası İsmail efendi'nin mütaleasının alınmasını söylemişlerdi. Bunun üzerine İsmail ofendi getiriti-lerek humbaranın vaziyetini düzenlemiş ve atılan humbaralar hedefe isabet etmiştir. Bu muvaffakiyetten memnun olan padişah, hocaya tayin bağlamış ve bundan başka İsmail e fendi'yi 1204 H. - 1790 M. de mevleviyyet olan Tırhala Yenişehiri kadılığına tayin ettirmiştir.

İsmail efendi, Yenişehir'e gittikten az sonra kendisinin faziu kemalini çekemiyen şeyh-ulislâm Hamidizâde Mustafa efendi tarafından her ne sebebe mebni ise almış olduğu tekdir-nâme fevkalâde teessürünü mûcib olarak bunun tesiriyle vefat etmiştir. Kabri Yenişehirde Bayraklı camii kabristanındadır (1205 H. - >791 M.). Eserleri :

1- Mantıktan El Burhan fî tim il –Mizan isimli meşhur risalesi matbudur; 2- Türkçe Hesab ül-küsur ismindeki beş bab üzerine telif

---

[1554] Gelenbe, Manisa vilâyetinin Kırkağaç kazasına bağlı bir nahiyedir.

[1555] Bağdatlı İsmail paşa'mn Esma-ül-Müellifin isimli eserinde babasının adının. Mustafa olduğu yazılıyor (s. 222).

ettiği eser, hem kesirleri ve hem de mühim hesap ve cebir meselelerini cami mufassal bir telif olup riyaziyedeki vukuf ve şöhretini temin etmiştir; 3-Şerh-i cedavil ül-ensab ismindeki meşhur eseri logaritmenin şerhi olup, riyaziyatı kadimeye tatbik için kaleme almıştı[1556]; 4-Murabba tahtasının istimalinden bahseden Amel-i bir rubVl-Müceyyib (Risalei ceyb vel mukantara); 5- Hendese-den müsellesatın usuli halline dair Adlâ-ı müsellesat risalesi; 6- Vahdet-i vücud; 1- Adâb risalesi; 8- Akaid-i Sükuti üzerine haşiye; 9- Mantıktan îsaguci şerhi; 10- Yine mantıktan Tehzib; 11- Haşiye Ala Kadı Mir ve Elkefevi (adaptan); 12- Hikmetten Ş&rh-i Celâl haşiyesi; 13- İmkân risalesi; 14- Kıble risalesi; 15- îmtihan risalesi; 16-Kitab 'ül-merasıd li tebyinVl- hâlfi'l rnebadi ve elmakasıd; 17- Basite imaline ait iki risale olup bu eserlerin bir kısmı basılmıştır. Celâl şerhi haşiyesi, medreseliler tarafından çok beğenilmiştir. Kitab *ül-merasıd, logaritmanın icad ve istimalinden evvel Rubu tahtası ile müselles hatlarının hesap ameliyelerinin ne suretle yapılacağını bevan ve izah etmiştir [1557].

XVIII. ASIRLA XIX. ASIR BAŞLARINDA GELEN OSMANLI PÂDİŞÂHLARI

IV. MEIIMED
III. Mustafa 1161-1187 1757-1774
III. Selim 1203-1222 H. 1789 - 1807 M.
III. Ahmed 1115-1143 H. 1703-1730 M.
Mehmed[1558]
II. Mahmud 1223-1255 H. 1808 -1839 M.
I. Abdül Hanıid 1187-1203 H. 1774- 1789 M.
I. Mahmud 1143-1168 H. 1730-1753 M.
IV. Mustafa 1222-1223 H. 1807 -1808 M.

[1556] Logaritme, riyaziyecilerden tskoçyah Baron Jan Neper (veya Napier) tarafından ortaya konulup iptida 1614 (1023 H.) senesinde basılmıştır. Logaritme, XVIII. asır ortalarından sonra Fransız heyctşinaslarından meşhur Kasirii'nin eserinin Kalfa (halife) zade İsmail efendi tarafından 1184 H.-1770 M. de Türkçeyc tercümesiyle bizde bilinmiştir (Asarı Bakiye —Salih Zeki, c. 2, s. 298 ilâ 301).

[1557] Asarı bakiye, c. 2, s. 301. Gelenbevi ve bazı eserleri hakkında Asarı bakiyede malûmat vardır. Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/622-623

[1558] En büyük şehzade olup III. Osman zamanında mağduren 1170 H. 1759 M. de vefat etmiştir. Kırk bir yaşında idi.

II. Muştala 1106- 1115 II. 1695- 1703 M.
IH. OsmaıA 1168- 1171H. S 1745 - 1757 M. ^
Abdül Mecid
Abdül Aziz[1559]

BİBLİYOGRAFYA

Osmanlı Tarihînin Dördüncü Cildini Yazarken İstifade Ettîğîm Eserler

Tarihler

Nusretnâme, (Silâhdar Fındıklık Mehmed efendi'nin tarihinin yine kendisi tarafından zeyli olup basılmamıştır) [1560]. Raşid Tarihi, (Matbu nüsha). Küçük Çelebizâde Asım tarihi, (Raşid tarihinin zeyli) matbu. Subhi Tarihi, (Sami, Şakir, Subhi), ikinci matbaa baskısı. İzzî Tarihi, (îzzî Süleyman efendi), ikünci matbaa baskısı. Enveri Tarihi, (Trabzonlu Sadullah Enveri), basılmamıştır. Mehasin'ül-Ahbar ve HakayikilH-âsar, (Vasıf efendi), Mısır'da basılmıştır. dib efendi Tarihi, (Edib efendi), basılmamıştır. Halil Nuri bey Tarihi, (Halil Nuri bey), basılmamıştır. Cevdet Tarihi, (Cevdet Paşa), Matbaa-i Âmire tab'ı. Zübdet ^ül-vekayi, (Defterdar Sarı Mehmed paşa), Nuri Osmaniye nüshası 3122, basılmamıştır. Müri-üt'Tevarih, (Şamdanizâde Süleyman bin Mehmed Tokadı), basılmamıştır.
Ata Tarihi, (Enderunlu Atâ efendi), Basılmıştır. Netayic'ül-vukuat, (Mansurizâde Mustafa paşa), basılmıştır. Hammer Tarihi, (Almanca tab'mdan yapılan tercümeler). Osmanlı Tarihi (Yorga), beşinci cildinin Prof. Rekir Sıtkı Raykal tercümesi. Zinkayzen'in Almanca Osmanlı tarihi.[1561]

Hususî Tarih Ve Vakayinameler

Fetihname-i Belgrad, (Münif) (I. Üniversitesi K. 2779, 2541, 368) Fetihname-i Mora, I. Üniversitesi K. 2530

[1559] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/625
[1560] Nusretnâme, Türk Tarih Kurumu tarafından bastırılmak üzere hazırlanmaktadır. Bir nüshası topkapı Sarayı kütüphanesindedir
[1561] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/627

Tahkik - u - tevfik (Ragıb efendi) Nadirşah'la musalehaya dair, î. Üniversite K. No. 3371 Hindistan tarihi, (Hikmet Bayur, c. 3), Türk Tarih Kurumu yayınlarından. Dürre-i Nadiri, (Farsça), 1274 te basılmıştır. Tarih-i Sercan Mülkim, (tran tarihi Farsça tercümesi), basılmıştır. Tarih-i Nadiri, 1285 de Tebriz'de basılmıştır. Tarih-i Nadirşâh, (Tarih-i Cihanküşayı Nadiri; Mirza Mehdi), Esad efendi kitapları numara 2180. Tarih-i Afgan, 1277 de matbu. Tarih-i îbn Galebun Derbeyan-ı Trablus-Garb, (Mehmed Neh-cüddin), 1284 de basılmıştır. Trablusgarb Tarihi, (Hasan Safi), 1325 de basılmıştır. Şimalî Afrika*da Türkler, Aziz Samih îlter, 1937 de Vakit \ matbaasında basılmıştır. Ahval-i Gazavat Der diyar-ı Bosna, 1293 te basılmıştır. Vaka-i Hamidiye, (1202 H. - 1787 M. seferine aid), 1289 da basılmıştır. 1736-1739 daki Osmanlı-Rus ve Avusturya seferleri, (Askerî mecmua tarih kısmı, sene 3). Şefiknâme, (Şehid Ali paşa'mn emriyle *açık olarak kaleme alman nüsha), Esad efendi kitapları numara 2307. Ravzat ül-kâmilin, (Şefiknâme şerhi), Mahmud Celâleddin bey (paşa), 1290 da basılmıştır.Hülâsat ül-îtibar, (Giridli Resmî Ahmed efendi), 1286 da basılmıştır. Memalik-i Osmaniye'de Kıral Rakoçi ve Tevabii, (Ahmed Refik bey), Tarihi Osmanî Encümeni neşriyatından. Hadikat ül-cevami ve zeyli, 1281 de basılmıştır. Tarih vesikaları dergisi, (Millî Eğitim Bakanlığı yayınlarından), I. Abdülhamid ve III. Selim devirlerine aid mecmua, (Türk Tarih Encümeninden Türk Tarih Kurumu'na devredilen eserler arasında olup 58 numaradadır). Rus menabiine göre Baltacının Prut seferi, (Ahmed Muhtar paça), Tarih Encümeni sene 8, îkinci Viyana seferi hakkında (Mehmed Arif bey), Tarihi Os-manî Encümeni mecmuası^ sene 3, s. 994. Koyun adaları önündeki deniz harbi ve Sakız'ın kurtarılışı, (Safvet bey), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 1, s. 150. Edirne vakası, (Naima), Matbu Naima tarihinin sonuna konmuştur. Silsile-i Vukuat-ı Devlet-i Aliyye'de zabt edilmeyen 1142 Hicret senesi, 1729 ve 1730 vukuatı (Mehmed Arif), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 1, s. 53. Ibretnümây-ı Devlet, (Kisbî Mustafa efendi), Millet kütüphanesi Türkçe kısmı numara 484. Tercüme-i Tarih-i Kastta fî ahval-i devlet-i Rusya, (II. Katerina tarihi) 1244 te Mısır'da basılmıştır. Memaliki Osmaniye'de Demirbaş Şarl, (Ahmed Refik), Tarihi \ Osmanî Encümeni neşriyatından, sene 1332. Osmanlılar ve Büyük Frederik,

(Ahmed Refik), Tarihi Osmanî Encümeni neşriyatından, sene 1333. Rusya Tarihi, (Akdes Nimet Kurat), Türk Tarih Kurumu yayınlarından.
Mora Vekayiine dair Süleyman Penah efendi mecmuası, Tarih vesikaları dergisi, sayı 7. ile 12 (Aziz Bürge neşri). 1768-1774 Osmanh-Rus harbi ve Cezairli Hasan paşa, (Fevzi Kurdoğlu), 1942 de Deniz Matbaasında basılmıştır.

— Gazevât-ı Gazi Hasan paşa (çakerî-Esad efendi K. 419
— Gazevat-ı Yusuf paşa (Millet) K. 205.
Prut seferi, (Fevzi Kurdoğlu), 1938 de Deniz matbaasında basılmıştır. Çeşme deniz muharebesi faciası ve Akdenizde ilk Rus donanması, (ingilizceden Türkçeye çeviren Ali Rıza Seyfi Seyfoğlu), 1943 Deniz matbaası yayınlarından. Deniz mektepleri tarihçesi, 1941 Deniz matbaası yayınlarından. Türklerin deniz harb sanatına hizmetleri, (Ali Haydar Alpagot -Fevzi Kurdoğlu), 1939 Deniz matbaası yayınlarından. Mecmuai Muahedat, (Ferik Mehmed Mesud'paşa), 1294 de basılmıştır. Mükâleme mazbataları, (1201 H. - 1787 M. seferi hülâsasiyle Ziştovi ve Yaş muahedeleri).-1273 senesinde basılmıştır. 1148 H.—1736 da sefere iştirak eden bir Türk denizcisinin hâtıraları, (Fevzi Kurdoğlu), Deniz mecmuasının 335 nci sayısında yayınlanmıştır. isveç Kiralı Onikinci Kari'm Türkiye'de kaldığı zamanlara aid metinler ve vesikalar, (Akdes Nimet Kurat), Ankara Dil ve Tarih -Coğrafya Fakültesi yayınlarından. îsveç Kiralı XII. KarVın Türkiye'de kalışı ve bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu, (Akdes Nimet Kurat), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi yayınlarından.
Abdi Tarihi, (Patrona isyanını tasvir etmekte olup F. Reşid Unat neşri) Türk Tarih Kurumu, Destarî Salih efendi vekayinâmesi (Millet Kütüphanesi, Reşid •y efendi kısmı 621 ve Ali Emiri kısmı 451).
Baron dö Tofun hatıratı, (Meinoires sur Ies Turcs et les Tartares; Baron de Tott), 1784 Amsterdam.
Atlas Üniversel d^Histoire et de Geographie, M. N. Bouillet 1877 Paris.
III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim (Üuzna-meleri - Topkapı Sarayı Arşivi 1358 ila 1361).
Tercüme-i Hallere Dair Tezkireler ve Diğer Eserler Hadika?ül-vüzera, (Osmanzade Ahmed Naib) ve zeyilleri, 1271 de basılmıştır. Halife?ür-Rüesa ve zeyilleri, (Giridî Resmî Ahmed efendi), 1269 da basılmıştır.

Vekayiül-Füdela, (Şakayik Zeyli Şeyhî), Ayasofya ve Nuri Osmaniye kütüphanesi nüshaları. Şakayik zeyillerinden Uşşakisâde ibrahim Hasib, (Esad efendi kitapları arasındaki nüsha).Tekmile?üş-şakayik fî hakk-ı ehl-ü-Hakayik, (îsmet efendi), Türk Tarih Encümeni mecmuası sene 15. Osmanlı müellifleri, (Bursalı Mehmed Tahir be'y), 1333-1345 te basılmıştır. Safai tezkiresi, (Safaî efendi), basılmamıştır. Ramiz tezkiresi, (Ramız efendi), basılmamıştır. Salim tezkiresi, (Salim efendi), 1315 te îkdam matbaası yayınlarından. Esrardede tezkiresi, (Esrardede), basılnıamıştır. Fotin tezkiresi, (Davud bin Halid), 1271 de Taş basması olarak basılmıştır, Sefinetül-vüzera, (Süleymaniye kütüphanesi, Aşir Efendizâde Vahid efendi kitapları). Sefine'i Mevleviyye, (Mustafa Sakib efendi), 1283 te basılmıştır. Mecmua-ı Şilara ve tezkire-i Üdeba, (Mehmed Siracüddin), 1325
te basılmıştır. Osmanlı şairleri, (Muallim Naci), 1307 de basılmıştır. Şuera, (Çaylak Tevfik), H harfinin sonuna kadar basıl-\ mistir. Vefiyat-ı Ayvansarayî, (Hüseyin efendi), basılmamıştır. Hülâsat'ül-eser min âyânVl-karnil hadi- aşer, 1284 de Mısır'da basılmıştır. Silküddürer min âyân-ı karnissâni aşer, (Tarih-i Muradı), 1301 de Mısır'da basılmıştır. TuhfetHil-Hattatin, (Müstakimzâde), 19^8 de basılmıştır. Vefiyat mecmuası. (Hasib Üsküdarî) Devhafül-meşayih ve zeyli (Müstakimzâde ve Süleyman Faik efendi). İlmiye Salnamesi, 13334 te basılmıştır. Eslâf, (Faik Reşad bey), 1312 de basılmıştır. Alimler ve sanatkârlar, (Ahmed Refik), 1924 te basılmıştır. Raşid Müverrih mi, Şair mi? (Ali Kemal bey), 1334 te basılmıştır. Güldeşte-i Riyâz-ı İrfan, (Bursalı ismail Beliğ), 1302 de basılmıştır. Gülzâr-ı Suleha, (Eşrafzâde Şeyh Ahmed Ziyaüddm). Ravzat 'ül-müflihin- (Cazzizâde Abdüllâtif), Baldırzâde'nin Vefiyat zeyli. Sadr~ı âzam Halil Hâmid paşa, (îsmail Hakkı Uzunçarşılı), Türkiyat mecmuası, c. 5. Cezairli Gazi Hasan paşa, (îsmail Hakkı Uzun çarşılı), Türkiyat mecmuası, c. 5. Humbaracı Akmed paşa, (Mehmed Arif), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 3, s. 1153.
Düvel-i Islâmiye, (Halil Edhem), basılmıştır, Sicill-i Osmanî, (Ahmed Süreyya bey), basılmıştır. Gülbün-i Hânan, (Halim Giray bin Şehbaz Giray), 1327 de basılan ilaveli nüsha. tlâveli Esmar'üt-tevarih, (Şemî Molla), 1295 te basılmıştır. Umdet 'üt-tevarih, (Kırımlı Hacı AbdüJgafTar), Tarihi ösmanî Encümeni mecmuası, sene 15 ve 16.

İbrahim Müteferrika, (Karaçun), Tarih-i Osmanî Encümeni mec-\ muası, sene 1, s. 178. Eyüb Rehberi, (ismail Hakkı Uzunçarşılı), Eyüb'de medfun meşahirin tercümei halleri, basılmamıştır. Baltacı Mehmed paşa ve Büyük Petrö, (Ahmed Refik), 1327 de basılmıştır. Osmanlı tarih ve vakanüvislari, (Cemalüddin), 1314 de İkdam neşriyatından olarak basılmıştır. Etrab-iil-Asar, (Esad efendi) İs. Üniversitesi Kütüp. No. 1736.

ibrahim Müteferrika, V. Simmonffy Alador tarafından yazılarak Faruk Yener tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Basın Yayın Müdürlüğü neşriyatından). Keşf^üz-zünun zeyli, (Bağdatlı İsmail paşa, Millî Eğitim Bakanlığı neşriyatından, sene 1945. Hadikatü % Arifin Esma-ül-müellifin ve Asârü '[-musannifin, (Bağdatlı ismail paşa), Millî Eğitim Bakanlığı neşriyatından, sene 1951. İslâm J^nsiklopedisindeki bazı maddeler. Meşahir^ ün-nisa, (Zihni efendi), 1294 te basılmıştır. Mektep Mecmuası. Yeni Mecmua. Gülzâr-ı Evliya, (Millet Kütüphanesi Türkçe yazmaları). Manzum tezkire, (Kilari Ahmed 'efendi) Enderun Şair, Hattat ve Musikişinasları (İstanbul Enstitüsü dergisi II. Rıfkı Meriç neşri).[1562]

Müteferrik Bazı Eserler

Hükûmet-i Osmaniye tarafından ilk tesis olunan matbaa, (Mista-kidis), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 5 ten başlar. Türk Matbaacılığı, (Selim Nüzhet), 1939 da basılmıştır. Osmanlı Türklerinde ilim, (Dr. Adnan Adıvar), 1943 te basılmıştır. Camilerimiz, (Halil Edhem), Kanaat Kütüphanesi yayınlarından, sene 1933.

Osmanlı Devrinde Kütahya Çiniciliği, (Doçend Dr. Oktay Ars-lanapa), 1949 da basılmıştır. istanbul Çeşmeleri, (İbrahim Hilmi Tanışık), 1943 te basılmıştır. İstanbul Sebilleri, (îzzet Kumbaracılar), 1938 de basılmıştır. Ressam Levnî, (Prof. Dr. Süheyl Unver), 1949 da basılmıştır. Ressam Nigâri, (Prof. Dr. Süheyl Unver), 1946 da basılmıştır. Geçmiş yıllarda kıyafetlerimiz (Prof. Dr. Süheyl Unver) 1958. Türk sanatı, (Prof. Celâl Esat), 1928, de basılmıştır. Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu, (Halil Edhem). Hat ve Hattatan, (Habîb efendi), 1315 de basılmıştır. Türk Edebiyatı Numuneleri, (Mehmed Celâl),

[1562] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/627-630

1312 de basılmıştır. Asâr-ı Bakiye (Salih Zeki), 1329 Matbaa-i Âmire tabı. Tanzimat, (Yüzüncü yıldönümü münasibetiyle), İstanbul Maarif Matbaası 1940. Nazari re Amelî Türk musikisi (Dr. Subhi Ezki) ve I. Enstitüsü dergisi, sayı 2. Madam MontegiVnün mektupları, (Ahmed Kefik), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, dördüncü seneden başlar. Pasarofça muahedesinden sonra Virana'va sefir izamı, (Ahmrd Kefik), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, (-ene 7. s. 211. Damad İbrahim paşa Zamanında Ürgüp ve Ncrsfhir. (Yhmcd Refik), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuan, sene 15. s. !,*Manzum bir sefaretnâme, (Abdurrahman Şeref), Tarihi Osnıanî Encümeni mecmuası, sene 3, &. 77. Ecanipten ilk istikrazımıza aid birkaç vesika, (Abdurrahman Şeref), Tarihi Osmanî Encümeni mecmuası, sene 5, s. 321. Tarih ve Edebiyat mecmuası, (Ali Emirî), 1334 ten itibaren üç senede 31 nüsha çıkmıştır. Türk Edebiyatı tarihi, (Nihad Sami Banarlı). Hicrî Onikinci asırda İstanbul hayatı, (Ahmed Refik), 1931 de Türk Tarih Encümeni külliyatı arasında basılmıştır. Tarihi Cami-i Şerif-i Nur-ı Osmanî, Tarihi Osmanî Encümeni neşriyatından, sene 1335. Vakıflar dergisi, (Birinci ve ikinci sayılar), Vakıflar Umum Müdürlüğü yayınlarından.Osmanlı devrinde Türkiye mâdenleri, (Ahmed Refik).[1563]

Başvekâlet Arşivi Vesikaları

Divanı Hümâyun, Mühimnıe defterleri Muallim Cevdet tasnifinden müteaddid kısımlara aid vesikalar, Ali Emirî tasnifinden müteaddid kısımlara aid vesikalar, îbn ül Emin tasnifinden müteaddid kısımlara aid vesikalar.[1564]

Henüz Tasnifi Yapılmamış • Vesikalar

Sandık vesikaları (Hattı hümâyun vesikaları). Nâme-i hümâyun defterleri. Muhtelif ecnebi devletlere aid defterler.[1565]

[1563] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/633-634
[1564] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/634
[1565] Ord.Prof.İ.Hakki Uzuncarsili, Buyuk Osmanlı Tarıhı,turk tarih kurumu yayinlari: 6/634